

Միեր Հակոբյան

**Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք**

Հատոր IV

*«... Այսքան ժամանակ է, որ նրանց տերը կորած
է նրանց համար, բայց նրանք իրենց սիրուց
այնպես են համարում, թե նա իրենց գլուխ է
կանգնած՝ իբրև թագավոր, կամ իրենց հետ
զնդի մեջ է գտնվում՝ իբրև պատերազմին գլուխ
կանգնած, և իրենք նրա առաջ նրան են
ծառայում...»*

Փավստոս Բյուզանդ

Երևան
Հեղինակային Հրատարակություն
2026

ՀՏԴ 94 (479.25): 355 (058)
ԳՄԴ 63.3 (5 Հ) + 68 y 2
Հ 177

*Գիրքը նվիրվում է հանուն Հայաստանի
և հայ ժողովրդի ընկած ռազմիկների
անմար հիշատակին...*

Հակոբյան Մհեր

Հ 177 Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք, Մ. Հակոբյան – Եր.: Հեղ. հրատ., 2026, Հատոր IV, – 650 էջ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգրքի չորրորդ հատորն ընդգրկում է 1198 թ-ից 1500 թ-ն ընկած ժամանակահատվածը: Հատորում քննարկված է Հայ ժողովրդի ռազմական պատմության Ուշ միջնադարյան ժամանակաշրջանը:

Աշխատանքը կարող է հետաքրքրել ինչպես մասնագետներին, այնպես էլ բոլոր նրանց, ովքեր հետաքրքրվում են Հայոց ռազմական պատմությամբ:

ՀՏԴ 94 (479.25)
ԳՄԴ 63.3 (5 Հ)

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք (1198-1500)

4170. 1198 սեպտեմբեր - 1199 մայիս - Մարդինի պաշտպանությունը⁴¹⁷⁰

Ալ-Ադիլի և Նրա որդի ալ-Բամիլի գլխավորությամբ Տղամականության ու Ամիրի առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց քաղաքը Բուլակ-Արսլանի ու Նրա աթաբեկ Նիզամ-Էդ-Դինի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ - 1198 թ-ի սեպտեմբերից սկսած մեկ ամիս տևած համառ մարտերից հետո Էյուբյանների սուլթանության բանակը գրավեց քաղաքը, որի կայազորի մնացորդը պատասպարվեց միջնաբերդում:

II փուլ - 1198 թ-ի հոկտեմբերից մինչև դեկտեմբերի սկիզբ Էյուբյանների սուլթանության բանակը պաշարեց միջնաբերդը, սակայն, տեղեկանալով 1198 թ-ի նոյեմբերի 29-ին տեղի ունեցած Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ազիզի մահվան մասին, ալ-Ազիլը, տեղում թողնելով որդուն, իր հիմնական ուժերով նահանջեց և, սուլթանությունում սկիզբ առնող գահակալական պայքարի պայմաններում, ուղղություն վերցրեց դեպի Դամասկոս:

III փուլ - Ձմռանը պարենի խիստ պակաս զգացող միջնաբերդի կայազորը հաշտության բանակցություններ սկսեց պաշարումը շարունակող Էյուբյանների սուլթանության բանակի հետ և, արդեն կնքված զինադադարի պայմաններում, աստիճանաբար սկսեց համարվել:

IV փուլ - 1199 թ-ի մայիսին Չանգյանների աթաբեկության և Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000), կենտրոնացնելով բոլոր ուժերը, մոտեցավ քաղաքին ու թիկունքից շրջափակեց միջնաբերդի պաշարումը շարունակող ալ-Բամիլի բանակին, որն իր ուժերով միայն մեծ դժվարությամբ կարողացավ դուրս գալ շրջապատումից և հեռանալ Տղամականության ու Ամիրի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

4171. 1199 գարուն - Անի Չաթարե Մեծ և Իվանե Չաթարյանների գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Շադդադյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴¹⁷¹ Շադդադյանների Եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ ողջ Շիրակը ընկավ Քարթլիի թագավորության տիրապետության տակ և միացվեց Չաթարյանների իշխանությանը:

4172. 1199 ամառ - Սրուճի ճ-մ: Գահակալական պայքար մղող ալ-Ադիլի Եդեսիայից առաջխաղացած բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց քաղաքը ալ-Աֆդալից գրավել փորձող գահակալական պայքար մղող Հալեպի Եմիր ալ-Մելիք ալ-Չահիրի բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴¹⁷²

4173. 1199 ամառ - Պրոսակի պաշտպանությունը (Հունաստան, Թեսալոնիկեից մոտ 160 կմ հյուսիս-արևմուտք)⁴¹⁷³

Ալեքսեյ III-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում սելջուկներ) պաշարեց Պրոսակի ամրացված շրջանը Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 5.000, այդ թվում ղեկավարներ ու վալախներ):

I փուլ – Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և ողջ օրը տևած համառ մարտի արդյունքում գրավեց պարիսպների առաջին շարքը, սակայն պարսպահար գործիքների բացակայության պատճառով ստիպված եղավ վերադառնալ ելման դիրքեր:

II փուլ – Հաջորդ օրը կայսերական բանակը վերսկսեց գրոհը, սակայն ծանր կորուստներով հետ մղվեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Գիշերը պաշտպանվողները հաջող արտագրոհ իրականացրին և ոչնչացրեցին կայսերական բանակի պաշարողական տեխնիկան: Ստեղծված պայմաններում Ալեքսեյ III-ը բանակցություններ սկսեց և, ընդունելով թշնամու ձեռքբերումները, նահանջեց:

Հարձակվողները կորցրին մոտ 8.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:

4174. 1201 գարուն – Ամիրո գահակալական պայթար սկսած Մահմուդ իբն Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Նախկին Էմիրի կողմից իրեն հաջորդ նշանակված մամուլե Այասի գլխավորած բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Այսպես գերվեց և հետագայում աքսորվեց Իկոնիայի սուլթանություն, իսկ Մահմուդ իբն Մուհամմեդի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:⁴¹⁷⁴
4175. 1201 հունիս – Անտիոքի շրջակայք Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, փորձելով դուրս հռչակել Ռուբեն-Ռայմոնդին, սակայն ի վերջո, տեղեկանալով, որ արդեն դուրս է հռչակվել Բոհեմունդ Պուլատիեցին, նահանջեց:⁴¹⁷⁵
4176. 1201 հունիս - հուլիս – Մելիտեն Սուլեյման-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Մանկուչակյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Մուհ-Էդ-Դինի գլխավորած բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴¹⁷⁶
4177. 1201 աշուն – Գոլաշտի բերդը (Սյունիք, Վայոց ձոր) Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Վասակ Առանշահիկի գլխավորած Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Էլտկուզյանների սուլթանության կայազորից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Վասակ Առանշահիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴¹⁷⁷
4178. 1201 աշուն – Թլաշար ամրոց ալ-Չահիրի գլխավորությամբ Հայեսից արշաված Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց տեղի Էմիրի բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց: Հարձակվողները կորցրին մոտ 100, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴¹⁷⁸
4179. 1201 աշուն – Մարդին ալ-Աշրաֆի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴¹⁷⁹
4180. 1202 ապրիլ - հոկտեմբեր – Մարդին ալ-Աշրաֆի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) ու, ասպատակելով Նրա շրջակայքը, նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Արտուխ-Արսլանը ընդունեց Էյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը:⁴¹⁸⁰
4181. 1202 գարուն – Խարբերդ Սուլեյման-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Աբու-Բաքրի գլխավորած Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200)՝ ստիպելով կարճատև դիմադրություն ցույց տված Աբու-Բաքրին ընդունել Իկոնիայի սուլթանության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴¹⁸¹
4182. 1202 հուլիս – Կարին Սուլեյման-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Մանկուչակյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 35.000), մինչ այդ գերելով բանակցությունների վարելու համար հակառակորդի ճամբար ներկայացած Ալա-Էդ-Դինին,

գրավեց Սալդուխյանների եմիրության բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Սալդուխյանների եմիրությունը ոչնչացավ:⁴¹⁸²

4183. 1202 հուլիսի 27 – Քասենի ճ-մ⁴¹⁸³

«Վասակն ուներ 3 որդի՝ Բաբեկը, Մկրտեմը և Պռոշը: Սրանք բոլորն էլ քաջ ու մեծահամբավ մարդիկ էին, որոնց ահից դողում էր ողջ մահմեդական բանակը»

Կիրակոս Գանձակեցի

«Զաջ այրեր ու հզոր տիրակալներ էին նաև մեծն Չաքարեի ու Իվանեի մյուս ազգական-իշխանները՝ Չաքարե Փոքրը և Սարգիսը: Նաև հենց նրանց օգնությամբ էր, որ Չաքարեն ու Իվանեն պարսիկներից գրավեցին շատ գավառներ ու անառիկ ամրոցներ»

Կիրակոս Գանձակեցի

Իկոնիայի սուլթան Սուլեյման-Շահի, Վահրամ-Շահի և Աբու-Բաքրի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Մանկուչակյանների, Խարբերդի Արտուխյանների ու Կարսի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 120.000, որից 100.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), առաջանալով Կարինից, ուժերը փոշելով ճամբարեցին Քասենում՝ պատրաստվելով ներխուժել Զարթիի թագավորության տարածք: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր ու Թադիադենի Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը սկսեցին անսկառ մոտենալ թշնամու բանակին՝ նախատեսելով, օգտվելով վերջինիս ցրված դասավորությունից և պահակազոր չունենալու պարագայից, հիմնական հարվածը հասցնել Իվանեի ղեկավարությամբ գործող ու առաջապահը կազմող հեծելազորային ուժերով: Թշնամու բանակի ղեկավարությունը, սակայն, վերջին պահին նկատելով քրիստոնյաների առաջխաղացումը, սկսեց տենդագին կերպով նախապատրաստվել: Այս պայմաններում Իվանեն, ցանկանալով այնուհանդերձ իրականացնել անակնկալ հարվածը, չհետաձգեց այն և վճռական հարձակման տարավ իր ուժերին:

I փուլ – Զարթիի թագավորության բանակի առաջապահը կազմող հեծյալ ուժերը ներխուժեցին թշնամու բանակի շարքերը, իսկ հիմնական բանակը արագորեն մարտակարգ ընդունեց և պատրաստեց թևանցման, ընդ որում ձախ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Դավիթ III-ը, իսկ աջինը՝ Չաքարե Մեծը: Այս ընթացքում բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Իվանեի, Չաքարե Փոքրի, Թադիադենի, ինչպես նաև Շալվե և Իվանե Գամրկելիների տակ սպանվեցին ձիերը, սակայն նրանք շարունակեց մարտը հետևակ վիճակում՝ աստիճանաբար իրենց վրա քաշելով թշնամու բանակի նորանոր ուժեր ու թուլացնելով վերջինիս թևերը:

II փուլ – Զարթիի թագավորության հիմնական բանակը, թևերից շրջանցելով առաջացած հակառակորդի հիմնական ուժերին, աքցանի մեջ առավ դրանց: Սկիզբ առավ ու շարունակվեց համառ մարտ, սակայն, այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակում գտնվող հայերը ապստամբեցին և թիկունքային հարված հասցրին վերջինիս, Իկոնիայի սուլթանության բանակը ծանր պարտություն կրեց: Վերջինիս զգալի ուժեր շրջապատվեցին, իսկ մնացած ուժերն էլ դիմեցին փախուստի:

III փուլ – Զարթիի թագավորության բանակի մի մասը շրջապատեց թշնամու բանակին դեռևս դիմադրող մասին և ստիպեց հանձնվել, իսկ մնացած մասն էլ, հետապնդելով, թշնամու բանակի փախչող մասին, ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր, որից 20.000 սպանված: Գերվեց նաև Վահրամ-Շահը, որը հետագայում ազատվեց խոշոր փրկագնի դիմաց: Արշարունիք, Գաբեդյանք, Աբեդյանք, Մրեն, Շաղագոմ, Բասեն և Սպեր գավառներն ընկան Զարթիի թագավորության տիրապետության տակ, ընդ որում առաջին չորսը միացվեցին Չաքարյանների իշխանությանը:

4184. 1203 գարուն – Սրուճր, Եդեսիան և մի շարք այլ ամրություններ Եյուբյանների սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց ալ-

Աֆդալի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁴¹⁸⁴

4185. 1203 հունիսի 25 - հուլիսի 17 - Կոստանդնուպոլսի պաշտպանությունը⁴¹⁸⁵

Էներիկո Դանդուլոյի, Բոնիֆացիոս Մոնֆերատցու և Լյուդովիկոս Շարտրացու գլխավորությամբ խաչակրաց IV արշավանքը սկսած խաչակիրները ու Վենետիկի հանրապետության բանակը (33.500, այդ թվում 4.500 ասպետներ, 9.000 զինակիրներ և 20.000 հետևակայիններ, 240 նավ), որպես նպատակ հռչակելով Իսահակ II-ի որդի Ալեքսեյ Անգելին Բյուզանդական կայսրության կայսր դարձնելը, ծովով առաջանալով Վենետիկից, Հունգարական թագավորության բանակից գրավելով Չադարը (Դալամցիա, ծովի ափին) և առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտնելով Դիրիսիա, ի վերջո մոտեցան Բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաքին ու հունիսի 24-ին ճամբարեցին Քաղկեդոնի մոտակայքում: Այս պայմաններում Ալեքսեյ III-ի և Թեոդորոս Լասկարիսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում անգլիացիներ և դանիացիներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անցան պաշտպանության:

I փուլ - Հունիսի 25-ին խաչակիրների մի ջոկատ (մոտ 500, այդ թվում 80 ասպետներ) հարձակվեց մոտակայքում ճամբարած հակառակորդի մի ջոկատի (500) վրա և, փախուստի մատնելով վերջինիս, զգալի ավար ձեռք բերեց:

II փուլ - Հուլիսի 5-ին Քաղկեդոնից առաջխաղացած խաչակիրները և Վենետիկի հանրապետության բանակը ափհանում իրականացրին Փայաթայի մոտակայքում (Ոսկե Եղջուր հրվանդանի հարավ-արևելյան ափին)՝ առանց որևէ ընդհարման փախուստի մատնելով Ալեքսեյ III-ի գլխավորությամբ մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակին:

III փուլ - Հուլիսի 6-ի առավոտյան, բուն քաղաքից ստանալով խոշոր համալրումներ, Փայաթայից առաջխաղացած կայսերական բանակը հարձակում գործեց հակառակորդի վրա, սակայն, հանդիպակաց մարտում ենթարկվելով հակահարձակման, ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի, ընդ որում այս ընթացքում շատերը, փորձելով այս կամ այն կերպ անցնել Ոսկե Եղջուր հրվանդանը, խեղդվեցին: Իրենց հերթին զարգացնելով հաջողությունը՝ խաչակիրները և Վենետիկի հանրապետության բանակը գրավեցին Փայաթան, ինչպես նաև, կտրելով Ոսկե Եղջուր հրվանդանի մուտքը փակող շղթան ու ձեռք գցելով դրանից անդին շարված հակառակորդի նավերը, տիրեցին ողջ հրվանդանին:

VI փուլ - Հուլիսի 10-ին խաչակիրները և Վենետիկի հանրապետության բանակը ծովային ու ցամաքային համակցված գրոհով տիրեցին Ոսկե Եղջուր հրվանդանի վրայով Փայաթայից դեպի բուն քաղաք ձգված կամրջին, ընդ որում կամուրջը հաղթողներին հասավ վնասված վիճակում և վերջինիս վերանորոգման վրա ծախսվեց մեկ ամբողջ օր: Ավարտելով կամրջի վերանորոգումը՝ խաչակիրները Վենետիկի հանրապետության բանակի աջակցությամբ անցան Ոսկե Եղջուր հրվանդանի վրայով և ճամբար զարկեցին քաղաքի պարիսպների հյուսիսային հատվածի մոտակայքում՝ Լուկոս գետից հյուսիս ու Ոսկե Եղջուր հրվանդանի հարևանությամբ:

V փուլ - Հուլիսի 10-ից 13-ը տեղի ունեցան բազմաթիվ մանր մարտեր, երբ քաղաքը պաշարողները հետ մղեցին Թեոդորոս Լասկարիսի գլխավորությամբ իրականացված կայսերական բանակի բազում մանր արտագրոհներ:

VI փուլ - Հուլիսի 14-ին քաղաքի պաշտպանները խոշոր արտագրոհ ձեռնարկեցին, սակայն համառ մարտերից հետո այն հետ մղվեց:

VII փուլ - Հուլիսի 15-ին քաղաքի պաշտպանները ևս մեկ խոշոր արտագրոհ ձեռնարկեցին, սակայն համառ մարտերից հետո այն կրկին հետ մղվեց, ընդ որում գերի ընկավ Կոնստանդին Լասկարիսը:

VIII փուլ - Հուլիսի 17-ի առավոտյան խաչակիրների հիմնական բանակը ցամաքից, իսկ Վենետիկի հանրապետության բանակն և խաչակիրների մի մասն էլ Ոսկե Եղջուր հրվանդանի կողմից անցան վճռական գրոհի, ընդ որում ցամաքում գրոհն իրականացվում էր Ադրիանուպոլսի դարպասից հյուսիս ընկած պարսպահատվածում, իսկ ծովի կողմից էլ հարվածի սուր ծայրում էր Պետրիոն աշտարակը: Արդյունքում կեսօրին խաչակիրներին

հաջողվեց ցամաքային կողմում տիրել պարսպի մի փոքր հատվածի, սակայն այս հաջողությունը ամրապնդել հնարավոր չէր և պաշտպանվողները, զգալի կորուստներ պատճառելով հակառակորդին, հետ շարտեցին վերջինիս: Այս ընթացքում առավել հաջող էին գործում ծովի կողմից գրոհողները, որոնք, կիրառելով հատուկ նավահարթակներ, ի վերջո կարողացան տիրել Պետրիոսին, իսկ հետո էլ, արդեն կեսօրին, զարգացնելով հաջողությունը և օգտագործելով փլված մեկ այլ աշտարակի հետևանքով պարսպում առաջացած ճեղքվածքը, գրավել ևս 23 աշտարակներ:

IX փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին, զգալով, որ իրավիճակը դառնում է օրհասական, մինչ այդ անվճռական գործող Ալեքսեյ III-ը ի վերջո զգալի ուժեր ուղարկեց ծովի ուղղությամբ, իսկ քաղաքի աշխարհագրոն և հիմնական բանակն էլ դուրս հանեց Սուրբ Ռոմանոսի ու դրանից հյուսիս ընկած դարպասներից և մարտակարգ ընդունեց թշնամու ճամբարի դիմաց, ընդ որում թշնամու բանակը ևս նույն կերպ վարվեց: Այդ ընթացքում ծովահայաց աշտարակներին տիրած վենետիկցիներն, որոնց մի մասն արդեն դեպի քաղաքի խորքն էր առաջանում, զգալով, որ չեն կարողանա դիմադրել իրենց դեմ շարժվող զգալի ուժերին, հրդեհելով քաղաքը սկզբում նահանջեցին դեպի աշտարակներ, իսկ հետո, թողնելով արդեն նաև դրանք, տեղափոխվեցին նավեր՝ ցանկանալով օգնության հասնել սեփական ցամաքային բանակին: Իր հերթին, սակայն, ցամաքային ուժերը, ընդամենը միայն փոխանակելով հեռահար մանր հարվածներ, բավականին երկար կանգնած մնացին միմյանց դեմ՝ ընդ որում խաչակիրների բանակի առաջապահը մի պահ հետ նահանջեց, հետո, այլ ուժերից առաջ մղվելով, կրկին առաջ անցավ և արդյունքում խառնաշփոթ առաջացավ: Միաժամանակ թևանցման նպատակով առաջ ուղարկված կայսերական ջոկատներն էլ իրենց հերթին, չկարողանալով կատարել մարտական առաջադրանքը, ի վերջո հետ դարձան ու միացան հիմնական բանակին: Ի վերջո, կայսերական բանակին սկսեց սպառնալ ծովի կողմից ափին մոտեցած Վենետիկի հանրապետության բանակը և ստեղծված պայմաններում կայսերական բանակը, այդպես էլ լուրջ ընդհարման մեջ չմտնելով հակառակորդի հետ, վերադարձավ քաղաք: Ելման դիրքեր վերադարձան նաև քաղաքը պաշարողները:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Հուլիսի լույս 18-ի գիշերը Ալեքսեյ III-ը, անհաբեկված ստեղծված իրավիճակից, լքեց քաղաքն և իր ընտանիքին ու մի քանի մտերիմների հետ միասին, հետը վերցրած նաև մեծ բանակի ոսկի և իր աղջկան, փախավ քաղաքից: Այս պայմաններում քաղաքի բնակչությունը բանտարկությունից ազատեց Իսահակ II-ին, որից հետո սկսվեցին բանակցություններ: Արդյունքում ի վերջո քաղաք մտավ և կայսր հռչակվեց Ալեքսեյը՝ Ալեքսեյ IV-ը, ինչպես նաև առժամանակ ձեռք բերվեց հաշտություն, որի արդյունքում Վենետիկի հանրապետության բանակն ու խաչակիրները տեղավորվեցին քաղաքի մոտ՝ սպասելով Ալեքսեյ IV-ի կողմից իրենց խոստացված նյութական հատուցմանը:

4186. 1203 սեպտեմբեր – Դվինը Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Էլտկուզյանների սուլթանության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Ոստան Դվնա և Ուրծածոր գավառները ընկան Քարթլիի թագավորության տիրապետության տակ և միացվեցին Չաքարյանների իշխանությանը:⁴¹⁸⁶

4187. 1203 նոյեմբերի 11 – Անտիոքին, փորձելով դուրս հռչակել Ռուբեն-Ռայմոնդին, մոտեցավ Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 7.000), սակայն, խուսափելով քաղաքին մոտեցող Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 6.000) և ֆլամանդական ասպետների գլխավորած (մոտ 3.000) միացյալ բանակից, նահանջեց:⁴¹⁸⁷

4188. 1203 դեկտեմբերի 1 - 1204 ապրիլի 12 – Կոստանդնուպոլսի գրավումը⁴¹⁸⁸

Էնրիկո Դանդուլոյի, Բոնիֆացիոս Մոնֆերատցու և Լյուդովիկոս Շարտրացու գլխավորած խաչակիրները ու Վենետիկի հանրապետության բանակը (մոտ 30.000, մոտ 200 նավ), որոնք մնացել էին քաղաքի մոտ, սկսեցին Ալեքսեյ IV-ից պահանջել վճարել իրենց խոստացված գումարները: Վերջինս, սկզբում ձգտելով կատարել խոստումը,

աննախադեպ բարձրացրեց հարկերը և դրանով լուրջ դժգոհություն առաջացրեց բնակչության մեջ, սակայն հետո, երբ այդ միջոցով ևս հնարավոր չէրավ իրականացնել վճարումը, սկսեց աստիճանաբար ուղիներ որոնել տրված խոստումից հետ կանգնելու վերաբերյալ: Այս ընթացքում, սկսած արդեն դեկտեմբերի սկզբից, մի կողմից քաղաքի բնակչության, իսկ մյուս կողմից էլ խաչակիրների և վենետիկցիների միջև քաղաքում ու նրա շրջակայքում սկիզբ առան մանր ընդհարումներ, որոնք աստիճանաբար մեծ ծավալներ ընդունեցին, թեև կանոնավոր մարտի բնույթ այդպես էլ չստացան: Միաժամանակ անհաջողությամբ ավարտվեց նաև կայսերական բանակի հարվածային ջոկատների կողմից վենետիկյան նավատորմի հրդեհման փորձը, ընդ որում նույն այդ գործողության արդյունքում քաղաքի զգալի հատվածը հրդեհի գոհ դարձավ:

Ստեղծված բացառիկ ծանր վիճակում Ալեքսեյ Մուրզուֆուլ Դուկասը դավադրաբար գերեց և հետագայում սպանեց Ալեքսեյ IV-ին, իսկ Իսահակ II-ն էլ դրանից կարճ ժամանակ անց իր մահկանացուն կնքեց շատ կասկածելի հանգամանքներում: Այս պայմաններում խաչակիրներին և վենետիկցիներին սկսեց աստիճանաբար պարզ դառնալ, որ խոստացված գումարներն իրենց այլևս չեն վճարվի: Իրավիճակը առաջինը սրեց, սակայն, Ալեքսեյ Մուրզուֆուլ Դուկասը՝ կայսր հռչակված Ալեքսեյ V-ը, որը, հավաքելով Բյուզանդական կայսրության առկա բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում անգլիացիներ և դանիացիներ) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներին (մոտ 800), հրամայական տոնով վերջնագիր ներկայացրեց հակառակորդին՝ պահանջելով հեռանալ կայսրության մայրաքաղաքի մոտից:

I փուլ – 1204 թ-ի մարտի վերջին խաչակիրները, վերջնականապես որոշելով տիրել քաղաքին, պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով սկսեցին ասպատակել **Տիլա ամրոցը շրջակայքը** (Բոսֆորի ափին): Այդ մասին տեղեկացած Ալեքսեյ V-ը, փորձելով դարանակալ հարձակում գործել սեփական ճամբար վերադարձող հակառակորդի վրա, արդյունքում ծանր պարտություն կրեց և, հազիվ փրկվելով, վերադարձավ մայրաքաղաք՝ այլ կորուստների թվում կորցնելով նաև իր բանակի 20 հրամանատարներին:

II փուլ – Ապրիլի 9-ի առավոտյան խաչակիրները և Վենետիկի հանրապետության բանակը, հարվածի սուր ծայրում ունենալով Պետրիոն աշտարակը, անցան ծովային գրոհի, սակայն համառ մարտում հետ մղվեցին:

III փուլ – Ապրիլի 12-ի առավոտյան խաչակիրները և Վենետիկի հանրապետության բանակը, հարվածի սուր ծայրում այս անգամ ևս ունենալով Պետրիոն աշտարակը, կրկին ծովային գրոհի անցան: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում ի վերջո հաջողվեց տիրել աշտարակին, ընդ որում վերջինիս մոտակայքում հաջողվեց ճեղքել նաև պարսպի մի հատվածը և կեսօրին ներխուժել քաղաք:

IV փուլ – Մինչև օրվա վերջ խաչակիրները ու Վենետիկի հանրապետության բանակը զարգացրին հաջողությունը և, հաղթահարելով հակառակորդի դիմադրությունը, գրավեցին քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Քաղաքը ենթարկվեց անխնա թալանի: Ալեքսեյ V-ը դիմեց փախուստի, սակայն շուտով գերվեց Ադրիանապոլսում ապաստանած Ալեքսեյ III-ի կողմից և սպանվեց: Արդյունքում, կենտրոն ունենալով Կոստանդնուպոլիսը, ստեղծվեց Լատինական կայսրությունը, որի կայսր հռչակվեց Ֆլանդրիայի կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացին՝ Բալդուին I-ը: Հունական ռազմաքաղաքական ավագանին կենտրոնացավ Նիկիայում, որտեղ էլ ստեղծեց շարունակեց Բյուզանդական կայսրության գոյությունը:

4189. 1204 ապրիլի վերջ – **Տրապիզոն, Լիմնոս, Սամոս, Սինոպ, Կեռասունտ, Կոտիորա, Ամաստրադիտա և Չերակլեա** (Սև ծովի ափին) մտան Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 15.000)՝ հետ մղելով առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Տրապիզոնի ռազմական պետությունը ոչնչացավ, նրա փոխարեն, ստեղծվեց Տրապիզոնի կայսրությունը¹, իսկ Անդրոնիկոս I-ի թոռ Ալեքսեյը՝ Ալեքսեյ I-ը հռչակվեց կայսր:⁴¹⁸⁹

¹ Հայաստանի տարածքում ստեղծված այս պետության պատմությունը, ինչպես նաև վերջինիս ռազմաքաղաքական կյանքում հայերի և առաջին հերթին Համշենի Ամատունիների իշխանության խաղացած գերի հարցը ընդհանրապես ուսումնասիրված չէ: Ես առաջնորդվել եմ այն սկզբունքով, որ 1204-1461 թվականներին Հայ ռազմիկները այս կամ այն չափով մասնակցել են Տրապիզոնի կայսրության մղած բոլոր մարտերին, քանի որ Տրապիզոնի կայսրության պետական կառույցում Համշենի իշխանության ունեցած դերը հսկայական էր, իսկ հայերն էլ կազմում էին վերջինիս բնակչության երեք ոչ գերակշիռ, ապա, համեմայն դեպս հիմնական մասը: Արդյունքում ես առաջնորդվել եմ այն սկզբունքով, որ սկսած 1204

4190. 1204 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - խլաթի, ինչպես նաև Մանագլետրտի Արճեշի և Այթուն ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Կարինի մոտ) Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴¹⁹⁰
4191. 1204 նոյեմբեր - Աղրամետուր (Փոքր Ասիայի արևմուտք, Ռինդակես գետի ներքին հոսանքում) Հենրիխ Ֆլանդրիացու գլխավորած Լատինական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) քաղաքի Հայ ռազմիկների (մոտ 500) աջակցությամբ առանց լուրջ մարտերի գրավեցին տեղի Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁴¹⁹¹
4192. 1205 գարուն - Պլասթան Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁴¹⁹²
4193. 1205 գարուն - Նեոկեսարիայի ճ-մ: Քեյ-խոսրովի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Խարբերդի Արտուխյանների և Մանկուչակյանների եմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴¹⁹³ Խարբերդի Արտուխյանների և Մանկուչակյանների եմիրությունները ընդունեցին Իկոնիայի սուլթանության գերիշխանությունը:
4194. 1205 մարտի վերջ - մայիսի վերջ - Խարբերդի ճ-մ⁴¹⁹⁴

Եյուբյանների սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության և Հիսն-Քեֆի ու Մարդինի Արտուխյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ - Մարտի վերջից սկսած քաղաքը պաշարողները համառ գրոհներ ձեռնարկեցին և արդեն ապրիլի կեսերին գրավեցին քաղաքը, իսկ Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության բանակն էլ ամրացավ միջնաբերդում:

II փուլ - Ապրիլի վերջին քաղաքին մոտեցավ Սամոսատում իշխող, ալ-Ադիլի դեմ կիսաապստամբական դրոշման մեջ գտնվող և Իկոնիայի սուլթանության կողմն անցած ալ-Աֆդալի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (6.000 հեծյալ), որի արդյունքում քաղաքը պաշարողները նահանջեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակից՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4195. 1205 գարուն - խլաթի ճ-մ: Նեղ կիրճում դարան մտած Իկոնիայի սուլթանության և Շահարմենների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Չաքարե Փոքր Գագեցու գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Զարթիի թագավորության բանակին (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Չաքարե Փոքրը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴¹⁹⁵
4196. 1205 հունիսի վերջ - հուլիսի 2 - Ճուլք ամրոցը (Ճուլք լճի ափին) Եյուբյանների սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության և Հիսն-Քեֆի ու Մարդինի Արտուխյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 6.000) գրավեց Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության բանակից (մոտ 100): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 20 զինվոր:⁴¹⁹⁶ Շուտով Իկոնիայի սուլթանության և Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության միացյալ բանակը մոտեցավ ամրոցին ու փորձեց բանակցությունների միջոցով հետ վերցնել այն, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ: Ի վերջո, Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության բանակը վերադարձավ Խարբերդ, իսկ Իկոնիայի սուլթանության բանակը շարժվեց Սամոսատի ուղղությամբ:

Թվականից ընդհուպ մինչև 1461 թ-ը Հայ ռազմիկները այս կամ այն չափով մասնակցել են Տրապիզոնի կայսրության բանակի մղած բոլոր մարտերին, բացառությամբ, իհարկե, այն դեպքերի, երբ սկզբնաղբյուրն ուղղակիորեն բացառում է հայեր մասնակցությունը նկարագրվող գործողությանը (օրինակ, խոսքը գնում է բացառապես ճանապարհից կազմված ջոկատի մասին): Ընդ որում՝ սա ամենևին էլ չափազանցում չէ, քանի որ մի կողմից խոսքը վերաբերվում է Հայաստանի տարածքում գոյություն ունեցած մի պետության, որը որակյալ ռազմական կադրերի մշտական պակաս ուներ, իսկ մյուս կողմից էլ հայտնի է, որ Համշենի իշխանությունը լուրջ դերակատարություն ուներ կայսրության պետական համակարգում և պետք է, որ մասնակցած լիներ վերջինիս հետ կապված գործնականում բոլոր լուրջ ռազմաքաղաքական իրադարձություններին:

4197. 1205 հուլիսի վերջ - Սամոսատի ճ-վ: Էյուբյանների սուլթանության բանակը (5.000) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության համալրված բանակին (8.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴¹⁹⁷
4198. 1205 հոկտեմբեր - Ռոսեյի ամրոցը շրջակայքը ասպատակող Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Տաճարականների օրդենից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր:⁴¹⁹⁸
4199. 1205 դեկտեմբերի կես - Դարպասակ ամրոցի ճ-վ: Պադրաս ամրոցում տեղակայված Կիլիկիայի թագավորության կայազորը (մոտ 1.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով մտավ Դարպասակ, սակայն Տաճարականների օրդենը (մոտ 1.000) հետ մղեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁴¹⁹⁹
4200. 1206 ապրիլի սկիզբ - Դարպասակ ամրոցի ճ-վ: Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Տաճարականների օրդենին օգնության շտապող Էյուբյանների սուլթանության I բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁰⁰
4201. 1206 ապրիլի սկիզբ - Ամկ լճի ճ-վ: Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվեց Տաճարականների օրդենին օգնության շտապող Էյուբյանների սուլթանության II բանակի (մոտ 20.000) վրա և գլխովին ջախջախեց: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴²⁰¹ Տաճարական պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Դարպասակ և Գաստոն ամրոցներին տիրել շարունակող Տաճարականների օրդենը կրկին պարտավորվեց ռազմական աջակցություն ցույց տալ Կիլիկիայի թագավորությանը:

4202. 1206 գարուն - 1207 ապրիլ - Կարսի գրավումը⁴²⁰²

Սարգիս Թմբկաբերդցու և Իվանե Գամբեկելու գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին քաղաքը Կարսի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - 1206 թ-ի գարնանից մինչև 1207 թ-ի մարտ Քարթլիի թագավորության բանակը, ասպատակելով շրջակայքը և իր տիրապետության տակ զգեցնում քաղաքից դուրս գտնվող բոլոր տարածքները, շրջափակման մեջ պահեց բուն քաղաքը՝ ըստ էության կտրելով վերջինիս բոլոր կապերն արտաքին աշխարհի հետ:

II փուլ - 1207 թ-ի մարտին խոշոր ուժերով քաղաքին մոտեցան Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը, որոնք ուժեղացրին պաշարումը ու, ավերելով դեպի քաղաք տանող ջրագիծը, պաշտպանվողներին զրկեցին նաև ջրից: Այս պայմաններում Կարսի Էմիրության բանակը ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը՝ պայմանով, որ զենքը ցած դրած ռազմիկների նկատմամբ բռնություն չի գործադրվի, իսկ քաղաքն էլ կանցի ոչ թե հայերին, այլ կղառնա Թամարա թագուհուն ուղղակի ենթակա տարածք:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Կարսի Էմիրությունը ոչնչացավ, իսկ ողջ Վանանդը ընկավ Քարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:

4203. 1206 ամառ - Գետաքակ ամրոցը (Ուտիք, Գարդմանքի հարավ), Չարաբերդը և Ակնան (վերջինը՝ Արցախ, Առան-Ռոտ գավառի հարավ-արևմուտք, Պարտավից մոտ 40 կմ հարավ-արևմուտք) Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴²⁰³
4204. 1206 օգոստոս - Մանազկերտը Շահարմենների Էմիրության գուլյամ Փահլավանի բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով առանց լուրջ մարտերի գրավեց Շահարմենների Էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁴²⁰⁴

4205. 1206 հուլիս - օգոստոս - Քուզանդական կայսրության տարածքը կայսրեղբայր Դավիթ Կոմնենոսի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴²⁰⁵
4206. 1206 օգոստոս - Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Զեյ-Խոսրովի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴²⁰⁶
4207. 1206 սեպտեմբերի սկիզբ - Խլաթը Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Խլաթը Շահարմենների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, խուսափելով Մանազկերտից առաջխաղացած Շահարմենների Եմիրության գուլյամ Փահլավանի բանակից (մոտ 8.000), ինչպես նաև տեղեկանալով, որ ալ-Աշրաֆի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը ներխուժել է սեփական Եմիրության տարածք, նահանջեց:⁴²⁰⁷
4208. 1206 սեպտեմբերի սկիզբ - Մարդինի ու Դունալսիտ ամրոցի (= Տեյ-ալ-Արման) (Յայոց Միջագետք, Մարդինից մոտ 42 կմ արևմուտք) շրջակայքը ալ-Աշրաֆի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴²⁰⁸
4209. 1206 սեպտեմբերի կես - Խլաթի ճ-մ: Քաղաքից արտագրոհ իրականացրած Շահարմենների Եմիրության Եմիր Մահմուդի բանակը (մոտ 5.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին ու փախուստի մատնեցին քաղաքին մոտեցած Շահարմենների Եմիրության գուլյամ Փահլավանի բանակին (մոտ 8.000), որի մնացորդները նահանջեցին Մանազկերտ: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²⁰⁹
4210. 1206 սեպտեմբերի վերջ - Սուշը և Տարոնի մի քանի այլ ամրոցներ Մելիք-Ավհադի գլխավորությամբ Տղախանկերտից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Շահարմենների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²¹⁰
4211. 1206 հոկտեմբեր - Խլաթը Մանազկերտից առաջխաղացած Շահարմենների Եմիրության գուլյամ Փահլավանի համարված բանակը (մոտ 7.000) պաշարեց Մահմուդի բանակից (մոտ 800) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 80) և, իր կողմը գրավելով քաղաքի կայազորին, ստիպեց վերջինից հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Մահմուդը գերվեց և սպանվեց:⁴²¹¹
4212. 1206 հոկտեմբեր - Խլաթի ճ-մ: Փահլավանի գլխավորած Շահարմենների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեցին Մելիք-Ավհադի գլխավորությամբ Սուշից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 15.000), որի մնացորդները վերադարձան Տղախանկերտ: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴²¹²
4213. 1207 փետրվար - Ալստիոք, փորձելով դուրս հռչակել Ռուբեն-Ռայմոնդին, առանց մարտերի մտալ Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և պաշարեց միջնաբերդը, սակայն, խուսափելով քաղաքին մոտեցող Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 50.000), նահանջեց՝ հետ մղելով միջնաբերդից դեպի քաղաքի փողոցներ կատարվող թշնամու ակտիվ հակազորոհները: Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁴²¹³
4214. 1207 մարտ - Խլաթի ճ-մ: Մելիք-Ավհադի գլխավորությամբ Տղախանկերտից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Փահլավանի գլխավորած Շահարմենների Եմիրության բանակին (մոտ 10.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակին, որի մնացորդները նահանջեցին Խլաթ: Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²¹⁴
4215. 1207 մարտ - Մանազկերտը Մելիք-Ավհադի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Շահարմենների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴²¹⁵
4216. 1207 ապրիլ - Խլաթի ճ-մ: Շահարմենների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տուրքիլ-Շահի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 5.000) ու

- Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը հաղթեցին Մելիք-Ավհադի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴²¹⁶
4217. 1207 ապրիլ – Մուշը Փահլավանի գլխավորած Շահարմենների Եմիրության և Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը պաշարեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու ներխուժեց քաղաք, սակայն Տուղրիլ-Շահը դավադրաբար սպանեց Փահլավանին, որից հետո իր բանակը արագորեն շարժեց Խլաթի ուղղությամբ: Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴²¹⁷
4218. 1207 ապրիլ – Խլաթի Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Շահարմենների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²¹⁸
4219. 1207 մայիս – Մանազկերտը Տուղրիլ-Շահի գլխավորությամբ Խլաթի առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն, տեղեկանալով ալ-Աշրաֆի գլխավորությամբ Եղեսիայի առաջխաղացող Եյուբյանների սուլթանության խոշոր բանակի մասին (մոտ 40.000), նահանջեց դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴²¹⁹
4220. 1207 հունիս – Խլաթի միջնաբերդը քաղաքի բնակիչների հրավերով ու համաձայնությամբ Մելիք-Ավհադի գլխավորությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Շահարմենների Եմիրության բանակի մի մասից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²²⁰
4221. 1207 հուլիս – Խլաթի Տուղրիլ-Շահի գլխավորությամբ Կարինի առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Մելիք-Ավհադի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²²¹
4222. 1207 օգոստոս – Մանազկերտը Տուղրիլ-Շահի գլխավորությամբ Խլաթի առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 18.000) չգրավեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո նահանջեց Կարին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴²²²
4223. 1207 սեպտեմբեր – Արճեշը և Վանը ալ-Աշրաֆի ու Մելիք-Ավհադի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Շահարմենների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 400), որից հետո առանց մարտերի մտավ Արճեշ: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Շահարմենների Եմիրությունը ոչնչացավ: Կորճաթը, Աղձնիքը, ինչպես նաև Վասպուրականի հիմնական մասը ընկան Եյուբյանների սուլթանության տիրապետության տակ:⁴²²³
4224. 1207 հոկտեմբեր – Խլաթի միջնաբերդը քաղաքին տիրած քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500), օգտվելով այն բանից, որ Եյուբյանների սուլթանության հիմնական բանակը գտնվում է Մանազկերտում և այլ վայրերում, պաշարեցին Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000), սակայն որոշ ժամանակ անց ալ-Աշրաֆի ու Մելիք-Ավհադի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) որոշ դիմադրություն հաղթահարելուց հետո մտավ քաղաք՝ վերջնականապես ամրապնդելով տեղում Եյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁴²²⁴
4225. 1207 նոյեմբեր – Արճեշը և Մանազկերտը Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) ու Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Եյուբյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²²⁵

4226. 1207 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի սկիզբ - խլաթի ճ-մ: Չափարե Մեծ ու Իվանե Չափարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 14.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 1.900) ու Խաչենի (մոտ 1.900) թագավորությունների միացյալ բանակը մանր մարտերում ընդհարվեց Էյուբյանների սուլթանության բանակի (մոտ 10.000) հետ, սակայն, պատրաստ չլինելով քաղաքի պաշարմանը և հաշվի առնելով սկսվող ձմեռը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²²⁶ Ողջ Արարատը ընկավ Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ և միացվեց Չափարյանների իշխանությանը:
4227. 1208 գարուն - Մծքիսը Էյուբյանների սուլթանության և Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շնջարի Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²²⁷
4228. 1208 ամառ - խլաթի շրջակայքը Չափարե Մեծ և Իվանե Չափարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) և Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին ու նահանջեցին:⁴²²⁸
4229. 1208 ամառ - Կհարոսի ծովամարտը: Էյուբյանյանների սուլթանության նավատորմը (մոտ 5 նավ) դարանից հանկարծակի հարձակվեց Լևոն I Մեծի նավի վրա, սակայն վերջինս խոյահարեց թշնամու գլխամասային նավը և, օգտվելով առաջացած խառնաշփոթից, հեռացավ:⁴²²⁹
4230. 1208 օգոստոս - Ռևանդուզը Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը պաշարեց (մոտ 10.000) Ահմեդալիների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 10 զինվոր:⁴²³⁰ Կարճ ժամանակ անց Ահմեդալիների Էմիրությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Էլտկուզյանների աթաբեկությանը:
4231. 1209 գարուն - Բերդուս և Ընկուզեկ ամրոցները Իկոնիայի ու Էյուբյանների սուլթանությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Գրիգոր Բերդուսցու գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և ասպատակեց շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴²³¹
4232. 1209 գարուն - Բերդուս ամրոցի ճ-մ: Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), Կիլիկիա ներխուժել պատրաստվող հակառակորդի մոտ ուղարկելով իբր Հայոց թագավորությանը դավաճանած մի իշխանի, վերջինիս միջոցով Իկոնիայի ու Էյուբյանների սուլթանությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000) դարանը գցեց և ծանր պարտության մատնեց: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 35.000 զինվոր:⁴²³²
4233. 1209 գարուն - խլաթի պաշարումը⁴²³³

Չափարե Մեծ և Իվանե Չափարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը մոտեցան քաղաքին, որտեղ Մելիք Ահվադի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) անցավ համառ պաշտպանության:

I փուլ - Զրիստոնյանների բանակը, մի շաբաթ մանր մարտեր մղելով հակառակորդի դեմ, վերջնականապես օղակեց քաղաքը: Միաժամանակ, ինդիր ունենալով առաջանալ խլաթի ուղղությամբ, ալ-Ադիլի գլխավորությամբ խառնանում սկսեց կենտրոնանալ Էյուբյանների սուլթանության խոշոր մի բանակ (մոտ 60.000):

II փուլ - Մանր մարտեր մղելով քաղաքի կայազորի դեմ և պատրաստվելով վճռական գրոհի՝ օրերից մի օր Իվանե Չափարյանը ելավ քաղաքի շրջակայքը դիտարկելու, սակայն այդ ընթացքում սեփական նժույգի հետ միասին ընկավ հակառակորդի պատրաստած քողարկած փոսն ու գերվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Արդյունքում Զարթլիի թագավորության և Էյուբյանների սուլթանության միջև 30 տարով կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Իվանեի ազատության փոխարեն հակառակորդին զիջվեցին Արճեշը ու Մանազկերտը, վճարվեց 100.000 դինար, ազատվեցին 5.000 մահմեդական

գերիներ, իսկ Իվանեի աղջիկ Թամթան Էլ ամուսնացավ Խլաթի տիրակալ Մելիք Ահվադի հետ:

4234. 1210 ապրիլ – Անին և Նրա շրջակայքը Արտավանյան-Գողթն-Նախիջևան-Արած-Ուրծաձոր-Ղվին-Արագածոտն-Շիրակ երթուղով սրընթաց և աննկատ արշաված ու քաղաքը մտած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և Նահանջեց՝ սպանելով 12.000 ու գերեվարելով մեծ քանակի խաղաղ բնակիչներ, ինչպես նաև ձեռք բերելով խոշոր ավար:⁴²³⁴

4235. 1210 հուլիս 2 – Արոտեփոր և Նրա շրջակայքը Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների, Վահրամ Բաջ Գագեցու, ինչպես նաև Թաղիադեն Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և Նահանջեցին՝ սպանելով 12.000 գերվածների, գերեվարելով մեծ քանակի խաղաղ բնակիչներ, ինչպես նաև ձեռք բերելով մեծ ավար:⁴²³⁵

4236. 1210 սեպտեմբեր – Մարանդի ճ-մ⁴²³⁶

Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների, ինչպես նաև Վահրամ Բաջ Գագեցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը, առաջանալով Տփղիս-Ղվին-Նախիջևան-Ձուղա երթուղով, մեծ արշավանք սկսեց Էլտկուզյանների սուլթանության դեմ՝ սրընթաց երթով մոտենալով քաղաքին: Տեղեկանալով այս մասին՝ Մարանդի մահմեդական բնակչությունը լքեց քաղաքը և ապաստանեց քաղաքից հարավ տարածվող լեռներում: Իր հերթին, ցանկանալով պարզել դրությունը, Չաքարե Մեծը Թաղիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորությամբ հետախուզության համար լեռն ի վեր մի ընտիր ջոկատ (500, որից մոտ 300 հայ) ուղարկեց՝ ինդիր դնելով խուսափել մարտից, պարզել թշնամու տեղադրությունը և սպասել հիմնական ուժերին: Թաղիադենի ջոկատը բարձրացավ լեռն ի վեր և ճամբարեց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակի (մոտ 1.000) հարևանությամբ:

I փուլ – Թշնամու բանակը հարձակվեց Թաղիադենի ջոկատի վրա, սակայն այն հզոր հակահարձակումով պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Թաղիադենի ջոկատը հետապնդեց թշնամու փախչող ուժերին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

4237. 1210 սեպտեմբեր – Թավրիզի և Միանեի շրջակայքը (վերջինը՝ Թավրիզից մոտ 150 կմ հարավ-արևելք) Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 88.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 34.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 4.800) ու Խաչենի (մոտ 4.800) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին՝ քաղաքներում թողնելով կայազորներ և վերցնելով հարուստ փրկագին:⁴²³⁷

4238. 1210 սեպտեմբեր – Չնջալը (Թավրիզից մոտ 250 կմ հարավ-արևելք) Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 85.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 33.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 4.500) և Խաչենի (մոտ 4.500) թագավորությունների միացյալ բանակը համառ մարտերով մի քանի օրում գրավեցին Էլտկուզյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 750, դաշնակիցը՝ մոտ 750, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:⁴²³⁸

4239. 1210 հոկտեմբեր – Ղազվինի, Ահվադի (Ղազվինի մոտ) և Ռեյի շրջակայքը Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 84.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 32.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 4.400) ու Խաչենի (մոտ 4.400) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և ձեռք բերած խոշոր ավարով Նահանջեց:⁴²³⁹

4240. 1210 հոկտեմբեր - Միանեի ճ-մ: Զաղաթի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց Զարթի թագավորության կայազորին (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 299, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴²⁴⁰
4241. 1210 նոյեմբեր - Միանեն և նրա շրջակայքը Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների գլխավորած Զարթի թագավորության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 4.000) ու Խաչենի (մոտ 4.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին, որից հետո Թավրիզ-Նահիթլան երթուղով վերադարձան Զարթի թագավորության տարածք: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²⁴¹
4242. 1211 հունիսի վերջ - Քասենի ճ-մ: Շավլե Գամրեկելու գլխավորած Զարթի թագավորության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը հաղթեցին Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 20.000), որի արդյունքում Տուղրիլ-Շահը ընդունեց Զարթի թագավորության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցներ՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴²⁴²
4243. 1211 հուլիս - Հերակլեայի ճ-մ: Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 70.000), ինչպես նաև մեծ մագիստրոս Մարին ԴՄոնտեգյուլի գլխավորած Հիվանդախնամների (մոտ 1.000), մեծ մագիստրոս Գիյոմ ԴՇարտրի գլխավորած Տաճարականների (մոտ 1.000) ու մեծ մագիստրոս Հերման ֆոն Չալցայի գլխավորած Տևտոնյան (մոտ 1.000) օրդենները հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000) և առանց մարտերի մտան քաղաք, որը հետագայում թողեցին խոշոր փրկագնի դիմաց: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցներ՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴²⁴³
4244. 1211 օգոստոս - Լարանդան (Հերակլեայից 100 կմ հարավ-արևմուտք), Աստրան (Լարանդայից մոտ 90 կմ հարավ-արևմուտք), Կոլոնոռասը (Պամֆիլիա, Միջերկրական ծովի ափին), ինչպես նաև Սուրբ Սոֆիա (Կոլոնոռասից մոտ 22 կմ հյուսիս), Ալայա (Կոլոնոռասից մոտ 28 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Մանավղատ ամրոցները Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 50.000), ինչպես նաև մեծ մագիստրոս Մարին ԴՄոնտեգյուլի գլխավորած Հիվանդախնամների (մոտ 800), մեծ մագիստրոս Գիյոմ ԴՇարտրի գլխավորած Տաճարականների (մոտ 800) ու մեծ մագիստրոս Հերման ֆոն Չալցայի գլխավորած Տևտոնյան (մոտ 800) օրդենները գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴²⁴⁴ Արդյունքում Արակլիա և Պամփյուլիա նահանգները ընկան Կիլիկիայի թագավորության տիրապետության տակ:
4245. 1211 սեպտեմբեր - Կեսարիան Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 50.000), գահակալական պայթար սկսած Զեյ-Կուվատի և նրան աջակցող Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 10.000), ինչպես նաև մեծ մագիստրոս Մարին ԴՄոնտեգյուլի գլխավորած Հիվանդախնամների (մոտ 1.000), մեծ մագիստրոս Գիյոմ ԴՇարտրի գլխավորած Տաճարականների (մոտ 1.000) ու մեծ մագիստրոս Հերման ֆոն Չալցայի գլխավորած Տևտոնյան (մոտ 1.000) օրդենները պաշարեցին Զեյ-Կավուսի օգտին գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր: Շուտով, սակայն, սեփական ուժերն իրար գլուխ բերած Զեյ-Կավուսն անցավ լայնածավալ հակահարձակման, ինչի արդյունքում դաշնակիցները նահանջեցին Զեյ-Կուվատի դատը պաշտպանելու գործից: Արդյունքում կնքվեց հաշտություն, ըստ որի խոշոր փրկագնի դիմաց Լևոն I Մեծը հրաժարվեց աջակցել Զեյ-Կուվատին, ընդ որում Տիանա և Ձկնջուր գավառները (Կիլիկիայի հյուսիս) միավորվեցին Կիլիկիայի թագավորությանը: Իր հերթին Հայոց արքան Հիվանդախնամների օրդենին նվիրեց Սելևկիան, Նոր բերդը և Կամարդեզում ամրոցը (վերջին երկուսը՝ Սելևկիայի մոտ), իսկ Տևտոնյան օրդենին՝ Քյումպետֆորը (Մսիսի մոտ), Ալայա ու Ամուտա Թիլ ամրոցները, ինչպես նաև Սելային և Բուկուվեկիա բերդերը, որի փոխարեն օրդենները պարտավորվեցին ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Հայոց թագավորությանը:⁴²⁴⁵
4246. 1212 աշուն - Սեբաստիան Տուղրիլ-Շահի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Զեյ-Կավուսին ենթակա

Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, տեղեկանալով վերջինիս խնդրանքով հանդես եկած Էյուբյանների սուլթանության բանակի (մոտ 20.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²⁴⁶

4247. 1213 – **Գաստուն և Պաղթա ամրոցները** Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ գրոհով գրավեց Անտիոքի դքսության հետ գաղտնի համագործակցություն սկսած Տաճարականների օրդենից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁴²⁴⁷ Անհաշտ ատելությամբ բռնկված մեծ մագիստրոս Գիյոմ Դ՛Շարտրը **Ղարապակ ամրոցը** հանձնեց Էյուբյանների սուլթանությանը և, ապաստանելով Անտիոքում, իր օրդենով խիստ թշնամական դիրք գրավեց Կիլիկիայի թագավորության նկատմամբ:

4248. 1214 հունիս - օգոստոս – **Յուսիսային Կովկասը** Իվանե Չաբարյանի գլխավորող Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ վերացնելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁴²⁴⁸

4249. 1214 նոյեմբերի 2 – **Սինոպի ճ-մ**: Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակին (մոտ 2.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 170, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴²⁴⁹ Ալեքսեյ I-ը գերվեց և, տանջելով վերջինիս, թշնամին ի վերջո հասավ Նրան, որ Սինոպը հանձնվեց, ինչից հետո միայն Ալեքսեյ I-ն ազատություն ստացավ:

4250. 1215 մարտ - ապրիլ – **Արցախի հարավը ու Ուտիքի հյուսիսը** Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴²⁵⁰

4251. 1215 ամառ – **Գանձակի ճ-մ**⁴²⁵¹

Գետրգի IV Լաշայի և Իվանե Չաբարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը պաշարեցին քաղաք Էլտկուզյանների սուլթանության բանակից (10.000):

I փուլ – Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը անակնկալ հարձակվեց քաղաքի շրջակայքը դիտարկող Զարթիի արքայի գլխավորած բանակի (4.000) վրա, սակայն քրիստոնյաները խուճապի չմատնվեցին և բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ – Մարտի մեջ մտավ քրիստոնյաների հիմնական բանակը, որի արդյունքում ապստամբները դիմեցին փախուստի և պատասպարվեցին քաղաքում:

III փուլ – Քրիստոնյաները պաշարեցին քաղաքը, որի կայազորը կարճատև դիմադրությունից հետո հանձնվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4252. 1215 ամառ – **Շամբորը** Գետրգի IV Լաշայի և Իվանե Չաբարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 4.500) ու Խաչենի (մոտ 4.500) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին քաղաքի ապստամբած Էմիրի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁴²⁵²

4253. 1215 ամառ – **Չարեք ամրոցը** Իվանե Չաբարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) ու Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին տեղի ապստամբած Էմիրի բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴²⁵³

4254. 1215 ամառ – **Որոտ բերրը և Եղեգիսը** Իվանե Չաբարյանի Իվանե Չաբարյանի գլխավորած Չաբարյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին տեղի ապստամբած Էմիրի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000)՝ հետապնդելով թշնամու նահանջող մնացորդներին մինչև **Նախիջևան**: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²⁵⁴

4255. 1215 նոյեմբերի սկիզբ – Ջինջալի ամրոցը (Կիլիկիայի հյուսիս) Զեյ-Կավուսի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) երեք օրում գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴²⁵⁵

4256. 1215 նոյեմբերի կես – Շողական ամրոցի ճ-մ (Սիսից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք)⁴²⁵⁶

Զեյ-Կավուսի գլխավորությամբ Կիլիկիայի թագավորության տարածք ներխուժած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000), հիմնական ուժերով ճամբարելով Կապան ամրոցի մոտ և պաշարելով այն Լևոն Կապանցու գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000), առաջապահ ուժերով (մոտ 5.000) շարունակեց առաջխաղացումը ու Հայկական կայազորից (մոտ 1.000) պաշարեց նաև Շողական ամրոցը: Ի պատասխան դրա՝ սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի, հեծելազորի հրամանատար Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյանի, հետևակի հրամանատար, պայլ Ադան Գաստոնցու, Գիսակ Մազոտխաչցու, ինչպես նաև բարոններ Վասիլի, Օշինի և Նոշինի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սկսեց մոտենալ թշնամու բանակին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Զեյ-Կավուսը, որոշ ուժեր թողնելով Կապանի մոտակայքում, հիմնական ուժերով ճամբարեց Շողական ամրոցի դիմացի դաշտում:

I փուլ – Կապանի կայազորը անակնկալ հարձակվեց ամրոցի մոտ թողնված ու պաշարումը շարունակել փորձող թշնամու բանակի վրա և պարտության մատնեց նրան: Այս ընթացքում Հայկական բանակը մոտեցավ թշնամու հիմնական բանակին և մարտակարգ ընդունեց՝ առաջին շարքում տեղավորելով հեծելազորը, երկրորդում՝ հետևակը:

II փուլ – Հայոց այրուձիու հիմնական ուժերը Կոնստանդին Վասակի ու Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյանների անձնական ղեկավարությամբ անցան հարձակման և, պարտության մատնելով թշնամու բանակին, ստիպեցին վերջինիս նահանջել:

III փուլ – Մարտի մեջ սկսեցին մտնել Հայոց այրուձիու նոր ուժեր: Միաժամանակ, սակայն, դավաճան Ադանի հրամանով Հայկական հետևակը լքեց մարտադաշտը և հեռացավ: Արդյունքում թշնամու բանակը թևանցեց Հայոց այրուձիուն և, դուրս գալով վերջինիս թիկունք, լիովին շրջապատեց նրան:

IV փուլ – Հայոց այրուձիու մի մասին հաջողվեց ճեղքել շրջապատման օղակը և հեռանալ, սակայն Կոնստանդին Վասակի ու Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյանները, Սահակ Սիկեացին, Ազիլ Օկսիկացին, ինչպես նաև այլ իշխաններ և ռազմիկներ գերվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

4257. 1215 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի սկիզբ – Կապադոկիայի արևմուտքը Լևոն I Մեծի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Իկոնիայի սուլթանությանը հետ քաշել բանակը սեփական թագավորության տարածքից:⁴²⁵⁷ Շուտով, սակայն, սկսվեցին բանակցություններ և 1216 թ-ի փետրվարին կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Կիլիկիայի թագավորությունը Իկոնիայի սուլթանությանը զիջեց Պամփյուլիա նահանգը, Արակլիա գավառ, Լարանդան, ինչպես նաև Լուլուա և Լավգատ ամրոցները, իսկ վերջինս ազատ արձակեց Կոնստանդին Վասակի ու Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյաններին, Կերսակ Սիկեացուն, Ազիլ Օկսիկացուն, ինչպես նաև այլ գերիներին:

4258. 1216 փետրվարի 14 – Անտիոք գիշերային անակնկալ հարձակումով առանց մարտերի մտավ Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) և պաշարեց միջնաբերդը՝ ստիպելով այնտեղ ամրացած Տաճարականների օրդենին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր: Անտիոքի դուքս հռչակվեց Հայոց արքայի որդեգիր, Լևոն I Մեծի հանգուցյալ եղբայր Ռուբենի դուստր Ալիծի և Անտիոքի դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուատիեցու տղայի որդի Ռուբեն-Ռայմոնդը:⁴²⁵⁸ Գանամեյիան (Հայոց ծոցի հյուսիսային ափին), ինչպես նաև Պալաս (= Ճկեր) և Վաներ ամրոցները (Ճկեր գավառ, Հայոց ծոցից արևելք) Լևոնը նվիրեց Հիվանդախնամների օրդենին, որը դրա փոխարեն պարտավորվեց շարունակել ռազմական օժանդակության ցուցադրումը Հայոց թագավորությանը:

4259. 1218 մայիսի կես – Ռաբան ամրոցը Զեյ-Կավուսի և ալ-Աֆդալի գլխավորած Իկոնիայի ու Էյուբյանների սուլթանությունների, ինչպես նաև Մանկուչականների Էմիրության միացյալ

բանակը (մոտ 50.000) միացյալ բանակը գրավեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 500), որից հետո առանց մարտերի մտավ Հռասաս, Կյուրոս և Չորք-Մարգվան ամրոցները: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր:⁴²⁵⁹

4260. 1218 մայիսի վերջ - Այնթապը և Թյապաշար ամրոցը Բեյ-Կավուսի և ալ-Աֆդալի գլխավորած Իկոնիայի ու Եյուբյանների սուլթանությունների, ինչպես նաև Մանկուչականների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 49.500) գրավեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 80 զինվոր:⁴²⁶⁰

4261. 1218 հունիսի 14 - Մենքիջի ճ-մ⁴²⁶¹

Բեյ-Կավուսի և ալ-Աֆդալի գլխավորած Իկոնիայի ու Եյուբյանների սուլթանությունների, ինչպես նաև Մանկուչականների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000) սկսեց մոտենալ ալ-Աշրաֆի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Բեյ-Կավուսը նախատեսել էր մարտի ժամանակ հակառակորդին կասեցնել ճակատային հարված հասցնող ջոկատի (4.000) ուժերով և նույն այդ ժամանակ մեկ այլ ջոկատով (14.000) թիկունքային հարված հասցնել վերջինիս՝ ի վերջո պարտության մատնելով հակառակորդին նաև հիմնական բանակի գործողությունների շնորհիվ: Սրան հակառակ, սակայն, ալ-Աշրաֆին հաջողվեց, այդ թվում նաև ալ-Աֆդալի միջոցով, լայն քայքայիչ աշխատանք իրականացնել հակառակորդի բանակում:

I փուլ - Բեյ-Կավուսի միացյալ բանակի առաջապահ ջոկատը, չկարողանալով ապահովել համագործակցությունը մյուս ջոկատի հետ, հարված հասցրեց հակառակորդին ժամանակից շուտ, ինչի արդյունքում պարտություն կրեց, իսկ նրա առաջնորդն էլ գերվեց:

II փուլ - Իմանալով հակառակորդի մյուս ջոկատի գործողությունների մասին՝ Եյուբյանների սուլթանության բանակը հարձակվեց վերջինիս վրա ու, նրան ևս պարտության մատնելով, իր հիմնական կազմով գերեց, իսկ ալ-Աֆդալին էլ սեփական ռազմիկներին հետ միասին ալ-Աշրաֆը համոզեց անցնել իր կողմը:

III փուլ - Եյուբյանների սուլթանության բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի հիմնական բանակի ուղղությամբ: Բռնկվեց և մինչև ուշ գիշեր շարունակվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Բեյ-Կավուսի բանակը ի վերջո պոկվեց հակառակորդից ու հետագայում ճամբարեց Պյասթայի մոտակայքում:

Հաղթողները կորցրին մոտ 8.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր:

4262. 1218 հուլիս - օգոստոսի 1 - Հռասաս, Կյուրոս, Չորք-Մարգվան, Թյապաշար և Ռաբան ամրոցները ալ-Աշրաֆի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴²⁶²

4263. 1218 դեկտեմբերի 9 - 1219 հունվարի վերջ - Ամադիա ամրոցը Բադր-Էդ-Դին Լուլու Հայի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց ապստամբած Չանգիի գլխավորած բանակից (մոտ 500), ընդ որում անհաջողություն կրեց նաև գիշերային գրոհը: Հարձակվողները կորցրին մոտ 300, պաշտպանվողները՝ մոտ 30 զինվոր:⁴²⁶³ Հետագայում, սակայն, Չանգին պարտություն կրեց բաց ճակատամարտում և ապաստանեց Բեգթեգինյանների Էմիրությունում:

4264. 1219 գարուն - Ամադիա ամրոցի շրջակայքը Մահմուդ իբն Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Բեֆի ու Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 7.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴²⁶⁴

4265. 1219 մայիսի վերջ - Անտիոքը Բոհեմունդ Միակնանի Պուլատիեցու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 2.000), ինչպես նաև մեծ մագիստրոս Պեդրո Դ'Մոնտեագուդոյի գլխավորած Տաճարականների օրդենը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով գրավեցին դուքս Ռուբեն-Ռայմունդի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 500) ու մեծ մագիստրոս Մարին Դ'Մոնտեգյուի գլխավորած Հիվանդախնամների օրդենից (մոտ 1.000), որոնք ամրացան միջնաբերդում և գիշերով հեռացան Կիլիկիայի թագավորություն: Հայեր կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 70 զինվոր: Բոհեմունդ Միակնանի Պուլատիեցին կրկին և արդեն վերջնականապես հռչակվեց Անտիոքի դքսության դուքս:⁴²⁶⁵

4266. 1219 ամառ – Անի-Կենախ-Երզնկա-Կարին-Երզնկա-Անի-Կենախ երթուղով ասպատակելով արշավեց Զեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 40.000):⁴²⁶⁶
4267. 1220 մայիսի սկիզբ – Սծքինի ճ-մ: Ելուքյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց ապստամբած և դեպի արևելք շարժվող Էմիր իբն-Մաշթուրի բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 300, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁶⁷
4268. 1220 մայիսի վերջ – Մամեստիայի ճ-մ: Սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (300) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Լևոն I Մեծի մահից հետո իրեն Կիլիկիայի արքա հռչակած Ռուբեն-Ռայմոնդին օժանդակելու նպատակով թագավորության տարածք ներխուժած Անտիոքի դքսության (5.000), ինչպես նաև մարաջախտ Վահրամ Կոռիկոսցու, Նրա եղբայր Ժոսլինի, Լևոն Կապանցու, Սահակ Չորք-Մարզվանցու և Վասիլ իշխանի (մոտ 100) միացյալ բանակին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²⁶⁸
4269. 1220 մայիսի վերջ – Տաքունը սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 3.000) քաղաքի բնակչության աջակցությամբ առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ռուբեն-Ռայմոնդի և Վասիլ իշխանի գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Ռուբեն-Ռայմոնդը ձերբակալվեց և կարճ ժամանակ անց բանտում էլ մահացավ:⁴²⁶⁹
4270. 1220 մայիսի վերջ – Կոռիկոսը սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 2.000) քաղաքի բնակչության աջակցությամբ առանց լուրջ մարտերի գրավեց մարաջախտ Վահրամ և Ժոսլին Կոռիկոսցիների, Լևոն Կապանցու ու Սահակ Չորք-Մարզվանցու բանակից (մոտ 100): Հարձակվողները կորցրին մոտ 5, պաշտպանվողները՝ մոտ 10 զինվոր:⁴²⁷⁰ Վահրամ և Ժոսլին Կոռիկոսցիները, Լևոն Կապանցին ու Սահակ Չորք-Մարզվանցին գերվեցին և սպանվեցին: Կիլիկիայի արքա հռչակվեց Լևոն I Մեծի դուստր Զաբելի հետ ամուսնացած Անտիոքի դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուատիեցու որդի կոմս Ֆիլիպը՝ Ֆիլիպ Անտիոքցին, որը պարտավորվեց բարեխղճորեն կառավարել Հայոց թագավորությունը և հարգել հայ իշխանների իրավունքները: Շուտով, սակայն, Ֆիլիպ Անտիոքցին սկսեց բացահայտորեն անտեսել հայոց թագավորության շահերը, երկրի կառավարումից հեռացրեց հայ իշխաններին, իսկ պետական գանձարանն էլ պատրաստվեց ուղարկել Անտիոք:

Մոնղոլական I պատերազմ (1220-1223)

4271. 1220 դեկտեմբերի սկիզբ – Ատրպատականը, Փայտակարանը ու Աղվանքը Սուբեդեի գլխավորությամբ հարավ-արևելքից ներխուժած և մանր ջոկատների բաժանված Մոնղոլական տերության² (մոտ 60.000), ինչպես նաև տեղում վերջինիս միացած մամլուք Ակուշի կողմից գլխավորվող Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, որից հետո ճամբարեց Վարդանակերտ գավառում:⁴²⁷¹
4272. 1220 դեկտեմբերի վերջ – Ուտիքի ճ-մ (Նահանգի հյուսիս): Սուբեդեի գլխավորությամբ Վարդանակերտ գավառից Կուրի աջ ափով դեպի հյուսիս արշաված Մոնղոլական տերության բանակի մի մասը (մոտ 20.000) հաղթեց Քարթլիի թագավորության սահմանապահ բանակին (10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000), որից հետո Նահանջեց և միացավ իր հիմնական ուժերին: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴²⁷²
4273. 1221 հունվարի սկիզբ – Սախտոնե ամրոցը (Տփղիսից մոտ 10 կմ հարավ-արևելք) Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Քարթլիի թագավորության

¹ Այս ճակատամարտի վայրի մասին պահպանվել են հակասական տվյալներ: Ըստ Հեթում II-ի այն եղել է Սիսի մոտակայքում, սակայն Հեթում Պատմիչն իր աշխատություններում տալիս է Մամեստիա քաղաքի անունը: Վերջինիս հետ համաձայն է նաև Վահրամ Բաբունին: Ամեն դեպքում ավելի հավանական է ընդունել վերջին տեսակետը, թեև այստեղ տեղ կա նաև այլ մեկնաբանությունների համար:

² XIII դարի սկզբին Գոթիի անապատում թափառող մոնղոլական ցեղերի առաջնորդ հռչակված Չինգիզ խանը (1206-1227) միավորեց մոնղոլական ցեղերը և ստեղծեց հզոր մի տերություն, որի բանակը իր թվաքանակով, կազմակերպվածությամբ, կառավարման արդյունավետ համակարգով ու կարգապահությամբ եականորեն գերազանցում էր մինչ այդ գոյություն ունեցած բոլոր «բոլոր կոնֆեդերացիաներ»-ի բանակներին: Արդեն 1210 թ-ին Մոնղոլական տերությունը ոչնչացրեց Մավերնահրն և Յոթնագետքը ընդգրկող Դարաբեղյանների խաբանությունը, իսկ 1215 թ-ին գրավեց Զյուսիսային Չինաստանը ընդգրկող Զոլդչեների խաբանության հիմնական տարածքը՝ ավարտելով Չինաստանի հիմնական մասի նվաճումը 1234 թ-ին: Միաժամանակ, շարունակելով առաջխաղացումը հարավ-արևմտյան ուղղությամբ, Մոնղոլական տերությունը 1219-1231 թվականներին ոչնչացրեց նաև հորեզմի սուլթանությունը և գրավեց վերջինիս պատկանող տարածքները:

բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴²⁷³

4274. 1221 հունվարի սկիզբ - Կոտմանի ճ-մ (Կուրի վտակ Կոտմանի ափին, Տերունական ամրոցի դիմաց)⁴²⁷⁴

Գեորգի IV Լաշայի, Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Բաջ Գագեցու և Թադիադեն Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (90.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը շարժվեցին Սուբեդեի գլխավորությամբ Կուրի աջ ափով դեպի հյուսիս առաջխաղացող Մոնղոլական տերության (30.000), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 30.000) միացյալ բանակի դեմ:

Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին: Քրիստոնյաների բանակի աջ թևում Վահրամ Բաջ Գագեցու գլխավորությամբ, որի օգնականը Լիպարիտ Օրբելյանն էր, տեղավորվեց Չաբարյանների իշխանության բանակը: Կենտրոնում և ձախ թևում տեղաբաշխվեցին Զարթլիի թագավորության բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները: Կենտրոնի ղեկավարումը ստանձնեց Գեորգի IV Լաշան, իսկ ձախ թևինը՝ Իվանե Չաբարյանը: Թշնամու բանակի կենտրոնում՝ թևերից առաջ, տեղավորվեց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը, իսկ երկրորդ շարքում տեղաբաշխվեց Մոնղոլական տերության բանակը:

I փուլ - Քրիստոնյաների հեծելազորը հարձակվեց թշնամու բանակի առաջին շարքի վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, ստիպեց դիմել փախուստի արևելյան ուղղությամբ:

II փուլ - Քրիստոնյաների ձախ թևի հեծելազորը սկսեց հետապնդել հակառակորդի փախչող ուժերին: Այդ ընթացքում, սակայն, Համիդուլա Մանասագոմեդցին դավաճանական հարվածով վիրավորեց Իվանեի ծիու, ինչի արդյունքում սեփական ծիու հետ միասին գետին տապալվեց նաև Իվանեն՝ խառնաշփոթ առաջացնելով յուրայինների շարքերում ու պատճառ հանդիսանալով հետապնդման դադարեցմանը:

III փուլ - Մարտի մեջ մտավ Մոնղոլական տերության բանակը, որը փորձ կատարեց օգտվել քրիստոնյաների բանակի ձախ թևի մարտակարգում առաջացած խառնաշփոթից: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում քրիստոնյաների ձախ թևին ձախ կողմից հարված հասցրեց նաև փախուստը դադարեցրած ու արևելքից կրկին մարտադաշտին մոտեցած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը: Արդյունքում քրիստոնյաների բանակի ձախ թևը սկսեց պարտություն կրել և աստիճանաբար նահանջել: Դրան հակառակ, սակայն, կենտրոնում և մյուս թևում մարտը ընդունեց համառ բնույթ և շարունակվեց բավականին երկար:

IV փուլ - Ցանկանալով բեկում մտցնել մարտում՝ Չաբարյանների իշխանության բանակը անցավ վճռական հարձակման և ջախջախեց թշնամու բանակի ձախ թևը: Տեսնելով դա՝ թշնամու բանակի կենտրոնն ու աջ թևը նահանջեցին և, օգտվելով անմիջական հետապնդման բացակայությունից, պոկվեցին հակառակորդից՝ հետագայում կենտրոնանալով Վարդանակերտ գավառում:

V փուլ - Չաբարյանների իշխանության բանակը հետապնդեց թշնամուն ձախ թևի փախչող ռազմիկներին մինչև Գարդման ամրոցի շրջակայքը և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջիններիս

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր¹:

4275. 1221 հունվարի կես - Բայրականը Սուբեդեի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 62.000²), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ

¹ Ըստ Ռաշիդ-եդ-Դիևի քրիստոնյաների բանակը այս ճակատամարտում կորցրել է 8.000 ռազմիկ, սակայն Հռոմի Հոնորիոս (1216-1227) պապին ուղարկված Իվանե Չաբարյանի նամակում հիշատակվում է 6.000 թիվը: Ես առավել հավանաբար եմ առաջին տեղեկության օգտին՝ որպես փաստարկ ունենալով այն հանգամանքը, որ նամակում քրիստոնյաների կորուստները, հավանաբար, պետք է ավելի նվազ ցույց տրվեին:

² Այս ճակատամարտը դիտարկելիս չի կարելի հենվել նախորդ ճակատամարտում Մոնղոլական տերության բանակի թվի մասին Ռաշիդ-եդ-Դիևի հայտնած տվյալի վրա և, վերջինիցս հանելով կրած կորուստները, տալ թշնամու բանակի նոր թվաքանակը: Բանն այն է, որ սկզբնաղբյուրները հստակ նշում են այն մասին, որ Մոնղոլական տերության բանակը ստացել է համալրում: Այս տեսակետը ուղղակիորեն հաստատվում է նաև

8.000) միացյալ բանակը գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000)՝ հիմնովին ավերելով բաղաքը և կոտորելով բնակչությանը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁷⁵

4276. 1221 փետրվար - Նախիջևանը Սուբեդեի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 35.000), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը գրավեց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և բաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) ու ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁷⁶

4277. 1221 մայիս - Կարինի շրջակայքը Սուբեդեի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 35.000), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, սակայն, խուսափելով ընդհարվել Իկոնիայի սուլթանության բանակի (մոտ 50.000) հետ, նահանջեց Մուղանի հարթավայրը:⁴²⁷⁷

4278. 1221 մայիս - հունիս - Կոյունուսար Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) երկու ամսում գրավեց Կիր-Վարդ իշխանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000), որից հետո առանց մարտերի մտավ Պռականա ամրոց¹: Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴²⁷⁸

4279. 1221 հուլիս - Պռականա ամրոցը Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴²⁷⁹

4280. 1221 դեկտեմբերի սկիզբ - դեկտեմբերի կես - Գանձակի շրջակայքը Սուբեդեի գլխավորությամբ Մուղանի հարթավայրից առաջխաղացած Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը ասպատակեց:⁴²⁸⁰

4281. 1221 դեկտեմբերի վերջ - Հունան ամրոցի ճ-մ²⁸¹

«Գագի տերն էր Չաբարեն՝ Վահրամի հայրը: Սրանք երկուսն էլ համարձակ մարդիկ էին՝ մարտերի փորձություններով անցած ու հաղթող դուրս եկած: Իրենց աստվածավախությամբ և նվիրվածությամբ ևս նրանք արժանի էին մեծագույն գովեստների»

Քարթլիս Ցխովրեբա

Սուբեդեի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 50.000), ինչպես նաև մամլուբ Ակուշի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը Վարդանակերտ գավառից Կուրի ձախ ափով շարժվեց դեպի հյուսիս: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Գեորգի IV Լաշայի, Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Զաջ Գագեցու ու Թադիադեն Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը շարժվեցին հակառակորդին ընդառաջ: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին: Թշնամու բանակի կենտրոնում՝ թևերից առաջ, տեղավորվեց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը, իսկ երկրորդ շարքում տեղաբաշխվեց Մոնղոլական տերության բանակը:

I փուլ - Քրիստոնյաների հեծելազորը հարձակվեց թշնամու բանակի կենտրոնի վրա, որը կարճատև դիմադրությունից հետո սկսեց իրականացնել կանխամտածված նահանջ:

II փուլ - Թևերում տեղաբաշխված հակառակորդի ուժերը սկսեցին սրընթաց հակահարձակում և, անցնելով սեփական կենտրոնում առաջխաղացած ու մարտակարգը կորցրած քրիստոնյաների հեծելազորի թիկունք, թևանցեցին և շրջապատեցին այն: Գրեթե

հետևյալ փաստարկով: Մոնղոլական տերության բանակը, ըստ Ռաշիդ-Էդ-Ղինի, 1221 թ-ի դեկտեմբերի վերջի Հունան ամրոցի ճակատամարտում կորցրել էր 25.000 ռազմիկ: Այսինքն, եթե ընդունենք, որ վերջինս կազմում կար 25.000-ից 30.000 ռազմիկ, ապա կստացվի, որ Մոնղոլական տերության բանակից մարտի վերջում քչերն են կենդանի մնացել, սակայն դա այդպես չէ, քանի որ հայտնի է, որ թշնամին ճակատամարտի վերջում շրջապատել է քրիստոնյաների մոտ 80.000 հոգանոց բանակը, իսկ դա հաջողությամբ իրականացնելու համար (Մոնղոլական տերության բանակի թվաքանակը 25.000-ից 30.000 ռազմիկ ընդունելու դեպքում) կենդանի մնացած ռազմիկները, անկասկած, բավարար չէին: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ 25.000-ից 30.000 հոգանոց բանակը 25.000 զինվոր կորուստ տալու դեպքում ուղղակի արդեն ֆիզիկապես պարտված կլիներ, այն դեպքում, երբ ճակատամարտի նկարագրությունից հստակ երևում է, որ այս անգամ Մոնղոլական տերության բանակին հաջողվել է հաղթանակ տանել:

¹ Այս ամրոցի գրավման մասին հետևությունն արվել է այն բանի հիման վրա, որ վերջինս 1188 թվականից պատկանում էր հայերին, իսկ այժմ այն վերագրավվում է:

միաժամանակ էլ հարվածեց նաև նահանջը դադարեցրած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը:

III փուլ – Սկսվեց համառ և կատաղի մի մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաների հեծելազորի միայն փոքր մասին հաջողվեց ճեղքել թշնամու շարքերը ու հեռանալ: Մարտում վիրավորվեց նաև Գեորգի IV Լաշան:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 30.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց 25.000¹ զինվոր: Արդյունքում, թեև քրիստոնյաները պարտություն կրեցին, սակայն ծանր կորուստներ կրած Մոնղոլական տերության և Էլտկուզյանների սուլթանության միացյալ բանակը ևս, ի վիճակի չլինելով զարգացնել հաջողությունը, հետ քաշվեց Սուղակի հարթավայր, որտեղից էլ արդեն հաջորդ տարվա գարնանը հեռացավ Նախակովկասյան ու Մերձսևծովյան տափաստաններ: Մոնղոլական I պատերազմն ավարտվեց

4282. 1222 գարուն – Սուղակի ճ-մ (Ղրիմի թերակղզու հարավ-արևելք): Երկօրյա գրոհից հետո Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000), ի վերջո կեղծ նահանջով դուրս քաշելով քաղաքից Ղիչախական խանության բանակին (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին² (մոտ 300), դարանակալ ուժերի կիրառմամբ գլխովին ջախջախեց նրանց, որից հետո առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁸²

4283. 1223 ամառ – Կապադոկի շրջակայքը, Ուտիքը և Գանձակի շրջակայքը Մոնղոլական տերության բանակից պարտության կրած, խաբեությամբ Դերբենդին տիրած և հետագայում առաջխաղացած Ղիչախական խանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց, որից հետո, կապ հաստատելով Գանձակում տիրող Էլտկուզյանների սուլթանության կայազորի հրամանատարի հետ, սկսեց ծառայել վերջինիս:⁴²⁸³

4284. 1223 ամառ – Գանձակի ճ-մ⁴²⁸⁴

Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Զաչ Գագեցու և Թադիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) և Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը սկսեցին սրընթաց երթով մոտենալ քաղաքի մոտ ճամբարած Ղիչախական խանության ու Էլտկուզյանների սուլթանության միացյալ բանակին (մոտ 45.000): Հակառակորդը, սակայն, ժամանակին տեղեկացավ այս մասին և հասցրեց գալ մարտական պատրաստության վիճակի:

I փուլ – Ղիչախական խանության ու Էլտկուզյանների սուլթանության միացյալ բանակը անակնկալ հարձակվեց երկարատև արշավից հետո ծայրահեղ հոգնած վիճակում գտնվող քրիստոնյաների բանակի վրա և պարտության ու փախուստի մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Թշնամու բանակը հետապնդեց քրիստոնյաների բանակին և զգալի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000 սպանված, որոնց թվում զոհվեց նաև Բաբել Աղբակյանը: Գերվեցին նաև մոտ 5.000 ռազմիկներ, որոնց թվում նաև Գրիգոր Աղբակյանը: Գերիներից շատերը, որոնց թվում էր նաև Գրիգորը, տանջամահ արվեցին: Զարթլիի թագավորության բանակը կորցրեց մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4285. 1223 ամառ – Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Զաչ Գագեցու և Թադիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) և Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը անակնկալ հարձակվեցին Ղիչախական խանության ու Էլտկուզյանների սուլթանության միացյալ ճամբարած բանակի վրա և գլխովին ջախջախեցին վերջինիս:⁴²⁸⁵ Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Թշնամու բանակում գտնվող ու կենդանի մնացած փոքրաթիվ քրիստոնյա գերիները ազատ արձակվեցին:

¹ Այս թիվը, ըստ Հռոմի Հռոնորիոս պապին ուղարկված Իվանե Չաբարյանի նամակի:

² Ֆ. Բրունը քննարկվող ժամանակաշրջանի վերաբերյալ հայերին համարում է Սուղակի բնակչության գերակշռող տարրերից մեկը (Փ. Брунъ “Черноморье”, Одесса 1879, стр 122):

4286. 1223 ամառ – Ուտիքը և Գանձակի շրջակայքը Ղիչախական խանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու հեռացավ Դերբենդի ուղղությամբ՝ ի վերջո ապաստանելով Նախակովկասյան տափաստաններում:⁴²⁸⁶
4287. 1223 ամառ – Փայտակարանը և Բայրականի շրջակայքը Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Բաջ Գազեցու ու Թադիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 13.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) ու Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴²⁸⁷
4288. 1223 ամառ – Բասենը և Կարինի շրջակայքը Իվանե Չաբարյանի, Վահրամ Բաջ Գազեցու ու Թադիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 13.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 2.000) ու Խաչենի (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴²⁸⁸
4289. 1223 սեպտեմբեր – Արարատի հյուսիսային գավառները Սուրմարուի առաջխաղացած Սուրմարուի էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴²⁸⁹
4290. 1223 հոկտեմբեր – Սուրմարուի ճ-մ⁴²⁹⁰
- Շալվե Գամրեկելու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորած Սուրմարուի էմիրության բանակից (մոտ 5.000):
- I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը որոշ ժամանակ օղակեց քաղաքը, սակայն, պատրաստ չլինելով վերջինիս պաշարմանը, ասպատակեց շրջակայքը և սկսեց նահանջել:
- II փուլ – Արտագրոհի իրականացրած Սուրմարուի էմիրության բանակը հարձակվեց Զարթլիի թագավորության բանակի վերջապահի վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, իլեց տարվող ավարի մի մասը:
- Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:
4291. 1223 նոյեմբեր – Սուրմարուի ճ-մ: Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորած Սուրմարուի էմիրության բանակը (մոտ 2.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվելով երկու կողմից, հաղթեց Շալվե Գամրեկելու գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած և մի նեղ կիրճում ճամբարած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Շալվե Գամրեկելին, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր: Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում գերված քրիստոնյաները ազատ արձակվեցին:⁴²⁹¹
4292. 1223 աշուն – Մանավղատ և Սուրբ Սոֆիա ամրոցները Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Կիր-Սահակի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴²⁹²
4293. 1224 գարուն – Սինոպի շրջակայքը ցամաքից և ծովից առաջխաղացած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 10.000, 50 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴²⁹³
4294. 1224 գարուն – Բաբերդի ճ-մ: Թեոդորոսի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին կայսրության տարածք ներխուժել պատրաստվող Իկոնիայի սուլթանության բանակի (մոտ 40.000) մի մասին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁹⁴
4295. 1224 գարուն – Բաբերդի ճ-մ: Անդրոնիկոս I-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին կայսրության տարածք ներխուժել պատրաստվող Իկոնիայի սուլթանության բանակի (մոտ 40.000) առաջապահին (2.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴²⁹⁵

Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց քաղաքը Անդրոնիկոս I-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 2.000, այդ թվում Գեորգիոս-Թոռնիկ Մամիկոնյանը):

I փուլ – Մի քանի օր շարունակ Իկոնիայի սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն կայսերական բանակը դրանք բոլորը հետ մղեց՝ միաժամանակ կիրառելով նաև ակտիվ արտագրոհներ, որոնցից մեկի ժամանակ էլ հենց զոհվեց Գեորգիոս-Թոռնիկ Մամիկոնյանը:

II փուլ – Կայսերական բանակը գիշերային անակնկալ հարձակում գործեց Իկոնիայի սուլթանության ճամբարած բանակի վրա և գլխովին ջախջախեց այն:

III փուլ – Կայսերական բանակը հետապնդեց թշնամու փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

4297. 1224 գարուն – Պիմանիոնի ճ-մ: Հովհաննես III-ի և մեծ դոմեստիկոս Նիկեփոր Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Լատինական կայսրության բանակին (մոտ 25.000), որից հետ առանց լուրջ մարտերի զբաղեցրեց Փոքր Ասիայում գտնվող Լատինական կայսրության ամրությունները: Հաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴²⁹⁷

4298. 1224 հուլիսի 31 – Խլաթի ճ-մ: Ալ-Աշրաֆի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Բեգթեգինյանների Էմիրության և Դամասկոսի Էմիրի աջակցությամբ ապստամբած Շիհաբ-էդ-Դին Ղազիի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴²⁹⁸ Միջնաբերդում ամրացած Շիհաբ-էդ-Դին Ղազին, որը մինչ այդ տիրում էր Տիգրանակերտին և Խլաթին, շարունակեց տիրել միայն Տիգրանակերտին: Արդյունքում Բեգթեգինյանների Էմիրության բանակը, որը ալ-Աշրաֆի ուշադրությունը Խլաթից շեղելու նպատակով հուլիսի 2-ից Չանգյանների աթաբեկության բանակից պաշարել էր Մոսուլը, ստիպված եղավ նահանջել: Իր հերթին Դամասկոսի Էմիրը, որը պատրաստվում էր շարժվել Շիհաբ-էլ-Դինին օգնության, անսալով իր եղբայր, Էյուբյանների սուլթան ալ-Քամիլի սպառնալիքներին, ստիպված եղավ դադարեցնել թշնամական գործողությունները ալ-Աշրաֆի դեմ և վերադառնալ Դամասկոս:

4299. 1225 գարուն – Թի-Համտունի ճ-մ: Սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի գլխավորած Մարգալանական բանակը (մոտ 10.000) շրջապատեց և առանց լուրջ մարտերի զինաթափեց Ֆիլիպ Անտիոքցի արքայի գլխավորած Ոստանիկ բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Մարգալանական բանակը կորցրեց մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 10, իսկ վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 5 զինվոր:⁴²⁹⁹ Ֆիլիպը գահընկեց արվեց և ձերբակալվեց:

4300. 1225 գարուն – Սելևկիան, Գանամեիան, Նոր քերդը, ինչպես նաև Կամարդեզում, Պալաս ու Վաներ ամրոցները սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Չաբել թագուհուն հանձնել հրաժարվող մեծ մագիստրի տեղակալ Բերտրան Դ՝Տաքսիսի գլխավորած Հիվանդախնամների օրդենից (ընդհանուր՝ մոտ 800) և գրավեց այն բանից հետո, երբ անելանելի դրության մեջ գտնվող, բայց թագուհուն տրված խոսքը պահել ձգտող մեծ մագիստրը օրդենին պատկանող քաղաքը, նավահանգիստը ու ամրոցները վաճառեց Կոնստանդինին: Չաբել թագուհին վերադարձավ Միս և կարճ ժամանակ անց ամուսնացավ սպարապետ Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի որդի Հեթումի հետ: Հեթումը՝ Հեթում I-ը, հռչակվեց Կիլիկիայի թագավորության արքա:⁴³⁰⁰

4301. 1225 ամառ – Ճկեր ու Թյապաշար գավառները դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ հետ ստանալով որդուն, որը, սակայն, թունավորված լինելով դանդաղ ներգործող թույնով, շուտով մահացավ:⁴³⁰¹

4302. 1225 ամառ – Լեւոն, Սամոս և Քոս Կոզմետր Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, 200 նավ) գրավեց Լատինական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 70, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁴³⁰²
4303. 1225 հունիսի կես – Գանձակը Իվանե Չաբարյանի, Շահնշահ Չաբարյանի, Վահրամ Զաչ Գազեցու ու Թադիադեն Թմբկաբերդցու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը չգրավեցին Էլտկուզյանների սուլթանության բանակից (մոտ 5.000) և Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴³⁰³
4304. 1225 հունիսի վերջ – Շամախիի ճ-մ: Շիրվանշահերի Եմիրության Եմիր հռչակված Ալ-Էդ-Դին Փիրիբուրգի գլխավորած Շիրվանշահերի Եմիրության (1.000) արտագրոհ իրականացրած բանակը հաղթեց գահընկեց արված Եմիր Հերշասպին աջակցելու նպատակով քաղաքին մոտեցած Զարթլիի թագավորության բանակին (3.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (1.000), ինչպես նաև գլխավորած Շիրվանշահերի Եմիրության բանակին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Ալ-Էդ-Դին Փիրիբուրգի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին, սակայն Շաքին և Կապադակը ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:⁴³⁰⁴

Խորեզմյան պատերազմ (1225-1231)

4305. 1225 հուլիսի վերջ – Վարդանակետու ամրոցի ճ-մ: Խորեզմի սուլթանության բանակի (200.000¹) առաջապահը (մոտ 10.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվելով հաղթեց մի Նեդ կիրճում ճամբարած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁰⁵
4306. 1225 օգոստոսի 8 – Գանսի ամրոցի ճ-մ⁴³⁰⁶

«Թշնամու մոտենալու մասին Իվանեն հայտնեց վրաց տիրակալին, որից հետո Նրանք ընդդեմ սուլթանի հավաքեցին մի մեծ բանակ: Եվ ահա, գոռոզանալով դրանից, Նրանք խոսք տվեցին, որ, եթե հաղթանակ տանեն, ապա իրենց հպատակ բոլոր հայերին կդարձնեն վրացադավան, իսկ դիմադրողներին էլ սրակոտոր կանեն»

Կիրակոս Գանձակեցի

Իվանե Չաբարյանի գլխավորած գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (60.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (20.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը շարժվեցին դեպի հարավ և ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին Գառնի ամրոցի մոտակայքում: Միաժամանակ հայերի, իսկ արդյունքում նաև քրիստոնյաների բանակի ընդհանուր մարտունակության վրա խիստ բացասաբար անդրադարձավ անմիջապես մարտից առաջ տարածված այն լուրը, որ հաղթանակի դեպքում Իվանե Չաբարյանը պատրաստվում է իր հպատակ բոլոր հայերին դարձնել վրացադավան²: Այս ընթացքում Ջալալ-Էդ-Դինի

¹ Խորեզմյան սուլթանության բանակի այս թվաքանակի մասին հայտնում են Վարդան Բարձրաբերդցին և Անանուն Սեբաստացին: Որպես հիմնավորում այն բանին, որ թիվը համապատասխանում է իրականությանը, կարելի է մատնանշել Ջալալ-Էդ-Դինի քարտուղար և պատմիչ ան-Նասիվի հաղորդումն այն մասին, որ արդեն 1222 թվականի գարնանը Ղազնայում ու Նրա շրջակայքում ուժերը կենտրոնացնող Ջալալ-Էդ-Դինն իր տրամադրության տակ ուներ 180.000 ռազմիկ (ան-Նասիվի «Ջեյալ-Էդ-Դին Մանկուրի կենսագրությունը», գլուխ 36), ընդ որում՝ հատկանշական է, որ սուլթանի քարտուղարի այս հաղորդման իսկությունը հաստատվում է նաև այլ աղբյուրների հաղորդումներով: Այսպես, ըստ Ջուվեյնիի Ղազնայում սուլթանին են միացել 60-70.000 ռազմիկներ: Իր հերթին, սուլթանի կողմնակիցներ հանդիսացող Ամին-Մելիքի և Սեյֆ-Էդ-Դինի տրամադրության տակ էլ համապատասխանաբար կային 50.000 և 40.000 ռազմիկներ, ընդ որում, համաձայն Ռաշիդ-Էդ-Դինի, Նույն այս անձանց տրամադրության տակ կար 40.000-ական ռազմիկ: Իբև ալ-Ասիդը, Նկատի ունենալով ակնհայտորեն միայն բանակի կորիզը, հայտնում է, որ Ջալալ-Էդ-Դինի տրամադրության տակ միայն իր հոր ռազմիկներից կար 60.000 հոգի, Բար-Հեբրեոսը, ամենայն հավանականությամբ կրկին առաջնորդվելով Նույն սկզբունքով, սուլթանի բուն բանակի թիվը գնահատում է 90.000-ի սահմաններում, այն դեպքում, երբ ալ-Ջուջանին այդ թիվը հասցնում է 130.000-ի: Հաշվի առնելով վերոգրյալը կարծում են, որ հայազգի հեղինակները հաղորդումները սկզբունքորեն համապատասխանում են իրականությանը և դրանք կասկածի տակ չեն դնում հիմքեր, ըստ էության, չկան:

² Անհեռատես այս որոշման մասին հասկանալի պատճառներով չգիտեն ճակատամարտի մասին խոսող ան-Նասիվին, Ռաշիդ-Էդ-Դինը, իբև ալ-Ասիդը և ալ-Ջուվեյնին, բայց դրա փոխարեն այդ մասին առանց երկիմաստությունների հայտնում է Կիրակոս Գանձակեցին, իսկ ակնարկում են Վարդան Բարձրաբերդցին, Ստեփանոս Օրբելյանը, Անանուն Սեբաստացին ու Ստեփանոս Եպիսկոպոսը:

գլխավորությամբ Նախիջևանից դեպի հյուսիս արշաված հորեզմի սուլթանության բանակը (140.000¹) օրվա վերջին մոտեցավ քրիստոնյաների դիրքերին և իրականացրեց ուժերի տեղաբաշխում:

Խորեզմի սուլթանության բանակի ձախ թևում և, հատկապես, կենտրոնում տեղավորվեցին լավագույն ուժերը, իսկ աջ թևում՝ նետածիգները: Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան Խորեզմի սուլթանության բանակը մարտակարգ ընդունեց ու պատրաստվեց հարձակման՝ Նախատեսելով հիմնական հարվածը հասցնել ձախ թևում և, հատկապես, կենտրոնում: Միաժամանակ Ջալալ-էդ-Դինին հաջողվեց բանակցություններ սկսել ղվչախների առաջնորդների հետ ու համոզել նրանց մարտի ժամանակ իրենց ցեղակիցների հետ միասին անցնել իր կողմը: Քրիստոնյաների բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց: Քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքում լայնարձակ բարձրավանդակի վրա առաջին շարքի ձախ թևում գտնվող եղբայրներ Շալվե և Իվանե Գամրկելիների, ինչպես նաև Գրիգոր Կոչնակի գլխավորությամբ տեղավորվեց Չաբարյանների իշխանության բանակը, իսկ աջ թևում, ինչպես նաև երկրորդ շարքում դիրքեր գրավեց Իվանե Չաբարյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակի մնացած մասը: Պահեստագործ թողնվեց Լիպարիտ Օրբելյանի ղեկավարության տակ: Իվանե Չաբարյանը Նախատեսել էր առաջապահ ուժերի հարձակումով մարտի մեջ քաշել հակառակորդին և, ստիպելով հարձակվել ամրացված դիրքերի վրա, համառ պաշտպանությամբ ուժասպառ անել վերջինիս ու դրանից հետո միայն վերջնական պարտության մատնել նրան հզոր հակազրոհով:

I փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակը, ողջ ճակատով անցնելով անակնկալ հարձակման, սկսեց մոտենալ հակառակորդի մարտակարգին: Տեսնելով թշնամու բանակի առաջխաղացումը և այն, որ վերջինիս աջ թևի համեմատաբար փոքրաթիվ առաջապահ առաջ է անցել սեփական կենտրոնից ու ձախ թևից՝ Շալվե և Իվանե Գամրկելիների, ինչպես նաև Գրիգոր Կոչնակի գլխավորած քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքի ձախ թևը, խախտելով Նախապես տրված հրամանը, անցավ հարձակման ու հարվածեց Խորեզմի սուլթանության բանակի աջ թևին: Վերջինս, չդիմանալով բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածային հզոր թափին, պարտություն կրեց և սկսեց Նահանջել:

II փուլ – Հայ ռազմիկների հաղթական բացականչությունները երկրորդ շարքում գտնվող ու մարտը դիտելու հնարավորություն չունեցող քրիստոնյաների բանակի մնացած ռազմիկները ընկալեցին որպես պարտության ազդանշան և, լքելով մարտադաշտը, ողջ կազմով դիմեցին խուճապահար փախուստի²: Միաժամանակ ղվչախները, ըստ Նախապես ձեռք բերված պայմանավորվածության, անակնկալ կերպով լքեցին մարտադաշտը, իսկ հետագայում էլ համալրեցին հակառակորդի բանակի շարքերը:

III փուլ – Հակառակորդի բանակի կենտրոնը անցավ սրընթաց հարձակման և դուրս եկավ առաջխաղացած Հայկական բանակի թիկունք: Միաժամանակ, օգտվելով թվական գերակշռությունից և կենտրոնից դեպի աջ շարժված զգալի ուժերի օժանդակությունից, Խորեզմի սուլթանության բանակի աջ թևը դադարեցրեց Նահանջը ու անցավ հակահարձակման: Արդյունքում թշնամու բանակը շրջապատեց Հայկական բանակին: Սկսվեց համառ ու կատաղի, բայց խիստ անհավասար մի մարտ, որի ընթացքում քաջաբար մարտնչող Շալվե Գամրկելին թշնամու ռազմիկների հարվածներից ուշաթափվեց և ի վերջո գերվեց, իսկ Իվանե Գամրկելին ու ևս 4.000 ռազմիկներ զոհվեցին:

IV փուլ – Բարձրավանդակի վրա մնացած Հայկական բանակի պահեստագործ Լիպարիտ Օրբելյանի անձնական ղեկավարությամբ դրսի կողմից հարված հասցրեց սեփական բանակը շրջապատած թշնամու ուժերին: Գրեթե միաժամանակ էլ

¹ Այս ճակատամարտից անմիջապես առաջ Խորեզմի սուլթանության բանակը, ըստ Վարդան Բարձրաբերդցու և Անանուն Սեբաստացու, կազմում էր 200.000 ռազմիկ: Կարելի է կարծել, որ որոշակի կորուստներ կրելուց, ինչպես նաև սահմանապահ և թիկունքային ուժեր թողնելուց հետո այն արդեն կարող էր կազմել մեր բերած թիվը: Խորեզմի սուլթանության բանակի թվական բացարձակ գերակշռության մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ քրիստոնյաների բանակը, համեմայն դեպս ճակատամարտի սկզբում, ընտրել է պաշտպանողական և սովորաբար միայն թշնամու թվական զգալի գերակշռության դեպքում կիրառվող մարտավարություն: Հետաքրքիր, որ «Զարթլիս-Ցիտվերթա»-ն («Վրաց ժամանակագրություն») գնահատում է թշնամու բանակի թվաքանակը 140.000-ի սահմաններում: Այս առումով հատկանշական է, որ ավելի ուշ շրջանի պատմիչ Վախուշտի Բագրատունին ևս Խորեզմի սուլթանության բանակի թվաքանակը հենց 140.000 է գնահատում: Իր հերթին, համաձայն ան-Նասիվիի, Ջալալ-էդ-Դինը Արաբսի ափին (Նախիջևանի մոտ) հանդիպում է իր բանակի առաջապահին, որից հետո, ասպանդակելով ձին, անձամբ է նետվում գետը և գետանցում այն: Դրանից հետո, հայտնում է Նույն պատմիչը, նրան հետևեց նաև. «մնացած բանակը» (այլ ոչ թե առաջապահը):

² Այս մասին հայտնում են որոշակիորեն հակավորացական դիրքորոշում ունեցող Կիրակոս Գանձակեցին և Ստեփանոս Օրբելյանը, ինչպես նաև հասկանալի շարժառիթներով՝ ան-Նասիվին ու իբն ալ-Ասիիրը: Հատկանշական է, որ վրացիների հեղինակության ջատագով «Զարթլիս-Ցիտվերթա»-ն գերադասում է սույն եպիզոդը չնշտել, իսկ ավելի շատ հայերով հետաքրքրված Վարդան Բարձրաբերդցին, Անանուն Սեբաստացին, Ստեփանոս Եպիսկոպոսը և Մխիթար Արիվանցին էլ շեշտը դնում են Հայկական բանակի ճակատագրի ու ճակատամարտի ընդհանուր արդյունքի վրա:

շրջապատման օդակի ներսից գրոհի անցավ նաև Հայկական մնացած բանակը: Համակցված հարվածների արդյունքում շրջապատումը հաջողությամբ ճեղքվեց:

V փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակը հետապնդեց խուճապահար փախչող քրիստոնյաների բանակի երկրորդ շարքին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում հատկապես ծանր կորուստներ կրեց վրացական հեծելազորը, որի ռազմիկները, ծանոթ չլինելով տեղանքին ու չհասցնելով կանգնեցնել սրարշավ ընթացող ձիերը, զգալի բանակությամբ գահավիժեցին Գառնու ձորը և զոհվեցին¹: Սրան հակառակ՝ հակառակորդի կողմից գրեթե չհետապնդվող Հայկական բանակին հաջողվեց համեմատաբար քիչ կորուստներով ապաստանել Սյունյաց լեռներում:

Հայերը կորցրին 4.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց Ղարիբ Պահլավունին, դաշնակիցը՝ 16.000², թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Գերված Շալվե Գամրկելին հետագայում սպանվեց, իսկ Իվանե Չաբարյանը ապաստանեց Բջնի ամրոցում³:

4307. 1225 օգոստոսի կես – Ղվինը⁴ Ջալալ-էդ-Դինի գլխավորած Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 55.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴³⁰⁷
4308. 1225 օգոստոսի վերջ – Նոյեմբերի վերջ – Արարատի ու Գուգարքի արևելքը, Ուտիք, ինչպես նաև Գանձակը և Նրա շրջակայքը Խորեզմի սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց, որից հետո կենտրոնացավ Թավրիզում:⁴³⁰⁸
4309. 1225 Նոյեմբերի վերջ – դեկտեմբերի վերջ – Ճանճի, Կանչի և Մազոտ խաչ ամրոցները (Կիլիկիայի հյուսիս) Անտիոքի դքսության ու Իկոնիայի սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ավերելով դրանք ու ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴³⁰⁹
4310. 1225 Նոյեմբերի վերջ – դեկտեմբերի վերջ – Պաղրաս ամրոցը Անտիոքի դքսության դրդումով գործող Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³¹⁰
4311. 1225 դեկտեմբեր – Լոռի ամրոցի ճ-մ: Ջալալ-էդ-Դինի գլխավորությամբ Ղվին-Արագածոտն-Լիզ երթուղով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակի (մոտ 80.000) առաջապահը (10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Լոռու թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 5.000), որից հետո, չկարողանալով գրավել Լոռի և Այիաբադ ամրոցները (վերջինը՝ հարավ-արևմտյան Կախեթի), շարունակեց արշավանքը դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³¹¹
4312. 1226 մարտի 9 – Տիդիսի ճ-մ⁴³¹²

Ջալալ-էդ-Դինի գլխավորությամբ Լոռի ամրոց-Շամշուղե-Սակուրեթ ամրոց երթուղով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (70.000) մոտեցավ քաղաքի մատույցներում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000):

I փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակն անցավ հարձակման, բայց Նրա գրոհները հետ մղվեցին:

¹ Ողբերգական այս էպիզոդի մասին հայտնում են Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Բարձրաբերդցին, Ստեփանոս Օրբելյանը, Անանուս Սեբաստացին, Ստեփանոս Եպիսկոպոսը, Մխիթար Այրիվանցին և Անանուս Ժամանակագիրը: Այս մասին աղոտ ակնարկներ են պահպանվել նաև Ռաշիդ-էդ-Դինի մոտ, որը, սակայն, ճակատամարտի բուն ընթացքի մասին հայտնում է խիստ անհավաստի տեղեկություններ:

² Ըստ իբև ալ-Ասիդի քրիստոնյաները կորցրել են ավելի քան 20.000 ռազմիկ: Իր հերթին ան-Նասիվին, Նկատի ունենալով քրիստոնյաների առաջին շարքի ջախջախումը, հայտնում է մարտի դաշտում ընկած հակառակորդի (հիմնականում հայերի) 4.000 դիակի մասին:

³ Ըստ Ռաշիդ-էդ-Դինի Իվանե Չաբարյանը Շալվե Գամրկելիի հետ միասին գերվել է, իսկ Նրա հետագա ճակատագիրը անհայտ է: Սրան հակառակ, սակայն, ան-Նասիվին, ալ-Ջուվեյնին և իբև ալ-Ասիդը հայտնում են, որ Իվանեին հաջողվել է խուսափել գերությունից ու ապաստանել Բջնիում: Հայ հեղինակները և «Քարթլի-Ցխովրեթ»-ն ևս ոչինչ չգիտեն Իվանեի գերվելու մասին: Կարելի է կարծել, որ Ռաշիդ-էդ-Դինը շփոթել է Իվանե Չաբարյանին և Իվանե Գամրկելին, ընդ որում վերջինս չի գերվել, այլ զոհվել է, իսկ գերվել է Նրա եղբայր Շալվեն:

⁴ Ըստ ան-Նասիվիի Ղվինի գրավումը տեղի է ունեցել Գառնի ամրոցի ճակատամարտից անմիջապես հետո, այն դեպքում, երբ իբև ալ-Ասիդը տեղադրում է այն ճակատամարտից անմիջապես առաջ: Կարելի է կարծել, որ այս դեպքում ավելի հավաստի կարող է համարվել դեպքերի անմիջական մասնակից և ականատես, Խորեզմի սուլթանի անձնական զրազիր ան-Նասիվիի տարբերակը: Խնդրի մասին մանրամասն տես Մարգարյան Հ. «Ջալալ ադ-Դինի Հայաստան և Վրաստան կատարած արշավանքների պատմության շուրջ», ՊԲՀ 1981, N 4:

II փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակը կրկին անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով դուրս քաշելով Զարթիի թագավորության բանակին ամրացված դիրքերից, շրջապատեց ու ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակի մի մասը (3.000 հեծյալ) կրկին անցավ գրոհի քաղաքի ուղղությամբ և, կեղծ նահանջով քաղաքի կայազորին դուրս քաշելով բաց դաշտ, շրջապատեց ու ոչնչացրեց նրա հիմնական մասին:

IV փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակը անցավ վճռական գրոհի և գրավեց քաղաքը:

V փուլ – Խորեզմի սուլթանության բանակը պաշարեց միջնաբերդը, որտեղ ամրացած քրիստոնյաները կարճ ժամանակ անց դադարեցրին դիմադրությունը և հանձնվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000 սպանված, մոտ 3.000 գերի, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 սպանված, մոտ 7.000 գերի, թշնամին՝ մոտ 5.000 սպանված: Ճակատամարտի հաջորդ օրը Ջալալ-էդ-Դինի հրամանով գերված քրիստոնյա ռազմիկները սպանվեցին: Շուտով, սակայն, տեղեկանալով Պարսկաստանի տարածքում տիրող ապստամբական տրամադրությունների մասին, Ջալալ-էդ-Դինը, թողնելով կայազորային ուժեր, հիմնական բանակով հեռացավ Պարսկաստան:

4313. 1226 մարտի վերջ – Գուզարթըր և Արարատի արևմտյան գավառները Տփղիսից նահանջող Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, որից հետո կենտրոնացավ Թավրիզում:⁴³¹³

4314. 1226 գարուն – Ճկեր ու Թյապաշար գավառները դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³¹⁴

4315. 1226 հունիս – Հիսն-Մանսուր ամրոց Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴³¹⁵

4316. 1226 հուլիս - օգոստոս – Քլահթայի ճ-մ⁴³¹⁶

Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Մավդուդը, ենթարկվելով սպառնալիքի Իկոնիայի սուլթանության կողմից և չստանալով անհրաժեշտ պաշտպանություն Էյուբյանների սուլթանությունում, այդուհետ, հրաժարվելով ընդունել Էյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը, ընդունեց Խորեզմի սուլթանության գերիշխանությունը: Արդյունքում ալ-Աշրաֆը Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուվատին խնդրեց աջակցել իրեն անհնազանդ ենթակայի դեմ պայքարում, ինչի հետևանքով Մուբարիզ-էդ-Դին Շահինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց ամրոցը Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 500) բանակից:

I փուլ – Հուլիսին, չստանալով կոնկրետ աջակցություն Խորեզմի սուլթանությունից, Մավդուդը կրկին ընդունեց ալ-Աշրաֆի գերիշխանությունը, որը դրանից հետո իր հերթին խնդրեց Քեյ-Կուվատին հետ քաշվել արդեն կրկին իրեն ենթարկված տիրույթներից, սակայն ստացավ մերժում: Արդյունքում Իզ-էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (10.000), ինչպես նաև Հիսն-Քեֆի ու Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների (6.000) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ ամրոցին: Իկոնիայի սուլթանության բանակն իր հերթին ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց՝ այդ թվում նաև թիկունքում գտնվող ամրոցի կողմից:

II փուլ – Էյուբյանների սուլթանության, ինչպես նաև Հիսն-Քեֆի ու Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը հարձակման անցավ Իկոնիայի սուլթանության բանակի ուղղությամբ, սակայն ծանր կորուստներով հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Իկոնիայի սուլթանության բանակը անցավ վճռական հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, ընդ որում այլոց թվում գերվեց նաև Իզ-էդ-Դինը:

IV փուլ – Հուլիսից մինչև օգոստոս Իկոնիայի սուլթանության բանակը շարունակեց ամրոցի պաշարումը, որի կայազորը, ի վերջո ստանալով պատշաճ երաշխիքներ, հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Իգ-Էդ-Դինը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4317. 1226 հուլիս - օգոստոս - Չմշկածագ ամրոցը Ասադ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (5.000) պաշարեց Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 200) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴³¹⁷

4318. 1226 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի սկիզբ - Անին և Կարսը Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Տիրհսի ուղղությամբ առաջխաղացող խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Իվանե Չաքարյանի գլխավորած Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴³¹⁸

4319. 1226 նոյեմբերի 5 - դեկտեմբերի 15 - Խլաթի ճ-մ⁴³¹⁹

Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորած խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 85.000), առաջանալով Վանանդ-Կարին-Մանազկերտ երթուղով, ուղղություն վերցրեց դեպի քաղաք: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հաջիբ Ալիի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 500) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ - Նոյեմբերի կեսերին Էյուբյանների սուլթանության բանակը և քաղաքի Հայ ռազմիկները հարձակվեցին քաղաքին մոտեցած թշնամու բանակի առաջապահի (մոտ 5.000) վրա ու հաղթեցին նրան՝ խլելով վերջինիս ձեռք բերած ավարը և ազատելով գերիներին:

II փուլ - Մի քանի օր անց քաղաքին մոտեցավ խորեզմի սուլթանության հիմնական բանակը և սկսեց նրա պաշարումը: Թշնամին ձեռնարկեց մի քանի գրոհներ, որոնք հետ մղվեցին:

III փուլ - Կենտրոնացնելով ուժերը՝ խորեզմի սուլթանության բանակը անցավ վճռական գրոհի և համառ մարտերով ներխուժեց քաղաք:

IV փուլ - Քաղաքի կայազորը հարձակվեց քաղաք մտած և թալան սկսած թշնամու բանակի ռազմիկների վրա ու հետ շարտեց նրանց ելման դիրքեր:

V փուլ - Նոյեմբերի վերջին խորեզմի սուլթանության բանակը կրկին անցավ գրոհի, սակայն համառ մարտերից հետո այն ևս հետ մղվեց:

VI փուլ - Դեկտեմբերի 15-ին խորեզմի սուլթանության բանակը սկսեց նահանջել: Օգտվելով դրանից՝ պաշտպանվողները հարձակվեցին թշնամու բանակի վերջապահի վրա և պարտության մատնեցին նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4320. 1226 դեկտեմբերի կես - 1227 հունվար - Սալմաստը, Մարանդը և Ուլմիան ու նրանց շրջակայքը Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Խլաթ-Արճեշ-Բերկի-Թոռնավան երթուղով նահանջող խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 75.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³²⁰

4321. 1226 դեկտեմբերի վերջ - Մարդինը ալ-Աշրաֆի և Մավդուդի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության ու Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ ստիպելով Արտուխ-Արսլանին խոշոր փրկագին մուծելուց ու այլ զիջումներից հետո կրկին ընդունել Էյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴³²¹

4322. 1226 դեկտեմբերի վերջ - Հերի, Սալմաստի, Մարանդի ու Ուլմիայի շրջակայքը Ջալալ-Էդ-Դինի դեմ ապստամբած Բեգթեգինյանների Էմիրության բանակը (10.000) ասպատակեց՝ գցելով իր տիրապետության տակ:⁴³²²

4323. 1226 դեկտեմբերի վերջ - 1227 հունվար - Մծքիսի շրջակայքը ալ-Աշրաֆի, Մավդուդի և Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության, ինչպես նաև Հիսն-Զեֆի ու Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, որից հետո, շարժվելով դեպի հարավ, մտավ Շնջար, գրավեց այդ քաղաքը, իսկ հետո

առաջացավ նաև դեպի Մոսկու և Արքեյա՝ հնազանդեցնելով նաև Չանգյանների աթաբեկությունն ու Բեգթեգինյանների էմիրությունը:⁴³²³

4324. 1227 փետրվարի սկիզբ – Յերի ճ-մ: Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորած խորեզմի սուլթանության բանակը (100) հաղթեց դարանակալ հարձակման պատրաստվող Էլտկուզյանների նախկին մամլուք Բեքլիկ աս-Սադիդին և Սոնկուրջի դավթադարի գլխավորած բանակին (200): Յաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴³²⁴
4325. 1227 փետրվարի կես – Կարինի ճ-մ: Յաջիբ Ալիի գլխավորությամբ խյաթիգ առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Տիրիսիգ առաջխաղացած և Կարինի շոքակայքն ասպատակած խորեզմի սուլթանության բանակին (մոտ 15.000), որից հետո, ձեռք բերված ավարով վերադարձավ խյաթ: Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴³²⁵
4326. 1227 մարտի սկիզբ – Տիրիսի ճ-մ: Պռոշ Բաջ Ադբակյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին խորեզմի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000) և առանց մարտերի մտան քաղաք: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:⁴³²⁶
4327. 1227 մարտի կես – Ղվին Պռոշ Բաջ Ադբակյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 500) խաբեությամբ մուտք գործելով քաղաք, գրավեցին խորեզմի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³²⁷
4328. 1227 ապրիլ - մայիս – Սայմաստր խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բեգթեգինյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 70 զինվոր:⁴³²⁸
4329. 1227 ապրիլ - 1228 ամառ – Ռևանդուզ խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց մինչ այդ քաղաքին տիրած Բեգթեգինյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³²⁹
4330. 1227 ապրիլ - 1228 ամառ – Շահին (Ուրմիա լճի կղզու վրա) խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բեգթեգինյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³³⁰
4331. 1227 մայիս – Նախիջևանի ճ-մ: Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին քաղաքին մոտեցած խորեզմի սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Շուտով, սակայն, սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Էլտկուզյանների սուլթանությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ խորեզմի սուլթանությանը:⁴³³¹
4332. 1227 հուլիսի վերջ – Շամիրամ բերդի ճ-մ (Վասպուրական, Մարդաստան գավառ): Յաջիբ Ալիի գլխավորությամբ խյաթիգ առաջխաղացած և առանց լուրջ մարտերի Սայմաստ մտած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց բերդը պաշարած խորեզմի սուլթանության բանակին (մոտ 8.000), որից հետո առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտավ Յեր, Նախիջևան, Մարանդ, Ուրմիա ու Կոտոր ամրոց, սակայն, չամրանալով դրանցում, ձեռք բերված ավարով վերադարձավ խյաթ: Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴³³²
4333. 1227 օգոստոս – Գանձակի շոքակայքը Վահրամ Բաջ Գագեցու ու նրա որդի Ադբուդայի գլխավորած Գագեցիների բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³³³
4334. 1227 օգոստոս – Շաքիի և Կապադակի շոքակայքը (Կախեթի) Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴³³⁴
4335. 1227 օգոստոսի վերջ – Վասպուրականի արևելք և Արցախը խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Յասան-Ջալալ արքան վճարեց խոշոր փրկագին:⁴³³⁵

4336. 1227 դեկտեմբերի վերջ - Բերկրիի ճ-մ: Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Յաջիբ Ալիի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 8.000), որից հետո առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտավ Յեռ, Սայմաստ, Մարանդ, Նախիթևան, Ուլմիա, ինչպես նաև Կոտոր ամրոց:⁴³³⁶
4337. 1228 մարտ - Լոռի ամրոցի շրջակայքը Խորեզմի սուլթանության բանակի առաջապահը (մոտ 20.000) ասպատակեց:⁴³³⁷
4338. 1228 մարտ - Թոնդեքի ճ-մ: Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 1.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Լոռիից առաջխաղացած ու ճամբարած Խորեզմի սուլթանության բանակի առաջապահին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴³³⁸
4339. 1228 ապրիլ - Բոլնիսի ճ-մ (= Մինորոքի ճ-մ) (Տաշիր, Քվեշ ամրոցից մոտ 12 կմ հյուսիս-արևելք): Ջալալ-էդ-Դիևի գլխավորությամբ Լոռի ամրոցից արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 70.000), օգտվելով այն բանից, որ վճռական պահին ղվչախները լքեցին մարտադաշտը, հաղթեց Քարթլիի թագավորության բանակին (40.000, այդ թվում 20.000 ղվչախներ, ինչպես նաև աբխազներ, ալաններ և լեզգիներ) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴³³⁹
4340. 1228 ապրիլ - Լոռի ամրոցը Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) չգրավեց Շահնշահ Չաբարյանի գլխավորած Յայկական բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, հետ ստանալով Խորեզմյան բանակի գերված ռազմիկներին, նահանջեց Գանձակ: Յայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴³⁴⁰
4341. 1228 ապրիլ - հունիս - Շական (Ուտիք, Շակաշեն գավառ), Ալիաբադ, Գագ և Գավազինի ամրոցները Ջալալ-էդ-Դիևի գլխավորությամբ Գանձակից ասպատակելով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Յայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Վահրամ Քաջ Գագեցին խոշոր փրկագին վճարեց: Յայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴³⁴¹
4342. 1228 հուլիս - Բջնի ամրոցի շրջակայքը Ջալալ-էդ-Դիևի գլխավորած Խորեզմի սուլթանության բանակը (1.000 հեծյալ) ասպատակեց, որից հետո առանց մարտերի մտավ Նախիթևան:⁴³⁴²
4343. 1228 հուլիս - Արճեշը Ջալալ-էդ-Դիևի գլխավորությամբ Թավրիզ-Յեռ-Թոռնավան-Բերկրի երթուղով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 120.000) գրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴³⁴³
4344. 1228 հուլիս - դեկտեմբերի սկիզբ - Խլաթը Ջալալ-էդ-Դիևի գլխավորությամբ Արճեշից արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 115.000) չգրավեց Յաջիբ Ալիի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո նահանջեց և կենտրոնացավ Տինդիսի ու Թավրիզի շրջակայքում: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴³⁴⁴
4345. 1228 օգոստոսի վերջ - Կարինի շրջակայքը Խլաթից ասպատակելով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³⁴⁵
4346. 1228 օգոստոսի կես - Խաղբերոք Կարինից ասպատակելով արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴³⁴⁶
4347. 1228 սեպտեմբերի սկիզբ - Եղնկան Քեյ-Կուվատի գլխավորությամբ Կարինի դեմ արշավելու պատրվակով քաղաքին մոտեցած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մանկուչակյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) այն բանից հետո, երբ Քեյ-Կուվատի ճամբար ժամանած Մանկուչակյանների Էմիրության Էմիր Ալա-էդ-Դին Դաուդ-շահը գերվեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁴³⁴⁷
4348. 1228 սեպտեմբերի սկիզբ - Անի-Կեմախ ամրոցը Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Մանկուչակյանների Էմիրության բանակից

(մոտ 1.000) և, սպառնալով մինչ այդ գերված Մանկուհայանների էմիրության էմիր Ալա ալ-Դին Դաուդ-շահին, ստիպեց ամրոցի կայազորին հանձնվել: Հաղթողները կորցրին մոտ 5, պարտվողները՝ մոտ 5 զինվոր: Մանկուհայանների էմիրությունը ոչնչացավ:⁴³⁴⁸ Փորձելով զարգացնել հաջողությունը՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակը պատրաստվեց արշավել դեպի Կարին, սակայն, վերջինիս տիրակալ Տուղրիլ-Շահը ընդունեց Եյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը, քաղաքում տեղաբաշխեց իսլաթից բերված խոշոր ուժեր և արդյունքում Քեյ-Կուվատը ստիպված եղավ հրաժարվել իր մտադրությունից:

4349. 1228 սեպտեմբեր - Սինալը Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:⁴³⁴⁹
4350. 1228 հոկտեմբեր - Սինալը Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 170, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴³⁵⁰
4351. 1229 մարտի սկիզբ - Ամիդի շրջակայքի որոշ ամրոցներ Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 35.000) գրավեց Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁵¹
4352. 1229 ապրիլի վերջ - Կարինը Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Հեր-Ճվաշ-Արտաշ-Կոզոմիտ-Քազրևանը-Քասեն-Կարին երթուղով արշաված խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 90.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի և Եյուբյանների սուլթանությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր: Տուղրիլ-Շահը ընդունեց խորեզմի սուլթանության գերիշխանությունը:⁴³⁵²
4353. 1229 օգոստոսի սկիզբ - 1230 ապրիլի 20 - Խլաթի գրավումը⁴³⁵³

Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորած խորեզմի սուլթանության (մոտ 118.000) և Կարինում իշխող սուլթան Տուղրիլ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Խլաթ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Այբեկի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 500) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ - խորեզմի սուլթանության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և, օղակելով այն, սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ - Օգոստոսի առաջին կեսին խորեզմի սուլթանության բանակը ձեռնարկեց բազմաթիվ գրոհներ, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին:

III փուլ - Օգոստոսի երկրորդ կեսից սկսած խորեզմի սուլթանության բանակը դադարեցրեց գրոհները և, հիմնական ուժերով նահանջելով Ատրպատական, մնացած բանակով (մոտ 30.000) շարունակեց քաղաքի շրջափակումը՝ նախատեսելով գրավել այն սովի միջոցով: Ի վերջո, Նույնիսկ մարդակերության աստիճանի հասած խիստ դաժան սովը ստիպեց քաղաքի կայազորին դադարեցնել դիմադրությունը և հանձնվել:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Այբեկը գերվեց և հետագայում սպանվեց:

4354. 1230 հուլիս - օգոստոսի 11 - Մանազկերտի, Բերկրի, Բաղեշի, Վաղարշակերտի, Վանի, Ոստանի, Ամիդի, Եդեսիայի և Հայեայի շրջակայքը Խլաթից արշաված խորեզմի սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 70.000) ասպատակեց, որից հետո աստիճանաբար սկսեց կենտրոնանալ Խաղթերդի շրջակայքում:⁴³⁵⁴
4355. 1230 օգոստոսի սկիզբ - Մուշի ճ-մ. Խաղթերդից նահանջած և շրջակայքը ասպատակած խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 18.000) հաղթեց Եյուբյանների սուլթանության (6.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին, որից հետո կրկին կենտրոնացավ Խաղթերդի մոտ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁵⁵

Զալալ-Էդ-Դիսի գլխավորությամբ Խարբերդից առաջխաղացած Խորեզմի սուլթանության (100.000), Տուղրիլ-Շահի (մոտ 5.000) և Տրապիզոնի կայսրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ քաղաքին, որին սկսեց մոտենալ նաև Զեյ-Կուվատի ու ալ-Աշրաֆի գլխավորած Իկոնիայի (մոտ 60.000, որից 20.000 հեծյալ) և Էյուբյանների (40.000, այդ թվում 5.000 հեծյալ) սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Յիսն-Քեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների (մոտ 5.000), Անտիոքի դքսության (մոտ 1.000), ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության (1.000) միացյալ բանակը:

I փուլ – Օգոստոսի 13-ին Խորեզմի սուլթանության բանակի առաջապահը (700 հեծյալ) Յասի-Չամանի մոտ հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջապահին (3.000 հեծյալ), որից հետո զբաղեցրեց տեղանքի վրա գերիշխող բարձունքները:

II փուլ – Օգոստոսի 14-ին Խորեզմի սուլթանության բանակի համալրված առաջապահը (2.000 հեծյալ) Յասի-Չամանի մոտ կրկին հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջապահին (4.000 հեծյալ)՝ շարունակելով պաշտպանել տեղանքի վրա գերիշխող բարձունքները:

III փուլ – Օգոստոսի 15-ին Յասի-Չամանիին մոտեցավ հակառակորդի միացյալ բանակի ուժերի կողմից համալրված առաջապահ ջոկատը (10.000 հեծյալ), որին ի վերջո հաջողվեց հետ շարտեց Խորեզմի սուլթանության բանակի առաջապահին և զբաղեցնել տեղանքի վրա գերիշխող բարձունքները: Օգոստոսի լույս 16-ի գիշերվա վերջի վիճակով իրենց հիմնական կազմով տեղ հասան և ճամբարեցին նաև միացյալ բանակի հիմնական ուժերը:

IV փուլ – Օգոստոսի 16-ի լուսաբացին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում արդեն երեկոյան Խորեզմի սուլթանության, Տուղրիլ-Շահի և Տրապիզոնի կայսրության միացյալ բանակը սկսեց նահանջել, սակայն Զալալ-Էդ-Դինը մարտի նետեց պահեստազորը և, դադարեցնելով նահանջը, վերականգնեց կորսված դիրքերը, որից հետո վրա հասած մուլթն ընդհատեց ճակատամարտը:

V փուլ – Օգոստոսի 17-ի լուսաբացին կողմերը կրկին մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Յիսն-Քեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության միացյալ բանակի զորաշարքի երրորդ գծում տեղավորվեց հեծելազորը, երկրորդ գծում տեղաբաշխվեցին վահանակիրների պաշտպանության տակ գործող արբալետավորները, իսկ առաջին գծում՝ կրակե անոթներ նետող նետողական մեքենաները: Գրեթե անմիջապես էլ կրականետները և արբալետավորները հզոր հարված հասցրեցին իր հերթին մարտակարգ ընդունած հակառակորդին՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս բանակի ռազմիկներին ու խուճապի մատնելով նրանց:

VI փուլ – Խորեզմի սուլթանության, Տուղրիլ-Շահի և Տրապիզոնի կայսրության միացյալ բանակի աջ թևը անցավ հարձակման և համառ մարտից հետո հակառակորդի բանակի ձախ թևին ստիպեց նահանջել:

VII փուլ – Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Յիսն-Քեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության միացյալ բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և հետ շարտեց հակառակորդի բանակին:

VIII փուլ – Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Յիսն-Քեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության միացյալ բանակը անցավ հարձակման և փախուստի մատնեց հակառակորդի բանակի աջ թևին:

IX փուլ – Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Յիսն-Քեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության միացյալ բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, ջախջախեց և փախուստի մատնեց հակառակորդի բանակին:

X փուլ - Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, Չանգյանների աթաբեկության, Խարբերդի, Հիսն-Զեֆի, Մարդինի Արտուխյանների ու Բեգթեգինյանների Էմիրությունների, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Տուղրիլ-Շահը գերվեց և հետագայում սպանվեց, իսկ Խորեզմի սուլթանության բանակի մնացորդները Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ կենտրոնացան սկզբում Խլաթի շոջակայքում, որից հետո նահանջեցին Թավրիզ:

4357. 1230 օգոստոսի վերջ - Խլաթի Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Խորեզմի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո մտավ Արճեշ: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴³⁵⁷
4358. 1230 օգոստոսի վերջ - Արզն Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց Հուսամ-Էդ-Դինի գլխավորած Արզնի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և գրավեց միայն այն բանից հետո, երբ Հուսամ-Էդ-Դինը համաձայնեց քաղաքին տիրել որպես Էյուբյանների հպատակ՝ փոխարենը ստանալով Հանի ամրոցը: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁵⁸
4359. 1230 օգոստոսի վերջ - Կարինը Բեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Տուղրիլ-Շահի կայազորից (մոտ 1.000) և, սպառնալով մինչ այդ գերված Տուղրիլ-Շահին, ստիպեց քաղաքի կայազորին հանձնվել:⁴³⁵⁹ Տուղրիլ-Շահի իշխանությունը ոչնչացավ, իսկ քաղաքն ընկավ Բեյ-Կուվատի տիրապետության տակ:
4360. 1230 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբեր - Տայք Բեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³⁶⁰
4361. 1230 հոկտեմբեր - Շիրկասյունի ճ-մ (Փայտակարան, Վարդանանկերտ գավառի արևելք, Մուղանի հարթավայրում, Կասպից ծովի ափին) Չորմաղանի գլխավորությամբ Խորեզմի սուլթանության տարածքը գրաված Մոնղոլական տերության բանակի (30.000) առաջապահը (700 հեծյալ) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեց Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորած Խորեզմի սուլթանության ճամբարած բանակին (1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁴³⁶¹
4362. 1230 հոկտեմբեր - Գանձակը քաղաքի աշխարհագրայինները (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) գրավեցին Խորեզմի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁶²
4363. 1231 փետրվարի կես - Գանձակի ճ-մ: Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորած Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց քաղաքի աշխարհագրին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.500) ու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁶³
4364. 1231 փետրվար - մարտ - Տայք Բեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³⁶⁴
4365. 1231 մարտ - Գանձակ-Սող-Գեդարքունիք-Ոստան Հայոց Բջնի-Մասյացոտն-Բագրևանդ-Վաղարշակերտ երթուղով ասպատակելով արշավեց Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000):⁴³⁶⁵
4366. 1231 մարտ - Խլաթ առանց մարտերի մտավ Վաղարշակերտից Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավերեց քաղաքը և ավարով հեռացավ:⁴³⁶⁶
4367. 1231 ապրիլ - Խարբերդի, Երզնկայի ու Մելիտեի շոջակայք Խլաթից արշաված Խորեզմի սուլթանության բանակը (6.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³⁶⁷
4368. 1231 օգոստոսի կես - Ամիդի ճ-մ: Չորմաղանի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ջալալ-Էդ-Դինի

գլխավորությամբ նահանջող և ճամբարած հորեզմի սուլթանության բանակին (4.000¹) ու ցրեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴³⁶⁸

4369. 1231 օգոստոս կես - Ալև-Դարի ճ-վ (Տիգրանակերտի մոտ): Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 1.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ջալալ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ նահանջող հորեզմի սուլթանության ճամբարած բանակին (100): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 90 զինվոր: Միայնակ մնացած Ջալալ-Էդ-Դինը դիմեց փախուստի, սպանեց իրեն հետապնդել փորձող թշնամիներից երկուսին ու պատսպարվեց լեռներում գտնվող մի բրդի հյուղակում: Սակայն հորեզմաիի նկատմամբ անձնական վրեժ ունեցող այդ բուրդը բնած ժամանակ սպանեց Ջալալ-Էդ-Դինին:⁴³⁶⁹
4370. 1231 օգոստոսի երկրորդ կես - Ամիրո, Արզնո, Տիգրանակերտո, Մծքինո, Բաղեշո, Մարդինո, Թանգան, ինչպես նաև Դունայսիր ամրոցը Չորմաղանի գլխավորած Մոնղոլական տերության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 29.500) գրավեց Էյուբյանների սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության, Հիսն-Քեֆի և Մարդինի Արտուխյանների, ինչպես նաև Շամսադդինյանների Եմիրության, միացյալ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 400), սակայն, չկարողանալով գրավել քաղաքների միջնաբերդները, ավերեց դրանք և ավարով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁷⁰
4371. 1231 սեպտեմբերի սկիզբ - Ստեռնո Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 5.000) 5 օրում գրավեց Չանգյանների աթաբեկության կայազորից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) այն բանից հետո, երբ քաղաքի բնակչությանը խաղաղության երաշխիքներ տվեց: Չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, թշնամու բանակը ավերեց քաղաքները և ավարով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁷¹
4372. 1231 սեպտեմբերի սկիզբ - Կուրաշիների Կիրճի ճ-վ (Թանգայի մոտ): Ամուր դիրքեր գրաված Բոհթանի ցեղի եզդիները (մոտ 2.000) հետ մղեցին Մոնղոլական տերության բանակին (մոտ 3.000), որն ի վերջո հեռացավ: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁷²
4373. 1231 սեպտեմբերի երկրորդ կես - Երզնկան, Նզքինո և Սեյխուն Չորմաղանի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 22.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդները, ավերեց դրանք և ավարով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500 թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁷³
4374. 1231 սեպտեմբերի վերջ - Սամոսատո, Խյաթո, Արճեշո և Բերկին Չորմաղանի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 24.500) գրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 400), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդները, ավերեց դրանք և ձեռք բերած ավարով Թոռնավան-Հեռ-Թավրիզ երթուղով հեռացավ Ատրպատական: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴³⁷⁴
4375. 1232 ամառ - Խյաթո Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800 թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴³⁷⁵
4376. 1232 սեպտեմբերի վերջ - Ամիրո ալ-Քամիլի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտավ Հիսն-Քեֆ: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁴³⁷⁶ Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Եմիրությունը ոչնչացավ:
4377. 1233 գարուն - Սուրմարուն Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Սուրմարունի Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁴³⁷⁷ Սուրմարունի Եմիրությունը ոչնչացավ:
4378. 1233 ամառ - Կիլիկիայի արևելք Իկոնիայի սուլթանության և Բոհեմունդ Միակնանի Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը, ինչպես նաև մեծ

¹ Այս թիվը տրվում է, հիմք ընդունելով Աբու-Ֆիդայի Ներկայացրած տվյալները, որոնք, թեև զուտ տեխնիկական առումով, ձևականորեն պատկանում են հաջորդ ճակատամարտին, բայց իրականում վերաբերվում են սրան:

մագիստրոս Արման ԴՊերիգորի գլխավորած Տաճարականների, մեծ մագիստրոս Մարին ԴԳերենի գլխավորած Հիվանդախնամների ու Տևտոնյան օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 25.000) ասպատակեցին: Շուտով, սակայն, կնքվեց հաշտություն և թշնամին նահանջեց: Արդյունքում հետոս Լ-ը Տաճարականների օրդենին նվիրեց Պաղոսա և Գաստոն/ամրոցները, ինչպես նաև Գանամեխան, Հիվանդախնամների օրդենին՝ Կյուրոս ամրոցը, իսկ Տևտոնյան օրդենին՝ Հառնի ամրոցը: Այս ամենի փոխարեն քրիստոնյա օրդենները պարտավորվեցին ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Հայոց թագավորությանը:⁴³⁷⁸

4379. 1233 ամառ - Հոռոցոս Հովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, 200 նավ) չգրավեց Լատինական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁷⁹
4380. 1234 ապրիլ - Խյաթը ալ-Աշրաֆի գլխավորությամբ Հյուսիսային Միջագետքից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 25.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴³⁸⁰
4381. 1234 մայիսի վերջ - Սուեդիան (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեյ գավառ, Հայոց ծոցից հարավ-արևելք, Մուսա լեռան մոտ) և Հիսն-Մանսուր ամրոցը Խյաթից արշաված ու շրջակայքը դաժանորեն ասպատակած ալ-Քամիլի, ալ-Աշրաֆի, Բադր-Էդ-Դին Լուլուի և Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության, ինչպես նաև Չանգյանների աթաբեկության ու Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակի (50.000) մի մասը (8.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (100.000, որից 50.000 հեծյալ, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) ու Կիլիկիայի թագավորության (1.000) միացյալ բանակի առաջխաղացման և Մեյխոնեի մոտակայքում կենտրոնանալու մասին, նահանջեց Հյուսիսային Անտիոք: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴³⁸¹

4382. 1234 հուլիսի սկիզբ - Խարբերդի ճ-մ⁴³⁸²

Մեյխոնեից առաջխաղացած և աստիճանաբար տեղ հասնող ուժերով մարտադաշտ ժամանող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Էյուբյանների սուլթանության (5.000) ու Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակին:

I փուլ - Կեսոբին, ցանկանալով պարտության մատնել թշնամուն մինչև վերջինիս ողջ բանակը մարտադաշտ կհասնի, Էյուբյանների սուլթանության բանակը հարձակման անցավ Իկոնիայի սուլթանության բանակի ձախ թևի ուղղությամբ, սակայն պարտություն կրեց և ծանր կորուստներով հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

II փուլ - Իկոնիայի սուլթանության բանակը անցավ վճռական հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4383. 1234 հուլիսի կես - օգոստոսի կես - Խարբերդը Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (100.000, որից 50.000 հեծյալ, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) գրավեց Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁴³⁸³ Նուր-Էդ-Դինը գերվեց և աքսորվեց, իսկ Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:
4384. 1234 հուլիս - Սամոսատի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) ասպատակեց և նահանջեց:⁴³⁸⁴
4385. 1234 աշուն - Ամիրը Քեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (100.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) և Կիլիկիայի թագավորության (1.000) միացյալ բանակը չգրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից՝ հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:⁴³⁸⁵

4386. 1235 գարուն - Խեղճունեան Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, 100 նավ) գրավեց Վենետիկի հանրապետության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 70, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁴³⁸⁶
4387. 1235 հունիս - հոկտեմբեր - Հարավային Թրակիան Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության ու Ասենի գլխավորած Բուլղարական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 20.000, 100 նավ) ասպատակեց և նահանջեց՝ առանց լուրջ մարտերի գրավելով Ցուրուլ ամրոցը:⁴³⁸⁷
4388. 1235 ամառ - Եղեսիան, Խառանը և Նիկեիորիոնը, ինչպես նաև Սևավերակ ու Դունայսիի ամրոցները Բեյ-Կուվատի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 100.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) և Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000:⁴³⁸⁸
4389. 1235 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Կոստանդնուպոլիսը Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Ասենի գլխավորած Բուլղարական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 20.000, 100 նավ) չգրավեց Լատինական կայսրության բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴³⁸⁹
4390. 1235 օգոստոս - Եղեսիան ալ-Քամիլի և ալ-Աշրաֆի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 150.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո մտավ Խառան, Նիկեիորիոն ու Բլահիթա, ինչպես նաև Սևավերակ և Դունայսիի ամրոցները: Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴³⁹⁰
4391. 1235 հոկտեմբեր - Սուրմարուն Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:⁴³⁹¹
4392. 1236 մարտ - ապրիլ - Ամիրը Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 80.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) և Կիլիկիայի թագավորության (1.000) միացյալ բանակը չգրավեց Եյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց՝ ասպատակելով Դարա ամրոցի շրջակայքը ու ավերելով ամրոցը: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴³⁹²
4393. 1236 ապրիլ - Մծբինը շրջակայքն ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴³⁹³
4394. 1236 ապրիլ - Մարդինի ճ-մ: Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում հույներ, վրացիներ, խաչակիրներ և թուրքմեններ) հաղթեց Արտուխ-Արսլանի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴³⁹⁴ Արտուխյանների և Բեգթեգինյանների Էմիրություններին, ինչպես նաև Չանգյանների աթաբեկությունը ընդունեցին Իկոնիայի սուլթանության գերիշխանությունը:

Մոնղոլական II պատերազմ (1236)

4395. 1236 հունիսի սկիզբ - Գանձակը Չորմաղանի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 80.000) գրավեց քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000), ավերեց քաղաքը և կոտորեց բնակչությանը: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴³⁹⁵

Չորմաղանի գլխավորությամբ Գանձակից արշաված Մոնղոլական տերության բանակի (մոտ 78.000) մի մասը (մոտ 15.000) Մուլար Նոյինի գլխավորությամբ պաշարեց քաղաքը քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Մոնղոլական տերության բանակը պարսպի դիմացի խրամը լցրեց գերաններով, որից հետո անցավ գրոհի: Ի պատասխան դրա՝ քաղաքի աշխարհագրը այրեց գերանները և հաջողությամբ հետ մղեց թշնամու գրոհը:

II փուլ – Թշնամին պարսպի դիմացի խրամը լցրեց հողով, որից հետո, կառուցելով պարսպին հավասար հողապատնեշ, անցավ վճռական գրոհի և, համառ մարտերով գրավելով քաղաքը, ավերեց այն:

Յայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Ուտիքում կենտրոնացած Մոնղոլական տերության բանակը, նպատակ ունենալով արշավել միանգամից մի քանի ուղղություններով, բաժանվեց 3 զորասյունների՝ Յարավային (մոտ 25.000), Կենտրոնական (մոտ 25.000) և Յյուսիսային (մոտ 25.000):

4397. 1236 հունիսի կես – Ղվինը Շամբոր-Սոոք-Գեդաբունիք-Ոստան Յայոց երթուղով արշաված Մոնղոլական տերության բանակի Կենտրոնական զորասյունը (մոտ 25.000) գրավեց Յայկական բանակից (մոտ 1.000) և ավերեց: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴³⁹⁷

4398. 1236 հունիսի կես – Չարաբերդը, ինչպես նաև Գետաբակս և Վարդանաշատ ամրոցները (Արցախ) դեպի հարավ-արևմուտք արշաված Մոնղոլական տերության բանակի Յարավային զորասյան Ջուլայի կողմից գլխավորվող I մասը (մոտ 15.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴³⁹⁸

4399. 1236 հունիսի կես – Խոխունաբերդը Մոնղոլական տերության բանակի Յարավային զորասյան II մասը (մոտ 10.000) պաշարեց Խաչենի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000) ու, թեև բերդը անառիկ էր և թշնամին ի վիճակի չէր գրավել այն, սակայն Խաչենի արքա Յասան-Ջալալը ուժերի առաջացած հարաբերակցությունից ելնելով անհեռանկար համարելով հետագա դիմադրությունը և ստանալով բավարար երաշխիքներ, ընդունեց Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը: Յայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴³⁹⁹

4400. 1236 հունիսի կես – Ձազամ (Շամբորից 30 կմ հյուսիս-արևմուտք), Տերունական, Երզնկանք, Զարահերձ, Տերվեն (վերջինը՝ Զարահերձի մոտ) և Տավուշ ամրոցները Մոնղոլական տերության բանակի Յյուսիսային զորասյունը (մոտ 25.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁴⁰⁰ Ուժերի առաջացած հարաբերակցության պայմաններում Գուրգեն IV-ը ևս անհեռանկար համարեց հետագա դիմադրությունը և ընդունեց Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը:

4401. 1236 հունիսի վերջ – Գագ, Գարդման և Գավազնի ամրոցները, ինչպես նաև Մածնաբերդը ու Նոր բերդը Մոնղոլական տերության բանակի Յյուսիսային զորասյունը (մոտ 24.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեցին Վասակ Բագրատունու գլխավորած Գագեցիների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 6.000): Ուժերի առաջացած հարաբերակցության պայմաններում Վահրամ Զաջ Գագեցին ու Վասակ Բագրատունին ևս իրենց հերթին անհեռանկար համարեցին հետագա դիմադրությունը և ընդունեցին Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը: Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁴⁰¹

4402. 1236 հունիսի վերջ – Յրաշաբերդը (Սյունիք, Վայոց ձոր գավառ, Նորավանքի դիմաց) Ասլանի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակի Յարավային զորասյունը (մոտ 24.000), ինչպես նաև Խաչենի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեցին Էլիկում Օրբելյանի գլխավորած Օրբելյանների կայազորից (մոտ 1.000): Ու, թեև բերդը անառիկ էր ու թշնամին ի վիճակի չէր գրավել այն, սակայն, ելնելով ուժերի ստեղծված հարաբերակցությունից, բավարար երաշխիքներ ստացած Օրբելյան իշխանը, անհեռանկար համարելով հետագա դիմադրությունը, դադարեցրեց դիմադրությունը և ընդունեց

Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվող հայերը՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁴⁰²

4403. 1236 հունիսի վերջ - հուլիսի սկիզբ - Բըխի և Դարունք ամրոցները, Ամբերդը, ինչպես նաև Սուրմառին Դարա-Բահադուրի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակի Հարավային ու Կենտրոնական զորասյունները (մոտ 50.000), ինչպես նաև Խաչենի թագավորության և Օրբելյանների (մոտ 4.000) միացյալ բանակը գրավեցին Կուրտ Վաչուտյանի գլխավորած Վաչուտյանների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, պաշտպանվող հայերը՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁴⁰³
4404. 1236 հունիսի 30 - Լոռի ամրոցը, պարիսպների հիմքերի տակ թունել փորելու միջոցով դրանք փլելու շնորհիվ, Մոնղոլական տերության բանակի Հյուսիսային զորասյան Չաղաթայի կողմից գլխավորվող I մասը (մոտ 10.000), Լոռու թագավորության և Վահրամ Զաչ ու Աղբուղա Գագեցիների, ինչպես նաև Վասակ Բագրատունու գլխավորած Գագեցիների միացյալ բանակը (մոտ 3.000) գրավեցին Գրիգոր Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական կայազորից (մոտ 1.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվող հայերը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Գրիգոր Մամիկոնյանը:⁴⁴⁰⁴
4405. 1236 հուլիսի սկիզբ - Դմանիսը և Շամշուրե ամրոցը Մոնղոլական տերության բանակի Հյուսիսային զորասյան II մասը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁴⁰⁵
4406. 1236 հուլիսի սկիզբ - հուլիսի վերջ - Կայեն ամրոցը Մոնղոլական տերության բանակի Հյուսիսային զորասյան Դուղատայի կողմից գլխավորվող III մասը (մոտ 5.000) Ավագ Չաթարյանի գլխավորած Հայկական կայազորից (մոտ 500) պաշարեց Կայեն ամրոցը ու, թեև ամրոցը անառիկ էր և թշնամին ի վիճակի չէր գրավել այն, սակայն ուժերի առաջացած հարաբերակցության պայմաններում Չաթարյան իշխանը ևս անհեռանկար համարեց հետագա դիմադրությունը, որից հետո, ստանալով բավարար երաշխիքներ, ընդունեց Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁴⁰⁶
4407. 1236 օգոստոսի սկիզբ - օգոստոսի կես - Ասին ուժերը միավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 70.000) և Չաթարյանների իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 2.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պաշտպանվող հայերը՝ մոտ 2.000 զինվոր: Քաղաքն ավերվեց, իսկ նրա բնակչությունը կոտորվեց:⁴⁴⁰⁷
4408. 1236 օգոստոսի վերջ - Կարսը Մոնղոլական տերության (մոտ 65.000) և Չաթարյանների իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պաշտպանվող հայերը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Քաղաքն ավերվեց, իսկ նրա բնակչությունը կոտորվեց:⁴⁴⁰⁸
4409. 1236 սեպտեմբերի սկիզբ - Տիրիսը և Կածարեթ ամրոցը Մոնղոլական տերության (մոտ 60.000) և Չաթարյանների իշխանության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁰⁹
4410. 1236 սեպտեմբերի վերջ - Ախալցխան, Արդահանը, Արդվինը (վերջինը՝ Գուգարք, Կղարջք գավառ) և Շատրեբորը (Գուգարք, Կղարջք գավառ) Մոնղոլական տերության (մոտ 55.000), և Չաթարյանների իշխանության (մոտ 2.500) միացյալ բանակը գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁴¹⁰
4411. 1236 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Գուգարքի արևմուտքը, Տալքը, Բաթնի Հայքը, ինչպես նաև Կախեթին Տիրիսից առաջխաղացած Մոնղոլական տերության բանակը (10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁴¹¹ Մոնղոլական II պատերազմն ավարտվեց: Արդյունքում Քարթլիի թագավորությունն և Շիրվանշահերի էմիրությունը ընդունեցին Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը:
4412. 1237 հուլիս - Խարթերդի ճ-մ: Խորեզմիներից կազմված Իկոնիայի սուլթանության ապստամբած բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության կառավարական

բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁴¹²

4413. 1237 հուլիս - Սամսատի և Եդեսիայի շրջակայքը, ինչպես նաև Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Ասորիքը Խարբերող առաջխաղացած խորեզմցիները (12.000) ասպատակեցին՝ հաստատվելով Եդեսիայի շրջակայքում:⁴⁴¹³

4414. 1237 օգոստոսի սկիզբ - Ամկ լճի շրջակայքը մեծ մագիստրոս Արման ԴՊերիգորի գլխավորած Տաճարականների օրդենը (մոտ 800, այդ թվում 120 ասպետ), ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 200) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁴¹⁴

4415. 1237 օգոստոսի կես - օգոստոսի վերջ - Պաղրաս ամրոցը Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 3.000) չգրավեց Տաճարականների օրդենից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁴¹⁵

4416. 1237 սեպտեմբերի սկիզբ - Դարպասակ ամրոցի ճ-մ⁴⁴¹⁶

Մեծ մագիստրոս Արման ԴՊերիգորի գլխավորած Տաճարականների օրդենը (մոտ 800, այդ թվում 120 ասպետ), ինչպես նաև Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 200), նպատակ ունենալով անակնկալ հարձակումով գրավել ամրոցը Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 700), աննկատ կենտրոնացան նրա շրջակայքում:

I փուլ - Զրիստոնյաները անցան անակնկալ հարձակման, որի արդյունքում, թեև ամրոցի մոտ գտնվող գյուղը գրավվեց, սակայն բուն ամրոցում ամրացած թշնամու կայազորը հասցրեց ձեռնամուխ լինել պաշտպանության, ինչպես նաև՝ ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնել Հալեպում գտնվող ուժերին:

II փուլ - Զրիստոնյաները մի քանի անգամ գրոհեցին ամրոցի վրա, սակայն մատնվեցին անհաջողության:

III փուլ - Հաջորդ օրը Հալեպից սրընթաց երթով արշաված և աննկատ ամրոցին մոտեցած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակում գործեց զրիստոնյաների վրա ու ծանր պարտության մատնեց նրանց:

Հայերը կորցրին մոտ 150 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր, որոնցից 100-ը ասպետներ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

4417. 1237 աշուն - Սամսատի և Եդեսիայի շրջակայքը, ինչպես նաև Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Ասորիքը խորեզմցիները (մոտ 15.000) ասպատակեցին:⁴⁴¹⁷

4418. 1237 աշուն - Ցուրուկ ամրոցը Լատինական կայսրության և Բուլղարական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում դիչախներ) չգրավեց Նիկեիոր Տարխանիատեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500:⁴⁴¹⁸

4419. 1238 գարուն - աշուն - Սամսատի և Եդեսիայի շրջակայքը, ինչպես նաև Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Ասորիքը խորեզմցիները (մոտ 15.000) ասպատակեցին:⁴⁴¹⁹

4420. 1238 աշուն - Մծբինը Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), ինչից հետո մտավ Շնչար: Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁰

4421. 1239 մարտ - Կարսը և Անին, ինչպես նաև Լոռի ամրոցը Կարինից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Մոնղոլական տերության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 600) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²¹

4422. 1239 ապրիլ - մայիս - Սամսատը, Մեյիտեն ու Նրանց շրջակայքը, Կարինի շրջակայքը, ինչպես նաև Հիսն-Մանսուր ամրոցի և Բյաթիայի շրջակայքը Բաբա Իսահակի ղեկավարած ապստամբները (մոտ 5.000) ասպատակեցին:⁴⁴²²

4423. 1239 հունիս - Մեյիտենի ճ-մ: Բաբա Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 2.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (550, այդ թվում 500 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 350, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²³

4424. 1239 հունիս - Պլասթայի ճ-մ: Բաբա Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 8.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁴
4425. 1239 հուլիս - Սեբաստիան Բաբա Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 10.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁵
4426. 1239 հուլիս - Թոքաթ Բաբա Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 15.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁶
4427. 1239 հուլիս - Ամասիայի ճ-մ: Բաբա Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 8.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 00, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁷ Դրանից հետո ապստամբները փորձեցին գրավել Ամասիան, սակայն հիմնական բանակից շուտ Ամասիա հասած և այստեղ ապստամբություն նախապատրաստել փորձող Բաբա Իսահակը գերվեց և մահապատժի ենթարկվեց: Դրանից հետո հայտարարվեց, սակայն, թե Բաբան երկինք է համբառնել օգնություն բերելու նպատակով և ապստամբները շարունակեցին պայքարը:
4428. 1239 օգոստոս - Ամասիան Իսահակի գլխավորած ապստամբները (մոտ 7.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 800) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴²⁸
4429. 1239 օգոստոս - Կիրշեհիրի ճ-մ (Կեսարիայից մոտ 125 կմ հյուսիս-արևմուտք)⁴⁴²⁹

Կարիսից առաջխաղացող Իկոնիայի սուլթանության կառավարական բանակը (60.000, այդ թվում 1.000 խաչակիր հեծյալներ, ինչպես նաև հույներ և վրացիներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) շարժվեցին Իկոնիա յի ուղղությամբ շարժվող ապստամբների (6.000) հետքերով՝ առաջ ուղարկելով ազգությամբ վրացի Ջանդար Վահրամշահի գլխավորած առաջապահը (մոտ 1.000):

I փուլ - Ապստամբները դադարեցրին առաջխաղացումը և, անակնկալ հետ դառնալով, հարձակվեցին Ջանդար Վահրամշահի ջոկատի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ: Արդյունքում ապստամբները կորցրին 400 զինվոր:

II փուլ - Մարտադաշտ հասավ Իկոնիայի սուլթանության կառավարական հիմնական բանակը և ջախջախիչ հարված հասցրեց ապստամբների բանակին:

III փուլ - Իկոնիայի սուլթանության կառավարական բանակը հետապնդեց ապստամբների բանակին և գլխովին ոչնչացրեց այն:

Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ 4.000, թշնամին՝ 6.000 զինվոր: Բաբա Իսահակի ապստամբությունը ճնշվեց:

4430. 1240 սեպտեմբերի 5 - դեկտեմբերի 6 - Կիււր (ներկայիս Ուկրաինայի հյուսիս) Մոնղոլական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Կիււի իշխանության բանակից (մոտ 4.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500) և ավերեց: Յայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 3.800, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁴³⁰
4431. 1241 հունվար - Կամենեց-Պոդոլսկը (ներկայիս Ուկրաինայի արևմուտք) Մոնղոլական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Գալիցա-Վոլինյան իշխանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50) և ավերեց: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁴³¹
4432. 1241 փետրվարի կես - մարտի 16 - Երեսիայի ճ-մ⁴⁴³²

Ելույթանների սուլթանության բանակը (մոտ 25.000) պատրաստվեց գործել Յյուսիսային Ասորիքն ասպատակող խորեզմիների (12.000) դեմ:

I փուլ – Փետրվարի կեսին Էյուբյանների սուլթանության բանակը մանր մարտեր մղեց հակառակորդի հետ և ստիպեց հետ քաշվել:

II փուլ – Փետրվարի 25-ին Էյուբյանների սուլթանության բանակը փորձեց խանգարել Նահանջող հակառակորդին Ռաքբայի մոտ անցնել Եփրատի ձախ ափ, սակայն համառ մարտից հետո անհաջողության մատնվեց, ինչից հետո խորեզմցիները ապաստանեցին Խառանում: Իր հերթին Էյուբյանների սուլթանության բանակը, չկարողանալով գետանցել Եփրատը Ռաքբայի մոտ, շարժվեց դեպի հյուսիս և գետանց իրականացրեց Պիրի մոտակայքում մարտի 12-ին ճամբարելով Եղեսիայից հարավ-արևմուտք ձգվող տարածքում:

III փուլ – Մարտի 13-ին խորեզմցիները անցան հարձակման, սակայն համառ մարտում ծանր պարտություն կրեցին և ցրվեցին:

IV փուլ – Մարտի 13-ից 16-ը հաջողությունը զարգացրած Էյուբյանների սուլթանության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Եղեսիա, Խառան, Ռաշ-Այն և Ռաքբա, ինչպես նաև մի շարք այլ ամրություններ:

Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ 2.000 զինվոր:

4433. 1241 մարտի վերջ – Մծբինը և Դարա ամրոցը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴³³
4434. 1241 ապրիլ – Սուլեսիան Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 10.000) բանակը գրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁴³⁴
4435. 1241 մայիս – Ամիրո Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 60.000, այդ թվում խաչակիրներ, թուրքմեններ, հույներ և վրացիներ), ինչպես նաև Հալեպի կառավարիչ, փոքրահասակ Էմիրի ան-Նասիրի խնամակալ Շամս-եդ-Դին Լուլու Հայի գլխավորած Հալեպի Էյուբյանների (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց աս-Սալիհի որդի Թուրան-Շահի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որոնք փոխհատուցման դիմաց հանձնեցին քաղաքը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁴³⁵
4436. 1241 մայիս – Տղաբանակերտը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում խաչակիրներ, թուրքմեններ, հույներ և վրացիներ) չգրավեց Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴³⁶
4437. 1241 գարուն – Լիկիվիզիայի ծովամարտ (Էգեյան ծովի ափին): Լատինական կայսրության Նավատորմը (13 նավ) հաղթեց Ժոֆրուա Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության Նավատորմին (30 նավ): Հաղթողները գրավեցին 13 նավ:⁴⁴³⁷
4438. 1241 օգոստոս – Ամիրի շրջակայքը Մծբինից առաջխաղացած խորեզմցիները (մոտ 10.000) ասպատակեցին, սակայն, խուսափելով Հալեպի Էյուբյանների և Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացած միացյալ բանակից (մոտ 30.000), Նահանջեցին:⁴⁴³⁸
4439. 1241 սեպտեմբեր – Տղաբանակերտի շրջակայքը մինչ այդ որպես դաշնակից քաղաքի մոտ հաստատված Ամիրից հեռացած խորեզմցիները (մոտ 10.000) ասպատակեցին:⁴⁴³⁹
4440. 1241 հոկտեմբեր – Տղաբանակերտի ճ-մ: Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) մանր մարտերում հաղթեց խորեզմցիներին (մոտ 8.000), որոնք Նահանջեցին: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁴⁰
4441. 1242 մարտ – հուլիս – Թեսալոնիկեն Հովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում Դեմետրիոս-Թոմնիկ Մամիկոնյանը և Նիկեփոր Տարխանիատես) չգրավեցին Թեսալոնիկեի կայսրության բանակից (մոտ 5.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁴⁴¹
4442. 1242 մայիս – Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Ասորիքը խորեզմցիները (մոտ 10.000) ասպատակեցին:⁴⁴⁴²
4443. 1242 գարուն – Կարիկի շրջակայքը և Բասենը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000), Քարթլի թագավորության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, սակայն,

խուսափելով Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացող բանակից (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.000), ևահանջեց:⁴⁴⁴³

4444. 1242 հուլիս - հուլիս - Կարինը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 100.000), Զարթլիի թագավորության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ի վերջո դավաճանության միջոցով գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) և ավերեց: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցները՝ մոտ 800, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁴⁴

4445. 1242 հուլիս - խարբերողի շրջակայքը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000), Զարթլիի թագավորության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և ևահանջեց:⁴⁴⁴⁵

4446. 1242 հուլիս - օգոստոսի սկիզբ - Յայոց Միջագետքը և Յուսիսային Ասորիքը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000), Զարթլիի թագավորության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և ևահանջեց:⁴⁴⁴⁶

4447. 1242 օգոստոսի 28 - Ղուևայսիր ամրոցի ճ-մ: Յայեպից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 6.000) հաղթեց խորեզմցիների, ինչպես նաև Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակին (7.000¹): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁴⁴⁷

4448. 1242 դեկտեմբեր - 1243 ապրիլ - Յայոց Միջագետքը և Յուսիսային Ասորիքը Սարդինից առաջխաղացած խորեզմցիների, ինչպես նաև Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց ու, խուսափելով Յայեպից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակից (մոտ 40.000) հաշտություն կնքեց և ևահանջեց:⁴⁴⁴⁸

4449. 1243 մայիս - Երզնկան Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ձեռք բերված ավարով հետ քաշվեց: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁴⁴⁹

4450. 1243 հուլիսի 3-4 - Չմանկտուրի ճ-մ (= Զյոսեղաղ, = Ծիսին, = Զիսին) (Երզնկայից 20 կմ արևմուտք)⁴⁴⁵⁰

«Յաղթանակի պատճառը նույն վրաց և հայոց իշխաններն էին, որոնք, կազմելով առաջապահ զորքը, հզոր հարձակում գործեցին հակառակորդի վրա: Եվ միայն դրանից հետո մարտի մեջ մտան թաթարները՝ գործի դնելով իրենց նետերն ու աղեղները»

Գրիգոր Ավետիսյան

Բաջուի գլխավորությամբ Կարինից դանդաղ առաջխաղացում իրականացրած Մոնղոլական տերության (մոտ 100.000), Սարգիս Ջակելիի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 15.000), ինչպես նաև Աղբուղա Գագեցու գլխավորած Չաբարյանների իշխանության (մոտ 25.000) միացյալ բանակը հուլիսի 2-ին մոտեցավ Զեյ-խոսրովի գլխավորությամբ Սեբաստիայից առաջխաղացած, մասերի բաժանված և առայժմ միայն առաջապահ հեծելազորային ուժերի կազմով (50.000) Երզնկային մոտեցած ու նրա մոտակայքում ամուր դիրքեր գրաված Իկոնիայի և Էյուբյանների սուլթանությունների, ինչպես նաև Տրապիզոնի կայսրության միացյալ բանակին (160.000, այդ թվում 2.000 ջենովացիներ և խաչակիրներ, ինչպես նաև վրացիներ ու քրդեր) ու նրա կազմում գտնվող հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000):

Հուլիսի 3-ի առավոտյան, երբ Երզնկայի մոտ էր գտնվում հակառակորդի բանակի դեռևս միայն Զեյ-խոսրովի կողմից գլխավորվող առաջապահը, Բաջուի բանակը մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում ձախ թևում դիրքեր զբաղեցրեց Զարթլիի թագավորության և Չաբարյանների իշխանության միացյալ բանակը, կենտրոնը թողնվեց

¹ Ըստ Զեմալ-Էդ-Դինի, որը այս ճակատամարտի կապակցությամբ փոխանցում է Արտուխյանների Էմիրության բանակի թվաքանակի վերաբերյալ մի կնոջ խոսքեր, Արտուխյանների Էմիրության բանակի ղեկավարներից մեկը սեփական բանակը գնահատել է 70.000 իոզու սահմաններում: Յաշվի առնելով Արտուխյանների Էմիրության իրական հնարավորությունները, ինչպես նաև կոնկրետ ժամանակատարածային հարթության մեջ գործող ուժերի իրական հնարավորությունները՝ կարծում եմ, որ այս դեպքում պետք է գործել «մեկ 0 պակասեցնելու» մեթոդով: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ իշխատակախ ղեկավարը հենց թեկուզ հակառակորդին ահաբեկելու մտայնությամբ, բոլոր հիմքերն ունեւ տասն անգամ շատացնելու սեփական բանակի թվաքանակը:

իրանական լեռնաշխարհից հավաքված այլ դաշնակիցներին, իսկ առաջապահում ու աջ թևում էլ տեղակայվեց Մոնղոլական տերության բանակը:

I փուլ – Հուլիսի 3-ի առավոտյան Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջապահը, լքելով ամրացված դիրքերը, անցավ հարձակման, որին ի պատասխան հակառակորդի բանակի առաջապահը կազմող Մոնղոլական տերության բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել և, իր հետևից տանելով հետապնդող ուժերին, խառնեց վերջիններիս մարտակարգը:

II փուլ – Հուլիսի 3-ի օրվա երկրորդ կեսին Մոնղոլական տերության, Քարթլիի թագավորության և Չաբարյանների իշխանության միացյալ բանակը անցավ վճռական հակահարձակման ու շրջապատեց հակառակորդին, ընդ որում քրիստոնյաները անցան ճակատային հարձակման և ձեռնամարտի բռնվեցին, իսկ Մոնղոլական տերության բանակի ռազմիկներն էլ իրենց հիմնական կազմով աղեղների հարվածների տակ առան հակառակորդի շարքերը: Արդյունքում արդեն երեկոյան հակառակորդը գլխովին ջախջախվեց, իսկ նրա մնացորդները հետ շարավեցին ելման դիրքեր: Նույն օրը գիշերն էլ Քեյ-խոսրովը լքեց իր բանակը և սեփական շքախմբի հետ միասին հեռացավ Թոխաթ: Միաժամանակ ի վերջո մարտադաշտ հասան Քեյ-խոսրովի բանակի հիմնականում արդեն հետևակային ուժերից կազմված մասերը, որոնք դիրքեր գրավեցին Երզնկայի մոտակայքում:

III փուլ – Հուլիսի 4-ի առավոտյան Մոնղոլական տերության բանակը մարտակարգ ընդունեց և սկսեց սպասել հակառակորդի հերթական հարվածին, սակայն շուտով պարզվեց, որ, հեծելագորային ուժերից զրկված և սեփական ղեկավարության կողմից լքված հակառակորդի բանակը որևէ կերպ չի պատրաստվում անցնել ակտիվ գործողությունների, իսկ արդեն օրվա երկրորդ կեսին էլ այն, բաժանվելով մասերի ու ցրվելով, ուղղակի հեռանում է մարտադաշտից:

IV փուլ – Հուլիսի 4-ի մայրամուտին Մոնղոլական տերության բանակը անցավ հարձակման և, ուշ գիշերով ներխուժելով թշնամու ճամբար, գրավեց այն:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ՝ 2.000, դաշնակիցը մոտ 45.000 զինվոր:

4451. 1243 իուլիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ – Երզնկան, Տևրիկեն, Սեբաստիան, Կեսարիան և Իկոնիան Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 85.000), Սարգիս Ջակելիի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 14.000), ինչպես նաև Աղբուղա Գագեցու գլխավորած Չաբարյանների իշխանության (մոտ 22.000) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և ավերեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁵¹
4452. 1243 իուլիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ – Խաղթերդի շրջակայքը Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁴⁵² Արդյունքում Իկոնիայի սուլթանությունը ընկավ Մոնղոլական տերության տիրապետության տակ:
4453. 1244 գարուն – Խլաթը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 90.000), Քարթլիի թագավորության (մոտ 15.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 25.000) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ավերեց, իսկ միջնաբերդում ամրացած կայազորի մնացորդը, հաշտություն կնքելով հակառակորդի հետ, հեռացավ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁵³
4454. 1244 գարուն – Բաղեշը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 85.000), Քարթլիի թագավորության (մոտ 14.000), ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության (մոտ 24.000) միացյալ բանակը գրավեց Շամսադդինյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ավերեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁵⁴
4455. 1244 ամառ – Սծբիկը, Մարդիկը, Տիգրանակերտը, Ամիրը, Եղեսիան, Խառանը և դրանց շրջակայքը, ինչպես նաև Հայեայի և Մեյխտեի շրջակայքը Մոնղոլական տերության բանակը

(մոտ 80.000), Զարթի թագավորության (մոտ 13.000), ինչպես նաև Չաքարյանների իշխանության (մոտ 23.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, սակայն, չկարողանալով գրավելով միջնաբերդները և ստանալով խոշոր փրկագին, ավարով նահանջեց:⁴⁴⁵⁵ Արդյունքում Պարսկահայքը, Վասպուրականը, Տուրուբերանը, Մոկքը և Կորճայք, ինչպես նաև Աղձնիքի Ազնվաց ձոր, Գգեխը, Տատիկ, Երխեթք ու Կեթիկ գավառները ընկան Մոնղոլական տերության տիրապետության տակ:

4456. 1245 զարուն - 1247 զարուն - Այամուլը (Ղազվինից մոտ 50 կմ արևելք), ինչպես նաև Յաշիյանների օրդենին պատկանող մնացած հիմնական ամրոցները Մոնղոլական տերության (40.000), Զարթի թագավորության (մոտ 15.000) և Չաքարյանների իշխանության (մոտ 25.000) միացյալ բանակը պաշարեց Յաշիյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 10.000), սակայն, չհասնելով որևէ հաջողության, հետ քաշվեց ելման դիրքեր: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁴⁵⁶

4457. 1245 զարուն - Տարսունը Յայոց թագավորությանը դավաճանած թագադիր ասպետ Կոնստանդին Յեթումի Յեթումյանի և Զեյ-խոսրովի գլխավորությամբ Կիլիկիայի թագավորության տարածք ներխուժած Իկոնիայի սուլթանության բանակի (46.000) I մասը (26.000) 6 օր պաշարեց Տարսունը Կոնստանդին Վասակի Յեթումյանի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (6.000), սակայն ի վերջո ստիպված եղավ նահանջել: Յայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁵⁷

4458. 1245 զարուն - Մայցադի ճ-մ (Տարսունի մոտ)⁴⁴⁵⁸

Շամս-Էդ-Դինի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակի II մասը (20.000) ուղղություն վերցրեց դեպի Աղանա, սակայն, խուսափելով Յեթում I-ի գլխավորած Յայկական հեծելազորից (մոտ 20.000), նահանջեց, որից հետո, միավորելով ուժերը, թագադիր ասպետ Կոնստանդին Յեթումի Յեթումյանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ճամբարեց Մայցադի դաշտում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ իր հերթին ուժերը միավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) Յեթում I-ի, Կոնստանդին Վասակի Յեթումյանի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորությամբ մոտեցավ թշնամուն: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Յայկական բանակը անցավ հուժկու հարձակման և գլխովին ջախջախեց թշնամու բանակին:

II փուլ - Յայկական բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին մինչև Փուլթանդե և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 28.000 զինվոր:

4459. 1246 զարուն - Տարսունի ճ-մ⁴⁴⁵⁹

Շամս-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Կիլիկիայի թագավորության տարածք ներխուժած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) պաշարեց քաղաքը Կոնստանդին Վասակի Յեթումյանի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (6.000):

I փուլ - Թշնամու բանակը գործի դրեց պաշարողական տեխնիկան և, փլելով պարսպի մի հատվածը, համառ մարտերից հետո սկսեց ներխուժել քաղաք:

II փուլ - Յայկական բանակը կենտրոնացրեց ուժերը և, անցնելով հզոր հակահարձակման, ծանր պարտության մատնեց ու հետ շարտեց թշնամուն ելման դիրքեր:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Ստեղծված պայմաններում Զեյ-խոսրովը հաշտության բանակցություններ սկսեց և արդյունքում Կիլիկիայի թագավորությունը Իկոնիայի սուլթանությանը զիջեց Պռականա ամրոցը, որից հետո Իկոնիայի սուլթանության բանակը հետ քաշվեց ելման դիրքեր:

4460. 1246 նոյեմբեր - Թեսալոնիկեն Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Թեսալոնիկեի կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 20, պաշտպանվողները՝ մոտ 5

զինվոր:⁴⁴⁶⁰ Թեսալոնիկեի կայսրությունը ոչնչացավ, իսկ նրան պատկանող, ինչպես նաև շատ այլ հարակից տարածքներ անցան Բյուզանդական կայսրությանը:

4461. 1247 գարուն - ամառ - Ցուրուկ և Բյուզանդացիները (վերջինը՝ Ցուրուկի մոտ) Հովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց մինչ այդ դրանք առանց մարտերի զբաղեցրած Լատինական կայսրությանը բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁴⁶¹
4462. 1247 ամառ - Ալաշկերտի ճ-մ: Շահնշահ Չաթարյանի գլխավորած Չաթարյանների իշխանության բանակը (30.000) հաղթեց Ղարախանի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակին (60.000), ընդ որում մարտի սկզբում տեղի ունեցած հեծյալ նիզակամարտում Շահնշահը հաղթեց ու սպանեց թշնամու բանակի հզոր ռազմիկներից մեկին: Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁴⁴⁶²
4463. 1248 գարուն - Վանա դաշտի ճ-մ (Տայբ, Ռբաղե գավառ, Օլթիից մոտ 28 կմ հյուսիս-արևելք, Բանայի մոտ) Ղվարղվարե Ջակելիի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին առանց մարտերի Օլթին ու Բայթաղուտ (վերջինը՝ Տայբ, Օլթիի մոտ) մտած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁴⁴⁶³
4464. 1248 գարուն - Օլթին ու Բայթաղուտը Իվանե և Սարգիս Ջակելիների գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁴⁶⁴
4465. 1248 գարուն - Պռականա և Հադաս ամրոցները Հալկամ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) քարազնացների կիրառմամբ գիշերային անակնկալ հարվածով գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁶⁵
4466. 1248 ամառ¹ - Սևավերակ ամրոցի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁴⁶⁶
4467. 1248 օգոստոս - Հեմսը ան-Նասիր Յուսուֆ Էյուբյանի և Շամս-էդ-Դին Լուլու Հայի գլխավորած Հալեպի Էյուբյանների բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Հեմսի Էյուբյանների բանակից (մոտ 1.000) ու ստիպեց հանձնվել: Հեմսի Էմիրը համաձայնեց որպես Հալեպի Էյուբյանների վասալ այս քաղաքի փոխարեն տիրել Թլպաշար ամրոցում: Ողջ Ասորիքը ընկավ Հալեպի Էյուբյանների տիրապետության տակ:⁴⁴⁶⁷
4468. 1249 ապրիլ վերջ - Ջագիդան Բադր-էդ-Դին Լուլու Հայի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 7.000) պաշարեց Մասուդի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության կայազորից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և 3 օրում ստիպեց հանձնվել, որից հետո վերջ տրվեց Մասուդի նույնիսկ ձևական իշխանությանը: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁴⁴⁶⁸
4469. 1249 ամառ - Զարթլիի թագավորության տարածքը, Գուզարքը և Տայբը Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ ճնշելով Գուրջիստանի I ապստամբությունը: Դավիթ V Վահրամուլը, ինչպես նաև հայ ու վրացի բազում մեծամեծ իշխաններ գերվեցին և միայն մեծ դժվարությամբ ազատ արձակվեցին:⁴⁴⁶⁹
4470. 1250 գարուն - Կիլիկիայի ճ-մ: Կոնստանդին Վասակի Հեթումյանի, ինչպես նաև Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Հայոց թագավորությանը դավաճանած թագադիր ասպետ Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյանի գլխավորությամբ առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեցին նաև Կոնստանդին Հեթումի Հեթումյանը և նրա որդի Հեթումը:⁴⁴⁷⁰

¹ Հիմք ընդունելով Աբուլ-Ֆիդայի անորոշ արտահայտությունը, այս իրադարձությունը մոտավորապես կարելի է տեղադրել 1244 թ-ից ավարտից անմիջապես հետո:

Նպատակ ունենալով Եյուբյանների տոհմին վերադարձնել փաստացի կորցրած իշխանությունը Եգիպտոսում և չեզոքացնել մամլուքների տիրապետությունը՝ ան-Նասիրի ու Շամս-էդ-Դին Լուլու Յայի գլխավորած Յալեպի Եյուբյանների բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (50) ներխուժեցին Եգիպտոս ու մոտեցան Ալբեկի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած մամլուքյան բանակին (մոտ 10.000):

I փուլ – Կողմերը անցան հանդիպակաց հարձակման, ինչի արդյունքում կենտրոնում բռնկվեց համառ մարտ: Արդյունքում Եյուբյանների բանակի ծախ թևը փախուստի մատնեց հակառակորդի բանակի աջ թևին, ինչից հետո սկսեց հետապնդել վերջինիս, իսկ մամլուքների բանակի ծախ թևն էլ փախուստի մատնեց Եյուբյանների բանակի աջ թևին:

II փուլ – Եյուբյանների բանակի մի մասը կենտրոնում դավաճանաբար անցավ հակառակորդի կողմը, ինչի հետևանքով ան-Նասիրը դիմեց փախուստի, իսկ Ալբեկի գլխավորած կենտրոնն էլ հասավ հաջողության:

III փուլ – Մարտի մեջ մտավ Եյուբյանների բանակի պահեստազորը, որը հետ շարտեց սեփական կենտրոնում առաջ եկած թշնամուն և փորձեց հետապնդել, ինչը, սակայն, չստացվեց, քանի որ ռազմիկները սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով:

IV փուլ – Ալբեկի գլխավորած կենտրոնը կրկին անցավ հարձակման և այս պայմաններում Եյուբյանների բանակի արդեն այլ մասեր դավաճանեցին կրկին մարտադաշտ վերադարձած ան-Նասիրին ու անցան թշնամու կողմը: Արդյունքում ան-Նասիրը փոքրաթիվ ուղեկիցների հետ վերջնականապես դիմեց փախուստի:

V փուլ – Մամլուքյան բանակը անցավ նոր հարձակման և վերջնական պարտության մատնեց Եյուբյանների բանակին՝ հետապնդելով վերջինիս մնացորդներին:

Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Շամս-էդ-Դին Լուլու Յայը գերվեց և գլխատվեց, իսկ մամլուքների դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին: 1254 թ-ին Ալբեկը աթորեց Եյուբյանների վերջին սուլթանին և, ոչնչացնելով Եյուբյանների սուլթանությունը, հիմք դրեց Մամլուքյան սուլթանությանը՝ դառնալով վերջինիս առաջին սուլթանը:

4472. 1252 աշուն – Վոդինան և Ստրումպիցիա լճի շոջակայքը Յովհաննես III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում Նիկեփոր Տարխանիատեսը) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Էպիրոսի դեսպոտության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁴⁷² Արդյունքում Էպիրոսի դեսպոտության առաջատար իշխանները ընդունեցին Բյուզանդական կայսրության հպատակությունը, իսկ Էպիրոսի դեսպոտությունը տարածքային զգալի կորուստներ ունեցավ:

4473. 1254 գարուն – Կոռնկոսը քոչվոր Աղաչարիկները¹ (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 500) և ձեռք բերած ավարով նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁷³

4474. 1254 հունիսի 24 – Սինուպը Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁴⁴⁷⁴

4475. 1255 նոյեմբեր – Մարիցա գետի ճ-մ: Թեոդորոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում Միքայել-Թոմնիկ Մամիկոնյանը) անակնկալ հարվածով պարտության մատնեցին Բուլղարական թագավորության բանակի (մոտ 20.000) առաջապահին, որից հետո փախուստի դիմեց նաև հակառակորդի հիմնական բանակը: Յաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁷⁵ Կայսերական բանակը առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու զբաղեցրեց Բերիան:

¹ Օղուզական արմատներ ունեցող քոչվոր այս ցեղը հաստատվել էր Պամֆիլիայում և, օգտվելով Իկոնիայի սուլթանության թուլացումից, հասել էր սկզբում Կիսասնկախ, իսկ հետո արդեն լրիվ անկախ դրության: Յետագայում, սակայն, այս ցեղը թուլացավ և ձուլվեց հիշատակված տարածքներում թափառող այլ քոչվոր ցեղերի մեջ:

4476. 1255 նոյեմբեր - դեկտեմբեր - Օխրիդը, Պերիստցան, Ստենիմանոսը, Կիոցիմոնիսը, ինչպես նաև այլ ամրություններ (Հարավային Թրակիա, Ռոդոպայի լեռնաշղթայում) Թեոդորոս II-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000, այդ թվում Միքայել-Թոմնիկ Մամիկոնյանը) գրավեց Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁴⁷⁶
4477. 1256 հունվար - մարտ - Մեյխոնեն, ինչպես նաև Խաթբերդի շրջակայքը Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի կողմում գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց՝ ձգտելով ստիպել քաղաքներին հրաժարվել եկթարկվել Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Բեյ-խոսրովին:⁴⁴⁷⁷
4478. 1256 մարտ - Սերա ամրոցի ճ-մ: Կիրճը փակող պարիսպը թիկունքային և ճակատային գրոհով գրաված Թեոդորոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում Միքայել-Թոմնիկ Մամիկոնյանը) համակցված հարվածներով հաղթեց Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁴⁷⁸
4479. 1256 մարտի վերջ - Մեյխոնեի ճ-մ: Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Բեյ-խոսրովի օգտին գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) հաղթեցին Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի կողմում գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁴⁷⁹
4480. 1256 ապրիլի 1 - Մեյխոնեի և Հիսն-Կյավդիա ամրոցի շրջակայքը Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի օգտին գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց՝ Նահանջելով Ամիդի ուղղությամբ:⁴⁴⁸⁰
4481. 1256 ապրիլի սկիզբ - Տիգրանակերտի ճ-մ: Նասր-Էդ-Դինի գլխավորած բանակը (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի օգտին գործող ու շրջակայքն ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁸¹
4482. 1256 ապրիլի կես - Երզնկայի ճ-մ: Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի օգտին գործող ու Խաթբերդից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 2.000), որից հետո մտավ Անի-Կեմախ ամրոց: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.900 զինվոր:⁴⁴⁸²
4483. 1256 ապրիլի վերջ - Մեյխոնեի ճ-մ: Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի կողմում գործող բանակը (մոտ 2.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին շրջակայքն ասպատակած Աղաչարիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁴⁸³
4484. 1256 մայիս - սեպտեմբեր - Կապադոկիան և մասնավորապես Մանիոն ամրոցի (Հերակլեայի մոտ) ու Պյասթայի շրջակայքը Բաջուի գլխավորած (մոտ 50.000), Բարթիի թագավորության (մոտ 20.000), Կիլիկիայի թագավորության (100.000), ինչպես նաև Չաթարյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ եկթարկեցնելով դրանք Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Բեյ-խոսրովի իշխանությանը:⁴⁴⁸⁴
4485. 1256 ամառ - Պրիլապոն, Մեյնիկ, Վեյեսա, Նեյեստապոլիս, Սորոմալիցա ու Սերա ամրոցների շրջակայքը (ներկայիս Մակեդոնիա) Թեոդորոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000, այդ թվում Միքայել-Թոմնիկ Մամիկոնյանը) ասպատակեց և Նահանջեց Ադրիանապոլիս:⁴⁴⁸⁵
4486. 1256 օգոստոսի 5 - դեկտեմբերի 15 - Ալամուրը, ինչպես նաև Հաշիշյանների Էմիրությանը պատկանող մնացած հիմնական ամրոցները Հուլավուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 200.000, այդ թվում 1.000 չինացիներ), Բարթիի թագավորության (մոտ 30.000), ինչպես նաև Չաթարյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը պաշարեց Հաշիշյանների օրդենից (մոտ 1.000) և կարճ ժամանակ անց ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Հաշիշյանները բնաջնջվեցին, իսկ Նրանց Էմիրությունը ոչնչացավ:⁴⁴⁸⁶
4487. 1256 սեպտեմբերի սկիզբ - Մեյխոնեն Բեյ-Կավուս իբն Բեյ-խոսրովի կողմում գործող և քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Իկոնիայի սուլթանության բանակ (մոտ 1.000, այդ թվում Աղաչարիկներ) քաղաքացիների աջակցությամբ անակնկալ զիջերային հարվածով

- առանց լուրջ մարտերի գրավեց Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Զեյ-խոսրովի օգտին գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:⁴⁴⁸⁷
4488. 1256 հոկտեմբերի 14 – Ադ-Սարայի ճ-մ (Տուզ լճից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք) Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 40.000), Զարթլիի թագավորության (մոտ 15.000), Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 50.000), ինչպես նաև Չաթարյանների իշխանության (մոտ 15.000) միացյալ բանակը ծանր պարտության մատնեց Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խոսրովի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁴⁸⁸ Արդյունքում Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Զեյ-խոսրովի դիրքերը զգալիորեն ամրապնդվեցին և վերջինս ընդունեց Մոնղոլական տերության գերիշխանությունը:
4489. 1256 նոյեմբեր – Մեյխոնեի շրջակայքը ավազակները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:⁴⁴⁸⁹
4490. 1256 նոյեմբեր – դեկտեմբեր – Տեպենա ամրոցը (Հարավային Թրակիա, Ռոդոպայի լեռնաշղթայում) Թեոդորոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում Միքայել-Թոմնիկ Մամիկոնյանը) չգրավեց Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 500): Հարձակվողները կորցրին մոտ 100, պաշտպանվողները՝ մոտ 10 զինվոր:⁴⁴⁹⁰
4491. 1258 հունվարի 17 – Կուշկի-Մանսուրի ճ-մ (= Եսպոնիսի ճ-մ) (Բաղդադից մոտ 50 կմ արևմուտք): Հուլավուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (185.000, այդ թվում չինացիներ), Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 30.000), ինչպես նաև Չաթարյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը կեղծ նահանջով առաջ քաշեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 40.000), որից հետո, գցելով հիմնական ուժերի հարվածի տակ և ջրամբարները քանդելու միջոցով կտրելով թշնամու նահանջի ճանապարհը, պարտության ծանր մատնեց վերջինիս: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁴⁹¹
4492. 1258 հունվարի 18 - փետրվարի 10 – Բաղդադը Հուլավուի գլխավորած Մոնղոլական տերության (մոտ 130.000, այդ թվում չինացիներ), Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 22.000), ինչպես նաև Չաթարյանների իշխանության (մոտ 22.000) միացյալ բանակը համառ մարտերով գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 10.000) և հիմնովին ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁴⁹² Խալիֆ ալ-Մուսթասիմը գերվեց և Հուլավուն անձամբ սպանեց նրան: Արաբական խալիֆությունը կործանվեց, իսկ Միջագետքը ընկավ Մոնղոլական տերության տիրապետության տակ: Նույն տարում էլ Հուլավուն Մոնղոլական տերության կազմում ստեղծեց սկզբնական շրջանում կիսաանկախ, իսկ մի քանի տարուց արդեն լիակատար անկախություն վայելող Էլիսանությունը, որի գերիշխանության տակ էին գտնվում Միջերկրական ծովի արևելյան և Սև ծովի հարավային ափերից ու Եփրատից մինչև Ամու-Դարյա ու Հնդկական օվկիանոս ընկած տարածքները:
4493. 1258 գարուն – Կոռնկոսը Աղաչարիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 500) և ձեռք բերած ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁹³
4494. 1258 գարուն – Սեբաստիայի ճ-մ: Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խոսրովի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000) բանակին և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁴⁹⁴
4495. 1258 ամառ – Սարաշը, Այնթապը և Բեհեսնի ամրոցը Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁴⁹⁵
4496. 1258 ամառ – Մեյխոնեի և Խարթերոյի շրջակայքը Բաջուի գլխավորած Մոնղոլական տերության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ենթարկեցնելով Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Զեյ-խոսրովի իշխանությանը:⁴⁴⁹⁶
4497. 1258 ամառ – Մեյխոնե Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000) բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խոսրովի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր:⁴⁴⁹⁷

4498. 1258 աշուն - Երզնկան ու Նրա շրջակայքը Քեյ-Կավուս իբն Քեյ-խոսրովի օգտին գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և Նահանջեց:⁴⁴⁹⁸

4499. 1258 աշուն - Նեոկեսարիան Մոնղոլական տերության (մոտ 30.000) բանակը և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Քեյ-Կավուս իբն Քեյ-խոսրովի կողմում գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր:⁴⁴⁹⁹

4500. 1258 աշուն - Թոքաթը Մոնղոլական տերության (մոտ 25.000) բանակը և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) չգրավեցին Քեյ-Կավուս իբն Քեյ-խոսրովի կողմում գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 60 զինվոր:⁴⁵⁰⁰ Արդյունքում Իկոնիայի սուլթանության արևելքում սկսեց իշխել Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ իբն Քեյ-խոսրովը, իսկ արևմուտքում՝ Քեյ-Կավուս իբն Քեյ-խոսրովը:

4501. 1259 գարուն - Մուևրուս և Մանիոն ամրոցները, ինչպես նաև Սիկիբեռոը (Հերակլեայի մոտ) Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵⁰¹

4502. 1259 հուլիս - Մուևրուս ամրոցի ճ-մ⁴⁵⁰²

Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) սկսեց մոտենալ ամրոցին՝ պատրաստվելով ոչնչացնել Նաև վերջինիս շրջակայքի բնակվող հայերին: Տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին՝ Հեթում I-ի, Սմբատ Սպարապետի, Վահրամ Հումուսեցու և Լևոն Ապլիասանանդի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (18.000 հեծյալ) շարժվեց վերջինիս ընդառաջ: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ ճանապարհների անբարեկարգության պատճառով Լևոն Ապլիասանանդի գլխավորած առաջապահը առաջ անցավ Վահրամ Հումուսեցու գլխավորած հիմնական ուժերից, վերջիններս էլ իրենց հերթին կտրվեցին Հեթում I-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած վերջապահից: Տեղեկանալով այդ մասին՝ թշնամին արագորեն կենտրոնացրեց ուժերը և փորձեց մաս առ մաս ջախջախել Հայկական բանակին:

I փուլ - Հայկական բանակի առաջապահը Լևոն Ապլիասանանդի անձնական ղեկավարությամբ հարձակվեց թշնամու բանակի առաջապահի վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, հարկադրեց փախուստի:

II փուլ - Մարտին միացան Վահրամ Հումուսեցու գլխավորած հիմնական ուժերը, որից հետո Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին մինչև Հերակլիա:

III փուլ - Մարտի մեջ մտավ թշնամու հիմնական բանակը և շրջապատեց Հայկական բանակին: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում թշնամուն հաջողվեց լուրջ կորուստներ պատճառել քաջաբար մարտնչող Հայ ռազմիկներին և շրջապատել խիզախորեն պաշտպանվող Վահրամին ու Լևոնին:

IV փուլ - Մարտադաշտ հասավ Հայկական բանակի վերջապահը և, հզոր հարված հասցնելով հակառակորդին, գլխովին ջախջախեց վերջինիս՝ փրկելով թշնամու շրջապատման մեջ հայտնված, բայց այդ վիճակում էլ աներեր պաշտպանվող Վահրամին, Լևոնին ու մյուս Հայ ռազմիկներին:

V փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդին մինչև Իկոնիա և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:

Մոնղոլա-Մամլուքյան I պատերազմ (1259-1261)

4503. 1259 նոյեմբերի սկիզբ - Ջազիրան Հուլավուի գլխավորած գործող Էլխանության բանակը (մոտ 180.000) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի

Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց ընկավ նաև Մոսուլը և Չանգյանների աթաբեկությունը ոչնչացավ:⁴⁵⁰³

4504. 1259 Նոյեմբերի կես - դեկտեմբեր - Մծբինը, Սրունը, ինչպես նաև Դունայսիք ամրոցը Արզնի, Մարդինի, Խառանի և Ամիդի շրջակայքը ասպատակած Էլիսանության ու Քարթլիի թագավորության (մոտ 170.000), ինչպես նաև Չաքարյանների իշխանության (մոտ 22.000) միացյալ բանակը գրավեց Մամուլեյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո առանց մարտերի մտավ Խառան, Եղեսիա և Ամիր: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁵⁰⁴ Արդյունքում Էլիսանության գերիշխանությունը ընդունեց նաև Տարոնի իշխանությունը, իսկ Հայոց Միջագետքն էլ ընկավ Էլիսանության գերիշխանության տակ:

4505. 1259 Նոյեմբերի կես - 1260 հունիս - Մարդինի գրավումը⁴⁵⁰⁵

Հուլավուի գլխավորությամբ Կենտրոնական Միջագետքում կենտրոնացած Էլիսանության և Քարթլիի թագավորության (մոտ 200.000), ինչպես նաև Չաքարյանների իշխանության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Նաջմ-Էդ-Դինի ու վերջինիս տղա Ղարա-Արսլանի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400):

I փուլ - Մի քանի ամիս շարունակ քաղաքը պաշարողները բազմաթիվ գրոհներ ձեռնարկեցին, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին: Դրանից հետո պաշարողները դադարեցրեցին գրոհները՝ նպատակ հետապնդելով քաղաքը գրավել սովի շնորհիվ:

II փուլ - 1260 թ-ի հունիսին քաղաքում սկսված սովը հասավ մարդակերության աստիճանի: Այս պայմաններում հակառակորդի հետ գաղտնի համաձայնության եկած Ղարա-Արսլանը սպանեց հորը և դադարեցրեց դիմադրությունը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր: Արտուխյանների Էմիրության Էմիր հռչակվեց Ղարա-Արսլանը, որը, ընդունելով Էլիսանության գերիշխանությունը և պահպանելով իշխանությունը Մարդինում, զրկվեց հորը պատկանող մնացած բոլոր տիրույթներից:

4506. 1259 Նոյեմբերի կես - 1260 սեպտեմբերի սկիզբ - Տղառնակերտի գրավումը⁴⁵⁰⁶

Հուլավուի գլխավորությամբ Կենտրոնական Միջագետքում կենտրոնացած Էլիսանության և Քարթլիի թագավորության (մոտ 150.000), ինչպես նաև Չաքարյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը, շարունակելով արշավանք դեպի հյուսիս-արևմուտք, պաշարեց քաղաքը Նասր-Էդ-Դինի գլխավորած բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հաշվի առնելով, սակայն, որ քաղաքը ուներ հզոր պաշտպանական համակարգ, իսկ նրա կայազորն էլ տրամադրված էր վճռական դիմադրության, որոշվեց քաղաքի պաշարումը հանձնարարել Էլիսանության, ինչպես նաև Քարթլիի թագավորության և Չաքարյանների իշխանության բանակի մի մասին (մոտ 30.000), իսկ մնացած ուժերով շարունակել արշավանքը:

I փուլ - 1259 թ-ի Նոյեմբերի վերջին քաղաքը պաշարողները ձեռնարկեցին բազմաթիվ գրոհներ, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին:

II փուլ - 1259 թ-ի դեկտեմբերից սկսած քաղաքը պաշարողները դադարեցրեցին գրոհները՝ նպատակ հետապնդելով քաղաքը գրավել սովի շնորհիվ: Ի վերջո, մոտ մեկամյա դիմադրությունից հետո Նույնիսկ մարդակերության աստիճանի հասած խիստ դաժան սովը ծայրահեղ թուլացրեց քաղաքի պաշտպաններին, որից էլ օգտվելով պաշարողները անցան վճռական գրոհի ու 1260 թ-ի սեպտեմբերի սկզբին գրավեցին քաղաքը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեց նաև Սևադա Դուխյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր: Քաղաքը հիմնովին ավերվեց:

4507. 1259 դեկտեմբերի սկիզբ - Կիլիկիայի արևմուտքը Ղահրամանյանների Եմիրության¹ բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁰⁷

4508. 1259 դեկտեմբերի կես - 1261 հունվար - Մանիոն ամրոցի ճ-մ⁴⁵⁰⁸

Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց ամրոցը Ղահրամանյանների Եմիրության բանակից (1.000): Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ղահրամանի գլխավորած Ղահրամանյանների Եմիրության բանակի հիմնական մասը (մոտ 1.000), նպատակ ունենալով կտրել Յայկական բանակի հաղորդակցության ուղիները և մշտական սպառնալիքի տակ պահել վերջինիս, սկսեց գործել ամրոցը պաշարած Յայկական բանակի թիկունքում:

I փուլ - 1260 թ-ի մայիսին Ղահրամանի գլխավորած բանակը անակնկալ հարձակվեց Յալկամ Յեթումյանի գլխավորությամբ դեպի ամրոց շարժվող և պարեն տեղափոխող Յայկական բանակի (500) վրա ու հաղթեց նրան: Յալկամը զոհվեց:

II փուլ - Յունիսին Ղահրամանյանների Եմիրության համալրված բանակը (մոտ 10.000) կրկին հարձակվեց ամրոցը պաշարողներին պարեն տանող Յայկական բանակի (1.000) վրա և հաղթանակ տարավ, ընդ որում այս անգամ, զարգացնելով հաջողությունը, թշնամին թիկունքից մոտեցավ ամրոցը պաշարող Յայկական բանակին ու իր հերթին պաշարեց նրան:

III փուլ - 1260 թ-ի հունիսից մինչև 1261 թ-ի հունվարի վերջ Յայկական բանակը, դաշտային ամրություններով ուժեղացնելով սեփական դիրքերը, հետ մղեց թշնամու բազմաթիվ գրոհներ:

IV փուլ - 1261 թ-ի փետրվարին Կիլիկիայի թագավորության մեկ այլ բանակ (մոտ 20.000) սկսեց մոտենալ ամրոցին: Ի պատասխան դրա՝ ամրոցի մոտ գտնվող Յայկական բանակին պաշարած Ղահրամանյանների Եմիրության բանակը նահանջեց և, դարան դնելով ամրոցին օգնության շտապող Կիլիկիայի թագավորության բանակի շարժման ուղղության վրա գտնվող կիրճերից մեկում, պատրաստվեց անակնկալ հարձակում գործել ամրոցին մոտեցող Յայկական բանակի վրա: Տեղեկանալով այդ մասին՝ ամրոցի մոտ գտնվող Յայկական բանակը դուրս եկավ սեփական դիրքերից և աննկատ շարժվեց հեռացող թշնամու հետևից:

V փուլ - Սմբատ Սպարապետի գլխավորած բանակը անակնկալ հարձակվեց դարանից մոտեցող Յայկական բանակի վրա հարձակվել պատրաստվող թշնամու բանակի վրա և կեղծ նահանջով դուրս քաշեց վերջինիս դեպի բաց դաշտ:

VI փուլ - Մարտի մեջ մտավ ամրոցին օգնության շտապող Յայկական բանակը և, միանալով Սմբատի Սպարապետի գլխավորած բանակին, հուժկու հարվածով գլխովին ջախջախեց թշնամուն: Մարտի ընթացքում Ղահրամանը տապալվեց ձիուց, սակայն գրեթե միանգամից էլ հաջողացրեց կրկին ցատկել ձիու վրա և փոքրաթիվ ուղեկիցների հետ միասին լքել մարտադաշտը:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Հայոց թագավորության պայլը, Կոնստանդին Սոմայեցին, Գրիգոր Մազոտխաչցին և Յալկամ Յեթումյանը, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Ճակատամարտից կարճ ժամանակ անց Ղահրամանը ստացած վերքից մահացավ:

4509. 1260 հունվարի սկիզբ - մարտ - Դարպասակ ամրոցը², Պիոր, Կիլիզան (վերջինը՝ Յուսիսային Ասորիք, Յալեպից մոտ 60 կմ հյուսիս), Մենքիթ, Խարիմը, Զարարը, Ռաքթան և Բետունը,

¹ Պատմագիտական գրականության մեջ կարելի է կարծիքի հանդիպել, որ Ղահրամանյանների Եմիրության հիմնադիր Ղահրամանի հայրը՝ Սուֆին, եղել է հայ (տես օրինակ Յամմերի աշխատանքները): Յայկական արքայությունում, սակայն, նման որևէ ապացույց չի հաջողվել գտնել, իսկ օտար աղբյուրները դեռևս ուսումնասիրության փուլում են: Հայտնի է միայն, որ այս մարդը որոշ ժամանակ ապրել է Արմենակ քաղաքում և գուցե հենց սա է հիմք հանդիսացել հետևության համար: Իր հերթին հարկ է նշել, որ Մեսրոպ Երեցի մոտ Սուֆին հիշատակվում է որպես «վրացի», ինչը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ուղղափառություն ընդունած հայերին մեր պատմիչները հաճախ էին այդպես անվանում, կարող է վկայել այն մասին, որ Սուֆին ուղղափառություն, իսկ հետագայում էլ իսլամն ընդունած հայ է եղել: Կարծում եմ, սակայն, որ խնդիրը դեռևս կարոտ է լրացուցիչ ուսումնասիրության, թեև այնուհանդերձ մի բան պարզ է, որ ոչ Սուֆին ու ոչ էլ հատկապես նրա սերունդները հոգեբանամշակութային առումով իրենց հայ չեն համարել, քանի որ Ղահրամանյանների Եմիրությունը հանդես եկավ որպես Կիլիկիայի թագավորության և այստեղ բնակվող հայության ամենավտանգավոր ու հետևողական հակառակորդներից մեկը:

² Դարպասակ ամրոցի գրավման մասին տեղեկությունը տրվում է, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ 1237 թ-ին այն գտնվում էր Եյուբյանների սուլթանության տիրապետության տակ, սակայն 1267-68 թվականներին ընթացած բանակցությունների ժամանակ Մամլուքյան սուլթանությունը, հիմք ընդունելով Աբուլ-Ֆիդայի տեղեկությունները, այն հետ պահանջեց և ի վերջո ստացավ հայերից: Այս առումով հավանական կարելի է համարել, որ Դարպասակ ամրոցը գրավվել էր հենց այս ժամանակ:

ինչպես նաև Չորք-Մարգվան, Ռաբան, Ըռասաս, Ղայաթ-Նաթմ ու Շիհ ալ-Հադիդ ամրոցները ՅՈւՆԵՍԿՕ-ի գլխավորությամբ Մեյխտեհ, Հռոմկյա ամրոցի, Պիրի և Կիլկեսիոնի մոտ Եփրատը գետանցած Էլխանության, Զարթիի թագավորության (մոտ 150.000) ու Չաքարյանների իշխանության (մոտ 20.000), ինչպես նաև տեղում Յեթում I-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորությամբ նրանց միացած Կիլիկիայի թագավորության (72.000, որից 12.000 հեծյալ) ու Բոհեմունդ Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 5.000) մասերի բաժանված միացյալ բանակը գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000), որից հետո առանց մարտերի մտավ Անտիոք, Յեմս, Համմա, Բաալբեկ, Դամասկոս, Երուսաղեմ և Կրակ ամրոց (վերջինը՝ Կեստրոնական Ասորիք, Յեմսից մոտ 40 կմ արևմուտք)։ Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր։⁴⁵⁰⁹

4510. 1260 հունվարի 18 - փետրվարի 25 – Հայեպի գրավումը⁴⁵¹⁰

«ՅՈւՆԵՍԿՕ-ն շատ էր սիրում հայոց ու վրաց իշխաններին, մարտերում նրանց դրսևորած մշտական քաջության համար, և հաշվում էր նրանց իր քաջերի շարքերում»

Գրիգոր Ավետիքյան

ՅՈւՆԵՍԿՕ-ի գլխավորած Էլխանության, Զարթիի թագավորության (մոտ 50.000) և Չաքարյանների իշխանության (մոտ 5.000), Բոհեմունդ Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 2.000), ինչպես նաև Յեթում I-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 3.000)։

I փուլ – ՅՈւՆԵՍԿՕ-ի 18-ից մինչև 25-ը, պաշարողական միջոցների կիրառմամբ փլելով պարիսպը մի շարք հատվածներում, պաշարողներն ի վերջո անցան վճռական գրոհի և գրավեցին քաղաքը։ Մարտում դեմքից վիրավորվեց Սադուն Արծրունին։

II փուլ – ՅՈւՆԵՍԿՕ-ի 25-ից փետրվարի 25-ը միջնաբերդում ամրացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը շարունակեց դիմադրությունը, սակայն ի վերջո հանձնվեց։

Հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում վիրավորվեց Սադուն Զաք Արծրունին, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր։

4511. 1260 գարուն - 1261 օգոստոսի սկիզբ – Կոստանդնուպոլսի գրավումը⁴⁵¹¹

Միքայել Պալեոլոգոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) հյուսիսից մոտեցավ քաղաքին և, առանց լուրջ մարտերի զբաղեցնելով վերջինիս մատույցներում գտնվող ամրությունները, պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը Լատինական կայսրության բանակից (մոտ 3.000)։

I փուլ – 1260 թ-ի գարնանից մինչև 1261 թ-ի հուլիս քաղաքը պաշարողները ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը՝ ծանր դրության մեջ դնելով հակառակորդի կայազորին, սակայն ի վերջո նահանջելով։

II փուլ – 1261 թ-ի հուլիսի լույս 25-ի գիշերը քաղաքի շրջակայքն ասպատակող ջոկատներից մեկը (800, այդ թվում Միքայել-Գլավաս Տարխանիատես-Կատակոլոնը), օգտվելով այն բանից, որ շրջակա կղզիներից մեկի վրա հարձակվելու նպատակով քաղաքի կայազորի մեծ մասը հեռացել է քաղաքից, մոտեցավ պարիսպներին և, պարզելով, որ դրանք գրեթե չեն պաշտպանվում, գիշերային անակնկալ հարձակումով ներխուժեց քաղաք ու առանց լուրջ մարտերի գրավեց այն։

III փուլ – Քաղաքի կայազորը փորձեց վերադառնալ և հետ խլել այն, սակայն քաղաքը գրավողները, այրելով «Եվրոպական» կոչվող թաղամասները ու սպառնալով քաղաքում գտնվող կաթոլիկներին, ի վերջո ստիպեցին թշնամուն նահանջել։

Հաղթողները կորցրին մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։ Լատինական կայսրությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Բյուզանդական կայսրությանը։

4512. 1260 սեպտեմբերի 2-3 – Այն Զայունդ ամրոցի ճ-մ (Պաղեստին, Թաբորական լեռների ստորոտում)⁴⁵¹²

1260 թ-ի գարնան սկզբին, տեղեկանալով Մանգուի մահվան մասին, Յուլավուն իր բանակով ընդհատեց առաջխաղացումը դեպի Եգիպտոս և հետ քաշվեց, իսկ Կիլիկիայի ու Զարթլիի թագավորությունների, ինչպես նաև Չաբարյանների իշխանության բանակներն էլ իրենց հերթին վերադարձան ելման դիրքեր: Միաժամանակ, ձեռք բերած հաջողությունը ամրապնդելու և Մամլուքյան սուլթանության բանակի հնարավոր առաջխաղացումը կանխելու նպատակով, Էլխանության բանակի մի մասը (20.000) ու Կիլիկիայի թագավորության բանակի մի ջոկատ (500) Զիթ-Բուղայի գլխավորությամբ թողնվեց Պաղեստինում: Իր հերթին, տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին, Կուտուզի հրամանով Բեյբարսի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000, որից 12.000 հեծյալ) ուղղություն վերցրեց դեպի Պաղեստին: Այս տեղաշարժի մասին հետախույզներից իմացած Զիթ-Բուղան, չիմանալով թշնամու թվական հսկայական գերակշռության մասին, առկա ուժերով շարժվեց վերջինիս ընդառաջ:

I փուլ – Սեպտեմբերի 2-ին Մամլուքյան սուլթանության բանակը շրջապատեց և լիովին ոչնչացրեց հակառակորդի առաջապահը, որի ճակատագրի մասին որևէ տեղեկություն չունեցող Զիթ-Բուղայի հիմնական բանակը շարունակեց առաջխաղացումը թշնամու բանակին ընդառաջ:

II փուլ – Սեպտեմբերի 3-ի վաղ առավոտյան Մամլուքյան սուլթանության բանակը, հիմնական ուժերը տեղավորելով դարանում, Բեյբարսի գլխավորած սակավաթիվ ուժերով մարտակարգ ընդունեց թշնամու շարժման ուղղության վրա: Տեղյակ չլինելով այդ մասին՝ Զիթ-Բուղայի բանակը մոտեցավ մարտակարգ ընդունած հակառակորդի ռազմիկներին ու աղեղների հարվածների տակ առավ վերջիններին: Արդյունքում, կարճ ժամանակ անց, Մամլուքյան սուլթանության բանակի առաջապահը, իբր չդիմանալով հակառակորդի հարվածներին, դիմեց կանխամտածված փախուստի:

III փուլ – Ոգևորված ձեռք բերված կեղծ հաջողությունից՝ Զիթ-Բուղայի բանակը սկսեց հետապնդել հակառակորդի բանակին, սակայն կարճ ժամանակ անց ընկավ նախապես պատրաստված դարանը և հայտնվեց լիակատար շրջապատման մեջ: Առավոտից մինչև կեսօր տևած համառ ձեռնամարտում Մամլուքյան սուլթանության բանակը ի վերջո հաղթանակ տարավ: Զիթ-Բուղայի բանակից շատ քչերին հաջողվեց ճեղքել հակառակորդի շարքերը և հետագայում ապաստանել Կիլիկիայի թագավորությունում:

Չայերը կորցրին մոտ 480, դաշնակիցը՝ մոտ 19.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց ու սպանվեց նաև Զիթ-Բուղան, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Չարգացնելով հաջողությունը՝ Մամլուքյան սուլթանության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Կրակ ամրոց, Երուսաղեմ, Դամասկոս, Բաալբեկ, Համմա, Հենս, Հայեպ, Խարիմ, Մեմբիջ, Պիր և Այնթապ:

4513. 1260 նոյեմբեր - դեկտեմբերի սկիզբ – Հյուսիսային Ասորիքը Յուլավուի գլխավորած Էլխանության, Զարթլիի թագավորության (մոտ 150.000) ու Չաբարյանների իշխանության (մոտ 20.000), ինչպես նաև տեղում Հեթում I-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորությամբ նրանց միացած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 50.000) մասերի բաժանված միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵¹³

4514. 1260 դեկտեմբերի 11 – Հենսի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (1.400) հաղթեց Էլխանության բանակին (6.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Չայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Մոնղոլա-Մամլուքյան I պատերազմը ավարտվեց:⁴⁵¹⁴ Արդյունքում Եփրատից արևելք գտնվող տարածքները ընկան Էլխանության տիրապետության տակ:

4515. 1260 դեկտեմբերի կես – Սուրամիի ճ-մ (Գորիից մոտ 40 կմ արևմուտք)⁴⁵¹⁵

Արդունի գլխավորությամբ Տիդհուգ առաջխաղացած Էլխանության բանակը (20.000) շարժվեց Գուրջիստանի II ապստամբությունը սկսած Դավիթ V Վահրամուլի և Սարգիս Ջակելիի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակի (8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 3.000) դեմ: Հաստատվելով Շիդարում (Գորիից մոտ 30 կմ

հյուսիս-արևմուտք)՝ Արդունը առանձնացրեց մի ջուկատ (6.000) և առաջ ուղարկեց: Վերջինս առաջացավ և ճամբար զարկեց Սուրբամիում: Այդ ընթացքում Քարթլիի թագավորության բանակի առաջապահը (1.500 հեծյալ), տեղյակ չլինելով թշնամու մասին, առաջացավ դեպի թշնամին և միայն վերջին պահին տեղեկացավ, որ գտնվում է թշնամու առաջապահի անմիջական հարևանությամբ:

I փուլ – Քարթլիի թագավորության բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի ճամբարի վրա, ջախջախեց վերջինիս և մատնեց փախուստի:

II փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ Քարթլիի թագավորության բանակը հարձակվեց Շինդարում գտնվող թշնամու ուժերի վրա և պարտության մատնեց նաև սրանց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4516. 1260 դեկտեմբերի վերջ – Գորիի ճ-մ⁴⁵¹⁶

Արդունի գլխավորությամբ ուժերը կրկին կենտրոնացրած Էլիսանության բանակը (մոտ 12.000) և Կախա Գամրկելիի գլխավորությամբ վերջինիս միացած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Սարգիս Թմբկաբերդցին) պատրաստվեցին դիմադրել Սարգիս Ջակելու գլխավորությամբ Շինդարից առաջխաղացող Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000):

I փուլ – Քարթլիի թագավորության բանակը հարձակվեց հակառակորդի առաջապահը կազմող Էլիսանության բանակի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Մարտի մեջ մտան Արդունի բանակի կազմում գտնվող քրիստոնյաները, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

III փուլ – Օգտվելով ընձեռնված դադարից՝ շարքերը վերականգնած Էլիսանության բանակը կրկին հարվածեց Քարթլիի թագավորության բանակին և պարտության մատնեց վերջինիս:

IV փուլ – Արդունի բանակը հետապնդեց հակառակորդին մինչև Սուրբամի և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր: Դավիթ V Վահրամուկը իր բանակի մնացորդներով նահանջեց դեպի Աբխազիա, որտեղ շուտով նրան միացավ Տփղիսից իր հերթին հեռացած Դավիթ IV Նարինը:

4517. 1261 մայիս - հունիս – Ջվարի-Ցիխուկ (Սվանեթիայի հարավ-արևմուտք) Էլիսանության (մոտ 10.000) բանակը չգրավեց Դավիթ V Վահրամուկի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500, այդ թվում Սարգիս Թմբկաբերդցին): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵¹⁷ Ոսկե Հորդայի հետ պատերազմի սկզբի սպառնալիքի պայմաններում սկսվեցին բանակցություններ, կնքվեց հաշտություն և Գուրջիստանի II ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում Քարթլիի թագավորությունը կրկին ընդունեց Էլիսանության գերիշխանությունը:

4518. 1261 ամառ – Դեքսա գետի ճ-մ (Բզաբդեի մոտ): Բզաբդեի տիրակալի բանակը (300) հաղթեց քաղաքը գրավել փորձող Այբեկի բանակին (3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁵¹⁸

4519. 1261 ամառ – Ջազիրայի ճ-մ: Բզաբդեի տիրակալի բանակը (մոտ 500) հաղթեց քաղաքը գրավել փորձող Տիգրանակերտի շրջակայքին տիրող Էմիրի առաջխաղացած բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁵¹⁹

4520. 1262 գարուն – Անտիոքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) պաշարեց Բոհեմունդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, խուսափելով հետևել Ի-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորությամբ առաջխաղացող Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 60.000) և Էլիսանության (մոտ 50.000) միացյալ բանակից, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁵²⁰

**Հորդայական I պատերազմ
(1262-1263)**

4521. 1262 նոյեմբերի 14 – Շաքուրանի ճ-մ⁴⁵²¹

Էլիսանության և Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շարժվեցին Դերբենի լեռնանցքից ներխուժած և Աղվաևք ասպատակած Ոսկե Հորդայի բանակի (մոտ 100.000) առաջապահի (30.000) դեմ:

I փուլ – Ոսկե Հորդայի բանակը շրջապատեց և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի առաջապահին:

II փուլ – Էլիսանության և Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակը հարձակվեց Ոսկե Հորդայի բանակի վրա ու պարտության մատնեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

4522. 1263 հունվարի սկիզբ – Դերբենի ամրոցի ճ-մ: Համալրված, ամրոցը գրաված և նրանից դեպի հյուսիս արշավանքը շարունակող Էլիսանության (110.000), ինչպես նաև Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) հասան Ոսկե Հորդայի նահանջող բանակին (մոտ 100.000) և պարտության մատնեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁴⁵²²

4523. 1263 հունվարի 13 – Թեղեք գետի ճ-մ (Հյուսիսային Կովկաս): Ոսկե Հորդայի համալրված բանակը (մոտ 150.000) հաղթեց առաջխաղացումը շարունակող Էլիսանության (մոտ 90.000) և Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 25.000) միացյալ բանակին ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 22.000) և ստիպեց նահանջել: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 30.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Բուրթել Օրբելյանը: Թշնամին կորցրեց 30.000 զինվոր:⁴⁵²³ Հորդայական I պատերազմը ավարտվեց՝ ոչ մի առավելություն չտալով կողմերից որևէ մեկին:

4524. 1263 գարուն – Ալա-Թեմուրի նահանք: Տայբում տեղաբաշխված Էմիր Ալա-Թեմուրի բանակը (մոտ 20.000) ուղղություն վերցրեց դեպի Ոսկե Հորդայի տարածք և, արշավելով Կող-Արդահան-Ջավախք երթուղով, 12 անգամ ընդհարվեց իր առաջխաղացումը կասեցնել փորձող Էլիսանության բանակի (ընդհանուր՝ մոտ 20.000) հետ, սակայն բոլոր մարտերում առավելությունը մնաց Ալա-Թեմուրի բանակի կողմը: Հաղթողները կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁵²⁴

4525. 1263 գարուն – Լեռնավի ճ-մ (Գուգարք, Ջավախք, Ելասի դիմաց, Օշորայի կիրճի մոտ): Ալա-Թեմուրի բանակը (մոտ 19.000) հետ մղեց Մուրվան Գուրկելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵²⁵

4526. 1263 գարուն – Գուգարքի ճ-մ: Ալա-Թեմուրի բանակը (մոտ 18.000) մանր մարտերում ընդհարվեց Սամցխեի աթաբեկության բանակի (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 12.000) հետ ու, շարունակելով առաջխաղացումը Թեղեք-Ռուսթավի-Կամբեճան-Կախեթի-Հերեթի-Դերբեն երթուղով և, պարտության մատնելով ավարներին, պատասպարվեց Ոսկե Հորդայի տարածքում: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵²⁶

4527. 1263 գարուն – Աղծնիք, Հայոց և Հյուսիսային Միջագետքները, ինչպես նաև Կործալքի արևմուտքը Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ Էլիսանության հետագա առաջխաղացմանը խոչընդոտելու նպատակով ոչնչացնելով տեղանքի խոտածածկույթը:⁴⁵²⁷

4528. 1263 սեպտեմբեր – Այնթապ Բեթում I-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 1.000 բեդվին) չգրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին 30 սպանված, ինչպես նաև ծանր վիրավորվեց Վահրամ Ռուսուսեցին, թշնամին կորցրեց մոտ 30 զինվոր:⁴⁵²⁸

4529. 1264 գարուն - Չորք-Մարզական ամրոցի ճ-մ: Մամուլային սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց դուքս Բոհեմունդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 5.000), ինչպես նաև թշնամուն ահաբեկելու և դրանով նրա հարձակումը կանխելու նպատակով մոնղոլ ռազմիկների տեսքով հանդերձավորված Կիլիկիայի թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁵²⁹
4530. 1264 գարուն - Հռոմկյա ամրոցը Մամուլային սուլթանության բանակը (մոտ 25.000), չգրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵³⁰
4531. 1264 ամառ - Հարավային Կապադոկիան Հեթում I-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵³¹
4532. 1264 նոյեմբեր - Հյուսիսային Անտիոքը Հեթում I-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁵³²
4533. 1264 դեկտեմբեր - 1265 հունվար - Պիրո Էլիսանության (մոտ 20.000) բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Մամուլային սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեցին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 1 զինվոր:⁴⁵³³

4534. 1265 նոյեմբերի սկիզբ - 1266 հունվար - Սինտայի գրավումը⁴⁵³⁴

Մուլին-Էդ-Դին Փարվանայի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Գավրասի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200):

I փուլ - 1265 թ-ի նոյեմբերին Իկոնիայի սուլթանության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և, օղակելով այն, սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ - 1265 թ-ի դեկտեմբերին Իկոնիայի սուլթանության բանակը ձեռնարկեց բազմաթիվ գրոհներ, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին: Միաժամանակ քրիստոնյաների հաջողվեց ծովով քաղաք մտցնել ուժեղ մի ջոկատ:

III փուլ - 1266 թ-ի հունվարի առաջին կեսին Իկոնիայի սուլթանության բանակին հաջողվեց գրավել քաղաքի նավահանգիստը և այրել այնտեղ գտնվող նավերը՝ քաղաքը վերջնականապես օղակելով նաև ծովի կողմից:

IV փուլ - 1266 թ-ի հունվարի վերջին Իկոնիայի սուլթանության բանակը անցավ վճռական գրոհի և գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 170 զինվոր, որոնց թվում նաև Գավրասը, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

Հորդայական II պատերազմ (1265-1266)

4535. 1265 նոյեմբերի 14 - Չաղնամորենի ճ-մ (Դերբենդ ամրոցի մոտ, Ադ-սու գետի ափին): Էլիսանության (45.000) և Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Ոսկե Հորդայի բանակին (30.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁵³⁵
4536. 1266 գարուն - Կենտրոնական Անտիոքը Էլիսանության (մոտ 50.000) ու Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Հեթում I-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁵³⁶

4537. 1266 օգոստոսի սկիզբ - օգոստոսի կես - Կուրի ճ-մ (Փայտակարան, Հրաքոտ-Պերոժ գավառ)⁴⁵³⁷

Էլիսանության (մոտ 150.000) և Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Զարթիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) շարժվեցին Բերկեի գլխավորած Ոսկե Հորդայի բանակին (300.000) ընդառաջ և, գետանցելով Կուրը, մտան Աղվանք: Այստեղ, սակայն, տեղեկանալով թշնամու բանակի քանակական գերակշռության մասին, դաշնակից ուժերը հետ վերադարձան և, քանդելով Կուրի վրա գտնվող բոլոր կամուրջները, գետի աջ ափին ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին: Շուտով հյուսիսից Կուրին մոտեցավ նաև Ոսկե Հորդայի բանակը և ճամբարեց:

I փուլ - 14 օր շարունակ գետի տարբեր ափերում տեղակայված թշնամական բանակների միջև ընթացավ աղետնամարտ:

II փուլ - Ճակատամարտի 15-րդ օրը Ոսկե Հորդայի բանակը լքեց դիրքերը և ուղղություն վերցրեց դեպի Տիրիս, սակայն նույն օրն էլ Բերկեն հանկարծամահ եղավ: Արդյունքում Ոսկե Հորդայի բանակը փոխեց արշավանքի ուղղությունը և Դերքենի լեռնանցքով հեռացավ Նախակովկասյան տափաստաններ:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Հորդայական II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:

4538. 1266 օգոստոսի 23 - 25 - Մառ ամրոցի ճ-մ⁴⁵³⁸

Սեյֆ-Էդ-Դինի, Շամս-Էդ-դին Ադ-Սոնկուր ալ-Ֆարիկանի, Իզ-Էդ-Դին Իզանի, Կալաունի և Շնչարի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (90.000, որից 45.000 հեծյալ¹) հարավից մոտեցավ Ամանուսյան լեռներին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հեթում I-ը օգնություն հայցելու նպատակով մեկնեց Ջեյհուն գավառում տեղակայված Էլիսանության բանակի ճամբար, իսկ Սմբատ Սպարապետի, արքայորդիներ Լևոնի և Թորոսի, ինչպես նաև Կոնստանդին պալլի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակն (15.000) էլ կենտրոնացրեց Պլատանա կիրճի մոտակայքում: Թշնամուն դիմակայող Հայկական բանակը ինդիր ստացավ ժամանակ շահելու, ուժերը կենտրոնացնելու և Էլիսանության բանակի ժամանումը ապահովելու նպատակով հնարավորինս երկար կասեցնել վերջինիս առաջխաղացումը:

Հաշվի առնելով թշնամու քանակական ճնշող առավելությունը՝ Կիլիկիայի թագավորության բանակը պատրաստվեց վարել լեռնային պաշտպանողական մարտ: Այդ նպատակով օգոստոսի 23-ի վաղ առավոտյան Հայկական բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի արևելք և ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց Պլատանա կիրճի արևելյան մուտքի մոտ՝ Մառ ամրոցի մոտակայքում: Հայկական բանակի թևերում արքայորդիների գլխավորությամբ տեղավորվեց հեծելազորը, իսկ կենտրոնում տարածվող անտառում՝ հետևակը, ընդ որում կենտրոնի առաջին գծում տեղավորվեց ծանր, իսկ երկրորդում՝ թեթև հետևակը: Հետևակի դիրքերը ուժեղացված էին նաև նիզականետ ու քարանետ մեքենաներով: Կենտրոնի, ինչպես նաև ողջ բանակի ղեկավարությունը իր վրա վերցրեց Սմբատ Սպարապետը:

Օգոստոսի 23-ի երեկոյան Հայկական դիրքերին մոտեցած Մամլուքյան սուլթանության բանակը դադարեցրեց առաջխաղացումը և մարտակարգ ընդունեց՝ հիմնական ուժերը տեղաբաշխելով Հայկական մարտակարգի ձախ թևի դիմաց: Տեղեկանալով այդ մասին՝ նույն գիշեր էլ Հայկական բանակի հրամանատարությունը կենտրոնից և աջ թևից լրացուցիչ ուժեր տեղափոխեց ձախ թև:

I փուլ - Օգոստոսի 24-ի վաղ առավոտյան Մամլուքյան սուլթանության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, սակայն բռնկված և մինչև օրվա երկրորդ կես

¹ Այս ճակատամարտին նվիրված մեծաքանակ գրականության մեջ անտեսված է մնացել այն հանգամանքը, որ մահմեդական սկզբնաղբյուրներում նշում չկա Մամլուքյան սուլթանության բանակի կազմում գտնվող հետևակի մասին, այն դեպքում, երբ իրականում Մամլուքյան սուլթանության բանակում կանոնավոր և անկանոն հետևազորը կազմում էր զգալի թիվ: Այս հանգամանքը բացատրվում է նրանով, որ սկզբնաղբյուր հանդիսացող արաբ և հայ հեղինակները, լինելով այնպիսի դարաշրջանի պատմիչներ, երբ շուրջըրդը իշխած ֆեոդալական մտածելակերպը իսկական ռազմիկ է համարել միայն հեծյալ ազնվականին, թերագնահատելով հաճախ չեն խոսում քննարկվող իրադարձությունների մասնակցած հետևազորի մասին:

շարունակված համառ մարտում Հայկական բանակը, արդյունավետ օգտագործելով նաև նիզակներն ու քարներն մեքենաները, հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները:

II փուլ – Երեկոյան թշնամու բանակը վերսկսեց կարճ ժամանակով ընդհատված մարտը: Արդյունքում, թեև Մամուլեյան սուլթանության բանակի հերթական գրոհները կրկին հետ մղվեցին, սակայն նույն գիշեր էլ մի շարք դավաճան իշխաններ, ահաբեկվելով թշնամու հետագա հարձակումներից, իրենց հեծյալ գնդերով սկսեցին աստիճանաբար լքել մարտադաշտը՝ կազմալուծելով Հայկական բանակի թևերի պաշտպանական ողջ համակարգը:

III փուլ – Օգոստոսի 25-ի վաղ առավոտյան Մամուլեյան սուլթանության բանակը կրկին վերսկսեց հարձակումները՝ հատկապես հզոր հարվածներ հասցնելով Հայկական բանակի թուլացած թևերին: Վերսկսված մարտում, սակայն, թշնամու բանակին միայն մեծ դժվարությամբ հաջողվեց հաղթահարել շարքում մնացած Հայ ռազմիկների դիմադրությունը և գրավել Հայկական բանակի թևային պաշտպանական դիրքերը: Անհավասար այդ մարտում շատ քաջերի հետ միասին ընկան նաև արքայորդի Թորոսը, Սմբատ Սպարապետի որդի Կոնստանդինը, Կոնստանդին պայլի որդի Լիկը և ուրիշներ, իսկ արքայորդի Լևոնը, սպարապետի որդի Վասիլ Թաթարը, ինչպես նաև Ժիրարդենը, Ատոմը և այլք գերվեցին:

IV փուլ – Կեսօրին, հաշվի առնելով թևանցման իրական վտանգը, սպարապետի հրամանով կենտրոնում մարտնչող Հայկական հետևակը ոչնչացրեց նիզակներն ու քարներն մեքենաները և, բաժանվելով մանր խմբերի, հաջողությամբ հեռացավ մարտադաշտից:

Հայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամի՝ մոտ 20.000 զինվոր:

4539. 1266 սեպտեմբերի սկիզբ կես – Բաթոնաբերդը Մամուլեյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Վասիլ Ճանճեցու գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին ընդհանուր՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁵³⁹

4540. 1266 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբերի սկիզբ – Հռոսոսը (Հռոսոս գավառ, Ալեքսանդրեկից մոտ 30 կմ հարավ), Չորք-Մարզվան, Ռաբան, Թյալաշար, Թաթուշ, Թելմենե, Բայնուք, Հադաս, Բաֆար-Տաք և Ամուտա Թիլ ամրոցները (Կիլիկիայի արևելք), ինչպես նաև Մամեստիան, Ադանան, Տարսուր ու Այասը (վերջինը՝ Հայոց ծոցի հյուսիսային ափին) մասերի բաժանված Մամուլեյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 6.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁵⁴⁰

4541. 1266 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբերի սկիզբ – Սիսի պաշտպանությունը⁴⁵⁴¹

Ուժերը կենտրոնացրած Մամուլեյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Հայոց թագավորության մայրաքաղաքը Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Թշնամու բանակն անցավ վճռական գրոհի և, հաղթահարելով Հայկական բանակի համառ դիմադրությունը, գրավեց քաղաքը:

II փուլ – Միջնաբերդում ամրացած Հայկական բանակը շարունակեց դիմադրությունը՝ 10 օրվա ընթացքում հետ մղելով թշնամու բանակի բոլոր գրոհները:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Սեպտեմբերի վերջին Կիլիկիայում տեղի ունեցավ ավերիչ երկրաշարժ, որից հատկապես մեծ կորուստներ կրեց Սիսում տեղակայված Մամուլեյան սուլթանության բանակը: Այս պայմաններում վերջինս դադարեցրեց միջնաբերդի պաշարումը և, հավաքելով ցրված ուժերը, հեռացավ Կիլիկիայի թագավորության տարածքից:

4542. 1266 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի սկիզբ – Այնթապը Հեթում I-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 10.000), Էլիանության (700 հեծյալ) ու Անտիոքի դքսության (մոտ 1.000, որից 150 հեծյալ) միացյալ բանակը վատ եղանակի պատճառով չգրավեց Մամուլեյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին 120, դաշնակիցները՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁴⁵⁴²

4543. 1267 աշուն – Սուետիան և Դարպասակ ամրոցը Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.300 զինվոր:⁴⁵⁴³
4544. 1268 ապրիլ – Փաստոն, Պաղրաս և Ռոսեյի ամրոցները, ինչպես նաև Գանամեյիան Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Տաճարականների օրդենից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁵⁴⁴
4545. 1268 մայիսի 18-20 – Անտիոքը Բեյբարսի գլխավորած Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 6.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 600): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁵⁴⁵ Անտիոքի դքսությունը ոչնչացավ:
4546. 1270 գարուն – Սոլևոն ամրոցը Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Ռստանիկ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց ամրոցի ապստամբած իշխաններ սըր Լևոնի և Աբլղարիբի բանակից (մոտ 500): Ռստանիկ բանակը կորցրեց մոտ 100, ապստամբները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁵⁴⁶
4547. 1270 ապրիլ – Շավշթը և Գողեթնականը ապստամբած Ահմեդ Թեկուդարի բանակը (10.500) ասպատակեց, սակայն կիրճերից մեկում ճամբարած ժամանակ վերջինիս բանակի մի մասը ընկավ հեղեղատի մեջ և ոչնչացավ:⁴⁵⁴⁷
4548. 1270 մայիս – Ղվեյ ամրոցի ճ-մ⁴⁵⁴⁸

Սիրմոնի և Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Էլիսանության ու Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) մոտեցան Ահմեդ Թեկուդարի բանակին (մոտ 9.000):

I փուլ – Կառավարական բանակն անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդին, որի մնացորդները նահանջեցին ու ամրացան Ղաղոյի լեռներում:

II փուլ – Երկու օր անց կառավարական բանակը վերսկսեց հարձակումը և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդին, որի մնացորդները ցրվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 13.000, թշնամին՝ մոտ 18.000 զինվոր: Ահմեդը դիմեց փախուստի և իր բանակի մնացորդով ապաստանեց Դավիթ IV Նարինի մոտ:

4549. 1270 հուլիսի 22 - 23 – Հերաթի ճ-մ⁴⁵⁴⁹

«Հավատքով քրիստոնյա Սադունը՝ Շերբարուկի որդին ու Սադունի թոռը, շատ էր հարգվում Հուլավու խանի կողմից, քանի որ ուժեղ էր և մարտերում խիզախ այնքան, որ Հուլավուն պատվում էր նրան՝ իր լավագույն ղյուցագունների պես»

Կիրակոս Գանձակեցի

Աբաղայի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլիսանության (մոտ 140.000) և Դավիթ V Վահրամուկի ու Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) շարժվեցին Բորակի գլխավորությամբ Էլիսանության արևելյան տարածքներ խուժած Չաղաթայական ուլուսի բանակի (մոտ 120.000) դեմ: Տեղեկանալով թշնամու բանակական գերակշռության մասին՝ Չաղաթայական ուլուսի բանակը սկսեց նահանջել: Իր հերթին, ցանկանալով թույլ չտալ թշնամու նահանջը, Էլիսանության բանակի հրամանատարությունը կեղծ լուրեր տարածեց սեփական պետությունում սկսված խռովությունների և Ոսկե Հորդայի բանակի ներխուժման պատճառով իրենց առաջիկա նահանջի մասին: Խաբված այս լուրերից՝ Չաղաթայական ուլուսի բանակը դադարեցրեց նահանջը և վերսկսեց առաջխաղացումը: Արդյունքում, բավականին ուշ պարզելով իրականությունը, Չաղաթայական ուլուսի բանակը հարկադրված եղավ պատրաստվել մարտի:

I փուլ – Չաղաթայական ուլուսի բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, սակայն այդ հարձակումը հետ մղվեց:

II փուլ – Չաղաթայական ուլուսի բանակը կրկին անցավ հարձակման, որի արդյունքում, խախտելով սեփական մարտակարգը, այնուհանդերձ կարողացավ ի վերջո փախուստի մատնել հակառակորդի բանակի ձախ թևին:

III փուլ – Աբաղան պահեստագործից ուժեր տեղափոխեց դեպի սեփական ձախ թև և վերականգնեց հավասարակշռությունը: Դրանից հետո նրա բանակը անցավ հզոր հարձակման և հաղթեց ու փախուստի մատնեց հակառակորդ բանակի կենտրոնին ու ձախ թևին, որից հետո փախուստի դիմեց նաև հակառակորդի բանակի աջ թևը:

IV փուլ – Էլիսանության բանակը հետապնդեց փախչող հակառակորդին ու ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

V փուլ – Հաջորդ օրը Էլիսանության բանակը շարունակեց թշնամու հետապնդումը ու ոչնչացումը:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 17.000 թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր: Արդյունքում Չաղաթայական ուլուսը դադարեցրեց ոտնձգությունները Էլիսանության նկատմամբ և վերջինիս ու Չաղաթայական ուլուսի միջև որպես սահման կրկին հաստատվեց Ամու-Դարյա գետը:

4550. 1270 հուլիս – Գուզարքի հյուսիսը Ահմեդ Թեկուդարի բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց դեպի հյուսիս:⁴⁵⁵⁰

4551. 1270 հուլիս – Ածողուի ճ-մ (Բորժոմիի կիրճի հարավային մուտքի մոտ): Ահմեդ Թեկուդարի բանակը (մոտ 10.000) թիկունքային և ճակատային հարվածով հաղթեց Էլիսանության ու Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 20.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000 թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁵⁵¹

4552. 1270 օգոստոս – Թռեղքի ճ-մ⁴⁵⁵²

Էլիսանության (30.000), Դավիթ V Վահրամուլի և Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության ու Սամցխեի աթաբեկության (2.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) օրվա վերջում մոտեցան մինչ այդ ասպատակելով առաջխաղացած Ահմեդ Թեկուդարի բանակին (3.000):

I փուլ – Կառավարական բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց և մինչև մութն ընկնելը շարունակվեց համառ մարտ:

II փուլ – Հաջորդ օրը կառավարական բանակը կրկին անցավ հարձակման և, օգտվելով այն բանից, որ թշնամու հիմնական ուժերն անցան իր կողմը, վերջնական հաղթանակ տարավ:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Ահմեդը գերվեց և աքսորվեց Ուրմիա լճի կղզիներից մեկը:

Մոնղոլա-Մամլուքյան II պատերազմ (1270-1281)

4553. 1270 նոյեմբերի սկիզբ - դեկտեմբերի վերջ – Կենտրոնական Ասորիքը Էլիսանության (մոտ 100.000) ու Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), ինչպես նաև Լևոն II-ի ու Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁵⁵³

4554. 1271 օգոստոս - սեպտեմբեր – Կենտրոնական Ասորիքը Էլիսանության (մոտ 50.000) և Դավիթ V Վահրամուլի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Լևոն II-ի և Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁵⁵⁴

4555. 1271 նոյեմբեր – Մարաշի, Անթապի, Մելիտեի ու Հիսն-Կյավդիա ամրոցի շրջակայքը Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁵⁵

4556. 1271 նոյեմբեր – Երեսիայի և Խառանի շրջակայքը Հայեայից առաջխաղացած Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ Էլխանության հետագա առաջխաղացմանը խոչընդոտելու նպատակով ոչնչացնելով տեղանքի խոտածածկույթը:⁴⁵⁵⁶
4557. 1272 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի կես – Պիրի ճ-մ⁴⁵⁵⁷
- Էլխանության բանակը (70.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Մամլության սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):
- I փուլ – Նոյեմբերի կեսերից Էլխանության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:
- II փուլ – Դեկտեմբերի կեսին Բեյբարսի գլխավորած Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) հարավից մոտեցավ քաղաքին և բաց ճակատամարտում ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, որից հետո, առաջանալով դեպի քաղաք, վերջնականապես ագատեց այն պաշարումից:
- Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր:
4558. 1273 գարուն – Լամբրոն ամրոցի և Սկևռա վանքի շրջակայքը (վերջինը՝ Լամբրոն ամրոցի մոտ) Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց:⁴⁵⁵⁸
4559. 1273 հուլիսի 20-21 – Հադաս ամրոցը Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁵⁵⁹
4560. 1274 փետրվար - մարտ – Մարաշը Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁵⁶⁰
4561. 1275 մարտի կես – Ալասի ճ-մ: Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 500) հաղթեց Հայեայից առաջխաղացած Մամլության սուլթանության բանակին (500 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁵⁶¹
4562. 1275 մարտի 25 - մարտի վերջ – Ալասը ծովից հարձակված Մամլության սուլթանության բանակը (8.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁵⁶²
4563. 1275 մարտի 25 - հունիսի 25 – Կիլիկիայի թագավորության տարածքը, ինչպես նաև Կեսարիայի շրջակայքը Սմբատ Սպարապետի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլության սուլթանության ու Ղահրամանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (100.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁵⁶³
4564. 1275 հուլիս – Ռումանայի ճ-մ (Լամբրոն ամրոցի մոտ): Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ջախջախեց Ղահրամանյանների Էմիրության բանակին (10.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 9.500 զինվոր:⁴⁵⁶⁴
4565. 1275 աշուն – Պիրը Էլխանության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Մամլության սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեցին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁵⁶⁵

«Ռազմիկները, որոնց ղեկավարում էր ծերունագարդ Սմբատը, մարտնչում էին ինչպես առյուծներ: Ու, թեև փոշին ծածկել էր արևը, բայց այդ փոշու մեջ էլ նրանց թրերը շողողում էին հանց կայծակներ և Սմբատի գործը արհաբար ձգտում էր հաղթանակի»

Կիլիկիայի ավանդապատում

«Հայերը հավատում են, որ ամեն անգամ, երբ թշնամին ոտք է դնում Հայոց հողին ու հայերը մարտի են բռնվում նրա հետ, Սպարապետի թուրը պոկվում է այն լեռան ծերպից, որին ի պահ է հանձնվել նրա մահից հետո, իջնում է մարտադաշտ, սպանում է թշնամու ռազմիկներից մեկին և կրկին դառնում է իր տեղը: Դա Սպարապետի բաժին հարվածն է, որը միշտ գումարվում է սեփական հողի համար մարտնչող Հայ ռազմիկների հարվածներին...»

Կիլիկիայի ավանդապատում

Բեյբարսի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) ներխուժեց Կիլիկիայի թագավորության տարածք և սկսեց շարժվել ամրոցի ուղղությամբ: Տեղեկանալով թշնամու բանակի առաջխաղացման մասին՝ Սմբատ Սպարապետը անձամբ իրականացրեց վերջինիս ուժերի հետախուզում, որից հետո, Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) բաժանելով 6 հավասար մասերի, այն դարանեց ամրոցի մոտ գտնվող մի լեռնահովտում: Դրանից հետո, անձամբ գլխավորելով Հայկական բանակի առաջապահը (5.000), Հայոց սպարապետը շարժվեց թշնամուն ընդառաջ՝ նպատակ ունենալով մանր մարտերով ու առանձին ռազմիկների մենամարտերով առաջ քաշել վերջինիս և գցել Հայկական բանակի պատրաստած դարանը:

I փուլ – Հայկական բանակի առաջապահը հարձակվեց թշնամու բանակի վրա և, նետահարությամբ, առանձին մենամարտերով ու մանր մարտերով նահանջելով, վերջինիս քաշեց դեպի հիմնական բանակի պատրաստած դարանը:

II փուլ – Հայերի կեղծ նահանջից ոգևորված Մամլուքյան սուլթանության բանակը անցավ ուղղակի գրոհի՝ ողջ կազմով հայտնվելով ամրոցի մոտ գտնվող լեռնահովտում:

III փուլ – Հայկական հիմնական բանակը, փակելով լեռնահովտի մուտքը, շրջապատեց թշնամու բանակին և սկսեց ծանր կորուստներ պատճառել նրան: Այս ընթացքում Սմբատ Սպարապետը մարտադաշտում հանդիպեց մամլուքյան սուլթանին և մենամարտեց վերջինիս հետ: Մենամարտի ընթացքում Բեյբարսին հաջողվեց տապալել Սմբատին ձիուց, սակայն բազում մարտերում փորձված Հայոց սպարապետը չկորցրեց իրեն և, արագորեն ոտքի կանգնելով, նետահարեց կրկին իր վրա արշաված և հարվածել փորձող իր հեծյալ հակառակորդին¹: Ծանր վիրավորված Մամլուքյան սուլթանին այնուհանդերձ հաջողվեց վերադառնալ յուրայինների մոտ ու սեփական թիկնապահների փոքր խմբով հեռանալ մարտադաշտից: Ինչ վերաբերվում է կրկին սեփական նժույգին հեծած Հայոց սպարապետին, ապա նա հաջողությամբ շարունակեց մարտը և ավարտին հասցրեց թշնամու բանակի ջախջախումը:

IV փուլ – Կիլիկիայի թագավորության բանակը սկսեց հետապնդել և ոչնչացնել թշնամու փախչող բանակին: Հենց այդ ընթացքում էլ, սակայն, սպարապետի նժույգը թափով առաջ նետվեց և, չկարողանալով դանդաղեցնել ընթացքը, հարվածեց մի հաստաբուն ծառի: Նժույգի հետ միասին ծառին զարնվեց նաև Սմբատ Սպարապետը, ուշագնաց եղավ և ընկավ ձիուց:

Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Ճակատամարտից մի քանի ժամ անց, այդպես էլ ուշքի չգալով, Հայոց սպարապետը մահացավ: Հաջորդ տարվա հունիսի 30-ին էլ իր հերթին, չապաքինվելով Սմբատի հասցրած վերքից, մահացավ նաև Բեյբարսը:

4567. 1276 գարուն – Հերակլեայի շրջակայքը Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (300 հեծյալ) ասպատակեց:⁴⁵⁶⁷

4568. 1277 ապրիլի 15 – Պյասթայի ճ-մ: Բեյբարսի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվեց գրեթե իր ողջ կազմով հարբած վիճակում քնած Էլխանության (11.000) և Իկոնիայի սուլթանության (10.000),

¹ Սմբատ Սպարապետի և Բեյբարսի մենամարտը վերականգնվել է հետևյալ տրամաբանությամբ: Հաշվի առնելով իր ժամանակի ծանր հեծյալի հանդերձանք և այն հանգամանքը, որ բանակների ղեկավարի կազմին պատկանող անձիք իրենցից հենց ծանր հեծյալներ էին ներկայացնում՝ երկու մենամարտողներն էլ եղել են նժույգների վրա, ընդ որում հակառակի մասին որևէ տեղեկություն չունենք: Իր հերթին հայտնի է, որ Հայոց սպարապետը նետահարել է հակառակորդին և դա այն դեպքում, երբ այդ ժամանակաշրջանի Հայոց ծանր հեծյալի հանդերձանքում նետ և աղեղ չի եղել: Արդյունքում հավանական է կարծել, որ Սմբատ Սպարապետը մենամարտի ընթացքում տապալվել է ձիուց, հետո վերցրել է ինչ որ պատճառով միջ այդ գետնին ընկած աղեղ ու նետ և նետահարել է Բեյբարսին:

ինչպես նաև Քարթլիի թագավորության (3.000) միացյալ բանակի ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.500) վրա և գլխովին ջախջախեց այն: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ 9.000, թշնամին՝ 2.000 զինվոր:⁴⁵⁶⁸

4569. 1277 ապրիլ - օգոստոս - Կեսարիայի շրջակայքը, ինչպես նաև Կիլիկիայի արևելքը Բեյբարսի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության համալրված բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց:⁴⁵⁶⁹
4570. 1277 հունիսի վերջ - Սինսար ծովով արշաված Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) չգրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500) և Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁵⁷⁰
4571. 1277 օգոստոս - Հայեայի շրջակայքը և Հյուսիսային Ասորիքը Էլխանության (մոտ 20.000), Դեմետրե II-ի ու Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Լևոն II-ի ու սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեցին, սակայն, խուսափելով Մամլուքյան սուլթանության առաջխաղացող բանակից (մոտ 30.000), Նահանջեցին:⁴⁵⁷¹
4572. 1277 սեպտեմբեր - Մեյիտեի շրջակայքը մինչ այդ Էլխանության կողմն անցած ու քաղաքի մոտ տեղակայված Այբեկի բանակը (10.000) ասպատակեց և կրկին ապաստանեց Մամլուքյան սուլթանությունում:⁴⁵⁷²
4573. 1277 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Խարբերդի շրջակայքը, ինչպես նաև Իկոնիայի սուլթանության տարածքը Էլխանության (մոտ 40.000) և Քարթլիի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը, նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև Լևոն II-ի ու սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեցին: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁵⁷³
4574. 1278 ամառ - Թի-Համտուն ամրոցի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում քրդեր) ասպատակեց և Նահանջեց:⁴⁵⁷⁴
4575. 1279 մայիսի 19 - 24 - Հռոմկյա ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (13.000, որից 9.000 հեծյալ), չնայած այն բանին, որ մարտերով նվաճեց ամրոցի ներքևում տարածվող բնակավայրը, այնուհանդերձ չգրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁵⁷⁵
4576. 1279 հուլիս - Աղ-սուլ գետի ճ-մ (Դերբենդ ամրոցի մոտ)⁴⁵⁷⁶

Աբաղայի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլխանության (մոտ 120.000), ինչպես նաև Դեմետրե II-ի և Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 40.000) միացյալ բանակն ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), երկու կամուրջների օգնությամբ գետանցելով Կուրը, մոտեցան առաջխաղացած, Հորդայական III պատերազմը սկսած և Աղ-սուլ գետի արևմտյան ափին մարտակարգ ընդունած Ոսկե Հորդայի բանակին (մոտ 150.000)՝ մարտակարգ ընդունելով գետի արևելյան ափին:

I փուլ - Լուսաբացին սկիզբ առած բանակցությունների անհաջող ավարտից հետո կեսօրին Էլխանության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և համառ մարտում պարտության ու փախուստի մատնեց թշնամուն:

II փուլ - 15:00-ի մոտակայքում Ոսկե Հորդայի բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր, որի արդյունքում սկիզբ դրեց համառ մարտի, որը շարունակվեց մինչև երեկո:

III փուլ - Երեկոյան Էլխանության բանակն ի վերջո կոտրեց թշնամու բանակի դիմադրությունը և վերջինիս փախուստի մատնեց՝ հետապնդելով ու ծանր կորուստներ պատճառելով Ոսկե Հորդայի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 16.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր: Հորդայական III պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ, ընդ որում Աբաղայի հատուկ հրամանով, քանի որ Դերբենդը, որպես պաշտպանական բնագիծ օգտագործելն առայժմ իրական չէր, Կուր գետի ողջ երկայնքով, մինչև Տփղիս, թշնամու հետագա ներխուժումների դեմն առնելու նպատակով կառուցվեց հողաթմբի վրա ձգվող փայտյա մի ամուր պարիսպ:

4577. 1279 օգոստոսի կես - Կիլիկիայի թագավորության տարածքը սպարապետ Լևոն Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 50.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության ու Ղահրամանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 120.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁷⁷
4578. 1279 աշուն - Գիլանի ճ-մ։ Էլխանության (մոտ 30.000) և Քարթլիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին ամուր դիրքեր գրաված Բադուսպանյանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁵⁷⁸
4579. 1280 մարտ - Ղաշտային Կիլիկիան սպարապետ Լևոն Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության ու Ղահրամանյանների էմիրության միացյալ բանակը (100.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁵⁷⁹
4580. 1280 մարտ - ապրիլ - Գուզարքը, Տալթը, ինչպես նաև Արարատի հյուսիսը Էլխանության բանակը (20.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁴⁵⁸⁰
4581. 1280 աշուն - Գուզարքը, Տալթը, ինչպես նաև Արարատի հյուսիսը Էլխանության բանակը (20.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁴⁵⁸¹
4582. 1280 հոկտեմբեր - Ղարապակ ամրոցի ճ-մ։ Ղուկդարթայի գլխավորած գործող Էլխանության (մոտ 30.000), Լևոն II-ի և սպարապետ Լևոն Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 2.000), ինչպես նաև Դեմետրե II-ի ու Սադուն Քաջ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության (3.000, որից մոտ 1.500 հայ) միացյալ բանակը հաղթեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 3.000), որից հետո մտավ Ղարապակ և Պաղրաս ամրոցներ, ինչպես նաև Այնթապ ու ավերեց դրանք: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁵⁸²
4583. 1281 օգոստոս - Հայեպն ու Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Հյուսիսային Ասորիքը Մանգու-Թեմուրի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլխանության (50.000), Լևոն II-ի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (25.000, որից 2.000 հեծյալ), ինչպես նաև Դեմետրե II-ի, Սադուն Քաջ Արծրունու և Բեքա Ջակելիի գլխավորած Քարթլիի թագավորության ու Սամցխեի աթաբեկության (5.000 հեծյալ, որից 2.000 հայ) միացյալ բանակը ասպատակեց:⁴⁵⁸³
4584. 1281 նոյեմբերի 29 - 30 - Հեմսի ճ-մ⁴⁵⁸⁴

Մանգու-Թեմուրի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլխանության (50.000), Լևոն II-ի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (25.000, որից 2.000 հեծյալ), ինչպես նաև Դեմետրե II-ի, Սադուն Քաջ Արծրունու և Բեքա Ջակելիի գլխավորած Քարթլիի թագավորության ու Սամցխեի աթաբեկության (5.000 հեծյալ, որից 2.000 հայ) միացյալ բանակը Հայեպն սկսեց առաջանալ դեպի հարավ: Դրանից հետո, հետևում թողնելով Համման, նոյեմբերի 29-ի օրվա սկզբում վերջինս բացազատվեց Հեմսից հյուսիս տարածվող հարթավայրում՝ պատրաստվելով դիմավորել նույն այս ժամանակ Կալաունի գլխավորությամբ հարավից առաջխաղացող Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 80.000):

Քարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը տեղավորվեց դաշնակից բանակի ձախ թևի երկրորդ շարքում, Կիլիկիայի թագավորության բանակը՝ աջ թևի երկրորդ շարքում, իսկ Էլխանության բանակը՝ կենտրոնում ու առաջին շարքում, ընդ որում Էլխանության բանակի առաջին շարքի աջ թևը գլխավորում էր Սամադարը, իսկ ձախ թևը հիմնականում կազմված էր Ավիրաթայանների ցեղախմբից ու նրա գլխավորած ուժերից: Մամլուքյան սուլթանության բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում աջ թևի երկրորդ շարքում տեղակայվեցին 12.000 ռազմիկներ, իսկ կենտրոնի երկրորդ շարքում էլ, որպես ընդհանուր պահեստազոր, դիրքեր գրավեցին Կալաունի մամլուքները (4.000 հեծյալ): Առաջին շարքը կազմում էր հետևակը:

I փուլ - Լուսաբացին դաշնակից բանակի առաջին շարքը ողջ ճակատով մոտեցավ հակառակորդին և նետերի տարափ տեղաց վերջինիս վրա:

II փուլ – Օրվա առաջին կեսին քրիստոնյաների բանակները թևերում անցան հուժկու հարձակման: Արդյունքում Կիլիկիայի թագավորության և Սամաղարի միացյալ բանակը, հաղթահարելով հակառակորդի ձախ թևի համառ դիմադրությունը, փախուստի մատնեց վերջինիս ու հետապնդեց մինչև Հենս: Նույն այս ժամանակ Դեմետրե II-ի անձնական գլխավորությամբ հարձակման անցած Զարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակի առաջապահը (200) մյուս թևում իր հերթին համառ մարտի մեջ մտավ թշնամու բանակի աջ թևի հետ, սակայն շրջապատվեց ու գրեթե ողջ կազմով ոչնչացավ, որից հետո հարձակման անցավ արդեն թշնամին: Արդյունքում, սակայն, Զարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը Ավիրաթայաների հետ միասին մարտի մեջ լրացուցիչ ուժեր մտցնելուց հետո այնուհանդերձ կարողացան պարտության ու փախուստի մատնել հակառակորդին՝ հետապնդելով վերջինիս մինչև Հենս:

III փուլ – Կեսօրին, օգտվելով այն բանից, որ դաշնակից բանակի կենտրոնը բաց է մնացել թևերից և հատկապես ձախ թևից, Կալաունը հարձակման նետեց սեփական բանակի կենտրոնը ու հարված հասցրեց թշնամու բանակի կենտրոնին: Արդյունքում դաշնակից բանակի կենտրոնը, չդիմանալով թշնամու բանակի հակահարձակմանը, Մանգու-Թեմուրի գլխավորությամբ փախուստի դիմեց դեպի արևելք:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Զարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը, Ավիրաթայաների հետ միասին հետ վերադառնալով Հենսի մոտակայքից, հանդիպեցին իր հերթին Մանգու-Թեմուրի գլխավորությամբ փախչող ուժերին հետապնդելուց վերադարձած ու արևելքից հակահարձակման անցած Մամլուքյան սուլթանության բանակին, որից հետո, հանդիպակաց մարտի մեջ մտնելով վերջինիս հետ ու կորցնելով ձեռք բերած ավարի հիմնական մասը, այնուհանդերձ հետ շարտեցին թշնամու բանակին: Միաժամանակ, հաշվի առնելով թշնամու բանակի զբաղեցրած ամուր դիրքերը և ստեղծված ընդհանուր դրությունը, Զարթլիի թագավորության ու Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը Ավիրաթայաների հետ միասին սկսեցին մարտերով առաջանալ հյուսիսային ուղղությամբ՝ արդեն օրվա վերջում ի վերջո միանալով իր հերթին Համմայի ուղղությամբ հետ քաշված Կիլիկիայի թագավորության բանակին և Սամաղարի ուժերին:

V փուլ – Օգտվելով հետագա ընդհարումից Զարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակի ու Ավիրաթայաների խուսափումից՝ Մամլուքյան սուլթանության բանակը կրկին սկսեց հետապնդել և մինչև օրվա վերջ ծանր կորուստներ պատճառել դեպի արևելք փախուստը շարունակող Էլխանության բանակին, ընդ որում Եփրատի խուճապահար գետանցման ժամանակ Էլխանության բանակի շատ ռազմիկներ խեղդվեցին:

VI փուլ – Նոյեմբերի 30-ին դեռևս Համմայի մոտակայքում տեղակայված և ցրված ուժերը հավաքող քրիստոնյաների բանակներն ու Էլխանության բանակի մի մասը, ի վերջո հաշվի առնելով ստեղծված դրությունը, թողեցին մարտադաշտը և, ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, սկսեցին հետ քաշվել հյուսիսային ուղղությամբ՝ ի վերջո ապաստանելով Կիլիկիայի թագավորության տարածքում:

Հայերը կորցրին 2.000, դաշնակիցները՝ 30.000, թշնամին՝ 50.000 զինվոր:

4585. 1282 մարտ – Հերակլեայի ճ-մ. Հայեպից շրջակայքն ասպատակելով առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (700 հեծյալ) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության բանակին (300 հեծյալ), որից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ 200 զինվոր:⁴⁵⁸⁵
4586. 1282 դեկտեմբերի 22 - դեկտեմբերի վերջ – Ալասի շրջակայք Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁸⁶
4587. 1283 մարտ – Մանիոն և Անամուռ ամրոցները (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևմուտք, Անամուռի հրվանդանում) Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁵⁸⁷
4588. 1283 մարտ - մայիս – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Տարսոնի շրջակայք սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 15.000) անկանոն

- հարվածներին ենթարկվող Ղահրամանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁵⁸⁸
4589. 1283 ապրիլ - Այասի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁸⁹
4590. 1283 մայիսի 10 - Այասի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁹⁰
4591. 1283 մայիսի 12 - Թի-Համտուն ամրոցի ճ-մ⁴⁵⁹¹

Լևոն II-ի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (10.000) սկսեց հետապնդել Այասի մոտակայքից հետ քաշվող Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000):

I փուլ - Հայկական բանակը հասավ Ալեքսանդրեկի մոտ գտնվող թշնամու բանակի վերջապահին և պարտության մատնեց վերջինիս: Միաժամանակ թշնամու հիմնական ուժերին հարված հասցրին նաև Պլատանա կիրճում գործող Հայկական բանակի դարանակալ ուժերը՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

II փուլ - Մամլուքյան սուլթանության բանակի առաջապահը հետ դարձավ և, հետ մղելով Հայկական բանակի դարանակալ ուժերին, հարձակվեց սեփական վերջապահի դեմ գործող Հայկական բանակի վրա: Վերջինս, սակայն, չմտնելով մարտի մեջ, մինչև օրվա վերջ հետ քաշվեց Թի-Համտուն ամրոցի ուղղությամբ:

III փուլ - Օրվա վերջին Մամլուքյան սուլթանության բանակի մի ջոկատ փորձեց շարունակել հետապնդումը, սակայն, հանդիպելով Հայկական բանակի գիշերապահի (500) դիմադրությանը, հետ քաշվեց, ինչից հետո թշնամու հիմնական ուժերը հետ քաշվեցին և ճամբարեցին Ալեքսանդրեկի մոտ:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

4592. 1283 մայիս - Անամուռ ամրոցը սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ղահրամանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁵⁹²
4593. 1283 մայիս - Սամոսատի ճ-մ: Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) դավաճանության շնորհիվ հաղթեց Գեորգիոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Տրապիզոնի կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Գեորգիոսը գերվեց և սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁵⁹³
4594. 1283 մայիս - Տրապիզոնը Հովհաննես II-ի բրոջ հետ ամուսնացած և իրեն Տրապիզոնի կայսր հռչակած Դավիթ IV Նարինի բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), սակայն, չկարողանալով գրավել այն, նահանջեցին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁵⁹⁴
4595. 1283 աշուն - Արկան, Խարբերդը, Մեյիտեն և Նրանց շրջակայքը Պիոից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (2.000 հեծյալ) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 4.000 խաղաղ բնակիչ:⁴⁵⁹⁵
4596. 1283 աշուն - Ջագիրայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (6.000 հեծյալ) հաղթեց Բզաբդեի էմիրի գլխավորած Էլխանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁵⁹⁶
4597. 1284 մարտ - Խարբերդի և Մեյիտեի շրջակայքը Պիոից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 3.000 հեծյալ) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁵⁹⁷
4598. 1284 հունիս - հուլիսի 5 - Քլահթան և Քախթա ամրոցը (վերջինը՝ Քլահթայի մոտ) Կարկառ ամրոցից առաջացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Էլխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), ինչից հետո ամրացրեց դրանք՝ վերածելով կարևոր պաշտպանական կետերի: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴⁵⁹⁸

Պիրի կառավարիչ Յեյդարի գլխավորությամբ Յայեայիգ առաջխաղացած Մամլուբյան սուլթանության բանակը (3.000 հեծյալ) պաշարեց քաղաքը իշխանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 500): Այս ընթացքում քաղաքին սկսեց մոտենալ Էլխանության և Իկոնիայի սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 4.000)

I փուլ - Մամլուբյան սուլթանության բանակը անցավ գրոհի, սակայն այն հետ մղվեց, իսկ Յեյդարն Էլ սպանվեց նետի հարվածից:

II փուլ - Հաջորդ օրը Էլխանության և Իկոնիայի սուլթանության միացյալ բանակը մոտեցավ քաղաքին, սակայն Մամլուբյան սուլթանության բանակը պարտության մատնեց ու հետ շարտեց վերջինիս:

III փուլ - Մամլուբյան սուլթանության բանակը վերսկսեց քաղաքի պաշարումը, սակայն, չհասնելով հաջողության և ստանալով փրկագին, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

4600. 1284 հունիս 25 - հուլիսի 29 - Ղալաթ ամրոցը (Մեշիենդից հյուսիս) Ահմեդ Թեկուդարի գլխավորած Էլխանության (100.000), Դեմետրե II-ի, ինչպես նաև Խուբլուբուդա Արծրունու, Տարսայիճ Օրբելյանի և Իվանե Չաքարյանի գլխավորությամբ վերջինիս կազմում գործող Զարթլիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին Արդունի բանակից (300), որը կարճատև դիմադրությունից հետո հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁴⁶⁰⁰ Արդունը գերվեց, սակայն Ահմեդ Թեկուդարից դժգոհ վերջինիս զորավարները, Զարթլիի արքան և հայ իշխանները անցան Արդունի կողմը ու նրան հռչակեցին Էլխան: Ահմեդ Թեկուդարը դիմեց փախուստի, սակայն շուտով գերվեց և սպանվեց, իսկ Արդունի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:

4601. 1286 ապրիլի 17 - մայիսի վերջ - Կորճալքի արևելքը և հարավ-արևելքը Էլխանության բանակը (16.000) ասպատակեց՝ հնազանդեցնելով տեղի բրդերին:⁴⁶⁰¹

4602. 1287 աշուն - Չարա ամրոցը (Մեբաստիայից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևելք) Մամլուբյան սուլթանության բանակը (մոտ 8.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Էլխանության բանակից (մոտ 500) և, ավերելով այն, նահանջեց: Մամլուբյան բանակը կորցրեց մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁶⁰²

4603. 1287 աշուն - Կիլիկիայի արևմուտքը ու Տարսուսի շրջակայքը սպարապետ Լևոն Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Գյուների գլխավորած Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁰³

4604. 1288 գարուն - Թի-Համտուն ամրոցը Մամլուբյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և, ավերելով այն, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁶⁰⁴

Հորդայական IV պատերազմ (1288-1290)

4605. 1288 աշուն - Ալիդ ամրոցը (Դերբենդից հյուսիս) Էլխանության (մոտ 110.000), ինչպես նաև Դեմետրե II-ի և Խուբլուբուդա Արծրունու գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) գրավեցին Ոսկե Հորդայի բանակից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁶⁰⁵

4606. 1289 մայիսի 10 - Շամախիի ճ-մ: Էլխանության (մոտ 100.000), Վախթանգ II-ի, ինչպես նաև Խուբլուբուդա Արծրունու գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Ոսկե Հորդայի առաջխաղացած բանակին (մոտ 150.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 13.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁴⁶⁰⁶

4607. 1289 ամառ - Սեյխտեի ճ-մ: Էլխանության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Պիրիգ առաջխաղացած Մամլուբյան

սուլթանության բանակին (2.000 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.960 զինվոր:⁴⁶⁰⁷

4608. 1289 ամառ - Պիրի շրջակայքի և Յուսիսային Ասորիքի քրիստոնյաներին Պիրից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100 հեծյալ) ասպատակեց, սակայն ծանր կորուստներ կրեց երկրաշարժից:⁴⁶⁰⁸
4609. 1290 ապրիլի 29 - Ղարաուլ գետի ճ-մ (Դերբենդ ամրոցի մոտ): Ղերբենդ ամրոցից դեպի հյուսիս արշաված Էլխանության (մոտ 100.000), Վախթանգ II-ի, ինչպես նաև Խուբլուբուղա Արծրունու գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 27.000) միացյալ բանակի ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 30.000) առաջապահը հաղթեց Ոսկե Հորդայի բանակի առաջապահին (մոտ 30.000), սակայն, խուսափելով Ոսկե Հորդայի առաջխաղացած հիմնական բանակից (մոտ 150.000), նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ 300 զինվոր:⁴⁶⁰⁹ Հորդայական IV պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:
4610. 1290 գարուն - Սասուն ու Խուլթ գավառները Տարոնի իշխանության բանակի (մոտ 1.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Շամսադդինյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁶¹⁰
4611. 1292 գարուն - Եղնկայի շրջակայք Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեցին:⁴⁶¹¹
4612. 1292 գարուն - Մոլուն ամրոցի շրջակայք Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶¹²
4613. 1292 մայիս - հոկտեմբեր - Տոկոդուսայոն (Փոքր Ասիա) Բեյխաթուլի գլխավորած Էլխանության (մոտ 50.000) և Դավիթ VI-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶¹³
4614. 1292 մայիսի 27 - հունիսի 28 - Հռոմկյա ամրոցը ալ-Աշրաֆի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000), 19 բաբանների հարվածներով, ինչպես նաև պարսպի հիմքերը փորելու միջոցով, փլելով պարսպի մի հատվածը, համառ մարտերով գրավեց Ռայմոնդ Զաչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁶¹⁴ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսը գերվեց և նրան ազատության համար Հեթում II-ը, որպես փրկագին Մամլուքյան սուլթանությանը զիջեց Բեհեսկի ամրոցը:
4615. 1292 ամառ - Այաջես ամրոցը (Կիլիկիայի հյուսիս-արևմուտք) Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 3.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁶¹⁵
4616. 1292 սեպտեմբեր - Հռոմկյա ամրոցը Էլխանության բանակը (մոտ 150.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Հեթում II-ի և սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու վերջինիս աջակցող Տաճարականների և Հիվանդախնամների օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին ամրոցն ավերած ու նահանջող Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 70.000), որից հետո ցրեցին ուժերը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁶¹⁶
4617. 1292 նոյեմբերի 28 - սեպտեմբերի սկիզբ - Սեբաստիայի, Կարինի և Անի-Կեմախ ամրոցի շրջակայք Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ միայն Սեբաստիայի շրջակայքում սպանելով 50 և գերելով 800 խաղաղ բնակիչ:⁴⁶¹⁷
4618. 1293 մարտ - Սեբաստիայի ճ-մ: Բաղաթի Հայկական աշխարհագորը (մոտ 1.000) հաղթեց բաղաթում տեղակայված ու այն ասպատակել սկսած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ 563 զինվոր:⁴⁶¹⁸
4619. 1293 գարուն - Գորին Էլխանության (մոտ 20.000), Դավիթ VI-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին բաղաթը գրաված ալաններից (մոտ 2.000), որից հետո կնքվեց հաշտություն: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁶¹⁹

4620. 1293 մայիսի 9 – Բեհեսնի ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց ամրոցը հանձնել հրաժարված Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶²⁰
4621. 1293 հունիսի 2 – Այասի ծովամարտը: Ջենովայի հանրապետության նավատորմը (20 նավ) հաղթեց Վենետիկի հանրապետության նավատորմին (32 մեծ և փոքր նավ)՝ գրավելով հակառակորդի 24 նավ:⁴⁶²¹
4622. 1293 աշուն – Սիսի ճ-մ: Կրկին երկրի ղեկին կանգնած Հեթում II-ի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեց Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի և Նրա եղբայր Օշին Կանչեցու գլխավորած Մարգպանական բանակի (մոտ 10.000) հետ: Ոստանիկ բանակը կորցրեց մոտ 800, Մարգպանականը՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁶²² Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Հեթում II-ը շարունակեց թագավորել: Հեթում Պատմիչ Հեթումյանը շարունակեց վարել սպարապետի պաշտոնը, բայց որոշ ժամանակ անց ստիպված եղավ եղբոր հետ միասին լքել Կիլիկիան¹:
4623. 1294 մայիսի 22 – Այասի ծովամարտը: Ջենովայի հանրապետության նավատորմը (մոտ 10 նավ) հաղթեց Վենետիկի հանրապետության նավատորմին (28 մեծ և փոքր նավ)՝ գրավելով հակառակորդի 25 նավ:⁴⁶²³
4624. 1294 աշուն – Թի-Համտուն ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000), ավերեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶²⁴
4625. 1295 գարուն – Սիսի ճ-մ: Վերստին արբա հռչակված Հեթում II-ի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեց Օշին Սմբատի Հեթումյանի և Օշին Հեթումի Հեթումյանի գլխավորած Մարգպանական բանակի (մոտ 10.000) հետ: Ոստանիկ բանակը կորցրեց մոտ 800, Մարգպանականը՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁶²⁵ Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Հեթում II-ը շարունակեց թագավորել: Օշին Սմբատի ու Օշին Հեթումի Հեթումյանները պահպանեցին իրենց պաշտոնները, Օշին Կանչեցին և Հեթում Պատմիչ Հեթումյանը վերադարձան Կիլիկիա, իսկ վերջինս էլ վերանշանակվեց սպարապետի պաշտոնում:
4626. 1295 հոկտեմբեր – Սյունիքի հարավը և Նախիջևանը Նովրուզ խանի բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Մարաղա ժամանած Հեթում II-ը այդ մասին միջնորդեց Ղազան խանին, բռնությունները դադարեցվեցին:⁴⁶²⁶
4627. 1295 նոյեմբեր – Քարթլիի թագավորության տարածքը, Գուգարքի արևելքը, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլխանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ փորձելով ճնշել Գուրջիստանի III ապստամբությունը (1295-1311), սակայն Դավիթ VI-ը, ապաստանելով լեռներում, այդպես էլ չենթարկվեց Էլխանությանը:⁴⁶²⁷
4628. 1296 հունվարի կես – Եղեփայի ճ-մ: Էլխանության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց ապստամբած և դեպի Մամլուքյան սուլթանություն շարժվող Օյրաթների բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁶²⁸
4629. 1296 փետրվարի կես – Կարիկի ճ-մ: Էլխանության կառավարական բանակը (3.000) հաղթեց ապստամբած և դեպի Մամլուքյան սուլթանություն շարժվող Իլդարի բանակին

¹ Իրավիճակը հստակ պատկերացնելու համար պետք է հաշվի առնել հետևյալը: 1293 թ-ի գարնանը Հեթում II-ը հրաժարվեց գահից և, իր եղբայր Թորոսին հռչակելով արբա, դարձավ վանական, բայց Նույն թվականի աշնան էլ կրկին ստանձնեց երկրի ղեկը: 1294 թ-ի աշնանը Հեթում II-ը կրկին հրաժարվեց գահից և, հերթական անգամ իր եղբայր Թորոսին հռչակելով արբա, դարձավ վանական: Իր հերթին, սակայն, 1295 թ-ի գարնանը գահից հրաժարվեց և վանական դարձավ Նաև Թորոսը, որից հետո Հեթում II-ը կրկին հռչակվեց արբա: 1296 թ-ի գարնանը, օգտվելով Հեթում II-ի ու Թորոսի՝ Կոստանդնուպոլսում գտնվելուց, վերջիններին երրորդ եղբայր Սմբատը գահին կեց հայտարարեց Հեթումին և, իրեն հռչակելով արբա, 1297 թ-ի գարնանը ձեռքակալեց Կիլիկիա վերադարձող ու Էլխանության օգնությամբ իշխանությանը վերահաստատվել փորձող Հեթումին և Թորոսին: 1298 թ-ի հուլիսի սկզբին Սմբատի III Բռնակալի հրամանով Թորոսը սպանվեց, իսկ Հեթումը մի աչքից կուրացվեց: Այդ մասին տեղեկացած եղբայրներից չորրորդը՝ Կոստանդնուքը, ապստամբեց երրորդ եղբոր դեմ և Սիսի ճակատամարտում պարտության մատնեց վերջինին: Սմբատը ապաստանեց Կոստանդնուպոլսում, իսկ գերությունից ազատված Հեթումը կրկին երկրի գլուխ կանգնեց: Նույն 1298 թ-ին, սակայն, Հեթում II-ը հերթական անգամ հրաժարվեց գահից և, այս անգամ արդեն արբա հռչակելով իր եղբայր Կոստանդնուքին, կրկին դարձավ վանական: 1299 թ-ի գարնանը, սակայն, իր կողմնակիցների ճնշման տակ Հեթում II-ը փոխեց մտադրությունը և պահանջեց Կոստանդնուքի Ի-ից գահը վերադարձնել իրեն: Կողմերը համաձայնության չեկան, իսկ Կոստանդնուքը ապավինեց կրկին երկիր վերադարձած Սմբատի օգնությանը: Հեթում II-ը, սակայն, 1299 թ-ի ապրիլին Սիսի ճակատամարտում պարտության մատնեց իր փոքր եղբայրներին, որոնք պատսպարվեցին Կոստանդնուպոլսում: Հեթում II-ը հերթական անգամ արբա հռչակեց, սակայն 1305 թ-ին վերջին անգամ հրաժարվեց գահից և, այս անգամ արդեն արբա հռչակելով Թորոսի մանկահասակ որդի Լևոնին ու դառնալով թագավորահայր, մինչև իր մահը այնուհետև չփաստացի իրականացրեց երկրի կառավարումը: Հեթումի և Լևոն III-ի դավադրական սպանությունից հետո Կիլիկիայի արբա հռչակվեց եղբայրներից հինգերորդը՝ Օշինը, իսկ Բյուզանդական կայսրությունից վերադարձած Սմբատը 1308 թ-ին մի վերջին փորձն արեց տիրել Կիլիկիայի գահին, սակայն, այդպես էլ որևէ հաջողության չհասնելով, կրկին ապաստանեց Բյուզանդիայում:

² Այս ճակատամարտի տեղի խիստ մոտավոր է, սակայն շատ հավանական է կարծել, որ այն տեղի է ունեցել հենց Հայոց Միջագետքում, այլ ոչ թե Հյուսիսային Անտիոքում, բանի որ Էլխանության կառավարական զորքերը հեռացողներին են հասել սեփական, այլ ոչ թե հարևան երկրի տարածքում:

(300): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 280 զինվոր: Իլդարը շուտով գերվեց և սպանվեց:⁴⁶²⁹

4630. 1296 փետրվարի վերջ - Բայլականի ճ-մ: Էլիսանության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) առաջին օրը պարտվեց ապստամբած Արսլան-օղուլի բանակին (մոտ 3.000), սակայն հաջորդ օրը, երբ համալրում (2.000) ստացավ, թշնամին հանձնվեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁶³⁰
4631. 1296 մայիսի 24 - Ամիրի ճ-մ: Էլիսանության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց ապստամբած Եսուդեյի բանակին (մոտ 3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր: Եսուդեյը սպանվեց:⁴⁶³¹
4632. 1296 մայիսի վերջ - Ջեյհուն գավառի ճ-մ: Էլիսանության բանակը (30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Բալատու խանի բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Բալատուն փորձեց պատսպարվել Կիլիկիայի թագավորության տարածքում, սակայն հետագայում Սմբատ III¹ Բռնակալը գերեց Նրան և հանձնեց Էլիսանությանը, որտեղ էլ վերջինս մահապատժի ենթարկվեց:⁴⁶³²
4633. 1296 ամառ - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբիլու-Շահի գլխավորած Էլիսանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ փորձելով վերացնել տիրող ապստամբական տրամադրությունները, սակայն Դավիթ VI-ը, ապաստանելով լեռներում, այդպես էլ չենթարկվեց Էլիսանությանը:⁴⁶³³
4634. 1297 ապրիլ - Սեբաստիայի ճ-մ: Ղազան խանի մոտից վերադարձող Սմբատ III Բռնակալի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Կոստանդնուպոլսից վերադարձած և Ղազան խանի մոտ մեկնել պատրաստվող Հեթում II-ի ու Թորոսի շքախմբին (մոտ 100), գերեց, գերեց Հեթում II-ին և Թորոսին ու բանտարկեց Քարծրաբերդում: Ոստանիկ բանակը կորցրեց մոտ 10, հակառակորդը՝ մոտ 20 զինվոր:⁴⁶³⁴ Հետագայում Թորոսը սպանվեց, իսկ Հեթում II-ը մեկ աչքից կուրացվեց:
4635. 1297 գարուն - Հայիքեյան (Փոքր Հայքի հյուսիս-արևմուտք, Սև ծովի ափ) Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶³⁵
4636. 1297 հունիսի կես - վերջ - Ամիրը Մամլուքյան սուլթանության և Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (12.000 հեծյալ) դավաճանության շնորհիվ գիշերային գրոհով գրավեց քաղաքի ապստամբած աշխարհագորից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո, չկարողանալով տիրել միջնաբերդին, Մամլուքյան սուլթանության բանակը ավերեց քաղաքը և, 20 օր մնալով տեղում ու գերելով 12.000 խաղաղ բնակիչ, ավարով հեռացավ, իսկ Արտուխյանների Էմիրությունն էլ հաստատեց իր ենթակայությունը Էլիսանությանը՝ շարունակելով տիրել քաղաքին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁶³⁶
4637. 1297 ամառ - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբիլու-Շահի գլխավորած Էլիսանության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ փորձելով վերացնել տիրող ապստամբական տրամադրությունները, սակայն Դավիթ VI-ը, ապաստանելով լեռներում, այդպես էլ չենթարկվեց Էլիսանությանը:⁴⁶³⁷ Այս պայմաններում Ղազան խանը Քարթլիի թագավորության արքա հռչակեց Գեորգիին՝ Գեորգի V Պայծառին:
4638. 1297 օգոստոսի սկիզբ - օգոստոսի 13 - Հերաթը Էլիսանության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Կուրտյանների Էմիրության, ինչպես նաև քաղաքում ապաստանած Նովրուզի միացյալ բանակից (մոտ 2.000)՝ ի վերջո ստիպելով Նովրուզի ձերբակալման և հանձնման միջոցով հաշտություն կնքել: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁶³⁸
4639. 1298 գարուն - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբիլու-Շահի գլխավորած Էլիսանության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա

¹ «Հայոց թագավոր» տիտղոսը կրող Կիլիկիայի այս արքան կոչվել է «Սմբատ III»՝ հաշվի առնելով մինչ այդ հիշատակված տիտղոսը կրած և «Սմբատ» անունը ունեցած ևս երկու արքաների՝ Սմբատ I-ի (890-913) ու Սմբատ II Տիեզերակալի (977-989) անկայությունը:

կազմում Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ փորձելով վերացնել տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁴⁶³⁹

4640. 1298 գարուն – **Ցիկարե ամրոցի պաշտպանությունը** (Կրաստանի հյուսիս)⁴⁶⁴⁰

Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլիանության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ու նրա կազմում Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մոտեցան Դավիթ VI-ի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 5.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500):

I փուլ – Խուբլու-Շահի բանակի մի ջոկատ (500) փորձեց թևանցումով դուրս գալ հակառակորդի դասավորության թիկունք, սակայն ընկավ դարանը և գլխովին ոչնչացավ:

II փուլ – Խուբլու-Շահի բանակը անցավ հարձակման, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտի արդյունքում ի վերջո ծանր կորուստներով շարտվեց ելման դիրքեր, որից հետո, չվերսկսելով մարտը, հաջորդ օրը նահանջեց:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:

4641. 1298 ապրիլի 23 – մայիսի 4 – **Կիլիկիայի թագավորության արևելքը և կենտրոնը** Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող ու **Հայեայից** առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց **Հայեա**:⁴⁶⁴¹

4642. 1298 մայիսի վերջ – **Ալասի ճ-վ**: Հասան-Ջահանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ջախջախեց **Հայեայից** առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (14.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁴⁶⁴²

4643. 1298 հունիսի սկիզբ – **Թի-Համտուն ամրոցը** Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶⁴³

4644. 1298 հունիսի սկիզբ – հուլիսի վերջ – **Մարաշը** Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶⁴⁴

4645. 1298 ամառ – **Քարթլիի թագավորության տարածքը, Գուգարքի արևելքը, ինչպես նաև Ուսիքի հյուսիսը** Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլիանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁴⁵

4646. 1298 հունիսի 20 – հուլիսի 30 – **Հումուս ամրոցի պաշտպանությունը**⁴⁶⁴⁶

Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց ամրոցը Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Հայկական բանակը համառորեն հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները, սակայն ջրի պակասը ամրոցի կայազորի և այնտեղ ապաստանած բնակչության համար ստեղծեց ծայրահեղ կացություն, որի պատճառով հուլիսի 6-ին 1.200 խաղաղ բնակիչներ դուրս եկան ամրությունից ու հանձնվեցին:

II փուլ – Կիլիկիայի թագավորության բանակը սկսեց շարժել ամրոցի ուղղությամբ: Շուտով, սակայն, սկիզբ առան բանակցություններ, հուլիսի 30-ին կնքվեց հաշտություն և ամրոցը հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արդյունքում կնքվեց հաշտություն և Կիլիկիայի թագավորությունը Մամլուքյան սուլթանությանը զիջեց Ջեյհուն գետից արևելք ընկած տարածքները, այդ թվում **Մարվանդիքար, Հոմմյա, Հումուս, Կովառայ** (վերջինը՝ Ջեյհուն գետի ափին), **Ռոսեյի** (= **Հաջան Շադուն**) ու **Նոր ամրոցները** (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք):

4647. 1298 հուլիսի սկիզբ – **Սիսի ճ-վ**: Արբանդբայր Կոնստանդինի և սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Մարզպանական բանակը (մոտ 5.000) լուսաբացին

սկսված մարտում հաղթեց Սմբատ III Բռնակալի գլխավորած Ոստանիկ բանակին (մոտ 4.000): Մարզպանական բանակը կորցրեց մոտ 500, Ոստանիկ բանակը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶⁴⁷ Սմբատ III Բռնակալը փորձեց պատուապարվել Իկոնիայի սուլթանության տարածքում, բայց կարճ ժամանակ անց գերվեց և բանտարկվեց Բարձրաբերդում, իսկ Կոնստանդին I-ը ստանձնեց Կիլիկիայի թագավորության ղեկը:

4648. 1299 մարտի 8 - ապրիլի 17 - Սեբաստիան ապստամբած և քաղաքի շրջակայքը ասպատակած Սուլամիշի բանակը (60.000, որից 50.000 հեծյալ) չգրավեց քաղաքի Զայկական աշխարհագորից (մոտ 1.000): Զայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶⁴⁸ Պաշարման ընթացքում Սուլամիշը մեկնեց Մամլուքյան սուլթանություն և հետ վերադարձավ այնտեղից ստացած աջակցությամբ:
4649. 1299 ապրիլ - Սիսի ճ-մ: Կրկին երկրի ղեկին տիրանալ ձգտող արքաեղբայր Զեթուն II-ի ու սպարապետ Զեթուն Պատմիչ Զեթունյանի գլխավորած Մարզպանական բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Կոնստանդին I-ի և ազատություն ստացած նրա եղբայր Սմբատի բանակին (մոտ 4.000): Մարզպանական բանակը կորցրեց մոտ 500, Ոստանիկ բանակը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Կոնստանդին I-ը և Սմբատը պատուապարվեցին Բյուզանդիայում, իսկ Զեթուն II-ը կրկին ստանձնեց Կիլիկիայի թագավորության ղեկը:⁴⁶⁴⁹
4650. 1299 ապրիլի 27 - Առշեհի ճ-մ (Երզնկայից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևմուտք): Էմիր Չոբանի գլխավորած Էլխանության բանակը (35.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Զայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Սեբաստիայից հեռացած և այդ ընթացքում Սուլամիշին լքած նրա (500 հեծյալ), ինչպես նաև Մամլուքյան սուլթանության (20.000) միացյալ բանակին: Զայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁴⁶⁵⁰
4651. 1299 մայիսի 1 - Քեսուն գավառի ճ-մ: Զեթուն II-ի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սուլամիշի գլխավորած նրա, ինչպես նաև Մամլուքյան սուլթանության միացյալ բանակին (1.200): Զայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Սուլամիշը գերվեց, հանձնվեց Էլխանությանը և սպանվեց:⁴⁶⁵¹
4652. 1299 մայիսի կես - Յիսն-Քեֆ ալ-Մանսուրի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Էյուբյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Աբու-Բաթրի գլխավորած Էյուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Զայ ռազմիկներից (մոտ 100): Զայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁶⁵²
4653. 1299 գարուն - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլխանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁵³
4654. 1299 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբեր - Մարդինի, Ռաշ-Ալի և Դունայսի (= Նասիրիա) ամրոցի շրջակայք Մամլուքյան սուլթանության բանակը (4.000 հեծյալ) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁵⁴
4655. 1299 ամառ - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Դավիթ VI-ի գլխավորությամբ Ցիկարե ամրոցից առաջացած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 7.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և նրա կազմում գտնվող Զայ ռազմիկները (մոտ 700) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁶⁵⁵
4656. 1299 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Քարթլիի թագավորության տարածք, Գուգարքի արևելք, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլխանության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ու նրա կազմում Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորությամբ գործող Զայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին, սակայն Դավիթ VI-ը, ապաստանելով լեռներում, այդպես էլ չենթարկվեց Էլխանությանը, որի պայմաններում Քարթլիի թագավորության արքա հռչակեց նաև վերջինիս եղբայր Վախթանգը՝ Վախթանգ III-ը:⁴⁶⁵⁶
4657. 1299 նոյեմբերի վերջ - Գվելեթի ճ-մ (Հյուսիս-արևելյան Վրաստան)⁴⁶⁵⁷

Խուբլու-Շահի գլխավորած Էլխանության և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ու նրա կազմում Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորությամբ գործող Զայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մոտեցան Դավիթ VI-ի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Քարթլիի

թագավորության բանակին (մոտ 5.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500):

I փուլ – Խուբլու-Շահի բանակը անցավ հարձակման, սակայն որևէ հաջողության չհասավ և սկսեց նահանջել:

II փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ սկիզբ առած ձևամորթիկ պայմաններում թշնամու բանակի ուժերը ջլատվել են, Դավիթ VI-ի բանակը հարձակում գործեց հակառակորդի վրա և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

III փուլ – Հաջողությունը զարգացրած Դավիթ VI-ի բանակը մտավ Չանդուկիաի (Հյուսիս-արևելյան Վրաստան):

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր: Շուտով, սկսվեցին բանակցություններ և Մամլուքյան սուլթանության հետ սկիզբ առնող պատերազմի պայմաններում համաձայնություն ձեռք բերվեց Դավիթ VI-ի ձևական հնազանդության դիմաց դադարեցնել վերջինիս դեմ մղվող ռազմական գործողությունները:

Մոնղոլա-Մամլուքյան III պատերազմ (1299-1306)

4658. 1299 դեկտեմբերի 12 - 13 – Հենսի ճ-մ (= Սալամիայի ճ-մ) (= Վադի ալ-Խազանդարի ճ-մ)⁴⁶⁵⁸

Մահմուդ Ղազանի ընդհանուր ղեկավարությամբ Թավրիզ-Մոսուլ-Մծքին երթուղով առաջխաղացած Էլխանության (110.000) և Վախթանգ III-ի ու Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության (40.000¹, որից 14.000 հեծյալ²) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (20.000³, որից 7.000 հեծյալ⁴) Ռաբբայի մոտ անցան Եփրատը ու միացան Հեթում II-ի և սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակին (10.000, որից 4.000 հեծյալ) ու վերջինիս աջակցող Տաճարականների և Հիվանդախնամների օրդեններին (ընդհանուր՝ մոտ 1.000, որից 300 հեծյալ), որից հետո, առանց լուրջ մարտերի գրավելով Մարաշը, Հայեպը, ինչպես նաև Սարվանդիքարը, Հռոմկյա, Հոմոնս, Կովառայ, Թիլ-Համտուն, Նոր ու Կյուրոս ամրոցները, վերսկսեցին առաջխաղացումը դեպի հարավ՝ արևելքից շրջանցելով Համման: Իր հերթին, Մահմուդ Ղազանի մոտ գտնվող երբեմնի սուլթան Բիթ-Բուդայից տեղեկանալով այդ մասին, Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000), պատրաստվելով վարել պաշտպանական մարտ, դեկտեմբերի 11-ի երեկոյան Հենսիգ հյուսիս տարածվող հարթավայրում՝ զբաղեցրեց դաշտային ամրություններով պաշտպանված ամուր դիրքեր:

Դեկտեմբերի 12-ի լուսաբացին հակառակորդին մասին ստույգ տեղեկություններ չունեցող Մահմուդ Ղազանի ծավալվող և մարտակարգ ընդունող բանակը, առաջանալով Համմայից արևելք, սկսեց արևելքից թևանցել հակառակորդի պաշտպանական դիրքերը, ընդ որում թշնամու բանակի դիրքերին առավել մոտ գտնվող աջ թևում ու կենտրոնում սկսեցին արշավել հնգական թումեններ, մեկ թումեն Կիլիկիայի թագավորության բանակի հետ միասին թողնվեց վերջապահում, իսկ Զարթլիի թագավորության բանակն էլ սկսեց

¹ Այս թիվը տրվել է հետևյալ հիմնավորմամբ: Ըստ Ռաշիդ-Էդ-Դիևի Էլխանության բանակը կազմում էր 11 թումեն՝ 110.000 ռազմիկ, սակայն Ներսես Պալիենցը արշավող ուժերի թիվը սահմանում է 150.000: Ռաշիդ-Էդ-Դիևի կողմից տեղեկատվության հաղորդման համատարած առանձնահատկությունն այն է, որ նա գրեթե միշտ անտեսում է քրիստոնյաներին: Արդյունքում կարելի է ենթադրել, որ Ներսես Պալիենցի և Ռաշիդ-Էդ-Դիևի հայտնած թվերի տարբերությունն էլ հենց կազմում է Զարթլիի թագավորության բանակը իմ կողմից նշված թվի սահմաններում՝ միասին հաշված Զարթլիի թագավորության, ինչպես նաև վերջինիս կազմում հաշվվող, բայց փաստացի նրան ոչ ենթակա Հայ ռազմիկներին Էլխանության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի տարածքներից:

² Այս թիվը տրվել է Էլխանության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի տարածքներից հավաքված զորքերին համապատասխան հեծյալ և հետևակ հարաբերակցությամբ:

³ Այս թիվը տրվել է հետևյալ հիմնավորմամբ: Ըստ «Զարթլի-Ցխովրեբայի», Էլխանության բանակը կազմում էր 130.000 ռազմիկ: Վերևում արդեն նշվեց, որ Զարթլիի թագավորության բանակը կարող էր կազմել 40.000 ռազմիկ: Այս պայմաններում կարելի է ենթադրել, որ «Զարթլի-Ցխովրեբայ» Ռաշիդ-Էդ-Դիևի բերված 110.000-ին 20.000 հոգու կազմով գումարել է յուրային ռազմիկներին՝ չխոսելով ձևականորեն Զարթլիի թագավորության կազմում հաշվվող, բայց փաստացի նրան ոչ ենթակա 20.000 Հայ ռազմիկների մասին Էլխանության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի տարածքներից:

⁴ Այս թիվը տրվել է հետևյալ հիմնավորմամբ: Ըստ Ներսես Պալիենցի այս արշավանքում Կիլիկիայի թագավորության բանակը կազմում էր 10.000 ռազմիկ, որից 4.000 հեծյալ: Իր հերթին, համաձայն Հեթում Պատմիչի, Հեթում II-ի և իր հրամանատարության տակ կային 11.000 քրիստոնյա հեծյալներ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը, կարելի է ենթադրել, որ, եթե Կիլիկիայի թագավորության պարագայում բանակի 40 տոկոսը կազմում էին հեծյալները, ապա 11.000 հեծյալից հանելով 4.000 հեծյալին, Էլխանության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի տարածքներից հավաքված մնացած 20.000 հոգանոց զորքում կարող էր մոտավորապես լինել 7.000 հեծյալ և 13.000 հետևակային:

առաջխաղացում իրականացնել ձախ թևում: Միաժամանակ, Մամլության սուլթանության բանակի աջ թևից ավելի աջ գտնվող հարթավայրում դասավորության մեծ խորություն ունեցող հակառակորդի բանակի աջ թևի ծավալումը Մամլության սուլթանության բանակի ղեկավարությանը զգեց թյուրիմացության մեջ: Արդյունքում, կարծելով, թե գործ ունի հակառակորդի ողջ բանակի հետ և ցանկանալով օգտագործել սեփական կարծեցյալ թվական գերակշռությունը, Մամլության սուլթանության բանակի հրամանատարությունը որոշեց անակնկալ հարված հասցնել հակառակորդին:

I փուլ – Մամլության սուլթանության բանակը, հյուսիսից թևանցման համար առաջ ուղարկելով մի ուժեղ ջոկատ (5.000), սեփական ծանր հեծելազորի և հետևակի մնացած ողջ ուժով հուժկու հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի աջ թևին: Բռնկվեց համառ և խիստ արյունահեղ մարտ: Արդյունքում երեք թումեններ գրեթե ողջ կազմով ոչնչացան, իսկ մնացած երկուսը, կրելով ծանր կորուստներ, սկսեցին փախչել սեփական կենտրոնի ուղղությամբ:

II փուլ – Հաջողությունը զարգացրած Մամլության սուլթանության բանակը, խորանալով հակառակորդի մարտակարգի մեջ, հզոր հարված հասցրեց վերջինիս կենտրոնին: Արդյունքում Էլիանության բանակի կենտրոնը ևս սկսեց պարտություն կրել ու աստիճանաբար նահանջել:

III փուլ – Էլիանության բանակը թևանցած թշնամու ջոկատը փորձեց թիկունքային հարված հասցնել հակառակորդի կենտրոնին, սակայն ժամանակին մարտի մեջ մտած վերջապահ թումենը և Կիլիկիայի թագավորության բանակը կանգնեցրին վերջինիս ու, ծանր կորուստներ պատճառելով, հետ շարտեցին:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին մարտի մեջ մտավ ձախ թևում գտնվող Քարթլիի, ինչպես նաև ընդհարման վայր հասած Կիլիկիայի թագավորությունների միացյալ բանակը և հարվածեց Մամլության սուլթանության բանակին: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաներին հաջողվեց ձեռնամարտում կասեցնել թշնամու ռազմիկներին, իսկ նահանջը դադարեցրած Էլիանության բանակի ռազմիկներն էլ աղետների հուժկու հարվածի տակ առան վերջիններին:

V փուլ – Երեկոյան ուժերը վերադասավորած Էլիանության բանակը ողջ կազմով անցավ վճռական հարձակման և, շրջապատելով անգիջում կերպով մարտնչող Մամլության սուլթանության բանակին, ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

VI փուլ – Էլիանության բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց՝ առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու մտնելով **Յենս և Համնա**: Դրանից հետո հաղթողները առանց մարտերի մտան նաև **Ղամասկոս**, որի միջնաբերդը, սակայն, շարունակեց դիմադրել:

VII փուլ – Դեկտեմբերի 13-ի վաղ առավոտյան ուժերը վերադասավորած դաշնակից բանակը շարունակեց հետապնդել թշնամու բանակին, ընդ որում հատկապես աչքի ընկավ Հայոց արքայի ու սպարապետի անձնական ղեկավարության տակ գտնվող Հայոց այրուձին, որը, 11 օրվա ճանապարհը անցնելով 4 օրում և ոչնչացնելով հակառակորդի ռազմիկներին, փետրվարի 16-ին հասավ **Տոյի** (Կահիրեի մոտ): Դրանից հետո, սակայն, զգուշանալով մոլորվել ավազուտներում կամ էլ ընկնել հակառակորդի գերակշիռ ուժերի պատրաստած դարանը, Հայոց այրուձին վերադարձավ **Պաղեստին**, ընդ որում մինչև վերադարձը Հեթում II-ը, ի նշան այդ վայրում լինելու, ծանր թրի հզոր հարվածներով խորը ակոսներ թողեց մոտակա դոյակի դարպասի և վերջինիս մոտ գտնվող արմավենու վրա:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 55.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Գրավված տարածքների հսկողությունը հիմնականում հանձնվեց Հեթում II-ին, որն իր հերթին Կիլիկիայի թագավորությանը ռազմական օգնություն ցույց տալու պարտավորության դիմաց **Կյուրոս ամրոցը** հանձնեց Հիվանդախնամների օրդենին:

4659. 1300 հունվարի 12 – **Ջեբել-ալ-Սալահան ու Նրա շրջակայքը** (Դամասկոսից մոտ 55 կմ հարավ) Հեթում II-ի և սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը, ինչպես նաև Էլիանության բանակի կազմում գործող Հայ ռազմիկները (ընդհանուր՝ մոտ 10.000) ասպատակեցին:⁴⁶⁵⁹ Քիթ-Բուղան նշանակվեց Դամասկոսի և ողջ Ասորիքի կառավարիչ, իսկ Խուրթու-Շահին էլ զբաղեցրեց ընդհանուր հրամանատարի պաշտոնը: Շուտով, սակայն, Մահմուդ Ղազանը, լուր ստանալով, որ Չաղաթայական ուլուսի բանակը հարձակվել է Էլիանության արևելյան սահմանների վրա,

հիմնական բանակային ուժերով շարժվեց դեպի արևելք՝ Պաղեստինում և Ասորիքի թողնելով Էլխանության խոշոր մի բանակ (40.000): Ամռանը, սակայն, Մահմուդ Ղազանը Խուբլու-Շահի բանակի կեսը (20.000) այնուհանդերձ տեղափոխեց արևելք: Օգտվելով ստեղծված իրավիճակից՝ Զիթ-Բուղան ավելի լավ արոտավայրերում տեղավորվելու պատրվակով հեռացրեց Դամասկոսից Էլխանության բանակի մնացած մասը, որից հետո Ասորիքը ապստամբեց և կրկին ապավինեց Եգիպտոսի սուլթանության առաջխաղացած բանակին: Ստեղծված պայմաններում Պաղեստինում տեղակայված Էլխանության բանակը ստիպված եղավ հեռանալ հյուսիս:

4660. 1300 ամառ - Լամբրոնի շրջակայք Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁶⁰

4661. 1300 նոյեմբերի կես - Ջերեյ-այ-Սայահայի ճ-մ⁴⁶⁶¹

Խուբլու-Շահի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլխանության և Վախթանգ III-ի ու Շահնշահ Չաքարյանի գլխավորած Զարթլի թագավորության միացյալ բանակն (90.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ջերթում II-ի ու սպարապետ Ջերթում Պատմիչ Ջերթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (18.400, որից 14.000 հետևակային, 400 սակրավոր, 4.000 հեծյալ) և վերջինիս աջակցող Տաճարականների ու Յիվանդախնամների օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 900) սկսեցին առաջխաղացումը դեպի հարավ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) շարժվեց թշնամու բանակին ընդառաջ: Կողմերը մոտեցան իրար և ճամբարեցին, ընդ որում հակառակորդի բանակի հրամանատարությանը հաջողվեց կաշառեց Խուբլու-Շահին, որի հետևանքով վերջինս, չնայած Ջերթում II-ի համառ պնդումներին, 3 օր շարունակ գերծ մնաց մարտական գործողություններից, իսկ նրա բանակն էլ կորցրեց զգոնությունը:

I փուլ - Չորրորդ օրը առավոտյան Մամլուքյան սուլթանության բանակը անցավ անակնկալ հարձակման, որի արդյունքում Խուբլու-Շահի խուճապի մատնված բանակը առանց լուրջ դիմադրության սկսեց փախչել դեպի արևելք: Այս պայմաններում քրիստոնյաների բանակը, պահպանելով մարտակարգը և հետ մղելով թշնամու բանակի գրոհները, սկսեց մարտերով նահանջել դեպի հյուսիս՝ ի վերջո ապաստանելով Կիլիկիայի թագավորության տարածքում:

II փուլ - Մամլուքյան բանակի ղեկավարության հրամանով Եփրատի, նրա աջ վտակների, ինչպես նաև Ասորիքի հարավում գտնվող ջրամբարների պատերը փլուզելու միջոցով ստեղծվեց արհեստական, սակայն հզոր մի ջրհեղեղ, որի հետևանքով Էլխանության բանակի փախչող ռազմիկների մեծ մասը խեղդվեց:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 85.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցները՝ մոտ 70.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 10.000 զինվոր:

4662. 1301 սեպտեմբեր - Կեռասունտի ճ-մ: Ալեքսեյ II-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁶⁶²

4663. 1301 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Քասենը, Տայքը ու Գուզարքի արևմուտքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (60.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁶³

4664. 1301 հոկտեմբերի սկիզբ - Նիզալիսիսի ճ-մ (Գուզարք, Կղարջքի հյուսիս-արևմուտք): Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի մի մասին (մոտ 7.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁶⁶⁴

4665. 1301 հոկտեմբերի կես - Թորթում ամրոցի ճ-մ (Տայք, Ոթաղե գավառ, Կարինից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևելք): Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի մի մասին (մոտ 3.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶⁶⁵

4666. 1302 գարուն - Վաշլովայի ճ-մ (Տայք): Սամցխեի աթաբեկության բանակը (500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով դարանը գցեցին և

հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի (70.000) մի մասին (10.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁶⁶⁶

4667. 1302 գարուն - Վաշոյվայի ճ-մ: Սամցխեի աթաբեկության բանակը (500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի (70.000) առաջին մասի (30.000) առաջապահին (1.000), որից հետո թշնամու հիմնական բանակը սկսեց խուճապահար նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 750 զինվոր:⁴⁶⁶⁷

4668. 1302 գարուն - Սպերի ճ-մ: Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի երկրորդ մասին (40.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁶⁶⁸

4669. 1302 գարուն - Սպերի ճ-մ: Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Վաշոյվայի ճ-մ-ում պարտված և խուճապահար փախուստի դիմող Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջին մասին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁶⁶⁹

4670. 1302 գարուն - Սպերը և Նորաբաղաթը (վերջինը՝ Սպերի մոտ) Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.500) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁶⁷⁰

4671. 1302 գարուն - աշուն - Քարթլիի թագավորության տարածքը, Գուգարքի արևելքը, ինչպես նաև Ուստիքի հյուսիսը Բաղաթարի գլխավորությամբ Ալանաց Դուռ լեռնանցքից առաջխաղացած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁷¹

4672. 1302 հուլիսի 7 - 23 - Կիլիկիայի թագավորության արևելքն ու կենտրոնը Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության բանակը (30.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶⁷²

4673. 1302 հուլիսի կես - Սուևոն ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁶⁷³

4674. 1303 մարտի սկիզբ - մարտի վերջ - Հեմսը Խուբլու-Շահի գլխավորությամբ գործող Էլխանության և Վախթանգ III-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակն (մոտ 85.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 16.000), ինչպես նաև Հեթում II-ի և սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 19.000) ու վերջինիս աջակցող Տաճարականների և Հիվանդախնամների օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 900) գրավեցին Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:⁴⁶⁷⁴

4675. 1303 ապրիլի 20 - 21 - Մարջաս-Սուֆֆայի ճ-մ⁴⁶⁷⁵

Խուբլու-Շահի գլխավորությամբ գործող Էլխանության (84.000, որից 60.000 հեծյալ¹) և Վախթանգ III-ի ու Շահնշահ Չաբարյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության (մոտ 18.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Սմբատ Օրբելյանը), ինչպես նաև Հեթում II-ի ու սպարապետ Հեթում Պատմիչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 18.000) և վերջինիս աջակցող Տաճարականների ու Հիվանդախնամների օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 800) սկսեցին առաջխաղացումը դեպի հարավ և պաշարեցին Դամասկոսը, որից հարավ տեղակայված էր Մամլուքյան սուլթանության բանակի

¹ Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Ներսես Պալինենցը ողջ միացյալ բանակը գնահատում է 14 թումենի կազմով, ընդ որում միաժամանակ նաև հատուկ նշում է, որ ամեն մի թումենում կար 6.000 ռազմիկ, այսինքն՝ բանակի ռազմիկների թիվը կազմել է 84.000 հոգի: Միաժամանակ «Տյուրոսի Տաճարականների ժամանակագրության» Անանուն հեղինակը, վալանդակաևորեն խոսելով միայն թաթարական հեծելազորի մասին, այն գնահատում է 60.000 հեծյալի չափով: Իր հերթին Հեթում Պատմիչը, կրկին խոսելով միայն հեծելազորի մասին, հայտնում է 40.000 թվի մասին: Վերջին երկու տեղեկությունների համադրումը կարող է վկայել այն մասին, որ Անանունը նկատի է ունեցել միացյալ բանակի ողջ հեծելազորը, իսկ Հեթում Պատմիչը՝ միայն բուն Էլխանության հեծելազորը: Եվ այսպես, առկա է 84.000 հոգանոց մի բանակ, որտեղ 60.000-ը կազմում է հեծելազորը, իսկ մնացած 24.000-ն էլ՝ հետևակը:

առաջապահը կազմող Բուրջիների կորպուսը (12.000): Ստեղծված պայմաններում Հայոց արքան առաջարկեց մարտը սկսել հենց հաջորդ օրը, բայց Խուրթու-Շահը չհամաձայնեց: Արդյունքում, տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, Մամլուքյան սուլթանության հիմնական բանակը (մոտ 48.000) շարժվեց վերջինիս ընդառաջ և ապրիլի 19-ին միացավ սեփական առաջապահին: Ապրիլի 20-ին կողմերը մոտեցան իրար և օրվա երկրորդ կեսին մարտակարգ ընդունեցին: Հայկական բանակը և քրիստոնյաները տեղավորվեցին միացյալ բանակի ձախ թևում՝ կենտրոնը ու աջ թևը թողնելով Խուրթու-Շահի մնացած բանակին:

I փուլ – Հայկական բանակը ու քրիստոնյաները անցան հարձակման և, համառ մարտում հաղթելով թշնամուն, փախուստի մատնեցին վերջինիս աջ թևը:

II փուլ – Փորձելով զարգացնել հաջողությունը՝ Էլիսանուքյան բանակի կենտրոնը ևս անցավ հարձակման և, չնայած նրան, որ հակառակորդի բանակի ղեկավարությունը բաց էր թողել մոտակայքի լճի ջրերը ու համատարած ցեխադաշտ էր ստեղծել, մեծ դժվարությամբ փախուստի մատնեց հակառակորդին, որը ամրացավ բարձունքներում տեղակայված սեփական դիրքերում: Շուտով, սակայն, վրա հասած գիշերը ընդհատեց մարտը: Այս պայմաններում սեփական աջ թևից բավականին հեռացած միացյալ բանակի կենտրոնը ու ձախ թևը, չցանկանալով գիշերային խավարում վերադառնալ ելման դիրքեր և զգուշանալով թշնամու հարձակումից, ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին՝ սպասելով լուսաբացին:

III փուլ – Ապրիլի 21-ին վաղ առավոտյան, չհամաձայնեցնելով սեփական գործողությունները քրիստոնյաների բանակի հետ, Էլիսանուքյան բանակի կենտրոնը հարձակման անցավ, սակայն լայնատարած ցեխադաշտում գրեթե միանգամից էլ խառնեց սեփական մարտակարգը: Արդյունքում, ծանր կորուստներ կրելով հակառակորդի հարվածներից, արդեն կեսօրին Էլիսանուքյան բանակի կենտրոնը նահանջեց Դամասկոսի մոտ գտնվող ելման դիրքեր: Նահանջեց նաև քրիստոնյաների բանակը: Գրեթե միանգամից էլ հակառակորդի բանակի ղեկավարությունը բաց թողեց մոտակա գետի ջրերը և ողողեց դաշնակից ուժերի ճամբարը՝ խուճապի մատնելով ու կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

IV փուլ – Էլիսանուքյան բանակի կենտրոնի մնացորդը, ինչպես նաև քրիստոնյաների բանակը, հետ մղելով թշնամու գրոհները, ողջ գիշերը և հաջորդ օրը սկսեցին մարտերով նահանջել դեպի հյուսիս:

V փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը հարձակման անցավ նաև սեփական ձախ թևում և, պարտության մատնելով, փախուստի հարկադրեց Էլիսանուքյան բանակի աջ թևին:

VI փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը սկսեց հետապնդել հակառակորդի բանակի նահանջող ռազմիկներին, որոնց միայն օրվա վերջում մեծ դժվարությամբ հաջողվեց կտրվել հետապնդումից:

Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 45.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հայերից գերիների թվում էր նաև Սմբատը¹, որը միայն 1315 թ-ին կարողացավ ազատվել ու ապաստանել Կիլիկիայում:

4676. 1303 իուլիս – Մախաթայի ճ-մ (Տփղիսի մոտ): Դավիթ VI-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (15.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ճամբարած դիչախներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁶⁷⁶

4677. 1303 օգոստոս – Մախաթայի ճ-մ⁴⁶⁷⁷

Վախթանգ III-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան Դավիթ VI-ի գլխավորությամբ բարձունքում ամուր դիրքեր գրաված Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 12.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 800):

¹ Այս մասին պատմվում է Հերիերի վանքի սուրբ Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան պատի արձանագրության մեջ (տես՝ «Դիվան հայ վիճագրության», պրակ 3, էջ 55):

I փուլ – Վախթանգ III-ի բանակը անցավ հարձակման, որից հետո կեղծ նահանջով ամրացված դիրքերից դուրս բաշեց հակառակորդի ուժերին:

II փուլ – Մարտի մեջ մտած դիպիսները (1.000) անակնկալ հարված հասցրին Դավիթ VI-ի բանակին և փախուստի մատնեցին:

III փուլ – Վախթանգ III-ի բանակը հետապնդեց հակառակորդ բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4678. 1303 աշուն – Քարթլիի թագավորության տարածքը, Գուգարքի արևելքը, ինչպես նաև Ուսիքի հյուսիսը Բաղարթարի գլխավորությամբ Ալանաց Դուռ լեռնանցքից առաջխաղացած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ասպատակեց և նահանջեցին:⁴⁶⁷⁸

4679. 1303 աշուն – Չարգամա ամրոցը Բաղարթարի գլխավորած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) գրավեց Գամրկելիների իշխանության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 250): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁶⁷⁹

4680. 1303 աշուն – Չարգամա ամրոցի ճ-մ: Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Ալանական թագավորության բանակին (մոտ 8.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁶⁸⁰

4681. 1304 հունիս – Տրապիզոնի ճ-մ: Ալեքսեյ II-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին ծովից ներխուժած Ջենովայի հանրապետության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁶⁸¹

4682. 1304 հուլիս – Թի-Համտուն ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000), որը, ունենալով թշնամուն դիմադրելու բոլոր հնարավորությունները, առանց մարտի հանձնվեց և, չնայած տրված երաշխիքներին, կոտորվեց:⁴⁶⁸²

4683. 1304 հուլիսի 18 – Ալասի ճ-մ: Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց ծովից ներխուժած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (7.000 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ 6.700 զինվոր:⁴⁶⁸³

4684. 1305 ամառ - աշուն – Քարթլիի թագավորության տարածքը, Գուգարքը, ինչպես նաև Արարատի հյուսիսը Չոբան գլխավորած Էլիսանության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁸⁴ 1311 թ-ին Դավիթ VI-ը մահացավ և Գուրջիստանի III ապստամբությունը վերջացավ:

4685. 1305 օգոստոսի կես – Ալասի ճ-մ: Սպարապետ Օշին Կանչեցի Հեթումյանի և արքայեղբայր Ալինախի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (6.000) ու Էլիսանության (2.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Հիվանդախնամների օրդենը (մոտ 400) կիրճում դարանը զցեցին և հաղթեցին Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000, որից 2.000 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:⁴⁶⁸⁵ 1306 թ-ին կնքվեց հաշտություն և Մոնղոլա-Մամլուքյան III պատերազմն ավարտվեց: Արդյունքում Կիլիկիայի արևելքը ընկավ Կիլիկիայի թագավորության տիրապետության տակ, լրջագույն կորուստներ կրած Մամլուքյան սուլթանության ռազմաքաղաքական վերելքին վերջ տրվեց, իսկ ոչ պակաս կորուստներ կրած Էլիսանությունն էլ իր հերթին բռնեց թուլացման և քայքայման ուղին:

4686. 1307 հունիսի սկիզբ - հունիսի վերջ – Գիլանի ճ-մ⁴⁶⁸⁶

Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլիսանության, ինչպես նաև Վախթանգ III-ի և Բեքա Ջակելիի գլխավորած Քարթլիի ու Ալանական թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պատրաստվեցին ներխուժել Գիլան, ընդ որում ներխուժումն իրականացնող ուժերը բաժանվեցին չորս կորպուսների: Չոբանի գլխավորած առաջին

կորպուսը, ելնելով Արդեբիլից, պետք է առաջանար արևմուտքից: Խուլթու-Շահի գլխավորած երկրորդ կորպուսը, որի կազմում էր նաև Քարթլիի թագավորության բանակի մի մասը, ելնելով Խալխալից (Գիլանի արևմուտք, Արդեբիլից մոտ 73 կմ հարավ), խնդիր ստացավ առաջանալ հարավ-արևմուտքից և հասնել Ռեշտ (Գիլանի արևմուտք, Խալխալից մոտ 100 կմ հարավ-արևելք): Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուի անձնական ղեկավարությամբ գործող երրորդ կորպուսը, իր կազմում ունենալով Քարթլիի թագավորության բանակի մյուս մասը, ինչպես նաև Ալանական թագավորության բանակը, առաջանալով Սուլթանիեից (Չնջանից մոտ 40 կմ հարավ-արևելք) պետք է հասներ Լահիջան (Գիլանի արևմուտք, Ռեշտից մոտ 40 կմ հարավ-արևելք), իսկ չորրորդ կորպուսն էլ, ելնելով Ղազվինից, պետք է նվաճեր Գիլանի արևելյան մասը: Ստեղծված պայմաններում Բադուսպանդյանների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) իր հերթին բաժանվեց մասերի:

I փուլ – Յունիսի սկզբին Չոբանի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացող առաջին կորպուսը հաղթեց հակառակորդի բանակի մի մասին, ինչից մի քանի օր անց սկսեց մոտենալ Լահիջանին:

I փուլ – Յունիսի սկզբին Խուլթու-Շահի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացող երկրորդ կորպուսի առաջապահը Վախթանգ III-ի ղեկավարությամբ մի շարք մանր մարտերում հաղթանակ տարավ հակառակորդի բանակի մի մասի նկատմամբ, ինչից հետո միացավ Ռեշտ հասած հիմնական ուժերին: Դրանից հետո, մերժելով զինադադարի առաջարկը, երկրորդ կորպուսի հիմնական ուժերը հարձակման անցան դաշտային ամրություններով ամրացված Բադուսպանդյանների Եմիրության բանակի մի մասի դիրքերի ուղղությամբ, սակայն համառ մարտից հետո հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Դրանից հետո, օգտվելով այն բանից, որ ճահճոտ տեղանքը սահմանափակում է հեծելազորի շարժը, հակառակորդը անցավ հուժկու հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց երկրորդ կորպուսին, ընդ որում գլխին ստացած նետի հարվածից զոհվեց նաև Խուլթու-Շահը: Արդյունքում երկրորդ կորպուսի մնացորդը շարժվեց դեպի Լահիջան՝ ի վերջո միանալով առաջին և երրորդ կորպուսներին:

I փուլ – Յունիսի սկզբին Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացող երրորդ կորպուսը մի քանի օրից մտավ Լահիջան՝ միավորվելով առաջին և երկրորդ կորպուսների հետ:

II փուլ – Յունիսի սկզբին սկսեց ասպատակելով առաջխաղանալ նաև չորրորդ կորպուսը՝ ի վերջո հնազանդեցնելով Գիլանի արևելյան մասը:

III փուլ – Յունիսի կեսին Լահիջանից դեպի արևելք առաջխաղացող առաջին, երկրորդ ու երրորդ կորպուսների միացյալ ուժերի մի մասը, այդ թվում նաև Ալանական թագավորության բանակը, մերժելով զինադադարի առաջարկը, Թամիջանի մոտ մարտի մեջ մտավ հակառակորդի բանակի մի մասի հետ, սակայն ծանր պարտություն կրեց և, դիմելով փախուստի, ապաստանեց Ղազվինում ու Սուլթանիեում:

IV փուլ – Յունիսի երկրորդ կեսին Լահիջանից դեպի արևելք առաջխաղացող առաջին, երկրորդ և երրորդ կորպուսների միացյալ ուժերի մի մասը (3.000 հեծյալ) Ռեշտի մոտ մարտի մեջ մտավ հակառակորդի բանակի մի մասի հետ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

IV փուլ – Յունիսի վերջին ուժերը միավորած չորս կորպուսները Լահիջանից շարժվեցին Ռեշտի ուղղությամբ և ի վերջո ծանր պարտության մատնեցին Բադուսպանդյանների Եմիրության բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.500, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Արդյունքում Բադուսպանդյանների Եմիրության կիսաանկախ դրությանը վերջ տրվեց:

4687. 1307 նոյեմբերի 17 - 19 – Անարզաբայի ճ-մ⁴⁶⁸⁷

Մամլության սուլթանի կողմից կաշառված Կիլիկիայի թագավորության տարածքում տեղակայված Էլիանության բանակի (400) հրամանատար Փիլ-Արդունը դավադրություն կազմեց՝ ծրագրելով գլխատել Հայոց թագավորությունը: Դավադրությունը կյանքի կոչելու նպատակով Էլիանության զորավարը խորհրդակցելու պատրվակով Անարզաբա հրավիրեց թագավորահայր Հեթումին և մանկահասակ արքա Լևոն III-ին, ինչպես նաև

սպարապետ Օշին Կանչեցի, սենեշալ Օշին Սմբատի, Կոնստանդին Կոնստանդինի Նորցի, Դեթում Օշինի Լամբրոնցի Դեթումյաններին ու այլ մեծամեծներին՝ մինչ այդ մի ջոկատ էլ (20 ռազմիկ) տեղավորելով Անարգաբայում: Վերջիններս, Նոյեմբերի 17-ի երեկոյան մոտենալով Անարգաբային, ճամբարեցին նրա մոտակայքում:

I փուլ – Մուրն ընկնելուն պես Էլիանության բանակը Փիլ-Արղունի անձնական ղեկավարությամբ անակնկալ հարձակվեց ճամբարած հայերի վրա և բոլորին կոտորեց:

II փուլ – Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ Անարգաբայի կայազորը ոչնչացրեց քաղաքում գտնվող թշնամու ջոկատը:

III փուլ – Էլիանության բանակը երեք օր պաշարեց Անարգաբան, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Այդ ընթացքում, տեղեկանալով կատարվածի մասին, Դեթում թագավորահոր եղբայրներ Օշինի ու Ալինախի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) սրընթաց երթով սկսեց մոտենալ քաղաքին: Ստեղծված պայմաններում Փիլ-Արղուն բանակը հեռացավ Էլիանության տարածք:

Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր: Ալինախը մեկնեց Էլիանություն և Մուհամմեդ Խուդաբանդան, ի վերջո տեղի տալով Կիլիկիայի թագավորության արքա հռչակված Օշին I-ի պահանջներին, ձերբակալեց Փիլ-Արղունին և մահապատժի ենթարկեց:

4688. 1308 գարուն – Սիսի ճ-մ: Օշին I-ի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 500) հաղթեց Կոստանդնուպոլսից ժամանած Սմբատ արքաեղբոր բանակը (մոտ 100): Հաղթողները կորցրին մոտ 5, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁶⁸⁸ Սմբատը ձերբակալվեց և հաջորդ տարի աքսորվեց Կոստանդնուպոլիս:

4689. 1308 գարուն – Հռոմկյա ամրոցի շրջակայք Սուլտայի գլխավորած Էլիանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, խուսափելով Ղարա-Սոնկուրի գլխավորությամբ Հալեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 15.000), Նահանջեց:⁴⁶⁸⁹ Սկսվեց Մոնղոլա-Մամլուքյան IV պատերազմը:

4690. 1308 սեպտեմբերի վերջ – Ղերբենդ ամրոցի ճ-մ: Ոսկե Հորդայի բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Էլիանության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁶⁹⁰ Սկսվեց Հորդայական V պատերազմը:

4691. 1312 գարուն – Հյուսիսային Կովկաս Չոբանի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլիանության (մոտ 120.000), Գեորգի V Պաժճառի, Չաքարե Չաքարյանի և Բուրթել Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները¹ (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:⁴⁶⁹¹

4692. 1312 հոկտեմբերի 25 - 26 – Ջաբադ ալ-Ուշարի ճ-մ (Նախակովկասյան տափաստան)⁴⁶⁹²

Չոբանի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլիանության (մոտ 120.000), Գեորգի V Պաժճառի, Չաքարե Չաքարյանի և Բուրթել Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) շարժվեցին Ոսկե Հորդային բանակի (300.000) դեմ: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Հոկտեմբերի 25-ի առավոտվանից բռնկվեց համառ հանդիպակաց մարտ, որի արդյունքում արդեն կեսօրին Ոսկե Հորդայի բանակը պարտություն կրեց և սկսեց Նահանջել:

¹ Հայկական պատմագիտության մեջ բավարար ուշադրություն չի դարձվել այն հանգամանքին, որ Չաքարյաններին հաջորդող ժամանակաշրջանում ևս Հայկական բանակը ու Հայ ռազմիկները շարունակել են ծառայել Զարթլիի թագավորության և Սամցխեի աթաբեկության բանակներում՝ զգալի դեր ունենալով վերջիններիս կազմում: Հարևան քրիստոնյա պետական միավորների հետ համագործակցած՝ Հայ ռազմիկները ցանկացած հարմար առիթի դեպքում ձգտում էին այս կամ այն չափով ազատագրել Հայաստանը: Այս համագործակցությունը շարունակվեց ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի սկիզբը: Այս դեպքում ևս, ինչպես Բյուզանդական կայսրության բանակի պարագայում, ես առաջնորդվել եմ այն սկզբունքով, որ մոտավորապես XIII դարի երկրորդ կեսից մինչև XVIII դարի վերջը Հայկական բանակը մասնակցել է Զարթլիի թագավորության և հետագայում վերջինիցս կրկին անկախացած Սամցխեի աթաբեկության բանակների մղած բոլոր հիմնական մարտերին: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ սա ամենևին էլ չափազանցում չէ, քանի որ շատ տվյալներ կան հիշատակված պետական միավորների բանակների կազմում Հայ ռազմիկների առկայության մասին: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել նաև, որ հիշատակված պետական միավորների տարածքների զգալի մասը կազմում էին հոծ հայաբնակ շրջանները: Այս պայմաններում լիովին տրամաբանական է կարծել, որ հիշատակված տարածքների աշխարհագրորդ և ազնվականները ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերել ռազմական գործողություններին: Այսպիսով՝ այս անգամ ևս, ինչպես 527-1071 թվականներին Բյուզանդական կայսրության բանակի պարագայում, ես որդեգրել եմ ավելի լայն մոտեցում և արտացոլել եմ նաև այն պատերազմները և ճակատամարտերը, որոնցում, ճիշտ է, թեև ուղղակի նշում չկա հայերի մասնակցության մասին, սակայն որոնց նախորդող ու հաջորդող իրադարձությունները, ինչպես նաև դեպքերի ընդհանուր զարգացման տրամաբանությունը մեզ թույլ է տալիս ենթադրել այդ փաստը:

II փուլ – Էլիանության բանակն ու վերջինիս դաշնակից ուժերը հետապնդեցին հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեցին

III փուլ – Յոկտեմբերի 26-ին Ոսկե Յորդայի բանակի մի ջոկատ (10.000) փորձեց անակնկալ հարված հասցնել առաջխաղացող թշնամու բանակին, սակայն վերջինս մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Յորդայական V պատերազմը ավարտվեց առանց Եսկան փոփոխությունների:

4693. 1312 դեկտեմբերի 15 - 1313 ապրիլի 15 – **Ռաբակը** Էլիանության (մոտ 80.000), ինչպես նաև Չաբարե Չաբարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության (մոտ 10.000) բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Սմբատ Օրբելյան) չգրավեցին Մամլուբյան սուլթան բանակից (մոտ 1.000) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁶⁹³
4694. 1313 գարուն - աշուն – **Կապարոպկիան, Փռուզիան, Պիսիդիան ու Պամֆիլիան** Էլիանության (մոտ 120.000) և Գեորգի V Պայծառի գլխավորած Զարթիի թագավորության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Օշին I-ի և սպարապետ Ալինախ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեցին՝ վերացնելով Ղահրամանյանների, Այդինյանների, Ղարմիանյանների, Կարազյանների, Համիդյանների, Թեբեյանների, Սարուխանյանների ու Մանթաշյանների Էմիրություններում տիրող ապստամբական տրամադրությունները: Կիլիկիայի թագավորության հյուսիսային սահմանը ամբողջացվեց:⁴⁶⁹⁴
4695. 1313 մայիս – **Կաֆայի շրջակայքը** (Ղրիմի թերակղզու հարավ-արևելք) **ծովով** արշաված Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 300) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30), ինչպես նաև Սինոպի կառավարչի բանակը (մոտ 500, 9 նավ) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁶⁹⁵
4696. 1313 ամառ – **Տրապիզոնի ճ-մ**: Ալեքսեյ II-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) հաղթեցին քաղաքում գտնվող Ջենուվայի հանրապետության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁶⁹⁶
4697. 1313 ամառ – **Տրապիզոնի շրջակայքը** Ջենուվայի հանրապետության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁹⁷
4698. 1313 ամառ – **Տրապիզոնի շրջակայքը** Հալիքեայի կառավարիչ Բայրամ-բեկի բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁶⁹⁸
4699. 1315 գարուն – **Մեյիսեն, ինչպես նաև Տարանդա ամրոցը** Մամլուբյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց քաղաքի Հայկական աշխարհագրից (մոտ 1.000), ավերեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁶⁹⁹ Մոնղոլ-Մամլուբյան IV պատերազմը ավարտվեց: Հայոց Միջագետքի արևմուտքը և Անդրեփրատյան Ծովքը ընկան Մամլուբյան սուլթանության տիրապետության տակ:
4700. 1316 հոկտեմբեր – **Տրապիզոնի կայսրության տարածքը** Ջանդարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁰⁰
4701. 1318 գարուն – **Կուրի ճ-մ** (Փայտակարան, Յրաբոտ-Պերոժ գավառ)⁴⁷⁰¹

Ոսկե Յորդայի բանակը (մոտ 150.000), անցնելով Դերբենդը, ասպատակելով շրջակայքը և սկիզբ դնելով Յորդայական VI պատերազմին, սկսեց շարժվել դեպի հարավ, ընդ որում Էլիանության սահմանապահ բանակը սկսեց նահանջել և ի վերջո ցրվեց: Ստեղծված պայմաններում չունենալով այլ ելք՝ Աբու-Սալիդը ձեռքի տակ եղած փոքրաթիվ ուժերով (2.000) անցավ Կուրի աջ ափ: Դրանից հետո սեփական ուժերի մեծաթվության տպավորություն ստեղծելու նպատակով հրամայելով վրանները դասավորել գետափից դեպի երկրի խորքը տարածվող ուղիղ գծով՝ Աբու-Սալիդը սկսեց միջոցներ ձեռնարկել բանակը կենտրոնացնելու ուղղությամբ: Կարճ ժամանակ անց Ոսկե Յորդայի բանակը մոտեցավ Կուրի ձախ ափին և ճամբարեց:

I փուլ – Որոշ ժամանակ գետի տարբեր ափերում տեղակայված թշնամական բանակների միջև ընթացավ աղեղնամարտ:

II փուլ – Չոբանի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Էլիանության (20.000), Գեորգի V Պայծառի, Չաքարե Չաքարյանի և Բուրթել Օրբելյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) միացան Աբու-Սայիդի ուժերին: Տեղեկանալով այս մասին, Ոսկե Հորդայի բանակը լքեց սեփական դիրքերը և սկսեց նահանջել դեպի հյուսիս:

III փուլ – Դաշնակից բանակը շարժվեց թշնամու բանակի հետքերով և մանր հարձակումներով զգալի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

4702. 1318 գարուն – Սուլեյի ճ-մ: Օշին Հեթումի Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (300) հասավ ու հաղթեց Տաթունի շոթակայքն ասպատակած ու նահանջած Ղահրամանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁷⁰²
4703. 1319 մայիսի սկիզբ – Սևանա լճի ճ-մ: Զարթիի ապստամբած կառավարիչ Ղուռումչիի բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Չոբանի բանակին (մոտ 500) և նրա կազմում Բուրդա Օրբելյանի գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկներին (մոտ 250): Հայերը կորցրին մոտ 100, զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Բուրդան, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁷⁰³ Հետագայում, սակայն, Ղուռումչին պարտություն կրեց, գերվեց և սպանվեց:
4704. 1319 մայիսի կես – Գորին Գեորգի V Պայծառի և Չաքարե Չաքարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին ալաններից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁷⁰⁴
4705. 1319 հունիս – Աղվանքը, Փայտակարանը, Ուտիքը, Ատրպատականը և Արցախը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Ոսկե Հորդայի բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց ու նահանջեց:⁴⁷⁰⁵ Հորդայական VI պատերազմը ավարտվեց առանց Էական փոփոխությունների:
4706. 1319 հունիսի կես – Տրապիզոնը Ջանդարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Ալեքսեյ II-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷⁰⁶
4707. 1320 ապրիլի 26 – Ջեյհուն գետի ճ-մ: Օշին Հեթումի Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) համառ մարտում դիմադրեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 60.000, որից 20.000 հեծյալ) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷⁰⁷
4708. 1320 ապրիլի 27 - մայիսի 17 – Դաշտային Կիլիկիան Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 25.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷⁰⁸
4709. 1320 մայիսի 26 - 30 – Միսի պաշտպանությունը⁴⁷⁰⁹

Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Հայոց թագավորության մայրաքաղաքը Օշին I-ի, ինչպես նաև Օշին Հեթումի Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ – Թշնամու բանակն անցավ գրոհի, սակայն համառ մարտերից հետո վերջինիս բոլոր գրոհները հետ մղվեցին: Դրանից հետո, օգտագործելով պաշարողական տեխնիկա, թշնամին կարողացավ քանդել քաղաքի պարսպահատվածներից մեկը:

II փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը անցավ հուժկու գրոհի պարսպի քանդված հատվածի ուղղությամբ, սակայն Հայկական բանակը հետ մղեց վերջինիս բոլոր գրոհները: Դրանից հետո թշնամու բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4710. 1320 հունիսի 9 – Ջեյիուն գետի ճ-մ: Օշին Յերթումի Յերթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) հասավ Մամլուբյան սուլթանության նահանջող բանակին (մոտ 40.000) և պարտության մատնեց նրան: Յայերը կորցրին մոտ 300 զինվոր, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:⁴⁷¹⁰
4711. 1321 գարուն – Կիլիկիայի թագավորության տարածքը պայլ Օշին Յերթումի Յերթումյանի և նրա եղբայր, մարաջախտ Կոնստանդին, ինչպես նաև սպարապետ Բալդուին Կոնստանդինի Յերթումյանի ու նրա եղբայր, ջամբուլայն Յերթումի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի բանակը (30.000) ասպատակեց: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁷¹¹
4712. 1321 գարուն – Սիս պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 30.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուբյան սուլթանության (մոտ 40.000), Ղահրամանյանների Էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի (30.000) միացյալ բանակի մի մասը պաշարեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և համառ մարտերով մտավ քաղաք, սակայն ի վերջո շարտվեց ելման դիրքեր: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷¹²
4713. 1321 գարուն – Մամեստիան պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 30.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուբյան սուլթանության (մոտ 40.000), Ղահրամանյանների Էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի (30.000) միացյալ բանակի մի մասը պաշարեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և համառ մարտերով մտավ քաղաք, սակայն ի վերջո շարտվեց ելման դիրքեր: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷¹³
4714. 1321 գարուն – Աղանան պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 30.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուբյան սուլթանության (մոտ 40.000), Ղահրամանյանների Էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի (30.000) միացյալ բանակի մի մասը պաշարեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և համառ մարտերով մտավ քաղաք, սակայն ի վերջո շարտվեց ելման դիրքեր: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷¹⁴
4715. 1321 գարուն – Տարսունը պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 30.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուբյան սուլթանության (մոտ 40.000), Ղահրամանյանների Էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի (30.000) միացյալ բանակի մի մասը պաշարեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և համառ մարտերով մտավ քաղաք, սակայն ի վերջո շարտվեց ելման դիրքեր: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷¹⁵
4716. 1321 գարուն – Այասի ճ-մ: Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Մամլուբյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁷¹⁶ Արդյունքում, հավաքելով ցրված ուժերը, թշնամու միացյալ բանակը օգոստոսի սկզբին հեռացավ Կիլիկիայի թագավորության տարածքից:
4717. 1321 նոյեմբեր – Կիոճի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս-արևմուտք¹): Պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) շրջապատեց Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի բանակին (30.000) և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան, սակայն, չցանկանալով, սրել հարաբերությունները Էլիանության հետ, հայերը բաց թողեցին Թեմուրտաշին ու նրա բանակի մնացորդներին: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁷¹⁷
4718. 1322 ապրիլ – Կիլիկիայի թագավորության տարածքը պայլ Օշին, մարաջախտ Կոնստանդին, սպարապետ Բալդուին ու ջամբուլայն Յերթում Յերթումյանների գլխավորած

¹ Այս ճակատամարտի տեղի մասին կոնկրետ տվյալներ հայտնի չեն և նրա վայրը հնարավոր չէ կոնկրետացնել, բանգի Կիլիկյան թագավորության հյուսիս-արևմտյան սահմաններում կան մի քանի սահմանային կիրճեր և հնարավոր չէ կոնկրետ պարզել, թե իրարաբնությունը դրանցից որում է եղել:

Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության (մոտ 80.000, որից 40.000 հեծյալ) և Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի (մոտ 50.000) միացյալ բանակը ասպատակեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁷¹⁸

4719. 1322 ապրիլի կես - մայիսի 9 – Այասի գրավումը⁴⁷¹⁹

Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Ապրիլի կեսից սկսած մի շարք գրոհներ ձեռնարկելուց հետո ի վերջո նույն ամսվա 21-ին թշնամին քարանետների օգնությամբ փլեց ծովային ամրոցի պարիսպները և կոտրեց դարպասը: Դրանից հետո թշնամու բանակի ռազմիկները նավերով մոտեցան ծովային ամրոցին և համառ մարտով գրավեցին այն:

II փուլ – Մայիսի սկզբին, վերադասավորելով ուժերը, թշնամու բանակը մի քանի հուժկու գրոհներ իրականացրեց արդեն քաղաքի ուղղությամբ, որոնք, սակայն Հայկական բանակը հետ մղեց:

III փուլ – Մայիսի 8-ին Կիպրոսի թագավորության նավատորմը (9 նավ) մոտեցավ քաղաքին: Ստեղծված պայմաններում հետագա դիմադրությունը համարելով անհեռանկար՝ քաղաքի բնակչության մի մասը և կայազորը այրեցին քաղաքը ու դաշնակից նավատորմի օգնությամբ հեռացան Կիպրոս:

Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

4720. 1322 մայիսի վերջ – Սոլևոն ամրոցը Էլիանության փոքրասիական մասի կառավարիչ Թեմուրտաշի բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷²⁰

4721. 1322 հունիս – Ադանան ու Ամուտա Թիլ ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷²¹

4722. 1322 հունիս – Այասի ճ-մ: Ջամբուլայն Յեթում Յեթումյանի, Նրա եղբայր Կոնստանդինի, մարաջախտ Կոնստանդինի որդի Օշին Յեթումյանի, եղբորորդի Յեթում Օշինի Յեթումյանի և Վահրամ Լոդիկ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (600 հեծյալ) անակնկալ հարձակվեց քաղաքի մոտ տեղակայված Մամլուքյան սուլթանության բանակի (մոտ 2.000) ճամբարի վրա ու ազատեց գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁷²²

4723. 1322 հունիս – Մամեստիայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 7.000) հետապնդելով հասավ Ջամբուլայն Յեթում, Կոնստանդին, Օշին, Յեթում և Վահրամ Լոդիկ Յեթումյանների գլխավորությամբ Այասից Նահանջող Կիլիկիայի թագավորության բանակին (մոտ 550), որին այնուհանդերձ հաջողվեց մարտերով պոկվել թշնամուց: Հայերը կորցրին 50 զինվոր, որոնց թվում գոհվեցին Նաև երկու Յեթումները, Կոնստանդինը, Օշինը և Վահրամը, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁴⁷²³ Արդյունքում Հայկական կողմը վճարեց խոշոր ռազմատուգանք և պարտավորվեց սահմանափակել շփումները Եվրոպական պետությունների հետ:

4724. 1325 գարուն – Հյուսիսային Կովկասը և Նախակովկասյան տափաստանները Չոբանի գլխավորած Այանաց դուռ ու Դերբենդի լեռնանցքներից արշաված, 2 մասի բաժանված և Հորդայական VII պատերազմը սկսած Էլիանության (մոտ 120.000), ինչպես նաև Գեորգի V Պայծառի ու Վահրամ Չաքարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության (մոտ 30.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին ու Նահանջեցին: Հորդայական VII պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:⁴⁷²⁴

4725. 1328 հուլիս – Եղոնկայի շրջակայքը Թեմուրտաշի բանակը (1.000 հեծյալ) ասպատակեց և հեռացավ Մամլուքյան սուլթանության տարածք, որտեղ Թեմուրտաշը սպանվեց:⁴⁷²⁵

4726. 1330 – Ընթալիսին Գեորգի V Պայծառի և Վահրամ Չաքարյանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բագրատ III-ի բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցները՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր: Բագրատ III-ը

գահընկեց արվեց և Զարթիկի թագավորության ներքաղաքական դրությունը վերջնականապես կայունացավ:⁴⁷²⁶

4727. 1330 դեկտեմբեր - 1331 փետրվար - Աստրախան-Նախակովկասյան տափաստաններ-Ղրիմ երթուղով, հետ մղելով Ոսկե Հորդայի բանակի (մոտ 5.000) հարձակումները, շարժվեց հայ բնակչության քարավանը՝ զինված աշխարհագորի (մոտ 5.000) ուղեկցությամբ: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷²⁷
4728. 1332 ամառ - Անի-Կեմախ ամրոցի շրջակայքը ապստամբած Հասան-Բուզուրգի բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց, սակայն Հասան-Բուզուրգը գերվեց և բանտարկվեց Անի-Կեմախ ամրոցում:⁴⁷²⁸
4729. 1332 օգոստոսի 30 - Օսմանոյի ճ-մ: Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մանր մարտերով հետ մղեցին Արաբեյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷²⁹
4730. 1334 - Գուզարք, Տայք, Վանանդ և Սպեր մտան Գեորգի V Պայծառի և Վահրամ Չաքարյանի գլխավորած Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), որի արդյունքում Սամցխեի աթաբեկությունը առանց դիմադրության փաստացի ընդունեց Զարթիկի թագավորության գերիշխանությունը:⁴⁷³⁰
4731. 1334 - Հիսն-Բեֆի ճ-մ: Մուշիր-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Շամս-Էդ-Դին Սալիհի գլխավորությամբ առաջխաղացած Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000) և հետ շարտեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁷³¹
4732. 1335 մայիսի 2 - հունիսի 3 - Մամեստիան, Ադանան և Տարսուր, ինչպես նաև Թի-Համտուն ու Սոլուն ամրոցները սպարապետ Լևոն Հեթումյանի¹ գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Ղահրամանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 120.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 3.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁷³²
4733. 1335 մայիսի 27 - Սիսի ճ-մ: Լևոն IV-ի և սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (100.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁷³³
4734. 1335 մայիսի 28 - 30 - Այասի ճ-մ: Սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000), օգտվելով քաղաքի աշխարհագորի աջակցությունից, հաղթեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 2.000 զինվոր:⁴⁷³⁴
4735. 1335 նոյեմբերի սկիզբ - 1336 հունվար - Ադվանքը, Փայտակարանը, Ուտիքը, Ատրպատականը և Արցախը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Հորդայական VIII պատերազմը սկսած Ոսկե Հորդայի բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց:⁴⁷³⁵
4736. 1335 դեկտեմբերի կես - Ցիլի լեռան ճ-մ: Գեորգի V Պայծառի գլխավորած Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ու գլխովին ոչնչացրին հավաքի ներկայացած խոշոր ազնվականներին (մոտ 250, այդ թվում նաև հայեր (մոտ 50)): Հաղթողներից կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁷³⁶
4737. 1336 փետրվար - Կուրի ճ-մ (Փայտակարան, Հրաբոտ-Պերոժ գավառ)⁴⁷³⁷

Արփայի գլխավորած Էլիանության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) շարժվեցին Ոսկե Հորդայի առաջխաղացած բանակին (մոտ 150.000) ընդառաջ ու ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին Կուրի աջ ափին: Կարճ ժամանակ անց Ոսկե Հորդայի բանակը մոտեցավ Կուրի ձախ ափին և ճամբարեց:

I փուլ - Մի քանի օր շարունակ գետի տարբեր ափերում տեղակայված թշնամական բանակների միջև ընթացավ աղեղնամարտ:

¹ Այս քաջարի և հայ ժողովրդի ռազմական պատմության մեջ ոչ այնքան հայտնի սպարապետը Կիլիկիայի թագավորության արքա Կոնստանդին I-ի (1298-1299) և Սմբատ Սպարապետի որդի Լևոնի տղա Սմբատի առջիկ Մարիամի որդին էր:

II փուլ – Չհասնելով էական հաջողության՝ Ոսկե Յորդայի բանակը լքեց դիրքերը և ուղղություն վերցրեց դեպի հյուսիս:

III փուլ – Էլիսանության բանակը շարժվեց թշնամու հետքերով և մանր հարձակումներով զգալի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4738. 1336 մարտ – Յուսիսային Կովկասը և Նախակովկասյան տափաստանները Արփայի գլխավորությամբ Ղերբենից հյուսիս արշաված Էլիսանության բանակը (մոտ 118.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 9.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁷³⁸ Յորդայական VIII պատերազմը ավարտվեց:
4739. 1336 ապրիլի վերջ - հուլիսի 6 – Կիլիկիայի թագավորության տարածքը սպարապետ Լևոն Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Ղահրամանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁷³⁹
4740. 1336 հունիսի 16 - հուլիսի 6 – Կուկլակ ամրոցը, ինչպես նաև Ճոխին, Բուրք ու Ճակք բերդերը (Լեռնային Կիլիկիա) Մամլուքյան սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷⁴⁰
4741. 1336 հունիսի վերջ – Այասը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել ծովային ամրոցը, նահանջեց: Հայերը կորցրին ընդհանուր՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁷⁴¹
4742. 1336 հունիսի վերջ – Նոր ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բալդուին Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 800) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷⁴²
4743. 1336 հուլիսի 5 – Ախանտանի ճ-մ (Տրապիզոնի մոտ): Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Արաթենյանների Էմիրության ներխուժած բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁴⁷⁴³
4744. 1336 հուլիսի 6 – Սուրբ Կյուրիկե վանքի ճ-մ (Տրապիզոնի մոտ): Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) հասան Արաթենյանների Էմիրության նահանջող բանակին (մոտ 18.000) և կրկին պարտության մատնեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁷⁴⁴
4745. 1336 հուլիսի 7 – Մինտրիի ճ-մ (Տրապիզոնի մոտ): Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 18.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հասան Արաթենյանների Էմիրության նահանջող բանակին (մոտ 18.000) և վերջնական պարտության մատնեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁷⁴⁵
4746. 1336 հուլիսի 25 – Այաշկերտի ճ-մ (= Այադադի ճ-մ)⁴⁷⁴⁶

Էլիսան Մուսայի և Ալի Փադիշահի գլխավորությամբ Թավրիզ-Յեդ-Արճեշ-Այաշկերտ երթուղով արշաված Էլիսանության բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Հասան Բուզուրգի ու Էլիսանի հռչակված Մուհամմեդի գլխավորությամբ Սեբաստիա-Երզնկա-Կարին-Ալնիկ ամրոց-Այաշկերտ երթուղով առաջխաղացած ապստամբների բանակին (մոտ 40.000): Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Հասան Բուզուրգը, առերես համաձայնելով մարտադաշտը թողնելու ու Մուսային և Մուհամմեդին միայնակ իրենց հարցերը պարզաբանելու հնարավորություն տալու Ալի Փադիշահի առաջարկին, մի ուժեղ ջոկատով (2.000 հեծյալ) դարան դրեց աջ թևի բլրակի հետևում:

I փուլ – Էլիսանության բանակը հարձակվեց ապստամբների բանակի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս թևերին, սակայն դրանից հետո, հակառակորդին հետապնդելու փոխարեն, հաղթողները սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով:

II փուլ – Այս ընթացքում ապստամբների բանակի կենտրոնը հաղթեց հակառակորդի կենտրոնին և ցրեց այն:

III փուլ – Ապստամբների բանակի կենտրոնը և դարանակալ ջոկատը հարվածեցին Ալի Փադիշահի գլխավորությամբ սեփական աջ թևում առաջացած հակառակորդի ծախ թևին, ընդ որում նույն այս ժամանակ ճակատային հարված հասցրեց նաև մարտադաշտ վերադարձած ապստամբների բանակի աջ թևը: Արդյունքում՝ Էլիսանության բանակի ծախ թևը գլխովին ջախջախվեց, իսկ Ալի Փադիշահն Էլ գերվեց և սպանվեց սպանվեց:

IV փուլ – Ապստամբների բանակը վերականգնեց մարտակարգը և հարվածեց Էլիսանության բանակի աջ թևին, ընդ որում նույն այս ժամանակ ճակատային հարված հասցրեց նաև մարտադաշտ վերադարձած ապստամբների բանակի ծախ թևը: Որպես հետևանք, Էլիսանության բանակը վերջնական պարտություն կրեց:

V փուլ – Ապստամբների բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Ատրպատական՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

Հաղթողները կորցրին մոտ 8.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր: Մուսան դիմեց փախուստի, որից հետո Էլիսան հռչակվեց Հասան Բուզուրգի դրածո, մանկահասակ Մուհամմեդը:

4747. 1337 ապրիլ - մայիս - Կիլիկիայի թագավորության տարածքը սպարապետ Լևոն Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 30.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Ղահրամանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁷⁴⁷

4748. 1337 ապրիլ - մայիս - Այսուր Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին ընդհանուր՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁷⁴⁸

4749. 1337 ապրիլ - մայիս - Հառնի (= ալ-Հարունիա) Հումուս և Կովառայ ամրոցները, ինչպես նաև Նուջայմա ու Աֆանդկար բերդերը (վերջին երկուսը՝ Լեռնային Կիլիկիա) Մամլուքյան սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁷⁴⁹ Կնքվեց հաշտություն, ինչի արդյունքում Ջեյիուն գետից արևելք ընկած տարածքներն անցան Մամլուքյան սուլթանությանը, Մուլնոն ամրոցի շրջակայքը՝ Ղահրամանյանների Էմիրությանը, Պլասթայի շրջակայքում անկախ կարգավիճակով վերջնականապես հաստատվեց մինչ այդ Էլիսանությանը ենթակա Չուլքադարյանների Էմիրությունը, իսկ Կալիկանդոս գետից արևմուտք ընկած տարածքները, կտրված լինելով մայր թագավորությունից, ստիպված ընդունեցին Կիպրոսի թագավորության գերիշխանությունը:

4750. 1337 ամառ - Պլասթայի ճ-մ: Ղարաջա-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ղահրամանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000) և մտավ քաղաք: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁷⁵⁰

4751. 1338 փետրվար - մայիս - Երզնկան ապստամբած Հասան Զյուլուկի բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Արաթեյանների Էմիրության կայազորից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն չամրացավ քաղաքում: Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁷⁵¹

4752. 1338 հուլիսի 16 - Այաշկերտի ճ-մ (= Այադադի ճ-մ)⁴⁷⁵²

Էլիսան Մուհամմեդի և Հասան Բուզուրգի գլխավորությամբ Թավրիզ-Հեր-Արծեշ-Այաշկերտ երթուղով արշաված Էլիսանության բանակը (մոտ 40.000) մոտեցավ Հասան Զյուլուկի գլխավորությամբ Երզնկա-Կարին-Ավնիկ ամրոց-Այաշկերտ երթուղով առաջխաղացած ապստամբների բանակին (մոտ 40.000): Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Հասան Զյուլուկը մինչ այդ կարողացել էր կապեր հաստատել հակառակորդի բանակի զգալի մասի հետ՝ համոզելով մարտի ժամանակ իր կողմն անցնել:

I փուլ – Էլիսանության բանակի ծախ թևը հարձակվեց ապստամբների բանակի աջ թևի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս: Այս ընթացքում, սակայն, Էլիսանության

բանակի աջ թևը, իսկ հետո էլ կենտրոնը անցան հարձակման անցած ապստամբների բանակի կողմը:

II փուլ – Ապստամբների բանակը զարգացրեց հաջողությունը և վերջնական պարտության մատնեց ու ցրեց հակառակորդին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հասան Բուզուրգը դիմեց փախուստի, իսկ Մուհամմեդը գերվեց և սպանվեց: Արդյունքում Հասան Զյուլուկը էլիսան հռչակեց Սաթիբեկին:

4753. 1338 օգոստոս – Սեբաստիան Արաթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) սովի շնորհիվ գրավեց Էլիսանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴⁷⁵³
4754. 1338 օգոստոս – Տարանդա ամրոցը Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով գրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 300): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 250 զինվոր:⁴⁷⁵⁴
4755. 1338 սեպտեմբեր – Երզնկայի շրջակայքը Էլիսանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁵⁵
4756. 1339 հունիսի 2 – Երզնկայի ճ-մ: Ղարաջա-բեկի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության և Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Էլիսանության ու Արաթենյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁷⁵⁶
4757. 1339 հունիսի 4 – Խանդարուն ամրոցը (Երզնկայի մոտ) Ղարաջա-բեկի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության և Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ (մոտ 20.000) զորավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 800) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁷⁵⁷ Արաթենյանների էմիրությունը ընդունեց Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:
4758. 1340 ապրիլ – Լվովը (Արևմտյան Ուկրաինա) Լեհական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Գալիցա-Վոլինյան իշխանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁷⁵⁸ Արդյունքում Գալիցա-Վոլինյան իշխանության զգալի մասը ընկավ Լեհական թագավորության գերիշխանության տակ:
4759. 1340 մայիս – Երզնկայի շրջակայքը Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁵⁹
4760. 1340 հունիս – Կիլիկիայի արևելքը Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁶⁰
4761. 1340 հուլիսի 2 – Սուրբ Եվգենիոսի վանքի ճ-մ (Տրապիզոնում): Կայսրուհի Իրինայի բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200), կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, հաղթեցին վանքում ապաստանած ապստամբներին (մոտ 800) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁷⁶¹
4762. 1340 հուլիս – Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁶²
4763. 1340 օգոստոս – Ղարանաղի և Եկեղյաց գավառները Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁷⁶³
4764. 1340 օգոստոս – Երզնկայի շրջակայքը Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁶⁴
4765. 1340 սեպտեմբեր – Քազունդ գավառը, Այաշկերտը ու նրա շրջակայքը, Տուրուբերանը, Սուշը և նրա շրջակայքը ու Հաշտեանք գավառը, փորձելով հնազանդեցնել ապստամբած Հաջի Թավային, Հասան Զյուլուկի գլխավորությամբ Թավրիզից արշաված Էլիսանության բանակը (15.000) ասպատակեց և նահանջեց Մարդին:⁴⁷⁶⁵

4766. 1340 հոկտեմբերի սկիզբ - Մարդինի ճ-մ: Բաղդադից արշաված Հասան Բուզուրգին եկթակա ապստամբների բանակը (մոտ 20.000), շնորհիվ մարտի ժամանակ թիկունքից հասցված հարվածի, հաղթեց Հասան Բյուչուկի գլխավորությամբ Մարդինից արշաված Էլխանության և Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁷⁶⁶
4767. 1340 հոկտեմբեր - Մուշո և Նրա շրջակայքը ու Հաշտեանք գավառը Բաղեշից առաջխաղացած Շամսադդինյանների Էմիրության, ինչպես նաև Ավնիկ ամրոցից առաջխաղացած ապստամբած Իբրահիմ Սուբայի միացյալ բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁶⁷
4768. 1340 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի կես - Կարինը և Նրա շրջակայք, փորձելով հնազանդեցնել ապստամբած Իբրահիմ Սուբային, Հասան Բյուչուկի գլխավորությամբ Մարդինից արշաված Էլխանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց:⁴⁷⁶⁸
4769. 1340 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի կես - Ավնիկ ամրոցը Հասան Բյուչուկի գլխավորությամբ Կարինից արշաված Էլխանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Իբրահիմ Սուբայի բանակից (մոտ 500), ինչից հետո նահանջեց Թավրիզ:⁴⁷⁶⁹
4770. 1341 գարուն - Ամիրի շրջակայքը Թուր-Ալիի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁷⁰
4771. 1341 հուլիսի 4 - օգոստոս - Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Արաթեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁷¹
4772. 1341 սեպտեմբեր - Բագրևանդ գավառը, փորձելով հնազանդեցնել Հաջի Թավային միացած Իբրահիմ Սուբային, Հասան Բյուչուկի գլխավորությամբ Թավրիզից արշաված Էլխանության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց Թավրիզ:⁴⁷⁷²
4773. 1342 ապրիլ - Ալաշկերտի ճ-մ: Հաջի Թավայի և Իբրահիմ Սուբայի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլխանության բանակին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷⁷³
4774. 1342 մայիս - Բագրևանդ գավառը, Ալաշկերտը և Նրա շրջակայքը, Տուրուբերանը, Մուշո ու Նրա շրջակայքը և Հաշտեանք գավառը, փորձելով հնազանդեցնել Հաջի Թավային ու Իբրահիմ Սուբային, Հասան Բյուչուկի գլխավորությամբ Թավրիզից արշաված Էլխանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց Թավրիզ:⁴⁷⁷⁴
4775. 1342 ամառ - Երզնկան Հաջի Թավայի ու Իբրահիմ Սուբայի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Էլխանության բանակը (մոտ 20.000) 12 օրում գրավեց Արաթեյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁷⁷⁵
4776. 1342 աշուն - Կիլիկիայի արևելքը Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁷⁶
4777. 1342 աշուն - Ալասը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000, որից 16.000 հեծյալ) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000), սակայն սկսված բանակցություններից հետո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷⁷⁷
4778. 1343 մարտ - Մարաշի ճ-մ: Ղարաջա-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁷⁷⁸
4779. 1343 ապրիլ - Ղուրդուղադի ճ-մ (Մարաշից մոտ 50 կմ հարավ-արևմուտք)⁴⁷⁷⁹

Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) սկսեց մոտենալ Ղարաջա-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000):

I փուլ - Մամլուքյան սուլթանության բանակը անակնկալ հարձակվեց Չուլքադարյանների Էմիրության բանակի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս, որն ամրացավ մոտակա բարձունքներում:

II փուլ – Մամլության սուլթանության բանակը հարձակման անցավ ամուր դիրքերում պաշտպանության անցած Չուլթադարյանների էմիրության բանակի ուղղությամբ, սակայն ենթարկվեց կտրուկ հակահարձակման և ծանր պարտություն կրեց:

III փուլ – Չուլթադարյանների էմիրության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և զգալի կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

4780. 1343 հունիս – Տրապիզոնի կայսրության տարածք Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁸⁰

4781. 1343 ամառ – Կիլիկիայի թագավորության տարածք սպարապետ Ջիվան Լուսինյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մամլության սուլթանության ու Ղահրամանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁷⁸¹

4782. 1343 ամառ – Ադանան Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 7.500, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁴⁷⁸²

4783. 1343 սեպտեմբերի 23 - 1345 մարտի 25 – Կաֆան Ոսկե Հորդայի բանակը (մոտ 70.000) չգրավեց Ջենովայի հանրապետության բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁷⁸³

4784. 1343 նոյեմբեր – Սեբաստիայի ճ-մ⁴⁷⁸⁴

Էլիսան Սուլեյմանի և Յաղուբ Շահի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Էլիսանության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Հաջի Թավայի ու Իբրահիմ Սուլթայի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակին (մոտ 12.000):

I փուլ – Էլիսանության բանակը հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս, սակայն դրանից հետո, հակառակորդին հետապնդելու փոխարեն, հաղթողները սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով:

II փուլ – Արաթենյանների էմիրության բանակը վերականգնեց մարտակարգը և, անցնելով հզոր հակահարձակման, պարտության մատնեց հակառակորդին:

III փուլ – Արաթենյանների էմիրության բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Երզնկա՝ առանց մարտերի գրավելով քաղաքը:

IV փուլ – Շարունայելով հետապնդումը՝ Արաթենյանների էմիրության բանակը հասավ մինչև Կարին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 4.000, պարտվողները՝ մոտ 13.000 զինվոր:

4785. 1344 մայիս – Շամքորի ճ-մ⁴⁷⁸⁵

Մելիք-Աշրաֆի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Էլիսանության բանակը (մոտ 10.000) սկսեց հետապնդել ապստամբած Սորդուն իբն Չոբանի և Յաղի-Բասանի գլխավորությամբ Թավրիզ-Հեռ-Նախիբևան-Սոդե-Շամքոր երթուղով հեռացող ապստամբների բանակին (մոտ 10.000): Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Ապստամբների բանակի աջ թևը հարձակվեց Էլիսանության բանակի ձախ թևի վրա, սակայն համառ մարտից հետո հետ մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Էլիսանության բանակի աջ թևը հարձակվեց հակառակորդի բանակի ձախ թևի վրա և համառ մարտից հետո փախուստի մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Էլիսանության բանակը վերականգնեց մարտակարգը և հարվածեց ապստամբների բանակի աջ թևին, իսկ հետո՝ կենտրոնին: Որպես հետևանք, ապստամբների բանակը վերջնական պարտություն կրեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր: Մելիք-Աշրաֆի դիրքերը, որպես Էլիսանության փաստացի կառավարիչ, ամրապնդվեցին:

4786. 1344 մայիս - խլաթի շրջակայք Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁸⁶
4787. 1344 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Յայեսից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 25.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁷⁸⁷
4788. 1344 նոյեմբերի 17 - Ադանայի ճ-մ: Օշին Յեթումյանի, Կոնստանդին Յեթումյանի և վերջինիս եղբայր Յեթումի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց ֆրանսիացիներից կազմված Կոնստանդին II Լուսինյանի Մադիագական գունդը (300): Յայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ 300 զինվոր:⁴⁷⁸⁸ Կոնստանդին II-ը սպանվեց, Կոնստանդին Յեթումյանը՝ Կոնստանդին III-ը, դարձավ Կիլիկիայի թագավորության արքա, իսկ Յեթումը՝ սպարապետ:
4789. 1345 գարուն - Կարինի շրջակայք Արաթենի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁷⁸⁹
4790. 1346 ապրիլի սկիզբ - Կապան ամրոցը Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Կիլիկիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁷⁹⁰
4791. 1346 ապրիլի վերջ - Կապան ամրոցի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հետ մղեց Կոնստանդին III-ի և սպարապետ Յեթում Զաջ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁷⁹¹
4792. 1346 ամառ - Կապան ամրոցի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հետ մղեց Յայեսից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁷⁹²
4793. 1346 հոկտեմբերի վերջ - Կապան ամրոցի ճ-մ: Կոնստանդին III-ի և սպարապետ Յեթում Զաջ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000) ու մտավ ամրոց: Յայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁷⁹³
4794. 1347 գարուն - Ենեռն (Փոքր Յայքի հյուսիս-արևմուտք, ծովի ափին) Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁷⁹⁴
4795. 1347 մայիսի 25 - Այասը Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո այն փոխանցեց Մամլուքյան սուլթանությանը՝ կրկին ընդունելով վերջինիս գերիշխանությունը: Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁷⁹⁵
4796. 1347 ապրիլի կես - Այասը Կոնստանդին III-ի և սպարապետ Յեթում Զաջ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու Յիվանդախնամների օրդենը (մոտ 500) Կիպրոսի թագավորության նավատորմի (մոտ 100 նավ) աջակցությամբ գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁷⁹⁶
4797. 1347 աշուն - Պապեռոն ամրոցը Ղահրամանյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁷⁹⁷
4798. 1348 հունվար - Կեռասունտը Ջենովայի հանրապետության բանակը (մոտ 5.000, 50 նավ), ինչպես նաև Յիվանդախնամների օրդենը (մոտ 1.000) գրավեցին Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁷⁹⁸
4799. 1348 գարուն - Կախերթի ճ-մ: Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Էլիանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 40.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁷⁹⁹
4800. 1348 գարուն - Այասը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁸⁰⁰

4801. 1348 հուլիսի 29 - 31 - Տրապիզոնի ճ-մ: Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Օսմանյան, Արաթենյանների և Թուր-Ալիի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁸⁰¹
4802. 1348 աշուն - Կոարոքի ճ-մ: Բարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Օսմանյան, Արաթենյանների ու Թուր-Ալիի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁸⁰²
4803. 1349 մայիսի 5 - Տրապիզոնի ծովամարտ: Ջենովայի հանրապետության նավատորմը (2 նավ) հաղթեց Տրապիզոնի կայսրության նավատորմին (մոտ 8 մեծ և փոքր նավ): Յաղթողները գերեցին 8 նավ:⁴⁸⁰³
4804. 1349 գարուն - Ալեքսանդրեյի ճ-մ: Կոնստանդին III-ի և սպարապետ Յեթում Բաջ Յեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու Յիվանդախանյանների օրդենը (մոտ 1.000) հաղթեցին առանց մարտերի քաղաք մտած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁸⁰⁴
4805. 1349 գարուն - Արզն Էյուբյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Արզնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արզնի էմիրությունը ոչնչացավ:⁴⁸⁰⁵
4806. 1349 - Լվոլը Լեհական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Գալիցա-Վոլինյան իշխանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁸⁰⁶
4807. 1350 - Լվոլը Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Լեհական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁸⁰⁷
4808. 1351 մարտ - Արցախի ճ-մ: Ապստամբած Դոլու Բայազետի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակին (մոտ 7.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁰⁸
4809. 1351 ապրիլ - Արցախի ճ-մ: Դոլու Բայազետի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակին (մոտ 7.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁰⁹
4810. 1351 մայիս - Արցախի ճ-մ: Դոլու Բայազետի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 4.500) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակին (մոտ 6.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸¹⁰
4811. 1351 գարուն - Ամիրի ու Սոսուկի շրջակայք Թուր-Ալիի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸¹¹
4812. 1351 գարուն - Վասպուրականը Բայրամ-Խոջայի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸¹²
4813. 1351 գարուն - Խյաթը Մարոնից առաջխաղացած Էլիանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), ինչից հետո նահանջեց Մարոնի: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸¹³
4814. 1351 գարուն - Մարոնի շրջակայք Էլիանության բանակը ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸¹⁴
4815. 1351 հունիս - Արցախի ճ-մ: Դոլու Բայազետի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 4.000) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակին (մոտ 5.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸¹⁵
4816. 1351 օգոստոս - Արցախի ճ-մ: Դոլու Բայազետի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակին (մոտ 8.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸¹⁶
4817. 1351 հոկտեմբեր - Արցախի ճ-մ: Մելիք Աշրաֆի գլխավորությամբ Թավրիզից արշաված Էլիանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Ալիքի և Դոլու Բայազետի գլխավորած

ապստամբների բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում ինքնասպան եղած Դուլու Բայազետը ու գերված, իսկ հետո սպանված սպանվեցին նաև Ալիբը:⁴⁸¹⁷

4818. 1352 օգոստոս - Կեռասունտի ծովամարտ: Վենետիկի հանրապետության նավատորմը (մոտ 10 նավ) հաղթեց Ջենովայի հանրապետության նավատորմին (մոտ 10 նավ): Հաղթողները կորցրին մոտ 2, պարտվողները՝ մոտ 10 նավ:⁴⁸¹⁸

4819. 1353 օգոստոս - Պլասթայի շրջակայքը Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց:⁴⁸¹⁹

4820. 1353 սեպտեմբերի սկիզբ - սեպտեմբերի կես - Ղուղուղադի ճ-մ⁴⁸²⁰

Պլասթայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) մոտեցավ Ղարաջա-բեկի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000):

I փուլ - Սեպտեմբերի սկզբին Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը անցավ հարձակման, սակայն Չուլքադարյանների էմիրության բանակը 12 օր շարունակ համառորեն հետ մղեց հակառակորդի բոլոր գրոհները:

II փուլ - Սեպտեմբերի կեսին Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը անցավ վճռական հարձակման՝ ի վերջո գրավելով հակառակորդի դիրքերը:

III փուլ - Չուլքադարյանների էմիրության պահեստազորը անցավ հակահարձակման և, շեղելով հակառակորդի ուշադրությունը, թույլ տվեց Ղարաջա-բեկին գումակային ուժերի հետ միասին հեռանալ ու ապաստանել Կեսարիայում:

Հաղթողները կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր: 1353 թ-ի սեպտեմբերի 22-ին Ղարաջա-բեկը Կեսարիայում գերվեց, հանձնվեց Մամլուքյան սուլթանությանը և մահապատժի ենթարկվեց: Ստեղծվեց Ռամադանյանների էմիրությունը:

4821. 1355 մայիս - Կեռասունտը և Կենիսիկը (Կեռասունտի մոտ) Ալեքսեյ III-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Ադ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին ապստամբների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸²¹

4822. 1355 ամառ - Փոքր Հայքի հարավ-արևմուտքը Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸²²

4823. 1355 ամառ - Երզնկայի շրջակայքը Բաբերդից առաջխաղացած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) ասպատակեց՝ զցելով այն իր տիրապետության տակ:⁴⁸²³

4824. 1355 աշուն - Ադանայի և Տարսուսի շրջակայքը Կոնստանդին III-ի ու սպարապետ Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁸²⁴

4825. 1356 ամառ - Պարիսարյան լեռների ճ-մ: Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ալեքսեյ III-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸²⁵

4826. 1356 աշուն - Բջնի ամրոցը Էլիանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁸²⁶

4827. 1356 աշուն – Անի Էլիանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁸²⁷
4828. 1357 հունվար – Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Արաթեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸²⁸
4829. 1357 մարտ – Պարխարյան լեռների շրջակայքը Ալեքսեյ III-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին:⁴⁸²⁹

Հորդայական IX պատերազմ (1357)

4830. 1357 մայիսի վերջ – Բջնի ամրոցը Չազա Չաքարյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 600) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Էլիանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁸³⁰ Արդյունքում Սյունիքը, Գողթնը, ինչպես նաև Նախիջևան գավառի հիմնական մասն ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ, իսկ Խաչենի իշխաններն էլ ընդունեցին Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:
4831. 1357 հունիսի սկիզբ – Թավրիզի ճ-մ. Դերբենդ-Աղվանք-Ուտիք-Արցախի հարավ-Քարզանդ-Ատրպատական-Թավրիզ երթուղով Ջանիբեկի, Զեյ-Կավուսի և այլոց գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Ոսկե Հորդայի ու Շիրվանշահերի Էմիրության միացյալ բանակը (300.000) հաղթեց Մելիք-Աշրաֆի գլխավորած Էլիանության բանակին (18.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸³¹ Մելիք-Աշրաֆը գերվեց և սպանվեց: Հորդայական IX պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Էլիանությունը ոչնչացավ, նրա տարածքը ընկավ Ոսկե Հորդայի տիրապետության տակ, իսկ Ոսկե Հորդայի խանի որդի Բերդիբեկը հռչակվեց նոր գրավված տարածքների տիրակալ: Դրանից հետո, գրավված տարածքներում թողնելով ուժեղ բանակ, Ջանիբեկն իր բանակի հիմնական ուժերով հեռացավ Նախակովկասյան տափաստաններ: Իր հերթին, շուտով, տեղեկանալով, որ հայրը մահացու հիվանդ է, Բերդիբեկը թողեց գրավված տարածքները և վերադարձավ Ոսկե Հորդայի տարածք, իսկ գրավված տարածքներում էլ իշխանությունն անցավ Ախիջուկին:
4832. 1357 աշուն – Ջուղայի ճ-մ. Շիրվանշահերի Էմիրության (մոտ 5.000) և Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ախիջուկի բանակին (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁸³²
4833. 1357 աշուն – Սիսական-ի-Կոտակի ճ-մ. (Արաքս գետի ափին, Մանի գյուղի մոտ): Թավրիզից արշաված և հարավից գետին մոտեցած Ախիջուկի բանակը (մոտ 20.000), չկարողանալով իրականացնել գետանցում, Շիրվանշահերի Էմիրության (մոտ 4.500) և Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 4.500) միացյալ բանակի հետ սկիզբ առած տևական աղետնամարտով հասավ մինչև խուղափերինի կամուրջ, որտեղ կնքվեց հաշտություն: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁸³³
4834. 1358 օգոստոսի 6 – Սինա լեռան ճ-մ. (Թավրիզից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևելք)⁴⁸³⁴

Ուվեյսի գլխավորությամբ Քաղդաղից արշաված Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Ախիջուկի (մոտ 30.000) և Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 3.000) միացյալ բանակին: Օրվա երկրորդ կեսին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Ջելաիրյանների սուլթանության բանակի աջ թևը անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով հակառակորդի ձախ թևին, ստիպեց վերջինիս նահանջել: Իր հերթին, սակայն, Ախիջուկի բանակի աջ թևը հաղթեց թշնամուն բանակի ձախ թևին և փախուստի մատնեց: Վրա հասած գիշերը ընդհատեց մարտը:

II փուլ - Հաջորդ օրն առավոտյան Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, ինչի արդյունքում հակառակորդի բանակը, առանց լուրջ դիմադրություն ցույց տալու, ցրվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ախիջուկը դիմեց փախուստի և պատսպարվեց Արցախում:

4835. 1358 Նոյեմբերի 13 - Նոյեմբերի վերջ - Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և Նահանջեց:⁴⁸³⁵
4836. 1358 դեկտեմբերի սկիզբ - 1359 գարուն - Աղանան, Տարսունը և Մամեստիան Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸³⁶
4837. 1359 հունվարի 29 - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Ախիջուկի (2.000) և Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 2.000) միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց Թավրիզի արշաված Ջելաիրյանների սուլթանության ճամբարած բանակին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸³⁷
4838. 1359 մարտ - Հերի ճ-մ: Եզդանիշիր գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Ախիջուկի գլխավորությամբ Թավրիզի ասպատակելով առաջխաղացած բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸³⁸ Նույն տարվա աշնանը, սակայն Ջելաիրյանների սուլթանության բանակի (մոտ 70.000) առաջխաղացման պայմաններում Ախիջուկը առանց որևէ դիմադրության փախավ Կապան, սակայն այստեղ գերվեց և սպանվեց: Արդյունքում Ատրպատականը, ինչպես նաև Ոսկե Հորդայի տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի տարածքների զգալի մասը ընկավ Ջելաիրյանների սուլթանության տիրապետության տակ:
4839. 1359 ամառ - Աղանան, Տարսունը և Մամեստիան Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴⁸³⁹
4840. 1359 օգոստոսի 27 - Վարդուկանի ճ-մ (Թավրիզից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք): Մուհամմեդի գլխավորությամբ Սպահանի առաջխաղացած Մուզաֆֆարյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Ախիջուկի (մոտ 20.000) ու Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 2.000) միացյալ բանակին և մտավ Թավրիզ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸⁴⁰ Նույն տարվա սեպտեմբերի սկզբին, սակայն, տեղեկանալով, որ հարավից քաղաքին է մոտենում Ուլեյսի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 60.000), իսկ Սպահանում էլ գահակալական պայքար է սկսվել, Մուզաֆֆարյանների էմիրության բանակը արագորեն Նահանջեց Սպահան, իսկ Թավրիզն էլ ընկավ Ջելաիրյանների սուլթանության տիրապետության տակ: Իր հերթին, կարճ ժամանակ անց Ուլեյսը բանակցությունների նպատակով իր մոտ կանչեց Կապանում պատսպարված Ախիջուկին և սպանեց՝ վերջնականապես ամրապնդելով սեփական իշխանությունը տեղում:
4841. 1359 դեկտեմբեր - 1360 գարուն - Աղանան և Տարսունը Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Չուբադարյանների և Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) գրավեց Օշին Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.800 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Օշինը, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸⁴¹ Առժամանակ զինադադարի կնքվեց և, ըստ ձեռք բերված պայմանավորվածության, Կոռիկոսը պետք է հանձնվեր Մամլուքյան սուլթանությանը, սակայն սրա բնակչությունը չենթարկվեց այդ որոշմանը և 1360 թ-ի հունվարի վերջին քաղաքը հանձնեց Կիպրոսի թագավորությանը:
4842. 1360 գարուն - Խաղկտիքի ճ-մ: Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց կիրճերում ամրություններ կառուցող Տրապիզոնի կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁴²
4843. 1360 մարտ - Արծեղի և Խյաթի շրջակայքը աննկատ երկրամաս ժամանած Թեմուրտաշ իբն Աշրաֆի բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ուլեյսի գլխավորած Էլխանության բանակը (մոտ 40.000) առաջացավ Թավրիզ-Հեր-Արծեղ-

Այաքկերտ երթուղով, Խլաթի կառավարիչը գերեց Թեմուրտաշ իբն Աշրաֆին և հանձնեց Ուվեյսին, որն էլ մահապատժի ենթարկեց վերջինիս:⁴⁸⁴³

4844. 1360 ամառ - Խարբերդի և Բեհեսնի ամրոցի շրջակայքը Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը ասպատակեց ու նահանջեց⁴⁸⁴⁴:
4845. 1361 գարուն - Այլթապի ճ-մ: Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Այլթապից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 4.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁸⁴⁵
4846. 1361 գարուն - Քուլթալիսիի ճ-մ: Բագրատ IV Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող սվաններին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁴⁶
4847. 1361 ամառ - Գուզարքի ճ-մ: Բագրատ IV Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին ասպատակելով առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության ու Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁸⁴⁷
4848. 1361 ամառ - Տրապիզոնի կայսրության արևելքը Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁴⁸
4849. 1362 գարուն - Մեյխտեի ճ-մ: Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Հայեսպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության և Մուհամմեդի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁸⁴⁹
4850. 1362 մայիս - Մաճուկի ճ-մ (Փոքր Հայք, Տրապիզոնից մոտ 25 կմ հարավ): Քաղաքի աշխարհագրը (մոտ 100) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) քաղաքի մոտ գտնվող կիրճում դարանը գցեցին Բաբերդից արշաված ու Լարանիայի և Հաստենիսի շրջակայքը (Փոքր Հայք, Սև ծովի ափին) ասպատակած Արաթենյանների էմիրության բանակին և հաղթեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ 200 սպանված, որոնց թվում զոհվեց նաև թշնամու բանակի առաջնորդը, ինչպես նաև 90 գերի:⁴⁸⁵⁰
4851. 1362 հուլիսի 10 - Երզնկայի ճ-մ: Երզնկայի կառավարչ, Արաթենի որդի Փիր-Հուսեյնի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բաբերդից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸⁵¹
4852. 1362 օգոստոսի 1 - սեպտեմբերի 11 - Բաբերդը Փիր-Հուսեյնի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸⁵²
4853. 1362 հոկտեմբեր - Գոլախը և Կուկոս ամրոցը (Փոքր Հայք, Խաղկտիք) Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) 16 օրում չգրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁵³
4854. 1363 գարուն - Կիլիկիայի արևելքը Բարբուքի գլխավորությամբ Հայեսպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Խալիլ-բեկը հրաժարվեց Մեյխտեի նկատմամբ հետագա ոտնձգություններից:⁴⁸⁵⁴
4855. 1364 գարուն - Երզնկայի շրջակայքը Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁵⁵
4856. 1364 գարուն - Խարբերդը Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁵⁶
4857. 1365 գարուն - Մեյխտեի և Երզնկայի շրջակայքը Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց:⁴⁸⁵⁷

4858. 1365 ամառ - Աղգախոր Զեյ-Կավուսի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁵⁸
4859. 1365 ամառ - Սուղակը Ջենովայի հանրապետության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Վենետիկի հանրապետության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸⁵⁹
4860. 1365 ամառ - Կաֆայի ճ-մ: Ոսկե Յորդայի բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ջենովայի հանրապետության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 2.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁶⁰
4861. 1365 ամառ - աշուն - Խաղբերոք Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) 4 ամիս պաշարեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁶¹ Արդյունքում Չուլքադարյանների էմիրությունը կրկին ընդունեց Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը, սակայն պահպանեց քաղաքը:
4862. 1366 գարուն - Խաղբերոք Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁶² Արդյունքում Չուլքադարյանների էմիրությունը կրկին ընդունեց Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:
4863. 1366 գարուն - Աղգախոր Զեյ-Կավուսի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁶³
4864. 1366 ապրիլ - Մաղղինը Բայրամ-խոջայի գլխավորությամբ Սոսուլից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Ահմեդի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց Սոսուլ: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁸⁶⁴ Նույն տարվա մայիսի սկզբին Ուվեյսի գլխավորությամբ Տիկրիտից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 60.000), ինչից կարճ ժամանակ անց Ուվեյսը ձերբակալեց Թուրքմենին:
4865. 1366 հուլիս - Սուլշի ճ-մ: Ուվեյսի և Ղութլուղի գլխավորությամբ Մաղղին-Ամիդ-Ճապաղթուր (վերջինը՝ Մինչեփրատյան Ծոփե, Ճապաղջուր գետի ափին) -Սուլշ երթուղով առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Բայրամ-խոջայի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 10.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸⁶⁵
4866. 1366 հուլիս - Արծկեի շրջակայք Ուվեյսի գլխավորությամբ Սուլշից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակի (մոտ 55.000) մի մասը (15.000) ասպատակեց, ինչից հետո հիմնական բանակի հետ հեռացավ Թավրիզ:⁴⁸⁶⁶
4867. 1367 փետրվարի կես - մարտի սկիզբ - Կոռիկոսի ճ-մ⁴⁸⁶⁷

Ալա-Էդ-Դինի գլխավորած Ղահրամանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց քաղաքը Կիպրոսի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Իր հերթին, տեղեկանալով քաղաքին սպառնացող վտանգի մասին, Կիպրոսի թագավորության մի խոշոր բանակ (մոտ 2.000, 10 նավ) փետրվարի 27-ին Կիպրոսից շարժվեց քաղաքին օգնության:

Ի փուլ - Փետրվարի կեսին Ղահրամանյանների էմիրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, որի արդյունքում համառ մարտերից հետո կարողացավ գրավել պաշտպանական համակարգում կարևոր դեր ունեցող, սակայն պարիսպների ընդհանուր շրջանակից դուրս գտնվող մի աշտարակ: Այս ընթացքում Կիպրոսից առաջխաղացած բանակը մարտի 1-ին ի վերջո մտավ քաղաք:

II փուլ – Մարտի 4-ին քրիստոնյաները հուժկու արտագրոհ իրականացրին, որի արդյունքում ծանր պարտության և փախուստի մատնեցին հակառակորդին՝ հետ խլելով նաև մինչ այդ կորսված աշտարակը:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Թողնելով քաղաքում ուժեղ կայազոր՝ Կիպրոսի թագավորության հիմնական բանակը լքեց այն և մարտի 14-ին հասավ Կիպրոս:

4868. 1367 գարուն – Աղախը Քեյ-Կավուսի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁶⁸

4869. 1367 մայիսի 6-8 – Սիսի ճ-մ: Կոնստանդին IV-ի և սպարապետ Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հետ մղեց Տաքունից առաջխաղացած, քաղաքի շրջակայքն ասպատակած ու այն պաշարած Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Ղահրամանյանների, Չուլքադարյանների և Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁸⁶⁹

4870. 1367 հունիս - օգոստոս – Աղվանքը Թավրիզից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 60.000) ու Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների (մոտ 3.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց Թավրիզ՝ ստանալով Շիրվանշահերի էմիրության հնազանդության երաշխիքները:⁴⁸⁷⁰

4871. 1367 սեպտեմբեր – Ալասի ճ-մ⁴⁸⁷¹

«Մեր Կիլիկիո անմար սրտով,
Մեր պապերի կարոտ երգրով
Հուսու ճերմակ առագաստով
Գացինք բաց ծով...»

Արմեն Մովսիսյան

Սպարապետ Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց քաղաքը Հալեպի էմիր Խուշ-Թիմուրի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Միաժամանակ Կիպրոսի թագավորության (7.000 զինվոր, 150 նավ), ինչպես նաև Հիվանդախնամների օրդենի (120 զինվոր, 4 նավ) նավատորմը և միացյալ բանակը ևս մոտեցան քաղաքին ու վերջինիս շրջափակումը իրականացրին ծովի կողմից:

I փուլ – Քրիստոնյաները ծովից ու ցամաքից անցան համակցված հարձակման և համառ մարտերով մտան քաղաք: Թշնամու կայազորի մնացորդը պատսպարվեց միջնաբերդում:

II փուլ – Քրիստոնյաները պաշարեցին միջնաբերդը, բայց, այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասնելով, թողեցին քաղաքը և նահանջեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

4872. 1368 մարտ – Տրապիզոնի կայսրության տարածքը Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁷²

4873. 1368 գարուն – Փայտակարանը, Աղվանքը ու Ատրպատականը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Ոսկե Հորդայի բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁷³

4874. 1368 հուլիսի 19 – Կեռասունտի շրջակայքը ծովահենների բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁷⁴

4875. 1369 հունվար – Գոլախը Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸⁷⁵

4876. 1369 մայիսի 20 - 21 – Սիսի ճ-մ⁴⁸⁷⁶

Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Չուլքադարյանների և Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (60.000) սկսեց մոտենալ Հայոց թագավորության մայրաքաղաքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Կոնստանդին IV-ի և սպարապետ Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ամուր

պաշտպանական դիրքեր գրավեց Սիս գետի մոտ՝ մարտակարգի կենտրոնում ունենալով գետի վրայով ձգվող կամուրջը:

I փուլ – Մայիսի 20-ի առավոտյան թշնամին անցավ գրոհի, որի արդյունքում համառ մարտ բռնկվեց:

II փուլ – Կեսօրին աննկատ կերպով թշնամու թիկունք անցած Հայկական բանակի խոշոր ուժերը թիկունքից, իսկ հիմնական բանակը՝ ճակատից, համակցված հարված հասցրին թշնամուն և, ծանր կորուստներ պատճառելով, հետ շարտեցին ելման դիրքեր:

III փուլ – Մայիսի 21-ի առավոտյան թշնամին կրկին անցավ հարձակման, որի արդյունքում համառ մարտը վերսկսվեց: Ցանկանալով բեկում մտցնել մարտի մեջ՝ սպարապետը, հիմնական բանակի ղեկավարությունը և կենտրոնում գտնվող կամրջի պահպանությունը թողնելով Հայոց արքային, հեծելազորից ստեղծված հատուկ հարվածային ջոկատով կենտրոնում անցավ վճռական գրոհի, ճեղքեց հակառակորդի դասավորությունը, ներխուժեց նրա շարքերը ու ծանր կորուստներ պատճառելով փախուստի մատնեց մարտակարգը լիովին կորցրած թշնամուն:

IV փուլ – Օգտվելով թվական գերակշռությունից՝ թշնամու բանակը վերականգնեց մարտակարգը և, հիմնական ուժերով շրջապատելով սպարապետի ջոկատին, միաժամանակ հզոր հարձակում սկսեց նաև կամրջի ուղղությամբ: Արդյունքում Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի գլխավորած ջոկատը, հետ մղելով թշնամու հարվածները, սկսեց մարտերով նահանջել կամրջի ուղղությամբ: Այդ ընթացքում, սակայն, կամրջի մոտ մարտնչող Հայկական բանակը չդիմացավ թշնամու հարվածներին և, լքելով դիրքերը, Կոնստանդին IV-ի գլխավորությամբ ապաստանեց Սիսում:

V փուլ – Թշնամին շրջապատեց սպարապետ Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի գլխավորությամբ անգիջում կերպով մարտնչող Հայկական ջոկատին: Սկսվեց համառ և կատաղի, սակայն խիստ անհավասար մի մարտ, որի արդյունքում, թեև Հայ ռազմիկների զգալի մասին հաջողվեց դուրս գալ շրջապատումից ու հեռանալ, սակայն, Հայոց սպարապետը, Հովհանեսը և ևս 100 ռազմիկներ շրջապատվեցին ու, կռվելով մինչև վերջ, զոհվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր: Մայիսի 22-ին Սիսում ամրացած Հայկական բանակը սկսեց աստիճանաբար համալրումներ ստանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մամլուքյան սուլթանության բանակը, խուսափելով նոր ճակատամարտից, նահանջեց:

4877. 1370 մայիս 21 – Պարիսպարյան լեռների ճ-մ: Ալեքսեյ III-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (100) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) պատահաբար հանդիպեցին Արաթենյանների Եմիրության բանակին (800, որից 500 հեծյալ) և անակնկալ հարձակումով հաղթեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁸⁷⁷
4878. 1370 դեկտեմբերի 11 – Սիսի ճ-մ: Կոնստանդին IV-ի և սպարապետ Հեթում Զաչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց քաղաքի շրջակայքն ասպատակած և այն պաշարած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁸⁷⁸
4879. 1371 գարուն – Բեռկոհի շրջակայք Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁷⁹
4880. 1372 գարուն – Արծկեի ճ-մ: Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) քաղաք թողեցին ու անակնկալ հարձակումով հաղթեց Սեյիդ-Խորոի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ 26 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Սեյիդ-Խորոն:⁴⁸⁸⁰
4881. 1373 հունվարի 13 – Պարիսպարյան լեռների ճ-մ: Ղուբլուղի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ալեքսեյ III-ի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁸¹
4882. 1373 մարտ – Սիսի ճ-մ: Կոնստանդին IV-ի և սպարապետ Հեթում Զաչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գիշերային անակնկալ

հարձակումով հաղթեց քաղաքի շրջակայքն ասպատակած և այն պաշարած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁸⁸²

4883. 1374 ապրիլի 16 – Գոյախը Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Արաթենյանների Էմիրության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁴⁸⁸³

4884. 1374 սեպտեմբերի վերջ - դեկտեմբերի վերջ – Սիսի պաշտպանությունը⁴⁸⁸⁴

«Մեր արևմտյան հարևանները, որոնք գիտեին տեղի ունեցող թե՛ մարտերի մասին, մեզ շնորհակալական ջերմ խոսքեր էին հղում, բայց այդպես էլ երբեք օժանդակ ուժեր չուղարկեցին...»

Զ. Թոլթեն

Չուլքադարյանների և Ռամադանյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 24.000) պաշարեց քաղաքը Հեթում Զաչ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Այս պայմաններում Հայոց սպարապետը Հայկական բանակի հիմնական մասը (մոտ 15.000) գիտակցաբար թողեց թշնամու թիկունքում՝ անկանոն գործողություններ իրականացնելու համար:

I փուլ – Հեթումի գլխավորած բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքը պաշարած թշնամուն պարեն տանող ջոկատին (մոտ 3.000), իսկ պարենը և այն հաջողությամբ քաղաք մտցրեց:

II փուլ – Թշնամու բանակը մի քանի անգամ գրոհեց քաղաքի վրա, սակայն, ծանր կորուստներ կրելով հատկապես Հայկական բանակի նետածիզների գործողություններից, հետ շարտվեց ելման դիրքեր: Դրանից հետո վերջինս թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

4885. 1375 հունվարի 5 - ապրիլի 22 – Սիսի գրավումը⁴⁸⁸⁵

«Նրանց գոռոզաշուք դոյակները, հզոր ամրոցները, ամրակառույց նավահանգիստները և քաջարի ռազմիկները հռչակված էին թագավորության սահմաններից դուրս՝ հեռու հեռուներում: Թագավորությունը ամրապնդվում էր, իսկ նրա փառքը՝ մեծանում: Բայց ամենակարող ժամանակի սառը շունչը հանգրեց այս աշխարհի փառքը: Այժմ նրա անմատչելի ամրոցներից մնացել են միայն խոտով ծածկված հողաթմբեր, իսկ թշնամու կողմից այրված և հիմնահատակ ավերված բարձր ու վսեմ մայրաքաղաքից կանգուն է մնացել միայն քարաշեն մի անկանոն շրջան, ասես պսակ՝ հազցրած հինավուրց լեռան գագաթին...»

Զ. Թոլթեն

Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Չուլքադարյանների և Ռամադանյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) պաշարեց Հայոց թագավորության մայրաքաղաքը Լևոն V-ի, Շահան Հեթումյանի ու մարաջախտ Սոհիեր Դուլկարտի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ):

I փուլ – Հունվարի 5-ին թշնամին անցավ վճռական գրոհի և, հաղթահարելով Հայկական բանակի դիմադրությունը, մտավ քաղաք: Հայոց արքայի գլխավորած մայրաքաղաքի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում:

II փուլ – Հունվարի 6-ի վաղ լուսաբացից թշնամու բանակը հզոր գրոհ կազմակերպեց միջնաբերդի ուղղությամբ, բայց ողջ օրը տևած համառ մարտում հետ շարտվեց ելման դիրքեր, ընդ որում մարտին անձամբ մասնակցող Հայոց արքան ծանր վերք ստացավ ծնոտին հարվածած հակառակորդի նիզականետ մեքենայից արձակված տեգից:

III փուլ – Երեկոյան թշնամին անցավ վճռական գրոհի, սակայն Հայկական բանակը, օգտվելով նրանից, որ միջնաբերդ տանող նեղ ճանապարհը վերջինիս հնարավորություն

չէր տալիս օգտագործել սեփական թվական գերակշռությունը, հզոր հակագրոհով ծանր կորուստներ պատճառեց թշնամու բանակին և հետ մղեց ելման դիրքեր:

IV փուլ – Հունվարի 7-ից ապրիլի 20-ը թշնամին, գերծ մնալով գրոհներից, ուժեղացրեց միջնաբերդի պաշարումը՝ նախատեսելով գրավել այն սովի շնորհիվ: Այս ընթացքում քաղաքից դուրս գործող Հայկական բանակը Հայոց սպարապետի անձնական ղեկավարությամբ հզոր հարվածներ հասցրեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս՝ մարտերից մեկում գերելով թշնամու առաջնորդներից մեկի որդուն:

V փուլ – Ապրիլի 20-ի առավոտյան թշնամու կողմից կաշառված, Հայոց արքայի դեմ դավադրություն կազմած և միջնաբերդը թշնամուն հանձնել փորձող վարձկան ռազմիկները, տապարներով կոտրելով միջնաբերդի աշտարակներից մեկում գտնվող Լևոն V-ի հանգստարանի դռները, ներս մտան ու փորձեցին սպանել Հայոց արքային: Ու, թեև վերջինիս կարողացավ պարանոժ պատուհանից ներքև իջնել և փրկվել, սակայն միջնաբերդի Հայկական կայազորը չկարողացավ դուրս մղել դավադիրներին նրանց գրաված աշտարակից, քանի որ աշտարակին կարելի էր մոտենալ միայն շատ նեղ մի կամրջով:

VI փուլ – Կեսօրին աշտարակում ամրացած դավադիրները սկսեցին պարանների օգնությամբ աշտարակ բարձրացնել թշնամու ռազմիկներին: Երեկոյան, սակայն, աշտարակի սենյակներից մեկում թաքնված Հայոց արքայի մի քանի թիկնապահների հաջողվեց անակնկալ հարձակվել զգուշությունը կորցրած վարձկանների ու թշնամու ռազմիկների վրա և, ոչնչացնելով նրանց, հետ գրավել աշտարակը:

VII փուլ – Ապրիլի 21-ին Հայկական բանակը ողջ օրը հետ մղեց թշնամու գրոհները: Չնայած դրան, սակայն, հուսալքված և վերքից տառապող Լևոն V-ը, անհեռանկար համարելով հետագա պայքարի շարունակումը, ապրիլի 22-ին ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը ու հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հայոց արքա Լևոն V-ը, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Պողոս I Սսեցին, Հայոց արքայի ընտանիքը, Շահան Հեթումյանը, Սոփիեր Դուկարտը, Նախկին թագուհի Մարիունը և այլք գերվեցին ու տեղափոխվեցին Կահիրե: Արդյունքում Կիլիկիայի թագավորությունը զրկվեց իր տարածքի մեծագույն մասից և սահմանափակվեց Լեռնային Կիլիկիայով: Այստեղ կենտրոնացած Հայկական բանակը և իշխանները սպարապետ Հեթում Զաչ Հեթումյանի օժանդակությամբ Կիլիկիայի թագավորության նոր արքա իռչակեցին Հեթումի որդի Կոնստանդինին՝ Կոնստանդին V-ին:

4886. 1375 գարուն – Լամբրոն ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁸⁶
4887. 1375 ամառ – Գոլախը Ղուբլուղի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Արաթեյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁸⁷
4888. 1376 գարուն – Ախալգիսայի ճ-մ: Ղուբլուղի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Արաթեյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բագրատ IV Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), ինչից հետո մտավ քաղաք, թալանեց այն և հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁸⁸
4889. 1376 գարուն – Խաղբերոց Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁸⁹
4890. 1377 գարուն – Ոստանի շրջակայքը Շամսադդինյանների Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁸⁹⁰
4891. 1377 ամառ – Արձեշի շրջակայքը Հունեյնի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ստանալով Լարա-Ղոյունլուների Էմիրության հնազանդության երաշխիքները:⁴⁸⁹¹

Եմիր Ադիլի գլխավորությամբ Թավրիզ-Յեդ-Արճեշ-Ալաշկերտ երթուղով արշաված Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց քաղաքը Ղարա-Մուհամմեդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Սկսվեցին բանակցություններ և հարձակվողները համաձայնեցին հանձնվելու համար Ղարա-Մուհամմեդին երկու շաբաթ ժամանակ տալ:

I փուլ - Մարտի սկզբին Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը ասպատակեց շրջակայքը, իսկ Ղարա-Մուհամմեդն էլ սկսեց քաղաքի պարիսպները ամրացնել խրամով, ինչպես նաև ստեղծված իրավիճակի մասին տեղյակ պահեց իր հորեղբայր, Կարինում գտնվող Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայրամ-խոջային:

II փուլ - Մեկ շաբաթ անց, տեղեկանալով, որ քաղաքին է մոտենում Կարինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000), Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը շարժվեց հակառակորդի ուղղությամբ և անակնկալ հարձակումով պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Մարտի կեսին Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը վերսկսեց պաշարողական գործողությունները, սակայն երկու օր անց Ղարա-Մուհամմեդը դադարեցրեց դիմադրությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

4893. 1378 ամառ - Ուշնուի ճ-մ: Եմիր Ադիլի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության կառավարական առաջին բանակը (մոտ 7.000, որից 5.000 հեծյալ) հասավ և հաղթեց Թավրիզ-Մարաղա-Ուշնու երթուղով հեռացող ու Ջելաիրյանների սուլթանության կառավարական երկրորդ բանակի (10.000) հետ արդեն մարտի մեջ մտած ապստամբների բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁸⁹³

4894. 1378 ամառ - Խարթերոյի ճ-մ: Խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁸⁹⁴

4895. 1378 ամառ - Աղանան, Սիսր, Մամեստիան, Մարաշը և Տարսոնը, ինչպես նաև Կապան ամրոցը Խալիլ-բեկի ու Իբրահիմի գլխավորած Չուլքադարյանների, Ռամադանյանների և Ղահրամանյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 300) և քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁸⁹⁵ Արդյունքում, մասնավորապես, Տարսոնն անցավ Ղահրամանյանների Եմիրությանը, իսկ Դաշտային Կիլիկիայում գործող Ռամադանյանների Եմիրությունն էլ արդեն լրիվ իրական գծեր ստացավ:

4896. 1378 ամառ - Կանկի ամրոցը Չուլքադարյանների և Ռամադանյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 20.000) գրավեց սպարապետ Հեթում Բաջ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայից թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Հայոց սպարապետը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁸⁹⁶

4897. 1378 աշուն - Մեյխուն Խալիլ-բեկի և Իբրահիմի գլխավորած Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 20.000) չգրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁸⁹⁷

4898. 1379 փետրվար - Ալասի ճ-մ: Խալիլ-բեկի և Իբրահիմի գլխավորած Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁸⁹⁸

4899. 1379 գարուն - Երզնկան Արաթեյանների Եմիրության կառավարական բանակը (մոտ 7.000) չգրավեց Մուրափարթեհի գլխավորած Արաթեյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁸⁹⁹

4900. 1379 օգոստոսի 19 - Պաղրաս ամրոցի ճ-մ: Խալիլ-բեկի և Իբրահիմի գլխավորած Չուլբադարյանների ու Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը, ինչպես նաև Աղաչարիկները (մոտ 30.000) դարանը գցեցին ու հաղթեցին Յայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (30.000, մոտ 30 հրանոթ): Յաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր, ընդ որում հաղթողներին բաժին հասան 30.000 ձիեր և 3.000 ուղտեր, ինչպես նաև մի քանի թնդանոթներ:⁴⁹⁰⁰
4901. 1379 աշուն - Ամկ լճի և Յայեպի շրջակայքը Խալիլ-բեկի ու Իբրահիմի գլխավորած Չուլբադարյանների և Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը, ինչպես նաև Աղաչարիկները (մոտ 40.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:⁴⁹⁰¹
4902. 1380 - Լազիկան Ալեքսեյ III-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին Լազիկան և նահանջեցին:⁴⁹⁰²
4903. 1380 սեպտեմբերի 8 - Կուլիկովոյի ճ-մ (Մոսկվայից մոտ 400 կմ հարավ)⁴⁹⁰³

Ոսկե Յորդայի բեգլբեգ, փաստացի տիրակալ Մամայի գլխավորած Ոսկե Յորդայի բանակը (մոտ 200.000, այդ թվում չերեքներ, ալաններ, բուրտասներ և ջենովացիներ) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300), նպատակ ունենալով ճնշել ռուսական իշխանությունների ապստամբությունը, հարավից մեծ արշավանք սկսեցին Մոսկվայի ուղղությամբ, ընդ որում միաժամանակ էլ, դաշնակցելով վերջինիս հետ, արևմուտքից սկսեց առաջանալ Վլադիսլավ Յագելլոնի գլխավորած Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը (մոտ 25.000): Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մոսկվայի իշխանության մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի գլխավորությամբ Մոսկվայում և Նրա շրջակայքում հավաքված ռուսական իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 150.000) ու Նրան կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 150, այդ թվում Անդրեյ Սարգիսովը և Պահակային գնդի հրամանատարներից մեկը հանդիսացող Սիմոն-Մելիքը) օգոստոսի 20-ին շարժվեցին դեպի հարավ՝ հակառակորդի բանակին ընդառաջ: Դրանից հետո արդեն սեպտեմբերի 7-ին, մանր մարտեր մղելով հակառակորդի առաջապահ ուժերի դեմ, քրիստոնյաների բանակը Պահակային գնդի պաշտպանությամբ անցավ Դոնի հարավ-արևմտյան ափ և Նեպրյավդա գետից հարավ տարածվող դաշտում ճամբար զարկեց հակառակորդի ուժերի դիմաց, ընդ որում Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը հետ էր մնում ընդամենը մեկ անցման հեռավորությամբ: Սեպտեմբերի 8-ի լուսաբացին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում մառախլապատ եղանակը առժամանակ հետաձգեց մարտի սկիզբը:

Քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց առաջապահը՝ իր աջ թևում ունենալով Պահակային գունդը, իսկ ձախ թևում՝ Առաջապահ գունդը, Նրանից հետո՝ կենտրոնում և թևերում, դիրքեր գրավեցին հիմնական ուժերը, որից հետո տեղաբաշխվեց պահեստազորը: Միաժամանակ ձախ թևից ավելի ձախ թողնվեցին խոշոր ուժեր, որոնք դարան մտան մոտակա պուրակում: Ոսկե Յորդայի բանակը ընդունեց երեք շարքից կազմված մարտակարգ, ընդ որում առաջին շարքում տեղավորվեցին թեթևագեն ուժերը, երկրորդ շարքում՝ հետևազորը, իսկ երրորդ շարքում՝ հիմնական ուժերը: Միաժամանակ աջ թևից ավելի աջ և հետ տեղավորվեց պահեստազորը:

Մարտից անմիջապես առաջ Ոսկե Յորդայի բանակից առաջ անցավ հզոր և անհաղթ ռազմիկի համբավ ունեցող Թեմուր-Միրզա Չելուբեյը ու մենամարտի հրավիրեց հակառակորդի բանակի ցանկացած ռազմիկի: Քրիստոնյաների շարքերից առաջ եկավ ռազմիկ-վանական Պերեսվետը: Երկու ռազմիկներն էլ սրարշավ շարժեցին միմյանց ուղղությամբ և Նիզակներով փոխադարձաբար հզոր հարվածներ հասցրին իրար: Չելուբեյը սպանվեց և տապալվեց ձիուց, սակայն մահացու վիրավորված Պերեսվետը այնուհանդերձ մնաց թամբի վրա ու հասավ յուրայինների մոտ:

I փուլ - 11:00-ի մոտակայքում Ոսկե Յորդայի բանակի առաջին շարքը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, որին քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքը պատասխանեց հակահարձակմամբ: Բռնկվեց և որոշ ժամանակ շարունակվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաների բանակի առաջապահը, ի վերջո թևերից շրջանցելով հիմնական բանակին, նահանջեց սեփական պահեստազորի ուղղությամբ:

II փուլ - 14:00-ի մոտակայքում Ոսկե Յորդայի բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց և մի քանի ժամ շարունակվեց խիստ համառ մի

մարտ: Արդյունքում քրիստոնյաները սկսեցին աստիճանաբար նահանջել դեպի հյուսիս, ընդ որում, եթե քրիստոնյաների բանակին սեփական աջ թևում հաջողվեց ի վերջո կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը, ապա կենտրոնում և ձախ թևում այդ անել չհաջողվեց և նրանք սեղմվեցին Նեայրյավդա գետի հարավային ափին:

III փուլ – 15:00-ի մոտակայքում Մամայը մարտի մեջ մտցրեց պահեստագործ, որի հետևանքով քրիստոնյաները հայտնվեցին ծայրահեղ ծանր վիճակում: Միաժամանակ, սակայն, հակառակորդի առաջխաղացած ուժերը փաստորեն հայտնվեցին քրիստոնյաների դարանակալ ուժերի թիկունքային հարվածի ուղղության վրա:

IV փուլ – 17:00-ի մոտակայքում դարանում գտնվող քրիստոնյաների ուժերը հզոր հարված հասցրեցին առաջ եկած և մարտակարգը կորցրած հակառակորդի բանակի աջ թևին, որից հետո հակահարձակման անցած հիմնական ուժերի հետ միասին ջախջախեցին այն ու հարկադրեցին փախուստի: Դրանից հետո խուճապը և փախուստը փոխանցվեցին Ոսկե Յորդանի բանակի սկզբում կենտրոնին, իսկ հետո արդեն՝ ողջ ուժերին:

V փուլ – Քրիստոնյաների բանակը մինչև օրվա վերջ հետապնդեց հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, այդ թվում Անդրեյ Սարգիսովը և Սիմոն-Մելիքը, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100.000 զինվոր: Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը, տեղեկանալով ճակատամարտի ու նրա արդյունքի մասին, արագորեն նահանջեց և հեռացավ սեփական տարածքներ:

4904. 1381 հուլիսի 3 – Մարաշի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակի (80.000) առաջապահին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹⁰⁴
4905. 1381 հուլիսի 6 – Մարաշի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 77.000) հաղթեց Խալիլ-բեկի և Իբրահիմի գլխավորած Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000), որից հետո մտավ Մարաշ և Պյասթա: Հաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁹⁰⁵
4906. 1381 հուլիսի կես - աշուն – Մելիտեի ու Խարբերդի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹⁰⁶
4907. 1381 հուլիսի կես – Կապան ամրոցը սպարապետ Գևորգ Հեթումյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակը (300) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁴⁹⁰⁷
4908. 1382 գարուն – Նիկոպոլիսը (= Ղոյունլու-Հիսար) Մուրափարթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹⁰⁸
4909. 1382 ապրիլ – Թի-Համտուն ամրոցի ու Մարաշի շրջակայքը Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹⁰⁹
4910. 1382 ապրիլի 26 – Թավրիզը Ահմեդի գլխավորությամբ Արոտեփից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 10.000) և Օրբելյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ գահընկեց անելով ու սպանելով Հուսեյնին և սուլթան իռչակելով Ահմեդին:⁴⁹¹⁰
4911. 1382 մայիսի սկիզբ – Գաբիթյան և Բաբեան գավառները Ահմեդի գլխավորությամբ Թավրիզից նահանջած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 3.000), խուսափելով Ահմեդի եղբայր Բայազետին սուլթան իռչակած էմիր Ադիլի գլխավորությամբ Սուլթանիեից առաջխաղացած բանակից (մոտ 10.000), ասպատակեց, սակայն հետագայում Բայազետի օգտին գործող բանակը անցավ Ահմեդի կողմը, որին միացավ նաև Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը:⁴⁹¹¹
4912. 1382 մայիսի կես – Սոֆիանի ճ-մ (Վասպուրական, Գաբիթյան գավառի հյուսիս-արևելք): Ահմեդի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Թավրիզից առաջխաղացած և իր կողմն անցնել պատրաստվող մինչ այդ Բայազետի օգտին գործող բանակին (մոտ 2.000), ինչից հետո մտավ Թավրիզ: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁹¹²

4913. 1382 մայիսի վերջ – Արտագ զավառի ճ-մ: Ահմեդի գլխավորությամբ Թավրիզից նահանջած Ջելաիրյանների սուլթանության կառավարական (մոտ 3.000), ինչպես նաև տեղում Ղարա-Մուհամմեդի գլխավորությամբ վերջինիս միացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Բաղդադից առաջխաղացած, Թավրիզ մտած, իսկ հետո էլ դեպի հյուսիս շարժված Փիր-Ալիի և Ահմեդի եղբայր Շեյխ-Ալիի բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեցին նաև Փիր-Ալին և Շեյխ-Ալին:⁴⁹¹³
4914. 1382 ամառ – Ղոյունլու-Հիսարի շրջակայքը Մուրահարթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹¹⁴
4915. 1382 աշուն – Գաբիթյան և Բաքեան զավառները, ինչպես նաև Սյունիքի, Արցախի ու Ուտիքի հարավը էմիր Ադիլի գլխավորությամբ Սուլթանիեից առաջխաղացած բանակից (մոտ 15.000) խուսափող Ահմեդի գլխավորությամբ Թավրիզից նահանջած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց, ինչից հետո, ճամբարելով Մուղանի հարթավայրում, հաշտություն կնքեց իր բանակով Թավրիզ-Ահար-Բաղդադ երթուղով առաջխաղացած էմիր Ադիլի հետ:⁴⁹¹⁵ Արդյունքում՝ Հյուսիսային Ատրպատականը մնաց Ահմեդին, Հարավային Ատրպատականը անցավ Բայազետին և էմիր Ադիլին:
4916. 1383 գարուն – Տարանդա ամրոցը Պլասթայի ապստամբած կառավարիչ Ալթուն-Բուղայի բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Մամլուքյան սուլթանության կառավարական բանակից (մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹¹⁶
4917. 1383 գարուն – Սեբաստիայի ճ-մ: Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Մուրահարթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹¹⁷
4918. 1383 ամառ – Պիրի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Պլասթայի ապստամբած կառավարիչ Ալթուն-Բուղայի բանակին (մոտ 10.000), որի մնացորդներն իր առաջնորդի հետ միասին պատսպարվեցին Արաթենյանների էմիրությունում: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁹¹⁸
4919. 1384 հունվար - փետրվար – Մարաշի ու Պլասթայի շրջակայքը խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹¹⁹
4920. 1384 գարուն – Ադեհիի շրջակայքը Մուրահարթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹²⁰
4921. 1384 գարուն – Կիլիկիայի արևելքը և Ղաշտային Կիլիկիան Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000), ենթարկվելով Չուլքադարյանների էմիրության բանակի անկանոն հարվածներին (մոտ 30.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ այդ ընթացքում կրելով ծանր կորուստներ, այդ թվում նաև վատ եղանակի պատճառով: Հարձակվողները կորցրին մոտ 20.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁹²¹
4922. 1384 հուլիսի 6 – Տարանդա ամրոցի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց խալիլ-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000) Հաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁹²² Շուտով կրկին սկսվեցին բանակցություններ և արդյունքում Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների էմիրությունները կրկին ընդունեցին Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:
4923. 1384 ամառ – Մարդինի շրջակայքը Ղարա-Մուհամմեդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և, ստանալով տեղի էմիրության հնազանդության երաշխիքները, նահանջեց:⁴⁹²³
4924. 1384 ամառ – Ջազիրան Ֆախր-Էդ-Դին իբն Շիհաբ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց մինչ այդ քաղաքի կառավարումն իրականացնող Աբդուլլայի գլխավորած Բոհթանի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁹²⁴
4925. 1385 հունվարի սկիզբ - հունվարի վերջ – Փայտակարանը, Ուտիքը, Ադվանը, Ատրպատականը, Վասպուրականի արևելքը, Արցախը և Սյունիքը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Հորդայական X պատերազմը սկսած Ոսկե Հորդայի բանակը (90.000) ասպատակեց:⁴⁹²⁵

4926. 1385 հունվարի 9 – Նախիջևանը և Որոտ ամրոցը Ոսկե Հորդայի բանակի մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Հասան Դոփյանի ու Նրա որդիներ Վահրամի, Գրիգորի, Սարգսի, Շահնշահի, Ջհանշահի, Աղբուղայի և Շիրվանի գլխավորած Դոփյանների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին Նաև Հասան, Գրիգոր, Սարգիս, Շահնշահ, Ջհանշահ, Աղբուղա և Շիրվան Դոփյանները, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁹²⁶

4927. 1385 հունվարի կես – Սուրմարուի պաշտպանությունը⁴⁹²⁷

Նախիջևանից արշաված Ոսկե Հորդայի բանակի մի մասը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Հայկական աշխարհագրից (մոտ 1.000):

I փուլ – Ոսկե Հորդայի բանակը, կիրառելով ձեռնառումներ, բազում գրոհներ ձեռնարկեց, որոնք հետ մղվեցին:

II փուլ – Ոսկե Հորդայի բանակի ղեկավարությունը բանակցությունների պատրվակով պաշտպանությունը ղեկավարող քաղաքի ավագանու անդամներին խաբեությամբ դուրս հանեց քաղաքից և ուխտադրուժ հարձակումով բոլորին սպանեց: Չնայած դրան՝ Հայկական աշխարհագրը շարունակեց համառ դիմադրությունը՝ ի վերջո ստիպելով Ոսկե Հորդայի բանակին Նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Ոսկե Հորդայի բանակը հավաքեց ցրված ուժերը և Նահանջեց Նախակովկասյան տափաստաններ: Հորդայական X պատերազմը ավարտվեց, որևէ առավելություն չտալով կողմերից ոչ մեկին:

4928. 1386 գարուն – Պարխարյան լեռների ճ-մ: Սուլեյման-բեկի գլխավորած Արաթեյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Լիմնայից առաջխաղացած Էմիր Տաջ-Էդ-Դինի բանակին (12.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 800, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց Նաև Տաջ-Էդ-Դինը:⁴⁹²⁸

4929. 1386 գարուն – Կեռասունտը Սուլեյման-բեկի գլխավորած Արաթեյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 270, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹²⁹

4930. 1386 ամառ – Սեբաստիայի շրջակայքը Մուրադիարթենի գլխավորած Արաթեյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և Նահանջեց:⁴⁹³⁰

4931. 1386 հուլիս – Երնջակ ամրոցը Սմբատ Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹³¹

Թեմուրյան I պատերազմ (1386-1388)

4932. 1386 օգոստոս – Նամակզար գյուղի ճ-մ (Նախիջևանից հարավ): Թավրիզ-Գաքիթյան-Քաբեան-Գողթն երթուղով Հայաստան ներխուժած Թեմուրյանների էմիրության բանակի առաջապահը (մոտ 50.000) հաղթեց Ջելաիրյանների սուլթանության և Քարթլիի թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹³²

4933. 1386 սեպտեմբեր – Նախիջևանը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 45.000) գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹³³

4934. 1386 սեպտեմբեր – Նախիջևանի շրջակայքը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 45.000) ասպատակեց, միայն Չիլամուլք գյուղում սպանելով 500 մարդ:⁴⁹³⁴

4935. 1386 սեպտեմբեր - 1388 օգոստոս – Երնջակ ամրոցը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000), չնայած այն բանին, որ գիշերային գրոհով գրավեց ամրոցի ներքևի հատվածը, այնուհանդերձ չկարողացավ գրավել ողջ ամրոցը Սմբատ Օրբեյանի

- գլխավորած Օրբելյանների բանակից (300) և ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹³⁵
4936. 1386 հոկտեմբերի 24 - Հայիբեայի ճ-մ: Հալիբեայի կառավարիչ Սուլեյմանի և Արաթենյանների էմիրության կառավարական միացյալ բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց ու ցրեց Նեոկեսարիայի կառավարիչ Թաջ-Էդ-Դինի գլխավորած ապստամբած, առաջխաղացած բանակին (12.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ 600 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Թաջ-Էդ-Դինը:⁴⁹³⁶
4937. 1386 հոկտեմբերի վերջ - Նեոկեսարիան և Իսկեֆսերը (Փոքր Հայք, Սեբաստիայից 50 կմ հյուսիս-արևելք) Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Սեբաստիայի ապստամբած էմիրի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) , ինչից հետո մտավ Սեբաստիա: Հաղթողները կորցրին մոտ 400, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹³⁷
4938. 1386 աշուն - Կոկխոնի ճ-մ: Սուլի-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁹³⁸
4939. 1387 գարուն - Սեյխուն Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁹³⁹
4940. 1387 գարուն - Սեբաստիայի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹⁴⁰
4941. 1387 մայիս - Մարաշի ճ-մ: Սուլի-բեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Հայեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁴⁹⁴¹
4942. 1387 սեպտեմբեր - Երևանը, Կարքին (Երևանից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք), Սուրմարուն, Կողբը, ինչպես նաև Գառնի ու Կապուլտ ամրոցները Թեմուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ Թավրիզ-Մարանդ-Նախիջևան երթուղով արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Թեմուրյանների էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 200.000) գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁹⁴²
4943. 1387 սեպտեմբեր - Քալազետ ամրոցը (= Դարունք ամրոց) Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշավանքը շարունակող Թեմուրյանների էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Ամատունիների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁴³
4944. 1387 սեպտեմբեր - Քարողոյ լեռան ճ-մ (Արարատ, Արշարունիք գավառ, Կողբ գյուղի մոտ): Շրջակայքի բնակչության հետ Կողբի տանուտեր Մարտիրոսի գլխավորությամբ լեռան վրա ամրացած Հայկական բանակը (մոտ 2.000) քարեր գլորելով և հուժկու նետահարությամբ հետ մղեց Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակի (մոտ 70.000) հարձակումները: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁹⁴⁴
4945. 1387 սեպտեմբեր - Քջնի ամրոցը արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 180.000) գրավեց Վանական Վաչուտյանի գլխավորած Վաչուտյանների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Վանականը, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁴⁵
4946. 1387 հոկտեմբեր - 1388 գարուն - Կարսը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁴⁶
4947. 1387 նոյեմբեր - Լոռի ամրոցի ճ-մ: Բագրատ IV Մեծի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (12.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Թեմուրյանների էմիրության բանակի առաջապահին (մոտ 20.000) և հետապնդեցին նրա մնացորդներին մինչև Կարս: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁹⁴⁷

4948. 1387 նոյեմբեր - Գուգարք Թեմուրյանների Էմիրության բանակի առաջապահը (մոտ 20.000) ասպատակեց:⁴⁹⁴⁸

4949. 1387 նոյեմբեր - Քարծուկ ամրոցի գրավումը (= Վարձիա ամրոցի գրավումը) (Գուգարք, Արդահան գավառի հյուսիս-արևելք)⁴⁹⁴⁹

Թեմուրի գլխավորությամբ Արարատյան դաշտում կենտրոնացած Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 170.000), ասպատակելով արշավելով Արագածոտն-Կումայրի-Ջավախք երթուղով, պաշարեց ժայռափոր ամրոցը Քարթլի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Պաշտպանությանը լրջորեն օժանդակում էր այն հանգամանքը, որ ժայռերի մեջ փորված ամրոցի մուտքին հնարավոր էր մոտենալ ստորգետնյա միայն մի նեղ ուղով, որից էլ իր հերթին ամրոց կարելի էր թափանցել նեղ հորի միջով՝ պարանե աստիճանների օգնությամբ:

I փուլ - Թեմուրյանների Էմիրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց ստորգետնյա ուղու և հորի ուղղությամբ, սակայն Քարթլի թագավորության բանակը հետ մղեց դրանք՝ հարվածելով ոչ միայն քարերով, նիզակներով ու աղեղներով, այլև օգտագործելով եռացրած հեղուկներ:

II փուլ - Թեմուրի հրամանով լեռան կատարից, որի տակ գտնվում էր ժայռափոր ամրոցը, շղթաներով հարթակների վրա տեղավորված ռազմիկներ իջեցվեցին դեպի վիհը՝ նայող ամրոցի պատուհանները, որից հետո թշնամու ռազմիկները, օգտագործելով քանակական գերակշռությունը, մուտք գործեցին ամրոց և համառ մարտերով գրավեցին այն:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

4950. 1387 նոյեմբեր - Տինդիս Թեմուրի գլխավորությամբ Ջավախքից արշաված Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 165.000) գրավեց Բագրատ IV Մեծի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր: Բագրատ IV Մեծը և նրա ընտանիքը գերվեցին:⁴⁹⁵⁰

4951. 1387 նոյեմբեր - Կախեթին, Ուտիքի հյուսիսը, Արցախը, Սյունիքը և Աղվանքի հյուսիս-արևմուտքը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 160.000) ասպատակեց, որից հետո կենտրոնացավ Պարտավի շրջակայքում և Մուղանի հարթավայրում:⁴⁹⁵¹

4952. 1388 մարտ - Կուրի ճ-մ (Փայտակարան, Հրաբոտ Պերոժ գավառ): Դերբենդի լեռնանցքից արշաված Ոսկե Հորդայի բանակի (մոտ 50.000) առաջապահը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց գետի հյուսիսային ափ անցած Թեմուրյանների Էմիրության բանակի (մոտ 200.000) առաջապահին (մոտ 1.000), սակայն հետագայում պարտություն կրեց վերջինիս օգնության հասած լրացուցիչ ուժերից: Հաղթողները կորցրին մոտ 400, պարտվողները՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁹⁵²

4953. 1388 մարտ - ապրիլ - Որոտ ամրոցը Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 80.000) գրավեց Օրբելյանների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁵³

4954. 1388 մարտ - ապրիլ - Շահպոնս ամրոցը (Սյունիք, Ճահուկ գավառ) Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Հասան Դոփյանի գլխավորած Դոփյանների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁵⁴

4955. 1388 մարտի կես - Մակուն (Արարատ, Արտագ գավառ, Սիսի հարավային լանջին) Թեմուրի գլխավորությամբ Պարտավ-Սոթ-Դվին երթուղով ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 200.000) պաշարեց Նուր-է-Դին Ամատունու գլխավորած Ամատունիների բանակից (մոտ 1.000), սակայն չկարողացավ գրավել այն՝ ի վերջո, սակայն, ստանալով Ամատունյաց իշխանի հնազանդության երաշխիքները: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁹⁵⁵

4956. 1388 մարտի վերջ - Ավնիկ ամրոցը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների Էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 5.000) չգրավեց Մար-խոջայի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլունների Էմիրության բանակից (մոտ 100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁹⁵⁶

4957. 1388 ապրիլ - Կարինը Կոզովիտ-Քաղրևան-Քասեն-Կարին երթուղով ասպատակելով արշավանքը շարունակող Թեմուրյանների էմիրության բանակի առաջին զորասյունը (մոտ 90.000) գրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹⁵⁷
4958. 1388 ապրիլ - Քերկին, Արճեշ, Քաղնոց (վերջինը՝ Տուրուբերան, Ապահունիք գավառ, Արճեշի մոտ), Խյաթ, Արծնեն, Դատվանը (Վասա լճի հյուսիս-արևմտյան ափին), Մանագլետոր, Խնուսը և Մուշը ասպատակելով արշավանքը շարունակող Թեմուրյանների էմիրության բանակի երկրորդ զորասյունը (մոտ 100.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁹⁵⁸
4959. 1388 մայիս - Ճապադջուր գետի ճ-մ: Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 20.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը դարանը գցեց և անակնկալ հարձակումով հաղթեց Լոդմոդանի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակի երկրորդ զորասյան առաջին մասին (մոտ 30.000): Լոդմոդանը սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁹⁵⁹
4960. 1388 մայիս - Մարութա լեռան ճ-մ (Սասուն): Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 15.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 3.500) միացյալ բանակը հաղթեց Թեմուրյանների էմիրության բանակի երկրորդ զորասյան երկրորդ մասին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁶⁰
4961. 1388 հունիս - Խարոբերդի ճ-մ: Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹⁶¹
4962. 1388 հունիս - Քաղեշը ուժերը միավորած և համալրված Թեմուրյանների էմիրության բանակի երկրորդ զորասյունը առանց լուրջ մարտերի (մոտ 80.000) գրավեց Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁹⁶²
4963. 1388 հուլիս - օգոստոս - Վանը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 140.000) քառասուրյա պաշարումից հետո գրավեց Եզդանշիրի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), կոտորեց բնակչությանն ու ավերեց քաղաքը: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Եզդանշիրը գերվեց, սակայն հետագայում ընդունեց Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը և սկսեց ներկայացնել վերջինիս տարածաշրջանում:⁴⁹⁶³
4964. 1388 ամառ - Ղաշտալին Կիլիկիան Կոնստանդին V-ի և սպարապետ Հովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների էմիրության բանակի անկանոն հարվածներին ենթարկվող Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Արդյունքում Կիլիկիայի թագավորությունը ընդունեց Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը:⁴⁹⁶⁴ Թեմուրյան I պատերազմն ավարտվեց և Թեմուրյանների էմիրության բանակը, ասպատակելով շրջակայքը, Վան-Թոռնավան-Չարավանդ-Յեր-Գաբիթյան-Թավրիզ երթուղով հեռացավ Ատրպատական:
4965. 1388 աշուն - Սեբաստիան Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) մեկամսյա պաշարումից հետո չգրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁹⁶⁵
4966. 1388 աշուն - Մարանդի ճ-մ: Թավրիզից առաջխաղացած Թավրիզի կառավարիչ Շիբլիի բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Ալթուն Օրբելյանի գլխավորությամբ Երնջակ ամրոցից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) և Օրբելյանների (մոտ

1.000)¹ միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹⁶⁶

4967. 1389 հունվար – Հաշտրուդի ճ-մ: (Թավրիզից մոտ 100 կմ հարավ-արևելք): Ղարա-Յուսուֆի գլխավորությամբ Հերից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 5.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ բանակը հաղթեց Թավրիզից նահանջած Թավրիզի կառավարիչ Շիրվիի բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց և սպանվեց նաև Շիրվին:⁴⁹⁶⁷
4968. 1389 հունվարի կես – Երզնկայի ճ-մ: Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) հաղթեց Մուրափառթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁶⁸
4969. 1389 հունվարի վերջ – Երզնկայի ճ-մ: Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) հաղթեց Մուրափառթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁹⁶⁹
4970. 1389 փետրվարի սկիզբ – Երզնկայի ճ-մ: Ղարա-Մուհամմեդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Մուրափառթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁹⁷⁰
4971. 1389 փետրվարի կես – Մարողի ճ-մ: Գահակալական պաթար սկսած Փիր-Հասանի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Աղ-Ղոյունլուների և Արտուխյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ղարա-Մուհամմեդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Ղարա-Մուհամմեդ:⁴⁹⁷¹
4972. 1389 փետրվարի վերջ – Թավրիզը Ջաուհար Հադիմի և Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ Երնջակ ամրոցից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) ու Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ հաստատելով իր իշխանությունը տեղում:⁴⁹⁷²
4973. 1389 փետրվար – Մուղանի հարթավայրը Յադի-Բասանի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 500) ասպատակեց:⁴⁹⁷³
4974. 1389 մարտի սկիզբ – Մուղանի հարթավայրի ճ-մ: Արդեբիլից առաջխաղացած Խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Յադի-Բասանի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակին (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹⁷⁴
4975. 1389 մարտի կես – Խուղափերիսի կամրջի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Ղազվինից առաջխաղացած Ղազվինի կառավարիչ Հուրրամի բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Յադի-Բասանի գլխավորությամբ Մուղանի հարթավայրից նահանջող Ջելաիրյանների սուլթանության բանակին (մոտ 400): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁹⁷⁵
4976. 1389 ապրիլի վերջ – Արդեբիլի շրջակայքը Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ Երնջակ ամրոցից և Իմադ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) ու Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, որից հետո, սակայն, խուսափելով Խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի հետապնդող բանակից (մոտ 5.000) և լքելով ավարը, նահանջեց Երնջակ ու Դիզմար ամրոցներ (վերջինը՝ Վասպուրական, Արտավանյան գավառի արևմուտք):⁴⁹⁷⁶

¹ Այս կապակցությամբ մինչև առաջ անցնելը հարկ է նշել, որ այս իրադարձություններում առաջին անգամ հնչեց Ալթունի անունը, որին իսլամական սկզբնաղբյուրները չեն ճանաչում որպես յուրային, թեև ուղղակի չեն նշում նաև, որ նա հայ է կամ, առավել ևս, պատկանում է Օրբեյանների տոհմի: Միաժամանակ, սակայն, խիստ ուշագրավ են այս դեպքերից մոտ կես դար հետո ստեղծագործած իբն Արաբշահի խոսքերը, երբ, նկատի ունենալով Երնջակ ամրոցը և Ալթունին, նա ասում է, որ վերջինս. «...սնուցված էր այդ հողի թուլությամբ»: Հետաքրքիր են նաև նույն պատմիչի տվյալներն այն մասին, որ Ալթունն ու նրա մարդիկ լավ ծանոթ էին տեղանքին, ընդ որում իբն Արաբշահի խոսքի տոնայնությունը խուլ ակնարկներ է պահպանում այն մասին, որ խոսքը ոչ միայն յուրայինների, այլ նույնիսկ մահմեդականների մասին չէ: Այսպիսով, թեև հարցը դեռևս կարիք ունի լրացուցիչ ուսումնասիրության, սակայն ինքս հավանական եմ համարում տեսակետը, որ Ալթունը եղել է Օրբեյանների տոհմի ներկայացուցիչ:

4977. 1389 մայիս - Գաբիթյան, Բաբեան ու Գողթն գավառները, ինչպես նաև Արտավանյան գավառի արևմուտքը Թավրիզից առաջխաղացած խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁹⁷⁷
4978. 1389 հունիսի 15 - Կոսովոյի ճ-մ (Բալկանյան թերակղզի, Սերբիա): Մուրադ I-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (50.000), չնայած այն բանին, որ ճակատամարտից առաջ նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (5.000¹) լքեցին դաշնակից բանակը և, խուսափելով հետապնդումից, հեռացան, հաղթեց Սերբական թագավորության բանակին (33.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ 20.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Մուրադ I-ը, թշնամին՝ 20.000 զինվոր²:⁴⁹⁷⁸
4979. 1389 դեկտեմբերի վերջ - Մուղանի հարթավայրի ճ-մ: Հուրրամի գլխավորությամբ Արդեբիլից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁹⁷⁹
4980. 1390 հունվար - Թավրիզի շրջակայքը Ահմեդի գլխավորությամբ Հերիզ առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների և Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 200) միացյալ բանակը ասպատակեց, որից հետո, սակայն, խուսափելով խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի գլխավորությամբ Սուլթանիեից առաջխաղացող բանակից (3.000), նահանջեց:⁴⁹⁸⁰
4981. 1390 մարտի վերջ - ապրիլի սկիզբ - Թավրիզի շրջակայքը Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ Երևանյան ամրոցից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) և Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, որից հետո, սակայն, դավադրության շնորհիվ չկարողանալով տիրել քաղաքին, նահանջեց:⁴⁹⁸¹
4982. 1390 գարուն - Կիլիկիայի թագավորության տարածքը Կոնստանդին V-ի և սպարապետ Հովհան Օրբեյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մելիք Օմարի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Արդյունքում Կիլիկիայի թագավորությունը կրկին ընդունեց Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:⁴⁹⁸²
4983. 1390 սեպտեմբերի սկիզբ - Թավրիզից Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ Երևանյան ամրոցից առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) և Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով գրավեց խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁹⁸³
4984. 1390 սեպտեմբերի վերջ - 1391 հունվարի կես - Մարաշի պաշտպանությունը⁴⁹⁸⁴

Սուլի-բեկի գլխավորած Չուլբադարյանների էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Մելիտեի կառավարիչ Մանթաշի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Մամլուքյան սուլթանության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

¹ Այս ճակատամարտին Հայ ռազմիկների մասնակցության հետ կապված հարցը մեծապես մշուշոտ է: Այսպես, սերբերի շրջանում առկա մի լեգենդի համաձայն Օսմանյան սուլթանության բանակի կազմում այս ճակատամարտի մասնակցել են մոտ 5.000 հայեր, որոնց կարգավիճակը, սակայն, թեև չի հստակեցվում, բայց հավանական է կարծել, որ դրանք եղել են Օսմանյան սուլթանության իշխանության տակ գտնվող տարածքների օսմանահպատակ հայեր, ընդ որում 1389 թ-ի վիճակով խոսքն ամենայն հավանականությամբ կարող է վերաբերվել ամենից առաջ Բալկանյան թերակղզու հարավային հատվածի ու հատկապես Ադրիանուպոլսի և նրա շրջակայքի հայ բնակչությանը: Նույն լեգենդար տեղեկությունները հայտնում են, որ բրիտանիա հայերը, բացառելով հարձակման ինտրավորությունը հավատակից սերբերի վրա, լքում են Կոսովոյի դաշտը և հեռանում, ընդ որում օսմանական բանակային ուժերը փորձում են հետապնդել նրանց, սակայն սերբական բանակի մոտենալու պայմաններում, ի վերջո հրաժարվում են այդ մտադրությունից: և, վերջապես, հայտնվում է, որ հայերը, հասնելով Օզդեն լեռան մոտակայքում գտնվող քիչ թե շատ պաշտպանված մի վայրի, հենց այդտեղ էլ, արդթներ հղելով սուրբ համարվող ռազմիկներ Գաբրիելին և Միքայելին, մի վանք են հիմնում, որը հետագայում հայտնի է դառնում Արմենիչ անունով: Հետաքրքիր է, որ, ըստ որոշ ուսումնասիրությունների, վանքի մոտակայքում տարածված է նաև «Արմենկա» կամ «Արմենա» կանանցի անունը: Իմ ձեռքի տակ առկա տեղեկատվությունը առայժմ այսքան է, սակայն, հաշվի առնելով վերոգրյալը, կարծում եմ, որ այս ճակատամարտում Հայ ռազմիկների մասնակցությունը կարելի է հավանական համարել, սակայն առկա են հսկայական թվով հարցեր, որոնք դեռևս իրենց պատասխանին են սպասում:

² Հարկ եմ համարում նշել, որ այս պահին ես նույնիսկ լիակատար պատկերացում իսկ չունեմ այս ճակատամարտի սկզբնաղբյուրների ցանկի մասին, թեև գիտեմ, որ առկա են առնվազն երկու խումբ սկզբնաղբյուրներ՝ իսլամական (օսմանյան) և սերբական, ընդ որում անչափ հավանական եմ համարում նաև այն հանգամանքը, որ դիտարկվող իրադարձությունն այս կամ այն կերպ պետք է, որ իր արտացոլումը գտած լինի առնվազն արևելաեվրոպական, իսկ գուցե նաև այլ եվրոպական երկրների պատմագրության մեջ: Այս պահին իմ ձեռքի տակ եղած տեղեկատվությունը զուտ արդյուրագիտական տեսանկյունից այսքան է, թեև, իհարկե, բուն ճակատամարտի ընթացքը և արդյունքը հիմնալի հայտնի են ու լայնորեն ներկայացված պատմական և ռազմապատմական զրահանության մեջ: Այսպիսով՝ այս ճակատամարտի ուսումնասիրությունը համարում եմ դեռևս ընթացքի մեջ և հույս ունեմ ժամանակի հետ լրացնել տեղեկատվության ունեցածն պաշարները:

I փուլ – 1390 թ-ի սեպտեմբերի վերջին քաղաքը պաշարողներն անցան հարձակման և համառ մարտերից հետո գրավեցին այն, սակայն քաղաքի կայազորն ամրացավ միջնաբերդում ու շարունակեց դիմադրությունը:

II փուլ – 1390 թ-ի հոկտեմբերի կեսից մինչև 1391 թ-ի հունվարի կես քաղաքը պաշարողները շրջափակեցին միջնաբերդը, սակայն, այդպես էլ որևէ հաջողության չհասնելով, ընդունեցին հաշտության առաջարկը և հետ քաշվեցին ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

4985. 1391 փետրվարի սկիզբ – **Թավրիզի ճ-մ: Սուլթանիեից** առաջխաղացած խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) և Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակին ու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁴⁹⁸⁵
4986. 1391 փետրվարի կես – **Երևանի ամրոցի ճ-մ: Թավրիզից** առաջխաղացած խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակը (մոտ 4.000) հաղթեց Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 600) և Օրբեյանների (մոտ 600) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁴⁹⁸⁶
4987. 1391 մարտ – **Մարդինի ճ-մ:** Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց գահակալական պայքարը շարունակող Փիր-Հասանի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների ու Արտուխյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Փիր-Հասանը գերվեց և հետագայում սպանվեց, իսկ Ղարա-Յուսուֆի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:⁴⁹⁸⁷
4988. 1391 ապրիլ – **Թավրիզը և Նրա շրջակայքը** Ղարա-Յուսուֆի գլխավորությամբ **Հերից** առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 200) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ հաստատվելով քաղաքում:⁴⁹⁸⁸
4989. 1391 մայիս – **Թավրիզի ճ-մ:** Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 100) միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցած Մահմուդ Սիյահբուլսիի բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Մահմուդը:⁴⁹⁸⁹
4990. 1391 ամառ – **Թավրիզը** Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ **Երևանի ամրոցից** առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) և Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 100) միացյալ բանակից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը մոտ 50, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր:⁴⁹⁹⁰

4991. 1391 աշուն – **Թավրիզի ճ-մ**⁴⁹⁹¹

Սուլթանիեից առաջխաղացած խալիսալի կառավարիչ Մահմուդի բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց քաղաքը Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 500) և Օրբեյանների (մոտ 500) միացյալ բանակից: Միաժամանակ, տեղեկանալով այս մասին, Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ **Երևանի ամրոցից** առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) ու Օրբեյանների (մոտ 1.000) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ քաղաքին:

I փուլ – Մահմուդի բանակը 12 օր պաշարեց քաղաքի միջնաբերդը և մի շարք գրոհներ իրականացրեց, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Ալթուն Օրբեյանի գլխավորությամբ **Երևանի ամրոցից** առաջխաղացած Ջելաիրյանների սուլթանության ու Օրբեյանների միացյալ բանակը մոտեցավ քաղաքին, սակայն հաջորդ օրը տեղի ունեցած ճակատամարտում պարտություն կրեց և նահանջեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Մահմուդի բանակը վերսկսեց միջնաբերդի պաշարումը և ի վերջո ստիպեց դադարեցնել դիմադրությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

4992. 1392 գարուն – Թավրիզը և Նրա շրջակայքը Ղարա-Յուսուֆի գլխավորությամբ Հերից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ հաստատվելով քաղաքում:⁴⁹⁹²

4993. 1392 գարուն – Անդրեասի ճ-մ (Շապին-Գարահիսարից մոտ 35 կմ հարավ-արևմուտք): Ահմեդի և Ղարա-Ռուսման գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) կենտրոնում դարանը քաշեց ու թևային հարձակումներով շրջապատեց և հաղթեց Ղարա-Յուսուֆի գլխավորությամբ առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների, Արտուխյանների ու Մուրափաթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Ղարա-Յուսուֆը գերվեց, սակայն, տալով հավատարմության երաշխիքներ և փրկագին, ազատ արձակվեց:⁴⁹⁹³

4994. 1392 ամառ – Քաթերոյի ճ-մ⁴⁹⁹⁴

Ահմեդի և Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Եփրատի աջ ափին ամուր դիրքեր գրաված Մուրափաթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ – Ահմեդի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը մի շարք փորձեր ձեռնարկեց գրոհով անցնել գետը, սակայն հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը մեկ այլ վայրում անցավ գետը և ի վերջո պարտության մատնեց հակառակորդին

Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:

4995. 1392 հուլիս – Թավրիզը Դիզմար ամրոցից ասպատակելով առաջխաղացած Յադգար-Շահի բանակը (մոտ 3.000) չգրավեց Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 100) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁹⁹⁵

4996. 1392 օգոստոս – Թավրիզը Դիզմար ամրոցից ասպատակելով առաջխաղացած Յադգար-Շահի բանակը (մոտ 3.000) չգրավեց Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների (մոտ 1.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 100) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁹⁹⁶

4997. 1392 սեպտեմբեր – Մարոնի ճ-մ: Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Արտուխյանների էմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁹⁹⁷

4998. 1392 հոկտեմբեր – Մարոնի ճ-մ: Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հետ մղեց Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Արտուխյանների էմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁹⁹⁸

4999. 1392 նոյեմբերի 15 – Ուտանը Եգդանշիրի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Եգդանշիրի ապստամբած եղբոր բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁹⁹⁹

**Թեմուրյան II պատերազմ
(1393-1395)**

5000. 1393 նոյեմբերի վերջ – Գուլաղքի ճ-մ: Գեորգի VIII-ի, ինչպես նաև նրա եղբայրներ Կոնստանդինի և Դավիթի գլխավորած Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) դարանը գցեցին և ջախջախեցին Տփղիս ուղղվող ու հավատափոխ եղած Բագրատ IV Մեծին ուղեկցող Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 15.000), որից հետո առանց մարտերի մտան Տյոնդու: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 12.000 զինվոր:⁵⁰⁰⁰
5001. 1394 հունվարի 1 - փետրվարի 10 – Մարոնի Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁰⁰¹
5002. 1394 հունվարի կես – Եղեսիան ու Սևակերակ ամրոցը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 100.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁰⁰²
5003. 1394 մարտի սկիզբ – Ջաղիան Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 250.000) գրավեց Իգ-Էդ-Դինի գլխավորած Բոխանի էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰⁰³
5004. 1394 մարտի սկիզբ – Մծքիկ Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 250.000) գրավեց Էյուբյանների էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքների Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰⁰⁴
5005. 1394 ապրիլի 14 - 16 – Մարոնի պաշտպանությունը⁵⁰⁰⁵

Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով քաղաքին մոտեցած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 247.000) պաշարեց քաղաքը Մելիք-Չահիրի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 300):

I փուլ – Ապրիլի 15-ին Թեմուրյանների էմիրության հարձակման անցած բանակը ողջ օրը տևած համառ մարտերի արդյունքում գրավեց քաղաքը:

II փուլ – Ապրիլի 16-ին միջնաբերդում ամրացած քաղաքի կայազորը շարունակեց համառ դիմադրությունը:

Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ի վերջո, սակայն, բավարար երաշխիքներ ստացած Մելիք-Չահիրը ընդունեց Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը՝ պայմանով, որ վերջինս բանակային ուժեր չտեղադրի քաղաքում:

5006. 1394 ապրիլի 25 - 26 – Ամիր Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 245.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰⁰⁶
5007. 1394 ապրիլի վերջ – Երզնկան Թեմուրի գլխավորությամբ Ամիր ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 200.000) գրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰⁰⁷
5008. 1394 ապրիլի վերջ - մայիսի կես – Երզնկա-Մուշ երթուղով ասպատակելով արշավեց Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 235.000):⁵⁰⁰⁸
5009. 1394 մայիսի կես – Բաղեռ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 30.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Յաջի-Շարաֆի գլխավորած Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ

ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵⁰⁰⁹

5010. 1394 մայիսի կես - խլաթը Թեմուրի գլխավորությամբ Քանդեշից ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 220.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵⁰¹⁰

5011. 1394 մայիսի վերջ - հունիսի սկիզբ - Երզնկայի շրջակայքը Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց, որից հետո սկսեց հետ քաշվել դեպի արևելք:⁵⁰¹¹

5012. 1394 մայիս - Նեոկեսարիայի շրջակայքը Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և Նահանջեց՝ ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁰¹²

5013. 1394 հունիսի 18 - հուլիսի 1 - Ավնիկ ամրոցը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 5.000) պաշարեց և ի վերջո հակառակորդին հանձնվել ստիպելու միջոցով գրավեց Մար Խոջայի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁵⁰¹³

5014. 1394 հունիսի վերջ - Գուզաթըր, Քարծր Հայքը և Տայքը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց, որից հետո կենտրոնացավ Քասեղում:⁵⁰¹⁴

5015. 1394 հուլիսի կես - օգոստոսի սկիզբ - Արճեշը և Քազարանը Թեմուրի գլխավորությամբ Քասեղից ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 210.000) գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 700), որից հետո, ասպատակելով Սուրմարուն, Կորդը և Քալապետ ամրոցը ու նրանց շրջակայքը, ճամբարեց Վաղարշապատի մոտակայքում: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰¹⁵

5016. 1394 օգոստոսի կես - Մակուն Թեմուրի գլխավորությամբ Քազրևանից ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 208.000) չգրավեց Նուր-Էդ-Դին Ամատունու գլխավորած Ամատունիների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰¹⁶

5017. 1394 օգոստոսի կես - Երնջակ ամրոցի ճ-մ: Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 500) և Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների (մոտ 500) միացյալ բանակը հաղթեց Մակվից ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰¹⁷

5018. 1394 օգոստոսի երկրորդ կես - Երնջակ ամրոցի ճ-մ: Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 1.000) ու Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների (մոտ 2.000) միացյալ բանակը անակնկալ թիկունքային հարձակումով հաղթեց Թեմուրյանների էմիրության բանակին (40.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁰¹⁸

5019. 1394 օգոստոսի վերջ - 1399 գարուն - Երնջակ ամրոցը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց ակտիվ արտագրոհներ իրականացնող և անակնկալ հարձակումներ գործող Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների (մոտ 300) և Սուլթան-Թահիրի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 100) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰¹⁹

5020. 1394 սեպտեմբերի կես - Կարսը Թեմուրի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 200.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵⁰²⁰

5021. 1394 սեպտեմբերի վերջ - Ախալցխան Տայք-Գուզաթը երթուղով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Քարթլի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰²¹

5022. 1394 հոկտեմբերի սկիզբ - Տիդիսը Կարս-Արդահան-Չավախք-Տաշիր երթուղով Թեմուրի գլխավորությամբ արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 200.000) գրավեց

Գեորգի VIII-ի գլխավորած Զարթիկի թագավորության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁰²²

5023. 1394 հոկտեմբերի 10 - Կուրտեա Դ' Արքեշը Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Վալախիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁵⁰²³

5024. 1394 հոկտեմբերի կես - հոկտեմբերի վերջ - Կախեթին, Ուտիքի հյուսիսը, Արցախը և Աղվանքը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 195.000) ասպատակեց:⁵⁰²⁴

5025. 1394 հոկտեմբերի վերջ - Արցախի ճ-մ: Վահրամ Դուխյանի գլխավորած Դուխյանների (մոտ 5.000) և Թիրի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁰²⁵ Արդյունքում Ջելաիրյանների սուլթանությունը և Զարթիկի թագավորությունը կրկին ընդունեցին Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը: Դրանից հետո Թեմուրը, նվաճված տարածքներում թողնելով ուժեղ բանակ, հիմնական ուժերով հեռացավ Դերբենդի լեռնանցք-Նախակովկասյան տափաստանները երթուղով՝ մարտական գործողություններ սկսելով Ոսկե Հորդայի դեմ, ինչից հետո էլ հենց ավարտվեց Թեմուրյան II պատերազմը:

5026. 1395 մարտ - Սիսի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Սուլիբեկի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 40.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁵⁰²⁶ Շուտով կրկին սկսվեցին բանակցություններ և արդյունքում Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների էմիրությունները կրկին ընդունեցին Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:

5027. 1395 մարտ - Էգբիդեր, Սաս և Բուրտոյուլք բերդերը (Շապին-Գարահիսարից հարավ-արևմուտք) Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Մուլախարթենի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁰²⁷

5028. 1395 ապրիլ - մայիս - Ղոյունլու-Հիսարի և Շապին-Գարահիսարի շրջակայքը Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթենյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰²⁸

5029. 1395 գարուն - Արճեշը Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 1.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ բանակը գրավեց Թեմուրյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 40, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁰²⁹

5030. 1395 գարուն - Ադի գյուղի ճ-մ (Արճեշի մոտ): Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 500) և Տարոնի իշխանության (մոտ 200) միացյալ բանակը անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեց Եգդանշիրի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակի (մոտ 800) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 70 զինվոր:⁵⁰³⁰

5031. 1395 գարուն - Ադի գյուղի ճ-մ: Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 480) և Տարոնի իշխանության (մոտ 180) միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց Շամբոյանների էմիրության բանակին օգնության եկած, գյուղն ու նրա շրջակայքն ասպատակած Թեմուրյանների էմիրության բանակին (400): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 380 զինվոր:⁵⁰³¹

5032. 1395 ամառ - Վասպուրականի արևելքը Թավրիզից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (15.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰³²

5033. 1395 ամառ - Սեյխտեի, Սամոսատի, Զյախթայի, Տևրիկեի, Անի-Կեմախ ամրոցի և Երզնկայի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության, ինչպես նաև Արաթենյանների և Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու զցեց իր տիրապետության տակ:⁵⁰³³

5034. 1395 ամառ - Սեյխտեն, ինչպես նաև Բեհեսնի և Տարանդա ամրոցները Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից

- (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո մոտեցավ Երզնկային և իր իշխանությանը ենթարկեցրեց Արաթեյանների Էմիրությունը: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰³⁴
5035. 1395 ամառ - Կաֆան Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 70.000) չգրավեց Ջենովայի հանրապետության բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁵⁰³⁵
5036. 1395 սեպտեմբեր - հոկտեմբերի կես - Քաբերդի շրջակայք Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰³⁶
5037. 1395 հոկտեմբերի 27 - Քյուր զյուղի ճ-մ (Բարձր Հայք, Սպեր գավառի արևմուտք) Մուրափարթենի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 5.000) հաղթեց Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության բանակի մյուս մասին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰³⁷
5038. 1396 գարուն - Աղշեհի շրջակայք Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰³⁸
5039. 1396 գարուն - Շաքիի ճ-մ: Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց Գեորգի VIII-ին գլխավորած Զարթլի թագավորության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵⁰³⁹
5040. 1397 գարուն - Քաբերդի շրջակայք Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով քաղաքի կառավարիչ, Մուրափարթենի եղբայր Փիր-Մուհամմեդին:⁵⁰⁴⁰
5041. 1398 գարուն - Թոքաթ Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց շեյխ Նաջիբի բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁰⁴¹
5042. 1398 գարուն - Երզնկայի շրջակայք Արաթեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000), փորձելով հնազանդեցնել Մուրափարթենին, ասպատակեց և նահանջեց: Մուրափարթենը վերջնականապես ընդունեց Թեմուրյանների Էմիրության գերիշխանությունը:⁵⁰⁴²
5043. 1398 ամառ - Սեբաստիայի ճ-մ: Քաղաքի շրջակայքում տեղակայված և առանց Բուրհան-Էդ-Դինին տեղեկացնելու Ղարա-Ուսմանի գլխավորությամբ հեռացած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց իրենց հետապնդող և ճամբարած Արաթեյանների Էմիրության բանակին (4.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰⁴³
5044. 1398 ամառ - Քարաքեյի ճ-մ (Սեբաստիայից մոտ 30 կմ հարավ-արևելք): Նախորդ ճակատամարտից մեկ օր անց Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (600) կեսօրին անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բուրհան-Էդ-Դինի գլխավորությամբ իրեն հետապնդել փորձող Արաթեյանների Էմիրության բանակի (1.000) սկզբում առաջապահ ջոկատին (100), իսկ հետո արդեն՝ հիմնական բանակին, որից հետո մինչև օրվա վերջ հետապնդեց ու ոչնչացրեց վերջինիս փախչող մնացորդներին: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր: Բուրհան-Էդ-Դինը գերվեց:⁵⁰⁴⁴
5045. 1398 ամառ - Սեբաստիան Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 3.000), չնայած գերված Բուրհան-Էդ-Դինի խնդրանքին, չկարողացավ գրավել վերջինիս որդու գլխավորած բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո, հաշվի առնելով, որ պաշարյալների խնդրանքով քաղաքին է մոտեցել Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (40.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Բուրհան-Էդ-Դինը սպանվեց:⁵⁰⁴⁵
5046. 1398 ամառ - Սևավերակ ամրոցի ճ-մ: Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (1.500) երկկողմանի անակնկալ գիշերային հարձակումով փախուստի մատնեց ու ցրեց Սուլի-բեկի գլխավորությամբ առաջխաղացած և ճամբարած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակին (40.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰⁴⁶

Չուլբադարյանների էմիրության բանակի նկատմամբ հաղթանակ տանելուց հետո Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության համարված բանակը (մոտ 3.000) կրկին պաշարեց քաղաքը Մուհամմեդ իբն Բուրհան-էդ-Դինի գլխավորած Արաթեյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Այս անգամ, սակայն, պաշարյալների խնդրանքով քաղաքի օգնության շարժվեց արդեն Օսմանյան սուլթանության բանակը (60.000, որից 20.000 հեծյալ):

I փուլ – Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը անակնկալ հարձակվեց երթի մեջ գտնվող Օսմանյան սուլթանության բանակի առաջապահի վրա և սկսեց հաղթանակ տանել:

II փուլ – Մարտի մեջ մտավ Օսմանյան սուլթանության բանակի միջնապահը և մարտն համառ բնույթ ընդունեց: Միաժամանակ Օսմանյան սուլթանության բանակի մի ջոկատ (4.000 հետևակային) հարձակվեց քաղաքի մոտ գտնվող լեռներում տեղաբաշխված Աղ-Ղոյունլուների ճամբարի վրա: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ղարա-Ռուսմանը այդ ուղղությամբ հեծյալ մի ջոկատ (400) ուղարկեց և հետ մղեց թշնամուն:

III փուլ – Մարտի մեջ մտավ Օսմանյան սուլթանության բանակի վերջապահը և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը վերջնական պարտություն կրեց, իսկ Օսմանյան սուլթանության բանակը մտավ քաղաք:

Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր: Շուտով խոշոր բանակով (150.000, այդ թվում սերբեր) քաղաքին մոտեցավ նաև Բայազետ I-ը, ինչը վերջնականապես ամրապնդեց Օսմանյան սուլթանության նվաճումները տեղում: Մուհամմեդ իբն Բուրհան-էդ-Դինը գահընկեց արվեց, Արաթեյանների էմիրության տարածքի հիմնական մասն անցավ Օսմանյան սուլթանությանը, իսկ էմիրության արևելքում էլ սկսեց իշխել Սուլթահարթենը:

5048. 1398 ամառ – Վասպուրականը Թավրիզից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ հնազանդեցնելով Շամբոյանների էմիրությանը:⁵⁰⁴⁸

5049. 1399 գարուն – Երևալ ամրոցի ճ-մ: Գեորգի VIII-ի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ամրոցը պաշարած Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰⁴⁹

5050. 1399 գարուն – Երևալ ամրոցի ճ-մ: Գեորգի VIII-ի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների բանակը (մոտ 1.000) հաղթեցին ամրոցին մոտեցած Թեմուրյանների էմիրության բանակին (40.000), որից հետո, սակայն, հետ քաշվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁵⁰⁵⁰

5051. 1399 ամառ - 1403 աշուն – Երևալ ամրոցը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց համարձակ արտագրոհներ ձեռնարկող Ալթուն Օրբեյանի գլխավորած Օրբեյանների (մոտ 300) և Սուլթան-Թահիրի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության (մոտ 100) միացյալ բանակից: Ի վերջո, երկու ղեկավարների միջև սրված անձնական հարաբերությունների պատճառով Սուլթան-Թահիրը արգելեց հաջող արտագրոհ իրականացրած Ալթունին իր բանակով վերադառնալ ամրոց, որի արդյունքում վերջինս անցավ Թեմուրի կողմը, բայց հետագայում սպանվեց: Ստեղծված պայմաններում, բավարար ուժեր չունենալով պաշտպանելու ամրոցը՝ Սուլթան-Թահիրը դիմեց Քարթլի թագավորության օգնությանը, բայց հետագայում այնուհանդերձ լքեց այն և ապաստանեց Քարթլի թագավորությունում: Թեմուրը ամրոցը հանձնեց իրեն հպատակված Շիրվանշահերի էմիրությանը, որը, սակայն, երբեք էլ չկարողացավ իրապես տիրել դրան: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁰⁵¹

5052. 1399 հոկտեմբեր – Աղանան Բայազետ I-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում սերբեր) գրավեց Ռամադանյանների էմիրության բանակից (մոտ

1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁵⁰⁵²

Թեմուրյան III պատերազմ (1399-1404)

5053. 1399 իոկտեմբեր - Անի Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁰⁵³
5054. 1399 իոկտեմբեր - 1400 ապրիլ - Ուտիքը, Գուգարքը, Տալքը, ինչպես նաև Կախեթին և Քարթլիի թագավորության մնացած տարածքը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 200.000) ասպատակեց:⁵⁰⁵⁴
5055. 1400 մարտ - Տիգրիս Թեմուրի գլխավորությամբ արշաված Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 150.000) գրավեց Գեորգի VIII-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁰⁵⁵
5056. 1400 ապրիլ - Կազդեթին (Գուգարք, Կանգարք գավառի արևելք) Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Գեորգի VIII-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰⁵⁶

5057. 1400 ապրիլ - Փարվանա լճի ճակատ⁵⁰⁵⁷

Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 200.000) մոտեցավ Գեորգի VIII-ի գլխավորությամբ անտառապատ կիրճերում և լեռներում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 12.000):

I փուլ - Քարթլիի թագավորության բանակը հետ մղեց թշնամու առաջապահի գրոհը:

II փուլ - Հիմնական ուժերով մարտադաշտին մոտեցավ Թեմուրը, սակայն Քարթլիի թագավորության բանակը հինգ օր շարունակ հետ մղեց հակառակորդի բոլոր գրոհները:

III փուլ - Թեմուրյանների Էմիրության բանակը, դավաճանի օգնությամբ անցնելով Քարթլիի թագավորության բանակի թիկունք, ի վերջո պարտության մատնեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 14.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

5058. 1400 մայիս - իունիս - Արարատ-Տուրուբերան-Ճուղք երթուղով ասպատակելով արշավեց Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 150.000):⁵⁰⁵⁸
5059. 1400 օգոստոսի սկիզբ - Եղնկան ու Մեյխուեն Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, ինչպես նաև Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 200.000) գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁰⁵⁹

5060. 1400 օգոստոսի 22 - սեպտեմբերի 9 - Սեբաստիայի գրավումը⁵⁰⁶⁰

Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, ինչպես նաև Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 250.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ Օսմանյան սուլթանության բանակը (5.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկները (4.000)¹ պատրաստվեցին դիմադրության:

¹ Համաձայն Հովհան Շիլտերգերի քաղաքի օսմանյան կայազորը կազմել է 5.000 հեծյալ: Նույն փաստի կապակցությամբ Շարաֆ-Էդ-Դին Եզդին հայտնում է 4.000 թիվը: Միաժամանակ վերջինս ավելացնում է, որ քաղաքի կայազորը կազմող օսմանյան սուլթանի ռազմիկների մեծ մասը կազմված էր հայերից, որոնք էլ հենց, ի տարբերություն մահմեդական ռազմիկների, քաղաքի հանձնումից հետո ենթարկվեցին մահապատժի: Իր հերթին իբն Արաբշահը հայտնում է, որ այս կերպ սպանվեց 3.000 ռազմիկ: Վերջին տվյալը, այսպիսով, վերաբերվում է հայերին: Հարկ է ավելացնել, սակայն, որ XIV դարի վերջին մի քանի հազարանոց հայկական հեծելազորի առկայությունը Օսմանյան սուլթանության տիրապետության տակ գտնվող Փոքր Հայքի տարածքում չպետք է հեռուն գնացող հետևությունների տեղիք տա, ուղղակի պետք է հաշվի առնել, որ Թեմուրյանների Էմիրությունից բխող ահռելի վտանգի պայմաններում Օսմանյան սուլթանությունը լարել էր իր բոլոր ուժերը և արդյունքում գեներալ տակ էր դրել նաև Փոքր Հայքի հայերին՝ նրանցից կազմելով հեծելազորային մի քանի հազարանոց ուժեր:

I փուլ – Օգոստոսի 22-ին պաշտպանվողները արտագրոհ իրականացրին քաղաքին մոտեցող հակառակորդի բանակի առաջապահի ուղղությամբ և հաջողության հասան, սակայն հետագայում խուսափելով հակառակորդի հիմնական բանակից, հետ քաշվեցին ու ամրացան քաղաքում:

II փուլ – Սկսած օգոստոսի 22-ից քաղաքը պաշարողները պարսպահատվածներից մեկի տակ թունել փորեցին, որից հետո արդեն մինչև սեպտեմբերի 9-ին թունելում դրված գերանները այրելու միջոցով փլեցին այն, իսկ հետո էլ գրավեցին պարսպի այդ հատվածը: Ստեղծված պայմաններում քաղաքի կայազորը բանակցություններ սկսեց և դադարեցրեց դիմադրությունը այն բանից հետո, երբ Թեմուրը խոստացավ այդ պարագայում չթափել պաշտպանվողների արյունը: Այն բանից հետո, սակայն, երբ քաղաքը պաշտպանողները հայտնվեցին Թեմուրի տիրապետության տակ, վերջինս հրամայեց կենդանի թաղել նրանց՝ յուրօրինակ ձևով հավատարիմ մնալով տված խոսքին:

Հայերը կորցրին 4.000, դաշնակիցը՝ 5.000, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:

5061. 1400 սեպտեմբերի կես - Անդրեփրատյան Շոփեր, Կիլիկիայի արևելքը և Հյուսիսային Ասորիքը Թեմուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Թեմուրյանների Եմիրության, Ադ-Ղոյունլուների ու Արաթենյանների Եմիրությունների (մոտ 300.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000)¹ միացյալ բանակը ասպատակեց:⁵⁰⁶¹
5062. 1400 սեպտեմբերի կես - Պյասթայի ճ-մ: Թեմուրյանների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) հասավ և հաղթեց Չուքադարյանների Եմիրության նահանջող բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁰⁶²
5063. 1400 սեպտեմբերի 24 - 27 - Բեհեսնի ամրոցը Թեմուրյանների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰⁶³
5064. 1400 սեպտեմբերի վերջ - Հռոմկյա ամրոցը և Այնթապը Թեմուրյանների, Ադ-Ղոյունլուների ու Արաթենյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000), ինչպես նաև , Տարոնի իշխանության (մոտ 4.500) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 150): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ 1.500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰⁶⁴

5065. 1400 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի կես - Ղունայսիք ամրոցի ճ-մ⁵⁰⁶⁵

Մելիք-Չահիրի գլխավորած Արտուխյանների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները պատրաստվեցին գործել Թեմուրյանների Եմիրության բանակի թիկունքում:

I փուլ – Սեպտեմբերի վերջին Արտուխյանների Եմիրության բանակը մանր հարձակումներով կորուստներ պատճառեց Թեմուրյանների Եմիրության բանակի առաջապահին (մոտ 10.000)

II փուլ – Սեպտեմբերի վերջին Արտուխյանների Եմիրության բանակը անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց համալրված և կրկին ամրոցին մոտեցած Թեմուրյանների Եմիրության բանակին (10.000):

III փուլ – Սեպտեմբերի վերջին Արտուխյանների Եմիրության բանակը անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց համալրված և հերթական անգամ ամրոցին մոտեցած Թեմուրյանների Եմիրության բանակին (մոտ 20.000):

IV փուլ – Հոկտեմբերի սկզբին ամրոցին մոտեցավ Թեմուրյանների Եմիրության հերթական բանակը (մոտ 70.000), սակայն համառ մարտերում վերջինս ևս այդպես էլ հաջողության չհասավ:

V փուլ – Հոկտեմբերի սկզբից մինչև հոկտեմբերի կես Արտուխյանների Եմիրության բանակը մանր հարձակումներ գործեց Թեմուրյանների Եմիրության նահանջող բանակի վերջապահի վրա ու զգալի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

¹ Թեմուրի 1402 թվականի արևմտյան արշավանքին Հայկական բանակի մասնակցության մասին ուղղակի խոսում է բյուզանդական պատմիչ Դուկասը: Հաշվի առնելով գրված տարածքների ռազմիկներին սեփական բանակում ընդգրկելու Թեմուրի կողմից լայնորեն կիրառվող մարտավարությունը՝ կարելի է գրեթե վստահությամբ պնդել, որ, սկսած 1400 թվականից, Կիլիկիայի թագավորության և Տարոնի իշխանության բանակը ևս ընդգրկվել է Թեմուրյանների Եմիրության բանակի կազմում ու այդ կարգավիճակով ընդհուպ մինչև 1404 թվականը մասնակցել Մերձավոր Արևելքում Թեմուրի բանակի մղած բոլոր հիմնական գործողություններին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

5066. 1400 հոկտեմբերի 28 - նոյեմբերի 7 - Հայեայի ճ-մ⁵⁰⁶⁶

Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների էմիրությունների (մոտ 300.000, այդ թվում մոտ 30 փիղ), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի ու սպարապետ Հովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 5.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ քաղաքի շրջակայքում տեղաբաշխված Մամլուքյան սուլթանության բանակին (80.000):

I փուլ - Հոկտեմբերի 28-ին Մամլուքյան սուլթանության բանակի առաջապահը (300 հեծյալ) հարձակվեց քաղաքին մոտեցած հակառակորդի բանակի առաջապահի (2.000 հեծյալ) վրա, բայց պարտություն կրեց և ջախջախվեց:

II փուլ - Հոկտեմբերի 29-ին Մամլուքյան սուլթանության բանակի մի մասը հարձակվեց հակառակորդի բանակի համալրված առաջապահի (5.000 հեծյալ) վրա, սակայն բավականին երկար տևած համառ մարտը հաջողություն չբերեց կողմերից և ոչ մեկին ու նրանք վերադարձան ելման դիրքեր:

III փուլ - Հոկտեմբերի 30-ին քաղաքին մոտեցան կողմերի բանակային հիմնական ուժերը և մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Թեմուրն իր բանակի մարտակարգի առջևն ունեցավ տեղաբաշխեց փղերին: Միաժամանակ Մամլուքյան սուլթանության բանակի աջ թևի հրամանատարը, որը մինչ այդ անցել էր հակառակորդի կողմը, պատրաստվեց մարտի ժամանակ օժանդակել վերջինիս: Լուսաբացին կողմերը անցան հանդիպակաց հարձակման, սակայն որոշ ժամանակ անց Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել և, իր հետևից տանելով հետապնդող հակառակորդին, ի վերջո խառնեց նրա մարտակարգը:

IV փուլ - Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը անցավ հակահարձակման և, օգտվելով նաև թշնամու աջ թևի հրամանատարի դավաճանությունից, թևանցեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին, դուրս եկավ վերջինիս թիկունք ու, փախուստի մատնելով թշնամու բանակի հիմնական մասին, որոշ մասին էլ շրջապատեց և ոչնչացրեց:

V փուլ - Մամլուքյան սուլթանության բանակի մի մասը փորձեց ամրանալ քաղաքում և շարունակել դիմադրությունը, սակայն նոյեմբերի 1-ին հանձնվեց: Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը մտավ Հալեպ և, ավերելով քաղաքը, կոտորեց նաև նրա բնակչության զգալի մասին:

VI փուլ - Նոյեմբերի 7-ին դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց նաև քաղաքի միջնաբերդում ամրացած Մամլուքյան սուլթանության բանակի վերջին մասը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր:

5067. 1400 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի կես - Հեմսը, Համման և Բաալբեկը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների ու Արաթենյանների էմիրությունների (մոտ 350.000), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի և սպարապետ Հովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 4.500) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁰⁶⁷

5068. 1400 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի կես - Սեբաստիան, Երզնկան և Մեյխոնեն, ինչպես նաև Բեհեսնի ու Անի-Կեմախ ամրոցները Բայազետ I-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության, ինչպես նաև Չուլքադարյանների, Ռամադանյանների և Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների (200.000, այդ թվում սերբեր) մասերի բաժանված միացյալ բանակը գրավեց Թեմուրյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁰⁶⁸ Մուրադիարթենը գերվեց, բայց շուտով ազատ արձակվեց և շարունակեց տիրել Երզնկային:

5069. 1400 դեկտեմբերի վերջ - Կեռասունտը Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Արաթենյանների էմիրության բանակից (մոտ 700) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁵⁰⁶⁹

Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլունների և Արաթեյանների էմիրությունների (մոտ 250.000, այդ թվում մոտ 25 փիղ), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի ու սպարապետ Յովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 4.500) և Տարոնի իշխանության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը դեկտեմբերի 25-ին հյուսիսից մոտեցավ քաղաքին, որից հարավ, ինչպես նաև բուն քաղաքում տեղաբաշխված էին Ֆարաջի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Վասիլ Օրբելյանը):

I փուլ - Դեկտեմբերի 26-ին կողմերը անցան հանդիպակաց հարձակման, սակայն որոշ ժամանակ անց Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը, առավելության հասնելով թևերում, թևանցեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին, դուրս եկավ վերջինիս թիկունք և, փախուստի մատնելով թշնամու բանակի հիմնական մասին, որոշ մասին էլ շրջապատեց ու ոչնչացրեց:

II փուլ - 1401 թ-ի հունվարի 5-ի առավոտյան Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը, ցանկանալով զբաղեցնել խոտի պաշարով ավելի հարուստ տարածքներ, թողեց քաղաքի մոտ նախապես զբաղեցրած դիրքերը և սկսեց շարժվել դեպի արևելք: Արդյունքում, սակայն, թշնամու բանակի այս քայլը սխալմամբ գնահատելով որպես նահանջ, Մամլուքյան սուլթանության բանակը դուրս եկավ քաղաքից և դրանից հարավ գտնվող իր դիրքերից ու հետևեց վերջինիս: Իր հերթին, տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը դադարեցրեց երթը դեպի արևելք, մարտակարգ ընդունեց և անցավ հարձակման: Արդյունքում՝ իր հերթին մարտակարգ ընդունել հասցրած Մամլուքյան սուլթանության բանակը ողջ օրը տևած համառ և արյունահեղ մարտում ի վերջո պարտության ու փախուստի մատնվեց: Դրանից հետո, գրավելով նախկին դիրքերը, Թեմուրյանների էմիրության և դաշնակից միացյալ բանակը շարունակեց քաղաքի պաշարումը:

III փուլ - Յունվարի 8-ին Ֆարաջը և իր շքախումբը, որ մինչ այդ գտնվում էին Դամասկոսի մոտակայքում, սակայն տեղեկություններ էին ստացել Կահիրեում սկիզբ առած գահակալական հերթական խռովության մասին, բանակցությունների պատրանք ստեղծելով փորձելով ժամանակ շահել, սրընթաց երթով ուղղություն վերցրին դեպի Կահիրե: Իմանալով այդ մասին՝ Թեմուրյանների էմիրության բանակի մի ուժեղ ջոկատ սկսեց հետապնդել հեռացողներին, սակայն, թեև շատերին ոչնչացրեց, բայց սուլթանին բռնել այդպես էլ չկարողացավ:

IV փուլ - Յունվարի 9-ին Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և բոլոր կողմերից վերջնականապես շրջապատեց այն:

V փուլ - Յունվարի 10-ին քաղաքում գտնվող Մամլուքյան սուլթանության բանակի (12.000) ղեկավարությունը, ինչպես նաև քաղաքի ավագանին բանակցություններ սկսեցին և ի վերջո դադարեցրին դիմադրությունը: Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը մտավ Դամասկոս և պաշարեց վերջինիս միջնաբերդը:

VI փուլ - Մարտի 17-ին համառ մարտերից հետո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց նաև քաղաքի միջնաբերդում ամրացած Մամլուքյան սուլթանության բանակի վերջին մասը: Դրանից հետո Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը ավերեց քաղաքը՝ կոտորելով նրա բնակչության զգալի մասին:

Յադոողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000 զինվոր: Վասիլ Օրբելյանը գերվեց, սակայն Կոնստանդին V-ի և սպարապետ Յովհան Օրբելյանի ջանքերով ազատություն ստացավ:

5071. 1401 փետրվար - մարտ - Ասորիքը և Սինայի թերակղզին Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլունների ու Արաթեյանների էմիրությունների (մոտ 200.000, այդ թվում մոտ 25 փիղ), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի ու սպարապետ Յովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 4.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, ինչի արդյունքում Մամլուքյան սուլթանությունը ընդունեց Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը, որից հետո Թեմուրը իր բանակային հիմնական ուժերը սկսեց հեռացնել Ասորիքից:⁵⁰⁷¹

5072. 1401 ապրիլի սկիզբ - Հռոմկյա ամրոցի ճ-մ: Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ռամադանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁰⁷²
5073. 1401 ապրիլի կես - Պաղրաս ամրոցը Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կիլիկիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁰⁷³
5074. 1401 ապրիլի կես - Եղեսիան ու Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Հիսն-Քեֆի շրջակայքը Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:⁵⁰⁷⁴
5075. 1401 ապրիլի 24 - 1403 գարուն - Մարդինի պաշտպանությունը⁵⁰⁷⁵

Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների (մոտ 50.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Մելիք-Չահիրի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300):

I փուլ - Ապրիլի 24-ին Թեմուրյանների Էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը անցավ հարձակման և առանց լուրջ մարտերի գրավեց քաղաքը, սակայն հակառակորդի ուժերն ամրացան միջնաբերդում:

II փուլ - Ապրիլի վերջին Թեմուրյանների Էմիրության և դաշնակից միացյալ բանակը հարձակման անցավ միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Այս պայմաններում Թեմուրը, չնչին համարելով դիմադրության օջախը և չցանկանալով կասեցնել նախաձեռնության զարգացումը Ջելաիրյանների սուլթանության ուղղությամբ, միջնաբերդը պաշարելու համար տեղում թողեց Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակին, իսկ ինքը մայիսի 5-ին հիմնական ուժերով շարժվեց դեպի Բաղդադ:

III փուլ - Արտուխյանների Էմիրության բանակը շարունակեց դիմադրությունը ևս 2 տարի և միայն 1403 թ-ի գարնանը Մելիք-Չահիրը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, կրկին ընդունեց Թեմուրյանների Էմիրության գերիշխանությունը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:

5076. 1401 մայիսի կես - Մծբինը և Նրա շրջակայքը Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների ու Արաթենյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:⁵⁰⁷⁶
5077. 1401 մայիսի վերջ - հուլիսի վերջ - Բաղդադը Թեմուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Թեմուրյանների Էմիրության, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթենյանների Էմիրությունների (մոտ 200.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը, մինչ այդ հաղթելով քաղաքի կայազորին բաց մարտում, գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000)՝ ավերելով քաղաքը ու կոտորելով նաև Նրա բնակչության զգալի մասին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁰⁷⁷
5078. 1401 աշուն - Տայքը և Գուգարքը Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, որից հետո, զիջումների հարկադրելով Քարթլիի թագավորությանը, նահանջեց:⁵⁰⁷⁸
5079. 1402 ապրիլի վերջ - Թողթում ամրոցը Թեմուրյանների Էմիրության բանակը (25.000) 6-օրյա գրոհից հետո ի վերջո գիշերային անակնկալ գրոհով ամրոց թափանցելով ու ճակատային համակցված հարված հասցնելով գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (200) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰⁷⁹
5080. 1402 մայիս - հունիս - Երզնկան, Անի-Կեսախ և Հարուկ ամրոցները (վերջինը՝ Սեբաստիայի մոտ), Մելիտեն, Սեբաստիան, ինչպես նաև Կեսարիան Թեմուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ Արգախ-Ուտիք-Գուգարք-Արարատ-Բարձր Հայք երթուղով արշաված Թեմուրյանների Էմիրության, Աղ-Ղոյունլուների ու Արաթենյանների Էմիրությունների (մոտ 360.000, մոտ 20 փիղ), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի և սպարապետ Հովհան Օրբելյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 5.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000)

միացյալ բանակը գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁰⁸⁰

5081. 1402 հուլիսի 20 – Անկարայի ճ-մ⁵⁰⁸¹

Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների, Աղ-Ղոյունլուների և Արաթեյանների էմիրությունների (մոտ 350.000), ինչպես նաև Կոնստանդին V-ի ու սպարապետ Յովհան Օրբեյանի գլխավորած Կիլիկիայի թագավորության (մոտ 4.500) և Տարոնի իշխանության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը, հարավից շրջանցելով Բայազետ I-ի գլխավորությամբ Թոխաթի մոտ կենտրոնացած Օսմանյան սուլթանության, ինչպես նաև Չուլքադարյանների, Ռամադանյանների ու Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (200.000, այդ թվում 18.000 թուրքմեններ և 15.000 սերբեր), Կեսարիայից ուղղություն վերցրեց դեպի Անկարա: Ստեղծված պայմաններում մինչ այդ մարտից խուսափող Բայազետ I-ը, հաշվի առնելով, որ հակառակորդը մտնում էր սեփական սուլթանության ուղիղ կենտրոնական շրջաններ, ստիպված հետ քաշեց իր բանակը Թոխաթի մոտից և, տեղ հասնելով հակառակորդի բանակից մի քանի օր շուտ, ամուր դիրքեր գրավեց Անկարայի մոտակայքում:

Օսմանյան սուլթանության բանակը, գրավելով թիկունքով դեպի բարձունք ձգվող ամուր դիրքեր, պատրաստվեց պաշտպանողական մարտ վարել: Բայազետ I-ը կենտրոնում տեղադրեց հիմնական ուժերը և ենիչերիների կորպուսը, ձախ թևում՝ սերբերին այլ ուժերի հետ միասին, իսկ աջ թևում էլ օժանդակ այլ ուժերի հետ միասին տեղակայվեցին Չուլքադարյանների, Ռամադանյանների ու Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների դաշնակից ուժերը: Իր հերթին Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակի լավագույն ուժերը տեղաբաշխվեցին թևերում և պահեստագործում:

I փուլ – Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկված համառ մարտը շարունակվեց բավականին երկար:

II փուլ – Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակի աջ թևը հարվածեց թշնամու բանակի ձախ թևին, սակայն արյունահեղ մարտում այս հարվածը հետ մղվեց, ընդ որում հատկապես աչքի ընկան սերբերը:

III փուլ – Կրկին մարտի նետվեցին Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակի աջ թևի հիմնական ուժերը և, օգտագործելով քանակական գերակշռությունը, ձախ թևից ու թիկունքից շրջապատեցին հակառակորդի ուժերին և, հատկապես, սերբերին:

IV փուլ – Աջ թևում տեղակայված Չուլքադարյանների, Ռամադանյանների ու Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը դավաճանաբար անցավ հակառակորդի կողմը և, միանալով վերջինիս, հուժկու հարված հասցրեց Օսմանյան սուլթանության բանակին: Արդյունքում՝ Օսմանյան սուլթանության բանակի աջ թևի մնացորդները դիմեցին փախուստի:

V փուլ – Թեմուրը մարտի մեջ մտցրեց պահեստագործը և փորձեց, վերջնականապես շրջապատելով ու կենտրոնից կտրելով, լիովին ոչնչացնել սերբերին: Արդյունքում, սակայն, սերբական ծանր հեծելազորին հաջողվեց հուժկու ճեղքումով դուրս գալ շրջապատումից և հեռանալ մարտի դաշտից:

VI փուլ – Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը լիակատար շրջապատման ենթարկեց թշնամու բանակի կենտրոնը և համառ մարտում ոչնչացրեց նրա բոլոր ռազմիկներին, այդ թվում հատկապես անգիջում կերպով մարտնչող ենիչերիներին: Ենիչերիների շարքերում քաջաբար մարտնչող Բայազետ I-ը գերվեց:

VII փուլ – Թեմուրյանների էմիրության ու դաշնակից միացյալ բանակը հետապնդեց և ոչնչացրեց թշնամու բանակի փախչող մնացորդներին:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 70.000, թշնամին՝ մոտ 140.000 զինվոր: Կրած ջախջախիչ պարտությունից հետո Օսմանյան սուլթանությունը տրոհվեց մանր մասերի, որոնք ընդունեցին Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը: Այս հանգամանքը, սակայն, չխանգարեց Թեմուրին, ինչպես նա վարվել էր Ոսկե Ղորդայի

պարագայում 1395 թ-ին, հիմնովին ասպատակել ողջ Փոքր Ասիան, երբ նրա առանձին ջոկատներ երևացին նույնիսկ Չմյուռնիայում: Այս ամենը Օսմանյան սուլթանությանը Փոքր Ասիա արժեցավ, սակայն Բայազետ I-ի որդիներից նրանց, որոնց հաջողվեց խուսափել գերությունից, իրենց իշխանության տակ պահպանեցին սուլթանության բալկանյան տիրույթները, ինչը հիմք հանդիսացավ հետագայում սուլթանության դիրքերի վերականգման համար

5082. 1402 աշուն - Սիսր ու նրա շրջակայքը Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰⁸²
5083. 1403 գարուն - Տալեր և Գուզադոքը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, որից հետո, զիջումների հարկադրելով Քարթլիի թագավորությանը, նահանջեց:⁵⁰⁸³
5084. 1403 աշուն - Երզնկայի շրջակայքը, Արարատի հյուսիսը, Բարձր Ջալեր, Տալեր, Գուզադոքը, ինչպես նաև Քարթլիի թագավորության մնացած տարածքը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց, որից հետո ձմեռելու նպատակով կենտրոնացավ Արցախում: Թեմուրյան III պատերազմն ավարտվեց: 1404 թ-ի գարնանը Թեմուրի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը, վերջնականապես ամրանալով գրաված տարածքներում, հիմնական ուժերով վերադարձավ Միջին Ասիա:⁵⁰⁸⁴ Արդյունքում՝ Ջելաիրյանների, Օսմանյան և Մամլուքյան սուլթանությունները, ինչպես նաև տեղական այլ պետական միավորները ընդունեցին Թեմուրյանների էմիրության գերիշխանությունը:
5085. 1403 աշուն - Նեոկեսարիայի ճ-մ: Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Թաշանյաններին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰⁸⁵
5086. 1403 աշուն - Ֆիլիսի բերդը (= Ֆելենքը) (Նեոկեսարիայի մոտ) Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Սեբաստիայի շրջակայքն ասպատակած Թաշանյաններից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 700, պարտվողները՝ մոտ 400 զինվոր:⁵⁰⁸⁶
5087. 1404 ամառ - Բաղեշի շրջակայքը Թավրիզից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ճնշելով Շամսադդինյանների էմիրությունում առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁰⁸⁷
5088. 1404 ամառ - Սիսր ու նրա շրջակայքը Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰⁸⁸
5089. 1405 մարտի սկիզբ - Երնջակ ամրոցի շրջակայքը ապստամբած Ջհանշահի գլխավորությամբ Արցախից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց Թավրիզ:⁵⁰⁸⁹ Հետագայում, սակայն, Ջհանշահը պարտություն կրեց և սպանվեց, իսկ Թավրիզում էլ իշխանությունը կրկին անցավ Միրզա Օմարին:
5090. 1405 ապրիլ - Մարոնիի շրջակայքը Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰⁹⁰
5091. 1405 ապրիլ - Նախիջևան գավառը Գեորգի VIII-ի գլխավորությամբ Վանանդ-Անի-Բասեն-Այաշները երթուղով արշաված Քարթլիի թագավորության բանակը (5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին:⁵⁰⁹¹
5092. 1405 մայիսի սկիզբ - Մարանդի ճ-մ: Քարթլիի թագավորության բանակը (5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Թավրիզից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակին (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁰⁹²
5093. 1405 մայիսի սկիզբ - Թադի ճ-մ (Մարդինից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևելք): Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 40.000), հարվածելով թևերից մեկին, հաղթեց Ղարա-Յուսուֆի, Մելիք-Չախիրի ու Շամս-Էդ-Ղինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Արտուխյանների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁰⁹³
5094. 1405 մայիսի կես - Մարու ամրոցը (Հայոց Միջագետք, Ամիդից մոտ 50 կմ հարավ-արևելք) Ղարա-Ռուսմանի գլխավորությամբ Մարոնիից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների

Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց քրդերից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 600, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր:⁵⁰⁹⁴

5095. 1405 հունիս – Բայրականի շրջակայք Իբրահիմի գլխավորած Շիրվանշահերի Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁰⁹⁵

5096. 1405 հուլիս – Արծկեն, Վանք, Ոստանք, Վարազա ամրոցը ու Նրանց շրջակայքը, ինչպես նաև Ռշտունիքը Ղարա-Յուսուֆի և Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Էմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000)¹ միացյալ բանակը ասպատակեց՝ ի վերջո ենթարկեցնելով Շամբոյանների Էմիրությունը Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրությանը:⁵⁰⁹⁶

5097. 1405 օգոստոս – Ավնիկ ամրոց Ղարա-Յուսուֆի և Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Էմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Էմիր Դուլայի գլխավորած Թեմուրյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 350, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁰⁹⁷

5098. 1405 օգոստոս – Պաճկանքի ճ-մ (Արցախ): Իբրահիմի և Վահրամ Դուփյանի գլխավորությամբ Պարտավիզ առաջխաղացած ու ճամբարած Շիրվանշահերի Էմիրության (մոտ 5.000) և Դուփյանների (մոտ 5.000) միացյալ բանակը 7 օր տևած մանր մարտերում դիմակայեց Միրզա Օմարի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած ու ճամբարած Թեմուրյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000), ընդ որում Միրզա Օմարն ի վերջո նահանջեց այն բանից հետո, երբ իմացավ խոշոր ուժերով արևելքից Թավրիզի ուղղությամբ առաջացող իր հայր Միհրանշահի և եղբայր Աբու-Բաքրի մասին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵⁰⁹⁸

5099. 1406 ամառ – Վանք, Ոստանք, Դատվանք (վերջինը՝ Տուրուբերան, Բզունիք գավառ, Վանա լճի հարավ-արևմտյան ափին) և Նրանց շրջակայք Ղարա-Յուսուֆի ու Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ի վերջո ապահովելով Շամբոյանների Էմիրության հնազանդությունը:⁵⁰⁹⁹

5100. 1406 նոյեմբերի 13 - 14 – Նախիջևանի ճ-մ (= Չախար-Սոունի ճ-մ)⁵¹⁰⁰

Միհրանշահի, Աբու-Բաքրի և Եգդանշիրի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Թեմուրյանների ու Շամբոյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (122.000) մոտեցավ Ղարա-Յուսուֆի և Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Էմիրությունների (60.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 6.000) միացյալ բանակին:

I փուլ – Նոյեմբերի 13-ին Արաքս գետի երկու ափերում տեղակայված թշնամական բանակների միջև ընթացավ աղեղնամարտ: Արդյունքում՝ Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը օրվա վերջում հետ քաշվեց Նախիջևանի ուղղությամբ:

II փուլ – Նոյեմբերի 14-ին ուժերը միավորած Թեմուրյանների և Շամբոյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը գետանցեց Արաքսը ու հարձակման անցավ Նախիջևանի ուղղությամբ, սակայն բռնկված մարտում ծանր պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի՝ կրկին անցնելով Արաքսը ու շարժվելով Մարանդի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Արդյունքում Հայաստանում գտնվող Թեմուրյանների Էմիրության տարածքները ընկան

¹ Այս ժամանակաշրջանում Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության դիրքերը վերականգնել ձգտող, խիստ գործունյա և տաղանդավոր, սակայն մարտունակ ռազմիկների մեծ պակաս զգացող Ղարա-Յուսուֆը (1389-1420) որդեգրեց քրդական Էմիրությունների ու Տարոնի իշխանության հետ համագործակցելու և վերջիններիս սիրաշահելու քաղաքականություն: Այս քաղաքականությունը շարունակեց նաև Ղարա-Յուսուֆի որդի և հաջորդ Իսբանդերը (1421-1438): Ղարա-Յուսուֆի և Իսբանդերի իշխանության օրոք Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակի մղած մարտերում Տարոնի իշխանության բանակի մասնակցության մասին որոշակի տեղեկություններ է հայտնում Թովմա Մեծփեցին: Այսպես, ըստ մեր պատմիչի 1421 թ-ի ամռանը, պատրաստվելով դիմակայել Թեմուրյանների Էմիրության բանակին, Իսբանդերը. «...հավաքեց հոր զորքը, ինչպես նաև խիզանի քաջերին»: Զիչ ավելի ներքև, խոսելով 1421 թ-ի օգոստոսի 1-ի Ալաշկերտի ճ-մ-ի մասին, Թովմա Մեծփեցին հայտնում է Իսբանդերի բանակի ռազմիկների հետ գերված Հայ ռազմիկների մասին: Ավելի ներքև, խոսելով 1429 թ-ի մայիսի Սալմաստի ճ-մ-ում Իսբանդերի բանակի գերված ռազմիկների մասին, Թովմա Մեծփեցին հայտնում է քրիստոնյա (հայ) զերիների մասին: Եվ, վերջապես, ավելի ուշ, խոսելով 1431 թ-ի ամռան Արծկեի ճ-մ-ի մասին, Թովմա Մեծփեցին տեղեկացնում է այդ ճակատամարտին քրիստոնյաների (հայերի) մասնակցության մասին: Այս հաղորդումներից կարելի է ենթադրել, որ Տարոնի իշխանության բանակը XV դարի առաջին կեսում դաշնակցել է Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակին: Հիմք ընդունելով այս հանգամանքը՝ ես, այն դեպքում, երբ դա ռազմական, քաղաքական և տրամաբանական տեսակետից համարել եմ հիմնավորված, Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակի հետ միաժամանակ նշել եմ նաև Տարոնի իշխանության բանակի մասնակցության մասին:

Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության, իսկ վերջինիս միջոցով՝ Ջելաիրյանների սուլթանության տիրապետության տակ:

5101. 1406 աշուն - Մարողինի շրջակայքը Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁰¹

5102. 1407 մարտ - Պիղո Ասորիքի ապստամբած կառավարիչ Չաքամի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 8.000, այդ թվում արկեբուզավորներ, ինչպես նաև մոտ 5 թևականներ) գրավեց Ղզիլի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, որոնց թվում գերվեց և սպանվեց Ղզիլը, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹⁰²

5103. 1407 ապրիլի 8 - Ահմադաշի ճ-մ (Ամիդից մոտ 35 հարավ-արևմուտք)⁵¹⁰³

Ասորիքի կառավարիչ Չաքամի, Մելիք-Չահիրի, Շամս-Էդ-Դինի ու Եզդանշիրի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության (7.000, այդ թվում արկեբուզավորներ, ինչպես նաև մոտ 5 թևականներ), Արտուխյանների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների (5.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ բանակը մոտեցավ լեռնալանջին ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 7.000):

I փուլ - Մամլուքյան սուլթանության, Արտուխյանների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը հարձակման անցավ աջ թևում ու, պարտության մատնելով, հետ մղեց Ղարա-Ռուսմանի որդի Իբրահիմ-բեկի ուժերին, ընդ որում սուլթան Չաքամը, մենամարտում ընդհարվելով Իբրահիմ-բեկի հետ, հաղթեց և սպանեց նրան:

II փուլ - Մամլուքյան սուլթանության, Արտուխյանների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը փորձելով զարգացնել հաջողությունը, աջ թևից ու կենտրոնից հարձակման անցավ հակառակորդի կենտրոնի ուղղությամբ, սակայն անհարթ տեղանքը կոտրեց վերջինիս հարձակման թափը, իսկ կարճ ժամանակ անց էլ հարձակվողների ձիերը խրվեցին խորը ցեխի մեջ: Օգտվելով դրանից՝ թշնամու ռազմիկները, նետահարելով շարժունակությունից զրկված հակառակորդի ռազմիկներին, ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջիններին: Մարտում ընկան նաև Չաքամը և Մելիք-Չահիրը:

III փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախույթ բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

5104. 1407 ապրիլի կես - Մարողինի շրջակայքը Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁰⁴

5105. 1407 օգոստոսի 6 - Տալիսի ճ-մ⁵¹⁰⁵

Գեորգի VIII-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) մոտեցան Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի ու Եզդանշիրի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Զարթլիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և փախուստի մատնեց թշնամու բանակին:

II փուլ - Հակառակորդի միացյալ բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և համառ մարտ ծանր պարտության մատնեց Զարթլիի թագավորության բանակին, ընդ որում մարտում ընկավ նաև Գեորգի VIII-ը:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 5.000 սպանվածից և 15.000 գերուց հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցները՝ մոտ 8.000 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 7.000 զինվոր:

5106. 1407 օգոստոսի վերջ - Սպերի շոքակայքը Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և գցեց իր իշխանության տակ:⁵¹⁰⁶
5107. 1407 սեպտեմբեր - Խիզանի շոքակայքը (Մոկբ, Մյուս Իշայր գավառ, Բաղեշից մոտ 35 կմ հարավ-արևելք) Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁰⁷
5108. 1407 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Ատրպատականը Ղարա-Յուսուֆի և Շամս-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Յեռիզ առաջխաղացած ած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և, խուսափելով Միհրանշահի ու Աբու-Բաքրի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացնող և ասպատակելով առաջխաղացող Թեմուրյանների էմիրության բանակից (մոտ 40.000), նահանջեց:⁵¹⁰⁸
5109. 1408 ապրիլի 21 - Սադդրուդ գետի ճ-մ (Թավրիզից հարավ-արևմուտք)⁵¹⁰⁹

Միհրանշահի և Աբու-Բաքրի գլխավորությամբ Սուլթանիեից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության ու Ջելաիրյանների սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 80.000) մոտեցավ Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների ու Շամբոյանների էմիրությունների (մոտ 60.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 6.000) միացյալ բանակին: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի առաջին շարքը թևերում անցավ հարձակման, սակայն, համառ մարտից հետո պարտություն կրելով ու հետապնդվելով Աբու-Բաքրի կողմից անձամբ ղեկավարվող Թեմուրյանների էմիրության և Ջելաիրյանների սուլթանության միացյալ բանակի կողմից, լքեց մարտադաշտը:

II փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի երկրորդ շարքը թևերում անցավ հարձակման ու համառ մարտից հետո պարտության և փախուստի մատնեց հակառակորդի թևերին:

III փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի թևերից ու կենտրոնից հարձակման անցավ հակառակորդի կենտրոնի ուղղությամբ և համառ մարտից հետո պարտության մատնեց նաև վերջինիս:

IV փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը հարձակվեց հակառակորդի պահեստազորի վրա ու պարտության մատնեց նաև վերջինիս, ընդ որում մարտում զոհվեց Միհրանշահը:

V փուլ - Աբու-Բաքրի կողմից անձամբ ղեկավարվող Թեմուրյանների էմիրության բանակը վերադարձավ մարտադաշտ, սակայն շուտով լքեց այն և դիմեց փախուստի:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Արդյունքում Թեմուրյանների էմիրությունը երկար ժամանակով հրաժարվեց Թավրիզից հյուսիս և հյուսիս-արևմուտք ընկած տարածքների նկատմամբ հավակնություններից:

5110. 1408 մայիս - Երնջակ ամրոցը Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հաղթողներ կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁵¹¹⁰
5111. 1408 գարուն - Երեսիան Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Թեմուրյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵¹¹¹
5112. 1408 ամառ - Արձեշը, Արծկեն, Վանը, Ոստանը և Նրանց շոքակայքը Ղարա-Յուսուֆի ու Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց:⁵¹¹²

5113. 1408 աշուն - Երնցակ ամրոցը Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 200), որ ծառայության էր անցել ամրոցի կայազորում, անակնկալ հարվածով գրավեց Ջելաիրյանների սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հաղթողներ կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 490 զինվոր:⁵¹¹³
5114. 1409 գարուն - Ամիրը, որը Եմիր Թեմուրը մինչ այդ փոխանցել էր Աղ-Ղոյունլուների Եմիրությանը, Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների ու Շամբոյանների Եմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:⁵¹¹⁴ Աղ-Ղոյունլուների Եմիրությունը ընդունեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության գերիշխանությունը, որից հետո հետ ստացավ քաղաքը:
5115. 1409 գարուն - Արզնը Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների ու Շամբոյանների Եմիրությունների (մոտ 15.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Էյուբյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:⁵¹¹⁵ Էյուբյանների Եմիրությունը ընդունեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության գերիշխանությունը:
5116. 1409 գարուն - Ռշտունիքի հարավը Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Շամսադդինյանների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹¹⁶
5117. 1409 ամառ - Քաղեշի շոջակալը Եզդանշիրի գլխավորած Շամբոյանների Եմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹¹⁷
5118. 1410 ապրիլի սկիզբ - Արծկեի ճ-մ: Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների (մոտ 30.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ամիր-Սուլ երթուղով առաջխաղացած Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵¹¹⁸
5119. 1410 ապրիլի կես - Սարդինը Ղարա-Յուսուֆի և Շամս-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Սալիհի գլխավորած Արտուխյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր: Արտուխյանների Եմիրությունը ոչնչացավ:⁵¹¹⁹
5120. 1410 մայիսի սկիզբ - հունիսի վերջ - Երզնկան Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների (մոտ 30.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը պաշարեց Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Արաթեյանների Եմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և ի վերջո ստիպեց քաղաքի կայազորին հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹²⁰ Արաթեյանների Եմիրությունը ոչնչացավ:
5121. 1410 հուլիսի 15 - Գրյունվալդի ճ-մ (= Տանենբերգի ճ-մ), (= ժիլգիսկի ճ-մ)⁵¹²¹

Վլադիսլավ II Յագելլոյի ու Լիտվական Մեծ իշխանության իշխան Վիտոլտի գլխավորած Լեհական թագավորության և Լիտվայի Մեծ իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 135.000, այդ թվում ռուսներ, թաթարներ, չեխեր և ժմուղներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400, այդ թվում Ալեքսանդրովիչները, Ավգուստովիչները, Հակոբովիչները և Աբականովիչները) ներխուժեցին Տատոնյան օրդենի տարածք և, հարավ-արևելքից մոտենալով Գրյունվալդ, ու Տանենբերգ գյուղերին, առժամանակ տեղակայվեցին թավուտներում և անտառներում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յուզինգենի գլխավորած Տատոնյան օրդենի բանակը (100.000, այդ թվում գերմանացիներ, ավստրիացիներ, հունգարներ, չեխեր, իտալացիներ, ֆրանսիացիներ, անգլիացիներ, շվեյցարացիներ, շվեդներ, դանիացիներ, նորվեգացիներ և ֆրիզներ)

հյուսիս-արևմուտքից մոտեցավ հակառակորդին և հուլիսի 14-ի երեկոյան տեղակայվեց Տանկենբերգից հարավ ու Գրյունվալդից հարավ-արևմուտք տարածվող դաշտավայրում:

Հուլիսի 15-ի առավոտյան, հասկանալով, որ հակառակորդի բանակը չի շտապում դուրս գալ թավուտներից և անտառներից, մեծ մագիստր Ուլիլիս ֆոն Յուզինգենը հանդուգն մարտահրավերով երկու դեսպանորդների ուղարկեց հակառակորդի բարձրաստիճան հրամանատարության մոտ՝ հրավիրելով թշնամու բանակին բաց դաշտ ու միաժամանակ հետ քաշելով սեփական ուժերը հյուսիս-արևմտյան՝ Գրյունվալդի, ուղղությամբ: Ընդունելով մարտահրավերը և հետևելով հետ քաշվող հակառակորդին՝ Վլադիսլավ II Յագելլոն ու Վիտովտը դուրս հանեցին իրենց ուժերը բաց դաշտ և մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում ձախ թևը ու կենտրոնը, կազմելով երեք շարքեր, զբաղեցրին Լեհական թագավորության 51, իսկ աջ թևը՝ Լիտվայի մեծ իշխանության բանակի 40 խորուզվները: Մարտակարգ ընդունեց նաև Տևտոնյան օրդենի բանակը՝ 35 խորուզվները տեղակայելով առաջին շարքում, իսկ 16-ը՝ դեպի ավելի հետ և աջ՝ երկրորդ շարքում:

I փուլ – 08:30-ի մոտակայքում Լիտվայի մեծ իշխանության բանակի առաջապահ ուժերը աջ թևում անցան հարձակման, սակայն, ընկնելով նախապես փորված և թաքցրած գայլափոսերը, ինչպես նաև ենթարկվելով հակառակորդի աղեղնավորների հարվածին, հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

II փուլ – 09:00-ի մոտակայքում աջ թևում հարձակման անցան Լիտվայի մեծ իշխանության բանակի առաջապահ ուժերը, ինչպես նաև կենտրոնից նրանց միացած Լեհական թագավորության բանակի երկու խորուզվներ: Մեկ ժամ տևած համառ մարտից արդյունքում, սակայն, ծանր կորուստներ կրելով որակական լուրջ առավելություն ունեցող հակառակորդի հարվածներից, վերջիններս ոչ միայն հետ մղվեցին ելման դիրքեր, այլև, հետապնդվելով հակառակորդի 12 խորուզվների կողմից, դիմեցին փախուստի ու լքեցին մարտադաշտը: Լեհական երկու, Սմոլենսկի երկու, ինչպես նաև սրանց միացած Սմոլենսկի երրորդ խորուզվի մնացորդները, սակայն, իրենց հերթին նահանջեցին Լեհական թագավորության բանակի կենտրոնի ուղղությամբ և դիմադրությունը շարունակեցին դաշնակից բանակի կենտրոնական ուժերի աջ հատվածում:

III փուլ – 10:00-ի մոտակայքում ձախ թևում և կենտրոնում հարձակման անցան Լեհական թագավորության բանակի հիմնական ուժերը, որի արդյունքում համառ մարտը վերսկսվեց՝ ընդունելով խիստ արյունահեղ բնույթ ու շարունակվելով բավականին երկար:

IV փուլ – 12:00-ի մոտակայքում մարտադաշտ վերադարձան Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակի հետապնդումն իրականացրած ուժերը՝ փորձելով թիկունքային հարված հասցնել հակառակորդին կենտրոնի աջ հատվածին, սակայն Վլադիսլավ II Յագելլոն մարտի մեջ մտցրեց երրորդ շարքի խորուզվները և կասեցրեց հակառակորդին: Արդյունքում, 3 ժամ տևած համառ մարտից հետո թիկունքային հարված հասցնել փորձող հակառակորդի խորուզվները շրջապատվեցին և ի վերջո ոչնչացվեցին, իսկ կենտրոնում և մյուս թևում գործող Տևտոնյան օրդենի բանակն էլ սկսեց տեղի տալ ու նահանջել:

V փուլ – 16:00-ի մոտակայքում Ուլիլիս ֆոն Յուզինգենը, նպատակ ունենալով թևային հարված հասցնել հակառակորդին, սեփական աջ թևից շրջանցելով հակառակորդի ձախ թևի դասավորությունը, մարտի մեջ մտցրեց պահեստային 16 խորուզվները: Արդյունքում, սակայն, կրկին համառ և արյունահեղ բնույթ ընդունած մարտում Տևտոնյան օրդենի բանակը, ընդհարվելով հակառակորդի ձախ թևի, իսկ հետագայում արդեն կենտրոնի խորուզվների հետ, սկսեց աստիճանաբար պարտություն կրել:

VI փուլ – 18:00-ի մոտակայքում մարտադաշտ վերադարձած Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը կրկին մտավ մարտի մեջ, որի հետևանքով հակառակորդի 16 խորուզվները շրջապատվեցին և ի վերջո ոչնչացվեցին, ընդ որում օրդենի բանակի բարձրագույն հրամանատարական կազմի այլ ներկայացուցիչների հետ միասին մարտում ընկավ նաև Ուլիլիս ֆոն Յուզինգենը:

VII փուլ – 19:00-ի մոտակայքում Լեհական թագավորության և Լիտվայի Մեծ իշխանության բանակը շրջապատեց հակառակորդի ճամբարը ու, մեկ ժամում հաղթահարելով այնտեղ ապաստանած ռազմիկների դիմադրությունը, վերջնական հաղթանակ տարավ:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000 զինվոր, թշնամին՝ 50.000 սպանված և ծանր վիրավոր, 40.000 գերի: Տևտոնյան օրդենը ծանր հարված ստացավ, նրա ագրեսիվ քաղաքականությանը վերջ տրվեց և այն սկսեց աստիճանաբար անկում ապրել:

5122. 1410 օգոստոսի 10 - Սալմաստի ճ-մ: Թավրիզից Նահանջած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Ջելաիրյանների սուլթանության հետապնդող բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵¹²²

5123. 1410 օգոստոսի 30 - Շամրի-Ղազանի ճ-մ (Թավրիզի մոտ)⁵¹²³

Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորությամբ Երզնկա-Կարին-Ալաշկերտ-Բերկրի-Խոյ-Թավրիզ երթուղով առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների ու Շամբոյանների էմիրությունների (60.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 6.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Ահմեդի, Ղարա-Ուսմանի և Սմբատ Օրբելյանի գլխավորած Ջելաիրյանների սուլթանության ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրության (50.000), ինչպես նաև Օրբելյանների (մոտ 2.000) միացյալ բանակին: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Կողմերը մոտեցան միմյանց և սկսեցին աղեղնամարտ, որը տևեց բավականին երկար:

II փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը կենտրոնում անցավ վճռական հարձակման ու համառ մարտից հետո ծանր պարտության և փախուստի մատնեց հակառակորդին, ինչից հետո փախուստի դիմեցին վերջինիս նաև պահեստազորն ու թևերը:

III փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների և Շամբոյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդին ու ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 25.000 զինվոր: Ահմեդը գերվեց և սպանվեց, Թավրիզից հյուսիս ու հյուսիս-արևմուտք ընկած տարածքները անցան Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությանը, իսկ Ջելաիրյանների սուլթանությունն էլ պարփակվեց Կենտրոնական և Հարավային Միջագետքով՝ կորցնելով իր տարածաշրջանային նշանակությունը:

5124. 1410 սեպտեմբեր - Որոտ ամրոցը Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բդեն Օրբելյանի գլխավորած Օրբելյանների բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵¹²⁴

5125. 1412 նոյեմբեր - Չալադան դաշտի ճ-մ (Աղվանք, Կուրի ձախ ափին)⁵¹²⁵

Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի, Եզդանշիրի և Ֆախր-Էդ-Դին իբն Շիհաբ-Էդ-Դինի որդի ու հաջորդ Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) գետնացեց Կուրը ու մոտեցավ Շիրվանշահերի էմիրության (մոտ 40.000) և Կոնստանդին III-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Շիրվանշահերի էմիրության բանակը տեղակայվեց առաջին, իսկ Քարթլիի թագավորության բանակը՝ երկրորդ շարքում:

I փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների էմիրությունների միացյալ բանակը կենտրոնում անցավ վճռական հարձակման ու համառ մարտից հետո ծանր պարտության և փախուստի մատնեց Շիրվանշահերի էմիրության բանակին, ինչից հետո փախուստի դիմեցին վերջինիս նաև թևերը:

II փուլ - Զարթիկի թագավորության բանակը Կոնստանդին III-ի անձնական ղեկավարությամբ հարված հասցրեց հակառակորդին և սկիզբ առավ համառ մարտ:

III փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր ու վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000, զինվոր, որոնց թվում գերվեցին և սպանվեցին Կոնստանդին III-ը 300 ազնվականների հետ, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

5126. 1413 զարուն - Տարսունը Ռամադանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ղահրամանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵¹²⁶
5127. 1413 ամառ - Ջերմուկ ամրոցը (Աղծնիք, Անգեղ տուն գավառ, Ամիդից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևմուտք) Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորությամբ Թավրիզ-Բաղեշ-Երզնկա-Արկնի ամրոց երթուղով առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության (մոտ 50.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը գրավեց Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁵¹²⁷
5128. 1413 ամառ - Արկնի ամրոցի ճ-մ: Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի և Եզդանշիրի գլխավորությամբ Ջերմուկ ամրոցից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության (մոտ 45.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.900) միացյալ բանակը հաղթեց Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000), ինչից հետո նահանջեց Հաշտեանք-Ճապաղդուր երթուղով նահանջեց Մուշ, որտեղից էլ անցավ Թավրիզ: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵¹²⁸
5129. 1414 զարուն - Տարսունը Ղահրամանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ռամադանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵¹²⁹
5130. 1415 ամառ - Կող գավառի ճ-մ (= Կողթխաթալի): Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Իվանե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակին (մոտ 8.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Սամցխեի աթաբեկությունը կրկին ընդունեց Զարթիկի թագավորության գերագահությունը:⁵¹³⁰
5131. 1415 աշուն - Տրապիզոնի շրջակայքում գտնվող Ջենովայի հանրապետության տիրույթները Տրապիզոնի կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵¹³¹
5132. 1416 - Գուգարքի արևմուտքը, ինչպես նաև Ախալցխան ու Նրա շրջակայքը Ղարա-Յուսուֆի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով մեծաքանակ խաղաղ բնակչության:⁵¹³²
5133. 1416 - Տարսունի շրջակայքը Մամլուբյան սուլթանության և Չուլքադարյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Ղահրամանյանների ու Ռամադանյանների Էմիրություններին ընդունել Մամլուբյան սուլթանության գերիշխանությունը:⁵¹³³
5134. 1417 ապրիլի վերջ - մայիս - Տրապիզոնի շրջակայքը Ջենովայի հանրապետության բանակը (մոտ 300, 3 նավ) ասպատակեց և նահանջեց, ինչից հետո կնքվեց հաշտություն ու վերականգնվեց նախկին վիճակը:⁵¹³⁴
5135. 1418 - Հռոմկյա ամրոցի ճ-մ: Ղարա-Յուսուֆի, Շամս-Էդ-Դինի, Ահմեդի և Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակին (մոտ 30.000) ու հետապնդեց Նրա մնացորդներին մինչև Հայես: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 17.000 զինվոր:⁵¹³⁵

5136. 1419 գարուն – Տաքսոն Մամլության սուլթանության, ինչպես նաև Չուլքադարյանների ու Ռամադանյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Ղահրամանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵¹³⁶ Նույն տարում էլ Մամլության սուլթանությունը գրավեց Ղահրամանյանների եմիրության տարածքը և 3 տարով զցեց այն իր տիրապետության տակ:
5137. 1419 գարուն – Անի-Կենախ ամրոցի ճ-մ: Երզնկայի կառավարիչ Փիր-Օմերի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց մինչ այդ Յաղուբ-բեկի գլխավորությամբ ամրոցում ամրացած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակին (մոտ 2.000) և, սպառնալով մինչ այդ գերված Յաղուբ-բեկին, փորձեց ստիպել ամրոցի կայազորին հանձնվել, սակայն, մատնվելով անհաջողության, վերադարձավ ելման դիրքեր: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁵¹³⁷
5138. 1419 գարուն – Հուրիկի ճ-մ (Բարձր Հայք, Դերջան գավառի հարավ-արևելք): Ղարա-Ռամանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Փիր-Օմերի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողը՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Փիր-Օմերը:⁵¹³⁸
5139. 1419 գարուն – Երզնկան Ղարա-Ռամանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵¹³⁹
5140. 1420 գարուն – Երզնկան Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (20.000) գրավեց Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹⁴⁰
5141. 1420 գարուն – Շապին-Գարահիսարը գերությունից ազատված Փիր-Օմերի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն, տեղեկանալով թշնամու խոշոր բանակի (մոտ 50.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց, ինչից հետո չառաջացավ նաև թշնամին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵¹⁴¹
5142. 1420 ամառ – Շապին-Գարահիսարը Փիր-Օմերի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), ինչի ընթացքում Փիր-Օմերը սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹⁴²

Թեմուրյան IV պատերազմ (1420-1421)

5143. 1420 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի վերջ – Փայտակարանը, Վասպուրականը և Պարսկահայքի հյուսիսը Շահռուհի գլխավորած Թեմուրյանների եմիրության մասերի բաժանված բանակը (350.000, որից 150.000 հեծյալ) ասպատակեց ու առանց մարտերի մտավ Թավրիզ, որից հետո, հավաքելով ցրված ուժերը, բանակեց Մուղանի հարթավայրում:⁵¹⁴³
5144. 1420 դեկտեմբերի սկիզբ - դեկտեմբերի վերջ – Շահկերտի ճ-մ (Կորճայք, Այտվանք գավառի հարավ-արևելք, Մեծ Չաք գետի ափին)⁵¹⁴⁴

Իսթանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 10.000), առաջանալով հարավից, իսկ հետո թեքվելով դեպի արևմուտք, մոտեցավ Ղարա-Ռամանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած և Մարոնի շրջանցած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000) ու ինքն էլ ճամբարեց:

I փուլ – Դեկտեմբերի սկզբին Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Դեկտեմբերի կեսին Շամսադդինյանների էմիրության բանակը և այլ ուժեր (5.000) միացան Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին, ինչպես նաև իր կողմն անցնելու հարցով Իսթանդուլ գաղտնի համաձայնության հասավ հակառակորդի շարքում գտնվող մի շարք հրամանատարների հետ: Միաժամանակ Մարդինի կայազորի հաջող գործողությունների շնորհիվ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը սկսեց զինվորական հանդերձանքի պակաս զգալ: Այս պայմաններում Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների միացյալ բանակը կրկին հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի ուղղությամբ, սակայն համառ մարտից հետո հետ մղվեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Դեկտեմբերի վերջին Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների միացյալ բանակը կրկին հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի ուղղությամբ ու համառ և փոփոխական ընթացք ունեցած մարտից հետո ի վերջո պարտության մատնեց ու նահանջի հակադրեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին, որը ապաստանեց Ամիրում:

Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:

5145. 1420 դեկտեմբերի վերջ – Մուշի ճ-մ: Ջուկի Միրզայի գլխավորած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հետապնդելով հասավ և հաղթեց Ասպահանի գլխավորությամբ Թավրիզից հետ քաշված Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000), որի մնացորդները ի վերջո ապաստանեցին Մարդինում: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողը՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵¹⁴⁵
5146. 1421 հունվար – Երզնկան քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700) գրավեցին Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹⁴⁶
5147. 1421 ապրիլի սկիզբ – Գանձակի և Պարտավի շրջակայքը Յարահմեդ Ղահրամացու գլխավորած Շաքիի խանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց, սակայն, մանր մարտերում հետ մղվելով Մուղանի հարթավայրից իր ուղղությամբ արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակից (մոտ 20.000), հետ քաշվեց հյուսիս, անցավ Կուր գետը, իսկ հետագայում էլ դադարեցրեց դիմադրությունը:⁵¹⁴⁷
5148. 1421 ապրիլ – Կորճալքի հարավը, Աղձնիքը և Տարոնը Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, ինչի արդյունքում Շամսադդինյանների էմիրությունը և Տարոնի իշխանությունը ընդունեցին Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության գերիշխանությունը:⁵¹⁴⁸
5149. 1421 հունիսի սկիզբ – Բայազետ ամրոցը Շահռուհի և Ղարա-Ուսմանի գլխավորությամբ Մուղանի հարթավայր-Թավրիզ-Հեր-Ճվաշ-Արտագ-Կոզոլիս-Բագրևանդ-Այաշկերտ երթուղով սպատակելով արշաված ու ճամբարած Թեմուրյանների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 250.000, ինչպես նաև մոտ 30 փիղ) մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողը՝ մոտ 800 զինվոր:⁵¹⁴⁹
5150. 1421 հունիսի կես – Արծկեն Ջուկի Միրզայի գլխավորությամբ Այաշկերտից սպատակելով արշաված Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵¹⁵⁰
5151. 1421 հունիսի վերջ – Մուշի ճ-մ: Ջուկի Միրզայի գլխավորությամբ Արծկեից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց և ցրեց Ասպահանի գլխավորությամբ Մարդինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000), ինչից հետո վերադարձավ Այաշկերտ: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողը՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁵¹⁵¹
5152. 1421 հուլիս – Վասպուրականը, Պարսկահայքի հյուսիսը, Արարատի հարավը և Տուրքերանի արևելքը Շահռուհի ու Ղարա-Ուսմանի գլխավորությամբ Այաշկերտի մոտ ճամբարած Թեմուրյանների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների մասերի բաժանված միացյալ բանակը (մոտ 200.000) ասպատակեց:⁵¹⁵²

Իսթանդուլի և Ասպահանի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների ու Էյուբյանների Էմիրությունների (100.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Շահռուհի և Ղարա-Ռուսմանի գլխավորությամբ ճամբարած Թեմուրյանների ու Աղ-Ղոյունլուների Էմիրությունների միացյալ բանակին (200.000, որից 100.000 հեծյալ, ինչպես նաև մոտ 30 փիղ): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Հուլիսի 30-ին կողմերը ճակատի ողջ երկայնքով հանդիպակաց մարտի մեջ մտան, ինչի ընթացքում Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի աջ թևը համառ մարտից հետո հետ շարտեց հակառակորդի ձախ թևին, սակայն ի վերջո վերադարձավ ելման դիրքեր:

II փուլ – Հուլիսի 31-ին կողմերը ճակատի ողջ երկայնքով կրկին հանդիպակաց մարտի մեջ մտան, ինչի ընթացքում Թեմուրյանների և Աղ-Ղոյունլուների Էմիրությունների միացյալ բանակի թևերը համառ մարտից հետո հետ շարտեցին հակառակորդի թևերին, սակայն ի վերջո վերադարձան ելման դիրքեր:

III փուլ – Օգոստոսի 1-ի օրվա առաջին կեսին կողմերը ճակատի ողջ երկայնքով հերթական անգամ հանդիպակաց մարտի մեջ մտան, ինչի ընթացքում Թեմուրյանների և Աղ-Ղոյունլուների Էմիրությունների միացյալ բանակի աջ թևը համառ մարտից հետո շարտեց հակառակորդի ձախ թևին, սակայն չգարգացրեց հաջողությունը:

IV փուլ – Օրվա կեսին, տեսնելով սեփական բանակի ձախ թևում ստեղծված ծանր դրությունը, Իսթանդուլի անձնական ղեկավարությամբ հարձակման անցավ Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի հեծելազորը հուժկու հարված հասցնելով հակառակորդի կենտրոնին: Միաժամանակ հարված հասցվեց նաև հակառակորդի ձախ թևին: Արդյունքում՝ ծանր կորուստներ կրած հակառակորդի շարքերը ճեղքվեցին, շատ փղեր շարքից հանվեցին, իսկ հարձակվողներն էլ հասան հակառակորդի պահեստազորին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով նաև վերջինիս:

V փուլ – Շահռուհի հրամանով բանակի գումակի կենդանիները քշվեցին սեփական մարտակարգի կենտրոնում լուրջ առաջխաղացում իրականացրած հակառակորդի վրա և խառնեցին վերջինիս մարտակարգը: Միաժամանակ, Ղարա-Ռուսմանի անձնական ղեկավարությամբ գործող Թեմուրյանների և Աղ-Ղոյունլուների Էմիրությունների միացյալ բանակի ձախ թևը համառ մարտից հետո ի վերջո հետ շարտեց հակառակորդի աջ թևին:

VI փուլ – Շահռուհի մարտի մեջ մտնելից շարքի մեջ մնացած փղերին, որից հետո հարվածեց պահեստազորի հիմնական ուժերով: Միաժամանակ, հարված հասցվեց նաև հակառակորդի ձախ թևին: Արդյունքում՝ Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

VI փուլ – Թեմուրյանների Էմիրության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր: Թեմուրյան IV պատերազմն ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ եական փոփոխություն տեղի չունեցավ:

5154. 1421 աշուն – Կարթուսի ճ-մ (Նախիջևանի մոտ): Թավրիզ մտած Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակից հեռացող Ալիի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Շամբոյանների Էմիրության բանակին (մոտ 4.000), ինչից հետո ապաստանեց Ամիդում: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողը՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁵⁴

5155. 1422 փետրվար - մարտ – Մարդինի շրջակայք Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և Նահանջեց:⁵¹⁵⁵

5156. 1422 գարուն – Քասենք, ինչպես նաև Արճեշի ու Արծկեշի շրջակայք գահակալական պայքար սկսած Իսթանդուլի եղբայր Ասպահանի բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց:⁵¹⁵⁶

5157. 1422 ապրիլ - հունիս - Երզնկան Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Ալեքսեյ IV-ի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Յար Ալիի գլխավորած քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր:⁵¹⁵⁷
5158. 1422 հուլիս - Երզնկայի, Աղշեհիյի, Շապին-Գարահիսարի ու Բաբերդի շրջակայքը, ինչպես նաև Դերջանը Ղարա-Ուսմանի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց Ամիր:⁵¹⁵⁸
5159. 1422 ամառ - Աղվանք ամիրոց (Խլաթի մոտ) Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական աշխարհագրից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵¹⁵⁹
5160. 1422 հունիսի 8 - սեպտեմբերի 6 - Կոստանդնուպոլսի պաշտպանությունը⁵¹⁶⁰
- Մուրադ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (200.000) պաշարեց քաղաքը Մանուիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):
- I փուլ - Հունիսի 8-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին:
- II փուլ - Օգոստոսի 24-ի լուսաբացին Օսմանյան սուլթանության բանակը անցավ վճռական հարձակման, սակայն ողջ օրը տևած մարտի արդյունքում հետ մղվեց ելման դիրքեր:
- III փուլ - Մանր մարտերից հետո անհաջողության մատնված Օսմանյան սուլթանության բանակը սեպտեմբերի 6-ին թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց:
- Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:
5161. 1423 մարտ - Կախեթիի ճ-մ⁵¹⁶¹
- Խալիլի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորությամբ անտառապատ կիրճերում և լեռներում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 12.000):
- I փուլ - Շիրվանշահերի էմիրության բանակը անցավ հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Զարթլիի թագավորության բանակն ի վերջո սկսեց կանխամտածված նահանջ իրականացնել դեպի Նախապես պատրաստված դարանը:
- II փուլ - Զարթլիի թագավորության բանակը հուժկու հարված հասցրեց դարանում հայտնված հակառակորդի բանակին և ծանր պարտության մատնեց:
- III փուլ - Շիրվանշահերի էմիրության բանակը, ենթարկվելով Զարթլիի թագավորության բանակի հարվածներին, վերադարձավ ելման դիրքեր:
- Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 14.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:
5162. 1423 մարտ - ապրիլ - Շիրվանշահերի էմիրության տարածքը Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵¹⁶²
5163. 1423 գարուն - Եդեսիայի շրջակայքը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության դեմ ապստամբած Եդեսիայի կառավարիչ Յադուրի բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց, ինչից հետո նահանջեց քաղաք:⁵¹⁶³
5164. 1423 աշուն - Եդեսիայի ճ-մ: Ղարա-Ուսմանի ընդհանուր հրամանատարությամբ Ամիրից և Ռաշ-Ալինց առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Յադուրի բանակին (մոտ 5.000), ինչից հետո վերականգնեց իշխանությունը քաղաքի վրա: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողը՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵¹⁶⁴
5165. 1424 մարտ - Մարոնիի շրջակայքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁶⁵

5166. 1424 ապրիլ - մայիս - Աղծնիքի արևելքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁶⁶
5167. 1424 մայիս - օգոստոս - Վանը Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Ահմեդի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵¹⁶⁷
5168. 1424 նոյեմբեր - 1425 մարտ - Եղզնկան Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Յար Ալիի գլխավորած քաղաքի աշխարհագորից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), աշնանը հետ մղեց քաղաքին տիրելու խոստում ստացած Ասպահանի գլխավորությամբ առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 10.000), իսկ հետո էլ ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁶⁸
5169. 1425 գարուն - Չմշկածագ ամրոցի շրջակայքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ գցելով իր տիրապետության տակ:⁵¹⁶⁹
5170. 1425 մարտ - հունիս - Վասպուրականը Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁷⁰
5171. 1425 մարտ - հունիս - Վանը և Ոստանը, ինչպես նաև Ամյուկ ամրոցը Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Մելիք-Ասադի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵¹⁷¹
5172. 1425 մարտ - հունիս - Խյաթը և Բաղեշը Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 40.000), չնայած այն բանին, որ գերության մեջ էր հայտնվել Շամս-Էդ-Դինը ու Նրան մահով էին սպառնում, չգրավեց Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200)՝ ի վերջո սպանելով գերված Էմիրին: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁷²
5173. 1425 հունիս - Աղթամար կղզին Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շամբոյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵¹⁷³
5174. 1425 հունիս - Մարոհնի շրջակայքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁷⁴
5175. 1425 հունիս - Աղծնիքի արևելքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ գցելով իր տիրապետության տակ:⁵¹⁷⁵
5176. 1425 հուլիս - Ալեքսանդրեկ գավառ Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղի քոչվորների մոտ առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵¹⁷⁶
5177. 1425 օգոստոսի 3 - օգոստոսի վերջ - Կիպրոսը կղզում ափ իջած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (3.600, 40 նավ) ասպատակեց և, մանր ընդհարումներ ունենալով Կիպրոսի թագավորության բանակի (2.500) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 500) հետ, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵¹⁷⁷
5178. 1425 աշուն - Արծեկի և Արծեշի շրջակայքը Ղարա-Ուսմանի ու Իբրահիմի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁷⁸
5179. 1426 գարուն - Վասպուրականը և Ռշտունիքը Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ ճնշելով առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵¹⁷⁹
5180. 1426 գարուն - Մակուն Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սոյուրդաթմիշ Ամատունու գլխավորած Ամատունիների բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:⁵¹⁸⁰

Մամուլային սուլթանության բանակը (3.100, 150 նավ) ափ իջավ կղզում և ասպատակեց շրջակայքը, որից հետո ամուր պաշտպանական դիրքեր զբաղեցրեց մի բարձրավանդակի վրա: Տեղեկանալով այս մասին՝ Յովհաննես II-ի գլխավորած Կիպրոսի (5.600, 100 թևառոր) և Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Կիլիկիայի (մոտ 600) թագավորությունների միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ հակառակորդին՝ մերժելով հաշտություն կնքելու բոլոր առաջարկները: Հակառակորդին մոտենալուց հետո քրիստոնյաները, հրետանին տեղադրելով առաջին գծում և նախատեսելով պաշտպանողական մարտ տալ, ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին: Հետագայում, սակայն, երբ օրվա արդեն կեսին պարզ դարձավ, որ թշնամու բանակը չի պատրաստվում նախահարձակ լինել, քրիստոնյաներն իրենք պատրաստվեցին հարձակման անցնել, ընդ որում այդ ընթացքում Մամուլային սուլթանության բանակը արևելքից իրականացված թևանցումով մի խոշոր ջոկատ անցկացրեց քրիստոնյաների բանակի ձախ թևից ձախ:

I փուլ – Քրիստոնյաները մի շարք հարձակումներ գործեցին հակառակորդի ամրացված դիրքերի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասան և հետ մղվեցին ելման դիրքեր, ընդ որում մարտում վիրավորվեց, իսկ դրանից կարճ ժամանակ անց էլ մահացավ նաև Կոնստանդին VI-ը: Միաժամանակ քրիստոնյաների հետևագործը, որը հիմնականում կազմված էր ռազմական գործին անվարժ աշխարհագորայիններից, զենքերը լքելով աստիճանաբար ցրվեց:

II փուլ – Քրիստոնյաների հերթական գրոհներից մեկի ժամանակ թևանցն ավարտած հակառակորդի ջոկատը, գործելով ճակատային հակահարձակման անցած սեփական ուժերի հետ միասին, թևային հարված հասցրեց: Արդյունքում քրիստոնյաները ծանր պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի:

III փուլ – Մամուլային սուլթանության բանակը հետապնդեց քրիստոնյաների և ծանր կորուստներ պատճառեց նրանց:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, ընդ որում գերվեց նաև Յովհաննես II-ը, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

5182. 1426 աշուն – Ուրմիայի շրջակայքը Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁸²

5183. 1426 աշուն – Սևավերակ, Հիսն-Մանսուր ու Բեհեսնի ամրոցների շրջակայքը Եդեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁸³

5184. 1427 գարուն – Խարբերդը Ալիի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Չուքադարյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵¹⁸⁴

5185. 1427 գարուն – Քարթլիի թագավորության տարածքը ու Գուգարքը Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁸⁵

5186. 1427 գարուն - 1429 աշուն – Բաղեշի պաշտպանությունը⁵¹⁸⁶

Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Շամսադդինյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – 1427 թ-ի գարունից մինչև աշուն Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը մի շարք հարձակումներ գործեց քաղաքի վրա, սակայն, չհասնելով հաջողության, հետ քաշվեց մոտակայքում տեղակայված ամրացված ճամբար:

II փուլ – 1427 թ-ի դեկտեմբերից մինչև 1428 թ-ի փետրվար Շամսադդինյանների Էմիրության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և, ձեռք բերելով զգալի բանակի պարենամթերք, վերադարձավ քաղաք:

III փուլ – 1428 թ-ի գարունից մինչև աշուն Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը կրկին մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն, չհասնելով հաջողության, նահանջեց մոտակայքում գտնվող ամրացված ճամբար:

IV փուլ – 1428 թ-ի դեկտեմբերից մինչև 1429 թ-ի փետրվար Շամսադդինյանների էմիրության բանակը հերթական անգամ ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և, ձեռք բերելով զգալի բանակի պարենամթերք, ամրացավ քաղաքում:

V փուլ – 1429 թ-ի գարունից մինչև աշուն Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հերթական անգամ պաշարեց քաղաքը և գրոհներ ձեռնարկեց վերջինիս ուղղությամբ, սակայն, այս անգամ էլ չհասնելով հաջողության, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

5187. 1427 ամառ – Սուլթանիեն Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների (մոտ 70.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Թեմուրյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁸⁷

5188. 1428 գարուն – Բեհեսնի ամրոցի շրջակայքը Խաթերոդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁸⁸

5189. 1428 աշուն – Տրապիզոնի շրջակայքը Օսմանյան սուլթանության ծովով արշաված բանակը (մոտ 3.000, 30 նավ) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁸⁹

5190. 1429 գարուն – Եդեսիայի շրջակայքը Եդեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵¹⁹⁰

5191. 1429 հուլիսի սկիզբ - հուլիսի 29 – Եդեսիայի ճ-մ⁵¹⁹¹

Հայեա-Պիր-Սրուճ երթուղով առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (66.000) մոտեցավ Ղարա-Ուսմանի որդի Հաբիլ-բեկի գլխավորությամբ քաղաքում ամրացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներին (մոտ 100):

I փուլ – Հուլիսի սկզբին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը անակնկալ հարձակում գործեց քաղաքին մոտեցան հակառակորդի վրա և, պատճառելով կորուստներ, հետ քաշվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Հուլիսի կեսին Մամլուքյան սուլթանության բանակը անցավ հարձակման և համառ մարտերից հետո գրավեց քաղաքը, իսկ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակն էլ ամրացավ միջնաբերդում: Միաժամանակ Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) հյուսիսից սկսեց մոտենալ քաղաքին:

III փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Դրանից հետո սկսվեցին բանակցություններ, ինչի արդյունքում որոշվեց, որ Հաբիլ-բեկը յուրայիններով պետք է թողնի միջնաբերդը և հեռանա:

IV փուլ – Հուլիսի 29-ին Հաբիլ-բեկը դուրս եկավ միջնաբերդից, սակայն հարձակման ենթարկվեց և յուրայինների հետ միասին գերվեց, ինչից հետո Մամլուքյան սուլթանության բանակը թալանեց քաղաքը:

Հարձակվողները կորցրին մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:

Թեմուրյան IV պատերազմ (1429-1437)

5192. 1429 սեպտեմբերի 11 - 12 – Սալմաստի ճ-մ⁵¹⁹²

Շահռուհի գլխավորությամբ Ղազվին-Սուլթանիե-Թավրիզ-Հեր-Սալմաստ երթուղով արշաված Թեմուրյանների և Շիրվանշահերի էմիրությունների միացյալ բանակը (100.000, այդ թվում մոտ 30 փիղ) մոտեցավ Իսբանդերի, նրա եղբայրներ Ասպահանի ու Ջհանշահի, ինչպես նաև Իբրահիմի, Մելիք-Մահմուդի և Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների,

Շամբոյանների ու Էյուբյանների Եմիրությունների (50.000 հեծյալ), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակին: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին

I փուլ – Սեպտեմբերի 11-ի լուսաբացից մինչև օրվա վերջ Թեմուրյանների և Շիրվանշահերի Եմիրությունների միացյալ բանակը այդ թվում նաև փղերի կիրառմամբ մի շարք հարձակումներ գործեց հակառակորդի վրա, որը համառ դիմադրություն ցույց տվեց, իսկ երբեմն էլ հասցրեց հակահարվածներ:

II փուլ – Սեպտեմբերի 12-ի լուսաբացին Թեմուրյանների և Շիրվանշահերի Եմիրությունների միացյալ բանակը զգալի ուժեր անցկացրեց հակառակորդի թիկունք, ինչից հետո հակառակորդին ճակատային ու թիկունքային համակցված հարված հասցրեց: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Ղարա-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Շամբոյանների և Էյուբյանների Եմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը ի վերջո պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

III փուլ – Թեմուրյանների և Շիրվանշահերի Եմիրությունների միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներն պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Արդյունքում Թեմուրյանների Եմիրության բանակը, չգարգացնելով հաջողությունը և չիրականացնելով հետագա առաջխաղացում, սեպտեմբերի կեսից մինչև հոկտեմբեր ձմեռելու նպատակով Արաքսի հունով շարժվեց դեպի արևելք ու նոյեմբերի կեստրոնացավ Մուղանի հարթավայրում:

5193. 1429 հոկտեմբեր – Շամշուդեն¹ Շահռուհի կողմից Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր հռչակված Իսբանդերի եղբայր Ջհանշահի գլխավորած Թեմուրյանների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁹³
5194. 1429 հոկտեմբեր - նոյեմբեր – Վասպուրականը ու Պարսկահայքը Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության նահանջող բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և ցրվեց:⁵¹⁹⁴
5195. 1429 նոյեմբեր – Լիվ Լոգին (Վանա լճում) Շամբոյանների Եմիրության բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Աղթամարի կաթողիկոս Դավիթ III-ի գլխավորած Արծրունիների բանակից (մոտ 500), թալանեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁵¹⁹⁵
5196. 1429 նոյեմբեր – Արճեշը Ուսման իբն Ղուլթուի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵¹⁹⁶
5197. 1430 հունվար – Վանա լճի ճ-մ: Իսբանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության (մոտ 10.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը մանր մարտերում հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Շամբոյանների Եմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵¹⁹⁷
5198. 1430 մարտ – Լոռի ամրոցը Թեմուրյանների Եմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵¹⁹⁸ Համարելով պատերազմը ավարտված՝ Շահռուհը, կայազորային ուժեր թողնելով գրաված տարածքներում, հիմնական ուժերով նահանջեց ելման դիրքեր:

¹ Ըստ Առաքել Դավրիժեցու («Պատմություն», գլուխ 30) Շամշուդեն ամրոցը գրավել է Ջհանշահի (1438-1467) գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը, սակայն նույն իրադարձությունների մասին խոսելիս «Զարթլիա Ցխովրեթա»-ն (Վախուշտի Բագրատունի) խոսում է Թեմուրի որդի Շահռուհի (1408-1447) գլխավորած բանակի մասին: Արդյունքում կարելի է ենթադրել, որ ամրոցի գրավումը իրոք գլխավորել է Ջհանշահը, սակայն այդ արել է՝ առաջնորդելով Թեմուրյանների Եմիրության բանակի մի մասին, այլ ոչ թե Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակին: Կարելի է բերել այս պնդումը հաստատող հետևյալ անուղղակի ապացույցները: Իրոք, ոչ միայն դեպքերին ականատես, այլև հետագա հայ պատմիչները եականորեն չեն տարբերակում իրարից թաթար-թուրքմենական բանակները: Ավելին, նույնիսկ այժմ զուտ ռազմական տեսանկյունից դժվար է տարբերակել Թեմուրյանների և Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակները, քանի որ վերջիններս ունեին էթնիկ նույն արմատները, մոտավորապես նույն զինվածություն, հանդերձանքը ու մարտնչելու մեթոդները: Այս պայմաններում հավանական է ենթադրել, որ ամրոցը գրաված Թեմուրյանների Եմիրության բանակը, հաշվի առնելով, որ նրան առաջնորդում էր Ջհանշահը, պատմիչները շփոթել են Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակի հետ: Իր հերթին, Ջհանշահը, ի տարբերություն իր եղբայր Իսբանդերի, ավելի մեղմ և հաշտվողական վերաբերմունք ուներ Թեմուրյանների նկատմամբ, որոնց օգնությամբ էլ հետագայում հռչակվեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր: Կարելի է ենթադրել, որ Ջհանշահի և Թեմուրյանների համագործակցությունը սկսվել է հենց այս ժամանակից:

Իսթանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (10.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Թեմուրյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Տեղեկանալով այս մասին՝ Թեմուրյանների էմիրության բանակը (20.000) սկսեց սրընթաց երթով մոտենալ քաղաքին:

I փուլ – Թեմուրյանների էմիրության բանակը անցավ վճռական հարձակման, որի հենց սկզբում էլ Իսթանդերն իր թիկնապահ գնդով լքեց մարտադաշտը և դիմեց փախուստի: Արդյունքում՝ առանց լուրջ դիմադրության ցրվեց նաև Իսթանդերի մնացած բանակը:

II փուլ – Նպատակ ունենալով բռնել Իսթանդերին՝ թշնամու հիմանական ուժերը սկսեցին հետապնդել վերջինիս թիկնապահ գնդին: Հետապնդողների դեմ քաջաբար մարտնչող Ղարա-Ղոյունլուների էմիրին, սակայն, ի վերջո հաջողվեց հաջողությամբ հեռանալ:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

5200. 1430 ամառ – Արծեշի ու Վանի շրջակայքը Թեմուրյանների և Շամբոյանների էմիրություններից միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, որից հետո Թեմուրյանների էմիրության բանակը նահանջեց և կենտրոնացավ Ատրպատականում:⁵²⁰⁰

5201. 1430 ամառ – Մարդինը Ղարա-Ուսմանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵²⁰¹

5202. 1430 սեպտեմբերի սկիզբ – Արծկեհ շրջակայքը Իսթանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁵²⁰²

5203. 1430 սեպտեմբերի վերջ – հոկտեմբերի կես – Մեյխտեհ շրջակայքը Ղարա-Ուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁰³

5204. 1431 – Լոռի և Շամշուրե ամրոցները Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Թեմուրյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.800 զինվոր:⁵²⁰⁴

5205. 1431 – Աղթամար կղզին Փիր-բեկի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) գրավեց Աղթամարի կաթողիկոս Դավիթ III-ի գլխավորած Արծրունիների բանակից (մոտ 300), որից հետո իր տիրապետությունը հաստատեց Ռշտունիքում: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵²⁰⁵

5206. 1431 – Ալմկիկ ամրոցը գահակալական պայքար մղող Ասպահանի բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 300): Հաղթողները կորցրին մոտ 300, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր: Հաջորդ տարի, սակայն, թողնելով ամրոցը՝ Ասպահանի բանակը սրընթաց երթով շարժվեց դեպի հարավ և պատասպարվեց Կենտրոնական Միջագետքում:⁵²⁰⁶

5207. 1432 գարուն – աշուն – Շամախիի և Դերբենդի շրջակայքը Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Իսթանդերի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵²⁰⁷ Ուտիքի հյուսիսը և Գագ ամրոցը ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:

5208. 1432 աշուն – Լոռի ամրոցի ճ-մ: Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000), որից հետո, բաժանելով ուժերը երկու մասին, իրենց տիրապետության տակ գցեցին Ամբերդ ու Գագ ամրոցները, թեև հետագայում այնուհանդերձ թողեցին դրանք: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵²⁰⁸

Բարսեղի գլխավորությամբ Հայեայ-Պիր-Եղեսիա երթուղով առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Մամլուբյան սուլթանության բանակը (100.000) ասպատակեց շրջակայքը, ինչից հետո ճամբար գարկեց: Այս պայմաններում Մուրադի գլխավորությամբ քաղաքում գտնվող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կայազորը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) պատրաստվեցին պաշտպանության, իսկ հիմնական բանակը (մոտ 40.000) Ղարա-Ռուսմանի գլխավորությամբ տեղավորվեց Արկնի ամրոցի մոտակայքում:

I փուլ – Մայիսի 30-ին Մամլուբյան սուլթանության բանակը գրոհի անցավ քաղաքի ուղղությամբ, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտից հետո մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Հունիսի սկզբին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) քաղաքի մոտակայքում անակնկալ հարձակում գործեց Շարաֆ-Էդ-Դինի գլխավորությամբ Հիսն-Բեֆից առաջխաղացող և պաշարողներին միանալ փորձող Էյուբյանների էմիրության բանակի (մոտ 3.000) վրա՝ գիտվին ջախջախելով վերջինիս: Սպանվեց նաև Շարաֆ-Էդ-Դինը:

III փուլ – Հունիսի սկզբից մինչև հունիսի վերջ Մամլուբյան սուլթանության բանակը մի շարք հարձակումներ գործեց քաղաքի վրա, սակայն մատնվեց անհաջողության:

IV փուլ – Հունիսի երկրորդ կեսին Մամլուբյան սուլթանության հիմնական բանակից առանձնացած մի ջոկատ (մոտ 20.000) հարձակման անցավ Արկնի ամրոցի ուղղությամբ, սակայն Ղարա-Ռուսմանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը համառ մարտում պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում այս ջոկատին վերջնական ոչնչացումից փրկեց միայն քաղաքի մոտ գտնվող բանակից դեպի մարտի վայր խոշոր ուժերի շարժվելը:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

5210. 1434 հունիսի կես – Եղեսիայի Ծ-Մ⁵²¹⁰

Ղարա-Ռուսմանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) մոտեցավ քաղաքի, որում տեղակայված Մամլուբյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) անցավ պաշտպանության:

I փուլ – Մամլուբյան սուլթանության բանակը հարձակվեց թշնամու առաջապահ ուժերի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Մամլուբյան սուլթանության բանակը մարտի մեջ մտավ քաղաքին մոտեցած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության հիմնական բանակի հետ: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

Հարձակվողները կորցրին մոտ 2.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:

5211. 1435 ամառ – Կարինը Ղարա-Ռուսմանի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵²¹¹

5212. 1435 ամառ – Ղուշ-Կայալի Ծ-Մ (Կարինի մոտ): Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:⁵²¹²

5213. 1435 սեպտեմբերի սկիզբ – Տևրիկեի շրջակայքը Թոքատից առաջխաղացած Մամլուբյան սուլթանության գահի հավակնորդ Ջանիբեկ աս-Սուֆիի և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը ասպատակեց:⁵²¹³

5214. 1435 սեպտեմբերի կես - հոկտեմբերի 10 – Սեյհուն և Տևրիկեից առաջխաղացած Մամլուբյան սուլթանության գահի հավակնորդ Ջանիբեկ աս-Սուֆիի և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Մամլուբյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), ընդ որում պաշարման վերջում Մեհմեդի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարողներին միացած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (150 հեծյալ) խաբեությամբ գերեց Ջանիբեկ աս-Սուֆին ու

տեղափոխեց Պլասթա: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵²¹⁴

5215. 1435 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Երնջակ ամրոցը Շահռուհի գլխավորությամբ Ղազվին-Սուլթանիե-Թավրիզ-Արտավանյան-Գողթն-Նախիջևան երթուղով առաջխաղացած Թեմուրյանների և Շիրվանշահերի էմիրությունների միացյալ բանակը բանակը (մոտ 150.000) պաշարեց Բեշքեն Օրբեյանի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 200) ու Օրբեյանների (մոտ 300) միացյալ բանակից, սակայն ի վերջո կնքվեց գաղտնի հաշտություն, ըստ որի ամրոցում ապաստանած Իսթանդուլի որդի Քեյ-Կուվատը և նրա մայր Լեյլան պարտավորվեցին սպանել Իսթանդուլին ու հնազանդվել Թեմուրյանների էմիրությանը: Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵²¹⁵
5216. 1435 սեպտեմբեր - Որոտ ամրոցը Ջհանշահի գլխավորությամբ Երնջակ ամրոցից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) 2 օրում գրավեց Օրբեյանների բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵²¹⁶

5217. 1435 հոկտեմբեր - Կարինի ճ-մ⁵²¹⁷

Իրեն հետապնդող Թեմուրյանների էմիրության բանակից (60.000) նահանջող Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (3.000) մոտեցավ Ղարա-Ուսմանի գլխավորությամբ քաղաքում տեղակայված Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (20.000), որը դուրս եկավ քաղաքից և մարտակազ ընդունեց:

I փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և, համառ մարտում հաղթանակ տանելով, դեպի քաղաք հետ մղեց հակառակորդի բանակին:

II փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը փորձեց գիշերային անակնկալ գրոհով ճեղքել հակառակորդի շարքերը և հեռանալ, սակայն համառ մարտում պարտություն կրեց ու հետ մղվեց քաղաք: Այս ընթացքում քաղաքի խրամն անցնելու փորձ կատարելիս դրա վրայով գրահապատված վիճակում նժույգով թռիչք իրականացնելու ժամանակ Ղարա-Ուսմանի նժույգն ընկավ խրամը, իսկ ինքն էլ, դիպչելով քարերին, գլխին ծանր վերք ստացավ և նույն գիշեր էլ մահացավ:

Յաղթողները կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 7.000 զինվոր: Յաջորդ օրը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը թողեց քաղաքը և ցրվեց, իսկ Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակն էլ շարժվեց դեպի արևմուտք:

5218. 1435 հոկտեմբեր - Երզնկան Իսթանդուլի գլխավորությամբ Կարինից արշաված Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության համալրված բանակը (մոտ 30.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մուրադ-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁵²¹⁸
5219. 1435 նոյեմբեր - Կարինը և Նրա շրջակայքը Իսթանդուլի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, որից հետո նահանջեց Երզնկա:⁵²¹⁹
5220. 1435 նոյեմբեր - Ղոյունլու-Յիսարի ճ-մ: Ջուկի Միրզայի գլխավորությամբ առանց մարտերի Կարին և Երզնկա մտած Թեմուրյանների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Իսթանդուլի գլխավորությամբ Երզնկայից հեռացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁵²²⁰
5221. 1435 նոյեմբեր - Արարատը, Բարձր Յայքը և Վասպուրականը Ջուկի Միրզայի գլխավորությամբ Ղոյունլու-Յիսարից հետ քաշված Թեմուրյանների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը (30.000) ասպատակեց, որից հետո, Երզնկան հանձնելով Աղ-Ղոյունլուների էմիրությանը, նահանջեց և ճամբարեց Թավրիզում:⁵²²¹
5222. 1435 նոյեմբեր - Ամիրը և Նրա շրջակայքը ասպատակած Յամգա-բեկի գլխավորությամբ Սարրինից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու զցեց իր տիրապետության տակ:⁵²²²

5223. 1435 դեկտեմբեր – Արկնի ամրոց շրջակայքը ապստամբած Մուհամմեդի-բեկի ու Մահմուդ-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²²³
5224. 1436 գարուն – Արարատի արևմուտքը և Բարձր Հայքը Թեմուրյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ թույլ չտալով Իսթանդեհի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (40.000) անցնել Եփրատից արևելք:⁵²²⁴
5225. 1436 մարտ – Արկնի ամրոց շրջակայքը Համզա-բեկի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²²⁵
5226. 1436 մարտի վերջ – ապրիլ – Պյասթան ու Նրա շրջակայքը Հայեայից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ փորձելով հնազանդեցնել Ջանիբեկ աս-Սուֆիին ազատած ու Նրան աջակցող Չուլքադարյանների էմիրությանը:⁵²²⁶
5227. 1436 ապրիլ – Ամիրը Ալիի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (300) անակնկալ հարձակումով գրավեց Համզա-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁵²²⁷
5228. 1436 մայիս – Ամիրի ճ-մ:⁵²²⁸

Եդեսիայից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց շրջակայքը, ինչից հետո ճամբար զարկեց: Այս պայմաններում Ալիի որդի Ջհանգիրի գլխավորությամբ քաղաքում գտնվող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը գիշերով լքեց սեփական ճամբարը և Նրա շրջակայքում դարան մտավ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը, կարծելով թե հակառակորդը դիմել է փախուստի, լուսաբացին մտավ վերջինիս ճամբար, գրավեց այն և սկսեց զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակը հարձակվեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի վրա և համառ մարտի արդյունքում ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ինչից հետո լիովին շրջապատեց:

III փուլ – Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը յոթ հարձակումներով փորձեց ճեղքել շրջապատման օղակը և հեռանալ, սակայն մատնվեց անհաջողության:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Մամլուքյան սուլթանության բանակը հարձակման անցավ և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, որոնց թվում գերվեց նաև Ջհանգիրը, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

5229. 1436 մայիս – Ամիրի շրջակայքը Համզա-բեկի գլխավորությամբ Մարոնից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²²⁹
5230. 1436 մայիս – Երզնկայի ու Անի-Կենախ ամրոցի շրջակայքը ապստամբած Ջաֆար-բեկի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²³⁰
5231. 1436 ամառ – Թոքաթի և Սերաստիայի շրջակայքը Իսթանդեհի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (10.000) ասպատակեց:⁵²³¹
5232. 1436 հուլիսի 17 - 18 – Այնթապի ճ-մ:⁵²³²

Հայեայից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) մոտեցավ Ջանիբեկ աս-Սուֆիի ու Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ – Հունիսի 17-ի օրվա վերջում Մամլության սուլթանության բանակը անցավ հարձակման և մանր մարտերում պարտության մատնեց հակառակորդին, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքերի:

II փուլ – Հունիսին 18-ի առավոտյան Մամլության սուլթանության բանակը կրկին անցավ հարձակման և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:

5233. 1436 սեպտեմբեր – Երզնկան Ալիի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ջաֆար-բեկի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) այն բանից հետո, երբ Ջաֆար-բեկը խաբեությամբ գերվեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:⁵²³³
5234. 1436 սեպտեմբեր – Քաբերդի ճ-մ: Ալիի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ջաֆար-բեկի կողմնակիցների գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000) և մտավ ամրոց: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²³⁴
5235. 1436 հոկտեմբեր – Խարբերդի ճ-մ: Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և ապստամբած Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000), որը մոտեցել էր քաղաքին: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵²³⁵
5236. 1436 հոկտեմբեր – Խարբերդի շրջակայք Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²³⁶
5237. 1436 նոյեմբեր – Երզնկայի շրջակայք և Դերթանը Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, ինչից հետո շարժվեց արևելք:⁵²³⁷
5238. 1436 դեկտեմբեր – Կարիկը և Նոա շրջակայք Իսթանդուլի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, ինչից հետո շարժվեց արևելք՝ հաստատվելով Սուրմարիում:⁵²³⁸
5239. 1437 գարուն – Արճեշի, Արծկեի և Չարիշատի շրջակայք Փիր-բեկի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց:⁵²³⁹
5240. 1437 ամառ – Արճեշի, Արծկեի և Չարիշատի շրջակայք Փիր-բեկի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց:⁵²⁴⁰
5241. 1437 հունիսի վերջ – Այիմեդի ճ-մ (Մծբինից հարավ-արևելք): Համզա-բեկի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Շնջարից Ասպահանի գլխավորությամբ առաջխաղացում իրականացրած Ղարա-Ղոյունլուների ու Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵²⁴¹
5242. 1437 հուլիս – Աղշեհիոր Կեսաքիայից առաջխաղացած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Ղահրամանյաններ էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵²⁴²
5243. 1437 հուլիս - օգոստոսի սկիզբ – Մարոնիի շրջակայք Ալիի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների, ինչպես նաև Մծբինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, ինչից հետո Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հետ քաշվեց Ամիր, իսկ Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակն էլ վերադարձավ Քաղդադ:⁵²⁴³
5244. 1437 օգոստոսի սկիզբ – Մծբինի ճ-մ:⁵²⁴⁴

Համզա-բեկի, Սալահ-էդ-Դինի և Աբդալ-բեկի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների ու Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ Քաղդադից առաջխաղացած և քաղաքի մոտ Ասպահանի գլխավորությամբ ճամբարած, սակայն պարենի պակասի պատճառով ուժերը ցրած Ղարա-Ղոյունլուների ու վերջինիս միացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000):

I փուլ - Աղ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների և Բոհթանի Եմիրությունների միացյալ բանակի ձախ թևն անցավ հարձակման ու պարտության մատնեց հակառակորդի աջ թևին, ինչից հետո ներխուժեց վերջինիս ճամբար:

II փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների միացյալ բանակի ձախ թևն անցավ հարձակման ու համառ մարտի մեջ մտավ հակառակորդի աջ թևի հետ:

III փուլ - Աղ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների և Բոհթանի Եմիրությունների միացյալ բանակի կենտրոնը ճակատից, ինչպես նաև ձախ թևը թիկունքից համակցված հարված հասցրին հակառակորդի կենտրոնին, որը համառ մարտից հետո պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի: Դրանից հետո փախուստի դիմեց նաև Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների միացյալ բանակի ձախ թևը:

Հաղթողները կորցրին մոտ 4.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:

5245. 1437 օգոստոսի 7 - Մարաշի ճ-մ: Տևրիկեից առաջխաղացած Մամլուբյան սուլթանության բանակը (2.000 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ջանիբեկ աս-Սուֆիի և Մեհմեդի գլխավորած Չուլքադարյանների Եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 4.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 300, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵²⁴⁵
5246. 1437 աշուն - Արճեշի, Արձկեի և Չարիշատի շրջակայք Փիր-բեկի գլխավորած Շամբոյանների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց:⁵²⁴⁶
5247. 1437 սեպտեմբերի սկիզբ - նոյեմբերի սկիզբ - Ամիդո Համզա-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) 70 օր պաշարելուց հետո ի վերջո գիշերային դավաճանությամբ մի աշտարակ տիրելու միջոցով գրավեց Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵²⁴⁷
5248. 1437 նոյեմբերի 3 - Չմկածագ ամրոցի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 300) հաղթեց ամրոցում ապաստան գտած, սակայն հետագայում փախուստի դիմած Ջանիբեկ աս-Սուֆի բանակին (մոտ 30): Հաղթողները կորցրին մոտ 30, պարտվողները՝ մոտ 30 զինվոր, որոնց թվում վիրավորվեց և հաջորդ օրը գերության մեջ մահացավ նաև Ջանիբեկ աս-Սուֆին:⁵²⁴⁸
5249. 1437 նոյեմբերի սկիզբ - Սոֆիանի ճ-մ: Ջհանշահի և Թեմուրյանների Եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000), շնորհիվ այն բանի, որ Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակի հիմնական մասը մարտի սկզբում անցավ իր կողմը, հաղթեց Իսթանդեհի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁵²⁴⁹
5250. 1437 նոյեմբերի սկիզբ - 1438 ապրիլի 21 - Երնջակ ամրոց Ջհանշահի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Թեմուրյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Իսթանդեհի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) այն բանից հետո, երբ Իսթանդեհի 40 զորավարները և նրա որդի որդի Քեյ-Կուվատը 1438 թ-ի ապրիլի 20-ին սպանեցին Իսթանդեհին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵²⁵⁰ Արդյունքում Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր հռչակված Ջհանշահը ընդունեց Թեմուրյանների Եմիրության գերիշխանությունը:
5251. 1437 նոյեմբերի վերջ - Մուղանի հարթավայր Ալեքսանդր II Մեծի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵²⁵¹
5252. 1438 մայիսի սկիզբ - Ավնիկ ամրոցի ճ-մ: Հայեա-Պիր-Մեյխտե-Արաքլի-Երզնկա երթուղով, նպատակ ունեւ աջակցել Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության նախկին Եմիր Ալիին, իսկ հետագայում էլ՝ Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Իսթանդեհին, ասպատակելով արշաված Մամլուբյան սուլթանության բանակի (100.000, որից 60.000 հեծյալ) առաջապահը (մոտ 2.000) հաղթեց Շահ-Կուվատի գլխավորությամբ Երնջակ ամրոցից առաջխաղացած և ամրոցում հաստատվել փորձող Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակին (մոտ 500), սակայն ի վերջո, տեղեկանալով Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսեբեկի մահվան մասին, նույն երթուղով հետ քաշվեց ելման դիրքեր՝ մինչ այդ, սակայն, Աղ-Ղոյունլուների Եմիրությունից ստանալով Խաթթեղո ու հանձնելով այն իր ենթակա

2ուլքադարյանների էմիրությանը: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Շահ-Կուվատը:⁵²⁵²

5253. 1438 հուլիսի սկիզբ - հուլիսի վերջ - Երզնկայի ճ-վ⁵²⁵³

Համգա-բեկի, Սալահ-էդ-Դիևի և Աբդալ-բեկի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների ու Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ Ջհանգիրի, Հուսեյնի և Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ քաղաքում ամրացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներին (մոտ 500):

I փուլ - Հուլիսի սկզբին Ադ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների և Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակի առաջապահը ոչնչացրեց քաղաքի մոտակայքում գտնվող հակառակորդի առաջապահին:

II փուլ - Կարճ ժամանակ անց Ուզուն-Հասանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հարձակվեց հակառակորդի առաջապահի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Հուլիսի կեսին Ադ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների ու Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակը գրոհի անցավ քաղաքի ուղղությամբ, սակայն հետ շարտվեց ելման դիրքեր: Դրանից հետո քաղաքը պաշարած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը իր հիմնական կազմով անցավ հակառակորդի կողմը:

IV փուլ - Հուլիսի վերջին Ջհանգիրի, Հուսեյնի և Ուզուն-Հասանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը արտագրոհ իրականացրեց, ինչի հետ միաժամանակ էլ թիկունքից հակառակորդին հարվածեցին Ջաֆար-բեկի գլխավորած ուժերը: Արդյունքում՝ Համգա-բեկի, Սալահ-էդ-Դիևի և Աբդալ-բեկի բանակը ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

Հայերը կորցրին 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

5254. 1439 հունվար - Երզնկայի ճ-վ: Ուզուն-Հասանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Համգա-բեկի գլխավորությամբ Ամիհիգ առաջխաղացած, քաղաքի շրջակայքն ասպատակած և մարտերով նահանջող Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²⁵⁴

5255. 1439 մարտ - Անի-Կենախ ամրոցի ճ-վ: Ուզուն-Հասանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Ջաֆար-բեկի գլխավորությամբ Սեբաստիայից առաջխաղացած և ամրոցի շրջակայքն ասպատակած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²⁵⁵

5256. 1439 մայիս - Ղաշտային Կիկիսան Յուլուկի գլխավորած Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց, փորձելով ճնշել տեղում գործող Վարշակների մոտ առկա ապստամբական տրամադրությունները, սակայն Յուլուկը սպանվեց և նրա բանակը նահանջեց:⁵²⁵⁶

5257. 1439 աշուն - Եղեսիան Համգա-բեկի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Ջհանգիրի գլխավորած Մամլուբյան սուլթանության և Ադ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵²⁵⁷

5258. 1440 մարտ 27 - մայիսի 15 - Շամշուրե ամրոցի գրավումը⁵²⁵⁸

Ջհանշահի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության և Սեֆյանների շեյխության միացյալ բանակը (100.000) պաշարեց ամրոցը Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 2.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (2.000):

I փուլ - Մարտի վերջին թշնամին մի քանի գրոհներ ձեռնարկեց, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին: Անհաջողության մատնված թշնամու բանակը ուժեղացրեց ամրոցի պաշարումը՝ նախատեսելով գրավել այն սովի միջոցով:

II փուլ – Մայիսի 15-ին ծայրահեղ սովի մատնված ամրոցի կայազորը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց: Չնայած տրված երաշխիքներին, սակայն, ամրոցի գերի հանձնված պաշտպանները սպանվեցին:

Հայերը կորցրին 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:

5259. 1440 մայիսի վերջ - հունիս - Գուգարքը և Տիդիսի շրջակայքը Ջհանշահի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ու Սեֆյանների շեյխության միացյալ բանակը (մոտ 90.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁵⁹
5260. 1440 հուլիս - Կարկառ ամրոցի ճ-մ: Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²⁶⁰
5261. 1440 հուլիս - Պիրի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 7.000) և Մամլուքյան սուլթանության (3.000) միացյալ բանակը հաղթեց Կարկառ ամրոցից առաջխաղացած ու քաղաքին մոտեցող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵²⁶¹
5262. 1440 օգոստոս - Եղեսիայի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Պիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) հաղթեց Համզա-բեկի, Սալահ-Էդ-Դինի ու Աբդալ-բեկի գլխավորությամբ Մարդինից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցող Աղ-Ղոյունլուների, Էյուբյանների ու Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵²⁶²
5263. 1440 սեպտեմբեր - Եղնկան Համզա-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Յաղուբ-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵²⁶³
5264. 1440 հոկտեմբեր - Մարդինի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի ու Ջհանգիրի գլխավորությամբ Եղեսիայից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (900) հաղթեց քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Համզա-բեկին ենթակա Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 1.500), ինչից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց:⁵²⁶⁴ Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:
5265. 1440 նոյեմբեր - Արկնի ամրոցի ճ-մ: Ջհանգիրի գլխավորությամբ Եղեսիայից առաջխաղացած ու շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց ամրոցի մոտ մարտակարգ ընդունած Համզա-բեկին ենթակա Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 1.000), ինչից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁵²⁶⁵
5266. 1440 դեկտեմբեր - Ազիլ ամրոցի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եղեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁶⁶
5267. 1441 փետրվար - Անի-Կենախ ամրոցի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եղեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁶⁷
5268. 1442 - Չոնլու և Զուլամերկ (= Զյմար) ամրոցները Ջհանշահի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Շամբոյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁵²⁶⁸
5269. 1443 գարուն - Անի-Կենախ ամրոցի շրջակայքը Համզա-բեկի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁶⁹
5270. 1443 աշուն - Անի-Կենախ ամրոցի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եղեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁷⁰
5271. 1444 գարուն - Գուգարքը և Ախալցխայի շրջակայքը Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:⁵²⁷¹
5272. 1444 գարուն - Ախալցխայի ճ-մ: Վախթանգ IV-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Ռուստամ Օրբեյանը) մեկօրյա համառ մարտում ստիպեցին քաղաք մտած Ղարա-

Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 50.000) նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 13.000 զինվոր:⁵²⁷²

5273. 1444 Նոյեմբերի վերջ - Պիր գահակալական պայթար սկսած Ալի Մամաշի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 100) դավաճանությամբ շնորհիվ անակնկալ հարվածով գրավեց Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵²⁷³

5274. 1444 դեկտեմբերի սկիզբ - Պիր Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 2.000) գրավեց Ալի Մամաշի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 100) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 60 զինվոր:⁵²⁷⁴

5275. 1445 հունվարի վերջ - Պիրի ճ-մ: Մահմուդ-բեկի գլխավորությամբ Բաղդադի առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլուների ու Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 3.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 50) և մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²⁷⁵ Այն բանից հետո, սակայն, երբ 1445 թ-ի ապրիլի 7-ին Բաղդադում գտնվող Ասպահանը մահացավ և, որպես հետևանք, Մահմուդ-բեկը գրկվեց վերջինիս աջակցությունից, վերջինս քաղաքը վերադարձրեց Մամլուքյան սուլթանությանը ու նրա անունից այն կառավարող Աղ-Ղոյունլուների էմիրությանը, ինչից հետո ապաստանեց Երզնկայում:

5276. 1445 փետրվար - Անի-Կենախ ամրոցի ճ-մ: Ամրոցից արտագրոհ իրականացրած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով հաղթեց գահակալական պայթար սկսած Շեյխ Հասանի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Շեյխ Հասանը:⁵²⁷⁶

5277. 1445 մարտ - Կասպան ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵²⁷⁷

5278. 1445 հուլիսի կես - օգոստոսի վերջ - Երզնկայի ճ-մ⁵²⁷⁸

Ջհանգիրի և Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) մոտեցավ Մահմուդ-բեկի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներին (մոտ 100):

I փուլ - Հուլիսի 25-ին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի ուղղությամբ, սակայն, ընկնելով ուժեղ նետաձգության տակ, կորուստներով հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

II փուլ - Հուլիսի 27-ին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը ասպատակեց Եկեղյաց գավառը և վերադարձավ քաղաքի մոտ:

III փուլ - Օգոստոսի սկզբին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը հակահարձակման անցավ սեփական պաշտպանական դիրքերից հարձակման անցած հակառակորդի ուղղությամբ և համառ մարտում հետ շարտեց վերջինիս:

IV փուլ - Օգոստոսի 10-ին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը ասպատակեց Եկեղյաց գավառը և վերադարձավ քաղաքի մոտ:

V փուլ - Օգոստոսի վերջին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի ուղղությամբ: Բռնկվեց համառ և փոփոխական ընթացք ունեցած մարտ, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Չհասնելով հաջողության՝ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը վերադարձավ Ամիր:

5279. 1447 - Ախայցիսայի ճ-մ: Գահակալական պայթար սկսած Ղվարդվարե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակի մի մասը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեցին աթաբեկ, Ղվարդվարեի եղբորորդի Աղբուղա Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակի մյուս մասի (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 1.000) հետ: Ղվարդվարեի բանակից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, Աղբուղայի բանակից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:⁵²⁷⁹
5280. 1448 զարուս - Արճեշը և Նրա շրջակայքը գահակալական պայթարում պարտություն կրած ու Յյուսիսային Միջագետքից հետ քաշված Ալվանդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ ասպատակելով Աղ-Ղոյունլունների էմիրության տարածքում:⁵²⁸⁰
5281. 1448 ամառ - Կոռիկոսը Ղահրամանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Օշին II-ի գլխավորած Կիլիկիայի և Կիպրոսի թագավորությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵²⁸¹
5282. 1450 մարտ - ապրիլ - Երզնկան, Բաբերդը, Սպերը, Կոյոքերդը (Մինչեփրատյան Ծոփք, Խորձյան գավառ), Անի-Կենախ ամրոցը, Սատաղը և Թյուրանը Ջհանշահի և Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակող Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (60.000) գրավեց Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵²⁸²
5283. 1450 մայիս - Շապին-Գարահիսարի ճ-մ: Կասիմ-բեկի գլխավորությամբ Աղշեհիքից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Խլիճ-Արսլանի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության բանակին (մոտ 3.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵²⁸³
5284. 1450 մայիս - Սևալերակ ամրոցի ճ-մ: Ռուստամ Թարխանի և Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Երզնկա-Մելիտե երթուղով առաջխաղացած, ամրոցին մոտեցած ու շրջակայքն ասպատակող Ղարա-Ղոյունլունների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների (30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակի առաջապահը (մոտ 1.000) հաղթեց Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵²⁸⁴
5285. 1450 մայիս - հոկտեմբեր - Ամիրը և Արկնի ամրոցը Ռուստամ Թարխանի ու Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Սևալերակ ամրոցից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլունների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 29.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակի պաշարեց Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 300), ինչից հետո, տեղում թողնելով ուժեր, հիմնական բանակով շարժվեց դեպի Մարդին: Յարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը մոտ 1.000 զինվոր:⁵²⁸⁵
5286. 1450 հունիս - Մարդինի ճ-մ: Ռուստամ Թարխանի և Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Ամիրից ու Արկնի ամրոցից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլունների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 28.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 950) միացյալ բանակը հաղթեց Ամիրի մոտակայքից իր հետևից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵²⁸⁶
5287. 1450 հուլիս - Սևալերակ ամրոցի ճ-մ: Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Արկնի ամրոցից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁵²⁸⁷

Ղարա-Ղոյունլուների և Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորած Շամսադդինյանների եմիրությունների (1.200), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 20) միացյալ բանակը մոտեցավ Ջհանգիրի եղբայր Ուլեյսի գլխավորությամբ քաղաքում գտնվող, սակայն պաշտպանական որևէ միջոցառում չիրականացրած Մամլուքյան սուլթանության ու Աղ-Ղոյունլուների եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 500) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներին (մոտ 50):

I փուլ – Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների եմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով ներխուժեց քաղաք և, օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի կայազորը փակվել է միջնաբերդում, սկսեց թալան:

II փուլ – Ուլու-Յասանի գլխավորությամբ Սևապերակ ամրոցից առաջխաղացած և աննկատ քաղաքի միջնաբերդ մտած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (300) փորձեց այնտեղից ներխուժել քաղաք, սակայն հետ շարտվեց: Միաժամանակ, սակայն, հաջողվեց միջնաբերդից հանել Ուլեյսին և նրա կայազորի մի մասին:

III փուլ – Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների եմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը հարձակման անցավ միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

IV փուլ – Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը միջնաբերդից կրկին անցավ հարձակման և, օգտվելով այն բանից, որ ավարառությամբ զբաղվող հակառակորդի բանակը լիովին կորցրել է կազմակերպված տեսքը, գլխովին ջախջախեց վերջինիս:

IV փուլ – Միջնաբերդի կողմից Ուլու-Յասանի և քաղաքի դրսից Ուլեյսի գլխավորությամբ առախացացող Աղ-Ղոյունլուների եմիրության ու Մամլուքյան սուլթանության միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Յադրողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Յադրողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Զքերի հետ գերվեց, սակայն հետագայում ազատություն ստացավ միայն Յաջի-Մուհամմեդը, իսկ մնացած գերիները, որոնց թվում նաև Ջհանգիրի և Ուլու-Յասանի եղբայր Շեյխ Յասանը, սպանվեցին, ընդ որում վերջինիս Ուլու-Յասանը սպանեց անձամբ:

5289. 1450 սեպտեմբեր – Խլաթի, Արճեշի ու Բաղեշի շրջակայքը Ալվանդի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁸⁹

5290. 1450 նոյեմբերի 29 - 1452 մայիսի 17 – Մարդինի պաշտպանությունը⁵²⁹⁰

Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Սևապերակ ամրոցից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների եմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 900) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – 1450 թ-ի նոյեմբերի 29-ից դեկտեմբերի 2-ը քաղաքը պաշարողները մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, որոնք, սակայն, հետ մղվեցին:

II փուլ – 1450 թ-ի դեկտեմբերի 4-ին ձեռնարկված հերթական գրոհի ժամանակ քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցող Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակի զգալի մասը անցավ թշնամու կողմը, որի հետևանքով Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց քաղաքը: Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակի մնացորդը պատասպարվեց քաղաքի միջնաբերդում:

III փուլ – Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը, մինչ այդ ստանալով նաև Էյուբյանների եմիրության բանակի (մոտ 1.000) աջակցությունը, իր ուժերի մի մասով պաշարեց միջնաբերդը, սակայն, մինչև 1452 թ-ի մայիսի 17-ը չկարողանալով գրավել այն, ի վերջո նահանջեց:

IV փուլ – 1452 թ-ի մարտին Ջհանգիրի և Ուլու-Յասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը և նահանջեցին:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 50, դաշնակիցը մոտ 600 զինվոր:

5291. 1451 ապրիլ - Սևավերակ ամրոցի և Քլահթայի շրջակայք Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Արկնի ամրոցի մոտակայքից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների (30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, ինչից հետո շարժվեց դեպի Ամիդ։⁵²⁹¹
5292. 1451 մայիսի 23 - Սարդինի ճ-մ։ Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Քլահթայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ջհանգիրի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։⁵²⁹²
5293. 1451 հունիսի 1 - Ամիդի ճ-մ։ Ջհանգիրի և Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Սարդինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների (30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր։⁵²⁹³
5294. 1452 մարտ - Հաթթախ ամրոցի շրջակայք Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Մուշից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 30.000), ավարով նահանջեց Ամիդ։⁵²⁹⁴
5295. 1452 ապրիլի 7 - Ամիդի ճ-մ։⁵²⁹⁵

Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Մուշ-Տաթաևակերտ երթուղով առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Ջհանգիրի գլխավորությամբ քաղաքում, ինչպես նաև Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Արկնի ամրոցի մոտակայքում գտնվող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100):

I փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների միացյալ բանակը հաղթեց քաղաքից դուրս եկած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին և հետ շարժեց քաղաք:

II փուլ - Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Արկնի ամրոցից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հարվածեց հակառակորդի բանակին և որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ինչից հետո հետ քաշվեց ելման դիրքեր:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:

5296. 1452 ապրիլի 8 - Ջերմուկ ամրոցի ճ-մ։⁵²⁹⁶

Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Ամիդից դեպի Ջերմուկ ամրոց առաջացող Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների (մոտ 25.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 800) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ ամրոցից արևելք մարտակարգ ընդունած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 18.000), ընդ որում այդ ընթացքում Ջհանգիրի գլխավորությամբ Ամիդից անսկառ դուրս եկած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներն (մոտ 100) իրենց հերթին, շարժվելով հակառակորդի հետքերով, սկսեցին մոտենալ վերջինիս:

I փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը անցավ հարձակման և բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը թիկունքից հարվածեց հակառակորդին և, շփոթության մատմելով վերջինիս, նահանջեց:

III փուլ - Ղարա-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը, ենթարկվելով Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի հարվածներին, հետ քաշվեց դեպի Ամիր և, պոկվելով հակառակորդից, ճամբարեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր: Արդյունքում՝ ապրիլի 9-ին կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունն ընդունեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության գերիշխանությունը, որը, սակայն, մեծապես ձևական բնույթ ուներ:

5297. 1452 ապրիլի վերջ - Սամուսատի, Յոսմկյա ամրոցի, Պիրի ու Եղեսիայի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵²⁹⁷
5298. 1452 մայիսի սկիզբ - Ջեմուկ ամրոցի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) համառ մարտում հետ մղեց Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ Տղաբանակերտից առաջխաղացած, Ամիրի մոտ ճամբարած, իսկ հետո էլ իր ուղղությամբ առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 25.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵²⁹⁸
5299. 1452 հունիսի կես - օգոստոսի կես - Եղնկան Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և հետագայում վերջինիս միացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և մասնակի գրոհներից հետո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵²⁹⁹
5300. 1452 հուլիս - Քաբերդո Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եղնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Կասիմ-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), ինչից հետո վերադարձավ Ելման դիրքեր: Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵³⁰⁰
5301. 1452 հուլիսի վերջ - Չմշկածագ ամրոցի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 15.000, հիմնականում՝ քրդեր) անակնկալ հարձակումով հաղթեց և ցրեց Սուլեյմանի գլխավորությամբ Մեյխտեց առաջխաղացած ու 5 օր շարունակ ամրոցը պաշարած Մամուլեյան սուլթանության և Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ բանակին (30.000), որի մնացորդները վերադարձան Խաբերդո: Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁵³⁰¹
5302. 1452 օգոստոսի սկիզբ - Եկեղյաց գավառի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) մանր հարձակումներով հետ շարտեց Հուսեյն իբն Սաադլուի և Արաբշահի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (10.000), որը վերադարձավ Կարին: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁰²
5303. 1452 սեպտեմբերի 19 - Ամիր գահակալական պայքար սկսած Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եղնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (500) անակնկալ հարձակումով և առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ջհանգիրի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵³⁰³ Ուզուն-Հասանը հռչակվեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր, իսկ Ջհանգիրն էլ ապաստանեց Մարդինում:
5304. 1452 սեպտեմբերի վերջ - Հաթթախ ամրոցը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով առանց լուրջ մարտերի գրավեց Շահին-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁵³⁰⁴
5305. 1452 սեպտեմբերի վերջ - դեկտեմբերի վերջ - Եղնկան Արալի-Շահի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից

(մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵³⁰⁵

5306. 1453 ապրիլի 2 - մայիսի 29 – Կոստանդնուպոլսի գրավումը⁵³⁰⁶

«Սուրբ Սոֆիայի գմբեթի բարձրաբերձ խաչը, որ մի ամբողջ հազարամյակ շարունակ թևերը կարկառել էր այս աշխարհի բովանդակ տառապանքն ընդգրկելու համար, խլածայն գետին տապալվեց: Եվ այդ ծայնն ուժգին արձագանք տվեց ոչ միայն տաճարում, այլև նրա պատերից շատ ու շատ հեռու, քանի որ խաչի անկումից ողջ Արևմուտքը ցնցվեց: Դառնագին բոթը, երկյուղ հարուցելով, հնչեց Զոմուլ, Ջենովայում, Վենետիկում, իբրև նախագուշացնող որոտ՝ թավազվոր հասավ Ֆրանսիա և Գերմանիա...: Եվ ահա Եվրոպան միայն հիմա սարսուռով գիտակցեց, որ իր բույթ անտարբերության հետևանքով մոռացության մատնված դռնով ներխուժեց, ասես ճակատագիր, մի ավերիչ զորություն, որը դարեր շարունակ պետք է կապի ու կաշկանդի իր ուժերը»

Ստեֆան Զվայգ

Ցանկանալով վերջնականապես ոչնչացնել Բյուզանդական կայսրությունը՝ Մեհմեդ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (200.000, ինչպես նաև 420 նավ) պաշարեց երբեմնի հզորագույն այդ պետության մայրաքաղաքը Կոստանդին XI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (6.973, այդ թվում իտալացիներ, իսպանացիներ, ֆրանսիացիներ, շոտլանդացիներ, անգլիացիներ, սերբեր, հունգարներ և գերմանացիներ, ինչպես նաև 25 նավ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 700, այդ թվում Աստվածատուր Սաթլմիշը, Սիմոն Բարիփաշան, Բաբայի որդի Այվադը և Գևորգ Յեշիմ Յաջին):

I փուլ – Ապրիլի 2-ից 16-ը Օսմանյան սուլթանության բանակը լիակատար շրջափակման ենթարկեց քաղաքը և սկսեց վերջինիս պարիսպների հրետակոծումը:

II փուլ – Ապրիլի 18-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը անցավ գրոհի, սակայն մի քանի ժամ տևած մարտերից հետո քաղաքի պաշտպանները հետ մղեցին այն: Թշնամին կորցրեց 200 զինվոր:

III փուլ – Ապրիլի 20-ին Ջենովայի հանրապետության 3 մարտական նավեր, ծանր կորուստներ պատճառելով Օսմանյան սուլթանության նավատորմին, մարտերով մտան **Ոսկե Եղջուր հրվանդան:** Թշնամին կորցրեց 12.000 զինվոր: Սրան ի պատասխան Մեհմեդ II-ի հրամանով թուրքական նավատորմը անցկացվեց Մարմարե ծովը Ոսկե Եղջուր հրվանդանից բաժանող նեղ ցամաքաշերտի վրայով և ապրիլի 22-ին տեղաբաշխվեց քաղաքի ծովահայաց պարիսպների անմիջական հարևանությամբ, ընդ որում դրանից հետո Ոսկե Եղջուր հրվանդանի կենտրոնում մի կամրջահարթակ կառուցվեց, որի վրա տեղադրվեց հրետանին՝ սկսելով հարվածել ծովահայաց պարիսպներին:

IV փուլ – Ապրիլի 28-ին Բյուզանդական կայսրության նավատորմը փորձեց գիշերային գրոհ իրականացնել Ոսկե Եղջուր հրվանդանի կենտրոնում տեղակայված կամրջահարթակի վրա, սակայն անհաջողության մատնվեց և, կորցնելով 1 նավ ու որոշ քանակի ռազմիկներ, նահանջեց: Թշնամին ևս կորցրեց 1 նավ: Յաջորդ առավոտյան Մեհմեդ II-ի հրամանով քաղաքի պաշտպանների աչքի առաջ բոլոր գերի ընկած քրիստոնյաները մահապատժի ենթարկվեցին, որին ի պատասխան Կոստանդին IX-ի հրամանով սպանվեցին նաև մինչ այդ գերի ընկած թշնամու 260 ռազմիկներ: Դրանից հետո, 130 հրանոթներ ու քարանետներ տեղադրելով Գալաթայի մոտակայքում, Մեհմեդ II-ը հարվածի տակ առավ Ոսկե Եղջուր հրվանդանի մուտքը փակող շղթայից անդին շարված հակառակորդի նավերին, որոնցից մեկը խորտակվեց, սակայն մյուսները կարողացան հեռանալ անվտանգ տարածություն: Միաժամանակ ուժեղացվեց նաև քաղաքի պարիսպների հրետակոծումը:

V փուլ – Մայիսի 7-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը գրոհեց քաղաքի վրա, սակայն մի քանի ժամ տևած մարտերից հետո վերջինիս գրոհը հետ մղվեց:

VI փուլ – Մայիսի 12-ին թշնամու բանակը կրկին գրոհեց քաղաքի վրա, սակայն այս անգամ էլ մատնվեց անհաջողության:

VII փուլ – Մայիսի 18-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը պարիսպների ողջ երկայնքով հզոր հարձակում ձեռնարկեց, սակայն համառ մարտերից հետո քաղաքի

պաշտպաններին այս անգամ ևս հաջողվեց հետ մղել թշնամուն: Ողջ օրը տևած համառ մարտերի արդյունքում քաղաքի պաշտպանները կորցրին 1.740 ռազմիկ, որոնցից 700-ը բաժին ընկավ քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցող հայերին և եվրոպացի վարձկաններին:

VIII փուլ – Մայիսի 19-ից 23-ը Մեհմեդ II-ի հրամանով քաղաքը պաշարողները փորձեցին թունելներ փորել պարսպի տակ՝ նպատակ ունենալով վառոդի կիրառմամբ պայթեցնել դրանք և փլել պարիսպները: Զաղաքի պաշտպանները, սակայն, ժամանակին իմացան այդ մասին և, զուգահեռ փորվածքով հատելով թունելները, ոչնչացրեցին այնտեղ գտնվող թշնամու ռազմիկներին ու հողով լցրեցին թունելները:

IX փուլ – Մայիսի լույս 29-ի գիշերը Օսմանյան սուլթանության բանակը անցավ վճռական գրոհի, ընդ որում՝ սկզբում հարձակման անցավ Օսմանյան սուլթանության բանակի թեթև հետևակը: Ու, թեև մի քանի ժամվա մարտերից հետո վերջինս ծանր կորուստներով հետ շարտվեց, սակայն տևական մարտը բավականին հոգնեցրեց քաղաքի պաշտպաններին:

X փուլ – Լուսաբացին Մեհմեդ II-ը մարտի նետեց ծանր հետևակը և հեծելազորը: Ու, թեև վերջիններս մի քանի ժամ տևած մարտերից հետո կրկին շարտվեցին ելման դիրքեր, սակայն զգալի կորուստներ կրեցին և լրջորեն հոգնեցին նաև քաղաքի պաշտպանները:

XI փուլ – Կեսօրին հարձակումը վերսկսած ծանր հետևակին և հեծելազորին միացան նաև եսիչերիները: Բռնկվեց համառ և արյունահեղ մարտ, որի ընթացքում, թեև քաղաքի պաշտպաններին հաջողվեց հերթական անգամ հետ մղել թշնամուն, սակայն եսիչերիների ջոկատներից մեկին հաջողվեց պատահականորեն բաց մնացած մի դռնով թափանցել պարիսպների առաջին շարքից ներս և անցնել պաշտպանվողների թիկունք:

XII փուլ – Զաղաքի պաշտպանների թիկունք անցած թշնամու հարյուրյակը անակնկալ թիկունքային հարված հասցրեց պարիսպների վրա մարտնչող քրիստոնյա ռազմիկներին՝ խուճապի մատնելով վերջիններս: Օգտվելով քաղաքի պաշտպանների դիմադրության թուլացումից՝ Օսմանյան սուլթանության բանակը, ծովից և ցամաքից ուժեղացնելով պարիսպների ուղղությամբ վերսկսած գրոհը, ի վերջո գրավեց դրանք ու ներխուժեց քաղաք: Հենց պարիսպների մոտ էլ թշնամու հետ բռնկված ձեռնամարտում զոհվեց քաջաբար մարտնչող Կոստանդին XI-ը:

XIII փուլ – Օսմանյան սուլթանության բանակը մտավ քաղաք և մի քանի ժամ տևած համառ փողոցային մարտերի արդյունքում արդեն օրվա վերջում գրավեց այն:

Հայերը կորցրին մոտ 680 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին Աստվածատուր Սաթմիշը, Սիմոն Բարիփաշան, Բաբայի որդի Այվադը և Գևորգ Հեշիմ Հաջին, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Բյուզանդական կայսրությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Օսմանյան սուլթանությանը:

5307. 1453 մարտ – Մծքիսի և Մարդիսի շրջակայք Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ շարժվելով դեպի Մարդիս:⁵³⁰⁷

5308. 1453 ապրիլ – Եդեսիայի և Սրուճի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի ու Հաջի-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ Ուզուն-Հասանի իշխանությունը հաստատելով Եդեսիայում ու հետագայում շարժվելով Մարդիս:⁵³⁰⁸ Շամսադդինյանների Էմիրությունը և Տարոնի իշխանությունն ընդունեցին Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության գերիշխանությունը:

5309. 1453 մայիսի սկիզբ - մայիսի կես – Մարդիսի ճամ:⁵³⁰⁹

Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Եդեսիայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Ջհանգիրի ու Խալիֆի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների և Էյուբյանների Էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – Մայիսի սկզբին Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը:

II փուլ - Աղ-Ղոյունլուների և Եյուբյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա ու որոշակի կորուստներ պատճառեց նրան, սակայն, այն բանից հետո, երբ հարձակման ելթարկվեց վերջինիս հիմնական բանակի կողմից, կորուստներով հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

III փուլ - Մայիսի կեսին Աղ-Ղոյունլուների և Եյուբյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը կրկին հարձակվեց հակառակորդի վրա, սակայն, համառ մարտում կրելով ծանր կորուստներ, հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը մոտ 70 զինվոր: Սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց արդյունքում Ջհանգիրն ընդունեց Ուզուն-Հասանի իշխանությունը, սակայն շարունակեց իշխել Մարդինում:

5310. 1453 մայիսի վերջ - Հիսն-Բեֆի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Մարդինից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 900) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ ստանալով Եյուբյանների Եմիրության հնազանդության երաշխիքները:⁵³¹⁰
5311. 1453 հունիս - հուլիս - Մուշը, Խյաթը, Արծկեն, Արծեշը և Նրանց շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Հիսն-Բեֆ-Բադեշ-Մուշ-Ճապաղջուրը (վերջինը՝ Անդրեփրատյան Ծովք, Հաշտեանք գավառ, Ջապաղջուր և Բյուրակն գետերի հատման վայրում, Ջապաղջուր գետի աջ ափին) երթուղով արշաված Աղ-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ ի վերջո հաստատվելով Ամիդում:⁵³¹¹
5312. 1453 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Կաղզվանը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիդ-Մուշ-Խնուս-Ալաշկերտ-Սուրմաբու-Թալին երթուղով առաջխաղացած և հետ քաշված Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 80, դաշնակիցը մոտ 700 զինվոր:⁵³¹²
5313. 1453 հոկտեմբերի վերջ - Բաբերդի շրջակայք Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Կաղզվան-Ավսիկ ամրոց-Կարին-Դերջան երթուղով արշաված Աղ-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 25.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 900) միացյալ բանակը մի մասը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³¹³
5314. 1453 հոկտեմբեր - դեկտեմբեր - Երզնկան Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Դերջանից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Եմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 800) միացյալ բանակը չգրավեց Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), ինչից հետո վերադարձավ Ամիդ: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը մոտ 100 զինվոր:⁵³¹⁴
5315. 1454 փետրվար - Երզնկայի ու Անի Կեմախ ամրոցի շրջակայքը Երզնկայից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³¹⁵
5316. 1454 մարտ - Ազիլ ամրոցի շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵³¹⁶
5317. 1454 մարտ - Հիսն-Բեֆի միջնաբերդը ապստամբած Խալիֆի գլխավորած Եյուբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 100) չգրավեցին ալ-Բամիլի գլխավորած Եյուբյանների Եմիրության կառավարական բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:⁵³¹⁷
5318. 1454 ապրիլ - Հիսն-Բեֆը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Խալիֆի գլխավորած Եյուբյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որոնք նույն այս ժամանակ պաշարել էին միջնաբերդը ալ-Բամիլի գլխավորած Եյուբյանների Եմիրության կառավարական բանակից (մոտ 100), ինչից հետո, տեղեկանալով Արաբշահի գլխավորությամբ Թավրիզից Երզնկայի ուղղությամբ առաջխաղացող Ղարա-Ղոյունլուների

Էմիրության բանակի (20.000) առաջխաղացման մասին, հասավ հաշտության և հետ քաշվեց Բաղեշ: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵³¹⁸

5319. 1454 ապրիլ - Սերջեսի ճ-մ (Կարինի մոտ): Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Մահմուդ Զյուլթեթաշի գլխավորությամբ Բաբերդի հեռացող Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության կայազորին (մոտ 100), ինչից հետո մտավ Բաբերդ: Յաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 40 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Մահմուդ Զյուլթեթաշը:⁵³¹⁹ Ստեղծված պայմաններում, անեռանկար համարելով հետագա պաշտպանությունը, Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության կայազորը հեռացավ նաև Երզնկայից, ինչից հետո քաղաքն ընկավ Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության տիրապետության տակ:
5320. 1454 մայիս - Յիսն-Բեֆը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Բաղեշից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Խալիֆի գլխավորած Եյուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), որոնք նույն այս ժամանակ պաշարել էին միջնաբերդը ալ-Բամիլի գլխավորած Եյուբյանների Էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 100)՝ ի վերջո ստիպելով հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵³²⁰ Խալիֆը հեռացավ քաղաքից և Աղ-Ղոյունլուների Էմիրությանը ենթակա ալ-Բամիլի դիրքերը ամրապնդեցին:
5321. 1454 ամառ - աշուն - Կորճալի հարավը և Յուսիսային Սիջագետքը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների ու Շամսադդինյանների Էմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց՝ հնազանդեցնելով նաև Բոհթանի Էմիրությանը:⁵³²¹
5322. 1455 մարտ - Ղարա ամրոցի ու Ռաբանի շրջակայքը բեդվիները ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵³²²
5323. 1455 ապրիլ - Ղարա ամրոցի ու Ռաբանի շրջակայքը Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³²³
5324. 1455 ամառ - Երզնկայի և Բաբերդի շրջակայքը, ինչպես նաև Դերթանը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների ու Բոհթանի Էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության առաջխաղացող բանակից (մոտ 30.000), նահանջեց Երզնկա:⁵³²⁴
5325. 1455 ամառ - Յիսն-Բեֆի միջնաբերդը ապստամբած Խալիֆի գլխավորած Եյուբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով գրավեցին ալ-Բամիլի գլխավորած Եյուբյանների Էմիրության կառավարական բանակից (մոտ 100), ինչից հետո ալ-Բամիլը գահընկեց արվեց, իսկ Էմիր հռչակված Խալիֆն էլ, հաշվի առնելով, որ Խալիլի գլխավորությամբ քաղաքին է մոտեցել Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000), ընդունեց Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության գերիշխանությունը: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵³²⁵
5326. 1455 ամառ - Սղերդի շրջակայքը և Սերխտեթ գավառը Ուզուն-Յասանի ու Խալիլի գլխավորությամբ Յիսն-Բեֆից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց Ամիդ: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵³²⁶
5327. 1456 մարտ - Մարդինի ճ-մ: Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Սծքիսից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Եյուբյանների Էմիրությունների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը հաղթեց քաղաքից արտագրող իրականացրած ու գահակալական պայթար մղող Ջհանգիրին ենթակա Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000), ինչից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց Սծքին: Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵³²⁷
5328. 1456 ապրիլ - Մարդինի շրջակայքը Սծքիսից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Եյուբյանների Էմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց Սծքին:⁵³²⁸

5329. 1456 մայիս - Մարդիկ շրջակայքը Մարդիկ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների
Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց Մարդիկ:⁵³²⁹
5330. 1456 մայիս - Մարդիկ ճ-մ: Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Սծբիկ առաջխաղացած
և շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլունների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու
Էյուբյանների Եմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ
1.000) միացյալ բանակը հաղթեց քաղաքից արտագրող իրականացրած Ջհանգիրին
ենթակա Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակին (մոտ 5.000), ինչից հետո նահանջեց
Սծբիկ: Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵³³⁰
5331. 1456 մայիս - Տարսնր և Աղանանր, ինչպես նաև Կուկյակ ամրոցը Ղահրամանյանների
Եմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուբյան սուլթանության բանակից
(ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Յայերը
կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵³³¹
5332. 1456 հունիս - Կոպանիոնի ճ-մ (Տրապիզոնի մոտ): Սեֆյանների շեյխության և Օսմանյան
սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 10.000), օգտվելով այն բանից, որ ծովի դիմացից
փչող քամու պատճառով հակառակորդի ուժերը մաս-մաս են ափ դուրս գալիս, հաղթեց
Տրապիզոնի կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ
ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Վարդ Ամատունին), որից հետո ասպատակեց
Տրապիզոնի շրջակայքը և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500,
թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵³³²
5333. 1456 հուլիս - Մարդիկ շրջակայքը Մարդիկ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների
Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց Մարդիկ:⁵³³³
5334. 1456 հուլիս - Մարդիկ ճ-մ: Սծբիկ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության
բանակը (մոտ 500) հաղթեց քաղաքից արտագրող իրականացրած Ջհանգիրին ենթակա
Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակին (մոտ 500), ինչից հետո նահանջեց Սծբիկ:
Յաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁵³³⁴
5335. 1456 օգոստոսի սկիզբ - Մարդիկ շրջակայքը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիրիկ
առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների
Եմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ
բանակը ասպատակեց և հետ քաշվեց Սծբիկ:⁵³³⁵
5336. 1456 օգոստոսի սկիզբ - Սծբիկ ճ-մ: Քաղաքից արտագրող իրականացրած Ջհանգիրին
ենթակա Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Ռուստամի
գլխավորությամբ Ամիրիկ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակին (մոտ
2.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵³³⁶
5337. 1456 օգոստոսի կես - Սծբիկ ճ-մ: Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Մարդիկ
առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների
Եմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ
բանակը հաղթեց Ջհանգիրին ենթակա Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակին (մոտ
1.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁵³³⁷
5338. 1456 օգոստոսի կես - Մարդիկ ճ-մ: Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակը (մոտ 1.000)
հաղթեց Մարդիկ առաջխաղացած Ջհանգիրին ենթակա Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության
բանակին (մոտ 1.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 700
զինվոր:⁵³³⁸ Դրանից հետո, հավաքելով ցրված ուժերը, Ուզուն-Յասանի գլխավորած Աղ-
Ղոյունլունների Եմիրության բանակը վերադարձաց Ամիր:
5339. 1456 սեպտեմբեր - Սայեր գավառը Արաբշահի գլխավորությամբ Կարիկ
առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլունների Եմիրության բանակը (12.000) ասպատակեց և
նահանջեց Կարիկ:⁵³³⁹
5340. 1456 հոկտեմբեր - Դերջան, Մանանադի, Կարին և Բասեն գավառները, ինչպես նաև Տալիք
հարավը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիրիկ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների,
Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների Եմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես
նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և, ստիպելով
Արաբշահի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլունների Եմիրության բանակին (12.000) Կարիկ հետ
քաշվել Դեր, ինչպես նաև ամրացնելով Երզնկան, նահանջեց Ամիր:⁵³⁴⁰
5341. 1456 հոկտեմբեր - Ամիրիկ շրջակայքը Ջհանգիրի գլխավորությամբ Մարդիկ
առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց,

սակայն, ի վերջո տեղեկանալով Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ առաջխաղացող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի մասին (մոտ 40.000), նահանջեց Մարդին։⁵³⁴¹

5342. 1456 դեկտեմբեր - Տարսունի ճ-մ։ Սոնկուր ալ-Չարդկաշի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ մոտ 2.000) հաղթեց Ղահրամանյանների էմիրության բանակին (մոտ 1.000) և քաղաքների Յայ ռազմիկներին (մոտ 50), ինչից հետո մտավ Տարսուն ու Աղանա։ Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր։⁵³⁴²

5343. 1457 հունվար - Տարսունը, Աղանան և Սիսը Ղահրամանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200)։ Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։⁵³⁴³

5344. 1457 մայիս - Արաբի ճ-մ (Ամիդից մոտ 30 կմ արևելք, Տիգրիսի և Նրա ձախ վտակ Ամբարի միախառնման վայրում)։⁵³⁴⁴

Ռուստամ Թարխանի, Ջհանգիրի, Ալի Շաքարի և այլոց գլխավորությամբ Մարդինից առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների ու Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 40.000) սկսեց մոտենալ Ուզուն-Յասանի, Յաջի-Մուհամմեդի և այլոց գլխավորությամբ քաղաքից մոտ 30 կմ արևելք ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների էմիրությունների (մոտ 40.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին։ Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում հեծելազորը տեղակայվեց առաջին, իսկ հետևակը՝ երկրորդ շարքերում։ Ջհանգիրի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը դիրքեր գրավեց միացյալ բանակի կենտրոնում։ Իր հերթին Ուզուն-Յասան, իրականացնելով իր բանակի ընդհանուր հրամանատարությունը, ևս տեղակայվեց կենտրոնում։

I փուլ - 07:00 մոտակայքում Ղարա-Ղոյունլուների և Աղ-Ղոյունլուների էմիրությունների միացյալ բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման։ Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում հակառակորդի բանակի աջ թևը պարտություն կրեց և, հետապնդվելով Ալի Շաքարի գլխավորված ուժերի կողմից, դիմեց փախուստի։

II փուլ - 10:00 մոտակայքում Ռուստամ Թարխանը, մարտի մեջ մտցնելով պահեստազորը և անձամբ գլխավորելով այն, հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի ձախ թևին։ Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում հակառակորդի բանակի ձախ թևը սկսեց նահանջել։

III փուլ - 13:00 մոտակայքում Ջհանգիրի գլխավորությամբ մինչ այդ կենտրոնում համառորեն մարտնչող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը անցավ Ուզուն-Յասանի կողմը, ինչի արդյունքում Ջհանգիրը դիմեց փախուստի, իսկ հաջողությունը զարգացրած Ուզուն-Յասանն էլ փախուստի մատնեց հակառակորդի կենտրոնում գործող մյուս ուժերին։

IV փուլ - 15:00 մոտակայքում Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների էմիրությունների, ինչպես նաև Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը թևային հարված հասցրեց սեփական ձախ թևում առաջխաղացող հակառակորդի ուժերին, ինչի հետևանքով դրանք շրջապատվեցին և ծանր կորուստներ կրեցին, ընդ որում Ռուստամ Թարխանը գերվեց։

V փուլ - 17:00 մոտակայքում մարտադաշտ վերադարձան հակառակորդի հետապնդումն իրականացրած Ալի Շաքարի գլխավորած ուժերը, փորձելով թիկունքային հարված հասցնել հակառակորդի կենտրոնի աջ հատվածին, սակայն Ուզուն-Յասանը մարտի մեջ մտցրեց ձախ թևի, իսկ որոշ ժամանակ անց նաև պահեստազորի ուժերը և կասեցրեց հակառակորդին։ Արդյունքում՝ համառ մարտից հետո Ալի Շաքարի գլխավորած ուժերը շրջապատվեցին և ի վերջո ոչնչացվեցին, իսկ Ալի Շաքարն էլ գերվեց։

Յայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, ընդ որում 400 գերիներ սպանվեցին հենց նույն գիշեր։

5345. 1457 մայիսի վերջ - Մարդինի շրջակայքը Ուզուն-Յասանի և Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Արաբից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների էմիրությունների (մոտ 20.000), ինչպես նաև Տարոնի

իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը ասպատակեց:⁵³⁴⁵ Ջհանգիրը հրաժարվեց գահակալական հավակնություններից և ընդունեց Ուզուն-Յասանի գերիշխանությունը, որի դիրքեր վերջնականապես ամրապնդվեցին:

5346. 1457 հունիս - հուլիս - Տարսունը, Աղանանը և Սիս, ինչպես նաև Կուկյակ ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Ղահրամանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200), ինչից հետո ասպատակեցին Ղահրամանյանների եմիրության տարածքը և նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵³⁴⁶
5347. 1457 հունիս - Յուսիսային Միջագետքը և Ռաբանի շրջակայքը Մարոնից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների, Շամսադդինյանների, Բոհթանի ու Էյուբյանների եմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 500) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց Ամիդ՝ ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵³⁴⁷
5348. 1457 հունիս - Խյաթը, Սուշը և Բաղեշը Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (12.000) պաշարեց Յաջի-Մուհամմեդի գլխավորած Շամսադդինյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 300)՝ ստիպելով Շամսադդինյանների եմիրությունը կրկին ընդունել Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության գերիշխանությունը: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵³⁴⁸
5349. 1457 հուլիս - Սուշի շրջակայքը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³⁴⁹
5350. 1458 գարուն - Թորթում ամրոցը Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիդ-Երզնկա-Դերջան-Բաբերդ երթուղով ասպատակելով առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Սամցխեի աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), ինչից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց Կարին: Յայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵³⁵⁰
5351. 1458 ամառ - Եղեգի ամրոցը, Արծնը, Կոռնառը (Բարձր Յայք, Սպեր գավառ, Բաբերդից մոտ 30 կմ հարավ-արևելք), Գեյգետը (Փոքր Յայք, Երզնկայից մոտ 45 կմ հյուսիս), Շապին-Գարահիսարը, Անի-Կեմախ ամրոցը ու Ակնը (Անդրեփրատյան Ծոփքի հյուսիս-արևելք, Արաբկիրից մոտ 35 կմ հյուսիս-արևմուտք, Եփրատի աջ ափին) Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Կարինից առաջխաղացած և մասերի բաժանված Աղ-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 65.000) պաշարեց Աղ-Ղոյունլուների եմիրության ապստամբած բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել, ինչից հետո հավաքվեց Ամիդում: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵³⁵¹
5352. 1459 փետրվարի 26 - Աղթամարի ճ-մ: Աղթամարի կաթողիկոս Չաքարիա III-ի գլխավորությամբ կղզուց նավակներով աննկատ ափին մոտեցած Արծրունիների բանակը (մոտ 30) անակնկալ հարձակումով հաղթեց 12 օր կղզու դիմացի ափին ճամբարած և կղզին գրավել պատրաստվող Սայիդ-Ալիի գլխավորած Շամսադդինյանների եմիրության բանակին (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 25 զինվոր:⁵³⁵²
5353. 1459 գարուն - Մակվի, Արծեշի և Վանի շրջակայքը Մակվի բանտարկությունից փախուստի դիմած ու գահակալական պայքար սկսած Յասան-Ալիի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների և Շամբոյանների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն մի քանի ամսից Յասան-Ալին պարտություն կրեց, դիմեց փախուստի, հետագայում բռնվեց ու տարվա վերջին կրկին բանտարկվեց Մակվում:⁵³⁵³
5354. 1459 ամառ - Խյաթի շրջակայքը Ջհանշահի գլխավորությամբ Թավրիզ-Յեդ-Բեդկի-Արծեշ-Արծկե երթուղով արշաված Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց:⁵³⁵⁴
5355. 1459 ամառ - Բաղեշի, Սուշի և Խուլթի շրջակայքը, ինչպես նաև Սասունը Խյաթից արշաված ու մասերի բաժանված Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության բանակը (12.000 հեծյալ) ասպատակեց՝ հնազանդեցնելով Շամսադդինյանների եմիրությանը և Տարոնի իշխանությանը:⁵³⁵⁵

5356. 1459 ամառ – Սագ, Մեհրևան, Թերթի, Նեվսաթ ու Ալնդար ամրոցները (Աղձնիք, Նփռետ գավառի հյուսիս) Աղ-Ղոյունլուների էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քրդերից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:⁵³⁵⁶
5357. 1459 սեպտեմբեր – Բաքերոք Ջհանշահի գլխավորությամբ Խյաթ-Կարին երթուղով առաջխաղացած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 45.000) չգրավեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), ինչից հետո Ջհանշահը Ուզուն-Հասանի հետ հաշտություն կնքեց և վերադարձավ ելման դիրքեր: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁵³⁵⁷

Աղ-Ղոյունլու-Օսմանյան պատերազմ (1459-1475)

5358. 1459 հոկտեմբեր – Ղոյունլու-Հիսարոք Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁵⁸
5359. 1459 հոկտեմբեր – Մելեթ ամրոցի շրջակայքը (Փոքր Հայքի արևմուտք, Նեոկեսարիայից մոտ 60 կմ արևելք) Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³⁵⁹
5360. 1459 նոյեմբեր – Սոլերոք Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Էյուբյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁶⁰
5361. 1460 հունվար – Կարինը Ջունեյդի գլխավորությամբ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից առանձնացած Սեֆյանների շեյխության բանակը (12.000) գրավեց Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և Վեթե Ամատունու գլխավորած քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գերվեց Նաև Վեթեն, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵³⁶¹ Դրանից հետո, փոխանցելով քաղաքը Աղ-Ղոյունլուների էմիրությանը, Սեֆյանների շեյխության բանակը Կարին-Բասեն-Բագրևանդ-Մասյացոտն-Արագածոտն-Ոստան Հայոց-Արած-Ուրծածոր-Նախիջևան-Գողթն-Բաքեան-Գաբիթյան-Թավրիզ երթուղով նահանջեց դեպի Ատրպատական և առանց լուրջ մարտերի մտավ Արդեբիլ: Կարճ ժամանակ անց ողջ Հյուսիսային Ատրպատականը ընկավ կիսաանկախ դրության հասած Սեֆյանների շեյխության տիրապետության տակ:
5362. 1460 փետրվար - ապրիլ – Ղոյունլու-Հիսարի ճ-մ⁵³⁶²

Օսմանյան սուլթանության բանակը (20.000) պաշարեց քաղաքը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)

I փուլ – Փետրվարին Օսմանյան սուլթանության բանակը հաղթեց Ուղուրլու Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 20.000):

II փուլ – Ապրիլին Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) մանր մարտերից հետո ստիպեց հակառակորդին նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

5363. 1460 ապրիլ – Սեբաստիայի շրջակայքը Ղոյունլու-Հիսարից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց Ղոյունլու-Հիսար:⁵³⁶³
5364. 1460 մայիս – Թոքատի ճ-մ: Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակվեց Ղոյունլու-Հիսարից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակելուց հետո ճամբարած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (մոտ 30.000) վրա, սակայն

պարտություն կրեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵³⁶⁴ Դրանից հետո զինադադար կնքվեց և Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հետ քաշվեց Կարին:

5365. 1461 հունիսի վերջ - Ղոյունլու-Հիսարը և Շապին-Գարահիսարը Մեհմեդ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) պաշարեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵³⁶⁵

5366. 1461 հուլիսի կես - Դաշկարոյի ճ-մ (Երզնկայից հյուսիս)⁵³⁶⁶

Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) պատրաստվեց դիմադրել Մեհմեդ II-ի գլխավորությամբ Ղոյունլու-Հիսարից, Շապին-Գարահիսարից և Գեյզետից առաջխաղացող Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 150.000):

I փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության երկու հավասար մասի բաժանված բանակը (4.000 հեծյալ) դարանը գցեց և պարտության մատնեց Գեյզետից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակի առաջապահին, որը կորցրեց 200 սպանված և 60 գերի:

II փուլ - Գեյզետից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակը պարտության մատնեց կրկին դարանակալ հարձակում գործել փորձող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին:

III փուլ - Օսմանյան սուլթանության բանակը, հետապնդելով հակառակորդին, սկսեց մոտենալ Երզնկային, սակայն հետագայում դադարեցրեց առաջխաղացումը և վերադարձավ ելման դիրքեր:

Հաղթողները կորցրին մոտ 10.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր: Կնքվեց զինադադար և Ուզուն-Հասանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը հետ քաշվեց Կարին:

5367. 1461 օգոստոսի 18 - հոկտեմբերի 26 - Տրապիզոնի գրավումը⁵³⁶⁷

Մեհմեդ II-ի գլխավորությամբ Ղոյունլու-Հիսարից, Շապին-Գարահիսարից և Գեյզետից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակը (140.000, որից 80.000 հեծյալ) պաշարեց քաղաքը կայսր Դավիթի գլխավորած Տրապիզոնի կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000, այդ թվում Դավիթ Ամատունին):

I փուլ - Օգոստոսի 18-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը լիակատար շրջափակման ենթարկեց քաղաքը և, ասպատակելով վերջինիս շրջակայքը, սկսեց պարիսպների հրետակոծումը:

II փուլ - Օգոստոսի երկրորդ կեսին կայսերական բանակը մի շարք հարձակումներ գործեց քաղաքի շրջակայքում ցրված Օսմանյան սուլթանության բանակի մասերի վրա և զգալի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

III փուլ - Սեպտեմբերի առաջին կեսին կայսերական բանակը ոչնչացրեց Օսմանյան սուլթանության բանակի խոշոր մի ջոկատ (2.000 հեծյալ):

IV փուլ - Սեպտեմբերի առաջին կեսից Օսմանյան սուլթանության բանակը ուժեղացրեց քաղաքի պաշարումը և հրետակոծումը՝ իրականացնելով մի շարք մանր գրոհներ: Արդյունքում կայսերական բանակն ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, որոնց թվում գերվեց նաև Դավիթը, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Տրապիզոնի կայսրությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Օսմանյան սուլթանությանը:

5368. 1461 օգոստոս - նոյեմբեր - Երզնկա-Կարին-Ավնիկ ամրոց-Կարս-Արդահան-Ախյզիա-Բաթում (վերջինը՝ Լազիկայի հարավ-արևմուտք, Սև ծովի ափին) Ախյզիա-Արդահան-Կարս-Ավնիկ ամրոց-Կարին-Երզնկա երթուղով ասպատակելով արշավեց Ուզուն-Հասանի

գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 40.000), ինչից հետո նահանջեց Ամիդ։⁵³⁶⁸

5369. 1461 նոյեմբեր - 1462 աշուն - Հիսն-Զեֆի գրավումը⁵³⁶⁹

Ուզուն-Յասանի որդի խալիլի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը խալիֆի գլխավորած Էյուբյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ - 1461 թ-ի նոյեմբերին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը մի շարք հարձակումներ գործեց քաղաքի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Դրանից հետո, մի բանակ թողնելով քաղաքի շրջափակման համար, Աղ-Ղոյունլուների էմիրության հիմնական բանակը դեկտեմբերին հետ քաշվեց հյուսիս՝ տեղակալվելով Սուլշ շրջակայքում:

II փուլ - 1462 թ-ի գարնանը, տեղեկանալով այն մասին, որ խալիֆը զոհ է գնացել դավադրությանը ու սպանվել է, Սուլշ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը վերսկսեց ակտիվ գործողությունները և ի վերջո գրավեց քաղաքը՝ սկսելով միջնաբերդի պաշարումը:

III փուլ - 1462 թ-ի աշնանը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը գրավեց նաև միջնաբերդը:

Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

5370. 1461 դեկտեմբեր - 1462 փետրվար - Սուլշ շրջակայք Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիդից, ինչպես նաև խալիլի գլխավորությամբ Հիսն-Զեֆի շրջակայքից ժամանած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ճամբարած բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:⁵³⁷⁰

5371. 1462 մարտ - Ախալցխայի շրջակայք, փորձելով հնազանդեցնել Սամցխեի աթաբեկությանը, Գեորգի IX-ի գլխավորությամբ Տինդից առաջխաղացած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կարինից առաջացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին Տինդ։⁵³⁷¹

5372. 1462 ապրիլի 22 - Լավնիսի ճ-մ (Տփղիսի մոտ): Քաղաքի շրջակայքն ասպատակելով հեռացող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (1.000) դարանը գցեց և հաղթեց իրեն հետապնդել փորձող Քարթլիի թագավորության բանակին (200) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵³⁷²

5373. 1462 աշուն - Շամախիի շրջակայք Գեորգի IX-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵³⁷³

5374. 1463 ամառ - Չիխորիի ճ-մ (Կեստրոնական Վրաստան, Զուբայիսիից մոտ 60 կմ արևելք): Բագրատ Բագրատունու և Սամցխեի աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) սկզբում պարտվեցին, բայց հետո հաղթեցին Գեորգի IX-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵³⁷⁴

5375. 1463 ամառ - Սիսի ճ-մ: Օմարի գլխավորած Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց անակնկալ հարձակում գործել փորձող քաղաքի աշխարհագորին (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 400), որից հետո ասպատակեց քաղաքը: Յաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 250 զինվոր:⁵³⁷⁵

5376. 1463 սեպտեմբեր - Մեյխուն Աղ-Ղոյունլուների բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵³⁷⁶

5377. 1464 ապրիլի կես - Կարկառ ամրոցը Ազիլ ամրոցից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 200, հիմնականում քրդեր) անակնկալ հարձակումով գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 450 զինվոր:⁵³⁷⁷
5378. 1464 մայիսի սկիզբ - 1465 հունվարի կես - Կարկառ ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500, հիմնականում քրդեր), սակայն, տեղեկանալով Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (մոտ 20.000) մասին, նահանջեց: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁵³⁷⁸
5379. 1465 սեպտեմբեր - Խառքեռը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁷⁹
5380. 1465 սեպտեմբեր - Մեյխտեի ճ-մ: Արսլան-բեկի գլխավորությամբ Պյասթալից առաջխաղացած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (30.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000), որից հետո, սակայն, խուսափելով Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Խառքեռից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 50.000), նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵³⁸⁰
5381. 1465 հոկտեմբեր - Պյասթան ու Նրա շրջակայքը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Մեյխտեից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³⁸¹ Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Ուզուն-Հասանը պարտավորվեց հանգիստ թողնել Արսլան-բեկին, խոշոր գումար վճարել Խառքեռի համար և Մեյխտեն ու Կարկառ ամրոցը հանձնել Մամլուքյան սուլթանությանը:

5382. 1466 ամառ - Չեյթունի ճ-մ⁵³⁸²

Շահ-Բուղադի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց քաղաքը Չեյթունի իշխանության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - Չուլքադարյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և գրավեց քաղաքի մատույցներում գտնվող Անեն: Հայկական բանակը, պահպանելով մարտակարգը, նահանջեց և ամրացավ Սադեթ բլրի վրա:

II փուլ - Չուլքադարյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և, ծանր կորուստների գնով, ճակատամարտի ընթացքում մարտական երգեր երգող Հայկական բանակ ռազմիկներից գրավեց նաև Սադեթ բլուրը, որից հետո Հայկական բանակը նահանջեց և ամրացավ Չեյթունում:

Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը նահանջեց և հեռացավ Չեյթունի իշխանության սահմաններից:

5383. 1466 աշուն - Փարվանա լճի ճ-մ: Ղվարդվարե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Գեորգի IX-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵³⁸³ Գեորգի IX-ը գերվեց և միայն Սամցխեի աթաբեկությանը լրջագույն զիջումներ անելուց հետո ազատ արձակվեց: Իր հերթին Վրաստանի արևմտյան մասն անջատվեց Զարթլիի թագավորությունից, այստեղ հռչակվեց Իմերեթիայի թագավորությունը, իսկ վերջինիս արքա դարձավ Կոնստանդին III-ի որդի Գեորգի արքայազնի տղա Բագրատը՝ Բագրատ I-ը, որը, առաջանալով Իմերեթիայի թագավորության բանակով, անձնական ունիայով Զարթլիի թագավորությունը միավորեց Իմերեթիայի թագավորությանը՝ հռչակվելով նաև, ըստ Էուրյան, վերացած Զարթլիի թագավորության արքա: 1471 թ-ին ազատություն ձեռք բերելուց հետո Գեորգին տեղափոխվեց Կախեթի և անջատելով այն Իմերեթիայի թագավորությունից, այստեղ, արդեն որպես Գեորգի I, հիմնադրեց Կախեթի թագավորությունն ու սկսեց իշխել այստեղ:

5384. 1466 աշուն - Գուգարքը և Ուտիքի հյուսիսը Բագրատ I-ի գլխավորած Իմերեթիայի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵³⁸⁴
5385. 1467 ապրիլ - Չամանտու ամրոցի ճ-մ (Հառնիի մոտ): Գահակալական պայքար սկսած Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Շահ-Բուդաղի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵³⁸⁵ Շահ-Սուվարը հռչակվեց Չուլքադարյանների էմիրության էմիր:
5386. 1467 օգոստոս - Մարաշի ճ-մ: Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Ասլամազի գլխավորած Վարշակներին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵³⁸⁶
5387. 1467 օգոստոս - Չեյթունի ճ-մ: Չեյթունի իշխանության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց քաղաքում հյուրընկալված, սակայն բնակչության նկատմամբ բռնություններ սկսած Վարշակներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵³⁸⁷
5388. 1467 հոկտեմբերի 4 - Կոկխունի ճ-մ: Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության (մոտ 10.000) և Չեյթունի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Հալեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁵³⁸⁸
5389. 1467 հոկտեմբերի վերջ - Շեյխ-Իրդիսի ճ-մ (Մուշի մոտ): Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիրից առաջխաղացած և Ճապադջուրում ու շոքակայքում ճամբարած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (12.000) առաջապահը (մոտ 500), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 100) հաղթեցին Ջհանշահի գլխավորությամբ Քավրիզ-Յեդ-Արնեշ երթուղով արշաված Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (30.000) առաջապահին (մոտ 300), որն առաջխաղացել էր Արնեշ-Խյաթ-Մուշ երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁵³⁸⁹
5390. 1467 նոյեմբերի սկիզբ - Ճապադջուրի ճ-մ: Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ճապադջուրում և շոքակայքում ճամբարած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (մոտ 25.000) առաջապահը (2.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 200) Խալիլի գլխավորությամբ հաղթեցին Ջհանշահի գլխավորությամբ Արնեշ-Խյաթ-Մուշ երթուղով արշաված ու Մուշում և նրա շոքակայքում ճամբարած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակի (մոտ 29.000) առաջապահին (մոտ 1.000), որն առաջխաղացել էր Մուշ-Ճապադջուր գետ երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր, թշնամին՝ 80 սպանված, 60 գերի զինվոր:⁵³⁹⁰
5391. 1467 նոյեմբերի 10 - Սանջակի ճ-մ (Մուշից մոտ 10 կմ արևելք): Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ճապադջուրից և շոքակայքից անսկառ առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության (12.000, որից 6.000 հեծյալ), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը կեսօրին անակնկալ հարձակումով հաղթեց նահանջող հիմնական բանակից (մոտ 30.000) որսորդության նպատակով առանձնացած ու Ջհանշահի գլխավորությամբ ճամբարած Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (3.600): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 3.550 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Ջհանշահը, իսկ նրա երկու որդիներն էլ գերի ընկան, ընդ որում նրանցից մեկը հետագայում կուրացվեց, իսկ մյուսը՝ սպանվեց:⁵³⁹¹
5392. 1468 գարուն - Ղահրամանյանների էմիրության տարածքը ու Ղաշտային Կիլիկիան Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵³⁹²
5393. 1468 մայիսի սկիզբ - Այլթապը Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁹³
5394. 1468 մայիսի 30 - Այլթապի ճ-մ: Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000), կեղծ հարձակումով առաջ քաշելով Մամլուքյան սուլթանության և Ռամադանյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 30.000), խառնեց վերջինիս մարտակարգը ու հզոր հակահարձակումով պարտության մատնեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵³⁹⁴

5395. 1468 հունիսի 2 – Սիսր և Նրա շրջակայքը Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների
Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, ինչից հետո մտավ Տարսոն, Աղանա ու
Այաս՝ գցելով իր տիրապետության տակ:⁵³⁹⁵
5396. 1468 հունիսի կես – Կապանի շրջակայքը Յասան-Ալիի գլխավորած Ղարա-Ղոյունլուների
Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:⁵³⁹⁶
5397. 1468 հուլիսի 2 - օգոստոսի վերջ – Մարանդի ճ-մ⁵³⁹⁷

Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Ամիդ-Մուշ-Խյաթ-Արճեշ-Բերկրի-Յեր-Մարանդ
երթուղով արշաված Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության (100.000, որից 30.000 հեծյալ) և
Տարսոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Յասան-Ալիի
գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած ու ճամբարած Ղարա-Ղոյունլուների ու
Շամսադդինյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Մամլուքյան սուլթանության միացյալ
բանակին (100.000):

I փուլ – Յուլիսի սկզբին Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության ու Տարսոնի իշխանության
միացյալ բանակը շրջապատեց առանձին տեղակայված Շամսադդինյանների Էմիրության
բանակին և ողջ կազմով գերեց, ինչից հետո գերյալները սպանվեցին:

II փուլ – Յուլիսի կեսին Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության ու Տարսոնի իշխանության
միացյալ բանակը Հիզե գյուղի մոտ (Վասպուրական, Գողթն գավառ) շրջապատեց և
ոչնչացրեց հակառակորդի ևս մեկ ջոկատ:

III փուլ – Յուլիսի վերջից սկսած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության և Տարսոնի
իշխանության միացյալ բանակը շրջափակեց հակառակորդի բանակին՝ կորուստներ
պատճառելով վերջինիս տեղային հարձակումներով, ինչպես նաև նետողական սարքերի ու
աղեղների ուժեղ հարվածներով: Միաժամանակ փորձ կատարվեց հարձակումով և կեղծ
նահանջով հակառակորդին բաց մարտի մեջ քաշել, սակայն այդ փորձը հաջողություն
չբերեց:

IV փուլ – Յուլիսի վերջից մինչև օգոստոսի վերջ շրջափակման ենթարկված Ղարա-
Ղոյունլուների և Շամսադդինյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Մամլուքյան
սուլթանության միացյալ բանակում սկսեց պարենի ու անասնակերի սուր պակաս զգացվել,
ինչպես նաև տարածվեցին հիվանդություններ: Որպես հետևանք, բանակի հիմնական
մասն անցավ հակառակորդի կողմը, իսկ Յասան-Ալին էլ դիմեց փախուստի՝
պատսպարվելով Թեմուրյանների Էմիրությունում:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 80.000 զինվոր:
Արդյունքում՝ Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Հայաստանի 16
նահանգները, ինչպես նաև Միջագետքը, Ատրպատականը և Իրանական լեռնաշխարհի
կենտրոնական հատվածն էլ ընկան Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության տիրապետության տակ:

5398. 1468 հուլիս – Վահկա ամրոցը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000)
գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին՝ մոտ 2.000,
թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵³⁹⁸
5399. 1468 հուլիս – Անարգաքան և Կովառայ ամրոցը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը
(մոտ 40.000) գրավեց Ռամադանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և
տեղի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝
մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵³⁹⁹
5400. 1468 հուլիս – Պաղոաս ամրոցը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000)
գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000
զինվոր:⁵⁴⁰⁰
5401. 1468 հուլիս – Նալինայեց բերդը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 26.000)
գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000
զինվոր:⁵⁴⁰¹
5402. 1468 օգոստոս – Սոյուն ամրոցը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 24.000)
գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000
զինվոր:⁵⁴⁰²

5403. 1468 օգոստոս - Կոպիտառ ամրոցը Չուլբադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Յայկական բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁴⁰³
5404. 1468 օգոստոս - Բաթոնաբեդը Չուլբադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Յայկական բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁴⁰⁴
5405. 1468 սեպտեմբեր - դեկտեմբեր - Տաթանդա ամրոցը Շահ-Սուլվարի գլխավորած Չուլբադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Յադթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴⁰⁵
5406. 1468 հոկտեմբերի վերջ - 1469 հունվարի 29 - Սուդանի հարթավայրի ճ-մ⁵⁴⁰⁶

Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 100.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Աբու-Սայիդի գլխավորությամբ Սուլթանիեից առաջխաղացած Թեմուրյանների էմիրության բանակին (մոտ 100.000):

I փուլ - 1468 թ-ի հոկտեմբերի վերջից սկսած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը բազմաթիվ մանր հարձակումներ գործեց Սուլթանիե-Արդեբիլ-Վարդանակերտ գավառ երթուղով առաջխաղացող հակառակորդի բանակի վրա, որն ի վերջո ճամբարեց:

II փուլ - 1468 թ-ի նոյեմբերի վերջին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը, հյուսիսից շրջապատելով հակառակորդին, բազմաթիվ մանր հարձակումներ գործեց վերջինիս ճամբարի վրա: Այս պայմաններում դեկտեմբերի սկզբին Թեմուրյանների էմիրության բանակը հետ քաշվեց դեպի արևելք, գետանցեց Կուրը և ճամբարեց Կուրի ձախ ափի գետաբերանում՝ Կասպից ծովի ափին:

III փուլ - 1468 թ-ի դեկտեմբերի սկզբին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (300 հեծյալ) հաղթեց հարավից առաջխաղացող Թեմուրյանների էմիրության մի բանակի (մոտ 500 հեծյալ), որը փորձում էր պարենամթերք հասցնել հիմնական բանակին:

IV փուլ - 1468 թ-ի դեկտեմբերի կեսին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը բազմաթիվ մանր հարձակումներ գործեց հակառակորդի ճամբարի վրա: Այս պայմաններում 1468 թ-ի դեկտեմբերի վերջին Թեմուրյանների էմիրության բանակը հետ քաշվեց դեպի հարավ, գետանցեց Կուրը և ճամբարեց Յանի գավառի արևելքում՝ Կասպից ծովի ափին:

V փուլ - 1468 թ-ի դեկտեմբերի վերջին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ու Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը (3.000) գիշերային հարձակում գործեց թշնամու ճամբարի վրա՝ պատճառելով ծանր կորուստներ և ձեռք բերելով զգալի ավար:

VI փուլ - 1469 թ-ի հունվարի սկզբին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Շիրվանշահերի էմիրությունից ծովով ժամանած առևտրականների հետ առևտրի կազմակերպման վայրը հսկող Թեմուրյանների էմիրության բանակին: Միաժամանակ Ուզուն-Յասանը սպառնաց Շիրվանշահերի էմիրությանը և վերջինս դադարեցրեց հետագա առևտրական շփումները Թեմուրյանների էմիրության բանակի հետ:

VII փուլ - 1469 թ-ի հունվարի վերջին Թեմուրյանների էմիրության բանակը կրկին սկսեց հետ քաշվել դեպի հարավ, սակայն այդ ուղղությամբ տեղակայված հակառակորդի ուժերը ստիպեցին վերջինիս մարտի մեջ մտնել և, չնայած ծանր կորուստներին, թույլ չտվեցին հեռանալ: Այս ընթացքում Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ մարտադաշտ հասավ Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ու Տարոնի իշխանության միացյալ բանակի մնացած մասը և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

VIII փուլ - 1469 թ-ի հունվարի 29-ին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ու Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը շրջապատեց և վերջնական պարտության մատնեց Թեմուրյանների էմիրության բանակին:

Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 95.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց, իսկ հետագայում էլ սպանվեց Աբու-Սայիդը, իսկ որոշ ժամանակ անց ինքնասպան եղավ նաև Յասան-Ալին: Որպես հետևանք՝ Թեմուրյանների էմիրությունը

կտրուկ թուլացավ, իսկ տարվա վերջի վիճակով էլ արդեն ողջ Իրանական լեռնաշխարհն էլ ընկավ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության տիրապետության տակ:

5407. 1469 ապրիլ - Մարաշի ճ-մ (բաղաբից հարավ-արևմուտք, Ջահան գետի ձախ ափին): Մամլության սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁴⁰⁷
5408. 1469 գարուն - Արկնի ամրոցի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Պալո ցեղի բրդերին (մոտ 3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁴⁰⁸
5409. 1469 գարուն - Շաբիի ճ-մ: Թավրիզի առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (7.000 հեծյալ) հաղթեց Շիրվանշահերի էմիրության բանակին (մոտ 1.000), ինչից հետո ասպատակեց բաղաբի շրջակայքը ու Գուգարբի արևելքը և, ստանալով Շիրվանշահերի էմիրության հնազանդության երաշխիքները, նահանջեց Թավրիզ: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ 200 զինվոր:⁵⁴⁰⁹
5410. 1469 գարուն - Ջագիրայի շրջակայքը Ամիրի առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (5.000 հեծյալ) ասպատակեց՝ ստանալով Բոհթանի էմիրության հնազանդության երաշխիքները:⁵⁴¹⁰
5411. 1469 գարուն - Խյաթի, Սուշի և Բաղեշի շրջակայքը Թավրիզի առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (5.000 հեծյալ) ասպատակեց՝ ստանալով Շամսադդինյանների էմիրության հնազանդության երաշխիքները:⁵⁴¹¹
5412. 1469 հունիս - Ալասի ճ-մ: Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց նավերի վրա տեղավորվել պատրաստվող Մամլության սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁵⁴¹²
5413. 1469 օգոստոս - Մեյխտեի ճ-մ: Արսլան-Դաուդի գլխավորած Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Մամլության սուլթանության բանակին (մոտ 1.000) ու բաղաբի Հայ ռազմիկներին (մոտ 100) բաղաբը պաշարած Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000, հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:⁵⁴¹³
5414. 1469 հոկտեմբեր - Սիսը Արսլան-Դաուդի գլխավորած Ռամադանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) ու բաղաբի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴¹⁴
5415. 1469 դեկտեմբերի 3 - Սիսը Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Ռամադանյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) ու բաղաբի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴¹⁵
5416. 1470 մայիսի 14 - Սիսը և Նրա շրջակայքը Մամլության սուլթանության ու Ռամադանյանների էմիրության բաղաբում գտնվող, բայց ապստամբած միացյալ բանակը, ինչպես նաև Վարշակները (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ զցելով իրենց տիրապետության տակ, բայց շուտով կրկին հնազանդվելով Չուլքադարյանների էմիրությունը:⁵⁴¹⁶
5417. 1470 մայիսի վերջ - Աղանան, Տարսնը և Ալասը Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Ռամադանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու բաղաբի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 150): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴¹⁷
5418. 1470 ամառ - Սելևկիայի ճ-մ: Ասլամազի գլխավորած Վարշակները (մոտ 5.000) կիրճում հասցված դարանակալ հարվածով հաղթեցին Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 8.000) և մտան բաղաբ: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁴¹⁸
5419. 1470 աշուն - Սիսը և Նրա շրջակայքը Վարշակները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵⁴¹⁹

5420. 1470 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Գուրգիլ ամրոցը (Կորճաթ, Ջագիրայի մոտ) Մարդինից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բոհթանի էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 800, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴²⁰
5421. 1470 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Բադեշ Կանից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (2.000) չգրավեց Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց Կան: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴²¹
5422. 1471 մայիսի սկիզբ - Մեյխտեի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Մեյխտեից Հայեա ուղևորվող Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴²²
5423. 1471 մայիսի կես - Քեհեսի ամրոցի ճ-մ: Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Մեյխտեից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴²³
5424. 1471 հունիսի 29 - հուլիսի 3 - Այլթապ Մամլուքյան սուլթանության բանակի գլխավոր հրամանատար, վեզիր Յաշ-բեկի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000, 5 հրանոթ) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ հրետակոծության ենթարկելով ամրությունները և ստիպելով դադարեցնել դիմադրությունը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵⁴²⁴
5425. 1471 հուլիսի կես - Հռոմկյա ամրոցի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Շահ-Սուվարի գլխավորությամբ ճամբարած Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁵⁴²⁵
5426. 1471 սեպտեմբերի կես - նոյեմբերի 12 - Ադանան առանց լուրջ մարտերի Մարաշ և Պյասթա մտած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ի վերջո ստիպեց անձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴²⁶
5427. 1471 հոկտեմբերի 18 - Այասի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Չուլքադարյանների էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին 32 վիրավոր, պարտվողները՝ մոտ 700 զինվոր:⁵⁴²⁷
5428. 1471 հոկտեմբերի վերջ - Այասի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 650): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴²⁸
5429. 1471 նոյեմբերի 11 - Ջեհան գետի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Շահ-Սուվարի գլխավորությամբ ճամբարած Չուլքադարյանների էմիրության բանակին (մոտ 3.000) և 3 օր անց առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու մտավ Տաքսուն: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴²⁹
5430. 1471 նոյեմբերի 17-22 - Սիսը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 8, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁵⁴³⁰
5431. 1471 հոկտեմբեր - 1473 փետրվար - Բադեշ գրավումը⁵⁴³¹

Սուլեյման-բեկի գլխավորած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Իբրահիմ իբն Հաջի-Սուլհամմեդի գլխավորած Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (1.609) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

Ի փուլ - 1471 թ-ի հոկտեմբերին Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը մի շարք հարձակումներ գործեց քաղաքի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Դրանից հետո, մի բանակ թողնելով քաղաքի շրջափակման համար, Աղ-Ղոյունլունների էմիրության

հիմնական բանակը դեկտեմբերին հետ քաշվեց հյուսիս՝ տեղակայվելով Մուշում և շրջակայքում:

II փուլ – 1472 թ-ի գարնանը Մուշից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը վերսկսեց ակտիվ գործողությունները, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Դրանից հետո, մի բանակ թողնելով քաղաքի շրջափակման համար, Ադ-Ղոյունլուների էմիրության հիմնական բանակը դեկտեմբերին կրկին հետ քաշվեց հյուսիս՝ տեղակայվելով Մուշում և շրջակայքում:

III փուլ – 1473 թ-ի փետրվարին Մուշից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը վերսկսեց ակտիվ գործողությունները և ի վերջո հասավ նրան, որ քաղաքը հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Շամսադդինյանների էմիրությունը ընդունեց Ադ-Ղոյունլուների էմիրության գերիշխանությունը:

5432. 1471 հոկտեմբեր - 1472 մարտ - Խյաթը Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Շամսադդինյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴³²
5433. 1471 դեկտեմբեր - Մուշի ճ-մ: Ադ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 40.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը հաղթեց Շամսադդինյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁵⁴³³
5434. 1472 մայիսի 13-15 - Հառնի ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) և ստիպեց հանձնվել: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁴³⁴
5435. 1472 մայիսի 20 - հունիսի 9 - Չամանտու ամրոցը Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Շահ-Սուվարի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) և ստիպեց հանձնվել: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴³⁵ Շահ-Սուվարը գերվեց, փոխադրվեց Կահիրե և այնտեղ մահապատժի ենթարկվեց: Չուլքադարյանների էմիրության էմիր հռչակվեց Շահ-Բուդաղը, որն ընդունեց Մամլուքյան սուլթանության գերիշխանությունը:
5436. 1472 հունիս - Խմերեթիայի թագավորության տարածքը ու Գուզադըրը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (100.000) ասպատակեց և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց:⁵⁴³⁶
5437. 1472 հուլիսի 15 - սեպտեմբերի 13 - Արծկեի շրջակայքը Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:⁵⁴³⁷
5438. 1472 հուլիս - Ադ-Սարայը (Կիլիկիայի արևմուտք), Կոյունոռասը, ինչպես նաև Կուկյակ ու Գուլթար ամրոցները (վերջինը՝ Լեռնային Կիլիկիա) Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Ղահրամանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁵⁴³⁸
5439. 1472 հուլիս - Լուլուա ամրոցը Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Ղահրամանյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) և ստիպեց հանձնվել: Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 450 զինվոր:⁵⁴³⁹
5440. 1472 հուլիսի վերջ - օգոստոսի սկիզբ - Թոքաթը ու Սերաստիան Յուսուֆ Միրզայի գլխավորությամբ Կարին-Դերջան-Երզնկա երթուղով առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների և Ղահրամանյանների էմիրությունների (50.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ավերեց, ինչից հետո առանց մարտերի մտավ Շապին-Գարահիսար, Ղոյունլու-Հիսար ու Նեոկեսարիա: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 30, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:⁵⁴⁴⁰

Յուսուֆ Միրզայի գլխավորությամբ Թոքատ-Սեքաստիա-Կեսարիա երթուղով ասպատակելով արշաված Ադ-Ղոյունլուների և Ղահրամանյանների էմիրությունների (40.000, որից 20.000 հեծյալ), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 400) միացյալ բանակը շարունակեց առաջխաղացումը դեպի Իկոնիա, սակայն հետագայում, Օսմանյան սուլթանության բանակի (60.000) առաջխաղացման պայմաններում, սկսեց սրընթաց նահանջը:

I փուլ – Օսմանյան սուլթանության բանակի առաջապահը (4.000 հեծյալ) հասավ հակառակորդի բանակին, ստիպեց մարտի մեջ մտնել և, չնայած ծանր կորուստներին, թույլ չտվեց վերջինիս հեռանալ:

II փուլ – Մարտադաշտ հասավ Օսմանյան սուլթանության բանակի մնացած մասը և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 360 զինվոր, դաշնակիցը՝ 36.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց, իսկ հետո էլ սպանվեց Յուսուֆ Միրզան, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

5442. 1472 սեպտեմբեր – Սեքաստիայի, Թոքաթի և Կեսարիայի շոջակայքը Էմիր-բեկի գլխավորությամբ Երզնկայից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների ու Ղահրամանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը ասպատակեց (10.000), ինչից հետո շարժվեց Սեյխուն:⁵⁴⁴²

5443. 1472 հոկտեմբեր – Սեյխուն, Այնթապը և Հայեսը Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Ամիդից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 80.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴⁴³

5444. 1472 նոյեմբեր կես – դեկտեմբերի սկիզբ – Պիրո Ուզուն-Հասանի գլխավորությամբ Հայեսից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 60.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 600) միացյալ բանակը չգրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց Ամիդ: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴⁴⁴

5445. 1472 նոյեմբերի կես – Եղեսիան Հայեսից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) ու ավերեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ադ-Ղոյունլուների էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը լքեց Հյուսիսային Ասորիքը, նահանջեց Հայես: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴⁴⁵

5446. 1472 նոյեմբեր կես – նոյեմբերի վերջ – Հայոց Միջագետքի արևմուտքը ու Եղեսիայի շոջակայքը Պիրոից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության (մոտ 30.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 300) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁴⁴⁶

5447. 1473 գարուն – Ջազիրան և Դիզ ամրոցը (վերջինը՝ Վանից մոտ 180 կմ հարավ-արևելք) Խյաթից առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Շամբոյանների ու Բոհթանի էմիրությունների միացյալ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 170, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁴⁴⁷

5448. 1473 գարուն – Չմշկածագ ամրոցը Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Խոզաթ ցեղի քրդերից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴⁴⁸

5449. 1473 գարուն – Օրիշիի ճ-մ: Բագրատ I-ի գլխավորած Իմերեթիայի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Վամիկ Դադիանու գլխավորած Մեգրեկիայի, Գուրիայի ու Աբխազիայի իշխանությունների միացյալ բանակին (մոտ 7.000), որից հետո առանց մարտերի մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁴⁴⁹ Արդյունքում

Մեզրելիայի իշխանությունը կրկին ընդունեց Իմերեթիայի թագավորության գերիշխանությունը:

5450. 1473 հունիս - հուլիս - Կոռիկոսը, Սելևկիան և Սիկե բերդը (վերջինը՝ Կիլիկիայի հարավ-արևմուտք, Սելևկիայից մոտ 90 կմ հարավ-արևմուտք, ծովի ափին) Վենետիկի հանրապետության բանակը (մոտ 1.000, 83 նավ) պաշարեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500) և ստիպեցին հանձնվել, որից հետո ասպատակեց Կիլիկիայի արևմուտքը ու Պամֆիլիան, սակայն, չկարողանալով ամրանալ գրաված տարածքում, հաջորդ տարվա սկզբին նահանջեց:⁵⁴⁵⁰ Կոռիկոսը և Սիկե բերդը վերստին անցան Օսմանյան սուլթանությանը, իսկ Սելևկիայում հաստատվեց Ղահրամանյանների Էմիրության կայազորը:

5451. 1473 օգոստոսի 4 - Մելիտեի ճ-մ⁵⁴⁵¹

Մեհմեդ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (244.000, այդ թվում վալախներ), արշավելով Ամասիա-Նեոկեսարիա-Շապին-Գարահիսար-Արաբկիր երթուղով, ճամբարեց Մելիտեում և նրա շրջակայքում: Այս ընթացքում Ուզուն-Յասանի գլխավորությամբ խաղբերոցի առաջխաղացած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության (70.000) և Տարոնի իշխանության (մոտ 700) միացյալ բանակը, առաջանալով Մելիտեի ուղղությամբ, քաղաքից արևելք անսկատ մոտեցավ Եփրատի ձախ ափին: Արդյունքում, որևէ տեղեկություն չունենալով հակառակորդի բանակի մասին, Օսմանյան սուլթանության բանակի առաջապահը (34.000) հետախուզության, ինչպես նաև հիմնական բանակի գետանցման համար հարմար վայր գտնելու նպատակով ծանծաղուտներով գետանցեց Եփրատը:

I փուլ - Թույլ տալով հակառակորդի բանակին ամբողջովին անցնել գետը՝ Ուզուն-Յասանի որդի Ուղուրլու-Մուհամմեդի գլխավորած ուժերը շրջապատեցին վերջինիս ու գլխովին ոչնչացրեցին:

II փուլ - Հակառակորդ հիմնական բանակները մոտեցան միմյանց, սակայն մանր հեռամարտից հետո օրվա վերջում ընդհատեցին մարտը և հետ քաշվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ 4.000, թշնամին՝ 34.000 զինվոր:

5452. 1473 օգոստոսի 11 - Դերջան գավառի ճ-մ (Դերջան գավառի ծայր հարավ-արևմուտք, Գելգետից մոտ 10 կմ հարավ, Սիփանազատ դաշտում)⁵⁴⁵²

Մեհմեդ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակը (210.000, այդ թվում վալախներ), օգոստոսի 5-ից սկսելով արշավել Մելիտե-Արաբկիր-Ալկ երթուղով և արևմուտքից շրջանցելով Երզնկան, շարունակեց ուղին դեպի Գելգետ: Իր հերթին, Ուզուն-Յասանի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության (66.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 600) միացյալ բանակը, հակառակորդի շարժին համընթաց դեպի հյուսիս շարժվելով Մելիտե-խաղբերո-Մեծկերտ-Բոլոմոք (վերջինը՝ Բարձր Հայք, Մուզլուր գավառի հյուսիս) երթուղով և իր հերթին արևելքից շրջանցելով Երզնկան, շարունակեց ուղին դեպի Դերջան, ինչից հետո թեքվեց դեպի հյուսիս-արևմուտք, իսկ վերջում էլ հյուսիս-արևելքից սկսեց մոտենալ հարավից առաջխաղացող հակառակորդի բանակին: Այս պայմաններում Օսմանյան սուլթանության բանակը, պատրաստվելով պաշտպանողական մարտ վարել և հրետանին տեղավորելով դաշտային ամրություններով ամրապնդված առաջին գծում, մարտակարգ ընդունեց Սիփանազատ դաշտը արևմուտքից եզրող բլրաշարքի վրա, իսկ հակառակորդի բանակն էլ նույնն արեց Սիփանազատ դաշտը արևելքից եզրող բլրաշարքի վրա: Օսմանյան սուլթանության բանակի աջ թևում դիրքեր գրավեցին երկրի եվրոպական մասից հավաքված ուժերը, իսկ ձախ թևում՝ փոքրասիական զորքերը:

I փուլ - 09:00-ի մոտակայքում Օսմանյան սուլթանության բանակի առաջապահը հետ մղեց Սահակ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին, ընդ որում Սահակը զոհվեց:

II փուլ - 11:00-ի մոտակայքում Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը աջ թևում ու կենտրոնում անցավ վճռական հարձակման և մի քանի ժամ շարունակ հզոր հարվածներ հասցրեց հակառակորդի բանակին: Նախկինից որոշակի ուշացումով, սակայն հետագայում հարված հասցվեց հակառակորդի նաև աջ

թւին: Արդյունքում, սակայն, արդեն օրվա երկրորդ կեսի վիճակով Աղ-Ղոյունլուների էմիրության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը, ծանր կորուստներ կրելով հակառակորդի հատկապես հրետանու ու արկերուզավորների կրակից, սեղմվեց ելման դիրքերին:

III փուլ – 17:00-ի մոտակայքում Օսմանյան սուլթանության բանակը անցավ հզոր հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Օսմանյան սուլթանության բանակը մինչև օրվա վերջ հետապնդեց հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ 20.000 զինվոր, որից 10.000 հեծյալ, թշնամին՝ 20.000 զինվոր, որից 1.000 հեծյալ:

5453. 1473 սեպտեմբեր – Բաբերդի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Սիփանազատ դաշտից առաջխաղացած, առանց մարտերի քաղաք մտած ու շրջակայքն ասպատակած Մեհմեդ II-ի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության բանակի (մոտ 190.000) առաջապահին (մոտ 3.000), խլելով ավարն և ազատելով գերիներին, բայց հետո, տեղեկանալով հակառակորդի հիմնական բանակի առաջխաղացման մասին, ցրվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴⁵³
5454. 1473 սեպտեմբերի սկիզբ - սեպտեմբերի կես – Շապին-Գարահիսարը Մեհմեդ II-ի գլխավորությամբ Սիփանազատ դաշտ-Գեյզետ երթուղով առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 189.000) պաշարեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) և ուժեղ հրետակոծությամբ ստիպեց հանձնվել, որից հետո, առանց մարտերի մոտեցնելով Ղոյունլու-Հիսար ու Նեոկեսարիա, ի վերջո հասավ Սեբաստիա: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁴⁵⁴
5455. 1473 հոկտեմբեր – Անի-Կեմախ ամրոցը Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց խոզաթ ցեղի քրդերից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴⁵⁵
5456. 1473 հոկտեմբեր – Չմկածագ ամրոցը խոզաթ ցեղի քրդերը (մոտ 10.000) գրավեցին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴⁵⁶
5457. 1474 գարուն – Սելևկիան, Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Փիր-Ահմեդի գլխավորած Ղահրամանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴⁵⁷
5458. 1474 գարուն – Հիզ ամրոցը Շամբոյանների էմիրության և Մամլուբյան սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով գրավեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500, այդ թվում քրդեր): Հաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁴⁵⁸
5459. 1475 աշուն – Երզնկայի շրջակայքը գահակալական պայքար սկսած Ուլուլու-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Սեբաստիայից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁴⁵⁹ Աղ-Ղոյունլու-Օսմանյան պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Օսմանյան սուլթանության տիրապետության տակ ընկան Փոքր Հայքը, Անդրեփրատյան Ծոփքի հյուսիսը, ինչպես նաև Բարձր Հայքի Աղին և Դարանաղի գավառները:
5460. 1475 հունիս – Կաֆան Օսմանյան սուլթանության բանակը (70.000, 300 նավ) գրավեց Ջենովայի հանրապետության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁴⁶⁰
5461. 1475 հունիս – Մանկույի ճ-մ: Քաղաքը պաշարած և կեղծ նահանջ իրականացրած Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց այն ուժերը ցրած Ջենովայի հանրապետության բանակից (մոտ 200) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 180, թշնամին՝ մոտ 40 զինվոր:⁵⁴⁶¹
5462. 1475 աշուն – Գուգարքը և Իմերեթիայի թագավորության այլ տարածքներ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:⁵⁴⁶²

5463. 1476 աշուն - Գուգարքը և Իմերեթիայի թագավորության այլ տարածքներ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:⁵⁴⁶³
5464. 1477 ամառ - Երզնկայի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց գահակալական պայքար սկսած Ուղուրլու-Մուհամմեդի գլխավորությամբ Սեբաստիայից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 900 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Ուղուրլու-Մուհամմեդը:⁵⁴⁶⁴
5465. 1477 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Գուգարքը և Իմերեթիայի թագավորության այլ տարածքներ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:⁵⁴⁶⁵
5466. 1477 սեպտեմբեր - Օրբեթ ամրոցը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (100.000) չգրավեց Իմերեթիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁴⁶⁶
5467. 1477 հոկտեմբեր - Տյրիսը Ուգուև-Հասանի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 95.000) գրավեց Իմերեթիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴⁶⁷ Ասպատակելով շրջակայքը, բայց բավարար ուժեր չունենալով ամրապնդվելու գրաված տարածքներում՝ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը, ստանալով խոշոր փրկագին, 1478 թ-ի գարնանը նահանջեց: Գրեթե նույն ժամանակ էլ մահացավ Իմերեթիայի թագավորության արքա Բագրատ I-ը, որից էլ օգտվելով Ալեքսանդր II Մեծի որդի Դեմետրե արքայազնի տղա Կոնստանդինը՝ Կոնստանդին IV-ը, հռչակվեց Զարթլիի վերահռչակված թագավորության արքա:
5468. 1477 աշուն - Տուրքի ամրոցի շրջակայքը (Փոքր Հայքի հարավ, Տրապիզոնից մոտ 50 կմ հարավ-արևմուտք) Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁴⁶⁸
5469. 1478 հուլիսի 15 - Հերի ճ-մ⁵⁴⁶⁹

Ապստամբած և գահակալական պայքար սկսած Խալիլի եղբայր Յաղուբի գլխավորությամբ Ամիդ-Բաղեշ-Խյաթ-Արծյե-Արծեշ-Հեր երթուղով առաջխաղացած բանակը (մոտ 50.000), ճամբար զարկելով քաղաքի մոտակայքում, որտեղ նրան միացավ Օրբեյանների բանակը (մոտ 500), պատրաստվեց դիմադրել Խալիլի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 50.000): Հուլիսի 14-ի օրվա երկրորդ կեսին կողմերը մոտեցան իրար և հուլիսի 15-ի առավոտյան մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կառավարական բանակի կենտրոնի առաջին շարքում տեղաբաշխվեցին հրանոթները՝ ուժեղացված արկերուզավորներով:

I փուլ - Ապստամբների բանակի առաջին շարքը կազմող թեթև հեծելազորը կենտրոնում անցավ հարձակման, սակայն արդյունքում, հատկապես ծանր կորուստներ կրելով հակառակորդի հրետանու և արկերուզավորների կրակից, հետ շարտվեց ելման դիրքեր ու ցրվեց:

II փուլ - Կառավարական բանակը կենտրոնում անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդի բանակի երկրորդ շարքին: Դրանից հետո, վերախմբավորելով ուժերը, կառավարական բանակը պատրաստվեց շարունակել հարձակումը՝ հարվածելով հակառակորդի բանակի աջ թևին և կենտրոնին՝ միաժամանակ նաև նախատեսելով, որ հակառակորդի բանակի ձախ թևում նյութվող դավաճանական ելույթը հաջողությունը կապահովի նաև այստեղ:

III փուլ - Կառավարական բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի աջի թևի և կենտրոնի ուղղությամբ, ընդ որում միաժամանակ դավաճանական ելույթ սկսվեց նաև Յաղուբի բանակի ձախ թևում: Արդյունքում կառավարական բանակին հաջողվեց հետ մղել հակառակորդի բանակի աջ թևին, սակայն կենտրոնում որևէ հաջողության հասնել չհաջողվեց, իսկ ապստամբների բանակի ձախ թևում սկսված դավաճանական ելույթն էլ ճնշվեց: Նույն այս ժամանակ կառավարական բանակի հիմնական ուժերը սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով:

IV փուլ - Կառավարական բանակը Խալիլի անձնական գլխավորությամբ սակավաթիվ ուժերով հարձակման անցան կենտրոնում, սակայն արդյունքում, ընկնելով հակառակորդի կենտրոնի, ինչպես նաև թևերի թևանցիկ և թիկունքային հակահարվածների տակ, հայտնվեց շրջապատման մեջ ու համառ մարտից հետո ծանր պարտություն կրեց, ընդ որում Խալիլը սպանվեց:

V փուլ - Ապստամբների բանակը ոչնչացրեց կամ փախուստի մատնեց կառավարական բանակի մնացորդներին:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Յաղուբը հռչակվեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր:

5470. 1478 օգոստոս - Սյունիքը և Աղախի հարավը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, սակայն, ենթարկվելով Վելիջան Հասան-Ջալալյանի ու Սայտոն Դոփյանի գլխավորած Հասան-Ջալալյանների և Դոփյանների միացյալ բանակի (մոտ 5.000) անկանոն հարվածներին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁴⁷⁰

5471. 1478 օգոստոսի սկիզբ - սեպտեմբերի սկիզբ - Ցոր ամրոցի գրավումը (Արցախ, Սիսական-ի-Կոտակ գավառ)⁵⁴⁷¹

Վելիջան Հասան-Ջալալյանի և Սայտոն Դոփյանի գլխավորած Հասան-Ջալալյանների ու Դոփյանների միացյալ բանակի (մոտ 5.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց ամրոցը Վելիջան Հասան-Ջալալյանի գլխավորած Հայկական բանակից (մոտ 700):

I փուլ - Օգոստոսի սկզբին թշնամին մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն Հայկական բանակը հետ մղեց դրանք:

II փուլ - Օգոստոսի վերջին խոշոր համալրում (մոտ 20.000) ստացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը կրկին հարձակման անցավ, սակայն մի քանի օր տևած մարտերից հետո հետ շարտվեց ելման դիրքեր:

III փուլ - Սեպտեմբերի սկզբին թշնամին գտավ դեպի ամրոց տանող գաղտնի ջրագիծը և աղտոտեց այն նավթով: Ստեղծված ջրի պակասը Հայ ռազմիկների մեծ մասին ստիպեց գաղտնադիտելով դուրս գալ ամրոցից և հեռանալ: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ այս ամենի մասին տեղեկացած թշնամին անհապաղ անցավ գրոհի և, գրավելով ամրոցի արտաքին պարիսպը, իրական վտանգ ստեղծեց ամրոցից հեռանալ փորձող Հայ ռազմիկների համար:

IV փուլ - Ցանկանալով ժամանակ շահել և ապահովել յուրայինների նահանջը՝ Հայ ռազմիկների մի փոքրիկ ջոկատ ամրացավ թշնամու առաջխաղացման ուղու վրա գտնվող աշտարակներից մեկում և, համառորեն դիմադրելով վերջինիս, թույլ տվեց նահանջողներին հաջողությամբ հեռանալ:

V փուլ - Թշնամին շրջապատեց աշտարակում պաշտպանվող Հայ ռազմիկներին, որոնք, դիմադրելով մինչև վերջ, ողջ կազմով ընկան անհավասար մարտում:

Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

5472. 1479 ամառ - Գորին Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Իմերեթիայի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:⁵⁴⁷²

5473. 1480 գարուն - Չուլքադարյանների էմիրության տարածքը և Լեռնային Կիլիկիան Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ գահընկեց անելով Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Բուդաղին և գահին բարձրացնելով Նոր էմիր, վերջինիս եղբայր Բոզգուրդին, որն ընդունեց Օսմանյան սուլթանության գերիշխանությունը:⁵⁴⁷³

5474. 1480 ամառ - Քուլթալիսին Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000), ինչպես նաև Մեգրելիայի և Գուրիայի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գրավեցին Ալեքսանդր I-ի գլխավորած

Իմերեթիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁴⁷⁴

5475. 1480 դեկտեմբերի վերջ – Եղեխայի ճ-մ⁵⁴⁷⁵

Մամլության սուլթանության բանակի գլխավոր հրամանատար, վեզիր Յաշ-բեկի գլխավորությամբ Հայեայից դեպի հյուսիս-արևելք առաջխաղացած Մամլության սուլթանության բանակը (100.000¹), Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության (մոտ 1.000) կայազորից և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) ուժերի մի մասով (40.000) պաշարելով քաղաքը, ուժերի մնացած մասը ասպատակության նպատակով ցրեց շրջակայքում: Տեղեկանալով այս մասին՝ Բայանդուր-բեկի, Սուլեյման-բեկի և Սուֆի-խալիլի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության (մոտ 80.000) ու Տարոնի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը շարժվեց քաղաքի ուղղությամբ:

I փուլ – Մամլության սուլթանության բանակը, հրետակոծության և կրականետության ենթարկելով քաղաքը, մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Շուտով իր հերթին, տեղեկանալով քաղաքին մոտեցող հակառակորդի հիմնական բանակի մասին, Մամլության սուլթանության բանակը, որոշակի ուժեր թողնելով քաղաքը շրջափակված պահելու համար, իրար բերեց ցրված ուժերը և շարժվեց վերջինիս ընդառաջ: Մոտենալով միմյանց՝ հաջորդ օրն առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

II փուլ – Մամլության սուլթանության բանակը վճռական հարձակման անցավ հակառակորդի կենտրոնի ուղղությամբ, սակայն այդ ընթացքում, ընկնելով վերջինիս բանակի թևերի թևանցիկ-թիկունքային հարվածների տակ, հայտնվեց շրջապատման մեջ և համառ մարտից հետո ծանր պարտություն կրեց ու ցրվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր: Յաշ-բեկը մի շարք այլ բարձրաստիճան հրամանատարների հետ միասին գերի ընկավ և մահապատժի ենթարկվեց:

5476. 1481 ամառ – Ջավախքի ճ-մ: Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000), ինչպես նաև Մեգրելիայի ու Գուրիայի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին Մանուչար Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴⁷⁶ Արդյունքում Սամցխեի աթաբեկությունը ընդունեց Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:

5477. 1482 աշուն – Գուգարքի արևելք Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁴⁷⁷

Օսմանա-Մամլության I պատերազմ (1483-1491)

5478. 1483 հուլիս – Մեյխուն Բոզգուրդի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁵⁴⁷⁸

5479. 1483 օգոստոսի 16 – Արադետիի ճ-մ (Կենտրոնական Վրաստան, Գորիից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք): Մանուչար Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500,

¹ Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ է տալիս իբն Ալասը, որը հայտնում է նաև Մամլության սուլթանության բանակի թվաքանակի մասին: Ըստ Ֆեյզալլահ Խուլեջիի՝ Մամլության սուլթանության բանակը կազմել է 100.000 ռազմիկ:

դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁴⁷⁹ Արդյունքում Սամցխեի աթաբեկությունը փաստացի թրթափեց Քարթլիի թագավորության գերագահությունը, իսկ Իմերեթիայի և Կախեթի թագավորությունների անկախությունն էլ վերջնականապես ամրապնդվեց:

5480. 1483 իոկտեմբեր - նոյեմբեր - Ախալցխան Յաղուբի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Սամցխեի աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո առանց դիմադրության մտավ Ածղուր և, ստանալով փրկագին, նահանջեց:⁵⁴⁸⁰
5481. 1484 փետրվար - Պյասթայի ճ-մ: Բոգզուրդի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Յալեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 50.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁵⁴⁸¹
5482. 1484 մայիս - Մարաշի և Պյասթան Յալեպից առաջխաղացած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Չուլքադարյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 150): Յալեքը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴⁸²
5483. 1484 սեպտեմբերի 23 - Պյասթայի ճ-մ: Բոգզուրդի գլխավորած Օսմանյան սուլթանության և Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց Մամլուքյան սուլթանության բանակին (մոտ 60.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 15.000, պարտվողները՝ մոտ 35.000 զինվոր:⁵⁴⁸³
5484. 1484 իոկտեմբերի սկիզբ - Մեյխուեի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Օսմանյան սուլթանության և Չուլքադարյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 40.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:⁵⁴⁸⁴
5485. 1485 մարտի սկիզբ - Կուկլյակ ամրոցը, ինչպես նաև Ադանան և Տարսունը Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Վարշակներից (մոտ 1.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յալեքը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴⁸⁵
5486. 1485 մարտի 15 - Ադանայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 70.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 15.000, պարտվողները՝ մոտ 40.000:⁵⁴⁸⁶
5487. 1485 գարուն - Գուզաբքի արևելքը Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁴⁸⁷
5488. 1485 նոյեմբեր - Ադանայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 70.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 15.000, պարտվողները՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁵⁴⁸⁸
5489. 1486 փետրվարի 9 - Ադանայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) հաղթեց Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 70.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 15.000, պարտվողները՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁵⁴⁸⁹
5490. 1486 ամառ - Ադանայի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 70.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 15.000, պարտվողները՝ մոտ 40.000 զինվոր:⁵⁴⁹⁰
5491. 1486 օգոստոսի սկիզբ - սեպտեմբերի կես - Ախալքալաքը և Ախալցխան ասպատակելով արշաված Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Սամցխեի աթաբեկության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո պաշարեց և սեպտեմբերի 25-ին առանց դիմադրության մտավ Ածղուր, իսկ այնուհետև ասպատակեց Դմանխի, Զվեշ ամրոցի ու Տիդիսի շրջակայքը: Յալեքը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁴⁹¹
5492. 1486 սեպտեմբերի 25 - Ալգետիի ճ-մ (Կախեթի արևմուտք, Կրցիանիից հյուսիս): Սուլխան Բարատաշվիլու գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Ադ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Յալեքը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁵⁴⁹²
5493. 1487 ամառ - Զուլթայիսին Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում հյուսիս-կովկասյան լեռնականներ) և Նրա կազմում

գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000), ինչպես նաև Մեգրեիայի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Ալեքսանդր I-ի գլխավորած Իմերեթիայի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁵⁴⁹³

5494. 1488 ապրիլ – Ադ-Ղայա ամրոցի շրջակայքը Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ փորձելով խոչընդոտել Սուֆի-խալիլի գլխավորությամբ իրականացվող ամրոցաշինական աշխատանքներին:⁵⁴⁹⁴

5495. 1488 մայիս – Աղցախը Յեյդարի գլխավորությամբ Արդեբիլից առաջխաղացած և Արաքսը գետանցած Սեֆյանների շեյխության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց, որից հետո, գետանցելով արդեն Կոլորը, ներխուժեց Շիրվանշահերի Էմիրության տարածք, սակայն նույն թվականի հունիսի վերջին էլ հենց գլխովին ջախջախվեց Սուֆի-խալիլի գլխավորած Ադ-Ղոյունլուների ու Շիրվանշահերի Էմիրությունների միացյալ բանակի կողմից, ընդ որում Յեյդարը սպանվեց:⁵⁴⁹⁵

5496. 1488 հունիս – Աղանան, Այնթապը, Այասը, Սիսը, ինչպես նաև Գաստոն, Սարվանդիքարը, Հռոմկյա, Կովառայ և Պաղրաս ամրոցները Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 150.000) գրավեց Մամլուքյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁵⁴⁹⁶

5497. 1488 օգոստոսի 26 - 27 – Տաթսունի ճ-ւ⁵⁴⁹⁷

Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) մոտեցավ Օսմանյան սուլթանության և Բոզգուրդի գլխավորած Չուլքադարյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 120.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը տեղավորվեց միացյալ բանակի աջ թևում, այն դեպքում, երբ կենտրոնը ու ձախ թևը զբաղեցրեց Օսմանյան սուլթանության բանակը:

I փուլ – Օգոստոսի 26-ին Օսմանյան սուլթանության բանակը սեփական ձախ թևում անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով հակառակորդի բանակի աջ թևին, ստիպեց վերջինիս նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, անհաջողությամբ ավարտված հարձակումից հետո թշնամու կողմն անցած Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը աջ թևում լքեց մարտադաշտը և դիմեց փախուստի:

II փուլ – Մամլուքյան սուլթանության բանակի ձախ թևը անցավ վճռական հարձակման և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդի բանակի աջ թևի մնացորդներին:

III փուլ – Հաջողությունը զարգացրած Մամլուքյան սուլթանության բանակը աջ թևում անցավ հարձակման և, ծանր կորուստներ պատճառելով, փախուստի մատնեց հակառակորդի ձախ թևին:

IV փուլ – Հակառակորդի թևերին հետապնդելուց հետո Մամլուքյան սուլթանության բանակը օրվա վերջում վերադարձավ ելման դիրքեր, մինչդեռ այդ ընթացքում Օսմանյան սուլթանության բանակի կենտրոնը մնաց լարված պաշտպանության վիճակում՝ նժույգների վրա դրված փայլուն առարկաներով պատված խրտվիլակները ընկալելով որպես հարձակման պատրաստվող հակառակորդի ուժեր:

V փուլ – Օգոստոսի լույս 27-ի գիշերը Օսմանյան սուլթանության բանակը աննկատ լքեց դիրքերը, իսկ առավոտյան էլ Մամլուքյան սուլթանության բանակը գրավեց վերջինիս ճամբարը:

Հաղթողները կորցրին մոտ 20.000, պարտվողները՝ մոտ 60.000 զինվոր:

5498. 1488 օգոստոսի վերջ – Աղանան, Այնթապը, Այասը, Սիսը, ինչպես նաև Գաստոն, Սարվանդիքարը, Հռոմկյա, Կովառայ և Պաղրաս ամրոցները Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Օսմանյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵⁴⁹⁸

5499. 1488 սեպտեմբերի սկիզբ – Սեբաստիայի շրջակայքը Չուլքադարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁴⁹⁹

5500. 1488 սեպտեմբերի սկիզբ - Սելևկիայի ճ-մ: Վարշակները (մոտ 5.000) կիրճում հասցված դարանակալ հարվածով հաղթեցին Օսմանյան սուլթանության բանակին (մոտ 8.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁵⁰⁰
5501. 1488 սեպտեմբերի վերջ - Կիլիկիան Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց՝ Մանի կիրճ անցնելիս որոշակի կորուստներ կրելով Հայոց ծոցում գործող թշնամական նավատորմից:⁵⁵⁰¹
5502. 1488 դեկտեմբերի կես - Չանդարի ճ-մ (Տփղիսի մոտ): Սուլխան Բարատաշվիլու, Զայխուսրո Ցիցիաշվիլու և Ջավախ Ջավախաշվիլու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Սուֆի-խալիլի գլխավորությամբ Տիդիս պաշարած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 60.000) առանձնացած և իրենց դեմ շարժված ուժերին (մոտ 20.000), ինչից հետո անհեռանկար դարձավ նաև Զարթլիի թագավորության մայրաքաղաքի պաշարումը ու հակառակորդի բանակը սկսեց հեռ թաքվել: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁵⁵⁰²

5503. 1489 հունվարի սկիզբ - Օրբեթ ամրոցի ճ-մ⁵⁵⁰³

Սուլխան Բարատաշվիլու, Զայխուսրո Ցիցիաշվիլու և Ջավախ Ջավախաշվիլու գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), հետապնդելով Տիդիս Սուֆի-խալիլի գլխավորությամբ նահանջող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակին (մոտ 30.000), ամրոցի մոտ հասան նրան:

I փուլ - Զարթլիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդին, որից հետո ձեռք բերած ավարով սկսեց նահանջել:

II փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը սկսեց հետապնդել Զարթլիի թագավորության բանակին և շրջապատեց ու մասնակի փախուստի մատնեց նրա վերջապահ ուժերին:

III փուլ - Զարթլիի թագավորության բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և, վերականգնելով հավասարակշռությունը, աստիճանաբար սկսեց հաղթանակ տանել՝ հետապնդելով հակառակորդին մինչև Օրբեթ ամրոցի մատույցները:

IV փուլ - Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը մարտի մեջ մտցրեց պահեստազորը և զգալի կորուստներ պատճառեց քրիստոնյաներին:

V փուլ - Մարտի մեջ մտավ Սուլխանի գլխավորած պահեստազորը և, հուժկու հարված հասցնելով հակառակորդին, Զարթլիի թագավորության բանակին վերջնական հաղթանակ ապահովեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

5504. 1489 հունվարի կես - Օրբեթ ամրոց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁵⁰⁴
5505. 1489 հունվարի 26-28 - Կոչորի ամրոց (Տփղիսից մոտ 15 կմ հարավ-արևմուտք) Սուֆի-խալիլի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Աղ-Ղոյունլուների էմիրության համալրված բանակը (մոտ 70.000) պաշարեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և գրավեց միայն այն բանից հետո, երբ ամրոցի կայազորը գիշերով աննկատ լքեց ամրությունը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁵⁵⁰⁵
5506. 1489 փետրվարի սկիզբ - փետրվարի կես - Տիդիս Սուֆի-խալիլի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավերեց քաղաքը ու ավարով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁵⁵⁰⁶
5507. 1489 փետրվարի վերջ - Ախալցխան ասպատակելով արշաված Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակը (մոտ 80.000) չգրավեց Սամցխեի աթաբեկության բանակից (մոտ

1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁵⁰⁷

5508. 1489 մարտ – Օրբեթ ամրոցի ճ-մ⁵⁵⁰⁸

Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 5.000, որից 1.500 հեծյալ) սկսեց ասպատակել ամրոցի շրջակայքը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Կոնստանդին IV-ը Սուլխան Բարատաշվիլու, Քայխուրո Ցիցիաշվիլու և Քայխուրո Տուրմանիձեի գլխավորությամբ առաջ ուղարկեց Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.200):

I փուլ – Քարթլիի թագավորության բանակը անակնկալ հարձակվեց թշնամու ցրված բանակի վրա և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում հաղթանակին մեծապես նպաստեցին նաև թշնամու կողմից գերեվարված խաղաղ բնակիչները:

II փուլ – Զրիստոնյաները մի ջոկատ (20), հետապնդելով գերիների փոխադրող թշնամու ջոկատին (300), անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց վերջինիս:

III փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը և հետապնդելով հակառակորդի մնացորդներին՝ բրիստոնյաները առանց լուրջ մարտերի մտան Աղ-Ղայա ամրոց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

5509. 1489 ամառ – Պլասթայի ճ-մ: Գահակալական պայքար սկսած Շահ-Բուդաղի և Օսմանյան սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Զոռ Շահուռի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց և կուրացվեց Զոռ Շահուռի:⁵⁵⁰⁹

5510. 1489 ամառ – Պլասթայի ճ-մ: Բոզգուրդի գլխավորած Չուլքադարյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Շահ-Բուդաղի և Օսմանյան սուլթանության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁵¹⁰

5511. 1489 աշուն – 1490 գարուն – Կիլիկիան Կայիտ-բեկի գլխավորած Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց՝ այդ ընթացքում պաշարելով Կեսարիան, սակայն ի վերջո նահանջելով:⁵⁵¹¹ 1491 թ-ի մայիսին կնքվեց հաշտություն և Օսմանա-Մամլուքյան I պատերազմն իր ավարտը գտավ: Արդյունքում, ի համեմատ նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:

5512. 1490 ամառ – Սպերո Օսմանյան սուլթանության բանակը (մոտ 80.000) գրավեց Սամցխեի աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Սպեր գավառը, ինչպես նաև Համշենի իշխանությունը ընկան Օսմանյան սուլթանության տիրապետության տակ:⁵⁵¹²

5513. 1490 ամառ – Շապին-Գարահիսարի շրջակայք Երզնկայից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵¹³

5514. 1491 հունվարի վերջին – Սուլթան-Բադի ճ-մ (Սյունիք, Արևիք գավառ): Էմիրության փաստացի ղեկավար հանդիսացող Սուֆի-խալիլի գլխավորած Աղ-Ղոյունլունների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Էմիր Բայսոնկուրի ղեմ գահակալական պայքար սկսած նրա հորեղբայր Մեսիհի բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000. Պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր: Մեսիհը սպանվեց, իսկ Սուֆի-խալիլը, ամրապնդելով Բայսոնկուրի դիրքերը, Էմիրության ողջ իշխանությունը փաստացի կենտրոնացրեց իր ձեռքում:⁵⁵¹⁴

5515. 1491 հունվար – Հիսն-Քեֆո ու Սդեռո Էյուբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Աղ-Ղոյունլունների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 170, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁵¹⁵

5516. 1491 գարուն – Ռշտուկի Եզդանշիր իբն Ասադ-Էդ-Դինի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵¹⁶

5517. 1491 հուլիսի սկիզբ – Ամիրի ճ-մ: Գահակալական պայքար սկսած Սուլեյման-բեկի բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Գուլաբիի և Ամիրբեկ Թոխմախ-Բայանդուրիի գլխավորությամբ

Թավրիզ-Բերկրի-Արճեշ-Արծկե-Սուշ-Ճապաղջուր երթուղով առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁵⁵¹⁷

5518. 1491 հուլիսի կես - Թավրիզ-Բերկրի-Արճեշ-Արծկե-Մանազկերտ-Արճեշ-Բերկրի-Ամյուկ-Վան երթուղով ասպատակելով արշավեց Սուֆի-խալիլի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000):⁵⁵¹⁸

5519. 1491 հուլիսի վերջ - Մանազկերտի ճ-մ: Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ամիրիզ առաջխաղացած Սուլեյման-բեկի օգտին գործող բանակին (մոտ 6.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁵⁵¹⁹

5520. 1491 հուլիսի վերջ - Ոստանի ճ-մ: Ամիր-Բադեշ-Ոստան երթուղով առաջխաղացած Սուլեյման-բեկի բանակը (մոտ 20.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց դարանակալ հարձակում գործել փորձող Շամբոյանների էմիրության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական միացյալ բանակին (3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 700, պարտվողները՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁵⁵²⁰

5521. 1491 օգոստոս - Վանի ճ-մ: Սուլեյման-բեկի բանակը (մոտ 20.000), օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի բանակի հիմնական ուժերը մարտի ընթացքում ի վերջո անցան իր կողմը, ողջ օրը տևած համառ մարտում հաղթեց Սուֆի-խալիլի գլխավորած Շամբոյանների էմիրության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական միացյալ բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000. Պարտվողները՝ մոտ 12.000 զինվոր:⁵⁵²¹ Սուֆի-խալիլը սպանվեց, իսկ Սուլեյման-բեկը, հռչակվելով Բայսոնկուրի իսկամակալ, դարձավ Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ու փաստացի տիրակալ:

5522. 1491 աշուն - Քասենը և Կարինի շրջակայքը Ղվարղվարե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակը (30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵⁵²²

5523. 1491 աշուն - Լոռի ամրոցը Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) գրավեցին Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁵⁵²³ Տաշիր, Նիզ ու Վարաժնունիք գավառները ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:

5524. 1491 աշուն - Գեղարքունիքը և Արարատ նահանգի արևելյան գավառները Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵⁵²⁴ Արդյունքում, մասնավորապես, Բաղր Դոփյանը իր տոհմով հաստատվեց Գեղարքունիքում, որտեղ էլ հետագայում հիմնեց Գեղարքունիքի Մելիք-Շահնազարյանների մելիքությունը:

5525. 1491 աշուն - Ճուֆը և Հայոց Միջագետքը Չուլբադարյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և գցեց իր տիրապետության տակ:⁵⁵²⁵

5526. 1492 մայիս - Կուրի ճ-մ: Գահակալական պայթար սկսած Ուզուն-Հասանի թոռ Ռուստամի օգտին գործող և հարավից գետին մոտեցած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ու Սեֆյանների շեյխության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) տևական աղեղնամարտի մեջ մտավ Թավրիզից հեռացած, Շիրվանշահերի էմիրության տարածքում պատսպարված և հյուսիսից գետին մոտեցած Սուլեյման-բեկի ու Բայսոնկուրի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական միացյալ բանակի (մոտ 20.000) հետ, ինչից հետո կողմերը հեռացան միմյանցից: Կողմերից յուրաքանչյուրը կորցրեց մոտ 500 ռազմիկ:⁵⁵²⁶

5527. 1492 հուլիսի 1 - Որոտ բերդի ճ-մ⁵⁵²⁷

Ռուստամի օգտին գործող Աղ-Ղոյունլուների էմիրության և Սեֆյանների շեյխության միացյալ բանակը (12.000 հեծյալ) մոտեցավ Սուլեյման-բեկի ու Բայսոնկուրի գլխավորած Շիրվանշահերի էմիրության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական միացյալ բանակին (12.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Կողմերը անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում Շիրվանշահերի էմիրության և Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական միացյալ բանակի թևերն ի վերջո պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի:

II փուլ – Աղ-Ղոյունլուների էմիրության և Սեֆյանների շեյխության միացյալ բանակը կենտրոնից ու թևերից համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի կենտրոնին և պարտության մատնեց նաև վերջինիս:

Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր: Արդյունքում՝ Բայսոնկուրը մի բանի օրից գերվեց և սպանվեց, Սուլեյման-բեկը հեռացավ Ամիդ ու այնտեղ սպանվեց, իսկ Ռուստամը հռչակվեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր:

5528. 1494 ամառ – Շամախիի շրջակայքը Ղվարդվարե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակը (500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով ասպատակեցին և նահանջեցին:⁵⁵²⁸
5529. 1494 ամառ – Ցեղխլիսըսավարի ճ-մ (Գուգարք): Ղվարդվարե Ջակելիի գլխավորած Սամցխեի աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցները՝ մոտ 700, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁵⁵²⁹
5530. 1494 ամառ – Բաղեքո Շահ-Մուհամմեդի գլխավորած Շամսադդինյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁵⁵³⁰
5531. 1495 – Սեբաստիայի շրջակայքը Օսմանյան սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁵³¹
5532. 1496 – Հոռմկյա ամրոցի շրջակայքը Մամլուքյան սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁵³²
5533. 1496 – Վասպուրականը Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁵⁵³³
5534. 1497 մայիսի 3 – Ջուղայի ճ-մ⁵⁵³⁴

Գահակալական պայքար սկսած Ռուզուն-Հասանի թոռ Ահմեդի գլխավորությամբ երզնկայից առաջխաղացած Օսմանյան սուլթանության և տեղում Այբա-Սուլթանի գլխավորությամբ նրան միացած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000), առաջանալով Կարին-Ալաշկերտ-Բերկոյի-Յեր երթուղով, մտավ Թավրիզ, սակայն հետագայում շարժվեց դեպի հյուսիս՝ մոտենալով մինչ այդ դեպի հյուսիս հետ քաշված, ուժերը իրար բերած ու կրկին դեպի հարավ առաջացած Ռուստամի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների էմիրության կառավարական բանակին (մոտ 25.000): Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգի ընդունեցին:

I փուլ – Կողմերը անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ – Կողմերը կրկին անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում կառավարական բանակի հիմնական մասն ի վերջո անցավ հակառակորդի կողմը, իսկ Ռուստամն էլ գերվեց և սպանվեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000. Պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում՝ Ահմեդը հռչակվեց Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր, սակայն նույն թվականի դեկտեմբերի 13-ին Սպահանի ճ-մ-ում պարտություն կրեց ապստամբած Այբա-Սուլթանի բանակից և սպանվեց, ինչից հետո էմիր հռչակվեց Յաղուբի որդի Մուրադը:

5535. 1497 ամառ – Սուլշո Իբրահիմ իբն Շահ-Մուհամմեդի գլխավորած Շամսադդինյանների էմիրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց գահակալական պայքար սկսած իր եղբայր Շարաֆ-Էդ-Դինի բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո կողմերը հաշտություն կնքեցին: Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁵⁵³⁵

5536. 1498 փետրվարի սկիզբ - փետրվարի կես - Վանի ու Ոստանի շրջակայք Ամիրից առաջխաղացած ու գահակալական պայքար սկսած Ալվանդի բանակը (մոտ 10.000), փորձելով իր կողմը գրավել Շամբոյանների եմիրությանը, ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵³⁶
5537. 1498 մարտ - Արճեշի շրջակայքը գահակալական պայքար սկսած Այբա-Սուլթանի և Մուհամմեդի միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց:⁵⁵³⁷
5538. 1498 մարտ - Երնջակ ամրոցի ճ-մ: Արճեշից առաջխաղացած Այբա-Սուլթանի և Ալվանդի եղբայր Մուհամմեդի բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Մուրադի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության կառավարական բանակին (մոտ 25.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 12.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Մուրադը:⁵⁵³⁸ Աղ-Ղոյունլուների եմիրության եմիր հռչակվեց Մուհամմեդը:
5539. 1498 մայիս - Այլթապի ճ-մ: Մամլուքյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց Հալեպի ապստամբ նախկին կառավարիչին օժանդակած Բոզգուրդի գլխավորած Չուլբադարյանների եմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁵⁵³⁹
5540. 1498 ամառ - Վասպուրականը Ամիրից առաջխաղացած Ալվանդի ու Մարդինում իշխող Ջհանգիրի որդի Կասիմի բանակը (մոտ 10.000), փորձելով իր կողմը գրավել Շամբոյանների եմիրությանը, ասպատակեց՝ հետագայում շարժվելով դեպի Թավրիզ, որտեղ Այբա-Սուլթանը անցավ Ալվանդի կողմը, ինչից հետո նրանք համատեղ ուժերով գահագրկեցին Մուհամմեդին: Արդյունքում Աղ-Ղոյունլուների եմիրության եմիր հռչակվեց Ալվանդը, իսկ Մուհամմեդն էլ դիմեց փախուստի դեպի հարավ:⁵⁵⁴⁰
5541. 1498 ամառ - աշուն - Վասպուրականը և Արարատը Այբա-Սուլթանի ու Ալվանդի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության կառավարական բանակը (մոտ 20.000), փորձելով հնազանդեցնել Շամբոյանների եմիրությանը, ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵⁴¹
5542. 1498 նոյեմբերի սկիզբ - Ռշտուկից Չահիդ-բեկի գլխավորած Շամբոյանների եմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵⁴²
5543. 1498 նոյեմբերի 17 - Աղթամար կղզին Չահիդ-բեկի գլխավորությամբ լաստերով անսկատ կղզուն մոտեցած Շամբոյանների եմիրության բանակը (200) անակնկալ գրոհով գրավեց Աղթամարի կաթողիկոս Ատոմի գլխավորած Արծրունիների բանակից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:⁵⁵⁴³
5544. 1498 նոյեմբերի վերջ - Բաղեշը և Նրա շրջակայքը Չահիդ-բեկի գլխավորած Շամբոյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁵⁵⁴⁴
5545. 1499 գարուն - Նախիջևանի ճ-մ: Գահակալական պայքարը վերսկսած Մուհամմեդի ու գերությունից ազատված Մուրադի միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ալվանդի և Այբա-Սուլթանի գլխավորած Աղ-Ղոյունլուների եմիրության կառավարական բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Այբա-Սուլթանը:⁵⁵⁴⁵ Կրկին Աղ-Ղոյունլուների եմիրության եմիր հռչակվեց Մուրադը, իսկ Ալվանդը ապաստանեց Ամիրում: Նույն տարվա վերջին Մուրադի դեմ գահակալական պայքարը սկսած Մուհամմեդը պարտություն կրեց և սպանվեց, իսկ 1500 թվականի գարնանն էլ Ալվանդը ու Մուրադը համաձայնության եկան, ըստ որի Աղ-Ղոյունլուների եմիրության հյուսիսային մասում սկսեց իշխել Ալվանդը, իսկ հարավային մասում՝ Մուրադը:

1500 թ-ին ստեղծվեց Սեֆյանների շահությունը:

Չորրորդ գրքի վերջ

Սկզբնաղբյուրներ

4170 «Այդ ժամանակ Մարդիկն անառիկ և նշանավոր բերդաբաղաբն տիրում էր վերոհիշյալ Կուրբեդիկի (**Մարդիկն Արտուխյանների էմիրության էմիր Հեղազի - Մ.Ֆ.**) ծառաներից մեկը, որը դայակություն էր անում նրա երկու անչափահաս երեխաներին և որի անունն էր Նիզամեդին: Մեյիբե ալ-Ադիլը (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**) աչք ուներ Մարդիկն այս անառիկ բերդի վրա: Այդ պատճառով նա հավաքեց բազմաթիվ ինժեներներ ու հետևակայիններ և գնաց ու պաշարեց այն: Տիրելով ողջ շրջակա երկրին՝ նա համալսեց նրա բերդը: Ամեն օր նա կատաղի կռիվներ էր մղում և ի վերջո ... հոկտեմբերին բռնի ուժով գրավեց բաղաբն միջնաբերդից դուրս գտնվող մասը: Ողջ ձմեռը վերին բերդը մնաց պատերազմական դրության մեջ և բերդում եղող մարդիկ խիստ նեղվեցին բաղաբն: ... Ինչպես ասացինք, Մարդիկն բերդում գտնվողները սաստիկ հյուժնվել էին պարենի պակասության: Այդ պատճառով նրանք հանձնվելու պատրաստակամությամբ երաշխիքներ խնդրեցին, սակայն այդ բային դիմեցին խորամանկաբար, բանի որ պահանջեցին, որպեսզի երաշխիքներն ուղարկվեն Դամասկոսից՝ Մեյիբե ալ-Ադիլի անունով: Վերին բերդի գազաթին նրանք պարզեցին Մեյիբե ալ-Բամիլի (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.**) դրոշմը: Նրանք ուտելիք, խմելիք, ոսկի և նվերներ ստացան, բայց դրսից ոչ ոք բերդ չմտավ: Այդ տարվա մայիս ամսին նրանք դեսպան ուղարկեցին Դամասկոս՝ երաշխիքների խնդրով: Դետո սկսեցին իջեցնել թուլվելիք և նրանց փոխարեն բարձրացնել մարտունակ մարդկանց: Սուրիանդակներ էին ուղարկել նաև Մոսուլի տիրակալ Նուրեդին իբն Իզզեդինի (**Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արվան-Շահի (1193-1210) - Մ.Ֆ.**) մոտ: Մի բանի օրից ժամանեցին նրա ինքնաբերական զորքերը, որոնք տիրում էին Շնջարում և Ջազիրայում՝ իրենց զորքերի հետ միասին: Նրանց շուրջը հավաքվեցին ողջ Մարդիկն երկրի աշխարհագրորդ ու Դունայսիի բնակիչները: Կազմելով մի մեծ բազմություն՝ նրանք շրջապատեցին լեռան ողջ լանջերը, որտեղ առաջ բանակ էր դրել Մեյիբե ալ-Ադիլը: Այսպիսով, ինչպես Մարդիկում գտնվողները, այնպես նաև վերին բերդում նստածները ասես բանտի մեջ լինեին՝ լուռուսուս: և առանց որևէ ծայն արձակելու: Արևելքիցները, սրտապնդված դրանից, շուտափույթ կերպով հարձակում սկսեցին և շատ օրեր բաթարար կռիվ մղեցին: Բերդում նստածները, խախտելով իրենց խոստումը, պատրաստվեցին առավել ուժեղ լինելու, մինչև դրսիները ճնշում պետք է գործադրեին իրենց դիրքերից և, այսպիսով, շրջապատման մեջ առնեին թշնամու: Գիշերը Մեյիբե ալ-Բամիլի կողմակիցները պատրաստվեցին և, կրակի մատնելով բոլոր պահեստները, լեռան արևելյան կողմից ճողոպտեցին դեպի Նիզամեդին: Նրանք իրենց հետ տարան միայն այնքան բան, որքան կարող էր կրել նրանցից յուրաքանչյուրը: Չորքերը, տազնապի մեջ ընկնելով, ողջ գիշեր փախելախաղ էին: Առավոտյան արևելքիցները բարձրանալով, իսկ բերդում եղողները՝ ցած իջնելով՝ տարվեցին հարստությունների, վրաների ու զանազան իրերի կողոպուտով և ձեռք բաշեցին փախչողների հետապնդելու: Այսպես փրկվեց Մարդիկն անառիկ բերդը, որը նվաճման վտանգի տակ էր: Զամիլը՝ Ադիլի որդին, իր զորքերով ուղղվեց դեպի Նիզամեդին ու Ամիդ, ապա Սևերեյի ճանապարհով հասավ Ուռհա» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 492):

«Արաբների 594 թվականին Մեյիբե-Ադիլը (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**) եկավ ու, պաշարելով Մարդիկը, ուժեղ պատերազմ սկսեց նրա դեմ: Այս բաղաբն տերն այդ ժամանակ Դունամեդին անունով մի երեխա էր (**Մարդիկն Արտուխյանների էմիրության էմիր Բուլակ-Արվանը - Մ.Ֆ.**), իսկ նրա գործերի կառավարիչն էլ Նեյմեդին իբն Յակալը: Եվ ահա նրանք, որ ներսում էին, նենգությամբ գործեցին և հանձնեցին բաղաբն Ադիլիին, որի զորքերը ներս մտան և բաղաբնում ամենասարսափելի գազանություններն արեցին՝ պաթար սկսելով միջնաբերդի դեմ: Արաբների 595 թվականին... Աֆղան կանգնեց բանակի գլուխ, որից հետո մարդ ուղարկեց Մարդիկը պաշարող Ադիլի մոտ, որպեսզի սա իրեն օգնության գա և հասնի Դամասկոս: Այդ ժամանակ Ադիլը տեղում թողեց իր որդի Մեյիբե-Բամիլ Մահմեդին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.**), որպեսզի նա շարունակի պաշարել Մարդիկն միջնաբերդը, իսկ ինքը հապճեպ շարժվեց դեպի Դամասկոս: ... Եվ ահա Զամիլ իբն Ադիլը մեծ նեղություններ պատճառեց նրանց, որ Մարդիկն միջնաբերդում էին, և զրկեց ամեն ինչից: Այդ ժամանակ Մոսուլի տեր Նուրեդինը (**Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արվան-Շահի - Մ.Ֆ.**) և նրա ինքնաբերական զորքերը, որ տիրում էին Շնջարում և Ջազիրայում, երբ լսեցին այս ամենի մասին, շատ զայրացան և իրար ասացին. «Եթե Ադիլի մարդիկ տեր դառնան Մարդիկին, նրանք նաև մեզ կզրկեն բոլոր մեր երկրներից»: Արդյունքում նրանք արագորեն համաձայնության եկան և բոլորը միասին առաջացան դեպի Դունամեդին: Այդ ժամանակ Զամիլը բաց դաշտ դուրս եկավ և աթաբեկի հետևորդները նրա դեմ մարտի մեջ մտան, որի արդյունքում Զամիլը պարտություն կրեց և փախավ Մարդիկ: Դրան գումարովեց նաև այն, որ միջնաբերդում գտնվողները այս ընթացքում հարձակվեցին Զամիլի բանակի վրաների վրա և թալանեցին դրանք: Եվ ահա Զամիլը գիշերով ոտքի հանեց իր զորքերը, գնաց հառան, իսկ այնտեղից էլ հեռացավ հոր մոտ՝ Դամասկոս: Ասում էին, որ, եթե աթաբեկի որդիները այդպես չգործեին, ապա նա հաստատ կգրավեր Մարդիկը ու նրա միջնաբերդը, սակայն փառք Աստծուն, բանգի ամեն ինչ նրա ձեռքում է» (Բար-Յեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դամասկոսի տիրակալը եկավ Բարինը գրավելու և այդ ընթացքում ալ-Մալիբե ալ-Չահիրը մարդիկ ուղարկեց Մոսուլ՝ հրամայելու այդ բաղաբն տիրակալին գնալ և փրկել Մարդիկն ու այդպիսով շեղել ալ-Մեյիբե-ալ-Բամիլին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.**) և ալ-Մեյիբե ալ-Ադիլին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**): ... Մոսուլի զորքերը հասան Մարդիկ, վտարեցին այնտեղից ալ-Մեյիբե ալ-Բամիլին և թալանեցին այն ամենն, ինչ կար նրա ճամբարում: Այս հաջողության մասին լուրը տարածվեց Դամասկոսի մոտի ողջ բանակում» (Զեմալ-էդ-Դին «Հայկալի պատմության հատվածներ»):

«Ալ-Մալիբե ալ-Ադիլն (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**) իմացավ Եգիպտոսից ալ-Աֆղանի հեռանալու մասին, երբ զբաղված էր Մարդիկն պաշարմամբ: Այդ ժամանակ նա այդ գործը վստահեց իր որդի ալ-Բամիլ-Մուհամմեդին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.**), իսկ ինքը 200 ձիավորներով ճամփա ընկավ: ... Նույն այդ թվականին ալ-Աշրաֆ Մուսա իբն ալ-Ադիլը պաշարեց Մարդիկը: Նրան ուղեկցում էր ալ-Աֆղանը: Որոշ ժամանակ անց հաջողություն կնքվեց այն պայմանով, որ ալ-Ադիլին հարյուր հիսուն հազար արծաթ դինար կվճարեն, այս բաղաբնում նրա անունով խոսքեր կկարդան և դրամ կկտրեն: Դրանից հետո ալ-Աշրաֆը վերադարձավ Խառան» (Մակրիդի «Դատմություն Եգիպտոսի մավրյան սուլթաններին»):

«Ալ-Մեյիբե ալ-Ադիլը (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**) տասը ամիս պաշարման մեջ պահեց Մարդիկը և այս բաղաբն հանձնումը ընդամենը մի բանի օրվա հարց էր, երբ բնակիչներն իմացան սուլթանի ցավալի մահվան մասին: Այս լուրը նրանց որոշակի հույս ներշնչեց և նրանք հրաժարվեցին բաղաբն հանձնել ալ-Մալիբե ալ-Ադիլին, որը ստիպված էր շտապ վերադառնալ պաշարումը՝ Դամասկոս վերադառնալու համար: ... Եվ ահա Մոսուլի աթաբեկ Արվան շահը (**Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արվան-Շահի - Մ.Ֆ.**) ստիպեցեց ալ-Բամիլին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.**) վերացնել Մարդիկն պաշարումը, ինչից հետո ալ-Բամիլը թուրքմենների զգալի ջոկատի հետ միասին Խառանի և առ-Ռոհայի բանակի ուղեկցությամբ շարժվեց դեպի Դամասկոս» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

4171 «Զաբարեն վրաց ու Դայոն այն զորքերի զորավարն էր, որոնք զորքերը ենթարկվում էին վրաց թագավորին (**Զաբարենի թագավորության թագուհի Թամարային - Մ.Ֆ.**), իսկ Իվանեն ուներ աթաբեկության տիրույթ: Նրանք բազմաթիվ հերոսական մարտեր մղեցին, որովհետև պարսիկների ու արաբների կողմից գրավված հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից իրենց համար, գրավեցին Գեղարքունյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները...՝ Անի բաղաբն» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց 648 թվականին Զաբարեն և Իվանեն գրավեցին Շիրակի երկիրը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82):

«Հայոց 648 թվականին Զաբարեն և Իվանեն գրավեցին Անին» (Ավագ Մեքաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1201 կամ 1202 և Հայոց 648 կամ 649 թվականին Զաբարեն գրավեց Անին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Զաբարեն և Իվանեն գրավեցին Անին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ տարի Զաբարեն և Իվանեն առաջացան ու տիրեցին բազում աշխարհների: Նրանք գրավեցին նաև Անին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Իվանե Արցխեյին... շատ էր անհանգստացնում թուրքերին, բանի որ մեծ վնաս էր հասցնում նրանց: Նա թուրքերից խլեց շատ հարակից հողեր և միավորեց» (Զաբարեն-Զիսկոբեթա), Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանք», գլուխ 42):

4172 «Դրանից հետո ալ-Մեյիբե ալ-Չահիրը Մեյիբե-էդ-Դինի հրամանատարությամբ, որի մասին մենք հենց նոր խոսեցինք, բանակ ուղարկեց արևելյան գավառներ՝ կապելու Մոսուլի զորքերի հետ և միասին պաշարելու այն բաղաբնը, որոնք պատկանում էին ալ-Մեյիբե-ալ-Ադիլին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.**) Արևելքում: Նա Մարուշ բաղաբն հանձնեց Մեյիբե-էդ-Դինի գահին, սակայն մինչև այդ Մոսուլի բնակիչների հետ նա պայմանավորվել էր, որ Մարուշ և Ռաբբա բաղաբնները կվերադարձվեն իրենց: Եվ ահա Մոսուլի բնակիչները, երբ իմացան, որ սուլթանը Մարուշը տվել է Մեյիբե-էդ-Դինին, բաժանվեցին նրանից ու տուն վերադարձան: Իր հորթին առ-Ռոհայի բանակը դաշտ եկավ և գնաց հարձակվելու Մեյիբե-էդ-Դինի վրա, որին հեռու բռնեց Մարուշից: Համակի արթալազ ալ-Մեյիբե-ալ-Մանսուրը Զաբարեն ամսին վերցրեց Բարինը իբն ալ-Մոկարրամից, որին նա այնուհետև տվեց Մամիլի բաղաբն, ինչպես հետագայում կպատմենք: Այդ ժամանակ արևելյան նահանգների դեսպանները ժամանեցին Դամասկոսում գտնվող ալ-Մեյիբե ալ-Չահիրի մոտ և դեսպանների ու Հայկալի սուլթանի միջև համաձայնություն ձեռք բերվեց, ըստ որի Խառան, առ-Ռոհա, Ռաբբա և Մարուշ բաղաբնները պետք է պատկանեն Մոսուլի տիրակալին (**Զանգյանների աթաբեկության**

աղաքային Արշալան-Շահին – Մ.Դ.), իսկ նրանք էլ պետք է միախորվեն ընդդեմ նրանց, ովքեր գալիս են հարձակվելու իրենց վրա: Հիշքի 595 թվականի Չուլիիքա ամսում նրանք երդվեցին պահպանել այս պայմանները» (Թեմալ-եդ-Դին «Հայեպի պատմության հատրնտիդ»):

մնայուց հետո Ռուսի տերը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) միջնորդեց նրա համար, սա բանտից արձակվեց ու գնաց ռուս՝ դառնալով նրա **Եմիրներից մեկը**» (իրն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

4175 «Նույն տարվա մեջ Կիլիկիայի իշխանը պաշարեց Անտիոքը և, սաստիկ նեղելով նրան, կերավ ու փչացրեց նրա բերքը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 500):

«Այդ ընթացքում մի նամակ հասավ Սահյունի իշխան Յուսուպիկինի որդի Նասիր-Էդ-Դին Մանկուպիլիեից: Նա հայտարարում էր, որ Յայոց իշխանը ճամբար Է գարկել Երկաթե կամրջի մոտ՝ Անտիոքի վրա հարձակվելու նպատակով» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

4176 «/495/ Յուլյանի 1512 թվականին, մինչ Մելիք ալ-Ադիլը (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը (1200-1218) – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր Եգիպտոսում, Իկոնիայից առաջ խաղաց Ռուբենդին իրն խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) և եկավ պաշարեց Մելիտենեն, որը պատկանում էր Մուիզդեղին անունով նրա եղբորը: Վերջինս Մելիք ալ-Ադիլի փեսան էր դատեր կողմից: Մելիտենեն պաշտպանելու համար ուղարկվեցին Ուռնայի զորքերը... /497/ Այդ, Ռուբենդին իրն խլիճ-Արսլանը Յուլյանի 1512 թվականի հունիս ամսին եկավ, պաշարեց Մելիտենեն և ութ օրից գրավեց այն: Նրա եղբայրը, որ գտնվում էր Ներսում, Նեղ դրության մեջ ընկնելով, հանձնեց բաղաբը և, լքելով երկիրն ու իշխանությունը, թշվառ և ձեռնունայն եկավ Ուռնա» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 495, 497):

«Այդ տարի սուլթան Ռուբենդին իրն խլիճ-Արսլանը հարձակվեց Մելիտենում իշխող Մուիզդեղին Կայսր-Շահի վրա և Յուլյանի 1511 թվականին հաջորհան ամսին գրավեց այն: Մուիզդեղինը փախավ իր եղբորից և պատսպարվեց Մելիք-Ադիլի (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը նրա աներն էր, իսկ սա էլ հրամայեց նրան մնալ Եդեսիայում՝ ուղարկելով անհրաժեշտ օրապահիկ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Ռամադան ամսին Ռուբեն-Էդ-Դին Սուլեյման իրն խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մալաթիա բաղաբը, որն իր եղբոր Մուիզդ-Էդ-Դին Կայսար Շահին էր պատկանում: Նա գնաց ու բազում օրեր պաշարելուց հետո գրավեց այն» (իրն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 597 թվականի Ռամադան ամսին Մալաթիա բաղաբի իշխանության գլուխ անցավ Ռուբենդին Սուլեյման իրն խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**), որը Մուիզդեղին Կայսար Շահ իրն խլիճ-Արսլանի եղբայրն էր» (Աբու-Ֆիդա «Յամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ռումում սուլթան էր Սուլեյման իրն խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**), որը Յիջրի 597 թվականի Ռամադան ամսին իր եղբայր Մուիզդ-Էդ-Դին Կայսր-շահից մի քանի օրվա պաշարումից հետո խլեց Մելիտեն» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 3):

4177 «Գրավեց այդ բերդը անդեռներից... և այնտեղ բնակեցրեց իր որդուն, սակայն ինքը նահատակվեց հանուն քրիստոնյաների» (Վասակ Առանշահիկի «Վիմագիր Գուլաշտան բերդի»):

4178 «Այդ ժամանակ ալ-Մալիք ալ-Չահիրը հավաքեց արաբներին Դարբկում՝ թուլվորների հոտերից գանձվող տասանորդը հավաքելու համար: Իրն ալ-Մուկադդիմը, սակայն, վախենում էր նրանից, ուստի փախավ Ռավանդան բաղաբ՝ այնտեղ ապստամբելու մտադրությամբ: Ալ-Մալիք ալ-Չահիրը հետապնդեց նրան, բայց Իրն ալ-Մուկադդիմը չսպասեց նրան և այդ բաղաբի բերդում մնաց միայն մեկ գիշեր, որից հետո նա գնաց Թեբ Բաշիրին՝ Բադր ալ-Դին ալ-Դիլդեղինի մոտ՝ դեռևս փախչելով սուլթանից: Ալ-Չահիրը ժամանեց բերդ և պաշարեց այն: Այնտեղի զորքերը հանձնվեցին, նա բռնագրավեց բոլոր պաշարներն ու փողը և վերականգնեց կարգուկանոնը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեպի պատմության հատընտիր»):

4179 «/499/ Ապա նա (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Ֆ.**) իր որդի, վերոհիշյալ Մելիք ալ-Աշրաֆին զորքերով ուղարկեց պաշարելու Դուռնայից և Մարդինի լեռան ողջ շրջանից: Ամբողջ ամառը նրանք մնացին այնտեղ՝ ավերելով երկիրը, ուստիով նրա բերդը և անարգել կերպով անելով իրենց զանկացածը... /500/ Ինչպես ասացինք, ողջ ամառը Մարդինի երկրում մնայուց հետո, երբ վրա հասավ ձմեռը, զորքերը թողեցին, եկան Ուռնա» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 499, 500):

«Այնուհետև ալ-Մալիք ալ-Չահիրը լքեց այդ բաղաբը և շարժվեց դեպի Մանքաջ, ապա լրացուցիչ ուժեր ուղարկեց իր հորեղբոր՝ ալ-Մալիք ալ-Ադիլի (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.Ֆ.**) որդի ալ-Մալիք ալ-Քամիլին (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ պաշարել էր Մարդինը, քանի որ այդ բաղաբի իշխանը (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արտուխ-Արսլանի (1201-1239) – Մ.Ֆ.**) նախընտրում էր դաշինք կնքել Ռուբեն ադ-Դին իրն ալ-խլիճ Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) հետ» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի ալ-Աշրաֆ Մուսան իրն ալ-Ադիլը պաշարեց Մարդինը: Նրան ուղեկցում էր ալ-Աֆդալը: Մոսուլի զորքը եկավ Մարդինի դիմաց՝ միանալու երկու տիրակալներին, բայց չնայած դրան, նրանք չկարողացան գրավել այս կարևոր վայրը: Յետո սուլթան ալ-Մալիք ալ-Չահիրը միջնորդեց և այս երկուսի, ինչպես նաև Մարդինի տիրակալի (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արտուխ-Արսլանի (1201-1239) – Մ.Ֆ.**) միջև հաշտություն կնքվեց: Ալ-Մալիք ալ-Չահիրը իր ծառայությունների համար ստացավ 10.000 դինար» (իրն Վասիլ «Սալիխյան պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Աշրաֆ Մուսան իրն ալ-Ադիլը պաշարեց Մարդինը: Նրան ուղեկցում էր ալ-Աֆդալը: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, հաշտություն կնքվեց այն պայմանով, որ ալ-Ադիլին (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլին – Մ.Ֆ.**) 150.000 արծաթ դինար կվճարեն, այս բաղաբում նրա անունով խոտբա կպատրաստեն և դրամ կկտրատեն նրա պատկերով: Դրանից հետո Ալ-Աշրաֆը վերադարձավ Խառնա» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

4180 «Այդ տարի ապրիլ ամսին զորքերը նորից պատրաստվեցին գնալ Մարդինի երկիրը: Երբ այնտեղի տիրակալները Նեղ դրության մեջ ընկան և տեսան, որ օգնող չունեն, հարկադրված գիշեցին Ռեշայնը և տվեցին 50.000 ոսկյա դինար՝ ի հատուցում Մարդինից փախչելու ժամանակ Մելիք ալ-Քամիլին (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլին – Մ.Ֆ.**) կորցրած հարստության: Այսպիսով հաշտություն կնքվեց և նրանք ձեռք բաշեցին այդ արշավանքից» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 500):

«Արաբների 599 թվականին Մելիք-Ադիլ Աբու Բաթր իրն Եյուբը, որ Եգիպտոսի ու Դամասկոսի տերն էր (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Ֆ.**), իր որդի Աշրաֆ Մուսայի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց Մարդինի դեմ և շատ օրերին ընթացքում պաշարեց այն՝ տիրելով գյուղերին և ողջ երկրին: Այդ ժամանակ Յալեպի տեր Մելիք-Թահիր Ջադի իրն Սալադինը միջամտեց և նրանց միջև հաղաղություն կնքեց՝ պայմանով, որ Մարդինի տերը (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արտուխ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) պետք է Ադիլին տա 50.000 սպիտակ դինարներ 6 զուգա արծողությամբ, ինչպես նաև Ադիլին թագավոր հռչակի՝ նրա անունը ինչպես անվանելու կնիքների, զուգաների և դինարներ վրա: Թահիրը ընդհանուր գումարից իրեն վերցրեց 20.000 դինարը, ինչպես նաև Կուբադի բաղաբը, որ Շաբախյանի երկրում էր, որից հետո Աշրաֆը թողեց ամեն ինչ ու հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև ալ-Մալիք ալ-Չահիրը ճամբար խլեց Բադախյանը և նրա ու Մարդինի իշխանի (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արտուխ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) միջև հարաբերությունները կարգավորվեցին, նախքան Բիրահով անցնելուց հետո Յալեպ վերադառնալը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեպի պատմության հատընտիր»):

«Յիջրի 599 թվականի Մուհառամ ամսին Մելիք-Ադիլը (**Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Ֆ.**) իր որդի Մելիք-Աշրաֆ Մուսային զորքով ուղարկեց Մարդինը պաշարելու: Այն բանից հետո, երբ այդ զործը չհաջողեց, Յալեպի տիրակալ Մելիք Չահիրը իր հորեղբորը լուր ուղարկեց այդ մասին և որպես միջնորդ հանդես եկավ բանակցություններում: Մելիք-Ադիլը համաձայնեց, այն պայմանով, որ Մարդինի տիրակալը իրեն 1.500 տիրակալ դինարներ ուղարկի, խուբթա կարդա և դրամ հատի իր անունով» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 3):

4181 «Անձիտի ու Յիսու-Չադրի գավառները հնազանդեցնելուց հետո նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) ճամբար էր խլիճ Յայոց երկրում և նրա շուրջն էին հավաքվել իր զորքերը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 499):

4182 «Ռուբենդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կարնո բաղաբ, որը պատկանում էր ալ-Մելիք-Իրն Մուհամմադ իրն Սալադինի (**Սալադինյանների Եմիրության Եմիր Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.**) տղային (**Սալադինյանների Եմիրության Եմիր Ալա-Էդ-Դինին (1194-1202) – Մ.Ֆ.**): Նրա տոհմը երկար ժամանակ տիրում էր Կարնո բաղաբին: Երբ նա այնտեղ գնաց ու մոտեցավ, նրա տերը, վստահելով նրան, դուրս եկավ հաշտություն կնքելու Ռուբեն-Էդ-Դինի ուզած պայմաններով, սակայն վերջինս ձեռքալեզ նրան, իր մոտ բանտարկեց ու գրավեց նրա երկիրը: Սա վերջինը եղավ իր տոհմի այն մարդկանցից, որոնք իշխեցին այդ բաղաբում» (իրն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնուհետև Ռուբենդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.**) արշավեց Երզրումի վրա, որտեղ տիրում էր Մուհամմադ իրն Սելջուկը (**Սալադինյանների Եմիրության Եմիր Ալա-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) և սա այն տոհմի էր, որը երկար ժամանակ իշխել էր երզրումում: Յիջրի իշխանը դուրս եկավ Երզրումից, որպեսզի խաղաղության համար բանակցի, բայց Ռուբենդինը բռնեց նրան և խլեց նրա երկիրը: Այդ Մուհամմադը իր տոհմի իշխաններից վերջինը եղավ» (Աբու-Ֆիդա «Յամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այնտեղից նա գնաց Արզան առ-Ռումի վրա: Խաղաղություն կնքելու համար նրան ընդառաջ ելավ իրն Մուհամմեդ իրն Սալոուխը (Սալոուխյանների էմիրության էմիր Ալա-է-Դինը – Մ.Ֆ.), որը այնտեղի բնիկ տերերից էր: Սուլթանը սրան բռնեց ու շղթայեց, որից հետո սրերի հարվածներով գրավեց Արզան առ-Ռումը և այդ տոհմի իշխանությունը դադարեց» (Ռաշիդ-է-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 3):

«Ռուբ-է-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) արշավի ելավ գուրջերի դեմ, սակայն նրա դեմ ապստամբեց Էրզրումի էմիր Ալա-է-Դինը (Սալոուխյանների էմիրության էմիր Ալա-է-Դինը – Մ.Ֆ.), որի հետևանքով Ռուբ-է-Դինը հեռացրեց նրան» (իրն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«/498/ ռումների երկրի սուլթան Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) գնացել, պաշարել էր Արզունը: Արզունը ու շրջակա երկրները գրավեց: /499/ Յետո նա ճամբար խիցեց Յայոց երկրում» (Անանուս Եղեքիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 498, 499):

«Այնտեղից Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) գնաց Արզան առ-Ռումի վրա, որտեղ գտնվում էր իրն Մուհամմեդ իրն Սալոուխը (Սալոուխյանների էմիրության էմիր Ալա-է-Դինը – Մ.Ֆ.), որը այնտեղի բնիկ տերերից էր: Եվ ահա, երբ սա ելավ ու հնազանդորեն բանակցություններ սկսեց, Ռուբենդինը բռնեց նրան, բանտարկեց և իրենով արեց բաղաբը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ելավ արևմտյան սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) ու տիրեց Թեոդոսիոպոլսին» (Յովհաննես Ալնոցվանքեցի «Հիշատակարան 1203 թվականին»):

«Եվ ահա, ի կատարումն գրածիս՝ Սեբաստիայի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) անհուն բազմություն ժողովեց և, ինչպես այն անբարիշտ Յուլիանոսը (Յոսի կայսր Յուլիանոսը – Մ.Ֆ.), լեռան պես փքվելով հասավ Թեոդոսիոպոլիս» (Նեքսես Առաքելովանքեցի «Հիշատակարան 1205 թվականին»):

«Յայոց 650 թվականին սուլթան Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով շարժվեց Արևելք: Նա տիրեց Թեոդոսիոպոլսին, այսինքն՝ Կարինին, սակայն ոչ թե պատերազմով, այլ՝ խաղաղ ճանապարհով... Կարինի տեր նա Նշանակեց իր եղբայր Տուրդի-շահին, որը բարի մի մարդ էր և սիրում էր քրիստոնյաներին՝ ողջ կյանքի ընթացքում բարեկամական հարաբերություններ ունենալով Լևոն արքայի հետ» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1203 և Յայոց 651 թվականին Ռուբենդինի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կարինը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1203 և Յայոց 651 թվականին Ռուբենդինի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կարինը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Մեյիթ-Շահ իրն Մուհամմեդը (հեղինակը նկատի ունի Սալոուխյանների էմիրության էմիր Մեյիթ-Շահին, սակայն բնաբնիկ ժամանակաշրջանում էմիր էր նրա որդի Ալա-է-Դինը – Մ.Ֆ.), ցանկանալով անջատվել և հակումներ ունենալով սուլթանական իշխանության նկատմամբ, ի վերջո Յիջրի 596 թվականին բռնվեց Սուլեյման իրն Խլիճ-Արսլան Սելջուկյանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Ֆ.) կողմից և մահապատժի ենթարկվեց: Այդ ժամանակից ի վեր Էրզրումն անցավ Ռումի Սելջուկյաններին» (Շարաֆ Խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

«Յիջրի 598 թվականին Ոյուբենդին Սուլեյմանի Սելջուքին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Էրզրումի վիլայեթը» (Բյաթթե Զեյթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

⁴¹⁸³ «Այժմ ես պետք է պատմեմ մեծագույն գործերի մասին, որոնցից մարդու ուղեղը սկսում է հոգնել, քանզի այս մասին ոչ թե ես պետք է պատմեմ, այլ հին աշխարհի խոսքի մեծագույն վարպետները: Եվ այսպես, այս ամենի մասին իմացավ Յունաստանի ծայրագույն սուլթան Ռուբենդին իրն Չարապյանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.), որը վեր էր մնացած բոլոր սուլթաններից և իշխում էր Յունաստանում, Ասիայում ու Կապադովկիայում ընդհուպ մինչև բուն Պոնտական ծով: Եվ ահա նա կանչեց իր զորքի ողջ բազմությունը, ընդ որում հավաքվեցին 40 անգամ 10.000 հոգի, որոնց ուղարկեցին Միջագետքը, Կալսներում, Գալաթիան, Գանգրան, Անկյուրան, Իսապլիան, Կապադովկիան, Մեծ Յայոց, Բյուզանդիան և Պաֆագոնիայի կողմերը ու որոնց նա միացրեց երզնկացիների, խաբերդցիների և կարնեցիների, ընդ որում, վերջին պարագայում նա Սալոուխի որդու (Սալոուխյանների էմիրության էմիր Ալա-է-Դինի – Մ.Ֆ.) փոխարեն իր եղբորը Նշանակեց այդ բաղաբում: Դրանից հետո նա դեսպան ուղարկեց Թամարայի (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) մոտ...: Դեսպանին հազգրին, նվերներ տվեցին ու ճամփու դրեցին: Այնուհետև կանչեցին իմերկյան ու ամերկյան ողջ զորքը Դերբենդից մինչև Նիկոփոսիա՝ հավաքելով ուժերը Տավաթեում...: Չորրորդ արշավի ելավ՝ առաջնորդվելով Չաբարե Երկայնաբազուկի, Ալալցիսի երկու եղբայրներ Շալվեի ու Իվանեի, Ճիաբերի, որը նաև անդալիսիոպոլիսիցն էր, ինչպես նաև այլ Թորեյիների կողմից: Նրանք մեկնեցին Բասեն, իսկ Թամարա թագուհին եկավ Օձերխե...: Դավիթ արքան (Զարթոյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը – Մ.Ֆ.) ուղուց էր ավելի վեր գնալ, որտեղ ճամբար էր գարնել սուլթանը, ընդ որում Բասենի այդ վայրը հայտնի էր Բուկերթի անվամբ: Մոտենալով սուլթանի զորքին՝ նա տեսավ անթիվ քանակի ծիծեր, ջորիներ և ուղտեր, ինչպես նաև վրաններ ու գորգապատ արքայական հանգստարաններ, ընդ որում դաշտը չէր տեղավորում այնտեղ տեղակայված ռազմիկներին, որոնք քանակապես գերազանցում էին վրացիներին: Սուլթանը հանգիստ և անխռով էր: Դավիթն ու վրացիները մոտեցան նրան, շարեցին ջոկատները և, մի կողմից առաջնորդվելով Չաբարե Երկայնաբազուկի, Շալվե ու Իվանե Ալալցիսիների կողմից, վրուս կողմից՝ արխազները ու իմերեթցիները, իսկ երրորդ կողմից էլ՝ ամերեթցիների, անադոսկ առաջանում էին: Սուլթանը պահակազոր չուներ և նրա մարդկանցից ոչ մեկը չէր տեսնում, որ հայտնվել է աստվածային զորքը: Ի վերջո, երբ տեսան, սուլթանը ընկավ հուսահատության գիրկը, նրանք բոլորը վախեցան և, կանչելով կենդանիներին, զինվեցին ու ցատկեցին ծիծերի վրա՝ թողնելով վրանները և գունակը: Ելնելով վրաններից՝ նրանք շարքերով շարվեցին: Երկու բանակների առաջապահները մոտեցան մեկ մեկու: Թե՛մ և ուժեղ մարտ սկսվեց, որի նմանը տեղի էր ունեցել, երևի թե, միայն հիմում: Մարտը երկար շարունակվեց և երկու կողմերից էլ ռազմիկներ էին ընկնում, ընդ որում ավելի շատ զոհեր կային սուլթանական զորքում: Մարտը ձգձգվում էր և այդ ընթացքում սպանվեցին ծիծերը Իվանեի, Չաբարի Գագեցու, Շալվե և Իվանե Ալալցիսիների, Թադիադեն Թմուզվեցու՝ այդ բաց այրի, ինչպես նաև շատ այլոց տակ: Փախուստի մատնվելու վտանգ կար, սակայն արիական վրացիները դիմացան ու հետևակ վիճակում մնացին շարքերում: Ռազմիկները, իրենց դեկավարների և տեսնելով հետևակ վիճակում և հաստատ մահվան գնալով, իրենք ևս իջան ծիծերից՝ կանգնելով սեփական տերերի կողքին՝ հետևակայինը հետևակայինի կողքին: Մարտն ուժեղանում էր և, երբ բացագույն Դավիթը տեսավ այդ, զգուշանալով, որ ծիծերը հանկարծ չորոտեն հետևակ վիճակում մարտնչող վրացիներին, շրջանցեց նրանց ձախ կողմից, իսկ աջից էլ Նույն արեց Չաբարի Երկայնաբազուկը: Դրանից հետո նրանք նետվեցին պարսիկների վրա և, նման որսորդի, որը գալիս է գազանի վրա, մի կողմից Դավիթ Սուլանը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ Չաբարի, վրա եկան, ընդ որում ավելի մոտիկ գտնվող Չաբարի և Դավիթ չուս հայտնվեց: Գրեթե Նույն պահին էլ իր զորքով տեղ հասավ Դավիթը և ներխուժեց սուլթանի անթիվ զորքի, ինչպես զայլը ոչխարների հոտի մեջ: Առաջին իսկ ընդհարման ու թերի հարվածի ժամանակ բազմաողորմած աստված հովանավորեց խաչին խոնարհվողներին, իսկ վարձիական աստվածամայրն էլ բազմապատկեց Դավթի ու Թամարայի փառքը, քանզի զորքի նման հսկայական մեծությունը միանգամից քարոզեց, հաղթեց և ցրվեց: Կարծես տեղից ելել և այլ տեղ էր շարժվում մի անտառածածկ տեղ, իրոք, արժանի համեմատություն է, քանզի ամենուր, ուր որ աչքը կտրուկ էլ, փախուստի դիմող անտառանման զորքեր էին: Բազարի վրացիները, որոնք, ինչպես իշխանակլեց վերևում, մնացել էին հետևակ վիճակում, նստեցին ծիծերի վրա և, հետապնդելով թշնամիներին մինչև գիշեր, ոչնչացրին, տապալեցին ծիծերից ու գերեվարեցին դրանց, դե նաև թշնամիներն իրենք էլ, իրար վրա գալով, խառնաշփոթում կոտորում էին միմյանց...: Մերոնք շատ ոսկի, արծաթ և թանկարժեք անոթներ, ինչպես նաև նրանց կողմից թողնված ծիծեր երամակներ և շատ ուղտեր ձեռք գցեցին, ո՛վ կարող է հաշվել դրանք: Թշնամու ճամբարը լի էր զորգերով, հազուստեղենով և թանկարժեք կտորների հանքերով, ընդ որում թշնամիները այնպես խուճապահար ու հապճեպ էին փախել, որ հետևելու վերջոք էին միայն մեկական ձի, իսկ պահեստայինն էլ լքել էին: Վրացիները, հաղթականորեն և փառաբանելով աստծուն, վերադարձան ու տեղավորվեցին թշնամու վրաններում, որտեղ նրանք տալովորվեցին քարերի նման թափված սարավարտներից ու հատկապես Չաբարի առատությունից: Այդ վայրում շատ աղբյուրներ կային և մերոնք, մոտենալով դրանց, սաղավարտի վրայից պոկում էին ներքին շորը, լցնում այն չաբարով ու ջրով և խմում: Այս ամենից հետո փառահեղ Դավիթը մեկնեց իր արև Թամարայի մոտ» («Զարթոյ-Յիսուկեթ», Անանուս «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 43, 44):

«Այդ ամենը հոգեկան ցավ էր պատճառում Յունաստանի սուլթան Ռուբենդին իրն Չալանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահին – Մ.Ֆ.), որը նենգորեն հայտարարում էր իր կեղծ սիրո մասին և հիմանյալ նվերներով անվերջ դեսպաններ էր ուղարկում: Նույն կերպ վարվում էր նաև Թամարան (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.), որը նվերների փոխարեն, սակայն, խոսքեր էր ուղարկում: Սուլթանը, սակայն, հավատարմության երդումներով թաքնվելով, ձգտում էր տիրել մեր թագավորությանը և այդ նպատակով էլ, բացելով իր հոր (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իրն Մատուրի – Մ.Ֆ.) և պապի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մատուրի – Մ.Ֆ.) գանձարանների դռները, սկսեց բոլոր կողմեր ոսկի ուղարկել՝ որպեսզի անթիվ քանակի զորք հավաքի՝ կրկնակի ավել, քան նախատեսված էր: Եվ

ահա նա մարդիկ ուղարկեց իր տերության սահմանները ու սկսեց զորք հավաքել Միջագետքից, Կալոներոայից, Գալաթիայից, Գանգրայից, Անկյուրայից, Իսապրիայից, Կապադոկիայից, Մեծ Հայքից, Բյուզանդիայից և Պաֆագոնիայից՝ այս երկրներում զինվելով բոլոր-բոլորին՝ բացառությամբ կանանց։ Ինքը՝ սուլթանը, շտապ եկավ «ուր» կոչվող թուրքերի մոտ, որոնք մարտում արի ու մեծաթիվ էին, ինչպես մորեխներ կամ մրջյուններ։ Այս բոլորին նա շատ ոսկի տվեց, ինչպես նաև՝ մեծ նվերներ, այնպես որ հավաքեց ավելի քան 100.000 զինված հեծյալների, ընդ որում, հակառակ իրենց ցանկության, սրանց միացրեց նաև երզնկայի, հարբերդի և Կարնո-բաղաթի բնակչությանը, ինչպես նաև Սալդուխի որդին (Սալդուխյանների Եփրոսյանների վրա՝ Ալա-Էր-Հինին - Մ.Ֆ.), որի ձեռքից հետագայում խլեց Կարինը ու հանձնեց իր եղբորը։ Ինչպես մի օձացած ոգի և բազմազավակ կենդանի, որը տեսնում է իր երեխաների մեծաքանակությունը, նրանց հետ միասին ելնում է քնից և խմբով կանգնեցնում նրանց, լիզելով ու հառնելով նրանց վրա ինչպես աշտարակ, այդպես էլ Ռուբենադինը, տեսնելով հավաքված ռազմիկների մեծ քանակությունը, որը գերազանցում էր ամեն մի թիվ, Սենեբերդի (Ստրետսանի թագավորության արքա Սինաբերդի - Մ.Ֆ.) նման հպարտացավ և մտադրվեց վեր հառնել աստծուն։ Չվախենալով մինչ այդ տրված երդումներին ու սիրո խոստովանություններին խախտումից, այլ, ընդհակառակը, պատրաստվելով՝ նա ժամանեց Սեբաստիա բաղաբը և սկսեց այնտեղ ռազմական պատրաստություններ տեսնել։ Այդ ժամանակ, ահա, նա դեսպան ուղարկեց Թամարայի մոտ...։ Թամարայի հրամանները սուրհանդակների միջոցով քամու արագությամբ տարածվեցին և քիչ օրեր անց հավաքվեցին ռազմիկներ, որոնք իրենց բաջրությամբ նմանվում էին առյուծներին, իսկ ճարակությամբ՝ վագրերին։ Հուլիսը դրած մեր տեր աստված Քրիստոսի վրա՝ նրանք չսկսեցին դանդաղել, այլ անմիջապես մեկնեցին սուրբ Աստվածամոր Վարձիայի տաճար, որտեղ, աղոթելով Աստվածամոր առաջ, արցունքն աչքերին, թագուհին Դավիթ Սուդանին (Քարթլիի թագավորության կրոստեր արքա Դավիթ III-ին - Մ.Ֆ.) ու նրա զորքին հանձնեց որոշը։ Թագուհին զորքին հաջողություն ցանկացավ և ոտաբորիկ ուղեկցեց նրանց, ընդ որում իր արցունքներով ցողեց ռազմիկների զրահները։ Եվ ահա, երբ մերոնք մեկօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա մոտեցան Կարին բաղաբին, միայն այդ ժամանակ նրանք հետ ուղարկեցին սուլթանի դեսպաններին ու նրանց հետ էլ նաև մեր դեսպանին, որին տրված նամակում գրեցին այսպես...։ Այսպիսի պատասխան գրեցին, որից հետո, հանձնելով այն դեսպանին, վերջինիս աչքերին, նվերներ բաշխեցին և այս կերպ ուղարկեցին սուլթանի մոտ։ Դրանից հետո թագուհին հրամայեց իր բոլոր ռազմիկներին հեծնել ձիերը, իսկ ինքը բարձրացավ մի բարձրադիր վայր, որտեղից կարող էր դիտել ամեն ինչ։ Այստեղ, աղոթելով աստծուն, նա երկար ժամանակ լաց էր լինում։ Իրոք, երբ նա վեր ելավ, ողջ այդ վայրը լցված էր նրա արցունքներով։ Դրանից հետո նա իր մոտ կանչեց հայտնիներին և հրամայեց Երիսթավանդներին, որպեսզի նրանցից ամեն մեկը մոտենա սուրբ խաչին, խոնարհվի և հաղորդվի։ Եվ ահա բոլորը սկսեցին մոտենալ և արցունքն աչքերին հաղթանակ խնդրելով խոնարհվել խաչին ու համբուրել այն, ինչպես նաև ձեռք մեկնել Թամարային...։ Իսկ այժմ հիշատակենք այն մասին, թե ինչպես աստված ողորմածություն դրսևորեց իր ժողովրդի նկատմամբ՝ սուրբ աստվածամոր և կենարար խաչի շնորհիվ։ Այսպես ուրեմն, երբ մեր զորքերը ժամանեցին Բասիանի երկիր, այնտեղ գտան ճամբար զարկած սուլթանին։ Մոտենալով վերջինիս ճամբարին՝ նրանք տեսան, որ թշնամին տեղավորվել է ինչպես պատահի և նույնիսկ պահակայիններ չի թողել։ Հենց տեղում էլ վրաց զորքը շարվեց, իսկ հետո, մի քիչ շտապեցնելով ձիերին, գնաց հակառակորդի վրա։ Եվ ահա, երբ թուրքերը, տեսան, որ սուրբ սպառնալից կերպով իրենց վրա են գալիս, թողեցին սեփական ճամբարը և նետվեցին դեպի ամրությունները, բանի որ աստված նրանց վրա մեծ սարսափ տարածեց։ Իրենց հերթին բրիստոնյաները, երբ իրենց առաջ տեսան փախչողներին, նետվեցին նրանց վրա և, թույլ չտալով փախչել, շրջապատեցին։ Եվ աստված հակառակորդին նրանց ձեռքը հանձնեց, բանից այդ ժամանակ իրոք զարմանալի մի տեսարան էր կարելի տեսնել, երբ հաղթվածներ իրենք յուրաքանչյուրին էին կապակցում, նրանց, որոնց հաջողվել էր խուսափել սիրից։ Առավել հայտնի մեկը կապակցվում էր իր իսկ կողմնակցին կողմից, որը պակաս հայտնի էր, իսկ ամենահայտնիներն էլ կապակցվում էին ձիերի պոչերին։ Մեկ պարսկական կապում էին մինչև 20 հոգի՝ իրար ամրացնելով դրանց մազերով։ Դեռևս դեղին պատանին բերում էր լավագույն ռազմիկներին՝ այծերի նման։ Ուսումնասիրելով տեղանքը՝ ում որ գտնում էին, մերոնք սպառնում էին, իսկ այլոց էլ՝ ծոերի նման հավաքում։ Այնուհանդերձ նրանք բաց թողեցին թշնամիների անթիվ բանակության, բանի որ 100 մահադակային հազիվ գալիս էր մեկ բրիստոնյա, որը կարող էր բռնել նրանց։ Ահա այսպիսի մեծագույն հաղթանակով պարզևատրեց աստված Թամարային իր արցունքներին և ամուր հավաքողի համար։ Երբ ամեն ինչ ավարտվեց՝ անդրադարձան թշնամիներին գույքին և հարուստ ավարին, բանի որ ոչ մի հնարավորություն չկար ոչ գնահատել, ոչ էլ հաշվել ոսկյա ու արծաթե սպասքեղներ, մեծ քանակի կտորեղեններ, ոսկյա զավաթներ, ամաններ ու մատուցարաններ, որոնք պատված էին մարգարիտներով, ինչպես նաև անոթներ և կաթսաներ, որոնք լի էին խելիքի դուրս ավարով, իսկ ո՞վ կարող է հաշվել ձիերի, ջորիների, ուղտերի, վրանների ու գորգերի քանակը, որոնք թշնամիները լքեցին» («Քարթլի-Ցխովեր»», Կասիլ Էդսմոնդվարի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»)։

«Այս Թամարի (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.) թագավորությունը կործանելու համար եկավ Ռուբենադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.), որը հետո ուներ Դամասկոսից և Հայեպից ժողոված զորք։ Երկայնաբազուկները նրանց դեմ դուրս ելան Բասեն երկրում, փախուստի մատնեցին, կոտորեցին և բնաջիջ արին նրանց։ Նրանք տապալեցին սուլթաններին և գերեցին երզնկայի (Մանկուգակյանների Եփրոսյանների վրա՝ Ալա-Էր-Հինին - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ասորիքի և Բալդաթի երկրներին։ Նրանք վերցրին թանկարժեք իրերով, ոսկով և մարգարիտներով իր սնդուկներ, մեծաթիվ վրաններ, սուլթանությունների դրոշներ, ոսկյա ու արծաթյա իրեր և այս ամենը՝ մեծ քանակությամբ։ Դաշտերն և հովիտները լիքն էին ուղտերով, ջորիներով ու ձիերով և դա Զորնիկունի 735 թվականին էր» («Քարթլի-Ցխովեր»», Ամանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»)։

«Դավիթ թագավորը (Քարթլիի թագավորության կրոստեր արքա Դավիթ III-ը - Մ.Ֆ.), անցնելով Բասեն, նկատեց, որ սուլթանի զորքը բնակություն էր հաստատել Ցոլոկերտում...։ Ակա՛յ Դավիթը հսկող Նշանակեց Երկայնաբազուկ Չաբարիային, ինչպես նաև ախալցխեցի Շավկա և Իվանե Թորեյիներին» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»)։

«Կարճ ժամանակ անց այս Նորադինը (ամենայն հավանականությամբ հեղինակը նկատի ունի Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահին - Մ.Ֆ.), ունենալով 200.000 հոգանոց զորք, կրկին մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին և, որպես պատճառ բռնելով այն, որ իբր ուզում էր ազատել հայերին Թամարայի (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.) իշխանությունից՝ ինչպես վկայում են պատմիչները, հայերի իսկ խնդրանքով։ Այնուհանդերձ, ինչքան էլ, որ մեծաթիվ էին Նորադինի զորքերը, Թամարա թագուհին հարմար էր իր լայնարձակ տիրույթներում զորք հավաքել, որոնք էլ պարսիկներին մատնեցին փախուստի, իսկ Նորադինի մտադրություններն էլ ոչնչացրին։ Նորադինը, մեծ կորուստներ կրելով իբերական զորավարներից, որոնք անընդհատ ու ողջամիտ կերպով կյանքի էին կոչում թագուհու կամքը, ջարդված հեռացան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 98)։

«Այդ տարի խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի - Մ.Ֆ.) որդի Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.) ջախջախիչ պարտություն կրեց իբերներից։ Իբերները հարձակվեցին և, սոսկալի հարված հասցնելով նրանց, անհամար ավար ձեռք բերին։ Նրա զորքերից մոտ 20.000 մարդ սպանվեց, իսկ շատերը, այդ թվում նաև նրա եղբայրը, գերի ընկան» (Ամանուն Եղեփացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 500)։

«Այս սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.) մարտ տվեց վրացիների դեմ, որոնք հաղթեցին նրան, իսկ նա, թողնելով ձի ու ջորի, ինչպես նաև բազում գանձեր, փախուստական գնաց իր գավառը» (Հովհաննես Ալոնգվանեցի «Հիշատակարան 1203 թվականի»)։

«Այստեղից սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.) կամեցավ անցնել Հայոց ու Վրաց աշխարհը՝ ամենևին մոռացած Աստծուն ու հույսը դրած իր աստծո վրա, որ ողջ աշխարհն ավերի առնի։ Եվ ահա Աստծո օգնականությամբ Մեծն Չաբարեի ու նրա հարազատ Իվանեի գլխավորությամբ եկավ, հասավ Վրաց զորքը, որոնց հետ էին նաև այլ աստվածասեր իշխաններ ու նախարարներ։ Նրանք հոգնախուսը և խառնիճադանք բազմությամբ հասան տաթկաց անօրեն զորքի վրա և անխնայ կոտորեցին վերջինիս։ Այդ ժամանակ ոմանք փախուստի դիմեցին, թեև սուլթանն անվստահ մնաց։ Այնուհանդերձ ավարի թիվը ո՞վ կարող էր թվել՝ ոսկի ու արծաթ, մետաքս, ուղտերի, ձիերի ու ջորիների երանակներ» (Ներսես Առաքելոցվանեցի «Հիշատակարան 1205 թվականի»)։

«Սուլթան Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.) հպարտորեն հարձակման անցավ Մանազկերտի ուղղությամբ, սակայն, մինչ նա պաշարել էր այդ ամրությունը, վրաց զորքերը հարձակվեցին և փախուստի մատնեցին նրան։ Նրանք իրենց հետ բռնեցին ու տարան նաև երզնկայի տեր Վահրամ-Հաինի (Մանկուգակյանների Եփրոսյանների վրա՝ Ալա-Էր-Հինին - Մ.Ֆ.) հետ դառնալով մեծ ավարով» (Ամբաստ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Օս Սուլանը (Քարթլիի թագավորության կրոստեր արքա Դավիթ III-ին - Մ.Ֆ.) Վրաստանը լցնում է թուրքերից իլաճ գերությամբ ու թալանով» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82)։

«Չաբարեն և Իվանեն հարկատու դարձրին նաև Կարին բաղաթի սուլթանին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4)։

«Հայոց և Վրաց զորավար Չաբարեն նաև Կարնո սուլթանին հարկի տակ դրեց» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված)։

«Քրիստոսի 1203 և Հայոց 651 թվականին Ռուբենդին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը - Մ.Ֆ.) կոտորվեց Չաբարեից» (Ամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1203 և 3այոց 651 թվականին Ռուբենդին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.3.) կոտորվեց 2ադարեից» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Թամարի (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.3.) այդ վերաբերմունքից սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.3.) սրտում վիրավորանք մնաց և, երբ, գործերը կարգի ընկան, նա մի մեծ բանակով մեկնեց Վրաստանի սահմանների ուղղությամբ: Նա նաև դեսպաններ ուղարկեց հարևան պետություններ և ամենից առաջ դիմեց Մուղիսեղին Տուրքիին, որը Ալքիստանի աղբյուրն էր: Սուլթանի որդին մարդ ուղարկեց նաև Մանկուչականների տիրակալ Ֆախրեդինի (Մանկուչականների էմիրության էմիր Վահրամ-Շահի – Մ.3.) մոտ, որը նստում էր Արգինջանում...: Այս Ֆախրեդինը, ըստ Ռուբենդինի հրամանի, ինքն էլ իր ռազմիկներին հավաքեց և սուլթանի հետ միասին ելավ Արգինջանից: Արգոմու մի մեկից (Սալդուխյանների էմիրության էմիր Ալա-Էդ-Ղին – Մ.3.) այդ ժամանակ նեղ դրության մեջ էր և ահա նաև ևս իր գործերը հավաքեց, որպեսզի միանա սուլթանին, չնայած մինչ այդ նա արդեն զրկվել էր իր իշխանությունից և նրա տիրույթները տրվել էին Ալքիստանում իշխող Մուղիսեղին Տուրքիին: Արգոմուից ևս այնքան զորք հավաքվեց, ինչքան աստղ կար երկնքում, և ահա նրանք բոլորով մեկնեցին Արխազի երկրի ուղղությամբ: Վրացիները ևս ընդհանուր ջանքեր գործադրեցին պաշտպանության համար ու երկու բանակներն իրար եկան: Ճանիքի երկիրը լցվեց մահացած մարդկանց դիակներով: Մինչ հաղթանակի արեգակը հորիզոնի վրա էր, թշնամիներն իրար դեմ դիմաց համառորեն մարտնչում էին և խլամի ձեռքում հնարավորություն կար: Հետո, սակայն, սուլթանի նժույգը սայթաքեց մի խլուրդի ընկ մեջ և գետին տապալվեց: Այդ ժամանակ նրա շրջապատի մարդիկ և մնացած զինվորները, որ ականատես էին եղել դրան, անմիջապես էլ իրենց կորցրին և, նետելով գեղեցիկ, նետվեցին դեպի սուլթանը: Սա խառնաշփոթ առաջացրեց և այդ ամենը ավարտվեց նրանով, որ նետածիկները ցրվեցին, շատերն ընկան, այլք էլ գերվեցին ու անհետ կորան: Գերի ընկավ նաև մեկի Ֆախրեդինը, իսկ սուլթանը Մելիք Մուղիսեղինի և մի խումբ հոգևորականների հետ միասին պատապարվեց Արգոմուին» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Նրանց ուժը այնքան մեծացավ, որ Իկոնիայի, Ադսարայի, Մալաթիայի ու Ռումի երկրում մահմեդականներին ենթակա բոլոր երկրների տեր Ռուբեն-Էդ-Ղին իբն խիծ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.3.) հավաքեց իր զորքը: Նա բերեց նաև մեծ թվով այլ զորքեր և գնաց Կարնո կողմը, որը նրա եղբայր Տուրքիի Շահ իբն խիծ-Արսլանին էր պատկանում: Եկան, սակայն, վրացիք, փախուստի մատնեցին նրան և դաժան վերաբերվեցին թե՛ նրան, թե՛ նրա զորքերին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակալուտար պատմություն»):

«Ավելի, այնտեղ էր, որ տեղի ունեցավ բախումը, որի ընթացքում պարտվեց Ռուբենդին իբն խիծ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.3.)» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

⁴¹⁸⁴ «Այդ ժամանակ ալ-Մելիք ալ-Աֆղալը ապստամբեց իր հորեղբոր՝ ալ-Մալիք ալ-Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.3.), դեմ և դա արեց այն թաղաքներում, որոնք նա տվել էր նրան տվել: Եվ ահա ալ-Ադիլը բանակ ուղարկեց նրա դեմ և վերագրավեց Շաբախտանը, Ջամիլը, ալ-Մուվազզարը, Սարուջը և Սինը: Ալ-Մելիք ալ-Մալիքը իր հերթին արշավեց Նաջմի ամրոցի դեմ և գրավեց այն ալ-Մալիք ալ-Աֆղալից, որին Սուլթանը տվել էր այն՝ վախճանալով, որ իր հորեղբայրը կվերցնի այն: Այնուհետև ալ-Աֆղալի մարդը գնաց Հայեպ՝ ալ-Մելիք ալ-Մալիքից հարցնելու, թե ի՞նչ է ուզում իր հորեղբայր ալ-Ադիլը և խնդրելու, որ նա վերադարձնի նրան պատկանող թաղաքները: Այս հարցը լուծելու համար Ալ-Մելիք ալ-Մալիքը Սեյֆ ալ-Ղին իբն Ալամ ալ-Ղինին ուղարկեց համակուս, սակայն ալ-Ադիլը հրաժարվեց այդ թաղաքներից որևէ մեկը վերադարձնել ալ-Աֆղալին, բացառությամբ Սումայսայի, ընդ որում նա նաև պայման դրեց, որ այդ պարագայում ալ-Աֆղալը ապագայում պետք է լռի այս հարցերի վերաբերյալ: Դրանից հետո ալ-Մալիք ալ-Ադիլը իր նստավայրը հաստատեց Ռուհա թաղաքում» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Հայեպի պատմության հատրված»):

⁴¹⁸⁵ «Մինչ դոժը (Վենետիկի հանրապետության դոժ Էմիլիո Դանդոլոն (1192-1205) – Մ.3.) ու մարկիզը (Մոնֆերատի մարկգրաֆ Բոնիֆացիոսը (1192-1207) – Մ.3.) գալերաներով կեցնեին 2ադարի նավահանգստից, այստեղ ժամանեց Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV – Մ.3.)՝ Կիր-Սահակ Կոստանդնուպոլսից կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.3.) որդին, որին այստեղ էր ուղարկեց Ֆիլիպ Գերմանացի աղբյուր (Հռոմեական Արքայական կայսրության կայսր Ֆիլիպ Եվաքրի (1196-1208) – Մ.3.): Սա ընդունվեց մեծ ուրախությամբ և պատիվներով: Եվ ահա դոժը նրան այնքան զայերներ ու նավեր տվեց, ինչքան որ անհրաժեշտ էր: Այսպես, երբ համընթաց բաժնի էր, նրանք եկան 2ադարի նավահանգստից: Նրանք այսպես լողացին, մինչև որ հասան Գյուրագ նավահանգստին, որի բնակիչները, երբ տեսան իրենց սենյորին, բաղաձայն պատրաստակամորեն հանձնեցին նրան՝ երդվելով հավատարիմ լինել: Նա ելավ այնտեղից և եկավ Կորֆու, որտեղ հանդիպեց գործին, որի իր վրաններն էլ խիղճ թաղաքի դիմաց, իսկ ձիերն էլ բաց էր թողել արածելու: Այստեղ, երբ ուխտավորները տեսան, որ նավահանգիստ է եկել Կոստանդնուպոլսի կայսեր որդին, դուք պետք է տեսնեիք այն քաջարի ասպետների ու մեծաբանական զինակիրների բանակը, որոնք շտապեցին նրան դիմավորելու իրենց լավ ձիերի վրա...: Այսպես նրանք մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի մարդերության 1203 թվականի երրորդության տոնին նրանք եկան այնտեղից՝ հավաքած բոլոր նավերը, բռնանալով, գալերաներն ու զորքը, ինչպես նաև իրենց հետ ունենալով բավականին մեծաբանական առևտրական նավեր, որոնք հենց այդտեղ էլ միացան նրանց: Օրը գեղեցիկ էր ու պարզ, եղանակը հանգիստ էր և թեթև բաժնի էր փչում...: Այսպես նրանք լողացին, մինչև որ հասան Կադմեյալին...: Այսպես զորքը հասավ Կորֆու...: Մնացած նավերը, որոնք անցան Անդրոսը, մտան Բոշ Դ՝Ամի...: Միայն այսպես նրանք առաջացան..., մինչև որ նրանք, որոնք գտնվում էին նավերի, գալերաների և բռնանալով վրա, իրենց առաջ տեսան Կոստանդնուպոլսից, նավահանգիստ մտան և խարխուխ ձգեցին...: Եվ ահա կոմսերն ու բարոնները Վենետիկի դոժի հետ միասին ցանաք իջան և խորհրդի հավաքվեցին...: Կոմսերն ու բարոնները համաձայնեցին դոժի խորհրդին, վերադարձան իրենց նավերը և այսպես ողջ գիշեր հանգստացան, իսկ հաջորդ օրը առավոտյան էլ՝ մոխսները ձուլվեցին Մարտի տոնի օրը, որը հունիկոն է, նավերի վրա բարձրացվեցին դրոշակները ու դրանք ծածկվեցին աշտարակների վրա: Միաժամանակ նաև վահանները հանվեցին ծածկոցներից ու կախվեցին նավերի կողքերին, ընդ որում բոլորը սկսեցին զննել իրենց գեղեցիկ, կարծես հաստատ գիտեին, որ դրանք շուտով իրենց պետք է կան...: Եվ ահա նավատիրերը հանեցին խարխուխները և բաժնու համընթաց պարզեցին առաքատները: Աստված, ինչպես պետք էր, նրանց համընթաց բաժնի ուղարկեց և նրանք անցան ուղիղ Կոստանդնուպոլսի պարիսպների դիմացով, այնքան մոտիկ պարիսպներից ու աշտարակներից, որ այն է արդեն դիպում էին դրանց: Պարիսպների ու աշտարակների վրա այնքան մարդ կար, որ կարծես ողջ քաղաքը հավաքվել էր այնտեղ: Այդ ժամանակ մեր Տեր Աստվածը ներշնչեց նրանց հետ կանգնել դեպի կղզիները շարժվելու իրենց որոշումով, որն ընդունվել էր Նախորդ օրը երեկոյան, կարծես դրա մասին ոչ ոք երբեք չէր լսել ու այդ մասին չէր խոսվել, և ահա նրանք անմիջապես ծովից ոտք դրեցին ամուր հողի վրա: Եվ ահա նրանք նավահանգիստ մտան լայն Ալեքսեյի պալատի դիմաց, որը կոչվում էր Քաղկեդաոնում...: Կոմսերն ու բարոնները ցանաք իջան ու տեղավորվեցին այս պալատում և քաղաքին մոտ, որտեղ շատերը վրաններ դրեցին, որից հետո նրանք հանեցին ձիերը բռնանալով և բոլոր գեղեցիկ ցանաք իջան, այնպես որ նավերի վրա մնացին միայն նավաստիները...: Դրանից հետո երրորդ օրը, երբ համընթաց բաժնի էր, նավաստիները բարձրացրին խարխուխները և այնպես դրեցին առաքատները, որ, շարժվելով գետաբերանի դեմ, եկան Կոստանդնուպոլսից մեկ յե վերև, որտեղ էլ մոտեցան Ալեքսեյին պատկանող ևս մեկ պալատի, որը կոչվում էր Սկուտար: Հենց այստեղ էլ խարխուխ գցեցին նավերը, բռնանալով և բոլոր գալերաները: Ինչ վերաբերվում է ասպետությանը, որը տեղավորվել էր Քաղկեդաոնում, ապա այն շարժվեց ափի երկայնքով: Այսպես՝ ֆրանկների զորքը տեղակայվեց սուրբ Գևորգի գետաբերանի մոտ՝ Սկուտարում, ինչպես նաև ավելի վերև՝ հակառակ հոսանքի...: Միայն այսպես նրանք ինն օր մնացին կանգնած, երբ, ով դրա կարիքն ուներ, ապահովվում էր իրեն պարենամթերքով, չնայած կարիքը, թերևս, ունեին բոլորը...: Այդ ընթացքում բավականին բազ ասպետներից կազմված մի ջոկատ կազմվեց, որը սկսեց հետևել նրան, որ վնաս չհասցվի ոչ պարենամթերք բերողներին, ոչ էլ նրանց, որոնք թափառում էին երկրով մեկ: Այդ ջոկատում էին էլ Դ՝Շակի Ծամպանցիի ու Գիյոմը, սրա եղբայր Օմե Դ՝Սեն-Շերոնը, Սանյե Դ՝Լիլը, կոմս Ժերարը և Լոմբարդիայի իշխանը, որը Մոնֆերատի մարկիզի վասալն էր: Նրանց հետ բավականին որակյալ 80 ասպետներ կային: Եվ ահա սրանք մի լեռան ստորոտում՝ զորքից մոտ երեք յե հեռավորության վրա, տեսան վրաններ, որոնք, ինչպես պարզվեց, Կոստանդնուպոլսի կայսր մեգարուկի վրաններն էին, որն իր հետ ուներ 500 հույն ասպետներ: Երբ մերոնք սրանց տեսան, իրենց մարդկանց շարեցին մարտական կարգով ու չորս ջոկատներով՝ որոշելով մարտնչել սրանց դեմ: Իրենց հերթին հույները, երբ տեսան կոստանդնուպոլսի, սեփական մարտական կարգերը կազմեցին վրանների մոտ և սկսեցին սպասել: Մերոնք առաջ շարժվեցին և մեծ ուժով հարձակվեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ Աստծո աջակցությամբ մարտը կարճ տևեց, հույները թիկունք դարձրին և առաջին իսկ ընդհարման արդյունքում դիմեցին փախուստի, որից հետո մերոնք մեկ ողջ յե հետապնդեցին նրանց: Մերոնք տիրեցին ոչ քիչ բանակի ձիերին՝ երիտասարդ հովաթանակներ ու մարտական ձիեր, ինչպես նաև ջորիների, ատարակների, վրանների ու այնպիսի ավարի, որը լինում է նաև դեպքում: Դրանից հետո նրանք ծամբար դարձան և ուրախ ընդունեցին արժանացան, որից հետո, ինչպես կարգն էր, բաժանեցին իրենց ավարը: Հաջորդ օրը կայսր Ալեքսեյը կոմսերի ու բարոնների մոտ հրամանագրով մեկին ուղարկեց...: Այդ ժամանակ այս պատգամավորը հեռացավ ու գնաց Կոստանդնուպոլիս՝ կայսր Ալեքսեյի մոտ: Այդ ժամանակ բարոնները խորհրդակցեցին իրար մեջ ու որոշեցին հաջորդ օրը Ալեքսեյին՝ Կոստանդնուպոլսի կայսեր որդուն, ցույց տալ քաղաքին...: Այդ ժամանակ, սակայն, այդ հողի ու երկրի ոչ մի մասը չույժ տվեց, որ համակիր է նրան՝ վախճանալով կայսր Ալեքսեյին: Դրանից հետո նրանք ծամբար դարձան և ուրախ ընդունեցին արժանացան, որից հետո, ինչպես կարգն էր, բաժանեցին իրենց ավարը: Դրանից հետո նրանք կրկին հավաքվեցին խորհրդին...: Ի վերջո, խորհուրդը հանգեց որոշման, ըստ որի կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացուն (Ֆլանդրիայի կոմս (1195-1205), Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ին – Մ.3.) հանձնվեց առաջապահը, բանի որ սա ավելի շատ, բան ցանկացած որևէ մեկը ուներ նետածիկներ և արքայազնավորներ: Դրանից հետո

որոշվեց, որ երկրորդ մարտական ջոկատը կկազմեն Անրին, նրա եղբայր Մատյե Դ՛Վիլանկուրը, Բալդուին Դ՛Բուլուարը և շատ այլ քաջարի ասպետներ նրանց հողերից ու երկրներից: Երրորդ մարտական ջոկատը կազմվեց կոմս Դ՛Սեն-Պոլից (**Սեն-Պոլի կոմս Դյուգոյից (1165-1205) – Մ.Գ.**), Պիեռ Ամինեացուց, նրա եղբորորդուց, Էստաշ Դ՛Կանտելեից, Անտո Դ՛Կայեից և շատ այլ խիզախ ասպետներից նրանց հողերից ու երկրներից: Զորորդ մարտական ջոկատը, որ բավականին մեծաքանակ, ուժեղ և հզոր էր, բանգի այնտեղ շատ քաջարի ու հզոր ռազմիկներ կային, կազմվեց Լուի Բլուացու և Շարտրագու (**Բլուայի կոմս Լյուդովիկոս Շարտրագու (1191-1205) – Մ.Գ.**) ուժերից: Հինգերորդ մարտական ջոկատը կազմվեց Մատյե Դ՛Մոնմորանսիից և շամպայցիներից: Այստեղ էին Շամպայի մարշալ ժոֆրուան, Օժե Դ՛Սեն-Շերոնը, Սանայե Դ՛Լիլը, Միլոն Լ՛Բրեբանը, Մակեր Դ՛Դենտ Մենեն, Ժան Ֆուռնը, Գվի Դ՛Շապպը, նրա եղբորորդին, Կլարեմոն և Ռոբեր Դ՛Ռոնստան: Ահա, բոլոր այս մարդիկ էլ կազմեցին հինգերորդ մարտական ջոկատը և իմացե՛ք, որ այստեղ ևս շատ քաջարի ասպետներ կային: Վեցերորդ ռազմական ջոկատը կազմված էր բուրգունդացիներից և այստեղ էին էր Դ՛Շանլիտ Շամպանցին, Գիյոնը, նրա եղբայրը, Ռիշար Դ՛Դանսիեռը, նրա եղբայրը, Գվի Դ՛Պենը, Էնը, նրա եղբայրը, Օտ Դ՛Լանդը, Դվի Դ՛Կոնֆլանը և մարդիկ նրանց երկրներից ու հողերից: Յոթերորդ մարտական ջոկատը կազմում էին մարկիզ Բոնեֆացիոս Մոնֆերատցին իր ջոկատով ու այս ջոկատը շատ մեծ էր: Այնտեղ էին լոմբարդցիները, տոսկանացիները, գերմանացիները և այն հողերից սերող բոլոր մարդիկ, որոնք տարածվում են Մոն-Սենիից մինչև Լիոն ու Ռոնա: Ահա, սրանք բոլորը մարկիզի այդ մարտական ջոկատում էին և որոշվեց, որ նա կկազմի վերջապահը: Դրանից հետո որոշվեց օրը, երբ նրանք կհավաքվեն նավերի վրա, որպեսզի, կամ տիրեն երկրին ու կնւղանի մասն, կամ էլ կործանվեն: Եվ իմացե՛ք, որ առաջիկայում սպասվում էր ամենախոնավոր գործերից մեկը, որ երբևէ իրականացվել էր...: Վրա հասավ այն օրը, որը որոշված էր, և ահա ասպետները իրենց մարտական նժույգների հետ միասին, գինված և իջեցրած երեսակներով, պատրաստվեցին: Զրահապատված ու թաքված էին նաև նրանց ձիերը, իսկ նրանք էլ, որ անսովոր էի ճակատամարտին, բոլորը մեծ նավերի վրա էին: Բոլոր գալերաները գինված ու հանդերձավորված էին: Արևածագից հետո հիմնալի մի առավոտ էր և կայր Ալեքսեյը մարտական կարգով շարված շատ ռազմիկների գլուխն անցած սպասում էր նրանց՝ շրջապատված մեծաքանակ շքախմբով ու կանգնած այն կողմում: Եվ ահա նկեցին շեփորները և ամեն մի գալերայի կցեցին մի բեռնակով, որպեսզի հեշտ լինել լողալը: Ոչ-ոք չէր հարցնում, թե ով պետք է առաջնիւղ ելնի, ով կարող էր, նա էլ պետք է այդպես վարվեր: Ասպետները, որոնք բեռնանավերի վրա էին, ցատկում էին ջուրը և, մինչև գոտկատեղը ջրի մեջ, լիակատար գինվածությամբ, ցած իջեցրած երեսակներով ու թրերը ձեռքերին առաջանում էին, ինչպես և վարպետ նետածիգներն ու արքայետավորները և նրանց բարեխիղճ գինակիրները: Ահա այսպես ամեն մի ջոկատ այն ելավ այն վայրում, որն իրեն վիճակվեց: Հույները ձևացրին, թե մտադրել էին իրոք դիմարդել նրանց, սակայն, հազիվ էին մերոնք դեպի նրանց ուղղել նիզակները, երբ նրանք թիկունք դարձրին և, ինչպես ուժ ունեին, թողեցին դիրքերը: Եվ իմացե՛ք, որ երբեք ոչ մի նավահանգիստ այդքան փառահեղ կերպով չի գրավվել: Ահա դրանից հետո էր, որ նավաստիները սկսեցին բացել բեռնանավերի դռնակները և զգել կամրջակները, որից հետո սկսեցին դուրս հանել ձիերին: Դրանից հետո միայն մերոնք շարվեցին այնպես, ինչպես որոշված էր: Ֆլանդրիայի կոմս Բալդուինը և Էնոն, որոնք կազմում էին առաջապահը, առաջ սլացան, իսկ նրանց էլ հետևեցին մնացած մարտական ջոկատները այն կարգով, որով որոշված էր: Այսպես նրանք սլացան մինչև այն վայրը, որտեղ առաջ տեղակայված էր կայսրը: Վերջինս, սակայն, լքելով վրանները, շուտ էր եկել դեպի Կոստանդնուպոլիս և մերոնք այնտեղ բավարար ավար վերցրեցին: Մեր բարոնների որոշումն այնպիսին էր, որ նրանք տեղակայվեն Գալաթի աշտարակի դիմաց, որտեղ ամրացված էր շոթան, որով մուտք ու ելք էր ապահովվում Կոստանդնուպոլիս: Եվ իրոք իմացե՛ք, որ, յուրաքանչյուր ոք, ով ուզում է մտնել Կոստանդնուպոլիս նավահանգիստ, պետք է անցնի այդ շոթայի վրայով: Արդյունքում մեր բարոնները լավ տեսնում էին, որ, եթե նրանք չգրավեն այդ աշտարակը և չկտրեն շոթան, իրենց գործերը վատ կգնան և իրենք կկործանվեն: Եվ այսպես, այդ գիշեր տեղավորվելով իրշատակված աշտարակի դիմաց գտնվող հրեական թաղամասում, որը կոչվում էր Էստանոր ու մի ողջ քաղաք էր կազմում՝ շատ գեղեցիկ ու հարուստ, նրանք լավ գիշերապահակ դրեցին: Հաջորդ օրն աքաղաղի երրորդ կանչի ժամանակ նրանք, որոնք գտնվում էին Գալաթի աշտարակում, ինչպես նաև քաղաքից սրանց օգնության եկածները բեռնանավերով արտագրոհ իրականացրեցին, որից հետո դեպի գեղքերը նետվեցին նաև մերոնք: Այնտեղ մարտնչում էին ժակ Դ՛Ալենը ու նրա հետևակայիները և իմացե՛ք, որ նրանց փնկյալ ծանր էր: Ժակը չէր հարվածով վերք ստացավ դեմքին և մահացու վտանգի մեջ հայտնվեց: Այդ ժամանակ Նիկոլա Դ՛ժակն անունով նրա ասպետներից մեկը ցատկեց ձիու վրա և հիմնալի կերպով փրկեց իր տիրոջը, որից հետո իրեն այնքան լավ դրսևորեց, որ դրա համար մեծագույն գովեստի արժանացավ: Դրանից հետո ճամբարում մարտակոչ հնչեց և մեր մարդիկ սկսեցին բոլոր կողմերից վազելով մտնելու՝ ի վերջո քաջաբար հետ շարտեղով թշնամիներին, այնպես որ սրանցից շատերը սպանվեցին կամ գերեզմարվեցին, ընդ որում այս արտագրոհ իրականացրողների մեջ կային նաև այնպիսիները, որոնք, չկարողանալով վերադառնալ աշտարակ, նետվեցին դեպի բեռնանավերը, որոնով եկել էին, և սրանցից շատերը խեղդվեցին, թեև ոմանք էլ փրկվեցին: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք ուղղվեցին դեպի աշտարակ, ապա սրանց ճամբարում գտնվողները կրկնակույս հետապնդեցին այն աստիճան, որ նրանք չկարողացան փակել դարպասները: Արդյունքում այդտեղ՝ դարպասների մոտ, մեծ մարտ սկսվեց և մերոնք, ուժով բացելով դարպասները, տիրեցին դրան: Այդտեղ շատերը սպանվեցին կամ գերի ընկան: Գալաթի ամրոցը ահա այն կերպ գրավվեց, որի արդյունքում ուժով վերցվեց նաև Կոստանդնուպոլիս նավահանգիստը: Ռազմիկները գերի առանկից շատ ոգևորվեցին և սկսեցին ի սրտե շնորհակալություն հայտնել Աստծուն, իսկ քաղաքի բնակիչներն էլ անչափ տխրեցին: Հաջորդ օրը նավերն ու այլ նավակները, գալերաներն ու բեռնանավերը նավահանգիստ մտան: Այդ ժամանակ կրկին խորհուրդ գումարեցին, որպեսզի որոշեն հետագա անելիքը՝ հարձակվեն քաղաքի վրա ցամաքից, թե՞ ծովից...: Ի վերջո, որոշվեց, որ վենետիկցիները գրոհի կզենան ծովից, իսկ բարոններն ու մնացած ռազմիկներն էլ՝ ցամաքից: Այսպես մնացին չորս օր, իսկ հինգերորդ օրը ողջ գործը գինված ելավ այն կարգով, որը որոշված էր առաջանալով նավահանգստի ափով մինչև Վլաթերոյան պալատ: Ինչ վերաբերվում է նավատորմին, ապա հենց այդտեղից էլ այն հասավ մինչև նավահանգստի ծայրը: Այդտեղ մի գետակ կար, որը ծովն էր թափվում և այն տեղակայված էր այն կերպ, որ նրա վրայով հնարավոր էր անցնել միայն քարե կամրջի վրայով: Հույները բանդեցին այդ կամուրջը և բարոնները գորբին հրահանգեցին աշխատել ողջ օրն ու գիշերը, որպեսզի վերականգնեն այն: Այս կերպ կամուրջը վերականգնվեց և առավելապես մարտական ջոկատները կրկին գեղե վերցրեցին: Նրանք սլացան մեկը մյուսի հետևից, ինչպես որոշված էր, և մոտեցան քաղաքին: Քաղաքից, սակայն, ոչ-ոք նրանց ընդառաջ չեկավ ոչ դա իրաջեփ պես մի բան էր, բանգի մեր մեկ ռազմիկին բաժին էր հասնում քաղաքի 200 բնակիչ: Այդ ժամանակ բարոնների խորհուրդը որոշեց, որ իրենք կտեղակայվեն Վլաթերոյան պալատի ու Բոհեմունդի դղյակի միջև գտնվող մի վայրում, որն իրենց պարսպապատ մի աքաբյություն էր ներկայացնում...: Իրենց հերթին վենետիկցիները ծովում էին՝ նավերի ու նավակների վրա, որոնց վրա էլ հենց աստիճաններ դրեցին: Նրանք տեղակայեցին նաև մանգոլիները, քարանդակները և, ընդհանրապես, շատ լավ նախապատրաստվեցին գրոհին: Բարոնները ևս իրենց հերթին գողինն պատրաստվեցին ցամաքի կողմից՝ դնելով քարանդակներ ու մանգոլիներ: Եվ իմացե՛ք, որ նրանք ոչ մի պահ չէին հանգստանում, բանգի օրվա ու գիշերվա ոչ մի ժամ չկար, որ նրանցից մեկը մարտական ջոկատներից մեկի հետ չկանգներ դարպասների մոտ, որպեսզի հսկեր պաշարողական մեքենաները և դեմ ելնել արտագրոհներին: Այնուհանդերձ, սակայն, չնայած այդ ամենին, հույները չէին հրաժարվում արտագրոհ իրականացնելու փորձերից մեկ այս, մեկ մյուս դարպասներից: Նրանք դրանք շատ հաճախ էին իրականացնում, այնպես, որ գործը օրական 6-7 անգամ ստիպվեց էր լինում գնել դիմել, ընդ որում հնարավորություն կար նաև ճամբարից հեռանալ պարենամթերք ձեռք բերելու համար չորս ինքնաձիգի հարվածից ավել հեռավորության վրա, որի արդյունքում պարենի պակաս զգացվեց, բացառությամբ այլուրի ու յուրի, դե իսկ դրանք էլ քիչ էին, իսկ թարմ միս ընդհանրապես չկար ու այդ պակասը լրացվում էր սպանված ձիերի հաշվին: Եվ իմացե՛ք, որ գորբին ունեյիքեղեն էր մնացել միայն երեք շաբաթվա համար: Ուխտավորները բոլորը հայտնվեցին մեծ վտանգի մեջ, բանգի երբեք նման փոքր բանակի մարդիկ չէին պաշարել նման մեծ բանակի մարդկանց մի ինչ-որ քաղաքում: Այս պայմաններում, ահա նրանք մի հիմնալի բան մտածեցին, բանգի պատեցի իրենց ճամբարը փայտյա պարսպով ու այդ կերպ իրենց սկսեցին ավելի հուսալի և անվտանգ զգալ: Իրենց հերթին, ինչպես ասվեց, հույներն այնքան հաճախ էին արտագրոհներ իրականացնում, որ քիթ արբելու ժամանակ չէին թողնում և, նրանք, որոնք ճամբարում էին, անընդհատ նրանց հետ էին մղում, ընդ որում ամեն անգամ, երբ հույները նման բան էին ձեռնարկում, շատ մարդիկ էին կորցնում: Մի անգամ, երբ պահպանություն իրականացնում էին բուրգունդացիները, քաղաքից ելան հույների լավագույն ռազմիկները, իսկ նրանք էլ, որ ճամբարում էին, իրենք կողովից նետվեցին նրանց վրա շատ վճռական կերպով և այնքան մոտ սեղմեցին դարպասներին, որ վերևից նրանց վրա քարերի մի իսկական հեղեղ թաթվեց: Այսպես գերվեց քաղաքի հույներից լավագույններից մեկը՝ Կոստանդնուի Լասկարը, ընդ որում Գոտյե Դ՛Նյուլենն էլ, որ գերեց նրան, այդ արեք թշնամուն վերցնելով հենց ձիու վրայից: Այդտեղ էր, որ Գիյոն Դ՛Շանլիտի ձեռքը քարի հարվածից կոտրվեց ու դա իրոք մեծ կորուստ էր, բանգի նա իրոք շատ քաջարի ու խիզախ էր: Ես ի վիճակի չեմ թվարկել բոլոր ընդհարումները և ասել բոլոր սպանվածների մասին, սակայն միայն կասեմ, որ, երբ ընդհարումն ավարտվեց, եկավ կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացու և Դ՛Էնոյի եղբայր Անրիի շքախմբից Էստաշ Դ՛Մարշ անունով մի ասպետ, որի հագին միայն կամքինիզոն ու երկաթյա սաղավարտ կար: Սա, վախ՛մը զցած վզի վրա, շատ ջանք էր գործադրել, որ հետ շարտի թշնամուն ու նա մեծ գովեստների արժանացավ: Ինչպես արդեն ասացի, օր չէր անցնում, որ հույները արտագրոհ չիրականացնեին և ես չեմ կարող պատմել դրանց բոլորի մասին, միայն կասեմ, որ հույներն այնքան մոտիկ էին իրենց պահում ուխտավորներին, որ սրանք չէին կարողանում ոչ թնել, ոչ հանգստանալ և ոչ էլ հաց ուտել այլ կերպ, բան գնեք ձեռքերին: Եվս ևս արտագրոհ հույներն իրականացրեցին ավելի վերև գտնվող դարպասներից, որի ընթացքում նրանք կրկին շատ մարդկանց կորցրին, սակայն այդ ընթացքում սպանվեց նաև ասպետ Գիյոն Դ՛ժին: Հենց այդ ընդհարումում էր, որ իրեն հիմնալի դրսևորեց Մատյե Դ՛Վալիկուրը, որը կորցրեց իր ձիուն՝ այն սպանվեց կամրջի մոտ տեղի ունեցած

ընդհարումում: Ընդհանրապես, այդ ընդհարմանը մասնակցած բոլոր մարդիկ էլ իրենց արհաբար դրսևորեցին: Այդ դարպասների մոտ, որոնք տեղակայված էին Վլաբերկյան պալատից բարձր ու դոռնցից էլ հենց ամենից հաճախ էին արտագործներ իրականացնում, աչքի ընկավ ոչ այլ ոք, քան Պիեռ Դ'Արաշեն, բանգի հենց նա էր, որ ամենից մոտիկ էր տեղակայված այդ դարպասներին և այս պատճառով էլ ավելի շատ էր մասնակցում ընդհարումներին: Այս վտանգներն ու փորձությունները շարունակվեցին մոտ 10 օր, մինչև որ ի վերջո հինգշաբթի առավոտյան ուխտավորները չպատահանեցին աստիճաններ և չնախապատրաստվեցին վճռական գրոհի: Իրենց հերթին վճենտիկցիները պատրաստվեցին նույնն անել ծովի կողմից: Որոշված էր գրոհն իրականացնել այն կերպ, որ 7 մարտական ջոկատներից երեքը պահպանեն ճամբարը, իսկ 4-ը գնան գրոհի: Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսը պետք է պահպաներ ճամբարը դաշտերի կողմից ու այդ խնդիրն էին իրականացնելու նաև շամպանցիների ու բուրգունցիների ջոկատները Մատյե Դ'Մոնտրանսիի գլխավորությամբ: Իրենց հերթին կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացին ու Դ'Էտեն իրենց մարդկանցով գնացին գրոհի: Գրոհի գնացին նաև Անրի, Նրա եղբայրը, Լուի Բլուացին ու Շարտրացին, կոմս Դյուգ Դ'Սեն-Պոլը ու Նրանց հետ գտնվողները: Նրանք երկու աստիճաններ հենեցին ծովի մոտ գտնվող մի նախապարսպի: Պետք է ասել, որ այդ պարիսպն ամբողջովին պատված էր անգլերով ու դաներով, թեև գրոհն էլ շատ հզոր էր, դաժան ու երկարատև: Եվ ահա մարդկային պոռթկումի մեջ երկու ասպետներ ու երկու զինակիրներ վեր մագլցեցին աստիճաններով ու գրավեցին այդ պարիսպը: Դրանից հետո պարսպի վրա մագլցեցին ևս 15 հոգի և այնտեղ նրանք դեմ առ դեմ սկսեցին իրար հետ մարտնչել տապալներով ու թերթով: Նրանք, որոնք բաղաթում էին, ինքնա ինքնապալո էլ լարեցին ուժերը և հետ շարտեցին մտրոց, իսկ երկու հոգի էլ նույնիսկ գերվեցին ու բերվեցին կայսր Ալեքսեի մոտ, որը դրանից շատ ուրախացավ: Այս կերպ, ահա, ֆրանսիացիների կողմից գրոհն ընդհատվեց, բանգի այնտեղ շատ փրավորներ ու խեղվածներ կային: Բարոններն այդ ամենից շատ ներգվեցին: Այդ ժամանակ իր պարտականությունների մասին չէր մոռացել նաև Վենետիկի դոժը, որը, իր նավերը, բեռնանավերն ու նավակները շարելով մեկ շարքով, առաջացավ մոտ երեք ինքնաձիգի հարվածի հեռավորություն: Եվ ահա նա մոտեցավ ափին պարիսպների ու աստիճանների մոտ: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե նավերից ու բեռնանավերից ինչպե՞ս են մանգրիոնները բարեր նետում, ինչպես էին թռչում նետերը ինքնաձիգներից և անվերջ հարվածներ հասցվում արեւմտեցի: Տեսնել էր պետք նաև, թե ինչպես բաղաթի կողմից շատ բաջաբար պաշտպանում էին պարիսպներն ու աշտարակները: Արդյունքում պարիսպներին ընդհուպ մոտեցված նավերի վրա գտնվող հարթակների վրայով հարձակվողները այն աստիճան առաջացան, որ ռազմիկները սկսեցին մարտնչել թերթով ու նիզակներով: Մի այնպիսի մեծ աղմուկ էր բարձրացել, որ թվում էր, թե գետինն ու ծովը ինսպել են: Արդ իմացե՞ք, որ զայերաները չհամարձակվեցին մոտենալ ափին և այժմ դուք կստե՞ք զարմանալի արհուրթյան մասին, բանգի Վենետիկի դոժը, որը մի քան մարդ էր և մագաչափ իսկ չէր տեսնում, օդագրանից հազի կանգնած էր սեփական զայերայի բթին և պահում էր սուրը Մարկոսի դրոշը: Եվ ահա նա գոչեց իր մարդկանց, որ իրեն ափ հանեն, ընդ որում ասաց, որ, եթե այդպես չվարվեն, նա նրանց կպատժի: Արդյունքում զայերան այնպես վարեցին, որ այն մոտեցավ ափին: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք դուրս ցատկեցին զայերայից և ցամաք հասցրեցին սուրը Մարկոսի դրոշը: Երբ վենետիկցիները ցամաքի վրա տեսան սուրը Մարկոսի դրոշը և իրենց սենյորի զայերան, որը ափ էր իջել իրենցից առաջ, նրանցից յուրաքանչյուրը ամառ զգաց դրանից ու արդյունքում բոլոր նրանք ափ իջան: Նրանք, որոնք բեռնանավերի վրա էին, դուրս ցատկեցին և ափ իջան, ով ինչպես կարող էր արագ և որտեղ պատահե՞ր: Դուք պետք է տեսնե՞ք այդ հրաշալի գրոհը: Այդ ժամանակ նաև Շամպայի մարշալ Ժոֆրուա Դ'Վիլարդուենը, որը շարտարեց այս աշխատանքը, կվկայի, ու ավելի քան 40 հոգի որպես ճշմարտություն կհաստատեն, որ իրենք աշտարակներից մեկի վրա տեսել են սուրը Մարկոսի դրոշը, սակայն այդպես էլ չեն կարողացել հասկանալ, թե այդ ինչպես է եղել: Իսկ այժմ լսե՞ք զարմանալի մի հրաշքի մասին, բանգի նրանք, որոնք բաղաթում էին, լքելով պարիսպները դիմեցին փախուստի, իսկ վենետիկցիներն էլ, որը որից արագ ինչպես կարողացավ, մտան բաղաթ, այնպես որ նրանք տիրեցին 25 աշտարակներ և դրանք լցրին իրենց մարդկանցով: Դոժը վերցրեց մի նավակ և սուրհանդակ ուղարկեց գործի բարոնների մոտ՝ հրամայելով տեղյակ պահել նրանց այն մասին, որ վենետիկցիների ձեռքում են արդեն 25 աշտարակներ և իրենք գիտեն, որ կկարողանան պահել դրանք: Բարոններն այնքան ուրախացան այդ ամենից, որ չէին կարողանում հավատալ դառ իսկությանը: Այդ ժամանակ վենետիկցիները իրենց նավերով սկսեցին ձիեր ու մարտական նժույգներ ուղարկել՝ նրանցից, որոնք ձեռք էին գցել բաղաթում: Իր հերթին կայսր Ալեքսեյը, երբ տեսավ, որ վենետիկցիները այդ կերպ բաղաթ մտան, սկսեց նրանց դեմ ուղարկել իր մարդկանց շատ մեծ քանակությամբ: Այդ ժամանակ վենետիկցիներն իրենց հերթին, տեսան, որ չեն կարող դիմանալ, կրակ վառեցին իրենց ու հույների միջև, ընդ որում, բանի որ բամին փչում էր մեր մարդկանց կողմից, կրակն այն ուժով բռնկվեց, որ հույները չէին կարողանում տեսնել մեր մարդկանց: Այդ ժամանակ վենետիկցիները վերադարձան աշտարակները, որոնք հավթել ու տիրել էին: Դրանից հետո կայսր Ալեքսեյ Կոստանդնուպոլսեցին իր բոլոր ուժերով սկսեց դուրս գալ բաղաթից ճամբարից մոտ մեկ յե հեռավորության վրա գտնվող դարպասներից և նա այնպես մարդկանց հանեց, որ թվում էր, թե ողջ աշխարհն է այդտեղ: Նա իր մարտական ուժերը շարեց դաշտում և նրանք սլացան ճամբարի վրա: Երբ մեր ֆրանկներն այդ տեսան, նրանք ամենուր գնեցից դիմեցին: Այդ պահին մարտական մեքենաների պահպանությունն իրականացնում էին Ֆլանդրիայի դուքս Բալդուինի և Էնոյի եղբայր Անրի, Մատյե Դ'Վալիսկուրը, Բալդուին Դ'Բելուվարն ու նրանց հետ եղող մարդիկ: Եվ ահա հենց սրանց աչքի առաջ կայսր Ալեքսեյը շարեց շատ ռազմիկների, որոնք պետք է, էլենվոլ երեք դարպասներից, առաջ նետվեցին և ճամբարի վրա գային մյուս կողմից: Այդ ժամանակ, ահա, ճամբարից ելան մինչ այդ կազմված վեց մարտական ջոկատները և շարվեցին փայտյա ցցապարսի դիմաց, իսկ ասպետների զինակիրներն ու ծիսականներն էլ հետևակ կիսանցեցին նրանց ձիերի գավակների մոտ: Նետաձիգներն ու արթալետավորները տեղավորվեցին սրանց բոլորից առաջ, ընդ որում սրանց հետ էին նաև հետևակ ասպետներից 200 հոգի էին, որոնք առանձին հետևակ ջոկատ կազմեցին, բանի որ նրանք ընդհանրապես ձիեր չուներին: Այսպես նրանք անշարժ կանգնած մնացին ցցապարսպի առաջ ու չշարժվեցին, իսկ դա իրոք իմաստուն որոշում էր, բանգի, եթե նրանք ելնեին ու դաշտ դուրս գային, որ հարվածեին թշնամուն, ապա վերջինիս իսկապական բանակությամբ մարդ ունենալու պատճառով նրանց ուղղակի կձգվեին: Թվում էր, թե ողջ հարթավայրը պատված է թշնամիների մարտական ջոկատներով և սրանք աստիճանաբար լրիվ կարգով շարժվում էին: Դա իրոք վտանգավոր պահ էր, բանգի մեր ջոկատները վեցն էին, իսկ թշնամունը՝ 60 հատ, ընդ որում մեր ջոկատներից և ոչ մեկը մեծ չէր նրանց որևէ մի ջոկատից: Այնուհանդերձ մերոնք այն կերպ էին շարվել, որ ինքնավոր չէր նրանց մոտենալ ոչ դիմացից ու ոչ էլ թիկնաճից: Կայսր Ալեքսեյը մոտեցավ մեր ուժերին այնպես, որ սկսեց իր բոլոր այն մարդկանց, որոնք ժամանակ, սակայն, վենետիկի դոժը, իմանալով այս ամենի մասին, հրամայեց իր մարդկանց թողնել նվաճված աշտարակները՝ ասելով, որ ցանկանում է ապրել կամ մեռնել ուխտավորների հետ: Այս կերպ, ահա, նա շարժվեց ճամբարի ուղղությամբ և առաջինը ոտքը ցամաք դրեց այնքան մարդու հետ միասին, ինչպես կարողացել էր բերել: Ուխտավորների և հույների մարտական ջոկատները երկար կանգնած մնացին միմյանց դեմ, ընդ որում ոչ ոմիների էին համարձակվում հեռանալ իրենց դիրքերից և հարձակվել մտրոց վրա, ոչ էլ տիրոնք էին ուզում թողնել ցցապարսպը: Այդ ժամանակ կայսրը Ալեքսեյը, տեսնելով այդ ամենը, սկսեց հետ բաշել իր մարդկանց, իսկ երբ այդ ավարտեց, հետ դարձավ նաև ինքը: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ ուխտավորների գործը տեսավ այդ, աստիճանաբար սկսեցին վարձել հույների ուղղությամբ, ընդ որում հույների ջոկատները թողեցին իրենց դիրքերը և աստիճանաբար շարժվելով նահանգեցին դեպի Արթեպիպոս կղզիով պալատը: Արդ իմացե՞ք, որ Աստված երեք մարդկանց ավելի մեծ վտանգից չէր ազատել, բան այն վտանգից, որ նա փրկեց ուխտավորների այդ օրը և իմացե՞ք, որ չկար նրանց շարքերում նման մի բան, որը մեծագույն ուրախություն չապրեր: Ահա այդպես այդ օրը մարտը դադարեց, բանգի, ինչպես Աստծո կամքն է, ոչինչ հավերժ չէ: Կայսր Ալեքսեյը բաղաթ վերադարձավ, իսկ նրանք, որոնք գործում էին, հոգնած ու հյուժված գնացին ճամբար և իրենց վրայից ցած նետեցին ռազմական հանդերձները: Դրանից հետո նրանք խմեցին ու մի քիչ կերան, բանի որ ուտելիքեղեն քիչ ունեին: Իսկ այժմ լսե՞ք մեր Աստծո հրաշագործությունների մասին, թե ինչպես է նա դրանք անում ամեն տեղ, որտեղ ուզում: Բանն այն է, որ այդ գիշեր կայսր Ալեքսեյ Կոստանդնուպոլսեցին սեփական զանձարանից վերցրեց զանձեր ինչպես կարող էր տանել ու հավաքեց իր բոլոր այն մարդկանց, որոնք ցանկացան հեռանալ և նույն գիշերն իսկ փախավ ու լքեց բաղաթը, իսկ նրանք, որոնք բաղաթում էին, շատ ազդվեցին այդ ամենից: Եվ ահա նրանք գնացին դեպի այն բանտը, որտեղ կայսր Կիրսակն է, որի աչքերը հանված էին: Նրանք նրան պատեցին կայսերական հանդերձներով, տալան հայտնի Վլաբերկյան պալատ, որից հետո բազմեցրին բարձր գահի վրա և սկսեցին ենթարկվել ինչպես իրենց տիրոջը: Դրանից հետո նրանք Կիրսակի խորհրդով դեպիսպներ Էջանակեցին և ուղարկեցին գործի մոտ, որոնք հայտնեցին Կիրսակ կայսրը որդուն ու բարոններին, որ կայսր Ալեքսեյը փախել է և իրենք վերականգնել են գահի վրա Կիրսակին: Երբ երիտասարդ արքայազնը իմացավ այդ մասին, նա իմաց տվեց Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսին ու սա գործի բարոններին մարտական խորհրդակցության հավաքեց՝ (Ժոֆրուա Դ'Վիլարդուեն «Կոստանդնուպոլսի նվաճումը»):

«Եվ այսպես ուխտավորներն ու վենետիկցիները համաձայնեցին մեկնել Կոստանդնուպոլիս: Նրանք պատրաստեցին նավատորմ և ծով ելան՝ լողալով այնքան ժամանակ, մինչև որ ժամանեցին Բուկ Դ'Ավ կղզիով նավահանգիստը, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլսից մոտ 100 յե հեռավորության վրա: Դենց այստեղ էր, որ մի ժամանակ տեղակայված էր մեծն Տրոյան՝ սուրբ Փնդրի նեղուցի դիմաց: Այստեղից նրանք առաջ շարժվեցին սուրբ Փնդրի նեղուցով, մինչև որ հայտնվեցին Կոստանդնուպոլսից մեկ յե հեռավորության վրա: Հասնելով այս վայրը՝ նրանք այստեղ սկսեցին սպանել մնացածներին, իսկ երբ բոլոր նավերն ու նավատորմի ուժերը իրար գլուխ հավաքվեցին, նրանք իրենց նավերն այն աստիճան գեղեցիկ ձևով շարեցին, որ դա աշխարհի երեսին իրենից ամենագեղեցիկ տեսարանը ներկայացրեց: Իր հերթին, երբ Կոստանդնուպոլսի բնակիչները տեսան այդ ամենը, որն այդ աստիճան գեղեցիկ զարդարված էր, նրանք դա հրաշքի պես մի բան համարեցին և ելան պարիսպների վրա ու տները տանիքներին, որպեսզի նայեն դրան: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք գտնվում էին նավերի վրա, սկսեցին հետաքրքրությամբ

դիտարկել բաղադրի մեծությունը և զարմանալ, թե ինչքան մեծ է այն ու լայնարձակ: Այնուհետև նրանք առաջ շարժվեցին և մտան Մոխիդոն նավահանգիստ, որը սուրբ Ջուզեպե գետաբերանի կողմում է: Երբ Կոստանդնուպոլսի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ը – Մ.3.**) իմացավ այդ մասին, նա լավ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի հարցնի, թե ի՞նչ են ուզում նրանք, ի՞նչ են փնտրում այդտեղ և ինչո՞ւ են եկել: Նա նրանց առաջարկեց, որ, եթե ուզում են որևէ բանակությամբ ոսկի կամ արծաթ ստանալ, ապա ինքը պատրաստակամորեն կուղարկի դրանք: Երբ տոհմիկ մարդիկ լսեցին այդ մասին, նրանք պատասխանեցին դեսպաններին, որ նրանք նրա ոսկուց ու արծաթից ոչինչ չեն ուզում, այլ ուզում են, որ կայսրը հրաժարվի իշխանությունից, բանզի նա տիրում է կայսրությանը անօրեն կերպով, և իշխանությունը հանձնի իրենց հետ եղող օրինական ժառանգորդին՝ Իսահակ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.3.**) որդի Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.3.**): Այդ ժամանակ դեսպանները պատասխան տվեցին, թե նա նման բան չի էլ մտածում և հեռացան: Այդ ժամանակ վենետիկի դոմս (**Վենետիկի հանրապետության դոմ էնրիկո Դանդոլոն – Մ.3.**) ասաց. «Սենյորներ, ես առաջարկում եմ վերցնել 10 ժալերաներ, դրանցից մեկի մեջ դնել արքայազնին և որոշ բանակի մարդկանց հետ այն առաջ ուղարկել: Թող նրանք լողան Կոստանդնուպոլսի ափերով ու հարցնեն մարդկանց, թե ուզո՞ւմ են արդյոք նրանք այդ երիտասարդին տեսնել որպես իրենց տեր»: Այդ ժամանակ տոհմիկներն ասացին, որ դա ավելի բան լավ միտք է: Եվ ահա պատրաստեցին 10 զալերներ, դրանցից մեկում նստեցրին այն երիտասարդին և բավարար բանակությամբ զինված մարդկանց հետ առաջ ուղարկեցին: Նրանք մի բանի անգամ լողալով անցան պարսպի դիմացով այս ու այն կողմ և ցույց տվեցին երիտասարդին, ոյի անունը Ալեքսեյ էր՝ հարցնելով, թե ընդունո՞ւմ են արդյոք նրան որպես իրենց տեր, իսկ բաղադրի բնակիչներն էլ պատասխանեցին և ուղիղ ասացին, որ նրանք նրան որպես իրենց տեր չեն ճանաչում ու չգիտեն, թե ով է նա: Այդ ժամանակ զալերաների վրա եղողներն ասացին, որ դա Կիրսակ կայսեր որդին է, իսկ բաղադրի ժողովուրդն էլ երկրորդ անգամ ասաց, որ նրան չի ճանաչում: Դրանից հետո նրանք վերադարձան գործի մոտ և ասացին, թե ինչ պատասխան են ստացել բաղադրից: Այդ ժամանակ ողջ գործին հրաման տրվեցին, որ բոլորը՝ մեծից մինչև փոքր, զինվեն և, երբ զինվեցին, հաղորդվեցին ու խոստովանեցին մեղքերը, բանզի շատ էին կասկածում, թե կկարողանան ողջ դնել բաղադր: Դրանից հետո նրանք շարեցին իրենց մարտակարգերը, ինչպես նաև նավերը, զալերաները և բեռնանավերը, որից հետո ասպետները իրենց ձիերով բարձրացան բեռնանավերի վրա ու ճանապարհ ընկան: Միաժամանակ նրանք հրամայեցին բրոնզե և պղնձե շեփորները փչել ու խփել թմբուկները և այն մյուս թմբուկները, որ ավելի մեծ էին...: Երբ բաղադրի բնակիչները տեսան այդ մեծ նավատորմը ու լսեցին շեփորների և թմբուկների ձայները, որոնք խլացուցիչ աղմուկ էին արձակում, նրանք մինչև վերջին մարդը զինվեցին, ելան իրենց տներից ու կանգնեցին բաղադրի աշտարակների վրա: Նրանց իրոք այնպես էր թվում, թող ողջ երկիրը ցնցվում է: Շուրջ պատվում էր նավերով, դրա հետքեր էլ կայսրը հրամայեց իր զինված մարդկանց ափ դուրս գալ և պաշտպանել այն: Երբ ուխտավորներն ու վենետիկցիները տեսան հույներին, որոնք զինված ափ էին դուրս եկել, որպեսզի դիմավորեն իրենց, նրանք խորհրդակցության նստեցին և այդ ժամանակ վենետիկի դոմս ասաց, որ նա ինքն իր մարդկանց հետ առաջ կանգնի և Աստծո աջակցությամբ ափ կլիջի: Այդ ժամանակ նա վերցրեց իր նավերը, զալերաները ու բեռնանավերը և նավատորմի գլուխն անցած առաջ գնաց: Նա հետո վերցրել էր իր արքայետավորներին և նետածափներին, որոնց տեղակայել էր նավերից յուրաքանչյուրի թթին, որպեսզի մաքրի ափը հույներից: Երբ նրանք այս կերպ ասացին, շարժվեցին դեպի ափը: Իրենց հերթին հույները, երբ տեսան, որ ուխտավորներին վախեցնել հնարավոր չէ, հնարավոր չէր խանգարել նրանց ափ իջնել և նրանք մոտենում են, չհամարձակվեցին սպասել նրանց: Եվ ահա, երբ նավատորմը մոտեցավ ափին, բոլոր ասպետները իրենց ձիերով դուրս ելան բեռնանավերից, բանզի դրանք այն կերպ էին կառուցված, որ դրանցից յուրաքանչյուրը հեշտությամբ բացվում էր, իսկ հետո էլ դուրս հանում կամրջակ, որի վրայով արդեն ասպետները կարողանում էին ափ իջնել և հեծնել իրենց ձիերը: Երբ նավատորմը մոտեցավ ափին, հույները հետ բաշվեցին, իսկ երբ նրանք տեսան, որ ուխտավորները ցամաք իջան, ուժեղ կերպով շփոթվեցին, բայց չէ՞ որ դրանք այն նույն մարդիկ էին, որոնք իրենց վրա էին վերցրել ափը պաշտպանելու պարտավորությունը և գլուխ էին գովացել կայսեր մոտ, թե իբր ուխտավորները երբեք ուղի չեն դնի այդ վայրը, բանզի դեռ իրենց այդտեղ են: Եվ այսպես, ելնելով բեռնանավերից, ասպետները անմիջապես սկսեցին հետապնդել այդ հույներին, որոնց բշեցին մինչև մի ինչ-որ կամուրջ, որը բաղադրի ծայրին էր: Այնտեղ մի դարպաս կար, որի միջոցով հույները փախան Կոստանդնուպոլսի: Երբ ասպետները, ավարտելով հույներին հետապնդելու գործը, մոտեցան նավերին, նրանք իրար մեջ խորհրդակցեցին և այդ ժամանակ վենետիկցիներն ասացին, որ նրանց նավերը անկտանգ չեն լինի, եթե չմտնեն նավահանգիստ: Եվ ահա նրանք որոշեցին, որ նավերը նավահանգիստ կմտնեն: Կոստանդնուպոլսի նավահանգիստը փակված էր մի երկաթյա շղթայով, իսկ մյուս կողմից էլ, փակվելով մուտքը, այս շղթան հավելում էր Գալաթի աշտարակին, որն ուժեղ ամրացված էր և լավ պաշտպանված մեծաքանակ զինված ռազմիկներով: Եվ այսպես, տոհմիկ մարդկանց խորհրդով այդ աշտարակը պաշարվեց և ի վերջո ուժով գրավվեց, իսկ հունական զալերաներն էլ, որ կանգնած էին շղթայի երկայնքով ու ամրապնդում էին վերջինիս պաշտպանությունը, երբ շղթան կտրվեց, հետ բաշվեցին և նավերը մտան նավահանգիստ: Ուխտավորները գրավեցին հույների զալերաներն ու նավերը, որոնք նավահանգստում էին: Եվ այսպես, երբ նավերն ու վենետիկցիների մյուս լողացող միջոցները մտան նավահանգիստ և հայտնվեցին անվտանգության մեջ, ուխտավորներն ու վենետիկցիները հավաքվեցին, խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչպես իրականացնեն բաղադրի պաշարումը, և ի վերջո պայմանավորվեցին, որ ֆրանկները պաշարումը կիրականացնեն ցամաքից, իսկ վենետիկցիները՝ ծովից: Այդ ժամանակ վենետիկցիների դոմս ասաց, որ նա իր նավերի վրա ռազմական մեքենաներ և աստիճաններ կդնի, որոնց միջոցով էլ կիրականացվի պարիսպների գործը: Չինվեցին նաև ասպետները և մնացած ուխտավորները, որից հետո նրանք մոտեցան կամրջին, որն այդտեղից գտնվում էր երկու յե հեռավորության վրա: Բացի այդ կամրջից առնվազն չորս յե հեռավորության վրա դեպի Կոստանդնուպոլս տանող այլ ճանապարհ չկար, այդ պատճառով էլ, ահա, նրանք մոտեցան այդ կամրջին: Դույները ևս ելան այդ կողմը, որպեսզի, ինչքան կկարողանան, խանգարեն նրանց անցնել կամրջով, սակայն ուխտավորները բուռն գրոհով սրանց փախուստի մատնեցին և անցան կամուրջը: Երբ նրանք ելան բաղադրի դեմ, հայտնի մարդիկ ճամբար գարկեցին և իրենց վրանները դրեցին Վլաթերկյան պալատի մոտ, որը պատկանում էր կայսեր և որը գտնվում էր բաղադրի ծայրին: Այդ ժամանակ վենետիկի դոմս հրամայեց զարմանալի և հիանալի պաշարողական մեքենաներ կառուցել, դրանք տեղակայելով այն առազատափայտերի վրա, որոնց վրա ամրացնում էին առագաստները: Դրանք ունեին մոտ 30 թիգ երկարություն և նույնիսկ ավելին: Դրանից հետո նա հրամայեց լավ կապել դրանք իրար, ամուր պարաններով ամրացնել առազատափայտերին, դրանց վրա երկաթյա կամրջակներ կառուցել և այդ ամենը ամրացնել պարանե որակյալ փնջերով, այնպես որ յուրաքանչյուր կամուրջը լինել լայն և նրա վրայով իրար կողքի միաժամանակ կարողանային ընթանալ երեք զինված ասպետներ: Այս ամենից հետո դոմս հրամայեց այդ կամրջակները ինչպես պետք է պրկել և դրանք ամրացնել բրեզենտներով և առագաստակալով, այնպես որ նրանք, որոնք իրենց մասնակցությունն էին բերում բաղադրի գրոհին, ոչ մի կերպ չէին կարող վախենալ ոչ ինքնաձիգներից, ոչ էլ աղեղներից արձակվող նետերից: Այս կամրջակներից յուրաքանչյուրը գտնվում էր նավից 40 թիգ, իսկ գուցե նաև ավել բարձրության վրա, ընդ որում ամեն մի նավի վրա նաև մանգոլիոն կար, որը բարեք էր նետում այնքան հեռու, որ հնարավոր էր հարված հասցնել բաղադրի պարիսպներին, իսկ բարերն էլ հասնում էին բաղադրին: Երբ վենետիկցիները իրենց նավերը հանդերձավորեցին այնպես, ինչպես ես հենց նոր պատմեցին, ուխտավորները, որոնք պաշարում էին բաղադր մյուս կողմից, իրենց բարաններն ու մանգոլիոններն այն կերպ դասավորեցին, որ սրանք հարվածում և հասնում էին կայսերական պալատին: Ի պատասխան այս ամենի՝ պաշտպանվողները հարվածում էին բաղադրից և հասնում ուխտավորների վրաններին: Դրանից հետո ուխտավորներն ու վենետիկցիները կրկին խորհրդի նստեցին և որոշեցին, որ հաջորդ օրը, բաղադրի գրոհի կզնան միաժամանակ՝ ցամաքից և ծովից: Երբ բացվեց հաջորդ օրվա առավոտը, վենետիկցիները պատրաստվեցին և մարտական կարգով շարեցին իրենց նավերը՝ ինչքան հնարավոր է մոտենալով պարիսպներին, որպեսզի գրոհ սկսեցն: Մյուս կողմից նաև ուխտավորները դասավորեցին իրենց մարդկանց: Երբ Կոստանդնուպոլսի կայսր Ալեքսեյը իր բոլոր զինված մարդկանց հետո ելավ բաղադրի այն դարպասներից, որոնք կոչվում էին Ռոմանոսի դարպասներ, նա շարեց իր ռազմիկներին և նրանց դասավորեց ըստ ռազմական ջոկատների, որոնք 17-ն էին և որոնցում հաշվվում էին գոթեք 100.000 հեծյալ ռազմիկներ: Դրանից հետո նա հրամայեց այդ մարդկանց մեծ մասին շրջանցիկ ուղով առաջ ուղարկել, շրջանցելով այն վայրը, որտեղ գտնվում էր ֆրանկների գործի ճամբարը, իսկ մնացածներին էլ թողեց իր մոտ: Իր հերթին նա հրամայեց բաղադրի բոլոր այն հետևակ բնակիչներին, որոնք ի վիճակի էին գնել վերցնել, ջոկատներ կազմել, ելնել բաղադրից և մարտական կարգով շարել ջոկատները պարիսպների երկայնքով մի ծայրից մյուս ծայրը՝ ֆրանկների ճամբարի և պարիսպների միջև: Իրենց հերթին ֆրանկները, երբ իրենց գտան այս կերպ շրջապատված այդ մարտական ջոկատների շրջափով, ուժեղ ահաբեկվեցին և իրենց ջոկատները ևս շարեցին, սակայն առաջացան միայն 700 ասպետներից կազմված 7 ջոկատներ, բանզի ավելին նրանք չունեին, ընդ որում այդ 700 ասպետները հետևակ վիճակում էին...: Այն բանից հետո, երբ նրանք այդ կերպ շարեցին իրենց ռազմիկներին, Ֆլանդրիայի կոմսը պահանջեց, որ իր հրամանատարության տակ դրվի առաջին ջոկատը և նրանք այդպես էլ արեցին: Երկրորդ ջոկատը հանձնեցին Կոստ Դ՝Սեն-Պիլին և Սեսարի Պիեռ Ամենացոն, երրորդ ջոկատը ստացան Ֆլանդրիայի կոմսի եղբայր Մեսսիդ Ամրին, ինչպես նաև գերմանացիները: Դրանից հետո նրանք որոշեցին, որ հետևակ զինակիրները կհետևեն հեծյալ ջոկատներին, այն հաշվարկով, որ հետևակայինների երեք կամ չորս ջոկատներ հետևեն հեծյալ ջոկատներից յուրաքանչյուրին, ընդ որում այնպես որոշվեց, որ ամեն մի ջոկատում գնակիրներ լինեն նույն այն երկրից, որի հեծյալ ջոկատին սրանք հետևում էին: Դրանից հետո նրանք միավորեցին երեք ջոկատներ, որոնք պետք է մարտնչեին կայսեր դեմ, իսկ մնացած 4 ջոկատներին էլ հանձնարարվեց պաշտպանել ճամբարը, ընդ որում մարկիզը, որը ողջ գործի հրամանատարն էր, գտնվում էր վերջապահում ու իրականացնում էր ճամբարի պաշտպանությունը թիկունքից, այն դեպքում, երբ կոմս Լույին դեկավարում էր

երկրորդ, շամպանցիներ ղեկավարում էին երրորդ, իսկ բուրգունդացիներն էլ՝ չորրորդ ջոկատը: Եվ այսպես, բոլոր այս չորս ջոկատների ղեկավարությունն իրականացնում էր մարկիզը: Դրանից հետո հավաքեցին բոլոր նրանց, որոնք հսկում էին ձիերին, բոլոր խոհարարներին, որոնք ի վիճակի էին գնեք վերցնել, սրանց բոլորի վրա ծածկոց գցեցին, ձեռքերը կաթսաներ, ինչպես նաև փայտյա մուրճեր և գրտնակներ տվեցին: Արդյունքում սրանք մի այնպիսի սարսափելի և անպետք տեսք ստացան, որ կայսեր հետևազորը, որը կանգնած էր պարիսպներից այն կողմը, երբ տեսավ սրանց բոլորին, ուժեղ վախ գգաց և ընկավ սարսափի գիրկը: Իրենց հերթին այն չորս մարտական ջոկատները, որոնց մասին ես ձեռք արդեն ասացի, պաշտպանում էին ճամբարը՝ վախենալով, որ կայսեր մարտական ջոկատները, որոնք շրջապատել էին ճամբարը, հանկարծ ճեղքելով ներս չգան ու չտիրեն ճամբարին ու վրանին: Եվ այսպես այն բոլոր ձիավաններն ու խոհարարները դարձան քաղաքի կողմը՝ դեպի կայսեր հետևակայինները, որոնք շարված էին պարիսպների մոտ: Ահա ուրեմն, երբ կայսեր հետևակայինները տեսան այս այլանդակ ձևով զինված մեր զորքը, դա նրանց վրա այնպիսի մի ուժեղ վախ բերեց ու նրանց վրա այնպիսի սարսափ տարածեց, որ նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում ոչ տեղից շարժվել, ոչ էլ մոտենալ նրանց: Արդյունքում ստեղծվեց մի վիճակ, երբ մեր զորքը այս կողմից վախենալու որևէ բան չուներ: Այնուհետև հրաման եղավ, որ Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս ԴՄեն-Պոլը և մեսսիր Անրին, որոնք երեք մարտական ջոկատներ ունեին, մարտի մեջ մտնեն կայսեր դեմ, սակայն չորս մյուս ջոկատներին վճռականորեն արգելվեց մարտի մեջ մտնել ու տեղից շարժվել այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց կարիքը վճռականորեն չէր գագացվի և ամեն ինչ կորած չէր լինի, երբ նրանք շրջապատված ու հարձակման ենթարկված կլինեին ճամբարի մոտ կանգնած կայսեր ջոկատների կողմից: Եվ ահա, մինչ ֆրանկները այս կերպ շարվեցին, վենետիկցիները, որոնք ծովի վրա էին, ևս չէին մոռանում այն մասին, ինչ պետք է անեին իրենք: Ավելին, նրանք, իրենց նավերը ընդհուպ մոտեցրեցին պարիսպներին, այնպես որ արդեն ի վիճակի էին հիմնադիր կերպով աստիճաններով ու կամրջակներով, որոնք դրված էին նավերի վրա, մագլցել պարիսպները: Նրանք նետեր էին արձակում և հարվածում էին մանգրիոններից՝ հարձակում իրականացնելով այն աստիճան կատարի, որ ի վերջո այրեցին քաղաքը, ընդ որում այրվեց Արոսսին հավասար Կոստանդնուպոլսի մի հատված: Այնուհանդերձ վենետիկցիները չհամարձակվեցին ոչ առաջանալ, ոչ էլ քաղաք մտնել, բանգի իրենք անգամ փոքրաքանակ էին և չէին կարողանալ դիմանալ: Դրա համար էլ նրանք հետ բաշխվեցին և տեղակայվեցին իրենց նավերի վրա...: Հայտնի մարդիկ, որոնք կանգնած էին մյուս կողմում և պետք է մարտնչեին կայսեր դեմ, որոշեցին, որ ամեն մի ջոկատից պետք է ընտրել երկու ամենաքաջարի և իմաստուն մարդկանց, որոնք միայն կային, որպեսզի, ինչ էլ սրանք հրամայեին, դրանք կատարվեին: Դրանից հետո նրանք հրամայեցին. «Խթանները», խթանեցին ձիերը, հետո հրաման տվեցին. «Այլուրում» և սրանք այդպես էլ առաջացան: Ֆլանդրիայի կոմսը, որը առաջնապահում էր, առաջինը այդ կերպ առաջացավ կայսեր ուղղությամբ, որը գտնվում էր նրանից բառից յե հեռավորության վրա: Սա հրամայեց իր մարտական ջոկատներին ելնել կոմսին ընդառաջ և այդ ժամանակ կոմս ԴՄեն-Պոլն ու մեսսիր Պիեռ Ամենացին, որոնք առաջնորդում էին մարտական ջոկատները և հետևում նրան, իրենց հերթին մի քիչ էլ առաջացան: Եվ վերջապես մեսսիր Անրի ԴՄեն և գերմանացիները, որոնք կազմում էին չորրորդ մարտական ջոկատը, շարժվեցին նրանց հետևից, ընդ որում այստեղ չկար թեկուզ մեկ ձի, որը պատված չլիներ ծածկոցով և մետաքսե ծածկով՝ էլ չասած մաքածո մասին: Սրանցից զատ մեր զինակների երեք, չորս կամ հինգ խմբեր, բռնած ձիերի պոչերը, բռնած ձիերի ամսերը և շուռ մի ջոկատով և առաջանում էին այս կերպ, ընդ որում չգտնվեց մի որևէ քաջ, որը կհամարձակվեր առաջ անցնել: Կայսրը գալիս էր մերոնց ընդառաջ ինը ջոկատներով և դրանց մեջ չկար ոչ մեկը, որը իր կազմում չէր հաշվի 3 կամ 4.000 ռազմիկ, իսկ ոմանք էլ հասնում էին մինչև 5.000 ռազմիկի: Երբ Ֆլանդրիայի կոմսը ճամբարից հեռացավ երկու հիսնամիկի հարկածի հեռավորությամբ, նրա խորհրդականները նրան ասացին. «Տեղ իմ, դուք սխալ եք գործում, երբ պատրաստվում եք կայսեր հետ ճակատել ճամբարից այսքան հեռու, բանգի եթե դուք մարտ տաք այնտեղ և աջակցության կարիք ունենաք, ապա նրանք, որոնք մնացել են ճամբարում, չեն կարողանալ ձեզ օգնության հասնել: Իր հերթին, եթե դուք լսեք մեզ և շուռ գաք դեպի ցցապարիսպը, ապա այնտեղ, գտնվելով ավելի մեծ անվտանգության մեջ, դուք կկարողանաք սպասել կայսեր, եթե նա ուզենա ճակատել»: Այդ ժամանակ Ֆլանդրիայի կոմսը հետ դարձավ դեպի ցցապարիսպը, ինչպես նրան խորհուրդ էին տվել, և նրան հետևեց նաև մոնսեյոր Անրի: Ինչ վերաբերվում է կոմս ԴՄեն-Պոլին և մեսսիր Պիեռ Ամենացուն, ապա նրանք ջանակացան հետ դառնալ, այլ լիակատար սառնասրտությամբ իրենց մարդկանց հետ կանգ առան հենց դաշտի կենտրոնում: Երբ սրանք տեսան, որ Ֆլանդրիայի կոմսը հետ է դառնում, բոլոր ասպետները միաբերան ասացին, որ նա մի ամոթալի բան է անում, բանգի նա, ով գտնվում է առաջապահում նահանջում: Եվ ահա նրանք բոլորը միաբերան գոչեցին. «Մեյորներ, սեյորներ, Ֆլանդրիայի կոմսը հետ է բաշխվում՝ ձեզ թողնելով առաջապահը, Աստծո սիրուն, ապա մի զբաղեցրեք այն»: Բարոնները համաձայնեցին դրան և ասացին, որ կկանգնեն առաջապահին: Իր հերթին Ֆլանդրիայի կոմսը, երբ տեսավ, որ կոմս ԴՄեն-Պոլը և մեսսիր Պիեռ Ամենացին չեն պատրաստվում նահանջել, նրանց մոտ սուրհանդակ ուղարկեց և խնդրեց հետ բաշխվել: Այդ ժամանակ մեսիր Պիեռ Ամենացին պատասխանեց այս սուրհանդակին, թե չի պատրաստվում հետ բաշխվել: Դրանից հետո Ֆլանդրիայի կոմսը երկու այլ սուրհանդակների հետ կրկին հրահանգեց հայտնել, որ, Աստծո սիրուն, իրենց վրա խայտառակություն չեբերեն և նահանջեն, բանգի իրեն այդպես են խորհուրդ տվել: Այդ ժամանակ կոմս ԴՄեն-Պոլը և մեսիր Պիեռ Ամենացին կրկին պատասխանեցին, թե նրանք ոչ մի դեպքում չեն նահանջի: Եվ ահա այդ ժամանակ հայտնվեցին մեսիր Պիեռ Ամենացին և մեսիր Էստաշ Դ՝ Կանտալեն, որոնք ղեկավարում էին մարտական գործողությունները, ու ասացին. «Մեյորներ, Աստծո սիրուն, սպառեք ինչքան ուժ ունեք»: Եվ այսպես նրանք սլացան ինչքան ուժ ունեին և այդ ժամանակ նրանցից հետ գտնվողները սկսեցին գոչել. «Տեսեք, տեսեք, կոմս ԴՄեն-Պոլն ու մեսիր Պիեռ Ամենացին ահա-ահա կհարվածեն կայսեր»: «Աստված», - այդ ժամանակ գոչեցին նրանք,- «նրանց պաշտպան եղիր ու պաշտպանիր նրանց ողջ ջոկատը: Նայեք, նրանք առաջապահում են, որտեղ պետք էր լինել Ֆլանդրիայի կոմսը: Աստված իմ, իմ սեյոր, պահպանիր նրան»: Կանայք ու աղջիկները, որոնք Վլաբերնյան ճամբարում կալել էին ապակիներին, ինչպես նաև քաղաքի մնացած բնակիչները, նրանց կանայք ու երեխաները, ելել էին քաղաքի պարիսպների վրա և այնտեղից դիտում էին, թե ինչպես է այս կողմից սլանում այս ջոկատը, իսկ մյուս կողմից էլ առաջանում կայսրը: Այդ ժամանակ նրանք սկսեցին ասել իրար, որ մերոնք կարծես նման են հրեշտակների, այնքան որ գեղեցիկ էին, բանգի նրանք հիմնալի կերպով զինված էին, իսկ նրանց ձիերն էլ հիմնալի ծածկոցներ ունեին: Երբ Ֆլանդրիայի կոմսի ջոկատի ասպետները տեսան, որ կոմս ԴՄեն-Պոլն ու մեսիր Պիեռ Ամենացին իրենց հետևից հետ չէին բաշխվում, անկախ դրա պատճառներից, նրանք մոտեցան կոմսին և ասացին. «Տեղ իմ, դուք շատ ամոթալի բան եք անում, որ առաջ չեք գալիս, արդ իմացեք, որ, եթե դուք չշարժվեք, մենք ձեզ հավատարիմ չենք մնա»: Երբ Ֆլանդրիայի կոմսը լսեց այդ խոսքերը, նա խթանեց իր ձիուն, նրան հետևեցին նաև մյուսները և նրանք բոլորը, խթանելով իրենց նժուգները, հասան կոմս ԴՄեն-Պոլի ու մեսիր Պիեռ Ամենացու ջոկատներին, իսկ երբ մոտեցան, սկսեցին գլուխը գլխին սլանալ, ընդ որում մոնսեյոր Անրիի մարտական ջոկատը մնաց հետևում: Եվ կայսեր, և մեր մարտական ջոկատներն այնքան մոտեցան իրար, որ կայսեր արքայետափորները հեշտությամբ հարվածում էին մեր մարդկանց, իսկ մերոնք էլ միաժամանակ հարվածներ էին հասցնում կայսեր մարդկանց: Մնացել էր հաղթահարել միայն մի փոքրիկ բլրակ, որը գտնվում էր կայսեր ու մեր մարտական ջոկատների միջև, ընդ որում կայսերական ջոկատները սկսեցին վեր մագլցել մի, իսկ մեր ջոկատներն էլ՝ մյուս կողմից: Երբ մեր ռազմիկները հասան բլրի գագաթին և կայսրը տեսավ նրանց, նա կանգ առավ ու նրա մարդիկ ևս այդպես վարվեցին, բանգի նրանք ազդված ու ցնցված էին այն բանից, թե ինչ հավասարությամբ են առաջանում մեր մարտական ջոկատները ու գալիս ուղիղ իրենց վրա: Եվ այսպես, նրանք զգիտեին ինչ անել: Այդ ընթացքում, երբ սրանք շփոթվածության մեջ էին, կայսեր մյուս մարտական ջոկատները որոնք շրջանցիկ ճանապարհով ուղարկվել էին ֆրանկների ճամբար, թևանցելով հետ դարձան և միացան հարթավայրում գտնվող կայսեր ջոկատներին: Եվ ահա, երբ ֆրանկները տեսան, որ կայսեր առանց բացառությամբ բոլոր մարտական ջոկատները ի մի էին հավաքել, նրանք լուռ հավաքվեցին բլրի գագաթին և միայն սկսեցին հարցնել իրար, թե ինչ է պատրաստվում այժմ անել կայսրը: Այդ ժամանակ կոմսերն ու մարտական ջոկատների այլ հայտնի մարդիկ սկսեցին մեկը մյուսի մոտ սուրհանդակներ ուղարկել և խորհրդակցել, թե ինչ անեն: Բանն այն է, որ նրանք չէին համարձակվում առաջանալ, բանգի շատ հեռու էին իրենց ճամբարից և, եթե մարտի մեջ մտնեին այնտեղ, որտեղ կայսրն էր, ապա նրանք, որոնք պահպանում էին ճամբարը, չէին կարողանալ նրանց օգնության գալ, եթե հանկարծ դրա կարիքը առաջանար: Մյուս կողմից էլ դեր խաղաց նաև այն, որ նրանց ու կայսեր միջև մի մեծ ջրանցք կար, որով ջուր էր մատակարարվում Կոստանդնուպոլսին և, եթե նրանք որոշեին անցնել այն, ապա մարդկանց մեր կորուստները կկրեին: Այս ամենի պատճառով էր, որ նրանք չէին համարձակվում առաջանալ այդ կողմը: Եվ այսպես, մինչև ֆրանկները այս կերպ իրար մեջ խորհրդակցում էին, կայսրն ինքը նահանջեց դեպի Կոստանդնուպոլիս, իսկ երբ տեղ հասավ, ուժեղ ամոթանքի ենթարկվեց կանանց ու աղջիկների կողմից, որ մարտի մեջ չի մտել այդպիսի մի փոքրաքանակ զորքի դեմ, ինչպիսին ֆրանկների զորքն էր, երբ ինքն իր հետ բերած մարդկանց այդքան հսկայական քանակությամբ ուներ...: Երբ կայսրը նահանջեց, ուխտավորները ևս վերադարձան իրենց վրանները և հանեցին զրահները, սակայն այդ ժամանակ վենետիկցիներին և սրանք պատասխանեցին. «Աստծո սիրուն», մենք մի հիմնալի հարձակում գործեցինք նրանց վրա և, վեր մագլցելով պարիսպներով, այրեցինք քաղաքը, այնպես որ նրա մեծ մասն այրվել է: Եվ այսպես, մինչև ֆրանկներն ու վենետիկցիները գրուցում էին, քաղաքում ուժեղ դժգոհություն բարձրացավ և բնակչությունն ասաց կայսրը, որ նա ազատի իրենց ֆրանկներից, որոնք պաշարում էին իրականացնում, ընդ որում, եթե նա այդ չանի, ապա նրանք կելնեն ու կդիմեն այն երիտասարդին, որին ֆրանկները բերել էին, ու նրան կայսր ու սեյոր կդնեն...: Երբ կայսրը լսեց նման խոսքեր, նա խոստացավ նրանց, որ հաջորդ օրը մարտ կտա ֆրանկներին, բայց հետո, երբ կենդիւյներ եկավ, նա փախավ

բաղաբեց՝ հետ վերցնելով ինչքան կարող էր մարդկանց...: Երբ բացվեց հաջորդ օրվա առավոտը, քաղաքի բնակչությունն իմացավ, որ կայսրը փախել է: Այս պայմաններում նրանք այլ բան չարեցին, բան դարպասներին մոտենալն էր, դրանցից դուրս գալը և ֆրանկների ծամբար գալը, որտեղ նրանք սկսեցին հարցնել ու փնտրել Կիրսակի որդի Ալեքսեյին» (Ռոբեր Դ'Կլարի «Կոստանդնուպոլսի գրավումը»):

«Այդ իմացի, որ Կիրսակի (Բյուզանդական կայսրության Նախկին կայսր Իսահակ II-ի - Մ.Ֆ.) որդի Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ը - Մ.Ֆ.) եկավ մեզ մոտ Կորֆուլից և, մեր դիմաց հառնելով ծնկները ծալած ու արցունքներից թաց աչքերով, սկսեց հնազանդ կերպով արդյեղ իր հետ մենկել Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի օգնեք իրեն, որ նա, մեր օգնության շնորհիվ գրկի կեսաթի աստիճանից իր հորեղբորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ին - Մ.Ֆ.) և իր հորն ազատի հեթանոսական գերությունից...: Այդ ժամանակ մեծ տարածաշրջաններն առաջացան գորթի մեջ...: Եվ ահա մենք բոլորիս ի վերջո կարողացանք գորթին բացատրել, որ Երուսաղեմի վրա գնալը անօգուտ և ծանր կլինի բոլորի համար, բանգի մենք նեղվում էինք կարիքից ու պարենամթերքի պակասից, ընդ որում մերոնցից և ոչ մեկը ի վիճակի չէր իր ծառայության մեջ պահել ռազմիկներ, նավեր կառուցել կամ ձեռք բերել պատերազմի այլ գործիքներ: Եվ այսպես ի վերջո նրանք համոզվեցին, սակայն միայն պայմանով, որ մենք կհասպաղենք Կոստանդնուպոլսում ոչ ավել, քան մեկ ամիս, իսկ եթե գործը դրանից ավել ձգձգվի, ապա նրանք ազատ են և կարող են գործել ըստ իրենց կամքի: Դրան ի պատասխան ասվեց, որ պետք չէ, որ նրանք մեզ վրա ժամկետ սահմանեն, բանգի հույները, իմանալով այդ մասին, կսկսեն մեզնից ավելի քիչ վախենալ՝ լսելով, որ մեր այնտեղ լինելու ժամկետը սահմանափակ է: Ի վերջո, սակայն, չնայած դրան, նրանք իրենց պահանջը պնդեցին և մենք հայտարարեցինք մեր որոշումը՝ այնտեղ լինել միայն մեկ ամիս: Այդպես էլ արեցինք...: Դրանից հետո մենք նստեցինք նավերը և մեր ուխտավորության ութերորդ օրը հասանք Բուսա...: իսկ հետո սուրբ Պետրոսի ձեռքով ցույց տված ուղղությամբ առաջացանք Կոնիայի ուղղությամբ ու կանգ առանք ամուր հողի վրա մի նավահանգստում, որը հեռու էր Կոստանդնուպոլսից մեկ լիգ հեռավորության վրա...: Եվ ահա կայսեր բանակը կանգ առավ ծովի ափին՝ մեր դիմաց՝ մտադիր լինելով խանգարել մեզ կտրել նեղուցը: Նրանք մեր նկատմամբ ծայրահեղ թշնամություն դրսևորեցին՝ պատրաստ նետվելու մարտի: Տեսնելով այդ՝ մենք միասնաբար թողույթուններ տրվեցինք մեր մեղքերի համար, բանգի հավատում էինք Աստծո ամենազորությանը և նրա հզորությանը: Եվ ահա մենք էլ մեր գորթերը ռազմական կարգով շարեցինք, որից հետո լիովին զինված նստեցինք մեր նավերը, գալերաներն ու բեռնանավերը, որոնք թվով 200 էին, չհաշված բարկասներն ու փոթիկ նավերը: Մենք ափ իջանք մյուս ափին, իսկ հույները, որ, ընդհանուր առմամբ, պատրաստվում էին խանգարել մեր առաջխաղացմանը, Աստծո փառքի դրսևորման արդյունքում մեզնից հեռու փախան, այնպես որ մենք հազգի թե կարողանայինք նետով հասնել որևէ մեկին: Այս կերպ մենք առաջացանք դեպի մի հիմնալի ափնաբերական աշտարակ, որը հայտնի էր Գալաթի անունով: Այն անչափ մեծ էր, իսկ նրանից էլ ձգվում էր աննկարագրելիորեն հաստ երկաթյա շղթան, որ պահվում էր փայտյա հենցներով ու ձգվում էր դեպի ծովը՝ աշտարակից ձգվելով դեպի քաղաքի պարիսպներ: Արդյունքում այս շղթան փակվում էր ողջ հրվանդանը, ընդ որում նրա մոտ շարված էին նավերը, գալերաներն ու բեռնանավերը, համապատասխան իրենց մեծությամբ, որպեսզի խոչընդոտեն մեր առաջխաղացմանը: Հարկ է նկատել, որ այդ աշտարակում էին գտնվում անվտանգներ, պիզանցիներ, ջենովացիներ, դալմացիներ և այլ վարձկաններ, որոնք մուտք էին այնտեղ պաշտպանություն կատարողներն իրականացնելու համար: Նրանք դուրս էին գալիս այնտեղից և նետեր արձակում մեր մարդկանց ուղղությամբ: Եվ ահա այս աշտարակի կապակցությամբ մենք խոսեցինք վենետիկի դոժի (Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդուլոյի - Մ.Ֆ.) հետ, որը մի անչափ ողջամիտ մարդ էր, և ասացինք, նրան, որ առանց փորվածքների և թեթև քարանետների այն հնարավոր չէ գրավել: Այդ ժամանակ դոժը մեզ պատասխանեց, որ իր նավերը կշարի այդ շղթայի երկայնքով և կդառնա մեր դրանք՝ կարգի գցելով նաև դրանց վրա գործող նետողական մեքենաները և թեթև քարանետները, իսկ մենք էլ թող մեր նետողական մեքենաները տեղադրենք ցամաքի վրա՝ արդյունքում մոտենալով աշտարակին բոլոր կողմերից ու Աստծո աջակցությամբ գրավելով այն: Մինչ քննարկվում էին այս ծրագրերը, այն աշտարակում եղող մարդիկ իրենց ինքնաձիգներով անվերջ անհանգստացնում էին մեզ, սակայն նաև մեզնից էին ոչ քիչ անհանգստություն տեսնում: Եվ ահա երրորդ օր այն բանից հետո, երբ մենք դրեցինք մեր վրանները, նրանք կատաղի կերպով հարձակվում գործեցին մեր ասպետներից ու հետևակայիներից ոմանց վրա: Այդ ժամանակ, սակայն, Պետրոս Բրասացին, ուժեղացված մի բանի ասպետներից ու ռազմիկներից, հայտնվեց մարտի դաշտում և սրբաթագ կարճակամությամբ կատարողներն զնաց նրանց վրա, այնպես որ նրանք ոչ կարողացան որևէ կերպ դիմադրել, ոչ էլ՝ անվնաս հեռանալ իրենց աշտարակը: Ավելին, այն պատճառով, որ նրանց ճանապարհը փակել էին և վճռական ճշշում էին գործարարում նրանց վրա, սրանցից ոմանք ստիպված եղան ծովը ցատկել և արդյունքում շատերը խեղդվեցին, իսկ այլք էլ կտորվեցին կամ վնասվեցին գերվեցին: Եվ անմիջապես էլ Աստծո օգնությամբ այդ աշտարակը գրավվեց, իսկ երկաթյա շղթան էլ կտրվեց: Ջաղաղեցինք նավերը փախուստով փրկվեցին, իսկ մեր նավերն էլ, մտնելով իդլանդան, գրավեցին այդ նավերից, յայլիկներին ու գալերաներից մի բանիսը: Դրանից հետո մենք մեր նավերով ռազմական կարգով անցանք ափով դեպի մի քարե կամուրջ, որը գտնվում էր հիշատակված աշտարակից մեկ լիգ հեռավորության վրա: Այս կամուրջն ավելի մեծ էր, քան Փարիզի փոքր կամուրջը, սակայն այնքան նեղ, որ նրա վրայով ուս ուսի կարող էին միաժամանակ անցնել միայն երեք հեծյալներ: Նրան գումարած՝ նրա տակ գետն այնքան խորն էր, որ հնարավոր չէր ծանծաղուտով անցնել և ընդհանրապես, անցնել հնարավոր էր միայն այն պարագայում, եթե մենք երեք մղոնների շրջանների իրականացնեինք: Այդ պարագայում, սակայն, երբ մենք բավականին հեռացած կլինեինք մեր նավատորմից, հնարավոր է մեծագույն մի վրանգի և անդառնալի կորուստների ենթարկվեինք: Այնուհանդերձ, երբ Աստծո մեծությամբ մենք հասանք այդ կամուրջին, առանց դիմադրության անցանք դրա վրայով, որից հետո, շարժվելով առաջ ու մեր վրանները խփեցինք Վլաբերնա կոչվող կայսերական պալատի և Բոհեմուկի պալատի միջև, ընդ որում մենք այնքան մոտ էինք տեղակայված, որ մեր նետերը կարկտի նման թափվում էին պալատի և կատարին, և ավելի նեղեւ գտնվող պատուհաններին, իսկ նրանց նետերն էլ հասնում էին մեր վրաններին: Դրանից հետո մենք բանակ գարկեցինք հաստ ցցերի հետևում և մեր վրանները ցցապարսպով պատեցինք: Անելով այդ՝ մենք տեղադրեցինք պաշարողական մեքենաներն ու թեթև քարանետները պարիսպների դիմաց: Սրա հետ միաժամանակ էլ Վենետիկի դոժը նավերի փայտից ամեն մի նավի վրա հարյուր ֆունտ բարձրությամբ հարթակներ կառուցեց, այնպես որ չորս ասպետներ միաժամանակ ի վիճակի էին ազատորեն անցնել դրանց վրայով: Բացի դրանից ամեն մի բեռնանավի վրա մի բալիստ տեղակայվեց: Եվ այսպես, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, հեծյալ ու հետևակ հույների մեծ բանակությունը հարձակվում էր գործում մեզ վրա, սակայն մշտապես էլ ավելի շատ կորուստներ էին կրում, բան իրենք էին կորուստ պատճառում: Օրերից մի օր անթիվ բանակի ասպետներ ռազմական կարգով ելան դարպասներից այն պալատի աջ կողմից, որը գտնվում էր ավելի վեր, և սրբաթագ հարձակման անցան՝ ստիպելով մեզ հապճեպ գնեցի դիմել: Այդ ժամանակ, սակայն, մեր մարդիկ նրանց բաջաբար հետ շարտեցին, այնպես որ սրանք, ընկնելով մեկը մյուսի վրա, ճգնվեցին: Նրանք մեջ էր բռնեցին Դուրացիի դքսի որդին, որի մասին տարածված էր փառքը, որպես Կոստանդնուպոլսի ամենախոնարհ և գեղեցիկ մարդկանցից մեկը: Ահա ուրեմն, սրան այլոց շարքերում սպանեցին: Հաջորդ օրը ասպետների մեկ այլ ջոկատ ելավ քաղաքից և, անցնելով Վլաբերնյան դարպասներով մինչև այն վայրը, որտեղ տեղակայված էին մեր մարտական մեքենաները, սակայն Աստծո աջակցությամբ այս անգամ էլ սրանք արիաբար հետ շարտեցին, ընդ որում հուսկական ազնվականներից մեկը գերվեց, իսկ այս ամենաազդեցիկ և հարգարժան հրամանատարներից իր բոլոր քաղաքացիների շարքերում և արքայի խորհրդականն էր: Չորեքշաբթի օրը որոշվեց, որ քաղաքի վրա գրոհ կիրականացվի հաջորդ օրը: Այսպես, որոշվեց, որ վենետիկի դոժը գրոհի կզնա ծովի կողմից, իսկ մարկիզը, Ֆլանդրիայի կոմսը և կոմս Լյուդովիկոսն էլ գրոհը կիրականացնեն ցամաքի կողմից: Ավելին, մինչ պետք է տեղի ունենար այդ ամենը, ես և Մատթեոս Մոնմորանսին, Շամպայնի մարշալը և Օգյուստ Սեն-Ֆիրոնը պետք է պահպանեինք բանակի թևերը հարթավայրում: Այդպես էլ վարվեցինք: Եվ այսպես, շարժվելով մարտական կարգով ըստ նախապես որոշված ծրագրի, դոժն ու վենետիկցիները մերոնցից ոմանց հետ նետվեցին մարտի նավերի վրա ծովի կողմից: Արդյունքում նրանք, իրենց նավերը մոտեցնելով պարիսպներին, աստիճանները գցեցին դրանց վրա և այս կերպ հաջողությամբ քաղաք մտան: Նրանք այնտեղ 25 աշտարակներ գրավեցին, կամ էլ մոտավորապես այդքան և կրակի տվեցին քաղաքի զգալի մասը: Ինչ վերաբերվում է մեր մարդկանց, ապա մենք գրոհի գնացինք ցամաքի կողմից: Եվ այսպես, աստիճանները հենելով պարիսպներին, ինչպես այդ անում էին վենետիկցիները, մենք մեր դրոշները և տարբերանշանները հաստատեցինք պարսպի վրա: Իրենց հերթին փորողները փորում էին պարսպի հիվերներ և արդյունքում նրանք տապալեցին աշտարակներից մեկը: Այդ ժամանակ կայսրը, որը մի կողմից փակված էր կրակով, իսկ մյուս կողմից էլ մերոնց մարտավարական գործողություններով, զգալի բանակությամբ ասպետներ ուղարկեց տարբեր դարպասների մոտ այն վայրի ուղղությամբ, որտեղ կանգնած էին ուխտավորները, որպեսզի մեզ բոլոր կողմերից շրջապատի թևային հարձակումներով և կործանի: Տեսնելով այս ամենը՝ մենք շարեցինք մեր մարտական շարքերը: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը իր և ես էլ իմ մարդկանց հետ շարվեցինք՝ աջակցելով մեկս մյուսին մեր ջոկատներով ու առջևում տեղադրելով նեմաձգվածներ: Եվ այսպես մենք առաջ անցանք՝ համաժողովրդով մեր գործողությունները ընդդեմ հակառակորդների: Արդյունքում մենք այնքան մոտեցանք նրանց, որ ինչպես մեր նետերն ու ինքնաձիգների գնդիկներն էին անձրևի նման թափվում նրանց վրա, այնպես էլ նրանց՝ մեզ վրա: Այդ ժամանակ թշնամիները, սակայն, տեսնելով մեր քաջությունը և ամրությունը, թե ինչպես ենք մենք մեկը մյուսի հետևից առաջ շարժվում, իսկ նրանք էլ որևէ կերպ ի վիճակի չեն մեզ հաղթահարել, շփոթվեցին և ահաբեկվեցին: Եվ ահա հետ դառնալով՝ նրանք այդ օրը այլևս չհամարձակվեցին մարտնչել մեր դեմ: Այդ իմացի, որ ընդհանուր առմամբ մենք կազմում էինք 500 ասպետներ և 500 հոգի էլ այլ հեծյալներ կային մեզ հետ, ինչպես նաև 2.000 հետևակայիներ, ընդ որում հետևակայիների մեծ մասը զբաղված էր պարսպախար ու պաշարողական մեքենաների պահպանությամբ: Եվ այսպես, տեսնելով նրանց հապճեպ փախուստը, մենք որոշեցինք չհետապնդել նրանց, բանի որ հնարավոր էր, որ իրենց խորամանկությամբ և նեղություններով նրանք մեծ վնասներ հասցնեին մեր բանակին,

պաշարողական մեքենաներին և այն աշտարակներին, որոնք գրավված էին վենետիկցիների կողմից: Այդ ընթացքում կայսրը, երբ մթնշաղի հետ վերադարձավ պալատ, սկսեց բոլորին վստահեցնել, որ մեր դեմ մարտի կելնի հաջորդ օրը, սակայն նույն կեզգիշերին էլ զաղտնի փախավ: Եվ այսպես, բանի որ կայսրը կանխատեսելի էր, մենք պատրաստվեցինք հաջորդ օրը, որը հինգշաբթի էր, նրան մարտ տալ: Հաջորդ օրը, սակայն, ամենագոր Աստծո աջակցությամբ բաղաբը հնազանդվեց մեզ, ընդ որում պաշարման սկզբից անցել էր 8 օր» (Հյուգո Դ'Սեն-Պոլ «Կոստանդնուպոլսի գրավման պատմությունը»):

«Այնպես պատահեց, որ, բանի դեմ մեր դեսպանները կուրիայում էին, լուր տարածվեց, թե իբր ուխտավորների ճամբար է եկել ազգությամբ հույն երիտասարդ Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.Ֆ.)՝ Կոստանդնուպոլսի կայսր Իսահակի (Բյուզանդական կայսրության նախնին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.) որդին, որն ուղարկվել էր գերմանական արքա Ֆրիդրիխ (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ Եվթալո – Մ.Ֆ.) կողմից նրա իսկ դեսպանների և հրամանագրերի հետ, որոնցում վերջինս համառոտին խորհուրդ էր տալիս թագավորություն ձեռք բերելու գործում աջակցել հիշատակված երիտասարդին...: Եվ ահա, երբ այս բոլոր պատճառները ի մի եկան, մեր զորքի մի մասը հակվեց դեպի այդ երիտասարդը...: Այն բանից հետո, երբ այս ամենի մասին լուրը, ինչի մասին պատմեցինք, հասավ Հռոմ, տեղ պալադ իր ողջ հոգևորականության ու մեր դեսպանների և շատ այլ իմաստուն մարդկանց հետ մեծ շփոթի մեջ ընկան, թե արդյո՞ք մեր նեղամիտ թշնամին մի ինչ-որ կործանում չի նախապատրաստում մեր զորքի համար, որպեսզի դեմ ելնի խաչի զորքի գործին, սակայն, բանի որ պալադ հնուց ի վեր ատուով էր այդ բաղաբը, ինչպես նա ինքը, այնպես էլ նրա նախորդները, բանգի Կոստանդնուպոլսի վաղուց Է անջատվել հռոմեական եկեղեցուց, Նա ի վերջո տեղի տվեց: Այդ, ինչպես մենք ասացինք, պալադ ատուով էր այդ բաղաբը և ցանկանում էր, որ, եթե հնարավոր լիքի, այն նվաճվի կաթոլիկ ժողովրդի կողմից, միայն թե այդ պարտությամբ չսպառնա մեր զորքին: Բանն այն էր, որ պալան այնուհանդերձ հույս ուներ, որ մերոնք ի վիճակի կլինեն կյանքի կոչել այդ գործը, թեև Կոստանդնուպոլսի միայն ձկնորսական նավատորմն ավելի մեծաքանակ էր, քան խաչակիրների ողջ նավատորմը, բանգի այստեղ 1.600 ձկնորսական նավակներ կային, որոնցից յուրաքանչյուրը կլոր տարի երկշաբաթյա ժամկետում արբայական գանձարանին մեկ ոսկեդրամ էր բերում, որը կոչվում էր պերպեր ու հավասար էր մարկի չորրորդ մասին: Կային նաև ռազմական և առևտրական նավեր, որոնք ևս անթիվ բանակություն էին կազմում: Սրանի գատ կար նաև մի բավականին հուսալի նավահանգիստ...: Պետք է ասել, որ խաչակիրների գործը ամենևին էլ լավ տրամադրության մեջ չէր, բանգի, խառնվելով այլոց գործերին, մեծ վտանգի էր ենթարկվում: Այնուհանդերձ պետք է հավատալ, որ Աստված էր որոշել, այդ բաղաբի ճակատագիրը, որը իր մեծության և հզորության պատճառով արդեն վաղուց էր անջատվել հռոմեական գահից, սակայն միայն մերոնց խիզախության և անակնկալ հաղթանակի շնորհիվ էր, որ այն վերադարձվեց եկեղեցական միությանը...: Զրիստոսի գործը, սակայն վտանգավոր դրության մեջ հայտնվեց, բանգի, գտնվելով բաղաբի անսխալական հարևանությամբ, նրանք իրենց բավականին անպաշտպան էին զգում անթիվ ու թշնամաբար տրամադրված հույների շրջակայքում: Դրան հակառակ, սակայն, նրանք նաև չէին կարող, չենթարկվելով ճակատագրի բնահաճութեանը, հեռանալ այդտեղից, բանգի հույները մեծաթիվ նավերի ուսերին, որոնցից էին հետապնդել ուխտավորներին կամ էլ, ընդհանրապես, ոչնչացնել նրանց: Ահա թե ինչ պատճառով այնպես պատահեց, ինչը տվորաբար բավականին հազվադեպ է պատահում, որ մարդիկ որոշեցին աջակցել այն բաղաբը, որից չէին համարձակվում նույնիսկ փախչել...: Եվ ահա պետք է հավատալ, որ հենց աստվածային նախասահմանված կամքով այնպես եղավ, որ մեր զորքերը, այն բանից հետո, երբ գրավեցին Չադարը, փոխանակ շտապ շարժվեին դեպի Ալեքսանդրիա, փոխելով իրենց նախնական մտադրությունը, պատերազմ հայտարարեցին այդ մեծ բաղաբին և, այդ կողմն ուղղվելով նավատորմը, ներխուժեցին նրա ասհմաններ ու ճամբար զարկեցին վերջինիցս ոչ հեռու՝ տեղակայվելով այնտեղ և պատրաստվելով մարտի...: Դրանից հետո նրանք գրոհեցին բաղաբը, որի արդյունքում այնտեղից կայս Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ը – Մ.Ֆ.) դիմեց փախուստի» (Գունտեր Պերիսացի «Կոստանդնուպոլսի գրավման պատմությունը»):

«Մեր տեղ Աստծո թվատման տոնի օրը Ֆրիդրիխ արքայից (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ Եվթալո – Մ.Ֆ.) սուրհանդակ եկավ, որը մի նամակ բերեց պահանջով, որ մարկիզն (Մոնֆերատի մարկգրաֆ Բոնիֆացիոսը – Մ.Ֆ.) ու բարոններն աջակցեն իր աներեմզ կայսր Ալեքսեյին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.) սրա բոլոր գործերում: Մարկիզն իր բոլոր բարոնների հետ վերջինիս հավատարմության երդում տվեցին, սակայն, երբ հասարակ ռազմիկներին իմացան այն մասին, որ իրենց վիճակված է մեկնել Հունաստան, նրանք հավաքվեցին ու պայմանավորվելով երդվեցին, որ երբեք այդ երկիր չեն մեկնի: Եվ ահա արքա Վոն, պարոն Սիմոն Դ'Մոնֆորը և Ալեքսան Դ'Բովը ասպետների հսկայական բանակության և այլոց հետ միասին լեռնից զորքը: Ժամանելով Հունգարիա՝ նրանք պատվով ընդունվեցին այնտեղի արքայի (Հունգարական թագավորության արքա Դեյմիտի (1196-1204) – Մ.Ֆ.) կողմից: Ծաղկազարդի կիրակի օրը Ռենո Դ'Մոնֆորանը որպես լեզատ ուղարկվեց Ասորիք, իսկ Չատկից հետո երկրորդ կիրակի օրն էլ նավերը սկսեցին հեռանալ Չարայից: Նույն այդ ժամանակ կայսր Ալեքսեյը ժամանեց Եվթալա և Ռագուզայից մինչև Կորֆու ձգվող բոլոր բաղաբներն ու ամրոցները խաղաղությամբ ընդունեցին նրան: Կորֆույում զորքերը միավորվեցին, Հոգեգալուստի օրը նրանք լեռնից Կորֆուն, որտեղ մինչ այդ մահացել էր Ֆլանդրիայի կոմսի Բալդուինի (Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.) եղբայրը, և առանց որևէ խոչընդոտի հանդիպելու ժամանեցին Կոստանդնուպոլիս, ընդ որում ճանապարհին հանդիպած բոլոր կղզիները ենթարկվեցին նրանց: Հուլիսյան կալեդաներին նավերը հասան Կոստանդնուպոլիս և մարտերով խորհիս ձգեցին, բանգի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ը – Մ.Ֆ.) զորքով ելել էր նրանց դեմ: Արդյունքում, սակայն, վերջինս իր բոլոր ուժերով հեռացավ բաղաբ ու մենք պաշարեցինք այն: Պետրոսի ու Պողոսի տոների սկզբում մենք ուժով տիրեցինք բաղաբի դիմաց գտնվող նավահանգստի ամրություններին և այնտեղ գտնվողներից հազիվ թե որևէ մեկը փրկվեց: Ուխտավորները պաշարեցին բաղաբը զամաբից: Այդ ընթացքում հույները շատ անգամ էին ընդհարումներ ունենում մեզ հետ և երկու կողմից էլ շատերն ընկան, ընդ որում վենետիկցիները անհանգստացնում էին բաղաբը ծովի կողմից իրենց մեքենաներով, մանգոլիոներով, ինքնաձիգներով ու աղեղներով ու այստեղ ևս երկու կողմից շատերն ընկան՝ և վենետիկցիներ, և հույներ: Ի վերջո, վենետիկցիները իրենց նավերի վրա դրանից առաջ չտեսնված տիպի աստիճաններ կառուցեցին և, մոտենելով նավերը պարիսպներին, դրանց միջոցով մտան բաղաբ: Նրանք հույների փախուստի մատուցեցին և իրոքի ստեղծեցին՝ ավերելով ու արյունով բաղաբի գզգյլ մասն և դրա վրա ծախսելով մեկ ողջ օր: Փիշերը գալուն պես կայսրը հավաքեց ում որ կարող էր և գաղտնի փախավ բաղաբից: Հաջորդ օրը հույները հանձնվեցին և բաղաբը հանձնեցին ուխտավորներին: Հենց որ դարպասները բացվեցին, սրանք ներս մտան և, մտնելով Վլաբերնյան կղզիով պալատը, այնտեղ գտան բանտարկված Իսահակին (Բյուզանդական կայսրության նախնին կայսր Իսահակ II-ին – Մ.Ֆ.), որին եղբայրը կուրացրել էր ու փակել այնտեղ: Նրանք ազատեցին Իսահակին ու թագավորեցին նրա որդուն՝ Ալեքսեյ կոչվող տղային: Ի պատասխան այդ մեծագույն ծառայության՝ Ալեքսեյը երդվեց, որ մեկ ողջ տարի կպահի ուխտավորների ու վենետիկցիների գործը: Նա նաև երդվեց, որ նրանք իր հետ կմնան ձմեռելու Կոստանդնուպոլսում, իսկ հաջորդ տարվա մարտին, այն բանից հետո, երբ ինքը խաչ կընդունի, նա, հավաքելով բոլոր պաշարները, որ կհաջորդի, նրանց հետ միասին ճանապարհ կընկնի, ընդ որում նա երաշխիքներ տվեց այս հարցով» (Ամանուն «Կոստանդնուպոլսի ամալագունը»):

«Եվ ահա Իսահակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության նախնին կայսր Իսահակ II-ին – Մ.Ֆ.) որդին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Չարա բաղաբի մոտ հավաքված ուխտավորների մոտ... և պատմեց, թե ինչպես են կուրացրել իր հորը, իսկ իրեն էլ ուզում էին սպանել: Արդ նա խնդրեց, որ վենետիկցիների օգնությամբ ուխտավորները օժանդակեն իրեն՝ շատ նվերներ ու գումար խոստանալով...: Այսպիսով՝ նրանք համաձայնության եկան, իսկ այն երիտասարդն էլ երդվեց, որ կպահպանի համաձայնության պայմանները...: Դրանից հետո վենետիկցիները նախապատրաստեցին նավերն ու գալերները, դրանք լցրին ռազմական հանդերձանքով ու պարենամթերքով, որից հետո ուխտավորները, տեղավորվելով դրանցում, ելան Չարայից ու ժամանեցին Կորֆուն...: Իր հերթին Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ը – Մ.Ֆ.), երբ լսեց, որ սեփական եղբորորդին հսկայական մի բանակի գլուխ կանգնած գալիս է իր վրա, դիմեց երկրի բոլոր իշխաններին և կոչ արեց գեներ ձեռքին օժանդակել իրեն: Բոլոր համաձայնեցին օժանդակել իրենց տիրոջը: Երբ Կոստանդնուպոլսի բնակիչները տեսան, որ վենետիկցիները մոտենում են բաղաբին, նրանք բաղաբի ներսից բերանը պահպանող շրթան, որպեսզի հակառակորդի նավերը իրվանդան չմտնեն...: Դրանից հետո ասպետների մի մասը մեկնեց բաղաբի ուղղությամբ, իսկ մյուս մասն էլ՝ դեպի Պարոտ կղզիով բաղաբը: Բանն այն էր, որ այս բաղաբի ծայրում մի աշտարակ կար, որտեղ էլ հանգրվանում էր հիշատակված շրթանի ծայրը, ավելի կոնկրետ՝ այնտեղ գտնվող մի աշտարակում, որը կոչվում էր Գալաթա...: Եվ այսպես ֆրանկ ուխտավորները, որոնք շաբաթ օրը հայտնվեցին Կոստանդնուպոլսի դիմաց, չէին կարողանում ներս մտնել իրվանդան: Այս պայմաններում նրանք ճամբար զարկեցին մոտակա արբայությունների մոտակայքում: Այս ընթացքում բաղաբի բնակչությունը, տեսնելով, որ ֆրանկները տեղավորվում են բաղաբի մոտ, հավաքվեցին կայսրի մոտ...: Իրենց հերթին ուխտավորները հաջորդ օրը հարձակում գործեցին Գալաթա կղզիով այն աշտարակի վրա, սակայն մեծ կոշիվ չեղավ, բանգի նրանք առանց դժվարության գրավեցին այն: Եվ այսպես, բռնելով բաղաբից այստեղ եկած հույներին, ուխտավորները իջեցրին շրթան, բացեցին նավահանգստի մուտքը և հասան նրան, որ իրենց նավերը տեղակայվեցին Վլաբերնյան պալատի մոտ, որը Կոստանդնուպոլսի ծայրում էր...: Եվ այսպես ասպետներն ու ուխտավորները պաշարեցին բաղաբը, որից հետո իջան նավերից և ճամբար զարկեցին Բոհեմուսի կղզիով վայրում: Այդ ժամանակ, ահա, բաղաբի բնակիչները հավաքվեցին ու կրկին գնացին կայսրի մոտ, որին ասացին, որ, եթե նա իրենց չփրկիս բաղաբը պաշարած շերտից, ապա նրանք նրանց կհանձնեն բաղաբը: Այդ ժամանակ կայսրը ստիպված մարդիկ ուղարկեց, զորք հավաքեց և հրամայեց պատերազմել լատինացիների դեմ: Եվ ահա նրանք ելան սուրբ Ռոմանոսի դարպասներից, որտեղից մեկ մղոն հեռավորության վրա ճամբարել էին լատինացիները: Նրանք իրենց ջոկատներին

բաժանված առաջանում էին և, երբ լատինացիները տեսան, որ քաղաքից իրենց վրա ճակատելու են գալիս, իրենք ևս զինվեցին: Այդ ժամանակ իրենց նավերի վրա գտնվող վենետիկցիները, տեսնելով, որ քաղաքի մարդիկ մարտի են ելել լատինացիների դեմ, նավերը մոտեցրին պարիսպներին՝ Վաթերլայն պալատի մոտակայքում և, գործի դնելով աստիճանները, իրենց կողմից անցան գրոհի: Արդյունքում նրանք, բարձրանալով աստիճաններով, մտան քաղաք, բացեցին ծովի կողմի դարպասները և այրեցին քաղաքի մի մասը, որից հետո մարդ ուղարկեցին ֆրանկների մոտ հայտնելու, որ իրենք արդեն քաղաքում են: Այդ ժամանակ կայսրը, տեսնելով, որ ծովի կողմից քաղաքը վտանգի մեջ է, վերադարձավ քաղաք, հետո փախավ, սակայն կարճ ժամանակ անց սպանվեց, իսկ ֆրանկները բերեցին այն երիտասարդին ու նրան բազմեցրին գահին» (Երևույթ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ ուխտավորները եկան Վենետիկ, վենետիկցիները անիրազոթձեղ պայմաններ դրեցին, որ նրանք պետք է վճարեին ներկա և ապագա բոլոր ծախսերը նախապես, ինչպես նաև դրանից զատ վճարեին նաև նավերի համար: Արդյունքում երեք ամիս ուխտավորներն ի վիճակի չէին ոչ նավերը նստել, որ էլ տուն դառնալ՝ մնալով Սուրբ Նիկոլայ կղզու վրա...: Հենց այնտեղ էլ նրանք հայտնաբերեցին ոսկ Ալեքսեյի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.3.**), որը ներկայանում էր որպես հունական կայսր (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ին – Մ.3.**) որդի, սակայն այժմ թաքնվում էր այդ վայրում այն բանից հետո, երբ մայրաքաղաքից վտարվել էր իր հորեղբոր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.3.**) կողմից, ընդ որում սա կուռացրել էր նրա հորը և նետել բանտ: Եվ ահա, տեսնելով մերոնց՝ նա սկսեց հնազանդորեն օգնություն խնդրել՝ խոստանալով և այդ հաստատելով երդումով, որ, եթե նա վերադարձին կայսերական գահը, ապա նրանց հետ միասին կգնա Երուսաղեմ՝ նախապես ցույց տված աջակցության համար պարգևատրելով Քրիստոսի գողբին: Նա ասաց նաև, որ որպես հասարակ ռազմիկ Սուրբ Երկրում երեք տարի կանցկացնի և այդ ընթացքում իր վրա կվերցնի ինչպես իր, այնպես էլ իր մարդկանց և նույնիսկ մեր մարդկանց բոլոր ծախսերը: Խորհրդակցելով և նման առաջարկը գտնելով ընդունելի՝ մերոնք մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս: Մի քանի օր անց նրանք տեղ հասան, մտան հունական մայրաքաղաք, որը կոչվում էր Կոստանդնուպոլիս, վերադարձրին գահը վերը հիշատակված Ալեքսեյին, իսկ նրա հորեղբորն էլ բռնեցին: Հույները պատրաստակամորեն որպես կայսր ծանաչեցին այս Ալեքսեյին» (Ամանուն Սուրբնոցի «Երուսաղեմի երկրի մասին»):

«9/ Հիշելով իրենց հին պայմանավորվածությունները հռոմեական կայսրության հետ և ծայրահեղ տիրությանը նկատելով այն գերադասությունը, որը հռոմեական կայսրերը այժմ տալիս են պիզացիներին՝ վենետիկցիները ակնհայտորեն դժգոհ էին հռոմեացիներից և հարմար առիթ էին փնտրում նրանցից վրեժխնդիր լինելու համար, հատկապես սկսած այն ժամանակից, երբ Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.3.**) ժյատյոթյան պատճառով հրաժարվեց վճարել նրանց այն 200 միլա ոսկի, որը մտնում էր այն 15 կենսիար ոսկու կազմի մեջ, որը իր հեղթին դեռ Սանտիկ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Սանտիկ I-ը – Մ.3.**) էր պարտավորվել վճարել Վենետիկի հանրապետությանը որպես վենետիկցիները բռնազավթած ունեցվածքի փոխհատուցում: Ի մեծ դժբախտություն մեզ, այդ ժամանակ Վենետիկի դոժը Հենրիխ Ղանդարյան էր (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Հենրիխ Ղանդարյան – Մ.3.**), ճիշտ և արդեն կյուր ու պատկառելի տարիքի տեղ մի մարդ, սակայն միաժամանակ նաև՝ չարացած ու հռոմեացիների դեմ տրամադրված: Աչքի ընկնելով անօրինակ հանդգնությանը, հպարտանալով իր խելքով և այրվելով փառքի անհագ ծարավից՝ նա, կարծես անհասանելի էր մահվան համար, չէր ուզում մահանալ մինչև այն պահը, երբ վրեժխնդիր չի լինի հռոմեացիներից բոլոր այն վիրավորանքների համար, որոնք պատճառվել էին իր ժողովրդին: Նա մշտապես պտտում էր մտքում, թե իրենց թագավորության ընթացքում ինչքան վնաս են հասցրել վենետիկցիներին Անգեղոս Եղբայրները, նրանցից առաջ էլ՝ Անդրոնիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.3.**), ավելի առաջ էլ՝ Մանուիլը՝ որ իր ժամանակին կանգնած էր հռոմեական տերության գլխին: Այնուհանդերձ, բանի որ նա գիտեր, որ գլուխը կենդանի չի արժանի, եթե միայն իր ուժերով ելնի հռոմեացիների դեմ, ապա իր համար դաշնակիցներ էր փնտրում և գաղտնի համաձայնությունների մեջ էր մտնում այն ժողովուրդների հետ, որոնց մասին գիտեր, որ նրանք ևս անհաշտ ատելություն են տածում հռոմեացիների նկատմամբ, նրանց նայում են նախանձով ու ագահությամբ աչք են տնկել նրանց հարստությունների վրա: Եվ ահա հանգամանքների ազդեցության տակ նա իրոք կարողացավ իր մտքի հակել և հռոմեացիների դեմ իրեն դաշնակից դարձնել մի քանի ազնվածին տոպաքոսների, որոնք ձգտում էին ընկնել Պաղեստին, որոնք էին՝ Սոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսը (**Սոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսը – Մ.3.**), Ֆլանդրիայի կոմս Բալդուինը (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.3.**), Հենրիխ Սեն-Պոլը (**Լատինական կայսրության ապագա կայսր Հենրիխ – Մ.3.**), Բյուզանդիայի կոմս Լյուդովիկոսը (**Բյուզանդիայի կոմս Լյուդովիկոս Ծարտրացի (1191-1205) – Մ.3.**) և գալիս թվով այլ քաջարի ռազմիկներ ու դյուցազուններ, որոնք իրենց հասակով ու ինքնատիվ երկարությանը մեծապես աչքի էին ընկնում: Երեք տարվա ընթացքում հեծելազորի փոխադրման համար Վենետիկում պատրաստվեցին 110 դրոմոներ, 60 երկար նավեր ու բացի այդ հավաքվեցին նաև 70 այլ տիպի նավեր, որոնցից մյուսներին իր մեծությամբ գերազանցողը կոչվեց «Տիգրես»։ Բոլոր այդ նավերը պատրաստումից հետո դրանցում տեղակայվեցին 1.000 հոգի ծանր, զրահներով պատված հեծելազորից, ինչպես նաև 30.000 հետևակայիններ, որոնք զինված էին տարբեր կերպ, բայց մեծապես այսպես կոչված չաղորդաստրուներից: Հազիվ էր այս նավատորմը պատրաստվել ճանապարհ ընկնել, երբ, ի դժբախտություն հռոմեացիների, նոր մի բան եղավ՝ ինչպես առաժնում է ստվում, կարկուտ ծեծած տեղը ծեծեց և այլիք այլիք վրա եկավ: Բանն այն է, որ նավատորմի մեկնելուց հենց առաջ Վենետիկ ժամանեց Իսահակ Անգեղոսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.3.**) որդի Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.3.**), որն իր հետ ուներ Հռոմի պապից և ավենտական արքա Ֆիլիպից (**Հռոմեական Սիբազան կայսրության կայսր Ֆիլիպ Շվաբցուն – Մ.3.**) բերված նամակներ, որոնցում մեծագույն օգուտներ էին խոստացվում այդ ավագակալմբին, եթե նրանք ընդունեն Ալեքսեյին իրենց իովանու ներքև և օգնեն բազմել հորենական գահին: Ինքնին պարզ էր, որ սրանք մեծագույն պատրաստակամությամբ շուտով ընդունեցին Ալեքսեյին նավատորմում՝ նպատակադրվելով այդ կերպ ոչ միայն ազնվության թողով պատել իրենց ավագակալին գործը հռոմեացիների դեմ ու դրան արդարացիության տեսք տալ, այլև՝ լիովին բավարարել սեփական ագահությունը և անհագ ծարավը փողի կույտերի նկատմամբ: Ընդունելով իրենց մոտ Ալեքսեյին՝ այդ երիտասարդը, որը երիտասարդ էր ինչպես խելքով, այնպես էլ տարիքով՝ գործի էլ փորձառու ու վարպետ այդ անձիք ստիպեցին նրան երդումով համաձայնել այնպիսի պայմանների, որոնք սա երբեք ի վիճակի չէր լինելու իրականացնել: Իրոք, այդ երեխան ըստ նրանց պահանջի ոչ միայն նրանց փողի մի ողջ օվկիանոս խոստացավ տալ, այլև պարտավորվեց հռոմեական հետևազորով և 53 նավերով նրանց հետ միասին պատերազմի ելնել Եգրատիկոսների դեմ, բայց դա քիչ էր, ու սա հատկապես կարևոր է ընդգծել ու դրա հետ միասին էլ նաև տեսեք անհեթեթությունը, նա խոստացավ ընդունել հավաքված լատինական շեղումը և պապական գերակայությունը ու դրա հետ կապված փոփոխություն մտնել հռոմեական ինկվիզիցիոն սովորությունների մեջ: Եվ ահա այս նավատորմը ճանապարհ ընկավ, կանգ առավ Յադրայի մոտ ու սկսեց այդ քաղաքի պաշարումը, ինչը տեղի ունեցավ վենետիկական դոժ Դանդալոյի պահանջով այն բանի համար, որ այս քաղաքը ևս խախտել էր հինավուրց պայմանավորվածությունները վենետիկցիների հետ: Հռոմեական կայսր Ալեքսեյը, չնայած վաղուց էր լսել լատինացիների շարժի մասին, այնուհանդերձ ոչ մի միջոց չէր ձեռնարկում իր ու իր հպատակների պաշտպանության համար, բանի որ չափից դուրս փափկակեցությունը նրան զրկել էր պարտքի ու հասարակական օգուտի համար գործելու կամքից: Նրա ներքինիները՝ անտառների այդ պահապանները, որոնք նշանակված էին արքայական որսի լուխ պահպանում էին այդ անտառները այնպես, կարծես դրանք մի իսկական արգելանոցներ և, այսպես ասած, դրախտային տեղեր լինեին, ընդ որում նրանք պատրաստ էին երկրի երեսից ջնջել ցանկացած մեկին, ով կցանկանար դրանցում նավեր պատրաստելու համար մի քանի ծառեր կտրել: Բացի այդ, նավատորմի դուքս Միքայել Սորոթոնոսը, որն ամուսնացած էր արքայի բորջ հետ, ավելի «լավ» էր վարվում, բանից նա ոչ միայն խարխալներն ու մեխերն էր փոխում ոսկու հետ, այլև վաճառում էր առաքատներն ու պարաններն ու այս կերպ հռոմեական նավահանգիստներում վճռականորեն չթողեց և ոչ մի ռազմական: Իր կողմից արքան, փոխանակ մահապատժի ենթարկել նման սրիկաներին, որոնք ավելի հանցավոր էին, քան ամենաթուրք չարագործները, նրանց նկատմամբ առանձնահատուկ տրամադրվածություն էր ցուցաբերում: Վայելելով տնային կյանքի խաղաղությունը՝ նա բլրակներ էր կառուցում, լցնում էր փոսերը, ծառեր էր տնկում և միայն երբեմն էր, որ ծիծաղում էր լատինական նավատորմի վրա՝ կատակի վերածելով բոլոր արդարացի առաջարկներն ու լուրերը մոտալուտ վտանգի մասին: Այդ ընթացքում լատինացիները, տիրելով Յադրային, մոտեցան Եպիդամնոսին և Եպիդամնոսիցները սրանց հետ եկող Ալեքսեյին հռոմեական արքա հռչակեցին: Միայն այդ ժամանակ արքան, ինչպես հայտնի առաջի ձկնորսը, որը խելքի եկավ միայն այն բանից հետո, երբ հարված ստացավ գլխին, հապճեպ կարգի գցեց փամած ու որդերի կողմից կերված 20 խոճով նավակներ, անցավ քաղաքի պարիսպների վրայում ու հրամայեց բանդել դրանցից դուրս անուցված տները: Այդ ժամանակ լատինական նավատորմը, որը ելել էր Եպիդամնոսից, մոտեցավ Կորոնային և, այստեղ կորցնելով մոտ 20 օր, քանի որ կորցրիայան ամրոցը միանգամից չէր, որ հանձնվեց, բոլոր առաքատները պարզած եկավ ուղիղ Կոստանդնուպոլիս վրա, քանի որ այդ արևմտականները վաղուց ի վեր գիտեին, որ հռոմեական տերություն զբաղված է միայն հարբեցողությամբ ու դրանից հետ զայրվ, իսկ Բյուզանդիոն քաղաքը իրենից լիովին ներկայացնում է իր փափկակեցությամբ հայտնի Սիբարիսը: Այս կերպ, ընդհիվ անսովոր լավ եղանակին, քանի որ նրանց նավազանցության ողջ ընթացքում ծովը հանգիստ էր և փչում էին նավազանցության համար ամենահարմար քամիներ, լատինացիները անակնկալ կերպով հայտնվեցին Կոստանդնուպոլիս պատերի տակ, քանի որ քաղաքում ոչ-ոք չգիտեր նրանց ժամանման մասին: Նրանք սկզբում կանգ առան Զադեբորնում, որից հետո ռազմականները թիակներով, իսկ բեռնանավերն էլ առաքատներով այնտեղից անցան Պերսեան նավահանգիստ, որը տեղակայված էր Ներուցի արևելյան ափի դիմաց՝ Դիպոլիոնից մի քիչ ներքև: Դրանից հետո նրանք քաղաքից

հայտնի հեռավորության վրա խարխախ գցեցին, որպեսզի հարվածներից դուրս լինեն, իսկ դրոմոները տեղակայվեցին Սկուտարիոսի մոտ: Ճիշտ է, հռոմեացիները ափամերձ բարձունքներից ու հենց ափից էլ հարվածում էին նավերին, սակայն այդ հարվածները բացարձակապես անօգուտ էին և, մեծապես չհասցնելով նպատակակետին, գալիս էին ծովի վրա: Դամատրիայի մոտ՝ Նախկիններից ավելի վեր, տեղակայված էր հռոմեական մի ջոկատ, որպեսզի խոչընդոտի թշնամու նավատորմի ափհանձնաը, բայց նույն կերպ ևս այն որևէ օգուտ չբերեց, քանի որ հռոմեացիները ոչ միայն չէին համարձակվում մոտենալ թշնամուն, այլև, թիկունք դարձնելով նրանց հարձակման դեմ, հազիվ խուսափեցին մահից՝ փախուստի դիմելով ինչպես ուժ կար ուղեորում, քնդ որում առաջին հերթին հենց հրամանատարները, որոնք ավելի վախկոտ դուրս էին, քան վախվորած եղևիկները: Ու բացի այդ, ինչպե՞ս կարող էին նրանք պայքարի մեջ մտնել այդ մարդկանց դեմ, որոնց կոչում էին մահաբեր հրեշտակներ կամ անխոցելի պղնձե արձաններ ու որոնց միայն տեսքից իսկ նրանք պատրաստ էին վախից մահանալ: /10/ Մի քանի օր անց լատինացիները համոզվեցին, որ ցամաքային ճանապարհով ոչ-ոք իրենց չի պատրաստվում դիմադրություն ցույց տալ ու դրա համար էլ մոտեցան նեղուցին: Դրանից հետո նրանց հեծելազորը շարժվեց ափով, իսկ ռազմականները, դրոմոներն ու նրանց հետ էլ նաև բեռնակիր նավերը, ուղեկցելով վերջինիս, մտան նեղուց: Երբ այս կերպ թշնամիների ցամաքային ու ծովային ուժերը միացան այն ամրության մոտ, որին հռոմեացիները տվորաբար երկաթյա շղթան էին կապում, որը ծառայում էր այն բանի համար, որ թշնամական նավերը չկարողանային մուտք գործել նավահանգիստ, անմիջապես սկսվեց հարձակումը այդ ամրոցի վրա: Հռոմեացիներից ոմանք, որոնք պաշտպանում էին այդ ամրոցը, ոչ երկարատև դիմադրությունից հետո փախուստի մատնվեցին, մյուսները սպանվեցին կամ գերվեցին, ոմանք, փախչելով շղթայի վրայով ինչպես լարի վրայով, թաքսվեցին այրտեղ գտնվող տորիերաներում, իսկ ոմանք էլ, չհասցնելով բռնվել այդ շղթայից, գլխիվայր ծովը նետվեցին: Ի վերջո, հենց բուն շղթան կտրվեց ու թշնամական նավատորմը ներս խուժեց: Մեր տիրերաներից ոմանք անմիջապես հայտնվեցին թշնամիների տրամադրության տակ, իսկ մյուսներն էլ ափ նետվեցին բաղաթի մոտ այն բանից հետո, երբ անձնակազմերը դրանք խիստ վնասված վիճակում լքեցին: Դա մի աննկարագրելի աղետ էր, որը երբեք ոչ մեկի սրտին չէր եկել: Այն տեղի ունեցավ 6711 թվականին հուլիս ամսին: Կարճատև հանգստից հետո, որը շարունակվեց ուղիղ այնքան, ինչքան պետք էր կողմնորոշվելու համար, թե ինչ պետք է անել հետագայում, լատինացիները, ինչպես ծովից նավերով, այնպես էլ ցամաքային ճանապարհով՝ ողջ հեծելազորով, որը գալիս էր հետևակի վերջապահում, մոտեցան Կոսմոդիային՝ հռոմեացիների կողմից չնչին դիմադրության հանդիպելով միայն այնտեղի կամրջի՝ այսպես կոչված Ծակված քարի մոտ: Բեռնանավերը, ռազմականներն ու դրոմոները մոտեցան ափին և ցամաքային զորքի հրամանատարները այստեղ ճամբար գաղվեցին, որն ամրացրին պարսպով ու խանդակով: Այս ճամբարը բլրի վրա էր, այնպես որ այնտեղից երևում էր Վլաբերլանս պալատն ու հարակից տարածքները: Արդեն հենց այդ բլրի բուն ստորոտին կար մի պալատային կառույց, որը հարավային կողմից հենվում էր պարսպի վրա: Այն պալատի պաշտպանության համար կառուցել էր Մանուիլ արքան, իսկ հյուսիսային կողմից էլ այն հարում էր ծովին, այնպես որ, կանգնած պարսպի վրա, կարելի էր տեսնել թշնամական բարձր վրանները և նույնիսկ խոսել այն թշնամիների հետ, որոնք տեղակայված էին Գիորիմյան դարպասների մոտ: Չկային ոչ հողաթմբեր, ոչ էլ այլ պաշտպանողական կառույցներ և միայն բաղաթի պարիսպներն էին, որ բաղաթը բաժանում էին պաշարողներից: Կայար Վլեբերլ, որը վաղուց ի վեր հոգում փախուստի մասին միտքն է փայտալույս և լիովին տրվել էր դրան, ընդհանրապես չէր հազնում գեղք ու զրահ և չէր երևում թշնամիների դիմաց, այլ, ցած թողնելով ձեռքերը, նայում էր կատարվողին բարձր թերմերի վրայից, որոնք կոչվում էին գերմանուհի-թագուհու անունով: Նրա մոտիկ պաշտոնյաները և ազգականները հեծելազորի փոքր խմբով և նույնպես փոքր էլ հետևակի ջոկատով պարսպի այն կողմից երևում էին կարծես միայն այն բանի համար, որ ցույց տան, որ բաղաթը դեռևս դատարկ չէ: Այս ու այն կողմից օրվա մեջ մի քանի անգամ այս կերպ առանձին անակնկալ հեծելազորային ընդհարումներ էին տեղի ունենում, քնդ որում առանձին հեծյալներ պայքարում էին իրար դեմ ու ցույց տալիս իրենց բազմաթիվ ու անվախությունը: Մերոնք այդ դեպքերում իրենց վատ չէին ցուցադրում, հատկապես երբ ընդհարումներ ղեկավարում էր արքայական փեսա Թեոդորոս Լասկարիսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Թեոդորոս Լասկարիսը – Մ.3.), քնդ որում սա իր սարսափելի հարվածներով լատինացիներին իրոք ապացուցեց, որ հռոմեացիների մեջ ևս բացարի մարդիկ կան: Նույն կերպ արտագործի էին դուրս գալիս, հատկապես պալատական կառույցների միջով, որոնց մասին մենք իմանա՞նք իրականում, հետևանքի առանձին ջոկատներ, որոնք թշնամիների դեմ ոչ երկարատև մարտ էին վարում: Եվ վերջապես թշնամիները հազվադեպ հարվածում էին պալատին բարանետ մեքենաներով ու իրենց հերթին պարիսպներից էլ նրանց վրա ծանր բարեր էին թռնում՝ նետված նույնատիպ մեքենաներից: Ի վերջո, հուլիս ամսին 17-ին թշնամիները որոշեցին ցամաքից ու ծովից վճռական հարձակում գործել, ըստ երևույթին նպատակ ունենալով կամ հասնել իրենց նպատակին, կամ էլ, եթե այդ չստացվի, բանակցությունների մեջ մտնել, բանի որ ցանկացած դեպքում հաջողություն իրենց կողմում էր լինելու: Եվ ահա ոմանք իրենց նպատակը, ծածկելով դրանց ցեղերի կաշիներով, որպեսզի պաշտպանեն կրակից, ինչպես նաև կողքերից կապելով պարանետ աստիճաններ, որոնք հատուկ կերպով ամրացված էին կայսերին ու հեշտությամբ վեր էին բաշկում ու ներքև իջեցվում, կանգ առան Դետրիոնայի մոտ, մինչդեռ մյուսները պարսպախար խոյ էին տեղակայում ու տեղավորում դրանք չաղորոքաստուների մոտակայքում: Այս կերպ պատրաստվելով՝ ըստ նախապես տրված ազդանշանի միաժամանակ համընդհանուր զորի սկսվեց և ամենուր սարսափելի մարտ ծավալվեց: Լատինացիները, որոնք գործում էին խոյով, ճեղքներ պարիսպը, որը ծովին էր հարում այն վայրի մոտ, որը կոչվում էր Բրեյալական հավաքատեղի, բացեցին մուտքը դեպի ներս, սակայն հռոմեացիներին դաշնակից պիզանցիները և տապարակիր բարբարոսները նրանց արիաբար հետ մղեցին և սրանք ստիպված եղան նահանջել՝ մեծամասամբ սարսափելի վերքեր ստանալով: Այդ ընթացքում ծովից պաշարողները, ընդհուպ մոտենալով բաղաթային պարիսպներին Դետրիոնայի մոտ ու նավակների միջոցով նավային խարխիսներ ձգելով հենց ափի մոտ՝ սկսեցին այդ աստիճանների միջոցով մարտ ողել աշտարակները պաշտպանող հռոմեացիների դեմ: Նրանք վերջիններիս հեշտությամբ փախուստի մատնեցին՝ օգտվելով հարվածելու համար իրենց ունեցած առավելությունից, քանի որ նրանք տեղակայված էին նավերի աստիճանների վրա, որոնք հատուկ պարանետներով վեր էին խոյացել ու արդյունքում հայտնվել նույնիսկ բաղաթային պարիսպների վրա տեղակայված հռոմեացիներից էլ վեր: Այս կերպ տիրելով պարսպային ամրությունների այդ մասին՝ թշնամիները նետվեցին տարբեր կողմեր և սկսեցին այրել պարսպին հարող բաղաթային կառույցներ: Տխուր մի տեսարան բացվեց, որը արցունքի իսկական հեղեղներ էր բերում՝ իսկը հարյուր հսկայական այդ հղեղեհին: Վլաբերլանս բլրից մինչև էվերգետյան վանք ամեն ինչ այրվում էր և կրակի հեղեղը ձգվում էր մինչև Դետրիոն: Նման վշտայից աղետի տեսարանի, ինչպես նաև հուսահատությունից ժողովրդի մեջ տարածված վախի ազդեցության տակ արքան ի վերջո ինչ-որ կերպ գեղքի դիմեց, քնդ որում նրա վրա հատկապես ազդեց այն, որ նա ինքացավ, թե ինչքան մեծ է դժգոհների թիվը, որոնք իրեն գայրապի լուսաններով էին պատում և հեղեղում վիրավորական խոսքերով՝ պնդելով, որ միայն իր անգործությունն էր, որ թշնամիներին հանդուգն միտք էր ներշնչել հարձակվել հենց բաղաթի վրա և որ միայն հենց ինքն էր, որ ոչ մի պաշտպանություն չէր ապահովել պաշարյալ բաղաթին ու բանը հասցրել էր նրան, որ պատերազմը բռնկվել էր հենց նրա պատերի տակ՝ մինչ այդ չտեսնված մի բան, կարծես չկային բաղաթում մարդիկ, որոնք տիրապետում էին գեղքին, չգիտին ինչպես է ավելի լավ հետ մղել թշնամիներին, քան սպասել, մինչև իրենց կզոլաշագնեին ու կամավոր իրենց ամահացողի վիճակում կդնեին, երբ հիվանդությունը իր վերջին աստիճանին էր հասնել և այլևս ղեղեր չկային: Այս կերպ շարժվելով պալատից՝ արքան մտոր հավաքեց հեծելազորի մի մեծ ջոկատ և հետևագործի զգալի ուժեր, որի կազմի մեջ մտավ բաղաթային բնակչության ողջ ծաղիկը, այնպես որ թշնամիների ցամաքային ուժերը, տեսնելով այն, սարսափից ցնցվեցին: Եվ իրոք, հնարավոր է գործը փրկարար տեսք ընդունեց, եթե արքան կամ ինքը մարտնչեց թշնամիների դեմ, կամ էլ թույլ տար մարտի մեջ մտնել իր փեսա Լասկարիսին, որը անընդհատ մարտի էր ձգտում լատինացիներին դեմ, սակայն փախուստի մասին մտքերը, որոնք անվերջ հետապնդում էին Վլեբսեյին, ինչպես նաև նրա ամենամոտիկ խորհրդականների անհաղթահարելի վախկոտությունը խանգարեցին նրան անել այն, ինչ պետք էր արվեր: Հազիվ էր միայն նա, շարժվելով զորքը, ելել բաղաթի պարիսպներից դուրս, ուղեկցվելով ողջ ժողովրդի օրհնանքով և ըստ երևույթին լատինացիների դեմ ամուր կանգնելու վճռականությամբ, երբ անմիջապես էլ ծայրահեղ ամոթով ու խայտառակությամբ հետ նահանջեց՝ իր այդ դիմադրության փորձով ավելի գոռոզություն ու հանդգնություն ներշնչելով թշնամուն, որը, ճոճելով նիզակները հպարտորեն առաջ էր գալիս նահանջող հռոմեացիների հետքերով: Վերադառնալով պալատ՝ Վլեբսեյ անմիջապես էլ պատրաստվեց փախուստի՝ կարծես ջանքեր թափելով առ այն, որ բաղաթը, որն արագորեն դեպի կործանարար անկում էր գնում, ընկներ լքանակված ժամանակից ավելի շուտ և ցանկանալով արագացնել նրա ողբալի ճակատագիրը: Իր այդ որոշման մասին հայտնելով մոտիկներից ու ազգականներից ոմանց՝ նա, վերցնելով հետը նաև իր առջիկ Իրինային, 10 կենտիար ոսկի ու տարաբնույթ արքայական զարդեր, որոնք պատրաստված էին թանկարժեք քարից ու վառ մարգարիտներից, արքան առաջին իսկ գիշերապահակի ժամանակ ամենայն շտապողականությամբ թռավ Դեվլեթ, որտեղ նախապես արդեն իր իսկ համար ապաստարան էր պատրաստել: Ով վախկոտագույնը մարդկանցից, բանից նրան չկանգնեցրեց ծնողական մեղմ զգացումը դեպի արագացնել, նրան չկանգնեցրեց սերը դեպի կինը, նրան չհուզեց նույնիսկ մեծագույն այդ բաղաթի ճակատագիրը և նման ոչ մի բան նրա խելքին չեկավ, այլ փոքրոգության ու վախկոտության մեջ նա շտապեց բոլոր բաղաթները, մարդերի ու ողջ ժողովրդի բարեկեցությունը փոխանակել իր անձնական երջանկության հետ, այն էլ՝ կասկածելի» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Վլեբսեյ Անգեղոսի» Իսահակ Անգեղոսի եղբոր թագավորությունը», գիրք 3, մաս 9, 10):

«Այնպես պատահեց, որ այդ ժամանակ Իտալիայում մեծ քանակությամբ հավաքվել էին ռազմիկներ մասամբ Իտալիայից, մասամբ Ֆրանկների թագավորությունից, մասամբ Վենետիկից, մասամբ էլ այլ հողերից, որոնք այստեղ հավաքվել էին այն բանի համար, որպեսզի մեկնեն Երուսաղեմը ազատագրելու, որտեղ գտնվում էր Աստծո դագաղը: Նրանց այդ ժամանակ կանչել էր Հին Հռոմի բաժանալապետը, որին, ինչպես ասացի,

Իսահակի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.) որդին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.) անընդհատ խնդրում էր օգնել վերադարձնել հայրենական իշխանությունը։ Ի վերջո, տեղի տալով նրա խնդրանքներին, իսկ ավելի շատ է՝ խոստումներին, դրանք շատ մեծ էին, պապը այդ երեխային հանձնեց զորք այն բանի համար, որ այս զորքը, մի կողմ թեքվելով նախապես որոշված ճանապարհից, նրան հայրենական գահի վրա բազմեցնի ու իր վրա կրի Կոստանդնուպոլսի ճանապարհին հանդիպող բոլոր դժվարությունները։ Դրանից հետո և առաջնորդներ և ռազմիկները նստեցին նավերն ու տրիերաները և, հաջող նավարկությունից հետո համընթաց բաժնիների ուղեկցությամբ ժամանելով Կոստանդնուպոլիս, բաղաժեք բնակիչներին հայտարարեցին այդ երեխայի, նրա հոր նկատմամբ իրականացված չարագործության ու հռոմեական բահանայապետի հրահանգների մասին։ Բանակցությունները երկու կողմերի միջև շարունակվեցին որոշ ժամանակ, սակայն հետո ցամաքի վրա ուժեղ պայքար սկսվեց, բանի որ դեսպանների բանակցությունները որևէ արդյունքի չհասցրին։ Այդ ժամանակ կայսր Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.), մասամբ վախենալով դեպքերի զարգացումից, իսկ մասամբ էլ՝ հպատակների մեջ ներքին խռովության առաջացումից, բանի որ սրանք հակված էին խռովության և անկայուն էին, հուրախություն բոլորին կամավոր կերպով փախուստի մատուցեց, ընդ որում այդ ընթացքում, ինչպես մարդիկ են ասում, բոլորին լսելի կերպով նա ասել էր հետևյալ խոսքերը. «Դավիթը ևս փրկություն գտավ փախուստի մեջ»։ Եվ այսպես նա փախավ վերցնելով իր հետ կնոջը և արքայական գանձարանից զգալի բանակությամբ գումար» (Գեորգիոս Ակրոպոլցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Եվ ահա ֆրյագներն ու նրանց զորավարները, մտածելով միայն Իսահակի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ին – Մ.Ֆ.) որդու (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից խոստացված ոսկու և արծաթի մասին, մոռացան կեսարի Դոմեանական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆիլիպ Շվաբցու – Մ.Ֆ.) և պապի հրահանգները, որից հետո, ելնելով նավերի վրա, ամենից առաջ կտրեցին երկաթյա շղթաները և, մոտենալով բաղաժեք, չորս կողմից այրեցին նրա կառույցները։ Իր հերթին կեսար Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.), տեսնելով հրդեհը, այլևս չդիմադրեց թշնամիներին» (Ամանուն «Ցարգրադի գրավման ասքը»)։

«Արաբների 600 և Դույների 1515 թվականի Նիսան ամսին ֆրանկները հույների ձեռքից գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը՝ վերջ տալով հույների թագավորությանը։ Բանն այն էր, որ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) ամուսնացել էր ֆրանկների արքայի (Դունգարական թագավորության արքա Բելա II-ի – Մ.Ֆ.) քրոջ հետ և նրանք որդի էին ունեցել (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.Ֆ.)։ Դույները այս արքան մի եղբայր ուներ, որը ապստամբեց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, կորագրեց նրան և մինչև մահ պահեց բանտում։ Այդ ժամանակ մահացածի որդին փախավ ֆրանկայի արքայի՝ իր բեռու, մոտ, որը զայրույթով լցվեց, նրան զորք տվեց և այս զորքը եկավ ու պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը։ Եվ ահա այն պատճառով, որ բաղաժեքները զոհ չէին իրենց վրա իշխած բռնակալ եղբորից, նրանք այրեցին բաղաժեք, իսկ այդ ընթացքում պարսպի վրա գտնվող ռազմիկները սկսեցին զբաղվել այլ բաներով, որի հետևանքով ֆրանկները մագլցեցին պարսիսկների վրա, բաղաժեք մտան ու փախուստի մատուցեցին բռնակալին։ Ֆրանկները այդ փոքր տղային դրեցին թագավորության գահին, որը սակայն փայլեց ձևական իշխանություն ունեցող։ Եվ ահա սա սկսեց բաղաժեքներին ճնշել ծանր հարկերով, ինչպես նաև թալանեց եկեղեցական գանձերը՝ տանելով իսպերներ, ավետարանների թանկարժեք կազմերը, ոսկին ու արծաթը, որ կար այնտեղ» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Այդ տարվա Շաբան ամսին ֆրանկները գրավեցին հունական Կոստանդնուպոլիսը և վերջ դրեցին այս ժողովրդի տիրապետությանը, իսկ դրա պատճառը սա եղավ։ Կոստանդնուպոլսի հույների թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) ամուսնացել էր ֆրանկների թագավորի քրոջ հետ, որը ֆրանկների ամենահզոր տիրակալներից մեկն էր (հեղինակը նկատի ունի (Դոմեանական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆիլիպ Շվաբցուն – Մ.Ֆ.)։ Այս արքայադստերից նա տղա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.) ուներ։ Եվ ահա թագավորի եղբայրը եկավ նրա դեմ, բռնեց նրան, բաղաժեք խլեց նրանից, զրկեց տեսողությունից և բանտարկեց։ Թագավորի տղան դիմեց փախուստի և գնաց փնտրելու բեռուն, որ օգնություն խնդրի հորեղբոր դեմ։ Դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ մեծ թվով ֆրանկները հավաքվել էին իսլամի երկրի դեմ զայու համար՝ երրուստեմը մահմեդականներից հետո գրավելու նպատակով։ Եվ ահա նրանք իրենց հետ վերցրեցին արքայազնին և գնացին Կոստանդնուպոլիսի ճանապարհով, որպեսզի օգնեն երիտասարդ արքայազնին և իր հորեղբոր հետ հարաբերությունները վերականգնելու հարցով, բանի որ այլ ցանկություն չուներին։ Դեռ որ նրանք բաղաժեք մոտեցան, սակայն նրանց հետ կռվի դուրս եկան երիտասարդ արքայազնի հորեղբայրը և հունական զորքի ղեկավարը։ Նրանց միջև ճակատամարտը սկսվեց Դիցի 599 թվականի Չուլբաթ ամսին։ Դույները պարտություն կրեցին և թաքնվեց։ Ֆրանկները այս երիտասարդին թագավորական իշխանություն տվեցին, բայց չթողեցին նրան իրական նույնիսկ չնչին իշխանություն։ Դրանք նաև նրա հորը բանտից ազատեցին։ Եվ այսպես իրականում հենց ֆրանկներն էին իշխանությունն իրականացնում բաղաժեք՝ ներելով բնակիչներին և նրանցից պահանջելով գումարներ, որոնք սրանք չէին կարող վճարել։ Նրանք գրավեցին եկեղեցիների գանձերն ու ունեցվածքը՝ ոսկի, արծաթ և այլ բաներ՝ չխնայելով նույնիսկ այն, ինչը ծածկում էր մարգարեի ու առաքյալների կամ ավետարանիչների խաչերն և պատկերները։ Դա շատ ցավալի էր հույների համար և նրանց ծանր առաքյալները պատճառեց։ Արդյունքում՝ նրանք շարժվեցին դեպի այս երիտասարդը՝ իրենց թագավորը, սպանեցին նրան, ֆրանկներին բռնեցին բաղաժեք, փակեցին նրա դարպասները և պատրաստվեցին դիմակայել պաշարմանը։ Դա տեղի ունեցավ Դիցի 600 թվականի Ջումադա Ա ամսին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Կոստանդնուպոլիս, որը հանդիսանում է ներքին ռուսը, այդ ընթացքում գրավեց ֆրանկների կողմից։ Սրանք Ռուսի մեյիթից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ից – Մ.Ֆ.), որը սերում էր հինավուրց կեսարներից, խլեցին իշխանությունը և այս հին տոհմը դադարեց...։ Ֆրանկական մեծ զորք էր հավաքվել, որպեսզի մեկնի Շամ՝ բեկ ալ-Մուբարասն գրավելու համար։ Երբ ֆրանկները լսեցին այն ամենի մասին, ինչ եղել էր Ռուսում, նրանք փոխեցին ուղղությունը և մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի օգնություն ցույց տան հորը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ին – Մ.Ֆ.) և որդուն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.)։ Այնտեղ ժամանելուն պես այդ երիտասարդի հորեղբայրը զորքով եկավ բաղաժեք և նրանք մարտնեցին։ Դույները պարտություն կրեցին և ցրվեցին։ Ֆրանկալը փակվեց բաղաժեք, որը պաշարվեց ֆրանկների կողմից։ Այդ երիտասարդի կողմնակիցները, որոնք գտնվում էին բաղաժեքում, այրեցին այն և, երբ բնակչությունը ուշադրությունը շեղեց կրակը հանգցնելու վրա, նրանք բացեցին դարպասներից մեկը և ֆրանկները բաղաժեք մտան։ Ռուսի տիրակալը փախավ, իսկ ֆրանկները թագավորեցին այդ երիտասարդին ու ազատեցին նրա հորը» (Ռաշիդ-դ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 4)։

⁴¹⁸⁶ «Չաբարեն վրաց ու Դայոց այն զորքերի գործակարն էր, որոնք զորքերը ենթարկվում էին վրաց թագավորին (Քարթլի թագավորության թագուհի Թամարային – Մ.Ֆ.), իսկ Իվանեն ուներ յաթաբեկության տիտղոս։ Սրանք բազմաթիվ հերոսական մարտեր մղեցին, որովհետև պարսիկների ու արաբների կողմից գրավված հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից իրենց համար, գրավեցին Գեղարքունիսյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները՝... Այրարատը, Դվինը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4)։

«Հայոց 652 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Դվինը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82)։

«Հայոց 652 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Դվինը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1203 և Հայոց 650 թվականին Հայոց և Վրաց մեծ սպարապետներ Չաբարեն ու Իվանեն գրավեցին Դվինը և կոտորեցին ու Հայոց աշխարհից վերացրեցին տաքիկներին՝ գրավելով Կուր գետից մինչև Արաքս և Բարկուշատից մինչև Մժնկերտ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1203 և Հայոց 650 թվականին Հայոց և Վրաց մեծ սպարապետներ Չաբարեն ու Իվանեն գրավեցին Դվինը և կոտորեցին ու Հայոց աշխարհից վերացրեցին տաքիկներին՝ գրավելով Կուր գետից մինչև Արաքս և Բարկուշատից մինչև Մժնկերտ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»)։

«Գեորգին (հեղինակը Նկատի ունի Քարթլի թագավորության արքա Յուրի Սուզդալցուն, սակայն Դվինը գրավել է Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ III-ը – Մ.Ֆ.) վերցրեց Դվին բաղաժեք և կարճ արբելուց հետո վախճանվեց...։ Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Դվին մայրաքաղաք» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66)։

«Այդ տարի վրացիները գրավեցին Դվին բաղաժեք, որն Անդրպատականում էր, կողոպտեցին, անկարգություններ արեցին և բնակիչներից շատերին կոտորեցին։ Սա, ինչպես նաև ողջ Անդրպատականը, պատկանում էր Եմիր Աբու Բաքր իբն Փախլավանին (Էլտուղզանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաքրին – Մ.Ֆ.), որն, ըստ իր տվողության, գիշեր-ցերեկ զբաղված էր խմելով, ոչ զգաստանում էր, ոչ սթափվում, ոչ էլ թագավորության, հպատակների ու զորքի գործերով էր զբաղվում։ Նա ամեն ինչ հեռու էր վանել իր սրտից և այնպես էր պահում իրեն, կարծես այդ բոլորը իրեն չէր վերաբերում։ Դվինի շրջակայքի բնակիչները հաճախ էին օգնության դիմում, նրան տեղեկացնելով վրացիների հարձակվելու ցանկության մասին,

բայց կարծես խուլ ժայռի դիմաց էին գոռում: Երբ այդ տարում վրացիները Ղվին բաղաբը պաշարեցին, մի խումբ մարդիկ օգնություն խնդրելու գնացին, սակայն նա օգնություն չցուցաբերեց: Եվրոների մի մասը զգուշացրեց, թե նրա անտարբերությունը, անփութությունը և իր ասածի վրա համառելը վատ վախճան կունենան, սակայն նա չսեց նրանց: Երբ այս վիճակը երկարեց, մարդիկ թուլացան ու չդիմացան, իսկ վրացիները սրով նվաճեցին երկիրը և արեցին այն, ինչ-որ վերևում հիշեցին: Ապա, երբ վիճակը կայունացավ, վրացիները բնակիչների մնացորդի հետ լավ վերաբերվեցին: Թող Ալլաիդ հսկի մահմեդականներին և նրանց ուժ տա պաշտպանության սահմանային ամրությունները, որոնք պաշտպանության կարիք ունեն, մանավանդ այս երկիրը: Չիրապի մենք Ալլաիին ենք պատկանում և նրա մոտ էլ կվերադառնանք: Այն, ինչ արել էին վրացիները Ղվինի ժողովրդին՝ սպանություն, գերեվարություն և այլ չարագործություններ, ապա այդ մասին միայն լսելիս մարդու մարմինը կոտրա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Չիջրի 599 թվականին վրացիները գրավեցին Ատրպատականի Ղվին բաղաբը: Այդ բաղաբը, ինչպես և ողջ Ատրպատականը, պատկանում էր Եվրո Աբուբաբը իբն Բահլավանին (**Էլտուլուզյանների տոհմականության սուլթան Աբու-Բաբին - Մ.Ֆ.**): Նա գիշեր ու ցերեկ շարունակ զբաղված էր հարբեցողությամբ և պետության գործերին հոգ չէր առնում: Այդ մասին Եվրոներն ու տեղակալները հանդիմանում էին նրան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Իբրերներ տիրեցին Ղվինին և նրա ամրոցներին» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴¹⁸⁷ «Հաջորդ տարի նա Լևոնը ավելի ևս ուժեղացրեց ճնշումը բաղաբի վրա: Նա, հարձակվելով արևմտյան կողմից, ներխուժեց բաղաբ ու տիրեց նրան: Ֆրանկները սիրտ առան և, գեղեթ դիմելով, փորձեցին բռնել նրան, բայց նա ծողոպեց, փախավ ու կարողացավ դուրս պրծնել: Նրան հետապնդեցին, բայց չհասան: Զաղաբը փրկվեց» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 500):

«Քրիստոսի 1203 թվականին Հայոց արքա Լևոնը գրավեց Ատրոքը, սակայն Ղամիլները երեք օր մնացին ներսում» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 652 թվականին Հայոց արքա Լևոնը գրավեց Ատրոքը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Սրանցից մի ջոկատ եկավ Բոհեմունդի (**Ատրոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պառտիեցուն (1201-1216, 1219-1233) - Մ.Ֆ.**) մոտ, որը Ատրոքի իշխանն ու Տրիպոլիսի կոմսն էր, և պատերազմ էր մղում Լևոն արքայի դեմ, որը հայերի արքան էր: Այս ջոկատը ծառայության անցավ իշխանի մոտ, սակայն այդ հողերի թուլությունը իմացան այդ մասին, դարան դրեցին այնտեղ, որտեղ սրանք պետք է անցնեին, հետո ելան նրանց դեմ, և արյունահեղության նրանց դեմ և ֆրանկները ջարդվեցին, ընդ որում ոչ-ոք չփրկվեց, բանգի բոլորը կամ սպանվեցին, կամ գերվեցին: Այսպես սպանվեցին Ժիլ Դ՝Տրագինի և շատ այլք, գերվեցին Բեռնար Դ՝Մորեյը, Ռենո Դ՝Ղամպերը, Ժան Դ՝Վիլլերը և Գիյոմ Դ՝Նյուլին, որոնք ոչ մի բանում մեղավոր չէին: Եվ իմացե՛ք, որ այդ ջոկատում եղած 80 ասպետներից ոչ-ոք փրկվեց, ոչ-ոք չխուսափեց գերությունից կամ մահից» (Ժոֆրուա Դ՝Վիլարդուն «Կոստանդնուպոլսի նվաճումը»):

«Չիջրի 601 թվականի Մուհամադ ամսին հայերի թագավոր Իբն Լևոնը, որը Վարդաա ալ-Փուկասի ժառանգներից մեկն էր, որն ապրել էր Սեյֆ ալ-Դաուլայի (**Հայեայի Համդանյանների Եվրոպայի հիմնադիր Եվրո Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.**) գահակալության ժամանակ, անսպասելիորեն հարձակվեց Ատրոքի վրա: Այդ ժամանակ ալ-Սեյիբ ալ-Չահիրը Հայեայից բանակ ուղարկեց՝ օգնելու այդ բաղաբի արքայազնին (**Ատրոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պառտիեցուն - Մ.Ֆ.**): Երբ այս զորքերը հասան ալ-Ռուի գետը, իբն Լևոնը անգոր դարձավ: Այդ ժամանակ Հայեայի բանակը ուշադիր հետևում էր նրան և ի վերջո ստիպեց նահանջել՝ նրա զինվորներից սպանելով զգալի թվով մարդկանց: Այնուհետև Հայեայի բանակը վերադարձավ տուն» (Էբեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատվածներ»):

«Այդ տարի իբն Լևոնը եկավ և պաշարեց Ատրոքը: Նա մի քանի հարձակում գործեց այդ բաղաբի վրա և արքայազնին (**Ատրոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պառտիեցուն - Մ.Ֆ.**) արգելափակեց իր միջնաբերդում: Ալ-Սալիբ ալ-Չահիրը հեռացավ Հայեայից, որպեսզի օգնության հասնի արքայազնին և այդ ժամանակ իբն Լևոնը վերացրեց պաշարումը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴¹⁸⁸ «Այդ ժամանակ հույները, որոնք այս կերպ գտնվեցին ֆրանկների հետ, տեսան, որ այլևս խոսք իսկ զնալ չի կարող հաշտության մասին, դրա համար էլ գաղտնի իրար մեջ խորհրդի հավաքվեցին, որպեսզի դավեն իրենց սելյուքի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ին (1203-1204) - Մ.Ֆ.**): Այնտեղ մի հույն կար, որի նկատմամբ կայսրը ավելի շատ համակրանք էր դրսևորում, բան այլոց և որը ավելին, բան որևէ այլ մեկը, նրան ներբաշեց ֆրանկների դեմ պայքարի մեջ: Սրանք հույները կոչում էին Մորգուֆուլ: Եվ ահա այլոց համաձայնությամբ երեկոյան, ավելի ճիշտ՝ կեսգիշերին, երբ կայսր Ալեքսեյը իր ննջարաններում քնած էր, նրանք, որոնք պետք է նրան պաշտպանեին՝ Մորգուֆուլը և այլք, որոնք նրա հետ էին, բռնեցին նրան, դուրս բաշեցին անկողնուց և որպես բանտարկյալ բանտ նետեցին: Մորգուֆուլը այլ հույների օգնությամբ և խորհրդով հանդերձակորդեց կայսրը թիկնոցով ու կռիվներով, որից հետո Սուրբ Սոֆիայում նրանք թագադրեցին: Ստանձեց միայն, բանգի երեքեք որևէ մեկի կողմից նման ստոր մի հանցագործություն չէր կատարվել: Երբ կայսր Կիրակը (**Բյուզանդական կայսրության Նախկին կայսր Իսահակ II-ի - Մ.Ֆ.**) լսեց, որ իր որդին բռնվել է, իսկ այն մյուսն էլ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ը (1204) - Մ.Ֆ.**)՝ թագադրվել, նրան մեծ մի վախ պատեց և նա հիվանդացավ: Հիվանդությունը կարճ տևեց և նա մահացավ: Այդ ժամանակ կայսր Մորգուֆուլը երկու կամ երեք անգամ հրամայեց թունավորել Կիրակի որդուն, որին պահում էր բանտում, սակայն Աստծուն հաճո չէր, որ նա մահանա: Ի վերջո, նրան խեղդեցին և, երբ նա ի վերջո մահացավ, Մորգուֆուլը հրամայեց ամեն տեղ ասել, որ նա մահացել է բնական մահով, որից հետո նա հրամայեց նրան բոլոր պատիվներով, ինչպես կայսր, թաղել և հողի մեջ դրեց, ընդ որում ձևացրեց, թե շատ տխրած է այդ ամենից: Ապանությունը, սակայն, հնարավոր չեղավ գաղտնի պահել և շուտով բոլոր հույներին ու ֆրանկներին պարզ դարձավ, որ սպանություն է եղել, այնպես, ինչպես այդ մասին պատմությունը լսեցիք: Դրանից հետո բոլոր հոգևորականները, ինչպես նաև նրանք, որոնք լիազորված էին ապստոլիկ կողմից ու ցույց տվեցին դրանք, համաձայնության եկան այն մտքի վրա, որ նա, ով նման սպանություն է իրականացրել, իրավունք չունի տիրել այդ երկրին և նրանք, որոնք համակերպվում են դրա հետ, օժանդակողներ են ու, բացի դրանից, հրաժարվում են ենթարկվել Հռոմին: «Դրա համար էլ»,- սասց հոգևորականությունը,- «այս պատերազմը ճիշտ և արդարացի պատերազմ կլինի և, եթե դուք մտադրություն ունեք նվաճել այս երկիրն ու այն հնազանդության տակ դնել Հռոմին, ապա, նրանք ձեզվից, ովքեր կռվեն այս գործն անելիս, դրա համար մեղքերի թողություն կատանան, ինչպիսին ապստոլիկն արդեն իսկ խոստացել է ձեզ»։ Այդ իմացե՛ք, որ այս խոսքերը մեծագույն աջակցություն եղան բարոնների ու ուխտավորների համար: Դրանից հետո ֆրանկների ու հույների միջև մեծ մի պատերազմ բռնկվեց, բանգի այն ոչ միայն չհանդարտվեց, այլև ավելի ուժեղացավ ու բորբոքվեց, ընդ որում դրանից հետո քիչ օրեր եղան, երբ ծովի ու ցամաքի վրա մարտեր չեղան: Մի անգամ կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացու (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ի - Մ.Ֆ.**) եղբայր Ամրին հեծելազորային հարձակում գործեց և ռազմիկների մեծ մասին հանեց ճամբարից: Նրա հետ մեկնեցին Ժակ Դ՝Ավենը և Բալդուին Դ՝Ռոմալուրը, ինչպես նաև եղ Դ՝Շալկիտը, Շալկայնցին, Գիյոնը, նրա եղբայրն ու մարդիկ նրանց երկրից: Եվ ահա երեկոյանից մեկուկես օրվա վրա հեծած էլան ճամբարից, իսկ հաջորդ օրն էլ, երբ լույսը բացվեց, նրանք մոտեցան մի բարի բաղաբի, որի անունը Ֆիլեա էր: Դրանից հետո նրանք գրավեցին այն և որպես ավար անասուններ, գերիներ ու պարենամթերք ձեռք գցեցին, որոնք նավակներով ուղարկեցին գետն ի վար՝ դեպի իրենց ճամբար, բանգի բաղաբը տեղակայված էր Ռուսական ծովում: Այդ բաղաբում նրանք մնացին երկու օր, ունենալով պարենամթերքի մեծ առատություն, որն այնտեղ շատ շատ էր: Երրորդ օրը նրանք իրենց ձեռք գցած անասունների և ավարի հետ իրենք էլ սլացան ճամբար: Կայսր Մորգուֆուլին լուր հասավ այն մասին, որ նրանք լքել են ճամբարը և ինքն էլ գիշերն իր մարդկանց մեծ մասի հետ ելավ Կոստանդնուպոլսից: Դրանից հետո նա դարան դրեց այն հատվածում, որտեղով պետք է անցնեին վերադարձող ռազմական ջոկատներն ու նրանց ավարը: Եվ ահա ջոկատները սկսեցին իրար հետևից անցնել այնպես ժամանակ, մինչև որ սկսեց անցնել վերջապահը, որը կազմում էին կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացու եղբայր Ամրին ու նրա մարդիկ: Կայսր Մորգուֆուլը սլացավ նրանց ընդառաջ, սակայն մի ինչ-որ պուրակի ծայրին վերադարձողները շուտ եկան նրան դեմ և կողմերը թեժ մարտում իրար եկան: Աստծո աջակցությամբ կայսր Մորգուֆուլը ջարդվեց և հազիվ խուսափեց գերվելուց, ընդ որում նա կորցրեց իր կայսերական դրոշմն ու այն սրբապատկերը, որը մշտապես տանում էին կայսրը առջևից և որին մեծ հավատ էին ընծայում ինչպես հույները, այնպես էլ Մորգուֆուլն ինքը, բանգի այդ սրբապատկերի վրա պատկերված էր Սուրբ Կույսը: Մորգուֆուլը կորցրեց գրեթե 20 ասպետների այն լավագույններից, որ ուներ: Եվ այսպես կայսր Մորգուֆուլը, ինչպես լսեցիք, ջարդվեց: Դրանից հետո մեծագույն մի պատերազմ բռնկվեց նրա ու ֆրանկների միջև: Արդեն անցել էր ձմեռվա մեծ մասը և գալիս էր հարողորության տոնի ու Մեծ պահքի ժամանակը...: Այնուհետ մենք կրնք քննել քանի բոլորի մասին և կպատմենք նրանց մասին, որոնք մնացին Կոստանդնուպոլսի մոտ՝ հիմնադրվելով Կոստանդնուպոլսի իրենց գեղերը, դնելով իրենց բարանետներն ու մանգոլիները նավերի ու բեռնանավերի վրա, որոնք անհրաժեշտ էին բաղաբի գրավման համար: Առաջատարայությունը նաև աստիճաններ պատրաստեցին, որոնք այնքան բարձր էին, որ դա կարծես մի ինչ-որ հրաշք էր: Երբ հույները տեսան այդ ամենը, նրանք իրենց հերթին սկսեցին ամրացնել բաղաբը, որն առանց այդ էլ լավ ամրացված էր բարձր պարիսպներով, որպեսզի այն ավելի բարձր դարձնեն և ահա, իմացե՛ք, որ երբեք ոչ մի բաղաբ չէր եղել այնքան ամուր ամրացված, ինչպես այս մեկը: Այսպես երկու կողմից հույներն ու ֆրանկները ջանքեր թափեցին Մեծ պահքի հիմնական մասը: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք ճամբարում էին, հավաքվեցին և խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչ

անեն հետո...: Եվ այսպես, կնքվեց նման պայմանավորվածություն և այն երրորդով հաստատվեց երկու՝ ֆրանկների ու վենետիկցիների կողմից՝ այն հավելումով, որ տարին անցնելուց հետո նրանք, որոնք կցանկանա, իրավունք կունենան հեռանալ, իսկ նրանք, որոնք կմնան, պարտավոր կլինեն ծառայել կայսեր ինչպես կարգն է: Այսպես որոշվեց և կնքվեց ու կազմվեց պայմանագիրը, ընդ որում ավելացվեց, որ բոլոր նրանք, որոնք չեն հետևի այս պայմաններին, կհեռացվեն եկեղեցուց: Հինգշաբթի օրը՝ Մեծ պահքի երրորդ շաբաթը, բոլորը ելան նավերի վրա և բեռնանավերում էլ տեղակայեցին իրենց ձիերին, ընդ որում ամեն մի ամրատական ջոկատը իր նավերն ուներ: Այս բոլոր նավերը դրվեցին իրար կողքի և շարվեցին գալերաների ու բեռնանավերի շարքում: Եվ պետք էր տեսնել այդ մեծագույն հրաշքը, բանգի գրեթե ասում են, որ գրողի, ինչպես այն նախապատրաստվում և նախատեսվում էր, ճակատից ձգվեց ֆրանսիական կես լյե: Հինգշաբթի օրն առավոտյան նավերը, գալերաները և այլ լողացող բաները շարվեցին դեպի բաղաթ այն կարգով, որով որ շարված էին: Եվ ահա սկսվեց գրողը, որը խիստ ուժեղ և դաժան էր: Շատ վայրերում նրանք ափ իջան և հասան գրեթե պարիսպներին, իսկ շատ վայրերում էլ նավերի աստիճաններն այնքան մոտեցան ամրություններին, որ նրանք, որոնք գտնվում էին աշտարակների և պարիսպների վրա, աստիճանների վրա գտնվողների հետ սկսեցին մարտնչել ձեռքերում բռնած թերթով: Այս կերպ շարունակվեց այդ գրողը, որը շատ թեժ և ուժեղ էր, շատ հզոր ու այն այս կերպ շարունակվեց մինչև ժամը հինգ հարյուրից ավելի վայրերում: Մեր մեղքերի պատճառով, սակայն, ուխտավորների գրողը կանգնեցվեց, իսկ նրանք էլ, որոնք ափ էին իջել գալերաներից ու բեռնանավերից, ուժով հեն տղվեցին: Արդ իմացե՛ք, որ այդ օրը նրանք, որոնք զոհում էին, կորցրին ավելի շատ, բան հույները, որոնք շատ ուրախացած էին այդ ամենից: Այնտեղ նաև այնպիսիները կային, որոնք գրողից հեռացան իրենց այն նավերի հետ, որոնց վրա գտնվում էին, սակայն կային նաև այնպիսիները, որոնք խարխիս գցած մնացին բաղաթի մոտ, որտեղից էլ իրենց բարանետներից ու մանգրիկներից հարվածներ հասցրեցին՝ ստանալով պատասխան հարվածներ: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք զոհում էին, վենետիկի դոժի (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոյի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին երեկոյան խորհրդի նստեցին՝ հավաքվելով իրենց տեղակալման վայրի դիմաց գտնվող մի եկեղեցում...: Շատ բաներ խոսվեց այս ու այն կերպ, սակայն ի վերջո որոշվեց, որ նրանք կրկին ձեռք կգրվեն իրենց գործին հաջորդ օրը, որը շաբաթ էր՝ շարունակելով գործը և կիրակի, և Երկուշաբթի օրը, երբ կգնան գրողի իրար կապած նավերում, որոնց վրա աստիճաններ կային: Այս կերպ որոշվեց, որպեսզի մեկ աշտարակի վրա հարձակվեն երկու նավ, որոնց վրա աստիճաններ կային, բանգի նրանք տեսել էին, որ, այն օրը, երբ մեկ նավն էր հարձակվել մեկ աշտարակի վրա, միայնակ նավի վիճակը ծանր էր լինում, բանգի նրանք, որոնք աշտարակների վրա էին, թվով գերազանցում էին նրանց, որոնք աստիճանների վրա էր: Դա իրոք լավ միտք էր, բանի որ երկու նավը մեկ աշտարակին ավելի շատ վնաս կարող էին հասցնել, բան մեկը: Ինչպես և որոշվեց, այդպես էլ արվեց և նրանք սպասեցին շաբաթ և կիրակի օրը: Կայսր Մորգուֆուլը լեպլ և իր ողջ զորքով տեղակայվեց մեկ վայրում, որտեղ նա դրեց իր ալ կարմիր վրանները: Այս վիճակում ամեն ինչ մնաց մինչև երկուշաբթի օրվա առավոտը, երբ գնեք վերգրեցին բոլորը՝ տեղավորվելով նավերի, բեռնանավերի ու նավակների վրա: Զաղաթի բնակիչները, սակայն, չէին վախենում նրանցից, բանգի դա առաջին անգամ չէր, որ նրանց գլխով նման բան էր անցնում, և նրանք վստահ էին իրենց ուժերին, իսկ պարիսպների և աշտարակների վրա շատ մարդ կար: Եվ ահա սկսվեց հզոր ու հրաշալի այդ գրողը, երբ ամեն մի նավ շարժվեց գրողի ուղիղ իր դիմաց գտնվող վայրի ուղղությամբ, ընդ որում մարտի աղմուկն այնքան ուժեղ էր, որ թվում էր, թե հողը պատռվում է: Այս կերպ գրողը շարունակվեց բավականին երկար և մինչև այն ժամանակը, երբ մեր Տեր Աստված գրողների համար Բորեյ կոչվող բամին չբարձրացրեց: Այս բամին նավերն ու նավակները ավելի մոտ տարավ ափին, բան նրանք էին մինչ այդ, որից հետո «Ուխտավոր» և «Դախտ» կոչվող երկու իրար կապված նավերը մոտեցան մի աշտարակի մեկը մեկ, մյուսը մյուս կողմից, այդ կերպ էր նրանց առաջ տանում Աստված և բամին, այնպես, որ ի վերջո «Ուխտավոր»-ի աստիճանը հասավ աշտարակին: Դրանից հետո նույն օրվա էլ ոմ վենետիկցի և Անդրե Դյուրբուլազ անունով ֆրանսիացի մի ասպետ ելան աշտարակի վրա, իսկ նրանց հետևից էլ սկսեցին բարձրանալ այլք: Նրանք, որոնք գտնվում էին աշտարակի վրա, ջարդվեցին և փախան այդտեղից: Երբ ասպետները, որոնք բեռնանավերի վրա էին, տեսան այդ, նրանք ափ ելան և աստիճանները ընդհուպ մոտեցրին պարսպին՝ մարտնչելով վեր ելնելով ու գրավելով գրեթե չորս աշտարակ: Այդ ժամանակ գրողի նետվեցին նաև նավերի, բեռնանավերի և գալերաների վրայից, ով ինչպես կարող էր և ուր էլնել որ կարող էր: Նրանք կորտեցին գրեթե երեք դարպաս և ներխուժեցին բաղաթ: Դրանից հետո բեռնանավերից սկսեցին դուրս հանել ձիերին և ասպետները ցատկեցին դրանց վրա՝ իջնելով այն վայրը, որտեղ որ գտնվում էր կայսր Մորգուֆուլը: Վերջինս իր ռազմական ջոկատները շարել էր վրանների դիմաց և, երբ հույները իրենց դիմաց տեսան ձիերի վրա հեծած ասպետներին, նրանք փախան ու ցրվեցին, իսկ կայսրն էլ փողոցներով նետվեց փախչելու դեպի Առյուծի երախ պալատը: Եվ դուք պետք է այդ ժամանակ տեսնե՛ք, հույներին, թե ինչպես տիրեցին նրանց երթային ու մարտական գործիքներին, մատակարարին և այլ բաներ: Սակաված և վիրավոր այնտեղ այնքան կար, որ դրանց թիվ ու համարը չկար: Հունաստանի հայտնի մարդկանց մեծ մասը սլացան դեպի Վաթերնյան դարպասներ: Արդեն ուշ երեկո էր և ռազմիկները հոգնեցին մարտնչելուց և սպանելուց: Դրանից հետո նրանք հավաքվեցին մեծ հրապարակում, որը բաղաթում էր, ու որոշեցին տեղակայվել պարիսպների և աշտարակների մոտ, բանգի նրանք համարում էին, որ ոչ մի կերպ չեն կարող ավելի շուտ, բան մեկ ամսվա ընթացքում գրավել նման մի բաղաթ իր հզոր եկեղեցիներով և պալատներով ու այդքան շատ ժողովրդով: Եվ այսպես, ինչպես որոշվեց, այդպես էլ արվեց: Այս կերպ նրանք տեղակայվեցին պարիսպների և աշտարակների վրա՝ նավերի մոտ: Կուն Բալդուին Ֆլանդրիացին և Դ'Էմոն տեղակայվեցին կայսր Մորգուֆուլի կարմիր վրաններում, որոնք մնացել էին այդտեղ, իսկ Բալդուինի եղբայր Անրի էլ՝ Վաթերնյան պալատում: Ինչ վերաբերվում էր Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսին ու նրա մարդկանց, ապա սրանք տեղակայվեցին բաղաթի գլխավոր մասի մոտ: Ահա այս կերպ դասավորվեց զորքը, ինչպես սցենի, և Կոստանդնուպոլիսը գրավվեց Ճաղկազարդի կիրակի օրը: Կուն Լուի Բյուրգին ողջ ձևեր տառապում էր տենդից և ի վիճակի չէր գնեք վերցնել, արդ խնայեց, որ դա մի մեծ կորուստ էր գործում գտնվող բոլորի համար, բանգի նա մի բաջարի ասպետ էր, որ այժմ անօգուտ պառկած էր բեռնանավում: Այս կերպ մեր ռազմիկները այդ գիշեր հանգստացան, բանգի շատ էին հոգնել: Կայսր Մորգուֆուլը, սակայն, չէր հանգստանում: Նա հավաքեց իր մարդկանց և ասաց, որ կգնա ֆրանկների վրա, սակայն նա չկարվեց այնպես, ինչպես ասել էր, այլ ուրիշ փողոցներով ինչպես հնարավոր էր հեռու սլացավ այն տեղից, որտեղ գտնվում էր մեր զորքը: Նա մոտեցավ Ոսկե դարպասներ կոչվող դարպասներին, անցավ դրանցով ու լքեց բաղաթը: Նրան հետևեցին նաև նրանք, որոնք կարող էին փախչել, սակայն մեր ռազմիկները այդ մասին ոչինչ չգիտեին: Այդ գիշեր այն վայրում, որտեղ տեղակայված էր Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսը, չգիտեմ թե ինչ մարդիկ, որոնք վախենում էին, որ հույները հանկարծ կհարձակվեն իրենց վրա, իրենց և հույների միջև կրակ վառեցին: Զաղաթը սկսեց այրվել և հորեղծը սկսեց բռնա կերպով տարածվել, ընդ որում կրակը վառվեց այդ ողջ գիշեր և հաջորդ օրը մինչև երեկո: Դա Կոստանդնուպոլիսի երրորդ հորեղծն էր այն ժամանակից ի վեր, ինչ ֆրանկները եկել էին այս կողմերը: Վաղեցիկ ավելի շատ տներ, բան կային Ֆրանսիական թագավորության երեք ամենամեծ բաղաթներում: Այդ գիշերն անցավ և բացվեց օրը՝ երեքշաբթի օրվա առավոտը: Այդ ժամանակ ողջ զորքը զինվեց՝ և ասպետները, և զինակիցները, որից հետո յուրաքանչյուրը կանգնեց իր մարտական ջոկատում: Դրանից հետո նրանք ելան այն վայրից, որտեղ տեղավորվել էին, կարծելով, թե այժմ ավելի մեծ դիմադրության կհանդիպեն, բան նախորդ օրը, բանգի նրանք ոչինչ չգիտեին այն մասին, որ կայսրն այդ օրը փախել է: Արդյունքում ևս, նրանք չհանդիպեցին և ոչ մեկին, որը կարող էր էլնել նրանց դեմ: Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսը սուրաց ափով ուղիղ դեպի Առյուծի երախ կոչվող պալատը և, երբ նա տեղ հասավ, այն հանձնվեց նրան պայմանով, որ նա կպահպանի հանձնվողների կյանքը: Այնտեղ հայտնաբերվեցին աշխարհի շատ հայտնի կանայք, որոնք պատսպարվել էին այդտեղ, այդ թվում Ֆրանսիայի արքայի (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Ֆիլիպ II-ի (1180-1223) – Մ.Ֆ.**) բորջը, որը մի ժամանակ կայսրուհի էր եղել, Հունգարիայի արքայի (**Հունգարական թագավորության արքա Հենրիխի – Մ.Ֆ.**) բորջը, որը ևս մի ժամանակ կայսրուհի էր եղել, ինչպես նաև այլ բարձրաստիճան կանանց: Գանձերի մասին, որոնք կային այդ պալատում նույնիսկ պատմել իսկ չի լինի, բանգի դրանք ոչ հաշիվ ունենին, ոչ՝ չափ: Նույն կերպ, ինչպես այդ պալատը, հանձնվեց Մոնֆերատի մարկիզ Բոնիֆացիոսին, կոմս Բալդուին Ֆլանդրիացու եղբայր Անրիին հանձնվեց նաև Վաթերնյան պալատը՝ կրկին պայմանով, որ հանձնվողների կյանքը կլինային, և այստեղ ևս անթիվ ու անհամար գանձեր կային, ոչ պակաս, բան Առյուծի երախ կոչվող պալատում: Յուրաքանչյուր ոք, որ իր մարդկանց պալատ էր մտնում, հրամայում էր հսկել գտնված գանձերը: Մնացած ռազմիկները, որոնք ցրվեցին ողջ բաղաթով մեկ, ևս հսկայական ավար ձեռք գցեցին, բանգի ավարն այնքան մեծ էր, որ ոչ-ոք չէր կարող ասել, թե ինչքան ոսկի և արծաթ, գույք ու թանկարժեք բարեր, մետաքս ու մահուդե հանդերձներ, սկյուռի մորթիներ և նման թանկարժեք մորթեղենով պատված հագուստներ էին վերցվել, լավագույնը, որ կար աշխարհի երեսին: Եվ ահա Շամպայնի մարշալ Ժոֆրուա Դ'Վիլյարդուենը ամենայն ճշմարտացիությամբ վկայում է այդ ամենի մասին խոշոր մտքով և ճշմարտացիությամբ, որ աշխարհի արարումից ի վեր ոչ մի բաղաթում այդ չափ ավար ձեռք չէր բերվել» (Ժոֆրուա Դ'Վիլյարդուեն «Կոստանդնուպոլիսի նվաճում»):

«Այդ ձևեր, մինչ նրանք այնտեղ էին, բաղաթի բնակչությունը հիմաևի կերպով ամրացրեց պարիսպները, ավելի բարձրացրեց պարիսպները և աշտարակները, վերևից որակյալ բարե ու փայտյա կառույցներ դրեց և հուսալի կերպով ամրացրեց դրանք որսից՝ արտաքինից դրանք պատելով փայտե տախտակներով, իսկ վրայից էլ՝ կաշիներով, այնպես որ ոչ մի անհանգստություն չկար վենետիկյան նավերից ու աստիճաններից: Դարիսպներն ունեին 60, իսկ աշտարակները՝ 100 ոտնաչափ բարձրությունը: Իր հորթին բաղաթում նրանք տեղակայեցին առնվազն 40 բարանետներ, որոնք տեղաբաշխվեցին պարսպի մի ծայրից մյուսը այն վայրերում, որտեղ, ինչպես նրանք էին կարծում, կարող էր գրողի հավանականություն լինել, ընդ որում գարմանայի չէր, որ նրանք այդպես վարվեցին, բանի որ ժամանակ շատ ունեին...: Երբ Մորգուֆուլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ը – Մ.Ֆ.**) կայսր դառնալ, ողջ բաղաթով մեկ տարածվեց այդ լուրը...: Դրանից հետո անցավ որոշ

ժամանակ և Մորգուֆուլը հրամայեց փոխանցել կոմս Լուիին (**Բլուայի կոմս Լյուդովիկոս Շարտրագուն – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ին – Մ.Ֆ.**), մարկիզին (**Մոնֆեռատի մարկգրաֆ Բոնիֆացիոսին – Մ.Ֆ.**) և մնացած այլ հայտնի բարոններին, որ նրանք կորեին այդտեղից ու լավ սերտեին՝ ինքը կայսր է և հակառակ պարագայում, երբ անցնի ութ օրը ու իր հրամանը չկատարվի, նա բոլորին կկոտորի: Երբ բարոնները լսեցին այդ մասին, նրանք պատասխանեցին. «Ի՜նչ, դա, որ գիշերը դավաճանական կերպով սպանել է իր տիրոջը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.**), դեռևս համարձակվում է մեզ նման պահանջ ներկայացնել»։ Եվ ահա նրանք նրան ի պատասխան հայտնեցին, որ մարտահրավեր են ուղարկում և թող այժմ նա ինքը վախճենա իրենցից, իրենք չեն լքի իրենց տեղերը, մինչև որ վրեժ չլուծեն սպանվածի համար, չգրավեն Կոստանդնուպոլիսը երկրորդ անգամ և չհասնեն այն պայմանների լիակատար իրականացմանը, որը դրել էր դեռևս հանգուցյալ Ալեքսեյը: Երբ Մորգուֆուլը լսեց նման պատասխան, նա հրամայեց ինչպես հարկն է պաշտպանել պարիսպներն ու աշտարակները և ամրացնել դրանք, այնպես որ անհանգստանալու կարիք ֆրանկների հարձակումից չլինի...: Եվ ահա նրանք շատ որակով արեցին այդ գործը, բանգի դրանից հետո պարիսպներն ու աշտարակները սկսեցին ավելի լավ լինել պաշտպանության համար: Իսկ այժմ մենք կպատմենք ձեզ մեկ այլ դեպքի մասին, որը տեղի ունեցավ Ֆլանդրիայի կոմսի եղբայր Անրիի հետ: Այն ժամանակ, երբ ֆրանկները պաշարել էին Կոստանդնուպոլիսը, նա և իր ջոկատի մարդիկ այնքան էլ լավ չէին ապրում՝ կարիք ունենալով պարենամթերքի և այլ բաների: Եվ ահա նրանք լսեցին, որ Ֆիլեա կոչվող բաղաթում, որը գտնվում էր ծամբարից 10 յե հեռավորության վրա, ամեն տեսակի բարիքի առատությամբ կա: Այդ ժամանակ մոնտենյեր Անրիի արշավանքի ելավու գիշերով դուրս եկավ ծամբարից 3 տասնյակ սապետների և, շատ այլ հեծյալ զինակիրների հետ միասին, երբ այդ մասին դեռևս ոչ-ոք չգիտեր: Երբ նա բաղաթ եկավ, արեց իր գործը: Նա մեկ օր մնաց այդտեղ, սակայն այդ ընթացքում այդ մասին իմաց տվեցին Մորգուֆուլին: Երբ սա իմացավ այս ամենի մասին, հրամայեց 4.000 զինված ռազմիկներին, որ սրանք թամբեն ձիերը, հետևերը վերցնեն սրբապատկերը, այդպես էին կոչում հույները Աստվածամոր պատկերը, որ տվորաբար վերցնում էին իրենց հետ, երբ մարտի էին մեկնում, բանգի վստահ էին, որ այն իր հետ ունեցող ոչ մի մարդ էրեք պարտություն չի կրի, և ելնել մարտի: Իրականում, սակայն, կարծում եմ, որ, բանի որ Մորգուֆուլը անկողով կերպով էր գործել, դա նրան հաջողություն չբերեց: Եվ ահա ֆրանկներն արդեն ավարդ ծամբար էին ուղարկել, երբ Մորգուֆուլը նրանց վերադարձի ծանապարհի վրա դարան դրեց: Երբ նա մոտեցավ մեր մարդկանց մոտավորապես մեկ յե հեռավորության վրա, նա իր մարդկանց դարան դրեց ու նախապատրաստեց: Մեր մարդիկ, որոնք ընդհանրապես չգիտեին այդ մասին, վարձելով վերադառնում էին՝ տեղյակ չլինելով որևէ թակարդի մասին: Երբ հույները տեսան նրանց, նրանք աղաղակեցին և ֆրանկները նկատեցին նրանց: Դրանից հետո ֆրանկները շփոթվեցին և սկսեցին ինչպան ուժ ունենալ կոչ իղել Աստծուն ու մաքրամաքուր Կույսին, ընդ որում նրանք այն աստիճան շփոթված էին, որ ասում էին միմյանց. «Իրոք, եթե մենք փախչեմք, ապա բոլորս կկործանվենք, արդ ավելի լավ չէ՞, որ մենք ընկնենք մարտնչելիս, այլ ոչ թե փախչելիս»: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք լրիվ հանգիստ կանգ առան, վերցրեցին այն ութ արքայետավորներին, որ ունեին, և իրենց առաջ շարքով դրեցին: Իր հերթին դավաճան կայսր Մորգուֆուլն ու հույները վարձելով մոտեցան, իսկ հետո հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, շնորհիվ Աստծո աջակցության, ոչ մի ֆրանկացու ուրք գետնին չկապվ: Երբ ֆրանկները տեսան, որ հույները բոլոր կողմերից հարձակվում են, նրանք գործի դրեցին խիզակները, իսկ հետո էլ անցան դաշույններին ու մարտական բզդերին, որոնք ունեին: Եվ ահա նրանք այն աստիճանի ուժեղ սկսեցին պաշտպանվել, որ հակառակորդներից շատերին սպանեցին: Երբ հույները տեսան, որ ֆրանկները առավելության են հասնում, նրանք շփոթվեցին, իսկ հետո դիմեցին փախուստի: Ֆրանկները հետապնդեցին նրանց, շատերին սպանեցին, շատերին էլ գերեվարեցին և շատ ավարի տեր դարձան: Նրանք հետապնդեցին կայսր Մորգուֆուլին լրիվ կես յե, բանգի կարծում էին, թե կայսրողական բռնել նրան, ընդ որում նա և իր ռազմիկները, որոնք հետապնդում էին, լեքեցին ոչ միայն սրբապատկերը, այլև կայսերական գազակն ու այլ տարբերանշաններ, որոնք լիովին ոսկուց էին, ամբողջովին պատված էին թանկարժեք բարեբից և այնքան գեղեցիկ և հարուստ էին, որ չտեսնված մի պատկեր էին ներկայացնում: Երբ ֆրանկները տեսան այս ամենը, նրանք դադարեցրին հետապնդումը և ուրախությամբ ցնծացին՝ վերցնելով գունակն ու մեծ ուրախությամբ բերելով այն իրենց ծամբար: Մինչ նրանք մարտնչում էին, ծամբար լուր եկավ, որ նրանք ծակատում են հույների դեմ և այդ ժամանակ այստեղ եղողները բոլորը նետվեցին դեպի գեղեցիկ ու, ցատկելով ձիերի վրա և խթանելով դրանք, պատրաստվեցին օգնության նետվել Անրիին: Այն ժամանակ, սակայն, երբ սրանք տեղ հասան, հույներն արդեն փախել էին, իսկ ֆրանկներն էլ տանում էին ավարը, ընդ որում նրանք բերեցին նաև այն գեղեցիկ և հարուստ սրբապատկերը, որի մասին ասվեց: Երբ նրանք մոտեցան ծամբարին, եպիսկոպոսներն ու իռգևորակները, որ գործում էին, ելան նրանց ընդառաջ հատուկ կարգով, վերցրեցին սրբապատկերը և մեծադույն ուրախությամբ և հանդիսավորությամբ այն հանձնեցին Տրուայի եպիսկոպոսին, իսկ հետո էլ տարան իրենց ծամբար ու տեղակայեցին այնտեղի մատուռում, որտեղ արարողություններ էին իրականացնում: Այս կապակցությամբ նրանք մեծ տոնախմբություն կազմակերպեցին և հենց այդ օրն էլ բոլոր բարոնները համաձայնեցին, որ այն կփոխանցեն Սիստոյին և հետագայում այն իրոք այնտեղ տարվեց: Երբ Մորգուֆուլը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, նա ստիպեց բոլորին հավատալ, թե ինքը ջարդել է մեսսիր Անրիին ու նրա ռազմիկներին, սակայն հույները միամտաբար հարցնում էին, թե. «Եթե դա այդպես է, ապա որտե՞ր է սրբապատկերը»: Այդ ժամանակ մյուսներն ասացին, որ այն մի հուսալի վայրում է և այդ լուրերը տարածվեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան ֆրանկներին ականջներին: Այդ ժամանակ սրանք մի գալերա հանդերձավորեցին և դրա վրա բարձր տեղադրեցին սրբապատկերը, ինչպես նաև կայսերական բոլոր տարբերանշանները, որից հետո գալերան անցկացրին մի ծայրից մյուսը, այնպես որ բոլոր նրանք, որ պարիսպների վրա էին՝ բաղաթի շատ բնակիչներ, տեսան այդ ամենը և հաստատ կերպով իմացան, որ դրանք կայսր տարբերանշաններն ու կայսերական սրբապատկերն է: Երբ հույները տեսան այդ ամենը, նրանք եկան Մորգուֆուլի մոտ և սկսեցին ամոթահար անել նրան և ծանակել այն բանի համար, որ նա կորցրել է կայսերական տարբերանշանները և սրբապատկերը, ինչպես նաև այն բանի համար, որ վստահեցնում էր, թե ջարդել է ֆրանկներին: Մորգուֆուլը, որը լսում էր այդ ամենը, պաշտպանվում էր ինչպես կարողանում էր ասելով. «Այժմ հուսահատվելու ժամանակը չէ, ես կստիպեմ նրանց վճարել այդ անեղի համար, ես նրանցից մեծ վրեժ կլուծեմ»: Դետո այնպես պատահեց, որ ֆրանկներն ու վենետիկցիները խորհրդի նստեցին ապագա անեղի պահով ու սկսեցին տեսծել, թե ինչպես անեն, որ ի վերջո նվաճեն բաղաթը, ինչպես նաև բնակարել այն հարցը, թե ում դնեն կայսր այդ պարագայում...: Այն բանից հետո, երբ այս ամենը որոշվեց, ֆրանկներն ու վենետիկցիները սկսեցին պատրաստվել և հանդերձավորել իրենց նավերը, ընդ որում վենետիկցիները իրենց նավերի վրա կամրջակներ դրեցին, իսկ ֆրանկներն էլ պաշարողական սարքեր կառուցեցին, որոնք կոչվում էին «Կատու» և «Սայլ» և «Խոյ», որպեսզի փորեն պարիսպների հիմքը և ավերեն դրանք: Իրենց հերթին վենետիկցիները վերցրեցին գերանները, որոնցով տներ էին կառուցում, դրանք կիպ հպեցին միմյանց և դրանցով ծածկեցին իրենց նավերը, հետո այդ գերաններն էլ ծածկեցին խաղողի որթերով, այնպես որ բարոնները չէին կարող վնաս հասցնել նավերին և վերել դրանք: Դույնները ներսից ուժեղ ամրացրին բաղաթը, իսկ փայտյա աշտարակներն էլ, որոնք բարե աշտարակների վրա էին, դրսից ծածկեցին որակյալ կաշիներով, ընդ որում չկար ոչ մի փայտյա աշտարակ, որը ցած լիներ 7, 6 կամ ամռվազն 5 հարկից: Դրանից հետո, երբ ուրբաթ էր, մոտ 10 օր առաջ մինչ Ծաղկազարդի կիրակին, ուխտավորները և վենետիկցիները ավարտեցին իրենց նավերի հանդերձավորումն ու պաշարողական մեքենաների կառուցումը ու պատրաստվեցին գրոհի գնալ: Այդ ժամանակ նրանք իրենց նավերը դրեցին իրար կողքի, որից հետո ֆրանկները իրենց մարտական հանդերձանքը տեղակայեցին բեռնանավերի ու գալերաների վրա և շարժվեցին բաղաթի վրա, ընդ որում ճակատը ձգվեց հազիվ մեկ ամբողջական յե, իսկ բոլոր ուխտավորներն ու վենետիկցիներն էլ հիմալի զինված էին: Բուն բաղաթում, այն վայրում, որտեղ պատրաստվում էին գրոհի անցնել, մի բլուր կար, որի վրայից պարիսպների վրայով հիմալի կարելի էր տեսնել նավերը, այդքան որ այն բարձր էր: Մորգուֆուլը՝ այդ դավաճան կայսրը, իր մարդկանցից ոմանց հետո եկավ այդ բլրի վրա, որից հետո նրանք այնտեղ դրեցին կայսրը կարմիր վրանը ու սկսեցին փչել արծաթյա շեփորները, խփել թմբուկները և խլացուցիչ աղմուկ բարձրացնել, այնպես որ ուխտավորները ի վիճակի էին պարզորեն տեսնել նրանց, Մորգուֆուլն էլ՝ ուխտավորների նավերը: Երբ նավերն արդեն այն է այն է, պետք է ելնեին, վենետիկցիները որակյալ պարաններ վերցրեցին, որպեսզի դրանց միջոցով ինչքան հնարավոր է նավերը մոտ բաշեն պարիսպների, իսկ ֆրանկներն էլ իրենց հերթին պարիսպների գրոհի համար առաջ մղեցին իրենց «Կատուները», «Սայլերը» և «Կրիաները»: Վենետիկցիները բարձրացան գոգով կամիջակների վրա և իրենց նավերով կատարորեն գրոհի ձևացին: Նույն այդ ժամանակ գրոհի գնացին նաև ֆրանկները՝ գործի դնելով իրենց գեղեքը: Երբ հույները տեսան, որ ֆրանկները գնում են գրոհի, նրանք սկսեցին ֆրանկների մեքենաների վրա անասելի մեծության բարեր նետել, որոնք ճզմեցին, փշրեցին և կտոր կտոր արեցին բոլոր այդ մեքենաները, այնպես որ ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ մնալ դրանց մեջ, ոչ էլ դրանց տակը: Մյուս կողմից նաև վենետիկցիները չէին կարողանում հասնել ոչ պարիսպներին և ոչ էլ աշտարակներին, բանի որ դրանք բարձր էին: Նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան հաջողության հասնել՝ տիրել պարիսպներին կամ բաղաթին: Երբ նրանք տեսան, որ ոչինչ չէին կարողանում անել, շատ շփոթվեցին և հետ բաշվեցին: Իրենց հերթին հույները, երբ տեսան, որ սրանք նահանջում են, սկսեցին գոռալ և աղաղակել, ընդ որում նրանք բարձրացան պարիսպների վրա, հանեցին իրենց հագուստները և սկսեցին նահանջողներին իրենց մերկ հետույքները ցույց տալ: Երբ Մորգուֆուլը տեսավ, որ ուխտավորները նահանջում են, նա սկսեց փչել իր շեփորները և խփել թմբուկները՝ այնպիսի աղմուկ բարձրացնելով, որ խլանալ կարելի էր: Դրանից հետո նա կանչեց իր մարդկանց և սկսեց խոսել. «Ահա, տեսե՛ք, պարոնայք, մի՞թե նա արժանի կայսր չեմ: Դուք երբեք նման արժանի կայսր չեք ունեցել, ես լավ չարեցի՞ այս ամենը: Այժմ մենք ոչինչ չենք վախճեն և ես բոլորին կկախեմ ու խայտառակ կանեմ»: Երբ ուխտավորները տեսան այդ, նրանք շատ զայրացան ու տխրեցին, իսկ հետո վերադարձան նավահանգստի մյուս ափը՝ իրենց բնակարանները: Երբ բարոնները վերադարձան ու իջան նավերից, նրանք հավաքվեցին իրար գլուխ և շփոթված ասացին, որ իրենց մեղքերի պատճառով նրանք ոչինչ չեն կարող անել բաղաթի դեմ ոչ այժմ, ոչ էլ

ապագայում: Եպիսկոպոսներն ու հոգևորականները, սակայն, որ գործում էին, վերլուծեցին իրավիճակը և ելան այն մտքի, որ ճակատամարտը օրինական է և իրավունք կա ևս մեկ դրանյալ գրոհ իրականացնել, բանզի բաղադրի բնակչությունը հավատում էր հռոմեական օրենքին, իսկ այժմ ելել էր հնազանդությունից և նույնիսկ ասում էին, որ հռոմեական հավատքը ոչինչ չարժե, իսկ նրանք, որոնք հետևում են հռոմեական հավատքին, շներ են: Ահա ուրեմն, եպիսկոպոսներն ասացին, որ այս ամենի պատճառով նրանք իրավասու են հարձակվել հույների վրա և դա ոչ մի կերպ մեղք չի համարվի, այլ լավ գործ կլինի: Եվ այսպես կոչ աշարածեցին ողջ ճամբարում և կիրակի օրն առավոտյան բոլորը եկան բարոզի...: Դրանից հետո, երբ բացվել երկուշաբթի օրվա առավոտը, ուխտավորները լավ հանդերձավորվեցին, հագան օղազրահները, իսկ վենետիկցիներն էլ պատրաստեցին իրենց նավերի վրա գտնվող զցույի կամրջակները՝ պատրաստելով նաև իրենց բեռնանավերն ու գալերաները: Դրանից հետո նրանք այս բոլորը դրեցին կողք կողքի և ելան գրոհի: Ծավաթող ձգվեց մեկ լիով յե, իսկ երբ նրանք, ինչքան հնարավոր է, մոտեցան պարիսպներին, խարխիս գցեցին: Երբ նրանք այդպես վարվեցին, սկսեցին կատաղորեն հարձակվել, հարվածել աղեղներից, բարեր նետել և աշտարակների վրա հունական կրակ շարտել, սակայն վերջին հանգամանքը հաջողություն չբերեց, բանզի դրանք պատված էին կաշիներով: Իրենց հերթին նրանք, որոնք գտնվում էին աշտարակներում, հուսահատ համառությամբ պատրաստվում էին և նետում արկեր առնվազն 60 բարանետներից, ընդ որում բոլոր հարվածներն էլ դիպչում էին նավերին, թեև սրանք այնքան լավ էին պաշտպանված կաղնե ծածկոցներով ու խաղողի վազերով, որ այդ հարվածները նրանց ոչ մի վնաս չէին պատճառում, չնայած նաև բանին, որ բարերն այնքան մեծ էին, որ մեկ մարդը չէր կարող նման մի բար բարձրացնել գետնից: Կայսր Մորգուֆուլը իր բլրի վրա էր և նա հրամայեց փչել իրենց արծաթյա շեփորները ու խփել թմբուկները՝ մեծագույն մի աղմուկ առաջացնելով: Նա ոգևորում էր իր մարդկանց ասելով. «Առաջ, առաջ»: և նրանց ուղարկում էր այն վայրերը, որտեղ դրա հատուկ կարիքն էր զգացվում: Ողջ նավատորմում կային հազիվ միայն 4 կամ 5 նավեր, որոնք կարող էին հասնել աշտարակների բարձրությանը, այնքան, որ դրանք բարձր էին, ընդ որում դրանց վրա բարձրացող փայտյա հարթակները ավելի էին բարդացնում իրավիճակը և այդ տիպի հարթակներ այնտեղ կային 5, 6 կամ նույնիսկ 7 հատ, որոնք լցված էին ռազմիկներով, որոնք պաշտպանում էին աշտարակը: Ուխտավորները այս կերպ այնքան շարունակեցին հարձակումը, մինչև որ Մատուռնի եպիսկոպոսի նավը չհարվածեց աշտարակներից մեկին, ընդ որում դա հրաշքի նման մի բան կարելի է համարել, բանի որ ծովն այդ վայրում երբեք հանգիստ չի լինում: Այդ նավի կամրջակի վրա մի վենետիկցի կար երկու զինված ասպետների հետ: Եվ այսպես, երբ նավը հարվածեց աշտարակին, վենետիկցին անմիջապես ոտքերով ու ձեռքերով պինդ կպավ նրան, որից հետո, ինչքան հնարավոր է գործելով ճարպկորեն, մտավ աշտարակը: Երբ նա արդեն ներսում էր, ռազմիկները, որոնք գտնվում էին հարթակների վրա՝ անզիպացնելով, դանդիացիներ և հույներ, տեսան այդ ու նետվեցին նրա վրա իրենց տապալներով և թորեով ու կտոր կտոր արեցին: Այդ ընթացքում ալիքը նավը կրկին առաջ մղեց և այն կրկին հարվածեց աշտարակին: Այս անգամ արդեն երկու ասպետներից մեկը, որի անունը Անդրե Դ՝Դյուրբազ էր, վարվեց ոչ այլ կերպ, բան ձեռքերով կառչեց փայտյա աշտարակին և սողալով բարձրացավ նրա վրայով: Երբ նա հայտնվեց աշտարակում, այդ ժամանակ նրանք, որոնք տապալներով ու թորեով նետվեցին նրա վրա, սկսեցին կատաղորեն հարվածել, սակայն, բանի որ Աստծո ողորմածությամբ նա օղազրահով էր, նրանք նույնիսկ վիրավորել էլ չկարողացան նրան, բանզի Աստված չէր ուզում որ ոչ նրան շարունակում հարվածել, ոչ էլ, առավել ևս, սպանեն: Ընդհակառակը, Աստված ուզում էր, որ բաղադրեց գրավի, որպես պատժիչ հույների դավաճանության ու այն սպանության համար, որը իրականացրեց Մորգուֆուլը, երբ բոլոր բնակիչները խայտառակվեցին: Եվ ահա այն ասպետը ոտքի կանգնեց, ճանկեց իր թուրը և, երբ դրանք տեսան, որ նա ոտքի է կանգնել, զարմացան ու այնպիսի վախով պատվեցին, որ փախան դեպի ավելի ներքև գտնվող մյուս հարթակը: Եվ ահա երբ նրանք, որոնք այնտեղ էին, տեսան, որ վերևում կանգնած ռազմիկները ներքև վազեցին ու լեցին հարթակը, իրենք ևս չհամարձակվեցին այնտեղ մնալ, որից հետո աշտարակ մտավ մեկ այլ ասպետ, հետո՝ այլ ռազմիկներ: Եվ ահա, երբ նրանք հայտնվեցին աշտարակում, վերցրեցին ամուր պարաններ և նավը ամուր կերպով կապեցին աշտարակին, որից հետո ելան արդեն նորանոր ռազմիկներ: Դրանցից հետո, հենց որ ալիքները սկսեցին բամբակ հետ մղել, աշտարակը սկսեց այնքան ուժեղ օրորվել, որ թվում էր, թե նավը ուր որ է կլիկի այն կամ էլ, համենայն դեպս, վախից այդպես էր երևում, թե նավը ուժով կպոկի այդ աշտարակը: Եվ ահա նրանք, որոնք ավելի ցածր հարթակների վրա էին, տեսան, որ աշտարակը լի է ֆրանկներով, ինչի պատճառով էլ նրանց մեծ վախ պատռեց, այնպես, որ այլևս ոչ-ոք չէր համարձակվում մնալ այնտեղ և բոլորը լեցին այդ աշտարակը: Մորգուֆուլը ևս այդ ամենը լավ տեսնում էր և ահա նա սկսեց ոգևորել իր ռազմիկներին և նրանց ուղղել այդ կողմը, որտեղ, ինչպես ինքն էր տեսնում, գրոհն առավել ուժեղ էր: Այդ ընթացքում, մինչ այդ աշտարակը նման հրաշքի կերպով գրավվեց, մեկ այլ աշտարակի հարվածեց սինյոր Պիեռ Դ՝Բրեշելի նավը և, երբ հարվածը կրկնվեց, նրանք, որոնք նավի կամրջակի վրա էին, բաջաբար հարձակվեցին գործեցին այդ աշտարակի վրա և դա այնքան ուժեղ արեցին, որ աստվածային հրաշքով այն գրավվեց: Երբ այս երկու աշտարակները գրավվեցին ու դրանց տեղ դարձան, մեր ռազմիկները, նրանք չհամարձակվեցին առաջ շարժվել, բանզի իրենց շրջապատող պարիսպների և այլ աշտարակների վրա, ինչպես նաև ներքևում շատ այլ ռազմիկներ տեսան և իրոք հսկական հրաշքի նման մի բան էր, որ նրանք այնուհանդերձ այնտեղ էին: Երբ մեսսիոր Պիեռ Ամենացին տեսավ, որ նրանք, որոնք աշտարակներում էին, չէին շարժվում տեղից և երբ տեսան, թե ինչ վիճակում են հույները, նա այլ կերպ չկարվեց, բան իր ռազմիկներով ցամաք ելավ և զբաղեցրեց ամուր ցամաքի այն հատվածը, որը ծովի և պարսպի միջև էր: Երբ նրանք ափ իջան, առաջ նայեցին և տեսան մի գաղտնի մուտք, ընդ որում դարպասների պոկված էին, իսկ մուտքն էլ լքվածու փակված էր: Այդ ժամանակ Պիեռ Ամենացին գնաց այդ կողմը և՝ իր հետ ունենալով միայն մեկ տասնյակ ասպետներ և մոտ 60 զինակիրներ: Այնտեղ նաև բաժանա Ալյոմ Դ՝Կարին էր, որը մեծ արիություն էր դրսևորում բոլոր այն դեպքերում, երբ դրա կարիքն էր լինում, ընդ որում նա առաջինն էր բոլոր ընդհանրամեններում, որոնց իր մասնակցությունն էր բերում, իսկ Գալաթի այն աշտարակի գրավման ժամանակ հենց նա էր, որ վտանգի ենթարկելով իր կյանքը, ավելի շատ սիրազգործություններ գործեց, բանի ցանկացած մեկը՝ բաջաբարությամբ սենյոր Պիեռ Դ՝Բրեշալից: Իսկ սա, ի դեպ ասած, գերազանցեց բոլորին՝ և տոհմիկներին, և հասարակին, և չկար այնտեղ որևէ մեկը, որը նրան հավասար սիրազգործություններ կգործեր և, վտանգի ենթարկելով իր կյանքը, ավելի շատ հերոսություններ կաներ, բան այդ արեց Պիեռ Դ՝Բրեշալը: Եվ այսպես, երբ նրանք մոտեցան այդ գաղտնի մուտքին, սկսեցին նիզակներով հաճախակի հարվածներ հասցնել, ընդ որում պարսպի վերևից բարերը նրանց վրա այնքան հաճախակի էին թափվում, որ թվում էր, թե նրանք ահա-ահա կթաղվեին դրանց տակ: Նրանք, որոնք գտնվում էին ներքևում, վախեցան և եռանկյունաձև փոքր վահանակներ ունեին, որոնցով պաշտպանում էին նրանց, որոնք, փորձում էին ձեռքել այդ գաղտնի մուտքը: Պարիսպների վրայից նրանց վրա էին լցնում եռացող ջուր, յուղ և հունական կրակ, ինչպես նաև հսկայական բարեր, այնպես որ դա հսկական մի աստվածային հրաշք էր, որ նրանց բոլորին չզգնեցին: Մեսսիոր Պիեռն ու նրա ռազմիկները չէին խնայում ուժերը և ամեն տեսակի մարտական ջանք ու եռանդ էին դրսևորում և ահա այս կերպ նրանք շարունակում էին փչել այդ գաղտնի մուտք իրենց տապալներով, որակյալ թորեով, բրդեով, երկաթյա բլուկներով ու նիզակներով, այնպես որ ի վերջո մի մեծ անցք բացեցին: Երբ մուտքն արդեն բացված էր, նրանք նայեցին և այնքան մարդու տեսան՝ հայտնի և հասարակ, որ թվում էր, թե այնտեղ է աշխարհի կեսը և այդ պատճառով էլ նրանք չհամարձակվեցին ներս մտնել: Երբ Ալյոմ բաժանան տեսավ, որ ոչ-ոք չի համարձակվում այնտեղ ներս մտնել, նա առաջ անցավ և ասաց, որ դա ինքը կանի: Այնտեղ մի ասպետ կար, որի անունը Ռոբեր Դ՝Կարի էր: Սա արգելեց նրան այդպես վարվել և ասաց, որ նա չի կարողանա այդպես անել: Բաժանան պնդեց, թե կանի այդ և ոտքերով ու ձեռքերով կպավ այդ գործին: Այդ ժամանակ նրա եղբայրը բռնեց բաժանալի ոտքը և փորձեց արգելել նրան այդ կերպ վարվել, սակայն նա այնուհանդերձ կարողացավ, հակառակ իր եղբոր, ներս մտնել: Երբ նա արդեն ներսում էր, հույները, որոնք այնտեղ հսկայական մեծություն էին կազմում, նետվեցին նրա վրա, իսկ նրանք, որոնք կանգնած էին պարիսպների վրա, դիմավորեցին նրան հսկայական բարեր նետելով: Երբ բաժանան տեսավ այդ, նա ծանկեց իր դանակը, նետվեց նրանց վրա և մատնեց փախուստի՝ բշտելով իր դիմացից ինչպես անասունների հոտը: Այդ ժամանակ նա գոռաց նրանց, որոնք դրսում էին սենյոր պարոնին ու նրա մարդկանց. «Սենյորներ, բաջաբար առաջ ելեք, ես տեսնում եմ, որ նրանք լիակատար խառնաշփոթ մեջ նահանջում են և փախչում»: Երբ մեսսիոր Պիեռն ու նրա մարդիկ, որոնք դրսում էին, լսեցին այդ, նրանք մտան ձեռքի մեջ, իսկ նրանք այնտեղ 10 ասպետներ էին, նրանց հետ 60 զինակիրներ կային և բոլորն էլ հետևակ վիճակում էին: Եվ այսպես, երբ նրանք ներս անցան, նրանք, որոնք այդ վայրում պարիսպների վրա էին, պատվեցին վախով այն աստիճան, որ այլևս չկարողացան մնալ այդ վայրում և լեցին պարսպի զգալի մասը, իսկ հետո էլ փախան ով ուր կարողացավ: Կայսր Մորգուֆուլը՝ այդ դավաճանը, սկզբում շատ մոտ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց իր ձիուն և ձևացրեց, թե սլանում է նրանց վրա, սակայն փոխարենը միայն ճանապարհի կետ անցավ՝ ձևացնելով իբր վիթխարի մի տեսարան: Երբ մեսսիոր Պիեռն տեսավ, որ նա մոտեցում է, սկսեց ոգևորել իր մարդկանց ասելով. «Դե, սենյորներ, այժմ էր կանգնած այդ վայրին, բարի մեկ թախիբի հեռավորության վրա, երբ, հրամայելով փչել իր արծաթյա շեփորները և խփելով թմբուկները, մեծ աղմուկ բարձրացրեց: Այդ ժամանակ, ահա, երբ Մորգուֆուլը տեսավ մոտեցող Պիեռին ու նրանց մարդկանց ու նկատեց, որ սրանք հետևակ վիճակում արդեն բաղադրեց են մոտում, խթանեց ի

բոլորը ներսում էին, դավաճան կայսր Մորզուֆուլը տեսավ նրանց և նրան այնպիսի մի վախ պատեց, որ նա այնտեղ թողեց իր բոլոր վրաններն ու գանձերը և արևի փախաձ քաղաքից, որը շատ մեծ էր երկարությամբ և լայնությամբ, իսկ որպեսզի պատվեն նրա պարիսպներով, դա հավասար է նրան, որ անցնես 9 լյե: Իրոք, պարիսպները, որոնք օղակում էին քաղաքը, այնքան մեծ էին, որ իրենց մեջ էին ընդգրկում երկու ֆրանսիական լյե երկարությամբ և լայնությամբ: Եվ ահա սենյոր Պիեռ Դ'Բրեշելը տիրեց Մորզուֆուլի պալատներին, նրա գանձերով լի արկղերին և այն ամենին, որ նա այնտեղ թողել էր: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք պաշտպանում էին աշտարակներն ու պարիսպները, երբ տեսան, որ ֆրանկները քաղաք են մտել, իսկ կայսրն էլ փախել է: Այլևս չհամարձակվեցին մնալ այնտեղ, այլ փախան ով ուր կորողացավ: Ահա այս կերպ քաղաքը գրավվեց, ընդ որում, երբ ֆրանկները ներս մտան, նրանք իրենց այնտեղ շատ հանգիստ և խաղաղ պահեցին: Դրանից հետո բարոնները հավաքվեցին և սկսեցին խորհրդակցել թե, ինչ անեն հետագայում: Ի վերջո, զորքը գրեց, թե ոչ-ոք մտադիր էր խորանալ քաղաքում, բանի որ այդ վտանգավոր է, բանգի նրանց վրա պալատներից կարող էին բարեբեր նետել, բանգի դրանք մեծ էին ու բարձր, իսկ նեղ փողոցներում էլ իրենց կարող էին սպանել, բանգի դրանք այնքան նեղ էին, որ հնարավոր չէր պաշտպանվել: Նրանք կարող էին վնասել նաև կրակով ու հրդեհով: Ահա այս բոլոր վտանգների և փորձանքների պատճառով նրանք չհամարձակվեցին խորանալ քաղաքում և ցրվել նրանում, այլ հանգիստ մնացին հենց այնտեղ, որտեղ գտնվում էին: Եվ ահա այդ խորհրդում բարոնները պայմանավորվեցին, որ եթե հույները, որոնք հարյուր անգամ ավելի շատ մարդիկ ունեին, բան ֆրանկներն էին, հաջորդ օրը ցանկանալին մարտնչել, ապա հաջորդ առավոտյան ուխտավորները կգինվեն, կշարեն իրենց մարտական ջոկատները և հույները դեմ կելնեն հրապարակում, որը բաղադրում էր, իրենց դիմաց: Երբ հերթին, եթե հույները չցանկանան մարտնչել ու ոչ էլ հանձնել քաղաքը, ապա պետք է պարզել, թե բանին որ կողմից է, որից հետո ըստ դրա ուղղության կրակ գցել և հրդեհել հույներին, այդ պարագայում նրանք իրոք ուժով կհաղթահարեին նրանց: Այս խորհրդի հետ համաձայնեցին բոլոր բարոնները: Երբ երեկոն իջավ, ուխտավորները վրաններից հանեցին օղազրահները և իրենց տվեցին հանգստի: Նրանք հաց կերան ու պառկեցին գիշերային թնի այն վայրում, որտեղ գտնվում էին՝ իրենց նավերը դիմաց՝ պարիսպների ներքին կողմից: Երբ գործը հասավ կեսգիշերին, կայսր Մորզուֆուլը՝ այդ դավաճանը, հասկացավ, որ բոլոր ֆրանկները բաղադրում են և վախից դողմամբ այլևս չհամարձակվեց մնալ այնտեղ: Եվս ահա կեսգիշերին նա փախավ այնտեղից, այնպես որ ոչ-ոք չիմացավ այդ մասին: Երբ հույները տեսան, որ իրենց կայսրը փախել է, նրանք քաղաքում Լասկար անունով մի հայտնի մարդու գտան և հենց նույն գիշեր էլ նրան կայսր դրեցին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Թեոդորոս I Լասկարից - Մ.3.**): Դրանից հետո, սակայն, սա չհամարձակվեց մնալ այնտեղ և մինչև արեգակի ծագելը նավ նստեց, անցավ սուրբ Գևորգի նեղուցը, հեռացավ Նիկիա, որը մի հարուստ քաղաք էր, և այնտեղ կանգ առավ՝ դառնալով այդ քաղաքի տերն ու կայսրը: Երբ բացվեց հաջորդ օրվա առավոտը, բախանալով, բախանալով նրա ուղեկցականները լիակատար հանդերձանքով ներկայացան ֆրանկները ճամբարը: Այնտեղ եկան նաև անգլիացիները, դանիացիները և մյուս ժողովուրդների ներկայացուցիչները, որոնք բարձրաձայն սկսեցին նրանցից ողորմածություն խնդրել՝ պատմելով այն ամենի մասին, ինչ արել են հույները, որից հետո ասացին, որ բոլոր հույները փախել են և քաղաքում ոչ մի մարդ չի մնացել, բացի աղքատ մարդկանցից: Երբ ֆրանկները լսեցին այդ մասին, նրանք շատ ուրախացան, որից հետո ճամբարում հայտարարեցին, որ ոչ-ոք իր համար բնակարան չգրավի, մինչև որոշեն, թե ինչպես այդ պետք է անել: Այդ ժամանակ հայտնի և հզոր մարդիկ հավաքվեցին և սկսեցին խորհրդակցել, այնպես որ ավելի հասարակ մարդիկ կամ աղքատ ասպետները, ոչինչ չիմանալով այդ մասին, որոշեցին իրենց վերցնել քաղաքի լավագույն տները և ահա հենց այդ ժամանակից էր, որ նրանք սկիզբ դրեցին այդ գործին, դրսևորեցին իրենց նենգությունը և որպես վատ ընկերներ դրսևորվեցին, ինչի համար հետո թանկ վճարեցին, որի մասին կասեմ: Դրանից հետո, ահա, նրանք ելան ու զբաղեցրեցին քաղաքի բոլոր հարուստ տները, մինչև որ աղքատ ու սովորական մարդիկ կհասցնեին այդ անել: Իսկ սրանք, երբ իմացան այդ մասին, շարժվեցին ով ուր կարող է: Նրանք շատ տներ գտան և զբաղեցրին դրանք, սակայն շատ տներ էլ մնացին առանց զբաղեցվելու, բանգի քաղաքը մեծ էր և շատ բազմամարդ: Մարկիզը հրամայեց իր համար գրավել Առյուծի երախ պալատը, սուրբ Սոֆիա վանքը և պատրիարքի տունը, իսկ այլ հայտնի մարդիկ, այնպիսիները, ինչպիսիք են կոմսեր, հրամայեցին վերցնել հարուստ պալատները և ամենահարուստ արքայությունները, որոնք միայն հնարավոր էր գտնել: Այն բանից հետո, երբ քաղաքը գրավվեց, նրանք ոչ մի վնաս չհասցրեցին որ աղքատներին, ոչ էլ հարուստներին, ընդհակառակը, նրանք, որոնք ուզում էին հեռանալ քաղաքից, հեռացան, իսկ սրանք, որոնք ուզում էին մնալ, մնացին, թեև բոլոր հարուստ ընկիչները լքեցին քաղաքը» (Ռոբեր Դ'Կլարի «Կոստանդնուպոլսի գրավումը»):

«Քաղաքում տեղի ունեցած հեղաշրջման լուրը ուխտավորներին վախի գիրկը նետեց, բանգի նրանք իրենց գտան թշնամական երկրում՝ կտրված յուրայիններից, վատ ժողովրդի մեջ, իսկ նա էլ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ը - Մ.3.**), որին իրենց ուժեղ ձեռքով և ներշնչած մեծ վախով իրենց համար արքա էին դրել, զրկվել է կյանքից: Եթե նա դեռ ապրելու լիներ, ապա կարող էր զսպել հույների չարությունը և նրանց հարուստ միսթարությունը ներշնչել, որը նրանց հնարավորություն կտար վստահությամբ և մեծ հարստությամբ դուրս ելնել այդ թագավորությունից իրենց ուխտագնացությունը ավարտելու համար, սակայն այժմ նրանք հասկացան, որ, ընդհանուր առմամբ, խաբված են, իսկ նոր արքայից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ից - Մ.3.**) ու նրա կողմնակիցներից էլ, հավանաբար, ոչ մի լավ բան սպասել չի կարելի կործանումից բացի: Ինչ էր մնում անել և ինչի՞ վրա կարող էին հույս դնել ուխտագնացները, որոնք անակնկալի էին բերվել այդ դժվար պահին, երբ նրանք հուսալի ապաստարան չունեին, որտե՞ղ նրանք կարող էին թշնամական հարձակումներից պատսպարվել այդ դժվարին ժամին և գտնել մեկ ժամ հանգստանալ: Նրանք չգիտեին ինչ անել, պե՞տք էր այժմ իրենց պատերազմ հայտարարել հույներին և դրանով իրենց վրա բացահայտ հալածանք բերել մարդկանց կողմից, որոնք, ինչպես իրենք գիտեին, իրենց համար գաղտնի թշնամիներ էին հանդիսանում, թե՞ պետք էր: Բանն այն էր, որ թշնամիների բանակությունը անթիվ էր և նրանք բոլոր տարիքի էին, ընդ որում հույները գտնվում էին սեփական հողի վրա, երբ ամեն ոչ առատորեն ունեին, այն դեպքում, երբ մերոնք քիչ էին, կարիքի մեջ էին, գտնվում էին թշնամիների երկրում և շրջապատի մարդկանցից չէին կարողանում որևէ բան սպասել, բացառությամբ այն բանի, ինչի կարող էին հասնել միայն սեփական սրով: Դրա հետ միաժամանակ ուխտագնացների վիճակը մեծապես ծանրացնում էր նաև այն հանգամանքը, որ նրանք խաբված են խոստացված գումարների հարցով, որի կապակցությամբ նրանք հետաձգել էին իրենց արշավանքը, իսկ ճանապարհի համար նախատեսված գումարներն էլ նրանք արդեն ծախսել էին ուրիշ գործերի վրա: Եվ ահա այժմ նրանք որոշեցին վարվել այնպես, ինչպես որ այդ վիճակում լավագույն էին համարում: Եվ այսպես, մի կողմ թողնելով իրենց վախը, առանց որի բնականաբար ոչ մի կերպ հնարավոր չէր, նրանք ահեղ կերպով ելան իրենց պաշարող թշնամիների դեմ, որպեսզի վրեժխնդիր լինեն խեղդված արքայի համար, որին իրենք էին հենց գահին բարձրացրել: Այսպիսով՝ նրանք որոշեցին պահանջել ողջ քաղաքը այն անիծյալ մարդասպանների հետ միասին՝ սպառնալով քաղաքին ոչնչացման, իսկ բնակչությանն էլ՝ կոտորածով: Իրենց այդքան սպառնալից վարքագծով նրանք սարսափ տարածեցին քաղաքացիների վրա, որոնք հազով համարձակվեցին դուրս ցցվել իրենց պարիսպներից՝ հատկապես վախեցած քարանետ մեթեաններից, բանգի, ինչքան որ այն հազվադեպ էր նրանց մոտ օգտագործվում, այնքան էլ վախեցնող ու վտանգավոր էր թվում: Եվ այսպես մերոնք այնուհանդերձ, հոգիները վերցրած ձեռքերի մեջ, պատրաստ էին այն բանին, որպեսզի, եթե արիք լինի, նահանգեն ու այդ անեն պատվով և օգուտով, բայց նաև պատրաստ էին այն բանին, որպեսզի ընկնեն թշնամիների վրա ու նրանցից վտանգ և մահ տեսնեն, եթե սրանք համարձակվեն հարձակում գործել պետիկ վրա, բանգի նրանց չէր կարող ծպտալ հույսը, որ նրանք ի վիճակի կլինեին հաղթանակ տանել այդքան մեծաքանակ թշնամիների դեմ կամ նվաճել քաղաքը, որը ամրացված էր ամրագույն կերպով, իսկ թշնամիների բանակությունն էլ ամեն պահի վրեժխնդիր էր: Ինչքան որ մեր գործը արվում էր պատերազմի մեջ մտնելու ծարավից, որպեսզի մահ բերի թշնամիներին, այդքան էլ նրանց հակառակորդները խուսափում էին հաղթանակի հասնել մերոնցից մահ ստանալու գնով, բանգի տեսնում էին, որ մերոնք արդեն թշնամական հողում կարիքի մեջ են, իսկ իրենք էլ իրենց իսկ քաղաքում առատորեն ունեին այն ամենը, ինչ պետք էր: Եվ այսպես նավերն իրենց վրա ամրացված աշտարակներով, ինչքան այդ հնարավոր էր, մոտեցան պարիսպներին, երբ մի բանի բացեր աստիճաններով վեր մագլցեցին, իսկ հերոդոտներն էլ բարձրաձայն հայտարարեցին, որ, նա, ով առաջինը կբարձրանա թշնամական պարսպի վրա, որպես պարգև կստանա 100 մարդ: Այդ ժամանակ դու պետք է տեսնեիր, թե ինչ եռանդով էին նրանք ձգտում հասնել նրան, ինչը նախատեսված էր միայն մեկի համար, ընդ որում նրանց դրան դրողում էր ոչ այնքան գումարի խոստանքը, ինչքան Աստծո նկատմամբ սերը, ընդհանուր գործին օգուտ տալու և սկսած գործը հաջողությամբ ավարտելու ձգտումը...: Եվ այսպես նրանք ուրախ աղաղակներով բաց դարպասներով թափ նետվեցին, իսկ նրանք էլ, որ նավերի վրա էին, ձևացրին, թե թշնամիներին մահով են սպառնում իրենց նիզակներով, թրերով, քարանետներով, նետերով և ամեն տեսակի նետողական գեղեթերով, այն դեպքում, սակայն, երբ իրականում նրանք այդուհանդերձություն իրականացնելու ոչ մի մտադրություն չունեին: Եվ այսպես նրանք, ինչպես շփոթված ոչխարների, թշնամիների քեջին քաղաք բոլոր հրապարակներով և սրանք դիմեցին փախուստի այն աստիճան մեծ բանակությամբ, որ նյույնիս բաղաբի լայն փողոցները նեղ եղան փախչողների համար, ընդ որում ուխտագնացները այն աստիճան սրբնաթ էին գնում սրանց վրա, որ վրեժխնդիրն ոչ շունչ բաշելու, ոչ էլ հետ նայելու հնարավորություն էին թողնում: Այդ ժամանակ, չնայած այն բանին, որ նրանք կարող էին սպանել այնքան մեծ բանակությամբ, ինչքան բանակությամբ որ երբևէ սպանել նույնիսկ չէին էլ կարող ենթարդել, այնուհանդերձ հույներից միայն չէրը սպանվեցին: Ուխտավորները իրենց իսկ կամքով հույներին խնայում էին, բանգի նրանց հետ ճամբարում գտնվող վանքակները, այդ թվում Մարտիրոսը և այլք, հաճախակի կոչ էին անում նրանց չողողել ձեռքերը հույների արյունով: Այնուհանդերձ այդ օրը սպանվեցին մոտ 2.000 քաղաքացիներ, սակայն սրանք ընկան ոչ թե մերոնց, այլ այն ֆրանկների, իտալացիների, վենետիկցիների, գերմանացիների և այլոց ձեռքերով, որոնք դրանից առաջ ապրում էին քաղաքում, սակայն պաշարման ընթացքում, կասկածվելով դավաճանության մեջ, վտարվել էին հույների կողմից ու միացել մերոնց: Եվ այսպես, ինչն էլ իրենց նկատմամբ դրսևորած այդ անարդարությունը,

Նրանք այժմ սկսեցին դաժանորեն վրեժ լուծել հույներից իրենց տեսած վիրավորանքների համար: Մերոնցից, ընդհանրապես, ոչ-ոք չսպանվեց, բացառությամբ մի տոհմի՝ և հայտնի ասպետի, որը թշնամիների դեմ այդ հարձակման ժամանակ անակնկալ կերպով ընկավ ձիուց մի ինչ ոչ փոս և դրանով իր ընկերների մեծ վիշտ պատճառեց: Միայն այն բանից հետո, երբ բոլոր թշնամիները պարտվեցին, մատնվեցին փախուստի և ամենաողորմիկ տեսքով վտարվեցին քաղաքին, ահա ուրեմն, միայն այն բանից հետո, երբ դարպասները հուսակալ կերպով փոխվեցին, հաղթողների հնարավորություն տրվեց զբաղվել ավարով, ոչ դրանից առաջ: Իրոք, զուխը թոցնելու սպանակաբեղով ցանկացած մեկին արգելվել էր մինչև լիակատար հաղթանակը մտածել ավարի մասին: Եվ այսպես նրանք ամենուրեք առատորեն գտան այնքան բանակությամբ գումար ոսկու և արծաթի տեսքով, այնքան շատ ազնիվ թարեր և հագուստներ, թանկարժեք ապրանքների այնքան մեծ բանակություն, այնքան ուտելիքեղեն, ամեն տեսակի բարիքներով լցված այնքան տներ, որ բոլոր եկվորներից ու աղքատներից հանկարծ վերածվեցին հարուստ քաղաքացիների» (Պոլստեր Պերիսացի «Կոստանդնուպոլսի գրավման պատմություն»):

տարբեր կողմեր, ով ուր պատահի, դեպի անդունդ ու բացարձակ կործանում: Այդ ընթացքում թշնամիները, որևէ դիմադրության չհանդիպելով, ցրվեցին ողջ բաղաթում և սուրը ուղղեցին ամեն սեռի ու հասակի մարդկանց դեմ: Նրանք չէին հոգում իրենց մեջ ռազմական կարգի պահպանության մասին, այլ առանձին անկանոն ջոկատներով, ինչպես հաղթողներ, որոնք անհաղթահարելի վախ էին ազդում թշնամիներին, ցրվեցին տարբեր կողմեր: Երեկոյան լատինացիները բաղաթի արևելյան կողմում Էվերգետյան վանքի մոտակայքում հորդեռ առաջացրին, որը ոչնչացրեց ողջ այդ կողմը՝ այդտեղից դեպի ծովը ու դեպի դուռնզարի տունը: Դրանից հետո նրանք կրկին հավաքվեցին ու ճախար գարկեցին Պանտապոպոսյան վանքի մոտակայքում՝ առանց որևէ ջանքի ու դիմադրության թալանելով արքայական վրասն ու տիրելով արդեն բուն Վլաբերյան պալատին: Այս ժամանակ արքան, հայտնվելով մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ, բաղաթի տարբեր փողոցներում, ձգտում էր զինել ու որպես մեկ ողջ զորք միավորել այնտեղ հավաքված ժողովրդին, սակայն նրա համոզումները ոչ մեկի վրա չէին ազդում ու չէին ոգևորում ոչ մեկին, ոչ մեկը նրան չէր լսում ու բոլորին հուսահատություն էր պատել: Մի խոսքով, ավարտվեց օրը, վրա հասավ գիշերը և բաղաթի բնակիչներից յուրաքանչյուրը ձգտում էր ինչ-որ տեղ տանել ու թաքցնել իր ունեցվածքը, ոմանք էլ լիովին թողնում էին բաղաթը և փրկություն էին որոնում ով ոնց կարողանում էր: /3/ Տեսնելով, որ իր բոլոր ջանքերը ապարդյուն են, իսկ մյուս կողմից էլ վախճանվել, որ ինքը կռնձվի ու բաղաթ ուստեստ կամ խորտիկ կդառնա լատինացիների ատամներում, Դուկասը նետվեց դեպի Մեծ պալատ և, հետը նավակ նստեցնելով թագուհի Եվթոսիոսին և նրա դուստր Եվդոկիային, որին սիրահարված էր երիտասարդ տարիքից, այդ անամոթ ալյաքերվածն ու հեշտասերը առանց ամոթի անկողինը կիսում էր այդ երկուսի հետ, նա թողեց բաղաթը՝ թագավորելով երկու ամիս ու 16 օր: Երբ այս կերպ արքան լքեց մայրաքաղաքը՝ երկու հասնել ու իրենց ռազմական ունակություններով հայտնի երիտասարդներ՝ Դուկասը և Լասկարիցը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Թեոդորոս I Լասկարիցը – Մ.Ֆ.), նրանց երկուսի անուններն էլ հիշեցնում էին հավատքի վերին տիրակալին, տեսնելով, որ հռոմեական կայսրությունը, այդ լայնարձակ ու միաժամանակ նաև ամենահայտնի պետությունը, թողնված է բախտի թմահաճության և ճակատագրի կոյր խաղին, սկսեցին իրար մեջ վիճել բարձրագույն իշխանության հարցով, ինչպես մի նավի վերաբերյալ, որը կործանվում էր փոթորկից: Նրանք սկսեցին մեծ եկեղեցի և ամեն մեկը փորձում էր հիմնավորել իր իրավունքները գահի նկատմամբ, ձգտելով թշնամիություն հասնել ու հաղթահարել մյուսին, սակայն իրականում իրար նկատմամբ ոչ առավելություն ունեին, ոչ էլ թերություն, քանի որ երկուսն էլ միատեսակ արժանի էր և ոչ-ոք չէր կարող արդարացիորեն ոչ լիովին մերժել, ոչ էլ ընդունել մեկին կամ մյուսին: Ի վերջո, հոգևորականությունը առավելությունը տվեց Լասկարիսին, որը, չնայած դրան, իր վրա կայսերական ասանին հարկի նշաններ չվերցրեց: Պատրիարքի հետ եկեղեցուց դուրս գալով դեպի Միլոն՝ Լասկարիսը սկսեց անընդհատ կոչ անել ու ոգևորել այդտեղ հավաքված ժողովրդին դիմադրելու թշնամիներ: Նույն կերպ նա կոչ էր անում մարտի գնալ նաև իրենց արարական երկայնա գեները ուսերին կրող տապարակիրներին՝ ասելով, որ նրանց հռոմեացիներից ոչ քիչ է պետք մեկնել առաջիկա մարտի, քանզի, եթե հռոմեական կայսրության կառավարումն անցնի օտարականներին, այդ ժամանակ նրանք արդեն այնքան հարուստ վճար չեն ստանա իրենց ծառայության համար և չեն պահպանի արքայական պահպանների բարձր պատիվը, այլ մյուսների նման հասարակ զորքի շարքերը կդասվեն: Սակայն, չնայած բոլոր ջանքերին, ժողովրդից ոչ մեկը չձայնեց նրա կանչին և նույնիսկ տապարակիրները խոստացան աջակցել վրան գունարի դիմադրող անպատիվ կերպով ու ավազակաբար պահը անչափ հարմար համարելով առևտուր սկսելու համար: Այդ ընթացքում հայտնվեցին լատինական զոհաբերիչների ջոկատները ու դրա համար էլ նա ստիպված էր ի վերջո հեռանալ բաղաթից ու որոշեց փրկվել փախուստով: Իր հերթին թշնամին, հակառակ բոլոր սպասումների տեսնելով, որ ոչ-ոք մարտի դուրս չի գալի, ոչ-ոք չի դիմադրում և իրենց դեմ գեներ չի բարձրացնում, այլ ամեն տեղ ազատ ճանապարհ է բացված առանց դիմադրության նշանների, փողոցները պաշտպանված չեն, խաչմերուկները թողնված են, պատերազմը ավարտված է և նախկին հակառակորդները անձայն հնազանդվել են... տեսնելով, ահա, այդ ամենը, թշնամիները չփոխեցին իրենց հոգու տրամադրվածությունը, նման անակնկալ տեսարանից չլուսավորվեցին ուրախությամբ, այլ նույն մռայլ ու կատաղի տեսքով լիակատար զինվածության մեջ, իսկ ոմանք էլ նույնիսկ կուռ զոհաներով ու շեփորների ձայնի տակ շարժվող ձիերի վրա, նետվեցին թալան իրականացնելու՝ սկսելով ինչպես մասնավորներ, այնպես էլ Աստծուն նվիրված գույքից» (Նիկիտա Խոնիկացի «Դատություն», «Ալեքսեյ Դուկաս Մուզուֆուկոսի թագավորությունը», մաս 2, 3):

«/3/ Դրանից հետո Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ը – Մ.Ֆ.) հռչակվեց կայսր: Կրոյունքում խոսակցիները անափ զայրույթի մեջ ընկան և սկսեցին դաժան պայթյալ կոստանդնուպոլսյան գահի համար: Այդ ժամանակ այս վերջիններս մեկ այլ ու դրվատանքի արժանի բան էլ արեցին՝ այն մարդիկ, որոնք իշխանություն և կշիռ ունեին բաղաթում, հրամայեցին նրանից դուրս անել լատինացիներին, որոնք ապրում էին Կոստանդնուպոլսում, որպեսզի հետագայում նրանք այստեղ որևէ մի նեղք բան չանեն: Դրա արդյունքում այդ հեռացածների շատ հազարյակներ եկան թշնամիների մոտ, որոնք երդումով պարտավորվեցին այսուհետ վերջիններիս նկատմամբ որևէ վրաս չանել, այլ մահանալ նրանց հետ միասին, եթե դա պետք լինի՝ ինչպես հայրենակիցներ ու նույն տեղից սերվածներ: Թողնելով իրենց կանանց ու երեխաներին՝ նրանք չէին խնդրում նույնիսկ այն մասին, որ սրանց ավելի անվտանգ տեղ տեղափոխեն, իսկ այդ ընթացքում, ելնելով բաղաթից, նրան շատ օգնեցին թշնամիները ինչպես իրենց մեծաթուփությամբ, այնպես էլ գործի խնացությամբ: /4/ Անցավ 40 օր դրանից հետո և Կոստանդնուպոլիսը գրավվեց նրանց կողմից աշխարհի արարումից հաշված 6711 թ-ին՝ ապրիլի 12-ին: Նրանք այստեղ էին ժամանել 6710 թ-ի մայիսին, իսկ 11 ամիս անց տեղի ունեցավ բաղաթի ամայացումը: Ու այդ հսկայական ու փառահեղ բաղաթը գրավվեց, ինչպես ասում են, միայն երկու ռազմիկների կողմից, որոնք մյուսներից առաջ էին բարձրացել աստիճաններով, որոնք նրանք ամրացրել էին հսկա տախտակամած ունեցող մի նավի վրա: Այն, ինչ տեղի ունեցավ դրանից հետո բաղաթում, մեզինք շատ երկար նկարագրություն կպահանջեք, որոնք շատ հեռու են մեր պատմության սահմաններից: Ավելի լավ է մեզինք յուրաքանչյուրն ինքը պատկերացնի իր համար այն աղետները, որոնց ենթարկվում են գրավված բաղաթները՝ տղամարդկանց սպանություն, կանանց գերեզմանում, բնակավայրերի ավերում ու նման բաներ, որոնք սովորաբար արվում են թրով: Մի խոսքով, տիրելով բաղաթին, իտալացիները նետվեցին նրա վրա կարծեց ինչ-որ բարձունքից և ցրվեցին և նրա արևմտյան և արևելյան կողմերում: Սակայն ավելի շուտ հարձակման ենթարկվեց արևմտյան կողմը, որտեղ բոլորը փախել էին նրանցից, ինչպես երկնային պատժից» (Գեորգիոս Ակոպուցի «Ժամանակագրություն», մաս 3, 4):

«Այդ ժամանակ ֆրյագները, իմանալով, որ Իսահակի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.) որդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.Ֆ.) բռնվել է, սկսեցին թալանել բաղաթի շրջակայքը՝ Մորգուֆուլից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ից – Մ.Ֆ.) պահանջելով. «Հանձնիր մեզ Իսահակի որդուն և մենք կզմանք գերմանական կեսարի (Հռոմեական Միջագետ կայսրության կայսր Ֆիլիպ Ընկալուն – Մ.Ֆ.) մոտ, որի կողմից ուղարկվել ենք, իսկ Իսահակի որդու թագավորությունը էլ բեզ կսկսա»: Մորգուֆուլը, սակայն, և նրա բոլորները նրան կենդանի չհանձնեցին, սպանեցին Իսահակի որդուն և ասացի ֆրյագներին. «Իսահակի որդին մահացել է, եկեք և ինքներդ կտեսնեք»: Այդ ժամանակ ֆրյագները տիրեցին, որ խախտել են հրամանը, քանզի գերմանական կայսրն ու Հռոմի պապը հրամայել էին նրանց Ցարգարդին վրաս չտալ: Եվ ահա նրանց շարքերում խոսակցություն սկսվեց, թե. «Եթե արդեն մեզ հետ չէ Իսահակի որդին, որի հետ մենք եկել էինք, ավելի լավ չի՞ լինի, որ մեռնեմք Ցարգարդի պատերի տակ, քան խայտառակ եղած հեռանանք»: Եվ ահա նրանք սկսեցին բաղաթի պաշարումը: Նրանք, ինչպես և առաջ, իմեցին խորասրտության և գրոհի համար նախապատրաստեցին առաջատարայտերը, իսկ այլ անպատիվ վրա էլ խոյեր և աստիճաններ դրեցին: Մնացած նավերի վրայից նրանք պատրաստվեցին պարսպի վրա կուպրով լցված տակառներ նետել: Բանն այն է, որ նրանք այդուր էին տակառներին կապած բուղերը և դրանք նետում տների վրա, որի արդյունքում, ինչպես և առաջ, այրեցին բաղաթը: Եվ ահա ապրիլի իներորդ և պահիքի հինգերորդ շաբաթվա ուրբաթ օրը նրանք գնացին գրոհի, սակայն ոչինչ չարեցին, ընդ որում սպանվեց մոտ 100 ֆրյագ: Ահա այսպես ֆրյագները երեք օր մնացին այնտեղ՝ մինչև Ծաղկազարդի երկուշաբթի օրվա առավոտը, երբ արեգակը ելավ սուր Եպասի պարիսպների դիմաց, որը կոչվում էր Վերգետիս, Սիագիսի դեմ և հետո ավելի առաջ՝ դեպի Վլաբերիս: Նրանք մոտեցան 40 մետր նավեր վրա, որոնց մեջ նաև դրոմոներ կային, իսկ դրանցում՝ ձիերով մարդիկ, ընդ որում գրահապատ էին ինչպես ձիերը, այնպես էլ դրանց վրայի ռազմիկները: Այլ նավերը և գալերաները ֆրյագները դրեցին հետևում՝ վախճանվելով, որ դրանք կայրեն, ինչպես այն անգամ, երբ հույները նրանց վրա թողեցին կրակապատ 10 նավեր, դրանք հազեցրեցին առաջատարներով և, Վասիլի օրվա գիշերը բաց թողեցին, թեև այդպես էլ չկարողացան վնաս հասցնել ֆրյագներին նավերին: Բանն այն էր, որ այդ ժամանակ Իսահակի որդին էր խորհուրդ տվեց այդպես վարվել, սակայն միաժամանակ էլ զաղտնի կերպով զգուշացրել էր ֆրյագներին և այդ պատճառով սրանք չէին այրվել: Եվ այսպես մեծն Ցարգարդը գրավվեց, քանզի բախն բաղաթային պարսպի վրա բեցեց նավերը, որոնց վրա հսկայական աստիճաններ կային, ընդ որում նույնիսկ կարծես էին պարսպի ատամնասիվների բարձրությունը: Ֆրյագները հարվածներ էին հասցնում բաղաթային պարիսպները պաշտպանող հույներին և վարյագներին բարձր հարթակների վրայից բարձրով, նետերով և տեղերով: Նրանք հարվածում էին նաև կարճ հարթակներից և արդյունքում ի վերջո մնացեցին պարսպի վրա և տիրեցին բաղաթին: Կեսար Մորգուֆուլը, որը ոգևորում էր բոլորներին և բոլոր մնացած մարդկանց, հույս ունենալով հետ մղել ֆրյագներին, սակայն սրանք չսեցին նրան ու բոլորը լքեցին նրան: Այդ ժամանակ կեսարն ինքն էլ փախավ ֆրյագներից, սակայն նրանք հասան նրան ձիու շուկայում, երբ նա սկսեց դառնորեն բողբոջել բոլարներից ու ժողովրդից: Եվ ահա կեսարը փախավ բաղաթից, իսկ նրա հետ նաև պատրիարքը և մնացած բոլարները: Ֆրյագները բաղաթ մտան ապրիլի 12-րդ օրը՝ սուրբ Վասիլի Խոստովանողի տոնի օրը, որը երկուշաբթի էր, և տեղակայվեցին այն վայրում որտեղ մինչ այդ գտնվում էր հունական կեսարն՝ սուրբ Սպասի մոտ, որտեղ մնացին ողջ գիշեր: Առավոտյան, երբ արեգակը ծագեց, ֆրյագները ներխուժեցին սուրբ Սոֆիա, կոտորեցին դռները, շարդեցին դրանք և թալանեցին ամեն ինչ...: Նրանք թալանեցին բոլորին, իսկ ոմանց էլ սպանեցին: Մնացած հույներին և վարյագներին նրանք վտարեցին բաղաթից...: Ահա նրանց զորավարների անունները, որոնցից առաջինը Հռոմի

մարկգրաֆն էր Վերոնա քաղաքի...», երկրորդը՝ Ֆլանդրիայի կոմսն էր, երրորդն էլ Վենետիկի դոժը սուրբ Մարկոսի կղզուց» (Ամանուն «Ցարգրադի գրավման ապքը»):

«Այդ տարի ֆրանկ թագավորները ուղիք ելան՝ Ասորիքի քրիստոնյաներին օգնության հասնելու և հնարավորության դեպքում սուրբ քաղաքը մահմեդականների ձեռքից փրկելու նպատակով: Նրանցից ոմանք շարժվեցին դեպի կղզիները, իսկ այնտեղից եկան Կոստանդնուպոլիս և, կատաղի հարձակում գործելով նրա վրա, այն խլեցին հույների ձեռքից: Տիրելով նրան՝ նրանք այնտեղ նստեցրին մի հույն պատանու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.**): Սա որդին էր այն կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.**), որին հույները որոշ ժամանակ առաջ կուրացրել և զրկել էին թագավորությունից: Այս պատանու մայրը ծագում էր ֆրանկներից: Սրանից հետո հույներն այլևս երբեք թագավոր չունեցան: Պատանին օգնություն խնդրեց ֆրանկներից և հնազանդվեց նրանց բռնատիրությանը: Ֆրանկները ողջ ձմեռ, մինչև Քառասնորդաց պահքը, տիրեցին Կոստանդնուպոլսում և հաշտություն կնքեցին Իկոնիայի սուլթան Ռուբենեդին իբն Խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Ֆ.**) հետ: Վերջինս նրանց խոստացավ ճանապարհի տալ իր երկրում հոգալով նրանց կարիքները և ուղևորության համար անհրաժեշտ բաները» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 502):

«Եվ ահա քաղաքացիները, երբ տեսան, որ ֆրանկները անողորմ կերպով թալանում են իրենց, նետվեցին հունաց այդ երիտասարդ արքայազնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ին – Մ.Ֆ.**) վրա և սպանեցին նրան: Նրանք դուրս արեցին ֆրանկներին քաղաքից և փակեցին դարպասները նրանց առաջ, որից հետո ֆրանկները դրսում մնացին և սկսեցին պայքարել: Այդ ժամանակ մի երկարատև պայքար սկսվեց, քաղաքն աստիճանաբար թուլացավ և քաղաքացիները օգնություն խնդրեցին Իկոնիայի տեր Ռուբենեդինից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Ֆ.**), որ նա օգնի իրենց: Այդ ժամանակ ֆրանկ վաճառականները, որոնք ապրում էին Կոստանդնուպոլսում, թեև կազմում էին մոտ 30.000 հոգի, սակայն քաղաքի մեծ չափերի պատճառով նրանց վրա ոչ-ոք ուշադրություն չէր դարձնում, երկու անգամ այրեցին քաղաքը, որի արդյունքում այրվեց նրա մոտ մեկ քառորդը: Նրանք նաև բացեցին դարպասները և փողոց դուրս եկան, որից հետո մերկացրին թորերը և սպանեցին հսկայական մեծության հույների: Ֆրանկները նաև հարձակվեցին նրանցից շատ շատերի վրա, որոնք ապաստան էին գտել Սուրբ Սոֆիայի տաճարում: Այդ ժամանակ պատրիարքը, բարձրաստիճան հոգևորականները և ավագները ելան նրանց ընդառաջ խաչերն ու ավետարանները ձեռքին, նետվեցին նրանց առաջ և սկսեցին լաց լինելով ու աղաչելով խնդրել խնայել ժողովրդին: Ֆրանկները արհամարհանքով վերաբերվեցին նրանց՝ սպանելով ինչպես հոգևորականներին, այնպես էլ մնացած մարդկանց, որից հետո նրանք թալանեցին եկեղեցին: Ֆրանկների առաջնորդները երեքն էին: Նրանցից առաջինը Բուդիկայի դուքսն էր, որի նավերն ու նավակներն էլ հենց տեղափոխել էին ֆրանկներին, սա մի կույր ծերունի էր (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն – Մ.Ֆ.**): Այնտեղ էր նաև ֆրանկների մեծ առաջնորդը, որի անունը Մարկիզ էր (**Սուֆեդուսի մարկգրաֆ Բոնիֆացիոսը – Մ.Ֆ.**), բայց կար նաև մեկը, որի անունը Կոստոֆը էր (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.**)» (Բար-Յեբրեսու «Ալփարիիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ամպրոպած ու վրդովմած ժամանակներում, հենց այս տարի, երբ լշտեցին թվականը բարեբար Աստծո կամքով շարժվեց հռոմեական արիական ազգն ու եկավ Բյուզանդիոնի վրա, որը կոչվում էր Կոստանդնուպոլիս: Այդ ժամանակ այս քաղաքի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ V-ը – Մ.Ֆ.**) չկամեցավ սիրով միաբանվել նրան ըստ քրիստոնեական ազգակցության, այլ ներհակաբար զինվեց նրանց դեմ ու պատերազմով մարտ տվեց՝ ջանալով խափանել նրանց փրկության ճանապարհին: Եվ ահա աստծո արհակալ գործությունը թիկունք դարձավ նրանց հույների դեմ պատերազմում, ինչպես խրախուսեցին՝ Եգիպտոսում, դրա համար էլ հռոմեացիները հաղթեցին, սրահար արեցին նրանց ու նրանք գիշերով փախան, իսկ հռոմեացիները գրավեցին նրանց քաղաքն ու անապատելի գանձերի տեր դարձան» (Գրիգոր Զոմկալայեցի «Հիշատակարան 1204 թվականի»):

«Հայոց 656 թվականին Վենետիկի ու Ֆլանդրիայի դքսերը (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն և Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.**)՝ Մ.Ֆ.) եկան Կոստանդնուպոլիս և հույներից խլեցին այդ քաղաքը: Նրանք սկսեցին անողորմ կերպով կոտորել մարդկանց ու նրանց փախուստի մատնել: Այդ պահին էլ հենց եկավ Զուհազ կայսրության վերջը» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ բոլոր ֆրանկները Դոմոնից եկան Կոստանդնուպոլիս և գրավեցին այն: Ահա այսպես Դոմոնից եկած ֆրանկները տիրեցին Կոստանդնուպոլսին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ բոլոր ֆրանկները Դոմոնից եկան Կոստանդնուպոլիս և գրավեցին այն» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Գունդ Ֆլանդրը (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.**) և Վենետիկի դուքսը (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն – Մ.Ֆ.**) գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Յեթում Պատմիչ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 653 թվականին Գունդ Ֆլանդրը (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.**) և Վենետիկի դուքսը (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն – Մ.Ֆ.**) գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Յեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում ֆրանկների կայսր դարձավ Պադուինը, որը Ֆլանդրիայի կոմսն էր (**Ֆլանդրիայի կոմս, Լատինական կայսրության ապագա հիմնադիր կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.**): Նրա հետ էր Վենեժի դուկը (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն – Մ.Ֆ.**), որոնք գրավեցին այն և մանացին այնտեղ» (Վասիլ Դաիր «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 652 թվականին ֆրանկները գրավեցին ռոմների թագավորությունը» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1258 թվականի»):

«Հայոց 652 թվականին ֆրանկները գրավեցին ռոմների թագավորությունը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Ֆրանկներն իմացան, որ հույները Արևելքից զրկվել են աջակցությունից և ահա ելան ու խլեցին արքայախիստ քաղաքը արքայական իշխանության հետ միասին, իսկ այն դժբախտ Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.**) փախավ Բուլղարիա» («Բարթիլի-Յիսուպեթ», Վասիլ Էգոսմոնովարի թագուհի Թամարայի կյանքը):

«Դրանից հետո ֆրանկները ճամբարած մնացին քաղաքից դուրս, պաշարելով հույներին, որոնց վրա նրանք անընդհատ հարձակումներ էին գործում՝ հանգիստ չտալով նրանց ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը: Հույների արդեն ծայրահեղ թուլություն էր պատել: Նրանք օգնության համար մարդ ուղարկեցին Կոնիայի և այլ քաղաքների տիրակալ, սուլթան Ռուբեն-Էդ-Դին Սուլեյման իբն Խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Ֆ.**) մոտ, բայց նա չէր կարողանում գտնել նրանց գտնել ինչ-որ բան տալու միջոց: Այդ ժամանակ այդ քաղաքում ապրում էին մեծ թվով ֆրանկներ, որոնք վաղուց էին հաստատվել այնտեղ և որոնց թիվը հասնում էր 30.000 հոգու: Քաղաքի մեծության պատճառով, սակայն, սրանց բանի տեղ չէին դնում: Եվ ահա այս ֆրանկները պայանափորվեցին Կոստանդնուպոլսի մոտ ճամբար դրածների հետ, քաղաքի ներսում խռովություններ սարքեցին ու երկրորդ անգամ իրկիզեցին այն: Այրվեց քաղաքի բառորդ մասը և դարպասները բացվեցին թշնամիների առաջ, որոնք ներս մտան ու երեք օր շարդ կազմակերպեցին՝ ստիպելով հույներին վերադառնալ սպանության և կողոպուտի արարածները: Այսպիսով, երբ առավոտը բացվեց, նրանք բոլորը կամ սպանված էին, կամ էլ աղքատացած էին և այլևս ոչինչ չունեին: Մի բանի առաջնորդները մտան մեծ եկեղեցին, որը կոչվում էր Սուֆիյա: Ֆրանկները մոտեցան այս շենքին և նրանց ընդառաջ դուրս եկան մի բանի եպիսկոպոսներ կամ վանականներ՝ ձեռքներին Ավետարանն ու խաչը: Նրանք ձգտում էին այս կերպ բարեհաճություն ցուցաբերել ֆրանկներին, որպեսզի այդ օտարերկրացիները խնայելի իրենց, բայց հաղթողները նրանց նկատմամբ ոչ մի բարություն չցուցաբերեցին, բոլորին սպանեցին և թալանեցին եկեղեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սակայն այդ երիտասարդը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ը – Մ.Ֆ.**) արքայական իշխանությունից անունից բացի որևէ այլ բան չունեց: Ֆրանկները նրանից ու քաղաքի բնակչությունից սկսեցին մեծ փրկագին պահանջել, այնքան մեծ, որ հույներն ի վիճակի չէին վճարել: Այն բանից հետո, երբ նրանք հավաքեցին ողջ ոսկին, որը կար եկեղեցիներում և Մեսիայի մեծ խաչի վրա, ինչպես նաև այն ամենը, որ կար ավետարաններում, այդ ամենը դեռևս բավարար չեղավ նրանց պահանջները բավարարելու համար: Այս ամենը դուր չեկավ հույներին և ահա նրանք սպանեցին այդ երիտասարդին, ֆրանկներին բռնեցին քաղաքից, փակեցին դարպասները և պատրաստվեցին պատերազմի: Ֆրանկները պաշարեցին քաղաքը և մի բանի անգամ դաժանորեն մարտնչեցին: Հույներն ուղարկեցին իրենց դեսպանին Խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Իզ-Էդ-Դին իբն Ռուբեն-Էդ-Դին Սուլեյմանի (1204) – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը արտաքին Ռուսի տիրակալն էր, և նրանից օգնություն խնդրեցին, սակայն նա չկարողացավ այն ուղարկել և հույները աղետալի դրության մեջ հայտնվեցին: Բանի որ Կոստանդնուպոլսն մեծ քաղաք էր, այնտեղ ապրում էին մոտ 30.000 ֆրանկներ: Սրանք կապ հաստատեցին քաղաքից դուրս գտնվող ֆրանկների հետ և այրեցին այն, այնպես որ քաղաքի բառորդ մասն այրվեց: Այդ ժամանակ նրանք բացեցին դարպասները և ֆրանկների զորքը ներս մտավ: Այն երեք օր շարունակ կոտորում էր բնակչությանը և թալանում: Հույները հեռացան մեծ եկեղեցին և ֆրանկներն ուղղվեցին այնտեղ: Եպիսկոպոսները, բախանալներն ու վանականները ավետարաններով ու խաչերով ելան եկեղեցուց, որպեսզի միջնորդություն իրականացնեն, սակայն ֆրանկները, ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, բոլորին սպանեցին և թալանեցին եկեղեցին: Ֆրանկ մեյիթները երեքն էին: Մեկը Լադակիայի տիրակալ Դուբսն էր (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Էնրիկո Դանդոլոն – Մ.Ֆ.**), որի տիրապետության տակ ծովային ուժերն էին: Սա ծեր էր և կույր: Երբ նա ձի էր հեծնում, որևէ մեկը նրա ձին տանում էր սանձերից բռնած: Ֆրանկները Կոստանդնուպոլսն օգնության ժամանակ եկան նրան նավերով: Երկրորդ առաջնորդի անունը

Մարկիզ Էր (Մոնֆերատի մարկգրաֆ Բոնիֆացիոսը – Մ.Ֆ.) և նա ֆրանսիական տիրակալի գործի առաջնորդն էր։ Երրորդին կոչում էին Ֆլանդրիայի Կոնտ (Ֆլանդրիայի կոնտ, Լատինական կայսրության ապագա իմմադիո կայսր Բալդուին I-ը – Մ.Ֆ.) և նրա գործը մյուսների գործից ավելի մեծաթիվ էր» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 4)։

«Այդ տարի ֆրանկները հույներից գրավեցին Կոստանդնուպոլիս քաղաքը» (Բենալ-Էդ-Դին «Հայեկի պատմության հատընտիր»)։

«Այդ տարի ֆրանկները հույներից խլեցին Կոստանդնուպոլիս քաղաքը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»)։

⁴¹⁸⁹ «Այդ ընթացքում Ղազիթ Կոմենոսը, գործը հավաքելով Պաֆագոնիայում, ինչպես նաև Պոնտական Ֆերակեայում և, բացի այդ, վարձելով նաև իբերների ջոկատներ, որոնք բնակվում էին Փասիս գետի ափերին, փորձում էր իրեն ենթարկեցնել տարբեր քաղաքներ ու գյուղեր՝ տիրակալ հռչակելով իր հարազատ եղբայր Ալեքսեյին (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը (1204-1222) – Մ.Ֆ.)։ Դատելով ըստ ամենայնի՝ նա նախատեսում էր իրեն կոչել առաջնային ու ամենագլխավոր, այն դեպքում, երբ նրա եղբայրը՝ Ալեքսեյը, ըստ երևույթին խոսք էր տվել երբեք դուրս չգալ տրապիզոնյան մարզից ու նման էր մի Իլիսի, որին, ինչպես ասում են, ոչ-ոք չէր տեսել, բայց բոլորը նրա մասին լսել էին» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Կոստանդնուպոլիսի գրավումից հետո տեղի ունեցածի մասին», մաս 13)։

«Կիր-Ալեքսեյ Մեծ Կոմենոսը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) ելավ բարի քաղաք Կոստանդնուպոլիսից և ժամանեց իբերական գոգրոսի, որը հավաքվել էր նրա հորաբույր Թամարայի (Զարթիի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) ջանքերով ու աջակցությամբ։ Նա տիրեց Տրապիզոնի յոթերորդ ինդիկտիոնի 6712 թ-ի ապրիլ ամսին՝ իր կյանքի 22-րդ տարում» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 1)։

«Թամարան (Զարթիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) գայրացավ հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ի – Մ.Ֆ.) վրա և Անդրոլիսյան տարածքներից մեծ գործ ուղարկեց՝ խլելով հույներից Լազիկան, Տրապիզոնը, Լիսոնը, Սամսոնը, Սինոպը, Կեռասունը, Կիոտրան, Ամաստրոպոլիսը, Ֆերակեան ու Պաֆագոնիայի, ինչպես նաև Պոնտոսի բոլոր հողերը, որոնք հանձնեց իր ազգական և Անդրոլիսիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս I-ի – Մ.Ֆ.) որդի Կոմենոսին (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին, որն իրականում Անդրոնիկոս I-ի թոռն էր – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ գտնվում էր Թամարայի մոտ և ապաստանել էր այնտեղ» («Զարթի-Յիսուպեթ», Կասիլ Էգնոմոնգվարի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»)։

⁴¹⁹⁰ «Այդ տարի վրացիք, բռնություններ ու ավերածություն գործելով, կողոպտելով, Ատրպատականի կողմից արշավեցին իսլամի երկրից, ապա Ներխուժեցին խաչի գավառը, որը Հայաստանում էր։ Նրանք մտան երկրի խորքերը, մինչև որ հասան Մանազկերտ։ Մահմեդականներից ոչ ոք կռվի դուրս չեկավ նրանց դեմ և նրանք տարածվեցին երկրում, կողոպտելով ու գերեվարելով, ընդ որում, ինչքան առաջ էին գնում, մահմեդական զորքերը այնքան նահանջում էին։ Ապա նրանք հետ դարձան։ Թող Կլաիդ հող տանի իսլամի երկրին ու ժողովրդին, ուժ տա նրա պաշտպաններին, պահպանի սահմանային ամրություններն ու հարվածի թշնամիներին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Արզունի տերը գնաց և խաչքը վերագրավելու մտադրության օգնություն խնդրեց իբերներից։ Նրան տրված գործերը պաշարեցին և գրավեցին Մանազկերտը» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 508)։

«Հույների 1516 թվականին իբերները ելան իրենց երկրից և մտան Ադրբեջանի երկիր, որտեղ մեծ ջարդ իրականացրին ու մեծաքանակ ավար ձեռք գցեցին։ Այնտեղից նրանք առաջացան դեպի խաչք և մեծ ավերածություններ իրականացրին, որից հետո առաջացան Արծեշի ուղղությամբ ու այնտեղ ևս թալան և իրկիզումներ իրականացրին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

⁴¹⁹¹ «Տրոյայում միանալով իսլամի հետ ու իր բանակն ուժեղացնելով նրանց օժանդակ ջոկատներով՝ Յենրիկը (Լատինական կայսրության ապագա կայսր Յենրիկը – Մ.Ֆ.) թալանեց ու ամայացրեց մի քանի քաղաքներ, որոնք իրեն հնազանդություն չէին հայտնել, իսկ հետո, տիրելով Իդա լեռանն ու անցնելով նրա կիճերով, մոտեցավ Ադրամենտոսին» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Կոստանդնուպոլիսի գրավումից հետո տեղի ունեցածի մասին», մաս 8)։

⁴¹⁹² «Հայոց 654 թվականին Լևոնը հարձակվեց Ապլասաթ քաղաքի վրա, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»)։

⁴¹⁹³ «Սուլթանը (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովը (1204-1211) – Մ.Ֆ.) մտավ Կոնիա, սակայն լուր եկավ, որ Արտուխյանները Ամասիայում ապստամբել են։ Նա արշավի ելավ այդ ուղղությամբ և Նեոկեսարիայում ընդհարվեց Մուհամմեդ իբն Մեյիթ-Իսմայիլի հետ։ Նա ջարդեց նրան, որից հետո խուլբան սկսեցին կարողալ Ղիյաս-Էդ-Դինի անունով։ Նա հնազանդեցրեց նաև Էրզրումն ու Երզնկան, որից հետո վերադարձավ Կոնիա» (Ամանուն «Սելջուկների պատմություն»)։

⁴¹⁹⁴ «Խարբերող Իսլամ-Էդ-Դին իբն Ղարա Արսլանին (Խարբերողի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ղարա-Արսլանին (մոտ 1167-1185) – Մ.Ֆ.) էր պատկանում։ Նրա մահվանից հետո տիրեց որդին՝ Նիզամ-Էդ-Դին Աբու Բաբրը (Խարբերողի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Բաբրը (մոտ 1185-1210) – Մ.Ֆ.), որն ապավինեց Ռուսի տեր Ռուբեն-Էդ-Դին իբն Խյիծ-Արսլանի (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Ֆ.) հովանավորությանը, իսկ նրանից հետո եղբորը՝ Ղիյաս-Էդ-Դինին (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.)։ Նա այդպես վարվեց, որպեսզի պաշտպանվի իր հորեղբորորդու Նասիր-Էդ-Դին Մահմուդ իբն Մուհամմադ իբն Ղարա Արսլանից (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ իբն Մուհամմեդից – Մ.Ֆ.) և նա իրոք պաշտպանվեց։ Ամիրի տերը ապավինել էր ալ-Մեյիթ ալ-Ադրաֆի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադրաֆի – Մ.Ֆ.) հովանավորությանը և հպատակ էր նրան։ Վերջինս որդի ալ-Մեյիթ ալ-Ադրաֆի հետ եկավ նաև Մոսուլի տերը (Չանդանների աթաբեկության աթաբեկ Արսլան-Շահի – Մ.Ֆ.) կռվին մասնակցելու այն պայմանով, որ սա գործ ուղարկի խարբերողը գրավելու։ Նա խարբերող գրավելու ցանկություն էր ունեցել Ռուբեն-Էդ-Դինի մահվանից հետո։ Երբ այս տարին հասավ, պահանջեց այն, որ որոշված էր։ Նրա հետ գնացին ալ-Մեյիթ ալ-Ադրաֆը և Ջազիրայի գործերը Սինջարից, Ջազիրատ իբն Ռամարից, Մոսուլից և այլ վայրերից։ Նրանք պաշարեցին բերդը Ռաբան ամսին, իսկ Ռամարանի գրավեցին նրա արվարձանը։ Նրա տերը միացել էր Ղիյաս-Էդ-Դինին, երբ վերջինս Ռուսի երկրի տերն էր դարձել, հպատակ դառնալով նրան, ուստի, երբ Ամիրի տերը պաշարեց խարբերողը, նրա տերը դիմեց Ղիյաս-Էդ-Դինին՝ թշնամին հեռացնելու համար օգնական զորք խնդրելով։ Սա 6.000 ծիպկորից բաղկացած մեծ զորք պատրաստեց և ուղարկեց Մամուսատի տեր ալ-Մեյիթ ալ-Աֆդալի հետ։ Երբ զորքը Մալաթիա հասավ, Ամիրի տերը և նրա ընկերակիցները խարբերողից հեռացան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Այդ տարի Նասիրեդին Մահմուդ իբն Մահմեդ իբն Ղարա-Արսլանը, որ Ամիրի տերն էր (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ իբն Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) գնաց Մեյիթ-Ադրաֆ իբն Ադրիի մոտ և խնդրեց նրան իր հետ ելնել, որպեսզի նրանք գրավեն Չիլսոթ ամրությունը։ Այդ ժամանակ Ադրաֆը հավաքեց Ամիրի, Մոսուլի, Սինարի և Ջազիրայի բանակները, որից հետո նրանք հարձակվեցին Չիլսոթի վրա։ Նրանք տիրեցին քաղաքին և պատերազմ սկսեցին վերջինիս միջնաբերդի դեմ։ Այդ ժամանակ միջնաբերդի տերը (Խարբերողի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Բաբրը – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց սուլթան Ղիյասեդինի (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.) մոտ և դիմեց նրա օգնությանը։ Այդ ժամանակ սուլթանը նրան աջակցության համար Սամուսատի տեր Ալ-Աֆդալի գլխավորությամբ ուղարկեց 6.000 հեծյալների։ Եվ ահա, երբ սրանք ժամանեցին Մեյիսոթ, իսկ Ադրաֆն ու Ամիրի տերը, երբ լսեցին այդ մասին և նահանջեցին խարբերողից (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

⁴¹⁹⁵ «Այդ տարի վրացիները հարձակվեցին խաչքի երկրի վրա։ Նրանք հասան Արծեշ, նրա գավառները կողոպտեցին, գերեվարեցին, ավերեցին երկիրն և գնացին խաչք գավառում գտնվող ալ-Տին բերդը, որը Կարևո քաղաքին մերձավոր էր։ խաչքի տերը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքը և դիմեց Տուրդիլ Շահին՝ Արզանի տիրոջ և Խյիծ-Արսլանի (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) որդուն՝ օգնության կանչելով նրան վրացիների դեմ։ Սա իր ողջ զորքն ուղարկեց։ Նրանք բոլորը եկան վրացիների դեմ, բախվեցին նրանց հետ, կռվեցին ու վրացիները պարտվեցին։ Սպանվեց փոքր շաքարեն, որը նրանց գլխավոր առաջնորդներից էր և վրացիների այս գործի առաջնորդն ու իրամանատարը։ Մահմեդականները տիրացան նրանց ունեցվածքին, գերեվարեցին, ձերբերկրեցին և այլ բաներին, նրանցից մեծ բազմություն կոտորելով ու գերեվարելով։ Ապա՝ խաչքի տերը վերադարձավ իր երկիրը...։ Այդ տարի էր, որ վրացիները մեծ բանակությամբ եկան Հայաստան՝ խաչքի երկիր, կողոպտեցին այն և սպանեցին կամ գերեվարեցին նրա բնակիչներից շատերին։ Նրանք հանգիստ շրջում էին ողջ երկրով մեկ, իսկ խաչքից ոչ ոք դուրս չեկավ նրանց դիմավորելու և նրանք շարունակեցին գերեվարել ու թալանել։ Երկիրը բաց էր և զուրկ պաշտպաններից, բանի որ նրա իշխանը երեխա էր ու նրա նահանջեցրում նրա անունով իշխանացնողը գործերի վրա մեծ իշխանություն չէր վայելում։ Երբ վրացիների պատճառած արհավիրքները ցավալի դարձան մարդկանց համար, սակայն, նրանք ծայրաստիճան գայրացան ու վառվեցին թշնամու դեմ կռվելու ցանկությունից։ Բոլոր մահմեդական զորքերը, որոնք գտնվում էին այս երկրում, միավորվեցին և նրանց միացան շատ կամավորներ։ Նրանք միասին շարժվեցին դեպի վրացիները, բայց չափազանց փախեցին և նրանցից։ Այդ ժամանակ լավագույն սուֆիներից մեկը երազում տեսավ շեյխ Մուհամմեդ Ալբոստին՝ մի քարեպաշտ մարդու, ով մահացել էր դրանից բիշ առաջ, և սուֆին ասաց նրան. «Ով մարդ, ես իրոք բեզ եմ տեսնում այս վայրում»։ Շեյխը պատասխանեց. «Այդ, ես եմ, ես եկել եմ այստեղ, որպեսզի օգնեմ մահմեդականներին՝ պայքարելու իրենց թշնամիների դեմ»։ Սուֆին շատ ուրախ արթնացավ, բանգի նա շատ էր ոգևորվել մինչ այդ մահացած շեյխ Ալբոստին տեսնելով, որը իսլամի մեջ մեծ հեղինակություն ուներ։ Եվ ահա նա գնաց բանակի դեպի վրացի մոտ և պատմեց իր երազը։ Դեկավարը ևս

շատ գոհ մնաց և դրանում վրացիների դեմ կռվելու իր նպատակի իրագործում տեսավ եվ այսպես, նա բանակով դուրս եկավ նրանց դեմ և բանակեց թշնամուց որոշ հեռավորության վրա: Վրացիները, իմանալով այս լուրը, որոշեցին հարձակվել մահմեդականների վրա: Վերջիններս, իմանալով այդ մասին, լեռնին կիրճի ներքևում իրենց զբաղեցրած ճամբարը և շարժվեցին դեպի դրա ամենաբարձր կետը: Վրացիները հասան կիրճի ներքևը և, մահմեդականների վրա հարձակվելու նպատակով, մթության մեջ այնտեղ բանակեցին: Մահմեդականներն իրենց հերթին, իմանալով այս մասին, շարժվեցին դեպի վրացիները և գրավեցին կիրճի երկու կողմերը: Սա մի կիրճ էր, որից, բացի այս երկուսից, այլ ելք չկար: Վրացիները, տեսնելով մահմեդականների շարժք, համոզվեցին իրենց կործանման մեջ և շատ անհանգստացան: Մահմեդականներն, ընդհակառակը, ուղի կանգնեցին նրանց հաղթելու վճռականությամբ: Նրանք շրջապատեցին նրանց և կռվեցին նրանց հետ: Արդյունքում մահմեդականները վրացիներից մեծ թվով մարդկանց սպանեցին կամ գերեցին և միայն շատ քչերին հաջողվեց փախչել: Այսպիսով, աստված փրկեց ճշմարիտ հավատացյալներին նրանց հարձակումներից, երբ նրանք մահվան շեմին էին» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն կերպ էլ այդ տարի այնպես պատահեց, որ բուրքերը եկան Աղթարեան և այնտեղ շատ սպանություններ ու թալան իրականացրին: Այնտեղից նրանք մեկնեցին Ախլաթ և հասան Մալազգրիդա: Ոչ մի արարած չեղավ նրանց դեմ, նրանք անպատիժ թալանեցին երկրամասը, սպանեցին մարդկանց և ստրուկներ վերցրին: Ի վերջո, խլաթի տերը (**Շահարսենների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց և օգնության համար մարդ ուղարկեց իբև խլիճ-Արսլանի մոտ, որը Արզան առ-Ռուսի տիրակալն էր: Սա իր զորքը ուղարկեց Ախլաթի տիրակալին օգնության: Սրան բոլորը հասան բուրքերին և նրանց դեմ դաժան մարտ սկսեցին: Մարտում սպանվեցին Վրաց էմիրները և նրանց զորքի մեծ մասը, իսկ նրանք, որոնք կենդանի մնացին, դիմեցին փախուստի: Մահմեդականները հաղթականորեն ու հաղթած հետ դարձան՝ մեծ ավարով և ստրուկների անթիվ բանակությամբ, բայց դե Ալլահն ավելի լավ գիտի թե ինչը ինչպես եղավ» (Ռաշիդ-է-Ղիս «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 4):

«Մեյիքշահ Սուլեյմանը, պատերազմի դուրս գալով վրացիների դեմ, նրանց պարտության մատնեց» (Զյաթի Զեյնի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41): «Իբերները պաշարեցին Բեթ-խլաթը և Արզան առ-Ռուսը: Այդ ժամանակ խլաթի տերը (**Շահարսենների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց Արզան առ-Ռուսի տեր իբև խլիճ-Արսլանի մոտ և այնտեղից զորք վերցրեց: Եվ ահա սրանք եկան ու մարտի մեջ մտան իբերների ու Չափարե Փոթրի դեմ, որը իբերների առաջնորդն էր: Չափարե Փոթրը սպանվեց, և իբերները նահանջեցին իրենց երկիր» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹⁹⁸ «Երբ զորքը Մալազգրիա հասավ, Ամիրի տերը (**Յիսև-Բեֆի Արտուկյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբև Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) և նրա ընկերակիցները խաղաղորդից հեռացան, իջան դաշտ և պաշարեցին այն լիճը, որը կոչվում էր Սահինի լիճ, ուր երկու բերդ կար՝ մեկը պատկանող Ամիրի տիրոջը, իսկ մյուսը խաղաղորդի տիրոջը: Սա պաշարվեց ու գրավվեց Չուլիքի առաջին 2-ին: Այդ ժամանակ խաղաղորդի տերը (**խաղաղորդի Արտուկյանների էմիրության էմիր Աբու-Քաթր – Մ.Ֆ.**) Ռուսի գործերով եկավ խաղաղորդի կողմերը, ինչից հետո Ամիրի տերը հեռացավ լճից: Նա ամրացրեց իր գրաված բերդը, սակայն իրականության պատճառով նահանջեց մեկ օրվա ճանապարհ ու կանգ առավ: Ռուսի զորքը սուրհանդակների միջոցով պահանջում էր վերադարձնել լիճը, սակայն Ամիրի տերը հրաժարվում էր: Երբ խնդիրը երկարեց, բերդը մնաց Ամիրի տիրոջ ձեռքում, երկու գործերը բաժանվեցին ու ամեն մեկը վերադարձավ իր երկիրը» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Եվ ահա, երբ 6.000 հեծյալները ժամանեցին Մելիխե, Աշրաֆն ու Ամիրի տերը (**Յիսև-Բեֆի Արտուկյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբև Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) լսեցին այդ մասին և նահանջեցին խաղաղորդից՝ տեղակայվելով Սամանի ամրոցի մոտ, որտեղ երկու ամրություններ կար, որոնցից մեկը պատկանում էր Ամիրի, մյուսը՝ Չիլադի տիրոջը (**խաղաղորդի Արտուկյանների էմիրության էմիր Աբու-Քաթրին – Մ.Ֆ.**): Նրանք պատերազմ մղեցին այդ ամրության և այնտեղ գտնվող մարդկանց դեմ, սակայն, այն բանից հետո, երբ սուլթանի բանակը հասավ խաղաղորդ, Ամիրի տերը հեռացավ Ամիր, իսկ սուլթանի բանակն էլ վերադարձավ Բեթ-Ռոմանիս» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹⁹⁷ «Այդ ժամանակ հստորովշարը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-հստորով – Մ.Ֆ.**) դաշինք կնքեց Ֆալեայի տիրակալ Մելիք ալ-Չահիրի հետ, և վերջինս նախապատրաստված էլավ ու պաշարեց Ֆաման: Ութ ամիս շարունակ նա անխնայաբար հարձակումներ գործեց նրա վրա: Այդ ժամանակ Մելիք ալ-Աշրաֆը պատրաստվեց Ֆամայից դուրս վռնել իր հորեղբորորդի Մելիք ալ-Չահիրին, որովհետև այն նվեր էր տրված իր դստերը: Երբ Մելիք ալ-Չահիրը տեսավ, որ Մելիք ալ-Աշրաֆը կազմ ու պատրաստ հասել է Մաթրուզ, օգնական զորք խնդրեց Կապադոկիայի սուլթանի հստորովշարից: Վերջինս անհամար զորքեր ուղարկեց, որոնք մոտեցան Սամուստի շրջակայքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մելիք ալ-Աշրաֆը իր զորքերին և բազմաթիվ արարքների հետ մեկնեց Մաթրուզից ու ճակատամարտ տվեց ռուսաց զորքերին: Վերջիններս պարտվեցին և արաբները գերեցին հստորովշարի գնդկորներին, որոնք բաղկացած էին 20-30 հոգանոց խմբերից: Ռուսաց զորքերը թիկունք դարձրին և արաբներն ու Մելիք ալ-Աշրաֆի գնդկորները տիրեցին նրանց ձեռքին ու ունեցվածքին, մինչդեռ դրանից առաջ երկրները դողում էին հստորովշարի զորքերից» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 505):

⁴¹⁹⁶ «Յետո իբև Լևոնը խախտեց զինադադարը և ասպատակեց Ամլի տարածքը, որտեղից նա առևանգեց անասուններ: Նա նաև ձեռնարկեց Դարպասակի մոտ գտնվող լեռներում գտնվող ավերված այդ ամրոցի վերակառուցումը՝ անցումը դժվարացնելու համար: Մինևնույն ժամանակ նա գրեց ալ-Մելիք ալ-Չահիրին՝ խնդրելով թույլ տալ իրեն անձամբ կարգավորել իր հաշիվները Ամիրի հետ՝ առաջարկելով վերադարձնել Ամլից վերցրած ամեն ինչ: Սուլթանը համաձայնվեց և այս պայմաններով կնքվեց զինադադար: Իբև Լևոն այնուհետև ճամբար խփեց Ամիրի մոտ, ավերեց շրջակա նահանգը և սկսվեց մեծ սով» (Բենավ-է-Ղիս «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Պայաստի թագավորը իբև Լևոնը հաղթականորեն ավելի շարունակեց իր արածքի վրա և գրավեց խաղաղ մոտակայքում արածոդ հոտերը» (իբև Թադիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴¹⁹⁹ «Յիջրի 602 թվականի Ջումադա Ա ամսին իբև Լևոնը բանակ ուղարկեց, որը Սուրբ Ծննդյան նախօրեին անսպասելիորեն մտավ Դարպասակի արվարձան: Արվարձանի բնակիչները արվարձանի տներում գտնվող զինվորների օգնությամբ ճակատամարտ տվեցին նրա դեմ: Չայերը չկարողացան հաղթել նրանց և լուսաբացի առաջին լույսին նրանք տարածվեցին Ամլի տարածքում» (Բենավ-է-Ղիս «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

⁴²⁰⁰ «Այդ տարի կիրճերի տեր հայազգի Լևոնի որդին մի բանի անգամ արշավեց Չալեայի նահանգի վրա, կողոպտեց, իրկիզեց, գերեց և գերեվարեց: Չալեայի տեր ալ-Մելիք ալ-Չահիրը Լազի իբև Սալահ-է-Ղիս Ֆուտուֆը հավաքեց իր զորքը և այլ թագավորների օգնության կանչելով, հավաքեց բազմաթիվ հեծյալ ու հետոյան գործ ու Չալեայից գնաց Լևոնի կողմը: Այդ ժամանակ Լևոն երկրի մի այնպիսի աստուծ էր՝ Չալեայի երկրից այն կողմ, ուր գնալու համար ճանապարհ չկար, բանից նրա ողջ երկիրը գնալու համար չկար այլ ճանապարհ, բացի բարբարոս լեռներից ու դժվարանցանելի կիրճերից և իրենցից գատ ոչ ոք չէր կարող մտնել, ընդ որում ճանապարհը անանցանելի էր մանավանդ Չալեայի կողմից: Չահիրը կանգ առավ Չալեայից հինգ փարսանգ հեռավորության վրա: Նա մի մեծ էմիրի գլխավորությամբ իր զորքի մի մասը առաջապահ նշանակեց, որն իր հոր մամուլովեցից էր ու կոչվում էր Մայմուն ալ-Կասրի, Եգիպտոսի Ալավի Ֆաթիմանի խալիֆաների պալատի կստեղծի, բանից հայրը նրանցից էր ստացել այդ անվանումը: Չահիրը սննդամթերք և զենք ուղարկեց իր մի բերդը, որը դրացի էր Լևոնին և կոչվում էր Դարպասակ: Նա լուր ուղարկեց Մայմունին, որ իր զորքի մի մասը ուղարկի այս ռազմամթերքին ընկերակցելու համար մինչև Դարպասակ: Այդպես էլ արեց նա և իր զորքի մեծ մասն ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց փոքր զորամասով: Լուրը հասավ Լևոնին, որը շտապ հասավ ու, գտնելով նրան փոքրաթիվ զորքով, կռվի բռնվեց նրա հետ: Երբ կռիվը սաստկացավ, Մայմունը լուր ուղարկեց Չահիրին, իմաց տալով այդ մասին, սակայն սա հեռու էր նրանից: Պատերազմը երկարեց, իսկ Մայմունը պաշտպանում էր իր անձն ու բեռները՝ փոքրաթիվ մահմեդականներով մեծաթիվ հայերի դեմ: Մահմեդականները փախուստի դիմեցին, իսկ թշնամին հաղթեց, կոտորեց ու գերեվարեց: Մահմեդականները ևս երկարատև կռվի ընթացքում սպանեցին հայերի: Չայերը վերցրեցին մահմեդականների բեռները, ավարի տվին դրանք ու տարան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Լուսաբացի առաջին լույսին հայեր ցրվեցին Ամլի տարածքում, որտեղ կոտորեցին իրենց գտած բոլոր թուրքներին: Դրանից հետո մինչև լույսի լիվ բացվելը հայերը շարունակեցին իրենց ավարառությունները, այսպե՛ս վերադարձան Ամլի շրջակայք: Իսլամի բանակները շտապեցին այս շրջան, բայց չկարողացան հետապնդել Լուկկամ լեռան վրա ապաստան գտած հայերին: Գիշերը նրանց վրա հարձակվեց ձնաբուրդ, որը սպանեց նրանց ձիերից և բեռնակիր կենդանիներից մի բանիսին: Նրանք մոլորեցին ոչխարներին և, դաժան ցուրից պաշտպանվելու համար, ծածկեցին իրենց մոլորով: Այդ ժամանակ ալ-Մելիք ալ-Չահիրը Մայմուն ալ-Քալիի հրամանատարությամբ և Ալբեկ Ֆուտուպի ուղեկցությամբ Չալեայից ուղարկեց բանակներից մեկը: Այս երկու զորավարները ճամբար հանեցին խաղաղության մի մասը բանակի մի մասը թունդի հրամանատարությամբ գնաց Դարպասակ, իսկ Մելիք ալ-Ղիս իբև Ալամ ալ-Ղիսն էլ իր զորքերով ճամբար խփեց Թիզինում: Գրեթե ամեն օր մարտեր էին ընթանում Դարպասակում ճամբար խփած բանակային ուժերի և իբև Լևոնի բանակի միջև, որը գտնվում էր Բաղդասում» (Բենավ-է-Ղիս «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Եղավ մի ժամանակ, երբ Չալեայի կողմերի տիրող սուլթանը գառնի օրերին զորածորով արեց Լևոնի վրա հարձակվելու համար, որից հետո այսպիսի պատգամ ուղարկեց Լևոն արքային. «Եթե հնազանդվելով հարկատու չլինես ինձ՝ իմ բազմաթիվ զորքերով բոլորի բոլոր բնակիչներին, նույնիսկ միջոց մասկան մոտ, սրածելով կոչնչացնեմ և ձեր այդ տունը, որը ուրախանում էք բրիստոնյաների պատվելով այդ, իբր թե ձեր Բրիստոսի հարությունն է, ձեզ համար սգի կվերածեն, այնպես կանեն, որ այդ տունի համար ձեր պատրաստած կերակուրը կստեղծի ձեր, վրա»: Եվ երբ

առաքեց այս, ինքը իր բազմաթիվ զորքերը առավ ու բանակեց նրա սահմանների մոտ՝ սպասելով պատգամի պատասխանի գալստյանը: Երբ Լևոնը իմացավ պատգամի գալու և այլազգիների զորածոյով մասին, հրամայեց շրջեցնել պատգամաբերներին երկրի այլ կողմում այն պատրվակով, որպես թե արքան այնտեղ է, իսկ ինքը շտապելով հավաքեց իր զորքերը և այլ կողմով հարձակվեց նրանց վրա: Եվ ահա նա անսպասելի ժամանակ ընկավ նրանց վրա, ահավոր հարվածներ հասցրեց նրանց, իսկ սուլթանը մազապուծ փախավ: Լևոնը, առնելով այլազգիների բանակի ավարը, նրանց վրաններով հանդերձ ու բոլոր գերիներին, եկավ ու բանակ զարկեց իր երկրում՝ գետի ափին: Դրանից հետո նա իր զորքերին հրամայեց այլազգիների վրանները խլել և յուրաքանչյուրի դրոշը կանգնեցնել իրենց վրանների առջև, ապա հրամայեց պատգամաբերներին կանչել: Եվ, երբ եկան, տեսան իրենց զորքերի վրանները ու յուրաքանչյուր գնդի դրոշանշանները, որից հետո մեծ զարմացումով հիացան, որովհետև կատարվածը չգիտեին, իսկ երբ իմացան, քնկան թագավորի ունեթերը ու խնդրեցին իրենց անձերի փրկությունը: Այդ ժամանակ արքան մարդասիրաբար վարվեց նրանց հետ, կյանք շնորհեց նրանց և ուղարկեց իրենց տիրոջ մոտ: Արքայից պահանջվող այս նույն հարկը հավելյալ չափով դրվեց սուլթանի վրա և այլազգիներին հարկատու դարձրեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 3):

⁴²⁰¹ «Նույն թվականի Շաբան ամսին ալ-Մելիք ալ-Չահիրը լքեց Հայեքը՝ ուղղվելով դեպի Մարջ-Դարիկ՝ և իբն Լևոնի երկիրը մտնելու համար: Երբ նա հավաքեց իր զինվորներին, նրա հորեղբայր ալ-Մելիք ալ-Ադիլը իսլամի այլ իշխանների հետ միասին նրան ուղարկեց լրացուցիչ զորքեր: Ալ-Մելիք ալ-Չահիրը Մարջ-Դարիկում մնաց մինչև Ռամադան ամսվա վերջը: Այդ ժամանակ իբն Լևոնը գիշերը շրջանցիկ ճանապարհներով ճանապարհի ընկավ՝ անցնելով Հայեպի բանակի դիրքերի կողմից պահպանվող ճանապարհներից տարբերվող ճանապարհներով: Լուսաբացին նա հասավ Անկ՝ առանց հալեպցիների կողմից նրանց մոտենալու նկատելու: Նա հարձակվեց Մայսունի հետ գտնվող զորքերի վրա և ներխուժեց նրանց վրանները: Հայերը, սակայն, կռվեցին առանց հրամանի և մահմեդականները նույնպես նրանցից շատ մարդկանց սպանեցին, երբ շատ բերդ փրկվեցին այդ կոտորածից: Այդ ժամանակ Հայաստանի թագավորը նահանջեց և Սեյֆ ադ-Դինը, Մայսունի բանակին օգնության հասնելու համար, լքեց Թիզինը, բայց, երբ նա ժամանեց, հայերն արդեն հեռացել էին: Սուլթան ալ-Մելիք-ալ-Չահիրը Դարիկում գտնվելու ժամանակ իմացավ այս հաղթանակի մասին և իր շուրջը գտնվող զորքերով ճանապարհ ընկավ ու եկավ ճամբար խփելու Անկում, որտեղ հավաքվել էին Հայեպից և թուրքմեններից եկած զգալի թվով զինվորներ: Այդ ժամանակ իբն Լևոնը դեպիսան ուղարկեց սուլթան ալ-Մելիք-ալ-Չահիրի մոտ՝ խոստանալով ինքնազնվել նրան և բանդել Դարպասի մոտ կառուցած ամրոցը: Երբ սուլթանը մերժեց այս պայմանները, Հայաստանի թագավորը առաջարկեց ազատ արձակել իր գերի վերցրած Անկի գյուղացիներին և վերադարձնել այս բաղաբեց կախված գյուղերը: Խաղաղության պայմանագիր կնքելու համար մի քանի դեսպանություններ փոխանակվեցին և ի վերջո հաջողություն ստորագրվեց այն պայմանով, որ իբն Լևոնը կդնչացնի Դարպասի մոտ կառուցած իր ամրոցը, կվերադարձնի ասպատակությունների ժամանակ վերցրած ամեն ինչ, կազատի իր ձեռքում գտնվող բոլոր մահմեդական գերիներին և այլևս հարձակումներ չի ձեռնարկի Անտիոքի վրա: Խաղաղությունը կնքվեց ութ տարի ժամկետով: Դարպասի մոտ գտնվող ամրոցը ավերվեց և ն վերադարձրեց այն, ինչ խոստացել էր վերադարձնել» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»): «Ճանապարհին նրանց պատահեցին այն մահմեդականները, որոնք գնահատեցին հետ գնում էին Դարպաս, որոնք, սակայն, չհասկացան, թե ինչ էր կատարվել և միայն զգուշանում էին թշնամուց: Թշնամին հարձակվեց նրանց վրա, սրի բաշեց և կռիվը խիստ սաստկացավ: Այստեղ ևս մահմեդականները փախուստի դիմեցին, իսկ հայերը ավարի հետ միասին վերադարձան իրենց երկիրը և ամրացան իրենց լեռներում ու բերդերում» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Լևոնը այդ մասին՝ սուլթան ալ-Մալիք ալ-Չահիրը արշավաբեի ճանապարհ ընկավ: Իբն Լևոնը փախավ, իսկ ալ-Չահիրը զբաղեցրեց Դարպասի վերևում նրա կառուցած ամրոցը, որն ավերելուց հետո վերադարձավ Հայեք» (իբն Թադիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ժամանակ հազարացիները, որ ինչպես Լևոնի սահմանների մոտ էին, այնպես էլ Դամասկոսում, դիմեցին Լևոնին, որ նա իրենց հարկ տա: Լևոն թագավորը, սակայն, գնաց նրանց վրա և մեծամեծ հարվածներ հասցրեց, որից հետո բոլորը վախեցան նրանից հարկ ուզել» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴²⁰² «Իսկ այժմ պատմեք այն մասին, թե ինչպես իր գահակալության բաներեքերորդ թե բանչորսերորդ տարում Թամարան (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Յ.**) լուծեց Կարսի հարցը: Վաղուց արդեն Սարգս Թմուզվեցին, Շավա Թորեյին և մեխները պայքարում էին, բայց ոչ մի կերպ չէին կարողանում գրավել այդ բաղաբե՝ չկարողանալով մոտենալ նրան ձեռնվա դաժանության ու ցրտեղ ժամանակ առաժժ ջրերի պատճառով: Շրջակայքում բոլոր ամրություններն ու գյուղերը նրանք խլել էին և միայն այս մեկն էր, որ մնացել էր հակառակորդի ձեռքում: Իր հաջողակ ուղեգրով բնարկեց այս ամենը Դավիթը (**Զարթիկի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը – Մ.Յ.**) և ապա Վերին Զարթիկի զորքերի գլուխն անցած օգնության ուղարկեց Չաբարեին ու Իվանեին՝ հրամայելով նրանց տեղակայվել այնտեղ ու ողջ ուժով մարտնչել թշնամիների դեմ: Դա շատ ժամանակ պահանջեց, իսկ այդ ընթացքում Թամարան կանգ էր առել Չավախքում, ուր և սպասում էր նրանցից լուր ստանալուն: Եվ ահա նրանք տեղ հասան և սկսեցին կոտորել արդեն մի ամբողջական պատռվ պատված և ամրությունը ջուր հասցնելու համար նախատեսված պարիսպը: Երբ շատ օրեր անց նրանց հաջողվեց այդ վայրում ճեղք բացել, այդ ժամանակ ջուրը վերջացավ և բաղաբեցիների մեծ մասի համար վրա հասավ վերջը, իսկ մյուսները խնդրեցին Դավթին, որ նա ուղարկի իրենց իրեն՝ Թամարային, որպեսզի հանձնվեն նրան: Բանն այն էր, որ, վախճանվելով իրենց ասած վատ խոսքերի համար պատժվելուց, խոսքեր, որոնք նրանք դեռ վերջերս գոռում էին ամրություններից, նրանք ուզում էին հանձնվել իրենց միայն թագուհուն: Այդ մասին առաջին թագուհուն և, երբ Թամարան հասավ, բերդի բանալիները հանձնեցին նրա որդի Գեորգիին (**Զարթիկի թագավորության ապագա արքա Գեորգի IV Լաշային – Մ.Յ.**), ապա, Թամարին խնդրելով խաղաղություն հաստատել և երգվել, որ ոչ-ոքի չի հանձնի Կարսը, ինչպես Անիսին և Դվինը, այլ՝ իր թագավորությանը կկցի այն: Թամարան այս առթիվ հաստատ խոսք տվեց և հրամայեց իր որդի Գեորգիին, որ նա մտնի և ընդունի բաղաբն ու բերդը: Այդպես էլ արվեց և միայն այս մի բաղաբն ու բերդն էր, որ Թամարն իրեն վերապահեց բոլոր նրանցից, որ գրավեց Չորակերտից մինչ Արաբս, Գագից մինչ Գանձակ, Ջավախքից մինչ Սպեր» («Զարթիկ-Ցխովրեք», Վասիլ Էգոսմոնովարի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»):

«Մինչ այս Կարս բաղաբն գտնվում էր թուրքերի ձեռքին: Եվ ահա Թամարան (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Յ.**) զորք ուղարկեց և հրամայեց պաշարել բաղաբն: Թուրքերը, իմանալով այդ մասին, թողնեցին բաղաբն ու փախան: Բաղաբն ստիպված եղավ ի վերջո հանձնվել, բանձի բարաքի պաշարող էր թողնվել Իվանե Արցխիցիին, որին էլ նշանակել էին նաև հաջիք և Եվրոպիի Եմիր, իսկ նա շատ էր անհանգստացնում թուրքերին, բանի որ մեծ վնաս էր հասցնում նրանց: Նա թուրքերից խլեց շատ հարսակից հողեր և միավորեց ու հենց դրա համար էլ, որպես շնորհակալություն, Կարսի Եմիրի հողերը ի վերջո նրան տվեցին: Եվ այսպես Թամարայի թագավորությունը օրըստօրե ծաղկում էր և նա վախ էր ազդում բոլոր սուլթանների վրա» («Զարթիկ-Ցխովրեք», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 42):

«Երկայնաբազունները Չաբարա մանդատությունից նաև ու սպասալարը, ինչպես նաև նրա եղբայր Իվանե աթաբեկը գրավեցին... Գեղարքունիքը, Բջնին, Ամբերդն ու Բարկաշատը, ինչպես նաև Անիից վար գտնվող բոլոր երկրները մինչև Խուդափեդիկի կամուրջ և ոչ-ոք ոչ լսել էր ոչ էլ տեսնել էր գահի այնպիսի ծառաներ, ինչպիսին սրանք էին՝ անձնվեր ծառայությամբ, բարեհաջող և հաղթող...: Գեորգիի (**Զարթիկի թագավորության ապագա արքա Գեորգի IV Լաշայի – Մ.Յ.**) ծննդյան օրը Դավիթը (**Զարթիկի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը – Մ.Յ.**) զորք հավաքեց և գրավեց Կարսը...: Դանուն այս առաջնեկի նրա ծնողը՝ մեծն Թամար արքայից-արքան (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Յ.**) արշավանք ձեռնարկեց և ահա տղայի բախտը բանեց ու նա գրավեց Կարսը» («Զարթիկ-Ցխովրեք», Անանու «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Դրանից հետո Երկայնաբազունները գրավեցին Կարսը, Կորնիփորի և Վանանդի, ինչպես նաև Արաբսի ափին գտնվող բերդերը, իսկ մինչ այդ գրավել էին Խախուլին, Օշկին ու Բանան» («Զարթիկ-Ցխովրեք», Անանու «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ Կարսը դեռևս թուրքերի ձեռքին էր: Թամարան զորք ուղարկեց և բշեց թուրքերին, իսկ այնտեղ թողնեցին Խախուլիցի Իվանեին, որը գրավեց շրջակա երկրներն ու ավերեց բոլորը: Եվ ահա թագավորը նրան տվեց Կարսը և արաբեկությունը...: Թամարան (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Յ.**) իր թագավորության բանչորսերորդ թվականին հետաքրքրվեց Կարսի դրությամբ, բանի որ Երկայնաբազունները երկար ժամանակ պայքարում էին և չէին գրավել այն: Այս պատճառով Թամարան այնտեղ ուղարկեց Սուլան Դավթին, իսկ ինքը գնաց ու կանգ առավ Ջավախքում: Դավիթը մոտեցավ Կարսին և աստիկ կռվում էր: Բերդապահները նեղ տեղն ընկնելով ասում էին. «Թող գա Թամարը և նրան կհանձնենք բերդը», բանի որ ուրիշներից վախճանում էին: Տեղեկանալով սրա մասին՝ Թամարան գնաց և նրան տվեցին բերդը, իսկ Թամարան կարսեցիների աղաչանքի համաձայն հանձնեց այն իր որդի Գեորգիին (**Զարթիկի թագավորության ապագա արքա Գեորգի IV Լաշային – Մ.Յ.**) և գրավեց երկիրը Երասխից մինչև Սպեր» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

«Չաբարեն վրաց ու Հայոց այն զորքերի զորավարն էր, որոնք զորքերը եկզարկվում էին վրաց թագավորին (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարային – Մ.Յ.**), իսկ Իվանեն ուներ արաբեկության տիրույթ: Սրանք բազմաթիվ հերոսական մարտեր մղեցին, որովհետև իրենց համար

պարսիկների ու արաբների կողմից գրավված Հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից, գրավեցին Գեղարքունյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները... և Կարսը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց 655 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին թագավորանիստ Կարսը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82):

«Հայոց 657 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Կարսը» (Ավագ Մեքաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Չաբարեն տաքիկներից գրավեց Կարսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Ջրիստոսի 1208 և Հայոց 656 թվականին Չաբարեն տաքիկներից գրավեց Կարսը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Կարսը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Փրկչական 1216 կամ Հայոց 663 թվականին Չաբարեն տաքիկներից գրավեց Կարսը» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ իբրեւները գրավեցին Կարսին ենթակա Կարսը, ընդ որում նրանք շատ տարիներ պաշարել էին այն, պատերազմներ մղել ու պաշարումներ էին կազմակերպել՝ կտրված պարենամթերքի մատակարարումից» (Բար-Յեքերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի վրացիները գրավեցին Կարս բերդը, որը Կարսի գավառներում էր: Նրանք այն պաշարեցին երկար ժամանակ, նեղեցին բնակիչներին և այդ գավառի մի բանի տարվա հարկը վերցրեցին, իսկ Կարսի բնակիչները չէին օգնում նրանց ու չէին ձգտում թեթևացնել նրանց վիճակը: Տեղի կառավարիչը վրացիների դեմ օգնություն ու պաշտպանություն խնդրելու ստրիանդակներ էր ուղարկում, սակայն ոչ մի պատասխան չէր ստանում: Երբ խնդիրը երկարեց և նա տեսավ, որ ոչ ոք չէր օգնում, նա հաշտություն կնքեց վրաց հետ՝ պարտավորվելով ամրոցը հանձնել ու փոխարենը նրանցից ստանալ շատ ունեցվածք և տիրույթներ: Այսպիսով, Կարսը դարձավ հեթանոսական երկիր այն բանից հետո, երբ միաստվածյանների երկիր էր...: Ահա այսպես Հայաստանում վրացիները մտան Արժեշ քաղաքը, գրավեցին Կարսը և այլ վայրեր...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսլամների կողմից Կարսի էյալեթը նվաճելուց հետո վրացիները նորից հետ էին վերցրել Կարսի բերդը» (Բյաթիբ Զելեբի «Աշխարհիկ հայելի», գլուխ 39):

⁴²⁰³ «Չաբարեն վրաց ու Հայոց այն գործերի գորավարն էր, որոնք գործերը ենթարկվում էին վրաց թագավորին (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարային – Մ.Յ.**), իսկ Իվանեն ուներ աթաբեկության տիտղոս: Մրանք բազմաթիվ հերոսական մարտեր մղեցին, որովհետև պարսիկների ու արաբների կողմից գրավված հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից իրենց համար, գրավեցին Գեղարքունյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները՝ ... Կայոց ձորը, Սյունյաց աշխարհը և նրա շուրջ գտնվող բերդերը, քաղաքներն ու գավառները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Այդ տարի Ատրպատականի ու Առանի տեր Աբու Բաբր իբն ալ-Բահլավանը (**Էլտոլուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբրը – Մ.Յ.**) ամուսնացավ վրաց թագավորի (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարային – Մ.Յ.**) աղջկա հետ: Բանն այն էր, որ վրացիք, տեսնելով նրա թուլությունը, հարբեցողության, խաղամոլությանը, նման բաներով տարվելը, թագավորության գործերը վարելուց և երկիրը պաշտպանելուց հրաժարվելը, հաճախ էին արշավում նրա երկրի վրա: Ինքն էլ այդ բանը զգաց, սակայն չուներ արժանապատվություն և պատվասիրություն, որպեսզի, զգվելով այդ մոլորություններից, թողներ այն, ինչ-որ վնասակար էր իր համար: Տեսնելով, որ չի կարող երկիրը պաշտպանել սրով, նա դիմեց այն անդամով պաշտպանվելու գաղափարին: Նա նշանվեց ու ամուսնացավ նրանց թագավորի աղջկա հետ, իսկ վրացիները հրաժարվեցին կողոպտելուց ու ասպատակելուց: Այսպիսով, պատահեց այն դեպքը, որի մասին ասվում է՝ սուրը պատյան դրեց ու մերկացրեց իր անդամը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ 1516 տարում իբրեւները ուղղություն վերցրին դեպի Ատրպատական և մեծաթիվ սպանություններ կատարեցին ու մեծ քանակությամբ գերիների վերցրեցին» (Բար-Յեքերես «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Հայոց 652 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Գետաքաղքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82):

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Չարաբերդը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 655 թվականին գրավեցին Ակնան» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

⁴²⁰⁴ «Կարսի ժողովուրդը գրեց Նասիր-Էդ-Դին Ուրտուկ իբն Իլդազի իբն Ալիի Տիմուրտաշ իբն Իլդազի իբն Ուրտուկին (**Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Ահմադը – Մ.Յ.**) դեռ տղա էր ու անփորձ: Նա ձեռքբերվեց էր Շահ Արմանի մամուլներից Եմիր Շուջադ-Դին Ղուլուդին, որը նրա աթաբեկն էր ու երկրի կառավարիչը և լավ վերաբերմունք ուներ զինվորների ու հասարակ ժողովրդի նկատմամբ: Երբ սրան սպանեց, զինվորները և հասարակ ժողովուրդը դժգոհեցին, իսկ ինքը՝ Բաթթամուրի որդին, զբաղված էր հաճույքներով, խաղամոլությամբ և հարբեցողությամբ: Եվ ահա Կարսի ժողովրդից ու զինվորներից մի խումբ գրեց Մարդինի տիրոջը՝ Նասիր-Էդ-Դինին, հրավիրելով իրենց մոտ: Նրանք գրեցին հենց նրան և ոչ այլ թագավորների, որովհետև նրա հայր Քուբ-Էդ-Դին Իլդազին (**Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Էլդազին – Մ.Յ.**) Շահ Արման իբն Սուլեմանի (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Յ.**) բռնորդին էր: Շահ Արմանը իր կենդանության ժամանակ մարդկանցից հպատակության երդում էր վերցրել նրա համար, բանգի ինքը տղա չուներ: Այդ, երբ այս դեպքը պատահեց, հիշեցին այդ երդումը և ասացին. «Հրավիրե՛ք և տեղ դարձնե՛ք, բանի որ Շահ Արմանի ընտանիքից է»: Գրեցին ու հրավիրեցին նրան, սակայն Շահ Արմանի մամուլներից մեկը, որի անունն էր Փաիլան (**Շահարմենների Եմիրության ապագա Եմիր Փաիլանը – Մ.Յ.**), Բաթթամուրի տղայի նկատմամբ թշնամական դիրք բռնեց և, ըմբոստանալով նրա դեմ, Կարսից հեռացավ Սանազկերտի երկիրը ու տիրացավ նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁰⁵ «Դա քիչ համարելով՝ նա, ի պատասխան իր առաջարկի հավանություն ստանալով ու իմանալով, որ Լասկարիսը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս I Լասկարիսը (1204-1222) – Մ.Յ.**) Նիկիայից անցել էր Պրուսիա՝ նա, կուրորեն հույսը դնելով այն գործի վրա, որն այժմ ուղարկվել էր Բուզանդիոնից ու այդ գործին, ինչպես նաև իրեն նոր փորձությունների ենթարկեցնելով, իր հերթին արշավանքի ելավ Հերակլեայից, որից հետո, անցնելով Սանգարիոս գետը, սկսեց անայացնել Լասկարիսին ենթակա մերձքաղաքայն տարածքները: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, նա այդտեղից հետ դարձավ՝ Պրուսիայից կապանքների մեջ որպես պատանդներ վերցնելով նրա բնակիչներից մի քանի հոգու՝ Լասկարիսին սրանց նվիրված լինելու պատճառով» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Կոստանդնուպոլսի գրավումից հետո տեղի ունեցածի մասին», մաս 16):

⁴²⁰⁶ «Այդ տարի Ռուսի տեր Դիյաս-Էդ-Դին Խոսրով Շահը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Խոսրովին – Մ.Յ.**) հարձակվեց Տրապիզոնի (**Տրապիզոնի կայսրության իմամարի կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Յ.**) վրա ու պաշարեց նրա տիրոջը, որը դուրս էր եկել նրա հնազանդությունից: Նա նեղեց նրան և այսպիսով՝ կտրվեցին ճանապարհները ռուսի, ռուսների, դիչաղների ու այլ երկրներից, թե ցամաքից, թե ծովից, երբ ոչ ոք այնտեղից չէկավ Դիյաս-Էդ-Դինի երկիրը: Մեծ վնաս հասավ մարդկանց, բանգի այդ երկրներից հետ առևտուր էին անում էին նրանց երկիրը, գալիս էին վաճառականները նաև Ատրիքից, Իրաքից, Սոսուլից, Ջազիրայից և այլ երկրներից: Վաճառականներից մի մեծ խումբ հավաքվել էր Սեբաստիայում, բայց, բանի որ ճանապարհը չէր բացվել, նրանք մեծ վնաս կրեցին և բախտավոր էր համարվում նա, ով կարողանում էր գոնե իր դրամագուլիսը ազատել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁰⁷ «Նա (**Շահարմենների Եմիրության ապագա Եմիր Փաիլանը – Մ.Յ.**) մեծ բազմությամբ գործ հավաքեց ու գնալով Կարսի դեմ՝ ցանկանալով գրավել այն: Սա գուզադիպեց Մարդինի տիրոջը (**Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Արտուկ-Արսլանի – Մ.Յ.**) գալաթյանը, իսկ վերջինս կարծում էր, որ ոչ ոք չի խանգարի իրեն, և քաղաքը կհանձնեն: Սա մի քանի օր կանգնեց Կարսին մոտիկ վայրում, սակայն Փաիլանը նրան լուր ուղարկեց, ասելով. «Կարսի ժողովուրդը ինձ մեղադրում է, թե ես քեզ համակրում եմ, իսկ նրանք արաբներից խորշում են: Լավ կլինի, որ դու մեկ օրվա ճանապարհի հետ գնաս ու սպասես, եթե քաղաքը ստանում, քեզ կհանձնեն, բանգի ու չեմ կարող նրան տիրել»: Մարդինի տերը այդպես էլ արեց և, երբ Կարսից հեռացավ, Փաիլանը նորից լուր ուղարկեց, ասելով. «Վերադարձիր թո երկիրը, ապա թե ոչ՝ կհարձակվեմ քեզ վրա ու կկոտորեմ քեզ և թո ընկերակիցներին»: Սա քիչ գործ ուներ, ուստի վերադարձավ Մարդին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մահմուդ իբն Բեբեքմուրը, որը Կարսի տերն էր (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Մահմուդը – Մ.Յ.**), ուժ հավաքեց և սպանեց իր աթաբեկ Հազարմարդին (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Ադ-Սուլուկին – Մ.Յ.**), որը սպանել էր իր հորը (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր-բեկ-Թեմուրին – Մ.Յ.**): Սա, սակայն, բանի որ երիտասարդ էր, սկսեց արդեն շվայտ կանգնել, որի արդյունքում ողջ Կարսը սկսեց ասել նրան: Այդ ժամանակ Շահարմենի (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Յ.**) ստորկններից մեկը, որի անունը Փաիլան էր (**Շահարմենների Եմիրության ապագա Եմիր Փաիլանը – Մ.Յ.**), ասպատակեց նրա դեմ և ասպատակեց Միհնազգետուն: Այս պայմաններում Կարսի մարդկանցից ոմանք մարդ ուղարկեցին Նասրեդին իբն Իլդազի իբն Ալիի իբն Թեմուրտաշ իբն Իլդազի իբն Արդուբի (**Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Արտուկ-Արսլանի – Մ.Յ.**) մոտ, որ Մարդինի տերն էր, և ասացին նրանց. «Սա թո հոր հորեղբոր որդին է և նա լինվ գլուխը կորցրել է: Երբեք մեզ մոտ և մենք Կարսը ձեռք կհանձնենք»: Մարդինի տերը, անցած թուրքերի և մարդայինների գործի գլուխ, եկավ, ընդ որում սրանք սոված մարդիկ էին և տեղացիները, երբ տեսան սրանց, պատրաստվեցին պատերազմի, բանի որ սկսեցին վախենալ, թե սրանք իրենց կթալանեն: Այդ ժամանակ Փաիլանը մարդ ուղարկեց Մարդինի տիրոջը մոտ և ասաց նրան. «Կարսի մարդիկ ահաբեկված են մարդայիններից, որ քեզ հեն

են: Դեռացրու նրանց խլաթից և միայն այդ պարագայում ես գործ կընենք բեզ հետ»: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Մարդիկ տերը հեռացրեց սրանց, Փափկանը սպառնալից նամակ ուղարկեց նրան և ասաց, որ, եթե նա չի քիչ այդ երկիրը, ինքը հարձակման կանցնի: Եվ ահա Մարդիկ տերը, բանի որ իր հետ քիչ մարդիկ կային, վախեցավ ու հետ դարձավ, մանավանդ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ Մեյիթ-Աշրաֆը մտել է իր երկիր և թալանում է այն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մարդիկ տերը (Մարդիկ Արտուխյանների էփրոփյան էփր Արտուխ-Արալանը – Մ.Յ.) նույնպես, բանակ և աշխարհագոր հավաքելով, խլաթին տիրելու նպատակով մտավ երկրի խորքերը...: Մարդիկ տերը, չկարողանալով ձեռք գցել խլաթը, ահագին ոսկի ծախսելուց հետո ձեռնունայն վերադարձավ Մարդիկ» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 506):

4208 «Խառանի ու Ջագիրայի տեր ալ-Մեյիթ ալ-Աշրաֆ Մուսա իբն ալ-Ադիլ Աբու Բաթր իբն Էյուբը, երբ լսեց, որ Մարդիկ տերը (Մարդիկ Արտուխյանների էփրոփյան էփր Արտուխ-Արալանը – Մ.Յ.) ուզում է գնալ խլաթ, լուր էր ուղարկել նրան ասելով. «Եթե գնաս խլաթ, ես էլ քո երկրի վրա կհարձակվեմ», բանգի վախճելուց էր, որ սա, խլաթին տիրանալով, իրենց վրա գերակշռություն կունենա: Ուստի, երբ սա խլաթ գնաց, Աշրաֆը զորք հավաքեց ու դիմեց Մարդիկ նահանգը: Նա խլեց նրա հարկերի հաստույց ու կանգ առավ Դուռայսարում, մինչև որ փողերը հավաքի: Այս բանը վերջացնելուց հետո նա վերադարձավ Խառան, սակայն Մարդիկ տիրոջ նման ինքն էլ, ինչպես ասում են, դուրս եկավ երկու կոտոր գտնելու, սակայն վերադարձավ առանց ականջների» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մարդիկ էփր Նասիր ադ-Դինը (Մարդիկ Արտուխյանների էփրոփյան էփր Արտուխ-Արալանը – Մ.Յ.) գնաց խլաթը, ինչպես գրել էր բնակիչներին, որ գրավի այն: Լսելով այդ՝ ալ-Մալիկ Մուսա Շահի Արմեն իբն ալ-Մեյիթ ալ-Ադիլը եկավ Դուռայսարը պաշարելու, երբ Մարդիկ բաղաբն էլ հայրը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Յ.) նրան որպես կալվածք շնորհեց: Երբ Նասիր ադ-Դինը իմացավ այդ մասին, 100.000 դինար վճարելուց հետո վերադարձավ Մարդիկ և խլաթը նրան չհանձնեց» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Մեյիթ-Աշրաֆը մտել է իր Մարդիկ երկրի և թալանում է այն: Այս Աշրաֆը հաստատվել էր Դուռայսարում և այնտեղից շատ հարստություններ էր վերցրել, որից հետո հեռացել էր Խառան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4209 «Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան ապագա էփր Փափկանը – Մ.Յ.) զորք հավաքեց ու պաշարեց խլաթը՝ ներդնելով նրա բնակիչներին: Այնտեղ էր Բաբտամուրի տղան (Շահարմենների էփրոփյան էփր Մահմուդը – Մ.Յ.), որը, բաղաբնով եղած զինվորներին ու հասարակ ժողովրդին հավաքելով, դուրս եկավ նրա դեմ: Նրանք ընդհարվեցին և արդյունքում Փափկանը իր հետ եղածների հետ միասին փախուստի մատնվեց ու վերադարձավ այն վայրերը, որոնք արդեն իր ձեռքում էին, այսինքն՝ Մանազկերտ, Արճեշ և այլ բերդեր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

4210 «Ապա Նիդրեդուտի տեր Նաջմ-Էդ-Դին Էյուբ իբն ալ-Ադիլը շարժվեց դեպի խլաթի նահանգը, որի բազմաթիվ բերդեր գրավեց, ինչպես Մուշ բերդն ու բաղաբն...: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա լսեց Փափկանի (Շահարմենների էփրոփյան ապագա էփր Փափկանի – Մ.Յ.) կողմից խլաթը գրավելու մասին, ինչպես իրենցին, ինքը գնաց Մուշ բաղաբն պաշարեց ու գրավեց ու գրավեց ինչպես այն, այնպես էլ հարևան այլ բաղաբներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այն բանից հետո, երբ խլաթը Շահ-ի-Արմեն իբն Սուլեմանից (Շահարմենների էփրոփյան էփր Սուլեման իբն Իբրահիմի – Մ.Յ.) անցավ Մեյիթ-Էդ-Դին Բեթթիմուրին (Շահարմենների էփրոփյան էփր-բեյ-Թեմուրին – Մ.Յ.), իսկ հետո Դիջի 589 թվականին Բեթթիմուրը սպանվեց, սկսեց իշխել նրա որդին (Շահարմենների էփրոփյան էփր Մահմուդը – Մ.Յ.): Դեռ, սակայն, իշխանությունը գավթեց Մեյիթ-Էդ-Դին Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը (1206-1207) – Մ.Յ.), որը Շահ-ի-Արմեն իբն Սուլեմանի մամլուքներից մեկն էր: Այդ ժամանակ ալ-Մալիկ ալ-Ալիադի հայր ալ-Մալիկ ալ-Ադիլը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Յ.) տիրում էր Սալաթիկին և նրան ենթակա երկրին: Ինչ վերաբերում է ալ-Մալիկ ալ-Ալիադին, ապա նա գրավեց Մուշ բաղաբը և հարևան այլ բաղաբներ, ինչից հետո ուզեց դառնալ խլաթի տերը» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Մալիարկինի տեր Մեյիթ-Ալիադ Նաջմ-Էդ-Դին Էյուբ իբն ալ-Ադիլը գրավեց Մուշը» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 5):

«Ալ-Մալիկ ալ-Ալիադը մեկնեց Մուֆարդինից և տիրեց Մուշ բաղաբին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Նիդրեդուտի տերը, որը Մեյիթ ալ-Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.Յ.) որդին էր, պատրաստված մտավ այդ երկիրը, գրավեց սահմանամերձ բերդերն ու հետ դարձավ» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 506):

«Այդ ժամանակ Մեյիթ-Ալիադ Նաջմեդին Էյուբ իբն Ադիլը արդեն գրավել էր Մուշն ու նրա բաղաբը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Փրկչական 1207 և 3այոց 654 թվականներին Աշրաֆը Մուշը գրավեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4211 «Այդ տարի խլաթի զորքը ձերբակալեց իր տիրոջ՝ Բաբտամուրի (Շահարմենների էփրոփյան էփր-բեյ-Թեմուրին – Մ.Յ.) որդուն (Շահարմենների էփրոփյան էփր Մահմուդին – Մ.Յ.), և տեղ դարձավ Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.)՝ Շահ Արմեն իբն Սուլեմանի (Շահարմենների էփրոփյան էփր Սուլեման իբն Իբրահիմի – Մ.Յ.) մամլուքը...: Նա շատ զորք հավաքեց, կրկին պաշարեց խլաթը, նեղեց նրա բնակիչներին և ստիպեց նրանց լքել Բաբտամուրի որդուն՝ տարիքով փոքր լինելու, կառավարման մեջ անկողնության և հաճույքներով ու խաղամոլությանը զբաղվելու համար: Մյուսը նրան բանտարկեցին ամրոցում և լուր ուղարկեցին Փափկանին՝ երդվել տալով իրենց պայմանները ընդունել և համաձայնելով բաղաբն ու Բաբտամուրի որդուն հանձնել նրան: Սա տիրացավ խլաթի բոլոր գավառներին, այնտեղի մի բերդում բանտարկեց Բաբտամուրի որդուն և ամրապնդեց իր իշխանությունը: Օրինյալ լինի նա, որը, երբ որևէ բանի հաջողությունը կամենում է, նախադրյալներ է պատրաստում: Դեռ երեկ Շամս-Էդ-Դին Մուհամմադ իբն Բախլավանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Ջահան-Փափկանը – Մ.Յ.) և Սալաթ-Էդ-Դին Յուսուֆը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալաթ-Էդ-Դինը – Մ.Յ.) հարձակվել էին, սակայն ոչ մեկը չկարողացավ գրավել այդ բաղաբը, իսկ այժմ այս թույլ մամլուքը, որը չունի ոչ զորք, ոչ տիրույթներ և ոչ էլ ունեցվածք, հեշտությամբ տիրեց դրան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այն ժամանակ (Շահարմենների էփրոփյան էփր Մահմուդը – Մ.Յ.) ձերբակալեց իր Դուլթուլը աթաբեկին, բանտարկեց և սպանեց նրան: Դրա հետևանքով Շահիմանի մամլուքներից մեկը, որը կոչվում էր Իզգադին Փափկան (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկան – Մ.Յ.), հարձակվեց նրա վրա, բանակը համաձայնեց Փափկանի հետ ու ձերբակալեցին Մուհամմադ իբն Բեթթիմուրին: Դրանից հետո վերջինիս բանտարկեցին և, խեղդամահ անելուց հետո, բերդի պարսպից ցած գցեցին՝ ասելով, թե նա ինքն է իրեն ցած գցել...: «Դիջի 608 թվականին խլաթի բանակը ընդոստացավ իր իշխանի իբն Բեթթիմուրի դեմ: Աթաբեկն էր Շահիմանի մամլուք Դուլթուլը, որին Բեթթիմուրի տղան ձերբակալել էր: Դրա հետևանքով պետության ավազները, նրան բռնելով, բանտարկեցին և իշխանությունն հանձնեցին Շահիմանի մի ուրիշ մամլուքին՝ Փափկանին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.), տեսնելով, որ շատերն աչք ունեն երկրի վրա, մտածեց, որ ավելի լավ կլինի, եթե ինքը գրավի այն: Դրա համար էլ նա սպանեց Բեթթիմուրի (Շահարմենների էփրոփյան էփր-բեյ-Թեմուրին – Մ.Յ.) մատաղ որդուն (Շահարմենների էփրոփյան էփր Մահմուդին – Մ.Յ.)» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 506):

«Այդ ժամանակ Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.) զորք հավաքեց և ելավ խլաթի դեմ, սակայն նա ի վիճակի չէր գրոհել այն: Այդ ժամանակ, սակայն, նա բազում խոստումներ տվեց խլաթի բնակչությանը և բազում երդումներով երդվեց, որ նա որևէ վնաս չի պատճառի նրանց, որից հետո խլաթիցները հանձնվեցին նրան: Այդ ժամանակ ներս մտավ և, ամրություններից մեկում փակվելով իբն Բեթթիմուրին, Փափկանն անչափ ուժեղացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4212 «Երբ իբն Ադիլը մոտեցավ խլաթին, Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.) անգոր ձևացավ նրան դիմադրելու, իսկ սա ոգևորվեց և առաջ խաղաց: Փափկանը նրան ճամփան կտրեց, կռվի բռնվեց ու պարտության մատնեց: Սրա ռազմիկներից քչերը փրկվեցին, այն էլ վիրավոր վիճակում, իսկ ինքը Նիդրեդուտ վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մեյիթ-Էդ-Դին Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.) անմիջապես ընդդիմացավ ալ-Մալիկ ալ-Ալիադին և հարդեց նրան» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Իբն Ադիլը հարձակվեց Ալիադի վրա, մարտնչեց այնտեղի տիրակալի (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.) հետ և, պարտության կրելով, փոթորաթիվ մարդկանց հետ ժամանեց Մալիարկին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 5):

«Այդ ժամանակ Մեյիթ-Ալիադ Նաջմեդին Էյուբ իբն Ադիլը մոտեցավ խլաթին, սակայն Փափկանը (Շահարմենների էփրոփյան էփր Փափկանը – Մ.Յ.) ելավ ու փակեց նրա առաջխաղացման բոլոր ուղիները՝ ոչնչացնելով շատ շատերին, որ նրա հետ էին, իսկ իբն Ադիլն էլ մի քանի վիրավոր անձանց հետ միասին փախավ Մուֆարդին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4213 «Յիջորի 600 թվականին Հայոց Լևոն թագավորը պաշարեց Անտիոքը: Հայեայի իշխան Մելիք-Չախիրը շարժվեց և հասավ Հարիմ: Այդ պատճառով Լևոնը թողեց Անտիոքը և հետ դարձավ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի մեծ արքան սկսեց պատերազմել Անտիոք դեմ: Նա ասպատակեց գյուղերը, սակայն ձեռք չուղեց մարդկանց, այլ հարվածն ուղղեց միայն այգիների և անտառների վրա: Այսպես շարունակվեցին երկար ամիսներ: Նա պահանջում էր Ռուբենի (Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Ռուբեն-Ռայսնոյի - Մ.Ֆ.) իրավունքների ճանաչում և այդ պատճառով ստիպված էր պատերազմել, բայց այդպես էլ չտեսավ Միակնանուն (Անտիոքի դքսության դուքս Բեհնունը Միակնանի Պուստիեցուն - Մ.Ֆ.): Ահա այդ պատճառով տարին տարու վրա նա պատերազմում ու ճնշում էր Անտիոքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը իր թագավորության վեցերորդ տարում բռնի գրավեց Մեծն Անտիոքը, ինչպես նաև Ղանաթի տները և մնաց այնտեղ 3 օր, իսկ հետո հետ դարձավ» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

4214 «Այդ տարի ալ-Մելիք ալ-Ավհադ Նաջմ-է-Դին Եյուբ իբն ալ-Մելիք ալ-Ադիլ Աբու Բաբր իբն Եյուբը գրավեց խլաթ բաղաբը: Բանն այն է, որ, լինելով հոր կողմից նշանակված, նա տիրում էր Նիդիլերտ քաղաքին: Նա, սակայն, երբ լսեց Փահլևանի (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) խլաթը գրավելու մասին, ինչպես հիշեցինք, ինքը գնաց, Մուշ բաղաբը պաշարեց և գրավեց ինչպես այն, այնպես էլ հարևան այլ քաղաքներ: Փահլևանի դիրքը չէր ամրացել, որ կարողանար նրան դիմարդել: Մուշը գրավելուց հետո Նաջմ-է-Դինը ցանկացավ խլաթը ևս գրավել և առաջ շարժվեց: Փահլևանը պարտության էր մատնել նրան, ինչպես արդեն հիշել ենք: Սա վերադարձավ իր երկիրը, զորք հավաքեց, հայրը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը - Մ.Ֆ.) նույնպես նրան զորք ուղարկեց և այս ուժերով նա հարձակվեց խլաթի վրա: Նորից Փահլևանը ելավ նրա դեմ, ընդհարվեցին և կռվեցին: Փահլևանը պարտվեց, իսկ Նաջմ-է-Դինը գրավեց այդ երկիրը և շատ այլ վայրեր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ ալ-Մալիք ալ-Ավհադը վերադարձավ Մալֆարկին, բայց այս պարտությունը նրան չստիպեց հրաժարվել իր ծրագրերից: Նա հոգաց նոր բանակ հավաքելու մասին և գրեց իր հայր ալ-Մալիք ալ-Ադիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.) խնդրելով օգնել: Եգիպտոսի սուլթանը նրան բանակ ուղարկեց, որով նա երկրորդ անգամ արշավեց խլաթի դեմ: Մելիք-է-Դին Փահլևանը թողեց խլաթը նրան ճակատամարտ տալու համար, բայց այս անգամ լիովին պարտվեց և ստիպված փախավ» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Հայրը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլը - Մ.Ֆ.) նրան օժանդակություն ուղարկեց, նա կրկին մարտնչեց Ախլաթի տիրակալ Փահլևանի (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանի - Մ.Ֆ.) հետ և սա պարտություն կրեց» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 5):

«Խլաթի տերն էր (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) Փահլևանը: Ալ-Մալիք ալ-Ավհադը մեկնեց Մուֆարդինից...: Նրանք կռվեցին իրար դեմ և Փահլևանը փախուստ տվեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Արաբների 604 թվականին Մելիք-Ավհադը մարդ ուղարկեց իր հայր Մելիք-Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.Ֆ.) մոտ և խլաթի գրավման հարցում նրանից օգնություն խնդրեց: Այդ ժամանակ Մելիք-Ավհադի մոտ ուղարկվեց նաև Մելիք-Ազրաֆը՝ մեծաբանակ զորքով: Եվ ահա նրանք եկան և տեղակայվեցին խլաթի մոտակայքում, որից հետո Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) ելավ, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ, սակայն արդյունքում, չկարողանալով դիմարդել, փախավ նրանց առջևից և պատասպարվեց խլաթում» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4215 «Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) պարտվեց, իսկ Նաջմ-է-Դինը գրավեց այդ երկիրը և շատ այլ վայրեր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նիդիլերտի տերը, զորքեր ստանալով իր հորից (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլից - Մ.Ֆ.), գնեցի ուժով առաջ շարժվեց և, վերցնելով իր համակիրներին, գրավեց երկիրը: Խլաթ մտնելուց հետո նա գրավեց բազմաթիվ բերդեր, որոնց թվում՝ Մանազկերտի անառիկ բերդը և մի շարք այլ վայրեր» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 506):

4216 «Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) մտավ խլաթ, պատասպարվեց և դեսպան ուղարկեց Արզան ալ-Ռումի տեր Մուդիս-է-Դին Տուդրիլ Շահ իբն խլիճ-Արսլանի մոտ՝ օգնության կանչելով նրան Նաջմ-է-Դինի դեմ: Սա իր զորքով անձամբ եկավ և նրանք միասին պարտության մատնեցին Նաջմ-է-Դինին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ալ-Մալիք ալ-Ավհադը գրավեց երկիրը և շարունակեց իր արշավը խլաթի դեմ, որտեղ Մելիք-է-Դին Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) պատրաստվում էր դիմարդել նրան: Նույն այդ ժամանակ վերջինս դեսպանություն ուղարկեց Արզան առ-Ռումի կառավարիչ սեջունի իշխան Մուդիս-է-Դին Տուդրիլ Շահ իբն խլիճ-Արսլանի մոտ՝ խնդրելով օգնության հասնել իրեն և օգնել ազատվել ալ-Մալիք ալ-Ավհադից: Էյուբյան իշխանը ստիպված եղավ նահանջել» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Նա հեռացավ Ախլաթ և օգնության համար դիմեց Մուդիս-է-Դինին, որը Արզան առ-Ռումի տիրակալն էր: Սա անձամբ եկավ, հարմար մի պահ ընտրեց, սպանեց Փահլևանին և փորձ կատարեց գրավել Ախլաթը: Այդ ժամանակ բաղաբի բնակչությունը մարդ ուղարկեց Նաջմ-է-Դինի մոտ և կանչեց նրան: Սա եկավ, նրանք իշխանությունը նրան հանձնեցին և նա իշխանության հասավ այդ վայրերի մեծ մասի նկատմամբ» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 5):

«Նա (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) գնաց օգնություն ստանալու Երզրումի իշխանից, որը Մուզադին Տուդրիլ շահ իբն խլիճ-Արսլանն էր: Տուդրիլ շահը և Փահլևանը ոտքի ելան և փախուստի մատնեցին ալ-Մելիք ալ-Ավհադին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դրանից հետո Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց Մուհաբեդին իբն խլիճ-Արսլանի մոտ, որ Արզան առ-Ռումի տերն էր, և նրանից օգնություն խնդրեց: Սա օգնությունն ուղարկեց: Այդ ժամանակ Փահլևանը ևս մեկ անգամ ելավ, միավորեց ուժերը օգնություն ուղարկված ուժերի հետ և մարտական կարգով ելավ Մելիք-Ավհադի ու նրա եղբոր դեմ: Նա ջարդեց նրանց և փախուստի մատնեց» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4217 «Նրանք պաշարեցին Մուշը և արդեն պետք է գրավեին, երբ իբն խլիճ-Արսլանը դավաճանեց խլաթի տիրոջը և սպանեց նրան՝ ցանկանալով նրա երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ երկու իշխանները՝ Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) և Տուդրիլ-շահը, եկան պաշարելու Մուշի բերդը: Նրանք պատրաստվում էին գրավել այն, երբ Տուդրիլ-Շահը ապստամբեց Մելիք-է-Դին Փահլևանի դեմ և սպանեց նրան՝ վերջինիս ղեկավարած նահանգներին տիրանալու մտադրությամբ» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Սրանից հետո շուրջ մի տարի Փահլևանը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանը - Մ.Ֆ.) մնաց խլաթի իշխանության վրա, ապա Արզանի տեր Տուդրիլ-բեկ խլիճ-Արսլան Շահի մի բանի համախոհները նրան սպանեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Իսկ Արզանի տերը, կեղծ դաշինք կնքելով Փահլևանի (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանի - Մ.Ֆ.) հետ և հարմար առիթ գտնելով, սպանեց նրան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 506):

«Այդ ժամանակ նրանք գնացին և ծամբար զարկեցին Մուշի մոտ: Նրանք երկուսով արդեն մոտ էին այն բանին, որ գրավեն այդ քաղաքը, սակայն Մուհաբեդին իբն խլիճ-Արսլանը սպանեց Փահլևանին, բանի որ հույս ուներ ինքը տիրել խլաթին» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4218 «Նրան (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանին - Մ.Ֆ.) սպանելուց հետո նա գնաց խլաթ, սակայն բնակիչները դիմարդեցին նրան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արդյունքում Տուդրիլ-շահը անմիջապես վերացրեց Մուշ բերդի պաշարումը և շարժվեց դեպի խլաթ, բայց այս քաղաքի բնակչությունը նրան կատաղյո դիմադրություն ցույց տվեց» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Հիշյալ Տուդրիլը, ուրեմն, որոշեց գրավել խլաթը, բայց նրան բուռն կերպով դիմարդեց ժողովուրդը, ուստի նա վերադարձավ Արզան-առ-Ռում...: Սրանից հետո Տուդրիլ շահը լքեց Փահլևանին (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Փահլևանին - Մ.Ֆ.) և սպանեց նրան, որպեսզի տիրի նրա երկրին: Նա պաշարեց խլաթը, բայց չկարողացավ գրավել այն, որովհետև բնակիչները չհանձնվեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այն բանից հետո, սակայն, երբ Մուհաբեդին իբն խլիճ-Արսլանը գնաց խլաթի դեմ, քաղաքացիները փակեցին դարպասները նրա առաջ» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4219 «Իբն խլիճ-Արսլանը գնաց Մանազկերտ, որի բնակիչները նույնպես հետ մղեցին նրան ու հրաժարվեցին նրան հնազանդվելուց: Երբ նա տեսավ, որ երկրի ոչ մի մասը չկարողացավ գրավել, իր երկիրը վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա Տուդրիլ-Շահը թողեց պաշարումը և գնաց Մանազկերտը շրջապատելու, որը, սակայն, հաղթահարելու տեսակետից ավելի լավ չէր: Դրանից հետո նա վերադարձավ տուն» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այնուհետև Տուրքիյի շահը պաշարեց Մանազկերտը, բայց այն ևս չհանձնվեց, ուստի ձեռնունայն վերադարձավ իր երկիրը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դրանից հետո Մուհադդին իբն Խլիֆ-Արսլանը գնաց Մինազգերտի վրա, սակայն սրա բաղաբացիները ևս փակեցին դարպասները նրա առաջ, որից հետո նա թողեց ամեն ինչ և վերադարձավ իր երկիրը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4220 «Այդ ժամանակ խալաթի բնակիչները Նաջմ-է-Դինին լուր ուղարկեցին՝ հրավիրելով, որպեսզի իշխանությունը նրան հանձնեն: Նա եկավ և տիրեց խալաթին ու նրա գավառներին, բացի մի փոքր մասից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»), գլուխ 507):

«Այնուհետև հասավ ալ-Մելիք ալ-Ավիհադ Էյուբ իբն ալ-Մելիք ալ-Ադիլ Աբու Բաթր իբն Այուբը և ստանձնեց խալաթը ու իշխեց այնտեղ մոտ ութ տարի, ինչպես որ պիտի հիշատակենք Յիբրի 604 թվականին նվիրված գլխում...: Այնուհետև խալաթի բնակիչները բանակեցին ալ-Մելիք ալ-Ավիհադի հետ, որը գնաց այնտեղ ու խալաթ բաղաբացի հանձնվեց նրան» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Եվ ահա ալ-Մալիք ալ-Ավիհադ Էյուբ իբն ալ-Ադիլը գրավեց խալաթը» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Զաղաթը պաշարելուց ու նվաճելուց հետո նրանք գրոհով գրավեցին նաև միջնաբերդը: Նրանք կոտորեցին բազմաթիվ մեծամեծների ու երևելիների, ինչպես նաև Արզունի տիրոջ հետ համագործակցած մարդկանց: Մելիք ալ-Աուհադը լիակատար իշխանություն ստացավ խալաթում» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 507):

«Այդ ժամանակ խալաթի բնակիչները Նաջմ-է-Դինին լուր ուղարկեցին՝ հրավիրելով, որպեսզի իշխանությունը նրան հանձնեն: Նա եկավ և տիրեց խալաթին ու նրա գավառներին, բացի մի փոքր մասից» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4221 «Արզունի տերը գորահավաք կատարեց, եկավ և պաշարեց խալաթը: Երբ խալաթի տեր Մելիք ալ-Աուհադը տեսավ, որ հակառակորդներն իրենից ուժեղ են, հեռացավ խալաթից և ապաստանեց Մանազկերտի բերդում» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 507):

«Եվ ահա արաբների առաջնորդները, որ այդտեղ էին, բանի որ չէին ուզում, որ իբն Ադիլը տիրի, բանի որ վախենում էին նրա հորից, սկսեցին մարդիկ ուղարկել և անվերջ թալանել խալաթի երկիրը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրացի թագավորները չէին ուզում նրա իշխանության հզորացումը, բանգի վախենում էին նրա հորից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

4222 «Արզունիցները եկան և պաշարեցին այդ բերդը: Եվ մինչ նրանք մարտնչում էին իրար հետ, մեկ ամիս անց Մելիք ալ-Աուհադին բազում զորքերով օգնության հասավ նրա եղբայր Մելիք ալ-Աշրաֆը, որն Ուռնայի տերն էր» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 507):

4223 «Խալաթի զորքերից մի մաս հեռացավ ու գրավեց Վան ամրոցը, որը մեծագույն և ամենից անառիկ բերդերից էր: Նրանք ընթրստացան Նաջմ-է-Դինի դեմ: Նրանց շուրջը զորք հավաքվեց և նրանք գրավեցին Արձեշ բաղաբացի: Նաջմ-է-Դինը լուր ուղարկեց իր հայր ալ-Մելիք ալ-Ադիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլին – Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով վիճակը և օգնություն ու զորք խնդրելով: Սա զորքի հետ ուղարկեց նաև նրա եղբորը՝ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆ իբն ալ-Ադիլին: Այսպիսով, երկուսը միասին մեծ զորք հավաքեցին ու պաշարեցին Վան ամրոցը, ուր խալաթեցիք էին ամրացել: Երբ համառ կռիվներից հետո սրանք այլևս չկարողացան դիմադրել, հաշտությանը հանձնեցին ամրոցը և այնտեղից դուրս եկան: Նաջմ-է-Դինը գրավեց այն և նրա իշխանությունը խալաթում ու նրա գավառներում ամրապնդվեց, իսկ եղբայրը վերադարձավ իր երկիրը՝ Խառան և Եդեսիա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ խալաթից գրեցին ալ-Մալիք ալ-Ավիհադին՝ աղաչելով նրան, որ գա և կառավարի իրենց: Համախառն կատարեց նրանց ցանկությունը, սակայն խալաթի որոշ զորքեր չցանկացան ծանաչել նրան որպես իշխան: Նրանք գրավեցին Վանը, որն այս շրջանի գլխավոր ամրոցներից մեկն էր, և ապստամբեցին ալ-Մալիք ալ-Ավիհադի իշխանության դեմ: Նրանք գրավեցին նաև Արձեշ բաղաբացի: Սա դրդեց ալ-Ավիհադին գրել իր հայր ալ-Մալիք ալ-Ադիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլին – Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով նրան իր առջև ծառացած դժվարությունների մասին: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի սուլթանը զգալի զորքով ուղարկեց ալ-Ավիհադի եղբայր ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆ Սուլային: Այս իշխանը պաշարեց Վանի միջնաբերդը և գրավեց այն, ինչից հետո Եգիպտական բանակը վերադարձավ Կահիրե» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ խալաթի որոշ Էմիրներ ապստամբեցին Ավիհադի դեմ և տիրեցին Վան ամրոցում, ընդ որում այս երկրում հիմա էլ դրանից անառիկ ամրություն չկա, ինչպես նաև Արձեշում: Եվ ահա Ավիհադը միայն մեծ դժվարություններից հետո կարողացավ տիրել Վանին, այն էլ միայն այն բանից հետո, երբ այդ գործին ձեռք զարկեց նրա եղբայր Աշրաֆը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4224 «Երբ ալ-Մելիք ալ-Աուհադ Նաջմ-է-Դին ալ-Ադիլը գրավեց խալաթն ու նրա գավառները, այնտեղից գնաց Մանազկերտ, որպեսզի այնտեղ ևս կարգ հաստատի և անի ինչ-որ անհրաժեշտ էր: Երբ խալաթից դուրս եկավ, բնակիչներն ընթրստացան տեղի զորքի դեմ և դուրս բերեցին նրան: Նրանք ապստամբեցին, պաշարեցին ամրոցը, որտեղ ալ-Աուհադի մեծամարտներն էին և Շահ Արմանի նշանաբանը կոչ տեցին, թեպետև նա վաղուց մեռած էր: Սրանով ուզում էին ասել, թե պետք է իշխանությունը վերադարձնել նախկին տերերին ու նրանց մամուլներին: Լուրը հասավ ալ-Մելիք ալ-Աուհադին, որը վերադարձավ նրանց մոտ: Մինչ այդ նա զորք էր ստացել Տազիրայից, որի շնորհիվ ուժեղացավ ու պաշարեց խալաթը: Բնակիչների մեջ տարածվածություն կար և ահա մի մասը, ի հեճուկս ուրիշների, հավելեց նրա կողմը: Նա տիրեց խալաթին և բնակիչներից մեծ բազմություն կոտորեց: Նա մեծամեծների մի խումբ գերեց ու տարավ Նիդկերտ, ընդ որում ամեն օր մարդ էր ուղարկում ու մի մասին սպանել տալիս, երբ միայն բերդը փրկվեցին: Այս դեպքից հետո խալաթի բնակչությունը ստորացած վիճակում էր, իսկ երիտասարդների մեջ տարակարծություն կար: Նախապես նրանց ձեռքում էր իշխանությունը և այժմ մարդիկ ազատվեցին նրանց չարագործությունից, բանգի մեկին թագավոր էին նշանակում, մյուսին սպանում, իսկ պետությունը հեղինակություն չուներ, որովհետև ողջ իշխանությունը նրանց ձեռքում էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Մալիք ալ-Ավիհադը գրավեց խալաթ բաղաբացի և նրան ենթակա ողջ երկիրը: Դա այսպես եղավ...: Եվ ահա ալ-Մալիք ալ-Ավիհադը հեռացավ խալաթից, որպեսզի տեսնի, թե ինչ է կատարվում Մանազկերտում, սակայն խալաթում բնակչությունը ապստամբեց նրա զինվորների դեմ ու դուրս բերեց նրանց: Այնուհետև նրանք պաշարեցին բաղաբացի միջնաբերդը, որը պաշտպանում էին ալ-Ավիհադի մարդիկ: Պաշարողները բղավում էին. «Կեցեցե Շահ-ի-Արմինը»: Սա այն տիրակալն էր, որ մահացել էր որոշ ժամանակ առաջ: Երբ ալ-Ավիհադն իմացավ այդ մասին, նա, զորքեր վերցնելով իր եղբոր ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆից, շտապ վերադարձավ խալաթ: Նա պաշարեց խալաթը, գրավեց այն և բնաջնջեց բնակչության մեծ մասին, իսկ մնացածներին էլ արտաբերեց Մալֆարկին» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Շուտով նրանք կրկին ապստամբեցին, բայց իբն Ադիլը ուժով գրավեց բաղաբացի, այնտեղ համընդհանուր կոտորած իրականացրեց և հաստատվեց այնտեղ» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 5):

«Խալաթի մարդիկ շատ չարիքներ կրեցին այն բանից, որ հանձնվեցին Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլին – Մ.Ֆ.) տոհմին, դրա համար էլ, երբ Ավիհադը եկավ ու գնաց Մանազկերտ, խալաթի մարդիկ, որոնք տեղի լեզվով «մանգոաբաբի» են կոչվում, նետվեցին Ավիհադի կողմնակիցների վրա, դուրս արեցին նրանց բաղաբացի և պատերազմ սկսեցին միջնաբերդի դեմ: Ավիհադը, երբ լսեց այդ մասին, եկավ ու Բեթ-Նահրինի իր զորքերով պաշարեց խալաթը: Այդ ժամանակ բաղաբացիների մեջ վեճ առաջացավ, ինչից էլ օգտվելով Ավիհադը տիրեց բաղաբացի և շատ մեծաբանակ մարդկանց սպանեց, իսկ ոմանց էլ գերեց և ուղարկեց Մուսիբարդին: Ահա այսպես ծնվեց տոհմերի այն երիտասարդ առաջնորդների դիմադրություն, որոնք դեմ էին նոր իշխանությանը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4225 «Արզունի տերը գնաց և, խալաթը վերագրավելու մտադրությամբ, օգնություն խնդրեց իբերներից: Նրան տրված զորքերը պաշարեցին և գրավեցին Մանազկերտը, որից հետո մոտեցան խալաթին: Խալաթի տերը եկավ և դիմադրություն ցույց տվեց նրանց: Վերջիններս պարտվեցին, կոտորվեցին, թուլացան և հրաժարվեցին խալաթին մոտենալու մտքից: Մինչև ձմեռ այնտեղ մնալուց հետո իբերները ձեռնունայն հետ դարձան» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 508):

«Նույն կերպ մարդիկ էին ուղարկում և խալաթի երկիրը թալանում էին նաև իբերները...: Արաբների 605 թվականին իբերների ժողովրդի մեծ բանակություն եկան խալաթ: Նրանք ներխուժեցին Արձեշ բաղաբացի, գրավեցին այն և թալանեցին, որից հետո սպանեցին մեծին ու փոքրին՝ գերելով կանանց և որդիներին, ինչպես նաև աղջիկներին: Նրանք ավերեցին ամեն մի վայր և հեռացան՝ թողնելով ամայացված ու դատարկ մի երկիր: Նաջմ-է-Դին Ավիհադը, որ խալաթը էր, ի վիճակի չեղավ ելնել ու նրանց դեմ մարտի մեջ մտնել, բանի որ ի վիճակի չէին վստահել խալաթում գտնվող մարդկանց՝ նրանց մեջ իրականացված նախորդ բռնությունների պատճառով: Իրոք, նա վախենում էր, որ, եթե ելնի, բաղաբացում ապստամբություն կկիսի և այն իբերների կհանձնեն» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Լաշան (Զարթոյի թագավորության ապագա արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Արձեշի ու Վարազի վրա, իսկ պարսիկների երկրում էլ հասավ շնորհ» (Միսթաթր Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Փրկչական 1207 և Հայոց 654 թվականներին վրացիները Արձեշը կոտորեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1217 կամ Հայոց 663 թվականին հայերը եկան Մանազկերտի վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»): «Իբն Ադիլից վախենում և ատում էին նրան նաև վրացիք: Նրանք անընդհատ հարձակումներ էին գործում խալաթի գավառների ու նրա երկրի վրա: Նաջմ-է-

Դիմը, չկարողանալով հեռանալ այնտեղից, մնում էր հայտնում, և մահմեդականները այդ բանից շատ վնաս կրեցին...: Այդ ժամանակ վրացիները Հայաստանում մտան Արծեշ բաղաբեր...: Այդ տարի վրացիները գործով մտան հայաթի նահանգը և դիմեցին դեպի Արծեշ բաղաբեր: Նրանք պաշարեցին ու սրով գրավեցին այն՝ կողոպտելով ողջ ունեցվածքը, ապրանքները և այլ բաներ: Նրանք ժողովրդին գերեվարեցին, բաղաբեր հրկիզեցին և ամբողջովին կողոպտեցին: Բնակիչներից ոչ ոք չմնաց, այնպես, որ դարձավ ամայի «Կարծես դեռ երեկ հայրուստ չէր եղել» (**Մեջբերում Ղուրանից – Մ.Գ.**) (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի բուրջերը եկան թալանելու հայաթի գավառը: Այնտեղից նրանք շատ գերիներ և ավար տարան: Ալ-Մալիբե ալ-Ավհադը բաջուրություն չունեցավ թողնելու հայաթը և գնալ նրանց դեմ կռվելու» (իբն Կասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այդ տարի բուրջերը եկան թալանելու հայաթի գավառը: Այնտեղից նրանք շատ գերիներ և ավար տարան: Ալ-Մալիբե ալ-Ավհադը բաջուրություն չունեցավ թողնելու հայաթը և գնալ նրանց դեմ կռվելու: Երբ ալ-Մալիբե ալ-Ավհադը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ավհիլը – Մ.Գ.**) իմացավ այս իրադարձությունների մասին, պատրաստվեց պատերազմել բուրջերի դեմ: Ալ-Աշրաֆն իր հերթին լքեց Դամասկոսը՝ շարժվելով դեպի արեւելյան մարզեր» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴²²⁶ «Այդ տարի վրացիները բուրջ գործով մտան հայաթի նահանգը...: Հայաստանի տեր Նաջմ-է-Դին Էյուբը հայաթ բաղաբերում էր բազմամարդ գործով, սակայն որոշ պատճառներով չգնաց վրացիների դեմ, ինչպես, օրինակ, վրացիների շատությունը և իր վախը հայաթի ժողովրդից, որոնց նա շատ կոտորել ու վնաս էր պատճառել: Նա վախենում էր, որ եթե դուրս գա բաղաբերից, այլևս չի կարող վերադառնալ: Եվ բանի որ դուրս չեկավ անհավատները դեմ կռվի, սրանց ոչ ոք չիսանգարեց և ապահով վերադարձան իրենց երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²²⁷ «Հուլիների 1520 թվականին Մելիբե ալ-Ավհիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ավհիլը – Մ.Գ.**) գործերով եկավ և բանակեց Դուռայսիքում: Հավաքելով նաև Ջեզիրայում գտնվող գործերը և դողացնելով ողջ արևելքը՝ այդ տարվա դեկտեմբեր ամսին նա գնաց ու պաշարեց Շիրաքարը, այսինքն՝ Սինջարը: Կես տարի նա կատաղի հարձակումներով սաստիկ նեղություն պատճառեց այս բաղաբերին: Այդ ժամանակ Արբելայի և Շահրզորի տեր Մուզգուլ-Ֆարեդդինը (**Բեգթեգինյանների Էմիրության Էմիր Մուսա-Ֆար-է-Դինը – Մ.Գ.**), ինչպես նաև Մոսուլի տիրակալը (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արսլան-Շահը – Մ.Գ.**) պատրաստվեցին օգնության հասնել Սինջարի տիրոջը, սակայն, մինչ նրանք զբաղված էին դրանով, բառատուն օր անընդհատ ծյուն եկավ, և արևելքի բաղաբերների տներն ու փողոցները լցվեցին ծյունով և սառույցով՝ սոսկայի ուժեղ ցրտի պայմաններում: Ձմռան ցրտից Մելիբե ալ-Ավհիլի զինվորները թուլացան և ահա նա Սինջարի խնդրում հաշտություն կնքեց: Հետո Մելիբե ալ-Ավհիլը գնաց, գրավեց Սթեփան և իսպանիայի գավառը և թողեց ու գնաց հառանգ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 509):

«Արաբների 606 թվականին բարեկամություն հաստատվեց Մելիբե-Ավհիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ավհիլի – Մ.Գ.**) և Մոսուլի տեր Նուրեդին Արսլան-Շահի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արսլան-Շահը – Մ.Գ.**) միջև, որից հետո Նուրեդինը իր առջկան կնության տվեց Ավհիլի որդիներից մեկին և նրանք համաձայնեցին միասին ելնել Շնջարի տեր իբն Կուլթե-է-Դինի դեմ, որպեսզի Ջազիրա-Կարդուն գրավեն Կուլթե-է-Դինի որդի Շնջար-Շահից ու այն հանձնեն Նուրեդին Մահմուդին: Եվ ահա Ավհիլը պատրաստվեց, եկավ ու գրավեց խաբուրն ու Նիսիբիսը, որը պատկանում էր Շնջարի տիրոջը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ալ-Ավհիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ավհիլի – Մ.Գ.**) բուրջերի դեմ կռվելու նպատակով եկավ Դամասկոսից և նրան ուղեկցում էին իր իշխանները: Նա հասավ խառնա, որտեղ նրան միացան ժամանած համալրումները: Նա գրավեց Նիսիբիսը և եկավ Սինջարը պաշարելու: Կուլթե-է-Դին Մուհամմադ իբն Չանգիին այս վայրում և նրանք մասնակցեցին մի բանի մարտերի: Այդ ընթացքում Սինջարի իշխանը մարդ ուղարկեց՝ ալ-Ավհիլի դեմ օգնություն խնդրելու համար խալիֆ ան-Նասիրից և այլ իշխաններից: Այդ ժամանակ ոմանք հակառակվեցին ալ-Ավհիլին և որոշեցին օգնության հասնել Սինջարին, իսկ պաշարման ժամանակ էլ Եգիպտոսի սուլթանի հետ գտնվողներից ոմանք բեցին նրան: Նրանք աննկատ քայքայեցին նրա գործերի մի մասը, այնպես որ ալ-Ավհիլի դիրքը դարձավ շատ անկայուն: Այդ ժամանակ խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ան-Նասիրի – Մ.Գ.**) դեսպանը ժամանեց՝ հրամայելու համար նրան վերացնելու Սինջարի պաշարումը: Դեսպանն իման ան-Նասիրի անուկից սասց նրան. «Երբդուք եմ կանթոյվ, ով իմ ընկեր, վերացրեք Սինջարի պաշարումը»։ Այդ ժամանակ ալ-Ավհիլը վերադարձավ խառնա և նրա ուժերը ցրվեցին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»)։

⁴²²⁸ «Այնտեղից իրենց գնացին հայաթ և այնտեղ մեծաթիվ ավերածություններ իրականացրին» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»)։

⁴²²⁹ «Մի անգամ այնպես պատահեց, որ Լևոնը գնաց Կիպրոս կղզի՝ իր աներոջը տեսության: Նրա թշնամիները, որ ցամաքում նրա վրա ներգործել էին կարողանում, բազմաթիվ նավեր պատրաստեցին, որպեսզի ծովում դավեն նրան: Լևոնը այս չիմանալով՝ կրկին հետ դարձավ Կիպրոս, որովհետև ծովի վրա ծանապարհին էր: Նա վերցրեց իր ռազմական նավերը և եկավ այն դարանը, ուր բազմաթիվ նավեր էին պատրաստել նրա համար: Եվ, բանի որ իմաստուն էր, ճանաչեց, թե նավերից որն էր գլխավորը, իր արագընթաց նավով հարվածեց նրան ու ջրասույզ արեց բոլորին, իսկ մնացած նավերը փախան: Նրա անդ տարածվեց ամենքի՝ հեռավորների ու մոտավորների վրա» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 3):

⁴²³⁰ «Գնաց Նուսրատ-է-Դին Աբու-Բաբրը իբն Փահլանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբրը – Մ.Գ.**), որը Թավրիզի տերն էր, և գրավեց Մարաղան ու նրա (**Ամեդյանների Էմիրության հանգուցյալ Էմիր Ամեդի (1207-1208) – Մ.Գ.**) բոլոր տիրույթները, բացառությամբ Լևանդուզ ամրոցի, որտեղ պաշտպանվում էր այն ամրացրած ներքինը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»)։

⁴²³¹ «Սուլթան խոսրով-շահ իբն խիվ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**), դառնալով Ռումի միանձնյա տիրակալ, սկսեց սպառնալ Լևոն արքային: Եվ ահա, խորհրդակցելով Տեր-Հովհաննեսի հետ, նա իր գործերով շարժվեց դեպի Բերդուս, գրավեց այն ու գերեց նրա տիրակալ Տեր-Գրիգորին՝ Լևոնի որդուն: Դրանից հետո Բերդուսն այլևս չպատկանեց Հայոց թագավորությանը: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 657 թվականին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 657 թվականին Կոնիայի սուլթան խոսրով շահ իբն խիվ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**) գրավեց Բերդուզը և գերեց նրա տեր Գրիգորին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 657 թվականին Իկոնիայի սուլթան Զեյ-խոսրով իբն խիվ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**) հայերից գրավեց Բերդուզը և գերեց նրա տիրակալին՝ Լևոնի որդի Գրիգորին» (Հեթում II «Տարեգրություն»)։

«Զրիստոսի 1208 թվականին Կոնիայի սուլթան խոսրով շահ իբն խիվ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**) հայերից գրավեց Բերդուզը ու գերեց նրա տեր Գրիգորին՝ Լևոնի որդուն» (Հեթում II «Տարեգրություն»)։

«Լսելով այդ՝ խոսրով շահը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**) զայրացավ ու հայերից վրեժ լուծելու և հաշիվ պահանջելու նպատակով զորահավաք կատարեց: Նա կազմ ու պատրաստ մտավ Հայոց երկիրը և սկսեց ասպատակել ու ավարի մատնել այն: Գրավելով Բերդուսը կոչվող բերդը՝ սա ուղեց մտնել երկրի խորքերը, բայց Մելիբե ալ-Ավհիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ավհիլի – Մ.Գ.**) միջնորդությամբ նրանց միջև հաշտություն կայացավ և սուլթանը վերադարձավ իր երկիրը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 510):

«Հիջրի 605 թվականին Զեյ-խոսրով իբն խիվ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**) հարձակվեց իբն Լևոնի թագավորության վրա և այս ձեռնարկման համար օգնություն խնդրեց Հայկաթի սուլթան ալ-Մելիբե ալ-Չահիրից: Այս աթապազը Սեյֆ ալ-Դին իբն Ալամ ալ-Դինի հրամանատարությամբ նրա մոտ բանակ ուղարկեց, որին ուղեկցում էր Այբեկ Ֆուտայը: Նրանք հանդիպեցին Մարաշում և Հիջրի 605 թվականին ծամբար խիչեցին Բարթոսի առջև: Նրանք գրավեցին այս բաղաբեր, ինչպես նաև՝ իբն Լևոնի երկրի մի շարք ամրոցներ: Այդ ժամանակ հայ իշխանը պաշտպանություն խնդրելու համար նամակ ուղարկեց ալ-Մելիբե ալ-Ավհիլին, իսկ նա էլ դեսպաններ ուղարկեց Զեյ-խոսրովին և ալ-Մելիբե ալ-Չահիրին՝ նրա համար միջնորդելու համար: Այնուհետև Զեյ-խոսրովը խաղաղություն չնորոգեց իբն Լևոնի՝ պայմանով, որ նա Բաղրասի ամրոցը կվերադարձնի Տաճարական սպայտներին, չի փորձի որևէ արշավանք կատարել Անտիոքի դեմ և որ կվերադարձնի այն զուսմարը, որը թողել էր նրա տանը իր եղբայր Ռուբեն աղ-Դինի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահի – Մ.Գ.**) կենդանության օրը, երբ նա վախենում էր նրանից, բանի որ պատճառ ուներ վախենալու, և գնացել էր Հայեպ և որոշ ժամանակ մնացել էր ալ-Մալիբե-ալ-Չահիրի մոտ: Վերջինս, սակայն, վախենում էր, որ Ռուբեն-աղ-Դինը կվերադարձնի իր եղբոր Հայեպում մնալուց, կդառնա նրա թշնամի և կպահանջի այն, ինչ նա չի կարող տալ: Հետևաբար, Զեյ-խոսրովը լքեց Հայեպը և գնաց իբն Լևոնի որդու մոտ, սակայն, դեռևս վախենալով եղբորից, Զեյ-խոսրովը փախավ իր բանակից՝ նրա խնամքի տակ թողնելով իրեն պատկանող զգալի զուսմար: Իբն Լևոնն այն պահեց իր տանը և վերադարձրեց միայն այս զինադրոշմի ժամանակ: Միևնույն ժամանակ, նա հանձնեց նաև իր տարածքներում գտնվող բոլոր մահմեդական գերիներին և խոստացավ չհարձակվել սուլթան ալ-Մալիբե-ալ-Չահիրի կալվածքների վրա: Այդ ժամանակ Հայեպից եկած ուժեղացված ուժերը վերադարձան բաղաբեր» (Բեմալ-է-Դին «Հայկաթի պատմություն հատընտիր»)։

«Հիջրի 605 թվականին Մարաշ եկավ Հայադարին Զեյ խոսրով իբն խիվ-Արսլան Սեջուկին՝ Ռումի երկրի տերը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խոսրովը – Մ.Գ.**), հարվածելու համար Կիլիկիա երկրին: Ալ-Մալիբե Ալ-Չահիրը նրան օգնություն ուղարկեց և Զայ խոսրովը մտավ Կիլիկիա երկիրը, ավերեց ու գրավեց Ֆիրկուս կոչված բերդը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»)։

«Հիջրի 605 թվականին Ղայաղաղին Զեյ հոսորով իրն հյիճ-Արսլան Սեյրուկին՝ Ռումի երկրի տերը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-հոսորովը – Մ.Ֆ.) Յայաստանից գրավեց Ղահիրամանի երկիրը և ձեռք գցեց շատ այլ ամրություններ» (Աղսարայ «Չրույցներ»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ռավանդին:

⁴²³² «Հունաց 1520 թվականին հոսորովչաի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-հոսորովը – Մ.Ֆ.) պատրաստվեց և Կիլիկիա երկիրն ասպատակելու նպատակով անհամար զորք հավաքեց: Երբ Կիլիկիայի իշխան Լևոնը տեսավ, որ հոսորովչաի պատրաստվում է մտնել իր երկիրը, մի խորանակ ղալ սարքեց: Նրա մեծամեծներից մեկն ուղարկվեց սուլթանի մոտ և սա ձևացրեց, թե գտնվել է իր տիրոջ՝ Լևոնի, հետ: խիստ ամբաստանելով վերջինիս սուլթանի առջև՝ նա հավաստիացրեց, որ, եթե իրեն զորք տրվի, ապա նա կմտնի Յայոց երկիրը և նշանավոր բերդերը կհանձնի սուլթանի ձեռքը: Սուլթանը հավատաց ու նրան տվեց իր բանակի երևելի և ազնվական մարդկանց, ինչպես նաև՝ ահագին ոսկի: Երբ նա առաջնորդեց նրանց դեպի դարանակալական վայրը, սակայն, թուրքերի կողմից չնկատված դարանակալները հարձակվեցին նրանց վրա և կոտորեցին այդ զորաբանակը: Յրամանատարները գերի ընկան և շղթաների մատնվեցին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 510):

⁴²³³ «Ապա Չաբարեն և Իվանեն կամեցան գրավել Բզունյաց հոյակապ խլաթ բաղաբը: Նրանք, զորք հավաքելով, պաշարեցին այն և մոտ էին գրավելու, երբ զորավարի եղբայր Իվանե իշխանը պարիսպը զննելու համար զբոսանքի դուրս եկավ, որի ընթացքում, աննպատակ շրջելիս, երկվորի ուղեղ սայթաքեց խորիքայնորո, որ թաքցված էր, և գետին գցեց նրան: Զաղաթի մարդիկ, տեսնելով այդ, հարձակվեցին վրան ու, ձերբակալելով, տարան բաղաբ: Զաղաթը չափազանց ուրախացավ և իսկույն իմացրին սուլթանին նրա բռնվելու մասին, որի համար նա շատ ու շատ ուրախացած հրամայեց իր մոտ բերել: Չաբարեն զորավարը, լսելով այդ, բաղաբացիներին սպառնալից խոսքեր, ուղարկեց՝ ասելով. «Եթե իմ եղբորը այդ բաղաբից հանեք և կամ կորցնեք, ձեր երկրի հողը տանել կտամ վրաց կողմերը ու կբնաջնջեմ ձեզ»: Նրանք երկուդելով՝ թույլ չտվեցին նրան տանել Ղամասկոսի ու Եգիպտոսի կողմերը գտնվող Կուզ, Մեյիթ-Զեմալ (Ելուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Քամիի – Մ.Ֆ.) և Երուսաղեմ գրաված Սալահադդինի (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էլ-Հիլի – Մ.Ֆ.) տոհմից Լքրափ անունով սուլթանների մոտ: Ապա, հաշտություն կնքելով միմյանց հետ, Իվանեի դուստրը կնության ուզեցին: Կատարվեց, ինչպես որ պահանջեցին, պատանդներ առան ու ազատեցին Իվանեն: Նա գնաց իր տունը, ուղարկեց դստերը, որ դարձավ Կուզի ու նրանից հետո Լքրափի կինը: Շատ օգուտ եղավ այդ կնոջ կողմից սուլթանների տունը գալը, որովհետև անտորոյություն տվին իրենց ենթակա բրիտանոյաններին, առավել ևս Տարոնի, որի վանքերը հարողաղեն էին, թեթևաճրիկ հարկի չափը, իսկ մի մասին էլ բոլորովին զիջեցին: Նրանք նաև հրամայեցին իրենց ենթակա մարդկանց չզրկել և չնեղել այն ուղևորներին, որոնք արդյթի համար Երուսաղեմ էին գնում» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Իվանեն, խաբվելով Թամարա թագուհուց (Զաղթի թագավորության թագուհի Թամարայից – Մ.Ֆ.), տկարանում է հավատի մեջ և, անհաջողության մատնվելով, գերի է ընկնում խլաթում: Եղբոր արիական անվամբ, սակայն, նա դարձյալ ազատվում է՝ իր դստերը կնության տալով խլաթի տեր Մեյիթ-Զեմալին» (Կարոյան Սրեկեցի «Տիգրանյան պատմություն», գլուխ 82):

«Բայց Իվանեն խաբվեց Թամարա թագուհուց (Զաղթի թագավորության թագուհի Թամարայից – Մ.Ֆ.) և եղավ վրացի, որի պատճառով էլ գերի բռնվեց խլաթի մոտ, իսկ նրա եղբայրն իր արիական անվամբ ազատեց նրան՝ իր դստերը տալով կնության խլաթի տեր Աշրաֆին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Իվանեն գերվեց խլաթում, որից հետո նրա աղջիկ Թամթային բազում ծառաների և աղախիների ուղեկցությամբ հարս տվեցին բաղաթի Էմիրին ու նրան ազատեցին...: Դրանից հետո հայերին Մանազկերտից հանեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1211 և Յայոց 658 թվականին Իվանեն գերվեց խլաթում, որից հետո նրա աղջիկ Թամթային բազում ծառաների և աղախիների ուղեկցությամբ հարս տվեցին բաղաթի Էմիրին ու նրան ազատեցին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Խլաթում գերեցին Իվանեն և, այն բանից հետո, երբ խաղաղություն կնքվեց, բաց թողեցին» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Յայոց 659 թվականին խլաթում բռնեցին Իվանե աթաբեկին» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Յայոց 659 թվականին խլաթում բռնեցին Իվանե աթաբեկին» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Մրանից հետո Չաբարեն այրեց ու ավերեց խլաթի երկիրը՝ ստիպելով խլաթեցուն խոնարհվել և իր հովանավորությունը խնդրել՝ հավատարմության երդում տալով արքայատանը» («Զաղթի-Ցիսովերբա», Ամանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Մինչև նա (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Աղիլ – Մ.Ֆ.) գտնվում էր հառանում, իբրևները սկսեցին ասպատակել խլաթի երկիրը և դավ նյութել խլաթեցիների հետ՝ բաղաթն իրենց հանձնելու համար: Նրանք զարուգողի եկան իրենց առաջնորդ Իվանեսի հետ, որը իբրևների գլխավոր հրամանատար Չաբարիայի եղբայրն էր: խլաթի տերը, զգալով խլաթեցիների և իբրևների դավադրությունը, զիջեցրային հարձակում ձեռնարկեց: Իբրևների սիրտը կոտորվեց, նրանք նեղ դրության մեջ ընկան, իսկ Իվանես զորագլուխը գերի բռնվեց: Յետո իբրևները հաշտություն կնքեցին և 80.000 դինարի և 2.000 գերիների դիմաց փրկագնեցին իրենց զորագլուխ Իվանեսին, իսկ Իվանեսի դստերը կնության տվին խլաթի տեր Մեյիթ ալ-Աուհադին: Մեյիթ ալ-Աղիլը ցնծության, իսկ նրա բոլոր հակառակորդները ահուդողի մեջ էին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 509):

«Հիջրի 607 թվականին վրացիները եկան խլաթի վրա և պաշարեցին ալ-Մեյիթ ալ-Ավիադ իրն ալ-Սալիի ալ-Աղիլին: Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ վրացիների թագավորը, գինի խմած ու հարբած, խլաթ հասավ միայն 20 ձիավորներով: Նրա վրա գնացին մահմեդականները և նա գերի ընկավ նրանց ձեռքը: Նրան տարան ալ-Մեյիթ ալ-Ավիադի մոտ: Եվ ահա նա հանձնեց մի բանի բերդը, արձակեց 5.000 գերիներ, վճարեց 100.000 դինար և 30 տարվա համար դաշինք հաստատեց մահմեդականների հետ: Պայման դրվեց նաև, որ նա իր աղջկան ամուսնացնի ալ-Մեյիթ ալ-Ավիադի հետ: Ահա այս կերպով նա ազատվեց» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Իսկ Յայաստանում վրացիք... պաշարեցին խլաթը և, եթե, շնորհիվ Ալլաիի ողորմածության, վրաց բանակի հրամանատար Իվանես գերի չընկներ, ապա նրանք կգրավեին այդ բաղաբը: Բնակիչները ստիպված եղան ամրոցում եկեղեցի կառուցել, ուր գանգ էին հնչեցնում, որից հետո վրացիները հեռացան այնտեղից: Այս բոլորը նախապես մանրամասն պատմել ենք» (իբն ալ-Ասիր «Լիխայատար պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Սալիի ալ-Ավիադ իրն ալ-Աղիլը հաղթեց բուրքերի թագավորին, որն իրեն փրկագնեց 100.000 դինար փրկագնով և 5.000 գերի մահմեդականներին ազատ արձակելով՝ պայմանով նաև, որ դրանից հետո 30 տարի չեզոք կմնա, իսկ իր աղջիկն էլ կամուսնանա ալ-Սալիի ալ-Ավիադի հետ, թեև այս իշխանն ու իր դուստրը չեն փոխի իրենց կրոնը: Այս պայմաններով Ալ-Ավիադն ազատ արձակեց բուրքերի թագավորին, իսկ նա էլ մահմեդականների վերադարձրեց ևս մի բանի ամրությունները» (Մալիկի «Ալախի զորքի մասին տեղեկություններ»):

⁴²³⁴ «Դրանից հետո երկար ժամանակվա ընթացքում ամենուր խաղաղություն տիրեց: Զանի որ սուրբ պաաս էր ընթանում, թագուհին (Զաղթի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Գեղուտիում ու երկու եղբայրներ երկայնաբազուկները գտնվում էին նրա հետ: Երբ այդ մասին իմացավ արդեբիլյան սուլթանը, նա, պատված ատելությամբ առ քրիստոնյաների, կանչեց իր զորքերը և ուղարկեց դրանց Անիսի բաղաբը ամայացնելու, բանգի գիտեր, որ երկայնաբազուկները բացակայում էին: Եվ ահա ելնելով՝ նրանք ուղղվեցին Արաքս գետի ափով և, ոչ մեկին ոչ մի վնաս չպատճառելով, մեծ շարքովա երեկոյան անակնկալ մոտեցան բաղաթին: Լուսաբացին, երբ խիճեցին առափնյայն գանգերը և բացեցին բաղաթային դարպասները, նրանք միանգամից նետվեցին նրանց վրա և, բանի որ դարպասները փակել չհասցրին, նրանք ձիերով ներս խուճեցին բաղաթ, որից հետո սկսեցին սպանել, կոտորել ու գերեզմարել: Զաղաթացիների մեծ մասը, ըստ իր քրիստոնեական հավատքի, գտնվում էր եկեղեցիներում: Եվ ահա ոմանք փախան և ամրացան իրենց տներում, այլ էլ՝ բարանձավներում, որոնք հայտնի էին «բարե տներ» անունով: Նրանք, որոնք փրկվեցին, թաքնվեցին կամ ամրություններում, կամ էլ բարախներում, բանգի բոլոր կողմերից բարձրանում էին գաղթափ լեռներն ու ժայռերը: Այս կերպ նվաճեցին այդ բաղաթը, ընդ որում 12.000 հոգու ոչխարի նման կոտորեցին եկեղեցիներում ու դա գուսարած նրանց, որոնք ընկած մնացին բաղաթի հրապարակներում ու փողոցներում: Զաղաթը թալանելուց հետո նրանք, ծանրացած ավարով ու գերիներով, հետ դարձան» («Զաղթի-Ցիսովերբա», Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 46):

«Ապա ձմռան պահին, երբ տիրավարը (Զաղթի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Գեղուտում, սատանան ուղիք բարձրացրեց Արդեբիլի սուլթանին, որն լուսազատիկ կիրակիին եկավ Անի բաղաթի դեմ: Սուլթանը լուսադեմին աննկատելի կերպով հարձակվեց անեցիների վրա, որոնք տոնական հանդիսակատարության ու զվարճանքի համար էին պատրաստվել, և անթիվ քրիստոնյաներ կոտորեց, իսկ որոնք թաքնվել էին բարանձավներում, ժայռերում և փոսերում, ազատվեցին: Սուլթանը եկեղեցիներում 12.000 հոգի կոտորեց, որից հետո, գերիներով և ավարով լի, գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զաղթի պատմություն»):

⁴²³⁵ «Անիսի թալանի մասին թագուհին (Զաղթի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) և երկայնաբազուկ եղբայրները իմացան Գեղուտիում՝ Նորթովկայի շաբաթին: Լսելով այդ անախորժ նորությունը՝ նրանք շատ տխրեցին և մթնեցին, նրանց սիրտը կրակով պատվեց և նրանք չգիտեին ինչ անել: Թագուհին և նրա զորքը, պատված վշտով ու զայրությամբ, սկսեցին պատրաստել պարսիկների դեմ պատերազմին: Այդ

ժամանակ Երկայնաբազուկ եղբայրներն ասացին թագուհուն. «Աստվածային կանոնների խախտման համար մեզ նման դժբախտություն պատահասեց և հենց մեր մեղքերի պատճառով անաստված սարակինոսների պատճառով տուժեցին այդքան քրիստոնեական հոգիներ: Մենք, սակայն, հույս ունենք աստվածային ողորմածության ու ազնիվ խաչի վրա, որ նրա վրա հույսը դնողները չեն ենթարկվի գլխովին կոտորածի սարակինոսների կողմից: Եկեք պատրաստվենք վրիժառության ու վրեժխնդրության և մեր զայրույթը թափենք նրանց իսկ գլխին: Դու, թագուհի, հրամայիր թո ռազմիկներին, որ պատրաստ լինեն արդեօրյալ սուլային դեմ: Եկեք գնանք Անիսի և որս սկսենք պարսիկների դեմ: Միայն թե մենք կմեկնենք ոչ թե մեծ բանակությանը, այլ՝ փոքր բանակությանը, բանգի, եթե մենք մեկնենք մեծ բանակությանը, նրանք կիմանան այդ մասին և կապաստանեն իրենց ամրություններում: Թագուհի, զորք տուր ինձ և հրահանգիր, որ այն ամենը, ինչի մասին ես ասացի, պատրաստ լինի նրանց նողկալի պատի ժամանակաշրջանում»: Թագուհուն դուր եկան այդ խոսքերը և նա հրամայեց զորքին պատրաստվել...: Երկայնաբազուկ եղբայրները մտան Անիսի և իրենց հեղթին սկսեցին պատրաստել ամենայն անհրաժեշտը: Մոտենում էր մահմեդական կրոնի նողկալի պատը և Երկայնաբազուկները թագուհու մոտ մարդ ուղարկեցին՝ խնդրելով զորք ուղարկել: Եվ ահա թագուհին հրաման տվեց մեխներին, Թորեյներին, Թմբկաբերդցիներին, Էրո-կախերին և հայաստանցիներին, ընդ որում բարթեցիներին չվերցրին, որպեսզի Արդեբիլում գտնվողները չիմանան այդ մասին: Հավաքվեցին Անիսիում, որտեղից ուղղվեցին դեպի Արդեբիլ: Անցան Գեղարքունիքը, իջան Իսպահանի, անցան Խուզաստանի կամուրջը և ուղղվեցին դեպի Արդեբիլ: Գիշերը «Ափդի», այսինքն՝ պահքի, նախօրեին նրանք շրջապատեցին Արդեբիլը: Երբ լավեց նրանց նողկալի հավատի կողոփ ձայնը և հաճախացան մուսուլմանների ձայները, բոլոր կողմերից բաց թողեցին ձիերը, ներխուժեցին բաղաբ և առանց մարտի տիրեցին նրան: Նրանք գերեցին հենց իրեն՝ սուլթանին, ինչպես նաև նրա կնոջ ու երեխաներին: Նրանք տիրեցին այդ քաղաքի անթիվ հարստություններին, մարգարիտներին, թանկարժեք քարերին, ոսկուն, արծաթյա և ոսկյա զավաթներին, հագուստին, գորգերին ու ամեն տեսակի բարիքի այն աստիճանի առատությամբ, որ փոխանցել իսկ դժվար է: Նրանք նրանցից շատ ձիեր, ջորիներ և ուղտեր ձեռք բերեցին, որոնք բարձեցին խլված բարիքով ու հետ դարձան: Արդեբիլյան սուլթանին սպանեցին, նրա կնոջ ու երեխաներին էլ գերի բռնեցին: Սգլիթներում սպանեցին 12.000 հայտնի մարդկանց, ինչպես արվել էր Անիսիի եկեղեցիներում, այլոց ևս մեծ քանակությամբ կոտորեցին և ճնշեցին: Եվ ահա նույն այդ ճանապարհով և արդեն միտքարված ու հաղթական՝ նրանք վերադարձան Անիսի ու հառնեցին արքաների արքայի և թագուհիների թագուհիների առջև, որը բոլոր արևների արևն էր: Զեռք բերեցին նվերներ ու նվիրատվություններ և դրանցով պատեցին բոլոր առաջին դեմքերին ու թագուհուն իսկ, որը նրանց առջև էր: Թագուհին անցավ Կող և ողջ երկիրը հարստացավ, այն լցվեց ոսկով, արծաթով, թանկարժեք քարերով ու մարգարիտներով: Այդ ամենը իրականացվեց Չաբարե և Իվանե Երկայնաբազուկների ձեռքով: Դրա համար շնորհակալ թագուհին նրանց շատ ամրոցներ, քաղաքներ և հողեր տվեց: Փառաքանելով աստծուն՝ բոլորը ուրախանում էին, իսկ թագուհին էլ, ապրելով ինչպես ուզում էր, դրսից հարկեր և անթիվ նվերներ էր ստանում» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 47): «Չաբարե Երկայնաբազուկը մտավ Պարսկաստան և կոտորեց Արդեբիլը» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Հայոց 659 թվականին մեծն Չաբարեն ավերում էր Պարսկաստանը՝ հասնելով մինչև Արտավիլ քաղաքը՝ նրանցից առնելով քրիստոնյաների արյան վրեժը: Ըստ որում նրանց արդթատները լցնելով տղամարդկանցով հրամայում է այրել և նրանց զոհել այն իշխանների համար, որոնք գտնվում էին Նախճավանի եկեղեցիներում, իսկ դուրան կարդացողներին ու մահմեդական կրոնավորներին էլ՝ զոհել այն սուրբ քահանաների համար, որոնք մորթվեցին Բանավանում, և նրանց արյամբ ներկվեց եկեղեցու պարիսպը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 83):

«Այդ տարի Հայոց իշխաններ Չաբարեն և Իվանեն, որ վրաց Թամարա դիդիոսիսի սպասալարներն էին և թուրքերից գրավել էին Կարսն ու Արարատյան աշխարհը, գերեզարեցին Արդաբիլ քաղաքը և բազում եկեղեցիների շինության առիթ դարձան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1215 և Հայոց 662 թվականին Չաբարեն գնաց Արդաբիլի վրա և կոտորեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց և Վրաց զորավար Չաբարեն շատ քաղաքներ առավ տաքիկներից և պարսիկներից և տիրեց նրանց մինչև Բաղեշ և Արտավիլ» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

«Ապա Ռամադան կոչված զարդելի պահին Չաբարիս ը հավաքեց հերեթ-կախերացիներին ու հայաստանցիներին, անցավ Գեղարքունիքը և շրջապատեց Արդեբիլը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

«Ինչպես արդեն հիշատակեցինք, նրանք ուժով գրավեցին Արդեբիլը և արեցին այնտեղ այն ամենը, ինչ արել էին Մարանդուն» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն-Խալիկանը:

⁴²³⁶ «Այդ ժամանակ, սակայն այլ մեծ գործեր էլ ի հայտ եկան: Թագուհու (Զարթիսի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Հ.) մոտ եկան Երկայնաբազուկ եղբայրները՝ Չաբարեն և Իվանեն, ինչպես նաև Չաբարե Վահրամորդին Գագելու հետ միասին, որոնք ասացին. «Ով ամենահզոր տիրուհի, որ թագակիրների մեջ ամենալուսավորն է: Հայացք գցիր թո թագավորության վրա, գնահատիր թո զորքի արիությունն ու քաջարտությունը և իմացիր, որ այնտեղ շատ քաջարի ու խիզախ այրեր կան և չկա ոչ մեկը, որը կկարողանա դիմադարձել նրանց: Որպեսզի մոռացության չնստնի թո զորքի քաջագործությունները, հրամայիր զինվել Իրաքի և Ռոմ-Գուռի, այսինքն՝ Խորասանի դեմ, թող Արևելքի ողջ զորքն իմանա մեր ուժն ու հզորությունը: Հրամայիր զորքիդ պատրաստվել խորասանի դեմ ու, թեև վրացիներից ոչ մեկը երբեք չի արշավել Խորասան և Իրաք, սակայն ոչինչ, հրամայիր զինվել ու պատրաստվել բոլորին՝ Նիկոպոսիայից մինչև Դերբենդ»: Երբ թագուհին լսեց Երկայնաբազուկների խոսքերը, կանչեցին մեր թագավորության հայտնի անձանց, իսկեղեցիներին ու ամենեղեցիներին և բոլորին իմաց տվեցին: Երբ բոլորն իմացան, որ Երկայնաբազուկները արշավանք են իրականացնում, դա նրանց դուր եկան և նրանք պատրաստվեցին պատերազմի: Վրա հասավ աշունը և Տիգրիսում հավաքվեցին թագուհու մոտ: Թագուհին գորառեն իրականացրեց և զորքը գտավ լավ զինված վիճակում, նրան դուր եկավ զրահների ու ձիերի լավ վիճակը, նրանց մեծաթիվ մեծությունը և պարսիկների դեմ աստվածային ոգին, որով պատված էին: Նա պարզեց Գորգասալի (Իբերիայի թագավորության արքա Վախյաթ I Գորգասալի – Մ.Հ.) ու Ղալթի (Զարթիսի թագավորության արքա Ղալթի I Շինարարը – Մ.Հ.) դրոշմները: Թագուհին կոչ արեց վարժիական աստվածամորը օրհնել նրանց, որից հետո, հանձնելով դրանք Չաբարեին, զորքի հետ տարան Պարսկաստան: Նրանք անցան Նախիջևանի մոտով, էյան Ջուղան, որն Արաքսի վրա էր և, մտնելով Պարսկաստանի նեղ կիրճը, բարձրացան դեպի Մարանդ: Այս քաղաքի բնակիչները, իմանալով արշավանքի մասին, թաքնվեցին ժայռերում: Մտնելով Մարանդ և այնտեղ ոչ մի մարդու չգտնելով՝ նրանք մտածեցին, որ թշնամական զորքը գտնվում է Մարանդյան լեռան վրա: Դրա համար էլ ընտրեցին 500 խիզախ ու հայտնի մարդկանց, նրանց ղեկավար դրեցին ամրիսպասալար Թադիարդեն Թմուզվելուն և ուղարկեցին Մարանդյան լեռն ի վեր: Նրանք բարձրացան և տեղավորվեցին հարթ լեռնազապաթին: Չաբարեի կողմից նրանց հրամայվել էր ոչ-ոքի հետ ընդհարման մեջ մտնել, քանի դեռ մնացած զորքը չի հասնի իրենց մոտ, իսկ եթե նրանց մեծ զորք հանդիպի, ապա նրանք պետք է այդ մասին իմաց տային Չաբարեին և հետագայում գործեն ինչպես, ինչպես նա կասեր: 500 ընտրյալ մարդ զբաղեցրին իրենց տեղերը: Մարանդցիները, որոնք թաքնված էին Մարանդյան լեռան խորը կիրճերում և լեռնածորակներում, որոնք պատված էին քարերով ու ժայռերով, տեսան այս զորքի փոքրաքանակությունը և, չվախենալով վերջինից, զինվեցին ու հարձակվեցին նրա վրա: Մերոնք, սակայն, քաջաբար դիմադրեցին նրանց և փախուստի մատենցին: Թշնամական զորքից քիչ մարդ փրկվեց, մեծ մասը կոտորվեց, իսկ մնացածներին էլ երկար հետապնդեցին: Երբ վրացական զորքը բարձրացավ լեռան վրա ու տեսավ մարտադաշտը, որը պատված էր մարդկանց դիակներով ու կենդանիների լեշերով, դիակների մեջ ոչ մի վրացի չգտան: Աստված մերոնց այնպիսի հաղթանակ շնորհեց, որ 500 հոգի 500 նիզակներով 500 թշնամիների մեխել էին իրենց 500 ձիերին: Տեսնելով այդ՝ նրանք զարմացած մնացին, ընդ որում նրանց հատկապես զարմացրեց վրացիների բացակայությունը: Տխրած ու շվարած Չաբարեն չգիտեր ինչ աներ, սակայն այդ վիճակում նրանք երկար չմնացին, քանզի երևացին հետապնդումից վերադարձող մեր զորքերը: Երբ Չաբարեն տեսավ այդ, նա շնորհակալություն հայտնեց և գոհ մնաց աստծուց, որ ոչ մի վրացի չի զոհվել, այն դեպքում, երբ 500 հոգի 500 նիզակներով 500 թշնամիների մեխել էին իրենց ձիերին: Եվ այնուհանդերձ, չնայած նման հաղթանակ էր ձեռք բերել, Թադիարդենի հանդիմանեցին և հատկապես հանդիմանեց Չաբարեն՝ այն բանի համար, որ մարտի մեջ է մտել առանց իրեն իմաց տալու» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 48):

«Ոչնչացրին Մարանդը...» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Վրացիները տիրեցին Մարանդին և, գրավելով այն ուժով, կոտորեցին բոլոր տղամարդկանց ու գերության բռնեցին երեխաներին...» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴²³⁷ «Ուրախանալով և շնորհակալություն հայտնելով աստծուն ձեռք բերած հաղթանակի համար՝ վրացիները հետ դարձան և ուղղվեցին դեպի Թավրիզ: Նրանք անցան լեռները, որոնք հայտնի էին Դևտոնի անվամբ: Երբ Թավրիզի բնակչությունը իմացավ վրաց զորքի հայտնվելու մասին, նրանց սարսափ պատեց: Ներքինիները և Թավրիզի ավազանին, ինչպես նաև նրանց կողմնակիցները որոշեցին հարկով ու նվերներով, հնազանդությամբ և երդումով հանդարտեցնել վրացիների գլխավորներին ու նրանց զորքը: Նրանք դեսպաններ ուղարկեցին և քաղաքի համար խնայում խնդրեցին, ընդ որում խոստացան նվերներ՝ ոսկի, արծաթ, մարգարիտներ ու շատ այլ թանկարժեք քարեր: Բոլոր հայտնի վրացիները, այդ

թվում նաև Չափարեն և Իվանեն հեռացան: Նրանք խաղաղություն և քաղաքով անվտանգ անցում խոստացան, ընդ որում իրենց խոսքերն ամրապնդեցին երդումով: Դրանից հետո հայտնվեցին կաղիները, ներքինիները, դեղվիշները, ինչպես նաև Թավրիզի գլխավորները, որոնք հասցրին ոսկի, արծաթ, թանկարժեք կտորեղեն, ձիեր, ջորիներ, ուղտերի հոտեր, մարգարիտներ, թանկարժեք քարեր, հագուստեղեն և զորքի համար անհրաժեշտ պարենամթերք: Վրացիները բաղաբնական պահպանություն տվեցին և, թողնելով Ադրբայջանը, ուղղվեցին դեպի Միանե: Միանեի մեյիքը, իմանալով վրացիների հայտնվելու և այն մասին, թե ինչ են արել նրանք Թավրիզի բնակչության հետ, ևս նրանցից խաղաղություն խնդրեցին ու նրանց անթիվ նվերներ խոստացան: Վրացիները կատարեցին նրանց պահանջները և իրավիճակը նրանց խաղաղության կնքելու համար: Եվ ահա մեյիքը հասցրեց ոսկի, արծաթ ու թանկարժեք քարեր: Հավաքելով ամեն տեսակի հարստություններ՝ վրացիները բաղաբնական պահպանություն տվեցին և խաղաղությամբ թողեցին այն» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 49):

«Երբ վրացիները տեսան, որ Գանձակի տակ նրանք ոչինչ չեն հասնում, նրանք հեռացան այնտեղից ու հարձակվեցին Նախիջևանի վրա: Եվ իր Աբու-Քաթըրը (Էլտուկլանների սուլթանության սուլթան Աբու-Քաթըր - Մ.3.) այնտեղից հեռացավ Թավրիզ: Վրացիները տեղավորվեցին Թավրիզի շրջակայքում, բայց Չափարենի և Նախիջևանի նրանց հետ խաղաղություն կնքեց՝ փրկագնվելով նրանցից որոշակի գումարով» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴²³⁸ «Նրանք մոտեցան Չեքան անունով փոքրիկ մի քաղաքի, որը պատված էր կավապատ պարսպով: Բնակիչները ամրացրին այն և մարտ սկսեցին: Զանի որ մարտը ձգձգվում էր՝ վրաց առանձին շրջանների ներկայացուցիչներն իրար միջև բաժանեցին քաղաքի պարսպը, որպեսզի շարժվեին այն: Սկսեցին փոթել: Ամենից առաջ աչ կողմից պարսպին մոտեցան մեյիքը, որոնք, մտնելով քաղաք և կոտորելով բոլոր ռազմիկներին, այդ ընթացքում շատ բարիք ձեռք գցեցին: Պարսպները ավերվեցին, զորքը մտավ քաղաք, գերեվարեց այն և ամեն տեսակի տարաբնույթ բարիք ձեռք գցեց: Դրանից հետո նրանք կանգ առան մի քիչ հանգստանալու» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 49):

⁴²³⁹ «Դրանից հետո նրանք ուղղվեցին հորասանի կողմը և երեկոյան կողմ մոտեցան մի աննկատ մահմեդական գյուղաքաղաքի, ամայացրին այն և մի քիչ հանգստացան այնտեղ...: Այստեղից նրանք շարունակեցին երթը դեպի հորասան և մոտեցան Ղազվինին ու Ավարին: Զանի որ վերջիններս չէին կարողանում դիմադրություն ցույց տալ, քաղաքները ավերվեցին, ընդ որում վրացիները ձեռք գցեցին բարիք, որը բարձեց հաղթած երկրի եղջերավոր անասունների վրա: Վրացիները մարդկանց վնաս չէին հասցնում, այլ միայն խլում էին շատ ոսկի, արծաթ և կանանց զարդեր: Վերջինից դեպի Ռու-Գուռ, այսինքն դեպի հորասան տանող ուղին, բայց ի՞նչ երկարացնեմ պատումս, նրանք հասան մինչև Գուրգանի երկրի և ամայացրին այն, սակայն, բանի որ ձեռք բերած ռազմավարի առատության պատճառով նրանք ի վիճակի չէին շարունակել ճանապարհը, հետ դարձան: Երբեք վրացիներից և ոչ մեկը դրանից առաջ արշավանալով այդ վայրեր չէր հասել: Նրանց Պարսկաստանում ոչ մի սուլթան դիմադրել չկարողացավ, ոչ խորասանյանը (հորեզմի սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ (1200-1220) - Մ.3.), ոչ իրաքյանը (Էլտուկլանների սուլթանության սուլթան Աբու-Քաթըր - Մ.3.), ոչ էլ որևէ այլ սուլթան: Այնպիսի հարստություններով նրանք վերադարձան Իրաք» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 49, 50):

«Ավերեցին պարսկական քաղաքները... ու իրանական երկիրը և հասան այնպիսի վայրեր, որտեղ նույնիսկ չէին էլ լսել Զարթիսի մասին...: Չափարեն երկրամբազուրկ մտավ Պարսկաստան... տակնուվրա արեց բերդաքաղաքներն ու ավարով լցրեց արքունիքը» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Չափարեն և Իվանեն ավերեցին պարսից ու Ատրպատականի շատ գավառներ, ամեն կողմից ընդարձակեցին իրենց սահմանները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Այն բանից հետո, երբ վրացիները ամայացրին Թավրիզի շրջակայքը, նրանք հեռացան իրենց երկիր: Նրանց ձեռքերը լցվեց ավարով, նրանք այնքան մարդ գերի տարան, որ դրանք թիվը Ալլահից բացի, փառք նրան, ոչ-ոք չգիտի: Նրանք տարան այդ երկրի բոլոր անասուններին՝ զավթելով ամրոցները և թալանելով քաղաք առ քաղաք: Այսպես նրանք տիրեցին ամրոցների մեծ մասին և խաղաղ նշանակության Նախիջևանի ու Բայլականի համար...: Նրանք շարունակեցին գործել այս կերպ, իսկ Եվրո-Քաթըրը (Էլտուկլանների սուլթանության սուլթան Աբու-Քաթըր - Մ.3.) մշտապես խրված էր այլաժողովրդության և գույամների շրջապատում քննադատ անող հարեջողության մեջ: Նա պարտավորեցրեց Եվրոներին ու հաջիբներին, որ նրանք ոչինչ չհայտնեն իրեն վրացիների գործողությունների մասին, իսկ սրանք էլ, տեսնելով, որ իրենց ոչ-ոք չի խանգարում և ոչ-ոք չի անտրոսում դիմադրություն ցույց տալ, ավելի համոզվեցան ու ցրվեցին երկրով մեկ՝ պաշարելով ամրոցները այնքան ժամանակ, մինչև որ լրիվ չտիրեցին Առանի երկրին: Մահմեդականներից ոչ-ոք նրանցից չէր պաշտպանվում, բացառությամբ Գանձակի, Նրա շրջանի և ամրոցների» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴²⁴⁰ «Զանի որ ոչ-ոք չգիտեր, թե ինչ են արել վրացիները Գուրգանյան երկրում, հայտնի չէր նաև Իրաքի սուլթանի (Էլտուկլանների սուլթանության սուլթան Աբու-Քաթըր - Մ.3.) պարտության մասին, մի ինչ-որ մարդ, որը եկավ Միանեի սուլթանի մոտ, ստեց նրան հետևյալ կերպ, թե. «Հայտնվեցին գիլանցիներն ու սամվելյան սուլթանը, բոլոր կողմերից կտրեցին վրացիների ճանապարհը և այն աստիճան ջարդեցին նրանց, որ այդ մեծությունից նույնիսկ մեկ հոգի չմնաց, որ լուր կհասցներ Վրաստան»: Երբ միանցիներն ու նրանց մեյիքը լսեցին այս ամենը, նրանք ուրախացան, որից հետո կոտորեցին և խաչեցին այնտեղ թողած վրացական պահակազորին: Միայն մեկ մարդ հասցրեց փրկվել և թաքնվել քաղաքում» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 50):

⁴²⁴¹ «Երբ վրացիները վերադարձան Միանե, Միանեի սուլթանը նվերներով դիմավորեց նրանց՝ մտադիր լինելով գաղտնի պահել իր արածը: Չափարեն շուրջը նայեց և հարցրեց պահակազորի մասին, իսկ նրան գեկուցեցին. «Պահակազորայինները մեկնել են Թավրիզ և միացել այնտեղ թողնված պահակազորին»: Հենց այդ ժամանակ էլ հայտնվեց քաղաքում թաքնված այն վրացի և սուլթանի ներկայությամբ պատմեց այն ամենը, ինչ արել էին վրացիների հետ՝ պահակազորի կոտորման ու խաչման մասին: Միանցիները անխոս կանգնած էին: Երբ Չափարեն և Իվանեն լսեցին այդ, շատ տխրեցին ու վշտացան: Նրանք ձեռքալացեցին մեյիքին, նրա երեխաներին ու մոտիկներին և նրանց բոլորին մահվան դատապարտեցին: Սպանեցին մեյիքին ու նրա երեխաներին, նրանց բոլորին մաշկազերծ արեցին և դրեցին մինարեթում, որից հետո ամայացրին, այրեցին ու գերեվարեցին քաղաքը: Հարստությունը, որը նրանք այնտեղից վերցրին, հնարավոր չէր հաշվել: Նրանք առաջացան Ադրբայջանի միջով ձգվող ճանապարհով, որտեղ նրանց հանդիպեցին սկզբում ուշանցիները, այնուհետև՝ թավրիզցիները, ու բոլորն էլ հարուստ նվերներով, որոնցով լցվեց մեր թագավորությունը: Արքաներն ու արևների արևի համար (Զարթիսի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.3.) նրանք թանկարժեք ու քիչ հանդիպող քարեր, ինչպես նաև ընտրյալ գավառներ ուղարկեցին: խաղաղություն թողնելով Ադրբայջանի բնակչությանը և քաղաքներին՝ նրանք անցան Արաքսը, Նախիջևանի շրջակայքը և Տիգրիսում հառնեցին թագուհու առջև» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 50):

⁴²⁴² «Մտնապես նաև Կարնեին իմամություն խնդրեց և անձնատուր եղավ այն բանից հետո, երբ նրանք մտան Բասեն, հանգստացան և ուրախացան, իսկ Շավլե Թորելին իր անձնական խիզախության շնորհիվ գրավեց Կեչրուլին՝ հաղթանակ տանելով մի փառահեղ ճակատամարտում, բանգի այդ ռազմիկը մարտում իր հավասարը չունեց» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

⁴²⁴³ «Եվ ահա այս ամենից Մեծն Լևոնը շատ ուժեղացավ ու բաջացավ: Նա, հալածելով տաքիկներին ու վանելով թուրքաց ազգը՝ Իսափրիա աշխարհը գրավեց, Մեծն Աթալիա հասավ ու Առակլիայի տիրեց՝ հետագայում փոխանակելով այն գանձերի հետ» (Ասիրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուղ - Մ.3.) որոշեց արքայից վրեժ լուծել, բանի որ նա ճնշել էր իրեն ու իր ժողովրդից խլել Արակլիա քաղաքը՝ սկզբում գրավել այն, իսկ հետո վաճառել իրեն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը տիրեց Ատրիքի բազում կողմերի մինչև Աթալիա... որը գանձերի հետ փոխանակեց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁴⁴ «Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուղ - Մ.3.) որոշեց արքայից վրեժ լուծել, բանի որ նա ճնշել էր իրեն ու իր ժողովրդից խլել Լարանդա քաղաքը՝ սկզբում գրավել այն, իսկ հետո վաճառել իրեն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁴⁵ «Ղյաս-Էդ-Դինի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Խուսրովի - Մ.3.) մահից հետո բեկերի ընտրությամբ իշխեց նրա որդի Իգ-Էդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուղ - Մ.3.), սակայն Ղյաս-Էդ-Դինի եղբայրներից Ալա-Էդ-Դին անունով մեկը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Զեյ-Կափուղ - Մ.3.) չցանկացավ հնազանդվել նրան և, դաշինք կնքելով մի բանի հարևան տիրակալների հետ, որոնց թվում էր նաև Լիֆոնի հայր, պաշարեց Կեսարիան, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Իգ-Էդ-Դինը, որը դեռ չէր հասցրել զբաղեցնել Կոնիան: Ոմն Ջալալ-Էդ-Դինի միջնորդությամբ, սակայն, Իգ-Էդ-Դինին հաջողվեց առանձին ու գաղտնի հաշտություն կնքել Լիֆոնի հետ, այնպես որ Ալա-Էդ-Դինը հանկարծ իրեն գտավ իր ամենամոտեղ դաշնակցի կողմից լքված: Եվ ահա, երբ Լիֆոնը հեռացավ Կեսարիայից, Ալա-Էդ-Դինի մյուս դաշնակիցները ևս ցրվեցին, որի արդյունքում նա ստիպված եղավ թողնել պաշարումը ու հեռանալ Անկյուրա» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-Նամե»):

«Հայոց 660 թվականին ելավ Հայոց թագավորը քրիստոնեական գործի բազմությամբ գնաց անօրենների վրա ու պաշարեց նրանց մայրաքաղաք Կապադովկիան և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հնազանդեցրեց նրանց ու ավարով դարձավ Կիլիկիա» (Սուրբ Գրիգ «Հիշատակարան 1212 թվականին»):

«Մեծն Լևոնի գործերը նաև Կեսարիան շրջապատեցին և ապա բազում ոսկի, իսկ սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուպի - Մ.Ֆ.**) էլ երդում վերցնելով հեռացան» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Այդ տարի Կարինի տեղ Տուրքի-շահի, ենթարկվելով Լևոնի դրոշմանը, մեծաքանակ զորքով հարձակվեց Կեսարիա քաղաքի վրա, իսկ այս կողմից էլ նրան օգնության եկավ Լևոնը: Նրանք միացյալ ուժերով պայքարեցին Տուրքի-շահի եղբորորդի Զեյկավուսի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուպի - Մ.Ֆ.**) դեմ, սակայն ոչինչ չկարողացան անել և մի քանի օր մարտ մղելուց հետո հեռացան...: Զեյկավուսը որոշեց արթալից վրեժ լուծել, քանի որ նա ճնշել էր իրեն ու իր ժողովրդից խլել Լարանդա քաղաքը՝ նա սկզբում գրավել էր այն, իսկ հետո՝ վաճառել իրեն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը տիրեց Ասորիքի բազում կողմերի մինչև... Կեսարիա, որը գանձերի հետ փոխանակեց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁴⁶ «Հիշոյի 609 թվականին Երզրումի տեղ Տուրքի շահ իբն խլիճ-Արսլանը, գործելով իր եղբորորդի, Ռումի սուլթան Զայթաուսի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուպի - Մ.Ֆ.**) դեմ, հարձակվեց Սվազի վրա: Զայթաուսը օգնություն ստացավ ալ-Աշրաֆ իբն ալ-Ադիլից: Այդ ժամանակ հորեղբայր Տուրքիով վախեցավ և հետ դարձավ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴²⁴⁷ «Լևոնը գրավեց նաև Պարդազը» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը տիրեց Պարդաս դղյակին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Լևոնը տիրեց Պարդաս դղյակին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁴⁸ «Այդ ժամանակ ապստամբեցին լեռների բնակիչները՝ պիտվացիներն ու դիդոյները: Դիդոյները ուսում են հուն ուսուցիչ, մի քանի եղբայրները ամուսնանում են նույն վնդը հետ: Նրանք հավատում են մի ինչ-որ անտեսանելի սատանայի, իսկ նրանցից ոմանք էլ՝ առանց որևէ նշանի սև շան: Պիտվացիները, սակայն, հավատում են խաչին և իրենց քրիստոնյա են համարում: Եվ ահա սրանք սկսեցին թալանել, սպանել և առևանգել մարդկանց: Թագուհին կանչեց աթաբեկին և լեռնականներին՝ դվալացիներին, ցիլիկացիներին, մոխիվացիներին, խաղերին, ցիսավատներին, չարտալներին ու երցո-տիանցիներին և, սրանց հանձնելով աթաբեկ Իվանին, ուղարկեց ապստամբների դեմ: Իվանեն խելամիտ գործեց: Ամենից առաջ նա բարձրացավ խաղի լեռան վրա, անցավ նրա գագաթով, ինչպես նաև անցավ նույնիսկ պիտվացիների ու դիդոյների սարերը, ինչը նրանից ոչ առաջ ու ոչ էլ հետո ոչ-ոք չէր արել: Նրա մի կողմում հայտնվեց Դուրուզդուկետիի երկիրը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ Դիդոնի և Պիտվեռի: Երբ Դուրուզդուկյան արթաբեկը իմացան աթաբեկի գալու մասին, նրանք նվերներով եկան նրա մոտ, ռազմիկներ բերեցին և կանգնեցին նրա կողմը: Սկսեցին հարձակումներ գործել լեռներից, ամայացնել ու գերելարել: Առանց խղճահարության նրանք այրեցին ամեն ինչ և սպանեցին անթիվ քանակի դիդոյների ու պիտվացիների: Հարձակվողները այնտեղ մնացին երեք ամիս՝ հունիսին, հուլիսին և օգոստոսին: Նեղված աթաբեկի սարերը, ինչպես նաև ապստամբները պատանդներ տվեցին և ամուր կերպով խոստացան ծառայել ու հարկ վճարել: Խաղաղություն կնքելով՝ նրանք պատանդներին վերցրին իրենց հետ: Այդ հաղթանակից հետո Իվանեն հառնեց թագուհու (**Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.**) դիմաց և ասաց. «Ով հզոր տիրուհի, թո՛ւ հրամանը կատարված է, ես ամայացրի հնազանդվել չցանկացող դիդոյների ու պիտվացիների երկրները»: Թագուհին շնորհակալություն հայտնեց նրան և մեծ պատիվների արժանացրեց, որից հետո խաղաղություն տիրեց» («Զարթիկ-Ցիլուկերա», Ամասուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 52):

⁴²⁴⁹ «Հաջորդ օրը զորքը պատրաստվեց և շարժվեց դեպի Սինոպ: Առաջ ուղարկվեցին հետախույզներ, որոնք պետք էր, ինչպես կարգն էր, տեղեկություններ հավաքեին Կիր-Ալեքսի (**Տրապիզոնի կայսրության հիմնադիր կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**) և Սիլուպյան երկրամասի մասին, որից հետո՝ ձեռք բերած տեղեկություններով արագորեն վերադառնալիս: Հետախույզները վերադարձան և հայտնեցին, որ թեզվոր Կիր-Ալեքսը 500 հեծյալների հետ այդ վայրերում միասին որսով է զբաղված՝ չպահպանելով անվտանգություն և ոչ մի միջոցառում: Նրանք նաև հայտնեցին, որ նա ամեն օր իր ընկերներից մեկի հետ հարբեցողություն է կազմակերպում դաշտում՝ չանհանգստանալով մեր կողմից որևէ հարձակումից: Այդ լուրը հուզեց և ուրախացրեց զորավարներին, որոնք որոշեցին ամենայն զգուշությամբ առաջ շարժվել: Եվ ահա որսի համար հարմար մի վայրում նրանք հանդիպեցին հենց իրեն՝ թեզվորին, երբ վերջինս մի ինչ-որ աղբյուրի մոտ խնջույթով էր զբաղված: Ահա ուրեմն, նրանք նրան հենց այդտեղ էլ բռնեցին: Չնայած բազալի դիմադրությանը, նա ի վերջո գերվեց և հասցվեց ճամբար: Նրա զորքի մի մաս կտրուկվեց, իսկ մի մասն էլ կապկապեց և փակվեց սուլթանական զինանոցում՝ պահակների հսկողության ներքո: Դրանից հետո անմիջապես սուրհանդակ ուղարկեցին աշխարհի կողմերի տիրակալի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուպի - Մ.Ֆ.**) մոտ՝ հայտնելով այդ ուրախ լուրը: Այդ լուրը ստանալուն պես սուլթանը առատաձեռնորեն պարգևատրեց սուրհանդակին, որից հետո աղմուկով նշեց թշնամու խայտառակությունը՝ մի համընդհանուր խնջույթ կազմակերպելով և դրա ընթացքում կարողավ բեկերին ուղարկած նամակ: Այնուհետև նա մարդ ուղարկեց հրահանգելու, որ գերուն ինչքան հնարավոր է լավ հսկեն, և միաժամանակ հայտնելու, որ ինքը գալիս է սուրհանդակի հետևից ու պատրաստվել իրեն դիմավորելու ինչպես հարկն է: Դրանից հետո երրորդ օրը սուլթանն ուղղվեց դեպի Սինոպ: Երբ նա բարեհաջող հասավ այդ երկրի սահմանները, նա զորքի կողմից դիմավորվեց ամենայն պատվով: Բեկերին ու հրամանատարներին թույլ տրվեց համբուրել նրա ձեռքը: Սուլթանը նրանցից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին սիրալիք ընդունեց և զոռյից արժանացրեց: Տեղակիորդները իր արքայական վրանում՝ սուլթանը հրամայեց իր մոտ բերել Կիր-Ալեքսին, որի ոտքերը կապված էին: Վերջինս, մոտենալով գահին, համբուրեց հնազանդության և ստորացման հողը, սակայն սուլթանը նրա հետ սիրալիք վարվեց և ասաց. «Մի տխրիր և մի վշտացիր թեզ հետ պատահած այս դժբախտությունից, քանզի մինչ այժմ դու անվնաս ու կենդանի ես, արդ հնարավոր է նույնիսկ թո՛ւ ցանկությունների իրականացմանը հասնես»: Որոշ ժամանակ անց, ահա, սուլթանը նրան կրկին ուղարկեց հսկողության տակ: Հաջորդ օրը նա հրամայեց, որ զորքը պատրաստվի, արշավի ելնի և պաշարի ամրոցը ցամաքից ու ծովից, իսկ Կիր-Ալեքսին էլ նա հրամայեց հայտնել, որ, եթե սուլթանն է այս երկիրը պատվել իր ներկայությամբ, ապա նույնիսկ չի կարելի մտածել էլ իսկ, որ նա չի հասնի իր դրած նպատակին: Հաջվի առնելով դա՝ Կիր-Ալեքսը պետք էիր վստահելի մարդկանցից մեկին ուղարկեր, որպեսզի համոզեր քաղաքի բնակչությանը հանձնվել: Եվ ահա թեզվորն ընտրեց իր հետ գերության մեջ գտնվող-բեկերից մեկին, որի վրայից հանեցին շղթաները և բերեցին թեզվորի մոտ: Սա նրան քաղաք ուղարկեց՝ հանձնարարելով հայտնել այնտեղի զորավարներին և բեկերին, որ նրանք հանձնեն քաղաքը սուլթանին: Երբ դեսպանը, սակայն, ժամանեց քաղաք, այդ հիմար և վատ մարդիկ սկսեցին նրան ի պատասխան հանդուժել խոսքեր անել, թե. «Ենթադրելով, թե Կիր-Ալեքսը գերի է ընկել, սակայն չէ՞ որ նա մեծահասակ և կառավարման ունակ որդիների ունի, որոնք գտնվում են ճանիքում ու Տրապիզոնում: Մենք որպես մեր տիրակալ կընտրենք նրանցից մեկին, սակայն չենք տա երկիրը թուրքերին»: Երբ դեսպանը հետ դարձավ և հայտնեց այն ամենը, ինչ լսել էր, սուլթանը հրամայեց մեկ անգամ ևս մեկնել քաղաք և փորձ կատարել համոզել նրանց, սակայն երկրորդ հորդորը ևս օգուտ չուղեց և դեսպանը հետ դարձավ առանց որևէ հաջողության: Այդ ժամանակ, ահա, սուլթանը գայրացավ և հրամայեց Կիր-Ալեքսին ծանր շղթաներով տանել քաղաքի մոտ, այնտեղ նրան դաժան կտտանքների ենթարկել և այդ ընթացքում հայտնել բնակիչներին, որ. «Կամ հանձնեք քաղաքը, կամ էլ մենք կսպանենք Կիր-Ալեքսին»: Դահիճները, ըստ ստացած հրամանի, սկսեցին տանջանքների ենթարկել նրան, իսկ նա տնքում ու գոռում էր, երբ այդ ընթացքում քաղաքի բնակչությունը նայում էր նրան պարսպի վրայից: Կիր-Ալեքսը ասում էր նրանց. «Ով հավատներդ կորցրածներ, ո՞ւմ համար եք դուք ձգտում պահպանել քաղաքը: Երբ նրանք սպանեն ինձ, ձեզ ևս սրի բաժին կդարձնեն և կգերեզմարեն: Ի՞նչ օգուտ ձեզ և ինձ համար ձեր համառությունից»: Այս կերպ այդ օրն անցավ և եկավ երեկոն: Հաջորդ օրը սուլթանը կրկին հրամայեց բերել Կիր-Ալեքսին այդտեղ և տանել՝ գլխիվայր կախելով ներքև: Նրանք բերեցին և այնքան ժամանակ տանեցին, մինչև որ նա չկորցրեց գիտակցությունը: Երբ քաղաքի բնակչությունը տեսավ իր տիրակալի այդ հուսահատ դրությունը, համոզվեց, որ իր համառությունը անօգուտ է: Դրա համար էլ, ահա, նրանք մարդ ուղարկեցին, որպեսզի պարիսպների վրայից գոռա. «Թող Կիր-Ալեքսի մոտից կրկին մեզ մոտ բաղաջ մարդ գա: Մենք ցանկանում ենք բանակցությունների մեջ տանել»: Երբ դեսպանը քաղաք եկավ, բոլորը հավաքվեցին նրա մոտ և ասացին «Եթե սուլթանը երդումով հաստատված խոսք տա չպանեն թեզվորին և նրան բաց թողնել, որ նա ուր ուզում է գնա, ինչպես նաև խնայի մեզ, ձեռք չտալով մեր անձերին ու զույթին և թույլ տա մեզ հեռանալ ուր ուզենք, ապա մենք համաձայն ենք հանձնել քաղաքը»: Երբ դեսպանը վերադարձավ և հայտնեց գործերի փնտրի մասին, թեզվորը կանչեց սուլթանի մոտիկներից մեկին և նրան փոխանցեց քաղաքի բնակչության որոշումը: Այդ լուրը հասավ սուլթանին, նա կանչեց բեկերին և հայտնեց նրանց, թե ինչնում է բանը: Բոլորը ուրախացան, իսկ սուլթանը հրավիրեց թեզվորին և նրա ներկայությամբ երդումով հաստատված խոսք տվեց...: Այդ ժամանակ, ահա թեզվորի մարդկանցից և սուլթանի մարդկանցից կազմված մի խումբ հանդիսավոր կերպով քաղաք մտցրին սուլթանական դրոշմ, այն ամրացրին քաղաքի պարսպի վրա և դա տեղի ունեցավ 611 թվականի Ջուլիսդա Բ ամսի 26-ին» (Ամասուն «Սելջուկների պատմություն»):

«Դրանից հետո սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուպի - Մ.Ֆ.**) աննշ գորքը և ժամանեց Կեսարիա: Լուր եկավ, սակայն, որ Ռումի տիրակալ Կիր-Ալեքս իբն Կիր-Լուկան (**Տրապիզոնի կայսրության հիմնադիր կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.**), վրեժխնդիր լինելով հոր արյան համար, Սինոպից մեծ զորքով ելել է իսլամի երկրի վրա: Սուլթանը զորքը շարժեց դեպի Սինոպ և ընդհարվեց անհավատների հետ: Նա առաջապահում էր, երբ խախել տվեց թվերիկները և մարտնչեց մինչև օրվա սկիզբ: Լուսաբացին արդեն մոտենցավ և իսլամի զորք միանգամից էլ

բաց թողեց ձերի սանձերը: Վահրամ Տարանապոյսը մոտ 1.000 ռազմիկների հետ ուղղվեց դեպի ծովափ և այրեց նավերը: Այնպիսի կոտորած եղավ, ինչպիսին երբեք չէր եղել: Ամհալատներին ցրեցին: Կիր-Ալեքսիս 30 ֆրանկ էմիրների հետ կապված բերեցին: Բոլոր ռումների կաշին տիկ հանեցին, այն լցրին հարողով և դրանք պատեցրին ողջ ռումով մեկ» (Իբն Բիքի «Սելջուկ-նամե»):

«Արաբների 611 թվականին սուլթան Իգեդին **Էլյակվուսը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Էլե-Կավուսը – Մ.Ֆ.)**, սպանելով նրա տեր Կիր-Ալեքսիս (**Տրապիզոնի կայսրության հիմնադիր կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.)**, թագավորեց Սինոպի վրա, որը գտնվում էր Դոնտոս ծովի ափին» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁵⁰ «Տիրակալ, իսլամի փառիշահ Նուսրատ-էդ-Դունայվա էդ-Դին Ուզբեկը (**Էլսոկուզանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկը (1210-1225) – Մ.Ֆ.)** 3իջրի 611 թվականին արշավանք իրականացրեց դեպի հայեն: Նրա զորքը հաղթանակ տարավ և համընդհանուր կոտորած իրականացրեց: Նրանք ստրուկներ և հարուստ ավար բերեցին, այրեցին բոլոր տներն ու բազմաստվածների կացարանները: Ահա այսպես երևաց փառիշահի իրական հզորությունը» (Ամանուն Պարսիկ «Աշխարհագրություն»):

⁴²⁵¹ «Ապա Գանձակում սկսեցին ապստամբել և թագավորին այլևս հարկ չվճարեցել: Սրա մասին տեղեկացած թագավոր Լաշան (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան (1213-1222) – Մ.Ֆ.)** կանչեց Վրաստանի ողջ զորքը, իսերներին ու ամերներին, ինչպես նաև Իվանե Երկայնաբազունին: Վերջինիս այն ժամանակ Լաշայի մոր՝ Թամարային (**Զարթոյի թագավորության արքա Թամարայի – Մ.Ֆ.)** կողմից աթաբեկության պատիվ էր շնորհված, իսկ աթաբեկությունն այնքան բարձր էր մյուս էրիթաբեկություններին, որ նա էր արքունի դռան վեզիրը: Ապա թագավորն դիմեց նրանց, թե. «Քանի որ թագավորներին մեջ փայլատակող ու երանելի իմ մայրն ինձ թողեց իր թագավորությունը, պապերին ու հայրերին բոլոր հակառակորդներին ինձ հարկատու դարձրեց, ուստի մինչև այսօր բոլորն իմ հրամանին ենթարկվողներ են, բայց Գանձակի աթաբեկն արդ մերժում է գերիշխանությունս և չի կամենում ինձ այլևս հարկ վճարել: Ես այսպես եմ մտադիր՝ ձեր աջակցությամբ ապստամբված վրեժխնդիր լինել Գանձակից, որովհետև ձեր զորությամբ ու գործակցությամբ իմ երանելի պապերն ու հայրերը ջախջախել են մեծ սուլթանների հզորությունը: Այդ ընդունեք ինձինք պատիվ ու ընծա և արշավե՛ք Գանձակի վրա, որպեսզի այլ թշնամիների կողմից այլևս չարհամարհվենք: Օգնությամբ աստծո և առաջնորդությամբ պատվական խաչի և ձեր խիզախությամբ հաղթենք մեր թշնամիներին ու հակառակորդներին»: Երբ թագավորության բոլոր ավազանները այս լսեցին, ուրախացան ու, վճիռը հաստատելով, ասացին. «Աստված մեծ մխիթարություն շնորհեց մեզ, քանի որ հանձինս բեզ գտանք բաջի ու դյուցազնիդ, Գորգասալի (**Իբերիայի թագավորության արքա Վահթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.)** ու Դավթի (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.)** նմանիդ: Ապստամբության աստծո և ձեր զորությանը մենք կհաղանդեցնենք թագավորությանը անհնազանդներին և կզոջացնենք բոլոր ըմբոստներին»: Վճռեցին արշավել և Գանձակի ավերմանն ուղևորվեց ինքը թագավորը՝ մեծ զորքով: Գանձակցիները չկարողացան դիմադրել, իսկ արշավողները ավերեցին Գանձակյան երկիրը, գերի ու անթիվ ավար վերցրին: Ընդհուպ մոտեցան Գանձակ քաղաքին և բազում օրեր կռվեցին: Ամեն օր դուրս էին գալիս քաղաքի դռանը՝ հեռուսաբար կռվելու: Եվ այս կողմից և այն կողմից ամենաընդունակներն էին կռվում: Թագավորը կանգնավ սակավաթիվ շրջանցել բաղաբը և, երբ դեպի ներքև՝ Կուրն, եր գալիս, Գանձակում գտնվողներն այդ իմացան և բոլորը զինվեցին՝ շուրջ 10.000 մարդ, իսկ թագավորի հետ էր միայն 4.000 մարդ, մեծ մասամբ մեխիտեր, որովհետև Երկայնաբազունները մի կողմում էին կանգնած, հեր-կախեցիները և սոմխիթացիք՝ մյուս, բարդեցիք ու թորեցիները՝ այլ կողմ, իսկ արխազները, դադյան-բեդիաններն ու անդրիխացիք՝ մյուս կողմում՝ իրար համակից: Եվ երբ թագավորն անցնում էր, ծանաչեցին նրան, շտապ բաց արին քաղաքի դռները և գազանների պես հարձակվեցին: Թագավոր Լաշան անվախ սրտով և խիզախությամբ տեսավ նրանց հոժորությունն ու զորքը, սակայն թագավորի զորքերը ևս իրենց անձն ի մահ դրած ատու էին. «Կլոպեք մինչև մահ գոլիսներս ի մահ դրած, և ամոթով չենք թողնի քո թագավորության առաջին մարտը»: Իսկույն հարձակվեցին միմյանց վրա: Ծանր ու մեծապես սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ: Սրի բաշվեցին Գանձակցի բազմաթիվ ընտիր զորականներ: Ինքը՝ թագավոր Լաշան, հաղթական ու խիզախ, դյուցազնական և եղջանկի բազկով ու դյուցազնական ձեռքով բազաբար առաջ նետվեց, նրա կողքին բազաբար մարտնչում էին Ջակելու անդրանիկ որդի Ղվարդվարեն, Բիբիա Գուրվելը և Բոցոյի որդի Բոցոն՝ Մեմալի եղբայրը, որովհետև սրանք առջևում էին տեղակայվել: Երբ Գանձակցիները տեսան հակառակորդի բաջությունը, շտապ փախան նրանցից: Նրանց հետապնդեցին մինչև քաղաքի դռները և բերդ միայն կարողացան քաղաք հասնել: Շատերին գերեցին, իսկ ոմանց էլ՝ կոտորեցին: Այս կոտորածը տեսած մայրերը իրենց կրծքերն էին ծեծում և մազերի հետ միասին՝ օձիքները ծկատում: Ամեն կողմից ուժեղացան աղաղակն ու կոծը: Երբ շրջապատված զորքերը ամեն կողմից աղաղակ լսեցին, անմիջապես ուղևորվեցին դեպի թագավորը: Աստծո կողմից անվաս ապահովված թագավորն ու նրա նախահարձակ անվանի իշխանները դիմավորեցին օգնություն չտալովները: Առանց իրենց մարտնչելու համար կռվի եկած դիդերուկներն ու զորքերը վճռեցին այլևս չմասնակցել արշավանքին և ոչ էլ թագավորի արքունիքում լինել: Թագավորն իջավ Նժուգից և թողություն խնդրեց անկողն կատարածի համար: Եվ այսպես նրանք ուրախությամբ թագավորի վրանք գնացին, մի շաբաթ ուրախություն ու վարձատրում եղավ բանակին: Գանձակի աթաբեկը այսպիսով հարկադրված եղավ և խնդրեց, որ սահմանեն նախկին հարկը: Թագավորը լսեց այդ և հետ վերադարձեց գերիներին՝ ստանալով անվարձեք ու բազում նվերներ, ակներ մարգարիտներ, ոսկի և արծաթ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Գեորգի արքան (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.)** գրավեց Դերքը, ինչպես նաև իրեն ենթակա բոլոր շրջանները մինչև Նախիջևան ու Գանձակի դարպասներ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Դեմետրիք, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Գանձակի և Դանի մարզերը շուտով խռովություն բարձրացրին իրենց տիրակալների դեմ, սակայն այս ժողովրդական հուզումները շուտով վերացվեցին արքայի (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշայի – Մ.Ֆ.)** անխղճ ուշադրության շնորհիվ, որը հոգում էր իբերական տիրույթներում անհրաժեշտ կարգի պահպանման մասին» (Դավթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 99):

⁴²⁵² «Գեորգի արքան (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.)** գրավեց... Շամբորը» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Դեմետրիք, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Եվ մեծն Իվանեն, օգնելով իր ազգական Չաբարեի որդի Վահրամին, գրավում է Շամբորը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 83):

⁴²⁵³ «Ապա Դայոց 665 թվականին Իվանե աթաբեկը պաշարեց Զարեք կոչված բերդը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 64):

⁴²⁵⁴ «Իվանեն գրավում է նաև Ռոտուն ու մերձակա դղյակները, թեև ոչ ամբողջը, քանի որ, երբ նրան տիրում էին Դայկազունները, Նշանապոյ բերդերը 43-ն էին, գյուղերը՝ 1.100-ը, վանքերը՝ 48-ը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 83):

⁴²⁵⁵ «Սինոպի գրավման հաջորդ ձմեռը սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Էլե-Կավուսը – Մ.Ֆ.)** հանգստացավ՝ ժամանակն անցկացնելով տարաբնույթ գվարձաններում: Գարնանը, սակայն, Սինոպ եկան խարսք հավաքողները՝ բողոքելով Լիֆուն թեզվորի անճշտապահության դեմ: Բեկերի խորհրդով Լիֆունի պատժելու նպատակով ձեռնարկվելիք արշավանքը հետաձգվեց մինչև աշուն: Երբ Լիֆունը լսեց սուլթանական զորքի էլենուն մասին, նա անչափ շփոթվեց, բայց այնուամենայնիվ որոշեց դիմադրել, քանի որ խորամանկ նկարեցում գործը կարգավորելու հնար չկար: Այդ ընթացքում սուլթանը մոտեցավ Ջինջալին, որը Լիֆունի ամենամեծը ամրոցն էր: Երեք օրում պարսպին պարսպախար մեքենաներով հարվածելուց հետո բնակիչները բանակցությունների մեջ մտան և առաջարկեցին հանձնել քաղաքը, եթե ևս երեք օրից թեզվորից օգնություն չգա: Սուլթանը համաձայնեց սպասել երեք օր և, քանի որ թեզվորը վճռականորեն հրաժարվում էր էլենի Ջինջալին օգնության, նրա բնակչությունը այն հանձնեց սուլթանին՝ պայմանով, որ թուրքերը ձեռք չեն տա ոչ իրենց, ոչ էլ իրենց կանանց, երեխաներին և զույգին» (Իբն Բիքի «Սելջուկ-նամե»):

⁴²⁵⁶ «Դայոց 665 թվականին... զորածոդով եղավ հազարացիների անօրեն ազգում, սրանք եկան ու գրավեցին Կապան կոչվող դղյակը: Այդ ժամանակ աստվածասեր թագավորը ժողովեց բոլոր քրիստոնյաներին, որոնք իր իշխանության տակ էին՝ ռաբիկներին, քաղաքացիներին ու գյուղացիներին, ինչպես նաև կրոնավորներին ու բախաններին՝ գալով մի վանք ու աղաչելով Աստծուց ներել իրենց մեղքերը: Այդ ընթացքում անօրենների գունդը հասել և ապստամբում էր սահմաններում ուր որ կարողանում էր: Այդ ժամանակ մեր քրիստոսասեր թագավորը իր բերդի Կոնստանդին գունդատարին սակավ զորքով նրանց դեմ ուղարկեց, որպեսզի չթողնեն մեր սահմանների ավերում: Այդ մասին իմացան անօրենները և դիմեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ անօրեններից շատերը տրակոտոր եղան ու կամեցան դառնալ իրենց բանակը: Տեղեկացավ այս ամենի մասին նրանց ամիրապետը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Էլե-Կավուսը – Մ.Ֆ.)**, վերցրեց իր մեծաքանակ զորքերը, գաղտագողի եկավ ու դարան դրեց զորքի ճանապարհին, որով սրանք անցնելու էին: Եվ ահա կոտորեցին նրանց, բազում մարդկանց ձեռքակալեցին ու իրենց աշխարհը գերության բռնեցին: Գերեցին Կոնստանդին գունդատարին այլ երկու իշխանների՝ Կիո-Սահակի ու մյուս Կոնստանդինի՝ Դեթում սեբաստոսի որդու, հետ միասին» (Գրիգոր Տառնսեցի «Հիշատակարան 1216 թվականին»):

«Դայոց 660 թվականին Ռումի սուլթան Բեկավուս իբն Խուրով Ընդի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Էլե-Կավուսից – Մ.Ֆ.)** ավելի հաղթական եղավ, քան իր նախնիները, և, բազում զորք ժողովելով, եկավ Դայոց թագավոր Լևոնի վրա ու հասավ Դայոց Կոկիսուն՝ պաշարելով Կապան կոչվող ամուր դղյակը: Նա երկար ժամանակ մարտնչեց, սակայն այդպես էլ չկարողացավ գրավել այն, իսկ այդ ժամանակ Դայոց արքա Լևոնը հավաքեց իր աշխարհի զորքը և շտապեց ելնել նրան ընդառաջ: Չորքի հրամանատար նա Նշանակեց պարոն Կոնստանդին Գունդատարին, որը իր բերդից էր: Սա վերցրեց զորքերի գնդերի սակավ մասը և ընկավ թուրքերի զորքի մի մասի վրա՝ կոտորելով բոլորին և գերելով նրանց գլխավորներին: Այդ

ժամանակ, իմանալով սուլթանի զորքի գալուստի մասին, սկսեցին աղաչել նրան հետ դառնալ և բավարար համարել ձեռք բերած հաղթությունը, սակայն նա չհամաձայնեց, համառեց և, քաջալերելով զորքին, առաջացավ: Սուլթանը, սակայն, մեծ ու լավ զինված զորքով նրա վրա ելավ, պարտության մատնեց իր դեմ ելած Գուլոստաթի զորքին, բռնեց նրան, ու հետև էլ պարոն Կոնստանդին Լամբրոնացուն և Կիր-Սահակին, իսկ այլ մեծամեծների էլ սպանեց: Հոկտեմբերի 1.000 պատերազմող այդք, իսկ սուլթանն էլ վերադարձավ Կեսարիա» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Լևոնի վրա հարձակեց Կոնիայի սուլթան Իգդեհլը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**)՝ Սելջուկների ցեղից: Նա, օգտվելով Լևոնի ծեր լինելուց և այն հակազմանքից, որ նա տառապում էր հողացավով, որից նրա ձեռքերն ու ոտքերը բռնվել էին, որոշեց արթալից փնտժ լուծել, քանի որ նա ճնշել էր իրեն ու իր ժողովրդից խլել Արակյիս, Լարանդա և Կեսարիա քաղաքները՝ սկզբում գրավել դրանք, իսկ հետո վաճառել իրեն: Այդ ժամանակ Լևոնը իր քեռի և Յայոց Գուլոստաթը Կոնստանդինին՝ Յեթումի որդուն, ինչպես նաև Կիր Սահակ Մագոսիացուն նշանակեց զորքերի հրամանատար, որից հետո նրանք Յայոց հեծելազորով ելան ու տեղակայվեցին Շողականի մոտի մի բարձունքում: Սուլթանը սկզբում եռանդով մարտնչում էր, որպեսզի տիրի դոլակին, սակայն Կապանի տեր պարոն Լևոնն ու այլ իշխաններ, որոնք պաշտպանում էին այդ ամրությունը, արտագրոհ իրականացրին, հարվածեցին թշնամուն և այրեցին նրա բարանետները: Ահա այս կերպ նրանք փրկվեցին, ինչպես հարիւր է քաջ մարդկանց: Այդ ժամանակ սուլթանը որոշեց իր զորքը հարթավայր իջեցնել: Նա շարժվեց և առավոտյան հասավ Շողականի հզորի վայրին: Պարոն Կոնստանդին Գուլոստաթին իր զորքով ելավ թշնամու դեմ, դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն պարոն Ադանի բանակը օգնության չեկավ, ընդ որում թուրքերը բավականին մեծաքանակ էին: Եվ ահա սուլթանը գերեց Յեթումի որդի պարոն Կոնստանդինին՝ Լամբրոնի տիրոջը, որը նրա աներն էր, Կիր Սահակ Սիկեացուն, Ազիլ Օլսիկացուն և մի քանի այլ իշխանների ու ասպետների: Յայոց զորքը պարտվեց: Գերիներին բերեցին սուլթանի մոտ, որը գտնվում էր Կապանի մոտակայքում: Այդ ժամանակ սուլթանը հայտարարեց, որ իրեն հերիք է այդ հաջողությունը, որից հետո հետ գնաց իր երկիր՝ այդպես էլ չգրավելով Կապանը: Նա հրամայեց շղթայել գերիներին և բանտ նետել: Նրանք գերոստան մեջ մնացին տարի և չորս ամիս, սակայն Լևոն արքան խղճաց նրանց, քանի որ նա ինքն էր մեծացրել նրանց բոլորին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 665 թվականին Ռուսի սուլթան Բեյկավուլը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) բազում զորքով եկավ Լևոնի թագավորության վրա և պաշարեց Կապանի բերդը: Լևոն թագավորի զորքը մարտնչեց նրա դեմ և սկզբում հաղթեց, բայց հետո անմտաբար պարոն սուլթանից, բանգի առանց թագավորի էր մարտի մեջ մտել: Այսպես նրանք հաղթվեցին և շատերը սրահար եղան, իսկ շատերն էլ գերի բռնվեցին: Սուլթանը արիացավ և բերդի պաշարումն ուժեղացրեց...: Յայոց 667 թվականին Բեյկավուլս սուլթանը պաշարեց Կապանի բերդը և բռնեց հայոց Կոստանդին գուլոստաթին, Լամբրոնի տեր Կոնստանդինին և Կիր-Սահակին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Զայ-Զավուս կոչվող սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք շարժեց ու արքայի վրա եկավ: Նա պաշարեց Կապան դոլակը, իսկ թագավորը քաջացավ ու նրա դեմ զորք ուղարկեց: Հորդը, սակայն, անմտացավ և արքային չստեց՝ մարտի մեջ մտնելով այլազգիների դեմ ու պարտվելով: Այդ կռվում շատերը սրահար եղան, այլք էլ կապվելով գերի տարվեցին, ընդ որում թշնամին, ներքևապես ուժեղանալով, ավելի ուժեղացրեց բերդի պաշարումը» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այս ամենից հետո Լևոնի վրա եկավ Ռուսի սուլթան Բեյկավուսն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) ու պաշարեց Կապան դոլակը, որտեղ բռնեց Յայոց իշխաններին և նրանց զորագլխին՝ պարոն Կոնստանդինին» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 665 թվականին Բեյ-Կավուս սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Կապան ամրոցը և գերեց Յայոց իշխան Կոնստանդին Գուլոստաթին, որը կոչվում էր ավագ պարոն, Կոնստանդինին՝ Լամբրոնի տիրակալի որդուն, Կիր-Սահակին, Մամազոտ բերդի տիրոջը և ուրիշներին...: Յայոց արքա Լևոնը իր գերված իշխանների ազատության գնի համար սուլթանին տվեց Լուլու և Լավագատ ամրոցները» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի Կոնիայի սուլթան Բեյ-Կավուլը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Կապան ամրոցը և գերեց Յայոց իշխան Կոնստանդին Գուլոստաթին, որը կոչվում էր ավագ պարոն, Կոնստանդինին՝ Լամբրոնի տիրակալի որդուն, Կիր-Սահակին, Մամազոտ բերդի տիրոջը և ուրիշներին...: Զրիստոսի 1218 թվականին Յայոց արքա Լևոնը, իր գերված իշխանների ազատության փոխարեն, սուլթանին տվեց Լուլու և Լավագատ ամրոցները» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 657 թվականին Յայոց արքա Լևոնը իր գերված իշխանների ազատության փոխարեն սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուսին – Մ.Ֆ.**) տվեց Լուլու և Լավագատ ամրոցները» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Փրկչական 1218 կամ Յայոց 664 թվականին սուլթան Զաբայուզը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Կապան բերդը» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո տեղի ունեցավ հանդիպումը Լիֆոնի բանակի հետ: Մարտի նախորդ օրը Էմիր ի-մեջլիսը մի քանի ռազմիկների ուղեկցությամբ հետախուզության իրականացրեց, սակայն գիշերով շրջապատվեց թշնամիների կողմից և հակառակորդի գերակշիռ ուժերի դեմ միայն մեծ դժվարությամբ դիմացավ մինչև առավոտ: Եվ ահա, երբ յուրայինները փրկեցին նրան, նա սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուսից – Մ.Ֆ.**) թույլտվություն խնդրեց հարձակվել հայերի վրա միայն իր տրամադրության տակ եղած ընտրյալ զորքով: Մարտը ձգվեց ողջ օրը, սակայն երկուսն էլ կոչվեցին խոլով թուրքերը առավելության հասան: Լիֆոնը փախավ և թաքնվեց ինչ-որ շատ ամիսացված քաղաքում: Թուրքական զորքերը մեկ շաբաթ թափառեցին Յայաստանում, փնտրելով թեգվորին և թալանելով երկիրը, որից հետո, տարվա անձրևային ժամանակը վրա հասնելու պատճառով, հրաման ստացան նահանջել: Ավարը այնքան մեծ էր, որ գեղեցիկ ստորուկը կամ ստրկուհին Կեսարիայում արժեին 50 աքջա, կովը՝ 2, իսկ 5 ոչխարը՝ 1 աքջա: Սուլթանը մինչև զարոն զորքը ցրեց տներով, իսկ ինքը մնաց Կեսարիայում ձմեռելու: Երբ սուլթանը հրամայեց նահանջել Յայաստանից, Լիֆոնը ելավ այն ամրոցից, որտեղ ապաստանել էր, և որոշեց սուլթանի մոտ դեսպանություն ուղարկել՝ իր անճշտության համար ներողություններով և առաջարկով այսուհետ վճարել կրկնակի խարաջ ու ամեն տարի սահմանվածից ավել 500 ռազմիկներ ևս տրամադրել՝ լիակատար զինվածությամբ: Օգտվելով մի քանի բեկերի միջնորդությունից՝ Լիֆոնը հաշտվեց սուլթանի հետ, որը համաձայնեց ծանաչել նրան Սիսի թեգվոր՝ պայմանով, որ վերջինս լիովին վճարի չվճարածը և այսուհետ ամեն տարի վճարի 20.000 ոսկերդամ՝ չհաշված նվերները: Նման որոշմանը սուլթանը Լիֆոնի մոտ ուղարկեց Չիյադ-է-Դին Ղարա-Արսլանին: Լիֆոնը նրան պատվով համաձայնեց, համաձայնության տվեց առաջարկված պայմաններին և իր հերթին դեսպանություն ուղարկեց սուլթանի մոտ, որը նվերներ բաշխեց դեսպաններին ու բանտից ազատեց գերված հայ բեկերին՝ նաև նրանց նվերներ բաշխելով» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-Նամե»):

⁴²⁵⁷ «Լևոն արքան, երբ լսեց իր զորքերի կոտորվելու և իշխանների բռնվելու մասին, առավ իր զորքերը և արշավի ելավ Ռուսի աշխարհի դեմ՝ բերելով անթիվ ավար, որը նման էր ծովի ավազի: Դրանից թիչ ժամանակ անց, սակայն, նա հաշտվեց սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուսի – Մ.Ֆ.**) հետ, տվեց Լուլուա բերդն ու ազատեց իր բռնված բոլոր իշխաններին, ընդ որում նա խոստացավ սուլթանին նրան ծառայության ամեն տարի 300 հոգի տալ և հնազանդվել նրան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Իսկ Լևոն թագավորը ամենևին էլ չտիրեց այդ ամենից, այլ հավաքեց իր զորքերը և ուրիշ կողմից ներխուժեց Ռուսի երկիր՝ սաստիկ ավարի ենթարկելով սուլթանի աշխարհը: Նրանք մեծաքանակ ավար ձեռք գցեցին և ուրախությամբ հետ եկան, իսկ սուլթանն էլ (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, գնաց իր աշխարհը, երդումով խաղաղություն կնքեց թագավորի հետ և սեր հաստատեց, ըստ որի Լևոնը տալիս էր Լուլուան ու ազատում իշխաններին և մնացած գերիներին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Լևոն արքան, վերցնելով իր զորքերը, ասպատակեց Գամիաց աշխարհը և այնտեղ բազում ոճիրներ գործեց, ավար ձեռք գցեց ու դարձավ Կիլիկիա: Լսեց այս մասին Զաբայուզը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուլը – Մ.Ֆ.**), թողեց Կապան և թագավորի երկիրն ու ամոթով դարձավ իր աշխարհը, որից կարճ ժամանակ անց հետ դարձրեց իշխաններին և սեր ու երդում հաստատեց Լևոնի հետ» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Սրանից հետո էլ, սակայն, արքան չտիրեց ու վատ բան չմտածեց, այլ, ժողովելով մնացած ուժերը, ասպատակեց Գամիոցը և սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուսի – Մ.Ֆ.**) աշխարհը՝ գերեվարելով ու բազում ավարով հետ դառնալով: Լսեց այս լուրը այն չարը և իր աշխարհը հեռացավ, որտեղ արքայից երդում վերցրեց ու գերիներին հետ տվեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Յայոց 668 թվականին Լևոնը գերիյաների համար տվեց Լուլուան, Իսավրիա գետը և անառիկ Լավագատը ու ազատեց իր իշխաններին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոն թագավորը, սակայն, թողեց այն և մեկ այլ կողմից արշավեց նրա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կավուսի – Մ.Ֆ.**) երկրի վրա: Նա սաստիկ ավերեց այն, որից հետո նրանք սեր հաստատեցին: Այդ ժամանակ էլ նա տվեց Լուլուան և փրկեց իր իշխաններին» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ սեյցուկ սուլթան Իզ-Էդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուրը – Մ.Ֆ.) հայերից խլեց Լուլու ամրոցը: Եվ ահա իբև Լևոնը Բաղրասը տվեց տաճարի ասպետներին և իր եղբորորդուն Նշանակեց Աստիոքի կառավարիչ, ինչից հետո վերադարձավ տուն՝ վախճանալով Իզ-Էդ-Դին Զեյ-Կափուրի սեյցուկներին» (իբև Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուրը – Մ.Ֆ.) հայերից գրավեց Լուլուան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

⁴²⁵⁸ «Հայոց 667 թվականին փետրվարի 14-ին՝ Աստծո մկրտման օրը, Լևոնը խորամանկությամբ և իմաստությամբ տիրեց Աստիոքին, քանզի, չկարողանալով տիրել քաղաքին պատերազմով, նա շռայլ նվերներով ու կոչերով իր կողմը գրավեց որոշ իշխանների, որոնք գիշերով բացեցին դարպասները և դրանցով Լևոնի մեծաքանակ զորքը ներս խուճեց: Նա զբաղեցրեց բոլոր դարպասները և գրավեց պարիսպների աշտարակները, իսկ քաղաքի փողոցներն էլ լցվեցին զորքով: Քաղաքի բնակչություն, սակայն, չգիտեր այդ մասին և, առափնյայի տեսելով զորքը, զարմացած մնաց ու ոչինչ չկարողացավ անել: Այդ ժամանակ պատրիարքն ու բոլոր իշխանները վերցրեցին Լևոնին ու Ռուբենին (Աստիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայսնոնդին (1216-1219) – Մ.Ֆ.) և տարան սուրբ Պետրոսի տաճար, որտեղ Ռուբենին օծեցին Աստիոքի պրինց ու բոլորը երդվեցին ենթարկվել նրան որպես երկրի տիրակալ: Իրենց հերթին նրանք, որոնք ամրացել էին միջնաբերդում, մի քանի օրից ևս հանձնվեցին և եկան պրինց Ռուբենի ուղեք, այն դեպքում, երբ Լևոնը ուրախությունից փայլում էր: Նա ուրախ էր այդ հաջողության համար, որն աստված էր նրան տվել: Այն ևս մարդիկ, որոնց նա առաջ ենթարկվում էին, հիմա իրեն էին ենթարկվում: Արքան շատ ուրախ էր Ռուբենի համար, քանզի սա գեղեցիկ էր, բարձրահասակ, խաբույշա՝ ոսկե թելերը մագերի մեջ, հիանալի հեծյալ, տոհմիկ, զուսպ և շռայլ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա այժմ, ինչպես ազգիս սովորությունն է, ամեն ոք գնեթով ինքն առաջացավ ու չհավանեց մյուսներին: Արյունահեղություն եղավ շատ տեղերում, գավառներ ու գյուղեր բանդվեցին և եկեղեցիներ ավերվեցին» (Ստեփանոս Պայասցի «Հիշատակարան 1216 թվականի»):

«Սա գրվեց Հայոց թագավոր, Մեծն Լևոնի օրոք, որը հենց այս օրերին տիրեց Աստիոքին» (Վարդան Գրիչ «Հիշատակարան 1216 թվականի»):

«Այս օրերում հաղթական Լևոն թագավորը գրավեց Աստիոքի մեծ մայրաքաղաքը Աստիոքը» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Լևոնը գրավեց Աստիոքը և այնտեղ հաստատեց իր որդեգրին, որին սկսեցին պրինց Ռուբեն (Աստիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայսնոնդին – Մ.Ֆ.) կոչել» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը իր թագավորության քսանմեկերորդ տարում գիշերային գրոհով գրավեց Մեծն Աստիոքը և այնտեղ պրինց հաստատեց իր եղբոր թոռ Ռուբենին (Աստիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայսնոնդին – Մ.Ֆ.)» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 667 թվականին Հայոց Լևոն արքան գիշերային դավով գրավեց Աստիոքը: Աստիոքը տվեցին Ռուբեն բրինձին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 667 թվականին Հայոց արքա Լևոնը դավաճանության շնորհիվ գրավեց Աստիոքը և այնտեղ իշխան կարգեց Ռուբենին՝ իր եղբոր թոռանը (Աստիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայսնոնդին – Մ.Ֆ.)» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ պրինց Բոհեմունդը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուառտեցուն – Մ.Ֆ.) մահացավ և թողեց Ռուբեն անունով մի թոռ (Աստիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայսնոնդին – Մ.Ֆ.), որ նրա որդին ունեցել էր Հայոց արքայի եղբայր Ռուբենի աղջկանից: Եվ ահա, քանի որ իշխանությունը ըստ օրենքի այս Ռուբենին էր պատկանում, նրա հորեղբայրը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուառտեցուն – Մ.Ֆ.) հանդգնություն ձեռք բերեց և պայթարի մեջ մտավ: Այդ ժամանակ Հայոց արքա Լևոնը՝ Ռուբենի եղբայրը, քանի որ Ռուբեն Ֆրանկը իր եղբոր աղջկա տղան էր, զայրացավ, եկավ Աստիոք և ստիպեց քաղաքին նրան հավատարմության երդում տալ» (Բար-Յեթերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 612 թվականի Շաբան ամսի 23-ին, երկուշաբթի օրը իբև Լավուներ հարձակվեց Աստիոքի վրա, գրավեց այն և հանձնեց իր բեռնորդուն: Սրա պատճառն այն էր, որ այդ ժամանակ իշխողի (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուառտեցուն – Մ.Ֆ.) հայրը՝ պրինց Ռայսնոնդ Ավադը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուառտեցուն – Մ.Ֆ.) երկու որդի ուներ: Նրանցից մեկը ինչպե՞ս Բայսնոնդին էր, ինչու՞մ էր այնտեղ, իսկ մյուսի անունը Ռայսնոնդ էր: Հոր հավանությունը հենց նրա կողմն էր, ուստի և Նշանել էր նրան իբև Լավուների դստեր հետ, և ապա՝ ամուսնացրել նրա հետ: Հետո նա թագավորությունը նրան էր կտակել և իր ժողովրդին ճանաչել տվել նրան, բայց այնպես էր պատահել, որ Ռայսնոնդը կատաղության հիվանդանալով մահացել էր դեռ իր հոր կենդանության օրոք: Նա իբև Լավուների բողոքից մի որդի էր ունեցել, որի անունը Ռուբին էր (Աստիոքի դքսության սպայազ Ռուբեն-Ռայսնոնդը – Մ.Ֆ.): Իբև Լավուներ դիմեց դեպի Աստիոք՝ իր հետ տանելով իր բողոքն ու նրա որդուն: Այդ ժամանակ Բայսնոնդը սպանել էր Աստիոքի պատրիարքին, քանի որ վերջինս բացեցիքաց աջակցում էր Լավուին և կողմ էր, որ գահը ժառանգի Ռուբինը: Իր հերթին իբև Լավուներ ստացել էր Աստիոքի պատրիարքի նամակն այն մասին, որ թագավորությունը պատկանում էր նրա բեռնորդուն: Այս նամակը նա նրան Բայսնոնդին էր ուղարկել, և, երբ Բայսնոնդը ստացել էր այն և ծանոթացել բովանդակությանը, ասել էր. «Սա իմ թագավորությունն է և այն իմ ձեռքում է»: Ապա պատրիարքին միջնաբերդ էր բարձրացրել և խեղդել» (Իզ-Էդ-Դին իբև Շադդադ «Աստիոքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Իբև Լևոնը մինչ այս գրավել էր Աստիոքը և Հայեայի սուլթանը խիստ անհանգստացած էր այս մոտիկությունից, քանի որ գիտեր, որ իբև Լևոնը պայմանավորվածություններ ունի իր հորեղբոր (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.Ֆ.) հետ» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատրնիր»):

«Այդ տարվա Շավալ ամսին Հայաստանի թագավոր իբև Լևոնը գրավեց Աստիոքը և լավ վերաբերվեց այս քաղաքի բնակչությանը: Իշխանը, ով մինչ այդ իշխում էր այնտեղ (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուառտեցուն – Մ.Ֆ.), դաժան ու անարդար մարդ էր: Հայոց թագավորն ազատ է արձակեց այնտեղ պահվող մեծ թվով մահվեղական գերիների և նրանց հետ ուղարկել Հայեա: Սա սուլթան ալ-Մալիք ալ-Չահիրին դրոշմ հաշտություն կնքել նրա հետ» (իբև Վասիլ «Էյուբյանների պատմությունը»):

«Հիջրի 612 թվականի Շավալ ամսի 24-ին, կիրակի օրը Լավինը խլել է Աստիոքը ֆրանկներից» (Սիբտ իբև ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

⁴²⁵⁹ «Նույն այդ թվականին Ռուսի թագավոր Իզ-Էդ-Դին Զեյկափուս իբև Զեյխտսուրով (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուրը – Մ.Ֆ.) քաղաքը գրավելու մտադրությամբ շարժվեց դեպի Հայեա: Նրա հետ էր ալ-Աֆդալ իբև Սալահ-Էդ-Դին Յուսուֆը: Այս արշավանքի պատճառը հետևյալն էր: Հայեպոլս կային մեծ չարության տեր և մարդկանց վրաստելու շատ հալածիչներ: Եվ ահա սրանք Հայեայի իշխան ալ-Մեյիք ալ-Չահիր իբև Սալահ-Էդ-Դինին բաներ ասացին նրա հպատակների մասին ու դրանով իսկ առաջացրին տիրակալի զայրույթը: Հայեացիներն իրենց հերթին տիրել էին այս երկու մարդկանց գործողություններից: Երբ ալ-Չահիրը մահացավ և Շիհաբ-Էդ-Դին Տուրքիլը իշխանություն ստացավ, նա հեռացրեց ոչ միայն այս մարդկանց, այլև մյուսներին, ովքեր նույն կերպ էին վարվում: Նա փակեց այս դուռը նրանց համար, ովքեր այդպես էին վարվում, և թույլ չտվեց դժբախտությանը մոտենալ այս վարպետների որևէ մեկին: Եվ ահա, երբ երկու այս քրիկները տեսան, որ իրենց վարկը ընկնում է, մնացին իրենց տներում, բայց բնակչությունը սկսեց նրանց դեմ անկարգություններ հրահրել ու չարչարել՝ սպառնալով նախկինում իրենց հասցրած վնասի համար: Այս պայմաններում սրանք վախեցան, հեռացան Հայեայից և շարժվեցին դեպի Զեյկափուս: Եվ ահա նրանք Զեյկափուսի մեջ Հայեպոլս գրավելու ցանկություն ներարկեցին և համոզեցին, որ, հենց որ նա շարժվի դեպի այս քաղաքը, ոչ ոք չի համարձակվի դիմադրել նրան ու նա կդառնա նրա տերը, իսկ քաղաքը գրավելն էլ շատ հեշտ կլինի: Երբ Զեյկափուսը կայացրեց այս որոշումը, սակայն, իր իշխաններից լավատեղյակ մարդիկ նրան խորհուրդ տվեցին և ասացին. «Նա բեզ չի հաջողվի, քանի բեզ հետ չունենաս Էյուբի ընտանիքից որևէ մեկին, ով հաճույթով կհպատակեցի բնակչությանը, երկիրն ու նրա բանակը: Ահա Աֆդալ իբև Սալահ-Էդ-Դինը, ով ենթարկվում է քո իշխանությանը: Տեղին կլինի, որ դու վերցնես նրան բեզ հետ և պայմանագիր կնքես նրա հետ այն երկրների վերաբերյալ, որոնց վրա դուք կդառնաք տեր: Զանի դեռ նա քո ընկերությունում է, բնակչությունը բեզ կհնազանդվի և ձեռ ուզածը ձեռ համար հեշտ կլինի»: Եվ ահա Ռուսի սուլթանը մարդ ուղարկեց Սուսեշաբ ալ-Աֆդալի մոտ, նրան մեծ պատվով դիմավորեց ու հրամայեց մեծ բանակությամբ ձեռ, վրաններ, գեյթեր և այլ բաներ տալ նրան: Նա նաև ասաց, որ, եթե հաջողվի, քաղաքը կպատկանի ալ-Աֆդալին, որը կճանաչի իր դաշնակցի գերակայությունը, ում անունով ողջ տարածքում ուրբաթօրյա բարոզ կկարդացվի: «Դրանից հետո», ասաց նա, «մենք կգնանք Միջագետք և այն, ինչ նվաճենք ալ-Մեյիք ալ-Ալ-Ջահինի պատվանդանից, ինչպիսիք են Ջազիրայում գտնվող հառանքն ու Ուռհան, կմնան Զեյկափուսին»: Այս պայմանագրի կատարումը երաշխավորվեց երդումներով: Եվ ահա գործերը հավաքվեցին ու երթի ելան: Երկու դաշնակցի իշխանները վերցրին Ռաբան ամրոցը և ալ-Աֆդալը տիրեց այդ վայրին: Այդ ժամանակ տեղի բնակչությունը սիրեց դաշնակցի կառավարիչներին» (իբև ալ-Ասիլ «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի երկրի սեյցուկ սուլթան ալ-Մեյիք ալ-Ղալիբ Իզ-Էդ-Դին Զեյկափուսը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուրը – Մ.Ֆ.) դեսպանություն ուղարկեց Հայեայի սուլթան ալ-Մեյիք ալ-Չահիրի մոտ, որպեսզի խնդրի, որ նա գա և գտնի իրեն Մարաշում, իսկ այնուհետև շարժվի իբև Լևոնի դեմ՝ նվաճելու համար Աստիոք քաղաքը: Ալ-Մեյիք ալ-Չահիրը ուրախությամբ օգտվեց այս առիթից՝ հարթելու համար Հայոց թագավորի իշխանությանը: Եվ ահա որոշվեց, որ սուլթան Իզ-Էդ-Դինը Մարաշով ներխուժի, իսկ Ալ-Մեյիք ալ-Չահիրն էլ Դամասկոսի, Համալայից և Դեմսի գործերով հարձակվի Դարբասկով: Հայեայի սուլթանը հավաքեց իր զինվորներին, փող բաժանեց նրանց և Ադր-առ-Ռահման ալ-Մանջիի միջոցով իր համաձայնությունը փոխանցեց Իզ-Էդ-Դինին: Մինևնույն ժամանակ նա մարդիկ ուղարկեց իր հորեղբայր, Եգիպտոսի սուլթան ալ-Մեյիք

այլ-Ադիլի (Ելուբյանների սուլթանության սուլթանն այլ-Ադիլի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ հարցնելու, թե ի՞նչ պետք է անել այս դեպքում: Սուլթանը, սակայն, խորհուրդ տվեց նրան չմիաժողովել իր գործերը Ռուսի երկրի իշխանի գործերի հետ՝ քաջատրեյով նրան, թե դրանով ի՞նչ դժբախտություն կստեղծի իր համար: Միևնույն ժամանակ նա հորդորեց նրան նախընտրել իրեն շրջվել դեպի իր կողմը: Այս պատասխանը մեծ տարակուսանք առաջացրեց Յալեայի սուլթանի մոտ, մասնավորապես այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբ-Իզ-Էդ-Դին Զայկավուլը նրան անընդհատ հաղորդումներ էր ուղարկում, որպեսզի ինքն ինքն իր պարտավորությունների մասին և համոզի գալ: Այդ ընթացքում այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբը նաև ստացավ Յայաստանի թագավոր իբն Լևոնից, որտեղ վերջինս իրեն անվանում էր այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբի մամլուլը և ինքն ինքն էր, որ երբեք նրա նկատմամբ թշնամաբար չի վարվել և միշտ ընդդիմանացել է իր թշնամիների խորհուրդներին, ովքեր հորդորել են իրեն օգտվել սուլթանի դժվարություններից՝ նրա համար էլ ավելի մեծ դժվարություններ ստեղծելու համար: Այս նամակին գրագիտեց Յայոց իշխանը նրան շատ թանկարժեք նվերներ ուղարկեց: Այս մոտեցումը ստիպեց այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբին ավելի քիչ վատ տրամադրություն զգալ իբն Լևոնի նկատմամբ: Ռուսի երկրի սուլթանը, իմանալով այս մասին, Յալեայ ուղարկեց բանակի իր բաղին, որը միաժամանակ նաև Աղշեր բաղաթի բաղին էր, որպեսզի Յալեայի սուլթանին տեղեկացնի, որ ինքը գտնվում է Մարաշում և որ ինքը միայն սպասում է, որ նա սկսի ռազմական գործողություններ, ընդ որում իր գործերը ոչնչացրել են Յալեայից կախված գյուղերում բնակվող որոշ հայերի: Այս դեպքում սուլթանը, սակայն, բոլորովին այլ արդյունք տվեց, սակայն, բան անկալում էր Իզ-Էդ-Դինը, բանգի այս լուրը մեծապես զայրացրեց այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբին, ով ի վերջո որոշեց հետևել իր հորեղբայր Եգիպտոսի սուլթանի խորհրդին» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Յիջի 615 թվականին Ռուսի տիրակալ Զեյկավուլը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբի ուղեկցությամբ արշավի ելավ՝ փորձելով գրավել Յալեայը: Այս նախաձեռնությանը նրան խրախուսել էր այն փաստը, որ մի շարք եմիրներ ցանկանում էին նրան որպես իրենց կառավարիչ ունենալ: Նրանցից մի բանիսը գրել էին նրան և նա նրանց դիպվածներ էր ուղարկել: Նրանց թվում էր Ալամ աղ-Դինն այլ-Խաթը, որին նա ֆերման էր շնորհել Աբուստանի համար: Այս եմիրները, օգտվելով այն փաստից, որ այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբը զբաղված էր ֆրանկների դեմ կռվելով, դաշինք կնքեցին Ամիրի արքայազնի և այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբի հետ: Ինչ պետք էր սուլթանին և Զեյկավուլին դեմ: Այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբը գրեց իր որդուն՝ այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբին, հրամայելով նրան իր բանակով գնալ Յալեային օգնության: Նա նրան փող ուղարկեց, իսկ Յեմսի արքայազնն այլ-Մեյիբեյի և այլ-Մուհամմադին տեղակայեց ֆրանկների կողմը: Այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբը ծանապարհ ընկավ և ծանապարհ խիստ Յալեայում՝ Մաշ-Դաքիբում: Եմիրները դուրս եկան նրան դիմադրելու և հարգանքի տուրք մատուցելու: Նա երդումներ տվեց նրանց և պատվով զգեստներ նվիրեց: Այդ ժամանակ արաբների եմիր Մալիկ շատ մեծ զորքով եկավ այն արքայազնի մոտ: Արաբները մեծ վնաս հասցրին Յալեային, բայց այլ-Մեյիբեյի և այլ-Ղալիբը սիրաշահեց նրանց, բանի որ նրանց կարիքն ուներ: Այդ ժամանակ Ալամ-աղ-Դին-Ղալիբը լքեց Դարպասկը, գնաց Ռուսի երկրի կառավարիչի մոտ և բարձրացրեց ապստամբության դրոշմը: Նախ-աղ-Դին-Ալթուն-Բուղան իր հերթին Բեհեսնիից եկավ նրան միանալու, ինչից հետո Ռուսի սուլթանը գրավեց Մարգարանը» (Զեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի երկրի սեյդուկների տիրակալ այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբ Զայ-Կավուլն իբն Զայ-Խուրով իբն Խիվ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) կոչ արեց այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբի և այլ-Ղալիբ-Նուր-Էդ-Դին Ալի իբն սուլթան Սալահ-Էդ-Դին Յուսուֆին՝ գալ և մտնել իր հովանու տակ: Ելուբյան իշխանը գտնվում էր Սումայաստում, որտեղ նա խոտբա էր կարդում այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբի անունով: Երբ նա եկավ, Ռուսի երկրի սուլթանը նրանց ցույց տվեց բոլոր պատիվները ու զգալի բանակի գումար, ձիեր, զենքեր և այլ իրեր նվիրեց: Երկու իշխանները երդվեցին հարձակվել և նվաճել Յալեայի թագավորությունը՝ պայմանով, որ այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբը Յալեայը, ինչպես նաև իր ուզած բոլոր վայրերը, որոնք կգտնվեին տա այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբին, բայց նաև՝ որպեսզի խուլթա կարողացվի Ռուսի երկրի սեյդուկ իշխանի անունից, իսկ այլ-Ղալիբն էլ իրեն ծանաչի որպես նրա ենթակա: Երբ այս պայմանագիրը կնքվեց, նրանք շարժվեցին դեպի արևելյան գավառները՝ գրավելով Խառանը, առ-Ռոհան, ինչպես նաև այլ բաղաթներ: Այնուհետև երկու կառավարիչները արշավեցին դեպի Ռաբան, գրավեցին այն և այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբը տիրեց դրան, ընդ որում այս բաղաթի բնակիչները գնացին այլ-Մալիբեյի և այլ-Ղալիբի՝ Ալ-Ղալիբի հանդեպ ունեցած սիրո պատճառով» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլային սուլթանների»):

«Եվ ահա բանակի հեծելազորի ու հետևակի գլխավոր հրամանատար Նասրեդինին հրաման տրվեց հավաքել Մալաթիայի ու Միվասի ուժերը, որպեսզի դրանք մարտի տակի Յայաստանի ուղղությամբ: Յայատարվեց, որ գործը պետք է հավաքվի Ալբիստանի մոտակայքում: Զսան օրվա ընթացքում ողջ երկրով մեկ անլիվ ռազմիկներ հավաքվեցին, որից հետո անկա ուժերին միանալու համար սուլթանն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) ինքն էլ իր ջեպիսով մեկնեց Ալբիստանի ուղղությամբ: Երբ տեղ հասան՝ Իզեդին Զեյկավուլն ընդհանուր խնջույք կազմակերպեց, որտեղ կային ներկայացուցիչներ երկրի բոլոր կողմերից հավաքված ամեն մի ջոկատի ռազմիկներից, և նա զոհ մնաց այդ ամենից: Որոշ ժամանակ անց՝ հաջորդ օրը, նա խորհրդակցություն հավաքեց և սկսեց բնարկել այն հարցը, որ ծանապարհով է ճիշտ հետազայում առաջանալ: Եվ ահա գտան, որ Մարգարանից, Ռաբանից և Թեբաշարից լավ այլ ծանապարհ չկա, բանգի իրոք դա ամենալավ ծանապարհն էր, որ Ալբիստանից տանում էր Յալեայ: Եվ ահա ռազմիկները սկսեցին առաջանալ այդ ուղղությամբ և Ռաբանը գրավվեց երեք օրում: Այն գրավելուց հետո հանձնեցին Նասրեդինի տիրապետությանը» (իբն Բիբի «Սեյդուկ-Նամե»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի կառավարիչը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) ներխուժել էր Յալեայի երկրի և գրավել նրա մի բանի շրջանները» (իբն Թադրիբիբի Աբու այլ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ տարին սուլթան Զեյկավուլը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.), հավաքելով իր զորքերը ու նաև օգնական ուժեր ստանալով Յայոց թագավորից, եկավ դեպի Յալեայի երկիրը, մոտեցավ Ռաբանին և գրավեց այն» (Իսախան Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Լևոնը Արասու գավառը գրավեց» (Կահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Այդ տարի Բեթ-Ռոմանիայի տեր Իզեդին Զեյկավուլը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) ազատորեն ձգտում էր իշխել Յալեայի վրա, բանգի տեսնում էր, որ այն լիարժեք տիրոջ ձեռքում չէ և այնտեղ տիրություն է անում մի երեխա: Եվ ահա նրա իշխանները խորհուրդ տվեցին նրա, որ նա կկարողանա հեշտությամբ տիրել այդ բաղաթին, եթե իր հետ վերցնի Սամոսատի տեր Մեյիբեյ-Աֆղալ իբն Սալադինին և խոստանա, որ կօգնի նրան թագավորել իր երկրի գահին՝ աջակցելով վերջինիս, բանի որ հենց նա է հանդիսանում Սալադինի (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դին - Մ.Ֆ.) ավագ որդին և նրա իրավունքները իր եղբայրները ոտնահարել են: Եվ ահա սուլթան Իզեդինը մարդ ուղարկեց, Սամոսատից վերցրեց Մեյիբեյ-Աֆղալին, նրան ոսկի, հագուստներ, շատ ձիեր ու զրահներ տվեց, որից հետո պատրաստվեց նրա հետ միասին շարժվել Ասորիի վրա՝ պայմանով, որ հաջողության պարագայում իրեն պետք է անցնեն Յալեայի ու Բեթ-Նահիրի երկրում գտնվող բոլոր երկրները: Եվ այսպես նրանք գործ հավաքեցին և առաջին հերթին մոտեցան Այնթապին, որը հանձնվեց Մեյիբեյ-Աֆղալին: Դրանից հետո նրանք առաջացան դեպի անադիլ Բաշիր և պաշարեցին, սակայն, այն բանից հետո, երբ վերջինս հանձնվեց, Իզեդինը չտվեց այն Մեյիբեյ-Աֆղալին և սա վիրավորվեց, ընդ որում հանձնվելու մասին զղջացին նաև հանձնավորները» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնտեղից նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) գնաց դեպի Թեբաշար և Այնթապ ու դրանք ևս գրավեց» (Իսախան Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Դրանից հետո Զեյկավուլն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) ու այլ-Աֆղալը վերսկսեցին իրենց երթը Թե-Բաշիրի ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր այդ բաղաթի իշխան իբն Բադր-Էդ-Դին Դուլերիմ Ալարուկը: Նրանք պաշարեցին նրան այնտեղ, սեղմեցին նրան և գրավեցին նրա բերդը: Զեյկավուլը, սակայն, այն պահեց իրեն և չտվեց այլ-Աֆղալին: Այդ ժամանակ վերջինս վախճալով այս պահվածքից և ասաց. «Սա դավաճանության սկիզբն է»: Նա վախճնում էր, որ, եթե Զեյկավուլը գրավի Յալեայը, նույն կերպ կվերաբերի նաև դրան, այնպես, որ նա ինքը կվերաբերի իր ընտանիքը, բայց՝ ի շահ ուրիշի: Այդ պատճառով էլ այլ-Աֆղալի վնասակարությունը սառեց և նա թողեց այս ձեռնարկը: Այդպես էին մտածում նաև տեղի բնակիչները, ովքեր մինչ այդ ենթադրում էին, թե այլ-Աֆղալը դառնալու է երկրի տերը և իրենց վիճակն ավելի լավ է լինելու: Երբ նրանք տեսան, սակայն, որ ամեն ինչ լիվի այլ տեսք ունի, թեպետև նրանք» (իբն այլ-Ասիր «Լիվալատար պատմություն»):

«Այնուհետև Զեյկավուլը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կավուլը - Մ.Ֆ.) գնաց Թեբաշար, որն այդ ժամանակ Բադր-աղ-Դին-Դիլերիմի որդու ձեռքում էր: Նա ծանապար խիստ այս վայրի առջև, պաշարեց այն և գրավեց, բայց այլ-Մեյիբեյի և այլ-Աֆղալին չտվեց իր նվաճած բաղաթներից ոչ մեկը: Գնաց այդ ժամանակի երև, որ այս իշխանը հասնովեց իր նկատմամբ Ռուսի սուլթանին ունեցած չար մտադրությունների մեջ: Այնտեղից Զեյկավուլը արշավեց դեպի Մենբաջ, որի բնակիչները նրա առջև բացեցին դարպասները: Այս բաղաթի եմիրները շարքում էր Սալիմ աղ-Դինն այլ-Մենբաջի անունով մի մարդ, որը կողմնակիցներ ուներ Մենբաջ բաղաթում: Նա նրան վստահեց բաղաթի կառավարչությունը և վերջինս սկսեց վերանորոգել պարիսպները ու վերականգնել դրանք՝ ղեկավար լավ վիճակում» (Զեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի երկրի սեյզոնների տիրակալ ալ-Մալիբ ալ-Ղալիբ Զայ-Կալուս իբն Զայ-խուրով իբն խիճ-Արլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսը – Մ.Ֆ.**) և Ալ-Աֆդալը շարունակեցին իրենց եղբւր և մոտեցան Թէյ Բաշիր միջնաբերդին, որը պաշարեցին և գրավեցին: Ռուսի երկրի սուլթանը, սակայն, այն չհանձնեց ալ-Աֆդալին, ինչպես պայմանավորվել էր, այլ, ընդհակառակը, այնտեղ տեղավորեց մի Նալիբ, որը կկառավարեր նրա անունից: Դա ստիպեց ալ-Աֆդալին լքել սուլթանի դաշնակցությունը և նրա բարեկամությունը սեյզոնների հետ զգալիորեն սառեց, բանգի նա հասկացավ, որ սա իր դաշնակցի դավաճանության սկիզբն էր: Միաժամանակ այդ երկրի բնակչությունը նույնպես եղան թեթեջ Ռուսի սուլթանի գործին» (Մակրիզի «Դասականություն Եգիպտոսի և մավրլան սուլթանների»):

«Դրանից հետո Մարաշի բեկ Նասրեդինը սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսի – Մ.Ֆ.**) մեծաբանակ զորքով մոտեցավ մյուս ամրոցին, թեև գործն այստեղ կարգավորելու համար պահանջվեց տասն օր: Գործը հաջողության չէր հասնում և ահա սուլթանը հրամայեց կտրատել ամրոցի մոտակայքի բոլոր խաղողի տունները, իսկ մարդիկ էլ, որոնք սրանց տերերն էին և ամրոցում պահակություն էին անում, դիտարկում էին այդ տեսարանը: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ այդ երկրում հիշատակված ծառերը ապրուստի հիմնական միջոցն էին հանդիսանում և դրանք կացնահարեցն դրանց տերերին մեծ վնաս էր պատճառում: Եվ ահա ամրոցի կայազորից ի վերջո մարդ եկավ սուլթանի մոտ և հարցրեց, թե ի՞նչ պետք է արվի, որ այդ ամենն իր վերջը գտնի: Այդ ժամանակ կողմերը համաձայնության եկան և ամրոցն ի վերջո հանձնվեց: Դրանից հետո սուլթանը պատանդներ վերցրեց, ամրոցում հաստատեց իր մարդկանց և ամրոցում կարդացվեց սուլթանի անունը» (Իբն Բիբի «Սեյզոն-Նամե»):

«Երբ սեյզոնի սուլթանն ալ-Սեյիբ ալ-Ղալիբ Իգ-Էդ-Դին Զայկալուս իբն Զայ-խուրովը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսը – Մ.Ֆ.**) ալ-Սեյիբ ալ-Աֆդալ իբն ալ-Սեյիբ ան-Նասիր-Սալահ ադ-Դինի հետ իր արշավն իրականացրեց Ատրիքի դեմ, նա Զայեայի կառավարիչ, սուլթան ալ-Սեյիբ ալ-Չահիրից գրավեց Թէյ-Բաշիրը, որի ղեկավարն այդ ժամանակ իբն Բադր-Էդ-Դին Դիլդերինն էր» (Իբն Վասիլ «Սալիխյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի կառավարիչը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսը – Մ.Ֆ.**) ներխուժել էր Զայեայի երկիր և գրավել նրա մի բանի շրջանները» (Իբն Թադիբի Վրուլ ալ-Մահախն «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլուն աստղերը»):

⁴²⁶¹ «Այն բանից հետո, երբ Ալբիստանում հաստատվեց ինքնակալի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսի – Մ.Ֆ.**) դորոշը, ռազմական հետախույզները այդ մասին հայտնեցին ինչպես Զայեայի տիրակալի խնամակալ Վալիդին, այնպես էլ նրա աթաբեկին: Եվ ահա սա մեծ նվերներով Զայեայից մարդիկ ուղարկեց տիրուհու եղբայր Սեյիբ-Աշրաֆի մոտ: Մինչ այդ նրանք ինչ-ինչ վճեճ ունեին և նեղացած էին իրարից, սակայն, երբ եկավ ժամանակը գործել միասնական, նրանք հաղթահարեցին այդ ամենը: Իրոք, բորոն օգնելու ցանկությունը շատ մեծ էր և Սեյիբ-Աշրաֆը ուժեղ բանակով անմիջապես էլ հայտնվեց Զայեայի մոտ: Նա, երբ տեսավ բորոշը, ասաց. «Այս ամենը սուլթանի սեփականությունն է և, եթե դուք մեկ ամբողջ հարյուր տարվա պաշտպանության համար ընդամենը բորի մի ծվեն էլ տաք, այս սեփականությունը, այսպես թե այնպես, կպաշտպանվի»: Զինվորները իրար եկան և տիրուհին գործի մեջ դրեց տարիներ ընթացքում հավաքված հարստությունը: Նա նաև չմոռացավ սուլթանի մոտ գտնվող մարդկանց գոհացնելու մասին, մանավանդ այն բանից հետո, եթե այդ մարդը իր գործը պատշաճ իրականացնել և, առավել ևս, սուլթանը հետ դառնար: Այդ պարագայում ամեն ինչ պետք է կրկնապատկվեր: Ահա այսպես ուղարկվեցին նամակների առաջին խումբը: Եվ այդ ժամանակ զարմանալի մի իրավիճակ տեսնվեց, բանգի սուլթանի ողջ զորքը և նույնիսկ նրա ազգականները սկսեցին լողալ Դամասկոսից տեղ հասած գուժարների ու նվերների միջև, ընդ որում շատ բաներ տեղ էին հասնում նաև ապրանքների տեսքով: Այս մասին ի վերջո իմացվեց բանակի հրամանատարությունում: Եվ ահա նման նվերներ ստացող մարդու վրաններից մեկի մոտ լրտեսներ դրեցին և պարզեցին ինչպես դավաճանին, այնպես էլ նրա ողջ պատմությունը: Դրանից հետո գնացին և ամեն ինչի մասին ասացին սուլթանին, որը նոր մարդիկ ուղարկեց նոր տեղեր խուզարկելու համար ու նոր բաներ պարզվեցին: Այնուհանդերձ ոչ մի որոշակի բան չկար և սուլթանը հրամայեց առժամանակ ամեն ինչ զադտի պահել: Եվ ահա սուլթանը հրաման տվեց Մուբարիզին և Վահրամ-Շահին (**Մանկուշականների էմիրության էմիր Վահրամ-Շահին – Մ.Ֆ.**) 4.000 հոգու գլուխն անցած ուղիղ հարձակվել հակառակորդի բանակի վրա և հզոր հարված հասցնել վերջինիս կենտրոնին, իսկ Սեյֆեդին Ցհանգիրին էլ, տալով 14.000 հոգի, ուղղեց դեպի հակառակորդի բանակի թիկունք: Այդ ժամանակ նրանք մոտեցան Դամասկոսի ռազմիկներին և այդ ժամանակ Մուբարիզը մեկը, որը 80 տարեկան էր և շատ մարտեր ու ճակատամարտեր էր տեսել, ընկավ հարվածի տակ, վիրավորվեց և ցած ընկավ Նոդյաֆից: Մահմուդ Ալիը, որը թշնամական բանակի գլխավորներից մեկն էր, հասկացավ, որ 4.000 հոգանոց այդ ջոկատը չէր կարող իրական վնաս հասցնել արաբական բանակին և ահա հենց այդ ժամանակ էլ նա սկսեց կասկածել Սեյֆեդին Ցհանգիրի այն ուժերի մասին, որոնք կարող էին օգնության գալ ու մարտ տալ: Այն ծեր էմիրը, սակայն, ոչինչ չսասց, նախ Մահմուդ Ալիին, ամեն դեպքում պատշաճ հարգանք դրսևորելով այդ ծեր մարդու նկատմամբ, այնուհանդերձ արեց ինչ հնարավոր է: Արդյունքում Ցհանգիրի ջոկատի առաջին իսկ բալլերը անհաջող եղան և հաղթանակի լուրը կորսվեց: Այդ ժամանակ Դամասկոսի գորավարներից մեկը գերեց թուրքական սիպահներից մեկին և հասցրեց Սեյիբ-Աշրաֆի մոտ: Սա նրանցից էր, որ այն 4.000 հոգու հետ միասին պետք է համատեղ գործեր: Եվ ահա Սեյիբ-Աշրաֆն ամեն ինչ իմացավ: Այդ ժամանակ հրաման տրվեց և Սեյիբ Զահիրին ու Սեյիբ-Ադիլը, սկսելով գործել, հարձակվան անցան: Երկու կողմերից մեծ բանակի զինվորները ընկան: Միաժամանակ դեսպանորդ ուղարկվեց Ցհանգիրի մոտ խնդրանքով, որպեսզի նա թողնի այդ գործը և անցնի արաբների կողմը: Ասվում էր, որ նա առաջ կռվում էր թշնամիների հաջողության համար, այժմ թող թողնի այդ գործը: Նրա մոտ ուղարկվեց այն Մուբարիզեդինը մի դեսպանախմբի հետ միասին, որից հետո արդեն Ցհանգիրին հասցրին Սեյիբ-Աշրաֆի մոտ: Նրան թանկարժեք խալաթ տվեցին և այլոց հետո ուղարկեցին Զայեայ: Նրա եղբորը ևս մեծ պատիվներ տվեցին: Երբ այս պարտության մասին լուրը հասավ սուլթանին, նա կատաղեց և շատ զայրացավ: Դրանից հետո նա հրամայեց զինաթափել Ցհանգիրի կողմնակիցներին: Սրանից հետո Սեյիբ-Աշրաֆը 2.000 հետախույզներ ուղարկեց թշնամու ուղղությամբ, որպեսզի պարզի, թե ինչ է անում սուլթանը: Նրանք գտան սուլթանին, սակայն վերջինիս վրանից առաջ կանգնած էին նրա հավատարիմ զինվորները: Այդ ժամանակ մարդիկ սկսեցին աղաղակել. «Ով մարդիկ, պետք է պատերազմել բանակի գլխի ու տիրակալի համար»: Եվ ահա բոլոր նրանք, հենց լսեցին այն խոսքերը, անմիջապես էլ հարձակվեցին արաբների վրա և նրանց ուժերը հարված հասցրին: Նրանք կակաշների պես արյուն թափեցին և այդ ժամանակ տեր սուլթանը հրամայեց, որ իր վրանը պվելի հեռու տանեն: Թշնամին նորից հարձակվեց և այդ ժամանակ կրկին նույնը եղավ: Նրանք, որոնք կարողացան փրկվել այս ամենից, եկան Սեյիբ-Աշրաֆի մոտ և ասացին, թե մեկ օրվա ընթացքում սուլթանը երկու անգամ փոխել է իր վրանի տեղը, ընդ որում նա պատրաստ է հետագայում ևս շարունակել դիմադրությունը: Միաժամանակ, սակայն, սուլթանի ընտանիքը դրան դեմ դուրս եկավ ու սկսեց համոզել սուլթանին հեռանա: Այդ ժամանակ սուլթանը մնաց իր տեղում մինչև գիշեր, որից հետո բոլոր զինվորները ևս իրենց տեղերում մնացին: Առավոտյան նա իր թագով տեղափոխվեց Ալբիստան» (Իբն Բիբի «Սեյզոն-Նամե»):

«Ինչ վերաբերում է Զայեայի երիտասարդ տեր, ալ-Չահիրի որդու խնամակալ Շիհաբ-Էդ-Դինին, ապա նույն այս ժամանակ նա չէր լքում Զայեայի միջնաբերդը՝ ոչ մի կերպ չփորձելով իջնել կամ հեռանալ այնտեղից: Դա նրա սովորությունն էր ալ-Չահիրի մահից ի վեր, բանգի նա վախենում էր, որ ինչ-որ պատասխան կարող է ելնել իր դեմ: Այժմ, ահա, առավել ևս, նա վախեցած, որ իրեն կպաշարեն, իսկ բաղաթի բնակիչներն ու տեղի աշխարհագրոն էլ բաղաթը կհանձնեն ալ-Աֆդալին՝ այդ տիրակալի հանդեպ իրենց հակակռության պատճառով: Այս պայմաններում Շիհաբ-Էդ-Դինը նամակ ուղարկեց Ցահիրայի և խլաթի իշխան Սեյիբ ալ-Աշրաֆ ալ-Սեյիբ ալ-Ադիլի մոտ, որպեսզի նրան Զայեայ կանչի՝ խոստանալով, որ ժողովուրդը կհնազանդվի նրան, ուրբաթօրյա աղոթքը կկարդա նրա անունով ու նրա պատվին մետաղադրամներ կկտրվեն, ընդ որում նրանք թույլ կտան նրան Զայեայի գանձարանից վերցնել այնպիսի գանձեր, որոնք իրեն դուր կգան: Այս կապակցությամբ չպետք է մոռանալ, որ ալ-Չահիրի որդու մայրը ալ-Աշրաֆի թույլն էր: Ալ-Աշրաֆը համաձայնեց իրեն ուղղված խնդրանքին և իր ձեռքի տակ եղած զորքով շարժվեց դեպի Զայեայ՝ մյուսներին հրաման ուղարկելով, որ իրենց մոտ հավաքվեն: Այս լուրը նրան շատ էր ուրախացրել, բանի որ այն իրեն առավելություն տվեց: Նա նաև իր մոտ բերեց Թայ ցեղի արաբներին և այլ մարդկանց, ինչից հետո ճախար դրեց Զայեայի մոտ: Երբ Զեյկալուսը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կալուսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Թէյ-Բաշիրը, ալ-Աֆդալը նրան խորհուրդ տվեց անմիջապես, մինչ գործերը կհավաքվեն այնտեղ և մինչ այն հսկող մարդիկ կհայտնվեն, հարձակվել Զայեայի վրա, բանի դեպ պաշտպանության նախապատրաստությունն չէր արվել: Սուլթանը, սակայն, հրաժարվեց հետևել այդ խորհրդին և ասաց. «Ես կարծում եմ, որ մենք պետք է գնանք դեպի Մենբիջ, բանգի նրանց համար, որ գտնվում են մեր հետևում, տեղ չի մնացել, այնքան նրանք շատ են: Պետք է սա օգտագործել, ոչ թե առանց որևէ օգուտի պաշարում սկսել և ժամանակ կորցնել»: Արդյունքում դաշնակիցները Թէյ-Բաշիրից շարժվեցին դեպի Մենբիջ, իսկ ալ-Աշրաֆն էլ շարժվեց նրանց ուղղությամբ՝ առաջ թողնելով արաբներին: Իր հերթին, Զեյկալուսի բանակի մի ջոկատ, որը կազմում էր մոտ 1.000 ձիավոր, առաջ անցավ և դարձավ նրա բանակի առաջապահը: Եվ ահա նրանք հանդիպեցին միմյանց և կռվի մեջ մտան: Արդյունքում Զեյկալուսի ջոկատը ջախջախվեց և հետ վերադարձավ՝ իր առաջնորդին գտնելով լիովին խուճապահար վիճակում: Արաբները նրանցից շատ գերիներ վերցրին և շատ ավար խլեցին՝ շնորհիվ իրենց ձեռքի գերազանցության ու թուրքերի վատ հանդերձավորման: Հետագայում Զեյկալուսի ընկերները, որոնք ևս փախել էին, միացան նրան, բայց նա այնուհանդերձ չկարողացավ դիմադրել, այլ հետ գնաց՝ կրկնապատկելով սեփական բալլերը, որպեսզի փրկի իր նենգեղանքը: Բոլորը վախեցած էին և ահաբեկված: Հասնելով իր պետության սահմաններին՝ Զեյկալուսը կանգ առավ: Նա դա արեց միայն այն պատճառով, որ նա դեռ շատ փոքր տղա էր՝ ի պատրաստություն և զուրկ ռազմական արվեստի գիտելիքներից: Հակառակ դեպքում նա կիմանար, որ առաջապահները հիմնական բանակների միայն մի մասն են» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այս ընթացքում այլ-Մեյիբե այլ-Աշրաֆը Ռումի սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուրը – Մ.Ֆ.**) հանդիպելու մտադրությամբ Զայեպից մեկնեց Վադի այլ-Բուզա: Նրան ուղեկցում էին մի շարք էլիքներ: Նա ճամբար խփեց Վադի այլ-Բուզայում և Ռումի սուլթանը Միվկաի սուբաշու հրամանատարությամբ ուղարկեց 1.000 հեծյալ՝ ընտրված իր բանակի լավագույններից: Այս հեծյալները հասան Թեյ-Զաբբասին, սակայն արաբները հարձակվեցին նրանց վրա և շրջապատեցին նրանց: Այլ-Մեյիբե այլ-Ազիզը նստեց իր ձիուն և մոտեցավ նրանց, բայց արաբները արդեն կոտորել կամ գերի էին վերցրել նրանց: Նրանք իրենց գերիներին ուղարկեցին Զայեպ: Նրանց բաղաբ բերեցին թվերկների ձայների տակ և բանտարկեցին: Երբ Զեյկափուրը իմացավ այդ մասին, նա լեցե Մեյիբիբը: Այդ ժամանակ այլ-Աշրաֆը ելավ ճամբարից, հետապնդեց նրան և գերեվարեց նրա բանակի ջոկատները, մինչև հասավ Թալաշար» (Զեմալ-էդ-Դին «Զայեպի պատմության հատընտիր»):

«Այս տարվա Ռաբիա Ա ամսվա 12-ին Խյաթի, Դիար Բեքրի և Զայեպի կառավարիչ այլ-Մեյիբե այլ-Աշրաֆ Մուսան հաղթեց Ռում երկրի կառավարիչ Զայկափուսին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսին – Մ.Ֆ.**)...: Եվ այսպես, այլ-Մեյիբե այլ-Աշրաֆը, արաբներին ուղարկելով որպես առաջապահ, արշավեց Զայկափուսի դեմ: Նրանք շրջապատեցին Ռումի գործին և ջախջախեցին նրանց: Այդ թվականին այլ-Մեյիբե այլ-Մուսազամը հանդիպեց Ռումիների հետ և պարտության մատնեց նրանց: Նա սպանեց նրանց զինվորներից մեծ թվով և գերի վերցրեց 100 հեծյալի» (Իբն Թադիբիբի Վերու այլ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Եվ ահա Զայեպի բնակիչները պատրաստվեցին դիմադրության ու օգնության այլ-Մալիբե այլ-Աշրաֆին, որը ճամբար էր դրել Կոդս լճի մոտ՝ ֆրանկների դեմ դիմաց: Արդյունքում այլ-Մալիբե այլ-Աշրաֆը իր զորքերի հետ հասավ Զայեպ, ընդ որում եկան նաև Թայի ցեղի արաբները և ուրիշներ՝ հավաքվելով Զայեպի մոտ: Այլ-Աֆալը այլ-Մալիբե այլ-Մալիբին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսին – Մ.Ֆ.**) խորհուրդ տվեց արշավել Մանսիբ և ահա սուլթանը շարժվեց դեպի այս բաղաբը, բայց արաբները հարձակվեցին նրա առաջապահի վրա ու ցրեցին այն: Արաբները այլ-Աշրաֆի զորքերի աջակցությամբ բազմաթիվ գերիներ վերցրին: Այս պարտությունը դրոշմեց Ռումի երկրի սուլթանին վերադառնալ իր նահանգներ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթաններին»):

«Այսպես (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսը – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ հարձակվել Զայեպի վրա, որտեղ երեք տարի դրանից առաջ վախճանվել էր Զայեպի սուլթան Մեյիբե այլ-Չահիրը: Իշխանությունը անցել էր նրա որդուն, որն ընդամենը հինգ տարեկան մանուկ էր: Նա, սակայն, ուներ մի հույժ իմաստուն աթաբեկ, որը նամակ ուղարկեց Զայեպ թագավոր Լևոնին և խնդրեց նրան օգնել իրեն՝ հուսալով որ, թերևս, մի հնարով գերծ մասն Զեյկափուսի բարկությունից և խոտախալով բազում ոսկեղեն: Զայեպ թագավորը դրանից հետո մտահոգվեց և իր կորովամիտ իմաստունությամբ, առանց հսպաղեղի, նամակ ուղարկեց Թալաշարում գտնվող Ռումի սուլթանին. «Զայեպ թագավոր Լևոնից մեր եղբորը՝ սուլթան Զեյկափուսին: Իբրև մեզ համար սիրելի անձ՝ ուզում ենք տեղեկացնել թեզ, որ հաստատ լուրեր են ստացել այն մասին, որ քո զորքերի միջից 40 էմիրներ դավադրություն են կազմել, որպեսզի թեզ հանձնեն Մեյիբե-Աշրաֆի ձեռքը, այդ դու հիմա մտածիր, թե ինչպե՞ս անես, որ, քո անձի մասին մտածելով, չընկնես թեզ համար ատելի մարդկանց ձեռքը: Ողջ եղիր»): Եվ ահա Զեյկափուսը, երբ կարդաց այս նամակի պատճենը, ահաբեկվեց և հրաման տվեց իր զորքերին հապճեպ հետ դառնալ, ընդ որում ինքը հեղանակ էր բոլորից առաջ: Այդ ժամանակ Աշրաֆը հարձակվեց հետ մնացողների վրա և նրանց փախստական դարձրեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակից ի վեր դավաճանությունը բուն դրեց Աֆրայի սրտում և նա սկսեց աստիճանաբար հետ համոզել Իգեդիսին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսին – Մ.Ֆ.**) Զայեպի վրա գնալու մտքից՝ մասնավորապես ասելով. «Մինչ Զայեպի վրա գնալը արի գրավենք Մաբուզը և այլ վայրեր, իսկ հետո արդեն հանգիստ կգրավենք Զայեպը, որը նման կլինի թևերից զրկված մի թռչունի»): Եվ ահա նրանք առաջացան Մաբուզի վրա, սակայն ներքինի Մաբեդինը մարդ ուղարկեց Մեյիբե-Աշրաֆի մոտ և կոչ արեց նրան օգնության գալ փոքրիկ երեխային, որը նրա բրոդերոնին էր: Եվ ահա Աշրաֆը զայրույթով լցվեց և Մաբուզի մոտակայքում մարտի մեջ մտավ Բեթ-Ռոմանիայի զինվորների դեմ, որի արդյունքում ռուսները ջարդվեցին ու սկսեցին փախչել: Պայթարը շարունակեց նաև Իգեդիսը, որը թողեց ամեն ինչ ու վերադարձավ իր երկիր» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁶² «Այս հաջողությունից հետո այլ-Աշրաֆն իր հեղինակ վերսկսեց սեփական առաջխաղացումը: Նա գրավեց Ռաբանը և պաշարեց Թեյ Բաշիրը, որտեղ գտնվում էր Զեյկափուսի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսի – Մ.Ֆ.**) բանակի մի մասը: Ամրության դեկավարը փորձեց դիմադրել, բայց պարտվեց և ամրոցը խլվեց նրանից: Դրանից հետո այլ-Աշրաֆն ազատ արձակեց վերջինիս: Երբ այս դժբախտ մարդիկ հասան Զեյկափուսի մոտ, սակայն, նա նրանց փակեց մի տան մեջ և դաժանորեն այրեց տունը, երբ նրանք այնտեղ էլ մահացան: Այս մահապատիժը շատ ցավայի եղավ բոլորի համար, բայց այն նաև ամրության արարք և թուլության նշան համարվեց: Արդյունքում Աստված Զեյկափուսին հետաձգում էր, այլ արագացրեց նրա պատիժը՝ իշխանության չարաշահման, չափից դուրս խոտորության և սիրտը ողորմության զգացումից դուրս դնելու համար: Իրոք, այս դեպքից հետո սուլթանը շուտով մահացավ: Այդ ժամանակ այլ-Աշրաֆը Թեյ-Բաշիրը, ինչպես նաև Զայեպի տարածքում գտնվող այլ վայրեր հանձնեց Զայեպի արքայազնի խնամակալ Հիսաբ-էդ-Դինին: Նա ծրագրի մշակեց՝ հետապնդելու Զեյկափուսին և ներթափանցելու նրա տիրույթներ, բայց լուր ստացավ իր հոր՝ այլ-Մեյիբե այլ-Ազիզի (**Զալաբանների սուլթանության սուլթան այլ-Ազիզի – Մ.Ֆ.**), մահվան մասին: Եվ ահա զորքերի բարի ընթացքը պահանջեց, որ նա վերադառնա Զայեպ, բանի որ ֆրանկները Եգիպտոսում էին, իսկ երբ մահանում է այնպիսի հզոր սուլթան, ինչպիսին այլ-Ազիզն է, նրա նահանգներում հաճախ անկարգություններ են տեղի ունենում: Որի արդյունքը հնարավոր չէ կանխատեսել: Այդ իսկ պատճառով այլ-Աշրաֆը վերադարձավ Զայեպ: Արդյունքում երկու տիրակալներից յուրաքանչյուրն ազատվեց այն վնասից, որը թշնամին կարող էր պատճառել իրեն» (Իբն Ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Եվ ահա այլ-Աշրաֆը ճամբար խփեց Թալաշարի դիմաց, պաշարեց այն և գրավեց այն: Նա այն հանձնեց այլ-Մեյիբե այլ-Ազիզի նայիրներին և ասաց նրանց: «Այս բաղաբը սկզբում պատկանել է այլ-Մեյիբե այլ-Չահիրին, Աստված օրհնի նրան, նա կրթոտ կերպով ցանկանում էր վերադարձնել այս ամրությունը, ուստի ես այն վերադարձնում եմ իր որդուն: Սա տեղի ունեցավ Դիբրի 615 թվականի Ջումադա Ա ամսին...: Այս իրադարձություններից հետո այլ-Մալիբե այլ-Աշրաֆը արշավեց դեպի Ռաբան և Թեյ-Խալիդ՝ գրավելով երկու բաղաբները ևս: Նա նաև նվաճեց Բուրը այլ-Դիշասը և ամեն ինչ տվեց այլ-Մալիբե այլ-Ազիզին: Ինչ վերաբերում է Ռաբան բաղաբին, ապա այն որպես կալվածք տրամադրվեց Մեյիբե այլ-Դին իբն Խալիդին: Ահա այսպես այլ-Աշրաֆը հաղթանակած վերադարձավ Զայեպ և ճամբար խփեց Բանկուսայում» (Զեմալ-էդ-Դին «Զայեպի պատմության հատընտիր»):

«Դրանից հետո Մեյիբե-Աշրաֆը առաջացավ դեպի Զայեպ և, այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսին – Մ.Ֆ.**) հետ է բաշխել Ալբիստան, իր զինվորներով առաջացավ դեպի Մարզվան և Ռաբան: Այդ ամրությունների պահապանները անցան նրա կողմը: Մեյիբե-Աշրաֆը, ավարտելով այդ գործը, այնուհանդերձ հարգանք դրսևորեց այդ պահապանների հրամանատարների նկատմամբ և ինքը վերադարձավ Զայեպ ու Դամասկոս, այն դեպքում, երբ պահապանների այն հրամանատարներին պատշաճ նվերներով ու խալաթներով ուղարկեցին սուլթանի մոտ» (Իբն Բիբի «Սեյունկ-նամե»):

«Երբ Զայկափուրը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսը – Մ.Ֆ.**) փախավ սուլթան այլ-Մեյիբե այլ-Աշրաֆից, Թեյ-Բաշիրն ընկավ վերջինիս խնամության տակ: Նա այն վստահեց աթաբեկ Հիսաբ-էդ-Դին Տուրքիլին, որը սուլթան այլ-Մեյիբե այլ-Ազիզի թագավորության աթաբեկն էր» (Իբն Վիսաի «Սալիխյան պատմություն»):

«Դրանից հետո այլ-Աշրաֆը գնաց և տիրեց Ռաբանին և Թեյ-Բաշիրին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթաններին»): «Եվ ահա Աշրաֆը գնաց Ալբիսայի դեմ և այն, ինչպես նաև անառիկ Բաշիրը գրավեց՝ կրկին հանձնելով Զայեպի տիրոջը: Իր հեղինակը, որոնք Թեյ-Բաշիրը հանձնել էին Աշրաֆին, վերադարձան իրենց երկիր և ձեռքակալվեցին սուլթան Իգեդիսին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կափուսին – Մ.Ֆ.**) կողմից, որը փակեց նրանց մի տան մեջ ու անողորմ կերպով այրեց» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁶³ «Արդեն պատմեցին, որ Նուր-էդ-Դինի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արսլան-Շահի – Մ.Ֆ.**) մահվան ժամանակ՝ Դիբրի 607 թվականին, այս իշխանը իր կրտսեր որդուն՝ Չանգիին, Մոսուլի շրջակայքում երկու ամուր ամրոց էր տվել՝ Կլաբը և Զոուզը: Այս արքայազնը երբեմն բնակվում էր Մոսուլում, երբեմն էլ իր ամրոցներում՝ սեփական մտքի արտասովոր շարժունակության պատճառով անվերջ իր շահը հետապնդելով: Այդ ժամանակ Ամադիս բերդում դեկավար էր նրա նախնայի Իգ-էդ-Դին Մասուդ իբն Սավդուրի (**Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իգ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) նախնին ստրուկներից մեկը, որն, ինչպես ասում են, նամակագրություն էր պահպանում Չանգիի հետ, ինչի նպատակն էր այդ տեղը տալ այս արքայազնին: Այս մասին լուրը հասավ, սակայն, Բադր-էդ-Դինին, ով, ցանկանալով առնել այդ ամենի դեմը, պաշտոնակալ արեց այդ ղեկավարին և նրան փոխարինեց իր հավատարիմ էմիրով՝ զորքերի սեփական ջոկատի ուղեկցությամբ: Այդ ղեկավարը չկարողացավ սրտ դնել առնել և միջնաբերդը հանձնեց Բար-էդ-Դինի էմիրին: Սա իր հեղինակ Ամադիսի մյուս ամուր արդյունքում տեղավորեց իր ծառաներին, որոնք նվիրված էին նրա հավատարմությանը: Այդ ժամանակ, սակայն, Նուր-էդ-Դին իբն Ալկաիիրը (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Արսլան-Շահի իբն Իգ-էդ-Դինը (1218-1219) – Մ.Ֆ.**) շարունակում էր տառապել հոդացավով և այլ հիվանդություններով ու դրա պատճառով էլ նա երկար ժամանակով ձիու վրա չէր լինում և իրեն ցույց չէր տալիս ժողովրդին: Այս պայմաններում Չանգին մարդիկ ուղարկեց Ամադիսի մոտ գտնվող զորքերի մոտ՝ նրանց տեղեկացնելու, թե. «Իմ եղբոր որդին մահացել է և Բար-էդ-Դինը ցանկանում է գրավել երկիրը: Ես, սակայն, ավելի արժանի եմ իմ հայրերի և իմ նախնիների թագավորությանը, բան նա»): Նա այդ ամենի արեց այնքան ժամանակ, մինչև Ամադիսի մահով հավաքված զորքերը կանչեցին նրան իրենց մոտ և նրան տվեցին այդ վայրը, իսկ դա եղավ Դիբրի 615 թվականի Ռամադան ամսի 18-ին, այն բանից հետո, երբ

նրանք գերեցին Բաղր-Էդ-Դինի նշանակած անձին ու նրանց, ովքեր ուղեկցում էին նրան: Այդ մասին լուրը Բաղր-Էդ-Դինին հասավ գիշերը, բայց, չնայած դրան, նա շտապեց միջոցներ ձեռնարկել և անմիջապես էլ հայտարարեց զորքերի ելքը սկսելու մասին: Արդյունքում մեկ օր անց շտապ գնացին Ամադիա, որտեղ շանգին էր՝ պաշարելու նրան: Այդպես էլ պարզ չեղավ, սակայն, թե ինչպես Բաղր-Էդ-Դինն այդ կերպ արագ ավարտեց զորքերի դուրս բերումը: Այսպես թե այնպես, նրանք, ովքեր հասան Ամադիա, պաշարեցին այն: Ձմեռ էր, շատ ցուրտ էր ու շատ առատ ձյուն էր տեղացել: Արդյունքում պաշարող բանակը չկարողացավ հարձակվել բերդի կայազորի վրա և բախարարվեց այն շրջափակման մեջ պահելով: Այդ ժամանակ էրբիլի իշխան Մուզաֆեր-Էդ-Դին Կուլբուրի իբն Չեյն-Էդ-Դինը **(Բեգթեգինյանների Եմիրության Եմիր Մուսաֆար-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.)**, աջակցեց Իմադ-Էդ-Դինին և ամեն ինչ արեց նրան օգնության հասնելու համար: Իմանալով այդ մասին՝ Բաղր-Էդ-Դինը հաղորդագրություն ուղարկեց էրբիլի արքայազնին, որպեսզի ինչեցին երդումներն ու պայմանագրերը, որոնցից էր հետևյալը, թե, եթե ինչ-որ մեկը, ով էլ որ նա լինի, Յաթաբիի և Չաուզանի կողմերում հարձակվի իրենց վրա, Կուլբուրին անձամբ կպաշտպանի նրանց իր զորքերով ու կօգնի Նուր-Էդ-Դինին և Բաղր-Էդ-Դինին դիմակայել թշնամուն: Այսպես Բաղր-Էդ-Դինը կոչ արեց Մուզաֆեր-Էդ-Դինին հավատարիմ մնալ իր պարտավորությանը: Դրանից հետո, սակայն, Բաղր-Էդ-Դինը փոխեց խնդրանքը՝ բավարարվելով միայն նրանով, որ էրբիլի արքայազնը չխոսի իր կամ մյուս կողմի օգտին կամ դեմ: Մուզաֆեր-Էդ-Դինն իր հերթին իրեն հայտարարեց Իմադ-Էդ-Դին շանգիի օգնական, սակայն ոչինչ չարեց նրան օգնելու հարցով: Այսպես թե այնպես՝ շանգիի վրա ինարավոր չէր հարձակվել մարդկանցով և զորքերով, բանի որ այս նոր թշնամին՝ Մուզաֆեր-Էդ-Դինը, հենու չէր Մոսուլից ու նրան ենթակա տարածքներից: Այս պայմաններում Բաղր-Էդ-Դինի բանակը շարունակեց պաշարել Ամադիան, որտեղ գտնվում էր շանգին: Այդ ընթացքում Մոսուլի բանակի էմիրներից մեկը, որ ռազմական արվեստի գիտելիքներ չուներ, բայց խիզախ էր և նոր բարձրացում ստանալու համար վերջերս հրամանատարի կոչում ստացած մարդկանց նման ցանկանում էր ցույց տալ իր քաջությունը, այնտեղ գտնվող զորքերին խորհուրդ տվեց հետ քաշվել Ամադիայից, որպեսզի ինքը հարձակվի նրա վրա, թեև ուժեղ ցուրի ու ծայն պատճառով նրանք այսպես թե այնպես հեռացել էին քաղաքից ավելի վաղ: Դեկավարները համաձայն չէին այս առաջնորդի հետ և հավանություն չէին տալիս նրա կարծիքին, բայց նա թողեց նրանց ու գնաց՝ գիշերը հարձակվելով թշնամու վրա: Չինվորները պետք է հետևեին նրան, որ նա ու իր ընկերները հաջողեն, ուստի նրանք գնացին նրա մոտ՝ առանց որևէ հրամանի հետևելու: Արահետի նեղ լինելու պատճառով, սակայն, նրանք չկարողացան ճիշտ շարվել, բացի այդ նրանց դիմաց առատ ձյուն էր: շանգին և նրա ուղեկիցները, իմանալով այս մասին, իջան բերդից և բախվեցին ամենաառջևում գտնվող թշնամիներին, սակայն, ինչպես ասում են, Մեթապի բնակիչները ավելի լավ գիտեն իրենց քաղաքի փողոցները: Արդյունքում հարձակվողները չկարողացան դիմարդել Ամադիայի բնակիչներին, փախան և վերադարձան իրենց ճամբարները: Այդ ժամանակ Մոսուլի բանակը ևս չհակառակվեց պաշարվածներին և ստիպված եղավ վերադառնալ: Նրանց հեռանալուց հետո շանգին մարդիկ ուղարկեց Յաթաբիի և Ազգուզանի մյուս ամրոցները՝ առաջարկելով նրանց ծանաչել իր իշխանությունը: Նրանք համաձայնեցին և հանձնվեցին նրան: Նա տիրեց դրանց, այնտեղ կուսակալներ դրեց և իր իշխանությունը հաստատեց՝ (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Իզ ադ-Դինի որդի շանգին ապստամբեց և գրավեց Իմադիան՝ շատ ամուր մի ամրոց, որտեղ պահվում էին Մոսուլի գանձերը: Նա գրավեց այս ամրոցը այնտեղ տեղակայված զորքերի համագործակցությամբ» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

⁴²⁶⁴ «Այդ ժամանակ Դիսն-Բեֆի ու Ամիրի տիրակալ Նասր-Էդ-Դին Մահմուդը **(Դիսն-Բեֆի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.)**, որը մինչ այդ մերժել էր ալ-Աշրաֆի հետ համաձայնության գալ, ուղղվեց դեպի իր երկրին հարակից սահմանային շրջանները և թալանեց դրանք: Նույնն արեց նաև Մարդինի տերը **(Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Արտուկ-Արսլանը - Մ.Ֆ.)**» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Արբելայի իշխան Մուսաֆար-Էդ-Դին իբն Չայն-Էդ-Դինը **(Բեգթեգինյանների Եմիրության Եմիր Մուսաֆար-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.)** գրեց բոլոր Այուբյան իշխաններին՝ խնդրելով ապահովել ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի բարեհաճությունը, որն այդ ժամանակ աջակցում էր Բաղր ադ-Դին Լուլուին **(Շանգյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Բաղր-Էդ-Դին Լուլուին - Մ.Ֆ.)**: Նա նաև դիմեց Մարդինի և Ամիրի իշխաններին **(Մարդինի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Արտուկ-Արսլանին և Դիսն-Բեֆի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Մուհամմեդին - Մ.Ֆ.)**, որոնք շտապեցին անել այն, ինչ նա խնդրել էր նրանց անել» (իբն Վասիլ «Մալիխյան պատմություն»):

⁴²⁶⁵ «Հայոց 668 թվականին Բոհեմունը պրինցը **(Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունը Միսկանի Պուատիեցին - Մ.Ֆ.)** Ռուբենից **(Ամսիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայմունից - Մ.Ֆ.)** գրավեց Ամսիոքը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Զրիստոսի 1219 թվականին Բոհեմունը պրինցը **(Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունը Միսկանի Պուատիեցին - Մ.Ֆ.)** խլեց Ամսիոքը իր եղբորորդի Ռուբենից **(Ամսիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայմունից - Մ.Ֆ.)**» (Յեթում II «Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ այդ հիմար մարդը **(Ամսիոքի դքսության դուքս Ռուբեն-Ռայմունը - Մ.Ֆ.)**, տեսնելով, թե իրադարձություններն ինչպես են զարգանում, սկսեց պայթել գոռոզությունից՝ մտածելով, թե կարող է բռնել Լևոնին և թագավորել նաև Կիլիկիայի վրա: Այս պայմաններում եղբայրները իրար գլուխ եկան և կազմված դավադրության մասին հայտնեցին Լևոնին, որից հետո այդ հիմար մարդը առանց հետ նայելու փախավ» (Բար-Յեթրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ֆրանկները գրավեցին Ամսիոքը և այնտեղ կոտորեցին մահմեդականներին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանների»):

⁴²⁶⁶ «Հայոց 667 թվականին Ալադին **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը (1219-1237) - Մ.Ֆ.)** գրավեց Երզնկան, Կամախն ու Արգոունը» (Ավագ Մեթաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ սա **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.)** թագավորեց, նրա դեմ դուրս եկավ Կարն քաղաքի տեր նրա հորեղբայրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

⁴²⁶⁷ «Այս տարվա սկզբին ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը գտնվում էր Խառանում, իսկ իբն ալ-Մաշթուրը՝ նրա Ռաս ալ-Այնի ամրոցում: Վերջինս կարողացավ ձեռք բերել Մարդինի իշխանի պատահույթները և երկուսը համաձայնեցին ապստամբել ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի դեմ՝ հավաքելով բոլորի մի խումբ: Երբ լուրը հասավ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին, իբն ալ-Մաշթուրը վախեցավ և փախավ Սինջար: Նիսիբին քաղաքը կառավարող Եմիրը ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի անունից փակեց նրա ճանապարհը և ճակատամարտ տվեց: Նա ջախջախեց նրան և ցրեց նրա բանակը: Այնուհետև նա գնաց Սինջար, որտեղ այդ քաղաքի իշխան Զուլթ ադ-Դինը նրան ապաստան տվեց: Ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը լուր ուղարկեց Զուլթ ադ-Դինին՝ խնդրելով նրան հանձնել իր ալ-Մաշթուրին, բայց նա հրաժարվեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Ահա այսպես իբն ալ-Մաշթուրը մնաց միայնակ: Տեսնելով այդ՝ նա գնաց Նիսիբիի ուղղությամբ, որպեսզի անցնի էրբիլ: Այդ ժամանակ, սակայն, իր ռազմիկների հետ միասին նրա դեմ դուրս եկավ Նիսիբիի տերը, որն այդ քաղաքի մոտ էր: Արդյունքում իբն ալ-Մաշթուրը ջարդվեց, նրա ուղեկիցները ցրվեցին և նա դիմեց փախուստի» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆ-Մուսա իբն ալ-Ադիլը գրավեց Մարդինն ու Սանջարը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ Բար-Մաշթուրը, մի մարդ, որն, ինչպես արդեն ասել եմ, ապստամբել էր Աշրաֆի դեմ, Արբիլի տեր Մուսաֆարեդինի **(Բեգթեգինյանների Եմիրության Եմիր Մուսաֆար-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.)** դրդումով հարձակվեց Նիսիբիսի վրա, սակայն այս քաղաքի կառավարիչը դուրս եկավ նրա դեմ, մարտի մեջ մտավ, ջարդեց նրան ու ցրեց նրա հետ եղողներին: Դրանից հետո Բար-Մաշթուրը փոքրաքանակ մարդկանց հետ փախավ Սանջարի երկիր» (Բար-Յեթրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁶⁸ «Հայոց 669 թվականին Հայոց և հույն իշխանները, որոնք գտնվում էին Կիլիկիայում, ինչպես նաև պարոն Վահրամը և այլք, հետևեցին ունենալով 5.000 հոգանոց մի զորք, Տարսուտում ապստամբեցին Հայոց պալլ Կոնստանդինին դեմ: Այդ ժամանակ Կոնստանդին պալլը գտնվում էր Սիսում և ահա նա, իմանալով այդ մասին, 300 հոգանոց զորքով շարժվեց նրանց դեմ, ժամանեց Սիս, սակայն նա նրանց այնտեղ արդեն չգտավ: Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Ադանա և հակառակորդին հանդիպեց Ադանայի ու Սիսի միջատարածքում: Տեսնելով թշնամու մեծաքանակ բանակը՝ Կոնստանդին պալլը սկսեց ոգևորել իր ջոկատին, արիություն ներշնչելով վերջինիս: Այս կերպ նրանք հասան մի փոքրիկ կամրջի և, այնտեղ հարձակվելով նրանց վրա, փախուստի մատնեցին ու բռնեցին միմյան: Տարսուտ: Նրանք, այնուհանդերձ ոչ-ոքի չսպանեցին, այլ, խլելով նրանց գլեխերն ու հագուստը, ազատեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ արին Ռուբեն **(Ամսիոքի դքսության Նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայմունը - Մ.Ֆ.)** և Վահրամ մարաջախտը եկել էին Տարսուտ և իրենց իշխանությանը ենթարկել այն, այդ թվում նաև Մոլոնցիներին, Ապիսասանյաններին և այլոց: Նրանք նաև տիրեցին Ադանային, որտեղից էլ գնացին Սիսի՝ վստահորեն ցանկանալով տիրել ողջ աշխարհին ու արտաքսել սեպական աթոռից Լևոն արքայի դուստր Չաբելին: Աստված, սակայն, թույլ չտվեց, որ դա այդպես լինի և նրանց ջարդությունը պատժեց, բանից Հայոց պալլ Կոնստանդինը սակավ զորքով ելավ, Սիսի մոտ պատերազմեց նրանց դեմ և Աստծո շնորհիվ հաղթանակ տարավ» (Յեթում II «Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»): «Այդ տարի Հայոց մարաջախտ պարոն Վահրամը և շատ ուրիշ իշխաններ ուզեցան գահ բարձրացնել Հայոց իշխան Ռուբենին, բայց Հայոց պալլ Կոնստանդինը Սիսի մոտակայքում հաղթեց նրանց: Նա գերեց իշխան Ռուբենին և մյուս իշխաններին» (Յեթում II «Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 669 թվականին Հայոց մարաջախտ պարոն Վահրամը և շատ ուրիշ իշխաններ ուզեցան գահ բարձրացնել Հայոց իշխան Ռուբենին (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդին – Մ.Ֆ.), բայց Հայոց պալլ Կոնստանդինը Սիսի մոտակայքում հաղթեց նրանց: Նա գերեց իշխան Ռուբենին և մյուս իշխաններին» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Երկրում, սակայն, խռովություն ընկավ, քանզի Ռուբեն բրինձը (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդը – Մ.Ֆ.) եկավ ու բազում իշխանների հետ զործեց տերությունը վերցնել: Նրանք նախ Տարսուը գրավեցին, իսկ հետո առաջացան դեպի Սիս, սակայն Կոնստանդինը վերցրեց գործը ու գնաց նրանց վրա» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Երբ Ռուբենը (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդը – Մ.Ֆ.) լսեց, որ Լևոն արքան, ինչպես նաև Կիլիկիայի կառավարիչ Սիր Ադանը մահացել են, ելավ, վերցրեց մեծն Ռուբենի արջիկ իր մորը և ծով դուրս եկավ: Նա մտավ Կիրակի նավահանգիստ, որպեսզի անցնի Կիլիկիա, սակայն այդ ժամանակ իիշատակված նավահանգստի տեր բարոն Վահրամ Շակաղցին ոչ միայն նրանց անցում չտվեց, այլև սպառնաց շատ սպառնալիքներով՝ ասելով, որ, եթե իրեն շտապ չամուսնացնեն Ռուբենի մոր հետ, նա նրանց կռնի ու կսպանի: Այդ ժամանակ Ռուբենը, որ շատ էր վախեցել, սկսեց համոզել մորը համաձայնել, իսկ սա, երբ լսեց, շատ զայրացավ և սկսեց վիրավորանքներ ու չար խոսքեր ասել Վահրամի հասցեին: Այնտեղ գտնվող ազատ մարդիկ ու կանայք, սակայն, ի վերջո համոզեցին նրան այդպես վարվել, քանի որ, եթե դա իր որդու համար էր, ապա նա պետք է իրեն նույնիսկ պատրաստ լիներ կրակը նետել: Այսպիսով՝ այդ կինն ի վերջո համաձայնեց և տեղի տվեց ճշմանը, սակայն այնուհանդերձ նա մինչև վերջ էլ պնդում էր, թե դա պարտադրված մեղք է ու անօրինական ամուսնություն: Այսպես թե այնպես, սակայն Վահրամը ամուսնացավ այդ կնոջ հետ և նրան շատ պատիվներ տվեց, որից հետո սկսեց ծառայել նաև նրա որդուն: Այսպիսով՝ նրանք առաջացան և գրավեցին Տարսուն քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ ելան ու գրավեցին արդեն Ադանան: Նրանք նաև գնացին Մոպսուեստիայի դեմ, սակայն այդ ժամանակ պալլ բարոն Կոնստանդինը զորք հավաքեց, շարժվեց նրանց դեմ և ջարդեց նրանց» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁶⁹ «Տարսուի իշխանները մտան քաղաք, փակեցին դարպասները, բարձրացան պարիսպների վրա և սկսվեց մարտը: Այդ ժամանակ Վահրամ անունով իշխաններից մեկը քաղաքը հանձնելու կապակցությամբ բանակցություններ սկսեց Կոնստանդին պալլի հետ և նա համաձայնեց տալ այն ամենը, ինչ սա ուզում էր: Գիշերը բացեցին դարպասները և Կոնստանդին պալլն իր ջոկատով քաղաք մտավ՝ ձեռք գցելով հույների զույրը, թեև իշխանները փախան քաղաքից ու անրացան մի անառիկ և գեղեցիկ վայրում: Իմաստուն Կոնստանդինը, սակայն՝ Հայոց պալլը, առանց մարտի համոզեց նրանց հանձնել ամրությունը և բանտարկեց նրանց: Հետագայում նրանց մի մասին նա ազատեց, իսկ մյուս մասն էլ այնտեղ մահացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ապա իշխանները երկու մասի բաժանվեցին, որոնց մի կողմը իրեն առաջնորդ վերցրեց թագավորի ազգին պատկանող Ռուբենին: Դրանից հետո նրանք խաբեության մտան Կիլիկիայի Տարսուն: Այդ ժամանակ կաթողիկոս Հովհաննեսը և թագավորի քեռորդի Կոնստանդինը այլ իշխանների հետ գործառնելով արեցին, գնացին Տարսուն, պաշարեցին քաղաքը, գրավեցին այն ու կալանավորեցին իշխաններին և նրանց կողմնակիցներին» (Հովհաննես Ստեցի «Հիշատակարան 1222 թվականի»):

«Այս ժամանակ Հայոց իշխաններից ոմանք ապստամբեցին հանուն Ամսիոքի պրինց Ռուբենի (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդի – Մ.Ֆ.), սրանց թվում էին ժուպին Մարաջախտը, Կապանի տեր Լևոնը, Կիո-Սահակը և ուրիշներ: Եվ ահա նրանք, վերցնելով պրինց Ռուբենին, մտան Տարսուն և անրացան այնտեղ: Դարոն Կոնստանդինը և կաթողիկոս Տեր-Հովհաննեսը, սակայն, զորքով գնացին նրանց վրա, պաշարեցին ու գրավեցին քաղաքը՝ բռնելով ու բանտարկելով ապստամբներին, որոնք մահացան բանտում և երկիրը իսկապարտվեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Պրինց Ռուբենն (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդը – Մ.Ֆ.) ու այլ իշխաններ փախան և գնացին Տարսուն, որտեղ ամուսնացան, սակայն պալլն իր գործով եկավ, պաշարեց նրանց և բազում օրեր պատերազմելուց հետո գրավեց այդ քաղաքը: Նրանք բռնեցին Ռուբենին ու նրա իշխաններին և բանտ դրեցին, որտեղ էլ Ռուբենը վախճանվեց» (Յեթում II «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»): «Հայոց պալլ Կոնստանդինը...պաշարեց Տարսունը երկու ամիս ու ավերեց շրջակայքը: Նա գրավեց քաղաք, գերեց Ռուբենին ու այլ իշխանների ու նրանց բանտարկեց Բարձրաբերդում և Պապեռնում» (Յեթում II «Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց պալլ Կոնստանդինը... իշխան Ռուբենին (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդին – Մ.Ֆ.) և մյուս իշխաններին բերեց Տարսուն» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Կոնստանդինը տիրեց Տարսունին ու Ռուբենին (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև մնացած իշխաններին բանտ նետեց, որտեղ էլ նրանք վախճանվեցին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Այն բանից հետո, երբ Վահրամն ու նրա կողմնակիցները փախան, պալլ, բարոն Կոնստանդինը հետապնդեց նրանց ու փակեց Տարսուն քաղաքում, որտեղ ի վերջո նրանց բոլորին բռնեց՝ Վահրամին, Ռուբենի (Ամսիոքի դքսության նախկին դուքս Ռուբեն-Ռայսինդին – Մ.Ֆ.) և նրա մորը՝ մեծն Ռուբենի արջական» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴²⁷⁰ «Այնտեղից պալլ Կոնստանդինը իր զորքով գնաց Կոռնիկոս, այն շուրջանակի պատեց ու բռնեց մնացած ապստամբներին» (Յեթում II «Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»):

«Եվ ահա այժմ, ինչպես ազգիս սովորությունն է, ամեն ոք գնեթով ինքն առաջացավ ու չհավանեց մյուսներին: Այդուհանդերձություն եղավ շատ տեղերում, գավառներ ու գյուղեր բանդվեցին և եկեղեցիներ ավերվեցին» (Գրիգոր Տարսունցի «Հիշատակարան 1221 թվականի»):

⁴²⁷¹ «Հայոց 669 թվականին, երբ վրացիները հայարտացած էին իրենց հաղթությունով, այսինքն՝ նրանով, որ հաղթեցին մահմեդականներին և, իրենցը դարձնելով, Հայաստանի բազմաթիվ գավառներ խլեցին նրանցից, հանկարծակի ու անսպասելի ժամի իրենց ողջ կազմությամբ ծակը գործի բազմաթիվ գետեր Դերբենի դռնից ուժգին հարձակումով ելան ու ելան Աղվանք՝ անցնելու Հայաստան ու Վրաստան: Սրանք, ինչ-որ ճանապարհին գտնում էին, ամեն ինչ սրի ճարակ էին դարձնում՝ մարդ, անասուն, մինչև իսկ շներն անգամ, բացի ձիուց՝ նրանք թանկագին հագուստներով ու այլ հարստությամբ չէին հետաքրքրվում: Սրանք շտապով գնացին մինչև Թիֆլիս քաղաքը և կրկին վերադարձան, դարձան Աղվանից աշխարհը՝ Շամբոր քաղաքի սահմանները: Նրանք մասին տուտ լուր էր հասնում, թե մոգեր են, հավատով քրիստոնյաներ ու հրաշագործներ և եկել են քրիստոնյաների նկատմամբ մահմեդականների գործած չարիքների վրեժը լուծելու: Եվ ասում էին, թե նրանք վրանից եկեղեցի ու հրաշագործ խաչ ունեն, թե իբր բերում են մի չափ գարի, լցնում են խաչի առաջ, և հետո ողջ գործը դրանից վերցնում, տանում, տալիս է ձիերին, իսկ այն չի պակասում, այլ, երբ ամենքը վերջացնում են տանելը, նույն չափով գարին այնտեղ մնում է: Նույն ձևով էլ մարդկանց ուտելիքները: Եվ այսպիսի տուտ համբավը տարածվեց երկրում: Այս էր պատճառը, որ մեր երկրի բնակիչները չամացան, մինչև իսկ ոչ կուսակրոն մի քանիսն, իր ժողովրդին առած, խաչվառներով գնաց նրանց ընդառաջ: Նրանք, սակայն, սրահարելով նրանց բոլորին, անխնայ կոտորեցին: Եվ այսպես նրանք, շատերին անողջ գտնելով, կոտորեցին և ավերեցին բազմաթիվ տեղեր, իսկ իրենց իրենց բռնեցին և մահացան ու տղամուսն վայրում, որ զանազան է երկու քաղաքների՝ Պարտավի ու Բելուկանի, մինչև՝ Բեղամեջ կոչված մի շատ ամուր տեղում: Դրանից հետո նրանք իրենք հանդուգն հարձակումներով ավերում էին բազմաթիվ գավառներ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 11):

«Հոբոտա խանն (սխալը հեղինակին է – Մ.Ֆ.) ամբողջ Ասիան նվաճելու ծրագիր ուներ, բայց իր երկրից մեկնելուց առաջ նա ցանկացավ իմանալ Ասիայի թագավորների հզորությունը, մասնավորապես, թե ո՞րն է դրանցից ամենահզորը. Հոբոտա խանը առաջին հերթին ձգտում էր մարտնչել նրա դեմ՝ մտածելով, որ հեշտությամբ կենթարկի մյուսներին, եթե հաղթի ուժեղագույնին: Այդ պատճառով Հոբոտա խանը, տրամադրելով 10.000 մարտիկ, հրամայեց Սաբադա անունով իմաստուն և քաջ զորապետին մտնել Ասիա ու հետախուզել Ասիայի երկրների վիճակը: Նրանք հրաման ստացան վերադառնալու միայն այն դեպքում, երբ հանդիպեն հզոր տիրակալին, որին չկարողանան հաղթել: Այդ հրամանն ի կատար ածվեց: Վերոհիշյալ զորապետը իր 10.000 թաթարների հետ մտավ Ասիա և հանկարծակի հարձակվեց քաղաքների ու երկրների վրա, նախքան նրանք բնակիչները կնկատեին թշնամու մոտենալը և կկարողանային պատրաստվել պաշտպանության: Թաթարները սպանում էին հակառակորդի զինյալներին, իսկ այլ մարդկանցից խլում էին ձիեր, գնեթեր և այն ամենը, ինչի կարիքը ունեին ու ուրիշ վնաս չէին հասցնում: Այդպես նրանք հասան Կովկաս լեռ: Այստեղով հոր Ասիայից Մեծ Ասիա անցնել չի լինում՝ առանց մեկ քաղաքի բնակիչների համաձայնության: Կառուցելով այն՝ Ալեքսանդր թագավորը (Հունանակերտնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.) փակեց ծովի և Կովկաս լեռան միջև եղած կիրճը: 10.000 թաթար այնպես անակնկալ բերեցին այդ քաղաքի բնակիչներին, որ նրանք պաշտպանվելու ժամանակ չունեցին: Թաթարները գրավեցին քաղաքը, սրի բաշեցին նրանց, որոնց գտան՝ տղամարդկանց և կանանց, հետո ավերեցին պարիսպները, որ իրենց վերադարձի ժամանակ ոչ մի խոչընդոտի չհանդիպեն: Նախկինում այդ քաղաքը կոչվում էր Ալեքսանդր, իսկ այսօր մարդիկ այն անվանում են Երվաթե դուռ» (Յեթում II «Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 9):

«Հայոց 669 թվականին մոտ 20.000 հոգանոց այլազգի ու այլալեզու մի զորք, կոչված Մուղալ և Թաթար անունով, շարժվեց Հին ու Մաչին երկրից: Այս զորքը Աղվանքի կողմերից դաշտավայրերով եկավ, մտավ Գուգարաց երկիրը, կոտորեց բոլորին ինչ-որ կենդանի գտավ և փոկեով վերադարձավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 84):

«Յայոց 669 թվականին 20.000 թաթարներ դուրս եկան Չինի և Մաչինի երկրից, անցան Աղվանաց երկրի հովիտները ու հասան մինչև Գուգարք» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 670 թվականին թաթարները առաջին անգամ Բուղարաց աշխարհից Յայաստան եկան, սրանց թուրքմեններ էին կոչում» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Այդ ժամանակ հայտնվեցին թաթարները և ամայացրին երկիրը» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբռ», գլուխ 2):

«Այդ տարում սպառնալիք հայտնվեց ոչ այնքան ֆրանկներից, որոնք զայիս էին արևմուտքից, այլև թաթարներից, որոնք սրընթաց եկան արևելքից և հասան մինչև Յամադան, Ատրպատական ու Առան, որից հետո ողջ Պարսկաստանում սարսափ տարածվեց» (Բար-Յեքերեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Գարանն բացվելուն պես Ջեքեն եկավ Իրաք, որ վրեժխնդիր լինի Յամադանի մոտողական կայսզորի ոչնչացման համար: Ջեմալ-Էդ-Դին Այբեկը, չնայած ներկայացավ և հնազանդություն հայտնեց, բայց դա նրան օգուտ չտվեց և նա սպանեց նրան մի բանի այլ մարդկանց հետ միասին» (Ալա-Էդ-Դին Ջուլեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 25):

«Ապա դիմում են Ատրպատական ու Աղվանք, ավերում են ու մեկ տարուց պակաս շրջանում ժողովրդի մեծ մասին կոտորում են, այնպես, որ հազվադեպ փրկվում է միայն փախստականը: Սա չսված բան էր: Ապա, երբ վերջացրին գործը Ատրպատականում և Աղվանքում, գնացին Դարբանդ-Շիրվան ու տիրեցին նրա բաղաբներին, բացի այն բերդից, ուր նրանց թագավորն էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁷² «Նրանք հասան Մուղան, ապա շեղվեցին դեպի վրաց երկիրը: Նրանց դեմ ելավ վրացիների մեծ զորք մոտավորապես 10.000 ռազմիկի չափով: Կռիվը տեղի ունեցավ, վրացիները փախուստի մատնվեցին և նրանց մեծ մասը կոտորվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մոնղոլների ճանապարհին անցնում էր Գուրջիստանով: Այստեղ 10.000 վրաց այրեր եկան նրանց դեմ և ձեռնամուխ եղան մարտի, սակայն պարտություն կրեցին և նրանց մեծ մասը կոտորվեց: Իրենց հերթին, սակայն, մոնղոլները, երբ Գուրջիստանի սահմաններում տեսան անտառային ճանապարհներ և դժվարանցանելի թավուտներ, հետ դարձան՝ մտադրվելով գնալ Մարաղա» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Չինգիզ-խանն (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանը – Մ.Ֆ.) իմացավ սրա (խորեզմի սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) փախուստն ու ամրոցներում պատսպարվելը, դրա համար էլ ուղարկեց վերևում հիշված երկու իշխաններ Յամային ու Սալպահին, որոնց վրացիները Սեբա-Ջեք են կոչում, որպեսզի սրանք անցնեն Խորասան ու Իրաք երկրները, մինչև ուր հնարավոր է գնալ, և գնեն երկիրը: Սրանք 12.000 զինվորով եկան՝ առանց սպառազեն ու սննդամթերք ունենալու, այլև միայն նետերով՝ առանց սրերի: Նրանք անցան Թուրանը, Ջեռնը, Խորասանը, Իրաքը, Ատրպատականը և հասան Գանձակին: Ոչ ոք չդիմարդեց, իսկ եթե որևէ տեղ երևում էին դիմարդողներ, հաղթում էին բոլորին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Ինչ-որ օտարականներ եկան Յայե ու Յեքե և մի քիչ վնաս հասցրին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Ոչնչացնելով ամեն ինչ իրենց ճանապարհին՝ նրանք հասան Տիդիս, բայց արագորեն հետ վերադարձան, բանի որ նրանց հետապնդում էր վրաց թագավոր Լաշան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.)» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁷³ «Վրացիք Ատրպատականի տեր Ուզբեկին (Էլտուղյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.) լուր ուղարկեցին՝ առաջարկելով նրան միասին դիմարդել թաթարներին: Նրանք համաձայնեցին հավաքվել ձմեռն անցնելուց հետո: Լուր ուղարկեցին նաև Խյաթի ու Ջազիրայի տեր ալ-Մեյիթի ալ-Աշրաֆ իբն ալ-Մեյիթի ալ-Ահիյին՝ խնդրելով նրանից համաձայնել իրենց հետ: Նրանք բոլորը կարծում էին, որ թաթարները ձմեռը կհամբերեն մինչև գարուն, սակայն այդպես չեղավ, այլ թաթարները շարժվեցին ու գնացին դեպի վրաց երկիրը: Նրանց Ուզբեկի մամուլներից մի թուրք ամվուզ միացավ, որի անունն էր Ակուշ: Սա հավաքեց այդ երկրի լեռները, դաշտերի ու անապատների բնակիչներ թուրքմենների, քրդերի և այլոց: Այսպիսով՝ մեծ բազմություն հավաքվեց: Նա նրանց միանալու նպատակով թաթարների հետ թղթակցեց: Նրանք ընդառաջեցին այդ բանին ու համակրեցին նրան իրենց ցեղային հարազատության պատճառով: Նրանք հավաքվեցին ու թաթարների զորքի առջևից գնացին վրաց երկիրը: Գրավեցին նրանց բերդերից մեկը, ավերեցին այն, թալանեցին շրջակայքը և կոտորեցին այնտեղի մարդկանց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ջաբան և Սաբա բահառուրը եկան Տիֆլիսի տան վրա, Սախտուն ավերեցին և հետ դարձան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Ջրիստույի 1205 և Յայոց 652 թվականին Ջաբա և Սաբա բահառուրները եկան Տիֆլիսի շրջակայքը, Սախտուն ավերեցին ու հետ դարձան» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁷⁴ «Վրաց թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.), լսելով թաթարների գալու լուրը, 60.000 հեծյալով գնաց նրանց դեմ դեպի այն մեծ դաշտը, որը կոչվում է Կոտման և գտնվում է Տերունական բերդի դիմաց: Եվ, երբ մարտն սկսվեց, այնժամ սաստանայի ազդեցությամբ, որը հանապազ հակառակ է ճշմարտությանը, Յամիդույա անունով Մանասագոմուց տերը, ինչ-որ քենի պատճառով ջլատեց Աթաբեկ Իվանի ծիու ոտքերը...: Եվ ահա, երբ հասավ թաթարների գալու լուրը, ըստ ավելի վերև ասվածների, այնժամ Իվանեն, վերցնելով վրաց թագավորական հեծելազորը, եկավ Գագ մեծ ու իմաստուն իշխան Պլու: Չաբեթի որդի Վահրամի մոտ և, նրան ևս իր զորքերով վերցնելով, գնաց թաթարներին դեմ: Կորոմի ու մեծ իշխան Վահրամը ստանձնեց զորքի աջ թևը, իսկ Իվանեն՝ ձախը: Երբ հարձակվողը կոտորեց հարձակվողական իմանյան վրա, ահա հենց այդ ժամանակ էլ անիծյալ Յամիդույայի կողմից կատարվեց այն ոճիւրը, որի մասին վերևում գրվեց: Երբ նետաձիգների ազգը նրանց տեսավ մեծ այդ երկպառակությունը, այնժամ հզորանալով հարձակվեց վրաց հեծելազորի վրա և անխնա կոտորեց նրանց: Իսկ Գագի տեր մեծ իշխան Վահրամը, գրավելով աջ թևը, մինչև երեկո առաջ գնաց: Նա անխնա հարձակված կոտորեց թաթարներին այնքան ժամանակ, մինչև որ Սաղամա դաշտն առհասարակ լցվեց կոտորված թաթարներով: Դետո, սակայն, երբ Գագի իշխան Վահրամն ինքը լսեց թագավորական զորքերի կոտորվելու մասին, այնժամ, սաստիկ տխրելով և դադարեցնելով մարտը, վերադարձավ իր բերդ-ամրոցը, որը կոչվում է Զարահերձ: Եվ այս կատարվեց Յայոց 663 թվականին» (Գրիգոր Ալևերցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Ապա արևելքի կողմի Պարսից աշխարհից սաստիկ զորքով և հեծելազորով եկավ խուժարուժ ու շեղաք մի ազգ, որը կարծես արյունաբուր գազան լինեց, որը չէր ծանաչում Աստծուն...: Այդ ազգը իր զորքի կեսով եկավ Վրաց աշխարհի վրա: Այդ մասին լսեցին Վրաց աշխարհի իշխանները, սակավ զորքով նրանց դեմ եկան և պատերազմեցին, սակայն չկարողացան նրանց դեմն առնել: Նրանք փախստական եղան և ընկան իրենց աշխարհը, իսկ այդ անօրեններն էլ ասպատակեցին, գերեցին ու ավերեցին բազում տեղեր» (Յովհաննես Սսեցի «Չիչաստակարան 1222 թվականի»):

«Մեծ զորքով մյուս այլալեզու զորքի հետևից ընկնելով՝ Լաշան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.) նրանց հասնում է Կոտման գետի մոտ, սակայն, պարտվելով նրանց կողմի, Իվանի հետ փախչում ու փախչում է Իվանի, որի երկվորյակ ջուր ինչ-որ իշխան կտրել էր և նրան գրկել երկվորյակ: Այդ երկրի տեր Վահրամը, սակայն, մեծ քաջությամբ ու սաստիկ կոտորածով գնում է իր երեք դարձած կողմը և հասնում է մինչև Գարդման՝ չիմանալով ուրիշների փախուստի մասին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 84):

«Լաշան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.) և նրա մեծ զորապետ Իվանեն դուրս եկան թաթարների դեմ և հասան նրանց Կոտմանի գետի մոտ, սակայն հաղթվեց թագավորը և փախստական եղավ» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Թաթար լոյիները Ջեքեն ու Սուբադեն Կոտմանում հաղթեցին Լաշային (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշային – Մ.Ֆ.)» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ վրաց զորքը նրանց հետևից գնաց Կոտման և կոտորեց շատերին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ վրաց զորքը նրանց հետևից գնաց Կոտման և կոտորեց շատերին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.) Բաղիսցկալի մոտ վրա հասավ նահանջող օտարականներին, որտեղ էլ հենց առաջին վերջը ստացավ: Այնուհետև աստվածային աջակցությամբ Գեորգի արքան այդ օտարականներին փախուստի մատնեց և ոչնչացրեց» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Նրա (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) զորքերը մոտեցան Զարթիի սահմաններին և ավերեցին Յայե ու Գագը: Թաթարների գալը հայտնեցին Գեորգի թագավորին (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշային – Մ.Ֆ.): Ապա՝ թագավորը 400.000 հեծելազորք ժողովեց ու գնաց նրանց դեմ: Ծանապարհին նրան մեծ զորքով դիմավորեց Իվանե աթաբեկը, իսկ թաթարներն այդ ժամանակ կանգ էին առել Սագիմ գետի վրա...: Թաթարները, սակայն, հասան մինչև Շամշուլդե, ապա՝ վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

«Երբ թաթարները մահմեդական երկրներում, Ատրպատականում և Առանում իրենց գործը վերջացրին, մի մասը սրով նվաճելով, իսկ մի մասը՝ հաշտությամբ գրավելով, շարժվեցին դեպի վրաց երկիրը, որը նույնպես այդ երկրամասում է: Վրացիները նրանց դեմ պատրաստվել էին և իրենց երկրի սահմանային կողմերում մեծ զորք էին հավաքել, որպեսզի թաթարներին արգելեն ներս մտնել: Եկան թաթարները և ընդհարվեցին նրանց հետ, սակայն վրացիները չկարողացան դիմանալ, փախուստի դիմեցին, սրի բաշվեցին և միայն փախստականը կարողացավ փրկվել: Ինձ

տեղեկացրել են, որ թաթարները նրանցից մոտավորապես 30.000 հոգու են կոտորել, կողոպտել են նրանց երկիրը և ավերել՝ ըստ իրենց սովորության: Երբ փախստականները Տփղիս հասան, ուր նրանց թագավորն էր, այլ զորախմբեր ևս հավաքվեցին և ուղարկվեցին թաթարների դեմ, որպեսզի արգելեն իրենց երկրի միջին մասերը մտնել: Այդ ժամանակ, սակայն, նրանք տեսան, որ թաթարները մտել են երկիրը և այլևս ոչ մի լեռ, կիրճ կամ այլ բան չի խանգարում նրանց: Երբ տեսան նրանց արածը, վերադարձան Տփղիս և երկիրը դատարկեցին, իսկ թաթարները իրենց ուզածն արեցին երկրում, կողոպտեցին, կոտորեցին և ավերեցին, սակայն տեսնելով, որ երկիրը շատ կիրճեր ու լեռնանցքներ ունի, չհամարակվեցին խորքը ներթափանցել և հետ դարձան: Վրացիների սիրտը մեծ վախ ընկավ: Լսել են վրաց մեծամեծներից մեկից, որը դեսպան էր եկել և ասում էր. «Եթե որևէ մեկը ձեզ ասի, թե թաթարները պարտվել կամ գերի են ընկել, չհավատաք, իսկ եթե ասեն, թե սպանվել են, հավատացեք, բանգի այդ մարդիկ երբեք չեն փախչում: Նրանցից մեկին գերի էինք բռնել, բայց սա իրեն ծիուց ցած գցեց, գլուխը այնքան խիտեց քարին, մինչև որ մեռավ ու այդպիսով գերի չընկավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Որտեղով որ Ակուշն ու իր մարդիկ անցան, ավերեցին և մարտերում վրացիների ազնվականներից մեծաթիվ մարդիկ կոտորվեցին: Եվ համուն արդարության պետք է ասել, որ մարտերի ընթացքում Ակուշի զորքից ևս շատերը զոհվեցին: Այնուհանդերձ կռվի ընթացքում մոնղոլական հրամանատարները օգնության հասան Ակուշին ու վրացիներին պարտության մատնեցին» (Միրխոնդ «Համընդհանուր պատմություն»):

«Այդ տարի թաթարները պատերազմեցին թուրքերի դեմ» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանների»):
«Չորսուց հետո նրանք գնացին Սարավ բաղաբը, կողոպտեցին և բոլորին կոտորեցին, ապա գնացին Բայլական, որն Առանում է: Իրենց անցած բոլոր բաղաբներն և գյուղերը նրանք կողոպտեցին, ավերեցին, ու, բնակիչներից ում որ բռնեցին, սպանեցին: Երբ Բայլական էին հասել և պաշարել, բնակիչները խնդրեցին, որ իրենց մոտ մի դեսպան ուղարկվի, որպեսզի նրա հետ խաղաղության պայմանները որոշեն: Թաթարները իրենց մեծամեծներից ու առաջնորդներից մեկին դեսպան ուղարկեցին, սակայն բնակիչները սպանեցին նրան: Այդ ժամանակ թաթարները հարձակվեցին և կռվեցին, ապա սրի ուժով գրավեցին բաղաբը Ֆիջրի 618 թվականի Ռամադան ամսին: Նրանք սրի բաշեցին, կենդանի չթողնելով ոչ փոքրին, ոչ մեծին, ոչ էլ կանանց, այն աստիճանի, որ ողջ կանանց որովայններն էին պատռում և սպանում սաղմերը: Նրանք նախ բռնաբարում էին կանանց, ապա՝ սպանում: Պատահում էր, որ նրանցից որևէ մեկը ճանապարհին գնալիս հանդիպում էր մի խումբ մարդկանց և բոլորին մեկ-մեկ սպանում էր, սակայն ոչ ոք նրա վրա ձեռք չէր բարձրացնում...: Նրանք հասան Առան երկրի Բայլական բաղաբը, որը պաշարեցին ու գրավեցին, ընդ որում բնակիչներին կոտորեցին այնքան, որ գրեթե բնացի՞ր արեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսկ Ֆիջրի 617 թվականին թաթարները եկան և սպանեցին ձեռք ընկած բնակիչներին, կողոպտեցին, հետո այրեցին բաղաբը: Երբ նրանք հեռացան, փախստական բնակիչները կրկին վերադարձան և վերստին բնակության հաստատեցին այնտեղ» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Արդեթից մոնղոլները գնացին Բայլական բաղաբի վրա, գրավեցին այն ու կոտորեցին բոլորին՝ մեծից փոքր» (Ռաշիդ-է-Ղիս «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Բայլական բաղաբ... մոնղոլները... թալանել էին» (իբն Վալի «Սալիխյան պատմություն»):

«Ֆիջրի 635 թվականին Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) զորքը եկավ և պաշարեց Բայլական բաղաբը: Մի բանի ամիս անց նրանք գրավեցին բաղաբը և գլխովին կոտորեցին նրա բնակչությանը» (Միրզա Ջեմալ Ջիվանշիր «Ղարաբաղի պատմությունը», գլուխ 2):

«Այնտեղից մոնղոլ հրամանատարը եկավ Առան և գրավեց Բայլականը» (Ալա-է-Ղիս Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 25):

«Ֆեյլու խանը (հեռիանց նկատի ունի էլիանության հիմնադիր էլիան Ռուպուդին, որը սխալ է– Մ.Ֆ.), գրավելով Բիլկանի բերդը, ժողովրդին կոտորել է, բերդն էլ՝ ավերել: Էլիանի զինվորները մի ժամանակ պաշարել են, սակայն չեն կարողացել գրավել բերդը, որովհետև մենջենիթով հարվածելու համար բարդ չկային: Խոջա Նաիր Թուսիի ցուցումով նրանք փայտյա թողնաթներ չինեցին, կապարով լցրին և բարերի փոխարեն մենջենիթով արձակեցին: Ահա այդ կերպ նրանք, գրավելով բերդը, հաղթանակի հասան» (Զյաթիբ Չելեբի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 39):

«Երբ նա (Էլտուգյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկ – Մ.Ֆ.) լսեց թաթարների գալուստը Համադանից, թողեց Թավրիզ ու գնաց Նախճավան, իսկ իր ընտանիքն ու կանանց էլ ուղարկեց խոյ, որպեսզի իրենցից հեռու լինեն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Համադանը ամապցնեցից հետո մոնղոլները ուղղվեցին Նախիջևան, գրավեցին այն և այնտեղ կոտորած ու թալան իրականացրին» (Ռաշիդ-է-Ղիս «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Այնտեղից մոնղոլները շարժվեցին առաջ, գրավեցին Թավրիզը, իսկ Մարաղան, Նախիջևանը և այդ կողմերն էլ լրիվ ոչնչացրին» (Ալա-է-Ղիս Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 25):

«Թաթարները, շարունակելով իրենց ճանապարհը, հասան Թուրքաց երկրի Էրզրում բաղաբ: Այստեղ նրանք իմացան, որ Թուրքաց սուլթանը (Իլդնիսայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատը – Մ.Ֆ.) մեծ զորք է հավաքել և գտնվում է ոչ հեռու: Թաթարները չհամարձակվեցին առաջ գնալ: Տեսնելով, որ իրենք ոչինչ չեն կարող հակադրել Թուրքաց սուլթանի հզորությանը, նրանք այլ ճանապարհով վերադարձան իրենց տիրակալի մոտ, որին գտան Ալմալիք կոչվող բաղաբում, և պատմեցին նրան, թե ինչ են արել և ինչ են տեսել Ասիայում» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 9):

«Մյուս անգամ կրկին վրաց թագավորը (Բարթիլի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.), նախորդ անգամից ավելի մեծ զորք հավաքելով, կամեցավ ճակատամարտ տալ թշնամիների դեմ և ահա նրանք, վերցնելով իրենց կանանց, որդիներին ու ողջ ունեցվածքը, կամեցան Դերբենդի դռնից անցնել իրենց երկիրը: Մահմեդականների զորքը, սակայն, որ Դերբենդում էր, նրանց անցամուտը չուղեց: Այդ ժամանակ նրանք Կովկաս լեռը կտրեցին ականացանելի տեղերով, վիհերը լցնելով փայտ ու քարով, և, իրենց բռնելով, ձիերը ու ռազմապաշար բառնալով, անցան, գնացին իրենց երկիրը: Նրանց գլխավորի անունն էր Սուբադա Բահադուր» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 11):

«Հայոց 671 թվականին այդ այլալեզու զորքերը ցանկանում էին այնտեղից վերադառնալ, բայց, որովհետև նրանց սուրհանդակները Հայաստանն ու Վրաստանը գտան կազմ ու պատրաստ և այդ լուրը տեղ հասցրին, նրանք չհամարձակվեցին գալ, այլ այնտեղից դարձան ու գնացին, ուր որ գնացին» (Աարթուր Արևելցի «Տիգրեդական պատմություն», գլուխ 84):

«Ապա Լաշան (Բարթիլի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.) և նրա մեծ զորապետ Իվանեն կրկին զորահավաք արեցին, որ գնան թաթարների վրա, սակայն նրանք իրենց ունեցած-չունեցածով կտրեցին դժվարանցանելի Կովկասյան լեռները, բանի որ Դարբանդի տաշիկները նրանց ճանապարհ չտվեցին, և հեռացան: Միանց առաջնորդը Սաբաթա բահատուն էր» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հաջորդ տարի այդ օտարականները կրկին մոտեցան Պարտավի սահմաններին: Այդ ժամանակ հավաքվեցին ողջ թագավորության ուժերը և նրանց միացավ Կարնո-բաղաբի զորքը: Նրանք կանգ առան Լոխագորայի ու Ագարայի մոտակայքում և, չհասցնելով նույնիսկ հարձակում գործել, փախուստի մատնեցին թշնամուն, որը թաթարները՝ անցնելով Դարուբանդի միջով» (Բարթիլի-Ցիսովեթա), Ամանուն «Դեմետրի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Այսպես փախստական, այդ անվախներն ու զորեղները եկան, հասան Տփղիս՝ ի հառաչանք ու տիրություն փոխված, որովհետև, ինչպես որ մենք աստծուն տխրեցրիսք մեր չար գործով, այդպես էլ աստված մեր սրտերը վշտով լցրեց ու ամոթով թողեց մեզ թշնամու առաջ: Թաթարները եկան, հասան մինչև Սանջվիլիցե և այնտեղից հետ դարձան ու այսպիսի զարմանալի գործեր կատարեցին: Նրանք գնացին Դերբենդի ճամփով և, որովհետև ոչ Շիրվանշահը (Շիրվանշահների Եմիրության Եմիր Ֆերհասայ իբն Ֆառուհադը (1203-1225) – Մ.Ֆ.) դիմադրեց և ոչ էլ դերբենդցիները անցան Դերբենդի դուռը, մասն դիպաղների երկիր» (Բարթիլի-Ցիսովեթա), Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Երբ նա եկավ Դերբենդ և ոչ-ոք չհայտնեց, որ այստեղով որևէ զորք է անցել կամ ճակատել, նա խորամանկության դիմեց ու անցավ կիրճով: Թուշիի զորքերը գտնվում էին Դաշտ-ի-Ղիֆայիում: Եվ ահա այդ կողմերում նրանք միավորվեցին ու այնտեղից ներկայացան Չինգիզ-խանին (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.)» (Ալա-է-Ղիս Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 25):

«Իզ-է-Ղիս սուլթանի (Իլդնիսայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.) մահից հետո գահին բազմած Զեյ-Կուլատը (Իլդնիսայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատը – Մ.Ֆ.) որոշ ժամանակ բարեհաջող կառավարելուց հետո որոշեց, որ պետք է ավելի բարձր բաների ձգտել և նրա սիրտը խնդրեցներից ուղղվեց դեպի պատերազմի սխրագործությունները: Եվ ահա բեկերի խորությամբ նա իր առաջին արշավանքը իրականացրեց հայկական բավականին ուժեղ Կալուսուրուս ամրոցի դեմ: Սուլթանը զորքը բաժանեց երեք մասի: Առաջին մասը պետք է զբաղեցներ այն լեռները, որտեղ գտնվում էր ամրոցը, մյուսը պետք է շարժվեր դեպի այն, իսկ երրորդ մասն էլ, որը պետք է գործեր ծովափի կողմից, նստեցվեց նավերն ու գալերաները և խնդիր ստացավ բաղաբին հարվածել ծովից: Այդ ամրոցի կիկալիսը, որի անունը Կիր-Վարդ էր, որոշեց փորձ փորձ համառոտել պաշտպանվել: Պաշարումը շարունակվեց երկու ամիս, որոնց ընթացքում թուրքերը փչրում էին պարիսպները պարսպափայտ մեքենաներով: Ի վերջո, Կիր-Վարդը ստիպված եղավ հանձնվել, ընդ որում սկզբում բանակցությունների համար դիմեց ոչ թե սուլթանին, այլ՝ Մուբարիզ-է-Ղիս առ-Թոթուլ-բեկին, որը սուլթանի պատվարժան ծառայողներից մեկն էր: Մրա միջնորդությամբ բանակցությունները հաջողությամբ պսակվեցին: Ալա-է-Ղիսը Կալուսուրուսի ժայռերի վրա մի նոր ամրոց հիմնադրեց, որը կոչեց Ալայա:

Այնտեղից, ահա, նա մեկնեց դեպի Անթալիա, սակայն ճանապարհին մտադրվեց տիրել Ալարա կոչվող քաղաքին, որտեղ իշխում էր Կիր-Վարդի եղբայրը, որը հեռացել էր աշխարհիկ հաճույքներից և իր համար բոլոր հանդերձն էր ընտրել: Սուլթանից ստանալով հնազանդվելու առաջարկ՝ նա այնպես վախեցավ, որ հիվանդացավ աղիքների գալարով և մահացավ: Ազնվականներն ու առաջնորդները, վախեցած նրա մահից, որոշեցին հնազանդվել՝ փորձ չկատարելով դիմադրել» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Շատ գործ հավաքելով բրիստոնյաների ու թուրքերի միջից՝ նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) կրկին Ատոմի թոռ Կիր-Վարդիից խլեց Կոլոնոռաքը, իսկ նրա առջևն էլ, իր կամքից հակառակ, իրեն կին վերցրեց, չնայած այն բանին, որ վերջինս բրիստոնեուհի էր և այդ պատճառով չէր ապրում նրա հետ: Սուլթանը գրավեց նաև Իսապիրիայի շրջանը մինչև Սելեիկիայի դարպասները, իսկ այս քաղաքը պաշտպանվում էր ֆիվանդախնամների օրդենի կողմից՝ հայերի օգնությամբ: Պարոն Կոնստանդինը խեղճացի մարդ էր ու այդպես էլ վարվեց, բանգի նա պարտավորվեց իր իսկ միջոցների հաշվին ամեն տարի ռազմական ծառայության ներկայացնել 400 հեծյալների, իսկ այն էլ, ինչ ստանում էր ֆրանկներից, դրանով էլ բավարարվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Բրիստոսի 1220 թվականին Ռուսի սուլթան Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Կոլոնոռաքը Կիր-Վարդիից» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁷⁹ «Բրիստոսի 1221 թվականին Պռականայի տեր Վասիլը հետ վերցրեց այն Ալադին սուլթանից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) ինչպես իր ապրանքը» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁸⁰ «Բայականի և շրջակայքի կողոպուտն ու ավերումը վերջացնելուց հետո նրանք գնացին Գանձակ քաղաքը, որը Առան երկրի մայրաքաղաքն է, սակայն, իմանալով նրա բնակիչների բազմամարդության և վրացիների դեմ հաճախակի կռիվների ընթացքում ձեռք բերած քաջության ու քաղաքի անառիկության մասին, չհարձակվեցին, այլ լուր ուղարկեցին բնակիչներին՝ պահանջելով դրամ ու զգեստներ: Մրանք ուղարկեցին ինչ-որ պահանջվում էր և թաթարները հեռացան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնուհետև մոնղոլները հարձակվեցին Գանձակի վրա, որը Առանի ամենամեծ քաղաքներից մեկն էր: Այն ևս գրավեցին և ամբողջովին ավերեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

⁴²⁸¹ «Եվ ահա նրանք հասան Կրաստանի սահմաններին ու սկսեցին ասպատակել Գագի երկիրը: Իմացան այս մասին Վահրամ Գագեցին և Իվանե աթաբեկը ու հաղորդեցին Լաշա թագավորին Չայքն ավերելու եկած անձանոթ լեզվով խոսող օտար ցեղերի մասին: Թագավորը կանչեց իր զորքը, ինքնեղեն և ամբողջովին, հոգալից զորք գումարեց 90.000 և նրանք ուղևորվեցին Գագի սահմանագլխին գտնվող թաթարների կողմը: Այն կողմից մեծ զորքով միացան Իվանե աթաբեկն ու նրա եղբորորդին՝ Չաբարիայի որդի Շաւշեն, ինչպես նաև Վահրամ Գագեցին: Դրանից հետո նրանք առաջացան, սակայն Բերդուջի, որ այժմ Սագիմ է կոչվում, գետափին բանակած թաթարներն իրենք էլ անմիջապես ձիերը հեծան և հարձակվեցին միմյանց վրա: Տեղի ունեցավ թեժ ճակատամարտ: Թաթարների կեսը փախուստի դիմեց, կեսն էլ դարանակալ եղավ, և, երբ հետապնդվեցին, այնժամ հասավ վերին բարկությունը մեր անհավատությունների ու մեղքերի համար: Խուճապեցին վրացիները՝ և զորքը, և ինքը՝ թագավոր Լաշան: Անթալի քրիստոսյա մարդիկ սպանվեցին, ուր և Սամցխեի սպանալար, մեծն Իվանե աթաբեկը հազվի կենդանի մնաց, իսկ կորովի մարտնչող մեծուրճերովսուցես Ղվրդվարեի որդի Բեթան սպանվեց: Այնժամ մեր անթալի անհավատությունների համար ամենայնից աստժո գայրույթն ու վրաց տոհմի գերությունը վրա հասավ: Սկսվեց բարձր ու անվանի դավթյան հաղթող դրոշի երջանիկ ճակատագրի անկումը, որովհետև մեծափառ ու բախտաշատ հաղթությունը Ղվրդի (Զարթիկի թագավորության արքա **Ղալիթ I Շինարարին – Մ.Ֆ.**) աստված էր տալիս: Տայած դավթյանն ու գորգայանն երջանիկ դրոշը կռիվներում երբեք չէր պարտվել, իսկ այստեղ վրաց ազգի ճակատագիրը այնպես փոխվեց, որ ընդդեմ թաթարների տերը հաղթություն չպարգևեց ու այդպես այլևս՝ մինչև մեր օրերը» («Զարթիկ-Ցխուրկեր», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այս երկրների տիրելուց հետո Չինգիզ-խանը (Մոնղոլական տերության հիմնադիր **Չինգիզ-խանը – Մ.Ֆ.**) մեծաթիվ զորք ուղարկեց, որպեսզի տիրի Իբերիային: Գեորգի արքան (Զարթիկի թագավորության արքա **Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.**) դեմ ելավ թշնամիներին, որոնք ազատությանը մոտեցել էին իրենց սահմաններին, սակայն հաղթվեց և շուտով դաժան հիվանդությունից մահացավ, մի հանգամանք, որը վշտացրեց նրա հպատակներին: Չինգիզ-խանի զորքերը առանց խոչընդոտի հասան Շաւշուլդե և վերադարձան, երբ արքան դեռևս կենդանի էր, իսկ այս թշնամիների հապճեպ նահանգի պատճառը այն խաղաղությունն էր, որը Գեորգի արքան կնքել էր Խալաթի սուլթան Մեդիկի հետ, որը պահանջում էր, որ Գեորգին նրա մոտ ուղարկի իր բոլորը, որպես իր կին, բանի որ նա այդ ժամանակ իր հրամանատարության տակ ուներ Իբերիա ներխուժած Չինգիզ-խանի զորքերը: Արքան, սակայն, Ռուստուղանի (Զարթիկի թագավորության ապագա թագուհի **Ռուստուղանի – Մ.Ֆ.**) փոխարեն տվեց աթաբեկ Իվանե իշխանի բոլորը և զսպեց այս թշնամիների բռնությունները, որոնք սպառնում էին տիրել Իբերիային» (Ղալիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 99):

«Այսպիսով թագավոր Լաշան (Զարթիկի թագավորության արքա **Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.**) և մեծ հազարապետ Իվանեն գործադրեցին անում՝ պատերազմով նրանց դիմագրավելու համար: Եվ ահա նրանք իջնում են Խուռնան կոչված մի դաշտավայր տեղ, որովհետև այնտեղ էր գտնվում թշնամու զորքը: Ճակատամարտ տալով միմյանց դեմ՝ նրանք սկզբում փախուստի մատնեցին թշնամիներին, բայց, բանի որ թշնամիները դարան էին մտել, հարձակվեցին թիկունքից և սկսեցին վրաց զորքը կտորոցել: Փախածները նույնպես վերադարձան և այս ու այն կողմից մեջտեղ առնելով՝ մեծ հարված հասցրին բրիստոնյաների զորքերին: Փախան թագավորն ու բոլոր իշխանները, իսկ թշնամիները հավաքեցին զորքի ավարը և տարան իրենց բանակատեղերը» (Կիրիկոս Գանձակեցի «Չայք պատմություն», գլուխ 11):

«Այսպիսով (Զարթիկի թագավորության արքա **Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.**), հոգս և տրտմություն զգալով, մարդիկ առաքեց իր տերության բոլոր սահմանները ու հրաման տվեց բոլորին իրենց զորքերով հավաքվել: Նա մարդ ուղարկեց նաև այլ թագավորների մոտ՝ խնդրելով օգնական հեծելազոր: Այսպես աշխարհաժողով արեցին և կրկին դիմեցին այդ անօրենների վրա պատերազմի: Այդ ժամանակ դրանք փախստական դարձան և միացան իրենց այն զորքին, որը Բաբելոնի կողմերում էր, որը կոչվում է Բաղդադ: Նրանք որոշ ժամանակ մնացին այդտեղ և ավարտեցին այդ աշխարհը, ինչից հետո ելան և գնացին Ռուսների աշխարհ՝ այնտեղ ևս հաղթելով պատերազմում» (Ռովհաննես Սսեցի «Յիշատակարան 1222 թվականին»):

«Լսելով թաթարների գալստյան մասին՝ Կրաստանի թագավոր Իվանուսը (Զարթիկի թագավորության արքա **Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր բանակը, շարժվեց թաթարների դեմ և նրանց հետ մարտի բռնվեց Մուղանի դաշտում: Ճակատամարտը երկար տևեց, սակայն վերջում վրացիները ջարդվեցին և փախուստի դիմեցին» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 9):

«Չայք 669 թվականին եղավ թաթարների առաջին գալը» (Ռովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Բրիստոսի 1222 և Չայք 669 թվականին թաթարները կտորոցեցին վրացիների Կոտմանա ջրում» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այս տարի լուր ստացանք, որ Արևելքի տիրակալը, որը կոչվում էր Չինաստանի արքա Մալիք ալ-Սին (Մոնղոլական տերության հիմնադիր **Չինգիզ-խանին – Մ.Ֆ.**), ով իր ծառայության մեջ ուներ Խիթա և Ղիչախ երկրից որոշ բանակի թուրքեր..., ստրկացրեց և շրջակա երկրի բնակիչներին ու հասել և մտել է քրջերի երկիր: Եվ ահա նա ջախջախեց քրջերին ու եկավ Էրբիլի երկիր: Այս բոլոր երկրները վախեցան նրա արշավանքից, բանի որ ասում էին, թե նրա բանակը հազար-հազարավոր մարդկանց էր կազմված, իսկ այս զորքի թիվն էլ կազմում էր 100.000 մարդ կամ նույնիսկ ավելին» (Անանուսյան «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Փրկչական 1223 կամ Չայք 670 թվականին թաթարները կտորոցեցին վրացիներին» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Զանդեցիները, թալանեցին ժողովրդին, ունեցվածքը և կողոպտեցին, մինչև որ հասան Տիդիսի մոտ: Այդ ժամանակ վրացիները հավաքվեցին և լրիվ սպառազինությամբ դուրս եկան: Սկզբում Ակուշը ընդիմացվեց նրանց հետ այն մարդկանցով, որոնց հավաքել էր իր շուրջը: Սաստիկ կռիվ եղավ, որի ընթացքում երկու կողմերն էլ դիմացան և Ակուշի մարդկանցից շատերը սպանվեցին: Դետո վրա հասան թաթարները, երբ վրացիները արդեն հոգնել էին կռիվից: Նրանցից շատերը կտորոցվեցին ու չդիմացան թաթարների առջև՝ խայտառակ պարտություն կրելով և ամեն կողմից սրի մատնվելով: Նրանք անթալ, անհամար կտորվեցին: Ճակատամարտը տեղի ունեցավ այդ տարվա Չուլբադա ամսին: Այսպիսով կողոպտեցին երկրի այն մասերը, որոնք նախապես չէին կողոպտվել: Այս թաթարների հետ կատարվեց այնպիսի բան, որի նմանը չի եղել ոչ հին և ոչ էլ նոր ժամանակներում: Մի խումբ մարդիկ դուրս եկան Չինաստանի սահմաններից և, մի տարի չանցած, նրանք մի մարդ այս կողմից հասավ Չայաստան աշխարհը, իսկ Չամադանի կողմից էլ հարևան դարձան Իրաքին: Այլադր վկա, մեզնից հետո եկողները շատ ժամանակ անց, երբ կարդան այս դեպքերի մասին գրված տողերը, չեն հավատա, կկասկածեն և իրավունք կունենան կասկածելու: Ով կկասկածի, թող կարդա այն, ինչ գրել ենք մենք և բոլոր նրանք, ովքեր մեր օրերում հավաքել են Կրաստանի դեպքերը, մի ժամանակ, երբ բոլորը գիտուն, թե անբեր, լավ գիտեն այս դեպքերը, բանգի դրանք հանրահայտ են: Թող Այլադր մահմեդականներին և իսլամյան պարզևի այնպիսի մարդիկ, ովքեր կկարողանան պահպանել ու անգիտալսել նրանց: Մահմեդականները նման հզոր թշնամու հետ գործ ունեցան այնպիսի ժամանակ, երբ ունեին մահմեդական թագավորներ, որոնց հետաքրքրությունը իրենց որովայնից ու հաճույքներից այն կողմ չէր անցնում: Մարգարեի երևան եկած օրից ի վեր մինչև այսօր մահմեդականները չեն տեսել այսպիսի ցավ ու նեղություն, ինչպիսին նրանց պատճառեցին այս անհավատ, թշնամի թաթարները: Նրանք

նութ գտնելի մարտականոր երկիրը, գրավեցին, ավերեցին, իսկ սա մի ընդարձակ երկիր է: Նրանց մի մասն անցավ գետը, մնալ հորասան, գրավեց ու այնտեղ ևս արեց լույսը, ապա գրավեց Ռեյը, ալ-Ջաբալ երկիրը և Անդալուսականը: Վերջապես նրանք հասան վրաց երկիրը և Նվաճեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնտեղից մոնղոլները ուղղվեցին Գուրջիստան և վրացիները, հավաքելով զորքերը, պատրաստվեցին մարտի: Երբ նրանք իրար եկան, Ջեթեն 5.000 հոգով տեղակայվեց դարսնում՝ մի գաղտնի վայրում, իսկ Սուբեդեն էլ մնացած զորքով առաջ անցավ: Ծակատամարտի սկզբում մոնղոլները դիմեցին փախուստի և վրացիները սկսեցին հետապնդել նրանց: Այդ ժամանակ Ջեթեն ելավ դարսնից, միացյալ ուժերով նրանց նրանց առան իրենց ջոկատների մեջ և մի ակնթարթում 30.000 վրացիների կոտորեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դիև «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Այդ տարի թաթարները պատերազմեցին բուրջերի դեմ» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Գանձակի պաշարման ժամանակ մոնղոլ հրամանատարներին լուր հասավ, որ վրացիները զորք են հավաքել և պատրաստվում են պատերազմի: Եվ ահա նրանք իրենց ուշադրությունը սևեռեցին նրանց վրա: Առաջին ընդհարման ժամանակ թաթարական զորքը վրացական հռչակավորներից պարտվեց ու փախավ, բայց երկրորդ ընդհարման ժամանակ հաջողությունը նրանց կողմում եղավ» (Միրխոնդ «Համընդհանուր պատմություն»):

⁴²⁸² «Երբ սուգդիացիները լսեցին դիչախական զորքի ջախջախման մասին, գտնվեցին ոգին: Այնուհանդերձ նրանք միջոցներ ձեռնարկեցին բաղաբի պաշտպանության ուղղությամբ: Մեկ շաբաթ անց Հուսամ-Էդ-Դինն իր զորքով տեղակայվեց բաղաբի դարպասների մոտ: Վաղ առավոտյան սկսվեց ճակատամարտը և երկու կողմն էլ դաժանորեն մարտնչեց: Հաջորդ օրը մարտը վերսկսվեց նոր ուժով: Պաշարված բաղաբի կողմից մարտի մեջ մտնողներն հետևակն ու հեծելազորը, մարտը մղվում էր նավթի, նետերի և քարերի կիրառմամբ: Հուսամ-Էդ-Դինը, ըստ մահմեդականների ռազմական տվյալության, զորքի կեղծ պարտությամբ հակառակորդի զորքին դուրս բաշեց բաղաբից հեռու, իսկ հետո էլ վճռական հարձակվամբ այն հետ բռնեց բաղաբ ու ջարդեց: Երբ բաղաբի ծերերը տեսան, որ երիտասարդներից այլ բան, բան անունն է, չի մնացել, նրանք սասցին. «Եթե երիտասարդների նման հազարակը, որը լավ գիտի ռազմական գործը, մարտում ամրություն չդրսևորեց, ապա հնազանդությունից և աղաչանքից բացի մեզ համար այլ փրկություն չկա»: Դրանից հետո նրանք որպես դեսպաններ բաղաբականապես փորձառու մի բանի մարդկանց ուղարկեցին գլխավոր Էմիրի մոտ: Երբ սրանք ներկայացան նրան, համբուրեցին նրա դիմացի հողը և սասցին. «Հնապա՛մ մեր հանցագործությունն ու մեղքը հսկայական է, այնուհանդերձ մենք հույս ունենք գլխավոր Էմիրի ողորմածության վրա: Ինչ որ նա հրամայի, կկատարենք, գլխահարկ ու բաջ կվճարենք» (իբն Բիբի «Մեջլու-Նամե»):

«Քրիստոսի 1222 թվականին Ալադին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Քեյ-Կուվադի** – Մ.Հ.) կոչվով գրավեց Սևիլիան» (Յեթուն Դարի պատմություն):

⁴²⁸³ «Դիչախները կողոպտեցին ողջ Կապադակի երկիրը և հասան Գանձակ, որը Առան երկրում էր ու պատկանում էր մահմեդականներին: Նրանք կանգ առան այստեղ: Գանձակի Էմիրը, որը Անդալուսականի տեր Ուգեյկի (**Էլտուկույանների սուլթանության սուլթան Ուգեյկի** – Մ.Հ.) մամլուքն էր Քուշխարա անունով, զորք ուղարկեց, որը թույլ չտվեց, որ նրանք մտնեն այդ երկիրը: Նա դեսպան ուղարկեց, ասելով. «Նենգությամբ վարվեցիք Հիրվանի տիրոջ (**Հիրվանշահների Էմիրության Էմիր Հեթաապ իբն Ճառուհագադի** – Մ.Հ.) հետ ու գրավեցիք նրա միջնաբերդը, նենգությամբ վերաբերվեցիք Կապադակի տիրոջ հետ և նրա երկիրը կողոպտեցիք: Էլ ո՞վ կվստահի ձեզ»: Նրանք պատասխանեցին. «Մենք եկել էինք միայն ծառայելու ձեր սուլթանին, սակայն Հիրվան շահը արգելեց մեզ ձեզ մոտ գալու, ուստի գնացինք նրա երկիրը ու գրավեցինք նրա միջնաբերդը, ապա այն լքեցինք, սակայն ոչ վախից: Ինչ վերաբերում է Կապադակի տիրոջը, ապա նա ձեր թշնամին է և, եթե ցանկանալիս գնալ վրացիների մոտ, չէինք անցնի Դարբանդ-Հիրվանի ճանապարհով, բանգի դա ամենադժվար, հոգնեցուցիչ ու հեռավոր ճանապարհն է, այլ կմտնեինք նրանց երկիրը սովորական ձևով: Մենք ձեզ ուղարկում ենք պատանդներ»: Երբ Էմիրը այս բանը լսեց, գնաց նրանց կողմը: Դիչախներն իմացան այդ բանը և ահա երկու ծիավոր Էմիրներ, որոնք նրանց առաջնորդներն էին, փախաբանվեցին մարդկանցով եկան նրա մոտ, հանդիպեցին ու խոնարհաբար ողջունելով, ասացին. «Մենք եկել ենք ձեզ մոտ փոքր թվով, որպեսզի իմանաք, թե մեր նպատակն է միայն հավատարմություն ու ծառայություն առաջարկել ձեր սուլթանին»: Քուշխարան թույլ տվեց նրանց գնալ ու տեղավորվել Գանձակի մոտ: Նա ամուսնացավ նրանցից մեկի դստեր հետ և լուր ուղարկեց իր տիրոջը՝ Ուգեյկին, բացատրելով վիճակը: Սա հրամայեց նրանց նվիրել պատմունքներ և տեղավորել Քիլիկի լեռան մոտ: Այդպես էլ արեցին, սակայն վրացիները վախեցան այդ բանից ու զորք հավաքեցին, որպեսզի հանկարծակի հարձակվեն նրանց վրա: Լուրը հասավ Գանձակի Էմիր Քուշխարին, որը տեղեկացրեց դիչախներին՝ հրամայելով վերադառնալ և տեղավորվել Գանձակի մոտ: Նրանք եկան և այնտեղ տեղավորվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հետո հայտնվեց հոների զորքը, որոնց կոչում էին դիչախներ: Նրանք վրաց թագավորից հաստատվելու համար տեղ խնդրեցին, խոստացան ծառայել նրանց վրաց թագավորներին, բայց նրանց մերժեցին: Այդ ժամանակ Գանձակի բնակիչները, որոնք նեղություններ էին կրում վրացիների կողմից, պատասխանեցին նրանց և սրանք ամեն ինչով օգնեցին վերջիններին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁸⁴ «Սրանից հետո, երբ որոշ ժամանակ անցավ, մի այլ զորք դուրս եկավ Հոնաստանից, որին դիչախ են ասում: Սրանք եկան Վրաստան՝ Լաշա թագավորի (**Զարթիկի թագավորության արքա Գերգի IV Լաշայի** – Մ.Հ.) ու Իվանե հազարապետի մոտ, որպեսզի իրենց բնակության տեղ տան, իսկ իրենք նրանց հավատարմությամբ կծառայեին, սակայն նրանք չհամաձայնվեցին սրանց բնակության տեղ տալու: Դրանից հետո նրանք ուղղություն վերցրին ու գնացին Գանձակ բաղաբի բնակիչների մոտ, որոնք նրանց հոժարությամբ ընդունեցին, որովհետև վրաց զորքերի կողմից մեծ նեղություն էին բաշում, նրանք ավերում էին նրանց երկիրը, գերի էին տանում մարդկանց ու կողոպտում էին անասունները: Նրանք նրանց ոչ միայն բաղաբի սահմաններում բնակվելու տեղ տվեցին, այլև ունեյիներով ու խմելիներով օգնում էին, որպեսզի սրանց միջոցով կանգնեն վրաց թագավորության դեմ և ահա հոնաց զորքը այնտեղ դադարեց ու տեղակայվեց: Իվանեն զորահավաք արեց ու գոռոզամտությամբ նրանց վրա դիմեց: Նա սաստիկ հոխորտում էր բնաջնջել նրանց և նրանց բաղաբը՝ հուսալով իր զորքի բազմության և ոչ թե աստծու վրա, որ հաղթության է տալիս, ում կամենում է: Երբ ընդհարվեցին միմյանց, հոները հանգիստ վիճակում վերեց բռնեցին դուրս եկան և հոգևած ու լքված վրաց զորքի սրի բերան բաշեցին, շատերին բռնեցին, իսկ մնացածին էլ փախցրին: Այս օրերում քրիստոնյաների զորքերի մեջ մեծ հուսալքում առաջացավ, այնքան լքվեցին աստծուց, միևնույն այն աստիճան, որ մի վախկոտ մարդ բազմաթիվ բաջ ու պատերազմում անուն հանած մարդկանց իր առջևը գցած բերում, անց էր կացնում, ինչպես հովիվը՝ հոտը, որովհետև տեղը նրանց վրայից վերցրեց իր օգնությանը և պատերազմում նրանց օգնական չեղավ: Պատվական մարդկանց բերում փոխում էին չնչին հազոտանքների կամ ունեյիներից, գնելով նրանց, անասնի տանջում էին: Նրանք նրանցից ոսկու և արծաթի այնպիսի բանակ էին պահանջում, որ անհնարին լինել վճարել: Հատերը բանտում մեռան: Այնտեղ ուրիշների հետ բռնվեցին նաև հաղթակի որդի Գրիգորը՝ բաջ Վասակի եղբայրը, և սրա եղբորորդի Պապաբը, բանի որ Վասակը երեք որդի ուներ՝ Պապաբը, Սկդերը և Հասանը, որին Պոռը էին անվանում: Սրանք բաջ ու անվանի մարդիկ էին, որոնց ահից դուրս էր արաբական ողջ զորքը: Պապաբին սպանեցին պատերազմում, իսկ Գրիգորին էլ բռնելով, բազմաթիվ խոշտանգումներով ստնեցին, որպեսզի Քրիստոսին ուրանա, իսկ նա հանձն չառավ, այլ ավելի ևս էր անարգում նրանց մոլոր օրենսդիր Մահմեդին ու նրանց զարշնչի կրոնը: Եվ ահա նրանք կատաղած նրան մերկ բաջ տվեցն գետնի վրա ու փշով բզկտեցին նրա ողջ մարմինը, այնքան տանջեցին նրան, միևնույն որ գանահարվելիս հոգին ավանդեց և Քրիստոսից ընդունեց մարտիրոսության պատվը: Սրանք խաչեն զավառից էին, երևելի տոհմից, հավատով քրիստոնյաներ, ուղղափառ ու ազգությամբ հայ: Եվ գերվածներից ուրիշ շատերին ևս անօրեն պարսիկները այլևայլ տանջանքներով չարաչար էին՝ բաջով, ծարավով և մերկությամբ, սակայն Գանձակ բաղաբի քրիստոնյաները գերայների համար շատ բարեգործություններ արին, ունակ գնելով ու ազատելով, մի մասին՝ կերակրելով, մի մասին՝ հագուստներ հագցնելով, մեռածներին թաղելով և այսպես ամեն առնչությամբ բարեգործություններ ցույց տալով» (Վիրապու Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 12):

«Հայոց 671 թվականին մեծաբանակ մի զորք, անջատվելով հոներից, որոնք իսկալ են կոչում, գալով Գանձակ, միացավ թաթարների հետ: Եվ, երբ մերոնք համարձակ ու անզուրկ վերաբով գնացին նրանց վրա, անպատվվելով փախուստի մատնվեցին: Մերոնցից շատերին սրի բաշեցին, իսկ փառավոր ազատներից շատերին էլ բռնեցին ու բանտ գցեցին, նրանց հետ էլ նաև՝ Գրիգոր իշխանին՝ հաղթակի որդուն և նրա եղբորորդուն՝ արի ու բաջ Պապաբ անունով նահատակին» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 84):

«Այդ ժամանակ հոներից մի զորք եկավ, որին դիչախ էին կոչում, ու սրանք տեղ խնդրեցին Վրաց թագավորից (**Զարթիկի թագավորության արքա Գերգի IV Լաշայի** – Մ.Հ.), որ այսպես այնտեղ ու ծառայեն նրանց, սակայն համաձայնություն չստացան: Փոխարենը համաձայնություն տվեցին Գանձակի բնակիչները, որոնք նեղվում էին վրացիների կողմից: Ահա այդ ժամանակ Իվանեն զորածոյով արեց ու հպարտությամբ դիմեց նրանց վրա, սակայն դիչախները եկան նրանց դեմ, սրի մատնեցին, հաղթեցին և, իբրև անասուն, բռնեցին իրենց դիմացից՝ տանջելով ու նախատելով գերիներին, ընդ որում սա առավելապես եղավ այնտեղի պարսիկների կողմից» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Դիչախները Գանձակի մոտ հաղթեցին Լաշային (**Զարթիկի թագավորության արքա Գերգի IV Լաշային** – Մ.Հ.)» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Իսկ ղփչաղ էմիրներից մեկը մի խմբի հետ գնաց վրացիների դեմ, հանկարծակիի բերեց նրանց, շատերին սպանեց ու փախուստի մատնեց: Նա ավարի տվեց նրանց ունեցվածքը, կոտորեց, գերեվարեց և բոլորին փախուստի մատնեց: Ղփչաղները վերադարձան Քիլբուն լեռը և Նախկին Նման այնտեղ կանգ առան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁸⁵ «Որոշ օրեր անցնելուց հետո, սակայն, մեծ հազարապետ Իվանեն դարձյալ զորք հավաքեց, որպեսզի գնա և վրեժ լուծի նրանցից, որոնք նրա զորքը ջարդեցին: Եվ ահա նա, անսպասելի մի ժամի հարձակվելով նրանց վրա, զարկեց ու սրահարելով սպանեց խուժարուժներին, իսկ նրանց ավարը և մանուկներին գերեվարեց ու բերեց իր երկիրը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայտ պատմություն», գլուխ 12):

«Յետո մեկ անգամ էլ, սակայն, Իվանեն զորածողով արեց և սրի ճարակ արեց այս խուժարուժին՝ գերելով նրանց մանուկներին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Նրանց տեղավորելուց հետո, ղփչաղ էմիրներից մի ուրիշը ուզեց վրացիների հետ անել այն, ինչ իր ընկերն էր արել: Երբ Քուշխարան լսեց, լուր ուղարկեց՝ զգուշացնելով չարժվել, մինչև որ պարզի վրացիների դրությունը: Սա, սակայն, առանց տեղեկանալու, իր զորքի հետ միասին շարժվեց դեպի նրանց երկիրը: Նա կողոպտեց, ավերեց և ավար վերցրեց, իսկ վրացիները եկան մի ճանապարհով, որ միայն իրենք գիտեին, ու կանխեցին նրան: Եվ ահա, երբ սա հասավ, կռվի ելան նրա դեմ, նրան ու ընկերակիցներին հանկարծակիի բերելով, սրի բաշեցին և շատերին կոտորեցին՝ նրանցից հետ խլելով ավարը: Նա և իր զորքը ամենախայտառակ վիճակում վերադարձան ու դիմեցին Պարտապ: Լուր ուղարկեցին Քուշխարային, խնդրելով, որ ինքը զորքի հետ գա, որպեսզի հարձակում գործեն վրացիների դեմ ու վրեժ լուծեն, սակայն նա այդպես չարեց և զգուշացրեց նրանց, ասելով. «Ղուբ ինձ չհնազանդվեցի, և ձեր կարծիքով շարժվեցիք, ես ձեզ նույնիսկ սր ձիավոր չեմ տա»: Նրանք լուր ուղարկեցին, խնդրելով հետ տալ պատանդներին, որոնք նրա մոտ էին, սակայն նա դրանց էլ հետ չտվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մեր զորքը պարտության վրեժը առավ հաջորդ տարի՝ բնաջնջելով իսկաղի մեծ մասը նրանց՝ Վարդանաշատի երկիր վերադառնալու ժամանակ» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 84):

⁴²⁸⁶ «Այդ ժամանակ նրանք հավաքվեցին և պատանդների փոխարեն բազմաթիվ մահմեդականների գերեցին, սակայն երկրի մահմեդականները ապստամբեցին նրանց դեմ, կռվի ելան ու շատերին կոտորեցին: Ղփչաղները վախեցան ու գնացին Շիրվան, ապա անցան ալ-Լաթք երկիրը: Մահմեդականները, վրացիք, լազերը և ուրիշներ համարձակություն ստանալով հարձակվեցին և ոչնչացրին նրանց՝ կոտորելով, կողոպտելով, գերելով ու գերեվարելով, այնպես, որ նրանց մի մասնուրբ Դարբանդ-Շիրվանում վաճառվում էր չնչին գնով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁸⁷ «Այդ տարի Ռամադան ամսին, վրացիները իրենց երկրից գնացին Առան երկիրը ու դիմեցին Բայլական բաղաբը, որ թաթարները ավերել էին ու կողոպտել, ինչպես արդեն հիշեցինք: Երբ թաթարները գնացին ղփչաղների երկիրը, ողջ մասցածները վերադարձել էին բաղաբ ու, ինչքան հնարավոր էր, վերականգնել էին պարիսպները: Մինչ այս վիճակում էին, եկան վրացիք, մտան երկիրը և գրավեցին: Մահմեդականները արդեն սովորել էին, որ, երբ վրացիները գրավում էին մի բաղաբ, որոշ զույգերի դիմաց նրան բնակիչների հետ լեզու էին գտնում և վերադառնում էին, այնպես էր, վրացիները լավագույն թշնամիներն էին: Այս անգամ էլ մահմեդականները կարծեցին, որ նույն բանը կարող են անել և պետք եղած դիմադրությունը չցուցաբերեցին, ոչ էլ փախան նրանց ձեռքից: Երբ վրացիները գրավեցին բաղաբը, սակայն, սրի բաշեցին ժողովորդին, կոտորեցին ու կողոպտեցին՝ թաթարներին նման: Այս բոլորը կատարվում էր, իսկ Արդաաստականի տեր Ուզբեկ իբն ալ-Բահլավանը (**Էլտուկուզյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**), որը Թավրիզ բաղաբում էր, ոչ տեղից էր շարժվում, ոչ էլ նա ազնվության կամ բարի գործի էր ընդունակ, այլ տարված էր ուտելով, ավերել հարեցողությանը ու անստակությանը: Թող Ալլահը խայտառակի նրան և մահմեդականներին այնպիսի մարդիկ տա, որոնք կպաշտպանեն նրան ու կպահպանեն երկիրը...: Նույն ասպատակությունները կատարվեց նաև Դարբանդ-Շիրվանում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի բուրջերը թողեցին իրենց երկիրը և գնացին Առան գավառ: Նրանք հարձակվեցին Բայլական բաղաբի վրա, որը մոնղոլներն արդեն թալանել էին: Որոշ բնակիչներ վերադարձել էի այնտեղ այս աղետից հետո և վերակառուցել էին այն, ինչպես կարողացել էին, բայց բուրջերը բարդ բարի վրա չթողեցին» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

⁴²⁸⁸ «Նույնը նրանք անում էին նաև Կարսի երկրում, այն աստիճանի, որ նրա տերը հազավ վրաց թագավորի (**Զարդիթի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշալի – Մ.Ֆ.**) պարզված պատմունքները, իր գլխի վրա բարձրացրեց մի դրոշ, որի վրեջին մասում խաչ կար, իսկ որդին քրիստոնեություն ընդունեց, որպեսզի ամուսնանա վրաց թագուհու (**Զարդիթի թագավորության արքայա թագուհի Ռուստուխի – Մ.Ֆ.**) հետ, ինչպես պատմել ենք՝ վախենալով նրանցից ու կամենալով կանխել նրանց չարագործությունները» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁸⁹ «Այդ տարի Շաբան ամսին Սուրմարի ամրոցի տերը (**Սուրմարուի էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), որը Յայաստանի գավառներից է, գնաց խլաթ, բանգի հպատակ էր խլաթի տիրոջ, որն այդ ժամանակ Շիհաբ-է-Դին Ղազի իբն ալ-Ադիլ Աբու Բաթր իբն Եյուբն էր: Նա եկավ՝ իր փոխարեն տեղում թողնելով իր էմիրներից մեկին: Սա զորք հավաքեց ու հարձակվեց վրաց երկրի վրա, կողոպտեց բազմաթիվ գյուղեր ու վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁹⁰ «Վրացիք լսեցին այս բանը և Ղվինի տերը, որի անունն էր Շալվա և նա վրաց մեծամեծ իշխաններից էր, զորք հավաքեց, շարժվեց դեպի Սուրմարի: Նա այն օրերով պաշարեց, կողոպտեց բաղաբն ու նրա շրջակայքը և վերադարձավ: Սուրմարիի տերը (**Սուրմարուի էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), տեղեկանալով այդ մասին, վերադարձավ Սուրմարի և հասավ այն օրը, երբ վրացիները հեռացել էին: Նա վերցրեց զորքը, հետապնդեց նրանց և, հարձակվելով վերջապահի վրա, կոտորեց, ավար վերցրեց և փրկեց իր երկրից վերցրած նրանց ավարը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁹¹ «Ապա Ղվինի տերը զորք հավաքեց և շարժվեց դեպի Սուրմարի, որպեսզի պաշարի այն: Լուրը հասավ նրա տիրոջը, որը ամրացրեց Սուրմարին, պաշար և այլ անհրաժեշտ բաներ կուտակեց: Նրան տեղեկացրին, թե վրացիները Ղվինի և Սուրմարիի միջև մի կիրճում են կանգ առել, որը նեղ էր: Եվ ահա նա իր ողջ զորքով արագընթաց շարժվեց, որպեսզի հանկարծակիի բերի վրացիներին: Նա առավոտյան արշալույսին հասավ նրանց գտնված կիրճը և իր զորքը երկու մասի բաժանեց, ընդ որում մի մասը պետք է կիրճի վերևից հարձակվեր, իսկ մյուս մասը՝ ներքևից: Յարձակվեցին վրացիների վրա, որոնք անտեղյակ էին, սրի բաշեցին, կոտորեցին ու գերեվարեցին: Գերի ընկածների մեջ էր նաև Ղվինի իշխան Էմիր Շալվան՝ մեծամեծների մի խմբով: Վրացիները ուղ իր ազատվեց, ամենավաղ վիճակում վերադարձավ բաղաբ: Ապա՝ վրաց թագավորը (**Զարդիթի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշան – Մ.Ֆ.**) լուր ուղարկեց Ջաղիրայի տիրոջը՝ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆ Սուսան իբն ալ-Ադիլին, որը խլաթը և գավառները տվել էր Էմիր Շիհաբ-է-Դինին, ասելով. «Կարծում էինք, թե մենք ձեզ հետ խաղաղության մեջ ենք, իսկ Սուրմարիի տերը (**Սուրմարուի էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) ահա այսպիսի արարքներ է գործել: Եթե հաշտության մեջ ենք, ցանկանում ենք, որ գերությունից արձակվեք մեր մարդկանց, իսկ եթե խաղաղությունը մեր միջև արդեն խախտված է, ապա հայտնեցեք մեզ, որպեսզի մենք միջոցներ ձեռք առնեք»: Աշրաֆը լուր ուղարկեց Սուրմարիի տիրոջը՝ հրամայելով արձակել գերյալներին և վրացիների հետ հաշտությունը վերանորոգել: Այսպես էլ արեց, խաղաղությունը վերահաստատվեց և գերիները ազատ արձակվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴²⁹² «Քրիստոսի 1223 թվականին Սիր-Աննա երկրի բոլոր բերդերն անցավ Ալադին սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվադը – Մ.Ֆ.**), իսկ Մանավղատն էլ նույն տարում սրով գրավվեց Կիո-Մահալից» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁹³ «Բարեպաշտ արքա Մնդրոնիկոս Գիորտի (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Մնդրոնիկոս I-ի (1222-1235) – Մ.Ֆ.**) թագավորության երկրորդ տարում ամռանը, աշխարհի արարողից հետո 6731 թվականին սուլթան Մելիքը՝ մեծն սուլթան Ալադին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվադի – Մ.Ֆ.**) որդին, արդեն իսկ հիշատակված Գիորտի հետ միասին փոխադարձ երդում տվեցին ու համաձայնության հասան պատերազմի մեջ չմտնել, այլ երկու կողմից էլ խաղաղության մեջ ապրել, այնպես, որ ամրությունների մոտ ապրող բնակչությունը խաղաղություն վայելի: Այդ համաձայնությունը, սակայն, խախտվեց սուլթանի եղբայր, Սիմոնի նահանգապետ Ռեյս-Յեթումի մի սխալ արարքի պատճառով...: Երբ այդ մասին լուր ստացվեց Տրապիզոնում, արքան, ի գիտություն ընդունելով բարբարոսական հարձակումը, տեսնելով սուլթանի կողմից պայմանավորվածության խախտումը և Սիմոնի նահանգապետի կողմից հասցված ողջ վնասը՝ նավատորմ կազմեց Սիմոնի դեմ և այնտեղ ուղարկեց զինված ջոկատներ: Նավատորմը մոտեցավ Կարունային և ամայացրեց հարակից ափը մինչև սիմոնյան նավահանգիստ, իսկ այստեղ գտնվող նավերը գրավվեցին, նրանց անձնակազմերի մի մասը ոչնչացվեց, մի մասն էլ գերվեց: Այս վերջիններիս ազգականները ու նավերի հրամանատարները ապստամբեցին նահանգապետի դեմ ու սկսեցին նրան հանդիմանանքներով հեղեղել: Ուշադրություն դարձնելով նավերի այդ հրամանատարների վրա՝ վերջինս դեսպաններ է ուղարկում խաղաղություն կնքելու համար և երկար բանակցություններից հետո Ալեքսեյ Պակսիարիի ու այն նավի փոխարեն, որում դրամագուլուն էր կենտրոնացած, տրապիզոնյան նավերը ի վերջո տուն դարձան՝ հետները տանելով նաև այն ավարը, որը վերցվել էր դրիմյան բաղաբներից» (Ղազարոս Սկևոֆիլյան «Սուրբ Եվդեմիայի վարքաբանություն»):

⁴²⁹⁴ «Իկոնիայի սուլթան Մելիքը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվադը – Մ.Ֆ.**), անմիջապես իմանալով այդ մասին, գործը հետաձգման չենթարկվող համարեց և մարդ ուղարկեց Մալաթիա, որպեսզի կանչի ռազմական առաջնորդներին, իսկ ինքն էլ շարժվեց դեպի Էրզրում և սկսեց զորք հավաքել: Շուտով նա հասավ Կելցինա կղզվող ամրոցին: Իմանալով այդ մասին՝ հզոր արքան (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Մնդրոնիկոս I-**

ը – Մ.Ֆ.) ևս սկսեց գործ հավաքել և, միավորելով իր ենթակա ջոկատները, ելավ թշնամու դեմ: Նա ամրացրեց նեղ անցումները և հարևան տարածքներում ամեն ինչ, իրենց գործերով դաշնակիցներ հրավիրեց Սոսիորոպոլիսից ու Լազիկայից սկսած մինչև Ինես՝ երիտասարդության ծաղկին, ընտրյալ, ուժեղ: Համոզվելով, սակայն, այն բանում, որ բարբարոսական գործը, միևնույն է, ավելի մեծաթիվ է, ևս դիմեց Աշխարհի տիրուհուն և ողջ քրիստոնյա ժողովրդի փրկին, սուրբ Աստվածածնին, ոսկեզուխ ու նահատակ Եվգենիային՝ անընդհատ նրանից օգնություն խնդրելով: Այս ընթացքում սուլթանը, անցնելով Կաստուրիա կոչվող վայրը Բաբերդի ու Չախուսայի միջև, ճամբար զարկեց այնտեղ և սկսեց Բաբերդի բնակիչներին պարզել Տրապիզոն տանող ճանապարհը: Նրանք պատասխանեցին, որ պետք է Հայդեայի կողքով անցնել, բանի որ այդ թեմը դժվարանցանելի է և ռազմունակ ժողովուրդ ունի, սակայն, բանի որ այդ հայտնի կիրճից դեպի Տրապիզոն գոյություն ունեւր նաև ուղիղ մի ճանապարհ, սուլթանը ընտրեց հենց այդ ճանապարհը: Նա հրամայեց տազնապ հնչեցնել և հրաման տվեց նույն օրն էլ տեղավորվել այդ կիրճի մոտ, իսկ Կոստենոս արքան մարդ էր ուղարկել այդ կիրճը հսկելու համար, որը գտնվում էր Խորտոկոպի գյուղի վրա: Այդ մարդը հայտնի պղնձարքոս Թեոդորոսն էր, մի բանի մարդկանց հետ, որը սրանց շատ վնաս հասցրեց կիրճ մտնելիս և դուրս գալիս» (Ղազարոս Սկևոֆիլակոս «Սուրբ Եվգենիայի վարքաբանությունը»):

⁴²⁹⁵ «Մեկ այլ ջոկատի Գեորգիոս Ակրիբիցոստասի գլխավորությամբ հանձնարարվել էր զբաղեցնել սուրբ Մերկուրիոսի մոտ գտնվող մի անառիկ վայր, իսկ ինքը՝ արքան (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Անդրոնիկոս Ի-ը – Մ.Ֆ.)**, լինելով լավ տեղյակ ռազմական գործից և հեռատես, իր գործից առանձնացրեց 500 այրերի, որոնք զինված էին միայն լիզակներով ու վահաններով, որից հետո շարժվեց դեպի Լաբրաս ամրոցը՝ ապահովելով այն կայացրով: Դրանից հետո նա նահանջեց դեպի Բերենիաս գյուղ և ջերմ աղբյուրներով ելավ սուրբ Գևորգի բնակավայր, որտեղից էլ գետով իջավ դեպի կամուրջ: Հասնելով Դիկեսմիս՝ նա աղոթեց սուրբ նահատակ Թեոդորոսի տաճարում՝ ժայռի վրա, և օգնություն խնդրեց: Աստվածային այդ արարողության ժամանակ ելավ պղծիարքոս Թեոդորոսը և, հայտնելով արքային, որ բարբարոսների մի ընտիր ջոկատ մտել է Դուբերաս, խնդրեց նրան թողնել տաճարը և գնալ գործի հետ: Արքան, սակայն, մնաց եկեղեցում մինչև արարողության վերջ և, հաղորդվելով սուրբ հոգուն, վստահությամբ առաջ անցավ ու կարեց կամուրջը, իսկ բարբարոսները, որոնք առաջնապահ այդ ջոկատում 2.000 հոգի էին, տեսնելով, որ արքան գալիս է փոքր ջոկատով, շտապեցին նրա հետևից և, հասնելով նրան այնտեղի հարթավայրում, հետը մարտի մեջ մտան: Թշնամական առաջնապահ ջոկատը, վախենալով անհայտ ճանապարհից և անհանգստանալով դարաններից, չդիմացավ հարձակմանը և արդյունքում ոմանք փախչելիս խեղդվեցին գետում, ոմանք զոհվեցին մարտում, իսկ ոմանք էլ փախալ» (Ղազարոս Սկևոֆիլակոս «Սուրբ Եվգենիայի վարքաբանությունը»):

⁴²⁹⁶ «Իսկ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվադը – Մ.Ֆ.)**, մոտենալով գլխավոր գործով, երբ իմացավ առաջնապահ ջոկատի պարտության մասին, չնայած ուժեղ սկսեց ցանկանալ հետ դառնալ, սակայն այդ հարցում հաջողության չհասավ, բանգի արքան (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Անդրոնիկոս Ի-ը – Մ.Ֆ.)**, կանխատեսելով մեծաթիվ բարբարոսների այդ հարձակումը, շտապեց գործով զբաղեցնել Սահոնա գյուղի բարձունքը և այստեղից էլ հասավ Լաբրաս ամրությանը: Տալով անհրաժեշտ հրահանգներ այնտեղի կայազորներին և ամրացնելով դրանց մատույցները՝ նա ինքը բռնեց դեպի Տրապիզոն տանող ճանապարհը, սակայն, բանի որ սուլթանի գործերը չէին հասցրել մարտի մեջ մտնել, ի վերջո նրանք ևս բռնեցին Տրապիզոն տանող ուղին և, ճամբար զարկեցին սուրբ Եվգենիայի կացարանի ու միջնաբերդի մոտ: Եվ այսպես բարբարոսները թափառում էին բաղաբի շուրջ և, չնայած նրանք բավականին մեծաթիվ էին, այնուհանդերձ Տրապիզոնը պարիսպների կողմից անառիկ էր, իսկ ինչ վերաբերվում էր գործին ու ժողովրդին, ապա այն այնքան էլ լայնարձակ չէր, բանի որ դեռևս չուներ մինչև ծովը հասնող պարիսպներ...: Բարի արթա Գիորդը անհանգստանում էր, բանի որ իրոքեղի զոհ էր գնացել առևտրական թաղամասը և բարբարոսները ամեն կողմից ներդում էին բաղաբը...: Մի բանի օր անց սուլթանը, պտուկվելով բաղաբի շուրջը, ոչ միայն այն անառիկ գտավ, այլև պարիսպներից հարվածների տակ ընկավ, սակայն այնուհանդերձ, բանի որ հարավային կողմից բաղաբին մոտենալու համար հարձակվողների համար պատրաստի ճանապարհ չկար, նա որոշեց հարձակում գործել մյուս կողմից: Հենց որ բարբարոսական ուժերը կենտրոնանում էին սուրբ Եվստրաֆիոսի կողմից ու այդ կողմից ձգվող մեծ ճանապարհի մոտ, նույն կերպ իրենց շարքերը խտացնում էին նաև պաշտպանները և, դուրս գալով ամրության դարպասներից, հետ էին մղում հարձակումը: Հարձակվողները վշտապես ստիպվեցին ու վնասներ կրել: Այդ ընթացքում, սակայն, քիչ հեռվում՝ հրապարակում, որը այժմ Էմթեմյան է կոչվում, ինչպես նաև սուրբ Լոնգինասի և սուրբ Եվգենիայի վանքերի միջև տեղաբաշխված գորամաները չէին կարողանում մոտենալ ընդհարման վայրին և մարտի մեջ մտնել, բանի որ տեղանքը նեղ էր ու դրա համար էլ նրանք առանց որևէ օգուտ բերելու մնում էին տեղում: Այնուհանդերձ, բանի որ բաղաբը հեշտ հասանելի էր թվում ծովային դարպասների կողմից, այդ պատճառով էլ թշնամիները պաշարումն սկսեցին այդ կողմից տեղակայվեցին ու շրջապատեցին բաղաբը՝ սկսած հին գինապալատից դեպի նախկին սուրբ Կոնստանդինի նավահանգստի մոտ գտնվող արևմտյան գետի ափամերձ տարածքներն ու սուրբ Վարվարայի մոտ գտնվող վայրերը: Շեփորհարները նշան տվեցին հարձակվել և բարբարոսների շարքերում միաձայն աղաղակ բարձրացավ: Հրամանատարները պարիսպներին մոտիկ տեղադրեցին ծանր զինվածներին, նրանցից հետո՝ պարսատիկավորներին, բարեր նետողներին, լիզակակիրներին ու վահանակիրներին, իսկ այդ ջոկատների միջև էլ տեղադրեցին պարսպահարներին: Երբ մարտը սկսվեց, արքան ու գործավարները ընտրյալ հեծյալների հետ միասին, նկատելով քրի մոտ կանգնած ջոկատը, որը գտնվում էր անոդող ու վախեցած տրամադրվածության մեջ, բացեցին սուրբ ուժերի դարպասները և, հույսը դնելով վերինից եկող օգնության վրա, սրընթաց նետվեցին նրանց վրա: Բարբարոսները, չդիմանալով այդ հարձակմանը, հետ դարձան ու դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ մերոնք հարձակվեցին խաչքունայի մոտ գտնվող թշնամու ճամբարի վրա և շատերին սպանեցին՝ թալանելով նրանց վրաներն ու գույքը: Սուլթանն ու նրա հրամանատարները վախեցան, սակայն հետո ուռքի եկան ու հարձակման անցան: Այդ ժամանակ արքան, նկատելով բարբարոսների միահամուռ և միացյալ հարձակումը, խոստումնալից առաջարկ արեց գործին և հրամայեց շարժվել դեպի նախապես պատրաստված սուրբ Դյուկոպիոսի վանքի մոտ գտնվող դիրքերը, որտեղ էլ մարտի մեջ մտավ այնտեղ գտնվող հեծելազորի դեմ: Ու, չնայած և այս, և այն կողմից քչերն ընկան, սակայն նրանց թվում զոհվեցին հատկապես հայտնիներն ու բաջերը: Թշնամիների կողմից ընկան Դիյաս-Դի-Դիսը՝ սուլթանի խորթ եղբայրը, Նեյս-Հեթումը՝ Սինոպի նահանգապետը՝ սուլթանի ու Գիորոս արքայի միջև խաղաղության պայմանագրի վերացման մեղավորը, ինչպես նաև այլ պաշտպաններ Կեցինայից ու Սվասից: Հույներից կողմից ևս ընկան շատ անվանի ու հայտնի այրեր՝ Գեորգիոս-Թոնիկը՝ մեր գորավարը, Թեոդորոս Ակրիբիցոստոսը, Նիկողայոս Կալաթոստեը, Նիկիտաս Թալալիտոսը և Դովհանես Ցանկիսար...: Եվ, երբ բարբարոսական գործը աստիճանաբար շարժի մեջ մտավ, արքան հանգիստ անցավ սուրբ Գևորգի հեղեղատը, որտեղ աճում էին կաղնու ծառեր, և այս կերպ անվտանգ բաղաբ վերադարձավ, իսկ սուլթանը, տեղի ունեցածի անհաղթել էլքի ազդեցության տակ ինքնով տխուր ու զայրացած, նետվեց աստվածային մեծ Եվգենիայի վանքի վրա և հրամայեց ավերել այն՝ շտապելով, ինչպես մի դժբախտ ու կոպիտ մարդ, հենց հիմքից ավերել այն: Ինչ վերաբերվում է գործին, ապա այն, ինչպես գիշատիչ գազանների ոհման, նետվեց բաղաբի վրա՝ հույս ունենալով հեշտությամբ տիրել նրան: Ծնծղանների, արաբական շվիներին ու լիբիական գործիքների աղմուկի ուղեկցությամբ բարբարոսները լեռնային հատվածից նետվեցին բաղաբի վրա ու մոտենան հենց դարպասներին: Միաձայն աղաղակն ու բարբարոսական աղմուկը այնպիսի ուժի էին կարող, որ թե երկիրն էլ չար կերպով պատռվել ու ընկել գետին: Բոլորին սարսափ էր պատել: Զաղաբ էին թաքնում այնպիսի բանակությամբ նետեր, որ դրանք մշուշի նման փակեցին ամեն ինչ: Սրանց հետ միասին արձակվում էին նաև լիզակներ, բարեր և այլ բաներ, որոնք օգտագործվում էին ռազմական գործում: Զաղաբի պաշտպանները իրենց դեմ ուղված հարվածներին եռանդով պատասխանում և նետերի արձակումով գործում էին իրենց դեմ կիրառվող մեքենաների դեմ, որի արդյունքում մի քիչ խելքի բերեցին թշնամիներին ու թուլացրեցին նրանց նետերի ուժը: Հետո, սակայն, բաջարի լազերը անակնկալ հայտնվեցին բաղաբի պարիսպներից դուրս՝ սկզբում հետևակայինները, որոնց նետերի ամպեր էին արձակվում, իսկ հետո էլ՝ հեծելազորը: Թշնամիներից շատերը սպանվեցին, շատերն էլ գերի վերցվեցին: Արքան, հաշվի առնելով սուլթանի վայրենի, անզուսպ ու գազանային բնավորությունը, չէր ուզում ոչ մի կերպ դադարեցնել մարտը և իր գործին մի քիչ հանգիստ տալ, բանգի նա շատ էր անհանգստանում բաղաբային բնակչության ճակատագրով, որը շատ էր տանջվում նեղ պայմաններում գործի ու ժողովրդի մի տեղ հավաքված լինելով, բանգի, ինչպես արդեն ասացի, դեռևս կառուցված չէր պարիսպը, որն իջնում էր դեպի ծով ու այս կողմից բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր, որ տխրեցնում էր արքային ու նրան վախ ներշնչում...: Ուռքի գալով՝ նա մտածեց նման մի բան ու առաջարկեց բաղաբ ներկայանալ թշնամիներից ոմանց, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության պայմանագիր կնքի՝ իրենց տիրակալի համաձայնությամբ: Նրանք եկան ու գոռգոռայալով և մեծանոտությամբ լի մի առաջարկ արեցին, սակայն արքան, սրտի խորքում պահելով ասվածը, նրանց հետ սիրալիկ վարվեց ու նրանց առատ հյուրասիրությամբ ապահովեց: Դրանից հետո նրանք նստեցին ձիերը և եկան Տրապիզոն բաղաբը թշնամիների համար հսկայական էր: Ահա այս էր

ծածկեց այդ խելագարներին...: Բարբարոսները, ցնցված տեղի ունեցածից, ցրվեցին տարբեր կողմեր: Կորցնելով գիտակցությունը՝ ոմանք սխալմամբ լքվում էին լեռնային կիրճերը, մյուսները, ձիերը վրա գտնվելով, ցած էին թափվում ժայռերից, այդ դժբախտները ժայռերը հարթ տեղերի փոխարեն էին ընդունում, իսկ ոմանք էլ մահացան ցրտից: Ահա այսպիսին էր այդ անաստված թշնամիների ճակատագիրը: Նրանց առաջնորդը Մելիքը իր շքախմբի ընտիր ջոկատի ուղեկցությամբ փրկվեց փախուստով և, երբ առավոտը բացվեց, նրանք եկան կալապիայի կուրաստորիս: Այս մասին իմանալով՝ Մացուկի բնակիչներից մի քանիսն այդտեղ էկան այստեղ ու նրան գերի վերցրին, ի պատիվ ինչի էլ այստեղ մեծն Եվգենիային նվիրված մի տաճար կառուցվեց, որը կա մինչև մեր օրերը: Այդքան, արդեն լուրջ էլ, ելավ բարաբեցի, պտուղեց թշնամու վրանների մոտ ու դրանք գտավ ամեն տեսակի գույքով լի, բայց առանց որևէ մարդու: Յուրեքը տիրեցին ձիերի ու գնեքերի՝ որոնք թողնվել էին հապճեպ փախուստի ժամանակ, իսկ կարող է որևէ մեկը հաշվել, թե մացուկցիներն ու Յալդիայի բնակիչները ինչքան փախստական սպանեցին Տավրոսի կիրճերում: Այդ ժամանակ էլ հենց բերեցին գերված սուլթանին: Մի քանի օր անց Սուրմենից ու այլ տեղերից եկան նաև այլ բարբարոսներ, որոնք բոլորն էլ գերի ընկան ու ստրկացվեցին, իսկ աղբյուր հավաքեց սենատը և նրա բնակարանը հանձնեց այն հարցը, թե ինչպե՞ս պետք է վարվել սուլթանի հետ: Երբ կարծիքները արտահայտվեցին, որոշվեց նրան սեփական արքայական կամավոր կամքով բաց թողնել տուն՝ հաշվի առնելով նրա բարձր դիրքը և նրա նկատմամբ թուրքական ժողովրդի վերաբերմունքը: Որոշվեց նրան ճանապարհելու համար հանդիսավոր շքախմբով կազմել, որը կուղեկցեր նրան Իկոնիա, Էրզրում, Կարմահանյան երկիր ու Նույնիսկ մինչև Միսոպ, որպեսզի նա անվտանգ վերադառնա իր երկրի: Երբ նման որոշում ընդունվեց, խաղաղության պայմանագիր կնքվեց այն պայմանով, որ ապագայում Տրապիզոնից այլևս օժանդակ գինված ջոկատ չուղարկվի, ինչպես նաև, որպես սուլթանից կախվածության նշան, հարկեր չվճարվեն ու նվերներ չտրվեն: Այս պայմանագիրը կնքելուց հետո սուլթանը պատվով ու արժանավայել պահպանությամբ վերադարձավ իր երկիր: Վերադառնալով Իկոնիա՝ սուլթանը ոչ միայն կատարեց այն ամենը, ինչը հաստատել էր երդումով, այլև սկսեց ամեն տարի արաբական նժույգներ ու այլ կարևոր նվերներ ուղարկել Անդրոնիկոս Գիորոսին՝ տարածելով սրբի փառքը և ամեն տարի նվերներ ուղարկելով վանքին» (Ղազարոս Սկևռֆիլակոս «Սուրբ Եվգենիայի վարքաբանությունը»):

«6731 թվականին Գիորոսի (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Անդրոնիկոս Ի - Մ.3.) թագավորության երկրորդ ամռանը Տրապիզոնի վրա հարձակվեց Մելիք-Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատը - Մ.3.) և, ինչ-որ կար այնտեղ, մոխրի վերածեց» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 2):

⁴²⁹⁷ «Կայսր Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես III-ը (1222-1254) - Մ.3.), ճնայած այն բանին, որ հռոմեական տերությունը վերջերս էր ընդունել, ընդ որում շատ բարդ մի դրության մեջ, այնուհանդերձ չէր ցանկանում իր վրա այլ տիրակալներ ունենալ ու դրա համար էլ հենց երկու տարի անց պատերազմ սկսեց իտալացիների դեմ: Նրա դեմ լատինական զգալի բանակի զորք հավաքվեց, որը գլխավորում էին Թեոդորոս արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս I Լասկարիսի - Մ.3.) հարազատ եղբայրներ, սեբաստոկրատորներ Ալեքսանդր ու Իսահակը, որոնք իրենց կայսր թեոդոր մահից հետո մոտներն էին վերցրել նրա առջևի եպիսկոպոսի և պատրաստվում էին հեռանալ Կոստանդնուպոլիս: Նրանք, սակայն, սխալվեցին իրենց հաշվարկներում և ստիպված եղան դիմել փախուստի: Մարտը տեղի ունեցավ Պիմանիկոսի սահմաններում, որտեղ գտնվում է անմարմին ուժերի արխիստրատեգոս Միքայելի տաճարը և հենց այստեղ արքան վճռական հաղթանակ տարավ: Իրոք, այն ժամանակ, երբ հռոմեացիների մեծագույն մասն արդեն գրեթե ջարդվել էր, արքան ինքը նիզակը ճոճելով նետվեց թշնամիների վրա և մի բուռ ռազմիկներով հաղթեց ողջ զործը: Նա այդ մարտում այնպիսի մի խիզախություն դրսևորեց, որի նմանը չէր եղել մինչ այդ: Այդ հաղթանակը աղջակի նպաստեց հռոմեացիների հզորության մեծացմանը և, ընդհակառակը, իտալիացիների հզորության անկմանը: Նրանցից այդ մարտում հայտնիներից շատերը հայտնվեցին կայսեր գերության մեջ, ընդ որում նրա հարազատ եղբայրներ Լասկարիսները գերվեցին ու, որպես այս ամենի մեղավորներ, կուրացվեցին, այլև սրահար եղան, դե իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվել էին, խիստ վախով էին պատվել: Այսպես, իտալացիները այն ջոկատը, որը նույն այդ ժամանակ պաշարել էր Սերայի ամրությունը, որը պատկանում էր Թեոդորոս Կոսմանիսին, անսխիչապես էլ թողեց ամեն ինչ և դիմեց փախուստի, ընդ որում ոչ, չնայած այն բանին, որ ամրությունն արդեն գրավածն էր: Այս ամենի արդյունքում այստեղ ու այնտեղ Արևելքում և Արևմուտքում ցրված իտալական տիրույթները, որոնք մինչ այդ էլ ճնշման էին ենթարկվում Յովհաննեսի ու Թեոդորոսի կողմից, ընդ որում վերջինս ինքն էլ արդեն արթա էր հռչակվել, սկսեցին անկում ապրել: Ահա այս կերպ իշխատակամ վայրում ջարդելով իտալացիներին կայսր Յովհաննեսը պաշարեց նրանց կողմից բաղադրված հռոմեական ամրությունները և դրանք մեկը մյուսի հետևից գրավեց, ընդ որում ոչ շատ հեշտ եղավ, քանի որ սրանք որևէ տեղից օգնություն ստանալ չէին կարող: Իրոք, ճնայած ամրությունների հետևում գտնվողները դիմադրություն էին ցույց տալիս, սակայն կայսրն ինքն էլ ոչ միայն ստիպում էր նրանց երկարատև պաշտպանություն ձեռնարկել, այլև նրանց պարտադրում էր նաև անժամանակ պաշտպանություն, քանի որ ոչ միայն զարնանը, ամռանը կամ աշնանը, այլև նույնիսկ ձմռանը նա արշավանքներ էր իրականացնում, պատերազմական գործիքներ էր կիրառում և ավերում էր ուժեղ ամրությունները: Այս ամենի արդյունքում պաշտպանվողների ոմանք կամ հոգնելով, կամ էլ դավաճանությամբ ու երդումով իրենց համար կյանք էին գնում, իսկ այլք էլ ընկնում էին մարտում կամ գերվում: Ահա այս կերպ կայսրը տիրեց Պիմանիկոս, Լենտիանային, Յարիարիային և Բերբենյակոսին» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 22):

⁴²⁹⁸ «Այդ տարի իշխան ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆֆար Շիհաբ ադ-Դին Ղազին, որ Եգիպտոսի սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.3.) որդին էր և տիրում էր Սայաֆարիկինի, գրավեց խալաթ: Նա իր հոր օրոք տիրապետում էր Ռուհա և Մարուջ բաղաբներին: Եվ ահա նրա եղբայր ալ-Աշրաֆ վերցրեց դրանք նրանից և փոխարենը տվեց խալաթ ու ավտոթոն երկիրը, որը կախված էր նրանից, երբ սա կազմեց Եգիպտոսի նման մեծ մի թագավորություն...: Այդ տարի ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դին Ղազին խալաթ բաղաբի համար վիճեց ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի հետ: Ալ-Մուզաֆֆարը բանազնացնել ուղարկեց Արբելայի տիրակալ Մուզաֆֆար-Էդ-Դին Կոկբուրի իբն Զեյն-Էդ-Դին ալ-Ջուլյունի (Բեզաբեգիյանների էմիրության էմիր Մուսաֆար-Էդ-Դինի - Մ.3.) մոտ՝ խնդրելու նրան դաշինք կնքել իր հետ ու հարձակվել Բադր-Էդ-Դին Լուլուի ապրեկի Լուլուի (Չանդանների աթաբեության աթաբե Բադր-Էդ-Դին Լուլուի - Մ.3.) վրա, ով Մոսուլում էր և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի խմբակցությունից էր: Մուզաֆֆար-Էդ-Դինը թշնամաբար էր տրամադրված Բադր-Էդ-Դին Լուլուի նկատմամբ, քանի որ վերջինս վերջ դրեց աթաբեկների տոհմի իշխանությանը և խլեց թագը՝ ի վնաս ալ-Մելիք ալ-Ջահիրի գավալների, որոնք նրա եղբոր որդիներն ու ժառանգներն էին Սալահ-Էդ-Դինի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի - Մ.3.) բույր Դաբիա խալաթից: Մուզաֆֆար-Էդ-Դինը համաձայնեց այս խնդրանքին և Մոսուլը պաշարելու համար բանակ գնեց: Ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը նաև գրեց իր եղբորը՝ ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դինին, որպեսզի ցույց տա, թե ինչ առավելություններ կունենա իր համար ազատվելը ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի բռնակալությունից: Ալ-Մուզաֆֆարը խոստացավ Կոկբուրիին և նրա եղբորը բանակով լքել Դամասկոսը ու ներխուժել արևելյան գավառներ՝ նրանց հեռացնելու ալ-Աշրաֆից: Ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը համաձայնեց իր եղբայր ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարի հետ և խալաթում ապստամբեց իր եղբայր ալ-Աշրաֆի դեմ: Հենց վերջինս իմացավ այս դաշնակցության մասին, սակայն, մարդկանց ուղարկեց, որ եղբորը խելքի բերեն ու ցույց տան ապստամբին, թե որքան սերտապր իր վարքագիծը, բայց ալ-Մուզաֆֆարը չլսեց: Ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը, խալաթի իշխան ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դինը և Արբելայի իշխան Մուզաֆֆար-Էդ-Դինն այնուհետև պատրաստվեցին ալ-Աշրաֆի դեմ պատերազմի: Ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը իր գործով լքեց Դամասկոսը և ծամբար դրեց ալ-Արիկա կոչվող վայրում: Այդ ընթացքում ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը բանազնաց ուղարկեց իր եղբոր՝ Եգիպտոսի սուլթան ալ-Մելիք ալ-Ջահիրի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ջահիրի - Մ.3.), մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրան կատարվածի մասին: Սուլթանը անմիջապես սպառնալիք ուղարկեց իր եղբորը՝ ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարին, որպեսզի սա միջամտի հակամարտությանը ալ-Աշրաֆի կողմից: Դա դրդեց ալ-Մուզաֆֆարին վերադառնալ Դամասկոս: Արբելայի տիրակալ Մուզաֆֆար-Էդ-Դինն իր հեղինակ հավաքեց սեփական զորքը, արշավեց դեպի Մոսուլ և պաշարեց այն երեքշաբթի, այդ տարվա Ջումադա Բ ամսվա 13-ին՝ մտածելով, որ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը չի կարողանա հարձակվել խալաթի վրա, քանզի նրա երկու եղբայրներ ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը և ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը կշարժվեն նրա դեմ: Արբելայի իշխան Մուզաֆֆար-Էդ-Դինը տասն օր մնաց Մոսուլի առաջ, բայց հետո տեսավ, որ իր բոլոր ջանքերը նրան չեն դարձնել այս վայրի տեղը: Եվ ահա նա վերադարձավ պաշարումը՝ թողնելով բաղաբը Ջումադա Բ ամսի յոթերորդ գիշերը, քանի որ հենց նոր իմացել էր, որ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը գրավել է խալաթ բաղաբը: Վերջինս բաղաբի մոտ ուղարկեց Յալեայի բանակը, նա զգալի ուժեր էր ստացել այդ բաղաբից, որոնցում էին Մելիք-Էդ-Դին իբն Զիլիք Ալամ-Էդ-Դին Կայսարը և Յուսուֆ-Էդ-Դին Բուլդակը: Այս գործով նա արշավեց խալաթի դեմ, ինչից հետո նրան հետևեցին այլ զորքեր, ինչպես նաև՝ Մոսուլի բանակը: Երբ նա շատ մոտ էր խալաթին, նրա եղբայր ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դինը տեսավ, որ իր վիճակը հուսահատ է և հասկացավ, որ չի կարողանում դիմադրել հարձակվողին, քանի որ ցրել է իր բանակը երկրի տարբեր վայրերում: Նա հույս ուներ, որ իր նահանգները կպաշտպանվեն, քանզի նա հույսը դրել էր Արբելայի տիրակալ Մուզաֆֆար-Էդ-Դինի վրա, որը նրան օգնություն կուղարկի, իսկ ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը էլ կհարձակվի ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի տիրույթների վրա: Քանի որ այս իրադարձությունները տեղի չունեցան, սակայն, ալ-Աշրաֆը պաշարեց խալաթը: Հարկ է նշել, որ այս բաղաբի բնակչությանը դեպի նրան էր ձգտում վերջինիս արդարության և բարոյականության ու ազնվության պատճառով, ինչը կարողն հակադրվում էր նրա եղբայր ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դինի այլատրվածությանը: Եվ ահա բաղաբը նրան վերադարձվեց երկուշաբթի օրը՝ Դիջրի նույն 621 թվականի Ջումադա ամսվա տասներկուերորդ օրը: Ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար-Շիհաբ-Էդ-Դինը ապաստան գտավ միջնաբերդում, բայց, երբ գիշերը եկավ, նա գնաց եղբոր մոտ և իր վարքի համար ներողություն խնդրեց: Ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը հեշտությամբ ներեց

եղբորը և նրան թողեց Մայֆարկին քաղաքը: Այդ տարվա Ռամադան ամսին ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը Հայեպի բանակի հետ թողեց խլաթը և գնաց Մեջար, որտեղ էլ ձմեռեց» (իրև Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆ Մուսա իբն ալ-Ադիլ Աբու Բաքր իբն Ելուրը իր եղբայր Հիհար-էդ-Դին Ղազինի որպես տիրույթ պարգևել էր խլաթը և Հայաստանի բոլոր նահանգները՝ ավելացնելով նաև Նփրկերտը, Հանին և Ճապաղջուրը: Աշրաֆը, սակայն, սրանով էլ չբավարարվեց և նրան դարձրեց իր ձեռքի տակ եղած բոլոր երկրների գահաժառանգ ու բոլոր տեղակալներին և զորականներին երդվել տվեց նրան: Երբ Ղազին ստացավ Հայաստանը, եկավ, ինչպես ինքնեցիկ, և մնաց մինչև Հիջրի 620 թվականի վերջը: Հետո, սակայն, նա սկսեց ըմբոստանալ իր եղբոր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի դեմ, նա չէր հնազանդվում նրան և հրաժարվում էր ենթարկվել: Այդ ժամանակ Աշրաֆը գրեց նրան, համոզելով և մեղադրելով արածների համար, սակայն սա չհրաժարվեց իր արարքներից, այլ նույն բանը շարունակեց: Ավելին, նա համաձայնություն ձեռք բերեց իր մյուս եղբոր՝ Դամասկոսի տեր ալ-Մուազզամ Իսայի, ինչպես նաև Արբելայի տիրոջ՝ Մուզաֆֆար-էդ-Դին իբն Չայն-էդ-Դինի (Բեզթեգինյանների եմիրության եմիր Մուսաֆար-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ՝ ապստամբելու ու Աշրաֆի դեմ միասին կռվելու համար: Նրանք բացահայտորեն ցուցաբերեցին այս ամենը և ահա Աշրաֆը, իմանալով այդ մասին, լուր ուղարկեց Եգիպտոսի իր եղբորը՝ ալ-Քամիլին (Ելուրյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլին (1218-1238) – Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով այդ մասին, քանզի նրանց միջև համաձայնություն կար: Նա օգնություն խնդրեց նրանից և, զորքեր պատրաստելով, միաժամանակ լուր ուղարկեց իր եղբորը՝ Դամասկոսի տիրոջը, ասելով. «Եթե քաղաքից շարժվես, կհարձակվեմ ու կգրավեմ այն»: Այդ ժամանակ սա, ըստ իր և Արբելայի տիրոջ միջև եղած պայմանավորվածության, գնացել էր Ջազիրա, սակայն, երբ նրան հասավ եղբոր նամակը և նա ինքացավ զորքերի պատրաստման մասին, վերադարձավ Դամասկոս: Արբելայի տերն իր հեղթին հավաքեց զորքերը, գնաց դեպի Մոսուլ և նրա հետ պատահեց այն, ինչի մասին կիիշենք, եթե Ալլահը կամենա: Աշրաֆը, երբ եղբոր ըմբոստությունը տեղի ունեցավ, զորքեր հավաքեց Ասորիքից, Ջազիրայից և Մոսուլից ու գնաց դեպի խլաթ: Երբ մոտեցավ, եղբայրը վախեցավ և, ուժ չունենալով կռվի մեջ դիմադրելու նրան, զորքը ցրեց երկրով մեկ, որպեսզի ամրացնի այն: Նա սկսեց սպասել, որ Արբելայի տերը շարժվի դեպի Մոսուլ ու Միջագր, իսկ Դամասկոսի տերն էլ՝ դեպի Աշրաֆի երկիրը Եգիպտոսի մոտակայքում, այսինքն՝ Ռակկա, Խառան և այլ վայրեր: Այդ պարագայում, ըստ նրա, Աշրաֆը ստիպված կլինեք հետ գալ նաև խլաթից: Աշրաֆը, սակայն, շարժվեց նրա կողմը դեպի խլաթ, որի բնակիչները ուզում էին նրան և նրա իշխանությունն էին նախընտրում նրա ունեցած լավ վերաբերմունքի և, ընդհակառակը, Ղազինի դուստրած վատ վերաբերմունքի պատճառով նրան չէին ուզում: Երբ Աշրաֆը պաշարեց խլաթը, բնակիչներն այն նրան հանձնեցին Ջումադա Բ ամսի 12-ին, երկուշաբթի օրը: Ղազին մնաց քաղաքի միջնաբերդում ամրացած, սակայն, երբ գիշերը վրա հասավ, իջավ իր եղբոր մոտ ներողություն խնդրելու: Աշրաֆը այլապես չէր կարող համարձակվել նրան, սակայն թողեց և չպատժեց նրա արարքը, այլ միայն երկիրը վերցրեց նրա ձեռքից՝ թողնելով սոսկ Նփրկերտը» (իրև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնուհետև ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը գնաց Խառան, որտեղ նրա եղբայրը՝ ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆար Հիհար-էդ-Դին Ղազին, ապստամբել էր նրա դեմ խլաթում: Այդ հենց նրա մյուս եղբայրը՝ ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆարն էր, որ նրան դրոշել էր այս գործողության՝ այն աջակցության պատճառով, որը ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը նախկինում ցուցաբերել էր Համայնի արքայականին: Ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը իրանյեց իրեն Հայեպից զորքեր ուղարկել: Հզոր բանակը, որի շարքերում էին Սաֆ-Ադ-Դին-իբն-խյիծը, Ալամ-ադ-Դին-Կալիշը և Հուսամ-ադ-Դին-Բուլդաթը, Հիջրի 624 թվականին միացավ նրան և նա շարժվեց խլաթի դեմ: Երբից արքայազն Մուզաֆֆար-ադ-Դինը (Բեզթեգինյանների եմիրության եմիր Մուսաֆար-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) և Դամասկոսի արքայազն ալ-Մելիք-ալ-Մուաթսիամը հակահարձակման համար դավադրություն կազմակերպեցին՝ մեկը Մոսուլի, մյուսը՝ Հոմսի կողմից՝ նպատակ ունենալով շեղել ալ-Մելիք-ալ-Աշրաֆին խլաթից: Ալ-Մելիք-ալ-Աշրաֆը խնդրեց Հայեպի սուլթանին իրեն ուղարկել բանակային ուժեր, որպեսզի դրանք մնան Միջագրում, քանզի նա վախենում էր, որ Երբից արքայազնը կհարձակվի այս քաղաքի վրա: Միաժամանակ ալ-Մելիք-ալ-Մուզսիամը արշավանքի մեջ մտավ և, ասպատակություն կատարելով Հոմսի ու Բարինի ուղղությամբ, հասավ Գոդս լճին, ապա հետ վերադարձավ: Իր հեղթին, ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը ժամանեց խլաթից առաջ և կռվի դուրս եկավ իր եղբոր՝ ալ-Մուզաֆարի, դեմ, որը սկսել էր ռազմական գործողություններ՝ ի վերջո ստիպելով նրան ապաստան գտնել խլաթում: Զաղաթի բնակիչները բացեցին դարպասները ալ-Մուզաֆարի համար, ով ամրացավ ամրոցում այնքան ժամանակ, մինչև իր եղբայրը ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը ապստամբության համար նրան ներում չնորհեց: Այնուհետև նա դուրս եկավ նրան դիմադրելու, և ալ-Աշրաֆը նրան շնորհեց Մայֆարկին քաղաքը» (Բենալ-էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատրնտի»):

«Հիջրի 621 թվականին, Մելիք ալ-Աշրաֆը իր եղբորը՝ ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆար Ղազուն, շնորհել էր խլաթը, որը սբանելի մի երկիր է՝ Հայաստանի նահանգներից: Այն ժամանակ թշնամություն ծագեց Դամասկոսի տիրոջ Մելիք-Մուզազամ Իսայի և նրա եղբայր ալ-Քամիլ ալ-Աշրաֆի միջև, նրա՝ Համայնից փոխադրումի պատճառով: Այն ժամանակ Մուազզամը օգնություն ուղարկեց իր եղբորը՝ խլաթի տեր Մուզաֆֆար Ղազուն, որը ապստամբել էր իր եղբայր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի դեմ: Մելիք Մուզաֆֆարը համաձայնվել էր այդ բանին, երբ հաջորդեց իր եղբայր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին: Համաձայնություն կնքվեց նաև Արբիլի տիրոջ՝ Մուզազամի և Մուզաֆֆարադին Զուբբուրի իբն Չայնտոդին Ալի Զուլուքի (Բեզթեգինյանների եմիրության եմիր Մուսաֆար-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ, սակայն Բաղդադին Լուլուն (Հանգյանների պաթերկության աթաբեկ Բաղդ-էդ-Դին Լուլուն (1222-1259) – Մ.Ֆ.) նույն այդ ժամանակ հակված էր դեպի ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը: Արբիլի տեր Մուզաֆֆարադինը այդ տարվա Ջումադա Բ ամսի 12-ին գնաց պաշարելու Մոսուլը, որպեսզի զբաղեցնի ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին, որ նա չհարձակվի իր եղբոր վրա խլաթում, և դա տևեց տասն օր: Հետո Մուզաֆֆարադինը վերադարձավ Մոսուլի պաշարումից և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը նրան երեք չներեց Մոսուլը պաշարած լինելու համար: Մինչ այդ, սակայն, ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը գնաց խլաթի վրա և պաշարեց իր եղբորը՝ Շահաբադին Ղազուն, երբ ի վերջո խլաթ քաղաքը նրան հանձնվեց: Ղազին մինչև գիշեր ամրացավ բերդի մեջ, ապա ցած իջավ եղբոր՝ Մելիք-Աշրաֆի, մոտ և թողություն խնդրեց: Սա ներեց նրան և նրան թողեց միայն Մուֆարդինի իշխանությունը, իսկ մնացած երկրները նրանից վերցրեց: խլաթի գրավումը Մելիք-Աշրաֆի կողմից և եղբոր գերի բռնվելը տեղի ունեցավ Ջումադա Բ ամսին, նույն տարվա մեջ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային գեղի»):

«Երեք տարի Ուռախում մնալուց հետո Հիհաբեդինը Ուռախն հանձնեց իր Մելիք ալ-Աշրաֆ եղբորը և ստացավ խլաթն ու Նփրկերտը: Հազիվ երկու տարի էր անցել խլաթում Հիհաբեդինի տիրակալությունից հետո, երբ Մելիք ալ-Աշրաֆը որոշեց նրանից խլաթը հետ վերցնել: Չգալով այդ՝ Հիհաբեդինը չհանդուրժեց և, ապստամբելով Մելիք ալ-Աշրաֆի դեմ, պատրաստվեց պատերազմել նրա դեմ: Մելիք ալ-Աշրաֆը զորք հավաքեց և մեկնեց խլաթ: Հիհաբեդինը փակեց խլաթ քաղաքի դարպասները և ծակատառարտ տվեց իր եղբայր Մելիք ալ-Աշրաֆին, սակայն խլաթեցիները և Հիհաբեդինի զորքերը ակնհայտորեն ի վիճակի չէին պատերազմելու Մելիք ալ-Աշրաֆի դեմ: Այդ պատճառով հարձակման անցնելով՝ Մելիք ալ-Աշրաֆի զորքերը ճնշում գործարդեցին նրանց վրա և ներդուծեցին քաղաք: Հիհաբեդինին բռնեցին ու նստեցրին Նփրկերտում» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 513):

«Այդ ժամանակ Աշրաֆը Ղազինից գրավեց խլաթը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1225 և Հայոց 673 թվականին Աշրաֆը Ղազինից գրավեց խլաթը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Փոխկաթն 1221 կամ Հայոց 666 թվականին Մելիք Ղազին գրավեց խլաթը» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴²⁹⁹ «Երբ Ֆիլիպի բան տարին լրացավ, իր հոր (Անտիոքի դեսպանության դուքս Բոհեմունը Միակնանի Պուատիեցու – Մ.Ֆ.) խորհրդով նա որոշեց պաշտոնազրկել Հայոց իշխաններին և նրանց փոխարեն նշանակել իր դրածոներին: Բացի այդ նա սկսեց Լևոն արքայի գույքը աստիճանաբար Անտիոք տեղափոխել: Նրա գործողությունները զայրացրին հայոց իշխաններին, որոնք ապստամբեցին նրա դեմ, թիվում բռնեցին, զրկեցին թագից և բանտ նետեցին, որտեղ էլ նա մահացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնն իր հետ վերցրեց էր Անտիոքի պրինցի (Անտիոքի դեսպանության դուքս Բոհեմունը Միակնանի Պուատիեցու – Մ.Ֆ.) որդուն, որի անունը Ֆիլիպ էր, քանզի սրա հայրը ատելությամբ եկել էր հայերի վրա, սակայն խաբեությամբ բռնվել ու բանտ էր դրվել...: Եվ ահա... երբ նա մահացավ, ժառանգության թողեց իր երկիրը դստերը, որին էլ անուանացրին Անտիոքի պրինցի որդու հետ՝ այն Ֆիլիպի, իսկ սա, ստանձնելով թագը, երդվեց պահել Հայոց դավանությունն ու աջակցել Հայոց զորքին, բայց երկու ամիս անց նա խաբվեց իր հորից և ելավ Հայոց ավագ իշխանների դեմ: Այդ ժամանակ սրանք ինքանց այդ մասին, բռնեցին նրան ու բանտարկեցին, որտեղ էլ նա վճարեց մահկանացուի իր պարտքը...: Եվ այսպես բոլոր իշխանների ու Եպիսկոպոսների միաբանությամբ թագավոր ընտրեցին անտիոքի պրինցի որդուն և... անվանեցին նրան Ֆիլիպ, բայց երբ... սա իր հոր կամքով կամեցավ բռնել Հայոց երկու մեծ իշխաններին՝ թագավորահայր Կոնստանդինին ու Լամբրոնի տեր Կոնստանդինին, այդ մասին պարոն Կոնստանդինը նրանից շուտ իմացավ, բռնեց նրան թիվ Համտունում, տարավ Բարձրաբերդ և նա այնտեղ մահացավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Դրանից հետո որոշեցին և Չաբելին ամուսնացրին Ֆիլիպ թագավորի հետ, որը Անտիոքի կույր պրինցի (Անտիոքի դեսպանության դուքս Բոհեմունը Միակնանի Պուատիեցու – Մ.Ֆ.) որդին էր: Սա եկավ ու իշխեց երեք տարի, բայց արհամարհեց Հայոց իշխաններին, սկսեց ծաղրել նրանց, իսկ նրանք էլ չկարողացան տանել նրա նախատիքը, այդ բռնեցին նրան ու փակեցին Բարձրաբերդում, որից հետո իշխանները երդումով հնազանդվեցին Կոնստանդինին, որը պայլի պաշտոնը ստանձնեց: Նրանք նրան փախց պարոն կարգեցին, իսկ Չաբել թագուհուն էլ ամուսնացրին նրա կրտսեր որդի Հեթումի հետ, որին օծեցին թագավոր...: Հայոց 674 թվականին Ջեյհուն գետի մոտակայքում բռնեցին Ֆիլիպ թագավորին: Ահա այդպես եղավ, Ֆիլիպը վերցրեց Լևոն թագավորի դստեր և կամեցավ գնալ Անտիոք: Այդ պատճառով նրան կալանավորեցին, իսկ թագուհուն էլ տվեցին Հեթումին և վերջինին թագավորեցին: Իրոք, Լևոնը որդի չունեւ, այլ Չաբել անունով մի դուստր ուներ: Նրան ամուսնացրին մի ֆրանկի

հետ, որը չէր վարում իշխանությունն ըստ իշխանների կամքի, այլ լսում էր իր ընկերներին: Դրա համար էլ Չաբեյին տվեցին Կոստանդինի որդի Դեթումին և վերջինիս թագավորեցրին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Կայսրոհիկոսն ու իշխանները բերին Անտիոքի տիրոջ (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) որդուն, որին պրինց էին կոչում, Լևոն արքայի դստերը նրան կնության տվին և թագավորեցրին: Պատանու անունը Փիլիպոս էր, իսկ թագուհու անունը՝ Չաբեյ, բայց, այն բանից հետո, երբ նա չորս տարի թագավորեց, նրան իր հայրը խաբեց: Եվ ահա նա առավ Լևոն արքայի թագն և արքունական վրանը, որը կանգնեցնում էին նշանավոր օրերին, նաև՝ ոսկու ու արծաթի այլ գանձեր: Երբ իշխանները տեսան, որ այդ մարդը հավատարիմ չէ թագավորությանը, բռնեցին նրան և արգելափակեցին, մինչև որ բերի թագն ու տարած գանձը, սակայն նրա հայրը չտվեց ոչ մեկը, ոչ էլ որևէ բանով օգնել կարողացավ իր որդուն: Ահա այսպես նրան թողեցին այնտեղ արգելափակված, մինչև որ այնտեղ մեռավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 9):

«Հայոց 668 թվականին վախճանվում է մեր պատմավոր Լևոնը և թագին երկու տարի տիրում է նրա միևնույն դուստրը Եղիսաբեթը, որին ֆրանկները Չաբեյ էին կոչում: Նրա համար ամուսին են բերում Անտիոքի տիրոջ (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) որդուն՝ Ֆիլիպպին: Եվ, որովհետև նրա համար ատելի էր Հայոց ազգը և ավելի շատ մեծարում էր իրենը, երդմնազանց է լինում ու դրժում է հայադավան ու հայասեր իր ուխտը և պատմական թագը, արքունական գանձերն ու պալատը ուղարկում է իր հոր տուն: Այդ բանի հետ չեն կարողանում հաշտվել Հայոց իշխանները և նրան բանտ են գցում, մինչև որ նա այնտեղ մեռնում է» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 84):

«Այս ամենից հետո Լևոն թագավորի դուստր Չաբեյին ամուսնացրին Կույր պրինցի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) որդի Ֆիլիպի հետ, որը հաստատվեց Տարսոս բաղաբուն և բոլորը սկսեցին մտերմությամբ ծառայել նրան: Ֆիլիպը, սակայն, չար խորհուրդ հղացավ և սկսեց առաջնորդվել անտիոքցիների ու դավիլների խորհուրդներով, բանգի ամեն մի հայկական նրանք ջնջեցին իշխանությունից, բոլորին հանեցին իրենց պաշտոնների և տեղերը ֆրանկներ նշանակեցին: Նման ամբարշտություն տանել չկարողացան Թիլ բերդի տեր Ժոֆրին և Սարվանդիթարի տեր, պոռթսոս Տրդատը, որոնք բռնեցին նրան այնտեղ ու բանտ ուղարկեցին, որտեղ էլ Ֆիլիպը մահացավ» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկայաց ազգի պատմություն»):

«Հայոց 674 թվականին Հայոց արքա Ֆիլիպը գերվեց իր գործի կողմից» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Չաբեյին կնության տվեցին Անտիոքի պրինցի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) որդի Ֆիլիպին, որը տիրեց երեք տարի: Սա, սակայն, խաբեց վստահությունը, վերցրեց Լևոնի թագը: Դրա համար էլ նրան բանտարկեցին և նա մեռավ բանտում» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Հայոց իշխանները իմացան այս Փիլիպի նենգությունը, խորհեցին բռնել նրան: Այդ ժամանակ սա, իմանալով այդ մասին, ելավ, որ իր թագուհի Չաբեյի հետ միասին փախչի Անտիոք, որտեղ իր հայրն էր (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.), բանգի այս Փիլիպը ազգով ֆրանկ էր և նրա հայրը տիրում էր Անտիոքին: Հայոց իշխանները, սակայն, հետապնդեցին նրան, Ջեյիուն գետի մոտ հասան, կապեցին և դրեցին մի բերդում, որտեղ նա հետո մահացավ» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Փրկչական 1223 կամ Հայոց 670 թվականին Կիլիկիայի թագավոր դարձավ Լևոնի փեսա Ֆիլիպը: Սա ֆրանկ էր և Անտիոքի բրինձի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) որդին էր: Եվ ահա երկու տարի անց նա վերցրեց թագավորի դստեր ու թագուհու հետ կամեցավ գնալ Անտիոք: Այդ մասին իմացած Կիլիկիայի մեծամեծերը, սակայն, կալանավորեցին նրան և կորցրին, իսկ նրա կին Չաբեյին ամուսնացրին Դեթումի հետ, որին էլ թագավորեցրին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնից հետո գահին բազմեցրին Ֆիլիպ Ֆրանկին, սակայն հետո նրան սպանեցին ու տեղը արքա դրեցին Դեթումին» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբռ», գլուխ 2):

«Եվ ահա հայերը, այն բանից հետո, երբ այլևս չկարողացան տանել այդ Փիլիպի բռնակալությունը, իրար գլուխ հավաքվեցին ու դիմեցին պալլ, բարոն Կոնստանդինին, որպեսզի նա մի միջոց գտնի ազատվել նրանից, բանի որ իրենք շատ էին զոջացել, որ Փիլիպին արքա էին դարձրել: Եվ ահա պալլը, ամուր կերպով նրանց իրեն կապելով երդումներով, պատրաստեց մի բանի հետախույզ ու որսորդ մարդկանց և նրանց գլուխն անցած զիջերով նետվեց Փիլիպի վրա, որն այդ ժամանակ անկողնում էր: Նրանք ցած բաշեցին Փիլիպին թագուհու հենց կողքից՝ անկողնուց, իսկ թագուհին այդ ժամանակ սկսեց լաց լինել, կոտրել մատները և ողջ ուժով գոչել: «Սիդ, սիդ», բանգի նա շատ էր սիրում Փիլիպին: Այդ մարդիկ, սակայն, թագուհուն չպատասխանեցին և ականջ չկախեցին նրա ձայներին, որից հետո շղթայեցին Փիլիպին ու տարան Համդուն ամրոցի բարձր տեղերը, որտեղից էլ հետո տեղափոխեցին Սիւս: Այստեղ Փիլիպը բանտարկված մնաց երկու տարի» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Անտիոքի տեր ֆրանկ Բոհենը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) մեծ գործ հավաքեց և շարժվեց հայերի դեմ, որոնք իրեն Լևոնի երկրի կիրճերում էին ամրացած: Նրանց միջև սաստիկ պատերազմ տեղի ունեցավ: Բանն այն է, որ կիրճերի տեր հայազգի իրեն Լևոնը դրանից առաջ մահացել էր առանց արու զավակ թողնելու: Նա ուներ մի դուստր և հայերը նրան թագուհի դարձրին: Ակա, համոզվելով, որ թագավորությանը չի կարող կնոջ ձեռքով կառավարվել, նրան ամուսնացրին Անտիոքի բրինձի որդու հետ: Սա ամուսնացավ, տեղափոխվեց նրանց երկիրը ու մի տարի մնաց թագավորության մեջ: Ակա՝ հայերը զոջացին այդ բանի համար, վախճանվելով, որ ֆրանկները կարող են իրենց երկիրը գրավել: Սրանք ապստամբեցին բրինձի որդու դեմ, ձերբակալեցին նրան ու բանտարկեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁰⁰ «Այդ օրերին Չաբեյ թագուհու գլխում մի խելթ միտք առաջացավ՝ հեռանալ իր մոր մոտ՝ Սելևկիա՝ Հիվանդախնամների մոտ: Եվ ահա նա հեռացավ՝ վիճելով արքայի ու բոլոր հայերի հետ: Այդ ժամանակ պարոն Կոնստանդինը հավաքեց հեծելազորը և մեկնեց Սելևկիա՝ տեղակայվելով բաղնիքի մոտակա մոտ: Օրդենի ասպետները մեծ նշանակություն էին տալիս Սելևկիային ու վախճանում էին սուլթան Ալադինից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլաստից – Մ.Ֆ.), դրա համար էլ ուզում էին դղյակն ու թագուհուն թողնել հայերին, որպեսզի նրանց հետ խաղաղության դաշինք կնքեն: Եվ ահա օրդենի մագիստրոս Բերտրանը Կոնստանդինին թույլ տվեց մոտենալ դղյակին և ասաց նրան. «Զանի որ պարոն Լևոնը մեզ է տվել այս դղյակը, մենք չենք կարող նրա աղջկան հրամայել գնալ այնտեղից, սակայն մենք ինքներս կհեռանանք և դուք կարող եք տիրել ամրոցին ու թագուհուն»: Այդպես էլ արեցին և տիրեցին ամրոցին ու թագուհուն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մեծ իշխան Կոստանդինը համոզեց կայսրոհիկոսին և այլ մեծամեծերից ոմանց՝ թագավորեցնելու իր մանուկ որդի Դեթումին, որ մարմնապետ առույգ էր ու տեսքով գեղեցիկ: Թագուհին, սակայն, չհամաձայնվեց մանկանը կին դառնալ, ըմբոստացավ և զևագ Սելևկիա այնտեղ գտնվող ֆրանկների մոտ, որովհետև նրա մայրը ազգով ֆրանկ էր՝ Կիպրոս կղզուց: Այդ ժամանակ Կոստանդինը առավ բոլոր զորքերը և պաշարեց քաղաքը, մինչև որ ստիպված թագուհուն հանձնեցին նրան: Նա տարավ նրան և ամուսնացրեց իր որդու հետ: Նրանից որդիներ ծնվեցին: Այդ կինը չափազանց բարեպաշտ էր և բարոյական, սիրում էր աստծու բոլոր երկյուղածներին ու աղբաստաքեր էր, միշտ անց էր կացնում պատերով և արդթներով» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 9):

«Այդ ժամանակ եկավ մեր հայր Սարգիսն ու մեզ մի վատ գրույց բերեց, թե Լևոն թագավորի թագուհին Կիպրոսից եկել է Սելևկիա, որպեսզի տեսնի իր դստեր, որը Դեթում թագավորի թագուհին էր ու որին տարել էին Սելևկիա: Այդ թագավորի հայր, պարոն Կոնստանդինը, համաձայնության գալով թագուհու մոր հետ, խաբեությամբ մտավ Սելևկիա, որից հետո բերդի պարոններին բաշելով հանեցին այնտեղից: Ահա այսպես եղավ բանը և մենք ահաբեկվեցինք ու երկյուղեցինք» (Յովհաննես Գրիգ «Հիշատակարան 1230 թվականի Երկրորդ»):

«Եվ ահա թագուհին, երբ լսեց, որ Փիլիպը մահացած է, ընկավ հուսահատության գիրկը և հեռացավ Սիլիվկիա ամրություն, որը ծովափին է: Նա այնտեղ պատասպարվեց եղբայրների մոտ, որ տիրում էին այդ ամրությանը, և նրանք պատվով պաշտպանեցին նրան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁰¹ «Հայոց (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնանի Պառտիեցու – Մ.Ֆ.) լուր ուղարկեց, պահանջելով, որ նա ազատ արձակվի ու հաստատվի թագավորության մեջ, սակայն հայերը այդ պահանջը չկատարեցին: Այդ ժամանակ հայրը լուր ուղարկեց մեծ ռուսիա ֆրանկների թագավոր պապին (Հռոմի պապ Հոնորիոս III-ին (1216-1227) – Մ.Ֆ.), թույլտվություն խնդրելով հարձակվել նրանց երկրի վրա, իսկ այս թագավորի հրամանով ֆրանկների մոտ երեք չի մեղծվի: Սա, սակայն, արգելեց նրան հարձակվել, ասելով. «Նրանք մեր համայնքին պատկանող ժողովուրդ են և չի կարելի նրանց երկրի վրա հարձակվել»: Սա չուզեց հնազանդվել և լուր ուղարկեց Իկոնիայի, Սալաթիայի ու դրանց միջև գտնվող երկրների թագավոր Ալա-Էդ-Դին Զեյկուլաստին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլաստին – Մ.Ֆ.), հաշտություն առաջարկեց և նրան համոզեց հարձակվել իրեն Լևոնի երկրի վրա ու այդ բանի համար նրա համաձայնությունը վերցրեց: Նրանք պայմանավորվեցին այդ նպատակի համար և բրինձը զորք հավաքեց, որպեսզի հարձակվի Հայոց երկրի վրա, սակայն այլ-հաուկյա և այլ-Ասքիտար ասպետները, որոնք ֆրանկների եռանդուն ռազմիկներն են, ասացին, թե. «Հռոմի թագավորը մեզ այդ բանն արգելեց»: Սակայն եղան ուրիշներ, որոնք հնազանդվեցին նրան և մտան Հայոց երկրի սահմանները: Այնտեղ, սակայն, բարբարոս կիրճեր ու լեռներ էին և նա չկարողացավ իր ուզածն անել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Փիլիպի հայր իշխանը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուատիեցին – Մ.Ֆ.), չնայած այն բանին, որ շատ ուժեղ մարդ էր, չցանկացավ գայրացնել հայերին, որպեսզի սրանք հանկարծ չսպանելին իր որդուն, այլ միայն դեսպաններ ուղարկեց նրանց մոտ և սկսեց աղաչել ազատել որդուն՝ որևէ կերպ չպահանջելով թագավորություն: Եվ ահա, երբ նա հոգնեց դեսպաններ ուղարկելուց, անձամբ եկավ Յամրուն և իմաց տվեց, որ որդուն իրեն տան: Պատերազանքից հետո հայերը ևս չհարկադրվեցին այդպես վարվել, վերցրին նրան ու բերեցին Ամուրի ամրոց՝ ասելով, թե նա ինքը պետք է գա ու ստանա որդուն: Այդ ժամանակ, երբ հայրը ցանկացավ վերցնել որդուն, որոշ մարդիկ նրան ասացին. «Իզուր ես տանք, թե որդին ցանկացած դեպքում կենդանի չի մնա», բանի որ գիտեին, որ նրան թուն էին տվել, որը հնար չէր տալու որևէ մեկին ապրել տաս օրից ավելի: Իրոք, այդպես էլ եղավ, բանից, երբ Ամսիոքի իշխանը անձեքներ ու սպառնալիքներ թափելով հեռացավ, մի բանի օրից նրա որդի Փիլիպը մահացավ և ոչ-որ չիմացավ, թե նրան, որտեղ թաղեցին» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս պատճառով մեծ հակասություն առաջացավ Յայաստանի ու Ամսիոքի միջև ու դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ երկրի պալլ չնշանակվեց Կոնստանդինը, երբ էլ վերականգնվեց խաղաղությունը երկրում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իր հերթին նա ինքը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պուատիեցին – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքը և մտավ երկիր՝ ելնելով Ճկերի ու Թիլ Յամրունի դեմ, սակայն, ոչ մի բանի չհասնելով, ամոթով վերադարձավ Ամսիոք» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

⁴³⁰² «Նա, սակայն, քիչ էր, բանից, հետապնդելով լատինացիներին ամենուր, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովիաննես III-ը – Մ.Ֆ.) նաև տրիերաներ պատրաստեց և դրանք տեղակայեց Յեթեսոնոստում գտնվող Օկխոս վայրում, որտեղից էլ իր հերթին շատ վնասներ հասցրեց արևմտյան ափերին՝ մեծ ավերածություններ գործելով: Այս քննադատում էր հենց, որ նա ամալացրեց նաև Մարդիթսը և Գալիսիոյիցը, ինչպես նաև Ծովային բոլոր այն ափերը, որոնք խաղաղացիներին հարկ էին վճարում» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 22):

«Եվ ահա ոչ քիչ բանակի երկար նավեր պատրաստվեցին՝ նա դրանք ուղղեց դեպի Էգեյան կղզիներ և կարծ ժամանակ անց գրավեց ամեն ինչ՝ Լեսբոսը, Զեոսը, Սամոսը, Իկարիան, Զոսը և դրանց հարակից կղզիները: Նա, սակայն, քիչ էր, բանից, մեկնելով Յոնոս, նա գրավեց նաև այն» (Լիկնիոս Գրիգորիս «Յոնոսի պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

⁴³⁰³ «Այդ տարի վրացիները գործի մեծ բազմությամբ գնացին Գանձակ քաղաքը Առան երկրում՝ նպատակ ունենալով պաշարել այն: Նրանք իրենց ողջ ուժը գործադրեցին, որովհետև Գանձակի ժողովուրդը բազմամարդ էր, շատ ուժեղ և վրացիների հետ համախառն ընդհարումների հետևանքով մեծ քաջություն էր ձեռք բերել: Երբ վրացիները հասան նրանց մոտ, մերձեցան ու մի բանի օր կռվեցին բնակիչների հետ, որոնք պարսկացիների հետևում էին, և նրանցից ոչ ոք չէր երևում: Մի օր, սակայն, Գանձակի մարդիկ իրենց զորքերի հետ միասին դուրս եկան քաղաքից և քաղաքից դուրս վրացիների հետ սաստիկ ու համառ կռիվ տեղի ունեցավ: Երբ վրացիները այս բանը տեսան, համոզվեցին, որ իրենք ի վիճակի չեն քաղաքը գրավել և հեռացան այն բանից հետո, երբ Գանձակի բնակիչները նրանց պարտության էին մատնել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁰⁴ «Այդ տարի Շիրվանշահի (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Յեքշասպ իբն Ֆառուխզադի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց որդին (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Ալա-Էդ-Դին Փիրիբուզը (1225-1252) – Մ.Ֆ.), հանեց նրան իշխանությունից, երկրից հեռացրեց ու նրա փոխարեն թագավորեց: Բանն այն է, որ Շիրվանշահը վատ վարքի տեր էր, ապականիչ, անարդար և հպատակների դրամն ու կալվածքներն էր խլում: Ասվում է նաև, որ կանանց ու տղաներին էր ձեռք գցում: Նրա բռնությունները մարդկանց համար անտանելի դարձան և որոշ զորականներ, նրա որդու հետ համաձայնելով, նրան բռնեցին երկրից: Որդին իշխեց, լավ վերաբերմունք ցուցաբերեց և նրան սիրեցին զորքն ու հպատակները: Որդին իր հորը լուր ուղարկեց, ասելով. «Եթե կանենում ես, որոշ մարդներ բեզ կտոնեն, շատ ռոճիկ կտամ բեզ և՛ ում՝ ում որ կամենաս: Այս քայլին ես դիմեցի թե վատ վարմունքի, երկրի ժողովուրդի նկատմամբ անիրավության և ժողովուրդի՝ բեզ ու թո տերությունը ատելու պատճառով»: Երբ հայրը լսեց այս բանը, գնաց վրացիների մոտ, օգնություն խնդրեց և վրացիները որոշեցին նրան զորք տալ, որի միջոցով կվերականգնել իր իշխանությունը, իսկ նա խոստացավ նրանց տալ իր երկրի կեսը: Նրան մեծ զորք տվեցին և նա եկավ ու մոտեցավ Շիրվան քաղաքին: Որդին զորք հավաքեց ու բացատրեց դրությունը: Ասաց. «Երբ վրացիները պաշարեն մեզ, զուցե հաղթեն և նա իր ամեն ինչը կստանա մեզ կողմից: Նա առաջինը կվերականգնվի և նրանց հետ էր նաև գահընկեց եղած Շիրվանշահը: Վրաց առաջնորդները ասացին նրան. «Բեզին ոչ մի լավ բան չտեսանք, մենք բեզ չենք մեղադրում, բայց և այնպես մի մնա մեր երկրում»: Նա բաժանվեց նրանցից ու մնաց անորոշ վիճակում, չիմանալով ում մոտ ապաստանել, իսկ որդին հաստատվեց թագավորության մեջ, զորքին ու հպատակներին լավ վերաբերվեց, վերադարձրեց մարդկանց կալվածքներն ու բռնազավթած ինչքը, և նրանք ուրախացան նրա իշխանությամբ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի ժողովուրդը վրդովվեց Դերբենդի իշխան, Շիրվանշահ Ռաշիդի (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Յեքշասպ իբն Ֆառուխզադի – Մ.Ֆ.) դեմ, ով վատ բարոյականության տեր մի մարդ էր և բռնությամբ էր վերաբերվում իր հպատակներին ու հատկապես կանանց և երեխաներին հետ: Եվ ահա նրա բանակի մի մասը իր որդու (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Ալա-Էդ-Դին Փիրիբուզը – Մ.Ֆ.) հետ միասին նրան տապալելու համար դավադրություն կազմակերպեց: Այս գիտնորները նրան բռնեցին երկրից և գահին նստեցրին նրա որդուն, ով բարի էր բանակի և հպատակների հանդեպ: Դետո Շիրվանշահը գնաց բուրջերի երկրի և նրանցից օգնություն խնդրեց: Նա աղաչում էր նրանց, որ իրեն բանակ տան, որով նա կկարողանա վերանվաճել սեփական թագավորությունը և վտարել իր որդուն այնտեղից: Զուրջերը նրան բազմաթիվ զորքեր տրամադրեցին և նա նրանց հետ արշավեց: Այս կերպ նա հասավ Շիրվան քաղաք: Երբ նրա որդին իմացավ այս արշավանքի մասին, ինքն իրեն դրեց իր զորքերի գլխին և մոտ 1.000 ձիավոր զորքով արշավեց նրա դեմ: Նա հանդիպեց հորը վերջինիս բռնական բանակով, որը կազմում էր մոտ 3.000 ձիավոր: Նրանք կատաղի կռիվ մեջ մտան, որի ժամանակ բուրջերը փախան՝ կողմնելով բազմաթիվ մարդկանց և Շիրվանշահի որդու ձեռքում թողնելով բազմաթիվ զոհեր: Այսպիսով՝ այս իշխանը պահպանեց թագը և իր հպատակներին վերադարձրեց այն ամենը, ինչ հայրը խլել էր նրանցից» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Շաբին և Կաբալյան Շիրվանի քաղաքներ էին, որոնք վրացիները Շիրվանի տիրակալից գրավեցին մեր ասած ժամանակից մի բանի տարի առաջ, երբ նրանց ամբիոնները դեռևս վաղ էին այրվում» (ան-Նասիվի «Ջալալ-Էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 64):

⁴³⁰⁵ «Այդ տարի վրացիների մի զորամաս Տիդիսից դուրս եկավ դեպի Ատրպատական՝ Ուզբեկի (Էլտուզյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.) ձեռքում եղած երկրների ուղղությամբ: Նրանք կանգ առան լեռներում մի կիրճից այն կողմ, որի միջով կարող էր անցնել միայն մեկ ձիավոր՝ իր ձիու հետ միասին: Նրանք տեղավորվեցին, կարծելով, թե սահառով են մահմեդականների հարձակումից, որոնց նրանք թույլ էին համարում և իրենց ուժեղ էին գգում՝ անուր դիրքով, որն անմեղանքների մի զորամաս, սակայն, ձիեր հեծնելով, դիմեց վրաց երկրից և այն կողմից հասավ այդ կիրճը: Նրանք իրենց վտանգի ենթարկելով անցան, իսկ վրացիները սթափվեցին միայն այն ժամանակ, երբ մահմեդականները արդեն հարձակվել էին նրանց վրա և սրով կոտորում էին: Սրանք կոտորեցին ինչպես ուզում էին, իսկ մնացյալը փախուստի դիմեց, ոչ հայրն էր որդուն ուղարկություն դարձնում, ոչ եղբայրը՝ եղբորը: Նրանցից մի մեծ խումբ գերի ընկավ: Այս բանը շատ վիրավորական էր վրացիների համար, որոնք որոշեցին իրենց վրեժը լուծել և պատրաստվեցին Ատրպատական արշավել ու մահմեդականներին կոտորել: Նրանք սկսեցին պատրաստվել ըստ իրենց որոշման: Այն ընթացքում, երբ նրանք զբաղված էին, լուր հասավ Ջալալ-Էդ-Դին խորեզմշահի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինի (1220-1231) – Մ.Ֆ.)՝ Մարաղա գալու մասին, ինչպես կիշխեք, եթե Ալլահը կամենա: Վրացիները հրաժարվեցին իրենց նպատակից և լուր ուղարկեցին Ատրպատականի տեր Ուզբեկին՝ հրավիրելով նրան համաձայնել միասին հետ մղելու Ջալալ-Էդ-Դինին: Նրան վախճրեցին վրացիք, ասելով. «Եթե մեզ հետ չիմաձայնեք, ապա նախ թո երկիրը կգրավի, հետո մերը»: Ջալալ-Էդ-Դինը, սակայն, նրանց կանխեց նախքան համաձայնության գալն ու հավաքվեց և կատարվեց այն, ինչ որ իշխում ենք, եթե Ալլահը կամենա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի բրջերի մի ջոկատը լեռն Թիֆլիսը՝ նպատակ ունենալով հարձակվել Ադրբեյջանի վրա, որը պատկանում էր Մուզաֆֆար-Էդ-Դին Ուզբեկ իբն Ի-Փախլանին: Նրանք ճամբար դրեցին լեռների մի լեռնանցքից այն կողմ, մի այլախիս նեղ անցում, որ ձիավորները կարող էին անցնել միայն մեկ-մեկի հետևից: Չայտնվելով վերջին ծայրահեղության մեջ՝ նրանք մահմեդականներից ներում խնդրեցին: Մահմեդական բանակի մի մասը մոտենցավ նրանց ու հարձակվեց նրանց վրա: Այս ճակատամարտում շատ բրջեր զոհվեցին, իսկ նրանցից շատերն էլ մահացան գերության մեջ: Այս բանը շատ վիրավորական էր վրացիների համար, որոնք որոշեցին իրենց վրեժը լուծել և պատրաստվեցին Ատրպատական արշավել ուղարկել այն» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

⁴³⁰⁶ «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) կանգնեց Ադրբեյջանից, վրացիները, թվով 60.000 հոգի, հավաքվեցին Դիլիի սահմաններում գտնվող մի վայրում, որը կոչվում էր Գանդի: Նրանք կայունություն էին ցուցադրում, սակայն դրա հետևում հիմնարկություն էր թաքնված: Իրականում սուլթանի հետ հարևանությունից նրանց քարացածություն և կաթված էր պատել, նրանց պարուրել էր տխրությունն ու անհավատությունը: Չավաքվելով իրար գլուխ՝ նրանք նպատակ էին հետապնդում ցույց տալ սուլթանին, թե ինչքան հզոր ու մեծաթիվ են իրենք: Դրանով նրանք հույս ունեին, որ նա, հնարավոր է, ցանկանա խաղաղության գնալ իրենց հետ և այդ կերպ նրանք կազատվեն

պատժի տալիս ու խթանելով ծովի այլեւերից: Ահա թե ինչու նրանք արշավի ելան՝ մոռանալով, այն մասին, որ աթաբեկների պետությունն արդեն ընկել է մի պետություն, որը նրանց համար որսի վայր էր հանդիսանում և որտեղ նրանք ավար ձեռք բերելու նպատակով միայնակ կամ իրար հետ, զույգ-զույգ, կամ առանձին-առանձին մեկնում էին: Երբ սուլթանն իմացավ, որ նրանք դատարկ խոսակցության համար են հավաքվել, նա նետվեց նրանց վրա այն ռազմիկների հետ միասին, որոնք նրա ձեռքի տակ կային, քանի որ նրա ռազմիկների մեծ մասը ցրվել էր Իրաքում և այլ վայրերում իրենց ստացած տիրույթներով: Եվ ահա, ժամանելով Ալքաթ գետի ափ, նա այնտեղ հանդիպեց առաջապահի էմիրներին՝ Տահան-Փահլավան Իչիի գլխավորությամբ: Նրան հայտնեցին, որ թշնամին մոտիկ է և նա շատ զորք ունի, սակայն նա ընդամենը պատասխանեց դրան նրանով, որ խթանեց ձին և նետվեց ծանծաղուտը: Նրան չփորձեցրեց այն, ինչ ասվել էր թշնամու մոտիկ լինելու և նրա մեծաթվության մասին: Չորքը հետևեց նրան: Երբ նա հասավ Գառնիին, տեսավ, որ վրացիները տեղակայվել են բարձունքում, կարծես մի բարձր սարի վրա՝ մի ընդհանուր սև ամբողջությամբ, կարծես անուսին մի գիշեր: Առավելագույնը, սակայն, որով նրանք իրենց ցույց տվեցին այդ օրը, դա նրանց աղաղակներն էին, որոնք ի վիճակի էին կտրել աստղային ծածկույթները և լսել ստիպել նույնիսկ խուլերին: Չնայած դրան, սակայն, սուլթանը նրանց մեծաթվությունից վախեցավ ոչ ավել, քան գայլերն են վախենում ազատ արածող ոչխարներից կամ սոված առյուծներն են վախենում թափառող հոտից: Գիշերվա բողի տակ նա նրանց դիմաց դասավորեց զորքը և տեղակայեց հեծելազորը՝ ուժեղացնելով կենտրոնը իր դյուցազուններով, ձախ թևը լցնելով բացարի պահապաններով, իսկ աջը՝ շրջապատելով նետաձիգներով: Ողջ այդ օրը նա սպասում էր, որ վրացիները ներքև կիջնեն մարտի համար, սակայն նրանք չէին իջնում: Երբ արևը սկսեց թեքվել դեպի մայրամուտ, սուլթանի համար մի փոքրիկ վրան խիտեցին կենտրոնի հետևում, որտեղ նա անցկացրեց գիշերը, իսկ խառներին ու էմիրներին էլ հրամայեց գիշերային հերթապահության մեջ հեղթով փոխել իրար մինչև լուսաբաց: Նրանք ըստ նրա հրամանի այդպես էլ վարվեցին և ցրվեցին իրենց օջախները: Երբ առավոտը բացվեց, նա նրանց իր մոտ կանգնեց և ասաց. «Անկնիայտ է, որ թշնամին որոշել է գերծ մնալ մարտից և ձգտում է ձգձգել գործը՝ փոխանակ հարձակում գործի: Ահա ուրեմն, մենք որոշել ենք բոլոր կողմերից վերև բարձրանալ: Եթե նրանք հարձակում գործեն մեզ վրա, այդ դեպքում մենք հնարավորություն ունենք առաջ անցնել նրանց և նետերի հարվածների տակ անոնել»: Եվ սուլթանը ելավ ու սկսեց վերև բարձրանալ, բայց ավելի շուտ ոչ ինքն է իրեն տանում, այլ առաջնորդվում էր Ալլահի կողմից: Երբ նա ելավ, շարժվեցին նաև մարտ տենչացողները՝ ուղղվելով թևերը, կարծես արծիվներ: Մյուսներից շուտ վերև մագլցեց սուլթանի աջ թևը, որտեղ գտնվում էր նրա երթայր Դիլաս-Էդ-Դինը, Ուրխանը, Յադի Թալիսին և որոշ այլ էմիրներ: Շալվան, ամենահայտնի խորամանկներից մեկը, հարձակվեց նրանց վրա: Նրանք մարտ սկսեցին նրա հետ և նետերը թռչում էին այնպես, կարծես աստղեր էին ընկնում կամ բախում ընկող փայփայներ էին թափվում: Մահմեդականը խառնվեց անհավատի հետ, իրական հավատից օգուտ բաղողը՝ նրա հետ, ով վնաս է կրում կեղծից, վերև էլնողը՝ իջնողի, հեծյալը՝ հետևակի: Նրանք հարվածներ էին հասցնում վերջույթներին, սրտերին, վզներին և ամեն կերպ ձգտում էին վերև մագլցելիս մեկը մյուսին առաջ անցնել: Նա, որը վագում էր, տեսնում էր, որ կարող է վագել ու փրկվել վերև մագլցելով և, բացի այդ, այդպես վարվել նրան դրոշմ էր արդարացիության զգացումը ճշմարտացիության հետ միասին: Հեծելազորը հաղթական հարվածներ էր հասցնում այդ դժբախտ ամբոխին և ահա վրացիները թիկնալուց նրանց ուղղեցին դեպի սուլթանի հեծելազորի գլուխները ու ավելի շատ, քան մրցակցությունը ճակատամարտի կվերածվեր, իսկ նետաձիգությունն էլ՝ փոխադարձ նախճիր, սուրացին փախուստի թևերի վրա՝ ամոթով ու անպատվությամբ պատված: Նրանք ստվերներում տեսնում էին իրենց հասնող որսորդներին, իսկ աղոտաց պատկերներում էլ՝ իրենց թևանցող ջուլատներին: Մարտի դաշտը ծածկված էր դիակներով, որոնք մոտ 4.000 էին, նրանք, որոնք ընկել էին՝ փրկվելով թե՛ հետապնդումից: Սուլթանը կանգ առավ ըլի վրա, իսկ վրացիներին էլ ստորացված ու անձված բերում էին նրա մոտ այնպես, ինչպես մեղապարկներն են բռնում դեպի դժոխային կրակը: Նրանց դեմքերը ծածկված էին անհավատության փրշով և ծանրացած էին անօգնականության մոխրով: Նրանք այնտեղ կանգնած մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ հետապնդողները չվերադարձան և չհավաքեցին ավարը, ընդ որում նա, ով ուզում էր անցնել նրանց վրայով, ոտք էր դնում սպանվածների վրա և կոխկրում էր նրանց: Շալս-Էդ-Դին ալ-Կումին, սա աթաբեկ Ուզբեկի (**Էլտուլուզյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.3.**) հաջորդներից մեկն էր, պատմեց հետևյալը. «Երբ վրացիների գերիշխանության ժամանակ իմ տերը ինձ նրանց մոտ ուղարկեց, այդ ժամանակ, թեև խոսքով Շալվան ինձ հետ լավ վարվեց, սակայն պարծենկոտությամբ անցավ բոլոր սահմանները և ասաց. «Ես կուզեմայի, որ Ալին, այսինքն՝ հավատացյալների էմիրը», - թող խաղաղություն լինի նրան, - «իմ օրոք կենդանի լինեք: Այդ ժամանակ ես նրան ցույց կտայի իմ ուժը, որը կստիպեր նրան մոռանալ և Բաղդի, և Յուբայրայի օրերը»: Երբ այդ օրը նրանց զորքը ջարդ կրեց և կործանվեց ոտքից մինչև գլուխ, Շալվան բարացածություն պատեց: Նա չէր տարբերում, թե որտեղ է հողը իր ոտքերի տակ, դրա համար էլ իջավ գետին և սպանվածների մեջ բնեց՝ դեմքը պատելով խալատակության և սացած արյունով: Դիլաս-Էդ-Դինը, սակայն՝ այդ դեռևս տղան, հայտնաբերեց նրան, դուրս բաշեց և կապկապված բերեց սուլթանի մոտ: Այս կերպ Ալլահը ցրեց այդ անիծյալի հույսերը, քանի որ նա անցել էր թույլատրելիի սահմանը, ու դաժանորեն ծաղրեց նրան, քանզի նա հիշատակված չէր արիների մեջ, չասած դեռ այն մասին, որ հերոս համարվեց: Սուլթանը խնայեց նրան և չշտապեց նրա վերջը տալ, որպեսզի մարդիկ տեսնեին, թե ինչպես է Ալլահը վարվում նրանց հետ, ովքեր ոտնակոխ էին անում հավայեց երկու սրբությունները ու այն երկուսին, որոնք իրական խոսքն էին տարածում: Սուլթանը իր անձնական ծառաների գլխավոր Թաշ-Էդ-Դին Դիլին նրանց գերված էմիրներին խմբի ու սպանվածների գլուխների հետ միասին Թավրիզ ուղարկեց՝ հայտնելով այն ուրախալի լուրը, որ Ալլահը հաղթանակ էր շնորհել իրեն, հաղթանակ, որը մի հիմանալի տեսարան էր և համընդհանուր փառքի արժանի բան» (ան-Նասիվի «Ջալալ-Էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 48):

«Նախորդ տարիների տակ հիշել ենք, թե ինչ էին անում վրացիները իսլամի երկրում՝ խլաթում և նրա գավառներում, Անդալատականում, Առանում, Կարինում ու Դարբանդ-Շիրվանում: Նրանք նահանգներ էին, որ նրանց երկրին դրացի էին, և նրանք մահմեդականների արյունն էին թափում այդ երկրներում, հափշտակում ունեցվածքը և գրավում երկիրը, իսկ մահմեդականները գտնվում էին նվաստացման ու ճնշման տակ: Ամեն օր հարձակվում էին, կոտորում նրանց և ցանկացած գումարները վերցնում նրանցից: Ամեն անգամ, երբ մենք և բոլոր մահմեդականները նման բաներ էինք լսում, խնդրում էինք բարձրալն Ալլահից, որ իսլամին ու մահմեդականներին այնպիսի մարդիկ, որոնք կպաշտպանեն նրանց և նրանց վրեժը կլուծեն, սակայն Անդալատականի տեր Ուզբեկը (**Էլտուլուզյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.3.**) զբաղված էր իր որովայնի և տոբանի գոհացումով: Նա հարբած վիճակից չէր սթափվում և, եթե նույնիսկ սթափվում էր, զբաղվում էր ձվի բախտախաղով: Դեռ չի լսվել, որ որևէ թագավոր զբաղված լիներ նման բանով: Նա ոչ մի օգտակար բանով չէր զբաղվում և ոչ էլ ինքնապիտանություն ուներ: Այսպիսով, երկիրը անպաշտպան էր, գորքերը կանաչականությամբ էին զբաղված, իսկ ժողովուրդը ճնշված էր: Ով կամենար, կարող էր մի գործադրում հավաքելով երկրի որևէ մասը արգելի, ինչպես հիշեցինք Բուղդիի, Ալքաթ ալ-Շամիին և Իդան Թալիսի մասին խոսելիս: Բարձրալն, սակայն, այս երկրի ժողովուրդին նայեց ողորմած հայացքով և գթաց, ուղարկելով այս Ջալալ-Էդ-Դինին (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինին – Մ.3.**), որը, շուտով կտեսնեք, թե ինչպես հաղթեց վրացիներին և իսլամի ու մահմեդականների վրեժը լուծեց: Ջալալ-Էդ-Դինի և վրացիների ընդհարումը տեղի ունեցավ այդ տարվա Շաբան ամսին: Բանն այն է, որ առաջին օրվանից, երբ Ջալալ-Էդ-Դինն այս երկրներում երևա, ասում էր. «Ես ուզում եմ հարձակվել վրաց երկրի վրա, պատերազմել նրանց դեմ ու գրավել նրանց երկիրը»: Եվ ահա նա, հենց որ տիրեց Անդալատականին, լուր ուղարկեց վրացիներին, հայտնելով զալիք պատերազմի մասին: Նրանք պատասխանեցին. «Մեզ վրա հարձակվեցին թաթարները, որոնք, գիտե՛ս թե ինչ արեցին թո՛ հորը, որը թագավորությամբ ավելի հզոր էր մեզինք՝ ավելի շատ զորքով և ինչպես գիտես ավելի ուժեղ սրտով: Նրանք գրավեցին ձեր երկիրը, սակայն մենք նրանց վրա ուշադրություն չդարձրինք և ի վերջո նրանք նախընտրեցին մեզ հետ խաղաղության մեջ լինել»: Վրացիները սկսեցին զորք հավաքել և կուտակեցին ավելի քան 70.000 ռազմիկ...: Նրանք ընդհարվեցին նրա հետ և սաստիկ ու ահավոր կռիվ տեղի ունեցավ, ընդ որում ամեն մի կողմը դիմարեց հակառակորդին, սակայն վրացիները պարտվեցին: Ջալալ-Էդ-Դինը հրամայեց անխնայ կոտորել և ոչ ոքի կենդանի չթողնել: Ըստ մեր ստուգումների, նրանցից 20.000 հոգի կոտորվեց, ասվում է նաև, թե ավելին կոտորվեց: Ասվում է նույնպես, որ բոլորը կոտորվեցին ու ցրվեցին, իսկ մեծամեծներից շատերը գերի ընկան, որոնց մեջ էր Շալվան: Այսպիսով, պարտությունը վերջնական էր: Փախուստի դիմեց նաև Իվանեն, որը բոլոր վրացիների առաջնորդն էր՝ նրանց գլխավորը և գորավիզը: Նրանք թագավոր չունեին, բանզի նրանց վրա կին էր թագավորում: Իրավացի է Ալլահի առաքյալը, երբ ասում է. «Հաջորդություն չեն ունենա, մարդիկ, որոնք կնոջ ձեռքով են ղեկավարվում...»: Երբ Իվանեն փախուստի դիմեց, նրան հետապնդեցին, իսկ նա բարձրացավ այդ ճանապարհի վրա իրենց ամրոցներից մեկը և այնտեղ պատսպարվեց: Ջալալ-Էդ-Դինը զորք թողեց, որ պաշարի և արգելի նրան իջնելուց, իսկ իր զորքերը ցրեց վրաց երկրում, որպեսզի կորոպտեն, կոտորեն, գերեզմանեն ու քանդեն: Արդյունքում, եթե չլինեին Թավրիզից եկած լուրերը, որ նրան ստիպեցին վերադառնալ, ապա նա առանց դժվարության և արգելքի կգրավեր երկիրը, բանզի ժողովուրդը իյուծված էր, մի մասը՝ սպանված, մյուս մասը՝ գերի, իսկ մնացածը՝ փախստական» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Երբ ճակատագիրը, ինչպես իր սովորությունն էր, վերցրեց իշխանությունը աթաբեկի (**Էլտուլուզյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.3.**) ձեռքից և ողջ այդ թագավորությունը հանձնեց սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինին – Մ.3.**) ձեռքը, իսկ դրան էլ գումարվեց նաև այն, որ ամեն կողմից սուլթանին իրացան կորուստիվներ, վրացիներին՝ այդ կերտում անհավատներին, պատեց ցանկությունը տիրել այդ երկրին՝ տարվելով գաղափարով ամենից առաջ բնի սուլթանին, տիրել Թավրիզին, իսկ հետո էլ անցնել Բաղդադ և իրենց կաթողիկոսին հաստատել խալիֆի փոխարեն: Նրանք ուզում էին մզկիթները եկեղեցիների վերածել, իսկ իրական հավատքն էլ փոխարինել կեղծով: Եվ այսպես, լցվելով նման դատարկ երազանքներով, ինչպես նաև. պատվելով հիմար ինքնապատահությանը, նրանք, հույսները դրած իրենց

նազանդակների արհուրյան, ինչպես նաև Նիզակների ու սրերի սրույան վրա, սկսեցին հավաքել իրենց զորքը: Դրանից հետո, երբ հավաքվեց ավելի քան 30.000 հոգի, վրացիները առաջ եկան: Երբ այս մասին լուրը հասավ սուլթանին, նրա ուժերը դեռևս փոքրաքանակ էին ու նա դեռևս կարգի չէր գցել իր զորքերը: Այնուհանդերձ, չնտածելով և դույզն իսկ չտատանվելով, նա ելավ վրացիների դեմ այն զորքով, որն ուներ ձեռքի տակ: Արդյունքում, երբ առավոտվա լույսն արդեն ցրում էր գիշերվա խավարը, սուլթանը մոտեցավ Գառնիի մոտ խիված վրացիների ճամբարին, որտեղ սրանք պառկած էին՝ նախորդ գիշերվա բուռն խրախճանքներից հետո հարթած գինով ու սուզված քնի մեջ: Եվ այսպես, մինչ նրանք կկարողանային ձեռքերը գեղե վերցնել, սուլթանը հարձակվեց թշնամիների վրա և վրացիների նկատմամբ լիակատար հաղթանակ տարավ: Գառնու այդ հովտում մի նեղ կիրճ ու բարայրներ կային՝ խորը, ինչպես խմսատունի խորիմաստ միտքը: Եվ ահա վրացիները, ինչպես որ կային, նետվեցին դեպի այդ բարայրները և պատսպարվեցին այնտեղ, սակայն ամեն մի խռովության դրոշմներ Շավլան ու Իվանեն այլ վրաց ազնվականների հետ միասին գերվեցին ու նրանց շղթայակապ վիճակում բերեցին սուլթանի մոտ» (Ալա-եդ-Դին Ջուլվեյի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 17):

«Աթաբեկի (Էլտուրքանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.) հպատակներն ու ծառաները բոլոր կողմերից ուղղվում էին ծառայելու սուլթանին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դինին – Մ.Ֆ.), որը 30.000 հոգով շարժվեց Կրաստանի բաղաբների վրա՝ վրձն լուծելով այն բանի համար, որ վրացիները թալանել էին Նախիջևանը, Մարանդը և այդ կողմերի որոշ այլ շրջաններ: Եվ ահա մի անգամ առավոտյան Դարեկուխի (ձեռագրի որոշ տարբերակներում՝ «Դարիկի» կամ «Դարիկի») – Մ.Ֆ.) կիրճում նա հարձակվեց վրացիների վրա այն ժամանակ, երբ սրանք գիշերով հարթած փռված էին չիմանալով իրենց գլխի գալիքը: Իսկամի զորքը նրանց նկատմամբ լիակատար հաղթանակ տարավ, իսկ նրանց առաջնորդներ Շավլային և Իվանեին էլ վրացական այլ ազնվականների խմբի հետ շղթայեց ու փակեց: Շավլան հզոր կառուցվածք ուներ և ուժեղ էր: Երբ նրան բերեցին սուլթանի մոտ, սուլթանն ասաց. «Ո՛ր է քո այն ուժը, որի մասին դու ասում էիր, ո՛ր է այն շուկալարի տերը, որը մշտապես հարվածում է և ականատես լինում պողպատե թրի ու կրակ արձակող Նիզակի հարվածներին»: Շավլան ասաց. «Սա սուլթանի երջանիկ աստղի արածն էր»:- որից հետո անմիջապես իսլամ ընդունեց և հարեց մահմեդականությանը» (Ռաշիդ-եդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Այնուհետև Ջալալ-եդ-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դին – Մ.Ֆ.) հարձակվեց բուրքերի վրա» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Սուլթան Ջալալեդինն (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դին – Մ.Ֆ.) իմացավ այս, հավաքեց զորքն ու, ինչպես ասացի, բազմիցս ճակատամարտեց, իսկ երբ զգաց իր կատարյալ պարտվածությունը, վեր կացավ իր գերդաստանով, զորք ու կանանցով և 140.000 մարդով փախավ թաթարներից: Նրանք ուղևորվեցին դեպի մեր կողմը, ինչպես ստորև պատմությունից կերևա... որովհետև վերոհիշյալ սուլթան Ջալալեդինը ուժասպառ եղավ ու պարտվեց թաթարներից, կանչեց իր զորքին ու ասաց. «Բոլորդ՝ մեր անդապաններ և երիտասարդներ, գիտե՛ք ու հիշում է՛ք իմ պապերի ու հայրերի ողորմածությունն և բարությանը: Եվ այդ նույնպես գիտե՛ք, թե ինչ կատարեց իմ և ձեր հանդեպ այլազգի թաթարների կողմից: Բազմիցս պատերազմեցինք, բազում ճիգեր զործարեցինք, բայց նախախնամության կամեցողությամբ միշտ պարտվեցինք: Այժմ էլ Չինգիզ-խանը (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանը – Մ.Ֆ.) մոտեցել է Ձեռն գետին և մեր դեմ նախահարձակ է ուղարկել իր ավագ որդուն: Այս է այժմ իմ խորհուրդը, որովհետև աստված նրանց հաղթություն տվեց: Եվ այսպես, եթե հավանություն կտաք, թողնե՛ք այս երկիրը, վերցնե՛ք գերդաստան, հարստություն ու նախիր, գնանք Դունաստան և այնտեղ բնակվե՛ք: Եթե մեզ թաթարներն են հաղթում, մենք էլ կհաղթենք բոլոր մյուս ազգերին: Ով կամենում է թող գա մեզ հետ, իսկ եթե ուրե՛կ մեկը հավանում է, թող մնա երկրում, բանգի կամր լիցի ամենեցուն, հաճո ընդմիշտ»: Սույն խոսքը բոլորը հավանեցին, վերցրին գերդաստանն ու իրենց ողջ հարստությունը, ուղևորվեցին, եկան ու հասան Անդապատական շուրջ 140.000 մարդ: Ապա՝ հասան Երկայնաբազուկների երկրին, որովհետև Դիլին պատկանում էր Իվանե աթաբեկին, իսկ Անին նա տվել էր իր եղբորորդի, մանդաթուրթուրուցես Շանչին: Այս խորեզմցիք եկան Լաշա-Գեորգիի մահվան երրորդ տարում՝ գերելու և ավերելու Դիլին ու նրա շրջակա երկրները: Երբ Իվանե աթաբեկն ու Կահրան Գագեցին իմացան այս մասին, գնացին թագուհի Ռուսուդանի (Զարթիկի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.Ֆ.) մոտ և տեղեկացրին խորեզմցիների ու անձամբ մեծն սուլթան Ջալալեդինի գալու, քրիստոնյաներին կոտորելու ու ջնջելու մասին: Այնքան անողորմ էին կոտորում, որ չէին խնայում նույնիսկ կանանց ու զրկանոց մանուկներին: Երբ Ռուսուդանը տեղեկացավ, որ խորեզմցիները ներխուժել են իր թագավորություն, կանչեց իմերցի և ամերցի կտրիճներին ու պարզեց արքունի դրոշը: Նա կանչեց նա Իվանե աթաբեկին, որն այն ժամանակ ծերացած էր և, առանց հայտնելու, գարոնի վանակն էր դարձել: Թագուհի Ռուսուդանը նրան իր զորապետ նշանակեց, շնորհեց հաղթության դրոշը և ուղարկեց սուլթան Ջալալեդինի դեմ կռվելու: Հասան Դիլին և Ամերցը: Խորեզմցիք բանակեցին Գառնի կղզիով գլուղում: Երբ գնացին թագավորական զորքերը, Ջալալեդինին ընդառաջ մարտաշարեց իր զորքը: Իվանե աթաբեկը ևս նազանկարդեց թագավորական բանակը, ամերցիներին ու իմերցիներին: Նա նախահարձակ նշանակեց թորեցիներին, ինչպես նաև ախալցիխեցի երկու անվանի մարտիկ եղբայրներ Շավլային ու Իվանեին՝ նրանց տոհմի՝ Նախահարձակ լինելու կարգին համաձայն: Երբ նախահարձակներն ու սուլթանը մերձեցան, այն ժամանակ Իվանե աթաբեկը ոտը կախ գցեց: Ասում են, թե թշնամություն կար նրան և ախալցիխեցի Շավլայի ու Իվանեի միջև: Ով թշնամություն, արարող ամենայն չարագործության, մարդկային զարմի մեծագույն կործանիչ, խորտակող բոլոր ժողովուրդների: Ինչպես հրեաներին ասածն սպանությանը դրոշեց, այդպես էլ այժմ այն ամենաչարագործ մտադրության և անգթության, ինչպես նաև Կրաստանի հիմնովին ավերմանը դրոշեց, ինչպես ստորև կերևա, երբ Իվանե աթաբեկը մարտի ժամին կանգնեց և այլևս չէր գնում դեպի մարտակողները: Մինչ բոլոր նախահարձակները մարդ ուղարկեցին Իվանե աթաբեկի մոտ և ասացին. «Շնորհում մոտեցել ենք սուլթանին ու նրա բանակին, մենք խիստ սակավաթիվ ենք և մեզ ծանր մարտ է սպասում: Մեզ օգնության ուղարկիր թագավորական քաջ զորքերն ու քո բաջությունը»: Այսպես երկու-երեք անգամ մարդ ուղարկեցին, սակայն նա ոչինչ չէր պատասխանում: Որովհետև, սակայն, նախահարձակ թորեցիք, հատկապես ախալցիխեցի Շավլան և Իվանեն, խիզախ էին ու մարտերում անվանի, այլևս չխուսափեցին սուլթանի զորքի բազմափոխանից և կատարյալ առաջ նետվեցին: Խիստ ծանր մարտեր տեղի ունեցան: Երկուստեք անբանակ զոհվեցին: Շավլան ու Իվանեն խիզախորեն կռվում էին և ջնջում խիզախներին ու զորեղներին: Շարունակվում էր թեժ մարտը: Այդ ընթացքում Իվանե աթաբեկն ու վրացական զորքը, սակայն, որ տեսնում էին ուժգին մարտը, չէին խղճում ազգակիցներին ու հավատակիցներին՝ Զրիստոս խոստովանող թորեցիներին և նրանց հետ բազում անվանիներ, այլ կանգնել էին հեռվում: Իվանե աթաբեկը չէր կամենում օգնել, և այդ արարքի պատճառը թշնամանքն էր, այլ ոչ թե վախը: Եվ, երբ շարունակվեց ճակատամարտը, ախալցիխեցի երկու եղբայրների ձեռքն էլ սպանվեցին, որից հետո նրանք բազմաթիվ հետիոտն էին կռվում: Երկու կողմից էլ անթիվ սպանվեցին, հատկապես թորեցիներ: Երբ թեժացավ մարտը և ախալցիխեցիների սրերը ջարդվեցին թշնամու սարավարտների վրա, այն ժամանակ վրացիները փախուստի դիմեցին: Շավլան հենց տեղում հույժ մեծ բազմության կողմից գերվեց, իսկ Գառնիի արտերի թերծերին ապաստանած Իվանեն վերևից գցվող բարով սպանվեց: Շավլային ներկայացրին սուլթան Ջալալեդինին: Նախիջևանցիներն ու արդարապես անհիմն ծանաչեցին նրան և հողորդեցին սուլթանին նրա բաջությունն ու տոկունությունը մարտերում: Եվ ահա չալանեց նրան սուլթանը, այլ մեծ պատվով իր մոտ պահեց: Նա պարգևեց նրան Անդապատականի բաղաբներն ու իր իշխանավորներին հավասար պատիվ տվեց, սակայն մեկ տարուց հետո հավատը չթողնելու պատճառով սպանվեց սուլթանի կողմից: Իվանե աթաբեկը վերադարձավ Բջնի, սուլթանը՝ Անդապատական ու Նախիջևան» («Զարթիկ-Ցիուրիքա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Ջալալադինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դին – Մ.Ֆ.) 140.000 հոգանոց զորքով եկավ Անդապատական և սկսեց ավերել Հայքը և Գագը, այնպես որ փոքրիկ երեխաներին նույնիսկ կոտորում էր: Ռուսուդան տիրակալը (Զարթիկի թագավորության թագուհի Ռուսուդան – Մ.Ֆ.), լսելով այս, զորք ժողովեց և, նրա ղեկավար նշանակելով Իվանե աթաբեկին, վերցրին սուլթանից սեպուհական դրոշը և առաքեց սուլթանի դեմ: Սրանք հասան Դիլին, իսկ խորասանցիները կանգ էին առել Գառնիում: Վրացիները կազմակերպվեցին և առաջընթաց զորքով առաքեցին ախալցիխեցի Շավլային և Իվանե թորեցիներին: Այնտեղ եկավ սուլթան Ջալալադինը, որ քաջարի էր, անխուս և պատերազմներում փորձված մի մարդ էր: Երբ առաջընթաց զորքը մոտեցավ, սակայն, աթաբեկը դուրս չեկավ նրանց օգնության: Շավլան և Իվանեն օգնության խնդրանքով մարդիկ էին ուղարկում նրա մոտ, բանի որ, ասում էին. «Մոտիկ ենք», սակայն աթաբեկը չուզեց նրանց օգնել՝ դրդված նախանձից, այլ ոչ թե երկյուղից» (Կախուշի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

«Ջալալադինը կամ Սալադինը, որը հետո եղավ Եգիպտական և սիրիական սուլթան (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դին – Մ.Ֆ.), անաչաքեց Հայաստանն ու Ախալցխայի մարզը և, մեծաթիվ զորքով մոտենալով Կրաստան, առաջարկեց Ռուսուդան թագուհուն (Զարթիկի թագավորության թագուհի Ռուսուդանին – Մ.Ֆ.) դառնալ իր կինը: Սա, որպեսզի խուսափի այս դաժան հակառակորդից, հեռացավ Զուլթախի» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 100):

«Խորասանի սուլթան Ջալալադինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դին – Մ.Ֆ.) իր համար պարսիկներից, արաբներից և թուրքերից անչափ զորք հավաքեց ու եկավ Հայաստան: Այս տեսնելով՝ Իվանեն հայտնում է վրաց թագավորին (Զարթիկի թագավորության թագուհի Ռուսուդանին – Մ.Ֆ.) ու սուլթանի դեմ կանգնելու համար մեծ զորք է հավաքում: Նրանք, սակայն, հպարտությամբ մեծապես ուռչում-փչվում էին և ուխտ էին արել, որ, եթե նրան հաղթեն, իրենց իշխանության ներքո գտնվող ամեն հայի կղարծեն վրաց դավանանքին, իսկ դիմադրողներին էլ սրով կկերակցեն: Այս խորհուրդը, սակայն, նրանք ասածով չնտածեցին և ուխտը կնքեցին, ոչ էլ նրա հոգով խորհեցին այս ու տիրոջը, որ

հաղթության տվիչն է, չհաղթողին՝ նրան, ում որ կամենում է: Սուլթանը հետո եկավ Կոտայք գավառը: Իվանեն վրաց զորքերով գնաց ու վերևից կանգնեց նրանց հանդեպ: Տեսնելով նրանց՝ նա երկյուղեց ու այդ տեղում բանակեց, իսկ սուլթանը, առաջ վարելով իր զորքը, եկավ նրանց հանդեպ: Երբ վրաց ավազներից Շավլե անունով մի իշխան ու նրա եղբայր Իվանեն, որ քաջ, անվանի ու պատերազմում հաղթող մարդիկ էին, սա տեսան, ասացին մյուս զորքերին. «Դուք մի փոքր ժամանակ սպասեցեք, մենք գնանք և ընդհարվենք նրանց, եթե նրանցից ոմանց հետ դարձնենք, հաղթությունը մերն է, եկեք նաև դուք, իսկ եթե նրանք մեզ հաղթեն, դուք փախեք ու ձեր անձը ազատեցեք»: Եվ ահա, երբ նրանք ընդհարվեցին, սկսեցին սուլթանի զորքը կոտորել, սակայն վրաց զորքը դրա վրա ուշադրության չդարձրեց, այլ փախավ այդ տեղից այնպես, որ ընկերը ընկերոջ փախուստը չխնայեց: Եվ ահա, առանց որևէ մեկի հալածանքի, ամենքը վախից մի վայր մղվելով լցվեցին գյուղաքաղաք Գառնիի վերևում գտնվող մի ձոր: Երբ սուլթանի զորքերը այս տեսան՝ հետամտելով շատերին կոտորեցին, ուրիշներին էլ գահավեժ արին: Սուլթանը եկավ ձորի գլուխը, տեսավ այդ ողբալի տեսարանը, որովհետև մարդկանց ու ձիերի բազմությանը քարակարկառների նման կուտակված էր այնտեղ: Նա գլուխը շարժեց ու ասաց. «Այս գործը մարդու բան չէ, այլ միայն՝ աստծու, որ ամեն բանում կարողն է» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 18):

«Բայց այստեղ ես պիտի պատմեմ զարհուրելի անցքերի մասին: Նախքան այս, հետապնդվելով թաթարների կողմից, խորեզմի սուլթան, խորազմաշահի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Սուհամնեղի – Մ.Յ.**) որդի Ջալալեդինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**), գալով Դարսկանյան ու անցնելով Անդրպատականով, մտնում է մեր Յայոց աշխարհը: Նա, որտեղ որ հասնում է, ավերում, թալանում ու կոտորում է՝ չինալելով ոչ մարդու, ոչ էլ անասունի: Ապա, գալով Այրարատյան նահանգը, նա բանակ է դնում այնտեղ: Այդ պատճառով Իվանե աթաբեկը հավաքում է Յայաստանի ու Կրաստանի ռազմական բոլոր ուժերը և կամենում է պատերազմով բախվել նրա հետ: Նրանք իրենց համար դեռ ու ազդարարիչ են նշանակում ոմն Շավլեին ու Գրիգոր կոչնակին, որոնք, տեսնելով խորասանի զորքի խիստ նվազ լինելը, մեր զորքերին ազդարարում են. «Հարձակվեք»: Հաղթանակները տնօրինող աստված, սակայն, խիստ կամենում էր ոչնչացնել անօրինացած ու ամբարտաճանացած ժողովրդին և ահա ազդարարողների այդ ասածը սրանց ականջներում փոխվեց. «Փախե՛ք»-ի: Սրանք էլ, այնտեղ թողնելով իրենց կարասիներն ու վրանները, շտապով նետվեցին դեպի ձիերը և, ինչպես խեղացնորվածներ, առանց գնեք ու զրահի փախան, որից հետո պատերազմելով գահավիժեցին Գառնու ձորի մեծ քարափի փլվածքից: Բոլորն էլ այդպես թափվելով կործանվեցին և միայն Իվանե աթաբեկը, 10 մարդով մի կերպ ազատվելով, ընկավ Գեղե մարոցը: Իր հերթին Լիպարիտը, յուրայիններով գտնելով մի կածան, գնաց և, ողջ ու առողջ հասնելով իր տունը, գոհունակություն էր հայտնում աստծուն: Սա կատարվեց Յայոց 674 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Մինչ նրանք զբաղված էին այս ամենով, լուր հասավ խորեզմի սուլթանին (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) և սա, կազմելով իր զորքը, եկավ նրանց դեմ Գառնիի դաշտամարտում՝ իր զորքը շարելով Յայոց Տրդատ արքայի բերդի մոտ, որի մեծամեծ վիճակը կան մինչև մեր օրերը: Այն ամբարիշտ Իվանեն իր հերթին Կրաց ամենայն զորքով գնաց այդ կողմը և իջավ Գառնիի լեռից, որ կոչվում էր Աղուշտ, որից հետո խորեզմի մեծ ու անվանի իշխան Իվանեին՝ Շավլեի եղբորը, քիչ զորքով ուղարկել թուրքմեններին դեմ, որոնք հասել էին Գառնի դաշտ...: Այդ ժամանակ նրանց դեմ ելան թուրքմենները և սկսեցին ուժեղ պատերազմել: Իրար խառնվեցին Իվանեն ու նրա եղբայր Շավլեն մի կողմից և թուրքմենները մյուս կողմից: Եվ ահա եղբայրները փոխանակի մարդ ուղարկեցին հեծելազորին օգնություն բերելու համար: Այն մարդը, սակայն, երբ գոռաց, թե. «Շուտ հասե՛ք», ձիավորներից ոմանք նրան լսեցին այնպես, թե կարծես նա ասում է. «Փախե՛ք, բանգի չնեք կարող դիմանալ սրանց»: Եվ ահա, չնայած նա ասում էր. «Շուտա՛յն եկե՛ք, կարող եմ հաղթել», Իվանե աթաբեկին փախավ ու ընկավ իր ամուր երկիրը, իսկ զորքերի բազմությունն էլ փախավ դեպի Գառնի գյուղաքաղաքի կողմ, որտեղ կիրճի միջով գետն էր անցնում: Այդ ժամանակ, բանի որ նույն ժամին մորիկ ու փոշի բարձրացավ, այնպես, որ հնարավոր չէր ոչինչ չտեսնել, հասարակ ռազմիկները բարձր լեռան զագաթից ընկան Գառնու ձորն ու հորդացավ գետը, իսկ թուրքմեններն էլ կենդանի մնացածներին սրի մատնեցին՝ ասելով, թե վրացիներին հրով այրեց աստվածային բարկությունը: Բայց Շավլեն, սակայն, կենդանի ընկվեց ու նրան տարան սուլթանի մոտ: Այսպես ապրավ մեծ վրեժ առավ ամբարտաճան և կենցաղատեր վրաց ազգից, բանի որ սա անարգել էր Յայոց հավատը» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այս թվականին բազում ավեր և անչափ դառնություն ու սպանություններ բաժին հասավ մեր աշխարհին, բանգի բորբոքվեց բարկության հուրը և խախտվեց մեր աշխարհի գեղեցկությունը: Եվ ահա եկավ խորասանի սուլթան և խորեզմաշահի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Սուհամնեղի – Մ.Յ.**) որդի Ջալալեդինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**), որը, փախչելով նետողաց ազգի երեսից, անցավ պարսիկների երկրով և ավերելով ու կոտորելով առաջացավ: Նա եկավ Յայոց երկիրը և հրով ու սրով բանդեց և ավերեց այն՝ Արարատ գավառում հանդիպելով իր դեմ արձանացած Յայոց ու Կրաց զորքերին: Այնտեղ էր մեծ գորավար Իվանեն, որը հավաքել էր 60.000 հոգանոց մի զորք: Աստծո բարկությունը, սակայն, զարթնեց նրանց վրա, բանգի սրանք անօրեն ու խոտոր ճանապարհ էին ընտրել: Եվ ահա նրանք առանց հաղթության և պատերազմի փախուստական եղան դեպի Գառնու քաղաքագյուղը, որտեղ, առանց որևէ մեկի մասնակցության կամ սրի, կարծես իրեշտակի ուժով, գահավեժ եղան խրամն ի վար՝ բոլորն առհասարակ սատկելով: Նրանցից քչերը միայն փրկվեցին, իսկ Իվանեն էլ մազապուրծ եղած իրեն գցեց Գեղվա մարոցը» (Ստեփանոս Եսիսկոյան «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի սուլթանը Գառնու մոտ հաղթեց վրացիներին: Այս թվականին բազում ավեր և անչափ դառնություն ու սպանություններ բաժին հասավ մեր աշխարհին, բանգի բորբոքվեց բարկության հուրը և խախտվեց մեր աշխարհի գեղեցկությունը: Եվ ահա եկավ խորասանի սուլթան և խորեզմաշահի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Սուհամնեղի – Մ.Յ.**) որդի Ջալալեդինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**), որը, փախչելով նետողաց ազգի երեսից, անցավ պարսիկների երկրով և ավերելով ու կոտորելով առաջացավ: Նա եկավ Յայոց երկիրը և հրով ու սրով բանդեց և ավերեց այն՝ Արարատ գավառում հանդիպելով իր դեմ արձանացած Յայոց ու Կրաց զորքերին: Այնտեղ էր մեծ գորավար Իվանեն, որը հավաքել էր 60.000 հոգանոց մի զորք: Աստծո բարկությունը, սակայն, զարթնեց նրանց վրա, բանգի սրանք անօրեն ու խոտոր ճանապարհ էին ընտրել: Եվ ահա նրանք առանց հաղթության և պատերազմի փախուստական եղան դեպի Գառնու քաղաքագյուղը, որտեղ, առանց որևէ մեկի մասնակցության կամ սրի, կարծես իրեշտակի ուժով, գահավեժ եղան խրամն ի վար՝ բոլորն առհասարակ սատկելով: Նրանցից քչերը միայն փրկվեցին, իսկ Իվանեն էլ մազապուրծ եղած իրեն գցեց Գեղվա մարոցը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 674 թվականին վերցնում խորազմաշահի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Սուհամնեղի – Մ.Յ.**) երկու որդիները (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**), պարտվելով ու նեղվելով թաթարների կողմից, ինչպես ասում են, 200.000 մարդով Անդրպատական երկրի վրայով գալիս են Յայոց Ոստանը, գրավում այն և լայնատարած դաշտը լցնում են վրաններով: Նրանց վրա հարձակվելով՝ մերոնք պարտվում են և շատերը կորչում են Գառնի գյուղաքաղաքի մոտ, մեծ մասն էլ գլորվում է խորխորատները, իսկ դա եղավ Իվանեի դեմ աստվածային բարկությունից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Թաթարների կողմից փախուստի մատնված Ջալալեդինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) Կոտայքում հաղթեց Լաշային (**հեղինակը նկատի ունի Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IV Լաշային, սակայն այդ ժամանակ արդեն թագուհի էր Ռուսուդանը – Մ.Յ.**) ու Իվանեին և նրանց նետեց Գառնիի խորխորատները» (Մխիթար Արիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Դրանից հետո, հավաքելով 200.000 հոգանոց զորք, նա (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) ներխուժեց Յայոց աշխարհը: Այդ ժամանակ վրաց զորավար Իվանեն, զորք հավաքելով, պատերազմի դուրս եկավ նրա դեմ, սակայն Աստծո ցասումը հասավ Իվանեին և Գառնի ավանի մոտակայքում նա պարտություն կրեց, իսկ նրա զորքի մեծ մասն էլ ցած շարտվեց ժայռից և գլորվեց խորը կիրճը» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 674 թվականին եկավ խորասանի սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) Գառնիի մոտ հաղթեց վրացիներին և քարավեժ՝ արեց» (Ռովհաննես Երեց «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 677 թվականին թուրքմենները եկան Յայաստան» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Յայոց 674 թվականին սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) Գառնիի մոտ հաղթեց Իվանեին» (Ամանուն «ժամանակագրություն» 1338 թվականի)։

«Փրկչական 1228 կամ Յայոց 677 թվականին սուլթանը հարվածեց վրացիներին Գառնու մոտ» (Ամանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴³⁰⁷ «Մարտի դաշտից սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) ուղիղ գնաց դեպի Դվին քաղաք և, հարձակման անցնելով, որոշ ժամանակ անց գրավեց այդ քաղաքը, որից հետո հրամայեց տեղի կադիին առանձնացնել այնտեղ գտնվող մահմեդականներին՝ կանանց ու երեխաներին: Այլա՞նք առատորեն պարգևատրեց սուլթանին և նրա օգնականներին հարուստ ու անսահմանափակ թվով ավարով: Դրանով նրանց սրտերը մաքրվեցին նախանձի բժից, բանի որ ցանկալի հարստացմանը մասնակցությունը համընդհանուր և ընդհանրական էր, ընդ որում այն ամենում, ինչ նրանք ձեռք գցեցին, նրանք հավասար էին: Այդ ժամանակ էլ հենց Շարաֆ-էդ-Դին Ուզդեհան (**Սուրմարուքի էմիրության էմիր Շարաֆ-էդ-Դինը – Մ.Յ.**) և Յուսուֆ-էդ-Դին խորը (**Սուրմարուքի էմիրության ապագա էմիր Յուսուֆ-էդ-Դին խորը – Մ.Յ.**), որոնք Սուրմարուքի համընդհանրական էին, անցան սուլթանի ծառայության տակ և եկան նրա մոտ: Նա նրանց հրամանագիր տվեց այն ամենի մասին, ինչ ուզում էին, և նրանք գոհ մնացին» (ան-Նասիփի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկերունիի կեսնագրությունը», գլուխ 48):

«Նա (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) շարժվեց նրանց դեմ ու գրավեց Դվին քաղաքը, որը վրացիներին էր և վերցրել էին մահմեդականներին, ինչպես հիշել ենք» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Սուլթանը (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) մեծ զորք հավաքեց և Շալվայի ու Իվանեի հետ միասին առաջ ուղարկեց..., իսկ ինքն ուղղվեց հոր: Խորից սուլթանը մեկնեց Վրաստան և նրանք բոլորը միասին հասան Դուվին, որը Վրաստանի հետ սահմանին է գտնվում» (Ալա-է-Դին Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 17):

«Իսկ Դվին քաղաքում գտնվող պարսիկները, երբ լսեցին վրացիների պարտության մասին, բռնեցին քաղաքի գլխավորին ու սպանեցին, ապա սրի մատնեցին քաղաքի բոլոր քրիստոնյաներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Սուլթան Ջալալ-է-Դինը (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ավերում էր Դվինը և նրա շրջակայքը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

⁴³⁰⁸ «Երբ այդ հաղթանակը միացավ մյուսին և երկրորդ նվաճումը հաջորդեց առաջինին, սուլթանը (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.), ցրելով իր ջոկատները մինչև Աբխազի երկրի ամենաձայրագույն մասերը, հայացքն ուղղեց դեպի Տիֆլիս...: Երբ նա ծանոթացավ այդ նամակին, այն նրա վրա թուևավոր մարդ և թուև լցրեց ու նա որոշեց վերադառնալ Թավրիզ՝ ենթադրելով, որ այստեղ տրամադրությունների փոփոխություն և տեղի ունեցել և հիվանդություն է առաջացել, որը պարտադիր բուժման կարիք ունի: Նա իր վրանի մուտքի մոտ հավաքեց սեփական զորքի աջ թևի Էմիրներին, որոնք նրանց մոտ ելավ հաջիբներից մեկը և հայտնեց: «Մենք իմացել ենք մարտի դաշտում ձեր դրսևորած ոչ ժառանգականության և փոխադարձ համաձայնության մասին հետ դառնալ, երբ վրացիները հարձակվեցին ձեզ վրա, այն դեպքում, երբ Ալալի մեզ հաղթանակ ու հաջողություն պարգևեց և չար տառապանքներ ուղարկեց նրանց վրա, ովքեր չեն հավատում: Մենք կներենք ձեզ, երբ համոզվենք, որ այդ երկրում ձեր հարձակումներով դուք ամեն ինչ տալիս ու վրա եք արել մինչ այն, երբ մենք կսխառնալք ձեզ»: Նրանք համոզեցին նրան, որ հենց այդպես է կվարվեն և այդ ժամանակ սուլթանը նրանց կցեց Սուրմարիի երկու համալիրներին (Սուրմարուի Էմիրության Էմիր Շարաֆ-է-Դինին և ապազա Էմիր Ջուսամ-է-Դինի հորին – Մ.Ֆ.)՝ որպես ուղեկցողներ Աբխազի երկրների լեռնաձորները մտնելիս: Ինձ իմ լավ ընկեր Ջուսամ-է-Դինի հորին պատմեց հետևյալը: «Մենք նրանց հետո Աբխազի երկրում մնացինք 3 ամիս՝ անընդհատ հարձակումներ գործելով այնքան ժամանակ, մինչև որ չամայացրինք այն և նրա բնակչությանը մեծագույն աղետների առաջ չկանգնեցրինք, այնպես որ վրաց ստրուկների գինն ընկավ ու դրանք մեկ կամ երկու դինարի դիմաց էին վաճառվում: Վրացիներից նույնիսկ նրանք էլ, որոնք իրենց հոտերով փրկվեցին կիրճերից անդին, չազատվեցին մեր հարձակումներից: Մենք հետապնդեցինք նրանց մինչև մի ինչ-որ մի կիրճ, այնտեղ կանգ առանք և գզողացրինք մեր զավթիկներին, որ նրանք առաջ չանցնեն՝ հայտնելով, որ դրանցից անդին նեղ տեղեր են, սակայն նրանք ուշադրություն չդարձրին դրա վրա և միայնակ կամ խմբերով առաջ էին անցնում և երկու կամ երեք օր անց ավարով ու գեղիներով հետ էին դառնում: Եվ ստորագրեց Ալալի վրացիներին նրանց առաջ: Նրանք ստիպեցին նրանց փրկությունն որոնելու նպատակով մի կիրճից անցնել մյուսը, մի խմբի արյունը մյուսի հետևից թափելով, և ի վերջո նրանք հասան այնպիսի վայրեր, որտեղ դեռևս չէր ծածանվել իսլամի որոշը և ոչ մի սուրա կամ ապաք չէր կարողացել...: Երբ սուլթանը, լքելով Վրաց երկրի և առժամանակ կանգ առավ Թավրիզում, նա Ուրխանի իր մարդկանց հետ Գանձակ ուղարկեց և սա այստեղ քաղաքի ու նրա շրջանի ղեկավարությունն իր ձեռքը վերցրեց՝ իր ձեռքը վերցնելով նաև նրան միավորված այնպիսի շրջանների ղեկավարությունը, ինչպիսիք էին Բայլականը, Բարդան, Շամբորը և Շուտուրը: Այստեղ աթաբեկ Ուզբեկի կառավարիչը ռայի Ջամալ-է-Դին ալ-Կումին էր, որը հարստություն, փող, զորություն և լայնարժակ տիրություն ուներ: Նա Ուրխանի հանձնեց քաղաքը, պատրաստակամություն հայտնեց ծառայել նրան և իրեն պահեց միայն այն, ինչ ձեռք է բերել բարիքներից, և ահա այս կերպ Ուրխանը հաստատվեց Գանձակում» (ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 49, 50):

«Նախապես հիշատակված հյուսիս-արևելյան ազգը, որ թաթար էր կոչվում, նեղեց խորասանի սուլթան Ջալալ-է-Դինին (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.), շարժեց նրա զորքին ու կործանեց նրա երկիրը: Նրան հանեցին, փախստական գցեցին Աղվաշից աշխարհը: Նա եկավ Գանձակ քաղաքը ու գրավեց այն» (Վիրակոս Գանձակցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 18):

«Իվանե աթաբեկը վերադարձավ Բջնի, սուլթանը (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)՝ Ատրպատական ու Նախիջևան: Այստեղից էին ավերում Վրաստանը, ասպատակում, գերում և ամենայն անխղճությամբ սպանում բնակիչներին: Ոչ-ոք չկար մխիթարող» (Քարթլի-Ցխուլթեբա), Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³⁰⁹ «Իսկ նրա հայրը՝ որը Անտիոքի արքան (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունը Միակնիի Պապսեցին – Մ.Ֆ.) էր, շատ տրտմեցավ և, բանի որ անկարող էր առնել իր որդու վրեժը, մարդ ուղարկեց Ռումի սուլթան Ալադինի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը եկավ ու առավ ճանճին, Կանչին, Մագոտ խաչը և շատ վնաս հասցրեց լեռնակողմին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Էմիր Միքայիլյուրին Ջավին Կոմենուս Էմիրի հետ Ալադինի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) հրամանով մեկնեցին Չայոցի Չայոցի թաղերից: Անցնելով բարեղեն ժայռերի նեղ արանքով՝ նրանք մտան կաղնե անտառներ, որտեղ տեսան արոցներ, քաղաքներ, գյուղեր և ավաններ, որոնք տարածվում էին ամեն կողմեր: Նրանք ամեն ինչ ոտնատակ տվեցին՝ իրենց վրանները դնելով լեռների վրա ու բարձունքների կատարին: Ի փառս կիսալուսին՝ նրանք ստորացրին քրիստոնեությունը և ահա այն անհնազանդ լեռնականների զինվորներն ի վերջո իջան ամրություններից: Լևոնը չէր տեսել նրանց և ամեն կողմից զինվորներ էր հավաքում՝ նախատեսելով հաջորդ օրը առաջիկայի շրջապատել նրանց: Մարդիկ հույսները դրել էին Ալալի վրա, որը պետք է փրկեր նրանց անհավատներից: Եվ ահա նրանք ծածանեցին դրոշները և, կարգի բերելով գեները, ժայռի շրջունքներին իսկական առյուծների նման գործի անցան: Նրանք հաջողության հասան այդ վախկոտ անհավատների նկատմամբ, որոնք պաշտում էին կուռքերին: Այդ լեռնականների նկատմամբ խոշոր հաղթանակներ չափեցին, անհավատները շփոթվեցին և հուսահատվեցին: Նրանք լեռներից լեռներ էին անցնում, ցանկանալով հեռանալ հետապնդումից, իսկ մարտի տերն էլ արթնացան զորքերն էին, որոնք մեծ ավար ու գեղիներ էին ձեռք գցել, ընդ որում այդ ամենը նրանք վերցրել էին անհավատներից՝ Ալալի օգնությամբ: Տարբեր ամրություններում ամրացած անհավատները դիտում էին այդ տեսարանը: Այդ ժամանակ Էմիր Միքայիլյուրինը հրամայեց ուրախություն կազմակերպել, խնջույքների տրվել, երգել ու պարել...: Եվ ահա լեռնականների հետ ի վերջո հաշտություն կնքվեց և սուլթանը հրամայեց իր զորքերին հետ վերադառնալ» (իբն Բիբի «Սեջուկ-նամե»):

«Իսկ Զեյկուվատը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատին – Մ.Ֆ.) Չայոց երկիրը մտավ իր կողմից, բանի այստեղից մտնելն ավելի հեշտ էր, բան Անտիոքի կողմից: Նա մտավ Չիքի 622 թվականին, կողորպտեց, վառեց, բազմաթիվ բերդեր պաշարեց, որոնցից չորսը գրավեց, սակայն ձմեռը վրա հասավ ու նա այնտեղից վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Նրա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատին – Մ.Ֆ.) ուղեծրը սահմանափակվում էր բարեկամության մասին խոսքերով և սրտակից հարաբերությունների վերաբերյալ հիմք նախապատրաստելով: Այնտեղ հիշատակվում էր նաև, որ. «Եթե սուլթանը գերակայությունը տվել է հարձակվածը, ապա այդ մեղքը կանգնած էր Կուր գետի ափին, նրան մոտեցավ մի հարթած կասիսի, որին նաև կոչում են քահանա: Սա Շալվայի մոտից էր գալիս և իրեն լավ չէր պահում: Եվ ահա այս քասիսը մոտեցավ և ասաց. «Շուտով Մեյիքը զորք կուղարկի և մենք կըջապատենք սուլթանին ու նրա բանակին Մարկաբի հովտում՝ լիովին վրեժխնդիր լինելով նրանից»: Ջրամբարների կառավարիչ այն մեյիքը հենց այդ պահին էլ սպանեց հիշատակված քահանային, որից հետո թռչունի նման սլացավ սուլթանի մոտ: Լուսաբացին, երբ մուգեցին ձայները արթնացանում էին ուղղափառների քնից, այդ մեյիքը ժամանեց սուլթանի մոտ՝ հայտնելով նրան իրենի իրական դրության և այդ մոլորայինների մասին: Սուլթանը հրամայեց 40 այլ Էմիրների հետ միասին իր մոտ բերել Շալվային ու Իվանեին, որպեսզի նրանցից բացատրություններ ստանա և անվտանգության միջոցներ ձեռնարկի: Սուլթանն այսպես խոսեց. «Մենք ուզում ենք ձեզ հետ խորհրդակցել այն մասին, թե ո՞ր ճանապարհով է հարմար առաջանալ՝ Կարսով, թե՞ Մարկաբի հովտով»: Շալվան ու Էմիրները պատասխանեցին, թե. «Առաջին ճանապարհով առաջանալ հնարավոր չէ, իսկ Մարկաբի ճանապարհը և հարմար է, և առավել մոտ է Տիֆլիս հասնելու համար, իսկ երբ մենք տեղ կհասնենք, այնտեղի գործերը կցրվեն հենց միայն սուլթանի մոտենալու լուրը ստանալուն պես: Դրանից հետո մենք կտիրենք ու մեր իշխանությունը կտարածենք Տիֆլիսի շրջանի վրա»: Այսպիսով, երբ բացվեց ճշմարտությունը այդ անհավատ երկերեսանիների հարցով, սուլթանը ելավ, ձեռքը վերցրեց սուրը և, հարվածելով Շալվեի գոտկին, մեջտեղից կնիսեց նրան՝ վերջինիս արյունով հագեցնելով իր սրի շեղքը: Դրանից հետո սուլթանը հրամայեց դժոխք ուղարկել նաև մյուսներին, որից

⁴³¹⁰ «Այդ տարի Չայեայի սուլթանը մեծ հեծելազորով գնաց Պաղրասի վրա, սակայն չկարողացավ տիրել նրան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սալահ-է-Դինի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինի – Մ.Ֆ.) որդի ալ-Մեյիք ալ-Չահիրի որդի, ալ-Չամայի տեր ալ-Մեյիք ալ-Ազիզ իբն ալ-Մեյիք ալ-Չահիր իբն Սալահ-է-Դինի օրոք, Ալալին օրհնի նրան, հալեայան զորքը պաշարեց Բաղրասը յոթ շաբաթ, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

⁴³¹¹ «Սուլթանը (հորեզգի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ամենից առաջ ջրամբարների կառավարիչ մեյիքին մի դեսպանության հետ ուղարկեց Կիզ-Մեյիքի (Զարթիկի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը մի կին էր ու կառավարում էր բոլոր վրացիներին...: Եվ ահա, երբ այս մեյիքը կանգնած էր Կուր գետի ափին, նրան մոտեցավ մի հարթած կասիսի, որին նաև կոչում են քահանա: Սա Շալվայի մոտից էր գալիս և իրեն լավ չէր պահում: Եվ ահա այս քասիսը մոտեցավ և ասաց. «Շուտով Մեյիքը զորք կուղարկի և մենք կըջապատենք սուլթանին ու նրա բանակին Մարկաբի հովտում՝ լիովին վրեժխնդիր լինելով նրանից»: Ջրամբարների կառավարիչ այն մեյիքը հենց այդ պահին էլ սպանեց հիշատակված քահանային, որից հետո թռչունի նման սլացավ սուլթանի մոտ: Լուսաբացին, երբ մուգեցին ձայները արթնացանում էին ուղղափառների քնից, այդ մեյիքը ժամանեց սուլթանի մոտ՝ հայտնելով նրան իրենի իրական դրության և այդ մոլորայինների մասին: Սուլթանը հրամայեց 40 այլ Էմիրների հետ միասին իր մոտ բերել Շալվային ու Իվանեին, որպեսզի նրանցից բացատրություններ ստանա և անվտանգության միջոցներ ձեռնարկի: Սուլթանն այսպես խոսեց. «Մենք ուզում ենք ձեզ հետ խորհրդակցել այն մասին, թե ո՞ր ճանապարհով է հարմար առաջանալ՝ Կարսով, թե՞ Մարկաբի հովտով»: Շալվան ու Էմիրները պատասխանեցին, թե. «Առաջին ճանապարհով առաջանալ հնարավոր չէ, իսկ Մարկաբի ճանապարհը և հարմար է, և առավել մոտ է Տիֆլիս հասնելու համար, իսկ երբ մենք տեղ կհասնենք, այնտեղի գործերը կցրվեն հենց միայն սուլթանի մոտենալու լուրը ստանալուն պես: Դրանից հետո մենք կտիրենք ու մեր իշխանությունը կտարածենք Տիֆլիսի շրջանի վրա»: Այսպիսով, երբ բացվեց ճշմարտությունը այդ անհավատ երկերեսանիների հարցով, սուլթանը ելավ, ձեռքը վերցրեց սուրը և, հարվածելով Շալվեի գոտկին, մեջտեղից կնիսեց նրան՝ վերջինիս արյունով հագեցնելով իր սրի շեղքը: Դրանից հետո սուլթանը հրամայեց դժոխք ուղարկել նաև մյուսներին, որից

հետո սկսեց յուրային էմիրների հետ խորհրդակցել, թե որ ճանապարհը պետք է ընտրել: Էմիրներից ամեն մեկն իր կարծիքն ասաց, որից հետո սուլթանը այսպես խոսեց. «Իմ սեփական կարծիքը կայանում է նրանում, որ մենք պետք է թշնամիների վրա հարձակվենք անակնկալ, բանի դեռ նրանք տեղյակ չեն դարձել, թե ինչ ճակատագիր է բաժին հասել Շալվային ու Իվանին և նրանցից լուրեր է սպասում»: Եվ այսպես, համաձայն իր սեփական ծրագրի, սուլթանն անմիջապես 10.000 բաջարի ռազմիկների հետ ելավ ու առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Բանդի-Փանդի անցումին, որը կտրել անցնելն ի վիճակի էր միայն արծիվը: Սուլթանը իջավ ձիուց, նրա գործը հետևեց նրան, որից հետո բարայժները, տեսնելով, թե մարդիկ ուղղվելու ինչ ճանապարհով են առաջանում, ամոթից գլուխները կախ ձորերն էին թափվում: Եվ այսպես, երբ լուսաբացի շատրվանները ողողեցին շրջակայքը, նրանք հարձակվեցին այդ մեղսավորների վրա: Կողմերը դաժան մարտի մեջ մտան և գործի դրվեցին սրերն ու նետերը: Ի վերջո, արդարությունը հաղթանակեց և բազմաստվածների մեծ մասը ընկավ ոչնչացման ցանցերը, այդ մոլորայները գոհ դարձան կործանման օժերին, սուլթանն ու նրա մտերիները հաղթանակ տարան, իսկ շեյխանի ծառաները հաղթվեցին...: Երբ գիշերն իջավ, նրանք ճամբար գարկեցին նույն այդ վայրում: Դաշորդ օրը, երբ... նրանք հասան Լոռու դաշտ, վեր բարձրացան փոշու պոններ և կողմերը որևէ կերպ չի վիճակի չէին տարբերակել միմյանց: Երբ փոշին նստեց և արեգակը ծագեց, սուլթանն ու իր ռազմիկները տեսան վրացիներին, որոնք նման էին հնգական կամ տասական հոգիանոց խմբերով թակարդն ընկած գագաններին: Ռազմիկները, տեսնելով վրացիներին, սկսեցին սպանել նրանց, այնպես որ շատերը գոհ գնացին ու միացան մինչ այդ սպանված իրենց հայրենակիցներին: Ջալալ-է-Դինը, սակայն, խնայեց Լոռին և այնտեղից ուղղվեց դեպի Ախաբադ ամրոց, որի կայազորը աղաչեց խնայել իրեն ու վնաս չհասցնել» (Ալա-է-Դին Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 17):

«Այդ տարի Ռաքիա Ա մասին Ջալալ-է-Դին իբն Խորեզմը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) վրացիներից գրավեց Տիֆլիս քաղաքը: Սա տեղի ունեցավ հետևյալ ձևով: Մենք արդեն հիշատակել ենք Դիլիի 622 թվականի պատերազմը նրա ու վրացիների միջև, վրացիների պարտությունն ու նրա վերադարձը Թավրիզ այնտեղ պատահած խռովության պատճառով: Երբ Անրայատանկանում կարգ հաստատվեց, նա Չուլիից ամսին վերադարձավ վրաց երկիրը այդ տարվա և այդ տարին լրացավ ու հասավ 623 թվականին: Նա հարձակվեց նրանց երկրի վրա: Սրանք կրկին զորք էին հավաքել և կուտակել էին իրենց դրացի ազգեր ալանների, լազերի, դիչաղների և այլոց զորքերը: Նրանք անհամար բազմությամբ հավաքվեցին, սա համարձակություն տվեց նրանց և նրանք սուտ երազներով իրենք իրենց խաբեցին: Մատանան նրանց հաղթանակ խոստացավ, իսկ. «Մատանան կտա միայն սուտ խոստովաններ» (**մեքեբուրան Ղուրանից է - Մ.Ֆ.**): Ջալալ-է-Դինը տարբեր տեղերում նրանց համար դարձան արքեթ: Նրանք հանդիպեցին, ընդհարվեցին և վրացիների փախուստի դիմեցին, ընդ որում եղբայրը մոռացել էր եղբորը և հայրը որդուն, ամեն մեկին իր անձն էր հետաքրքրում: Մահմեդականների սուրը ամեն կողմից շարդեց նրանց և շատ քչերը միայն ազատվեցին: Ջալալ-է-Դինը հրամայեց ոչ ոք չխնայել և բոլորին կոտորել ու հետապնդել փախստականներին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց մարդկանց այդ ամբոխի վրա և լուսաբացին անակնկալ հարձակման անցավ: Արդյունքում նրանց մի մասին նա մահվան մատնեց, իսկ մյուս մասը դիմեց փախուստի: Սուլթանը գնաց Լոռի քաղաքի վրա, սակայն խնայեց նրան: Նա անցավ Ախաբադ ամրոցի մոտով՝ ձեռք չտալով դրան» (Ռաշադ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), երբ իմացավ մերժումը, զորքը ժողովեց և ուղղվեց դեպի Տիֆլիս՝ քաղաքի դեմ կռվելու: Երբ թագուհին (**Զարթլիի թագավորության թագուհի Ռուստանը – Մ.Ֆ.**) իմացավ սուլթանի գալը, վեր կացավ ու գնաց Զուբայիս, իսկ Տիֆլիսը պաշտպանելու համար զորք թողեց Բոցոյի երկու որդիներ Մեմալի և Բոցոյի գլխավորությամբ: Սուլթանը հասավ Դայե և ավերեց ողջ Դայեը: Բնակիչները սրի բաշվեցին» («Զարթլի-Ցիսլուբեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³¹² «Տևեցից հետո սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) երկրորդ հարձակմամբ մեկնեց Վրաստանի վրա և դրանով սպառնալ դարձրեց հավաքի դեմքը, իսկ խաչի հավատացյալներն դեմքն էլ փոշով ծածկվեց: Երբ նա հասավ Արաքս գետին... բռնեցին նաման տալուց մեկին Շալվա ալ-Բուրջիի նամակներով, որոնք ուղղված էին Աբխազի էմիրներին և որտեղ նա գովազդում էր նրանց իրենց դեմ սկսված սուլթանի արշավանքի մասին: Սուլթանը հրահանգ տվեց և Շալվային հենց գետի ափին էլ բռնառեցին: Ձմեռ էր, երբ նրանք հասան Վրաց երկիր: Օղը այնքան խիստ էր և ցուրտը՝ այնքան սաստիկ, որ կենդանիների սմբակները վնասվեցին ու մանավանդ մարմնի անդամների ծայրամասերը, որոնք պաշտպանված չէին: Երբ հասան Թիֆլիսի դաշտը, սուլթանը հրամայեց թեթևազեն գնդերին հարձակվել, բայց նա իր դիմաց գտավ ամուր և լավ պաշտպանված մի բաղաբ: Պատմական լեռն մասը կառուցված էին լեռների կամ ցից բլուրների կատարի վրա: Ամբողջ բանակը խոյացավ աշտարակների վրա, նման թիթեռնիկների, որոնք խոյանում են կրակի վրա: Դեռ թշնամուն բաշեցին քաղաքի պարիսպներից դուրս, և, երբ նա բավական հեռացավ, նրանց վրա հարձակում գործվեց այնքան ուժգնորեն, որ քիչ հետո տեսնվեցին իրաններից բաժանված բազմաթիվ զուլխներ և ձեռքեր, որոնք այլևս կապված էին դաստակներին: Պաշարյալներն աճապարեցին քաղաք մտնել, բայց Դիլիս-է-Դինը բաղաբի դռանը հասավ նրանցից առաջ, և այդ հարձակման շնորհիվ քաղաքը գրավվեց: Բնակիչները սրի անցվեցին և նրանց գույքն ընկավ կողոպտողների ձեռքը: Բոլոր վրացիներն ու հայերը, որոնք բնակվում էին քաղաքում, սպանվեցին: Վրացի զորքերն ու պահեստի պահակախումբը պատապարվեցին միջնաբերդի պարիսպների հետևում: Թիֆլիսը կառուցված է Կուրի ափերի վրա՝ լեռների և հովիտների միջև: Գետը, որ բաժանում է քաղաքը միջնաբերդից, խորն է և ուղղվել անանգանելի: Քաղաքի երկու մասերը կապված էին փայտե կամուրջով, որը այրվեց, երբ կացության վտանգավոր լինելը հայտնվեց և զգացվեց հարձակման մոլեգնությունը: Սուլթանը մեկ օրվա մեջ իր բանակի հետ անցավ գետը և հասավ միջնաբերդի կողմը: Աստված որոշել էր, որ ինքն և իր զորքերը առանց արգելքի անցնեին: Հասնելով միջնաբերդի առաջ՝ սուլթանը բոլոր կողմերից պաշարեց այն և գնդերը սկսեցին կարգի դնել պաշարման գործիքները: Մինչ այդ բանով էին զբաղված, վրացիների մի պատվիրակ դուրս եկավ բերդից ու ներկայացավ՝ «աման» խնդրելու: Սուլթանը ամանը շնորհեց, որովհետև ձմեռն սկսվել էր: Նա տիրացավ վայրին և գրավեց այնպիսի հարստություն, որ ճարտար գրագրի մատները պիտի հոգանեին, եթե ուզեր հաշվել և թղթի կույտերը անբավարար պիտի լինեին գրավված իրերի ցուցակը պարունակելու համար» («Ջալալ-է-Դին Մանկիբուրի կենսագրությունը», գլուխ 53):

«Ջալալ-է-Դինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց ոչ ոք չխնայել և բոլորին կոտորել ու հետապնդել փախստականներին: Նրա մեղամարտները խորհուրդ տվեցին հարձակվել նրանց թագավորի նստավայր Տիֆլիսի վրա, սակայն նա ասաց. «Առայժմ կարիք չկա, որ մեր զինվորներին պարիսպների տակ կոտորենք, իսկ, երբ ոչնչացնեն վրացիներին, այն ժամանակ երկիրը կգրավեն առանց դժվարության»: Չորեքը հետապնդեցին նրանց և հալածեցին, մինչև որ գերեզ ոչնչացրին: Այդ ժամանակ նա գնաց Տիֆլիս և բանակ դրեց նրա մոտ: Մի օր նա իր զորքի մի մասի հետ մոտ գնաց քաղաքին, դիտելու և որոշելու հարձակման ու կռվի կետերը: Երբ մոտեցավ, իր հետ եղած զորքի մեծ մասը տարբեր վայրերում դարանակալ պահեց, իսկ ինքը մոտավորապես 3.000 ձիավորով առաջ շարժվեց: Երբ քաղաքում գտնվող վրացիները նրան տեսան, համարձակություն ստացան, կարծելով, թե նրա հետ քիչ զորք կա: Զգիտենալով մյուսների մասին՝ նրանք դուրս եկան ու կռվի բռնկվեցին, իսկ նա նահանջեց և նրանք ավելի համարձակ դարձան, կարծելով, թե նահանջում է, ու հետապնդեցին: Երբ դարանակալ զորքերի եղած վայրերի մեջտեղում էին, վրացիներն դուրս եկան և սրի բաշեցին նրանց, ընդ որում մեծ մասը կոտորվեց, իսկ մնացածները գրգռվեցին ու մտան քաղաք: Մահմեդականները հետապնդեցին նրանց և երբ քաղաքին մոտեցան, քաղաքի մահմեդականները խլալի նշանաբանը գոռացին և Ջալալ-է-Դինի անունը տվեցին: Վրացիները հուսալքվեցին և հանձնվեցին, բանգի նրանց զորքերը վերոհիշյալ ճակատամարտերում մեծ մասամբ կոտորվել էին, նրանք թիվը նվազել էր, իսկ նրանց սրտերը ահով ու վախով էին լցված: Մահմեդականները քաղաքը սրով և ուժով, առանց երաշխավորագրի տալու նվաճեցին և կոտորեցին այնտեղ եղած բոլոր վրացիներին, չթողնելով ոչ մեծի, ոչ փոքրի, բացի նրանցից, որոնք ընդունեցին մահմեդականությունը ու վկայության երկու խոսքն արտասանեցին: Այսպիսիներին Ջալալ-է-Դինը հրամայեց թափառել և նրանց ձեռք չտվեցին: Մահմեդականները կողոպտեցին վրացիների ունեցվածքը, գերեվարեցին կանանց և ստրկացրին երեխաներին: Մի քիչ վնաս կրեցին նաև տեղի մահմեդականները, ոմանք կոտորվեցին, ուրիշներ կողոպտվեցին և այլն: Տիֆլիս քաղաքը երկրի ամենալավ պաշտպանված ու անառիկ քաղաքներից է, գտնվում է Կուր գետի երկու կողմերին, որը մեծ գետ է: Այս նվաճումը մեծ ու կարևոր նշանակություն ուներ իսլամի երկրներում ու բոլոր մահմեդականների համար, բանգի մինչ այդ վրացիները նեղն էին գցել մահմեդականներին և իրենց ուզածն անում էին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մուհամադ և Սաֆար մաֆսիներին սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) մնաց զորքի հետ, բայց հետո, երբ սկսվեց Ռաքիա Ա ամիսը, նա ցանկացավ որսի ելնել ու դրա համար էլ որսի ելավ միայն մի բանի հեծյալների ուղեկցությամբ: Երբ վրացիները իմացան այդ մասին, նրանք ուղարկեցին 500 հոգու, որոնք բոլորն էլ փորձառու ռազմիկներ էին՝ հույսով, որ սուլթանին անակնկալի կբերեն, նրա վրա կնետն խաբեության օդապարարը և կհանգցնեն իսլամի կրակը: Դեռ վից տեսնելով մոտեցողներին՝ սուլթանը հասկացավ, որ թշնամիները հսկայական մեծություն են կազմում, սակայն նա հույս ուներ, որ իր կողմից, որի կողմից փչում է ճակատագրի շուկը, ողորմած Բարձրալի աջակցությունը կստանան ու փոշու հետ կիսառնին այդ ստոր մարդկանց: Եվ այսպես սուլթանը այդ ստորների դեմ մարտի մեջ մտավ և սկսեց նեղել այդ 500 հոգուն՝ ամեն մի հարվածով տապալելով մի բանի թշնամու: Երբ սուլթանի զորքը իմացավ ստեղծված դրության մասին և լսեց, թե ինչ դրության մեջ է սուլթանը, սկզբում սուլթանին այս զորքից օգնության եկավ մեկ ջոկատ, հետո եկան նոր ջոկատներ ու ռազմիկներ և այդպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ տեղում հավաքվեցին 10.000 հոգի: Այդ ժամանակ Օրխան փակեց Տիֆլիսի ուղղությունը և այնտեղ հավաքեց իր

ուժերը, մինչդեռ սուլթանը, գոչելով թաքսիի խոսքերը, նետվում էր այդ դժբախտների վրա և, աջ ու ձախ հարվածելով նիզակով ու սրով, նրանցից շատ շատերին պատկած էր թողնում մարտի դաշտում...: Երբ վրացիները զգացին սուլթանի գուրգի հարվածի ծակոթությունը, ընտրեցին փախուստի ճանապարհը: Այդ ժամանակ, սակայն, տեսնելով, որ դեպի բաղաբ տանող ճանապարհները փակված են սուլթանի կողմնակիցների կողմից, նրանք թեքվեցին դեպի գետը և հենց այդտեղ էլ ասրասփով պատված այդ ողորմելիների հավաքածուն գտավ իր ողբալի վախճանը՝ գետը թափվելով իրենց նժույզների, ինչպես նաև գեյքերի ու զրահների հետ միասին և ուղղվելով ուղիղ դեպի դժոխք...: Զաղաթի կայազորի ռազմիկները տեսան, թե ինչ եղավ, փորձեցին մարտի մեջ մտնել, սակայն, երբ զորքը իր հաղթական եղծով առաջ անցավ և սկսեց նեղել նրանց, անհավատների ոգին կոտորվեց աստղեր խոցող ու մարդկանց միջաթափանց ծակող նետերի հարվածներից, որից հետո նրանք Կիզ-Մելիքի (**Զաղաթի թագավորության թագուհի Ռուստուղան - Մ.Ֆ.**) գանձերը լցրին գետը, իսկ հաջորդ օրն էլ ներում հայցեցին: Սուլթանը բավարարեց նրանց խնդրանքը և անձամբ ներկա եղավ այն տեսարանին, երբ անհավատները, անցնելով իր դիրքերի միջով, ուղղվեցին դեպի Աբխազի երկիր: Դրանից հետո Տիդիսի մոտակայքում գտնվող բոլոր գյուղերն ու ամրությունները, որտեղ հավաքված էին Իբլիսի ծառաները, սուլթանը սրբեց գետնի երեսից, ընդ որում նրա ռազմիկների ձեռքը այն բանակի ավար ընկավ, որն ուղղակի հնարավոր չէր հաշվել: Սուլթանը նաև ավերեց Տիդիսի եկեղեցին, որի կառուցման վրա հին ժամանակներից ի վեր հսկայական բանակի գանձեր էին ծախսվել, և դրա փոխարեն հիմնադրեց իսլամի բնակարան» (Ալա-էդ-Դին Ջուվեյնի «Ալժաիրիական պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 17):

«Այս կերպով բուրքերը զորացան և մերթ Առանի, մերթ Արդապատականի և մերթ Նալաթի մահմեդականների վրա էին հարձակվում, մինչդեռ մահմեդական իշխանները, փոխանակ այս վտանգով մտահոգվելու, անձնատուր էին եղել հարբեցողության և ապօրեն արարքների, մինչև որ Դիքրի 623 թվականին նրանց վրա հարձակվեց Զալալադին Մանթուրարդի իբն Խորեզմշահը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) և տիրեց Թիֆլիսին: Նա նրանց դեմ մղած բոլոր կռիվների մեջ հաղթական եղավ ու զարհուրելի ջարդ տվեց բուրքերին: Այսպես, կառավարիչ և հարկ նշանակելով, նա հեռացավ...: Նրանք թագավորեցին այնտեղ անընդմեջ, հենված Աբխազի ամրության վրա, մինչև Դիքրի 621 թվականին նրանց դեմ եկավ խորեզմշահ Զալալադինը ... և կռվելով նրանց դեմ, գրավեց Թիֆլիսը: Թագուհին (**Զաղաթի թագավորության թագուհի Ռուստուղան - Մ.Ֆ.**) փախավ Աբխազիա ու այդ արքայական տնից ուրիշ ոչ ոք չմնաց» (Յակուտ ալ-Համավի «Ալժաիրիական բառագիրք»):

«Դիքրի 623 թվականին Զալալադին սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) վրացիներից գրավեց Թիֆլիսը, որը լավագույն բաղաձայն էր» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը, ինչպես նաև այդ երկրի այլ մասեր: Նա ավերեց եկեղեցիների մի մասը և դրանց փոխարեն մզկիթներ կառուցեց» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 7):

«Յնարապիություն չունենալով մնալ տեղում՝ սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) մեկնեց Առան և Հայաստան ու տիրեց Տիդիսին» (Շարաֆ իսն Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 1):

«Եվ հասան Տիդիսին: Զաղաթի պաշտպանները զինվեցին և ծանր ճակատամարտ կայացավ: Վրացիները փայլուն հաղթանակ տարան: Այնուհետև, նույն գիշերով տիդիսից պարսիկները մարդ ուղարկեցին սուլթան Զալալեդինի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) մոտ բաղաձայն ներսից հանձնելու, իրենց պաշտպանած դռները նրանց առաջ բացելու և ներսից կռվելու խոստումով: Երբ այգը բացվեց, ապավինած պարսիկների դավաճանությանն, սուլթանը վերստին զինվեց: Մինչդեռ, սրան անտեղյակ, բաղաթի պաշտպանները զինվեցին և զնացին դեպի գանձակայան դռների կողմը, Բոցոյի որդի Մեմնան ու նրա եղբայր Բոցոն մտադիր էին դուրս գալ և սաղավարտածածկ կռվել: Ոմն պարսիկ սակրատեգով ուժգին հարվածեց Մեմնայի անսաղավարտ գլխին, կիսեց այն, Մեմնան անմիջապես վայր ընկավ և մահացավ: Մարտը տեղի ունեցավ բաղաթի ներսում և պարսիկները պարսիկների ներսից կռվեցին, սակայն տիդիսից պարսիկները բացեցին դռները: Երբ դավաճանությամբ հանձնեցին բաղաթը, պաշտպանները փախան ու հիմնվեցին Իսանիում: Բոցոյի որդի Բոցոն մահացրեց Իսանին և կատարող ճակատամարտ տվեց: Սրտիս ցավ թույլ չի տալիս հիշատակելու, թե ինչ կատարեցին խորեզմից բաղաթի ներսում: «Ապարդիսան» որպես մեկը նկարագրել բրիտանական իսլամական հասարակական արհամարհանքները և փորձությունները պատմել: Այստեղ նախընտրում եմ լռել, որ չպատմեմ սրտացավով ու ողբով, որովհետև այնպիսի անխղճությամբ սկսեցին կոտորել, որ մանկանը մայրերի կրծքերից պոկում էին և մոր առաջ բարին խփում, ոմանց աչքերն էին հանում, ոմանց էլ՝ ուղեղը ցրում: Եվ վերջում կոտորում էին կանանց և ծերերին, նրանք փողոցներում ձիերով անգաթորեն կոխկրտեցին, պատանիներին կոտորում էին, արյան գետեր էին հոսում: Տղամարդկանց, կանանց և ծերերի ուղեղները, մանկանց մազերն ու արյունը, ինչպես նաև իրանից պոկած գլուխները, ձիերի սմբակներով թափած աղիքները միմյանց էին խառնվել: Չունեին խղճմտանք, ուստի ոմանք, դանակով թևատակից խցկված, այլք՝ կրծքից վիրավոր, ուրիշները՝ փորից ու մեջքից վիրավոր, շարունակում էին կռվելով նահատակվել: Վշտածած բարբառում, մեծ բարբառանք արցունքների: Գոռուճ-գոչյուններից ու կանչերից, զարհուրելի վայնասուններից ողորդում էր ողջ բաղաթը, բնակչության մեծ մասը անտերունչ ոչխարի պես հավաքվում էր, ոմանք սիրեցյալ որդիներին, ոմանք եղբայրներին և հայրերին, կանայք՝ ամուսիններին, ամուսինները կանանց տեսնում էին անպատիվ մահով ընկած, ձիերի կողմից կոխկրտված ու փողոցներում շների կողմից զգգված և նույնիսկ հողում թաղվելու չարժանացած: Եկեղեցիներն ու բոլոր պատվավոր զոհարանները անպատվեցին, հարգարժան բաժանները եկեղեցիների ներսում, խաչերի և սրբապատկերների հետ միասին կոտորվեցին: Այնպիսի աղետներ պատահեցին, որ երբեք հին գրքերում անգամ գրված չեն, որոնք հավասարազոր էին Զրիստոսի խաչող հուռայականների նկատմամբ Երուսաղեմի լիակատար խորտակման ժամանակ Տիտոսի (**Հռոմի կայսր Տիտոսի - Մ.Ֆ.**) ու Վեսպասիանոսի (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի - Մ.Ֆ.**) կողմից արածագուհի, ինչպես ժամանակագիր և տիեզերագիր Դովետիոսն է նկարագրում հրեաների նույնպիսի դժբախտությունները, երբ շուրջ 300 բյուր տղամարդ զոհվեց միայն տվից ու սրից: Նույնը արեցին և այս օրերին Տիդիս բաղաթում ասրակիստները: Զանի որ բաղաթում այլևս զորություն ու կյանք չկար, թագուհի Ռուստուղանը (**Զաղաթի թագավորության թագուհի Ռուստուղան - Մ.Ֆ.**) Բոցոյի ու մյուս պաշտպանների մոտ վարդիկ ուղարկեց, որպեսզի թողնեն Իսանին ու զնան: Թագուհին բազմիցս անձնադատություն ուղարկելուց հետո միայն համոզեց Բոցոյին վերա, ինչպես ոմն արեղա Մովսիսեցն է գրում: Եվ, երբ սուլթանը այսպիսի զորությամբ ձեռք գցեց բաղաթը, Նորից սկսեց բրիտանական հանդեպ չարագործություններից վատթարագույնը կատարել: Այնպիսի խստությամբ էր բնաջնջում, որ փողոցները, փոսերը ու հորերը լեփեցուն էին սպանվածներով, իսկ շատ ու շատ անհացածների էլ Կուրը նետեցին: Սրանով էլ չհաղադվեց այդ անդադան և պիղծը ու հնարեց և այլ չարագործություն, որ ասո՞ղ եմ համարում հիշատակելու, ուստի որը ու արտասուքով եմ լցվում, թե ինչպես անողորմություն բարկացրինք զորավագուհի ու ներող ստույժ: Զալալեդինը սկսեց խորտակել եկեղեցիները, հիմնահատակ բանդել, անգամ հանդգնեց ավերել Սիոնի տաճարի զմբեթը և փոխարենը իր պիղծ բազմաշատեղի կառուցել՝ բարձր ու երկար սանդուղքով ի վեր կամրջելով այն: Այս էլ կատարեց, հրամայեց Սիոնում գտնվող մեր տիրոջ Դիտոս Բրիստոսի և ամենատուր աստվածածնի պատկերը բերել ու կամրջի մուտքին երեսնիվեր դնել: Դրամայեց բրիտանյա բոլոր գերվածներին՝ տղամարդկանց ու կանանց, ստիպմամբ տորրել պատկերներն ու թողնել հավաղեց, իսկ եթե չանեն՝ գլուխները կտրել: Եվ, երբ կատարում էին նրա հրամանը, բերին տղամարդկանց ու կանանց և ստիպեցին այդպես վարվել: Շատերը հրաշալի տոկունություն ցուցաբերեցին՝ չհոժարելով անարգել սուրբ պատկերներն ու թողնել հավաղը: Տղամարդկանցից ու կանանցից շատ շատերը բաջակրորով եղան և նահատակության պսակ կրեցին, որոնց թվարկումն անհնար է բազմության պատճառով: Ուստի կարծում եմ, սպանվածների թիվը տասը բյուրի հասավ» («Զաղաթի-Տիտոսի», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այսպես Զալալադինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) ... ներս մտավ Հայք, ավերեց այն, այնպես որ այնտեղ այլևս տղամարդ չմնաց, ու այնտեղից շարժվեց դեպի Տիդիս: Այսպես սկսեց ավերել ու գերել Զաղաթին, Կախեթը, Դերքը, Զավախեթը, Տաուն, Արտանուրը, Սամցխեն, Անին և Կառնիֆորան, որոնց վրա բռնությունը տևեց ինչպես տարի» (Վախուշտի Բագրատունի «Զաղաթի պատմությունը»):

«Զալալադինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**), տիրելով Տիդիսին, հրամայեց կոտորել Սիոնյան եկեղեցու զմբեթը և նստեց այնտեղ՝ տեղակորելով իր գահը: Սիոնյան աստվածամոր պատկերը նրա հրամանով դրվեց Հավաքարյան կամրջի մոտ և բոլոր նրանց, որոնք մոտիկից անցնելիս խոնարհվում էին նրան, մահվան էին մատնում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 100):

«Այսպես խորասանի սուլթան Զալալադինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) դարձավ, կողոպտեց ընկածներին և, բազմաթիվ տեղեր ավերելով, գնաց Տիդիս բաղաթը: Զաղաթում գտնված պարսիկները օգնեցին նրան, նա առավ բաղաթը ու շատերին կոտորեց: Ավերել, շատերին ստիպում էր թողնել բրիտանականները և ընդունել հավաղեց, իսկ եթե չանեն՝ գլուխները կտրել: Եվ, երբ կատարում էին նրա հրամանը, բերին տղամարդկանց ու կանանց և ստիպեցին այդպես վարվել: Շատերը հրաշալի տոկունություն ցուցաբերեցին՝ չհոժարելով անարգել սուրբ պատկերներն ու թողնել հավաղը: Տղամարդկանցից ու կանանցից շատ շատերը բաջակրորով եղան և նահատակության պսակ կրեցին, որոնց թվարկումն անհնար է բազմության պատճառով: Ուստի կարծում եմ, սպանվածների թիվը տասը բյուրի հասավ» («Զաղաթի-Տիտոսի», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 18):

«Այդ ժամանակ թուրքմենները եկան ու պաշարեցին վրաց մեծ քաղաք Տիֆլիսը: Պարսիկները, որ քաղաքում էին, այն հանձնեցին խորեզմիներին, որոնք խոստացան խաղաղությամբ թողնել նրանց իրենց ունեցածի հետ միասին: Նրանք գրավեցին քաղաքը, կոտորեցին բոլոր քրիստոնյաներն ու հրեաներին, պարսիկներին ազատություն տվեցին ու հեռացան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Իսկ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), իր հաղթական փառքից ոգևորված, ուղի տակ է տալիս շատ տեղեր և, հետ դառնալով դեպի Դավիթ, մեկ տարի անց գալիս է Գագ դաշտավայրերի կողմը, առաջանում է դեպի Տիֆլիս և բազում ոճիրներ է գործում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Մեկ տարի անց սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) արշավեց Գագի և Տիֆլիսի վրա» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴³¹³ «Իսկ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), որին ուղեկցում էր հեծյալների մեկ այլ հինգհազարյակ, բացի նրանցից, որոնք նրա հետ միասին ուղղություն էին բռնել դեպի Կրման, հարձակման ելան խլաթի շրջանի վրա: Սուրմարիում նրանց միացավ Սանջակյան խանը: Նրանք ներխուժեցին Սուրմարիին սահմանակից խլաթի շրջանը և երեք օր անց այնպիսի ավարով վերադարձան, որի համար ճանապարհները նեղ եղան: Դրանից հետո նա ինքը մեկնեց Կրման և սլացավ բանուց արագ...» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Սանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 54):

«Նա (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) Տիֆլիսից շուտափույթ գնաց Աբխազաց երկրի և վրաց մնացորդների դեմ, հարձակվեց նրանց գործերի վրա, կոտորեց, կողոպտեց, գերեվարեց ու ավերեց երկիրը, հրկիզեց, ամեն ինչ ավարի տալով, որից հետո նրա զորքը վերադարձավ Տիֆլիս» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Տիֆլիսն այսպես ավերելուց հետո սկսեցին ասպատակել, գերել, բնաջնջել և կոտորել Զայթն ու Կամբեճանը, Իորիի եզերքը, Զարթլին ու Թեղեքը, Զավախքը, Արդահանը, Սամցխեն և Տայթի մի մասը, Կարնիկորն ու Անիի շրջակա երկրները» («Զարթլի-Ցխուվերա», Անանուս «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴³¹⁴ «Դրանից հետո բրիսը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնանի Պառապեցին – Մ.Ֆ.) նամակ ուղարկեց մեծ Ռուսի տիրակալ պապին ու բողոքեց, որ հայերը չեն ազատել իր որդուն՝ Նորից թուլություն խնդրելով, եթե նրանք չազատեն իր որդուն, ներխուժել Զայաստան ու կռվել նրա բնակիչների դեմ: Պապը հրամայեց հայերին ազատ արձակել բրիսի որդուն և գաղթ վերադարձնել նրան՝ հավելելով, որ եթե նրանք չկատարեն այս հրամանը, ինքը թույլ կտա ֆրանկներին գրավել իրենց երկիրը: Զայեղը, սակայն, անտեսեցին այս պատգամը: Այդ ժամանակ բրիսը հավաքեց իր զորքը և ուղղվեց դեպի Զայաստան: Այդ ժամանակ հայերը դիմեցին Զայեղում գտնվող աթաբեկ Շիհաբ-էդ-Դինին և խնդրեցին նրան օգնել իրենց՝ ստիպելով տեսնել այն փոսանքը, որին կբախվի նա ինքը, եթե ֆրանկները գրավեն Զայեղի տարածքներին սահմանակից իրենց երկիրը: Շիհաբ-էդ-Դինը նրանց որպես օգնություն ռազմերձանք, գեներ և զորք ուղարկեց: Երբ բրիսը լսեց այս լուրը, այնուհանդերձ համառեց իր ծրագրի վրա և գնաց կռվի հայերի դեմ: Նրա ձեռնարկությունը, սակայն, ծախսվեց և նա ստիպված եղավ հեռանալ Զայաստանից: Այս բոլոր փաստերն ինձ պատմեց քրիստոնյաներից մեկը, ով եկել էր այս երկրից և գիտեր իրավիճակը: Մյուս մարդիկ, որոնց ես հարցրել եմ այս մասին, հաստատել են որոշ բաներ, իսկ որոշ բաներ էլ հերքել են» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³¹⁵ «Այդ տարի Շաբան ամսին Ռուսի թագավոր Ալա-էդ-Դին Զեյնուվատ իբն Զայ Խոսրով իբն խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Անիի տեր Մելիք-Մատուղի (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ռուբ-էդ-Դին Մավրուդը – Մ.Ֆ.) երկիրը և տիրեց նրա բազում բերդերին: Բանն այն է, որ, ինչպես լքել ենք, Անիի տերը համաձայնել էր Ջալալ-էդ-Դինի խորեզմիների (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), Դամասկոսի տեր ալ-Մելիք ալ-Մուազզամի և այլոց հետ Աշրաֆի դեմ դուրս գալու համար: Երբ Աշրաֆն այս բանը տեսավ, լուր ուղարկեց Ռուսի թագավոր Զեյնուվատին, որը նրա դաշնակիցն էր՝ նրանից խնդրելով հարձակվել Անիի տիրոջ երկրի վրա և պատերազմել նրա դեմ: Աշրաֆն այդ ժամանակ Մարդինի մոտ էր: Ռուսի թագավորը շարժվեց դեպի Մալաթիա, որը նրան էր պատկանում, և այնտեղ կարգ առավ: Նա զորքեր ուղարկեց Անիի տիրոջ գավառները և նրանք գրավեցին Ֆիսն Մանսուրն ու այլ վայրեր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Անիի իշխանը ալ-Մելիք ալ-Մատուղ իբն ալ-Մելիքն էր (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ռուբ-էդ-Դին Մավրուդը – Մ.Ֆ.): Այս արքայազնը Դամասկոսի կառավարիչ ալ-Մելիք ալ-Մուազզամի, Արբելայի իշխան Մուզաֆֆար-էդ-Դին իբն Չեյն-էդ-Դինի (Բեգթեգինյանների Էմիրության Էմիր Մուսաֆար-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) և խորեզմի իշխան Ջալալ-էդ-Դին իբն Ալա-էդ-Դինի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) դաշնակիցն էր: Մելիքն սուլթան Ալա-էդ-Դին Զայնուվատ իբն խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) վախեցավ Ջալալ-էդ-Դինից և դաշինք կնքեց սուլթան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի հետ: Վերջինս խնդրեց նրան, որ գնա և հարձակվի Անիի վրա: Զեյնուվատը շարժվեց դեպի Մալաթիա և այնտեղից զորք ուղարկեց Անի: Նրա զորքերը գրավեցին Ֆիսն Մանսուրն ու այլ վայրեր» (իբն Վասիլ «Սալիկական պատմություն»):

⁴³¹⁶ «Այդ ժամանակ հետախույզները հայտնեցին, որ Դիարբեքիրի տեր Մատուղը (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ռուբ-էդ-Դին Մավրուդը (1222-1232) – Մ.Ֆ.) դեմ է դուրս եկել Զամախին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Զամախի – Մ.Ֆ.) և իր անունով դրամ է կտրել: Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) շատ զայրացավ նման լուրերից և անմիջապես հրամայեց, որ Ռուսի սահմանապահ զինվորականները իրենց ողջ հանդերձանքով ելնեն Մալաթիայից՝ պատրաստ լինելով պատերազմի: Չինվորները կարճ ժամանակում հենց այդպես էլ արեցին և հայտնի Էմիր Մուբարիզեդդին Շահինիին գլխավորությամբ մոտեցան Դիարբեքիրի տիրոջ պատկանող Զախթա մարդոցին, որն էլ որոշակի նախապատրաստություններից հետ սկսեցին պաշարել: Նաև հայտնի դարձավ որ այդ կողմն են գալիս նաև այլ Էմիրներ: Դրեցին բարանտներ, ամեն կողմից տեղադրեցին պարսպախար մեքենաներ և սկսեցին հարվածել նաև ամրության դարպասներին, ընդ որում հենց այդ ժամանակ էլ եկավ Դամասկոսի տիրակալ Մելիք-Աշրաֆն նամակը, որով նա պահանջում էր հետ բաշվել այդ գործից: Ավելին, Մելիք-Աշրաֆը, որը արաբական ու բողական ցեղերի առաջնորդն էր, իր որդի Իգդեհինի գլխավորությամբ, որպես սեփական փաստարկների ամրապնդում, ուղարկեց 10.000 հոգանոց հեծելազորային մի ջոկատ: Այդ ժամանակ Էմիր Մուբարիզեդդինը, հենց որ իմացավ, որ ճակատելու վճռականությամբ իրենց դեմ են շարժվում նման ուժեր, ուղիք հանեց սեփական բանակը և ինքն էլ պատրաստվեց պատերազմի՝ ամենին էլ չխուսափելով ընդհարումից Եվ ահա որոշված օրը երկու բանակները ճակատամարտում իրար եկան և հենց այդ ժամանակ էլ թշնամիներին օգնության եկավ նաև Դիարբեքիրի կախարդների 6.000 հոգանոց հեծելազորը: Էմիր Մուբարիզեդդինը, չնայած այս ամենին, մի ջոկատ թողեց ամրոցի ուղղությամբ, իսկ մնացած ուժերով էլ, կարծես մի իսկական վիշապ, իր հինգ եղբայրներ ու եղբորորդիների դեմ դուրս եկավ Դամասկոսի ուժերի դեմ: Դամասկոսի զորքը երեք անգամ հարձակում գործեց, սակայն հերոսական հրամանատար Մուբարիզեդդինը ու նրա եղբայրները լեռների նման անսասան էին մնում և արդյունքում թշնամիները մեծ ջարդ իրականացրին, իսկ Իգդեհինն էլ գերի ընկավ: Զակառակորդի գինվորները, վախեցած ու ցնցված այս ամենից, դիմեցին փախուստի՝ ցրվելով տարբեր տեղեր: Մուբարիզեդդինը, սակայն, պատվով վարվեց հակառակորդի բանակի գերված հրամանատարի հետ այն բանից հետո, երբ նրան բերեցին իր մոտ: Իրենց հերթին ամրոցի ժողովուրդը, այն բանից հետո, երբ տեսավ Դամասկոսի զորքի պարտությունը, զոջաց իր նախկին վարքագծի մասին, զոջման խոսքերը երկինք հասցրեց և մի բանի մարդկանց ուղարկեց Մուբարիզեդդինի մոտ, որպեսզի բնակրեն ամրության հարցը: Էմիրը շատ լավ դիմավորեց այս եկվորներին, նրանց ամեն կերպ հուսադրեց և պատանդներ տվեց: Դրանից հետո այդ ամրության մարդիկ ավելի ու ավելի հնազանդ դարձան՝ ավելի ու ավելի պատրաստակամ լինելով հանձնել ամրությունը: Իր հերթին Մուբարիզեդդինը ասաց, որ նա այս ամենի մասին կհասնի սուլթանին, ընդ որում ամրոցում գտնվողների նկատմամբ որևէ թշնամություն չկա և սուլթանը ուզում է տիրել միայն ամրությանը: Այս ամենի մասին տեղեկացած դեսպանները հետ վերադարձան և սկսեցին ամեն կերպ գովաբանել Մուբարիզեդդինին: Նույն գիշեր էլ զգալի բանակի ուժերի և խմբի ուղարկվեց ամրոց և սկսեցին լքել այս լավ գործարքը: Դրանից հետո Մուբարիզեդդինը Իգդեհինին և այլ գերիներին ուղարկեց սուլթանի մոտ, ինչպես նաև վերջնական համաձայնություն ստացավ ամեն այնպես, ինչպես նախատեսվում էր: Այդպես էլ արեցին և ահա նա ուղարկեց իր մարդկանց, որոնք իրենց տիրապետության տակ վերցրին ամրությունը» (իբն Բիբի «Մելիք-Նամե»):

«Երբ Անիի տիրակալն (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ռուբ-էդ-Դին Մավրուդը – Մ.Ֆ.) իմացավ, թե ինչ է կատարվում, նա գրեց ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին՝ դաշինք ստեղծելու առաջարկով: Ալ-Աշրաֆը համաձայնվեց և խնդրեց Զեյնուվատին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) վերադարձնել Անիի տիրակալին այն ամենը, ինչ նա խլել էր նրանից՝ տեղեկացնելով նրան, որ ինքը դաշինք է կնքել այս տիրակալի հետ: Նա, սակայն, այդ բանը չարեց, ասելով. «Ես Աշրաֆի տեղակալը չեմ, որ ինձ հրամայի կամ արգելի»: Այնուհետև սուլթան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը բանակ ուղարկեց Անիի տիրակալին օգնելու համար, իսկ վերջինս էլ իր հերթին հավաքեց սեփական զորքերը: Երկու բանակներն ընդհարվեցին Ռուսի երկրի սուլթանի բանակին, որը պաշարել էր Անիի տիրակալին ենթակա ալ-Զաիթինը: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որի ընթացքում Անիի տիրակալը և նրա դաշնակիցները լիովին ջախջախվեցին և շատ զգալի թվով գերիներ թողեցին Ռուսի երկրի զորքերի ձեռքում: Սուլթան Ալա-էդ-Դին Զեյնուվատը դրանից հետո գրավեց ալ-Զաիթինը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ Անիի տիրակալն (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ռուբ-էդ-Դին Մավրուդը – Մ.Ֆ.) իմացավ, թե ինչ է կատարվում, նա գրեց ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին՝ դաշինք ստեղծելու առաջարկով: Ալ-Աշրաֆը համաձայնվեց և խնդրեց Զեյնուվատին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-

Կուլավառին – Մ.Ֆ.) վերադարձնել Ամիրի տիրակալին այն ամենը, ինչ նա խլել էր Նրանից՝ տեղեկացնելով Նրան, որ ինքը դաշինք է կնքել այս տիրակալի հետ: «Ես այ-Մելիք այ-Աշրաֆի տեղակալը չեմ»,- այդ ժամանակ պատասխանեց Զեյնուլկատը: «Ով այսօր պատմվիրում է այն, ինչ արգելում է հաջորդ օրը»: Այնուհետև սուլթան այ-Մելիք այ-Աշրաֆը բանակ ուղարկեց Ամիրի տիրակալին օգնելու համար, իսկ վերջինս էլ իր հեղինակի հավաքեց սեփական զորքերը: Երկու բանակներն ընդհարվեցին Ռումի երկրի սուլթանի բանակին, որը պաշարել էր Ամիրի տիրակալին ենթակա այ-Քահթինը: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որի ընթացքում Ամիրի տիրակալը և Նրա դաշնակիցները լիովին ջախջախվեցին և շատ զգալի թվով գերիներ թողեցին Ռումի երկրի զորքերի ձեռքում: Սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյնուլկատը դրանից հետո գրավեց այ-Քահթինը» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Նույն այդ տարում Ռումի երկրի տեր Ալայադին Զայկուրադ իբն Զայխուրով իբն խիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատը – Մ.Ֆ.)** շարժվեց դեպի Օրդուկյան Մելիք-Մասուդի՝ Ամիրի տիրոջ (**Ֆիսն-Բեֆի Արտուկյանների էմիրության էմիր Ռուք-Էդ-Դին Մալիուդի – Մ.Ֆ.)**, երկիրը: Զեյնուլկատը իջավ Մալաթիա, որը իրեն էր պատկանում, և այնտեղից գնդեր ուղարկեց, որոնք գրավեցին Ֆիսն Մասուդը և Ֆիսն Կախտան, որոնք Ամիրի տիրոջ սեփականությունն էին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴³¹⁷ «Համաձայն սուլթանի հրամանի, նա մեկնեց դեպի ՉՆՆկաժազ ամրոց՝ հետև ունենալով 5.000 հեծյալներ և այլոց: Այդ ժամանակ նա տեսավ ժայռի մեջ փորված մի ամրություն, որը դեպի երկինք էր հառնում: Այդ ժայռի մի կողմում գետ էր հոսում, որը հոսում էր դաշտի միջոցով և շատ լայն էր, այնքան, որ փիղն իսկ Նրա մոտ կարծես մոծակ լինե: Ձրի մյուս կողմում բարձրանում էր ամրությունը: Աստղին արծիվները չէին կարող վեր բարձրանալ ու տիրել նման մի վայրի: Եվ այսպես, մի քանի հարձակումներ գործելուց և սպառնալիքներ տեղադրելուց հետո նրանք հայտարարեցին, որ հույսները դնում են բարձրալի օգնության ու սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.)** տաղանդի վրա: Այդ ժամանակ մի դեսպան ուղարկվեց, որպեսզի սպառնալից խուսեր ափ և պատմի Դամասկոսի բանակի ոչնչացման մասին՝ հայտնելով, թե ինչ եղավ Զայխթայի հետ, ինչպես նրանք հանձնվեցին և հնազանդվեցին: Երբ դեսպանորդը մոտեցավ ամրությանը, Նրա վրա նետերի հեղեղ թափվեց: Իրոք, չնայած այդ մարդը հայտարարեց, որ ինքը դեսպան է և քանակապես է բնաջնջվում և քանակապես է բնաջնջվում, նրանք ևս չհավատացան: Այսպիսով՝ դեսպանը ստիպված եղավ վերադառնալ Էմիր Ասադինի մոտ ու հենց դրանով էլ այդ ամրության ժողովուրդը փակեց բանակցության ամեն մի դուռ: Այդ ժամանակ Ասադինը անմիջապես էլ հրամայեց բարձրանալ դեպի ու սկիզբ առավ երկարատև մի պատերազմ: Ամրության դարպասների դիմաց երկար պայքար սկսվեց: Առավոտից մինչև երեկո աշխատում էին գեներալներն ու թոշում էին նետերը: Երեկոյան մարդիկ հեռանում էին իրենց տները, սակայն դուռն արդյունք չէր լինում: Նրանք մի ուրիշ բան էլ մտածեցին և պատրաստեցին տասն երկաթյա արկեր, որոնցից ամեն մեկի մեջ ուղեկան մարդ տեղավորեցին՝ Նրանց ժայռի կատարից դեպի ներքև իջեցնելով, սակայն ներսում գտնվողները սրանց բոլորին ծածկեցին նետերի հարվածներով ու այդ գործը անհաջողությամբ ավարտվեց: Ասադինը, սակայն, չհուսահատվեց, այլ ուրիշ բան մտածեց: Իրոք, այդ ժամանակ Նրա մոտ եկավ մի երիտասարդ և ասաց. «Երբ նախորդ գիշեր ես այդ ժայռի կատարին էի, գետնի մի տեղից լույսի շող տեսա, որը ելնում էր մի ճեղքից: Կարծում եմ, որ ճիշտ կլինի այդ կողմից փորել և ներս մտնել»: Այդ ժամանակ էմիրը հատուկ մարդիկ դրեց, որոնք, կազմված 50 հոգանոց 5 խմբերից, սկսեցին աշխատել և փորել այդ ուղղությամբ: Եվ այսպես, շնորհիվ այս ամենի, շուտով սարի կատարին մի խորը ջրհոր փորվեց: Միաժամանակ սրա հետ՝ Ասադինը ներսում գտնվողներին հանգիստ չէր տալիս նաև մյուս կողմից, երբ նրանց վրա էր լցնում նետեր, տարաբնույթ սարքերով հարձակումներ էր գործում, արյան գետեր էր թափում և ցույց էր տալիս սեջուկյան ռազմիկների լավագույն կողմերը: Ի վերջո՝ արդեն ամեն ինչ պատրաստ էր ներխուժելու համար և ահա միայն նման երկարատև պայքարից հետո էր, որ ամեն հույսից զրկված ամրության բնակիչները դադարեցրին դիմադրությունը» (իբն Բիբի «Սեյդուկ-Նամե»):

«Ռումի թագավորի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.)** զորքերը գրավեցին ՉՆՆկաժազը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռումի թագավորի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.)** զորքերը գրավեցին ՉՆՆկաժազը» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

⁴³¹⁸ «Այդ տարի Ռամադան ամսին Զալալ-Էդ-Դինը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)**, ինչպես հիշեցինք, Զիրմանից Տիդիս վերադարձավ և այնտեղից գնաց Ամի բաղաբը, որը վրացիներին էր պատկանում: Այնտեղ էր վրաց բանակի հրամանատար Իվանեն իր հետ մնացած մյուս մեծամեծների հետ: Նա պաշարեց և զորքի մի մասը ուղարկեց Կարս բաղաբ, որը նույնպես վրացիներին էր: Դրանք երկուսն էլ այդ երկրի ամենաանուր և անապահ բերդերից էին: Նա եկավ, պաշարեց և կոխվեց այնտեղ եղած զորքերի հետ: Նա բարանալ տեքենալեղ դրեց և համառ պայքար սկսեց երկուսի համար էլ: Վրացիները լավ պաշտպանեցին այն և մեծ ջանքեր թափեցին պահպանելու համար՝ վախճանալով, որ իրենց հետ կանեն այն, ինչ որ նախապես արել էին իրենց հավատակիցների հետ Տիդիսում: Զալալ-Էդ-Դինը մնաց այնտեղ մինչև որ Շալալ ամսի մի ամսն անցավ, ապա զորքի մի մասը թողեց երկուսն էլ պաշարելու համար, իսկ ինքը վերադարձավ Տիդիս» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նրանցից հետո եկավ սուլթանը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)**: Նրա զորքը ցրվեց վրացիների երկրով՝ թալանելով և ավարտելով» (ան-Նասիվի «Զալալ-Էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 55):

«Սուլթան Զալալադինը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)** ավերում էր Անին և Նրա շրջակայքը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

⁴³¹⁹ «Սուլթանը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)** Տիդիսում զորքի հետ միասին թողեց Կիր-Մելիքին, Թաշ-Էդ-Դին այ-Ջասանին, որը Աստարաբադի մութթան էր, ինչպես նաև Զուրջանի տիրակալ Նուսրատ-Էդ-Դին Մուհամմեդ իբն Կալուդ-Ջամին: Ազատ վրաններից ու բեռից՝ նա ուղղություն բռնեց դեպի խալաթ: Երբ նա հասավ այս բաղաբին, Նրա դեմ եկավ հասարակը՝ միացած բաղաբում գտնվող աշ-Շամի զորքի հետ: Նա շարժվեց նրանց վրա և Նրա այս հարձակման արդյունքը եղան ճակատամարտում տրված մարտերը, արյունոտված վիրավորները և գերիները: Մարդիկ, ամբողջ դարձած, սկսեցին նահանգել բաղաբ: Այդ ժամանակ զորքը Նրանց հետևող ներս խուժեց, սակայն անմիջապես էլ վերադարձավ: Նրանց վերադարձի մասին լուրերը տարբեր էին: Թուրքերն ասում էին, թե սուլթանն է հրամայել իրենց վերադառնալ, որպեսզի բաղաբը չթալանվի, բանի որ նա վստահ էր, որ այն կգրավվի, երբ ինքը ուզեց, սակայն խալաթի բնակչությունն էլ պնդում էր, որ զորքը դուրս է մղվել ուժով: Այլապես ավելի լավ գիտի: Սուլթանը խալաթի մոտ մնաց 40 օր, որից հետո վերադարձավ» (ան-Նասիվի «Զալալ-Էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 55):

«Անհանգստացած այս ամենից՝ սուլթանը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)** անմիջապես ժամանեց Ադրբայջան: Երբ սուլթանը հասավ խալաթի շրջակայք, Նրա ռազմիկները սկսեցին սպանել բոլոր Նրանց, որոնց հանդիպում էին իրենց ճանապարհին, ինչպես նաև ձեռք գցել այն ամենը, ինչ որ ընկնում էր աչքերին: Մոտենալով բուն բաղաբի դարպասներին՝ սուլթանի ռազմիկները ներս խուժեցին և սկսեցին թալանել ու սպանել: Այդ ժամանակ կանայք ու տղամարդիկ աղաղակ բարձրացրին, որից հետո սուլթանն իր անձնական տեքենալեղներին ուղարկեց, որպեսզի սեփական ռազմիկներին դուրս հանի բաղաբից: Հասարակ մարդիկ խռովություն բարձրացրին և գնդավորների մի մասը կոտորվեց, իսկ մյուս մասն էլ դուրս մղվեց բաղաբից: Այսպիսով՝ իրավիճակը դարձավ անկառավարելի և, ինչպես էր որ սուլթանի մարդիկ ջանացին, չկարողացան բաղաբ մտնել: Այդ ժամանակ լուր եկավ այն մասին, որ Թայմասն ու Թայինայան ժամանել են Իրաք և, բանի որ նա այնքա չէր կարող մնալ այդտեղ, թողեց ամեն ինչ և մեկնեց՝ սկզբում Թավրիզ, իսկ հետո՝ Սպահան» (Ալա-Էդ-Դին Զուլվեյի «Աշխարհակալի կենսագրությունը», գլուխ 2, գլուխ 17):

«Արդեն հիշատակեցինք, որ Զալալ-Էդ-Դինը (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)** Ամի բաղաբից վերադարձավ Տիդիս և մտավ Աբխազաց երկիրը: Նրա գալը ռազմական խորամանկություն էր, բանից Նրան տեղեկացրել էին, որ այ-Մելիք այ-Աշրաֆի նայիթ Պաշի Դուսամ-Էդ-Դին Ամի խալաթում պատրաստվել էր, միջոցներ է ձեռք առել ու արմատներ էր բաղաբը՝ Նրա մոտիկ լինելու պատճառով: Նա վերադարձավ Տիդիս, որպեսզի խալաթի բնակիչները ապահով զգան, թողնելով զգուշություն ու աշարքություն, և այն ժամանակ ինքը հանկարծակի կերպով կհարձակվեր: Աբխազաց երկրում Նրա մնալը տասն օր տևեց: Նա, ըստ իր սովորության արագ ընթանալով, վերադարձավ և, եթե Նրա մոտ չլիներ այնպիսի մարդիկ, որ տեղեկացրին Աշրաֆի նայիթներին, ապա ինքը իրոք անակնկալի կերպով Նրանց: Նրա մոտ կային, սակայն, Աշրաֆին վստահությունը վայելող մարդիկ, որոնք տեղեկացրին ու գրեցին՝ զգուշացնելով Նրան: Նույնը հասավ Զալալ-Էդ-Դինի հասնելուց երկու օր շուտ: Նա Մանկուրնի բաղաբի մոտ իջավ շաբաթ օր, շուրջապատ ամսի 13-ին, ապա գնաց ու երկուշաբթի օրը, նույն ամսի 15-ին, կանգ առավ խալաթ բաղաբի մոտ: Ապա՝ անմիջապես հարձակվեց և սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ Նրա ու բաղաբի բնակիչների միջև: Նրա զորքը հասավ բաղաբի պարսպին, սակայն շատերը սպանվեցին, ապա երկրորդ անգամ հարձակվեց և խիստ ընդհարվեց բաղաբի բնակիչների հետ: Չորրորդ մեծ վնաս պատճառեց խալաթի բնակիչներին, հասավ բաղաբի պարսպին, մտավ Նրա արվածքները և սկսեց կողոպտել՝ հափշտակելով կանանց: Երբ խալաթի ժողովուրդը այս բանը տեսավ, վրդովվեց և մարդիկ սկսեցին իրար ոգևորել: Նրանք վերադարձան հարձակվող զորքի կողմը, կռվեցին ու Նրանց դուրս բերեցին բաղաբից: Շատերը սպանվեցին և խորեզմիների զորքը գերի վերցրեց խալաթի էմիրների մի խումբ, որոնցից շատերն սպանեց: Հաջիբ Ալին, սակայն, իջավ ծիուց, կանգնեց թշնամու դեմ-դիմաց և մեծ ջարդ տվեց: Ապա՝ Զալալ-Էդ-Դինը, մի քանի օր հանգստանալուց հետո, կրկնեց հարձակումը Նախկին օրվա նման, սակայն խալաթեցի կռվեցին ու զորքը հեռացրին բաղաբից: խալաթի բնակիչները ամառ կերպով

ու քաջարար կոչվում էին, պաշտպանելով իրենց անձը, քանի որ տեսան խորեզմցիների վատ վերաբերմունքը, քաղաքի կողոպուտը և նրանց անբարոյական վարմունքը: Նրանք կոչվում էին հանուն իրենց անձի, կանանց և ունեցվածքի: Նա մնաց այնտեղ, մինչև որ ցուրտը ուժեղացավ ու մի քիչ ծուլն եկավ, ապա նույն տարվա Չուլիիջա ամսի վերջից յոթ օր մնացած, երեքշաբթի օրը, հեռացավ: Նրա հեռանալու պատճառը, բացի ծուլնից վախենալուց նաև այն էր, որ լուրեր էին հասել, թե Իվայի թուրքմենները ապականություն էին սպիռել իր երկրում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ հայտնի դարձավ, որ խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ճամբարել է խլաթի առջև և պաշարել է այն: Այնտեղ էր Յաջիբ Ալին, որպես ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի ներկայացուցիչ: խորեզմշահի զորքերի մի մասը հարձակվեց խլաթի վրա, սակայն քաղաքի բնակիչները և կայազորը դիմադրեցին ու վնդեցին նրանց...: խորեզմշահը նահանջեց և վերացրեց խլաթի պաշարումը» (Թեմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Յետո Ջալադինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) նույն տարում եկավ պաշարելու խլաթը: Սա առաջին պաշարումն էր և երկու կողմից շատ մարդիկ սպանվեցին: խլաթում ալ-Աշրաֆի տեղակալն էր Յաջիբ Յուսամարդին Ալի ալ-Մուսիլին: Հարձակումը տեղի ունեցավ Չուլբադա ամսի 13-ին: Նա այնտեղից հեռացավ ամսի լրանալուց յոթ օր առաջ, նույն տարվա մեջ ծան առատության պատճառով» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ազատվելով նրանցից՝ Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի խլաթ քաղաք, որը մտնում էր պետության արևելյան գավառների մեջ: Նա այս քաղաքը ենթարկեց ամենասարսափելի պաշարման, հետո գրավեց և գերի տարավ կանանց, իսկ նրանց երեխաներին սրի ենթարկեց՝ տղամարդկանց էլ սպանեց: Նա հրկիզեց ու արյունով լցրեց այս քաղաքին ենթակա գյուղերը և այնտեղ այնպիսի վայրագություններ արեց, որ անհավատներն իրենք չէին անի» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ հայտնի դարձավ, որ խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ճամբարել է խլաթի առջև և պաշարել է այն: Այնտեղ էր Յաջիբ Ալին, որպես ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի ներկայացուցիչ: խորեզմշահի զորքերի մի մասը հարձակվեց խլաթի վրա, սակայն քաղաքի բնակիչները և կայազորը դիմադրեցին ու վնդեցին նրանց» (Թեմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այս Ջալալեդինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) համասկոսի տեր Մեյիբ ալ-Մուազզամի նեղ խորհրդով մի արկածախնդիր և կործանարար միտք հղացավ: Վերջինս իր եղբայրներից թաթուն դեսպաններ ուղարկեց պարսից թագավորի մոտ՝ դրդելով նրան ասպատակելու խլաթի երկիրը և առաջարկելով դաշինք կնքել իր հետ ու իրար միջև խնամխանակ կապեր հաստատել: Պարսիկներին նա հույսակապ նվերներ ուղարկեց: Պարսից թագավորն իր հերթին նվերներ ուղարկեց Մուազզամին: Պարսիկն իրականացրեց այդ չար ծրագիրը և, զորքեր ուղարկելով, ասպատակեց խլաթի երկիրը: Այդ ժամանակ խլաթի տերն էր Յաջիբ Ալի անունով Մեյիբ ալ-Աշրաֆի մեծամեծներից մեկը: Սա, որ կառավարում էր խլաթը, երկու տարի կարողացավ դիմադրել պարսից զորքերին և աստծու կողմից նրան հաղթանակ բաժին ընկավ» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 519):

«Այդ տարի խորեզմցիները եկան խլաթ և 40 օր պաշարեցին այն, սակայն չկարողացան գրավել» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴³²⁰ «Այս անգամ էլ, սակայն, նրանք չսթափվեցին, մինչև որ Ջալալ-է-Դինի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) զորքերը շրջապատեցին նրանց, ամեն կողմից սրի բաշեցին, խիստ կոտորեցին, կողոպտեցին, գերեվարեցին, կանանց ու երեխաներին էլ սրի անցկացրին: Նրանք այնտեղից տարան անհաշիվ բարիքներ, որոնց մեջ էին նաև շատ ապրանքներ, որ թուրքմենները վաճառականներից էին խլել՝ դեռ հակերի մեջ, չբացված վիճակում: Երբ այս գործերը վերջացրեց, Ջալալ-է-Դինը վերադարձավ Թավրիզ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) հեռացավ խլաթից, նա գնաց Իվայի թուրքերի վրա և այստեղ ոչ մի ապակա չգտնվեց կործանված հողիների և թոցված գյուղիների հարցով: Նա նրանց հոտերը բռնեց Մուղան, ընդ որում ավարի միայն մեկ հինգերորդ մասը կազմում էր 30.000 գլուխ անասուն» (ալ-Նասիդի «Ջալալ-է-Դին Մանկերունի կենսագրությունը», գլուխ 55):

«Դրանից հետո Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ իր պետություն՝ ստիպելով խառանին և Եդեսիային ցնցվել: Մրուծի բնակչությունը պատսպարվեց Մեմիքում և այս տիրակալը պատրաստվում էր հարձակվել Ատրիքի վրա, սակայն Ալլահը խանգարեց նրա ծրագրերին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դեռ դրանից հինգ տարի առաջ էր, որ խորեզմշահ Ջեյլեդինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ելել էր Մենարի երկրների տիրելու, հասել էր Դուկակին ու Բավազգին, ամայացրել ու այրել էր ամեն ինչ՝ սրահար անելով մարդկանց: Դրանից հետո նա շարժվել էր Շահիրգորի կողմը և Երբիի տեր Մուզաֆֆարեդինը (Բեգբեգինյանների էմիրության էմիր Մուսաֆար-է-Դինին – Մ.Ֆ.) նրան շատ նվերներ էր ուղարկել և հաշտություն կնքել նրա հետ» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³²¹ «Այդ ժամանակ Մեյիբ-Աշրաֆը Յանին և Ճապաղուրդը տվեց Ամիրի տիրոջը (Դին-Բեգի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ռուբ-է-Դին Մավրոդին – Մ.Ֆ.) և խոստացավ նաև, որ հետագայում նրան կտան նաև Դարան: Այսպիսով՝ սա մի կողմ բաշվեց Մարդինի տիրոջից (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Արտուխ-Արալանից – Մ.Ֆ.), իսկ Մեյիբ-Աշրաֆը եկավ Դունայսիի և տիրեց Մարդինի ողջ շրջանին: Նա փակեց Մարդինի տիրոջը Մարդինի ամրության մեջ և զրկեց պարենամթերքից, սակայն հետո Ամիրի տերը եկավ Աշրաֆի մոտ, միջամտեց և նրանք հաշտություն կնքեցին, ըստ որի Մարդինի տերը Ռաշանը և 30.000 դինար տվեց Աշրաֆին, իսկ Մուվազարն էլ, որ Շաբախյանի երկրում էր, պետք է տրվեր Ամիրի տիրոջը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Աշրաֆ Ռաբբայից մեկնեց խառան, այնտեղից էլ անցավ Դունայսի, որից հետո տիրեց Մարդին քաղաքին և ուժեղ թալանեց ու ավերեց այն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³²² «Իվայի թուրքմենները Ատրպատականում գրավել էին Աշտար և Ուրմիա քաղաքները ու հարկ էին վերցրել խոյի բնակիչներից, որպեսզի նրանց հանգիստ թողնեն: Նրանք օգտվեցին այն առիթից, որ Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր վրացիներով, իսկ հետո նաև՝ խլաթով, և այսպիսով՝ ուժեղացավ նրանց ագահությունը: Նրանք տարածվեցին Ատրպատականում՝ կողոպտելով ու ճանապարհները կտրելով: Լուրերը հասնում էին Ջալալ-է-Դինին, սակայն նա կարևորություն չէր տալիս, քանի որ իր կարծիքով ավելի կարևոր գործով էր զբաղված: Նրանց ագահությունը, սակայն, այնտեղ հասավ, որ նրանք ճանապարհ կտրեցին հենց Թավրիզի մոտ և արդեն սուլթանի վաճառականներից շատ բան խլեցին: Վաճառականները Կարինում դիմադրեցին գնել ու տանում էին Թավրիզ և ահա իվայիները, նախքան Թավրիզ հասնելը հանդիպելով նրանց, խլեցին այն ամենը, ինչ ունեին և, իսկ դա, իվիցիայուց, կազմում էր 20.000 գլուխ ոչխար: Երբ այս բանը մարդկանց համար անտանելի դարձավ և չարիքը մեծացավ, Ջալալ-է-Դինի կինը՝ սուլթան Տուրդիյի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդիյի Իբն Արալան-Շահի (1176-1194) – Մ.Ֆ.) դուստրը ու երկրում նրա տեղակալները լուր ուղարկեցին նրան՝ օգնության կանչելով և տեղեկացնելով, որ իվայիները երկիրը ավերել են և թե՛ նա չհասնի, ապա լրիվ կկործանվի: Եվ, քանի որ սրան զուգահեռեց Ջալալ-է-Դինի վախը ծուլնից, սա հեռացավ խլաթից ու գնաց իվայիների դեմ, իսկ վերջիններն իրենց վստահ և ապահով էին զգում, քանի որ գիտեին, թե խորեզմշահը խլաթով է զբաղված և կարծում էին, թե նա այնտեղից չի կարող հեռանալ: Եթե այդ ինքնավստահությունը չլիներ, նրանք կարող էին ապաստանել իրենց անառիկ, բարձրաբերձ լեռները, ուր բարձրանալը խիստ դժվար էր: Պատահել էր, որ որևէ բանից վախենալիս նրանք բարձրացել էին և պատսպարվել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ի վերջո նաև Իվայի թուրքերը չարացրին սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Ֆ.) սիրտը: Սրանց պատճառով ճանապարհները վտանգավոր էին դարձել և նրանք հարձակումներ էին գործում իրենց հարևան շրջանների վրա: Նրանք մեծաթիվ էին և մեկ անգամ չէր, որ արշավի էին ելել մինչև 10.000 հեծյալի կազմով» (ալ-Նասիդի «Ջալալ-է-Դին Մանկերունի կենսագրությունը», գլուխ 55):

⁴³²³ «Դրանից հետո Աշրաֆը ելավ Նիսիբիսի դեմ: Այդ ժամանակ Շնջարի տերը, վախենալով նրանից, մարդ ուղարկեց նրա մոտ, երբ Մեյիբ-Աշրաֆը դեռ ճանապարհին էր, և նրանց հանձնեց Շնջարը, իսկ փոխարենն էլ ստացավ Կալինիկոնը: Շնջարի տերը եկավ և իր եղբայրների ու ընտանիքի հետ հեռացավ՝ հետը տանելով իր ողջ զույգը: Եվ ահա Աշրաֆը, երբ գրավեց Շնջարը, սկսեց զորքեր ուղարկել Մոսուլի ուղղությամբ, իսկ հետո էլ աստիճանաբար անցավ դեպի Երբի: Եվ այսպես նա օր օրի վրա ուղարկում էր հեծյալների, որոնք այդ տարվա հինգերորդ ամսի երրորդ օրը հավաքվեցին Մոսուլի շրջակայքում» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³²⁴ «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) հագեցրեց իր զայրույթի ծարավը Իվայի թուրքերի դեմ, նա առանձնացավ իր անձնական ծառաներից կազմված զորքի հեծյալների հարյուրյակի հետ և մեկնեց խոյում գտնվող արքայադստեր հետ հանդիպման: Երբ նա մոտեցավ քաղաքին, նրան հայտնեցին, որ Բեյլիկ այս-Մադդիին և Մոնկուրջի դավթադարը այբաբեկ Ուզբեկի (Էլտուլեյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.) մամլուքներից կազմված մի ջոկատով գտնվում էր խոյի մոտակայքի մարզագետիներում ու նրանք երկու անգամ ավելին են, բան սուլթանի ուղեկիցները: Սուլթանը, սակայն, դա վերադարձի համար պատճառ չհամարեց, առաջ սլացավ, կյանքի համար վտանգով նետվեց նրանց վրա և արդյունքում սրանք չլիմացան ու դիմեցին փախուստի: Նա նրանց այնպես սրընթաց հետապնդեց, որ սրանց շունչը կտրվեց: Նրանք կանգ առան և սկսեցին նրանից աման խնդրել, ինչն էլ նա տվեց: Դրանից հետո

Նրանք անցան նրա ծառայության տակ: Սուլթանը հասավ Չանձակ միայն այն բանից հետո, երբ վրացիներն արդեն այդել էին Տփղիզը» (ան-Նասիփի «Զալալ-եդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 55):

Այնորոշման փոխանցվի՝ կանխիկ վճարվող և ապագայում էլ վճարվելիք որոշակի գումարի դիմաց, որը կմուծվի ամեն տարի: Եվ այսպես Շարաֆ ալ-Մուլլը համաձայնեց այդ հանցագործ գործարքին: Երբ Այնորոշմը ուղղվեց դեպի Ադրբայջան, Շարաֆ ալ-Մուլլը իր անձնական ծառաների խմբով սկսեց ուղեկցել նրան, որպեսզի նրանք մտնեն Նախիջևան և, օգտվելով նրա տիրուհու վստահությունից, այնուհետև բռնեն նրան և նրա փոխարեն գահին բազմեցնեն Այնորոշմի, որը մեծացել էր այդ կնոջ ծնկների վրա ու դաստիարակվել նրա առատաձեռնության և բարերարության հովանու ներքո: Նրանք, սակայն, չգիտեին, որի իրենց շարքերում մի յուրաքանչյուր կա, որն անվերջ հետևում է Այնորոշմի նույնիսկ ամենափոքր շնորհակալության իսկ և հայտնում է տիրուհուն, թե ինչ ձու է դնում սատանան տրա գլխում: Եվ ահա, երբ նրանք մոտեցան Նախիջևանին, նրանց ընդառաջ ելան բաղաժի պաշտպանները և մարտի նետվեցին: Այնորոշմի կողմնակիցների աչքում սրանց թիվը ավելի մեծ երևաց, քան այն իրականում կար, և նրանք խայտառակված, ամոթահար ու խաբված իրենց հույսերում, հետ դարձան» (ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկյուրնի կենսագրությունը», գլուխ 72):

⁴³³² «Նա (խորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-է-Դինի կինը – Մ.Ֆ.**) համոզվեց, որ ողորմածություն և միջնորդություն խնդրելը արդյունք չի տա ու դրա համար էլ գրեց ճաշիկ Ալիին, որ ալ-Մեյիթե ալ-Աշրաֆ Մուսա իբն ալ-Մեյիթե ալ-Աղլի Աբու-Բաթր իբն Ելուբի Նայիբն էր խլաթում: Նա կոչ արեց նրան փրկել իրեն այդ անիրավից և օգնել ազատվել՝ պայմանով, որ նա նրան կփոխանցի իրեն պատկանող բոլոր ամրոցներն ու հողերը: Շարաֆ ալ-Մուլլը այդ ժամանակ գտնվում էր Սալմաստի մարզագետներում և զբաղված էր այդ բաղաժի պաշարմամբ՝ չփոքարվել թշնամու թշնամական մտադրությունների մասին: Նա ուշադրության չէր արժանացնում թշնամու դիմադրությանը և վստահ էր, որ հորիզոնում չկա որևէ մեկը, որը կզգայի իրեն և կմրցի իր հետ իր տիրույթներում: Այդ ժամանակ, ահա, նրան լուր եկավ ճաշիկ Ալիի մոտենալու և այն մասին, որ նա Ասորիքի ողջ գործով, որը գտնվում էր խլաթում ու նրա շրջակայքում, հասել է Սուլթանաբադին և անհրաժեշտություն է առաջացել դիմավորել թշնամուն: Նա, սակայն, արդեն թույլ էր տվել իր թափայի որոշ տիրակալների վերադառնալ իրենց տիրույթները ու դրա համար էլ անմիջապես շարժվեց Թավրիզի ուղղությամբ և դիմեց փախուստի՝ թողնելով Ադրբայջանը ճակատագրի բնահաճությամբ: ճաշիկ Ալիի ժամանեց Թալա ամրոց մայիսի 1-ին ուղեկցությամբ և, ստանալով այդ ամրոցը որպես իր տիրույթ, հետ դարձավ...: Այնորոշմի կրած անհաջողությունից հետո Շարաֆ ալ-Մուլլին մնում էր միայն ներողություններ խնդրել, որոնք սակայն հեռու էին անկեղծությունից, բանգի նրա լեզուն չէր պատկանում ներում հայցել: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Շամիրամ ամրոցը և կանգ առավ նրա շրջակայքում, մի գյուղում, որը կոչվում էր Խուրս: Այդ ամրոցը պատկանում էր ալ-Մեյիթե ալ-Աշրաֆին, որի խախտելը ստացել էր այն Ուզբեկի (**Էլտուլդյանների աթաբեկության աթաբեկ Ուզբեկի – Մ.Ֆ.**) կողմից Նշանակված պահապանից: Դա տեղի էր ունեցել մինչ այն, երբ սուլթանը տիրել էր Ադրբայջանին: Գյուղի բնակչությունը ամրացավ իր ամրոցում, որը պատրաստված էր բլրի վրա, որպեսզի պահպանի ծառայի հարձակումներից: Չինված գույքները ցրվեցին տներով և գյուղի բնակիչները նրա շքախմբի գույքներին մեկի գույքը կորցրեցին: Երբ Շարաֆ ալ-Մուլլն իմացավ այդ մասին, նա կատաղության մեջ ընկավ, շատ զարմացավ նրանց այդ հանդուրժողությանը և որոշեց, որ չի լքի այդ վայրը այնքան ժամանակ, մինչև նրանց չցրի և չստիպի կրել վրեժխնդրության տոթը: Երբ լույսը բացվեց, զորքը շրջապատեց բլուրը և բոլոր կողմերից ճեղքեր բացեց: Այդ ժամանակ հայատնականները սկսեցին օգնություն կանչել, սակայն ոչ-ոք նրանց չէր արձագանքում: Լսելով նրանց աղաղակները. «Օգնե՛ցե՛ք, օգնե՛ցե՛ք», նա կարծես փակել էր ականջները և ուշադրություն չէր դարձնում դրանց վրա: Եվ այստեղ հանկարծ լսվեցին թմրակների ու եղբորափոքրների ձայներ և երևացին, կանաչ, իսկ հետո էլ՝ կարմիր դրոշներ: Այնուհետև հայտնվեցին նույնպես, փոշի բարձրացավ և հեծյալները, շրջապատելով պաշարողներին, թույլ չտվեցին նրանց ոչ զգուշացնել իրենց ուղեկիցներին, ոչ էլ ջոկատներ կազմել: Նրանք սկսեցին ոչնչացնել նրանց, այնպես որ ոչ մի ռազմիկ այդպես էլ չկարողացավ հավաքել գույքներից ուստի նա մոտենալ ձեռքին: Նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր փրկվել հնարավորինս արագ և ազատվել փախուստի մեջ էր տեսնում: Շարաֆ ալ-Մուլլը բարացած դեմքով և բիզ-բիզ կանգնած մազերով մնացել էր կանգնած իր կրտսեր մամուլների մի փոքր խմբի մեջ, կարծես քար էր արձան, ու դա տեղեց այնքան ժամանակ, մինչև ինչ-որ մեկը չբաշխեց նրա ծիու սանձը և չձգեց, ասելով. «Անցե՛ն այլևս չես գտնի, դե դա արդեն իմաստ էլ չունի, անձդ փրկիր»: Դրանից հետո նա դիմեց փախուստի՝ թողնելով բարիքներով լի իր ճամբարը, որտեղ նաև մեծաքանակ անասուններ կային: Առաջինները, որոնք աշ-Շամի գործից եկան, Չալեսի Նայիբի Դափար-է-Դինն ու Սուրխանի տիրակալ Դուսամ-է-Դինն (**Սուրխանի Եմիրության Եմիր Դուսամ-է-Դինի տղորդ (մոտ 1225-1233) – Մ.Ֆ.**) էին: Վերջինս դադարել էր ծառայել սուլթանին՝ զգալով, որ, այն բանից հետո, երբ սուլթանական դրոշները սկսել էր տիրել Իրաքին, ինքն ի վիճակի չի եղել կյանքի կոչել Շարաֆ ալ-Մուլլի կողմից իր վրա դրված պարտավորությունները: Այս Դուսամ-է-Դինը այդ հարձակումից հետո տիրեց ճամբարում գտնվող Շարաֆ ալ-Մուլլի պալատի ողջ գույքին, նրան ոսկյա ու արծաթյա ունեցած-չունեցածին...: Վախն ու հետապնդումը Շարաֆ ալ-Մուլլին նետեցին Սարանը, որտեղ էլ նա գիշերեց: Դրանից հետո նա լեռն այդ բաղաժն ու ուղղվեց Թավրիզ, իսկ ճաշիկ Ալիին նետվեց դեպի Խոյ, որտեղ այդ ժամանակ կառավարիչը Նասր-է-Դին Բուղան էլ՝ Շարաֆ ալ-Մուլլի մամուլը: Նասր-է-Դինը, սակայն թողել էր Խոյը, հենց որ լսել էր մարտի մասին, և քաղաքը բացեց դարպասները հաջիբի առջև: Դաշիբի ուղեկիցները քաղաքի որոշ թաղամասեր ամոթալի թալանի ենթարկվեցին և հասան նույնիսկ այն բանին, որ բռնություն իրականացրին կանանց նկատմամբ: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև կոչ չարվեց վերջ տալ այդ ամենին: Դրանից հետո ճաշիկն ուղղվեց դեպի Նախիջևան, որը հանձնվեց նրան, որից հետո նա անցավ Սարանը ու մտավ քաղաք, բանի որ այս քաղաքի պարիսպները ամրացված էին: Այստեղից նա առաջ ուղարկեց իր առաջապահը Թավրիզի ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Շարաֆ ալ-Մուլլը՝ ունենալով միայն փոքր ուժեր: Այս առաջապահը հասավ Սոֆիանին, որը Թավրիզի շրջանում էր» (ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկյուրնի կենսագրությունը», գլուխ 68, 72, 73):

«Չիջրի 624 թվականի Շաբան ամսին ճաշիկ Ալի Դուսամ-է-Դինը, որը ալ-Մեյիթե ալ-Աշրաֆի Նայիբն էր խլաթում ու նրա գործերի հրամանատարը, իր մոտ եղած գործերով շարժվեց դեպի Ամրոպատական: Բանն այն է, որ Ջալալ-է-Դինի վերաբերմունքը ժողովրդի նկատմամբ վատ էր և զորքն էլ կողոպտում էր: Նրա կինը սեջուկյան Տուղորի-բեկի (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղորի իբն Արսլան-Շահի – Մ.Ֆ.**) դուստրն էր և Ամրոպատականի տեր Ուզբեկ իբն ալ-Բախլավանի (**Էլտուլդյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.**) Նախիկին կինը, և, ինչպես նշեցինք, Ջալալ-է-Դինը ամուսնացել էր նրա հետ: Երբ նա Ուզբեկի կինն էր, ողջ երկիրը կառավարում էր և ոչ ոք նրա վրա իշխանություն չունեց, սակայն ամուսնանալուց հետո Ջալալ-է-Դինը արհամարհում էր նրան, ուշադրություն չէր դարձնում և սա սկսեց վախճանել նկատմամբ վատ էր և զորքն էլ մասին, որ նա զրկվեց իշխելու ու հրամայելու իրավունքից: Ուստի նա և խոյի ժողովուրդը լուր ուղարկեցին ճաշիկ Դուսամ-է-Դինին՝ հրավիրելով նրան, որպեսզի երկիրը հանձնեն: Սա եկավ, մտավ երկիրը, ու գրավեց Խոյ քաղաքն ու շրջակա բերդերը, որոնք Ջալալ-է-Դինի կնոջ ձեռքում էին, ինչպես նաև Սարանը: Նրան գրեցին նաև Նախճավան քաղաքի բնակիչները և, երբ եկավ, քաղաքը նրան հանձնեցին, նրանց ուժերը ավելացավ այդ երկրում և, թե՛ մայրին, ողջ երկիրը կգրավեին, սակայն վերադարձան խլաթ՝ իրենց հետ տանելով Ջալալ-է-Դինի կնոջը՝ սուլթան Տուղորի դստերը: Նրա մասին եղած տեղեկությունների մնացած մասը կպատմենք Չիջրի 625 թվականի տակ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»): «Շուտով սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) լուր ստացավ այն մասին, որ... Մեյիթե-Աշրաֆը ճաշիկ Ալիին Դամասկոսից խլաթ էր ուղարկել, ընդ որում սա մի բանի հարձակումներ էր գործել, իսկ Մեյիթան էլ թողել էր Խոյը, ուղղվել էր դեպի խլաթ և ընդունվել էր ճաշիկ Ալիի կողմից» (Ալ-Է-Դին Տուլունի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 17): «Չիջրի 624 թվականին ճաշիկ-Դուսամադին Ալին, որը ալ-Մեյիթե ալ-Աշրաֆի փոխանորդն էր խլաթում, նրա գործերով հարձակվեց Ջալալադինի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Ֆ.**) երկրի վրա և գրավեց Խոյը, Սալմաստը ու Նախիջևանը» (Աբու-Ֆիդա «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ խլաթի տերն էր ճաշիկ Ալի անունով Մեյիթե ալ-Աշրաֆի մեծամեծներից մեկը: Սա, որ կառավարում էր խլաթը, երկու տարի կարողացավ դիմադրել պարսից զորքերին և աստծու կողմից նրան հաղթանակ բաժին ընկավ: Նա գնաց, գրավեց պարսիկների պատկանող մի բերդ և նույնիսկ գերեց պարսից թագավորի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Ֆ.**) կնոջը: Ավարի մատնելով նաև նրա ունեցվածքը՝ նա մեծ ցնծությամբ վերադարձավ խլաթ: Մեյիթե ալ-Աշրաֆը Եգիպտոսում իմացավ ճաշիկ Ալիի սխաղագործությունը պարսիկների հանդեպ, սակայն Մեյիթե ալ-Բախլը (**Էլտուլդյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բախլը – Մ.Ֆ.**) սկսեց տխրել ճաշիկ Ալիի հաղթանակի առթիվ, այսինքն՝ սկսեց Նախանձել նրան» (Ամաուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 519):

«(Ինդիանկը մեջբերում է անում **Ջալալ-է-Դինի ուղղված Մեյիթե-Աշրաֆի նամակից – Մ.Ֆ.**) Եթե դու ուզում ես վրեժխնդիր լինել ճաշիկ-Ալիի պատճառով, որը ամալացրել էր քո երկիրը, ապա իմացիր, դու քո Նպատակին հասել ես, բանգի նա սպանվել է պատերազմում և իրենը ստացել է» (Բար-Շերեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Ал-Хаммади Мухаммад, л. 1676: Ибн Тагриберди, 6, С. 270. Ал-Макин, Ибн Халдун, с. 288

⁴³³³ «Երբ սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր Իրաքում, Վահրամ Վրացու հարձակման հետևանքով Գանձակի շրջանին մեծ վնաս հասցվեց» (ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկյուրնի կենսագրությունը», գլուխ 81):

⁴³³⁴ «Սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) Շաբիի և Գաբալայի նկատմամբ որպես վայի Նշանակեց Բաշարի պահապանին և աթաբեկ Ուզբեկի (**Էլտուլդյանների սուլթանության սուլթան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.**) մամուլը Սաֆի-է-Դինին ու սրանք երկուսն էլ սկսեցին տիրել այդ քաղաքին: Սաֆի-է-Դինը սկսեց հարկել հավաքել այնքան ժամանակ, մինչև վրացիները չորոշեցին բռնել դրանց տիրակալներին: Բաշարը անգործության էր մատնվել, չէր պաշտպանվում և սեփական անխելություն պատճառով որոշեց հետ դառնալ: Սաֆի-

եղ-Դինը մնաց տեղում և վրացիները մի քանի օր պաշարեցին նրան, սակայն ի վերջո վերադարձան՝ վախենալով, որ սուլթանը իր հազարյակներով կըջգապատի նրանց» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 64):

⁴³³⁵ «Շարաֆ ալ-Մուլքը կանգ առավ Մարդանկին ամրոցից երկու օրվա հեռավորության վրա: Այս ամրոցը գտնվում էր արդեն իսկ հիշատակված վեզիր Դաբիբ-էդ-Դինին փեսայի ձեռքում: Շարաֆ ալ-Մուլքը սկսեց նրան պաշարմամբ սպառնալ, սակայն հետո եւ մտա այնտեղ և 4.000 դինար վճարելու պայմանով գործերը կարգի գցեց: Նա հետեցավ այնտեղից ու կանգ առա խաչեն ամրոցի մոտ, որտեղ գտնվում էր Ջալալ-էդ-Դինը՝ Իվանե ալ-Զուրքիի բոլոր որդիները: Շարաֆ ալ-Մուլքը սկսեց սպառնալ ու վախեցնել նաև նրան այնքան ժամանակ, մինչև որ սա ևս չպայմանավորվեց խաղաղության վերաբերյալ՝ 10.000 դինար վճարելու և 700 մահմեդական զորքիների ազատ արձակելու պայմանով, գերիներ, որոնք գերվել էին ինչպես առաջ, այնպես էլ վերջերս: Մրանց մեջ նույնիսկ այնպիսիները կային, որոնք գերվել էին դեռ երեսնա ժամանակ, իսկ այժմ ազատություն էին ստանում արդեն ծեր տարիքում» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 72):

⁴³³⁶ «Երբ Բուրդայի հիշատակված չարիքը վերացավ և ապահովվեց նրա աջակցությունը, Իրաքի կողմից էլ լուր եկավ Սլահանի մոտից սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) բարեհաջող վերադարձի և այն մասին, որ թաթարները հեռացել են նրանից՝ անհաջողություն կրելով և նահանջելով սուլթանի առջևից: Այդ ժամանակ Շարաֆ ալ-Մուլքը ուղղություն վերցրեց դեպի Աղբրազան՝ ուղեկցվելով Բուրդա իբն Պիշ-Թեգինի կողմից, սրելով իր վճռականությունն և ամրապնդվելով մտադրության մեջ վրեժ լուծել հաջիբ Ալիից: Երբ նա հասավ Մարանդին, նրան ներկայացան սուլթանական զորքի ձախ թևի երեք էմիրներ: Դրանք էին Զուլ-Թեգին Փաիկանը, հաջիբ ալ-խաա խանբերդին և Էմիր-սահուր Օղեկը, որոնք սուլթանի կողմից որպես օգնական էին ուղարկվել նրան: Ընդհանրապես սուլթանը սովորություն ուներ, որ, երբ նրա կողմնակիցներից որևէ մեկը մարտի ժամանակ դիմում էր փախուստի կամ մի որևէ առիթով անփութություն էր ցուցաբերում, նա նրան նոր վտանգի էր ենթարկում և ստիպում էր դժվարություններ տանել այնքան ժամանակ, մինչև սա ծառայության հանդեպ անիրաժեշտ եռանդ չէր դրսևորում, որը կմաքեր նրա մեղքի կեղտը: Ահա այդ ժամանակ էր, որ սուլթանը գոհ էր լինում: Դա թաթարների սովորություններն էր, որը հնարավորություն էր տալիս ուղղվել, և նա այդ սովորությունը վերցրել էր նրանից: Եվ այսպես, քանի որ այս երեքից բացի ձախ թևի ոչ մի էմիր Սլահանի ճակատամարտից ողջ չէր պրծել, սուլթանը հենց այս երեքի էլ ուղարկեց Շարաֆ ալ-Մուլքին օգնության: Նրանք եկան և Շարաֆ ալ-Մուլքը, ուժեղանալով նրանց հաշվի, ուղղություն բռնեց դեպի հույ: Այստեղ էր գտնվում հաջիբ Ալիի նայիր Բադր-էդ-Դին Մարիանը, սակայն Շարաֆ ալ-Մուլքը, երբ մոտեցավ քաղաքին, գնաց քաղաքի կողքի մեկ այլ ճանապարհով, քանի որ նա ձգտում էր հանդիպել հենց հաջիբին, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Նաուշախում: Երբ հաջիբն իմացավ, որ Շարաֆ ալ-Մուլքը իր հազարյակներով շրջապատում է իրեն, նահանջեց Բերկիր և կանգ առավ նրա մոտ այնքան ժամանակ, մինչև Շարաֆ ալ-Մուլքը մոտեցավ: Դրանից հետո երկրորդ օրը նրանք մարտնչեցին, բայց հազիվ էր առաջին հարձակումը եղել, երբ մարտն իր ավարտը գտավ հաջիբի փախուստով, որը մտավ Բերկիր և ամրացավ այնտեղ: Նրա շատ կողմնակիցները կոտորվեցին, իսկ Թաջ-էլ-Մուլք իբն ալ-Մեյլիբ ալ-Անդիլը նետի հարվածից վիրավորվեց և որոշ ժամանակ անց մահացավ: Շարաֆ ալ-Մուլքը հավաքեց նրանց թվումները, ծնծղաները, որոշեցին ու որոշեցին զորքի ձախ թևի ջոկատների հետ ուղարկեց Սլահան: Նրա զորքը ցրվեց հարձակումների համար և նա այնտեղ մնաց երեք օր՝ իր մոտ ընդամենն ունենալով հեծյալների մեկ հարյուրյակից էլ քիչ: Հաջիբը գտնվում էր Բերկիրում և նրա հետ էին գտնվում բոլոր նրանք, որոնք չէին զոհվել մարտում և խուսափել էին գերությունից, սակայն սրանք չհամարձակվեցին ելնել քաղաքից և փորձ կատարել բռնել Շարաֆ ալ-Մուլքի կողորդը: Ահա այսպիսին է լինում շարժված գործարարը, որը զրկվում էր խելքից և կորցնում է մտքի հստակությունը: Նման մարդը, եթե հանդիպի նույնիսկ անգնե մարդու էլ, չի համարձակվի հարձակվել նրա վրա, իսկ եթե հանդիպի հեղուսի՝ փորձ չի կատարի պաշտպանվել: Այս ամենից հետո հաջիբը գրեց էմիր-սահուր Օղեկին և խնդրեց նրան հաշտեցնել կողմերին ու վերացնել գոտության առիթները: Հաջիբ ամիր-սահուր Օղեկը մոտեցավ քաղաքի պարսպին, բանակեց նրա հետ և ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ հաջիբ Ալին նրան տվեց վերջինիս տիրոջն ուղղված այդ նամակ: Օղեկն այն բերեց Շարաֆ ալ-Մուլքին, որը այդ առթիվ գայրացավ, Օղեկի հետ կոպիտ վարված և գոռուցրեց վերջինիս կրկին անգամ չմոտենալ պարսպին: Նա ասաց. «Իմ վրեժխնդրության մեջ ևս բավարարված կլինեմ միայն հաջիբի ոչնչացմամբ: Ես չուտով վկերդառնում այնպիսի ուժերով, որոնք կամայաջանե նրա երկիրը և կկորցնեն նրա հետքն իսկ»: Երբ նրա զորքը վերադարձավ Աղբրազանի տարբեր մասերի վրա իրականացրած հարձակումներից, Շարաֆ ալ-Մուլքը գնաց հաջիբի հետքերով: Այն քանից հետո, երբ նա մոտեցավ հույին, հաջիբի նայիր թողեց այս քաղաքը և հեռացավ Կոտոր, որտեղից նա ելել էր, երբ սուլթանը վերադարձել էր: Աղբրազանում չմնացին հաջիբի զորքեր, նրա կողմնակիցներ և նրանք, որոնք կարող էին կանգնել նրա դրոշի տակ» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 73):

Ал-хамавимухаммад, ибнтагриберди, ибнхалдун

⁴³³⁷ «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) Աղբրազանը լքելուց առաջ դեռ գտնվում էր Մուղանում, Բոչ-Աբա զեկ խանը ոտքի հանեց իր զորքերը, ինչպես նաև որոշ ցրված ջոկատներ, և, առանց ղեկավարության թույլտվության ու չխորհրդակցելով վերջինիս հետ, արշավի ելավ: Նա ուղղվեց դեպի Լոռի, հարձակվեց վերջինիս վրա ու թալանեց այն՝ վերցնելով գերիներ և ավար» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 80):

⁴³³⁸ «Իմացավ այս սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) և կռահեց, որ իր արքայազնական բանակները անկարող են դիմարդել թաթարներին: Դրա համար էլ նա փախստական դարձած կրկին վերադարձավ Տիդիս: Այս ամենին տեղեկացած թագուհի Ռուսուդանը (Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը - Մ.Ֆ.) կանչեց իր բոլոր զորքերին, խեղդիներին և խեղդիներին, Զանչե մահաթաթարություններին, Ավագին, Կաիրամ մահաթաթարություններին, Էնդ-Կախեցիներին, հայաստանցիներին ու ջավախցիներին, մեմիսներին, տայեցիներին, ավագանի և արժանավոր Ցոսնե Դադիանին, աբխազներին, ջիբերին ու խեղդիների ողջ թագավորությունը, որոնց մեկ առ մեկ թվարկելու ժամանակ չկա: Նա բացեց Դարիսի դռները և Կրաստան տեղաշարժեց օմսերին, դուրծուկներին, նրանց հետ նաև՝ բոլոր լեռնականներին: Անթրի բազմությանը հավաքվեցին Նաճարմազանում և թագուհին նրանց խորեզմցիների դեմ կռվի ուղարկեց: Արթունական դրոշը, սակայն, այս անգամ չուղարկեց՝ Իվանե աբաթեկի կատարածի պատճառով: Ուղևորվեցին և անգան Տիդիսը, իսկ սուլթանը բանակել էր Հայքում՝ Բոլնիսի ձորում: Երբ սուլթանական պահակները նկատեցին վրաց զորքի մոտեցումը, հաղորդեցին սուլթանին, իսկ նա զինվեց, քանզի անվախ էր կռիվներում, առաջ շարժվեց և սաստիկ ծակատամարտ կայացավ: Հենց առաջին ծակատամարտում հաղթանակ տարան վրացիները» («Զարթոյի-Ցիսլոյերա», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Երբ իրը Բոչ-Աբա զեկ անելով հասավ Բաստապի լճին, նրա զորքի մի մասը կանգ առավ գիշերելու այդ լճի արևելյան, իսկ մյուս մասը՝ արևմտյան ափին: Գիշերը վրացիները հարձակվեցին արևմտյան ափին գտնվողների վրա, կոտորեցին նրանց, իսկ մի մասին էլ գերեվարեցին: Մրանց մեջ էր գտնվում նաև Օզ-Աբա Տային, որը անհետ կորավ և այդպես էլ չգտնվեց սպանվածների մեջ: Նրանք, որոնք գտնվում էին արևելյան ափին, փրկվեցին և թալանվածով հետ դարձան» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 80):

⁴³³⁹ «Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) Կասաղության մեջ էր այն քանի համար, ինչ արեցին վրացիներ իր զորքի հետ, քանզի սրանք իրականում պետք է նստեին իրենց տներում ու իրենցին սեփական փրկության և կյանքները խնայելու մասին, ոչ թե այդպես վարվեին: Կատարվածից անմիջապես հետո լուր եկավ, որ Ռուսուդան թագուհին (Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը - Մ.Ֆ.) և Իվանեն զորք են հավաքել և նրանց օգնության են եկել լեզգիները, ալանները, սվանները ու նրանց թիվը հասել է 40.000 հոգու կամ նույնիսկ ավելի: Վրացիներն ուրախությամբ էին լցվել այն բանի համար, թե իրենց հետ ինչքան «այրվելու համար նախատեսված փայտանյութ» և տարաբնույթ ամբոխ կար, «ինչն իրոք գայթակղում էր»» (խոսքերը Դուրանից են - Մ.Ֆ.): Ինչ վերաբերվում է սուլթանին, ապա նա անմիջապես հավաքվեց և ելավ այնտեղից, որտեղ գտնվում էր առանց գումակի ու գույքի և նրա մոտ խմբերով կամ միայնակ սկսեցին հեծյալներ գալ: Դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա կողմնակիցների և օգնականների հորդան չշատացավ: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ նա շարժվեց վրացիների ընդառաջ: Երբ նրանք մոտեցան հիշատակված լճին, երկու առաջապահներն իրար եկան: Արդյունքում վրացիների առաջապահը դիմեց փախուստի և Ալլաիի աջակցությունը հատարեցին բերեց: Սուլթանին ներկայացրին նրանցից ոմանց և նա իրավաբան գիտատեղ այդ գերիներին: Դրանից հետո սուլթանն ուղղվեց նրանց զորքի դեմ, իսկ նրանք, իմանալով այդ, փախուստի թևերով թռան, ինչպես ճնճուղկներ, որոնք տեսնում են ճախրող բազմեղանի կամ էլ տեղից վեր խոյացող արծիվների: Նրանք ցրվեցին և խմբերով տարածվեցին ճանապարհների վրա: Թերթը սկսեցին նրանց ուսերը փնտրել և հետապնդեցին նրանց այնքան ժամանակ, մինչև ոչ դրանք չհարթեցրին: Սուլթանի զորքի թվից ոմանք հասան ու որպես ավար ձեռք գցեցին Իվանի գումակը» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 80):

«Հիջրի 625 թվականին սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Կրաստան...: Սուլթանը ժամանեց Մինդոր, որից ոչ հեռու տեղակայվեց և ճամբար գարկեց: Նա տիրել էր գեղքի պակասից ու սրակիրների և նիզակավորների բռնությունից, ընդ որում նրա վրա ազդել էր նաև թշնամիների մեծաքանակությունն ու իր ճակատագրի փոփոխականությունը: Այս պայմաններում սուլթանը սկսեց խորհրդակցել վեզիր Ցուլդուզիի և իր այլ նախարարների հետ: Ցուլդուզիին հարկար էր գտնում, որ, քանի որ իրենց բանակությունը թշնամական զորքի նույնիսկ հարյուրերորդ մասն էլ չէր կազմում, անցնել Մինդորի միջով, կորել հակառակորդին անտառից ու ջրից և այնպես անել, որ թշնամու ձիերը շոգից թուլանան ու թշնամին հետ քաշվի, իսկ այդ ընթացքում բոլոր կողմերից կհավաքվեն սուլթանի զորքերը, իրենց վիճակը կլավանա, իրենք կուժեղանան և միայն այդ պարագայում, ավելի նպաստավոր պայմաններում, մարտի մեջ կմտնեն: Սուլթան, սակայն կատաղեց,

ինչպես միայն մարդը կարող է կատարել, որից հետո, վերցնելով թանաքամանը սեղանից, նետեց այն վեզիրի երեսին: «Դրանք ընդամենը ոգխարների մի հոտ են», - ասաց նա, - «ինչ որ մեկին երբևէ անհանգստացրել է ոգխարների հոտը»: Յուլիուզգին զղջաց իր սխալի համար և, որպես պատիժ, վճարեց հիսուն հազար դինար: «Սա մի դժվար ու ծանր գործ է», - ասաց սուլթանը, - «սակայն միակ բանը, որ մեզ մնում է, դա հավատի ու նստած համար պայքարն է, երբ չես էլ իմանա, թե ով առավելության կհասնի»: Բացվեցին զանազանների դռները և բշտվելով բերվեցին ձիերի երամակները, որից հետո էմիրներն ու իշխաններ, ինչպես նաև ոչ բարձր աստիճանի մարդիկ վերցրին այնքան, ինչքան կարող էին տանել՝ ավարտելով իրենց պատրաստությունները: Երբ տեղ հասան թշնամական հորդաններն իրենց թափուկների ու շեփորների, իրենց ուղտերի և ուղտապանների հետ, նրանք շարք առ շարք շարվեցին՝ պատրաստվելով ճակատամարտի: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք տեսան, որ իրենց գործերի համեմատ սուլթանի զորքերը կարծես մի փոքրիկ վտակ լինեն՝ համեմատած մեծ ծովի հետ...: Երբ վրացական զորքը մոտեցավ և սուլթանի ռազմիկները հանեցին իրենց գեները, սուլթանն ինքը բարձրացավ մի բարձր լեռան վրա, որպեսզի ավելի լավ դիտի թշնամուն: Այդ ժամանակ աջից նա տեսավ 20.000 ընտիր ռազմիկների՝ դիֆախական դրոշներով ու տարբերանշաններով: Եվ ահա, կանչելով Կոչկարին, նա նրան աղ ու հաց տվեց և ուղարկեց դիֆախների մոտ, որպեսզի հիշեցնի սրանց իր նկատմամբ ունեցած վերջիններիս պարտավորությունների մասին: Բանն այն է, որ դեռ իր հոր (խորեզմի սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի - Մ.Ֆ.) օրոք սրանց շղթայել էին և ամեն տեսակի ստորագումների ենթարկել, իսկ ինքն իր միջնորդությամբ փրկել էր նրանց՝ միջնորդելով հոր առաջ: «Այդ ճիշտ է այնպես», - հրամայեց հայտնել սուլթանը, - «որ նրանք խախտել են իրենց պարտավորությունները և սրբեր են մերկացրել իրենց բարեբարի դեմ»: Այս պատճառով, ահա, դիֆախական զորքը գերծ մնաց ճակատամարտից և, անմիջապես լքելով մարտի դաշտը, տեղակայվեց մնացածներից առանձին: Երբ վրացական զորքը շարվեց մարտական կարգով, սուլթանը հետևյալ խոսքերով մարդ ուղարկեց նրանց զորավար Իվանեի մոտ. «Այսօր դուք երկար ծանապարհ եք անցել, ձեր նժույզները և ձեր մարդիկ հոգնած են, եկեք այժմ մնացեք այնտեղ, որտեղ որ գտնվում եք, ու թող ամեն կողմից առաջ գան բազարի երիտասարդներ՝ հարձակվելով միմյանց վրա, հարվածելով ու պաշտպանվելով»: Իվանեին շատ դուր եկան այս խոսքերը և, ահա, ընտրված բազարի ու խիզախ երիտասարդներից, մարտի դաշտ դուրս եկավ սրանց առաջնորդը, որի իր քոյով չէր զիջում սարին, իսկ այս կողմից էլ առաջացավ սուլթանը, որը նման էր մի իսկական Մուսկարի...: Նրանց հայացքներն իրար եկան, որից հետո սուլթանը իր նժույզի վրա սլացավ և, ասելով թաքսիի խոսքերը, նիզակն այնպես խրեց այդ անհավատի փորը, որը սրա նույնիսկ խալաթը թռավ վրայից: Այսպիսով՝ այդ անիծյալը տապալկվեց նժույզից և հոգին փչեց: Սակավորդ երեք որդի ուներ ու սրանք ևս իրար հետևից դուրս եկան սուլթանի դեմ, բայց ամեն անգամ էլ սուլթանն իր, ինչպես նաև Բարձրյալի ուժով ու հզորությամբ, հասցնելով մեկ միակ մի հարված, դրանց իրենց հոր հետևից դժոխք ուղարկեց: Այդ ժամանակ ևս մի ազնուար, որի մարմինը նման էր Բիստուն սարին, իսկ նիզակն էլ չէր զիջում մի իսկական սյան, փղի մեծությամբ իր նժույզով սլացավ սուլթանի վրա: Սուլթանը, որն այդ ժամանակ արդեն չէր կարողանում առաջ շարժվել իր մարմնին պատած մեծ հոգնածության պատճառով, պատրաստվեց դիմել փախուստի: Տեսնելով այդ՝ այն ազնուարը սկսեց իրար հետևից հարվածներ հասցնել, սակայն սուլթանն ինքն էլ արագորեն հետ էր մղում այդ հարվածները: Ազնուարը շարունակում էր հարձակումներ գործել և հարվածներ հասցնել, որոնք, սակայն, ոչ մի արդյունքի չէին հանում: Այնուհանդերձ վիճակն արդեն սպառնալից տեսք էր ընդունում, այդ շեյթանն արդեն սկսում էր հաղթանակ տանել ողորմած սուլթանի նկատմամբ: Այսպիսով՝ այն ազնուարը սրընթաց մոտենում էր, իսկ սուլթանն էլ թռչում էր իր նժույզի վրա, երբ ի վերջո սուլթանը նետեց իր նիզակը և, հարվածելով այդ անիծյալի գլխին, երկինքը փչեց սրա վրա: Այդ ժամանակ հրեշտակների գովական ձայները բարձրացան դեպի երկինք և բոլորը գոչեցին. «Փառք Բարձրյալին, որը հաղթանակ տվեց իր ծառային»: Այս կերպը հասան մարդկանց ու ջինների ականջներին, որից հետո երկու կողմերն էլ այնպիսի սխրագործությունների նետվեցին, որոնք նույնիսկ Ռուստամի և Չալի ուժի բանը չէին...: Եվ ահա այս մարդիկ, որոնցից յուրաքանչյուրը մի հզոր ռազմիկ էր և հանդիսանում էր զորքի հայրաժողովուրդ, մի ակնթարթում դարձան մեկ միակ հեծյալի զոհն ու շների և շնագայլերի ավարը, իսկ վախն ու հուսահատությունն էլ պատեց այդ անօրենների բանակը, այն դեպքում, երբ իսլամի բանակին լեռեցին վախն ու տատանումները: Սուլթանը իր կանգնած տեղից մտրակի ծայրով նշան տվեց և նրա ռազմիկները անցան հարձակման, իսկ վրացական զորքերն էլ դիմեցին փախուստի: Դրանից հետո ակնհայտ դարձան հաղթանակի առաջին նշանակներ և ուրախության հրանայի նշանակները պատեց նրանց դեմքերը: Արդյունքում ողջ այդ հարթավայրը լցվեց սպանվածների դիակներով, իսկ երկրի երեսն էլ կարմրեց վառ կարմիր նրանց արյունից: Այդ դժբախտների դրությունը հնարավոր չէր որևէ կերպ փրկել ու այդ ստախոսների արդեն և ոչ մի ծրագիր հնարավոր չէր կանքի կոչել նույնիսկ իրենց ստերի միջոցով: Արդյունքում նրանք այլևս և ոչ մի ելք չուսես, բան փախուստն էր, բանի դեռ ժամանակ կար և նրանք կարող էին թաքնվել գիշերվա մութային փնջերի տակ: Բարձրյալն արդարադատ է, արդ լեռների ու դաշտերի ամեն մի անկյուն դրողում էր նրանց աղաղակներից ու գոչյուններից, իսկ գետինն էլ ցնցվում էր խելագարված կենդանիների խրխռոցից և աղմուկից: Այդ ժամանակ այնքան ավար եղավ, որ ոչ-ոք ուշադրություն չէր դարձնում ոգխարների օթարների վրա, իսկ բոլոր կողմերից էլ այնքան հարստություն հավաքվեց, որ անասունների նույնիսկ հոտերն էլ չէին հաշվում: Եվ ահա մարգարեի նկատմամբ հավատը նորից արագավ իսկ սուլթանի անունից բխող փառքն ու անն էլ հասավ երկնքի կատարներին: Այս բարի լուրերը հայտնվեցին բոլոր երկրներ, որից հետո արքաներն ու իշխանները կրկին սկսեցին հաշվի նստել սուլթանի հետ, որն այդ ընթացքում պատրաստվեց մեկնել դեպի խալաթ» (Ալա-էդ-Դին Տուվելիի «Ալֆարհանկալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 18):

⁴³⁴⁰ «Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) մոտեցավ Լոռիին և կանգ առավ բաղաբի դիմաց: Նա բաղաբում գտնվող վրացիների մոտ դեսպան ուղարկեց՝ սպառնալով, որ կկսի թաղաբի պաշարումը, եթե նրանք ազատություն չընդհան այն թուրքերին, որոնց գերել էին այն լճի մոտ գիշերային հարձակման ժամանակ: Եվ ահա նրանք ազատեցին բոլորին, բացի Օգ-Աբա Տալիից: Սուլթանը ենթադրում էր, որ նա գերի ընկածների թվում էր, բանի որ նրան հայտնել էին, որ վրացիները շրջապատել են սրան և հնարավորություն չեն տվել դիմել փախուստի: Դրա համար էլ սուլթանը նրա կապակցությամբ կրկնեց իր պահանջը, բանգի այդ մարդուն չէին գտել սպանվածների մեջ: Նրան հանձնելու մասին պահանջները կրկնվեցին մի բանի անգամ, մինչև որ վրացիները իրենց այն երդումով, որը նրանց մոտ անբախտելի է համարվում, չերդվեցին, որ իրենց մոտ գերության մեջ ոչ մի խորեզմի չկա: Նրանք պատմեցին, որ, երբ թուրքները շրջապատվեցին, մի մարդ գոհվեց, իսկ մի մասն էլ գերվեց, սակայն մնաց մի մարդ, որը կապարճից անընդհատ նետեր էր արձակում և, մեջքը դեմ տված բարին, նետահարում եմ իր կողմն ուղղվող ամեն մի վրացու: Այս կերպ նա սպանեց երեք հոգու և այդ ժամանակ նրանք, թողնելով նրան, հեռացան: Եվ իրոք ամեն ինչ այնպես էր եղել, ինչպես նրանք պատմել էին: Այդ պատմվածքում հիշատակված Օգ-Աբա Տալին, երբ նրան շրջապատել էին և չէին կարողացել գերել, ոտքով գնացել էր Աղլորազանի ուղղությամբ, սակայն ոչ գլխավոր ճանապարհով, և, երբ հասել էր Բջինի, որը Իվանե Կարցու որդի Ավագի ամրոցներից մեկն էր, այնտեղ արածող ոգխարների իր գտել, սպանել էր հոգի և ոգխարները բշտ հարթավայր: Այստեղ նա մորթել էր մի ոգխար, այն խորոված էր արել և ճանապարհի համար ուտելիք էր պաշարել: Այս կերպ նա անվնաս հասել էր մինչև Նախիջևան և մնացել էր այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ խալաթ արշավելու համար սուլթանը չեղավ այս բաղաբում: Այդ ժամանակ էլ հենց, ահա, նա դիմավորեց նրա զորքին և պատմեց այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունեցել իր հետ՝ իր փրկության մասին, լրիվ այն կերպ, ինչ կերպ պատմել էին վրացիները, առանց որևէ տարբերության» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 80):

«Երբ բոլորեցվեց կռիվը ու երկուստեք անթիվ մարդիկ կոտորվեցին, սակայն, աստված բարկությամբ նայեց վրաց ազգին, որովհետև չէր հանդարտվել տիրող զայրույթը, այլ, վերին է նրա գործությունը, հիշում էր մեր անհավատությունները: Հաղթվեցին թագավորական զորքերը և խորեզմիների կողմից փախուստի մատնվեցին» («Զարթիս-Ցիվիլիթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³⁴¹ «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) վերադարձավ Գանձակ, Վահրամի վրա բողոքներ թափվեցին: Սուլթանը մեծ զորքով և ռազմիկների անթիվ բանակությամբ շարժվեց նրա վրա: Չորքը վրաններ խիճեց և գումարը ցրեց Վահրամի երկրի տարբեր մասերում՝ թալանելով ու այրելով այն, սպանելով ու ցրելով բնակչությանը: Չորքը նրանցից ազդարկեց այն ամենը, ինչ թաքցրած էր և պահված՝ բարձունքներից, սարերից ու լեռներից նրանց ներքև տապալելով: Սուլթանը գնաց Ըաբան ամրոցի վրա, խելքի և ուժի շնորհիվ գրավեց այն և այրեց այնտեղ գտնվող անհավատներին: Դրանից հետո նա շարժվեց այնտեղից և գնաց Ալիաբադ ամրոցի վրա, որը գտնվում էր Լամիթուրում և պատկանում էր Թամթա իշխանուհուն: Նա արագորեն գրավեց այդ ամրոցը, ծնեց այնտեղի դիմադրությունը, կոտորեց բնակչությանը և նրա հետ վարվեց ինչպես ցանկացավ: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Գագ ու Գավազնի ամրոցները և երեք ամիս պաշարեց դրանք: Վրացիները փնտրեց բարդ դարձավ և նրանք որոշանի գումար փոխադնի դիմաց խաղաղություն խնդրեցին՝ խոստանալով այն վճարել անմիջապես իսկ: Այս առթիվ միջնորդները բանակցություններ վարեցին, այնուհետև գումարը փոխանցվեց և սուլթանը մեկնեց, որպեսզի սկսի խալաթի պաշարումը» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 81):

«Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) նորից Տիգրիս գնաց և, եթե գտներ որևէ տեղ մեկին, ոչնչացնելով ավերում էր վերոհիշյալների երկրները» («Զարթիս-Ցիվիլիթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³⁴² «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) հասավ իր ուզածին վրացիներին ջարդելու ու նրանց հորդաները երկրի ամենահեռավոր անկյունները ցրելու հարցով, ինչպես նաև ազատեց Լոռիում պահվող գերիներին, նա իր զորքի գումարը սկսեց Կարգվանի ճանապարհով աստիճանաբար խալաթ ուղարկել: Խաներին և Էմիրներին նա հրամայեց անշտապ հետևել գումակին և գուլթին խալաթի ուղղությամբ, այնպես, որ դա այնտեղ հայտնի դառնա, իսկ ինքը հապշտապ շարժվեց դեպի Նախիջևան: Նա այնքան արագ էր շարժվում, որ Բջինի շրջան ժամանեց ավելի շուտ, քան եկավ լուրը նրա մասին: Այստեղ նա մոտ 1.000 հեծյալի ուժով, որոնք կազմված էին նրա անձնական մամուլներից ու

հաջիբներից, թաքնվեց քարանձավներում: Նրա հետ էր գտնվում նաև Շարաֆ ալ-Մուլլա: Երբ առավոտյան հասարակը դուրս բերեց անասունները, նրանք հարձակվեցին նրանց վրա և, թալանելով նրանց, շարժվեցին դեպի Նախիջևան, այնպես որ այստեղ բռնած ցուլը սկսեց մեկ դինար արժենալ» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 83):

⁴³⁴³ «Դրանից հետո սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) գանձարանը, հարեմը և գույքը թողնելով Մուղանում, իր թեթևացած զորքով բռնեց խաթի ուղղությունը այն զայրոյթով, որը նրա սրտում կուտակվել էր հաջիբ Ալիի դեմ: Երբ նա հասավ Արճեշին, ծխուն եկավ և ցուրտն ուժեղացավ» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 74):

⁴³⁴⁴ «Երբ պարսից թագավորը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) լուր ստացավ, որ իր կինն ու գանձերը ավարի են մատնվել, անհամար զորք հավաքեց՝ Դաջիբ Ալիից վրեժ լուծելու նպատակով: Նա եկավ, պաշարեց խաթը և ողջ ամառ կատաղի հարձակումներ գործեց նրա վրա, բայց չկարողացավ գրավել խաթը: Եվ ահա նա, ողջ շրջակայքն ավերելուց ու բնակիչներին կոտորելուց հետո, թողեց, գնաց իր երկիրը...: Դաջորդ տարի նա նորից հավաքեց իր զորքերը և եկավ ու պաշարեց խաթը: Խիզախաբար մարտնչելով՝ պարսից զինվորները գրավեցին թաղաքը և թալանեցին միջև նրա կեսը: Պարսիկներն ու խաթեցիները սկսեցին կոտորել իրար: Այդ տեսնելով՝ թագավորի սիրելի զորավարներից մեկը խորհուրդ տվեց պարսից թագավորին և ասաց. «Դեռ չհասած թաղաքի կենտրոնին՝ մեր զինվորներն արդեն սկսել են կոտորվել խաթեցիների սրից: Ավելի լավ է վերադառնալ մեր դոսի ճամբարը և սովով նեղելով խաթեցիներին, որ ընկճենք նրանց»: Նրանք շրջվեցին, դուրս եկան և շարունակեցին կռիվը: Երբ վրա հասավ խստաշունչ ծնեռը, կռիվը չդադարեց: Դաջիբ Ալին հերոսաբար դիմադրում էր և խելացիորեն կազմակերպում ու ղեկավարում զորքերը: Ամեն օր նա սուրիանդակներ էր ուղարկում իր տեղի Մեյիբե ալ-Աշրաֆի մոտ, խնդրելով, որ օգնության հասնի, բանի որ իր զորքերն ի վիճակի չէին վանելու պարսիկներին, իսկ Մեյիբե ալ-Աշրաֆն էլ իր հերթին ուժեր էր խնդրում իր եղբայր Մեյիբե ալ-Բաադիից, սակայն Մեյիբե ալ-Բաադիը սուտ պատճառաբանություններ ներկայացրեց իր եղբայր Մեյիբե ալ-Աշրաֆին, թե իբր ծնեռ է և եգիպտական զորքերը չեն կարող հաղթահարել խաթի ծխունները: Այսպես երկու տարի անցավ, բայց Մեյիբե ալ-Աշրաֆը խաթ չգնաց» (Ամանուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 519):

«Նույն տարվա Չուլիիջա ամսի 15-ին Ջալալադինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց խաթ թաղաքը, որը պատկանում էր ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆին և որտեղ փոխանորդ էր կարգված Դուսամադին Ալի ալ-Դաջիբը: Այս եղավ երկրորդ պաշարումը և նրանց միջև մեծ նախնոր գործվեց, և, ցուրտը վրա հասնելով, այնտեղից մեկնեց հիշյալ տարին...: Դիջի 625 թվականին Ջալալադինը, թաթարների հետապնդումից փախչելով, գնաց խաթի կողմերը» (Աբուլ-Ֆիդա «Դամառոս պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Քրիստոսի 1228 և Դայոց 675 թվականին թուրքմենները եկան խաթ, սակայն 40 օր պաշարելուց հետո չկարողացան գրավել այն» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁴⁵ «Չորախումբը հասավ Արզան առ-Ռումին և այնտեղից ավար ձեռք գցեց» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 74):

⁴³⁴⁶ «Ձյան գալու և ցրտերի ուժեղանալու պատճառով նա (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց Տողատափ, որը վաղուց ի վեր լքված էր բնակչության կողմից և վաղուց ի վեր ծխատվել էր կողոպուտից: Այստեղ նա մնաց 10 օր, իսկ նրա զորքը աչ ու ծախս հարձակումներ գործեց՝ ոտնակոխ անելով լեռներն ու հովիտները» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 74):

«Եվ այսպես, բանի որ սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) շարդեց վրացիներին և գրավեց Ախալաթ, այդ պատճառով էլ լուր տարածվեց նրա մեծության և հզորության մասին: Եվ ահա Մարի և Ատրիքի մեյիբեները, հետևելով աշխարհի գագաթ խալիֆների օրինակին, նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեցին՝ նվերներով ու սիրալիրություններով: Սուլթանի գործերը ևս մեկ անգամ սարն ի վեր գնացին: Այնտեղից նրանք մեկնեցին խաթերդի ուղղությամբ և հենց այստեղ նրա առողջությունում ինչ-որ մի թուլություն ներթափանցեց» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Տիգրիսի վրա արշավելուց հետո նա (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) գնաց Ռումի սուլթան Ալադինի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) վրա և այնտեղ շատ շրջաններ ասպատակեց» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1230 և Դայոց 677 թվականին թուրքմենները ավերեցին Տողատափն ու Դամբապետը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 676 թվականին թուրքմենները գրավեցին Տողատափը: Այսպիսով խորեզմիները ավերեցին Մուշը, Տողատափն ու Դամբապետը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Ջալալադինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) ... կողոպուտի մատնեց երկիրը և զազոնելի արարքներ գործեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Դամառոս պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴³⁴⁷ «Երզնջան թաղաքն ու նրա մարզերը ամենագեղեցիկն ու անվտանգն էին: Եփրատ գետը հոսում է այնտեղով, իսկ հով լեռներն էլ միշտ լցված են ծառերով ու ծաղիկներով: Մեյիբե Ալադինը (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Դաուդ-Շահը (մոտ 1218 - ուղ. 1228) – Մ.Ֆ.**), որը ամեն մի գիտության մասին հասկացություն ուներ, միաժամանակ նաև ինքնասեր, հաճույքների և մեծաթիվ մոլորությունների սոված մի մարդ էր: Նա չէր լսում ծերերի խորհուրդները և ականջալուր չէր լինում խելացի մարդկանց խորհուրդներին: Ավելին, նա նեղում էր իր հավատարիմ թաղաքին և բանտարկում էր շատերին: Եվ ահա այդ թաղաքից ոմանք լքեցին այն և մեկնեցին սուլթանների սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ հայտնելով այն վատ վիճակի մասին, որ տիրում է թաղաքում: Սուլթանը հետաքրքրվեց այս ամենով և անմիջապես էլ հրամայեց Մեյիբե Ալադինին ազատ արձակել բռնվածներին, ինչպես նաև վերադարձնել այն ամենը, ինչ խլել է նրանցից: Նա ասում էր, որ նրանք անհնազանդության ուղին են բռնել հենց Մեյիբեի մեղքով, վատ մտքեր չունեն և պետք է այդ ամենին վերջ տալ: Արդյունքում Արզինջանի ավազանին ալեդին ուժեղացավ և պատրաստվեց ոտքի կանգնել: Ի վերջո, արքան ոտքի ելավ և սկսեց առաջանալ դեպի այդ թաղաքը: Երբ նա մոտեցավ թաղաքին, Դավուդ-Շահն առաջ եկավ և պատիվ ստացավ համբուրել արքայի ձեռքը հենց նույնիսկ իսկ վրա: Արքան ընդունեց այդ թագավորությունը: Երբ նրանք մոտեցան թաղաքին, սուլթանը հաստատվեց իրեն պատկանող պալատում: Դրանից հետո երեքօրյա խնջույք կազմակերպվեց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այդ տարի Իկոնիայի, Ակաթայի, Մալաթիայի և Ռումի այլ կողմերի տեր Ալա-էդ-Դին Զայ Կաթաղ իբն Զայ Խուսրավ իբն խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Երզնկան: Գրավելու պատճառն այն էր, որ Երզնկայի տեր Բահրամ-շահը (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Կահրամ-Շահը – Մ.Ֆ.**), որի իշխանությունը երկարել էր և անցել էր վաթսուև տարին, մեռավ: Նա գտնվում էր խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) ու նրանից հետո իշխած որդիների իշխանության տակ և, երբ մեռավ, իրենից հետո իշխեց որդին՝ Ալա-էդ-Դին Դաուդ-շահը (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Դաուդ-Շահը – Մ.Ֆ.**): Եթեկուվատը լուր ուղարկեց նրան, զորք պահանջելով, որպեսզի միասին գնան Կարինի դեմ այն պաշարելու համար, և նա պետք էր զորքի հետ միասին ներկա լիներ: Այդպես արեց ու իր զորքով գնաց, սակայն, երբ հասավ, Ալա-էդ-Դինը ձեռքակալեց նրան ու գրավեց Երզնկա թաղաքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Եվ ահա սուլթան Ալադինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**), մտածելով, որ Կիլիկիան ամեն դեպքում իր կողքին է գտնվում և նա ի վիճակի է նվաճել այն երբ ուզենա, լքեց այդ երկիրն ու, մեծաթանկ բանակի գլուխն անցած, մեկնեց Երզնկա՝ գրավելով այն ու սպանելով սուլթանին (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Դաուդ-Շահին – Մ.Ֆ.**)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 675 թվականին սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Երզնկան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 626 թվականին սուլթան Ալադինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Երզնջան թաղաքին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁴⁸ «Երբ Ալադին Զեյկուվատը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) մի բանի օր մնաց այդ գեղեցիկ պալատում, ուզեց վերադառնալ իր սիրելի Ալաթա ու Անթալիա, սակայն այդ ժամանակ Ալադին Դավուդշահը (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Դաուդ-Շահը – Մ.Ֆ.**) փորձ կատարեց հետ վերցնել Արզինջանը: Այդ ժամանակ նամակագրություն էր ընթանում սուլթանի հորեղբայր Տուղրիլ-Շահի հետ, որը սիրում էր Արզինջանում...: Նա ինքն էլ կապել հաստատեց Մեյիբե-Աշրաֆի հետ...: Մինչ այս, մինչ այն, Ալադին Դավուդշահը հայտարարեց, որ ինքը պատրաստ է հանձնել Կամախ ամրոցը, եթե իրեն, մինչև իր կյանքի վերջ, ապրելու համար սուլթանի տիրույթներում մի հարմար տուն տան: Այդպես էլ արեցին» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Սա (**Մանկուգալյանների էմիրության էմիր Դաուդ-Շահը – Մ.Ֆ.**) ունի մի բերդ, որն ամենամահիկ բերդերից է և կոչվում է Կամախ, ուր Դաուդ-շահի թաքստոցն էր: Ռումի թագավորը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց այն պաշարելու, սակայն զորքը չկարողացավ մերձենալ՝ քրա բարձրության և անառիկ լինելու պատճառով: Այդ ժամանակ նա սպառնաց Դաուդ-շահին նեղել, եթե չհանձնի Կամախը: Սա իր տեղակալին լուր ուղարկեց, որ հանձնի, և նա հանձնեց բերդը Զեյկուվատին: Զեյկուվատը ուզեց գնալ Կարին, որպեսզի գրավի այն, իսկ այնտեղ իշխում էր իր հորեղբորորդի Տուղրիլ-շահ իբն խլիճ-Արսլանը: Երբ սա լսեց այդ մասին, լուր ուղարկեց խաթան Աշրաֆի նախի

Հոսսամ-էդ-Դին Ալիին՝ օգնության կանչելով և հպատակություն հայտնելով Աշրաֆին: Հոսսամ-էդ-Դինը իր մոտ եղած զորքով, որը նա հավաքել էր Անդրիֆից ու Ջազիրայից, եկավ: Նա վախենում էր, որ եթե Ռուսի թագավորը տիրի Կարինին, առաջ կգա ու կհարձակվի խլաթի վրա: Հոսսամ-էդ-Դին Ֆաջիթ եկավ Կարին ու պատրաստվեց պաշտպանել այն: Երբ Բելկուվատը լսեց զորքերի գալուստը, այլևս առաջ չգնաց, այլ Երզնկայից վերադարձավ իր երկիրը» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 626 թվականին սուլթան Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) տիրեց Կամախ քաղաքին» (Բար-Ֆերեոնս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 675 թվականին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կամախը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁴⁹ «Նրան (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատին – Մ.Ֆ.) լուր էր եկել, թե իր երկրի հարևան անհավատ ռումները գրավել են մի բերդ, որի անունն էր Սինոպ: Սա ամենամահալի ամրոցներից էր և Նայում էր խազարաց ծովին» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁵⁰ «Երբ (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) իր երկիրը հասավ, այնտեղ զորք ուղարկեց, պաշարեր ցամաքից ու ծովից և վերագրավեց ռումների ձեռքից: Այս գնաց Անթաթիա՝ իր սովորության համաձայն ձմեռելու» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁵¹ «Ան-Ռուսի տիրակալը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) այդ տարի գալուստը հարուցեց Ամիդի տիրակալ ալ-Մալիք ալ-Մուսուրը (Հիսն-Էթի Արտուկյանների Եմիրության Եմիր ալ-Մասուդի (1230-1232) – Մ.Ֆ.) սրտում՝ գրավելով մի բանի ամրոցներ» (ան-Նասիրի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկուրի կենսագրությունը», գլուխ 106):

⁴³⁵² «Խորասանի սուլթան Ջալալադինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գնաց ու ավերեց ռումների Ալադին կոչված սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) իշխանությունից բազմաթիվ երկրներ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Հայոց 675 թվականին սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կարինը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁵³ «Թուրքմենները գրավեցին նաև Կարին քաղաքը» (Սամվել Անեցու Ծարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Չորքը, որը դեռ սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դին – Մ.Ֆ.) գալուց առաջ էր ժամանել խլաթի շրջակայք, կանգ առավ քաղաքից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա այնքան ժամանակ, մինչև որ սուլթանը չեկավ Նախիջևանից ու չմիացավ նրան: Դրանից հետո սուլթանի մոտ Իզ-էդ-Դին Այբեկից դեսպան եկավ: Վերջինս ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆ Մուսայի Նալիքն էր խլաթում և մինչ այդ ձերբակալել էր Ալիին: Դեսպանը մի իմաստուն ժողովի թուրք էր, սակայն նրա անունը թռել է իմ հիշողությունից: Նրա դեսպանության գլխավոր իմաստը հնազանդությունն և ենթակայությունը դրսևորելն էր: Նա ներ էր դնում բոլոր ջանքերը արդարացման համար՝ հայտարարելով, թե ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը իրավալի է ձերբակալել հաջիբին միայն այն բանի համար, որ սա անխղճալից է եղել սուլթանի նկատմամբ և ներխուժել է նրա երկրի առանց իր հրամանի: «Եվ ահա նա ինձ է նշանակել խլաթում՝ հրամայելով ենթարկվել սուլթանին ու հետևել նրա ցանկություններին: Նա իրեն համարում է սուլթանի օգնականների և ընկերների թվում, ինչպես սուլթանի մասցած զորքերն են այլ երկրներում», - ասում էր այդ դեսպանը իր տիրոջ փոխարեն: Իրականում, սակայն, նա չափից ավելին սիրալի էր և պղծ էր խաղացնում սուլթանի առաջ, որպեսզի շեղի նրան իր նպատակից: Նրա համար էլ սուլթանը խուսափողական պատասխան տվեց և հասկացրեց, որ չի պատրաստվում նահանջել իր նպատակից: Իմիջիայից էլ նա ասաց հետևյալը. «Եթե դու ուզում ես, որ ես բավարարված լինեմ, ինձ մոտ ուղարկիր հաջիբին», սակայն, երբ դեսպանը վերադարձավ խլաթ այդ պատասխանով, հաջիբ Ալին արդեն սպանված էր: Եվ ահա սուլթանն ուղղություն բռնեց դեպի խլաթ և պաշարեց այն...: Այդ պաշարման ընթացքում տեղի ունեցավ հետևյալը: Երբ խլաթի գլխին եկած փորձանքները հսկայական չափեր ընդունեցին և թանկությունը մեծացավ, իսկ փողոցն էլ արժեզրկվեցին, երբ բաղաթում կերվեցին բոլոր շներն ու կատուները, մի անգամ այնտեղից մոտ 20.000 հոգի մարդիկ ելան: Նրանց դեմքերը սուղից այնպես էր արդարող չէր ճանաչում եղբորը, իսկ հայրը՝ որդուն: Ծարաֆ ալ-Մուլք Կերաթից նրանց, ամեն օր նրանց համար մի բանի կովեր մորթելով, սակայն դա չօգնեց նրանց թուլացած հոգիներին ու անշունչ մարմիններին և նրանց մեծ մասը մահացավ, իսկ մյուսներին էլ ցրեց Սաբաիի ձեռքը...: Մի բան էլ եղավ: Մուցիդ-էդ-Դին Յադուբ իբև ալ-Մալիք ալ-Ադիլ Աբու-Բաթր իբև Ելուբը մի անգամ սկսեց թմբկահարել խլաթի պարիսպը՝ սուլթանին կանչելով բանակցությունների: Սուլթանը համաձայնեց, ենթադրելով, թե խոսքը կարող է վերաբերվել իր նպատակին, այսինքն՝ բաղաթը հանձնելուն, սակայն, երբ սուլթանը ժամանեց, նա ասաց. «Փորձանքը արդեն համբերակալու չափերի է հասել և չարիքն ակնհայտ է: Երկու կողմերն էլ արդեն կործանման եզրին են: Այդ, չէ՞ս ուզում արդյոք մրցել ինձ հետ մենամարտում, որպեսզի այս ամենի վերջը տանք»: Սուլթանը հարցրեց նրան. «Դա ե՞րբ կլինի»: Սա պատասխանեց. «Այդ մենամարտը նշանակել է վաղը առավոտվան»: Հաջորդ առավոտյան սուլթանը հագավ օղագրահը, սակայն Ծարաֆ ալ-Մուլքը, երբ լսեց այդ մասին, մոտեցավ սուլթանին և ասաց. «Մուլքիդ-էդ-Դինը սուլթանին հավասար չէ, նա արժանի չէ նրան և հարկի չէ սուլթանին նրա հետ միայնակ կռվել: Եթե ես իմանայի, որ սուլթանը, ոչնչացնելով նրան, կհասնի նպատակին, այսպես կհամաձայնեի դրա, սակայն ես վստահ եմ, որ նրա կործանմամբ մեր նպատակին չեմ հասնի: Բացի այդ պետք է նաև հաշվի առնել, որ, չնայած նա իշխող տնից է, սակայն ենթակա հպատակների թվում է»: Սուլթանն ասաց. «Նա իրոք այնպիսին է, ինչպես դու ասացին, սակայն ինչպե՞ս կարող է չմարտնչել նա, ով ուզում է մարտնչել: Ինչպե՞ս կարող եմ ես հրաժարվել, երբ ինձ մենամարտի են կանչում: Ու բացի այդ դաշվի առ, որ ես առաջինն եմ այդ քայլն արել»: Դրանից հետո նա միայնակ հեծնեց ձին և նշանակված ժամին ուղղվեց դեպի խլաթի Բիթլիյայի դարպասները, կանգ առավ դրանց մոտ և հայտնեց իր գալու մասին: Այդ ժամանակ խլաթից սկսեցին հայտնվել նրան և անձրևի նման նետեր թափել նրա վրա: Ինչ վերաբերվում է Մուլքիդ-էդ-Դինին, ապա նա այդպես էլ չերևաց ու սուլթանը վերադարձավ...: Մեկ այլ դեպք էլ եղավ: Մի անգամ գիշերը սուլթանն ինձ իր մոտ կանգնեց և ես տեսա մի խորամանկ պառավ խաբեբայի, որը ելել է խլաթից իբր ազ-Չաթի ալ-Աջամի նամակով, որը ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի մոտ որոշակի ազդեցություն ուներ: Նա նաև սուլթանին ուղղված նամակ էր բերում երեք լեզվով՝ թուրքերեն, պարսկերեն և հայերեն: Նամակը Չաթի-էդ-Դինի խնդրանքով եր պարունակում սուլթանին իրեն 5.000 դինար փողովանցելու մասին, որպեսզի նա բաժանի դրանք հինգուկայացի ռազմիկներին ու զորքին, այն նպատակով, որ նրանց իր կողմը բաշի և համաձայնություն կորզի հանձնել քաղաքը: Այդ դեպքում հենց հաջորդ իսկ առավոտյան կբացվեին Հայթափայրի դարպասները և սուլթանը քաղաք կմտներ: Երբ սուլթանը սկսեց խորհրդակցել ինձ հետ, զգաց, որ ես դժգոհ եմ: Նա զարմացավ և հարցրեց. «Ինչո՞ւ ես դու, ինչպես տեսում եմ, կասկածում այդ հարցում»: Սուլթանը կրթուր կերպով տեսնում էր գրավել խլաթը և դրա համար էլ հսկված էր պառավային տալ այդ գումարը: Ես պատասխանեցի. «Ես թո մամլուքն եմ, ես հանդիպում եմ ունեցել Չաթի-էդ-Դինի հետ, խոսել եմ նրա հետ երբ նա իր տիրոջից դեսպան էր ուղարկված սուլթանի մոտ և հիմա ես զարմացած եմ, որ նա, որը իր ժամանակի ամենախելացի մարդկանցից մեկն է, մարդ, որից հնարավոր չէ թաքցնել ոչ սխալ, ոչ էլ ճիշտը, մի խոսքով, ես զարմացած եմ, որ նրա նման մի մարդը նման կարածելի գործ կբռնե: Ինչպե՞ս նա կարող է իրեն վտանգի ենթարկել մի գործում, որպեսզի բավարարի ցանկություններով ու հակասական կարծիքներով մարդկանց մի խմբի, ընդ որում գործ ունենալով գումարների և խոստումների հետ: Որտե՞ղ է երաշխիքը, որ նրանցից որևէ մեկը չի հայտնի գաղտնիքը և ինքը չի կործանվի: Լավ, ամեն ինչ հասկանալի կլինեք, եթե նա այդ գումարը պահանջեր ուրիշների, այլ ոչ իր համար, չէ՞ որ պարզ է, որ, եթե նա առանց դրա էլ հանձնի քաղաքը սուլթանին, նրան այնպիսի պարգևներ ու հողատարածքներ կհասնեն որպես տիրույթներ, որոնց հետ համեմատած այս գումարը չնչին մի բան կերևա»: Երբ սուլթանը լսեց իմ կարծիքը, այդ գործում նրա վճռականությունը տատանվեց, սակայն խլաթը գրավելու նրա ցանկությունը այնուհանդերձ ստիպեց նրան 1.000 դինար տալ, թեև դա իզուր մի ծախս էր: Սուլթանն ասաց այդ պառավին. «Եթե թո պատմված ճշմարտացիությունը հաստատվի որևէ ապացույցով, մենք կտանք թեզ մնացած 4.000-ը»: Գիշերը այդ պառավը վերադարձավ խլաթ, սակայն նրա պատմածը այդպես էլ չհաստատվեց: Այդ ամենը տարածվեց զորքի մեջ և հասավ խլաթիցիների ականքին: Իզ-էդ-Դին Այբեկին հայտնեցին այն մասին, որ ազ-Չաթին իբր գրագրություն է ունեցել սուլթանի հետ և Այբեկը սպանեց նրան, մի ամբողջ, որը որևէ մեղք չուներ: Երբ սուլթանը տիրեց խլաթին, այդ պառավին բռնեց սարիակներից մեկը, դուրս բաշելով նրան կաշվի արիեստանցից, ու նրա հետ էր նաև նրա ամուսինը՝ մի թույլ ծերուկ: Նա բերեց ոսկին, սակայն արդեն ծախսել էր 300 դինար: Անում են, թե նրան խեղդեցին: Սրա միակ հետևանքը Չաթի-էդ-Դինի մահը և կործանումը եղավ: Այսպիսի մի դեպք էլ պատահեց: Իզ-էդ-Դին Այբեկի կողմից ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆին մի ծածկագրված նամակ ուղարկվեց, իսկ նման մի նամակ էլ ուղարկվեց նրան Մուլքիդ-էդ-Դին Յադուբի կողմից: Այդ երկու նամակներն էլ ճանապարհին եր ձեռքն ընկան և սուլթանը դրանք ինձ հանձնեց, որպեսզի ես վերածնեն այդ ծածկագրերը, ինչն էլ ինձ հաջողվեց անել: Այդ նամակները բողբոջներ էին պարունակում իրենց գլխին եկած փորձանքների և դժվարությունների մասին: Երկու նամակներում էլ ասվում էր, որ թշնամու կախարդանքի պատճառով այդ տարի խլաթի շրջակայքում ձյուն չի եկել: Մի նամակ ևս մեր ձեռքն ընկավ, որը խլաթի մուխավիլ Իզ-էդ-Դինին գրվել էր ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի կողմից: Այնտեղ ասվում էր. «Ձեր խոսքերը թշնամու կախարդանքի և պարզ երկնքի մասին ցույց են տալիս, թե ինչքան է վախճ տիրել ձեզ: Ինչպե՞ս այլ կերպ, չէ՞ որ նման բան կարող է անել միայն Ալլահը, իսկ ձմեռները տարբեր են լինում: Լինում է, որ ձյունը ուշանում է, իսկ երբեմն էլ այն սովորականից շուտ է գալիս: Միայն շուտով մենք կգանք զորքով, որպեսզի հեռու քշենք փորձանքն ու վնասները, և մենք կքշենք թուրքմեններին Ջեիհանից անդին»: Երբ խլաթի պաշարումը ձգձգվեց, մարդիկ սկսեցին մահանալ տարածված թանկությունից, նրանց սկսեց ցրել կործանման ձեռքը, նրանք սկսեցին ուտել շների և կատուների, իսկ դիրիքների ու դիմարների արժեքն էլ ընկավ: Դրա համար էլ խլաթը ծանր կստեց նրանց վրա, ովքեր փորձում էին

վերցնել այն, ինչպես նաև նրանց վրա, ովքեր տիրում էին նրան: Այդ ժամանակ, ահա, Իսմայիլ ալ-Իվան իր մի բանի կողմնակիցների հետ միասին գիշերը իջավ պարսպից և նրանք հայտնեցին սուլթանին, որ Իսմայիլը խնդրում է սուլթանին իրեն Աղրեզագանում իջնա տալ և այդ պայմանով նա կհանձնի նրան բաղաբը: Սուլթանը նրան հանձնեց Սալմաստը, ինչպես նաև մի շարք տիրույթներ Աղրեզագանի տարբեր մասերում և երդվեց, որ կհաստատի այդ ամենը իր ստորագրությամբ: Դեսպանները բաղաբ վերադարձավ և այս անգամ գործը որոշվեց: Մարդիկ հազան գրահները, իսկ Իսմայիլը գիշերը կախեց պարանները, որոնցով դրոշներն ու հետևակ ռազմիկները վերև բարձրացան, իսկ մարդիկ էլ պատրաստվեցին հարձակման: Երբ լույսը բացվեց, գործը սկսեց հարձակվել այն ձեռքով, որը բարանետը բացել էր պարսպում: Կայմուրի գործի մնացորդը արդեն բուն բաղաբում դաժան մարտ սկսեց և, չնայած, նայելով աշտարակների վրա, տեսնում էին, որ դրանց մեծ մասը լցված է սուլթանական ռազմիկներով ու դրոշներով, արդեն գրեթե դուրս էր բերել պաշարողներին բաղաբից: Այդ ժամանակ, ահա, հարձակում գործեցին նաև աշտարակների վրա տեղակայված ռազմիկները, նրանց հարվածեցին թիկունքից և Կայմուրի գործերը սկսեցին նահանջել: Բոլոր էմիրները գերի ընկան, այդ թվում և կայմուրականները, այնպիսիք, ինչպիսիք էին ալ-Մաադ իբն Աբդալլահ ալ-Կայմուրի և այլք, բանի որ նրանք չէին լքել աշտարակների վրա զբաղեցրած իրենց դիրքերը: Իգ-էդ-Դին Այբեկ ալ-Աշրաֆին և ալ-Մալիք ալ-Ադի Աբու-Քաթր իբն Ելուքի որդին, Մուսքիր-էդ-Դինը և Տաթիր-էդ-Դինը ամրացան միջնաբերդում: Սուլթանը ցանկանում էր գերծ պահել բաղաբը թալանից, սակայն նրա այդ մտադրությունը հաջողություն չունեցավ: Նրա մոտ եկան խաներն ու էմիրները և ասացին. «Երկարատև պաշարումը թուլացրել է գործին, կործանել ձիերին և անստանձնելի: Եթե դու արգելես թալանը, ապա իրենց պատած թուլության պատճառով նրանք կխուսափեն թշնամուց և, երբ նա շարժվի մեզ վրա, նրանց պատած թուլությունը իրենց հեռանալու պատճառ կհանդիսանա և հնազանդության սանձերը կկորսվեն»: Նրանք սկսեցին դրդել նրան նման խոսքերով, դրանցով բողոքելով իրենց ազատությունը առ արգելվածը, և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ սուլթանը բաց չթողեց սանձերը և թույլ չտվեց նրանց թալանել: Նրանք երեք օր շարունակ թալանում էին բաղաբը ու դա նման էր այն բանին, որ փորձիներ վերքը և նրա մեջ աղ լցնեն: Նրանք ձեռք էին գցում այն, ինչ բնականությունը թաքցրել էր, փրկագին էին կորցում և վճարներ հավաքում՝ տանջելով մարդկանց տանջարաններում: Եթե նրանք ձեռքն էր ընկնում խլթացիներից մեկը, նրանք սրան ամեն հնարավոր տանջանքների էին ենթարկում: Մարդկանց մեջ լուր տարածվեց, թե սուլթանը բաղաբը գրավելիս հրամայել է սպանել բոլորին, սակայն դա չէր համապատասխանում ճշմարտությանը, քանզի շատերը գոհվեցին տանջանքներից, իսկ շատերին էլ տարավ սուլդ: Մուսքիր-էդ-Դինը և Թաթիր-էդ-Դինը միջնաբերդից իջան և աման խնդրեցին Իգ-էդ-Դին Այբեկին հասար: Սուլթանը նրան աման տվեց և հաջորդ օրը նա ելավ: Այնուհետև սանձ սուլթանը թույլ չտվեց նրան համբուրել իր ձեռքը՝ դրանով իսկ ստորագնելով նրան և ցույց տալով իր գայրույթը նրա նկատմամբ: Միայն ոչ մեկ անգամ իր վրեժն առնելու համար չտվեց նրան թույլ տվեց համբուրել իր ոտքը» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկուրուրի կենսագրությունը», գլուխ 84-86):

«Այն բանից հետո, երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.3.) այն առաջին անգամը վերադարձավ իսլամի մոտից, որպեսզի անցնի Իրաք, այս բաղաբի տիրակալը վերականգնեց ամրությունը և առավել ամրացրեց պարիսպները: Գալով երկրորդ անգամ՝ սուլթանը իր մոտենալու լուրով առաջ ուղարկեց մի ստրակապի՝ հրամայելով բոլորին ներկայանալ իրեն: Օտարականները, սակայն, որոնք իշխում էի այդ բաղաբում, հրաժարվեցին ենթարկվել նրա հրամանին և սկսեցին թափել դիմադրության դռները: Նրանք փակեցին դարպասները՝ չհասկանալով, որ սեփական ոտքերով ոտնատակ են տալիս իրենց հաջողությունը և սեփական անկողինը լցնում են փշերով: Երբ սուլթանը հուսահատվեց նրանց՝ իր խորհրդին հետևելուն ստիպելու հարցով, հրամայեց գործին շրջանաձև կանգնել բաղաբի մոտ, տներ կառուցել, ինչպես նաև բարաններ և պատերազմական այլ գործիքներ պատրաստել: Նրանք նաև նախապատրաստեցին նետերը, ինչպես նաև կալվե ամանների մեջ լցված նավթ: Բաղաբում ևս նախապատրաստվում էին մարտի: Երկու կողմերն էլ դրեցին բարանները, որից հետո նետերը կարկտի նման սկսեցին թափվել աղեղներից և ինքնաձիգներից: Օր ու գիշեր սուլթանի բաժարի ռազմիկները գրոհում էին բաղաբի դարպասները, իսկ բաղաբի բնակիչներն էլ իրենց հերթին նորանոր միջոցներ էին հորինում, որպեսզի հետ մղեն գրոհողներին: Այսպես անցան օրեր ու ամիսներ, իսկ այդ ընթացքում բաղաբում սկսեց սով ու պարենամթերքի պակաս զգացվել: Այդ ժամանակ նրանք գաղտնի ստրիկաներով ուղարկեցին Բաղդադ, Ռում և Դամասկոս՝ աղաչելով րանց առաջնորդներին բանակցությունների սկսել սուլթանի հետ: Ուղղափառները առաջնորդ ալ-Մուսայասիիր-բիլլան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրը (1226-1242) – Մ.3.), Դամասկոսի տիրակալը և Ռումի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլաստը – Մ.3.) մի բանի անգամ միջնորդեցին իսլամի բնակչության համար, սակայն, բանի որ այս բաղաբի բնակիչները ոչ մի կերպ չէին ցանկանում հնազանդվել սուլթանին, բանից այդ բոլոր խլթացիները գուլիսների հյուսիսները փախել էին, նրանց բերաններից միայն հայիդյանք էր լսվում, լեզուները վատարանում էին, իսկ ղեկներ էլ իրենց սուրբություններով տիրել էին նրանց այրյան ու հոգուն: Այս ամենի պատճառով, ահա, նրանք խուլ մնացին սուլթանի խորհուրդներին և համառոտեցին դիմադրության հարցով: Այսպես անցավ գրեթե տասն ամիս և բաղաբացիները ի վերջո սկսեցին սովել: Այդ ժամանակ սուլթանն իր մարդկանց հրամայեց բոլոր կողմերից հարձակման անցնել և ներխուժել բաղաբ: Նրան ու նրա էմիրներին անչափ գայրացրել էին բաղաբի բնակիչների հայիդյանքներն ու վիրավորանքները, դրա համար էլ նա հրամայեց իր ռազմիկների առավելուց մինչև կեսօր կոտորել նրանց, բայց հետո, երբ սուլթանի գայրույթի հուրը անկեց, նա խղճաց այդ դժբախտներին ու հրամայեց նրանց կյանքները խնայել: Սուլթանը հաստատվեց Մեյիք Աշրաֆի պալատում, իսկ Մեյիք Աշրաֆի եղբայր Մուսքիր-էդ-Դինը իր ստորակ Իգ-էդ-Դին Այբեկի հետ միասին պատսպարվեց միջնաբերդում՝ առանց ջրի ու պարենամթերքի: Շուտով Մուսքիր-էդ-Դինը դուրս եկավ միջնաբերդից և ներկայացավ սուլթանին, որն ընդունեց նրան ամենայն հարգանքով ու պատվով: Մուսքիր-էդ-Դինը սուլթանին հանձնեց Իգ-էդ-Դին Այբեկի ուղերձը՝ խնդրելով խնայել իր կյանքն ու առաջարկելով պայմանագիր կնքել: Այդ ժամանակ սուլթանը, դիմելով Մուսքիր-էդ-Դինին, ասաց. «Դու սուլթանի կողմը կրելու իրավունք ունես, արդ ո՞ր է թո պարտությունը, որ դու թեզ թույլ ես տալիս ներքինացված մի ստրուկի ուղերձ փոխանցել: Նա չի կարող պատասխանատվություն կրել, թող վարվի ինչպես ուզում է, ինքը գիտի»» (Ալ-Ալ-Դին Զուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 19):

«Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.3.) մոտեցավ Ախլաթին: Բաղաբի բնակիչները փակեցին դարպասները և հրաժարվեցին բարի խորհուրդը լսել: Սուլթանը երկու ամիս պաշարեց բաղաբը: Բաղաբացիները սովից հասան ծայրահեղության աստիճանի: Սուլթանը հրամայեց բոլոր կողմերից գրոհի անցնել և նրանք բաղաբ մտան: Սուլթանը տեղակայվեց Մեյիք-Աշրաֆի պալատում: Նրա եղբայր Մուսքիր-էդ-Դինը և գուլյամ Այբեկ Իգ-էդ-Դինը առանց պաշարեղեն զնացին ներքին ամրություններ: Սկզբում ելավ Մուսքիր-էդ-Դինը և սուլթանը նրան լիակատար պատիվ տվեց: Դրանից հետո ելավ նաև Այբեկը: Սուլթանի գանձարանը կրկին ծաղկեց Մեյիք-Աշրաֆի հարստություններով» (Իաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Այդ տարի ալ-Մեյիք ալ-Աշրաֆը իր մամուլը Իգ-էդ-Դին Այբաթին, որը նրա պետության մեջ մեծ էմիր էր, ուղարկեց իսլամ, հրամայելով ձերբակալել Զաջիր Յուսսամ-էդ-Դին Ալի իբն Յամմադին, որը իսլամի երկրի վերակացուն էր և նրա կառավարիչը Աշրաֆի փոխարեն: Ոչինչ հայտնի չէ նրա ձերբակալությունը արդարացնող, բանից նա սրտացավ էր Աշրաֆին, խորհրդատու էր, նրա երկրի պահապանն էր և ժողովրդի հետ լավ էր վերաբերվում: Այս երկար շրջանում նա դիմադրեց խորեզմաշահ Ջալալ-էդ-Դինին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինին – Մ.3.) և իսլամը լավ պահպանեց, մի բան, որ ուրիշը չէր կարող անել: Նա հոգաբար էր երկրի պահապանության հարցում և պաշարահամում էր այն: Մենք արդեն նշեցինք, թե ինչպես նա հարձակվեց Ջալալ-էդ-Դինի երկրի վրա ու գրավեց նրա մի մասը մի բան, որը վկայում է նրա մեծ ընդունակության ու կատարյալ բազմության մասին: Նա մեծ հեղինակություն ստեղծեց իր տիրոջ համար և մարդիկ ասում էին ալ-Մեյիք ալ-Աշրաֆի ծառաները դիմադրում են խորեզմաշահին: Նա, Ալլահը ողորմի նրան, բարեգործ էր, ոչ ռեի չարիք չէր գործում և շատ բարի գործեր կատարեց, օրինակ, ճանապարհների վրա կառուցեց իջևանատներ, մզկիթներ՝ երկրի տարբեր մասերում, իսկ իսլամում էլ կառուցեց հիվանդանոց ու մայր մզկիթ: Շատ ճանապարհներ կառուցեց, ինչպես նաև վերանորոգեց բայթալված ճանապարհները: Երբ Այբաթը հասավ իսլամ, ձերբակալեց նրան և անմիջապես սպանեց, բանից նրա թշնամին էր, բայց հենց որ սպանվեց, երևաց նրա կարողության արժեքը, որովհետև Ջալալ-էդ-Դինը նրա ձերբակալումից հետո իսլամը պաշարեց ու գրավեց, ինչպես հիշատակելու ենք, եթե Ալլահը կամենա: Ալլահը չխնայեց Այբաթին, այլ շուտով վրեժ լուծեց նրանից: Իսլամի տիրելուց հետո, Ջալալ-էդ-Դինը ձերբակալեց Այբաթին և բախտեց նրան: Երբ Աշրաֆը հաշտություն կնքեց Ջալալ-էդ-Դինի հետ, վերջինս արձակեց բոլորին, սակայն Այբաթը սպանված էր: Նրա սպանության պատճառն այն էր, որ Զաջիր Ալիի մամուլներից մեկը փախել էր Ջալալ-էդ-Դինի մոտ և, երբ Այբաթը գերի ընկավ, այս մամուլը Ջալալ-էդ-Դինից խնդրեց, որպեսզի թույլ իրեն սպանել նրան իր տեղ Զաջիր Ալիի փոխարեն: Սա հանձնեց նրան և նա սպանեց Այբաթին: Ինձ պատմել է, որ ալ-Մեյիք ալ-Աշրաֆը երազում տեսել էր, որ Զաջիր Ալիի մոտ էր մի հավաքույթ, ուր կան Այբաթ: Նա մի թաշկինակով կապել էր Այբաթի վիշը, բաշել է ու դուրս տարել: Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը գայրթել ու ասել էր, թե. «Մեռավ Այբաթը, բանից ես այսպես և այսպես տեսա երազում»: Այդ տարի Շալալ ամսի սկզբներին Ջալալ-էդ-Դին խորեզմաշահը պաշարեց իսլամը, որը ալ-Մեյիք ալ-Աշրաֆին էր պատկանում: Նրա գործը դիմադրեց և նրան օգնեց բաղաբի բնակչությունը՝ վախճանալով Ջալալ-էդ-Դինի վատ վերաբերմունքից: Իսլամեցիք չափազանց նախատեցին ու հայիդեցին նրան, իսկ նա կատաղությամբ համարում և ողջ ձմեռը պաշարված վիճակում պահեց նրան: Սաստիկ ցուրի և առատ ձյան պատճառով նա իր գործից շատերին ցրեց մեծակա գյուղերն ու բաղաբները, բանից իսլամը ամենացուրտ և ամենաշատ ձյուն ունեցող բաղաբներից է: Ջալալ-էդ-Դինը բացառիկ հաստատակամություն և անհավատալի համբերություն ցուցաբերեց: Նա բաղաբի դեմ բերեց մի բանի բարանետ մեքենաներ և այնքան բարեք նետեց, մինչև որ պարսպի մի մասը բախեց, սակայն բաղաբի բնակիչները նորից կառուցեցին այն: Նա համբերատար և համառ կերպով շարունակեց նեղել նրանց մինչև Դիջիր 627 թվականի

Ջումադա Ա ամսի վերջերը: Նա իրար հաջորդող գրոհներով և բռնի ուժով գրավեց այն Ջումադա Ա ամսի 28-ին, կիրակի օրը: Այն, դավաճանությամբ հանձնեցին որոշ լեյտնանտներ: Երբ նա տիրեց բաղաբնի, ներսում եղած լեյտնանտները բարձրացան միջնաբերդի ու պաշտպանվեցին: Նա կռվեց նրանց դեմ ու միաժամանակ սրի բաշեց բաղաբնի ժողովրդին և ում որ գտավ, սպանեց: Նրանք քիչ էին մնացել, մի մասը վախից փախել էր, ուրիշները սաստիկ սուից հեռացել էին, իսկ մի մասն էլ մահացել էր սննդի սակավությունից կամ բացակայությունից: Մարդիկ հայաթում կերան ողնալուծներին, ապա՝ կովերին, գոմեշներին, ապա՝ ձիերին, Էշերին, ջորիներին և, վերջապես, շներին ու կատուներին: Լսել ենք, որ նրանք մկներ էին ողնալուծ և ուտում: Նրանք այնպիսի համբերություն էին ցուցաբերել, որի նմանը ոչ ոքի չի հաջողվել: Ջալալ-է-Դինը հայաթի երկրից այլ մասեր չգրավեց: Նրանք հայաթը կործանեցին, անխնա կոտորեցին, իսկ ով փախավ՝ ազատվեց, կանանց համաշխարհային, տղաներին ստրկացրին, բոլորին վաճառեցին և այսպիսով՝ բնակիչները բզիկ-բզիկ եղան: Նրանք երկրում տարածվեցին, կողոպտեցին մարդկանց ունեցվածքը և չսպառ չարագործություններ արեցին բնակիչներին, սակայն բարձրալը չուշացրեց հատուցումը՝ Ջալալ-է-Դինը պարտության մատնվեց թե մահմեդականներից, թե թաթարներից, ինչպես հիշատակելու ենք, եթե Ալլահը կամենա: Այդ տարի Ռամադան ամսի 28-ին, շաբաթ օրը Ջալալ-է-Դինը խորեզմշահը պարտվեց Ռուսի երկրի, Իկոնիայի, Ակսարայի, Սեբաստիայի, Մալաթիայի և այլ բաղաբների տեր Ալա-է-Դին Բեյկուվատ իբն Զայ Խուսրաու իբն Խյի-Արսլանից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատից - Մ.Ֆ.) և Դամասկոսի, Չազիրայի ու հայաթի տեր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆից: Բանն այն է, որ Ջալալ-է-Դինին հնազանդություն էր հայտնել Կարնո տերը, որը Ռուսի թագավոր Ալա-է-Դինի հորեղբորորդին էր, սակայն նրա և Ալա-է-Դինի միջև ուժեղ թշնամություն կար: Կարնո տերը եկավ Ջալալ-է-Դինի մոտ օգնելու հայաթի պաշարմանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիալուտար պատմություն»):

«Այդ տարի խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) եկավ պաշարելու հայաթ բաղաբը: Նա եկավ ձմեռը և ծյունը սկսեց տեղալ, բայց խորեզմշահը համառորեն շարունակեց պաշարումը, թեև նրա զորքերի մի մասը ցրվեց գյուղերով մեկ՝ սնունդ ու ապաստան փնտրելով այն ժամանակ տիրող սաստիկ ցրտից: Հայաթն իրականում գտնվում է զգալի բարձրության վրա և ձմեռներն այնտեղ դժգոհ են: Ոչինչ չէր կարող հուսահատեցնել սուլթան Ջալալ-է-Դինին, ով հիմալիայի հասկանում էր, որ համբերությամբ կհասցնի այդ բաղաբը մինչև վերջին ծայրահեղությանը: Նրա մոտ մի բանի մանգոնները կային, որոնք նա դրել էր մարտկոցի մեջ: Դրանք չէին դադարում մեծ քարեր նետել: Դա արեցին այնպես, մինչև բաղաբը չըջապատող պարսպում ճեղք չբացվեց: Ամեն անգամ, սակայն, երբ պարսպի մի մասը փլուզվում էր, բաղաբի բնակիչներն անմիջապես վերականգնում էին այն՝ չիղճելով այս պայթյունից: Այդպես շարունակվեց մինչև Դեյրի 627 թվականի Ջումադա Ա ամսվա վերջին օրերը: Սուլթանը հրամայեց հարձակվել կիրակի օրը՝ ամսի բասնյոթերորդ օրը: Լեյտնանտը մեկը բացեց դարպասը, որը պաշտպանում էր ինքը, և սուլթանը այդպիսով իր բանակով հայաթ մտավ: Նա իր զորքերին հրամայեց սրի մատնել ողջ բնակչությանը և ոչնչացնել բոլորին, ում գտնեին: Սուլթանի զորքերը նույնպես վայրենի էին, որքան մոնղոլները: Բաղաբի բնակչությունը մինչև այդ էլ զգալիորեն նվազել էր, բանի որ շատ բնակիչներ, երբ իմացան, որ Ջալալ-է-Դինը մտադիր է գալ և պաշարել բաղաբը, փախան, մինչդեռ շատ ուրիշներն էլ մահացան սպառնալիքի ժամանակ: Ողջ մնացածները գորավարներին հետ ապաստան գտան միջնաբերդում: Շուտով հայաթում սով սկսվեց և բնակիչները ստիպված եղան ջորիներ, Էշեր, շներ ու կատուներ ուտել» (իբն Կասիլ «Սալիխյան պատմություն»):

«Դեյրի 626 թվականին ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը հայաթ ուղարկեց Իզգադին Աբաթ ալ-Աշրաֆ մամլուքին, որը իր ավագ լեյտնանտն էր և որը հարձակվեց Դաջիր Ալի ալ-Մուսուրի վրա, բանտարկեց նրան և հետո սպանեց: Այդ Դուսամադին Ալի Դաջիրը Մուսուլի բնակիչներից էր և ծառայել էր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին, որը նրան փոխանորդ էր կարգել հայաթում: Նա բարիք էր արել հայատականներին, պաշտպանել էր երկիրը և գրավել էր նաև Անտարպատական մի բանի բաղաբները, ինչպես օրինակ Նախիջևանը և ուրիշ վայրեր, մինչև որ պատահեց այն, ինչ որ հիշատակեցինք, երբ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը նրան սպանել տվեց: Ասում են, որ դրա պատճառը ոչ ոք չգիտի և ծանոթ է միայն ալ-Մելիք ալ-Զամիլին և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին: Այդ Դուսամադին Դաջիրը շատ բարիք էր գործել և երախտիքի արժանի գործ կատարել: Նա էր կառուցել այն իջևանը, որ Խառանի և Նիսիբիի մեջտեղն է, և այն, որ Դուսին ու Դամասկոսի մեջտեղն է և ծանոթ է Խան Բիրիի ալ-Աջը անվամբ: Երբ սպանվեց տերը՝ Դուսամադին Դաջիրը, նրա մամլուքներից մեկը կարնուս տվեց և միացավ Ջալալ-է-Դինին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինին - Մ.Ֆ.), իսկ երբ Ջալալ-է-Դինը տիրեց հայաթին, ինչպես որ պիտի հիշատակենք, բռնեց հիշյալ Աբաթին ու հանձնեց հիշյալ մամլուքին, որն իր տիրոջ վրեժը լուծեց՝ նրան սպանելով: Դեյրի 626 թվականին հայաթից թագավոր Ջալալ-է-Դինը գնաց պաշարելու հայաթը: Այնտեղ էր գտնվում ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի տեղակալ Աբաթը: Դաջիրը, շարունակվեց մինչև այդ տարվա վերջը: Դեյրի 627 թվականը այն տարին է, որ երկրորդ Ջալալ-է-Դինը կողմից հայաթը պաշարումը, նա սաստկացրեց այն ու սրով հարձակվեց և չարդեց ժողովրդին, գերեց ու աղետներ գործեց, ծիծառաբանեց նրան: Դետո հարձակվեց ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի տեղակալի վրա, որը մամլուք Աբաթին էր, ու նրան հանձնեց Դուսամադին Դաջիրի մամլուքին, որն էլ նրան սպանեց՝ իր տիրոջ վրեժը լուծելով» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) եկավ պաշարելու հայաթը: Իբն-Չեյն-ադ-Դինը գաղտնի դաշնակց էր նրան, իսկ Ամիրի արքայազնը՝ բացահայտ դաշնակց, երբ նրա անունով խորեզմի կարողացվեց: Խիլաթի բնակիչները, որոնք մինչև վերջին ծայրը հասան, ուղեցան խաղաղությամբ հանձնել բաղաբը, սակայն խորեզմշահը մերժեց նրանց ցանկացած հանձնվելը և վայրը գրոհով գրավեց: Դա տեղի ունեցավ Դեյրի 627 թվականի Ջումադա Ա ամսվա 28-ին: Բնակիչները սրի բաշվեցին, իսկ կանայք և երեխաները գերի տարվեցին» (Բեմալ-է-Դին «Հալեայի պատմության հատվածներ»):

«Այդ ժամանակ Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) պաշարել էր հայաթը: Դենց այդ ժամանակ էլ նա դեսպանախոսում ուղարկեց Բեյկուվատի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատից - Մ.Ֆ.) մոտ...: Դառախան դեսպանախոսումը սուլթանին գտավ հայաթը պաշարելիս, երբ նա հիվանդ պառկած էր» (իբն Բիրի «Սեյուն-Լամե»):

«Նույն թվականին ալ-Մալիք ալ-Զամիլ (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Զամիլի - Մ.Ֆ.) իմացավ, որ խորեզմիցները պաշարել են հայաթը և Շավալ ամսվա կեսերին 20 մանգոններից բաղաբացած մարտկոց են ուղղել այս բաղաբի դեմ: Նրանից օգնություն խնդրեցին, սակայն նա հրաժարվեց այն ուղարկել: Մեծե նաև լուր տեսանք, որ Մարդինում խոտքա են պատրաստում և այնտեղ ալ-Մալիք ալ-Զամիլի անունով մետաղադրամներ են հատվում: Սուլթանը հրաման ուղարկեց Հալեայի, Համայի և Դենսի զորքերին, որ գան ու միանան իրեն: Հալեայի զորքը գնաց, որ գա և գտնի նրան...: Այս տարվա սկզբին ալ-Մալիք ալ-Զամիլը գտնվում էր Խառանում, խորեզմիցները՝ հայաթի դիմաց, իսկ ալ-Աշրաֆը պաշարում էր Բաալբեկը...: Այդ նույն տարում էլ խորեզմիցները երկարատև պաշարումից և այս բաղաբի պարիսպների տակ կատաղի մարտեր մղելուց հետո գրավեցին հայաթ բաղաբը: Հայաթը ընկավ Ջումադա Ա ամսվա բասնյոթերորդ օրը: խորեզմիցները բնակչությանը սրի բերան տվեցին և հրկիզեցին բաղաբը» (Մակրիզի «Դատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դեյրի 626 թվականի սկզբին հայաթ եկավ սուլթան Ջալալ-է-Դին խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.), որը ուժով գրավեց այս բաղաբը Սեյունյաններից և մեծ կոտորած արեց...: Ռուզատ այս-Սաֆֆա կոչվող պատմական հեղինակը Միրխոսը գրում է, որ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) սկզբում Իրաքից հայաթ գնաց: Այդ ժամանակ Բաղեշի տիրակալը Մելիք-Աշրաֆն էր, իսկ նրա եղբայր Մելիք-Մաջ-է-Դինն էլ փոխանորդի իրավունքով պահպանում էր հայաթը: Տեղի բնակիչները, սակայն, հայաթի հարցով գտնվելով ինքնավստահության մեջ, բանի որ հույսները դրել էին պարսիկների ամրության, պարենամթերքի առատության և բաղաբի պաշտպանների մեծաքանակության վրա, ընդհանրապես հրաժարվեցին օգնություն ցույց տալ սուլթանին ու սկսեցին վիրավորել և ծանակել նրան: Այդ ժամանակ, ահա, սուլթանը հրամայեց կանչել զորքը, հրաման տվեց սկսել ամրոցի պաշարումը և ահա երկու կողմից էլ մարտի կրակը բորբոքվեց: Երբ պաշարումը ձգձգվեց, բաղաբային բնակչության ուժը պարենամթերքի պակասից սպառվեց և սուլթանի կատաղած ռազմիկները տիրեցին բաղաբային պարսպին: Մելիք-Մաջ-է-Դինը պատսպարվեց միջնաբերդում, որը բաղաբի կենտրոնում էր, իսկ նրա հրամանատարն էլ Մելիք-Աշրաֆի մամլուք Իզ-Է-Դինն էր: Զանի որ պաշարողները ծայրահեղ վիճակի էին հասցվել ու մարդկանց ուժերը սպառվում էին, նրանք որոշեցին խաղաղություն կնքել սուլթանի հետ: Այդ օրն, ահա, Մելիք-Մաջ-է-Դինը համակերպվեց ճակատագրի հետ և եկան սուլթանի ծառայողները: Սուլթանը ներեց նրանց բոլոր սխալները և զորքը պարգևատրեց արքայական ողորմածություններով» (Շարաֆ Խան Բիրիխի «Դատմություն», գիրք 4, Ներածություն, գիրք 4, բաժին 1, գլուխ 1):

«Դեյրի 626 թվականին սուլթան Զեյալ-է-Դինը խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) գրավեց հայաթը» (Բյաթիր Զեյեբի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 4):

«Հայաթիցները երկու տարի առաքանցին բաղաբից, մարտերից ու շրջափակումից: Նրանք այդ վիճակի էին, երբ մեռավ Դամասկոսի և Երուսաղեմի տեր Մելիք ալ-Մուազզանը՝ Մելիք ալ-Զամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Զամիլի - Մ.Ֆ.) և Մելիք ալ-Աշրաֆի եղբայրը: Երկու եղբայրները, պատրաստություն տեսնելով, եկան, պաշարեցին Դամասկոսը՝ այն գրավելու նպատակով: Այնտեղից Մելիք ալ-Աշրաֆը փոքրաթիվ ուժերի հետ պարսիկների դեմ ուղարկեց իր ծառաներից մեկին՝ միաժամանակ Դաջիր Ալիին սպանելու կարգադրությամբ: Այդ բանին Մելիք ալ-Աշրաֆը հարկադրվել էր իր եղբայր Մելիք ալ-Զամիլի դրոման, որն առավ էր. «Չեմ թողնի, որ զորքերը գնան հայաթ, մինչև թե ուղարկած մարդուն չհրամայես սպանել Դաջիր Ալիին»: Մելիք ալ-Զամիլը դիմում էր Դաջիր Ալիին նկատմամբ, որովհետև վերջինս իր տիրոջը գրել էր, որ հավատ չունեցի իր եղբայր Մելիք ալ-Զամիլին, բանի որ նա նենգ և խորամանկ մարդ է: Աստծու կամքով, սակայն, այդ նամակն ընկել էր Մելիք ալ-Զամիլի ձեռքը, այդ պատճառով էլ նա ստիպեց իր եղբորը սպանել Դաջիր Ալիին: Եվ, երբ Մելիք ալ-Աշրաֆի ծառան իր զորքերով գնաց, մտավ հայաթ, հնար

գտնելով՝ սպանեց Յաքոբ Ալիին: Պատմում են, թե հայաթում այնպիսի սով է եղել, որ Մելիք ալ-Աշրաֆի եղբայրակիցները կերել են նույնիսկ իրենց ոտնամանների կաշին: Լեզուն անգոր է վերարտադրել հայաթի բնակչության կրած դառն չարարանքներն ու սարսափելի տառապանքները: Ոչ կաշի, ոչ էլ պիղծ կենդանիներ չէին մնացել ուտելու համար: Երբ ժողովրդի մեծ մասը մեռավ սովից, մյուսները ստիպված էին հանձնվել և սրի մատնվել, բանի որ պարսից թագավորը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** երդմամբ վճռել էր՝ խլաթեցիներին շրջափակված մեջ պահելով սպառել սովից, մինչև Մելիք ալ-Աշրաֆը ելներ և դիմակայեր իրեն: Երբ խլաթեցիներն իմացան, որ Մելիք ալ-Աշրաֆը պաշարել է Ղանասկուր՝ այն նվաճելու մտադրությամբ, դադարեցին դիմադրել պարսիկներին: Վերջիններս, հարձակված անցնելով, մտան հայաթ և սրի անցկացրին այնտեղ մնացած բոլոր մարդկանց: Արյունն այնտեղ հոսում էր ցրի նման: Մելիք ալ-Աշրաֆի եղբայրն ու կինը, որը վերոհիշյալ իբրեցից Իվանեսի դուստրն էր, գերի ընկան: Այնպես կողոպտեցին ու ավարի մատնեցին հայաթը, որ մի շուն անգամ չթողին հաչելու համար» (Անանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 519):

«Արաբների 627 թվականի սկզբին խորեզմշահ Ջելալեդին Մանկուրաբ իրեն խորեզմշահի Մահմեդը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** գնաց հայաթի դեմ և պաշարեց այն՝ համարտ պատերազմ սկսելով բաղաբի դեմ: Այդ բաղաբում էին Մելիք-Աշրաֆի երկու եղբայրները՝ Թադիեդին Աբբասը և Մուդիբեդին Յադուբը...: Եվ ահա այս տարի խորեզմշահ Ջելալեդինը ելավ հայաթի դեմ և լծի ափին դրեց 20 ռազմական մեքենաներ: Այդ ժամանակ պատերազմն այնքան թեժացավ և ուժեղացավ, իսկ սովն էլ հայաթում այնքան ուժեղացավ, որ բաղաբացիները սկսեցին ուտել շներին և էշերին, ընդ որում սրանց մսի մեկ լիտրի գինն էլ հասավ մեկ եգիպտական դինարի: Այդ ժամանակ սուլթան Ալադին Բելդիսուդը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուլմեյի – Մ.Ֆ.)** իրար գլուխ բերեց մեծաքանակ մարդկանց՝ 20.000 հոգու, որից հետո եկավ Մելիստեի կողմը և 10.000 հոգու ուղարկեց Արգեսանի ուղղությամբ՝ ինքը մնալով մնացած 10.000 հոգու հետ: Այդ ժամանակ նա մարդ ուղարկեց իր բերդի Աշրաֆի մոտ և ասաց նրան, որ պետք է միասնական ուժերով շարժվել հայաթի մոտ գտնվող խորեզմշահի դեմ և, եթե աստված ցանկանա, նրա նծույզներին խառնել Պարսից Տիհունի ցորեին: Միաժամանակ սա մարդ ուղարկեց նաև խորեզմշահի մոտ և հայտնեց նրան. «Ով սուլթան և սուլթանի որդին, բեգ հադիր չէ որն անօրեն բան անել: Ավելին, Աստված Արևելքից ոտքի էր հանել թաթարների բանակը թո իոր **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** դեմ, բանի որ նա վատ էր վարվում: Արդ իմացիր, որ Էյուբի տունը մեծ և հաջողակ է, այն կարող է հավաքել 2.000-ական հեծյալներ իր բոլոր մեծաքանակ եղբայրներից, որդիներից ու նրանց որդիներից: Մի կարծիք, սակայն, թե ես նրանց թշնամի եմ, ես այստեղ եմ, որպեսզի մարտնչեմ նրանց անուկը, բանից հարազատություն կա մեր միջև: Նա իմ հարազատ բեռնի է և ազգականը, սակայն ես կարող եմ ձեր միջև հաշտության հասնել և մեծե մեր միասնական թշնամին կրառնակը»: խորեզմշահը, սակայն, համառեց և պատասխանեց. «Այդ անհնար մի բան է, որ ես թողնեմ հայաթը», որից հետո ուժեղացրեց պատերազմը: Այդ ժամանակ Վանի տնից ոմանք նեղագաթ գործեցին և հանձնեցին բաղաբը, իսկ թուրքմեններն էլ տիրեցին նրան: Աշրաֆի եղբայրները փախան, սակայն Ղուսասմեդին Կալմարը, որը Այբեկ Աշրաֆի խորթ եղբայրն էր մոր կողմից, ինչպես նաև հայաթի տիրակալ Իգդեդին փրկվեցին և պատասպարվեցին հայաթի միջնաբերդում, թեև մի բանի օր հետո իրենց կյանքի համար երաշխիքներ ստացան և հանձնեցին այն (Բար-Յերբոնս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ եկավ խորեզմ շահը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)**, որը Պարսից մեծագույն թագավորն էր, և հարձակվեց հայաթի վրա: Նա պաշարեց այն, կտրեց նրան կերակրից և շատ նեղեց: Ինչ վերաբերում էր գորբերին, ապա նա դրանց անհամար թիվ ուներ: Նա ձմեռեց այնտեղ, բայց բաղաբի տերերը հաստատուն պահեցին այն, մինչև ձմեռն անցավ: Այդ ժամանակ խորեզմ շահը շարժվեց դեպի բաղաբ, կռվեց նրա դեմ, վերցրեց այն իր սրով, և մեծ ջարդ արեց զինվորների ու բաղաբի բնակիչների շարքերում» (Անանուններ «Ավեսանդիայի պատմության պատմությունը»):

«Այս չարիքները գործելուց հետո խորասանի սուլթան Ջալալադինը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** գնաց հայաթ բաղաբը, որ Բզունկյաց երկրում է: Սա Աշրաֆի սուլթանի իշխանությանն էր ենթարկվում: Ջալալադինը պատերազմեց նրա հետ և նվաճեց այն» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ բոլոր արարածները մեծ ափի մեջ ընկան խորեզմշահից **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինից – Մ.Ֆ.)**, որը գրավեց հայաթը և սրով մաշեց ողջ գավառը» (Յովհաննես Գրիգ «Յիշատակարան 1230 թվականի Առաջին»):

«Զրիստուսի 1231 և Յայոց 678 թվականին թուրքմենները եկան, տասն ամիսն պաշարեցին հայաթը և գրավեցին այն: Նրանք ավերեցին հայաթը: Ահա այսպես խորեզմցիները տասն ամսում գրավեցին հայաթը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** հարձակվում է հայաթի վրա՝ գրավելով այն և հարստանալով» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Թուրքմենները գրավեցին հայաթը և շատ այլ երկրներ» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Զրիստուսի 1232 և Յայոց 679 թվականին թուրքմենները հայաթն ավերեցին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1228 կամ Յայոց 677 թվականին Ղազին **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** գրավեց հայաթը...: Փրկչական 1237 կամ Յայոց 684 թվականին խորեզմցիները եկան և տասն ամիս պաշարեցին հայաթը, որից հետո գրավեցին այն» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴³⁵⁴ «Այնուհետև Ալամ-է-Դին Սանջարը, որը ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի թիկնապահների հրամանատարն էր և գտնվում էր գերության մեջ, կապ հաստատեց սուլթանի **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Ֆ.)** հետ և իրեն հսկողներին միջոցով փոխանցեց հետևյալը. «Ինձ լուրեր են հասել, որ սուլթանը սկսել է իր գործը ցրել հայաթի շրջաններում, որպեսզի տիրի դրանց, ու նա գործել է ուղարկել Բերկրի, Մանազկերտ, Բիթլիս, Վաղարշակերտ, Վան, Ուստան և այլ վայրեր, սակայն դա անօգուտ մի բան է: Ինչն է ստիպում սուլթանին նման քանքեր թափել այն ժամանակ, երբ Իգդ-է-Դին Այբեկի ու հիշատակված շրջանները պաշտպանող ամեն մի վալիի միջև գաղտնի մի նշան կա և, եթե նա դրանք փոխանցի սուլթանին, սա կտիրի դրանց առանց քանքի ու եռանդի: Նա մինչ այժմ էլ շարունակում է գրագրությունը նրանց հետ՝ դրդելով նրանց բազմության, նրանց աչքում նվազեցնելով սուլթանի փառքը և ամրապնդելով վճռակալությունը: Նա խոստանում է նրանց, որ աշ-Շամի գործերը ահա-ահա օգնության կհասնեն»: Սուլթանը լսեց այդ խոսքերը և Իգդ-է-Դին Այբեկից պահանջեց այդ նշանները, սակայն սա մերժեց դրանց գոյությունը: Սուլթանը չհավատաց նրանց և տիպեց նրան գրել կառավարիչներին հանձնվելու մասին: Այբեկը նրանց հրամաններ գրեց, սակայն նրանք հրաժարվեցին հանձնվել» (ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկուրեյի կենսագրությունը», գլուխ 86):

«Յիջի 625 թվականին սուլթանը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** ուղղվեց դեպի Վրաստան, իսկ այդ ժամանակ արդեն ռուսի, Ասորիքի, Յայաստանի և այդ կողմերի բոլոր սուլթանները, ահաբեկված նրա դաժանությունից ու վրիժառությունից, նրա անհաղթահարելի հզորությունից և կատաղի հարձակումներից, դաշինք կազմեցին ու միավորվեցին, որպեսզի դիմադրություն ցույց տան նրան: Արդյունքում հավաքվեց մի գործը, որի մեջ մտան վրացիներ, ալաններ, հայեր, սարդիներ, լակեր, դիլահիներ, սվաններ, արքազներ, ճաներ, ասորիքցիներ և ռուսցիներ, ընդ որում իրար եկան կյանքի կրակով թործված տղամարդիկ՝ որոշելով ճակատամարտի օրը...: Այն բանից հետո, երբ սուլթանը հաղթանակ տարավ վրացիների նկատմամբ՝ մի ժողովրդի, որն իր բերդերի և ամրոցների անառիկության, ինչպես նաև իր ամրությունների պնդության, սեփական հարստության ու իր ռազմիկների արիության շնորհիվ ճակատագրի ոչ մի խաղ չէր տեսել, իսկ նրա տիրակալներին էլ Ասորիքի ու Ռումի իշխանավորները ընդունում էին որպես իրենց հավասարների, ահաբեկված մարտում սրանց դրսևորած կատաղությունից, իսկ երբեմն էլ, ավելի ասեմ, մի ժողովրդից, որից նրանք իրենց անուժայությունից ու թուլությունից նույնիսկ փախչում էին, մի խոսքով, այն բանից հետո, երբ ահա այս ժողովրդին սուլթանը ստիպեց հնազանդության վիգ ծռել, իսկ հետո էլ տիրեց հայաթին, որի նվաճումը կարծես երևոյան ցոլ էր առավոյան ցողից հետո, նրա նկատմամբ ահը տարածվեց ողջ այդ կողմերում, իսկ սուլթանի խստության և դաժանության մասին լուրերն էլ լավեցին ամենուր: Այս պայմաններում, ահա, Ռումի և Ասորիքի տիրակալները, հետևելով Աշխարհի Զաղաթի օրինակին, իրար հետևից սուրհանդակներ ուղարկեցին, որոնք հարուստ նվերներով ու պարգևներով ժամանում էին սուլթանի հանդիսավոր ու գեղեցիկ ընդունելության դահլիճը: Արդյունքում սուլթանի պալատը կրկին հարուստ և աստիճանավոր մարդկանց համար ուխտատեղի դարձավ, իսկ նրա արդարադատության շնորհիվ էլ շատացան ծառաները, որից հետո հաջողությունը ուղղեց իր երեսը դեպի սուլթանը և հարակից բոլոր երկրները սկսեցին բարիքներ բերել...: Այս պայմաններում սուլթանն ուղղվեց դեպի Մալազգիոր, իսկ այնտեղից էլ՝ հայրերը՝ այդ ընթացքում զգալով որոշակի թուլություն» (Ալա-է-Դին Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 18, 20):

«Թուրքմենները գնացին Միջագետք, հասան Յալեպին և հույժ ավերեցին ու գերեվարեցին այդ կողմերը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴³⁵⁵ «Այդ ընթացքում Երզրումի սուլթանը, որը սուլթանի **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Ֆ.)** կողմից բազում շնորհների էր արժանացել այն օժանդակության համար, որ սա ցույց էր տվել հայաթի պաշարման ժամանակ, երբ պարենամթերք ու մսացու կենդանիներ էր բերել, ահա ուրեմն, Երզրումի սուլթանը այդ ընթացքում հայտնեց, որ սուլթան Ալա-է-Դինը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուլմեյի – Մ.Ֆ.)** խաղաղություն է կնքել Յալեպի ու Ղանասկուրի տիրակալներին հետ, նրանք դաշինքի մեջ են մտել սուլթանի դեմ և այժմ գրադված են նրանով, որ գործ են հավաքում, ինչպես նաև մշտապես սպառնում են իրեն, բանի որ գտնում են, որ, եթե ինքը սուլթանին հայաթի դարպասների մոտ չհասցնեք պարենամթերք և մսացու կենդանիներ, այդ բաղաբը չէր գրավվի: Այդ ժամանակ սուլթանը, չնայած իրեն շատ վատ էր զգում և

թուլության պահեր էր ապրում, ճանապարհ ընկավ: Երբ սուլթանի զորքը հասավ Մուշը շրջապատող հարթավայրին, նրա ճանապարհին հանդիպեց 6.000 հոգանոց մի ջոկատ, որն օգնության էր շարժվում ասորիքցիների: Մրանց հենց անմիջապես էլ շրջապատեցին և մեկ ակնթարթում կոտորեցին» (Ալա-եդ-Դին Ֆուլեյի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ, Արգրումի սուլթանը, որը տարաբնույթ բարերարություններով և ողորմածություններով էր պատվել այն բանից հետո, երբ Ախլաթում գտնվող սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դինի – Մ.Ֆ.) զորքին աջակցություն էր ցույց տվել պարենամթերքով ու անասնակներով, գեղյուցեց. «Սուլթան Ալա-եդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատին – Մ.Ֆ.) կրկին կապ է հաստատեց Յալեայի և Ասորիքի մեյիքների հետ ու նրանք, ելնելով սուլթանի դեմ, զբաղված են զորք հավաքելով և մշտապես սպառնում են ինձ, բանգի, ըստ նրանց, եթե սուլթանը ինձից Ախլաթի տակ աջակցություն չստանար պարենամթերքով, նա չէր կարողանա դիմանալ»: Երբ սուլթանը լսեց այդ խոսքերը, նա անմիջապես ելավ, չնայած որ թույլ էր: Երբ սուլթանը հասավ Մուշի հարթավայրին, նրա վրա հարձակվեցին 6.000 հոգի, որոնք օգնության էին շարժվում հակառակ կողմից: Մի ակնթարթում նա նրանց բոլորին ոչնչացրեց» (Ռաշիդ-եդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Յայոց 676 թվականին թուրքները գրավեցին Մուշը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1230 և Յայոց 677 թվականին թուրքները գրավեցին Մուշը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1230 կամ Յայոց 679 թվականին խորեզմցիները գրավեցին Մուշը և Տողատափը» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

4356

«Երբ այս ամենը հայտնվեց սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատին – Մ.Ֆ.), նա անմիջապես սկսեց պատրաստվել մարտի: Այդ ժամանակ էլ հենց նա տեղյակ պահեց Մեյիք-Քամիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.) և ալ-Ադիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի – Մ.Ֆ.) մյուս որդիներին իրավիճակի մասին: Սուլթան Զեյկուլատն ամենից առաջ իրամայեց Արգինյան ուղարկել ավելի քան 10.000 հեծյալներ...: Այդ ժամանակ էլ հենց նա մեկ եկավ Մեյիք-Քամիլի և Մեյիք-Աշրաֆի, որոնք, սակայն, հստակ պատասխան չէին տալիս: Այդ ժամանակ նրանց ասացին. «Իմացեք, եթե օգնության չգաք, ապա այդ փորձանքը ձեր դուռը կգա»: Ի վերջո, համաձայնության հասան և դրանից հետո Մեյիք-Քամիլը մի մեծ բանակով սկսեց առաջանալ դեպի Խառան, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ նրան լուր հասավ, որ ֆրանկները հարձակվել են Եգիպտոսի վրա նավատորմի, ինչպես նաև ավելի քան 100.000 հեծյալի ու հետևակի ուժերով: Այս պատճառով, ահա, Մեյիք-Քամիլը ստիպված եղավ հետ դառնալ Եգիպտոս: Միաժամանակ, սակայն, նա որոշ ուժեր տվեց Մեյիք-Աշրաֆին և այլոց, որպեսզի սրանք օգնեն սուլթանին...: Մի բանի օր անց Արևելքի հորիզոնին առաջին լույսի շողերը ցույց տվին պես սուլթանը հանեց իր փայլող սուրը, որպեսզի հաղթի սրբազան պատերազմում, երբ սկսեցին ինչեք արթնանալ շեփոխները, թմբուկները, ծնծանները և այլ գործիքները: Եվ ահա մեկ շաբաթ անց այն բանից հետո, երբ նրանք ելան Աղշեփրից, արդեն Սվաուն էին՝ որպես հսկայական մի բանակ: Եվ այսպես, մինչ սուլթան Զեյալատին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-եդ-Դինը – Մ.Ֆ.) մի կողմից, իսկ սուլթան Զեյկուլատն ու Մեյիք-Աշրաֆն մի այլ սարդապետի և առաջնորդների հետ առաջանում էին Աղշեփրից մյուս կողմից, Արգրումի տեղ Զհանշահն իր մեյիքների հետ միասին հայտնվեց թշնամուն մեր առաջխաղացման մասին: Նա նաև մի հարմար վայր մատնանշեց, որը, կողմերից որ մեկի ուժերը, որ զբաղեցնեին, հաղթանակի հավանականությունը այդ կողմի համար շատ կմեծանար: Եվ ահա սուլթան Ռուբ-եդ-Դին Ջալալեդինը, առաջանալով ողջ գիշեր, հասավ Յասիֆանի լեռնաբարձունքին՝ իր իշխանության տակ վերցնելով տեղի աղբյուրները և արոտավայրերը: Դրանից հետո այդ կողմն ուղարկված նրա զորքերը, որոնք նշանակված էին երգնկայի անցումները պահպանելու համար, վերադարձան սուլթանի մոտ լուրով այն մասին, որ իրենց դեմ է առաջանում սուլթան Զեյկուլատն անձամբ՝ Դամասկոսի մեյիքների հետ միասին: Այդ ժամանակ էլի Մուբաազդին Զալին իր ուժերն ու օժանդակ հեծելագործ շարեց լեռան մյուս կողմում: Եվ ահա, հենց որ նրանք պատրաստվեցին, առաջացան հիմնական բանակից և ողջ գիշեր, մինչև հաջորդ առավոտ, առաջացան: Լույսը բացվելուն պես, սակայն, նրանք հայտնվեցին թշնամական բանակի շրջապատման մեծ: Ի որոք, նրանց շրջապատեց 100.000 հոգանոց մի հեծելագործ, որը նրանց աստօծ դասուստանին կանչեց, ինչպես ասում են թե. «Ջարդը եղավ ամենայն դաժանությամբ, ամեն ինչ շատ թեժ եղավ, տոկում և արյուն եղավ»: Ահա հենց նման բանաստեղծական խոսքերով է հնարավոր այդ ամենը նկարագրել: Այդ ժամանակ, սակայն, խորեզմցիները օգնություն ասացան, իսկ Զեյկուլատի ռազմիկները բանակությամբ քիչ էին և գտնվում էին անորոշ դրության մեջ: Այսպես թե այսպես, սակայն նրանք մահացու մարտ տվեցին թվով իրենց այդպիսի գերազանցող թշնամիներին և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև նրանց կայարանները դատարկվեցին ու գնեքերը բռնացան: Մյուսիսկ դրանից հետո էլ, սակայն, հեծյալները ներքև ցատկեցին իրենց նժույգներից և այնքան կռվեցին, մինչև սպանվեցին կամ վիրավորվեցին, ընդ որում ոմանք էլ գերի ընկան: Երբ այս գերյալներին հասցրեցին խորեզմշահի մոտ, նա իրամայեց նրանց ձեռքերն ու ոտքերը կապած պահել այնքան ժամանակ, մինչև որ պարզ չի լինի, թե այդ պատերազմն ինչ ավարտ է ունենալու, ընդ որում նա շատ զարմացավ այս փոքրիկ ջոկատի դրսևորած բացուցիչության և ասաց այդ մասին Արգրումի տիրոջը: Նա ասաց, թե Ռումի երկիրն իրոք, որ կարող է հույս դնել նման հեծելագործի վրա և ինքը օգտվեց միայն Ալլահի կողմից արաց վրա ուղարկված դժբախտությունից, երբ իրոք, սա հետապնդում հաստատեցին նաև ողջ մնացածները, Ռումի ռազմիկներն այդ օրը արժանի եղան Զեյկուլատի ծառաները լինելուն: Յենց այդպես էլ ամեն ինչ եղավ: Այս ամենից մի բանի օր անց սուլթանական զորքին միացավ արաբական մի ընտիր ջոկատ: Միաժամանակ նաև խորեզմշահն ինքը առաջ ուղարկեց մի ուժեղ ջոկատ, որպեսզի սա ամենից առաջ հետախուզի տեղանքը, իսկ հետո էլ, եթե հնարավոր լինի, առաջանա դաշտավայրերով և իր ձեռքը վերցնի գետի ափերը: Այդ ժամանակ, սակայն, նրանց առաջ հանդես ռազմաշունչ Զեյկուլատն և օղն անմիջապես էլ լցվեց պատերազմով, երբ գրահները ձեռքբերվում էին ընկույզի նման, իսկ օղն էլ մթնեց կարծես մուգ գիշեր, որտեղ նետերին ու նիզակներն իրենց փայլով կարծես աստղեր լինեին: Ի վերջո, հաղթանակն իր դեմքը ցույց տվեց և խորեզմցիները երեսները հետ դարձրին: Դրանից հետո հաղթական ռազմիկները, նման առնետներին հետապնդող աստղերի, նետվեցին այդ նահանջողներին հետևից և սկսեցին իրենց կայծակող սրերով սրանց գետին տապալել: Ահա այսպես խորեզմցիներից հետ վերցվեցին ջրառատ և խոտառատ վայրերը: Այդ ժամանակ թշնամու հեծելագործ ուղղվեց ուղիղ դեպի սուլթանի վրանը և հայտնեց կատարվածի ու այն մասին, թե ինչպես են իրենք կորցրել այդ լավ վայրերը: Նրանք օժանդակություն էին խնդրում և ահա անմիջապես էլ վրանները հավաքվեցին, դրոշները փողփողացին ու զինված մարդիկ ոտքի ելան՝ ուղղվելով դեպի լեռները: Իր հերթին, նոր էր այս լուրը հասել Զեյկուլատին, երբ նա արդեն սկսեց զգալ, որ խորեզմցիները կհաղթվեն և առջևում մի իսկական հաղթական օր է: Դրանից հետո Զեյկուլատի զինվորները ողջ գիշեր առաջանում էին լեռներով ու դաշտերով: Եվ ահա գործերն ի վերջո իրար եկան: Երբ աստղերի արթև ոտքը դրեց գետին, այդ ժամանակ էլ հենց կողմերն իրար տեսան և կարգի բերեցին շարքերը: Յենց անմիջապես էլ նրանք գործի անցան, որից հետո գործի դրեցին նետերն ու սրերը՝ բացահայտելով դեռևս իրենց պապերի ու տատերի կողմից սրտերում դրված թշնամությունը: Թեթև հեծելագործ, կարծես արծվի թևերով, սկսեց նետերի հեղեղ թափել, հեծելագործ աղմուկ-աղաղակով իրար եկավ, հարվածներ թափվեցին և ամեն ինչ նմանվեց մանուկների շարդի այն հայտնի աղմուկին, որ նկարագրված է Սուրբ գրքում, սակայն Զեյկուլատի ռազմիկներն այնուհանդերձ ամրություն էին դրսևորում, ինչպես իրենց հարազատ լեռները: Եվ այսպես, երբ թշնամական բանակները փոթորկվեցին, Զեյկուլատի բանակում սկսեցին աշխատել սրերն ու նիզակները: Այդ ժամանակ Զեյկուլատի ռազմիկները, ինչպես երկնային մի աղետ, նետվեցին թշնամիների վրա: Նրանք միտքվեցին թշնամիների շարքերի մեջ և այն լցրին կոտորված հոտի գլուխներով, իսկ ով էլ, որ կենդանի մնաց, դիմեց փախուստի: Սա խորեզմցիների դատավճիռն էր, բանգի նրանք գործի դրեցին ոտքերը և սկսեցին փրկվել փախուստով: Նրանց ողջ հեծելագործն ու հետևակը կործանվեց, իսկ սրտերն էլ, որ մինչ այդ ուժեղ էին ու հաղթական, աղբառացան: Բարձրալքը ցնցվեց այդ բանակի նահատակների տեսքից: Զեյկուլատի ռազմիկները իրենց արարքներով փառաբանում էին բարձրալին: Դրանից հետո այս ամենի մասին լուր ուղարկվեց սուլթանին և հրաման խնդրվեց հետագա գործողությունների համար: Սուլթանը շնորհակալություն հայտնեց աստծուն, որից անմիջապես հետո էլ նրա վրանը տեղափոխեցին խորեզմցիների գտնվելու տեղը: Ինչ վերաբերվում է սուլթան Զալալեդինի խորեզմշահին, ապա նա, անակնկալ ցնցված այդ ամենից, վեր թռավ տեղից: Նրա սիրտը սկսեց մոմի նման այրվել և նա իր մոտ կանչեց իր դժբախտության ընկեր, Արգրումի տիրակալ այն Զհանշահին: Եվ ահա վերջինս զաղտնի ասաց Ջալալեդինին. «Եթե մարդիկ դաշտից փախչող գործերին դեմ հանեն դեռևս կռվին չմասնակցած մեր գորավարների հրամանների տակ գտնվող թարմ ուժերը, նրանք կհասկանան, որ պետք է պատերազմել, խելքները գլուխները կհավաքեն և այսպիսով՝ Զեյկուլատի ռազմիկները այլևս չեն կարողանա դիմադրել»: Ընդունելով այս առաջարկը՝ Ջալալեդինը իր բանակի դեմ հանեց մեղասովոր մարդկանց, որոնք, կապակցվում ու ծեծելով փախչողներին, շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ հետ դարձրին: Ողբալին: Դրանից իր հավատացյալների այդ ջարդը և այդ մեղքը հավելվեց մնաց այդ դաժան մարդու խոճի վրա ու չի մոռացվել մինչև աշխարհի վերջ: Այդ ընթացքում, կարծես չար վիշապի հերոսներ, կարմիր ու դեղին դրոշները սկսեցին փողփողալ և բոլոր զինվորները շարք կանգնեցին այն բանից հետո, երբ սուլթան Զեյկուլատը առավոտյան բանու նման թեթև իր նժույգով սկսեց սուրալ դաշտում: Պետք է ասել, սակայն, որ շատ շոգ էր և դա ազդում էր զինվորների վրա, ընդ որում, երբ ոմանք ծաղրալից նույնիսկ մահանում էին, սուլթանը մտածում էր իր հաղթանակված վերջնականապես արաբալորելու կամ նահատակ դառնալու մասին: Նա մի բաժակ ջուր իսկ էլ խմում, կարծես այն թունավորած լինեին: Ահա այս կերպ նա ելավ սարի գագաթը և նման էր մի հաղթական հերոսի կամ հմայիչ գեղեցկուհու: Ներքև նայելով սարի գագաթից՝ սուլթանը տեսավ խորեզմի զինվորներին, որոնք իրար էին խառնված սեփական վրանների մոտ և կարծես մորեխների պարս լինեին: Այդ ժամանակ հերոսներից ոմանք արդեն հասնում էին սրանց, նրանց հետևից ելնում էին հեծելագորային խոշոր ջոկատներ և սրանք արդյունքում

իրոք մի իսկական աղետ կամ մահվան կերպարանք կհարուցեին, սակայն վրա հասավ մութը, իջավ գիշերը և այն անջատեց կողմերին: Գիշերը փրկեց մարդկանց մահից և զբաղեցրեց նրանց մտքերը այն հարցով, թե ի՞նչ պետք լինի և ի՞նչ պետք է նրանք անեն հաջորդ օրը: Այս մտքերը թույլ չէին տալիս մարդկանց քնել: Այդ ժամանակ սուլթան Բեյկուվատը հայտարարեց, թե իրոք ափսոս, որ գիշերը խանգարեց Աստծո գործին: Այնուհանդերձ, թաղմանցներով իր կացարանը, սուլթանը տեղավորվեց աղոթքի, ընդ որում նա աղոթելով էլ անցկացրեց ողջ գիշերը՝ խնդրելով Ալլահին անել այդ շտրիկը և չջղել գայլակողություններով: Երբ բացվեց հաջորդ օրը, իսկ դա Ֆիքրի 627 թ-ի Ռամադան ամսի 28-ն էր, երկուշաբթի, սուլթան Բեյկուվատն անմիջապես էլ իր ողջ զինվածությամբ առաջ եկավ և սկսեց դասավորել սեփական մարտակարգը՝ աջ և ձախ թևերը, կենտրոնը, պահեստագործը և օժանդակ ուժերը: Նա հրամայեց, որպեսզի իրեն հավատարիմ առյուծները պատրաստ լինեն ամեն ինչի: Ահա հենց այս մարտակարգով էլ նրա բանակը մոտեցավ հակառակորդի վրաններին՝ իր վրա վերցնելով պատերազմը և հնազանդվելով ծակատագրին, ինչպես բանաստեղծը, որ իրար կողք է դնում տողերը և իրեն տրամադրում տանջանքի: Դեռ այդ ժամանակ էլ թվումները ձայները երկնային հրեշտակների հասան և երկինք սլացող դրոշները ծածանվեցին: Իրոք, այդ առյուծային դրոշներն էին փողփողում, կարծես վաճառականների սրտեր, որոնք ձգտում էին դեպի հարստություն, այդ արքան էր իր նծուգով ընթանում ծովի միջով: Մյուս կողմը ևս մարտակարգ ընդունեց և երկու կողմից էլ ավելի բան 100.000 ռազմիկներ իրար եկան: Այդ ժամանակ Մեյիթ-Աշրաֆը մոտեցավ սուլթանին և ասաց. «Եթե սուլթանների սուլթանն այսօր մեր հետ լինի, ապա նույնիսկ մեկ աղվեսի ուժ ունեցող զինվորն էլ տասն առյուծի ուժ կստանա»: Եվ ահա նրանք բոլորը գործի անցան: Եվ այսպես, երբ սուլթանները կարգի գցեցին ամեն ինչ ու մարտը արդեն պետք է սկսվեց, իր կողմի բլրի վրա հայտնվեց նաև հորեզմաշիդ: Այդ ժամանակ նա, տեսնելով ինչպես իր, այնպես էլ Ռումի հաղթական զորքերը, տխուր կերպով նետեց, թե. «Եթե այս ռազմիկները իմ իշխանն և ես սրանց հետ միասին մարտի մեջ մտնեի այն թաթարների դեմ, ապա տեղի չէր տա նրանց առաջ ու այդ կոտորակող շների դեմքի մաշկը կբերթեի»: Նա այս կերպ խոսեց և ողջ մարմնով արտառաց: Դրանցի հետո նա, սառած աչքերով և կոտորված սրտով, ուղղվեց դեպի իր բանակի կենտրոն: Այս ընթացքում Մեյիթ-Աշրաֆն ու Բենալեդին Բայմարը գործի անցան, երբ աջ թևը նետվեց հակառակորդի ծախ թևի վրա, ընդ որում թշնամիները ոչ կարողանում էին պաշտպանվել, ոչ էլ օգնություն ստանալ, բանի որ ստեղծված էին մի փոքր գետի վտակի նեղ հունում և չէին կարողանում նույնիսկ փախչել: Սուլթան Զալայեդինը նետվեց այն կողմը, որտեղ տեղի էր ունեցել այդ ճեղքում, սակայն տեղից հանեցին և նրա հետ տարան նաև նրա դրոշը, իսկ այդ պայմաններում, տեսնելով, որ դրոշը հեռանում է, ձիերի գլուխները շուր տվեցին ու դիմեցին փախուստի նաև նրա մարդիկ: Արաբները սկսեցին թալանը, սակայն թուրքերը շարունակեցին բազաբար հետապնդել հակառակորդին: Եվ ահա նրանք հարձակման անցան ողջ ճակատով մեծ և մի մեծ աղետ բերեցին թշնամիներ վրա: Այդ ժամանակ հանկուտակի բռնվեց նաև Ռուբն-Էդ-Դին Ֆհալաշիդ, որին բռնեցին և եղբայրների հետ միասին բերեցին Բեյկուվատ շահի մոտ: Ռուբնեդինն ու նրա եղբայրները ամալկոտ հարսների նման ընկան սուլթանի ոտքերը: Բեյկուվատը, նրանց սուր տվեց, որից հետո իր մոտ վերցրեց Ֆհալաշի մարդկանցից ոմանց և, ով որ միջ այդ անարժանիորեն առաջխաղացում չէր ունեցել, ստացավ այդ: Դրանցից հետո սուլթանը աջ նայեց և տեսավ, որ, սանձը ուսին գցած, իր վրանին է մոտենում Մեյիթ-Աշրաֆը: Այս ամենից սուլթան Ֆհալաշի շատ ուրախացավ, սկսեց ամեն կերպ ներողություն խնդրել և գովերգել սուլթանին: Դրանից հետո նրանք գնացի դեպի սուլթանական վրանը, որտեղ նա համբուրեց այդ վայրը և գնաց իր վրանը: Ինչ վերաբերվում է Բեյկուվատին, ապա նա աղոթք արեց և շնորհակալություն հայտնեց Ալլահին ու գովելի առաքյալին այն հաջողության համար, որը արդարացիորեն բաժին էին հանել իրեն» (Իբն Բիբի «Մեյլուկ-ն-Նամե»):

«Երբ սուլթանը (հորեզմաշի սուլթանության սուլթան Զալայ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) տիրեց խլաթին և ուղղություն վերցրեց դեպի Մանազկերտ, որպեսզի պատրաստվի նրա պաշարմանը, երկրորդ անգամ մարդ եկավ Արզան առ-Ռում տիրակալ Ռուբն-Էդ-Դին Ֆհալաշի իբն Տուրդիլի կողմից: Սա հայտնում էր սուլթանին աշ-Շամի և առ-Ռումի տիրակալների միջև իր դեմ կնքված դաշինքի մասին: Նա ասաց. «Իրոք, ավելի ողջամիտ կլինի սկսել միջ այն, երբ նրանք կհավաքվեն, բանի որ հակառակ պարագայում գործը հուսալի չի լինի: Պետք է նրանցից յուրաքանչյուրի դեմ առանձին-առանձին նետել միջ այն, երբ նրանք պատրաստ կլինեն, կլինեն իրարից անջատ ու հեռու: Դա ավելի լավ է, քան այն, որ թույլ տրվի նրանց կանխել կոչել իրենց առաջդրությունները և միասնական գործել»: Սուլթանը հավանություն տվեց նրա կարծիքին և համոզվեց նրա անկեղծության մեջ: Նրանք պայմանավորվեցին, որ Ռուբն-Էդ-Դինը արշավանքին պատրաստվելու համար անմիջապես կմեկնի Արզան առ-Ռում, իսկ սուլթանն էլ իր զորքերով հինգ օրից կմիանան նրան: Դրանից հետո նրանք երկուսով կմեկնեն խարտեբերի շրջան և այնտեղ կանգ կառնեն՝ սպասելով երկու զորքերի առաջխաղացմանը, որից հետո արդեն կշարժվեն զորքերից նրա դեմ, որը առաջից կստանա, ընդ որում նրանք դա կանեն միջ այն, երբ այն կմիանան մյուսի հետ: Երբ որոշումն ընդունվեց, սուլթանն ինձ իր մոտ կանչեց և ասաց. «Կարան և Կարիսին շրջանների վերաբերյալ, որոնք խարտեբերի մարզում են, իմ եղբայր Ռուբն-Էդ-Դինի անունով հրամաններ պատրաստիր»: Ես կազմեցի այդ հրամանները, տվեցի դրանք սուլթանին և նա ստորագրեց դրանք: Ռուբն-Էդ-Դինը կանգնեց, համբուրեց նրա ձեռքը և, ցնեսություն ասելով, անմիջապես մեկնեց: Սուլթանն իր չավուշների և փահլանների միջոցով կարմիր նետեր փոխանցեց զորքի Եմիրներին: Դա պատրաստվելու նշանն էր և սուլթանը հրամայեց նրանց հավաքվել: Դրանից հետո նա մեկնեց խարտեբերի և կանգ առավ այնտեղ՝ սպասելով զորքի հավաքվելուն: Այստեղ նա ծանր հիվանդացավ, անկողին ընկավ և կորցրեց առողջանալու հույսը: Եմիրներն ու խաները ամեն օր, ըստ կարգի, հավաքվում էին նրա դռների մոտ և պատրաստ էին ցրվել պետության տարբեր ծայրերը, բանգի, եթե հայտարարվեր սուլթանի մահվան մասին, նրանցից ամեն մեկը կմեկնեց պետության մի ծայրը և կտիրեր դրան: Արզան-առ-Ռումի տիրակալ Ռուբն-Էդ-Դինի կողմից նամակը նամակի հետևից էր գալիս: Նա դրոշում էր սուլթանին շարժվել և հայտնում էր հակառակորդի երկու բանակների առաջխաղացման մասին, բանակներ, որոնք նպատակ ունեին միավորվել, սակայն սուլթանը ի վիճակի չէր կարողալ այդ նամակները և խորամուկս լինել դրանցում: Միայն այն բանից հետո, երբ վրա հասավ թեթևացումը, նա, այն բանի հետո սակայն, երբ հակառակորդ զորքերն արդեն միավորվել էին, շարժվեց, սակայն, ինչպես և առաջ, անհրաժեշտ միջոցներ չձեռնարկեց...: Շարաֆ ալ-Մուլքը իր զորքով և Իրաքի զորքով մնաց Մանազկերտի մոտ, իսկ Թեգինը, որը խոյի տիրակալն՝ Բերկրի: Բացի այդ, միջ այդ սուլթանը թույլ էր տվել առանայան, արդեթգանայան, իրաքյան և մազանդարյան որոշ զորքերի վերադառնալ իրենց երկրները կամ էլ, իր անհեռախոսության և անտարբերության պատճառով, նա ընդհանրապես չէր կանչել նրանց: Նա առաջ էր շարժվում արագ անցումներով՝ ոչ մի բանի վրա ուշադրություն չդարձնելով: Իրենից առաջ նա որպես առաջապահ ուղարկեց Ռուտ-Ուրխանին 2.000 կամ այդ չափի հեծյալների թվով: Յասի-Չամանի մոտ սա ընդհարվեց Արզնիցանի ու խարտեբերի զորքի հետ, որի արդյունքում ռուսցիները դիմեցին փախուստի և կոտորվեցին: Ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆֆար Ըահիր-Էդ-Դինը՝ Ղազի իբն ալ-Մալիք ալ-Ադիլից ես լսել եմ հետևյալը. «Սուլթան Բեյ-Կուվատը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.), երբ նրան հավաքվեցին նրա մոտ, ասաց. «Սա այն զորքն է, որի վրա ես հույս էի դնում թշնամին հանդիպելիս: Իմ մարդիկ, իմ իշխաններ և իմ զորքը, որոնք իմ հենարանն են կազմում՝ արևելքի իմ զորքը, այն դեռ կգա»: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրան վատ լուրը հասավ այն մասին, ինչ տեղի էր ունեցել իր առաջապահի հետ, նա կորցրեց ինքնատիրապետումը, զսպվածությունը դավաճանեց նրան և մենք տեսանք, որ այդ ամենը անհանգստացրել ու իրար է խառնել նրա հոգին: Եվ ահա նրա հոգին ու ձեռքերը թուլացան և նա որոշեց վերադառնալ՝ մտադրվելով պաշտպանել միայն իրենից հետ մնացած լեռնային անցումները: Մենք, սակայն, դրակորելով մարդություն, նրան ոգի տվեցինք այնքան ստեղծարար, միևնույն, որ նա ուշքի չեկավ: Մենք ցրվեցինք՝ որոշելով պատրաստվել մարտի, սակայն նա չէր կարծում, որ այն շուտով կլինի: Այնուհանդերձ հաջորդ օրը ոչինչ մեզ այնպես չգարսացրեց, ինչպես եկած այն լուրը, որ սուլթանի զորքը անդադար հարձակման է անցել: Այդ լուրից մենք անակնկալի եկանք, մինչդեռ զորքերն անընդհատ գալիս էին ու տեղավորվում: Եվ ես կարծում եմ, որ, եթե նրանք միանգամից էլ հարձակվեին, ապա հիվանդությունն անբուժելի կլիներ, դիմանալը՝ դժվար, և փորձանքը կտիրեր մեզ: Մենք հեծնեցինք ձիերը և զորքը շարվեց: Եվ այսպես, երբ երկու զորքերն իրար եկան, սուլթանի զորքի աջ թևը առավելության հասավ հակառակորդի ծախ թևի նկատմամբ և տիրեց մի բլրի, որը գերիշխող դիրք ուներ շրջակայքի նկատմամբ: Նահանջող ծախ թևին, սակայն, օգնության ուղարկվեց մի ջոկատ, որն իր հերթին ստիպեց արդեն սուլթանական զորքին նահանջել բլրից՝ նրան հարթավայր շարժելով: Այնուհետև հարձակումը շարունակվեց և արդյունքում սուլթանական զորքերը չդիմացան ու, ինչպես եղնիկների մի հոտ, որը վախեցել է հեծյալներից կամ հանդիպել է գիշատիչ գայլերի ոհմակի, դիմեցին փախուստի: Թշնամիները, սակայն, չէին հավանում, որ փախուստը իրական է և կարծում էին, թե դա կանխամտածված մի խորամանկություն է, ընդ որում դա տեղե պայքարն էր ժամանակ, մինչև ամեն ինչ ակնհայտ չդարձավ ու չհայտնվեցին գերիներ: Պարտությունը լիակատար էր և անվերջ ավար էր գալիս: Չորքը չէր դադարեցնում նահանջողների հետապնդումը, նիզակները շարունակում էին իրենց գործը, իսկ թերեք ստեղծում էին սեփական եռանդը խուլ վայրերում, վայրեր, որտեղ ոչ դրոշ էր խփվել և ոչ էլ մարդու ոտը կամ ձիու սեբան էր անցել: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև արևը մայր չմտավ և չեկավ նրա որդին՝ լույսնային շատերը, ինչպես մարտի թոնիրիցից և թուրքերի ու արաբների արշավից, հայտնվեցին դարանում: Ուլուգ խանն ու Անուա-Մեյիթը իրենց աստիճանի այլ անձանց հետ միասին գերի ընկան և առ-Ռումի տիրակալը հրամայեց գլխատել նրանց: Արզան առ-Ռումի տիրակալը ևս, այն բանից հետո, երբ նրան շրջապատեցին, գերի ընկավ: Նա իր հոգու համար շատ բազաբար մարտնչեց: Ալա-Էդ-Դինը հրամայեց նրան շղթայել և ջորու վրա նստեցրած պտտել այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա ժամանակը չեկավ ընկել իր ողբայի գավաթը և ճակատագիրը չորոշեց ընդհատել նրա շնչառությունը: Նա անարդար ձևով սպանվեց և թաղվեց ինչպես Ալլահի ողորմածությանը արժանացած մի մարդ» (ան-Նասիվի «Զալայ-Էդ-Դին Մանազկերտի կենսագրությունը», գլուխ 89):

«Մի բանի օրից, երբ զորքերը սկսեցին իրար գալ, Ռումի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.), Մեյիթ Աշրաֆը և այլ սուլթաններ ու տիրակալներ իրար գլուխ հավաքվեցին, որից հետո այնքան պարենամթերք, հանդերձանք ու մարդիկ մի տեղ կուտակվեցին, որ

դրանց հնարավոր չէր հաշվել: Նրանք իրենց ուժերը տեղակայեցին բլրի գագաթին, ընդ որում դրանց դիմաց նրանք տեղակայեցին նավթ նետողներին, ինչպես նաև գունդ կաշի հագած նետածիգներին՝ հեծյալ ու հետևակ: Երբ ճակատամարտի նշանը տրվեց և մարտի ընթացքը հասավ այն կետին, որտեղից փչում էր հաջողության թեթև քամին, իսկ հույսի կոկոնն էլ սկսեց փռվել, սուլթանը որոշեց ելնել իր մահճից ու ձի հեծել: Նա, սակայն, ուժեր չունեի պահելու սանձերը և դրանք սահեցին ու ընկան նրա ձեռքից, ինչպես նրանից սահեց և հեռացավ նաև հաղթանակը: Եվ ահա նետոյգը, հակառակ սուլթանի կամքին, շուտ եկավ ու մի բանի բայլ նահանգեց: Այդ ժամանակ սուլթանին ասացին, որ նա պետք է մի քիչ հանգստանա, որպեսզի ուժ հավաքի, իսկ դրանից հետո էլ նրա դրոշմերը հետ տարան: Տեսնելով այդ՝ աջ ու ձախ թևերը մոտձեցին, թե սուլթանը նահանգում է, և այդ պատճառով իրենք ևս հետ դարձան: Այնուհանդերձ, բանի որ թշնամին դա հնարք համարեց, որը կիրառվել էր սուլթանի կողմից ու որի արդյունքում նա ուզում էր իրենց հարթավայր բաշել, մոնետիկները, որ գտնվում էին զորքի կենտրոնում, հայտարարեցին, որ ոչ-ոք չպետք է առաջ շարժվի իր տեղից և չպետք է հետապնդի թշնամուն: Արդյունքում սուլթանի զորքը ցրվեց և հեռացավ տարբեր կողմեր, այնպես որ այն հնարավոր չեղավ հավաքել, իսկ սուլթանն էլ այդ ամենի հետևանքով հայտնվեց դժվար իրադրության մեջ: Շուտ գալով՝ սուլթանը հասավ հւլաթին, որտեղից էլ հետ կանչեց բոլոր նրանց, որոնց նշանակել էր կառավարելու, որից հետո ուղղվեց խոյ» (Ալա-Էդ-Դին Ֆուլեյսի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20):

«Մի բանի օրից զորքերն իրար մոտեցան և Ռուսի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.), Մելիք-Աշրաֆը և այդ շրջանի այլ մելիքների զորքերը միացան իրար և նրանք այնքան մեծաթիվ բանակ ու հանդերձանք ունեին, որ հաշվել հնարավոր չէր: Նրանք իրենց շարքերը կազմեցին բլրի վրա: Առջևում տեղակայվեցին կրակատարողները և արքայազնավորները, որոնք գունդ կաշվից կազմված վահաններ ունեին՝ հեծյալ ու հետևակ: Երբ եկավ մարտնչելու ժամը, սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ցանկացավ իջնել պատգարակներից և ձի հեծնել, սակայն հիվանդության պատճառով նա ի վիճակի չեղավ պահել սանձերը և ձին հետ դարձավ: Սուլթանի մոտիկները ասացին, որ նրան որոշ ժամանակ հանգստանալ է պետք: Ահա այդ պատճառով էլ հենց սուլթանի անձնական դրոշը հետ եկավ, սակայն, տեսնելով այդ, զորքի աջ ու ձախ թևերը պարտության ենթարկեցին և դիմեցին փախուստի: Թշնամիները, սակայն այդ վայրի նախապես հղացած խորամանկություն կասկածեցին, որն ուղղված էր իրենց ներքև բաշելուն, այնտեղ, որտեղ ճահիճներ էին, ու դրա համար էլ մոնետիկը հայտարարեց, որ ոչ-ոք տեղից չարժվի տեղից: Այս կապակցությամբ Ռուսի սուլթան Ալա-Էդ-Դինի վրա այնպիսի վախ եկավ, որ նա ի վիճակի չեղավ մնալ տեղում, իսկ Մելիք-Աշրաֆն էլ հրամայեց, որ իր ձիուն պատրաստեն բառատրոփ ճանապարհ ընկնելու համար: Զանի որ սուլթանի զորքը, դիմելով փախուստի, ցրվել էր տարբեր կողմեր, նա ըստ անհրաժեշտության ուղղվեց դեպի Ախաթ, կանչեց այդ վայրի պահպանության համար նշանակված ջոկատը և ուղղվեց դեպի խոյ: Մելիք-Աշրաֆի եղբայր Մուսթիք-Էդ-Դինին նա հարգանքով ու պատվով հետ ուղարկեց, իսկ սյուս եղբայր Տադի-Էդ-Դինին էլ, ըստ խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրը – Մ.Ֆ.) միջնորդության, թույլտվություն տվեց վերադառնալ: Դուստ-Էդ-Դինը... (տեսնու՜մ բացթողում է – Մ.Ֆ.) դիմեց փախուստի, իսկ նրա կնոջը՝ Մելիք-Աշրաֆի աղջկան, նա պահպանության տակ ուղարկեց՝ ամեն տեսակի բարեբաղություն ցույց տալով: Իզ-Էդ-Դին Այբեկ շրջայվեց և փակվեց Դիզմար ամրոցում, որտեղ էլ մահացավ» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Այդ տարի Ռամադան ամսի 28-ին, շաբաթ օրը Ջալալ-Էդ-Դին խորեզմի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) պարտվեց Ռուսի երկրի, Իկոնիայի, Ակաարայի, Սեբաստիայի, Մալաթիայի և այլ բաղաբների տեր Ալա-Էդ-Դին Բեյկուվատ իբն Զայ Խուսրու իբն Խյիժ-Ռույանից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատից – Մ.Ֆ.) և Դամասկոսի, Չագիրայի ու Խաթաի տեր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆից: Բանն այն է, որ Ջալալ-Էդ-Դինին հնազանդություն էր հայտնել Կարուն տերը, որը Ռուսի թագավոր Ալա-Էդ-Դինի հորեղբորորդին էր, սակայն նրա և Ալա-Էդ-Դինի միջև ուժեղ թշնամություն կար: Կարուն տերը եկավ Ջալալ-Էդ-Դինի մոտ օգնելու Խաթաի պաշարմանը: Ալա-Էդ-Դինը վախեցավ այս երկուսից և լուր ուղարկեց ալ-Մելիք ալ-Բալախին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բալախին – Մ.Ֆ.), որն այն ժամանակ Խառանում էր, խնդրելով նրանից, որ իր եղբորը՝ Աշրաֆին, բերի Դամասկոսից, բանգի վերջինս այնտեղ էր մտնում տեղ դառնալուց հետո: Ալա-Էդ-Դինը իրար հետևից դեսպաններ ուղարկեց այս հարցով, բանգի վախենում էր Ջալալ-Էդ-Դինից: Ալ-Մալիք ալ-Բալախին Դամասկոսից բերեց իր եղբորը Աշրաֆին, որն իրեն եկավ: Ալա-Էդ-Դինը նրանց երկուսին անընդհատ նամակներ էր ուղարկում՝ համոզելով Աշրաֆին իր մոտ գալ ու խորհրդակցել: Ասվում է, որ մեկ օրվա ընթացքում Բալախին ու Աշրաֆին հինգ դեսպան եկավ Ալա-Էդ-Դինից՝ խնդրելով Աշրաֆի գալուստը՝ թե՛նու՜ց մենալ: Եվ ահա Աշրաֆն ի վերջո հավաքեց Տագիրայի և Ասորիքի զորքերը ու եկավ Ալա-Էդ-Դինի մոտ: Նրանք հավաքվեցին Սեբաստիայում և շարժվեցին դեպի Խաթա: Ջալալ-Էդ-Դինը, լսելով այդ մասին, շուտափույց եկավ նրանց դեմ և հասավ նրանց մի վայրում, որը կոչվում էր Բասի հիմար, որը Երզնկայի գավառներից էր: Այնտեղ նրանք ընդհարվեցին: Ալա-Էդ-Դինը շատ զորք ուներ, ասվում է՝ 20.000 ձիավոր, իսկ Աշրաֆի հետ կար մոտավորապես 5.000, սակայն սրանք ընտիր, բայց ու պատերազմներում կոփված զորքեր էին՝ լավ զինված ու արաբական կրակոտ նժույգներով: Նրանց հրամանատարն էր Դալեայի զորքերի Եմիրներըց մեկը, որը կոչվում էր Իզ-Էդ-Դին Օմար իբն Ալի, որը Դալեայի բերդից էր և վերին աստիճանի բացարի, ընտիր հատկություններով ու ազնիվ բարքի տեր մի մարդ էր: Երբ իրար հանդիպեցին, Ջալալ-Էդ-Դինը, տեսնելով զորքի բազմաթիվությունը, ապշեց, մանավանդ, երբ տեսավ Ասորիքի զորքը, ականատես եղավ նրանց գեղեցկությանը, սպառազինությանը, ձիերին: Այս բոլորը վախով լցրեց նրա սիրտը: Ծակատամարտը Դալեայի զորքի գլուխն անցած սկսեց Իզ-Էդ-Դին Օմար իբն Ալին: Ջալալ-Էդ-Դինը չկարողացավ դիմադրել կամ դիմանալ, այլ փախուստի դիմեցին՝ ինքը և իր զորքը: Եղբայրը եղբոր վրա ուշադրություն չէր դարձնում, ցրվեցին նրա մերձավորները և բզիկ-բզիկ եղան: Նա վերադարձավ Խաթա և, այնտեղ գտնվող յուրայիններն էլ նրան միանալով, վերադարձան Ասորպատական ու կանգ առան խոյ բաղաբի մոտ: Արդեն հիշեցին, որ Կարուն տերը Խաթաի պաշարման ժամանակ միացել էր Ջալալ-Էդ-Դինին և նրա հետ էլ մնաց ու մասնակցեց եղավ վերոհիշյալ ճակատամարտին, սակայն, երբ Ջալալ-Էդ-Դինը պարտվեց, Կարուն տերը գերի ընկավ իր հորեղբորորդու՝ Ալի-Էդ-Դին Բեյկուվատի ձեռքը: Երբ Աշրաֆը Խաթա վերադարձավ, իսկ Ջալալ-Էդ-Դինը փախավ խոյ, նրանց միջև դեսպաններ փոխանակվեցին և ամեն մեկը համաձայնեց իր ձեռքում եղածը պահել: Այսպիսով, հաշտություն գոյացավ ու երդվեցին իրար: Երբ հաշտություն կայացավ և երդում տվեցին, Աշրաֆը վերադարձավ Սիրեսը և այնտեղից էլ գնաց Դամասկոս: Ջալալ-Էդ-Դինը մնաց Ասորպատական իր նահանգներում, սինգե, որ նրա վրա հարձակվեցին թաթարները, ինչպես կիշատակենք, եթե բարձրյալն Ալլահը կամենա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդպես առ-Ռուսի իշխանը Ռուսի երկրի սուլթան Ալա-Էդ-Դին Բայկուվատ իբն Բեյ-Խուսրով իբն Խյիժ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) հորեղբայրն էր: Նա ընդունեց Ջալալ-Էդ-Դին Մանկուբիթի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) առաջնախնությունը և նրա հետ ներկա գտնվեց Խաթաի պաշարմանը: Նա տարածախնություններ ուներ իր եղբոր որդու՝ սեջուկ սուլթան Ալա-Էդ-Դին Բայկուվատի հետ, ով շատ էր վախենում, որ խորեզմի զորքի գրավել իր նահանգները, որպեսզի նրանց մի մասը փոխանցի Արզան առ-Ռուսի տիրակալին: Սեջուկյան սուլթանը օգնության համար դիմեց Եգիպտոսի սուլթան ալ-Մելիք ալ-Բալախին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բալախին – Մ.Ֆ.) և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին: Սուլթան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը հավաքեց Սիրիայի և Տագիրայի բանակներն ու անձամբ գնաց Սիվաս, որտեղ միացավ սուլթան Ալա-Էդ-Դին Բայկուվատին, ինչից հետո նրանք միասին արշավեցին Խաթաի ուղղությամբ: Այս ժամանակ Ջալալ-Էդ-Դին Մանկուբիթին դեմ չէր հասցրել հսկողության տակ առնել Խաթա շրջապատող ամրությունները: Ասորիքյան ուժերը միավորվեցին Դամասկոսի և Դեմսի բանակների հետ, որոնք գտնվում էին ալ-Մելիք ալ-Մանսուր Իբրահիմի հրամանատարության ներքո, որին այդ գործը վարելը վստահել էր իր հայր ալ-Մելիք ալ-Մուսաիիդ ալ-Դին Շիրուհը: Ներկա էին նաև Դալեայի բանակի, ինչպես նաև Միջագետքի և Ռուս երկրի զորքերի մասերը: Դալեայի բանակը գլխավորում էր Եմիր Ուզ-Էդ-Դին իբն Մահալլան: Դեմսի խորեզմի Ջալալ-Էդ-Դինը իմացավ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի և Ալա-Էդ-Դին Բայկուվատի զորքերի միավորման մասին՝ արագ եղջ կատարեց դեպի նրանք: Թշնամի բանակները չլիման մեջ մտան Արզանյանի տարածքում: Ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի բանակը բաղկացած էր ավելի քան 8.000 շատ լավ պատրաստված հեծելազորից: Սուլթան Բայկուվատն իր հետ ուներ 20.000 հեծյալ, բայց չնայած սրանց թվին, սրանք չէին կարող համեմատվել ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի հեծելազորի հետ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Ռամադան ամսի 29-ին: Այս ճակատամարտում գերի ընկավ Արզան առ-Ռուսի իշխանը: Ալա-Էդ-Դինը նրան բանտարկեց և շղթաների մեջ պահեց մինչև վերջինիս մահը: Ծակատամարտից հետո Ալա-Էդ-Դինը շարժվեց դեպի Արզան առ-Ռուս և գրավեց այն: Արզանյանի պարտությունից հետո խորեզմի վերադարձավ Արդաբան և մնաց խոյ բաղաբում: Նա դեսպանություններ փոխանակեց ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի և Ռուսի երկրի սեջուկ սուլթանի հետ: Արդյունքում այս տիրակալները հաշտություն կնքեցին, ըստ որի ամեն մեկը պետք է տիրեր իր ունեցածին» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ ալ-Մելիք ալ-Բալախին ու ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը խորեզմիների դեմ դաշինք կնքեցին Ռուսի սուլթան Բեյկուվատի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) հետ, ընդ որում ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը օգնություն խնդրեցին նաև Դալեայի սուլթանից, որն իր հերթին օժանդակ ուժեր ուղարկեց: Իրոք, ալ-Մելիք ալ-Ազիզն իր արքայելի հետ օգնական ուժեր ուղարկեց, որոնք սուլթանին միացան նրա երկրում գտնվող Արզանյանի մոտ: Երկու բանակները մարտում իրար եկան և ահա խորեզմի զորքերը գլխովին պարտություն կրեցին, իսկ դա եղավ Ռամադան ամսի 29-ին: Ուժեղ բախման փյուռ խորեզմիների ռազմիկների ղեմին, նրանք կորցրին իրենց և դիմեցին փախուստի: Նրանց ճանապարհին, սակայն, ուժեղ կորստված տեղեր հանդիպեցին ու նրանց մեծ մասը հենց դրանցում էլ զոհվեց, իսկ այլք էլ փրկվեցին միայն փախուստի ընթացքում միջանց կոտորելով» (Բեմալ-Էդ-Դին «Դալեայի պատմության հատընտիր»):

«Երբ պատահեց այդ բոլորը, այսինքն Ջալալեդդինի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) կողմից հալածված Ռումի երկրի տերը Զալկրաթը իբն Զայ-խսրոդը իբն խիծ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) համաձայնվեց ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆ իբն ալ-Մելիք ալ-Ադիլի հետ: Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը գումարեց Դամասկոսի զինվորներին և ուղղվեց դեպի Սկազ: Այնտեղ իրեն միացավ Ռումի երկրի տերը՝ Ալալադին Զալկրաթը, և երկուսը միասին արշավեցին հալածված խաչակիրներին: Բանակներն հանդիպեցին իրար այդ տարվա Ռամադան ամսի 29-ին: Խորեզմները նահանջեցին և Ջալալեդդինը փախուստ տվեց, կորցնելով իր զինվորների մեծ մասը, որոնք ցրվեցին իրենց ճանապարհի վրա գտնվող սարերի մեջ: Այնուհետև տկարացավ Ջալալեդդինը և զորացան թաթարները» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Նույն այդ տարում սուլթան Ալա-էդ-Դին Զալկուվադը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) ճակատամարտ տվեց սուլթան Ջալալ-էդ-Դինին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինին – Մ.Ֆ.), հաղթեց նրան և ոչնչացրեց նրա բանակի մեծ մասին: Խորեզմնահին իր մի բանի ընկերների հետ միասին փախավ Թավրիզ: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ռամադան ամսվա բանկյոթերոդ զրը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթան սուլթաններին»):

«Խալաթի պաշարման ժամանակ Մելիք-Աշրաֆը մարդ ուղարկեց Ասորիքի ու Եգիպտոսի սուլթանի (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բաաֆի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ օգնության և աջակցության խնդրանքով: Այդ ժամանակ, ահա, Եգիպտոսի ու Ասորիքի գործերը նրան օգնության եկան և Մելիք-Աշրաֆը Զորոտանի գոթի հետ միասին, որի հրամանատարն էր, ելավ սուլթանին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինին – Մ.Ֆ.) ընդառաջ: Արդյունքում Մուշի հարթավայրում նրանք իրար բերեցին ուժերը և ուղղվեցին սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի վրա: Ծակատագրի կամքով սուլթանը անակնկալ հիվանդացավ և սկսեց գործը շարել պատգարակի վրա նստած: Ինչպես արդեն ասվեց, թշնամական կողմերի հանդիպումը տեղի ունեցավ Մուշի հարթավայրում, որտեղ մեծագույն այդ ճակատամարտը շարունակվեց երեք օր և ի վերջո սուլթանի գործը պարտություն կրեց, սակայն վրան ու բարեպաշտությունը այնպես էին պատել նրա հակառակորդների սրտերը, որ նրանք հետ դարձան, իսկ սուլթանը էլ հեռացավ հայրենի» (Շարաֆ իբն Բիթրիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 1, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) Ալադինի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) 3.000 հոգանոց հեծյալ գործի դեմ 700 հեծյալների ուղարկեց: Արդյունքում հակառակորդի գործից մնաց միայն փոշու մի ամպ, որից էլ հենց միայն թշնամին իմացավ, թե ինչ է եղել իր այդ ջոկատի հետ» (Աստվատ «Ռասալիլ»):

«Հունիս 1542 թվականին Ջալալեդդինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), նստած խալաթում, ներդրություն էր պատճառում Լիփրկերտի երկրին ու նրա տիրոջը, որը Մելիք ալ-Բաաֆի (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բաաֆի – Մ.Ֆ.) և Մելիք ալ-Աշրաֆի եղբայրն էր: Այդ պատճառով Լիփրկերտի տերը, որի անունն էր Հիհաբեդին Դագի, փոխով եկավ իր հիշյալ եղբայրների մոտ և, կշտամբելով նրանց, ասաց. «Ով պատվարժան եղբայրներ, մի՞թե մենք ունեցել ենք ավելի մեծ խայտառակություն, քան սա: Ահա, մեր եղբայրը գերված է թագուհու կնոջ հետ միասին: Ավելին, մեզին խել են տեղ նշանակվել և մեծ պառնասկություն՝ խալաթ: Դուք արքայապետ ձևով չեք վարվում և չեք մտախոգվում մնացած երկրների ճակատագրով: Հուսով Ջալալեդդինը կտիրի իր ուզած վայրերին և կբռնի ձեր կոկորդիզը»: Այնժամ նրանք խիստ գոգոզվեցին և հսկայական զորահավաք կատարեցին: Հետո համաձայնության եկան Իզգեդին Զեյ-Կուվատ կապարովկիացու (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) հետ, իսկ Մելիք ալ-Աշրաֆն էլ, իր գործերով այցելելով Ռումի սուլթանին, Երզնկայի գավառում պատրաստության մեջ դրեց նաև ռումաց բանակը: Այնուհետև Մելիք ալ-Աշրաֆի գործերը շարժվեցին Սեբաստիա քաղաքի կողմը, որտեղ բանակել էր պարսից զորքը: Մարտակարգեղը հանդիպեցին իրար և դասավորվեցին դեմ-դիմաց: Կողմերը նախապատրաստվում էին թե՛ մեծ և վճռական ճակատամարտի: Ահռելի բազմությունները զինված կանգնել էին դեմ-դիմաց և ծարավի էին միմյանց արյան: Պարսիկներն սկսեցին գրոհել ռումաց զորքերի վրա Երզնկայի կողմերում, որտեղ բանակել էին վերջիններս: Մելիք ալ-Աշրաֆի գործերը, տեսնելով, որ ռումաց զորքերը կոտորվում են, կատաղեցին, գրգռվեցին, բոցավառվեցին և, ձեռք բաշտած իրենց ժամանակավոր կյանքներից, հարձակվեցին պարսիկների վրա: Պարսիկները, նկատելով Մելիք ալ-Աշրաֆի գործերից զորքանակները, ահուդողի մեջ ընկան: Մահմեդականներն իրենց հերթին սարսափեցին պարսիկներից, բայց Տերը զայրացավ պարսիկների վրա և հաղթանակը պարզեց մահմեդականներին: Նա մի սաստիկ և անտանելի մորիկ ուղղեց պարսիկների դեմ և մահմեդական զորքերի փոշուց լիակատար խավարում տեղի ունեցավ՝ մուրա ամալի նման նստելով պարսիկների վրա: Վերջիններս, թիկունք դարձնելով, փախուստի դիմեցին Մելիք ալ-Աշրաֆի գործերի առջևից, թեև մահմեդականների ինքավերն ու նետերը նրանց չէին հասել, բացի, թերևս, շեփոխների ու թվեռկների ձայնից և ձիերի խրխնջումից: Պարսիկները խուճապ մատնվեցին և պարտություն կրեցին մահմեդականներից: Ինչ սարսափելի տեսարան էր դա: Պարսիկները ձգվում և կոտորում էին իրար մահմեդականների փոշու ամալից պատած խավարի պատճառով: Նրանց աչքերը լցվել էին փոշով, իսկ սրտերը՝ ահուդողով: Պարսիկները, հալածելով միմյանց, երկրի խորքում դեմ առնա մի բարձր լեռան: Եվ, քանի որ նրանք ոչինչ չէին տեսնում և վազում էին մեծ արագությամբ, լեռան ստորոտում բախվեցին իրար և սկսեցին ընկնել, ինչպես պարսպից: Պարսիկներից մոտ 2.000 հոգի, գուցե և ավելի, գոհվեց այնտեղ: Այդ եղբայրական օրվանից հետո Մելիք ալ-Աշրաֆն մահմեդական զորքերը եկան, հանեցին նրանց շորերը և խելեցին կենդանի մնացած պարսիկների ձիերը: Ինչ վերաբերում է Ջալալեդդին թագավորին, ապա նա քչերի հետ ճողոպրեց իր երկրի կողմերը: Այդ բանն իմացան թաթար կռվող թուրքերը, որոնք հակառակության մեջ էին Ջալալեդդինի հետ, քանի որ նրանց միջև արյան խնդիր գոյություն ուներ: Պարսից թագավորը սպանել էր թուրքերի թագավորի հորը, իսկ թուրքերի թագավորը՝ պարսից թագավորի եղբորը, ինչպես հայտնից պերնում: Եվ թաթարները, որոնք գտնվում էին պարսկական սահմանների մոտ, փութով առաջ շարժվեցին՝ պարսիկներից արյան հատուցում պահանջելու նպատակով: Վերջիններիս նրանք քչեցին ներքին սահմաններից մինչև հալաթ քաղաքը, իսկ խալաթից՝ մինչև Ամիր» (Անուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 523):

«Երբ Աշրաֆը լսեց այս ամենի մասին, նա շատ զայրացավ, ելավ ու հապճեպ առաջացավ Աբաստանի ուղղությամբ՝ շուրջը հավաքելով իր զորքերը: Իր զորքերի հետ միասին եկավ նաև սուլթան Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) և նրանք բոլորը հավաքվեցին Աղձեհիրում: Այդ ժամանակ, երբ Խորեզմշահը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) լսեց այս մասին, իր զորքով նրանց ընդառաջ շարժվեց: Նրանք կազմում էին 40.000 հոգի: Եվ ահա նրանք հանդիպեցին Բեթ-Ռոմանիա տեղի 4.000 հեծյալների հետ, որոնք անցնում էին հիմնական բանակից, և նրանց բոլորին սպանեցին: Դրանից հետո նրանք մոտեցան իրար և զինվորները իրար եկան, իսկ դա եղավ ուրբաթ օրը: Այդ ժամանակ հաղթանակ տարավ Մելիք-Աշրաֆը, որից հետո մինչև շաբաթ առավոտ կողմերը սկսեցին ոչնչացնել ու ոչնչանալ: Երբ շաբաթ օրվա լույսը բացվեց, կողմերը կրկին շարժվեցին մարտի համար և այդ ժամանակ մեծ փորձվեց եկավ թուրքմենների գլխին, որոնց մեծ քանակություն կործանվեցին, այնքան շատ, որ ոչ-ոք չէր կարող ճշգրիտ իմանալ նրանց թիվը, ընդ որում որոշ հայտնի սատրապներ և զորականներ էլ գերի վերցվեցին: Միաժամանակ, սակայն, նրանցից շատ շատերը փախան Տրապիզոնի և իբերների երկրի ուղղությամբ, իսկ 1.500 հոգի էլ գիշերային խավարում ներքև լցվեց բարձր ժայռից և կործանվեց: Այս ամենը տեղի ունեցավ Հուլիսի 1541 թվականի աբ ամսին: Արզան առ-Ռումի տերը, որը սուլթան Ալադինի հորեղբոր որդին էր և նրա խորթ եղբայրը, բայց խաբել էր նրան և բարեկամության հաստատել Խորեզմշահի հետ ու նրա հետ էլ պատերազմի էր ելել, հենց այդ ժամանակ գերվեց» (Բար-Յեբրեոս «Ալփաբրիկի պատմություն», գիրք 10):

«Ապա Աշրաֆն ու իր եղբայր Զեմալը (Ելուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բաաֆի – Մ.Ֆ.), որ իշխում էր Եգիպտոսի կողմերում, ինչպես նաև Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) միացան: Նրանք իրենց օգնության կանչեցին նաև Կիլիկիայի Հայոց զորքերից ու ծովագետյա ֆրանկներից և եկան պատերազմ տալու խորազմեցի Ջալալադին (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) դեմ: Երբ մոտեցան միմյանց, երկու կողմերն էլ վախեցան և չէին հանդգնում բախվել միմյանց: Ապա՝ հայ ու ֆրանկ թրիստոնյաները, խրախուսված աստծով, դիմեցին նրանց վրա: Սրանք բանակով քիչ էին, 1.000 հոգուց ավելի պակաս: Զրիստոսի գործությամբ նրանք շարժեցին զորքը ու փախուստի մատնեցին: Այս տեսնելով՝ արաբական զորքերը իրենք ևս հարձակվեցին, շարժեցին և կոտորեցին շատերին մինչև մարամոտ: Ապա՝ սուլթանները հրամայեցին չհետապնդել փախչողներին, որպես թե իրենց հավատակիցներն են, ու դադարեցին նրանց հետապնդելուց: Սուլթանները, որովհետև բարեպաշտ մարդիկ էին, ապերախտ չեղան թրիստոնյաների զորքի հանդեպ, քանի որ հասկացան, որ այդ նրանց միջոցով տեղը հաղթություն տվեց: Ապա՝ մեծ ուրախությամբ վերադարձան իրենց երկիրը: Եվ ինչ քաղաքով ու գավառով անցնում էին, նրանց ընդառաջ էին դուրս գալիս և ընդունում պարերով, ծնծախնդրով ու գովաբանությամբ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գնում է ռումական Ալադին սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.) և Մելիք-Աշրաֆի վրա: Այդտեղ նրա զորքը մեծ կորուստ է կրում և նա քիչ մարդկանցով փախչում է Մուղան՝ մարդկանց և անասունների բոլոր կարիքների համար ամենահարուստ այդ դաշտը» (Արդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Այդ ժամանակ նա (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինից – Մ.Ֆ.) ողջ աշխարհում ավելի շատ գերի, քան թե ազատ մարդ թողեց, որի պատճառով փքվեց ինչպես փշապ և գոչեց ինչպես առյուծ: Եվ ահա Ռումի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.) աշխարհախուրժ գործ ժողովրդի ու ելավ նրա դեմ, որի պատճառով բոլորի սիրտը բեկվեց ու բոլորը զարհուրեցին: Երանի չլինեք այս պահը» (Հովհաննես Գրիգ «Հիշատակարան 1230 թվականի Առաջին»):

«Ռուսաց սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) և Մելիք-Ետիկն երեք որդիներով ու բազում զորքով ելան հորեզմախի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) խուժուղուժ ավերիսի դեմ, որոնք իրար էին գումարվել» (Յովհաննես Գրիգ «Հիշատակարան 1230 թվականի երկրորդ»):

«Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**), դուրս գալով նրա (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) դեմ, փախուստի մատնեց նրան և այդ ժամանակ նա ստիպված եղավ նահանջել մինչև Մուղանի դաշտավայր: Ռուսի սուլթանը, Աշրաֆի և նրա եղբայր Զամիլի (Ելուքյանների սուլթանության սուլթան **ալ-Ջամիլի - Մ.Ֆ.**) հետ դիմակայեց Կիլիկիայի հայկական զորքին ու ֆրանկներին և նրանց հետ միասին հետապնդեցին սուլթանին մինչև Մուղանի հարթավայր» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ավադին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) և Աշրաֆը մարտնչեցին թուրքմենների դեմ, նրանց շատ ուժեղ կոտորեցին, իսկ Սուլեյման Եմիրը էլ, որ առաջնորդում էր թուրքմեններին, բռնվեց ու սպանվեց: Ահա այսպես ռուսացի կոտորեց հորեզմցուն: Այնտեղ էին նաև Հայոց թագավոր Հեթումի, ինչպես նաև ֆրանկական ծովագետի զորքերը, որոնք Ավադին սուլթանի հետ էին, և հենց նրանք էլ հաղթություն բերեցին: Ահա այսպես Ավադին սուլթանն ու Աշրաֆը կոտորեցին խորեզմցիներին Յաս-Չամանի մոտ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1231 և Հայոց 678 ռումացի կոտորեցին թուրքմեններին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Որոշ ժամանակ հանգստանալով և Պարսկաստանի գանձերով հարստանալով՝ խորեզմցիները խիստ գոռոզացան: Այս նրանք ներխուժեցին Թուրքաց թագավորություն, հուսալով գրավել և տիրել այն, բայց թուրքերի Ավադին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) բանակ հավաքեց, ճակատամարտեց խորեզմցիների դեմ, հաղթեց և արտաքսեց նրանց Թուրքաց երկրից: Կայսր Ջալադինը (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) սպանվեց մարտում» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 9):

«Զրիստոսի 1229 և Հայոց 678 թվականին Ավադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատից - Մ.Ֆ.**) կոտորեց թուրքմեններին Յասիլամանուն» (Սարգիս Ստեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1230 կամ Հայոց 679 թվականին ռուսացի կոտորեց խորեզմցիներին...: 1237 կամ Հայոց 684 թվականին Ավադին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) և Աշրաֆը Եսասի Ջիլիսի մոտ կոտորեցին խորեզմցիներին» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Իբերները, գայրացած նման դաժանությունից, մեծ բանակությամբ հավաքվեցին Ռուսուդան թագուհու (Զարթիթի թագավորության թագուհի **Ռուսուդանը - Մ.Ֆ.**) մոտ, որը, առաջնորդվելով այս հավաքված ժողովրդին, մարտի մեջ մտավ Ջալալադինի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) դեմ և հաղթեց վերջինիս: Թշնամիներից շատերը փրկվեցին փախուստով, իսկ Ջալալադինը իր պարտված զորքի մնացորդներին հետ միասին հեռացավ Իբերիայից: Կրագ և հայ պատմիչները պատմում են, թե իբերների կողմից իր զորքերի ցրումից հետո նա իբր հեռացել է և սպանվել իբերական ժողովրդին պատկանող աշարների կողմից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 100):

«Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ թշնամին, որ հայտնի է որպես Զալկարի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**), մեծ բանակի զորքերով, որոնց թիվը հնարավոր չէր հաշվել, ելել է Պարսկաստանի և Իրաքի հողերի դեմ: Ասվում էր նաև, որ նա հաղթել է հորեզմ Ըահին (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**), գրավել է նրա հողերը, ավերել է դռանք և հասել է Բաղդադի երկրի սահմաններին» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

Այս ճակատամարտի մասին իսլամական աղբյուրներից հայտնում են նաև Սիբտ իբն ալ-Ջուզին, ալ-Ռամալին, և իբն ալ-Կարը:

⁴³⁵⁷ «Այդ ընթացքում զորքի մի ջոկատ ուղարկվեց Ախլաթ: Երբ Ջալալեդին սուլթանի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) մարդիկ լսեցին այդ մասին, նրանք թողեցին ամեն ինչ և հեռացան Առանի ուղղությամբ: Մեկ ամիս անց սուլթան Զեյկուվատը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) հայտարարեց, որ ժամանակն է վերցնել հայկական բաղաբները ու Մելիք-Աշրաֆն էլ կարող է իրենը վերցնել: Վերջինս համարեց սուլթանի ձեռքը և թուլությունով խնդրեց գործել: Սուլթանը իրեն վերցրեց մի բանի ամրություններ Օղթիսում, որոնք պատկանում էին վրացիներին, իսկ Մելիք-Աշրաֆն էլ 5.000 հեծյալների ուժով Ախլաթ մեկնեց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Մինչ այդ նրանք խլաթի նահանգից միայն խլաթ բաղաբն էին գրավել: Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը եկավ խլաթ և այն գտավ «հիմնահատակ կործանված» (մեջբերումը **Ղուրանից - Մ.Ֆ.**), դատարկ և բնակչությունից, և ժողովրդից, բանգի նրանց հետ կատարվել էր այն, ինչի մասին արդեն պատմեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը հետ առավ ավերված ու անայացած խլաթը: Հետո բանակցություններ տեղի ունեցան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի, Զալկարեդի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.**) և Ջալալեդինի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) միջև, և հաշտվեցին այն բանի հիման վրա, որ յուրաքանչյուրը պահի ինչ-որ ձեռքուն ունի և նրանցից ոչ մեկը մյուսի ունեցածը չցանկանա» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դրանից հետո ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը խլաթ վերադարձավ և խորեզմցիների հետ հաշտություն կնքեց» (Եմսալ-էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Ղամասկոսի իշխան Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը տիրեց խլաթ բաղաբին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթաններին»): «խորեզմախի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) պարտության մատնելուց հետո Աշրաֆը գնաց խլաթի վրա, ձեռքեց բաղաբի պարիսպը, գրավեց բաղաբը և այն վերակառուցեց, ընդ որում սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) նրան 1.000 հեծյալներ և առատ նվերներ էր ուղարկել՝ ինքը վերադառնալով սեփական երկիր» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁵⁸ «Դիար Բաբրի սահմաններում գտնվող Արզն բաղաբի տեղ շուսամ-էդ-Դինը (Արզնի Եմիրության Եմիր **Շուսամ-էդ-Դինը (մոտ 1190-1230) - Մ.Ֆ.**) միշտ եղել էր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի ընկերակիցը և խրատողը: Նա ականատես էր եղել նրա բոլոր պատերազմներին ու իրադարձություններին, իր ունեցածը նրան էր տրամադրել և ինքն էլ զորքի հետ օգնել էր նրան՝ պայքարելով նրա թշնամիների դեմ ու պաշտպանելով նրա բարեկամներին: Այնպես էր պատահել, որ նա խլաթում էր, երբ Ջալալ-էդ-Դինը պաշարել էր այն և Աշրաֆի հետ նա դիմացել էր բոլոր դժվարություններին ու սարսափներին՝ համբերելով, մինչ Ջալալ-էդ-Դինը գրավել էր խլաթը: Ջալալ-էդ-Դինը նրան գերել էր և ուզում էր նրանից ինչ-ինչ բաղաբ: Նրան պատմել էին, որ նա իշխանական հին, ազնվական ընտանիքից է, ժառանգել է Արզն բաղաբը իր նախնիներից և որ նրանք այլ բաղաբներ ևս ունեցել են, սակայն բոլորը նրանց ձեռքից գնացել է: Նա խղճաց և տուր, մեղացավ և բաղաբը թողեց նրան՝ խոստանալով իր պայմանագիր առնելով այն մասին, թե իր դեմ չի կռվելու, և սա վերադարձավ իր բաղաբը ու մնաց այնտեղ: Երբ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը և Ալա-էդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) եկան Ջալալ-էդ-Դինի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինին - Մ.Ֆ.**) դեմ կռվելու, Աշրաֆի եղբայր Շիհաբ-էդ-Դին Ղազի իբն ալ-Մելիք ալ-Ադիլը, որը տիրում էր Նիկոկերտին ու Հանի բաղաբներին, եկավ ու պաշարեց նրան Արզնում, սակայն հաշտության պայմաններով գրավեց և այն փոխանակեց Հանի բաղաբի հետ, որը Դիար Բաբրում էր: Այս շուսամ-էդ-Դինը առաքելի մարդ էր, լավ վարքի տեր, առատաձեռն, նրա դուռը միշտ բաց էր եղել դիմողների հանդեպ, որոնց նա ընդառաջում էր: Նա լավ էր վերաբերվում իր նահանգին և ժողովրդին: Հին տնից էր սերում, որը կոչվում էր Թուդան-Արսլանի տուն, որին բացի Արզնից պատկանում էին նաև Բաղեշը, Ոստանը և այլ վայրեր: Կոչվում էր նաև ալ-Ահդաբի տուն և այս բաղաբները Մալիք-Հանի իբն Ալի Արսլան Սալջուկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան **Մելիք-Հանի - Մ.Ֆ.**) օրերից նրան էին պատկանում...: Արզնը շուսամ-էդ-Դինի ձեռքում էր մնացել մինչև օրս և ահա սա ևս վերցվեց նրանից: Ամենայն ինչ ունի սկիզբ ու վախճան: Փառավորյալ լինի նա, որը ջուլի ոչ սկիզբ և ոչ էլ գոյության վախճան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն այդ տարին Արզնի վրա, որը Դիարբաբի մասն է կազմում, կառավարիչ կարգվեց Ալ-Մալիք ալ-Մուլաֆֆար Ղազի իբն ալ-Մալիք ալ-Ադիլը: Այդ բաղաբը տարբեր է Ռուսի Արզնից: Դիարբաբի Արզնի տերն էր շուսամադինը (Արզնի Եմիրության Եմիր **Շուսամ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**): Բաղաբը նրանից գրավեց ինչպա ալ-Մելիք ալ-Մուլաֆֆար Ղազին և վերադարձավ դեպի Հանի բաղաբը: Այդ շուսամադինը այն հռչակավոր տոհմից էր, որը կոչվում էր Բայտ ալ-Ահդաբ և Արզնը իրենց ձեռքից դուրս չէր եկել սելջուկյան սուլթան Մելիք-Հանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան **Մելիք-Հանի - Մ.Ֆ.**) օրերից մինչև այդ ժամանակ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Երբ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը և Ալա-էդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) եկան Ջալալ-էդ-Դինի (հորեզմի սուլթանության սուլթան **Ջալալ-էդ-Դինին - Մ.Ֆ.**) դեմ կռվելու, Աշրաֆի եղբայր Շիհաբ-էդ-Դին Ղազի իբն ալ-Մելիք ալ-Ադիլը, որը տիրում էր Նիկոկերտին ու Հանի բաղաբներին, եկավ ու գրավեց Արզնը» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

⁴³⁵⁹ «Հաջորդ օրը, երբ արեգակը ծագեց, սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.**) Մելիք-Աշրաֆի ու նրա եղբայրների հետ միասին ուղղվեց դեպի Արզնում...: Եվ ահա սուլթանը խորիմուրդ տվեց Արզնում մարդկանց, որպեսզի բաղաբն անվտանգության երաշխիքներով իրենց հանձնեն...: Համաձայն այդ առաջարկի՝ Տիանշաբը բաղաբ ուղարկեց իր մարդկանցից մեկին, որի հետ նաև սուլթանի մարդիկ էին դրված: Արդյունքում Արզնում մարդիկ ենթարկվեցին այդ պահանջին, իսկ Տիանշաբն ու նրա մարդիկ էլ իրենց մոտիկների հետ միասին ոչ մի վնաս չկրեցին, բանի որ սուլթանը առաջարկեց մոռանալ ողջ անցյալը, երբ այժմ բոլորը պետք է գործեին ըստ իր ցանկության» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Արդեն հիշեցինք, որ Կարևո տերը խլաթի պաշարման ժամանակ միացել էր Զալալ-էդ-Դիևին (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դիևին – Մ.Ֆ.**) և նրա հետ էլ մնաց ու մասնակից եղավ վերոհիշյալ ճակատամարտին: Երբ Զալալ-էդ-Դիևը պարտվեց, սակայն, Կարևո տերը գերի ընկավ իր հորեղբոր որդու՝ Ալի-էդ-Դիև Բեյկուլասի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվասի – Մ.Ֆ.**) ձեռքը: Սա վերցրեց նրան ու գնաց Կարին, որի տերը իր իսկ ձեռքով հանձնեց նրան բաղաբը իր բոլոր ենթակա բերդերով, գանձերով և այլ բաներով: Ինչպես ասվում է, ջալլամը գնաց երկու կոտոջ գտնելու, բայց վերադարձավ առանց ականջների: Այդպես էլ այս թվառականը, եկավ Զալալ-էդ-Դիևի մոտ և նրա ձեռք բերելու և, ինչպես Զալալ-էդ-Դիևին էր խոստացել, Ալա-էդ-Դիևի երկրի մի մասը վերցնելու հույսով, սակայն վերջինս վերցրեց նրա ունեցվածքը ու ձեռքում եղած երկիրը, իսկ ինքը մնաց գերի վիճակում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ճակատամարտից հետո Ալա-էդ-Դիևը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվաստը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց դեպի Արզան առ-Ռում և գրավեց այն» (Իբն Կասիր «Սալիհյան պատմություն»):

«Եվ ահա սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվաստը – Մ.Ֆ.**) Աշրաֆի հետ միասին պատերազմի ելավ Արզան առ-Ռումի ուղղությամբ և համառ պատերազմ սկսեց բաղաբի դեմ: Այն ժամանակ, սակայն, երբ ներսում գտնվողներին սուլթանը երդվեց, որ նրանք չեն սպանի նրանց տիրոջը, որ գերվել էր, նրանք բաղաբը նրանց հանձնեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այստեղից նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվաստը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Եդրոն, որը գրավեց Մանազկետից մինչև Կարին ձգվող շրջանների բաղաբների հետ միասին» (Մմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ռուսները կոտորեցին խորեզմիների և գրավեցին Կարինը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1231 և 3այոց 678 ռումացիք գրավեցին Կարինը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

4360 «Դրանից հետո սուլթանին ինքը անդրադարձավ վրացիներին և նրանցից որոշ ամրություններ վերցրեց Ուղթթեում» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

4361 «Այնտեղից սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դիևը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց դեպի Մուղան և, տեղ հասնելով՝ գտավ իր զորքերը

ցրված վիճակում: Չորքի մի մասը գտնվում էր Մուղանում, մյուսները ձմեռացի համար ընտրել էին Շիրվանը, իսկ ոմանք էլ՝ Խաւէ էին Շամթոր: Սուլթանը նրանց բոլորի հետևներից նետերով փահլաններ ուղարկեց, բանգի այդ նետերը հավաքման նշան էին նշանակում, սակայն թաթարները հարձակվեցին նրա զորքի վրա մինչ այն, երբ նրանք հավաքվեցին: Դրա համար էլ զորքերը հավաքելու սուլթանի մտադրությունը չհաջողեց և նրա ծրագիրը հենց հիմքից բանդվեցին, բանգի, ինչպես ասվում է Ղուրանում. «Եթե Ալլահը մարդուն չարիք ցանկանա, այլ ելք չկա դրանից խուսափելու, բան հենց ինքն է»: Մի անգամ սուլթանը որսի ելավ Մուղան և ասաց ինձ. «Շտապիր դեպի այն բլրաբլուր», և նա ինձ ցույց տվեց դիմացի բլրակը. «և հրաման պատրաստիր Արդեբիլում և Փիրուզաբադ ամրոցում Շարաֆ ալ-Մուլքի նախի 3ուսամ-էդ-Դին Թեգին-Թաշին, որ մենք խորասանի շահին, Եվր Յադի-Սոնկուրի, ինչպես նաև Մազանդարանի շահին, Եվր Արսլան-Փաշիկանի դեկավարության տակ զորքեր ենք ուղարկել հետախուզության համար, որպեսզի նրանք տեղեկանան թաթարների շարժի մասին: Եվ ահա մենք հրամայում ենք այս երկուսին, որպեսզի նրանք ձիեր պատրաստեն և Արդեբիլում, և Փիրուզաբադում ու որ այս երկու փոխարանողներն էլ ամեն ինչ պատրաստեն ձիերի համար և այս զորքերը ոչ մի բանի կարիք չունենան»: Ես սլացա դեպի բլուրը և գրեցի հրամանները, իսկ երբ սուլթանը մոտեցավ ինձ, նրանք արդեն պատրաստ էին: Ես դրանք տվեցի նրան և նա ստորագրեց: Հիշատակված Եվրները վերցրին այդ նամակները և անմիջապես էլ մեկնեցին: Չնայած դրան, սակայն, հետագայում ինձ լուր հասավ, որ նրանք երկուսն էլ մնացել են իրենց տներում մինչ այն պահը, երբ թաթարները հարձակվեցին Մուղանում գտնվող սուլթանի վրա և նրան անակնկալի բերեցին: Նա հույսը դրել էր իր հետախուզության վրա և լուրերի որ սպասում երկու Եվրներին, որոնց նա ուղարկել էր, բայց նրանք չարդարացրին նրա հույսերը: Երբ սուլթանի հետախուզությունը մեկնեց, իսկ նրա փահլաններն էլ սկսեցին զբաղվել զորքը հավաքելով, սուլթանը զբաղվեց որսով: Նա այդ պահին ձեռքի տակ քիչ թվով մարդիկ ուներ՝ մոտ 1.000 հեծյալներ նրա անձնական թիկնազորից: Մի անգամ գիշերը նա կանգ առավ Շիրվապուտի մոտ, որը Մուղանում կառուցված մի ամրոց էր: Այն շրջապատված էր խորը խանդակով, որից ջուր էր հոսում և ջրում շրջապատը: Այդ խանդակի վրայով հնարավոր էր ամրոց անցնել միայն բարձրացվող կամիջով, եթե դրա կարիքը լիներ ինչպիսիք: Ամրոցը ավերվել էր թաթարների առաջին հայտնվելու ժամանակ, սակայն Շարաֆ ալ-Մուլքը վերականգնել էր այն, երբ իրենով էր արել Արաբսից ելնող ջրանցքները: Այս մասին մենք արդեն խոսել ենք: Միևնույն-Նոյիսը սուլթանի կողմից խլաթից դեռ այս բաղաբի պաշարման ժամանակ ուղարկվել էր հետախուզության այն նպատակով, որ լուրեր հայտնի թաթարների մասին: Այս անձը խորեզմի սահմաններում որոշ թվով թաթարներ բռնեց: Նա նրանց մի մասին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ խլաթ հասցրեց: Դրանց մեջ մի ոմն թաթար կար և միայն սրան էր, որ սուլթանը կենդանի էր թողել: Երբ սուլթանը ժամանեց Շիրվապուտ ամրոց, նրա հրամայեց գաղութությունից դրդված բռնել դրան, որպեսզի սա չփախչի և յուրայիններին չտեղեկացնի սուլթանի դրության ու նրա զորքի ցրվածության մասին: Այդ թաթարի ընտանիքն ու երեխաները գտնվում էին խորեզմում՝ թաթարների մոտ: Սուլթանը սրան հանձնեց ինձ և ասաց. «Նրա հետ միասին բարձրացիր Շիրվապուտ ամրոց, այնտեղ նրան շղթայիր և հանձնիր այդ ամրոցում Շարաֆ ալ-Մուլքի նշանակած վալիին»: Ես կատարեցի այդ հրամանը, բայց արդեն գիշեր էր և ես մնացի գիշերելու ամրոցում: Իմ մարդկանցից ինձ հետ միայն երեք հոգի կար, իսկ մնացածները, ովքեր ինձ հետ էին, ինչպես նաև այն ամենը, որ հետո կար՝ գույքը, ձիեր, վրաններ, այս ամենը մնացել էր ճամբարում: Երբ առավոտը բացվեց, ես վերադարձա իմ ծառայությանը և հայտնաբերեցի, որ բոլոր վրաններն արդեն տապալված են, հովաքները կապված են, իսկ բազեններն էլ՝ փակված իրենց վանդակներում: ...: Ահա այստեղ էր, որ ես հասկացա, թե ինչ է տեղի ունեցել, իսկ եղել էր այն, ինչից մենք վախենում էինք՝ սուլթանը գիշերային հարձակման էր ենթարկվել և ես այժմ չգիտեմ, նա փրկվել էր, թե ոչ: Ես չէի կասկածում այն բանում, որ Շիրվապուտ ամրոցը չի դիմանա թաթարների հարձակմանը, դրա համար էլ բռնեցի սուլթանի և նրան հետևող թաթարների ուղին» (ան-Նասիրի «Զալալ-էդ-Դիև Մանկուրնի կենսագրությունը», գլուխ 96, 97):

«Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ Չորսողան-Նոյիսը մեծ զորքով գետնացել է Ամույան և գնում է սուլթանի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դիևին – Մ.Ֆ.**) դեմ: Վերջինս Շամս-էդ-Դիև Յուլդազին նշանակեց ամրոցը պահպանելու...: Նա նրան հանձնեց իր հարեմը, իսկ ինքը ժամանեց Թավրիզ և, չնայած այն բանին, որ մի կողմից նրա, իսկ մյուս կողմից էլ խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ռումի և Անդրիքի սուլթանների ու մեխլեբների միջև գտնություն կար, նա սուրիանդակ ուղարկեց և տեղեկացրեց նրանց մոնղոլների գալու մասին: Այդ ուղերձի բովանդակությունը հետևյալն էր. «Թաթարների զորքը ավելի մեծաթիվ է, բան սովորաբար, և այս երկրների ռազմիկները վախեցած են նրանցից: Եթե դուք ինձ աջակցություն ցույց չտաք ռազմիկներով ու հանդերձանքով, ապա ես, որ պարսպի նման կանգնած եմ, կկորնեմ և դուք հնարավորություն չեք ունենա դիմադրել նրանց: Հոգալով ձեր ու ձեր երեխաների մասին՝ ձեզին յուրաքանչյուր պետք է իր զորքի մի գնդով և դրոշմով օգնության հասնի, որպեսզի, երբ նրանց լուր հասնի մեր համաձայնության մասին, նրանք գտնվեն մի քիչ հապաղել, իսկ մեր ռազմիկներն էլ ոգևորվեն: Եթե այս հարցով մի որևէ թերացում թույլ տրվի, դուք ինքներդ ականատես կլինեք, թե ինչ կլինի և ձեզ կհասնի ամեն ինչ»...: Այնուհանդերձ Չինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) տան հզոր հաջորդականությունը անհամաձայնություն մտցրեցին նրանց միջև մղվող բանակցություններում և սուլթանի հույսը փոխարինվեց հուսահատությամբ: Սուլթանը մեկնեց Բիլկին: Այն պայատում, որտեղ կանգ առավ, փլվեց կտորը, սակայն նա այդ չհամարեց վատ կանխանքան, այլ ամրություն դրսևորեց: Հաջորդ օրը նա մեկնեց Մուղան: Հինգ օր այնտեղ մնալուց հետո մոնղոլական զորքը մոտեցավ: Սուլթանը լեցե գտնվել և գնաց Դափանի լեռներ: Երբ մոնղոլները սուլթանի կայանատեղին դատարկ գտան, նրանք հետ դարձան, իսկ սուլթանը Հիջրի 618 թվականի (**համապատասխանում է 1221 թ-ին, սակայն, ինչպես այստեղ, այնպես էլ այս բաժնի այլ մասերում հեղինակը ուղիղ 10 տարվա սխալ է թույլ տալիս և իրադարձությունները պետք է վերաբերվեն Հիջրի ոչ թե 618, այլ 628 թ-ին – Մ.Ֆ.**) ձմեռն անցկացրեց Ուրմիայի և Ուշնայի շրջակայքում» (Ռաշիդ-էդ-Դիև «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Այս օրերների հրապարակումից հետո նա (**Մոնղոլական տերության խան Ուգեդեն (1229-1241) – Մ.Ֆ.**) աշխարհի երկրների վրա արշավանք հռչակեց: Խորասանի և Իրաքի ուղղությամբ, որտեղ դեռ չէին հանդարտվել խռովություններն ու ապստամբությունները և որտեղ դեռ թափառում էր Զալալ-էդ-Դիևը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դիևը – Մ.Ֆ.**), նա մի բանի Եվրների և 30.000 բաշարի մարդկանց հետ միասին ուղարկեց Չորսողանին ...: Հազիվ էր սուլթանը ուշքի գալիս այս ապստամբից, երբ լուր ստացավ այն մասին, որ Չորսողան-Նոյիսն անցել է Օթըր...: Հաջորդ օրը սուլթանը մեկնեց Մուղան, սակայն, երբ հինգ օր անց նրան հետապնդող մոնղոլական զորքը ընդհուպ մոտեցավ, նա լուսաբացին թողեց իր վրաններն ու ծամբարը և պատսպարվեց Դափանի լեռներում: Մոնղոլները, տեսնելով, որ սուլթանի ծամբարը դատարկ է, հետ դարձան» (Ալա-էդ-Դիև Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 29, գիրք 2, գլուխ 20):

«Նրա (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-էդ-Դիևին – Մ.Ֆ.**) վրա արևելքից հարձակվեցին թաթարները» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի թաթարները կոտորեցին խորեզմիներին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1233 և 3այոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին թուրքմեններին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«3այոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին թուրքմեններին» (Ամանուն «ժամանակագրություն» 1258 թվական»):

«Քրիչական 1233 կամ 3այոց 682 թվականին թաթարները կոտորեցին խորեզմիներին» (Ամանուն Երուսաղեմից «ժամանակագրություն»):

4362 «Երբ ես եյա Գանձակից, տեղի ունեցավ այն, ինչից ես վախենում էի, ինչից գգուշանում էի և ինչի մասին նախապես գլխի էի ընկնում: Այնտեղ գտնվող օտարականները սպանվեցին, իսկ նրանց գլուխներն ուղարկվեցին թաթարներին: Գանձակի բնակիչները հայտարարեցին սուլթանին

(**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինին – Մ.Ֆ.**) չենթարկվելու մասին: Ահա այսպես ամբողջ, որն ուժեղ իշխանություն չի տեսնում, ամբողջովին հանձնվում է իր կրթերին և շտապում է գործել իր ամենաստոր սովորություններին համաձայն» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 101):

«Այդ տարի թաթարներից գրավեցին Գանձակը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1233 և 3այոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին թուրքմեններին և գրավեցին Գանձակը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«3այոց 681 թվականին թաթարները գրավեցին Գանձակը» (Անանու «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

«3այոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին թուրքմեններին և գրավեցին Գանձակը» (Անանու «Ժամանակագրություն 1258 թվականի»):

«Փրկչական 1233 կամ 3այոց 682 թվականին թաթարները կոտորեցին խորեզմցիներին և գրավեցին Գանձակը» (Անանու Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁶³ «Երբ Գանձակի սրիկաները սպանեցին քաղաքում գտնվող թուրքմեններին, նրան խռովություն բարձրացրին և անհնազանդություն դրսևորեցին: Նրանց ղեկավարում էր մի մարդ, որը հայտնի էր Բանդար անունով, և ստահակների այդ ամբողջ խում էր նրան: Նրանք ծեռք մեկնեցին ուրիշի բարիքին և չարաքար ելան նրանց դեմ, ովքեր համաձայն էին նրանց հետ իրենց դաժանության և գոռոզության հարցում ու չէին լսում հոգու ձայները, «որովհետև դեպի չարիքը» (**Մեջբերումը Ղուրանից է – Մ.Ֆ.**): Սուլթանն (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) ինձ և հաջիբ ալ-խասա հասնաբերդին ուղարկեց նրանց մոտ, որպեսզի մենք, կանգ առնելով Շուտուր ամրոցում, որը գտնվում էր նրանց մոտ, կոչ անեինք նրանց հնազանդության և զգուշացնեինք իրենց անհնազանդության հետևանքների մասին: Մի բանի օր մենք գտնվում էին Գանձակի շրջակայքում, գրում էինք նրանց և բանակցություններ վարում նրանց հետ՝ զգուշացնելով և բացատրելով նրանց, որ անարդարության դռները թակելը իրենց փորձանքին ու վատ վերջաբանին է մոտեցնում: Եվ իրոք, պայթյալի դիմում է նա, ով խաղաղության ճանապարհ չունի, իսկ նա, ով ինստրակտություն ունի մտածել և ընտրության տեղ ունի, իր հոգին գերծ է պահում գայթակղությունից ավելի շուտ, բան հանդիպում է դժվարությունների...: Մեզ մոտ իր երեխաների հետ ելավ ռայիս Ջամալ-էդ-Դին ալ-Բուսին և մենք կորցրեցինք հույսներս համաձայնության գալ այդ տակալների հետ: Եվ ահա եկավ նաև սուլթանը և կանգ առավ Գանձակի այգիներում: Մեզից դեպի նրանք սկսեցին դեսպաններ գնալ՝ նրանց աման տալով և ողորմածություն խոստանալով: Նույնիսկ ժայռը կփափկեր այն ամենից, ինչ նրանց խոստացվում էր, սակայն այդ ամենը չազդեց նրանց վրա, բանգի նրանց հոգիներում այլ բան կար: Բանդարը շարունակում էր համառել իր սգիտության մեջ... ընդ որում նրան չբավարարվեցին միայն դրանով, այլ օրերից մի օր Նույնիսկ ելան, որպեսզի մարտնչեն, և փքվելով կանգնեցին մեր դիմաց: Նրանք հասան այգու պարսպին և մի բան նետեր արձակեցին սուլթանի վրանի ուղղությամբ: Վերջինս իր մոտիկների հետ միասին անսխալապես թափվ ծիու վրա: Նա համոզվեց, որ նրանց իրենց համառությունից հնարավոր չէ հետ կանգնեցնել ոչ քարոզով, ոչ էլ արդարացիությանը, բանի որ քարոզի համար այլ, ավելի արժանի արդյոքի կան: Եվ իրոք, երիտասարդի համեստությունը այնտեղ, որտեղ այն անտեղ է, անգրագիտություն է: Եվ ահա սուլթանը չբավարարվեց նրանց վրա իր անձնական ծառաների ջոկատի ուղեկցությամբ: Այդ ջոկատը, կարծես, գավաթի ծայր լինել, որտեղ իրենց տեղը գտել էին սատանահեծյալները, երիտասարդ և ուժեղ դև-թուրքերը, որոնք իրենց մարմինները պաշտպանում էին վահաններով, իսկ դրանց տակից էլ երևում էին վրիժառությանը այլովոր սրտեր: Նրանք խիզախորեն մարտի մեջ մտան, դրդելով մահին լեռն իր դրքը, հարձակում գործեցին դրանց վրա և սառալված մարմինների ու գլուխների մեջ սկսեց երևալ, թե նրանք ինչպես են նահանջում: Նրանք փախան ուր աչքը կտրում էր, կարծես ոչխարների հոտ, որը վայելեցել էր գալլերից, կամ ծնողուկներ, որոնք ջրում են իրենց վրա հարձակվող արծիվից: 3եծյալները խառնակեցին հետևակայինների հետ, հարձակվողները՝ պաշտպանվողների: Սուլթանը նրանց հետ միասին քաղաք ներխուժեց, բանի որ տակալքը կուտակվել էր դարպասների մոտ և այստեղ այնպիսի հրմշտոց էր, որ սուլթանը կարողացավ խանգարել փակել դրանք: Չորքն ուզում էր թալանել քաղաքը, սակայն նրան արգելվեց այդպես վարվել: Դրանից հետո սուլթանն իր մոտ կանչեց այդ քաղաքի հայտնի և անվանի մարդկանց: Նա հրամայեց նրանց, որ նրանք գրեն տակալն ամբոխի և խռովության հրահրողներին անունները: Նրանք 30 հոգու անուն կշեցին, չնայած որ խռովությանը մասնակցում էին և չարք, և բարին, և այն իրենում միացրել էր և նրան, ով վնաս էր կրել պետությունից, և նրան՝ ով օգտվել էր, բանգի ամբողջ նման է հոտին, որում բոլորը հետևում են մեկ-մեկու և մեկը կարող է ղեկավարել հազարին: Սուլթանը հրամայեց այդ երեսունին միջնաբերդի դիմաց գլխատել և նրանց, ուղեբերդ քաղք տալով ատրան, քաղաքի դարպասների և թաղամասների գլխավոր մասերը: Ինչ վերաբերվում է Բանդարին, որը հաստկապես եռանդ էր դրսևորել խռովության ժամանակ և կոտորել սուլթանական գահը, որն այստեղ տեղադրված էր դեռ Մուհամմեդ իբն Մեյիբ-Շահի (**Սեյդուկյան սուլթանության սկզբում համիդխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.**) ժամանակից, ապա նրան ևս դաժանորեն մահապատժի ենթարկեցին և քառատեցին» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 104):

«Նոյիսները անցնելով ողջ Պարսկաստանը դուրս եկան Երասխի մոտ և մոտեցան Գանձակին» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴³⁶⁴ «Արգրումում իրենց գտնվելու ժամանակ Քենյալեդինը Ջհանգիրի հետո միասին շատ զինվորներ հավաքեցին և որոշեցին մեկնել վրացիներին պատկանող քաղաքների վրա, բանի որ այդ հենց վրացիներն էին, որ դրոշմ էին մոնղոլներին հարձակվել սեյդուկների վրա ու անընդհատ առաջանալ այդ ուղղությամբ: Եվ ահա Քենյալեդինը և Ջհանգիրը երկուսով առաջացան, մեծ ուժերով մտան Վրաստան և մեկ հարվածով ոտնաձուլեցին Ուղթիս ամրության հարակից տարածքները: Նրանք ամեն ինչ այրեցին ու ավերեցին: Այլա՛հը նրանց մեծ ավար տվեց: Սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.**) ռազմիկները արհազական այդ արշավանքի ժամանակ իրենց լավագույն կողմից ցույց տվեցին: Նրանք ոտնատակ տվեցին քարե ամրությունները, ասպատակեցին ամեն ինչ և բանը հասցրին Նույնիսկ նրան, որ վրաց թագուհին **Քարթլիի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.Ֆ.** ստիպված դիմեց սուլթանին ու, խոնարհվելով Ռուսի ռազմիկների ու զորավարների առաջ, խնդրեց նրանց հետ բաշել իր երկրից: Նա այդուհետ ուզում էր խաղաղ հարևանություն ունենալ սուլթանի հետ...: Ահա այս պայմաններում սուլթանը զոհ մնաց այս ամենից և հրամայեց յուրայիններին հետ դառնալ: Ահա այսպես նրանք վերադարձան Արգինջան» (Իբն Բիքի «Սեյդուկ-Նամե»):

⁴³⁶⁵ «Սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) 17 օր մնաց Գանձակում, սպասելով, թե ինչպես կգարգանան իրադարձությունները, սակայն ի վերջո որոշում ընդունվեց ելնել: Բոլորը համաձայնեցին, որ թաթարների դեմ պետք է օգնություն խնդրել ալ-Մալիբե ալ-Աշրաֆից: Այսպես վարվել սուլթանին խորհուրդ էին տալի Ռուտուրխանը՝ վախկոտ Էմիրների և խաների մի խմբի հետ միասին: Սուլթանը արտաքինից համաձայն էր նրանց հետ, սակայն հոգու խորքում դեմ էր: Նա Գիդաբունի ճանապարհով ուղղվեց դեպի խլաթ և ճանապարհին կրկին ոտնատակ տվեց վրացիների երկիրը, այնտեղ, որտեղ ինչ-որ բան դեռ մնացել էր: Սուլթանը շարունակում էր դեսպաններ ուղարկել ալ-Մալիբե ալ-Աշրաֆի մոտ՝ կոչ անելով նրան օգնել, թեև ողջամտությունը մերժում էր դա որպես մի անհավանական բան...: Երբ սուլթանը իր ճանապարհին հասավ Բջին ամրոցին, որտեղ գտնվում էր Իվանե ալ-Բուրջիի որդի Ավազը, նա մեկ ժամով կանգ առավ դրա դիմաց: Այդ ժամանակ, ահա, Ավազը ելավ ամրոցից և հեռվից հողը համբուրեց: Դրանից հետո նա գնաց ամրոց և սուլթանին նվերներ ուղարկեց: Երբ նրանք հասան Ավազկերտին, մարդիկ սկսեցին դժգոհել ուժեղ շոգից, անձրևների պակասից և այն վնասից, որը ճանձնեղ պատճառում են մարդկանց ու կենդանիներին: Նրանք որոշեցին անձրև կանչել իրենց մոտ գտնվող բարերով: Իրոք, մենք նման բանին լուրջ չէինք վերաբերվում, սակայն մի բանի անգամ տեսանք, թե դա ինչպես գործեց: Յնարավոր էր դա գայթակղություն էր կամ մոլորություն, սակայն այդպես գայթակղվում կամ մոլորվում էին բոլորը, ով վկա էր դրան: Սուլթանը Ավազկերտում գտնվելու օրերին անձամբ գործի դրեց բարերը, որից հետո անձրև եկավ ու այն շարունակվեց օր ու գիշեր, այնպես որ մարդկանց դա հոգնեցրեց և նրանք սկսեցին զոջալ իրականացված կախարդանքի կապակցությամբ» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 104):

⁴³⁶⁶ «Ջալալեդինը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) խլաթը գրավելուց հետո իջավ դեպի Ամիրի մերձակա կամուրջը, այնտեղից օգնություն ուզեց ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆից, բայց մերժում ստացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴³⁶⁷ «Մինչ իմ մեկնելը սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) 6.000 հեծյալներ ուղարկեց: Նրանք հարձակում գործեցին Խարաբերդի, Արգինջանի և Մեյիստի վրա, որի արդյունքում ավարով ծանրաբեռնված հետ դարձան, այնպես, որ երկու տասնյակ ոչխարները վաճառվում էին մեկ դինարով: Նա այդպես վարվեց, բանի որ խլաթի կապակցությամբ գայրացած էր Ավա-էդ-Դին Քեյ-Բուրադի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.**) վրա նամակներում սրա մշտական պահանջների, ինչպես նա այն բանի կապակցությամբ, որ, լեռնով սուլթանին, բռնել էր ալ-Մալիբե ալ-Աշրաֆի կողմը» (ան-Նասիվի «Ջալալ-էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 104):

⁴³⁶⁸ «Երբ դեսպանը կանգնած էր որոշների տակ, սուլթանը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց ինձ գրուցել նրա հետ և հարցնել փորձ անել նրան մարդկանց բանակի, ինչպես նա փորձառու և մարտում կայուն ռազմիկների մասին, որոնք այս անգամ եկել էին անիծյալ Չորմոդանի հետ: Սուլթանն ասաց նրան. «Ահա ինձ ճիշտ և ես բեզ կյանք կպարգևեն»: Ես հարցունք փորձ արեցի նրան և նա ասաց. «Երբ Չորմոդանը ուզում էր արշավի պատրաստվել, որպեսզի մարտում հանդիպեր սուլթանին, նա Բուխարայում իրականացրեց իր ռազմիկների զորատես և գրանցամատյանում գրանցեց 20.000 հոգու՝ բացառությամբ մեծ աշխարհագրի»: Երբ ես սուլթանին կրկնեցի նրա խոսքերը, նա

ասաց. «Շտապե՛ք սպանել նրան, բանի դեռ մերոնք չեն լսել թաթարների բանակության մասին, չեն ահաբեկվել և չեն դիմել փախուստի»...: Երբ ես հրաժեշտ տվեցի այ-Մալիք այ-Մուզաֆֆարին, այդ ժամանակ Բերկրից գրուչթուն եկավ, որում հիշատակվում էր, որ թաթարները մտնեցել են այդ քաղաքին, լուրեր են հավաքել սուլթանի մասին և գալիս են նրա հետքերով...: Ես սլացա Դանիի ուղղությամբ, բանի որ անընդհատ գալացող լուրերը պատմում էին ճապաղջուրում սուլթանական դրոշի հայտնվելու մասին...: Ես շարունակեցի ընթանալ և տիրությունը տիրեց ինձ, այնպես որ ես ողջ գիշեր լռեցի, մինչև որ չժամանեցի Դանի: Այստեղի հարթավայրում ես հանդիպեցի բանակային գումակին և ռազմիկների կանանց: Ես իմացա, որ սուլթանը գտնվում էր դարանում՝ ճապաղջուրում, և նրան հայտնել են թաթարների ժամանելու մասին, իսկ Կոկե Բեջկենը, սա թաթարների էմիրներից մեկն էր՝ հազարյակի մի հրամանատար, լքել էր թաթարներին և անցել սուլթանի կողմը՝ թույլ տված ինչ-որ արարքի պատճառով վախենալով իր կյանքի համար: Ահա, ուրեմն, սա հայտնեց սուլթանին, որ թաթարները պայտել են ձիերը, որպեսզի հետապնդեն սուլթանին, որտեղ էլ նա լինի: Նա սուլթանին խորհուրդ տվեց ավարը թողնել թաթարների ճանապարհին, դարան դնել ու, մինչև թաթարները կգրավեին դրանով, վրիժառույթան ձեռքերով նրանց մահվան գավաթը խմեցնել: Նրա խորհուրդը լավն էր ու դրա համար էլ սուլթանը ոտքի հանեց Ուտուրխասին, սրան նա միշտ առանձնացնում էր և մոտ պահում իրեն, համարելով, որ նրա հավատարմությունն ու քաջությունը փորձարկման կարիք չունեն և վաղուց ապացուցված են, և 4.000 հեծյալներ առանձնացրեց՝ որպես առաջապահ: Նա հրամայեց Ուտուրխասին իր հետևից բաշել թաթարներին և, երբ նրանք կմոտենան, բաշել նրանց մահվան ողջն ու ապաշխարանքի վայրը: Վերջինս, սակայն, վերադարձավ և հայտնեց, որ թաթարները Մանազկերտի սահմաններից հետ են բաշվել: Իրականում դա մի սուտ էր, որը նրան վախի տր դրոշ, վախը, թուլությունը և անխուսափելի վերջաբանի նկատմամբ ահը: Իրոք, երբ սուլթանի ու ճապաղջուրում նրա դրած դարանի մասին լուր եկավ և ես ուղղվեցի նրա ծառայությանը, ճանապարհին հանդիպեցին գումակի մոտ վերադարձող սուլթանին: Նա առաջինը խոսեց ինձ հետ և հարցրեց, թե ինչպիսի՞ն է պատասխանը իր ուղերձին: Ես կրկնեցի այն ամենը, ինչ լսել էի այ-Մալիք այ-Մուզաֆֆարից, որից հետո արդեն հիշատակեցի այն գրության և Բերկրի մոտ թաթարների հայտնվելու մասին: Նա իր հերթին պատմեց ինձ Կոկե Բեջկենի գալու մասին և այն մասին, որ ինքը պատրաստ է հարձակվել թաթարների վրա: Նա պատմեց ինձ դարանի հետ կապված ողջ պատմությունը և ասաց այն մասին, որ առաջապահը վերադարձել է՝ հայտնելով Մանազկերտից թաթարների հեռանալու մասին: Լսելով այդ՝ ես պատասխանեցի. «Այն, որ նրանք վերադարձել են այն բանից հետո, երբ ելել են մարտ տալու մտադրությամբ, շատ տարօրինակ է»: Սուլթանն ասաց. «Դա զարմանալի չէ, բանի որ թաթարները մարտ տալու համար խլաթի շրջան էին եկել, սակայն, երբ իմացել են, որ մենք գտնվում ենք աշ-Շամ երկրի կենտրոնում, ըստ երևույթին կարծել, են, թե այս երկրի տիրակալները դաշինքի մեջ են մտել մեզ հետ, միացել են մեզ ու դրա համար էլ նրանք վերադարձել են»: Այստեղ իր գաղափարները խոսակցությունը՝ այդպես էլ չհամաձայնելով նրա հետ և անհնարին համարելով, որ թաթարները առանց մարտ տալու վերադառնային...: Սուլթանն ուղղվեց դեպի Ամիդ և կանգ առավ քաղաքի մոտի կամրջի հարևանությամբ: Նրան կարելի էր համեմատել այն խեղդվողի հետ, որը, չիմանալով լողալ, ձեռքը գցում է ծղոտին: Նա այդ գիշեր խմեց ու հարբեց, որի արդյունքում նրա գլուխը պտտվեց և շեշտառությունը դժվարացավ...: Խորը գիշերով սուլթանի մոտ եկավ մի թուրքմեն և ասաց. «Ես բո երեկվա ճամբարատեղիում գործ եմ տեսել, որի հանդերձալքը նման չէ բո գործի հանդերձալքին: Այդ գործի ռազմիկները ձիեր ունեին, որոնց մեծ մասը գործ ցեղից էին»: Սուլթանը, սակայն, նրան ստի մեջ մեղադրեց և ասաց. «Դա նրանց հնարածն է, որոնց դուր չի գալիս այս երկրում իմ լինելը»: Նա շարունակեց վայելել գիշերը մինչև լուսաբաց, սակայն արդեն առավոտյան նրա գործը շրջապատվեց թաթարների կողմից...: Այդ գիշեր ես, կազմելով նամակներ, երկար նստեցի, սակայն գիշերվա վերջում բուռն հաղթեց ինձ և ես ոչինչ չիմացա մինչև այն պահը, երբ գուլամն ինձ արթնացրեց և գոռաց. «Ելի՛ր, Դառուստանի օրն է եկել»: Ես արագորեն հագնվեցի և հասցնեցի ելա՝ կացարանումս թողնելով այն ամենն, ինչ ունեի...: Երբ ես ձի էի հեծնում, տեսա թաթարների ջոկատը, որը շրջապատում էր սուլթանի վրանը, երբ նա դեռ հարթած քնած էր: Այդ պահին, ահա, իր դրոշներով հայտնվեց Ուրխանը, նրա ռազմիկները հարձակվեցին թաթարների վրա և հեռու բռնեցին նրանց վրանից: Սուլթանի մի բանի ծառաները վրա մտան, ձեռքերի վրա վերցրին սուլթանին և դուրս հանեցին: Նա սպիտակ շապիկով էր, երբ նրան նստեցրին ձիու վրա և սլացան: Այդ ժամանակ նա հիշեց միայն Սադ աթաբեկի աղջիկ մայիքա Փարսայի մասին: Նա հրամայեց Թամիր-Կիլաչին և Եմիր-Չիլարը՝ Նորդ-Ալային մեկնել նրա հետ և ծառայել նրան այնտեղ, որտեղ նա կհայտնվի փախուստից հետո» (ան-Նասիվի «Ջալալ-Էդ-Դին Մանկբուրնի կենսագրությունը», գլուխ 101, 105, 106):

«Երբ Ջալալ-Էդ-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) տեսավ, թե ինչ էին անում թաթարները Ատրպատականում՝ կոտորում, կողոպտում, շեներն ավերում և հարկեր հավաքում, նա հասկացավ, որ նրանք որոշել էին հարձակվել իր վրա ու զգալով իր թույլ ու անուժ լինելը, թողեց Ատրպատական և գնաց Խլաթ: Նա լուր ուղարկեց այ-Մեխիք այ-Աշրաֆի փոխառնորդին, ասելով. «Չեմք եկել պատմության կամ վնաս տալու, այլ պարզապես այս թշնամու վախն է մեզ ստիպել ձեր երկիրը գալ: Նա որոշել էր գնալ Դիար Բաքր ու Ջագիրա, ապա խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ այ-Մուսթանսիրի – Մ.Ֆ.) դուռը՝ թաթարների դեմ օգնություն խնդրելու նրանցից և բոլոր թագավորներից օժանդակություն հայցելու հանուն դիմադրության: Նա միաժամանակ զգուշացնում էր, որ անհոգությունը վատ վախճան կունենա»: Երբ սուլթանը հասավ Խլաթ, տեղեկացավ, որ թաթարները հետապնդում են իրեն և արագընթաց գալիս են իր հետևին: Նա գնաց Ամիդ ու ճանապարհին մի բանի տեղ պահակներ դրեց՝ վախենալով, թե թաթարները գիշերը կհարձակվեն: Եվ ահա եկավ թաթարների մի խումբ, որը հետապնդում էր նրան, և հասնելով ոչ այն ճանապարհով, ուր պահակներ կային, նրանք գիշերով հարձակվեցին, երբ նա Ամիդ քաղաքից այն կողմ էր գտնվում: Նա փախուստի դիմեց, իսկ գործը ցրվեց ամեն կողմ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Դիարբեքիր: Երբ մոնղոլների գործը եկավ Զորմոդանի մոտ, նա նրանց արտորեն մեղադրեց, թե. «Ինչո՞ւ դուք վերադարձաք և չարոնակեցին ջանք ու եռանդ թափել սուլթանին փնտրելու հարցում, չե՞ որ դրանով դուք նման թուլացած թշնամուն ուշքի գալու հնարավորություն տվեցիք»: Եվ ահա նա նրանց հետքերով մեծ գործով ուղարկեց Եմիր Թայմասին՝ մի բանի այլ գլխավոր Եմիրների ու փոխառն թուրքերի ջոկատի հետ միասին, որոնք լցված էին փոխառնությամբ, ինչպես Գուրգինան Աթարասիքի նկատմամբ: Սուլթանը որպես հետախույզ ուղարկեց Բուլա խանին, որպեսզի նա դիտարկի մոնղոլների գործի դրությունը: Երբ նա ժամանեց Ադրբայջան, նրան հայտնեցին, որ մոնղոլները Լահանի թվուրկներ են փչել, Նույնն է նաև Իրաքի պարագայում և այդ կողմում ևս նման ժողովրդի հետքեր չկան: Այլևս չընթանալով զգուշության ճանապարհով, ինչպես հարկի էր սուլթանի և պալատի հավատարիմ ծառային ու կայսրության Եմիրին՝ Բուլա խանը հետ դարձավ ու սուլթանին ուրախալի լուր հայտնեց այն մասին, թե նրանք հեռացել են: Այդ ուրախության առթիվ սուլթանը, ինչպես նաև բոլոր Եմիրներն ու ռազմիկները տրվեցին ուրախությանը և հաճույքներին...: Երկու կամ երեք օր անցավ անհոգ ուրախության մեջ, երբ հանկարծ կեղծիչներին, երբ պահակները իրենց մեծ ստաղ հարթածությունից անշարժությամբ էր պատմում, նրանց հասավ թաթարական զորքը, որը կազմված էր հզոր ռազմիկներից: Թայմասա կոչվող իրենց առաջնորդի գլխավորությամբ նրանք հարձակվեցին մարդկանց վրա, որոնք ոչ պահպանություն ունեին, ոչ էլ պահակություն: Դեպքերի զարմանալի բերումով, երբ խանը (Մոնղոլական տերության խան Ուզդեհն – Մ.Ֆ.) Զորմոդանին նշանակել էր սուլթանին ոչնչացնելու գործին ու նշանակել էր ևս մի բանի Եմիրների, ու դիմել էր Թայմասին և ասել. «Բոլոր այս մարդկանցից հենց բեզ է վիճակված լինելու վերջին հարվածն ուսցնել սուլթանին» և հենց այդպես էլ եղավ: Գործելով ամենայն զգուշությամբ և կարծելով, թե իրենց դիմաց գտնվող մարդիկ ևս դիտարկում են իրենց ու սպասում՝ մոնղոլները առաջ էին շարժվում անաղովով՝ նման սողացող մրջյունների: Օրիանը նրանց գալու մասին լուր ստացավ և շտապեց դեպի սուլթանը, սակայն, ինչքան էլ նրան ծայն չտվեցին, նա չէր արթնանում...: Այդ ժամանակ սուլթանը հրամայեց սառը ջուր բերել, որը լցրեց իր գլխին՝ կարծես ցուց տալով, որ անխոհեմության վերջը տվել է: Դրանից հետո, նման մի գավի, որը ճաքել է ու որից ջուր է կաթում, սուլթանը թաց աչքերով, փոքրաթիվ շափաթով ու լաց լինելով հրաժեշտ տալով իր սիրելի տերությանը, մեկնեց՝ բաղելով այն ամենի պտուղները, ինչն ինքն էր ցանել իր հաջողություններով: Երբ սուլթանը փոքրաթիվ մի ջոկատով շարունակում էր հեռանալ, նա հրամայեց Օրիանին, որպեսզի նա չարժի տեղից սուլթանական դրոշը և դիմադրի այնքան ժամանակ, մինչև սուլթանը կհեռանա, որպեսզի ինքը ժամանակ չափի: Եվ այսպես նա մեկնեց: Օրիանը սկզբում դիմանում էր, իսկ հետո Լահանեց: Մոնղոլները, կարծելով, թե դա սուլթանն է, գնացին նրա հետևից: Երբ նրանք իմացան, որ կորցրել են իրենց գլխավոր թիրախին, վերադարձան ճամբար և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնք գտան այնտեղ՝ Եմիրների, գորավորների ու պետության հիմքերի՝ բոլորին սրի մատնելով և գալյերի ու ճանձերի կերակուր դարձնելով» (Ալա-Էդ-Դին Ջուլեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20):

«Վեցիորդ այն բանտում մահացավ, իսկ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Դիարբեքիր: Երբ մոնղոլների գործը եկավ Զորմոդանի մոտ, նա նրանց հարցափորձ արեց. «Ինչո՞ւ դուք վերադարձաք և չարոնակեցին ջանք ու եռանդ թափել սուլթանին փնտրելու հարցում, չե՞ որ դրանով դուք նման սուլթացած թշնամուն ուշքի գալու հնարավորություն տվեցիք»: Եվ ահա նա նրանց հետքերով մեծ գործով ուղարկեց Եմիր Նայմասին՝ մի բանի այլ հոգու հետ միասին: Սուլթանն ուղարկեց Բուլա խանին որպես հետախույզ, որպեսզի նա դիտարկի մոնղոլների գործի դրությունը: Երբ նա ժամանեց Թավրիզ, նրան հայտնեցին, որ Իրաքից լուրեր են եկել այն մասին, որ մոնղոլները ցրվել են և այդ կողմերում նման ժողովրդի հետքեր չկան: Այլևս չուրջը չնայելով՝ նա հետ դարձավ ու սուլթանին ուրախալի լուր հայտնեց այն մասին, որ նրանք հեռացել են: Այդ ուրախության առթիվ սուլթանը, ինչպես նաև բոլոր Եմիրներն ու ռազմիկները տրվեցին ուրախությանը և հաճույքներին: Կեղծիչներին նրանց հասավ մոնղոլական զորքը, այն ինչքանով, երբ սուլթանը լրիվ հարթած քնած էր: Ուրիանը նրանց գալու մասին լուր ստացավ և շտապեց դեպի սուլթանը, սակայն, ինչքան էլ նրան ծայն չտվեցին, նա չէր արթնանում: Այդ ժամանակ նրա դեմքը ցողեցին սառը ջրով, որպեսզի նա ուշքի գա: Իմանալով գործերի դրության մասին՝ նա որոշեց դիմել փախուստի ու դրա համար էլ հրամայեց

Ուրխանին, որպեսզի նա չշարժի տեղից սուլթանական դրոշը և դիմադրի այնքան ժամանակ, մինչև սուլթանը կհեռանա: Եվ այսպես նա մեկնեց: Ուրխանը սկզբում դիմադրում էր, իսկ հետո նահանջեց: Մոնղոլները, կարծելով, թե դա սուլթանն է, գնացին նրա հետևից: Երբ նրանք իմացան, թե ինչու են բանը, նրանք վերադարձան պալատ և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնք գտան այնտեղ, իսկ սուլթանը, միայնակ ճամփա ելնելով՝ ընթանում էր հնարավորինս արագությամբ» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Յիջրի 628 թվականին, երբ թաթարները ամրացան Անդրպատականում, Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Դիարբաքը՝ խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆի - Մ.Ֆ.) մոտ գնալու, նրանից պաշտպանություն գտնելու և միևնույն ժամանակ կապ հաստատելու համար այդ կողմերի իշխանների հետ թաթարների դեմ: Նրանց բռնելիք դիրքը անորոշ լինելու պատճառով, սակայն, նա իջավ Ամիդի արևմտակողմը: Նա և իր մարդիկ չնշմարեցին, թե թաթարները իրենց պաշարել էին գիշեր ժամանակ, ուստի բանակը շփոթության մատնվեց և Ջալալ-է-Դինը փախուստ տվեց ու սպանվեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) դադար առավ Ամիդ թաղաքում՝ մտածելով, թե թաթարները կվախենան և չեն համարձակվի մտնել հեռավոր երկրները, որոնք իրենց չեն պատկանում: Թաթարները, սակայն, համարձակորեն թափանցեցին պարսիկների հետևից և անխնայ կերպով կոտորեցին նրանց: Երբ պարսից թագավորը տեսավ, որ թուրքերը հասան իրեն ու հետ չեն դառնում, փախավ Ամիդ թաղաքից ու այլևս նրա մասին որևէ լուր չստացավ: Ոչ ոք չգիտի, թե ինչ պատահեց նրան: Պատմում են, սակայն, թե նա սպանվել է Նիրիկերտի մոտ: Ոմանք էլ ասում են, թե հասել է Բաքեյին: Միայն Տերը գիտի, թե ինչ է պատահել» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 523):

«Յույների 1542 թվականին թաթարները հետապնդեցին թուրքմեններին և արդյունքում խորեզմաից (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) փախավ Անդրիքի ուղղությամբ: Թաթարները, սակայն, նրանց հասան Ամիդի երկրում և ջարդեցին խորզենձահի ձեռքի տակ գտնվող բոլոր ուժերին» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Լսելով այս՝ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) իր գերդաստանով շտապ տեղահան եղավ և փախավ դեպի ռում, մինչդեռ թաթարները հետամուտ եղան նրան և հասան Բասլայում: Յենց որ տեսան թաթարների գալը, ցրվեցին: Սուլթանը նույնիսկ միայնակ մնաց, հասավ պատահած ինչ-որ աննշան գյուղ և քնեց ծառերի տակ: Պատահական մեկը տեսավ նրան և սպանեց: Սուլթանի գոտին, ծիաթամբը և կապարձը անգին ակնելով էին զարդարված, որոնց համար էլ նա սպանեց այդ բարձր և անվանի տիրակալին: Ո՛վ է ապահով ու հաստատուն մնացել այս ունայն աշխարհում... ամենայն ինչ ունայն է, բացի հավերժական այն անհատնում կյանքից: Երբ ցրվեցին խորեզմցիք, շատերը փախան Գարման, իսկ սուլթան Ջալալ-է-Դինը սպանվեց և դրանով իսկ իմմունի վերջացավ բարձր թագավորությունը: Լսելով խորեզմացի սուլթանի մահը՝ Դիաաեդին սուլթանը (Իլդնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլատը - Մ.Ֆ.) բերեց Ջալալ-է-Դինի հազվագյուտ ակներով զարդարված գոտին, ծիաթամբը և կապարձը հանող մարդուն: Բոլոր տեսնողները զարմացան, իսկ սուլթանին սպանող մարդուն կրակի մեջ այրեցին» («Բարթիս-Յիվլեթե», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.), թողնելով Տիդիսը, անցավ Բյուզանդիա, իսկ թաթարները, տեղեկանալով սրա մասին հետամուտ եղան նրան ու հասան Բասեն, որտեղ ցրեցին Ջալալ-է-Դինի գործերը» (Վախուշտի Բագրատունի «Բարթիի պատմությունը»):

«Իսկ Ջալալ-է-Դինի սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) մեծ խայտառակությամբ վերադարձավ Ադվանից աշխարհի Մուղան կոչված բերրի ու արգավանդ դաշտը և, այնտեղ տեղակայվելով, կամենում էր զորք հավաքել: Այս թաթարները, որ նրան հանեցին իր երկրից ու փախստական գցեցին, հետամտելով բռնեցին, տարան մինչև Ամիդ ու այնտեղ նրա զորքը դաժանորեն ջարդեցին: Նույն պատերազմում կորավ նաև անօրեն իշխանը: Եվ որպես թե, ինչպես ոմանք են ասում, փախստական ընկած հետիոտն գնում էր, երբ նրան հանդիպեց մի մարդ ու իմացավ, որ նա է, իր մերձավորի սպանության փոխարեն, որին նա սպանել էր այլ ժամանակ, սպանեց նրան և այսպես չարը չարով վերացավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի - Մ.Ֆ.) վրա է հարձակվում Թաթարը, որը նրան դրանից առաջ հեռացրել էր իր երկրից, և այնտեղից նրան փախուստի է մատնում դեպի Ամիդ: Փախչելիս էլ նա պատահաբար մեռնում է կամ Թաթարի սրով, կամ, ինչպես ասում են, յուրայիններից մեկի ձեռքով, որի մերձավորներից մեկին նա սպանել էր երիտասարդ տարիքում և նա նեղացել էր այդ բանի կամար, կամ էլ նրա անվերջ արգելափակների պատճառով, հայտնի չէ: Այդ ձևով անտեղ մարդկանց արյան վրեժը լուծվեց» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 85):

«(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի - Մ.Ֆ.) վրա արևելքից հարձակվեցին թաթարները և նա փախավ մինչև Ամիդ թաղաք» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁶⁹ «Երբ սուլթանը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) տեսավ, որ թաթարները հետևում են նրան, նա Ուրխանին հրամայեց իր զորքով առանձնանալ, որպեսզի թաթարները շարունակեն հետևել այդ ջոկատին, իսկ ինքը կարողանա ազատվել նրանցից: Դա էլ հենց նրա սխալը եղավ, բանգի, երբ Ուրխանը առանձնացավ նրանից, նրան արդեն ոչ թիչ բանակի ամուր ռազմիկներ էին շրջապատել, իսկ երբ հասավ Իրբիլ, նրա հետ արդեն 4.000 հեծյալներ կային, որոնց գլուխն անցած էլ նա ուղղվեց Սպահան...: Մի բանի մարդիկ նրանցից, որոնք մնացել էին սուլթանի հետ այն բանից հետո, երբ նա առանձնացավ Ուրխանից, այլապիսիք, ինչպիսիք էին Ուլթուրիները, Ենի-աիուր Թալասը և ծիաթան Մահմուդ իբն Սադ-է-Դինը, հետագայում պատմեցին հետևյալը: Երբ սուլթանը առանձնացավ Ուրխանից, նա ուղղվեց դեպի Ամիդ, հետապնդողներն էլ՝ նրա հետևից: Այդ ժամանակ Ամիդը խառը վիճակում էր և նրա բնակչությունը կարծում էր, թե թուրքմեններն իրենց հետ ուզում են նենգաբար վարվել: Դրա համար էլ նրանք սկսեցին դիմադրել սուլթանին, նրա վրա բարեր նետեցին և հեռու բռնեցին: Երբ նա հույսը կորցրեց մտնել թաղաք, թեքվեց նրանից դեպի ծախ և այստեղ նրան միացան նրա հավատարիմ մարդկանցից մոտ 100 հոգի: Այդ ամենից հետո վախը սրանց բոլորի հետ միասին նրանց նետեց դեպի ալ-Ջազիրայի սահմանները, որտեղ ամրացված անցումներ կային, սակայն նրան խանգարեցին անցնել այնտեղ, իսկ նրանք էլ, որոնք տեսնում էին ծանկել սուլթանին, արդեն սպասում էին կիրճերում: Նրանցից ոմանց սպանեց Համադանի շիհնա Սարի-Սալիբը: Այդ ամենից հետո Ուտուրիսանը սուլթանին խորհուրդ տվեց հետ դառնալ և ասաց. «Այսօր ամենաանվտանգ ճանապարհը այն է, որով մեզ մոտ են եկել թաթարները»: Եվ ահա նա վերադարձավ, հետևելով այդ մտքին, այնպես որ խորձանումը նրան շրջապատել էր բոլոր կողմերից: Սուլթանը հասավ Սալիաբիկի գյուղերին և ձիուց իջավ: Նա ձիերին թողեց արածելու, որպեսզի հետո ելին: Այդ ժամանակ իր վախկոտության և փոքրգործության պատճառով Ուտուրիսանը թողեց նրան: Սուլթանը մնաց և գիշերը թաքցրեց նրան բոլոր թշնամիներից այնքան ժամանակ, մինչև կրկին հայտնվեցին թաթարները: Նա անմիջապես ցատկեց ձիու վրա, սակայն նրա ջոկատի մեծ մասը չհասցրեց այդպես վարվել և կոտորվեց: Երբ թաթարները հարձակվեցին նրա վրա այն գյուղում, որի մասին արդեն ասացինք, նրա ուղեկիցները, որոնք գերի ընկան, թաթարների հայտնեցին այն մասին, որ դա սուլթանն էր: Նրանք անմիջապես էլ հետապնդում կազմակերպեցին՝ նրա հետքերով ուղարկելով 15 հեծյալների: Սրանցից երկուսը հասան նրան, սակայն նա սպանեց նրանց, որից հետո իրենցից հույսները կորցրեց թռնել նրան և վերադարձան: Դրանից հետո սուլթանը բարձրացավ այն սարի վրա, որտեղից բոլորը ավարի հույսով հյուսում էին ճանապարհներ: Եվ ահա սրանք ըստ իրենց սովորության, բռնեցին սուլթանին և թալանեցին նրան, ինչպես վարվում էին այլ մարդկանց հետ» (Ան-Նասիվի «Ջալալ-է-Դին Մանկբուրի կենսագրությունը», գլուխ 106, 107):

«Ջալալ-է-Դինը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) խլաթը գրավելուց հետո իջավ դեպի Ամիդի մերձակա կամուրջը և այնտեղից օգնություն ուզեց ալ-Մեյիթի ալ-Աշրաֆից, բայց մերժում ստացավ: Այն ժամանակ Ջալալ-է-Դինը որոշեց գնալ Սպահանի կողմը, բայց հրաժարվեց այդ ծրագրից: Նա մտավ մի տուն գիշերելու և սաստիկ խնեց ու հարբեց՝ գլուխը կորցնելու և շնչարգել լինելու աստիճան: Առավոտը, երբ նա և իր զինակիցները դեռ քնած էին, թաթարները պաշարեցին նրանց...: Թաթարական հրոսակալները պաշարեցին Ջալալ-է-Դինի տաղավարը, երբ նա հարբած-քնած էր այնտեղ, և հարձակվում գործեցին: Պահակների պետ Ուրխանը և իր թիկնապահներից մի բանիսը շուտով մտան ներս և, նրա ձեռքից բռնելով, դուրս բերեցին՝ գլխին սպիտակ գլավ գրած, թաթարների կողմից տաղավարը գրավելուց առաջ: Ուրխանը հեծավ Ջալալ-է-Դինի հետ և փութով մեկնեցին՝ հետապնդվելով թաթարներից: Ճանապարհին Ջալալ-է-Դինը ասաց Ուրխանին՝ հեռացիր ինձանից, այնպես, որ թաթարները զբաղվեն բեզնով և հետապնդեն բեզ թո խմբի հետ միասին: Այս անշուշտ մի սխալ բայ էր իր կողմից: Ուրխանին հետևեցին մի խումբ գինվորներ, մոտավորապես 4.000 հեծյալ: Նա ուղղվեց դեպի Սպահան և մի որոշ ժամանակ իշխեց այնտեղ: Երբ Ջալալ-է-Դինը թաժանվեց Ուրխանից, գնաց դեպի Ամիդ, բայց չկարողացավ մտնել թաղաք: Այնտեղից նա գնաց դեպի Մուֆարիհի գրավելուց առաջ՝ ապաստան խնդրելով Մուֆարիհի տեր Շահաբադին Ղազի իբն ալ-Մեյիթի ալ Ադիլից: Թաթարները նրա հետևից հասան այդ գյուղը և Ջալալ-է-Դինը փախավ դեպի Հանկ, որտեղ թուրք ավագաններ կային, որոնք բռնեցին նրան, մերկացրին և ուզեցին սպանել: Այն ժամանակ Ջալալ-է-Դինը ասաց նրանցից մեկին. «Ես եմ սուլթանը, թույլ տար, որ ապրեմ և բեզ թագավոր դարձնեմ»: Զուրուդ առավ նրան, տարավ իր կնոջ մոտ և նրան այնտեղ պահեց: Երբ այդը իր գործերի համար տար գնաց, եկավ մի բուրդ մարդ, որը ինչպիսի ունեռ ձեռքին, և ասաց կնոջը, թե. «Ինչո՞ւ չես սպանում այդ խորեզմիին»: Կինը ասաց, թե չի կարող անել այդ բանը, որովհետև ամուսինը իրեն էր վստահել նրան: Զուրուդ ասաց, թե դա սուլթանն է և թե վարդը չէ, ինչ նա սպանել է այդ կնոջ եղբորը խլաթում: Մի՞թե նա ավելի արժեք ունի, քան իր հարազատ եղբայրը: Դրանից հետո նա Նիզակով զարկեց սուլթանին ու սպանեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«**Ջալալ-էդ-Դիլը (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.)** գնալով ավելի ու ավելի թուլացավ ու խեղճացավ, քանզի նրա զորքը ցրվել էր և խիստ տուժել: Թաթարները, նրան փախուստի մատնելուց հետո, նորից եկան հետևից և հետապնդելով մտան Դիար Բաթը, քանզի չգիտեին, թե ո՞ր գնաց և կամ ո՞ր ճամփով: Փառք նրան, որը խորեզմցիների ապահովությունը վախի վերածեց, փառք՝ նվաստացման, բազմությունը՝ սակավության: Օրինյալ լինի տեղեկության տեղը, որն անում է ինչ-որ կամենում է» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«**Սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլին – Մ.Ֆ.)** վերջի մասին տարբեր բաներ են պատմում: Ոմանք ասում են, թե, հասնելով Ամիր քաղաքին, երբ նա գիշերելու պառկեց մի վայրում, քորդերի մի ջոխատ, ցանկանալով հափշտակել նրա հագուստները, կրծքին հարվածելով սպանեցին նրան՝ չիմանալով, թե ինչ են արել և ինչպիսի ավար են ձեռք գցել: Դա իրոք զարմանալի չէր..., քանի որ նույնիսկ առյուծն է հոգնում թափառաշրջիկ շների հարվածներից: Ինչպես հետո պարզվեց, այդ քորդերը հազան նրան շորերը, վերցրին գեները և եկան Ամիր քաղաք: Այստեղ ազնվականներից ոմանք ճանաչեցին սուլթանի գեներն ու հագուստը և դրանց բռնեցին: Ամիրի տերը (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր ալ-Մասուդը – Մ.Ֆ.**), իմանալով, թե ինչու են բանը, մահապատժի ենթարկեց նրանց, իսկ սուլթանի մարմինն էլ տեղափոխեց Ամիր, որտեղ էլ թաղեց, իսկ գերեզմանի վրա էլ գմբեթ կառուցեց: Ոմանք էլ պնդում են, որն նա իր կամքով է նրանց տվել գեներն ու հագուստը, հագել է նրանց կոշտ հագուստը և սուֆիի հանդերձով թափառում է քաղաքում: Ամեն դեպքում, ինչ էլ եղած լիներ, նրա թագավորությունը ընդհատվեց: Ալլահն ավելի լավ գիտի» (Ալա-էդ-Դիլն Տուվելի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20):

«**Սուլթանի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլին – Մ.Ֆ.)** վերջի մասին տարբեր բաներ են պատմում: Ոմանք ասում են, թե խաբարի լեռներում, երբ նա գիշերը պառկած էր ծառի տակ, նրան են մոտեցել ինչ-որ թափառաշրջիկներ: Սրանք, աչք դնելով նրա ձիերի ու հագուստի վրա, թափեցին նրա փորոտիքը, հազան նրան շորերը, վերցրին գեները և եկան Ամիր քաղաք: Այստեղ ազնվականներից ոմանք ճանաչեցին սուլթանի գեներն ու հագուստը և դրանց բռնեցին: Ամիրի տերը (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր ալ-Մասուդը – Մ.Ֆ.**), իմանալով, թե ինչու են բանը, մահապատժի ենթարկեց նրանց, իսկ սուլթանի մարմինը տեղափոխեց Ամիր, որտեղ էլ թաղեց, իսկ գերեզմանի վրա էլ գմբեթ կառուցեց: Ոմանք էլ պնդում են, որն նա իր կամքով է նրանց տվել գեներն ու հագուստը, հագել է նրանց կոշտ հագուստը և սուֆիի հանդերձով թափառում է քաղաքում: Ամեն դեպքում, ինչ էլ եղած լիներ, նրա թագավորությունը ընդհատվեց: Ալլահն ավելի լավ գիտի» (Ռաշիդ-էդ-Դիլն «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 1, մաս 2):

«Այդ տարի թաթարները արշավի եկան...: Այդ տարի էր, որ մահացավ սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլն իբն խաթեզնախը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**), իսկ այդ եղավ թաթարների կողմից ջարդվելուց և փախուստի մատնվելուց հետո՝ Մայափարիկինն ենթակա մի գյուղում: Նրան սպանեց մի բուրդ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

«Այնպես պատահեց, որ այդ օրը Յայաստանում հայտնի դարձավ մոնղոլական զորքի գալստյան մասին և տիրակալի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլին – Մ.Ֆ.**) բարձր ականջին, որը Թավրիզում էր, իրար հետևից սկսեցին լուրեր հասնել Սուտա բահադուրի ու Չորմուղան-նոյինի գալստյան մասին: Նման անհավատացնող լուրեր ստանալուց հետո սուլթանի գործերը վատ շրջադարձ ընդունեցին և ահա նա ազատեց բանտից Մելիք-Մաջ-էդ-Դիլին Իզ-էդ-Դիլին հետ միասին, խաղաղություն կնքեց Մելիք-Աշրաֆի հետ և նրանց հետ հարաբերություններում ուղե դրեց սիրո, բարեկամության և համաձայնության արահետին: Նա իրեն կին խնդրեց Մելիքի աղջկան և նրա հետ միացավ ամուսնության կապերով: Դրանից հետո սուլթանը ցրեց զորքը ու մոտիկներին և թաթևվեց Բաղեշում: Այնտեղ նա մնաց որոշ ժամանակ, տրվելով հաճույքներին ու զվարճալիքներին, սակայն մի քանի օր անց Մելիք-Աշրաֆը խորհրդի կարգով սկսեց ասել նրան. «Բաղեշում ժամանակի նման անցկացումը հարկի չէ թո բարձր կոչումին: Զեզ պետք է մի որևէ տեղ գնալ, հափառակ դեպքում, աստված չոտ, մոնղոլները կիմանան ու կգան այստեղ՝ վիշապեթ բերելով իրենց հավատարիմ բարեկամ ավերածությունը, իսկ սուլթանի սրբազան անձին էլ վնաս կգա»: Չնայած այս ամենին, սուլթանը Մելիք-Աշրաֆի այս խոսքերը բացատրեց շահագրգռվածությամբ, թե իր. «Մելիքը ներդրություն է կրում այն ծախսերից, որը կրում է մեր պատճառով ու նա մտադիր էր դուրս անել մեզ իր վիշապեթը»: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև այն ժամանակ, երբ, մինչ սուլթանը, հարբած քնած էր, Այմաս բահադուրի գլխավորությամբ Բաղեշի ամրությունը դարպասների մոտեցավ մոնղոլական մի զորք՝ պահանջելով իրենց հանձնել սուլթանին: Ինչքան էլ, որ սուլթանին քնից չէին արթնացնում, նա այնուհանդերձ հարբած էր գինով և բացարձակապես խելքի չէր գալիս: Որպեսզի ուշքի բերեն նրան՝ սուլթանի գլխին մի կուժ սառը ջուր լցրին և նա արթնացավ: Այդ ժամանակ սուլթանին հայտնեցին մոնղոլական զորքի ժամանման մասին և պատրաստեցին մի քանի թամբած ձիեր: Սուլթանն ասաց Մելիքի աղջկան. «Զո հայրը մեզ խորհուրդներ էր տալիս այս հարցով ու մենք նրա այդ վարքագիծը բացատրեցինք շահախոսությամբ: Այդ կգա՞ն արդյոք դու. իհիմ անգ էստ»: Աղջիկը իր սեփական կամքով հետևեց նրան և նրանց կորան խավարի բողի տակ: Դետագայում սուլթանի վերջին օրերը պատմաբաններին պարզ չեն, սակայն Իբրալիմյանի տրակտատում պատմվում է..., որ սուլթանը համայնել է աստծո ծառաների աչքերը և որոշ ժամանակ Բաղդադի գյուղերից մեկում արհեստավոր է եղել. մինչև որ չի միացել Ալլահի ողորմածությանը: Թարիխի գուզիդեի հեղինակի խոսքերով, սակայն, սուլթանին հանդիպեց ու սպանեց մի բուրդ, որը վրեժ էր լուծել իր եղբոր համար, որը զոհվել էր իսլամում: Իր հերթին Դովաթ-Հաֆի համաձայն, որը Թագեթ-Հադիսի հեղինակն էր, նրան սպանեց և մի բուրդ՝ ձիու ու շորերի համար: Զննարությունը միայն Ալլահին է հայտնի» (Շարաֆ խան Բիբիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 1, գլուխ 1):

«Բայց սուլթանն ինքը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**), ասում են, սպանվեց ռումաց աննշան մարդկանց կողմից» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Ոմանք պնդում են, որ Ջալալ-էդ-Դիլը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) սպանվել է թաթարների կողմից, իսկ ոմանք էլ ասում են, որ նահանջի ժամանակ ինչ-որ մեկը ճանաչել է նրա և, վրեժ լուծելով անմեղ երեխաների համար, սպանել է» (Ավագ Աբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Ջալալիդը (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց մարտում: Նրանք, ովքեր փրկվեցին, հասան Միջագետքի թագավորություն, խմբակցեց Ուռհայի դաշտում և որոշեցին ներխուժել Սիրիայի թագավորություն, որն այդ ժամանակ մի կին էր կառավարում» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 9):

«Ինչ վերաբերվում է խորեզմալիին (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դիլին – Մ.Ֆ.**), ապա նա, խուսափելով թաթարներից, փախավ Սուլայե լեռան ուղղությամբ, որտեղ էլ քորդերը, չճանաչելով նրան, սպանեցին, թեև դրանից հետո էլ կալին մարդիկ, որոնք ասում էին, թե նա փոխել է հագուստները և բորե հասարակ հագուստներով դիմել փախուստի՝ գաղտնի թափառելով այս ու այն երկրներում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁷⁰ «Դեթանոս և արյունարբու թաթարները, որոնք կործանեցին պարսից տերությունը, տեսան, որ հառանի, Սրուճի, Ամիրի, Մարդինի, Մծբինի, Նիրկերտի և Մոսուլի տերերը ի վրձնակի չեն դիմադրելու իրենց: Այդ պատճառով նույն տարին, երբ այդ թուրքերը հալածեցին պարսիկներին, նրանք ճաթաք փսխեցին Նիրկերտի շուրջը՝ Ամիրի կողմերից եկող ու Տիգրիսին խառնվող մի մեծ գետի վրա, և սկսեցին թափանցել վերոհիշյալ քաղաքների գավառներ: Ինչպիսի ոճիրներ գործեցին այդ չարագործ թուրքերը: Ողջ աշխարհը անխնա կերպով սրի անցկացնելով և ահռելի ավար ձեռք բերելով՝ նրանք վերադարձան ներքին սահմանները: Դետո մահմեդականների մեծ կոտորած սարքեցին Բեքինի երկրում...: Դետո սրի մատնեցին նաև Դայոց Մծբինը և կողոպտեցին նրա ողջ հարստությունը: Այսպես նրանք կողոպտուտի մատնեցին բոլոր երկրները և անհամար մարդկանց կոտորեցին: Դրանից հետո, մտնելով Մարդինից ներքև գտնվող Դուռայի ամրոցը, նրանք կողոպտեցին նրա շուկան և խորտակեցին մահմեդականների մեծ մզկիթի դռները» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 523):

«Դրանից հետո թաթարների զորքը ներխուժեց Չիլադ ամրության երկիր, անցավ այն, հասավ Եփրատի և, անցնելով այն Մելիտեի մոտ, մտավ Անձիոյի հարթավայր: Այդ ժամանակ ողջ բնակչությունը, ահաբեկված նրանցից, փախավ իրենց տեղերից ու քաղաքներից, պատսպարվելով ամրոցներում և ամրություններում, սակայն շատ ավերածություններ չէրան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դիքի 629 թվականին մոնղոլական բանակը հարձակման անցավ, իսկ նրա իրամանատարն էր Չորմուղանը: Սուլթան Զեյնուդդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Մուլադը – Մ.Ֆ.**), որին հայտնեցին այդ կարևորագույն գործի մասին, իրավայեց Զեյնուդդին Զայմարին, սա ճանապարհների գլխավորն էր, որպեսզի նա իր դուլերով, զինվորներով և պալատի պահակազորով ուղեք ելին: Եվ այսպես, նա իր բանակով առաջացավ: Երբ Զեյնուդդինը ժամանեց Սիվաս, մոնղոլական ջոկատները հեռացան: Զեյնուդդին Զայմարը նրանց հետքերով առաջացավ դեպի Արգրոն: Այնտեղ նա ուժերը միավորեց Զիանգիր Մուրադիգյուրդինի հետ, որը միացավ նրան և նրանք սկսեցին համատեղ գործել: Զեյնուդդինը մի քանի օր մնաց Արգրոնում, բայց հետո հայտնեցին, որ մոնղոլները թողել են ամեն ինչ և իրենց տեղերն են վերադարձել» (իբն Բիբի «Մեջուկ-նամե»):

«Ապա նրանք հասան Զագիրայի Մծբին քաղաքը, որը պաշարեցին մեկ օրից ավելի, կողոպտեցին շրջակա գյուղերը և ում բռնեցին, սպանեցին, սակայն քաղաքի դռները փակվեցին և նրանք հեռացան Մինջար քաղաքը...: Դետո գնացին Բաղեշ, որի ժողովուրդը պատսպարվեց ամրոցում ու լեռներում: Այստեղ մի մասին կոտորեցին, իսկ քաղաքը իրկիզեցին: Բնակիչներից մեկը պատմել է. «Եթե ունենայինք թեկուզ 500 ձիավոր, թաթարներից ոչ մեկը չէր ազատվի, քանզի ճանապարհը լեռների մեջ նեղ էր և փոքրաթիվ մարդիկ կարող էին մեծ թվով մարդկանց ճանապարհը փակել»: Նրանք հասան Մարդին և, քաղաքում ինչ որ գտան, կողոպտեցին, իսկ Մարդինի տերը Դուռայարի բնակիչների հետ մնացին Մարդինի

ամրոցում, ուր պատսպարվեցին նաև ամրոցի շրջակայքից այլ մարդիկ: Ապա այստեղից թաթարները գնացին Թանգա քաղաքը և այնտեղ ևս նույն գործը կատարեցին» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ ևս **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** սպանվեց, թաթարները տիրեցին երկրին, և այդ տարի կռվելով, առաջացան մինչև Եփրատ: Դամասկոսում հուզում տիրեց թաթարների՝ Եփրատին հասնելու պատճառով: Դետո նրանք ասպատակ սփռեցին դեպի Դիարբաքը և Ջազիրա՝ ավեր ու սպանող գործելով» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ թաթարները եկան Ջազիրա և հառան՝ ավերելով երկիրը և վերցնելով բազմաթիվ գերիներ» (իբև Թադրիբիրդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ տարի թաթարները եկան Երբիլ և կոտորեցին անչափելի թվով մահմեդականների, այնքան, որ միայն նրանց ստեղծողը կարող է դա իմանալ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴³⁷¹ «Երբ Ջալալ-է-Դինը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** Ամիրի մոտ պարտվեց թաթարներից, թաթարները... դիմեցին Աղերը քաղաքը, որի ժողովուրդը կռվով դիմադրեց: Թաթարները նրանց երաշխավորագիր առաջարկեցին, նրանք վստահելով հանձնվեցին, սակայն, երբ թաթարները ներս խուժեցին, սրի բաշեցին և այնքան կոտորեցին, որ գրեթե բնաջնջեցին: Ազատվեցին միայն նրանք, որ թաքնվել էին, իսկ այսպիսիները շատ փոքրաթիվ էին: Ինձ պատմել է մի վաճառական, որն այդ ժամանակ հասել է Ամիր, թե սպանվածների թիվը մոտավորապես 15 000 հոգուց ավելի էր: Այս վաճառականի հետ Սղերդից մի հարձ կար, որը պատմել է, թե իր տեսքը էր եկել կռվի, սակայն նրա մայրը արգելել էր նրան, բանգի ուրիշ տղա չունեց: Նա չէր լսել խոսքը և մայրը նրա հետ միասին էր գնացել ու նրանք երկուսով սպանվել էին: Հարձին ժառանգել էր մոր եղբորորդին, որը նրան վաճառել էր այս վաճառականին: Նա պատմել է նաև, որ սպանվածների թիվը խիստ մեծ էր և պաշարումը տևել էր հինգ օր» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Պարսիկներին հալածելուց մեկ տարի հետո թուրքերը նորից արշավանքի ելան: Նրանք Նույնիսկ աստծու գոյությունը չգիտեին և ոչ ծով էին պահում, ոչ էլ արդյուն էին: Նրանք եկան առանց առաջնորդի, թագավորի կամ հրամանատարի: Դա դառնագույն կատաղության լցված մի բազմություն էր, սակայն այդ փորձանքը աստծուց եկավ այդ երկրների վրա, որոնց բնակիչները արժանի էին դրան: Նրանք ձեռնամուխ եղան կոտորածի և այդ երկրներում քրիստոնյաներից ավելի թուրքեր և հոնաներից ավելի արաբներ ոչնչացրին: Նրանք ամենևին չէին իմացում որևէ մեկին, ոչ տղամարդկանց, ոչ կանանց, ոչ երեխաներին, ոչ էլ ծծկերներին: Բոլոր պատահողներին իրենց ձեռքում բռնաբերելու արդյունքում սրով նրանք ոչնչացնում էին: Ինչպիսի կարծի սիրտ ունեին այդ անիծյալները, որոնք մարդկանց թաղաում էին հարդի պարկերի նման...: Գոյություն ունեցող Սղերդ քաղաքը՝ նրանք ավերեցին այն և կոտորեցին ողջ բնակչությանը, որից միայն շատ քիչ մարդիկ փրկվեցին: Այնտեղից նրանք անասելի բանակությամբ ավար տարան» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 524):

⁴³⁷² «Այնտեղ կային վազող ջրեր ու շատ պարտեզներ, սակայն գնալու ճանապարհը նեղ էր: Կուրաշիները կռվի ելան, դիմադրեցին նրանց և հետ մղեցին: Թաթարներից շատ սպանվածներ կային և թաթարները վերադարձան առանց նպատակին հասնելու: Նրանք շարունակեցին իրենց ընթացքը այդ երկրում, սակայն ոչ ոք չէր դիմադրում և ոչ էլ արգելել էր լինում» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁷³ «Հայոց 680 թվականին ելավ մի ազգ, որին թաթար են կոչում, փախստական դարձրեց պարսից թագավորին **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)**, ավերեց Պարսից աշխարհն ու եկավ Միջագետք: Այս ազգը հասավ Եդեսիա... ու կոտորեց բազում թուրք, բուրդ և քրիստոնյաներ՝ շատերին էլ գերելով» (Թորոս Ռոմկլայեցի «Հիշատակարան 1231 թվականի»):

«Հայոց 680 թվականին թաթարները գրավեցին Երզնկան և սրի բաշեցին» (Ավագ Մեքաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի թաթարները կոտորեցին Երզնկա քաղաքն ու սպանեցին բազում մարդկանց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Նրանցից մի խումբ հարձակվեց Ռումի Սծբինի վրա, որը Եփրատի վրա էր և Ամիրի սահմաններում: Նրանք կողոպտեցին այն, կոտորեցին բնակիչներին, ապա վերադարձան Ամիր» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

⁴³⁷⁴ «Ապա Բաղեշից գնացին խլաթ ու պաշարեցին խլաթի գավառներում գտնվող մի քաղաք, որը կոչվում է Բերկրի և երկրի ամենաանառիկ վայրերից է: Նրանք ուժով գրավեցին այն, բոլոր բնակիչներին կոտորեցին, ապա գնացին Արձեշ քաղաքը, որը խլաթի սահմաններում մի մեծ ու հզոր քաղաք էր և Նույն գործը այստեղ էլ կատարեցին: Այս բոլորը կատարվեց Զուլիֆջա ամսում: Նրանց մասին ինձ պատմել են շատ բաներ, որ լսողը չի հավատա, և այս բոլորը այն վախի հետևանքով, որ բարձրալք գցել էր մարդկանց սրտերը: Ասվում է, որ նրանցից որևէ մեկը, ինչ-որ ձիավոր, մտնելով որևէ գյուղ կամ ճանապարհի վրա հանդիպելով շատ մարդկանց, մեկը մյուսի հետևից մարդկանց կոտորում էր և ոչ ոք չէր համարձակվում ձիավորի վրա ձեռք բարձրացնել: Լսել են, որ մի թաթար, բռնել էր մեկին ու մտքը ոչ մի բան չէր եղել նրան սպանելու: Նա ասել էր, թե գլուխը գետին դիր և չհեռանա: Սա գլուխը գետին էր դրել, իսկ թաթարը գնացել էր, սուր էր բերել ու սպանել էր նրան: Մի մարդ ինձ պատմել է: «Ես 17 մարդկանց հետ ճանապարհի վրա էի, եկավ մի թաթար ձիավոր և հրամայեց մեզ, որ ամեն մեկս մյուսին կապեմ: Ընկերներս սկսեցին անել այն, ինչ որ հրամայված էր: Անացի նրանց: «Սա մեկ մարդ է և ինչու՞ մենք սպանենք նրան ու չփախչենք»: Անացին. «Վախենում ենք»: Անացի. «Զե՛ որ սա ուզում է հենց հիմա մեզ սպանել, եկեք մենք սպանենք նրան և Ալլահը կփրկի մեզ»: Ալլահը վկա, ոչ ոք չհամարձակվեց այդ բանն անել: Այդ ժամանակ ես վերցրեցի մի դանակ, սպանեցի նրան և մենք փախանք ու ազատվեցինք»: Այսպիսի օրինակներ շատ կան...: Նրանք հպատակվելու պատճառն այն է, որ երբ Ջալալ-է-Դինը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** Ամիրում պարտվել էր թաթարներից և նրա զորքը ցրվել ու տարբեր մասերի էր բաժանվել տարբեր մարդկանց ձեռքն ընկնելով, իսկ թաթարները Դիար Բաքրում, Ջազիրայում, Արբեյայում և խլաթում արել էին ինչ որ կամեցել էին ու չկար նրանց կանգնեցնող կամ դիմադրող ուժ, բանգի մահմեդական տիրակալները վախից դողում էին: Բացի այդ, Ջալալ-է-Դինից ոչ մի տեղեկություն չկար և ոչ ոք չգիտեր, թե նրան ինչ էր պատահել, ուստի Ամիր պատակասի բնակիչները հուսալքվեցին ու հպատակվեցին թաթարներին՝ տալով նրանց ինչ որ կամենում էին՝ դրամ և զգեստներ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Եվ ահա մոնղոլական ռազմիկները անակնկալ հայտնվեցին և հեղեղին նման բանակի մարդկանցով նետվեցին հավատացյալների վրա: Նրանք, ովքեր հնարավորություն ունեցան, դիմեցին փախուստի, իսկ արդեն երեկոյան Ախլաթից առաջացած մոնղոլները իրենց արյունոտ սրերով գործը ավարտել էին: Դետության սյուններ և հեծելազորային ջոկատները ողջ գիշեր փորձում էին փրկել քաղաքը՝ պատարաստվելով մարտի: Առավոտյան մոնղոլական բանակը շարունակեց հրով ու սրով ոտնատնել սալ շրջակայքը: Այդ ժամանակ շիյաղեղիներ մի բանի հեծյալներ նշանակեց, որոնք պետք է հսկեին շրջակայքին՝ տեղակայվելով բարձունքների վրա և դիտարկելով բոլոր այն վայրերը, որտեղից թշնամին կարող է առաջանալ...: Հետագայում հայտնի դարձավ, որ խորեզմիները ցրվել են: Այս պայմաններում զորքի ղեկավարները ներկայացան Կեսարիայում գտնվող սուլթանին **(Իկնիսիայի սուլթանության սուլթան Էբե-Կուլասին – Մ.Ֆ.)**, որը հաջող գործողությունների համար զուլեց նրանց» (իբև Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Հեթանոս և արյունարբու թաթարները, որոնք կործանեցին պարսից տերությունը, տեսան, որ հառանի, Սրուհի, Ամիրի, Մարդինի, Սծբինի, Նփրկերտի և Սոսուլի տերերը ի վիճակի չեն դիմադրելու իրենց: Այդ պատճառով Նույն տարին, երբ այդ թուրքերը հալածեցին պարսիկներին, նրանք ճառքար խախեցին Նփրկերտի շուրջը՝ Ամիրի կողմերից եկող ու Տիգրիսին խառնվող մի մեծ գետի վրա, և սկսեցին թափանցել վերոհիշյալ քաղաքների գավառները: Ինչպիսի ոճիրներ գործեցին այդ չարագործ թուրքերը: Ողջ աշխարհը անխնա կերպով սրի անցկացնելով և ահռելի ավար ձեռք բերելով՝ նրանք վերադարձան ներքին սահմանները» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 523):

«Հասնելով Եփրատին՝ թաթարները հետ դարձան և իշխեցին Ատրպատականում ու Շահրազում» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Հայոց 680 թվականին ելավ մի ազգ, որին թաթար են կոչում: Այն փախստական դարձրեց պարսից թագավորին **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)**, ավերեց Պարսից աշխարհն ու եկավ Միջագետք: Այս ազգը հասավ... Սամուսատ ու կոտորեց բազում թուրք, բուրդ և քրիստոնյաներ՝ շատերին էլ գերելով» (Թորոս Ռոմկլայեցի «Հիշատակարան 1231 թվականի»):

«Այդ տարի թաթարները եկան խլաթ և շատ ավեր արեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Ջալադինը **(խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինը – Մ.Ֆ.)** սպանվեց մարտում: Նրանք, ովքեր փրկվեցին, հասան Միջագետքի բազմափորություն, խմբվեցին Ուռհայի դաշտում և որոշեցին ներխուժել Սիրիայի թագավորություն, որն այդ ժամանակ մի կին էր կառավարում» (Հեթան Պատմիչ «Նետոդրաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 9):

«Քրիստոսի 1234 և Հայոց 681 թվականին թաթարները եկան խլաթ և շատ ավեր արեցին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Երբ թաթարները վերադարձան խորեզմիներին հետապնդելուց, այնտեղից գնացին ու ավերեցին խլաթի և Վաղարշակերտի երկրները: խլաթի սուլթանը չկարողացավ դիմադրել, այլ ամրացավ քաղաքի ներսում: Թաթարները գնացին Ատրպատական, հաշտություն կայացավ նրանց ու թավրիզցիների միջև: Գրավեցին Թավրիզն ու շրջակա երկիրը» («Քարթլի-Յիսուվեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Թաթարները ավերեցին խլաթը և Ալաշկերտը, անցան Թավրիզ ու գրավեցին այն» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

4375 «Այ-Մելիք ալ-Բամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի վախճանում էր Ռումի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.) կողմից խլաթի գրավումից և ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի օգնականներից ստացված տեղեկություններից...: ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը նաև դժգոհ էր, բանի որ, երբ Ռումի երկրի սուլթան Կեյկուվատը գրավել էր խլաթը, ընդ որում ավելին՝ ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆի կալվածքները այդ ընթացքում ևս տուժել էին...: Ալ-Աշրաֆը հույս ուներ, որ ալ-Բամիլի գոնե կխլի խլաթը Ռումի կառավարիչից և կտա այն իրեն, բայց նրա հույսերը կրկին չարարացան» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատվածներ»):

«Հիջրի 631 թվականին Ռումի երկրի տեր Զայկոբադը իբև-Զայիտսորվը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.) արշավեց դեպի խլաթ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի թաթարներն ավարտին հասցրին ողջ Հայաստանի, խլաթի երկրի և խորեզմիներին պատկանող ամեն ինչի գրավումը...: Մի բանի օր անց թաթարները հանեցին խլաթի պաշարումը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ սուլթան Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.), տեսնելով, թե թաթարներն ինչքան ուժեղ են, որոշեց հարկ վճարել նրան և բարեկամանալ նրանց հետ: Դրանից հետո, լինելով ազատ ամեն տեսակի անհանգստությունից, որ կարող էր առկա լինել թաթարների վերաբերյալ, սուլթան Ալադինը ելավ ու Աշրաֆից գրավեց խլաթը» (Բար-Յեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ռուսները գրավեցին խլաթը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1235 և Հայոց 682 թվականին ռուսները գրավեցին խլաթը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1230 կամ Հայոց 679 թվականին ռուսներն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.) գրավեց խլաթը» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

4376 «Այնուհետև ալ-Մելիք ալ-Բամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) լեցե Կահիրեն և ժամանեց Դիարբեքի: Նա միացավ իր եղբայր ալ-Աշրաֆ Մուսային և թաթարներին հետ մղելու համար նրանք միավորվեցին: Խառանքի բնակչությունը, սակայն, մինչ այդ արդեն դուրս էր եկել թաթարների դեմ կռվելու, սակայն, նրանց միայն մի փոքր մասը վերադարձավ, ինչից հետո թաթարները վերադարձան տուն՝ մահմեդականների օգտին ավարտված մարտերից հետո: Երբ ալ-Բամիլի իսկապես թաթարների հեռանալու մասին, նա իր եղբայր ալ-Աշրաֆի հետ ճամբար խփեց Ամիդ բաղաթի դիմաց, ինչից հետո պաշարեց այն և մյուս ամիսներից հետ միասին գրավեց այն» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Երբ ալ-Բամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) լսեց թաթարների նահանգի լուրը, նա խառանում էր: Եվ ահա նա մեծ շեխի որդի Իմադ-Էդ-Դինին դեսպանությամբ ուղարկեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի - Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ ինքը մեկնեց առ-Ռոհա: Բանակը շարժվեց դեպի Ամիդ: Ալ-Բամիլի հետևեց բանակին, ճամբար դրեց այս բաղաթի դիմաց և մի բանի մասնաճյուղներ կանգնեցրեց նրա դեմ: Այնտեղ իշխող տիրակալը (Հիսու-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մասուդը - Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց ներում խնդրելու և ալ-Բամիլին առաջարկեց իրեն տալ հարյուր հազար դինար, իսկ բանակը հազար դինար էլ տալ ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆին: Ալ-Մելիք ալ-Բամիլի, սակայն, չցանկացավ համաձայնել այս պայմանավորվածությանը և շարունակեց պաշարումը մինչև Չուլիքա անվան բանվեցեղորդ օրը, երբ գրավեց բաղաթը: Ամիդի տիրակալը հայտնվեց նրա առաջ և, բանի որ իրեն լավ էր պահել, սուլթանը պահակախումբ դրեց նրա մոտ, որպեսզի պահպանի նրա անձը, մինչև որ նա իրեն կզիջի բոլոր ամրությունները, որոնք իր տիրապետության տակ էին: Սուլթանը Հիսու-Բեֆի տվեց իր որդի ալ-Մալիք ալ-Մալիի-Նաջմ-Էդ-Դին Էյուբին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Երբ թուրքերը թողեցին և հեռացան, Մելիք ալ-Բամիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) ու Մելիք ալ-Աշրաֆը տեսան, որ իրենք այլևս հակառակորդ չունեն, բացի Ամիդի տիրոջից (Հիսու-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մասուդից - Մ.Ֆ.), որը մի թուլամորթ, անառակ և անբարոյական մարդ էր: Երբ նա լսում էր իր երկրում ապրող որևէ մահմեդականի կամ քրիստոնյայի կոչը համբավը, ձեռք էր գցում նրան: Նա պահում էր ալ-Ազա անունով մի գարշելի կնոջ, որը շրջում էր բաղաթների ու գյուղերի բաղնիքներում և, որտեղ մի գեղեցիկ կին էր տեսնում, հայտնում էր այդ թշվառականին: Այս պառակալից ես հետո տեսել եմ Կահիրեում: Այսպես նա տիրում էր երևելի մարդկանց դուստրներին և անառակաբար շնանում էր նրանց հետ, առանց վախճանալու աստծուց ու առանց անաչելու իր եղբայրակից թագավորներից: Երբ հաստուցող աստված տեսավ, որ հույս չկա, թե նա դարձի կգա, որոշեց Մելիք ալ-Բամիլին վրեժ լուծել Ամիդի տիրոջից: Եվ ահա Մելիք ալ-Բամիլի Մելիք ալ-Աշրաֆի ու բոլոր Եմիրների ուղեկցությամբ հսկայական զորքով եկավ ու պաշարեց Ամիդ բաղաթը: Տասնհինգ օր նա մնաց այնտեղ, բայց գրոհ չձեռնարկեց՝ հուսալու, որ կարող է այն գրավել համոզելով: Երբ նրա տերը չհամոզվեց, Մելիք ալ-Բամիլին ու նրա հետ եղած Եմիրները գոտեպնդվեցին, բոլոր զինվորները գեղեցիկ առան և նա հարձակում գործեց բաղաթի վրա: Նրանք միանգամից գրավեցին Նշանավոր և անառիկ Ամիդ բաղաթը, որը շատ թագավորներ էին պաշարել, բայց կարողացել էին գրավել միայն մեծ ջանքերի զույլ, իսկ Մելիք ալ-Բամիլի Ամիդին տիրեց մեծ ժամ տևած գրոհով՝ չտալով ոչ մի սպանված: Հետո Մելիք ալ-Բամիլի իր ծառաներից մեկին՝ մի ներքինու, փոքրաթիվ զորքով ուղարկեց բաղաթ: Սա մի չվան նետեց Ամիդի տիրոջ վրա և, շան նման բարձր տալով արքունի պալատից, բերեց մինչև Մելիք ալ-Բամիլի վրանը, որը գտնվում էր բաղաթից դուրս՝ ճամբարի կենտրոնում: Վերջինս մեծ ներդրություններ պատճառեց նրան, մինչև որ ստացավ Ամիդի երկրի անառիկ բերդերն ու մնացած շրջանները: Ամիդի տիրոջը նրա ընտանեկիցների հետ Մելիք ալ-Բամիլի աքսորեց Եգիպտոսի հեռավոր գավառները: Այսպես իսպառ վերացավ Ամիդի տիրոջ թագավորությունը, որն արժանի հաստուցում ստացավ աստծուց» (Իբն Կասիր «Մալիկյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ ալ-Մելիք ալ-Բամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) գահակալության 18-րդ տարում սուլթանի բանակը Եգիպտոսից ճանապարհ ընկավ դեպի Ռում և պաշարեց Ամիդ բաղաթը» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Երբ թուրքերը թողեցին և հեռացան, Մելիք ալ-Բամիլին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.) ու Մելիք ալ-Աշրաֆը տեսան, որ իրենք այլևս հակառակորդ չունեն, բացի Ամիդի տիրոջից (Հիսու-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մասուդից - Մ.Ֆ.), որը մի թուլամորթ, անառակ և անբարոյական մարդ էր: Երբ նա լսում էր իր երկրում ապրող որևէ մահմեդականի կամ քրիստոնյայի կոչը համբավը, ձեռք էր գցում նրան: Նա պահում էր մի գարշելի պառակալ, որը շրջում էր բաղաթների ու գյուղերի բաղնիքներում և, որտեղ մի գեղեցիկ կին էր տեսնում, հայտնում էր այդ թշվառականին: Այսպես նա տիրում էր երևելի մարդկանց դուստրներին և անառակաբար շնանում էր նրանց հետ, առանց վախճանալու աստծուց ու առանց անաչելու իր եղբայրակից թագավորներից: Երբ հաստուցող աստված տեսավ, որ հույս չկա, թե նա դարձի կգա, որոշեց Մելիք ալ-Բամիլին վրեժ լուծել Ամիդի տիրոջից: Եվ ահա Մելիք ալ-Բամիլի Մելիք ալ-Աշրաֆի ու բոլոր Եմիրների ուղեկցությամբ հսկայական զորքով եկավ ու պաշարեց Ամիդ բաղաթը: Տասնհինգ օր նա մնաց այնտեղ, բայց գրոհ չձեռնարկեց՝ հուսալու, որ կարող է այն գրավել համոզելով: Երբ նրա տերը չհամոզվեց, Մելիք ալ-Բամիլին ու նրա հետ եղած Եմիրները գոտեպնդվեցին, բոլոր զինվորները գեղեցիկ առան և նա հարձակում գործեց բաղաթի վրա: Նրանք միանգամից գրավեցին Նշանավոր և անառիկ Ամիդ բաղաթը, որը շատ թագավորներ էին պաշարել, բայց կարողացել էին գրավել միայն մեծ ջանքերի զույլ, իսկ Մելիք ալ-Բամիլի Ամիդին տիրեց մեծ ժամ տևած գրոհով՝ չտալով ոչ մի սպանված: Հետո Մելիք ալ-Բամիլի իր ծառաներից մեկին՝ մի ներքինու, փոքրաթիվ զորքով ուղարկեց բաղաթ: Սա մի չվան նետեց Ամիդի տիրոջ վրա և, շան նման բարձր տալով արքունի պալատից, բերեց մինչև Մելիք ալ-Բամիլի վրանը, որը գտնվում էր բաղաթից դուրս՝ ճամբարի կենտրոնում: Վերջինս մեծ ներդրություններ պատճառեց նրան, մինչև որ ստացավ Ամիդի երկրի անառիկ բերդերն ու մնացած շրջանները: Ամիդի տիրոջը նրա ընտանեկիցների հետ Մելիք ալ-Բամիլի աքսորեց Եգիպտոսի հեռավոր գավառները: Այսպես իսպառ վերացավ Ամիդի տիրոջ թագավորությունը, որն արժանի հաստուցում ստացավ աստծուց» (Անանուն Եղեպիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 525):

«Այդ տարի սուլթան ալ-Մելիք ալ-Բամիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բամիլի - Մ.Ֆ.), թող նրա հաղթանակը հզոր լինի, պատրաստվեց մեկնել Արևելք: Նա մեծ գումար ծախսեց զորքերի վրա, այնպես որ դիփոխները Կահիրեում բեռնակիրների գաժարուղներով անցան Եմիրների տները: Եմիրներից յուրաքանչյուրին տրվել էր իր ունեցածին համաչափ, բանի որ, թեթեմի որ հետ 100 ձիավոր լինե, նրան 2.000 դինար էր տրվում՝ յուրաքանչյուր ձիավորին բան դինար, իսկ Եմիրին՝ 1.000 դինար, և բոլորին այս՝ համաստեղությամբ: Նրանց մեջ, սակայն, կային նրանք, ում սուլթանը հատկացրել էր սրանից ավելին, ինչպես, օրինակ, իր անձնական շրջապատին և ուրիշներին: Ոչ մի մարդ չմնաց, ով չստանար այս ամենը, բացառությամբ նրանց որոնք անգն էին և զավառների կառավարիչներից՝ նրանք, ովքեր ուշանում էին ճանապարհին: Եվ ահա այդ տարվա Բատուն անսի տասնմեկերորդ օրը սուլթանը հեռացավ Կահիրեից, իսկ նրա եղբայր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆ Մուսան էլ մի բանի օրով շուտ արեց այդ: Այնուհետև նա հրամայեց իր կոստեր որդի ալ-Մելիք ալ-Ադիլին (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլ իբն ալ-Բամիլին - Մ.Ֆ.), որ փոխարքայի դեր կատարի ու նրան կառավարիչ դարձրեց: Եվ ահա նա սրբերով ու դրոշակներով վերոհիշյալ Բատուն անսի բանին, երկուշաբթի սկսեց իր հեծյալ ճանապարհորդությունը...: Եվ ահա սուլթանն ուղղվեց դեպի արևելք՝ դեպի Զայկուվատ (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.): Վերջինս հետ շարժվեց սուլթանի առաջ, բոլորովին չգիտնալով և թողեց այդ հողերը: Եվ ահա սուլթանը, թող Աստված գործերի նրա հաղթանակը, իջավ Ամիդի վրա և պաշարեց այն: Հետո լուր եկավ, որ սուլթանը, թող Ալլահը գործերի իր հաղթանակը, նվաճել է Ամիդը և նրա բոլոր ամրությունները: Այնտեղ կային 72 ամրություններ և նրանցից ոչինչ չմնաց, բացի մեկից, որը կռվում էր Զաֆայի բերդ: Այնուհետև սուլթանը նա իր որդի ալ-Մելիք ալ-Մալիին (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Մալիին - Մ.Ֆ.) Արևելքի երկրներում, Ամիդում, Խառանում, Մերուցում և նրանց շրջաններում իր փոխարեն կառավարիչ նշանակեց, ընդ որում մինչ այս ալ-Մելիք

այլ-Աղիյն էլ նա իրավահաջորդն էր Նշանակվել Եգիպտոսում: Այնուհետև լուր եկավ Զափայի բերդի գրավման և սուլթանին հանձնվելու մասին: Դրանից հետո Դիցրի 630 թվականի Ջումադա Ա մսնում սուլթանը ապահով ժամանեց Կահիրե և նրա հետ եկավ նրան ծառայելու այլ-Մելիքե այլ-Մասուդը (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մասուդը – Մ.Ֆ.**), ով Ամիրի տերն էր, ընդ որում նրա հետ էին նրա գործակիցները, ընտանիքը, հարստությունը և հարերը» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ Եգիպտոսի տեր Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) Ամիրի տիրոջից (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մասուդից – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիրը և նրան միայն մի գյուղ թողեց, որ սա կարողանա շարունակել իր գոյությունը» (Բաբ-Յեթերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիրը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զորիստոսի 1234 և 3այոց 681 թվականին Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիրը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1230 կամ 3այոց 679 թվականին Զեմիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիրը» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁷⁷ «Սուլթան Ալադինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) նաև շատ ամրություններ գրավեց Դարմանիայից՝ Սուրմարի քաղաքի հետ միասին» (Բաբ-Յեթերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁷⁸ «Երբ Դոմոմում ֆրանկների թագավորը (**Դոմոսի պապ Գրիգոր IX-ը (1227-1241) – Մ.Ֆ.**) լսեց այս մասին, լուր ուղարկեց Անտիոքի ֆրանկներին՝ հայտնելով, թե ինքը բրիսցին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Միակնակի Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**) բանադրել էր այդ բանի համարը: Այլ-Դաուիյա և այլ-Ասթիտարիյա և շատ ուրիշ ասպետներ նրա մոտ էին ներկայանում ու նրա խոսքը էին լսում, իսկ, երբ իրեն հպատակ Անտիոքի ու Տրիպոլիսի ժողովուրդը որևէ տոն էր տոնում, նա դուրս էր գալիս քաղաքից և միայն տոնակատարությունը վերջանալուց հետո էր, որ նորից մտնում էր քաղաք: Ապա նա լուր ուղարկեց Դոմոսի թագավորին՝ բողոքելով հայերի դեմ, թե նրանք չեն արձակել նրա որդուն: Սա հրաման ուղարկեց հայերին, որ ազատ արձակեն նրա որդուն և կրկին դարձնեն թագավոր: Եթե այս հրամանը կատարեին՝ լավ, ապա թե ոչ, թույլ էր տալիս հարձակվելու նրանց երկրի վրա: Երբ պապի նամակը նրանց հասավ, ազատ չարձակեցին նրա որդուն: Եվ ահա բրիսցը գործ հավաքեց ու հարձակվեց 3այոց երկրի վրա: 3այոցը լուր ուղարկեցին 3այեպի աթաբեկ Շիհաբ-Էդ-Դիսին՝ օգնության կանչելով և զգուշացնելով, որ վատ կլինի, եթե բրիսցը գրավի իրենց երկիրը, բանի որ 3այեպի գավառներին դրացի է: Սա նրանց գործ և զենք ուղարկեց ու, երբ բրիսցը այս բանը լսեց, որոշեց անպայման հարձակվել նրանց երկրի վրա: Նա առաջ խաղաց և պատերազմեց նրանց հետ, սակայն, արդյունքի չհասնելով, վերադարձավ: Այս բոլորը ինձ պատմել է քրիստոնյաների խելոք մարդկանցից մեկը, որը եղել է նրանց երկրում և իմացել է նրա վիճակը: Այլ բաներ էլ եմ հարցրել, որոնց մի մասը իմացավ, իսկ մյուս մասը ժխտեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Միջագետքի աշխարհից աստվածատես գառունը եկավ, բանգի բարկությամբ շարժվեց մարդակերպ գազանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**), տապալեց ողջ 3այոց աշխարհը և բազում մարդկանց նրանցից, որոնք թողել էին իրենց հայրենի ժառանգությունը և իրենց հարազատներով եկել էին Կիլիկիա աշխարհ, սուր տուներով մաշեց» (Յակոբ Լամբրոնցի «Հիշատակարան 1233 թվականի»):

⁴³⁷⁹ «Եվ ահա ոչ քիչ բանակի երկար նավեր պատրաստելով՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**) դրանք ուղղեց դեպի Էգեյան կղզիներ և կարճ ժամանակ անց գրավեց ամեն ինչ՝ Լեսբոսը, Զեոսը, Սամոսը, Իկարիան, Զոսը և դրանց հարակից կղզիները: Դա, սակայն, քիչ էր, բանգի, մեկնելով Դոմոս, նա գրավեց նաև այն» (Նիկեփոր Գրիգորիս «Հռոմեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

⁴³⁸⁰ «Այդ տարի Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) ռումեղների վրա եկավ, սակայն չկարողացավ գրավել իսլաթը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁸¹ «Այդ տարի Ռումի երկրի սելջուկյան տիրակալ, սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատ իբն Զեյ-խուսրովը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գնաց հարձակվելու իսլաթ քաղաքի վրա: Լսելով այդ՝ այլ-Մելիքե այլ-Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) Շաբան ամսվա հինգերորդ օրվա շաբաթ գիշերը սեփական բանակով լեցե Կահիրեն՝ Եգիպտոսում փոխարքա թողնելով իր որդի այլ-Մելիքե այլ-Աղիյին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան այլ-Աղիյ իբն այլ-Զամիլին – Մ.Ֆ.**): 3անկելով Դամասկոս՝ նա գրեց Էյուբյան իշխաններին՝ հրամայելով պատրաստվել իրենց զորքերով ներխուժելու Ռումի երկիր: Սուլթանը հեռացավ Դամասկոսից և Ռամադան ամսին հասավ Սալամիայի ճամբար: Այնտեղ նա կազմակերպեց իր բանակը և գնաց Մեմֆից: Դրանից հետո, իրեն միացրած 3այեպի բանակը, ինչպես նաև մյուս զորքերը, նա դուրս եկավ արշավի: Նրա ճամբարում կային տասնվեց թագավորական վրաններ, իրեն ուղեկցող տասնվեց տիրակալների համար, թեև ասում են նաև, որ դրանք տասնութն էին: Ալ-Բիրում նա գումարտակ առ գումարտակ և դաշտային հանդերձանքով զորատեսեց իր զորքերը: Ծայրահեղ հիացմունքը, որը տեսնելով այս զորքերը նա զգաց, ստիպեց նրան բացականչել. «Երբեք նման բանակ չի համախմբվել իսլամի որևէ տիրակալի շուրջ»: Նա ազդանշան տվեց ելնելու և նրա բանակի տարբեր մասերը հերթով շարժվեցին Դարպասի ուղղությամբ: Սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատն իր հեթոթին շտապեց սեփական զորքերը տեղակայել դեպի երկրամաս տանող ճանապարհներին՝ դեպի երկրամաս մուտքը պաշտպանելու համար: Մելիքե այլ-Զամիլը ճամբար դրեց Կապույտ գետի մոտ, որը գտնվում է Ռումի երկրի մուտքի մոտ՝ գետի և Դարպասի միջև ընկած տարածքում: Սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատը, սակայն, գրավեց կիրճի մուտքը և այնտեղ պարիսպ կառուցեց՝ թույլ չտալու համար, որ Եգիպտացիները բարձրանան իրենց խրամատների ուղղությամբ: Սնունդը վերջացավ և Էյուբյան իշխանները զայրացան այլ-Մելիքե այլ-Զամիլի վրա: Բացի այդ պակասությունից և հաջողության բացակայությունից, սակայն, Էյուբյան իշխանները այլ բանից ևս դժգոհ էին, բանգի այն օրը, երբ այլ-Մելիքե այլ-Զամիլը այլ-Բիրում գորատեսեց իր զորքերը և զարմացած մնաց հավաքված մարդկանց մեծ թվից, սաաց իր պալատականներին, թե. «Եթե Ռումը գրավենք, ես Անտիոքի և արևելյան գավառների կառավարիչներին կտեղափոխեմ այնտեղ, իսկ փոխարենը կվերցնեմ նրանց նահանգները ու Սիրիան և արևելյան գավառները կավելացնեմ Եգիպտոսի թագավորությանը»: 3ենսի արքայազն այլ-Մելիքե այլ-Մուջափիդը, որն իրեն նախագահողացված համարեց և դատապարտեց այլ-Զամիլի այդ ծրագրերը, այս մասին տեղյակ պահեց Դամասկոսի կառավարիչ այլ-Աշրաֆ-Մուսեին: Վերջինս նույն վրդովմունքը զգաց, բայց թաքցնելով իր զայրույթը: Եվ ահա այլ-Աշրաֆ-Մուսեն կանչեց իր եղբոր որդիներին և սեփական ընտանիքի մյուս իշխաններին ու պատմեց, թե ինչ է եղել: Արդյունքում նրանք միավորվեցին ընդդեմ այլ-Մելիքե այլ-Զամիլի և գտեցին Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատին, թե սատարում են նրան ու մերժում են Եգիպտոսի սուլթանին: Նրանք նրա այս բովանդակությամբ նամակ ուղարկեցին, որը, սակայն, պատահաբար ընկավ այլ-Մելիքե այլ-Զամիլի ձեռքը: Այդ ժամանակ սուլթանը ոչինչ չասաց այս ամենի մասին, բայց հրամայեց նահանգել» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթաններին»):

«Այդ տարի Ռումի երկրի սելջուկյան տիրակալ, սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատ իբն Զեյ-խուսրովը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գնաց հարձակվելու իսլաթ քաղաքի վրա: Լսելով այդ՝ այլ-Մելիքե այլ-Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան այլ-Զամիլը – Մ.Ֆ.**) Շաբան ամսվա հինգերորդ օրվա շաբաթ գիշերը սեփական բանակով լեցե Կահիրեն՝ Եգիպտոսում փոխարքա թողնելով իր որդի այլ-Մելիքե այլ-Աղիյին (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան այլ-Աղիյ իբն այլ-Զամիլին – Մ.Ֆ.**): 3անկելով Դամասկոս՝ նա գրեց Էյուբյան իշխաններին՝ հրամայելով պատրաստվել իրենց զորքերով ներխուժելու Ռումի երկիր: Ես ներկա էի այնտեղ, երբ զորքը քաղաք էր մտնում: Այն ինչպես պետք էր հանդերձավորված էր և գտնվում էր լիակատար կարգունկանի մեջ: Քաղաքի բնակչությունը ելավ զորքին դիմավորելու: Սուլթանը հեռացավ Դամասկոսից և Ռամադան ամսին հասավ Սալամիայի ճամբար: Այնտեղ նա կազմակերպեց իր բանակը և գնաց Մեմֆից, որը պատկանում էր 3այեպի իշխան այլ-Մելիքե այլ-Ազգիին: 3ենց այս քաղաքում նրան միացան 3այեպից եկած զորքերը և այլ-Ազգի կողմից ուղարկված բազմաթիվ քարավաններ՝ պարենամթերքով և զինամթերքով բեռնված: Այնտեղ նրան միացավ նաև այլ-Մելիքե այլ-Մուզաֆ Ֆախր-Էդ-Դին Թուրանշահ իբն այլ-Մելիքե ան-Նասիր-Սալահ-Էդ-Դինը: Այնտեղից այլ-Զամիլը գնաց Թեյ-Բաշիրի մոտ գտնվող ճամբար, որտեղ նրան միացան այլ-Մելիքե այլ-Մուհիթ-Մոցիր-Էդ-Դին Դաուդը, Բիրայի արքայազն այլ-Մելիքե այլ-Նասիր իբն Սալահ-Էդ-Դինը, այլ-Մելիքե այլ-Մոֆադայ-Մուսա իբն Սալահ-Էդ-Դինը, Մուսայասիր իշխան այլ-Մելիքե այլ-Սալիհ-Սալահ-Էդ-Դին Ամուդ իբն այլ-Մելիքե այլ-Չահիրը, Այրթասի իշխանը, Սալֆարկինի իշխան այլ-Մելիքե այլ-Մուզաֆար Շիհաբ-Էդ-Դին Ղազին և նրա եղբայր այլ-Մելիքե այլ-Չաֆիթ Արսլան Շահը, որը Ջաբար ամրոցի տիրակալն էր: Այլ-Մելիքե այլ-Զամիլի բանակը ղեկավարող իշխանների թվում էին նաև այլ-Մելիքե այլ-Մուզաֆ իբն այլ-Մելիքե այլ-Աղիյ և նրա եղբայր այլ-Սալիհ Իսկանդար-Էդ-Դին Իսման: Այնտեղ էին նաև 3ամայի կառավարիչ այլ-Մելիքե այլ-Մուզաֆֆարը, 3ենսի իշխան այլ-Մելիքե այլ-Մուջափիդ-Ասադ-Էդ-Դինը և Զարաթի իշխան այլ-Մելիքե այլ-Նասիր-Դաուդ իբն այլ-Մելիքե այլ-Մուզաֆ այլ-Մելիքե այլ-Աղիյը: Դրանից հետո, իրեն միացրած 3այեպի բանակը, ինչպես նաև մյուս զորքերը, նա դուրս եկավ արշավի: Նրա ճամբարում կային տասնվեց թագավորական վրաններ, իրեն ուղեկցող տասնվեց տիրակալների համար, թեև ասում են նաև, որ դրանք տասնութն էին: Ալ-Բիրում նա գումարտակ առ գումարտակ և դաշտային հանդերձանքով զորատեսեց իր զորքերը: Ծայրահեղ հիացմունքը, որը տեսնելով այս զորքերը նա զգաց, ստիպեց նրան բացականչել. «Երբեք նման բանակ չի համախմբվել իսլամի որևէ տիրակալի շուրջ»: Նա ազդանշան տվեց ելնելու և նրա բանակի տարբեր մասերը հերթով շարժվեցին Դարպասի ուղղությամբ: Սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զեյ-Կուվատն իր հեթոթին շտապեց սեփական զորքերը տեղակայել դեպի երկրամաս տանող ճանապարհներին՝ դեպի երկրամաս մուտքը

պաշտպանելու համար: Մեյիբե ալ-Քամիլը ճամբար դրեց Կապուլտ գետի մոտ, որը գտնվում է Ռուսի երկրի մուտքի մոտ՝ գետի և Դարպասի միջև ընկած տարածքում: Սուլթան Ալա-Էդ-Ղին Զայ-Կուվատը, սակայն, գրավեց Կիրճի մուտքը և այնտեղ պարիսպ կառուցեց՝ թույլ չտալու համար, որ եգիպտացիները բարձրանան իրենց խրամատների ուղղությամբ: Մուսուղը վերջացավ և Էյուբյան իշխանները զայրացան ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլի վրա: Բացի այդ պակասությունից և հաջողության բացակայությունից, սակայն, Էյուբյան իշխանները այլ բանից ևս դժգոհ էին, բանգի այն օրը, երբ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը ալ-Բիրում գործադրեց իր գործերը և զարմացած մնաց հավաքված մարդկանց մեծ թվից, սաաց իր պալատականներին, թե. «Եթե Ռուսը գրավեց, ես Ասորիի և արևելյան գավառների կառավարիչներին կստեղծեմ այնտեղ, իսկ փոխարենը կվերցնեմ նրանց նահանգները ու Սիրիան և արևելյան գավառները կավելացնեմ Եգիպտոսի թագավորությանը»: Հենսի արքայազն ալ-Մեյիբե ալ-Մուլախիդը, որն իրեն նախագահողացված համարեց և դատապարտեց ալ-Քամիլի այդ ծրագրերը, այս մասին տեղյակ պահեց Դամասկոսի կառավարիչ ալ-Աշրաֆ-Մուսեին: Վերջինս նույն վրդովմունքը զգաց, բայց թաքցրեց իր զայրույթը: Եվ ահա ալ-Աշրաֆ-Մուսեին կանչեց իր եղբոր որդիներին և սեփական ընտանիքի մյուս իշխաններին ու պատմեց, թե ինչ է եղել: Արդյունքում նրանք միավորվեցին ընդդեմ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլի և գրեցին Ալա-Էդ-Ղին Զայ-Կուվատին, թե սատարում են նրան ու մերժում են Եգիպտոսի սուլթանին: Նրանք նրան այս բովանդակությամբ նամակ ուղարկեցին, որը, սակայն, պատահաբար ընկավ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլի ձեռքը: Այդ ժամանակ սուլթանը ոչինչ չսաաց այս ամենի մասին, բայց հրամայեց նահանջել» (իրեն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Հիջրի 631 թվականին, ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.) մեկնեց Կահիրեից և միացավ իր եղբայր ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆի հետ՝ սուլթան Զայկուվատ իրեն հետորդի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.) թագավորության վրա հարձակվելու համար...: Եվ ահա երկու տիրակալները ելան Դամասկոսից և Հոսի արքայազն ալ-Մեյիբե ալ-Մուլախիդը ու Համայի արքայազն ալ-Մեյիբե ալ-Մուլաֆարը միացան նրանց արշավանքին: Կարակի արքայազն ալ-Մեյիբե-ան-Նասիրը ևս միացավ նրանց և նրանք սուլթան ալ-Մեյիբե-ալ-Ազիզի թուլությունը հասան Մենբիջ: Ավելին, վերջինս Մենբիջ Եգիպտոսի սուլթանին ուղարկեց մեծ քանակությամբ պարենամթերք, անասնակեր, ինչպես նաև՝ իր բանակը՝ իր հորեղբայր ալ-Մեյիբե-ալ-Մուլազեհամի հրամանատարությամբ: Այս գործերը շարժվեցին դեպի Թալաշար: Ալ-Մեյիբե-ալ-Չահիր-Դաուդ իրեն ալ-Մեյիբե-ան-Նասիրը նույնպես գնաց ալ-Մեյիբե-ալ-Քամիլի մոտ: Սուլթանադի արքայազն ալ-Մեյիբե-ալ-Մուլաֆարը-Մուսան և Այթապի տիրակալ ալ-Մեյիբե-ալ-Մալիբ իրեն ալ-Մեյիբե-ալ-Մոթ-ալ-Մալիբը, նրա եղբայր ալ-Մեյիբե-ալ-Մուլաֆար-Շիհար-ալ-Հիլը, ինչպես նաև ալ-Մեյիբե-ալ-Հաֆիթ իրեն ալ-Մեյիբե-ալ-Ազիզը և այլ արքայազներ նույնպես եկան միանալու նրան, այնպես որ բանակային ճամբարում հավաքված զոտն տասնվեց թագավորական վրաններ: Այդ ժամանակ Ռուսի երկրի սուլթանը մեյիբե ալ-Ազիզին դեսպան ուղարկեց այս բոլորի մոտ՝ ասելով. «Ես հավանություն եմ տալիս ձեր գործերով և հարստությանը նրան օգնելուն որոշմանը՝ այն պայմանով, սակայն, որ դուք անընդհատ չպաշտպանեք նրան»: Ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը նույնպես ներեց մեյիբե ալ-Ազիզին և երկու տիրակալներն էլ գոհ մնացին այս գործողություններից: Եվ ահա Հիջրի 632 թվականի սկզբին ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը իր գործերով ճանապարհ ընկավ ու հասավ Նահի ալ-Ազրակի քաղաքին՝ Ռուսի երկրի տանող ճանապարհին: Ռուսի գործերը ճամբար խիլեցին Չալիցից՝ այդ բաղաձի և Դերբեդի միջև՝ Նուրադալի մոտ: Նրանք այնտեղ պատ կառուցեցին և կռվեցին դրա բարձունքներից՝ կանխելով ցանկացած առաջխաղացում: Երբ սիրիական բանակի պաշարները սպառվեցին, սակայն, ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը շարժվեց դեպի Բեհեսնի քաղաք և ճամբար խիլեց Անզանի լճի մոտ...: Եվ այսպես, ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը իր հետ բերած մեծ բանակի հետ առանց իր նպատակին հասնելու վերադարձավ: Չմտք եկավ և բաժանեց պատրաստվող կողմերին, որոնցից յուրաքանչյուրը վերադարձավ իր թագավորությունը» (Զեմալ-Էդ-Ղին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այնուհետև սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.) իր բանակով ճամբար խիլեց Մուլեյդալի մոտ և գրավեց այն» (իրեն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.), Աստված գորացնի նրա հաղթանակը, մտել է Ռուսի երկրի, իսկ միջնաբերդով էլ հռչակվեց հաղթանակի և նվաճման վերաբերյալ բարի լուրը, բանգի նա Ռուսի երկրից գրավել էր մի ամրոց, որը կոչվում էր Մանուրի բերդը: Այնուհետև նա անցավ Ռաբան կոչվող գյուղի միջով և այնտեղից բայլեց դեպի ալ-Դարաբիդալ, որը արաբներն անվանում են լեռնանցքներ, ու իր գործով և բազմությամբ հասավ երրորդ լեռնանցքին: Շատ մեծ բանակի գործեր կային, որոնց նմանը երբեք չէր հավաքվել, և ասվեց, որ սուլթանը մոտ 27.000 զինվոր է հաշվել՝ չհաշված նրանց, ովքեր հետևում էին նրանց ճանապարհին, ինչպես նաև երիտասարդներին, ծառաներին ու բեդվիններին: Արաբները, սակայն, գործերի համար շատ թանկ էին, բանի որ ռուսական հողերը նրանց համար ոչինչ չէին ապահովում, իսկ Ասորիի հողերն էլ հեռու էին նրանցից: Այդ ժամանակ սուլթանը տեսավ, որ գործերը դժվարացել են, իսկ իրենց առաջ էլ Ռուսի գործեր կան, դրա համար էլ նա վերադարձավ այնտեղից և անցավ Հիսր ալ-Խասաբ անունով հայտնի վայրից՝ շարժվելով դեպի արևելք...: Եվ ահա սուլթան ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը, թող նրա հաղթանակը հզոր լինի, վերադարձավ Եգիպտոսյան հողեր, երբ պաշտպանված միջնաբերդ բարձրացավ երկուշաբթի, Հիջրի 632 թվականի Ջումադա Ա ամսի ութերորդ օրը...: Նուրբը լավն էին, միայն թե ժողովուրդը մեծ աղետի հանդիպեց այս ճանապարհին և նրանք դժվարություններ ունեցան, երբ շատերի մատները ցրտահարությունից ընկան, իսկ ոմանք էլ մահացան: Սրանց մեջ էր ալ-Աբուալ իրեն Չանբուրը: Բանն այն է, որ նրա ձեռքերի և երկու ոտքերի մատները առանձնակիքից ընկան ու Սուրը Ծննդյան Նախօրեին նա խառնում մահացավ: Շատերի հետ այս կերպ եղավ՝ և հայտնիներից, և՛ անհայտներից» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմությանը պատմությունը»):

«Հիջրի 630 թվականին Մեյիբե-Քամիլը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.), մի կողմ թողնելով ողջախոհությունը և բռնելով թշնամանքի ուղին, հարավի երկրից եկավ Ռուսի երկրի դեմ: Նա բարեկամություն և դաշինք փոխեց թշնամանքի ու ատելության հետ, ինչպես սուրբ գրքի այն փարավորը: Իր նամակներում նա կոչ հղեց սեփական եղբայրներին և նրանց բոլորին ոտքի հանեց Ռուսի երկրի դեմ, ընդ որում նրանք նախատեսում էին անակնկալ հարված հասցնել: Ռուսի տեր Մեջլուկանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.), սակայն իմացավ այդ մասին և այդ լուրը հասավ արքայական դռանը: Այդ ժամանակ սուլթանը հավաքեց իր մարդկանց և սաաց...: Եվ ահա արքան ի մի բերեց ուժերը բոլոր կողմերից և այնտեղ կային 50.000 հեծյալներ՝ իհն ու նոր ռազմիկներից, սիպահներ և մշտական արիեստավորված բանակ: Բառացիորեն մեկ գիշերվա ընթացքում բոլոր նախապատրաստություններն ավարտվեցին և սուլթանական բանակը ոտքի եկավ: Եվ ահա սուլթան Զեյուբաթը ամենայն լրջությամբ եկավ թշնամու դեմ...: Նոր էին նրանք առաջացել, երբ սուլթանին գլխապատուռ մի ռազմիկ հասավ և հայտնեց, որ իրենց ուժերով Դամասկոսից ելել են նաև Մեյիբե-Քամիլն ու նրա եղբայրները, սակայն նրանք դադարեցրել են առաջխաղացումը: Սուլթանը շատ գոհ մնաց այդ լուրից» (իրեն Բիբի «Մեջլուկ-Նամե»):

«Այդ ժամանակ Եգիպտոսից իր գործերով նրա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.) վրա եկավ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.) և նրա շուրջ հավաքվեցին իր տոհմակից իշխանները: Զայ-Կուբադը, սակայն, ամրացրել էր կիրճերը իր ռազմիկներով, այնպես, որ սուլթանը չկարողացավ մտնել Ռուսի երկիրը Նահի ալ-Ազրակի կողմից: Իր գնվադրների մի մասը նա ուղարկեց Հիսն Մանուր, որը Բեյկուվատի երկրում է, որը հիմնադրված էր թուրքերի (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հունվար 1545 թվականին Մեյիբե ալ-Քամիլը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.) մտավ Ասորի: Նրա հետ էին Եգիպտոսի, Պաղեստինի ու Դամասկոսի գործերը, նրա եղբայր Մեյիբե ալ-Աշրաֆը և Համայի ու Հոսի թագավորը՝ իրենց գործերով: Ողջ արևելքը՝ Մոսուլը, Սիւնյարը, Սօբիլը, Մարդինը, Ամիդը և նրա եղբայր, Նիկոնիտի տեր Մեյիբե ալ-Նազին հավաքվեցին նրա գեղի տակ, բացի խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթանիից - Մ.Ֆ.), որը գործ չուղարկեց: Նրանք կազմեցին մի հսկայական բազմություն, բաղկացած մոտ 50.000 հոգուց: Մեյիբե ալ-Քամիլը շատ հպարտ էր և նրա հոգին իրժպանքի ու ցնծության մեջ էր: Նրանք գնացին և բանակ դրին Հիլդտ գետի ափին՝ պատրաստվելով մտնել խոսրովաձևի իրեն Զեյկուբադի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.) երկրները, այսինքն՝ Կապադոկիա, որն այժմ կոչվում է Ռուսի երկիր: Երբ ռուսաց գործերն ու թագավորը լսեցին այդ, վրա հասան և զբաղեցրին ելումուտի ճանապարհները, որպեսզի Մեյիբե ալ-Քամիլի բանակները չկարողանան ներխուժել: Եվ, բանի որ լեռները դժվարանցանելի էին, Մեյիբե ալ-Քամիլը և նրա հետ եղող Էմիրները չկարողացան ներս ապահանջել, բայց և չուղեցին անվախապես հետ դառնալ: Նրանք մոտ մեկ ամիս մնացին այնտեղ, սակայն չկարողացան ոչինչ անել: Ավելին, Մեյիբե ալ-Քամիլի գործերը խիստ նեղության մեջ ընկան: Այնուհետև նա փոքրոգություն ցուցաբերեց և ուղարկեց 8.000 հոգուց բաղկացած մի՝ զորագուն, որը սուլթանի գերեվարության մատնեց Հիսն-Մանուրի և նրա գավառի բնակիչներին՝ երեխաներին, կանանց ու տղամարդկանց: Տները կրակի մատնվեցին...: Հետո նա հրաման արձակեց գերի չվերցնել...: Որոշ ժամանակ անց թագավորը մեկնեց այնտեղից և եկավ Ամերկի ամրոցը» (Ամանուն Եգիպտոսի «Ժամանակագրություն», գլուխ 527):

«Հուլյանի 1545 թվականին սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը - Մ.Ֆ.) մի մեծ բանակ հավաքեց ֆրանկներից, հույներից, հայերից, իբերներից ու թուրքմեններից, ավելի քան 100.000 հոգի, բոլորն էլ ընտիր մարդիկ, ոտքի հանեց նրանց և եկավ պաղեստինցիների երկրի մարդկանց ու եգիպտացիների դեմ: Այդ ժամանակ Ազիլի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ազիլի - Մ.Ֆ.) որդիները (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը, նրա եղբայր ալ-Աշրաֆը և այլն-Մ.Ֆ.), հետախույզներ ուղարկելով ու տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն դիմադրել սուլթանի բանակին, այնուհետև զննեցին ու գրավեցին Մանուր ամրոցը և ավերեցին ողջ երկիրը, որից հետո ցրեցին ուժերը և վերադարձան իրենց երկիր» (Բար-Հերետու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ եգիպտոսի սուլթանը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը – Մ.Ֆ.) օգնության եկավ Այնթապ և գնաց սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն, չկարողանալով կանգնեցնել նրա առաջխաղացումը, հետ փախավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1230 կամ 3այդ 679 թվականին Քեմիլը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը – Մ.Ֆ.) եկավ ռուսոյն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) վրա, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել» (Ամանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁸² «Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) իմացավ, որ Մեյիթ-Քամիլը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը – Մ.Ֆ.) դադարեցրել է առաջխաղացումը, նա իր զորքերով որոշեց ամրացնել սեփական երկրի սահմանները, թող Ալլահը օգնական լինի նրան: Արդյունքում սուլթանն ամենից առաջ երեսն ուղղեց խարպուտի կողմը՝ սարսափ տարածելով այնտեղի տիրակալի (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նուր-Էդ-Դինը (մոտ 1228 - ուղ. 1234) – Մ.Ֆ.) դեմ: Սա, իմանալով, որ սուլթանն առաջանում է իրենց ուղղությանը, Մեյիթ-Քամիլից 5.000 հոգանոց մի հեծելազոր ուղեց և ստացավ այն, բանի որ վստահում էր 3ամմայի ու 3ենսի տիրոջ բաշտությանը: Եվ այսպես, շարժվելով Մեյիթ-Քամիլի դեմ, սուլթանը ժամանեց Մալաթիա, որից հետո հրամայեց կամուրջ կառուցել, որպեսզի գործն անցնի գետը: Նա նաև ուժեղ առանձնացրեց, որոնք պետք է հսկեին անցումները: Այդ ժամանակ իրենց պատրաստությունները տեսան նաև Դամասկոսի և Խարպուտի զորքերը: Սուլթանական զորքի առաջնորդներն էին...: Եվ ահա զորքը համարձակորեն առաջացավ ու շարժվեց: Մինչև օրվա կես, սակայն, մարտը չսկսվեց, բանի որ մարդիկ սպասում էին Քեմալդինի Զայնարին: Վերջինս, որ լսել էր այդ կողմերում նախատեսվող կռիվի մասին, իր ուժերով արագորեն առաջանում էր դեպի Խարպուտի հարթավայր, ընդ որում մինչ այդ նա նաև սուրիանդակ ուղարկեց և հայտնեց, որ գալիս է: Սուրիանդակը գլխապատռ տեղ հասավ ու հայտնեց այս մասին: Միաժամանակ այդ մասին իմացան նաև հակառակորդի առաջնորդներ Զիանգիր Զավլին և Ալթուն-բեկը: Մրանք, ցանկանալով կանխել զորքերի միավորումը, իրենց 5.000 հոգով առաջին բայն արեցին ու սկսեցին մարտը: Սուլթանական բանակի առաջնորդներ կադիի որդի Տասեդինը և Լիզդեի տեղ Փարվանան, սակայն, սեփական ձախ թևում հետ շարժեցին հակառակորդին և, ցարդելով հակառակորդի աջ թևը, պարտության մատնեցին Դամասկոսի բանակին: Թշնամու բանակը գալիս կորուստներ կրեց, այն դեպքում, երբ սուլթանական բանակը մի բանի ֆրանկներից բացի այլ կորուստներ չկրեց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Եվ այսպես, մինչ ալ-Մալիթ ալ-Քամիլը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը – Մ.Ֆ.) մտածում էր նախնի մասին, Խարբերդի տիրակալը (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) եկավ նրան գտնելու իր ճամբարում և առաջարկեց իր ծառայությունները այն դեպքում, եթե նա ուզում է այս կողմից հարկումով Դումի երկիր: Եգիպտոսի սուլթանն անցավ Եփրատի Զիսր Է-Ադի կամրջով և այս գործողությունը շատ երկար տևեց՝ նրա զորքերի մեծ բանակի պատճառով: Նա ժամանեց Սուվադիայի ճամբար, ինչից հետո իսկույն 3ամմա ալ-Մալիթ ալ-Մուզաֆֆարը իշխանին հրաման ուղարկեց, որ վերջինս գա ու զորացնի նրան՝ Խարբերդ արշավելու մտադրությամբ: 3ամմայի արքայազնը 3.500 ձիավորներով, որոնց թվում էին ալ-Մալիթ ալ-Քամիլի փոխարքա և արևելյան գավառների կառավարիչ Եմիր Շամս-Էդ-Դին Սավար ալ-Ադիլին ու Ֆախր-Էդ-Դին ալ-Բանիասին, ծանապարհ ընկավ: Այս զորքերը հասան Արկանին, այնուհետև՝ աա-Սահարա, որը մի փոքրիկ լիճ է, ինչից հետո էլ առանց գումակիի և ճամբարային պարագաների հասան Խարբերդ: 3աջորդ օրը լուսաղեմին Եմիր ալ-Քայնարիի հրամանատարության տակ 14.000 հեծյալների կազմով հայտնվեց Դումի երկրի բանակը: Երկու բանակները լուսաբացից մինչև երեկո կատաղի կռիվ տվեցին և ալ-Մալիթ ալ-Քամիլի ուժերն ի վերջո լիովին ջախջախվեցին: Սուլթան ալ-Մալիթ ալ-Մուզաֆֆարը մտավ Խարբերդի բերդը՝ այս բաղաբի իշխանի, ինչպես նաև Շամս-Էդ-Դին Սավար ալ-Ադիլին ու Ֆախր-Էդ-Դին ալ-Բանիաս Եմիրների ուղեկցությամբ: Նրանց մնացած զորքերը ապաստան գտան մոտակայքում, բայց Դումի երկրի բանակը հարձակվեց նրանց վրա և երկրորդ անգամ ջախջախեց: Փրկվածներից շատերը գերի ընկան» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Խարբերդի իշխանը (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գնաց ալ-Մեյիթ ալ-Քամիլի (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.) մոտ, հայտարարեց հնազանդվելու իր պատրաստակամության մասին և խորհուրդ տվեց շարժվել դեպի իր սեփական տարածքները: Ալ-Մեյիթ ալ-Քամիլը շարժվեց դեպի Խարբերդ, բայց Դումի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) բանակի մի ջոկատ հանդիպեց նրա զորքերի մի մասին, այդ թվում 3ամմայի տիրակալ ալ-Մեյիթ ալ-Մուզաֆարը և Շամս ալ-Դին Շավաբը, և ջախջախեց նրանց: Փախուստի դիմած զինվորները ապաստան գտան Խարբերդում, որտեղ Դումի սուլթան Զայնուլատը պաշարեց նրանց այնքան ժամանակ, մինչև նրանք հրաժարվեցին դիմադրությունից, հանձնվեցին և լքեցին բաղաբը: Նա ազատ արձակեց նրանց, տիրացավ Խարբերդին, ներում շնորհեց բաղաբի իշխանին և փոխարենը նրան շնորհեց մի բանի կալվածքներ: Թագավորություն» (Զեմալ-Էդ-Դին «3ալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ժամանակ Խարբերդի տիրակալը (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), որ սուլթանի հետ եղածների մեջ էր, տեղեկացրեց նրան, որ ճանապարհը իր երկրից դեպի Դումի երկիր հեշտ է, իսկ սուլթանին այս ճանապարհով առաջնորդողն էլ մոլորեցրել է նրան: Այդ ժամանակ սուլթանը, թող Ալլահը զորացնի նրա հարձակումը, մտադրվեց հենց այդ ասած տեղից անցնել ռուս...: Այնուհետև Դումի թագավորը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.), որ մահմեդական էր և Իկոնիայի ու Կոնիայի տերն էր, տեղեկացավ Խարբերդի կապակցությամբ սուլթանի մտադրության մասին: Նույն այս ժամանակ սուլթանը, թող Ալլահը զորացնի նրա հաղթանակը, որպես օգնություն Խարբերդի տիրոջը հսկայական միջոցներով այդ կողմն ուղարկեց իր բոլոր որդի, 3ամմայի տիրակալ ալ-Մեյիթ ալ-Մուզաֆֆարը իբն Թաբի-Էդ-Դինին, իսկ նրա հետ էլ՝ մի ջոկատ ամենաշնամավոր Եմիրներից, ինչպիսիք ալ-Բանիասի Եմիրն էր, Սավար ալ-Սահիմին և այլն: Նրանք բաղաբ հասան նախքան ռուսները և այն իրենց թիկունքը դարձրին: Եկան նաև ռուսները և ամենադժգոհն ու խիստ մի ծակատամարտ մղեցին 3ամմայի տիրոջ դեմ: Այնուհետև զորքը շատացավ նրանց դեմ և, բանի որ նրանք իրենց հետ 3.000 հոգուց ավելի ծավալող չունեին, պարտություն կրեցին ու վերադարձան բաղաբ: 3ամմայի տերը, Եմիրները և Եմիրներից նրանց հետ եղող Եմիրները ապաստան գտան բերդում, իսկ ինչ վերաբերում է զինվորներին և... երիտասարդ ստորակներին ու այլ ընկերներին, ապա նրանցից ոմանք գերվեցին, իսկ ոմանք էլ փախան կամ սպանվեցին» (Ամանուններ «Ալթեմալիկի պատմության երկրորդ պատմություն»):

«Սուլթան Ալա-Էդ-Դինի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) կողմից Խարբերդի պատերի տակ իր Եմիրներին և նրանց զորքերին պարտության մատնելը ալ-Քամիլին (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլին – Մ.Ֆ.) մեծ զայրույթի պատճառեց: Նա դրա մեղքը բարդեց իր ընտանիքի իշխանների վրա և խոստացավ նրանց վճարել տալ դրա համար» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի սամուլթյան սուլթանների»):

⁴³⁸³ «Այս իրադարձություններից հետո Դումի երկրի սուլթան Ալա-Էդ-Դինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) անձամբ ժամանեց իր մնացած բանակով և սկսեց պաշարել Խարբերդի բերդը: Նա ուներ 19 բարանետներ, որոնք հավաքել էր մարտկոցի մեջ, և դրանք անընդհանր գործում էին: Պաշարվածները սաստիկ տառապում էին ծարավից, բանի որ ավելի բան 12.000 մարդ էր կուտակվել բերդի մեջ: Երբ իրապիճակը դարձավ անտանելի, ալ-Մալիթ ալ-Մուզաֆֆարը որոշեց հանձնվել: Նա սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զայնուլատի մոտ ուղարկեց Բահմա-Էդ-Դին Սանկուլիիդեի Եմիրին, որը ալ-Մալիթ ալ-Քամիլի կողմից բարձրացված Եմիրներից մեկն էր, որպեսզի սա բերդը հանձնելու համար բանակցություններ սկսի: Սելջուկյան սուլթանը նրան շնորհեց այն, ինչ նա խնդրեց, և ընդունեց Խարբերդի ու նրա տիրակալի հանձնվելը: Ալ-Մալիթ ալ-Մուզաֆֆարը և Խարբերդի տիրակալը սելջուկ սուլթանի մոտ գնալու համար բերդից ցած իջան: Այս իշխանը գնաց նրանց ընդառաջ և շատ ազնվորեն ընդունեց նրանց: Եյուբյան տիրակալը հանձնվեց կիրակի, Չուլբադա անավա ավարտից յոթ օր առաջ: Երկու օր անց նա թողեց Ալա-Էդ-Դին Զայնուլատի ճամբարը և գնաց ալ-Մալիթ ալ-Քամիլի (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.) մոտ, որն այն ժամանակ Սուվադիայում էր» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Դրանից հետո սուլթանն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) ինքն էլ առաջացավ Մալաթիայից, իսկ Շամի տերերը (եռնային անապարհների վրա դեռևս հապաղում էին: 3ետո, սակայն, այն բանից հետո, երբ Խարպուտի բարձունքների վրա նրանք տեսան արքայական արծալին, թողեցին անեն ինչ և փախան Խարպուտի միջնաբերդ՝ փրկվելով իրենց հանձնվելը: Եվ ահա սելջուկյան բանակը բաղաբ մտավ, որից հետո թալանեց և ավերեց այն: Այս ընթացքում սուլթանը լուրերի էր սպասում՝ գտնվելով Մալաթիայում: Ի վերջո, սակայն, հանձնվեց նաև Խարբերդի միջնաբերդը և այդ բաղաբի նկատմամբ հաստատվեց սուլթանի իշխանությունը» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Ահա այսպես 3ամմայի տերը, Եմիրները և Եմիրներից նրանց հետ եղող Եմիրները մտան բերդը ու նրանց հետ էր Խարբերդի տերը (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.): Վերջինս նրանց խոստացել էր, որ բերդն ունի այն ամենն, ինչ անհրաժեշտ է, բայց նրանք ոչինչ չգտան: 3ետո սպվեց, որ սա Խարբերդի տիրոջ հնարքն էր: Նրանք համբերեցին և տարան այդ ամենը օրեր շարունակ՝ մոտ թալան օր, սակայն, երբ համոզվեցին կործանման մեջ, իրենց ընկերությունից Դումի թագավորի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Քեյ-Կուլաստի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեցին Բահմա-Էդ-Դին իբն Սալիսա անունով մի Եմիր, որը Կահիրեի կառավարիչն էր՝ խնդրելու իրենց անվտանգության ու կյանքի համար, եթե հանձնեն բերդը: Դումի թագավորը նրանց միայն իրենց կյանքի համար ապահովություն տվեց և նրանք դուրս եկան ամենավատ վիճակով: Նա նրանցից ոչ ոքի պատվի պատմության չընտրեց, բացի ալ-Մեյիթ ալ-Մուզաֆֆարից և Սավար ալ-Սահիմից, որոնցից յուրաքանչյուրին մի ձի տվեց՝ սուլթանի զորքերին հասնելու համար» (Ամանուններ «Ալթեմալիկի պատմության երկրորդ պատմություն»):

«Եվ ահա սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) իր մեծ բանակով առաջացավ դեպի Մելիտե, իսկ հետո անցավ Եփրատը և պաշարեց Չիլադ ամրոցը՝ արագորեն տիրելով այդ բաղաթին ու այն իրենով անելով և թալանելով: Այդ ժամանակ այս բաղաթի տերը (**Խարբերդի Արտուկյանների Եփրոսյան Եմիր Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) եզիպտացիներից իրեն օգնության եկած 6.000 հեծյալների հետ միասին փախավ և պատասպարվեց միջնաբերդում: Եվ ահա սուլթանը պատերազմի մեթեաններ դրեց այս միջնաբերդի դեմ, անցավ պատերազմական գործողությունների և ներսում եղողներին նեղեց սովով ու ծարավով: Այդ ժամանակ սուլթանը մարդ ուղարկեց եզիպտացիների հետևից և բերել տվեց Զամիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) գլխավոր ներքին Շամսեդին Շուաբին, որը եզիպտոսի պատիվն էր: Ինչ վերաբերվում է Չիլադ ամրոցի տիրոջ, ապա սուլթանը նրան իր բոլոր գանձերի և կանանց հետ միասին ուղարկեց ծովի ափին գտնվող մի վայր, երեք տարի պահեց այնտեղ, իսկ հետո գաղտնի սպանել տվեց, իսկ Չիլայրում էլ մի ուժեղ միջնաբերդ կառուցեց՝ շատ ամրացնելով ու բնակչությանը լցնելով նաև ողջ բաղաթը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ այնտեղից և տիրեց Մելիտեին, Խարբերդին, Չմկյաձագին, Ամիրին և Ծոփթին՝ հասնելով մինչև Եփրատ և նվաճելով բոլորին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ռումսիները գրավեցին Խարբերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1236 և 3այոց 683 թվականին ռումները գրավեցին Խարբերդը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Չուլբադա ամսին Ռումի երկրի տիրակալը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Խարբերդի միջնաբերդը և Արտուկյան իշխաններին պատկանող վեց այլ ամրոցներ» (Սակրիզի «Պատմություն եզիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

⁴³⁸⁴ «Դրանից հետո նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) բանակ ուղարկեց, որ գրավի այն, սակայն չկարողացավ և, ասպատակելով ողջ երկիրը, հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴³⁸⁵ «Երբ եկավ ամառը, սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) կրկին հավաքեց տարբեր ժողովուրդներից կազմված իր զորքը, մոտավորապես 100.000 հեծյալներ և մեծաքանակ հետևակայիներ, ու հարձակում գործեց Ամիր բաղաթի վրա: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա իմացավ, որ Զամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) զբաղված էր իր որդիներից մեկի պատրաստությամբ, որ իշխում էր հարավում, նա ընդհատեց Ամիրի պաշարումը, մանավանդ որ այս բաղաթը շատ ուժեղ էր և կարող էր գրավվել միայն հարստ և պաշարունից հետո» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) իմանալով, որ Ռումի երկրի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.**) բանակի մի մասը հարձակվել է արևելյան գավառների սահմանների վրա, իր ամբողջ բանակով մեկնեց Ասորիք: Նրա հակառակորդները մոտեցան Ամիրին և մեկ շաբաթ պաշարեցին այն, բայց չկարողացան գրավել այն: Դրանից հետո նրանք վերացրին պաշարումը, բերեցին բերքը և հորդեցին այս բաղաթին ենթակա գյուղերը» (Անանուներ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Քրիստոսի 1241 թվականին ռումները եկան, սակայն չկարողացան գրավել Ամիրը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁸⁶ «Եվ ահա կայսրերի, այսինքն՝ Դովհանես Դուկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**) և Բուլղարիայի տիրակալ Դովհանես-Ասենի (**Բուլղարական թագավորության արքա Ասենի (1218-1241) – Մ.Ֆ.**) միջև հիշատակված դաշինքը կնքելուց հետո նրանցից առաջինը, որ նախապես գրավել էր Լամպակոսը, իր զորքերով մոտեցավ Գալիոպոլիս և, այս ամրությանը մոտեցնելով պարսպաձև մեծենակը, շուտով տիրեց նրան ու վերցրեց այն վենետիկցիների ձեռքից» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 33):

«Երբ արքայական նավատորմը ծովի վրա նման ուժի հասավ, Ասիայում պարսկական զորքերը հանգիստ էին մնում, իսկ լատինացիներն էլ աստիճանաբար սպառնում էին և թուլանում, արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**) հարմար գտավ զենքը Ասիայից Եվրոպա տեղափոխել, որպեսզի այնտեղի դժբախտ բաղաթներն ազատի բուլղարների ու իտալացիների ձեռքից: Ահա հենց այս նպատակով էլ նա, գարնանը անցնելով Դեկտալոստոսը, ամենից առաջ հարձակվեց Թրակիական խերսոնեսի վրա և այստեղից սկսեց ասպատակել հարակից երկրները՝ զոհմանցնելով ամրություններում գտնվող լատինական կայսրություններին: Նա նաև շատ ծովափնյա բաղաթներ գրավեց, ինչպիսիք են Գալիոպոլիսը, Սիստոսը, Կարդիանան և մյուսները, որոնք գտնվում էին մոտակայքում, ոմանք ուժով, ոմանք՝ գրոհով, ոմանք էլ՝ համաձայնությամբ» (Նիկեիոր Գրիգորիս «Ղոմեսական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

⁴³⁸⁷ «Երբ այս ամենը ավարտվեց... կայսր Դովհանեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**), Ասանի (**Բուլղարական թագավորության արքա Ասենի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին հավաքելով զորքերը, անցան արևմտյան մարզերով, որոնք լատինացիների լծի տակ էին: Այնտեղ հարուստ ավար ձեռք գցելով և ամեն ինչ, ինչպես ասվում է, վերածելով սկյութական անապատի, դրանից հետո, ըստ նախնական համաձայնության նրանք իրար մեջ բաժանեցին բաղաթներն ու մարզերը» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 33):

«Ամռան գարուն պես արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**) անցավ թրակիական ու մակեդոնական բաղաթներով: Սկսելով, ինչպես ասում են, հենց բյուզանդական դարպասների մոտից, նա առաջացավ մինչև Ստրիմոն և մինչև աշուն իրեն ենթարկեցրեց բոլոր հիշատակված բաղաթները: Ահա այս կերպ կյանքի կոչելով իր բոլոր ծրագրերը՝ նա վերադարձավ Նիկիա, իսկ զորքն էլ ձմեռելու ցրեց տներով» (Նիկեիոր Գրիգորիս «Ղոմեսական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

⁴³⁸⁸ «Սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) Եմիր Զեմալեդին Զյամարին և պետության այլ ղեկավարների հրամայեց որոշում ընդունել խառանի, Ռուխայի և Ռաբայի գրավելու մասին, որոնք Մելի-Քամիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) և Ամիրի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ամիրի – Մ.Ֆ.**) ձեռքով դարձել էին մահվան ողբեր: Դա կայանալուպես արեցին: Եվ այսպես, հենց որ տեղ հասան, անմիջապես էլ բարանետներ դրեցին և սկսեցին հարվածել: Խառանի պարիսպները կարծես աստղերին էին հասնում, իսկ ջրով լցված խառանի էլ ողողում էր այն, կարծես ծով լիներ: Այնուհանդերձ բարանետների հարվածները այդ ամրության բնակիչներին սարսափ ազդեցին: Այսպես շարունակեց երկու ամիս, սակայն նույն այդ ժամանակ բաղաթի ներսում գտնվող վրացի և ֆրանկ գինիորները սկսեցին տեղի տալ, ընդ որում կանախ էլ իրենց հերթին սկսեցին ողբալ իրենց բաժնի հասնելիք ճակատագիրը: Եվ այսպես, որպեսզի աղետի դեմն առնեն, նրանք խոսակցություն բացեցին ամրությունը հանձնելու շուրջ, ընդ որում ի վերջո համաձայնության եկան, որ մարդկանցից ու հատկապես երեխաներից զատ ոչ մի բան և նույնիսկ կտորված իսկ կուժ թույլ չի տրվի հեռացնել այնտեղից: Այդպես էլ արեցին և արդյունքում հաղթողներին հսկայական և մի ավար հասավ՝ լիքը արկղեր, մեծ բանակի գրքեր և տներ: Այդ ժամանակ սուլթանը հրամայեց վերանորոգել այդ ամրության ամենակարևոր և վնասված տները, ընդ որում նա հրամայեց նաև, որ այնտեղ գտնվող ու պետության համար կարևոր ամեն մի բան տեղափոխվի Սալաթիա: Տեղափոխվեցին նաև վանականները» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Երբ ձմեռն անցավ, Ռումի երկրի սուլթան Ալա ադ-Դին Զեյնուվատը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) արշավանք կատարեց դեպի Ջազիրա և գրավեց Խառանը, Ռուհան ու Ռաբբան: Նրա զորքերը ստրկացրին այդ բաղաթների բնակիչներին այնպես, կարծես նրանք անհավատներ լիներին: Այս արշավանքը տեղի ունեցավ 3իջրի 632 թվականի Չուլիիջա ամսին» (Զեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Ռումի երկրի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրոհեց և գրավեց առ-Ռոխան և Խառանը, ինչից հետո վերադարձավ իր երկիր՝ խլելով այս բաղաթներում եղած բոլոր փողերը» (Մակրիզի «Պատմություն եզիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

«Եվ ահա սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) 3ույների 1546 թվականի հազիրան ամսին գնաց Եդեսիա բաղաթի վրա և դաժան պատերազմով ելավ նրա դեմ: Եդեսիացիները, սակայն, որ ներսում էին, սկսեցին եռանդով պաշտպանվել: Այդ օրերին էր, որ Բեթ-Ռոմանիայի զորքը գնաց Սևավերակի դեմ և գրավեց այն: Նրանք նաև գնացին Կալինիկում կոչվող Ռաբբայի վրա, այն ևս գրավեցին, ավերեցին պարիսպները և ամենայն կատաղությամբ թալանեցին: Այդ ժամանակ արդեն խառանցիկները վախեցան և, վերցնելով իրենց բաղաթի բնակիչները, այն բերեցին սուլթանի մոտ, որ Մելիտեում էր: Սուլթանը ընդունեց բանալիները և այս մարդկանց հարգանքով ու պատվով հետ ուղարկեց: Միաժամանակ, սակայն Եդեսիացիները, որ շատ քաջ էին, փրկարկություններ և լուտանքներ էին թափում սուլթանի վրա, ինչի պատճառով սա անչափ զայրացավ ու անձամբ ելավ այս բաղաթի դեմ: Եվ ահա Բեթ-Ռոմանիայի զորքերը մարտնչեցին իրենց ողջ ուժով ու վարպետությամբ, որի արդյունքում նրանք պարիսպներում ձեռք բացեցին և, գործի դնելով նաև աստիճանները, տիրեցին բաղաթին: Դրանից հետո նրանք ձեռք գցեցին բաղաթում հավաքված անթիվ մարդկանց ու զբաղեցրին հարուստների տները: Նրանք մերկացրին կանանց ու տղամարդկանց, տներից դուրս հանեցին գույքը, տաճարներից հանեցին բոլոր սրբազան պարագանքները և գարդերը ու մերկացրին բոլոր եկեղեցիները, որ բաղաթում էին: Եվ ահա նրանք բաժանեցին իրար մեջ ազատ տղամարդկանց ու կանանց և, ինչպես աղբի կույտեր, նրանց դուրս հանեցին ու նետեցին վրանների արանքում, իսկ այդ օրերին շատ շոգ էր, բանի որ թանուգ ամիսն էր: Ինչ վերաբերվում է բաղաթի ներսում գտնվող ռազմիկներին և նրանց առաջնորդին, ապա սրանք մերկ վիճակում բռնեցին ուղիղ դեպի Բեթ-Ռոմանիա: Եդեսիա բաղաթում հսկայական բանակի ոսկի, արծաթ, մարգարտապատ թավեր, այլ լծասարքեր ու ռազմական հանրածանց ձեռք բերեցին և, վերցնելով այդ ամենը, տեղափոխեցին Աբլաստան: Դրանից հետո սուլթանը կրկին արագորեն Եդեսիան և այնտեղ տեղափոխեց ռազմիկները, ճարտարապետներ և բանվորներ, նույն կերպ նաև Խառանում, որից հետո վերադարձավ Բեթ-Ռոմանիա» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

« Դրանից հետո Ռուսի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.**) զորքերը արշավեցին առ-Ռուսիայի դեմ: Նրանք գրավեցին այն և սպանեցին այնտեղ գտնվող մարդկանց մեծ մասին, մնացածները գերեվարվեցին և տարվեցին գերության: Նրանք մեծ մասամբ ատորի կամ հայ բրիտանիայ էին: Նրանք մի քանի օր պաշարեցին բերդը և Կուլաջ անունով սուլթանի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) Էմիրներից մեկը հանձնեց այն: Ոմանք ասում են, որ թե նա համագործակցել է նրանց հետ և նրանց է տվել առ-Ռուսիան, քանի որ այս վայրում 100.000 լիմարից ավելի մեծ գույնար, գենք ու գործվածքեղեն կար: Ռուսի երկրի զորքերը գրավեցին բաղաբը և միևնույն ժամանակ տարան այն Էմիրին, ով այն տվեց իրենց: Այնտեղից նրանք արշավեցին դեպի հառան, որը ևս գրավեցին: Նրանք տիրեցին նաև այդ բաղաբի միջնաբերդին, որը հանձնվեց» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Զորհատուի 1238 և 3այոց 685 թվականին ռուսները գրավեցին Ռուհան, Խառանը և Սևավերակը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Զորհատուի 1241 թվականին ռուսները գրավեցին Ռուհան, Խառանը և Սևավերակը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):
«Փրկչական 1245 կամ 3այոց 692 թվականին ռուսցին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Սևավերակը, Ռուհան և Խառանը» (Ամանուն երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁸⁹ «Նրանք երկուսն էլ (**Բուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը և Բուլղարական թագավորության արքա Ասենը – Մ.Ֆ.**) առաջացան մինչև ընդհուպ Կոստանդնուպոլիս պարիսպներ, ընդ որում այդ ընթացքում կայսր Դովհանեսը հետևում էր բոլորին և բաղաբում գտնվող լատինացիների վրա մեծ վախ ազդեց՝ տրանց գործերը դնելով ամենավտանգավոր դրության մեջ: 3այսի առնելով, սակայն, որ աշխատանքի ժամանակներն արդեն ավարտվում էին և սկսվում էր ձմեռը, կայսրը Դովհանեսին ու Ասանը, պայմանավորվելով իրար մեջ, մեկը մեկնեց Արևելք, իսկ մյուսն էլ՝ իր բուլղարական երկիր» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 33):

«Ամանս գալուսն այն արքան (**Բուզանդական կայսրության կայսր Դովհանես III-ը – Մ.Ֆ.**) սկսեց անցնել թրակիական ու մակեդոնական բաղաբներով: Այստեղ, կարելի է ասել, հենց բուլղարիկայան դարպասներից, նա առաջացավ մինչև Ստրիմոն և մինչև աշխատ վերջ իրեն ենթարկեցրեց հիշատակված բաղաբները: Ահա այս կերպ կյանքի կոչելով իր ծրագրերը՝ նա վերադարձավ Նիկիա, որտեղ էլ ցրեց զորքը ձմեռնցներում» (Նիկեոսի Գրիգորիս «Հռոմեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

⁴³⁹⁰ «Երբ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) իմացավ այս երկու վայրերի կորստի մասին, հրամայեց զորքերին շտապ արշավանքի պատրաստվել և շարժվել դեպի արևելյան գավառներ...: Այդ տարի ալ-Քամիլին իր զորքերի հետ միասին լեցե Կահիրեն և շարժվեց դեպի արևելյան գավառներ: Նա պաշարեց Եդեսան և չորեքշաբթի, Ջուլադա Ա ամսի տասներեքերորդ օրը գրավեց այն: Նա այնտեղ գերեց ավելի քան 800 Էմիրների և ռազմիկների, ինչից հետո ավերեց բաղաբի միջնաբերդը: Այնտեղից ալ-Քամիլը գնաց պաշարելու Խառանը, որը պաշարումից և կատաղի կռիվներից հետո գրավեց Ջուլադա Բ ամսի տասնչորսերորդ օրը: Նա գերեվարեց սուլթան Ալա-Էդ-Դին Զայ-Կուլաբի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.**) բոլոր զորքերը, որոնք այնտեղ էին՝ իրենց Էմիրներով և իշխաններով, ինչպես վերադասներին, այնպես էլ ենթականերին: Սա կազմեց 725 հոգի: Այս մարդկանց մեծ մասը մահացավ ճանապարհներին: Այնուհետև ալ-Քամիլը գնաց Դունեսիյի և ավերեց այն: Հետո նա իմացավ, որ թաթարները Սինջար են ժամանել 100 ջոկատներով, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է 500 հեծյալից: Ջուլադա ամսվա տասնյոթերորդ օրը ալ-Քամիլը ներխուժեց Սուվեյդայի միջնաբերդ, ավերեց այն և գերեց ամբողջ Եգիպտոս և նրանց թիվը 3.000 հոգուց ավել էր: Դրանից հետո նա վերադարձավ Դամասկոս՝ արևելյան գավառների վերահսկողությունը հանձնելով իր որդուն ալ-Մեյիբե ալ-Սալիհին...: Նույն թվականին ավերվեցին Դունեսիյի, ինչպես նաև բազմաթիվ խոշոր բաղաբներ, որոնք պատկանում էին Սարդիկի իշխանին (**Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Արտուխ-Արսլանին – Մ.Ֆ.**)» (Սակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մատուցյալ սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) շարժվեց Ջազիրային ուղղությամբ և, հետ մղելով Ռուսի սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատին – Մ.Ֆ.**), վերանվաճեց այդ նահանգը, ընդ որում նա ավերեց ամրությունները, ինչպես նաև՝ Ռուսիա բաղաբը: Այդ ժամանակ 3այսի սուլթանը զինամթերքի պահուստների հետ միասին արևելյան նահանգներ կրա մոտ ուղարկեց իր բանակը: Այս իրադարձությունները տեղի ունեցան 3իջրի 633 թվականին Ջուլադայի երկու ամիսների ընթացքում» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հայտնի պատմության համադրություն»):

«Այդ տարի սուլթան ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) Ռուսի սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատից – Մ.Ֆ.**) վերագրավեց Խառանը, Ռուսիան և այլ բաղաբներ: Նա ավերեց Ռուսիայի ամրոցը և ճախար խիստ Դունեսիյի մոտ, որը նույնպես ավերեց. նրան ուղեկցում էր իր եղբայր ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆը: Այդ ժամանակ նրանք նամակ ստացան Բադր ադ-Դին Լուլուից (**Չանկյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-Էդ-Դին Լուլուից – Մ.Ֆ.**), որն ուղղված էր ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆին և որում ասվում էր. «Թաթարները 100 տուրք, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած էր 500 հեծյալից, անցան Եփրատը և հասան Շջար»: Մուն-ադ-Դին-իբն-Քամալ-ադ-Դինը դուրս եկավ իր զորքերով, բայց սպանվեց հաջորդող ճակատամարտում, իսկ թաթարներն էլ հասան Շնջարի դարպասներին: Այնուհետև թաթարները նահանգեցին, ապա՝ Երկին վերադարձան: Սա ստիպեց ալ-Մեյիբե ալ-Աշրաֆին մեկնել արևելյան նահանգներ» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Սահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Եվ ահա Մեյիբե-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) կրկին եկավ Խառանի վրա ու, օգտագործելով դավաճանություն, հետ վերցրեց Խառանը, որից հետո մեկնեց Եգիպտոս՝ հայտարարելով, թե այդ բաղաբը վերջնականապես և հավերժ իրենն է» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Երբ Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) լսեց այն փորձանքների մասին, որոնք եկել էին Եդեսիայի գլխին, նա մեծ զորքով ելավ Եգիպտոսից և, 4 ամիս անց այն բանից հետո, երբ Բեթ-Ռումանիայի բանակը թողեց Եգիպտոսը, եկավ այդ բաղաբի վրա: Եվ ահա, գործելով մեծ ուժով, նրանք ոչնչացրին Եդեսիայի մեծ աշտարակը, որից հետո գրավեցին բաղաբը՝ ուղտերի վրա դնելով ու գերի բռնելով ներսում գտնվող բոլոր ռազմիկներին և արհեստավորներին» (Բադ-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո սուլթան ալ-Մեյիբե ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլի – Մ.Ֆ.**) անցավ Եփրատը: Թշնամիները թողեցին այն բոլոր ամրությունները, որը գրավել էին և գործելով հսկում էին, ու վերադարձան իրենց երկիր՝ ամրոց այդ տարածքը կրակի և արյան մեջ գցելով ու անթիվ գերիներ վերցնելով: Սուլթանը բանակ ուղարկեց Դունեսիյի և Սարդիկ երկիր, քանի որ այդ երկրի արքայազնը (**Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Արտուխ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) Ռուսի երկրի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.**) դաշնակիցն էր: Ալ-Քամիլի զորքերը ավերեցին այդ երկրները և մեծ թվով գերիներ վերցրին ու ավար ձեռք գցեցին, որի արժեքը հնարավոր չէ որոշել այն աստիճան, որ գերեցիկ կնոջը վաճառեցին 50 նուկրա դիրհեմով, լավ ջորին 30 դիրհեմով, իսկ ոչխար մեկ դիրհեմով: Եգիպտական զորքերը գերիներին բերեցին Միսր և Կահիրե: Այնուհետև սուլթանը հասավ Խառան: Նա օղակեց բաղաբի միջնաբերդը և մի քանի օր պաշարեց այն: Եվ ահա, քանի որ այն չէր ուզում հանձնվել, սուլթանը հրամայեց մարտկոցի մեջ հյուսիսաֆրիկյան մանջանիկները հավաքել և գործի դնել: Արդյունքում նա ի վերջո գերեվարեց բոլոր նրանց, ովքեր այնտեղ էին: Նրանց թիվը 700 հոգուց ավելի էր: Նա նրանց Կահիրե ուղարկեց՝ պատված շրթաններով ու կապանքներով» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

⁴³⁹¹ «Սուրբ Մարի բաղաբը բիջ տարիներ առաջ արաբներից առել էին Շահնշահն ու Ավագը» (Կիրակոս Գանձակեցի «3այոց պատմություն», գլուխ 28):

«Այդ տարի 2աբարեի որդի Շահնշահը գրավեց Սուրբ Մարին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զորհատուի 1237 և 3այոց 684 թվականին 2աբարեի որդի Շահնշահը գրավեց Սուրբ Մարին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁹² «Երբ սուլթան Զեյկուվատը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատը – Մ.Ֆ.**) լսեց Խառանի հետ տեղի ունեցածի մասին, գոհ մնաց և ասաց. «Խառանը բարդ բան չէ, որպեսզի դրա համար շարժվեմ: Իրականում մերը Դիարբեքիրն է և հենց դրա համար արժե տանջվել»: Այդ ժամանակ Զեմալեդին Զայնարը պատասխանեց. «Հրաման տուր և, եթե դու ասես, թո հաղթանակ բանակը երկնքին էլ կտրի և ամեն ինչ կգրավի, կթողնի: Այնուհանդերձ հիշեմ, որ Դիարբեքիրը մի բաղաբ ու ամրություն է, որը կարծես մարմարե սար լինի: Ոչ մի սուլթան կռվի ու պատերազմի միջոցով երբեք այն չի կարողացել գրավել: Դա հեշտ գործ չի լինի: Այդ գործը գլուխ բերելու համար երեք տարի է պետք: Առաջին տարում պետք է ամառացվեն և թախանվեն այդ բաղաբի մոտ գտնվող դաշտերն ու այգիները, իսկ հարակից գյուղերի և ագարակների բնակչությունն էլ պետք է գերեվարվի: Երկրորդ տարում պետք է արգելեց բաղաբ պարենամթերք հասցնել և միայն հետո պետք է հարձակվել»: Զեմալեդինը նաև խոսեց այնտեղի հողագործական աշխատանքների դժվարության մասին: Մի անգամ, սակայն, երբ հարբած էր, Զեմալեդինը սուլթանին ասաց, որ Դիարբեքիրի մոտ շատ արտադրամթերք է տեսել և, եթե սուլթանը թողնի տա իր զորքերով ու խորեզմիցիներով մեկնել այդ կողմ, նա վեց ամսում կգրավի այդ ամրությունը, իսկ զուգե նույնիսկ դա անի ավելի շուտ: Եվ ահա սուլթանը Դիարբեքիր գրավման համար ուղեի հանեց Տաշտիկին, ընդ որում նա նրան լիովին տվեց բանակ, գենք, զինամթերք և ամենայն անհրաժեշտ: Երբ բանակը հասավ Դիարբեքիր, որոշ ժամանակ զբաղվեց պաշարումով, սակայն ոչ մի արդյունքի չհասավ: Այդ ժամանակ Կիրիսան ու խորեզմիցիները ուղեի տակ տվեցին Մեյիբե-

Ղազիի, Բաղրեդինի Լուլուի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բաղր-Էր-Ղին Լուլուի - Մ.Ֆ.**) և Մարդինի տեր Մելիք-Մանսուրի (**Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Արտուկ-Արսլանի - Մ.Ֆ.**) տիրույթները, որպեսզի պարենամթերք ձեռք բերեն: Նրանք բոլոր այդ երկրները ենթարկեցրին սուլթանի իշխանությանը, սակայն սուլթանը պնդում էր հենց Դիարբեքիրի նվաճման վրա: Եվ ահա նա Շամշադինի գլխավորությամբ մի խումբ բանակ ուղարկեց հանեց, այն լիովին ապահովեց գեներով, զինամթերքով, ուսուցիչով և ամենայն անհրաժեշտով, տվեց նաև քարանձավ ու պարսպախար մեքենաներ և ուղարկեց օգնության: Այնուհանդերձ այդ քաղաքի սպանելի գրավումը այդպես էլ կյանքի չկոչվեց: Արդյունքում, բանի որ երկու հրամանատարներն էլ վախճանում էին սուլթանի գայրույթից, նրանք հայտնեցին, թե պաշարումը անկասկած հաջող կընթանար, եթե հանկարծակի վրա չհասներ ձմեռը, ինչը թուլացրեց իրենց հարվածային ուժը: Եվ ահա, պնդում էին նրանք, պետք է բանակը հետ դարձնել, ընդ որում նրանք նաև ասում էին, որ մյուս տարի սուլթանն անկասկած ինքը կգա և ավարտին կհասցնի այդ գործը: Էմիրներն ի վերջո հասան իրենց ուզածին, սակայն հետագան նրանց ուզածի պես չեղավ և ամեն ինչ մոռացվեց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այդ ժամանակ Ռուսի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.**) բանակը հասավ Ամիդ, պաշարեց այն և գրավեց նրա ամրոցներից մեկը, սակայն խորեզմցիները ոտքի ելան՝ հարձակվելու Ռուսի զորքերի վրա, որոնք իրենց հերթին վերացրին Ամիդի պաշարումը՝ չկարողանալով հաղթահարել այդ քաղաքի դիմադրությունը» (Բեմալ-Էր-Ղին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այն բանից հետո, սակայն, երբ ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Քամիլը - Մ.Ֆ.**) վերադարձավ Դամասկոս, Ռուսի երկրի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.**) բանակը արշավի մեջ մտավ և պաշարեց Ամիդը ու ավերեց Դարա քաղաքը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլայան սուլթանների»):

«Հուլյանի 1547 թվականին սուլթան Ալադինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.**) շատ զորք ուղարկեց Ամիդի դեմ և նրանք չորս ամիս պատերազմ մղեցին, սակայն այդպես էլ չկարողացան գրավել այն, որից հետո թալանեցին ամեն ինչ, ամայացրին քաղաքի արվարձանները և հետ դարձան» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ռուսցիները եկան Ամիդի վրա, սակայն չկարողացան գրավել այն» (Մամվեկ Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1245 կամ Հայոց 692 թվականին ռուսցին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի - Մ.Ֆ.**) Ամիդի վրա եկավ, սակայն չկարողացավ այն գրավել» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴³⁹³ «Այդ ժամանակ Կիրիան և խորեզմցիները մյուս առաջնորդները ոտքի տակ տվեցին Մելիք-Ղազիի, Բաղրեդինի Լուլուի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բաղր-Էր-Ղին Լուլուի - Մ.Ֆ.**) և Մարդինի տեր Մելիք-Մանսուրի (**Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Արտուկ-Արսլանի - Մ.Ֆ.**) տիրույթները, որպեսզի պարենամթերք ձեռք բերեն» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այդ տարի թաթարները եկան Մոսկով և այրեցին երկիրը...: Նույն թվականին թաթարները գրավեցին Էրզիլը: Նրանք սպանեցին կամ գերեվարեցին այնտեղ գտած բոլոր մարդկանց և այնպիսի քաոս ստեղծեցին, որ քաղաքը լցվեց դիակներով, ինչից հետո վերադարձան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլայան սուլթանների»):

«Եվ ահա խորեզմցիները գրավեցին Լիսիբիս քաղաքը և այրեցին այն: Նրանք այս քաղաքին ավելի դաժանորեն վերաբերվեցին, քան ալ-Մելիք ալ-Քամիլը վերաբերվել էր Դոնայսիին» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴³⁹⁴ «Նույն թվականին խորեզմցիները գնացին Մարդինի իշխանի վրա: Այս իշխանն ինքն էլ արշավեց նրանց դեմ և ճակատամարտ տվեց, սակայն խորեզմցիները հաղթեցին» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴³⁹⁵ «Եվ ապա մուղլա-թաթարները իրենց ողջ ընտանիքներով ու բազմությամբ հասան Ադվանից աշխարհի և, այնտեղ կանգ առնելով, իրենց վրանները խիտեցին Մուղան կոչված բերրի և արգավանդ դաշտում, որ լիքն է ամեն բարությանը՝ ջրով, փայտով, մրգով ու որսով: Այսպես էին անում ողջ ձմեռը, իսկ գարնանը ամեն կողմ ոչնչացնում, ավեր էին սփռում և կրկին վերադառնում ու բանակում էին այնտեղ...: Գանձակ քաղաքը լցված էր բազմամբոխ պարսիկներով ու սակավաթիվ բրիտանիկներով: Այս քաղաքը Բրիտանիայի ու նրա պաշտոնյաների սարսափելի թշնամի էր, այն խաչի եկեղեցու անաբոցի և հայիոյի էր, բախմաների ու հոգևոր սպասավորների այգանից և Նախատի: Երբ լցվեց նրանց մեղքերի չափը, այդ պատճառով նրանց չարության աղաղակը հասավ տիրոջը: Երևացին սրա ավերման նախնական նշանները, ինչպես որ Երուսաղեմի վրա երևացին սրա ավերումից առաջ, նույնպես էլ այս քաղաքում...: Եվ ահա հանկարծակի հասան թաթարական զորքերը և քաղաքը բոլոր կողմերից շրջապատեցին: Նրանք բազմաթիվ մեքենաներով ճակատամարտ տալով կռվում էին քաղաքի դեմ: Նրանք ոչնչացրին քաղաքի շուրջ եղած այգեստանը, ապա բաբաններով ամեն կողմից փցրին քաղաքի պարիսպները: Թշնամիներից ոչ ոք չմտավ քաղաք, այլ զինավառված վիճակում նրանք քաղաքը մի շարքա շրջապատված պահեցին: Քաղաքի բնակիչները, երբ տեսան, թե քաղաքը թշնամիների կողմից գրավվեց, յուրաքանչյուրը մտավ իր տունը և շենքը այրեց իր վրա, որպեսզի չընկնի թշնամիների ձեռքը: Ուրիշներն էլ ամեն ինչ, որ վառելու էր, այրեցին, մեկնա իրենք մնացին: Թշնամիները այս տեսնելով առավել ևս կատաղեցին և, սուրը գործի դնելով, ամեն մեկին սրո ճարակ արին՝ տղամարդկանց, կանանց ու մանուկներին: Նրանցից ոչ-ոք չզագատվեց, միայն զորքի մի փոքրիկ գունդ, զինավառ ու ամեն ինչով պատրաստ, գիշերը ճեղքեց պարսպի մի կողմը և փախավ: Մնացին նաև շատ քիչ սրիկաներ, որոնց պահեցին ու խոշտանգեցին՝ պահված գանձերը ցույց տալու համար: Ոմանց սպանեցին, մի մասին գերեվարեցին, իսկ հետո փորեցին վառված տները ու հանեցին ինչ որ թաքցված գտան: Այս երկար ժամանակ անելուց հետո հեռացան: Ապա բոլոր գավառներից թափվեցին այնտեղ քրեյու և ինչք ու անոթներ որոնելու: Եվ գտնում էին քաղաքի մեջ ոսկու, արծաթի, պղնձի ու երկաթի բազմաթիվ իրեր, ինչպես նաև պես-պես հանդերձներ, որ թաքցրել էին թաթարացիները ու գետնափոր տներում: Չորս տարի քաղաքը այսպես ամայի մնաց, ապա վերաշինելու հրաման տվին: Քիչ-քիչ եկան հավաքվեցին ու սկսեցին այն կառուցել, բացի պարսպից» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 20, 21):

«Երեք տարի անցնելուց հետո թաթարները դարձյալ եկան ու գրավեցին Գանձակ Շահաստանը: Նրանք անխնա կոտորեցին, գերեցին և մեծ ավարով ու գանձերով վերադարձան իրենց երկիրը» (Գրիգոր Ավետիսյան «Պատմություն նեստանիկների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Երբ Չինգիզ-խանն (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանը - Մ.Ֆ.**) իմացավ սուլթան Զալալ-Էր-Ղինի (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Զալալ-Էր-Ղին - Մ.Ֆ.**) հիմնովին փախուստը, կանչեց չորս իշխանների, որոնց վրացիները-նոյին են կոչում: Սրանցից առաջինը Չարմադանն էր, երկրորդը՝ Չարաթան, ապա Յուսուրը, իսկ վերջինն էլ Բիդր էր կոչվում: Նա սրանց 10.000-ական մարդ տվեց և իրենց գերդաստաններով ուղարկեց սուլթանին որոնելու: Այս չորս նոյիններն էլ խանի որդիներն էին: Յուսուրաբեկյուրին պատվիրեց, որ, ուր էլ գնան, աստուծ ապավինելուց խնդրեն և ողորման, անհնազանդներից չկցեն, իսկ երկրի հարկը չորս մարաբ բաժանեն ու իրենց թագավորների ուղարկեն: Եկան այս չորս նոյինները, 40.000 մարդկանցով ու գերդաստաններով անցան Զեռնն ու խորասանը, գնացին ալմուլթիների երկիր և, առաջ շարժվելով, մեծապես վնասեցին: Այնտեղից նրանք գնացին Իրաքի երկիր և ավերեցին, թեև իրենց ընդառաջ գնացողներին խնայում էին: Այնուհետև նրանք եկան Ատրպատական, որ Թավրիզն է, և բոլոր ատրպատականցիք դիմավորեցին նրանց անթիվ նվերներով: Այնտեղից նրանք գնացին Արդաբեյ քաղաքը, ուր նույնպես դիմավորվեցին: Այնուհետև նրանք անցան Արաքսն ու գնացին Գանձակ, որը խիստ ամրացված էր: Երեք օր կռվելուց հետո թաթարներն անմիջապես գրավեցին քաղաքը, ներս մտան, ավերեցին ու բազում մարդկանց կոտորեցին, որովհետև Մուհամմեդի թալոգած կրոնը հակակրեյի համարեցին» («Զարթիս-Զիսուլեթ», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Իսկ Թաթար կոչեցյալը, որ Հայոց 669 թվականին եկել էր քիչ մարդկանցով, Հայոց 671 թվականին ցանկացավ վերադառնալ, բայց չհամարձակվեց: Եվ, իրեն միացնելով զորքի մեծ բազմություններ ու առաջնորդ ունենալով Չարմադան անունով գորապետին, այն Հայոց արդեն 684 թվականին գալիս է շահաստան Գանձակ քաղաքը, պաշարում է քաղաքը մի քանի օր, գրավում ու անողորմաբար կոտորում բոլորին, բացի մատղաշ տղաներից և այն կանանցից, որոնց հավանում էին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Հայոց 680 թվականին թաթարները գրավեցին Գանձակ քաղաքն ու անչափ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների կոտորեցին՝ առհասարակ գերի բռնելով բոլորին՝ հայերին ու պարսիկներին» (Հովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Չորմադանի գլխավորությամբ հայտնվեցին անհաջիվ բանակության թաթարներ: Նրանք ներխուժեցին շահաստան Գանձակ, գրավեցին այն, գազանաբար ոչնչացրին բնակչությանը և գերի տարան կանանց ու երեխաներին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին խորազեմցիներին և գրավեցին Գանձակը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 680 թվականին թաթարները կոտորեցին խորազեմցիներին և գրավեցին Գանձակը» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

⁴³⁹⁶ «Ավագներից Մուլար-Նոյին անունով մեկը, որին բաժին էին ընկել այն ընկել, երբ Մուղան կոչված դաշտի իրենց բնակված տեղից շարժվում էին, մոտ 100 մարդուց կազմված փոքրիկ զորամասով եկավ ու ճամբար գարկեց, ընդ որում ոմանք եկան խտեցին Շամթոր քաղաքի դռների առջև ու արգելեցին այնտեղի ելուստը: Քաղաքը այդ ժամանակ գտնվում էր Վահրամի ու իր որդի Աղբուղայի իշխանության ներքո, որը նախապես գրավել էին պարսիկները: Շամթոր քաղաքի բնակիչները մարդ ուղարկեցին Վահրամի ու նրա որդու մոտ, որպեսզի իրենց օգնեն, և ասացին, թե թշնամիները քիչ են, սակայն նա չօգնեց ու որդուն էլ, երբ սա կազմեցավ գնալ, չթողեց գնալ, այլ խանգարեց, երկրորդներից էլ սովորեցրեց, որ ասեն, թե թշնամիները շատ են: Նա նաև քաղաքացիներին հրամայեց նրանց դեմ չսարկել: Այլազգիների զորքը, սակայն, օրըստօրե բանակով ավելանում էր, մինչև եկավ նրանց գլխավորը, որին Մուլար էին կոչում, և պատերազմ սկսեց քաղաքի դեմ: Քաղաքի պարսպի շուրջը գտնված փոքր լճիկին փայտով ու ծղոտով, որպեսզի ինչուսությամբ բարձրանան պարսպի վրա, սակայն բնակիչները գիշերը ներսից կրակ տվին ու վառեցին այն:

Անափոփան, երբ Մուլար-Նոյինը այս բանը տեսավ, գործին հրամայեց, որ յուրաքանչյուրը մի բեռ հող վերցնի ու լցնի փոսը, որը, երբ լցրին, հավասարվեց պարսպին: Եվ գործը, յուրաքանչյուրն ուղղութիւն վերցնելով իր դիմացի կողմը, դիմեց դեպի քաղաք, գրավեց այն, բոլորին սրով կոտորեց, այրեց նրա մեջ եղած շնեքերը և, ինչ որ այնտեղ գտավ, թալանեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 23):

«Թաթարների երեք գլխավորներ, մեկ այլ հրաման ստանալով խանից (Մուղղական տերության խան Ուզեդեդի – Մ.Ֆ.), դարձյալ եկան Աղվանքի ու Վիրքի վրա և գրավեցին բազում բաղաբներ ու բերդեր: Նրանց անուններն էին՝ մեկինը Չորմա, երկրորդինը Բենալ, իսկ երրորդինը՝ Մուլար: Անհամար հեծյալներով պաշարեցին բերդերը՝ առաջինը նրանք գրավեցին Շամբորը, որ մոտիկ Գանձակին, որը մինչ այդ առաջ գրավել էին» (Գրիգոր Ալևերցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Իսկ Մուլար-Նոյինը, իր բաժնի մեջ առնելով մեծ իշխան Վահրամի գավառների բերդերը, ամենից առաջ հնարամտությամբ գրավում է Շամբորը: Վահրամը իր Աղբուղա որդու հետ տեղից տեղ փախչում է, մինչև որ լսում է, թե կամավոր հնազանդողներին նրանք ներում են: Այնուհետև գալով՝ նա զբաղեցնում է նրանց առած դղյակներն ու գավառները, որոնք իրենց հայրենի սեփականությունն էին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Երկրորդ տարին թաթարները գնացին Պարտավ, Գանձակ ու Մուղան և այնտեղից սկսեցին Վրաստանի ասպատակումն ու ավերումը: Սկսեցին Դերբենդից ստորև, որտեղ Շիրվանշահի (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ալա-Էդ-Դին Փիրիբուրդի – Մ.Ֆ.) երկիրն է, հետո անցան Կապադակը, Դերբը և Կախբը» («Զարթիս-Ցիսկյեբա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³⁹⁷ «Երկրորդ տարին թաթարները գնացին... ու անցան Արշակունյաց երկիրը՝ Ղլինն ու Անին» («Զարթիս-Ցիսկյեբա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴³⁹⁸ «Իսկ Գարդմանի և ուրիշ կողմերի՝ Չարեքի ու Գետաբակի, վրա Գատաղան-Նոյին անունով մի այլ գլխավոր գնաց: Վահրամը, որ այն ժամանակ Գարդմանում էր, գիշեր ժամանակ գաղտնի ինչ-որ տեղ փախավ ու կարողացավ ազատվել: Այլազգիների գործը ճակատամարտեց բերդերի դեմ, ներսում գտնվողները ստիպված տվին ծի, անասուն և ինչ-որ պահանջեցին: Դարկ դնելով նրանց վրա՝ նրանց թողեցին իրենց անունով, իբրև իրենց կողմից գրավված...: Մենք համառոտ նկարագրեցինք, թե ինչ կատարվեց մեր երկրում թաթար կոչված մոլի գործերից: Այժմ կիսոսնեք խաչենի կողմերի և այնտեղ կատարվածների մասին, որովհետև ամեն կողմ սփռել էին իրենց ասպատակները, նաև վիճակահանությամբ բաժանված էր խաչենը: Այնտեղ ծանր գործով ու զենքով և բանակի ողջ ժողովուրդով ու կազմությամբ հասան գլխավորներից ոմանք: Նրանք գերեցին ու սպանեցին հարթավայրերում գտնվածների շատերին, սպա կոչով ճակատամարտեցին ցարթակների և ամուր վայրերում գտնվածների դեմ, ոմանց խաբեությամբ, ոմանց էլ բռնի կերպով իջեցրին, մի մասին սպանեցին, մի մասին էլ գերեցին: Շատերը, սակայն, ամրացել էին ապստիվ վայրերում, որոնք տեղի անմատչելիության պատճառով Դավաթաղաց էին կոչում: Նրանք, որ ասպատակել էին ամուր տեղերում, աներկյուղ էին: Այնուհանդերձ, բանի որ կործանումը տիրոջից էր, անսպասելի մի ժամի գաղտնագորի բարձրանալով, թաթարները մտան ամրությունները և սրո ճարակ տվին բազմությանը, մի մասին էլ գահավեժ արին: Ընկածների բազմությունից հողը ծածկվեց, իսկ արյունը առու կազմած ջրի նման հոսում էր: Ոչ ոքի չխնայեցին, իսկ ոսկորները երկար ժամանակ անց քարակույտերի նման դիզված երևում էին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 23, 30):

«Ղատաթա-Նոյինը գրավում է Չարեքի, Գետաբակի և Վարդանաշատի կողմերը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):
⁴³⁹⁹ «Մուղանները գնացին նաև Տալալ անվանված բարեպաշտ իշխան Դասակի վրա: Սա մեծամեծ իշխաններ Չաբարեի և Իվանեի բեռորդին էր՝ մի բարեպաշտ, աստվածասեր, հեզ ու հանգիստ, ողորմած և աղքատասեր, անապատականների նման աղոթքների ու աղաչանքների մեջ ճգնող...: Երբ այս իմաստուն իշխանը տեսավ անօրենների հարձակումը, իր երկրի բնակիչներին ամրացրեց պարսկերեն լեզվով հոփանաբերող կոչված ամրոցում: Երբ թաթարները եկան այն պաշարելու, տեսան, որ հնարավոր չէ այդ ամրությունները գրավել, դրա համար էլ հաշտությամբ ու խաղաղությանը նրան կանչեցին իրենց մոտ, իսկ նա իմաստաբար գոհացրեց նրանց: Դետո բազմաթիվ ընծաներով ինքն էլ նրանց մոտ գնաց: Նրան մեծարելով՝ նրա երկիրը նրանք հանձնեցին իրեն և, այն էլ մեծացնելով, նրան հրամայեցին ամեն տարի իրենց հետ պատերազմի գնալ և հավատարմությամբ հնազանդ մնալ իրենց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 30):

⁴⁴⁰⁰ «Այս Մուլար-Նոյինը հարձակվեց Վահրամի ենթակա այլ բերդերի՝ Տերունականի և Երգեվանի... վրա, որին տիրում էր Աղսարթանի որդի Կյուրիկե Բագրատունին...: Նրանք, որ գրավեցին Շամբորը, իրենց ողջ ունեցվածքով եկան Տավուշ... և նրան շուրջը գտնված վայրերը ու, նեղը գցելով, պաշարեցին նրանց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 23):
«Թաթարները գրավեցին Սազանը, Զարիերը..., Երգեվանը..., գրոհով գրավեցին նաև Տավուշի ամուր դղյակը, որը սուլթանի աթոռանիստն էր, գրավեցին Տերունականը» (Գրիգոր Ալևերցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Թաթարները գրավել էին այդ բոլորը՝ Տավուշը..., Տերունականը և Երգեվանը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):
⁴⁴⁰¹ «Այս Մուլար-Նոյինը հարձակվեց Վահրամի ենթակա այլ բերդերի՝ Մաժնաբերդի վրա, որին տիրում էր Աղսարթանի որդի Կյուրիկե Բագրատունին...: Նրանք, որ գրավեցին Շամբորը, իրենց ողջ ունեցվածքով եկան... Նոր բերդ, Գագ և նրանց շուրջը գտնված վայրերը ու, նեղը գցելով, պաշարեցին նրանց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 23):

«Թաթարները գրավեցին Սազանը, Զարիերը..., Թազավորանիստ մեծ դղյակ Գարդմանը..., Մաժնաբերդը..., Նոր բերդը, գրավեցին նաև վարդապետի բազում ինքնով լեցուն մեծ Զարայը, որից հետո իր աշակերտներով գերի տարան նաև նրան՝ մեր փառավոր Վանական վարդապետին: Ողջ երկիրը, սակայն միասին ցավակից լինելով, բազում գանձեր ու ոսկի տվեց և իր աշակերտներով փրկագնեց վարդապետին» (Գրիգոր Ալևերցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Թաթարները գրավել էին այդ բոլորը՝ Մաժնաբերդը, որը Կյուրիկյանց Անիարթանին էր, Նոր բերդը, որը թազավորագն Վասակին էր, Զավագին անառիկ ամրոցը, Գագ անվանի բերդը և Գագիկ թազավորի բարեկարգած գավառը, որտեղ գտնվում են հռչակավոր Մուրը խաչ վանքը և սուրբ Մարգիս գորակալի անունով եկեղեցին՝ օրինված սուրբ վարդապետ ու Կայոց թազավանից Մեսրոպի կողմից, այն գտնվում է Գագ գավառի սկզբում և Նայում է լայնահիստ ու լայնատարած դաշտին: Թաթարները գրավել էին նաև այլ ամրոցներ, գյուղեր, ազարակներ և այդ բոլորը նրանց ձեռքն էր անցել նեղ ժամանակ, առանց աշխատանքի ու չարչարանքի, որպեսզի մենք իմանանք, որ այդ Տիրոջ ձեռքն էր, որ մեր աշխարհը մեր աչքերի առաջ առավ և որպես կերակուր տվեց օտարներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

⁴⁴⁰² «Երբ թաթարներն առաջին անգամ եկան այդ երկրները, մեր գավառները բաժին ընկան Ալան-Նոյինին, իսկ էիկլումն էլ յուրայիններով ամրացված էր անառիկ Դրաշկաբերդ ամրոցում: Այս Ալանը եկավ, շրջեց բերդի մոտերում և հասկացավ, որ նրա գրավումը մարդկանց ջանքերով հնարավոր չէ: Այնուհետև իջավ բերդի դիմաց ու պատգամավոր ուղարկեց այնտեղ՝ էիկլումի մոտ, ասելով. «Մեզ հետ հաշտվիր, արի մեզ մոտ ու մեր կողմից բազում բարությունների կարծանանա, իսկ հակառակ դեպքում որքան ժամանակ պիտի նստես այդ քարանդի վրա, մինևույն է, այս երկրից չենք գնա, որովհետև աստված այն մեզ է տվել որպես սեփականություն: Երբ էլ այդտեղից դուրս գաս, կկոչես գերդաստանով: Էիկլումն այս լսելով ընդդիմացավ, այլ, բաղձրությամբ պատասխանելով, երդում պահանջեց, որից հետո բազմաթիվ ընծաներով ընդառաջ գնաց Ալանին: Վերջինս սիրով ընդունեց նրան և խաղաղության դաշն կնքեց» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

⁴⁴⁰³ «Մուղալ-թաթարների նույն գործերը գրավեցին նաև Մուրը Մարի քաղաքը, որը քիչ տարիներ առաջ արաբներից առել էին Շահնշահն և Ավագը ու դեռևս չէին վերանորոգել: Դանկարծակի բազմաթիվ զորքերով նրանց վրա հարձակվեց Ղարա-Բահատուր անունով թաթար ավագներից մեկը և անմիջապես գրավեց այն, ինչ-որ գտավ այնտեղ, հափշտակեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 28):

«Այդ տարի Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Սուրմարին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):
«Քրիստոսի 1238 և Յայոց 685 թվականին Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Սուրմարին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):
«Այդ ամիս աղաղակի ուժով գուլժ լսեցինք, բանից Յայոց 685 թվականի Արաց ամսի 10-ին, որ կիրակի էր, քաղաքաբերդ... Մուրը Մարին անօրենները՝ այդ այլասեռ թաթարների գործը, գրավեց և անխնայաբար վարկեց՝ սրո ճարակ դարձնելով դրանք, երբ նրանք հարբեցին արյամբ» (Պետրոս Դավուցթառցի «Յիշատակարան 1236 թվականի»):

⁴⁴⁰⁴ «Դեթանոսների ողջ բանակի Չաղատա անունով զորավարը լսեց Լոռե քաղաքի ամրության և նրա մեջ եղած գանձերի շատության մասին, որովհետև Լոռե քաղաքում էին Շահնշահի տունն ու նրա գանձերը: Նա իր հետ ընտիր սպառազեններ վերցրեց, պատերազմական բազմաթիվ մեքենաներով ու ողջ պարտաստությամբ գնաց այնտեղ և, բանակելով նրա շուրջը, պաշարեց այն, իսկ Շահնշահ իշխանը առավ իր կնոջն ու զավակներին, գաղտնագորի գնաց մի ձոր և ինչ-որ տեղ քարայրներում ամրացավ: Քաղաքի վերակացությունը նա հանձնեց իր աներներին, սակայն, բանի որ սրանք թուլամորթ տղամարդիկ էին, զբաղված էին ուտելով, խմելով ու հարբեցողությամբ՝ հույս ունենալով պարիսպների ամրության և ոչ թե աստծու վրա: Թշնամիները եկան, փորեցին պարսպի տակը և այն փլուզին, իսկ իրենց շուրջը նստած հսկում էին, որպեսզի ոչ-ոք չփախչի: Երբ բնակիչները տեսան, որ քաղաքը գրավվեց, սկսեցին վախից մղվել ու լցվել ձորը: Այս տեսնելով՝ թշնամիները մտան քաղաքը և անխնայ կոտորեցին տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին՝ ավարելով նրանց ինչևն ու ունեցվածքը: Գտան նաև Շահնշահի իշխանի գանձերը, բանից սրա զրկել ու կողոպտել էր իր հպատակներին և այնտեղ ստեղծել էր խիստ ամուր մի գանձատուն, որ ոչ ոք չէր կարող տեսնել, բանից հորի բերանը այնքան նեղ էր արել, որ միայն լցնելու համար էր պիտանի, իսկ հանելու համար՝ այլևս ոչ: Սպանեցին նաև Շահնշահի աներներին, իսկ իրենք գավառի բոլոր

ամրոցները խուզարկեցին, որոնցից մի մասը խաբեությամբ, շատերն էլ բռնությամբ գրավեցին, որովհետև տերն աստված էր մատնում նրանց ձեռքը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 25):

«Դրանից հետո հզորանալով՝ Թաթարը մտնում է Վրաց թագավորությունը: Նրանք գավառների անվանի տեղերն ու ամուր բերդերը բաժանում են մեծամեծ իշխաններին, որոնց նույնիսկ էին կոչում: Եվ ահա նրանցից յուրաքանչյուրը, գնալով իրեն ընկած գավառների դյակները, իսկույն տիրում է դրանց, որպես մեր մեղքերի պատուհաս: Ջաղաթանդինն առնում է Լոռե քաղաքը և այդ կողմերում եղած գավառները» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Հայոց 685 թվականին գրավեց Լոռին» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Լոռին: Ահա այսպես թաթարները գրավեցին Լոռին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1238 և Հայոց 685 թվականին Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Լոռին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 689 թվականին թաթարները գրավեցին Լոռին» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 689 թվականին թաթարները գրավեցին Լոռին» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Այդ ամիս աղաղակի ուժեղ գույժ լսեցինք, բանգի Հայոց 685 թվականի Արաց ամսի 10-ին, որ կիրակի էր, քաղաքաբերդ Լոռին... անօրենները՝ այդ այլասեռ թաթարների գործը գրավեց և անխնայաբար վարվեց՝ սրո ճարակ դարձնելով դրանք, երբ նրանք հարբեցին արյամբ» (Պետրոս Զավուցթառցի «Հիշատակարան 1236 թվականի»):

⁴⁴⁰⁵ «Այսպես վարվեցին նաև այլ քաղաքների՝ Դումանիսի և Շամշուդեի հետ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 25):

«Սամվելիդեն առաջին ճակատամարտի ժամանակ գրավել էին Յոսուր-Նոյինն ու Անգուրնակը՝ Ավագի մասնակցությամբ» («Քարթլիս-Յիսուրթեա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴⁴⁰⁶ «Իսկ երբ Ավագ անվանված մեծ իշխանը՝ Իվանի որդին, տեսավ թշնամիների այդ հսկա բազմությունը, որ լցվեց ողջ երկիրը, ինքն էլ ամրացավ Կայան կոչված ամուր բերդում: Գավառի բոլոր բնակիչները նույնպես եկան և ամրացան բերդի շուրջը: Երբ այլազգիների զորքերը իմացան, որ իշխանն այնտեղ է ամրացել, նրանց գլխավորներից Իսուդատա անունով մեկը բազմաբանակ զորք վերցրեց, եկավ ու բերդը պաշարեց: Եվ ընդհանրապես գավառը լցվեց այլազգի զորքերով, որովհետև տեղի ամրության պատճառով ամեն կողմերից այնտեղ էին գաղթել և պատսպարվել: Բերդի շուրջը ամեն կողմից ստորոտով պատ բաշեցին և լուր ուղարկեցին Ավագին, որ գա, նրանց հարկատվության հնազանդվի և չվախենա: Շատ անգամ ուղարկեցին ու նույն բանը ասացին, իսկ նա, կամենալով նրանց սիրտը շահել, տալիս է իր դստերը և շատ հարստություն, որպեսզի գուցե թուլացնեն պաշարումը: Նրանք առան այդ, սակայն ավելի համառությամբ էին պահանջում իրեն, միևնույն բերդի շուրջն ու ներսում գտնվածները սկսեցին ծարավից նեղվել: Ապա իրենց ձեռքն ու բոլոր անասունները տարան, տվին թաթարներին, որպեսզի իրենցից ոմանց թույլ տան գնալ ու մեր բերդ իրենց ընտանիքին: Նրանք թույլ տվին, մարդկանց բազմաթիվ ղիմեց դեպի ջուրը, բայց չի գնացածներին արգելեցին հետ դառնալ, ոչ-դեի չսպանեցին, այլ ասացին, որ նրանք իջեցնեն իրենց ընտանիքներին ու մասն իրենց մեջ: Նրանք տանջանքի ու ծարավի պատճառով ակամա իջեցին նրանց: Թաթարները սրանց ջուր խմեցին, արգելափակեցին իրենց մեջ և այն կանանց, որոնց ցանկացան, վերցրին՝ սպանելով նրանց ամուսիններին, սակայն մի մասին էլ թողեցին իրենց ամուսինների մոտ: Երբ Ավագը տեսավ, որ պաշարումն ու կոտորածը չեն թուլացնում, կամեցավ հանձնվել նրանց, որ, թերևս, մարդկանց վիճակը մի փոքր թեթևանա: Իրենցից առաջ նա ուղարկեց հաչեկի ազնվականներից իր տան վերակացու Գրիգորին, որին փաղաքշակեցով Տղա էին կոչում, որպեսզի նա գնա և հանդիպի Չարմաղուն կոչված նրանց գլխավորին, որ իր վրանը զարկել էր Գեղարթունյաց ծովի ափին: Երբ մեծ-նոյինը այս լսեց, չափազանց ուրախացավ և շտապ մարդ ուղարկեց Իսուդատայի մոտ, որ պաշարել էր Ավագին՝ հրամայելով նրան շուտափույթ իր մոտ հասցնել ու այլևս չնեղել բերդի և գավառների բնակիչներին: Եվ ահա նա, վերցնելով Ավագին՝ շտապ ներկայանում է նրան...: Առավոտյան Չարմաղունը Ավագին նստեցրեց շատ մեծամեծներից վերև և այսպես օրըստօրե ավելացրեց նրա պատիվը, մինչև որ նրան նստեցրեց բուն մեծամեծների շարքում: Նա իր բոլոր զորքերին հրամայեց չկռվել Ավագի իշխանության տակ գտնվող բերդերի ու քաղաքների դեմ: Այդ ժամանակ Ավագի երկրի դրությունը շատ թեթևացավ ու բազմաթիվ գերիներ, ի սեր նրա, ազատ արձակեցին, նրա ողջ երկիրը հանձնեցին իրեն ու նա էլ ավելի անբավտեղի բարեկամություն հաստատեց նրա հետ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26):

«Միանից հետո, երբ Հայոց և վրաց իմաստուն իշխաններն իմացան, թե Աստված է նրանց զորություն ու հաղթություն տվել գրավելու մեր երկրները, ուխտ կապելով զնացին թաթարներին հնազանդվելու և խոստացան տալ հարկեր, այն է մալ ու թաղար, և նրանց հետ հեծելազորով գնալ դեպի ուր և տանեն: Համաձայնելով՝ թաթարները դադարեցրին կոտորածն ու երկրի ավերումը և վերադարձան իրենց բնակության տեղերը՝ Մուղանի երկիր, բայց թողին Ղարա-Բուղա անունով մի գլխավոր՝ քանդելու երկրի բոլոր ամրոցները, որ գրավել էին: Եվ ահա հիմքերից քանդեցին տաճիկների կողմից մեծ ծախսերով շինված անառիկ բերդերը: Սա այսպես կատարվեց» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 3):

«Հայոց 1085 թվականին գրավվեց անառիկ Կայեն բերդը» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Չորմանն ու Չաղաթայը Ավագին դուրս բերեցին Կայան բերդից» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1238 և Հայոց 685 թվականին Չորմանն ու Չաղաթայը Ավագին դուրս բերեցին Կայան բերդից» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ մյուս զորագլուխները հպատակեցրին մնացած գավառները, Ավագին՝ էլ դուրս բերեցին Կայեն բերդից, իրենց բուռը հավաքեցին վրաց թագավորությունը և դարձան բոլորի տերն ու տնօրենը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Ուկթայ խանի (Մոնղոլական տերության խան Ուգեդեյի – Մ.Յ.) կողմից ուղարկված միջին ջոկատը մտավ Հայաստան, Վրաստան ու Ադվանք և նույն տարում էլ իրենց ամրոցներով ու քաղաքներով վերցրեց ու թալանեց այդ երկրները, իսկ Հայոց և վրաց արքաներն ու իշխանները փախուստի դիմեցին: Դրանից հետո, սակայն, Ավագն իջավ Կայենից, մեկնեց Չորմոդանի մոտ և նրա հետ խաղաղություն կնքեց» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Դոլաթ-Նոյինը առնում է Կայեն բերդը, որտեղից բշեցին երկրի տեր Ավագին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Հայոց 685 թվականին թաթարները եկան, ծածկեցին ողջ աշխարհը ու Կայենում բռնեցին Ավագին» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

«Թաթարների հայտնվելու, Խորասանից սուլթան Ջալալեդդինի (խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-է-Դինի – Մ.Յ.) վտարելու ու դեպի մեր կողմը շարժվելու, նրանց տարատեսակ չարագործություններին և այն մասին, թե ինչ արեցին նրանք տարաբնույթ ցեղերի հետ արևելքում, արևմուտքում, հյուսիսիցների ու հարավիցների հետ, այդ ամենի մասին մեզ անհրաժեշտ պատմում են վարդապետներն ու պատմիչները՝ Վանականը, Կիրակոսը և նույն այդ Վարդանը» (Եսայի Հասան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Ադվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«Երբ Իվանե աթաբեկի որդի Ավագը տեսավ այս չարագործությունները, դեսպաններ ուղարկեց Պարտավ, ուր բանակվել էին վերոհիշյալ իշխանները, որոնք ձեռքը Պարտավում էին անցկացնում, ամառը՝ Գեղարթունյաց և Արարատյան լեռներում, բանի որ Չարմաղանն այն ժամանակ վերցրել էր Անին: Ավագը սրանց մոտ հաշտություն խնդրող դեսպաններ ուղարկեց, ի խնայումս իր երկրի խոստացավ նրանց մոտ գնալ, տեսակցել, ծառայել և հարկ վճարել: Նա երդում ու հավաստում պահանջեց, իսկ նրանք ուրախացան և սիրով ընդունեցին Ավագի դեսպանին, որին հաստատուն երդմամբ գոհացրին...: Եվ ահա նույն ոսկով երդմագիր հավաստեցին Ավագի դեսպանին, որը և պաշտպանվեց, բանի որ նրանց երդումների մեջ չկար ոչ սուտ, ոչ էլ՝ կեղծություն» («Քարթլիս-Յիսուրթեա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Թաթարները իրենց իշխանությանը ենթարկեցին նաև իբերներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

⁴⁴⁰⁷ «Չարմաղունը, վերցնելով Ավագին ու ողջ զորքը, ընթացավ Անի քաղաքի վրա...: Այս Անի քաղաքը լցված էր մարդկանց ու անասունների բազմությամբ և պատնեշված էր շատ ամուր պարիսպներով: Եվ անչափ եկեղեցի կար նրա մեջ, մինչև որ խոսքի մեջ երդվելիս այսպես էին երդվում. «Անիի հազար ու մի եկեղեցին վկա»: Ամեն բանով խիստ հարուստ էր քաղաքը, այդ պատճառով առատությունը ամբարտապանացրեց նրանց, իսկ ամբարտապանությունը կորստի է մատնում, ինչպես սովոր է անելու սկզբից մինչև այժմ: Չարմաղունը պատգամավորներ ուղարկեց նրանց մոտ, որ իրեն հնազանդվեն: Քաղաքի գլխավոր իշխանները առանց Շահնշահ իշխանին հարցնելու չհամարձակվեցին պատգամին պատասխանել, որովհետև քաղաքը ենթակա էր նրա իշխանությանը, սակայն քաղաքի ամբոխն ու ռաիկները սպանեցին պատգամավորներին: Այլազգիների զորքերը, այս տեսնելով կատաղեցին, քաղաքը բոլոր կողմերից պաշարեցին, հմտորեն կանգնեցրին բազմաթիվ բաբաններ և, ուժգնապես ճակատամարտելով քաղաքի դեմ, գրավեցին այն: Այդ ժամանակ քաղաքի իշխաններից ոմանք ևս իրենց կյանքի փրկությունը ձեռք բերելու համար օգնեցին թշնամուն: Նրանք քաղաքից դուրս կանչեցին բազմաթիվ և խոստացան ոչ մի չար բան չանել նրանց՝ էլ, երբ ողջ բազմությունը դուրս եկավ նրանց մոտ, թաթարները նրանց իրենց մեջ բաժանեցին և, սրերը բաշելով, անողորմաբար համահալասար կոտորեցին՝ թողնելով սակավաթիվ կանայք, մանուկներ և արիեստավոր տղամարդիկ, որոնց գերության բշեցին: Ապա իրենք մտան քաղաքը, գրավեցին բոլոր ինչքերն ու ստացվածքները, կողոպտեցին նաև բոլոր եկեղեցիները, ավերեցին ու բանդեցին ողջ քաղաքը, եղծեցին և ոչնչացրին նրա վայելչության

փառքը: Այնտեղ պետք էր տեսնել ողորմագին տեսարանը՝ համահավասար կոտորված ծնողները և զավակները նրանց հետ դիզված էին միմյանց վրա, ինչպես կուտակված բարակարկառներ՝ այնտեղ էին բախանալներ, սարկավազներ և եկեղեցական սպասավորներ, ծերեր ու պատանիներ, մանուկներ, շատ երիտասարդներ և կույսեր» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26, 27):

«Հայոց 685 թվականին Արևելյան աշխարհից եկավ աստվածային բարկությունը, բանգի գազանաբարո ու անողորմ մի ազգ բազում արյուն հեղեղ... ու սրա անունն էր Ղարաթաթար: Սրանք անչափ անողորմ էին և, եթե չես նույնիսկ հիշեցնել լեզու էլ ստանալ, չես կարող պատմել մեր գլխով անցած չարադրանքները ու բարկության այն բաժակը, որն ընկել բաժին փնձակվեց Արարատյան գավառին և Անիին առավել ևս: Անիևարին ողբ և աղետ եղավ, բազում քաղաքներ ու բերդեր գրավվեցին և հիմնովին ավերվեցին, այդ ու կին, ինչպես նաև երեխաներ գերեցին: Նրանք մոր գրկում բարին հարվածելով երեխաներին էին սպանում, եղբորը եղբորն էին սպանել տալիս, ոմանց բարկոծում էին, ոմանց վրա հուր գցելով այրում էին և գազանաբար նետում իրենց երիկարների տակ ու ոտնակոխ անում» (Ամանուն «Հիշատակարան 1236 թվականի»):

«Եվ ահա սակավ ժամանակ անց թաթարների Չարնաղան խանը դեսպաններ առաքեց Անի քաղաք, որ սրա բնակչությունն իրեն հնազանդվի: Գլխավորները չգիտեին ինչ պատասխան տալ, սակայն քաղաքի ամրոխն ու ռամիկները հարձակվեցին ու սպանեցին դեսպաններին: Տեսավ այդ այլազգիների զորքը և, դրոշված բարկությունից, անթիվ զորքով պաշարեց քաղաքը: Ի վերջո, նրանք գրավեցին այն և անողորմաբար առհասարակ կոտորեցին բոլորին՝ թողնելով սակավ կանանց ու երեխաների: Նրանք կողոպտեցին ամեն ինչ, ավերեցին բոլոր եկեղեցիները և քանդեցին քաղաքը՝ եղծելով ու ապականելով նրա վայելչությունը» (Ամանուն «Հիմնի Կաֆայի անեցի գաղթականների մասին»):

«Հայոց 685 թվականին դժուրակ ժամանակներ էին, բանգի Զամա կոչվող անդադրում ազգը պաշարեց մայրաքաղաք Անին և բոլորին սուր սուտերով մաշեց, սրբությունները անարգեց ու գերեվարեց» (Բարսեղ Կեսարացի «Հիշատակարան 1236 թվականի»):

«Սա գրեցինք դառն ու նեղ մի ժամանակ, երբ այս տարի գրավվեց մայրաքաղաք Անին՝ բերելով անթիվ մարդկանց կորստի: Ո՞ր բերանը կամ լեզուն է ի վիճակի պատմել անօրեն թաթարների անողորմությունը, որ եղավ Հայոց 685 թվականին» (Իզմատիոս Գրիչ «Հիշատակարան 1236 թվականի»):

«Այդ տարի թաթարները գրավեցին Անին և ողջ տիեզերքը...: Այդ տարի Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Անին: Միա այսպես թաթարները գրավեցին Անին...: Իվանեի որդի իշխան Ավագն այդ ժամանակ եկավ Չարնաղանի մոտ էր և սա սկզբում սպառնաց նրան, բայց հետո մեծարեց: Եվ ահա Ավագի հետ միասին Չարնաղանը սկսեց շրջել նրա աշխարհում, ինչից հետո նրանք եկան Անի քաղաքի մոտ, որպեսզի հնազանդեցնեն այն: Նրանք պատերազմով գրավեցին քաղաքը և բազում կոտորած արեցին: Աստծո նախախնամությամբ, սակայն, այնտեղ ազգով ատորի Սիմեոն անունով մի երեց կար, որին «Ռապան Աթա» էին կոչում, և նա մեծապես թեթևացրեց քրիստոնյաների դրությունը, բանգի գնաց խանի մոտ ու նրանից թուղթ բերեց, որից հետո նրան լսեցին և դադարեցին անմեղ մարդկանց սպանել» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 685 թվականին գրավվեց Անի մայրաքաղաքը և Հայոց ողջ աշխարհը՝ անառիկ բերդեր, բարայրներ և բոլոր այն վայրերը, որտեղ մարդու ոտը չէր կոխել: Կոտորվեցին անթիվ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ և ո՞վ կարող է պատմել այն անթիվ նեղությունները, որ մեզ բաժին հասան անողորմ նետողաց ազգի կողմից» (Հովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Սրանից 13 տարի անց այդպես էլ ուշքի չեկանք, բանի որ եկավ նետողաց ազգը, որ թաթարներն են՝ չտեսնված, արժանատեսիլ ու անիմանալի այդ գազանները: Նրանք ծածկեցին աշխարհի երեսը և անհնարին եղավ խուսափել այդ աղետից, սա ասելու բան չէ, այլ միայն՝ լսելու: Նրանց առաջնորդներն էին Չորմանն ու Չաղաթայը...: Բրիստոսի 1238 և Հայոց 685 թվականին Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Անին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Կրկին ժամանակ անց Անիի վրա եկավ Չարնաղանը: Նրանք չինազանդվեցին պատգամավորներին և ահա սրանց հետ եկողները, սուր դնելով նրանց վրա, առհասարակ կոտորեցին քաղաքը և շատերին գերեցին՝ բոլ ու գլխաբաց, որից հետո, տղամարդկանց, կանանց և երեխաներին առնելով, գնացին, իսկ աղքատները մնացին Անիում: Դա եղավ Հայոց 685 թվականին» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», 3ավելված):

«Մեծն Չարնաղանը գրավում է Անին» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Այլան-Նոյինը, Ելիկունին ուղեկցող բռնելով, գնաց Անի ու ամբողջն իրեն ենթարկեց» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 685 թվականին թաթարները գրավեցին Անին և ողջ աշխարհը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 685 թվականին թաթարները գրավեցին Անին» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Փրկչական 1238 կամ Հայոց 685 թվականին թաթարները գրավեցին Անին և տիրեցին համայն տիեզերքին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Վերոհիշյալ Նոյինները մտան ... Անի և, մորեխի պես ավերելով ու կոտորելով, տարածվեցին: Ոչ մի տեղ ու այլևս խրախճանք չկար, այս ողջ երկիրը անխղճորեն ոչնչացվում էր: Մանդաթուրթուխուցես Շանշեն փախավ և պատսպարվեց Աջարների երկրում» («Զարթիս-Յիսուրեպա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Թաթարները իրենց իշխանությանը ենթարկեցին նաև իբերներին» (Բար-Յերբեսու «Աշխարհիկ պատմություն»):

⁴⁴⁰⁸ «Երբ այս քաղաքը իմացավ, թե թաթարները ինչպես վարվեցին Անիի բնակիչների հետ, փութաց, աճապարեց և քաղաքի բնակիչները տարավ նրանց ընդունաց, որ գուցե խնայեն իրենց, բայց, որովհետև նրանք անկարի համար տղադիւմ էին և ոչ ոքից երկրորդ չունեին, նույն աղետները նաև նրանց վրա թափեցին, ինչ որ Անիի հետ էին արել՝ ինչքի ու ստացվածքի հափշտակություն, բնակիչների կոտորած, քաղաքի ավերում: Նրանք անշքացրին նրա վայելչությունը, գերեվարեցին նրա բնակիչներին և, սակավաթիվ սրիկաների թողնելով, հեռացան» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 28):

«Մեծն Չարնաղանը գրավում է Կարսը և նրա շրջակայքը» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 85):

«Այդ տարի Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Կարսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Բրիստոսի 1238 և Հայոց 685 թվականին Չորմանն ու Չաղաթայը գրավեցին Կարսը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴⁰⁹ «Եվ ասք, բանի որ հարևանությամբ ընդհուպ մոտեցան Վրաստանին, այդ մեծագույն չարագործները վերոհիշյալ դժբախտություններից ավելի ծանր փորձություններ ապրեցին Վրաստանի ասիմաններին, իսկ այդ եղավ Զարթիի բնակիչների պատագործությունների պատճառով, որովհետև բոլոր հասակի մարդիկ՝ ծեր ու մանուկ, թագավորներ և իշխաններ, մեծ ու կրտսեր, դեսի բորոտություն հակվեցին, թողեցին արդարություն և ճշմարտություն, իրենք բախանալներն իսկ անարքություն էին անում, ողջ ժողովուրդը պղծություն էր կատարում, ինչպես երբեմնի Բենիամինի որդիք: Ինչպես նրանք հանձնվեցին ոչնչացման, այնպես էլ աստված այժմ վրաց ազգին հանձնեց բնաջնջման՝ Բենիամինի որդիների նման...: Այս կերպ և ավերվեց Զարթիի ողջ երկիրը: Թաթարների մոտենալն իմանալով՝ Ռուսուդան թագուհին (**Զարթիի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.Գ.**) թողեց Տիդիսը և գնաց Զուբայիս, իսկ Տիդիսը պաշտպանելու թողեց Մուխասսեդին և պատվիրեց, որ, եթե թաթարները մինչև Դմախիս հասնեն, թող հրդեհի Տիդիսը՝ բացառությամբ թագավորականի պալատի ու Խանիի, որպեսզի խորեզմիների նման թաթարները ևս այն իբրև բնակատեղի չօգտագործեն: Երբ Մուխասսեդն իմացավ թաթարների մոտենալը, այրեց ողջ քաղաքը, այդ թվում և պալատն ու Խանին: Այսպես ավերվեց Տիդիս քաղաքը» («Զարթիս-Յիսուրեպա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Այսպես Մոլար-Նոյինը հարձակվեց Վահրամիս ենթակա այլ բերդերի՝ ... Մաժնաբերդի վրա, որին տիրում էր Աղսարթանի որդի Կուրիկե Բագրատունին...: Նրանք, որ գրավեցին Շամբորը, իրենց ողջ ունեցվածքով եկան... Կաժարեթ և նրան շուրջը գտնված վայրերը ու, նեղը գցելով, պաշարեցին նրանց...: Այսպես վարվեցին նաև... մայրաքաղաք Տիդիսի հետ: Բոլորն առան ավարի, կոտորածի ու գերության մատնեցին, անխնա ասպատակեցին բոլոր կողմերում՝ հարձակումով, հափշտակությամբ և կոտորածով, որովհետև չկար մեկը, որ նրանց դեմ կանգներ, կամ նրանց հետ պատերազմեր: Այդ պատճառով ամեն կողմից աներկյուղ էին: Ծողոպուրիս կոչված վրաց թագուհին (**Զարթիի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.Գ.**), ուր որ կարողացել էր ազատվել: Այսպես բոլոր իշխանները իրենց մորթիներ էին փրկում նրանցից» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 23, 25):

«Երբ նա (**հորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-Էդ-Դիլը – Մ.Գ.**) սպանվեց, թաթարները տիրեցին երկրին և այդ տարի կռվելով առաջացան մինչև Եփրատ: Դամասկոսում հուզում տիրեց նրանց՝ Եփրատին հասնելու պատճառով: Դեռո նրանք ասպատակ սիռեցին դեսի Դիարբաքը և Չազիրա՝ ավեր ու սպանող գործելով» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁴¹⁰ «Վերոհիշյալ Նոյինները մտան Զարթի, Թեղեք, Հայք, Ջավախք, Սամցխե, Շավշե, Կղարք, Տայք, Կողա, Արտահան ու Անի և, մորեխի պես ավերելով ու կոտորելով, տարածվեցին: Ոչ մի տեղ այլևս խրախճանք չկար, այս ողջ երկիրը անխղճորեն ոչնչացվում էր: Մանդաթուրթուխուցես Շանշեն փախավ և պատսպարվեց Աջարների երկրում, Ավագը մտավ Կայենի բերդը, իսկ Վահրամ Գագեցին էլ սպաստանեց Զարթիսում: Այդպես նաև հերացիք, կախեցիք, հայաստանցիներն և վրացիները, մեսխեթը, տայցիք, թյուրքիք, արտահանցիք ու կողացիք, բոլորը ներփակվեցին բերդերում և լեռներում, Կովկասյան լեռների անտառներում ու ամրություններում: Մեր անհավատությունների բազմության պատճառով շարունակվում էր երկրի ավերումն և բնաջնջումը, որովհետև ամեն տարիքի մարդ ախտավորել էր երկիրը՝ ոչ միայն Վրաստանը, այլ

նաև Պարսկաստանը, Բաբելոնն ու ռումը: Ուստի դառը գերության և անգութ մահվան հանձնվեցին ու չկար թողություն, սպանվածներով լեցուն էին քաղաքներն և գյուղերը, դաշտերը, անտառները, սարերն ու ձորերը: Միայն ամրությունների մեջ էր, որ ոմանք մնացել էին, այն էլ՝ կոծով լեցուն: Եվ ահա ողբի փողվեցին այսկողմյան Վրաստանի բնակիչները: Ճնողները տեսնում էին որդիներին սպանված, որդիները հայրերին ու մայրերին՝ մեռած ընկած, ուրիշները իրենց եղբայրներին, քույրերին և ազգականներին՝ գերված, նրանց կանանց, երեխաներին, ողջ հարստությունն իրենց իսկ առաջ ցալե ու ցրիվ տված: Թաթարներն այնպիսի գարհոնրալներն արին, որ շատ ու շատ վրացիներ թողնում էին բերդերն ու ամրությունները և Կովկասյան լեռներ փախչում: Երկիրը հանձնվեց գայախի դառնությունների ու չարագործությունների, գործող Երիսթավազ-Երիսթավներն ու վեզիրները ըմբոստացան միմյանց դեմ և իրենք իրենց շարողությունը դարձան, որովհետև թագուհի Ռուսուդանը (**Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.3.**) ամբողջովին Լիխից այն կողմ հաստատվեց: Նա չէր կարող ոտք իսկ դնել Լիխից այս կողմ, սակայն այսկողմյան վեզիրներն էլ չէին գնում նրա մոտ՝ հնարավորություն չունենալու պատճառով ու աստանդական եղած: Եվ այսպես միմյանց հետ անմիաբան էին և անհամախոհ: Ուստի Վրաստանի գործերներն ու անվանիները անկարող դարձան թաթարների դեմ փրկության կռիվ տալու: Յերթն ու Կախքը անտառների շնորհիվ ուժգին պատսպարովում էին: Այնժամ Վրաստանի բնակիչները, նույնիսկ անվանիներն ու մարտերում քաջ Երիսթավները, լիակատար բնաջնջման հանձնվեցին: Այդպես եղավ հատկապես հարթավայրի բոլոր բնակավայրերի հետ...: Երբ վերադարձան Ավագի դեսպանները և հաղորդեցին նրան այս լուրը, այն ժամանակ Ավագ սպասալարը գնաց՝ հոգին իր երկրի փրկությանը ի սպաս դրած: Նա գնաց Չարմադանի, Չաղաթայի, Բիչոյի և Յուսուդի մոտ, որոնք տեսան նրան, պատիվ տվեցին, մտերմացան ու նրա քաղաքների պաշտպաններ կարգեցին, որոնց իրենց լեզվով «չան» էին կոչում: Խաղաղվեց Ավագի երկիրը, և, երբ Շանշե մանդաթուրթուխուցես իմացավ Ավագի ու թաթարների հաշտությունը, ինքն էլ ցանկացավ անվաստ պահել իր երկիրը հաշտությամբ ու ապահով և հաղորդեց Ավագին, որպեսզի տեղեկացնի ու ինքը գնա թաթարներին տեսության: Սրան տեղեկացած թաթարները ուրախությամբ համաձայնեցին և դրա համար էլ նույն ոսկե երդմագրով հաստատապես ապահովություն հավաստեցին: Շանշեն ևս գնաց ու տեսավ նրանց, որոնք Շանշենի նույնպես հույժ պատիվ տվեցին և Անին ու իրենց կողմից վերցրած նրա երկրի ու ամրոցության վերադարձրին, ապա պաշտպաններն Անիի ներսում: Վրաց իշխաններից ով էլ գալիս էր նրանց մոտ, պատվով էին ընդունում, իսկ անհնազանդների երկիրն ավերվում էր: Սրան տեղեկացած Չաթարիայի որդի Վահրամ Գագեցին նույնպես ապավինեց թաթարներին և հաշտություն ընդունած նրա երկիրը ևս խաղաղվեց» («Զարթոյի-Ցխովերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Թաթարները իրենց իշխանությանը ենթարկեցին նաև իբերներին» (Բար-Յերբետս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Դրանից հետո թաթարները եկան Յայաստան, այն պատերազմով ենթարկեցրին իրենց, ինչպես նաև տիրեցին Գեորգիայի մի մասին» (Պլանտ Կարպիկի «Մոնղոլների պատմությունը», գլուխ 5, մաս 3, բաժին 7):

⁴⁴¹¹ «Յերթը, Կախքը, Յայքը, Զարթոյին և ավելի վերև՝ մինչև Կարնո քաղաքը գտնվող երկրները, սակայն, դառն ավերման մեջ էին՝ ասպատակում էին, գերում, ոչնչացնում տղամարդկանց, նույնիսկ կանանց ու մանուկներին գերվալուում էին: Տիրիսը նրանք ևս գրավել էին: Սկսեցին հաստատվել, իսկ ծնեղ բնակվում էին Պարտավում, Կուրի ափին, Իորի եզերքին և վերև՝ մինչև Գագ: Գերում էին, ասպատակում Զարթոյին, Սամցխեն, Ջավախքը և վերև՝ մինչև ռում, Կախքն ու Յերթը՝ մինչև Դերբենդ: Այս դառը պատուհասներից ստիպված՝ Վրաստանի բոլոր իշխանները՝ հեր-կախեցիք, քարթեցիք, թորեցի Գամրելեյի, ինչպես նաև Սարգիս Թմոզվեցին՝ կրթված, իմաստասեր ու բազմաշնորհ մի մարդ, ապավինեցին թաթարներին, իսկ մեխները, թագուհի Ռուսուդանի (**Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.3.**) արժանապատվության համար, չկատարվեցին: Դրանից կատարված՝ Չաղաթայ-նոյինը արշավեց Սամցխե, իսկ մեխները վախեց և ներսկվեցին բերդերում: Այսպիսով, Սամցխեում բազմաթիվ մարդիկ գերվեցին ու կոտորվեցին, բյուր ժողովուրդ սպանվեց: Երբ այլևս զորություն չկար, Իվանե Տիրիսից վարել-Ջաղեյին, որին նաև Դվարդվարե էին կոչում, դիմեց թագուհի Ռուսուդանին, թե՛ կհավանի, երկիրը ավերումից ազատելու համար ինքը նույնպես ապավինի Չաղաթային, դիմեց, որովհետև մեծուրճեթուխուցեսի պատիվ ունեւր և Սամցխեի աթաբեկն էր: Թագուհին համաձայնեց և ուղարկեց նրան: Ապա Իվանեն գնաց և հանդիպեց Չաղաթային, որը նրան պատվով ընդունեց ու երկրի պաշտպաններ նշանակեց: Երբ այսպես ձեռք գցեցին ողջ երկիրը, այն բաժանեցին չորս իշխանավորների միջև, ինչպես և բոլոր Երիսթավներին, նրանց հասույթն ու հարկը, որ վերցնում էին ու ուղարկում: Այսպիսով, երկիրն սկսեց սակավ ինչ խաղաղվել» («Զարթոյի-Ցխովերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Թաթարները եկան Պարտավ և սկսեցին ավերել Յայքը, Զարթոյին, Դարուբանդը, Ռանին, Յերթ-Կախեթը և Դվինը...: Եկան թաթարները և տարածվեցին բոլոր տեղերում, Իմերեթից գատ, ողջ Գեորգիայում ու Յայքում՝ իբրև մորեխներ և անողորմ նետողներ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

«Մանտան (**իեդինակը** նկատի ունի Մոնղոլական տերության խան Մանգուին, սակայն այդ ժամանակ Մոնղոլական տերության խան էր Ուգեդեյը – Մ.3.) ուղարկեց իր չորս կողմնակիցներին, որոնք կոչվում էին նոյիններ, մի բառ, որը կալմիկերեն նշանակում է զորավար, որպեսզի տրանք նվաճեն Իբերիան: Թագուհի Ռուսուդանը (**Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.3.**) չկարողացավ դիմադրել այս նոյիններին, որոնք, մտնելով նրա տիրույթները, ոչ քիչ նեղեցին ժողովրդին» (Վավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 100):

«Իսկ երեք զորապետները, որոնց մասին ասվեց, գրավեցին Վրաց և Աղվանից երկրները, վերադարձան Մուրանի երկիր, որտեղ հողի պարարտության ու եղանակի մեղմության պատճառով խոտը ամառ-ձմեռ դալար է լինում: Այնտեղ օրեր-ինչ մնալով՝ նրանք դարձյալ որոշեցին գալ քրիստոնյաների վրա՝ առօրին համարելով քրիստոնյաների կոտորածն ու Վրաց և Աղվանից երկրներից գերվալուումը: Նրանք գրավեցին անվանի Շմեդա Զարը, այնտեղ բյուրավոր մարդկանց կոտորեցին ու թիվ չկար կոտորվածներին, իսկ ողջ երկրից էլ անթիվ բազմությամբ երեխաներ գերեցին: Բայց տրանով չհազեցան, այլ դարձյալ խորհեցին հարձակվել երկրի վրա և առհասարակ ողջ երկիրը սրի մատնել, սակայն ամենակալ Աստոծո նախահնամուրյունը չի անտեսում նրան հուսացողներին, ուստի նրանց թշնամիների անարգ և անիրավ խորհուրդները խափանեց և երեք գլխավորներից, որոնց մասին ասվեց, երկուսին սպանեց: Իսկ թե ինչ խորհեցին, փորք-ինչ ասեց: Իրիկյանեմիս խուռուփա արին, որ նշանակում է «ժողով», խորհեցին կրկին վերադառնալ գրաված երկրի վրա և առհասարակ կոտորել, բայց այս ոչ թե երեքը միաբան խորհեցին, այլ երկուսը: Աստծո հրամանով և նախահնամուրյունը Չորման բարի խորհրդով ատում էր, թե բավական է երկրի ավերումն ու կոտորածը: «Թող շեն մասն», - ասում էր նա, - «հողը մշակեն, այգու և արտի արդյունքի կեսը մեզ տան, իսկ կիսով իրենք ապրեն»: Եվ մինչ այս խորհրդածությունների մեջ էին, օրը ստնեց, խորհուրդն ընդհատվեց և բուն մտան: Երբ լուսացավ, երկու գլխավորներից, որոնք չար բաներ խորհեցին, գտան մեռած, իսկ մյուսը, որ երկրի շենությունն ու խաղաղությունը կամեցավ, կենդանի էր: Նրա անունը Չորմա էր: Ապա Չորման այս միջադեպի վկաներով ելավ, գնաց իրենց մեծ գլխավորի՝ Չինգիզ-խանի (**իեդինակը** նկատի ունի Մոնղոլական տերության խան Չինգիզ-խանին, սակայն այդ ժամանակ Մոնղոլական տերության խան էր Ուգեդեյը – Մ.3.) մոտ, պատմեց իր և երկու գլխավորների բոլոր մտադրությունները ու մի գիշերվա մեջ նրանց մեռնելն և իր կենդանի մնալը երբ խանը լսեց, զարմացած ասաց Չորմային. «Այն, ինչ երկու գլխավորները խորհեցին, Աստծուն հաճոք է, որ այդ պատճառով հանկարծամահ եղան: Իսկ դու թո բարի մտադրությունների համար չնետար, որովհետև Աստծո կամքն է, որ գրավեց երկիրը, շեն պահեմք և օրենք սահմանեմք, որպեսզի նրանք մասն մեր հրամանի ներքո ու տան մեզ ազդու, մալ, թաղար ու ինքուր, իսկ ովքեր չեն հնազանդվի մեր հրամաններին և մեզ հարկ չեն տա, նրանց սպանեմք, բնակատեղին քանդեմք, որ երբ ուրիշները լսեն ու տեսնեն, երկնքն և այդպես չանեն»: Այս ասելով՝ խանն ապա հրամայեց Չորմային գնալ և պահել իր ուխտը, որը խորհեց և փրկվեց մահից» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 4):

«Եվ ասում էին, թե գլխավորները երեքն էին, բայց մեկը, որին Չորմա խան էին կոչում, երկուսից բարեբար էր: Յենց նրանք բազում երկրների ավերից ու կոտորածից հետո նստեցին խորհրդի, որը խուռաթա են կոչում: Չորմա խանն ասաց, թե. «Բավական է այս ավերն ու կոտորածը, տրանից հետո հնազանդվածներին իսպառ չվերացնենք, որպեսզի Աստված չբարկանա»: Երկու գլխավորները, սակայն, հակառակվելով նրան, ասացին. «Պետք չէ, որ մենք ինչպես որևէ մեկին, որովհետև Աստված մեզ հաջողություն է տալիս»: Այդ գիշեր տրամուրդամբ ընեցին և երկուսն էլ, որոնք դաժանություն էին կամենում, նույն գիշեր մեռան: Չորեքը զարմացան և այդ լուրը հասցրին խանին (**Մոնղոլական տերության խան Ուգեդեյին – Մ.3.**): Խանը մարդ ուղարկեց և օրենքով հաստատեց Չորմա խանի կամքը՝ հնազանդվածներին ինչպե՛ս, դնել հարկի տակ և միայն նրան նշանակեց որպես գլխավոր. «Բանգի այս և Աստծո կամքը», - ասում էր նա: Այդ պատճառով էլ ցայսօր նրանք նույն օրենքով են շարժվում» (Լարդան Վարդապետ «Յիշատակարան 1248 թվականին»):

«Երիստոսի 1237 և Յայք 684 թվականին թաթարների զորավար Չարմադան-նոյինը ավերեց Յայքը, Վրաց և Աղվանից բազում գավառներն ու գերի բռնեց շատ շատերին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ապա թաթարները մտան Վրաց թագավորություն և բաժանեցին բոլոր տեղերը՝ դրանք իրենց մեծամեծների, նոյիններին ու գլխավորներին տալով: Ահա այսպես նրանք տիրեցին ողջ աշխարհին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1236 և Յայք 685 թվականին թաթարները գրավեցին Մեծ Յայքն ու իրենց տիրապետության տակ գցեցին Դերբենդից Կարին ձգվող տարածքները» (Սարգիս Ստեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայք 683 թվականին թաթարները եկան» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Այս թաթարները տիրեցին մեզ Հայոց 683 թվականին» (Ղավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո թաթարների վերադարձան Ադրբայջան ու Շահիրզոր, որից հետո հնազանդեցին իբերներին» (Բար-Յեքերեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴¹² «Կիրիսանին ծերեակալեցին և նա բանտարկության մեջ կնքեց իր մահկանացուն, սակայն դրանից հետո խորեզմիները սկսեցին հեռանալ: Նրանք հիսնույն թալանում էին բոլոր այն քաղաքները, որոնցով անցնում էին: Այսպես նրանք անցան Սարպուտով, Անգիտով և Արաբկիրով՝ առաջնակարգ Եփրատ գետի հունով: Ահա այս կերպ նրանք անցան Արտուխի որդիների տիրույթները: Այդ ժամանակ նրանց հետ կապ հաստատեց խարբերդում գտնվող Սեյֆեդին Վահրամը և փորձեց կասեցնել նրանց: Նրանք, սակայն, ասացին, որ իրենք հավատարմորեն ծառայում էին բարձր դռանը, սակայն իրենց առաջնորդ Կիրիսանը ծերեակալվեց ու սպանվեց, իսկ իրենց էլ դրանից հետո սկսեցին հալածել: Այդ ժամանակ Վահրամը ասաց, թե նրանց ասածները ճիշտ են, բայց լավ կլինի ամեն դեպքում հետ վերադառնալ, սակայն խորեզմիները չստեղծեցին նրան՝ տարվելով իրենց հայրադրության և գոռոզությանը: Այս ամենը վերջացավ ընդհարումով և հենց այդ ժամանակ էլ Շամսադին Վահրամը խմեց մահվան հյուսիք, իսկ Արտուխ-բեկն էլ գերի ընկավ» (Իբն Բիբի «Սեյունկ-նամե»):

«Նոր սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Եյե-խուսրովը (1237-1246) – Մ.Ֆ.**), ցանկանալով բռնել թուրքմենների առաջնորդներին, բանի որ վախենում էր, որ սրանք կապտամբեն, բռնեց նրանց մեծ առաջնորդներից մեկին, որին կոչում էին Կաիր-խան, սակայն այլև, երբ լսեցին այս մասին, փախան և դուրս եկան Բեթ-Ռոմանիայից: Ամեն տեղերում, որ նրանք անցնում էին, սարսափելի ավաղումներ էին իրականացնում: Նրանք եկան Մելիտե և գերեզման քաղաքի Սուբաշի Սեյֆեդին Ղուլպին, որից հետո Մասադա ամրության մոտ ուղեով անցան Եփրատը: Եվ ահա սրանք, երբ հասան Հյուսիս ամրոցին, որը խարբիզագի միջնաբերդն է, այս երկրի բանակները մարտով ելան նրանց դեմ, սակայն ջարդ կրեցին թուրքմեններից, իսկ Բայրամադի կոչվող Հյուսիս ամրության սյուրբաշին էլ սպանվեց» (Բար-Յեքերեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴¹³ «Դրանից հետո այդ խռովարարները, ձեռք գցելով մեծ բանակի նստյալներ և ոտնատակ տալով խառանի, Ռուխայի, Ռաբբայի և Սրուճի սահմանները, անցան Դամասկոսի տիրույթներ ու հաստատվեցին այնտեղ: Երկրամասի նկատմամբ գերիշխանության հասնելուց հետո, սակայն, խորեզմիները, մինչև կանցնեին Դամասկոսի սահմանները, պաշարեցին Սամոսատը: Այդ ամրության ղեկավարները ի վիճակի չէին դիմադրել և մարդ ուղարկեցին հարձակվողների մոտ, որն ասաց. «Մենք ոչինչ չենք կարող անել հանուն սեյունկների պետության սուլթանի պաշտպանության, սակայն մեր ուժերը, վատ թե լավ, կհերիքեն մի բանի օրվա պաշտպանության համար: Այնուհանդերձ, եթե դուք մեզ թողնեք մեր հոգիները, մենք կթողնեք այդ ամրությունը և կհեռանալք մեր Նախկինների երկրիդ»: Խորեզմիները համաձայնեցին դրան, նրանք թուղթ գրեցին և հետ ուղարկեցին ամրություն: Ամրության հրամանատարներն իրենց հերթին դատարկեցին այն» (Իբն Բիբի «Սեյունկ-նամե»):

«Մի ուրիշ խումբ դիմեց Մոքին, Մոսուլ, Մինջար, Արբեյա և երկրի այլ վայրեր: Թագավորները, տիրակալներն և ժողովուրդը հարձակվում էին նրանց վրա ու նրանց կողոպտում էր ամեն մեկը, նույնիսկ գյուղացին, բոլորը կամ անապատի բեդվինը և ուրիշներ: Նրանք ուզում էին վրեժ լուծել նրանցից և պատժել նրանց ու այլուր ցուցաբերած վատ վարմունքի, այլևս իսկ գործերի և երկրում սպալանությունն տարածելու համար, «բանակ Ալլահը չի սիրում ապականիչներին» (**մեջբերումը Ղուրանից է – Մ.Ֆ.**)» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Դիյաթ ադ-Դին-Եյե-խուսրովը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Եյե-խուսրովը – Մ.Ֆ.**) գերի էր վերցրել խորեզմի առաջնորդ Կիրիսանին, իսկ նրա մնացած զորքերը փախել էին Ռում երկրից: Խորեզմի բնակիչները թալանեցին իրենց ճանապարհին գտնված ամեն ինչ և անցան Եփրատը: Ալ-Մալիք-աշ-Շալիքը՝ ալ-Մալիք-ալ-Կամիլի որդին նրանց գրավեց իր կողմը և կալվածքներ տվեց նրանց Տազիբայում» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ժամանակ ալ-Մելիք ալ-Մալիխ Նաջմ ադ-Դին Էյուբ իբն ալ-Մելիք ալ-Քամիլը (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Մալիք – Մ.Ֆ.**) իր ժառանգությանը վերցրեց Տալալ ադ-Դինի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Տալալ-Էդ-Դին – Մ.Ֆ.**) խորեզմիներին: Այս զորքերը եկան նրա մոտ, ապա լեքեցին Ռումի երկիրը» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Թուրքմեններ նաև թալանեցին Սամոսատի երկիրը, որտեղից անցան Սիբաբարակ, իսկ այնտեղից էլ՝ Համիդա» (Բար-Յեքերեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴¹⁴ «Այդ թվականին տաճարական ասպետները ելան Պաղարայից և ասպատակեցին Ամլի տարածքը: Նրանք գրավեցին թուրքմեններից պատկանող ոչխարների հոտերը և այլ ժողովուրդների մեծ բանակության անատուններ» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴¹⁵ «Այդ թվականին հայեցակիցները ճամբար խփեցին Պաղարայի դիմաց և որոշ ժամանակ պաշարեցին այն, մինչև որ խախտեցին քաղաքի պարսպի մի բանի կետեր: Քաղաքը պաշտպանող զորքերը սպառել էին իրենց պաշարները և մահմեդականները պատրաստվում էին գրավել այն, երբ Անտիոքում գտնվող ֆրանկների տիրակալ արքայազնը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունը Կադ Պառտիեցին (1233-1252) – Մ.Ֆ.**), նրանց դեմ կատաղի պայքարից հետո, միջնորդ ուղարկեց նրանց մոտ: Մահմեդականները համաձայնեցին բավարարել նրա խնդրանքը: Նրանք գինադարդար կնքեցին տաճարականների հետ և, պաշարումը վերացնելուց հետո, վերադարձան Հալեթ: Եթե նրանք ևս երկու օր մնային Բաղդադից առաջ, պաշարվածները չէին կարողանա շարունակել իրենց դիմադրությունը: Ամեն դեպքում, Հալեթի բանակը, քաղաքին և նրա շրջակայքին ամենասարսափելի ավերածությունները հասցնելուց հետո, նահանջեց, ինչից հետո ճամբար խփեց Դարպասկուն» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴¹⁶ «Այդ ժամանակ տաճարականները հավաքեցին իրենց զորքերը և օգնություն խնդրեցին Տորայիյի արքայազնից ու այլ ֆրանկ տիրակալներից: Այսպիսով՝ նրանք հավաքեցին զգալի բանակ և շարժվեցին դեպի Հաջար Շողան յաղար Դարպաս: Նրանք կարծում էին, թե կարող են օգտվել բնակիչների անփութությունից և հեշտությամբ հասնել իրենց նպատակին գոնե քաղաքի արվարձանում, սակայն արվարձանում գտնվող զինվորները պատրաստ էին հետ մղել ֆրանկներին, իսկ ամրոցում գտնվող զորքերի մի մասն էլ իջավ ներքև՝ նրանց ամրապնդելու համար: Նրանք արվարձանում ֆրանկների դեմ կռվեցին ամենամեծ ուժով և մեծ եռանդով հետ մղեցին նրանց: Նրանք կռվեցին նրանց դեմ, մինչև հարձակվան մասին լուրը հասավ Հալեթի բանակին: Այս զորքերը անմիջապես նստեցին իրենց ձիերին և եկան ֆրանկների վրա, որոնք հոգևոր էին ու որոնց ձիերը ուժասպառ էին: Հալեթյանները հարձակվեցին նրանց վրա և նրանք աննկարագրելի շփոթության մեջ փախան: Նրանցից շատերը այս ճակատամարտում զոհվեցին: Մահմեդականները գերի վերցրին նրանց ասպետներին և զինակիցներին, ընդ որում գերիների մեջ էին նաև նրանց առաջնորդներից մի բանիսը: Նրանց ասպետներից և զինվորներից մի բանիսը ապաստան գտան լեռների ծառերի տակում, բայց հետո նրանք նույնպես գերի ընկան: Շատ քիչ ֆրանկների հաջողվեց փախչել: Մահմեդականները մահացածների գլուխներով և գերիներով վերադարձան Հալեթ: Դա հիշարժան օր էր: Գերիներին փակեցին ամրոցում, ապա իջեցրին խրամատի հատված: Այս ճակատամարտը հուսահատեցրեց Սահելի տաճարականներին և նրանք այլև երբեք չվերականգնվեցին, իսկ այդ մարդիկ ձգտում էին գերիշխել և մահմեդականների, և՛ ֆրանկների վրա» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

«Զորիտոսի 1237 թվականին Դամիկները պարտվեցին Դարպասի մոտ» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Հալեթի զորքը՝ Դարպասի մոտ կոտորեց Դամիկներին» (Սամվել Անեցու Ծարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին մանրամասն տեղեկություններ է տալիս Աբու-Ֆիդան:

⁴⁴¹⁷ «Հիջրի 634 թվականին՝ ալ-Մալիք ալ-Ազիզի մահից հետո, Դանգար անունով մի թուրքմեն Եվրո իր շուրջը հավաքեց թուրքմենների մի խումբ: Նա եկավ և ավերածություններ գործեց Հալեթի շրջանի սահմաններում, Կուրիսի և այլ քաղաքների մոտ, ինչպես նաև՝ թալանեց բազմաթիվ գյուղեր: Նրա զորքերը կատարեցին այս ավերածությունները, ապա մտան Ռումի սուլթանի տարածք» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

«Թուրքմենները... այնտեղ մնացին երեք տարի՝ չըջակալելով ոտնատակ տալով ամեն ինչ» (Բար-Յեքերեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴¹⁸ «Ահա հենց այս գործերի մեջ էլ լատինացիները, որոնք մշտական թշնամություն էին տածում մեր նկատմամբ և այժմ ավելի էին չարացած իրենց վրա վերցրել Յովհաննեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ի – Մ.Ֆ.**) ու Ասանի (**Բուլղարական թագավորության արքա Ասեն – Մ.Ֆ.**) հարձակումից, ինչպես նաև նրանց կողմից սեփական երկրի և ամրությունների ավերումից ու ցանկանալով վրեժ լուծել այդ ամենի համար գտան, որ այժմ հենց իսկը ժամանակն է պատասխան հարված հասցնել: Այդ նպատակով նրանք ամենից առաջ մոտիկություն հաստատեցին Ասանի հետ և նրա հետ խաղաղություն կնքեցին: Դրանից հետո նրանք միացան սկյութների՝ այդ եկվոր բարքարդների, հետ այն ամրապնդեցին չնչին նվերներով և հսկայական խոստումներով, որից հետո ապագա իրենց գործերում նրանց իրենց գործակից դարձրին: Եվ այսպես, դաշնակից զորք հավաքելով բուլղարներից և սկյութներից, խաղաղիցները նրանց հետ միասին ելան կայսր Յովհաննեսի դեմ: Եվ այսպես, մոտենալով Ցուրուլ ամրոցին, նրանք սկսեցին պաշարել այն: Այդ ժամանակ բուլղարական և սկյութական շատ հազարյակների, ինչպես նաև խաղաղական մեքենաների հետ Ասանն անձամբ այնտեղ էր: Ցուրուլի ամրության պաշտպանությունը կայսրը հանձնել էր Լիկեփոր Տարխաիատոսին, որը սկզբում բազեպան էր, իսկ հետո էլ դարձել էր մեծ դոմեստիկոս և ամուսնացել էր մեծ դոմեստիկոս Պալեոլոգոսի աղջկա Մարիայի հետ: Դա մի քաջարի ռազմիկ էր և լավ զորավար, որը գործում էր աստվածային բարձր հովանու ներքո, ինչը կերևա նաև այս պատմումի ավարտից հետո: Եվ այսպես իրոք շատերն էին համարում, որ նա ավելի շատ հաջողակ է, քան՝ խիզախ ու վարպետ թշնամիների դեմ պայքարում: Երբ լատինացիները պաշարել էին ամրոցը, նրանք իրենց հետ շատ սարսափելի պարսպահար մեքենաներ ունեին, որոնցով կարող էին ավերել

ավելի ուժեղ ամրություններ ու ավելի մեծ քաղաքների հզոր պարիսպներ, քան Յուրուլինն էր, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ Տարխանիատեղ պարզ կերպով ցույց տվեց իր խիզախությունն ու զորական տաղանդը: Այսպես թե այնպես, սակայն իրոք ճիշտ կլինի խոսել աստվածային միջամտության մասին: Եվ ահա նա արտաքին այդ մեքենաներին դեմ հանեց ներքին մեքենաները, իսկ թշնամիների հսկայական հորդային էլ դիմադարձ դարձրեց այնպիսի մի պրիություն, որի նմանը քիչ կարելի էր հանդիպել մեծաքանակ պատերազմներում: Այդ ժամանակ կայսր Գոթամուկը բարդ դրության մեջ էր ավելի շատ ոչ թե այն բանի համար, որ պաշարել էին այդ ամրոցը, այլ այն պատճառով, որ նա, որպես խելացի և ռազմական գործի տեղյակ մարդ, տեսնում էր, որ այդ ամրությունն իրոք կկորսվի, իսկ դրա հետ միասին էլ կկորեն նաև իր ձեռքբերումները Արևմուտքում: Առժամանակ, սակայն, նա ուրախ էր, որ թշնամին կանգ է առել այդ ամրության տակ և ուժեղ դիմադրության է հանդիպում: Այդ ժամանակ կայսրը մտքերը ավելի շատ զբաղված էին Արևելքով և նա հոգու խորքում ուրախ էր, որ այս կողմից ինքը ազատ է պատերազմից: Եվ ահա այդ արշավանքի հենց կեսին լուր եկավ, որ Ասանի կին հունգարուհին, որդին և Տերնուկիոյի եպիսկոպոսը մահացել են, ընդ որում, դրանում տեսնելով աստվածային զայրույթի արտահայտություն, Ասանն անմիջապես էլ այրեց պարսպապար մեքենաները և հեռացավ Տերնուկ: Մնալով միայնակ՝ իտալացիները, քանի որ բավարար ուժեր չունեին, որպեսզի ամրությունն պաշարումը շարունակեին միայնակ, իրենց հերթին մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս՝ ընդհատելով այդ պատերազմը: Միայն այս կերպ այդ քաղաքն ազատվեց թշնամիների պաշարումից, իսկ արդյունքում էլ բազեպան Տարխանիատեղ իրական հաղթական հռչակվեց, ըստ իր անունի» (Գեորգիոս Ակրուպոլցի «Ժամանակագրություն», մաս 36):

⁴⁴¹⁹ «Դետագայում Դալեայի բանակը դուրս եկավ նրանց դեմ և չափաչափեց նրանց, բայց Դալեայի էմիրները վախենում էին, որ այս թուրքմենական ասպատակությունները կատարվում էին Ռուսի տուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) հրամանով, ուստի նրանք դեսպան ուղարկեցին սուլթանի մոտ՝ իրավիճակը պարզելու համար: Նա հերքեց թուրքմենների էմիրի գործողությունները և հրամայեց նրան վերադարձնել Դալեայի երկրում իր վերցրած ամեն ինչ: Էմիրը վերադարձրեց դրա մի մասը և դադարեցրեց իր ավարառություններն ու թալանը: Ռուսի երկրի կառավարիչն ինքը առաջարկեց սուլթանն ալ-Մալիք ան-Նասիրի հետ կնքել պաշտպանական և հարձակողական դաշինք և հետ մղել բոլոր նրանց, ովքեր կհարձակվեին իրենց պետությունների վրա» (Զեմալ-է-Դին «Դալեայի պատմության հատվածներ»):

«Թուրքմենները... այնտեղ մնացին երեք տարի՝ ոտնատակ տալով շրջակայքում ամեն ինչ: Դրանից հետո նրանք սկսեցին ենթարկվել Նասիր անունով մի երիտասարդի, որը նրանց տվեց Եդեսիան, Խառանը և Բեթ-Նահիրի այլ քաղաքներ, որից հետո շրջակայքը հանգստացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴²⁰ «Այդ տարի լուր եկավ, որ ալ-Մելիք աս-Սալիի իբն ալ-Մելիք ալ Զամիրը (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Սալիի - Մ.Ֆ.) տիրել է Շնջարին, Նիսիբիսին և ալ-Խաբուրին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁴²¹ «Յետո ռումների սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) գործը եկավ և գերությանը ու սրով անխղճաբար ոչնչացրեց թաթարներից ձերբագրվածներին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 28):

«Այդ տարի ռումիները գրավեցին Կարսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1241 և Հայոց 688 թվականին ռումները գրավեցին Կարսը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1240 կամ Հայոց 687 թվականին թագավորը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) գրավեց Լոռին և Անին» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1241 թվականին ռումները գրավեցին Անին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴²² «Հուլյանի 1552 և արաբների 638 թվականի թիշրին ամսին արաբների շարքերում մի չար հերետիկոսություն պայթեց: Բանն այն է, որ ծագումով թուրքոման մի ծերունի և ասկետ, որի անունը Բաբա էր, հայտնի դարձավ Անասիայի կողմերում: Սա իրեն կոչում էր Ռասուլ, այսինքն՝ մարգարե, քանի որ պնդում էր, որ Աստծո մարգարեն է, իսկ Մուհամմեդը ընդամենը մի ստախոս է և ամենևին էլ Աստծո մարգարեն չէ: Այդ ժամանակ թուրքոմաններից շատ մարդիկ միացան նրան և սկսեցին հավատալ այն ամենին, ինչ ասում ու անում էր նա: Եվ ահա սա իր աշակերտներին մեկին, որին կոչում էին Բաբա Իսահակ, ուղարկեց Հիսեն-Մանսուր երկրի կողմը, որը Բեթ-Ռոմանիայի սահմաններում էր, որպեսզի նա տիրի այդ կողմերին: Սա եկավ և այստեղ լավ վերաբերմունքով շատ շատերին գերեց իր տիրոջ կողմը: Այստեղ սա պատերազմի գեներալ և միջոցներ նախապատրաստեց, ընդ որում բոլոր թուրքոմանները վաճառում էին ամեն ինչ, ինչ ունեին՝ անասունների ու ոչխարների, և առաջացած միջոցներով ձիեր ու այլ հանդերձանք էին ձեռք բերում: Եվ ահա սրանք բոլորը սկսեցին թալանել Հիսեն-Մանսուր երկրի, ինչպես նաև Կարսից ու Զախիայի շրջակայքը: Նրանք սպանում էին բոլոր բողոքի, ով իրենց լեզվով չէր խոսում և չէր ընդունում, որ Բաբան իսկական առաքյալ ու մարգար է» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 687 թվականին Աբաշահը գրավեց Երզրումը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1251 կամ Հայոց 698 թվականին հայտնվեց Պապա Ռասուլը» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Բաբա Իսահակի մարդիկ, սպասելով իրենց առաջնորդի ազդանշանին, մի քանի տարի պայտրաստվում էին ապստամբությանը և, այն բանից հետո, երբ նրանք այդ ազդանշանը ստացան, ապստամբության դրոշ պարզեցին: Նրանք անմիջապես էլ կրակներ վառեցին, որոնք սկսեցին ամեն տեղ երևալ: Դրանից հետո, տրվելով իրենց մեծ հոր հրամանին, նրանք սկսեցին առանց կասկածի ու երկմտանքի սպանել բոլոր նրանց, որոնք իրենց դեմ էին ելնում» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

⁴⁴²³ «Այդ ժամանակ Մելիտեի տերը հավաքեց 500 հեծյալներից կազմված իր բանակը և, անցնելով Մար-Բար-Սումայի վանքերով, այնտեղից 50 հետևակայիններ հավաքեց, որոնք քիչ քիչ միմյանի էին հարվածել աղեղներից: Եվ ահա սրանք գնացին ու մարտում հանդիպեցին թուրքոմաններին, սակայն արդյունքում Բեթ-Ռոմանիայի ժողովուրդը չարդվեց, իսկ վանքերից հավաքված մարդկանցից էլ շատ քչերը փրկվեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Ալիշեր Մուզաֆերիդունի որդին հետևակ զորքով նրանց դեմ ելավ, սակայն պարտություն կրեց և նրա դորձը հայտնվեց ապստամբների մոտ: Ալիշերի որդին փրկվեց և ապաստանեց Մալաթիայում, իսկ ապստամբներն էլ ուժեղացան՝ իրենց շարքերն ընդունելով քրդերին և այլոց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այս տարի Ռուսի երկրում հայտնվեց Բաբա անունով մի թուրքմեն: Այս մարդը ցանկանում էր ներկայանալ որպես մարգարե և նրա հետևորդները բացակայեցին: «Չկա աստված, բացի Ալլահից, իսկ Բաբան ուղարկվել է նրա կողմից՝ մեզ կառավարելու համար»: Նա իր շուրջը հավաքեց մարդկանց բազմություն, բայց Ռուսի երկրի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) նրա դեմ բանակ ուղարկեց, որը հանդիպեց նրա կողմակիցներին և չորս ճակատամարտում կռվեց նրանց դեմ» (Իբն Թադիրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴⁴²⁴ «Այդ ժամանակ թուրքոմանները անչափ ուժեղացան, իսկ նրանց ամբոխն էլ շատ մեծացավ: Եվ ահա նրանք գնացին Աբաստանի կողմերը և հաղթեցին ևս մեկ բանակի, որ իրենց դեմ էր դուրս եկել» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ ապստամբները ևս մեկ ճակատամարտ տվեցին ու հաղթանակ տարան» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այս տարի Ռուսի երկրում հայտնվեց Բաբա անունով մի թուրքմեն: Այս մարդը ցանկանում էր ներկայանալ որպես մարգարե և նրա հետևորդները բացակայեցին: «Չկա աստված, բացի Ալլահից, իսկ Բաբան ուղարկվել է նրա կողմից՝ մեզ կառավարելու համար»: Նա իր շուրջը հավաքեց մարդկանց բազմություն, բայց Ռուսի երկրի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) նրա դեմ բանակ ուղարկեց, որը հանդիպեց նրա կողմակիցներին և չորս ճակատամարտում կռվեց նրանց դեմ» (Իբն Թադիրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴⁴²⁵ «Այս երկրորդ հաջողությունից հետո ապստամբներն ավելի ոգևորվեցին և սկսեցին հարձակում արդեն Սիվասի վրա: Սիվասի մարդիկ հավաքվեցին և փորձեցին դիմադրել, սակայն Բաբան ու նրա հետևորդները բոլորին սպանեցին, այդ թվում նաև Յուլեր Իզդաբաշին և այլ հայտնի մարդկանց: Այդ հաջողությունից հետո նրանք մեծ ավար ձեռք գցեցին և սկսեցին հանդիսավոր էլել դա» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

⁴⁴²⁶ «Դրանից հետո նրանք դեմքով դարձան դեպի Թեբաթև ու Անասիան: Թեբաթևի մարդիկ ելան նրանց դեմ, սակայն պարտություն կրեցին» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

⁴⁴²⁷ «Այս ամենից հետո անգետ մարդկանց ավելի մեծ մի խումբ միացավ ապստամբներին: Նրանց միացան նաև թուրքմենները: Երբ ապստամբները եկան Անասիա, նրանց ուժն ու հզորությունն ավելի մեծացավ: Սուլթան Ղիասեդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.), երբ իմացավ այս ամենի մասին, ոտքի հանեց Զուբադաբադ կոչված Անասիայի հրամանատարին և «Խաչի Արմանշահ» անունով մի զորավարի: Այդ սարդաղը կատաղորեն մարտնչեց և այդ մարտում իր ռազմիկների հետ միասին նահատակվեց» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այս տարի Ռուսի երկրում հայտնվեց Բաբա անունով մի թուրքմեն: Այս մարդը ցանկանում էր ներկայանալ որպես մարգարե և նրա հետևորդները բացակայեցին: «Չկա աստված, բացի Ալլահից, իսկ Բաբան ուղարկվել է նրա կողմից՝ մեզ կառավարելու համար»: Նա իր շուրջը հավաքեց մարդկանց բազմություն, բայց Ռուսի երկրի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.) նրա դեմ բանակ ուղարկեց, որը հանդիպեց նրա կողմակիցներին և չորս ճակատամարտում կռվեց նրանց դեմ» (Իբն Թադիրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁴⁴²⁸ «Եվ ահա թուրքոմանները, փորձելով ավելի ուժեղանալ, անցան Ամասիա, որպեսզի այստեղ հանդիպեն նրանց, որոնց համարում էին իրենց կողմակիցը: Այդ ժամանակ Բեթ-Ռոմանիայի իշխանները, սակայն, դավադրություն կազմեցին, բռնեցին ժերուկի Բաբային և խեղդեցին: Դրանից հետո, երբ նրա աշակերտ Իսահակը իր կողմակիցներով եկավ և նրանք չկարողացան գտնել իրենց առաջնորդին, լուր տարածեցին, թե նա երկինք է համբառնել, որպեսզի հրեշտակների ոգևորության բերի իր հետևողներին: Եվ ահա սրանք վայրենի մի պատերազմ մղեցին Ամասիայի դեմ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴²⁹ «Սուլթան Դիաանդինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.) Կուբադաբադի կողմն ուղղեց մի բանակ, որը դրել էր Արզրումի հրամանատար հուրդուլյանի հրամանատարության տակ: Նրանք հասան Կիլիկիայի կղզիներ վայրը, ընդ որում որպես առաջապահ ուղարկվեց վրացու որդի Չանդար Կահրամանի քրիստոնյան, իսկ նրա հետևից էլ շարժվում էր արդեն սարդարը՝ անցած հիմնական բանակի գլուխ: Արդեն պարզ էր, որ հաջորդ օրը մարտ կլինի: Այդ ժամանակ գլխավոր հրամանատարը լուր ուղարկեց առաջապահ բանակին, որպեսզի նա դանդաղեցնի ընթացքը և իրեն սպասի: Եվ ահա սրանք կանգ առան ու սկսեցին սպասել թիկունքից մոտեցող սեփական բանակին: Այդ ժամանակ, սակայն, անակնկալ կերպով նրանց վրա հարձակվեցին այդ ապստամբները և սեղմեցին նրանց, սակայն նրանք համառ դիմադրություն ցույց տվեցին: Նետերն ու սրերը կարծես նրանց վրա իշխանություն չունեին, նրանք միայն մի քիչ նահանջեցին: Սուլթանի զինվորները թռցնում էին զուլխներ, գործի էին դնում դաշույնները և ծանր գուրգերը: Ահա այս կերպ նրանք սպանեցին 400 հոգու: Դրանից հետո հիմնական բանակը նրանց օգնության հասավ և արդյունքում արդեն նրանք այդ անհնազանդ ստրուկների արյունով լցրեցին դաշտերը, գետերը և սպանեցին բոլորին՝ երիտասարդ թե՛ ծեր, ոչ մեկին փրկվելու հնարավորություն չտվեցին: Այդ հաղթանակից հետո միայն առանձնացվեցին և սուլթանին ուղարկվեցին այդ ապստամբների կանայք ու երեխաները: Բաժանվեց նաև նրանց գույքը, որից հետո այդ վայրում հրամանատարներ նշանակվեցին» (Իբն Բիքի «Սելջուկ-նամե»):

«Այս տարի Ռումի երկրում հայտնվեց Բաբա անունով մի թուրքմեն: Այս մարդը ցանկանում էր ներկայանալ որպես մարգարե և նրա հետևորդները բացականեցին. «Չկա աստված, բացի Ալլահից, իսկ Բաբան ուղարկվել է նրա կողմից՝ մեզ կառավարելու համար»: Նա իր շուրջը հավաքեց մարդկանց բազմություն, բայց Ռումի երկրի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ բանակ ուղարկեց, որը հանդիպեց նրա կողմակիցներին և չորս ճակատամարտում կռվեց նրանց դեմ, որոնցից մեկում Բաբան զոհվեց» (Իբն Թարիքիի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այս տարի Ռումի երկրում մի մարդ հայտնվեց, որը սկսեց հայտարարել, թե ինքը մարգարե է: Նրա անունը Ի-Բաբա էր, նա աթ-Թուրքոմանի որդին էր: Այս մարդն իր շուրջը հավաքեց աշակերտների, ովքեր իրենց հանդգնությունը հասցրին այն աստիճանի, որ ասացին. «Ալլահից բացի ուրիշ Աստված չկա, իսկ Ի-Բաբան նրա առաքյալն է»: Ռումի երկրի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովի – Մ.Ֆ.) բանակը արշավեց այս ապստամբների դեմ և նրանց ճակատամարտ տվեց, որի ժամանակ երկու ճամբարներում էլ 4.000-ական մարդ մահացավ: Այնուհետև Ի-Բաբան սպանվեց՝ ինչն էլ վերջ տվեց այս ապստամբությանը» (Մակրիզի «Դասմուդեյի սեփալտոսի մամուլային սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ թուրքոմանները անչափ ուժեղացան, իսկ նրանց ամբիոնն էլ շատ մեծացավ: Եվ ահա նրանք գնացին Աբաստանի կողմերը, սակայն պարտություն կրեցին և մեկ բանակից, որ իրենց դեմ էր դուրս եկել» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ռուսների մոտ Մահմեդի մի տուտ վարդապետ հայտնվեց, որի անունը Բաբ Ռասուլ էր, բայց կարչ ժամանակ անց նա մահացավ և չարը միջից դուրս եկավ: Եվ ահա Սամցխեն ավերեցին և Դապան փախավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փորկական 1252 կամ 3այոց 699 թվականին Դապան փախավ» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴³⁰ Այս իրադարձությունը հանգամանալից ներկայացված է աղբյուրներում, որոնք լայնորեն լուսաբանում են ժամանակակիցների վրա խոշոր տպավորություն թողած և ռազմաքաղաքական հսկայական նշանակություն ունեցած այս իրադարձությունը: Միաժամանակ, հաշվի առնելով դաշնակցային պատերազմների հետ կապված սկզբնաղբյուրները միայն իմ ուզած խորությամբ ներկայացնելու ձգտումը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի հետ անմիջականորեն չկապված լայնածավալ ռազմական գործողությունների աղբյուրագիտական ներկայացումը մեծ հաշվով միայն ավելորդ կերպով կծանրաբեռնի աշխատանքս, առայժմ բավարարվում եմ միայն այն հաղորդմամբ փոխանցմամբ, ըստ որի Կիլիկիայի հայկական համայնքը ի վիճակի էր գեներալ տակ դնել մոտ 500 ռազմիկ (տես՝ Բարխուդարեան Վ. Բ. «Էջեր հայ գաղթավայրերի պատմություն», Երևան 1996, էջ 77-98)

⁴⁴³¹ Այս իրադարձությունը հանգամանալից ներկայացված է աղբյուրներում, որոնք լայնորեն լուսաբանում են ժամանակակիցների վրա խոշոր տպավորություն թողած և ռազմաքաղաքական հսկայական նշանակություն ունեցած այս իրադարձությունը: Միաժամանակ, հաշվի առնելով դաշնակցային պատերազմների հետ կապված սկզբնաղբյուրները միայն իմ ուզած խորությամբ ներկայացնելու ձգտումը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի հետ անմիջականորեն չկապված լայնածավալ ռազմական գործողությունների աղբյուրագիտական ներկայացումը մեծ հաշվով միայն ավելորդ կերպով կծանրաբեռնի աշխատանքս, առայժմ բավարարվում եմ միայն այն հանրահայտ փաստի փոխանցմամբ, որ Կամենեց-Պոդոլսկում էր գտնվում Արևելյան Եվրոպայի ամենահայտնի և հայաշատ հայկական գաղթավայրերից մեկը:

⁴⁴³² «Եվ ահա Հայեայից եկած զորքերը ճանապարհ ընկան՝ կռվելու խորեզմցիների դեմ, որոնք ուղղվեցին դեպի Սալամիա, իսկ այնտեղից՝ առ-Ռուսաֆայի շրջակայքը: Հայեայի բանակը տեղեկացավ նրանց շարժման մասին և շարժվեց առաջ՝ նրանց ճանապարհը կտրելու համար: Առ-Ռուսաֆայի մոտ արաբների մի ջոկատ հարձակվեց նրանց վրա: Խորեզմցիների ծիրեր ուժասպառ էին, իսկ իրենք՝ հոգևած հարկադիր երթից և թուլացած՝ սննդի ու կերի պակասից: Նրանք նետեցին իրենց ողջ իրերը և ավարը, ազատ արձակեցին Հայեայում, Շալգարում ու Կաֆարթաբում գերի վերցրած մի ջոկատի և ողջ արագությանը շարժվեցին դեպի Ռաբբա: Արաբները և նրանց հետ գտնվող զորքերը զբաղված էին թշնամու նետածը թալանելով: Խորեզմցիները հասան Եփրատ գետ՝ Ռաբբայի դիմաց, ալ-Բալիյից արևմուտք և հյուսիս, իսկ դա եղավ Շաբան ամսի 5-ին լուսաբացին, երկուշաբթի օրը: Այդ ընթացքում ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը Հայեայից բանակի հետ ժամանեց Շիֆին և արագ երթով փորձեց Եփրատ հասնել խորեզմցիներից առաջ՝ մարտկոցներ դիրքավորելով նրանց և գերի միջև ու կանխել նրանց Ռաբբա անցնելը: Հայեայից բանակը ժամանեց խորեզմցիներից մեկ ժամ անց և ամրացավ Բոստան ալ-Բալիյում: Նրանք պահպանում էին դարպասները, պաշտպանվելու համար պարիսպներ էին կանգնեցնում և շրջապատում էին իրենց խրամատով: Հայեայցիները մինչև ուշ գիշեր կռվեցին նրանց դեմ և գերի վերցրին նրանց անասունների մեծ մասը, սակայն, բանի որ անասունները չունեին իրենց կենդանիների համար, իսկ իրենց համար էլ՝ պարենամթերք, գիշերը վերադարձան Շիֆինում գտնվող իրենց ճամբար: Այդ ժամանակ մի շարք հետևակայիններ պառկել էին ալ-Բալիյի և այնտեղ թնել, իսկ խորեզմցիները հարձակվել էին նրանց վրա ու կոտորել: Խորեզմի բնակիչները անցան Եփրատը և հասան Ռաբբա: Նրանք կորցրել էին իրենց անասունների մեծ մասը և նրանց մեծ մասը հետփոխեցին: Նրանք մարդիկ ուղարկեցին խառան և այդ բաղաթից կենդանիներ բերեցին, որոնց վրա էլ նստեցին: Այնուհետև նրանք ճանապարհ ընկան այնտեղ գնալու համար: Ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը ցանկանում էր անցնել Եփրատ Ջաբար ամրոցի կամրջով, բայց չկարողացավ դա անել կերի և պարենի պակասի պատճառով: Նա իր զորքերով շարժվեց դեպի ալ-Բիդա, բանակի և իր բոլոր մարդկանց հետ անցավ գետը ու ճամբար խփեց Սարուջի և Ռուհայի միջև: Անակնկալի բերելու համար խորեզմցիները ժամանեցին նրանց դիրքեր, բայց վերջիններս զգուշացվեցին և ամբողջ գիշեր զգոն մնացին: Հայեայի բանակը ճանապարհ ընկավ և խորեզմցիները նահանջեցին: Հայեայցիները հետապնդեցին նրանց մինչև Սարուջ, այնպես որ նրանց ծրագիրը ձախողվեց: Նրանք հասան խառան, որտեղ հավաքեցին մեծ թվով մարդկանց: Նրանք նույնիսկ այնքան հեռու գնացին, որ ստիպեցին խառանի բնակիչներին երթով գնալ իրենց հետ՝ իրենց զինվորների թիվը մեծացնելու համար: Նրանք հասան Ռուհայից ոչ հեռու գտնվող Ջալախման կղզիով լեռան մոտ, որտեղ էլ հավաքվեցին նրա զազաթին, դասավորվեցին մարտական շարքով և լրացրին իրենց բանակը ուղտերով: Հայեայի բանակին իրենց տպավորիչ պատերազմական ցուցադրությամբ վախեցնելու համար նրանք իրենց ուղտերի վրա փայփուկ կոտորիչ շորեր դրեցին: Հայեայի բանակը լքեց իր ճամբարը Ռումի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրովի – Մ.Ֆ.) սուրհանդակի ժամանելուց հետո, որը հայտարարեց, որ իր տիրոջ բանակը գնում է ալ-Մելիք ալ-Մանսուրին օգնելու: Երթը սկսելու համար վրանները նոր էին հավաքվել և սա ստիպեց տիրակալին այլևս չսպասել: Բանակը ճանապարհ ընկավ և խորեզմցիների դիմաց հասավ Դիքրի 638 թվականի Շաբան ամսի 21-ին, չորեքշաբթի օրը: Խորեզմցիները պարտվեցին և նրանց բանակը ոչնչացվեց: Նրանք փախան, իսկ Հայեայի բանակը հետապնդեց նրանց մինչև մթնշաղ: Դրանից հետո, սակայն, Հայեայի բանակը հետ բաշխվեց և խորեզմցիները հասան խառան, որտեղից վերցրին իրենց կանանց ու փախան, մինչև այդ, սակայն, այդ բաղաթի բերորում կառավարիչ նշանակելով, որը պետք է ներկայացնել իրենց գորավար Բերբե-հանին: Ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը Հայեայից եկած բանակի հետ ժամանեց խառան: Նա իր զորքերի մի մասին թողեց բերդը պաշարելու համար, իսկ մնացածի հետ փախչող խորեզմցիներին հետապնդեց մինչև Խաբուր: Փախուստի ժամանակ խորեզմցիները նետեցին իրենց իրերը և լքեցին իրենց երեխաներից շատերին: Նրանք ճամբար խփեցին Եփրատի ափին, որը գտնվում էր նրանց ճանապարհին, բայց գիշերը ջրհեղեղ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ նրանցից շատերը խեղդվեցին: Այնուհետև նրանք մտան մեծ բաղաթ և ապաստան գտան այնտեղ, բանի որ այն պատկանում էր իսլամի (Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մուսթաֆային – Մ.Ֆ.): Երբ այս բաղաթ լուրջ հասավ Հայեայ, բաղաթը մի բանի օր գարդարվեց և թմբուկներ ինչեցին: Խորեզմի դուռները վերցված գերիների հետ միասին բերվեցին Հայեայ: Խառանի ամրոցը մի բանի օր դիմադրեց, որից հետո հանձնվեց հայեայցիներին: Այնտեղ գերի գտնվող

Հայեայի Էմիրներն և սուլթանի ազգականները ազատ արձակվեցին...: Դրանից հետո Հայեայի բանակը գրավեց Խառանը, Ռուհան, Ռաս-Այնը, Տալիկը, ալ-Մուկազգարը, Ռաբբան և այս բաղաբաններից կախված շրջանները» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Չորրորդ մի մասը գնաց Խառան, սակայն ալ-Մեյիբե ալ-Բալիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բալիլի - Մ.Ֆ.**) գորահրամանատար Էմիր Մավաբը Խառանում իր զորքով հարձակվեց ու խլեց նրա զորքի մոտ եղած ունեցվածքը, զենքերն ու հեծելու անասունները» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Խորեզմշահները նոր գործ ժողովեցին և մտան Սիրիա: Վերոհիշյալ ազնվական տիկինը իր մարդկանց հավաքեց Հայեայ բաղաբանում՝ Եփրատ գետի ափից ոչ հեռու, դուրս եկավ և կռվեց խորեզմշահների դեմ: Մեծ ճակատամարտ եղավ և այն ավարտվեց խորեզմշահների պարտությամբ, որոնք փախան Արաբական անապատ» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 9):

«Այդ տարի հալեպցիները խորեզմշահներին կոտորեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1243 և Հայոց 690 թվականին Հայեային խորեզմշահներին կոտորեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1249 կամ Հայոց 696 թվականին Հայեային կոտորեց խորեզմշահներին» (Անանու Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁴³³ «Այդ ժամանակ Մոսուլի տիրակալ Բադր ադ-Դին Լուլուն (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-էդ-Դին Լուլուն - Մ.Ֆ.**) շտապեց Նիսիսին և Դարա ու գրավեց այդ երկու բաղաբանները: Նա ազատ արձակեց սուլթանի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Սալիհի (1240-1249) - Մ.Ֆ.**) խորեզմշառ ալ-Մեյիբե ալ-Մուլաթսիան թուրանաշահին, որն այդ ժամանակ Դարայում էր, և հրավիրեց նրան Մոսուլ: Նա նրան առաջարկեց ձեռք, հագուստ և բազմաթիվ նվերներ, ինչից հետո ուղարկեց Հայեայ» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴³⁴ «Այդ ժամանակ Ռուսի երկրի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-խուսրովի - Մ.Ֆ.**) Էմիրը տիրացան Մուվեդդիս այն բանից հետո, երբ Հայեայի բանակն արդեն գրավել էր այն, բանի որ վերջինս Ամիր Նահանգի մաս էր կազմում: Ռուսի սուլթանի կողմից ուղարկված օգնական զորքերը ժամանեցին խորեզմշահների պարտությունից հետո: Նրանց ուղարկվեցին ծխական հագուստներ և ցուցաբերվեց մեծ բարոյություն» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴³⁵ «Այնուհետև հալեպցիները շարժվեցին դեպի Ամիր և հանդիպեցին Ռուսի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-խուսրովի - Մ.Ֆ.**) զորքերին: Երկու բանակները պաշարեցին բաղաբան մինչև այնտեղ կառավարող տիրակալ ալ-Մեյիբե ալ-Սալիհի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Սալիհի - Մ.Ֆ.**) որդու (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Թուրան-Շահի - Մ.Ֆ.**) հետ համաձայնության եկան, որ նա կպահպանի Ֆիս-Բեյի և դրանից կախված Նահանգի տիրապետությունը, բայց Ամիր բաղաբան կհանձնի նրան» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Նա (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Սալիհի - Մ.Ֆ.**) խորեզմշահներին ուղարկեց Ամիր, որը շրջապատված էր Ռուսի երկրի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-խուսրովի - Մ.Ֆ.**) բանակով և որը պաշտպանում էր նրա որդի ալ-Սալիբե ալ-Մուսսամ Դիյաս ադ-Դին թուրանաշահը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Թուրան-Շահի - Մ.Ֆ.**): խորեզմշահները հարձակվեցին Ռուսի սուլթանի բանակի վրա և ստիպեցին նրան վերադառնալ Ամիրի պաշարումը: Այս իրադարձություններից հետո ալ-Սալիբե ալ-Մուսսամ Դիյաս ադ-Դին թուրանաշահը թողեց Շնջարը և գնաց Ֆիս-Բեյ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլայան սուլթանների»):

«Այդ տարի Սիանի գլխավորությամբ, որը նշանակվել էր Չիյաթ մարոցում մինչև այդ պայմանված Բայրամիզի փոխարեն, հավաքվեց Բեթ-Ռոմանիայի բանակը, որից հետո նրանք ելան ու շարժվեցին Ամիրի վրա, որը պատկանում էր այդ ժամանակ Եգիպտոսում գտնվող Սալիհի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Սալիհի - Մ.Ֆ.**) որդուն (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Թուրան-Շահի - Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ նրանք, որ Բեթ-Ռոմանիայից էին, պայմանագիր կնքեցին ամրության պահպանների հետ և նրանց արժաթ խոստացան: Արդյունքում ամրության պահպանները հանձնեցին այն, ընդ որում Բեթ-Ռոմանիայի մարդկանց հետ որպես օժանդակ ուժեր գտնվում էին նաև Հայեայի մարդիկ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ռուսցիները գրավեցին Ամիրը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1243 և Հայոց 690 թվականին ռուսները գրավեցին Ամիրը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

⁴⁴³⁶ «Եվ ահա երիտասարդ սուլթան Բեյ-խուսրովը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-խուսրով - Մ.Ֆ.**) ցանկացավ տիրել բոլոր այն երկրներին, որոնք մի ժամանակ պատկանում էին իր հայր Ալեքանի Բեյկուբադին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվաթին - Մ.Ֆ.**)՝ ի վերջո իր ձեռք տակ հավաքելով բոլոր այդ երկրները: Դիպսեղինը շատ էր ձգտում դրան, փորձում էր հավասարվել իր մեծ նախնիներին և նույնիսկ գերազանցել նրանց: Նա կրում էր «Ռուսի տեր», «Մալֆարկինի տեր» և այլ տիտղոսներ ու թվում էր, թե ոչ մի բան չի կարող նրա դեմն առնել և դիմադրել: Եվ ահա նա առաջացավ Մալֆարկինի ուղղությամբ, իսկ Մեյիբե-Ղազին էլ որոշեց պաշտպանվել: Սուլթանը զորք հավաքեց Կեսարիայից, Հայեայից, Մարդինից, Մոսուլից, Ջազիրայից և այլ վայրերից, սակայն Մեյիբե-Ղազինի էլ օգնության եկան Ջալալեդին սուլթանի (**խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դին - Մ.Ֆ.**) բոլոր կողմից ուղարկված ուժերը Բաղդադից: խորեզմշահները այդ ժամանակ ծառայում էին իսլամի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթսիի - Մ.Ֆ.**) կանոնավոր բանակում և նրանց ծառայության կանչեցին գումարով ու մեծ նվերներով: Բացի այդ կարգի բերվեցին նաև բաղաբանի պարիսպները և դրվեցին նետողական մեքենաներ՝ ամեն ինչ պատրաստելով առաջիկա մարտի համար: Երբ Շամի զինվորները տեղ հասան, նրանց հետ էին նաև Մեյիբե-Մուլազամի կողմից ուղարկված Դամասկոսի զինվորները: Ամեն օր մարտեր էին տեղի ունենում, սակայն շուտով անձրևներ սկսվեցին և Ռուսի ու Դամասկոսի զինվորների վրանները հեղեղվեցին: Սուլթանի ձախ կողմում գործում էին Դանիշմանյան երկրի զինվորները, իսկ աջ կողմում Մոսուլի և Մալաթիայի ռազմիկներն էին, սակայն նրանց դիրքերը լցվեցին ջրով ու ջուրը խառնվեց արյան հետ: Այդ ժամանակ էլ հենց Մեյիբե-Ղազինի կողմից մի լավ զինված ռազմիկ եկավ և ներկայացավ Ռուսի զորքին: Թեմուրտաշը, Չախարեդին թուրքները և այլ գույամներ անմիջապես էլ նրան դիմավորեցին ու իջեցրին նժույգից: Մեյիբե այս հեծյալի հետ լավ նվերներ էր ուղարկել և ահա արդյունքում, երկար խոսելուց հետո, այս հեծյալին հետ ուղարկեցին: Իրենց տեղերը վերադարձան նաև խորեզմշահները: Դրանից հետո ուղարկվեցին բաղաբանի մի բանի աջի ընկնող մարդիկ և այս նոր դեսպանախմբի առաջարկը հետևյալն էր՝ Մեյիբե-Ղազին ընդունում է սուլթանի հպատակությունը, իսկ սուլթանն էլ, հանուն Աստծո, թողնում է բաղաբանի պաշարման գործը: Նույն այդ ժամանակ բաղաբանից եկան նաև այլ հոգևորականներ և սկսեցին Նույն բանը համոզել: Մրան գումարվեց նաև այն հանգամանքը, որ անձրևներն իրոք ծանր մի վիճակ էին ստեղծել բաղաբանը պաշարողների համար և ահա սուլթանն ի վերջո տվեց իր համաձայնությունը ու բոլոր այդ մարդկանց հետ՝ դեպի բաղաբան, ուղարկեց» (Իբն Բիբի «Սեյնուկ-Նամե»):

«Ամիրը գրավելուց հետո նրանք ցանկացան շարժվել Մուվադդիսի վրա ու գրավել նաև այն: Այդ ժամանակ Բալիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Բալիլի - Մ.Ֆ.**) եղբայր Մեյիբե-Ղազին մարդ ուղարկեց թուրքմենների մոտ, որ գտնվում էին Բեթ-Նահիրում, և նրանց իրեն օգնության բերել: Ահա այսպես նա ամրացավ և հետ մղեց իր թշնամիներին, իսկ այդ եղավ հատկապես այն պատճառով, որ հալեպցիները դադարեցին ակտիվ պայքարել, բանի որ Մուվադդիսի տերը նրանց թագուհու, այսինքն՝ Հայեայի տեր Մեյիբե Նասրի հայր Մեյիբե Թահիրի մոր, եղբայրն էր» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴³⁷ «Տրիարանների հարցով, սակայն, նա (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռուֆանես III-ը - Մ.Ֆ.**) անհաջողակ էր, բանի որ այնտեղ հավաքագրված էին մեծ մասամբ անփորձ մարդիկ, իսկ նրանց առաջնորդը հայազգ Իսֆրան էր՝ ռազմական գործից անչափ հեռու մի մարդ: Մինչև այդ նավատորմի հրամանատարը Մանուիլ Կոնտոպիրտոսն էր, որը շնչում էր պատերազմով և ցամաքի, և ծովի վրա, սակայն դրանից մի բանի օր առաջ նա կայսեր մոտ չափից դուրս վատ արտահայտվեց մեր նավատորմի մասին, ասաց, որ մեր նավերը, չնայած որ դրանք ավելի շատ են, չեն կարող դիմադրել իտալականներին, բանի որ լավ գիտեր և սրանք, և նրանք, ահա ուրեմն, դրա հետևանքով նա հեռացվեց պաշտոնից, որը ընդունեց Իսֆրան ու անչափ ամոթալի պարտություն կրեց: Իր տրամադրության տակ ունենալով 30 նավ՝ նա հարթվեց 13 նավերի կողմից և այդքան էլ սեփական նավեր կորցրեց, այնքան, ինչքան ուներ հակառակորդը, այնպես որ ամեն մի թշնամական նավ որպես ավար ստացավ մեկական մեր նավ՝ մարդկանց ու պաշարների հետ միասին» (Գեորգիոս Արքուպոլիցի «ժամանակագրություն», մաս 37):

⁴⁴³⁸ «Այդ ժամանակ խորեզմշահները մինչև Ֆիքրի 639 թվականի սկիզբը մնացին խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթսիի - Մ.Ֆ.**) տարածքներում, այնուհետև հեռացան և շարժվեցին դեպի Մոսուլ: Նրանք դաշինք կնքեցին այդ բաղաբանի իշխանի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-էդ-Դին Լուլուի - Մ.Ֆ.**) հետ՝ պայմանով, որ նա նրանց տուրք կվճարի և կտրամադրի Նիսիսին բաղաբանը: Նրանք նաև դաշինք կնքեցին Մալաթիայի արքայազն ալ-Մեյիբե ալ-Մուլաթսի Ըհիաթ ադ-Դին Ղազի իբն ալ-Մեյիբե ալ-Անդիսի ալ-Մուլաթսիի հետ: Վերջինս այս մասին լուր ուղարկեց հալեպցիներին՝ խնդրելով նրանց դաշինք կնքել իր հետ և խոստանալ, որ, եթե Ռուսի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Բեյ-Կուվաթին - Մ.Ֆ.**) հարձակվի իր վրա, նրանք կպաշտպանեն իրեն: Իրականում նա իրոք վախճում էր սուլթանի մտադրություններից, բայց հալեպցիները հրաժարվեցին նրան տրամադրել նրա կողմից խնդրված դաշինքը: Եվ ահա խորեզմշահները ժամանեցին Մալաթիայի տիրակալի արքունիք ու համաձայնեցին հարձակվել Ամիր բաղաբանի վրա: Խորեզմշահները ալ-Մեյիբե ալ-Մուլաթսիան թուրանաշահի հրամանատարությամբ դուրս եկան Հայեայից և Ֆիքրի 639 թվականի Սաֆար ամսին շարժվեցին դեպի Խառան: Հայեպցիները և Ռուսի սուլթանի զորքերը միասին շարժվեցին դեպի Ամիր ու ստիպեցին խորեզմշահներին Նահանգել բաղաբանից, ինչից հետո վերադարձան» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի խորեզմցիները հեռացան Մոսուլից այն բանից հետո, երբ Բադր-է-Դին Լուլուն (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-է-Դին Լուլուն – Մ.Ֆ.**) նրանց հետ հաշտություն կնքեց և նրանց հանձնեց Նիսիբիս քաղաքը։ Այդ ժամանակ Մայիարկինի իշխան ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆֆար-Նազի իբն ալ-Մալիք ալ-Ահլիլը նրանց հետ դաշինք կնքեց։ Այնուհետև նրանք շարժվեցին դեպի Ամիր։ Հայեայի բանակը սուլթանի որդի Ֆախր-է-Դին Թուրանշահի (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան Թուրան-Շահի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարությամբ դուրս եկավ նրանց ճակատամարտ տալու և ստիպեց նրանց հեռանալ այդ քաղաքից։ Հետո խորեզմցիները գնացին ավերելու Մայիարկինի երկիրը, իսկ այդ ընթացքում էլ մի բանի մարտեր մղեցին Հայեայի ուժերի դեմ։ Այնուհետև բանակը վերադարձավ Հայեա, իսկ խորեզմցիներն էլ հետ դարձան՝ թալանելու Մոսուլ գավառը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»)։

⁴⁴³⁹ «Այնուհետև խորեզմցիները Մայիարկինում ասպատակեցին իրենց վերահսկողության տակ գտնվող տարածքները, թալանեցին գյուղական վայրերը և քաղաքից դուրս ամրոց հիմնեցին» (Զեմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»)։

⁴⁴⁴⁰ «Այնուհետև դաշնակից զորքերը ժամանեցին և կանգ առան Մայիարկինի մոտ։ Նրանք մի շարք մարտեր մղեցին խորեզմցիների դեմ, մինչև երկու կողմերն էլ հաշտություն կնքեցին՝ պայմանով, որ Ռուսի երկրի տիրակալը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրովը – Մ.Ֆ.**) կհրաժարվի իր տերության մեջ գտնվող սեփական կալվածքներից և նրանք կապրեն սահմանների վրա։ Ավելին, համաձայնության ձեռք բերվեց, որ Հայեայի գահակալ խաթունը իր եղբայր ալ-Մելիք ալ-Մութաֆարին կտա իր ընտրած որևէ բան, առանց որևէ այլ պայման նշելու, ինչից հետո նրանք Շիհաբ ադ-Դին Նազիի հետ միասին կլինեն անկեղծ ընկերներ բոլոր նրանց հետ, ովքեր կմիանան իրենց դաշինքին։ Մարդիկ իշխանը (**Արտուկյանների էմիրության էմիր Նաթ-է-Դինը (1239-1260) – Մ.Ֆ.**) և հավատարմության երդում տվեց Հայեայի կառավարիչ, սուլթան ալ-Մելիք ան-Նասիրին, ինչից հետո բանակը վերադարձավ։ Այս պայմանավորվածությունից, սակայն, ոչինչ դուրս չեկավ։ Միայն այն եղավ, որ ալ-Մելիք ալ-Մութաֆարի և խորեզմի դեսպանները ժամանեցին Հայեա ու, թեև նրանք վերադարձան առանց համաձայնության գալու, բայց խորեզմցի զորիները ազատ արձակվեցին Հայեայից» (Զեմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»)։

⁴⁴⁴¹ «Զանի որ Ասան Բուլղարը (**Բուլղարական թագավորության արքա Ասենը – Մ.Ֆ.**) մահացել էր, իսկ նրա որդին էլ, որ ընդունել էր Բուլղարիայի կառավարումը, դեռևս երեխա էր (**Բուլղարական թագավորության արքա Կուլմանը (1241-1246) – Մ.Ֆ.**), Հովհաննես կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես III-ը – Մ.Ֆ.**), օգտվելով իր համար նման բարենպաստ հանգամանքից, մտածեց Անգեղի որդի Հովհաննեսին (**Թեսալոնիկեի կայսրության կայսր Հովհաննեսին (1237-1244) – Մ.Ֆ.**) զրկել կայսերական այն տիտղոսից, որին սա տիրում էր։ Դրա համար նա ամենից առաջ դեսպանության միջոցով իր մոտ կանեց նրա հայր Թեոդորոսին (**Թեսալոնիկեի կայսրության կայսր Թեոդորոսին (1224-1230) – Մ.Ֆ.**)։ Վերջինս, որպես մի մարդ, որը լրիվ անակնկալ կերպով հայտնվել էր կառավարման դեպին, ոչ մի բանի մասին չկասկածելով ժամանեց կայսր Հովհաննեսի մոտ, որը նրան դիմավորեց մեծ ուրախությամբ, նրան ամեն տեսակի պատիվներով շրջապատեց, սկսեց կոչել հորեղբայր, իր հետ նույն սեղանին նստեցրեց և ամեն կերպ պատվում էր։ Դրանից հետո, երբ Թեոդորոսն արդեն իր ձեռքում էր, կայսրը, բանի որ իր զորքին արդեն զգալի բանակի ուժեր էին միացել սկյութներից, դեռ դրանից շատ առաջ էր կայսր Հովհաննեսը նվերներով ու տարերք տեսակի բարիքներով մեղավ այդ բարբարոսների բնույթը և, հանելով դրանց Մակեդոնիայից, տեղափոխել Արևելք, ահա ուրեմն, այս ամենից հետո, լիովին հանգիստ այդ կողմից ու ոչ մի վատ բան չսպասելով բուլղարներից, բանի որ մի կողմից նրանց հետ դաշինք կար, իսկ մյուս կողմից էլ բուլղարներին ղեկավարում էր մի երեխա, նա Արևելքից եկավ և անցավ Հելենպոլսոսը, որից հետո հռոմեական ու սկյութական զորքերով արշավանքի եկավ Հովհաննեսի դեմ, որը հռչակվել էր Թեսալոնիկեի կայսր։ Անցնելով թրակիական ու մակեդոնական երկրամասերը՝ նա նույն կերպ թողեց նաև Զորիստոպոլիսն ու Ստրիմոնը, որից հետո մոտեցավ Ռենտինայի ամրություններին, որոնք պաշտպանվում էին Հովհաննեսի մի ինչ որ կողմնակիցների կողմից, որոնք, դեռ չտեսած կայսերական զորքերը, դիմեցին փախուստի և հասան Սոլուն։ Գտնելով ամրությունները լքված իրենց պաշտպանների կողմից՝ կայսեր հետ եղողները տիրեցին դրանց և այնտեղ իրենց կայազորը հաստատեցին։ Դրանից հետո կայսրը, իր բոլոր զորքերը կենտրոնացնելով Սոլունի մոտ, ինքը ճամբար զարկեց քաղաքից ութ ասպարեզ հեռավորության վրա։ Այդ վայրը լոգվում էր «Դրովատոսի այգի»։ Զանի որ կայսրը ջունդը պարսպապար մեքենաներ, որոնցով կպարողանար գործել նման մեծ քաղաքի դեմ և տիրել այն մարտով, սկսեց առանձին ջոկատներով հարձակումներ գործել և ամայացնել բոլոր հարակից վայրերը՝ կիրառելով հատկապես սկյութական զորքերը։ Սրանք այդ ժամանակ ամեն ինչ էլ ամայացրին։ Փոխարենը, սակայն, կայսրը տիրաբեատներ ուներ, որոնց գլխավորում էր Մանուիլ Կոնտոփրեոսը, ընդ որում կայսեր հետևում էին նաև այնպիսի անկառու անձիք, ինչպիսիք էին Դեմետրիոս Թոնիկը, որը բարձրագույն քաղաքացիական պաշտպան ուներ և ղեկավարում էր բոլոր հանրային զորքերը, Անդրոնիկոս Դալեդոսը, որը մեծ դոմեստիկի պատիվն էր կրում և ղեկավարում էր բոլոր ռազմական զորքերը, ինչպես նաև շատ այլ զորավարներ։ Այնտեղ էին պրոտոփեստարիոս Ալեքսեյ Ռաուլը, բազեպան Նիկեփոր Տարխանիատեսը, պրոտոսեփաուստոս Կոնտոստեփանոսը, մեծ խարտուլարիոս Պետրալիֆան և ոչ քիչ այլ հայտնի այրեր։ Եվ այսպես, օղակելով քաղաքը, կայսրը դրա դեմ սկսեց օգտագործել բոլոր միջոցները, որոնք հնարավոր էին։ Միաժամանակ ներսում գտնվողները ևս ձեռքերը ծալած չէին նստում և, անընդհատ արտագործելով իրականացնելով դարպասներից, նույն կերպ գործում էին արքայական զորքերի դեմ։ Մի բանի օր անց, սակայն, թաթարները ելան մահմետականների դեմ, ծակատեցին նրանց հետ և հաղթեցին նրանց։ Այդ մասին լուրը կայսրը ստացավ իր որդի, արքայազն Թեոդորոսից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս II-ից – Մ.Ֆ.**), որին նա թողել էր Պիզայի շրջանում՝ հեռու դնելով Հովհաննես Մուզալունին, որը մի միստիկ էր, երբ ապրում էր աշխարհիկ մարդկանց մոտ և մի վանական էր իր կարգավիճակով այժմ։ Սա մի նուրբ ուղեղի տեր մարդ էր, գործուն էր և առավել օգտակար էր ամենատարբեր գործերի համար։ Այնտեղ էր մնացել նաև մեծ հետերիարքոս Միքայել Լիվադիոսը։ Եվ այսպես, ստանալով այդ լուրը, կայսրը հրամայեց իմացողներին լռել և ոչ մեկի չհայտնեց այդ մասին, որից հետո նա կայսեր հաստատեց Հովհաննեսի հետ՝ մոտ ուղարկելով հենց նրա հայր Թեոդորոս Անգեղին։ Եվ ահա բառատուն օրվա ընթացքում դաշինք կնքվեց և այն ամրապնդվեց երկրորդական երդումով, երբ Հովհաննեսը հրաժարվեց կայսերական նշանակներից ի դեմս կարմիր մաշիկների ու մարգարտազարդ գլխարկի, որը վրայից ռուբինով իր զարդարված, իսկ կայսրն էլ նրան բարեկամություն և դեսպտիկ կոչում պարգևեց։ Ահա այս կերպ կարգի գցելով ամեն ինչ՝ կայսրը վերադարձավ Արևելք՝ նախկին արքային թողնելով դեսպտիկ կոչումով և իրեն ելքապա կիճակով՝ ամրապնդելով ամեն ինչ երդումներով և արժանի նվերներով, ինչպես նաև նրան ու նրա բոլոր ենթականերին պարգևատրելով դրամական միջոցներով։ Այնտեղ նա թողեց նաև դեսպտիկի հայր Թեոդորոսին» (Գեորգիոս Ակրոպոլցի «Ժամանակագրություն», մաս 40)։

⁴⁴⁴² «Այնուհետև Ալ-Մելիք ալ-Մութաֆարը և խորեզմի ներկայացուցիչները երթով հասան Մոսուլ և Մարդինի իշխանը (**Արտուկյանների էմիրության էմիր Նաթ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) նրանց հետ մեկ այլ դաշինք կնքեց։ Նրանք ճամբար խմբեցին Մոսուլի դիմաց, թալանեցին շրջակա գյուղական վայրերը և առնանգեցին անասուններին, ապա վերադարձան հաբուր գետի ուղղությամբ։ Մինչդեռ, Հոսիսի տիրակալ ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը ժամանեց Հայեա։ Սուլթան ալ-Մելիք ալ-Նասրը և քաղաքի գլխավոր գործիչները դուրս եկան նրան դիմավորելու ալ-Վարդիիում։ Այս արքայազնը ժամանեց Հայեա և նա մնաց Ալամ ալ-Դին Կաշարի տանը, ինչից հետո հավաքեց բանակը և շարժվեց դեպի Ջազիրա։ Ալ-Մելիք ալ-Մութաֆարը և խորեզմցիներն իրենց հերթին Ռաս-Այն հասան այն բանից հետո, երբ ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը հասեց Եփրատ գետը։ Քաղաքի բնակիչները և այնտեղ տեղակայված զորքերը ամրացան քաղաքի պարիսպների հետևում։ Նրանց հետ կային մի շարք ֆրանկ նետածիգներ և աղեղնավորներ։ Նրանք մտան քաղաք՝ խնայելով բնակիչների կյանքը և գերի վերցնելով զինվորներին։ Ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը բանակի հետ վերադարձավ հատան, որտեղ առաջ, որ ալ-Մելիք ալ-Մութաֆարը և խորեզմցիները վերադառնում են Մայաֆարկին։ Այդ ժամանակ Հոսիսի տիրակալ ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը և հայեայիցները հետ ուղարկեցին Ռաս-Այնի կողմ գնալիս իրենց հետ վերցրած զորքերը։ Այնուհետև Ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը իր բանակով շարժվեց դեպի Ամիր։ Հայեայից եկած զորքերը միացան Ռուսի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրովը – Մ.Ֆ.**) զորքերին, որոնք գտնվում էին այդ քաղաքում, և մնացին այնտեղ՝ սպասելով Ռուսի բանակի մնացած մասի ժամանմանը։ Այն պետք է գար սուլթանական վրանով, որպեսզի պաշարեն Մյաֆարկինը...։ Այս իրադարձությունները տեղի ունեցան Ռիջրի 639 թվականի Չուլիիջա ամսին» (Զեմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»)։

⁴⁴⁴³ «Հուլիսի 1551 թվականի հազիրան ամսին թաթարները եկան ու թալանեցին տարածությունը, որը սկսվում էր իբերների երկրից և ձգվում մինչև Արզան առ-Ռում։ Այդ ժամանակ ռումների բանակները հավաքվեցին և ուղղվեցին դեպի Հայաստան, որպեսզի կանխեն թաթարների մուտքը Բեթ-Ռոմանիայի տարածք, իսկ թաթարները, երբ լսեցին այդ մասին, որ զորք է հավաքվում, նահանջեցին ու վերադարձան սկյութների երկիր։ Բեթ-Ռոմանիայի մարդիկ մինչև ձմեռ մնացին այդ կողմերում, հետո վերադարձան իրենց երկիր» (Բար-Հեբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Զորիստոպի 1241 և Հայոց 688 թվականին թաթարները ավերեցին Կարնո քաղաքն ու գավառը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»)։

⁴⁴⁴⁴ «Այդ ժամանակ սկիզբ առան խառը ժամանակներ և հենց այդ ժամանակ էր, որ Չորմուղան-նոյինը, որի մարմինը պատել էր կաթվածը այն բանից քիչ ժամանակ անց, երբ նա ընդունել էր բանակի ղեկավարումը, Բաչու-նոյինի գլխավորությամբ ռուբի հանեց իր բանակը։ Բաչուն ուզում էր նվաճել Մեջլուսի որդիների պետությունը, որպեսզի մեծ հեղինակության և ռազմական ուժի հասնի։ Եվ ահա նա 30.000 իրաքական թաթարական հեծելազորով ուղղվեց դեպի Արզում։ Մոնղոլները մոտեցան քաղաքին և քարանետներ դրեցին, որից հետո ինչպես նրանք, այնպես էլ քաղաքում գտնվող խաչի ժողովուրդը պատրաստվեցին։ Կողմերը սկսեցին բարեր նետել և պատերազմը թեժացավ։ Այդ ժամանակ Արզումի ռազմական ղեկավար Չիանանեղին Յակուտը և խաչի ժողովուրդը միջնաբերդից ուժեղ հակահարձակում գործեցին ու նրանք, որոնք կարծես

դատապարտված էին, իրենց հերոսությունը ցույց տվեցին: Եվ իրոք, եթե բաղադրի տերը չշեղվեր դեպի անհավատարմություն ու կործանում, ապա Բաղուի զինվորները վերահաս ծնունդ պատճառով հետ կբաշխվեին և շատ մարդիկ կփրկվեին իրենց կյանքները սրից: Սերդար Չիանանդինը, սակայն, զաղտնի կապ հաստատեց Բաղուի հետ և նրան մի նամակ ուղարկեց, որում հայտնեց, որ, եթե այդ մարդիկ իր հետ համաձայն են, ապա թող հարվածեն բաղաբի դարպասներին, այլ ոչ թե աշտարակների և պարիսպներին, իսկ հետո արդեն նա նրանց կաջակցի: Բաղուն իր պատասխանում ընդունեց այդ առաջարկը: Եվ ահա մի անգամ գիշերը նա 200 հոգանոց մի ջոկատ մոտեցրեց բաղաբին, որի մեջ ընդգրկվածները իրենց գործիքներով սկսեցին ջարդել դարպասները, որից հետո դրանք բացվեցին: Մոկող զինվորները ներս լցվեցին և Չիանանդին Յակուտն ու խաչի ժողովուրդը նետվեցին այդ կողմը: Մինչև առավոտ նրանք հարվածում էին դարպասների ուղղությամբ, սակայն արդեն առավոտյան մոկողները բաղաբ ներխուժեցին: Սկսվեցին համընդհանուր սպանություններ, երբ ընտանիքի կանայք գերվեցին և օտար ձեռքերում հայտնվեցին, իսկ նրանց սիրելի երեխաներին գետին փռեցին, ընդ որում ոչ մեկին թույլ չտվեցին ոչ փրկվել, ոչ էլ նույնիսկ ձեռք բարձրացնել: Արևը փայլում էր կրակ կտրած սրերից և լուսնի երեսը կարծես պատված էր դիակներով: Ավարառուները, երբ կշտացան ամեն ինչից, սկսեցին արդեն գերելարել: Կանայք, տղամարդիկ, երեխաները և ծերերը, որոնք մնացել էին դուռում, դրանից հետո գերի թշվեցին, որպեսզի կատարեն այն աշխատանքը, ինչից իրենք խուսափում էին՝ գերադասելով սուրը: Եվ իր Չիանանդինն և նրա որդին բաց գլուխներով ու առաջ պարզած ձեռքերով, հետները վերցրած ոսկի, արծաթ և թանկարժեք բարեր, առաջ եկան: Այդ ժամանակ Բաղուն հարցրեց Յակուտին. «Եթե դու այսպես շատ հարստություն ունեիր, ինչո՞ւ զինվորներ չհավաքեցիր, ինչո՞ւ չմտածեցիր սև օրվադ մասին»: Այդ ժամանակ Չիանանդինը պատասխանեց. «Եթե ես այդպես վարվեի, ապա ինչպե՞ս այս ամենը պահպանելի ձև համար»: Լսելով այդ՝ Բաղուն հրամայեց, որպեսզի նրան ու իր որդուն տանջամահ անեն: Մինչ մոկողները Արգոուսին էին մոտենում, նրանց դեմ հեծելագոր էր շարժվում, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ղիյասեդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդի – Մ.3.**) հասավ Երզնկա, նրա միտքը լրիվ խառնվեց Արգոուսից հետ եղածից և այնտեղ տեղի ունեցածի մասին լուրերից ու դրանից հետո նա այլևս չառաջացավ» (Իբն Բիքի «Սեյդուկ-նամե»):

«Այդ ժամանակ թաթարները արշավանք սկսեցին դեպի Արգան-առ-Ռում բաղաբը և Ռում երկրի զորքերը դժվարությամբ կռվեցին նրանց դեմ» (Զեյնալ-էդ-Ղին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Յայոց 691 թվականը սկսվելիս խաբանից (**Մոկողական տերության խան Գույուկի (1241-1248) – Մ.3.**) արևելքում գտնվող զորքերին ու զորապետներին հրովարտակ եկավ, որ համրացած Չարմաղանի փոխարեն զորքից զորավար ու առաջնորդ դարձնեն Բաղու խուրջի անունով մեկին, ընդ որում առաջնորդության փոխարեն ընկալ, որովհետև ինքնաբերական էին առաջնորդվում: Այդ, երբ նա իշխանությունը ստանձնեց, իսկույն իր իշխանության ենթակա բոլոր ազգերից զորք հավաքեց և գնաց ռումների սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդի – Մ.3.**) իշխանության ենթակա Յայոց երկիրը: Չասնելով Կարին գավառը՝ սա պաշարեց Թեոդոսիոսը, որն այժմ կոչվում է Կարին բաղաբ, և բանակեց նրա շուրջը: Նրանց մոտ նա պատգամավորներ ուղարկեց, որ գան ու ինազանդվեն իրենց, բայց նրանք չկամեցան գալ, այլ պատգամավորներին անսպասելիորեն փնտրեցին, իսկ իրենք, դրանից հետո բարձրանալով պարիսպների վրա, նախատում էին նրանց: Երբ տեսան, որ բաղաբացիները չընդունեցին խաղաղության առաջարկը, բաղաբի պարիսպը ամեն կողմից բաժանեցին զորապետներին, որպեսզի ամբողջովին փլցնեն: Եվ ահա թաթարները, ջանք թափելով, կանգնեցին բազմաթիվ բաբաններ, որից հետո պարիսպը կործանեցին ու, մտնելով ներս, բոլորին անապոյտն սրի ծարակ դարձրին: Չափաշակեցին ինչպե՞րն և ստացվածքները ու բաղաբը հողեղեցին: Այդ ժամանակ բաղաբը չափազանց բազմամարդ էր, որովհետև ոչ միայն լցված էր բրիտանյաններով ու մահմեդականներով, այլև ողջ գավառն էր այնտեղ հավաքված: Այնտեղ կային մեծամեծ և փոքր աստվածային զորքերի անթիվ կտակարաններ ու դրանք գրաված այլազգիները թանկագինները չնչին գնով ծախում էին զորքի մեջ գտնվող բրիտանյաններին, իսկ նրանք ուրախությամբ առնում էին և, տարածելով շատ գավառներում, բաժանում էին եկեղեցիներին ու վանքերին: Նրանք գնեցին նաև գերվածներից շատերին՝ տղամարդկանց, կանանց, մանուկների, եպիսկոպոսների, քահանաների ու սարկականների, որքան որ ինքնավար էր: Գնեցին բրիտանյան իշխանները՝ Ավագը, Շահնշահը, Վահրամի որդի Աղբուղան, Դուփիի որդի Գրիգոր խաչեցին, որ մի աստվածակալի մարդ էր, և նրանց զորքը, որոնց թող Երիտասարդ բարձախատույց լինի, որից հետո բոլորին ազատ արձակեցին՝ թողնելով իրենց կամքին, որտեղ ուզում են՝ մնան: Եվ թաթարները ոչ միայն Կարին բաղաբը ավերեցին, այլև՝ ռումների սուլթանության իշխանությունից բազմաթիվ գավառներ: Սուլթանը ոչինչ չկարողացավ անել, որովհետև նրանց երկուդից թաթարել-պաշկել էր, մինչև իսկ ատում էին՝ վախճանվել էր, իսկ թաթար զորքը այս բանը անելուց հետո մեծ ավարով ու խնդրությամբ վերադարձավ Աղվանք՝ իր ձեռնային կայանը՝ Մուղան կղզված արգանքներ ու բերրի դաշտը, որտեղ էլ ծնեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 34):

«Յայոց 688 թվականին թաթարների գլխավորը Բաղու-նոյինը, զորքեր ժողովելով, անթիվ բազմությամբ հարձակվեց Կարին բաղաբի վրա: Երկու ամիս պաշարելով՝ գրավեցին, անխնա կոտորեցին և ավերեցին այդ հարուստ ու գեղեցիկ բաղաբը: Նմանապես գերելով և ավարելով երկրի վանքերն ու հրաշալի եկեղեցիներն անսարդաբան դարձրին, որոնց համար հայ և վրացի իշխանները գնել էին բազմաթիվ զրքեր Տոնացույցներ ու Յայսմավորներ, Առաքելական թղթեր և Մարգարեական աստվածաշնչյան ընթերցվածքներ, Առաքելական գործեր ու ոսկեգիր Ավետարաններ՝ աննման պեղծության բարդարված ի շենություն և ի գարդ Նոր Միոնի որդիներին» (Գրիգոր Ավետրի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 6):

«Յայոց 691 թվականին Բաղու-նոյինը փոխարինեց Չարմաղանին և գրավեց Կարին բաղաբը՝ այնտեղից բռնելով մեծատուն ու աստվածապաշտ երևելի մարդուն՝ Ումեկին, նրա ազգականներին՝ պարոն Չովհաննեսի որդիներին, Ստեփանոսին ու նրա հինգ եղբայրներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 88):

«Այդ տարի թաթարները գրավեցին Կարին բաղաբը և բազում զրքեր ու եկեղեցական սպասք գրավեցին՝ ողողելով մեր երկիրը: Ահա այսպես Բաղուն գրավեց Կարին բաղաբը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Երիտասարդ 1244 և Յայոց 691 թվականին թաթարները գրավեցին Կարին բաղաբը և բազում զրքեր ու եկեղեցական սպասք գրավեցին՝ ողողելով մեր երկիրը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաղու-նոյինը, ըստ խանի (**Մոկողական տերության խան Գույուկի – Մ.3.**) հրամանի, իշխանության դեկին փոխեց Չարմաղանին, իսկ հետո եկավ ու գրավեց Կարինը» (Ավագ Մեթաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաղուն գրավեց Կարին բաղաբը» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաղուն գրավեց Կարին բաղաբը» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաղուն գրավեց Կարին բաղաբը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկչական 1244 կամ Յայոց 691 թվականին Պաղուն գրավեց Կարին բաղաբը...: Փրկչական 1254 կամ Յայոց 701 թվականին թաթարը Կարին բաղաբը գրավեց» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաղուն գրավեց Թեոդոսիոսը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ամիրը գրավելուց հետո Միևանը ստացավ սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդի – Մ.3.**) հրամանը, ըստ որի պետք է անցնեք Արգան առ-Ռում և իշխեք այնտեղ: Նա այդպես էլ վարեց և վարեց իշխանությունը Արգան առ-Ռումում մինչև թաթարների առաջնալու: Իրոք, ի վերջո թաթարների ուժեղ բանակի գլուխն անցած ոտքի եկավ Չարմաղան-նոյինը և սակավ օրերի ընթացքում գրավեց այդ ամրությունը՝ սրի մատնելով ողջ բնակչությանը, բացառությամբ երիտասարդ տղաների ու աղջիկների, որոնք օգտակար էին ստրկության համար: Նրանք նրա երիտասարդ որդուն հետ միասին սպանեցին նաև Միևանին, որից հետո թողեցին այդ բաղաբի ավերակներն ու հեռացան» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁴⁵ «Այդ ժամանակ թաթարները իրենց ներխուժումները հասցրին մինչև խարթաբիրթ բաղաբը» (Զեյնալ-էդ-Ղին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Չուլների 1553 թվականի տարվա վերջում թաթարները ոտքի եկան և, հասնելով Չիյաղ ամրության մի բանի ամրոցների, թալանեցին դրանք ու, ինչ-որ գտան, տեղափոխեցին Պարսկաստան» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁴⁶ «Ալ-Մեյիթե ալ-Մանսուրը և Յալեայի բանակը վախճանում էին, որ այս թաթարները կմնան երկրում, և որ նրանք ցանկացած պահի կվախճանեն նրանց հարձակումից: Այնուհետև թաթարները վերադարձան Ռաս-Այն» (Զեյնալ-էդ-Ղին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴⁴⁷ «Ալ-Մեյիթե ալ-Մուլաթաբարը և խորեզմիները շարժվեցին դեպի Ռոնսյուր, իսկ ալ-Մեյիթե ալ-Մանսուրը ուղղվեց դեպի ալ-Տուրքաբ: Նա Յալեայի բանակի հետ շարժվեց այս գավառների դեմ և ինճացավ, որ նրանք ճամբար են խփել ալ-Խաբուրում: Նա շարունակեց իր արշավանքը դեպի այս վայրը և ճամբար խփեց ալ-Մաջդալում: Թուրքմենները իբն-Դուդի անունով մի Եմիրի հրամանատարությամբ մեծ թվով, միացել էր խորեզմիներին: Մի կին պատմեց, որ երբ խոսեց ալ-Մեյիթե ալ-Մուլաթաբարի հետ, նա ասաց, թե «Այս իռավիկներով, որոնք ինձ հետ են, ես կհաղթեմ նրանց բանակին»: Այս իռավիկների ձիերը կազմում էր 70.000 հոգի՝ չհաշված թուրքմենների հեծելազորը: Դիցեք 640 թվականի Սաֆար ամսի 22-ին երկու բանակները նստեցին իրենց ձիերի վրա: Ալ-Մեյիթե ալ-Մուլաթաբարը, արշավանքի մեկնելով, ճամբար խփեց Մաջդալից ոչ հեռու: Ալ-Մեյիթե ալ-Մանսուրը ինճացավ նրա արշավանքի մասին, և Եմիր Շամա աղ-Դին Լուլ ալ-Արմենը նրան խորհուրդ տվեց անմիջապես արշավել նրանց դեմ: Յալեայի բանակը անմիջապես հեռացավ և այդ ամսվա 23-ին, որը հինգշաբթի էր, բախվեց թշնամու հետ, որը ճամբար էր խփել, և մարտի մեջ

մտավ: Մարտերը հազիվ էին սկսվել, երբ այ-Մեյիբե այ-Մութաֆարը և խորեզմշինները փախան: Քանի որ նրանց ճամբարը գտնվում էր նրանց և Չալայի բանակի միջև, փախուստականները կարողացան փախչել, չնայած նրանցից շատերը սպանվեցին: Չալայցիները հարձակվեցին խորեզմշինների վրանների, կանանց ու իրերի պահուստների վրա: Նրանք թալանեցին ճամբարում եղած ամեն ինչ, առևանգեցին կանանց և թալանեցին նրանց փողը, զարդերն ու ոսկե զարդերը: Ոչ ոք չփախավ: Այ-Մեյիբե այ-Մանսուրը մտավ այ-Մեյիբե այ-Մութաֆարի վրանը և առգրավեց ներսում եղած ողջ հարստությունը, ինչպես նաև նրա անձնական սենյակում եղած ամեն ինչ: Այդ օրը բանակը հսկայական քանակությամբ ձիեր, ջրիղներ, ուղտեր, նախիրներ և տարբեր ռազմական մեքենաներ ավարեց: Թալանված նախիրները բնակեցին Մոսուլ, Չալայ, Չամա և Չոմս, իսկ նրանց թիվն այնքան մեծ էր, որ գինվորները մեկ գլուխ խոշոր եղջերավոր անասունը չնչին գնով էին վաճառում: Այս հաղթանակի տոնակատարության համար Չալայում թմբուկներ էին հնչում և բաղաբը զարդարված էր մի բանի օր անընդմեջ» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴⁴⁸ «Այդ ժամանակ խորեզմշինները և թուրքմենները ավազակային գործողություններ իրականացրին Չազիրայի բաղաբներում: Եվ ահա Չալայի բանակը Չամալ ադ-Դաուլայի հրամանատարությամբ Չոմսադա Բ ամսին դուրս եկավ նրանց դեմ կռվելու: Այս զորքերը գնացին հավաքվելու Ռաս-Ալնում: խորեզմշինները նույնպես հավաքվեցին, միացան Մարդինի իշխանին, եկան նրանց կողմը ու ամրացան լեռան վրա: Չալայի բանակը ժամանեց և ճամբար խիստեց նրանց դիմաց՝ լեռան ստորոտում: Չորքերը խրամատ փորեցին նրանց շուրջը: Երկու բանակները մի բանի մարտերի ժամանակեցին, սակայն Չալայի բանակը սննդի և անասնակերի պակասի պատճառով այս վայրում լուրջ փորձություններ ենթարկվեց մինչև այն պահը, երբ Ռուսի երկրի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.) փոխաևորդ, Էմիր Շամս-ադ-Դին-այ-Ապահանին ժամանեց Մարդինի, ինչպես նաև այ-Մեյիբե-այ-Մութաֆար-Շիհաբ-ադ-Դին-Նազիրի և խորեզմի իշխանների արթունք: Այս Էմիրին հաջողվեց հաշտություն կնքել, ինչից հետո պայմանավորվեցին, որ Ռաս-Ալնը կտրվի Մարդինի իշխանին, Ռուսի երկրի սուլթանը կբավարարի խորեզմի բնակիչներին՝ նրանց տալով հարթաքիթը և իր նահանգներից կախված որոշ տարածքներ, իսկ այ-Մալիբե-այ-Մոթաֆար-Նազիրն էլ պետք է ստանար խլաթը և թաղաբը: Այնուհետև Չալայից ելած զորքերը Ռուսի սուլթանի դեսպանի ուղեկցությամբ սկսեցին իրենց վերադարձի ճանապարհը: Սուլթան այ-Մալիկ այ-Նասիրը երթով գնաց իր բանակին դիմավորելու մինչև Մանթաշ և դեսպանը Չալայ մտավ Շավալ ամսի 19-ին, շաբաթ օրը օրը: Սուլթանը և նրա բանակը բաղաբ մտան հաջորդ երեքշաբթի՝ նույն ամսվա 21-ին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալայի պատմության հատընտիր»):

⁴⁴⁴⁹ «Եվ ահա սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.) շարժվեց Սեբաստիայի ուղղությամբ, իսկ թաթարներն էլ իրենց հերթին առաջացան և գրավեցին Արզնջանը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Փրկական 1244 կամ Չայոց 691 թվականին Պաշտոն ռուսներից գրավեց Երզնկան և սպանեց 16.000 մարդ» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

««Ելեք»,- ասում էին նրանք,- «Երզնկայի և Արզնու մի կոտորված բնակիչների արյունը հատուցե՛ք Նախիջևանում ու Թավրիզի շրջանում»» (Իբն Բիբի «Սեյունկ-նամե»):

⁴⁴⁵⁰ «Ի լրումն այս ամենի՝ մի տարի անցնելուց հետո նետածիգների ազգը հայ և վրացի իշխաններով հանդերձ ու անթիվ բազմությամբ դարձյալ զորք ժողովեց և հարձակվեց ռուսների աշխարհի վրա: Չորքի գլխավոր Բաչու-Նոյինը մարտական գործում քաջահմուտ էր և, ով որ ելնում էր զորքի աղեղներին դեմ, նրանց նկատմամբ նա բազմաթիվ հաղթանակներ էր տանում, թեև հաղթության պատճառը Չայոց ու վրաց իշխաններն էին, որ հանդես էին գալիս առաջին և ուժգին բախմամբ հարձակվում թշնամիների վրա, ապա նրանցից հետո միայն Չալայի և անցնում թաթարները՝ նետ ու աղեղով: Եվ ահա, երբ մտան Ռուսի երկիր, 160.000 հոգանոց զորքով նրանց դեմ ելավ սուլթան Դիաթադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.): Վաղ ժամանակներից սուլթանի մոտ էր նաև Շավե Մեծի որդին: Երբ պատրաստվեցին մարտի, ձախ թևում միմյանց հանդեպ պատահեցին թաթար զորքերն ու Շավեի որդին, իսկ աջ թևում սուլթանի զորքերին ընդդեմ ելան մեծահաղթ Չայոց և վրաց իշխանները: Երբ մարտը սաստկացավ, Շավեի քաջ և անվանի որդին հետ շարժեց թաթարներին ու նրանցից շատերին կտորեց: Իր հերթին Արթուրա անունով վրաց իշխանը՝ Գագի տեր մեծ Վահրամի որդին և Պու Չաթարեի թոռը, ինչպես նաև Չայոց ու վրաց բազմաթիվ այլ ազատագույն զորքեր, որ նրա հետ էին, քաջաբար մարտնչելով սուլթանի զորքերի դեմ և հետ շարժելով սուլթանի զորքերի աջ թևը, շատ Էմիրների ու մեծամեծերի գլուխներ հատեցին՝ խիստ վշտացնելով սուլթանին: Երբ օրը մթնեց, մարտը դադարեցրին և բանակեցին միմյանց հանդիման այն դաշտավայրում, որ ընկած է Կարինի և Երզնկայի միջև: Երբ մյուս օրը լուսացավ, թաթարների, ինչպես նաև Չայոց ու վրաց զորքերը գինվեցին՝ սուլթանին ընդդեմ գնալու համար: Եվ ահա նրանք մեծաթիվ զորքերով ձիարձակ գնացին սուլթանի բանակի վրա, բայց, երբ հասան սուլթանի բանակատեղին, ուրիշ ոչինչ չգտան, բացի միայն մեծաքանակ պարենով լցված վրաններից: Նրանք տեսան նաև սուլթանի վրանը՝ դրսից և ներսից զարդարված բազում գանձերով, ինչպես նաև՝ շղթայակապ վայրի գազաններ՝ ինձ, առյուծ ու հովազ՝ կապված սուլթանի վրանի առջև: Բանն այն է, որ այդ գիշեր սուլթանն Էմիրների երկմտության պատճառով, որոնք կասեցնում էին հնազանդվել թաթարներին, իր բոլոր զորքերով փախել էր: Թաթարները, տեսնելով սուլթանի փախուստը և գոշանալով, զորքերից մի փոքր մասին պահապաններ կարգեցին վրանների մոտ, ասելով, թե դա ինչ-որ խաբեություն է, իսկ մնացած զորքերի բազմությունն էլ արշավեց սուլթանի հետևից, բայց ոչ ոքի չկարողացավ բռնել, բանգի հասել էին իրենց երկրի ամրոցները: Երբ իմացան, թե ռուսների սուլթանն իրոք փախել է, թաթարների զորքերը հետ դարձան և վերցրին ռուսների ողջ պարենն ու կարասիները մեծամեծ և գեղեցկագույն վրաններով հանդերձ, որ նրանք թողել էին թաթարների ահից ու իրենք փախել էին» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 6):

«Մինչ թաթարական զորքը ապահով տեղակայված էր Չայաստանի ու Աղվանքի բոլոր դաշտավայրերում՝ գոռոզ ու սպառնական խոսքերով, ինչպես արաբների սովորույթն է, դեսպան եկավ Դիաթադին սուլթանից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.), թե. «Դուք մի բաղաբի ավերումով այնպես կարծեցիք, թե հաղթեցի՞ք իմ զորությանը: Իմ բաղաբները շատությունից անհամար են, իսկ իմ զորքերը թիվ չունեն: Այդ, կաց, սպասիր ուր որ ես, և ես ինքս կգամ, ձեզ կտեսնեմ կռվով ու պատերազմով: Եվ օրանց նման ուրիշ շատ խոսքերով նա մեծ-մեծ փրօում էր: Պատգամավորը այս էլ է ասում, թե. «Սուլթանը պատրաստվել է ամառվանից հետո եկող ձմեռը այստեղ՝ Մուղանի դաշտում, ձմեռելու՝ կանանցով ու զորքերով»: Թաթարական զորքը լսեցին այս, սակայն բնավ չգոգռվեցին կամ նրանց դեմ պարծենկոտ խոսքեր չասացին, այլ միայն այս պատասխանեց նրանց գլխավոր Բաչու-Նոյինը, թե. «Մեծ-մեծ բարբառեցիք, սակայն ում աստված կտա, նա էլ կհաղթի»: Եվ այսպես պատգամավորները մեկ մեկի հետևից գալիս էին նրանց ճակատամարտի շտապեցնելու համար, սակայն նրանք բնավ չշտապեցին, այլ հանգիստ հավաքեցին իրենց և իրենց իշխանության ներքո գտնվածների զորքերը: Դրանից հետո նրանք ողջ ժողովրդով եկան մեր Չայաստան աշխարհը՝ մի խոտավետ վայր: Այստեղ նրանք գիրացրին ձիերը և ապա դանդաղ մոտեցան այն տեղին, ուր սուլթանի բանակն էր գտնվում: Բանն այն էր, որ նա ևս իր տեղից բարձրացել էր սեփական իշխանությանը ենթակա Չայոց երկիրը ու հասել էր Չմանկատուն կոչված մի գյուղաքաղաքի մոտ՝ անթիվ բազմությամբ, անկանցով, հարձեղով, ոսկով, արծաթով և, ինչ սպասեցին որ նրա մեծությունը ուներ, այս բոլորը բերձել ու իր հետ բերել էր: Սրանից զատ նա նաև գվարձանալու համար բերել էր վայրի ձեռնասուրն երեսներ, բազմաթիվ սողուններ, մինչև իսկ մկներ ու կատուներ, որոպհետև կասեցնում էր այդպիսով իրեն զորքին աներկյուղ ներկայացնել: Այդ ժամանակ Բաչու զորավարը, իրենց խորագետ իմաստության համապատասխան, քաջ գորավետների առաջնորդությամբ զորքերը բաժանեց բազմաթիվ մասերի, իսկ գանազան ազգերը, որ նրանց մոտ կային, իր զորքերի մեջամուտ ցրեց, որպեսզի չդավաճանեն: Նա ընտրեց բոլորից արիներին ու քաջերին և նշանակեց իրենց առաջապահներ: Սրանք գնացին, հանդիպեցին սուլթանի զորքին, ծակատեցին և փախուստի մատնեցին նրանց: Մագապուրծ փախավ նաև սուլթանը՝ տեղում թողնելով կահն ու կարասին: Սրանց հետապնդելով՝ Բաչու-Նոյինի զորքերը անխնա կոտորեցին սուլթանի զորքին: Սրան սրո ճարակ դարձնելով՝ հետո նրանք անցան սպանվածների կողոպուտին: Երբ հիմնական բանակը եկավ, տեսան, որ սուլթանը փախել է և նրա զորքը ջարդված էր» (Վիրակոս Գանձակեցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 35):

«11/ Այնուհետև կայար Չոքտա խանը (փառը հեղինակին է - Մ.Ֆ.) իր հրամանատարներից մեկին՝ Բայթուին, տրամադրեց 30.000 թաթար, որոնք կռվում էին համազ, այսինքն՝ նվաճողներ, և հրամայեց նրանց գնալ Նույն ճանապարհով, որով արշավեցին վերոհիշյալ 10.000 թաթարները՝ կանգ առնելով միայն այն ժամանակ, երբ կհասնեն Թուրքաց բազմավորություն: Չոքտա խանը նաև հրամայեց, որ փորձեն պարտության մատնել Թուրքաց սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.): Եթե տեսնեն, սակայն, որ սուլթանը շատ հզոր է, այդ դեպքում Բայթուին զորքը հրաման ուներ ջարդարկելու նրա վրա, այլ վերջինս պետք է օգնական գինվորներ խնդրեր Չոքտա խանի՝ ամենամոտը գտնվող գավակներից, որ սուլթանի դեմ ավելի արդյունավետ պատերազմեն: Բայթուին իր 30.000 թաթարների հետ ճանապարհ ընկավ Թուրքիա: Այնտեղ Բայթուին հայտնի դարձավ, որ սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրուդի - Մ.Ֆ.), որը թաթարական 10.000 հոգանոց զորքին ստիպել էր նահանգել, արդեն մահացել է, և նրան հաջորդել է նրա որդին՝ Գիաստադինը: Վերջինս շատ վախեցած էր թաթարների հայտնվելուց: Նա բանակ գործակցեց խառնախոսների, այդ թվում նաև՝ բարբարոսների և լատինացիների: Շատերը ժամանակեցին սուլթանի մոտ երկու գորավետների հրամանատարությամբ, որոնցից մեկը՝ Ջուան դը լա Լիմսիստը, Կիպրոս կղզուց էր, իսկ մյուսը՝ Բոնիֆաս դը Մոլենը՝ Վենետիկից: 112/ Երբ Թուրքաց սուլթանը հավաքեց իր բանակը, եկավ կռվելու թաթարների դեմ Բյուսեդաղ կոչվող վայրում: Տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ, որի

ընթացքում երկու կողմից շատ մարդիկ զոհվեցին: Ի վերջո, թաթարները հաղթանակ տարան, ներխուժեցին Թուրքաց երկիր և նվաճեցին այն մեր Տիրոջ 1244 թվականին» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12, 13):

«Երիստոսի 1245 և Յայոց 694 թվականին թաթարները, որոնց զորավար էր Բաչու-Նոյինը, հաղթեցին սուլթան Ղիաթեդինին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**)՝ գրավելով ողջ Ռումը և տիրելով նրան: Ահա այսպես թաթարները հաղթեցին Ղիաթեդինին և գրավեցին ողջ ռումը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1243 և Յայոց 692 թվականին թաթարները հաղթեցին Ղիաթեդինին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**)» (Սարգիս Սսեցի «ժամանակագրություն»):

«Այդ օրերի թաթարները մտան ռում» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Թաթարները ջարդեցին Ռումի սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**) Յասուգամակի մոտ» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Յայոց 692 թվականին Բաչու հաղթեց ռումներին» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1245 և Յայոց 692 թվականին թաթարները կոտորեցին ռումներին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1245 կամ Յայոց 692 թվականին թաթարները հաղթեցին սուլթան խայթաթաթին և գրավեցին ռումների բոլոր կողմերը» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 691 թվականին Բաչու հաղթեց Ղիաթեդին սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**)» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Թագուհի Ռուսուդանը (**Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանը – Մ.Ֆ.**), գիտակցելով, որ թաթարները գրավեցին այսկողմյան երկիրը, որոշեց ուղարկել իր որդի Ղալթին (**Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Ղալթ IV Նարինին (1245-1293) – Մ.Ֆ.**) և, ապահովության հավաստում վերցնելով, հպատակվել նրան: Իբրև պատժամալոր թաթարների մոտ ուղարկեցին Շալքեին, Ավագին, Վահրամին և Յերթի Երիսթավ Շոթային, որին, մանկի զույն ունենալու պատճառով, Կուպր էին կոչում: Մինչև թագուհին ուղարկում էր իր որդուն, թաթարները, սրան հպատակեցնելու համար, վճռեցին արշավել մեծ սուլթան Ղիասեդինի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը սերմամբ սեյնուկ էր և որին պատկանում էր ռումը: Ուղարկեցին Բիչո-Նոյինին, որը հետը տարավ Վրաստանի մեծամեծ իշխաններին: Երբ հասան Սեբաստիայի ու Երզնկայի երկրները, սկսեցին ավերել: Այն ժամանակ սուլթան Ղիասեդինը զորակոչեց իր ողջ բանակը և գումարեց իր բառասուն բյուր զինվորներին, որը կազմում է 400.000 հոգի, իսկ զորապետներ էլ նա նշանակեց «Ղարդի» մականվանյալ Շարվաշխսե Աբխազին, որն իր բաջուրյան համար հենց սկզբից մեծամեծ փառքի էր բարձրացել և ամուր մնացել հավատին, նրա հետ նաև՝ Ախալցխի-Թոթելի Շալվաշի որդի Փարադավալին, որը փախստական գնացել էր սուլթանի մոտ ու բաջ և մարտերում անվանի մարդ էր: Նա արանց զորապետ նշանակեց, նախահարձակ կարգեց, եկավ, մոտեցավ և թաթարների մոտ բանակեց: Երբ թաթարները իմացան, որ սուլթանը եկել է նրանց հետ մարտնչելու, այն աստիճան բորբոքվեցին ու զայրացան, որ սրան տեղեկացած Բիչո-Նոյինը գնաց այնտեղ գտնվող վրացիներին մոտ՝ սուլթանի գալը նրանց ասելու: Նա տեսավ Ղվարդվարե Զակելու թոռ Սարգիս անունով, բաջ, խրոխտ և կռիվներում վարժ մի մարդու ու ասաց նրան. «Եկել եմ իրոք ավետման, իսկ դա շնորհ է հինձ, որովհետև մեծն սուլթանին հաղորդել են մեր գալը և նա մերժեցել է մեծ ու անհամար զորքով՝ բանակելով մոտիկ: Նա մտադիր է վաղը կռիվ ունենալ և ճակատամարտով մեր դեմ»: Իմանալով այս՝ Սարգիսը զարմացած ասաց. «Լսել եմ ձեր բաջությունը և հաղթությունը մարտերում, ոչ նոյին, սակայն, նրանց բազմությունը հաշվի առնելով, կարծում եմ, ավետելու դեպքը չէ»: Բիչոն, սակայն, ժպտաց ու ասաց. «Լավ չես ճանաչում մեր մոտղով ազգին: Զանի որ աստված մեզ հաղթանակ տվեց և առ ոչինչ համարեց զորքերի շատությունը մեր հանդեպ, բազմաթիվներին իրոք առավել հաջող կհաղթենք և ավելի շատ ավարով կցվենք: Այդ, պատրաստվեք վաղը կռվելու, կտեսնեք, ինչպես կհաղթենք թշնամիներին»: Ահա նրանք այսբան գոռոզացել էին ամենայն ազգերի հանդեպ: Լուսաբացին մի սարսափելի, 400.000 զինվոր կազմով բանակով սուլթանը եկավ և մարտի շարվեցին: Թաթարները նույնպես մարտական կարգով դասավորվեցին, ընդ որում իրենց ամենաընտրյալներին կարգեցին ձախ կողմում: Այսպես նրանք սովորություն ունեին՝ լավագույններին առհասարակ ձախ թևում դասավորել, այն պատճառով, որ մնացած բոլոր ազգերն իրենց բաջերին ու ընտրյալներին կարգում էին աջ կողմում, որպեսզի ամենաընտրյալները ամենաընտրյալներին հանդիպեն, ընդ որում նրանց դրոշները կարմրությունը թշնամու արյունը թափելն էր կանխանշում: Նրանք բոլոր վրացիներին նախահարձակ նշանակեցին և մոտեցան միմյանց: Այդ ժամանակ թաթարները սկսեցին բարձրաձայն «աիլա, աիլա, աիլա» գոչել, որը դժվար է թարգմանել և տարօրինակ է: Նրանք սովորություն ունեին երեք անգամ կրկնել այս և անմիջապես հարձակման անցնել: Վրացիները ամենից առավել և ամենաբաջաբարը կռվեցին: Կայացավ սաստիկ ճակատամարտ և սուլթանի զորքերից անթիվ-անհամար կոտորեցին, որոնց թվում նաև նրանց զորավար, «Ղարդին» մականվանյալ Շարվաշխսե Աբխազը, որը սպանվեց: Սուլթանի զորքերը փախուստի դիմեցին և թաթարներն ու վրացիները հետապնդեցին նրանց: Նրանք անթիվ մարտիկներ սպանեցին ու բռնեցին, իսկ Ախալցխիցին էլ սուլթանի կողմից սպանվեց, որպես վրժ վրացիներից: Այնպես մարտնչեցին առաջին անգամ, այնպես, որ թաթարների բոլոր զորապետները զարմացան վրացիների բաջաբար կռվելու կարողությունից: Դրա համար էլ նրանք սեր, պատիվ և պարգև ցուցաբերեցին նրանց հանդեպ ու գովաբանեցին: Վրացիները և թաթարները ամենայն հարստությանը ուռճացան ոսկով ու արծաթով, ոսկե և արծաթե գավաթներով ու սկուտեղներով, արտասովոր կտորեղենով և հանդերձանքով: Այնքան ձի, ջորի և ուղտ վերցրին, որ թիվ չունեն: Այսպես լեցուն գնացին ռում՝ սուլթանին հետապնդելու» («Զարթոյի-Ֆիսկոյեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այդ ժամանակ Բիյազադինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր Ադրբայջանում և, լսելով իր հակառակորդի կողմից Իբերիայի նվաճման մասին, անմիջապես մեծ զորքով մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին, սակայն հաղթվեց նոյինների կողմից, որոնք հրամանատարությանը իբերները արիաբար մարտնչում էին իրենց հայրենիքի այդ ամայացնողների դեմ: Պարտության կրած Բիյազադինը եկթափվեց իր հակառակորդ Մանգուի (**հեղինակը նկատի ունի Մոնղոլական տերության խան Մանգուին, սակայն մեր կողմից դիտարկվող ժամանակաշրջանում մեծ խան չկար և ընդամենը միայն խնամակալի իրավունքով իշխում էր Ուզբեդյի այդի Դորգենեն (1242-1246) – Մ.Ֆ.**) իշխանությանը, որը հանգիստ չթողեց նաև թագուհի Ռուսուդանին (**Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանին – Մ.Ֆ.**)» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 100):

«Յուլյեդի 1554 թվականին սուլթան Ղիաթեդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**) շատ մեծաբանակ զորք հավաքեց, ընդ որում ոսկու դիմաց նա հեծյալներ բերել տվեց նաև Յալթայից, ֆրանկներից ու մադայացիներից: Այդ ժամանակ, սակայն, Յեսի տերն ու Մուփարդինի տեր Մելիք-Ղազին, որոնք խոստացել էին գալ, խաբեցին սուլթանին և չեկան: Իր հերթին Յայոց արքա Յեթումի հայր բարոն Կոնստանդինը ժամանեց Կեսարիա և մեծ պատվով ընդունվեց այնտեղ, որից հետո, ստանալով շատ նվերներ, խոստացավ շատ հայերի հավաքել ու գալ սուլթանին օգնության: Եվ ահա սուլթանը շարվեց Սեբաստիայի ուղղությամբ, իսկ թաթարներն էլ իրենց հերթին առաջացան և գրավեցին Արզնանը: Այդ ժամանակը սուլթանը հապճեպ նրանց ընդառնեց ելավ և նրա բանակները մարտում թաթարների դեմ ելան Զուլխադար, այսինքն Տուր-Մեսանտա կոչվող վայրում: Սուլթանի զորքերը, սակայն, բանի որ անփորձ էին, հենց սկզբից էլ թիկունք դարձրին ու դիմեցին փախուստի՝ ի վիճակի չլինելով շարունակել մարտը թաթարների դեմ: Եվ այսպես մեկ ժամկա ընթացքում սրանք բոլորը փախան և թողեցին սուլթանին, որն իր հերթին, ազդված տեղի ունեցածից, վերցրեց կնոջն ու որդուն և հետ բաշվեց դեպի Անկյուրա բաղաբ: Այդ ժամանակ թաթարները, երբ տեսան, որ սուլթանի զորքերը փախել են մարտից և թողել իրենց վրանները, որն է նեղ հնարք կասկածելով, անշարժ մնացին, բանի որ դարանից վախճնում էին: Այսպես նրանք մեկ ամբողջ օր սպասեցին, հետո հետախույզներ ուղարկեցին և, հասկանալով, որ այդ փախուստը խորամանկություն չէ, նետվեցին թողած վրանների վրա և թալանեցին այն ամենը, ինչ գտան այնտեղ» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև լուր եկավ, որ թաթարները շրջվել են դեպի մահմեդականներին Ռումի թագավորություն՝ դեպի Իկոնիայի, Կեսարիայի և Սեբաստիայի շրջաններ: Սրանք, ինչպես նաև Մելիքենեն կարևոր հողեր էին, որոնք ունեին բազմաթիվ զորքեր: Դրանք մեծ Կոստանդնուպոլսի գավառներն են, որոնց թուրքմենները տիրել էին դեռևս խիթ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիթ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) խորամանկությամբ...: Եվ ահա այս օրերին լուր եկավ, որ թաթարները հարձակվել են Ռումի երկրի վրա և ջախջախել են այն» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«/40/ Մի քանի օր անց թաթարները ելան մահմեդականների դեմ ու հաղթեցին նրանց... /41/ Այդ ընթացքում թաթարները, ինչպես մենք ասացինք, ցրեցին մահմեդականների զորքը, որոնց վրա իշխում էր Ազադին սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլասի – Մ.Ֆ.**) որդի, սուլթան Ղիաթեդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուդին – Մ.Ֆ.**), որը լավ տիրակալից վերածվել էր վատի: Նա ժամանակ անցկացնում էր հարբեցողությամբ, զգայական համոլքների ու հրեշավոր և անլսելի այլաստվածությունների մեջ՝ շրջապատելով իրեն մարդուկներով, որոնք ոչ խելք ունեին, ոչ էլ մարդկային տեսք: Նրա հայրը ընդհանրապես այդպիսին չէր ու, չնայած որ ինքն էլ էր տուրք տալիս զգայական համոլքներին, բայց՝ չափավոր: Այդ պատճառով էլ վերջինս իր նախնիներից ավելի լավ էր վարում ռազմական գործերն ու ավելի էր տրամադրված կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Դուխանեն III-ի – Մ.Ֆ.**) օգտին, իսկ այս մեկը ինչի արժանի էր, դրանով էլ կշտացավ ու այդ էլ ստացավ: Փորձելով մարտի մեջ մտնել թաթարների դեմ՝ նա պարտություն կրեց» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «ժամանակագրություն», մաս 40, 41):

«Մենք անցանք մի հարթավայրով, որտեղ թաթարները հաղթել էին թուրքական սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվին – Մ.Ֆ.**)։ Գրել, թե ինչպես նրան հաղթեցին, չափից ավել երկար կլինեք, սակայն իմ ուղեկցի մի ծառա, որը եղել էր թաթարների հետ, ասաց, որ թաթարները ընդամենը ոչ ավել, քան 10.000 հոգի են եղել, իսկ սուլթանի ստրուկ մի վրացի էլ ասաց, որ սուլթանի հետ 200.000 հոգի կար, բոլորն էլ ձիերի վրա։ Այդ հարթավայրում, որում տեղի էր ունեցել այդ պատերազմը կամ ավելի ճիշտն ասած այդ փախուստը, երկրաչափով ժամանակ մի մեծ լիճ էր առաջացել և իմ սիրտն ինձ հուշում է, որ դա հենց երկիրն էր իր շրթունքները բացել, որը, ինչպես ասված էր, այսուհետ ևս պետք է ընդունի սարակիններին արյունը» (Վիլհելմ Դ'Ռուբենը «Ծանապարհորդություն դեպի արևելյան երկրներ», գլուխ 52)։

«Թաթարները շարժվեցին Ռումուլի սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվի – Մ.Ֆ.**) երկիրը, որը բավականին ազդեցիկ էր ու հզոր։ Նրանք մարտնչեցին նրանց հետ, հաղթեցին և շարունակեցին իրենց հաղթական արշավանքը մինչև Յալեայի սուլթանի երկիրը» (Պլանտ Կարպինի «Մոնոլոգների պատմությունը», գլուխ 5, մաս 3, բաժին 7)։

«Այդ ժամանակ պետության մեծամեծները սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվի – Մ.Ֆ.**) մոտ խորհրդի հավաքվեցին և հետևության եկան, որ ամենից առաջ պետք է օգնության կանչել հարևան երկրներին։ Նրանք դեսպանություն ուղարկեցին Մայիսարկինի տեր Մելիք-Ղազարի, ինչպես նաև խլաթում գտնվող Նրա եղբոր մոտ, դիմեցին նաև Դամասկոս և թանկարժեք նվերներով այդ կողմից ևս օգնություն խնդրեցին։ Նրանք գործի դրեցին իրենց գանձերը նաև այն բանի համար, որ խաչի ժողովուրդները իրենց օգնության համար ևս անմիջապես տեղի ելնեն։ Այս ամենը կյանքի կոչելու համար 10.000-ական ոսկով Զեյխուսրուվին Ալյունին ու Իզբին Ալյան ուղարկվեցին ինչպես խլաթ, այնպես էլ Մելիք-Ղազարի մոտ։ Միաժամանակ էսիր Շամսեդինը 100.000 ոսկով և հազարավոր այլ նվերներով Դամասկոս ուղարկվեց։ Նմանատիպ նվերներ ուղարկվեցին նաև Միսի թագավորին։ Միաժամանակ դեսպաններին հայտնվել էր տեղերում ասելու, թե. «Իմացեք, եթե այս ամենին լուրջ չվերաբերվեք, ապա հետո ուշ կլինի Աստծուն դիմել, արդյո՞ք կամ նույնիսկ երկիրը թողնել և հեռանալ։ Ոչ մի կասկած չկա, որ մեզնից հետո այս աղետը նաև ձեր դուռը կգա»։ Այդ ժամանակ խլաթի տերը և Մելիք-Ղազարի այս ամենի մասին տեղյակ պահեցին իրենց մյուս եղբորը, որից հետո Մելիք-Ալյունից հետևորդները ասացին. «Լսել ենք և կարճազանքենք»։ Դրանից հետո սկսեցին գործեր ժամանել և գեթե հավաքվեց։ Որքի ելան նաև Դամասկոսում, որտեղ ևս որոշեցին շարժվել տեղից։ Արձագանքեց նաև Միսի թագավորը, որը դեռ վաղուց հաշտություն ու բարեկամություն ուներ կնքած։ Երբ դեսպանները գալուստը վերադարձան, պարզ եղավ, որ կհավաքվեն 70.000 հեծյալներ։ Այդ ժամանակ սուլթանն ու իր բանակը տեղափոխվեցին Սիվաս։ Ե՛վ ահա գործը սկսեց հավաքվել, ընդ որում սպասվում էին լուրեր նաև ինչպես Ծափի, այնպես էլ Միսիի։ Իրոք, շուտով Դամասկոսից սկսեցին որոշ մարդիկ ժամանել, այդ թվում նաև Նասիուդին Ֆարսարին, սակայն սպասողական վիճակում, որ ստեղծվեց Սիվասում, սկսեց ձգձգվել։ Այդ ժամանակ հայտնի դարձավ, որ Բաչուս ուժեր է բերել խորասանից, Իրաքից, Իրանից և Կրմանից, ընդ որում տեղ հասնող լուրերը հայտնում էին այն մասին, որ նա առաջանում է անլիզ մի բանակով, որը կարծես միջուկների կամ մոդեմների պարս լինի, որոնց նա հանել է գետնի տակից։ Այս պայմաններում խորհրդի մեծերը, որոնք մեծ փորձառություն և գիտելիքներ ունեին ու հակված էին մտածելու գործի արդյունավետ ելքի մասին, սկսեցին հակվել այն բանի օգտին, որ առկա 50.000 հեծյալագործ կանգնած մասն Սիվասում, որպեսզի ենթե այնտեղ հանդիպեն ապագա թշնամուն։ Մի բանի տգետ երիտասարդներ, սակայն, որոնք իրենց կյանքում ոչ վտանգի մեջ էին եղել ու ոչ էլ վտանգ էին տեսել, դրա դեմ էին։ Մուզաֆֆարեդինի որդի Նիզամեդին Չոհրաբը, Շաքիբը, Ղարիբը, Բաթարը և այդ Բաթարի նման մի բանի հոգի սկսեց ողջալ, թե. «Այս ի՞նչ աստիճանի է հաղթել վախը և սերը կյանքի նկատմամբ։ Եկեք», - ասում էին նրանք, - «Երզնկայի և Արգրումի կոտորված բնակիչների արյունը հատուցեց Նասիդեհանում ու Թավրիզի շրջանում»։ Ահա այս կերպ էին նրանք արտահայտվում և, եթե նրանք այդպես չխոսեին, ապա Սիվասի շրջանից գործը չէր շարժվի։ Սուլթանը, սակայն, ի վերջո տարվեց նրանց խոսքերով և հենց հաջորդ իսկ օրը հրամայեց ելնել, ընդ որում Նշանակվեցին 80 հրամանատարներ։ Նրանց ճանապարհին Զոստեդաղ կոչվող մի լեռնակատար կար։ Երբ նրանք մոտեցան վերջինիս, տեսան լայնարձակ արոտավայրեր, որտեղ շատ ջուր կար, սակայն նրանք նաև դիպ վայրերի հանդիպեցին։ Այդ ժամանակ զինվորները, որոնք չկարողացան հաղթահարել դրանք, հետ մնացին։ Այդ ընթացքում լուր եկավ, որ Բաչուս-Նոյինի 40.000 հոգակցը հեծելազորը առաջանում է Երզնկայի ու Աղջեհիզի ուղղությամբ և ահա սուլթանի ազգական այն երիտասարդները կարծես թե հիմանակ մի աղիթ հետևեցին Բաչուսի գործի վրա, իսկ այն բանից հետո, երբ մոնղոլական զորքերը նահանջեցին, նրանք հետ վերադարձան սուլթանի մոտ և հայտարարեցին, թե հաղթանակ են տարել, բանի որ թշնամին փախել է։ Դրանից հետո նրանք սկսեցին Նշել այդ հաջողությունը, սակայն գրեթե անմիջապես էլ Բաչուսի զինվորները հետ վերադարձան ու սպանեցին նրանց բոլորին։ Վրացու այն որդին կախ գլխով դիմեց փախուստի, իսկ Նասիուդին Ֆարսարին էլ մի բանի անգեղ ու բոկոսն փրկվածների հետ վազեց սուլթանի մոտ, որը, արդեն մի կողմ թողած հանգստությունն ու սառնությունը, նրա դեմքին կպիտի խոսքեր ասաց։ «Այդ դրա համարժեք էր դու», - ասաց նա, - «ոտնադրան տալիս հյուրասիրության և պարտավորության օրենքներն ու վիրավորում մեզ, որպեսզի հիմա մահաբեկական մարդկանց գլուխներն ուտեիր ու, թողած դրանց, հետ վազեիր մեզ մոտ։ Ապրես, դե իսկ այժմ վերցրու թո մարդկանց և հեռացիր Յալեա, փառք թո բաջուրայնը»։ Այնուհանդերձ, երբ Դիյասեդին Զեյխուսրուվի ի վերջո ընկալեց, որ հակառակորդի պարտության մասին լուրերը սխալ են, երեսը ծածկեց թաշկինակով և լաց եղավ, իսկ հետո իր ձիով ուղղվեց երեկոյան արդթե անելու։ Մինչ այդ, սակայն, արթալական վրանն ուղարկվեց Թոխաթ։ Միաժամանակ Ջիանգիր Մուբաքիր Ջալվին թողեց շարքը և եկավ սուլթանի մոտ։ «Նա ասաց. «Նաա, ի՞նչ անեմք։ Դիմա իսկը ժամանակն է չորացնել աչքերը և թացացնել շրթունքները։ Տեղն ու ժամանակն է խոսք ուղղել ծառաներին, ուրիշ ի՞նչ անել»։ Սուլթանը, սակայն, պատասխանեց. «Երկրի կառավարումը ես թողնում եմ ձեզ», որից հետո, դառնալով Ջալալաբադի մոտ, ավելացրեց. «Գնա՛ք վրան», որն արդեն Թոխաթի ճանապարհին էր։ Ծանապարհին Ֆարսարին Ալյունը, իսա Օղուզն ու Ջիանգիր Թյուրքը փոխեցին սուլթանի շորերը։ Նրանք Թոխաթում կանգ առան մի վերջին անգամ։ Սուլթանի հեռանալուց հետո զինվորները, որոնք տեղյակ չէին այդ ամենի մասին, ի վերջո տեղավորվեցին Զոստեդաղի լանջերին։ Այդ ժամանակ գործի մեծերը տեղավորվեցին վերևում, իսկ հասարակ զինվորները մնացին ներքևում և սկսեցին կրակ վառել ու թափառել մոտակայքում՝ անընդհատ նայելով սուլթանի ճամբարի կողմը և սպասելով նրան։ Դեռ, սակայն, նրանք երբ նույնիսկ մեկ կարգ մարդ իսկ չտեսան այնտեղ, իրենք էլ սկսեցին մտածել հետ դառնալու մասին։ Իրոք, ամեն ինչ, որը պարենն ու գենը տեղում էր, սակայն նրանց զինակիցներին արդեն անհետացել էին։ Ե՛վ ահա նրանք ևս հեռացան։ Առավոտյան մոնղոլները, տեսնելով այդ ամենը, մտածեցին, թե դա դարան է ու մնացին իրենց տեղերում։ Զեյ անցել, սակայն, մեկ օր, երբ նրանք հասկացան իրականությունը, որից հետո մտան սուլթանի գործի թողած ճամբարը և մեծ ավարի տեր դարձան, որը նկարագրել իսկ հնարավոր չէ» (Իբն Բիբի «Սեյդուկ-Նամե»)։

«Այդ ժամանակ դեսպան եկավ Ռումի սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվի – Մ.Ֆ.**), որը մեծ բանակի գլուխ էր բերել, որպեսզի գործ ձեռք բերի թաթարների դեմ պայքարելու համար, ընդ որում այդ նպատակով նա նաև տարբեր այլ երկրներ էր դիմել։ Դիջի 640 թ-ի Չուկիջա ամսին Յալեայի սուլթանը Նասամիդինի ալ-Փարսիթայի գլխավորությամբ գործ ուղարկեց։ Սուլթան Դիյասեդինը եկավ ու դիմավորեց այդ գործին Սիվասում, ընդ որում նա լավ ընդունելություն կազմակերպեց և զգալի նվերներ տվեց։ Նա բանակի հրամանատարությունը հանձնեց Նասամիդինի ալ-Փարսիթային և այս ամենը շատ ուրախացրեց Ռումի երկրի բնակչությանը, բանի որ Յալեայից եկած այդ օգնությունը ամրացրեց նրանց արիությունը։ Սուլթանը Սիվասից եկավ Աղջեհիզ և այնտեղ լսեց թաթարների գալու մասին։ Ե՛վ ահա նա հետախուզության համար մի բանի էմիրներ, ինչպես նաև Յալեայի գործի ուղարկեց։ Ռումի գործը հանդիպեց թշնամիներին և նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ։ Մի բանի հարձակումներից հետո թաթարները նրանց առջևից փախուստի դիմեցին, սակայն հետո մեծ ուժերով հարձակման անցան և փախուստի մատնեցին Ռումի գործին։ Յալեայի գործը ամուր դիմադրում էր և մի բանի անգամ հարձակվեց թաթարների վրա, սակայն դարան մտած ջոկատները աջից ու ձախից շրջապատեցին նրանց և Յալեայի գործից ոչ-ոք չփրկվեց, բացառությամբ նրանց, որոնք կարողացան ձեռք բերել թշնամու շարքերը ու դուրս պրծնել շրջապատումից։ Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ Դիջի 641 թ-ի Մուհառա ամսի 13-ին։ Ուրբաթ օրը գիշերը սուլթանը դիմեց փախուստի» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»)։

«Յալեյը Դիյաս-Էդ-Դինի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվի – Մ.Ֆ.**) ծառայության և հնազանդության տակ էին, բանի դեռ Դիջի 642 թվականի Մուհառա ամսին թաթարները չէին բախվել նրա հետ և վերջինս էլ հայերից աջակցություն ու օգնություն չէր պահանջել նրանց դեմ կռվելու համար։ Դիջերը, սակայն, հրաժարվել էին օգնության տրամադրել և անմասն էին մնացել նրա հետ պատահածին։ Այնուհետ տեղի ունեցավ մարտը, որի մասին մենք հետագա շարադրանքում կխոսենք։ Երբ Դիյաս-Էդ-Դին հարձակման ենթարկվեց թաթարների կողմից, հայոց արքա Դեթում իբն Լևոնը և նրա սպասավորները կողոպտեցին նրա գանձարանը ու նրա մոր հետ միասին ուղարկեցին Բաչուս-Նոյինին» (Իզ-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»)։

«Դիջի 641 թվականին թաթարներն արշավեցին Ռումի երկրի տեր Դիյաթեդին Զայխուսրով իբն Զայկուբադ իբն Զայխուսրով իբն խիճ-Արսլան Սեյդուկյանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվի – Մ.Ֆ.**) վրա։ Նա օգնություն խնդրեց հայեցիներից, նրանք էլ Նասիդինի ալ-Ֆարսիի հրամանատարությամբ և ամեն կողմից հավաքված զորականների օժանդակությամբ օգնական գործ ուղարկեցին։ Ռումի բնակիչները

չարաչար պարտվեցին և թաթարները նրանցից շատերին սպանեցին ու մեծ թվով գերի վերցրին: Այդպիսով թաթարները տիրեցին այդ երկրին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«/2.8.2./ Ելե-խուրովը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-խուրովի – Մ.Ֆ.) ... Զրոտեղաղում ջարդ կրեց Բաչու-Նոյինի կողմից դեկավարվող զորքի կողմից... /3.2.2/ Այդ ժամանակներում էր, որ Ռուսի սուլթան Ելե-խուրով իբն Ալա-Էդ-Հինը մարտ տվեց Բաչու-Նոյինի Զրոտեղաղ կոչվող վայրում և ջարդ կրեց» (Ռաշիդ-Էդ-Հին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 8, մաս 2, հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Երբ Իկոնիայում մահացավ սուլթան Ալադինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-Կուվադը – Մ.Ֆ.), գահին բազմեց նրա որդի Դիստեղինը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-խուրովը – Մ.Ֆ.): Հենց այդ ժամանակ էր, որ Բաչուր արքան եկավ այդ կողմերը և հաղթեց նրան: Արդյունքում Ռուսի իշխանները ենթարկվեցին Բաչուրին և սեջուկյան արքաներից մնաց միայն անուը» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 3):

«Հիջրի 641 թվականին թաթարները ներխուժեցին Ռուսի տիրակալ Դիյաս-Էդ-Հին Ելեխուրով իբն Ալա-Էդ-Հին Ելեխուրադի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-խուրովի – Մ.Ֆ.) երկիր: Սա օգնության համար դիմեց Հայեայի բնակիչներին: Սրանք նրան ուղարկեցին այդ օգնությունը Նասիհ-Էդ-Հին ալ-Փարսիի գլխավորությամբ, որը զորք էր հավաքել բոլոր կողմերից: Թաթարների առաջնորդն էր նրանց մեծ մարդկանցից մեկը, որի անունը Բաջու էր...: Նրանք նետվեցին Ռուսի արքայի վրա և մի մեծ ճակատամարտ տվեցին, որում թաթարները սկզբում պարտություն կրեցին, բայց հետո վերադարձան, կրկին հարձակում գործեցին մահմեդականների զորքի վրա և նրանց մեծ պարտության մատնեցին՝ նրանցից սպանելով ու գերեվարելով մեծ բանակություն» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այս տարի թաթարները հարձակվեցին Ռուսի երկրի վրա և սուլթան Դիյաս-Էդ-Հինին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-խուրովի – Մ.Ֆ.) ստիպեցին իրեն որպես իրենց վասալ ճանաչել ու տուրք տալ...: Նրանցից փրկվելու համար Դիյաս-Էդ-Հինը փախավ Կոստանդնուպոլիս» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁴⁵¹ «Եկան, պաշարեցին Երզնկան և բազմաթիվ ճակատամարտեր տվին նրա դեմ: Զաղաթի բնակիչները մեծ հարվածներ հասցրին թաթար զորքերին, ապա սկսեցին խաբեությամբ՝ հաշտության պատրվակով, դուրս կանչել, իսկ նրանք համաձայնվելով եկան, որովհետև ոչ մի տեղից օգնական չունեին: Սրանց սրի բաշելով կոտորեցին՝ համահավասար, տղամարդկանց ու կանանց, սակավաթիվ մանուկներ ու աղջիկներ ողջ թողեցին, սրանց էլ բռնեցին գերության ու ստրկության: Ապա սկսեցին ասպատակել ավարելու բազմաթիվ կողմեր: Զանդեցին շատ զավառներ, հավաքեցին ոսկի և արծաթ, թանկագին հանդերձանքներ, ուղտեր, ձիեր, ջորիներ ու անհամար անասուններ: Չուսցին, շրջապատեցին Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը, պաշարեցին այն և, որովհետև բնակիչները չհանձնվեցին, բռնի գրավեցին ու բնակիչներին սրակոտոր արին, հափշտակեցին ինչ-որ բաղաբույս կար և, քաղաքը ամայի թողնելով, եկան Սեբաստիա: Այս քաղաքի բնակիչները նախապես հանձնվել էին նրանց և ընձաներով ու նվերներով ընդառաջ էին գնացել, դրա համար էլ մարդու ձեռք չտվին, այլ քաղաքից մի մաս ավար հափշտակեցին, իրենց անունով գրավված համարեցին բաղաբույս, վերակառուցեցին Նշանակեցին ու դարձան...: Եվ այսպես բազմաթիվ գավառներ ու երկրներ ավերելով ու գերելով՝ եկան Տյուրիկե կոչված քաղաքը: Երբ քաղաքի բնակիչները իմացան, որ անկարելի է պատերազմով նրանց դիմադրել, կամավոր հանձնվեցին նրանց, իսկ սրանք, նրանցից շատ հարստություն առնելով, քաղաքը անվնաս թողեցին և շատ ավարով ու մեծ խնդությամբ վերադարձան իրենց ձմեռանոց բանակատեղերը՝ որը Հայաստան, որը Աղվանք՝ ողջ-առողջ, անվնաս, որովհետև բոլոր ազգերի խորատակումը և նրանց կործանումը տիրոջից էր: Նրանց հետ գիսվորագրված բրիտանյանները շատերին, սակայն, այդ թվում նաև բահանաների ու կրոնավորների, ազատեցին գերեվարությունից, ոմանք՝ բացարձակ, ոմանք՝ գաղտնի: Մանականը մեծամեծ իշխաններ Ավազը, Շահնշահը, Կահրամար ու իր որդի Արթուրան, խաչեցնեցին Հասան-Ջալալը, իր զորքը, ազգականները՝ Գրիգորը, Ջալալի մորաբորոջ որդի Դուրդը և այլ իշխաններ ու նրանց զորքը իրենց կարողության չափով բրիտանյաններ ազատեցին: Եվ սա տեղի ունեցավ Հայոց 692 թվականին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 35):

«Ապա հաջորդ առաւելույան մեծ ուրախությամբ հարձակվեցին ռուսների երկրի վրա: Նախ գրավեցին Երզնկան և այնտեղ թողին կառավարիչ: Ապա նրանք գրավեցին նաև Կեսարիան և այնտեղ մեծ արյունահեղություն արեցին, որովհետև կեսարացիները քաղաքը չհանձնեցին, այլ կռվով դիմադրի կանգնեցին թաթարներին, բանի որ նրա մեջ բնակվող մեծաթիվ հեծյալ կար, քաղաքն էլ յի էր ամենայն բարիքով ու դրա համար էլ այն կամովին չհանձնեցին: Այնուհանդերձ թաթարների խորամանկ գործերը, ջանք դնելով, խաբեությամբ գրավեցին, մեծատունների առհասարակ կոտորեցին, իսկ աղքատներին էլ նրանց ողջ ունեցվածքով անգործնե գերեցին...: Ապա հարձակվեցին Սեբաստիայի վրա և, ուժ գործադրելով, գրավեցին այն, բայց կոտորեցին նրանց, այլ, ավարառելով նրանց ունեցվածքը և, հաշվառելով մարդկանց, նրանց վրա, ըստ իրենց սովորության, հարկեր դրին՝ մալ ու թաղար: Ապա, ռուսների երկրում թողնելով կառավարիչ և գլխավորներ, նրանք բազում ավարով, զանձեղով ու գերիներով գնացին՝ նրանց ռուսների երկրից տանելով արևելքի երկիր, որտեղ իրենց բնակության վայրերը և բանակատեղիներն են: Հետո գրավեցին Կոնը և Ախշարը՝ մեծաթիվ գյուղերով ու վանքերով հանդերձ» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 6):

«Հայոց 692 թվականին Բաչու-Նոյինը գրավեց Երզնկան, որի բնակիչներին անխնա կոտորեցին ու գերեցին, որովհետև նրանք դիմադրեցին: Ավերեցին և այլ աշխարհներ ու գավառներ, որտեղ ավելի շատ բնակված էր Հայոց վշտատեսիլ ազգը: Եվ ապա, նվաճելով մեր աշխարհն ու այն զգցելով իրենց ծառայության տակ, այս տառապները, ուր էլ, որ գնային, մեր հեծելազորն իրենց հետ էին տանում: Սա գրեցի ես՝ Գրիգորս՝ Հասանի ու Դուրի որդին և բեռնորդին Հայոց ու վրաց սպարապետ Չաբարայի ու Իվանի: Եվ ընկալեց նրանց իշխանության տակ և հասանք Հայոց ու ռուսաց աշխարհը, որը պարսից տիրապետության տակ էր, ասպատակեցինք քաղաքները, գյուղերը, շենքեր և ավանները: Մենք ականատես եղանք պարսից այս աշխարհի աղետին, բանգի սրի ճարակ էին դարձնում բոլորին...: Իսկ մյուս ամիս գնացին ու հասանք Կեսարիա՝ Կապադովկիա նահանգի մայրաքաղաքին» (Գրիգոր Դուրիան «Հիշատակարան 1244 թվականի»):

«Գրեցի դառն ու անբարի ժամանակներում, երբ անծանոթ ու խուժուղուժ մի ազգ, որին կոչում էին թաթարներ, եկավ ու տիրեց Դամասկոսից, մեծն Անտիոքից մինչև Իկոնիա՝ տիրելով տիեզերքին, գերության ասպատակելով և անխնա սուտերախար անելով բոլորին, երբ արդեն 25 տարի է, որ ոչ-ոք չի կարողանում նրանց դեմ առնել» (Գրիգոր Ստեփ «Հիշատակարան 1244 թվականի»):

«Հայոց 692 թվականին Բաչու-Նոյինը գրավեց Ռում կոչված ողջ աշխարհը և անվանի քաղաքները, նախ՝ Կեսարիան, ապա Սևաստը, որի բնակիչներին կոտորեցին, որովհետև նրանք շուտ հնազանդվեցին» (Կարոյան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 88):

«Հայոց 692 թվականին ռուսներից գրավեցին Երզնկան և բոլորին հասկի նման կոտորեցին: Հայոց 692 թվականին ռուսներից գրավեցին Կեսարիան, հետո՝ Սեբաստիան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Թաթարները զբաղեցրին Կեսարիայից մինչև Անատոլիա ձգվող տարածքները» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ տարի Բաչուն գրավեց Երզնկան, երբ 16.000 մարդ մեռավ: Ահա այսպես թաթարները ռուսների կոտորեցին՝ գրավելով Երզնկան, Սեբաստիան և Կեսարիան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1245 և Հայոց 692 թվականին թաթարները գրավեցին Երզնկան, իսկ Քրիստոսի 1245 և Հայոց 692 թվականին՝ Սեբաստիան և Կեսարիան» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 691 թվականին ռուսները գրավեցին Երզնկան» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 691 թվականին ռուսները գրավեցին Երզնկան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փոքրական 1249 կամ Հայոց 696 թվականին թաթարը կոտորեց ռուսցուն և գրավեց Սևաստը» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 691 թվականին Բաչուն գրավեց Երզնկան և բոլոր գավառները ու մանավանդ Հայոց վշտատես ազգը գերեվարեցին: Հայոց 691 թվականին Բաչուն գրավեց նաև Կեսարիան ու Սեբաստիան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Գնացին ռում՝ սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Ելե-խուրովի – Մ.Ֆ.) հետապնդելու: Հետևեցին մինչև Իկոնիա, որը շատ մեծ ու ամուր պարիսպներով ամրապնդած քաղաք էր, ուր և ասպատակեցին էր սուլթանը: Զաղաթի ղոնների մոտ Նոյից ճակատամարտ եղավ, որը մանրամասն պատմելու ժամանակ չկա, որովհետև բազում օրեր մաս առ մաս դուրս էին գալիս և այսպես կռվում, ուր վրացիները ևս երկար ժամանակ ծանր ու Նշանավոր մարտեր մղելով զբաղվեցին: Կռվից ներկած սուլթանը հաշտություն խնդրեց և ծանր ու մեծ հարկ խոստացավ: Եվ ահա նա, շատ նվերներ, անգին ակներ ու մարգարիտներ տալով, խաղաղեցրեց և պաշտպաններ խնդրեց, պայմանով, որ որոշ ժամանակ չեն ունենա սուլթան, մինչև կրնա լավագույնի: Սրան համաձայնած թաթարները հետ դարձան» («Ջալալի-Ցիսուվեթա», Անանուս «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Այդ ժամանակ վերադառնալիս թաթարները պաշարեցին Աղզնաքը, որի տիրակալներից ոսկի պահանջեցին, սակայն չկարողացան համոզել, որ այն հանձնվի: Այդ ժամանակ թաթարները զայրացան, պատերազմական մեքենաներ դրեցին քաղաքի դեմ, արագորեն նետվեցին պարիսպների վրա, ներս մտան, թալանեցին քաղաքն ու, ոչնչացնելով բնակչությանը, լոխվ ավերեցին քաղաքը: Եվ ահա թաթարները տարածվեցին Բեթ-Ռոմանիայի երկրում: Նրանք եկան Սեբաստիա և այնտեղ գտնվող մարդիկ պայմանավորվեցին նրանց հետ՝ տալով իրենց ողջ ոսկին և փրկելով իրենց, ինչպես նաև իրենց կանանց ու երեխաներին ստրկությունից և ջարդից: Դրանից հետո թաթարները քաղաք մտան, տիրեցին արքայական գանձարանին և, ինչ-որ ուզում էին, վերցրին այնտեղից, ընդ որում նրանք այրեցին պատերազմական բոլոր մեքենաները, ինչպես նաև ավերեցին

40 արմնկաչափ բարձրությամբ բաղաձիգ կտր պարիսպը: Դրանից զատ նրանք գնացին նաև Կեսարիայի վրա, սակայն սրա բնակչությունը չցանկացավ ենթարկվել: Այդ ժամանակ թաթարները հավաքվեցին այս բաղաձիգ դեմ, գործի դրեցին պատերազմական մեքենաները, նետս մտան, տիրեցին արքայական գանձերին և այրեցին գեղեցիկ տներն ու շինությունները: Նրանք սկսեցին տանջել իշխաններին և ազատ մարդկանց ու սրակոտոր անել նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ չստացան սրանց բոլոր փողերը: Դրանից հետո նրանք բաղաձիգ շատ տասնյակ հազարավոր մարդկանց սպանեցին, իսկ բոլոր երիտասարդ կանանց ու տղամարդկանց էլ ստրկության բռնեցին: Այդ ժամանակ սուլթան Դիյաթեդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվ – Մ.Ֆ.**) դեսպաններ ուղարկեց թաթարների մոտ և խաղաղություն խնդրեց՝ պարտավորվելով տալ անհրաժեշտ քանակի ոսկին, նծույզները, խոշոր եղջերավոր անասուններին, ոչխարներին և ստրուկներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա այս օրերին լուր եկավ, որ թաթարները հարձակվել են Ռուսի երկրի վրա և ջախջախել են այն և նրանից խլել են շատ բաղաձիգներ, որոնց մեջ է եղել Սեբաստիան» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Մոնղոլները առաջացան դեպի Սիվաս, որի տերը դեռևս մոնղոլների կողմից խորեզմը գրավելու ժամանակ լավ ծանոթ էր մոնղոլներին: Եվ ահա նա դեռևս բաղաձիգ ճանապարհին դիմավորեց մոնղոլներին, նրանց նվերներ տվեց և բաղաձիգ փրկվեց միայն չորս օր թալանվելուց հետո: Սուլթանի մայրը պատսպարվել էր Կեսարիայում: Շամշադին Զայնադի և Ֆախրեդին Այազի հետ միասին փրկվելով մարտից՝ ինքը ևս եկավ Կեսարիա: Նա սկսեց միջոցներ ձեռնարկել բաղաձիգ պաշտպանության ուղղությամբ՝ վերացնելով պարիսպների և աշտարակների թերությունները: Երբ մոնղոլական բանակը հասավ այս բաղաձիգ, այն ամենից առաջ հիմնովին թալանեց բաղաձիգ շրջակայքը, այրեց, սպանեց ամեն մի հանդիպողի և ամեն ինչ ոչնչացրեց: Եվ ահա Բաչուս, նծույզների վրա իր նոյիսների հետ միասին առաջանալով, մոտեցան բաղաձիգ պարիսպներին և Սեբաստիայի դարպասների դիմաց երեք բարանետներ դրեցին: Նրանք նաև հատուկ մարդիկ նշանակեցին, որ պետք է ղեկավարեին բարանետման գործը: Նրանք 15 օր շարունակ այսպես հարվածեցին և ի վերջո մեծ ճեղք բացեցին պարսպի մեջ: Միաժամանակ նրանց զինվորներն այնքան էին ծանրաբեռնված ավարով, որ ուզում էին հետ դառնալ և գալ արդեն մյուս տարի: Բաչուս ինքը ևս ուզում էր հեռանալ, սակայն այդ ժամանակ բաղաձիգ հրամանատարից մեկը հանդիսացող Ֆախրեդին Այազը գիշերով մարդ ուղարկեց նրա մոտ և, ստանալով անձնական ապահովության երաշխիքներ, ներկայացավ նրան, որից հետո մանրամասն տեղեկացրեց բաղաձիգ ուժեղ և թույլ կողմերի մասին: Այս մասին հաստատապես իմացան բաղաձիգ ներսում գտնվողները, բանի որ լսեցին, թե ինչպես է Բաչուս բաղաձիգ որպես թիմար հանձնում վերջինիս: Բաղաձիգ մնաց միայն Շամշադին Զայնադը, որը որոշեց դիմադրել: Վերադառնալու կապակցությամբ Բաչուս որոշում էր, որպեսզի և արդեն հաջորդ օրը նրա զինվորները հարձակման անցան արդեն պետքական կողմից: Ըստ հրամանի միաժամանակ դնելով աստիճաններ և սրերը գործի դնելով՝ նրանք գրոհի անցան, ընդ որում սկսեցին փչել նաև ամրության դռները: Եվ այսպես մոնղոլները ներխուժեցին բաղաձիգ, իսկ դրանից հետո արդեն նրանց զինվորները ձեռքակալեցին Այազին ու տարան Մեշեքը: Այն բանից հետո, երբ մոնղոլները հիմնովին թալանեցին բաղաձիգը, նրանք այրեցին այն: Երբ բաղաձիգ բնակչության կոտորածի հարցը լուծվեց, մոնղոլները ելան ու գերեցին բաղաձիգ շրջակայքի բնակչությանը, որոնց, իրենց երեխաների հետ միասին, ևս ուղարկեցին Մեշեքներ: Հարկ է նաև նշել, որ նրանք ճանապարհին սպանում էին բոլոր նրանց, ովքեր չէին կարողանում իրենց ոտքով առաջանալ» (Իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

«Այդ ժամանակ թուրքները ասպատակեցին Ռուսի սահմանները և թալանեցին բոլոր նրանց, ովքեր ճանապարհորդում էին Սիրիա» (Զեմալ-էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այս տարի թաթարները... ներխուժեցին Սիվաս և Կեսարիա ու այդ բաղաձիգ իշխանին ստիպեցին ամեն տարի իրենց վճարել չորս հարյուր հազար դինար» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլեյան սուլթանների»):

«Բաչուս զբաղեցրեց ողջ Ռուսը և այնտեղ թալան ու սպանություններ իրականացրեց» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Դրանից հետո թաթարների գործը ցրվեց աչ ու ձախ և նրանք այնքան թալանեցին, որ ոչ թիվ կար, ոչ՝ հաշիվ: Դիյասեդինը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվ – Մ.Ֆ.**) հեռացավ իր ամրություններից մեկը, որտեղ էլ ամրացավ, իսկ թաթարները սկսեցին տնօրինություն անել նրա երկրում ինչպես որ ցանկացան: Այդ ժամանակ թուրքոմանները սկսեցին թալանել և ասպորիություններով զբաղվել, իսկ Նասիհ-էդ-Դինն էլ իր հետ գտնվող գործով Հալեպ վերադարձավ ամենաողորմ փիճակով: Ասաբիտի համաձայն Ռուսի տիրակալը խաղաղություն կնքեց թաթարների հետ՝ պայմանով, որ ամեն օրվա համար կվճարի 1.000 դինար, 1 նծույզ, 1 ստրուկ, 1 ստրկուհի և 1 որսկան շուն» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

⁴⁴⁵² «Երբ սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվ – Մ.Ֆ.**) պարտության լուրը հասավ Մելիտե, Սուբաշի Ռաշիդեդինը պալատի այլ պաշտոնյաների հետ միասին ելան, գիշերով վերցրին արքայական գանձարանը, այնտեղի ոսկին և արծաթն իրար մեջ բաժանեցին, որից հետո բացեցին դռները ու փախան Հալեպի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ բաղաձիգի հայտնի մարդիկ և հատկապես բրիտանականները, որոնք ի վիճակի էին փախչել, ևս հետևեցին սրանց, սակայն, երբ հասան Բեթ-Նազա կոչվող լեռան մոտ, որը բաղաձիգ մեկ օրվա հեռավորության վրա էր, թաթարների ջոկատը հասավ նրանց և նրանց մեծ մասին ոչնչացրեց, իսկ որդիներին ու աղջիկներին էլ գերի տարավ: Այդ ժամանակ նրանցից միայն ոմանք փրկվեցին և մեկը ու հալածված բաղաձիգ վերադարձան: Եվ ահա բաղաձիգ տարբեր թաղամասեր իրար գլուխ հավաքվեցին՝ ստոր խապի մարդիկ, դերձակներ և այլք, ու տեսան, որ բաղաձիգ դեկավարությունը թողել է այն և փախել: Եվ ահա, ինչպես արաբները, այնպես էլ բրիտանականները հավաքվեցին Մելիտեի մետրոպոլիտ Սար-Դիոնիսիոսի, այսինքն՝ Անգուլի, մոտ, որը հետո պատրիարք դարձավ, և սկսեցին աղաչել նրան իր վրա վերցնել բաղաձիգ պաշտպանությունը, բանի որ նա հեռատես և իմաստուն մի մարդ էր, ընդ որում և բրիտանականները, և արաբները հավատարմության երդում տվեցին իրար: Գիշերը նրանք անցկացնում էին շուրջանակի պարիսպների վրա հսկելով, իսկ ցերեկներն էլ նստում էին բաղաձիգ միակ բաց դարպասի մոտ, խոսքը գլխավոր դարպասի մասին է, որը գտնվում էր բաղաձիգ պալատի մոտ: Այդ ժամանակ բաղաձիգ նման վիճակում մնաց մոտ երկու ամիս, մինչև որ թաթարները հետ ջաշվեցին Բեթ-Ռոմանիայից: Այսպիսով՝ Աստված օգնեց և թաթարները չեկան Մելիտե, բացառությամբ իհարկե նրանց, որոնց մասին հիշատակեցինք, երբ նրանք սպանեցին Մելիտեից փախչողներին Բեթ-Նազա լեռան մոտ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁵³ «Դիաթադին սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուսրուվ – Մ.Ֆ.**) փախցնելու երկրորդ տարեմուտին դարձյալ շարժվեցին և գնացին Բզունկյազ կողմերը: Խաթա բաղաձիգ գրավելով՝ մուղալ-թաթարները այն տալիս են Ավազի բույր Թամթային» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 40):

«Թաթարները եկան Խաթա, իսկ Խաթաի սուլթանը հաշտություն խնդրեց և նրանց դիմավորեց մեծ նվերներով, որ բարվոք ընդունեցին: Նրանք բաղաձիգ պաշտպաններ կարգեցին, որ «շանաններ» են կոչվում, և գնացին ամառային բնակավայր հանդիսացող Գեղարքունիք և Արարատյան լեռներ» («Քարթլիս-Ցխուրթբա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Հայոց 694 թվականին թաթարները գրավեցին Խաթա» (Ավազ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Բացի այդ, նրանք տիրեցին Խաթին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այնուհետև եկավ մոնղոլների գործը, որը խլեց բաղաձիգ և մեծ ավերածություններ արեց» (Շարաֆ խան Բիբիխի «Պատմություն», գիրք 4, Ներածություն):

«Դրանից հետո թաթարները տիրեցին Խաթին... և նրա հարակից հողերին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Ավելի ուշ մոնղոլական բանակները գրավեցին Խաթա» (Զյաթիբ Չելեբի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

⁴⁴⁵⁴ «Այդ տարի թաթարները Բաղեշը գրավեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1246 և Հայոց 693 թվականին թաթարները մինչև Բաղեշը գրավեցին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴⁵⁵ «Մուղալ-թաթարները ասպատակեցին ասորիների Միջագետքի բազմաթիվ կողմեր՝ Ամիդ, Ռուռա, Սծբին, Շամբի երկիրը և ուրիշ շատ գավառներ, սակայն դատարկ վերադարձան, բանի որ, չնայած ոչ-որ պատերազմով նրանց դեմ դուրս չեկավ, սակայն ամառվա շոգի հետևանքով նրանցից շատերը տղթաիար եղան և մեռան, թե մարդ, թե ձի» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 40):

«Տասնմեկ տարի հետո տերն արևելքից վեր կացրեց նետողաց ազգը, որ մուղալներ էին կոչվում, իսկ ըստ գեղջուկների՝ թաթարներ: Նրանք... նվաճեցին Ուռնիս» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ տարի թաթարները հասան մինչև Հալեպի դուռը...: Թաթարները նաև Ամիդում կոտորած արեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1246 և Հայոց 693 թվականին թաթարները հասան մինչև Հալեպի դուռը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1248 կամ Հայոց 695 թվականին թաթարները տիրեցին աշխարհին...: Փրկչական 1255 կամ Հայոց 702 թվականին թաթարը Հալեպի դռան վրա գնաց» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Հուլյաների 1544 թվականին թաթար առաջնորդներից մեկը, որի անունը Յասաուր-Նոյին էր, մտավ Մուփարդիսի, Մարդինի և Եդեսիայի երկիր: Նա կտրեց անցավ Եփրատը և եկավ Հայլան կոչվող վայրը, որը Հալեպի դարպասների մոտ էր, սակայն չմոտեցավ բաղաձիգ, բանի որ նրա բանակի

ևծովյանները չոր հողից ոտքերի հիվանդություն էին ձեռք բերել և տանջվում էին շոգից, որովհետև նրանք առաջացել էին ամառ ժամանակ: Եվ այսպես, ոտնատակ տալով այդ երկրները, Յասսուրը մարդ ուղարկեց Ֆայեայի տիրոջ մոտ և նրանից ոսկի պահանջեց, սա տվեց ինչ պետք էր և Յասսուրը հեռացավ: Դրանից հետո նա եկավ ու պաշարեց Մեյիտեն, ոչնչացրեց բաղաթի շրջակայքի ցանքերը, խաղողի այգիները և մեղուներին: Նրանք սպանում էին բոլոր նրանց, ում գտնում էին բաղաթից դուրս: Եվ ահա թաթարները մարդ ուղարկեցին բաղաթի տեր Ռաշիդեդինի մոտ, սա այդ ժամանակ արդեն վերադարձել էր Ֆայեայից, և նրանից մեծ բանակի գումար, զուգաներ ու ոսկյա շղթաներ պահանջեցին, ինչպես նաև ոսկյա և արծաթե զավաթներ՝ ընդհանուր առմամբ 40.000 դինարի չափով: Նրանք գողացան նաև սրբարանների զանձեղը, դուրս հանեցին զարդարանքները, զավաթները և թանկարժեք լամպերը, ինչպես նաև տարան սրբերի դամբարանները ու մեծ եկեղեցու զանձարանը: Այս ամենը տրվեց թաթարներին, նրանք վերցրին այդ ամենը և հեռացան Պարսկաստան» (Բար-Ֆերետու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«ժողովուրդը այս կապակցությամբ անհանգստանում էր, բանի որ թաթարները մոտենում էին Ասորիքին ու նրանց և Ֆայեայի միջև կարճ հեռավորություն կար» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Իսկ Ֆիջրի 642 թվականին մոնղոլների զորքը կրկին եկավ Դիարբեքի: Նրանք գրավեցին Ռուհան և Խառանը, իսկ Մարդին էլ գրավեցին խաղաղություն կնքելով» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 2, գիրք 6, մաս 3):

«Բացի այդ, նրանք տիրեցին... Ամիրին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դրանից հետո թաթարները տիրեցին Ամիրին... և նրա հարակից հողերին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո՝ հզոր ու հաղթական, թաթարները առաջացան մինչև Ֆայեայի սուլթանի երկիր և մինչև այժմ էլ այդ կողմերում են» (Պլանտ Կարպինի «Մոնղոլների պատմությունը», գլուխ 5, մաս 3, բաժին 7):

⁴⁴⁵⁶ «Թաթարների չորս նոյինները հիշեցին, թե զալիս այմութցիները իրենց հանդեպ չարագործություն կատարեցին և արշավեցին Ալմուդ: Վրացիներին իրենց մարտակից նշանակեցին և դեսպան ուղարկեցին թագուհի Ռուսուդանի (Զարթոյի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի Ալմուդ արշավելու համար տա Վրաստանում գտնվող բանակը, իսկ թագուհի Ռուսուդանին այդ ժամանակ որդու կարոտից կսկիծով տանջվում էր: Նա հիվանդացավ ու վախճանվեց Տիդիտում: Իշխանները մեծ պատվով ու ողբով տեղափոխեցին նրա աճյունը, որովհետև թագավորագահի այլևս ոչ ոք չկար, բանգի Նարին Դավիթը (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավթ IV Նարին – Մ.Ֆ.) Դարա-Ռուրում ուղարկվեց, իսկ մյուս Դավիթը (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավթ V Վահրամուդ (1245-1271) – Մ.Ֆ.) վախճանված էր համարվում: Այս վիճակում վախճանվեց Ռուսուդանը, որին թաղեցին Գելաթի վանքի հայրենակալ գերեզմանոցում: Վրացիները մացին անմխիթար ու թագավորագուրկ և, որովհետև մի Դավիթն էլ Ռուսում էր ու չգիտեին ինչ է կատարվել նրա հետ, ուստի յուրաքանչյուրն ինքն իր համար էր կառավարում և հոգում: Ամեն մի իշխան մի նոյինի հայրեց, իսկ թաթարները նրանց բյուրապետ նշանակեցին, որին դուստապետ էին կոչում: Իշխաններ ընտրեցին: Նրանցից առաջինը Եգարսյան Բակուր-Ցիսխելուն՝ շատ պերճախոս մի մարդու, սակայն ոչ արժանավոր շնորհիքի տեր՝ նրան համձնելով Ֆերքի, Կալիքի ու Կաթեմանի գործը՝ Տիդիտից վեր մինչ Շամախու սարը: Շանշանի համձնեցին իր ու Ավազի կալվածքները, Վահրամ Գագեցուն՝ ողջ խալթը, Գրիգոր Սուրամելիուն՝ Զարթոյին, Թորոյ Գամրեկելուն՝ Եգարսյանի պես դեռ պատանի, Ջավախքը, Սամցխեն և վերև մինչ Կարնո բաղաթ, իսկ Ցոտեն Դադիանիին ու Աճալի Երիսթային՝ ողջ այնկողմյան թագավորությունը: Այսպես կարգեցին թաթարները և բաժանեցին Վրաստանը, իսկ ապա կռվի գնացին Ալմուդ: Վրացիներին իրենց հետ տարան, որոնք բաժանվեցին երկու մասի՝ կեսը մի և կեսը հաջորդ տարին էին լինում Ալմուդում: Ալմուդի կռիվը յոթ տարի շարունակվեց, իսկ այմութացիները առևանգող մարդասպաններ են, որոնց մուլիդ են կոչում: Նրանք դեմ էին կռվում թաթարներ Զարմաղանը, Չաղաթան, Յուրաթան և Բիչուն՝ անընդմեջ ամառ- ձմեռ, իսկ վրացիներից յուրաքանչյուր կեսը մի տարի էր լինում Ալմուդում, ապա փոխարինում էին մյուսները, մյուս մեկ տարի, ապա փոխարինվում: Այսպես յոթ տարի երկարեց Ալմուդում գտնվելն ու պատերազմը: Մի օր այմութացիները ծարավի մուլիդ ուղարկեցին, որը գիշերով գնաց, անցավ Չաղաթանոյին պաշտպաններից, անավ նրա վրանը, բնած ժամանակ դանակով խրեց սիրտը և սպանեց: Ոչ-ոք չիմացավ: Լուսաբացին վրանի պաշտպանները Չաղաթանիին սպանեց իրենց, սկսեցին լաց ու կոծով ողբալ: Երբ Չաղաթանիին գործերը տեսա լացն ու կոծը, վազեցին դեպի վրան և նրանք նույնպես տեսան, որ Չաղաթան մահացած է, բայց թե դա ո՞ւմ ձեռքի գործն էր, չգիտեին: Այն ժամանակ բոլորն ասացին. «Քանի որ վրացիները մեր գալստյամբ մեծ պատուհասի մեջ են, ուստի քննով վրաց կողմից է սպանվել»: Բոլորը անկասկած հաստատում էին այս, բացի Զարմաղան-նոյինից, որովհետև նա ասում էր. « Խաղաղվեք, մարդիկ, բանգի վրաց ազգը մարդասպան չէ, ոչ էլ նրանց հավատն է այդ թույլ տալիս», սակայն նրանք, հուզված ու զայրացած սպանության համար, ուղևորվեցին դեպի վրացիների բանակատեղի, որոնք Չաղաթանիին մոտիկ էին բանակել: Եվ, երբ ուղևորվեցին, վրացիները անակնկալի եկ ան, անգործության մատնվեցին և չգիտեին ինչ անել: Ոմանք սկսեցին մարտի պատրաստվել, իսկ ոմանք՝ հույժ փոքրաթիվ լինելու պատճառով, խուսափում էին: Այդ ժամանակ Զարթոյի Երիսթայ Գրիգոր Սուրամելին ասաց. «Ժամ չէ կռվի, բանգի սակավաթիվ ենք, և եթե մարտնչեք, ապա մեծից մինչև փոքր կկոտորվենք: Դրան հակառակ, եթե չկռվենք, միայն մեզ ավագանիներին են սպանելու: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին, իսկ նա փախավ դեպի եղեգնուտ: Թաթարներն այրեցին եղեգնուտը և կրակն այնտեղից դուրս բերեց այդ մարդուն: Բերին Զարմաղանի, Յուրաթի և Բիչոյի մոտ: Նրանք հարցրին, թե ինչպե՞ս սպանեց Չաղաթանոյին: Այսպես հայտնեց. «Ես մուլիդ եմ, մուլիդների մեջ նշանավոր: Մուլիդների իշխաններն ինձ շատ ոսկի տվեցին, որպեսզի ձեր չորսից մեկին սպանեմ: Եկա, սպանեցի ու թաթևվեցի»: Նրանք հարցրին. «Ի՞նչն էր թե դուրս գալու պատճառը: Ինձ թվում է լավ է մենք մեռնենք և ոչ այս գողթը: Դարկ է, սակայն, ապավինել աստծուն, բանգն ոչ այլ ոք է մեր փրկիչը, բացի Ֆիսուն Բրիստոսից աստծո որդուց և նրա մայր, հավերժական Մարիամին, որը միշտ պաշտպան է որդուն ապավինածներին, առավել ևս մեզ՝ քրիստոնյաներին: Արդ, յուրաքանչյուրդ երեք ծունր աղոթեք, աղերսեք ամենասուրբ աստվածածնին և ասացեք նրա այս ներքողը...»: Երբ ավարտեցին աղոթքը, աղերսն ու ներքողը Ամենասուրբ աստվածածնին, վրացիներին անխիղճ ոչնչացնող այդ բարբարոսները արդեն մոտեցել էին: Այնժամ արնաթաթախ նիզակը պարզած եղեգնուտից դուրս եկավ մի մարդ:.. Նա նիզակը վեր պարզեց և ուժգին բացականցեց. «Ման բոջթամ Չաղաթան», որ պարսկերեն նշանակում է. «Ես սպանեցի Չաղաթային»: Երբ թաթարները նրան տեսան, վրա հարձակվեցին,

«Դրանից հետո էմիլներն ու ռազմիկները ելան այնտեղից և, տեսնելով հազար դժվարություններ, հասան երեզլի: Նրանց զգալի ավար բաժին հասավ» (Իբն Բիբի «Սեյդուկ-նամե»):

4463 «Բայց, քանի որ ամենուր հայտնի էր դարձել վրաց՝ թագավոր չունենալը, բոլոր ազգերը Վրաստան արշավելու էին ձգտում: Այն ժամանակ շարժվեցին Ռուսի թուրքմենները, երզնկայի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Զեյ-խուսրովը (1246-1265) – Մ.Ֆ.**) և ուրիշ քաղաքներում գտնվող եմիրները: Անթիվ բազմություն գումարվեց և ուղղվեցին Վրաստան: Երբ այդ մասին լսեցին Տայթում, Շավշ-Կղարքբում ու Կողա-Արդահան-Կարնիփոքում գտնվողները, սարսափեցին ու մարդ ուղարկեցին Սամցխե՝ Ղվարդվարե Յիփիսոփապետ-Չաղեյի մոտ, որպեսզի օգնի նրանց: Վերջինս կանչեց մեսիտերի բոլոր երիթավներին, ապա՝ բոլոր արքունի սպասավորներին: Նա մոտ 10.000 զինվոր գումարեց և ուղղվեցին թուրքմենների վրա: Սրանք եկել ու շրջապատել էին Բանան, որովհետև Օղթիբն ու Բաղաթուրն ամբողջությամբ զրավել էին և ավերում էին Տայթը: Ղվարդվարեն առաջնորդ դարձավ մեսիտերի բանակին և եկան Կաղմախ: Երբ թուրքմենները լսեցին մեսիտերի գալը, նույնպես զինվեցին: Նրանց իշխաններն էին Ալթուխանն ու Օխխանը: Այս կողմից էլ մեսիտերը ցած իջան՝ Վանա դաշտ կոչվող հարթավայր: Բախվեցին միմյանց և խիստ ծանր ճակատամարտ կայացավ: Իրենց սովորությանը ապավինած՝ ռումներն ու թուրքերը չէին նահանջում, ինչպես և մեսիտերը, ուստի համառորեն էին մարտնչում: Ոմն ազնաուր սաղավարտի միջոց մի թուրքի զուխը կիսեց և, իր բաջությանը ապավինած, սպանեց, հետո Օխխանի բաջերից մեկի մեջքին հարվածեց, շարժեց, ծվատեց թիկունքը ու, իբրև դիպ, տապալեց: Շարունակվեց ճակատամարտը և երկու կողմից էլ անթիվ մարդիկ զոհվեցին, բայց հետո հաղթվեցին ռումներն և թուրքերը ու սկսեցին փախչել: Վրացիները անհաշիվ գերի և ավար վերցրին, ձի ու ջորի, ուղտ, վրաններ, ինչպես նաև նրանց ունեցած ողջ հարստությունը: Այսպես լեցուն ու փառաբանելի գնացին Սամցխե, այնպես հաղթանակած, որ այդքան զորքի մեջ որևէ անվանի մարդ չգտնվեց: Այս ճակատամարտը կոչվեց Բանջար, որովհետև սովոր կոտորած թողին Բանայում ու Վանա դաշտում: Այդ ժամանակ Շանչե մանդաթարթախուցեն Մաչարեյի հետ իր աղջկա հարսանիքին էր տոնում: Զարթոյի երիթավ Գրիգորը Մաչարեյին հարսնախմբի հետ էր: Հասան նրան Վանա դաշտում: Արեղան չհասցրեց պսակել և քահանային կանչեց, որպեսզի պսակ դնի: Մաչարեյին պատասխանեց. «Հետո, եթե կենդանի մնացի, պսակիր»: Քահանան չձեռնարկեց պսակադրումը և այդ օրը չճաշեցին» («Զարթոյ-Յիսուփեթա»), Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

4464 «Այնուհետև նույն երիթավով՝ Սամցխեի սպասալար Ղվարդվարեն, իր Իվանե, որին Պապա էին կոչում, և կրտսեր Սարգիս (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Զակեյին – Մ.Ֆ.**) թոռներին, երկուսն էլ զորեղ եղբայրներ և բոլորից բաջ, ուղարկեց թուրքերի դեմ: Կռվեցին Օղթիբում, գրավեցին Օղթիբն ու Բաղաթուրի բերդը: Հուլիս հաղթանակված ու վաստակած մեծ կոչվեցին՝ նրանք վերադարձան խաղաղությանը» («Զարթոյ-Յիսուփեթա»), Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

4465 «Երկու տարի անց մենք հետ խլեցինք Պռականը և թշնամիներից ոչ-ոք մատծո կամթով չհասցրեց փախչել» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 694 թվականին Հայոց արքա Հեթումը Ռուսի սուլթանից (**ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-խուսրովը (1246-1262) – Մ.Ֆ.**) գրավեց Պռականան և Հարամուղը» (Հեթում II «Տարեգրություն»):

«Հայոց 694 թվականին Հայոց արքա Հեթումը Ռուսի սուլթանից (**ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Պռականան և Հարամուղը...: Այսպես նա Հայոց 700 թվականին անօրեններից գրավեց Պռականան և Նորաբերդը» (Հեթում Ալտեցի «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի քարազնացները գողացան Պռականան թուրքերից...: Միա այսպես Սիր Հակվան գողացավ Պռականան թուրքերի ձեռքից և հենց նույն գիշեր էլ անօրեններից վերցրեց նաև Նորաբերդը» (Վասիլ Դաիր «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի քարամուտները գողացան Պռականան թուրքերից: Միա այսպես Սիր Հակվան գողացավ Պռականան թուրքերի ձեռքից և հենց նույն գիշեր էլ անօրեններից վերցրին նաև Նորաբերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Ստում իշխող Կոստանդին անուկով պալը, ով Սսի այժման տիրոջ պապն էր, գրավեց Զայնուքը Ռուսի սելջուկներից և կրակի տվեց» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

4466 «Սուլթանը (**ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.**), անցավ Եփրատը և գնաց Սուայրիեի վրա» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4467 «Հիջրի 646 թվականին ալ-Մեյիթ-ան-Նասր Հայեյի սուլթանը հայազգի Շամսեդին Լուլուի հրամանատարության տակ բանակներ ուղարկեց, որոնք Հեմսում երկու ամսի չափ պաշարեցին Ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆ Սուսային: Նա հանձնեց Հեմսը և փոխարենը ստացավ Թիլ Բաշարը, մեջը լինելով ինչ որ կար նրա ձեռքով Տարսիդի և Ռահբայից: Երբ ալ-Մալիք աս-Սալիի Նաջմադին Եյուքը (**Եյուքանների սուլթանության սուլթան աս-Սալիիդը – Մ.Ֆ.**) լսեց այդ բանը, ընդդիմացավ և առաջացավ դեպի Ասորիք, որպեսզի հալեցնեի նրան, բայց այդ միջոցին նա հիվանդացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4468 «Եվ ահա Բաղդադից հավաքեց իր զորքերը, գնաց ու ինչատակված տարվա վեցերորդ նիսան ամսի 24-րդ օրը, շաբաթվա երրորդ օրը պաշարեց Զազիրան՝ քաղաքին ներդնով պատերազմով: Դրանից հետո Մասուդը մարդ ուղարկեց և իր կյանքի անվտանգության երաշխիքներ խնդրեց: Բաղդադից խոստացավ որպես տալ՝ թույլ տալով, որ Մասուդը վերցնի իր ընտանիքն ու կանանց և հեռանա այլտեղից: Մասուդը համաձայնեց և հեռացրեց պահապաններին ու պատերազմի մարդկանց» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4469 «Միևիշտ մեր երկիրը մի փոքր կազդուրվել էր ավազակների ու ասպատակների բորբոքած աշխարհացից իրդեհից ու պատերազմից և մարդիկ իշխանների ավելի էին ապավինել, քան աստծուն, իշխանները զրկում ու կողոպտում էին աղքատներին և այդ գրկանքների գնով գնում էին թանկագին գգեստներ ու հազնու: Մինչ նրանք ուտում-խմում և ամբարտաճանորեն հոխորտում էին, ինչպես վրաց ամբարտաճան սովորության է, աստված այնպես արեց, որ իրենց բարձրությունից խոնարհվեն ու ճանաչեն իրենց սկարությունների չափը նրանք, որոնք առաջինով չբավարարվեցին: Իրենց աստանան զարթնեցրեց նրանց, որոնց վրա հույս էին դրել: Հանկարծ թաթարական զորքի ողջ ավազանին խորհուրդ արեց, զինվառնվեցին և առհասարակ պատրաստվեցին կոտորելու իրենց ինքնազնված հայերին ու վրացիներին այն պատճառաբանությամբ, թե.

«Վրաց թագավորը (**Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուղը – Մ.Ֆ.**) բոլոր իշխաններով ապստամբվել է կամենում և զորք են հավաքում՝ գալու մեզ կոտորելու: Եվ դա իսկապես այդպես էր, որովհետև իշխանները զորածորով էին հավաքվել Տիդիսում՝ Դավիթ թագավորի մոտ: Գինի խմելու ժամանակ նրանց սրտերը թունդ եկան և նրանցից խակամիտ մարդիկ ասացին. «Ինչո՞ւ մենք սրանց հարկ տանք, երբ այսքան բազմաթիվ զորք ունենք, եկեք հանկարծակի հարձակվենք նրանց վրա, կոտորելով ջրջենք նրանց ու մենք տիրենք մեր երկրին»: Նրանց այս մտադրությանը խափանեց մեծ իշխան Ավագը: Թաթարական զորքից տեղում պատահեցին, այս լսեցին և իրենց գլխավորներին հայտնեցին: Երբ իշխանների զորքերը ցրվեցին իրենց տեղերը, նրանք կամենում էին համահավասար բոլորին այսպես զինված կոտորել, իսկ իշխաններից, որին իրենց մոտ գտան, կալանավորեցին: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք իրենց մոտ չէին, հրավիրակներ ուղարկեցին և շտապ իրենց մոտ կանչեցին, սակայն ողորմած աստված թույլ չտվեց, որ բանը մինչև վերջ հասնի ու խափանեց՝ հետևյալ պատճառով: Ավագ գլխավորներից Չաղատա անունով մեկը, որ ողջ զորքի զորավարն էր և բարեկամ էր Ավագի հետ, կանչեց զինված զորքի մեջ և ասաց. «Մենք իսկից (**հեղինակը նկատի ունի Մոնղոլական տերության խան Գույուկին, սակայն մեր կողմից դիտարկվող ժամանակաշրջանում մեծ խան չկար և ընդամենը միայն ինսանակայի իրավունքով իշխում էր Գույուկի այրի Օղուկ-Ղայիշը (1248-1251) – Մ.Ֆ.**) հրաման չունենք կոտորելու նրանց, որ ինքնազնված են մեզ, մեզ ծառայություն են մատուցում և հարկատու են իսկին, իսկ նրանց ապստամբության հանգամանքները ճշտված չեն: Արդ, եթե նրանց առանց պատճառի կոտորեք, դուք պատասխան պիտի տաք իսկին»: Այս լսելով՝ դադարեցին զործը բնեցելու: Նրանց մոտ գնաց Ավագի հոշաբ անունով մայրը, երաշխավորեց իր որդու հավատարմությունը նրանց հանդեպ և ասաց, թե նա ինքը ընդհուպ նրանց մոտ է գալու, որը և եղավ իսկապես, քանի որ իշխան Ավագը անմիջապես եկավ ու նրանց ցույց տվեց իր հավատարմությունը՝ շատ վկաների ներկայությամբ: Եկան նաև Դավիթ թագավորը և այլ իշխաններ: Ըստ իրենց օրենքի, թաթարները բարակ պարաններով ամուր կապեցին նրանց ձեռքերն ու ոտքերը և այդպես կապված թողեցին երեք օր: Այս կերպ նրանք ծաղրաժանակի էին ենթարկում նրանց՝ գոռոզության և ապատարմի մտադրության համար: Ապա, աննշով նրանց բոլոր ձիերին ու գլխավորները, բաց թողեցին նրանց, իսկ իրենց հարձակվեցին վրաց կողմերը այն բազմաթիվ գավառների վրա, որոնք ապստամբվել ու նաև որոնք չէին ապստամբվել, և շատերին կոտորեցին և շատ ավելի շատերին գերեվարեցին: Բազմությունից անհամար տղամարդիկ, կանայք և մանուկներ գետատույզ արին: Եվ այս կատարվեց Հայոց 698 թվականին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 47):

«Իսկ վրաց բարեմեր և գեղեցիկ Դավիթ թագավորը (**Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուղը – Մ.Ֆ.**) արքայանիստ Տիդիս քաղաքում իր բոլոր իշխանավորներով հանապազ գտնվում էր մեծ ուրախության և գինաբուրքների մեջ: Մի օր թագավորի մոտ մեծ ճաշ և ուրախություն էր, իսկ վրացիները սովորություն ունեն հանապազ ամբարտաճանախ և մեծ-մեծ բաներ խոսել: Վրաց իշխաններից մեկը թագավորի առջև հաշվեց մյուս իշխաններին և ասաց, որ իշխանները թվով հազարն են: Կար իշխան, որ ուներ 1.000 պատերազմող ձիավոր, կար իշխան, որ ուներ 500: Այս բանը տարածվեց ողջ թագավորության մեջ, երբ գինոված ուտում-խմում էին: Եվ երբ հաշվեցին Հայոց և վրաց զորքերը, ասացին, որ իրենց զորքերը կհաղթեն թաթարների զորքերին, որից հետո իրենց համար գլխավորները առանձնացրին: Բայց սա ոչ թե իսկապես խորհեցին և կամ խոսեցին, այլ կատակով, քանզի հոգսեր ու ցավեր չունեին, և արևելքի երկրում այլ թշնամի չկար բացի թաթարներից, որ ամեն անգամ գալիս էին ու հարկահանությամբ ներում վրաց և Հայոց իշխաններին՝ ոմանցից ոսկի կտալով էին ուզում, ոմանցից բազե, ոմանցից

լավ շուն ու ձի, և այդպես ներդրում էին նրանց՝ չհաշված մալը, թաղարը ու խալանը: Այդ պատճառով խոսեցին այդ, բայց ոչ թե իսկապես, այլ՝ խաղով ու կատակով: Այնտեղ գտնվողներից մեկը, սակայն, մատուցեց Գուրգային նմանվելով, գնաց, մատուցեց թաթարներին և, սուտ խոսքը ծիշել ու ուղիղ դարձնելով, այսպես ասաց. «Վրաց թագավորն ու իր իշխանները որոշեցին հարձակվել ձեզ վրա»: Այդ ժամանակ նրանք, հավատալով այդ սուտ խոսքին, վերադարձան Վրաց աշխարհը և ավարառեցին ողջ ունեցվածքն ու հոտերը, բայց, մեծ խանի (**հեղինակը նկատի ունի Մուղղական տերության խան Գուրգային, սակայն մեր կողմից դիտարկվող ժամանակաշրջանում մեծ խան չկար և ընդամենը միայն խանական իրավունքով իշխում էր Գուրգայի արի Օղուկ-Ղալվիշը – Մ.Ֆ.**) հրամանի չունենալով, մարդկանց կոտորեցին: Թագավորին և բոլոր իշխաններին ներք գցեցին, մինչև անգամ նրան, որ Աթաբեյ Իվանեի որդին վրաց մեծ իշխանն էր Ավագ անունով, նույնիսկ նրան պատգարակով տարան գլխավորի դուռը, քանզի այն օրերին հիվանդացել էր և չէր կարողանում ձի նստել: Եվ, թեպետ մյուս իշխաններն ու թագավորը շատ խոսեցին, սակայն նրանք չհավատացին նրանց խոսքերին և չէին դադարեցնում գերեվարությունն ու երկրի ավարառությունը: Երբ Ավագին պատգարակով տարան թաթարների գլխավորի դուռը, սակայն, նրա խոսքերին հավատալով, դադարեցրին մարդկանց կոտորածը և սրտաբեկ ու թշվառ բրիտանական իրավունքները համար խաղաղություն հաստատեցին» (Գրիգոր Ավետիսյան «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 9):

«Նման ողորդ կրկնվեց նաև Դայոց 698 թվականին, երբ Բաչուր և ավագանին իմացան Վրաց թագավորի և իշխանների ամբարտաճանության ու ապստամբության մասին, բռնեցին Դավիթ թագավորին (**Զարթովի թագավորության համըշխան արքա Դավիթ V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) և այլ մեծամեծների ու մահվան վճիռ կտրեցին: Վերին նախախնամության շնորհիվ, սակայն, նրանք մահից ազատվեցին: Այնուհանդերձ շատերին կոտորեցին և գերեցին անհիշ գլուղներ ու ագարակներ, շատ կանանց էլ խայտառակեցին Դայաստանում, բայց ավելի շատ՝ Վրաստանում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 88):

«Դայոց 698 թվականին Բաչուր և նրա երեսնիները վրաց արքային ու այլ իշխանների կասկածեցին ապստամբական մտադրության մեջ: Նրանք ձերբակալեցին վրաց արքա Դավիթին (**Զարթովի թագավորության համըշխան արքա Դավիթ V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**), իսկ մյուսներին շղթայեցին և դատապարտեցին մահվան: Աստուծո օգնությամբ, սակայն, նրանց փրկողվեց ինչուս տալ այդ ճակատագրին, բայց շատ այնուհանդերձ ուրիշ տղամարդկանց ոչնչացրին, իսկ կանանց էլ՝ պատվազրկեցին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Թաթարները ամալացրին Սամցխեն, Տենալն ու Ջեկանը և երկրորդ անգամ տարան մեր երկրների անասուններին» (Մխիթար Այրիվանցի «Դայոց պատմություն», մաս 3):

«Զորհուսույի 1251 և Դայոց 698 թվականին այդ պիղծերը կրկին ավարառեցին մեր աշխարհը: Նրանք տիրեցին Սամցխեն և Պապը փախավ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այս խառնաշփոթությունների մեջ էր երկիրը, երբ Կոխտասյալում հավաքվեցին Վրաստանի իսթրյան և ամերյան իշխանները՝ Եգարտյանը, Ցոտեն Դադիանին, Վահրամ Գագեցին, Ղվարդալեն, Շոթա Կուլալը, Թորդան, Կեր-Կախեցները, վրացիները, Թորդեն Գամնիելին, Սարգիս Թունվեցին, մեխներն ու տալեցիք: Բոլորը հարցնում էին. «Ի՞նչ անենք, այլևս վրաց թագավորազն չկա, որպեսզի առաջնորդի մեզ և կռվենք թաթարների դեմ, իսկ մենք անմիաբան ենք, չենք կարողանա դիմադրել թաթարներին, սակայն նրանք այնքան չարաբար են պատուհասում մեզ, որ ամեն տարի Այնուք ենք գնում՝ ամենայն դժվարություններ ու վտանգ կրելու: Ճար չկա, արդ եկեք, թեկուզ թագավորագուրկ, բոլորս միավորվենք և կռվենք թաթարների դեմ»: Որոշեցին պատերազմել, Զարթովում հավաքվելու պայման հաստատեցին և բաժանվեցին: Դեռացան այնտեղ գտնվող արքազները, Ցոտեն Դադիանին ու Բեդիանին՝ անձն բարի և կատարյալ աստվածային ու մարդկային գործերում, ինչպես և Ռաճի Երիսթալը: Սրանք բոլորը գնացին պատրաստվելու: Երբ թաթարներն իմացան վրացիների ի մի գումարվելը, եկան Բիչին ու Մնգուրդը, հասան Կոխտասյալի և հանդիպեցին վրաց բոլոր ավագանիներին: Չորքը ցրված էր և այլևս չկարողացան դիմադրել: Նրանց կալանավորված տարան Անիի երկիր՝ Շիրակական կողմի վայրը: Երբ հասան Զարմարան-Նոյիսի մոտ, հարցրեց. «Ի՞նչ է նշանակում ձեր գումարվելը, եթե ըմբոստացում չէք պատրաստում»: Իշխանները պատասխանեցին. «Ո՛ր, ի ըմբոստացում գումարվեցինք, այլ՝ որպեսզի ձեր գործը կարգավորենք և հարկ նշանակենք ձեզ վճարելու», որին նրանք խորաց էին կոչում: Այս լսելով՝ Զարմարան-Նոյիսն ամենին չհավատաց, այլ հրամայեց մերկացնել բոլորին, բոլորի թևերը կապել, շոգին մերկացած հրապարակում նստեցնել և ամեն օր հարցաքննել նրանց գումարման նպատակը, իսկ եթե չխոստովանեն ճշմարիտը, վերոհիշյալ բոլոր իշխաններին մահվան հանձնել: Նրանք, սակայն, պնդում էին իրենցը. «Որպեսզի հարկ հավաքենք»: Այս վիճակում շատ օրեր մնացին, որովհետև չէր հավատում: Երբ պայմանի ժամը մերձեցավ, Ցոտեն Դադիանը բանակով գնաց Սամցխեն ու Ղադոյի միջև գտնվող Ուկնիսթվարի կղզիով տեղը: Երբ նրան հայտնեցին վրաց բոլոր իշխաններին Անի բշելը և գումարվածների՝ չար տանջանքների մեջ գտնվելը, նա անչափ տխրեց և իրեն մահ ու ամոթ համարեց այդ գործը: Չորքը հետ ուղարկեց, իսկ ինքը երկու մարդկանցով գնաց Անի...: Այդպես վարվեց Ցոտեն՝ հույժ արժանավորն ու անվանին, հրաշալի և ամենայն զովասանքի արժանի արաթը գործելով: Նա անցավ Սամցխեն ու Զավախքը և գնաց Անի: Նոյիսները բաղաբ էին մտել, իսկ ավագանիք կապկպված ու մերկ նստեցված էին հրապարակում: Երբ Ցոտենն տեսավ ավագանիներին այսպես անարգված ու մահվան մատուցված, ցած ընկավ նույնպիսի, բոբրեց իր գգեսող, մերկացավ, կապել տվեց թևերը և նստեց ավագանիների հետ: Այս տեսած թաթարները զարմացան և անմիջապես հայտնեցին նոյիսներին, թե. «Երկու մարդկանց հետ եկավ Ցոտեն Դադիանին, հանեց գգեսող ու ձեռնակապ նստեց վրացիների մոտ»: Թաթարները, բանի որ լավ էին ճանաչում Ցոտենին, զարմացան: Կանչեցին իրենց մոտ և հարցրին նրա՝ այնտեղ նստելու պատճառը, իսկ նա ասում էր. «Մենք բոլորս հավաքվել էինք, որպեսզի ձեզ վճարելիք հարկը կարգավորենք և ձեր հրամանը կատարենք, այս էր մեր գումարման նպատակը: Այդ, դուք որպես հանցագործ համարեցիք մեզ: Ես այն դրոշմով եմ եկել ձեր առաջ, որպեսզի կարգաքննեք և, եթե որևէ անարժան բան եմ արել, եւ ի՞նչ նրանց հետ մեղմեն, որովհետև առանց ինձ ուրիշ ոչինչ չեն արել, իսկ եթե ապրեն, էլի նրանց հետ կլինեն»: Ցոտենից այսպես լսելով՝ նոյիսները զարմացան նրա արժանավորությամբ և ասացին. «Զանի որ վրաց ազգը այդքան ազնիվ է, ուրեմն չեն խաբում մեզ, որովհետև, ահա, Աբխազքից մարդը եկել է իր հոգին բարեկամներին ի պապս դնելու, չի կեղծում ու իր գլուխն ի մահ է դրել, հետևաբար չկա կեղծավորություն նրանց մեջ, այդ պատճառով էլ անսեր ենք համարում: Ուստի արձակեք բոլորին»: Ցոտենին ասացին. «Վրացիներիդ ապստամբներ կարծեցինք, սակայն, բանի որ այդ բարի արժանավորությունն արիք, բոլոր վրացիներին քեզ ենք պարգևում և վստահում քեզ»: Արձակեցին բոլոր ավագանիներին: Դրանից հետո բաժանվեցին վրաց իշխանները և նորից հավառակվեցին միմյանց» («Զարթովի-Ցիսկիեթա», Ամառնո «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Ռուստուրանի (**Զարթովի թագավորության թագուհի Ռուստուրանի – Մ.Ֆ.**) մահից հետո ոչ-ոք չկար արքայական սերնդից, որպեսզի ժառանգի գահը և ահա նոյիսները սկսեցին ինքնակամ վարվել ժողովրդի հետ: Նրանք բռնակալական իշխանության առաջին գոհը դարձան իբերական ազնվականները, որոնք, զոհ գնացին չար մատուցմանը: Նոյիսները բռնեցին իբերական 300 ազնվականների, հրամայեցին հանել նրանց շորերը, մեղրով պատել այդ դժբախտներին և դնել արևի տակ, ընդ որում նրա դա արեցին շոգ օրը, որպեսզի զոհեն նրանց միջատներին: Եվ ահա այս անմեղ տառապալները նման դաժան տառապանքների ենթարկվեցին, սակայն իշխան Դադիանի Ցոտենն ազատեց հայրենակիցներին այդ դաժան մահից, բանզի նա ևս, հանելով շորերը և իրեն էլ պատելով մեղրով, կանգնեց նրանց հետ միասին: Ցոտենի այս արարքը զարմացրեց պատճառեց նոյիսներին, որոնք լիակատար վստահություն ունեին նրա նկատմամբ և շատ դեպքերում էին օգուտ ստացել նրանից: Եվ ահա նրանք հարցրեցին, թե ինչո՞ւ է նա իրեն կամավոր նման տանջանքների դատապարտում, մի պատիժ, որին ենթակա են միայն չարագործները, իսկ նա պատասխանեց, թե նրանք, որոնք այժմ տանջվում են, նույնքան մեղավոր են, ինչքան ինքը, սակայն, բանի որ նոյիսները նրանց դաժան մահի են դատապարտել, ինքը ևս չի ուզում ապրել, եթե տանջվում են այդ դժբախտները և ինքը կկիսի նրանց ճակատագիրը: Զարմացած Դադիանի Ցոտենի մեծահոգությունից՝ նոյիսները ազատեցին ազնվականներին, որոնք բռնակալական ու դաժան կերպով դատապարտվել էին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 101):

⁴⁴⁷⁰ «Երբ ռուսների սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Զեյ-խուրդը – Մ.Ֆ.**) փախավ թաթարներից, Դեթում արքան Լամբրոնի բոլոր գլուղներն ու հանդերը իր իրավունքի տակ գցեց, իսկ ապստամբ Կոստանդինին միայն բերդը մնաց: Ապա Կոստանդինը պատգամավորներ ուղարկեց արքայի մոտ, հաշտություն խնդրեց և համաձայնվեց որդիներին տալու ի ծառայություն արքայի, եթե ինքը մնա բերդում: Արքան չկամեցավ: Երկու կամ երեք անգամ նա մարդ ուղարկեց, բայց թե արքան և թե հայրը չհամաձայնվեցին: Ապա Կոստանդինը գնաց Իկոն, ռուսների սուլթանից զորք վերցրեց, սրանք այն ժամանակ թշնամի էին արքային, որովհետև ռուսների սուլթանի մորը նա տվեց թաթարներին, եկավ անսպասելի մի ժամանակ, երբ արքայական զորքերը ցրված էին իրենց տեղերը: Նա մտավ երկիրը, ավերեց բազմաթիվ տներ և ագարակներ՝ հորդեցնելով, որպեսզի նա ևս, հանելով շորերը և իրեն էլ պատելով մեղրով, կանգնեց նրանց հետ միասին: Ցոտենի այս արարքը զարմացրեց պատճառեց նոյիսներին, որոնք լիակատար վստահություն ունեին նրա նկատմամբ և շատ դեպքերում էին օգուտ ստացել նրանից: Եվ ահա նրանք հարցրեցին, թե ինչո՞ւ է նա իրեն կամավոր նման տանջանքների դատապարտում, մի պատիժ, որին ենթակա են միայն չարագործները, իսկ նա պատասխանեց, թե նրանք, որոնք այժմ տանջվում են, նույնքան մեղավոր են, ինչքան ինքը, սակայն, բանի որ նոյիսները նրանց դաժան մահի են դատապարտել, ինքը ևս չի ուզում ապրել, եթե տանջվում են այդ դժբախտները և ինքը կկիսի նրանց ճակատագիրը: Զարմացած Դադիանի Ցոտենի մեծահոգությունից՝ նոյիսները ազատեցին ազնվականներին, որոնք բռնակալական ու դաժան կերպով դատապարտվել էին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 101):

«Ողջ այն ժամանակահատվածի ընթացքում, երբ ընթանում էր պատերազմը, ոչ մի անգամ անձրև չէր եկել, սակայն, հենց որ դաշինք կնքվեց, անձրև սկսվեց ու այն չէր դադարում 20 օր ու գիշերվա ընթացքում: Ողջ երկիրը հեղեղվեց և, երբ թուրքերը հեռանում էին, ավելի քան 100.000 հետևակայիններ խրվեցին և մենք նրանց կկոտորեինք, եթե միայն երրորդով սահմանափակված չլինեինք» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 699 թվականի հունիսի 29-ին սրահար եղան իմ պապն ու Լամբրոնի տերը» (Յեթում II «Տարեգրություն»): «Հայոց 699 թվականի հունիսի 29-ին սպանեցին պարոն Յեթումին՝ իմ պապին և Լամբրոնի տիրոջը» (Յեթում «Յիշատակարան 1293 թվականի»):

«Այդ տարի Կոնստանդին Լամբրոնցին ապստամբեց Յեթում թագավորի դեմ և անցավ հիսթաթսին սուլթանի (հյոնիսիսի սուլթանության սուլթան Զեյ-Խսրոպի - Մ.Ֆ.) կողմը: Նա վերցրեց հիսթաթսիի գործերը և եկավ Կիլիկիա, սակայն հաղթվեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴⁷¹ «Այդ ժամանակ Ատորիի տիրակալ Մելիք-Նասերը Էմիր Շամս-է-Դին Լուլու ալ-Արմենիի դրոմսմբ որոշեց ձեռնարկել Եգիպտոսի գրավումը: Նա իր գործերի գլխավորությամբ կիրակի, Ռամադան ամսվա տասնհինգերորդ օրը հեռացավ Դամասկոսից: Նրա հետ էին Մելիք-Սալեհ-Իսմայիլ Աղեյ-Աբու-Բաթր իրն Այուբը, Մելիք Աշրաֆ-Մուսա իրն Մանսուրը, Իբրահիմ իրն Շիրոնի, Մելիք-Մուազամ Թուրանշահ իրն Սուլթան Սալահ-է-Դին Մեծը, Թուրանշահի եղբայր Նուրեթ-է-Դինը, Նասեր-Դաուդի որդի Մելիք-Չահեր Շադին, նրա եղբայր Մելիք-Անջեդ-Յասանը, Մելիք-Անջեդ-Աբբաս իրն Աղեյը և մի քանի այլ իշխաններ: Այս լուրը վախ առաջացրեց Եգիպտոսի կառավարության մեջ: Չրաման տրվեց հավաքել Սայդիի արաբներին: Շավալ ամսվա երկրորդ օրը, այն պահին, երբ իմացան Մելիք-Նասերի Գազա ժամանելու մասին, ձերբակալվեցին մի քանի Էմիրներ, որոնց կասկածում էին այս իշխանի պահանջները զարդանի հովանավորելու մեջ...: Հաջորդ օրը, երբ լուրը հաստատվեց, Եգիպտացիները լրջորեն նախապատրաստվեցին պատերազմին և վերադարձրին արտավայրերում գտնվող ծիրան: Երկուշաբթի, ամսի 8-ին, Էմիր Չուսամ-է-Դին Աբու Ալին հեռացավ Կահիրեից: Այդ ժամանակ ծնեռ էր: Բահրի մամլուքների առաջնորդ Էմիր Ֆարես-է-Դին-Աբբաս Ֆեմադրը գլխավորում էր թուրքերից կազմված հիմնական բանակային մասը: Մնացած բանակը մեկնեց Նույն ամսվա տասնեկերորդ օրը, իսկ հավաքը տեղի ունեցավ Սալեհիա բաղաբում: Նույն ամսի 13-ին, շաբաթ օրը, Մելիք-Մոեզզ-Աբեյը իր բացակայությամբ Եգիպտոսը կառավարելու թողեց Էմիր Ալա-է-Դին-Բոնդուկդարին...: Այդ ժամանակ բազմաթիվ հաղորդագրություններից Եգիպտացիները տեղեկացան, որ Մելիք-Նասերը ժամանել է Դարուն: Նույն ամսի 29-ին Մելիք-Մոեզզը Մելիք-Մանսուր-Մահմուդին և նրա եղբայր Մելիք-Սայիդ Աբդ-ալ-Մելիքին հրամայեց պատավայր հազուստ հազցնել: Այս երկու իշխանները՝ Մելիք-Սալեհ-Իսմայիլի որդիները, սուլթան Մելիք-Սալեհ Նաջմ-է-Դինի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան աա-Սալիհի - Մ.Ֆ.) հրամանով բանտարկվել էին: Եվ ահա հիմա նրանք ստիպված էին շրջել Կահիրեի փողոցներով՝ մարդկանց համոզելու համար, որ իրենց հայրը՝ Մելիք-Սալեհը, աջակցում է Մոեզզի կուսակցությանը՝ ընդդեմ Մելիք-Նասերի՝ իրականում ապստամբ, որ գեյթը որոշի երկու մրցակիցների միջև ճակատագիրը: Երեքշաբթի, Չուլբադա ամսվա առաջին օրը, Կահիրե բաղաբում հայտարարվեց, որ Մելիք-Մոեզզը և Բահրի մամլուքները Կարաթի իշխան Աղեյի որդի Մելիք-Մուդիթ-Օմարի հետ հաշտության պայմանագիր են կնքել: Այս փաստը, սակայն, լիովին ուտել և Եգիպտացիները նպատակ ունեին այս խաբեությանը դադարեցնել Մելիք-Նասերի երթը: Հիկաշաթի, Նույն ամսվա երրորդ օրը Մելիք-Մոեզզը իր հետ մնացած գործերի գլուխն անցած իջավ Լեռնային բերդից և գնաց Սալեհիա, որտեղ կենտրոնացած էին նրա հավաքած զանազան բանակային կորպուսները, որոնք մինչ այդ ուղարկվել էին առաջ: Նա մեկնեց Մելիք-Աշրաֆ-Մուսայի լեռնային ամրոցը: Եգիպտական գործերը բանակ զարկած մնացին Սալեհիայում միկն և երկուշաբթի՝ ամսվա յոթերորդ օրը, սակայն Մելիք-Նասերը իր գործի գլխավորությամբ առաջ շարժվեց դեպի Կերա՝ բաղաբ, որը գտնվում էր Աբասի շրջակայքում: Այնուհետև երկու կողմերը հայտնվեցին միմյանցից փոքր հեռավորության վրա: Բոլորը վստահ էին, որ Մելիք-Նասերը, անշուշտ, կհաղթի Բահրիին՝ հաշվի առնելով նրա ուժերի թվային գերազանցությունը և այն, որ, բացի այդ, Եգիպտական գործերի մեծամասնությունը զարդանի հակված էր նրա կողմն անցնելու: Մելիք-Նասերի հետ, սակայն, կային մեծ թվով մամլուքներ, որոնք կապված էին Մելիք-Մոեզզի հետ: Սրանք թուրքեր էին, ովքեր թեքվել էին դեպի մամլուքների կողմը, քանի որ նրանց տեսնում էին որպես հայրենակիցներ, և ասում էին Շամս-է-Դին Լուլու Էմիրին, որը վարչակազմի ղեկավարն էր: Երբ Նասերը հասավ Էրես-Տեհի ճամբարը, Հաշեի մոտ՝ ավազների մեջտեղում, Մոեզզ-Աբեյը թողեց Սալեհիան և Եգիպտական գործերի գլխավորությամբ դիրք բռնեց թշնամու դեմ՝ Սեմուդ կղզիով վայրում: Հիկաշաթի օրը՝ ամսի տասներորդ օրը, Մոեզզը պատրաստվեց ճակատամարտի և Մելիք-Նասերին իր հերթին իր գործերը շարեց: Երկու կողմերն էլ կռվի մեջ մտան օրվա ժամը յոթին: Նման պայմաններում տեղի ունեցավ եզակի մի իրադարձություն, որի օրինակները շատ քիչ են հանդիպել: Իրոք, Եգիպտական բանակը, ի սկզբանե ջախջախված, հետո վերականգնեց իր առավելությունը և ինքը ջախջախեց սիրիական բանակին: Բանակների ծախս թվերը ծայրահեղ թափով հարձակվեցին միմյանց վրա: Եգիպտական աջ թևը ջախջախվեց և դիմեց փախուստի, ինչից հետո սիրիացիներից ամենաբազմը սկսեցին համառորեն հետապնդել թշնամուն՝ ուշադրություն չդարձնելով այն բանի վրա, թե ինչ է կատարվում իրենց թիկունքում: Մինչդեռ սիրիական բանակի աջ թևը պարտություն էր կրել: Իր հերթին երկու բանակների կենտրոններն էլ անշարժ մնացին ու շարունակեցին պայքարը: Եգիպտական բանակից փախածները շարժվեցին դեպի Սայիդ և նրանց ողջ գումարը թալանվեց՝ իրենց դրոշմներով, գանձերով և ծառաներով հանդերձ: Սիրիական բանակի աջ թևը ևս, սակայն, ինչպես արդեն ասացինք, ջախջախվեց և զինվորների ամբողջ ավազների մեջ ընկավ Եգիպտացիների սրի տակ, ընդ որում գերիների թիվը գերազանցում էր մահացածների թվին: Այս պայմաններում հայտարարվեց Մելիք-Նասերի հաղթանակը, քանզի այս տիրակալը ամուր մնաց կենտրոնի գլխին, թեև նրա հակառակորդ Մոեզզ-Աբեյը Նույնպես պահպանեց իր այդ դերը: Եվ ահա ի վերջո Մելիք-Նասերի արքունիքի տիրույթը, վախճանվելով, որ, եթե այս իշխանը վճռական առավելություն ստանա, կորագրի իրենց կործանումը, նրան դավաճանելու համար դավադրություն կազմեցին և իրենց գործերի հետ անցան Մելիք-Մոեզզի դրոշմների տակ: Ահա այս հեռացողներից մի քանիսի անունները՝ Էմիր Ֆեմադ-է-Դին Իդգոդի-Ազիզի, Էմիր Ֆեմադ-է-Դին-Ակուս-Չուսամի, Էմիր Բեդր-է-Դին-Բեթթուր-Դալեյի և Էմիր Սուլեյման-Ազիզի: Այս հեռացումը զգալիորեն թուլացրեց Մելիք-Նասերի կողմը: Այդ ժամանակ Մելիք-Մոեզզը իր գործի գլխավորությամբ շտապեց դեպի Մելիք-Նասերի դրոշմները՝ հույս ունենալով, որ այնտեղ կտանի այս իշխանին, բայց վերջինս, հենց իր տեսավ, որ իր Էմիրներից ոմանք լքել են իրեն, փոքրաթիվ գործերի ուղեկցությամբ թողեց սեփական դրոշմները և հեռացավ: Մոեզզ-Աբեյը տեսավ, որ իր հույսերը ի դերուս եղան և պատրաստվեց վերադառնալ սեփական ճամբար: Իրենց հերթին սիրիացիները, ոգևորվելով այս ամենից, գնացին հետապնդելու այս տիրակալին, ինչի արդյունքում սպանեցին նրա ժողովրդից շատերին և շատ ավար տարան: Այդ ժամանակ Բեթթուրիսի Էմիրներն իրենց հերթին, ուրախանալով սուլթանին նման ծանր իրավիճակում տեսնելուց, պատրաստվեցին հարձակվել նրա վրա՝ հույս ունենալով գերի վերցնել նրան: Դա, սակայն, չստացվեց, քանզի նրանց զինվորները ցրվեցին՝ գնալով թալանի: Այս պայմաններում Եգիպտացիները ինքը շտապեց նրանց վրա, սակայն, հանդիպելով նրանց ուժեղ դիմադրությանը, ստիպված նահանջեց՝ պատրաստվելով փախչել և շարժվել դեպի Շաուբակ: Էմիր Չուսամ-է-Դին-Աբու-Ալի-Խազբեյին ղեկավարում էր Եգիպտական գործերի աջ թևը: Այն պահին, երբ բանակի այս հատվածը ջախջախվեց և ամբողջովին բախվեց, Էմիրի մարտիկները կազմալուծվեցին: Նա ինքն էլ ընկել էր ձիուց և վտանգի էր ենթարկվում բռնվել, եթե իր կողքին մարդիկ չլիներին, որոնք օգնեցին նրան վերադառնալ ձիու վրա: Եվ ահա նա գնաց միանալով Մելիք-Մոեզզին: Ինչ վերաբերում է սիրիական բանակի այն հատվածին, որը ջախջախեց Եգիպտացիների աջ թևը, ապա, մոտենալով Աբասին, նրանք ճամբար դրեցին այս վայրում և սուլթանի համար նախատեսված վրանը խփեցին: Այս ջոկատում Մելիք-Նասերի արքունիքի մեծ թվով Էմիրների մեջ էր Դամասկոսի նահանգապետ Ֆեմադ-է-Դին Բեն-Լադմուրը: Այս բոլոր Էմիրները համոզված էին, որ Եգիպտացիների իշխանությունը լիովին կործանված է և նրանք պատրաստվում են տեսնել Մելիք-Նասերին, որ ուղեկցեն այդ իշխանին, երբ նա մտնի Կահիրե: Մինչ նրանք տրվել էին այս պատրաստվելուն, սակայն, լուր ստացան, որ Մելիք-Նասերը փախել է, որոշ Էմիրներ սպանվել են, իսկ որոշ իշխաններ և այլ կարևոր անձինք ընկել են թշնամու ձեռքը: Նրանցից ոմանք՝ 24 հոգի, առաջարկեցին գնալ Կահիրե և գրավել այս բաղաբը: Մյուսները, սակայն, կողմ էին Սիրիա վերադառնալուն և այս կարծիքը, ի վերջո, միաձայն պաշտպանվեց: Իր հերթին Մելիք-Նասերը, ուշի գալով վախից, վերադարձավ իր դրոշմի մոտ՝ Ազիզի, մի շարք Էմիրների և այլոց ուղեկցությամբ: Այդ ժամանակ Մոեզզը Ֆարես-Աբբասի և մոտ 300 Բահրի մամլուքների ուղեկցությամբ մոտեցավ իր թշնամուն՝ նրա վրա հարձակվելու մտադրությամբ: Այս պահին Մելիք-Նասերի մի քանի ծառաներ դավաճանեցին նրան և գնացին հանդիպման Մոեզզի ու Բահրիների հետ: Այս փախուստից վերջնականապես հուսալքված Մելիք-Նասերը փախավ Սիրիա՝ իր շուրջն ունենալով միայն իր մտերիմ պալատականներին ու ծառաներին: Նրա դրոշմներն ընկան Բահրիի ձեռքը, որը կողոպտեց նրա գանձարանը և թալանեց նրա գանձերը: Մոեզզը մտադիր էր հետապնդել սիրիական բանակը կազմող ուժերին: Եվ ահա նա հաջորդաբար հարձակվեց և ցրեց Էմիր Շենս-է-Դին-Լուլուի, Էմիր Չուսամ-է-Դին-Կայսերի, Էմիր Դայա-է-Դին-Կայսերի, Թաջ-ալ-Մուլքի, Էմիր Մուազամի որդի Թաջ-ալ-Մուլքի ու Շենս-է-Դին-Չամիդի, Բեդր-է-Դին-Չեդարի և այլոց ղեկավարած գործերին: Գերի էին ընկել Մուազամ-Թուրանշահ իրն Սալահ-է-Դինը, ինչպես նաև նրա եղբայր Նուրեթ-է-Դին-Մուհամմեդը, Մելիք-Սալեհը, Էմադ-է-Դին-Իսմայիլը, Չենսի իշխան Մելիք-Չահերը, Մելիք-Աշրաֆ իրն Աղեյը, Էմիր Շեհաբ-է-Դին-Կայսերին, որ 23 տարեկան էր, Էմիր Չուսամ-է-Դին-Տարանթալ Ազիզին, Էմիր Դայա-է-Դին-Կայսերին, Էմիր Շենս-է-Դին-Լուլուին՝ Հալեյի նահանգի կառավարության ղեկավարը և ինչն այս նահանգի գլխավոր ղեկավարը՝ մի շարք այլ մարդկանց հետ միասին: Սպանվածների թվում մեկը ծանաչեցինք Էմիրներ Շենս-է-Դին-Չամիդիին և Բեդր-է-Դին-Չեդարիին: Մահվան դատավճիռ կայացրած տիրակալի հրամանով Էմիր Շենս-է-Դին-Լուլուի վրա հազար սուր բարձրացրին և այս գործակարին պատառոտեցին, իսկ Էմիր Դայա-է-Դին-Կայսերին էլ կտրեց նրա գլուխը: Բերեցին Մելիք-Սալեհ-Իսմայիլին, որը ձիու վրա էր: Մելիք-Մոեզզը ողջունեց նրան, ևստեղծեց կողքին և Էմիր Չուսամ-է-Դին-Աբու-Ալիին ասաց. «Էմիրը մոտեցավ, համբուրեց տիրակալին և ողջունեց նրան: Մելիք-Մուազամը իր որդի Թաջ-ալ-Մուլքի հետ ուզում էին սպանել նրան, բայց ի վերջո մեկն ողորմություն եմք ցուցաբերում նրա նկատմամբ»: Ամբողջովին ցրված սիրիական գործերը երեք օր շարունակ երթով անցան ավազների վրայով, ինչից հետո Մելիք-Նասերը Նաուֆալ-Չոբադիի և Ալի-Մաադիի ուղեկցությամբ գնաց Դամասկոս» (Սակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

դեպք, սակայն, խանգարեց նրան կյանքի կոչել իր արքայական ցանկությունը: Իրոք, հռոմեացիների առաջապահ ջոկատները նույն այդ ժամանակ հանդիպեցին բուլղարների ճամբարի առաջապահ դիտակետներին, հարձակվեցին նրանց վրա, շատերին կոտորեցին, իսկ այլոց էլ գերեցին, ընդ որում սրանց մեջ էր նաև այդ դիտակետների հրամանատարը: Մյուսները, սակայն, դիմեցին փախուստի, հասան բուլղարական ճամբար և այնտեղ հայտնեցին այն ամենի մասին, ինչ եղել է՝ պնդելով, թե կայսրն արդեն շատ մոտ է: Այդ ժամանակ արդեն մնացած բոլորը իրենց առաջնորդի հետ միասին նետվեցին նծուգների վրա և դիմեցին փախուստի բուլղարական ներքին տիրույթների ուղղությամբ: Այդ փախուստի ընթացքում նրանք դեմքերը ճանկռոտեցին ծառերի ճյուղերով և նույնիսկ Բուլղարն ինքն էլ այդ վիճակում հայտնվեց, ընդ որում նրանցից շատերն էլ փախան նույնիսկ առանց վերնագգեստների: Ահա այս կերպ փախչելով՝ նրանք խուսափեցին հռոմեացիների սրից: Առավոտյան հասնելով այդ վայրը և տեսնելով, որ բուլղարական զորքն արդեն տեղում չէ՝ կայսրը տիրեց, սակայն ոչինչ անել արդեն հնարավոր չէր: Դրանից հետո, մտմտալով հետագա անելիքը, նա ուղղվեց դեպի Բերիա և հենց ընթացքից էլ տիրեց այդ ամրությանը, քանի որ սրա պարիսպները վնասված էի և շատ տեղերում ճեղքված, նման այն հռոմեական ամրություններին, որոնք մինչ այդ վերցվել էին բուլղարների կողմից, թեև տեղի բնակիչներն ամեն դեպքում այդ ճեղքերը փակում էին խաղողի որթերով ու սալերով կամ դրանց մաքորդներով: Այսպիսով՝ զորքը առատորեն տեր դարձավ պարենամթերքի, ոչ պակաս բաժին հասավ նաև նծուգներին, քանի որ այդ բաղաբուն կար ամենայն անհրաժեշտը: Դրանից հետո հնարավոր է, որ կայսրը շարունակեց առաջանալ և հասնել մինչև հենց Փեննա, հարձակում գործելով այնտեղի ամրություններին վրա, քանի որ բուլղարների վրա նա ոչ քիչ սարսափ էր ազդել, սակայն անակնկալ խիստ ծնեմ սկսվեց: Իրոք, այդ ժամանակ ուժեղ ձյուն եկավ և այդ պայմաններում արքայական խորհրդականներին անվտանգ չթվաց խորանալ թշնամական տիրույթներում: Դրա համար էլ, մնալով այստեղ վեց օր ու ի վիճակի չլինելով որևէ այլ բան անել, կայսրը ամայացրեց ողջ Բերիան՝ տղամարդկանց, կանանց, երեխաներին, ոչխարներին, կովերին և ընդհանրապես ամենայն շարժական գույքը տեղափոխելով Ադրիանապոլիս» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 55-56):

⁴⁴⁷⁶ «Եվ այսպես, հավաքելով այստեղ ազդու մի զորք, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս II-ը – Մ.Ֆ.), այն ուղարկեց Ափրիկայի դեմ, որը վերջերս էր ենթարկվել բուլղարներին, որպեսզի այն կրկին ենթարկվեցին հռոմեացիներին: Այս ուղղությամբ ուղարկված զորքերը մեքենաների և պարսպահար սարքերի միջոցով հեշտությամբ տիրեցին այնտեղի ամրություններին, քանի որ բուլղարներն իրենք էլ, ռազմաշունչ հռոմեացիներին տեսնելուն պես լքում էին ամրություններն առանց որևէ դիմադրության: Այսպիսով՝ կարճ ժամանակի ընթացքում հռոմեացիները տիրեցին այնտեղի ամրություններին: Այդ ընթացքում կայսրն ինքը, հավաքելով իր զորքը, մեկնեց Ռոդոպայի մոտակայքում գտնվող ամրությանը թշնամական տիրույթներում: Նա մեքենաների օգնությամբ տիրեց Պերիստոպլին, իսկ նրանից հետո արդեն՝ Ստենիմասին, Կիրցիմոնին, ինչպես նաև Ռոդոպայի լեռան այս ու այն կողմում գտնվող այլ ամրություններին: Դրանից հետո խիստ ծնեմ կետերին նա մեկնեց Ցեպենա, սակայն տեղանքի անհարմարությունը և ժամանակի խստությունը նրան թույլ չտվեցին երկար մնալ այդ վայրում» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 57):

⁴⁴⁷⁷ «Իգդեիլը (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կապուս իբն Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.), որ վախենում էր Բաջույից, սկսեց բանակ պատրաստել: Այդ ժամանակ նա իր ստրուկներից մեկին, որի անունը Թուգրի Բալաբա էր, ուղարկեց Մելիտեի ուղղությամբ, որպեսզի սա բանակ հավաքի բորդերից, մադայացիներից և թուրքմեններից: Եվ ահա այդ ստրուկը եկավ ու գնաց Չիյադ ամրոց, որից հետո ուղարկեց երկու բորդերի՝ Շարաֆեդին Ահմեդ իբն Բելասին, որը գնաց Մելիտե, ինչպես նաև Շարաֆեդին Մահմեդ իբն Ալիին, որ գնաց Չիյադի ուղղությամբ: Իբն Բելասը հասավ Մելիտե, սակայն, քանի որ այստեղի ժողովուրդը հավատարմության երդում էր տվել Ռուբենդինին (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան խիճ-Արալան իբն Զեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.), պատերազմ սկսեց սրա բաղաբացիների դեմ: Այսպես բաղաբացիները ներդրության մեջ մնացին ողջ ձմեռ և այնտեղ նույնիսկ սով սկսվեց: Ինչ վերաբերվում է մյուս ստրուկին, որը Չիյադ ամրոցում էր, ապա սա շատ փորձառուներ բերեց այստեղի բնակչության գլխին՝ մասնավորապես խլելով մարդկանց կանանց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁷⁸ «/58/ Երբ այս ամենն այսպես եղավ, մի ավելի վատ բան եղավ, որը հռոմեացիներին մեծ փորձանքներ բերեց: Բանը կայանում էր նրանում, որ Մելիկիի կայսրից իրամանատարը, որի անունը Դրագոտա էր, որպես բուլղարացի թշնամանք տաժեղով հռոմեացիների նկատմամբ իր բնույթով, իսկ ավելի շատ էլ այրվելով կայսր Դովհաննեսի նկատմամբ տաժած ատելությունից, նա մեծ հույսեր ուներ Դովհաննեսից ստանալ շատ բաներ և, չնայած պարզվեցին իրոք զգալի էին, սակայն նա դժգոհ էր մնացել, ահա ուրեմն, այս Դրագոտան բացահայտ ապստամբություն կույծեց և, հավաքելով մելիկյան բոլոր ռազմիկներին և այլ տեղերից էլ զորք բերելով, պաշարեց Մելիկը և սկսեց ավերել այն: Այդ ամրոցում կայազորի իրամանատարներն էին Թեոդորոս Նեստոգն ու Դովհաննես Անգեղը, երկուսն էլ մարդիկ, որոնք ի վիճակի էին պահել ամրոցը և հետ մղել թշնամիներին: Ամրության ներսում գտնվողները ոչնչից չէին անհանգստանում, քանի որ նրանք բավարար քանակի պարեն ունեին, սակայն նեղվում էին ջրի պակասից, մասնավորապես նրանք անհաշիվ էր: Այնուհանդերձ, քանի որ նրանք որոշ քանակի ջուր այնուհանդերձ ունեին, քաջաբար դիմադրում էին թշնամիներին, նրանց վրա նետեր տեղում, հարվածում էին բարերով և, ընդհանրապես, գործադրում էին ռազմական բոլոր անհրաժեշտ միջոցները: Իմանալով այդ մասին՝ կայսրը այդ լուրից շատ գայլաբացվեց և մի հիմանով մտքի եկավ՝ ինչքան հնարավոր է արագ զորք հավաքել ու առաջանալ: Եվ ահա տասներկուերորդ օրը նա արդեն Սեռայի պարիսպների տակ էր՝ այդ կարճ ժամանակահատվածում մեծամարտի սովոր նման գործով, որը բացի դրանից նաև լիովին զինված էր և ծանր ձիերի վրա էր, իր հետ ունենալով նաև գունակը և, ընդհանրապես, լինելով ծանրաբեռնված ամեն ինչով: Երբ կայսրը հասավ Սեռային, ապա, սպասելով գիշերը, հաջորդ օրը նա իր զորքը արեց և հրամայեց հետևակ նետաձիգների առաջ ընթանալ, քանի որ հնան հայտնել էին, որ նեղ Ռոպեյիսկյան անցումը, որի միջոցով հոսում էր Ստրիմոն գետը, այդ վայրում սեղմվում է երկու լեռների միջև, երբ դժվար է անցնել նույնիսկ մեկ մարտական: Այդ վայրը, որը կոչվում էր վարյին համահունչ անունով, հազիվ կարող էր բաց թողնել մեկ մարտակառք, ընդ որում այն նաև պաշտպանվում էր բուլղարական հեծելազորի և հետևակի մեծ ջոկատի կողմից, ընդ որում բուլղարներն այդտեղ նաև փականներով ամրացված դարպաս էին դրել, որպեսզի այդ վայրը կոնկակի անառիկ դարձնեն ինչպես բնական, այնպես էլ արհեստական ամրություններով: Երբ կայսրն այս ամենի մասին իմացավ, նա շտապ մեկնեց այդ ուղղությանը: Իրոք, նա այստեղ ամեն ինչ գտավ այն վիճակով, ինչ որ հայտնի էր: Եվ այսպես, առանձնացնելով հետևակ ռազմիկներին, նա նրանցից մի ազդու ջոկատ կազմեց և հրամայեց, բարձրանալով լեռներն ի վեր և, հայտնվելով բուլղարների գլխի վրա, այնտեղից խոցել ներքևում հայտնված բուլղարներին: Նրանք անմիջապես էլ կատարեցին այդ հրամանը, քանի որ լեռը պատված էր խիտ անտառով և հնարավոր էր առաջանալ միայն ոտքով: Ինչ վերաբերվում է հեծյալներին, ապա նրանց նա հրամայեց լինել դարպասի մոտ: Երբ բուլղարներն գլուխներից վերև նկատեցին իրենց վրա լեռան կատարից նետերի հեղեղ թափվող մարդկանց, որոնք պատերազմը փաստորեն իրենց թիկունք էին անցկացնել, ու իրենց հայտնաբերեցին նման բարդ իրավիճակում, արքայական զորքի կողմից հետապնդվելով դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ հռոմեացիները շատերին կոտորեցին, սակայն փրկվածներից ոմանք հասան բուլղարական զորքին և այնտեղ պատմեցին կայսրը, ինչպես նաև այն ամենի մասին, ինչ իրենց գլխին եկել է: Բուլղարները, ազդված այդ անակնկալ լուրից և այն ամենից, ինչ իրենց գլխին եկել էր, հենց այդ վիճակում էլ նետվեցին նծուգների վրա ու դիմեցին փախուստի: Զանի որ գիշերը ակնյակն էր, իսկ տեղանքն էլ, որով վրանք փախչում էին, դժվար էր ու անհայտ, նրանցից ոմանք ընկնում էին ձիերից, իսկ հետևից եկողներն էլ սրորոնում էին նրանց և անցնում վրաներով: Միաժամանակ այլ իրենց վերնագգեստների ծանրության պատճառով ներքև էին ընկնում դիք ժայռերից, ուրիշներն էլ այլ կերպ կործանվեցին, այնպես որ նրանցից քչերը փրկվեցին և հասան Բուլղարիա: Դենց այդ ժամանակ էլ նրանց դեպավար և առաջնորդ Դրագոտան ոտնատակ եղավ ձիերի սմբակներից և երրորդ օրը հոգին ավանդեց: Այսպիսով՝ կայսրը հենց նույն օրն էլ գրավեց այդ ամրությունը և, զրույց սկսելով նրա պաշտպանների հետ, որոնք նրան սկսեցին մեծարել ու գովերգելով ծափահարել, կորելով արագընթաց արծիվ, ի վերջո տիրեց դրան» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 58):

⁴⁴⁷⁹ «Այդ ժամանակ Մելիտեի ժողովուրդը, այլևս ի վիճակի չլինելով դիմանալ, մարտով ելան իբն Բելասի կողմնակիցների դեմ և սպանեց սրանցից մոտ 300 հոգու, ընդ որում իբն Բելասն ինքը փախավ Կլավդիա երկրի ուղղությամբ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁸⁰ «Իբն Բելասը փախավ Կլավդիա երկրի ուղղությամբ, որտեղ նիսան ամսի առաջին օրը, որը համապատասխանում էր պահոց կիրակու առաջին օրվան, այրեց Մադիկ ու Մար-Ակա վանքերը: Նա մեծ ավերածություններ իրականացրեց նաև Գուբոս երկրում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁸¹ «Այստեղից իբն Բելասը գնաց ուղիղ Ամիդի վրա, սակայն բռնվեց Մուփարդիի տիրակալի կողմից և սպանվեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁸² Դրանից հետո նա շարժվեց Կամախի ուղղությամբ, որպեսզի օգնության հասնի սուլթան Իգդեիլին (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կապուս իբն Զեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.), սակայն այստեղ Անդոնյակ-Նոյիի զորքերը հասան նրանց և ոչնչացրին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յույոց 705 թվականին Ղադա խանը հարձակվեց Կամախի վրա» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ղադա խանը երզնկայի մոտ բորդերին կոտորեց և Կամախը գրավեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ղադա խանը երզնկան ավերեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

4483 «Եվ ահա Իգեղիկը (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Քեյ-Կալուս իբն Քեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց քրդերի գլխին եկած այդ փորձանքների մասին, որպեսզի օգնի նրանց, Մելիտե ուղարկեց Ալի-Բահադուր անունով իր զորավարին, որը փոքրամարմին էր և նիհար, սակայն մի հիանալի ռազմիկ էր ու մեծ մասնագետ պատերազմական հարցերում: Եվ ահա, երբ այս մարդը եկավ, Մելիտեն ողջունեց նրանց: Այդ ժամանակ նա օգնություն ցույց տվեց բաղաբացիներին և ողջ երկրին, ճանապարհները բացվեցին ու մարդիկ կարողացան ամեն տեղից ցրտն բերել: Չեղտ, սակայն, Մելիտեի մոտ գտնվող լեռները, բլուրներն ու դաշտերը լցվեցին թուրքմեն աղաչարկներով, որոնք ամեն ինչ թալանեցին: Միայն Պասան-Մանսուր երկրում նրանք վերցրին 7.000 ցլեր, արու և էգ էշեր, ինչպես նաև 45.000 ոչխարներ ու այծեր: Նրանք մտան նաև Մադիկ, Մար-Ասյա և Մար-Դիմաթ կոչվող վանքերը, որտեղից մեծ քանակի ապրանքներ տարան: Այդ ժամանակ Ալի-Բահադուրը, սակայն, հետապնդեց և դուրս բերեց նրանց երկրից, ընդ որում նա բռնեց Սուտաբեկ անունով նրանց առաջնորդին և փակեց Մասարա ամրոցում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4484 «Յայոց 705 թվականին Չեթում արքան հավաքեց սեփական բանակը՝ իր մոտիկներին, ազգականներին ու ազատներին, նրանց թիվն, ասում են, հասնում էր 100.000 հոգու, և այդ զորքով ներխուժեց Ռումի երկիր՝ Տավրոսի ստորոտը՝ Արակլիա՝ Եկեղեցիկի ու Մաունալիի ուղղությամբ: Նրանք այնտեղ շատ խոշոր և մանր եղջերավոր անասուններ, ձիեր, ջորիներ, ստրուկներ ու ոսկի վերցրեցին և, մեծ ավարով տուն դառնալով, շատ օրեր խրախճանքների տրվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Թաթարական զորքերը սրով մաշեցին Կեսարիան, Իկոնիան և սրանց շուրջ եղած գավառները: Դրանից հետո Յուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուի (1253-1265) – Մ.Ֆ.**) իրամանով նրանք իրենց իջևանը գնալու համար սեփական բոլոր հետ դարձրին, իսկ իրենք ասպատակեցին զանազան կողմեր: Նրանց հետ գնաց նաև Յայոց Չեթում թագավորը, որ եկել էր Մանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**), Բաթուի (**Ոսկե Չորդայի հիմնադիր խան Բաթուի (1242-1255) – Մ.Ֆ.**), Սարթախի (**Ոսկե Չորդայի ապագա խան Սարթախի – Մ.Ֆ.**) և Յուլավուի մոտից ու գտնվում էր Բաչու-Նոյինի մոտ, որը նրան մեծ զորքով ուղարկեց իր երկիրը՝ Կիլիկիա՝ Սիս բաղաբեր: Չեթումը շատ ընծաներից ու զորքով ծառայություն էր մատուցում Բաչու-Նոյինին և նրա հետ եղած զորքին, մինչև որ նրա մասին գոհության ու գովության թուղթ գրեցին Յուլավուին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 59):

«Այդ տարի Բաչուն ռումների աշխարհը գնաց և սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Քեյ-Կալուս իբն Քեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.**) կոտորեց: Այդ ժամանակ էր նաև, որ Չեթումը եկավ Մանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**) մոտից և արշավեց Մուռնադիլի վրա» (Սմանվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Չեթումը... զորքով ներխուժեց Ռումի երկիր՝ Մուռնադիլի և այլ տեղեր» (Չեթում II «Տարեգրություն»):

«Զրիստուսի 1256 թվականին Չեթումը... զորքով ներխուժեց Ռումի երկիր՝ Մուռնադիլի և այլ տեղեր» (Չեթում II «Տարեգրություն»):

«Զրիստուսի 1256 թվականին Չեթումը... զորքով ներխուժեց Ռումի երկիր՝ Մուռնադիլի և այլ տեղեր» (Կասիկ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Զևանի որ Տարախիձը գործը, սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմվածքով ահագու, նա բոլոր պատերազմներում մեծամեծ քաջագործություններ էր անապրտելի գործություն էր ցույց տալիս ուր էլ որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ ռուս» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Եվ այսպես, մինչ Մելիտեի ժողովուրդը խաղաղվեց, Բաչուն և նրա բանակը ելան Բուլթանիայի ներքին շրջաններից ու նիսան ամսին ցրվեցին մինչև Գալաթիայի և Կապադոկիայի երկիր: Նրանք պատերազմ սկսեցին այս երկրների ամրությունների դեմ, որպեսզի փոխանցեն դրանք Ռուսներին (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան խիժ-Արալուս իբն Քեյ-խուսրովին – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա նրանք եկան Արլաստանի շրջան, թափեցին այնտեղի մարդկանց արյունը՝ մոտ 7.000 հոգու, իսկ երիտասարդ տղաներին ու աղջիկներին էլ գերի բերեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուի – Մ.Ֆ.**) տիրեց նաև Ռումի երկրներին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

4485 «Այս կերպ ահա կարգավորելով գործերը՝ կայսրը (**Բուլանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ամրությունից հանեց կանանց ու երեխաներին, որոնք պատկանում էին ապստամբներին, որից հետո իրավաբան քննադատվել նրանց գույքը, իսկ ինքն էլ, մի պահ բարձրանալով Մելնիկ, մեկնեց Թեսալոնիկե, որտեղից Վարդարիկի միջով անցավ Կողիկոս, որտեղ էլ հենց ծամբար գարկեց: Այդ ժամանակ նա, շարժվելով դեպի Դրիստուս, սկսեց մի ինչ որ հիվանդությանը տառապել, որը այդ ժամանակ տարածվել նրա զորքերում: Եվ ահա այստեղ, ինչպես պետք էր պատրաստվելով ու հետո վերցնելով պարսպախար ու պաշարողական մեքենաները, ինչպես նաև սայլերը, նա ուղղվեց դեպի Վելեսա՝ պաշարելու նաև այդ ամրությունը և խլելու այն թշնամիների ձեռքից: Այդ ամրության բնակիչները, արդեն իսկ ահաբեկված կայսեր ժամանումով և չցանկանալով գործը հասցնել պաշարման, բանակցություններ սկսեցին կայսեր հետ, որպեսզի նա իրենց որևէ վատ բան չանի և թույլ տա իրենց գնեցնել ու գույքով լքել ամրությունը: Կայսրից երդում էր անելով այդ մասին՝ նրանք լքեցին ամրությունը: Երբ կայսրը տեսավ, որ նրանք այդքան էլ մեծաբանակ չէին, նրանք հազիվ մոտ 500 հոգի էին, ընդ որում արյուն էլ ամուր և հայտնի, ապա զոջաց, որ թույլ է տալիս նման մեծաբանակ և ուժեղ ժողովրդին հեռանալ հռոմեացիների թշնամիների մոտ: Այնուհանդերձ, կապված երդումով, նա նրանց բաց թողեց: Այնտեղից իր զորքով ելնելով՝ նա մեկնեց դեպի Նեփեստապոլիս: Այն վայրը, որով նա անցնում էր, անջուր էր և անմարդաբնակ՝ ռժվար անցանելի մեծ գոթի համար: Այսպիսով՝ զորքը ոչ քիչ օրեր տանջանքներ էր կրում, իսկ նժույգներն էլ նույնիսկ երկու օր շուրջ չէին խմել: Անցնելով Ստրոմիցա ամրոցի և Մելնիկի մոտակայքով՝ զորքը կրկին մոտեցավ Սերային: Այստեղ կայսրը արևելքից նամակ ստացավ, որն ուղարկել էր նրա բարեկամ, մեծ դոմեստիկոս Մուլալունը, որը հայտնում էր նրան, թե մահմեդականները, անհանգստացած թաթարների կողմից, ոտքի են ելել և առանց կանգառի շատ օրեր առաջանում են: Դրանից հետո, հասնելով Գեբրին, որը հասարակ ժողովուրդը կոչում է Մարտիզա, նա իմացավ, որ արևելքում գործերն այնուհանդերձ այն վիճակում չեն, ինչի մասին իրեն մինչ այդ տեղեկացնում էին: Դրա համար էլ նա դանդաղեցրեց առաջխաղացումը և սկսեց առաջանալ ավելի դանդաղ՝ անելով արթալական սովորական կանգառներ: Ի վերջո, թողնելով այդ ճանապարհը, նա ուղիղ ճանապարհով ժամանեց Դիդիմոսի, իսկ այնտեղից էլ ժամանեց Ադրիանապոլիս: Արդյունքում բուլղարների կողմից հռոմեացիներից խլված բոլոր ամրություններից ոչ մի բան չմնաց նրանց ձեռքում՝ բացառությամբ երկուսի» (Գեորգիոս Ակրուպոլցի «Ժամանակագրություն», մաս 59):

4486 «Եվ ահա երկրի տեր Մանգու խանը (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**), իր եղբայր Յուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուի – Մ.Ֆ.**) բնակությունը մեջ տեսնելով իշխելու հատկություններ և նվաճումներ իրականացնելու ձգտում, այն բանից հետո, երբ դուրսվեցին հետո վերջնականապես ամրացավ իր գահին և նրա ուշադրությունն այլևս այլ կողմ չէր շեղվում շահախնդիր ու նախանձ մարդկանց կողմից, հայացքն ուղղեց դեպի հեռավոր արևելյան և արևմտյան հողերը...: Այսպիսով՝ խանը Յուլավուին հանձնարարեց արևմտյան հողերի նվաճումը: Արդյունքում, ինչպես Յուլիայի (**Մոնղոլական տերության ապագա Մեծ խան Յուլիայի – Մ.Ֆ.**) պարագայում, նա արևելյան ու արևմտյան բանակներից Յուլավուի համար ամեն մի 10 հոգուց առանձնացրեց 2 հոգու, ինչպես նաև իրավաբան և իր փոքր եղբայր Սուբեդե-օղուլին ուղղեցել Յուլավուին: Նա նաև նրա հետ ուղարկեց Բաթուի (**Ոսկե Չորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Ֆ.**) ներկայացուցիչ Բալազային՝ Սիբախանի որդուն, Թուրթար-Օղուլին և Դուլին՝ Բաթուին պատկանող զորքերով: Նրա հետո ուղարկեց նաև Չաղաթայի (**Չաղաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չաղաթայի (1227-1241) – Մ.Ֆ.**) ներկայացուցիչ Թեգուդար-Օղուլին՝ Մոնղ-Օղուլի որդուն, Չեչեբեն-բեկից էլ ուղարկեց Բուլա-Թեմուրին՝ օյրաթների զորքով: Նա ուղարկեց նաև իր փեսաներին, Եմիրներին և Նոյիններին, ինչպես նաև ամեն կողմից այնքան զորավարների, որոնց թվաքանակը իսկ չափից դուրս ժամանակ կպահանջի: Նա նաև մարդ ուղարկեց չինացիների երկիր, որտեղից նրան հասցվեցին այդպիսի նավթ նետելու ունակ մարդկանց, ինչպես նաև բերել տվեց չինական նետածիգներ 1.000 ընտանիքներ, որոնցից յուրաքանչյուրն ի վիճակի էր քարե զնդով մտնել ասեղի անցքը կամ հարվածել ուղտի աչքին, ընդ որում սրանք սոսնձի և կենդանիների ջիլերի կիրառմամբ այնպես ուժեղ էին ձգում բալիստների թելերը, որոնց նրանց ուղարկած արկերը երկինք էին նետվում ու հետ չէին դառնում: Սրանցից գատ առաջ ուղարկվեցին նաև ելիներ, որպեսզի ազատեն բոլոր դաշտերն ու մարգագետինները այն վայրերում, որտեղով սպասվում էր Աշխարհների տիրակալի զորքերի անցումը: Սկսած Կանգայական լեռներից՝ Ղարա-Ղորումի և Բաշթալիկի միջև, այդ վայրերում արգելվեց կենդանիների արածեցումը, որպեսզի արտադրարկներն ու մարգագետիններն վնաս չհասցվի: Նույն կերպ լեռնային ու անտառային այգիները անհասանելի հայտարարվեցին և ոչ մի կենդանու թույլ չտրվեց խոտի շուրջ իսկ պոկել: Արդյունքում Թուրքեստանի ողջ երկրում, սկսած հորաքանակից ու վերջացած Ռումի և Կրաստանի երկրով, խոտը տաքցավ այն տեսքը, որի մասին ասում էին, թե կարծես նրանց ոչինչ չի դիպել: Չարկ է լիշել, որ այս օրենքը այն աստիճանի խստությամբ էր կիրառվում, որ ցանկացած մեկին, ով անասուն կարածեցներ, ծանր տուգանքի էին ենթարկում...: Այսպիսով՝ ելիները, որոնք իրենք էլ մի ամբողջ զորք էին, կարգի գցեցին գործերը այն հատվածներում, որտեղից պետք է անցնեց Աշխարհի տիրակալի բանակը, և ուղղվեցին դեպի Բաչու ու Չորմաղան, որոնց իրավաբաններն անցնել ռում: Ինչ վերաբերվում է զորքի համար նախատեսվող պարենամթերքին, ապա այն հավաքվեց ողջ երկրից..., ընդ որում Եմիրներին ու տեղական տիրակալներին, որոնք այդ ուղու վրա էին, իրավաբան հավաքել պարենամթերք և պատրաստել իյուրափրություն, որ նրանք պետք է իրականացնեին ողջ ճանապարհի երկայնքով: Բացի դրանցից մոնղոլական ու մահմեդական Եմիրները պետք է բերին ու բերեին մատակներ, որպեսզի ողջ ուղու երկայնքով զորքը մշտապես խմելու համար կոմիս ունենար: Դրանից հետո ճանապարհի բոլոր փարսանները մաքրվեցին քարերից ու թիթից, գետերի ու գետակների վրա կառուցվեցին կամուրջներ, իսկ գետանցումների

մոտ էլ նախակներ պատրաստվեցին...: Այն բանից հետո, երբ նշանակվեցին արքայազներ ու նոյիններ, ինչպես նաև ընտրվեց զորք հազարյակներից ու հարյուրյակներից, Բեդ-Բուդան, որը առաջապահի դերում էր նշանակվեց, առաջ անցավ...: Եվ այսպես Չիքրի 651 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 2-ին, շաբաթ օրը, Չուլպուլուն ինքն էլ հեծնեց ցանկությունների նստյազին և սանձերն ուղղեց իր տան կողմը...: Չիքրի 651 թվականի Շաբան ամսի 24-ին Չուլպուլուն ելավ իր տնից...: Չիքրի 652 թվականի ամառը Չուլպուլուն անցկացրեց լեռնային արոտավայրերում, իսկ երբ արեգակը մի քիչ թուլացավ, Չիքրի 653 թվականին նա ճանապարհ գրավեց Կանի-Նուլի մոտ՝ Սամարղանդի դարպասների մոտակայքում...: Դրանից հետո Շավալ ամսի 1-ին նրանք թողեցին այդ վայրը և... հասան Զիշ...: Այդ ժամանակ էր, որ բոլոր նախակների իրենց նախակների հետ միասին բռնագրավվեցին, որպեսզի, երբ արքան մոտենա, նա ու իր զորքը կարողանան առանց որևէ խոչընդոտի անցնել գետը...: Այսպիսով՝ զորքն ու արքան անցան գետի մյուս ափ...: Դաջորդ օրը նրանք Շաֆուրականի մարգագետիններում էին...: Երբ գարունը բացվեց... Ռուբն-Էդ-Դին հուրդահին (Չաշիչանների Եմիրության Եմիր Ռուբն-Էդ-Դին հուրդահի) (1255-1256) – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր եղբայր Զահինշահին և իր թագավորության նախարարներին, որպեսզի հայտնի իր հնազանդությունը Չուլպուլի իշխանությանը...: Դետո արքային պարզ դարձավ, որ հաջողությունը երես է դարձրել այդ մարդուց... և նաև ելավ Գուրգանից, որպեսզի մարտնչի նրա դեմ...: Դուրս գալով Գուրգանից Շաբան ամսի կեսին՝ արքան պատրաստվեց այն բանին, որպեսզի հարձակվի Ռուբն-Էդ-Դինի մարտությունների վրա և ոչնչացնի դրանք, ընդ որում նա հրամայեց Իրաքում և այլ վայրերում գտնվող զորքերին, որպեսզի սրանք ևս պատրաստ լինեն: Դրանից հետո Բուդա-Թեմուրի և Կոկե-Իլգայի հրամանի տակ գտնվող աջ թևն առաջացավ Մազանդարանով, Թեգուդար-Օղուլի ու Բեդ-Բուդայի հրամանի տակ գործող ձախ թևն առաջացավ Խուլպարով և Սամանով, իսկ արքայազն Բալազան ու Թուրթար իրաքյան զորքերով առաջացան դեպի Ալամուդ: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա առաջացավ այնպիսի ռազմիկներով, որոնք ոչ ցավ էին զգում, ոչ էլ հոգևոր էին որևէ բանից...: Երբ արքայական զորքերը հասան Կասրանի շրջանին՝ Զահիդի ամրոցը, որը նրանց ճանապարհին էր, շրջապատվեց Բեդ-Բուդայի կողմից: Նրանք օղակեցին այն և մեկ կամ երկու օրվա գրոհից հետո գրավեցին: Նրանք գրավեցին նաև երկու կամ երեք այլ մարտություններ, որոնք մոտակայքում էին: Դրանից հետո արքան կրկին ելավ ուղարկեց Ռուբն-Էդ-Դինի մոտ՝ հրամայելով նրան ելնել մարտությունից, ինչպես մինչ այդ խոստացել էր...: Օրը օրի վրա, սակայն, Ռուբն-Էդ-Դինի խորհրդատիները նրան շեղում էին ճշմարիտ ուղուց...: Եվ ահա արքան, որոշելով վերջնականապես լուծել Ռուբն-Էդ-Դինի հարցերը, Չիքրի 654 թվականի Շավալ ամսի 10-ին իր ողջ զորքով ելավ Պիշկի-Դարայից...: Միաժամանակ ելաներ ուղարկվեցին բոլոր ուղղություններով, որպեսզի պարենամթերք բերեն զորքի համար: Այդ ամենը բերվում էր Եգիպտոսի Դայաստան ընկած ողջ տարածքից, ինչպես նաև Գուրջանի բլուրներից, ընդ որում, որպեսզի այդ ամենը կրող կենդանիների պալապ զգացվի, որոշվեց ցանկացած մեկից, ով էլ դա լինի, հատկի մարդ չէ անհայտ, թուրք թե տաքի, վերցնել կենդանիների և այս կերպ ապահովել պարենամթերքի տեղափոխումը: Նույն այդ ամսվա 18-ին արքան կանգ առավ Մայմուն-Դիգուն՝ և հաջորդ օրը պատվեց շրջակայքում, որպեսզի պարզի հարձակումներ իրականացնելու ամենանպաստավոր վայրերը...: Եվ ահա ի վերջո, երբ Ռուբն-Էդ-Դինը տեսավ այդ ամենը, նա հնազանդությունն ցույց տվեց և իջավ արտությունից, իսկ թե՛ նա այլ կերպ վարվեք, ապա նրա ողջ երկիրն ու թագավորությունը կամայաջգվեք» (Ալ-Էդ-Դին Ջուվեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 6, 7):

«1.2.2.8/ Երբ Մանգու խանը (Մոնղոլական տերության խան Մանգու – Մ.Ֆ.) նստեց իր (Մոնղոլական տերության խան Գուլուկի – Մ.Ֆ.) տեղը և սկսեց տնօրինել նրա գործերը այն բանից հետո, երբ իր անձի համար ամրապնդեց խանական դիրքը, ցանկացավ նվաճել Իրանի բոլոր տիրույթները, բանի որ Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) և Ուգեդեյ խանի (Մոնղոլական տերության խան Ուգեդեյ – Մ.Ֆ.) օրոք դրանք վերջնականապես չէր, որ նվաճվել ու հնազանդվել էին, չնայած այն բանին, որ ոչ մեկ անգամ էին այնտեղ զորքի հետ միասին Եմիրներ ուղարկվել, իսկ հետո էլ նույնիսկ ուղարկվել էր Չորմոդանի: Ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ Բաղդադի խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը (1242-1258) – Մ.Ֆ.), որը մահմեդական պետությունների հիմքն էր, ինչպես նաև Ռումի սուլթանները (Իլդունայի սուլթանության համալիրի սուլթաններ Բեդ-Կալուս իբն Բեդ-Խուսրուդը և Խիճ-Արսլան իբն Բեդ-Խուսրուդը – Մ.Ֆ.), Շիրազի աթաբեկները, Զամի և Միսրի տիրակալներն ու հեթանոսները, բոլոր սրանք, ինչպես նաև այն շրջանները, որոնք գրավվել էին մոնղոլների կողմից, մտնում էին անկախյուն դրության մեջ և մոնղոլների պարտության առաջին իսկ լուրի դեպքում պատրաստ էին ապստամբվել: Դաշվի առնելով այդ ամենը՝ Մանգու խանը, միասնական խորհուրդ գումարելով, այդ տարածքների վերջնական նվաճման համար նշանակեց իր եղբայր Չուլպուլու խանին (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Չուլպուլուն – Մ.Ֆ.), որի ուսերի վրա մյուս եղբայրները, արքայազները և ընդհանրապես Չինգիզ-խանի բոլոր կողակցները տեսնում էին վեհության նախանշաններ, պետական մտածողություն, հզորություն ու հաջողականություն: Այսպիսով՝ Չուլպուլուն հանձնվեց ողջ այն զորքը, որը ժամանակին որպես տասնյակ զորք ուղարկվել էր Իրան, այն զորքը, որը գտնվում էր Սալի-Նոյինի տնից գտնվող այն ամենը՝ ինչպես նաև Բահիլի ու Բադաշխանի սահմաններում գտնվող զորքը: Բոլոր այս զորքերը ենթարկվեցվեցին Չուլպուլու խանին, իսկ այլ զորքերից էլ նրան ենթարկվեցվեցին Ելու-Նոյինի տոհմին պատկանող զորքերը, ինչպես նաև այլ արքայազների զորքերի մի մասը: Վերջիններիս հրամայվեց իրենց զորքի ամեն 10 զինվորից առանձնացնել 2-ին, նրանք, որոնք մշտական զորքի կազմում չեն, որպեսզի չպակասի քանակ թիվը, ու բոլոր դրանց որպես ինչու հանձնել Չուլպուլու խանին, որպեսզի նա մեկնի իշխանական թիրույթները և հաստատվի այնտեղ, իսկ երբ այդ երկրները վերջնականապես էլ կգրավվեն՝ ապա այդ երկիրը այնտեղ գտնվող զորքի հետ այդուհետ կպատկանի նրան ու նրա երեխաներին: Այս ամենի պատճառով իշխանական անձիք այս բանակ ուղարկեցին իրենց որդիներին ու եղբայրներին, որոնք հաշվարկված չէին հիմնական զորքի կազմում, կամ էլ գույամներին ու այլ ճարպիկ անձանց, սակայն ամեն դեպքում դրանց թիվը հաշվելով իրենց զորքի ամեն 10-ից 2-ի հաշվարկով: Նրանք ավագ Եմիրներ նշանակեցին իրենց եղբայրներին ու որդիներին, որոնք արժանի էին Եմիր-հազարապետների պաշտոնին, և սրանց բոլորին ուղարկեցին Իրանական երկիր: Այս Եմիրների հետնորդները դարձան Եմիր-թուլանականներ, հազարապետներ և հարյուրապետներ...: Չուլպուլու խանը, ունենալով իր ողջ տոհմի համաձայնությունը, պատրաստվեց մեկնել Իրանական երկիր ու վերնում իշխանական թիրույթներ: Նրա հրամանի տակ դուրեց այն զորքը, որը Բալուի և Չորմոդանի հրամանատարությամբ դրանից առաջ որպես տասնյակ զորք նշանակված էր եղել այնտեղ: Նրան պետք է պատկաներ նաև այն զորքը, որը տամայի ծառայությունն իրականացվելու համար Դաիր-բահուդդին գլխավորությամբ ուղարկվել էր Զաշվիր և Դուրխաստան: Այս բոլորը պետք է պատկանեին նրա: Այն ջոկատները, որոնք գտնվում էին Դաիր-Նոյինի հրամանատարության տակ, այն բանից հետո, երբ նա մահացավ, ընկան... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.), հետո... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.), իսկ վերջում էլ Սալի-Նոյինի հրամանատարության տակ, որը ծագումով թաթար էր: Սա նվաճել էր Զաշվիրը և այնտեղից մի բանի հազար զեդիներ էր դուրս բերել: 1.3.2/ Բոլոր այս զորքերից զատ որոշվեց, որ Չինգիզ-խանի բոլոր ջոկատներից, որոնք բաժանվել էին նրա որդիների, եղբայրների ու եղբորորդիների, ամեն մի 10 հոգուց առանձնացվեն 2-ը և դրանք որպես ինչու հանձնվեն Չուլպուլու խանին, որպեսզի նրանք մեկնեն նրա հետ և ծառայեն նրան: Ահա նաև այս պատճառով էր, որ այս թագավորությունում միշտ էլ կան ու եղել են Եմիրներ խանական տոհմից և Չինգիզ-խանի ազգականներ, որոնցից յուրաքանչյուրին Չուլպուլու խանը ժառանգական տիրույթ ու գործակալություն հանձնեց: Երբ այս նշանակումներն իրականացվեցին, Մանգու խանը սուրհանդակներ ուղարկեց Խիտայ, որպեսզի այնտեղից բերեն քարանետողը, կրակատետողը և արքայապետի զինացիներն էլ հազարյակ: Բացի այդ առաջ ուղարկվեցին այլ սուրհանդակներ ևս, որպեսզի սրանք Չուլպուլու խանի զորքի առաջնադասն ողջ ճանապարհին, սկսած Դարա-Դորունից և վերջացած Տեյհան գետի ափերով, արգելաճառ հայտարարեն բոլոր մարգագետիններն ու արոտատեղիները, ինչպես նաև ամուր կամուրջներ անցկացնեն գետերի և վտակների վրայով: Դրանից տրվեց, որ Բալու-Նոյինը և այն ջոկատները, որոնք մինչ այս ժամանել էին Չորմոդանի հետ, մեկնեն Ռում և բոլոր տիրույթներից ամեն մի մարդու հաշվարկով Չուլպուլու խանի զորքի համար պարենամթերք պատրաստեն՝ մեկ մարդու հաշվարկով մեկ թագար այուր ու մեկ տիկ գինի: Ահա այս ամենից հետո միայն արքայազներն ու Նոյինները, որոնք հանդերձավորվել էին, իրենց ռազմական հազարյակներով ու հարյուրյակներով արշավանքի ելան: Որպես գլխավոր ջոկատի հրամանատար ուղարկվեց Զիթ-Բուդա-Նոյինը, սա նայմանների ցեղից էր և բառուրջի աստիճան ուներ՝ 12.000 հոգու հետ միասին...: 1.3.2/ Տիլ տարվա վերջում, որը համապատասխան եղավ Չիքրի 650 թվականի Չուլիից ամսին, Չուլպուլու խանը ելավ իր համալքատեղի և արդեն մյուս տարվա Չուլիից ամսին, ըստ եղբոր հրահանգի, հետևում թողնելով գումակը և մեծաթիվ զորքով ուղղվեց դեպի իշխանական երկրներ: Շրջակա Եմիրները, թաթար պատրաստելով, կայանատեղիներում այն տրամադրում էին զորքին, ինչպես նաև զորքի նախատեսվող առաջնադասն ողջ ուղու երկայնքով մաքրում էին ճանապարհը քարերից ու աղբի, իսկ գետանցումներում ու մեծ վտակների վրա էլ նախակներ էին պատրաստում: Արքայազները և Եմիրները, որոնք իրենց ջոկատներով բոլոր կողմերից նշանակվել էին արշավելու Իրան, ծառայելու և ուղեկցելու Չուլպուլու խանին, սկսեցին զբաղվել իրենց զորքի հանդերձավորմամբ և այն անհրաժեշտ վիճակի բերմամբ...: Երբ տեղանական դողը անցավ այդ վայրերը, Թուրքեստանի և Միջնագետի Եմիր Մասուդ-բեկն ու այնտեղի Եմիրները ելան նրան ծառայելու...: Իրանական հողի սուլթանների և փառիշահների հետևյալ բովանդակությամբ յառիկներ ուղարկվեցին. «Մենք գալիս ենք ըստ խանի յառիկի՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել հերետիկոսների ամրոցները և վտարել նրանց բոլորին: Եթե դուք, ներկայանալով անձամբ, օգնություն և աջակցություն ցույց տաք զորքին գեներով ու պարենամթերքով, ձեր ջոկատներն և բնակարանները կմնան ձեզ և ձեր ջանքերը հավանություն կստանան, իսկ եթե դուք այս իրախանգի կատարման հարցում թերացում և դանդաղորդություն դրսևորվեք, ապա, երբ բարձրյալի ուժով մենք հերետիկոսների հարցերը կլուծենք, այդ ժամանակ էլ հենց, չլսելով այլևս ձեր ներողությունները, կդիմենք ձեր վրա և ձեր տիրույթների ու բնակավայրերի հետ տեղի կունենա այն, ինչ կլինի հերետիկոսների ունեցածի հետ»: Այդ կարևոր գործով արագատեք սուրհանդակներ ուղարկվեցին: Երբ աշխարհը նվաճող դոդաակի մասին լուրը տարածվեց բոլոր կողմերով, Իրանի տիրույթների սուլթաններն ու մեյլիները

մեկնեցին գերազանցությանը ծառայելու: Նրան ծառայելու համար Ռուսից եկան սուլթաններ Իզ-էդ-Ղինն (**Իկոնիայի սուլթանության համիդխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.**) ու Ռուբեն-էդ-Ղինը (**Իկոնիայի սուլթանության համիդխան սուլթան Խիթ-Արուստան իբն Զեյ-խուսրովը – Մ.Ֆ.**), Պարսից աթաբեկ Սադը և աթաբեկ Մուզաֆֆար-էդ-Ղինի որդին, իսկ Իրաքից, Խորասանից, Ադրբայջանից, Առանից, Շիրվանից ու Վրաստանից էլ ժամանեցին մեյիթներ, սադրներ և այլ ազնվականներ՝ բոլորը հավուր պատշաճի նվերներով: Այն բանից հետո, երբ ըստ հրամանի կանգնեցվեցին բոլոր նավերը և կամուրջ կառուցեցին, գործը շարժվեց Ջեհանը անցնելու: Եվ ահա Ֆիքրի 653 թվականի Չուլիիցա ամսի առաջին օրը հաղթական գործն անցավ Ջեհանը...: Այդ ծննդը Ֆուլադու խանն անցկացրեց այնտեղ և ողջ ժամանակ տրվում էր զվարճանքներին, ուրախությանը, հաճույքներին և խնջույքներին...: Ինչ վերաբերվում է Զիթ-Բուղա-Նոյիսին, ապա սա դեռևս Ֆիքրի 650 թվականի Ջուլադա Ա ամսում էր շարժի մեջ դրվել Մենզու խանի կողմից և Ֆուլադու խանի առաջապահ ջոկատի գլուխն անցած արշավի ելել հերետիկոսների ամրոցների ուղղությամբ: Վերջինս, Ֆիքրի 651 թվականի Մուհառամ ամսին անցնելով գետը, սկսեց հարձակումներ գործել Կուհիստանի վրա...: Երբ Ֆուլադուն հասավ Սափեի ու Յաֆայի շրջակայքը, նա թեթևակի վատ զգաց: Այդ ընթացքում նա Կոկե-Էլեկին ու Զիթ-Բուղա-Նոյիսին այլ էմիրների հետ միասին նշանակել էր այդ հերետիկոսների մնացած տիրույթները նվաճելու...: Ջուլադա Ա ամսի 29-ին Բեկ-Թեմուր-կորչին, Չահիր-էդ-Ղինը, սիպասալար-բիտակչին և Շահ-Էմիրը, որոնց Ֆուլադու խանն ուղարկել էր հերետիկոսների տիրակալ Խուրշահի (**Չաշիջանների Էմիրության Էմիր Ռուբեն-էդ-Ղին Խուրշահի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որ նրան հայտնեն հրահանգների մասին, հետ վերադարձան: Նույն օրն էլ գործը մոտեցավ հերետիկոսների ամրոցներին և սկսվեց հարձակումը: Ֆիքրի 654 թվականի Շաբան ամսի 10-ին Ֆուլադու խանը հասավ Խարականյան և Վիստամին ու Մերկիտ առաջնորդին Բեյթեմիշի հետ միասին որպես դեսպաններ ուղարկեց Ռուբեն-էդ-Ղին Խուրշահի մոտ՝ հրամայելով ահաբեկել նրան, զրկել կամբից, սպառնալիքներ տեղալ և վախեցնել: Այդ ժամանակ հաջողակ մովանա, խոջա Նասր-էդ-Ղին Թուսին, որն այս աշխարհի ամենակատարյալ և ողջախոհ անձանցից մեկն էր, ինչպես նաև այլ մեծագույն բժիշկներ, ինչպիսիք էին Ռայիս-էդ-Ղուլան, Մուվաֆֆի-էդ-Ղուլան ու նրանց որդիները, որոնք ոչ իրենց կամքով էին հայտնվել այդ թագավորությունում, համոզվեցին, որ Խուրշահի վարքն և գործերը անկասկած են, դրանց հիմքում կեղեքում են ու բռնություն են դրված և դրանով խելագարության ակնհայտ նշաններ կան: Եվ ահա նրանց սրտերը տիրույթներ և զգվաթներ լցվեցին դեպի ծառայությունը հերետիկոսների, իսկ Ֆուլադու խանին ծառայելու ձգտումն էլ նրանց մոտ ավելի մեծացավ, մանավանդ որ առաջ էլ էին նրանք դրան ձգտում: Նրանք մշտապես գաղտնորեն խորհրդակցում էին, թե ինչպես ամենալավ ու հեշտ ձևով կազմակերպեն այդ թագավորության նվաճումը Ֆուլադու խանի համար: Օտարներից ու մահմեդականներից շատ շատերն էլ էին նրանց կողմը բռնել և բոլորը միակամ էին: Ահա այս ամենի պատճառով բոլորը ձգտում էին Խուրշահին հնազանդության բերել ու վախեցնում էին նրան: Բ վերջը, նա տվեց իր համաձայնությունը այդ հարցում և իր փոքր եղբայր Շահնշահին, ինչպես նաև խոջա Ասի-էդ-Ղին Մուզանիին իր թագավորության ծառայողների մի խմբի հետ միասին ուղարկեց Ֆուլադու խանի ծառայությանը: Յնազանդության դրսևորման համար տիրակալը նրանց հարգանք ու պատիվ տվեց: Ինչ ուրիշ անգամ նա դեսպաններ նշանակեց, որ արևել Սադր-էդ-Ղինի, Չահիր-էդ-Ղինի, Թուլեկ-բահադուրի, Բաշիսի և Մագուլի հետ միասին մեկնեն Խուրշահի մոտ, որպեսզի վերջինս, եթե հնազանդվի, ավելի ամրոցը և անձամբ ներկայանա: Խուրշահը պատասխան տվեց, որ. «Եթե իմ հայրը (**Չաշիջանների Էմիրության Էմիր Ալա-էդ-Ղին Մուհամմեդ (1221-1255) – Մ.Ֆ.**) անհնազանդություն է դրսևորել, ապա ես հնազանդվում եմ», որից հետո ավերեց մի քանի ամրոցներ, այնպիսիք, ինչպիսիք էին Մեյմանդուզը, Ալամուլն ու Լյուլբեսերը՝ բանդելով աշտարակների ատամնաշարերը, հանելով դարպասները և փորելով պարիսպներն ու հողաթմբերը: Ինչ վերաբերում է ամրոցից ելնելուն, ապա դրա համար նա մեկ տարի ժամանակ խնդրեց: Զանի որ Ֆուլադու խանը եկել էր մտքի, որ Խուրշահի համար արդեն եկել էր տխուր վերջաբանի ժամանակը և դեսպանների գնալ-գալուց ու նախագուշացումներից ոչ մի լավ բան չի ստացվի, Ֆիքրի 654 թվականի Շաբան ամսի 10-ին ելավ Վիստամից և ուղղվեց դեպի նրա բաղաթններն ու ամրոցները: Նա հրամայեց, որ գործը, որը գտնվում էր Իրաքում և այլ կողմերում, պատրաստվի արշավանքի: Այ թեև Մագադուրանից շարժվեցին Բուղա-Թեմուրն ու Կոկե-Էլեկը, ծախ թեևս հարյուր ու Մեմալից Նեգեդ-էդ-ժոդուն ու Զիթ-Բուղա-Նոյիսին էին տեղակայվել, իսկ կենտրոնական ջոկատներում, որը մոնղոլները սովորաբար «կոլ» էին կոչում, ընթանում էր Ֆուլադու խանը՝ մեկ թունան փառաշեղ դուշմանների ուղեկցությամբ ...: Եվ կրկին նա իրենից առաջ սուրհանդակներ ուղարկեց՝ հայտնելով. «Արշավանքի հարցը որոշված է: Եթե Խուրշահը, չնայած իր հանցագործություններին, դիմավորի մեզ ծառայի նման, ապա մենք նրա մեղքերին ներողամտության հայացքով կնայենք»...: Չրահանգ տրվեց, որ գործը, որը տեղակայված էր շրջանով, շարժվի ողջ ուժով բոլորը միասին և բոլոր կողմերից ընկնի այդ հերետիկոսների վրա...: Ֆիքրի 654 թվականի Շավալ ամսի 10-ին Ֆուլադու խանը Փիշբալեց ելավ Թալականի ճանապարհով և, գաղաղակցելով հարձակումը, հասավ նրանց տիրույթների ասիմաններին: Եթե միայն այդ գիշեր մեծ հորդ անձրև չլիներ, Խուրշահը հենց ամրոցի տակ էլ կբռնվեր: Շավալ ամսի 18-ին այն վայրում, որը գտնվում է Մեյմանդուզից հյուսիս, բացվեց միջև երկինք հասնող խանի անձրևանոցը: Չաջորդ օրը Ֆուլադու խանը, որպեսզի դիտարկի մարտի դաշտը և ծանոթանա նրա հետ, շրջեց ամրոցի շուրջը՝ գննելով նրա արտաքին ու ներքին կառույցները: Մյուս օրը բոլոր կողմերից հսկայական բանակությամբ, այնքան մեծ բանակությամբ, որ այն չի տեղավորվում նկարագրության սահմաններում, ամրոցին մոտեցան զորքերը, շրջափակեցին այն և շուրջանակի առան ալրա պարիսպները, որոնք կազմում էին 6 փարսանգ: Զանի որ իր անառիկության պատճառով այդ ամրոցը գրավել հնարավոր չէր, Ֆուլադու խանը խորհուրդ գտնարեց արքայազների և էմիրների մասնակցությամբ ու բնակիկան հրեց այն հարցը, թե պե՞տք է արդյոք շարունակել պաշարումը, թե՞ անհրաժեշտ է վերադառնալ և սպասել հաջորդ տարվան: Նա առում էր. «Այժմ ձմեռ է, ձիերը հյուծվել են, իսկ պարենամթերքն էլ ստիպված ենք լինում ձեռք բերել Չալաստանից մինչև Կերման ձգվող տարածքից, ավելի լավ է հետ դառնալ»: Իրենց հերթին, սակայն, Բուղա-Թեմուրը, Մեյֆ-էդ-Ղին-բիտակչին և էմիր Զիթ-Բուղա Կաշարման կողմնակիցները էին: Ֆուլադու խանը կրկին սուրհանդակներ ուղարկեց և իրեն թույլ տվեց միաժամանակ և սիրալիր, և խիստ ասել. «Եթե Խուրշահը հանձնվի, ապա դա պատճառ կհանդիսանա այն բանին, որ շատ անօգնական ու աղքատ մարդկանց կյանքը կիսալի, իսկ եթե հինգ օրից նա չգա իմ ծառայությանը, ապա թող ամրացնի ամրոցը և պատրաստվի պատերազմի»: Խուրշահը խորհրդակցեց իր էմիրների և գործի ավագների ուղեկցությամբ: Շավալ ամսի 27-ին, ուրբաթ օրը նրանք եկան Ֆուլադու խանին ծառայելու: Նրանց տեղավորեցին և հարաքանդեցին: Ֆիքրի 654 թվականի Չուլադա ամսի 1-ին Խուրշահը, հետևելով իր խորհրդականների խորհուրդներին, խոջա Նասր-էդ-Ղինի Թուսին, խոջա Ասի-էդ-Ղին Չուլադանի, վեզիր Մուհի-էդ-Ղինի, ինչպես նաև իր որդիներ Ռայիս-էդ-Ղուլայի և Մուվաֆֆի-էդ-Ղուլայի ուղեկցությամբ անձամբ ելավ ամրոցից ու, հրաժեշտ տալով իր երկուհարյուրամյա կացարանին, արժանացավ ձեռք գերազանցության փոշին լիզելու պատվին...: Այստեղից աշխարհը հնազանդեցնողի դրոշմ մոտեցավ Ալամուլին: Ֆուլադու խանը ամրոց ուղարկեց Ռուբեն-էդ-Ղինին, որպեսզի սա հանի այնտեղից նրանց, սակայն գլխավոր առաջնորդը համառություն դրսևորեց: Ֆուլադու խանը այն շրջապատելու համար այստեղ թողեց Բուղային և նա երեք օր շարունակ հարձակումներ ու կեղծ նահանջներ էր իրականացնում: Դրանից հետո նա նրան ամսին մասին խոչնդակ ուղարկեց: Ֆիքրի 654 թվականի Չուլադա ամսի 26-ին, շաբաթ օրը այս առաջնորդը նա ելավ ամրոցից ու հանձնեց այն: Մոնղոլները վերև բարձրացան և, բարանետներով կոտորելով, ավերեցին դարպասները: Բնակչությունը երեք օր խնդրեց ինչքը տեղափոխելու համար: Չորրորդ օրը ռազմիկները եկան ու թալան իրականացրին: Ֆուլադու խանը Ալամուլից դիտարկելու համար վերև բարձրացավ և նրա վեհությունից զարմանքից մատը կծեց» (Դաշիդ-էդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 8, հատոր 3, գիրք 1, մաս 2, հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Եվ այսպես, երբ Մանզու խանը (**Մոնղոլական տերության խան Մանզուն – Մ.Ֆ.**) Ղարա-Ղորումում ու Գելուրանում իր գլխին դրեց արքայական պսակը, նա Թանջու-Նոյիսին մեծաթանակ գործով ուղարկեց կառավարելու Իրանը: Թանջուն, երբ տեղ հասավ, որոշ ժամանակ անց բարձր գահ զեկուցագիր ուղարկեց, որը պարունակում էր բոլոր խալիֆ ալ-Մուսթասիմի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմ – Մ.Ֆ.**) ու խամայեյան մուլեհիդների հարցով: Այս պատճառով էլ հենց Մանզու խանը իր եղբայր Ֆուլադուին (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Ֆուլադին – Մ.Ֆ.**) մոնղոլական գործի հիմնգործող մասով նշանակեց Իրանի կառավարիչ ու պահապան: Ֆուլադուն, հրաժեշտ տալով խանին, Ֆիքրի 651 թվականի Ռաբիա ամսի առաջին օրը մեկնեց իր հորդա և Նույն տարվա Շաբան ամսին էլ, պարզելով արշավանքի դրոշմ դեպի նշանակված երկիր, Ֆիքրի 653 թվականին կանգ առավ Կոնի-Գյուլի հովտում: Չիշառանկված տարվա Չուլիիցա ամսին նա անցավ Ջեհանը և Ֆիքրի 654 թվականի Չուլադա ամսին տապալեց մուլեհիդների հզորությունը» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների երկուհեր», մաս 4):

«Ֆուլադուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Ֆուլադուն – Մ.Ֆ.**) եկավ այդ կողմերը և հարձակվեց մեյիթանների երկրի վրա» (Ինֆադալլահ Էլմարի «Յանրագիտարան»):

«Տայայի այդ 650 թվականին կուրդաթայի ավարտից հետո, սա մեծ ժողովի պես մի բան է, Մուզա խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանզուլի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Ֆուլադուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Ֆուլադուն – Մ.Ֆ.**) ուղարկվեց, որպեսզի մեկնի արևմտյան հողերը, որոնք Գուլուն խանի (**Մոնղոլական տերության խան Գուլուն – Մ.Ֆ.**) տիրապետությանից դուրս էին մնացել: Մուզա խանը հրամայեց, որ բոլոր ռազմական ուժերից, որոնք կային արևելքում ու արևմուտքում, դրանց բոլորից 10-ից 2 հոգու իրեն ուղարկեն: Արքայազներից նա առանձնացրեց իր մի երիտասարդ եղբորը, որին կոչում էին Սաբառայ Աուգուլ, և ուղարկեց նրանց հետ: Բասուրի (**Ոսկե Չորայի հիմնադիր խան Բաթուլի – Մ.Ֆ.**) տիրույթներից եկան

Բուդայ իբև Սիբկանը, ինչպես նաև Կուտայ Աուգուլը և Ղուլին՝ մեծաթիվ գործով: Չաղաթայի (Չաղաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չաղաթայի – Մ.Ֆ.) երկրից եկավ Թուրուդարը, իսկ խանի բուր Շիշկան-Բակլիի երկրից՝ Բուդա-Թեմուրը՝ իրենց գործով: Չինաստանի երկրից եկան 1.000 վարպետներ, որոնք պետք է ղեկավարեին ռազմական մեքենաները և նավթանետները...: Եվ ահա Յուլավուն մարդ ուղարկեց Ռուբենդինի (Չաշիշյանների էմիրության էմիր Ռուբեն-Էդ-Դին խուրշահի – Մ.Ֆ.) մոտ և ասաց. «Եթե դու իրոք անկեղծ ես և ցանկանում ես խաղաղություն ու բարեկամություն, ապա թողոր ամրություններն ինձ հանձնիր և ներկայացիր, ինձ, իսկ եթե ոչ՝ պատրաստվիր պատերազմի»:

Դրանից հետո Ռուբենդինը մարդ ուղարկեց և ոչնչացրեց այն ինկզ ամրությունները, որոնցում պարենամթերքի ոչ մի պաշար չկար և որոնք ի վիճակի չէին դիմադրել թաթարներին, որից հետո պատասխան ուղարկեց Յուլավունին, թե. «Ահա, ես կատարեցին թո հրամանը և պատվեցի թեզ, աստիճանաբար կյուծեմ նաև մյուս ամրությունների հարցը»:

Այդ ժամանակ Յուլավուն, որը լավ գիտեր Ռուբենդինի նենգությունը, որը ցանկանում էր ժամանակ շահել, Շահադիր կոչվող ամրոցի դեմ ուղարկեց Քիթ-Բուդային: Սա երկու օրվա ընթացքում գրավեց այդ ամրությունը և տիրեց նաև երեք այլ ամրությունների, որոնք դրա մոտ էին: Այդ ժամանակ Ռուբենդինը վերցրեց աղբաստներից մեկի որդուն, հազգրեց նրան արքայական հանդերձներ և ուղարկեց արքայի մոտ՝ որպես պատանդ: Յուլավուն գիտեր, որ դա կեղծ որդի է, սակայն ցույց չտվեց, որ գիտի, որից հետո հետ ամենայն պատվով ուղարկեց նրան և ասաց. «Ես թողորում եմ ուզել, այլ ոչ թե սրան»:

Դրանից հետո Ռուբենդինը ուղարկեց իր իրական եղբորը, որի անունը Շիրահ-խան էր՝ հետը դնելով 300 հեծյալներ: Յուլավուն վերցրեց այդ հեծյալներին և ուղարկեց Ղազվին, նույն կերպ վարվեց նաև Ռուբենդինի որդու հետ, որից հետո ասաց, որ իրեն պետք է ներկայանա Ռուբենդինին անձամբ: Եվ ահա Փրկչի ծննդյան գիշերը Ռուբենդինը ելավ, որպեսզի ներկայանա, սակայն նրա տորուկները ճանկեցին դաշույնները և ասացին. «Եթե դու գնաս, մենք թեզ կսպանենք»:

Այդ ժամանակ Ռուբենդինը մարդ ուղարկեց և այդ ամենի մասին տեղյակ պահեց արքայից-արքային: Յուլավուն, լսելով այդ մասին, ասաց. «Պաշտպանիր թեզ, իսկ ես կմտածեմ, թե ինչպես թեզ օգնության գամ: Դու կապրես, իսկ նրանք էլ, որոնք թո դեմ ապստամբել են, սրի գոհ կդառնան»:

Ռուբենդինը ընդունեց այդ հրամանը և ահա մի անգամ գիշերը իր որդիների և ընտանիքի հետ միասին նա ներքև իջավ և հիմնական ընդունելության արժանացավ արքայից-արքայի կողմից, որը նրան պատվով Ղազվին հասցրեց: Ինչ վերաբերվում է այն 300 հեծյալներին, ապա մոնղոլները նրանց գաղտնի սպանեցին, ընդ որում նույն արեցին նաև Ռուբենդինի հետ ամրությունից ներքև իջած ամրության հրամանատարի հետ, որի անունը Մեյնադար էր, որից հետո ամալացրին ամրությունը: Ահա այսպիսի բաներ եղան Ալամուդ կոչվող այդ անառիկ ամրության հետ, բայց նույն բանը եկավ նաև Գիրդխուխ կոչվող ամրոցում, որը գտնվում էր ուղիղ երկնքի կենտրոնում: Թաթարները գրավեցին նաև 50 այլ ամրություններ ևս, որոնք շրջակայքում էին, նրանք ամալացրին դրանք և այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց սպանեցին: Ահա այսպես Աստծո աջակցությամբ նրանք տիրեցին ամեն ինչի, բայց խնայեցին քրիստոնյաներին, որոնք ապրում էին այդտեղ և դողում էին խմայելիների դաշույններից, բանի որ իրականում անկեղծ էին» (Բար-Յեթեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Իսկ այդ ընթացքում կատարվեց հետևյալը: Մանգու խանն (Մոնղոլական տերության խան Մանգու – Մ.Ֆ.) ուներ երկու որդի՝ անդրանիկը Ղուբիլի խանը (Մոնղոլական տերության ապագա մեծ խան Չոգիլայ – Մ.Ֆ.), կրտսերը Ուլու (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.), որին նաև էջնի էին կոչում: Մանգու խանն իր անդրանիկի որդի Ղուբիլի խան նշանակեց և հրամայեց արշավել դեպի արևմուտք՝ Բաբելոն, որ Բաղդադն է, Եգիպտոս ու ողջ արևմտյան կողմերը, իսկ Ուլուին հրամայեց գնալ և արշավել մեծ Յնդկաստան: Ղուբիլի խանին, սակայն, սակայն դժվար թվաց արևմուտք գնալը, իսկ Ուլուին՝ դեպի Յնդկաստան, ուստի Ուլուն խնդրեց եղբորը, որպեսզի փոխանակեն արշավանքը՝ Ուլուն գնա դեպի արևմուտք, իսկ Ղուբիլի խանը՝ Յնդկաստան: Իմանալով այս՝ Ղուբիլի խանն ուրախությամբ համաձայնեց Ուլուի խնդրանքին և փոխանակեցին արշավանքի ուղղությունը: Եղբուցեցին իրենց հորը՝ Մանգու խանին, արշավանքների փոխանակումը, Ուլուի՝ Բաբելոն ու Եգիպտոս գնալը, որին նա ևս համաձայնեց: Կանչեց իր որդի Ուլուին, 60.000 զորք տվեց իրենց գերդաստաններով և ախթով, իսկ զորապետ, որին ուլուս-տոյին էին կոչում, այսինքն՝ թեզաթեզ, նշանակեց Ելզո-տոյին անունով ու ծագմամբ Տայար մի պատվավոր, արժանավոր և արդարագործ մարդու: Սրան նա տվեց մոտ 10.000 զինվոր: Ուլուն և նրա զորապետ Ելզո-տոյին գնացին, անցան Թուրան և Զեռնը, հասան Խորասանի կողմն, իսկ այնտեղից էլ անցան Ալմուբ: Երբ հասան Ալմուբ պատերազմելու, մահացավ Մանգու խանը և Ղուբիլի խանին նստեցրին սրի գահին, որին հայրն էր խան կարգել, իսկ վերոհիշյալ տիրակալները թաթարների զբաղվածության պատճառով մնացին Ղարա-Ղորումում: Ուլուն 60.000 զորքով եկավ, հասավ Անդրպատական: Այդ իմացած լոյիները Չարմադանը, Յուսաուրը, Բիչուն և Անգուրակը ուղևորվեցին Ուլուին դիմավորելու, ընդ որում նրանք իրենց հետ տարան Կրաստանի բոլոր ավազանիներին, հատկապես Եգարալին, որին իբրև թագավոր հնազանդում էին Կրաստանի բոլոր ավազանիները: Բոլորը հանդիպեցին Անդրպատականում: Գումարվեցին երկու թաթարները՝ սկզբում եկածները, որոնք թաթար էին կոչում, ինչպես նաև Ուլու խանի հետ եկածները: Կրաստանի ավազանիները ևս գնացին Ուլուին առաջ: Տեսնելով նրանց՝ նա սիրով ընդունեց և արշավեց նրանց հետ միասին պատերազմելու, ոմանց ուղարչ նշանակեց, որն է տուներակիր, որը տուներ կողդ պալատապահ է, ոմանց՝ տուբուր, որը դրոշակի կոթի պես կողով հովակեց Ե պարզում խանի գլխի վերևը, ընդ որում, եթե խանական զարմից չլինի ոչ ոք իրավունք չունի հով անել, այլոց՝ դուբաթ, որոնք պահում էին հանդերձանքներն ու բաշխեց, ուրիշներին՝ եվրաթ, որ պարենապահներն էին, արքունականք, իսկ մի մասն էլ դոթ, որ նետ և կապարծ էին կրում: Այսպիսի տեղե պատվի արժանացրեց խանը Կրաստանի մեծ իշխաններին և յուրաքանչյուրին այդ պատվով համարեց: Ուղևորվեցին և եկան Ալատաղ կոչված վայրը: Բոլոր հնազանդները գնում էին նրան ընդառաջ...: Նույն այդ ընթացքում ուրիշ խաներ ևս ուղարկեցին իրենց որդիներին այս կողմ, որոնց բոլուն էին կոչում, Բաթուն (Ոսկե Չորդայի հիմնադիր խան Բաթուն – Մ.Ֆ.)՝ Տուխն, Չաղաթայ խան (Չաղաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չաղաթայի – Մ.Ֆ.) որդի Ուշան (Չաղաթայական ուլուսի խան Ուլուդուն (1252-1261) – Մ.Ֆ.), Ղուլին և Թուլի տոհմից՝ Բուդան, որպեսզի իրենց հասած երկրները խանի որդիներն իրենք տիրեն, որպես էլ իրենք կոչվեցին: Օթթա խանի (Մոնղոլական տերության խան Ուզեդեյի – Մ.Ֆ.) թոռ ու Ղուբիլի խանի եղբայր Ուլուն առաջ էր եկել և այստեղ էր գտնվում: Երբ Ուլուն տեսավ այս երեք բոլուններին, ընդունեց նրանց և տվեց հասանելիք երկիրը: Եվ մնացին այսպես խաղաղությամբ ...: Զանի որ թաթարները չէին դադարում ամենայն տոհմերի բնաջնջումից ու ասպատակումից, իսկ վրացիներին մարտերում բաջության համար իրենց հետ էին տանում, ուստի վրաց թագավորներն ու իշխանները մեծ պատռուհախ մեջ էին, անդադար մարտնչում էին անհնազանդներին և հաստիքային այմուբացիների դեմ: Յոթ տարի տևեց նրանց պատերազմում լինելը, այդ պատճառով Ուլուն ուղարկեց լոյիներին և նրանց հետ՝ վրաց բանակով Լաշայի որդի Ղալիթ թագավորին (Զարթիթ թագավորության համիշխան արքա Ղալիթ IV Նարինին – Մ.Ֆ.), որպեսզի պատերազմեն Ալմուբում: Սրան տեղեկացած այմուբացիք, որ բազում ճակատամարտերում նեղվելու կարողությունից ուժասպառ էին եղել, փախան Եգիպտոս, որ Մսերքն է: Նրանք վերցրին իրենց գերդաստաններն, ունեցվածքն ու ողջ հարստությունը, իսկ Մսերքի սուլթանը (Էլույանների սուլթանության սուլթան պլ-Մուլի Իզ-Էդ-Դին Այբեկ (1250-1257) – Մ.Ֆ.) նրանց անդ բնակեցրեց: Այժմ Մսերքից դուրս եկող մուլիդները այնտեղ բնակված նույն այմուբացիք են» («Զարթիթ-Յուլուկեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Իսկ մեծ Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.), որովհետև պատերազմող մարդ էր, հավաքեց զորքերի ողջ բազմությունը, գնաց մուլիդների երկիրը Ալամուդ և գրավեց այն, որովհետև երկար տարիներ արքունի զորքը պաշարել էր այն: Այդ ժամանակ Ալադին (Անասիների օրդենի էմիր Ալա-Էդ-Դին Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) որդիները (Չաշիշյանների էմիրության էմիր Ռուբեն-Էդ-Դին խուրշահի և նրա եղբայրները – Մ.Ֆ.) սպանեցին իրենց հորը և իրենք եկան Յուլավունի մոտ, իսկ նա հրամայեց Ալամուդում եղած բոլոր անուր բերդերը բանդել» (Կիրակոս Գանձակեցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 59):

«Իսկ մեծ Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) իր գալստյան նույն տարում՝ Չայոց 704 թվականին, գնաց Միհեթի Ալամուդ կոչված երկիրը, գրավեց այն և հեռացրեց գլխավորին, որովհետև նրա գալուց առաջ նրանց զորքը պաշարվել ու նեղ վիճակի մեջ էր ընկել, իսկ նրանց գլխավորի անունն էր Իսափոր-տոյին» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 90):

«Երբ Մանկո խանը (Մոնղոլական տերության խան Մանգուն – Մ.Ֆ.) բավարարեց Չայոց թագավորի բոլոր խնդրանքները, անհապաղ մկրտվեց մի եպիսկոպոսի կողմից, որը Չայոց թագավորության ջանալներ էր: Վերջինս մկրտեց նաև Մանկո խանի ընտանիքի անդամներին և շատ այլ տղամարդկանց ու կանանց: Այնուհետև նա պատրաստեց իր զորքը, որը հետևելու էր իր եղբայր Յուլավունի (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.), ինչից հետո մեծաքանակ զինվորների ուղեկցությամբ Յուլավուն և Չայաստանի թագավորը արշավեցին Փիսուն գետ: Վեց ամսվա ընթացքում Յուլավուն գրավեց ամբողջ Պարսից թագավորությունը և բոլոր երկրներն ու տարածքները մինչև այն երկիրը, որտեղ ապրել են Չաշիշյանները: Սրանք մարդիկ են, որ չունենին ոչ օրենք, ոչ հավատ, բացառությամբ այս բանի, ինչ ուսուցանեց նրանց առաջնորդը, որին անվանում էին Լեռան ծերունի: Նրանք այնքան հնազանդ են իրենց պարուն, որ պատրաստ են գոհաբերել իրենց նրա հրամաններ տիրույթներում կար մի անառիկ և լավ ամրացված բերդ՝ Տիդագո անունով: Յուլավուն թաթարների հրամանատարներից մեկին հրամայեց պաշարված պահել այս ամրոցը, մինչև որ հանձնվի: Պաշարումը տևեց թանկյոթ ամիս: Ի վերջո, Չաշիշյանները հանձնեցին ամրոցը միայն այն պատճառով, որ այլևս հագուստ չունեին: Իմանալով ամրոցի գրավման մասին՝ թագավորը ազատ արձակեց Յուլավունին և երեքուկես տարի անց Աստծո ողորկածությամբ այսպիսով ու անվտանգ վերադարձավ Չայաստան» (Դեթում Պատմիչ «Նետոլաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

«Յուլավուն խանը (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) նաև գրավեց Ալամուդ դոյակը և կոտորեց հաշիշյաններին, որոնք իրենց զորքով այնտեղ էին բանակել» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 704 թվականին Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գնաց մուկեյաների երկիրը, գրավեց Ալամուրը և հեռացավ» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1257 և Յայոց 703 թվականին Յուլիանոս-խանը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գրավեց Ալամուրը և միդիքին բնաջնեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Կրկին գրավեցին Ալամուրը» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ տարի Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) եկավ Ալամուր և միդեցիներին ենթարկեցրեց: Նա գրավեց Ալամուրը հաշիշյաններից» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Յուլիանոս խանը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գրավեց Ալամուրը և ոչնչացրեց հաշիշյաններին» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Զրիստոսի 1258 թվականին Յուլիանոս խանը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գրավեց Ալամուրը և կոտորեց հաշիշյաններին» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Յուլիանոս խանը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գրավեց Ալամուրը և ոչնչացրեց հաշիշյաններին» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1258 թվականին Յուլիանոս խանը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գրավեց Ալամուրը հաշիշյաններից» (Վասիլ Դայիր «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1258 թվականին թաթարները գրավեցին ասասինների երկիրը» (Էրնուկ «Ժամանակագրություն»):

«Նրա (**Մոնղոլական տերության խան Սանգուի – Մ.Յ.**) եղբայրներից մյուսը (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) ուղղվել էր դեպի Պարսկաստան և արդեն մտել էր այդ երկիր՝ պատրաստվելով, ինչպես ենթադրում են, մտնել թուրքական հող և այնտեղից էլ գործ ուղարկել Բաղդադ ու Բաստացի» (Վիլիելմ Դ՝ Ռուբրուք «Ծանապարհորդություն ուղեյի արևելյան երկրներ», գլուխ 44):

⁴⁴⁸⁷ «Երբ Բաչու-Նոյինը անցավ Եփրատը, կրկին հայտնվեց Ալի-Բահադուրը և եկավ Մեյխտ: Այդ ժամանակ բաղաբացիները, բանի որ հավատարմության երդում էին տվել Ռուբենդինին (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**), ինչպես նաև վախճանվել Բաչույից, հենց նրանց քթի առաջ փակեցին բաղաբի դարպասները: Եվ ահա Ալի-Բահադուրը աղաչարկվեց մի բանակ հավաքել և պատերազմ սկսեց բաղաբի դեմ՝ պատերազմի և սովի միջոցով մեծ նեղություն պատճառելով վերջինիս...: Եվ ահա բաղաբացիները, երբ այլևս չի փիճակի չէին դիմանալ սովին ու անագատ փիճակին, մի գիշեր դուրս թռան իրենց տեղերից, բացեցին բաղաբի դարպասները և ներս բերեցին Բահադուրին ու նրա հետ գտնվող աղաչարկներին: Գիշերը մոռնալով բարձրացավ սգկիթը և արաբների ու քրիստոնյաների միջև խաղաղության կոչ արեց՝ կոչելով նաև չվախենալ, բանի որ չպետք է տուժվեն ոչ իշխաններն ու ոչ էլ բաղաբացիները» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁸⁸ «Եվ ահա Սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**) գույամները սկսեցին ամեն կերպ նրան մարտի և ապստամբության դրդել: Արդյունքում, տեղի տալով նրանց այդ ցանկությանը, սուլթանը գեներալ գործ հավաքեց և պատերազմի վերաբերյալ սուլթանական հրաման արձակեց: Երբ նրանք եկան պատերազմի վայրը, մոնղոլները, որ մինչ այդ լսել էին Ռուսի երկրում գործի հավաքման մասին, առաջացան ուղիղ Աղսարայ: Այդ ժամանակ թուրքմենական զորքը, որը, ինչպես այլ պետական գործիչներ, ինքնակամ ու անգետ էր, որոշեց ինքն իր ցանկությամբ գործել: Մոնղոլական բանակի հրամանատարներից մեկը, որի անունը Պեթանոյին էր, հարձակվեց սրանց վրա ու սպանեց ինչպես նրան, այնպես էլ հետը գտնվող թուրքմեններին: Նետերը ծածկեցին զինվորներին և նրանք բոլորը հայացք գցեցին մահվան վրա: Դիակները ցրվեցին ամենուր և շրջակայքը արյունով լցվեց, կյանքը լքեց մարմինը և մնաց մահվան դեմ դիմաց: Նահատակների հոգիները վեր հանեցին: Չնայած այն բանին, որ Իզեդինի վեզիրը ոտքերի հիվանդությունից էր բողոքում և մարմնով թույլ էր, նա այդ մաշող պարտերազմով չեմնային համբերության դրսևորեց և Նիզավը ձեռքին ու բաշխությունը սրտում մարտնչեց, իսկ այն բանից հետո, երբ մոնղոլները շրջապատեցին նրան, նա պատվով ընկավ: Ահա այսպես նա չխուսափեց ճակատամարտից և նահատակվեց: Այսպիսով, այն բանի պատճառով, որ սուլթանի Եփրոսը լքեցին մարտի դաշտը և փախան, ինչպես իրենց սովորույթն էր, վերջնական արդյունքում այդ դավաճանությունը հանգեցրեց նաև սուլթանի պատմությանը» (իբն Բիբի «Սեյուն-Նամե»):

«Թուր-Ալի-բեկի (**Ար-Ղուրդուկների հիտրության ապագա հիմնադիր Եփր Թուր-Ալիի – Մ.Յ.**) հայրն էր Փախլան բեկը: Նա Մուսթաֆա սուլթանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆաի – Մ.Յ.**) ժամանակ մեծ իշխան էր: Նրա մեծ բաջուրան պատճառով նրան կոչում էին հենց այդպես՝ Փախլան բեկ, նրա իսկական անունը մեծ չափով չէին օգտագործում և այն գրեթե մոռացվել էր: Նրա ծնեթուրմ էր Ալինջակի ամրոցը: Նա Յուլիանոս խանի (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) առաջամարտիկ միավորների հրամանատար Նոյինի հետ մարտեր մղեց և պարտության մատնեց թշնամիներին: Այնուհետև նա շարժվեց դեպի Ռում: Ռումի որդիների հետ միասին նա Բուրսայի սահմաններում Ռումի բանակի դեմ մեծ մարտեր վարեց: Նա խառնեց բաֆիրների բանակը, բազմաթիվ թշնամիների սպանեց և հաղթանակած վերադարձավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Բայց այս դեպքերը դեռ չէին պատահել, երբ գորավարների մեծ խանանման Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) իրաման տվեց արևելքում գտնվող մաթոջ թաթարական զորքին, որի գլխավորն էր Բաչու-Նոյինը, որ ողջ իրենց գործերով ու ունեցվածքով թողնեն իրենց բնակության երկիրը՝ Մոլդանը, Արվանքը, Յայաստանն ու Վրաստանը, և զանա ռումների երկիրը, որպեսզի նրանց փոխարեն ինքը Նստի բարեբեր երկրում, որովհետև այնքան մեծ բազմությամբ նա եկավ, որ ասում են, թե մի ամիսը հազիվ բավականացավ նրա զորքին Ջեյխան մեծ գետով անցնելու համար: Սրանցից զատ նաև ոմանք նրա ազգակիցներից Բաթուի (**Ոսկե Չորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Յ.**) և Սարթախի (**Ոսկե Չորդայի խան Սարթախի (1255-1256) – Մ.Յ.**) կողմերից եկան: Նրանք անցան բազմաթիվ ու անհամար գործով՝ մեծամեծ մարդիկ և իշխանության գլուխներ, որոնց անուններն էին Բալխան, Տուլխար և Գուլի, որոնց հենց մենք մենք անունները ղեկից այս կողմ: Սրանք Չինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Յ.**) թոռներն էին, որոնց աստվածորդիներ էին կոչում: Սրանք հարթեցին և հեշտացրին ճանապարհները, որոնցով անցնում էին, բանի որ հենց սայլերով էլ գալիս էին...: Թաթարական զորքերը, թեպետ ղեկավարացան թողնել իրենց բնակաված երկիրը, նրա ահից ստիպված թողնեցին այն, որովհետև խիստ վախճանում էին նրանից, ինչպես խանից, և զնացին ռումների երկիրը: Այդ ժամանակ ռումների սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**) պատերազմով դուրս եկավ նրանց դեմ, բայց չկարողացավ դիմադրել, այլ, փախստական դառնալով, ընկավ Ալայի կղզին: Եվ ահա նրանք սրով մաշեցին նրա իշխանության երկրները մինչև Օվկիանոս և Պոնտոս՝ կոտորելով ու հալածելով, նրանք կոտորեցին նաև Կարին բաղաբը երզնկան և Սեբաստիան» (Վիրապոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 59):

«Յայոց 704 թվականին Սանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Սանգուի – Մ.Յ.**) եղբայր Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) անթիվ գործով ու մեծասաստ իշխանությամբ եկավ Պարսկաստանի, Ասորեստանի, Յայաստանի, Վրաստանի ու Արվանքի վրա: Նա նախ եկած զորքին հրաման տվեց իր ողջ բազմությամբ գնալ Ռումի աշխարհը: Սրա ահից ռումները թողեցին վերին աշխարհը, ստիպված գնացին և գրավեցին ողջ միջերկրային մինչև ծովը տիրելով այն երկրներին, որոնք Ռում կոչեցյալ սուլթանների իշխանության տակ էին» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 90):

«Յայոց 707 թվականին մեծ խան Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**)՝ Սանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Սանգուի – Մ.Յ.**) եղբայրը, անթիվ գործով և մեծ իշխանությամբ եկավ Պարսից, Ասորեստանյաց, Յայոց, Վրաց ու Արվանքի աշխարհի վրա Եվ ահա նա հրաման տվեց այստեղի զորքերին, որոնց գլխավորը Բաչուն էր, որ ելնեն Մոլդանի աշխարհից, որտեղ Նստած էին, ու զանա ռումաց աշխարհի վրա: Այդպես էլ արեցին, զնացին Ռումի երկրի վրա և սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**) փախավ Ալայա: Նրանք մինչև ծով գրավեցին բոլոր երկրները և սկսեցին իշխել այդ երկրներին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1257 և Յայոց 703 թվականին Բաչուն Ռում գնաց և սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**) գործը կոտորեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Բաչու-Նոյինը, որը թաթար ազգիկների հրամանատարն էր, առաջացավ դեպի Արզան առ-Ռում, որից հետո ար ամսին մարդ ուղարկեց սուլթան Իզեդինի (**Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կավուս իբն Զեյ-խուսրովի – Մ.Յ.**) մոտ և խնդրեց ձմեռելու համար իրեն մի հարմար վայր տալ, բանի որ Մոլդանի երկիրը, որտեղ սովորաբար ձմեռներն անցկացնում էր, այժմ տրամադրված էր Մուսկախիանի (**Մոնղոլական տերության խան Սանգուի – Մ.Յ.**) եղբայր, արթայից-արթա Յուլիանոս (**Էյխանության հիմնադիր Էյխան Յուլիանոս – Մ.Յ.**) գործերին, որը պետք է ձմեռելը այդտեղ: Բաչուն հետ մեծ խանի ծառայությունից վերադարձավ նաև Յեթում արքան, որն իր երկիր տալով իրով ամսի առաջին օրը, որ ուրբաթ էր՝ մեծ ուրախություն պատճառելով քրիստոնյաներին: Սուլթանը, սակայն, չցանկացավ Բաչունին ձմեռելու տեղ տալ և արհամարհեց նրան, բանի որ լսել էր, թե մեկ այլ մեծ գորավար, որն իրականում նրա տերն էր, նրան դուրս էր արել իր երկրից: Այդ պատճառով, ահա, նա պատրաստվեց պատերազմի: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Բաչուն եկավ, սուլթանի պահեստարանների մոտ՝ Իկոնիայի և Արզեհիորի

մոտակայքում, սուլթան Իզեդինը ճակատամարտով ելավ նրա դեմ, սակայն ջարդվեց և փախավ երկրի խորքերը՝ Նիկիայի սահմանների մոտակայքը: Այդ ճակատամարտում սպանվեց Բեթ-Ռոմանիայի զորավար Յավթաջ Բադլար-բեկը: Այդ ճակատամարտից հետո նորինը բանտից հանեց Ռուբենդինին (**Իկոնիայի սուլթանության համըջխան սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Զեյ-խուսրովին – Մ.Յ.**) և նրան Բեթ-Ռոմանիայի արքա դարձրեց, իսկ դա եղավ Յուսեփի 1567 թվականին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁸⁹ «Այդ սուլի ընթացքում Գուբաս երկրի որոշ բրիտանոնյա երիտասարդներին ապստամբեցին, ոտնատակ տվեցին Ղազարթա երկրում գտնվող Էթրա գյուղը, որից հետո ելան ու թալանեցին ու սպանեցին իրենց նաև այլ եղբայրներին, որոնք բրիտանոնյաներ էին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁹⁰ «Դրանցից մեկը Ախրիդայի մոտ գտնվող մի աննշան ամրություն էր, որը կոչվում էր Պատմոս: Սա իր ժամանակին առանց դժվարությամբ գրավվել էր «Ֆիլանտրոպիստ» կոչվող Ալեքսեյ Դուկասի կողմից, որին կայսրն (**Բուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորոս II-ը – Մ.Յ.**) ուղարկել էր Ախրիդա: Մյուս ամիսը, որ կոչվում էր Ցեպենա, շատ ուժեղ էր և կառուցված էր Գենա և Ռոդոպա կոչվող երկու բարձր լեռների միջև, որոնց արանքով հոսում էր Գեթր գետը: Կայսեր անչափ տխրեցնում էր այդ հանգամանքը, որ նա չի կարողացել գրավել այդ երկու ամրությունները, ինչպես մյուսները, մասնավոր չնայած իր կիրառած միջոցներին, ընդ որում նա հատկապես տխրում էր Ցեպենայի համար: Դրա համար էլ նա շտապեց արշավանալ իրականացնել Ցեպենայի ուղղությամբ՝ իր ձեռքի տակ առկա բոլոր ուժերով: Ամառն արդեն անցել էր և արդեն աշունն էր սկսվում, երբ նա ձեռք գարկեց այդ գործին: Ուշադրություն չդարձնելով որա վրա, սակայն, և չահաբեկվելով ձմեռային ցրտից՝ նա ինքն իրենտվ որոշեց կյանքի կոչել այդ մտադրությունը: Եվ ահա նա իրականացրեց ինչպես հնարավոր է շատ սալյեր հավաքել Մակեդոնիայից ինչպես մեքենաների և պարսպահար գործիքների, այնպես էլ պարենամթերքի տեղափոխման համար: Նա նաև հրամայեց իրար գլուխ բերել կացիներով և աղեղներով զինված հետևակ ռազմիկների այնքան մեծ քանակությամբ, որ հնարավոր չէր հաշվել, իսկ երբ ամեն ինչ քստ իր ցանկության կարգավորվեց, նա շարժվեց դեպի Ցեպենա: Չորքն արդեն չորս կանգառ անցել էր, երբ այն վայրում, որը իր անչափ հարմար տեղադրության պատճառով էր Ախրիդայից էր կոչվել նրանց կողմից, ովքեր առաջինն էին այն տեսել, նա հարցրեց ընկավ ուժեղ բքի մեջ: Սկսվելով երեկոյից՝ այն աստիճանաբար ուժեղացավ և փոթորկեց ողջ գիշեր՝ պատելով գետինը ձյան հաշտ շերտով ու դժվար դրության մեջ դնելով կայսեր: Տեղանքը դատարկ էր, իսկ թշնամիները՝ մտոյի, ընդ որում վատ ազդեցություն էր ունենում նաև այն հանգամանքը, որ կենսամթերքը սպասելիորեն սպառվում էր, ինչը ամենավատ բանն է, որ կարող է լինել գորբի հետ: Հայտնվելով, ահա, նաևն դժվարությունների մեջ՝ նա զորավարների խորհուրդ հավաքեց, ընդ որում այնտեղ մարդիկ կայն նաև յափոնացիների ու սկյուրներից և, հարց լինելից իրենց հետագա անելիքի մասին: Այդ ժամանակ նրանք բոլոր խորհուրդ տվեցին վերադառնալ Ադրիանապոլիս...: Այդ ժամանակ կայսրը բաց թողեց նրանց, եկավ իր վրան և արդեն մոտրիմների հետ միասին սկսեց խորհրդակցել հետագա անելիքների վերաբերյալ: Այդ ժամանակ ունակ սկսեցին խորհուրդ տալ վարդել այնպես, ինչպես ասվել է, իսկ այլք էլ սկսեցին հակառակը պնդել և դա ավելի հաճելի էր կայսեր սրտին...: Այս խորհուրդը հարմար եկավ կայսեր սրտին և, հենց որ ձյունաբուրք թուլացավ, նա հրամայեց դնելու նշան տալ: Այսպիսով, վերցնելով իր գնդերը, նա մեկնեց Ստենիմաքոս, որտեղ հրամայեց կերակրել գորբին, իսկ հետո էլ ուղղվեց ուղիղ դեպի Ցեպենա: Ծանապարհին նա մտավ Գատուկիոսին թաղաք, որտեղ գորբի համար պարենամթերք վերցրեց, որը կհերիքեր շատ օրերի համար: Այնտեղից նա վանական Մաքսիմ կոչվող Մանուիլ Լասկարիսին, որը իր ալագիայի դեկավարն էր, ինչպես նաև Կոնստանտին Մարգարիտային հրամայեց դիտարկել տեղանքը և գորբի առաջխաղացման համար ամենահարմար ծանապարհն ընտրել: Մեկնելով և զննելով տեղանքը՝ նրանք հայտնեցին կայսեր, որ մի հարմար անցում են գտել, որի վրա հատկապես պնդում էր Կոնստանտինը, թեև այլք դեմ էին դրան: Այնուհանդերձ, վստահելով այդ պնդմանը, կայսրը ողջ գործով առաջացավ: Այդ երկիրը, սակայն, ամենուր անհարմար էր առաջանալու համար, իսկ սայթաքուն սառույցն էլ, որ պատել էր ողջ ճանապարհը, անչափ դժվարացնում էր առաջխաղացումը, ընդ որում շրջակայքը լի էր տերևազուրկ ժառերով: Չորքը ողջ այդ գիշեր տաքացավ խառուկների մոտ, թեև շատ ծառաներ այդպես էլ չկարողացան գտնել իրենց տերերի վրանները: Խառուկների ծուխը և ցուրտը մարդկանց աչքերը արցունքներով էր լցում, ինչը զգաց նաև կայսրը: Հենց որ գիշերն անցավ և օրը բացվեց, կայսրը, պարզելով, որ այդ ամրությունն այնուհանդերձ անախի է, գորբին հրամայեց բաց տարածք դուրս գալ: Չորքը սկսեց նահանջել, իսկ կայսրը որսորդների և նորակոչիկների մի փոքրիկ ջոկատով պաշտպանում էր այդ նահանջը: Դրանից հետո նա ինքն էլ նահանջեց և ոտքով, ինչպես և այլք, բանի որ հնարավոր չէր այդ դիք վայրում ծիծաղ առաջանալ, հեռացավ» (Գեորգիոս Ալկուպոլից «Ժամանակագրություն», մաս 59):

⁴⁴⁹¹ «Չնայելով Բադլարի վրա՝ Յուլավու խանը (**Էյլանուլթյան հիմնադիր Էյսան Յուլավու – Մ.Յ.**) հիշել 655 թվականի Ռաբիա Բ ամսին 9-ին հասավ Դինսավր, որտեղից, սակայն, հետ դարձավ ու այդ տարվա Ռեբեթ ամսի 12-ին ժամանեց Թավրիզ: Այդ տարվա Ռամադան ամսի 10-ին նա ժամանեց արդեն Համադան և անտեղից սպառնալիքներով ու ահաբեկումներով լի նամակ ուղարկեց խալիֆին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմին – Մ.Յ.**)...: Երբ Յուլավու խանը թուլարտեց դեսպաններին հետ դառալ, նա, անհանգստանալով բաղդադյան գորբի մեծաթվությունից, սկսեց զբաղվել սեփական բանակի կազմակերպման հարցերով: Ամենից առաջ նա մտադրվել էր նվաճել Բադլարի շրջակայքի բարձր ու անառիկ լեռները...: Արշավանքի կապակցությամբ նա խորհրդակցություն իրականացրեց պենական այրերի ու պալատական ծառայողների հետ, որոնցից յուրաքանչյուրը ըստ սեփական համոզմունքների որևէ բան ասաց...: Երբ Յուլավու խանը բարեհաճեց վերջնական որոշում ընդունել Բադլար արշավելու հարցով, նա հրամայեց, որ Չորմոդանի և Բաչու-Նոյինի գորբերը, որպես որոնց վրանների խախման վայր որոշվել էր ռուլը, գտնվելով աջ թևում, Իրբիլից ելնեն դեպի Մոսուլ ու, անցնելով վերջինիս կամուրջը, նախապես որոշված ժամին արևմուտքից տեղակայվեն Բադլարի մոտ և դա անեն այն ժամանակ, երբ իր սեփական դրոշակը կերևան արևելքից: Այդ ընթացքում արքայազններ Թուրայ իբն Շիբան իբն Ջուլին, Թուրթար իբն Սոնկուր իբն Ջուլին, Կուլի իբն Ուրդա իբն Ջուլին, Թուրա-Թեմուրը և Սուլեյուկ-Նոյինը, սրանք բոլորը գտնվում էին աջ թևում, ժամանեցին նրա մոտ: Եկան նաև Սոնտայ-Նոյինը, Քիթ-Բուդա-Նոյինը, Կուրդուսանը և Էլկեն, որոնք ձախ թևում առաջանում էին Լուրիստանից, Թիլկրիտից, Խուզիստանից ու Բալաթից՝ մինչև Ումմայի ավեր: Յուլավու խանը, գտնվելով թողնելով Համադանյան շրջանի Զաթի թաղաքում և դրա հրամանատար Նշանակելով Կայսի-Նոյինին, հիշել 655 թվականի Մուհառամ ամսի սկզբին գորբի կենտրոնական մասի գլուխն անցած Կրմանշահի և Խուզվանի ճանապարհով, այս մասը մոնղոլները կոչում են «կուլ», արշավի ելավ: Նրա ծառայողներից թալան գտնվում ավագ Էմիրներ Կոկե-Էլկեն, Ուրուկտուն և Արդուն-ադան, բիտակցիներից՝ Կարակայն ու Սեյֆ-Էդ-Դին-բիտակցին, որը տերության մուդաբիրն էր, խոջա Նասիր-Էդ-Դին Թուսին, ինչպես նաև հաջորդակ սահիր Ալա-Էդ-Դին ԱթաՄեյիքը՝ իրանական երկրի բոլոր սուլթանների, մեյիքների և աթաբեկների ուղեկցությամբ: Երբ նրանք բարեհաջող հասան Ասադբադին, Յուլավու խանը և մեկն անգամ սուրիսանդակ ուղարկեց՝ խալիֆին հրավիրելով իր դուռը: Վերջինս, սակայն հրաժարվեց...: Նրանք մտան բողական լեռներ և ամսի 27-ին կանգ առան Դաբադիսում՝ թալան և կոտորած իրականացնելով: Այդ ժամանակ Յուլավու խանը սուրիանդակ ուղարկեց, որ Սուլեյակը, Բաչու-Նոյինը և Սոնտայը շտապեն իր մոտ և նրանք Տակի Կասրիում միացան նրան...: Հաջորդ օրը նա շարունակեց ճանապարհը և 655 թվականի Զուլիջա ամսի 9-ին տեղավորվեց Խուզվան գետի ավերին: Այդ օրերին Քիթ-Բուդա-Նոյինը, ուժ կիրառելով ու համոզելով, գրավեց Լուրիստանի շատ թաղաքներ: Օձի տարվա Ջակ շաբաթ ամսվա 11-ին, որը հիվազաթի էր և հիշել 656 թվականի Մուհառամ ամսի 9-ին, Բաչու-Նոյինը, Բուդա-Թեմուրը և Սուլեյուկը նախապես որոշված ժամկետում Դուբեյլի ճանապարհով անցան Տիգրիսը և հասան Նախրի Իսային: Սուլեյուկ-Նոյինը դիմեց Բաչույին թույլ տալու իրեն լինել առաջապահ ջոկատում, որը առաջանում էր դեպի Բադլարի արևմտյան կողմ: Թույլտվությունը ստանալուց հետո նա ճանապարհ ընկավ և ժամանեց հարբիա: Մոջաիդ-Էդ-Դին Ալբեկ դավթադարը, որը խալիֆական գորբի հրամանատարն էր, ինչպես նաև իբն-Զուրդը դեռ դրանից առաջ ճամբար էին զարկել Բաբուբայի ու Բաջիսրայի միջև: Երբ նրանք լսեցին, որ մոնղոլները մոտեցել են Բադլարի արևմտյան կողմին, նրանք, աշուղի օրը, որը հիվազաթի էր, Բաչուն և Բուդա-Թեմուրը հարված հասցրեցին դավթադարին և իբն-Զուրդին ու հաղթականորեն փախուստի մատնեցին բաղդադյան գորբը: Ֆաթի-Էդ-Դին իբն-Զուրդն ու Նարա-Սոնկուրը, որոնք այդ գորբի առաջնորդներն էին, 12.000 հոգու հետ սպանվեցին ու սա չհաշված դեռ նրանց, որոնք խեղդվեցին կամ կորան տիղմերում: Դավթադարը փոթորաթով մարդկանց հետ դիմեց փախուստի և ժամանեց Բադլար, իսկ ոմանք էլ փախան խիլա և Զուֆա» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Յուլավու (**Էյլանուլթյան հիմնադիր Էյսան Յուլավու – Մ.Յ.**) իրանական սուլեյ բոլոր գորբերին և սրանց իշխանության բոլոր հնազանդաներին հավաքվել միասին՝ հարձակվելու արաբների պետության Բադլար կոչված մեծ թաղաքի վրա, այսինքն պարսիկների և ասորիների սահմանամեջը, որովհետև դեռևս այն չէին գրավել: Խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմին – Մ.Յ.**), որ նստում էր այնտեղ, Մահմեդի ազգից էր, իսկ խալիֆա «հետևորդ» և Նշանակում, որին հնազանդված էին բոլոր մահմեդական թագավորները, որոնք թուրք, բուրդ, պարսիկ, ելավ և այլ ազգերից են: Նա նրանց իշխանությունների գլխավոր ղեկավարներ էր, իսկ նրանք դաշինքով հնազանդվում և պատվում էին նրան՝ որպես ազգակցի և իրենց ընդհանուր օրենսդիր՝ իրենց առաջին մոլորեցնողի: Վնացին այս ամրության վրա նաև Բաբուի կողմերի մեծամեծ գլխավորները՝ Գուլը, Բալախա, Տուրթար և Գատախանը, որովհետև բոլորն էլ որպես խանի հարգում էին Յուլավուին, հնազանդվում էին նրան և վախճնում էին նրանից...: Մեծ Յուլավուն, որ Մանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Յ.**) եղբայրն էր և նրա կողմից արևելքի գորբի գլխավոր

եր Նշանակված, հրաման տվեց բոլոր իրեն հնազանդվածներին ընդհանրապես՝ գնալու արաբական մայրաքաղաք Բաղդադի վրա, որ արաբների արքայախոսն էր: Այնտեղ նստած թագավորին սուլթան կամ մելիք չէին կոչում, ինչպես որ սովորաբար ուրիշներին անվանում էին նրանք, որոնք թուրքերից, պարսիկներից կամ քրդերից բռնատիրված էին, այլ խալիֆա էին կոչում, այսինքն՝ Սահմեդի հետևորդ: Մեծ Յուլափուն այդ երկրի սաստիկ շոգի պատճառով բոլոր հնազանդված ժողովուրդների անհամար բազմությամբ նրա վրա շարժվեց աշնան ու ձմռան եղանակներին, բայց, Նախքան իր գնալը, նա հրաման տվեց Բաջու-Նոյինին և նրա հետ ռուսների երկրում գտնվող զորքերին, որ գնան և շրջապատեն Տիգրիս մեծ գետը, որի վրա շինված էր Բաղդադ քաղաքը, որպեսզի ոչ-ոք նավերով բաղաբեց դուրս չարժնի ու բաղաբեց չհեռանա, հետո՝ մտնեն Կորբսուն կամ ուժեղ ամրացված Բասրա: Եվ անմիջապես կատարեցին այս հրամանը՝ արհեստական կամուրջներ գցեցին մեծ գետի վրայով, երկաթյա կեռերով և ցցերով ամուր ցանցեր նետեցին ու դրանք ձգեցին մինչև գետի ներքևը և խորքը, որպեսզի լողալով ևս ոչ մեկը փրկվի: Դրանից հետո նրանք հեռացան քաղաքից, որպեսզի տեղի ունեցածի մասին չիմանան: Այս ընթացքում Սուլթանսար խալիֆան, որ ինքնավստահ ու հպարտացած քաղաքում էր նստում, Գավադար անուխով իր տան վերակալոր մարդու միջոցով մեծ գորք ուղարկեց նրանց վրա, որոնք գետի վրա հսկում էին: Սա գնաց, սկզբում հաղթեց և թաթարներից մոտ 3.000 մարդ կոտորեց, սակայն, երբ երեկոն վրա հասավ, անհոգությամբ նստեց ուտել-խմելու: Նա ավետատարներ ուղարկեց Սուլթանսար խալիֆայի մոտ, թե բոլորին կոտորեցի, իսկ սակավաթիվ մնացորդներին էլ վաղը կսպառեն, սակայն թաթարների խորամանկ ու բազմահմար զորքը ոռոգ գիշերը սպառնալիցեղ և պատրաստվեց, որից հետո շուրջանակի պատեց արաբական բանակը, ընդ որում սրա հետ էր նաև Շահնշահի որդի Չաթարե իշխանը: Եվ երբ լուսանում էր առավոտը, նրանք սրերը գործի դրին և բոլորին համահավասար կոտորեցին ու գետատուգ արին, նրանցից ոչ ոք չազատվեց, բացի քերից» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 59, 60):

«Այս եկեղեցին Սուրբ Դավթի անունով, Դեթմո թագավորի ժամանակ շինվեցավ երանելի տիկնոջ՝ Չաթեյի, հիշատակին՝ Եսայիի սպանության պատերազմեն վերջը հաղթական ելնելով 22» (Կճասայի վրա գրված մի արձանագրությունից, որը 1878 թ-ին հայտնաբերվել է Կրակ ամրոցի ավերակներում):

⁴⁴⁹² «Ուրբաթ լույս շաբաթվա գիշերը՝ Սուլթանամ ամսի կեսին, Բուղա-Թեմուրը, Բաջու-Նոյինը և Սունջուկ-Նոյինը մոտեցան Բաղդադին, տիրեցին նրա արևմտյան կողմին և տեղավորվեցին քաղաքի մատույցներում՝ Տիգրիսի ափին, իսկ Նախասիայի ու Սարսարի կողմից էլ տեղ հասան Զիթ-Բուղա-Նոյինը և այլք՝ այլ մոնղոլական զորքերի գլուխն անցած: Յուլափու խանը (Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլափուն - Մ.Գ.), գունակը թողնելով խանեկանում, ճանկա ելավ և Օձի տարվա Չակաբաթ ամսի 17-ին, որը համապատասխանում է Սուլթանամ ամսի 15-ին, կանգ առավ քաղաքի արևելյան կողմում: Մոնղոլները, կարծես մորեխների պարս կամ մրջյուններ, բոլոր կողմերից ու քաղաքի մատույցներից առաքեցան և, շրջանակի մեջ առնելով բաղդադյան պարսիկները, ձեռնամուխ եղան հողաթմբի կառուցմանը: Երեքշաբթի օրը, Սուլթանամ ամսի 22-ին, խոյի համաստեղության տակ, նրանք մարտ սկսեցին և սկիզբ դրեցին ճակատամարտի: Թարիքի հորասանի կողմից՝ քաղաքի արևելյան կողմում, Աջամյան աշտարակի դիմաց, զորքի կենտրոնական մասում կանգնած էր աշխարհի տերը: Էլվեն-Նոյինը և... (տեքստում բացթողում է - Մ.Գ.) Ղալվազա դարպասների մոտ էին, Ղուլին, Թուրաթը, Շիրեմբունը ու Ուրուխայը տեղակայված էին Բազարա Սուլթանա դարպասից արևելքի մոտ, Բուղա-Թեմուրը՝ կայիի ու կիթայի կողմից էին Ղուլյաթի-Բաթուն, Բաջուն ու Սունջուկն էլ արևմտյան կողմում էին, այնտեղ, որտեղ Աղսուրյան հիվանդանոցն էր: Սրանք բոլորը միասնաբար մարտնչում էին: Աջամյան աշտարակի դիմաց քարանետներ տեղադրեցին և ի վերջո այնտեղ ծեղք բացեցին...: Յուլափու խանը վեց յառիկներ հրապարակեց, որոնց համաձայն. «Մենք աման ենք շնորհում կադիներին, գիտնականներին, շեյխերին, Ալիի հետևորդներին, բրիստոնյաններին և բոլոր այն մարդկանց, որոնք կմարտնչեն մեզ հետ միասին»: Այդ հրամանագրերը կապվեցին նետերին և վեց կողմից նետվեցին քաղաք: Զանի որ Բաղդադի շրջակայքում քարեր կային՝ դրանք տեղ էին հասցվում Ցալուկայից և Տերեյ-Խումրիից: Կտրեցին նաև արմավենիները ու սկսեցին քարերի փոխարեն դրանց մասերը նետել: Սուլթանամ ամսի 25-ին, ուրբաթ օրը Աջամյան աշտարակը, որի դիմաց էլ հենց գտնվում էր տիրակալը, վերջնականապես փլվեց և մոնղոլական զորքը խիզախորեն մագլցեց պարսիկներն ու մաթեք այն մարդկանցից: Բազարա Սուլթանի կողմում, սակայն, որտեղ կանգնած էին Բուլուն ու Թուրաթը, մարտիկները դեռ չէին բարձրացել պարսիկները վրա: Յուլափու խանը Նախաստեղ նրանց և այդ ժամանակ նրանց ծառաները ևս վեր մագլցեցին, իսկ գիշերն էլ տիրեցին պարսիկ պալատյան մասին: Կամուրջներ կառուցելու ժամանակ տիրակալը հրամայել էր, որ դրանք կառուցեն Բաղդադից վերև ու ներքև: Պատրաստեցին նավեր և դրանց վրա քարանետներ տեղադրեցին՝ պաշտպանելով դրանք հատուկ ծածկերով: Բուղա-Թեմուրը մեկ թունամ զորքով դիրքեր գրավեց Սադիսից Բասրա տանող ճանապարհին, որպեսզի խանգարի բոլոր նրանց, ովքեր կփորձեն փախուստի դիմել նավակներով: Երբ Բաղդադի համար մարտը թեժացավ և բաղդադիների փիճակը ծանրացավ, դավթադարը այն է, արդեն ուզում էր նավով փախուստի դիմել Շիր, սակայն, երբ նա անցել էր Կարյաթ ալ-Ուկաթը, Բուղա-Թեմուրի զորքը գործի դրեց քարանետներ, նետեր ու նավթով լի տարաներ, որի արդյունքում գրավեց 3 նավ ու կոտորեց դրանց անձնակազմերին: Ինչ վերաբերվում է դավթադարին, ապա նա հետ փախավ Բաղդադ: Երբ խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Գ.) տեղեկացավ այս ամենի մասին, նա արդեն լրիվ հույսը կորցրեց Բաղդադի թագավորությունից, իր համար այլևս ապաստան ու թաքստոց չգտավ և ասաց. «Ես հնազանդվում եմ»: Նա մոնղոլների մոտ ուղարկեց Ֆախր-Է-Դին Ղամազանիին և իբն-Ղարնուշին, սակայն նրանց հետ ստացավ նվերներ դրեց այն հաշվարկով, որ, եթե դրանք շատ լինեին, դա կվկայի իր վախեցածության մասին և թև կտա թշնամուն: Իր հերթին, սակայն, Յուլափու խանը ուշադրություն չդարձրեց նրանց վրա և նրանք դատարկ ձեռքերով հետ դարձան: Սուլթանամ ամսի 29-ին, երեքշաբթի օրը խալիֆի միջակ որդի Աբուլ-Ֆադլ Աբդուռահմանը հանձնվեց, իսկ վեզիրն էլ բաղաբ մեկնեց: Աբուլ-Ֆադլի հետ էին սահիբ-դիվանը և մի բանի ազնվականները: Նրանք շատ նվերներ էին բերել, սակայն դրանք ևս չընդունվեցին: Դաջորդ օրը, դա Սուլթանամ ամսի վերջին օրն էր, միջնորդության ելավ խալիֆի ավագ որդին ու խալիֆի մի բանի մտիկներ, սակայն դրանից ևս օգուտ չեղավ և նրանք վերադարձան քաղաք: Նրանց հետ միասին Յուլափու խանը որպես դեսպաններ խալիֆի մոտ ուղարկեց Նասիր-Է-Դին Թուսիին և ոմն Այթեմուրի: Սաֆար ամսի առաջին օրը սրանք ելան: Տիրակալը բաղաբ ուղարկեց Ֆախր-Է-Դին Ղամազանիին, որը սահիբ-դիվանն էր, իբն-Ֆազիին և իբն-Ղառնուշին, որպեսզի սրանք հանեն Սուլթան-Շահին և դավթադարին: Որպեսզի սրանց հուսադիր, նա նրանց յառիկ ու պալաու տվեց և ասաց. «Խալիֆի կրթված է, եթե ուզում է, թող դուրս գա, իսկ եթե ոչ, թող չգա: Ինչ վերաբերվում է մոնղոլական զորքին, ապա մինչև նրանց դուրս գալը նրանք կմնան պարսիկների վերևում»: Սաֆար ամսի 1-ին, հինգշաբթի օրը նրանք ելան, սակայն Յուլափուն խանը նրանց կրկին քաղաք ուղարկեց, որպեսզի հանեն այնտեղից իրենց կողմնակիցներին և արշավանքի ուղարկեն Միսրի ու Ասորիքի ուղղությամբ: Բաղդադյան զորքի հետ միասին որոշում ընդունեց ելնել նաև քնակչության անթիվ բանակություն, որպեսզի փրկություն գտնի, սակայն նրանց բոլորին բաժանեցին հազարյակներով, հարյուրյակներով ու տասնյակներով միջև և վերջիններս բոլոր նրանց կոտորեցին: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք մնացել էին քաղաքում, ապա սրանք ցրվեցին նկուղներով ու թոնիրներով, որ փրկվեին...: Երբ խալիֆը հասկացավ, որ գործը սողոսկել է իր ձեռքից, մոտը կանչեց վեզիրին և հարցրեց. «Ինչպե՞ս օգնել գործին»: Ի պատասխան Էմիրը նման մի բանաստեղծություն կարդաց. «Կարծում եմ, թե բանը հեշտ է, այն դեպքում, երբ բանը վերաբերվում է մարտում սուր թրի հանդիպելուն»: Երբ արդեն բանը բանից անցել էր, խալիֆը իր երեք որդիներ Աբուլ-Ֆադլ Աբդուռահմանի, Աբուլ-Աբբասի Ահմեդի և Աբուլ-Մանսիկա Մուրադաթի հետ միասին Դիջրի 656 թվականին Սաֆար ամսի 4-ին, կիրակի օրը, ելավ ու հանձնվեց: Նրանց հետ 3.000 հոգի սեյիդներ, իմամներ, կադիներ, ազնվականներ ու քաղաքային ծառայողներ կային: Խալիֆը տեսնվեց Յուլափու խանի հետ և տիրակալը, մագաչափ իսկ չգայրանալով, սիրալիր հարցուփորձ արեց նրա առողջության մասին և դիմեց խալիֆին. «Ամա, որ քնակչությունը ցած դնել գեները ու ելնի, որպեսզի մենք հաշվարկենք նրանց»: Խալիֆը քաղաք ուղարկեց մարդկանց, որոնք կոչ արեցին քնակչությանը ցած դնել գեները և ելնել: Զաղաքացիները, ցած դնելով գեները, իրար խոնկած ելնում էին և մոնղոլները սպանում էին նրանց: Դրաման տրվեց, որ խալիֆը, նրա որդիները և ազգականները վրաններ խախեն Ղալվազի դարպասների մոտ՝ Զիթ-Բուղա-Նոյինի բանակատեղիում: Նրանց կցեցին մի բանի մոնղոլներ, որպես ծառաներ: Խալիֆն արդեն իր աչքով էր տեսնում կործանումը և զոջում էր, որ լավ խորհուրդները ժամանակին չի լսել...: Սաֆար ամսի 7-ը, չորեքշաբթի օրը սկիզբը դարձավ թալանի ու սպանությունների: Չորեք միանգամից մտավ քաղաք և կրակի մատնեց թաղն ու չորը, բացառությամբ բրիստոնյանների և որոշ օտարականների տների: Սաֆար ամսի 9-ին, ուրբաթ օրը Յուլափուն խանը մտավ քաղաք, որպեսզի դիտարկի խալիֆի պալատը...» (Աշիդ-Է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այդ ժամանակ Յուլափու իբն Թուլույ իբն Չենգիզ խանը (Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլափուն - Մ.Գ.), ամեն օր հասնելով նորանոր հաջողությունների, շարժվեց դեպի Բաղդադ: Նա հրահանգեց խալիֆին իրեն հարկատու դառնալ, իսկ Բաղդադի բնակիչներն այդ ժամանակ դուրս եկան ու ցրվեցին տարբեր ուղղություններով: Յուլափուն ճամբար դրեց խալիֆի պալատի դիմաց, դրսից հարձակվելով գրավեց Բաղդադը և սպանեց մեծ թվով մարդկանց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դիջրի 656 թվականին Յուլափուն (Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլափուն - Մ.Գ.) գրավեց Բաղդադը» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների եռությունը», մաս 4):

«Յուլափու խանը (Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլափուն - Մ.Գ.)՝ Տուլուի (Մոնղոլական տերության խան Թուլուի - Մ.Գ.) որդին և Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի - Մ.Գ.) թոռը, իր եղբայր Մեխու խանի (Մոնղոլական տերության խան Մանգուի - Մ.Գ.) թագավորության ժամանակ պատերազմով գնաց Պարսկաստանի վրա և, Բաղդադում սպանելով խալիֆ Սուլթասիմին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին - Մ.Գ.) Դիջրի 656 թվականին, ոչնչացրեց Արաբական խալիֆությունը» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Հայոց 707 թվականին Նետողների ազգը Արևելքից շարժվեց ու հասավ Բաբելոն քաղաքին: Բոլոր հազարապետներն ու հարյուրապետները իրենց խառն Յուդայական (Ելիսանույան հիմնադիր Էլիսան Յուդայական – Մ.Ֆ.) հրամանատարությամբ շրջապատեցին քաղաքը և սկսեցին սարսափելի կերպով ճնշել բնակիչներին: Զաղաթում շատ բնակիչ կար, բացի այդ այնտեղ էին հավաքվել նաև շատ մահմեդականներ երկու պատճառով՝ նախ այն պատճառով, որ նրանք մեկ տարի առաջ գիտեին նախապատրաստվող հարձակման մասին և ինչպես պետք է պատրաստվել էին և հետո՝ Կահիրեում նստող խալիֆը (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ահիդը (1160-1171) – Մ.Ֆ.), որը մահացել էր Պաղտին արքայի (Հեդիսաղի Նկալուի ունի Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ին, սակայն դեպքը տեղի է ունեցել Երուսաղեմի թագավորության արքա Ամիրի ժամանակ – Մ.Ֆ.) օրոք, որը թագավորում էր Երուսաղեմում և ճնշում էր Եգիպտոսը, ահա ուրեմն, Հալեպի սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.) եկել ու սպանել էր այս խալիֆին, որից հետո անբարո պատրիարքական աթոռը տեղափոխեցին Բաղդադ: Ահա թե ինչու քաղաքում իրենց առաջնորդների գլխավորությամբ շատ մահմեդականներ էին հավաքվել: Այդ ժամանակ քաղաքի բնակիչները ելան նրանց դեմ և Նետողների ազգի շատերին ոչնչացրին ու փախուստի մատնեցին: Մի քիչ հեռու բշտվել նրանց՝ նրանք հետ դարձան քաղաք: Նետողների ազգը կրկին հարձակվեց քաղաքի վրա, որպեսզի շարունակի պատերազմը: Այդ ժամանակ խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.) մարդիկ ուղարկեց Յուդայական խալիսի մոտ և հայտնեց. «Վերցրու թո գործը և հեռացիր մեզնից, հակառակ դեպքում մենք պատերազմ կհայտարարենք և դուք բոլորդ կկործանվեք, սակայն եթե ձեր շարքերում մեր հավատակիցները լինեն, մենք նրանց կխնայենք»: Երբ այս խոսքերը հասան խալիսի ու նրա մարդկանց ականջին, նրանք ծիծաղեցին խալիֆի վրա և ծանուցել թեցին՝ կարծես հենց խալիֆի դեմքին: «Աստուծո քաջակցությամբ և Չիկզիզ-խալիսի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չիկզի-խալիսի – Մ.Ֆ.) հրամանով, այն բանի համար, որ դուք հպարտանում եք ձեր ուղեղով, մենք ձեզ բոլորիդ սրի կմատնենք»: Երբ այդ մասին հասնի դարձավ, երկու կողմերը իրար դեմ պատերազմի ելան: Նետողների ազգը բոլոր կողմերից եկավ նրանց վրա՝ մեծ աղաղակ բարձրացնելով: Զաղաթը հարձակվելով նրանց վրա և սարսափելի աղաղակ բարձրացնելով՝ նրանք կոտորեցին նրանց դիմադրությունը և փախուստի մատնեցին: Եվ ահա նրանց հետքերով թաթարները քաղաք մտան և կոտորեցին բոլոր տղամարդկանց ու կանանց, այնպես որ լայնահուն Եփրատ գետի, որը հոսում էր քաղաքի միջով, շատ օրեր հոսում էր խառնված արյան հետ: Բնակչությանը կոտորեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհոգնեցին, իսկ հետո իրենց կառավարիչներին ու հարկահավաքներին դրեցին և մեծ ավարով վերադարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն առավոտյան նաև մեծ Յուդայական (Ելիսանույան հիմնադիր Էլիսան Յուդայական – Մ.Ֆ.) շուրջանակի պատեց Բաղդադ քաղաքը և փցնելու ու զգուշությամբ հսկելու համար յուրաքանչյուրին պարսպից մի գրկաչափ տվեց, որ ոչ ոք չհիսնի: Խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.) մոտ նա պատգամավոր ուղարկեց քաջ Պոռչին և ուրիշներին, որ գա, հնազանդվի իրեն և դառնա խալիսի հարկատու: Նա, սակայն, խստությամբ ու անարգանքով պատասխան տվեց և ասաց, թե ինքը աշխարհակալ է. տեր է ծովի ու ցամաքի, պարծեցավ Մահմեդի դրոշակով, թե. «Այստեղ է», ասաց, «և, եթե շարժեմ այն, դու է, տիեզերքը էլ ընդհանրապես կոչնչանա, իսկ դու մի շուն ես», ասաց, «թուրք ես, ինչպե՞ս ե՞զ հարկ տամ կամ հնազանդվեմ»: Յուդայական իր հերթին ոչ համարակալի համար բարկացավ, ոչ էլ որն մեծախոսություն գրեց, այլ միայն հետևյալը ասաց. «Աստված է իմանում, ինչ է անում»: Եվ ահա նա հրաման տվեց պարսիսի փցնել ու այն ամբողջապես փչեցրին: Դրանից հետո նա ասաց. «Դարձյալ շինեք և զգուշությամբ հսկեք»: Այդպես էլ արին: Զաղաթը լիքն էր զորքով ու ժողովրդով: Յոթ օր պարսպի վրա մնացին և ոչ ոք նրանց վրա Նետ չարձակեց կամ սուր չօգտագործեց, ոչ քաղաքից, ոչ էլ թաթարական զորքից: Յոթ օրից հետո քաղաքացիները սկսեցին հաշտություն խնդրել ու նրա մոտ եկել՝ սիրով ու հնազանդությամբ: Յուդայական հրամայեց այդպես անել: Զաղաթի դռները անհամար բազմություններ էին դուրս գալիս՝ միմյանց հետ սրբելով, թե ով առաջ նրա մոտ կհասնի, իսկ նա եկողներին բաժանում էր զորքի վրա և հրամայում քաղաքից հեռացնել ու ծածուկ կոտորել, որ մյուսները չիմանան: Եվ բոլորին կոտորում էին: Չորս օր հետո երկու որդիներով և բոլոր մեծամեծներով դուրս եկավ նաև Մուսթասաար խալիֆան՝ իր հետ վերցրած մեծ բանակությամբ ոսկի, արծաթ, թանկագին քարեր, մեծագին հանդերձանք՝ Յուդայական ու մեծամեծների եկեղեցիների համար: Եվ Յուդայական սկզբում մեծարեց նրան՝ մեղադրելով ուշանալու և իր մոտ անմիջապես չգալու համար, ապա հարցրեց. «Դու ի՞նչ ես, աստված՞ ես, թե մարդ»: Նա ասաց. «Այսպես և աստծու ծառա»: Յուդայական ասաց. «Ուրեմն աստված՞ թե՞ ասաց, որ ինձ անարգես, շուն կոչես և ինձ՝ շանա, չտաս աստծու կերակուրն ու ըմպելիքը: Այդ, քաղցած լինելով, աստծու այս շունը կուտի թե՞»: Այս ասելուց հետո նա իր ձեռքով սպանեց նրան: «Այս», ասաց, «պատիվ է թե՞, որովհետև ես սպանեցի թե՞ և չույի այլ մեկին սպանելու»: Նա նաև իր որդուն հրամայեց խալիֆայի որդիներից մեկին սպանել, իսկ մյուսին՝ տալ Տիգրիս գետին ընծա: «Որովհետև», ասում է, «մեր դեմ չեղեցից Տիգրիսը, այլ անգազանների կոտորելու համար գործակից եղավ»: Նաև ասաց. «Այս մարդը իր գոռոզությամբ շատ արյուն թափել տվեց, թող գնա և աստծուն պատասխան տա, իսկ մենք անպարտ կլինենք»: Յուդայական կոտորեց նաև այլ մեծամեծների, ապա հրաման տվեց պարսպի վրա հսկող զորքին իջնել ու կոտորել քաղաքի բնակիչներին՝ մեծից մինչև փոքր: Նրանք շարվեցին արտ հնձելու օրինակով և կոտորեցին տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների անհամար բազմություն, 40 օր սուրը գործելուց չդադարեց: Զոգնեցին, լվեցին սպանողները, հոգնեցին նրանց ձեռքերը, սակայն ուրիշների կոտորելու համար անողորմաբար կոտորում էին: Յուդայական ավագ կիս խալիսը բրիստոնյա էր, որի անունն էր Տոդուս խալիսը, և ահա նա խղճաց Բաղդադում գտնվող աղանդով Նետողական քրիստոնյաներին, նաև՝ այլ ազգերի քրիստոնյաներին, և իր ամուսնուց խնդրեց նրանց չսպանել, որից հետո նա նրանց իրենց ունեցվածքով բաց թողեց: Այնուհետև Յուդայական ողջ զորքին հրաման տվեց վերցնել քաղաքի ինչպես ու ստացվածքը: Ամենքը ոսկով, արծաթով, թանկագին քարերով, մարգարիտներով և մեծագին հանդերձանքով լիացան, որովհետև քաղաքը այնքան շատ հարուստ էր, որ աշխարհում նրա նման քաղաք չկար: Ինքը՝ Յուդայական, իր համար բաժին վերցրեց խալիֆի գանձերը, դրանցից 3.600 ուղտի բեռ բարձեց, իսկ ձիերը, ջորիները և էշերն էլ թիվ չունեին: Նա գանձերով լիքը մյուս տները ու ամսանիով կնքեց ու պահապաններ դրեց, որովհետև այնքան շատ էին, որ բոլորը չկարողացավ բարձել...: Այս ամենը մեզ պատմեց Հասան իշխանը, որին Պոռչ էին անվանում, սա հաղթանի որդու՝ Բարեպաշտ Վասակի որդին էր, Պապաթի և Սկոնի եղբայրը, Սկոնի, Պապաթի, Հասանի ու Վասակի հայրը, որ ականատես ու ականջալուր էր այս դեպքերին և մեծ պատվով հարգված էր խալիսի աչքում» (Վիրապու Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 59, 60):

«Սրանից հետո, երբ եկավ 706 թվականը, արևելքից, որտեղից մեծ խանն (Մոնղոլական տերության խան Մանգուն – Մ.Ֆ.) էր, եկան յոթ խանորդները ամեն մեկը մեկ դուսան հեծելազորով, իսկ մեկ դուսանը 10.000 հոգի էր: Եվ սրանք են նրանց անունները: Նրանցից առաջինը և մեծը Յուդայական (Ելիսանույան հիմնադիր Էլիսան Յուդայական – Մ.Ֆ.) էր, որը Մանկու խալիսի եղբայրն էր, երկրորդը՝ Խուլը, որը և իրեն Աստուծո եղբայր էր կոչում ու չէր ամսանը, չորրորդը՝ Բալայխան, չորրորդը՝ Տուպուրը, ինկերորդը՝ Թագուրը, վեցերորդը՝ Դասուս խանը և յոթերորդը՝ Բորուս խանը (Չաղաթայական ուլուսի ապագա խան Բորակը – Մ.Ֆ.): Սրանք միմյանց չէին հնազանդվում, ինչպես հանդուգն էին և մարդակեր: Երբ գալիս էին, բոլորը կաթերով եկան և կաթերով էլ շրջում էին, արևելքի երկրում մինչև անգամ լեռներն ու բլուրներն էին հարթեցնում՝ կաթերի և սայլերի հեշտ ընթանալու համար: Իսկ այն գլխավորը, որն իրեն Աստուծո եղբայր էր կոչում, եկավ մտավ երկիր և անողորմաբար կոխկոտեց տառապալ քրիստոնյաներին: Ծանապարհների կամ լեռներում ուր որ կանգնեցված փայտե խաչ էին գտնում, բոլորն այրում էին և ոչ մի բանով չէին պահպանում, այլ վանքերը, որ կային երկրում, ուր որ գտնում էին, առավել ևս էին ոտքի կոխան դարձնում ուտել-վաճելով, ընդ որում սպառնակական քահանաներին նրանք կախում էին ու անողորմաբար ծեծում...: Սրանից հետո նաև վրաց և Հայոց հին և նոր հեծելազորների մեծ հավաք արեցին և անթիվ բազմությամբ գնացին Բաղդադ քաղաքի վրա: Երբ հասան այնտեղ, իսկույն գրավեցին մեծ ու անվանի Բաղդադ քաղաքը՝ լցված բազմաթիվ մարդկանցով, պատվական գանձերով և անթիվ ոսկով ու արծաթով: Երբ գրավեցին, անխնա կոտորեցին, շատերին գերեցին և առհասարակ ողջ հեծելազորը հարստացավ պատվական հանդերձանքով ու խալիֆության ոսկով: Բռնեցին նաև խալիֆին՝ Բաղդադի տիրոջը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.)՝ իր բոլոր գանձերով, և բերին Յուդայական առջև՝ գիրացած և ճարպակալած» (Գրիգոր Ակներցի «Պատմություն Նետածիկների ազգի մասին», գլուխ 10, 11):

«Կազմակերպելով Պարսից թագավորության պաշտպանությունը՝ Յուդայական (Ելիսանույան հիմնադիր Էլիսան Յուդայական – Մ.Ֆ.) գնաց Սորաբ անունով մի քանիքի երկիր, որտեղ և անցկացրեց ամբողջ ամառը: Երբ եղանակը գոյացավ, նա արշավեց Բաղդադ քաղաք, որտեղ գտնվում էր խալիֆը՝ Մուհամմեդի հավատի տերն ու առաջնորդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.), և պաշարեց այն: Իր զորքը համախմբելուց հետո Յուդայական շրջափակեց և ուժով վերցրեց Բաղդադ քաղաքը: Թաթարները սրի բաշեցին բոլոր նրանց, որոնց պատահեցին, թե կանանց, թե տղամարդկանց: Խալիֆին նրանք թողեցին կենդանի և բերեցին Յուդայական մոտ: Մոնղոլները Բաղդադ քաղաքում այնքան հարստություն գտան, որ միայն նային արդեն իրաջ էր: Դա տեղի ունեցավ մեր Տիրոջ մարդեղությունից հետո 1258 թվականին: Յուդայական հրամայեց, որ խալիֆին և վերջինիս մեծ գանձարանը իր մոտ բերեն: Նա հարցրեց խալիֆին. «Ըն՞դ ես պատկանում այդ հսկայական գանձերը»: Վերջինս պատասխանեց. «Այո»: Այդ ժամ Յուդայական հարցրեց նրան. «Ապա ինչ՞ն դու չհավաքեցիր մեծ բանակ մեր դեմ, որ պաշտպանես թո երկիրը»: Խալիֆը պատասխանեց, որ ինքը մտածում էր՝ անգամ թույլ կանայք բավական են՝ իրենց երկիրը պաշտպանելու համար: Այդ ժամ Յուդայական ասաց Բաղդադի խալիֆին. «Զանի որ դու Մուհամմեդի կրոնի տերն ու առաջնորդն ես, մենք կվերադարձնենք թե՞ թանկարժեք հարստությունները, որոնք դու այդքան սիրում ես»: Եվ Յուդայական հրամայեց, որ խալիֆին տանեն մի սեյլալ, որտեղ նրա առաջ կդնեն նրա գանձերը, որ ուտի դրանք, եթե ցանկանա: Ահա թե ինչպիսի վախճան ունեցավ Բաղդադի խալիֆը, ընդ որում դրանից հետո Բաղդադը այլևս խալիֆ չունեցավ» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 19):

«Յայցոյ 706 թվականին արևելքից, որտեղից մեծ խանն (Մոնղոլական տերության խան Մանգուս – Մ.Ֆ.) էր, ամեն մեկը մի դուստն հեծելագորով, իսկ մի դուստնը 10.000 հոգի էր, եկան յոթ խանորդները: Եվ արանք են նրանց անունները: Նրանցից առաջինը և մեծը Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) էր, որը Մանկու խանի եղբայրն էր, երկրորդը՝ Խուլը, որը և իրեն Աստծո եղբայր էր կոչում ու չէր ամաչում, երրորդը՝ Բալխան, չորրորդը՝ Տուխարը, հինգերորդը՝ Թագուդարը, վեցերորդը՝ Ղատա խանը և յոթերորդը՝ Բորա խանը (Զադաթայական ուլուսի ապագա խան Բորակը – Մ.Ֆ.):» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1258 թվականի»):

«Յայցոյ 707 թվականին քաջ Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը...: Նա իր ձեռքով սպանեց Նան խալիֆին, որի անունը Մուսթասր էր (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.), սակայն փրկվեցին այն քրիստոնյաները, որոնք Տոդուգ մեծ թագուհու ցանկությանը ու բարեխոսությանը ապրում էին այնտեղ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 91):

«Տասմսեկ տարի հետո տերն արևելքից վերկացրեց նետողաց ազգը, որ մուղալներ էին կոչվում, իսկ ըստ գեղջուկների՝ թաթարներ: Նրանք... նվաճեցին Բադղադը...: Ղա Յուլավուն խանն էր (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.)՝ մեծ Զանգի խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Զինգի-խան – Մ.Ֆ.) թոռը, որը գրավեց նախորդների թողած տեղերը՝ Բադղադ քաղաքը: Այստեղ նա սպանեց խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմը – Մ.Ֆ.) և դա եղավ Յայցոյ 707 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ ժամանակ թաթարների խանը, որ արևելքում՝ Թալիքիզում, էր նստում և որին Յուլավուն էին կոչում (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.), տաջիկներից գրավեց Բադղադ քաղաքը: Այս քաղաքը խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմի – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաքն էր, որը մասիտականների գերագույն առաջնորդն է: Եվ ահա խանը բռնեց խալիֆային ու շան պես չարաչար մահվամբ սատկեցրեց» (Ներսես Պալիեց «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ թագավոր Յեթումը գնաց Բադղադ, գրավեց այն Նար խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմից – Մ.Ֆ.) և մեծ պարզև ստացավ» (Ամանուն «Յիշատակարան 1259 թվականի»):

«Յայցոյ (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը...: Երիստոսի 1260 և Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն գրավեց Բադղադը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Յուլավուն-խանը (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) եկավ մեր կողմերը և նվաճեց Բադղադը» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայցոյ պատմություն», մաս 3):

«Յայցոյ 707 թվականին քաջարի Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1260 և Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն-խանը (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Երիստոսի 1258 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը և գերեց խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմի – Մ.Ֆ.):» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1258 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Վասիլ Դալիբ «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1258 և Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Սարգիս Սսեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ 707 թվականին Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Բադղադը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ 710 թվականին Նա (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) ավերեց Բադղադը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Յայցոյ 710 թվականին Նա (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) ավերեց Բադղադը» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Այդ ժամանակ թաթարների մի նոր ազգ հայտնվեց, որը, բռնության տիրելով Պարսից իշխանությունը, գրավեց Բադղադը» (Երեմիա Բյույուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 1):

«Փրկական 1249 կամ Յայցոյ 696 թվականին թաթարները Բադղադի դռան վրա գնացին ...: Փրկական 1263 կամ Յայցոյ 710 թվականին Բադղադը ավերվեց» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայցոյ 707 թվականին մեծն Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքով եկավ ու գրավեց Բադղադը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արքայից-արքա Յուլավուն (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.) գնաց Բադղադի վրա, իսկ Բաչուն էլ այդ կողմը շարժվեց Բեթ-Ռոմանիայից: Այդ ժամանակ Բադղադի մարդկանցից կազմված բանակը ելավ քաղաքից և շարժվեց թաթարների դեմ, ընդ որում նրանց առաջնորդը ազգությանը թուրք մի էվիր էր՝ խալիֆի ստրուկը, որին կոչում էին Բար-Կուրար, իսկ նրա հետ էլ մի երիտասարդ դավթադար կար: Նրանք այդպես էլ 23 օր մնացին առանց մարտի մեջ մտնելու, սակայն հետո, երբ եկավ Արաբների 656 և Յուլների 1569 թվականի արաբների առաջին անվաճ ութերորդ օրը, որը շաբաթվա չորրորդ օրն էր, եկավ Բաչուն-Նոյին ու նրա զորքը մոտեցավ «Ամսեղի գերեզման» կոչվող վայրին, որը գտնվում էր Բադղադի արևմտյան կողմում, իսկ Բադղադի զորքը շարժվեց նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Բաչուն-Նոյինն ուժեղը պարտություն կրեցին, իսկ Բադղադի բանակն էլ հաղթանակած մնաց: Եվիր Սուլեյման-Շահն այդ ժամանակ իր բանակի հետ գտնվում էր պարսիկների վրա: Եվ ահա, երբ իջավ երեկոն, Բար-Կուրարը ծերունին սասց երիտասարդ դավթադարին. «Աստված մեզ հաղթանակ տվեց և այժմ ճիշտ կլինի, որպեսզի մենք քրվեք տներով ու հանգստանաք, իսկ հետո արտագրիի էլենք և կրկին հարձակում գործենք»: Այն երիտասարդը, սակայն, որը գոռոզացել էր, չցանկացավ հետևել այդ խորհրդին և նրանք գիշերն անցկացրին փողոցում: Եվ ահա այն պատճառով, որ Բադղադի զորքը տեղակայված էր ցածրադիր վայրերում, թաթարները առաջացան ու, այդ ուղղությամբ ուղղվելով քրի հոսքը, ծեղք բացեցին պարսիկներում Տիգրիսի հոսքի ուղղությամբ գտնվող պարսպախառնածի մոտակայքում: Դարկ է լքել, որ սկզբում նրանք քրերն ընկան, իսկ նրանց նետերն ու աղեղներն էլ թրեցին հետ միասին լրիվ թրջվել, սակայն հետո, երբ լույսը բացվեց, թաթարների գնդերը Յուլավուն գլխավորությամբ վերանայեցին, վերսկսեցին մարտը և այն շարունակվեց մինչև շաբաթվա հինգերորդ օրը: Բադղադի զորքը քարոյվեց և պարտություն կրեց, մնալով լրիվ անօգնական, ընդ որում Բար-Կուրարը սպանվեց, իսկ դավթադարը փախուստի դիմեց և գնաց քաղաքի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Բաչուն ու նրա զորքը ծամբար գարկեցին Բադղադի արևմտյան կողմում, իսկ Յուլավուն էլ տեղակայվեց արևելյան կողմում: Եվ ահա առաջին ամսին 13-րդ օրը, որը համապատասխանում էր շաբաթվա երկրորդ օրվա, նրանք մեծ կատաղության պատերազմ սկսեցին քաղաքի դեմ խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիմի – Մ.Ֆ.) պալատի մոտ գտնվող վայրում: Այդ ժամանակ խալիֆ Մուսթասիմը, որը լրիվ հուսահատվել էր, կանչեց իր վեզիր Աբասի Նաջմեդին Աբդալլահին, իրն Ղարնուսին և կաթողիկոսին ու հրամայեց նրանց ամենայն առատությամբ արքայական զանձարանից ոսկի, նծույզներ և այլ բաներ վերցնել ու մեկնել թաթարների մոտ, որպեսզի նրանք այդ շռայլ նվերները և թանկարժեք հագուստները տային արքայից-արքային ու անվտանգության երաշխիքներ ստանային խալիֆի նրա որդիների և աղջիկների համար: Նա նաև սասց նրանց, որ պետք է ամեն կերպ արքայից-արքայից ներողություն խնդրել և ասել, որ մինչ այս տեղի ունեցած ամեն ինչ տալիք է սկսեցել չարամիտ խորհրդականների պատճառով, ընդ որում, եթե թաթարները ողորմած լինեին և իրենց կյանք տան, ապա իրենք պատրաստ են նրանց ստորկները լինել, ծառայել ու հարկ վճարել: Եվ ահա, երբ այս մարդիկ եկան, Յուլավուն բռնեց նրանց, ձերբակալեց ու այլևս թույլ չտվեց հետ դառնալ: Դրանից հետո Յուլավուն քաղաքի դեմ ավելի մեծ կատաղությամբ վերսկսեց պատերազմը, որի արդյունքում ի վերջո Աբասի աշտարակի մոտ թաթարները պարսպում մի մեծ ծեղք բացեցին և առաջին անվաճ 25-րդ օրը, որ ուրբաթ էր, առաջ եկան: Այդ անցքով, սակայն, քաղաքացիները հետ մղեցին նրանց, սակայն թաթարները վերսկսեցին հարձակումն արդեն ողջ կազմով և հաջորդ օրը, որ շաբաթ էր, ի վերջո տեղ դարձան պարսիկներին: Այդ ժամանակ Բադղադի բնակիչները փախան և թաքնվեցին տներում ու նկուղներում: Նույն օրն էլ խալիֆը երկու որդիների ուղեկցությամբ եկավ արքայից-արքային ընդառաջ: Արքայից-արքան հրամայեց նրանց երկաթյա շղթաներ հագցնել և թողնել իր վրանի մոտ, որտեղ նրանք մնացին յոթ օր, իսկ այդ ընթացքում Յուլավուն բարձրացավ խալիֆի պալատ և սկսեց դիտարկել նրա գանձերն և հարստությունները, հներն ու նորերը, բոլոր բոլորը, որ կար պահեստարաններում: Ինչ-որ գտան, դուրս բերեցին, իսկ մոնղոլները նույն այդ ժամանակ, մերկացնելով քրերը, հարձակվեցին Բադղադի ողջ բնակչության վրա և կոտորեցին բնակչությանը, ընդ որում հատկապես եռանդուն էին տասնյակ հազարավոր իբեր ռազմիկները, որոնք մեծ կոտորած արեցին: Այդ ժամանակ կաթողիկոսը բոլոր քրիստոնյաներին հավաքեց երրորդ

Շուկա կոչվող եկեղեցու մոտ, այնտեղ պաշտպանեց նրանց և քրիստոնյաներից ոչ մեկը չտուժվեց: Այդ ժամանակ էր նաև, որ հարուստ արաբները մեծ հարստություններով եկան կաթողիկոսի մոտ, որ նա օգնի, իրենց չսպանեն և գույքը չխլեն, սակայն նրանք բոլորը սպանվեցին» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այսպիսով, երբ Ուլուն **(Էլիանույթյան հիմնադիր Էլիան Յուլավուլուն – Մ.Յ.)** գրավեց Ալմուլեն ու ողջ հորասանը, կամեցավ արշավել դեպի բոլոր անհնազանդ ժողովուրդները: Այդ ժամանակ այնքան մարդ էր կոտորվում, որ, երբ ընդամենը 12 օր մնում էին մի վայրում, սպանված մարդկանցով լցվում էր վայրը, ուր կանգ էին առել: Յատկապես պարսիկներին էին կոտորում, որովհետև պիղծ էին համարում մահմեդական հավատը...: Այս ընթացքում Ուլուն խանը կամեցավ Բաբելոն արշավել, որ Բաղդադն է՝ բաբելոնցիների տիրակալ խալիֆի **(Արաբական խալիֆոյթյան խալիֆ ալ-Մուսթասիմի – Մ.Յ.)** դեմ: Կոչեց իր բանակն և ուղևորվեց Բաղդադ՝ խալիֆի դեմ կռվելու: Չնայած բաբելոնյան երկիր: խալիֆը չկարողացավ դիմադրել, այլ փախավ Բաղդադ: Խանը շրջապատեց, ընդ որում նրան մի կողմից ինքը խանը պաշարեց, որ շրջապատել էր ջրից այս կողմ, մյուս կողմը Ելզո-նոյին էր, իսկ մի կողմից էլ Դավիթ թագավորը **(Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ IV Նարինը – Մ.Յ.)**, բանի որ նրա հետ էին Կրաստանի բոլոր ավազանները: Պատերազմեցին ուժգին, բայց ոչ երկար, այլ 12 օր, որից հետո վերջին Բաղդադը: Դավիթ թագավորը իր զորքին հրամայեց, որ փորեն պարիսպների տակից: Փորեցին դեպի ներս և ահա վրացիները քաղաք մտան: Այսպիսով, բաբելոնյան դարպասները և մտան ներս: Թաթարների քաղաք մտնելը իմանալով՝ խալիֆը քաղաքից հոսող ջրի վրայով նավով փախավ: Երբ ջրի այն ափին գտնվող Ելզան-նոյինը այս տեսավ, հարձակվեց, չջողջեց նրան գնալ և ահա նա հետ դարձավ իր պալատը: Այսպես հեշտ գրավեցին այդ անվանի Բաբելոն քաղաքը, բայց կկարողանա՞ որևէ մեկը վերապատմել այն արհավիրքներն ու դժբախտությունները, որ Բաղդադին հասան: Սրով այնքան շատ-շատերին կոտորեցին, որ թիվ չկար, բոլոր հրապարակներն և փողոցները, ինչպես նաև տները լցվել էին սպանվածներով, իսկ այն ժամանակ ձեռք բերած ավարն ու հարստությունը կարող է որևէ մեկը թվարկել: Ուստի լիացան թաթարներն և վրացիները ոսկով, արծաթով, ակներով, մարգարիտներով, պատվավոր բեռեզներով, զգեստներով, ոսկուց ու արծաթից պատրաստված ամաններով: Ոչ-ոք ուրիշ բան չէր վերցնում, բացի ոսկուց, արծաթից, ակներից և մարգարիտներից, իսկ պատվավոր զգեստներից, ինչպես նաև ուրիշ սկիհներ, բերված Չինաստանից ու Բուլանից և անդ, պատրաստված, էին վերցնում: Երկաթն ու պղինձը առնչվեց էր: Չորեքըն այնպես լիացան, որ նույնիսկ ամենայն հասարակը թամբ ու թամբաբարձ լցնում էին ակներով, մարգարիտներով և կարմիր ոսկով: Ոմանք կտրում էին սրերի շեղբերն ու պատասխանեցին ոսկով լցնում՝ վրայից կտրած տուրը հագցնելով, իսկ ոմանք միջեհան էին անում բաղդադցի մահաբաժ մարդկանց, լցնում ոսկով ու մարգարիտներով և, իբրև իրենց հանգուցյալը, քաղաքից դուրս հանում: Այսպես ավերելով, կոտորելով ու գերեվարելով հասան խալիֆի ապարանքին: Դուրս բերին խալիֆին և նրա որդիներին, կանանց ու նրա զարմանալի ողջ հարստությունը: խալիֆին բերին Ուլուն խանի առաջ: Երբ կանգնեցին խանի առաջ, խալիֆին ասացին, որ երկրպագի խանին, սակայն նա գլուխ չխոնարհեց, կանգնեց ու ասաց. «Իշխանավոր եմ, տիրակալ, ոչ-ոքի ծառա չդարձող: Եթե ազատեք ինձ կհնազանդվեմ, իսկ եթե չազատեք՝ կմեռնեմ ոչ ոքի ճառագայթյան տակ չեղած», իսկ նրանք ստիպում էին նրան պաշտել, խիստ էին ոտբերին, զցում երեսն ի վայր, բայց նա չերկրպագեց: Ուլուն հրամայեց նրան դուրս տանել, որից հետո ուղարկեց Ելզան-նոյինին, որպեսզի սպանի խալիֆին ու նրա որդիներին: Ելզանն ասաց նրան. «Խանը ողորմաց բեզ», իսկ նա ուրախացավ և պատասխանեց. «Եթե ողորմացել է, թող ազատ արձակի և Բաբելոնն էլ ինձ տա»: Ելզանն ասաց. «Ոչ, դու միայն հասկացա, ուղղակի խանը ինքը անձամբ իր ձեռքով պիտի բեզ սպանի, իսկ խանի որդի Աբադան **(Էլիանույթյան ապագա Էլիան Աբադան – Մ.Յ.)** էլ՝ բոլորուն»: Չարացած խալիֆը պատասխանեց նրան. «Եթե սպանելու եք ինձ, ուզում եք շուրջ, ուզում եք մարդը թող սպանի»: Այսպես սպանվեց խալիֆը իր ողջ գերդաստանով, որից հետո ողորմացին մնացած բաղդադցիներին: Ուլուն հրամայեց վերադառնալ, պաշտպաններ կարգեց քաղաքին և այսպես լեցուն գերի-ավարով գնացին բանակախոտերի» («Զարթոյի-Յիսուպեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Զարթոյի, Կախերթի և Ախալցխան մնացին Լաշայի **(Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Գեորգի IV Շաշայի – Մ.Յ.)** որդի Դավթի **(Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամույի – Մ.Յ.)** իշխանության տակ, որը Ուլունի **(Էլիանույթյան հիմնադիր Էլիան Յուլավուլուն – Մ.Յ.)** հրամանով այդ ժամանակ զորքով գնաց դեպի Բաղդադ: Այս քաղաքը գրավելիս Դավթ արքա հատկապես աչքի ընկավ և պարսից տիրակալը, տալով նրան ավարի մեծ մասը, բաց թողեց տուն՝ Իբերիա» (Դավթի Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 101): «Թաթարների նույն այդ զորքը առաջացավ մինչև Բալդախի երկիր, այն ևս գրավեց ու գցեց իր տիրապետության տակ» (Պլանո Կարպինի «Մոնղոլների պատմությունը», գլուխ 5, մաս 3, բաժին 7):

⁴⁴⁹³ «Այդ տարի Սարում անունով մի թուրքմեն մեծաբանակ զորքով ներխուժեց Կոռնիկոս բերդ-ամրոցը և, բնակչությանը անակնկալի բերելով, շատերին գերեց ու անվաս հեռացավ, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ սատկեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴⁹⁴ «Երբ Ռուբենդինը **(Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյժ-Արսլան իբն Զեյ-խուսրովին – Մ.Յ.)** ժամանեց Երզնկա, խորը ձմեռ էր: Այնտեղ էլ հենց նրան հայտարարեցին, որ Իգդիրին ապստամբել է և իր ձեռքից վերցրել սուլթանությունը: Նա ստիպված ձմեռն անցկացրեց Երզնկայում, սակայն նրա շրջապատի մարդիկ մեծ դժվարություններ տեսան ընդհանուր տարածված սովից, ընդ որում թեթև չէր վիճակը նաև քաղաքում: Տարին բացվելուն պես մոլլա Միյուդինը, որը պետության սյուներից մեկն էր, հավաքեց գրեթե 1.000 հոգանոց հեծելազորային ջոկատ, ընդ որում նրա հետ էր նաև նրա ընտանիքը: Նրանք սկսեցին առաջանալ դեպի Թոքաթ, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ Իգդիրը նրանց դեմ դուրս եկավ: Նրանց բանակների միջև խոշոր ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Փարսկանայի բանակը ջարդվեց: Նեքմեդին Ֆառուխը, որը Ռուբենդինի զուլամներից մեկն էր, մի բանի գլխավորների հետ փրկեց սուլթանին ու նրանք փախան Երզնկայի ուղղությամբ» (Իբն Բիբի «Սեյլունկ-նամե»):

⁴⁴⁹⁵ «Յայոց թագավոր Յեթումը... գնաց թաթարների մոտ, սիրող ուխտ և խաղաղության երդում առավ նրանցից, եկավ ու գրավեց Գերմանիկեն և Պեհեսնին» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Իսմա-Էլ-Դինն աղաքիւրների և Կեղերի հարձակումների հաճախացման պատճառով այլևս անկարող էր պահել Մարաշը: Նա նամակ գրեց Ռումի տեր Իգ-Էդ-Դին Զելյավուսին **(Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-խուսրովին – Մ.Յ.)**,՝ բերդը նրան հանձնելու մտադրությամբ, բայց վերջինս հրաժարվեց: Գրեց նաև Ասորիքի տեր ալ-Մեյիբե ալ-Նասիր Սալահ-Էդ-Դինին, բայց վերջինս նույնպես հրաժարվեց ընդունել բերդը: Եվ երբ նրա վիճակը բարդացավ, նա ստիպված թողեց այն և հեռացավ, որից հետո նրան տիրեցին հայերը» (Իբն ալ-Շիհնա «Ջին և Նորի պատմություն»):

«Աղա-Էրինների հաճախակի հարձակումներ էին գործում Մարաշի վրա: Նրանք ճանապարհներ և քարավաններ էին կտրում, ասպատակային հարձակումներ էին գործում Ռումի երկրի, Ասորիքի և հայերի վրա» (Իբն Բիբի «Սեյլունկ-նամե»):

«Այդ ժամանակ Բեհեսնին Յայեայի սուլթան ալ-Նասիր Յուսուֆի տիրությանը էր: Երբ թաթարները գրոհեցին Ասորիքը, նրանք փորձեցին գրավել այն, բայց տեսնելով, որ պաշարումը երկարում է, թողեցին այն և առաջ ընթացան Յայեայի ուղղությամբ: Յայեայի առումից հետո, սակայն, թաթարները կրկին վերադարձան և վերսկսեցին պաշարումն առավել մեծ ուժով՝ ի վերջո գրավելով ամրությունը: Վերջինիս բնակչությունը, սակայն, հրաժարվեց լինել Սսի տիրոջ հպատակության տակ, ուստի այնտեղ մահմեդական կառավարիչ նշանակվեց, բայց որոշ ժամանակ անց ամրության բնակիչները, իրենց անվտանգ չգտալով, ի վերջո ստիպված եղան այն հանձնել հայերին» (Իգ-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Յայեայի տեր ալ-Մեյիբե ալ-Նասիր Սալահ-Էդ-Դին Յուսուֆի ժամանակներում Բեհեսնան որպես իր երկրի տիրությանը մեկը գտնվում էր նրա կառավարիչների ձեռքում: Երբ թաթարները Յայեայ եկան և տիրացան նրան, Բեհեսնայի կառավարիչն էր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դին ալ-Ակրաբը, ով հարյուր հազար դիրհամի դիմաց վաճառեց այն Սսի տիրոջը: Վերջինս նրան տվեց վաթսուհ հազար դիրհամ և վերցրեց բերդը, որը ցայժմ նրանց ձեռքին էր և մեծ տառապանք էր պատճառում մահմեդականներին» (ալ-Ջազարի «Ժամանակի անցերը»):

«Յայեայի տեր ալ-Մեյիբե ալ-Նասիր Սալահ-Էդ-Դին Յուսուֆի ժամանակներում Բեհեսնան որպես իր երկրի տիրությանը մեկը գտնվում էր նրա կառավարիչների ձեռքում: Երբ թաթարները Յայեայ եկան և տիրացան նրան, Բեհեսնայի կառավարիչն էր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դին ալ-Ակրաբը, ով հարյուր հազար դիրհամի դիմաց վաճառեց այն Յուլավուլուն **(Էլիանույթյան հիմնադիր Էլիան Յուլավուլուն – Մ.Յ.)**, որն էլ այն փոխանեց Սսի տիրոջը: Վերջինս նրան տվեց վաթսուհ հազար դիրհամ և վերցրեց բերդը, որը ցայժմ նրանց ձեռքին էր և մեծ տառապանք էր պատճառում մահմեդականներին» (ալ-Ջազարի «Իսլամի տարեգրություն»):

«Բեհեսնին նախկինում Յայեայի տարածքների մաս էր, պատկանում էր մահմեդականներին, իսկ նրա վրա իշխողը Յայեայի տեր ալ-Մեյիբե ալ-Նասիրն էր: Այդպես էր, բանի դեռ Յուլավուլուն չէր մտել Յայեայ և գրավել բոլոր երկրները: Երբ Սսի տեր թաթարներն իմացավ, որ Յուլավուլուն **(Էլիանույթյան հիմնադիր Էլիան Յուլավուլուն – Մ.Յ.)** այն նույնպես գրավել է, նրա մոտ գնաց և նվերներով շողոթոթեց, ինչից հետո գումար տարավ նրան՝ խնդրելով, որ Բեհեսնան իրենը լինի: Եվ ահա Յուլավուլուն այն հանձնեց նրան» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Յեթումը նվաճեց Բահսի և Մարաշ քաղաքները» (Մյունսեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Յեթումը գրավեց Խոյակաք և գեղեցիկ Բեհեսնին, ինչը եղավ այդ տարվա հոկտեմբերի 25-ին» (Թորոս Ռոսլին «Քիչատակարան 1260 թվականի»):

«Յեթում արքան մոնղոլների օգնությամբ ու ձեռնասովորությամբ գրավեց մեծն Գերմանիկեն և Բեհեսնին, որոնք առաջ իր նախնիների աշխարհին էին պատկանում և հալիչության վրա էին ալլոց կողմից» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Յեթումը գրավեց Գերմանիկեն թուրքերի ձեռքից, ինչպես նաև տիրեց Բեհեսնին, որոնք առաջ իր նախնիներին էին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Յեթումը... օգնությամբ Աստծո և ձեռնասովորությամբ Մուղալ զորավարի գրավեց մեծն Գերմանիկեն ու Բեհեսնին» (Ամանուն «Ճաշոց Յեթում արքայի, հիշատակարան 1286 թվականի»):

⁴⁴⁹⁶ «Դրանից հետո նրանք իրոյ ամսի շաբաթ օրվա լիալուսնին եկան Մեյխոն, իսկ Բահադուրն էլ փախավ Ելադա: Այդ ժամանակ Բաշուն ստիպեց Մեյխոնին հավատարմության երդում տալ Ռուբենդինին (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-Խոսրովին – Մ.Ֆ.) և նրանցից մեծ քանակի դիմարներ ընդունեց: Նա այստեղ թողեց Ռուբենդինի ստրուկներից մեկին, որի անունը Ֆահրեդին Այաս էր, իսկ ինքը հեռացավ Չիլար ամրոցի ուղղությամբ, բանի որ հրաման էր եկել արքայից-արքայից (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուին – Մ.Ֆ.), որ պետք է ինքնան ուժ ունի շարժվի Բաղդադի ուղղությամբ» (Բար-Յեքրեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁴⁹⁷ «Նա (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուին – Մ.Ֆ.) զավթեց Մեյխոն» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁴⁹⁸ «Զրիստոսի 1259 և Յայոց 706 թվականին Ղազախանն ավերեց Երզնկան» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հիշատակում է նաև Ամանունը:

⁴⁴⁹⁹ «Փարվանան, բանի որ ոչ մի կերպ չէր կարողանում տեղը գտնել իրեն պատած կատաղությանից, գնաց ուղիղ Էլիսանի (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուին – Մ.Ֆ.) մոտ և օգնություն խնդրեց մոնղոլ խանից: Վերջինս իրեն պատկանող 10.000 ռազմիկներով նրան հետ ուղարկեց Երզնկա, որպեսզի ի վերջո հաղթեն այդ ապստամբներին: Նրանք կրկին մոտեցան Երզնկային և պատրաստվեցին գործել, սակայն միևս այդ Երզնկայի ավազանին մեծ նվերներով ելավ նրանց ընդառաջ, որից հետո Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-Խոսրով – Մ.Ֆ.) այնտեղ հաստատեց իր գահը: Այսպիսով՝ Նիկայոը ի վերջո ընկավ Փարվանայի իշխանության տակ» (Իբն Բիբի «Սեյքուն-նամ»):

⁴⁵⁰⁰ «Նիկայոնից նրանք առաջացան Թոբաթի ուղղությամբ, սակայն վերջինիս ամրությունները հանձնվել էին բեկլեթ Զուբաշին և նա համաճորտն պաշտպանում էր դրանք: Որևէ օգուտ չեղավ, իսկ զինամթերքն էլ սպառվեց, դրա համար էլ նրանք նահանջեցին» (Իբն Բիբի «Սեյքուն-նամ»):

⁴⁵⁰¹ «Յեթումը բազում անգամ հաղթեց Ռուսի սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Զեյ-Կալուս իբն Զեյ-Խոսրովին – Մ.Ֆ.) և գրավեց նրա անաստեղծի ամրությունները: Դրանցից էին Մունդուրը, Մանիոնը, Սիկեն և բազում ուրիշներ, որոնք հիմա չեն կարող թվել» (Թորոս Ռոսլին «Հիշատակարան 1260 թվականի»):

«Յայոց 708 թվականին Յեթում արքան գրավեց Մունդաս ամրոցը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի գրավեցին Մունդուրը և խանգարեցին թուրքին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1259 թվականին անօրեններից գողանալով գրավեցին Մունդուրը» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 708 թվականին անօրեններից գրավեցին Մունդուրը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Յեթում թագավորը անօրեններից գրավեց Մունդուրը» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1259 թվականին անօրեններից գողանալով գրավեցին Մունդուրը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰² «Մինչ այդ Օշին անունով մի հույն գրավել էր Մունդաս ամրոցը: Այդ ժամանակ Ռուսի սուլթան Ռուբենդինը (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-Խոսրով – Մ.Ֆ.), իմանալով այս մասին, մեծ զորք հավաքեց, առաջնորդներ նշանակեց և ուղարկեց հիշատակված Մունդոս ամրոցի մոտ՝ պաշարելով այն: Ամրոցից մարդ եկավ Յեթում արքայի մոտ և հայտնեց այնտեղ հավաքված մեծաքանակ թրիստոնյաների ու սուլթանի կողմից նրանց վրա հարձակում գործելու մասին: Արքան հրամայեց զորք հավաքել և անմիջապես մեկնեց այնտեղ՝ հասնելով ամրոցի սահմաններին: Արքան իր հետ վերցրել էր կենդանարար սուրբ խաչը, որը կոչվում էր Կոստանոսի: Այն հրաշագործ էր, բանից զիջեր, երբ գաղտնի առաջանում էին, այն տեսնում էին բոլորը, երբ այն այդպիսի ջախի նման ընթանում էր արքայի առջևից ու լուսավորում նրա ճանապարհը: Երբ նրանք մոտեցան ամրոցին, նրանց ոտքերի տակ ձյուն հայտնվեց, չնայած այն բանին, որ հուլիս ամիսն է: Առջևից ընթանում էր Լևոն սպասալարը, մակառուկ՝ «Ալեխասանը»: Ճանապարհին նա հանդիպեց անհավատների մի ջոկատի, որը իրականացնում էր զորքի պահպանություն և, երբ ընդհարում եղավ, այս անհավատները պարտություն կրեցին ու նահանջեցին դեպի Արակլիա: Երբ անհավատների զորքը լսեց հավատացյալների աղաղակը, նրանք զենքի դիմեցին և առաջ ելան: Սկսվեց ճակատամարտը և անհավատները սկսեցին ծնշել թրիստոնյաներին՝ շրջապատելով հայտնի զորավար Վահրամ Յունուսեցուն: Չորս կողմից, զինված նիզակներով, թշնամիները նետվում էին նրա վրա, սակայն չէին կարողանում տապալել: Տեսնելով այդ՝ արքայի եղբայր սպարապետ Սմբատը՝ այդ արիական ռազմիկը, վերցրեց նիզակը և գնաց նրանց վրա: Նա շատ հակառակորդների գետին տապալեց և փրկեց իր փեսա Վահրամին, որից հետո թշնամիների բաջաբար բշեց մինչև իրենց ծամբար: Այդ ժամանակ էլ հենց եղավ սուրբ խաչի հրաշագործությունը, բանից բոլոր ռազմիկները սկսեցին ոգևորված և բաջաբար մարտնչել: Եվ ահա նրանք, փախուստի մատնելով անհավատներին, շատերին կոտորեցին, իսկ կենդանի մնացածներն էլ ամրափակ փախան իրենց սուլթանի մոտ: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա հարուստ ավարով հանգիստ վերադարձավ Կիլիկիա՝ իր հետևից տանելով նաև ամրոցում հավաքված շատ թրիստոնյաների» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց թագավոր Յեթումը 18.000 հեծյալով գնաց թշնամի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-Խոսրովին – Մ.Ֆ.) վրա, կոտորեց ու սպառեց բոլորին» (Ամանուն «Հիշատակարան 1259 թվականի»):

«Այդ տարի թուրքը պաշարեց Մունդուրը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն տարում Յայոց զորքը շրջապատեց և ոչնչացրեց Ռուսի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության համիշխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-Խոսրով – Մ.Ֆ.) հեծելազորը, որը պաշարել էր Մունդուրը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Նույն տարում Ռուսից զորք եկավ, պաշարեց Մունդուրը և նեղեց նրանց: Յեթում թագավորը, սակայն, Յայոց զորքի գլուխն անցած գնաց այդ կողմը, պատերազմեց նրանց դեմ, կոտորեց բազում անօրենների և այդ կերպ վերացրեց Մունդուրի պաշարումը» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Յեթում թագավորը հաղթեց ռուսաց հեծելազորը, որը պաշարել էր Մունդուրը» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Յեթում թագավորը հաղթեց թուրքերին, որը պաշարել էին Մունդուրը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰³ «Որպես առաջապահ ջոկատ նա (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուին – Մ.Ֆ.) զգալի զորքով ուղարկեց Զիթ-Բուղա-Նոյին, աջ թևում Շիկուրուն ու Բաշուն էին, ծախում՝ Սունջուկը այլ էմիրների հետ միասին, իսկ ինքը սեփական անձով շարժվեց կենտրոնական ջոկատով: Հիջրի 657 թվականի Ռամադան ամսի 22-ին Կարիճի համաստեղության տակ նա ուղղվեց դեպի ատորիթյան կողմեր: Երբ նա ժամանեց Ալադադ, այդ վայրը որպես արտոսվայր հավանեց և այն կոչեց Լավնասադու: Այստեղի նա մտավ խլաթ ու խաբարի լեռներ, որը անպետք թողնելիս ապաստարան էր: Բոլոր նրանց, որոնց գտնում էր այստեղ, նա սպանում էր: Երբ Յուլալու խանը ժամանեց Դիարբեքի, նա սկզբում նվաճեց Ջազիրան» (Ռաշիդ-Է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այդ տարի Յուլալուն (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Մոսուլը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰⁴ «Արաբների 650 և հույների 1701 թվականի աշնանը արքայից-արքան (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուն – Մ.Ֆ.) իր զորքերի հետ միասին, որոնք կազմում էին 400.000 հեծյալ, եկավ Բեթ-Նահիրի երկիր: Նա ամենից առաջ տեղակայվեց խառանի մոտ, որը սրա բնակչությունը խաղաղորեն հանձնեց և ոչ մի վնաս չկրեց: Նույն կերպ վարվեցին նաև Եդեսիայի բնակիչները և չվնասվեցին: Դրան հակառակ Մուռնի բնակիչները, որոնք դեսպաններ չէին ուղարկել և իրենց կյանքի ապահովություն չէին խնդրել, բոլորը սպանվեցին» (Բար-Յեքրեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դարձյալ մեծ Յուլալուն (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուն – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքերի բազմությունը և գնաց Ատորի... խառան, Ուռհա, Ամրի և այլ գավառներ՝ ասպատակ սիրելով շատ կողմերում» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Յայոց 708 թվականին Յուլալուն (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուն – Մ.Ֆ.) գնաց Միջագետք և գրավեց այն բաղաբներն ու գավառները, որոնց մասին մանրամասնորեն գրում են պատմիչները: Նրա մոտ եկավ Յայոց պատրիարքը Կաթողիկոսը, օրինեց նրան և սիրվեց նրա կողմից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 92):

«Փրկական 1252 կամ Յայոց 699 թվականին թաթարը Ամիրը կոտորեց» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Յաջորդ տարի գարնանը մեծն Յուլալուն (Էլիսանուրյան հիմնադիր Էլիսան Յուլալուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Ամիրը և Ուռհան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Մեյիբ-Սայիհին նա **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** գործով ուղարկեց Ամիր, իսկ ինքն էլ իր անձով ուղղվեց դեպի Ռուհա և զբաղեցրեց այդ բաղաբը: Այնտեղից նա գնաց Դունայսիդ, Նզդին և Խառան: Նա դրանք մարտով գրավեց և այնտեղ թալան ու կոտորած արեց...: Երբ մոնղոլներն ի վիճակի չեղան տիրել ամրոցին, նրանք թալանի ենթարկեցին Մարդին, Դունայսիդի և Արզնի շրջակայքը, որոնք մոտակայքում էին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այդ ժամանակ Գուլալուն **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** անձամբ լեցե Բաղդադը և մտավ Դիարբեքիր գավառ՝ շարժվելով դեպի Դայլե: Ամիրի մոտ ճամբարելով՝ նա պաշարեց Նասեր-Յուսուֆին ելթակյան Խառանը, ռազմական մեքենաների օգնությամբ գրավեց այն և դարձավ նրա տերը: Դրանից հետո նրա բանակի մի մասը անցավ Եփրատը և ավերեց հարևան երկրները: Դայլեյի բնակիչները, որոշելով փախչել, հապճեպ լեցեին իրենց բնակավայրերը: Այս բաղաբի տիրակալ Մեյիբ-Մուսազադ Թուրանշահ ինքն Մեյիբ-Նասեր-Յուսուֆը իրեն դրեց պաշտպանական վիճակում և հավաքեց հարևան գավառների բնակչությանը: Թաթարները, մոտենալով Դայլեյին, ցրեցին իրենց դեմ կռվելու դուրս եկած կայազորի զգալի մասը, որից հետո արագորեն հեռացան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Գուլալուն ինքը **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** գնաց Լիսիբիհի վրա և, գրավելով այս բաղաբը, թալանեց ու շատ ժողովուրդ կոտորեց» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների ելությունը», մաս 4):

⁴⁵⁰⁵ «Երբ արքայազն Յոշամուտը և Էփրները ազատվեցին մայիսարկիսյան գործից, Գուլալու խանը **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** հրահանգեց, որ նրանք, ինչպես և առաջ միասին, մեկնեն նվաճելու Մարդին: Երբ նրանք եկան այնտեղ և սկսեցին պաշարումը, զարմացած մարդին ամրոցի բարձրությունից ու անառիկությունից: Ուրտուկու-Նոյինը Մարդին ամրոցի տիրակալ Մեյիբ-Սայիդի **(Արտուխյանների Էփրության Էփր Նաջմ-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.)** մոտ սուրհանդակ ուղարկեց և հայտնեց. «Իջիր ամրոցից և աշխարհի տիրակալի ծառայության գոտով հանդերձավորվիր, որպեսզի թեզ մնան գլուխդ, կինդ ու երեխաներդ»: Այդ ժամանակ Մեյիբ-Սայիդը հետևյալ պատասխանն ուղարկեց. «Ես ի սկզբանե ստուռն ունեմ հնազանդվելու ու ներկայանալու գերազանցությանը, սակայն, տեսնելով այն, թե ինչպես մյուսներին պայմանագրեր կնքելուց հետո, երբ ներկայացել էն ձեր ոտքը, դուք սպանել եք, ես ձեր նկատմամբ վստահություն չունեմ: Փառք Բարձրալին, ամրոցը իմ է պաշարեղենով ու ռազմական հանդերձանքով, ինչպես նաև թուրքական երիտասարդներով ու քրդական դյուցազուններով»: Ուրտուկուն հրամայեց քարանետներ դնել և քարերով ու նետերով մարտ սկսեց: Ութ ամսվա ընթացքում կողմերը համառորեն մարտնչում էին և Մեյիբ-Սայիդը ինքնազայթակվում էր ամրոցի անառիկությամբ ...: Ի վերջո, ամրոցում թանկություն, սով ու խուլերա տարածվեց, ամեն օր անթիվ բանակի անդամներ էին մահանում, դե իսկ Մեյիբ-Սայիդը ինքն ևս հիվանդացավ: Վերջին երկու որդի ուներ, որոնցից ավագին կոչում էին Մուզաֆֆար-Էդ-Դին **(Արտուխյանների Էփրության ապագա Էփր Նաջմ-Արսլանը - Մ.Ֆ.)**: Սա մի ողջամիտ երիտասարդ էր և ասաց հորը. «Ավելի լավ է ամրոցից ներքև իջնել, բանգի նման գործով դիմադրելն այլևս անհնար է»: Դայլե, սակայն չստացեց նրան: Այդ ժամանակ, ահա, նա հորը հիվանդության ժամանակ մի դեղ տվեց և հայրը հոգին ավանդեց: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Ուրտուկուի մոտ և հայտնեց. «Այն մարդը, որը դիմադրում էր ձեզ, մահացել է: Եթե իրավան կնի, որ գործը դարձրեցի պատերազմը, ապա ես ևս կիջնեմ ամրոցից և կհանձնեմ ամրոցը»: Ուրտուկուն հրամայեց դադարեցնել ռազմական գործողությունները և Մուզաֆֆար-Էդ-Դինն իր եղբոր ու կողմակիցների հետ ներքև իջավ...: Գուլալուն նրան ներեց և որպես տիրույթ տվեց Մարդին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այդ տարի թաթարները անհաջող կերպով հարձակվեցին Մարդին բաղաբի վրա. Ստիպված լինելով վերացնել այս բաղաբի պաշարումը՝ նրանք գնացին պաշարելու Մայիսարկին...: Այդ ընթացքում Գուլալունը **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** գրավեց Մարդին, սպանեց այս բաղաբի Էփրների և ավերեց միջնաբերդի պարիսպները» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Յոշամուտը, Մայիսարկիսից մեկնելով Մարդին, կյանքից զրկեց այնտեղի կառավարիչ Մեյիբ-Սայիդին **(Արտուխյանների Էփրության Էփր Նաջմ-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.)**, որը նրան ընդառաջ էր ելել, և նրա փոխարեն նշանակեց Մեյիբ-Մուզաֆֆարին **(Արտուխյանների Էփրության Էփր Նաջմ-Արսլանին (1260-1292) - Մ.Ֆ.)**, որից հետո մեկնեց հոր **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** մոտ» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների ելությունը», մաս 4):

«Երբ արքայից-արքան **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** անցավ Եփրատը, նա լուր ուղարկեց Մարդին տիրոջը **(Արտուխյանների Էփրության Էփր Նաջմ-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.)**, որ սա ներքև իջնի, բանգի այդ պարսագայում հաստատ չի գոյա: Միաժամանակ նա նաև լուր ուղարկեց նրա որդի Մեյիբ-Մուզաֆֆիր **(Արտուխյանների Էփրության ապագա Էփր Նաջմ-Արսլանի - Մ.Ֆ.)** միջոցով, բանի որ սա, ինչպես նաև Մոսուլի դեր Բաղդեթին **(Հանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-Էդ-Դին Լուլուի - Մ.Ֆ.)** որդին **(Հանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իսալուի (1259) - Մ.Ֆ.)** դեռևս Դայլեում էին իր ծառայությանը ներկայացել: Նա ասաց Մեյիբ-Մուզաֆֆիրի որդուն. «Գնա և խելիք բեր հորդ, որպեսզի նա ներքև իջնի: Թույլ չտաս, որ նա ապստամբի և կործանվի»: Եվ ահա այդ երիտասարդը գնաց հոր մոտ, սակայն սա ոչ միայն չստացեց որդուն, այլև նրան շղթայակապ արեց ու բանտ դրեց: Դրանից հետո արքայից-արքան գործ ուղարկեց և այն տեղակայեց Մարդին դեմ՝ պատերազմ սկսելով բաղաբի ու նրա մեջ գտնվող մարդկանց դեմ: Փառք Աստծուն ու նրա սպանված, սակայն, որը չլեցեց նրան և նրանք նույնիսկ մի բանի տարի անց էլ չկարողացան գրավել այդ բաղաբը: Այդ ժամանակ, սակայն, բաղաբի ներսում գտնվողների մեջ շատացան մահացածները, ընդ որում սրանց մեջ էին նաև Մեյիբ-Մուզաֆֆարը: Եվ ահա սրանից հետո Մեյիբ-Մուզաֆֆիրի որդին ներքև իջավ ու հանձնեց ամրոցը: Այդ ժամանակ արքայից-արքան մեծապես պատվեց Մեյիբ-Մուզաֆֆիրի որդուն, նրան շատ պարգևներ տվեց, իրեն կապեց և դարձրեց բաղաբի կառավարիչ» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** գործ ուղարկեցին Սերտին ամուր բաղաբի վրա, որը շատ օրեր հետո հազիվ կարողացան գրավել» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Հայոց 709 թվականին Գուլալուն **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** գրավեց Մերդինը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰⁶ «Նա **(Էլիսանություն հիմնադիր էլիսան Գուլալուն - Մ.Ֆ.)** Սոնտայ-Նոյինի ուղեկցությամբ իր որդի Յոշամուտին ուղարկեց Մայիսարկիսի ամրոցը պաշարելու...: Արքայազն Յոշամուտը, ինչպես նաև ավագ Էփրներ Էլկե-Նոյինն ու Սոնտայ-Նոյինը ըստ նրա հրամանի արշավի ելան: Երբ նրանք հասան Մայիսարկիսի սահմաններին, մարդ ուղարկեցին Մեյիբ-Զամիլի մոտ՝ կոչ անելով նրան հնազանդվել ու ենթարկվել: Ի պատասխան Զամիլն ասաց. «Հարիր չէր արքայազնին սառը երկաթ ծծե՞լ և հույս դնել անհնարին բաների վրա, բանգի չկա վստահություն ինքի խոսքերի նկատմամբ և ես չեմ գալլալովի ձեր փորձի խոսքերից: Սոնդոյական գործից ես չեմ վախենում բանի դեմ մարմնումս հոգի կա, իսկ թուրս էլ կտրում է բանգի դու որդին ես այն հոր, որը խախտել է պայմանավորվածությունը խուրշահի **(Հաշիջանների Էփրության Էփր խուրշահի - Մ.Ֆ.)**, խալիֆի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆին - Մ.Ֆ.)**, Դուսամ-Էդ-Դին Աբբասի և Թաջ-Էդ-Դին Իբրիլագուի հետ: Մեյիբ-Նասր-Էդ-Դինն էլ, երբ ընկավ ձեր հովանու տակ, ի վերջո այն բախտին արժանացավ, ինչին արժանացավ, և, իհարկե, ինձ հետ էլ նույնը կլինի»: Երբ սուրհանդակները ներկայացրին այս ուղերձը, արքայազնն ու Էփրները որոշեցին մարտ տալ: Մեյիբ-Զամիլն իր եղբորն ոգևորում էր բաղաբից և ասում. «Ես ողջ արժապը և ոսկին, ինչպես նաև հացը, որ ունեմ պաշարած, ձեզ համար չեմ խնայի և դրանք բոլորը տալիս եմ կարիքավորներին: Փառք Աստծո, ես այնքան արծաթասեր չեմ, ինչքան Մուսթաֆին էր, որն իր ժառանգության պատճառով բանտն տվեց և իր գլուխը, և Բաղդադի թագավորությունը»: Բոլոր բաղաբացիները միակարծիք դարձան և հաջորդ օրը Մեյիբ-Զամիլը հեծյալների խմբով ելավ բաղաբից ու սկսեց հարձակումներ և կեղծ նահանջներ իրականացնել: Երկու կողմից էլ փոքրաթիվ ռազմիկներ սպանվեցին: Նրա հետ երկու բաղաբի հեծյալներ կային, մեկը Մեյիբ-Էդ-Դին Լուկային էր, մյուսը՝ Անբար խաբաշին: Նրանք երկուսն էլ մի բանի հոգու սպանեցին և վառեցին մարտի բոցը: Դրանից որոշ ժամանակ անց թշնամին բաղաբ նահանջեց և մարտ սկսեց պարիսպներից: Հաջորդ օրը այն երկու հեծյալները կրկին ելան բաղաբից և մոտ 10 բաղաբի հեծյալներ սպանեցին: Նույնը եղավ նաև երրորդ ու չորրորդ օրերը: Այս կողմից մի վրացի ազնաւոր ելավ նրանց դեմ, մեկը, որ միայնակ մեկ ողջ գործ կարող էր ջարդել: Նա մարտի բռնվեց, սակայն ակնթարթորեն սպանվեց...: Դրանից հետո նրանք կրկին բաղաբ նահանջեցին, իսկ այնտեղ մի բարանետորդ վարպետ կար, որն առանց վրիպելու հարվածներ էր հասցնում: Սա իր բարերով շատ մարդկանց սպանեց և Էփրները չգիտեին նրա հետ ինչպես վարվել: Բադր-Էդ-Դին Լուկուի **(Հանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-Էդ-Դին Լուկուի - Մ.Ֆ.)** հետ ևս մի ճարպիկ բարանետորդ վարպետ կար: Սա կանցեց նրան և սա բաղաբային բարանետի դեմ մեկ այլ մեծ բարանետ տեղադրեց: Նրանք երկուսն էլ միաժամանակ բարեք արձակեցին և երկու բարերն էլ, օդում իրար գալով, մանր մասերի բաժանվեցին: Երկու կողմն էլ անչափ զարմացավ այդ բարանետորդների վարպետությունից: Ի վերջո, դրսում տեղակայված բարանետն այրեցին, իսկ բաղաբացիները շարունակեցին շարունակել և Էփրները չգիտեին: Երբ Գուլալու խանը տեղեկացավ այդ մասին՝ նա Էլկե-Նոյինին որպես օգնական ուղարկեց Ուրտուկույին գործը այն հրամանի հետ միասին, որ նրանք մնան տեղում այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբում պարենամթերք չի մնա: Երբ Ուրտուկուն ժամանեց և շարադրեց իր բերած հրահանգը, հենց այդ ժամանակ էլ բաղաբից ելան այն երկու հեծյալները և խառնաշփոթ մատնեցին մոնղոլական գործը: Ուրտուկուի գլխում գինին խշշում էր, նա հարբած ու այդ վիճակում էլ նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ: Նրանք իրար եկան ու այդ ժամանակ էլ հենց թշնամիները հասան Էլկեին և տապալեցին նրան ծիուց, լավ էր, որ այս կողմից տեղ հասան մոնղոլական ռազմիկները, կրկին նստեցրին նրան ծիու վրա, ցրեցին այդ ամբողջը և հետ դարձան...: Սրանից հետո այդ երկու հեծյալները, կարծես արդեն կանոն դարձրած լինեին, անընդհատ ելնում էին բաղաբից, մի բանի հոգու սպանում, մի բանի հոգու էլ վիրավորում էին և այսպես անցավ երկու տարի, մինչև որ բաղաբում ուտելիք, պարենամթերք, ինչպես նաև

անասուններ չմնացին: Սկսեցին ուտել մահացածներին, կերան ամեն ինչ ընդհուպ մինչև շները, կատուները և մկները ու դրանից հետո արդեն հասան մարդակերությանը: Ահա այսպես նրանք մոտ մեկ ամիս ուտում էին մեկ մեկու: Երբ այն երկու հեծյալները, արդեն չունենալով անասնակեր, սպանեցին ու կերան իրենց ձիերին, նրանք ուզում էին հետևակ վիճակում ելնել քաղաքից, սակայն Մելիք-Քամիլը թույլ չտվեց նրանց այդպես վարվել: Ի վերջո, այն քեյրը քաղաքից, որ ոտքի վրա էին մնացել, արթնագլին նամակ գրեցին, այն մասին, որ քաղաքում ոչ-ոք չի մնացել, որ ուտելիք կամ ուժ կունենալու, բացի հոգով կենդանի, սակայն մարմնով մեռած մի քանի հոգուց: Որդին հորը երևում, իսկ մայրը՝ երեխային և նրանք ատում էին, որ, եթե արժեն մի որևէ գործ հարձակվի, չի գտնվի ոչ մի մարդ, որը նրանց դիմադրած կկանգնի: Լսելով այդ՝ արթնագլը ուղարկեց Ուրտուկին: Երբ նրանք քաղաք մտան, քաղաքի բոլոր բնակիչները իրար վրա թափված պատկած էին, բացառությամբ 70 կիսամեռած մարդկանց, որոնք թաքնվեցին տներում: Մելիք-Քամիլի եղբոր հետ միասին բռնեցին ու տարան Յոշամուտի մոտ, իսկ զինվորները սկսեցին զբաղվել թալանով: Այն երկու խիզախ հեծյալները բարձրացան մի տան կտուրի վրա և նետերի հարվածներով սպանում էին մոտիկից անցնող ամեն մի թուրքի: Ուրտուկուն մոտեցավ այդ վայրին և մի քանի քաջարի թուրքերի հրաման տվեց սպանել նրանց: Երկու հեծյալներն էլ, դեմքերը ծածկած վահաններով, կտուրից ներքև իջան ու դաժանորեն մարտնչեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ ի վերջո չսպանվեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այդ տարի թաթարները անհաջող կերպով հարձակվեցին Մարդին քաղաքի վրա. Ստիպված լինելով վերացնել այս քաղաքի պաշարումը՝ նրանք գնացին պաշարելու Մայիարկինը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Չիջրի 656 թվականի Ռաճաղան ամսին Յուլավուն (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) գնաց Ասորիք, իսկ իր որդի Յոշամուտին էլ ուղարկեց պաշարել Մայիարկինը...: Վերջինս, մեկնելով այդ գործին և նույն տարում էլ տեղ հասնելով, քաղաքը գրավեց միայն երկամյա պաշարումից հետո: Նա Էլխանի մոտ հորդա ուղարկեց այդ քաղաքի կառավարիչ Մելիք-Քամիլին, որից հետո, ինչպես կարգն է, սկսեց կոտորել ու թալանել: Մելիք-Քամիլը, հենց որ հասավ Յուլավուի մոտ, անմիջապես էլ դաժան մահապատժի ենթարկվեց» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռյույնը», մաս 4):

«Բաղդադը ավերելու նույն տարին՝ գարունը գալու ժամանակ, մեծ Յուլավուն (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) գործ հավաքեց և հանձնեց իր կրտսեր որդուն, որի անունը Ջիսամուհ էր, ինչպես նաև նրա հետ ուղարկեց իր տան մեծ վերակացու: Իլիզիա-նոյինին՝ Եփրատ գետի կողմերը գնալու՝ զվարճանալու, ավեր-ավարի ենթարկելու ու հնազանդեցնելու այդ կողմերը: Երբ անցնում էին Մարտիրոս քաղաքով, որ կոչվում է Մուֆարդին, նրանց հնազանդության կոչ արին՝ տալու գործ ու հարկ և ապրելու առանց հոգսի: Այնտեղ գտնվող Էլյաս ցեղի սուլթանը, սակայն, չհամաձայնվեց, այլ գործ հավաքեց, ընկավ նրանց հետևից և նրանցից ոմանց սպանեց, իսկ ինքը մտավ քաղաքը և ամրացավ թաթար գործի դեմ: Նրանք գործեր թողեցին քաղաքի վրա և իրենք գնացին մինչև Եփրատ գետը՝ Միջագետքի կողմերը, ինչ որ գտան, ավարեցին և վերադարձան՝ ավելանալով Մարտիրոս քաղաքի վրա հսկող գործերին: Եկան Յուլավուի մոտ, պատմեցին իրենց արածները և քաղաքի անհնազանդությունը: Նա մեծ զորք ուղարկեց քաղաքի վրա և գործերի զիջավոր Նշանակեց ոմն Չաղաուայի, որ Նախապես եղած թաթարական գործի զորավարն էր, ինչպես նաև քրիստոնյաներից Յասան անվանված իշխան Պոռնին, որոնք բաշ և անվանի մարդիկ էին, որպեսզի գնան, պաշարեն քաղաքը բոլոր կողմերից ու ելուստը արգելեն: Նրանք գնացին և հզոր կերպով մարտնչում էին՝ դնելով բաբաններ ու բարաններ: Կորեցին քաղաք մտնող ջուրը: Նույնպես էլ գործը կերպով քաղաքի բնակիչներն էին կոչվում նրանց դեմ և շատերին թաթարներից ու նրանց հետ եղած քրիստոնյաներից սպանեցին: Այսպես երկու և ավելի տարի տևեց պաշարումը ու քաղաքում սովը սաստկացավ: Կերան մաքուր ու անմաքուր անասունները, ապա, ուտելիք չլինելու հետևանքով, սկսեցին մարդկանց ուտել և ուժեղները ուտում էին թուլերին: Երբ ուժերը սպառվեցին, դարձան միմյանց, հայրերը ուտում էին որդիներին, կանայք՝ դուստներին: Չէին խղճում իրենց արգանդից ծնվածներին, սիրելիքը ուրացան իրենց սիրելիներին, բարեկամները՝ բարեկամներին: Ուտելիքը այնպես պակասեց, որ մի լիտր մարդու միջոց վաճառում էին յոթանասուն դահեկանով: Ամենևին սպառվեցին մարդը և ուտելիքը: Ոչ միայն սրանց, այլև շատ ուրիշ գավառների հասավ աղետը, որովհետև այդ երկիրը, որ հնազանդվեց թաթարներին, տառապեց հարկապահանջությունից և բռնակրթությունից, բանի որ քաղաքի պաշարողներին ուտելիք ու խմելիք էին տանում: Շատերը մեռան ձյան ցրտից, բանի որ ձմեռվա եղանակին ձյունը պատել էր լեռները: Շատ ամուր Սասունն էլ հնազանդվեց թաթարների հարկատվությանը՝ ապավինելով հավատով քրիստոնյա իշխան Սարունին՝ Շերբարուքի որդուն՝ Սաղունի թոռին, որ հարգված էր Յուլավուի մոտ, բանի որ այնքան պարզեհասկանալի, բաշամարտիկ տղամարդ էր, որ Յուլավուն նրան դատում էր առաջին կտրիճների շարքը: Միան տվեց Սասնա երկիրը, սակայն հետո նրանք հետո դժգոհ եղանակով և նրանցից շատերին կոտորեցին: Երբ սասունի սովի պատճառով քաղաքը դատարկվեց մարդկանցից, քաղաքը գրավեցին ու կոտորեցին, ում որ գտան՝ խիստ սովից հյուժնված: Նաև սուլթանին ու նրա եղբորը կենդանի բերին Յուլավուի մոտ: Սա հրամայեց նրանց սրով սպանել, իբրև կյանքի համար անարժանների և արյունապարտների այսքան բազմության, որոնք սրանց պատճառով կոտորվեցին, բայց եկեղեցիները չբանդեցին, ոչ էլ սրբերի անթիվ մատուցեցին, որ սուրբ բոլոր ազգերից Մարութան հավաքեց և դրեց այնտեղ, որովհետև գործերի մեջ եղած քրիստոնյաները թաթարներին ծանոթացրին նրանց Նշանակության հետ, իրենք էլ բազմաթիվ տեսիլքներ պատմեցին սրբերի մասին, թե ինչպես պարսպի վրա ուժեղ լույս էր ծագել և լուսատեք մարդիկ էին երևացել: Զաղաքը գրավվեց Յայոց 709 թվականին՝ աղուհացքի բառատունքի գատկի մեծ պահին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 61):

«91/ Երբ Էլզան Յուլավուն (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ Բաղդադի ավերումից՝ նույն թվականից սկսած երկու տարի պաշարվեց Մուսիարկինը, որովհետև Նշված սուլթանը, որ այնտեղ էր, հակառակվեց Յուլավուի որդի Իսմուդին, փակեց քաղաքը և մարտնչեց նրա դեմ, որը երկրների ցեղից էր: Վերջինս դրանով դարձավ Աստծո բարկության նյութը, որովհետև պաշարման ժամանակ կերան սուրբ և անսուրբ անասուն, ապա՝ աղբատ մարդկանց, և ապա՝ իրենցից ծնվածների ու միմյանց, ում կարողանում էին: Մինչև անգամ երեցների ավագն ու գլխավորը, որ այնտեղ էր, կատաղի որկրատապից զազանացած, կերավ յուրայիններին և խոստովանություն գրեց թողթի վրա...: 92/ Յայոց 709 թվականին բազում աղետներ ու վնասներ կրելուց հետո գրավվեց Մարտիրոսաց քաղաքը, ընդ որում աղետներ ու վնասներ կրեց ոչ միայն պաշարված քաղաքը, այլև՝ քաղաքը պաշարող թաթարական զորքը, ինչպես նաև այն քրիստոնյաները, որոնք նրանց հետ էին և կոչվում էին միմյանց հետ՝ ներքուստ, և արտաքուստ: Այնտեղ սպանվեց գեղեցիկ երիտասարդ Սևադա խաչենցին՝ մեծ իշխան Գրիգորի որդին, որը քաջաբար կռվելով ու նահատակվելով՝ պահպանելով Աստծո ու Էլզանի հավատն ու երկյուղը, որին բաժին է հասնում քրիստոսի նահատակների արյամբ, ովքեր պահում են նրա հավատն ու երկյուղը, ամեն» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 91, 92):

«Չաղդուր տարի հարձակվեցին Մուֆարդինի վրա, բայց չկարողացան գրավել այն, բանից Սուրբ Մարութան ամրակուր կառուցել էր այն որպես Մարտիրոսաց քաղաք, բոլոր սրբերից Նշխարներ էր ժողովել ու դրել այնտեղ, ամրակուր պարսպել այն և անվանել Մարտիրոսաց քաղաք, որը մինչև այս թաթարների ժամանակը մեկ ուրիշը չկարողացավ կռվով գրավել: Ապա՝ թաթարների համբերատար գործերը պաշարեցին քաղաքը, մինչև որ բոլորը սովից կերան միմյանց, և ատում էին, թե մի էջը դարձավ երեսուն դրամ: Եվ այսպես, երեք տարի նեղությամբ պաշարելով, գրավեցին Մարտիրոսաց քաղաքը ու Յայոց գործերը, որ թաթարների հետ էին, սրբերից բազում Նշխարներ գտնելով, տարան իրենց երկիրը» (Գրիգոր Ավանդի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 11):

«Ապա որոշ տարիներ անց այդ թաթարն արշավանքի գնաց՝ հետը վերցրած վրաց գորթն և Ավագին ու Շահանշահին, որոնց միացավ նաև Էլիկումը: Նրանք հարձակվեցին Մարտիրոսաց քաղաքի, այսինքն՝ Նիդկերտի, վրա: Բոլոր կողմերից շուրջը պատնեշ ստեղծեցին և, ողջ բանակներով պաշարելով, նստեցին մի տարի ու մի քանի ամիս, բայց չկարողացան այն գրավել: Այդտեղ Էլիկումը հիվանդանում է ծանրազույն, հիվանդությամբ և ատում են, թե բժիշկների ձեռքով Ավագի թելադրանքով ծուռնադրվում է» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայոց 707 թվականին նա (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) գործ ուղարկեց Մուսիարկինի վրա և երկու տարի քաղաքը պաշարման մեջ պահեց: Տանջվելով սարսափելի սովից՝ մարդիկ սկսեցին ուտել միմյանց: Եվ ահա Յայոց 709 թվականին քաղաքը գրավեցին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յուլադու խանը (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**)՝ մեծ Չանգիզ խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) թոռը, մեկ տարի պաշարելուց հետո Յայոց 708 թվականին գրավեց Մուֆարդինը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ տարի Յուլավու-խանը (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) մեկ տարի պաշարեց Մուսիարդինը և, սովանալ անելով, գրավեց այն» (Սամվել Անեցու Շարունակագրություն):

«Քրիստոսի 1261 և Յայոց 708 թվականին Յուլավու-խանը (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) մեկ տարի պաշարեց Մուսիարդինը և, սովանալ անելով, գրավեց այն» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Կրկին գրավեցին Մուֆարդինը» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Չաղդուր տարի գարնանը մեծն Յուլավուն (**Էլխանուլթան հիմնադիր Էլխան Յուլավուն – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մուսիարդինը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Բաղդադը գրավվեց, Մուսիարդինի տեր Աշրաֆ իբն Մելիք-Ղազի իբն Ադլ Մեծը ոտքի ելավ ու նրա սրտում ապստամբություն բռնկվեց: Եվ ահա նա խաչեց Բիթլիսից եկած այն ասորի ծերունուն, որը Մեծ խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**) կողմից նրան լառյիկ էր

բերել, ինչպես նաև իր մոտից բռնեց մոնղոլների կառավարիչներին: Նա նաև ելավ ու գնաց Դամասկոս՝ Մելիք-Նասիրի մոտ, ու նրանից օգնություն խնդրեց, որպեսզի կարողանա մարտում դիմադրել թաթարներին և, հնարավոր է, թույլ չտա նրանց Ասորիք մտնել, կամ էլ, եթե հաջողվի, իջևի և ազատի Բաղդադը: Մելիք-Նասիրը, սակայն, նրան բաց թողեց դատարկ խոստումներով և նա իր բաղաբե եկավ: Այդ ժամանակ, ահա, անմիջապես եկավ թաթարների բանակն ու շուրջանակի փակեց քաղաքը, ընդ որում նրանց առաջնորդն էր արքայից-արքայի (**Էլխանուդյան հիմնադիր Էլխան Դուլափուլ - Մ.Ֆ.**) որդի Յուշառուտը, որը պաշարողական մեթոդները դրեց: Սրանից զատ թաթարները բաղաբե մոտ նաև պաշարողական պարիսպ կառուցեցին, ուժեղ աշտարակներ ստեղծեցին, որտեղից հնարավոր էր պատերազմ մղել պարիսպների դեմ: Այդ կերպ նրանք դրսից կատաղի պայթյալ մղեցին, սակայն նրանք, որոնք ներսում էին, ավելի կատաղի էին պայթալով: Այսպես շարունակվեց երկու տարի և բաղաբե մնաց անառիկ: Դեռ, երբ Բաղդադը գրավվեց, Մուսլադդինի մոտ տոբ գորբեր եկան...: Մինչ այս, մինչ այն, յուր եկավ, որ թաթարները գրավել են Մուսլադդինը ու բռնել նրա տիրակալ Մելիք-Աշրաֆին, որին տարել էին արքայից-արքայի մոտ և այնտեղ սպանել...: Մինչ բաղաբե գրավվելը, սակայն, այնտեղ ուժեղ սով էր եղել...» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁵⁰⁷ «Յայոց 712 թվականին, հայտնվեց մի ոմն Խարաման (**Ղահրամանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Ղահրամանը (1256-1263) - Մ.Ֆ.**), որը իսմայելցիների քոչվոր ցեղերից մեկին էր: Նրա մոտ իր ցեղից շատերը հավաքվեցին, որից հետո նա սկսեց պահանջել, որ իրեն սուլթան կոչեն: Նա այնքան ուժեղացավ, որ Ռումի սուլթան Ռուբենդինը (**Իլդունայի սուլթանության համալիրի սուլթան Խիթ-Արուստիկ - Մ.Ֆ.**) չէր համարձակվում նրան դեմ խոսել: Խարամանը իր ձեռքը հավաքեց շրջանակների մեծ մասը, տիրեց ամրություններին և սկսեց ուժեղ նեղել Իսափրիան ու Սելևկիան՝ գերելով բնակչությանը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰⁸ «Այս Խարամանը (**Ղահրամանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Ղահրամանին - Մ.Ֆ.**) երկու անգամ պարտության մատնեց սահմանը պահպանող Յեթում արքայի բանակներին, ընդ որում սպանվեց նաև գովեստի արժանի Դուլափուլ՝ այդ ազգից անձը, որին հիշատակեցին վերևում: Դրանից հետո Խարամանը սկսեց առանց որևէ բան հաշվի առնելու սպառնալ ինչպես արքայի եղբայր Սմբատին, այնպես էլ այն շրջանին, որտեղ գտնվում էր ինքը: Արդյունքում Սմբատին միայն մեծ ջանքերից ու շռայլ նվերներից հետո հաջողվեց ձեռք բերել Սանիոն ամրոցը, որն առաջ պատկանում էր քրիստոնյաներին: Արքայադուռը, Յայոց սպարապետ Սմբատը մեծաքանակ անհավատների շարքերում այս ամրոցը երեք տարի պահում էր, բանգի այն գոռոզ Խարամանը սարսափելի ճնշում էր գործադրում՝ վտանգավոր վիճակի մեջ դնելով Սմբատին, որը, սակայն, շատ ոսկի ու արծաթ ծախսեց ամրոցի ու նրա ռազմիկների պետքերի համար, որպեսզի պահի այն: Եվ ահա Խարամանը մոտեցավ այդ ամրոցին ու պաշարեց այն ամբողջ ինը ամիս՝ ուժեղ ճնշում գործադրելով: Խարամանը գոռոզացավ և հանձնարարեց հայտնել Յայոց արքա Յեթումին հետևյալը. «Եթե ուզում ես ինձ տեսնել, մի եկ այստեղ, մի քիչ սպասիր, մինչև որ աշնանային բամբուկները սկսվեն, որպեսզի մեղմեն քո երկրի վիշտը, երբ ես գամ, իսկ դա նրա համար, որպեսզի չփրկանալս, բանգի այդպիսի մի վիշտ է պատելու քո երկրին այդ ժամանակ»: Լսելով այդ՝ Յեթում արքան մեկնեց իր հայր Կոնստանդինի մոտ և պատմեց այդ մասին: Իմանալով այդ մասին՝ Նահապետ Կոնստանդինը ասաց արքային. «Անմիջապես հավաքիր զորքը և հարձակվիր դրա վրա, բանգի, երբ ես լսեցի նրա բարձրախաղու մասին, իսկ հետո էլ լսեցի, որ զորքը կոտորվել է Իսափրիայում, վախեցա, որ սա հանկարծ երկրորդ Սալահեդինը (**Էլուբանյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-եդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) կլինի: Այժմ, բանի որ քեզ մարտակույժ է ուղղված, համարձակվիր ել և Աստված նրան քո ձեռքը կտա»: Այդ ժամանակ Յեթում արքան մեկնեց Տարսոս, որտեղ զորք հավաքեց, որից հետո ուղղվեց Սելևկիա: Այնտեղ հետևակի հետ միասին հավաքվեց նաև հեծելազորը, իսկ բեռնակիրներն էլ շատ ցորեն բերեցին ամրոցի համար: Երբ քրիստոնեական զորքերը արքայի գլխավորությամբ մոտեցան ամրոցին, անհավատները, որոնք շրջափակել էին այն, Նահապետին: Այդ ժամանակ արքան զորքի հետ մտավ ամրոց և չգտավ այն անօրեն Խարամանին: Արքան հրամայեց ցորենը թողնել ամրոցում, իսկ հետո էլ կայազորային ծառայությունից ազատեց նրան, ովքեր որ հավատարիմ չէին՝ փոխարենը նշանակելով նոր մարդկանց: Դրանից հետո արքան հանգիստ ուղղվեց իր երկիրը, սակայն այն անօրեն Խարամանը դարձնում էր անանցանելի ու ժայռոտ կիրճում, որը լի էր փշերով, ու սկսեց սպասել արքային: Երբ քրիստոնեական զորքը հասավ այդ վայրին, անհավատները սկսեցին կատաղի աղաղակներով նետեր արձակել ու քարեր գլորել քրիստոնյաների վրա: Արդյունքում հասավ արքային և նա անմիջապես էլ իր բազարի ջոկատները առաջ մղեց: Սրանք անմիջապես ջոկակների ճակատամարտի վայրը և հարձակվեցին անհավատների վրա՝ ջախջախելով նրանց և մատնելով փախուստի: Խարամանը Նիզակների ու Նետերի հարվածներից վերքեր ստացավ և ամոթահար փախավ մարտի դաշտից, իսկ մի բանի օր անց էլ այդ անօրենը ստացած վերքերից սատկեց: Նույն այդ մարտում էլ զոհվեց Պոնտուզ անունով նրա եղբայրը, ինչպես նաև փեսան, ընդ որում արքայի զորքից սպանվեցին պալլ Կոնստանդին Սոմայեցին և իշխան Գրիգոր Մագուրայեցին, որի աջ ձեռքը կտրվել և մի կողմ էր ընկել: Այդ օրը քրիստոնյաներից քեղեր ընկան, իսկ մարտերում էլ աչքի ընկավ Բաղդադի Բաղդադի և Կոնստանդինի եղբայր Սմբատը, որ այդ ազգից էր՝ Յեթում արքայի զարմից: Դեց նա էր, որ այլ բազարի ռազմիկների հետ միասին հարձակվել էր անհավատների վրա և շատերին գետին տապալել, ընդ որում նրա այդ բազարյանը տեսնելով, Յեթում արքան և այլք զոհվեցին նրան և որպես լուրստար ուղարկեցին արքայի հայր Կոնստանդինի մոտ: Վերջինի իր հերթին, իմանալով այդ ամենի մասին, շատ ուրախացավ և շռայլ նվերներով ու պարգևներով նրան ուղարկեց տուն՝ իր եղբայրների և մոր՝ տիրուհի Շահնազի մոտ: Արքան ցնծությամբ վերադարձավ իր երկիր՝ շատ գոհ այն բանից, որ կարողացել էր առանց մեծ ջանքերի խախտառակել այն գոռոզ այրին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երիտուսի 1262 թվականին Յայոց Յեթում թագավորը գնաց Մանիոն, վերադարձեց սրա պաշարումը և հացով պահանջեց բերրոց, սակայն, երբ հետ էր դառնում, Խարամանը (**Ղահրամանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Ղահրամանին - Մ.Ֆ.**) թուրքմենական հեծելազորով կտրեց նրա առաջն և նրանք պատերազմեցին միմյանց դեմ: Արդյունքում քրիստոնյաների զորքը հաղթեց և բազում թուրքմենների կոտորեց, ընդ որում սպանվեց Խարամանի եղբայրն իր երկու փեսաների հետ միասին, իսկ նա ինքն էլ տապալվեց ձիուց, կրկին հեծեց մեկ այլ ձի ու փախավ» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յեթում արքան գնաց Մանիոն ամրոցի վրա և ջախջախեց Խարամաններին» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 711 թվականին Յեթում արքան գնաց Մանիոն ամրոցի վրա և ջախջախեց թուրքմեն Խարամաններին» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁰⁹ «Արքայից-արքան (**Էլխանուդյան հիմնադիր Էլխան Դուլափուլ - Մ.Ֆ.**) հրահանգեց, որ կամուրջներ զգվեց Եփրատի վրա Մելիտեի, Ղալաթ-Ռուսի, Բիշապի ու Կիրկեսիտի մոտ, որոնց վրայով զորքը արքայից-արքայի հետ միասին պետք է անցնեք Ասորիք, ընդ որում նրա հետ էր նաև Երիտուսիին հավատացող ու սիրող Թուրուգ-խաթուն թագուհին: Այդ ժամանակ Սարուգ բաղաբեում մի հսկայական ջրով եղավ, որից հետո զորքը ելավ Բիշա, Ղալաթ-Նաթ, Ղալաթ-Տաքար, Կալիսիկում և Բալաբ բաղաբեների դեմ ու բոլոր ամրոցի, որ այնտեղ էին, սպանվեցին...: Դրանից հետո թաթարները առաջ անցան ու անայացրին Մառա բաղաբը, որից հետո անցան Դամաս: Սրա բնակչությունը խաղաղորդեն ենթարկվեց, նույնը արեցին նաև Դեմոսում և նրանց հանգիստ թողեցին: Այդ ժամանակ Մելիք Նասիրը իր կանանց, տղաների, որդիների և ստրուկների հետ միասին ելավ Դամասկոսից և փախավ անապատում գտնվող Կարակ Սալբակ ամրոց: Թաթարները գնացին Դամասկոս, սակայն բաղաբի առաջնորդները այն խաղաղորդեն հանձնեցին և նրանց հետ վառ բան չեղավ: Այնտեղից արքայից-արքան շարժվեց Խարափի դեմ և բաղաբացիներից պահանջեց հանձնվել՝ երդվելով, որ նրանց որևէ վնաս չի պատճառի: Դրան ի պատասխան, սակայն, այն հիմարները ասացին. «Ընդ կողմը հայտնի չէ, ինչո՞ւ ես դու երդվելու: Եթե Յայեպի կառավարիչ Ֆահրեդինը առաջ գա, սակայն, և հավաստի, մենք կհամաձայնենք»: Այդ ժամանակ արքայից-արքան հրամայեց Ֆահրեդինի, սա առաջ եկավ ու երդվեց: Դրանից հետո նրանք բացեցին դարպասները և ներքև իջան: Արքայից-արքան, սակայն, հրաման արձակեց և նրանք բոլորը՝ կանայք ու տղամարդիկ, երեխաներ և նույնիսկ ծծելու մանուկներ, սպանվեցին, բացառությամբ միայն մեկ հայազգի վարպետի: Նրանք նաև սպանեցին Ֆահրեդինին, որը երրորդ էր տվել, բանգի Յայեպի իշխան Բալադին ինձ Սելեֆեդինը նրա առաջ մեղադրանք բաշեց, թե. «Այդ նա է սպանել իմ հորն ու եղբայրներին և այդ նա էր, որ Խարիմցիներին դրդել էր չհանձնվել, բանգի նրանք ապահով վիճակում էին»» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դուլափուլն (**Էլխանուդյան հիմնադիր Էլխան Դուլափուլ - Մ.Ֆ.**) գնաց նաև Դմիշկ, իսկ նրանք շատ նվերներով ու մեծ ծախսերով դուրս եկան նրան ընդառաջ: Նա սիրով ընդունեց նրանց, իր համար Ամորիքում գրավեց Դեմոս ու Դամոս և ուրիշ շատ բաղաբներ...: Կոտորեցին նաև բազմաթիվ ավազակների՝ բոլոր ժողովուրդների ու ճանապարհորդների վնասիչներին, որոնց դաջարներ էին անվանում: Սրանք ազգով թուրք էին, ամրացել էին թավախիտ անտառներում, ամուր ու դժվարագնաց վայրերում, անթիվ բազմություններ էին, ոչ-ոքի չէին ենթարկվում, հավաքածու էին ամեն կողմերից և, սրիկաներ ու ոչնչացնողներ էին՝ մանավանդ քրիստոնյաների: Նրանցից շատերին կոտորեցին, ավելի շատերին՝ գերեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Շամի ողջ աշխարհը գրավելու ժամանակ նրա (**Էլխանուդյան հիմնադիր Էլխան Դուլափուլ - Մ.Ֆ.**) հետ էր նաև մեր փառավոր Յեթումը, որը լինելով ամեն տեղ, մահից փրկում էր քրիստոնյա եկեղեցականներին ու աշխարհականներին: Տեղը նրան հատուցում է հազարավոր մեղքերի թողությանը, կյանքի երկարատևությանը, ըստ իրենց կամքի, որոշուց-որոշի» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 92):

«Դեռ, երբ վերցնելով ավարն ու գերիներին՝ թաթարները առաջացան Դամասկոսի վրա: Բոլոր բաղաբները, գյուղերն ու ամրությունները, ընդհուպ մինչև Երուսաղեմ, նրանք իրենց ենթարկեցին և ամենուր կառավարիչներ թողեցին, իսկ քյուրապետ էլ նշանակեցին ոմն Զիթ-Բուրայի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«հիւքը՝ Գուլպու խանը (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.), հեծելազորի հետ ևս գաղտնի գնաց: Երբ Դամասկոսցիներն իմացան, թե Գալեպ գրավեցին, իրենք իրենց կամքով բաղաժեռ ու բաղաժեռ բանակին հանձնեցին Գուլպու խանի ձեռքը: Երուսաղեմ բաղաժեռ և մեծ Զրիստոս Աստուծո Սուրբ Գերեզմանը Սալահադին սուլթանի (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դին – Մ.Ֆ.) ժամանակներից ի վեր գտնվում էր տաճիկների ձեռքին: Այս լսելով՝ Գուլպու խանը հարձակվեց Երուսաղեմ բաղաժեռ վրա, գրավեց այն, մտավ Սուրբ Գարության վայրը, երկրպագեց Սուրբ Գերեզմանը և, գործերն այնտեղ թողնելով, իկքը խաղաղությանը վերադարձավ արևելքի երկիր» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն Նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 13):

«Դարձյալ մեծ Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքերի բազմությունը և գնաց... Դիշխ... ու այլ գավառներ՝ ապաստան սփռելով շատ կողմերում» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Գուլպու խանը (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.)՝ մեծ Զանգիզ խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Զինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) թոռը, գրավեց Դիշխը՝ այսինքն Դամասկոսը, ինչպես նաև՝ Պալաքը, որ կրեց Է: Նա վերցրեց նաև մեծ Աստիքը, որը կամուխն հանձնվեց, եգիպտացիներից վերցրեց նաև Երուսաղեմը և այսպես անչափ ու անսահման բազմություններ ցույց տվեց...: Զանի որ Տարսայիճը գործող, սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմվածքով ահագոտ, նա բոլոր պատերազմներում մեծամեծ բաջագործություններ և անպարտելի զորություն էր ցույց տալիս ուր էլ որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ Շան» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց թագավոր Դեթումի ժամանակ գրավեցին Գալեպ բաղաժեռ... բոլոր բաղաժեռներն ու ամրությունները» (Թորոս Ռուսին «Հիշատակարան 1260 թվականի»):

«Այս ժամանակ գայրացել էր Նետողների և աղեղնավորների ազգն ու ավերել արևելյան աշխարհը մինչև Եգիպտոսի ծովը և ավելի հարավ՝ Նեղոսը: Այստեղ գտնվում էր բոլոր ազգերին...: Ո՛վ կարող է նկարագրել անթիվ մարդկանց կոտորածը, երբ դա չէր դադարում 30 տարի: Եվ ահա Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) իր երկու եղբայրների հետ անելիքում իրենց իշխանությունը հասցրեցին մինչև Երուսաղեմ, որն ազատեցին իսմայելցիներից» (Տրդատ Գրիգ «Հիշատակարան 1262 թվականի»):

«Զրիստոսի 1262 և Հայոց 709 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց ու ավերեց բազում բաղաժեռներ և բերդեր: Նա անթիվ բանակի մարդիկ սպանեց և գերեզմարեց՝ գրավելով նաև Դիշխը: Դրանից հետո նա տիրեց Շամին և Նույն, ինչ Գալեպում արեց նաև Դիշխուն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Կրկին գրավեցին Միջերկրյաքի բոլոր երկրները ընդհուպ մինչև Երուսաղեմ» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Հայոց 709 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Դամասկոսը, Դեսնը և Համան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 709 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Դամասկոսը» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

«Զրիստոսի 1260 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց Դամասկոսը և ողջ Ասորիքը» (Դեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»): «Սարակինոսներից նվաճած Գալեպ ու Դամասկոս բաղաժեռների և շրջակա մարզերի ապահովությունն ապահովելու նպատակով Գուլպուն մտադիր էր արշավել Երուսաղեմի թագավորություն՝ Սուրբ Երկիրը ազատագրելու և քրիստոնյաներին վերադարձնելու համար» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 21):

«Հայոց 709 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց ողջ Ասորիքը» (Դեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1260 թվականին Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց ողջ Ասորիքը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Հաջորդ տարի գարնանը մեծն Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) գրավեց... Շամը և բոլոր երկրները» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս թագարները տիրեցին նաև Դամասկոսին՝ պատրաստվելով առաջանալ դեպի Եգիպտոս» (Երեմիա Զյուլյուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 1):

«Զրիստոսի 1260 թվականին թագարները գրավեցին Դարեսը, Դեսնը, Համան և Դամասկոսը» (Էրնուկ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Գուլպուն (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) եկավ և, պաշարելով Պիր, գրավեց այդ ամրությունը...: Եվ այսպես, հավաքելով մնացած բոլոր բնակիչներին, Էլիորը պայմանավորվեց Նրանց հետ Դամասկոսը հանձնել Գուլպունին: Որոշվեց ուղարկել Արզնի սպարապետի որդի Ֆախր-է-Դին-Մերդեգային և Շերիֆ Ալին: Երբեք էլ որպես բանակցող Մելիք-Նասերի անունից ուղարկվեցին Գուլպունի մոտ, որն այն ժամանակ բանակել էր Բերդուն: Նրանք շտապեցին այս որոշման մասին հայտնել մոնղոլ իշխանին: Վերջինս անմիջապես ուղարկեց թագարների մի ջոկատ, որին հրամայեց տիրել Դամասկոսի բնակիչներին, բայց նաև արգելելով նրանց արժաթ կամ ավելի նշանակալից արժեք վերցնել որևէ մեկից: Կիրակի, Սաֆար ամսվա տասնիններորդ օրը, Գուլպունի տեղապահները կադի Մուհի-է-Դին Բեն-Չեբիի ուղեկցությամբ ժամանեցին Դամասկոս: Դետո վերջինս թողեց այս բաղաժեռ և գնաց Գալեպ՝ Գուլպունի մոտ, որը նրան պատվի գգեստ հազցրեց, ամբողջ Ասորիքի կադիի կողմը տվեց, ինչից հետո նա այդ տեղի տիրակալի հետ վերադարձավ Դամասկոս: Բնակիչները, մի կողմ թողնելով բոլոր մտահոգությունները հաջորդ օրը հավաքվեցին գլխավոր մզկիթում: Բեն-Չեբին, հազված հալլայով, որը ստացել էր Գուլպունից, կանչելով իրավաբաններին և այլոց, նրանց առջև կարդաց պաշտոնի անցնելու դիմումը, որը մոնղոլական տիրակալը վիրիցե նրան: Կարդաց նաև այն հրամանագրերը, որոնցով այս իշխանը ներում է երաշխավորում Դամասկոսի բնակիչներին: Նրանք, սակայն, դողում էին և մեծ վախի մեջ էին: Ռաբիա Ա տասնվեցերորդ օրը Գուլպունի կառավարիչներին հասավ թագարական մի մեծ բանակ՝ Զիթուր-Նուրիի ուղեկցությամբ: Ընթերցվեց ներման որոշումը: Դրանից անմիջապես հետո տիրակալի կողմից տրված ամրակով կադի Զեմալ-է-Դին-Օմար-Թեֆլիսին շնորհվեց պատգամավորի կոչում...: Ամեն դեպքում, սակայն, թագարները ոտնատակ տվեցին ամբողջ Սիրիան և թափանցեցին Գազայի ծայրամասեր, բեկթ Զեբրայի, Խալիլ, Չիրա լճակ և Սալթ բաղաժեռ: Նրանք ամենուր կոտորեցին կամ գերեցին բնակչությանը և վերցրին իրենց գտած ողջ ավարը, որից հետո գնացին Դամասկոս, որտեղ վաճառեցին իրենց նախիրներն ու իրենց ձեռքն քնկած այլ իրեր...: Մի բանի օր անց Դամասկոսի միջնաբերդի տիրակալ Էլիոր Բերդ-է-Դին Մուհամմեդ Բեն-Կարման Էլիոր Զալալ-է-Դին Բեն-Սալյաֆիի հետ գնեց վերցրեց ու փակեց այս ամրոցի դռները: Զիթուր-Նուրիի Ռաբիա Բ ամսվա վեցերորդ օրը թագարական զորքի գլուխն անցած եկավ պաշարելու այս վայրը, սակայն Աստուած երկնից անձրև և կարկուտ թափել, որոնք ուղեկցվում էին ուժեղ քամիներով, կայծակով, որոտով և երկրաշարժով, որը եղավ բազմաթիվ բնակավայրերում: Ամբողջ բնակչությունը գիշերեց մահկանացու սարսափի մեջ՝ միաժամանակ վախենալով այն դժբախտություններից, որոնցով սպառնում էին երկրիսն ու երկիրը: Միջնաբերդի վրա գրոհներն անհաջող էին: Պաշարումը տևեց մինչև Ջումադա Ա ամսի բանակցությունը օրը: Թագարները այս վայրի դիմաց դրեցին ավելի բան 20 ռազմական մեքենաներ, որոնք անխափան աշխատում էին և դրանք ի վերջո փլեցին ամրությունների մի մասը: Դետո պաշարվածները խնդրեցին հանձնվել: Թագարները, մտնելով այս վայրը, թալանեցին այնտեղի ամենայն արժեքավոր, մի բանի տեղ հրկիզեցին, ավերեցին մեծ թվով աշտարակներ, ոչնչացրին բոլոր ռազմական մեքենաներն ու զինամթերքը: Այնտեղից նրանք շարժվեցին դեպի Բալբեկ, որի միջնաբերդը ավերվեց: Մեկ այլ ջոկատ շարժվեց դեպի Գազա, գրավեց Բանիյա բաղաժեռ և ջարդեր, ավերածություններ ու թալան իրականացրեց ամբողջ երկրում» (Մակրիգի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանների»):

«Որոշ ժամանակ ծախսվեց խարիսի պաշարման վրա: Ի վերջո, այնտեղի բնակիչները աման խնդրեցին և սկսեցին աղաչել, որ Ֆախր-է-Դինը, որը հայտնի էր «Սակի» մականունով, իրենց երդումով հաստատված խոստում տա և իրենք ելնեն: Գուլպու խանը (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) շատ զայրացած էր նրանց վրա և հրաման տվեց, որ նրանց բոլորին կանանց ու երեխաների հետ միասին կոտորեն, բացառությամբ մի ունեցածի հայ վարպետի, որը փրկվեց: Դամասկոսի բնակիչները վախեցան մոնղոլական զորքի գործած չարիքներից և, երբ իմացան, որ բոլոր կողմերը ու Ասորիքի բոլոր շրջանները անցել են Գուլպունի խանի իշխանության տակ, այնտեղի բոլոր առաջնորդները և հայտնի մարդիկ տարաբնույթ նվերներով ու նվիրատվություններով բաղաժեռային դարպասների բանալիները ուղարկեցին գերագնացության ծառայությանը: Ենթակայություն ու հնազանդություն ցույց տալով՝ նրանք հանձնեցին բաղաժեռ: Բաղաժեռացիներին փորձելու համար Գուլպու խանը հրամայեց, որ Զիթ-Բուրդ-Նուրիի մեկին Դամասկոս: Բաղաժեռացիները ելան սրան ընդառաջ և աման խնդրեցին: Զիթ-Բուրդն այնտեղի առաջնորդներին և հայտնի մարդկանց ուղարկեց Գուլպունի խանի ծառայությանը, որը խոճճից նրանց և ընդառաջեց նրանց պաղատանքին: Մոնղոլները առանց պաշարման մտան բաղաժեռ...: Արդյունքում կարծ ժամանակում Բաղաժեռ, Դիթաբեթի, Դիառ Ռաբիան և Ասորիքն ամբողջովին նվաճվեցին ու ընդգրկվեցին Գուլպունի խանի կառավարիչների իշխանության շրջանակում» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Դետո սուլթանը (Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիան Գուլպուն – Մ.Ֆ.) հրաման արձակեց երեք կամուրջ անցկացնել Եփրատի վայրով, մեկը՝ Սալաթայի մոտ, մյուսը՝ ալ-Բիրայի, մեկ ուրիշն էլ՝ Հոնմյայի մոտ: Դրանից հետո նա իր անհաշվելի բանակով ուղղություն բռնեց դեպի ալ-Ջազիրա և անվտանգության երաշխիքով գրավեց այն» (Իբն ալ-Ֆուկատ «Պատմություն»):

«Այս տարվա սկզբին թաթարների արքա Յուլալուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) անհամբեր գործադրելով, որ կազմված էր թաթարներից, պարսիկներից, վրացիներից, կարեց ու անցավ Եփրատը» (իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Մահմեդականների համար մոնղոլների ժամանակներում հայերն ամենավատագրյալն էին: Երբ նրանք գրավել էին Յալեպը և այլ քաղաքներ, մեծաթիվ ու մեծաքանակ մահմեդական կանանց և երեխաների էին գերեվարել, իսկ դրանից հետո էլ Յուլալուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) օրոք ասպատակում էին մահմեդականների երկրները» (իբն Զասիր «Պատմություն»):

«Երբ Յուլալուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) գրավել էր Իրաքը և Ասորիքը, Յեթունը նրա հպատակության տակ էր մտել և, իր իշխանության հաստատումը ստանալով, թաթարների հետ մասնակցել էր նրանց ասորիքյան արշավանքներին» (իբն Խալուկ «Օրինակների գիրք»):

«Սաի տեր... պետք է հանձնի Բեհեսլին, Դարպասը, Մարգանը, Չարբանը և Շիհ ալ-Յադիդը...» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հաշտության կայացավ Բեհեսլա, Դարպաս, Մարգուբան, Ռաբան, ալ-Չարբ և Շիհ ալ-Յադիդ բերդերի հանձնման դիմաց, որոնք պետք է վերադարձվեին իրենց ամբարներով, ինչպես որ ժամանակին վերցվել էին» (իբն Աբդ ալ-Չահիր «Պատմություն»):

«Երբ Յալեպի անսայացման լուրը հասավ Դամասկոսի բնակիչներին, նրանք Էլխանի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) մոտ դեսպաններ ուղարկեցին և իրենց հնազանդությունն ու հպատակությունը հայտնեցին: Նրանց անկեղծության մեջ հավաստիանալու համար Յուլալուն Դամասկոս ուղարկեց Զեյնուդդին-Նուրիին, որը լավ ընդունվեց քաղաքի հայտնի բնակիչների կողմից, որոնք նրան ընդառաջ ելան ու պատվով քաղաք բերեցին: Այդ ընթացքում Յուլալուն, ստանալով Մանգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**) մահվան լուրը, շատ տխրեց և, տեղում թողնելով Զեյնուդդինի որպես Ասորիքի կառավարիչ, ինքը պարզեց վերադարձի դրոշմը» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռությունը», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Դամասկոսը սրի ուժով գրավվեց» (իբն Բիբի «Սեյդուկ-նամե»):

⁴⁵¹⁰ «Ուռնայում մի տարի իր մարդկանց հետ հանգստանալուց հետո Յուլալուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) կոչ արեց Հայոց թագավորին միանալու իրեն, քանի որ մտադրություն ուներ վերանվաճելու Սուրբ Երկիրը՝ քրիստոնյաներին վերադարձնելու համար: Բարեփառապա Յեթուն թագավորը գոհ եղավ այս հրավերից: Նա հավաքեց անվեհեր մարդկանց մի մեծ զորք՝ ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ: Այդ ժամանակ Հայոց թագավորությունն այնքան բարգավաճել էր, որ կարող էր դուրս բերել 12.000 հոգանոց հեծյալ և 60.000 հետևակ: Ես ինքս դա տեսել եմ իմ ժամանակ: Ժամանելով և Յուլալունի հետ խորհուրդ գումարելով Սուրբ Երկիր արշավելու մասին՝ Հայոց թագավորը Յուլալունի ասաց հետևյալը. «Սիր, Յալեպի սուլթանի իշխանության ներքո է Սիրիայի թագավորությունը: Քանի որ մենք ցանկանում ենք վերանվաճել Սուրբ Երկիրը, ըստ իս՝ ծիշտ կլինի սկզբից պաշարել Յալեպը՝ Սիրիայի թագավորության մայրաքաղաքը: Եթե կարողանանք գրավել այն, ապա արագ կնվաճենք մյուս տարածքները ևս»: Հայոց թագավորի այս խորհուրդը շատ դուր եկավ Յուլալունին: Նա պաշարեց Յալեպ քաղաքը, որը շատ լավ ամրացված էր և ուներ ամուր պարիսպներ: Այնուամենայնիվ, թաթարները ստորգետնյա փորկաճքերի և այլ սարքերի շնորհիվ ինն օրում գրավեցին քաղաքը: Յալեպի կենտրոնում գտնվող միջնաբերդը, սակայն, քաղաքը գրավելուց հետո էլ տասնմեկ օր դիմարդեց: Յալեպ քաղաքում թաթարները գտան մեծ հարստություն: Ահա թե ինչպես նրանք գրավեցին Յալեպ քաղաքը և մի փոքր ուշ՝ ամբողջ Սիրիայի թագավորությունը, և դա տեղի ունեցավ մեր Տիրոջ թվարկության 1260 թվականին: Յալեպի սուլթանն այդ ժամանակ Դամասկոսում էր: Երբ նա տեղեկացավ Յալեպի գրավման մասին, որտեղ գտնվում էին իր կինն ու երեխաները, նրան այլ բան չէր մնում, բան չէր և հանձնվել Յուլալունի ողորմածությանը: Նա ընկավ Յուլալունի ոտքերի առաջ՝ աղերսելով նրա ողորմությունը և հուսալով, որ Յուլալուն կվերադարձնի իր կնոջը, երեխաներին և տարածքներին մի մասը: Նրա հույսերը, սակայն, չարդարացան, քանի որ Յուլալուն առավել ապահով համարեց սուլթանին և նրա երեխաներին ուղարկել Դարսից թագավորություն: Դրանից հետո Յուլալուն իր մարդկանց միջև բաժանեց վաճարը, որի զգալի մասը նա հանձնեց Հայոց թագավորին և նրան տվեց նաև նվաճած տարածքներից ու ամրոցներից մի բանից, հատկապես՝ Նայաստանի մոտ գտնվողները: Հայոց թագավորը տեղավորեց այդ բերդերում իր մարդկանց: Այնուհետև Յուլալուն կանչեց իր մոտ Աստիոքի բրինձին (**Աստիոքի դեսպանության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեցուն (1252-1268) – Մ.Ֆ.**), որը Հայոց թագավորի փեսան էր, արժանացրեց նրան պատվի ու շնորհների և վերադարձրեց նրան բոլոր այն հողերը, որոնք անցյալում նվաճել էին սարակիստները» (Յեթուն Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 20): «Այն բանից հետո, երբ Յուլալուն հանգստացավ մեկ տարվա ընթացքում, նա, մտադրվելով հետ խլել Սուրբ Երկիրը և այն վերադարձնել քրիստոնյաներին, սուրհանդակներ ուղարկեց Հայոց թագավորի մոտ, որպեսզի վերջինս իր մարդկանցով գա Ուռնա քաղաքի մոտ Միջագետքի թագավորությունում: Յուլալուն ցանկանում էր, որպեսզի Հայոց թագավորը մասնակցի այդ ձեռնարկին, ինչպես մինչ այդ կարգադրել էր իր եղբայր Մանկո խանը (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուն – Մ.Ֆ.**)՝ թաթարների կայսրը: Բարեփառապ Յեթուն թագավորը, ուրախանալով և հոգով ցնձալով, մեծ քանակությամբ ընտրի ծխախոտներ և հետևակ մարտիկների ուղեգնություն պատրաստվեց ծանրա ընկնել, քանից այդ ժամանակ Հայոց թագավորությունն այնքան բարգավաճ վիճակում էր, որ կարող էր 12.000 հեծյալ և 60.000 զենք ու զրահով հետևակ հանել: Եվ ես, որ տեսել եմ այդ ամենը իր ժամանակին, կարող եմ վկայել դա որպես ճշմարտություն: Երբ Հայոց թագավորը եկավ, ինչպես հրամայել էր Յուլալուն, նրանք Սուրբ Երկիրը վերադարձնելու խորհուրդ արեցին: Հայոց թագավորն ասաց Յուլալունին. «Տեր, Յալեպի սուլթանին է Սիրիայի ողջ թագավորության իշխանությունը և այդ թագավորությունում է գտնվում Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը: Այն բանից հետո, երբ դուք որոշեք նվաճել Սուրբ Երկիրը, իմ կարծիքով, առաջին հերթին պետք է պաշարել Յալեպ քաղաքը, որը Սիրիայի ողջ թագավորության մայրաքաղաքն ու կենտրոնն է: Եթե այն ենթարկվի ձեր գերիշխանությանը, դուք կկարողանաք հեշտությամբ տիրել մնացած բոլոր հողերին»: Թագավորի խորհուրդը դուր եկավ Յուլալունին: Ուստի նա հրամայեց պաշարել Յալեպը, որը խիստ ամրացված, պարիսպներով շրջապատված, բազմամարդ և շատ հարուստ քաղաք էր: Յալեպը բոլոր կողմերից այնպիսի կատաղի գրոհների էր ենթարկվել ականների, օճազորների, բալիստների, նետերի և ամեն տեսակ այլ զենքերի կիրառմամբ, որ չնայած անառիկ էր թվում, այն գրավեցին ինն օրում: Յալեպում մեծ քանակությամբ հարստություն գտնվեց: Նրա կենտրոնում գտնվում է մի ամրոց, որը քաղաքի գրավումից հետո դիմացավ տասնմեկ օր, բայց ի վերջո փորված անցքերի միջոցով գավաճեց: Տիրոջ 1260 թվականին թաթարները նվաճեցին Յալեպ քաղաքը, իսկ հետո՝ Սիրիայի ողջ թագավորությունը: Երբ Յալեպի սուլթանը, որին կոչում էին Սալիբ Նասր և որն այդ ժամանակ Դամասկոս քաղաքում էր, իմացավ, որ Յալեպն ընկել է ու իր կինը որդիների հետ միասին գերեվարվել է, այլ բան չկարողացավ ստանձնել Յուլալունի ոտքերն ընկնելուց բացի՝ ծնկադրեց գթասրտություն արդեն: Նա հուսով էր, որ դրա շնորհիվ իրեն կվերադարձվեն կինը, որդիները և տիրույթների մի մասը, որոնք նա կկառավարեր: Նա, սակայն, հուսախաբ եղավ: Յուլալուն նրան որդիների և կնոջ հետ միասին ուղարկեց Դարսից թագավորություն, որպեսզի առանց որևէ դժվարության կառավարի Սիրիայի հողերը: Դրանից հետո նա Հայոց թագավորին հատկացրեց ձեռք բերված ավարի զգալի մասը և նրան հանձնեց նվաճված հողերի մի մասը: Հայոց թագավորը դրանք թվում ստացավ մի ամրոց, որը գտնվում էր Հայոց թագավորության հենց սահմանի մոտ, և նա հրամայեց ամրացնել այն՝ լիովին իր ցանկությանը համապատասխան: Այնուհետև Յուլալուն մարդ ուղարկեց Աստիոքի պրինցի հետևից, որը Հայոց թագավորի փեսան էր: Յուլալուն նրան ընդունեց մեծ պատիվներով, ողորմածաբար շնորհեց արտոնություններ և հանձնեց նախկինում նրա իրավադատության տակ գտնված հողերը, որոնք որոշ ժամանակ եղել են սարակիստների տիրապետության տակ: Յուլալուն հրամայեց դրանք պրինցին վերադարձնել՝ ազատ և առանց խոչընդոտների» (Յեթուն Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Նիկոլաս Ֆակոնի», գիրք 3, գլուխ 20): «Զրիստոսի 1260 թվականին Յուլալուն գրավեց Յալեպը» (Յեթուն Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 709 թվականին Յուլալուն-խանը (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) զարնանային հեղեղի նման իր հսկայական զորքով շարժվեց դեպի Արևմուտք: Որտեղով էլ որ նա անցնել, ամենուր իրեն էր ենթարկեցնում բոլորին, մեկին խաղաղությամբ, մյուսին՝ պատերազմով: Այսպես Յուլալուն-խանը հասավ մինչև Յալեպ և պաշարեց այն: Նա սուրհանդակներ ուղարկեց Յեթունի մոտ, որպեսզի վերջինս ներկայանա իրեն և Յեթունն առանց հապաղելու իր զորքով եկավ: Յուլալուն ուրախությամբ ընդունեց նրան, որից հետո հաղթական խանը մեծաքանակ մեքենաների կիրառմամբ պաշարեց Յալեպը: Յոթ օրվա նա ավերեց քաղաքի լայն պարիսպը և լցրեց նրա շուրջը եղած խորը խանդակ՝ այն հեշտ անցանելի դարձնելով իր հարձակվող զորքերի համար: Սարսափելի աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ և դրանից երկիրը ցնցվում էր: Նրանք ներխուժեցին ամրոց և սկսեցին անխնա կոտորել համայնացիներին, սակայն հավատացյալներին չէին սպանում, այլ միայն թալանում էին նրանց ունեցվածքը: Ոչ-ոք չէր կարող հաշվել սպանվածներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դարձյալ մեծ Յուլալուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Յուլալուն – Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր զորքերի բազմությունը և զնաց Ասորիք, Յալեպ... և այլ գավառներ՝ ասպատակ սփռելով շատ կողմերում...: Յուլալուն նստեց Յալեպի տակ՝ պատերազմելու նրա դեմ: Եվ այնտեղ գտնվող Յուսուփ սուլթանը՝ Սալահադդին (**Էլյուլանության սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) տոհմից, որ ավերեց Երուսաղեմը, ընդդիմացավ նրան և չինազանդվեց, այլ քաղաքի ունեղը փակեց նրա դեմ և ուժեղ կռվում էր: Մեծ Յուլալունի բոլոր կողմերից պաշարեց քաղաքը և շատ օրեր հետո բռնություն գրավեց: Եվ սկսեցին կոտորել քաղաքը: Այսպես՝ սուլթանը և նրա հետի մեծամեծները, որ ամրացել էին բերդում, սկսեցին նրան աղաչել ու զալ հնազանդության: Նա համաձայնեց և հրամայեց դադարել քաղաքը կոտորելուց, հնազանդեցրեց այն, հարկատու դարձրեց ու զնաց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Սրանից հետո խանը **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գործերին հրամայեց հավաքել յուրաքանչյուր տասից երկուսին, Զիթ-Բուդային կարգեց նրանց գլխավոր և ուղարկեց Յալեայի ու Դամասկոսի վրա: Չնայած պես գրավեցին Յալեայը, անխնա կոտորեցին, գերեցին և հարստացան բազում գանձերով: Իմանալով Յալեայի գրավման մասին՝ Դամասկոսի բնակիչները որոշեցին հանձնել բաղաբը և վերջինիս բանալիները անձամբ տվեցին Յուլպալու խանին: Այդ ժամանակ Երուսաղեմ բաղաբը և սուրբ գերեզմանը դեռևս սուլթան Սալահ-էդ-Դինի **(Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.)** ժամանակներից տաքիկների իշխանության տակ էին: Երբ Յուլպալու խանն իմացավ այդ մասին, գնաց Երուսաղեմ, գրավեց այն և, մոտեցավ սուրբ Յարուբյան եկեղեցի, երկրպագեց սուրբ գերեզմանին: Դրանից հետո նա խաղաղությամբ վերադարձավ արևելյան երկիր» (Գրիգոր Ավերբցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 13):

«Նա գնում է մեծ խանի **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** մոտ ու այնպես է անում, որ խանին 200.000 մարդկանց հետ միասին վերցնում, բերում է իր հետ՝ սուլթանի **(Սամուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզի (1259-1260) – Մ.Ֆ.)** դեմ կռվի: Նրանք մոտում են սուլթանի երկիրը, գեղեթ ուժով գրավում Յալեայ բաղաբը, ավերում են ողջ երկիրը և շարժվում դեպի Դամասկոս՝ այն գրավելու և կործանելու համար» (Յուլիանոս Դարդել «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 16):

«Յուլպալու խանը **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)**՝ մեծ Զանգիզ խանի **(Մոնղոլական տերության հիմնադիր Զինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.)** թոռը, գնաց մինչև Երուսաղեմ, գրավեց Յալեայը կամ Բերիան» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայոց թագավոր Դեթուրի ժամանակ գրավեցին հռչակավոր Յալեայ բաղաբը» (Թորոս Ռոսլին «Հիշատակարան 1260 թվականի»):

«Դրանից երեք տարի հետո Յուլպալու խանը **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը և տիրեց ողջ Ասորիքին» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1262 և Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը: Նա եկավ Յալեայի դուռը, գրավեց այն և ավերեց: Նա ավերեց ողջ բաղաբն ու բերդը, անթիվ մարդկանց սպանեց ու գերեզմարեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1262 և Յայոց 709 թվականին թաթարներն ավերեցին Յալեայը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1260 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 707 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 709 թվականին Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկական 1262 կամ Յայոց 709 թվականին Յուլպալու խանը **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց Յալեայը» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Յաջորդ տարի զարնաթը մեծն Յուլպալուն **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** գրավեց... Յալեայը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1260 թվականին թաթարները գրավեցին Յալեայը» (Էրնուկ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ առաջապահ ուժերը հասան Յալեայի մոտակայք և ահա մեծն Սալադինի **(Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.)** ծերունի որդին ելավ, նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ, ասկայն պարտություն կրեց և հետ բաշվեց դեպի Յալեա...: Այդ ժամանակ արքայից-արքան անձամբ պաշարեց Յալեայը, որը շրջապատված էր պարիսպների մեծագույն մի շրջանակով: Եվ ահա թաթարները դաժան պատերազմ սկսեցին բաղաբի դեմ, իսկ մի բանի օրից էլ տիրեցին դրանց այն հատվածին, որը ձգվում էր Իրաքի դարպասների մոտակայքում: Թաթարները շարաթվա առաջին օրը Յալեայ մտան և Նինվեի փորձանքները բերեցին նրա գլխին, իսկ դա եղավ կանոն ամսի վերջին: Իրոք, այդ ժամանակ Յալեայում Բաղդադից էլ ուժեղ մի ջարդ տեղի ունեցեց: Դարկ է նշել, որ թաթարները բանդեցին մեր եկեղեցու վերին հատվածը, որտեղ թաթարներ էին Բաաբեյի բնակիչները՝ թույլ ու անպաշտպան, իսկ նրանց հետ էր նաև մետրոպոլիտը: Այս մարդիկ ելան, որպեսզի իրենց հավատարմությունը հայտնեն արքայից-արքային **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)**, իսկ ես այդ ընթացքում փակված էի Դալաթ-Նաջմում: Մեր հավատացյալները, որոնք Յալեայի բնակչության կազմում էին և մնացել էին առանց գլխի, հավաքվել էին հունական եկեղեցում: Եվ ահա թաթարները հարձակվեցին նրանց վրա, սպանեցին և գերեզմարեցին իրենց ընտանիքների հետ միասին: Եվ վերջապես հայոց ավագ Թորոսը, որը Մար-Կոնստանդինի որդին էր և վանականների առաջնորդն էր, մտավ բանտարկյալների մոտ ու ազատեց բոլոր նրանց, ում կենդանի գտավ՝ հավաքելով նաև մեր եկեղեցու գույքը: Գրավելով բաղաբը՝ թաթարները ելան ու պատերազմով գնացին բաղաբի միջնաբերդի վրա, որը ևս հանգիստ գրավեցին» (Բար-Յեթուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ընթացքում Ուլու խանը **(Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Յուլպալուն – Մ.Ֆ.)** կանգնեց արշավել Եգիպտոս: Նա կանցեց Դավիթ թագավորին **(Քարթլիի թագավորության համրիսան արքա Դավիթ V Վախրամուկի – Մ.Ֆ.)** իր ողջ բանակով և գնաց սուլթանի **(Սամուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզի (1259-1260) – Մ.Ֆ.)** դեմ պատերազմելու: Հասավ Միջագետք և սկսեց ավերել ողջ Միջագետքն ու Ասորիքը: Լսելով այդ՝ Եգիպտոսի սուլթանը մարտի ելավ թաթարներին դիմակայելու: Նա իր ողջ բանակով հասավ Եփրատ գետին: Եկան թաթարներն և, որովհետև սուլթանը չէր մոտեցել գետափին, անցան գետը, որից հետո հանդիպեցին միմյանց: Սուլթանը հարձակման անցավ և խիստ ծանր ճակատամարտ տեղի ունեցավ, ուր Դավիթ թագավորը իր բանակով բաջաբար նահանարձակ էր լինում: Երկուստեք կոտորվեցին, և եգիպտացի փախան: Սուլթանի բազում զորքեր կոտորվեցին, իսկ այնուհետև խանը երկար ժամանակ բանակեց Եփրատի ափին, ուր առաջինը մեծապես ամրացված մի փոքր բաղաբ կար, որի մի կողմը ծայր էր, մյուսը՝ Եփրատի փոխաձեղով պաշտպանված: Զաղաթի ամրությունը տեսնելով՝ խանն անկարող եղավ կռվել, բայց մտածեց մի հրաշք գործել, ուստի սասց եկթականերին. «Ուզում եմ, որպեսզի արշավենք, շրջապատենք այս բաղաբն ու շների պես սկսենք հայել ու կարկռվել»: Այս լսելով զարմացան, ասկայն արշավեցին և, իբրև շներ, կարկռանձեցին: Երբ այդ ծայրը հասավ բաղաբին, հրաշք կատարվեց, բաղաբը ճեղքվեց երկու մասի, կենդ ժայռերից դեպի ջուրը փլուզվեց ու անթիվ շունչ ոչնչացավ: Գրավեց այսպես և գնաց Ասորիք ու Միջագետք: Նրանց նվերներով լեցուն էին դիմավորում Միջագետքի ու Ասորիքի բոլոր բնակիչները, իսկ Դավիթ թագավորն ու վրացիները խանից վերադառնալ էին աղերսում, որովհետև վաղուց ի վեր արշավանքի մեջ էին: Ուլու խանը ազատություն տվեց նրանց և հետ վերադարձան: Դավիթ թագավորն ու վրացիները այսպես, լեցուն անթիվ պարգևներով ու ավարով հարստացած, եկան Անդապատական, իսկ այնտեղից էլ ուրախությամբ լի եկան Տփղիս» («Քարթլի-Ցխովրեբա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Սեյֆ ադ-Դաուլան **(Յալեայի Համրանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դաուլան – Մ.Ֆ.)** ձեռնարկեց Յալեայի պարսպի վերակառուցումը և վերակառուցեց դրա մի բանի հատվածները: Նրա որդի Սադ ադ-Դաուլան **(Յալեայի Համրանյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-էդ-Դաուլան – Մ.Ֆ.)** հետևեց հոր օրինակին և հաստատվեց պարսպի ներսում: Միջոցառումները պարիսպները շրջապատեցին պատերով: Նրանց հաջորդած կառավարիչները հետևեցին մինչև Իմադ ադ-Դին Ավ-Սոնկարյան և նրա որդի, աթաբեկ Զանգի **(Զանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Զանգի – Մ.Ֆ.)** գահակալությունը, որոնք շատ նշանակալի բարելավումներ կատարեցին: Թուգտեկինը հարավային կողմում աշտարակ կառուցեց և իր գանձերը այնտեղ պահեց: Այս տիրակալի անունը փորագրված էր այդ աշտարակի վրա: Նուր ադ-Դինը **(Յալեայի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.)** այնտեղ խոշոր շինարարություններ ձեռնարկեց, մասնավորապես՝ ձիարշավարան, որտեղ խոտ էին ցանում: Այդ պատճառով այն կոչվեց «Կանաչ ձիարշավարան»: Նրա որդի ալ-Սեյիթ **(Յալեայի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իսմայիլը – Մ.Ֆ.)** վերականգնեց շատ հին արվարձանը և այնտեղ փորագրեց մի արձանագրություն՝ դա հիշատակելու համար: Բոլոր Էյուբյան իշխանները շարունակեցին իրենց նախորդների աշխատանքը, բայց հատկապես աչքի ընկավ ալ-Սեյիթ ալ-Զահիր ալ-Դյաթ ադ-Դին ալ-Դազին, որը կառուցեց մեծ ջրամբար և հացահատիկի պահեստներ՝ բերքը բերահավաքի համար ամրացնելու համար: Նա բանդեց բաշտարակ և հարկեցրեց այն բոլի զազաթը, որի վրա կառուցվել էր ամրոցը: Նա դարպասը վերակառուցեց ավելի բարձր՝ հան դիրքով, որում այն գտնվում էր խաչերիս հեղինակի ժամանակ: Դարպասը սկզբում մոտ էր բաղաբի գետին մակարդակին և հարում էր բաշտարակին: Հիջրի 606 թվականին, սակայն, դրա փլուզումը բազմաթիվ զոհերի պատճառ դարձավ: Այնուհետև սուլթանը այս դարպասի մոտ կամուրջ կառուցեց, որը այն կապեց բաղաբի հետ: Այս դարպասի շուրջը նաև երկու աշտարակներ կառուցեց ու բացեց ևս երեք դարպաս: Այս դարպասներից

վտանգի չենթարկվեին, եթե իրենց մտադրությունը նկատվեր: Այդ ընթացքում կեսարը, գիշերով վերցնելով սկյութներին ու մնացած զորքը, տարավ այն բաղաբի մոտ: Տեղ հասնելով ավելի շուտ, բան նախկինները կկարողանային իրականացնել իրենց մտադրվածը, ու տեսնելով, որ գիշերն անգործության մեջ է անցնում, նա սկսեց անհանգստանալ այդ անգործությունից ու սկսեց կասկածել, թե արդյո՞ք իր խորամանկությանը խորամանկությունը չի դիմադարձվել: Կուտորիցակիոսը փորձում էր ցրել նրա վախը և նրան բարի հույսեր ներշնչել, որ իրենց ընկերները ինչ-որ բան կանեն բաղաբի ներսում, սակայն կասկածը չէր թողնում կեսարին, բանգի կարող էր արդյոք նա ենթադրել, որ նրանք զբաղված էին դարպասների հետևում անլնթակ բարեբալ կառուցված պատնեշը բառնելով: Դրա համար էլ զարմանալի չէր, որ վտանգը նրան անհիշյալ էր թվում և որսապետը ծաղրվեց այն աստիճան, որ նա ինքը ի վերջո կասկածանք հարուցեց, որպես չարագործ: Նրան բռնեցին և կապտեցին, որպես մի մարդ, ում հայտնի են բաղաբի ներսում իրականացվող նենգությունները: Նա թույլ տվեց իրեն կապել և պատրաստ էր տանել ինչ պատահի, եթե բաղաբի ներսում գտնվողները չարիք էին նյութում: Կուտորիցակիոսի հետ համաձայն էր նաև առաջնորդի եղբորորդին, որը փորձում էր ոգևորել հորեղբորը և ցրել նրա վախը: Այնպես էր արդյուրի ակունքի մոտ և, հրամայելով զորքին լռել, անշտապ սպասում էր պայմանավորված Նշանին՝ դա արթնալի անկան հիշատակումն էր, որը բարձրաձայն պետք է հնչեր պարսպի ներսից: Այդ ընթացքում առաջինները, անձայն բարձրանալով աստիճաններով, անմիջապես հարձակվեցին բնած պահակների վրա, դրանք իտալացիներ էին, և բունը նրանց մահ բերեց: Նրանք երկուսին, դեռևս չարթնացած, նրանք ցած նետեցին պարսպից, իսկ մյուսներին, որոնք արթնացան աղմուկից և վախից փախան, հասան ու սրատեցին: Ի վերջո, չմնաց որևէ մեկը, որը գոնե կհայտներ կատարվածի մասին: Եվ երբ գործադրած ջանքերը հաղթահարեց խոչընդոտող, որը առաջացնում էր վախը, այդ ժամանակ հռոմեացիներն արդեն պատրաստ էին մարտնչել յուրաքանչյուր մեկի դեմ, ով կդիմարդեր իրենց: Գալուրդ Արթուրի դարպասի մոտ և այն բարերով պատված գտնելով՝ հռոմեացիները անմիջապես սկսեցին դրանք մի կողմ բաշել և, ցրելով տարբեր կողմեր, զորքի անցումի համար ազատ տեղ բացեցին, իսկ հետո էլ սկսեցին պղծեց ցցերով պոկել ու դուրս բաշել դարպասները: Այնպես եղավ նրանց հետ, որ այդ ամենին տոնյակ մեկը Լակարես անունով, որը ևս որսորդներից էր, սկսեց օգնել ու արիաբար օժանդակել նրանց: Եվ ահա ի վերջո պարսպի վրա Գլադիատորի հետ միասին բարձրանում են նաև մի բանի փորձերը, սակայն Լասկարեցը դեռ բացություն չուներ և վախից ցածրացնում էր ծայրը, բանգի վախը նրան ներշնչում էր, թե ոտքի տակ պատը երերում է և տիրակալների անունը տալիս այն կփլվի ու ինքը կընկնի: Ի վերջո՝ մղվելով մյուսներից՝ Լասկարեցը բեկբեկուն ծայրով կոչեց արթնալական տունը և ներքևում կանգնածները, լսելով այդ, ոգևորության ծայրեր արձակեցին: Այդ ժամանակ դա հասավ նաև նրա ականջին, որը կեսար էր, և նա, դուրս թռչելով դարանից, արագորեն սուրաց դեպի դարպասները և, զբաղեցնելով այն, ամբողջով ներս մտավ բաղաբ: Նոր էին փայլել արեգակի առաջին ճառագայթները, երբ չնայած ռազմական լռությանը անակնկալ կերպով ցրվեցին շրջակայքում ու սկսեցին թալանել ինչ պատահի, սակայն սկյութական զորքը, ընդհակառակը, դեկավարվելով ողջամտությամբ, չէր ցրվում, այլ կարգի էր գցում եկող ժողովրդին՝ ձգտելով պարզել, թե ծի՞շտ է արդյոք այն, ինչ պատմում են, բանգի այդ ամենը հեթանոսի պես մի բան էր թվում: Այդ ընթացքում կեսարը, որը հաճախ էր եղել մարտերում և իր փորձով գիտեր, թե ինչքան ղեկավարությունների հետ է կապված բաղաբի գրավումը, դեռևս կասկածների մեջ էր գտնվում, որ լուսաբացին վերջնականապես չիմացավ, թե ինչքան էր կայացրել իր կայացրելը: Դրան հաջորդեց նաև մեկ այլ անհանգստություն, բանգի հայտնվեցին շատ գինաված իտալացիներ և կանգնեցին սպառնական դիրքում: Կեսարը մոտ էր այն բանին, որ հետ դառնա ու թողնի սկսած գործը, բանգի, եթե նա որոշեր պատերազմել, դարաններից ու փոքր հարձակումներից զատ ուրիշ բան չէր կարող անել և չէր դիմանա թշնամուն: Բարեբախտաբար նրա զորքի կազմում այդ ժամանակ ներառված էին որսորդները, որոնք իրենց իրենցով էլ բաշ մարդիկ էին, իսկ այժմ էլ նրանց վտանգ էր սպառնում, եթե իտալացիները շրջապատեին ու հաղթեին նրանց, և այդ հանգամանքը նրանց տվորակակնից ավել արհուրան հաղորդեց: Եվ այսպես, հավաքվելով ու շարվելով՝ նրանք հարձակվեցին իտալացիների վրա և հաղթեցին նրանց, իրենց կողմից փոքր կորուստներով առավելության հասան ու նրանց փախուստի մատնեցին, իսկ փախչողներին էլ սպանեցին, այնպես որ փրկվեցին միայն քչերը: Այդ ժամանակ արդեն սկյութները անզուսպ կերպով սկսեցին թալանել և, ներխուժելով պարենամթերքի պահեստներ, այնտեղից սկսեցին տանել ինչ պետք էր: Այնուհանդերձ օրվա ընթացքում նրանք շատ անգամ հավաքվեցին կեսարի շուրջ, շարք կազմեցին և պահակներից նրան, որպեսզի արիաբար նետվեն թշնամիների վրա, եթե սրանք երևան, իսկ իտալացիների արքա Բալդուինը, լսելով բաղաբի գրավման մասին, այնպես էր ազդվել դրանից, որ խելագարվեց և նրան ոչ մի բան չմնաց, բան փախչելը: Դրա համար էլ, թողնելով Վլախերնյան պալատը, բանի որ այն պաշտպանել արդեն հնարավոր չէր, նա անցավ Մեծ պալատ և պատրաստվում էր փախչել ծովով ու, ջուրը նետելով արթնալական կալիպտրան ու թուրը՝ արթնության նշանները, ինչքան հնարավոր է արագ փրկվել նավով: Նույն այդ օրը հռոմեական ջոկատների առաջնորդները, որոնք ուղարկվել էին իտալական արքային փնտրելու ու բռնելու համար, տիրեցին նրա փախուստի այդ ապացույցներին: Այդ փախուստը նրա, ով նշանակված էր բաղաբի պահպանության համար, ավելի ոգևորեց հռոմեացիներին, նրանք ձեռք գցեցին կալիպտրան ու փախուստական թուրը և սկսեցին նրա վրա նայել որպես մի սրբազան ավար, որը ձեռք էր բերվել վերադարձված բաղաբում, իսկ բյուզանդիոնցիները դրանում պարզ նշան տեսան, որ արթնալական նշանները նետելով փախած անձը ընդհանրապես չէր սիրում իր հպատակներին: /28/ Երբ այդ իրադարձության մասին, որին զարմանում էին հռոմեացիները և դեռևս լրիվ չէին հավատում, լուրը հայտնի դարձավ բոլորին և այդ լուրը հասավ Դաթանուսում գտնվող լատինացիներին, դա իրոք մի աստվածային լուր էր, որը լսելով նրանց չնչնադրությունը կանգ առավ ու նրանք սկսեցին անհանգստանալ իրենց կանանց ու երեխաների համար, նրանց առջև հարց ծագեց, թե ի՞նչ անել: Դրոշվեց արագորեն վերադառնալ և հնարավորիս շուտ վերժ լուծել: Անում էին, որ Դաթանուսի մոտ նրանք 32 նավեր ունեին՝ մոխիրներ ու տրիդաններ, ու դրանցով բոլոր նրանք մեկնեցին դեպի բաղաբ՝ ընդ որում հույսը դնելով հատկապես մեծաթիվ ճամփորդներով Միգիլիայից լողացող մի նավի վրա, որի վրա գտնվող իրենց ազգակիցները կօգնեին իրենց վրիժառության հարցում ու իրենց հետ միասին հարձակվան կցնային: Նման հույսերով էին նրանք լողում, իսկ կեսարը այդ ընթացքում, կանխատեսելով իրադարձությունները, կանչեց հռոմեացիներին համակրող բաղաբացիներին, որոնք, որպես հռոմեացիներ, ուզած-չուզած պետք է աջակցեին իրենց: Այդ ժամանակ Բալդուինին մոտ մի բժիշկ կար Դովիանեն Թիդակես անունով՝ մի խորաթափանց ու վերին աստիճանի ողջամիտ մարդ: Նա հռոմեացիներին մի գործնական ու հանգամանքների հարիր խորհուրդ տվեց, որը նրանք առաջարկել իրենք չէին համարձակվում, բանի որ ուշադրություն էին անձեռն նրա կործանարար հետևանքների վրա: Դանանակը, որ հռոմեացիները ըստ անհրաժեշտության ջանքեր կթափեին մարտնչելու վրա, մարտնչելով իրենց կանանց, հարազատ ընտանիքների ու ողջ զույգի համար, հաշվի առնելով, որ նրանք վարագների նման կնագցեին պարիսպները, որպեսզի կամ հաղթեն, կամ էլ գոնե փառքով ընկնեն, նա խորաթափանցորեն հաշվարկեց ծայրահեղությունը և խորհուրդ տվեց կրակ կիրառել: Դաշվարկը նրանում էր, որ, երբ այրվեն տները ու մարդիկ զրկված լինեն անհրաժեշտ իրերից, լատինացիների կանայք ու երեխաները անկասկած կփրկվեն փախուստով ու դուրս կգան բաղաբից, իսկ ոմանք էլ գուցե փրկեն թանկարժեք առարկաները: Այդ ժամանակ նավերի վրա գտնվողները, տեսնելով որ իրենց տները կործանվում են կրակից և իրենց կանայք ու երեխաները օգնության համար ձեռքերն են մեկնում, նրանք արդեն ուշադրություն չեն դարձնի զույգի վրա, որպես արդեն գոյություն չունեցող մի բանի, այլ կփորձեն փրկել հարազատներին և, շնորհիվ այն բանի, որ նրանց դուրս են թողել, հենց իրենց կփրկեն իրենց, իրենց կանանց ու երեխաներին: Նրանք պատրաստ ունեին տրիդաններ, որոնք կընդունեին այդ ժողովրդին, իսկ եթե կամենան փախչել նաև մյուսները, նրանք կկարողանան վերցնել նաև դրանց, բանգի հերիք էր նույնիսկ Միգիլիայից եկող այն մեծ նավը, որ վերցնել նրանց: Երբ նման խորհուրդ տրվեց ու այն հավանություն ստացավ ու հակասություն չառաջացրեց, հատկապես այն բանի պատճառով, որ բաղաբում գտնվող զորքը շատ քիչ էր, նրանք անմիջապես կրակ են դնում այնտեղ, որտեղ շատ տներ ու զույգ կար: Կրակը բռնեց տներն ու դրանք մոխրի վերածեց: Վախեցած բնակիչները ծխից բշված մեղուների նման դուրս թռան տներից և գրեթե մերկ, ինչով կարող էին, նետվեցին դեպի բաղաբի բարձրադիր վայրերը՝ անհանգստանալով իրենց սեփական փրկության մասին և կոչ անելով դիտորդներին փրկել իրենց աղետից: Այդ ժամանակ լատինացիները, դժվարության մեջ հայտնվելով ու չիմանալով ինչ անել, բանգի եթե նույնիսկ նրանք հաջողության էլ հասնեին, չէին կարող ամեն ինչից զրկված բաղաբացիներին ընդունել, ընդ որում սեփական տնեցիների համար վտանգով, իսկ եթե առանց հաջողության մնային, ապա կգոհվեին իրենց կանանց ու երեխաների հետ միասին, եռանդուն կերպով սկսեցին խնդրել կեսարին, որ բաց թողնի նրանց իրենց գույքով, իսկ եթե համաձայն չէ, գոնե միայն յուրաքանչյուրին, առանց որևէ վնասի» (Գեորգիոս Դալիսիոս «Պատմական նոթեր» «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 26-28):

«Այդ ընթացքում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.), որը որոշ բանակության զորք էր տվել կեսար Ալեքսեյ Ստրատիգորապոլսին ու նրան ուղարկել էր արևմուտք, որպեսզի նա այնտեղ գտնվող հռոմեացիների հետ միասին մարտի մեջ մտնի թշնամիներ դեմ, խիճիկալից այլ գործերի թվում նրան հանձնարարել էր նաև, բանի որ ճանապարհը անցնում էր Կոստանդնուպոլիսից ոչ հեռու, հարձակում գործել բաղաբի վրա և ջոկատը առաջացնել մինչև դարպասները, որպեսզի այստեղ գտնվող լատինացիներին ահաբեկի: Նույն այդ ժամանակ, ըստ աստվածային կամքի, տեղի ունեցավ հետևյալը: Մի հսկայական լատինական նավ ժամանեց Վենետիկից Կոստանդնուպոլիս և նրանում մի երիտասարդ կար Էլզոսիաաստ անունով, որին պոռեստոս էին կոչում, ինչպես պարզվեց մի գործնական ու մարտերում բաշ մարդ, որը դրոշմ էր Կոստանդնուպոլսում գտնվող լատինացիների մարտի ելնել ու նրանց խորհուրդ էր տալիս, որ ավելի լավ է ոչ թե նստել բաղաբում ու պահպանել այն, այլ որևէ բան ձեռնարկել հռոմեացիների դեմ, որպեսզի նրանք իրենց վրա արհամարհանքով չնայեն: Եվ այսպես նա համոզվեց նրանց երեքհանիկ նավերով, որոնք նրանք ունեին, ինչպես նա այլ նավերով ելնել Դաթանուսյան կղզիների դեմ, մտքով, որ ևուցե նրանց հաջողվի տիրել դրանց կամ էլ գոնե ավարի տեր դառնալ: Այս կերպ բաղաբը դատարկվեց և նրանում մնացին միայն կանայք ու երեխաներ, ինչպես նաև արթնալաբար նրանց կառավարող Բալդուինը (Լատինական կայսրության կայսր Բալդուին II-ը – Մ.Ֆ.)՝ բաղաբի պահպանության համար

նշանակված փոքրաթիվ ռազմիկների հետ միասին: Այդ ընթացքում կեսար Ալեքսեյ Ստրատիգուպուլոսը գիշերը անկկատ մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին: Ու բանի որ նա իր մոտ ուներ մի բանի այնպիսի մարդիկ, որոնք առաջ տարբեր առիթներով հեռացել էին Կոստանդնուպոլսից ու մանրամասն գիտեին բաղաբնույթը, ապա նա, հարցուփորձ անելով նրանց, իմացավ, որ պարիսպների մեջ մի անցում, կա, որով հնարավոր է ներս մտնի զինված ռազմիկը: Պարզելով այդ՝ նա անմիջապես գործի անցավ: Այդ անցումով սկզբում մտավ մեկը, նրա հետևից՝ մյուսը, հետո երրորդը, իսկ հետո էլ մինչև 15 հոգի ու նրանցից հետո էլ շատերը: Եվ երբ պարսպի ծայրին երևաց մի մարդ, որին հանձնարարված էր բաղաբնույթ պահականադրվելը, պարսպի վրա բարձրացած զինվորներից ոմանք վերցրին նրան ուղեղից ու նետեցին բաղաբնույթ դուրս, իսկ մյուսները, վերցնելով տապալներն ու դարպասներն ու ջարդելով փականները, բացեցին ազատ մուտքը դեպի բաղաբնույթ: Այս կերպ կեսար Ստրատիգուպուլոսը ու նրա հետ եղած բոլոր հռոմեացիներն ու սկյութները, բանի որ գործում նրանք էլ կային, հայտնվեցին բաղաբնույթ: Ցնցվելով կատարվածի անսկսկալից՝ բաղաբնույթ գտնվողները սկսեցին, ով ոնց կարող էր, հոգալ իրենց փրկության մասին: Մեկը փախչում էր վանականի շորով, որպեսզի միայն խուսափի մահից, կանայք թաքնվում էին պատերի ճեղքերում ու մույթ վայրերում, իսկ բաղաբնույթ տիրակալ Բայդուինը նետվեց Մեծ պալատ: Այդ ընթացքում Դաթնուս կղզու դեմ գնացած լատինացիները ու նրանց հետ եղած պաղեստոսը դեռ չգիտեին այս մասին: Սակայն, բանի որ նրանք ոչինչ չկարողացան անել Դաթնուս կղզում, բանի որ այն Աստված էր պաշտպանում, ապա նրանք նահանջեցին ու դարձան բաղաբնույթ: Նրանք ոչինչ չգիտեին Կոստանդնուպոլսում կատարվածի մասին մինչև այն պահը, երբ չնոտեցան սուրբ Միքայելի՝ վերին ուժերի գերագույն տիրակալի, տաճարին: Հասնելով այնտեղ ու իմանալով կատարվածի մասին՝ նրանք սկսեցին փորձ կատարել բաղաբնույթ մտնել, սակայն հռոմեական զորքը, իմանալով այդ մասին, այրեց ապի մոտ գտնվող լատինացիները տները: Այրեցին բոլորը՝ սկզբում վենետիկցիների տները, իսկ հետո էլ մյուսները, որոնք կոչվում էին կամպաներ: Եվ ահա, երբ լատինացիները տեսան, որ բաղաբնույթ լրիվ կրակի մեջ է, նրանք խիստեցին ծնկներին և, վերցնելով իրենց տրիդաններն ու մնացած նավերը, ինչքան կարող էին, հեռու փախան բաղաբնույթ: Տրիդաններից մեկը մոտեցավ Մեծ պալատին ու իր վրա ընդունեց Բայդուինին, որին սպառնում էր կենդանի գերի ընկնելու վտանգը: Ահա այսպես ամեն ինչ եղավ և Կոստանդնուպոլիսը աստվածային կամքով հայտնվեց հռոմեական կայսեր ձեռքում աշխարհի արարումից 6769 թվականի հուլիսի 25-ին՝ մնալով թշնամիների ձեռքում 58 տարի» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 85):

«Դրա համար էլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.) հապճեպ նրա դեմ է ուղարկում Ստրատիգուպուլոսին՝ նրան տալով 800 բյուզանդական ռազմիկներից մի փոքր ավել ու հանձնարարելով անհրաժեշտություն առաջանալու պարագայում պետք եղած բանակրվումը վերցնել Թրակիայում ու Մակեդոնիայում: Դրանից բացի նա նրան հրամայեց, իմիջիպալոց, նաև բյուզանդական ռազմիկների հետ միասին անցնել բյուզանդոնիական մատույցներով, որպեսզի մի քիչ անհանգստացնի լատինացիներին ու նրանց հանգիստ ու ազատություն չտա՝ թույլ չտալով ըստ իրենց ցանկության ելնել պարիսպներից ու պահելով վախի մեջ, ինչպես բանտում փակված լինելիս: Անցնելով Դորպոնտիոսի՝ կեսարը ծանրաբար զարկեց Ռեգիայի մոտ: Այստեղ նա հանդիպեց մի բանի առևտրական մարդկանց, որոնք մեծ ու անկախախտելի կամքով նախադրանքության գործիք էին հանդիսանում...: Ահա և այժմ, երբեք արքաներ, ոչ մի կերպ քիչ, շատ անգամներ շատ հազարներով հարձակվել էին Կոստանդնուպոլսի վրա և հեռացել առանց որևէ հաջողության, նրանք չէին կարողացել նույնիսկ մոտենալ պարիսպներին, իսկ կեսարը տիրեց նրան՝ իր մոտ չունենալով ոչ նույնիսկ ռազմիկների մեկ հազարյակ, ոչ պարսպահար սարքեր, ոչ մեքենաների հավաքածու, այլ հույսը դրած միայն աստվածային օգնության վրա: Բանն այսպես եղավ: Այնտեղ հանդիպելով մարդկանց, սրանք բոլորը ծագումով հռոմեացիներ էին, իսկ բնակչության վայրով՝ կոստանդնուպոլսիցիներ, որոնք սակայն ապրում էին բաղաբնույթ դուրս աղոթելու կամ հաց հավաքելու համար, կեսարը հարցուփորձ արեց նրան լատինացիների ուժի մասին, թե ինչքան է այն և ինչ տեսակի, այն ամենի մասին, ինչը պետք էր իմանալ գործավարին, որը շատ անգամ էր եղել նման իրավիճակում, իսկ սրանք, վաղուց ծանր տանելով լատինացիների լուծը և ավելի լավ համարելով ապրել ցեղակիցների հետ, բան օտարականների, կեսարի հետ հանդիպումը ընդունեցին որպես մի լավագույն նախանշան և մանրամասն պատմեցին նրան այդ ամենի մասին ու համաձայնեցին նրան հանձնել բաղաբնույթ՝ իրենց արածի համար տանալով մեծ բարիքների խոստում: Նրան ասացին, որ լատինացիների զորքը ոչ միայն թույլ է, այլև նրա ամենամեծ մասը հեռացել է Դաթնուս կղզին պաշարելու համար: Դա մի բաղաբնույթ էր, որը գտնվում էր Եվբոսիայի Դոնոսոսում ու ողողվում ջրերով՝ հեռու լինելով Կոստանդնուպոլսից 1.000 ասպարեզ: Հետո նրանք հայտարարեցին, որ նրանց ավելի հարմար կլինի կեսարի զորքերի համար գիշերը բացել մուտքը Կոստանդնուպոլիս և խույս տվեցին իրենց ընկերների հետ կիրառել և ուղեղն ու ձեռքերն ու ձեռքերը, և գնեքն ու բոլոր ուժերը, որպեսզի վերժխնդիր լինեն իրենց թշնամիներից: Նրանք հայտարարեցին, որ մի տուն ունեն դարպասի մոտ, որը տանում է ուղիղ դեպի Աստվածածնի տաճարը և իրենց գիտեն մի գաղտնի մուտք, ինչ-որ մեկի կողմից վաղուց ի վեր այս գոյքը համար փորած, որի միջոցով տասնհինգ ռազմիկ կարող են գիշերով ներս մտնել, ջարդել պահակախմբին և, կոտորելով դարպասը, ողջ զորքի համար մուտք բացել դեպի բաղաբնույթ: Այսպես էին ասում այդ մարդիկ և, մեկնելով տները, մի բանի օր անց կատարեցին իրենց խոստումը: Մեկ ողջ օր անցկացնելով իր ռազմիկների մարտի պատրաստելու հոգսերի մեջ՝ կեսարը գիշերով՝ լուսաբացից հենց առաջ, մտավ բաղաբնույթ և հաջորդ օրը բացվելուն պես հրամայեց չորս կողմից կրակ գցել ու այրել բաղաբնույթ, որպեսզի լատինացիների կործանման մասունք երկու տեսակի փորձերից: Այդ ժամանակ լատինացիների մարտաբաղաբնույթ էր Պանտոկրատորոսը, իսկ Կոստանդնուպոլսում թագավորում էր Բայդուինը (Լատինական կայսրության կայսր Բայդուին II-ը – Մ.Ֆ.): ...: Վաղ առավոտյան ելնելով ու բաղաբնույթ տեսնելով թշնամիներին, ինչպես նաև բանու կողմից ավելի բորբոքվող կրակը, որը հազիվ չէր պատել ողջ բաղաբնույթ ու հասել պալատին, նա սկզբում այն է գնեքն էր դիմելու ու զորք էր հավաքելու, ինչպիսին կար՝ լատինացիների մնացորդը, սակայն հետո հասկացավ, որ իր ջանքերն ապարդյուն են ու թողեց արքայական մեծության նշանները, թագավորության հետ միասին: Նա հասարակ հազդաստով նետվեց մի նավակի մեջ և փրկություն ուրոնեց փախուստում: Այդ ընթացքում կատարվածի մասին լուրը հասավ Դաթնուս: Վերցնելով խարիսխները՝ նրանք ամենայն շտապողականությամբ ծով ելան ու հաջորդ օրը հայտնվեցին բաղաբնույթի պարիսպների դիմաց, ընդ որում նրանք մեկ լողալով մոտենում էին, մեկ հեռանում՝ ըստ հնարավորության վերցնելով լատինացիների խմբեր: Դրանով նրանք զբաղվեցին երեկոյից մինչև առավոտ, իսկ առավոտյան, բացելով բոլոր առագաստները, լողալով հեռացան Իտալիա՝ հրաժեշտ տալով իրենց ապօրինի այսպես կոչված «հայրենիք»-ին» (Նիկեփոր Գրիգորի «Հռոմեական պատմություն», գիրք 4, մաս 2):

«Ինչ վերաբերվում է Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.), ապա նա մեկ այլ խորամանկություն գործեց: Եվ այսպես նա ուղեք հանեց իր մեծամարտիկներից մեկին, որը ամրություններից մեկի ղեկավար էր, որպեսզի սա ապստամբություն ձևացնի և տեղեկացնի այդ մասին Բայդուինին (Լատինական կայսրության կայսր Բայդուին II-ին – Մ.Ֆ.):՝ ասելով, որ նա կարող է գալ և ընդունել այդ ամրությունը: Հիշատակված ամրությունը ղեկավարն այդպես էլ արեց և այնպես սիրալիր եղավ Բայդուինի հետ, որ խաբեց նրան՝ առանձնացնելով և ուղարկելով ուժեր իր առանց այն էլ փոքր բանակից: Այդ ժամանակ Միքայելը պատրաստվեց և անմիջապես պաշարեց Բայդուինին, ընդ որում նա հարաբերություններ էր հաստատել որոշ բաղաբնույթների հետ, որոնք գիշերով բաց արեցին ինն դարպասը, որոնք Կոստանդնուս Նվաճողի (Հռոմի համալիրական կայսր, հետագայում կայսր Կոստանդին I Մեծի – Մ.Ֆ.) ժամանակներից ի վեր փակ էր: Եվ ահա հույները ներս մտան, սրի մատնեցին բաղաբնույթ և արդյունքում Բայդուինն ու նրա ընտանիքը հազիվ մի փոքրիկ նավակով կարողացա փախչել ու փրկվել ֆրանկների մոտ: Այսպիսով՝ Կոստանդնուպոլիսը կրկին անցավ հույներին՝ այն բանից հետո, երբ այն գտնվել էր ֆրանկների ձեռքում 53 տարվա ընթացքում» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրիական պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Պալիպոլոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.) ֆրանկներից գրավեց Կոստանդնուպոլիսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Զորատուրի 1261 թվականին Պալիպոլոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը ֆրանկներից» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 710 թվականին Պալիպոլոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը ֆրանկներից» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զորատուրի 1261 թվականին Պալիպոլոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը ֆրանկներից» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵¹² «Եվրո Ռուբեն-Էր-Հին-Բեյբարս-Բոնդուկարին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) հրաման ստացավ զորքերի ջոկատի գլխավորությամբ առաջ շարժվել՝ հետախուզելու թաթարների շարժումները: Նա հայտնվեց Գազա բաղաբնույթ առաջ, որը զբաղեցված էր թաթարների կազմված կայազորի կողմից: Թշնամին, իմանալով Բեյբարսի ժամանումն մասին, հեռացավ՝ այդ վայրը թողնելով Եվրոսին: Մյուսանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուբը – Մ.Ֆ.) իր բոլոր զորքերի ուղեկցությամբ հասավ Գազայի ծանրաբար, որտեղ էլ կանգ առավ: Նա ընտրեց Սահալիա տանող ճանապարհը և ուղղվեց դեպի Աբբաս բաղաբնույթ: Ֆրանկները, որոնք այն ժամանակ այս վայրի տերերն էին, նվերներով դուրս եկան Կուտուբին հանդիպելու և առաջարկեցին ուղեկցել նրան որպես օգնականներ: Նա շնորհակալություն հայտնեց նրանց և խոստացավ խստորեն չեզոքություն պահպանել այս պատերազմում: Նա, սակայն, նաև երթվեց նրանց, որ եթե ֆրանկների ծխախոտներից կամ հետիոտներից մեկը վնասվեր, մտադրությամբ հետևի մահմեդական բանակին, ինքը, նախքան թաթարների դեմ շարժվելը, հետ կդառնա և կհարձակվի նրանց վրա: Ապա, կանչելով եվրոսներին, Կուտուբը հորդորեց չվախենալ թշնամուն դիմակայելուց: Նա նրանց ներկայացրեց ջարդերը, կողոպուտներն և իրողեները, որոնք ավերել էին գանազան գավառները, ու հորդորեց նրանց թույլ չտալ, որ նման ավերորոշյալները կրկնվեն: Նա կոչ արեց նրանց

փորկել Ասորիքը թաթարների ձեռքից, խիզախորեն պաշտպանել իսլամն ու մահմեդականներին և խուսափել այն պատիժներից, որոնք Աստված կբերի նրանց վրա, եթե այդ թույլ տան: Բոլորը սկսեցին լաց լինել և միաբերան եղզվեցին ամեն ջանք գործադրել թաթարներին հաղթելու ու նվաճված գավառներից նրանց վտարելու համար: Եվիր Ռուբեն-էդ-Դին-Բեյբարս-Բոնոդկարին, ով սուլթանի հրամանով գործերի ջոկատի գլխավորությամբ առաջ էր անցել, հանդիպեց թաթար առաջապահին: Նա շտապեց գրել սուլթանին, որպեսզի տեղեկացնի այս իրադարձության մասին, ինչից հետո ճակատամարտ սկսեց թշնամու հետ՝ մեկ առաջ գնալով, մեկ էլ նահանջելով: Կուտուզը նրան միացավ Այն-Ջալուտի մոտ: Նույն այդ ժամանակ Յուլպուլուի (**Էյխանուլթյան հիմնադիր Էյհան Յուլպուլուի – Մ.Ֆ.**) ընտրած երկու կուսակալները՝ Զիթբուլուզ և Բայդերան, հենց որ իմացան եգիպտական բանակի երթի մասին, շտապեցին հավաքել ավերոջ Ասորիքում ցրված թաթարներին և ելան կռվելու մահմեդականներին դեմ: Եգիպտացի առաջապահները, հանդիպելով թաթար առաջապահներին, հաղթեցին նրանց: Ուրբաթ, Ռամադան ամսվա թանհինգերորդ օրը երկու կողմերն էլ իրար եկան: Մահմեդականները, սակայն, պատրաստվում էին դիմակայել թաթարներին միայն ծայրահեղ վախով: Արևը նոր էր ծագել: Շրջակայքը լցվեց զորքով, բոլոր կողմերից լսվում էր հետևակայինների աղաղակը և սուլթանի ու Եվիրների թմբուկների շարունակական ձայնը: Հետո թաթարները հեծնեցին իրենց ձիերը և սկսվեց կռիվը: Սուլթանի բանակի թևերից մեկը խուճապի մատնվեց ու պարտվեց: Այդ պահին Մեյիթ-Մուզաֆֆարը, գլխից հանելով սաղավարտը, այն գետնին զարկեց և ամբողջ ուժով բղավեց. «Առաջ»: Նա անձամբ նետվեց դեպի թշնամին, շրջապատը հետևեց նրան և նրանք կռվեցին ծայրահեղ քաջությամբ: Աստված աջակցեց նրանց ջանքերին: Ճակատամարտում զոհվեց թաթար զորավար Զիթբուլուզ: Նրանից հետո սպանվեց նաև թաթարական բանակում ծառայող Մեյիթ-Սալիդ-խոսայինը: Աստված նրանց մնացած բանակին ստիպեց փախչել մահմեդականներից, որոնք սրբորով կրկնակիս հետևապնդեցին նրանց, սպանեցին մեծ թվով մարդկանց և շատ գերի վերցրեցին: Եվիր Բեյբարսը սուլթանի առաջ աչքի ընկավ խիզախությամբ: Այն երիտասարդը, ով թաթարական բանագնացներից էր և որին սուլթանը խնայեց ու ընդգրկեց իր մամլուքների մեջ, ճակատամարտի ժամանակ ձիու վրա նստած էր այս տիրակալի հետևում: Երբ նա տեսավ ճակատամարտը, նետ դրեց իր աղեղի վրա և ուղղեց դեպի սուլթանը, բայց կողքին կանգնածներից մեկի հարվածեց նրան, բռնեց ու հրապարակավ սպանեց: Մեկ այլ վրդաբծի համաձայն՝ նա իրականում նետն արձակել էր, բայց այն դիպել էր տիրակալի ձիուն և տապալել էր նրան: Այսպիսով, Կուտուզը գտնվում էր ոտքի վրա և Ֆախր-էդ-Դինը, ձիուց իջնելով, դրեց նրան իր տեղը, իսկ հետո, երբ բերեցին ընտիր ձիերից մեկը, սուլթանը նորից նստեց թամբի վրա: Եգիպտական բանակը հետապնդեց թաթարներին մինչև Բայսանի մատույցները: Այնտեղ նրանք շրջվեցին և անցան ավելի դժամո ճակատամարտի, բան առաջինը, բայց, փառք Աստծո, նրանք նորից պարտվեցին և իրենց ղեկավարների հետ մեծ թվով զինվորներ կորցրին: Մահմեդականները մեծաթան ճնշված էին: Սուլթանը բարձր ծայնով երեք անգամ բղավեց, որպեսզի բանակի մեծ մասը լսի նրան, թե. «Ով Աստված, պահպանիր քո ծառա Կուտուզին և նրան թաթարների նկատմամբ հաղթող դարձրու»: Երբ նրանք երկրորդ անգամ ջախջախվեցին, սուլթանը իջավ, դեմքը փռվով սրբեց, խոնարհաբար համբուրեց հողը և երկու ռիթայի ուղեկցությամբ աղոթք կատարեց՝ շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն հաղթանակի համար, ինչից հետո նորից նստեց ձին: Չորքերը կշտացան ավարով: Թաթարների պարտության լուրը Ղանակուս հասավ կիրակի, ամսի թանկությունը օրը: Զիթբուլուզի մարմինը բերվեց Կահիրե» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Կուտուզը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ և, դաշնակցած Շամի և Մարի Եվիրների, ինչպես նաև Խորեզմի խաների հետ, որոնք Ջալալ-էդ-Դինի (**Խորեզմի սուլթանության սուլթան Ջալալ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) զորքի մնացորդին էին, մարտնչեց Զիթ-Բուդա-Նոյինի զորքի հետ...: Սուրենդակներ եկան, սրանց գլխավոր Շիթբուր-Նոյինը ամենայն շտապողականությամբ այստեղից մեկնել էր դրանից առաջ, և վերջինս բերեց Մենգու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**) մահվան լուրը: Յուլպուլուի (**Էյխանուլթյան հիմնադիր Էյհան Յուլպուլու – Մ.Ֆ.**) անչափ տխրեց ու սրտով վշտացավ, սակայն դա ցույց չույց: Նա այնտեղ թողեց Զիթ-Բուդա-Նոյինին, որպեսզի սա պաշտպանի Ասորիքը, իսկ ինքը եկավ Յալեա, իսկ Յիջրի 658 թվականի Ջումադա Ա ամսվա 24-ին արդեն խլաթում էր...: Եվիր Բայդարը, որը մոնղոլական ջոկատի առաջապահում էր, Զիթ-Բուդա-Նոյինին ... (**տեքստում բացթողքվ է – Մ.Ֆ.**) անունով մի ամբողջ ուղարկեց և իմաց տվեց նրան միախորհն զորքի առաջնադատման մասին: Զիթ-Բուդան նրան պատասխան փոխանցեց. «Մնա տեղում և սպասիր ինձ», սակայն, բանի որ մինչև Զիթ-Բուդայի գալը Կուտուզն արդեն հարված էր հասցրել Բայդարին և բշել նրա մինչև Այս գետի ափերը, Զիթ-Բուդա-Նոյինը, տաքանալով, կարծես մի կրակե ծով, առաջ շարժվեց՝ լիովին հույսը դնելով իր ուժի և ռազմական հզորության վրա: Իր հերթին Կուտուզը, զորքը տեղակայելով դարաններում, ինքը, հեծնելով ձին, փոքրաթիվ ռազմիկներով առաջ անցավ: Եվ ահա այնպես ստացվեց, որ Զիթ-Բուդային մի բանի հազար հեծյալների հետ, որոնք բոլորն էլ ընտիր ռազմիկներ էին, վիճակվեց նրան հանդիպել Այն-Ջալուտի մոտ: Մոնղոլական զորքը, նետահարելով աղեղներից, անցավ հարձակման, սակայն Կուտուզը խուսափեց մարտից և դիմեց փախուստի: Մոնղոլները համարձակություն առան և, ուղղվելով նրանց հետքերով, մի բանի մարցիների ոչնչացրին, սակայն, երբ հավասարվեցին դարանի վայրին, միարցիները դարանից երեք կողմերից նետվեցին նրանց վրա: Կաղ առավոտվանից մինչև կեսօրը եռաց ձեռնամարտը: Զիթ-բուդան-Նոյինը աչ ու ձախ եռանդով կտորորում էր: Ոմանք նրան կոչ արեցին փախչել, սակայն նա հավաքակցեց...: Չնայած այն բանին, որ ռազմիկները լքել էին նրան, նա ջանքով էլ հազար հոգու փոխարեն: Ի վերջո, նրա ձին սայթաքեց և նա գերի ընկավ: Մարտադաշտի մոտ երեզնուտ կար և մոնղոլ հեծյալներ մի ջոկատ պատասպարվեց այնտեղ, սակայն Կուտուզը հրամայեց այրել դրանք և նրանք բոլորը այրվեցին: Դրանից հետո նա հարձակում գործեց Ասորիքի վրա մինչև Եփրատի ափեր՝ տապալելով բոլոր նրանց, ում հանդիպում էր՝ թալանելով Զիթ-Բուդայի ճամբարն և գերի վերցնելով նրա կանանց, երեխաներին ու ազգականներին: Նա կտորեց մարգերի ղեկավարներին ու ծառայողներին ու փրկվեցին միայն նրանք, որոնք նախապես այդ մասին իմացան ու դիմեցին թախառուտի» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Զիթբուդա-Նոյինը հավաքեց բոլոր նրանց, ովքեր Ասորիքում էին՝ թաթարներին և այլոց» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Զիթբուդա-Նոյինի կողմից երկրի կառավարումն իր վրա վերցնելուց հետո Եգիպտոսի տիրակալ Մեյֆ-էդ-Դին Կուտուզը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) անթիվ զորքով հարձակվեց վերջինիս վրա Բաալբեկում և, գերելով, շատ այլ մոնղոլների հետ զոհեց կյանքից» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռվյուր», մաս 4):

«Բյուրայետ Զիթ-Բուդան, սակայն, չմաց իր տեղում, ինչպես նրան հանձնարարվել էր Յուլպուլու-խանի (**Էյխանուլթյան հիմնադիր Էյհան Յուլպուլուի – Մ.Ֆ.**) կողմից, այլ հավաքեց իր զորքը, 500 հոգի էլ պահանջեց Կիլիկիայի աղբայից և եկավ Եգիպտոսի դեմ: Երբ Եգիպտական հետախույզներն իմացան այդ մասին, նրանք անխնայապես էլ հայտնեցին ուր որ պետք է, որից հետո Եգիպտացիները պատրաստվեցին ու նրանց դեմ ելան՝ անցնելով չորսօրյա ճանապարհ, մոտենալով Պիռ կոչվող վայրին ու ճամբար զարկելով Զիթ-Բուդայից կեսօրյա երթի հեռավորության վրա: Արեգակը ծագելուն պես սկսվեց մի սարսափելի ճակատամարտ, սակայն ուժեղ շոգից և ձիերի հյուժումից նետողների ազգը պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի: Զեյթը փրկվեցին: Այդ ճակատամարտում սպանվեց նաև գլխավոր հրամանատար Զիթ-Բուդան, իսկ նրա կնոջն ու երեխաներին էլ գերի տարան Եգիպտոս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 709 թվականին կտորվեց այն զորքը, մոտավորապես 20.000 հոգի, որը Էլզան Յուլպուլու (**Էյխանուլթյան հիմնադիր Էյհան Յուլպուլու – Մ.Ֆ.**) թողել էր Շամ երկրին կողմնապահ իրենց մեծ զորագլուխ, հավատով քրիստոնյա Զիթ-Բուդայի հետ միասին, որի հետ Թաթարական լեռան ստորոտում անթիվ բազմությամբ մարտնչեց Սարա սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**): Եվ, որովհետև սակավաթիվ էր Բուդայի զորքը, նրանք կտորվեցին ու գերվեցին, բայց մարդիկ էլ կային, որոնք ցրվելով թաթարներից, ազատվեցին և եկան Հայոց թագավորի մոտ, որտեղ նրանք նրա կողմից արժանացան մեծ մարդասիրության, հանդերձանքի, երկվարների ու ռոճիկի, որից հետո թաթարներն ու քրիստոնյաները զոհուկանությամբ եկան իրենց տիրոջ մոտ: Դրանից Քրիստոսի անունը հետո արբայի միջոցով օտարների ու հայրենակիցների կողմից ավելի շատ փառավորվեց» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 92):

«Հետո Յուլպուլուն (**Էյխանուլթյան հիմնադիր Էյհան Յուլպուլու – Մ.Ֆ.**) զորքերից մոտ 20.000 մարդ թողեց իրև. տեղապահներ, ինքը վերադարձավ ձմեռելու: Հեմիլանի դաշտում: Այդ ժամանակ Սարա սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) բազմաթիվ զորքեր հավաքեց և եկավ թաթարական տեղապահ զորքերի վրա, որի գլխավորն էր հավատով քրիստոնյա, ազգությամբ նախնան Զիթ-Բուդա անունով մեծապատիվ մի մարդ, որը պատերազմով դուրս եկավ սուլթանի դեմ: Բաջաբար կռվեցին, սակայն Զիթ-Բուդայի հետ եղած ողջ զորքը կտորվեց, որովհետև Եգիպտացիները չափազանց շատ էին: Կռիվը տեղի ունեցավ Թաթարական լեռան դաշտում: Զիթ-Բուդայի հետ պատերազմում կային բազմաթիվ հայեր ու փաղցիներ, որոնք նրա հետ կտորվեցին: Այս տեղի ունեցավ Հայոց 709 թվականին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 62):

«Իսկ Զիթ-Բուդան, որ թաթար զորքերի գլխավորն էր, գոռոզանալով անցավ Երուսաղեմից ի վար՝ տասը օրվա ճանապարհ: Բայց շուն և անիրավ մարցին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**), իմանալով թաթար զորքերի անպատրաստ լինելու մասին, զորածորով անելով, անթիվ բազմությամբ հարձակվեց թաթարների վրա, նրանից շատերին կտորեց, շատերին փախստյան մասնեց, շատերին գերեց և կրկին զրավեց Երուսաղեմը, Հայեկն ու Ղանակոսը: Սա տեղի ունեցավ ֆրանկ հեծելազորի օգնությամբ, բանկի ֆրանկները թաթարների հետ դեռ հաշտ չէին: Սա այսպես կատարվեց» (Գրիգոր Ակնեցի «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 13):

«/3.22/ Լսելով այդ լուրը՝ Դուլավուն (**Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) շատ ցավեց եղբոր (**Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.**) մահվան համար: Սիրիայի թագավորությունը պահելու համար նա, իր մարդկանց խորհրդով, 10.000 թաթարի թողեց Զիթրուղա անունով մի պարոնի հրամանատարության ներքո և հրամայեց վերջինիս վերադարձնել քրիստոնյաներին այն բոլոր հողերը, որոնք անցյալում նրանց էին պատկանել: Այնուհետև նա ճանապարհի ընկավ Արևելք և թողնելով իր որդիներից մեկին՝ Աբադային (**Էլիսանուբյան ապագա Էլիսան Աբադային – Մ.Ֆ.**), Թավրիզում՝ հասավ Պարսից թագավորություն: Այնտեղ նա լուր ստացավ, որ իր եղբայր Զուբիայը (**Մոնղոլական տերության խան Զուբիայը (1259-1294) – Մ.Ֆ.**) արդեն ընտրվել էր կայսր... /3.24/ Զիթրուղան, որին Դուլավուն 10.000 թաթարներով թողել էր Սիրիայի թագավորությունում և Պաղեստինի կողմերում, պահպանում էր այդ տարածքները խաղաղությամբ և հանգստությամբ: Նա սիրում և պատվում էր քրիստոնյաներին, քանի որ ինքը Արևելքի երեք թագավորների տոհմից էր, որոնք ժամանակին եկել էին Բեթլեհեմ՝ Տիրոջը երկրպագելու: Մինչ, սակայն, Զիթրուղան ջանում էր վերանվաճել Սուրբ Երկիրը, սատանան երկպառակություն սերմանեց վերջինիս և Սիրիայի տարածքում ապրող քրիստոնյաների միջև: Բեթլեհի տարածքում, որը գտնվում էր Սիրիայի սելյուկյան, կային սարակինոսներով բնակեցված բազմաթիվ բնակավայրեր, որոնք հարկատու էին թաթարներին: Եվ ստացվեց այնպես, որ Սիրիայի և Բեթլեհի մարդիկ հավաքվեցին ու նետվեցին յուրացնելու այդ բնակավայրերը՝ սպանելով սարակինոսների մի մասին և գերելով մյուսներին: Զիթրուղան ուներ մի զարմիկ, որը այդ պահին սակավաթիվ հեծելազորով գտնվում էր Նշված վայրերի մոտակայքում: Վերջինս հետապնդեց քրիստոնյաներին՝ մեղադրելով նրանց իրենց գործողությունների համար: Նա ցանկացավ փրկել գերիներին, որոնց գերել էին քրիստոնյաները, սակայն վերջիններից մեկը սպանեց նրան: Երբ Զիթրուղան տեղեկացավ, որ Սիրիայի քրիստոնյաները սպանել են իր զարմիկին, ձի հեծավ և իր մարդկանց հետ հասավ Սիրոն՝ սրի բաշտելով բոլոր քրիստոնյաներին, որոնք պատահեցին իր ճանապարհին: Սպանված քրիստոնյաները, սակայն, քիչ էին, քանի որ Սիրիայի բնակիչները թաքնվեցին ծովի կղզյակում: Զիթրուղան կրակի մատնեց թաղաքը և քանդեց պարիսպների մի մասը: Այդ պահից ի վեր ոչ ինքը, ոչ էլ իր հաջորդները վստահություն չէին տաժում Սիրիայի քրիստոնյաների նկատմամբ: Որոշ ժամանակ անց Եգիպտոսի սուլթանը թաթարներին վտարեց Սիրիայից, ինչպես որ կտեսնեք ստորև: /3.25/ Մինչև Բեթլեհը (**Ոսկե Զորայի խան Բեթլեհ (1257-1266) – Մ.Ֆ.**) պատերազմում էր Դուլավունի դեմ, ինչպես որ պատմեցինք վերևում, Եգիպտոսի սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) գործ հավաքեց, հասավ Պաղեստին և Այնջալուտ կղզիով վայրում կռվեց թաթարների դեմ: Թաթարները, չկարողանալով դիմակայել սուլթանի մեծաքանակ զորքին, դիմեցին փախուստի, իսկ Զիթրուղան՝ նրանց առաջնորդը, զոհվեց ճակատամարտում: Թաթարների այն մասը, որը մահից խույս տվեց, անցավ Հայաստան: Այդ օրվանից Սիրիայի թագավորությունը, բացառությամբ ծովափնյա մի քանի բաղաբերի, որոնք պահում էին քրիստոնյաները, ենթարկվեց Եգիպտոսի սուլթանին... /4.6/ Կուտուզը գնաց Սիրիա և այնտեղից արտաքսեց Զիթրուղային ու նրա 10.000 թաթարներին, որոնց Դուլավուն թողել էր Սիրիայում՝ երկիրը պաշտպանելու համար» (Բեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 22, 24, 25, գիրք 4, գլուխ 6):

«Անորիքում Դուլավուն թողեց 10.000 հոգանոց մի զորք, որի գլխավոր նշանակվեցին Զիթ-Բուղա-Նոյին ու Բայդար-Նոյին: Այդ ժամանակ Սարա սուլթան խուտուզը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) իր հեծելազորով եկավ Անորիք, Այն-Ջալուդ կղզիով վայրում պատերազմեց Զիթ-Բուղայի ու Բայդարի հետ: Եվ ահա հաղթվեցին նրանք ու փախուստի դիմեցին, իսկ Սարա սուլթան խուտուզն էլ տիրեց Անորիքին» (Բեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն տարում սուլթան խուտուզը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) ջախջախեց Զիթ-Բուղայի զորքը» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

«Հայոց 709 թվականին Եգիպտոսի սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) ջախջախեց թաթարների զորքը, որի հրամանատարն էր Զիթ-Բուղան: Կռիվը տեղի ունեցավ Տաբրական լեռան ստորոտում, որտեղ էլ ջարդեցին Շամի կողմնապահ այդ զորքը: Բոլորին կոտորեցին և գերեցին ու միայն քչերը փախան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Եգիպտոսի սուլթան Փնոխտարը (**Մամլուբյան սուլթանության ապագա սուլթան Բեթարը – Մ.Ֆ.**) Զորդանանում պարտության մատնեց թաթարների կառավարիչ Զիթ-Բուղային» (Մխիթար Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ տարի մարցիները հաղթեցին Զիթրուղային: Ահա այդպես Սարա սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) կոտորեց թաթարների զորքը, որի ղեկավարը Զիթրուղան էր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հետո Սարի զորքերը դարձյալ տիրեցին Անորիքին» (Բեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 709 թվականին Սարա սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) կոտորեց թաթարի զորքը, որի գլխավորն էր Զիթ-Բուղան» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Հայոց 709 թվականին Սարա սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**) կոտորեց թաթարի զորքը, որի գլխավորն էր Զիթ-Բուղան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկչական 1262 կամ Հայոց 709 թվականին Սարա սուլթանը կոտորեց թաթարի զորքերը, որի գլխավորը Իթպուղան էր» (Անանու Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ այս ամենն այսպես եղավ, արքայից-արքան (**Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) Պաղեստինում 10.000 հոգու, այսինքն՝ մեկ թունդին հետ թողնելով Զիթ-Բուղա անունով մի զորավարի, թունդը կազմված է 10.000 հեծյալից, վերադարձավ և գնաց իր տեղը...: Դրանից հետո Կուտուզ Թուրքը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կուտուզը – Մ.Ֆ.**), որը թագավորում էր Եգիպտոսում, երբ լսեց, որ արքայից-արքան հեռացել է Մելիթ-Նասիրը գերել է, իսկ Զիթ-Բուղան էլ 10.000 հոգու հետ մնացել է Պաղեստինում, հավաքեց Եգիպտոսի զորքերը և Թաբրիի դիմաց գտնվող Բայզանի հարթավայրում եկավ թաթարների դեմ: Արդյունքում թաթարները ջարդվեցին, Զիթ-Բուղան այդ մարտում սպանվեց, իսկ նրա որդիներն էլ գերվեցին: Սա տեղի ունեցավ Արաբների 658 թվականի իններորդ ամսի 7-րդ օրը: Կուտուզը, սպանելով Զիթ-Բուղային, իր իշխանությունը հաստատեց Դամասկոսի, Հալեպի և ողջ Անորիքի վրա՝ ամեն մի բաղաբերում որպես կառավարիչ նշանակելով մեկական օրենսդետ» (Բար-Չեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10, գիրք 11):

Այս մասին հայտնում են նաև Վասաֆը, Բեթարս ալ-Մաաուրին, իբն ալ-Ամիրը, ալ-Այնին, Շիրաֆ-Էդ-Դին Ուզբեկը և Մարիզին:

⁴⁵¹³ «Այս ընթացքում Դավիթ թագավորը (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամույզ – Մ.Ֆ.**) Ուլու խանի (**Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) մոտ Մուղան գնաց, որը նրա ձեռնառնոց էր: Այնտեղից նա Ուլույի հետ եկավ նրան ամառանոցը, որտեղից Ուլուն թագավորին ուղարկեց Կրաստան, որ թագավորը պատրաստ լիկ Եգիպտոս արշավելու, որն է Սեդեք...: Այնուհետև խանը ուզեցավ Անորիքի սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեթարի (1260-1277) – Մ.Ֆ.**) դեմ արշավել, ուստի հավաքեց բոլոր իշխաններին և նրանք բանակը, ինչպես նաև կոչեց Դավիթ թագավորին ու նրա զորքը՝ Եգիպտոս գնալու համար: Թագավորն ու նրա տիրույթները, սակայն, նեղվել էին Արդունի հաշվեգրումից...: Սրանից նեղված թագավորը մտածում էր. «Բարի՞ է գնալ Եգիպտոս, թե՞ ապստամբել խանի դեմ»: Այսպես երկմտում էր նա, սակայն այնուհանդերձ արշավանքի ուղևորվեց դեպի Սեդեք: Երբ հասավ Ջավախք երկրին, սակայն, վճռեց ապստամբել, կանչեց իր համախոհներին ու ասաց. «Ովքեր կամենում են, թող թողնեն տիրույթը ու գան ինձ հետ, իսկ եթե չեն կամենում, թող գնան Սեդեք՝ խանին ծառայության, որպեսզի նրա կալվածք պաշտպանվի խանի կողմից: Կողմորոշվեք, իսկ ահա ես, խոջա Ազիզի բռնությունների պատճառով, որը պլեյադեց Արդունի կողմից իմ հանդեպ սահմանած հարկերը, այլևս չեմ ուզում ծառայել թաթարներին, ուստի չեմ հանդուրժի այսպիսի ստորագումը»: Թագավորության ավազանիներից ոմանք պաշտպանեցին վճիռը, ոմանք՝ ոչ, այնուամենայնիվ թագավորը վճռեց ապստամբել: Շատերը, սակայն գնացին ի ծառայություն խանին՝ Շանշեի որդի Իվանեն, Գրիգոր Սուրամելին, Ախալբալաքի Երիսթավ Կախան և այլ շատ իշխանավորներ ու անվանիներ, որոնք գնացին խանի մոտ, հատկապես՝ հեր-Կախեցիներից: Դիտերուլների գնալն իմանալով՝ թագավորը ինքն էլ վճռեց ու գնաց ապստամբելու: Կանչեց Սարգիս Ջակել-Տիխիտլարեցուն, որ Սամցխեի սպասարարի պատիվն ուներ, և խանի դեմ ընթրոստանալ համոզեց: Հնազանդվեց Սարգիսը, թագավորին իր տուն՝ Սամցխե, տարավ և հույժ պատվով հյուրասիրեց՝ թագավորական մեծ կարգով: Նա թագավորի և նրա բանակի մոտով բաժանեց իր բոլոր բերդաբաղաբերներին ու երկրներին, սակայն թագավորը չկամեցավ բանակությանը ներդրություն պատճառել և ամռանը մնաց սակավաթիվ մարդկանցով: Այսպես գտնվում էին Սամցխեում, իսկ թագուհի Գվանցային ու իր կրտսեր Ղեմալուհին (**Զարթիթի թագավորության ապագա համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.**) թողեց Ավագի տանը՝ Բջինում» («Զարթիթ-Տիստիլեթա», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այդ ժամանակ Անորիքում մնացած թաթարները ներխուժեցին Հալեպի տարածք և այնտեղ ավերածություններ արեցին: Նրանց առաջնորդ Բայդերան եկավ, բանակ դրեց այս բաղաբեր առջև և ամուր պաշարեց այն, այնպես որ ունեղիքի գները չափազանց բարձրացան, ընդ որում ունեղիքը գրեթե ամբողջովին սպառվել էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեթարի – Մ.Ֆ.**) բանակը մոտեցավ, թաթարները վերացրեցին պաշարումը և նահանջեցին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանության»):

⁴⁵¹⁴ «Հուլիսի խանը (**Էլիսանուբյան հիմնադիր Էլիսան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով Անորիք ուղարկեց Էլվե-Նոյին: Երբ սա տեղ հասավ՝ ռազմիկները սկսեցին թալանով զբաղվել: Բուրդուկտարը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեթարը – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ արդեն

Միտրի տիրակալ էր դարձել, տեղեկացավ այդ մասին և ելավ, որպեսզի նրանց հետ մղի: Լսելով նրանց գալու լուրը՝ Էլկե-Նոյինը այն մոտորների հետ, որոնք մնացել էին Ասորիքի կողմերում, գնաց ռուս, իսկ Դամասկոսում էլ սկսեցին խուրթա կարողալ և դրամ կտրել Բուսդուկտարի անունով» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Այս ընթացքում վերադարձավ Ուլու խանը (**Էլխանուջան հիմնադիր Էլխան Յուզաֆուն – Մ.Ֆ.**)՝ հաղթանակած Եգիպտոսի սուլթանին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.**): Նա պարտության ու փախուստի մատնեց թշնամիներին, ընդ որում այնտեղ գտնվող վրացիները մեծ զորությամբ մարտնչեցին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «ժամանակագրություն» 1207-1318 թվականներին):

«Զանի որ Տարսայիճը զորեղ, սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմակերպի ահագոյն, նա բոլոր պատերազմներում մեծամեծ քաջագործություններ և անպարտելի զորություն էր ցույց տալիս ուր էլ որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ Դենս» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Նոր տարվա հետ միասին, որը համապատասխանում էր Յուլյանի 1572 թվականին, թաթարները Կուկլյակ-Նոյինի գլխավորությամբ կրկին եկան Ասորիքի վրա, հասան մինչև Դենս, թալանեցին երկիրը և սպանեցին շատ մարդկանց: Այդ ժամանակ Ասորիքի բոլոր բնակիչները փախել էին Դալեայ և Նոյինը այս կապակցությամբ հրամայեց, որ նրանք բոլորը պետք է կանգնեն փողոցի մի կողմում, իսկ քաղաքացիներն էլ մասն մյուս կողմում կամ մասն իրենց տեղերում: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ նրանք այս կերպ դասավորվեցին, նա նրանց բոլորին սպանեց՝ կենդանի թողնելով միայն Դալեայի բնակչությանը: Այդ ժամանակ նրանց, որոնք կենդանի էին մնացել, սասց. «Եթե դուք մեր բարեկամները լինեիք, մեզինք չէիք փախչի»: Եվ ահա Կուկլյակ-Նոյինը հետ դարձավ Ասորիքից և անցավ Եդրասը: Այդ ժամանակ Եգիպտացիները կրկին եկան ու իրենց ձեռքը վերցրին Ասորիքի կառավարումը» (Բար-Յեբրեոս «Ալիարիհի պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵¹⁵ «Երբ Ուլու խանը (**Էլխանուջան հիմնադիր Էլխան Յուզաֆուն – Մ.Ֆ.**) եկավ, հասավ իր ամառային կայան Ալադաղ, այնտեղից՝ Սաբո, իսկ ապա գնաց ձմռան բնակատեղի, որին արդ Ղարաբաղ ու Մուղան են կոչում, հարցուվորձ արեց Դավթի (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) գործի մասին և իմացավ նրա ապստամբած լինելը: Նա կանչեց Արդունին ու 200 իշխանների, զորավար Նշանակեց, 20.000 հոգանոց զորք տվեց և հրամայեց իրեն հնազանդվող վրացիներին, որպեսզի առաջնորդեն Արդուն Օյրեին ու Սամցխե գնան՝ թագավորի դեմ կռվելու: 20.000 հոգանոց զորքով Արդունը եկավ, կորեց, անցավ Փանծակն ու Դալեյ և հասավ Տիգրիս: Այնտեղ նրան միացան Վրաստանի բոլոր վերոհիշյալ իշխանները և ուղևորվեցին Սամցխե՝ թագավորի դեմ պատերազմելու: Արդունի և վրաց բոլոր իշխանավորների զայն իմանալով՝ Դավթի թագավորը կանչեց մեսխեթի, շավշ-կղարցեցիներին ու իրեն հավատարմի մնացած ով որ կար, սակավաթիվ մարդիկ ժողովեց՝ 8.000 զինվոր, և զորապետ Նշանակեց Սարգիս Ցակելուն (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ցակելուն – Մ.Ֆ.**), որն արի ու խիզախ, բազմաթիվ, մարտերում անվանի, թիկնեղ, վարպետ հեծյալ կռվող, քաջ Նետածիճ և Նշանակալի որսերի անվրեպ կոտորող մարդ էր: Թագավորը նրան էր ապավինել և նա հավատարմություն ուներ թագավորի հանդեպ: Դենս նրան էլ ուղարկեց Արդունին ընդդիմանալու և մարտնչելու: Չկացին ու բանակեցին ձորերում, իսկ Արդունի անցավ Բարթիս և հասավ Սուրաբ: Նա 6.000 սակախարձակներ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց Շինարարում: Նախահարձակները գնացին Տաշիս-կարի ու բանակեցին Շուլա գետի եզրին: Սարգիսը շարժվեց ձորերով և 1.500 ընտիր ու փորձված մարտիկներ նախահարձակներ ուղարկեց: Սրանք, չգիտենալով Արդունի մոտենալը, ուղևորվեցին ու անցան Ախալքաբայի կամուրջը: Մտնումանիք ու ձմեռ էր, ինչպես սովորաբար լինում է դեկտեմբեր ամսին: Դուրս եկան կիրճերից և միայն այդ ժամանակ առջևում գնացողները տեսան թաթարների բանակին: Վրացիները արագ մարտի պատրաստվեցին և անմիջապես հարձակման անցան՝ առջևում ունենալով մեսխեթիները: Դենս առաջին ընդհարմանը թաթարները փախուստի մատնվեցին ու բազում անվանիներ կոտորվեցին: Մեսխեթն այնքան ուժգին կռվեցին թաթարների դեմ, որ, թեկուզ սակավ թվով, ճեղքեցին ու խորացան Արդունի զորաբանակ՝ Գորիի Շինարարում: Դենսապրեցին ու սրերով կոտորեցին, ուստի զորապետ Սարգիսն ու թագավորի զորքին այլևս չապաստեցին, բանի որ թաթարների բանակատեղին մոտիկ էր գտնվում: Այսպիսի Նշանակող հաղթությամբ վերադարձան և, բազում անվանի թաթարների իրենց հետ գերի վերցրած, դիմավորեցին Սարգիսն ու զորքին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «ժամանակագրություն» 1207-1318 թվականներին):

⁴⁵¹⁶ «Երբ Սարգիսը տեսավ վրացիների խրոխտացումն ու անվստահականությունը, ուղարկեց, բայց դժկամեց, որ չհասցրեց ճակատամարտին, որովհետև հաղթող ու խիզախ մարդ էր: Մեսխեթը Նոյից էին ցանկանում մարտնչել և ահա Սարգիսն (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ցակելուն – Մ.Ֆ.**) արի սրտով ուղևորվեց Արդունի դեմ: Արդունը կոչեց իր զորքին, բայց Նոյից, տեսնելով վրաց զորքի գալը, այն փախուստի դիմեց: Արդունի մոտ գտնվող վրաց ալպազակները, սակայն, կանխեցին ու չթողեցին փախուստի դիմել, ընդ որում նրանց գլխավորող Կախա Թորեյին ասում էր. «Մենք՝ վրացիներս, ծանոթ ենք նրանց մարտին, ձեր փոխարեն մենք կկռվենք»: Այսպես հազիվ համոզեցին Արդունին, որը մնաց տեղում ու տեղաբաշխեց զորքերը: Երբ մոտեցան միմյանց, առաջ հարձակվեցին հպարտացած մեսխեթը, իսկ Սարգիս Ցակելուն էլ ինքը ամենից առաջ նետվեց մարտադաշտ: Թաթարների ամենաբազմ Բահադուրն էր, որին նա ինչպիսի հարվածով ձիու վրայից գետնի տապալեց: Սաստիկ ճակատամարտ կայացավ: Արդունի զորքերը շատերը փախուստի դիմեցին: Դենս առաջին ընդհարմանը հաղթեցին թագավորական զորքերը և, թաթարները ինչպես սովոր են փախել ու հետ վերադառնալ, անմիջապես հետ վերադարձան: Այս անգամ արդեն թագավորական փառաված զորքերը շտապ փախուստի դիմեցին: Այսպես լքված և ցաք ու ցրիվ եղած՝ նրանք թաթարների կողմից շարժվեցին: Աստված մեր մեղքերի բազմության համար մեզ լքեց և կուսապաշտների ձեռքը հանձնեց: Թաթարներն անգթորեն սպանում էին, բազում անվանի մարդկանց կոտորեցին և միայն բլերը հազիվ ազատվեցին: Դենսապրեցին մինչև Ախալքաբայի կամուրջ և դեռ ավելին՝ ունակ գերի տարան, ինչպես Մուրվան Գուրկելեյուն ու շատ ուրիշները: Այսպես հաղթանակած վերադարձավ Արդունը իսկին (**Էլխանուջան հիմնադիր Էլխան Յուզաֆուն – Մ.Ֆ.**) առաջ, մինչդեռ Սարգիսն ու մեսխեթը թագավորի (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) մոտ Ածողուր եկան՝ կողորձած փրկեցյալների համար արտասվելով, որովհետև մեծ մասը ոչնչացել էր և թի՛ք մասն էր մնացել: Թագավորը ձմեռվա կեսը մնաց Սամցխեում, ապա անցավ Շավթ և Կղարք և գնաց Կիզալիսին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Ամանուն «ժամանակագրություն» 1207-1318 թվականներին):

«Ուլուն (**Էլխանուջան հիմնադիր Էլխան Յուզաֆուն – Մ.Ֆ.**), սակայն, չբավարարվեց սրանով և, մտադրվելով նվաճել Եգիպտոսը, հրամայեց Դավթի արքային (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) իբերական զորքով գալ իր մոտ, սակայն, զայրացած մեծուհիից, ուղարկեց իր զորավար Արդունին, որպեսզի ամայացնի Իբերիան: Դավթի արքան ելավ պարսիկների դեմ, մարտնչեց և հաղթեց» (Դավթի Բագրատունի «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 101):

«Իսկ Լաշայի (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Գեորգի IV Լաշայի – Մ.Ֆ.**) որդի վրաց թագավոր Դավթի (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**), որ հնազանդվել էր թաթարներին, ներվեց և զգվեց ծանր հարկապահանջությունից, որով ներում էին նրան, բոլոր իշխաններին ու ողջ երկիրը անասելի ծանրությամբ, որը չէին կարողանում տանել: Նա թողեց Տիգրիս քաղաքը և աթոռը, լքեց ունեցած ամեն ինչը և փախավ խոր Աբխազիա ու Ավանեթիայի անառիկ վայրերը: Նրա հետ փախան նաև գավառների մեծամեծ իշխանները, որոնք ներվեց և տառապեցին էին, ծախել ու գրավ էին դրել քաղաքներ և գավառներ, բայց չէին կարողացել կշտացնել անկուշտներին, որոնք նման էին ագահ տգորուկների: Եվ այնպես տագնապահար փախավ, որ իր կին Գոնցա թագուհուն ու նորածին Դենտորե որդուն (**Զարթիի թագավորության ապագա համիշխան արքա Դենտորե II-ին – Մ.Ֆ.**) չկարողացավ հետը տանել, միայն Գիրգուն՝ իր անդրանիկին, տարավ: Մեծ ոստիկան Արդունը, շատ զորք գումարած, գնաց փախած Դավթի թագավորի հետևից, որ բռնի նրան: Երբ չկարողացավ հասնել նրան, անխնայորեն կոտորեց վրաց բազմաթիվ գավառներ ու գերեց, նաև սաստկապես կոտորատեց ու բռնեց վրաց թագավորների գերեզմանատունը՝ Գեյլաթը: Նույնպես անողորմաբար ջարդոսկիզուր արեց նաև Ածողուր կաթողիկոսարանը, բայց Վրաստանից հանկարծակի եկավ հեծյալների մի զունդ և մեծ բազմության ցուցաբերեց: Արդունի զորքից շատերին կոտորեցին, ինչպես կրակը ընթանում է եղեգնուտի միջով, իսկ իրենք անվստահ գնացին, և դրանք մոտ 400 հոգի էին» (Կիրակոս Փանծակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 63):

«Զրիստոսի 1258 թվականին Դավթի թագավորը (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) մտավ Աբխազիա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1261 և Հայոց 708 թվականին Դավթի թագավորը (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) մտավ Աբխազիա» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1261 կամ Հայոց 707 թվականին Վրաց թագավոր Դավթի (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) Աբխազիա հեռացավ» (Ամանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 708 թվականին վրաց Դավթի թագավորը (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) մտավ Աբխազիա» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 708 թվականին վրաց Դավթի թագավորը (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամույի – Մ.Ֆ.**) մտավ Աբխազիա» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Եվիկ Արդունը սկզբում մեկնեց Վրաստան, բանի որ Դավթի-Մեիքը (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի IV Նարինը – Մ.Ֆ.**)՝ Կիզ-Մեիքի (**Զարթիի թագավորության թագուհի Ռուստուկան – Մ.Ֆ.**) որդին, այնտեղ ապստամբություն էր բարձրացրել և Դուկանույան (**Էլխանուջան**

հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.) այնտեղ էր ուղարկել մոնղոլների և մահմեդականների մի մեծ զորք: Այսպիսով՝ Էմիր Արղունն իր մոտիկների և փոքրաբանակ զորքի հետ միասին ևս այդ կողմն ուղղվեց: Չորքերը հավաքվում էին բոլոր կողմերից և արդյունքում գերվեցին ու սպանվեցին մեծաքանակ վրացիներ: Այդ ամենից հետո Էմիր Արղունը հետ դարձավ և Յիջրի 657 թվականի Ռամադան ամսի վերջին արքայազնին միացավ Թափրիզում այն պահին, երբ սա պատրաստվում էր ելնել Ատրիքի դեմ» (Ալա-էդ-Դին Ջուլեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 31):

⁴⁵¹⁷ «Երբ հասավ մայիս ամիսն ու կանաչը դուրս եկավ, խանը (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) նույն Արղունին ուղարկեց վրաց թագավորին (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուլի – Մ.Ֆ.**) փնտրելու և հետապնդելու: Նրա հետ էին նաև խանին հարող վրացիները: Յուլյալուն ամսին եկավ Սամցխե: Մեսխեից ոմանք դիմադրեցին Արղունին, ոմանք էլ դեպի թագավորը գնացին: Արղունը սկսեց ավերել ու գերել Սամցխեն, շրջապատեց Ցիխիս-Ջվարը և սկսեց ուժգին մարտնչել, որովհետև ամուր պարսիկներով էր շրջափակված: Բերդում գտնվողները սաստիկ էին կռվում, նրանք մեծապես վնասեցին դրսում գտնվող թաթարներին ու շատ մարդկանց սպանեցին: Տեղ-տեղ գիշեր-ցերեկ դուրս էին գալիս ու կոտորում: Երբ Արղունը զգաց Ցիխիս-Ջվարի ամրությունը, այսինքն Ջվարիս-Ցիխիս ուժը, հետ քաշվեց ու գնաց, բանի որ խանից նրան շտապ վերադառնալու գիր եկավ, որովհետև Թուրանում գտնվող խանը (**Չաղաթայական ուլուսի խան Ալուդունը (1261-1266) – Մ.Ֆ.**) կռվելու էր եկել հորդասան: Այսպես աստված Սամցխեի երկիրը ազատեց այդ արհամարհաններից, ընդ որում Արղունը քսան օր հազիվ մնաց Սամցխեում» («Քարթլիս-Ցխուրեթա», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Դավիթ արքան (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուլի – Մ.Ֆ.**) վախենալով այն բանից, որ Ուլուն (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) հանկարծ իր դեմ չուղղի սեփական վրեժխնդրության ողջ ուժը, բանի որ իր կամքը անտեսվել էր, խաղաղություն կնքեց Ուլուի հետ՝ տալով նրան իր փոքրահասակ երեխաներ Գերգիին (**Քարթլի թագավորության ապագա համիշխան արքա Գերգի VI-ին – Մ.Ֆ.**) և Դեմետրեին (**Քարթլի թագավորության ապագա համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.**)» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 101):

«Այնպես պատահեց, որ մի անգամ Արղունը մեծ զորքով Վրաստանի կողմերում էր, նրա հետ էր նաև Չաթարեն: Արղունից և այլ զորքերից գաղտնի Չաթարեն գնաց իր կնոջ տեսության, որ նրա կնոջ հոր՝ Ուխտիքի իշխան Սարգսի, մոտ էր, իսկ սա վրաց թագավոր Դավիթ (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուլի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին այդ ժամանակ ապստամբ էր: Արղունը իմացավ և հայտնեց Յուլյալուին (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**): Նա հրամայեց նրան կապալքվելով իր մոտ բերել և, այլ տուտ մեղադրանքներ բարդելով վրան, հրամայեց նրան սպանել՝ անղամ-անղամ հռչոտել ու զգել շներին: Երբ նրա հայրը՝ Շահնշահը, Օծուն գյուղում լսեց այդ գույժը, սրտաբեկվեց և վշտից մեռավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 64):

«Վրաց երկու Դավիթ արքաները (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքաներ Դավթ IV Նարինը և Դավիթ V Վահրամուլը – Մ.Ֆ.**) փախան Սկանեթի: Նրանց իշխաններին ու պալատականներին որպես պատանդներ ճորդա տարան Արղուն և սկսեցին կոչել Քեսիկում: Այդ ժամանակ էլ հենց տաջիկ խոջազը բանդեց ու ավերեց Հայաստանի, Վրաստանի ու Աղվանքի բոլոր ամրություններ ու եկեղեցիները...: Արղունը ամապցրեց Իբերիան» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Արղունը գեկուցեց արքայազնին Վրաստանի վիճակի մասին, իսկ Յուլյալուն էլ (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**), իր հերթին հարկերը հավաքելու Իրաքի թուրքներին ու Նվաճված այլ ամրագրից համար գործ ուղարկեց Վրաստան: Հենց այս գործի հրամանատարությունն էլ հանձնվեց Արղունին: Այն բանից հետո, երբ Արղունը ժամանեց Տիգրիս, Դավիթ-Մելիք Ավագը (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքա Դավթ IV Նարինը – Մ.Ֆ.**) ևս ապստամբություն բարձրացրեց, որի պատճառը հարկերի ու տուրքերի գծով պարտավորությունների բարձրացումն էր, և իր վրայից նետեց հնազանդության օղսապարանը» (Ալա-էդ-Դին Ջուլեյնի «Աշխարհակալի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 31):

⁴⁵¹⁸ «Այդ ժամանակ Ալբազ Իգդեղին, որ Համադանի տեր էր և Բաղրեդինի (**Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Բադր-էդ-Դին Լուլուի – Մ.Ֆ.**) Նախկին ստորկը, մոտ 3.000 հեծյալների հավաքեց և եկավ, որպեսզի տիրի Ջագիրային: Այստեղ, սակայն, Էմիր Նուրինը 300 հեծյալների հետ միասին Դեբսա գետի մոտ, որը հոսում էր Կարդուի լեռներից, նրանց դեմ ելավ, ջարդեց նրանց և փախուստի մատնեց» (Բար-Հեբրենու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵¹⁹ «Նույն կերպ եկավ նաև Մուլադարդինի տիրած Աբդուլաիդ, սակայն նա ևս ոչինչ չկարողացավ անել, որ տիրի բաղաբին» (Բար-Հեբրենու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵²⁰ «Քրիստոսի 1262 թվականին Անտիոքը պաշարվեց Բաբելոնի սարակինոսների կողմից, սակայն Հայոց արքայի զորքերը և նրա մոտ գտնվող թաթարները եկան այդ կողմը և այդ ժամանակ սարակինոսները թողեցին բաղաբն ու հեռացան» (Էրնուլ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 712 թվականին Հայոց արքա Դեռումը մեկնեց Անտիոք, որպեսզի հիանա այդ բաղաբն գեղեցկությանը, ընդ որում նա իր հետ վերցրեց զուգեստների արձանի տեր-Հակոբին, Անադաբային ռավիլին և արքայիկուպուսին այլ բախանների ու հոգևորականների հետ միասին, ինչպես նաև հետը տարավ մեծ քանակի ոսկի և արծաթ, որը նա վերցրել էր իր հանգուցյալ հայր Կոնստանդինի գանձարանից, որպեսզի որոշություն բաժանի աղբաստներին ու սուրբ վայրերին նվիրի՝ հանուն իր հոր հոգու հանգստության: Եվ այսպես, երբ արքան բաղաբ մտավ, նրա բնակչությունը ուրախությամբ նրան ընդառաջ ելավ, որից հետո արքան մտավ սուրբ Դեռումի «Պողոսի եկեղեցի, այցելեց այլ սուրբ վայրեր ու վանքեր, ամենուր նվերներ բաժանեց: Նա եղավ նաև Չեպիկի վանքում: Այսպիսով՝ նա իր հոր հարցերով արդե՞րեք սուրբ վայրերում, իր համար՝ ևս, որից հետո նրանց մեծ նվերներ տվեց և պարտավորեցրեց ամեն տարի իր երկիր գալ ու նվերներ ստանալ: Արքան Անտիոքում մնաց մի քանի օր, որից հետո վերադարձավ իր երկիր Կիլիկիան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵²¹ «Նա (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) առաջապահ ջոկատով ուղարկեց Նոդային, որը Թուրքայի գորավարն ու ազգականն էր: Նրա հետ 30.000 հեծյալներ կային, որպեսզի վրեժ լուծեն այդ արյան համար: Նոդայը անցավ Դերբենդ և տեղակայվեց Շիրվանում: Երբ Յուլյալուն խանը (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) իմացավ այդ մասին, նա հրահանգեց, որ Իրանի տիրույթներից գործ հավաքեն և Սեկիզինջ ամսին, որը համապատասխանում է Յիջրի 660 թվականի Շավալ ամսի 2-ին, ելավ Ալադարդի: Շիրվան-Նոյիին նա ուղարկեց առաջապահ ջոկատում: Չուլիիցա ամսին վերցին Սամադար-Նոյին և Աբաթայ-Նոյին հետ ժամանեց Շամախ: Բերկեի գործը հարվածեց Շիրվանին և հսկայական բանակի մարդկանց կոտորեց, իսկ Սուլթանցիկին էլ սպանեցին գետում, սակայն Չուլիիցա ամսի վերջին օրը, որը չորեքշաբթի էր, տեղ հասավ Աբաթայ-Նոյինը և բաղաբից մեկ փարսախ հեռավորության վրա հարձակվեց Բերկեի զորքի վրա ու նրանից շատերին կոտորեց, իսկ Նոդայն էլ դիմեց փախուստի» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Յիջրի 662 թվականի ձմռանը, երբ ճակատագրի ոսկեգործը Դերբենդի գետը կարծես վերածել էր արծաթի ձուլակտորի..., իսկ գետի ծածկույթն էլ քարի նման ամրացել էր մեկ տեղի չափով, մոնղոլական զորքերը, որոնք չար ոգիներից ու կենդանիներից էին, բայց նաև՝ ավելի մեծաքանակ, բան անձրևի կաթիլները, Բերկե-օղուկ (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) հրամայեցով կրակի ու քամու նման անցան սառցակալած գետի վրայով: Արագընթաց նծույզների խրխռոցից ու ռազմիկների գեներքի շայրունից դաշտերը կարծես լցվեցին ամպերի որոտով ու կայծակների դողդուխով: Բորբոքելով գայլույթի կրակը՝ նրանք հասան մինչև Կուրի ափերը: Չարության այդ կայծերի հետ մղման համար Յուլյալուն խանը (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) հանդերձավորված զորքով սրանց դեմ ելավ: Մարտից ու ճակատամարտից հետո նա սրանց փախուստի մատնեց, իսկ հետո էլ իր զորքը հանեց հետապնդման» (Վասսաֆ «Մեծության գովերգումը»):

«Դրանից հետո Բերկե խանը (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) գործ ուղարկեց Իրանի դեմ պատերազմելու: Յուլյալուն խանը (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) Էմիր Շիրուանի, ինչպես նաև Աբասայի ու Սամադարի գլխավորությամբ նրան ընդառաջ շարժեց մի հսկայական բանակ, իսկ ինքը հսկայական զորքով հետևեց նրանց: Նրանք մարտնչեցին, Բերկեի զորքը ջարդվեց և, դիմելով փախուստի, գնաց դեպի Դերբենդ» (Ռամդալլաի Դավալիի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Լսելով այդ՝ խանը (**Էլխանուլթյան հիմնադիր էլիան Յուլյալուն – Մ.Ֆ.**) շտապ կանչեց իր բանակը, որն անմիջապես գումարվեց նրա առաջ: Նույն պահին էլ նա ուղևորվեցին թշնամու առաջն առնելու: Երբ զորքերը երկուստեք մոտեցան միմյանց, այն ժամանակ թագավորը (**Քարթլի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ V Վահրամուլը – Մ.Ֆ.**) խնդրեց խանին, որպեսզի իրեն ու իր բանակին նախահարձակ նշանակի, բանգի դա հենց վրացիների սովորությունն էր: Համաձայնեց Ուլուն ու թագավորին նախահարձակ նշանակեց՝ իրեն մոտիկ: Սարգիս Ջակեյին (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ջակեյին – Մ.Ֆ.**) ամենից առաջ կարգվեց, աջն ու ձախը նշանակեց կռվող զորքի հետ ու շարժվեցին: Այս էլ տեղի ունեցավ՝ զորաբանակի մեջ այժմ ընկավ, որին զինված Սարգիս Ջակեյին սպանեց: Բիջ առաջացան, նորից Ջակեյին աղվես սպանեց արդեն նետով, առաջացան՝ նապաստակ սպանեց: Այս երեքն էլ տեսնում էր Ուլուն խանը և նա շատ զուլեց Սարգիսն ու բազում լավ բաներ առաց: Երկու բանակները մոտեցան միմյանց: Նրանց մեջ մի անվանի մարդ հայտնվեց, որին ուղարկել էր մեծ խան Բերկեն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**), բանի որ ինքը՝ խանը, չէր եկել: Նա մոտեցավ Դավիթ թագավորին, որի համար թագավորական զորքերը խիստ տիրեցին, որովհետև սա աժդահա, հզոր ու անվրեպ նետածիգ էր: Թագավորը կապարժից հանեց նետն ու հարվածեց նրա ձիու կրծքին, խրեց նետն ու սիրտն անցկացրեց: Ուրախացան վրացիները, ձայնեցին ու հարձակվեցին: Շարունակի դաշտում թեժ և ուժեղ ճակատամարտ կայացավ: Թագավորն ու

նրա բանակը խորխտ էին կռվում, իսկ Սարգիս Զակեյին էլ Ուլու խանի առաջ այնքան էր աչքի ընկնում մարտում, որ նա զարմացավ: Ամենուր շարունակվեց մարտը և երկուստեք անթիվ կոտորվեցին: Խուճապեց Բերթայի զորքը ու սկսեցին հետապնդել նրանց, բայց եղավ և այս հետապնդման ժամանակ Ուլուն ընդամենը 4 մարդկանցով մնաց բարձունքի վրա: Երբ փախչողները այդ տեսան, 7 ընտիր մարտիկներով հարձակվեցին խանի վրա: Տեսնելով այս՝ 3 մարդկանցով գնացող Սարգիսը հասավ 7-ին, 3 մարդկանցով հարձակվեց և, Սարգիսն ու նրա ազնաւորները խոցեցին 4-ին, մնացած 3-ը փախան: Խանը իր աչքով տեսավ Սարգիսի ու նրա ծառաների բաշխությունը, ուրախացավ ու նորից հետապնդեցին Բերթեի զորքին՝ մինչև Դարուբանդի դուռը» («Բարթիս-Յիսուկըբեա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁵²² «Երբ Դուլավու խանը (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) իմացավ թշնամու պարտության մասին, նա ֆիքրի 661 թվականի Մուհառամ ամսի 6-ին, երեքշաբթի օրը ելավ Շամախի շրջակայքից՝ մտադիր լինելով մարտնչել Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) դեմ...: Գիքրի 661 թվականի Մուհառամ ամսի 23-ին, ուրբաթ օրը հրաման եկավ, որ զորքը գինվի և ճանապարհ ելնի: Արեգակը ծագելուն պես զորքը մոտեցավ խազարական Դերբենդին: Թշնամիների ամբողջ գտնվում էր Դերբենդի պարսպի վրա: Այս կողմից նրանց բռնեցին աղեղների հարվածներով, գրավեցին Դերբենդը և մարտը սկիզբ առավ արդեն նրա այն կողմում: Թշնամին պարտության մատնվեց: Մարտնչեցին մինչև շաբաթ օրվա վերջը: Սաֆար ամսի առաջին օրը Նոդայն իր զորքի հետ հանկարծ փախուստի դիմեց և Դուլավու խանի զորքը հաղթանակի ու փառքի արժանացավ: Վերջինս դեռ առաջ էր այս հսկայական զորքի հետ միասին օգնության ուղարկել Աբադա խանին (**Էլխանուբայան սալազա Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.**) և ահա Նոդայի պարտությունից հետո Շիրեմունը ու Աբադայը ասացին նրան. «Թող ավելի լավ է արքայազնը վերադառնա հորը ծառայելուն, իսկ մենք ինչքան հնարավոր է արագորեն կշարժվենք թշնամու հետևից», սակայն իր արհուրյան և եռանդի պատճառով նա չհամաձայնեց» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Բաբլի Դերբենդում նրանք կրկին մարտի դաշտում իրար եկան ու հարձակման սյուներին անցան: Այդ ժամանակ Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) զորքից չփրկվեց ոչ մեծ ու ոչ էլ փոքրը և նրա գրեթե ողջ ժողովուրդը կոտորվեց, իսկ ով էլ փրկվեց, պարտված դիմեց փախուստի» (Վասաֆ «Մեծության գովերգումը»):

«Դուլավուն (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) նրանց հետքերով անցավ Դերբենդը: Դեշտ ի-Ղիչխախում նրանք կրկին մարտնչեցին և Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) զորքին կրկին փախուստի մատնեցին: Դրանից հետո Էմիր Իլխայը նրանց հետքերով անցավ Թերեկ ու Բերկեի ձեռնոցներում անկարգություններ գործեց» (Համդալլահ Դազվիլի «Ընտրյալ պատմություն»):

«(**Իհրիհակը մեղներում է անում Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բերթարսին ուղղված Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի նամակից – Մ.Ֆ.**) Այդ թող իմանա սուլթանը, որ ես ճակատել եմ Դուլավուի (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) դեմ, որն իմ մարմնից ու արյունից է...: Ես իմ դեսպանների հետ միասին ուղարկել եմ իմ Շիրաբ-է-Դին Դազիին, որը ներկա էր այդ նախճիրին, որպեսզի նա պատմի սուլթանին այդ հրաշագործ մարտի մասին, որը տեսել է իր աչքերով» (Բեյբարս ալ-Ասնաուրի «Ընտրյալ մաթեր»):

«Գիքրի 661 թվականին հայտնի դարձավ, որ երկու արքաների, Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) և Դուլավուի (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուի – Մ.Ֆ.**) միջև թշնամություն է առաջացել և Դուլավուի որդին սպանվել է» (ան-Նուվայրի «Հանրագիտարան»):

«Անցան Դարուբանդի դուռն ու երեք օր ևս հետամուտ եղան: Այսպես հաղթանակած ու անվանի եկան իրենց կայան Պարտավ, իսկ Դավիթ թագավորին (**Զարդայի թագավորության համադիսան արքա Դավիթ V Վահրամունի – Մ.Ֆ.**) ու նրա զորքին էլ խանը (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) հույժ պատիվ տվեց ու բազմաթիվ պարգևներ շնորհեց» («Զարթիս-Յիսուկըբեա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Զրիստոսի 1264 և Գայոց 711 թվականին խոսել ու Բալխայը մատնվեցին փախուստի» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵²³ «Բերթան (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) այս լսելով՝ անթիվ ու անհամար զորք հավաքեց, որ գա Դուլավուից (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) իր ազգականների արյան վրեժն առնելու, իսկ մեծ Դուլավուն նույնպես մեծաբանակ զորք հավաքեց և երեք մասի բաժանվեց: Մեկը մնաց նա հանձնեց իր որդի Աբադա խանին (**Էլխանուբայան սալազա Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.**), նրան միացրեց նաև Արդուն ոստիկանի զորքը և ուղարկեց խորասան՝ օգնելու Ալուդունին (**Չաղաթայական ուլուսի խան Ալուդունի – Մ.Ֆ.**) այն կողմից, մի մասը հավաքեց Ալանազ դռների մոտ, իսկ մնացած զորքը իր հետ առած գնաց ու Դերբենդի դռներից ներս մտավ, որովհետև Ալանա և Դերբենդ մտնելու համար այս երկու մուտքերը կան: Եվ, ավերելով Բերթայի բաժնի մասը, նա հասավ մինչև մեծ ու անհուն, շատ գետեր իր մեջ ընդունող գետին, որին կոչում են Թերեկ Եփի, որ ծովանման հոսում ու թափվում է Կասպից ծովը: Բերթան հզոր ուժով նրա դեմ դուրս եկավ: Մեծ գետի մոտ ճակատամարտ սկսվեց: Երկու կողմերից էլ շատերը ընկան, սակայն ավելի շատ կորուստ եղավ Դուլավուի կողմին, որովհետև սաստիկ ձյունից ու ցրտից սառեցին, շատերն էլ գետասույզ եղան: Այս Դուլավուն վերադարձավ և դուրս եկավ Դերբենդի դռնից: Դուլավուի զորապետներից Սիրաման անունով մեկը՝ թաթարների առաջին գլխավոր Չարմադունի որդին, որ մի բաց ու պատերազմող տղամարդ էր, իր զորքով կանգնեց Բերթայի զորքերի դեմ և հետ-հետ նահանջեց, իսկ փախչողները, ապաստանելով նրան, ազատվեցին: Աստիճանաբար դիմադրելով՝ նա էլ դուրս եկավ Դերբենդի դռներից: Պահակներ նշանակեցին Դերբենդի դռների վրա, իսկ իրենք եկան Մուղանի դաշտը ձեռնելու» (Կիրակոս Գանձակեցի «Գայոց պատմություն», գլուխ 65):

«Սա իմանալով՝ Դուլավուն (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) չցանկացավ այնևս շարունակել իր ճանապարհը և վերադարձավ Թավրիզ, որտեղ նա թողել էր իր որդուն (**Էլխանուբայան սալազա Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.**) և արքունիքը: Թավրիզում գտնվելու ժամանակ նա իմացավ, որ Բերթայը (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) պատրաստվում է ներխուժել Ալկունի տարածք: Վերջինս տիրակալն էր Բաթուն (**Ոսկե Զորդայի խան Բաթունի – Մ.Ֆ.**) տարածքում, որը խեղդվել էր Ալստրիայի գետում: Դուլավուն հավաքեց իր բանակը և գնաց թշնամիներին ընդառաջ: Դուլավուի և Բերթայի զորքերի միջև մի սառցակալած գետի վրա մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Սառույցը ծալեց կենդանիների և մարդկանց ծանրությունից և երկու կողմից էլ ավելի քան 30.000 թաթար խեղդվեցին: Երկու զորքերից փրկվածները, ոչինչ չձեռնարկելով, վերադարձան՝ վշտացած ու վրդոված իրենց ընկերների կրտսերից» (Բեթուն Դաւամիլ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 23):

«Գայոց 710 թվականին Բուրթեյը Դուլավուի (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուի – Մ.Ֆ.**) զորքի հետ գնաց Բերթա խանի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմելու այժմ Դիչադական կղզվող հազգիրական դաշտում և նա սպանվեց Թերեկ կղզվող մեծ գետի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Ռաշիդու խանից (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) հրաման եկավ, որ Էկե-Նոյինը, Թուրաուն-բախադուրը, Բաթուն, Սալչիդայը, Չաղան, Բուլդարն ու Դողուզը մեկնեն թշնամու հետքերով և ավարառն Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) ռազմիկների կացարանները: Ի կատարումն այս հրամանի նրանք անցան Թերեկ գետը, երբ Բերկեի բոլոր Էմիրների, ազնվականների ու ռազմիկների կացարանները փայլատակում էին այդ տափաստանում: Դիչախական տափաստանն իրոք ամբողջովին առազատների ու մեծ վրանների մեջ էր և լի էր ձիերով, ջորիներով, ուղտերով, կովերով ու ոչխարներով, ընդ որում կացարաններում ռազմական մարդիկ չկային և բոլորը փախել էին՝ թողնելով կանանց ու երեխաներին: Մեր զորքերը տեղավորվեցին նրանց կացարաններում և երեք օր տրվեցին զվարճանքներին ու անուշահոտություններով օժիված կանանց գանգուրներին: Իրենց հերթին, սակայն, երբ Բերկեն ու նրա ռազմիկներն իմացան իրենց կացարանների, ընտանիքների, ազգուսականի, բարիքի և անանահոտների ճակատագրի մասին, հավաքեցին ամենամեծ չափի մի իրողա, ինչպես մրջյուններն են կամ մորեխները, ու, անցնելով այդ տափաստանի տարածքները, հարձակվեցին Էմիրների և զորքի վրա: Գիշատակված տարվա Ռաբիա Ա ամսի առաջին օրը Թերեկ գետի ափին առավոտից մինչև երեկո նրանք իրար եկան թե՛ մարտում, սակայն, բանի որ թշնամիներին աստիճանաբար օգնություն էր գալիս, ի վերջո մեր զորքը թիկունք դարձրեց և սկսեց անցնել գետը: Այստեղ հանկարծ սառույցը կոտորվեց և զորքից մեծ քանակություն խեղդվեց: Աբադա խանը (**Էլխանուբայան սալազա Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.**) անվաճառ ժամանեց և տեղակայվեց Շաբերնայում» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Դուլավու խանը (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուն – Մ.Ֆ.**) թույլ չտվեց իր զորքին վերադառնալ ու նրա ռազմիկները, առանց որևէ զգուշության, սկսեցին անցնել սառցակալած գետերի վրայով: Այսպիսով՝ օրն օրի վրա թշնամական զորքերի ճամբարատեղիները հանգստի վայրերի էին վերածվում Էլխանի զորքի համար: Ի վերջո, երբ նրանք տեղակայվեցին արքայազնի Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) տիրույթներում գտնվող մի հարթավայրում, Բերկե-օղունը, բանի որ իր զորքը պարտություն էր կրել ու իրար էր խառնվել, իսկ տիրակալի զորքն էլ հաղթանակորեն կոտորում էր թշնամիներին, վառվեց կատարության կրակով, որից հետո հրաման տվեց, որ իր զորքերից ամեն 10 հոգուց 8-ը հեծնի նժույգի վրա և ձեռք գարկի մրցապայքարին ու պատերազմին: Եվ ահա սրանք անակնկալ ընկան Էլխանի զորքի վրա, նրանց համար փակեցին հաշտության ու խաղաղության ճանապարհը և անօրինակամությանը տուրք տվեցին, որպեսզի իրենց տիրույթների տարածությունը ազատեն փորձանքներից ու օստրների բռնություններից: Այսպիսով, բռնելով ներս խուժածոներին, նրանք ընկան սրանց հետևից: Այդ ժամանակ էլ հենց թշնամիների համար մի իսկական կրակի կտոր հանդիսացող տիրակալը բարեխաղը հեռացավ» (Վասաֆ «Մեծության գովերգումը»):

«Գիքրի 662 թվականին թշնամություն բռնկվեց թաթարներ Դուլավուի (**Էլխանուբայան հիմնադիր Էլխան Դուլավուի – Մ.Ֆ.**) ու Բերկեի (**Ոսկե Զորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) միջև: Եվ ահա Դուլավուն ելավ արևելյան երկրից և ուղղվեց դեպի Բերկեի երկիրը: Երկու զորքերն իրար եկան ու նրանց միջև այնքան շատ մարդ սպանվեց, որի ճիշտ քանակությունը կարող է հայտնի լինել միայն Բարձրային...: Եվ ահա, երբ Դուլավուն իմացավ իր դեմ

արքաների այդ պայմանավորվածության մասին, նա զորք կազմեց և ուղղվեց դեպի Բերկեի հողերը: Հիջրի 662 թվականին ալ-Մեյիբե ալ-Չահիրին (**Մամլուլթյան սուլթանության սուլթան Բեքարսին – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ Հուլավուի մոտ են ժամանել Բերկեի դեսպանները, սակայն նա գլխատել է նրանց ու զորքով ելել Ալադադից՝ ժամանելով Կուրի մոտ ու հասնելով Թեմիրխանին: Իր հերթին Բերկեն, իմանալով դեպի իր երկիր Հուլավուի առաջնապետ մասին, որոշեց երկիրը նրան տրամադրել, որպեսզի ոչ-ոք նրա դեմ չեղնի ու նրա դեմ մարտի մեջ չմտնի: Նա 15 օրվա ճանապարհի հեռավորությամբ լքեց երկիրը...: Եվ ահա, երբ Հուլավուն անցավ Ջեյխուն գետը, նա գտավ երկիրը լքված, բնակիչ Բերկեի զորքերը փախել էին: Հուլավուի զորքերը ներխուժեցին երկիրը, այնտեղ ավերածություններ կատարեցին և տարբեր տեսակի զույգ ձեռք գցեցին՝ կովեր, ոչխարներ ու նման բաներ...: Եվ ահա, երբ Բերկեն լսեց, որ Հուլավուի զորքերն արդեն իր երկիր են ներխուժել, նա կոչ արեց յուրայիններին, որ ձի հեծնի 10 տարուց բարձր յուրաքանչյուր ոք: Արդյունքում այնքան ժողովուրդ ձի հեծեց, որ ոչ սկիզբն էր երևում, ոչ վերջը: Ինչ վերաբերվում է Հուլավուն, ապա նրան սկզբում թվում էր, թե նա տիրել է Բերկեի երկրին: Հանկարծ, սակայն, զգալով, որ օդը շոգում է, նա հարցրեց իր մոտ գտնվողներին. «Ինչո՞ւ է օդը տաք»: Մարդիկ ելան, հետո կրկին եկան նրա մոտ ու ասացին. «Դրա պատճառը ձիերի շնչառությունն է»: Հուլավուի զորքում Սաադար անունով մի ծերունի կար և նա նրան կանչեց իր մոտ: Այս Սաադար կաթված էր տարել, նրա մարմնի մի մասը անշարժացել էր և նա չէր հայտնվում զորքում այլ կերպ, բան չարդելով իր դեմ դուրս եկող թշնամուն: Նրա կալվածքների թվում էր Թալիզն իր հարակից հողերով, իսկ նրա հաղթանակների պատճառն այն էր, որ, երբ նա ընդհարվում էր թշնամիների հետ, իջնում էր ձիուց, նստում էր և ասում իր ռազմիկներին. «Ահա, ես նստած եմ այստեղ, ով ուզում է, թող մարտնչի ինձ համար, իսկ ով չի ուզում, թող լքի ինձ»: Եվ ահա, երբ Հուլավուն նրան կանչեց ու նա եկավ, Հուլավուն ասաց. «Ի՞նչ բանակի է այս զորքը ըստ բեգ»: Սաադարը վերցրեց մարդակ, հարվածեց նրան ծայրից ծայր ու ասաց Հուլավուն. «Իմ մտրակի առաջ 600.000 հոգի կա, սակայն այն գալիս է այստեղից ու գնում է այնտեղ, դրա համար էլ ես չեմ կարող նրա ճշգրիտ թիվն ասել»: Այդ ժամանակ Հուլավուն հրամայեց, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանից շուտ կանցնի Կուր գետը, կմահանա: Դրանից հետո Հուլավուն իր հետ գտնվող մոնղոլների հետ միասին, որոնք նրա հետ էին հատուկ ընտրված զորքի միջից, դիմեց փախուստի: Երբ նա անցավ գետը, նրա հետևում նրա զորքը ջարդվեց: Թաթարները փախուստի համար իրար գլուխ հավաքվեցին և այդ ժամանակ նրանց սպառնաց կոտորվեց, իսկ այն սառույցը երեք օրվա ճանապարհի էր կազմում: Թաթարներից ոչ մեկը չփրկվեց, որ գոնե կարողանար լուր տալ մյուսներին և ահա նրանք, որ առջևից էին փախչում, խեղդվեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք վերջում էին, սպանվեցին: Խեղդվողների թիվը հայտնի չէ, իսկ մնացողները սպանվեցին, որից հետո, երբ Բերկեն եկավ ու տեսավ կոտորածի այդ վայրը, հրամայեց սպանվածներին մի տեղ հավաքել: Հավաքեցին ու նրանց դիակներից երեք բլուր կազմեցին: Անձրեն ու բամբակն ասցրել էին անել իրենց գործը, սպանվածների ոսկորները սպիտակեցրել էին և ահա ճանապարհորդները դրանք տեսնում էին երկու օրվա ճանապարհի հեռավորությունից: Այդ իրադարձությունը հայտնի եղավ որպես Թեմիրխանյան ճակատամարտ: Հուլավուն մի փոքրիկ ջոկատով փախավ, ընդ որում տարեգիրն ասում է, որ, երբ Բերկեն ժամանել է ճակատամարտի վայր ու տեսել այդ սարսափելի կոտորածը, նա ասել է. «Թող պատժի Ալլահը այդ Հուլավունին, որը մոնղոլներին ոչնչացրեց մոնղոլների սրերով, բնակի, չթե՛ մենք միախառնար գործերին, ապա կկանգնե՞նք ողջ աշխարհը» (Իբն Կասիր «Սալիհյան պատմություն»):

«Երբ Բերկեն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) իմացավ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) մասին և նրան լուր հասավ իր տիրույթներին վերջինիս մոտենալու մասին, նա ևս հավաքեց իր զորքերը ու ելավ Հուլավուի դեմ: Սրանց երկուսի միջև Թերեք անունով մի գետ կար, որը, սակայն, ուժեղ ցրտերի պատճառով հասցրել էր սառել: Հուլավուն իր զորքերով անցավ գետը և մտավ Բերկեի երկիր: Երբ նրանք իրար եկան ու ճակատեցին, Հուլավուն պարտություն կրեց: Իրոք, գետի վրա լցվելիս Հուլավուի կողմնակիցների տակ սառույցը կոտորվեց և նրանցից շատ մարդիկ խեղդվեցին, որից հետո Հուլավուն իր հետ մնացած մարդկանց հետ միասին վերադարձավ իր երկիր: Այդ տարվանից այս երկու տիրակալների միջև պատերազմ սկսվեց: Այդ ճակատամարտին Բերկեի հետ իրենց մասնակցությունը բերած անձանցից կարելի է հիշատակել նրա հորեղբորորդի Նոդային, որը Թաթարի որդին էր, որն էլ Հինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Հինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) որդին էր: Սա նիզակի հարվածից վերջ ստացավ մի աչքին և այդ ժամանակից ի վեր միակնանի մնաց» (ան-Նուլայի «Հանրագիտարան»):

«Երբ Բերկեն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) իմացավ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) մասին և նրան լուր հասավ իր տիրույթներին վերջինիս մոտենալու մասին, նա ևս հավաքեց իր զորքերը ու ելավ Հուլավուի դեմ: Սրանց երկուսի միջև Թերեք անունով մի գետ կար, որը, սակայն, ուժեղ ցրտերի պատճառով հասցրել էր սառել: Հուլավուն իր զորքերով անցավ գետը և մտավ Բերկեի երկիր: Երբ նրանք իրար եկան ու ճակատեցին, Հուլավուն ու նրա զորքը պարտություն կրեց: Իրոք, գետի վրա լցվելիս Հուլավուի կողմնակիցների տակ սառույցը կոտորվեց և նրանցից շատ մարդիկ խեղդվեցին, որից հետո Հուլավուն իր հետ մնացած մարդկանց հետ միասին վերադարձավ իր երկիր: Այդ տարվանից այս երկու տիրակալների միջև պատերազմ սկսվեց: Այդ ճակատամարտին Բերկեի հետ իրենց մասնակցությունը բերած անձանցից կարելի է հիշատակել նրա հորեղբորորդի Նոդային, որը Թաթարի որդին էր, որն էլ Հինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Հինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) որդին էր: Սա նիզակի հարվածից վերջ ստացավ մի աչքին և այդ ժամանակից ի վեր միակնանի մնաց: Երբ գետը դուրս նետեց խեղդվածների դիակները, հիշատակված Նոդայը դրանք բլուրով իրար գլուխ կիսեց և ասաց. «Սրանք մեր որդիներն են, եղբայրների ու ազգականների դիակներն են, մենք չենք կարող թողնել, որ շներն ու գալյերը դրանք իռնչեն տափաստանում»: Ինչ վերաբերվում է Բերկեի ու Հուլավուի միջև տեղի ունեցածին, ապա դա մի մեծագույն ճակատամարտ էր, որում Հուլավուն դաժան պարտություն կրեց, նրա զորքերի մի մասը կոտորվեց, իսկ մնացածներից էլ շատ շատերը խեղդվեցին, ընդ որում Հուլավուն իր փոքրաբանակ մարդկանց հետ միասին ևս փախավ» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Բերկեն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) անձամբ ելավ նրանց դեմ և շատերին կոտորեց: Իրանցիները ջարդված փախան դեպի Դերբենդ: Թերեք գետը սառույցով էր պատված և, երբ հեծելագործ ողջ կազմով միանգամից ելավ նրա վրա, սառույցը ճաք տվեց ու զորքի մի մասը խեղդվեց գետում, սակայն մյուս մասը փրկվեց և եկավ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերջինս մեկնեց իր մարաբադաք և լուրես ուղղվեց թշնամուն վախեցնելու այն բանով, որ խաթանը համաձայն է Հուլավուի հետ ու նրան օգնություն է ուղարկել: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք դադարեցին պատերազմը» (Համդալլահ Դազլիհի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Եվ ահա սրանք պատմեցին, որ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) զորքը ջարդվել է նրա հորեղբորորդի Բերկեի (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) կողմից և Հուլավուի հորդան ցրվել է տարբեր կողմեր, իսկ իրենք էլ, ահա, 200 հոգու կազմով եկել են մահմեդականների երկիր...: Երբ Հուլավուն իմացավ այս ամենի մասին, նա տխրեց և ջնանաչեց Արիզ-Ռուդայի սուլթանությունը, որից հետո զորք հավաքեց ու ելավ Բերկեի դեմ: Սա ևս առաջացավ Հուլավուի դեմ և ճամբար դրեց Կրաց երկրում: Այդ ժամանակ Հուլավուն կանգ առավ Սալմաստի երկրում, որից հետո Շիրվանի շրջակայքում նրանց միջև մի ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Երկու կողմերից էլ շատ մարդիկ սպանվեցին, սակայն ի վերջո պարտության բաժինը Հուլավունին հասավ և սուրը նրա զորքում աշխատեց 12 օր: Հուլավուն փախավ Թեյե կոչվող ամրոցը, որը գտնվում էր արդրազանական լճի կենտրոնում: Նա մտավ ամրոց, փակեց ամեն տեսակի մուտքը դեպի ամրություն և մնաց այնտեղ բանտարկյալի կարգավիճակում» (ալ-Մուֆադալ «Ուլուղ ճանապարհ»):

«Դրանից հետո նա (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուն – Մ.Ֆ.**) շարունակեց իր ուղին այդ կողմերով, հասավ Դաշտ-ի-Ղիլխային և ոտք դրեց այնտեղ: Նա երեք օր կանգ առավ ու այդպես էլ չգտավ հակառակորդին, սակայն չորրորդ օրը նրան վրա տվեց մի հեծելագործ՝ այդ Բերկեն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) էր, որ ժամանել էր իր ջոկատների և հորդանների հետ: Ճակատագիրը Հուլավուի կողմում չեղավ ու նա մատնվեց փախուստի: Նրա հետ գտնվող ավագ Էմիր Սուլտայը, որը Իրաքի Սուլտայների սերնդի նախնին էր, ծանկեց Հուլավուի ձիու գլուխը և ասաց, թե այդ ո՞րն ես գնում: Իրոք, այդ ժամանակ մահը ինձում էր Հուլավուի մարդկանց և ահա նրանք նահանջեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց ու Բերկեի միջև չհայտնվեց Կուր գետը: Բերկեն եկավ նրանց հետևից այնքան ժամանակ, մինչև որ չհայտնվեց Կուր գետի մոտ, սակայն նա չկարողացավ անցնել այն, բանի որ գետանցումն այդպես էլ չգտավ: Եվ ահա Հուլավուն իրենց կորցրած վերադարձավ իր երկիր, որից հետո սկսեց լողալ ամայացման ծովում և տարբեր բաներով զբաղվել: Ահա այդպես ուժեղացավ թշնամությունը նրանց միջև» (Ինֆադալլահ Էլումարի «Հանրագիտարան»):

«Այդ տարի հանդիպեցին Բերկե խանն (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.**) և Հուլավուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուն – Մ.Ֆ.**) ու նրանցից ամեն մեկի հետ մեծագույն զորքեր կային: Նրանք ճակատեցին և Հուլավուն սարսափելի մի պարտություն կրեց: Նրա կողմնակիցներից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածի մեծ մասն էլ ցրվեց կամ խեղդվեց: Հուլավուն իր մարդկանցից կազմված մի փոքրիկ խմբով փախավ, փառք Ալլահին: Նայելով մեծաբանակ սպանվածներին՝ Բերկեն լաց եղավ և ասաց. «Տխուր եմ ես, բնակի մոնղոլները սպանում են իրար, սակայն ի՞նչ կարող եմ ես անել այն մարդու հետ, որը դավաճանել է Հինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Հինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) յասային»» (Իբն Կասիր «Սկիզբն ու վերջը»):

«Այդ ժամանակ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) և Բերկեի (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) միջև սարսափելի մի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, Հուլավուն պարտություն կրեց, նրա կողմնակիցներից շատերը սպանվեցին, այլք էլ խեղդվեցին, սակայն ինքը փրկվեց» (ալ-Չահաբի «Իսլամի տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Թերեք գետի մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Ֆ.**) և Բերկեի (**Ոսկե Հորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) միջև» (Իբն Կասիր «Օրիսանկար գիրք»):

«Այդ ժամանակ նա (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) ... մեկնեց Դաշտ-ի-Ղիչախ՝ անցնելով Յաջիթուր խանը և հետևում նստելով փոքրաբանակ գործը: Իթիլ գետի ափին տեղի ունեցավ նրա հանդիպումը Յուլալու խանի (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) ... հետ, ընդ որում, շնորհիվ սուրբ դերմիշների աջակցության, պարտությունը բաժին հասավ Յուլալու խանին: Սա նպատակ ուներ ուղղվել դեպի Դաշտ-ի-Ղիչախ, սակայն այժմ հետ դարձավ Ադրբայջանի կողմը և ուժեղ տիրությունից հիվանդացավ ու մահացավ Թավրիզում» (Ամանուն «Թյուրքերի ազգաբանությունը»):

«Յուլալուի (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) և Բերկեթի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) միջև թշնամության պատճառն այն ճակատամարտն էր, որը տեղի էր ունեցել այս երկուսի միջև և որում գոհվել էր Յուլալուի որդին ու ջարդ էր կրել նրա գործը: Արդյունքում Յուլալուի ռազմիկները ցրվել էին տարբեր տեղեր, իսկ նա ինքն էլ մտել էր Ադրբայջանական ծովի մեջտեղում գտնվող կղզու վրա գտնվող ամրություն և պաշարվել էր այնտեղ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլեյան սուլթանների»):

⁴⁵²⁴ «Ուլուի (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկված վերոհիշյալ խանի որդիներին հուլթարին, Ղուլին և Բալազային նա ձերբակալեց ու երեքին էլ սպանեց՝ գրավելով նրանց երկիրն ու ողջ հարստությունը: Երբ իմացան իրենց տերերի մահը՝ Ռուսում գտնվողները, որոնց իշխանն էր ոմն Նշանավոր Ալա-Թեմուրը, իրենց գերդաստաններով հանդերձ վերցրին ամեն ինչ և փախչելով ուղևորվեցին դեպի Սամցխե: Ալա-Թեմուրի փախուստն իմացան Ուլու խանի թաթարները, հետապնդեցին ու հասան, իսկ նրանք հետ դարձան և մարտնչեցին, ուր Ուլուի բանակից շատ մարդկանց սպանեցին: Որպեսզի պատմությունն չերկարի, ասեմ, որ, մինչև Կողայի սարերը հասնելը թաթարները 12 անգամ հասան նրանց, 12 անգամ ընդհարվեցին ու 12 անգամ էլ Ալա-Թեմուրը գերազանցեց ու փախուստի վատնեց նրանց» («Զարթիս-Ցիսվոլեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Մանկու խանի (Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.) դատավորները դարձյալ հրամայեցին Յայոց և վրաց գործերին, նույնը և Յուլալուի (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) գործերին՝ հարձակվել անհնազանդ խանորդների գործերի վրա և անխնա կոտորել նրանց, որն էլ իսկույն կատարեցին: Այնքան կոտորեցին, մինչև որ կոտորված թաթարների մարմիններից լեռ ու դաշտ նեխեց: Երկու գլխավորներ մեկի անունը Նուխաբալուն, իսկ մյուսինը՝ Արադամուր: Սրանք նախապես իմացան այս մասին, որքան կարողացան վերցրին 12.000 հազար հեծյալ, բազում գանձեր, ոսկի, ընտիր ձի և փախան ու գնացին: Նրանք անցան մեծ գետը, որ կոչվում է Կուր, ու մինչև իրենց երկիր, որտեղից եկել էին, այլևս դարձրել չառան» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն Նեստանիզների ազգի մասին», գլուխ 12):

«Այն բանից հետո, երբ հիշատակված աղբյուրներն արդեն չկային, նրանց ազգուստակ դիմեց փախուստի և Դերբենդով ու Գիլանական ծովով անցավ Ղիչախի երկիր» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 2, մաս 2):

«Եվ ահա Ղուլը, Բալախայը, Թուրթարը, Ղուլի որդի Մեղանը, Դատախանն ու շատ այլք իրենց գործերի հետ միասին ոչնչացվեցին: Սրի բերան գնացին ծեր ու մանուկ, քանի որ նրանք գտնվում էին նրա (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) մոտ և խառնվում էին պետական կառավարման հարցերին: Եվ ահա նրանցից միայն ոմանք էին, այն էլ մեծ ղեկավարությամբ, որ փրկվեցին, ընդ որում ոմանք առանց կանանց, երեխաների և զույգի: Սրանք փախան Բերքայի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) կամ իրենց այլ ազգականների մոտ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 65):

«Այդ տարի Ղուլին և Բալախայը փախան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴⁵²⁵ «Այսպես հետիոտն հասան Արդահան՝ Գլինալի կոչված գյուղը: Այնտեղ, որսի գնալիս, նրանց հանդիպեց Մախունջակի որդի Մուրվան Գուրկելեյին, որին թաթարները բռնեցին և քիչ մնաց սպանեին, իսկ նա խնդրեց ու խոստացավ նրանց անդրդիս տանել և Բերքա խանի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) մոտ հասցնել: Եվ նրանք վստահեցին: Նա սրանց բերեց, հասցրեց Սամցխե՝ մինչև Գուրկելի ճալա: Նա հաղորդեց, մարդ ուղարկեց ու հայտնեց Սարգիս Թմոզվեցուն, Բոցոյի որդի Շալվային, բոլոր մեխներին ու Սարգիս Ջակելու (Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ջակելու – Մ.Ֆ.) գործերին, որպեսզի ի մի գումարվեն, բռնեն Ալա-Թեմուրին ու հանձնեն Ուլու խանին (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.): Երբ ճանաչան ընկան, իմացավ այդ Ալա-Թեմուրը, վերցրեց ինչք ու գերդաստան, անցավ Կուրը, եկավ դեպի Ջավախք, մտավ, անցավ Ելասի դիմացով ու գնաց Օշորայի ներքև՝ Լերձավի կոչվող վայրը: Երբ տեսավ առաջը կտրող Սարգիս Թմոզվեցուն, խուսափեց Սարգիսից և Բոցոյի որդուց ու գործերը մի կողմ բաշխեցին, սակայն Մուրվան Գուրկելեյին ուղիղ դեպի բանակատեղ էր հետևում: Եվ ահա Գուրկելեյին հասավ սակավ զորքով, որովհետև Բոցոյի որդու և Սարգիսի գործերը չէին եկել նրան օգնության: Ուժգին բախվեցին: Յարդեցին թաթարներն ու շատ աղբուրական ազնվականներ սպանեցին» («Զարթիս-Ցիսվոլեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁵²⁶ «Գուրկելեյին խուճապեց: Թաթարներն անցան Ջավախքն ու Թեղըրը, դուրս եկան Կուրի այն կողմ ու հասան Ռուսթավի: Բազմիցս ընդհարվեցին թաթարներն ու հայախոսների գործերը, որոնց մեկ առ մեկ պատմելու ժամանակ չկա: Ամենուր Ալա-Թեմուրը հաղթող եղավ: Անցան Կամբեճեն, Կախթը, Յերթը, ամենուր՝ մարտերով, և գնացին Բեյլականի ճամփով: Ստան Ղունձը, թեև դիմադրեց դուռների թափվողը, բայց նորից թաթարները հաղթեցին և հաղթանակած գնացին Բերքա խանի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) առաջ: Այսպիսի հորաշագործություններ կատարեցին, իսկ սրանց տոհմակից թաթարները, որտեղ էլ մնացին, անգնարոք կոչվեցին, որ է՝ մեծավորներ կամ անդրանիկներ» («Զարթիս-Ցիսվոլեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Մեծ Յուլալուն (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) ելավ Բաթուի (Ոսկե Յորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Ֆ.) և Բերքայի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) կողմակից իրեն հավասար ու իր մոտ գտնվող մեծամեծ և փառավոր իշխաններին՝ Գուլին, Բալախային, Տուլթարին, Մեղանին՝ Գուլի որդուն, Գատաղանին, ինչպես նաև ուրիշ շատերին իրենց գործերի հետ միասին՝ նաև ծերերին ու մանուկներին: Նա անխնայորեն ու անողորմաբար կոտորեց և, սրակոտոր անելով նրանց, սպառեց, որովհետև իր մոտ էին գտնվում ու իշխանությամբ խառնաշփոթվում էին միմյանց հետ: Նրանցից բլբլը մազապարծ, առանց կանանց, երեխաների և ինչքի ճողոպրելով, փախստական գնացին Բերքայի ու այլ ազգականների մոտ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 65):

«Ապա Ուլու խանը (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) կալանավորեց խանի (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) երեք որդիներին և սպանել տվեց նրանց: Լսելով այս՝ Ռուսում գտնվող նրանց գործերը հավաքվեցին և ելան այնտեղից՝ անցնելով Բասենը, Տայթը, Արդահանը, Սամցխեն, Չավախքն ու Զարթիս-Յայթը և մտան Ղունձու» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

⁴⁵²⁷ «Այդ ժամանակ Յայթ ուղարկված նամակներում հրամայվեց արդե խոստածովային և ահա եգիպտացիներն այս բաղաբեց ուղարկեցին գործերի ջոկատներ, որոնք, գնալով դեպի Ամիդ ու այլ վայրեր, հրկիզեցին այն դաշտերն և մարզագետիկները, որոնցում Յուլալուն (Էյխանուսթյան հիմնադիր Էյխան Յուլալուի – Մ.Ֆ.) սովոր էր ծավալել: Յորդեղ տարածվեց տաան օրվա ճանապարհի վրա և այս ամբողջ տարածքը ծածկվեց մոխրով: Յորդեղի գոհ դարձավ խալթի ողջ կանտոնը՝ ոչնչացվեցին նույնիսկ դեռ կանաչ հասկերը: Նույն այդ ժամանակ Դամասկոսից և այլ բաղաբեցից ուղարկված հետապնդները հանդիպեցին մեծ թվով թաթարներին, որոնք գնում էին դեպի Եգիպտոս ու մտադիր էին թաթարկել տուլթանին: Այդ Բերկեթն (Ոսկե Յորդայի խան Բերկեթ – Մ.Ֆ.) էր նրանց ուղարկել Յուլալուի մոտ, որպես օժանդակ գործեր, և ահա այժմ, երբ երկու իշխանների միջև երկպառակություն սկսվեց, Բերկեթն իր զինվորներին հրաման ուղարկեց, որ գան ու միանան իրեն կամ, եթե այս հրամանի կատարումը նրանց անհնարին թվա՝ միանան Եգիպտական գործերին: Յուլալուի և Բերկեթի միջև թշնամության պատճառն այն ճակատամարտն էր, որը տեղի էր ունեցել այս երկուսի միջև ու որում գոհվել էր Յուլալուի որդին և ջարդ էր կրել նրա գործը: Արդյունքում Յուլալուի ռազմիկները ցրվել էին տարբեր տեղեր, իսկ նա ինքն էլ մտել էր Ադրբայջանական ծովի մեջտեղում գտնվող կղզու վրա գտնվող ամրություն և պաշարվել էր այնտեղ: Այս լուրը գոհացրեց սուլթանին, բոլորն ուրախ էին տեսնել, որ Յուլալուն, շեղված այլ հոգսերով, չի կարող մտածել Ասորիքում պատերազմ սկսելու մասին: Զարթեկների կառավարիչներին հրամայվեց պատվով դիմավորել հեռացողներին, նրանց հաց և պարենամթերք տրամադրել» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլեյան սուլթանների»):

⁴⁵²⁸ «Յայն այնուհետև զբաղվեց իր բոլոր նզովյալ գործերը հավաքելով՝ իսլամական երկրներն ասպատակելու նպատակով: Նա շարժվեց և, երբ Սարվանդիթարի բերդը հասավ, իր բանակին հայտարարեց, որ երեք օրվա օրապահիկ վերցնեն: Նրա գործում Բանու Քիլաբ ցեղից կային 1.000 բերդին հեծյալներ: Այդպես շարժվեցին Այնթապի վրա: Սուլթանը (Մամլուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.), սակայն, իր հետապնդական միջոցներով տեղեկացել էր այս համաձայնության մասին, ուստի սուրիանդակ ուղարկեց՝ Յամայի և Յոնսի գործերին հրամայելու, որ նրանք ճամփա ընկնեն նրանց ընդառաջ: Այդպես հաղթանակ գործերից մի գործաբանակ դուրս եկավ և հարձակվեց Յայոց գործի վրա՝ գերի վերցնելով նրանց իշխաններից մեկին ու խլելով՝ 100 երկապատափոր ուղտ: Նրանք պարտված հետ դարձան: Նրանցից սպանվեցին 30 հոգի, իսկ Յամմուսի տեր բարոն Բահրամը, ով արքայի ազգականներից էր, շատ ծանր վիրավորվեց» (Իբն Աբդ ալ-Զահիրի «Պատմություն»):

«Այդ նույն տարում Յթեմը կրկին գործ հավաքեց և հարձակվեց Այնթապ ամրոցի վրա, սակայն ոչինչ անել չկարողացավ ու վերադարձավ իր երկրի» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

⁴⁵²⁹ «Յիջիի 662 թվականին Յայոց իշխող Յթեմը կրկին զբաղվեց բոլոր կողմերից նզովյալ գործերի հավաքագրմամբ: Նա հազար թաթարական վերնազգեստ և նույնքան սարակուջ պատրաստել տվեց, որ հազցրեց իր զինակիցներին՝ վախեցնելու համար, թե իբր դրանք թաթարական օժանդակ գործեր են: Սուլթանը (Մամլուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Դամասկոս սուրիանդակի հղեց՝ հրամայելով, որ այնտեղից

Հենս գործեր ուղարկվեն, ինչպես նաև մի գործախումբ էլ Համայնից դուրս գա: Հրամայվեց նաև, որ Ասորիքի բեռվիներն այդ տարի անապատ դուրս չգան: Այս ընթացքում ճամփա ընկավ Եվրո Յուսամ-Էդ-Դին ալ-Ալթաթային և հարձակվեց Մարգարանի վրա՝ սպանելով և գերելով, ինչից հետո ողջ-առողջ հետ դարձավ: Այնուհետև հարձակումներ ձեռնարկվեցին բոլոր կողմերից: Երբ թշնամին զգաց այդ ձեռնարկումների վճռականությունը, իր նժույգները պարտված հետ քաշեց, նրանց օժանդակ գործախումբները ցրիվ-ցրիվ եղան, նրանց ածուխները մարեցին, նրանք մնացին վախեցած և ապահար: Ապա մահմեդական գործերը հարձակվեցին Ասորիքի վրա և ավարտեցին՝ սպանելի ու գերության մատնելով շատերին» (իբև Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Հայոց արքան, Նպատակ ունենալով պատերազմել Ասորիքում, հազար թաթարական մորթյա բաճկոն և հազար սերաբուշա պատրաստեց, որոնցով հազգրեց հայերին, որպեսզի մարդիկ կարծեն, որ դա թաթարների կողմից ուղարկված օժանդակ կորպուս էր: Այս լուրը ստանալուն պես փոստային առաքելներ ուղարկվեցին Դամասկոս՝ հրաման տալով, որ այդ քաղաքի գործերը շարժվեն դեպի Հենս, Համայի բնակիչները միանան արշավին, իսկ Սիրիայի արաբներն էլ այդ տարի գերծ մնան անապատ գնալուց: Ծանապարի ընկնելով՝ գործերը ցրվեցին բոլոր ուղղություններով: Հայերը գլխովին ջախջախվեցին: Չորեքը ճամբար դրեցին Ասորիքի պարիսպների տակ, սպանեցին կամ գերեցին թշնամիներից շատերին և հայրուստ ավար տարան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Քրիստոսի 1262 թվականին Մարա գործը պաշարեց Ասորիքը, սակայն Հայոց թագավոր Հեթումի թելադրությամբ մոնղոլների գործը շարժվեց դեպի Ասորիք: Այդ ժամանակ մարցիները, իմանալով այս մասին, թողեցին քաղաքն ու հեռացան Դամասկոս» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵³⁰ «Հիջրի 662 թվականին գրություն ստացվեց ալ-Բիրայի կառավարիչներից առ այն, որ Սարիմ-Էդ-Դին Բաթթաշ ալ-Չահիրին իր գործախումբով արշավել ու գրոհել է Հոմսկայի դարպասները՝ մի քանի անգամ հարձակում գործելով նրա վրա» (իբև Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ մենք տեղեկացանք, որ Իգ-Էդ-Դին Սեբենդերին, որ Ռաբահի Նայիրն էր, Ռամադան ամսի կեսին գրավել է Կորկիսիան՝ կոտորելով այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, այդ թվում նաև թաթարներին ու վրացիներին, ինչպես նաև գերելով 80 հոգու» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵³¹ «Այդ տարի Հայոց արքա Հեթումը հավաքեց իր գործը և անցավ Կասպարովկա ու Կոնիա, որպեսզի միանա Գալաթիա երկրի Գանգրա քաղաքում գտնվող նետոռաց ազգի, ինչպես նաև Մյուռնիայում գտնվող Լասկարիսի (**Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ի – Մ.Յ.**) հետ: Բանն այն էր, որ նրան Նախապես հրավեր էր ուղարկվել զալ իրենց մոտ, սակայն, երբ նա պատրաստվեց ելնել, նրանք արդեն մյուս կողմում էին: Այնուհանդերձ, այնքան մեծ էր վախը թաթարների նկատմամբ, որ արքան կես ճանապարհից հետ չդարձավ, այլ, ելնարկվելով մահացու վտանգի, փոքրաթիվ մարդկանց հետ ինչպես հրամայված էր ելավ և եկավ նրանց մոտ, թեև այդ ամենը իզուր եղավ, քանի որ նրանք, ում վրա որ իրենք հարձակվում էին, Նախապես իմացել էին այդ մասին ու փակվել էին քարայրներում կամ ամրացել էին լեռների կատարներին: Ահա թե ինչու առանց որևէ արդյունքի բոլորն իրենց տեղերը զնացին, ընդ որում Հեթում արքայի գործից ազգությանը հույս Կասի Կեռունենցը ճանապարհին մահացավ: Նրան բերեցին Կիլիկիա ու թաղեցին իր Նախնիների հետ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ տարի լուր ստացվեց, որ Հայոց արքա Հեթումը, գործ հավաքելով, արշավել է դեպի Հերակլեա քաղաք և ճամբար դրել Սարֆանդ բերդի դիմաց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵³² «Հայոց 713 թվականին Հեթում արքան հավաքեց իր գործը և մեծաքանակ հետևազորի գլուխն անցած մտավ Հայեայի շրջան՝ դեպի Մարադուսուր, Սիրմ ու Ֆուզա քաղաքներ՝ այնտեղ ձեռք գցելով հարստություններ և մեծ քանակի ստրուկներ: Այնուհանդերձ Հեթում արքան ինքը այդ ընթացքում հազիվ փրկվեց մահից, քանզի, երբ նա ընդամենը երկու զինակիրների և իշխան Կոնստանդին Ալիսասարցու ուղեկցությամբ, գործից առանձնացած, առանց զրահի ու սաղավարտի հանգիստ մտավ քաղաք, հանկարծ նրանց դեմ ելան անհավաստների 20 զինված ռազմիկներ, բոլորն էլ զրահավորված, որպեսզի պաշտպանեն քաղաքում եղած աշտարակներից մեկն ու այնտեղ գտնվող փախստականներին: Եվ ահա արքան, դեմ առ դեմ դուրս գալով սրանց, չգիտեր ինչ անել, իսկ անհավաստներն էլ չգիտեին, թե ով է նա: Նրանցից մեկը թողլով հարձակվեց արքայի վրա, սակայն զինակիր ժուլիներ հարվածեց սրան: Մյուսը բարձրացրեց թուրը, որ հարվածի արքային, սակայն այս անգամ էլ հարվածին պատասխանեց Կոնստանդին իշխանը և, մի կողմ հիշելով արքային, ինքը կանգնեց թշնամու դեմ: Անհավաստներն անցան աշտարակ: Ահա այս կերպ արքան ազատվեց սրանցից ու մեծ ավարով վերադարձավ իր երկրի: Բոլորը ընծացին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մահմեդականների համար մոնղոլների ժամանակներում հայերն անհավաստակարն էին: Երբ նրանք գրավել էին Հայեայը և այլ քաղաքներ, մեծաթիվ ու մեծաքանակ մահմեդական կանանց և երեխաների էին գերելարել, իսկ դրանից հետո էլ Հուլավուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուի – Մ.Յ.**) օրոք ասպատակում էին մահմեդականների երկրները» (իբև Քասիր «Պատմություն»):

«Երբ Հուլավուն (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Հուլավուն – Մ.Յ.**) գրավել էր Իրաքը և Ասորիքը, Հեթումը նրա հպատակության տակ էր մտել և, իր իշխանության հաստատումը ստանալով, թաթարների հետ մասնակցել էր նրանց ասորիքյան արշավանքներին» (իբև Խալիլուն «Օրինակների գիրք»):

«Այդ ժամանակ Բիրայից ժամանած սուրհանդակը լուր բերեց, որ Սարիմ-Էդ-Դին Բեթթաշ-Չահիրին մի քանի անգամ ոտնատակ է տվել Զալաթ Զու-Ռուսի դարպասները» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵³³ «Այդ ժամանակ, ահա, սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեթթաշ – Մ.Յ.**) նամակ ստացավ, որ թաթարներն առաջացել են ու պաշարել են Պիրը: Եվ ահա սուլթանը, ոտքի հանելով հեծելազորը, առաջ ուղարկեց Եվրո Բադր-Էդ-Դին խազանդարիին, որպեսզի սա վերցնի նաև 4.000 հեծյալներ Ասորիքից, սակայն ինքը մեկ զիշեր մնաց լեռան վրա գտնվող իր ամրոցում: Հեծելազորը ելավ, իսկ այդ ընթացքում սուլթանը գործի այլ հրամանատարներ ևս նշանակեց, ինչպես օրինակ Եվրո Իգ-Էդ-Դինին, Եվրո Ֆախր-Էդ-Դին Հեմսուն, Եվրո Բադր-Էդ-Դին Բիլաթին, Եվրո Ալա-Էդ-Դին Դիզոնի Ասորիքում և այլոց, որոնց տվեց աշխարհագրային ուժեր, ինչպես նաև 4.000-ական հեծյալներ: Այս ջոկատները, հենց որ կազմվեցին, արագորեն ելան Կահիրեից, իսկ դա եղավ Ռաբիհ Ա ամսի 4-րդ օրը: Երկու օր անց, ըստ տիրակալի հրամանի, Եվրոնը Ջամալ-Էդ-Դին Մահմուդին և Ջամալ-Էդ-Դին Իզգոդի Հաջեթին ևս ելան ու մեկնեցին: Երկու օր անց 4.000 հոգանոց մի ջոկատով եկավ Եվրո Իգ-Էդ-Դին Իզանը և ճամբար գարկեց Կահիրեի մոտ, սակայն նույն ամսվա 10-ին սրանք ևս մեկնեցին: Այդ ժամանակ, ահա, սուլթանը, որն ինքն էլ էր վաշտվում այդ գործողությանը իր մասնակցությունը բերելու տեղանքից, Ռաբիհ Բ ամսի 2-րդ օրը մեծ բանակի գլուխ անցած ելավ, ընդ որում նա այնքան արագ էր առաջանում, որ կենդանիների անկում եղավ և շատ բան ստիպված եղան թողնել անստատիկներ: Այսպես շարունակվեց որոշ ժամանակ, մինչև որ սուլթանը ստիպված դանդաղեցրեց ընթացքը: Հարկ է նշել, որ այն ժամանակ, երբ սուլթանին հիշեցրին սովի ու կենդանիների մասին, նա պատասխանեց, որ ինքը հոգում է միայն ուղտերի մասին, քանի որ իր ողջ ուշքն ու միտքը իսլամի պաշտպանությունն է: Եվ այսպես, Ռաբիհ Բ ամսի 12-րդ օրը հասնելով Գազազ, սուլթանն իմացավ, որ թշնամին Պիրի դեմ դրել է 17 պատերազմական մեքենաներ: Սուլթանը, սակայն, գաղտնի պահեց այդ լուրը, որից հետո առաջ ուղարկեց Եվրո Շամս-Էդ-Դին ռուսից Սոնկուրին և Եվրո Սեյֆ-Էդ-Դին Կալաունին (**Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունին – Մ.Յ.**): Նա նաև գրեց Եվրո Իզանին, որպեսզի սա ևս արագացնի ընթացքը և թեթևազեն ուժերով արագորեն մոտենա Պիրին: Ի վերջո, Գազաից ելավ նաև սուլթանը և ճամբար գարկեց Սայիդի մոտ: Այդ ժամանակ էր, որ, ելած լինելով որսի, սուլթանն ընկավ ծիուց և նրա ողջ դեմքը կապտուկներով պատվեց, սակայն, հարթահարելով ցավը, նա շարունակեց արշավանքը: Սուլթանն առաջացավ, հասավ Սեյդուրա և Հայֆա, որտեղ նրան նվերներ տվեցին: Նույն ամսվա 26-ին սուլթանը հասավ Աբաս, որտեղ նամակներ ստացավ: Ամեն ինչ մի կողմ դնելով ու լինելով դեռևս առանց շորերի՝ սուլթանը սկսեց կարողալ այդ նամակները, իսկ հետո էլ ևս մեկ նամակ ստացավ աղավաղ հետ միասին ու պատասխանեց նաև դրան: Այդ ժամանակ, ահա Համայի տիրակալ Մեյիթ-Մանուրը հայտարարեց, որ Եվրո Իգ-Էդ-Դին Իզանի և մի քանի այլ Եվրոների հետ ինքը մոտենում է Պիրին, սակայն դեռ Նախորդ երկուշաբթի թաթարները, լսելով սուլթանի բանակի առաջխաղացման մասին, ոչնչացրել էին մեքենաներն ու նավակները և հեռացել էին: Մինչ այս լուրը ճշտվեց և հաստատվեց, անցավ չորս օր, որից հետո սուլթանը այդ լուրը հայտնեց նաև Կահիրեում ու հրամայեց տարածել բոլոր այլ վայրերում: Այս ժամանակ էր, որ մահացավ Եվրո Մամալ-Էդ-Դին Բեթթաշ Չախիրին, որը մի հսկայական հարստություն և մեկ աղքիկ էր թողել: Սուլթանն անմիջապես գործի դրեց օրենքը և թույլ չտվեց, որ որևէ մեկը ձեռք մեկնի այդ հարստությանը: Ինչ վերաբերվում է Պիրին, ապա նա հրամայեց վերականգնել այն ամենը, ինչ թշնամին վստահ էր, որից հետո Եգիպտոսից ու Ասորիքից այնտեղ հասցրեց ռազմական մեքենաներ, հանդերձանք և այլ օգտակար բաներ՝ այնպես ամրացնելով այդ քաղաքը, որ նրանից հետո իր մարդիկ ի վիճակի էին այրտեղ դիմադրել թուրք ուսու տարի: Միաժամանակ սուլթանը գրեց Համային Եվրոն և հրամայեց նրան իր մարդկանցով այնքան ժամանակ մնալ Պիրում, մինչև որ ամեն ինչ չարվի ըստ պատշաճի և չկարգավորվի: Եվրոները այս գործին լծվեցին ամենայն եռանդով և բանը հասավ նրան, որ նրանք երբեմն նույնիսկ քարերն իրենց ուսերի վրա էին կրում» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Կահիրե դեսպան ուղարկելուց առաջ Հեթումը գաղտնի նամակագրական կապի էր հաստատել ալ-Բիրա բերդամրոցի ղեկավարի հետ, ով ուղևոր էր բերդը վաճառել նրան: Այս մասին, սակայն, հայտնի դարձավ և այդ ղեկավարը կախաղան է բարձրացվեց» (ալ-Չահաբի «Խալամի տարեգրություն»):

«Սուլթանը վերաշինման աշխատանքների համար ուղարկեց Էմիրներ Ալամ-Էդ-Դինին, Սեյֆ-Է-Դին Բալաբան ալ-Ջալիլին և Ռուբն-Էդ-Դին ալ-Մարափին: Յուրաքանչյուր Էմիր իր հետ երեք հոգի բերեց՝ վերանորոգման աշխատանքների աջակցելու: Ավարտելուն պես նրանց հանձնարարված էր ուղղություն վերցնել դեպի Թեյբաշիր՝ Չայոց երկրի վրա արշավելու նպատակով» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Չայոց արքա Չեթումը կրկին զորք հավաքեց, որպեսզի հարձակվի Չայեայի վրա, գրավի և ավերի այն, սակայն չկարողացավ կյանքի կոչել իր այդ մտադրությունը, քանի որ ձմեռ էր: Նույն այդ տարի Յուլափու խանը (Էլխանուբյան հիմնադիր Էլխան Յուլափու – Մ.Ֆ.) իր բյուրախանությունից մեծաքանակ զորքով ուղարկեց և նրանք հասան անալիսի Պիրա ամրոցին, որը գտնվում էր անհավաստելի ձեռքին: Այդ ժամանակ Տուրպա կոչվող բյուրապետը պաշարեց հիշատակված ամրոցը և սկսեց ամեն կերպ նեղել նրան: Նա ավերեց ամրոցի պարիսպներն ու աշտարակները, որից հետո իր մոտ կանցեց նաև Չեթում արքային, որն այդ ժամանակ իր զորքն ու ազգականներին հավաքել էր Թիլ-Յամտուն ամրոցում, որպեսզի Նշի Աստվածհայտնության տունը: Եվ ահա մի քանի օր անց արքան վերցրեց իր զորքն ու մեկնեց, ընդ որում, հասնելով Բամբակաձոր, նա իր զորքից 200 հեծյալների առաջ ուղարկեց, որպեսզի նրանք իրենից առաջ հասնեն Տուրպայի մոտ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ արքային ու նրա ավագ որդի Լևոնին սուրհանդակ հասավ և հայտնեց, որ Չայոց պարոն Լևոնը Մսիս քաղաքում որդի է ունեցել: Հունվար ամիսն էր, սակայն ո՛վ կարող է նկարագրել արքայի, իշխանների և հասարակի ուրախությունը այդ լավ լուրի կապակցությամբ: Այս կապակցությամբ հասարակից շատերը ձիավորի կոչումներ ստացան: Դրանից հետո արքային լուր եկավ, որ Տուրպան թողել է Պիրան և հեռացել, քանի որ նրա վրա էր շարժվել Սարա սուլթանը (Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեյթարսը – Մ.Ֆ.): Եվ ահա արքան, լսելով այդ մասին, ինքն էլ վերադարձավ իր երկրի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Տուրքերը պաշարեց Պիրը» (Չեթում II «Տարեգրություն»):

«Քրիստոսի 1265 թվականին Տավրաբերը Աբադա խանի (Էլխանուբյան ապագա Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) հրամանով պաշարեց Պիրիան» (Չեթում II «Պատմություն»):

4534 «Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության համիդխան սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Զեյ-խուսրով – Մ.Ֆ.) յառլիկ ստացավ, որ տիրի Տրապիզոնին և նա գրավեց այն երկամյա պաշարումից հետո» (իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

Այս մասին հայտնում է նաև Իգ-Էդ-Դին իբն Շադդադը:

4535 «Աբադա խանի (Էլխանուբյան Էլխան Աբադայի (1265-1282) – Մ.Ֆ.) դարաշրջանի սկզբում թշնամիների և նախանձողների ամբողջ ձեռք մեկնեց այս կողմերին, իսկ մյուս կողմից էլ՝ Դերբենդի կողմից, լիքը զորքով ելավ Նոդայը, որպեսզի վրձն լուծի Թուբաթի արյան համար: Դիտարկությունը տեղեկացրին նրա ժամանելու մասին և արքայազն Յոշամուտը Յի տարվա Ալտինչ-ամսվա 4-ին, որը համապատասխանում է Չիքրի 663 թվականի Շավալ ամսի 3-ին, համաձայն հրամանի ծի հեծնեց, որպեսզի հետ մղի Նոդային: Նա անցավ Կուր գետը և Չաղնամորենի մոտ, որը կոչում են Ադ-սու, երկու բանակներին վիճակվեց հանդիպել: Երկու կողմերից էլ մարտակարգ կազմեցին և մարտը սկսվեց: Երկու կողմերից էլ շատերը սպանվեցին, իսկ Զույթ-Բուդան՝ Թոդաչար-աղայի հայրը, այդ մարտում աչքի ընկնող քաջագործություններ կատարեց, մինչև որ չսպանվեց: Նետը դիպավ Նոդայի աչքին և նրա զորքը դիմեց փախուստի ու հասավ Շիրզանին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Չիքրի 663 թվականին պատերազմ եղավ Բերկեի (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.) և Յուլափուի (Էլխանուբյան հիմնադիր Էլխան Յուլափուի – Մ.Ֆ.) որդի Աբադայի (Էլխանուբյան հիմնադիր Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) զորքերի միջև, քանզի նույն այդ տարում Յուլափուն մահացել էր և զորքերը թշնամու դեմ շարժել էր արդեն նրա որդի Աբադան: Իմանալով այս ամենի մասին՝ Բերկեն ևս հանդերձավորեց իր զորքը և նրա գլխավոր դրեց Մոդոլի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդի Թաթարի որդի Իսա Նոդային, որը առաջացավ առաջապահում: Սրա հետքերով Բերկեն ուղարկեց նաև Սունտայ անունով մեկ այլ հրամանատար, որի հետ դրեց 50.000 հեծյալ: Այդ ժամանակ Նոդայն արդեն հասցրել էր առաջ անցնել և հառնել Աբադայի զորքերի առաջ, ընդ որում Սունտայը գալիս էր նրա հետքերով: Երբ Աբադայի զորքերը տեսան, որ հսկայական զորքի հետ միասին մոտենում է նաև Սունտայը, նրանք իրար զլուխ հավաքվեցին և պատրաստվեցին փախչել, բայց այդ ժամանակ Սունտայն ինքը, այնպես պատկերացնելով, թե թշնամիները շրջապատել են Նոդային ու նրա հետ եղած մարդկանց, ինքն առանց մարտի մեջ մտնելու դիմեց փախուստի: Իր հերթին Նոդայը ընկավ Աբադայի զորքերի հետևից, ցրեց նրանց, շատերին սպանեց և վերադարձավ Բերկեի մոտ» (ան-Նուվայրի «Հանրագիտարան»):

«Հաստատվելով հորենական գահին՝ Աբադան (Էլխանուբյան հիմնադիր Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) զորքեր ուղարկեց Դաշտի տիրակալ Բերկեի և հյուսիսային կողմերի վրա: Իմանալով այս ամենի մասին...՝ Բերկեն ևս հանդերձավորեց իր զորքը և նրա գլխավոր դրեց Մոդոլի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդի Թաթարի որդի Իսա Նոդային, որը առաջացավ առաջապահում: Սրա հետքերով Բերկեն ուղարկեց նաև Յատունայ անունով մեկ այլ հրամանատար, որի հետ դրեց 50.000 հեծյալ: Այդ ժամանակ Նոդայն արդեն հասցրել էր առաջ անցնել և հառնել Աբադայի զորքերի առաջ, ընդ որում Յատունայը գալիս էր նրա հետքերով: Երբ Աբադայի զորքերը տեսան, որ հսկայական զորքի հետ միասին մոտենում է նաև Յատունայը, ինչպես մի խավար գիշեր, նրանք իրար զլուխ հավաքվեցին և պատրաստվեցին փախչել, բայց այդ ժամանակ Յատունայն ինքը, այնպես պատկերացնելով, թե թշնամիները շրջապատել են Նոդային ու նրա հետ եղած մարդկանց, ինքն առանց մարտի մեջ մտնելու հետ դարձավ և դիմեց փախուստի: Իր հերթին Նոդայը ընկավ Աբադայի զորքերի հետևից, ցրեց նրանց, շատերին սպանեց և վերադարձավ Բերկեի մոտ» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Աբադան (Էլխանուբյան հիմնադիր Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) շարժվեց Բերկեի (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.) դեմ, որը նրան հանդիպելու համար ուղարկեց Չադաթայի (Չադաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չադաթայի – Մ.Ֆ.) որդի Միտոխանի որդի Սունտային, ինչպես նաև Մոդոլի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդի Ջուլիխանի որդի Նոդային: Երբ երկու զորքերն իրար եկան, Սունտայը վախեցավ և դիմեց փախուստի: Իր հերթին Աբադան ևս փախուստի դիմեց Նոդայի առաջ ու նրա զորքերը պարտություն կրեցին» (իբն Խալիկուն «Օրինակների գիրք»):

«Բերկե խանը (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) արքայազն Նոդային հսկայական բանակով ուղարկեց Իրանը գրավելու: Աբադա խանը (Էլխանուբյան Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) զորքի հետ միասին նրան ընդառաջ ուղարկեց իր եղբայր Յոշամուտին: Չիքրի 664 թվականի Սաֆար ամսի 3-ին նրանք մարտնչեցին: Բերկեի զորքը ջարդվեց» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Նոդայը Բերկե խանի (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) զորքով ուղղություն վերցրեց դեպի Շիրվան և մոտեցավ Աղսուին: Յոշամուտը անցավ Կուրը և նրանց միջև ճակատամարտ սկսվեց: Ղաիր Բուդան՝ Թոգաչարի հայրը, սպանվեց: Նոդայը վիրավորվեց գլխից, նրա զորքը փախուստի դիմեց և նահանջեց Շիրվան» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 1):

«Չիքրի 663 թվականին գահին բազմեց Աբադան (Էլխանուբյան Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) և զորք կազմեց Բերկեի (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.) զորքերի դեմ պատերազմելու նպատակով» (Բեյթարս ալ-Մանսուրի «Ընտիր մտքեր»):

«Պատմում են, որ Աբադա խանի (Էլխանուբյան Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) իշխանության սկզբում Բերկե խանը (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքով Դերբենդով Ադրբազան է ուղարկում արքայազն Բուդային: Յոշամուտը, ըստ եղբոր հրամանի, մեկնեց թշնամու դեմ և նրան հանդիպեց Չիքրի 664 թվականի Սաֆար ամսի 20-ին, երբ, մարտի մեջ մտնելով, փախուստի մատնեց ղվչախական զորքը» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռյուկումը», մաս 4):

«Այդ ժամանակ ղվչախական խան Բերկեն (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.), որը Չադաթայ խանի (Չադաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չադաթայի – Մ.Ֆ.) որդին էր, արքայազն Նոդային Դադստանով ուղարկեց Ադրբազանի տիրելու համար: Յոշամուտը Չիքրի 664 թվականին Դերբենդի տակ ջարդեց նրան» (Աբբաս-գուլի-սղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Քանի որ Տարսայիձը զորեղ, սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմվածքով ահագու, նա բոլոր պատերազմներում մեծամեծ քաջագործություններ և անպարտելի գործություն էր ցույց տալիս ուր էլ որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ՝ Դերբենդ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

4536 «Այդ ժամանակ Բեյթարսը (Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեյթարսը – Մ.Ֆ.) իմացավ, որ թաթարները փորձ են կատարել գրավել Ռաիբան, սակայն այդ քաղաքի ընկալիչները նրանց փախուստի են մատնել՝ սպանելով ու գերեվարելով մեծ քանակի մարդկանց» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթանների»):

4537 «Աբադա խանը (Էլխանուբյան Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) անցավ Կուր գետը, իսկ այն կողմից էլ հասավ Բերկեն (Ոսկե Չորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.), որը հենց բերում էր 300.000 հեծյալներ: Աբադա խանը զորքի հետ կրկին հետ անցավ գետի այս ափ և հրամայեց, որ գետանցումները հատեն: Երկու կողմերն էլ գետի իրենց ափերում շրջանակի ճամբար զարկեցին և սկսեցին միմյանց ուղղությամբ նետեր արձակել: Բերկեն 14 օր մնաց գետի ափին և, քանի որ գետն անցնել հնարավոր չէր, շարժվեց Տիգրիսի ուղղությամբ, որպեսզի այնտեղ անցնի գետը, սակայն ճանապարհին հիվանդացավ և մահացավ: Նրա մարմինը պարսկական ղազալն ուղարկեցին Բաթուի (Ոսկե Չորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաք Սարայ և թաղեցին: Իր հերթին, արդեն 664 թվականին, Աբադա խանը հրամայեց, որպեսզի Կուրից այն կողմից՝ Դալան-Նաուրից մինչև Կուրդամանի տափաստանը և Կուր գետի հարակից տարածքները, իողաթուճ կառուցեն և խորը խանդակ փորեն: Սրա պաշտպանության

համար Նշանակեցին մոնղոլների և մահմեդականների մի ջոկատ և երկու կողմից էլ այս ու այն կողմ սկսեցին քարավաններ ընթանալ» (Ռաշիդ-էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Որպեսզի վրժվի լուծի այդ պարտության համար, Բերկե խանը (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) անձամբ շարժվեց դեպի Իրան և ժամանեց Կուր գետի ափերը: Հնարավորություն չունենալով անցնել գետը՝ նա ուղղվեց դեպի Տիգրիս, որպեսզի Կուրն անցնի այնտեղի կամրջով, սակայն մահը թույլ չտվեց նրան այդ անել և ճանապարհին նա մահացավ աղիքների գալարումից: Նրա գործը դիմեց փախուստի, իսկ ոսանք էլ գերի վերցվեցին և նա նրանց ստրկության տվեց ում պատահի» (Համալիյահ Ղազվիհի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այն կողմից 300.000 հեծյալով մոտեցավ Բերկեն (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.): Այս կողմից Աբադա խանը (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) անցավ Կուրը, բայց կրկին հետ վերադարձավ այս ափ մի կամրջով, որը հետո բանդեցին: Երկու բանակները մարտակարգ ընդունեցին գետերի ափերին և սկսեցին նետերի տարափ տեղալ միմյանց վրա: Նրանք իրար դեմ կանգնեցին 14 օր, բայց չկարողացան անցնել գետը: Բերկեի զորքը ուղղություն վերցրեց դեպի Տիգրիս, որ այնտեղից իրականացնի գետանցումը, բայց ճանապարհին Բերկեն հիվանդացավ և մահացավ: Նրա մարմինը տարան Սարայ Բաթուն և այնտեղ էլ թաղեցին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 1):

«Բերկե խանը (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.), ստանալով այդ լուրը, 300.000 հոգանոց զորքով շարժվեց դեպի Իրան և կանգ առավ Կուր գետի մոտ: Աբադա խանը (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) ևս մեծաքանակ զործով եկավ ու կանգ առավ գետի մյուս կողմում: Մի քանի օրից Բերկեն խանը շարժվեց Տիգրիսի ուղղությամբ, որպեսզի անցնի գետը կամրջով, սակայն հասկարծակի խոցվեց մահվան նետով ու նրա զորքերն իրենց տեղերը վերադարձան» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների ելույթներ», մաս 4):

«Այդ տարի լուր եկավ, որ... Բերկեն (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) հարձակվել է Աբադա խանի (Էլխանության Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) վրա և պարտության է մատնել նրան» (ալ-Մուֆադալ «Ուղիղ ճանապարհ»):

«Հիջրի 663 թվականին լուր եկավ, որ թաթարներն իրենց արքա են հռչակել Զուլավուհի (Էլխանության հիմնադիր Էլխան Զուլավուհի – Մ.Ֆ.) որդի Աբադային (Էլխանության Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) և իր Բերկեն (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) եկել է նրա վրա ու տապալել է նրան» (ալ-Չահաբի «Իսլամի տարեգրություն»):

«Հիջրի 665 թվականին իրար եկան Աբադայի (Էլխանության Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.) և Բերկե խանին (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) փոխարինած Մենգուլթեմուրի (Ոսկե Զորդայի խան Սանգու-Թեմուրի (1266-1282) – Մ.Ֆ.) զորքերը: Աբադան ջարդեց Մենգուլթեմուրին, նրանից մեծ քանակի ավար վերցրեց և վերադարձավ իր երկիրը» (իբն Կասիր «Ալիզաբն ու վերջը»):

«Դրանից հետո Աբադան (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց Բերկե-խանի (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) դեմ պայքար մղելու համար, սակայն ամոթալի պարտություն կրեց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Գործերն այս վիճակում մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ գոտություն չառաջացավ և Բերկեն (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) պարտության չկասեց Աբադային (Էլխանության Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.)» (Ինֆադալլահ Էլունարի «Հանրագիտարան»):

«Բերկե խան իբն Ջուզիի (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) և Աբադա խանի (Էլխանության Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.) միջև ճակատամարտ բռնկվեց: Բերկե խանը 30.000 հեծյալով հասավ Շիրվանի Կուր գետը: Այստեղ գետը անցնել չկարողանալով՝ նա ճանապարհ ընկավ Թբիլիսիով անցնելու համար: Հետո նա հարթավանակ տարավ» (Չեյնալ Աբիդինա Ալի «Պատմություն»):

«Նրա (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) և Աբադա խանի (Էլխանության Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.) միջև թշնամություն առաջացավ և ահա Բերկեն 300.000 հեծյալների գլուխն անցած մոտեցավ Շիրվանի Կուր գետին: Այստեղ, չգտնելով գետանցումը, նա հեռացավ Տիգրիսի ուղղությամբ, սակայն Հիջրի 664 թվականին ճանապարհին ջղածգուլից մահացավ» (Գաֆֆարի Ղազվիհի «Աշխարհի տիրակալների պատմություն»):

«Դրանից հետո Բերկեն ինքը (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) 300.000 հոգանոց հեծելազորով Դերբենդով առաջացավ դեպի Կուր գետ: Աբադա խանը (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.), մեծաքանակ զորքով տեղակայվելով մյուս ափին, հնարավորություն չէր տալիս գետանցում իրականացնել, իսկ Բերկե խանն էլ, որպեսզի կամրջով անցնի, ուղղվեց դեպի Տիգրիս, սակայն չհասավ այս բաղաթիվ և ճանապարհին մահացավ: Արդյունքում զորքը, որը մնացել էր առանց տիրակալի, ցրվեց» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Այս ընթացքում Դերբենդի ճանհով անհամար զորքով դուրս եկավ մեծ խան Բերբան (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.)՝ վրժվի լուծելու Դուբայի, Բալախի ու Դուլի գործի համար: Իմացավ այս Աբադա խանն (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) ու զորակոչեց իր բանակը, ինչպես նաև Դավիթ թագավորին (Քաթրիթ թագավորության համիդյան արքա Ղալիլ V Վահրամուկյան – Մ.Ֆ.) և ուղևորվեց, իսկ երբ գգաց Բերբայի բանակի մեծությունն ու զորեղությունը, այլևս չանցավ Կուրը, այլ շրջեց ողջ ափով ու գետանցեցրով և ամենուր միջոցներ ձեռք առավ՝ զորքը կանգնեցնելով այնտեղ, ուր խառնվում են Կուրն ու Արաքսը և այնտեղից՝ մինչև Մցխեթ: Բերբան ավերեց Շիրվանի երկիրը, Հերքը, Կախբն և ողջ Իրիի ափը: Չորքը եկավ մինչև Տիգրիս: Անթիվ իրադատներ կոտորեցին, իսկ Բերբա խանը բանակեց Գարեջի լեռներում: Այնժամ աստված զթաց երկրին և Աբադա խանին, բանգի Բերբային ինչ-որ հիվանդություն բռնեց ու նա մահացավ, իսկ նրա զորքերը, երբ տեսան իրենց խանի մահը, վերցրին դին ու անցան Դերբենդի դուռը: Այսպիսով՝ խաղաղվեց երկիրը» (Քաթրիթ-Ցիսովեթա), Անանուս «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այդ ժամանակ Դարուբանդի ճանապարհով դուրս եկավ Բերբա խանը (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.): Լսելով այս՝ Աբադա խանը (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) իր շուրջը մեծաքանակ զորք հավաքեց, եկավ Կուր և Արազի գետերի բերանները ու կապեց այն մինչև Մծխեթ: Եկավ Բերբան, ավերեց Մովականն և Զերքը՝ մինչև Տիգրիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Քաթրիթի պատմություն»):

«Հայոց 715 թվականի սկզբին հյուսիսի կուսակալ Բարքա կոչեցյալը (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.), որ տիրում էր Բաթունի (Ոսկե Զորդայի հիմնադիր խան Բաթունի – Մ.Ֆ.) և Սարտախի (Ոսկե Զորդայի խան Սարտախի – Մ.Ֆ.) տարածքներին ու հավանել էր տաջիկների կրոնը, լսելով մեծն Զուլավուհի մահվան մասին, զորքերի մեծ բազմությամբ գալիս է Կուր գետի մոտ և իրեն ցույց է տալիս գետի այս կողմում կանգնած Ապադայի գործին ու իր եղբայր Իսամուին, որպեսզի նրանք խման, որ ինքը իր հոր մահից հետո կենդանի է: Նա գալիս, ոտնատակ է տալիս նրանց, անփութությամբ հասնում է մինչև Զեմ և այնտեղ աղոթում է՝ հուրախություն բոլոր տաջիկների: Վախենալով այս կողմերում մնացողներից՝ այս կողմից ցանկապատում են այն գետը, որը Շիրաք էին կոչում, և ձմռան օրերին ողջ պատրաստությամբ պաշտպանում էին: Այդ ժամանակ Բարբան, հույսը կորցրելով, վերադառնում է իր տեղը և ամռանը վախճանվում է» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 98):

«Եվ այսպես ինչը տարի միսյանց դեմ պատերազմեցին՝ սկսած Հայոց 710 թվականից մինչև 715 թվականը՝ ամեն տարի զորք հավաքելով ու ձմռանը միմյանց բախվելով, որովհետև շոգի ու գետերի բարձրացումն պատճառով ամառը չէին կարողանում...: Աբադա խանը (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.) բազմաքանակ զորք հավաքեց, գնաց, պատերազմով Բերբայի (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) զորքերի դեմ կանգնեց, որոնք եյան Դերբենդի դռնից, և Կուր գետի ափին իրենց բանակները զարկեցին: Մրանք բռնեցին այս կողմից, նրանք՝ այն կողմից՝ գետեզրը ամրացնելով պատնեշներով ու շատ խոր փոսերով» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 65):

«Այդ տարի Բարբան (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ, բայց հետո հետ դարձավ իր տեղը և մահացավ: Ահա այդպես նա եկավ ու պատնեշ կապեց Կուր գետի վրա, որից հետո այնտեղ էլ մահացավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Երիտասարդ 1268 և Հայոց 715 թվականին հյուսիսային աշխարհի խան Բարբան (Ոսկե Զորդայի խան Բերկեն – Մ.Ֆ.) եկավ ու պատնեշ կապեց Կուր գետի վրա, որից հետո այնտեղ էլ մահացավ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

4538 «Այդ տարի Եգիպտոսի Բեբարոս Փունդուխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեբարոս – Մ.Ֆ.) իր զորավար Սմլմոթի և այլ հայտնի իշխանների հետ միասին հավաքեց սեփական զորքը և պատրաստվեց ներխուժել Կիլիկիա երկիր, որպեսզի գրավի ու ավերի այն: Հայոց արքա Դեթումն իր ազգականների հետ՝ Սմբատի, որը տիրում էր շատ անառիկ ամրությունների, որոնց թվում էր Պապեռնը, Սմբատկալան, Աստրալյան, Պաղոնիացը, Պապատուկան, Միկին և Մուրանդան, Օշինի, որն իր հերթին տիրում էր լավագույն անառիկ ամրություններին՝ Կոռնիկոսին, Կիտիզոնին, Մանիոնին, Կանչին և այլոց, ինչպես նաև այլ իշխանների ու հասարակի հետ միասին հավաքեց իր զորքերը և հասավ Աստիոքի դարպասներ կոչվող վայրին, որտեղ, դիրքեր զբաղեցնելով, սկսեց սպասել անհավատարմին: Անհավատ տիրության իր զորքով հետո սուլթանի իր զորքով առաջացավ դեպի Հայեպ, ընդ որում նա զորքի հրամանատարներ էր նշանակել հայտնի մարդկանց՝ Սմլմոթին, Ալֆիին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալատունի – Մ.Ֆ.) և Հալեպի սուլթանին: Սուլթանի գործակարները հասան Նիկոպոլիս և տեղակայվեցին Սև լեռների ստորոտներում, իսկ այդ ժամանակ Դեթումի զորքը բաժանված էր երեք մասի: Առաջին մասը գտնվում էր արքայի մոտ, որը այդ մասի հետ միասին մենեց նետոց ազգի մոտ, որպեսզի շտապեց օգնության հասնել իր զորքերին, երրորդը ամրաց գտնվում էր Դուռ կոչվող վայրում, իսկ երրորդը մասն էլ ընդառաջ շարժվեց անհավատներին և տեղակայվեց Մառի կոչվող վայրում: Դա եղավ երկուշաբթի օրը՝ օգոստոսի 23-ին: Հաջորդ օրը լուսաբացին, օրը երեքշաբթի էր, անհավատներն առաջացան ու հասան այն վայրին, որտեղ տեղակայված էր քրիստոնեական բանակը: Կարճ ժամանակ նրանք կանգնեցին դեմ-

դիմաց, որից հետո, մուօ ուժերի ազդեցության տակ, հավատացյալների զորքը, չընդունելով մարտը, դիմեց փախուստի: Արքայի որդիները, սակայն՝ Չայոց պարոններ Լևոնն և Թորոսը, առանձնացան ու գնացին անհավատների դեմ պատերազմելու: Այդ մարտում Թորոսը սպանվեց, իսկ Չայոց պարոն Լևոնը, ինչպես նաև Չայոց սպարապետ Սմբատի որդի, «Թաթար» մականվանյալ Վասիլը այլոց հետ միասին, որոնց մեջ էին ժիրարդենն ու Անտոնը, գերի ընկան: Նրանց հետո տարան Սիսի ու բանտարկեցին իրենց իսկ սեփական վանքում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գրվեց սա Ստեփանոս գրչի կողմից դառն ու անբարի, հույժ վշտալից ժամանակներում Բարձր կոչված բերդի մոտ, երբ մեր բազում մեղքերի պատճառով Աստված արեցեց մեզ բարկության բաժակով, բանգի Եգիպտոսի բռնավոր Պլուտիստարը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.), կարծես Նարեգադանասոր (Բաբելոնի թագավորության արքա Նարեգոդոնասոր II - Մ.Ֆ.), Չայոց 715 թվականին տաջիկների քրիստոնստյաց բազմաթիվ զորքով Կիլիկի աշխարհը հորով ու սրով սպառեց: Այդ ժամանակ իմ (գրված է ստացողի՝ Յովհաննես արքեպեոքոս անունից - Մ.Ֆ.) եղբոր որդին՝ բարեպաշտ Չեթում թագավորի անդրանիկ որդ Լևոնը, որը Չայոց պարոն էր, գերի ընկավ մեկ տարով, իսկ կրտսեր որդին էլ՝ Թորոսը՝ լցված ամենայն բարեձևությամբ, իր բազում Նիգալակիցների հետ սպանվեց Մառի մոտ, Տեղը ողորմյա» (Ստեփանոս Վահկայեցի «Յիշատակարան 1266 թվականի»):

«Գրեցի սա Չայոց 715 թվականին՝ շատ դառը մի ժամանակ, բանգի Եգիպտոսի բռնակալ փարավոնը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) սրով մաշեցրեց Կիլիկիան, արքայածինիս՝ պարոն Լևոնին, ծերբակալեց որպես ծառա, իսկ գեղեցկաշեն Թորոսին էլ սպանեց» (Յովհաննես Արքեպեոքոս «Յիշատակարան 1266 թվականի»):

«Սա գրվեց Չայոց 716 թվականին՝ նշանավոր ու վշտալից մի տարում, երբ իսմայելցիների անօրեն զորքը մտավ Կիլիկիա աշխարհը, մերոնց զորքերը նրանց դեմ ելան, սակայն իրենց սակավության պատճառով չկարողացան դիմարդել ու պարտության մատնվեցին: Այդ ժամանակ թագավորի երկու որդիներից մեկին սրախողխող արեցին, իսկ մյուսին էլ գերի վարեցին Եգիպտոս» (Բարսեղ Ավանցի «Յիշատակարան 1267 թվականի»):

«Եվ ահա, բանի որ ծովացել էին մեր մեղքերը, Մարա սուլթանը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) բազմածեռ պատրաստությամբ մահմեդական մի զորավարի, կյանքի կոչելով Աստծո ցառումը, ուղարկեց ու սա մտավ Կիլիկիա երկիր: Չկարողացավ նրան դիմարդել՝ Չայոց զորքը, որ այնտեղ էր, վաղվաղակի թիկունք դարձրեց, պարտվեց, հաղթվեց, լքվեց ու հապճեպ ցրվեց: Ուրացան թագավորի երկու որդիներին, որոնք շրջապակիցների թշնամիների կողմից: Այնտեղ կրտսերը սրախողխող եղավ, իսկ ավագին էլ գերի վարեցին: Դրանից հետո ցրվեց զորքը, բանգի թագավորը ևս երկրում չէր» (Գրիգոր Լամբրոնացի «Յիշատակարան 1267 թվականի»):

«Սա սկիզբն էր չար ժամանակի, երբ մարցին (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) եկավ Մառի, սպանեց Թորոս թագավորորդուն և բազում այլոց նրանց հետ» (Անանուն «Յիշատակարան 1268 թվականի»):

«Եվ մի իսկական թշվառության ժամանակ էր սա... բանգի ավագի նման գրավեցին մեր թագավորությունը, երբ անօրենների սրով խողխողվեց Զրիստոսի քաջ զորական պարոն Թորոսը, իսկ Եգիպտացիներն էլ գերի տարան պարոն Լևոնին» (Կոնստանդին Յոնակայեցի «Յիշատակարան 1268 թվականի»):

«Եվ ահա աղաչում եմ, միշտ հիշեք անմահ ու կենդանի Զրիստոսի մեծ զորականին, գեղաշեն ու քաջակորով, այդամբ նահատակված Թորոսին, որը սրախողխող եկավ Մառիում: Եվ իրոք, անպատեհի մի ոճի գործվեց անօրենների զորքի կողմից, բանգի սրանք սրախողխող ու կտտամահ արեցին նրան իր յուրային Նիգալակիցների հետ միասին» (Ավետիք Գրիգ «Յիշատակարան 1272 թվականի»):

«Իսկ իմաստունի խոսքն այստեղ կատարվեց, որ ասում է. «Երբ պակասում են բարությունն ու բարերարները, ավելանում են չարության հեղեղները», ինչպես և մեզ մոտ կատարվեց, բանգի Մարա անօրեն և կատաղի սուլթանը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) բազում զորքերով եկավ Դամասկոս և այնտեղից դեսպաններ ուղարկեց Չայոց թագավորի մոտ սահմանի ինչ-որ հատվածի համար, որը խնդրում էր Չայոց թագավորից, բայց թագավորը չէր տալիս, այլ ապսպարել էր Նախապարտի խոսքեր՝ «չուն» և «ծառա»՝ անվանելով նրան...: Իմանալով Չայոց թագավորի միտքը՝ սուլթանը Մառի ճանապարհով Չայոց աշխարհի վրա բազմաբանակ հեծելազոր ուղարկեց, իսկ ինքը գնաց, նստեց Խարխետում և զորքերին հրամայեց, թե կարող են մտնել Չայոց երկիր, անխնա կոտորել քրիստոնյաներին, բախել եկեղեցիները, այրել քաղաքներն ու գյուղերի շինությունները, 15 օր մնալ այնտեղ և գերել քրիստոնյա կանանց ու երեխաներին, որն էլ իսկույն կատարեցին: Իսկ երբ Չայոց թագավորն իմացավ իր երկրի վրա թուրքերի հարձակվելու մասին, այնժամ ժողովեց սեփական զորքերը և տվեց իր թագածառանգ որդիներին՝ պարոն Լևոնին ու Թորոսին, իսկ ինքը մի սակավաթիվ զորախմբով գնաց թաթարների մոտ, որ իջել էին Աբլստի ու Կոկիստի միջակայքում, և այնտեղ սակավ-ինչ օրեր հապարդում էր՝ չիմանալով իր զորքերի երկպառակության մասին: Եվ, մինչ փութաց թաթարների գլխավորի մոտ գնալ և օգնություն բերել իր զորքերին, սա եկել էր երկու օր առաջ, լսեց թուրքերի հարձակվելու ու անհավատարիմ զորքերի կոտորածի մասին, որոնք իր թագածառանգ որդիներին տվեցին անօրեն գայլերի ձեռքը, իսկ իրեն ամրացրեց: Արդյունքում թագավորի գեղեցիկ որդուն՝ պարոն Թորոսին, ճակատամարտում սրախողխող արեցին ինչևից իր երիվարի վրա, իսկ պարոն Լևոնին թուրքերի մեծաթիվ զորքերը բռնելով գերի տարան Մար» (Գրիգոր Ավանցի «Պատմություն նետածիգների ազգի մասին», գլուխ 14):

«Գերիների մեջ գլխավոր ու անբուժելի խոցը Թորոս արքայազն էր, որը գեղեցիկ ծաղիկ էր: Նա զոհվեց մատաղ հասակում, մորուքը ծելու ժամանակ, և ինչպես վկայում են բոլոր բերանները, նա ամեն մի բարիքից անսպաս էր ու կուսությամբ իր մեջ էր շտեմարանել Աստծո շնորհները: Նա հոժարությամբ գնում է նահատակված, իսկ երբ հարցնում են նրա ուժ լինելը, հոր անունն էլ չի տալիս, որպեսզի կանքով իր հոր համար ավելորդ բեռ չլինի իր ավագ եղբոր Լևոնի հետ միասին, որը հոր կենդանության ժամանակ հրավիրված ու թագադրված էր թագավորական այթոռի համար, բանգի Լևոնը եղավ մեր գերիների գլխավորն ու մեր աշխարհի, ազգի աղեկեղ, լեռնապարհ, սրտակոտոր հուրը, երբ մենք գտնվում էինք շնչարգելության ու երեքման մեջ: Օգնության է հասնում վերնայինի ձեռքը, ով խլիճեց ցասմամբ, նույնը բուժում է ողորմությամբ փակված մեծաքաջ խոցը և գերեզարդ նսեղով նրան, ում տարան ուրիշների հետ՝ 15 օր ուշացնելով հայրենիք վերադառնալը: Այդ օրերի ընթացքում շատ աղետներ են թափվում նրանց գլխին, իսկ մեզ խոցոտում էր նրանց մասին ստացած լուրը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 99):

«Եկեք հիշենք նաև պարոն Թորոսին՝ մեր արքայի փոքր եղբորը, որը, հանուն կրոնի զինված ելնելով Եգիպտացի մահմեդական զորքերի դեմ, սուրբ եկեղեցու և մեր ազգի, արյամբ նահատակվեց» (Անանուն «Յիշատակարան 1285 թվականի»):

«Եգիպտոսի սուլթան Բուլդուկպարը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) շատ հաջողակ էր և հզոր: Նա զորք ուղարկեց Չայաստան: Այդ օրերին Չայոց թագավորը թաթարների մոտ էր, սակայն նրա երկու որդիները հավաքեցին Չայոց զորքը, որն այն ժամանակ շատ հզոր էր, դուրս եկան թշնամու դեմ և ճակատամարտ տվեցին: Մեծ կռիվ տեղի ունեցավ, որի վերջում քրիստոնյաները պարտվեցին, թագավորի որդիներից մեկը գերվեց, իսկ մյուսը սպանվեց» (Չեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 28):

«Դեռևս դրանից առաջ այս բռնակալը (Մամլության սուլթանության սուլթան Բեյբարը - Մ.Ֆ.) եկավ Չեթում թագավորի ու Չայոց տան վրա: Նա վանեց քրիստոնյաներին, սպանեց Չեթում թագավորի որդի Թորոսին, իսկ մեծն Լևոնին էլ, որ այժմ թագավոր է, սրա կողմից դրսևորված բազում քաջություններից հետո գերության վարեց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 715 թվականին Սմլոթը Մարա զորքի գլուխն անցած եկավ Մառի, օգոստոս ամսին Մառիի մոտ հաղթեց այնտեղ եղող Չայոց զորքին, գերեց Չայոց արքայի որդի պարոն Լևոնին, իսկ Չեթում Առաքին արքայի մյուս որդուն էլ սպանեց մարտում» (Չեթում II «Տարեգրություն»): «Այդ ժամանակ իմ հայրը ծնվեց, որը, հանուն մեր ազգի ու երկրի իր անձը դնելով, գերի ընկավ» (Չեթում II «Յիշատակարան 1295 թվականի»):

«Չեթումի Թորոս անունով որդին սպանվեց մարցիների զորքի կողմից Մառի կապանում, իսկ նրա որդի և անդրանիկ եղբայր Լևոնը բռնվեց ու կալանավոր տարվեց Մար» (Չեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»): «Զրիստոսի 1266 թվականին Սմլոթը Եգիպտական զորքի գլուխն անցած հաղթեց Չայոց զորքին Մառիի մոտ, գերեց Չայոց արքայի որդի պարոն Լևոնին, արքայի մյուս որդուն էլ սպանեց» (Չեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Թորոսը արյամբ նահատակվեց...: Դրանից հետո նրանք իրենց երեսները դեպի Կիլիկիա շրջեցին և Չեթում արքայի մոտ մարդ ուղարկեցին՝ նրանից հարկ պահանջելով: Այդ ժամանակ Չեթում արքան, հավաքելով իր զորքերը և տալով այն որդիներին, ինքը գնաց մոնղոլների մոտ օգնություն բերելու: Մինչ, սակայն, նա հետ կգար, հազարացիների զորքը վրա հասավ և Չայոց զորքը դիմեց փախուստի: Արքայորդիները, որ մնացել էին այնտեղ ու քաջաբար դիմադրում էին, շատ հարվածներ հասցրեցին, սակայն հետո Լևոնը բռնվեց, իսկ Թորոսն էլ խողխողվեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Չայոց 715 թվականին Սմլոթը Մարա զորքի գլուխն անցած մտավ Չայոց երկիր և Մառիի մոտ գերեց Չայոց արքա Չեթումի որդի պարոն Լևոնին, արքայի մյուս որդուն էլ սպանեց» (Չեթում Ավետիցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1268 և Չայոց 715 թվականին Սարցին եկավ Կիլիկիա աշխարհը և հույժ ավերեց ու այրեց երկիրը՝ անթիվ կոտորած անելով սրով և բազում գերի տանելով, ընդ որում գերվեց նաև Չեթում թագավորին անդրանիկ որդին, իսկ Թորոսը սպանվեց: Թշնամու զորագլուխը Սմլոթն էր...: Զրիստոսի 1262 թվականին Սարցին Կիլիկիա եկավ, որը Սիսն էր, կոտորեց, այրեց երկիրը և գերի տարավ Չեթում թագավորի մի որդի Լևոնին, իսկ մյուս որդի Թորոսին էլ սպանեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Եգիպտացիները հաղթեցին Յայոց գորբին, սպանեցին Թորոսին և գերի վերցրին Լևոնին՝ Յեթում արքայի որդիներին: Յետո Լևոնին ազատեցին» (Միսիթար Արիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Զրիստոսի 1268 և Յայոց 715 թվականին Մարցին գերեց թագավորի երկու որդիներին, որից հետո Թորոսին սպանեցին, իսկ Լևոնին գերի բռնեցին: Մեծ սուզ եղավ Յայոց աշխարհում» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 715 թվականին թագավորի որդիներին սպանեցին ու բռնեցին» (Անանու «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Զրիստոսի 1266 և Յայոց 715 թվականին թուրքերն առաջին անգամ եկան Սմիթթի գլխավորությամբ» (Սարգիս Սեցի «Ժամանակագրություն»):

«Բաբելոնի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.), երբ լսում է միաբանության դաշինքի մասին, որը Յեթում արքան հաստատել էր մեծ խանի (Մոնղոլական տերության խան Մանգուի – Մ.Ֆ.) հետ, հավաքում է 45.000 հազար զինվոր, անսպասելիորեն մտնում է Յայոց թագավորության սահմանները և ավերածության է ենթարկում ողջ երկիրը: Այդ բոլորը հասնում է պարոն Լևոնին՝ Յեթում արքայի անդրանիկ որդուն, որն այդ ժամանակ տիրում էր իշխանությանը: Եվ զորահավաք անելով՝ վերջինս իսկույն գումարում է 15.000 զարդ՝ հետևակ ու այլուժի միասին վերցրած: Երկրի պաշտպանության համար նա վերցրում է իր եղբայրներից մեկին պարոն Թորոսին, և գնում է սուլթանի ու նրա բանակի դեմ կռվի: Երկու բանակներն իրար են հանդիպում Մարրի կոչվող ամրոցի մոտ, որին տիրում էր պարոն Լևոնը: Նրանք միմյանց հետ կռվում են երկու օր և երրորդ օրը հայերը պարտվում են, որովհետև չեն կարողանում իրենց վրա հարձակվող սարակիստների մեծ բազմության առաջն առնել: Այդ ճակատամարտում զոհվում է պարոն Թորոսը՝ Յեթում արքայի երկրորդ որդին, իսկ նրա անդրանիկ որդին՝ պարոն Լևոնը, ձերբակալվում է, տարվում է Բաբելոն և բանտարկվում բերդի աշտարակի բանտում, որը մինչև օրս կոչվում է պարոն Լևոնի աշտարակ» (Յովհաննես Դարդեկ «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 15):

«Մարցին եկավ Սիս, մարտի մեջ սպանեցին Յեթումի որդի Թորոսին, իսկ մյուս որդի Լևոնին էլ գերի տարան» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Յայոց 710 թվականին մարցիները հարձակվեցին Սիսի վրա, այն ամայացրին, Յեթումի որդիներից էլ Թորոսին սպանեցին, իսկ մյուսին՝ Լևոնին, գերի տարան» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբո», գլուխ 2):

«Յուլյների 1577 թվականին Եգիպտոսի տեր Բուկուրխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց Կիլիկիայի արքա Յեթումի մոտ և սասց նրան. «Ենթարկվիր ինձ ու գլխահարկ վճարիր, իսկ այդ պարագայում ես կրպեցեմ Ընդիթի ճանապարհները և թույլ կտամ իմ երկրից պարենամթերք տեղափոխել ձեր երկիրը»: Արքան, սակայն, վախենալով թաթարներից, նրան խաղաղ խոսքերով չպատասխանեց և այդ պատճառով Բուկուրխտարը առանց հապաղելու ելավ Կիլիկիայի դեմ: Այդ ժամանակ արքան հապճեպ գնաց Բեթ-Ռոմանիա, որտեղ գտնվում էր Նապշ անունով թաթարների առաջնորդը, որպեսզի սա իրեն օգնության գա: Նապշը, սակայն, պատասխանեց. «Առանց արքայից-արքայի (Էխիստեյան էխան Աբդալան – Մ.Ֆ.) հրամանի ևս չեմ կարող գալ», որից հետո շտապ մի մարդ ուղարկեց արքայից-արքայի մոտ ու սկսեց սպասել պատասխանի: Այս ընթացքում, սակայն, Եգիպտացիները ներխուժեցին Կիլիկիա և դա այն ժամանակ, երբ այս երկրի արքան իր երկրում չէր: Եվ ահա թագավորության կոնստեբլը, որ արքայի եղբայրն էր, երկու արքայորդիների և այլ իշխանների հետ միասին ելավ Եգիպտացիներին ընդառաջ: Նրանք թշնամիների դեմ մարտի մեջ մտան Սերվանդ կոչվող լեռան մոտ: Արդյունքում հայերը պարտություն կրեցին, այդ շրջանի տեր արքայորդի Լևոնը գերվեց, իսկ արքայի փոքր որդի Թորոսն էլ սպանվեց, այն դեպքում, երբ այլ իշխաններ փախան: Սա տեղի ունեցավ այդ տարվա առ ամսվա 24-րդ օրը, շաբաթվա երրորդ օրը» (Բար-Յեթրեոս «Ալիսարիկի պատմություն», գիրք 11):

«Զրիստոսի 1262 թվականին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) իր ողջ բանակի հետ միասին ուժով Յայաստան մտավ: Նա սպանեց Յայաստանի արքայի որդի Թորոսին, գերեց նրա մյուս որդի Լևոնին և Յայաստանից շատ ավար ու գերիներ վերցրեց, քանի որ Յայաստանի արքան գնացել էր թաթարների մոտ» (Էրնուկ «Ժամանակագրություն»):

«Մենք արդեն հիշատակել ենք Սսի տեր թաթարի ինքնատուրքյան մասին և այն մասին, թե ինչպես Սաֆադի գործը վերջացնելուց հետո սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) օգնան էր առել այլ-Ջասուրայում և հրամայել էր, որ զորքից ոչ մեկը Դամասկոս չմտնի: Նրանցից ոմանք, սակայն, համաձայնության եկան և մեկ առ մեկ ծածկաբար Դամասկոս մտան: Սուլթանը կարգադրեց, որ նրանց պարաններով կապած դուրս հանեն քաղաքից: Սուլթանն այնուհետև զորակոչեց ալ-Մեյիթի ալ-Մանսուրին և նրա ծառայության տակ գտնվող Եմիրներ Իգ-Էդ-Դին Ուղանին, Մեյ-Էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆիհին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաուն – Մ.Ֆ.) ու հրամայեց նրանց ենթարկել Յայաստանի տիրոջը: Յայաստանից Կալավունը և իր պարոնները Եր նրանց բոլոր անելիքների վերաբերյալ հանձնարարականներ: Նրանք ճանապարհ ընկան Յիջրի 664 թվականի Չուլբադա ամսի 5-ին, հասան Դարպաս, որից հետո մարտակարգ ընդունած կապաններ մտան: Յեթում իբն Կոնստանդին իբն Վասակը, սակայն, թագավորեցրել էր իր որդի Լևոնին, իսկ ինքը վանք էր մտել: Երբ մահմեդականները մարտաշարքերի բաժանվեցին, Սսի իշխող Լևոնը նույնպես կանգ առավ՝ իր զորքերին մարտական դասավորություն տալու համար: Նրանք կարծում էին, թե մահմեդականները չեն կարողանալու լեռները բարձրանալ, որովհետև թաթարները լեռների գագաթներին աշտարակներ էր կառուցել: Այս առիթով բանաստեղծը գրում է. «Եթե նա պատեր է կառուցում իր շուրջը, դրանք կապանք են իր համար, ոչ թե բերդ»: Չորքերը մագցեցին լեռների կատարները և, երբ մարտը մեկնարկեց, արքա պարոն Լևոնը գերի ընկավ, նրա եղբայրը սպանվեց, սպանվեց նաև հորեղբայրը: Նրա մյուս հորեղբայր գունդատարը պարտված նահանջեց: Գերի ընկավ նաև նրա որդին, իսկ Դուրմուշի տերը փախուստի դիմեց: Նրանց տասներկու իշխանները ցաթուցրիվ եղան, իսկ նրանց լավագույն զորականները և զինվորները սպանվեցին: Չորքերն այդ օրն անցան Մառզ և օթևանեցին Սարվանդիթարի մերձակայքի Զարանջի ընկալվալորում» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Յայաստանի պատմություն»): «Երբ մենք նրանց մոտեցանք այդ լեռների վրա, զորքը շարվեց՝ պատրաստվելով կռվի: Մենք նրանց վրա ընդամենը մեկ գրոհ ձեռնարկեցինք և նրանց հեծյալները ջարդվեցին» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Յայաստանի պատմություն»):

«Յիջրի 664 թվականին, երբ Մեյիթ-Չահիրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) ավարտեց Սաֆադի գրավումը, արշավեց Դամասկոսի վրա և, երբ մտավ այնտեղ ու հաստատվեց, մեծ թվով բանակներ ճանաչեց, որոնց գլուխն էր Դամմայի տեր Ալ-Մալիթի ալ-Մանսուրը և հրամայեց նրանց, որ գնան Յայոց երկրի վրա: Նրանք ճանաչեցին ալ-Մալիթի ալ-Մանսուրի հրամանատարության տակ և հասան Սսի երկիրը նույն տարվա Չուլբադա ամսում: Սսի թագավորն էր Յեթում իբն Կոնստանդին իբն Վասիլը, որը ամիսներ էր իր կիրճերը քարանետ մեքենաներով և այլ գեներով ու այնտեղ զորքեր էր դրել իր երկու որդիների գլխավորությամբ, որպեսզի դիմադրեն մահմեդական զինվորներին և արգելեն նրանց մուտքը: Մահմեդական զորքերը, սակայն, հարձեցին նրանց, սպանեցին շատերին և գերեցին: Սպանվեց Սսի թագավորի մեկ որդին և գերի բռնվեց մյուս որդին, որը Լևոն իբն Յեթում էր կոչվում» (Աբու-Ֆիդա «Յայաստանի պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Յիջրի 664 թվականին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) գնաց Դամասկոս և հրամայեց գնդերին, որ արշավեն Սսի վրա: Բանակը Դամասկոսից ճանաչեց ընկավ շաբաթ օրը, Չուլբադա ամսի 3-ին: Ընդհանուր հրամանատարությունը հանձնվեց Դամմայի իշխան ալ-Մեյիթի ալ-Մանսուրին և գործողության վերահսկողությունը՝ Շամսկին Ալ-Մոնկուր ալ-Ֆարիկին: Բանակներն հասան Դարբանդ, որտեղից անցնում են՝ Սիս գետով համար: Յայոց թագավորը այդ կիրճերի վերևը շինել էր տվել աշտարակներ, որոնց մեջ դրել էր որոշ թվով կռվողներ: Մահմեդականները գրավեցին այդ դիրքերը, կոտորեցին պահապան գնդերի մի մասին, իսկ մնացած մասը փախուստ տվեց: Յետո քանդեցին այդ ամրությունները և, մտնելով Սսի երկիրը, իրի և արյան մատնեցին այն: Գերի վերցրին Սսի թագավորի որդուն, որը կոչվում էր Լևոն իբն Յեթում: Նրանք գերի վերցրին մինչև անգամ նրա եղբոր որդուն և պետության բազմաթիվ բարձրաստիճան անձերի» (Մուֆֆադալ իբն Աբու-Ֆադայիլ «Պատմություն»):

«Յիջրի 664 թվականի Սաֆար ամսից հետո Չահիր սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) գնաց Դամասկոս մեծ բանակներով, որոնց Դամմայի կառավարիչ Մանսուրը առաջնորդեց դեպի Յայոց երկիրը: Նրանց թագավորը Յեթում իբն Կոնստանդինի իբն Վասիլը ամրացրել էր կիրճերը մանգոլիաներով: Նա արշավողներին դեմ ուղարկեց իր առաջապահ գնդերը, որոնց գլուխն էին իր երկու որդիները: Այդ գնդերը ջարդվեցին և երկրորդ որդին՝ Լևոնը, գերի բռնվեց: Անցեցրեց բաց արեցին» (Մուսուլմանություն):

«Յիջրի 664 թվականի Շավալ ամսի 27-ին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Սաֆադից՝ Դամասկոս գնալու համար: Նա կանգ առավ Դասուրա կոչված վայրում և հրամայեց, որ ոչ մի զինվոր չմտնի Դամասկոս և որ բանակը շարունակի մնալ նույն դիրքում, մինչև Սսի արշավանքի ժամը: Ինքը մտավ Դամասկոս մի թեթև զորախմբի ընկերակցությամբ՝ լսած լինելով, որ մի բանի զինվորները մտել են քաղաք: Նա նրանց շրջապակալ դուրս հանել տվեց: Դամասկոս իշխան ալ-Մեյիթի ալ-Մանսուրը դարձավ թշնամի դեմ գործող բանակի հրամանատար: Բանակի շարքերում գտնվում էին Իգադին Իգան և Կալավուն (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաուն – Մ.Ֆ.) Եմիրները: Բանակը շարժվեց Չուլբադա ամսի 5-րդ օրը և ուղղվեց դեպի Սիս: Երկու բանակները իրար բախվեցին և Սսի թագավոր Լևոնը գերի բռնվեց: Նրա եղբայրը և հորեղբայրը սպանվեցին: Նրա մյուս հորեղբայրը փախուստ տվեց, իսկ այս վերջինի որդին գերիների թվում էր: Մնացած իշխանները, որոնց թիվը 12 էր, ցրվեցին: Յայերը կորցրին իրենց ամենաթաք պատերազմիկներին ու լավագույն զինվորներին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ Սսի տերը Յայթումն էր, ով ամրացրել էր կիրճը և դրանց վրա քարանետ մեքենաներ էր տեղակայել՝ իր զորքերն ու որդի Լևոնին կանգնեցնելով կիրճի վրա ձգվող լեռան վրա» (իբն ալ-Մուղայիլի «Պատմություն»):

«Չորքերը տեղ հասան Չուլբադա ամսի 20-ին՝ երեքշաբթի օրը: Դեթումը կապանի վրա երկու աշտարակ էր կառուցել և դրանք խիստ ամրացրել էր, որպեսզի թույլ չտա ոչ ոքի կապան մտնել» (Իգ-էդ-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Սա տեղի ունեցավ Գիջրի 664 թվականի Չուլբադա ամսի 20-ին, երեքշաբթի օրը: Այդ անիծյալը սպանում էր մահմեդականներին և թշնամի թաթարներն էլ օգնում էին նրանց: Նա Գալեպում Նողկալի արարքներ էր գործել և կանանց ու երեխաների մեծ մասին գերի էր տարել» (ալ-Ալխի «Պատմություն»):

«Միտում պատերազմ տեղի ունեցավ, Դեթումը պարտվեց: Նրա մի որդին սպանվեց, իսկ մյուսը գերի ընկավ և Եգիպտոս ուղարկվեց» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Մահմեդականներն ունեին 3.000 հեծյալ» (Կիրտայ ալ-Խազինդարի «Պատմություն»):

⁴⁵³⁹ «Դրանից հետո նրանք ներխուժեցին Դայոց երկիր և ասպատակեցին այն մինչև Բարձրաբերդ» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

«Մարցինը գնացին մինչև Բարձրաբերդի սահմանները» (Դեթում II «Պատմություն»):

«Նրանք սուր սրով մաշեցին բնակչությանը, սակայն, դիպչելով ամրոցներին, ամոթահար հետ դարձան, քանզի Լևոնը թաթուն սրտապնդում էր նրանց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

⁴⁵⁴⁰ «Եվ ահա մինչև Աղանա հրձիգ արեցին, անթիվ մարդկանց սպանեցին և բազում մարդկանց գերեցին» (Ստեփանոս Վահկայեցի «Հիշատակարան 1266 թվականի»):

«Այնուհետև նրանք առանց կասկածի եկան, բազում նախճիրներ և ոճիրներ գործեցին, հորդեցին բոլոր քաղաքներն ու ավանները, տապալեցին եկեղեցիները և սուրբ գրքերը հորի մատնեցին» (Գրիգոր Լամբրոնացի «Հիշատակարան 1267 թվականի»):

«Եվ ահա թշնամիները բազում գավառներ, քաղաքներ, գյուղեր, վանքեր ու եկեղեցիները այրեցին, անթիվ բրիստոնյաներ սրի մատնեցին, իսկ 36.000 հոգի էլ գերի տարան իրենց աշխարհ» (Բարսեղ Ականցի «Հիշատակարան 1267 թվականի Առաջին»): «Սա գրվեց այն Նշանավոր ամսում, երբ անօրեններ խմայեցիների գործերի Կիլիկիա աշխարհը և բազում սուր ու տրտմություն պատճառեցին բրիստոնյաների ազգին» (Բարսեղ Ականցի «Հիշատակարան 1267 թվականի երկրորդ»):

«Թշնամիները այրեցին Մսիսը, այնպես որ ոչ մի շեն չմնաց այնտեղ» (Անանուս «Հիշատակարան 1268 թվականի»):

«Եվ ահա, վերցնելով Լևոնին իրենց հետ, նրանք ասպատակեցին երկիրը և սրի ու հրի ճարակ դարձրին այն՝ սուր սրով մաշելով բնակչությանը» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Դրանից հետո նրանք համարձակորեն մտան Դայոց աշխարհը, հրկիզությամբ ապականեցին այն, բնակչությանը սրի բաշեցին, ավար վերցրեցին, ավերեցին և ողջությամբ գնացին իրենց աշխարհը» (Անուր Ակնազացի «Ժամանակագրություն»):

«Թշնամիները շատերին գերեցին երկրի գյուղերից: Ապա՝ թուրքերի գործերը օրեր-ինչ հետո բազում գանձերով և ավարով գնացին իրենց երկիրը՝ Դայոց աշխարհը թողնելու կիսավեր» (Գրիգոր Ակնեցի «Պատմություն Նեսանձիգների ազգի մասին», գլուխ 14):

«Մարցինը գնացին մինչև Սիս, այնտեղից էլ՝ մինչև Աղանա...: Նրանք գերեցին աշխարհն ու այրեցին սրով՝ բազում ավարով հետ դառնալով իրենց աշխարհը» (Դեթում II «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նրանք ներխուժեցին Դայոց երկիր և ասպատակեցին այն մինչև... Աղանա» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

«Մարակիտները մտան երկիր՝ ամայացնելով և թալանելով Դայաստանի գրեթե ամբողջ հարթավայրը: Այսպես բրիստոնյաների հզորությանը մեծ հարված հասցրեց, իսկ սարակիտները զորացան» (Դեթում II «Պատմություն»): «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 28):

«Դայոց 714 թվականին Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա աշխարհը, երկրի կեսը գերեվարեց» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1267 կամ Դայոց 704 թվականին Սարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիայի վրա, որը Սիսն էր: Նա կոտորեց և այրեց երկրի կեսը և գերի տարավ Դեթում թագավորի որդի Լևոնին, իսկ մյուս որդի Թորոսին էլ սպանեցին» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո եգիպտացիները եկան ու ցրվեցին ողջ Կիլիկիա երկրում՝ անելով մեծ ավերածություններ, սպանություններ և գերեվարություններ: Նրանք այրեցին Սիսը և բանդեցին նրա մեծ եկեղեցին, ավելի ծիծառ եկեղեցիների եկեղեցին: Այդ ժամանակ թշնամիների հարվածներից փրկվեց միայն Աստվածամոր եկեղեցին, ինչպես նաև Մար-Բար-Սմանյի վանքը, բանի որ նրանց կառուցվածքում փայտ չէր կիրառվել: Եգիպտացիները ոտնատակ տվեցին նաև Մուսուլեմստիան, Այասն ու Աղանան՝ անվերջ գերելով մարդկանց որդիներին և աղջիկներին: Դրանից հետո նրանք անցան Տարսուս, այրեցին Պակեսմասի վանքը, սակայն չվնասեցին Գլիկյաթը, բանի որ այնտեղ գտան մի վանականի, որը կարողանում էր արաբերեն խոսել: Դեռ այս ամսին էր, որ հնազանդություն դրսևորեց նրանց նկատմամբ, այնպես որ եգիպտացիները չվնասեցին ոչ նրան, ոչ էլ վանքը: Եգիպտացիները մարցին երկրում 20 օր, թալանեցին ու այրեցին, որից հետո հեռացան» (Բար-Նեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Դեռորդ օրը նրանք կանգ առան Թիլ Դամրունի մերձակայքում՝ սպանելով, գերելով և հրկիզելով: Նրանք կրակի տվեցին Դումուսը և հաջորդ օրը շարժվեցին դեպի Ջահան գետ, որը հայերը Եփրատ են կոչում, բանի որ այն մեծ գետ է: Չորքերը Եփրոսը Սայֆ-էդ-Դին Ուղանի և Սեյֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆիի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի – Մ.Ֆ.) հրամանատարությամբ անցան գետը: Եվ երբ գործերը մոտեցան ալ-Ամուդային, որը տաճարականների պատկանող ամուր երկնաբեժք բերդ էր, և օղակեցին այն, նրա կայազորը համաձայնեց հանձնել այն: Բերդում թաթար մարտիկներ կային, բացի նրանցից, սակայն, կային ևս 2.200 հոգի: Տղամարդկանց սպանեցին, իսկ գերիներին բաշխեցին զինվորների մեջ: Այնտեղ մի խումբ տաճարականներ կային, որոնց սպանեցին, իսկ ամրոցը և նրա ամբարներն ու պահեստները հրո ճարակ դարձրին: Եվիդ Իգ-էդ-Դին Ուղանն ուղղվեց դեպի ռում, իսկ Եփր Սայֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆին էլ՝ դեպի Մսիս, Աղանա, Այաս և Տարսուս՝ շատերին սպանելով ու հրկիզելով ամեն ինչ: Ջանդվեց նաև ալ-Տանիյաթ անունով հայտնի տաճարական բերդը, նրանց բազմաթիվ բնակավայրեր, բերդեր և քաղաքներ հրո ճարակ դարձան ու ավերվեցին: Այս ամբողջ ընթացքում Դամուսի տերը մնում էր Սուրմ և, երբ գործերը վերադարձան, հավաքվեցին ու ստացան ավարի իրենց մասը: Արթա Լևոնը և նրա հորեղբորորդին շղթայվեցին: Չինվորներն իրենց հետ անչափելի բանակությամբ ավար վերցրին, այնքան շատ, որ, երբ երկու դիրհամով մի գլուխ կոլ էին վաճառում, գնորդ չէր գտնվում: Չորքի համար ամեն օր մեծաթիվ կոլեր, գունձացուլեր և այծեր էին մորթվում: Չորքը ստիպված եղավ ավար վերցված անասունների մի մասը բշտել: Երբ այս լուրերը հասան սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.), նա որսով էր զբաղված Ջարուսում: Նա հազար դինար տվեց ավետիսը բերողին: Ապա սուլթանը մտավ Դամասկոս, պատրաստություն տեսավ և կրկին դուրս եկավ՝ ուղղվելով դեպի Դամաս՝ այնտեղ տունը նշելու: Այնտեղից սուլթանը ուղղվեց դեպի Աֆա-միյա, իսկ այնտեղից էլ՝ Չուլիքա ամսի 13-ին դուրս եկավ՝ գործերին դիմավորելու: Ավարից սուլթանին հասանելի բաժինն առանձնացվել էր, սակայն, երբ նա դիմավորեց գործերին, իր բաժինն էլ իր զինվորներին բաշխեց: Նա լավ վերաբերմունք ցուցաբերեց Սսի տիրոջ և նրա հետ եղած մյուս գերիների նկատմամբ: Սուլթանը Դամասկոս վերադարձավ Չուլիքա ամսի 24-ին և զորավարգով քաղաք մտավ՝ իր հետ բերելով Սսի տիրոջը, նրա հորեղբորորդուն ու զինակիցներին: Նա պատվով հանդերձների արժանացրեց ասորիքյան Եփրոսին և հրամանատարներին: Նա Դամասի տիրոջը նստեցրեց և գանձեր ուղարկեց, ինչպես նաև պատվով հանդերձներ տվեց՝ նրա ու նրա բոլոր զինակիցների համար: Ապա սուլթանը հրաժեշտ տվեց նրան և գնաց իր թագավորությունը: Դամասկոսը լցվեց անչափելի բանակության բարիքներով և ապրանքներով՝ թանկարժեք բարերով ու զարդերով, ստրուկներով և մետաքսով: Սուլթանը դրանից ոչ մի բան իրեն չվերցրեց» (Բեյբարս-ալ-Մանսուրի «Պատմություն»):

«Դեռորդ օրը նրանք կանգ առան Թիլ Դամրունի մերձակայքում՝ սպանելով, գերելով և հրկիզելով: Նրանք կրակի տվեցին Դումուսը և հաջորդ օրը շարժվեցին դեպի Ջահան գետ, որը հայերը Եփրատ են կոչում, բանի որ այն մեծ գետ է: Չորքերը Եփրոսը Սայֆ-էդ-Դին Ուղանի և Սեյֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆիի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի – Մ.Ֆ.) հրամանատարությամբ անցան գետը: Եվ երբ գործերը մոտեցան ալ-Ամուդային, որը տաճարականների պատկանող ամուր երկնաբեժք բերդ էր, և օղակեցին այն, նրա կայազորը համաձայնեց հանձնել այն: Բերդում թաթար մարտիկներ կային, բացի նրանցից, սակայն, կային ևս 2.200 հոգի: Տղամարդկանց սպանեցին, իսկ գերիներին բաշխեցին զինվորների մեջ: Այնտեղ մի խումբ տաճարականներ կային, որոնց սպանեցին, իսկ ամրոցը և նրա ամբարներն ու պահեստները հրո ճարակ դարձրին: Եվիդ Իգ-էդ-Դին Ուղանն ուղղվեց դեպի ռում, իսկ Եփր Սայֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆին էլ՝ դեպի Մսիս, Աղանա, Այաս և Տարսուս՝ շատերին սպանելով ու հրկիզելով ամեն ինչ: Ջանդվեց նաև ալ-Տանիյաթ անունով հայտնի տաճարական բերդը, նրանց բազմաթիվ բնակավայրեր, բերդեր և քաղաքներ հրո ճարակ դարձան ու ավերվեցին: Այս ամբողջ ընթացքում Դամուսի տերը մնում էր Սուրմ և, երբ գործերը վերադարձան, հավաքվեցին ու ստացան ավարի իրենց մասը: Արթա Լևոնը և նրա հորեղբորորդին շղթայվեցին: Չինվորներն իրենց հետ անչափելի բանակությամբ ավար վերցրին, այնքան շատ, որ, երբ երկու դիրհամով մի գլուխ կոլ էին վաճառում, գնորդ չէր գտնվում: Չորքի համար ամեն օր մեծաթիվ կոլեր, գունձացուլեր և այծեր էին մորթվում: Չորքը ստիպված եղավ ավար վերցված անասունների մի մասը բշտել: Երբ այս լուրերը հասան սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.), նա որսով էր զբաղված Ջարուսում: Նա հազար դինար տվեց ավետիսը բերողին: Ապա սուլթանը մտավ Դամասկոս, պատրաստություն տեսավ և կրկին դուրս եկավ՝ ուղղվելով դեպի Դամաս՝ այնտեղ տունը նշելու: Այնտեղից սուլթանը ուղղվեց դեպի Աֆա-միյա, իսկ այնտեղից էլ՝ Չուլիքա ամսի 13-ին դուրս եկավ՝ գործերին դիմավորելու: Ավարից սուլթանին

հասանելիք բաժինն առանձնացվել էր, սակայն, երբ նա դիմավորեց գործերին, իր բաժինն էլ իր գինավորների բաշխեց: Նա լավ վերաբերմունք ցուցաբերեց Սսի տիրոջ և նրա հետ եղած մյուս գերիների նկատմամբ: Սուլթանը Դամասկոս վերադարձավ 20ւիկից ամսի 24-ին և զորակարգով բաղաբ մտավ՝ իր հետ բերելով Սսի տիրոջը, նրա հորեղբորորդուն ու գինակիցներին: Նա պատվով հանդերձների արժանացրեց ասորիքյան էմիրներին և հրամանատարներին: Նա Դամասկի տիրոջը նշույզներ և զանձեր ուղարկեց, ինչպես նաև պատվով հանդերձներ տվեց՝ նրա ու նրա բոլոր գինակիցների համար: Այս սուլթանը հրաժեշտ տվեց նրան և գնաց իր թագավորությունը: Դամասկոսը լցվեց անչափելի բանակության բարիքներով և ապրանքներով՝ թանկարժեք բարերով ու զարդերով, ստրուկներով և մետաքսով: Սուլթանը դրանից ոչ մի բան իրեն չվերցրեց» (ան-Նուվայրի «Հանրագիտարան»):

«Հաջորդ օրը նրանք կանգ առան Թիլ Դամրուկի մերձակայքում՝ սպանելով, գերելով և հրկիզելով: Նրանք կրակի տվեցին Դումուսը և հաջորդ օրը շարժվեցին դեպի Ջահան գետ, որը հայերը Եփրատ են կոչում, բանի որ այն մեծ գետ է: Հորքերը էմիրներ Սայֆ-էդ-Դին Ուղանի և Սեյֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆիի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի – Մ.Ֆ.) հրամանատարությամբ անցան գետը: Եվ երբ գործերը մոտեցան ալ-Անուդային, որը տաճարականների պատկանող ամուր երկնաբերձ բերդ էր, և օղակեցին այն, նրա կայազորը համաձայնեց հանձնել այն: Բերդում թաթար մարտիկներ կային, բացի նրանցից, սակայն, կային ևս 2.200 հոգի: Տղամարդկանց սպանեցին, իսկ գերիներին բաշխեցին գինավորների մեջ: Այնտեղ մի խումբ տաճարականներ կային, որոնց սպանեցին, իսկ ամրոցը և նրա ամբարներն ու պահեստները հոր ճարակ դարձրին: Եմիր Իզ-էդ-Դին Ուղանն ուղղվեց դեպի ռում, իսկ Եմիր Սայֆ-էդ-Դին Կալավուն ալ-Ալֆին էլ՝ դեպի Սսիս, Աղանա, Այաս և Տարսուս՝ շատերին սպանելով ու հրկիզելով ամեն ինչ: Քանիզվեց նաև բանդիկը նաև ալ-Դինան անուկով հայտնի տաճարական բերդը, որ նաև ալ-Ասնիյաթ էր կոչվում, նրանց բազմաթիվ բնակավայրեր, բերդեր և բաղաբներ հոր ճարակ դարձան ու ավերվեցին: Այս ամբողջ ընթացքում Դամասկի տերը մնում էր Սուսում և, երբ գործերը վերադարձան, հավաքվեցին ու ստացան ավարի իրենց մասը: Արթա Լևոնը և նրա հորեղբորորդին շղթայվեցին: Հինավորներն իրենց հետ անչափելի բանակությամբ ավար վերցրին, այնքան շատ, որ, երբ երկու դիրհամով մի գուլիս կով էին վաճառում, գնորդ չէր գտնվում: Հորքի համար ամեն օր մեծաթիվ կովեր, գովաշուկներ և այծեր էին մորդվում: Հորքը ստիպված էր ավար վերցված անասունների մի մասը բռնել: Երբ այս լուրերը հասան սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.), նա որոնվ էր զբաղված Ջարուսում: Նա հազար դինար տվեց ավերիսը բերդին: Այս սուլթանը մտավ Դամասկոս, պատրաստություն տեսավ և կրկին դուրս եկավ՝ ուղղվելով դեպի Դամաս՝ այնտեղ տունը նշելու: Այնտեղից սուլթանը ուղղվեց դեպի Աֆա-Միյա, իսկ այնտեղից էլ՝ 20ւիկից ամսի 13-ին դուրս եկավ՝ գործերին դիմավորելու: Ավարից սուլթանին հասանելիք բաժինն առանձնացվել էր, սակայն, երբ նա դիմավորեց գործերին, իր բաժինն էլ իր գինավորներին բաշխեց: Նա լավ վերաբերմունք ցուցաբերեց Սսի տիրոջ և նրա հետ եղած մյուս գերիների նկատմամբ: Սուլթանը Դամասկոս վերադարձավ 20ւիկից ամսի 24-ին և զորակարգով բաղաբ մտավ՝ իր հետ բերելով Սսի տիրոջը, նրա հորեղբորորդուն ու գինակիցներին: Նա պատվով հանդերձների արժանացրեց ասորիքյան էմիրներին և հրամանատարներին: Նա Դամասկի տիրոջը նշույզներ և զանձեր ուղարկեց, ինչպես նաև պատվով հանդերձներ տվեց՝ նրա ու նրա բոլոր գինակիցների համար: Այս սուլթանը հրաժեշտ տվեց նրան և գնաց իր թագավորությունը: Դամասկոսը լցվեց անչափելի բանակության բարիքներով և ապրանքներով՝ թանկարժեք բարերով ու զարդերով, ստրուկներով և մետաքսով: Սուլթանը դրանից ոչ մի բան իրեն չվերցրեց» (Իբն ալ-Ֆուլկատ «Պատմություն»):

«Այդ զավառում գործը մնաց մի բանի օր՝ ամենուր տարածելով նախճիր և հրդեհ ու վերցնելով բազմաթիվ գերիներ: Այնուհետև Իգան Եմիրը ուղղվեց դեպի Ռումի երկիրը, իսկ Կալավուն Եմիրը (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի – Մ.Ֆ.)՝ դեպի Սսիս, Աղանա, Այաս և Տարսուս: Երկուսն էլ ջարդեցին բնակիչներին, գերիներ վերցրին, մեծ թվով բերդեր ավերեցին և ամեն ինչ հրդեհի մատնեցին: Դամասկի իշխանը մնացել էր Սիսում և ահա երկու էմիրներն էլ գնացին նրան միանալու՝ իրենց հետ բերելով մեծ ավար այն աստիճան, որ մի եզ մատուցվում էր երկու դիրհեմի փոխարեն և գնող չկար: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) այս հաջողությունների լուրը առավ, երբ որսի մեջ էր Հիբուզում: Սուրհանդակին նա նիկրեց հազար դինար և Տաբիսանայի էմիրության աստիճան: Հետո նա Դամասկոսի ճանկան բռնեց և, իր պատրաստությունները տեսնելուց, հետո գնաց դիմավորելու իր բանակը 20ւիկից ամսի 13-ին ...: Մինչ այդ Սսի արշավանքը կատարող գնդերը հասան: Նրանք ներկայացրին սուլթանին իրենց գրաված ողջ ավարը, և սուլթանը այդ ավարը բաժանեց իր գինավորներին: Սսի թագավորը և մյուս երևելիները իր կողմից բարյացակամ արտահայտություններով լիացվեցին: Սուլթանը ամսի 24-ին վերադարձավ Դամասկոս՝ իր արջևից տանելով Սսի թագավորին: Նա խիստ հազգրեց էմիրներին, իշխաններին և գինավորներին: Դամասկոսը լցվեց թանկարժեք իրեղեններով, մեծ բանակությամբ թանկարժեք անեղեղ, ձիեր, այլուր և մետաքսեղեններով հանաժանեցին: Սուլթանը այդ բոլորից ոչինչ չուրաքրեց: Դամասկի իշխանը գնաց դեպի իր երկիրը՝ Բեյբարսի կողմից արժանանալով լիուլի և առատաձեռն վարձատրության և ստանալով մեծ թվով ձիեր, արժեքավոր առարկաներ ու շորեր: Այդ դեպքերի վրա Աբադայի (Ելիսանության Ելիսան Աբադայի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված դեսպանները հասան՝ ընծաներ տալու և խաղաղության առաջարկելու համար» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»): «Հիջրի 664 թվականին գրավվեց Սաֆար ամրոցը և գործերը Եմիր Կալաուն ալ-Ալֆիի գլխավորությամբ պաշարեցին Այասն ու մի բանի այլ ամրոցներ...: Եվ ահա Ալլահը նրա ձեռքով... Սիսի տիրակալից նվաճեց Դարպասը, Թարբուզը, Թալմեճենը, Քաֆարդին, Ռաբանը, Մարգվանը, Աղանան ու ալ-Սսիսը» (Մակրիզի «Ռևուցյունների և խորհուրդների գիրք»):

«Հետո մահմեդական գինավորները սապատակ սփռեցին Սսի երկրում և գրավեցին երկու Սյուների բերդը, սպանեցին բնակիչներին և ապա գինավորները հարուստ ավարով վերադարձան: Երբ այդ փառալուրդ հաղթանակի լուրը հասավ ալ-Սեյիբ ալ-Չահիր Բեյբարսին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.), նա ճանապարհեց Դամասկոսից և զննեց դեպի Դամաս, այնտեղից՝ դեպի Աֆամիա ու դիմավորեց իր գնդերի հաղթական վերադարձը: Նա հրամայեց, որ հանձնեն գերիներին, որոնց մեջ էր Լևոնը՝ Սսի թագավորի որդին: Երբ նա գերի բռնվեց, ալ-Սեյիբ ալ-Ասնուրը նրան հանձնել էր իր եղբոր ալ-Սեյիբ ալ-Աֆադիի հսկողությանն ու խնամքին, մինչև որ նա հանձնվի սուլթանին: Այնուհետև նրանք ճանապարհ ընկան դեպի Եգիպտոս՝ Բարաքի ճանապարհով: Գնալով ալ-Սեյիբ ալ-Չահիրը Հիզա լճի մոտ ձիուց ընկավ և փշրվեց նրա ազդրակողը: Նրան պատագարակի վրա փոխադրեցին մինչև միջնաբերդը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային գեղի»):

«Որպես պատիժ սպանեցին բնակիչներին և ավարով լցված վերադառնում էին Կահիրե, երբ ճանկի վրա՝ Աֆամիայում, իրենց հանդիպեց Չահիրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.): Նրան իջեցրին ձիուց Հիզա լճի մոտ և իրենց ուսերի վրա բարձրացրին» (Իբն ալ-Ասրդի «Պատմություն»):

«Ալ-Ամուդա բերդի ժողովուրդն արդեն ենթադրում էր, որ ամբողջ երկիրը գրավված է, իրենց գործերը ջարդված են, իսկ իրենց պրբան՝ գահաժառանգը, գերեվարված է: Ուստի նրանք նամակ ուղարկեցին և բերդից իջնելու դիմաց աման խնդրեցին, որը Ուղանը նրանց տվեց: Երբ նրանք իջան, սակայն, նա կոտորածի ենթարկեց նրանց և խլեց նրանց փողերն ու երեխաներին, ինչից հետո բանդեց բերդը» (Իբն ալ-Մուդալլահի «Պատմություն»):

«Երբ գորավորները հասան Սսի երկրի կենտրոնական մասեր, նրանց վրա դեսպանություն ընդառաջ եկավ, որի անդամներին, սակայն, շղթայեցին ու բանտ նետեցին՝ հրաժարվելով լսել Սսի արքայի հնազանդության խոստումները: Դրանից հետո ալ-Սեյիբ ալ-Ասնուրը սկսեց ավելի խորանալ և ավերել Սսի երկրի հողերը՝ շրջան առ շրջան, բերդ առ բերդ, ամրոց առ ամրոց: Նա կողոպտեց հարստությունները և գերության բռեց երեխաներին՝ մինչև որ հասավ Սիս» (Շաֆի Իբն Ալի «Պատմություն»):

«Հետո բանդեցին այդ ամրությունները և, մտնելով Սսի երկիրը, հրի և արյան մատնեցին այն» (Մուֆֆազալ Իբն Աբու-Ֆազալի «Պատմություն») ⁴⁵⁴¹ «Մնալով Սիսում մի բանի օր՝ նրանք թալանեցին այդ բաղաբը, կրակի մատնեցին բոլոր տները, ամեն ինչ հրդեհեցին, գրավեցին ու թալանեցին: Սպանվածներին ու գերեվարվածներին թվով չկար: Դրանից հետո անհավատները սկսեցին մարտնչել միջնաբերդին տիրելու համար՝ նպատակ ունենալով այնպես անել, որ վերջինիս պաշտպանները ստիպված հանձնեն այն, սակայն սրանք չէին հանձնվում: Այդ ժամանակ անհավատները, տեսնելով, որ չեն կարողանում տիրել միջնաբերդին, այրեցին ամեն ինչ լեռներում ու դաշտերում և ողջ շրջակայքն ամայացրին: Շատերը կանանց ու երեխաների հետ միասին պատապարվեցին բարայրներում, որոնք առաջ դղյակներ էին: Դրանցից մեկը կոչվում էր Կեմ, մյուսը՝ Նեբեբար: Երբ անհավատները եկան այնտեղ, սրանք, տեսնելով անհավատների մեծ բանակությունը, վախից իրենց կողքին՝ չկարողանալով գեղեք վերցնել և դիմադրություն կազմակերպել, իսկ սրանք էլ բոլորին սրի բաշխեցին ու կոտորեցին: Այդ օրը սպանվեց 20.000 հոգի, իսկ մնացածներին, որոնք խույս տվեցին սրից, գերեվարեցին իրենց հետ ու տարան, բայց ոչ թե այն ճանապարհով, որով եկել էին: Նրանք մեկնեցի դեպի Աստիոն և իրենց ողջ ավարը վաճառեցին այնտեղ, որից հետո հեռացան իրենց երկիր՝ հետևելով պարոն տանելով պարոն Թորոսին, որպեսզի հեռվից բերված մի թանկարժեք նկեր, որն էլ մատուցեցին սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 715 թվականի աշնանը մեզ՝ հայերիս, համար բացվեցին բացախի դառն ամանն և Աստծո բարկության մրուրը, բանգի Փնտխտար անունով Սյրա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) պահանջում էր այն բերդերը, որոնք թաթարների օգնությամբ գրավել էր Հայոց Հեթում թագավորը: Եվ, երբ հայերը չեն տալիս, ավելի շատ՝ թաթարի երկուդից, խիստ բարկանում է, հավաքում է մեծաքանակ զորք և ոմն Սկմոթ անունով գորագլխի միջոցով ուղարկում է Կիլիկիա: Հանկարծակիորեն մտնելով երկիրը՝ նա գրավում է արքայանիստ Սիս մայրաքաղաքը և այրում է այն նրանում եղած եկեղեցիների հետ միասին: Նա գտնում է գետնափոր գանձարանը և ամբողջությամբ թալանում է: Ասում են, որ

այնտեղ ամեն մի ամսանի մեջ կար 600.000 կարմիր ոսկերի: Երկիրն ավերելով՝ նա հասնում է մինչև Ադանա և ապա, լսելով տազնապալի լուրը, վերադառնում է ավարով ու 40.000 գեղիներով՝ չհաշված կոտորածները» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 99):

«Երբ իմաստուն Յեթում թագավորն այս լսեց, սիրտը կոտորվեց խոր և անտանելի վշտից, որ հանկարծակի պատահեց, և չէր կարողանում սփռվել իր սիրտը, մինչև որ եկավ սուրբ ու մեծափառ միանձանց ուխտ Ականց անապատ: Այստեղ, փոքր-ինչ մխիթարվելով միեղեն եղբայրների կողմից, նա օրեր ինչ մնաց սուրբ ուխտում, մինչև որ թուրքերը գնացին երկրից: Թուրքերի անօրեն գործերը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) կողմից բոլոր հրամայվածները կատարեցին: Նրանք այրեցին Սիս բաղաբը, որը Չայոց թագավորի նստավայրն էր, նաև՝ գովարժան մեծ եկեղեցին, որը Սսի մեջ է: Նավթ լցնելով՝ նրանք այրեցին այն, թագավորների շիրիմները բանդեցին, քրիստոնյաներից շատերին էլ կոտորեցին» (Գրիգոր Ակենցի «Պատմություն նետածիզների ազգի մասին», գլուխ 14):

«Եվ ահա արքայանիստ Սիս բաղաբն ու մեծն Սոֆին հրծիգ արեցին, անթիվ մարդկանց սպանեցին և բազում մարդկանց գերեցին» (Ստեփանոս Վահկալեցի «Յիշատակարան 1266 թվականի»):

«Դրանից հետո նրանք եկան արքայանիստ Սիս գեղեցկաշեն բաղաբի վրա, գրավեցին այն և պալատները, ինչպես նաև մեծափառ Սուրբ Սոֆիա եկեղեցին այրեցին, բազում մարդկանց սրահար արեցին, շատ մարդկանց էլ մեծ ավարի հետ գերի տարան» (Գրիգոր Լամբրոնացի «Յիշատակարան 1267 թվականի»):

«Թշնամիները այրեցին Սիսը, այնպես որ ոչ մի շեն չմնաց այնտեղ» (Անանուն «Յիշատակարան 1268 թվականի»):

«Նրանք նաև այրեցին Սիսի բաղաբի հրաշագեղ տաճարը: Զանդելով բաղաբը հորով ու սրով՝ նրանք մեծ փառքով ելան ու իրենց աշխարհը գնացին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Եգիպտացիները կրկին մտան Կիլիկիա, դուռն ուժեղ երկրաշարժ եղավ» (Մխիթար Այրիվանցի «Չայոց պատմություն», մաս 3):

«Զրիստոսի 1268 և Չայոց 715 թվականին Սարցին մտավ Կիլիկիա և Սիս՝ ավերելով ողջ աշխարհը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Ապա նրանք շարժվեցին դեպի Սիս և ավերի ենթարկեցին այն՝ տակնուվրա անելով: Չորքերը մի բանի օր մնացին բաղաբում՝ անվերջ հրկիզելով, սպանելով և գերեվարելով» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Նրանք մտան Կիլիկիայի մարաբադաթ Սիս՝ հիմնովին ավերելով նրա շրջակայքը: Անառիկ մնաց միայն միջնաբերդը: Նրանք Սիսում մնացին մի բանի օր՝ չարունակելով ավերի ու կոտորածը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Մահմեդականները մտան Սիս բաղաբը, ավերեցին ու գրավեցին ինչ-որ գտնվում էր այնտեղ, ապա հետ բաշվեցին» (Մուֆֆազալ Իբն Աբու-Ֆազալի «Պատմություն»):

«Չորք բաղաբ մտավ Չուլբադա ամսի 22-ին» (ալ-Յունիսի «Պատմություն»):

⁴⁵⁴² «Եվ ահա որոշ ժամանակ անց, արդեն ձմռանը, Յեթում արքան որոշեց կրկին հարձակվել Նույն այդ ամրության վրա: Նա մոտեցավ Ռասաս բաղաբին և տեղակայվեց այնտեղ, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ արեգակը թաքնվեց ամպերի հետևում և չհայտնվեց 5 օր շարունակ: Այդ ժամանակ սարսափելի փոթորիկների ու անձրևի պատճառով մարդիկ ի վիճակի չէին ելնել վրաններից, ընդ որում հատկապես տուժվեցին հասարակ հետևակայինները: Դրանից հետո բոլորը որոշեցին վերադառնալ՝ որոշելով, որ աստվածները չեն աջակցում այդ արշավանքին: Ի դեպ, այդ ժամանակ էր, որ արքայի հետ մի բժիշկ փորաբույժ կար, մի ուն ֆրանկ, որի անունը Մարտին էր և որին արքան շատ էր հարգում ու սիրում: Եվ այսպես, մինչ արքայի ստրիկները բնակարան էին իրավիճակը և ոմանք առում, թե պետք է հետ դառնալ, իսկ ոմանք դեմ էին, Մարտինը դիմեց արքային, թե. «Ով արքա և իշխաններ, ավելի լավ է այս գիշերն անցկացրեց ձեր վրաններից դուրս, դրանից հետո նոր միայն որոշեք, մնա՞նք թե՛ գնա՞նք»: Այս խոսքերը, որ նա ասաց, բոլորին դուր եկան, նրան սկսեցին զովել և հենց դա պատճառ հանդիսացավ, որ նրանք վերադարձան» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Այս բանից հետո Յեթումը գրեց Ռուսում գտնվող թաթարներին, որոնք թվով 700 հեծյալ էին, և նրանց բերել տվեց իր մոտ՝ նպատակ ունենալով թիրախավորել Ասորիքը: Այս անգամ էլ, սակայն, երբ Յարիմ հասան, առատ ծյուն տեղաց: Դիշյալ բռնակալը գրել էր նաև Անտիոք և աջակցություն հայցել: Այնտեղից օգնության էին եկել 150 հեծյալներ, որոնք բոլորը սարակուց էին հագել՝ թաթարների նմանվելու նպատակով: Բոլորով հավաքվեցին Յարիմի մոտ, բայց Ալլահն այնպիսի առատ ծյուն և անձրև ուղարկեց, որ քիչ էր մնում, որ բոլորը կոտորվեն: Ինչ վերաբերում է հաղթական բանակին, ապա այն դուրս էր եկել նրանց ընդառաջ: Այդ ժամանակ նորություններ հասան, որ նրանց սնունդը վերջացել է, վախեցած են և շտապում են նահանջել: Յեթումն իր զինակիցներից կորցրել էր 120 հեծյալ, 30 թաթար և 6 անտիոքացի ասպետ, ինչպես նաև մի խումբ էլ՝ իր հետևակայիններից: Իսլամի հաղթանակն ակնհայտ էր, իսկ դա եղավ շնորհիվ այս սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) մտադրության, ում աջակից են արքաներն ու իրեշտակները և որին օգնում է անգամ երկինքը՝ մերթ իր բոցկլտացող ասուպներով, մերթ էլ անձրևի և ծյան տարափոփոխ տեղումներով: Թշնամիների բոլոր զորավարները պարտվում են նրա օրինյալ համադմուկներից, թող Ալլահն ավելացնի նրա զորությունը և իր հավատով պարտության մատնի հեթանոսությանը» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Որսի ժամանակ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) լուր ստացավ, որ թաթարները գնեք ձեռքներին առաջ են շարժվում դեպի Չալես...: Այդ ժամանակՇատո Մոնտաժիից ուղարկված սուրհանդակները հասան Յամա և Յենս, որտեղ հրաման բերեցին երթով շարժվել դեպի Չալես: Չորքերը դուրս եկան, հարձակվեցին հայկական բանակի վրա և ոչնչացրին կամ գերեցին մեծ թվով թշնամիների: Գայերը, ստիպված լինելով փախչել, օգնություն խնդրեցին թաթարներից, որոնք բանակել էին Ռուսի երկրում և 700 ձիավորի կազմով առաջ էին շարժվում: Դենց նրանք մոտեցան Յարեմի պարիսպներին, սակայն, առատ տեղացած ծյունը նրանց ստիպեց ետ դառնալ՝ կորցնելով բազմաթիվ մարդկանց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵⁴³ «Դրանից հետո Բեյբարսն (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց դեպի Յամա և ոչ-ոք չգիտեր, թե որ կողմն է նա պատրաստվում ուղղվել: Նա բանակը բաժանեց երեք մասի, մի մասը հանձնեց Եմիր Բադր-Էդ-Դին Խազանդարին, մյուսը՝ որեց Եմիր Իգ-Էդ-Դին Իզանի հրամանի տակ, իսկ ինքը կանգնեց երրորդի գլուխ: Խազանդարը ուղղվեց դեպի Սուեդիա, իսկ Իզանը՝ Դարպաս: Նրանք գրավեցին այդ ամրությունները՝ սպանելով կամ գերեվարելով ներսում գտնվողներին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵⁴⁴ «Երբ Ալլահը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) համար գրավեց Անտիոքը, Դայր Զուլը և վերոհիշյալ մյուս բերդերը, ինչպես նաև ալ-Կուսայրի մի մասը, այդ կողմերում այնև ոչ մի չգրավված բերդ չմնաց, բացի Բադրասից: Բադրասում եղած Տաճարականները վախի մեջ էին, հատկապես այն բանից հետո, երբ հաշտություն կայացավ Սսի տիրոջ հետ, ուստի նրանք նահանջել էին և լքել այն: Սուլթանն Եմիր Շամս-Էդ-Դին Ալսունկուրին, որ բանակի գերագույն ռաջագդարն էր, ուղարկեց այնտեղ: Վերջինս Դիլի 666 թվականի Ռասնադան ամսի 13-ին, շաբաթ օրը գրավեց այն՝ այնտեղ ոչ ոքի չգտնելով՝ բացի մի գառառյալ կնոջից: Այնուամենայնիվ, բերդի ամբարներն ու պահեստները լի էին այն ամեն ինչով, որ սովորաբար բերդերում լինում են: Այդպես այն իսլամի տիրապետության տակ անցավ առանց որևէ ջանքի» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Մահմեդական բանակը հետապնդեց փախստականներին, ջարդելով և գերելով բոլոր նրանց, ում բռնում էր և ամեն կողմ հորդե էր տարածում: Նա գրավեց մի շատ գործը ամրոց, որը պատկանում էր տաճարականներին: Տղամարդիկ բոլորն էլ խողխողվեցին, իսկ գերի առնված կանայք բաժանվեցին զինվորների մեջ: Միջնաբերդը բոցերի ճարակ դարձրին իր պարունակած բոլոր գանձերով...: Այդ ամսվա տասներեքերորդ օրը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) օդար Եմիր Շենս-Էդ-Դին-Ադ-Սունկուր-Ֆարեդանին ֆրանկներից հետ գրավեց Բադրաս բերդը: Անբողջ բնակչությունը փախավ, և միայն մեկ ծեր կին մնաց. բայց այս վայրը առատորեն ապահովված էր պաշարներով և զինամթերքով» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դիլի 666 թվականին ալ-Սեյիթ ալ-Չահիր Բեյբարսը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Բադրասը, իսկ Շավալ ամսում հաշտություն կայացավ նրա և Սսի տիրոջ Յեթումի միջև այն հիման վրա, որ, եթե Սսի տեղը թաթարների մոտից բերի Սոնկուր ալ-Աշխարին, որոնք նրան գերի էին տարել Չալեսի բերդից այն ժամանակ, երբ Յուլադուն (Էլխանության հիմնադիր **Էլխան Յուլադուն – Մ.Ֆ.**) տիրել էր այդ տեղին, և, բացի այդ, հանձնի Բեհեսնին, Դարպասը, Սարգսանը, Չարբանը, Շիի ալ-Յարիդը, ապա սուլթանն էլ ազատ կարձակի նրա որդի Լևոնին: Ապա Սսի տեղը ներկայացավ Աբադային (Էլխանության Էլխան **Աբադային – Մ.Ֆ.**) և նրանից խնդրեց Սոնկուր ալ-Աշխարին: Նա էլ հանձնեց նրան, Սոնկուր ալ-Աշխարի վերադարձավ ալ-Սեյիթ ալ-Չահիրի ծառայությանը և Դարպասը, ինչպես և մյուս վայրերը, որոնք ինչեցին, հանձնվեցին, բացի Բեհեսնիից: Ալ-Սեյիթ ալ-Չահիրն իր հերթին ազատ արձակեց Սսի տեղ Յեթումի որդուն՝ Լևոնին, որին վերադարձրեց իր հորը: Այնուհետև ալ-Սեյիթ ալ-Չահիրը վերադարձավ Եգիպտոս և տեղ հասավ Նույն տարվա Չուլիջա ամսին» (Աբու-Ֆիդա «Պատմություն պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այս պայմաններում տաճարականները թողեցին իրենց ամրությունները, այդ թվում Գաստունը, Նոհե Դ՛Ռուստը, որոնք Չայաստանի մուսոփի մոտ էին, ինչպես նաև Պորտ-Բունելը» (Երևուկ «ժամանակագրություն»):

«Այդ Նույն ժամանակ դամիկները կոտորվեցին Պաղատում ու Ռոշելուն» (Բեթում Պատմիչ «ժամանակագրություն»):

4545 «Սույն 1267 թվականին Պնդխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) Եգիպտոսի գործով եկավ Ճաֆ և մարտի 6-ին դավադրությամբ գրավեց քաղաքը, բանգի սիրով էր ներս մտել, սակայն հետո անօրենները սուր բանեցրին ու բրիստոնյաներին կոտորեցին: Նրանց, սակայն, որ բերդում էին, նրանք թողեցին խաղաղությամբ իրենց ունեցվածքով էլնել ու գնալ...: Եվ ահա նույն այդ տարի նույն այդ սուլթանը գնաց Մեծն Անտիոքի՝ այդ գեղեցիկ քաղաքի, վրա, որը հռչակավոր էր ողջ տիեզերքում: Նա գրավեց այն մայիսի 29-ին և այնտեղ 18.000 հոգու սպանեց, իսկ ուրիշներ էլ որ կենդանի մնացին՝ եկեղեցականներ, կարգ ունեցողներ, տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ՝ ավելի բան 150.000 հոգի, գերի ընկան» (Մարտիրոս Լեւոնցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) վերցրեց իր բոլոր զորքերը և, առանց դադարի, օր ու գիշեր առաջանալով, հինգ օրվա ընթացքում եկավ Անտիոք հայտնի քաղաքն ու հարձակվեց նրա վրա: Չորսօրյա մարտից հետո նա մայիսի 6-ին՝ շաբաթ օրը, գրավեց այն: Ոչ-ոք չի կարող պատմել ոչ այն մեծաբանակ սպանությունների մասին, որոնք եղան այնտեղ, ոչ էլ իսկայական զանգերի ու մեծաբանակ գերիների մասին, որոնք նրանք իրենց հետ տարան Եգիպտոս: Այնուհանդերձ այնտեղ եղող հայերից բլերը սպանվեցին, բանգի սուլթանը նրանց բաց թողեց Կիլիկիա երկիր: Նա իր ընտանիքի հետ միասին բաց թողեց նաև Անտիոքի սպարապետին ևս, որ սա գնա Կիլիկիա երկիր, բանգի ասում էին, թե հենց նրա մեղքով էր, որ քաղաքը բաժին էր հասել սուլթանին, բայց դե ճշմարտությունը միայն Աստված գիտի» (Ամբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ մեծն Անտիոքը եգիպտացիների անօրեն արքայի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) կողմից մեծապես գերեզմարվեց, շատ մարդիկ սպանվեցին, իսկ այնտեղի սուրբ ու հռչակավոր տաճարն էլ, որի հրաշատեսակ վայելչությունների մասին հնարավոր չէ պատմել, հրով սպառնեցին: Այս երկյուղից ու չարալույս համբավից շատ գավառներ զարհուրեցին, հատկապես Կիլիկիա աշխարհում» (Թորոս Ռոսլին «Հիշատակարան 1268 թվականի»):

«Այդ ժամանակ այս բռնակալը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց բրիստոնյաների դեմ և ավերեց, բանդեց ու կործանեց ծովեզրյա մեծն Անտիոք քաղաքը՝ գերելով անհամար բրիստոնյաների և անհամար մարդկանց էլ քրահար անելով» (Գևորգ Ավետաղի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) Անտիոքի գունդստարը Սիր Սիմոն Դ՛Բոլլի թողնվությամբ գրավեց Անտիոքը և գերեց այնտեղ եղող բոլոր բրիստոնյաներին: Նա ավերեց քաղաքի պարիսպները, այրեց այն ու դա եղավ այդ քաղաքի վերջը՝ մայիս ամսի 17-ին: Քաղաքի ներսում սպանվեց 17.800 հոգի, իսկ 100.000 հոգի էլ գերության բռնվեցին» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«/3.32/ Շնորհիվ այս դաշինքի՝ Եգիպտոսի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) բոլոր հնարավորություններն ունեցավ ներխուժելու Սիրիայի բրիստոնյաների տարածք, որի հետևանքով նրանք կորցրին Անտիոք քաղաքը և բազմաթիվ այլ տիրույթներ: Այս մասին ամերսամանս կիսմանս Սուրբ Երկրի գրավման մասին գրեց... /4.6/ Նա խլեց բրիստոնյաներից բազում քաղաքներ և այսպես սարակիստները հզորությունը Եգիպտոսում և Սիրիայում զգալիորեն աճեց: Մեր Տիրոջ 1268 թվականին Բուրդուկյարը գրոհով վերցրեց ազնվական Անտիոք քաղաքը: Նա նաև մեծ վնասներ պատճառեց Հայոց թագավորությանը» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 32, գիրք 4, գլուխ 6): «Փնդխտար սուլթանը, որին նաև Մելիթ-Թահիր էին ասում, Հայոց 717 թվականի շաբաթ օրը՝ ծաղկազարդին, հիմնովին կործանեց արինցի (Անտիոքի դքսության դուքս **Բոհեմունը Պուտտիեցու – Մ.Ֆ.**) տերությունը՝ մեծն Անտիոքը» (Հեթում Պատմիչ «Հիշատակարան 1293 թվականի»):

«Հայոց 717 թվականին գրավեցին ու ավերեցին Անտիոքը» (Հեթում II «Տարեգրություն»): «Եգիպտոսի բռնակալը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) ավերեց մեծն Անտիոքը, բազում ամրություններ բանդեց և բրիստոնյաներին կոտորեց» (Հեթում II «Հիշատակարան 1295 թվականի»):

«Հայոց 717 թվականին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1268 թվականին Սյրա սուլթան Պնդխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) բրիստոնյաների ձեռքից գրավեց Անտիոքը» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Փնդխտար սուլթանը, որին կոչում էին նաև Մելի 2ահիր (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**), հիմնովին կործանեց և ավերեց զարկունահրաշ ու գեղեցկաշեն Մեծն Անտիոքը, որը գտնվում էր արինցի տերության տակ: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 717 թվականին» (Վասիլ Կոռնիկոսի «Հիշատակարան 1293 թվականի»):

«Հայոց 717 թվականին, երբ Փնդխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը, գերեց ու կոտորեց ավելի բան 12 բյուր մարդ, բանդեց ու ավերեց երկնասլաց եկեղեցիները, պարիսպների մեջ արյունը ծովացրեց, իսկ պատրիարքական աթոռն էլ փոխադրվեց Տրիպոլիս» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 68):

«Երիտասարդ 1270 և Հայոց 717 թվականին Փուլնդուխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց աստվածային մայրաքաղաք Անտիոքը և կոտորեց ավելի բան 12 բյուր մարդու: Նա հիմնովին ավերեց եկեղեցիները և ահա ամայացրին քաղաքը, հազար ավաղ մեզ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Երիտասարդ 1272 և Հայոց 717 թվականին Սյրցի Պուլնդուխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) այրեց Մեծն Անտիոքը և իսպառ ավերեց...: Ահա այսպես Անտիոքը այրեցին...: Փուլնդուխտարը գրավեց աստվածային մայրաքաղաք Անտիոքը և կոտորեց ավելի բան 12 բյուր մարդու: Նա հիմնովին ավերեց եկեղեցիները և ահա ամայացրին քաղաքը, հազար ավաղ մեզ: Սյրցի Փուլնդուխտարը հիմնովին ավերեց և ոչնչացրեց Անտիոքը» (Մամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նրանք Մեծն Անտիոքը հասան ու այն կրակի մատնեցին՝ գցելով մեծությունից՝ մարդկանց սրի մաշելով և օտար երկրներում վաճառելով» (Վահրամ Բաբունի «Բուրբինյաց պատմություն»):

«Եգիպտացիները գրավեցին ու ավերեցին Անտիոքի Անտիոքը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Երիտասարդ 1268 և Հայոց 717 թվականին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) Անտիոքը գրավեց» (Սարգիս Սսեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 717 թվականին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 717 թվականին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկչական 1267 կամ Հայոց 704 թվականին Անտիոքն այրեցին» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) գնաց Անտիոքի վրա ու գրավեց այն այդ տարվա մայիսի 27-ին, բանգի քաղաքը որևէ կերպ պաշտպանված չէր: Նա այնտեղից գերեց սպանեց 17.000 հոգու՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների, իսկ ավելի բան 100.000 հոգու էլ գերի բռնեց» (Էրնսկ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարվա Հազարին ամսին Եգիպտոսի տեր Բուրդուխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) բանակ ուղարկեց Անտիոքի մեծն Անտիոքի դեմ և սրով գրավեց այն, բանի որ այդ քաղաքում պաշտպանության համար բավարար ուժեր չկային և, բացի այդ, նրանք, որ ներսում էին, այդ հասկանալով, հենց իրենք էին ուզում հանգիստ հանձնել քաղաքը: Եվ ահա Եգիպտացիները ներս մտան և սպանեցին քաղաքի բոլոր տղամարդկանց, ավերեցին հայտնի եկեղեցիները, գերեզմարեցին կանանց, ինչպես նաև տղա և աղջիկ ու երեխաներին և քաղաքի փոխարեն թողեցին միայն ավերակների մի կույտ ու դատարկ տեղ, որն այդ վիճակում է մինչ այժմ» (Բար-Յեբրեստ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Դրանից հետո սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Աֆամիա, որտեղ էլ կարծ ժամանակները հզոր գրոհի անցան լեռների մոտ գտնվող միջնաբերդի ուղղությամբ, որի արդյունքում ներխուժեցին քաղաք: Քաղաքի բնակիչները պատսպարվեցին միջնաբերդում, իսկ հաղթողները ցրվեցին քաղաքով մեկ՝ սպանելով, թալանելով և գերեզմարեցին: Իրոք, ոչ մի մարդ գերեզման կոտորածից, իսկ այդ քաղաքում ավելի բան 100.000 բնակիչ կար: Հարկ է նշել, որ Էմիրները հսկում էին դարպասները, որպեսզի խանգարեն որևէ մեկին փախչել: Միջնաբերդում կային 8.000 ռազմիկներ, չհաշված կանանց ու երեխաներին: Մրանք երաշխավորագիր խնդրեցին և ստացան այն, որից հետո սուլթանը մտնեցավ նրանց՝ իր հետ տանելով պարաներ: Գերի հանձնվածներին կապկալեցին և հանձնեցին Էմիրներին, ընդ որում սուլթանի գրագիրները հենց նրա իսկ ներկայությամբ գրանցեցին բոլորի անունները» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«(Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուառիեցուն ուղղված Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի նամակից – Մ.Ֆ.) Մահը բոլոր կողմերից պատեց թաղաքը և մենք ոչնչացրինք բոլոր նրանց, որոնք կոչված էին պահպանել այդ թաղաքը: Տեսնել էր պետք, թե թո ասպետներն ինչպես փռվեցին մեր հեծյալների ոտքերի տակ, տեսնել էր պետք, թե թո տիրույթներն ինչպես ամայացվեցին և թո հարստությունն ինչպես բաժան-բաժան արվեց, իսկ թո հպատակներին էլ ստրկության վաճառեցին: Դու պետք է տեսնեիր, թե ինչպես պոկվեցին խաչերը խորաններից ու գետինն նետվեցին, Ավետարանի թերթերը բաժանվեցին տրվեցին, իսկ թո պատրիարքների գերեզմաններն էլ պղծվեցին: Արդ խնացիր, որ մահմեդականները ոտնատակ են տալիս թո քրքարակները՝ իրենցով անելով վանականներին, միանմունիներին և երեցներին: Կարծ աասծ, դու պետք է տեսնեիր, թե թո պալատներն ինչպես կրակի տրվեցին ու լցվեցին մեռածներով, իսկ սուրբ Պողոսու ու սուրբ Պետրոսի տաճարներն էլ ավերակ դարձան: Արդ եթե դու այս ամենը տեսնեիր, դու կզոհեիր: «Ես երկնքում էի, իսկ այժմ՝ փոշի եմ»» (Բեյբարսի նամակն, ուղղված Բոհեմունդ Պուառիեցուն):

«Երբ սուլթանը (Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) թողեց Տրիպոլիս, ոչ ռթի չասաց, թե որ ուղղությամբ է մտադիր շարժվել: Նա ուղղվեց դեպի Դեսն և Դիջրի 666 թվականի Շաաբան ամսի 27-ին կանգ առավ այնտեղ: Նա կարգադրեց խուսափել գինի խմելուց և այլ անթույլատրելի զբաղմունքներից՝ հրամայելով մզկիթ կառուցել Դեսնում: Երբ նա Դանսա հասավ, զորքը երեք մասի բաժանեց: Մի մասը տվեց Էմիր Բադր-է-Դին ալ-հազինդարին, մյուսը՝ Էմիր Իզ-է-Դին Իդանին, իսկ երրորդը թողեց իր գլխավորությամբ: Էմիր Բադր-է-Դին ալ-հազինդարն ուղղություն վերցրեց դեպի ալ-Սուվեյդիա, Էմիր Իզ-է-Դին Իդանն էլ՝ Դարպասակ՝ սպանելով և գերեզմարելով: Դեսնում նրանք միասին շարժվեցին Անտիոքի վրա: Դրանից հետո սուլթանը գնաց Աֆասիա, այնտեղից՝ ալ-Հուրուս և Բաբասի տակ գտնվող կամրից ուղղությամբ: Երբ սուլթանը գտավ Անտիոքի միջնաբերդը, այն հանձնեց Էմիր Բադր-է-Դին հազինդարին և Էմիր Բադր-է-Դին Բայասրի ալ-Շամսիի հսկողությանը: Ինչ վերաբերում է գունդստարին, ապա սուլթանն ազատ արձակեց նրան և նրա մերձավորներին: Վերջինս որոշեց Միս գնալ և նրան այդ հարցում չներժեցին» (Բեյբարս-ալ-Մանսուրի «Պատմություն»):

4546 «Սրանք բոլորը, սակայն, մոռացան այնքան բարեգործությունը..., իսկ նրանց չարի խորհրդի գլխավորներն էին Դուսուսի տեր Վահրամը, Մուլունի տեր Լևոնը և երկնի Աբդարիբ իշխանը...: Եվ ահա Միս քաղաքի նրբափողոցներից մեկում խորը խոցելով սպանեցին Դուսուսի իշխանին, իսկ Մուլունի տերն էլ Աբդարիբի հետ միասին, իբրև չար ապստամբներ, ընկան իրենց ամուր բերդը՝ բռնաձուլվելով և տաքիկներին օգնության կանչելով: Արթան խաղաղության կոչ էր անում, սակայն այդ անմիտները դեռևս խիզախում էին իրենց ապաստանում՝ կարծելով, թե թշնամիները արքային հետ կդարձնեն: Դուսաց պատրիարքը, սակայն, կոչ արեց պատերազմով նրանց վրա գնալ: Այդ ժամանակ ամուր Մուլունը շրջապատվեց արքայի զորքերի կողմից և, ներսում եղած որոշ հայերի քցակցությամբ, քիչ օրեր անց գրավվեց, իսկ բերդի տեր Լևոնն էլ ձերբակալվեց: Ինչ վերաբերվում է Աբդարիբին, ապա նրան, իր եղբայրների հետ միասին, մի վանդակի մեջ կախեցին բերդի դիմաց և նրանք արդարադատ անհվան վճռի արժանացան: Դրանից հետո արթան, կասկածելով, թե այդ բերդի բնակիչներն էլ կարող են ապստամբել, որպես առաջնորդ ունենալով Վահրամի մի փոքրիկ մասնիկից, Տեր-Միսունին արագորեն ուղարկեց Բեհեմունի վրա, իսկ Տեր-Միսունն էլ, անտես ամենով ձերբությունը, շտապ տեղ հասավ ու ամուր կերպով ամեն ինչ արքայի ձեռքը գրավեց» (Ստեփանոս Սկևռացի «Հիշատակարան 1273 թվականի»):

«Լևոնի թագավորության երրորդ տարուց հետո ռուսների պիղծ և ուրացող ազգը՝ սուտ քրիստոնյաները և ստույգ բաղկերչուհիները, չար բան խորհեցին թագավորի մասին և կամեցան վերացնել Դայոց թագավորությունն ու իրենք թագավորել, բանգի որոշել էին բանդել վանքերը, իրենց աղանդը դավանողներին պահել, իսկ չդավանողներին էլ՝ զրկել կյանքից: Ոչ միայն իրենք էին, որ այս անում էին, այլև խաբել էին Դայոց վարդապետներից, բահաններից և անհավատարիմ իշխաններից ոմանց ընդունելու իրենց դավանությունը և միաբան նենգել հայերին: Բայց ինսամածու արարից Աստվածը չափազանց իր ծառաների աղոթքը, այդ Դայոց արքայածին արքա Լևոնին իր ողջ թագավորությանը պահպանեց հաստատուն և անփորձանք այն չարիքից, որ խորհել էին: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք չարիք էին խորհել, ապա սրանք ընկան այն փոսը, որը փորել էին: Իրոք, քրիստոսապաշտ Լևոն թագավորը իր իմաստությամբ բռնեց չարախորհուրդ մարդկանցից ոմանց և գտավ այդ չար ստաղծության մեջ միաբանվածների անունները պարունակող մի նամակ, որը հայ, որը՝ ռուս, որից հետո ուղարկեց իր հավատարիմ ծառաներին, ձերբակալեց նրանց, որին սպանեց, որին ցմահ բանտ դրեց, որին տարավ արևելք Աբաղա խանի (Էլխանուբյան Էլխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) մոտ, և այնտեղ լարախեղդ արեցին: Մյուս բոլոր թշնամիներին ևս հանձնեցին նրա ձեռքը և հրամայեցին կամ բանտարկել, կամ սպանել» (Գրիգոր Ակնեբցի «Պատմություն նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 17):

«Դայոց 721 թվականին Մուլուն ամրոցի տեր սեր Լևոնը և Աբդարիբը ապստամբեցին, բայց ձերբակալվեցին և ուղարկվեցին մոնղոլ կառավարիչ Փարվանային» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Դույների 1583 թվականին Կիլիկիայի իշխանները դավադրություն կազմեցին նոր արքա Լևոնի դեմ, սակայն, երբ այդ հայտնի դարձավ, նրանց գլխավոր բարոնը ձերբակալվեց: Այդ ժամանակ ձերբակալվածի կողմնակիցները, երբ լսեցին այդ մասին, փախան ամրություններից մեկը, որից հետո մարդ ուղարկեցին Բեթ-Ռոմանիա, որպեսզի այնտեղից նրանց օգնության հասնեն և տիրեն ամրությանը: Իր հերթին արթան, սակայն, հապճեպ պաշարեց այդ ամրոցը և այնտեղ գտնվող հույն իշխանները բռնեցին դավադիրներին ու հանձնեցին արքային, որը ոչնչացրեց նրանց բոլորին: Արթան նաև սպանեց Բիհրամին, որ Անարգաբայի բերդում էր» (Բար-Յեթետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4547 «Այս ժամանակներում թաթարների մեջ խռովություն ընկավ՝ Աբաղա խանի (Էլխանուբյան Էլխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) դեմ ըմբոստացավ Բարախայի (Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.) կրտսեր եղբայր Թեգուդար խանը (իրականում խոսքը վերաբերվում է Էլխանուբյան ապագա Էլխան Ամինը Թեգուդարին, որը Էլխան Աբաղայի եղբայրն էր – Մ.Ֆ.), իսկ Բարախան վերոհիշյալ Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդի Չաղաթա խանի (Չաղաթայական ուլուսի հիմնադիր խան Չաղաթայ – Մ.Ֆ.) գաղթից էր և տիրում էր Թուրանին ու մեծ Թուրքեստանին: Այս Բարախա խանը Թուրանում էր և ուղարկեց իր եղբայր Թեգուդարին, որպեսզի իրեն պատկանող երկրի, ինչպես վերևում նշվեց, հարկը Թեգուդարին տրվի: Չնայ Թեգուդարը երկու թուսման զորքով: Դանաձայնեց Աբաղան և, որպես ամառվա բանակատեղի, նրան տրամադրեց Աբարատյան լեռները, իսկ ձմեռն համար՝ Արաբսի ալին ու Նախիջևանը: Թեգուդարը առժամանակ մնաց այսպես, բայց հետո Նախիջևանց Աբաղայի խանությանն ու հարողեց Ջեռնից այն կողմ գտնվող իր եղբայր Բարախա խանին, թե. «Ինչո՞ւ խանությունն ու մեծ երկիրը Աբաղային տալ: Արդ, այդտեղից դու ուղևորվիր, այստեղից՝ ես, երկուսով ջախջախենք Աբաղային և ինքներս գրավենք նրա երկիրը»: Եվ խորամանկեց այսպես՝ նետի փայտե ծայրը փորեց, փողակով կցեց միմյանց երեք նետեր և նրանց մեջ դրեց թուղթը, որովհետև վաղուց թաթարները ամենուր ճանկապահներ էին նշանակել, որոնք հարցաքննում էին ճանփորդներին ու դեսպաններին: Երբ Թեգուդարի դեսպանը հասավ իր եղբայր Բարախա խանի մոտ, վերջինս հավանեց Թեգուդարի առաջարկությունն ու խորհուրդը: Ինչը ևս հարողեց այսպես, որ պայմանավորված ժամանակ ի մի գումարվեն, գահընկեց անեն Աբաղա խանին և գրավեն նրա տիրությունը: Գրեց նման պայմանի որոշակի ժամկետը և հետ ուղարկեց Թեգուդարին, թե որ ժամանակ Բարախան իր զորքով դուրս կգա Ջեռնից, բայց Նախիջևանությունը խախտեց նրանց մտադրությունը և պաշտպանեց Աբաղային պարզության, գիտակության և արդարության համար, բանգի սխալվեց նրա զգիլը ու Թեգուդարի ապստամբումը երկու լուսին առաջ դրեց, որովհետև նրանց ամիսները լուսնով են հաշվվում: Նա նույնպես նետի ծայրում ներդրեց այս գիրը: Դուրս եկավ դեսպանը, հասավ Նախիջևանի դաշտում գտնվող Թեգուդարին և հանձնեց նետերը: Սա բաց արեց նետի գլուխն ու վերցրեց իր եղբայր Բարախայի գրածը, իսկ նամակում նշանակված ժամանակը մոտեցել էր: Եվ ահա նա անմիջապես պատրաստվեց ինչքով ու գերդաստանով՝ մի քյուր ու 500 մարտիկներով: Նա չհասցրեց այդ զորք հավաքել, բանի որ շտապում էր, որ հանկարծ չհայտնվի այս գործն ու Աբաղայի կողմից վատություն չլինի իրեն: Շարժվեց և ուղևորվեց դեպի Դարոյի, Կարխայի ու Կարսի լեռները, որոնք ընկած են Շավլեի ու Աճարայի միջև՝ կանգ առնելով Շավլեի ծայրին՝ Փիծուկայում: Նա համոզեց Սարգիս Ջակելուն (Սամցխեի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն – Մ.Ֆ.), որպեսզի ճանկա տա, իբրև թե ցանկանում է գնալ Աբխազի Դավիթ թագավորի (Ջարթիի թագավորության համիդխան արքա Դավիթ IV Նադիրի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի միջնորդ լինի թագավորի ու Թեգուդարի միջև և, եթե հաջողվի, մեծապես կզորացնի Սարգիսը: Երբ այս խորհուրդն էին անում, համաձայնեց Սարգիսը Թեգուդարի առաջարկությանը: Աբաղան կանչեց իր զորքին և մեծն Շավլեի որդի Իվանն մանդաթուրթուխուցեցին ու Թեգուդարին հետապնդելու ուղարկեց: Չորսպետ նշանակեց Շառմազան խանի որդի Սիմոնին՝ մարտերում հայտնի ու կորոպի այդ մարդուն, ինչպես և շատ այլ նոյիներին: Եկան, հասան Արդահանի լեռներին, ուր և բանակեցին, սակայն, հանուն Դովհանես Մկրտչի, կատարվեց այս հրաշագործությունը...: Երբ Թեգուդարը լսեց Օսիիզ անապատի փառք, նրա զարդարվածությունը պատվավոր պատկերներով և լեցունքներով կանթեղներով, կամեցավ վերցնել ու տանել, ուստի 1.000 զինվորական ուղարկեց, որպեսզի ավերեն այն: Չնային լեռնային ճամփով, որ դեպի Կարխայաց կողմ էր տանում, բայց չունեց վերին դատավորը, ուստի այնքան սուրբ հայերին, որոնք այն ժամանակ փայլատակում էին Օսիիզում հրաշագործ նշաններով առնեցուն և Դովհանես Կարապետին ապավինած, ու չթողեց, որ նրանք կռապաշտների կողմից սպանվեն, իսկ անդադրում աստծուն բարոգող կոկորդն էլ չմասնեց անապատության: Եվ ահա պաշտպանեց նա իր կացարանը, մութ ու մեծ հողեց և այլևս չկարողացան զազիր ոտքով գնալ, բանի որ գնացել, մոտեցել էին անապատին: Կանգ առան Ջեզի կոչվող լեռան ստորոտում, որի վրա կառուցված է սուրբ Պարգի եկեղեցին՝ Օսիիզի և Միջնամորի արանքում: Այժմա ողորմապես նայեց Դովհանես Մկրտչից իր կացարանին, ինչպես Վաթերին ամենաանբաժնի աստվածածնին, և ուժգին հողմ ու կարկուտ հղեց Դարոյի լեռները, ինչպես նաև՝ հորդ անձրև: Ինչպես ծովամիջին՝ բարձրացան հորձանները, վարարեց հորդ ջուրն և խոշոր գետ գոյացավ, որը բարձրացավ մինչև Կեզլիի կատարը, ուր մինչև հիմա էլ երևում է ցամաքած հունը, որ իջնում է ուղիղ դեպի Շավլի ջուր: Դորդեց ջուրն ու ամբողջությամբ բռեց թաթարներին՝ մարդկանց և

ծիերին, ու ոչինչ չմնաց, բացի մի մարդուց, որը գնաց Թեգուդարին այս ամենի մասին պատմելու» («Զարթիս-Ցխովրեբա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Սրանից հետո խանի յոթ որդիների մասին հիշենք, որ ավելի առաջ գրեցինք, թե երեքին սպանեցին, երկուսը հնազանդվեցին, իսկ մեկին Ադի ծովում բանտարկեցին: Եվ ահա Թագուդար անունով (**Էլխանության սպագա էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.**) հնազանդվածներից մեկը հեծելազորով, գանձով, ոսկով և ամենայն ունեցվածքով հուժժ հզորացավ, բանգի 300 հարյուր ուղտ ու 150 սալ գանձն և ունեցվածքն էին տանում՝ չիաշված ձիերի ջուկերն և հոտերը, որոնց թիվ չկար: Ինչո՞ւն էր թիվը 40.000 էր, սրանք Նշանավոր էին, բայց պատերազմող և ամեն տեղ հանդուգն, բանգի, գիշերով ճանապարհները փակելով, ավագակաքար սրի էին մատնում երկրի բարապանները, թալանում էին նաև ողջ ունեցվածքը այն բարապանների, որ գնում էին բարաքից բաղաբ: Նույն ձևով նաև փոքր գյուղերն էին գիշերով կողոպտում և ողջ ունեցվածքն ու չորքոտանիները տալուն, իսկ անորդկանց էլ անողորմաբար խոցում էին նետերով: Նույն ձևով և գնում էին վանքերը, գլխավայր կախում էին ժամարար երեցներին և, աղ ու մուր խառնելով, լցնում էին նրանց բերքի մեջ ասելով. «Ծովի չափ գինի բերեք և սարի չափ՝ միս»: Բազում տեղերում նաև այլ բան արեցին, վանքերում արեղաներին, այդ ողորմելիների՝ գինի չունենալու պատճառով, շան պոչը բերանով բռնել էին տալիս, բանգի այս եր նրանց պայմանը կամ խմելու և տանելու գինի տալ որչափ ուզում էին, կամ այդպես բռնել շան պոչը, ինչպես գրեցինք: Այսպես այլեկոծության մեջ էին արևելքի վանքերը այդ անօրեն գլխավորի կողմից» (Գրիգոր Ակներցի «Պատմություն Նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 15):

«Աբաղա խանը (**Էլխանության էլխան Աբաղան - Մ.3.**) կարևոր հարցերով, որոնք վերաբերվում էին զորքին և ուլուսին, իր մոտ է կանչում Նեգուդար-օղլին (**Էլխանության սպագա էլխան Ահմեդ Թեկուդարին - Մ.3.**) ու այս կապակցությամբ նա մի քանի անգամ սուրհանդակներ ուղարկեց նրա մոտ, սակայն վերջինս ամեն անգամ մի որևէ առիթով չէր ներկայանում, իսկ իր էմիրներին էլ ասում էր. «Ես մտադրություն ունեմ Դերբենդի միջոցով անցնել ու միանալ Բորակին (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակին (1266-1271) - Մ.3.**)»: Ի վերջո, նա բռնեց այդ ուղղությունը: Շիրմունի-Նոյինը, որը գտնվում էր այդ կողմերում, շարժվեց նրա հեռքերից և առաջ մղեց Ալիխային, որից հետո էլ շարժվեց արդեն Աբաթայ-Նոյինը: Երկու զորքերին վիճակվեց հանդիպել մի բլրի վրա, սակայն Նեգուդարը առանց մարտի դիմեց փախուստի Դերբենդի ուղղությամբ: Չիմանալով ինչպես օգնել իրեն, նա սանձերն ուղղեց Կրաստանի լեռները, մտավ անտառներն ու մոլորվեց» (Ռաշիդ-եդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

⁴⁵⁴⁸ «Արսիսի բարձր կատարին էր կանգնած Թեգուդարը (**Էլխանության սպագա էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.**), երբ եկան ու հայտնեցին նրան, թե. «Եկել են մեծն Աբաղայի (**Էլխանության էլխան Աբաղայի - Մ.3.**) զորքերը, կանգնել են Արդահանի լեռներում, իսկ վաղը գալու են այստեղ»: Լսելով այս՝ լուսաբացին Թեգուդարը վերցրեց ինչք ու գերդաստան և հետ բաշվեց Կարսի սպահով սար, որի մի կողմից ճանաչվում է գետն, և զորք ու գինվորներով անցավ Արսիսի այս կողմ: Սիրմունի իջավ, հասավ Ղուեղի սարը: Երկուսն էլ եկան Ղուեղի կատար: Մարտերում անվանի Սիրմունը առաջացավ, առաջացան նաև Թեգուդարի մարտնչողները՝ Սեգգի-Տողաբը, Աբիշ խանիսը և Թեթա-Նեմուրը: Խիստ մեծ ճակատամարտ տվեցին, երկուստեք անթիվ կոտորվեցին: Այս կերպ երկկողմանի շարունակվեց մարտը և արդյունքում պարտվեց Թեգուդարն ու գերդաստանով փախավ Ղարոյի լեռներ՝ Ջնաղի-թավ, իսկ Սիրմունը հետապնդեց նրան: Թեգուդարը լեռան անմատչելիությանը ապավինած կանգնեց: Երկու օր Նոյից սաստիկ ճակատամարտ կայացավ: Երբ հարկադրվեց, Թեգուդարի մարդիկ գաղտնի փախան, ոմանք՝ Աճարայով, ոմանք՝ Նիզալիսիսով, որ անանցանելի էր մարդկանց համար: Նույնիսկ մարդու համար հավատալի չէ, եթե որևէ մեկը տեսնէ և այդ լեռները, որով գնացին, բանի որ ամենելին անհնար է մարդու անցումը, էլ չասած՝ ձիու, նախ դադարվողության և ապա՝ անտառի խտության ու մացառների փշերի պատճառով, որ բուրծումով է կոչվում՝ հյուսված վայրի խաղողով: Վայրը, ուր իջան թաթարները, որսորդների համար անգամ անթափանց էր: Կատարվեց և այս՝ անցան մի անտառով, որի տակը ապառաժ էր, վրան՝ սակավ ինչ անտառածածկ իող: Եվ ահա այդ ժամանակ գառնվայր գնացողների վրա սարը փլվեց որպես ձյան հյուսք ու գերդաստանավոր շուրջ 1.000 մարդ գահավիժեց Աճարի ձորը՝ տակն առնելով մարդ ու ձի և ամբողջովին անհետացնելով: Այսպես խելոճությանը ընկվեցին: Ի դեպ աճարացիք մինչև հիմա էլ փորում են այդ վայրի ու կանացի ոսկե ու արծաթե զարդարանքներ գտնում: Անցան Աճարան ու Նիզալիսիսին, ապա անցան Գուրիա և գնացին Դավիթ թագավորի (**Զարթիսի թագավորության համըշխան արքա Դավիթ IV Նարինի - Մ.3.**) մոտ՝ Զուբայիս, իսկ նա ուրախությամբ դիմավորեց» («Զարթիս-Ցխովրեբա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁵⁴⁹ «Երբ Բորակը (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակը - Մ.3.**) լսեց այդ ամենի մասին, նա բռնկվեց և, հրամայելով զորքին պատրաստվել, ուղղվեց դեպի հորասան...: Այդ ընթացքում Թուրքին-օղլին հեռացավ Մազանդարան և մարդ ուղարկեց Աբաղա խանի (**Էլխանության էլխան Աբաղայի - Մ.3.**) գերազանցության մոտ Բորակի գալու մասին լուրով, այն դեպքում, երբ Արդուն խանը (**Էլխանության սպագա էլխան Արդունը - Մ.3.**) սկսեց զբաղվել զորքի կազմակերպմամբ և Աբաղա խանի դորչակի ժամանակը պատրաստվելով...: Դիցեք 668 թվականի Ռամադան ամսի 26-ին Բորակի զորքը հարձակվեց Նիզալիսի վրա, այնտեղ կոտորած ու թալան իրականացրեց և հաջորդ օրը հեռացավ...: Բորակը մի էմիրի Նշանակեց Զեդայի բնակչության կոտորածի ու թալանի համար...: Մի խոսքով, Բորակը նրան որպես ծառաներ տվեց մոնղոլների մի ամբոխ և հրամայեց, որ նրանք հերթական հարուստների ձեռքից խլեն գնեք և անատունները: Այս կողմից Աբաղա խանը ելավ իր եղբայրների հետ, բացառությամբ Թուրքինի: Նրա հետ էին էմիրները և թագավորության գլխավոր այրեր: Բոլոր սրանք անթիվ զորքով պաշտան Իրաք ու հորասան: Դիցեք 668 թվականի Ռամադան ամսի 4-ին, կիրակի օրը նա ելավ... (**տեքստում բացթողում է - Մ.3.**) Միանել՝ Արթուրական սահմաններից դուրս: Այդ ժամանակ արդեն հնձի ժամանակն էր, սակայն նա իր արդարացիությանը սահմանեց, որ ոչ-ք նույնիսկ մեկ հարյուր վնաս չտա: Երբ նա հասավ Շիրվիյազին, որը կոչում են Կուլգուրլանգ, նրա մոտ եկավ մի սուրհանդակ, որ գալիս էր Դուբիլայ խանի (**Սոնդոլական տերության խան Դուբիլայի - Մ.3.**) մոտից: Նրան բռնել էր Բորակը և պահում էր իր մոտ, սակայն, չնայած դրան վերջինս, հարմար առիթ գտնելով, տաս ձիերով դիմել էր փախուստի: Եվ ահա նա գեկուցեց Բորակի վիճակի մասին ինչպես կար և պատմեց, որ նրանք ողջ ժամանակ գվարձանում են գինով և ուրախություններով, նրանք ձիերը անպետք վիճակում են, իսկ Նեգուդարի հետ կապված դեպքերից էլ նա տեղյակ չէ: Աբաղա խանը շտապեցրեց արշավանք: Երբ անցավ Ռեյը, նրան ընդառաջ ելավ արթաթան Թուրքին և նա Արդուն-աղայի հետ միասին Կուլմիսում եկավ տիրակալին ծառայելու՝ Կրմանի սուլթան Դաբաթի ուղեկցությամբ: Աբաղա խանը նրանց բոլորին սիրալիրություններով և բարեբախտություններով Նշանակվեց: Արթաթան Արդուն խանը և պատուի արժանացավ համբուրել նրա ձեռքը ու նրա վրա և սիրալիրություններ թափվեցին: Այստեղից նրանք մեկնեցին Ռադականի մարզագետնիներ և այդ արոտավայրում նա զորքին դիրիժմներ և դիմարներ բաժանեց, իսկ էմիրները և պատվածներ ու բարի խոստումներով ամրապնդեց: Այստեղից նա շարժվեց դեպի Բահաթ և հետախուզության ուղարկեց Կաբարտու-բահադուրին: Վերջինս, սակայն, չկարողացավ մոտենալ հակառակորդին և հետ դարձավ: Մյուս անգամ, արդեն Փայրաթի կայանից, նա ուղարկեց Թուֆալ-բահադուրին և Նիփեյ-բահադուրին՝ 100 հեծյալների հետ միասին: Նրանք երևացին թշնամիների դիմաց և սրանք բռնեցին ճանապարհը, որ նրանք չկարողանան հետ դառնալ: Այդ ժամանակ նրանք նետվեցին նրանց վրա, շատերին կոտորեցին, անվնաս հետ դարձան և գեկուցեցին իրենց պարզած իրավիճակի մասին: Աբաղա խանը բարեհաճեց զորքի զործերը կարգի գցել, զորք, որի վեհության մասին Ղուրանում խոսք կար ասված: Յոճամու-օղլուն նա ուղարկեց ձախ թև, Աբաթայ-Նոյինին տեղադրեց կենտրոնական ջոկատում, իսկ արթաթան Թուրքինին էլ շարժեց դեպի Փուլի Զակիրան, որտեղ Մարգուլայի վրանն էր: Երբ վերջինս տեղ հասավ, նա անմիջապես էլ հարձակվեց Մարգուլայի պահակախմբի վրա, նրա մի մասին կոտորեց և թալանեց գումակը: Մարգուլան հեռացավ Բորակի մոտ և հայտնեց նրան զորքի գալու մասին: Բորակն ասաց. «Եթե Թուրքինն ու Արդուն խանը կրկին եկել են մարտնչելու, ապա դրանք հենց նրանք են, որոնց մենք մի անգամ արդեն փորձել ենք, իսկ եթե նրանց հետո է նաև Աբաղա խանը, ապա պետք է այլ կերպ գործել: Դու փակիր նրանց ճանապարհը, մինչ մենք զորքը կարգի կգցենք...: Բանն ավարտվեց նրանով, որ որոշվեց ճակատամարտ տալ, սակայն դրանից առաջ՝ ուղարկել հետախուզներին, որպեսզի նրանք վերջնականապես պարզեն, թե դա Աբաղա խանն է՞, թե ոչ...: Աբաղա խանը հրաման տվեց, որ Զեդայթ թալանի ենթարկեն, սակայն հետո կրկին խոճախարկեց և ներքե նրանց իրենց արարքները, որին ի պատասխան հերաթցնեց, ձեռքերը վերև պարզած, սկսեցին նրա համար հաղթանակ և բարձրալ աստծո փառքը խնդրել: Նա էմիր Դոդունին հանձնարարություն տվեց մարտի համար մի հարմար վայր ընտրել: Դոդունը ընտրեց մի լայն դաշտ, որը տեղակայված էր այն լեռան լանջին, որի դիմացից մոնղոլների կողմից Դարասու կոչվող գետն էր հոսում: Այստեղ նա երեք հետախուզներ բռնեց ու նրան հասցրեց Աբաղա խանի գերազանցության մոտ: Դարասուվեց սրանց կապել վրանափայտերին և լիակատար ջերմեռանդությամբ հարցաքննել: Նրանցից մեկն ասաց. «Ինչ էլ լինի, ես ծիշող կպատմեմ: Բորակը ոչինչ չգիտի Աբաղա խանի մասին: Էմիրները և նա չեն կասկածում: Ոմանք ասում են, թե դա Թուրքինն ու Արդուն խանն է, որ զորք են հավաքել, սակայն լուր են տարածել, թե Աբաղա խանն է եկել: Դրա համար էլ մեզ ուղարկեցին, որ մենք պարզենք իրերի իրական դրությունը: Երբ Աբաղա խանը տեղեկացավ թշնամիների վիճակի մասին, նա մտքերի մեջ ընկավ և շատ Նուրբ ու խելացի մի բան մտածեց: Նա ելավ արթաթանի վրանից, մոտը կանչեց մի ճարպիկ և ճարտարախոս մոնղոլի ու նրա հետ պայմանավորվեց, որ սա սուրհանդակի տեսքով մեկնի խանական Նստավայրի և այնտեղ որոշակի խոսքեր հայտնի: Մեկ ժամ անց նա հետ դարձավ, սուրհանդակի պես բազմեց գահին և իր էմիրների ուղեկցությամբ հաճույքների տրվեց: Երբ երեկոյան մութը վրա հասնելուց հետո արդեն երկու ժամ էր անցել ու տիրակալը էմիրների հետ բնակարկում էին Բորակի հարցը, հանկարծ գեներ վրան խանական վրան մտավ այն մոնղոլը, որի հետ Աբաղան նախապես պայմանավորվել էր: Դարձուրելով գետնից՝ նա ասաց. «Արդեն երեք ամիս է, ինչ տիրակալը հեռացել է իր Նստավայրից և ահա թագավորության բոլոր ծայրերից եկել են

խոռովարարներն ու թշնամիները: Ղաչախական Դերբենդից եկել է մի գորթ, կարծես մրջյունների ու մորեխների պարս լինի, և թալանել է Եմիրների նստավայրերն ու բնակավայրերը: Այն կողմերում նրանք ոչինչ չեն խնայել, ամեն ինչ կոտորածի ու թալանի են տվել, և հիսա Դերբենդից մինչև Գայաստան ու Դիրաբեքի օտար գորթի տիրապետության տակ է: Եթե դու չշտապես վերադարձի հարցով, դու չես տեսնի այլևս ոչ նստավայրդ, ոչ ուլուտդ, ոչ էլ հպատակներիդ»: Եմիրները, լսելով այդ խոսքերը, գլուխներն օրորեցին, տխրեցին և սկսեցին անհանգստանալ իրենց երեխաների ու տները համար: Աբադա խանն ասաց. «Լավ գործ ենք մենք բռնել: Մենք պաշտպանում են ձերաթոք թշնամիները, սակայն մեր տիրույթները, հպատակներին, նստավայրը և ազգականներին թողել ենք թշնամիների ձեռքում: Իրավիճակից ելքը նրանում է, որ մենք հենց այս գիշեր էլ հեն դառնանք, որպեսզի փրկենք մեր կանանց ու երեխաներին և միայն այն բանից հետո, երբ մենք կլուծենք այդ թշնամիների հարցը, կրկին այս կողմը կդառնանք, որպեսզի հետ մղենք սրանց»: Անմիջապես էլ թմբուկները խփեցին և բռնեցին Մազանդարանի ուղին՝ նպատակ ունենալով տասն օրում հասնել Թավրիզի շրջանին: Ողջ այդ դաշտավայրը ծածկված էր առազաստներով ու մեծ վրաններով, որոնք նրանք բոլորը հենց այդպես էլ թողեցին: Աբադա խանը բոլորի մոտ մի Եմիրի հրամայեց մահապատժի ենթարկել այն երեք հետախույզներին, սակայն զադուտներն նրան հրահանգ տվեց, որ նա մահապատժի ենթարկի միայն երկուսին, իսկ մեկին բաց թողնի: Սա այդպես էլ վարվեց: Եվ ահա, ելնելով այնտեղից, Աբադա խանը կանգ առավ Դաշտի Չանեում, որը դեռ առաջ էր ընտրել ճակատամարտի համար: Միաժամանակ նա կադի Շամս-է-Դին Բարադին (**Կուլտյանների Եմիրության Եմիր Շամս-է-Դին (1245-1278) – Մ.3.**) ուղարկեց Զեդաթ, որպեսզի նրանք աղբայական հրամանը հայտնեն, որի բովանդակությունը հետևյալն էր. «Վաղը չեկնեք Բորակին ընդառաջ և դարպասներն էլ փակ պահեք, որպեսզի իրոք պարզ լինի ձեր հնազանդությունը և մեզ հետ միակամությունը»: Զեդաթույզը, որին բաց էին թողել, այդ ընթացքում ճանկեց մի ձի, ցատկեց նրա վրա և, ուրախությունից չտեղավորվելով սեփական կաշվի մեջ, սլացավ հեռու: Կարևոր տեսք ընդունելով՝ նա մտավ Բորակի ընդունելության վրանը, հայտնեց նրան Աբադա խանի վիճակի մասին լուրը և աջալուսանք տվեց: Նա, կոտորալով ու ծաղրական արտահայտություններով համեմելով պատմեց իր փախուստի, ձի ձեռք գցելու և ժամանելու մասին, որից հետո ավելացրեց. «Այժմ այդ դաշտում ոչ-ոք չկա: Այնտեղ միայն վրաններ են, տաքատներ, գլխարկներ և գտոխներ»: Բորակն ուրախացավ, ծիծաղեց և... հարցուփորձ արեց այդ հետախույզի գորթի անախատությունը, ներկայացուցչականության, ինչպես նաև Եմիրների ու գորթի խիզախության ու հզորության մասին: Սրան ի պատասխան նա ասաց. «Զենք և ձիեր նրանք շատ ունեն, սակայն Եմիրների սրտերում բացությունն այնքան էլ չափ է»: Բորակը շատ ուրախացավ այդ բարի լուրից և հույսերով լցվեց: Մարզաուլն ու Ջալիարթայը սկսեցին նրան շնորհավորել և դրանից հետո տիրապելն ու գորթը սկսեցին իրար փոխանցել բարի լուրը հաղթանակի և փառքի մասին: Անախոտյան նրանք բոլորը միասին ցատկեցին ձիերի վրա՝ բաբաբար ու խիզախաբար, այնպես, որ լեռներն ու տափաստանները սկսեցին դողալ նրանց շարժից: Երբ նրանք մոտեցան Զեդաթ բաղաբին, Մասուդ-բեկը փոքրաթիվ մարդկանց հետ առաջ սլացավ և դարպասները փակ գտավ: Նա պահանջեց կադի Շամս-է-Դին Բարադին, որը բաղաբի վայրն էր: Սա հայտնվեց պարսպի կատարին և ողջունեց Եմիրին: Վերջինս նրան հարցրեց դարպասների փակ լինելու մասին և նա պատասխանեց. «Աբադա խանը հեռանալիս ինձ է հանձնել այս բաղաբը և հրամայել, որ չբացեմք դարպասները թշնամիների առաջ: Նա ստիպեց մեզ այդ հարցով երդվել, իսկ իմ տերը պետք է իմանա, որ երդմանակցությունը և խոստումները խախտելը մարդու դիմացն են գալիս և այս, և այն աշխարհում»: Մասուդ-բեկն ասաց. «Զեր իրական բարիքը նրանում կլինի, որ դուք բացեք բաղաբային դարպասները և հյուրասիրությամբ ներս թողնենք գորթին՝ անմիջապես էլ ընդունելով ձեր թուլությունն ու անկարողությունը: Զակառակ դեպքում վախենամ, որ ձեր այս հանդգնությանը այն վրեժխնդիր գորթը աչքով կտա և այդ ժամանակ արդեն միայն ընդունելն անիմաստ կլինի»: Նրանք այս անգամ էլ հրաժարվեցին և Մասուդ-բեկը հետ դարձավ ու Բորակին տեղյակ պահեց Զեդաթի բնակչության անհնազանդության մասին: Այդ առիթով Բորակը շատ զայրացավ, սակայն Աբադա խանի գորթի փախուստից առաջացած ուրախության տպավորության տակ դրա վրա ուշադրություն չդարձրեց: Երբ նրանք անցան Զեդաթի գետը, տեսան, որ ողջ հարթավայրը լիքն էր առազաստներով ու վրաններով: Նրանք ուրախացան, ամեն ինչ թալանեցին և տեղակալվեցին Զեդաթի հարավային կողմում՝ այդ օրն անցկացնելով թեֆ-ուրախության մեջ: Զաջորդ օրը լուսաբացին նրանք հեծնեցին ձիերը և ահա, երբ երկու փարսախ սլացան, հանկարծ տեսան մի անծանաթ զորք դաշտ, որը մեծաթիվ ջոկատներից և գորթի շատությունից խլիճվելով էր անհանգիստ ծովի նման: Բորակը կանգ առավ հարված գետից մի կողմ՝ Կասարու գետի ափին, և հենց կամրջի մոտ էլ ճամբար գարկեց: Բորակի կանգնելուց հետո Աբադա խանը, կանգնելով Եմիրներին ասաց. «Իմ հնարամտությամբ և ողջամտությամբ ես Բորակին թեմեթի ցանցերում եմ բռնել: Այժմ, հանուն ձեր կանանց ու երեխաների, հանուն փառքի և մեր հայրերի ու պապերի հիմալուրց բարեբարության, դուք պետք է միակամ ու միաձուլվեք մարտի գնաք...»: Երբ տիրակալն ավարտեց խոսքը, նրանք միաձուլվեցին գոչեցին. «Դու մեր տիրակալն ես, իսկ մենք քո ստորակիներն»: Դրանից հետո նրանք բոլորը միասին, առանց ձևականության, ցատկեցին ձիերի վրա և նետվեցին մարտի: Աբադա խանը աջ թևի գորթը հանձնեց Թուրքին-օղուլին Սամաղարի և հանդու-նոյին հետ միասին, իսկ ձախ թևը հանձնեց Յոշամուտին, Սինտային, Արդուն-աղային, Շիկտուր-նոյին, Բորդուտային և Արդուլահ-աղային: Կրմանի և Եզդի գորթերը սուլթան Զաջադի և աթաբեկ Յուսուֆ-ձաֆի գլխավորությամբ ենթարկեցվեցին Արդուն-աղային, իսկ Լեկտուրնական ջոկատում էլ, որը մոնղոլները կոչում են դուլ, նա տեղակայեց Աբաջար-նոյին՝ մի բանի Եմիրների հետ միասին: Իշխանատեղ Բորակը, երբ սկսվառես եղավ դրան, աչքալի շիփովեց և ասաց. «Մեր ջանքերը սիպա ուղղությանը գնացին, իսկ ենթադրություններն էլ անհիմն էին...»: Երկու կողմից էլ համապատասխան հրահանգներ տրվեցին և շարժվեցին շարժերը: Մարազուլը աջից ու ձախից հարձակումներ էր գործում, առաջ ու հետ էր անում, երբ հանկարծ անկրթա հարվածող մեկը նրա չարիքով լցված կործրեց խոցեց ինքնաձիգից...: Բորակն ու նրա գորթը Մարգաուլի մահից շիփովեցին և գցեցին ոգին, սակայն Ջալիարթայը, ողջունելով նրան, ասաց. «Ես հիմա կնետվեմ այդ գորթի վրա և նրան փախուստի կմատնեմ»: Եվ ահա, բաց թողնելով ասնձերը, նա իր հեծյալների հետ միասին հարվածեց Արդուն խանի բանակի ձախ թևին, պարտության մատնեց Արդուն-Աղային, Շիքթուր-նոյին, Յուսուֆ-աթային ու Արդուլահ-աղային և սպանեց նրանց ռազմիկների շատերին: Նա նրանց ջարդը տվեց և վերջիններիս մազորդները նետվեցին փախչելու՝ հետապնդելով Ջալիարթայի կողմից մինչև Բուշեղ բաղաբ, ինչը գրեթե չորս փարսախ է անում: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա ցանկացավ հետ դառնալ, այլևս չկարողացավ կառավարել գորթը, բանի որ նրա հազարյակներն ու հարյուրյակները ցրվել էին: Միաժամանակ այս կողմից մեջքեղի ջոկատում ամուր դիմանում էր Աբաթայ-նոյին: Աջ թևի ջոկատի վիճակն էլ էր նույնը, ընդ որում, երբ ձախ թևը նահանջեց, Աբադա խանը Յոշամուտին հրամայեց ձախ ընդունել և գորթը կրկին հավասարվեց, ինչպես կարգն էր: Արդյունքում Ջալիարթայը վախեցավ ու փախավ, իսկ Աբադա խանն էլ նրան հետապնդելու ուղարկեց Բուդա-Թեմուրին, որպեսզի նա սպանի բոլոր նրանց, ում կրնի: Դրանից հետո նա կոչ արեց գորթին և գոչեց. «Այսօր փառքի կամ ամոթի օր է: Լսելով այդ՝ գորթը ողջ ուժով միասնաբար առաջ նետվեց և, ձեռք մեկնելով նիզակներին ու սրերին, աջ ու ձախ սկսեց հարվածներ հասցնել...: Այս խոսքով նրանք առջ նետվեցին և այնքան ժամանակ թեժ մարտ մղեցին, մինչև որ երրորդը հարձակումից հետո չջարդեցին Բորակին: Բորակը մնաց առանց ձի: Նա աղիողորմ գոռում էր և կանչում իր ծառաներին, սակայն ռազմիկներից ոչ մեկն ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա: Ի վերջո, նրա թիկնապահներից մեկը, որի անունը Սալի էր, նրան ծանալեց, նստեցրեց իր ձին և նրանից նետեր խնդրեց: Բորակը կապարձից մի բանի նետեր նետեց նրան ու մեկնեց: Զաջորդ օրը նա հասավ իր գորթին: Նրանք, որոնք իրկվել էին, նրա մոտ հավաքվեցին՝ ոտքով ու մերկ, սակայն նրա ազգուսանկից նրանք, որոնք փրկություն էին գտել, անցել էին գետը և փախուստի մեջ կանգ չէին առել: Աբադա խանի գորթը աջից ու ձախից հարձակումներ էր գործում և սպանում ու գերեվարում էր ում պատահի: Էլյե-նոյին եղբորորդի խուլկուն 2.000 հեծյալներով հայտնվեց և հնազանդություն հայտնեց: Եվ ընդհանրապես, եթե չլիներ Ջալիարթայի խիզախությունը, բորակցիներից և ոչ մեկը չէր փրկվի մահից, բանի որ հենց նա էր, որ հավաքեց փախչողներին և անցկացրեց նրանց Ամոդի ավազուտներով, ընդ որում, երբ գորթը մոտենում էր, նա կանգ էր առնում և ամուր դիմադրում այնքան ժամանակ, մինչև որ փախչողները բավարար տարածության հեռանում էին ու միայն դրանից հետո էր նա առաջ շարժվում: Ահա, ուրեմն, նրա այդ խիզախությունը շատերին փրկեց սրից: Նրանց ճանապարհին մի ավերված բերդ կար: Դեծյալների մի խումբ պատսպարվեց այնտեղ և մեր ռազմիկները ջոկատը առանց որևէ օգուտի սկսեց նետեր արձակել նրանց ուղղությամբ: Այդ ժամանակ հանկարծ ժամանեց Աբադա խանի դորդը և նա հրաման տվեց, որ այդ բերդի շուրջը անթիվ փայտ դարձնեն: Այդպես էլ արեցին, այն այրեցին և նրանք բոլորը այրվեցին: Դրանից հետո Աբադա խանը, որպես փառահեղ հաղթանակ տարած այդ, հետ դարձավ: Խորասանյան և մազանդարյան տիրույթները մինչև Ամու գետը նա հանձնեց Թուրքին-օղուլին, բարիքներ թափեց ռազմի մարդկանց վրա, իսկ Եմիրներին էլ, որոնք փախուստի էին դիմել, պատժեց: Այս մարտում Ալինախը աչքի ընկնող սխրագործություններ կատարեց, դրանով հարգանք ձեռք բերեց և հայտնի դարձավ: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Զիջի 668 թվականի Զուլիջա ամսի առաջին օրը» (Ռաշիդ-է-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Այս ամենի արդյունքում Բարակը (**Չադաթայական ուլուսի խան Բորակը – Մ.3.**), հավաքելով ռազմական հանդերձանները, Զիջի 667 թվականին 100.000 հեծյալների գլուխն անցած անցավ Ամուն և վախով ու աղետներով լցրեց ողջ Խորասանը մինչև Ադրբազան: Իր հերթին Աբադա խանը (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.3.**), սակայն, մեծաբանակ գործով նրա վրա գնալով այս կողմից, Զիջի 668 թվականի Զուլիջա ամսին Զեդաթից հինգ կամ վեց փարսախ հեռավորության վրա հանդիպեց Բարակին և նրա դեմ մարտի մեջ մտավ: Բարակը, անաթեկված Իրաքի բնակչության արդի մեծաբանակությունից, թիկունք դարձրեց մարտի դաշտին և Աբադան տիրեց նրա ողջ գումակին: Դրանից հետո, ինչպես և առաջ, Արդունին (**Էլխանության սպազա Էլխան Արդունին – Մ.3.**) թողնելով Խորասանը կառավարելու՝ նա վերադարձավ Ադրբազան...: Ահա այդպես, Բորակ խանը, հետազայում հավաքելով մեծ բանակ, իր մոթերի նպատակը դարձրեց Խորասանը և նույնիսկ Իրաքն ու Ադրբազանը: Եվ ահա նա մի մեծ բանակ հավաքեց, անցավ Ամու գետը ու մարտի մեջ մտավ Աբադայի դեմ, որը փոխարինել էր Զուլկադունի (**Էլխանության**

հիմնադիր էլիտան Գուլյալուին – Մ.Ֆ.): Նա, սակայն, պարտություն կրեց և նահանջեց...: Եվ այսպես, Բարակը որոշեց գրավել հորասանն ու Իրաքը, իսկ իր բանակի համար անհրաժեշտ պարագաները ձեռք բերելու և արշավի ծախսերը հոգալու համար էլ նա նախատեսում էր թալանել Բուխարան ու Սամարղանդը: Մասուդը բեկը, սակայն, ասաց նրան. «Թագավորի ձեռքում գտնվող երկրի ավերումը հանուն երևակայական թագավորության նվաճման, ըստ իս հակասում է իմաստությանը և ողջախոհությանը: Մենք պետք է պահպանենք նման միջոցները, որ Աստված չանի, եթե մեր տերությունն անհաջողության մատնվի, մեր հպատակները կարողանան ձեռք միջոցներ տրամադրել»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բարակը զայրացավ և հրամայեց Մասուդը բեկին փայտի յոթ հարված տալ, թեև նա այնուհանդերձ ձեռնպահ մնաց բռնապետականների իր ծրագրերն իրականացնելուց: Նույն այդ ժամանակ Կայրու խանը Կարակի որդի Ղալիսին, ինչպես նաև Գուլյու խանի (**Մոնղոլական տերության խան Գուլյուկի – Մ.Ֆ.**) որդիներից մեկին և մի բանի հազար զինվորների նշանակեց Բարակին օգնության, բայց գաղտնի ասաց իշխաններին, թե. «Դուք պետք է հետ դառնաք, մինչև Աբաղան ու Բարակը կընդհարվեն»: Երբ այս օժանդակություն հասավ Մավերնահր, Բարակը 100.000 լավ հանդերձավորված հեծյալների զույնն անցած անցավ Ամու գետը, իսկ դա եղավ Դիքի 667 թվականին, որը համապատասխանում էր Շան տարվան: Այդ ժամանակ անկարգություն և անհանգստություն առաջացավ ողջ հորասանում: Մելիք Շենս-Էդ-Դին Մուհամմեդ Կուրտը (**Կուրտյանների էմիրության էմիր Շանս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**), որն այն ժամանակ Դերաթի կառավարիչն էր և ելթակա էր Բարակին, ինչպես նաև արքայազն Թեքին Օղուլը և Արդուն Աբան, որոնք գտնվում էին Նիշապուրում, չկարողացան դիմակայել Մավերնահրի բանակին՝ պարտություն կրելով ու հետ քաշվելով Իրաք: Արդյունքում Բարակը գրավեց հորասանի մեծ մասը: Այս լուրը լսելով՝ թշնամիների դեմ կռվելու համար Աբաղա խանը անջնջ բանակով դուրս եկավ Իրաքից և Արդաբանից: Երբ նա հասավ Ռեյի շրջան, Թեքին Օղուլը և Արդուն Աբան օգոստոսի միացան նրան ու տեղեկացրին գործերի իրական վիճակի, ինչպես նաև Բարակի մեծ թվով զինվորների մասին: Դրանից հետո Աբաղան և այս երկու գորավարները փոխադարձ համաձայնությամբ գնացին Դերաթի երջանիկ գավառը: Աբաղայի գալու լուրը մի բանի անգամ բերվեց Բարակի ճամբար և իշխանները, որոնք Կայրու խանի հրամանով օգնության էին հասել Բարակի բանակին, հեռացան Մավերնահրի կողմը: Այս դասալուծությունը տխրեցրեց Զադաթայի բանակին: Բարակը ետեք հետախույզներ ուղարկեց Աբաղայի ճամբար՝ հանձնարարելով պարզել, թե խանն անձամբ է եկել կռվելու իր հետ, թե՞ այս գործը վստահել է իրեն արյունակից իշխաններից մեկին՝ էմիրների ու բանակի հետ միասին: Արդարագանական բանակի հետախույզները, սակայն, գերելով լրտեսներին, բերեցին Աբաղա խանի մոտ: Հարցաքննվելուց հետո լրտեսներից մեկն ազնվորեն խոստովանեց իրենց գալու պատճառը: Այդ ժամանակ Աբաղա խանը լուրեր տարածեց, թե Դաշտ-ի-Ղալիսի բանակի ներխուժման պատճառով Արդաբանն ապստամբել է: Դրանից հետո նա իրապարակային հայտարարեց, թե. «Մեր տերությանն առավելություն կտրալի», ինչից հետո, շրջելով ճամբարում, կոչ արեց հավաքվել և հեծել ձիերը՝ իբր հետ են դառնում: Միաժամանակ նա, նկատի ունենալով լրտեսներին, ցածրձայն ավելացրեց. «Որդ կվախենա և կփախչի, թող փախչի, իսկ մյուսին սպանեք»: Նրա հրամանները կատարվեցին ամենայն ճշտությամբ: Եվ ահա փրկված լուտեղը կայծակի ու բաժու արագությամբ վերադարձավ Բարակ խանի մոտ և հայտնեց այն, ինչ տեսել ու լսել էր. «Այժմ», ավելացրեց նա, «Զեդար-Ջերիի դաշտը զարդարված է վրաններով, տարավարներով, գորգերով ու գործվածքներով, սակայն այդ երկուսով աղորթագանական բանակի ոչ այլ զինվոր չի մնացել»: Բարակը շատ ուրախացավ այս լուրով, իսկ Մավերնահրի գլխավոր էմիրներ Մերգալուն ու Ջելայրբայն էլ մտան նրա մոտ՝ ժիծաղելով և գովելով նրան...: Մի խոսքով, երբ այս սուտ լուրը լսեցին, Բարակն ու իր էմիրները մինչև ճշմարիտ լուսաբացը նստեցին ձիերի վրա, որ հետապնդեն Աբաղա խանին, և, մինչև Զեդար-Ջերիի հարթավայր չհասան, կանգ չառան: Այնտեղ, գտնելով վրաններով ու տաղավարներով լցված այս տարածքը, նրանք գիշերեցին հաճույքի և ուրախության զազաթնակետին: Առավոտյան, երբ արևը՝ արևելքի այս արթան, իր ձիերը հրեց երկինք և ծանապարհ ընկավ աստղով բանակի հետևից, Բարակը, արագընթաց առվակով պես, նորից ծանկա ընկավ՝ գնալով Աբաղա խանի հետևից: Երբ նրանք հասան Զեքենյան գյուղ, սակայն, Իրաքի և Արդաբանի հերոսների զենքերի փայլի շնորհիվ նրանց դեմ բացվեց երկնքի պես փայլուն անսպասելի հարթավայր: Արդյունքում նրանց ուրախությունը վերածվեց տխրության, ցնծության տոնը վերածվեց սգի, իսկ Բարակ խանն էլ հոգոց հանեց և ասաց. «Մենք սխալվեցինք»: Այդ ժամանակ էմիրներն ու պալատականները և հատկապես Մերգալուն ու Ջելայրբայը, իրենց վրա վերցնելով նրա միջոցառումները, գիշերն օգտագործեցին պատերազմի պատրաստվելու համար: Հաջորդ օրը, երբ հարձակման աղմուկն ու նախագզգուշական աղաղակը բարձրացավ արևելքից և արևմուտքից, արևն իր շողերով զարդարեց երկինքը՝ լինելով կարծես Նիզակների ծայրերի պես պայծառ երկու մարտական մարտիկ: Տիրակալները հոգացել էին այն մասին, որ մարտական կարգով կառուցեն իրենց բանակները: Եվ ահա ներքի ականջը խլացավ հսկայական թմրանքների ու ծնծղաների ձայնից, իսկ երկիրն էլ ցնցվեց փողերի և շեփոխների աղմուկից: Այդ ժամանակ ետևից մտնելով սկսեցին կարճանակի անձրևի կաթիլները, որոնք արագ թափվել և արյունային այնքան առատ էր հոսում, որ մարտի դաշտը Ջեյիուի տեսքը ստացավ: Այս պայմաններում Բարակ խանը, կարծես ուժեղ որոտ, իր բանակի աջ թևից խուժեց թշնամու ձախ թևը և սրբերով ու դաշույններով փախուստի մատնեց բոլոր նրանց, ովքեր կանգնած էին նրա դեմ: Նա գրեթե ամբողջությամբ ցրեց Աբաղա խանի բանակը, իսկ տիրակալն ինքն էլ, չդիմանալով Զադաթայի բանակի գերազանցությանը, փախավ: Մուխաթ Բահադուրը, սակայն, ամեն ջանք գործադրեց, որպեսզի առնի այս սարսափելի իրադարձությունների դեմը: Եվ ահա նա անմիջապես ոռոգել էր, հեծնեց իր նժույգը և, դառնալով դեպի Իրաքի զինվորները, նրանց կոչ արեց քաջաբար կռվել: Աբաղա խանն ինքն էլ իր հերթին քաջարի ռազմիկների ջոկատով առաջ շարժեց սեփական նժույգը և հարձակվեց թշնամու վրա: Այդ ժամանակ Բարակի բանակի կողմից սպանվեց Մերգալուն, որը ցանկանում էր հակադրվել Աբաղային, իսկ երկու կողմերի հերոսների ջանքերն ու արյունահեղությունն էլ այնպիսի տեսք ստացան, որ իր արիությանը հայտնի Բահադու Գուրի (**Պարսից թագավորության արքա Վահիդադ Վ-ի – Մ.Ֆ.**) ժամանակներից սկսած երկրի վրա նման մարտ և ճակատամարտ կայծեր չէր եղել: Ի վերջո արևն արդեն սկսեց մայր մտնել և հորիզոնին տվեց կարմիր մի գույն՝ ներկված կարծես քաջերի արյուն արտացոլանքներով: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ Բարակ խանն իր զինվորների մեջ թուլության և հիասթափության նշաններ հայտնաբերեց: Դրա համար էլ նա հետ քաշվեց Մավերնահրի կողմը» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռությունը», մաս 4):

«Դրանից հետո Դերաթի դարպասների մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ Բարակի (**Զադաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**), Մուրգավալիյի ու Ջալալիարիի դեմ և նրանք ի վերջո պարտություն կրեցին...: Արքայազները Աբաղայի (**Էլխանության էլիտան Աբաղայի – Մ.Ֆ.**) և Թուքչինի գործը հաղթանակ տարավ Բարակի նկատմամբ: Նրանք հետապնդեցին և շատերին սպանեցին: Դա մեծ հաղթանակ էր» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 2):

«Դիքի 669 թվականին սուլթան ալ-Մելիք ալ-Չահիրին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ Բերկեի (**Ոսկե Դորդայի խան Բերկեի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդին (**Զադաթայական ուլուսի խան Բորակը – Մ.Ֆ.**) շարդել է Աբաղայի (**Էլխանության էլիտան Աբաղայի – Մ.Ֆ.**) գործերը» (ալ-Չահիրի «Իսլամի տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ սուլթանին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ Մենգուլթեմուրը (**Ոսկե Դորդայի խան Մանգու-Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) շարդել է Աբաղայի (**Էլխանության էլիտան Աբաղայի – Մ.Ֆ.**) գործերը» (իբն Կասիր «Սկիզբն ու վերջը»):

«Դիքի 669 թվականին ուրախ լուր հասավ, որ Մենգուլթեմուրը (**Ոսկե Դորդայի խան Մանգու-Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) շարդել է Աբաղայի (**Էլխանության էլիտան Աբաղայի – Մ.Ֆ.**) գործերը» (ալ-Ալմի «Պատմություն»):

«Երբ Սիդմուրը հաղթանակած վերադարձավ Աբաղա խանի (**Էլխանության էլիտան Աբաղայի – Մ.Ֆ.**) մոտ, այն ժամանակ հորասանի ճամփապահներից մարդ եկավ, թե. «Շարժվեց Թուրանի մեծ ուլուսը և մեծն խան Բարախան (**Զադաթայական ուլուսի խան Բորակը – Մ.Ֆ.**) Ջեռնից այս կողմ անցավ անհամար բանակով»: Սա պայմանի համաձայն էր դուրս եկել, սակայն հայտնեցին նրան Թեգուդարի շարդը: Լսելով այս, Աբաղան զարմացավ, կանչեց իր կտրիճներին և բոլոր վրացիներին: Թեև այն ժամանակ Դավիթ թագավորը (**Զարթիկ թագավորության համիդխան արքա Դավիթ V Վահիդադը – Մ.Ֆ.**) որդու մահվամբ ուժասպառ էր եղել, այնուամենայնիվ իր ողջ կարողությամբ գնաց: Գնացին հորասանի կողմը: Հասան Դերաթ, իսկ այնտեղից՝ Ամուի դաշտ, և մոտեցան միմյանց: Թագավորն ու նրա զորքերը առաջ ուղարկվեցին, որպեսզի պաշտպանեն Աբաղայի զորքերին Բարախայի հարձակումից, հսկեն ուլուսին ու նրա զորքին: Ուրիշ նոյիսների ևս նա մոտ չորս կամ հինգ մղոն առաջ ուղարկեց՝ պատվիրելով զենեկ Բարախայի բերած զորքը և հետ վերադառնալ: Սրանց՝ առջևում հեռու կանգնածներին, իրենց լեզվով դարաու էին կոչում: Եվ այսպես մեկնեցին թագավորն ու Աբաղայի թաթար դարաուները և երկու օր անցնելուց հետո կանգ առան մի տեղում: Մթնաշաղի սպասեցին և հենց լույսը բացվելիս Ամուի դաշտի վրա բարձրացած փոշու մեծ ամպ տեսան: Իմացան, որ Բարախան ու նրա զորքն են: Դատրաստվեցին թագավորն ու Սիբադուրը, իսկ վերջինս Աբաղայի ահից ցանկանում էր հետ վերադառնալ, ուստի և ասաց թագավորին: «Մենք դարաուներ ենք ու սակավաթանակ և ահա զորքերը նկատում են մեզ: Եկեք գնալ խանի մոտ և հաղորդենք նրանց գալը», իսկ թագավորն ասաց. «Մենք՝ վրացիներ, սովորություն չունենք, որ դեպի մեզ եկող թշնամուն տեսնելիս առանց կռվելու մեջք դարձնենք, թեկուզ և մահ սպախի»: Երբ լսեցին թաթարները, զարմացան ու վշտացան, մոտեցան թագավորին ու ասացին. «Զգիտես ինչ ես անում, Աբաղայի հրամանը, չունես առանց իրեն մարտնչելու մեծ խանի դեմ, դուք վրացիներ, անտեղյակ եք և չգիտեք գործը»: Բազմիցս խնդրեցին թագավորին ու նրա զորքերին, նույնիսկ սպանանցին, որ Աբաղան կգայրանան, բայց չկարողացան հետ դառնալու համոզել, ուստի չառաջ մարդ ուղարկեցին խանի մոտ ու հայտնեցին. «Եկել է Բարախան մեծ զորքով: Տեսնում եք փոշու մեծ ամպ Ամուի դաշտի վրա, որ հավարել է փոշուց: Մենք, հրամանիդ համաձայն, կանենում ենք հետ վերադառնալ ու գալ թեզ մոտ, իսկ անտեղյակ վրացիները չեն գալիս մեզ հետ: Այս են ատում, թե. «Սովորության նշաններ, որ թշնամուն աչքով տեսնենք ու հետ դառնանք: Արդ, եթե դու՝ խանը, չգաս և տնօրինես, մենք մեր անձր մահվան ենք մատնում: Շուտափոյի

մեզ օգնության»։ Երբ հասավ սուրհանդակն և իմացավ Բարսիայի գալը ու դարաւորների չիտուսպիւմը, զարմացավ և անմիջապէս արշավեց իր բանակով։ Անապարեց ու հասավ, երբ ի մարտ էին շարժվել։ Դուրս բերեց թագավորին և ասաց. «Գիտեմ ձեր քաջութիւնը մարտերում։ Դու՛ք վրացիները, անհնազանդ եք ու հանդուգն։ Եթէ այս որևէ նոյին աներ՝ կապանէի, իսկ բեզ չեմ մեղադրում, որովհետև անծանօթ եք մեր կարգերին։ Այդ առաջ կանգնիր քո բանակով»։ Թագավորը ցած թռավ ծիւղ, երկրպագեց խանին և ասաց. «Մեծդ խան, վրացու սովորութիւնը չէ, որ թշնամուսն տեսնելիս թիկունք դարձնի։ Այդ խանի եղբանիկ աչքը կտեսնի մեզ, թէ ինչպէս մենք մեր անձն ի մահ կոնենք»։ Չնայ թագավորն ու կարգավորեց առաջամասում, իսկ նշանավոր և բաջ Աբաթա-Նոյինը, որը գորապետ էր, կանգնեց ձախ կողմում, մեծն Սիրմոնը նույնպէս՝ ձախում, իսկ Սիբադուրը, Տոնդա-Բուդան, Տիկիլիսը, Արդուն-աղան և Յաս-Բուդան և մյուս նոյիներին ևս բաժանեցին՝ աջ ու ձախ։ Բարսիայն նույնպէս ի մարտ դասաված առաջացավ։ Այնժամ Ալիխան անունով մի մարդ հայտնվեց՝ հարյուրապետ և ոչ նշանավոր տոհմից, բայց իսկայամարմին ու բաջ, ուժեղ, անահ, խիզախ, կատարյալ գեղեցկութեամբ, բարետես և սիրուն։ Նա խնդրեց Աբաթա-Նոյինից, որպէսզի հրաման տա իրեն նախահարձակ լինելու, եթէ կհամաձայնի։ Աբաթա-Նոյինը տվեց խնդրվող հրամանը։ Այս ընթացքում երկու բանակները մոտեցան միմյանց և մի մեծ ու սարսափելի ճակատամարտ կայացավ։ Վերոհիշյալ Ալիխանը առաջ սլացավ դեպի նրանց զորքը, կտրեց ու իր բոլոր մերձավորների հետ դուրս եկավ զորաբանակ։ Դրանից հետո նա գումարեց սրանց ու սկսեց «այապալա» գոչել։ Ապա հետ դարձավ, նորից ծեղբեց նրանց զորքն ու եկավ այս կողմ։ Երկրորդ անգամ նորից առաջ խաղաց, ցիր ու ցան արեց զորքը և դուրս եկավ այն կողմից ու կրկին սկսեց «այապալա» գոչել։ Վրացիները ևս սկսեցին կատաղի մարտել։ Խանն անձամբ տեսնում էր, որ թագավորն և նրա զորքը թշնամու առաջացած զորքերի վրա հարձակվեցին ու փախուստի մատնեցին։ Աբաթա-Նոյինը նույնպէս այնքան ռանդուն կռուվեց, որ ճակատամարտի վերջում թափելի լիովին սպառնալիկված մի մարդու վերցրեց ու իր թանկին դրեց, որին ողջ մարտի ընթացքում պահում էր ձեռքերում, որպէս արծիվ՝ կաթալին։ Սիրմոնը ևս բաջակորով կռվեց և նրա կողմի թշնամիները փախուստի մատնվեցին, իսկ Բարսիայնոյինն աջ թևում հանդիպեց Աբադային, Սիբադուրին, Տոնդա-Բուդային, Տիկիլիսին և Արդուն-աղային։ Բարսիայն սրանց անմիջապէս փախուստի մատնեց ու երկու օր հետապնդում էր, սակայն, Աբադան ևս երկու օր հետապնդում էր նրանց և զորքի երկարության պատճառով չհնազանդ, թէ ինչ պատահեց նրանց հետ։ Երբ Բարսիայն իմացավ իր բանակի խուճանն ու ջարդը, վերադարձավ։ Այդպէս վարվեց նաև Աբադան և ահա նորից իրար հանդիպեցին ու բորբոքվեցին։ Երբ Աբաթա-Նոյինը տեսավ Բարսիա խանին, վերցրեց տեղն ու միայնակ ուղղվեց դեպի նրանց զորքը։ Այս Աբաթա-Նոյինը աշուժի պէս խիզախ էր՝ լայնալանջ ու լայնակրծք, անվախ, կորովի և բարետես, հաճելի ու գեղեցիկ։ Երբ գնաց, մոտեցավ նրա զորքը, հետապնդեցին, անթիվ կոտորեցին, գերեցին և այսպէս հաղթանակած եկան իրենց հորդան» («Զարթիս-Ցիսովրեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»)։

«Այդ տարի Աբադան (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) բազում զորքով գնաց Խորասան և կռվեց Փարսիի (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**) դեմ։ Նա կոտորեց նրա զորքերը և մեծ հաղթությամբ վերադարձավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1272 և 3այոց 719 թվականին Աբադան (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) բազում զորքով գնաց Խորասան և կռվեց Փարսիի (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**) դեմ։ Նա կոտորեց նրա զորքերը և մեծ հաղթությամբ վերադարձավ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»)։

«3այոց 710 թվականին Աբադան (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) ներխուժեց Խորասան և հաղթեց Փարսիին (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**)» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»)։

«Զանի իր Տարսայիճը գործել, սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմվածքով ահագին, նա բոլոր պատերազմներում մեծանեծ քաջագործություններ և անպարտելի զորություն էր ցույց տալիս ուր էլ որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ Խորասան» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66)։

⁴⁵⁵⁰ «Մինչ Աբադա խանը (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) Խորասանում կռվի մեջ էր Բարսիա խանի (**Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**) դեմ, վերոհիշյալ Թեգուդարն (**Էլխանության ապագա Էլխան Ահմեդ Թեկուդար – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր երեք զորապետներին՝ իրենց գերադաստանով ու ինչքով՝ Սեզգի-Բադուրին, Աբիշխանին և Թոյաթ-Դեմուրին, իսկ չորրորդը Ջոյաթան էր։ Եկան ու կանգնեցին Լիխի վրա, որը ծյուղն է Կովկասյան լեռնաշարի։ Անցան դեպի արևմուտք, որին Ղադո են կոչում, ապա՝ Դեմոթի ծյուղավորումը, և այս ամենից հետո թաթարները կանգ առան Լուխթաթի կողմից տեղում, որտեղից ասպատակեցին Ջավախքը՝ մինչ Փարվանս։ Նույն ընթացքում անդ գտնվող թաթարները իջան, անցան Եկերի ձորը, Անդուրի մոտ անցան Կուրի ակունքը և դուրս եկան Ջավախք։ Այնտեղ հանդիպեցին Կախա Թորեյուն, որը գանձապետի պատիվ ուներ, զորքին, ինչպես նաև ուն հազարապետ Ղուռունցիի հորդային։ Սա Ալիխանի որդի Ղուռունցին չէ, այլ՝ մեկ ուրիշը։ Ավարդ բռնեցին ու բերեցին դեպի Լուխթաթի՝ իրենց բանակատեղի» («Զարթիս-Ցիսովրեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»)։

⁴⁵⁵¹ «Լսեց Ղուռունցի Բադուրը, կանչեց իր մոտ Կախա Թորեյուն և հետապնդեցին, իսկ թեգուդարականներն անցել էին Կուրը, ուր Գուրկեյի ջուրն է միանում։ Սրանք գնացին Կուրի ափ, որովհետև հույժ բազում էին թաթարների ու վրաց զորքերը, իսկ, որովհետև նրանք քիչ էին, ճար էին որոնում։ Թուլաթ-Դեմուրը 30 մարդով անակառ անցավ Կուրը, իսկ ուրիշները կանգնած էին Կուրի ափին։ Թուլաթ-Դեմուրը բարձրացավ ձորն ու հասավ ձորադաշտին, ինչ-որ այլ դրոշի նշան պարզեց և բարձր գոչուկով հարձակվեց։ Երբ Ղուռունցի Բադուրն առջևում և հետևում գործ տեսավ, ստվար կարծեց նրա գործ, վախեցավ ու շփոթված փախավ։ Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որի ընթացքում շատ բարի մարդիկ սպանվեցին, ընդ որում իրենց վախճան գտան նաև երկու կոխտացիները, իսկ մնացածները՝ ձիակորույս 7 նեղված, լողալով փախան ու մտան Անդուր։ Թաթարների զորապետ Ղուռունցի Բադուրը սպանվեց։ Անկարգ, ցրված ու ճանկին չբռնված խուճապածները փախան Ռուզեթի դժվարագիծ լեռը՝ Կյուրիկե-ծմիրա կղզվող գյուղը։ 3աղաթայական տարածները վերադարձան խանի եղբայր Թեգուդարի մոտ» («Զարթիս-Ցիսովրեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»)։

⁴⁵⁵² «Կատարած Թեգուդարը (**Էլխանության ապագա Էլխան Ահմեդ Թեկուդար – Մ.Ֆ.**) անցավ Զարթի և ավերում էր ողջ Զարթին։ Այդ ժամանակ Աբադա խանը (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) խնդրեց Ռուսուդանին (**Զարթիի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.Ֆ.**) որդի Դավթին (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի IV Նարինի – Մ.Ֆ.**), որպէսզի այլևս չօժանդակի, ոչ էլ իր երկիր թողնի Թեգուդարին, որի համար մեծ պարգևներ խոստացավ։ Թեգուդարի ծառաների դավաճանությանը կասկածող Դավթը, որպէսզի չիմանան բացահայտ, առանց Թեգուդարի գիտության, Աբադային հնազանդվեց և կտրեց ճանփաները, որպէսզի այլևս ներս չմտնի հեծելազորով, մինչդեռ Թեգուդարն անտեղյակ էր դրան։ Երբ Աբադան իմացավ, որ Դավթն այլևս չի գործակցում Թեգուդարին, մեծ զորքով Դավթի մոտ ուղարկեց իր զորապետ Սիրմոն-Բադուրին և ուրիշ զինավոր նոյիներին։ Եկան Թեդը և կանչեցին թագավոր Դավթին (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամուկին – Մ.Ֆ.**) ու նրա բանակին։ Զանի իր այն ժամանակ թագավորը հիվանդ էր, նա Սիրմոնի մոտ ուղարկեց իր բոլոր իշխաններին։ Սիրմոնն իջավ Զարթի։ Տեղեկացավ Թեգուդարը Սիրմոնի գալու մասին, առաջ շարժեց զորքը և աստիկ ճակատամարտ կայացավ, ուր երկուստեք անթիվ կոտորվեցին։ Վրա հասավ գիշերն ու բաժանվեցին։ Լուսաբացին մարտաշարվեցին դեմ առ դեմ։ Կրկին թե՛ ճակատամարտ կայացավ, ընդ որում նախահարձակը թագավորի բանակն էր։ Երբ խառնվեցին միմյանց, փախավ Թեգուդարի զորքը, ցրվեցին, կոտորվեցին և անտես դարձան։ Մնացին Թեգուդարն ու նրա կրտսեր որդին՝ անճարակ վիճակում։ Եվ ահա սրանք գնացին Սիրմոնի մոտ ու խնդրեցին, որպէսզի Աբադա խանին տեսնեն։ Համաձայնեց Սիրմոնը, բայց ձեռքակալեց, գերել տվեց նրա գերդաստանը, ողջ հարստությունը, ինչքն ու ունեցվածքը և հորդան, որից հետո գնաց Աբադայի առաջ՝ իր հետ տանելով Թեգուդարին ու նրա որդուն։ Ամենևին չվստաց նրանց Աբադան, որովհետև զթաքող ու ողորմացող մարդ էր, ինչպէս վերևում ասացինք, այլ ուղարկեց Իրաթի երկիր՝ տալով 12 մարդ, իրեն և որդուն՝ առատ պաշար ու հանդերձանք, որսի բազե և բարակ ու անհատնում ուտեստ։ Նա նաև հատկացրեց պաշտպաններ, որպէսզի սրանց այլևս իր երկիր չթողնեն» («Զարթիս-Ցիսովրեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»)։

«Ուլուի (**Էլխանության հիմնադիր Էլխան Դուլավուի – Մ.Ֆ.**) մահից հետո պարսից ներքին խռովությունները կործանարար եղան Իբերիայի համար, բանգի Բարիա խանը (**Ինդիսկը նկատի ունի Էլխանության ապագա Էլխան Ահմեդ Թեկուդարին, սակայն նրան անվանում է՝ Զիդրեյով Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.**), որը վրաց և 3այոց տարեգրություններում կոչվում էր Բեկա, ելավ Ուլուի որդի Աբադայի (**Էլխանության Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.**) դեմ։ Սա սուլթան էր հռչակվել իր հորից հետո, սեփական կողմնակիցների մեծ ամբոխի գլուխն անցած մտել էր Իբերիա և, ամայացնելով ամեն ինչ, հասել էր Սժիթե ու վերադարձել Պարսկաստան։ Աբադան, որպէսզի հաղթի այս ապստամբին, իր զորքերի հետ միասին իրավիրեց իբերական արքային (**Զարթիի թագավորության համիշխան արքա Դավթի V Վահրամուկին – Մ.Ֆ.**)՝ ենթադրելով, թէ սա հարմար առիթ էր ուն վրեժ լուծելու Բարիա խանից՝ մի ժամանակ իբերական տիրույթների ամայացման համար։ Աբան, ոչ քիչ թվով զորքով գալով Աբադայի մոտ, նրա հետ միասին գնաց ապստամբի վրա, որը ամայացնում էր Իբերիան։ Բարսիա խանը հաղթեց և Դավթի արքան ավարի մեծ մասով, որը վերցվել էր թշնամիների տիրապետության տակ գտնվող մարգերից, ուղղվեց դեպի իր տիրույթները, սակայն, չհասնելով Իբերիայի սահմաններին մահացավ» (Դավթի Բագրատունի «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 101)։

«Այս իմանալով 3այոց և վրաց իշխանները, միաբան գնացին Աբադա խանի (**Էլխանության Էլխան Աբադայի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իրենց սրերը նետեցին խանի առջև և ասացին, որ կամ Թագուդարին (**Էլխանության ապագա Էլխան Ահմեդ Թեկուդարին – Մ.Ֆ.**) իր հեծյալներով հանձնի իրենց ձեռքը, կամ իր առջև իրենց էլ կոտորի, որ չտեսնեն այն խայտառակությունը, որ կատարում են իրենց եկեղեցիների ու եկեղեցականների հանդեպ։ Ուրիշ թաթար զորքեր նույնպէս գանգատվեցին ասելով. «Դիտում Թագուդարի զորքերը մեզ էլ են ծեծում և մեր ձիերը խլում»։ Խանը նույնպէս դժգոհեց

Հայոց և վրաց իշխանների, այլև իր թաթար գլխավորների առջև և ասաց. «Թագուդարը զորեղացավ, հարստացավ և մեզ չի հնազանդվում, մեր օրենքով չի շարժվում և կամենում է ավերել երկիրը՝ ինքն իր հեծյալներով անօրեն մայրով»։ Ապա՝ Ապաղա խանը իր զինանշանը տվեց Սիրամունին, որի մասին վերևում գրեցինք, նա, որ «Ոսկի սյուն» անվանվեց, հրամայեց վերցնել 100.000 թաթար հեծյալ, նմանապես՝ Հայոց և վրաց զորքերին, ու հրամայեց իրենց ամենայն զորությամբ գնալ Թագուդարի վրա ու անխնա կոտորել նրա հեծելազորը, վերցնել նրա ողջ ունեցվածքը, իսկ իրեն՝ Թագուդարին էլ, կենդանի բերել իր մոտ։ Այս լսելով՝ Հայոց և վրաց զորքերը հույժ ուրախացան իրենց երկիրը Թագուդարի չարդարանքներից ազատելու համար, ապա բաջապեց պատրաստվեցին պատերազմի գործի։ Սիրամունը ևս՝ Չոլմա խանի որդին, որ քրիստոնյաներին հույժ սիրում էր, առավ խանի զինանշանը և նրանք 100.000 հեծյալներով հանկարծակի հարձակվեցին Թագուդարի վրա։ Նրանք անխնա կոտորեցին նրա հեծյալներին, առան նրա ողջ գանձերը և նրան 700 մարդով տարան խանի մոտ։ Խանը, տեսնելով նրան, այսպես, տվեց մի կին, ծայրը կոտորած մի դանակ, տասը պահապան մարդ և բանտարկեց Ադի ծովում, որ գտնվում է Հեր և Չարավանդ գավառների միջև» (Գրիգոր Ավետիքի «Պատմություն Նետաձիգների ազգի մասին», գլուխ 16)։

«Այդ տարի Թակուտարը (Էյխանության ապագա էյխան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) փախավ։ Ահա այսպես այդ մեծ ու գոռոզ Թակուտարը մտավ Աբխազիա, սակայն Սիրամունը իր զորքով հետամուտ եղավ նրան և կոտորեց, իսկ, իրեն էլ բռնելով, բերեց Աբաղայի (Էյխանության էյխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) մոտ։ Ահա այդպես նա Աբխազիա մտավ և շատ կոտորած արեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1271 և Հայոց 718 թվականին մեծն և գոռոզ Թեկուտարը (Էյխանության ապագա էյխան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) մտավ Աբխազիա, իսկ Սիրամունն էլ իր զորքով հետամուտ եղավ նրան։ Նա կոտորեց նրա զորքը, իրեն էլ բռնեց ու տարավ Աբաղայի (Էյխանության էյխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) մոտ։ Ահա այդպես նա Աբխազիա մտավ և շատ կոտորած արեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»)։

«Ապստամբեց Թակուդարը (Էյխանության ապագա էյխան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) և ներխուժեց վրաց երիտասարդ թագավոր Դավթի (Քարթլի թագավորության արքա Դավթ V Վահրամուկի – Մ.Ֆ.) երկիր, բայց բռնվեց Աբաղայի (Էյխանության էյխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Ավագ Մեքաստացի «ժամանակագրություն»)։

«Թեկուդարը (Էյխանության ապագա էյխան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) փախավ Սվանեթիա» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3)։ «Վրաց էմիրները օղակեցին անտառը և Դավթի արքան (Քարթլի թագավորության արքա Դավթ V Վահրամուկ – Մ.Ֆ.) նրան լուր ուղարկեց, որ այդ անտառից ելք չկա, թող նա հետ դառնա և ոչ մի բանից չանհանգստանա։ Այս ցուցումի համաձայն նա ելավ անտառից և այդ ժամանակ, ահա, Շիրմուն-Նույիսը իր զորքով հասավ նրան և նրա զորքից շատերին սպանեց, իսկ մասսան էլ գերեվարեց։ Ի վերջո, Հիջրի 668 թվականի Ռոմադան ամսի վերջին Նեգուդարին լիովին հնազանդեցին և այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին նա իր կանանց ու երեխաների հետ եկավ Աբաղա խանին (Էյխանության էյխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) ծառայելու» (Ռաշիդ-է-Ղիս «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2)։

«Հիջրի 667 թվականին տեղի ունեցած կարևոր իրադարձություններից մեկն էլ Բարակա խանի (Չաղաթայական ուլուսի խան Բորակի – Մ.Ֆ.) հորեղբայր Թագուդարի (Էյխանության ապագա էյխան Ահմեդ Թեկուդարի – Մ.Ֆ.) ապստամբությունն էր իր իսկ եղբոր՝ Աբաղա խանի (Էյխանության էյխան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) դեմ։ Այս ապստամբության պատճառն այն էր, որ Բարական իր հորեղբորը մի գաղտնի ուղեղծ էր հղել, որի մեջ կոչ էր անում ելնել Աբաղա խանի դեմ ու միանալ Մանգու-Թեմուրին։ Աբաղան իմացան այդ մասին և իր մոտ կանչեց Թագուդարին, սակայն սա հրաժարվեց ներկայանալ։ Նրա հետ էին գտնվում նաև Աբաղայի զորքից ոմանք և նա պահանջեց սրանց ներկայանալ իրեն։ Վերջիններս դրանք անտառից անցան, բանի որ վախենում էին Աբաղայից։ Թագուդարը սրանց հետ միասին ուղղվեց Մանգու-Թեմուրի (Ոսկե Հորդայի խան Մանգու-Թեմուրի – Մ.Ֆ.) երկիր կողմը և, երբ զորքերը հասան Տիդիսին, այստեղ դուրս եկան հնազանդությունից։ Նրանք 3.000 հեծյալներ էին, որոնք մարդ ուղարկեցին Աբաղայի մոտ և տեղյակ պահեցին նրան այդ մասին։ Այդ ժամանակ Աբաղան հավաքեց իր տերության իշխաններին և սկսեց խորհրդակցել նրանց հետ։ Եվ ահա սրանք խորհուրդ տվեցին զորք ուղարկել Թագուդարին հետապնդելու համար։ Արդյունքում Աբաղան 2.000 հեծյալների հետ ուղարկեց Աբաթային, ինչպես նաև իրենց զորքերի հետ միասին իր մոտ կանչեց Փարվանային ու Սամաղարին։ Երբ այս զորքերը ժամանեցին, Աբաթայը ևս միացավ նրանց ու նրանց թիվը հասավ 30.000 իրադու։ Նրանք մտան Բաբա Սարգսի (Սաւցիսի աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Սարգս Զակելու – Մ.Ֆ.) երկիրը, որը Վրաստանի մեկիսն էր, և նա 2.000 հեծյալներով ևս միացավ նրանց։ Երբ կողմերն իրար եկան, Թագուդարի զորքերը պարտվեցին, իսկ նա ինքն էլ 300 հեծյալների հետ միասին փրկվեց փախուստով, այն դեպքում, երբ նրա զորքի մնացած մասը անցավ Աբաղայի կողմը։ Թագուդարը շարժվեց Վրաց լեռների կողմը, որտեղ, սակայն, թուրքական խոտեր էին աճում և նրա բոլոր ձիերը սատկեցին։ Թագուդարի մոտ մնացին միայն 14 ձիեր և ահա նա մեկնեց Աբաղայի մոտ, հանձնվեց նրան, իսկ Աբաղան էլ ներեց Թագուդարին։ Դրանից հետո Աբաղան շարժվեց Բաբա Սարգսի երկիր կողմը և տիրեց մի շարք ամրությունների, որոնք ժամանակին վրացիները խլել էին այ-Մեյիք այ-Աշրաֆ իբն այ-Ադիլից, թող որդրմա նրան Ալլահ։ Խոսքը Բերկրին, Մամրեվան և Օլթի ամրոցների մասին է, որտեղ այդ ժամանակ որոշ թվով վրացիներ ու մահմեդականներ կային։ Վրացիները հեռացան ամրություններից, իսկ մահմեդականները մնացին։ Այդ ամենից հետո Աբաղայի զորքերը վերադարձան իրենց հորդա, իսկ Փարվանային ու Սամաղարի զորքերն էլ գնացին իրենց երկրները» (Քուլթ-է-Ղիս «ժամանակների հայելի»)։

⁴⁵⁵³ «Նոր էր այս ներքին աղմուկը, որի մասին ասացինք, դադարել էր արտաքին թշնամու դեմ մարտնչելու կարիք եղավ, բանգի տաջկաց փարավոնը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) դավաճանության շնորհիվ մտավ արքայի աշխարհի եզրերը ու զինավառվեց, սակայն զորքը իմացավ նրա նենգության մասին, հետ դարձան և ելավ նրա դեմ, ընդ որում այդ ժամանակ եկավ նաև Էլդան Աբաղան (Էյխանության էյխան Աբաղան – Մ.Ֆ.)՝ մեծամեծ ջանքեր դնելով քրիստոնյաների փրկության համար։ Այդ Աստծո ճանապարհին էր, որ բերեց արքայից-արքային, որը դրանից հետո շտապով իր երկիրը դարձավ՝ այնուհանդերձ երկու օր իր մոտ պահելով արքային իր որդիներով ու յուրայիններով հանդերձ» (Ստեփանոս Սկևռացի «Հիշատակարան 1273 թվականի»)։

«Եկավ նաև մոնղոլ զորավարը (Էյխանության էյխան Աբաղան – Մ.Ֆ.) և մեզ պատիվներ ու պարգևներ շնորհեց» (Պևրոզ Սկևռացի «ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1271 թվականին մոնղոլ հեծելազորն իջավ Ասորիք, ասպատակեց Հայեպը մինչև Աստիոք և բազում ավարով իր տեղը դարձավ» (Հեթում Պատմիչ «ժամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ թաթարները ներխուժել են Սաջուրի կողմերը, որը հեռու չէր Հայեպ բաղաբից։ Եվ ահա սուլթանն (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) այդ ուղղությամբ էմիր Ալա-է-Ղիս Բուխուրկուտարի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց, ընդ որում միաժամանակ նաև հրաման տվեց Ասորիքի բոլոր հրամանատարներին, որ պատրաստ լինեն։ Ավարտելով այս ամենը՝ սուլթանը Ռաբիա Ա ամսի 21-ին ելավ լեռան վրայի իր ամրոցից՝ հետն ունենալով փոքրաթիվ մարդկանց։ Նա հասավ Գազագ, հետո էլ Ռաբիա Բ ամսի 7-ին մտավ Դամասկոս։ Ճանապարհին ցուրտ էր և ոմանք տուժեցին։ Սուլթանը բանակ գարկեց Դամասկոսից դուրս, ընդ որում հենց այստեղ էլ նա իմացավ, որ թաթարները, հենց որ իմացել էին իր արշավանքի մասին, դրա առաջին իսկ օրերին առնելուն պես ինքն էին փախուստի։ Իրոք, դա աստվածային մի ներշնչանք էր, բանգի սուլթանի հայտնվելն իսկ հավասարազոր էր մեծ մի բանակի առաջինադասմանը, ինչ էլ թշնամիներին ստիպել էր հեռանալ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»)։

⁴⁵⁵⁴ «Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ թաթարները, որոնք երբեք հանգիստ չէին մտնում, չէին իջնում ձիերից ու չէին հանում թամբերը դրանց վրայից, ինչպես նաև խթանները՝ իրենց ոտքերից, ներխուժել են Այնթապի կողմերը, որից հետո առաջացել են դեպի Հայեպ, իսկ դա եղավ Հիջրի 670 թվականի Ռաբիա Ա ամսին։ Իմանալով այդ մասին՝ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) հատուկ հրամանով Լեւիայից մինչև Բայսար ձգվող տարածքներից զորք հավաքեց՝ կենտրոնացնելով նաև 3.000 հեծյալներ։ Դրանից հետո նա այդ ամսվա 18-ին, կիրակի օրը, թողեց Դամասկոսը և ուղղվեց դեպի Կահիրե, ընդ որում զորքը մնաց Բայսարում։ Իրենց հերթին թաթարները շարունակեցին իրենց առաջխաղացումը և, սպանելով շատ շատերին մինչև Համան ձգվող տարածքում, վերադարձան՝ Հայեպի շրջակայքը ոտնատակ տալով։ Այդ ընթացքում Ար-Սուկուրը, հեռացնելով բնակչությունը, անընդհատ հետևում էր թաթարներին, ընդ որում բանդ հասավ նրան, որ Դամասկոսում մեկ ուղտի գինը հասավ մինչև 1.000 արծաթադրամ, սակայն նույնիսկ այդ պայմաններում էլ հիշատակված կենդանիները չէին հերիքում և մենք կենդանիներ պահանջեցինք Եգիպտոսից» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»)։

⁴⁵⁵⁵ «Հայոց 720 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Փուլուդիստարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) գնաց Կիլիկիա երկրի վրա, սակայն Լևոն արքան նրան ընդառաջ դեսպաններ ուղարկեց, որոնք համոզեցին սուլթանին հետ դառնալ» (Մմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1271 թվականին Եգիպտոսի սուլթանը՝ Պուլուդիստարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.), ծառան երկրորդ անգամ Կիլիկիա մտավ, առաջադրակ ավերեց ողջ երկիրը և բազում գերիներ տարավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»)։

«Այդ տարվա ամռանը Ասորիքի ասպատակները եկան և լեռների կողմից Այնթապից ու Բիռից մինչև Կլավիա ձգվող տարածքները ոտնատակ տվեցին։ Նրանք, կայծակի նման անցնելով այս երկրներով, հասան որանց ծայրը և հետ դարձան՝ գերեվարելով ողջ բնակչությունը, ինչպես նաև կանանց ու շատ այլ երիտասարդների։ Նրանք գործում էին օր ու գիշեր, բանի որ վախենում էին, որ մոնղոլների բանակը հանկարծ կհասնի իրենց» (Բար-Հեթում «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11)։

«Հիջրի 670 թվականի Ռաբիա Բ ամսին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) իր զորքերով Հալեպ ուղղվեց: Նա Շամս-է-Դին Ուշթա-Դարին և մի խումբ բեղվիների ուղարկեց Մարաշի դեմ» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Եվ ահա սուլթանն (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) իր հիմնական զորքով ի վերջո հասավ Դամասկոս և մենք ուղղվեցին դեպի Հալեպ: Թշնամիների վրա մեծաքանակ արարներով դեպի Մարաշ շարժվեցին նաև Իլեմի Աղ-Մոնկուր Ֆարուխանը, Ալիաքի-Թայբարսի վեզիրն ու Էմիր Իսա Բեն-Մուհաննա: Սրանք բոլորն ուղղվեցին Հայրունի և Ռուհայի շրջակայք, որից հետո, հասնելով հառաջ, ոչնչացրին այդ քաղաքում գտնվող մեծ բանակի թաթարների, իսկ այլոց էլ ստիպեցին դիմել փախուստի: Այդ ժամանակ էր հենց, որ մենք լուր ստացանք, որ թաթարները պայմանավորվածություններ են ձեռք բերել ֆրանկների հետ, որոնք արշավի են հանել իրենց ուժերը Կակոուն ամրոցի ուղղությամբ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵⁵⁶ «Հիջրի 670 թվականի Ռաբիա Բ ամսին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) իր զորքերով ուղղվեց Հալեպ: Նա... ալ-Հաջ Տայբարս ալ-Վազիրին և Իսա իբն Մուհաննային հառան ու ալ-Ռուհա ուղղեց: Նա ողջ գիշերը ծիու վրա մնաց՝ մինչև որ պատրաստեց նրանց՝ հրահանգելով կրակակիրներին և հետախույզներին: Ալ-Հաջ Տայբարսը հառան հասավ և սպանեց այնտեղ եղած թաթարներին» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

⁴⁵⁵⁷ «Այդ ժամանակ մենք լուր ստացանք, որ թաթարները կրկին առաջ են խաղացել և, տեղակայվելով Պիրի մոտակայքում, պաշարողական մեքենաներ գործի դնելով սկսել են վերջինիս պաշարումը: Միաժամանակ նրանք հսկողության տակ առան Եփրատի գետանցումները, որպեսզի առնեն բոլոր հնարավոր հարձակումների դեմը: Այս ընթացքում սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) Եգիպտոսի ու Ասորիքի զորքի մի մասով թշնամիների դեմ ուղարկեց Էմիր Ֆախր-է-Դին Դամասկոս, որից հետո մեկնեց նաև Էմիր Ալա-է-Դին ալ-Հաջի Թայբարս Վազիրին՝ իրեն հանձնված բանակային մի ջոկատի գլխավորությամբ: Իր հերթին սուլթանը լքեց Դամասկոսի շրջակայքը և, պատրաստելով նավակներ, բանակային հերթական ջոկատի գլուխն անցած ինքն էլ գումակի հետ միասին առաջացավ: Արագ անցումներով Եփրատի ափերով նրանք սկսեցին առաջանալ դեպի Կոնստանտնուպոլիս: Միջին ժամանակների լեգենդները պատկերացումներ են տալիս, ընդ որում մտադրել, բռնակիրներն ու նավակներ էր ուղարկում, որ զինվորներին ջուր հասցնեն: Եվ ահա եգիպտացիներն ու թաթարներն իրար եկան և սկսեցին մեկը մյուսի վրա նետերի հեղեղ թափել: Դրանից հետո Էմիր Կալաունը (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.) անձամբ նետվեց Եփրատի ջրերի մեջ և, հարվածելով մեծ ուժով, ծանծաղուտով անցավ գետը: Կալաունը մեծ ուժով հարվածեց թաթարներին, կոտորեց և ջարդեց նրանց ու մատնեց անկյունն փախուստի: Դրանից հետո մեր նաև մյուս ջոկատները լցվեցին Եփրատը և անցան այն, ընդ որում մտադրել, գործելով նստյալների վրա, իրար կիպ կպած սկսեցին անցնել գետը՝ բռնած նստյալների սանձերը ու նիզակներն օգտագործելով թիակների փոխարեն: Մարդիկ և ձիերն իրար էին եկել ու ահարկու աղմուկ էր բարձրացել: Սուլթանն այս գործողությունն իրականացնողների առաջին շարքերում էր և հենց նա էր, որ երկու ծառաների ուղեկցությամբ առաջինը ներխուժեց հակառակորդի ճամբար: Թշնամիները ջարդվեցին և մատնեցին փախուստի, ընդ որում նրանցից անթիվ բանակի մարդիկ ընկան ու գերվեցին: Բանակը այդտեղ մնաց մինչև երկուշաբթի օրը գիշերը, սակայն շուտով մենք լուր ստացանք, որ թաթարները, տեղեկանալով այս ճակատամարտի մասին, իրենց առաջնորդ Դեբբայիի հետ միասին, լքելով դիրքերն և գումակը, փախել են նաև Պիրի մոտեքից, իսկ քաղաքի բնակչությունն էլ դուրս է եկել ու տիրացել տեղում թողնված արժեքների: Սուլթանը, սպասելով թաթարների հարձակմանը, որոշ ժամանակ մնաց տեղում, սակայն նրանք չհայտնվեցին: Դրանից հետո սուլթանը, ինչպես առաջին անգամ, անցավ Եփրատը և ուղղվեց դեպի Պիր: Այստեղ նա քաղաքի կառավարիչին խալաթ և 1.000 ոսկեդրամ նվիրեց, ընդ որում խալաթներ, թանկարժեք հագուստներ ու այլ պատիվներ ստացան նաև քաղաքի այլ բնակիչներ: Այս գործի վրա սուլթանը ծախսեց 100.000 դիրհեմ: Սուլթանը տեղում թողեց ուժեղացված մի կայազոր, որից հետո ուղղվեց դեպի Դամասկոս և Ջուլադա ամսի 3-րդ օրը իր Էմիրների հետ այդ քաղաք մտավ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այդ տարվա ձմռանը մոնղոլների 7 բյուրանոց զորքը հավաքվեց, որպեսզի գրավի Բիռան, սակայն ուժեղ ձյան պատճառով նրանք ոչինչ անել չկարողացան: Ուժեղ ցրտերից նրանցից շատերը զրկվեցին նստյալներից և առանց որևէ հաջողության ուղիով հետ դարձան» (Բար-Յեբրեոն «Ալֆաբիհի պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁵⁸ «Երիստոսի 1273 թվականին Ռումի թուրքերը այրեցին հռչակավոր Սկեպոնան մենաստանը և գերեցին ավագ Սլիժին՝ բնակիչներից սպանելով 6 հոգի» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փոքրական 1281 կամ Հայոց 728 թվականին ռումից թուրքերն այրեցին ուխտի հռչակավոր մենաստան Սկեպոնան: Նրանք գերեցին ավագ Սլիժին և տեղի բնակիչներից 6 հոգու սպանեցին» (Ամանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁵⁹ «Այդ ժամանակ շատացել էին Զայնուբ բերդի բնակչության չարագործություններն ու թշնամանքը վաճառականների և հետախույզների նկատմամբ: Այդ մասին գրեցին Սսի տիրոջը, բայց նամակագրությունն օգուտ չբերեց: Հայերը սարակույցներ էին հազնում և քարավաններ կտրում: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) Հալեպի գորապետ, Էմիր Հուսամ-է-Դին ալ-Այնթապիին (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Զայնուբի վրա: Վերջինս այնտեղ հասավ Հիջրի 672 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին և զբաղեցրեց բերդի մերձակայքը: Հայերը մտան միջնաբերդը և մահմեդականները նրանց դեմ կռիվ տվեցին: Նրանք գրավեցին միջնաբերդը և սպանեցին տղամարդկանց, իսկ կանանց էլ գերի վերցրեցին: Դրանից հետո զորքը հարձակումներ գործեց Թորոսի կողմերի վրա՝ կողոպտելով և գերեվարելով» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ շատացել էին Զայնուբ բերդի բնակչության չարագործություններն ու թշնամանքը վաճառականների և հետախույզների նկատմամբ: Այդ մասին գրեցին Սսի տիրոջը, բայց նամակագրությունն օգուտ չբերեց: Հայերը սարակույցներ էին հազնում և քարավաններ կտրում: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) Հալեպի գորապետ, Էմիր Հուսամ-է-Դին ալ-Այնթապիին (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Զայնուբի վրա: Վերջինս այնտեղ հասավ Հիջրի 672 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին և զբաղեցրեց բերդի մերձակայքը: Հայերը մտան միջնաբերդը և մահմեդականները նրանց դեմ կռիվ տվեցին: Նրանք գրավեցին միջնաբերդը և սպանեցին տղամարդկանց, իսկ կանանց էլ գերի վերցրեցին: Դրանից հետո զորքը հարձակումներ գործեց Թորոսի կողմերի վրա՝ կողոպտելով և գերեվարելով» (ան-Նուվայրի «Հանրագիտարան»):

«Այդ ժամանակ շատացել էին Զայնուբ բերդի բնակչության չարագործություններն ու թշնամանքը վաճառականների և հետախույզների նկատմամբ: Այդ մասին գրեցին Սսի տիրոջը, բայց նամակագրությունն օգուտ չբերեց: Հայերը սարակույցներ էին հազնում և քարավաններ կտրում: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) Հալեպի գորապետ, Էմիր Հուսամ-է-Դին ալ-Այնթապիին (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Զայնուբի վրա: Վերջինս այնտեղ հասավ Հիջրի 672 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին և զբաղեցրեց բերդի մերձակայքը: Հայերը մտան միջնաբերդը և մահմեդականները նրանց դեմ կռիվ տվեցին: Նրանք գրավեցին միջնաբերդը և սպանեցին տղամարդկանց, իսկ կանանց էլ գերի վերցրեցին: Դրանից հետո զորքը հարձակումներ գործեց Թորոսի կողմերի վրա՝ կողոպտելով և գերեվարելով» (իբն ալ-Ֆուլկաու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ շատացել էին Զայնուբ բերդի բնակչության չարագործություններն ու թշնամանքը վաճառականների և հետախույզների նկատմամբ: Այդ մասին գրեցին Սսի տիրոջը, բայց նամակագրությունն օգուտ չբերեց: Հայերը սարակույցներ էին հազնում և քարավաններ կտրում: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) Հալեպի գորապետ, Էմիր Հուսամ-է-Դին ալ-Այնթապիին (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Զայնուբի վրա: Վերջինս այնտեղ հասավ Հիջրի 672 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին և զբաղեցրեց բերդի մերձակայքը: Հայերը մտան միջնաբերդը և մահմեդականները նրանց դեմ կռիվ տվեցին: Նրանք գրավեցին միջնաբերդը և սպանեցին տղամարդկանց, իսկ կանանց էլ գերի վերցրեցին: Դրանից հետո զորքը հարձակումներ գործեց Թորոսի կողմերի վրա՝ կողոպտելով և գերեվարելով» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Հիջրի 673 թվականին մեր տեր սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) մտադրվեց արշավել Սսի երկիր: Դրա պատճառն այն էր, որ Հեթումը մահացել էր և նրանից հետո գահին նստել էր որդին՝ Լևոնը: Սա սկսեց փչացնել ամեն, ինչ եղել էր իր հոր և սուլթանի միջև, բանից նամակագրում էր թաթարների հետ ու կտրում Ռումից եկող քարավանները՝ յուրացնելով նրանց ապրանքները և տեղերին կոտորելով» (Իզ-է-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Այս տարի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Ֆ.) հալեպյան զորքերից մի զորախումբ ուղարկեց Զայնուբ, որ ալ-Հադաս ալ-Հառանն է և որն ալ-Մուդա-Նաբբին հիշատակել է իր բեկյերում: Պատճառն այն էր, որ մեծացել էր Սսի տիրոջ և հայերի ամբարտապանությունը, երբ թաթարների հագուստներ էին հազնում ու կողոպտում էին վաճառականներին: Ասպատակեցին այն, կռվեցին այնտեղ եղածների հետ, գերեվարեցին, կոտորած ու թալան կազմակերպեցին Հայոց երկրում» (Շաֆի իբն Ալի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Զայնուբ կռվող ամրոցը, որը հայտնի էր նաև որպես Հադաս և գտնվում էր Հայաստանում, գրավեց Էմիր Հուսամ-է-Դին Լաջին Աթաբի (Մամլուքյան սուլթանության սպագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

4560 «Այս տարում Գալեայի գործը էմիր Գուսամ ալ-Դին ալ-Ալթաթայի գլխավորությամբ շարժվեց Մարաշի կողմը և հարձակվեց Սսի երկրի վրա: Նրանք մեծ բանակությամբ ավար վերցրին, ինչպես նաև բանդերով հանեցին Մարաշի արվարձանի դարպասները: Ռաբիա իբն ալ-Չահիր իբն Ղաննամը, սակայն, այնտեղ այնտեղ գետնանցման ժամանակ խեղդվեց» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Հայոց 723 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Փնդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց Մասկանդարան» (Ավագ Մեքսատացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 723 թվականին Սարս սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ Հայոց աշխարհը և գրավեց Մականդարան» (Յեթում II «Տարեգրություն»): «Եգիպտոսի բռնավորը երկու անգամ մեր երկիր արշավեց» (Յեթում II «Հիշատակարան 1295 թվականի»):

«Պոխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ Հայոց աշխարհը և գրավեց Մականդարան» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 723 թվականին Պոխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ Հայոց աշխարհը և գրավեց Մականդարան» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

4561 «Եգիպտացիների բանակը հավաքվեց և ներխուժեց Կիլիկիա, իսկ դա եղավ Մեծ պահեի օրերին: Եվ ահա Հուլյների 1586 թվականին հայերը մարտի մեջ մտան հակառակորդի 500 հեծյալների դեմ և նրանց փախուստի մասնեցին» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4562 «Դրանից հետո եգիպտացիների և մի հզոր բանակ, որի կազմում մոտ 8.000 հոգի կային, հավաքվեց և մտավ այդ դժբախտ երկիրը: Եվ ահա սրանք Աղար սուլթանի 25-րդ օրը՝ Դրաշագործության շաբաթվա երկրորդ օրը, եկան Այասի վրա, երբ սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան Այասում: Հարկ է նշել, որ շատ մարդիկ պատսպարվեցին այն փոքրիկ կղզում, որը գտնվում էր մոտակայքում, սակայն եգիպտական ավազակներից փրկվածները զոհ գնացին Ֆրանկ ավազակներին, որոնք եկան ու վերջնականապես թալանեցին այդ մարդկանց՝ տանելով նրանց նույնիսկ հագուստները, բայց չսպանելով նրանց» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Այդ տարի Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Սիս մտավ և այրեց Այասը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

4563 «Սսի տերը դադարեց էր ուղարկել իր վրա դրված նվերները, ինչպես նաև խախտել էր զինադադարի այն պահանջը, ըստ որի նա չէր կարող վերականգնել ոչ մի շինություն և ոչ էլ բերդ ամրացնել: Նա դադարեց էր նաև հավաստի տեղեկություններ հաղորդել, որի պարտավորությունը ստանձնել էր համաձայն իր երդման: Բանն այն է, որ հայերը սարսաղուչ էին հազմում և դրանցով վախեցնում բարավանդներին՝ հայտարարելով, թե իրենք խանի գործերն են: Վաճառականները հատկապես մեծ չարաբանքներ էին կրել Զայնուբի կողմից, ուստի սուլթանն ուղարկել էր Զայնուբն ավերելու, ինչպես որ արդեն հիշատակել ենք: Սրանից Սսի տերը շատ ներստեց, ուստի նրան ասվեց. «Դա թո՛ղ ձեռքի գործի հետևանքն էր, ակն ընդ ական»: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) դեսպան ուղարկեց՝ հայտնելու նրան, որ շարժվում է Սսի դեմ: Սսի տերը նաև մտերմանում էր ֆրանկներին և թաթարներին հետ ու նվաստացնում էր մահմեդականներին նրանց աչքերում: Օրինակ, մի օր այնպես պատահեց, որ Ռուսից ձիերով և գովեշներով թուրքներն առևտրականներ էին գալիս և Զայնուբի բնակիչները նրանց վրա հարձակվեցին: Թուրքներն ասել էին, որ այդ ձիերը սուլթանի համար են տանում, բայց հայերը նրանց սպանել էին: Երբ շատացան երկրին և նրա հպատակներին Սսի տիրոջ հակագործությունների դեպքերն ու հասցրած վնասները, սովորական դարձան սուլթանության տարածքներում նրա արատավոր արարքները, իսկ Ալլահը չի սիրում արատավորությունը, ուստի սուլթանին տիրեց իր ժողովրդին պաշտպանելու արժանապատվության գզացումը, նրա նկատմամբ սուլթանի սրտում եղած խղճահարությունը վրեժխնդրության վերածվեց, հաշտությունը պայթյալ դարձավ, խաղաղությունը՝ հակամարտություն, զինադադարը՝ պատերազմ: Նա, սակայն, ծածուկ պահեց իր նպատակը և ոչ ոքի չհայտնեց, միայն ցույց տվեց, թե շարժը դեպի Ասորիք է ուղղված: Նա որոշեց իր ամբողջ այրուծին իր միջնաբերդի մատուցելու մեկ օրվա ընթացքում ստուգաճանաչ ենթարկել: Սուլթանը, ինչպես և նրա մամուլները հազան իրենց ասապագեն՝ գրանիցել ու ոսկյա սաղավարտները, և սուլթանը նրանց շարժերում անճանաչելի դարձավ: Նա սկսեց անցնել նրանց միջով և գունդ առ գունդ ստուգել: Սուլթան ծավալա բռնեցին և ճամբար խփեցին Բաբ ալ-Նասրի մոտ: Սուլթանը պահանջեց պարզել, թե արդյո՞ք իր գործի թվում կան ռազմիկներ, որոնց սպառնազինությունը թերի էր, այն է՝ օդագրահները չունեին կոնքակալներ և բազկակալներ, և տվեց նրանց այն ամենն, ինչ անհրաժեշտ էր զրահն ամբողջացնելու համար: Նա դուրս եկավ այդ տարվա Շաբան ամսի 3-ին և Դամասկոս հասավ Շաբանի վերջերին՝ մի օր, երբ գետինը ձյան զգեստ էր հագել: Ինչպես ասում են. «Բազմեց երկինքը և դարպասներ դարձավ», ինչից հետո Ասորիքի գործը նույնպես դուրս եկավ՝ առաջած-կապած իր գեներալահր: Սուլթանն այնտեղից դուրս եկավ Ռամադանի 7-ին և, երբ Համմա հասավ, դուրս եկավ Համայի տեր ալ-Մելիք ալ-Մանսուրը՝ իր գործերով նրան միանալու: Սուլթանը ծպտված էր և Համայի տերը չնկատեց, որ նա, որպես իր տարածքում նրա կողմից ցուցաբերված հարգանքի նշան, ձիավարում էր իրեն ենթակա շքազնույն: Ապա սուլթանն առաջ ընթացավ՝ իր տրամադրության տակ ունենալով ամբողջ գործը և բոլոր բեդվիկներին: Նա կրկին ստուգեց նրան և նրանցից Իբն Իսային և Հուսամ-Էդ-Դին ալ-Ալթաթային, որպես հաղթական գործի առաջապահ զնդեր, ուղարկեց ալ-Բիարի կողմը: Նրանք այնտեղ հասան: Նույն այդ ժամանակ սուլթանը, երբ Նայրաբ Սարսին հասավ, էմիր Շամա-Էդ-Դին Սուլեյման-Ջահ ալ-Չահիրիի ուղեկցությամբ բեռներն ու գործի մի մասն այնտեղ թողեց, իսկ ինքը շրջվեց Դարպասի կողմը: Էմիր Իզ-Էդ-Դին ալ-Աֆրամ ամիրդանդարին և Սուրբարիզ-Էդ-Դին ալ-Տուրիին ուղարկեց Սև գետ՝ ավերել հարթեցնելու: Չորրորդ մեծ դժվարությամբ կորեց-անցավ այն: Սուլթանն այլևս ժամանակ կանգնած մնաց, մինչև գործի մեծամասնությունն անցավ գետու: Նա ճամբար խփեց Դարպասի և Բաղրասի միջև՝ մի խումբ հազարապետ Էմիրների հրամայելով, որ յուրաքանչյուրը մի ուղղությամբ առաջ ընթանա: Նրանք մազգեցին լեռները: Սուլթանը հրամայեց մոմեր վառել և մարդիկ մղվեցին դեպի լեռները: Ոչ ոք անգամ ճանապարհը չհարցրեց՝ ուշադրություն չդարձնելով նրա նեղությանը: Մարդիկ առաջ ընթացան՝ իրենց վրա տանելով երկաթյա պսպղուն ապարամներ և լեռների վրա նժույգների սմբակների օժազայար հետագիծ գծելով: Ինչպես ասում են. «Երբ կգա ժամն իրադարձության, նրա գալուստը հեթո՞ղ չի լինի, կիջեցնի ոմանց, վեր կհանի այլոց: Եվ կսասանվի հողը ջնջումով, ու կտապալվեն ապարամները փլատակների, փոշի կդառնան»: Հարթական գորագնդերը նման էին ալ-Բուխուրիի նկարագրածին, ինչպես ասվում է, թե. «Սրեր ունեին, որ բոլոր ոտիների կյանքի վախճանն են, և ձիեր, որոնք կողոպուտն էին նրանց տների: Երբ մազցեցին Բաղրասի վրա և երբ կիրճը մտան, նրանց սրտերը լցվեցին թաթուն մի զգացումով: Իսկ ժողովուրդը, որ վառել էր կրակն ընդզման, չէր էլ կասկածում, որ դու կզնաս և կհանգցես կրակն իր վառած»: Սուլթանը իր հետ գետնանցման նպատակով 30 նավակ էր վերցրել: Սուլթանը ճամբար խփեց Իսթանդուլունի կապախում՝ այն պարսպի տակ, որ Սիս տեր Լևոնի հայր, պալլ Հեթումն էր կառուցել: Այնուհետև նա հեռացավ դեպի ալ-Մուսակկաբ և գործը գրավեց Մսիսի կամուրջը, իսկ հետո նաև՝ հենց Մսիսը՝ տիրանալով ամեն ինչին, ինչ գտավ տեղում, և սպանելով բոլոր նրանց, ում գտավ այնտեղ: Մամլուքները որպես ավար անչափելի բանակության գովազդույր, կովեր ու ոչխարներ վերցրին: Իրենց անասունների հոտերով և ձիերով նրան իրենց հնազանդությունը հայտնելու եկան մեծ թվով թուրքներ և բեդվիկներ: Նա նրանց հոտերը բոլորը պատրաստել տվեց, որ երկիր ուղարկվեն: Ռամադանի 29-ին նա գործարգով առաջ ընթացավ և Սիս հասավ, բայց շրջանցեց այն և թողնացրեց նժույգների սանձերը՝ հետագուտելու համար, թե բարձրադիր վայրերում, ովքեր՝ կան թաթևաված: Նա հասավ մինչև Ռումի Դուռ, որտեղ գտան և գերեվարեցին թաթարների երեխաների ու նրանց կանանց մի մասին: Սուլթանը վերադարձավ և գիշերեց այդ բարձր լեռներում՝ ձայն տալով նրանց իր ձիերի սմբակներով, որ բոլորը լսում էին, նույնիսկ եթե խուլ լինեին: Նա գործն անցկացրեց Սիս բաղաբ, որ Հայոց թագավորության աթոռն էր՝ անսխառոճ գործերի այդ ակունքը: Այնտեղ էին գտնվում նրա իշխողի այգեստանն ու ապարանքների դիտանոցները, որ ապեցնում էին նայողին և մահմեդական հալաուացյալին փստահեցնում էին, թե դրանք անհավատի եղենն են: Սուլթանն իջևանեց նրա կացարանում, որն առավոտյան խաթարվեց: Որտեղ որ այգի էր, ամայի հող դարձավ, իսկ թռչունները, որ սովոր էին ճռվողել այնտեղ, սկսեցին սգալ: Նրա առվակները ասես նրա թափած արցունքը դարձան, եկեղեցիները սրբվեցին գետնի երեսից, տեսարժան շինությունները ջնջվեցին: Սիս բաղաբը կողոպտվեց, ավերվեց և հրկիզվեց: Նրա բնակությունն ամրացավ միջնաբերդում: Այս ամբողջ ընթացքում անընդհատ փոստային նամակներ էին գալիս հայտնելու, թե ինչ վայրերում է եղել սուլթանը: Երբ սուլթանն ազատվեց Սիս բաղաբի հրկիզումից, թաթարների դույակները բանդեցին, նրա դիտանոցների համայնապատկերը խաթարելուց և նրան հեղինակազրկելուց, առաջապահ զնդերն իրենց վերցրած ավարով, ինչպես նաև մոնղոլ կանանց և երեխաների հետ մեկտեղ վերադարձան՝ մթին գիշերվա բողով պարտակված: Երբ գնվորներն սկսեցին արածեցնել իրենց ձիերին հանդերում, Տարսոն հասան Էմիրներ Ջամալ-Էդ-Դին ալ-Մուհամմեդը և Իզ-Էդ-Դին ալ-Դամասիին: Նրանք այնտեղ մոտ 300 զուլա ձիեր և գովեշներ գտան ու իրենց հետ բշտելով տարան: Այդ ժամանակ Սուրբարիզ-Էդ-Դին ալ-Տուրիին և Իզ-Էդ-Դին Զուրքին ուղղվեցին դեպի ծովափնյա շրջաններ՝ ճանապարհին սպանելով մի խումբ թռչնամիների: Նրանք ծովում նավեր գտան, տախտակամած եկան և գրավեցին դրանք՝ սրախտողաղ անելով նրանցում եղած մարդկանց: Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դին ալ-Չինին հասավ մինչև ալ-Բարգին բերդ, Էմիր Բադր-Էդ-Դին ալ-Այդամուրին՝ Արանս՝ գերեվարելով կանանց և մանուկներին: Չորրորդն ասապտակ սփռեցին նաև լեռներում՝ սրի քաշելով բազմաթիվ հետևակայիններ: Ասորիքյան գործերը մի խումբ ֆրանկներին և հայերի գտան ու մեծորին բոլորին: Էմիրներ Բարդ-Էդ-Դին Բայսարին և Սեյֆ-Էդ-Դին Այսամուռն ալ-Մասադին հասան Այաս, բայց նրանք ֆրանկների միջոցով արդեն ստացել էին մահմեդականական գործերի գալստյան լուրը և իրենց հարստությունները նավերի վրա էին տեղափոխել: Չորրորդը հրդեհեցին և սրածեցին շատերին ինչպես ցանաթում, այնպես էլ ծովում: Այս բանից հետո ստացվեց Իսթանդուլունայի կառավարչի նամակն այն բովանդակությամբ, որ մահմեդականական գործերի՝ Այասի վրա արշավելուց հետո մի խումբ

Ֆրանկներ և հայեր, թվով մոտ 2.000 հոգի, նալ են նստել՝ փախուստի դիմելու նպատակով, բայց բոլորն էլ խեղդվել են ծովում: Ուստի տես այս սուլթանի երջանկությանը, թե ինչպես նույնիսկ ծովերը չեն փրկում նրա թշնամուն և ոչ էլ անապատներն են սքողում նրանց երթևեկը: Ինչպես ասվում է. «Նա, ով չի ընկել սրի հարվածից, կմեռնի այլ կերպ»: Եւփր Բադր-Էդ-Ղին Եւփր-սիլահը բռնագրավեց անիծյալների արածող ձիերը: Սա է, ինչ վերաբերում է Սսի արշավանքին: Ինչ վերաբերում էր ալ-Բիրա ուղևորված զորքերին և բեդվիններին, ապա նրանք Ռաշ ալ-Այն հասան և հարուստ ավար վերցրին: Թաթարների մեջ սարսափով մտավ և նրանք պարտված նահանջեցին: Սուլթանը սրանով նպատակ ուներ տալավորություն ստեղծել, թե այդ ուղղությամբ է պատրաստվում գործել: Չորքը վերադարձավ ողջ-առողջ և հաղթանակած: Սուլթանը Մսիս հասավ և այն երկու կողմից կրակի տվեց: Եվ ահա, երբ Եւփրներն իրենց վերցրած ավարով հետ դարձան, ինչպես նաև սուլթանին իրենց հավատարմությունը հայտնաձ թուրքմեններն ու բեդվինները դուրս եկան կապաններից, սուլթանը ճանապարհ ընկավ: Նա անցավ մի լճի կողքով, որում աճող ծառեր կային՝ այն նահանջեցնելով անտառի: Այս լիճը կղզյակներ ուներ, որոնց վրա ամրացել էին մի խումբ տեղացիներ՝ իրենց հետ վերցնելով սեփական կանանց և կարողությունը: Չիվորներն իրենց նետեցին լիճը՝ լողալով ձիերի վրա: Նրանք նրանցից շատերին սպանեցին և գերեվարեցին: Այնուհետև նրանք անցան Թիլ Դամրուն և ալ-Նուդեյրա բերդ, որտեղ զորքերը համատարած ավեր սփռեցին: Ապա սուլթանը դուրս եկավ կապաններից և տեսավ, որ դաշտերը ծայրեծայր լցվել են ավարով: Նա անձամբ կանգ առավ՝ ավարը բաշխելու, որ հազարներով էլ չէիր հաշվի: Նա չուռացավ նրանցից և ոչ մեկին՝ անգամ ոչ մի դրոշակակրի և ոչ մի գրագրի, իսկ իր համար էլ այդ ամբողջ ավարից ոչ մի բան չվերցրեց: Բաշխելուց հետո նա օգնան առավ Դարիսի մոտ խիված սուլթանական փախուստ» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Եվ ահա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) հրաման ուղարկեց Դալեայում գտնվող զորքին, որպեսզի վերջինս հարձակվի հակառակորդի երկրի վրա: Արդյունքում այս զորքը լիակատար զինվածության մեջ մտավ Միսի երկիր, այնտեղ հարուստ ավար ձեռք գցեց և ոտնատակ տվեց այն, իսկ դա սկսվեց Շաբան ամսի 3-ին...: Սուլթանը լքեց լեռան իր ամրոցը և ուղղվեց դեպի Ասորիք: Նա հասավ Դամասկոս այդ ամսվա վերջին, որից հետո Ռամադան ամսի 7-ին թողեց այն և ժամանեց Դամաս: Սուլթանը գլխավորում էր իր, ինչպես նաև արաբների զորքը: Դամասում սուլթանը Պիրում գտնվող առանձին բանակին օժանդակ ուժեր ուղարկեց Եւփրներ Իսա Բեն-Մուհամադի և Դուսամ-Էդ-Ղին Աթաբի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Լաջիի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ: Այդ ընթացքում Եւփր Կալաուն-Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.) և Եւփր Բալակ խազանդարը, իրենց կողմից իրականացնելով մեծածավալ ներխուժում, ոտնատակ տվեցին Մսիս բաղաբի շրջակայքը ու սպանեցին շատ շատերին: Նրանք իրենց հետ ջորիների վրա դրված և բառով փնտրված տեղափոխվող նավակներ էին վերցրել, որպեսզի գետնացեն Ջեհլան գետը, սակայն դրանք նրանց պետք չեկան: Ի վերջո, սուլթանին ինքն էլ իր զորքով միացավ այս երկու Եւփրներին, որից հետո նրանք առաջացան Ասվադ գոտու ուղղությամբ: Բանակը, չնայած մեծաքանակ խոչընդոտներին, որոնք հանդիպեցին նրանց ճանապարհին, մեծաքանակ ավար ձեռք գցեցին, որը կազմված էր խոշոր եղջերավոր անասուններից, գոմէշներից և ոչխարներից: Սուլթանը մարտական կարգով մտավ Միսի երկիր և իր իշխանությունը հաստատեց այնտեղ...: Ասում էին, թե սուլթանի հետ 100.000 միսլաթականներ կային, չհաշված այլ ծառաների, որոնք մտան այն երկիր: Միսի երկրում ոչ-ոք չխուսապեց մեզկին և մենք իսկական հաղթահանող տարանք, ընդ որում մենք գրավեցինք ու թալանեցինք նաև նրանց թագավորի պալատներն և այգիները: Դարկ է նաև ավելացնել, որ այդ նույն ժամանակ մի ջոկատ ուղարկվեց Ռուսի երկիր, որն այնտեղից թաթար գերիներ բերեց, այդ թվում՝ մեծաքանակ կանայք և երեխաներ: Դարուստ ավար եղավ նաև Տարսունի մոտից՝ 300 գլուխ ձիեր և ջորիներ, ընդ որում այս կողմում մահմեդականները ուղղվեցին դեպի ծով ու ձեռք գցեցին նաև մի բանի նավեր, որոնց անձնակազմերին ոչնչացրին: Ինչ վերաբերում է մեր այլ ջոկատներին, ապա սրանք ցրվեցին այդ երկրի լեռնային մասերում և, ոչնչացնելով թշնամիներին, շատ ավար ձեռք գցեցին: Ավելացնենք նաև, որ զորքը ուղղվեց նաև դեպի Այաս, որտեղ, մոտենալով լճված այդ բաղաբը, ավարառության մատնեց այն և, այրելով ամեն ինչ, սպանեց նաև շատ շատերին: Այդ ժամանակ էր, որ մոտ 2.000 հայեր ու ֆրանկներ հազիվ փրկվեցին նավերի վրա, որոնք ծով էին դուրս բերվել: Մենք անթիվ բանակի ավար ձեռք բերեցինք, որից հետո արաբներն ու կանոնավոր բանակը ուղղվեց դեպի Պիր՝ ճանապարհին ոտնատակ տալով նաև Այնթապի շրջակայքը ու այստեղ ևս տեր դառնալով մեծ ավարի: Ինչ վերաբերում է թաթարների բանակին, ապա այն հեռացել էր: Ահա այսպես սուլթանը սանձեց Միսի երկիրը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դայոց 724 թվականի մարտի 25-ին, երկուշաբթի օրը, գոռոզ փարավոնն ու սատանայի արքայակը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.)... Իր ամենայն զորքով ու հանդգնությամբ, երբ նրա զորքը մինչև 10 բյուրի էր հասնում, եկավ Կիլիկիա երկիրն ու այն անպատրաստ գտավ, թեև տերն ասում է. «Արթուն կացե՛ք, որ փորձություն չենթարկվեք»: Նրանց բոլոր զորքերը գրավեցին մեր թագավորությունը և չկարողացան նրանց դեմն առնել կամ էլ խաղաղության հրեշտակ ուղարկել հարկ տալու առաջարկով, բանից սրանք գերեվարեցին բոլորին: Եվ ահա հանկարծակի, կարծես հուր ցուլաց վերևից՝ ցիր և ցան անելով բոլոր բաղաբներն ու գյուղերը՝ և լեռնային, և դաշտային: Նրանք այրեցին ամեն ինչ, իսկ բան տարեկանից վեր բոլոր կանանց ու տղամարդկանց էլ սուր սուտերով մաշեցին, երեխաներին ձիերի ոտքերի տակ տորոքեցին ինչպես անթիվ բազմություն մի մորեքի, իսկ աղջիկներին ու մանուկներին էլ գերի տարան իրենց աշխարհ: Նրանք՝ անսասան ու անհոգ, Կիլիկիա աշխարհում մնացին 30 օր և ոչ-ոք նրանց դեմ չեկավ, իսկ սահմանային դաշտերում մարդիկ չմնացին, որ իրենց ունեցվածքով նրանց ձեռքը չընկնեն: Ահա այսպես ողջ երկիրն ավերակ մնաց, բացառությամբ քարանձավների ու ամրացված աշտարակների» (Ստեփանոս Վահկայեցի «Հիշատակարան 1275 թվականին»):

«Դայոց 724 թվականի՝ տեր Դակրիի հայրապետության ու Դեթունի որդի Լևոնի թագավորության ժամանակ, բանի որ շատացել էին մեր մեղքերը, զորացավ հարավի անօրեն իշխանը՝ Մարի տեր Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.), և բազում զորքով եկավ Կիլիկիա աշխարհը: Նա սուր սուտերով մաշեց գավառի բնակչությանը, բաղաբներն ու գյուղերը իրո ճարակ դարձրեց, մարդկանց անթիվ բազմություն գերի վարեց և ոռոգանդամ բազում ավարով իր երկիրը վերադարձավ» (Ստեփանոս Սկևռացի «Հիշատակարան 1275 թվականին»):

«Դրանից հետո Եգիպտոսի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ ու, չնայած այն բանին, որ Դեթուն արքայից սկսած երդումով կնքած սեր և ուխտ ունեն, այժմ խախտեց իր այդ երդումը, սակայն առաջացավ ոչ թե նախկինի պես՝ բացահայտ հայտարարելով, այլ՝ գաղտնի ասպատակելով: Նա անձամբ զորքի հետ էր, որն ավելի շատ էր, քան ավագը: Այստեղ արաբներն էին գալիս և թուրքմեններին էին ժողովում, որոնք վաղուց էին այնտեղ հովվություն անում ու խաշնարածությամբ զբաղվում: Իրոք, սրանք ևս, երբ իմացան երկրի փնձակի մասին, իրենք էլ հարձակվեցին ու ապականեցին երկիրը: Նրանք բյուրապատիկ չարիք գործեցին, ավելի շատ, քան անաջին անգամ՝ ցած բերելով արողական լեռներից, որտեղ թաթարներն էին մարդիկ ու անասունները: Նրանք բոլորին սրի բաշեցին և այդ կերպ վարվեցին դաշտային տեղերում, բայց ամրոցների ու դղյակների դեմ, որտեղ հեռացել էին մարդիկ, նրանք չգնացին: Եվ ահա նրանք այսպես եկան, գրավեցին բովանդակ երկիրը և կրակի տվեցին: Նրանք ավերեցին Տարսուն մեծ բաղաբը և նրա երևելի ու հռչակավոր սուրբ Սոֆիա տաճարը, որն այրեցին: Ավարառելով բաղաբն և այնտեղ չարիք գործելով՝ նրանք ողջությամբ եկան այնտեղից: Լևոն արքան սակավաթիվ զորքով եկավ, որ պատերազմի, սակայն նրա իշխանները նահանջեցին, բանից զորքերը քիչ էին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Դրանից հետո Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Դայոց թագավորին հակառակ մտավ Կիլիկիա, որտեղ Դայոց աշխարհի բազում զորքերով Լևոնն էր գտնվում: Եկան, սակայն, արաբների և թուրքմենների ամբոխները, որոնք միաբանվել էին, ու ավերեցին Կիլիկիա աշխարհը, իսկ Լևոնը, չնայած իր բնական բաջությանը, ամենևին անկարող էր մարտնչել հազարացիների դեմ, բանի որ զորքն իրեն չէր պաշտպանում և նրա ուժերը սակավ էին» (Ջևրիգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 723 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Փնդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Դայոց երկիր: Նա... ավերեց երկիրը, սկսած Մարաշ բաղաբից մինչև Կոռիկոս» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 723 թվականին Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ Դայոց աշխարհը և... ավերեց երկիրը, սկսած Մարաշ բաղաբից մինչև Կոռիկոս» (Դեթուն II «Տարեգրություն»): «Եգիպտոսի բռնավորը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) երկու անգամ մեր երկիր արշավեց» (Դեթուն II «Հիշատակարան 1295 թվականին»):

«Զրիստոսի 1274 թվականի մարտի 26-ին Պոխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքով մտավ Դայոց աշխարհը, սկսած Մարաշից մինչև Կոռիկոս ավերեց ողջ երկիրը, անթիվ բրիստոնյաների սպանեց և այրեց բաղաբներն ու գյուղերը» (Դեթուն Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 724 թվականին Պոխտար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) ավերեց երկիրը Մարաշից մինչև Կոռիկոս» (Դեթուն Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 724 թվականին սուլթանը Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ...: Բոլորին գերի վարեցին, որը... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.) Դեթունին... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.) Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.) եկավ Վարդավառին» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականին»):

«Զրիստոսի 1276 և Դայոց 724 թվականին Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Միս մտավ և այրեց Միսն ու Այասը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1275 և 3այոց 724 թվականին Պնդուխտարը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ Կիլիկիա» (Սարգիս Սսեցի «ժամանակագրություն»):

«3այոց 724 թվականին Սարցին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Կիլիկիա մտավ և բազում ավերածություններ գործեց» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Սարցին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Սիս մտավ և այրեց այն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1275 թվականին սուլթանը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) կտրեց 3այաստանի հարթավայրերը և սրի մատնեց բոլոր նրանց, որոնց գտավ այնտեղ, ընդ որում ասում են, թե այնտեղ ավելի քան 200.000 հոգի զոհվեց: Նա գերեվարեց 10.000 կանանց ու աղջիկների, ձեռք գցեց մեծ քանակի ձիեր, ոչխարներ և այլ կենդանիներ՝ թվով 4.000 հատ: Արքան զինված մարդկանց և մնացած ժողովրդի հետ միասին նահանջեց լեռները, ընդ որում պետք է ասել, որ նրանք, որոնք փախան ծովով, ընկան ծովահենների ձեռքը» (Էրնոստ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ եգիպտացիների բանակը արագորեն առաջացավ Այասից ու շարաթվա երրորդ օրը հասավ Մուպուեստիա՝ այնտեղ մեծ կոտորած անելով և հիմնովին այրելով այդ քաղաքը: Դրանից հետո նրանք անցան կասուրջը և ցրվեցին ողջ երկրում, նրանցից ոմանք էլ գնացին Տարսուսի վրա, իսկ դա եղավ արաբների տոնի օրվա շարաթ օրը, երբ նրանք աղոթում են: Նրանք սպանելով հասան մինչև Կորիկ՝ թալանելով ու այրելով: Եվ ահա եգիպտացիներից ոմանք հասան մինչև Սիս, սակայն այնտեղ ոչինչ չգտան, քանի որ քաղաքի բոլոր մարդիկ պաշտպանություն էին գտել միջնաբերդում: Այդ ժամանակ նրանք ամեն ինչ այրեցին, ընդ որում 25 վանականներ էլ սպանվեցին Պակսիմատի վանքում այն փառահեղ ծերունի Ռաբան Սողոմոնի հետ միասին, որը մահացած պատրիարք Մար-Իզնատիոսի սինկելլոսն էր: Նրանք այրեցին այդ վանքը, ինչպես նաև Դոխաթի վանքը հայերի ու հույների այլ վանքերի հետ միասին, ընդ որում նրանց հարվածների տակ ընկավ նաև մեր պատրիարքարանի փոքր վանքը, որը Մոյիս արվարձանում էր, բանի որ ոչ-ոք այն չէր թողել: Պատրիարքը փախավ Վահկա ամրոց և այնտեղ ապաստան գտավ այնքան ժամանակ, մինչև որ փոթորիկը չանցավ: Եգիպտացիները այդ երկրում մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ չանցավ պահոց շարաթը, որից հետո հսկայական ավալորով հետ դարձան: Նրանք սպանեցին 60.000 հոգի, իսկ գերության բշխած մարդկանց թիվն էլ ուղղակի անհաշիվ էր» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁶⁴ «Դրանից հետո, սակայն, մեր թագավորությունը հաղթանակ տարավ թշնամիների նկատմամբ, բանգի... կոտորեցին թուրքերից շատերին և մեծ ավար ձեռք գցեցին» (Գևորգ Սկևռացի «ժամանակագրություն»):

«Դարձյալ Նույն 3այոց 724 թվականին կոկին անգամ Ռուսի տաջիկները եկան 3այոց երկիր, սակայն Աստված հաջողեց Լևոն թագավորին ու նա նրանց սրով մաշեցրեց» (Ռումանոս Ընծայացվանքեցի «Հիշատակարան 1276 թվականի»):

«Այդ ժամանակ Կիլիկիայում գործում էին նաև 10.000 թուրքները, որոնք իրենց հերթին ևս բրիստոնյաների գույքին մեծ վնաս տվեցին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ եգիպտացիները հեռացան, արքան ելավ ու սպանեց նրանց բոլորին՝ սորիկացնելով նրանց ընտանիքներին և թալանելով նրանց ողջ գույքը» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Սուլթանը շարժվեց և Եմիր Այա-Էդ-Դին Տայբարս ալ-Վազիրին ուղարկեց Ռումանա գյուղի մոտ՝ հրո ճարակ դարձնելով այն: Այնտեղ եղած հայերը սպանվեցին, իսկ նրանց կանայք գերեվարվեցին, որովհետև նրանք թաքցրել էին մի խումբ մոնղոլների և սրածել էին մի խումբ մահմեդականներին» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

⁴⁵⁶⁵ «Այն բանից հետո, երբ լուր ստացվեց, որ թաթարները շրջապատում են Պիրը, սուլթանը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքը, իրականացրեց ուժերի տեղաբաշխում և մեկնեց Դամասկոս՝ ուղղվելով թշնամու կողմը: Թաթարները, սակայն, իմնալով այս մասին, չբռնեցին, որից հետո Դամասկոս վերադարձավ նաև սուլթանը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամուլեյան սուլթանների»):

⁴⁵⁶⁶ «Այդ ժամանակ խստասիրտ երկրորդ փարավոնի՝ միահեծան բռնակալ Մելիթ Տահր Պտոլմեոսը կոչեցյալի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.), օրոք եղավ Շամի, Դամասկոսի և Եգիպտոսի բրիստոնյայաց տաջիկների հարձակումը, որոնք, ինչպես արագավազ ու գիշատիչ գայլեր, Սև կոչվող լեռան կողմից արշավի ելան: Նույն այդ ժամանակ բաջ Սմբատն իր որդիներով ու բոլոր ազգակից նիզակավորներով, Նույնիսկ արքան էր նրանց հետ, այդ կողմերում էր, և ահա նրանք անգուշաբար հանդիպեցին թշնամու մեծաքանակ ու բազմաթիվ այդ զորին: Սրանք իրենց հերթին, որտեղ էլ որ գտան մերոնց, հարվածեցին, հետ դարձրին և փախուստի մատնեցին, իսկ ոմանց էլ սպանեցին: Տեսնելով այդ՝ Սմբատն անմիջապես ուժեղ խթանեց իր երիվարը և, բարձր աղաղակելով ու Զրիստոս թագավորին իրեն նիզակակից կարգելով, յուրայինների հետ միասին, ինչպես երեւների երամակին հալածող մի առյուծ, առյուծաբար հարձակվեց նրանց վրա: Նա տեղ հասավ և, մաշելով իր սուր սուներին, հենց այնտեղ էլ սպանեց նրանց: Դրանից հետո, կարծես հողմի կողմից բերված փոշի կամ դիզվող ավազ և ցանկանալով 3այոց բրիստոնյաներ ողջ ավազանուն անթառամ պակսի վախճանին արժանացնել, վրա եկան թշնամիների մինչ այդ բացակա զնդերը: Տեսնելով պատրաստվող այդ մեծ ոճիրը, սակայն՝ բաջ սպարապետն ինքն էլ գործի անցավ: Եվ ահա, մինչ բաջերի արյան ծարավ այն նախորդներն, ինչպես տապարներով զինված փայտահայտներ, հաղթանդամ ցլեր կամ մեծաքանակ շներ, շրջապատեցին նրանց, բաջասիրտ այն այրը նրանցից ոչ բերին սատկեցրեց» (Սմբատ Սպարապետի հիշատակագիր «Հիշատակարան 1276 թվականի»):

«Դարձյալ պատմելք մեր աշխարհի արեւոտների մասին, բանգի 3այոց 724 թվականի Սարա սուլթանը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) Սիսի վրա եկավ, բազում գյուղեր ավերեց, սրո ճարակ դարձրեց և հետ դարձավ, իսկ Լևոն թագավորը, չկատախելով իր զորքին ու գիտեալով նրա խարդախությունը, անօրենների դեմ պատերազմի չեղավ: Դրանից հետո Սարա սուլթանը, իր անգամության մեջ ավելի վստահանալով, կամենում էր հափշտակել Սիս ամուր բերդը: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա դեմ ճակատելու ելավ երեցը: Նա սուլթաններից մեկին սատկեցրեց, իսկ այլքին էլ պերճանդամ կերպով ճամկեց իրենց աշխարհը, սակայն ինքն էլ հենց այնտեղ նահատակվեց: Իրոք, նրանք Սիսի վրա էին եկել, սակայն տերը չհաջողացրեց նրանց գործը և նրանք, փակված Լևոն թագավորի ձեռքով, սուր սրով մաշվեցին ու փախստական ընկան իրենց խորշերը, բայց 3այոց սպարապետին, որը ելել էր պատերազմի և մեծ բաջությամբ նրանց մեջ էր մխրձվել, իր իսկ ձին խիտեց մի ծառի, իսկ սպարապետն էլ չդիմացավ այդ ցավին, բանգի ծերացել էր: Նրան տարան Սիս և նա սակավ ինչ ապրելուց հետո բարի խոստովանությամբ մահացավ» (Ռումանոս Ընծայացվանքեցի «Հիշատակարան 1276 թվականի»):

«Եվ ահա, մինչ Լևոն արքան այս վարանմունքի մեջ էր, նրան գուժկան հասավ, թե Եգիպտոսի Եմիրը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) չկել, հասել է Եգիպտոս, այլ անհամար զորք է ժողովել ու գայրացած կերպով կոկին գալիս է: Լևոնը, լսելով այս ու տեսնելով, որ թաթարներուց ոչ մի օգուտ չկա, ժողովեց իր զորքերը և, բազում միջոցներով ոգևորելով նրանց, բաջալերեց հանուն հավատի մարտի ելնել: Եվ ահա, երբ լուր եկավ, թե եգիպտացիները մտել են Կիլիկիա աշխարհ, նա իր զորքը վեց զնդերի բաժանեց: Զնդերից մեկն ինքը վերցրեց, իսկ երկրորդը տվեց իր ծերունագարդ հորեղբայր Սմբատ սպարապետին, որին գունդատաք էին կոչում: Սմբատը նախ իր սակավաթիվ զնդին հրամայեց ելնել թշնամու դեմ, որից հետո, մյուսներին հրամայելով շուրջանակի դարան ղեկ, ինքը բաջ ճանապարհով շարժվեց եգիպտացիների զորքի կողմը: Եվ ահա, երբ եգիպտացիները մոտեցան Կիլիկիայի ներքին սահմանին, իսկ Սմբատն էլ ելավ նրանց դեմ, եգիպտացիները կարծեցին, թե 3այոց զորքը միայն այդքանն է: Արդյունքում նրանք ամենայն վստահությամբ հարձակվեցին Սմբատի զնդի վրա, որը սկսեց մարտնչել և հետ մղել նրանց: Արդյունքում, խաբելով թշնամիներին և հրապուրելով սրանց հարձակման անցնել, Սմբատի գունդը հասավ շուրջանակի դարանի մոտ: Այդ ժամանակ վրա հասավ նաև Լևոն արքան և շուրջանակի փակեց եգիպտացիներին՝ սրի բերան տալով և կոտորելով նրանց: Եգիպտացիներից ընկածներն այնքան շատ էին, որ դիակները կենդանի մնացածների փախուստն արգելակում էին: Զնդի հետ միասին փրկվեց միայն գորագույն Եմիրը՝ հետաքննվելով Սմբատի կողմից: Այդ ընթացքում, սակայն, ուժեղ արշավող երիվարը Սմբատին մի ծառի հարվածեց և նա չդիմացավ այդ ցավին, բանգի արդեն ծեր էր: Եվ ահա Սմբատը հետ դարձավ և, մնալով մի բանի օր, մեռավ» (Միքայել Գամայան «3այոց պատմություն», գիրք 3):

«3այոց 726 թվականին Սարցին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ Կեսարիա, անցավ այն, սակայն նետահար եղավ ու դարձավ Դամասկոս, որից հետո անիծյալ Փնդխտարը սատկեց» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«3այոց 726 թվականին Սարցին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ Կեսարիա, անցավ այն, սակայն նետահար եղավ ու դարձավ Դամասկոս, որից հետո անիծյալ Փնդխտարը սատկեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո, սակայն, մեր թագավորությունը հաղթանակ տարավ թշնամիների նկատմամբ, բանգի 3արունի մոտ կոտորեցին Սարա սուլթանի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) բազում զորքերը» (Գևորգ Սկևռացի «ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա սուլթանի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) զորքը դարձյալ եկավ մեր երկիրը ասպատակելու, սակայն այս անգամ արքան նրանց դեմ ելավ և բոլորին հաղթեց՝ ավելի շատ ավար ու այլ բաներ վերցնելով նրանցից և խնդությամբ իր երկիրը դառնալով» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Զրիստոսի 1276 և 3այոց 725 թվականին Սմբատ Գունդստարը Սարվանդիբարի մոտ սպանվեց» (Սարգիս Սսեցի «ժամանակագրություն»):

«Այս գործի վերադարձից հետո թուրքմենների գործը համարձակություն ձեռք բերեց, մեծ ուժ հավաքեց և, եզիպտացիներից ստանալով նաև 1.000 հեծյալ, առաջացավ Մարաշի ուղղությամբ, որպեսզի ներխուժի Լեռնային Կիլիկիա: Իմանալով այս մասին՝ Լևոն աղբաև, որ այդ ժամանակ շատ անհանգստացած էր, հավաքեց հայերի բանակը և, նրա զուգի ղեկով իր հորեղբայր, կոնստեյլ բարոն Սմբատին ու այլ իշխանների, ուրբաթ, շաբաթվա սուրբ պահի 3-րդ օրը մարտով թուրքմենների դեմ ելավ: Այդ օրը սպանվեցին արքայի հորեղբայր բարոն Սմբատը և այլ իշխանները, այդ թվում նաև Կիրիբեզն ու 13 այլ հայտնի մարդիկ, ինչպես նաև 300 հեծյալներ, սակայն թուրքմենները շարքերում ևս անչափ շատ էին սպանվածները ու նրանք, հնարավորություն չունենալով ներս խուժել երկիր, հետ դարձան...: Անում էին, չէր թաքարների դեմ վերջին պատերազմում սուլթանը նետի հարված էր ստացել գոտկատեղին, ընդ որում ծայրակալը մնացել էր խրված նրա մարմնում» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁶⁷ «Յուլյների 1587 թվականին, սինչ քրիստոնյա վանականների մի մեծ քարավան Կիլիկիայից անցնում էր Բեթ-Ռոմանիա, 300 թուրք հեծյալներ հարձակվեցին նրանց վրա և շերակլեա բաղաթի մոտակայքում սպանեցին մոտ 80 հայտնի քրիստոնյա վաճառականներին, թալանեցին նրանց գույքը ու տարան: Այդ ժամանակ Իսա իբն Չաղիի ընտանիքին պատկանող մի վանական կար, որ իր հետ 120.000 տյուրքոսյան դիևար ուներ: Այսպիսով՝ ոչինչ չհրկվեց այդ քարավանից, բացառությամբ 4 արաբական ուղտերի» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁶⁸ «Յիջրի 675 թվականին ալ-Մեյիթ ալ-Չահիր Բեյբարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Յ.) մեծ բանակով Անտիոք գնաց: Նա Եգիպտոսից դուրս եկավ այդ տարվա Ռամադան ամսի 20-ին, հինգշաբթի օրը և հասավ Չալես: Այնտեղից նա գնաց դեպի Նահր ալ-Ազրակ, ապա՝ Աբուլուսատայն, որտեղ հասավ Չուլբադա ամառում: Այնտեղ նա հանդիպեց մոնղոլական բանակի ընտրյալ մարտ կազմող թաթար զորախմբերի, որոնց հրամանատարն էր Թանակունը: Երկու բանակներն իրար բախվեցին Աբուլուսատայնի առաջ, ուրբաթ օրը, Չուլբադա ամսի 10-ին: Թաթարները պարտվեցին և մահաբերականների սրի ճարակ դարձան: Սպանվեց նրանց հրամանատար Թանակունը և նրանց մեծերից շատերը գերի վերցվեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Չորրորդ ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի թշնամին, ընդ որում դա արվում էր մեծագույն զգուշությամբ: Սոնկուրաշխարհը, այդ էմիրը, որին հրամայվել էր գլխավորել առաջապահ գունդը, երեք մղոն դեպի առաջ հանդիպեց թաթար հեծյալների, որոնք, նրա ձեռքում թողնելով գերիներ, դիմեցին փախուստի: Իր հերթին այդ շրջանի թաթարական իշխանը, լսելով սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարի – Մ.Յ.) գործերի առաջխաղացման մասին, զորք ուղարկեց Զաֆարթաթի ուղղությամբ, որպեսզի Չալեսի մոտ անակնկալ հարձակվի հակառակորդի վրա: Չալեսի տիրակալը, սակայն, որ ճամբար էր զարկած Եփրատի մոտ, անցավ տեղի մարդաբանների գլուխ, կոտորեց թշնամիներին և ձեռք գցեց ուղտերի երկու հարյուրյակ: Նույն այդ ժամանակ սուլթանն իմացավ, որ թաթարների բանակը, որը գտնվում էր Ռումի երկրում, հավաքվել է ու պատրաստվում է հարձակման: Եվ ահա սուլթանն իր գործին մարտի պատրաստեց, որից հետո ուղղվեց Ալբաստան երկրում գտնվող Յուվայինի դաշտի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ մոնղոլները բաժանված էին 11 ջոկատներ, որոնցից յուրաքանչյուրում կային ավելի քան 1.000 հեծյալներ: Ինչ վերաբերվում է Ռումի բանակին, ապա նա տեղակայված էր մի քիչ այն կողմ և կազմում էր առանձին բանակ: Եվ այսպես, մոտենալով հակառակորդին, մահաբերական հեծյալները, գործելով ինչպես մեկ մարդ, լեռան լանջերից սրընթաց հեղեղի նման նետվեցին հակառակորդի վրա: Սուլթանն ու նրա մամլուքները, գործելով առանձին, մարտնչում էին մեծ եռանդով, ընդ որում սուլթանն ինքն անձամբ խոցում էր թշնամու ռազմիկներին, իսկ ողջ գործն էլ, հետևելով նրա օրինակին, չտեսնված քաջության օրինակներ էր ցույց տալիս: Թաթարների գլխին մի հսկական կոտորած եղավ, ընդ որում նրանց էմիրները, ինչպես նաև Ռումի երկրի առաջնորդները, գերի ընկան, նրանց հետ նաև իրենց մայրերն ու աղջիկները: Դրանից հետո Բեյբարը հրաման տվեց Սոնկուրաշխարհին, որպեսզի սա զորք առանձնացի ու սկսի թշնամու հետապնդումը: Միաժամանակ սուլթանը հատուկ կոչով դիմեց տեղացիներին, որպեսզի նրանք մթերոցները պատրաստ պահեն և առևտուր սկսեն իր բանակի հետ: Այդ ընթացքում թաթարներին հետապնդողները, հանդիպելով թշնամիներին, ոչնչացրին նրանցից շատերին՝ ձեռք գցելով քանակ վրանները: Արդյունքում շատ շատերը գերի ընկան, իսկ մնացածներն էլ ցրվեցին...: Սուլթանը ժամանեց Ալբաստան ու իր վրանները դրեց վերջին մարտի վայրում՝ կոտորած թաթարների հենց ոսկորների վրա: Այստեղ տեղացիները հաշվեցին 7.660 թաթարներ, որոնք ընկել էին վերջին մարտում, սակայն դրանից ավել հաշվել նրանք չկարողացան ու դադարեցրին այդ գործը: Իր հերթին սուլթանն ինքն էլ հրամայեց հաշվել սեփական ուժերը, որպեսզի պատվով հողին հանձնի յուրայիններին, և պարզեց, որ այդ դաշտում իր զինվորներից քչերն էին ընկել: Իրոք, թաթարները սարսափելի ջարդ էին կրել, այն դեպքում, երբ եգիպտական բանակի կորուստները չնչին էին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Յիջրի 675 թվականին սուլթանը մեկնեց թաթարների դեմ պատերազմի և նրանց վրա հարձակվեց Ալբաստանում: Այդ ժամանակ ռուսները միացան նրան և թաթարները պարտություն կրեցին, իսկ նրանցից շատերն էլ սպանվեցին» (Մակրիզի «Ռուսուցուների և խորհուրդների գիրք»):

«Յիջրի 676 թվականի ընթացքում Ֆուլուկյան թագավորը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Յ.) բանակով առաջ շարժվեց դեպի Ռումի երկրները՝ նպատակ ունենալով սպանել Փարվանային: Այս վերջինը, երբ արշավանքի լուրն ստացավ, ապաստանվեց ծովեզերյա մի բերդում: Ֆուլուկյանի արդեն գնացին 3.000 հեծյալ մոնղոլներ և հանդիպումը տեղի ունեցավ Կեսարիայի առջև, ուր և միվեց ճակատամարտը: Ֆանդուկտարը պարտություն մատնեց մոնղոլներին, նրանց մեծ մասը սպանվեց, իսկ մնացածները փախուստ տվեցին» (Իբն ալ-Ֆակիհ «Գիրք երկրների մասին»):

«Չիաղե-Դինը, իբն Խաթիրան և իբն Փարվանան Ռումի մարդկանց մի հարյուրյակի հետ գնացին Անտիոքում գտնվող Ռուբն-է-Դին Անտիոքյանի մոտ և սկսեցին դրդել նրան արշավանք իրականացնել Ռումի վրա: Եվ ահա վերջինս Յիջրի 675 թվականին լիաբանակ զորքով Աբուլուսատայն լեռներով ուղղվեց Ռումի կողմեր՝ առաջանալով Աբուլուսատայնի ճանապարհով: Այդ սահմաններում նստած էին մոնղոլական էմիրներ Թուբա իբն Էլ-Ե-Նոյինը, նրա եղբայր Ուրտուկուն և Սուլթուն ցեղից Սուլթուն իբն Թուդանը, որը Սուլթուն-Նոյինի եղբայրն էր՝ յուրաքանչյուրը մեկ թուլման զորքով: Յիջատակված տարվա Չուլբադա ամսի 10-ին, որը համապատասխանում է Ցիի տարվա Օնուլչ ամսվա 12-ին, այնպես պատահեց, որ զորքերն իրար հանդիպեցին և մարտ տվեցին: Թե՛ մարտ բռնկվեց, Թուդանն և Թուդանը իջան ձիերից ու համառորեն մարտնչեցին, սակայն կեսօրվա կողմերում մոնղոլական զորքն արդեն ջարդվել էր և քչերը փրկվեցին» (Իբն ալ-Ֆակիհ «Գիրք երկրների մասին»):

«Այդ ժամանակ հայտնի դարձավ, որ Դամասկոսից մի մեծ բանակ է շարժվում դեպի Ռումի երկիր: Հրաման ուղարկվեց երկրի բոլոր կողմերը, որ զինվորները հավաքվեն Կեսարիայի մոտի հարթավայրում: Եվ ահա Ռուդան և Թողա լոյինների գլխավորած բանակը Փարվանայի բանակի հետ ուժերն իրար բերեցին Կեսարիայի մոտ, որպեսզի հետագայում պարզեն իրենց մեկիցը: Եկան հետախույզները և հայտնեցին, որ Դամասկոսի բանակն արդեն վաղն առավոտյան կլինի Էլբիստանի հարթավայրում: Այս ժամանակ սեյդուկյան և մոնղոլական ռազմիկները կրկին անհրաժեշտ միջոցները ձեռնարկեցին: Եվ իրոք, հաջորդ օրը նրանք հասան Էլբիստանի հարթավայր և հառնեցին Փնդիտարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարի – Մ.Յ.) հրամանատարությամբ առաջացող զորքի առաջ: Իր հերթին, հասնելով Էլբիստանին, Ֆնդիտարը տեսավ, որ իր հակառակորդների բանակի շարքերն արդեն շարված են: Երկու բանակներն իրար եկան և չորսթևանի մոնղոլները սկսեցին թռչունի նման ծախել դաշտի վրայով, սակայն շուտով պարզվեց, որ նրանց մի թվը կտրված է, իսկ տեղն էլ անհավաստների համար նեղ է: Թուդանն ու Թողանը այդ օրը շատ մեծ հերոսություններ գործեցին և ջարդեցին հակառակորդի շարքերը, սակայն ի վերջո հաջողությունը մնաց իսլամի զորքի կողմը, որը մահվան գիրկը նետեց ինչպես այս երկուսին, այնպես էլ նրանց զինակիցներին» (Իբն Բիբի «Սեյդուկ-Նամե»):

«Բուխդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Յ.) սեծաթիվ զորքով գնաց ռում: Այս կողմից այնտեղ էին Էլիսան-Նոյինի որդի Էմիր Թուդուն, Ուրթունկուն և Շիդունի որդի Թուդանը՝ յուրաքանչյուրը մեկ թուլման զորքով: Մուլին-է-Դին Փարվանան Բուխդուկտարի դաշնակիցն էր և գնաց նրա հետ: Այդ գիշեր, երբ նրանք մոտեցան, Փարվանան Էմիրներին շատ գինի տվեց, ընդ որում զորքը ևս մահվան աստիճան հարթած ու քնած էր: Անափոփյալ տեղ հասան Բուխդուկտարի գլխավորած եգիպտական զորքերը, ոչնչացրին զորքը և սպանեցին Էմիրներին» (ալ-Կուստրի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 2):

«Այդ ընթացքում Աբադա խանն (Էլիսանության Էլիսան Աբադան – Մ.Յ.) սկսեց կռվել եգիպտացիների իշխանի ու Սեյդի սուլթան Փուլուդդադարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարը – Մ.Յ.) դեմ: Նա մեծաթիվ զորք ուղարկեց և նրանց հետ նաև՝ վրաց բանակը: Նա զորապետ Նշանակեց ոմն Թուգայի՝ ազգությամբ բաղուրաց սայրուխ, հանձնեց նրան արտաքին գործերի իշխանի պաշտոնը և ուղարկեց Ռումից Անտիոք գնացող ճանաչող: Նա տեղեկացրեց Ռումի Ֆարման անունով սուլթանին, բանի որ մինչ այդ վախճանվել էր սեյդուկյան մեծ սուլթան Դիստեղինը (Էլիսանի սուլթանության համիդյան սուլթան Էջ-Կալուն իբն Էջ-Սուրուդի – Մ.Յ.), իսկ նրա ծառա Ֆարմանը գրավել էր սուլթանությունն ու նրա կնոջը՝ Ռուսուդանի (Զաբդիի թագավորության թագուհի Ռուսուդանի – Մ.Յ.) աղջիկ Գուրդի-խաթունին, կնության էր առել: Նրան էին պատկանում Պոնտոսը, Ասիան և Կապարովկիան: Խանը հենց սրան հաղորդեց խանը, որ համագործակցի իր բանակին: Աբադայի զորքերը գնացին, հասան Ֆարմանի մոտ և բանակեցին Եփրատում, այսինքն՝ Անտիոքում: Սուլթան Փուլուդդադարը, իմանալով թաթարների գալը, եգիպտական զորքով հարձակվեց և լուսարծելին վրա հասավ: Ուժեղ ճակատամարտ կայացավ, որի ընթացքում վրացիները այնքան բաշարար էին կռվում, որ թաթարները զարմացան: Մորդով անունով ոմն թաթար միայնակ հարձակվեց արաբներին բանակատեղիի վրա, անցավ միջով, ապա կտրեց գորատեղը և հետ եկավ: Նրա ձիու հետևի աջ ոտը, սակայն՝ սմբակից վերև, ոմն հետիոտն կտրեց: Հրաշք գործ կատարվեց ու փախավ Աբադայի

գործը: Եկավ այս Մորդուլը ոտը կտրած ձիով, երեք գիշեր ու ցերեկ անցավ, և Նոր միայն նրա ձին սատկեց» («Զարթիս-Ֆիսկոյեթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Հուլյների 1588 թվականին Եգիպտոսի տեր Բուդուխտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) որոշեց, որ ժամանակն է հարձակվել Բեթ-Ռումանիա երկրի վրա, ընդ որում նրան դրոշ էին այրպես վարդել ծերունի Բեշիրը, ինչպես նաև նրա մոտ փախած Բեթ-Ռումանիայի որոշ իշխաններ: Եվ ահա Կիլիկիայի արքա Լևոնը, երբ իմացավ այդ մասին, ոտքի ելավ և մարդ ուղարկեց թաթարների դեպիվարների մոտ, որպեսզի նրանք աչալուրջ լինեն, բանի որ Եգիպտացիները ելել էին, որպեսզի անակնկալի բերեն նրանց: Իր հերթին Փարվանան, գուցե այն պատճառով, որ ատելություն էր տածում հայերի արքայի նկատմամբ, իսկ գուցե նաև այն պատճառով, որ անկեղծորեն չէր համագործակցում թաթարների հետ, վերջիններիս նկատմամբ իրենց դրսևորեց որպես մի իսկական ստախոս և դավաճան: Այդ ժամանակ Լևոն արքան, բանի որ այլևս չէր կարող համբերել, ելավ ու գնաց թաթարների ուղղությամբ՝ հասնելով Դաբաբա ամրոց: Նա ամեն օր մարդ էր ուղարկում և զգուշացնում թաթարներին. «Ուշադիր եղեք, մի թնեք, բանգի Եգիպտական մեծաբանակ գործը ահա-ահա կերևա»: Նույն կերպ, սակայն, թաթարներին դիմեց նաև Փարվանան և, ստելով ասաց, թե. «Մի անհանգստացեք, ամեն ինչ կարգին է», որից հետո նրանց առատորեն ուտելիք և խմիչք ուղարկեց: Այս պատճառով, ահա, թաթարները ամենևին էլ չհավատացին Լևոն արքայի խոսքերին: Դրանից հետո Փարվանան սկսեց խնջույքներ կազմակերպել և հասավ նրան, որ Հուլյների 1588 թվականի նիսան ամսի 16-րդ օրը, շաբաթ օրվան նախորդող օրը, նրանց լիովին հարբեցրեց: Հենց նույն օրն էլ, ահա, Եգիպտացիները նետվեցին մոնղոլների վրա և նրանց հարբած գտան՝ թմրած գինու մշուշներից, երբ նրանք միայն մեծ դժվարությամբ էին ի վիճակի հեծնել նժույգին, բայց չէ՝ որ հենց թաթարների օրեկներում է գոված, որ թշնամիների հանդիպելիս նժույգը թաթարների վերջին ապաստարանն է: Եվ ահա Եգիպտացիները գլխովին ջախջախեցին թաթարներին: Այդ ջարդի ժամանակ սպանվեցին թաթարների երկու մեծ առաջնորդները, որոնցից մեկը Թուրա-Բատուրն էր, իսկ մյուսը՝ Թուդան փախվանը: Այդ ժամանակ թաթարների հետ նաև 3.000 իբերներ կային, որոնք մեծ դիմադրություն ցույց տվեցին և արդյունքում նրանցից 2.000 հոգին, սպանելով շատ Եգիպտացիների, սպանվեցին, իսկ մնացած 1.000 հոգին խուսափեցին թշնամիներից: Այդ պատերազմում մոնղոլներն իրենք կորցրին 5.000 հոգի» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Հայոց 725 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Փնդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) ոչնչացրեց թաթարների գործը, որի առաջնորդներն էին Թոթան-բահատուրը և Թիխու-Նոյինը: Ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ապլաթանի հովտում» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մարի սուլթան Փնդիստարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) կողմից Ապլաթայի մոտ 15.000 հոգու հետ միասին կոտորվեց Թուդան-Նոյինը» (Մամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Երիտասարդ 1279 և Հայոց 726 թվականին Մարի սուլթան Փնդիստարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) կողմից Ապլաթայի մոտ 15.000 հոգու հետ միասին կոտորվեց Թուդան-Նոյինը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Եգիպտոսի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) իր բանակով ներխուժեց Թուրքաց թագավորություն, սպանեց կամ վնասեց այնտեղ գտնվող թաթարներին, գրավեց բազմաթիվ տարածքներ և բաղաբներ: Դա հնարավոր դարձավ, բանի որ Փարվանա անունով մի առաջնորդ ինքնահռչակվեց սուլթան՝ ձգտելով վտարել թաթարներին Թուրքաց երկրից» (Յեբրեոս «Նստողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 29):

⁴⁵⁶⁹ «Այդ միջոցին Ռումի երկրում կառավարում էր Մուհինեդին Սուլիման Փարվանան: Նա զաղտնապես գրել էր ալ-Մելիք ալ-Չախիրին, որ, երբ նա հասնի Կեսարիա, ըստ իրենց գաղտնի համաձայնության Փարվանան կգա նրան ընդունելու: Մելիք-Նասրը հասավ Կեսարիա, սակայն Փարվանան չեկավ, թեև յոթ օր սպասեցին նրան: Այնտեղ մզկիթում բարոզը կարողացվեց սուլթանի անվամբ: Ապա՝ Չուբաթա ամսի 22-ին Մելիք-Նասրը վերադարձավ Կեսարիայից և բանակները մեծ նեղություն կրեցին հոգնությունից, սննդի, ինչպես նաև կենդանիների կերի պակասից: Նրանց ձիերի մեծ մասը սատկեց, մինչև հասան Հարիմի Ամլը, որտեղ մնացին մեկ միս» (Աբուլ-Ֆիրա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Կեսարիայի դուռնի կողմում 15 օր մնալուց հետո Ֆուդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) մտավ բաղաբ, ընդ որում նրա բանակը հասարակ ժողովրդին վնաս չհասցրեց: Նա հայտարարեց հետևյալը. «Ես չեմ եկել այս երկիրը բաղաբելու, այլ եկել եմ ազատելու այն մոնղոլների ձեռքից»: Երբ որոշել էր հետ դառնալ, սակայն, նա կողոպտեց քրիստոնյաներին և գերի վերցրեց նրանց զավակներին, բայց ոչ ոքի չսպանեց: Ապա՝ նա ճանաչեց ելավ դեպի իր երկիրը և իր հետ տարավ Փարվանային, նրա կնոջը ու զավակներին» (Իբն ալ-Ֆակի «Գիրք երկրների մասին»):

«Եվ ահա այդ ամսվա 11-ին, որը շաբաթ էր, սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) առաջ շարժվեց, ուղղվեց դեպի Ռումի մայրաքաղաք Կեսարիա և այնտեղ շատ վայրերի տիրեց, որ իր ծանապարհին էին: Նույն ամսվա 15-ին Կեսարիայի բնակչությունը և կադիները ապստամբեցին, գերեցին մոնղոլ առաջնորդներին և, մի մասին սպանելով, մյուսներին համոզեցին սուլթանին՝ դուրս գալու դիմավորելու վերջինիս: Նրանք հարգանքով ու պատվով դիմավորեցին սուլթանին, որից հետո նրա բանակի վրանները խիչեցին հենց բաղաբի դիմաց՝ Ռումի տիրակալներին պատկանող ամրությունների մոտ: Ընդունելությունն իրոք հանդիսավոր էր, սուլթանին դիմավորելու էին ելել բոլորը, այդ թվում նաև կանայք ու երեխաներ, ինչում էին նվազարանները և կարծես ողջ ռումս էր այդտեղ հավաքել ու ցնծում՝ կշռելով սեջուկների իշխանության վերականգնումը և շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն ու սուլթանին: Այս ամենի հետո միասին սուլթանը դրամական պարգևատրումներ տվեց, ինչպես նաև պարգևատրեց առավել աչքի ընկածներին: Միաժամանակ սուլթանը կոչով դիմեց նաև Ղահրամանի որդիներին (Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդին (1263-1277) և նրա եղբայրներ, Ղահրամանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Գյուներին – Մ.Ֆ.), որպեսզի սրանց սիրտն էլ շահի և, ընդհանրապես, սուլթանը շատ ուշադիր էր բոլորի հետ: Ինչ վերաբերվում է տեղի կառավարչին, ապա սա, հրաժարվելով իր ասածներից, չներկայացավ սուլթանին: Եվ ահա այդ ամսվա 27-րդ օրը, որն ուրբաթ էր, սուլթանը նժույգի վրա հեծած մտավ Կեսարիա և իր իշխանության տակ գցեց այնտեղի բոլոր ամրությունները: Այնուհետև, շարունակելով առաջխաղալ, սուլթանը ոտքի հանեց բանակը, սակայն չնախատեսված դժվարությունների հանդիպեց, որից հետո ժամանեց Հարիմ, որտեղ էլ կշեց մահմեդականների տոներից մեկը: Հենց այդ ժամանակ էր, որ սուլթանը նաև մի նամակ ստացավ Ժամա-Էդ-Դին Մուհամմեդ Էմիրից, որը թուրքերին Էմիրն էր և Ղահրամանի (Ղահրամանյանների Էմիրության իմամիդի Էմիր Ղահրամանի – Մ.Ֆ.) որդին, որում սա հայտարարում էր, որ, հավաքելով իր թուրքներին, նա ելել է. որպեսզի մտնի սուլթանի ծառայության տակ՝ հետը բերելով 20.000 հեծյալներ և 30.000 հետևակայինների՝ բոլորն էլ աղեղնավորներ: Եվ ահա այս Էմիրը եկավ, իսկ հետո այլ օժանդակ թուրքներին հետ միասին եկավ նաև Բանու-Քալեբը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»): «Սուլթանը գրավեց Կեսարիան ու տեղավորվեց այնտեղի պալատում: Դրանից հետո նա մեկնեց Դամասկոս» (Մակրիզի «Ուսուցումների և խորհուրդների գիրք»):

«Բուդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ Կեսարիա և մնաց այնտեղ մեկ շաբաթ: Նա իր անունով խուբաբ կարդաց և դրամ կտրեց, սակայն պարենամթերքը սկսեց չբուլթել անել, իսկ Մուհին-Էդ-Դին Փարվանան էլ գտնվում էր Թոթաթում: Բուդուկտարը սուրհանդակներ ուղարկեց, հրավիրելով նրան, սակայն նա չընդունեց այդ հրավերը: Բուդուկտարը հայերի հետ միասին մահապատժի ենթարկեց մի բանի քրիստոնյաների և հետ դարձավ: Ծանապարհին նրանց ձիերին հիվանդություն պատեց և գորթից շատերը ոտքով մնացին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Դրանից հետո Մուհին-Էդ-Դինը Բուդուկտարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) մոտ սիրալիկ նամակներ ուղարկեց, որի պատճառով էլ Եգիպտոսի սուլթանը գնաց Ռումի վրա, իսկ Փարվանան էլ, անչափ վախեցած դրանից, շտապեց լքել երկիրը: Բուդուկտարը, մի բանի օր մնալով Ռումի սահմաններով, առատ ավարով և անթիվ հարստություններով այնտեղից հետ դարձավ, որից հետո Աբադա խանին (Էլխանության Էլխան Աբադային – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Փարվանայի նամակները ու տեղեկացրեց նրան, որ հենց նա է եղել դեպի Ռում իր գալու պատճառը» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների երկրներ», մաս 4):

«Երբ Փարվանան տեսավ, որ թաթարները ջարդված են, նա ընդունեց սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսին – Մ.Ֆ.) և փախավ Դուկիա ամրոց: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի տեր Բուդուկտարը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.) եկավ ու ծամբար զարկեց Կեսարիայի մոտ՝ այն վայրում, որը կոչվում է Զեյլուվալ՝ մնալով այնտեղ 15 օր: Դրանից հետո նա գնաց Կեսարիա և նստեց սուլթանի գահին: Նա նեղություն չպատճառեց տեղացիներից ոչ մեկին, ոչ ինքը թալանեց, ոչ էլ նրա բանակից որևէ մեկը առանց վճարելու շուրդի մեկ կտոր իսկ վերցրեց, բանգի, ասում էր նա. «Ես եկել եմ ոչ թե այս երկիրը ամայացնելու, այլ այն թաթարների ստրկությունից ազատելու համար»: Դրանից հետո արքայից-արքա Աբադան (Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.), երբ լսեց հիշատակված ճակատամարտի մասին, հավաքեց իր զորքերը, որոնք պատրաստ էին, և դեմքով դարձավ դեպի Բեթ-Ռումանի: Այդ ժամանակ Բուդուկտարը, իմանալով, որ իր բանակն ի վիճակի չէ պայքարել թշնամու դեմ, եկավ Բեթ-Ռումանիայից՝ հետ վերցնելով Փարվանայի ծերունի մորը և նրա ավագ որդուն, որը Հայոց արքայի փեսան էր: Եվ ահա արդեն հեռանալիս նա սրի բաշեց բաղաբի քրիստոնյաներին, բանգի ռումներն ասացին, թե թաթարները, երբ գալիս են Ամորիքի վրա, միայն նրանցով են ուժեղանում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4570 «Եվ ահա երկու օրից եկավ Մինոպի կառավարիչ Թաթուրան ու հայտնեց, որ Ճանիքի թակֆորը (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Գեորգիոսը (1266-1280) – Մ.Ֆ.**) գալերաների կիրառմամբ հարձակում է ձեռնարկել Մինոպի վրա, սակայն թուրքերը դեմ են ելել այդ ծովահենների ցամաքի վրա և նրանց հոգիններում կրակ են վառել: Նա լավ լուրեր հայտնեց, որ հարձակողները կոտորվել են և փախել» (իբն Բիբի «Սելջուկ-նամե»):

4571 «Աբադա խանն (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) ուզում էր գնալ Անտիոքի վրա, սակայն ամառվա ամենատեղում շրջանն էր և Էյիդները գեկուցեցին, որ այդ բանն ավելի հարմար է անել աշնանը կամ ձմռանը» (Ռաշիդ-է-Ղի «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Աբադա խանը (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) նաև զորք ուղարկեց Անտիոք և ահա մոնղոլները, մտնելով այս երկիր ու սկսելով Բերիայի պաշարումը, անմիջապես էլ փախուստի մատուցեցին Բուհարուկտարի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին եկած զորքի կողմից» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների ելությունը», մաս 4):

4572 «Հիշքի 676 թվականի Սաֆար ամսին ասորիքի Իզ-Էդ-Ղին Այբեկը, որը փախել էր ու 10.000 հոգով անցել մեր կողմը, ընդունվեց և նրա կառավարմանը տրվեց Մելիտե քաղաքը: Նրա ու նրա զորքի կերակրման համար ամեն տարի որոշվեց հատկացնել 5.000 դինար, սակայն, երբ նա ժամանեց Մելիտե, բնակչությունից փայտերի հարվածներով 30.000 դինար կորցրեց, կրկին դիմեց փախուստի և ապաստանեց Անտիոքում» (Ռաշիդ-է-Ղի «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Այդ ամառ Բեթ-Ռոմանիայի տեր սուլթան Իգեդիրը փախավ Բարսկայի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսկայի (1277-1279) – Մ.Ֆ.**) երկրից և եկավ Աբադայի (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը նրան ընդունեց հաճությամբ: Նա ցանկանում էր նրան տալ Բեթ-Ռոմանիայի մի մասը, սակայն նրա իշխանները թույլ չտվեցին այդպես վարվել, բանգի, ասացին նրանք, այդ կերպ պայթար կսկսվի նրա ու հորեղբորորդու (**Իկոնիայի սուլթանության համալիսան սուլթան Զեյ-Խուրդով իբն Խիլ-Ադյանի (1265-1283) – Մ.Ֆ.**) միջև: Նրանք այդպես էլ արեցին և նրան տվեցին մի երկրի կեանքները, սակայն որևէ կոնկրետ ամրություն չտվեցին: Եվ նա համաձայնեց դրան, չնայած որ այդ ըստ իր ցանկության չէր» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4573 «Երբ լուրն հասավ Աբադա իբն Յուլավուին (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**), նա բազմաթիվ մոնղոլական զնդերով հասավ Աբուլուստայն, որտեղ դաշտի վրա գտավ իր ընկած զինվորներին: Նա, սակայն, Ռումի զինվորներից ոչ մեկին սպանված չգտավ, դրա համար սաստիկ զայրացավ և հրամայեց ասպատակ սպիռել Ռումի երկրի վրա՝ սպանելով հանդիպած մահմեդականներին: Սրանից հետո Աբադան Մուհինեդին Փարվանայի ընկերակցությամբ գնաց Օրդու: Երբ նա հասավ Օրդու, հրամայեց, որ իրեն ներկայանա Փարվանան, որից հետո սպանել տվեց նրան, ինչպես նաև ավելի քան 30 անձանց՝ նրա մամուլներից և զինակիցներից» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հիշատակված տարվա Ռաբիա Բ ամսվա 17-ին Աբադա խանը (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) սահիբ Շամ-է-Ղինին Ռումի տիրույթներ ուղարկեց, որպեսզի ապահովվի այնտեղի հպատակների աջակցությունը, խելքի բերի թշնամիներին և կառավարի երկիրը: Սահիբը մեկնեց այնտեղ, վերականգնեց ավերված բաղնիքների բարեկեցությունը և այլպիսի թամագ մտքոց այնտեղ, որն առաջ չէր եղել: Ոմն Կախրեման (**Հաիրամանյանների Էյիդության էյիդ Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) թաքնվեց Ռուրդի մոտի անտառներում, որը Ռումի երկրում էր գտնվում, և այնտեղ ճանապարհները դարձան ոչ անվտանգ: Սահիբ-դիվանը Կեխրուկեյ-Նուրին և Արաքսուի հետ եկավ նրա վրա և անտառի հետ միասին այրեց» (Ռաշիդ-է-Ղի «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Եվ ահա Յուլավուի (**Էյխանության էյսան Յուլավուի – Մ.Ֆ.**) որդի Աբադա արքան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) թաթարների ամբոխի գլուխն անցած առաջացավ, որպեսզի հարձակվի սուլթանի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.**) վրա: Այդ ժամանակ նրան միացավ նաև Փարվանան, որը մինչ այդ տատանվում էր, որից հետո Աբադան ընկավ իր թշնամիների հետևից: Հասնելով Աբիստան՝ Աբադան տեսավ գետնին փռված իր ռազմիկների դիակները, ականատես եղավ ճակատամարտի վայրին և պարզեց, ու ընկածների մեջ շատ քիչ էին ռումի, ինչպես նաև սուլթանի զինվորները, այն դեպքում, երբ թաթարների դիակները կազմում էին մեծ բանակություն: Այս ամենը Աբադային մեծ վիրտ պատճառեց և նա զայրացավ, մանավանդ ստանալով Մելիք-Հաիդի նամակն ու լսելով նրա հորդորները, որից հետո որոշեց պատերազմը տեղափոխել Ռումի երկիր: Իրոք, այս արքան շատ էր զայրացել այն բանից, որ Ռումի ժողովուրդը գերծ է մնացել թշնամիների դեմ պայքարից: Եվ ահա Աբադան եկավ Կեսարիա և հրամայեց, որ քաղաքն ու նրա շրջակայքը ասպատակեն, իսկ այդ երկրում ապրող մահմեդականներին էլ սպանեն: Արդյունքում թաթարները 17 օր շարունակ ահ ու ավեր սպիռեցին այդ երկրում, ընդ որում կոտորածներին զոհ գնաց 200.000 մահմեդական և ոչ մի բրիտոնյա: Այս ամենն ալպարտեղուց հետո Աբադան հրամայեց թաղել ընկած թաթարներին, որից հետո վերադարձավ իր տեղը: Կոտորածը տարածվեց Արզն առ-Ռումից մինչև Կեսարիա և, ըստ որոշ աղբյուրների, զոհերի թիվը 500.000 մարդ է: Հետո Աբադան գնաց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Երբ Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) իմացավ այդ մասին, նա գնաց Ռում և սպանեց Ռումի թուրքմեններից շատերին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 2):

«Աբադա խանը (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**), ստանալով նման լուրեր, մեկնեց Ռում և իր զայրույթի թվով հանգեցրեց Փարվանայի կյանքի մոլը» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների ելությունը», մաս 4):

«Տեղեկանալով այդ մասին՝ Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) զորք ժողովեց և շատ արագ արշավեց Թուրքաց երկիր՝ հասնելով այնտեղ բառատունի փոխարեն տասնինգ օրում: Երբ սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսը – Մ.Ֆ.**) իմացավ թաթարների մոտենալու մասին, նա չիսմարձակվեց սպանել նրանց զայն ու արագ փախավ: Աբադան նրան հետապնդեց: Միևնև սուլթանը կկարողանար վերադառնալ Եգիպտոսի թագավորություն, սակայն, Սպիտակ կիրճ կոչվող մի վայրում թաթարները հասան սարակինոսների վերջապահ զորքին, հարձակվեցին, գերեցին 2.000 հեծյալ և 5.000 թուրք ընտանիք, որոնք ապրում են այդ երկրամասում՝ խլելով մեծ ավար: Աբադային, սակայն, խորհուրդ տվեցին չանցնել Եգիպտոս, բանի որ եղանակը շատ շոգ էր, ձիերն էլ՝ շատ հոգևած, ուստի Աբադան վերադարձավ Թուրքաց երկիր՝ ճանապարհին գրավելով ապստամբ քաղաքները և տարածքները: Նա ի վերջո բռնեց դավաճան Փարվանային և, ըստ թաթարական սովորության, մորթել և մատերի բաժանել տվեց նրան՝ հրամայելով, որ այդ մատերը մատուցվող կերակրատեսակների մեջ դնեն: Աբադան կերավ Փարվանայի միսը և ուտել հրամայեց իր մարդկանց: Ահա թե ինչպես Աբադան վրեժխնդիր եղավ Փարվանայի դավաճանության համար» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 29):

«Այդ ժամանակ խանը (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) եկավ, գեկե և տուսեր բերեց ու պատերազմի պատրաստվեց: Եվ ահա նաև թուրք կոչվող ազգը, որ Գամիդիին էր տիրում, մոնղոլների լծի տակ մտավ, որոնց նաև մենք էինք հնազանդվում: Նրանք մեզ չարախոսում էին ու, կուրացնելով ոսկով, թաթար զորքին որդում, որ մենք տաքիկներին էինք միացել և ուզում էին այդ խորհուրդը գործի վերածել՝ հայտնապես ամբաստանելով մեզ: Ի վերջո, սակայն, հենց իրենք խայտառակ եղան ու պարտվեցին, բանգի մոնղոլ ազգը շարժվեց և բոլորին սրի բաշեց, որը մեր արքային պարգև եղավ: Նա մեծապես շնորհակալ եղավ և այդ ամենից ուժ առավ, բանգի մոնղոլ էր թուրքերի աշխարհը և բազում ավար էր վերցրել այնտեղից՝ ցնծությամբ հետ դառնալով ու լռեցնելով մեր որդիներին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Բրիտոսի 1278 և Հայոց 725 թվականին Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) Ռում գնաց և վրեժխնդիր եղավ նրանց արյան համար: Այնտեղ բազում էմիրներ սպանվեցին: Նա գրավեց հայրերդն ու Նիգդեն» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) ռումք գնաց և վրեժխնդիր եղավ նրանց արյան համար: Այնտեղ բազում էմիրներ սպանվեցին: Նա գրավեց հայրերդն ու Նիկիտան...: Աբադան այնտեղ նաև Փարվանային սպանեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Իմանալով այդ մասին՝ Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) զայրացավ: Եվ ահա Հայոց 726 թվականին նա մեծաթիվ զորքով Ռումի երկիր ուղարկեց իր եղբայրներ Սանգու-Թեմուրին, Գոնգրատին և Կնկաշին» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Բրիտոսի 1283 թվականին Աբադան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) Ռում մտավ և Փարվանան սպանվեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1284 կամ Հայոց 731 թվականին Մանկու Թեմուրը հեծելազորով եկավ ռումների վրա: Նա իր հետ վերցրեց նաև Կիլիկիայի Լևոն թագավորին» (Անանուս Երուսաղեմից «ժամանակագրություն»):

«Գալով Բեթ-Ռոմանիա՝ արքայից-արքան (**Էյխանության էյսան Աբադան – Մ.Ֆ.**) հայտնաբերեց, որ Եգիպտական բանակն արդեն այնտեղ չէ և փախել է Անտիոք, իսկ տեղում էլ գտնվում են միայն թուրքմենները: Եվ ահա թաթարները սկսեցին հետապնդել ու սպանել թուրքմեններին՝ գերելով նրանց ընտանիքներին և ձեռք գցելով նրանց տնտեսությունը: Այդ ժամանակ, սակայն, թաթարներն իրենց ազախության պատճառով սպանեցին նաև շատ շատերին բրիտոնյաներից, նրանց գերեվարեցին և թալանեցին, չնայած որ արքան հասուն կրակալ էր, որ բրիտոնյաներին որևէ վնաս չստան, որովհետև նրանք իրենց մոտ ապաստան էին տվել Եգիպտացիներից փախած շատ ու շատ թաթարների: Նա նաև յառջիկ տվեց իր ծառաներին և վանականներին, որպեսզի նրանք պատվեն ճամբարներում ու ազատեն բրիտոնյա գերիներին, որոնք կային Բեթ-Ռոմանիայում: Այդպես էլ արեցին» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4574 «Այդ տարվա ամռանը մեծաքանակ թուրքներ, անապատի բնակիչներ, ինչպես նաև նրանց միացած բրդեր Ասորիքում իրար գլուխ հավաքվեցին և ներխուժեցին Կիլիկիա: Նրանք անցան Համդուկի մոտով և մեծ ավերածություն իրականացրին երկրում՝ վերցնելով մեծաքանակ ավար և հեռանալով» (Բար-Յերբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4575 «Այդ տարվա իյար ամսվա 19-րդ օրը եգիպտացիների բանակը 9.000 հեծյալների և 4.000 հետևակայինների կազմով ներխուժեց Ղալաթ-Ռոմատիս: Այս եգիպտացիների գլուխ կանգնած էր մի էմիր, որի անունը Բայսարի էր, իսկ Ասորիքի ռազմիկներին էլ գլխավորում էր ծագումով այնթապացի Ռասամտեղինը: Նրանք ծամբար էին դրել Պարզման գետի մոտ, որից հետո երկու հոգու ուղարկեցին կայսրոհիսի մոտ՝ մեկը, հայ, մյուսը՝ արաբ, որոնք ասացին նրան. «Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարակյան - Մ.Ֆ.) հրամայել է, որ դու խաղաղորդես ամրությունը իրեն հանձնես: Այդ պարագայում դու կարող ես վերցնել վանականներից և հեռանալ երրոստղեմ, որտեղ բեգ ապրելու համար գյուղեր կտրվեն, իսկ եթե այդպես վարվել չես ուզում, ապա կարող ես հեռանալ Կիլիկիա և այդ դեպքում մենք ձեզ նծույզներ ու ջորիներ կտրամադրենք՝ բոլոր պատիվներով: Հակառակ դեպքում, սակայն, եթե չհանձնվեք, Աստված քրիստոնյաների արյունը բեզկից կուզի»: Այդ ժամանակ կայսրոհիսը պատասխանեց. «Ես կպաշարեմ մինչև ի մահ, քանզի չեմ կարող անհավատարիմ լինել Աստծուն և թագավորին»: Դրանից հետո գիշերվա ընթացքում եգիպտացիները հավաքվեցին ամրոցի մոտի այգիներում, կտրեցին ծառերը, աստիճաններ կառուցեցին, իսկ շաբաթ օրն էլ դաժան մարտ սկսեցին քաղաքի դեմ: Նրանք փախուստի մատնեցին հայերին, որոնք պաշարում էին վերջերս կառուցած նոր պարսպի վրա, որն ավելի ցածր էր, որից հետո հենցին աստիճաններ և ներխուժեցին այդ խեղճ քաղաք: Նրանք թալանեցին այն և այրեցին բոլոր տները, իսկ այդ ընթացքում բնակչությունը փախավ միջնաբերդ, այնպես որ նրանք քաղաքում ոչ մեկին չգտան: Նրանք, թալանելով ու փչացնելով, քաղաքում մնացին հինգ օր, որից հետո, այրելով և մեծ ավերածություններ իրականացնելով, հեռացան: Նրանք տարան ցորենի բոլոր պաշարներ, կտրեցին խաղողի որթերը և ծառերը, քարերով կտրեցին ջրաղացները, ինչպես նաև փորեցին ու Բիռա տարան բոլոր ջրավազանները, որ կային բաղնիքներում» (Բար-Յերբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Այ-Բայսարին նախ օղակեց Հոմսկյան: Մի բանի օր անց նա նամակ հղեց սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարակյան - Մ.Ֆ.)՝ ասելով. «Սաի տերը դեսպաններ է ուղարկել և իր երկիրը չասպատակելու դիմաց 200.000 դիրհամ է առաջարկում»: Այս բանից հետո սուլթանի կարգադրությամբ այ-Բայսարին թողնեց Հոմսկյան և միացավ Կալաթունի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի - Մ.Ֆ.) տրամադրության տակ եղած գործերին» (Իգ-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

4576 «Եվ ահա նա (Ոսկե Հորդայի խան Մանգու-Թեմուրը - Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքերը և առաջնորդների գլխավորությամբ այն առաջ ուղարկեց, որպեսզի հարձակվի Աբադայի (Էլխանության Էլխան Աբադայի - Մ.Ֆ.) վրա: Աբադան, սակայն, ինքը ևս զորք հավաքեց և առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ կանգ չառավ Կուր գետի ափին: Այստեղ նա հրամայեց նավակներ դնել, որանք շրջալսել և այս կերպ գետի վրա երկու կամուրջներ կառուցել: Դրանից հետո նա առաջացավ Մանգու-Թեմուրի ուղղությամբ և հասավ Սալիտակ կոչվող գետին՝ կանգ առնելով գետի արևելյան ափին: Իր հեղթին Մանգու-Թեմուրը ևս հասավ տակ գետին ու կանգ առավ նրա արևմտյան ափին: Դրանից հետո նրանք զորահավորվեցին և սկզբում սկսեցին բանակցություններ վարել, սակայն երեք ժամ անց Աբադան հրամայեց թմբուկներ խփել, որից հետո անցավ գետը ու նետվեց Մանգու-Թեմուրի վրա: Նա ջարդեց նրան և սկսեց հետապնդել: Սուրն աշխատում էր Մանգու-Թեմուրի զորքի մեջ: Հետո, սակայն, Մանգու-Թեմուրի զորքը կրկին հավաքվեց և գնաց իր թշնամիների վրա, սակայն Աբադան իր զորքի հետ միասին դիմացավ ու այս կերպ ճակատամարտը շարունակվեց մինչև երեկո: Ի վերջո, Մանգու-Թեմուրը դիմեց փախուստի և Աբադան առավելության հասավ, իսկ նրա զորքն էլ մեծ ավար ձեռք գցեց: Չորքն անցավ իր իսկ կառուցած կամրջով, որը Կուր գետի վրա էր: Դրանից հետո, ահա, հավաքվեցին պետության մեծերը և խորհուրդ բռնեցին նույն այդ գետի մոտ փայտյա մի պարիսպ կառուցելու մասին: Որոշվեց հենց այդպես էլ անել: Եվ ահա նրանք ելան ու չափեցին գետը մինչև Տիգրիսի սահմաններ, ընդ որում ամեն մի կառուցման դեկավարի բաժին հասավ 120 արևմտկալի տարածություն: Նրանք ձեռք գաղթեցին այդ գործին և յոթ օրում պարիսպը պատրաստ էր: Ավարտելով այս գործը՝ Աբադան մեկնեց, իսկ տեղում հրամանատար թողեց Դուգլարաշի Կուր-Էդ-Դինին» (Իսկ-Զահաբի «Իսլամի տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Մեմգու-Թեմուրը (Ոսկե Հորդայի խան Մանգու-Թեմուրը - Մ.Ֆ.)... Աբադայի (Էլխանության Էլխան Աբադայի - Մ.Ֆ.) դիմաց կրկին փռեց իր թշնամության գորգը: Եվ ահա նրանց միջև մի բանի անգամ հարձակումներ ու նահանջներ տեղի ունեցան, իսկ մի անգամ էլ 30.000 հեծյալ սրակիրների և տեգահարների մի ջոկատ, որ պատկանում էր Աբադա խանին, գետանցումի մոտից հետ դառնալիս փորձանքի եկավ, բանգի սառույցը կտրվեց, բոլոր այդ մարդիկ խեղդվեցին ու կործանեցին իրենց կյանքները: Դրանից հետո Աբադա խանը, երբ նրան հայտնի դարձավ թշնամի զորքի մեծաքանակությունն ու խիզախությունը, Դերբենդի Էլխանական կողմից Սիբե կոչվող մի պարիսպ կառուցեց՝ այն հաշվարկով, որ աշխարհն իրար խառնող այդ զորքի հետագա ներխուժումները դառնան անհնար» (Վասաֆ «Մեծության գովերգումը»):

«Հիջրի 679 թվականին Դեշտ ի-Միչախից մեծ զորք եկավ Իրան: Աբադա խանի (Էլխանության Էլխան Աբադան - Մ.Ֆ.) հրամանով արքայազն Մեմգու-Թեմուրը ելավ նրա դեմ և ջարդեց նրան» (Համդալիյան Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ տարի Աբադան (Էլխանության Էլխան Աբադան - Մ.Ֆ.) խորասան գնաց, իսկ հետո հետ դարձավ Մուղան: Այդ ժամանակ էր, որ Թողա-Մանգուն (Ոսկե Հորդայի խան Մանգու-Թեմուրը - Մ.Ֆ.) բազում զորքով եկավ Դերբենդի դռան մոտ, իսկ Արդունն էլ զորածոդով արեց և առաջացավ մինչև Սալիտակ ջուր: Հետո, սակայն, նրանք առանց պատերազմելու հետ դարձար» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1280 և Հայոց 727 թվականին Աբադան (Էլխանության Էլխան Աբադան - Մ.Ֆ.) խորասան գնաց, իսկ հետո հետ դարձավ Մուղան» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

4577 «Սա գրվեց Հայոց 728 թվականին... երբ եգիպտական իսմայելացիների ազգը իր հետ բազում հարվածներ բերեց՝ առնելով վրեժը քրիստոնյաներից...: Նրանք գրավեցին մեր աշխարհը, ոմանց արյունը թափեցին, բազում մարդկանց էլ գերի տարան, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր» (Ռովիմանեց ժանեցի «Հիշատակարան 1279 թվականի»):

«Քրիստոսի 1279 և Հայոց 726 թվականին երկրորդ անգամ Կիլիկիա եկավ Սարցին՝ այս անգամ Բեկբարը՝ սուլթան Պունտուխտարի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեկբարի - Մ.Ֆ.) ծառան, թեև այլք էլ ատում է, թե այդ բազում զորքով Պունտուխտարն ինքն էր եկել: Նա այրեց գյուղերն ու քաղաքները և բոլորին սրի բաշեց ու գերեվարեց: Նա կտրեց Մամեստիայի կամուրջը, որը Ջեյիուն գետի վրա էր՝ առաջանալով մինչև Կոռնիկոս» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 728 թվականին Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունը - Մ.Ֆ.) մտավ Հայք» (Հեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 727 թվականին Անուզակը գրավեցին» (Անանուն «ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Քրիստոսի 1279 և Հայոց 728 թվականին Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունը - Մ.Ֆ.) մտավ Հայաստան» (Սարգիս Ստեցի «ժամանակագրություն»):

«Այն օրերին, երբ եգիպտացիները դեռ պաշարում էին Ղալաթ-Ռոմատիս, Բար-Ղահրամանը (Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Գյունեթը (1277-1300) - Մ.Ֆ.) Բեթ-Ռոմանիայից ուղարկեց թուրքոման Յաուդային, որպեսզի նա մեկնի Եգիպտոսի տիրոջ (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարակյան - Մ.Ֆ.) մոտ և ասի, որ սա բանակ ուղարկի ու իրենց համար ճանապարհի բացի դեպի Ասորիք, բանի որ նա վախենում էր թաթարների և Հայոց արքայի բանակից: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի տերը մարդ ուղարկեց Լևոն արքայի մոտ և ասաց նրան, որ նա անցում տա Էմիր Բիսարին, որպեսզի սա կարողանա անցնել և բերել Բար-Ղահրամանին: Արքան համաձայնեց, որ նրանք անցնեն իր սահմաններով և այդպես էլ արեցին: Նրանք լեռներն անցան Կեսարիայի մոտ, վերցրին Բար-Ղահրամանին և վերադարձան: Վերադառնալուց հետո Էմիր Բիսարը ապստամբեց իր տիրոջ դեմ և պահանջեց, որ հետո եղող զորքերն իրեն հավատարմության երդում տան: Դրանից հետո նրանք մտան Կիլիկիա երկիր և, թալանելով ու ամայացնելով, այնտեղ մնացին 15 օր: Նրանք 10 օր շարունակ մնացին Անազարբայի մոտակայքում և մեծ փորձանք բերեցին այդ կողմերի բնակչության գլխին: Իրոք, եթե նրանք մի քիչ էլ մնային այնտեղ, ապա լրիվ կլուծեին բոլոր հարցերը, սակայն Աստված գլխավոր փնջեց: Եվ ահա նրանք հեռացան Ասորիք» (Բար-Յերբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Այս բանից հետո սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարակյան - Մ.Ֆ.) կարգադրությամբ այ-Բայսարին թողնեց Հոմսկյան և միացավ Կալաթունի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Կալաունի - Մ.Ֆ.) տրամադրության տակ եղած գործերին: Էմիրներն ավարառության ենթարկեցին Սաի երկիրը: Նրանք այնտեղ մնացին մոտ 13 օր՝ նույն թվականի Մուհառամ ամսի 28-ին հասնելով մինչև Տարսոն, ինչից հետո հսկայական ավարով վերադարձան Համակոս» (Իգ-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Այդ տարի Էմիրները շարժվեցին Սաի ուղղությամբ՝ լցված ղժվանալի Մուհառամ ամսին հասնելուց համաձայնության եկան սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարակյան - Մ.Ֆ.) հետ՝ ձեռքհասելու Էմիրներին, երբ տրանք կվերադառնան Սիսից» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵⁷⁸ «Այս նույն ընթացքում խանը (**Էլիսանույթյան Էլիան Աբադան – Մ.Ֆ.**) կամեցավ արշավել Գիլանի երկիրը, բանի որ միայն այն էր առանց ձեռք գցելու մնացել և չէր հնազանդվում ու ոչ էլ հարկ էր տալիս: Նա ուղարկեց թաթարների և վրացիների զորքերին, բայց թագավորին (**Քարթլիի թագավորության համիդյան արքա Դեմետրե II-ին (1271-1289) – Մ.Ֆ.**) չուղարկեց: Նա զորապետ նշանակեց Սիրմոն-Բադուրին: Չնայած նրա մտան Գիլան: Գուժարվեցին գիլանցիներն և ամրություններից դիմադրեցին, իսկ նրանց երկիրը մի կողմից ամրացված է ժայռերով, անտառով ու նեղ ճանապարհով, մյուս կողմից՝ ծովով: Ամրություններից նախահարձակ եղան և թեժ կռիվ կայացավ: Գիլանցիները անձրևի պես նետեր տեղացին: Սիրմոնը ցած իջավ ձիուց և մեքենով կռվեց դեպի իր զինվորները: Դեմետրեյանց նրա բոլոր զորքերը, իսկ երբ սակավացան թշնամու նետերը, Սիրմոնը վեր կացավ ու որպես ընծառյուծ հարձակվեց: Նրա հետ քաջաբար հարձակվեցին նաև վրացիներն ու փախուստի մատնեցին գիլանցիներին: Սիրմոնի աջ ձեռքի երկու մատները վիրավորվեցին, բայց թաթարների ու վրացիների զորքերը անվստահ մնացին: Դետո, սակայն, երբ տեսան, որ երկրի ամրությունների դեմ կռվել հնարավոր չէ, ոչ էլ հնարավոր է գրավել դրանք, թողեցին և գնացին Աբադա խանի մոտ» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁵⁷⁹ «Սա գրվեց Դայոց 729 թվականին..., երբ անօրեն խմայելացիները եկան քրիստոնյաների վրա, պատեցին ողջ աշխարհը և սրի ու գերության մատնեցին մեր ազգը, իսկ դա եղավ մեր մեղքերի պատճառով: Դառն ու նեղ ժամանակներ են» (Հովհաննես Ժանեցի «Հիշատակարան 1280 թվականին, Առաջին»)

⁴⁵⁸⁰ «Վերոհիշյալ Արղունը Սամցխե ճանապարհվեց՝ Սարգիս Ջակելուն (**Սամցխեի աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն (1261-1285) – Մ.Ֆ.**) տեսության, ընդ որում վերջինս մեծացել էր և ծերությունից նրա մարմնի բոլոր մասերը թոշնել էին: Երկու 20.000 հոգանոց բանակով նա առաջացավ, անցավ Դայոց, Տիդիսը, Զարթին և մեծապես վնասեց երկրներին ու մեծապես նեղեց, թե՛ն՝ ոչ չարագործությամբ, այլ՝ պարենավորման դժվարությունից: Նա անսպասելիորեն գնաց Սամցխե և կանգ առավ Ազկուրում: Սարգիս իմացավ Արղունի գալը և իր որդի Բեբայի (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Բեբա Ջակելուն – Մ.Ֆ.**) հետ գնաց նրա մոտ: Արղունը զարմացավ երկուսի գալստյան համար ու Սարգիսին հորդա տարավ, իսկ Բեբային թողեց Սամցխեում» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«729 թվականին Աբադան (**Էլիսանույթյան Էլիան Աբադան – Մ.Ֆ.**) ներխուժեց Կրաց երկիր և Ջալալ Թորենը ու Ռատի Պապականը սպանվեցին Ղաջթուն լեռան վրա՝ Անիի սահմանին» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁸¹ «Այդ ընթացքում ինչ-որ գործի պատճառով թաթարների դեմ ընդհատացան Սարգիս (**Սամցխեի աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն – Մ.Ֆ.**) ու նրա որդի Բեբան (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Բեբա Ջակելուն – Մ.Ֆ.**): Սարգիսը ծերացել էր և բռնված էր ոտնաճակով: Թույլ կոչվող Բուդա-Նոյինը Սամցխե ավերելու ուղարկեց եղբորը՝ Արուխային: Արուխան եկավ 20.000 հոգանոց բանակով, միևնույն Բեբան պաշտպանեց Գուրխայի ու Անարայի արանքում գտնվող լեռներում, իսկ մեխները մտան բերդերը, անձավներն ու անտառները: Չորքը եկավ, մտավ Սամցիկ, բայց ոչինչ չվնասեց: Մնացին բան օր և գնացին, իսկ երկիրը խաղաղությամբ մնաց» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁵⁸² «Այդ տարվա Ջումարա Բ ամսին ամսի բանակներն թաթարական ջոկատները ներխուժեցին Դայեայի տարածք եւ գրավեցին Այնթապը, Պաղրասը և Դարպասը: Դետո նրանք մտան Դայեա, որը լքված էր կայազորի կողմից, կոտորեցին, թալանեցին, գրավեցին ու այրեցին մզկիթները, մեղրենները, սուլթանի պալատը և Էմիրների տները: Նրանք երկու օր մնացին այս վայրում, որտեղ սարսափելի ավերածություններ արեցին: Նրանց կատաղությունից խուճապեցին միայն այն բնակիչները, ովքեր թաքնվել էին քարանձավներում կամ ստորգետնյա անցուղիներում: Կիրակի, ամսի բանակներին թաթարները թողեցին քաղաքը և վերադարձան իրենց երկիրը՝ վերցնելով ամբողջ թալանածը: Նրանք գնացին իրենց ծննդային ճամբարները: Սուլթանը իր բանակի գլխավորությամբ թողեց Եգիպտոսը և շարժվեց դեպի Սիրիա՝ մտադրվելով կռվել թաթարների դեմ» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուբյան սուլթաններին»):

«Մի տարի անց Աբադա խանը (**Էլիսանույթյան Էլիան Աբադան – Մ.Ֆ.**) կամեցավ Եգիպտոս գնալ՝ այն կամ գրավելու, կամ հարկատու դարձնելու համար: Եգիպտոսի սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կալաունի (1279-1290) – Մ.Ֆ.**) դեմ կռիվ գնալու համար նա կանչեց իր ողջ բանակը, այդ թվում նաև Դիմիտրե թագավորին (**Քարթլիի թագավորության համիդյան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.**) ու նրա զորքը: Բանի որ այն ժամանակ Փոնտոսյան խաղաղությունը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բեբարսը – Մ.Ֆ.**) վախճանվել էր, Նասիր-Մեյիբ անունով ուրիշն էր նշանակվել: Խանը կանչեց իր կրտսեր եղբորն ու զորապետ նշանակեց: Նա նրա ձեռքը հանձնեց ողջ բանակը, որից հետո հրապարակեց կռվել սուլթանի դեմ: Այսպես Մանգու-Դեմուրը կանչեց Սամցխեի աթաբեկ Բեբային (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Բեբա Ջակելուն – Մ.Ֆ.**), որպեսզի տանեն իրենց հետ, իսկ նա ասաց. «Իմ թշնամիների խոսքով եղբայրդ՝ Աբադա խանը, բարկացավ ինձ վրա, ուղարկեց Արուխային և ավերեց իմ երկիրը, իսկ ես խուճապեցի նրանից՝ անմեղության համար: Արդ, վախճանում եմ խանից և, եթե դու երդմանք կհավատարմես, որ չի մեղադրի ինձ ու իմ երկիրն և կալվածք խաղաղությամբ կպաշտպանվի, բանակով կգամ քո առաջ»: Իմանալով այս՝ ուրախացավ Մանգու-Դեմուրը և ոսկեքի ընկալմամբ երդվեց ու ամենայն հաստատություն խոստացավ, նա նաև մատանի տվեց, որ իր մատին էր կրում, որովհետև այսպես էր ամուր երդումը: Դեսպաններն այս ամենը հայտնեցին Բեբային: Նա անմիջապես կանչեց բոլոր մեխներին և ուղևորվեց Մանգու-Դեմուրի մոտ: Չնայած նրա մոտ և նա հույզ ուրախացավ, մեծ պատիվ ու շնորհ արեց և ներկայացրեց Աբադա խանին, որը նույնպես պատիվ տվեց ու սիրեց նրան՝ բարեբանության համար: Այսպես՝ գնացին Սերբ: Անցան բազում օրեր, գնացին և հասան մի քաղաքի, որ Դարբուզակ էր կոչվում: Բնակիչները դռնից դուրս եկան և ճակատամարտ կայացավ, ուր Բեբան ու նրա զինվորները քաջաբար գործեցին՝ մնացած թաթարներից ու վրացիներից առավել, և ներս խորացան քաղաք: Մեխները ամենից առաջ հարձակվեցին: Մարտից հետո Բեբային մեծ պատիվ տրվեց, հանդերձանքի և հրաշալի ձիերի շնորհումով, նույնը նաև՝ Բեբայի դիմելուներին ու ազնաւորներին» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁵⁸³ «Այդ ընթացքում լուր եկավ, որ Աբադա իբն Հուլավու-իբն Թուլույ-իբն Զինգի խանի (**Էլիսանույթյան Էլիան Աբադայի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Մանգու-Թիմուրը մոնղոլական զորքերի գլխավորությամբ մտել է Ռումի երկիրը և ճամբար է դրել Կեսարիայի ու Ալեքսանդրի միջև: Դետախույզները, որոնք սուլթանի հրամանով առաջ էին գնացել, հանդիպեցին թաթարների մի խմբի և գերեցին մի անհատի, ով ուղարկվեց բնության: Վերջինս Դամասկոս բերվեց Ջումարա Ա ամսվա բանակը: Օրը: Սուլթանը (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.**) բարոյացկանորեն վարվեց այս մարդու հետ և, հարցաքննելով նրան, իմացավ, որ թաթարները մոտ 80.000 հոգի են ու մտադրի են Անտիոք ներխուժել Ռեքեթ անվան առաջին օրերին: Տիրակալն անմիջապես սկսեց կազմակերպել իր զորքերը և հավաքել բոլորին, ովքեր պետք է միանային իրեն: Էմիր Ահմեդ Բեն-Դաջին Իրաքից ժամանեց Սորա ցեղի արաբների մի մեծ ջոկատի գլխավորությամբ: Այնտեղ մոտ 4.000 ծիպվոր կար՝ ամբողջովին զինված, իրանյայի ձիերի վրա նստած և ատլասե լանջապանակներով ծածկված: Նրանց գլուխները պաշտպանված էին սաղավարտներով, նրանք ուսերին թրեր էին կրում, իսկ ձեռքերում՝ նիզակներ: Նրանց առջևից բալլում էին ստրուկներ, որոնք օրորվում էին ձիերի վրա և թեթևակի շարժվում՝ հետևելով իրենց երիտասարդ ուղևորի շարժումներին ու առաջնորդելով ընտիր ձիերին: Չորախմբի հետևում կանայք էին և շարասյունը այս կերպ առաջ շարժվեց: Այս արաբներին ուղեկցում էր մի երաժիշտ, ով ճանիորդում էր սագով և երգում հետևյալ խոսքերը. «Մենք հավատում էինք, որ յուրաքանչյուր սայիտակ մարմին ճարպի մի կտոր էր այն օրերին, երբ կռիվ մեջ մտանք Ջիդհամի և Հիմիարիի մարտիկների հետ»: Շուտով եգիպտացիները հանդիպեցին Թադիբից եկած արաբների մի ջոկատի, որոնք մարտի էին տանում կարճ մագերով և նիհար ձիերին: Երբ նրանց նետերը բախվեցին միմյանց, փայտը, որից դրանք պատրաստվել էին, բաժանվեց: Եգիպտացիները ստիպեցին այս մարտիկներին խմել մի բաժակ, որը նրանք նրանց համար, բայց նրանք ավելի շատ ինքնատիրապետում դրսևորեցին՝ «ընդունելով մահը»: Մի մարդ բղավեց. «Ահա թե ինչ կլինի Զաաբայի տիրոջ կողմից» և դա տեղի ունեցավ հենց այդպես, բանգի, ինչպես կտեսնենք, մահմեդականները, սկզբում պարտվելով, ի վերջո հաղթեցին ու թաթարների շարքերում սարսափելի կոտորած իրականացրին: Շուտով առաջ շարժվեց նաև Մեյիբ-Մատուդ-Խիդրի ուղարկած օգնական ջոկատը: Դետո եկան եգիպտական զորքերը, ինչպես նաև բոլոր արաբները, թուրքները և մյուս ժողովուրդները: Այդ ընթացքում լուր ստացվեց, որ թաթարները արշավի են դուրս եկել և բաժանվել են մի բանի բանակային մասերի, ընդ որում դրանցից մեկը Աբադա իբն-Հուլավուի գլխավորությամբ, որի հետ էր նաև Սարդինի տիրակալը (**Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Դարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), գնում էր դեպի Ռահբա: Լուր եկավ նաև, որ մեկ այլ ջոկատ գնաց այլ ճանապարհով: Այդ ժամանակ Բաջկա-Ալայը հետախույզները ջոկատի հետ միասին շարժվեց դեպի Ռահբա: Նույն այդ ժամանակ Դայեայի բնակչությունը, դրդված փախից, փախել էր և նահանգել դեպի Համա ու Հեմա, այնպես որ Դայեա քաղաքը մնացել է առանց բնակիչների: Ամենուր չարագուշակ ձայներ էին լսվում: Միևնույն կիրակի, Ջումարայի Բ ամսվա բանակները օրը զորքերն աստիճանաբար լքեցին Դամասկոսը: Այս ժամանակ սուլթանն իր վերջին ռազմիկների հետ թողեց այս քաղաքը և հաստատվեց Մարջայում, որտեղ մնաց միևնույն ամսվա վերջ: Այնուհետև նա առաջ շարժվեց՝ գնալով դեպի Հեմա, ինչից հետո իր բոլոր զորքերի ուղեկցությամբ Ռեքեթ անվան տանվեցները օրը եկավ բանակելու այդ քաղաքի դիմաց: Միայնակ ժամանեց Սոնթրո-աշքար Էմիրը՝ իր հետ ունեցնելով Իսմեթ-Մասադին, Էգդեմուր ալ-Հաջին, Սանջար Դևադարին, Բիշակ-Բադդադին, Կերային և Շեմա-Էդ-Դին-Ալթունթաշին, ինչպես նաև նրանց հետ հավաքված դահերիներին: Այս օգնականների ժամանումը ուրախություն բերեց սուլթանի սրտին և նա պատվեց նրանց պատիվներով ու առատաձեռնության վկայությամբ: Այդ ամսվա տասնութերորդ օրը ողջ բնակչությունը, հավաքվելով Դամասկոսի գլխավոր մզկիթում, աղոթեց Աստծուն՝ ուղեկցելով

այն լացով ու արցունքներով: Առաջ բերվեց Օսմանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Ֆ.**) Ղուրանը: Այնուհետև տաճարից դուրս եկած ամբողջ գնաց բաղաբեց դուրս գտնվող երթի՝ խնդրելով Աստծուն, որ մահմեդականների հաղթանակ պարզևի թշնամու նկատմամբ: Այդ ժամանակ թաթարները մոտեցան Չալեայի տարածքի սահմաններին: Մանգու-Թիմուրը շարժվեց դեպի Այնթապ, իսկ Աբադա թագավորն էլ Տուսմադա Բ ամսվա բանակեցրեց օրը պաշարեց Ռահբան: Այս իշխանը իր հրամանատարության տակ ուներ մոտ 3.000 ծիպվոր» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մասնության սուլթանների»):

«Թաթարները մտան Չալեա և այնտեղի տներն ու մզկիթները այրեցին...: Նրանք բանակը կազմում էր 80.000 հոգի, որից թաթարները կազմում էին 50.000 հոգի, իսկ մնացած մասը կրոնությամբ տարբեր էին, վրացիներ, ռուսներ, հայեր և ֆրանկներ» (Բեյբարս ալ-Մանսուրի «Շնտիր մտքեր»): «Այդ ժամանակ թաթարների բանակին միացավ Սոյ տեղը, որը եկել էր Դարպասի կողմից» (Բեյբարս ալ-Մանսուրի «Համառոտագրություն»): «Աբադա խանն (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) ուզում էր գնալ Ասորիքի վրա, սակայն ամառվա ամենաշոգ օրերին էր և Եփրատը գեղացեցին, որ այդ բանն ավելի հարմար է անել աշնանը կամ ձմռանը» (Ռաշիդ-Էդ-Դիև «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Աբադա խանը (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) նաև զորք ուղարկեց Ասորիք և ահա մոնղոլները, մտնելով այս երկիր ու սկսելով Բերիայի պաշարումը, անմիջապես էլ փախուստի մատնվեցին Բուռնուկտարի հետ միասին եկած զորքի կողմից» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների եռությունը», մաս 4):

4584 «Մանգու-Թիմուրը, քիչ-քիչ առաջ տանելով իր երթը, հասավ Համան բաղաբե, որի շրջակայքը ավերեց՝ ոտնատակ տալով Մելիք-Մանսուրի պալատներն ու այգիները: Սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.**), որն այն ժամանակ բանակել էր Հեմսի դիմաց, իմացավ այս արշավանքի մասին: Նրան տեղեկացրին, որ Մանգու-Թիմուրի բանակը բաղկացած է 50.000 մոնղոլներից և 30.000 թուրքերից, ռուսներից, հայերից ու ֆրանկներից: Այդ ժամանակ հայտնի դարձավ, որ մամլուք Բուլե-Էդ-Դիև-Բեյբարս-Ալեքսի-Ջալիկ Եփրոս անցել է թաթար իշխանի կողմը և հուշել նրան մահմեդականների խոցելի կողմերը: Շուտով մենք լուր ստացանք, որ Մանգու-Թիմուրը պատրաստվում է հեռանալ Համանայից, երբ պարզ դարձավ, որ ճակատամարտը տեղի է ունենալու Ռեջեբ ամսվա տասնչորսերորդ օրը: Հեռանալիս թշնամիներից մեկը գնաց Համան բաղաբե և ասաց նախին. «Թշնամիների թիվը կազմում է 80.000 մարդիկ, իսկ իրենց կենտրոնը, որ բաղկացած է 44.000 մոնղոլներից, պետք է հարձակվի մահմեդական կենտրոնի վրա: Զանի որ աչ թեն իրենից տպավորիչ ուժ է ներկայացնում, անհրաժեշտ է ուժեղացնել եգիպտական բանակի ձախ թե՛ք և առանձնահատուկ հոգատարություն ցուցաբերել դրոշմների պաշտպանության համար»: Այս հաղորդագրությունը կրող թուրքը մտավ ճամբար և բերեց այս լուրը: Մահմեդականները գիշերեցին առանց ձիուց իջնելու: Հինգշաբթի, Ռեջեբ ամսվա տասնչորսերորդ օրը լուսադեմին սուլթանը նստեց իր ձին և մարտական կարգով շարժեց սեփական բանակը: Աչ թենու՜մ նա որե՛ք Համանայի արքայազն Մելիք-Մանսուրին, Եփր Բեդր-Էդ-Դիև Բայսարին, Եփր Ալա-Էդ-Դիև-Թայբարս-Վազիրին, Իզ-Էդ-Դիև-Ալեք-Աֆրանին, Եփր Ալա-Էդ-Դիև-Էջեթարի-Շեմսին ու նրանց կցված ռազմիկներին: Նույն թևի առաջ էին Եփր Իսա Բեն-Մոհամման, Ֆադու ցեղը, Մորա ցեղը, Ասորիքի արաբները և բոլոր նրանք, ովքեր միավորվեցին նրանց հետ: Ձախ թևում դրեցին Եփր Սոնկոր-աջբարին իր կողմնակից Եփրների հետ միասին՝ Եփր Բեդր-Էդ-Դիև-Բիլիկ-Այդուհուրին, Եփր Բեդր-Էդ-Դիև-Բեթթաշին, Եփր Սիլահին, Եփր Ալեմ-Էդ-Դիև-Մանջար-Չալեբին, Եփր Բեթթա-Ալային, Եփր Բեդր-Էդ-Դիև Բեթթու-Ալային և Եփր Մելիք-Էդ-Դիև-Չալեբ-Թայբարին՝ իրենց մարդկանցով: Այս թևից առաջ շարված էին թուրքմենների տարբեր ջոկատներ և բորակակ գործերը: Ջալիլուն, այսինքն՝ կենտրոնի առաջապահում, գտնվում էին Եգիպտոսի փոխարքա, Եփր Չուսամ-Էդ-Դիև-Տորոնթայը՝ իր համախոհներով, Եփր Բուլե-Էդ-Դիև-Ալային, Չալեբը, Եփր Բեդր-Էդ-Դիև-Բեթթա-Բեն-Էբրեմունը և սուլթանի մամլուքները: Այստեղ տեղակայվեց տիրակալը՝ իր հետ ունենալով սեփական գլխավոր պալատականներին, իրեն կից իշխաններին և տարբեր պաշտոններ զբաղեցնող անձաց: Նրա պահակախումբը բաղկացած էր 4.000 ծիպվորներից, որոնք կազմում էին բանակի հիմնական ուժը: Սուլթանի մամլուքները 800 հոգի էին, ընդ որում բանակի շարքերում երևալից զգալի թվով թուրք և թուրքմեն Եփրներ՝ դեռ չասած Եգիպտոսի ու Ասորիքի Եփրների մասին: Սուլթանը, մամլուքների միջից ընտրելով 200 ծիպվոր, առանձնացավ դրոշակներից և դիրք զբաղեցրեց բլրի վրա: Այդ ժամանակ, երբ նա տեսավ, որ իր զորքի մի ջոկատ հետ է բաժնվում, հրամայեց նրան աջակցել 300 մամլուքներով: Շուտով հայտնվեցին թաթարական զորքերը: Նրանց թիվը երկու անգամ գերազանցում էր մահմեդականների թվին և բանն տարվա ընթացքում նրանք երբեք չէին միավորվել նման նշանակալի բանակային ուժի մեջ, երբ Աբադան (**Էլխանության Էլխան Աբադան – Մ.Ֆ.**) մինչ այդ իր եղբայր Մանգու-Թիմուրին ուղարկած մարդկանց միավորել էր նաև իր զորքը՝ 25.000 հոգու կազմով: Երկու կողմերն էլ մարտնչեցին Հեմսի դիմաց՝ խալիք իբն-Վալիդի հուշարձանի մոտ: Ծակալուստարտը տևեց լուսաբացից կամ, ըստ այլ աղբյուրների, օրվա չորրորդ ժամից մինչև երեկո: Թաթարների ձախ թևն արագորեն նետվեց մահմեդականների աչ թևի մարդկանց վրա, որոնք, սակայն, մեծագույն բաթությանը հետ շարտեցին վերջինիս, երբ թշնամին կոտորվեց և հետ մղվեց դեպի կենտրոն, որտեղ գտնվում էր Մանգու-Թիմուրը: Մյուս կողմում, սակայն, աջակողմյան թաթարները հարձակվեցին ձախակողմյան մահմեդականների վրա, ցրեցին նրանց ու ամբողջովին ջախջախեցին: Կոտորվեց նաև կենտրոնի ձախ մասը: Թաթարները, հետապնդելով փախչողներին, հասան Հեմսի պարիսպների տակ, որոնց դարպասները փակ էին: Այդ ժամանակ նրանք գնացին առևտրականների և հասարակ մարդկանց վրա, ովքեր ուզում էին պաշտպանվել բաղաբեց դուրս գտնվող դիրքերի վրա, և սարսափելի կոտորած կատարեցին: Բնակչությունը ձգտում էր հետ մղել թաթարներին: Ձախ թևի մահմեդականները չգիտեին, որ իրենց աչ թե՛քը հաղթել է, իսկ թաթարներն էլ, հետապնդելով եգիպտական զորքերին, լողվին անտեղյակ էին իրենց ձախ թևի պարտությունից: Փախածների մի մասը հասավ Մաֆադ, իսկ մյուսները, և սրանք մեծամասնությունն էին, եկան ապաստան փնտրելու Դամասկոսում: Ոմանք նույնիսկ հասել էին Փազա: Սրանց ժամանումը ծայրաստիճան խառնաշփոթ առաջացրեց ամբողջ երկրում, սակայն թաթարները, որոնք հետապնդում էին մահմեդական ձախ թևի մնացորդներին, իրենց հաղթանակի մեջ վստահ համարելով, իջան իրենց ձիերից, որոնց ուղարկեցին արածելու Հեմսի դաշտ, իսկ իրենց սկսեցին թալանել և կողոպտել թշնամու հանդերձանք, ուղեբեռները, վրաններն ու գանձերը: Նրանք ենթադրում էին, որ իրենց ուղեկիցները շուտով կփանան իրենց: Տեսնելով, սակայն, որ ժամանակը սպառնում է, նրանք իրենցից մի բանիսին ուղարկեցին հետախուզության: Եվ ահա այս հետախուզվեցողը շուտով վերադարձավ ու լուր բերեցին Մանգու-Թիմուրի փախուստի մասին: Այդ ժամանակ թաթարները, հեծնելով ձիերը, շտապ հետ գնացին: Ահա թե ինչ եղավ թաթարների աչ թևի և մահմեդականների ձախ թևի հետ: Ինչ վերաբերում է եգիպտական բանակի աչ թևին, ապա, կատեցնելով և ջախջախելով թշնամու ձախ թե՛քը, այն ներխուժեց մոնղոլական բանակի կենտրոն: Թշնամու զորքերը, սակայն, իրենց հերթին շրջապատեցին Մելիք-Մանսուրին, որը ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեց՝ իր շուրջը ունենալով ընդամենը 300 ծիպվոր: Թմուկներն անընդհատ զարկում էին: Թաթարների դեմ հանդես եկան Սոնկոր-աջբարը, Բայսարին, Թայբարս-Վազիրին, Եփր-Սիլան, Իսմեթ-Սաադին, Լաջինը, Դամասկոսի նախը, Տորոնթայը, Եգիպտոսի նախը, Դադարին և այլ հիմնական Եփրներ: Շուտով իր զորքով տեղ հասավ նաև Իսա Բեն-Մոհամման, սակայն նրա ուժերը կազմում էին ընդամենը 300 մարդ: Մանգու-Թիմուրը ելավ գետնից, որ նստի իր ձին, բանակի նա ընկել էր այդ կենդանու մեջքից: Բոլոր թաթարները իջան իրենց ձիերից, որպեսզի հանգստացնեն սեփական գորավարին: Այդ ժամանակ մահմեդականները, իրենց թշնամիներին տեսնելով հետևակ վիճակում, անմիջապես նետվեցին նրանց վրա: Աստծո օգնությամբ պաշտպանված՝ նրանք լիովին հաղթեցին թաթարներին: Ըստ տեղեկությունների՝ Եփր Իզ-Էդ-Դիև-Այդեմուր-այ-Չալե, ձևանալով փախածներից մեկը, միացավ մոնղոլներին և խնդրեց իրեն բերել Մանգու-Թիմուրի մոտ: Եվ ահա, ինչ նա մոտեցավ այս գորավարին, նետվեց նրա վրա և տապալեց նրան ձիուց: Թաթարները, տեսնելով իրենց առաջնորդին գետնին, ձիերից իջան ցած՝ նրան ոտքի հանելու: Այդ ժամանակ մահմեդականները, օգտվելով առիթից, հարձակվեցին թշնամու վրա: Եվ ահա Մանգու-Թիմուրը, այլևս չկարողանալով դիմանալ ու տառապելով վերքից, փախավ՝ ուղեկցվելով իր ողջ բանակի կողմից: Մոնղոլները բաժանվեցին երկու խմբի, որոնցից մեկը ճանապարհ բռնեց դեպի Սալամիս և անապատ, իսկ մյուսն էլ ուղղվեց դեպի Չալեա ու Եփրատ: Իր հերթին թաթարների աչ թե՛քը, որ հաղթել էր մահմեդականների ձախ թևին, հետ բաժնվեց Հեմսից: Սուլթանը հրամայեց ծալել դրոշները և լռեցնել թմբուկները: Նրա հետ մնացել էր ընդամենը մոտ 1.000 մարդ: Նրա կողքով անցնելով՝ թաթարները չհամարձակվեցին հարձակվել նրա վրա: Տիրակալը թույլ տվեց նրանց մի փոքր առաջ գնալ, ապա շտապեց նրանց հետևից, հարձակվեց նրանց վրա և ստիպեց նրանց ամոքահար ու հապճեպ փախուստի դիմել: Այդ պահից հաղթանակն ամբողջական դարձավ: Ծակալուստարտն ավարտվեց հինգշաբթի օրը, մայրամուտին: Թաթարները, ծեծված ու պարտված, բռնեցին լեռնային ճանապարհը, որ հասնեմ Մանգու-Թիմուրին: Սա մահմեդականների համար աստվածային պաշտպանության նշան էր: Իսկապես, եթե Աստված ցանկանար, որ թշնամին վերադառնա և հարձակվի իսլամի զորքերի վրա, նրանք չէին կարողանալ դիմադրել, բայց Աստված հսկում է իր կրոնի հետևորդներին ու թշնամիներին և սրանք փախում են, անկախ նրանից, թե որքան ուժեղ ու շատ էին նրանք: Թաթարներն այս ընթացքում մարտադաշտում անհաջիվ սպանվածներ էին թողել: Սուլթանը, օգտվելով օրվա մնացած մասից, վերադարձավ իր ճամբար և բոլոր ուղղություններով նամակներ ուղարկեց՝ տեղեկացնելով հաղթանակի մասին: Նա զգալի գումարներ չկորցրեց, բանի որ հոգ էր տարել գանձարանում եղած ողջ փողը բաժանել իր մամլուքներին, որպեսզի նրանք իրենց գոտիներով տանեն դրանք, և այդպիսով նա պաշտպանեց իր հարստությունը թալանից: Տիրակալը ուրբաթ երեկոյից մինչև առավոտ մնաց իր ճամբարում: Այդ պահին իր ծիւլվեց և բոլորը մոռածցին, թե թաթարները վերադառնում են գրողի: Սուլթանը շտապեց ձի նստել և նրան հետևեց ողջ բանակը: Դարձվեց, սակայն, որ սա թաթարներին հալածելուց վերադարձող զորքերի ջոկատն է: Թաթարներն իրենց պարտության ժամանակ ավելի շատ մարդ կորցրին, քան ճակատամարտում: Նրանցից մի սովալ գանձված թաթևվել էր Եփրատի շրջակայքում և ահա սուլթանը հրամայեց իրկիզել այս գետի սահմանակից բարանձրավանդակը,

ինչի արդյունքում այդ դժբախտները հիմնականում զոհվեցին՝ դառնալով կրակի բաժին: Մյուսները, ոչ պակաս թվով, սպանվեցին այն ճանապարհին, որով ուղղվել էին դեպի Սալամիս: Ուրբաթ օրը եզրիստական բանակի մի մասը էմիր Բեդր-է-դ-Ղին-Բիլիկ-Ալյումուրիի գլխավորությամբ ելավ թաթարներին հետապնդելու: Սուլթանը լքեց Ֆենսի շրջակայքը և ուղղվեց դեպի լիճը՝ փրկվելու համար դիակների գաղթահուստից: Թաթարները կորցրին Սամգոր անունով իրենց գլխավոր առաջնորդներից մեկին, որը բազմիցս ներխուժել էր Ասորիք: Մահմեդական կողմից նահատակության պսակ ստացան ավելի քան 200 մարդ: Այս թվի մեջ էր գլխավոր էմիրներից մեկը՝ էմիր Իզ-է-դ-Ղին-Ալյեմուր-այ-Ղաջին, ով վիրավորեց և տապալեց թաթարների հրամանատար Մանգու-Թեմուրին ու դրանով իսկ հասավ թշնամու պարտությանը: Նա համարձակվեց հավակնել գահին, բայց Աստված, ի պատասխան, նրան նահատակության պսակ տվեց: Սպանվեցին նաև էմիր Սեֆ-է-դ-Ղին Բեյբան-Ռումին, դավթադար Դահերին, Ալեմ-է-դ-Ղին-Սանջար-Արբեյին, Բեդր-է-դ-Ղին Բեթթուրը, խազիտարը, Շենս-է-դ-Ղին-Սոնթոր-Արսին, Շեհաբ-է-դ-Ղին-Թուբայ-Շեհրիզուրին, Սեֆ-է-դ-Ղին-Բեյբան-Ֆենսին, Նասեր-է-դ-Ղին-Մուհամմեդ-Բեն-Ջեմալ-է-դ-Ղին-Սայրամ-Քամելին, Ալա-է-դ-Ղին-Ալին, էմիր Սեֆ-է-դ-Ղին-Բեթթեմուր-աս-Սակի-Ազիզին, Նասեր-է-դ-Ղին-Մուհամմեդը, Բեն-Ալբեյի որդի Ֆախրին, Բեդր-է-դ-Ղին-Բիլիկ-Շարկին, Շերեֆ-է-դ-Ղին-Բեն-Ալկան և Մոսուլի իշխանը, Զարի Շենս-է-դ-Ղին-Բեն-Կորաշը: Զատիք-աղոթեցող անհետացավ և նրա մասին այլևս ոչինչ չլսվեց: Մեկիք-Քամի-իբն-Ադիլի բոլոր բարտուղարներից այս վերջինը ևս մահացավ, նա ծառայել էր նաև այս տիրակալի երկու որդիներին՝ Ադիլին (**Էյլումուրիի սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլ իբն ալ-Քամիին (1238-1240) – Մ.Ֆ.**) և Սալեհին (**Էյլումուրիի սուլթանության սուլթան աս-Սալիին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև՝ հետագայում...: Եվ ահա հայտարարվեց այն հաղթանակի մասին, որ Աստված շնորհել էր մահմեդականներին, և թաթարների պարտությունը: Մտանալով այս նամակը՝ տիրակալը իրավայեղ միջնաբերդում երաժշտություն միացնել: Աբարայի տազնասպած վերադարձավ Բաղդադ: Էմիր Բեդր-է-դ-Ղին-Ալյումուրին, ժամանելով Ֆալեպ, թաթարներին հետապնդելու նպատակով գործերի ջոկատ ուղարկեց Եփրատի ուղղությամբ: Նրանք հապճեպ փախան և նրանցից շատերը զոհվեցին գետի ջրերում: Բիրայի բերդի դիմաց բանակած ջոկատը ենթարկվեց բնակիչների հարձակմանը, որոնք այս բարբարոսներից սպանեցին 500 հոգու, իսկ մնացած բոլորին գերեցին: 20 հոգի իսկ չփախավ: Մոտ 4.000 թաթարներից բաղկացած մի ջոկատ բռնեց Սալամիս տանող ճանապարհը, բայց Ռահբայի նայիբները շրջապատեցին նրանց՝ զբաղեցնելով անցումները և ճանապարհները: Նրանց ստիպեցին նրանց շտապել դեպի անապատ, որտեղ էլ սրանք սովից ու ծարավից մահացան: Միայն 600 ծիպվոր կարողացավ փախչել, բայց Ռահբայի բնակիչները նրանց դեմ ևս ելան, սպանեցին նրանց և իրենց քաղաք բերեցին նրանցից մեծ թվով գլուխներ: Մնացած թաթարները գնացին Աբադայի կողմը: Փախածները թվում էր նրա եղբայր Մանգու-Թեմուրը, ով վիրավորվել էր մարտում: Այլոս բաղրիթյանը դիմեց նրան և ասաց. «Փախչելու փոխարեն ինչո՞ւ չեմաք» դու և թո ողջ բանակը»: Նա իր վրդովմունքը հայտնեց նաև մնացած բոլոր զորավարներին» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այն բանի արդյունքում, որ ասորիքցիները ներխուժել էին Ռումի երկիր ու Դիարբեքի, հարձակումներ էին գործում և ամայացնում մահմեդականների տիրույթները, ոչնչացնում էին հացը ու խոշորությունները առաջացնում, Աբադա խանը (**Էյլումուրիի էյիան Աբադային – Մ.Ֆ.**), գալարացավ և ամուր կերպով որոշեց աշխատանքներ իրականացնել այդ կողմերի վրա: Որս անելով՝ նա հասավ խաբուրին և Ասորիքյան Ռահբային, սակայն Եփրատը չգետնանցեց ու առաջապահ զորքի հետ ուղարկեց իր եղբայր Մանգու-Թեմուրին: Երբ վերջինս հասավ Ֆենս, այստեղ կանգ առավ, իսկ Աբադա խանը տեղակայվեց գետի այս կողմում՝ Դեյրի Պիրի դիմաց: Սրա բնակչությունը ցրվեց և հրաման տրվեց նրանց թալանել, այլու էլ չլքեց շրջան մինչև Ֆենս: Թշնամիները վախեցան այդ հարձակումից և բոլորը միասին կենտրոն նետվեցին, որտեղ էր աբադյան Մեկու-Թեմուրը: Նա դեռ երեխա էր ու չէր տեսել մարտի դաժնություն, դրա համար էլ ավագ էմիրներից այստեղ տիրություն էին անում Թեթեն և Դոնուդայ-յարուզին: Նրանք մի թեթև իրենց կորցին և հետ դարձան, իսկ ռազմիկները դիմեցին փախուստի: Մոնղոլական զորքից շատ ժողովուրդ սպանվեց» (Ռաշիդ-է-դ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 3, մաս 2):

«Դրանից հետո Դեյրի 680 թվականին Մենգութեմուրը շարժվեց Ասորիք՝ օգնելու համար Աբադային (**Էյլումուրիի էյիան Աբադային – Մ.Ֆ.**), որը Դեյրավորի (**Էյլումուրիի էյիան Ֆուլային – Մ.Ֆ.**) որդին էր: Սկզբում Մենգութեմուրը տեղակայվեց Կեսարիայի ու Արքեստինի միջև, որոնք Ռումի քաղաքներ են, որից հետո ուղղվեց Դեյրբեկ: Նա անցավ Աբադայի կողքով, որը գտնվում էր առ-Ռահբայում, որից հետո մեկնեց Ֆամմա, որտեղ էլ կանգ առավ: Այդ ժամանակ Դամասկոսից նրան դեմ շարժվեց ալ-Մանսուր Կալավունը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալավունը – Մ.Ֆ.**), որը Եգիպտոսի և Ասորիքի թագավորն էր, և հանդիպեց նրան Ֆենսի շրջակայքում: Ծակատագիրը բարեհաջող չեղավ թաթար արքաների համար և նրանց զորքի մի մասը կոտորեցին, իսկ մյուս մասն էլ գերի ընկավ: Աբադայի արագորեն թողեց առ-Ռահբայի մոտի իր դիրքերը, որից հետո նրանք այդպես ջարդված էլ հենց իրենց երկրները վերադարձան» (Իբն Խալուն «Օրինակների գիրք»):

«Երբ եկավ եղանակը, որը բարեպատեհ է Եգիպտոս ներխուժելու համար, Աբադան (**Էյլումուրիի էյիան Աբադան – Մ.Ֆ.**) կանչեց իր եղբորը՝ Մանկո Տամուրին, և հրամայեց նրան 30.000 հոգանոց զորքով գրավել Սիրիայի տարածքը: Դրանից հետո Աբադան պատրաստվում էր միանալու իր եղբորը: Մանկո Տամուրը և նրա զինակիցները ստացան հետևյալ հրամանը՝ եթե սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալավունը – Մ.Ֆ.**) հարձակվի նրանց վրա, վճռականորեն կռվել նրա դեմ, իսկ եթե սուլթանը չհամարձակվի չափազանց տալ՝ գրավել երկրները, քաղաքները և հանձնել դրանք բրիստոնյաների պաշտպանությանն ու իշխանությանը: Մանկո Տամուրն իր Աբադա եղբոր տված 30.000 թաթարներով դուրս եկավ ռազմերթի և Դայոց թագավորը իր մեծաքանակ հեծելազորով միացավ նրան: Այնպես սկզբին Մանկո Տամուրը և Դայոց թագավորը ներխուժեցին Սիրիայի թագավորություն՝ ավերելով սարակիստների տարածքները մինչև թագավորության կենտրոնական Դոնս քաղաքը, որը անվանում են նաև Լա Շամել: Այս քաղաքի հարևանությամբ մի գեղեցիկ դաշտավայր կա, որտեղ էր ամբողջ զորքով դիրքավորվեց սուլթանը: Այստեղ սարակիստները մարտնչեցին բրիստոնյաների և թաթարների դեմ: Դայոց թագավորը, որը ղեկավարում էր աջ զորաթևը, հարձակվեց սարակիստների ձախ գործարթի վրա և ջախջախեց այն՝ ավելի քան երեք յո հետ շարտելով Դոնսից: Այնպես անունով թաթարների գունդուստայան հարձակվեց սարակիստների աջ զորաթևի վրա՝ կոտորելով և հետապնդելով վերջիններս մինչև Զարաթ քաղաք: Մանկո Տամուրը, որը մնաց մարտի դաշտում, սակայն, կռվելով սարակիստների զորքի մյուս մասի դեմ, տեսավ, որ վերջինին օգնելու համար բազում բեղվիներ են եկել: Նա վախեցավ մի մարդու նման, որը երբեք չի պատերազմել, դրա համար էլ առանց պատճառի հաղթանակի դաշտից նահանջեց՝ լքելով Դայոց թագավորին և իր գունդուստայան, որոնք այդ ժամանակ հետապնդում էին թշնամուն: Երբ սուլթանը տեսավ, որ թաթարները հեռացան մարտի դաշտից, նա չորս հեծյալներով բարձրացավ մի բլուր: Դայոց թագավորը, վերադառնալով, սաչեք՝ չգտնելով Մանկո Տամուրին: Նա հավաստեց, թե ուր է մեկնել վերջինս և շտապեց նրա հետևել: Իսկ Այինայի գունդուստայան երկու օր շարունակ իր հողերը սպասելուց և նրա հեռանալու մասին իմանալուց հետո իր ջոկատներով արշավեց Եփրատ՝ այդ ճանապարհին հանդիպելով Մանկո Տամուրին: Այսպիսով՝ Մանկո Տամուրի մեղքով բրիստոնյաների և թաթարների միացյալ զորքը լքեց ճակատամարտի դաշտը, որտեղ նա հաղթանակ էր տարել: Թաթարները վերադարձան իրենց երկիր, սակայն Դայոց թագավորն ու իր զորքը բազում զրկանքներ կրեցին: Երկար ճանապարհի և սննդամթերքի բացակայության պատճառով մարդիկ ու ձիերը ուժաւատ և հոգնած էին ու չէին կարողանում առաջ գնալ: Նրանք ցրվեցին, շարժվելով տարբեր ճանապարհներով, և այդ տարածքներում սպորդ սարակիստները բազում բրիստոնյաների սպանեցին ու գերի վերցրին: Դայոց թագավորի զորքի մեծ մասը վերացավ և գրեթե բոլոր ազնվականները սպանվեցին: Այս դժբախտությունը, որը պատահեց Մանկո Տամուրի մեղքով, տեղի ունեցավ մեր Տիրոջ 1282 թվականին» (Բեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 32): «Բրիստոնի 1282 թվականին Աբադա խանի եղբայր Մանգու-Թեմուրը 30.000 հոգանոց մոնղոլական, 3.000 հոգանոց վրացական, 1.000 հոգանոց ռուսաց և 2.000 հոգանոց Դայոց հեծելազորով մտավ Ասորիքի երկիրը ու ավերեց աշխարհը մինչև Ֆենսի դուռը, որտեղ պատերազմեց Սրա սուլթան Ալֆիի դեմ: Եվ ահա հաղթեցին սուլթանի զորքին և նրանցից անթիվ մարդկանց կոտորեցին, իսկ սուլթանին էլ փախուստի մատնեցին: Մանգու-Թեմուրը, սակայն, իր վատաստության պատճառով առանց որևէ պատճառի փախուստի դիմեց և այդ ժամանակ ահա, տեսնելով այդ, մոնղոլ զորքերը ևս հետ դարձան ու գնացին՝ հետևելով իրենց գլխավորին, որը թողել էր պատերազմի դաշտը: Նրանք գնացին մինչև Եփրատ գետը և այնտեղից անցան իրենց աշխարհը: Սամարղանդ, սակայն, հենց ունենալով 2.000 հեծյալ, ինչպես նաև Դայոց թագավորն իր հեծյալներով, բաժանվեցին Մանգու-Թեմուրից և եկան դեպի Ռում ու Դայոց աշխարհ: Ծանապարհին, սակայն, նրանց հետապնդեցին և ահա բազում Դայոց զորականներ ու մեծամեծ իշխաններ կորան՝ ավելի քան 5 բաժիններից: Ահա այդպես թագավորը մտավ իր աշխարհը, իսկ Սամարղան էլ Դայոց աշխարհով անցավ ռում» (Բեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 731 թվականին Աբադա խանի (**Էյլումուրիի էյիան Աբադային – Մ.Ֆ.**) եղբայր Մանգու-Թեմուրը մոնղոլական զորքի գլուխն անցած արշավի ելավ Եգիպտոսի սուլթան Ալֆիի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալավունը – Մ.Ֆ.**) դեմ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Ֆենսի դարպասների մոտ: Ըստ անհավաստեղ ոչնչացվեցին, բայց հետո մոնղոլները փախուստի դիմեցին, որի արդյունքում Դայոց զորքը պարտություն կրեց և կորցրեց ավելի քան 2.000 բրիստոնյա ռազմիկներ, որոնք սպանվեցին» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 731 և Քրիստոսի 1282 թվականին թաթարներից Մանգու-Թեմուր անունով ուն պարոն գործով եկավ Շամբ, որը գտնվում է Ատորիքում, Յենս բաղաբի մոտ ճակատամարտ տվեց Եգիպտոսի սուլթան Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունին – Մ.Ֆ.) և հաղթանակ տարավ: Ասում են, որ նրանք հետապնդել են փախուստի դիմած սուլթանի գործին ութ օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա և ոչնչացրել են 50.000 մարդ, բայց սուլթանի գործը, ոգի առնելով, կանգնեցրել է թաթարական գործին և փախուստի է մատնել նրան, ընդ որում մոնղոլ գործից նրանք ոչնչացրել են 30.000 հոգի, իսկ քրիստոնեական գործից՝ այսինքն Յայոց թագավորի գործից, որը մարտնչում էր թաթարների հետ, սպանվել է 2.000 հոգի» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 730 թվականին Աբաղայի (Էլիսանության Էլիսան Աբաղան – Մ.Ֆ.) եղբայր Մանգու-Թեմուրը, ինչպես նաև Խուլաչուն, Ալինախ-բահատուրը, վրաց արքա Դեմետրե (Քարթլիի թագավորության համլիխյան արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.) արևելքի և Յայոց հայտնի իշխանները, ինչպես նաև Յայոց արքա Լևոնը մեծաթիվ բանակով արշավի ելան Եգիպտոսի վրա: Սուլթան Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունի – Մ.Ֆ.) իր հերթին մեծ զորքով նրանց դեմ դուրս եկավ: Ծակառամարտը տեղի ունեցավ Յենսի հովտում: Թաթարական զորքը սկզբում բաջաբար կռվեց, բայց հետո փախուստի դիմեց» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 730 թվականին թաթարները, որոնց գլխավորը Մանգու Դամուրն էր, եկան ու գնացին Դնչի և ռում» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Մանգու-Թեմուրը գնաց Սար և կոտորվեց...: Այդ տարի Մանգու-Թեմուրը հեծելագործով եկավ Ռում և նրա մոտ գնաց Կիլիկիայի Լևոն թագավորը: Նրանք դիմեցին Եգիպտոսի սահման՝ Պաղեստին, և սկզբում հաղթեցին, բայց հետո թու պատճառով պարտվեցին ու հետ դարձան, իսկ թագավորն էլ գնաց իր տեղը: Այդպես եղավ՝ Մանգու-Թեմուրը բազում զորքով գնաց Յալեպ, սակայն Յենսի մոտի դաշտում պարտվեց Սարցուց և փախավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Մանգու-Թեմուրն ու Եգիպտացին Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.) ճակատեցին միմյանց դեմ Յունի ու Յամնայի մոտակայքում» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Քրիստոսի 1283 և Յայոց 730 թվականին Մանգու-Թեմուրը բազում զորքով գնաց Յալեպ, սակայն Յենսի դաշտում Սարցուց (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունից – Մ.Ֆ.) պարտվեց և փախավ» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1281 և Յայոց 730 թվականին Մանգու-Թեմուրը Յենսի մոտ պարտվեց» (Սարգիս Սսեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 731 թվականին Աբաղա խանի (Էլիսանության Էլիսան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) եղբայր Մանգու-Թեմուրը մտավ Ատորիք» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Քանի որ Տարսայիցը գործող սրտոտ և պատերազմող մարդ էր ու կազմվածքով ահագու, նա բոլոր պատերազմներում մեծամեծ բաջազորություններ և անպարտելի զորություններ էր ցույց տալիս ուր էլ, որ գնում էր պատերազմելու՝ օրինակ Յամնա՝ Եգիպտացիների դեմ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Փրկչական 1281 կամ Յայոց 728 թվականին Մանգու Թեմուրը Սար գնաց և կոտորվեց...: Փրկչական 1284 կամ Յայոց 731 թվականին Մանգու Թեմուրը հեծելագործով եկավ ռումների վրա: Նա իր հետ վերցրեց նաև Կիլիկիայի Լևոն թագավորին, որից հետո դիմեց Եգիպտացիների վրա՝ Պաղեստինի սահմանները: Նա սկզբում հաղթեց, բայց հետո հաղթվեց, բանալի թու անձիք ամեն ինչ հետ դարձրին: Այդ ժամանակ թագավորն էլ իր տեղը վերադարձավ» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Շարսվեցին այնտեղից ու գնացին դեպի Եգիպտոս: Գնացին մի բաղաբ, որ Ամասիա և Ամո է կոչվում, և բանակեցին այդ բաղաբի մոտ: Սուլթան Նասեր-Մելիքն (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.) իմացել էր թաթարների գալը և դուրս էր եկել իր ողջ ուժով: Երբ Մանգու-Դեմուրը տեսավ սուլթանին և նրա բանակը, ծի հեծավ ու առաջացավ մարտնչելու, իսկ Դեմուրը թագավորը (Քարթլիի թագավորության համլիխյան արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.), թեև դեռ ըստ հարկի պատրաստ չէր կռվի օրվան, խնդրեց Մանգու-Դեմուրին, որպեսզի իրեն և իր բանակը նախահարձակ կարգի, ինչը կատարվեց: Սաստիկ և դաժան կռիվ տեղի ունեցավ՝ մեծազույլը երբեմնի կատարված անցած կռիվներից: Սուլթանը գիտեր թագավորի և նրա զորքի բաջ դիմացկունությունը մարտերում, ուստի իր հետ էր վերցրել 12.000 ընտիր զինվորներ ու երկու բաջ զորապետների հետ տեղավորել էր թիկունքում, որպեսզի կռվի ուժեղացման և թեժ պահին վերջին հարձակողները հաղթեն ու փախուստի մատնեն վրացիներին: Սաստկացավ մարտը և երկուստեք անթիվ կոտորվեցին: Այն ժամանակ շտապ թագավորի վրա հարձակվեցին Ղարա-Սոնկուրն ու Յաղուբ-Աֆրազը՝ 12.000 ընտիր մարտիկներով: Նորից մարտն այնպիսի սաստկության հասավ, որ թագավորի 200 նախահարձակները լրիվ կոտորվեցին, բացի 3 մարդուց, ձիերից և թագավորից, թեև վերջինիս նժույգը սպանվեց Ղարա-Սոնկուրի տեգից: Ականատես վրացիները սկսեցին կատաղի կռվել և շատ Եգիպտացիների ոչնչացրին, ընդ որում թագավորը, լույսպես հետիոտն ու բաջաբար կռվում էր: Երբ Սիբանայի որդի Աբաշը տեսավ թագավորին, անմիջապես նրան իր նժույգի վրա նստեցրեց: Թագավորի արշավելու տենետվով՝ բոլոր վրացիները զինավառվեցին ու փախուստի մատնեցին Ղարա-Սոնկուրին և Յաղուբին՝ իրենց 12.000 հոգու հետ միասին, բայց մյուս կողմում նոյններն ու թաթարները արդեն փախել էին, ընդ որում անձամբ Մանգու-Դեմուրն էր իր ողջ բանակի հետ միասին փախուստով հետ բաջվել: Այդ ժամանակ ուժասպառ եղած վրացիները ևս փախուստի դիմեցին: Թեև շատ վրացիներ ջարդվեցին, բայց նախախնամության կամեցողությամբ թագավորը պաշտպանվեց» («Քարթլի-Ցխովերբա»), Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Յուլյանի 1593 թվականի աշնանը տնտղների բանակը կրկին մտավ Ատորիք, ընդ որում նրանք կազմում էին 50.000 հոգի, իսկ նրանց առաջնորդն էր արթալից-արթալի (Էլիսանության Էլիսան Աբաղայի – Մ.Ֆ.) սիրելի եղբայր Մանգու-Թեմուրը: Այդ ժամանակ իր զորքերը հավաքեց նաև Կիլիկիայի արքա Լևոնը և ելավ, որպեսզի օգնի նրանց: Եգիպտոսի և Ատորիքի բանակը հավաքեց նաև սուլթան Ալֆին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը – Մ.Ֆ.), ընդ որում նա հաջողվեց Սոնկուր Աշխարի հետ և նրանք միասին կանգնեցին գործի գլուխ: Եվ ահա թաթարներն ու Եգիպտացիները այդ տարվա թեղրին ամսի 30-րդ օրը, որը շաբաթվա հինգերորդ օրն էր, Յամնայի ու Յենսի մոտակայքում մարտում իրար եկան: Այդ ժամանակ թաթարները առավելության հասան Եգիպտացիների նկատմամբ և, երբ նրանք արդեն գրեթե լրիվ հաղթանակ էին տարել, անապատի տաղիթյաններ ծախ կողմից դարանակալ հարձակում գործեցին նրանց վրա: Արդյունքում թաթարները սկսեցին մտածել, թե թշնամին շրջապատել է իրենց դիմացից և հետևից, դրա համար էլ նրանք, ովքեր կենտրոնում ու ծախ թևում էին, շուտ եկան և դիմեցին փախուստի: Նրանք, սակայն, որ աջ թևում էին, պատկանում էին թաթարների ցեղին և կոչվում ավիրաթայաներ, 5.000 իթերներով ու Յայոց արթալի ռազմիկների հետ միասին ուշադրություն չդարձրին արաբների այդ դարակի վրա, հաղթեցին իրենց դեմ գտնվող Եգիպտացիներին և մեծ ջարդ իրականացրին: Նրանք հետապնդեցին սրանց մինչև Յենսի դարպասներ և մեծ կոտորած արեցին, մինչև որ չլսեցին իրենց զինակիցների փախուստի մասին, որից հետո անմիջապես նահանջեցին: Եվ ահա սրանք, երբ վերադառնում էին, հանդիպեցին փախչող թաթարներին հետապնդող վերադարձող Եգիպտացիներին: Այդ ժամանակ երկու կողմն էլ սարսափով գիրկն ընկավ, նրանք սպանեցին և սպանվեցին: Եվ ահա նրանցից ամեն մեկը հավաքեց իր ջոկատները և հեռացավ իր տեղերը: Այսպիսով՝ այնպես ստացվեց, որ թաթարների աջ թևը շատ ավար վերեց, ի դեմս Եգիպտական դրահմների, ժրոհների, գավաթների և հագուստի, այն դեպքում, երբ ծախ թևն ու բանակի սիրտը կորցրել էին իրենց նույնիսկ հագուստները, ընդ որում շատերը վերադարձել էին ոտքով՝ ծայրահեղ վերադավ տանջվելով սովից և ծարավից: Իր հերթին Եգիպտացիների աջ թևից և կենտրոնից նրանք, որոնք վերադարձան Ղամասկոս, մեծ ավար ձեռք բերեցին, որը խլել էին թաթարներից, այն դեպքում, երբ, դրան հակառակ, Եգիպտացիների ծախ թևից հազիվ բլբերն էին փրկվել՝ ընդ որում սրանք էլ ծանր վիրավորված կամ թալանված էին: Արդյունքում, եթե Աբաղան առաջնաբար դեպի Եփրատի ափեր, այլ չվերադառնար Բաղդադ, Եգիպտացիներին մարտի այդ դաշտում վերջնականապես կտոր-կտոր կանեին» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁸⁵ «Յիջրի 680 թվականին Նորդուքյաններ հասան Յալեպից, որ մի խումբ ասպատակիչներ, թվով մոտ 600-700 հեծյալներ, ուղղվել են դեպի ռում: Ժամապարհին նրանք պատահաբար հանդիպել են և կողոպտել մի բարակաց՝ բաղկացած 200 ուղտից, որ Սսի երկրից Ռումի երկիր էր դուրս գալիս: Այն բեռնավորված էր շաբաթով, օճառով, պիստակով, արծճով և բամբակով: 300 ձիավորների հետ մեկտեղ նրանց դեմ ելավ իբև ալ-Կուսնա անունով Ռումի մեծագույն Եմիրներից մեկը, բայց նրանք սպանեցին նրան և նրա զինակիցներից մոտ 200 հեծյալների և շատերին վիրավորեցին, ինչից հետո հասան Արաբիյա, որի կառավարիչը փախուստի դիմեց: Նրանց միացան նաև Շուքբա-է-Դին Յուլիդին և Մուբարիզ-է-Դին Սարվան, որ իբև Ղահրամանի (Ղահրամանյանների Եմիրության Եմիր Գյունեի – Մ.Ֆ.) զինակիցներից էին: Յամնալբվեցին և ձիավարեցին ընդհուպ մինչև Բուղդար լեռ՝ Սոնկուրի վերևում, ապա ողջ-ամողջ հետ դարձան Սսի ճանապարհի ու Ռումի երկրի միջև ընկած լեռների արանքով» (Իբև Աբդ ալ-Չաիրի «Պատմություն»):

⁴⁵⁸⁶ «Դրանից հետո Յայոց 731 թվականին Կեսարիայի Կապադոկիայից ելավ պատվելի բախանա Յովսեփը, որպեսզի ճանապարհորդի Կիլիկիայով: Նա հասավ Եղիո բաղաբին, որ Այասն էր, երբ հանկարծակի շրջապատող ողողվեց իսմայելացիների կողմից, որոնք այդ ժամանակ լցվել էին երկիրն ու արշավում էին Այաս բաղաբի վրա: Նրանք լցվեցին սրա շրջապալից գյուղերն ու ավանները, բազում մարդկանց գերեցին ու սրբախորտոջ արեցին, ընդ որում պատահեցին նաև Յովսեփի բախանային և ահա վերջինս ղեկտեմբերի 22-ին նահատակվեց» (Կոնստանդին Կեսարացի «Յիշատակարան 1282 թվականի»):

«Քրիստոսի 1281 թվականին Սարցի մտավ Սիս» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ զորքերը ցրվեցին ու դրանք և եգիպտացիները, և թաթարները իրենց տեղերն ուղարկեցին, անապատի ավազակային ցեղերը, ինչպես նաև թուրքմեններն ու բորգերը միավորվեցին և ներխուժեցին Կիլիկիայի երկիր՝ հասնելով Այասին, թալանելով այն ու այրելով: Նրանք, սակայն, այս անգամ այնտեղ բնակչություն չգտան, քանի որ բոլորը փախել էին դեպի ծով և պատսպարվել նոր ամրոցում, որը կառուցել էին ծովի մեջտեղում: Եվ ահա սրանք, վերցնելով այն ամենը, ինչ ընկել էր իրենց ձեռքը, հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁸⁷ «Յայոց 732 թվականին թուրքերը հնգամսյա պաշարումից հետո գրավեցին Մանիոնը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 732 թվականին թուրքերը հնգամսյա պաշարումից հետո գրավեցին Մանիոնը» (Յեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁸⁸ «Քրիստոսի 1283 թվականին խարամանը (Ղաիրամանյանների էմիրության էմիր Գյունեը - Մ.Ֆ.) գերեց Կիլիկիան և Տարսուսի շրջակայքը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի խարամանը (Ղաիրամանյանների էմիրության էմիր Գյունեը - Մ.Ֆ.) գերեց Կիլիկիան և Տարսուսի շրջակայքը» (Անանուն ժամանակագիր «Յիշատակարան 1285 թվականի»):

«Դրանից հետո անապատի ավազակային ցեղերը, ինչպես նաև թուրքմեններն ու բորգերը կրկին եկան ու հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁸⁹ «Իսկ հետո անապատի ավազակային ցեղերը, ինչպես նաև թուրքմեններն ու բորգերը երրորդ անգամ եկան ու հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁹⁰ «Մեր տեր սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը - Մ.Ֆ.) հրամայել էր Յալեայի փոխարքային, որ արշավներ կազմակերպի Սսի երկրի վրա՝ պատժելու նրա տեր Լևոնին այն բանի համար, որ Յալեայում էր գործել, ինչի մասին արդեն հիշատակել ենք, այն է՝ մզկիթի վրա հարձակվելով այն կրակի տալու և այլնի մասին: Յաղթական զորքերը նրա դեմ ուղղվեցին Յալեայից: Դիցի 682 թվականի Սաֆարի 23-ին հասավ Յալեայի փոխարքայի նամակը, որում ասվում էր, որ մեծագույն էմիրներն են Սիս ուղարկվել: Նրանք ճանաչեցին ընկել Սսի երկիր և ներխուժել են այնտեղ սրով՝ թիրախավորելով Այաս բաղաբը: Տեղ հասնելով՝ տեսել են, որ նրա բնակչությունն ամրացել է այնտեղ: Սա տեղի և ունեցել Սաֆար ամսի 10-ին՝ կիրակի օրվա գիշերը: Նրանց հետևակայինները և ռազմիկները բաղաբի շրջակայքում էին մնացել՝ թույլ չտալու համար մուտքն այնտեղ և պաշտպանելու: Յաղթական զորքերը, սակայն, հարձակվեցին նրանց վրա, ջարդեցին և հավաքեցին նավահանգստի մոտ, ապա մի մեծ խմբի սրի բաշեցին դարպասի մատույցներում՝ այնտեղ նրանց շրջափակման մեջ առնելով: Չորքն ուղղակի փոթորկեց բաղաբում՝ այն համատարած ավարառության և ավերածության ենթարկելով: Գիշերեցին այնտեղի մեծակայքում՝ արթնանալով առաջ շարժվելու մտադրությամբ» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ տարվա Ռամադան ամսից անմիջապես հետո զորքերը ներխուժեցին Յայաստան և հասան Այաս բաղաբ՝ իրենց ճանապարհին սպանելով, թալանելով և այրելով ամեն ինչ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դրանից հետո անապատի ավազակային այդ ցեղերը, ինչպես նաև թուրքմեններն ու բորգերը, միանալով այլոց հետ, չորրորդ անգամ ներխուժեցին այդ երկրի Յույների 1593 թվականին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁹¹ «Եվ ահա անապատի ավազակային այդ ցեղերը, ինչպես նաև թուրքմեններն ու բորգերը հասան Թել-Յամոուն՝ իրենց հետ տանելով մեծ քանակի ավար: Եվ ահա սրանք, երբ առաջանում էին, հայերը փակեցին նրանց կիրճերում և բոլորին սրի բաշեցին՝ խլելով նրանց գեղերը ու հանելով գանգամաշերտ: Նրանք իրենց ձեռք բերած գրահները, թրերն ու իրգակները, ինչպես նաև մագոս գանգամաշերտ բարձեցին բեռնակիր կենդանիների վրա և ուղարկեցին արքայից-արքային (Էլխանության էլիան Ահմեդ Թեկուդարին (1282-1284) - Մ.Ֆ.)» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Երկուշաբթի օրը նրանք արդեն մոտեցան լեռնային ճանապարհին: Մինչ այդ նրանք հետախույզներ էին ուղարկել և, երբ վերցնեցին հետ եկան, ասացին, որ իրենք մեծ բազմություն են տեսել Թել Յամունի կողմից: Այդ ժամանակ զորքերը հասել էին Բար ալ-Իսբանդարունայի մոտ: Նրանց առաջնորդում էին էմիր Ջամալ-Էդ-Դին ալ-Սարփան, էմիր Շիհաբ-Էդ-Դին Մարվանը, էմիր Սեյֆ-Էդ-Դին Բալբաբա ալ-Սարուրին և այլք: Մի պահ կանգ առան՝ իրավիճակը քննելու նպատակով: Երբ Սսի զորքը սկսեց հետապնդել մահմեդական զորքին, նրանք, անվտանգությունից ելնելով, կանգ առան Դրունք Ասորիցի մոտ՝ մարտի բռնկելով: Մահմեդականները Բարձրյալ Ալլահի ուժով ջարդեցին նրանց, ոմանց գցեցին իրենց ձեռքից և, իրենց առջև գցած, բշեցին ալ-Պայասից դեպի Թել Յամուն: Երեկոյան զորքը կանգ առավ, բայց մի գորագունը սկսեց հետապնդել հայկական մի զորավարի: Նրանք պատուհանի մոտ 500 ռազմիկից բաղկացած մի հայկական զնդի: Երբ վերցնեցին տեսան իրենց պարտված զինակիցներին, իրենք ևս նահանջեցին: Սա տեղի ունեցավ գիշերային աղոթքից հետո: Չորքը գիշերեց Բար ալ-Իսբանդարունայում, իսկ կիրակի օրն առավոտյան սկսեցին փնտրել նրանց, ովքեր հետ էին մնացել: Յայերը տասն օր էր, ինչ գիտեին հաղթական զորքերի շարժի մասին: Սսի տեղ Լևոնը զորք էր հավաքել, մեծ բազմություն խմբել, օգնական ուժեր էր կանգնել և իր ծառայության տակ առել: Այդ բախման ժամանակ բռնկվածների թվում էր Սսի տիրոջ մարդկանցից մի մեծ հրամանատար, ով ասաց, որ իրենց թիվը 10.000 ռազմիկ էր եղել: Այս գերու վիզը կտրեցին: Մի պահ լսվեցին անձի վիզն էլ տիրոջին, ով ասաց. «Ես մեծ իշխան եմ, ինչպե՞ս ինձ», բայց նրա խոսքին չանսացին: Անպատասխանները հասան Տահան գետին և, երբ դուրս եկան, պատահեցին հայկական զորքի մի մասին և մարտ տվեցին՝ առգրավելով նրանց նժույգները: Մոտ կես օրվա ճանապարհի հետապնդեցին նրանց: Յաղթական զորքերը վերադարձան հարստություններով և ավարով ու նրանցից ոչ մեկը չվնասվեց: Դետո մեր տեր սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը - Մ.Ֆ.), թող Ալլահը հավերժացնի նրա սուլթանությունը, իր էմիրներին և զորքերին հրամայեց պատրաստվել աստվածապահ Ասորիք շարժվելու՝ ի շահ երկրի և ենթակայների» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Իսկենդրիայի դարպասների մոտ նրանք ճակատամարտեցին հայերի դեմ, պարտվեցին և հետապնդվեցին մինչև Թել-Յամուն: Դրանից հետո, սակայն, եգիպտացիները ողջ-առողջ վերադարձան՝ հպարտ իրենց հաղթանակով ու բեռնված ավարով» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁵⁹² «Յայոց 733 թվականին Անեմունը ազատագրվեց թուրքերից» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Յայոց 733 թվականին Անեմունը ազատագրվեց թուրքերից» (Յեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁹³ «Սա (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Գեորգիոսը - Մ.Ֆ.) նեմգորեն դավաճանվեց Տալոսի լեռներում և հունիս ամսին գերվեց» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 4):

«Յայոց 728 թվականին սպանեցին Տրապիզոնի արքա Գեորգիին (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Գեորգիոսին - Մ.Ֆ.), բանգի մատնեցին նրան Աբադային (Էլխանության էլիան Աբադայի - Մ.Ֆ.) մայրն ու իր բեռները» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1283 թվականին Աբադան (Էլխանության էլիան Աբադան - Մ.Ֆ.) սպանեց Տրապիզոնի թագավորին (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Գեորգիոսին - Մ.Ֆ.)» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Լավրի աթաբեկն և Տրապիզոնի թագավորը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Գեորգիոսը - Մ.Ֆ.) սպանվեցին» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «ժամանակագրություն»):

⁴⁵⁹⁴ «6790 թ-ի ապրիլ ամսին եկավ Իբերիայի արքա Դավիթը (Զաթլիթի թագավորության համիշխան արքա Դավթ IV Նարինը - Մ.Ֆ.), պաշարեց Տրապիզոնը, սակայն հաջողության չհասավ ու հետ դարձավ» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

⁴⁵⁹⁵ «Դրանից մի քանի օր անց Բիռա ամրոցի կառավարիչը, որի անունը Դեյրար էր, հավաքեց մոտ 2.000 հեծյալներ և տիրեց Չիլարին: Այդ ժամանակ շատ բրիտանիկներ փախան, պատսպարվեցին արաբների մզկիթում և փրկվեցին, իսկ ոմանք էլ պատսպարվեցին ալ-Էստոնա կղզվող վայրում ու ավազակները չկարողացան հասնել նրանց, քանի որ տեղանքը անառիկ էր: Դրանից հետո այդ անիծյալ մարդիկ, թալանելով և առևանգելով 4.000 կանանց ու երեխաներին, Մելիտեի մոտ անցան Եփրատը և այդ երկիրը ևս թալանեցին: Նրանք հարձակվեցին Արկայի վրա, որն իրենից բրիտանիկների մի մեծ բնակավայր էր ներկայացնում, գերության բշեցին սրանց և ուղղվեցին Ասորիք» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁹⁶ «Մի քանի օր անց մոտ 6.000 հեծյալներ եկան Ասորիքից, անցան Եփրատը և հասան Ջազիրային, որը Կարդույում էր: Եվ ահա այդ բաղաբի կառավարիչ Մուհիը ելավ նրանց դեմ ու մարտի մեջ մտավ, սակայն պարտություն կրեց, գերվեց և գերության բշվեց Եգիպտոս: Այդ ժամանակ Լիվելի երկրի վրա արարած ընկավ և բոլորը փախան Մար-Մաթայի վանքից: Դրան գուժարվեց նաև հիվանդությունը և մոտ 30 վանականներ մահացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁹⁷ «Ահա այսպես աստվածային արդարադատությունը հասավ Դեյրարին, որը դրանից առաջ թալանել էր բրիտանիկներին և մեծ վնաս էր հասցրել Մելիտեի ու Չիլարի երկրներին, ինչը տեղի էր ունեցել Յույների 1595 թվականի ամռանը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁵⁹⁸ «Զաթլիթ բերդը մի հզոր սահմանային ամրություն էր և անառիկ ամրոց: Նախկինում այն համարվում էր Ամիդի բերդերից մեկը, հետո ընկել էր Ռումի արքաների ձեռքը, այնուհետև՝ անցել Եգիպտոսի թշնամուն, որն այնտեղ կառավարիչներ ուներ և այն նրա պալատի ամրակետերից էր: Այն երբեք պաշարմամբ չէր վերցվել, բայց Զաթլիթ բերդի համար նրանից ավելի վնասակար և վտանգավոր բերդ չկար: Մեր տեր սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալաունը - Մ.Ֆ.), իշխանության անցնելուց ի վեր, շարունակ մտնում էր այս սահմանային

ամրությունների, դրանք թուլացնելու կամ ճնշելու կամ էլ դրանց բնակչությանն իր կողմը գրավելու մասին: Կառավարիչներն սկսեցին մերթսիրաբանել նրանց, մերթ լավ վերաբերմունքի արժանացնել, մերթ կուսիտ վերաբերվել, մերթ ահաբեկել, մինչև որ մի օր նրանց պարենն ավարտվեց: Այդ ժամանակ Զարթարի կայազորից մոտ 100 հոգի փութով այնտեղ ուղարկվեցին: Նրանք պաշարեցին այն, բայց նաև զգուշացան նրանից, բանի որ այն շատ մոտ էր իրենց: Այն գտնվում էր Բիրատի կողմում՝ արևելյան ափին: Բերդի բնակիչներն ականատես եղան ճնշման, ինչպես նաև հասկացան, որ մեր թշնամին իրենց լեռն է և չի մնացել մեկը, որ օգնության կհասնի իրենց: Անրոցում պարենի բացակայության պատճառով նրանք սկսեցին որոշ ժամանակ կաշի ուտել, բայց հետո այլ հնար չգտան՝ բացի սուլթանական ողորմածությունը հայցելուց, ինչին դրական պատասխան ստացան: Մեր տեր սուլթանի կառավարիչները սահմանային ամրությունը նրանցից վերցրեցին 3օրի 683 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 19-ին, հինգշաբթի օրը: Ապա Զարթարից մի խումբ ռազմիկների ուղարկեցին այնտեղ: Այնտեղ մարտիկներ ուղարկելու պահանջ ներկայացվեց շրջակայքի մյուս սահմանային բերդերին նույնպես՝ օրինակ ալ-Բիրային, Այնթապին, ալ-Ռավանդադին, որպեսզի հաստատվեն այնտեղ: Այս սահմանային բերդին մատակարարվեցին ամեն, ինչի կարիքը որ կար՝ սարքավորումներ, հացահատիկ, ձեթ, աղեղներ, թավակներ, նետեր և այլ ռազմամթերք ու սարքավորումներ: Այս սահմանային բերդի պահապան նշանակելով իրեն հավատարիմ, վստահելի և հնարամիտ ռազմիկների՝ սուլթանը սկսեց այն օգտագործել Ամիր, Սուլեյմա և այլուր ուղղված արշավների համար: Նրանցից գլխավորներին պատվովներ և շատ դրամ ուղարկեցին, զոհացնելու նպատակով, և այդ ամենը վավերացվեց: Այս բերդում շատ հացահատիկ հավաքվեց, կայազոր ուղարկվեց և, որպես կանխավճար, երկու ամսվա ռոճիկ ու օրապահիկ հատկացվեց: Նրանց Ղամասկոսից ռազմամթերք ուղարկեցին: Ղամասկոսից և Տենուկայից բերվեցին աղեղներ, սրեր, նետեր, պարսկներ, բարանտե մեքենաների սարքավորումներ, բաբաններ, թակարդներ և այլ բաներ՝ ամեն տեսակից: Այն դարձավ իսլամի անադիկ բերդերից մեկը, որոնց պաշարներն օգտակար էին, իսկ պայքարի մարտադաշտերը՝ համընդհանուր: Ալ-Բաղթա բերդը շարունակեց պատահա լինել անհավաստների կրծքում և ոսկոր՝ նրանց կոկորդու: Այս բերդերը՝ այսինքն Զարթար, Զաթիբան և ալ-Բաղթան, միաբան և համերաշխ դարձան մեկը մյուսին՝ իրար փոխադարձաբար օգնելով արշավանքներում: Այս բերդերի ճնշումը եռապատկվեց Բահանայի, Սի տիրոջ, ռուսի, ինչպես նաև այլ կողմերի վրա» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Կարկառ ամրոցից զորքերի մի ջոկատը գնաց պաշարելու Ամիրի տարածքի վայրերից մեկը՝ Զաթիբան, և նա այն հետ գրավեց թաթարներից: Այնտեղ ստեղծվեց կայազոր, այն մատակարարվում էր գնեթով ու հացահատիկով և շուտով վերջինս դարձավ իսլամի ամենաուժեղ ամրություններից մեկը: Գրավվեց նաև բրիտանական զորքերի պատահա լինելու համար ամրոցը և այդ տեղի բնակիչները խնդրանքով էր, որ 3այեպի Էմիրները սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալունին - Մ.3.) անունից տիրեցին դրան: Այն ևս սկսեց մատակարարվել բոլոր տեսակի զինատեսակներով, ինչից հետո դարձավ ողջ երկրի հրամանատարության նստավայրը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

4599 «Այս ամրոցը ընթացքում մեր տեր սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալունին - Մ.3.) լուրեր էին հասնում բանագնացներից, տեղեկատվություններից և անցորդներից, որ ալ-Թինի բերդի բնակիչ մի խումբ հայեր ծանապարհներ են կտրում, ահի են մատնում ճակատներից և հարձակվում են բանագնացների վրա: Դժգոհությունները նրանցից հաճախացան և մեր տեր սուլթանը մարդ ուղարկեց աստվածապահ 3այեպի փոխարքայի մոտ՝ հրամայելով այս վայրը գրավելու հնարավորությունն ունենալ: 3այեպի փոխարքան զբաղվեց այս գործով և Էմիր Սեյֆ-Էդ-Ղին Բալաբան ալ-Շամսիի հրամանատարությամբ զորքերի բազմությունից մի զորախումբ ուղարկեց: Չորախումբն ուղղություն վերցրեց դեպի այն, պաշարեց և փորձեց գրավել: Բաբաններով հարվածեցին նրան և բանդեցին նրա աշտարակներից մեկը, ինչպես նաև՝ պարսպապատը: Այդ ժամանակ նրա բանիկները աման խնդրեցին: Նրանք փրկություն խնդրեցին նրանցից, որ իրենց մոտ էին եկել: Նրանց մոտ ուղարկվեցին 3այեպի զորախմբի երկու ռազմիկներ: Վերջիններս խոսեցին նրանց հետ՝ առաջարկելով կամ իջնել բերդից կամ էլ նրանց վրա հարկ պետք է հարկ դրվեր՝ մամլուքյանի հաղթական բանակի նժույզների համար պայտերի տեսքով: Նրանք համաձայնեցին իրենց փրկության համար վճարել 17 հազար դիրհամ, որից 2.000 դիրհամն անմիջապես տվեցին, իսկ մնացած գումարի համար մի բրիտանական պատանոց տվեցին: Այս ընթացքում, երբ բանակցություններ էին վարվում բերդի բնակչության հետ, նրանց մոլորեցնելու նպատակով, մինչև որ վկարողանային ընկնել նրանց, ժամանեց Իբն ալ-Բաբան և կանգ առավ նրանցից ոչ հեռու գտնվող Լիսուն լեռան վրա՝ նպատակ ունենալով օգտվել իրավիճակից: Նա մի խումբ կարաղուլ մոնղոլների ուղարկեց: Սրանց դեմ, սակայն, դուրս եկան հաղթական առաջապահ զորքեր, որոնք մարտ տվեցին և կոտորեցին թաթարներից շատերին, 6 հոգու գերի վերցրին, իսկ կարաղուլները շատերի նժույզներ էլ խլեցին: 3ադթանակը Մոսուլյանների կողմն էր: Նախքան այդ, սակայն, մարտում նետից մարտիրոսվեց Էմիր Հիհաբ-Էդ-Ղին 3այդարը: Այնուհետև զորքը խաղաղության ձգտումով հետ դարձավ և 3օրի 683 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 8-ին, շաբաթ օրվա վաղ առավոտյան հասավ ալ-Բիրա: Ալ-Թինի բերդը բանդվեց և այդուհետ այլևս ոչ մեկը չմնաց, որ կարող էր այնտեղ ապրել» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Եվ ահա այն ժամանակ, երբ թաթարների բանակները մեկը մյուսի հետ պատերազմով էին զբաղված, Եգիպտոսի տեր Ալիին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալունին - Մ.3.) ուղարկեց 3եյդարին ու նրա հետ նաև 3.000 հեծյալների, որպեսզի նրանք գնան Շաբախյան երկրի վրա: Սրանք պետք է բռնեին Բար-Էշխանին, որը հայազգի մի փառլան էր, և նրան կենդանի ու վանդակի մեջ փակված պետք է բերեին Եգիպտոս, բանի որ նա շատ էր վնասում դեպի Ամորիք ուղղվող արքաներին: Եվ այսպես, անցնելով Եփրատը, նրանք եկան ու բանակ դրեցին Տինայի՝ հայերի այդ ամրության, դեմ: Առաջին իսկ օրը, սակայն, երբ նրանք մարտի մեջ մտան, 3եյդարը նետի հարված ստացավ, վիրավորվեց և մահացավ, որից հետո նրա զորքը վախից կարկամեց, թողնեց այդ ամրության շրջակայքը և փախավ Ամորիք: Այսպիսով՝ նրանք լեռնի անապատը և հեռացան» (Բար-Յեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4600 «Ահմեդը (Էլխանության Էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.) Ալինախին զորքով նշանակեց Արդունի (Էլխանության ապագա Էլխան Արդունի - Մ.3.) դեմ պատերազմի...: Էլխանը գնեթի տակ դրեց 100.000 ընտրյալ ռազմիկների մոնղոլներից, մահմեդականներից, հայերից ու վրացիներից՝ լիակատար զինվածության մեջ և պարենավորված: Դրանից հետո նա 3օրի 682 թվականի Չուլբադա ամսի 9-ին առաջապահ ջոկատում 15.000 հեծյալի ուղարկեց... (այնուհետև մամլուքյան պատմական առաջապահ ջոկատի արշավանքի, Արդունի զորքին մոտենալու, վերջինիս անակնկալ հարձակման, Ահմեդի առաջապահի պարտության, Արդունի նահանգի և Ահմեդի միացյալ բանակի դանդաղ առաջխաղացման մասին - Մ.3.): Սկսած Ղազվինի մոտերից ռազմիկները սկսեցին սպանել ու թալանել, ընդ որում հատկապես աչքի ընկավ վրացական զորքը, որը, մինչև հորդասան հասնելը, բնակչությանը տանջում էր տարաբնույթ կոտորածներով և անտուն ու գողանում էր այն ամենը, ինչ ձեռք էր ընկնում... (այնուհետև պատմական և Ահմեդի զորքի հետագա դանդաղ առաջխաղացման և այն մասին, թե ինչպես են Արդունի կողմնակիցները գրեթե ողջ կազմով աստիճանաբար լքում նրան և միանում Ահմեդին - Մ.3.): Արդունը Բուլդուղան-խաթունի հետ մտան Ղալաթ ամրոց... (այնուհետև պատմական և Էլխանի 29-ին տեղի ունեցած Արդունի հանձնվելու, Ահմեդի դեմ դավադրության ձևավորման, Արդունի ազատվելու, թափափորելու, Ահմեդի փախուստի, ձերբակալման և մահապատժի մասին - Մ.3.)» (Ռաշիդ-Էդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 4, մաս 2):

«Արդունը (Էլխանության ապագա Էլխան Արդունը - Մ.3.) գնաց հորդասան և, պատրաստելով ամենայն անհրաժեշտ արքայական իշխանությունը հափշտակելու համար, 3օրի 683 թվականի Սաֆար ամսին ներխուժեց Ղամազանի սահմանները: Սուլթան Ահմեդը (Էլխանության Էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.) խռովարարների դեմ ուղարկեց Ալինախ Ինակին, որը ուղղակի կոչվում էր Ալինախ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Աղ-խոջայի մոտ և Արդունը մատնվեց փախուստի: Դրանից հետո սուլթան Ահմեդը մեկնեց հորդասան, իսկ Ալինախն էլ սկսեց հետապնդել Արդուն խանին, որը այնուհանդերձ հասցրեց հասնել Ղալաթ ամրոցին: Ալինախը եկավ ամրոցի մոտ և, տարբեր հրապուրիչ խոսքերով արքայազնին համոզելով անվտանգության հարցով, բերեց նրան Գուրգան՝ Ահմեդ Էլխանի մոտ, որը, փակելով սրան վրանում, նրան հսկելու համար առանձնացրեց Բուլդայի երբայր Էրունին 4.000 ռազմիկների հետ միասին» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների ելույթներ», մաս 4):

«Աղա-խաջուն՝ Ղազվինի մոտ, տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որում Ալինախը պարտության կրեց: Արդունը (Էլխանության ապագա Էլխան Արդունը - Մ.3.) գնաց հորդասան: Ահմեդը (Էլխանության Էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.) զորք հավաքեց և սկսեց հետապնդել նրան: Արդունը ամրացավ Ղալաթ ամրոցում: Ալինախը բերեց նրան փաղիշահի մոտ, որը ներեց նրան և վերադարձավ: Արդուն խանը մնաց Ալինախի մոտ: Մի անգամ գիշերը, Ալինախը հարբած բնած էր: Մի բանի Էմիրներ և արքայազներ մտան նրա մոտ, գլխատեցին, ազատեցին Արդունին ու գահ բարձրացրին: Ահմեդը փախուստի դիմեց Իսֆադինի ճանապարհով, Թուրքալը և 3երկի Մոլդու մի բանի հազար ռազմիկներով նետվեցին նրա հետևից, բռնեցին ու սպանեցին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 4):

«Երկու տարի արդարադատ տիրելուց հետո սուլթան Ահմեդը (Էլխանության Էլխան Ահմեդ Թեկուդարը - Մ.3.) սպանվեց Աբադա խանի (Էլխանության Էլխան Աբադայի - Մ.3.) որդի Արդուն խանի (Էլխանության Էլխան Արդունի - Մ.3.) կողմից» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Արդունը (Էլխանության ապագա Էլխան Արդունը - Մ.3.) լսեց իր հորեղբոր սպանության մասին և դա շատ տխրեցրեց նրան: Նրա սիրտը ուրիշ դարձավ Ահմեդի (Էլխանության Էլխան Ահմեդ Թեկուդարի - Մ.3.) նկատմամբ: Երբ Ահմեդը իմացավ դա, սկսեց հետապնդել նրան: Նա մեծաթիվ զորքով նրա դեմ ուղարկեց Ալինախ անունով հրամանատարին: Երբ նա եկավ ու հասավ շեյխ-Բուրսանին, Արդունը փախուստի դիմեց և Ալինախը շեյխին հանձնարարեց այդ գործը, իսկ ինքը հետ քաշվեց պատերազմը վարելու հոգսերից ու սկսեց խելել և ուրախանալ: Մի գիշեր Արդունը

հարձակվեց Ալինախի ճամբարի վրա և այնտեղ մեծ կոտորած արեց: Միայն Ալինախը մեծ դժվարությամբ կարողացավ գիշերապահների հետ հեռանալ: Երբ Ահմեդը լսեց Ալինախի հետ տեղի ունեցած այդ անհաջողության մասին, նա բոլոր կողմեր տուրհանդակներ ուղարկեց և զորք հավաքեց մոնղոլներից, քրդերից, լուրերից, պարսիկներից ու իբերներից: Նա հորասան գնաց Արդունի դեմ: Արդունը, երբ տեսավ, որ չի կարող դիմարդել Ահմեդի զորքին, 300 կողմակիցներով ամրացավ մի ամրոցում: Եվ նրանց լրիվ շրջապատեցին, դա ամենևին հաճույք չպատճառեց Արդունին...: Հետո նա մոնղոլ տղամարդկանց ուղարկեց..., որոնք սկզբում չգտան Ահմեդին, բայց հետո նրանք հետապնդեցին և գտան նրան իր մոր մոտ, ուրախացրին նրան, հրապարակեցին և ուշադիր հսկեցին, որից հետո ավերեցին նրա ճամբարը ու բռնեցին իրեն, մորն և կանանց» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«Բայց մենք վերադառնալու դեպի վերոհիշյալ Ահմեդ խանը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.): Զանի որ Ահմեդը սպանել տվեց իր եղբայր Ղոնդադարին, հորասանում գտնվող նոյինները տեսան նրա անկարգությունները, ապստամբեցին և խան նստեցրին Աբադա խանի (Ելիսանության Էլիսան Աբադայի – Մ.Ֆ.) որդի Արդունին (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.): Իմանալով այդ՝ Ահմեդ խանը գումարեց իր զորքը և կոչեց նաև թագավորին (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.) ու նրա բանակը, որպեսզի տանի հորասան՝ Արդուն խանի դեմ կռվելու: Չնայ թագավորը և հետը տարավ իր ողջ զորքը՝ մեծն Շանշեի որդի մանդաթուրթուխուցե Իվանեին և Սադունի որդի Խուլթուբուդային: Ուղևորվեցին, անցան Իրաքը և հասան Արդունի սահմաններին: Չորեքրի բազմությունը տեսած Արդունը չկարողացավ դիմարդել, այլ փախավ ու մտավ Զալատ կոչվող բերդը, խանը հետապնդեց նրան և պաշարեց Զալատը: Երբ Արդունն ուժասպառ եղավ, խնդրեց, որպեսզի չպատժի նրան, այլ ների և երդվի, իսկ այդ ժամանակ կհառնի նրա առաջ: Համաձայնեց Ահմեդը և ապառնություններ տրոհվեցին, բանակը Ահմեդը պարսից հավատ էր ընդունել: Ղուրս եկավ Արդունը բերդից, եկավ հորեղբոր առաջ և այսպես ուղևորվեցին: Երբ գնում էին հորասան, որոշ անկարգ ու վատաբարո մարդիկ, ովքեր թշնամի էին քրիստոնեության և քրիստոնյա մարդու մահը մեծ ավանդ էին համարում, զորքեր հավաքեցին...ուստի անաստված խմբեր գումարեցին և, որտեղ մեկ կամ երկու վրացի էին գտնում, սպանում էին: Իմացավ այս մասին Բեք Սուրամեդիի որդի Ռատին, որը դեռ պատանի էր: Նա գնաց հազվի 60 մարդկանցով և մի ամուր սարում գտավ անդ տեղավորված շուրջ 300 մարդ: Նա հարձակվեց և կատաղի կռիվ կայացավ: Առաջին իսկ հանդիպմանը խուճապեցին: Նրանց մեծ մասը կոտորվեց, իսկ մնացածին նա բերեց թագավորի առաջ, որի համար թագավորը նրան մեծապես պատիվ տվեց և շատ պարգևներ շնորհեց: Ապա՝ այնտեղից դուրս եկան ու հասան Ռեմ և Ղազվին: Խանը մեծապես շնորհակալ եղավ թագավորից հորասանում հետը լինելու համար, պատիվ էլ տվեց ու նրան հանձնեց անդ գտնվող վրաց բոլոր իշխաններին» («Քարթլի-Ցխովրեթ»), Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Ահմեդը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարի – Մ.Ֆ.), որը Պարսկաստանի սուլթան էր դարձել իր հայր Աբադայից (Ելիսանության Էլիսան Աբադայի – Մ.Ֆ.) հետո, անտարբեր էր Իբերական թագավորության սահմանների լայնացման հարցում և, վախճնալով իր դեմ ապստամբած Արդունից, (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) խնդրեց Դեմետրեին (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.) սեփական զորքով գալ իր մոտ, որպեսզի ճնշի Արդունի կողմից Պարսկաստանում սկսած խռովությունները, որը, ինչպես ենթադրում էր Ահմեդը, հանգիստ չի թողնի իբերներին, եթե նրա չափազործությունները արմատախիլ չարվեն: Դեմետրե արքան ոչ քիչ թվով զորքով ժամանեց Պարսկաստան և ահա նա ու Ահմեդն անմիջապես ելան այդ ապստամբի դեմ: Արդունը հաղթվեց և սուլթանը նրան մահվան դատապարտեց, սակայն պարսիկները կյանքի չկոչեցին սուլթանի հրամանը և հնարավորություն տվեցին նրան հեռանալ հսկողությունից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 102):

«Նա (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) զարնանային եղանակին անհամար զորքով գնաց հորասան՝ Աբադա խանի (Ելիսանության Էլիսան Աբադայի – Մ.Ֆ.) որդի Արդունի (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) դեմ, որպեսզի սպանելով վերացներ այդ թագաժառանգին: Նա նրան գերի բռնեցով վերադարձավ, բայց այն գիշեր քրիստոնյաների աստվածը մեծավորների սիրտը դարձրեց Արդունի կողմը, որին նրանք ազատեցին բանտի կապանքներից, թագավոր դարձրին և նրա թշնամիներին սրածեղով կոտորեցին: Այնուհետև հետապնդելով՝ նրանք սատկեցրին Ահմեդին ու իր համախոհներին՝ հասնելով Մանգի շելիին, Սահիբ-դիվանին, Ալինախին և ուրիշ շատերի: Մեծավորների հետ էր նաև Դեմետրե թագավորը (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.), որին Արդունը սիրեց ու նրան տվեց ամբողջ Հայոց երկիրը՝ Ավագի, Շահանշահի, Գագեցու, ինչպես նաև Սադուն աթաբեկի որդիների տիրույթները» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ տարի Ահմեդ խանը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) սպանվեց Արդունի (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) կողմից...: Այդ ժամանակ Աբադան (Ելիսանության Էլիսան Աբադան – Մ.Ֆ.) մահացավ և գահը պետք է ժառանգեր իր Արդուն անունով որդին, որը մեծացել էր հորասանում և մի աննման տեսքով ու վայելչագեղ հասակով մարդ էր՝ շատ լավ ծանոթ և սիրող քրիստոնյաներին: Նա, սակայն, չկարողացավ զբաղեցնել գահը, այլ դրան բռնափորեց Թեգուդար անունով մեկը, որը իր աթոռը հաստատեց Արտագ գավառի Դավուն դաշտում, որն այժմ Արարաղ է կոչվում: Սա գաղտնի կերպով մահմեդականություն էր ընդունել և ահա այժմ, բացահայտելով այդ, իրեն սկսեց Ահմեդ կոչել...: Եվ ահա այժմ՝ Հայոց 733 թվականի գարնանը, նա որոշեց մարտի ելնել, լույս աշխարհը բերել իր մույթ մտքերը ու դրա համար էլ, հրովարտակ տարածելով աշխարհով մեկ, հրամայեց բոլոր կողմերից ամենայն ուժով և պատրաստությամբ հավաքվել ու իր մոտ հասնել: Հավաքվեց անհուն մի բանակ 100.000 հոգու կազմով, որն էլ վերցնելով և առաջանալով, նա հպարտ ու գոռոզ հասավ հորասան աշխարհը, որպեսզի բռնի թագաժառանգ Արդունին: Ասպատակ սփռելու համար նա առաջ ուղարկեց Ալինախ կոչվող մեկին, որն իր զինվորներով հասավ մինչև Մանդալ կոչվող տեղը, սակայն այստեղ իր սակավաթիվ զորքով նրան գտավ Արդունը, պատերազմ տվեց, հաղթեց նրան և ահա Ալինախը ամիսով դարձավ Ահմեդի մոտ: Վերջինս զայրացավ ու գնաց նրա վրա իր արդեն բոլոր ուժերով: Իր հերթին Արդունը փախավ և իրեն գցեց մի անառիկ ու շատ ամուր բերդ, որը լայն էր և ընդարձակ: Նա բազում անգամներ հաշտություն ու խաղաղություն խնդրեց, պատրաստ ծառայելու, և ի վերջո նրա խնդրանքը ընդունվեց, թեև խորամանկություն էր նյութվում: Եվ ահա մեծ գորավար Սարգիսը եկավ և բռնեց նրան, բանակ, երբ մոտեցան, նրա ձեռքերն ու ոտքերը կապեցին և մահապարտի պես հասցրին արբունի դուռը» (Սամվել Ամեցու Շարունակագրություն)։

«Հայոց 731 թվականին, երբ Աբադան (Ելիսանության Էլիսան Աբադան – Մ.Ֆ.) մահացավ, գահը պետք է ժառանգեր իր Արդուն անունով որդին (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.), որը մեծացել էր հորասանում և մի աննման տեսքով ու վայելչագեղ հասակով մարդ էր՝ շատ լավ ծանոթ և սիրող քրիստոնյաներին: Նա, սակայն, չկարողացավ զբաղեցնել գահը, այլ դրան բռնափորեց Թեգուդար անունով մեկը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարի – Մ.Ֆ.), որը իր աթոռը հաստատեց Արտագ գավառի Դավուն դաշտում, որն այժմ Արարաղ է կոչվում: Սա գաղտնի կերպով մահմեդականություն էր ընդունել և ահա այժմ, բացահայտելով այդ, իրեն սկսեց Ահմեդ կոչել...: Եվ ահա այժմ՝ Հայոց 733 թվականի գարնանը, նա որոշեց մարտի ելնել, լույս աշխարհը բերել իր մույթ մտքերը ու դրա համար էլ, հրովարտակ տարածելով աշխարհով մեկ, հրամայեց բոլոր կողմերից ամենայն ուժով և պատրաստությամբ հավաքվել ու իր մոտ հասնել: Հավաքվեց անհուն մի բանակ 100.000 հոգու կազմով, որն էլ վերցնելով և առաջանալով, նա հպարտ ու գոռոզ հասավ հորասան աշխարհը, որպեսզի բռնի թագաժառանգ Արդունին: Ասպատակ սփռելու համար նա առաջ ուղարկեց Ալինախ կոչվող մեկին, որն իր զինվորներով հասավ մինչև Մանդալ կոչվող տեղը, սակայն այստեղ իր սակավաթիվ զորքով նրան գտավ Արդունը, պատերազմ տվեց, հաղթեց նրան և ահա Ալինախը ամիսով դարձավ Ահմեդի մոտ: Վերջինս զայրացավ ու գնաց նրա վրա իր արդեն բոլոր ուժերով: Իր հերթին Արդունը փախավ և իրեն գցեց մի անառիկ ու շատ ամուր բերդ, որը լայն էր և ընդարձակ: Նա բազում անգամներ հաշտություն ու խաղաղություն խնդրեց, պատրաստ ծառայելու, և ի վերջո նրա խնդրանքը ընդունվեց, թեև խորամանկություն էր նյութվում: Եվ ահա մեծ գորավար Սարգիսը եկավ և բռնեց նրան, բանակ, երբ մոտեցան, նրա ձեռքերն ու ոտքերը կապեցին և մահապարտի պես հասցրին արբունի դուռը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

«Մուհամմեդ խանը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.), որը շատ անհանգստացած էր, գերեց և սպանեց իր եղբորը, այնուհետև շարժվեց իր զարմիկ Արդունի (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) դեմ: Վերջինս ամրացավ լեռնային մի ամրոցում: Մուհամմեդ խանը պաշարեց այդ բերդը: Վերջիվերջո, Արդունը անձնատուր եղավ՝ խնայելով իր և յուրայինների կյանքը» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 34):

«Հայոց 734 թվականին սպանվեց Ահմեդ խանը (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարը – Մ.Ֆ.) և գահին նստեց Արդուն խանը (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.): Աբադա խանի (Ելիսանության Էլիսան Աբադայի – Մ.Ֆ.) որդին» (Հեթում II «Տարեգրություն»):

«Ահմեդի (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարի – Մ.Ֆ.) և Արդունի (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) միջև ծակատամարտ տեղի ունեցավ: Ուժեղանալով՝ Արդունը գրավեց իր հայր Աբադայի գահը: Ահմեդին սպանեցին և խան դարձավ Արդունը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Արդունը (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) սպանեց Թեկուդարին (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարին – Մ.Ֆ.) և ինքը նստեց խանական գահին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Քրիստոսի 1284 և Հայոց 733 թվականին Արդունը (Ելիսանության ապագա Էլիսան Արդունի – Մ.Ֆ.) սպանեց Ահմեդին (Ելիսանության Էլիսան Ահմեդ Թեկուդարին – Մ.Ֆ.)» (Սարգիս Ստեփ «Ժամանակագրություն»):

4601 «Ֆիջիի 685 թվականի Սաֆար ամսի 20-ին հրաման ելավ, որ Եմիրներ Մագուկ-կոչին, Նուրին-աղան և Ղազանը, որ ջալաիրյաններից էշել-Թուկուրի եղբայրն էր, 16.000 հեծյալներով մեկնեն Զորաստանում գտնվող Ֆակարիի լեռներ և ոչնչացնեն այնտեղ ճանապարհների վրա թալանով զբաղվող ու խռովություն նյութող բոլորներին» (Ռաշիդ-եդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 5, մաս 2):

4602 «Յայոց 736 թվականին անհավատները ասպատակեցին Չարան, շատ գերիներ տարան և սպանեցին շատ քրիստոնյաների» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

4603 «Այդ տարի Ղահրամանի որդու գլխավորած թուրքերը ասպատակեցին Տարսուի շրջակայքը» (Ամանուն «Սելջուկների պատմություն»):

4604 «Զրիստոսի 1288 թվականին գրավեցին Թիլն և գերեվարեցին այլ գյուղեր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

4605 «Այն ժամանակ խանի (Էլխանուջան Էլխան Արդունի (1284-1291) – Մ.Ֆ.), դեմ ըմբոստացան դերբենդցիները: Խանը Դերբենդ գնաց: Կանչեց Դեմիսրե թագավորին (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.), վերցրեց իր հետ ու մտան Դերբենդ, ուր դերբենդցիները չդիմադրեցին, այլ փախան Այդ կոչվող ամրություն: Շրջապատեցին ամրությունը, բայց չկարողացան վնասել: Այն ժամ Արդուն խանը թագավորին կռվել հրամայեց, որովհետև հույժ ամուր էր բերդը: Թագավորն ու իր բանակը զինվեցին, շրջապատեցին ու մտան բերդ, որովհետև Բեթայի որդի Ռատին ամենից առաջ դուրս եկավ մարտի՝ գրավեցին բերդն ու նրանց իշխաններին սպանեցին, իսկ հարստությունը, նրանց գերդաստանները ու անթիվ գերի իրենց ձեռքը վերցրին և բերդն այրեցին» («Զարթոյի-Ցիսովրեթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Դերբենդի, Շիրվանի և այլ Կովկասյան մարզերի բնակչությունը, հավատարմությամբ նվիրված լինելով Ամնեդին (Էլխանուջան Էլխան Ամնեդ Թեկուդարին – Մ.Ֆ.), չուզեցան ենթարկվել Արդունին (Էլխանուջան Էլխան Արդունին – Մ.Ֆ.): Եվ ահա այս կատաղի սուլթանը մեծ ուժերով մոտեցավ Դերբենդին, սակայն չկարողացավ գրավել այդ բաղաբը: Չարացած պաշարյալների համառությունից՝ Արդունն իր մոտ կանչեց իրերական արքա Դեմետրեին (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.), որը, ուժի հետ միասին գործի դնելով նաև վարպետություն, կարճ ժամանակում տիրեց Դերբենդ ամրոցին: Արդունը, զարմանալով իրերների արիության վրա, շնորհակալություն հայտնեց արքային ողջամիտ հրահանգների համար և, երբ սա վերադարձավ Իբերիա, նրա տվեց այդ հաղթված ժողովուրդներից վերցված ավարի մեծ մասը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 102):

4606 «Դեշտ ի-խազարից հսկայական բանակով Իրան եկավ Եմիր Բուրուխայը: Արդուն խանը (Էլխանուջան Էլխան Արդունը – Մ.Ֆ.) մի բանի այլ Եմիրների հետ միասին նրան ընդառաջ ուղարկեց Եմիր Թոգուլարին, իսկ նրանց հետևից էլ ուղարկեց Եմիր Չոբանին: Ֆիջի 688 թվականի Ռաբիա Բ ամսին նրանք մարտնչեցին: Եմիր Չոբանը այնտեղ բաջուրյան հրաշքներ գործեց և այն գորքը ջարդվեց: Դա Չոբանի կողմից տրված առաջին ճակատամարտն էր» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4607 «Նույն այդ ամառ Անտիոքի ավազակները մոտ 2.000 հեծյալների կազմով ելան և մեկնեցին Մելիտեի ու Դեսնայի երկիր: Այնտեղ գտնվող հարքանդա կողմերը, սակայն, երբ լսեց այդ մասին, հավաքեց իր զորքերը, պատրաստվեց, նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ ու ջարդեց: Այդ ժամանակ նրանցից մեծ բանակություն, որ եկել էին, սպանվեցին, այդ թվում՝ իրար ազգակից մարդիկ և եղբայրներ, իսկ ահագին մարդ էլ գերվեց: Փրկվեցին միայն 40 հոգի, որոնք, խուսափելով այդ ամենից, ելան ու հեռացան Դեսնա ամրությունը, որը բանակայինները իրենց լեզվով կոչում էին Դեսնա» (Բար-Յեբրեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4608 «Եվ ահա այս ավազակները, երբ Նստած մտածում էին, թե ինչպես կարող են փրկել նրանց, որոնք նախորդ պատերազմի ժամանակ գերի էին ընկել, եկան այն մտքին, որ պատերազմը տեղի է ունեցել այդ երկրում ապրող քրիստոնյաների պատճառով, դրա համար էլ նրանք հենց նրանցից պետք է գումար վերցնեն և փրկագներ նրանց, որոնք գերվել են: Դրա համար էլ նրանք սկսեցին գնահատել բոլոր բաղաբներն ու երկրները և, ըստ դրանց հնարավորությունների, ոսկու հարկ սահմանել: Արդարությունը, սակայն, իրենն արեց, բանի որ ուժեղ երկրաշարժը բանդեց նրանց տները և նրանց բոլորի վերջը տվեց, բացառությամբ մեկին, որը այնպես հարված ստացավ, որ դռնից դուրս շարտվեց և այդ կերպ փրկվեց» (Բար-Յեբրեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4609 «Ֆիջիի 689 թվականի... Ռաբիա Ա ամսի 13-ին սուրհանդակներ եկան և հայտնեցին Դերբենդի կողմից թշնամական զորքի հարձակման մասին: Չոբանն տրվեց, որ Թուգելը, Շիկթուր-Նոյինը և Կուկուկբալը գործով արշավի ելնեն: Ամսի 15-ին նրանց հետևից շարժվեցին Թոգուլարը և այլ Եմիրներ: Մեկը մյուսի հետևից լուրեր էին գալիս թշնամի կողմից իրականացվող անկարգությունների մասին: Ռաբիա Բ ամսի 1-ին տիրակալը (Էլխանուջան Էլխան Արդունը – Մ.Ֆ.) ելավ Բիլխատվարից և հասավ Շաբերանի կողմերում գտնվող Դոնայք բլրին, իսկ ամսի 15-ին էլ նա Շաբերանում միացավ գունակին: Նույն ամսվա 17-ին զորքերի առաջապահ ջոկատին վիճակվեց իրար գալ Դարասու գետի ափին՝ Դերբենդից այն կողմ: Այն կողմից Աբաչին, Մեկի-Բուդա իբն Մանգու-Թեմուրը, Յեկեյեն ու Թոթթա-Մուրթոլան էին մեկ թումանով, իսկ այս կողմից՝ Կուկուկբալը, Թոդրուլան և Թալուն՝ հազարապետ Բուդայի որդին: Կուկուկբալը, Թոդրուլան և Թալունը նետվեցին գետն անցնելու և նրանց այս խիզախությունից թշնամու զորքը դիմեց փախուստի՝ կորցնելով 300 հոգի սպանված և որոշ բանակի գերիներ: Սպանվածների թվում էին հազարապետ Բորդոյալը, Կարալը և Յեկեյե եղբայրը, իսկ գերիների թվում՝ ավագ Եմիրներից Թոթթալը» (Ռաշիդ-եդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 5, մաս 2):

«Յայեպ ժամանածները պատմեցին, թե Բայուրի (Էլխանուջան ապագա Էլխան Բայուր խանի – Մ.Ֆ.) ու Թոթթայի (Ոսկե Չորդայի խան Թոթթայի (1290-1312) – Մ.Ֆ.) միջև ճակատամարտ է տեղի ունեցել, որի արդյունքում մեծ բանակի մոնղոլներ են սպանվել» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթաններին»):

«Զրիստոսի 1292 և Յայոց 739 թվականին Թոդա-Մանգուն բազում զորքերով եկավ Դերբենդի դուռը և հույժ զորածոյով եղավ: Արդունը (Էլխանուջան Էլխան Արդունը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Սախտակ ջուր, սակայն հետո նրանք առանց պատերազմի հետ դարձան» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

4610 «Յուլների 1601 թվականի տարվա սկզբին Մուկարդիին տեր Ալիմաշ-Ալին, որը հայտնի էր որպես քրիստոնյաների մի եռանդուն հալածիչ, մարդ ուղարկեց և գաղտնի սպանեց Մուշի տիրոջը, որը քրիստոնյա էր և ազգությամբ հայ, որից հետո ստիպեց տանջվել նաև Մար-Կալմա վանքի վանականներին» (Բար-Յեբրեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

4611 «Սա գրվեց Երզնկա մայրաքաղաքում, բայց չավարտվեց, բանդի բառասնորոգաց պահոց երկրորդ շաբաթում այլազգի մահմեդականները ասպատակեցին գավառը և բազում քրիստոնյաներ՝ եկեղեցականներ ու աշխարհականներ, նահատակվեցին, որոնց անկմա ու անողորմ կերպով սրակոտոր արեցին, այլոց էլ գերի վարեցին: Այդ ժամանակ, ահա, սաստիկ և անհնարին ահ ու երկուղ, տազնապ և խռովություն եղավ քաղաքի բնակիչներին, որոնք տարբեր կողմեր ցրվեցին» (Ահարոն-Գրիգոր Երզնկացի «Ֆիշատակարան 1292 թվականին»):

4612 «Զրիստոսի 1292 թվականին գրավեցին Մոլունը և փրկագնով նահանջեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

4613 «Զեդայուրի (Էլխանուջան Էլխան Զեյնաթուրի (1291-1295) – Մ.Ֆ.) գահ բարձրանալուց հետո ապստամբեց Ռուսի Տուկուկսայը քաղաքը, քանի որ Զեդայուրն Ռուսից դուրս էր եկել այս կողմ և ահա խանին զբաղված կարծեցին ու ըմբոստացան: Այն ժամանակ խանը կոչեց իր ողջ զորքը, ինչպես նաև Դեմիսրեի (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ին – Մ.Ֆ.) որդի Դավթին (Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Դավթի VI-ին (1292-1311) – Մ.Ֆ.) ու վրաց իշխաններին, իսկ իր գահը, կնոջն ու խաչուններին հանձնարարեց Եզոն-Նոյինին: Խույզուբուդային ու վրաց մյուս իշխաններին նա թողեց Մուղանում, որովհետև վախենում էր բերքայականների ներխուժումից, իսկ ինքը գնաց՝ Դեմիսրեի որդի Դավթին էլ հետը տանելով: Երբ հասան Տուկուկսայի քաղաքին, չորս ամիս շրջապատել էին և չէին վնասում, բայց, երբ ստիպված եղան, հինգերորդ ամսին սկսեցին սաստիկ կռվել: Քանի որ կռվում էին Դավթին ու սակավաթիվ վրացիները, ապա գրավեցին քաղաքն ու ներս մտան, ուր քրիստոնյաները մի անկյուն էին հավաքվել և խնդրեցին Դավթին, որպեսզի զթա ու խանը չարագործություն չանի: Լսեց նրանց, պաշտպաններ նշանակեց, անթիվ գանձ ու հարկ վերցրեց և դուրս եկավ այնտեղից» («Զարթոյի-Ցիսովրեթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Դրանից հետո, ստանալով վատ լուրեր ռուսից, Զեյնաթուրն (Էլխանուջան Էլխան Զեյնաթուրն – Մ.Ֆ.) կրկին զորքով այդ կողմը գնաց և Ֆիջիի 691 թվականի Տուկուկսայ Ա ամսին հաղթականորեն վերադարձավ» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների Երկրներ», մաս 4):

4614 «Դրանից հետո վիշապը (Մամուլթյան սուլթանության սուլթան ալ-Աբդաֆ (1290-1293) – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հայ ժողովրդի վրա և, զորքով շարժվելով դեպի Միջագետք, Երեսիս քաղաքի սահմանում շրջապատեց Յայոց հայրապետական այթոքը, որը կոչվում է Դոմուկա, որտեղ երկար ժամանակ գտնվում էր Յայոց կաթողիկոսի նստավայրը: Սուլթանը երկար ժամանակ դաժանորեն պաշարեց այն՝ ենթադրելով, որ քրիստոնյաները չեն կարող պաշտպանել այն, բայց, քանի որ Յայոց արքան իր քեռի, պարոն Ռայսինդի գլխավորությամբ շատ ընտիր ռազմիկներ էր ուղարկել, թուրքերը չկարողացան գրավել այն: Այդ ժամանակ թուրքերը բարանետներով ավերեցին բոլոր պատերը և սկսեցին խրամատներ ու թուխներ փորել մարոցի տակ՝ նպատակ ունենալով հիմնովին ավերել այն: Երբ ամրոցի պաշտպանները տեսան, որ նրանք արդեն ներսում են և չուսով կարող են կրակի տալ ու այրել ամրոցը, որոշեցին երաշխիք խնդրել և հանձնվել հաղթողի ողորմածությանը, բայց սուլթանը չբավարարեց նրանց խնդրանքները, քանի որ բազմաթիվ անգամ էր առաջարկել. «Դանձնեք ամրոցը և ես թույլ կտամ ձեզ ձեր ողջ գույքով գնալ ամրոցից»: Յայտնվելով անելանելի դրության մեջ՝ Յայոց կաթողիկոս, «Դոմուկայեցի» մականվանյալ Ստեփանոսը, որը գտնվում էր ամրոցում, վաղ առապիտյան հագավ իր

հայրապետական հանդերձանքը և իր բոլոր եպիսկոպոսների ու բաժանաների հետ խաչով և բոլոր սրբազան մատուներով գնաց սուլթանին խոսարկելու: Ասում են, որ, երբ այդ բռնակալը տեսավ ողջ այդ շքեղությունը, թե՛ք կաթողիկոսի վրա՝ ասելով. «Ինչո՞ւ դու հենց առաջին օրը այսպես չկարվեցիր»: Այնուհանդերձ, բանի որ նրանք իրենք էին եկել իրեն հնազանդվելու, նա հրամայեց նրանցից ոչ մեկին չսպանել: Ահա նման կերպ սուլթանը գրավեց Հռոմկլան և նույն օրը կաթողիկոսին ու բոլոր բրիստոնյա բնակիչներին, ավելի քան 30.000 հոգի, գերի տարան Եգիպտոս: Այսպես մի մասին բանտ նստեցրին, իսկ մի մասին էլ ստրկության վաճառեցին» (Ներսես Պալիեց «Ժամանակագրություն»):

«Ույն բոլորից հետո աստված բարկացավ մեր Հայոց աթաբանայան սերնդի վրա և մեր ծովացած մեղերի պատճառով իր բարկության բաժակով մեզ խմեցրեց դառն մրուրը: Նա հիշեց Կոստանդնուպոլսի գրպարտերը, արթնացրեց իր եկեղեցու վրեժխնդրությունը և ահա Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքերով շարժեց Հռոմկլա անպարտելի ամրոցի վրա, որը Հայոց հայրապետների գահին ու կաթողիկոսների աթոռն էր: Այնտեղ կային անպատմելի սրբություններ՝ առաքյալների, հայրապետների և բոլոր գլխավոր նահատակների Նշխարներ ու նաև մեր ժողովրդի համար այն փառավորագույնը՝ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի աջը, ինչպես և գավազանը, աթոռը ու այն սեղանը, որի վրա պատարագում էր, Քրիստոսին, հողաթափը, նաև՝ այն շղարքը, որ սուրբ Հռիփսիմյան թաշկինակն էր, ինչպես նաև արյունով ներկված վարչաձևակը: Սուլթանը, մեկ ամիս պատերազմելով, գրավեց բաղաթը, ապա՝ ներքին բերդը, այնուհետև՝ շատ բարձր ամրոցը, որտեղ էին Գրիգոր կաթողիկոսի կառուցած գեղակերտ եկեղեցին և հայրապետի ապարանքը: 12 եպիսկոպոսների, բազմաթիվ բաժանաների ու սարկավազների հետ միասին բռնելով Տեր-Ստեփանոս կաթողիկոսին՝ նրան տարան սուլթանի մոտ, բերդի ավարի մատնեցին, կողոպտեցին եկեղեցու սպասքները, աստվածային անկշռելի գանձերը և ողջ ունեցվածքը, բայց եկեղեցին չբաժնեցին: Ապա՝ մեծ խնդության մեջ գտնվող սուլթանը շատ բաների մասին խոսեց կաթողիկոսի հետ ու այս էլ հարցրեց. «Այս բան ժամանակ՝ ավելի քան 1.000 տարի, դուք այստեղ նստում էիք, բայց մեր սուլթանները բազում անգամ քանակեց են գրավել սա և չեն կարողացել, իսկ ինչպե՞ս եղավ, որ թո՛ւ կաթողիկոսության ժամանակ սա մեր կողմից գրավվեց»: Կաթողիկոսը պատասխանեց. «Ես չգիտեմ, միայն աստված գիտի, մի՞թե մեր մեղերի պատճառով այսպես կատարվեց»: Սուլթանն ասաց. «Սա իմ զորոյությունից չէ՛, այլ աստված ձեզ ու այդ բերդը իմ ձեռքը մատնեց, որովհետև ես երեք անգամ մտածեցի և գաղափարեցի ձեր խնդիրը ինձ թույլ չտվեց, արգելեց ու այս բերդն ինձ հանձնեց»: Այս ասելով՝ նա բերդապահներ նշանակեց ու հրամայեց շինել պարիսպը, որ բարաններով էին փյուցեր... բայց Հռոմկլայի առումից հետո նրան թողեցին Բեհեստին ամրոցը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 68):

«Պաշարեցին մեծ թշնամիները ու սկսեցին նեղել բոլոր կողմերից: Մենք ոչ մի տեղից փրկության հույս չունեինք, սակայն հույսներս Աստծո՛վ դրա էիսք դրել...: Եվ ահա Հայոց 741 թվականին անաստվածները Հայոց բազմախորհուրդներից գրավեցին աստվածապահ ու անառիկ Հռոմկլա դղյակը ու անմխիթար սուգ տարածվեց բրիստոնյաների բոլոր եկեղեցիներում, բանգի այն բանդեցին և սուրբ սեղանը կործանեցին, իսկ սուրբ տաճարի սպասքերը, որ առաջին սուրբ կաթողիկոսներն ու բարեպաշտ արքաներն էին շինել, պիղծ արեցին և պղծեցին: Նրանք տարան մեր սուրբ Լուսավորչի՝ Գրիգոր Արքի, աջը և Վանքա Նշանը՝ խաղը՝ այլ բազում սրբությունների հետ միասին: Եպիսկոպոսների, բաժանաներին, սարկավազների, մեծակազների, աշխարհիկ երեցների ու այլ աշխարհականների, ինչպես նաև կանանց հետ միասին գերեցին նաև սուրբ կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսին՝ արխիտոլոգիտը անելով անչափ մարդկանց» (Մարգարեկ Հռոմկլայեցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Հայոց 741 թվականին հավելյալ ահ և երկյուղ, դողում ու սասանում ընկավ Հայոց երկրում և Կիլիկիայում, բանգի Աթաբան գրաված այն վիշապազուխը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) ահագին շարժամար ու դրդալույով, անհուն հեծելազորի և հետևազորի թվով շարժի մեջ մտավ...: Այդ ժամանակ սարսեց Կիլիկիա երկիրը և գաղթեցին լեռներն ու բերդերը, իսկ նա ինքն էլ դիմեց Հայոց հայրապետական աթոռի՝ Հռոմկլայի, վրա, բազմաձեռք պատերազմիկներով, որոնք բարձրածիճ բաբաններով ծանր բարեք էին նետում, պատեց և պաշարեց այն: Կային նաև քարահատ արհեստավորներ և դարանամուտքեր փորողներ, որոնք բոլորը սկսեցին նեղել աստվածաշնն ու գեղեցկադիր ամրոցը, բանգի մեր մեղքերը շատացել էին, իսկ բարին էլ՝ նվազել: Եվ ահա նրանք գերեցին սուրբ հայրապետին՝ մեր կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսին, եպիսկոպոսներին, բաժանաների և անթիվ բրիստոնյաների, որը նմանվեց Սիոնի և Երուսաղեմի ողբին, բանգի սրից ընկան փառավոր բաժանաներ, կանաչ անարգվեցին, անօրենների ձեռքով հափշտակվեցին աստվածային կտակարանները, նույնպես խորտակվեցին նաև սրբերի առաքելական ու մարտիրոսական Նշխարները: Ոսկյա, արծաթյա զարդերն և մարգարտյա պատվական բարերը տարվեցին, ընդ որում այլազգիները գերեցին նաև մեր սուրբ Լուսավորչի աջը» (Հովհաննես Երզնկացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 741 թվականին... նա (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) մորեխի պես անթիվ զորքով իբրև առյուծ ելավ իր երկրից: Տարածվեցին անթիվ հեծելազորով և հետևակով ու հոսելով իբրև գետ, նա առաջացավ դեպի Կիլիկիա երկիրը, իսկ այն վերջինս այնպես սարսեց, որ մարդիկ լեռներն ու ամրոցները թողած փախչում էին՝ լքելով հունձն ու թողնելով իրենց բրտնքի վաստակը, բանգի իրենց կյանքն էին փրկում: Այդ ժամանակ, ահա, հացի սղություն եղավ, սակայն թշնամին չմտավ Հայոց երկիրը, այլ գնաց, պատեց, պաշարեց և շրջափակեց Հայոց հայրապետական աթոռ Հռոմկլան: Բազմաձեռք պատերազմողներով և մեքենաներ կիրառող մարտիկներ գործի դնելով՝ նրանք բարաններով սկսեցին կռվել և 35 օրում սպառեցին բերդի մարտիկներին, բանգի սրանք սրվեցին բարանների ու խիտ կերպով թափվող նետերի հարվածներից: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի քարհատ արհեստավորները փորեցին բերդի հիմքի հողը և, ներս մտնելով այդ գեղապանոյժ ու պանծալի ամրոցը, բերդի մնացած զինվորներին գերեցին: Նրանց ձեռքն ընկան աստվածային սուրբ կտակարաններ, որոնք մեծ բանակությանը ամբարել էին բոլոր կաթողիկոսներն և թագավորները, տարան եկեղեցու բոլոր զարդերն ու սրբությունները, ոսկյա և արծաթյա խաչերը, ոսկետուփ ավետարանները, որոնք մանրեցին ու փշրեցին, ինչպես նաև առաքյալների և մարտիրոսացածների սուրբ Նշխարները: Գերեցին նաև սուրբ կաթողիկոս և մեր հոգևոր հայր Տեր-Ստեփանոսին, ինչպես նաև՝ եպիսկոպոսների, բաժանաների և անհամար բրիստոնյաների: Եվ ահա սուգ եղավ ողջ Հայոց աշխարհում» (Հովհաննես Երզնկացի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Այդ տարի մեր մեղքերի համար աստվածասատ բարկությունը թափվեց բրիստոնյաների վրա, բանգի Սահմեդի անիծյալ ազգը եկավ հարավի կողմից՝ Եգիպտոսից, ու տիրեց անառիկ Հռոմկլային՝ հայրապետական աթոռին, իսկ սրբափայլ կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսին էլ ամենայն սրբությունների հետ միասին գերի վարեց: Նրանք աշխարհի ավերեցին, իսկ բոլոր բրիստոնյաներին էլ սրահար արեցին կամ գերության բռնեցին» (Մատթեոս Վայցճորցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Գրեցի սա Հայոց 741 թվականին՝ դառն ու դժնդակ մի ժամանակ, երբ մեր բազում մեղքերի պատճառով այլազգիները եկան բրիստոնյաների վրա ու մեր հայրապետության Հռոմկլա աթոռը գրավեցին: Դա մեր մեղքերի պատճառով եղավ» (Ստեփանոս Արճիշեցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Հայոց 741 թվականին գոռոզ փարավոնը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց աստվածային Հռոմկլա դղյակը՝ Հայոց հայրապետական աթոռը, և սրբության սպասքները հայրապետի հետ, որի անունը Ստեփանոս էր, գերի վարեցին» (Թորոս Արտագեցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Սա գրվեց Հայոց 741 թվականին՝ մի նեղ ու անձուր ժամանակ, բանգի ես չեմ կարող պատմել այն թշնամությունները, որ բաժին հասան մեր աշխարհին մեր մեղքերի պատճառով, բանգի այդ տարի տաքիկները գրավեցին հռչակավոր ու ամուր Հռոմկլան, որը վաղուց ի վեր աթոռն էր Հայոց կաթողիկոսի: Նրանք գերի վարեցին կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսին և ամեն կողմից ծանր կերպով նեղեցին մեզ ավարառությամբ, սպանությամբ ու գերեվարությամբ, իսկ դրան էլ գումարվեց սովը» (Ստեփանոս Գոյնեբերդյանց «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Հայոց 741 թվականին Եգիպտոսի ազգը շարժվեց և բազում զորքով եկավ՝ գերելով մեծ ու հռչակավոր դղյակ Հռոմեականը: Նրանք բազում օրեր մնացին նրա մոտ, բարաններ դրեցին և այլ չար արվեստի կիրառմամբ գրավեցին այն՝ գերության տանելով հայոց Տեր-Ստեփանոսին, սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի աջը, Վանքա սուրբ Նշանը և սրբերի բազում այլ Նշխարներ: Նրանք բազում բրիստոնյաների սպանեցին, ոմանք էլ գերության բռնեցին և մեծ արհալիրք գործեցին, այնպես, որ ոչ-ոք չի կարող պատմել» (Ամանուն Բաղնեկյանցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Սա գրվեց Հայոց 741 թվականին..., երբ Աստծո՛ւ բարկությունը եկավ Հայոց ազգի վրա և իսմայելյան ազգի ձեռքը մատնեց Սուրբ Գրիգորի աթոռն իր սրբությունների, եկեղեցիների բոլոր զարդերի ու հայրապետի հետ, որ անունն էր Ստեփանոս՝ եպիսկոպոսների, բաժանաների, սարկավազների, զորքի ու ժողովրդի հետ միասին: Դա եղավ Հռոմկլա դղյակում, որտեղ ոմանց սրով մաշեցին, բազում այլոց էլ մեր հայրապետի հետ միասին գերի վարեցին» (Խաչատուր Փերնեցի «Հիշատակարան 1292 թվականի»):

«Տեր-Ստեփանոսին գերի տարան Եգիպտոս, երբ մեր մեղքերի պատճառով Կլան գրավեցին» (Ամանուն «Հիշատակարան 1293 թվականի»):

«Նույնպես նաև այն ժամից հետո, երբ մեղքերը զորացան, գրավեց Հռոմեական Կլայը, որի մեջ մեր Սուրբ Լուսավորչի աջն էր՝ առաքելական և մարտիրոսական Նշխարները, անթիվ կտակարաններն ու աստվածային գրերի գանձերի մեծ բազմությունը: Թշնամիների զորքերը, անհուն բազմությամբ ու բազմաձեռք պատերազմողներով, ինչպես նաև Նորագործ մեքենաների հնարավորությունները օգտագործելով, նրանք պաշարեցին այն, հարվածեցին բարաններով, բարահորները անցքեր փորեցին ներսից և ահա գրավեցին աստվածաշնն ու հրաշալի, վայելագույն այդ դղյակը Հայոց 741 թվականի հունիսի 28-ին: Նրանք գերեցին մեր հոգևոր տեր հորը՝ Տեր-Ստեփանոսին՝ եպիսկոպոսների, բաժանաների, սարկավազների, բաժանաներով ու անհամար բրիստոնյաներով՝ սպանելով բրիստոնյաների զարդերը» (Բեթում Պատմիչ «Հիշատակարան 1293 թվականի»):

«Հայոց 741 թվականին... Եգիպտացիները գերեցին Տեր-Ստեփանոսին» (Մովսես Երզնկացի «Հիշատակարան 1293 թվականի»):

«Սա սկսվեց գրվել այն ժամանակ, երբ Եգիպտոսի անօրեն սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) բազում զորքով ու անթիվ հեծյալներով եկավ անառիկ դոյակ հանդիսացող հայրապետական աթոռ Ռոմսկայի վրա: Բազում պատնեշներ կառուցելով՝ նա պաշարեց այն և դասավորեց մեծաքանակ հեծելազորն ու հետևակը: Նրանք 35 հատ մեծ և փոքր ռմբաքար կանգնեցրեցին ու սկսեցին ներքևից քարերով ծեծել բերդի պարիսպը: Նրանք մեծ ու փոքր քարեր էին նետում, նետեր էին արձակում և այս կերպ սպանեցին մարդ ու անասուն: Այդ ժամանակ այն բաղաժը հազարացիներից մեծ նեղություն ու տարակուսանք տեսավ և ոչ-ոք այնտեղ չէր մտնում կամ դուրս չէր գալիս, քանզի այդ բաղաժը բոլոր կողմերից պաշարված էր ու ոչ մի տեղից նրանց օգնության գալ չէր կարող: Բոլորը միայն Աստված էին աղաղակում և լաց էին լինում՝ տղամարդիկ, կանայք, ծերեր, երիտասարդներ, պատանիների ու կույսեր...: Եվ ահա այսպես Աստված... խրատեց մեզ հայրապետական գթով ու հոյակապ և հռչակավոր, անառիկ Կլայ դոյակը, որ հայրապետի աթոռն էր, մատնեց այն անօրեն գոռոզ ու բազմազուլիս վիշապի՝ Եգիպտոսի արքայի ձեռքը: Այնտեղ մեծ սպանություն և գերեվարություն արեցին, ուժեղ ավերեցին, շատ մարդկանց սրահար արեցին ու թիվ չեղավ գերիներ և կոտորվածների: Ո՛վ կարող է պատմել եկեղեցիների ավերումը, սուրբ սեղանների կործանումը, Աստծո տաճարի սպաքերի և անոթների հափշտակությունը, բախանների սպանությունը, սարկավագների գերեվարությունը, կույսերի խայտառակությունը, ամուսնացածների անարգվելը, ծերունիների լաց ու մատուկների չինայվելը, բանգի չորդրսացին նույնիսկ երեխաներին, այլ՝ սրի, գերության և մահվան մատնեցին: Այսբանից հետո նրանք հրով այրեցին բաղաժը և հայրապետին՝ Տեր-Ստեփանոսին, եպիսկոպոսներով, բախաններով, սարկավագներով և բազում ժողովուրդով՝ կին, տղամարդ ու երեխա, գերության վարեցին Եգիպտական աշխարհը» (Բարսեղ Երաժիշտ «Յիշատակարան 1294 թվականի»):

«Յայց 741 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով գնաց Ռոմսկայի վրա, պաշարեց այն և, բազում օրեր մարտ մղելուց հետո, գրավեց: Նա Եգիպտոս տարավ այնտեղ պահվող սուրբ մատուքները, այդ թվում նաև սուրբ Գրիգորի աջը, գերեց կաթողիկոսին, բախաններին, սարկավագներին և այլոց» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 741 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց Յայց կաթողիկոսի նստավայր Ռոմսկան և գերեց Տեր-Ստեփանոսին: Կաթողիկոսի հանդեպ սիրուց դրդված՝ Յթումը որպես փրկագին տվեց անմատչելի ամրոց Պեհեսին» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այն գոռոզը Ռոմեական Կլայը՝ մեր հայրապետի նստավայրը պաշարեց, որը հիշելն իսկ ողբալի է...: Դա աղետ էր մի կսկծալի, բանգի նա տիրեց ամրոցին և մարդկանց սրով կոտորեց, իսկ ում էլ ողորմեց՝ գերի վարեց» (Յեթում II «Յիշատակարան 1295 թվականի»):

«Երիստոսի 1292 թվականին Սյրա սուլթան Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքով պաշարեց Ռոմսկա հայրապետական դոյակը, որից հետո, պատերազմելով 40 օր, գրավեց այն և գերեց հայրապետ Տեր-Ստեփանոսին՝ այնտեղ եղած սրբությունների հետ միասին» (Յեթում II «Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 741 թվականին Սյրա Աշրաֆ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) պաշարեց ու գրավեց Ռոմսկան, որից հետո սուլթանին տվեցին Պեհեսի բերդը» (Յեթում II «Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1295 և Յայց 742 թվականին եկավ բազում զորքով Սյրից Ռոմսկայի վրա եկավ Մելիք-Աշրաֆ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.): Նա պաշարեց այն մեծ ուժերով, որից հետո ավարեց շրջակայքը, գրավեց այն ու գերելով տարավ Տեր Ստեփանոսին՝ Լուսավորչի աջի հետ միասին: Գերի տարվեցին շատ եպիսկոպոսներ, բախաններ ու շատերը՝ ժողովուրդից...: Երիստոսի 1293 թվականին գրավեցին Ռոմսկան և կաթողիկոսի գերի տարան» (Սամվել Անեցու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 740 թվականին գրավեցին Ռոմսկան և գերի տարան Յայց կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսին՝ եկեղեցական ողջ ունեցվածքով» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 740 թվականին գրավեցին Ռոմսկան» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Երիստոսի 1292 և Յայց 741 թվականի հուլիսի 28-ին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ռոմսկան և գերեց Տեր-Ստեփանոսին» (Սարգիս Սեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 741 թվականին Սյրա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ռոմսկան և կաթողիկոսին ու բոլոր սրբությունները գերի տարավ...: Այսպես Ռոմսկան ավերվեց» (Անանուն Սյունեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 717 թվականին Սյրցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ռոմսկան և Տեր-Ստեփանոսին գերի տարավ» (Կիրակոս Ուշունի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 751 թվականին մարցինեղ գրավեցին Ռոմսկան և Տեր-Ստեփանոսին գերի տարան» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», զլուխ 56):

«Փրկչական 1294 կամ Յայց 741 թվականին գրավեցին Ռոմսկան և կաթողիկոս տեր Ստեփանոսին գերի տարան Եգիպտոս» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 739 թվականին եկավ Սյրա Աշրաֆ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) և գրավեց Ռոմսկան՝ Տեր-Ստեփանոսին Եգիպտոս գերի տանելով, որն այնտեղ մահացավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 742 թվականին Սյրի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) կրկին հարձակվեց Կիլիկիայի վրա: Նա այն բացարձակապես անյացրեց, բնակչությանը գերի բռնեց Սյր ու տարավ նաև կաթողիկոսին սուրբ Աջի ու այլ սրբազան պարագաների հետ միասին՝ դարձրեցնելով Կիլիկիայի կաթողիկոսությունը» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբուլ», զլուխ 2):

«Այդ ժամանակ նոր այս փարավոնի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆի – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքերը ելան և ճամբար զարկեցին Ղալաթ-Ռոմատիայի դեմ, որը գտնվում էր Եփրատի վրա: Նրանք այն գրավեցին 20 օրվա ընթացքում, բոլորին կործանեցին, ամեն ինչ փչացրին և թալանեցին՝ անթիվ բանակով գերության տանելով փոքր տղաներին ու աղջիկներին: Այդ ժամանակ այնտեղ գտնվող Յայց կաթողիկոսը և Նրա վանականները ամենայն պատվով Երուսաղեմ փոխարդեցին, ուր հասան հազիրան ամսի 28-րդ օրը, որը շաբաթ էր, ահա և այն ամենը, ինչ եղավ այնտեղ» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

«Յիջրի 691 թվականին սուլթան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) Եգիպտոսից գնաց Ասորիք և խմբեց Եգիպտական և սիրիական զորքեր: Ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆֆար Մահմուդը և Նրա հորեղբայր ալ-Մելիք ալ-Աֆդալը մտան նրա հրամանի տակ և ժամադիր եղան Դամասկոսում...: Երբ սուլթանը Ռաման հասավ, վրան զարկեց բաղաժի հյուսիսակողմում՝ Սալիմայի ջրանցքի մոտ, և ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆարը զնայելի գորգեր սփռեց հրապարակի վրա ու սուլթանի վրանը կանգնեցրեց այնտեղ: Այնտեղից սուլթանը գնաց դեպի Յալեա, որտեղից և ուղղվեց դեպի Ռոմսկա ու պաշարեց այն նույն տարվա Ջումադա Ա ամսի առաջին տասնօրյակին: Այդ բերդը Եփրատի մոտ էր և մեծապես ամրացված էր: Բերդի դիմաց նա հաստատեց քարանդե մեքենաները և այդ պաշարումը շատ ավելի խիստ եղավ, քան բոլոր պաշարումները, որոնց ամսին վկայում են ականատեսները: Ռամասիկները հաստատվեցին վր սարի գագաթի վրա, որը ձգվում էր դեպի բերդը արևելյան կողմից և այդտեղից, երբ ջարդն սկսվեց, մեկն ականատեսն եղանք բնակիչների վիճակին, նրանց ներքևներին, շարժումներին, նրանց վարքին ու փախուստին: Բերդը սրի ուժով գրավեցին նույն տարվա շաբաթ օրը, Ռեջեբ ամսի 11-ին: Բնակիչները սպանվեցին և նրանց երեխաները հափշտակվեցին: Այնտեղ էր ապաստանել կաթողիկոսը՝ հայերի խալիֆան, որ բնակվում էր բերդում, այնտեղ էին ապաստանել նաև փախստականները: Ռամասիկները քարանդե մեքենաներ գետնեցին սարի գագաթի վրա, որը երկարած էր դեպի բերդը, և ահա սուլթանից հրաման եկավ Ռամասի իշխանին, որպեսզի մեքենաներով նրանց վրա քարեր արձակի: Երբ լարեցին մեքենաները, որպեսզի ռմբակոծեն, նրանք հաշտություն խնդրեցին սուլթանից և խնդրանքը ընդունվեց այն պայմանով, որ իրենց կյանքը կապահովվի միայն գերի հանձնվելու պարագայում: Նրանք համաձայնվեցին և ահա գերի վերցվեցին կաթողիկոսը և բոլոր նրանք, որոնք սակավ թվով մնում էին միջնաբերդում՝ միևնույն վերջին մարդը: Սուլթանը Ալամադին Սանջար ալ-Շուջային նշանակեց բերդը և բանված պարիսպները վերանորոգելու համար: Վերջինս ամբողջությամբ նորոգեց ու վերաշինեց ամրոցը: Այնուհետև սուլթանը վերադարձավ Յալեա» (Աբուլ-Ֆիդա «Ռամասուտ պատմություն մարդկային գեղի»):

«Յիջրի 691 թվականի Ջումադա ամսի 15-ին Ռամասի տեր Մելիք-Մուզաֆֆարը եկավ Դամասկոս, որտեղ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) զորահանդես կատարեց: Ասորիքի բանակն էլ շուտով հասավ և ամսի 28-ին Յալեայի ճամփան բռնեց: Թողնելով այդ բաղաժը Ջումադա ամսի 4-րդ օրը՝ նա ուղղվեց դեպի Կալաթ ռում: Նա բանակեց բերդաբաղաժի պարիսպների տակ երեքշաբթի օրը, ամսի 8-ին և 20 պատերազմական մեքենաներ բարձրացրեց, որոնցով բանդում էին պատնեշները: Ռամասկոսի նայիրք էմիր Շանջար Շուջային մի շրջա շինել տվեց, որը կապեցին միջնաբերդի կեղևներին, իսկ սյուս ծայրն էլ ամուր բևեռեցին հողի մեջ: Չինվորներն օգտագործեցին այն հարձակման ելնելու համար և ամենաբուռն կորուվով կռվեցին: Վերջապես Ալլահի շնորհիվ շաբաթ օրը, Ռեջեբ ամսի 11-ին, ամրոցը բռնի կերպով գրավվեց: Պահակազորը մորթուովեց, կանայք ու երեխաները գերի վերցվեցին: Յայցը պատրիարքը, որ գտնվում էր բերդում, գերի ընկավ: Պաշարումը տևեց 33 օր: Սուլթանը այդ բաղաժին տվեց Կալաթ ալ-Մուսլիմին ամուր և այդ ամսում էլ այն ճանաչվեց: Այնուհետև 1.200 գեղիններ տարվեցին դեպի գիևարան: Այդ բերդի առջև նահատակվեց Շարաֆադին իբն Ալիադեր Էմիրը: Երբ Կալաթ Ռումի գրավման լուրը հասավ Դամասկոս, բաղաժը հանդիսավոր օրվա պես զարդարվեց: Նվազարանների եղանակներով այդ լուրը հաղորդվեց ամեն տեղ: Սուլթանը Շանջար Շուջա Էմիրին նշանակեց Ասորիքի տեղակալ, որպեսզի նա վերաշինի Կալաթ ալ-Մուսլիմին: Վերաշինեցին ինչ-որ պատերազմական մեքենաները և ականները

բանդէ էին, բայց բերդի մի բառորդ մասը մնաց ավերակ վիճակի մեջ: Սուլթանը այնուհետև ուղղվեց դեպի Դամասկոս, որտեղ նա մուտք գործեց Երուշաղեմի օրը, Շաբան ամսի 20-ին, երրորդ ժամին՝ իր առջևից բերելով Կալաթ Ռումի իշխան Ռայոց պատրիարքին և մեծ թվով զորիներին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամուլեյան սուլթանների»):

«Յիջրի 691 թվականի Ջումադա ամսի 8-ին, երեքշաբթի օրը ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) իր ողջ ուժերով բանակեց Ռոմսկայի դիմակ և պաշարումը անադար շարունակվեց մինչև Ռեքեբ ամսի 11-ի շաբաթ օրը, երբ ի վերջո գրավեց այն: Մուրադալը մեկնեց՝ իր հետ տանելով այդ ուրախացի լուրը ավետող նամակը, որպեսզի ցոխն այն բոլոր բաղաբեղերում և ամրոցներում: Եսիր Սայնտդին իբն ալ-Մահաֆտարը պատմեց, թե պաշարումը տևեց 33 օր և բերդի դեմ ցցված բալիստների թիվն էր 19՝ բաղկացած 5 «ֆրանկ» տիպի բալիստներից և 14 «սատանայական» կամ «սև ցուլ» կոչված բալիստներից: Բերդի առաջ սպանվեցին Շարաֆադդին իբն ալ-Խաթիր, Շեհաբեդին Ահմեդ իբն Ռուբենադին, Եսիր Ջանդար զորականները և սուլթանի արքունիքի թիկնապահներից զանազան պետեր: Երբ սուլթանը վերադարձավ Դամասկոս, բաղաբեղ բնակիչները, ի պատիվ նրա, մետաքսյա կերպասներով զարդարեցին բաղաբեղ: Այդ տվյալության էր միայն այն ժամանակ, երբ սուլթանը գալիս էր Եգիպտոսից: Սուլթանը մուտք գործեց Դամասկոս՝ իր առջևից բերելով զորիներին և Ռոմսկայի տեր կաթողիկոսին» (Մուֆֆազալ իբն Աբու-Ֆազայիլ «Պատմություն»):

«Կալաստ ալ-Մուլիմի, որը նախապես կոչված էր Կալատ ալ-Ռում: Սա մի բերդ է Բեննասարինի Ջունդից՝ Եփրատի հյուսիս-արևմտյան կողմի դաշտի մեջ, չափազանց հինգ օրվա հեռավորությամբ ուռնաբայյով և Բիրայց մի օրվա ճանապարհով դեպի արևմուտք: Եփրատն անցնում է բաղաբեղի ներքևից: Առաջին բերդ է, ունի արվարձան և պարտեզներ, որոնց միջից անցնում է Մարդուբան գետակը, որը թափվում է Եփրատի մեջ: Այնտեղ էր բնակվում հայերի խալիֆան և անհավատների կուռքերը մտնում էին այստեղ մինչև ալ-Աշրաֆ Խալիլ իբն ալ-Մանսուր Կալատն սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) արշավանքը, որը եկավ, պաշարեց այն ու գրավեց» (Օմար «Տաարիֆ»):

«Լուր ստացվեց, որ Ասորիքից եկել է Մեյիթ-Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) և գրավել Դալաթ-առ-Ռումը» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 7):

⁴⁶¹⁵ «Բայց, բանի դեռ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր Ռոմսկայի գրավումով՝ Ալլաբես անունով Ռայոց արքայի ամրոցներից մեկը դավաճանության արդյունքում տրվեց թուրքերին» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶¹⁶ «Երբ Եսիր Աբուդա Գուրգանը գնաց ռում, որ մարտնչի սաորիքյան զորքերի դեմ, փառիշահը (Էլխանուբյան Էլխան Ենիխան – Մ.Ֆ.) ռումյան այդ զորքի առաջնապահուն ուղարկեց արքայազն Գադուկին՝ Մենզու-Թեմուրի որդուն և Ռուլուբու գետակը, որը թափվում է Եփրատի մեջ: Այնտեղ էր բնակվում հայերի խալիֆան և անհավատների կուռքերը մտնում էին այստեղ մինչև ալ-Աշրաֆ Խալիլ իբն ալ-Մանսուր Կալատն սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) արշավանքը, որը եկավ, պաշարեց այն ու գրավեց» (Օմար «Տաարիֆ»):

⁴⁶¹⁷ «Վուր ստացվեց, որ Ասորիքից եկել է Մեյիթ-Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) և գրավել Դալաթ-առ-Ռումը» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 7):

«Ռայոց 741 թվականի Նոյեմբերի 28-ին անհավատները ներխուժեցին Սեբաստիա, գրավեցին բաղաբեղ արտաքին մասը, գերի տարան 800 մարդ, իսկ քրիստոնյաներից էլ սպանեցին 50 հոգու» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ռայոց 741 թվականին Սեբաստիա բաղաբեղ եկան որոշ եղուկակներ, որքն ապստամբել էին Եգիպտոսի սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆի – Մ.Ֆ.) դեմ, ինչպես գրված է մի շարք ձեռագիր պատմություններում: Նրանք բաղաբեղի մոտերից գերեցին 800 հոգու, գլխավոր քրիստոնյաներից 50 հոգու էլ սպանեցին: Դրանից հետո, վստահ դառնալով իրենց ուժին, Սամադարի որդի Յարապի օգնականությամբ նրանք բաղաբեղ մտան՝ այստեղ ևս կոտորելով 500 հոգու, որոնց բոլորի դիակները կուտակված մնացին մեծ ճանապարհի վրա, իսկ այլոց էլ փախստական դարձրին» (Ռուֆհանեն Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 5):

⁴⁶¹⁸ «Ռայոց 742 թվականին անհավատները կրկին հարձակվեցին Սեբաստիայի վրա և Մեծ պահեթի սկզբի օրը մտան բաղաբեղ: Աստծո և 40 սրբերի օգնությամբ բաղաբեղում նրանց դիմադրեց Սամադարի որդի Արապը և նրանք ոչնչացրին 563 մարդու, իսկ սպանվածների դիակներից էլ մեծ մի բլուր առաջացրին Մեյիթե տանող ճանապարհի վրա՝ մյուսանելով և փախուստի մատնելով» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո երկու տարի անց՝ Ռայոց 743 թվականին, Սեբաստիա բաղաբեղում մի այլ աղմուկ և ապստամբություն ծագեց, բանգի Ասլանու, Սուբայ ու Չադաչար կոչվող ապստամբները բազում զորքով եկան, մտան բաղաբեղ և շատ նեղություններ պատճառեցին բաղաբեղիցներին՝ մանավանդ Ռայոց ազգին: Դրանից հետո, սակայն, զորացան բաղաբեղիցները, հարվածեցին ու սատկեցին սրանցից շատ շատերին, իսկ այլոց էլ փախստական դարձրին» (Ռուֆհանեն Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 5):

⁴⁶¹⁹ «Փարեչանի (Ալանական թագավորության արքա Փարեչանի (մոտ 1265-1297) – Մ.Ֆ.) այնտեղ գտնվելու ժամանակ օվսերը սկսեցին ասպատակել, ավերել ու գերել Զարթին, իսկ Գորի բաղաբեղ էլ գերեցին ու պահեցին իրենց ձեռքում: Այնժամ բոլոր վրացիները գուսարվեցին Զարթին Երիտթալ Բեբայի (Մամլուքյան թագավորության թագաբեղ Բեբա Ջակելու (1285-1306) – Մ.Ֆ.) որդի Անազայի մոտ և պաշարեցին Գորին: Բազմիցս մարտնչեցին, որի ընթացքում բաղաբեղում շատ մարդիկ կոտորվեցին՝ և օվս, և վրացի, իսկ Գորին էլ հիմնական իրդեղեցին: Ստիպված լինելով՝ օվսերը բերդից գաղտնի մարդ իջեցրին և ուղարկեցին Մուխրանում գտնվող թագավորների մոտ, որպեսզի օգնեն իրենց: Երբ լսեցին, որ թագավորները մեջտեղ եկան, հանդարտեցում և հաշտություն արին, սակայն վրացիների ու օվսերի միջև այնուհետև թշնամանք մնաց» («Զարթին-Յիսուկերա», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁶²⁰ «Ռայոց արքան, որպես փրկական կաթողիկոսի համար, սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆին – Մ.Ֆ.) կամավոր զիջեց անառիկ Բեհեսնի ամրոցը, բայց կաթողիկոսը, ինչպես սակեց վերևում, արդեն բաց էր թողնվել, ինչի մասին չգիտեին: Երբ կաթողիկոսը վերադարձավ Ռայաստան, նա այնքան էր թզկուլված և տանջված, որ մի բանի օր անց մահացավ» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Մեյիթ-Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) գրավեց Բեհեսնի գյուղը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ռայոց 742 թվականին Տեր-Ստեփանոսի օրոք եգիպտացիները գերեցին Լևոնի որդի Յեթումի թագավորությունը» (Ռուֆհանեն Գրիչ «Ռիշատակարան 1293 թվականին»):

«Ռայոց 742 թվականին Տեր-Ստեփանոսի օրոք եգիպտացիները գերեցին Լևոնի որդի Յեթումի թագավորությունը» (Ստեփանոս Գրիչ «Ռիշատակարան 1295 թվականին»):

⁴⁶²¹ «Ռայոց 742 թվականին ջենովացիները Այասի մոտ 12 ռազմականներով մարտի մեջ մտան վենետիկյան 32 մեծ ու փոքր նավերի դեմ և գրավեցին դրանցից 24-ը» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

«Ռայոց 743 թվականին ջենովացիները Այասի մոտ վենետիկցիների բարավանի նկատմամբ հաղթանակ տարան» (Բեթում II Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶²² «Ռայոց 742 թվականին Յեթում արքայի և իր իշխանների միջև, որոնց գլխավորում էին Կոռիկոսի տեր պարոն Յեթումը, նրա եղբայր, Կալեհի տեր Օշինը և այլ իշխաններ, վեճ տեղի ունեցավ» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

⁴⁶²³ «Քրիստոսի 1294 թվականին ջենովական 18 դալերները Այասի մոտ կռվեցին վենետիկցիների 32 դալերների հետ և հաղթեցին՝ գրավելով թշնամու 24 դալերներ» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

Այս մասին տեղեկություններ կան նաև ջենովական փաստաթղթերում:

⁴⁶²⁴ «Քրիստոսի 1294 թվականին դարձյալ գրավեցին Թիլը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1295 կամ Ռայոց 742 թվականին Սարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Աշրաֆը – Մ.Ֆ.) մտավ Կիլիկիա և առհասարակ այրեց ու ավերեց բազում գյուղեր ու բաղաբեղեր, մարդկանց սպանեցին և գերի բռնեցին» (Անանու Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶²⁵ «Ռայոց 745 թվականին ապստամբեցին Ռայոց իշխանները, որոնց գլխավորում էին Սմբատ Գունդստաբլի որդի, սենեշալ պարոն Օշինը, պարոն Օշին Բակուրանը, որը դարպասների սպասապարն էր, ինչպես նաև այլ իշխաններ և ձիավորներ...: Այդ տարի փախան Կոռիկոսի տեր Յեթումը և նրա եղբայր Օշինը» (Բեթում II «Տարեգրություն»):

⁴⁶²⁶ «Աստվածատյաց այդ Նովոուզը, երբ եկավ, հրաման արձակեց առհասարակ բանդել բոլոր եկեղեցիները, կողոպտել բոլոր քրիստոնյաներին և թվապետել բախաններին: Այդ պատճառով քրիստոնյաներին ամենուրեք մեծ վշտեր պատճառեցին և անտանելի աղետների ենթարկեցին, բանդելի շատ եկեղեցիներ, բազմաթիվ բախանների խողովակներ, մեծ թվով քրիստոնյաների կոտորեցին, իսկ ուժեր կարողացան խուսափել, նրանց էլ ունեցվածքը հալիչությունեցին...: Մեր նահանգի ասիմաններում նրանք կողոպտեցին նախնականի եկեղեցիները, գերի վերցրին բախաններին, բազում չարչարանների ենթարկեցին, բանդելի արքարանների դռները և խորտակեցին սեղանները, բայց զորագույնները թույլ չտվեցին եկեղեցիները բանդել՝ վախենալով Կրաստանի զորքից: Եկավ նաև Սյունյաց մեծ աթոռը և ուժեղ բանդել եկեղեցի, բայց կաշառքներով և ուժով մենք թույլ չտվեցինք: Կողոպտեցին Նախիջևանի գավառի վանքերը, սակայն Ռայաստանի մյուս գավառները, որտեղով հոսում է Երասխը, աստծու շնորհիվ ազատ մնացին: Բռնեցին նա ասորիների կաթողիկոսին, որը նստում էր Մարադայում, բազում անարգաբեղներով սեռձիմահ չարչարեցին և ողջ հարստությունը կողոպտեցին: Առաքելոց կաթեթ եպիսկոպոս Տեր-Տիրացուին ևս բռնեցին, զանազան անպատիվ բաներով ծանակեցին և խլեցին նրա ողջ ունեցվածքը: Բացի դրանից՝ նրա վանքում, որտեղ սուրբ Թադևոս առաքյալի շիրմն էր գտնվում, շինությունները բանդեցին, ավերեցին, իսպառ կործանեցին ու կողոպտեցին: Այդ ժամանակ Բայսոսի (Էլխանուբյան Էլխան Բայրու խանը (1295) – Մ.Ֆ.) մոտ

շնորհավորանքի էր եկել Յայոց Յեթում թագավորը բայց հասավ հիշյալ տաճնապալից խառնաշփոթությունների պահին: Սա մնում էր Մարտայի եկեղեցում, որը ասորիների կաթողիկոսարանն էր: Յենց նրան էլ վիշտ պատճառեցին: Նա գնաց, ներկայացավ Ղազանին (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանը (1295-1304) – Մ.Ֆ.**): Վերջինս թագավորին մեծաշուք պատվով ընդունեց: Յեթումը արքային դեմ հանդիման պատմեց քրիստոնյաների նկատմամբ կատարված աղետալի անցքերի մասին, իսկ Ղազանն էլ, անմեղ ձևանալով ասաց. «Ես այդ մասին ոչինչ չգիտեմ, ամեն ինչ Նուրուզն է կատարել»: Եվ ահա նա ինքը հրամայեց անմիջապես հրովարտակ գրել և տարածել որչ Երկրում, որ եկեղեցիներին ու քրիստոնյաներին ձեռք չտան, այլ բոլորը խաղաղ մնան՝ յուրաքանչյուրն իր հավատն ու պաշտամունքը համարձակությամբ պահելով: Այդպիսով մի փոքր դադարեցին ավազակային հարձակումները և Յեթում թագավորը մեծ պատվով ու շքեղաշուք փառքով տեղից հեռու դարձավ և խաղաղությամբ գնաց իր աշխարհը Կիլիկիա» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 70):

«Գրվեց Յայոց 746 թվականին, չար ու դառն ժամանակներում՝ Ղազան խանի (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) բռնակալության ժամանակ, երբ բազում եկեղեցիներ ավերվեցին, բազում քրիստոնյաներ, քահանաներ ու ժողովուրդ սուր տուներին զոհ գնացին ու գերեվարվեցին» (Ստեփանոս Յայրապետ «Յիշատակարան 1297 թվականի»):

«Զանդեցիներ եկեղեցիները Նուրուզի ձեռքով» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 746 թվականին... չարագույն Նուրուզը ավերել էր վանքերը» (Անանուն Սյունեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1298 թվ Յայոց 745 թվականին Նավուզի ձեռքով եկեղեցիներ բանդվեցին» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Նավուզը նախ ուղևորվեց և հասավ Նախիջևան, ուր սկսեց կործանել եկեղեցիները» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Նավուզը, ուղևորվելով Վարձիա, հասավ Նախիջևան: Խուլթու-Բուղան մոտենալով՝ սպանեց նրան ու արմատախիլ արեց նրան որդով ու աղիտով՝ ոչնչացնելով նրա նույնիսկ հիշատակը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմություն»):

⁴⁶²⁷ «Այս ընթացքում Ղազան խանը (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) դեսպան ուղարկեց և Ղավիթ թագավորին (**Զարթիսի թագավորության համիշխան արքա Ղավիթ Վիին – Մ.Ֆ.**) իր մոտ կանչեց, իսկ նա շտապ պատրաստվեց ու հասավ Կախբ և Յեթ: Յեթ-Կախեցի դիդերույներն ու ազնաուրները գնացին Ղավթի մոտ, այդ թվում՝ Սամադավա Երիթթավը՝ ամենայն ռազմական շնորհով օժտված, ընտիր նետածիգ Մոստաֆաուս Երթայեցու կամ միումիրոնների անվանի առաջնորդ Նուպտուղմեսու Պիղասի պես: Թագավորը կարճ ժամանակ մնաց Յեթում և խորհուրդակցեց վեգիդների հետ. «Գնա՛լ հորդա, թե՛ ոչ»: Վեգիդները գնալը հաստատեցին, բայց թագավորը չսեց նրանց և հետ դարձավ, քանի որ վախենում էր թաթարների խանի տեսությունից: Նա եկավ Սթիուլեթ, ժինվանում կանգնեց, կտրեց Սիբան ու պաշտպաններ կարգեց: Ղավիթ թագավորը մնաց Սթիուլեթում, իսկ իր կրտսեր եղբայր Վախթանգին (**Զարթիսի թագավորության ապագա համիշխան արքա Վախթանգ III-ին – Մ.Ֆ.**) էլ դեսպան ուղարկեց մեծն Բաթոյի (**Ոսկե Յորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Ֆ.**) թոռ խանի (**Ոսկե Յորդայի խան Թոխթայի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ խոստանալով ուղեկից դառնալ նրա հանդես: Նա սիրով ընդունեց երկիր և բազում գանձեր խոստացավ: Ղավթի ապստամբելը իմացած Ղազանը մեծ բանակով ուղարկեց Խուլթուլաի գորսապետին, որին նրանք բեգլաբեգ էին կոչում: Եկան ու կանգ առան Տիդիխում: Դրանից հետո նրանք թագավոր Ղավթի մոտ դեսպան ուղարկեցին, պահանջեցին հավատարմության և վստահելի մարդիկ ու հաշտություն պարտադրեցին: Պահանջեցին հավատարմություն Ղազանի հանդեպ և՛ չանցնել թշնամիների կողմը: Թագավորը ուղարկեց կաթողիկոս Աբրահամին, Իվանե Բուրսեյուն և Տիդիսի դատավորին, պատանդ ու երդում պահանջեց, իսկ նրանք էլ իրենց հավատի համաձայն երդվեցին և իբրև պատանդ տվեցին Խուլթուլաի Սիդուլի Սիդուլի որդուն, Ղուռուլաի եղբայր Արվախին և այլ նոյինների որդիներ: Նրանք նաև խանի մատանի և անձեռնմխելիության հավաստում տվեցին: Եվ ահա թագավորը եկավ նրանց տեսության ու խոստացավ հորդա գնալ: Խուլթուլաի պատվով ընդունեց նրան և արձակեց, իսկ Ղավիթը գնաց իր տեղը և պատանդներին մեծ պարգև տվեց ու արձակեց» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Ղազան խանը (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով ուղարկեց Խուլթու-Բուղային, որը եկավ ու ավերեց Յայոց, Զարթիսն և Էրծո-Թիանեթը... Այդ ժամանակ վրացական և հայաստանցի ազնվականները Ղավիթ թագավորին (**Զարթիսի թագավորության համիշխան արքա Ղավիթ Վիին – Մ.Ֆ.**) մեծ հավատարմություն ցույց տվին, երբ Խուլթու-Բուղան իր զորքը երկու մասի էր բաժանել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմություն»):

⁴⁶²⁸ «Հանկարծ լուր եկավ, որ Թարագայ-Գուրգանը, որը օյրաթների Էմիրն էր և գտնվում էր Դիարբեքիրում ու այդ կողմերում, Էմիրներ Եսուդեյի և Կոկտե-բահադուրի հետ միասին իրենց գույքով ու օրաթների հազարյակներով շարժվել են դեպի Ասորիքյան երկիր: Էմիր Մուլայը մեկնեց խոչընդոտելու դրան, սակայն նրանք չարդեցին նրան և հեռացան» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

⁴⁶²⁹ «Ռաքիա Ա ամսվա վերջում լուր եկավ, որ Իլդարը 300 հեծյակների հետ փախուստի է դիմել և հեռացել է: Շադայ իբն Բուբուրը և Յաշիկ-Թուկլուի եղբայր Ինեբենը 3.000 հոգով հասան նրան, մարտնչեցին ու հաղթանակի հասան: Իլդարը որոշ ժամանակ թաքնվեց Արգրումի սահմաններում, սակայն ի վերջո նրան ինչ-որ մի գյուղում բռնեցին և Աբբալ իբն Ուրտուկու իբն Էլկե-նոյինը սպանեց նրան» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

⁴⁶³⁰ «Այս ընթացքում, երբ զորքը պատրաստության էր բերվում, Խուրասանից ժամանեց Էմիր Մուլայը և հայտնեց, որ Նուրուզը սպանել է Սուբային ու Բարույային, իսկ Էմիր Նուրին էլ խորասանում բռնել է Չեչեկին և Դոլադային, գործերն ընթանում են ըստ ցանկացածի ու թշնամիների հորդան պարտված է: Նրանք, սակայն, որոնք մնացել են, իրենց առաջնորդ են ընտրել Արսլան-օղուլին, եկել են Բիլասավուր, այնտեղից անցել են Սարայ Մանսուրե և Բաբ գյուղ, որտեղ էլ կանգ են առել: Իսլամի տիրակալը անմիջապես էլ հրամայեց, որ Էմիրներ Չոբանը, Սուլամիշը, Ղուռուլաի, Թողուլալը, Թաթթիլը և Իբրասիմը հեծնեն ձիերը՝ տրանց հետ մղելու համար: Բայլականի շրջանում նրանց մարտ տվեցին ու դաժանորեն կռվեցին: Էմիրները, որոնք Արսլան-օղուլի հետ էին, հետևյալներն էին՝ Թուլթը, որը զինագործ Ուլանի խորթ եղբայրն էր, Ինե-բեկ իբն Էշիկ-Թուլթուն Զալախյաններից, Ղազան իբն Թաթթու-բահադուրը, Մուսա-Ուրխանը և Սարգիս իբն Նարին-Ամեդը: Այդ օրը նրանք հաղթանակ տարան, իսկ մեր զորքից էլ վիրավորվեց Թողուլալը, որը, այն է, ընկնում էր ձիուց, սակայն Ղուռուլաի իբն Ալինախը նրան պահեց: Խորուդակն ու Բարինը 2.000 հոգով օգնության եկան մեր զորքին և հաջորդ օրը կանգնեցին միմյանց դիմաց, որից հետո ապստամբ ռազմիկները առանց մարտի հանձնվեցին, իսկ նրանց Էմիրները դիմեցին փախուստի: Խորուդակը հետ դարձավ և, բռնելով Սարգիսին, բերեց իր հետ: Մյուս Էմիրները մեկնեցին փախստականների հետևից և, բռնելով Թուլթին, հենց տեղում էլ Սարգիսի հետ միասին սպանեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

⁴⁶³¹ «Ռեքեբ ամսի 20-ին, հինգշաբթի օրը սպանեցին Եսուդեյ իբն Թաշմանգու-կոչիին, որը Դիարբեքիրում խոշովություն էր բարձրացրել» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

⁴⁶³² «Շաբան ամսի սկզբին Սուլամիշն ու Արաբը Ռումում բռնեցին ապստամբ Բալատու իբն Թաշիին և հասցրին Թավրիզ» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Յայոց 745 թվականին Խուլթուլաի հարձակվեց Ռումի վրա և ջախջախեց Բալատուի բանակը: Նա Աշրաֆին փախուստի մատնեց մինչև Կոկ...: Մմբատը ձեռքակալեց Բալատուին ու նրա որդի Կարատին և ուղարկեց Ղազան խանին (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.**): Յետո ինքը գնաց Ղազան խանի մոտ: Յայոց 746 թվականին Բալատուին և Կարատին սպանեցին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 745 թվականին պարոն Խուտուդ-շահը գնաց Բալատուի վրա, որը մարտնչում էր իր ղեկավար Արապի դեմ: Յաղթանակ տարավ Սուլամիշը և Աշրաֆի որդին փախավ» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

⁴⁶³³ «Գարնանը Ղավիթ թագավորին (**Զարթիսի թագավորության համիշխան արքա Ղավիթ Վիին – Մ.Ֆ.**) նորից հորդա հրավիրեցին, սակայն նա չգնաց, քանի որ վախենում էր: Եվ ահա նա իր եղբայր Բարուրին ուղարկեց մեծն խան Թոխթայի (**Ոսկե Յորդայի խան Թոխթայի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Այդ իմացած Ղազան խանը (**Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) գորապետ Խուլթուլաիին անթիվ բանակով նորից ուղարկեց: Եկան Յայոց ու վերստին կանչեցին Ղավթին՝ մեծ պարգևներ խոստանալով: Թագավորը այս անգամ էլ կաթողիկոս Աբրահամին, Տիդիսի դատավորին ու Իվանե Բուրսեյուն ուղարկեց և միաժամանակ խոստացավ դալ: Թաթարներն իմացան նրա խոստանալով, բռնեցին Բուրսեյուն, իսկ կաթողիկոսին ու դատավորին և անվնաս արձակեցին և Սթիուլեթ գնալու գիշերեցին: Ավերեցին Յայոց, Զարթիսն, Թեթը, Էրծոն ու կանգ առան Մուխրանում, Խերկուն, Բազաբուն, Երծոյում ու Թիանեթում: Չկարողացան տեղում մնալ, սակայն անկեցին Զարթիսն և վերոհիշյալ երկրները: Գերեվարածներին թիվ չկար, ում գտան՝ տի քաշեցին և մեր մեղքերի համար երկիրը ավերի մատնվեց: Ուստի այս թվին հյուսիսային կողմում երևաց չար աստղը՝ գիսալոր գեղարդի տեսքով, և շուրջ չորս ամիս մնաց: Ամեն գիշեր երևում էր այդ գեղարդածն աստղը և ասում էին, թե այն գեղարդով ոչնչացում է սպանում: Թաթարները նորից կանգնեցին հաշտություն կնքել թագավորի հետ և դեսպան ուղարկեցին, որպեսզի թագավորը Ղազանին հավատարմության երդում տա և ճանապարհ չտա Բաթոյի (**Ոսկե Յորդայի հիմնադիր խան Բաթուի – Մ.Ֆ.**) թոռ մեծն խան Թոխթային (**Ոսկե Յորդայի խան Թոխթային – Մ.Ֆ.**), որի դեսպան կտան նրան թագավորությունը: Միմյանց երդում ու խոստում տվեցին: Թագավորն ուղարկեց իր թագուհի մորը, կրտսեր եղբայր Մանվելին, կաթողիկոս Աբրահամին և իր կին Օլջաթին, որպեսզի գնան հորդա և կարգավորեն նրա գործը: Յենց որ

հորդա հասան, խոթությունները նրանց տեսավ և պատմով ընդունեց: Ամսիջապետ վերադարձրեց Տիգրիսն ու նրա թագավորությունը, որից հետո գնաց հորդա և տարավ թագուհի Օլջաթին: Ավերված երկիրը նորից խաղաղվեց» («Բարթիս-Ֆրոկլերա», Ամսուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴⁶³⁴ «Սմբատը եկավ Ղազանի (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.) մոտ և, մինչ կային իր եղբայրները, նա իրականացրեց այն ամենն, ինչ պետք էր իրեն: Նա կնության առավ մի կնոջ, ով Ղազանի ազգականն էր, և հրաման տվեց բռնել ու բանտարկել իր հիշյալ եղբայրներին, որոնց նա անակակալի բերեց Ղազանի մոտ բերող ճանապարհին: Նրանց բռնեցին և կալանավորեցին, ինչից հետո Սմբատը նրանց իր հետ տարավ Չայաստան՝ այնտեղ յուրաքանչյուրին տեղավորելով առանձին բանտում» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Նիկոլաս Ֆալկոնի», գիրք 3, գլուխ 44):

«Այդ ժամանակ Յեթումն և Թորոսը կրոնավորվեցին ու թագավորությունը տվեցին իրենց եղբայր Սմբատին, իսկ իրենք էլ մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս: Սմբատը առավ թագն ու օրինությամբ թագավորեց երեք տարի, բայց հետո վերջինիս եղբայրները հետ դարձան և պատրաստվեցին թաթարների օգնությամբ գահընկեց անել նրան ու հետ գրավել գահը: Այդ իմաստով՝ Սմբատը նրանց դեմ ելավ, բանտարկեց իր եղբայրներին, որից հետո չար իշխանների դորոտմով և հրամանով հրամայեց լարով խեղդել Թորոսին, իսկ Յեթումին էլ, երբ գնաց սպանելու, այնուհանդերձ չսպանեց, այլ միայն մեկ աչքից կտրացրեց» (Նեքստե Պալիենց «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 746 թվականին ավագ պարոն Յեթումը իր թագավորության աթոռը վստահեց սեփական եղբայր Սմբատին, իսկ ինքն իր մյուս եղբայր Թորոսի հետ միասին գնաց Չունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս II-ի (1282-1328) – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Եվ ահա Սմբատը ինքնակամ դարձավ և կաթողիկոսի ու իշխանների խորհրդով Սիսում Չայոց թագավոր օծվեց: Նույն տարում էլ Յեթումն և Թորոսը վերադարձան իրենց աշխարհն ու աթոռը, սակայն Սմբատը նրանցից երես շրջեց և թույլ չտվեց մտնել իրենց տունն ու հայրենիքը: Այդ ժամանակ նրանք դարձան կայսեր մոտ և բազում ոսկի վերցրին, որից հետո գնացին Ղազան խանի (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Արևելք: Սմբատը, սակայն, դրանից առաջ էր գնացել թաթարների մոտ և, բազում զանձեր գործի դնելով, կին էր բերել Ղազան խանի ցեղից մեկին: Դրանից հետո Սմբատը եկավ Կեսարիայի սահմանները և հանդիպեց իր երկու եղբայրներին, որոնց ձեռքակալեց, տարավ ու բանտարկեց Բարձրաբերդում, որտեղ քիչ վատ և նեղամիտ իշխանների խորհրդով սպանեց իր եղբայր Թորոսին, իսկ Յեթումի էլ մեկ աչքը հանեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 746 թվականին Սմբատ թագավորը, վերադառնալով Ղազանի (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.) մոտից, հասավ Սեբաստիա և լսեց, թե իր եղբայրները Կոստանդնուպոլսից եկել են Սիսուպ ու ցանկանում են գնալ Ղազանի մոտ: Նա գնաց նրանց հետևից, բռնեց Յեթումին ու Թորոսին և կապկալված տարավ Կիլիկիա» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Չար ժամանակներ էին, քանզի Սմբատը թագավորեց և բռնեց իր երկու եղբայրներին՝ Յեթումին ու Թորոսին, որից հետո Յեթումին փակեց Մոլունի բանտում, իսկ պարոն Թորոսին՝ Բարձրաբերդում» (Արիստակես Թորոսեցի «Չիշատակարան 1307 թվականի»):

«Քրիստոսի 1297 և Չայոց 746 թվականին Սմբատը բռնեց իր երկու եղբայրներին՝ Յեթումին ու Թորոսին, որից հետո Յեթումին փակեց Մոլունի բանտում, իսկ պարոն Թորոսին՝ Բարձրաբերդում» (Սարգիս Սսեցի «ժամանակագրություն»):

«Երբ Յեթումն ու Թորոսը վերադարձան, Սմբատը նրանց բանտարկեց» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 749 թվականին Սմբատ Չինգեդրոդը՝ Լևոնի որդին, գողացավ թագավորությունը եղբորից» (Եփրեմ Վարդապետ «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 746 թվականին Սմբատը բռնեց իր երկու եղբայրներին՝ Յեթումին և պարոն Թորոսին» (Յեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1297 կամ Չայոց 744 թվականին Սմբատը երկու տարի թագավորեց Սսում, բայց նա այդ արեց ոչ թե կիլիկիացիների հավանությամբ, այլ՝ բռնությամբ: Յեթումը Սմբատին էր հանձնել երկիրն ու ինքն իր եղբայր Թորոսի հետ մեկնել էր Բյուզանդիոն: Եվ ահա, երբ նրանք վերադարձան այնտեղից ու տեսան, որ Սմբատ է թագավորել, նրանք չմտան երկրի: Սմբատը, սակայն, բռնեց իր երկու այս եղբայրներին և Յեթումին մի աչքից կտրացրեց, իսկ Թորոսին էլ սպանեց» (Ամսուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ Սմբատը սպանեց Թորոսին, իսկ թագավորի էլ աչքը փորեց» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 747 թվականին Չայոց Սմբատ Բռնակոր արքան, որը Ռուբինյանների ցեղից էր, լուր առավ, որ իր եղբայրներ Յեթումն և Թորոսը վերադառնում են Կոստանդնուպոլսից, որ գնան թաթարների Ղազան խանի (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.) մոտ, տրանից օժանդակություն առնեն ու զան իր դեմ, ընդ որում նա իմացավ, որ նրանք արդեն հասել են Սեբաստիա: Այդ ժամանակ Սմբատը մեծ զորքով խաղաց նրանց վրա, ձեռքակալեց երկուսին էլ ու տարավ իր հետ, փակելով բանտում, որից հետո մի քանի օր անց Թորոսին սպանեց, իսկ Յեթումին էլ մի աչքից կտրացրեց» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 5):

«Այս Սմբատը կաթողիկոսի և իշխանների խորհրդով օծվեց Սիսի թագավոր: Այդ ժամանակ Սմբատը Յեթումին ու Թորոսին, որ Ստամբուլից հետ էին գալիս իրենց երկիր, թույլ չտվեց իրենց հայրենի երկիր մտնել, որից հետո երկու եղբայրները գնացին Արևելք՝ Ղազան խանի (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.) մոտ: Սմբատը, սակայն, նրանցից առաջ էր բազում զանձերով գնացել թաթարների մոտ, խանից մի կին էր առել, որ խանի ազգից էր, որից հետո դարձել էր իր աշխարհ: Եվ ահա Կեսարիայի սահմանների մոտ նա հանդիպեց այս երկու եղբայրներին, բռնեց նրանց ու տարավ՝ բանտարկելով Բարձրաբերդում» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Եվ այսպես, երբ Լևոնը մեռավ, նրան հաջորդեց մեծ որդին՝ Յեթում իբն Լևոնը: Այդ Յեթումը մի որոշ ժամանակ մնաց գահի վրա: Դրանից հետո նրա եղբայր Սմբատը հավաքեց իր կուսակիցներին, հարձակվեց իր եղբայր Յեթումի վրա, ձեռքակալեց նրան և, մի աչքը փորելով, կտրացրեց, բայց մյուս աչքը պահեց անեղծ ու պահեց նրան բանտի մեջ: Միաժամանակ հիշյալ Սմբատը հարձակվեց իր մյուս եղբոր՝ Թորոսի, վրա և սպանեց նրան: Հիշյալ Թորոսը թողեց մի անչափապաս որդի, իսկ Սմբատը ամուսնանալով իր իշխանությունը» (Աբուլ-Ֆիդա «Չամառոտ պատմությունն ևսողկալին ցեղի»):

⁴⁶³⁵ «Նրա (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ի (1297-1330) – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ թուրքերը տիրեցին Չալիբեային և այնպիսի սարսափելի ավերածություն իրականացրեցին, որ ողջ երկիրը ամայացավ» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

⁴⁶³⁶ «Չունյերի 1608 թվականի հազիրան ամսի 20 օրվա ընթացքում, սկսած շաբաթվա երկրորդ օրից, Ալադին իբն ժաժան տիրեց Ամիդ քաղաքին՝ հետև ունենալով Անդրոնիքի հավաքված արաբների ուժեր մի զորք: Այդ ժամանակ Ամիդը հայտնվեց դառը գերության մեջ, քանի որ գերի բռնեցին 12.000 հոգու, իսկ շատ հավատացյալներ էլ սպանվեցին: Նրանք սպանեցին նաև այդ քաղաքում գտնված սուրբ Մար-Գրիգորին, որին ձեռնելով մահվան դուռը հասցրին: Նրանք նաև համարձակվեցին թալանել Սուրբ Աստվածամոր եկեղեցին և այն կրակի տվեցին: Եվ ահա քաղաքի կառույցներն ավերվեցին, իսկ հիմանով ու գեղեցիկ կողողներն էլ բռնվեցին, ընդ որում դրանից հետո մի ուժեղ հրդեհ բռնկվեց և արդյունքում քաղաքում բարդ բարդ վրա չմնաց, քանի որ կրակը շարունակվում էր պալատի մեկ ամսվա ընթացքում: Չարլ է կշռ, որ այս ամենը տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ Ամիդի բնակչությունը ապստամբեց Մարդինի տեր ևս-Սալիհի (Արտուկյանների Էմիրության Էմիր ալ-Մանսուրի (1294-1312) – Մ.Ֆ.) դեմ և հենց այս մարդն էր, որ, ինչպես հիշատակեցինք վերևում, մարդ ուղարկել էր բերել այդ ասորիքցիներին՝ 12.000 հեծյալների կազմով: Իր հեղթին քաղաքում Ալամեդին անունով մի էմիր կար, որն էլ հենց նրանց առաջ բացեց քաղաքի դարպասները և առանց որևէ դիմադրության ներս թողեց: Այսպիսով՝ նրանք Մարդինի տիրոջ անունով գործեցին այս հարձակումը, տեր դարձան քաղաքին և ոչնչացրին ամեն ինչ: Չարլ է կշռ, որ նրանք եկան նաև Ալամեդինի մարդու հետևից, որն իր կնոջ ու երեխաների հետ քնած էր, անմիջապես արթնացրին, սպանեցին, իսկ կնոջն ու երեխաներին էլ գերեվարեցին» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 11):

⁴⁶³⁷ «Չմեռն անցնելուց հետո, գարնանը դեսպան ուղարկեցին Դավիթ թագավորի (Բարթիսի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի իմանան, թե հավատարիմ է նա խանին (Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.), թե՛ ոչ: Տեղեկացավ դեսպանը, որ Դավիթը Բարդուղիմ ուղարկել է Թոխթա խանի (Ոսկե Դորդայի խան Թոխթայի – Մ.Ֆ.) մոտ և Ղազանի դեմ դուրս գալու ճանպարհ է խոստացել: Նա այդ մասին հաղորդեց Ղազանին, իսկ վերջինս բարկացավ և ուղարկեց Ղուրումչիին, իր պալատական ում Ադնաջի և Շանշե երկայնաբազուկին: Կանչեցին Դավթի կրտսեր եղբայր Գեորգիին (Բարթիսի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պաժմարին (1297-1330)՝ համիշխան, 1330-1346) – Մ.Ֆ.)՝ ծնված Բեքայի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Չակելու – Մ.Ֆ.) աղջկանից և մեծացած Բեքայի մոտ, մորից միակը որպես մի եղբոր, քանի որ կանացի բնույթովն ի վիճակի չէր ուրիշ այդպիսին ևս ծնելու, ինչպես ստորև պատմությունից կերևա: Այս Գեորգին Բեքայի տանն էր, որովհետև Բեքան հզորացել էր և նրան էին պատկանում Տասիս-Բարիից մինչև Սպեր ու մինչև ծով ձգվող տարածքները՝ Սամցխեն, Անարան, Շավշքը, Կրարքը և Նիզալիսին: Ինչ վերաբերյալ է Ճանեթին, ապա այն ամբողջությամբ նրան տվեց հույների թագավոր Կոմնենոս Կիր-Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VIII-ը – Մ.Ֆ.), որը և Բեքայի աղջկան կնության էր տարել: Նրան էր պատկանում Տայքի մեծ մասը, Արտասանը, Կողան, Կարնիփորն և Կարսը, նրանց միջև ընկած երկրներն ու բերդերը, Արտասանը, Կրարքի տասներկու անապատները, դիդերու-ազնաուրներն ու վանքերը: Այս ամենը նրան էր պատկանում, հարկ էր վճարում Ղազանին և զորքով օգնում էր: Եվ ահա Բեքայից խնդրեցին պատանի Գեորգիին, որ տա և իր եղբայր Դավթի փոխարեն Բարթիսի թագավոր դարձնեն: Նա կատարեց այն և հանձնեց՝

հետև էլ մեծ զորք ուղարկեց: Տարան այս Գեորգիին և թագավոր կարգեցին: Նա, թեև կրտսեր էր, բայց ի սկզբանե նրան անհաղթ թագավորություն էր վիճակված և նախատեսված» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Շահ Ղազանը (Էլիսանության էլիսան Սահմուղ Ղազանը – Մ.Ֆ.), գայրացած Դավթի (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ի – Մ.Ֆ.) անհնազանդությունից, իր մոտ կանգնեց նրա փոքր եղբայր Գեորգիին (Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը – Մ.Ֆ.) և արքայական լիակատար կոչումի հետ միասին նրան տվեց Իբերիան: Սուլթան Օրխանը (Ոսկե Չորրայի խան Ռոխսան – Մ.Ֆ.) ոչ մի չափով չօգնեց Դավթին, իսկ իբերները, վախճնալով շահից, սկսեցին ենթարկվել միայն Գեորգիին: Այս կերպ Դավիթը ստիպված եղավ զանի գիշեր իր եղբորը և թաքնվել Արագվյան մարզում, որտեղ բնության կողմից ստեղծված մի անառիկ վայր կար՝ անհասանելի թշնամիների համար» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 104):

⁴⁶³⁸ «Չրաման ելավ, որ Փուլաղ-Քիյան մեկնի խորասան և Նովոմուզին բռնելու նպատակով միանա խորկուղակին ու Եվրի Սուտային: Երկու օր անց Ղազան խանը (Էլիսանության էլիսան Սահմուղ Ղազանը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց նաև Եվրի խույթու-Շահին, իսկ նրա հետքերով էլ՝ խույթու-Քիյային...: Երբ նա հասավ Նովոմուզին, խույթու-Շահի սուրհանդակները նրան ուրախալի լուր բերեցին, որ Նովոմուզը մարտ է տվել և պարտություն է կրել...: Նովոմուզը դիմեց փախուստի: Երբ նա մոտեցավ Չերաթին, մեյիթ Ֆախր-Էդ-Դին իբն Շամս-Էդ-Դին Կուրտը (Կուրտյանների Եվրիության Եվրի Ֆախր-Էդ-Դինը (1285-1308) – Մ.Ֆ.) նրան քաղաք հրավիրեց: Այս կապակցությամբ Նովոմուզը սկսեց խորհրդակցել: Նրա Եվրիներ Բաբկերը, Սարաբանը և Սարունը ասացին. «Ով էվրի, մեր սրտերը չեն հանգստանում այդ մարդու խոսքերով: Մեզ համար ավելի լավ կլինի այս քաղաքի կողքով հոնցել և չվատահել նրա խոսքին»: Նովոմուզը պատասխանեց. «Այս երեք օրում ես պարտադիր աղոթքը չեմ արել և ուզում եմ անել այն»: Եվրիները հեռացան և փրկեցին իրենց կյանքները ոտքերի արագության հաշվին, իսկ Նովոմուզը 4 հարյուրյակների հետ մեկնեց քաղաք ու մտավ ամրոց: Երբ Եվրի խույթու-Շահը, որը գալիս էր նրա հետքերով... հասավ Չերաթի ամրոցին, նրա զորքը պաշարեց այդ քաղաքը: Երկու կողմերից էլ սկսեցին մարտը: Եվրի Լուրադայն ու Չալայար ճանաչումը մարտնչեցին: Եղանակը շատ շոգ էր: Ոմանք ասացին. «Մեզ համար ավելի լավ կլինի հետ դառնալ, բանի որ Չերաթի պարիսպները շատ ամուր են և թշնամի Նովոմուզը հեշտ չի հանձնվի»: Եվրի խույթու-Շահը շատ գայրացավ և ասաց. «Թշնամին թուլացել է և արդեն տեղի է տալիս, իսկ պարիսպներն էլ մնացել են առանց պահապանների ու պաշտպանների և, բացի այդ, ինչպե՞ս մենք ներողություն վերադառնանք գերազանցության ծառայությանը: Անհրաժեշտ է ջանքեր գործադրել և բոլոր միջոցները ներդնել, որպեսզի աստվածային աջակցությամբ մեզ անակնկալ հաղթանակ տա»: Նա հրաման արձակեց Չալի քաղաքի շեյխ ալ-խալամին, որը նրա մոտ էր ու մեյիթ Ֆախր-Էդ-Դինին փետա էր գալիս, որպեսզի նա նամակով տեղեկացնի նրան, որ պետք է օգնել այս գործին, հակառակ դեպքում Չերաթ քաղաքը և խորասանյան տիրույթները այդ պատճառով կկործանվեն: Նամակը գարդարված էր Եվրիի կնիքով և մի սուրհանդակի միջոցով այն քաղաք փոխանցվեց: Երբ մեյիթը կարդաց այն, ցույց տվեց Նովոմուզին: Սա մեյիթի բացակայությամբ իր մտիկների հետ խորհրդակցեց, թե. «Այս դեպքից պարզ է դառնում, որ մեյիթը շատ ազնիվ է»: Չալի-Ռամադանը գաղտնի ասաց Նովոմուզին. «Ավելի լավ կլինի բռնել և շղթայել նրան, որպեսզի, երբ գործն ավարտվի ու մենք առավելության հասնենք, միայն այդ ժամանակ նրան հարգանք-պատվով և պատվավոր իրաւաթով բաց թողնենք, չէ՞ որ նրանք նրա հետ կապված են, իսկ մեզ պետք է միայն զգուշության ու զգուշության կանոնները պահպանել»: Նովոմուզը այդ խոսքերի հետ չհամաձայնեց: Իր հերթին, սակայն սխառնյան սերիանը գաղտնի լսեց նրանց և անմիջապես էլ իմաց տվեց մեյիթին, որը վախճեցավ, քաղաքային սաղոնների ու ազնվականների հետ խորհուրդ կազմեց և ասաց. «Ի վերջո Ղազան խանի զորքը կգրավի այս քաղաքը, կգերեզմարի մեր կանանք ու երեխաներին և մեր տոհմը կկործանվի: Նովոմուզը երդում էր տվել Ղազան խանին, որ երբեք չի դեմ չի գնա նրան, սակայն խախտեց իր երդումը: Արդ ավելի լավ չէ՞ կանխել նման ավարտը, ճարպկությամբ և խորամանկությամբ հնազանդություն ու ենթակայություն արտահայտել, Եվրի խույթու-Շահից ապահովության երաշխիք ստանալ և այդ ժամանակ հանձնել Նովոմուզին»: Քաղաքացիներն ասացին. «Մեյիթի կարծիքը մեզ համար ամեն ինչից բարձր է. ինչպես նա ճիշտ է գտնում, թող այդպես էլ վարվի»: Դրանից հետո մեյիթը, որպեսզի կյանքի կոչի ստածածը, գնաց Նովոմուզի մոտ և ասաց. «Չերաթական և գուրական ռազմիկները մարտում թուլություն են դրսևորում: Որպեսզի օգնեմ լինե՞ս գործին, իմ ամեն 10 ռազմիկի մոտ բռնակցի երկուսին ուղարկիր, որպեսզի նրանց մարտի կոչեն և անվճարակալությունն արմատախիլ անեն»: Նովոմուզը, համաձայն նրա խոսքերի, բաշխեց և ցրեց իր ողջ ջոկատը այդ մարդկանց մեջ ու ամրոցում միայնակ մնաց: Մեյիթը տեղյակ պահեց ռազմիկներին, որպեսզի Նովոմուզի բոլոր ծառաներին բռնեն ու կապկապեն, իսկ ինքը գուրական մի բանի քաջերի հետ միջնաբերդ բարձրացրեց, բռնեց Նովոմուզին, ամուր կապեց և ասաց. «Չրամանն այնպիսին է, որ մենք բեզ հանձնենք խույթու-Շահին»:...: Երբ նրան բռնեցին, Չալի-Ռամադանին գլխատեցին և նրա գլուխը սուրհանդակի հետ ուղարկեցին խույթու-Շահին՝ Նովոմուզին, նրա եղբայրներին ու ծառաներին ձերբակալելու մասին լուրի հետ միասին: Մեյիթը խույթու-Շահից ներողամտության մասին հրամանագիր պահանջեց և պարտավորություն, որ նա կմիջնորդի ու Ղազան խանից հերաթիների մեղքի թողություն կստանա, իսկ այդ ամենն էլ կամրապնդի հանդիսավոր երդումով: Սուրհանդակը այն գլուխը նետեց խույթու-Շահի ոտքերի տակ և ասաց. «Մեյիթը ներկայացնում է բեզ այս և ասում է. «Եվրիի հզորության ու հաջողականությանը հաղթանակի հասավ, Նովոմուզն ու նրա ծառաները ձերբակալված են և երկայս քաղաքներով շղթայված են»: Երբ Եվրիը տեսավ Չալի-Ռամադանի գլուխը, նա հասկացավ, որ այդ սուրհանդակի խոսքերը ճշմարիտ են: Նրա հրամայեց, որ, ըստ հերաթիների խնդրանքի, խոջա Ալա-Էդ-Դին խիստային այդ պարտավորություն հաստատող հրամանագիր գրի և հանդիսավոր երդում տվեց: Որպես այդ հրամանագիրը տանող՝ նա քաղաք ուղարկեց Եվրի Փուլաղ-Քիյային, խոջա Ալա-Էդ-Դինին և Չալ քաղաքի շեյխ ալ-խալամին: Մեյիթը նրանց գայրատը դիմավորեց ամենայն հարգանքով, պատվով ու հարգանքով բաց թողեց նրանց և ասաց. «Գիշերը ես կապկալված վիճակում Նովոմուզին կներկայացնեմ Եվրիի ծառայությանը»: Նրանք հետ եկան ու գեղուց ներկայացրին: Գիշերը մեյիթը կապկալված Նովոմուզին գուրական սերիանների ջոկատի հետ միասին ուղարկեց: խույթու-Շահը ուրախացավ այդ հաղթանակից և հարցրեց նրան. «Ինչո՞ւ դու այս կերպ վարվեցիր», իսկ Նովոմուզը պատասխանեց. «Ինձ դատել կարող է միայն Ղազան խանը, ոչ դուք»: Դրանից հետո նրան ինչքան հարցաքննեցին, նա ոչինչ չպատասխանեց, բանից հասկանում էր, որ ինքը որևէ մեղք չունի: Եվրի խույթու-Շահը հրամայեց նրան գետին տապալել և մեջտեղից կես անել» (Դաշիղ-Էդ-Դինի Շարունակող «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Չալեյ ժամանածները պատմեցին նաև, որ Ղազան իբն Արդուն իբն Չուլպուլու իբն Ռուլույ իբն Չինգիզ խանը (Էլիսանության էլիսան Սահմուղ Ղազանը – Մ.Ֆ.) սպանել է իր վեցիկ Նովոմուզին և պատրաստվում է արշավել դեպի Ասորիք: Ասացին նաև, որ այդ նպատակով նա իրար է բերում զորքերը» (Մակրիզի «Մատմություն Եգիպտոսի մամուլեյան սուլթանների»):

⁴⁶³⁹ «Մանկախասակ Գեորգի (Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը – Մ.Ֆ.) թագավորում էր Տիդիխում: Գարնանը Ղազան խանը (Էլիսանության էլիսան Սահմուղ Ղազանը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակով նորից ուղարկեց Նույն խույթուշահին, ինչպես և շատ այլ նոյիներին: Չասան վերոհիշյալ երկրներ և ամենապարագույն ձևով ավերեցին Քարթլին, իսկ Դավիթ թագավորը (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ը – Մ.Ֆ.) հաղայում էր: Այն ժամանակ Բվենիփելեյի Շալվան նրա պարզևներով լեցուն, որ այդ ընթացքում շնորհել էր, հեռացավ թագավորից: Նա չիհիշեց թագավորից այդքան ողորմաբանությամբ և գնաց խույթու-Շահին-Նույնի մոտ, իսկ նա ուրախացավ, պատվով ընդունեց և ճանաչարի առաջնորդող լքանակեց: Բռնեցին Ցիսրազմիծորի ճամփան և դուրս եկան Ցիսրազմի ձորերի արանքում, որն է Լուխիին» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁴⁰ «Շալվա Բվենիփելեյու դավաճանությունն իմացած Դավիթը (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ը – Մ.Ֆ.) ամրացավ Ցիկարեում, որովհետև Ցիկարեն թշնամու համար անանցանելի էր: խույթուշահն անցավ գառնիկայր և դուրս եկան Ղադա, անցան ձորը ու ուղղվեցին դեպի Գվելեթ, որովհետև կարծում էին, թե այնտեղ է Դավիթը: Շրջապատեցին Ստեփանծիրոյա գյուղը: Աստվածային նախահնամուրյան կամեցմամբ ամրացան այնտեղ, որովհետև թաթարների առաջնորդողներ էին Շալվա Բվենիփելեյին, օվսերի իշխան Բադաթարը (Ալանական թագավորության արքա Բադաթարը (մոտ 1297-1305) – Մ.Ֆ.) և Մուխրամում գտնվող թաթար Բանթանաղուրը: Երբ տեղեկացան, որ թագավորն այնտեղ չէ, չվնասեցին ստեփանցիներին, սակայն փոքր ինչ ուտելիք պահանջեցին և ստեփանցիները տվեցին: Շարժվեցին ու դարձան դեպի հարաջ: Մինչդեռ թագավորը Ցիկարեում էր, թագավորին հավատարիմ մնացին Սուրամեյի Ամիդուզին, ամիրալեյի Աբբասի որդի Ճիդան և քաղաքից ու հայաստանից ազնաուրները, որոնք մեծ հավատարմություն ցուցաբերեցին: Թագավորի՝ Ցիկարեում գտնվելն իմանալով՝ խույթուշահը բաժանեց զորքը, մի մասն ուղարկեց Ցիսրազմի ճամփով, որպեսզի այդ կողմից մտնեն Ցիկարե, սակայն այդ անհնար էր: Ակալ ի վար ընթացող զորքերը ճանկա ընկան և դուրս եկան Ցիսրազմ: Երբ թագավորը իմացավ, սակավաթիվ զորք ուղարկեց և ծանր մարտ տեղի ունեցրեց: Արթի թաթարներ ջարդվեցին, որովհետև մոտ 500 մարտիկներ ընկել էին նեղ ճամփի մեջ և դրա նեղությունից չհասցրին դուրս գալ: 50 հոգուն էլ բռնեցին, ոմանց սպանեցին, ոմանց տարան թագավորի մոտ, իսկ մյուսները՝ փախան: Թագավորական զորքերը դուրս եկան հարայի ծայր մի բարձունքի վրա, որ Ցիկարեի դեմ հանդիման է գտնվում: Կայացավ անեղ ճակատամարտ: Լավ էին կրվում թագավորի պալատականները, խաղացիք, ինչպես և խնկից եկած որոշ ընտիրներ: Գերազանցապես թաթարներ կոտորվեցին, որովհետև լեռնականները շատ վնաս պատճառեցին իրանց: Նրանք արագուն էին, իսկ ծիպվորը տեղանքի պատճառով չէր կարող մարտի անցնել: Թաթարները նույնպես հետիոտն կռվեցին, իսկ նրանց օգնում էին Իվանեի որդի Շանջեն, Գորիում ապրող օվսերը, ինչպես նաև մետաղական զորքեր, թորեցիք, թոնգվեցիք ու տայեցիք՝ ուղարկված Սամցխեի աթաբեկ Բեքայի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելու – Մ.Ֆ.) կողմից: Մարտը շարունակվեց մինչև երեկո, ճանապարհի նեղությունից խառնվեցին միմյանց, բաշխվեցին, և թաթարները հետ դարձան հաղա: Աստված օգնեց

թագավորին, ուստի Ցխավատի մտած գործը փախուստի դիմեց: Մոտ 500 մարդ միան հետագայում գումարվեց, ընդ որում հույությունահոր նույնպես շատ վնասվեց: Երկրի ամրությունը տեսնելով՝ հույությունահոր տեղեկացավ, որ հնարավոր չէ Ցիկարե մտնել ու դրա համար էլ գիշերով բռնեց Լոխմիսթայի ճանկա» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Երբ Նովոռուգ եկավ և եկեղեցիները բանդեց, Դեմետրեի (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դեմետրե II-ի – Մ.Ֆ.) որդի վրաց մանուկ Դավիթը (Քարթլիի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ը – Մ.Ֆ.) իր բոլոր նախարարներով և ազատագուր մարդկանցով գնաց Մեթեպլեթ, մտավ այն անառիկ բերդը, որը կոչվում է Մոդեմախե, այսինքն. «Ետ ու տես» ու, իրեն օգնական դարձնելով մեթեպլեթի անվաններին, փխայցիներին և շրջակա մյուս բոլոր ժողովուրդներին, գրավեց Ալանաց դուռը, որ հնում Դարիալ էր կոչվում, իսկ այժմ՝ Ջասանի կիրճ, որտեղից հեռացրեց թաթարական պահակազորը: Դա ճանապարհին էր խազարների, պալանների, օսերի, դիչախների և Բեթթայի (Ոսկե Զորդայի խան Բեթթեի – Մ.Ֆ.) սերունդների՝ հյուսիսային աշխարհի այն մեծ թագավորության գործերի, որտեղ այժմ խան են Թոխթամանգուն (Ոսկե Զորդայի խան Թուդե-Մանգուն (1280-1287) – Մ.Ֆ.) և Նուխան (Ոսկե Զորդայի խան Թոխթան – Մ.Ֆ.): Բայթուի (Ոսկե Զորդայի իմամադի խան Բայթուի – Մ.Ֆ.) և Սարթախի (Ոսկե Զորդայի խան Սարթախի – Մ.Ֆ.) թոռները: Այդ խնդրով Դագանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Դագանը – Մ.Ֆ.) խոստման երդումով շատ պատվիրակներ ուղարկեց Դավթի մոտ, բայց նա չստեց և ամրոցից դուրս չեկավ: Դրանից հետո մեծ հույությունահոր մեծաբանակ գործով վեր կացավ, գնաց, մտավ Կրաստան և Նստեց Մուխրանի դաշտում, որը թագավորի բերդի մոտ էր: Նա իմացավ, որ բերդն անառիկ է ամրությամբ: Պատվիրակների միջոցով նա Դավթին բերդից դուրս կանչեց, բայց նա չեկավ, այլ, իր կյանքի ապահովության համար երաշխիք՝ ծառայող պատանդներ, պահանջեց՝ խոստանալով, որ դրանից հետո կգա: Ուստի և հույությունահոր որպես պատանդ ուղարկում է իր որդի Շրպաուչին և ուրիշ երեք մարդու՝ մեծամեծ պատվավորներից: Թագավորը նրանց դնում է հսկողության տակ, իսկ ինքը գալիս է հույությունահի մոտ, որին հանդիպում է շատ ընծաներով: Նրա կողմից էլ նա արժանանում է պատվի մեծամեծ պարգևների, ինչպես նաև իրեն չդավելու պայման ու խոստում է վերցնում: Այս ամենի համար միջնորդում էր կաթողիկոսը: Եվ այսպես, Դավիթը վերադարձավ իր բերդը և ազատ արձակեց պատանդներին, իսկ հույությունահին էլ խաղաղությամբ վերադարձավ Ռանի դաշտը՝ այնտեղ ծեռելու» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 70):

⁴⁶⁴¹ «Յիջրի 697 թվականին Զուսամադին Լաչինը, որ այժմ ալ-Մելիք ալ-Մանսուր է կոչվում (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաչին (1296-1298) – Մ.Ֆ.) ահագին բանակ կազմեց Եգիպտոսից: Նրան ընկերացան Բաղդադի Բեթթաշ ալ-Ֆախրին, որը հայտնի էր Եմիր Սլար անվամբ, նրա հետ էին նաև Ալամադին Սանջար Դավադարը, Շամադին Կրետան, Զուսամադին Լաչին ռումլին, որը ծանոթ է Զուսամադ շոստադար անվանին: Եվ ահա նրանք բոլորը մեկնեցին դեպի Դամասկոս: Դիշալ Լաչինը հրամայեց, որ Դամասկոսի գնդերն էլ միանան իրենց: Ծանոթա ելավ Ալբեկի ազ-Չահիրին՝ սուլթանական տեղակալը Սաֆադում, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ՝ Սայնտդին Դիչախը (Մամլուքյան սուլթանության նախկին սուլթան Զիթ-Բուլան (1294-1296) – Մ.Ֆ.), որ սուլթանական տեղակալ էր Դամասկոսում: Դիչախը մի խումբ զինվորներով եկավ Դեմս և գործադրեց ռազմական դեպի Դալե: Ջոմադա և ամսի 23-ին, երկուշաբթի օրը, որը համապատասխանում է նիսան ամսի 7-ին, ճամփա ելավ նաև ալ-Մելիք ալ-Մուզաֆֆար Մահմուդը և բոլորն էլ շարժվեցին Սսի երկրի վրա: Դամալի տերը, Դավադարը և իրենց հետ եկող գնդերն անցան Մառի կիրճից, իսկ մնացած գործերը ուղղվեցին դեպի Բաղդադի կողմը ու անցան Իսկենդերունից: Նրանց միացումը կատարվեց Ջալիան գետի մոտ, որտեղից էլ Ռեջեբ ամսի երկրորդ տասնօրյակին սկսեցին արշավել Սսի երկրի վրա: Նրանք ավերեցին ու կողոպտեցին երկրի այդ մասը, հետո վերադարձան և, Բաղդադի կիրճից անցնելով, Ռեջեբ ամսի 21-ին, որը համապատասխանում է այսպես ամսի 4-ին, մտան Աստիդի դաշտ» (Աբուլ-Ֆիդա «Զամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ որոշվեց օգտվել մոնղոլների մեջ տիրող անհամաձայնությունից՝ գրավելու համար Սիս բաղաբը: Որոշվեց, որ Բեդր-Էդ-Դին-Բեթթաշ Եմիրսիադը արշավի գնա՝ իր հետ ունենալով 3 Եմիր և 10.000 ծիպվոր: Ասորիքի նախքան գրավող հրաման ստացավ այս արշավին ուղարկելու Եմիր Բայբար-ալ-Ջալիլին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Բեյբարս ալ-Ջուլայիդին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Դամասկոսի, Սեփադի, Դամալի ու Տարաբոլոսի այլ Եմիրների: Բանակը ելավ Ջոմադա և ամսիին: Եվ ահա, երբ գործերը ծանրանում էին, Եմիր Բեդր-Էդ-Դին-Բեթթաշ-Ֆախրին ձեռնամուխ եղավ Սիսի երկիրը գրավելու գործին: Նա իր հետ, ի թիվս այլ Եմիրների, բերեց Զուսամ-Էդ-Դին-Լաչին-Ռումլին, օստադար Շեմս-Էդ-Դին-Ալ-Սոնյուր Բեթթաբային և մարդկանց նրանց շքախմբից: Նրանք Դամասկոս ժամանեցին Ջոմադա Բ ամսի իննգերորդ օրը: Նույն ամսի ութին Եմիր Բայբար-ալ-Ջալիլ-Ալեմին, Եմիր Սեյֆ-Էդ-Դին-Բեթթեին, Եմիր Շեհաբ-Էդ-Դին-Նարա-Արսլանի և նրանց համախոհների ուղեկցությամբ նրանք հեռացան բաղաբից: Նրանք շարունակեցին ճանապարհը՝ իրենց հետ տանելով Սաֆադի, Դեմսի և Սահել գավառի գործերը, Տարաբոլոսի, ինչպես նաև այնտեղ էր Դամալի իշխան Սեյի-Մուզաֆֆար-Թաթի-Էդ-Դին-Մահմուդը: Դեմս որ նրանց արշավի լուրը Սիսից հասավ թագավորին, նա հանձնարարեց սուլթանից (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաչինի – Մ.Ֆ.) ներողություն խնդրել, բայց նրան ոչ մի պատասխան չտրվեց: Սրանից անմիջապես հետո Եմիր Ալեմ-Էդ-Դին-Անջար դավադարը բոլոր նրանց ուղեկցությամբ, ովքեր կազմում էին իր շքախմբը, լքեց Կահիրեն և Դալեք բաղաբում միացավ բանակին: Չորսվորները հեռացան այս վայրից Դալեքից եկած զինվորների, ինչպես նաև 10.000 հեծյալների ուղեկցությամբ, ինչից հետո ուղղվեցին դեպի Ամլ: Բեդր-Էդ-Դին-Բեթթաշ Եմիրը բանակային իմանական ուժերի գլխավորությամբ Բաղդադի կիրճով առաջ շարժվեց դեպի Իսկենդրիա բաղաբ՝ ուղղվելով պաշարելու Թեյ-Զամրուդը: Մելիք-Մուզաֆֆարը, իր հրամանատարության տակ ունենալով մնացած գործերը, շարժվեց դեպի Ջահան-Խուջա գետը: Ռեջեբ ամսվա երրորդ օրը նրանք սկսեցին երթը դեպի Սիս: Այս պահին, սակայն, առաջնորդների մեջ Եմիր Ալեմ-Էդ-Դին-Անջար դավադարի գլխավորությամբ խումբ ձևավորվեց, երբ սա Եմիր Բեթթաշի հետ համահավասար հավակնում էր բանակի հրամանատարությանը, իսկ վերջինս էլ չէր խանգարում այդ ցանկության իրականացմանը: Բեթթաշն իր կարծիք ուներ բերդերի շրջափակման և պաշարման մասին, բայց Սանջարը ցանկանում էր սահմանափակվել կողոպուտով ու Բեթթաշը համաձայնեց նրա կարծիքին: Բանակը անցավ Ջահան գետը: Դամալի իշխանը բանակեց Սիսի պարիսպների տակ, իսկ Բեթթաշ Եմիրը ճանախ ընկավ Ադան տանող ճանապարհով: Դեմս որ այնտեղ հավաքվեցին բանակի տարբեր մասերը, նրանք կոտորեցին իրենց հանդիպած բոլոր հայերին՝ տանելով տրանց եզերն ու գոռեղները: Կողոպուտից հետո գործերը լքեցին Ադանան և վերադարձան Սսիս: Նրանք այնտեղ մնացին երեք օր, որի ընթացքում մի կամուրջ գցեցին, որի վրայով գործն անցավ՝ Բաղդադ գնալու համար: Երեք օր բանակեցին Ամլի դաշտում, որպեսզի վերադառնան Եգիպտոս: Եմիր Բեթթաշը այն ժամանակ, երբ Սանջար դավադարը փնտրում էր նրա հետ բանակի հրամանատարության հարցով և դեմ էր, որ նա ձեռնարկի այդ վայրերի պաշարումը, այս փաստերի մասին գրավոր տեղեկացրեց Դալեքի նախի Բեյբան Թաթաի Եմիրին, որպեսզի նա էլ հայտնի սուլթանին: Ստանալով այս տեղեկությունը՝ տիրակալը շուտով Եմիրներին ուղղված պատահյալան ուղարկեց, որը պաշտոնական նկատողություն էր պարունակում դավադարի պահվածքի համար, որ նա վիճարկում է գործերի հրամանատարությունը Բեթթաշի հետ և ձգտում է սահմանափակվել թալանով: Սուլթանը հայտարարեց, որ Սանջարը հեռացված է և նրան վստահված է միայն իր սովորական հրամանի տակ գտնվող մարդկանց ղեկավարումը, իսկ ողջ բանակի հրամանատարի կոչումը պատկանում է բազառապես Եմիր Բեթթաշին: Ասվեց նաև, որ գործերը չվերադառնան առանց Թեյ-Զամրուդը գրավելու, իսկ եթե նրանք վերադառնան մինչև այս վայրը գրավելը, ապա որևէ պարգևի հույս չունենան» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Դայոց 747 թվականին Եգիպտոսի սուլթան Լաչին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաչին – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ գործով ներխուժեց Կիլիկիա: Նա այնտեղ շատ ասպատակեց և շատ ամրոցներում մեծաթիվ մարդիկ զոհվեցին սովի ու խմելու քրի պակասից» (Ավագ Սեբաստացի «ժամանակագրություն»):

«Սա անհանդուրժելի վրդովմունքի, խուճապի ու տագնապի մի ժամանակ էր, բանգի իմամայեցիների ազգը եկավ մեր վրա և հափշտակեց մեր երկրի հուռթի ու լավ մասը Դայոց 747 թվականին, երբ էլ գրվեց այս գիրը» (Վահրամ Արմենացի «Հիշատակարան 1298 թվականի»):

«Քրիստոսի 1298 և Դայոց 746 թվականին, երբ Դայոց թագավորը Սմբատն էր, Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաչին – Մ.Ֆ.) մտավ Կիլիկիա և առհասարակ այրեց գյուղն ու բաղաբը՝ բազում մարդկանց սպանելով և այլոց էլ գերի վարելով» (Մամլուք Մնեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Սորա Լաչինը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաչին – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիայի վրա և անթիվ բերդականներ մեռան սովի ու քրի պակասից» (Անանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁴² «Բանակը ետ շրջվեց, թողեց Ռուջը և շարժվեց դեպի Դալեք, որտեղ մնաց ութ օր: Այնտեղից Բաղդադի կիրճով այն կրկին շարժվեց դեպի Սիս երկիր: Բեթթեին ու Նարա-Արսլանը շարժվեցին դեպի Այաս, սակայն նրանք այնտեղից նահանջեցին՝ կարծես փախչելով: Պարզվեց, որ հայերը նրանց դարանակալել էին այգիներում: Եմիր Բեթթաշը սուր թնամադատության ենթարկեց այս իշխանների պահվածքը» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ Ռումլի պարոն Դասան-Ջահանի գլխավորած Դայոց գործը Այասի մոտ ոչնչացրեց Եգիպտական գործին, որի հեծելազորը կազմում էր 14.000 իռզի» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁴³ «Այդ ժամանակ Թեյ-Զամրուդին դիմաց բանակած Եմիր Բեթթաշը լուր ստացավ, որ Նաջիմայի և Զոմայնայի պարսպի ստորոտում գտնվող իռզիսը լցված է հայերով, իսկ Նաջիմայի կայազորն էլ պատրաստվում է իր գործերով ու գնեթով պաշտպանել նրանց» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Զրիստոսի 1299 թվականին Մարցին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Լաջին – Մ.Ֆ.) գրավեցին Թիլն ու Կիլիկիա երկրի կեսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁴⁴ «Եվ ահա շուտով Եփր Բեթթաշը կանգնեց բոլոր գործերի գլուխ ու առաջ անցավ: Միաժամանակ Յալեայի նայիր, Եփր Բեյբան Թաբախին նույն Ռամադան ամսին գործերի ջոկատ ուղարկեց, որը գրավեց Մարաշ քաղաքը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամուլեյան սուլթանների»):

⁴⁶⁴⁵ «Խույությունացրեց հարձակվեց Զարթի վրա, ով էլ մնացել էր, ոչնչացրեց և գերեց: Նրանք ավերեցին Զարթին և գնացին Ղազան խանի (Էյխանուլթյան էյհան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) մոտ» («Զարթի-Ցիլիքեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁶⁴⁶ «Հասմայի տեր ալ-Մելիբ ալ-Մուզաֆֆարը ուղղվեց դեպի Համան, մինչև հասավ Գաստուն: Այդ միջոցին Լաջինից (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Լաջինից – Մ.Ֆ.) հրաման ստացվեց վերստին հավաքել գնդերը Յալեայում և երկրորդ անգամ մտնել Սսի երկիրը: Այս արշավանքին մասնակցեցին եւ անձամբ և ակնատես եղա դեպքերին՝ սկզբից մինչև վերջ: Հասնելով Յալեայ, կիրակի օրը, Ռեքեբ ամսի 28-ին, մենք դադար առանք: Հետո այնտեղից դուրս եկանք Ռամադան ամսի 3-ին և շարժվեցինք դեպի Սսի երկիրը, մտանք Խեթնդերունի կիրճից և դիրք բռնեցինք Հումուսի առաջ նույն տարվա Ռամադան ամսի 9-ին, ուրբաթ օրը, որը համապատասխանում է հազիրան ամսի 20-ին: Այնտեղ ժամանեցին նաև Բադրադին Բեթթաշը, Եփր Սլահը, Հասմայի տեր Մելիբ-Մուզաֆֆարը և նրա հրամանի տակ գտնվող գնդերի օժանդակությամբ, որոնց գլուխն էր կանգնած Ռուբենադին Բեյբարտ ալ-Աջամին՝ ծանոթ ալ-Ջալիլ անվամբ (Մամուլեյան սուլթանության սպազա սուլթան Բեյբարտ ալ-Ջլուրիդ – Մ.Ֆ.): Պաշարեցինք Հումուսը և խստորեն սեղմեցինք, իսկ մնացած գնդերն իջան Հումուսից ցած՝ դաշտի կողմը, ու այս կերպով պաշարման վիճակը շարունակվեց, մինչև որ ջուրը պակասեց Հումուսի մեջ: Բերդում ապաստանել էին բազմաթիվ հայեր և այնտեղ մտցրել էին նաև մեծ թվով զրաստ: Ժողովրդի մեծ մասը ծարավից մեռնում էր և, երբ կացությունը վատթարացավ ու պաշարվողները տեսան երեխաների և կանանց մահանալը, նրանցից մոտ 1.200 հոգին բերդից դուրս հանեցին ամսի 25-ին, մեր պաշարման սկսելու 17-րդ օրը: Մեր զինվորները բաժանեցին նրանց իրենց մեջ և ես իմ բաժինս ստացա՝ երկու մանկամարդ աղջիկ և մեկ տղա: Այդ միջոցին մի թեթև մշուշ պատեց և մի քիչ անձրև տեղաց, այդ պատճառով Մելիբ-Ռեքեբը թեթև անհանգստություն զգաց և, որովհետև նրան չէր ընկերացել իր բժիշկը, թույլ տվեց ինձ, որ խնամեմ իրեն: Հնորիվ Ալլահի՜ նա առողջացավ և ինձ ցույց տվեց մեծ երախտագիտություն ու լցրեց իր բարյացակամության արտահայտություններով: Նրա վրանը կանգնեցված էր Հումուսի դիմաց և շինված էր Մադրիբի անբիժ, կարմիր կտավից՝ ներսի կողմը կանաչ ու նրբին թելերով նախշված: Նա կարգադրեց, որ այն Եփրոները, որոնք պաշարում էին Հումուսը, կարևոր դեպքի պարագայում, երբ հարկ տեսնեին խորհրդակցելու, բարձրանային սարի վրա, հավաքվեին Մելիբ-Մուզաֆֆարի վրանից և նրա հետ որոշեին անել, ինչ-որ պահանջում էր կացությունը: Պաշարման գործը շարունակվեց այս կերպով, մինչև որ գրավվեց Հումուսը և մյուս վայրերը, ինչպես պիտի հիշատակենք: Քաղաքը գրավվեց Ղանդին իբն Լևոնի ժամանակ: Այդ քաղաքը հանձնելու առթիվ տեղին է, որ մի քանի խոսք ասեմք Հայոց երկրի թագավորության մասին: Մրանից առաջ, Հիջրի 664 թվականի տակ ստեցինք, թե Լևոն իբն Ղեթումը գերի բռնվեց, երբ Հասմայի իշխանի ալ-Մելիբ ալ-Մանսուրի բանակները Սսի երկիրը մտան ալ-Մելիբ ալ-Չահիր Բեյբարտ Բոնդուկորտ Սալիհի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բեյբարտ – Մ.Ֆ.) իշխանության օրերին, և թե ինչ կերպով տեղի ունեցավ Լևոնի ազատագրումը և ինչ վճարեց նրա հայրը իբրև փրկագին, որպեսզի նա վերադառնա իր հոր՝ Սսի թագավորի մոտ: Հիշյալ Լևոնը թագավորեց իր հոր՝ Ղեթումի, մահից հետո և միաժամանակ մնաց գահի վրա: Երբ նա էլ մեռավ, նրան հաջորդեց մեծ որդին՝ Ղեթում իբն Լևոնը: Այդ Ղեթումը մի որոշ ժամանակ մնաց գահի վրա: Ղրանից հետո նրա եղբայր Սմբատը հավաքեց իր կուսակիցներին, հարձակվեց իր եղբայրը Ղեթումի վրա, ձերբակալեց նրան և, մի աչքը փորելով, կուրացրեց, բայց նրան աչքը պահեց անեղծ ու պահեց նրան բանտի մեջ: Միաժամանակ հիշյալ Սմբատը հարձակվեց իր մյուս եղբոր՝ Թորոսի, վրա և սպանեց նրան: Հիշյալ Թորոսը թողեց մի անչափահաս որդի, իսկ Սմբատը ամրապնդեց իր իշխանությունը: Այնպես պատահեց, սակայն, որ մահմեդական գործը մտավ Սսի երկիրը և պաշարեց Հումուսը Սմբատի իշխանության ժամանակ: Հայերը նեղվեցին այս բանից, մանավանդ որ մահմեդականները գրավում էին կատարել և շատ հայերի սպանել, ինչը որ վերագրվեց Սմբատի հոռի ընթացքին ու մահմեդականների հանդեպ հայտարարած անկարողությանը: Եվ ահա հայերը համաձայնության կայացրին իրենց մեջ նրա փոխարեն գահի վրա դնելու նրա եղբորը՝ Ղանդինի իբն Լևոնին, և ձերբակալել Սմբատին: Հայերը խմբվեցին Ղանդինի շուրջը, իսկ Սմբատը, տեսնելով այդ բանը, փախուստ տվեց Կոստանդնուպոլսի կողմերը: Գահը մնաց Ղանդինին, որը կոչվում էր նաև Կոստանդին: Երբ հիշյալ Ղանդինը գահակալեց, նա Սուրմ գտնվող գնդերը ուղարկեց Հումուսի և ուրիշ վայրերի վրա: Այս սուլթանը, որն իրեն այդ երկրների մահմեդականների ներկայացուցիչն էր համարում, պահանջեց, որ Ջայհան գետը սահման կազմի մահմեդականների և հայերի միջև, և գետի հարավակողմը գտնվող բերդերն ու քաղաքները իրեն հանձնվեն: Ղանդինը համաձայնվեց այդ առաջարկին և մահմեդականներին հանձնեց բոլոր այն քաղաքները, որոնք գտնվում են Ջայհան գետից դեպի հարավ: Մրանցից են Հումուսը, Թիլ-Համուլը, Կովարանը, Նոդայը, Հաջան Շադանը, Սարվանդիքարը և Մարաշը, բոլորն էլ անմատչելի բերդեր: Հանձնվեցին նաև մյուս քաղաքները: Հումուսի հանձնումը տեղի ունեցավ Հիջրի 697 թվականի Շավալ ամսի 19-ին, ուրբաթ օրը, ինչ-որ համապատասխանում է ար ամսի 8-ին: Այնուհետև հանձնվեցին Թիլ-Համուլը և մնացած քաղաքները, ինչպես հիշեցինք: Հուսամադին Լաջինը, որ ալ-Մելիբ ալ-Մանսուր և Կոչվում (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Լաջին – Մ.Ֆ.), հրամայեց վերաշինել այդ քաղաքների շենքերը և այդ կարգադրությունը անշուշտ սխալ դատումի արդյունք էր, ինչպես որ պիտի տեսնվի, քանի որ նրանք վերադարձվեցին հայերին, երբ Ղազան խանը (Էյխանուլթյան էյհան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) մտավ այդ երկրները: Երբ մահմեդականները հաստատվեցին այդ քաղաքներում, սուլթանը այնտեղ նշանակեց իր Եփրնեիցի մելիկ: Հետո նրան հեռացրեց պաշտոնից և կառավարիչ նշանակեց Մայնուդին Օստադմարին: Այնուհետև բանակները սուլթանի մոտ հեռացան, իսկ հիշյալ Օստադմարը հաստատվեց Թիլ-Համուլում: Թիլ-Համուլնի հանձնվելուց հետո Հասմայի իշխան ալ-Մելիբ ալ-Մուզաֆֆար Մահմուդը այնտեղից մեկնեց նույն տարվա Չուլբադա ամսի սկզբին: Բանակը ճամփա ելավ և ամենքս էլ մտանք Յալեայ Հիջրի 697 թվականի Չուլբադա ամսի 9-ին, երեքշաբթի օրը, որը համապատասխանում է ար ամսի 10-ին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարովկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ Թեյ-Համուլնի դիմաց բանակած Եփր Բեթթաշը լուր ստացավ, որ Լաջինայի և Հումայմասի պարսպի ստորոտում գտնվող հովիտը լցված է հայերով, իսկ Լաջինայի կայազորն էլ պատրաստվում է իր գործերով ու զենքով պաշտպանել նրանց: Եփրը նրանց վրա հարձակվելու համար հատկացրեց գործերի առանձին ջոկատ, որը, սակայն, անհաջողության մատնվեց: Այդ ժամանակ նա ուղարկեց երկրորդ մի ջոկատ, որը, սակայն, ավելի ուրախ վիճակում չհայտնվեց: Այդ ժամանակ մեծ բանակի ուղեկցությամբ ճանապարհ ընկան Եփրոները: Նրանք հարձակվեցին Լաջինայի բնակչության վրա, ներխուժեցին հովիտ և ոչնչացրին կամ գերեցին բոլորին, ովքեր այնտեղ էին: Այդ գիշեր նրանք կանգ առան Լաջինայի պարիսպների տակ, իսկ բանակը ցրվեց դաշտավայրում: Եփր Բեթթաշը և Մելիբ Մուզաֆֆարը մնացին զայելու բերդի կայազորին, մինչև գործերը հասան հարթավայր, ինչից հետո երկու գորավարները ճանապարհ ընկան՝ միմյանց բանակի հիմնական ուժերին: Այդ ժամանակ փոստով ժամանեց սուլթանից (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Լաջինից – Մ.Ֆ.) ուղարկված հաղորդագրությունը և նրանց հրամայվեց պաշարել Լաջինան ամրոցը ու չքել այն, քանի դեռ այս վայրը չի գրավվել: Չորավարները հետ դարձան և պատրաստվեցին հարձակվել այդ քաղաքի վրա: Եփր Բեթթաշն ու Եփր Սնեջար դավադարը կրկին վիճեցին: Ղավադարը պնդում էր, որ, եթե բանակը միանգամից հարձակվի, դա ավելի լավ կլինի: «Ավելի լավ է», - ասում էր նա, - «որ ամեն Եփր ամեն օր իր հազարյակի գլխին անցած հարձակում գործի»: Այսպիսով նա ուզում էր ցույց տալ իր քաջությունը և ապացուցել, որ իրեն քիչ է հետաքրքրում այս վայրի ուժը: Նա ասում էր. «Ես պարտավորվում եմ վերցնել այս քաղաքը իմ զենքի մեկ հարվածով»: Բոլոր դեկավարները միացան նրա կարծիքին և համաձայնեցին թույլ տալ, որ նա հարձակում գործի բոլորից առաջ: Եվ ահա նա իր հազարյակի գլխավորությամբ առաջ անցավ: Երբ նա հասավ լեռան ստորոտին, սակայն, մեքենայի կողմից արձակված քարը հարվածեց նրա ոտքին, կոտրեց ծունկը և նա ձիուց ընկավ գետնին: Քիչ էր մնում, որ նա գերեվարվեր հայերի կողմից, բայց նրա զինվորները վազելով եկան, նրան դրեցին տախտակի վրա և տարան իրենց վրանը, որտեղ էլ նրան ստիպեցին մնալ անկողնում: Հետո նա վերադարձավ Յալեայ քաղաք, այնտեղից էլ՝ Կահիրե: Այս հարձակումը արժեցավ նաև Եփր Ալեմ-Էդ-Ղին-Թաբաթե-Նատերի կյանքը: Նույն օրը գրոհն իրականացնելու համար առաջ անցավ Զեթթաբայի Եփրը: Նա բանդեց ամրության պատը և երեք քար հանեց, բայց նրա հետ նահապետության պսակը ստացան նաև տասներեք հոգի: Այնուհետև Բեթթաշ Եփրը և Համայի արքայազնը, անցած մնացած բանակի գլուխ, շարժվեցին մարտի՝ յուրաքանչյուր ջոկատով գործելով առանձին և հերթով՝ մեկը մյուսի հետևից: Նրանք հասան պարսպի ստորոտը՝ պաշտպանված տախտակայ ցանկապատով: Նրանք սկսեցին աշխատել պարսպի վրա և տեղադրեցին պաշարողական սարքեր: Պաշարումը առանց ընդհատումների շարունակվեց բառատևմունք օր: Այս վայրում մեծ թվով բանվորներ, գյուղացի կանաչը և նրանց երեխաներ կային: Եվ ահա, քանի որ ջուրը քիչ էր, քաղաքից միանգամից 200 տղամարդ, 300 կին և 150 երեխա հանեցին: Չինվորները սպանեցին տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին էլ բաժանեցին իրենց մեջ: Շուտով կրկին դուրս հանվեցին 150 տղամարդ, 200 կին և 75 երեխա՝ արժանանալով նույն ճակատագրին, ինչ նախկինները: Պատերից դուրս եկած երրորդ ջոկատը նույնպես ամբողջովին ոչնչացվեց կամ գերի ընկավ: Միայն բերդում մնացած տղամարդիկ կարողացան կռվել, սակայն ջրի անկավարժությունը սուր էր և մարդիկ ջրի համար կռվում էին սրի հետ հավասար: Շուտով պաշարվածները ներսում պահանջեցին և ստացան այն: Բանակը բերդը գրավեց Չուլբադա ամսին: Բնակիչները թույլտվություն ստացան գնալ ուր ուզում են: Հայերի տարածքից հաղթողների ձեռքն ընկան նաև տասնմեկ այլ տեղեր: Եփր Բեթթաշը այս բոլոր ամրոցները վստահեց Համասկոսի Եփրնեիցի Սեյֆ-Էդ-

Դին-Ասեղեղնուր-Զուրգին և նա շարունակեց զբաղեցնել դրանք մինչև թաթարների գալը» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Մարակինոսները... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) Լևոն թագավորի երեխաները... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) Հայաստանի, հավաքեցին մի մեծ բանակ և մտան Հայոց թագավորություն՝ իրենց ամբողջ զորքով բռնի ուժով զավթելով քաղաքներ, բնակավայրեր ու ամրոցներ, ինչպես նաև գրավելով... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Հայաստանի և պաշտպանվելու հույս չուներին: Այդ պատճառով էլ Հայաստանի բրիտանական զորքերը համաձայնեցին սարակինոսների կրկին հռդեր ու ամրոցներ տալ, որպեսզի գինևադար ունենան, բանի որ ամեն ինչ կորցնելու եզրին էին: Եվ այս պատուհասը Հայոց թագավորության հետ պատահեց վերոհիշյալ եղբայրների անհամաձայնության պատճառով» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Նիկողաս Ֆակոնի», գիրք 3, գլուխ 44):

«Այդ տարի Մարա Լաջին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաջին – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա և անթիվ բերդականներ սովից, ինչպես նաև ջրի պակասից մեռան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 747 թվականին Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Լաջին – Մ.Ֆ.) գրավեց Հունուրը» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁴⁷ «Եղբայրներից չորրորդը՝ մեսիր Կոստանդինը, երբ իմացավ, որ եղբայր ժանը և մեսիր Թորոսը՝ իր եղբայրները, բանտարկված են, շատ զայրացավ: Որոշելով նրանց բանտից ազատելու համար ուժ կիրառել՝ նա հավաքեց այնքան մարդ, որքան կարողացավ, և նրանց առաջնորդեց իր եղբոր՝ Սմբատի դեմ: Հիշյալ Սմբատը, վատ խորիորդով և հուսալով այդպես շտկել իր վիճակը, հրամայեց, որ իր եղբայրներին, որոնց նա պահում էր բանտում, սպանեն: Եղբայր ժանին կուրացրեցին, իսկ մեսիր Թորոսի գլուխը կտրեցին: Հիշյալ մեսիր Կոստանդինն իր բոլոր գինյալներով կռիվ տվեց եղբոր՝ Սմբատի, դեմ և չափաքանց նրան՝ իր երկրից դուրս բռնելով: Եվ երբ նա եկավ ազատելու իր եղբայրներին, մեկին կուրացած գտավ, մյուսին՝ մեռած, ինչը նրա սիրտը մեծ ցավով լցրեց: Այնուամենայնիվ, հիշյալ մեսիր Կոստանդինը բժշկներ կանչեց և խնամքով բուժեց տվեց եղբայր ժանին, մի աշխատանք, որը բժշկներն այնքան ջանադրությամբ կատարեցին, որ վերադարձրեցին նրան աչքերից մեկի տեսողությունը» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Նիկողաս Ֆակոնի», գիրք 3, գլուխ 44):

«Չորրորդ եղբայր Կոստանդինը բանակով դուրս եկավ նրա դեմ Սիս քաղաքի մոտ: Քաղաքի մոտի մարգագետիններում հայերի միջև սկիզբ առավ ճակատամարտ, շատ եղբայրներ սպանեցին իրենց եղբայրներին, ազգականները՝ ազգականներին, այն պատճառով, որ նրանք չէին ճանաչում միմյանց, բանի որ ճակատամարտը տեղի ունեցավ լուսաբացին: Այսպիսով՝ Կոստանդինը խլեց Հայոց թագավորությունը, բռնեց Սմբատին և, գտնելով Հեթումին կենդանի, բուժեց նրա մի աչքը և թագավորեց իննը ամիս» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 747 թվականին Կապանի տերը փախցրեց Սմբատին, որը սպանել էր պարոն Թորոսին, և հանեց Հեթումին բանտից» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 746 թվականին Հեթումի կրտսեր եղբայր Տոնինը, չհամբերելով Սմբատի գործած չարագործություններից, նրա վրա պատերազմի գնաց, բանգի սա ուզում էր աքսորել Գրիգոր կաթողիկոսին, Թորոսին սպանել էր, իսկ իր մյուս եղբայր Հեթումի էլ մի աչքն էր հանել: Եվ ահա նա նրան փախստական դարձրեց ու փախցրեց Պայանչարի մոտ, որը կապկալված նրան հետ ուղարկեց Հեթումին, սակայն սա չարը չհատուցեց նրա չարի փոխարեն, և ահա թագավորեց Հեթումի Տոնին եղբայրը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Իմացավ այս մասին նրանց մյուս եղբայր Կոստանդինը, որը տիրում էր Կապան բերդին, հավաքեց բազում զորք և եկավ մարտնչելու Սմբատի դեմ: Նա փախցրեց Սմբատին ռում, որից հետո եկավ ու, գտնելով իր եղբայր Հեթումին կենդանի, շատ ուրախացավ, թեպետև Թորոսի սպանության համար նաև շատ տխրեց...: Ահա այսպես Լևոնի որդի և Թորոսի, Հեթումի և Սմբատի եղբայր Կոստանդինը պատերազմեց Սմբատի դեմ, բռնեց Սմբատին և բանտ նետեց: Նա գտավ մեկ աչքից առողջացած Հեթումին, իսկ ինքն էլ թագավորեց մեկ տարի» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 748 թվականին Սմբատը Բարձրաբերդում ստիպեց խեղդել իր եղբայր պարոն Թորոսին ու փորել Հեթումի մի աչքը Սուլևոնում: Մեկ տարի անց մյուս եղբայրը՝ պարոն Կոստանդինը, որը Կապանում տերն էր, հավաքեց հեծելազորը, գահընկեց արեց Սմբատին, ազատ արձակեց իր եղբայր Հեթումին և, ըստ նրա հրամանի զբաղեցրեց գահը» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այսպես մյուս եղբայր Կոստանդինը զորածուրով արեց ու գնաց Սմբատի վրա, փախցրեց նրան ու աշխարհի գլխավորությունը վերցրեց: Նա փակեց նրան Կապան կղզիով դղյակում, իսկ հետո փոխեց այլ տեղ: Պարոնության համար նա բանտից հանեց իր կապված եղբորը ու առաջարկեց պարոնություն, սակայն նա հանձն չառավ» (Արիստակես Թորոսեցի «Հիշատակարան 1307 թվականի»):

«Փրկական 1299 կամ Հայոց 746 թվականին Լևոնի որդի և Թորոսի ու Հեթումի եղբայր Կոստանդինը պատերազմեց Սմբատի դեմ: Նա բռնեց Սմբատին և բանտ նետեց: Այդ ժամանակ գտան մի աչքից առողջացած Հեթումին և նա թագավորեց մեկ տարի: Մեկ տարի անց, սակայն, հայոց իշխանները որդեգրեցին Հեթումին և արքայեցին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս մասին իմացավ Հեթումի մյուս եղբայր Կոստանդինը, որ տիրում էր Կապան բերդին, շատ զորք ժողովեց և եկավ Սմբատի դեմ: Արդյունքում Սմբատը փախավ Ռոմը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այնպես պատահեց, սակայն, որ մահմեդական զորքը մտավ Սսի երկիրը և Սմբատի իշխանության ժամանակ պաշարեց Հունուրը: Հայերը նեղվեցին այս բանից, անապանդ որ մահմեդականները գրավում էին կատարը և շատ հայերի սպանել, ինչը որ վերագրվեց Սմբատի հոռի ընթացքին ու մահմեդականների հանդեպ հայտնաբերած անկարողությանը: Եվ ահա հայերը համաձայնություն կայացրին իրենց մեջ նրա փոխարեն գահի վրա դնելու նրա եղբորը՝ Դանդիլի իբն Լևոնին, և ձեռքակալել Սմբատին: Հայերը խմբվեցին Դանդիլի շուրջը, իսկ Սմբատը, տեսնելով այդ բանը, փախուստ տվեց Կոստանդինուպոլիս կողմերը: Գահը մնաց Դանդիլին, որը կոչվում էր նաև Կոստանդին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁶⁴⁸ «Այնուհետև 25.000 հեծելազորի գլխավորությամբ Ղազանը առաջ ուղարկվեց թաթար Սուլամիշ իբն Աֆալ իբն Բանցուին...: Ահա Սուլամիշի վերաբերյալ փաստերը: Ղազանի (Էլիսանության Էլիսան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված լինելով Ռումի երկիրը նվաճելու համար՝ նա հավաքեց 10.000 մարդուց բաղկացած մի զորք, ինչից հետո գրեց թուրքմենների Էմիր իբն Ղահրամանին (Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Գյուներին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև նամակ ուղարկեց Եգիպտոս, որտեղ Սոլիխ-եղ-Դին-Ռումիին հրամայեց գրել օգնություն խնդրելու մասին, որը թույլ կտոս նրան պայքարել Ղազանի դեմ: Պատասխանը, որը նա ստացավ Ռեջեբ ամսին, պարունակում էր ցովասանություններ և շնորհավորանքներ: Հրաման ուղարկվեց Դամասկոս, որպեսզի զորքերը նրան օգնության հասնեն: Ղազանը հասել էր Բաղդադ և միայն այդ ժամանակ նա իմացավ, որ Սուլամիշը խուսափել է իր հնազանդությունից: Այդ ժամանակ նա թողեց դեպի Անտիոք իր պատրաստած արշավախմբի զորքը և սեփական զորքերը տեղափոխեց Ռումի երկիր: Նրանք ճանապարհ ընկան Զուլմադա ամսվա առաջին օրը: Երկրորդ այս զորքը կազմում էր 35.000 հոգի և գործում էր Բուլայի ժամանատարությանը: Ղազանն ինքը Կանչակի, Բեթթեմուրի, Սիլիլդերի, Ալբեկիի և Բեզարի ուղեգնացումը վերադարձավ Թավրիզ: Բուլայը շարժվեց դեպի Սինդիս, այսպես ճամբար դրեց Դաս-Այնում, որտեղից էլ գնաց դեպի Ամիր: Սուլամիշի մոտ իր զորքների տակ 60.000 մարդ էր հավաքել: Սիվասի բնակիչները, սակայն, հակառակվեցին նրան և նա պաշարեց նրանց քաղաքը: Երբ հայտնի դարձավ, սակայն, որ Բուլայը Ղազանի զորքերի գլխավորությամբ մոտենում է, Սուլամիշի հրամանի տակ ծառայող թաթարները թողեցին նրան և գնացին միանալու Բուլայի ռազմիկներին, իսկ դա եղավ Ռեջեբ ամսվա առաջին օրը: Այս գորավարին միացել էին նաև Ռում երկրի զորքերը, սակայն այս թուրքմեններն էլ իրենց հերթին փախան արքերը: Արդյունքում Սուլամիշի մոտ մնաց ընդամենը մոտ 500 մարդ: Այդ ժամանակ նա թողեց Սիվաքը և ուղղվեց դեպի Սիս» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Հայոց 747 թվականին Սուլամիշը ապստամբեց... և ցանկացավ տիրել ռումին: Երբ այդ մասին իմացան Սեբաստիայում, չցանկացան հնազանդվել նրան: Ամրացրին պարիսպները և, հույսը դնելով աստծո վրա, պատրաստվեցին նրա դեմ գնեք բարձրացնել: Մարտի 8-ին... Սուլամիշի եղբայր Պուզազունցին պաշարեց Սեբաստիան և 40 օր՝ մինչև ապրիլի 17-ը, պայքարեց քաղաքին տիրանալու համար: Հետո մեծապիղ զորքով եկավ ինքը՝ Սուլամիշը, որը տարբեր ձևերով ու խորամանկություններով ուզեցավ տիրել քաղաքին, բայց չկարողացավ, բանի որ աստված փրկեց քաղաքը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 747 թվականին սուլթանական զորապետ Սուլամիշը ապստամբեց: Նա սպանեց Պայանչարի և Պիլիսուր զորավարներին ու ցանկացավ տիրել Սեբաստիային, սակայն, բանի որ իր բարքով նա շատ անգութ և անողորմ էր, քաղաքացիները չցանկացան հնազանդվել նրան, ամրացրին պարիսպները ու, հույսը դնելով աստծո վրա, պատրաստվեցին նրա դեմ ելել՝ հույսներն առ Աստված: Աղուհացի առաջին կիրակի օրը՝ մարտի 8-ին, բազում զորքով եկավ Սուլամիշի եղբայրը և պաշարեց Սեբաստիան: Նրանք 40 օր՝ մինչև Ավագ ուրբաթ օրը՝ ապրիլի 17-ը, պայքարեցին քաղաքին տիրանալու համար, բայց չկարողացան» (Ռովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 5):

⁴⁶⁴⁹ «Այն պահից հետո, երբ Հայաստանի բրիտանական զինադաշինությունը կնքեցին սարակինոսների հետ, մեսիր Կոստանդինը հնարավորինս ամրացրեց Հայաստանի ամրոցներն ու տարածքներն և շատ լավ բժշկել տվեց իր եղբայր սիր ժանին, այնպես, որ նա շատ լավ էր տեսնում մեկ աչքով: Մինչդեռ հիշյալ եղբայր ժանը շատ գոհ չէր իր եղբայր մեսիր Կոստանդինից, ով այդքան բարի էր գտնվել նրա հանդեպ: Եվ ահա հիշյալ եղբայր ժանը վերցրեց մի խումբ գինյալ մարդկանց և ուշ գիշերով, երբ հիշյալ մեսիր Կոստանդինը քնած էր իր տանը, նրան բռնել և բանտ

նստեցնել տվեց: Այն փաստը, որ մեսիր Կոստանդինը բանտարկված էր առանց պատճառի՝ դուր չէկավ Հայաստանի ազնվականության մեծամասնությանը: Արդյունքում՝ նրանցից շատերը հավաքվեցին, մտածելով նրան բանտից ազատելու մասին, բայց եղբայր Ժանը և նրա կողմակիցները դուրս եկան նրանց դեմ: Միս թաղաթում մի մեծ ճակատամարտ սկսվեց, որի պատճառով զոհվեցին Հայոց թագավորության բազմաթիվ ազնվականներ: Այնուհետև եղբայր Ժանը բռնեց իր եղբայր Կոստանդինին, ով նրա հանդեպ այդքան բարի էր գտնվել, ինչպես նկարագրված է վերևում, և բռնելով, նաև իր մյուս եղբորը՝ Սմբատին, նրանց մի գալեր նստեցրեց ու ուղարկեց Կոստանդնուպոլսի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս II-ի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ վերջինիս խնդրելով այնպես պահել նրանց, որ Հայաստան չվերադառնան» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Արկղաս Ֆակոնի», գիրք 3, գլուխ 44):

«Սմբատը թագավորեց մեկ տարի, իսկ նրա գահազրկումից մեկ տարի անց էլ Հեթումը ձերբակալեց իր եղբայրներին՝ և Սմբատին, և Կոստանդինին, ու առաքեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս II-ի - Մ.Ֆ.) մոտ Կոստանդնուպոլիս, իսկ ինքն էլ, վերցնելով իր թորոտ եղբոր որդի Լևոնին, որի հորը Սմբատը սպանել էր, նրան թագավոր կարգեց, իրեն էլ պահեց պարոնությունը... Հայոց 746 թվականին Սմբատի մյուս եղբայր Կոստանդինը բռնեց նրան և խլեց իշխանությունը, բայց մյուս տարի Հեթումը այս երկուսին էլ աքսորեց...: Եվ ահա մեկ տարի անց Հայոց իշխանները որդեցին Հեթումին և նա Սմբատի աքսորեց: Եվ այսպես, Հեթումն աքսորեց Կոստանդինին և Սմբատին, իսկ ինքը մեկնեց թաթարների մոտ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո որոշ չար իշխանների որդուհույժ, իսկ ավելի շատ էլ ինքը ցանկանալով դա, վանական Հեթումը ապստամբեց Կոստանդինի դեմ, գահընկեց արեց նրա և կրկին թագավոր դարձավ, իսկ Կոստանդինին կողմից ձերբակալված Սմբատին էլ, որը մի ժամանակ արքա էր եղել, Կոստանդինի հետ միասին աքսորեց Կոստանդնուպոլիս» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Մի բանի օր անց, սակայն, Հեթումը գերեց պարոն Կոստանդինին, վտարեց Սմբատին երկրից և արքա նշանակեց փոքրահասակ Լևոնին՝ պարոն Թորոսի որդուն» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց արքա Հեթումը իշխողաների խնդրանքով ձերբակալեց Տրդիսին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հետո զորացավ Հեթումը, վերցրեց իր եղբայր Թորոսի որդի Լևոնին ու թագավորեցրեց, իսկ Սմբատին ու Կոստանդինին էլ աքսորեց» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս թագավորեց Կոստանդինը և պարոնությունը պահեց 10 ամիս, բայց հետո Հեթումը դարձյալ բռնեց Կոստանդինին ու փակեց Սիսում, որտեղից էլ տեղափոխեց Բարձրաբերդ, որտեղ պահեց 5 ամիս: Դրանից հետո նա նրան Սմբատի հետ միասին ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Թորոսեցի «Հիշատակարան 1307 թվականի»):

«Փրկական 1300 կամ Հայոց 747 թվականին Հեթումն աքսորեց Կոստանդինին, ինչպես Սմբատին, իսկ ինքը գնաց թաթարների մոտ» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Հեթումը ձերբակալեց իր եղբորը և ինքը իշխեց» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այդ տարի, կամ մի տարի առաջ, երբ Հայոց երկրում Դանդինը գահակալեց, նա ազատ արձակեց իր եղբայրը Հեթումին և գահը վերադարձրեց նրան: Հեթումը, որի մեկ աչքը կուրացրել էր իր Սմբատ եղբայրը, ինչպես նախապես ասացինք, մի ժամանակ հետո դավեց Դանդինի դեմ և ամենաստոր վերաբերմունքը ցույց տվեց: Նա ուզեց ձերբակալել նրան, որի հետևանքով Դանդինը փախուստ տվեց դեպի Կոստանդնուպոլիս, և Հեթումը մնաց գահի վրա: Եփե անց նա գահ բարձրացրեց իր Թորոս եղբոր անչափահաս որդուն, այսինքն՝ այն Թորոսի, որը ինչպես հիշված է, իր մյուս եղբայր Սմբատի կողմից սպանվել էր, իսկ այդ անչափահաս տղայի խնամակալությունը վերցրեց ինքը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁶⁵⁰ «Այդ օրերին Ռումից անընդհատ լուրեր էին գալիս Սուլամիշի խռովության մասին...: Իրոք, նա սկսեց զորքին գումարներ ու հողային տիրույթներ բաժանել այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա մոտ չհավաքվեցին զորքեծ 50.000 հեծյալ ռազմիկներ: Իրենց հերթին ասորիքցիները համաձայնեցին ուղարկել 20.000 հոգի...: Երբ այդ մասին լուրը հասավ իսլամի տիրակալ Ղազան խանին (Էլխանության էլխան Սահմուր Ղազանի - Մ.Ֆ.) բարեհունչ խորհույթանը, Հիջրի 698 թվականի Ջումադա Ա մսի 12-ին, կիրակի օրը Սուլամիշին հետ մղելու համար նա խուլթու-Շահին զորքով Դիարբեքիով Ռում ուղարկեց, ընդ որում Եվրո Չորան-բախադուրը առաջապահ ջոկատով դեռ դրանից առաջ էր ելել: Եվրո խուլթու-Շահի հետևից ուղարկվեց Եվրո Սուլամիշը: Գարնանը երկու բանակներին միմյանց վրա զայրացրեց իրար գալ Աղշեհի տափաստանում, որը Երզնկայի շրջանում էր, ու դա եղավ Հիջրի 698 թվականի Ռեջեբ ամսի 24-ին: Մարտից ու ճակատամարտից հետո Սուլամիշը փախուստի մատնվեց» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Այդ թվականին մոնղոլների պետ Սուլամիշը, որ Ռումի երկրում էր, լուր ստացավ, թե Ղազանը (Էլխանության էլխան Սահմուր Ղազանը - Մ.Ֆ.) ուզում է սպանել իրեն: Նա փախավ ու գնաց ալ-Մեյիթ ալ-Մանսուր Հուսամադին Լաշինի (Մանլուքյան սուլթանության սուլթան Լաշինի - Մ.Ֆ.) մոտ, որը նրան լավ ընդունելություն ցույց տվեց: Սուլամիշը օգնություն ստացավ ալ-Մեյիթ ալ-Մանսուր Լաշինից, որ վերադառնա Ռումի երկիրը՝ Ռումի ժողովրդին իր շուրջը հավաքելու նպատակով: Նրա հետ Սայնադին Բեկթեմուր Ջեմալի հրամանի տակ Հայկից գնդավորներ մեկնեցին և գնացին Սուլամիշի հետ, մինչև որ անցան Սսի երկրի սահմանները: Նրանց դեմ ելան, սակայն, թաթարները և կռվի մեջ սպանեցին Ջեմալին ու մահմեդական զինվորների մի մասին, իսկ մնացածները փախուստ տվեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ռեջեբ ամսվա վերջում Սուլամիշը հասավ Բեհեսնա: Նրա գալու լուրը Դամասկոս հասավ Շաբան ամսվա հինգերորդ օրը, այն պահին, երբ այդ թաղաթում գտնվող Եվրոները պատրաստվում էին նրան օգնության հասնել...: Եվրոներն անմիջապես հոգացին զորքի երթի մասին: Նրանք համաձայնեցին այդ նպատակով ուղարկել Եվրո Սեյֆ-Էդ-Դին-Բեյբան-Հաբեսին, Եվրո Ջեմալ-Էդ-Դին-Աբդալլահին, սիլահդարին, Եվրո Սուբարիզ-Էդ-Դին-Սիվար-Ռումիին և Եվրո-Շիկարին: Նրանց որպես առաջնորդ տվեցին Եվրո Ջեմալ-Էդ-Դին-Աբդալ-Ջաթթայ-սաաբին՝ Թաթար-խանի և 20 Եվրոների հետ միասին: Գրեցին այս մասին Դամասկոսին և չորս առաջատար Եվրոներին հրամայվեց հեռանալ երկրից: Եգիպտոսից ուղարկված Եվրոները ճանապարհ ընկան և Ռեջեբ ամսվա յոթերորդ օրը հասան Դամասկոս: Հինգշաբթի, Շաբան ամսվա տասներկուերորդ օրը Ռումի երկրի տիրակալ Սուլամիշ իբն Աֆալը Եվրո Իզ-Էդ-Դինի, Չերդեաշի և Բեհեսնայի նալիթի ուղեկցությամբ Դամասկոս ժամանեց՝ իր հետ ունենալով 20 տոհմակիցներ: Դամասկոսի զորքերը և ընկալիները նալիթի գլխավորությամբ նրան ընդառաջ դուրս եկան և նալիթը ընդունեց Սուլամիշին...: Երբ Սուլամիշը հասավ լեռան ամրոց, Կատկատուն պարզևատրվեց իբրտայի նշանով, իսկ Սոխիս-Էդ-Դինի համար էլ բուժում նշանակվեց: Սուլամիշը խնդրեց, որ ապագա արշավում իրենց ուղեկցի Եվրո Բեթթեմուր-Ջեմալին: Դրանից հետո նա Դամասկոս տասներկուերորդ օրը Ռումի երկրի քսանմեկերորդ օրը: Հաջորդ օրը նա Եվրո Բեթթեմուրի ուղեկցությամբ մեկնեց Սիս: Նա անցավ Հայեպով և իր զորքերի ջոկատի գլխավորությամբ հեռացավ: Թաթարները, սակայն, ինքնալով նրա արշավի մասին, հարձակվեցին նրա վրա: Եվրո Բեթթեմուրը զոհվեց մարտում» (Սակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Սուլամիշն ու իր կողմակիցները գնացի Ախշարի հովիտ, որտեղ էլ պարտություն կրեցին Բաշխերտից ու Չորանից: Սուլամիշը փախավ Եգիպտոս» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Սուլամիշն ու իր կողմակիցները դարձան իրենց աշխարհը, սակայն նրանց հասած Բաշխերտի զորքից կոտորվեցին, որից հետո Սուլամիշն իրեն հազիվ զգեց Եգիպտոս: Այսպես տերը մեծ ջանքերով փրկեց Սեբաստիա թաղաքը» (Հովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 5):

⁴⁶⁵¹ «Հայոց 748 թվականին Շամից 1.200 հոգի հաշվվող զորքով եկավ Սուլամիշը, որի վրա հարձակվեց Հայոց արքա Հեթումը, ջարդեց նրա զորքը, գերեց նրան և ուղարկեց Ղազանին (Էլխանության էլխան Սահմուր Ղազանին - Մ.Ֆ.), որտեղ էլ նրան սպանեցին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Մարտից ու ճակատամարտից հետո Սուլամիշը փախուստի մատնվեց և ուղղվեց դեպի Ասորիքյան երկիր, բայց նրա Եվրոներին բռնեցին նրան ու բերան Ենթարկեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Սուլամիշը ապաստանեց Ռումի երկրի մի բերդում, ուր և ամրացավ: Ղազանը (Էլխանության էլխան Սահմուր Ղազանը - Մ.Ֆ.) նրա վրա ուժեղ ուղարկեց, որոնք պաշարեցին նրան և սպանեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Սուլամիշը ապաստանեց մի բերդում, բայց հետո ձերբակալվեց ու տարվեց Ղազանի (Էլխանության էլխան Սահմուր Ղազանի - Մ.Ֆ.) մոտ, որտեղ նրան մահապատժի ենթարկվեցին» (Սակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁶⁵² «Այդ ժամանակ ճակատագրի կամքով մարդիկային սուլթանների իշխանության հիմքերը բացարձակ անպետքության մատնվեցին ու սկսեցին աննկարագրելի ցնցումներ կրել և ահա սուլթանը (Արտուխյանների Եվրոության Եվրո ալ-Մանսուրը (1294-1312) - Մ.Ֆ.) սկսեց անհանգստանալ Հասն-Էթին ամրության կառուցման: Նա մարդ ուղարկեց այդ ամրոցի հիմնադիր (Արաբյանների Եվրոության Եվրո Աբու-Բաթրի (1283-1320) - Մ.Ֆ.) հետևից, սակայն սա խուսափեց ենթարկվելուց և ոտը դրեց թշնամության ճանապարհին: Հիսմվելով դրա վրա՝ Մարդիկի տիրակալը հավաքեց իր զորքը և ուղղվեց դեպի Ռաս-ալ-Ղուլ՝ նպատակ ունենալով տիրել Հիսն-Էթին ամրոցին: Ամրոցի հիմնադիրը ժամանեց մարդիկ՝ վստահ ու աննահանջ խիզախության ոտքը դնելով արիության մրցավազքին: Մարդիկի տիրակալը վերադարձավ՝ չհասնելով իր նպատակին և այդ

ժամանակից սկսված էլ էրուբից ցեղի կիսալուսնի իշխանությունը կրկին ստվեր գցեց Յիսն-Զեֆի շրջանի ու շրջակայքի վրա և նվաճման ցուբերը կարծ ժամանակում հնազանդեցրին այդ շրջանը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

⁴⁶⁵³ «Պարնան գալուսն պես խանի (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) հրամանով նույն խուլաշահի հզորագույն զորքով ուղիք ելավ և հասավ Տիգրիս՝ մտադիր լինելով Մթոլուեթ մտնել: Եվ ահա, երբ թագավորության դիրքերովները իմացան այս մասին, սարսափեցին և միջոց էին փնտրում, որպեսզի երկիրն ազատեն թաթարներից, եթե որևէ տեղ մի բան մնացել էր: Շողովվեցին Ղափիթ թագավորի (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի – Մ.Ֆ.**) առաջ. համոզեցին Ղազանի խանի մոտ գնալ և անվաստության երդում ու հաստատում առնել: Լսեց թագավորը և վճռեց հորդա գնալ: Նա հաշտություն և երդում պահանջեց, իսկ խուլաշահի շատ ուրախացավ ու խոստացավ անվաստ թողնել թագավորին և երկիրը պաշտպանել, եթե միայն նա խանի մոտ գնա, որից հետո այնտեղից նրան հետ կուղարկեն՝ խաղաղությամբ պաշտպանված: Պայմանավորվող Բուրսեյի Իվանեն էր: Նա ամուր խոստում առավ և եկավ թագավորի առաջ: Երբ բարթեցիք ու հերկախեցիք տեսան հաստատուն պայմանը, ուրախացան և կոչ էին անում գնալ, նրանք պատանդներ էլ էին տալիս և պնդում, թե. «խուլաշահի վատահիշ մարդ է և չի դրժում խոստումը, կարծյոք լավ կկարգավորի»: Թագավորը, սակայն, չլսեց, որովհետև վախենում էր թաթարներից, դրա համար էլ նա մնաց Գվեթեթում: Ավերումը տեսնող դիրքերովները թագավորի հարցմամբ գնացին թաթարների մոտ՝ երկիրը պաշտպանելու համար, իսկ խուլաշահի, ով էլ գալիս էր, սիրով էր ընդունում: Զարթիթի վրաց ինչպիսի երկիրը նա նորից ավերեց, բացի Մթոլուեթից, որից հետո գնաց հորդա» («Զարթիթ-Ցիսովեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴⁶⁵⁴ «Այն օրերին, երբ իսլամի տիրակալը (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան – Մ.Ֆ.**) բարեհաջող ժամանեց Թավրիզ, Ռումից և Դիարբեքիից իրար հետևից սուրհանդակներ էին գալիս ու հայտնում, որ ասորիքցիները մոտեցել են այնտեղի տիրույթների սահմաններին, հարձակումներ են գործում, թալանում են ճանապարհների վրա, այրում են հացը և անհանգստացնում մահմեդականներին: Հայտնվում էր, որ նրանք պաշարել են Մարդինը ու գերության են բռնել մեծաթիվ մահմեդականներին, իսկ Ռամադան ամսում էլ մահմեդական աղջիկների հետ մզկիթներում այլաթերվածությունների են տրվում և նույնիսկ գինի են խմում: Ինքը՝ Մարդին ամրոցը, անվաստ մնաց չարագործություններից, բայց բուն բաղաթը և շրջանը նրանք թալանեցին: Այնտեղից նրանք գնացին Դուռասիի և Նմանատիպ անընդունելի գործեր էլ այնտեղ արեցին: Ռաշ-ալ-Այնում նրանք ևս ցանկացան նման կերպ վարվել, սակայն այնտեղի բնակիչները կայուն ռազմիկներ դուրս եկան, բաղաթի նեղ փողոցներում մարտ բռնկվեց և նրանք հաղթանակի չհասան: Հնայած դրան, այն ամենը, ինչ ասորիքցիները գտան բաղաթից դուրս անասուններից և այլ բաներից, ահա ուրեմն, այդ ամենը նրանք ստրան հայեա, որոտը թալան գնով վաճառում էին նաև մահմեդական գերիների, որպեսզի պարգևատրեն իրենց» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Իր թագավորության ժամանակ Մեյիթ-Նասրը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ (1293-1294, 1298-1309, 1310-1341) – Մ.Ֆ.**) 4.000 հեծյալներ ուղարկեց Ռաս-ալ-Այնի վրա, որի տիրակալները հարկ էին վճարում Ղազանին (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) և, հրամանագրելով նրանք այն ամենը, ինչ ցանկացան, խուլաշահի թագավորի առաջ: Նա բարեխոսեց թագավորի մոտ, սակայն վերջինս չկամեցավ նրան թողնել այդ երկիրը, այլ այն համադային պարգևեց, իսկ Շալվան էլ գլխին մոխիր էր տալիս և ասում. «Այս է հատուցումը թագավորի դավաճաններին»: Հետագայում թագավորը ներեց Շալվային» («Զարթիթ-Ցիսովեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴⁶⁵⁵ «Բերքահավաքի ժամանակ Ղափիթ թագավորը (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի – Մ.Ֆ.**) վար իջավ Ցիսրադիի ձոր և ավերեց Շալվա Զվենիփիլեյի երկիրը՝ սրա դավաճանության համար: Անկարող դարձած Զվենիփիլեյի խնդրեց Սուրամի և Զարթիթի Երիթթավ Համադային, որպեսզի սա միջևորդի թագավորի առաջ: Նա բարեխոսեց թագավորի մոտ, սակայն վերջինս չկամեցավ նրան թողնել այդ երկիրը, այլ այն համադային պարգևեց, իսկ Շալվան էլ գլխին մոխիր էր տալիս և ասում. «Այս է հատուցումը թագավորի դավաճաններին»: Հետագայում թագավորը ներեց Շալվային» («Զարթիթ-Ցիսովեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

⁴⁶⁵⁶ «Այս ընթացքում դուրս եկավ թագավորի (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Վախթանգը (**Զարթիթի թագավորության ապագա համիշխան արքա Վախթանգ II-ին – Մ.Ֆ.**), որովհետև Ղափիթ կողմից պակասել էր սերն ու բարությունը նրա հանդեպ, բանի որ նա նույնիսկ բռնկված էր ու բանտարկված ժինկների բերդում: Փախավ նա և, Իվանե Բուրսեյու ուստ գալով, ասաց. «Եղբորս հանդեպ չարագործություն և արգաստեղծի ոչինչ չեմ արել, արդ չեմ գնա հորդա՝ նրա թշնամիների մոտ, այլ մարդ ուղարկիր իմ թագավոր եղբոր մոտ և հայտնիր նրան բեզ մոտ գալս: Եթե կամենա և երդմամբ հավաստի, որ չարություն չի անի ինձ ու չի բանտարկի, կգնամ նրա մոտ, թող միայն մի փոքրիկ գոյամիջոց տա»: Իվանեն մարդ ուղարկեց Ղափիթ թագավորի մոտ և գեղուցեց այս ամենը: Թագավորն ուրախացավ, երդմամբ հավաստելով տարավ եղբորը և լավ էր վերաբերվում նրան, սակայն, այն բանից հետո, երբ Վախթանգը Շարուրի եղբոր աղջկա հետ ամուսնացավ, Ղափիթը նրան նորից ընթրուտացող կարծեց: Այս անգամ Վախթանգը այլևս չհամբերեց անպատվությունը ու հորդա գնաց՝ Ղազանի (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերջինս սիրով ընդունեց նրան ու թագավորությունը տվեց նրան: Դրանից հետո նա զորեղագույն բանակով ուղարկեց խուլաշահ-Լոյիսին և սա եկավ Տիգրիս: Անդ միավորվեցին բոլոր թաթարները, վրացիները, Սամցխեի տեր Բեթայի (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեթա Զակելու – Մ.Ֆ.**) որդին Սարգիս սպասալարը (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Սարգիս Զակելու – Մ.Ֆ.**), տայեցիք, թորեցիք, ղազվեցիք ու հայաստանացիք, բանի որ Շանշեն նախապես այնտեղ էր: Երբ Ղափիթ թագավորն իմացավ, որ Վախթանգին թագավոր են դարձնում, նույն Բուրսեյուն հաշտություն համար ուղարկեց և խոստացավ հորդա գնալ, որպեսզի երդմամբ հավաստեն ու պատանդ տան, իսկ խուլաշահի երդվեց և կատարեց բոլոր խնդրանքները: Բուրսեյին գնաց թագավորի մոտ, իսկ նա ուրախացավ և ուղարկեց թագուհի Օլջաթին, կաթողիկոս Արախամին, Տիգրիսի դատավորին ու Բուրսեյուն: խուլաշահին և մյուս Լոյիսները եկան Սուխարան ու Բազալեթում դիմավորեցին Օլջաթին, խանի պատիվ ու վստահության խոսք տվեցին նրան, ապա խանի մատանի և ձեռքերի տրիչը հանձնեցին, որովհետև այդպիսի էր նրանց երդման վստահեցիությունը, որից հետո որպես պատանդ տվեցին խաղաղության դրոշմ Սիսուրիին: Օլջաթին, սակայն, պահեցին և այլևս չճանապարհեցին, այլ թագավորին բերելու ուղարկեցին միայն կաթողիկոսին, դատավորին ու Բուրսեյուն: Երբ հասան թագավորի մոտ, նա իմացավ Օլջաթի այլևս չգալը, պատճառ դարձրեց այդ և չուզեց տեսակցել թաթարների հետ, որովհետև ինչ-որ մեծ խուսափում ու ահ ունեց: Նա նորից ուղարկեց նույն կաթողիկոսին, դատավորին և Բուրսեյուն, ինչպես նաև տեսակցություն խոստացավ: Երբ հասան խուլաշահի մոտ, սա տեղեկացավ թագավորի չգալու մասին և ասաց Բուրսեյուն. «Այ մարդ, խաբեությունն ի՞նչ է: Ես ամուր երդմամբ երդվեցի, իսկ նա չեկավ: Արդ, ստի դիմաց թող պատիժ ընդունի»: Դրանից հետո նա զայրացած սպանեց Բուրսեյուն, որի աճյունը Շանշեն վերցրեց և իր հանգստարան ուղարկեց: Վախթանգին թագավոր հաստատեցին, իսկ Օլջաթին էլ ուղարկեցին հորդա: Թաթարները նորից գնացին Մթոլուեթ» («Զարթիթ-Ցիսովեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Այդ Վախթանգը Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի-ին – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր ողջ զորքը, այդ թվում նաև Շիրվանի թաթարներին, ինչպես նաև Վախթանգի և Սուխարանիում բոլոր եղբորներին, ու մոտեցավ Շալվա Երիթթավի բոլոր ինքը կիրճերին: Նա հետը բերել էր դվաններին և խաղճաճատցիներին, ինչպես նաև բոլոր ներքին լեռնականներին: Նրանք անայացրին և այրեցին ողջ Ցիսրադիս-խանին, բացառությամբ ամրությունների, իսկ ամրություններից էլ ծակատեցին Զվենիփիլեյի, Զարթիթի, Կոյուտիի և Իսրայիի դեմ, սակայն չկարողացան գրավել դրանք: Եվ այսպես նրանց այդ պատերազմը շարունակվեց յոթ տարի: Ամրություններում գտնվողները այնքան տառապեցին, որ սկսեցին գոռիներն ունել: Ահա հենց նման վիճակում գտնվողներին էլ պարսկական անթիվ զորքով մոտեցան Վախթանգը (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ II-ը (1299-1308) – Մ.Ֆ.**) ու Շալվան» (Ամանուն «Երիթթավների օրհներգությունը»):

⁴⁶⁵⁷ «Թաթարները նորից գնացին Մթոլուեթ և անցան Գվեթեթ, որովհետև թագավորը (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի – Մ.Ֆ.**) այնտեղ էր ամրացել և մեծապես վնասում էր ամրությունները մտած թաթարներին, թեև սրանց թիվը չէր պակասում: Երբ տեսան Գվեթեթ ամրությունն ու անաթիլությունը, սակայն, դարձան ու հետ եկան: Զակի որ ձևավորվի եղավ, իրարից բաժանվեցին, իսկ հետո հասան Մթոլուեթից և շատերին կոտորեցին: Կոտորվեցին նաև Չանդուկիայի մտած շատ թաթարներ: Իջան Զարթիթ և գնացին Ղազանի (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) մոտ» («Զարթիթ-Ցիսովեթա», Ամանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներ»):

«Երբ Վախթանգը Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ II-ը – Մ.Ֆ.) ու Շալվան պարսկական անթիվ զորքով մոտեցան, այդ ժամանակ Ղափիթը (**Զարթիթի թագավորության համիշխան արքա Ղափիթ Վի – Մ.Ֆ.**) կանգնած էր Բազալեթում: Հենց որ նա իմացավ վերջիններիս գալու մասին, ուղղվեց դեպի Դարիայի ամրություն: Ողջ զորքը հետապնդեց նրան, նրանք անցան Արազկիով, հետո՝ հաչե կիրճով, այնուհետև իջան Դարիայ և ահա Ղափիթը մոտեցավ Գվալեթի ամրոցին: Շալվան կանգ առավ Խաղի մոտ և այնքան ուժեղ ծակատեց, որ մեկ օրում գրավեցին 9-ը ամրություն և ավերեց դրանք, իսկ մեկ շաբաթվա ընթացքում էլ ավերեց 25-ը, ընդ որում 15-ը՝ Արազկիի այն կողմում: Ի վերջո, Վախթանգը Ղափիթին տվեց Զավախթ և Կատանիս ու հանեց նրան Գվալեթից» (Ամանուն «Երիթթավների օրհներգությունը»):

⁴⁶⁵⁸ «/3.8.2/ Այս պատմությունն հասավ իսլամի տիրակալի (**Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) օրինյալ լսողությանը և նա, այրվելով զայրության, տոգորվեց իսլամի համար սիրագործություն գործելու ծարավով ու իր համար անհրաժեշտ գտավ այդ սրբապիղծներին հետ մղելը: Այն բանից հետո, երբ նա արդեն հավատքի իմաների և իսլամի ստավաճաքանների կարիքը չուներ ու բոլորը ֆերման արձակեցին

մահաճակատների տիրույթներից այդ չարիքը դուրս մղելու վերաբերյալ և սահմանեցին, որ իսլամի տիրակալին հնազանդվելը անհրաժեշտ ու պարտադիր է արքայական հոգատարության համար, Ղազան խանը հրաման տվեց, որ զորքը հավաքվի, որից հետո, հաշվի առնելով գործի օգուտը, աչ ու ձախ թևի էմիրներին ճանապարհ հանեց: Հիջրի 699 թվականի Մուհառաբ ամսի 19-ին արքայական դրոշակները թագավորանիստ քաղաք Թավրիզից արշավի ելան դեպի Ասորիք: Հաջորդ օրը Ղազան խանը ելավ Մարաղայի շրջակայքից և Ղեհիտունականից հետ դարձրեց Նուրի-աղային, որպեսզի նա մեկնի Առան: Սաֆար ամսվա 10-ին, անցնելով Չաբ գետը, նա տեղակայվեց Կուշաֆ գետի ափին: Սաֆար ամսի 14-ին, երեքշաբթի օրը այն հաջող պահին, որն ընթանում էր Չկան համաստեղության տակ, նա առաջ շարժվեց, իսկ Նրա կանայք, հրաժեշտ տալով Նրան, Մոսուլից հետ դարձան: Սաֆար ամսի 25-ին, չաբաթ օրը նա հասավ Հիսիբիևի սահմանների և գորատես իրականացրեց: Նույն ամսվա 27-ին նա, որպես առաջապահ ջոկատ, զորքի հետ առաջ ուղարկեց Խուբշու-Հահ-Նուրիին: Ռաբիա Ա ամսի 12-ին Ջաբար ամրոցի և Սիֆֆինի դիմաց Ղազան խանը բարեհաջող անցավ Եփրատ գետը: Թշնամու մասին սկսեցին լավ լուրեր գալ, որ Նրանց միջև անհամաձայնություն է առաջացել: Ռաբիա Ա ամսի 17-ին տերունական դրոշները ժամանեցին Հայեպ քաղաք: Ելնելով այնտեղից՝ Նրանք ճանապարհին հասան ցորենի ինչ-որ արտերի: Ռազմիկները սկսեցին ուրախանալ. «Ահա հիմա մենք ձիերին հաց կկերցնենք»: Տիրակալը, սակայն, ձեռքը վերցնելով սանձերը, մի կողմ անցավ հացի արտերից և հրահանգեց. «Յուրաքանչյուր մեկին, որը ձիերին կկերակրի այս կամ այլ հացով և մեր ձեռքում կհայտնվի, թող մահապատժի ենթարկեն, բանդի հարդիր չէ մարդկային կեղևալուրը տալ կենդանիներին»: Ռաբիա Ա ամսվա 19-ին Նրանք հասան Սարմիայի սահմաններին: Մուղուլթայ-Աջաչին մի բանի դիպիս ծառաների հետ միասին դիմեց փախուստի: Ռաբիա Ա ամսվա 15-ին, երկուշաբթի օրը Ղազան խանը մի կողմ զորեղ Համաբ քաղաքը և տեղակայվեց Սալամիայի դիմաց: Այստեղ հայտնվեցին թշնամական ղեռները: Իսլամի տիրակալը իր ռազմիկներին գտավ անփույթ և ռազմական պատրաստությունը անտեսող վիճակում: Նա դյուցազունների մի խմբի հետ ելավ, որպեսզի հետախուզի մարտի դաշտը և թշնամու դիրքավորման մասին լուրեր ձեռք բերի: Դրանից հետո նա հրամայեց ծավալարում լուր տարածել, թե թշնամին մոտեցել է: Ռազմիկները անմիջապես գործի անցան և բոլորը սկսեցին զբաղվել զենքերը կարգի գցելով ու մարտի պատրաստվելով: Դրանից հետո Եմիր Չորանը հետ դարձավ, իսկ Ղազան խանն ասաց. «Թշնամին չկա, իսկ այդ լուրի տարածման ապատակը Նրանում էր կայանում, որ, եթե մեզ իրոք մոտենա թշնամին, մենք շատ ուշադիր ու ողջամիտ լինենք և հնարավորինս արագ զբաղեցնենք մեր տեղը մարտակարգում»: Ղազան խանը հետախուզեց տեղանքը և պարզեց, որ թշնամիները տեղաբաշխվել են հենց այն վայրում, որտեղ որ տեղակայվել էին իրենց ռազմական ուժերը Մանգու-Թեմուրի ժամանակ՝ զբաղեցրել էին լավ դիրքեր, այնպես որ մեր զորքերին բաժին էին հասել վատերը: Նա խորեց այն մասին, թե ինչպես է հնարավոր ոչնչացնել Նրանց դիրքային առավելությունը և կանգնեց այն մտքի վրա, որ չպետք է ծակատախի հարձակում գործել: Եվ ահա Նրա հրամայեց իր զորքին ձախ թևի կողմն անցնել, որը համապատասխանում էր թշնամու աջին: Ռաբիա Ա ամսվա 27-ին, հինգշաբթի օրը նա տեղակայվեց Աբադիկ գետի ափին՝ Հենս քաղաքից 3 փարսանգ հեռավորության վրա, և հրամայեց ջրի երեք օրվա պաշարի վերցնել ու անապատի միջով ելնել թշնամու թիկունք: Այդ դեպքում, ըստ Նրա մտահաղացման, թշնամիներն իրենց կամքից անկախ ստիպված կլինեին այդ կողմը դառնալ և Նրանց ռազմական ուժերի տեղադրությունը իմաստը կկորցնեին: Մարդիկ սկսեցին զբաղվել ջուր վերցնելով: Միսրիցիներն, սակայն, իրենց հերթին ենթադրեցին, որ զորքը մի կողմ է բաշխվում նահանգի պատճառով, դրա համար էլ որոշում ընդունվեց հինգշաբթի օրը մարտը տալ: Իսլամի տիրակալ Ղազան խանը, երբ իմացավ թշնամու մոտենալու մասին, իր ողջ զորքի հետ միասին աղաչական աղոթքի երկու ռաբաթ կարդաց, հեծնեց ձին և զորքի այն բանակությանը, որ կար ձեռքի տակ, ելավ թշնամու դեմ: Այդ թևի գլուխ կանգնած էր Եմիր Մուլայը, Նրանից հետո՝ ամիրզադե Սաթայիշը, Նրանից հետո՝ Եմիր Խուբշու-Հահը, իսկ այնուհետև էլ Յամանն ու Մուրթադը՝ յուրաքանչյուրն իր թունակներով: Չորքի կենտրոնական ջոկատում կանգնած էր իսլամի տիրակալը, կարծես մի վեհատիպ սար, այն դեպքում, երբ առաջապահ զնդում Եմիրներ Չորանն ու Սուլթանն էին՝ Չորանը աջից, Սուլթանը՝ ձախից: Կենտրոնական ջոկատից աջ Տուրքուլչի իբն Աթու-Հուկուրչին էր, գլխավոր միջին ջոկատից ներքև գտնվում էին Եվ-Օլյանները, Նրանցից հետո իր թունակով գալիս էր Չեյեկը, սրանից հետո՝ Ղուռուլչի իբն Ալիխալը, որից հետո էլ տեղակայված էր Ղուրբուղա-բահարուրը, որոնց ղառավորում էր վերջապահ զորքին: Մինչ զորքը իրենց խնայեցրել էին և մարտակարգ ընդունել, մարտը սկսվեց: Ասորիքիցիները շատ էին հույս դնում իրենց բանակությանը և հանդերձանքի վրա ու չէին ժամանակ, որ ոտք են դրել օձի պոչի վրա և ձեռք են տվել վշին: Խուբշու-Հահ-Նուրինը հրամայեց, որպեսզի ծնծղանները խփեն և այդ ժամանակ միսրիցիները ենթադրեցին, թե իսլամի տիրակալը այդ շարքերում է գտնվում: Նրանք միանգամից բոլոր ուժերով հարված հասցրին՝ հազարյակը հազարյակի հետևից: Ծեղքելով շարքերը՝ Նրանք տապալում էին դյուցազուններին և արդյունքում Եմիրի գնդից հսկայական թվով մարդիկ սպանվեցին կամ վիրավորվեցին, իսկ Եմիրն էլ հեծյալների մի ջոկատով տիրակալին: Միսրիցիները նույն կերպ, ինչպես Մանգու-Թեմուրի ժամանակ, 5.000 արաբական հեծյալներով մի կողմի դարանում պահած ունեին Իսա-Մուղանին, սակայն այս անգամ իսլամի տիրակալը գլխի ընկավ այդ մասին և հրամայեց Ղուրբուղային 5.000 հեծյալներով հսկել զորքի թիկունքը: Ծակատամարտի ժամանակ այս արաբական ջոկատն անակնկալ դուրս թռավ դարանից, սակայն Ղուրբուղան սուրաց Նրանց վրա և ցրեց հարձակողներին: Իսլամի տիրակալը լսեց Երջանիկի հարթավայրի ձայնը: «Մի վախեցիր, դու փրկվել ես կեղեքիչներից» (մեքքեթուլը Ղուրանից է - Մ.Հ.): և նման ուրախ լուրից Նրա հոգում մեծ ուժ արթնացավ: Նա մոնչում էր կատաղած առյուծի նման, ծեղքում զորքի շարքերը և Նիզակի հարվածով տապալում թշնամիների դյուցազուններին: Նա կոչ արեց զորքին, որպեսզի ռազմիկները իջնեն ձիերից և հարվածեն աղեղներով, որից հետո կրկին ցատկեց ձիու վրա և սուրաց Նրանց ուղղությամբ: Մինչկեսոյա ժամից մինչև երեկոյան ժամ շարունակվեց այդ ճակատամարտը և ահա ի վերջո միսրիցիները ջարդվեցին և դիմեցին փախուստի: Երբ վերջացրին մարտի հետ, Ռուսից ժամանեց Աբիշկան... (տեքստում բացթողում է - Մ.Հ.): 5.000 հոգու ուղեկցությամբ: Իսլամի տիրակալը դանդաղ առաջացավ միսրիցիների հետքերով և կանգ առավ քաղաքից մեկ փարսանգ հեռավորության վրա: Հենցի ընկալիչները և միջնաբերդում նստածները հնազանդվեցին ու Ռաբիա Ա ամսի 2-ին հանձնեցին Միսրի սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի - Մ.Հ.) գանձարանը: Ղազան խանը այն բաժանեց Եմիրներին, որոնց մեծ մասին հազցրեց Միսրի սուլթանի պատվավոր խալաթները... /3.8.2.9/ Միսրի և Ասորիքի դեմ այս պատերազմում նման մի դեպք էլ եղավ: Մարդիկ կարծում էին, թե տիրակալների տովորության համաձայն Ղազան խանը կանգնած կմնա մի որևէ ապառիկ վայրում, այնպես որ ոչ-ոք Նրա տեղը չի իմանա, սակայն նա, հակառակ դրան, արիաբար առաջ անցավ, անձամբ շարժեց զորքը, կանգնեց Նրա դիմաց և կատաղած առյուծի նման իրար հետևից հարձակումներ էր գործում թշնամու վրա այնպես, որ, եթե ջոնեին ձիու սանձերը, նա ոչ մի գնով չէր դարձրի մարտնչել: Եվ իրոք, չնայած մոտիկները խոչընդոտում էին Նրան այդպես վարվել, այնուհանդերձ նա մի բանի անգամ նետով թշնամիների շարքերը մեջ, հեծելավարեց, բշեց Նրանց, մի մասին էլ սպանեց ու հետ դարձավ: Այս ժամանակ հանկարծ այնպես ստացվեց, որ զորքը, որը գտնվում էր մոտակայքում, դիմեց փախուստի, իսկ Նրանք, որոնք կողքերում էին կանգնած, մասամբ կամ չգիտեին մարտի մասին, կամ էլ դեռ մարտի մեջ չէին մտել: Իսլամի տիրակալի աչ ու ձախ ձեռքերը դատարկ մնացին, սակայն նա ինքն անձամբ փոքրաթիվ մարդկանց հետ Սուլթանի հետ միասին կանգնած մնաց թշնամու դեմ: Այս պայմաններում ռազմիկները, այն բանի պատճառով, որ առաջին հարվածը եկել էր կենտրոնական գնդին, նահանգեցին և կանգ առնելով ոչինչ չէին ձեռնարկում, բանի որ վախենում էին, թե թշնամու հարձակման պատճառով ոչ մի աջակցություն չի լինի: Իրենց հերթին թշնամիները ամեն ակնթարթ ուժեղ հարձակում էին գործում և իսլամի տիրակալը, կարծես մի կատաղի առյուծ, կեսօրյա աղոթքից մինչ արևամուտյան աղոթք միայնակ հետ էր մղում Նրանց հարձակումը: Նա իր հիմնային հրահանգներով և տարաբնույթ խորամանկություններով դիմադրություն էր ցույց տալիս թշնամիների հսկայական հորդային ու մարտնչում էր: Ինչպիսի՞ այլ քաջ կարող էր նման ուժ և հզորություն ունենալ: Եվ ահա ի վերջո ձախ թևի զորքերը, որոնք առանձին կանգնած էին, պատրաստ էին հետ դառնալու, տեսան իրերի նման դրությունը և դիմեցին թշնամու վրա: Այդ թևից ևս անմիջապես ելան Նրանց հետևից ու թշնամիները, որոնք արդեն ուժասպառ էին եղել իսլամի տիրակալի զսպվածությունից, թող հավերժ ամրանա Նրա թագավորությունը, իրենց կամքից անկախ դիմեցին փախուստի և ջարդվեցին: Մյուս օրը Նրանք մտան Դամասկոս և հաղթական լուրով արքայանիստ քաղաք Թավրիզ և բոլոր կողմեր սուրհանդակներ ուղարկեցին: Ռաբիա Ա ամսի 6-ին, հինգշաբթի օրը տիրակալին ընդառաջ ելան ազնվականներն ու Դամասկոսի հայտնի մարդիկ, հնազանդություն հայտնեցին և իրենց մոտ առաջնորդ ուզեցին: Ղազան խանը այդ պաշտոնում Նշանակեց Խուբշու-Բիային: Ռաբիա Ա ամսի 9-ին նա տեղակայվեց Դամասկոսից ներքև՝ Սարգույսիստում: Ռաբիա Բ տարվա 29-ին Եմիր Մուղլայը հետ վերադարձավ: Նա, հետապնդելով պարտություն կրածներին, հասել էր մինչև Փագա: Բանի որ եղանակն արդեն հակվում էր դեպի տաքությունը, իսլամի տիրակալը ուշադրության չարժանացրեց միջնաբերդում ամրացածներին, որոնք շարունակում էին դիմադրությունը, և Ջումադա և ամսին հետ եկավ Դամասկոսից՝ Խուբշու-Հահին և Եմիր Չորանին թողնելով այդ վայրերի պահպանության համար, որպեսզի Նրանք հետ գան, երբ զարուրը կբացվի: Իր հերթին Եմիր Մուղլային հրաման տվեց ամրան մեծ զորքով գալ այդտեղ, իսկ Նար-Էդ-Դին Յահյանը էլ որպես ծառա նշանակեց Ղիչախին (Մամլուքյան սուլթանության նախին սուլթան Բիթ-Բուդային - Մ.Հ.): Բեկ-Թեմուլին և Իլբեգին, որոնք դրանից առաջ եկել էին Նրա ծառայությանը, նա յուրաքանչյուրին իրենց արժանի գործի դրեց, սակայն ի վերջո Նրանք Ղիչախի հետ միասին մոռացան տիրակալի հովանավորությունն ու բարերարությունը և սկսեցին տարաբնույթ լուրեր տարածել, որոնք Եմիր Մուղլայի գնդի վերադարձի պատճառ հանդիսացան: Այդ ընթացքում Իսլամի տիրակալը Ջումադա ամսի 24-ին, չորեքշաբթի օրը Ջաբար ամրոցի գետնանցումում, որը նա իր հնարամտությամբ հրամայել էր կառուցել պարսիկներով իրար կապված նավակներից, անցավ Եփրատը: Նույն օրն էլ նա միացավ մեծ գունակին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2, հատոր 3, գիրք 8, մաս 2, հատված 9):

«Այդ ժամանակ փոստային մի սուրհանդակ եկավ և հայտնեց, որ Ղազանն (**Էլիսանյան Էլիսան Մահմուդ Ղազան – Մ.Ֆ.**) ու իր զորքերը մտել են շարժի մեջ՝ Ասորիք ներխուժելու համար: Գրեցին Էլիր Զեդային և Չաջիք Էլիր Ղուլթուբեկին, որ ելնեն ու միասնակ ապրի վաղ ուղարկված Էլիրներին: Նրանք Ղազանյան հասան Չուլիից ամսվա բանակը ուղարկելու օրը: Մոնկո-ալ-Ասարին խնդրեց գումար ուղարկել: Չիտի, ուղտերի, գնեթի և ճանապարհորդական ապրանքների գները սկսեցին աճել: Չորքերը ակնկալում էին գումարի բաշխում և Էլիրները հավաքվեցին՝ բնակություն այս հարցը: Բեյբարսն (**Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Բեյբարս ալ-Ալուիզ – Մ.Ֆ.**) ու Մալարը չցանկացան համաձայնել տրամադրել այս օգնությունը՝ վախճանված միջոցների վատնումից: Նրանք պնդում էին, որ հետադարձում են գործը մինչև Ղազանի մոտենալը, բայց մնացած Էլիրները հրաժարվեցին ընդունել այս կարծիքը և ցրվեցին՝ չկարողանալով գալ համաձայնության: Սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) Չուլիից ամսվա բանակը ուղարկեց, որ իր զորքի գլխավորությամբ մեկնեց և ճամբար դրեց Կահիրե քաղաքից դուրս: Նա իր բացակայության երկրի կառավարումը վստահեց դավադարի Էլիր Ռուբն-Էդ-Ղին-Բեյբարս-Մանսուրին...: Այնուհետև Ղազանյան Էլիրները Սեյֆ-Էդ-Ղին-Անեղնեմուր-Զուլթին, որին վստահվել էին հայերից գրաված տեղերը, վաճառեց այնտեղի բոլոր գանձերը և տարիանեց այս քաղաքները, որոնք հայերը հետ վերցրին: Այս նվաճումից հետո բանակը վերադարձավ Չալես, որտեղ էլ մնաց: Այն ժամանակ մենք չափազանց դաժան ձմեռ ունեցանք: Սուլթանը 3.000 հեծյալ ուղարկեց զորքն ուժեղացնելու համար և, ըստ հրամանի, Եգիպտոսից գործով եկան Սեյֆ-Էդ-Ղին-Բեթեմուրը, Սիլահդարը, Իգ-Էդ-Ղին-Թաթթայը, Մուբարիզ-Էդ-Ղին-Ալլիա-բեն-Կուսան և Ալա-Էդ-Ղին Էլիրները՝ Իդադի-Շուկայ-Ռոսսալին հետ միասին: Նրանք Ղազանյան հասան Երեքաքթի, Չուլթա ամսվա տասնյոթերորդ օրը: Նրանք այնտեղից ելան և հասան Չալես, ուր միացան բանակին: Այսպիսով, Մուհամմադ ամսվա առաջին օրը սուլթանն իր ամբողջ բանակով ճանապարհ ընկավ Ռիդանիայից: Չալեսից ուղարկված փոստային առաքիչը հաղորդեց, որ Ղազանի առաջապահ զորքերը մոտեցել են Եփրատի ափերին և անցել են այդ գետը, իսկ շրջակա բոլոր գյուղացիներն էլ մինչև վերջին մարդը փախել են: Ժամանեց Անեղնեմուր-Զուլթի Էլիրը, որը կառավարում էր Միսի տարածքում կատարած նվաճումները՝ իր հետ բերելով այս երկրի եկամուտը, ընդ որում նա նախապես բարձրացրել էր Թե-Չամուրն քաղաքի եկամուտը: Ղազանյան բանակը ճանապարհի ընկավ, որից հետո սուլթանը Եգիպտոսից գլխավորությամբ կիրառի օրը գիշերը, ամսի տասնյոթերորդ օրը մեկնեց: Նա ուղղվեց դեպի Չենս և ճամբար դրեց այս քաղաքի մոտ: Այնտեղից նա արաբներին հրահանեց գնալ լուրեր հավաքելու: Թաթարները մոտեցան Սալամիային և բոլորն ասացին, թե Եգիպտացիների զորքը կպարտվի: Չորքը երեք օր մնաց գնեթի տակ: Մոնկո-ալ-Ասարի գներն անհախաճեց բարձր էին: Չորեքաքթի առավոտյան, ամսի բանակին, սուլթանը ձին նստեց, կանգնեց զորքի գլուխ և նրանք շարունակեցին ելքը մինչև օրվա չորրորդ ժամը: Չետո Եգիպտացիները սեսան թաթար առաջապահի հայտնվելը: Ծամբարում մի հրաման հնչեց հետևյալ խոսքերով. «Բոլոր զինվորներն հենց հիմա նիզակները ցցեն մարտի և մեկ ժամ առաջ գնան»: Բանակը մարտական կարգով կանգնեց Սեյֆ-ալ-Մուրուզ կոչվող վայրում, որն այժմ կոչվում է Վադի-ալ-Խազանդար: Բանակը բաղկացած էր 20.000 հեծյալներից: Թաթարները մոտ 100.000 հոգի էին: Էլիր Իսա Բեն-Մահմանն բոլոր արաբների հետ միասին տեղ զբաղեցրեց աջ եզրում: Նրանց կողքին էր Չալեսի նայիր, Էլիր Բեյբարս Թաթթային՝ այդ քաղաքի և Չամլայի զորքերի գլխավորությամբ: Չալս թևում էին Էլիրներ Բեդ-Էդ-Ղին-Բեթթայը, Էլիր-Սիլահը, Էլիր Ալու-Զաթթա-ալ-Սաթթան, Ալեմ-Էդ-Ղին-Սանջարը, դավադարին, Թուրքի-Իգանին, Ալիա-Զուլթը և Տարաբուրի նայիրը՝ մեծ թվով Էլիրների ուղեկցությամբ: Կենտրոնում էին Բեյբարսը, Սալարը, Բորլոգին, Ղուլթուբեկը, Չաջիքը, Խազինդարը և Ալեկը՝ Էլիրների ամբոխի ուղեկցությամբ: Սուլթանի մամլուքները առանձին կազմավորվեցին: Չուսամ-Էդ-Ղին-Լաջի ուստադարը (**Մամլուքյան սուլթանության նախկին սուլթան Լաջին – Մ.Ֆ.**) սուլթանի մոտ էր՝ մարտի դաշտից որոշ հեռավորության վրա, որպեսզի նրան ջանաչեն ու հարձակվեն: Չասարակից ընտրված 500 մամլուքներ կազմում էին բանակի առաջապահը: Երբ եկավ զորքերը շարելու ժամանակը, Էլիր Բեյբարս Յաջենիկը հայտնաբերեց, որ ջերմություն և ուժեղ փոփոխություն ունի, որը թույլ չէր տալիս նրան ձի հեծնել: Նա բարձրացավ պատգարակի վրա և հեռացավ մարտի դաշտից: Էլիր Սալար նայիրը, իր հետ վերցնելով հաջիքներին, Էլիրներին և այլ ռազմիկներին, շրջեց ամբողջ բանակը: Ֆակիրները սկսեցին խրատել զինվորներին և կոչ արեցին ամուր կանգնել: Այս ամենի պատճառով առատ արցունքներ հոսեցին: Ղազանը մնաց իր տեղում՝ ոչ մի շարժում չանելով: Նա իր զինվորներին հրաման տվեց չարժեքել, որպեսզի չարթոց չխառնեն, իսկ հետո բոլորը միասին գործեն: Մահմեդյան զորքերը առաջ շարժվեցին առաջինը: Կրակ նետողները վառեցին նավթը և այն ընկավ Ղազանի վրա, որը, սակայն, չնչին շարժում իսկ չարեց: Ենթադրվում էր, որ այս տիրակալն իր հերթին առաջ կգա՝ հակահարկված տալու համար: Տեսնելով, սակայն, որ դա չեղավ, ձիերն ամբողջ արագությամբ ճանապարհ ընկան, բայց որոշ ժամանակ անց նրանց ճանաչեց, ինչպես նաև նավթի կրակը մարեց: Այդ ժամանակ Ղազանն և իր զորքերը անմիջապես շարժվեցին ու եկան Եգիպտական բանակի վրա: Ղազանը նետերով գնկված 10.000 հետևյալ դեպ առջևում, որոնց հարվածները կպան բազմաթիվ ձիերի և տապալեցին մեծ թվով ձիավորների: Այս նետերը հատկապես մեծ ավերածություններ առաջացրին արաբների մոտ, որոնք առաջինը փախան, իսկ նրանց էլ հաջորդեցին Չալեսի և Չամլայի զորքերը: Ի վերջո ամբողջ աջ թևը լիովին քայքայվեց Ղազանի ձախ թևից: Մուս կողմից, սակայն, Եգիպտական բանակի ձախ մասը հարձակվեց այս տիրակալի աջ թևի վրա, ջախջախեց նրան ամբողջությամբ և լիակատար պարտության մատնեց՝ սպանելով մոտ 5.000 մարդ: Այս մասին գեկուցվեց սուլթանին, որը զորքերի ջոկատով առանձին ճամբարել էր Չուսամ-Էդ-Ղին Օստադարի հետ միասին: Այս լուրը սուլթանին ուրախությամբ լցրեց: Ղազանը պատրաստվում էր մեջքը թեքել: Ղազանյան նայիր Կանջակին, սակայն, կանչելով նրան, ոգեշնչեց և հորորեց ամուր կանգնել տեղում: Եվ ահա այս տիրակալը, շուտով իր շուրջը հավաքելով փախածներին և տեսնելով իր համար վերականգնված հաջողության հնարավորությունները, բուռն հարձակում գործեց Եգիպտական բանակի կենտրոնի վրա, որը չկարողացավ դիմակայել դրան: Սալարը, Բեթեմուր Զուլթեդարը, Բորլոգին և Բուրջայի մնացած Էլիրները փախան: Ղազանն այնպես հետապնդեց նրանց, որ նրա նետերը հասան ձիավորների սաղավորներին և կայծ առաջացրին դրանցից: Սուլթանը, որ Չուսամ-Էդ-Ղինի հետ միասին առանձին ճամբարում էր, սկսեց լաց լինել: Նա աղոթեց Աստծուն և ասաց նրան. «Տեր իմ, մի դարձրու ինձ մահադեպականների համար վստակար արարած»: Նա ուզում էր հետևել փախչողների ամբոխին, սակայն Չուսամ-Էդ-Ղինը կանգնեցրեց նրան և ասաց. «Սա պարտություն է»: Մահադեպականները, սակայն, այնուհանդերձ նահանջեցին: Շուտով իշխանի հետ մնացին ընդամենը 18 մամլուքներ: Մահադեպական զորքերի ձախ թևը, հաղթելով Ղազանի աջ թևին, այնտեղից հետո վերադարձավ Չենս՝ իրենց հետ բերելով զգալի ավար: Այստեղ, սակայն, զինվորները գտան պարտված կենտրոնական բուրջիական Էլիրներին, որոնց հետապնդում էին մոնղոլները և ապշած մնացին: Ղազանը, վախճանված դարակից, թողեց փախչողների հետապնդումը: Դա իսկապես աստվածային շնորհ էր, որովհետև թեթ այս իշխանը շարունակել էր ելքը, ամեն մի Եգիպտացի զինվոր կկործանվեր: Փախածները Չենս հասան մայրամուտին: Թաթարները գրավեցին այն ամենը, ինչ պատկանում էր այս բանակին և կազմում էր հսկայական մի բանակություն, մանավանդ, որ փախչողները ավելի արագ փախչելու համար գնեցրեց վայր էին գցել: Չենսի ողջ բնակչությունը գոռում էր և բարձրաձայն ասում բանակին. «Աստված, Ալլահը մահադեպականների հետ է»: Չիտերը հոգնածությունից ուժասպառ էին եղել: Եգիպտացիները շարունակեցին իրենց ճանապարհը դեպի Բաալբեկ և ուրբաթ առավոտյան ճամբար դրեցին այդ քաղաքի դիմաց, որի դարպասները փակ էին: Նրանք այնտեղից պաշարներ վերցրեցին և շարունակեցին իրենց նահանջը դեպի Ղազանյան, որտեղ կանգ առան շաբաթ, Ռաբիա Բ ամսվա առաջին օրը: Նրանք մեծ մասը Սահեի երթուղիով ուղղություն վերցրեց դեպի Եգիպտոս: Չորքերը հազիվ էին մտել Ղազանյան, երբ աղադակներն ազդարարեցին Ղազանի մոտենալու մասին: Չիվորները մոտ մեկ ժամ մնալուց հետո հեռացան քաղաքից՝ թողնելով այն ամենը, ինչ ունեին: Մայրաքաղաքի բնակիչները շտապեցին փախչել և ցրվել տարբեր ուղղություններով: Նահանգի ժամանակ բանակը պետք է վախճանար նաև աշիրներից և արաբներից, որոնք դուրս բերեցին ու թալանեցին գումակի զգալի մասը: Ծակատամարտում զոհվածների թվում էին Տարաբուրի նայիր Էլիր Զուլթը, Էլիր Ալեմուր-Չալեքի որդի Նասեր-Էդ-Ղին-Մուհամմեդը, Տարաբուրի Էլիրներից Սալիան-Թաթթին, Բայբարս-Գաթթին, Մարկաթի միջնաբերդի նայիր Ուզեկը, Բալատոնոսի նայիրը, Ղազանյան Էլիրներից Բիլի-Թաթթի և մոտ 1.000 մամլուք զինվորներ: Մենք պետք է ավստասնք նաև Չուսամ-Էդ-Ղին-Չասան-Բեն-Անեղ-Ռուսի, Ղազանյանի հանեֆի քաղի, Իմադ-Էդ-Ղին-Իմալի-Բեն-Անեղ-Բեն-Սալի-բեն-Մուհամմեդ-բեն-Սալի-ի Զալի-ալ-Վոդատայի, ինչպես նաև Բեն-ալ-Ամիրի և մուվակկիի համար: Թաթարներն իրենց հերթին կորցրել էին մոտ 14.000 մարդ: Եգիպտական բանակի ջախջախումից հետո Ղազանը երեկոյան վերցրեց ճամբար դրեց Չենս քաղաքի դիմաց, որտեղ պահվում էին սուլթանի գանձերը և բանակի գումակը: Նա վերցրեց այս բոլոր իրերը, որոնք վստահված էին Էլիր Նասեր-Էդ-Ղին-Մուհամմեդ-Էլ-Ալսարեմի խնամքին...: Երբ Ղազանը Ասորիքի գրավումից հետո վերադարձավ Արևելք, հայերը ցանկացան տիրանալ մահադեպականների կողմից իրենցից խլած քաղաքներին: Արդյունքում նրանք փաստորեն գրավեցին Թե-Չամուրը և մի քանի այլ վայրեր» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Այս պատճառով սուլթան Մահմուդ Ղազանը (**Էլիսանյան Էլիսան Մահմուդ Ղազան – Մ.Ֆ.**), մտադրվելով անվճեց Ասորիքն ու Եգիպտոսը, Սաֆար ամսի 20-ին 90.000 հոգանոց զորքով արշավանքի ելավ այս երկրների վրա: Մելիք-Նասրը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), այրվելով պատերազմելու ցանկությունից, իր հերթին ևս մեծաքանակ զորքով նրա դեմ ելավ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Չենսի մոտակայքում, երբ Եգիպտացիները թիկունք դարձրին և մեծ բանակի զորքից զրկվեցին: Սուլթանն ինքը փախավ Եգիպտոս այն աստիճան հապճեպությամբ, որ, երբ իջավ ձիուց, հետը հազիվ 7 հեծյալ կար: Չենսում մնալով երկու օր՝ սուլթան Մահմուդ Ղազանը արշավանքի ելավ Ղազանյանի վրա և, ժամանելով այս հիանալի քաղաքը, գեղեցիկ ինչպես դրախտ, նա աման տվեց նրա բնակչությանը: Դրանից հետո, իսպառու-Շահին հանձնարարելով Ղազանյանի միջնաբերդի գրավման գործը և Ասորիքի ամեն մի քաղաքում թողնելով մի հուսալի կառավարիչ, նա հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Դազիվ էր Ղազան խանը անցել Եփրատը, երբ Ասորիքի ամրությունների բնակչությունը ապստամբեց և, սկիզբ

դնելով արյունահեղության, սկսեց գիշերներով ելնել ամրություններից՝ գողանալով ձիերը ու սպանել բոլոր նրանց, ում գտնում էին: Այս պատճառով էմիրները ավելի հարմար գտան վերադառնալը և, ուժերը եփրատի մոտ հավաքելով, ժամանել արքայական իրոդա» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների եռությունը», մաս 4):

«Մուհամմադ ամսին սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադը – Մ.Ֆ.) գնաց Ասորիք: Չորքը և հաղթական դրոշները ճամբարեցին Չենսից երեք փարսախ հեռավորության վրա: Մոտեցավ Ասորիքի գորքը: Հակառակորդները մարտակարգ ընդունեցին: Մոնղոլական զորքի առաջապահը զոհվում էին էմիր Չոբանը, սուլթան Յասաուլը և Իլթասմիշը: Եգիպտացիները աջակցություն ստացան և հարվածեցին նրանց: Օգնության հասան փաղիշահին (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.) ու զորքը և միանգամից հարձակման անցան: Ասորիքի զորքը պարտվեց և դիմեց փախուստի: Փաղիշահը գրավեց Չենսը և այնտեղից գնաց Դամասկոս: Ասորիքի բնակիչները էմիր Նասր իբն-Ալ-Ֆիհի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադը – Մ.Ֆ.) հետ միասին փորձեցին դիմադրել, բայց անարդյունք: Դամասկոսը ևս գրավեց» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 9):

«Երբ Սուլթան ալ-Ադիլ Ղազան խանը (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.), թող նրա հողը սուրբ լինի, Շամ կողմերը գրոհելու ժամանակ ոտքի ելավ, երիտասարդ Թուր-Ալի-բեկը Թուր-Ալի-բեկը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Թուր-Ալին – Մ.Ֆ.) նրա կողքին ել: Նա հաճախ ցույց տվեց իր բացությունը և ամեն տեսակի բարձր պատվավոր գնահատանք վայելեց: Նրա պատիվն ու ուժը այնքան մեծ էր, որ նա ճանաչվեց ամբողջ աշխարհում» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հիջրի 699 թվականի տարվա սկզբում Դամասկոսի կառավարիչ Մեդիթ-Նասիր իբն Մեդիթ-Մասնուրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադը – Մ.Ֆ.) ճակատեց սուլթան Մահմուդ խան Ղազանի (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) հետ Չենսի և Համալայի մոտակայքում ու ջարդվեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հիջրի 699 թվականին, երբ մոնղոլական բանակով Դամասկոս հասավ Ղազանը (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.), հայերը ուզեցին հետ ստանալ այն բաղաձեռները, որոնք մահմեդականների կողմից գրավվել էին ավելի առաջ և որոնք մահմեդականները չկարողացան պաշտպանել՝ լինելով թուլացած: Այս կերպով հայերը վերստին տիրեցին այդ բաղաձեռնին ու հետ վերցրին Հուսուրը, Թիլ-Համուրը, Կվարան, Սարվանդիբարը, Նոդայրը և մյուս վայրերը, իսկ բերդերից էլ մահմեդականներին մնաց միայն Հաջան Շաղունը: Հայերը տիրեցին նաև ուրիշ բերդերի և բաղաձեռների, որոնք Տալիսի գետի հարավակողմում են գտնվում» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Արևելքի թաթարների խան Ղազանը (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.), վերը հիշատակված Չենսի արքայի դրոշմով, խորհրդով և հատուկ խնդրանքով, բանի որ նա Մոտլան եղբայրների օրդենի անդամ էր, 150.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած մտավ Եգիպտոսի սուլթան Նասրի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադը – Մ.Ֆ.) երկիրը, որը 14-ամյա մի պատանի էր: Խանը հասավ Դամասկոս և գրավեց այն, բայց իրեն հնազանդված վայրերը չավերեց: Նույն Չենսի արքան առաջարկեց կրակի մատնել բաղաձեռները, սակայն Ղազան խանն ասաց. «Դա մեծ հետաքրքրություն է նման մի կառույց կրակի մատնելը: Ես այն կհանձնեմ իմ որդուն և կպահպանեմ նրա համար»: Սուլթանը, սակայն զորք հավաքեց ու դիրքավորվեց Դամասկոսից ոչ հեռու, ութ փարսախ հեռավորության վրա, և ուժեղ ամրացավ երկու բաղաձեռնի բլուրների միջակայքում: Այստեղ խանը դուրս եկավ նրանց դեմ և տեղի ունեցավ ճակատամարտ: Այն օրը, երբ սուլթանի զորքը պատրաստվեց ճակատամարտի, նրա ռազմիկները պատրաստեցին մորթեպատ խրտուխյակներ, դրանց վրա փայլուն առարկաներ կախեցին, որ փայլեն արևի տակ, դրեցին դրանք 50.000 ուղտերի վրա և շարք կանգնեցին, իսկ իրենք թաքնվեցին ուղտերի հետևում: Մոնղոլական զորքը, առանց որևէ պատրաստության, կանգնած էր նրանց դիմաց որպես ոչխարի հոտ: Երբ կողմերը մոտեցան միմյանց, հակառակորդները նայեցին իրար, բայց վճռականություն չունեցան մարտի մեջ մտնելու և, բանի որ մոնղոլների, այսինքն՝ թաթարների, մոտ, նետերից բացի այլ բան չկար, մահմեդականները սպասեցին, որ նրանք թողնեն իրենց նետերը մորթեպատ խրտուխյակների ուղղությամբ, որոնք դրված էին ուղտերի վրա: Նրանք նախատեսում էին, որ, երբ մոնղոլները բաց կթողնեն իրենց բոլոր նետերը, այդ ժամանակ նրանք կհարձակվեն և կոչնչացնեն նրանց բոլորին: Նրանք այդպես վարվեցին և նրանցից ոչ-ոք մարտի մեջ չմտավ: Ի վերջո, մահմեդականները արտագործ կազմակերպեցին 5.000-6.000 հոգանոց ընտիր ռազմիկների մի ջոկատով, որպեսզի մոնղոլները սկսեն թողնել նրանց վրա իրենց նետերը, և ահա այդ բաջարի ռազմիկները հարձակվեցին մոնղոլների վրա: Խանը անմիջապես հրամայեց Հայոց արքային, որ սա իր զորքով դուրս գա առաջխաղացող Եգիպտական հեծելազորի դեմ: Արքան իր բրիգատային ռազմիկներով՝ մոտ 3.000 հեծելազոր, առյուծի նման հարձակվեց անհավատների վրա՝ իրենցից առաջ տանելով խաչը: Նա ոչնչացրեց թշնամու 6.000 ռազմիկ և փրկվեցին միայն 500 ռազմիկներ, այն դեպքում, երբ բրիգատայիններից գոնվեցին հազիվ 20 հոգի, որոնց այդ բաջարոտ վայրում դժվար էր առաջխաղալ և նրանք սայթաքեցին: Այդ ժամանակ մոնղոլները սկսեցին նետեր արձակել, իսկ երբ Հայոց զորքը վերադարձավ իր տեղը, այսինքն՝ մոնղոլական զորքի աջ թևը, մոնղոլները ևս շուռ եկան հետ և փախուստի դիմեցին այնպես, կարծես նրանց նետերը վերջացել էին: Եվ ահա բաջարի Հայոց արքան նետվեց Ղազան խանի մոտ, որը նստած էր իր վրանում և լսում էր գուսանների երաժշտություն: Մոնղոլները վրան՝ արքան ասաց. «Իմ տիրակալ, դուք պատվազրկվել եք և ծիծաղի առարկա եք դարձել ողջ աշխարհի աչքում: Խանը հարցրեց. «Ինչ է տեղի ունեցել, որ դու այդքան համարձակ բաներ ես ասում»: Արքան ասաց. «Ընդ որում փախուստի է դիմել»: Խանը անմիջապես դուրս վազեց վրանից և տեսավ, թե ինչպես է իր զորքը շուռ տվել թիկունքը և փախչում: Այդ ժամանակ խանը բարձր ձայնով գոռաց. «Հայի», ինչը լսվեց բոլորի կողմից: Դրանից հետո նա հրամայեց. «Նա իմ ռազմիկներից, ով չի անի այն, ինչ ես կանեմ, կմեռնի»: Եվ ահա, համաձայն մոնղոլների սովորության, այդ հրամանը փոխանցվեց բերնից-բերան մինչև վերջին մարդը ու հայտնի դարձավ ռազմիկներին: Հայոցացած խանը խիստ գլխաթիկը գետնին, ծնկեց և երեք նետ արձակեց Եգիպտացիների ուղղությամբ: Խանի հրամանը անհանգստացրեց բոլորին: Բոլոր թաթարները անմիջապես ծնկեցին և նրանցից յուրաքանչյուրը արձակեց երեքական նետ: Դա տեղի ունեցավ օրվա երրորդ ժամին: Եվ ահա մինչև երեկոյան ժամը ինը նետերը ճախրում էին օդում ու արեգակը խավարում էր նրանցից, իսկ մարդիկ մնում էին ստվերում: Այդ նետերով սուլթանի զորքը ջարդվեց և փախուստի մատնվեց: Ահա այսպես սուլթանը չկարողացավ դիմադրել մոնղոլներին և նրա բանակը փախուստի դիմեց: Մոնղոլները ոչնչացրին շատ մարդկանց, ձեռք գցեցին նրանց ավարը և վրանները, իսկ սուլթանը 10 ուղեկիցներին հետ միասին նստեց արագընթաց ուղտերի վրա ու փախավ Եգիպտոս: Հայոց արքան, որը 10.000 հոգանոց զորքով օգնության էր եկել մոնղոլներին, իր ռազմիկներից ընտրեց 4.000 հեծելազոր, որոնք ամենաարագներից էին, և սկսեց հետապնդել սուլթանին: Վեց օրվա ընթացքում արքան բռնեց սուլթանին և մինչև Տոյի՝ Եգիպտական ավազուտներից ոչ հեռու, որոնք գտնվում էին ոտքի չորս օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Եվ այնտեղից, որտեղից արքան սկսեց հետապնդել սուլթանին և որտեղ վերադարձավ, 11 օրվա ճանապարհ էր, բայց այդ ճանապարհը նա անցավ 4 օրում: Եվ լինում էր, որ այնտեղ, որտեղ գիշերում էր սուլթանը, առավոտյան լինում էր արքան: Սուլթանը արքայից առաջ էր 10-12 մղոն: Արքան հասավ մինչև Տոյի կոչվող տեղը, որը հեռու չէր Կահիրեից, բայց, բանի որ միայն ինքն էր հասել այդ տեղերը, վախեցավ գերի ընկնել կամ էլ մոլորվել ավազուտներում: Եվ ահա Հայոց արքան, ցանկանալով թողնել իր այդտեղ եղած լինելու հետքը, հարվածեց թուրվա դղյակի դռներին, որտեղ գիշերել էր: Այդ դղյակը Տոյիի հրապարակում էր: Թողնելով հետք դրա վրա՝ նա հարվածեց նաև բակում գտնվող արմավենու, ի նշան այն բանի, որ Հայոց արքան բռնեց և սուլթանին մինչև այդ վայրը, բայց չի հասել նրան: Բացի այդ նա գրեց պատիկ. «Ինձ համար հերիք էր և սա, բանի որ ես հետապնդեցի, որպես իսկա՝ արիությանը ի, ինչպես ոչ-ոք իմ նախնիներից ու բրիգատայիններից և ոչ մեկը, հետապնդելով թշնամուն այս ճանապարհով, չի հասել այս վայրերին»: Դրանից հետո արքան վերադարձավ, իսկ թրի հարվածի հետքերը, որպես հիշատակ այդ իրադարձության մասին, մնացին մինչև մեր օրերը: Հայոց արքան սուլթանին հետապնդելուց հետո վերադարձավ Երուսաղեմ և տեսավ, որ այնտեղ անհավատներն արդեն հավիվում են, բանի որ նրանց մի մասը փրկվում էր փախուստով, իսկ մյուսները ոչնչացվում էին թաթարների կողմից, որոնք ժամանել էին մինչև արքայի գալը» (Աբուսեն Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«39/ Երբ պատեհ ժամը եկավ, Ղազանը (Էլխանության էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.) իր ամբողջ զինուժով դուրս եկավ արշավի, անցավ Բաղդադ բաղաձեռ և հասավ սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադը – Մ.Ֆ.) հողերը, որտեղ միատեղեց իր բանակը: Եգիպտոսի սուլթան Մալիք Նասրը կենտրոնացրեց իր զորքը Հոմս բաղաձեռի դիմաց, որը գտնվում է Սիրիայի թագավորության միջին մասում: Ղազանը, տեղեկանալով, որ սուլթանը առաջ է շարժվում ճակատամարտ տալու նպատակով, որոշեց ժամանակ չկորցնել բերդ ու բաղաձեռ գրավելու համար: Եվ ահա նա ընթացավ առաջ՝ ուղիղ այն վայրը, որտեղ գտնվում էր սուլթանը: Նա տեղակայեց իր զորքը սուլթանի բանակից մեկ օրվա հեռավորության վրա՝ առատ խոտածածկով մի մարդագծեստում: Այնուհետև Ղազանը իր ամբողջ զորքին հրամայեց հանգիստ տալ ձիերին, որոնք հոգնած էին երկար ճանապարհից և արագ տեղաշարժերից: Այդ ժամանակ Ղազանի հետ էր Բիլիսյան անունով մի արաբական (Մամլուքյան սուլթանության նախկին սուլթան Բիթ-Բուդան – Մ.Ֆ.), որը նախկինում Դամասկոսի պալլն էր, բայց հետո սուլթանի ահից փախավ և եկավ Ղազանի մոտ: Վերջինս նրան մեծամեծ պատիվներ և նվերներ էր մատուցել ու լիովին վստահում էր, սակայն այս Բիլիսյան սուլթանին տեղեկացրեց, թե ինչ նախապատրաստություններ էին իրականացրել թաթարները, և խորհուրդ տվեց հարձակվել Ղազանի վրա, բանի դեռ վերջինիս զորականները իյուժված ու հոգնած էին: Եգիպտոսի սուլթանը, որը մատուցել էր սպասել Ղազանի Հոմսի տարածքում, հետևելով մատուցված Բիլիսյանի խորհրդին, իր ամբողջ զինուժով հապճեպորեն հարձակվեց հակառակորդի վրա՝ անակնկալի բերելով Ղազանին: Վերջինիս բանակի պահակազորը տեղեկացրեց նրան սուլթանի հարձակման մասին: Ղազանը, հրամայելով իր պարոններին մարտական կարգով շարվել սուլթանի և նրա զորքի դեմ, ինքն իր թիկնապահներին հետ շարժվեց սուլթանին ընդառաջ, որն էլ, իր հերթին, իր լավագույն զորականների հետ

արագ ընդառաջ եկավ Ղազանին: Մարտն անխուսափելի էր: Ղազանը, տեսնելով, որ իր զորքը ցրված է ողջ հարթավայրով մեկ և չի կարողանա արագորեն հասնել իրեն, կանգ առավ և իր շուրջը գտնվողներին հրամայեց ձիուց ցած իջնել, պատսպարվել ձիերի հետևում և նետահարել դեպի իրենց սլացող թշնամու հեծյալներին՝ թամբից գցելու համար: Թաթարները ձիուց իջան և, լարելով իրենց աղեղները ու սպասելով թշնամու մոտենալուն: Եվ ահա, երբ դա տեղի ունեցավ, նրանք արձակեցին իրենց նետերը՝ հարվածելով թշնամու այն հեծյալներին, որոնք դեպի իրենց էին սլանում: Սուլթանի զորքի առաջին շարքը տապալվեց, նրանց հետևիկները ընկան առաջիկաների վրա և՛ այսպես շարունակ: Թաթարները անընդհատ նետահարում էին, բանի որ շատ հմուտ էին այս գործում, և սարակինոսներից բերել փրկվեցին: Տեսնելով այս ամենը՝ սուլթանը նահանջեց, իսկ Ղազանը հրամայեց իր մարդկանց կրկին հեծնել ձիերը և համառորեն հետապնդել թշնամուն: Ղազանը գտնվում էր մարտի առաջին գծում: Մի փոքր ջոկատ էր պաշտպանում և հետևում նրան, մինչև բոլոր թաթար պարոնները միացան նրանց: Այդ պահին մարտի նետվեցին հակառակորդի բոլոր թևերը և կռիվը տևեց արևածագից մինչև մայրամուտ: Ի վերջո, սուլթանը այլևս ի վիճակի չէրավ դիմադրելու Ղազանին, որը հրաշքներ էր գործում մարտի դաշտում, և ահա նա իր զորքով փախուստի դիմեց: Ղազանը և նրա զորականները հետապնդեցին թշնամուն մինչև կեսգիշեր՝ սպանելով ում պատահի: Այնքան շատ սարակինոսներ գոհվեցին, որ հողը ծածկված էր նրանց մարմիններով: Ղազանը գիշերն անցկացրեց Կանեստ անունով մի վայրում՝ ուրախություն ապրելով տարած հաղթանակի համար, որը մատված էր նրան ընծայել: Սա տեղի ունեցավ մեր Տիրոջ 1301 թվականին՝ Սուրբ Ծննդին նախորդող առաջին չորեքշաբթի օրը: /40/ Այնուհետև Ղազանը Հայոց թագավորին և Սուլայ անունով իր պարոններից մեկին հրամայեց 40.000 թաթարներով մինչև Եգիպտոսի անապատ հետապնդել սուլթանին, որը գտնվում էր մարտի դաշտից տասներկու օրվա հեռավորության վրա՝ սպասելով իր հրամանին Չազայի շրջանում: Հայոց թագավորը և Սուլայը 40.000 թաթարներով հանդերձ ճամփա ընկան ադամանուկով: Նրանք սկսեցին հետապնդել սուլթանին՝ սպանելով այդ ընթացքում պատահած բոլոր սարակինոսներին: Երրորդ օրը Ղազանը Հայոց թագավորին հրամայեց հետ գալ, բանի որ ցանկանում էր պաշարել Հոմսը, իսկ Սուլայը պետք է շարունակեր սուլթանին հետապնդելը: Վերջինիս, սակայն, հաջողվեց փախչել, բանի որ, առանց դադարի, գիշեր-ցերեկ ձիուց չիջնելով, ընթանում էր բեղվիկների ուղեկցությամբ: Այսպիսով՝ նա հասավ Բաբելոն՝ թվալուով Ղազանին, առանց իր զորքի: Սարակինոսները փախչում էին տարբեր ուղղություններով և ճանապարհներով՝ այսպես խույս տալով հետապնդումներից: Նրանց մեծամասնությունը շարժվեց Տրիպոլի, որտեղ նրանց գերեցին կամ սպանեցին Լիբանան լեռան քրիստոնյաները: Մինչդեռ Ղազանը հասավ Հոմս քաղաք, որը անվանում են նաև Լա Շամել, և գրավեց այն: Հայոց թագավորը միացավ նրան, երբ Հոմսը արդեն հանձնվել էր Ղազանին: Բոլոր գանձերն ու հարստությունը, որոնք սուլթանը և յուրայինները պահում էին Հոմսում, հավաքեցին ու սփռեցին Ղազանի դիմաց: Թաթարները զարմացած էին այն բանից, որ սուլթանը և նրա յուրայինները իրենց հետ տեղափոխում էին այդպիսի մեծ հարստություն՝ բերելով դրանք այնտեղ, որտեղ նրանք պատրաստվում էին ճակատամարտ տալ: Ես՝ եղբայր Հեթումս, ներկա էի բոլոր մեծ նախաձեռնություններին, որոնք թաթարներն իրականացրին սարակինոսների դեմ Հուլավուի ժամանակներից ի վեր, սակայն ես երբեք չեմ տեսել, ոչ էլ լսել՝ որևէ թաթար սելյուրի ավելի մեծ սիրահների մասին, բան այն, ինչ կատարեց Ղազանը երկու օրվա ընթացքում: Մարտի առաջին օրը Ղազանը, փոքրիկ զորացրված զորքով սուլթանին և նրա հսկայական բանակին, այնպիսի կորով ցուցաբերեց, որ նրա փառքը գերազանցեց մյուս բոլոր մարտիկների փառքին, իսկ թաթարներն էլ երբևէ չեն դադարի գովերգել վերջինիս խիզախությունը: Երկրորդ օրը Ղազանը ամեն առատաձեռնություն ցույց տվեց՝ իր բարի կամքով իր բոլոր մարդկանց բաշխելով անհաշիվ գանձեր՝ իրեն թողնելով միայն մի սուր և մի կաշվե պայուսակ, որը լի էր Եգիպտոսի սուլթանության պետական փաստաթղթերով: Չարմանալի էր տեսնել այդքան մեծ առաքելություն այդ փոքրամարմին մարդու մեջ, բանի որ նույնիսկ 20.000 հեծյալներից անհնար էր գտնել ևս մեկին, որը կլիներ այդքան ցածրահասակ և այդքան տգեղ: Այնուամենայնիվ, Ղազանը գերազանցեց բոլորին խիզախությամբ և առաքելությամբ: Լինելով նրա ժամանակակիցը՝ ցանկանում եմ նրա մասին խոսել առավել մանրամասն, բան մյուսների, բանի որ սուլթանը, որին նա հաղթել է, դեռևս ողջ է, իսկ նրանք, ովքեր ծրագրում են բասած դեպի Սուրբ Երկիր, կարող են այս պատմությունից լավ օրինակներ բաղել» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 39, 40): «Նա, ով իշխում է Եգիպտոսում, թագադրվեց սուլթան և հավաքեց իր զորքը, որ գա ու գրավի Հայոց թագավորությունը... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Մեծ սփոխվեց, բանի որ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.) եկավ սուլթանի դեմ և... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Այդպիսով ջախջախեց նրանց, ինչպես որ մենք... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Հայոց թագավորությունը ազատագրվեց... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Աստծո ողորմությամբ և... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): օգնությամբ գրավեց բազում ամրոցներ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Հայաստանի՝ վախճանալով Ղազանից... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Ամրոցներ և տարածքներ, որ նրանք ունեին... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): որքան կարող էր շուտ և արդեն... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): ազատվեց ձեռքից... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Վերը նկարագրված, մինչդեռ հիշյալ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): իշխանություն, ոչ էլ հարստություն... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Եղբայրների վերը նկարագրված տարածաշրջանները... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Լավագույն և ամենալիստատուն լավ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): ազնվագույն ռազմիկներ: Եվ լավ... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): հիշյալ բախումներով, որ այսօր... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): միայն մեկ ողջ էակ» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն» ըստ Լիկուլաս Ֆակունի», գիրք 3, գլուխ 44): «Այդ տարի Ղազան խանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.) բազում և անթիվ զորքով եկավ Շամը կոչվող աշխարհը, որպեսզի Աստծո օգնությամբ վրեժ լուծի իսլամյեցիներից աշխարհին հասցված չարիքի համար և վրեժխնդիր լինի իր սրբությունների համար» (Ամանուն «Հիշատակարան 1300 թվականի»): «Սա (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.) մեծ ուժով և ձիախորհուրդ որոտմամբ, բազմախուռն լիզակավորներով ու խառնիճառնեց բազմությամբ և օգնախմբերով գնաց ու նվաճեց Շամի ողջ տունը: Նա հաղթեց, մեծ պատերազմում կոտորեց Սրա զորքերը և ոչ քիչ արյուն թափեց, այն աստիճան, որ իրար վրա ընկած մարմինները նմանվում էին թզենու տերևների, որից հետո անդադար հետապնդեց նրանց մինչև արևամուտ և սուր տուներով մաշեցրեց: Դրանից հետո նա մեծ ուրախությամբ վերադարձավ իր թագավորանիստ Դավթեժ քաղաքը» (Հակոբ Լախիջևանցի «Հիշատակարան 1304 թվականի»): «Երբ Բաբելոնի Մեդի-Նասար սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) լսում է այն բազմաթիվ վնասների մասին, որ մեծ խանն (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.) ու Հայոց արքան հասցրել էին իր երկրին, անհամար բազմությամբ զորք է հավաքում, վեր է կենում, գնում է նրանց վրա և նրանց հանդիպում է Դամասկոս քաղաքի մոտ: Երկու բանակները մեծ աստվածությամբ բախվում են միմյանց, բայց ի վերջո սուլթանը պարտվում է ու փախուստի է դիմում: Նրա հետևից են ընկնում թաթարների խանն ու Հայոց արքան մինչև Գազերա քաղաքը, որը մտնում է սուլթանի ու ամիրանի: Մեծ խանն ու Հայոց արքան ուզում էին գնալ մինչև Կահիրե և ավերել այն ու կողոպտել: Եվ ահա կասկածի տակ ընկնելով՝ սուլթանը շատ ընտիր ընծաներ է ուղարկում մեծ խանին՝ նրան աղաչելով հետ դառնալ և վերջ տալ կռվին, որովհետև նա ևս քրիստոնյա չէր, այլ՝ սարակինոս, ինչպես որ ինքը: Եվ ահա, երբ մեծ խանն ընդունում է այդ ընծաները, վերցնում է բանակն և վերադառնում է իր երկիրը՝ կուրացած իրեն բերած պարգևներից և ընծաներից, ինչպես որ հաճախ պատահում է շատ ուրիշների հետ: Հեթում արքան էլ վերադառնում է իր աշխարհը՝ Հայաստան» (Հովհաննես Դարդեժ «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 17): «Հայոց 748 թվականին դեկտեմբերի 12-ին, չորեքշաբթի օրը Ղազանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.) Հենսի դաշտում հաղթեց Մեդի-Նասար սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդին - Մ.Ֆ.)» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»): «Հայոց 749 թվականին Ղազանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.) կրկին անթիվ զորքով ներխուժեց Եգիպտոս: Նրա հետ էին Շահնշահ գորավարը Կրաստանից, ինչպես նաև Զոբաթան, Սուրանը, Մուլային և Չոբանը: Նա շատ ավար ու գերիներ ձեռք գցեց և վերադարձավ իր գահին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»): «Փրկչական 1296 կամ Հայոց 743 թվականին տիրեց Ղազանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազան - Մ.Ֆ.), որը շատ պատերազմեց Սրա դեմ» (Ամանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»): «Այս Հեթումը թաթարների հետ գնաց ու գրավեց Շամը: Այդ ժամանակ մարցիները փախան ու թաթարներն անհոգացան: Այս Հեթումը մինչև իսկ Մար տնով ու հետ եկավ» (Ավետիք Տիգրանյանի «Գիրք պատմության»): «Այդ ընթացքում Ղազան խանը (Էլխանության Էլխան Մահմուդ Ղազանի - Մ.Ֆ.) սկսեց արշավել Եգիպտացիների դեմ: Նա կանչեց թագավոր Վախթանգին (Քաղթի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ III-ին - Մ.Ֆ.), ընդ որում Բեքան (Մամլուքի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելին - Մ.Ֆ.) ևս տվեց իր ընտիր զորքը, որը ցուցակով էր հաշվվում: Ուղևորվեց Ղազան, մտան Անտեստանի և Անտիքի երկիր ու ավերեցին, բանի որ նրա զորքը 130.000 հոգի էր կազմում: Երբ այդ մասին լսեց Մարի Նասար-Մեդի-անունով սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.), ժողովեց իր ողջ բանակն ու գնաց՝ պատրաստվելու հետապնդելու: Այնքան սաստիկ ճակատամարտ կայացավ, որ խոթողաշահ-տոյինը 1.000 զինվորներով կանգնել էր Ղազանի առաջ, բանի որ շատերն էին Ղազանի դեմ գնում: 1.000 մարդուց 600 հոգին սպանվեց, նա մնաց հազիվ 400 հոգով, սակայն հաղթանակեց ու խուճապի մատնեց: Միաժամանակ 500 մարդով նրան օգնեց նաև Չոփան Սուլդուրը: Զաջաբար էին կռվում նաև Վախթանգն ու իր զորքերը: Երբ երկուստեք անհամար կոտորվեցին, փախուստի դիմեցին Եգիպտացիներն ու սուլթան Նասար-Մեդիքը: Վերադարձավ Ղազանը հալածումից, երբ օր հանգստացավ և չորրորդ օրը նորից հետապնդեցին, հասան քերին և կոտորեցին: Ցրվեցին թաթարները, գերեցին նրանց և զորքը հասավ մինչև սուրբ քաղաք Երուսաղեմ: Բազում քրիստոնյաներ կոտորվեցին,

սակայն առավելապես՝ պարսիկներ: Ղազանն ուղղվեց դեպի Ղանաչ, որն է՝ Ղանասկոս, իսկ նրանք աստօծ անունով ապահովություն խնդրելով հանձնեցին քաղաքն ու անթիվ ունեցվածք» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Այդ տարի թաթարների արքա Ղազանից (**Էլիսանուրյան Էլիսան Մահմուդ Ղազանից – Մ.Ֆ.**) յուր հասավ Կիպրոս, որ նա պատրաստվում է ձմռանն առաջանալ և ցանկանում է, որ ֆրանկները իրեն միանան Յայաստանում...: Եվ ահա Երուսաղեմի թագավորության կոնստեղ Ամալրիք Լուսինյանը... հետը վերցնելով 300 սապետներ, ինչպես նաև շատ շատերին տաճարականներից և հիվանդախնամներից, մեկնեց» (Անանուն Տյուրպոցի «Տյուրպոցի Տաճարականների ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁵⁹ «Ի կատարումն այգիներ մեկնելու և գերաններ կտրելու մասին տրված հրամանի, որոնք միջնաբերդի գրավման համար քարանետներ կառուցելու համար էին պետք, հայ, վրացի և իսլամից հետ կանգնած ծիապահների ամբողջ ամսի 18-ին, երեքշաբթի օրը նետվեցին Ջեբել ալ-Սալահա և այնտեղ կտորոճեց, թալան ու գերեվարություն իրականացրին: Դրա հետևանքով իսլամի տիրակալը այրվեց զայրությանից և հրամայեց Արագի իբն Կոնիչ իբն Զիթ-Բուրային մեկնել այնտեղ ու պահպանել ժողովրդին, իսկ այն մարդկանց էլ, որոնք թալանով էին զբաղվում, մահապատժի ենթարկել: Երբ նա տես հասավ, ռազմիկներն արդեն թալանն իրականացրել և ցրվել էին: Դրանից հետո խուզարկում էին հայերի ու վրացիների կացարանները և, հետ վերցնելով նրանցից գերիներին, ազատություն տալիս» (Ռաշիդ-Էդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Այդ ամսին տասնիներորդ օրը թաթարները սկսեցին թալանել Սալահան: Նրանք հանեցին բոլոր գորգերն ու լամպերը, որոնք զարդարում էին մեծ մզկիթը, մեղրեսները և դամբարանները: Նրանք հողերը փորձրեցին, փնտրելով թաղված գանձերը, որոնք գտան մեծ բանակությամբ, կարծես նախապես գիտեին այդ վայրերը, որտեղ դրանք պահվում էին: Իբն-Թիմիան մեծ բազմության ուղեկցությամբ գնաց Շեյխ Ալ-Շոյուխին փնտրելու և բոլորը միասին բերեցին նրան իրենց բողոքները: Շեյխը ամսի տասնութերորդ օրը նրանց հետ դուրս եկավ և, տեսնելով նրան, թաթարները փախան: Սալահայի բնակիչները ապաստան էին գտել Ղանասկոսում՝ հայտնվելով ամենատարսափելի վիճակում, իսկ Սալահայի թալանի պատճառն այն էր, որ Միսի արքան այդ նպատակով զգույն գումար էր տվել: իսկ տիրակալը ցանկանում էր ոչնչացնել Ղանասկոսը, վրեժ լուծելով իր նահանգներում կատարված ավերածությունների համար, բայց Էմիր Կանչակը, անցնելով քաղաքի կողմը և ընդդիմանալով նրա կործանմանը, փոխարեն թագավորին թողեց Սալահան, որը իրիկիցե մզկիթներն ու մեղրեսները, սպանեց կամ ստրկության ենթարկեց բազմաթիվ բնակիչներին և ամբողջումն ավերեց այդ տեղը: Մահացածների և գերիների թիվը հասավ 9.900 մարդու: Ավարտելով Սալահայի թաղանձությունները՝ թաթարները գնացին Մեցգա և Դարիա, որոնք նրանք հրաժարվեցին թալանել և կոտորեցին բնակչության զգալի մասին» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Մի բանի օրվա հանգստից և բանակը կարգի բերելուց հետո Ղազանը (**Էլիսանուրյան Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) արշավեց ուղիղ Ղանասկոս: Բնակիչները, իմանալով այդ մասին, վախեցան, որ քաղաքը գրոհով վերցնելու դեպքում Ղազանը իրենց հետ կվաղվի անողորմաբար: Ահա թե ինչու նրանք պատվիրակներ ուղարկեցին Ղազանի մոտ՝ մեծամեծ ընծաներով և Ղանասկոսի բանակներով: Ղազանն ընդունեց ընծաները, կաշավիրեց սուրիանդակներին վերադառնալ Ղանասկոս, իր բանակի համար ուտելիք պատրաստել և չվախենալ, թե Ղանասկոսը կավերվի, բանի որ նա կպահպանի քաղաքը իր սեփական ննջատեղիակի պես: Պատվիրակները հետ գնացին՝ գոհանալով Ղազանի պատասխանից: Վերջինս, ձին հեծած, հետևեց նրանց մինչև Ղանասկոսի գետը և տեղավորվեց դրա ափին: Քաղաքի բնակիչները Ղազանին մեծամեծ նվերներ մատուցեցին, ինչպես նաև նրա բանակի համար ուղարկեցին սննդամթերք և կենսական այլ ապրանքներ: Ղազանը իր բանակի հետ Ղանասկոսում մնաց տասնինը օր, մինչդեռ 40.000 թաթարները Մուլայի հրամանատարությամբ Չագայում սպասում էին նրա հրահանգներին: Զանի հեռ Ղազանը իր մարդկանց հետ միասին հանգստանում էր Ղանասկոսում, մի սուրհանդակ եկավ՝ տեղեկացնելով, որ Բայրուն ներխուժել է Պարսից թագավորություն՝ մեծամեծ վնասներ պատճառելով: Ղազանը իր տեղը Նշանա-կեց Խուրթուշահին՝ հրամայելով մնալ և պաշտպանել Սիրիայի թագավորությունը: Իր հերթին, Մուլային և մյուս թաթարներին, որոնք Չագայում էին, Ղազանը հրամայեց ենթարկվել Խուրթուշահին՝ որպես հրամանատարին: Այնուհետև նա յուրաքանչյուր քաղաքի պալ ու կառավարիչ նշանակեց, և այսպես դավաճան Զիլիզակը դարձավ Ղանասկոսի պալ: Դրանից հետո Ղազանը իր մոտ կանչեց Յայոց թագավորին և ասաց, որ ցանկանում է վերադառնալ Պարսկաստան: «Յայոց թագավոր», - դիմեց նրան Ղազանը. - «մեք շատ կցանկանայինք վստահել Սիրիայի հողերը բրիտանական պաշտպանությանը, եթե նրանք եկած լինեին: Մենք Խուրթուշահին հրամայել ենք Սուրբ Երկիրը հանձնել բրիտանականներին, երբ նրանք կգան, և օգնել նրանց կարգ ու կանոն հաստատել ազատազաված տարածքներում»: Այնուհետև Ղազանը շարժվեց Միջագետք: Դրանիցվ ետիարտ գետ՝ նա հրամայեց Խուրթուշահին 20.000 մարդ թողնել Մուլայի հրամանատարության տակ՝ երկիրը պաշտպանելու համար, իսկ մնացած զորքի հետ էլ՝ փութալ Միջագետք: Խուրթուշահը ենթարկվեց հրամանին և մեկնեց Միջագետք՝ Սիրիան հանձնելով Մուլային» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 41):

«Ղանասկոսի բնակիչները, վախենալով հավաքված ամբոխի բազմությունից, առատ նվերներ և ընծաներ են ուղարկում մեծ խանին (**Էլիսանուրյան Էլիսան Մահմուդ Ղազանին – Մ.Ֆ.**)՝ նրան աղաչելով, որ չկործանի իրենց քաղաքը, այլ բավական համարի այն չարիքները, որոնք Յայոց արքան կատարել էր սուլթանի երկրում, ինչպես նաև բավարարվի այն վրեժով, որ արքան առել էր սուլթանից (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդից – Մ.Ֆ.**) այն չար գործերի փոխարեն, որ նա հասցրել էր արքային: Մեծ խանը, լսելով նրանց պաղատանքները, զիջում է ոչ թե միայն նրա համար, որ երկունս էլ հեթանոս էին, այլ նաև նրա համար, որ նրա առջև կային մեծամեծ ընծաներ ու պարգևներ: Նա Դեթում թագավորին ասում է. «Տե՛ր արքա, Ղանասկոսի փոխարեն ավերիր այլ քաղաքներ ու նահանգներ»: Արքան այնտեղից ելնում, գնում է մի այլ քաղաք՝ Սալահիե, որը գտնվում էր Ղանասկոսի դիմաց՝ գետի մյուս կողմում: Նա գրավում է այն, կողոպտում, կործանում և մեծամեծ վնասներ է բաժնում Բաբելոնի սուլթանին» (Չովիանսե Դարդել «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 16):

⁴⁶⁶⁰ «Սա գրվեց Յայոց 749 թվականին՝ դառն ժամանակներում, բանգի մահմեդականներն այրեցին Լամբրոն քաղաքն ու նրա շրջակայքը» (Ստեփանոս Գոյեթերիցյան «Հիշատակարան 1300 թվականին»):

⁴⁶⁶¹ «Երբ աշունը, եկավ, իսլամի տիրակալը (**Էլիսանուրյան Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) երկրորդ անգամ ամուր կերպով որոշեց մեկնել Ասորիքի կողմեր: Մուհառամ ամսի 1-ին օրը, որ երկուշաբթի էր, նա մեծ զորքով որպես առաջապահ ջոկատ ուղարկեց Խուրթու-Շահին, իսկ տերունական որդին էլ այդ նպատակով Թավրիզից եկավ հիշատակված ամսի 15-ին: Սաֆար ամսի 3-ին Ղազան խանը Չարաթու գետի մոտից հետ դարձրեց Նուրի-աղային, որպեսզի սա մեկնի Առաքի: Ուրախ և ամսի 4-ին տիրակալը բարեհաջող հասավ Մոսուլ և երկու-երեք օր տրվեց զվարճանքներին: Արևմտիկի օրը ըստ իր ընտրության նա եղավ կայանատեղիից և որպես առաջապահ ջոկատ ուղարկեց Չարաթին ու Մուլային: Մեջարի շրջակայքում Ուրաթա Բ ամսի 6-ին կյանքից հեռացավ Թուրանշահ-խաթունը, որը Մուրաբաթ-շահի աղջիկն էր: Հրաժեշտի եկած կանայք Ուաշ-ալ-Այնի մոտից հետ դարձան: Ուրաթա Բ ամսվա 12-ին գործից եկավ Շինկան և հայտնեց, որ, այսպես ու այսպես, մեր հետախույզ Ջաբարուն մի բանի հեծյալների հետ հարվածել է Զուլյուկին, որը նրանց հետախուզական ջոկատն էր կազմում, և նրանց Էմիրները մեկին սպանել է: Սաֆար ամսի 7-ին Իսլամի տիրակալը Ջաբարի և Սիֆֆինի դիմաց անցավ Եփրատը ու Նույն ամսվա 21-ին, երեքշաբթի օրը տեղակայվեց Յայեթի մոտ՝ Ջաբուլից վերև: Ժամանակը Ջաբարու-բահադուրը և գերեվարված վիճակում բերեց մի բանի ասորիքյան ռազմիկների: Ամսի 27-ին իրարանցում սկսվեց և կեղծ լուր տարածվեց, թե թշնամին մոտեցել է: Հրաման տրվեց, որպեսզի զորքը միանգամից հեծնի ծիերը: Երբ դրանից հետո պարզվեց, որ լուրը կեղծ է, զորքը կրկին տեղաբաշխվեց կայանատեղիում: Ջումարա Ա ամսվա 5-ին նրանք անցան Յայեթը և կանգ առան Ռիբաթում, որը Յայեթի պատկանող Զուլեյթ գետի ափին էր, իսկ ամսի 7-ին էլ տեղակայվեցին Կիննասրինի դիմաց: Զանի որ հակառակորդի լուր չկար և Միսրի սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) վախից նստել էր տեղը, իսլամի տիրակալը խոճաց մահմեդականների տիրույթներին ու այլևս առաջ չգնաց: Նա հրահանգեց, որ Խուրթու-Շահը զորքով մնա Սերիանում: Այդ ձևով հորդառատ անծնունդ եղան: Այնպես պատահեց, որ Էմիր Մուսայի և Շիբուլի զորքը մի մասը, որոնք գալիս էին ռումից, վատ տեղ կայանեցին և ահա, երբ հանկարծ հորդառատ անծնունդ սկսվեց ու դաժան բուժբուժրան եղավ, այնպիսի խիտ ցեխ առաջացավ, որ երկու Էմիրները չկարողացան միանալ մեկ-մեկու և բազմաթիվ կենդանիներ զոհվեցին ցեխում ու ցրտում: Իսլամի տիրակալը մեկ թունամ զորքով ուղարկեց Էմիր Մուլային, որպեսզի նա այդ թունամի կենդանիների օգնությամբ նրանց դուրս բաշի: Երբ նրանք տեղ հասան, հազարավոր միջոցներով այդ արեցին: Ջումարա Ա ամսվա 22-ին իսլամի տիրակալը Ուրաթա քաղաքի մոտից հետ դարձավ և լողացող կամրջի միջոցով, որը կառուցել էին, անցավ գետը: Նա ուխտազանություն իրականացրեց Ամմար իբն Յասարի ու Սիֆֆինյան նահատակների դամբարան, իսկ Ջումարա Ա ամսի 15-ին էլ, շաբաթ օրը Մեջարից ներքև գտնվող Չեխարտակում միացավ իր կանանց ու գումանին» (Ռաշիդ-Էդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Այդ ժամանակ դեպի Յայեթ արշավող զորքերի մի ջոկատ անսպասելիորեն հարձակվեց այս քաղաքի վրա, որտեղ ջախջախեց ու սրի մատնեց այս վայրը գրաված Ղազանի զինվորներին: Կոտորածից մազապուրծ եղած ոմանք գնացին Ղազանի (**Էլիսանուրյան Էլիսան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.**) կողմը, որոնցից էլ հենց վերջինս իմացավ Կանչակի դավաճանության մասին... Այս տարեկզբին լուր եկավ, որ Ղազանը Ասորիք ենթարկվանցելու արշավ է սկսում: Մարդիկ անհամբեր պատրաստվում էին մեկնել այս երկիր...: Սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) թողեց միջնաբերդը շաբաթ, Սաֆար ամսվա տասներեքերորդ օրը և գնաց Ռիդանիա՝ Կահիրեի մոտ: Այնտեղ նրան միացան Էմիրներն ու զորքերը, ինչից հետո նրանք շարժվեցին դեպի Ղազանի, որտեղ իշխանը մնաց երկու օր: Լուր ստացվեց, որ Ղազանը, անցնելով Եփրատը,

շարժվում է դեպի Անտիոք: Բնակչությունը փախչում էր նրանից: Հայեպի նահանգը մնաց ամայի: Հայեպի նայիր Ղարա-Սոնկուրը ապաստան գտավ Համալայում: Զիթբուրան **(Մամուլթյան սուլթանության նախկին սուլթան Զիթ-Բուլան – Մ.Ֆ.)**, որ Համալայի նայիրն էր, Ռաքիա Ա ամսվա քսաներկուերորդ օրը որոշեց հեռանալ քաղաքից: Եգիպտոսից և Ասորիքից ժամանած ուժերը ճամբարեցին Համալա քաղաքի մոտ, իսկ հետո բանակը շարժվեց դեպի Աուլա ճանապարհով: Իր երթի ժամանակ բանակը մեծ հոգևածություն ապրեց՝ առաջացած անձրևներից, որոնք բառատունկ էր շարունակ թափվում էին և խանգարում էին նրանց, ովքեր պետք է պաշար բերեին: Արդյունքում չափազանց մեծ թանկություն եղավ: Ցուրտը նաև թուլացնում էր կենդանիներին և ստրուկներին: Շոտսի մի բեռն արժեք բառատուն դիրհեն, գայու չափաբաժինը՝ երեք դիրհեն: Երեք կյոր հացն արժեք մեկ դիրհեն, իսկ միսը վաճառվում էր երեք դիրհենով: Անձրևին հաջորդեց սարսափելի ջրհեղեղը, որը ոչնչացրեց գումակի մեծ մասը: Սաստիկ ցրտի հետևանքով մի քանի ստրուկներ և չորս զինվորներ մահացան: Մարդիկ գնում էին ճանապարհը ծածկած խորը ցեխի միջով: Այդ ընթացքում Հայեպից ուղարկված փոստային առաքիլը հաղորդեց, որ Ղազանը Աստիոքի լեռներից գնացել է դեպի Սումանակայի լեռները, ինչից հետո այս իշխանը վերադարձավ Զորուն Համալ և Շեյվար: Նա թալանեց երկիրը, գերի վերցրեց մեծ թվով բնակիչներ ու տարավ մեծ քանակությամբ նախիր և այլ իրեր: Նա պատրաստվում էր արշավել Դամասկոս, բայց Աստված անձրև ու ձյուն ուղարկեց այնպիսի քանակությամբ, ինչպես երեք չեր եղել: Բանակի ձիերի և ուղտերի մեջ մահ սկսվեց: Ղազանի այտուռներում, որոնք 12.000 ձի էին կազմում, շուտով մնացին մոտ 2.000 ձի: Բանակի մեծ մասը ուտելով էր, իսկ նահանգեցիս էլ զինվորները հիմակալանում նստում էին ընկերների թիկունքում: Ջուրմաղա մ ամսվա տասնմեկերորդ օրը Ղազանն անցավ Եփրատը: Այս լուրը բնակչության շրջանում համընդհանուր ուրախություն առաջացրեց: Էմիր Սեյֆ-Էդ-Հին-Բեթթեմուրը, Միլահորդան և Էմիր Բեհա-Էդ-Հին-Լակուբան իրենց ջախքի մարդկանց հետ միասին մոտ 2.000 ձիավորների գլխավորությամբ շարժվեցին դեպի Հայեպ՝ լուրեր ստանալու ու բնակչությանը հանգստացնելու համար: Սուլթանը, իր հետ առնելով բանակի մնացած մասը, շարժվեց դեպի Եգիպտոս» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամուլթյան սուլթանների»):

«Երբ Եգիպտացիները լսեցին, որ նրանք փոքրաքանակ են, եկան և կռվեցին նրանց հետ: Նրանք հաղթեցին հուլթու-Շահին և նրա զորքից շատերին սպանեցին: Ասում էին, որ հուլթու-Շահը փախչում էր բոլորից առաջ» (այլ-Կուսիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 9):

«Հեթում արքան մարտադաշտ հանեց ծանր հանդերձավորված 4.000 հեծյալ, 1.000 հետևակային, 400 սակրավոր և ամրոցներ գրավելու համար մեծաթիվ արհեստավորներ, քանի որ խանը **(Էլխանուլթյան էլխան Սահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.)** կարգ էր դրել, որ պետք է բոլոր բերդերն ու ամրոցները գրավեն ու ավերեն և նոր միայն առաջ գնան: Ողջ բանակը, որը հետը վերցրեց Հայոց արքան, հաշվում էր 18.000 ռազմիկ...: Խանը համաձայնեց և իր փոխարեն ողջ բանակի հրամանատար Նբանակեց պարոն հուլթու-Շահին, որը երկրորդ մարդն էր երկրում: Խուլթու-Շահը 90.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած անձամբ ժամանեց Դամասկոս և անհավատները անմիջապես նրան տվեցին քաղաքը, ինչպես առաջին անգամ: Նույն այդ ժամանակ Հայոց արքան համաձայն պայմանավորվածության դուրս եկավ իր երկրից և ժամանեց Դամասկոս: Այստեղ նրան ասացին, որ սուլթանը ևս եկել է և տեղավորվել է նախորդ ճակատամարտի վայրում: Հաջորդ օրը նրանք դուրս եկան Դամասկոսից և հասան այն վայրը, որտեղ Եգիպտացիներն էին, որտեղ էլ միմյանց դիմաց մարտավարո ընդունեցին: Հակառակորդ բանակները երեք օր անգործակալ մնալովեցին: Հայոց արքան ողջ ժամանակ մոնղոլական հրամանատարին առաջարկում էր սկսել պատերազմը, բայց վերջինս դանդաղում էր, քանի որ, ինչպես ասում էին ոմանք, իր դեմ չպատերազմելու համար նա սուլթանից **(Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** 9 բեռ ոսկի էր ստացել և այդպես էլ վարվում էր: Չորրորդ օրը, երբ անհավատները ձևացրեցին, թե սկսում են մարտը, մոնղոլական բանակը լքեց մարտադաշտը և սկսեց նահանգել Դամասկոսի ուղղությամբ: Երբ նրանք հասան Դամասկոսին, սակայն, չմտան քաղաք, այլ շարունակեցին փախչել քաղաքի մոտով: Նրանց հետևից գնում էր Հայոց բանակը, քանի որ այն, երկուդեղով սուլթանից, չէր կարողանում թողնել իր դաշնակիցներին, բայց սուլթանի զորքը նեղաբար թակարդ դրեց: Նրանք բաց թողեցին Դամասկոսի երկու գետերի ջրերը մի բաց դաշտում, որը գտնվում էր Դամասկոսից արևելք՝ մոնղոլների ուղու վրա, երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Մոնղոլները պետք է անցնեին այդտեղով, քանի որ դրանից բացի այլ ճանապարհ չկար: Եվ ահա անհավատները բաց թողեցին ջուրը այդ դաշտում և այն թրջվեց ու դարձավ անանձանցի, իսկ մոնղոլների ու հայերի ողջ բանակը մտավ այդ ճահիճը, խրվեց և չկարողացավ դուրս գալ այդտեղից: Այդ միջոցով նրանք գրեթե բոլորը զոհվեցին: Մոնղոլական ռազմիկներից փրկվեց ոչ ավել, քան 4.000-5.000 հոգի, իսկ հայերից տուն վերադարձան 500 հոգուց ոչ ավել, բայց և նրանք, որ փրկվեցին, հայտնվեցին շատ ծանր վիճակում: Նրանք ստիպված էին սողալ մարդկանց և ձիերի դիակների վրայով ու միայն մի քանի օր անց դուրս արձան ճահիճից: Նրանք եկան Եփրատի ափը, որը պետք է լողայով անցնեին, բայց գետը դուրս էր եկել ափերից, նրանք չկարողացան լողալով անցնել գետը և նրանց մեծ մասը խեղդեց գետում: Ողջ մոնղոլներ տիրել փչեցին, լաստեր պատրաստեցին, լծեցին դրանք ձիերին և այդ միջոցով 3-4 օրվա ընթացքում լողալով անցան մեկ ափից մյուսը: Լինում էր, որ թաթարները անցկացնում էին հայերին այն դեպքում միայն, երբ նրանք վճարում էին, իսկ երբեմն էլ ստացվում էր այնպես, որ, հասնելով մյուս ափը, նրանք չէին կարողանում ափ դուրս գալ, քանի որ հորդահոս գետը բռնում էր նրանց բարձր ժայռերի կամ էլ սորուն ավազուտների մոտ և նրանք չէին կարողանում ոտքը ցամաք դնել: Նրանցից շատերը զոհվեցին սուլթից: Նրանք սպասում էին, մինչև գետը կբերեր սատկած շների ձիերի, կամ էլ մարդկանց դիակներ, ափ էին բաշտում դրանք և ուտում էին: Պատմում էին, որ Եփրատը այնպես էր հորդել, որ մյուս ափը չէր երևում» (Նեքսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Դավաճան Զիֆչակի **(Մամուլթյան սուլթանության նախկին սուլթան Զիթ-Բուլայի – Մ.Ֆ.)** խորհրդով Սուլայը ուղևորվեց Երուսաղեմի կողմերը՝ մի վայր, որն անվանում են Գաուր, որտեղ լավ արոտավայրեր կային կենդանիների համար: Երբ ամառը եկավ, Զիֆչակը սուրհանդակներ ուղարկեց սուլթանի **(Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** մոտ՝ խոստանալով վերջինիս վերադարձել Դամասկոսը և բոլոր այն հողերը, որոնք թաթարները գրավել էին Սիրիայում: Սուլթանը Զիֆչակին խոստացավ տալ Դամասկոսը, իր գանձարանի մի մասը և բոլորը՝ կնոջը: Զիֆչակը ապստամբեց և իր ապստամբության մեջ ներգրավեց այլ տարածքներ ու հողեր, քանի որ լավ գիտեր, որ ամռան շոգին թաթարները չէին կարող հարձակվել իր վրա: Տեսնելով, որ Դամասկոսը և այլ շրջաններ ապստամբեցին, Սուլայը փոքր զորախմբով չհամարձակվեց մնալ Սիրիայի թագավորության մեջ: Այս հեռացավ Միջագետք, այնտեղ գտավ Ղազանին **(Էլխանուլթյան էլխան Սահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.)** և պատմեց նրան այն ամենի մասին, ինչ արեց դավաճան Զիֆչակը: Այդ լուրերը տանալով՝ Ղազանը շատ բարկացավ, սակայն խիստ շոգի պատճառով ոչինչ չէր կարող անել: Երբ ամռան անցավ և մոտեցավ ձմեռը, Ղազանը, զորք կուտակելով Եփրատի ափին, հրամայեց հուլթուլահին 30.000 թաթարներով արշավել Աստիոք քաղաք: Նա նաև Հայոց թագավորին և Կիպրոսի քրիստոնյաներին կոչ արեց միանալ արշավին: Խուլթուլահի 30.000 թաթարների զորքով շարժվեց Աստիոք ու կանչեց Հայոց թագավորին, որը իր բոլոր զորականներով առանց ուշանալու միացավ Խուլթուլահին՝ միաժամանակ խնդրելով Կիպրոսի քրիստոնյաներին՝ գալ վերանվաճելու Սուրբ Երկիրը: Վերջիններս ծովով հասան Տարսուսի կղզի: Նրանք առաջնորդն էր Սուրի տերը՝ Կիպրոսի թագավորի եղբայրը: Նա առաջնորդում էր ձիավորներին, Տաճարականների և Հիվանդախնամների միաբանությունների մագիստրներին ու եղբայրներին: Երբ նրանք բոլորն արդեն պատրաստ էին ջանասիրաբար ծառայելու Սեր Տիրոջը, լուր հասավ, որ Ղազանը ծանր հիվանդացել է: Ստանալով այդ լուրը՝ Խուլթուլահի իր բոլոր մարդկանց հետ շտապեց Ղազանի մոտ, Հայոց թագավորը վերադարձավ իր երկիր, իսկ Տարսուսի կղզում հավաքված քրիստոնյաներն էլ հետ գնացին Կիպրոս: Այսպիսով՝ դարձրեցվեց արշավանքը դեպի Սուրբ երկիր և դա տեղի ունեցավ Սեր Տիրոջ 1301 թվականին» (Բեթում Պատմի «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 41):

«Հայոց 750 թվականին Հեթումը Ղազանի **(Էլխանուլթյան էլխան Սահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.)** հետ գնաց Դամասկոս» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1303 կամ Հայոց 750 թվականին Հեթումը Ղազան խանի **(Էլխանուլթյան էլխան Սահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.)** մոտ Դամասկոս գնաց» (Անանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»):

«Ղազանը **(Էլխանուլթյան էլխան Սահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.)** ամրացրեց Դամասկոսն ու նրա շրջակա քաղաքները և մնաց այնտեղ մոտ չորս ամիս: Նա քաղաքին պաշտպաններ թողեց, որից հետ վերադարձան իրենց տուն՝ Թավրիզ: Ամռանը դամասկոսցիներն ըմբոստացան ու վտարեցին Ղազանի թողած քաղաքի պաշտպաններին: Իմանալով այս՝ Ղազանը կանչեց իր սպարապետ Խուլթուլահին, Կախթանգ թագավորին **(Զարթիկ թագավորության համալիսյան արքա Կախթանգ II-ին – Մ.Ֆ.)** ու Կրաստանի բոլոր իշխաններին և նրանց ուղարկեց սուլթանի **(Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.)** դեմ արշավելու: Գնացին և մտան Ասորիք ու Դամասկոս: Ավերեցին Դամասկոսը, սակայն այլևս չկարողացան այն վերցնել: Անցան մեծ Աստիոքը և գնացին մինչ Ղազա: Սուլթանը չդիմարդեց նրանց կրվով: Միա այսպես վեց ամիս ավերեցին, ապա վերադարձան և հաղթանակած եկան Ղազանի մոտ» («Զարթիկ-Տիսուլիբե», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

⁴⁶⁶² «Հայր Կիր-Ալեքսեյ **(Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ II-ը (1297-1330) – Մ.Ֆ.)** արշավանք ձեռնարկեց թուրքերի դեմ և, սեպտեմբեր ամսին հաղթանակ տանելով սրանց նկատմամբ Կեռասունտի մոտ, բռնեց Ղուլթուլահին: Այդ ժամանակ շատ թուրքեր սպանվեցին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

Այս մասին հայտնում են նաև Ղազարոս Սկևոֆիլակոսը, Ագուրպուլոսը, Խիոնիադան և Կիսապրիոնը:

⁴⁶⁶³ «Այս ընթացքում անավել հզորացավ Սամցխեի աթաբեկ Բեբան **(Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեբա Ջակելին – Մ.Ֆ.)**: Այդ ժամանակ հայտնվեցին Ռուսում գտնվող թուրքերը, որոնք ամռանը բնակվում էին Պարսկարյան լեռներում, ձմռանը՝ Պոնտոսի մոտերքում: Հավաքվեցին շուրջ 60.000 թուրքեր, որոնց իշխանավորն էր քաջ ու զորեղ Ագատ-Մոսեն: Սույն Ագատ-Մոսեն իր ողջ ուժով եկավ ավերելու Կրաստանը: Երբ հասավ Բասեն և Տայք, սկսեց դաժանորեն ավերել, կոտորել ու սպանել: Այնքան մարդ սպանվեց ու գերվեց, որ անհնար էր պատմել՝ ծերեր, մանուկներ, Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

պատանիներ, բոլորն անխղճորեն կոտորվում էին, իսկ ծծկեր երեխաներին էլ սպանում էին մոր ստիկների վրա: Բանի որ չէին սպասում թուրքերի հայտնվելուն, ուստի Տայքի ողջ երկիրը հանկարծակիի եկավ, ոչ ոք չկարողացավ որևէ տեղ փախչել և մարդիկ անբանակ սպանվեցին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁶⁴ «Տայքն այնքան ավերվեց, որ Վաշլովանից դուրս եկած թուրքերը մտան Մուրղով ու Նիգալիսիսկի անանցանելի վայրեր, ուր նրանց կոտորեցին ազնաուրներ խեղճանելիքները» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁶⁵ «Այն ժամանակ Տայքի երիտասարդ թագավոր Փանակերտունի զորքի սակավության պատճառով անգոր էր, բայց, այնուամենայնիվ, սակավ թվով էլ նա մարտ տվեց թուրքոսմա ամրոցի մատույցներում և մեծապես վնասեց, սակայն թուրքերի ստվարության պատճառով իր երկիրը նրանցից չազատեց, այլ թուրքերն առավել դաժանացան ու ավերեցին Տայքը: Լուրդ հասավ Բեքա իշխանին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.), որը դրա համար խորապես ցավեց, ինչպես կվիճակվեր նրա իմաստությանն ու բանականությանը: Նա կանչեց իր բոլոր ենթականերին և ուղևորվեց թուրքերի դեմ կռվելու: Երբ գնաց, հասավ Տայք ու մինչև Բասեն, որտեղ լսեց, որ թուրքերը գնացել են իրենց ձմեռատեղի և արդյունքում նա չհասցրեց ոչինչ անել նա: Տխրեց Բեքան Տայքի ավերման համար, բայց վերադարձավ իր տուն՝ Սամցխե» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁶⁶ «Տազնապում էր նրա (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) հոգին, Տայք գալուց թուրքերի դեմ կռվելու մտքով էր բռնված նրա հոգին, ուստի կանչեց Սամցխեի և Շավշ-Կոլարքի ավազանիներին, ժողովեց բոլորին և ասաց...: Երբ իշխաններն ու Բեքայի զորքերը այս լսեցին, ուրախությամբ վկայեցին և պայմանավորվեցին արշավել թուրքերի դեմ, որից հետո բաժանվեցին: Հասավ գարունը: Թուրքերը հավաքեցին շուրջ վեց բյուր բազմություն, որովհետև բոլոր քաղաքներից սարակինոս հավատի մարդիկ հավաքվում էին քրիստոնյաներին կոտորելու, ոչ միայն թուրքեր, այլև՝ պարսիկներ, և սկսեցին վերև բարձրանալ: Թուրքերի զայն իմանալով՝ Բեքան կանչեց իր հպատակներին՝ մեսխեթի, շավշեցիներին, կղարեցիներին, կողարդահան-կարնիփորցիներին և հատկապես տայեցիներին Տասիս-Կարիցի մինչ Բասեն, որովհետև նրան էր պատկանում այս ողջ երկիրը, ինչպես նաև թմոզվեցիներին ու թորեցիներին: Նա հավաքեց մեկ բյուր և 2.000 հոգի կազմող բազմություն: Ուղևորվեցին դեպի թուրքերը, իսկ նրանք եկել, բարձրացել էին Պարխարի լեռներ, բանակել էին և զորք էին ուղարկել Վաշլովանը գերելու: Նրանք մտադիր էին Բեքայի երկիր գալ՝ Սամցխե, Զարթիս և Շայք: Երբ 10.000 թուրքեր գնացին Վաշլովա, Բեքայի զորքերից 500 մարդ, որ որպես պաշտպաններ էին ուղարկվել և հաստատվել ամրոցներում, նրանց ընդառաջ ելան: Մեծ կռիվ տեղի ունեցավ, խուճապեցին թուրքերն և ամրացված վայրերում հուժժ մեծ բազմություն կոտորեցին: Այսպիսով, աստված նախանշեց Բեքայի հաղթանակը թուրքերի դեմ» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Թուրքական բռնակալ Ազատ-Մուստեղ... եկավ ավերելու ողջ Վրաստանն և հասավ Բասեն ու Տայք...: Բեքան (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) կոչ արեց յուրայիններին Տաշիս-Կարիցի սկսած մինչև Բասիս և 12.000 հոգու չափ հեծելազորք հավաքեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

⁴⁶⁶⁷ «Իմանալով թուրքերի փախուստը Վաշլովանից՝ Բեքան (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) հուլիս ուրախացավ, աճապարեց և ուղևորվեց Սպեր ու Բաբերդ, ուր կանգ էին առել թուրքերը: Երբ թուրքերը տեսան իրենց բանակի ջախջախումը սակավաթիվ զորքի կողմից, կատաղեցին և ատամ էին կրծառնում: Նրանց իշխան Ազատ-Մուսե կանչեց թուրքերի զորքը, առանձնացրեց 30.000 մարդ և ուղևորվեց Վաշլովան՝ վրեժխնդիր լինելու իր զորքի արյան համար, բանգի Բեքայի գնալն ու մոտ լինելը չգիտեր: Մյուս 30.000 հոգուն էլ նա ուղարկեց Տայք և ասաց. «Ես գնում եմ Վաշլովան և կավերեմ ու հատուցում կռուին իմ արյան դիմաց, իսկ դուք գնացե՛ք Տայքը իրոճանեք, եթե որևէ տեղ բան մնացած կա: Այսպես՝ կանգ առե՛ք Բանայում: Ես էլ հաղթանակած կվերադառնամ և կգամ Բանա, որտեղ կժողովվենք և կուղևորվենք ողջ Վրաստան»: Եվ այսպես ուղևորվեց դեպի Վաշլովան: Այն ժամանակ մանդաթուրթուխուցեց Բեքան և իր ողջ բանակը զինվեցին ու ուղղվեցին դեպի թուրքերը, բանի որ չգիտեին թուրքերի՝ Վաշլովան գնալը: Զիչ անցնելուց հետո բռնեցին չորս ծամփոր թուրքերի և ներկայացրին Բեքային, իսկ նա հարցաքննեց թուրքերի մասին, թե որտեղ են: Բաժանեց միմյանցից չորսից երեք, բայց չորսն էլ նույնն էին ասում՝ թուրքերի Վաշլովան գնալը: «Ազատ-Մուսե 30.000 զինվորով գնաց Վաշլովան, 40.000 հոգին թողեց և ուղարկեց Տայք, վաղը կամ մյուս օրը կգա», - ասում էին նրանք: Բեքան հավատաց նրանց խոսքին և իր զորքը երկու մասի բաժանեց: Չորքի ընտիր ու մեծ մասը իր անդրանիկ որդի Սարգսին (Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն – Մ.Ֆ.) տվեց, որը պատրաստվել էր միայն զինավորություն ստանձնելու, և Վաշլովան ուղարկեց՝ Ազատ-Մուսեի դեմ: Շտապեց Սարգիսն ու հասավ Վաշլովանի սարերով գնացող թուրքերին: Երբ թուրքերն իրենց հետևում զորքեր տեսան՝ զարմացան և անմիջապես նծուգներն ուղղեցին դեպի Սարգսի կողմը: Տեսնելով նրա զորքի սակավությունը՝ նրանք ուրախացան, բանի որ մեսխեցի 500 հոգի էին, մինչդեռ թուրքերը՝ 30.000, և որոշեցին կոտորել բոլորին: Այն ժամանակ Սարգսի զինվորներն աներկյուղ հարձակվեցին, առաջ սուրաց նաև Սարգիսը և նրա զորքերը քաջաբար հարձակվեցին: Ահեղ ճակատամարտ կայացավ և հենց առաջին ընդհարման ժամանակ էլ փախուստի մատնվեցին թուրքերը ու խիստ խուճապեցին: Այնքան կոտորեցին, որ փախչողներին գերազանցեցին ռազմադաշտում ընկած թուրքերը, որանք 513 հոգի էին, դեռ չհաշված հետապնդման ժամանակ սպանվածներից: Թշնամուն հետապնդեցին մինչև մարտամուտ: Աստված պահպանեց ողորմաճությամբ խաչին ապավինողներին, որովհետև զարմանալի է լսել, որ այդպիսի մարտում Բեքայի զորքերից 5 ոչ անվանի մարդկանցից բացի այլ մարդ չսպանվեց: Թուրքերի դեմ այսպիսի հաղթություն տվեց աստված Բեքայի զորքին, իսկ Սարգիսը, թեև պատանի էր, բայց քաջաբար էր կռվում, բանգի արիությունն և խիզախությունը հայրական-պապական իր տոհմից էր ժառանգել» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁶⁸ «Բեքան (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) ուղևորվեց դեպի թուրքերի գերդաստանները և կտրեցին եկողների առաջը, իսկ թուրքերը, տեսնելով հեռվում, լեռներից եկող Բեքային ու նրա զորքին, շտապ հետ դարձան ու փախան: Նրանց գերդաստաններն ուղղվեցին դեպի սարեր և այլևս չհոգացին թանկագին հարստությունների մասին, այլ թափեցին ամեն ինչ: Սրան հակառակ՝ Բեքան ու նրա զորքը անմիջապես հետապնդեցին, նրանք բռնում էին ու սպանում այնքան, որին թիվ չկար: Սակավաթիվ ինչ թուրքեր փախան, ներքիակվեցին Սպեր քաղաքում ու բերդում, ոմանք էլ՝ Նորաբաղաքում: Հասան Բեքայի զորքերը և ընդհուպ օղակեցին: Ծանապարհների նեղությունից ու գերդաստանների բազմությունից թուրքերը չունեին փախուստի ճանապարհ: Մեղմվեցին թուրքերը մոլորված ոչխարի հոտի պես, նրանք բռնվում ու սպանվում էին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁶⁹ «Կատարվեց և այս՝ իր (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) որդի Սարգսի (Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն – Մ.Ֆ.) փախած թուրքերը թիկունքից հասան մանդաթուրթուխուցեց Բեքային, սակայն առաջացան մեսխեցի և նորից կոտորեցին՝ շրջապատելով Սպեր քաղաքը: Առաջին իսկ մարտի ժամանակ գրավեցին քաղաքը, բացի բերդից, և լիացան ունեցվածքով, ոսկով, արծաթով, գանձով, նախիրով, ձիերով, ուղտերով, կռվերով ու ոչխարներով, ո՞վ կխմանա հաշիվը: Հենց նրանց երիվարներն էլ բարձեցին այդ ամենն ու հանգիլ բերին: Աստված Բեքային այնպիսի հաղթանակ տվեց, որ նրա զորքից ոչ մի մարդ չսպանվեց» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁷⁰ «Բեքան (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելուն – Մ.Ֆ.) պաշարեց Սպեր քաղաքը, իսկ 200 փախստական թուրքեր էլ իջան դեպի Պոնտոս: Հաղթանակած Սարգիսն (Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Սարգիս Ջակելուն – Մ.Ֆ.) ուղևորվեց հոր կողմը: Ծանապարհին ավերեց Նորաբաղաքն և լիացրեց զորքը ունեցվածքով, ավարով, գերիներով, որից հետո ահա այսպես հաղթանակած եկավ հոր մոտ: Երբ սպերցիների վրա ծանրացավ Բեքայի պաշարումը, նրա մոտ դեսպան ուղարկեցին, թե. «Մենք դաժանախանականներ ենք և թուրքերը հազիվ աճապարեցին դեպի Պոնտոս, արդ, խնդրում ենք քեզ, ազատիր մեզ և հետ կանգնիր, քեզ անչափ ոսկի, արծաթ, ջորի ու ձի կտանք»: Համաձայնեց Բեքան, Սպերից ու Բաբերդից անթիվ գանձ վերցրեց և հաղթական վերադարձավ: Կարող քաղաքից դիմավորեցին նրան իշխանները, նրանք ևս հավելեցին, նվերն ու ավարը, և նա ոչ էլ նրանց վնասեց: Աստված այսպիսի փայլուն հաղթանակ շնորհեց Բեքային և նա հայրենի տուն, վերադարձավ անհամար ունեցվածքով» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁷¹ «Բանի որ Դավիթ թագավորը (Զարթիսի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ Վր – Մ.Ֆ.) չէր ենթարկվել թաթարներին, ամռանը Մթիուլեթում էր լինում, իսկ ձմռանը՝ Զարթիսում, ուստի տառապում էր Զարթիս երկիրը, իսկ իշխան Բաղդասարը (Այվանկան թագավորության արքա Բաղդասար – Մ.Ֆ.) հզորացել էր և ավերում էր Զարթիսն ու Թեռեղը՝ վտարելով ազնաուրներին իրենց կալվածքներից» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁷² «Հիջրի 701 թվականին Կահիրեից ծանկա ելան Բաղդեդին Բեքթաշ էմիր Ալահը և Այբակ խազնադարը ու նրանց հետ գտնվող զորազորներ, որոնք ուղղվեցին դեպի Համա: Հրաման հասավ Չայնտղին Քետբուդային (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Զիթ-Բուդային (1294-1296) – Մ.Ֆ.), որը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) տեղակալն էր Համանում, որպեսզի նա իր գնդերով շարժվի Սսի երկրի վրա: Հիջրյա Քետբուդան Համանից դուրս եկավ, նրա հետ ելանք և մենք, իսկ դա եղավ Շավալ ամսի 15-ին, չարաչա օրը, որը համապատասխանում էր Բուլմի ամիս Հագիբի 23-ին: Բանակը Չայնտղին ընդհանուր իրամանատարության տակ ճանապարհվեց և մենք Հայեպ մտանք Չուլբադա ամսի 1-ին օրը, որ հինգշաբթի էր: Հայեպից դուրս եկանք Չուլբադայի 3-րդ օրը և մտանք Բաղդադի կիրճը Նույն ամսի 7-ին: Հետո առաջացանք Սսի վրա... և այնտեղ կանգ առնելուց հետո վերադարձանք Դարբանդից ու հասանք Հայեպ Նույն տարվա Չուլբադա ամսի

Սոնկոր-Քաֆուրին, Այդեմուր-Շենսի-Քաշաշը, Ակուշ-Շենսի-Յաջիքը, Յուսամ-Էդ-Դին-Ալի-Բեն-Բահիլը և մոտ 1.000 ձիավոր, սակայն ժամանեցին կենտրոնի և ծախ թևի ուժերի Եմիրները՝ մարտիկներին ուժեղացնելու համար: Սալարը բացակայեց. «Մեծ Աստված, իսլամը կկորչի»: Նա բարձրաձայն կանչեց Բեյբարսին և իր շուրջը հավաքված Բուլղիներին, քանզի Խուլթուլահին արդեն հարձակվել էր նրանց վրա: Սալարն ու Բեյբարսը ողջ օրվա ընթացքում իրենց հիմնալի դրսևորեցին: Ի վերջո, թաթարները հետ մղվեցին և ստիպված եղան փախչել մահմեդականներից: Թաթարների երկու թուևներն առաջնորդներ Տուբեյն և Կարմեջին պահեստազորն էին դեկավարում Բուլայի մոտ, որն այն ժամանակ եկավ մահմեդականների վրա: Տեսնելով Խուլթուլահի պարտությունը՝ նրանք մոտեցան նրան ու կանգնեցին Սալարի ու Բեյբարսի առաջ: Սուլթանի, Ասենդեմուրի, Բաթուբեյի, Կանջակի մի քանի Եմիրներ և մամլուքների ուղեկցությամբ սուլթանը օգնության շտապեց Սալարին ու Բեյբարսին, զսպեց թշնամուն և ջախջախեց նրան: Թաթարները հարձակվեցի նաև Բուլուդգիի վրա և ստիպեցին նրա զորքերին ցրվել: Ծակատամարտը շարունակվեց Սալարի և Խուլթուլահի բանակային ուժերի միջև: Երկու կողմերից յուրաքանչյուրը ամուր կանգնած էին թշնամու դեմ հանդիման, սակայն որոշ աջակողմյան Եմիրների մահից հետո նրանց հրամանատարության տակ գտնվող զինվորները փախան և թաթարների կողմից հետապնդվեցին: Ահագնազը տարածվեց ամենուր և ենթադրվում էր, որ պարտությունն ընդհանուր է: Այդ ժամանակ բանակի հիմնական ուժերը մոտեցան սուլթանի զանձերին, ջարդեցին սնորկներն ու խլեցին դրանց մեջ եղած հարստությունը: Եմիրների հեռանալու պահին Դամասկոսից փախած կանայք ու երեխաները անխիջապես տագնապի մեջ ընկան: Կանայք բացեցին իրենց դեմքերը և բաց թողեցին իրենց մազերը: Ամբողջ ամբողջ աղոթում էր դեպի երկինք: Այս պարտությունը տեսնելով՝ մարդիկ խելքը գրեթե կորած ու չփրփված վիճակում էին: Մարդիկ երբեք չէին տեսել ավելի սարսափելի տեսարան: Շուտով երկու բանակներն էլ դադարեցրին մարտը: Խուլթուլահին իր ջոկատի գլխավորությամբ, ուղղվեց դեպի մոտակա լեռը ու բարձրացավ նրա վրա: Նա համոզված էր, որ հաղթել է և Բուլայը հետապնդում է փախչողներին: Հասնելով լեռան գագաթը, սակայն, նա տեսավ դաշտն ու ժայռերը բոլորը ծածկված զորքերով, ինչպես նաև նկատեց սուլթանի ծախ թևը՝ ամուր բռնած պարզված դրոշներով: Չարմացած ու ապշած՝ նա մնաց իր տեղում այնքան ժամանակ, մինչև իր շուրջը հավաքեց իր ողջ բանակային ուժերը: Այնուհետև նրան միացան նրանք, ովքեր հետապնդում էին սուլթանի բանակից փախածներին և բերում մեծ թվով մահմեդական զորիներ, որոնց թվում էր սուլթանի մամլուքների նայիր Եմիր Իզ-Էդ-Դին-Այդեմուրը: Խուլթուլահին, դիմելով այս իշխանին, հարցրեց, թե որտեղից է նա: Վերջինս պատասխանեց, թե. «Ես Եգիպտոսի Եմիրներից մեկն եմ»: Ապա նա Խուլթուլահին հայտնեց սուլթանի գալուստը: Այսպիսով այս զորավարն իմացավ, որ տիրակալը գտնվում է մարտի դաշտում՝ Եգիպտական զորքերի գլխավորությամբ: Այդ ժամանակ, հավաքելով իր իշխաններին, նա խորհուրդներից նրանց հետ, թե ի՞նչ պետք է անել: Այս պահին մոտեցան սուլթանի թվուկներն ու շեփորները: Նրանց ձայները ստիպեցին երկիրը դողալ և վախ ներշնչել սրտերում: Բուլայը՝ թաթար հրամանատարներից մեկը, որոշեց այլևս չդիմանալ և, թողնելով Խուլթուլահին մոտ 20.000 մարդու հետ միասին, մայրամուտից հետո իջավ սարից ու փախավ: Սուլթանն ու իր բանակը կազմող զինվորները գիշերեցին ծիու վրա՝ թմբուկ ծծեծելով: Փախչողներին առաջնորդեցին սուլթանի թվուկներն ու պատերազմի թվուկներն ձայնը և նրանք հաջորդաբար միացան տիրակալին: Սուլթանի զորքը բոլոր կողմերից փակել էր լեռը, որի գագաթին գիշերում էին թաթարները: Բեյբարսը, Սալարը և մեծ Եմիրները ամբողջ գիշեր այցելեցին Եմիրներին ու զինվորներին, խորհուրդներ տվեցին նրանց, կարգի բերեցին և ամենաաշխույժ ձևով համոզեցին նրանց արդեն մնալ ու զգոն լինել: Կիրակի օրը լուսաբեմին հավաքվել էին սուլթանի բոլոր զորքերը: Յուրաքանչյուր Եմիր իր զինվորների ուղեկցությամբ իր պաշտոնում էր: Որոշ հեռավորության վրա էին զինամթերքն ու զուսակը: Այս ամբողջ միասնությունը տպավորիչ տեսարան էր կազմում: Մարդիկ մնացին այս դիրքում այնքան ժամանակ, մինչև արևը բարձրացավ հորիզոնից: Այնուհետև Խուլթուլահի սկսեց իր բանակը կազմավորել: Բոլորը՝ հետևակ և ձիավոր, իջան դաշտ ու սկսվեց կռիվը: Սուլթանի մամլուքները իրենց զորավարների գլխավորությամբ, հակադիրությամբ, հակադիրության հիմնականին ու Չոբանին, նրանք ծայրահեղ եռանդով հարձակվում էին նրանց վրա և կռվում էին նրանց դեմ մերթ նետերով, իսկ մերթ էլ՝ մերձամարտում: Եմիրներն իրենց հերթին հակադարձում էին նրանց, ովքեր կանգնած էին իրենց առջև: Յուրաքանչյուր Եմիր հաջորդաբար գալիս էր մարտին միասնաբար: Սուլթանի մամլուքները ծայրահեղ համառությամբ աջակցեցին կռիվին: Այս մարտիկներից մի քանիսի տակ սկսվեց իր երեք ծի: Այսպես շարունակվեց մինչև կեսօր: Այնուհետև Խուլթուլահի վերադարձավ լեռան գագաթ՝ ունենալով մոտ 80 սպանված և մեծ թվով վիրավորներ: Նրա ամբողջ բանակը տանջվում էր ծարավից: Այդ ժամանակ թշնամու կողմից բռնված զորիներից մեկը փախավ, եկավ և սուլթանին զգուշացրեց, որ թաթարները որոշել են առավոտյան իջնել ու հարձակվել Եգիպտական բանակի վրա: Այսպիսով, գիշերն անցավ մինչև լուսաբաց: Երկուշաբթի օրը ժամը չորսին թաթարները նստեցին իրենց ձիերը և իջան լեռից՝ չհանդիպելով որևէ դիմադրության: Նրանք շարժվեցին դեպի գետը, որտեղ էլ խառնվեցին իրար: Այդ պահին նրանց վրա աստվածային անձեք ընկավ, երբ Աստծո պաշտպանության օրհնված մահմեդականները հարձակվեցին թաթարների վրա և կտրեցին նրանց գլուխները: Նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև երեկոյան ժամերը և հետ վերադարձան սուլթանի մոտ: Ղազա ուղարկված աղավախները հաղթանակի լուրով այնտեղ տարան հրաման՝ արգելելով փախածներին Եգիպտոս մտնել: Հրամայվեց գտնել սուլթանի զանձերը կողոպտողներին և նրանց հսկողության տակ պահել՝ դնելով լավ պահակներ: Եմիր Բեդր-Էդ-Դին Բեթթուբ-Ֆաթթաինը Նշանակվեց Եգիպտոսում սուլթանի հաջորդության մասին հայտարարելու համար և նա անմիջապես հեռացավ: Այս լուրը փոխանցվեց նաև Դամասկոսի և այլ բերդերին ուղղված նամակներով: Սուլթանը գիշերեց մարտի դաշտում: Երեքշաբթի օրը լուսաբեմին Դամասկոսի բնակչությունը դուրս եկավ տիրակալին դիմավորելու: Նա ինքն էլ գնաց այս քաղաք հեծյալներից, հասարակ մարդկանցից, ազնվական տղամարդկանցից, կանանցից ու երեխաներից կազմված շքախմբի գլխավորությամբ՝ կազմելով հսկայական մի բանակ, որի թվով միայն Աստված կարող էր իմանալ: Բոլորը բարձր բացականչություններով աղոթում էին երկինք և շնորհավորում սուլթանին: Արցունքները առատորեն հոսեցին: Հարվածեց բարի լուրը հայտնելու նպատակով գործող թվուկը: Եվ այդ օրը ներկայացրեց այնպիսի տեսարան, ինչպիսին երբեք չէր եղել: Սուլթանը իջավ Զար Կըլաբ: Ամբողջ քաղաքը գեղեցիկ զարդարված էր: Եմիրները թշնամուն հետապնդեցին մինչև Զարիաթին: Թաթարների ձիերը հոգնածությունից ուժասպառ էին եղել: Չինվորները բոլորովին հուսալքված վայր էին նետում գնեքերը և ինքնակամ հանձնվում էին մահվան: Եգիպտական զորքերը սպանում էին նրանց՝ չհանդիպելով որևէ դիմադրության: Մինչ այդ բնակչությունից և ստորկներից նույնիսկ ամենաստոր ծագման մարդիկ սպանեցին բազմաթիվ թշնամիներն ու հարուստ ավար տարան: Ռազմիկներից միայն մեկը սպանեց քսան և ավելի թաթարների: Տարբեր գավառներից արաբները միացան թաթարներին և սկսեցին թակարդներ պատրաստել թաթարները շուտով մահացան ծարավից: Մյուսները, ովքեր փախել են դեպի Դուբա, ենթարկվեցին բնակչության հարձակմանը, որը նրանցից մեծ թվով մարդիկ սպանեց: Սուլթանը, դուրս գալով մարտադաշտ, հրամայեց հավաքել բոլոր մահմեդականների դիակները, որոնք զոհվել էին ճակատամարտում, և թաղել մեկ տեղում՝ առանց լվացման ու առանց ծածկոցի: Նրանց գերեզմանին կլոր հուշարձան կանգնեցվեց...: Ինչ վերաբերում է թաթարներին, ապա նրանք կորցրին իրենց բանակի մեծ մասը, քանզի, երբ Խուլթուլահին անցնելով Եփրատը, իր հրամանատարության տակ ուներ միայն փոքր մի ջոկատ: Պարտության լուրը հասավ Դամադան քաղաքը, բոլոր գավառներում ողբ սկսվեց: Թավրիզի և այլ քաղաքների բնակիչները դուրս եկան դիմավորելու փախածներին՝ պարզելու նաև չվերադարձանների ճակատագիրը: Երկու ամիս Թավրիզ քաղաքում մարդիկ շարունակում էին ողբալ այս պատերազմում զոհվածների ճակատագրի մասին: Այս աղետի մասին տեղեկացված Ղազանը խորապես վրդովված էր: Նրա քթանցքներից առատորեն արյուն էր հոսում: Նա մահվան չեմին էր և անտանելի դարձավ իր խաների համար: Փաստորեն, տասն տղամարդկանցից հազիվ մեկը վերադարձավ» (Մակիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթաններին»):

«Հիջրի 702 թվականի Տուսմադ և ամսվա 9-ին, նպատակ ունենալով մեկնել Ասորիքյան երկիր, Ղազան խանը (**Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազան – Մ.3.**) անցավ Խիլայի կամուրջ...: Հիջրի 702 թվականի Ռեջեբ ամսի 4-ին, ուրբաթ օրը սուրհանդակ եկավ և հայտնեց, որ Առանում մահացել է Նուրի-արան...: Ռեջեբ ամսի 12-ին Ղազան խանը տեղակայվեց Անեյում...: Եվ այսպես, Բուլուդան-Խաթունը հրաժեշտ տվեց և, անցնելով գետը, ուղղություն վերցրեց դեպի Սնջար, իսկ տերունական դրոշը հաղթական զորքով ուղղվեց դեպի Ասորիքի Ռահբա: Մինչ վերջինս կմոտենար Ռահբային, լուր տարածվեց, թե Ասորիքի կողմից երևացել է թշնամի: Չնայած այդ լուրը կեղծ էր, այնուհանդերձ տիրակալը հրամայեց ռազմական պատրաստության բերել ջոկատները՝ կարգի բերելով գնեքերն ու զրահները: Ռեջեբ ամսի 28-ին հասան Ռահբա...: Շաբան ամսի 6-ին, երեքշաբթի օրը Ղազան խանը ելավ Ռահբայի ամրոցից...: Այդ ժամանակ Եմիրներ Խուլթու-Շահը, Չոբանն ու Սուլայը Ռահբայի մոտակայքում գործով արդեն անցել էին Եփրատը և հասել էին Հալեպի սահմաններին: Իսլամի տիրակալը տեղակայվեց Եփրատ գետի ափին՝ Դեյր-Բասրայից վերև: Կանգնելով 3 օր՝ նա բոլոր Եմիրներին զորքի հետ արշավանքի ուղարկեց, որպեսզի քանգ միանան Խուլթու-Շահին և այլոց: Զանի իր արդեն գործուն էր եկել, սկսվել էին հեղեղները և եղանակը տաքանում էր, Ղազան խանը, մտադրվելով մեկնել Սնջար ու Մոսուլ, Շաբան ամսի 13-ին անցավ Եփրատը, իսկ Մաքսին քաղաքի մոտ էլ՝ հարթուրը...: Երբ Եմիրների ու զորքի մոտեցան Դամասկոսին, լսեցին, որ թշնամին մոտենում է: Դրա համար էլ Դամադան ամսի 1-ի լուսաբացին անմիջապես հեծնեցին ձիերը և, առաքնալով գրեթե 5 փարսան, անցան Մարջ աս-Սուֆֆար կղզվող վայրի շատ գետակների ու ճահճուների միջով՝ ի վերջո ամուր հողի վրա ոտք դնելով և հասնելով թշնամուն: Հաջորդ օրը, այսինքն Դամադան ամսի 2-ին, նրանք մարտ տվեցին: Մեր զորքի ծախ թևը հարվածեց նրանց աջ թևին և նրանց 30 պատվավոր Եմիրներ, որոնք թվում էր Հուսամ-Էդ-Դին ուստադադարը (**Մամլուքյան սուլթանության նախկին սուլթան Լաջին – Մ.3.**), իրենց մարդկանց զգալի թվի հետ սպանվեցին: Նրանք ծեծված ու ջարդուղված դիմեցին փախուստի: Մեր դուրցագույնների մի ջոկատ մի քանի փարսան հետապնդեց նրանց: Այդ ընթացքում

հունթու-Շահը կենտրոնական ջոկատից դեպի ձախ թևքվեց, որպեսզի օգնություն ցույց տա, և աջ թևը մնաց միայնակ: Այդ ժամանակ էլ հենց միարիցիների ձախ թևը հարվածեց սրան և, բանի որ այստեղ գործ բիչ կար, սա հետ նահանջեց: Երբ Էմիր հունթու-Շահ-նոյինը ի վերջո ձախ թև հասավ, այստեղ արդեն մարտն ավարտվել էր և գիշեր էր վրա հասել: Էմիրը ելավ բլրի վրա և կանգ առավ: Մեր զորքերը ևս այդ կողմը գնացին և այդ գիշերը մինչև լուսաբաց անցկացրին ձիերի վրա: Մարդկանց ու կենդանիների գետին էր տապալում ծառալը: Գիշերը միարիցիները շրջապատեցին այդ բլուրը: Երբ լույսը բացվեց, նրանց դեմ մնացել էին Փուլազ-Քիայի, Թուգա-Թեմուր իբն Ինչայի և Նասր-Էդ-Ղին Յահայի հազարյակները, որոնք սկսեցին մարտնել: Էմիր հունթու-Շահը հրաման տվեց Թաթթիկին ու Թարսային. «Դուք, բանի որ երեկ չեք մարտնել, այսօր ելե՛ք նրանց օգնության»: Երկուսն էլ ելան նրանց մոտ և մարտը սկսվեց: Անորիցիները և միարիցիները, թողնելով բլրի մոտակայքը, հանկարծ շուռ եկան նրանց վրա: Բանի որ դեռ նախորդ օրն էր գործք կորցրել կառավարումը և հազարյակները խառնվել էին, ոչ մի կերպ չհաջողվեց մարտական կարգ ընդունել: Նրանք դիմացան մինչև կեսօրյա նամագ, իսկ հետո հետ դարձան ու սլացան: Ծանապարհին նրանք անհաշիվ ջրոտ և ճահճոտ տեղանքների հանդիպեցին ու թաթարների ձիերից շատերը խրվեցին տիղմում, իսկ ռազմիկներն էլ ցրվեցին: Թաթթիկն ու Թարսայն չէին երևում: Ռամադան ամսի 19-ին հունթու-Շահն ու Թուգա-Թեմուրը իսլամի տիրակալ գերագնացության (Էլխանուրայան Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) ծառայությանը ներկայացան Զուլաֆի տափաստանում» (Ռաշիդ-Էդ-Ղին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 3, գիրք 8, մաս 2):

«Եվս մեկ անգամ Անորիքի գրավման համար անցնելով Եփրատը՝ Ղազան խանն (Էլխանուրայան Էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.) այնուհանդերձ շատ դանդաղ առաջացավ և, Յիջի 702 թվականին, ժամանելով Յալեպի շրջակայք, մի բանի օր այնտեղ անցկացրեց հաճությամբ իր զվարճանքներում: Դրանից հետո նա հունթու-Շահ-նոյինին, Չոբան-բեկին և մի բանի այլ Էմիրների նշանակեց Անորիքի գրավման գործին, իսկ ինքն էլ վերադարձի դրոշմ պարգեց: Այդ ընթացքում Մեյիթ-Նասրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) մեծաբանակ զորքի հետ միասին կանգ առնելով Դամասկոսի շրջակայքում և սկսեց սպասել Ղազան խանին: Երբ հունթու-Շահ-նոյինը և մնացած բաջարի Էմիրները անցան Եփրատն ու սկսեցին Յեմսի պաշարումը, Դամասկոսից եկած մի մարդ լուր տարածեց, թե Մեյիթ-Նասրը դեռևս Դամասկոս չի եկել և այս բաղադրի բոլոր բնակիչները իրենց հարստությունները Եգիպտոս են ուղարկում: Այս պատճառով Ղազանի զորավարները գնացին Դամասկոսի վրա և, ժամանելով Մարջ կոչվող վայրը, որը մի բլրի վրա էր, հանկարծ տեսան ողջ հարթավայրը զորքերով լցված, բանգի Մեյիթ-Նասրը, լսելով Ղազանի վերադառնալու մասին, ավելի էր առաջ շարժվել: Յաջորդ օրը երկու կողմերից էլ շարժեցին շարքերը և մարտի մեջ մտան: Այդ ընթացքում, չնայած որ Էմիր Չոբանը Ռուստամից ու Իսֆանդյարից էլ բաջարալ էր մարտնչում, այնուհանդերձ հաղթանակը թեթևեց Մեյիթ-Նասրի կողմը, իսկ հունթու-Շահ-նոյինը, Չոբանն ու մնացած Էմիրները և իշխաններն էլ դիմեցին փախուստի: Եգիպտացիների կողմից հետապնդվող մոնղոլները կորցրին 10.000 հոգի սպանված: Երբ փախուստի դիմած Էմիրները Յիջի 709 թվականի Սաֆար ամսին եկան Ուջան, որտեղ տեղակայված էր Ղազան խանի հորդան, նա հրամայեց նրանց բոլորին պատժել մտադրահարությանը, ըստ իրենց մեղքի աստիճանի, բացի Չոբանից, որին ամանձնացրեց՝ չալմա և գոտի նսկիբելով» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռլույսը», մաս 4):

«Ապա նրանք շարժվեցին Դամասկոսի պաշարել այն: Զարթոյք բնակիչները խնդրեցին իրենց երեք օր ժամանակ տալ, որից հետո իրենք պատրաստ կլինեն հանձնվելու Ղազանի (Էլխանուրայան Էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) ողորմածությանը: Խուլթուշահը և Յայոց թագավորը համաձայնեցին, բայց հետո տեղի ունեցավ հետևյալը: Թաթարական բանակի մատակարարները, որոնք գտնվում էին Դամասկոսից մի օրվա հեռավորության վրա, բռնեցին մի բանի սարակինոսների և ուղարկեցին նրանց Խուլթուշահի մոտ: Վերջինս այդ սարակինոսներից իմացավ, որ Դամասկոսից ոչ հեռու՝ երկու օրվա հեռավորության ճանապարհին, տեղակայված է հակառակորդի 12.000 հոգանոց հեծյալ զորքը, որը սպասում է սուլթանի գալուստը: Սա իմանալով՝ Խուլթուշահը սրընթաց արշավեց և երեկոյան հասավ այն վայրը, որտեղ րո 12.000 սարակինոսներն էին՝ մտածելով հանկարծակիի բերել նրանց՝ նախքան սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) ժամանելը: Վերջինս, սակայն, իր ավերող գիտությունով ժամանեց բիչ ավելի շուտ: Խուլթուշահը և Յայոց թագավորը խորհուրդ գումարեցին հետագա անելիքների համար: Արդեն ուշ էր՝ երեկոյան ժամ էր և խորհուրդը առաջարկեց գիշերը հանգստանալ ու հաջորդ օրը հարձակվել սուլթանի և նրա բանակի վրա: Խուլթուշահը, սակայն, որը արհամարհում էր սուլթանին, չցանկացավ սպասել, զորքը բերեց մարտական պատրաստության և վճռաբար հարձակվեց թշնամու վրա: Սարակինոսները արդեն ամրապնդել էին իրենց դիրքերը և դուրս չէին գալիս այնտեղից՝ չցանկանալով ներթափվել ճակատամարտի մեջ: Նրանք երկու կողմից շրջապատված էին լծով ու լեռով և շատ լավ հասկանում էին, որ թաթարները կարող են մոտենալ միայն մեծ կորուստների գնով: Ահա թե ինչու սարակինոսները չէին ցանկանում առաջ շարժվել: Թաթարական բանակը թափով գրոհեց թշնամու վրա, բայց նրանց հարձակման ճանապարհին հայտնվեց մի ցրտառու վտակ, որը հնարավոր էր շրջանցել միայն մի բանի տեղերով: Ծանծաղուտների որոնումը շատ ժամանակ խլեց նրանցից: Երբ Խուլթուշահը, Յայոց թագավորը և նրանց զորքերի մեծ մասը արդեն անցել էին վտակը, նրանք վճռակամորեն հարձակվեցին թշնամու վրա՝ խորտակելով բոլոր դիմադրել փորձողներին ու մինչև գիշեր հետապնդելով սարակինոսներին: Այնուամենայնիվ, սուլթանը չլքեց իր դիրքերը և չգնաց մարտի: Խուլթուշահը և իր բանակը, բացառությամբ մոտ 10.000 թաթարների, որոնք էկադողացան անցնել վերոհիշյալ վտակը, գիշերն անցկացրին լեռան մոտ: Յաջորդ օրը Խուլթուշահը կարգի բերեց իր բանակը և պատրաստվեց ճակատամարտի: Սուլթանը առաջվա պես ձգտում էր խուսափել ճակատամարտից՝ մնալով ամրացված դիրքերում: Թաթարները մինչև կեսգիշեր հարձակվեցին սուլթանական զորքի դիրքերի վրա և ամեն քանի գործադրեցին, որ ստիպեն սարակինոսներին լքել այդ տեղը, բայց հաջողություն չունեցան: Տրի պակասից սաստիկ հյուծված լինելու պատճառով թաթարները հետ բազմեցին, որ գտնեն այն, և այդպես հասան Դամասկոսի հարթավայր: Այնտեղ նրանք գտան ջուր և արոտավայրեր, ինչից հետո Խուլթուշահը իր զորքին և ձիերին մի բեռնի օր հանգիստ տվեց, որ նրանք դրանից հետո կարողանան ավելի հաջող կռվել սուլթանի զորքի դեմ: Երբ թաթարական բանակը տեղակայվեց վերոհիշյալ հարթավայրում հանգստի անցնելու, սակայն, Դամասկոսի բնակիչները բացեցին քրանցքների և գետերի փականները: Դողդաղ ջուրը ութ ժամվա ընթացքում ողողեց ամբողջ հարթավայրը: Դա ստիպեց թաթարական բանակին շտապ ոտքի ելնել: Մուր զիշեր էր, փոսերը լի էին ցրով և ճանապարհները չէին երևում: Դա հանգեցրեց մեծ խառնաշփոթի: Ձիերը, այլ անասուններ և լծասարքերը կորան, իսկ բազում մարդիկ էլ խեղդվեցին: Մեծ վնաս կրեց նաև Յայոց թագավորը: Լույսը բացվեց և Աստծու շնորհիվ նրանք ազատվեցին այդ վտանգներից: Թաթարների աղեղները և նետերը, սակայն, որոնք սովորաբար նրանց առավելությունն էին մարտերում, թաց էին ու ցեխոտ: Թաթարական բանակն այնպիսի հանկարծական դրության մեջ էր, որ, եթե սարակինոսները հարձակվեին, հեշտությամբ կխորտակվեին նրանց: Թաթարները ազնվություն ցուցաբերեցին՝ առանց օգնության չգողնելով այն գինակիցներին, որոնք մնացին առանց ձիերի: Նրանք նահանջեցին և ութ օրում հասան Եփրատի ափ: Նրանք չունեին այլ խնդրություն, բան իրենց ձիերն հեծած անցնել Եփրատը: Այդ տերին գետը հորդացած էր և հայելից, թաթարների ու վրացիներից շատերը զոհվեցին: Այսպիսով՝ թաթարները պարտվեցին ոչ թե թշնամական ուժի, այլ՝ իրենց անհաջողությունների և սխալ որոշումների պատճառով: Խուլթուշահը կարող էր խուսափել կորուստներից՝ բայի խորհուրդներին ականջալուր լինելով: Եվ ես՝ եղբայր Դեթում, այս պատմությունը թելադրողը, ներկա եմ եղել այս բոլոր իրադարձություններին ու խնդրում եմ ներել ինձ, եթե երկարացնում եմ խոսքս: Ես ամեն ինչ արեցի, որ մենք հարձակվեք փորձանքներից: Այն գործերը, որոնք կատարվում են առանց պատշաճ կանխատեսության, չեն հասնում իրենց նպատակին, սակայն, եթե գործեն իմաստուն և ճիշտ մտադրվածությամբ, ապա կհասնեն հաջողության» (Դեթում Պատմիչ «Նետույաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 42):

«Երբ եգիպտացիները բռնեցին Դամասկոսի պաշտպաններին, գայրացած Ղազանը (Էլխանուրայան Էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.) խոշոր բանակով նրանց դեմ ուղարկեց Խուլթուշահին և Վախթանգին (Զարթոյի թագավորության համընթաց Վախթանգ III-ին – Մ.Ֆ.)՝ վրաստանի զորքով: Նրանց զայն իմացած սուլթանն (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) առաջացավ ճակատամարտելու: Կայացավ ահեղ ճակատամարտ, երկուստեք անթիվ սպանվեցին և այդ օրը հաղթանակը ոչ մեկին չեղավ, բանի որ գիշեր բաժանեց նրանց միմյանցից: Երբ հետ բազմեցին, թաթարները գտան մի մեծ սար և անդ բազմեցին՝ Խուլթուշահը բանակի հետ: Այնտեղ էի նաև Դուսեյնը և Սևիքը, իսկ Խուլթուշահի որդի Սիբուլին գնաց և սուլթանի մերձակա դաշտում կանգնեց, երբ էլ ձիերի ասնձերից բաշելով նրան մոտեցան Բեքայի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելու – Մ.Ֆ.) զորքերը: Խորամանկեց, սակայն, սուլթանը և ջուրը բաց թողեց թաթարների թիկունքը: Արդյունքում գիշերվա ընթացքում այնպիսի խրուս ցեխ գոյացավ, որ թե մարդ, թե ձի կանհետանային ցեխի մեջ: Լուսաբացին թաթարները թիկունքում ցեխ տեսան, իսկ առջևում՝ զորքերի բազմություն: Եվ այսպես նրանք անձադ դարձան, որից հետո ցեխի մեջ ծանծաղ տեղ գտան հեռանալու համար, բայց այդտեղ էլ հենց կոտորվեցին բազում մարդիկ ու ձիեր: Երբ ցեխը լցվեց մարդկանցով ու ձիերով, նահանջող զորքը նրանց վրայով սկսեց անցնել: Թեև անթիվ վրացիներ ու թաթարներ կոտորվեցին, բայց Վախթանգն ու Նոյինները կենդանի մացին և եկան խանի մոտ, որը բարկացավ ու Նոյիններին ձերբակալեց: Նորից էին պատրաստվում էր սուլթանի դեմ արշավելու, սակայն խանը հիվանդացավ փորի ցավով և մահացավ» (Քարթլի-Ցխովերբա», Ամսուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Խանը (Էլխանուրայան Էլխան Մահմուդ Ղազանը – Մ.Ֆ.) հրամայեց հավաքել ողջ բանակը, երբ յուրաքանչյուր 10-ից 7 ռազմիկներ պետք է պատրաստվեին արշավի իր հետ միասին: Անում էին, թե այդ բանակը կազմում էր 14 թումեն, իսկ ամեն թումենը կազմված էր 6.000 հոգուց» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 752 թվականին իրենց մուլքերի ու անթիվ տաքիկների հետ միասին Համայնից ելան հուղարկուհի և Չորանը: Նրանք մտան Շամբ աշխարհի ու ճակատեցին սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն հաղթվեցին, այրվեցին ու փախան՝ կորցնելով բազում մարդկանց» (Անանուն «ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Այդ տարի Չեթունը դարձյալ Դամասկոս գնաց, սակայն Ղազան խանի (Էլխանուքյան էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) հարցով շփոթված հետ դարձավ» (Սամվել Ամեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1305 կամ Հայոց 752 թվականին Չեթունը դարձյալ Դամասկոս գնաց, սակայն Ղազան խանի (Էլխանուքյան էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) հարցով շփոթված հետ դարձավ» (Անանուն Երուսաղեմից «ժամանակագրություն»):

«Փետրվար ամսին թաթարների մեծ զորավարը, որ կոչվում էր խոտեղներ, 60.000 հեծյալներով եկավ Անտիոք և իր մոտ հրավիրեց Հայոց արքային, որը Հայֆայի կոնս Գվի Իբելինի, ինչպես նաև Ջաբալի կոնս Դովանի հետ միասին գնաց Նրա մոտ: Երբ նրանք եկան, խոտեղները հայտնեց, որ Ղազանը (Էլխանուքյան էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) ցրտեղի ու ձյուններից ճանապարհին մեծ դժվարություններ է կրել: Եվ ահա խոտեղները հարձակում գործեց Հայեայի և Շամի երկրների վրա, որից հետո առանց որևէ առանձնակի մի բան անելու վերադարձավ իր երկիր» (Անանուն Տյուրացի «Տյուրոսի Տաճարականների ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁷⁶ «Դավիթ թագավորը (Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ը – Մ.Ֆ.) ժողովեց բոլոր մթնոլորտներին, դուրս եկավ ու գնաց Տփղիս: Հեծյալ ու հետևակ միասին նա ուներ 15.000 մարդ: Նա հարձակվեց ամառատեղի եկող ղվիաղների վրա: Ղվիաղների մի մասը հասավ քաղաք, ոմանք էլ Կուրի ափով փախան» («Զարթովի-Ցիսկոլեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁷⁷ «Լսեց այդ մասին Տաբախսեյում գտնվող Վախթանգը (Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ III-ը – Մ.Ֆ.), սակավաթիվ մարդկանցով գնաց, անցավ կամուրջը և Մախիուդաբեյին, որից հետո դուրս եկավ Մախաթա, քանի որ Դավիթն (Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ը – Մ.Ֆ.) ու նրա զորքը Մախաթայի բարձունքի վրա էին կանգնած: Վախթանգը կանգ առավ ներքևում, սպասեց և չհանդգնեց ընդհարվել՝ Դավթի զորքի բազմության պատճառով: Այսպիսով Դավթը ոմանք ներքև իջան, այստեղից էլ Վախթանգյաններից ոմանք դիմախորեցին ու ընդհարվեցին: Դավթի կողմի մարդիկ հետ շարտեցին հակառակորդին և եղբայրն ու որդիները սկսեցին եղբայրներին ու որդիներին սպանել: Երբ թեժամում էր ճակատամարտը, 1.000 փախստական ղվիաղներ միացան Վախթանգի զորքին: Այն ժամանակ հասավ աստծո բարկությունն ու փախավ Դավթը, իսկ նրա զորքը բանակը անսարսուռակ դարձավ: Եվս Դավթը և չհանդգնեց մարտնչել, իսկ ղվիաղներն ու բարդվեցները հետապնդեցին նրան և հալածեցին սինչև Ջաճու՝ անթիվ մարդկանց կոտորելով: Վախթանգը ոչ թե թշնամի էր եղբորը, այլ այդ նա թաթարների ահից ստիպված ընդհարվեց» («Զարթովի-Ցիսկոլեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁷⁸ «Իմանալով Դավթի (Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Դավիթ VI-ի – Մ.Ֆ.) հալածական լինելը, Բաղաթարը (Ալանական թագավորության արքա Բաղաթարը – Մ.Ֆ.) սկսեց ավելի դաժանորեն ավերել Զարթովի, իսկ Դավթ թագավորը որևէ հնարավորություն չունեց ընդդիմանալ նրան» («Զարթովի-Ցիսկոլեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Երիտուսի 1303 թվականին հուղարկուհի Աբիսաղիա մտավ և Վախթանգ թագավորի (Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ III-ին – Մ.Ֆ.) որդիներին դուրս բերեց» (Սամվել Ամեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁷⁹ «Այն ժամանակ Բաղաթարը (Ալանական թագավորության արքա Բաղաթարը – Մ.Ֆ.) Կախայի որդի Գամրելիից գրավեց Ջամի բերդը» («Զարթովի-Ցիսկոլեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁸⁰ «Իսկանգալ այս Բեթան (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեթա Ջակելին – Մ.Ֆ.) և շարժվեց մեծ զորքով, իսկ բերդից դուրս եկած Բաղաթարն էլ (Ալանական թագավորության արքա Բաղաթարը – Մ.Ֆ.) հանդիպեց Բեթայի զորքին: Թեժ ճակատամարտ կայացավ և առաջին ընդհարման իսկ արդյունքում Բաղաթարը փախավ ու մտավ բերդը: Եվ գնաց Բեթան ու մեծ զորքով շրջապատեց բերդը: Երբ սաստկացավ պաշարումը, օվերն աստծո անուկով խնդրեցին և խոստացան այլևս չմարտնչել: Եվ այսպես խայտառակված Բաղաթարը հառնեց Բեթայի առաջ, որից հետո մեռավ» («Զարթովի-Ցիսկոլեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁸¹ «Հաջորդ տարվա հունիսին լատինացիները հրդեհեցին զինանոցը, որը հետևանքը եղավ տեղի ունեցած մեծ ճակատամարտի» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

⁴⁶⁸² «Հիջրի 703 թվականի վերջերին Կախիբեյ բանակները եկան, որոնց միացան Սայնտդին Ղաչախը՝ Համայնի զորքերով ու Ղարա-Սոնկուրը՝ Հայեայի զորքերով: Նրանք մտան Սսի երկիրը և պաշարեցին Թիլ-Համդունը, որը գրավեցին ներսիների անձնատվությամբ: Այսպիսով, ամրությունը հետ վերցրին հայերից, բանդեցին ու գետնին հավասարեցրին: Ես չմասնակցեցի այդ արշավանքին, որովհետև գտնվում էի Հիջազում» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի զորքերը լեռների Կախիբեյ՝ ներխուժելու այն երկիրը, որի մայրաքաղաքն է Սիսը: Նրանց ղեկավարում էին Եսիր Բեդր-Էդ-Հին-Բեթաշը և Եսիր-Սիլաիը, որոնց ուղեկցում էին Եսիր Ալեմ-Էդ-Հին Սանջար-Սավակին և Եսիր Շամս-Էդ-Հին-Սոնկուրա-Մանսուրին՝ իրենց ջախմուխ հետ միասին: Տարաբոլոս, Համա, Սաֆադ և Հայեա բաղաթներ ուղարկված նամակներով հրամայվեց, որ այս վայրերից զորքեր ուղարկվեն նույն թիրախի վրա: Եսիր Բեդր-Էդ-Հին Բեթաշը Ռամադան ամսվա տասներկուերորդ օրը ժամանեց Դամասկոս և հեռացավ Դամասկոսի զորքերի գլխավորությամբ: Նա ուղղություն վերցրեց դեպի Հայեա, որտեղ նրան միացան տարբեր բաղաթներից ժամանած բանակային ուժեր: Հիվանդանալով՝ նա կանգ առավ Հայեա քաղաքում և նրա որդին տասնձմեռ զորքերի հրամանատարությունը: Մահմեդականները Սսի տարածքում այրեցին բերդը և ավերեցին գյուղերը, իսկ բնակիչներին գերի տարան: Նրանք պաշարեցին Թիլ-Համդունը: Այս քաղաքի միջնաբերդում բանտարկված էր երկրի բնակչության զգալի մասը: Ուժեղ հարձակումներից հետո տեղի է ունեցավ հանձնում: Գերիների մեջ կային այդ երկրի վեց իշխաններ: Սսի թագավորը գայրացավ այս դեպքից և որոշեց վրասել այդ իշխաններին՝ պատժելով նրանց Թիլ-Համդունի միջնաբերդը հանձնելու համար: Նա գրեց Հայեայի նայիբին և հայտնեց, որ բերդերի այդ իշխանները նրանք են, ովքեր հրաժարվում են հարկերից: Նա խնդրեց, որ նրանցից ոչ մեկին ազատ չարձակեն, որովհետև, ավելացրեց նա. «Ես նրանցից բացի ոչ ոք չունեմ, ով կկարողանար վճարել հարկերը»: Նայիբը հրամայեց մահապատժի ենթարկել այս իշխաններին: Հինգ գլուխներ կտրեցին: Վերջինը, ով Համիա ամրոցի կառավարիչն էր, իսլամ ընդունեց: Նամակով զորքերին հրամայվեց հետ գալ» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Հարձակվեցին, ավարտեցին այն, ինչ ցանկացան, թալանեցին այն, ինչ պատահեց, և ողջ-առողջ վերադարձան» (Բեթարս ալ-Մանսուրի «Ընտիր մտքեր»):

«Բերդը հանձնվեց բռնի ուժով» (իբն Բասիր «Պատմություն»):

«Աղավառ միջոցով լուր հասավ, որ բերդը գրավվել է և քաղաքում հաղթության նվազարաններ հնչեցին» (ալ-Յունիսի «Պատմություն»):

«Սա գրվեց Հայոց 753 թվականի հուլիս ամսին, հապատուր վանքի մեջ, որը Բարձրաբերդի մոտ էր՝ Կիլիկիո երկրում, գետի ափին, մի քաղաքի մեջ, դառը ժամանակներում, որովհետև այս ամսի մեջ մահմեդական զորքերը Շամից եկան ու գրավեցին Թիլ բերդը...: Դրանից հետո, որժեշով իրենց խոսքը, նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան ներսում, իսկ շատերն էլ, որոնք փախել էին նրանց ձեռքից, ջրախեղ եղան Ջեհուն մեծ գետի հորձանքների մեջ» (Մարտիրոս Խաչատուրյանից «Հիշատակարան 1304 թվականի»):

⁴⁶⁸³ «Հայոց թագավորը վերադարձավ իր երկիրը, սակայն հազիվ կարողացավ հանգստանալ, քանի որ այդ տարի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) գրեթե ամեն ամիս բազմաթիվ զորականներ էր ուղարկում, որոնք ներխուժում էին Հայոց երկիր, կողոպտում և ամայացնում էին ամեն ինչ, հատկապես դաշտավայրը՝ թագավորությունը հասցնելով այնպիսի վատ վիճակի, որպիսին նախկինում երբեք չէր եղել: Ամենակարող Աստված, սակայն, չի լքում նրանց, որոնք հույսը նրա վրա են դնում: Նա ողորմություն ցուցաբերեց Հայոց երկրի բրիստոնների նկատմամբ: Հուլիս ամսին 7.000 սարակինոսներից սոսկ 300 հոգու հաջողվեց խուսափել մահից կամ գերությունից: Այս դեպքը տեղի ունեցավ կիրառի օրը՝ հուլիսի 17-ին: Պարտությունից հետո սարակինոսներն այլևս չէին համարակալում ներխուժել Հայոց երկիր, իսկ սուլթանը զինադադար կնքեց Հայոց թագավորի հետ: Եվ ես՝ Չեթուն եղբայրս, սույն երկի կազմողը, ներկա էի այս ամենին» (Բեթուն Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 44):

«Հայոց թագավորը խիստ մտահոգված էր Ղազանի (Էլխանուքյան էլխան Մահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.) մահվան պատճառով, քանզի դրա հետևանքով թշնամիները չափազանց ամբարտաճանացել էին: Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) արտու էր թագավորին ու նրա ժողովրդին և ողջ տարվա ընթացքում, գրեթե ամեն ամիս, հսկա ուժեր էր ուղարկում, որոնք ավերում էին Հայոց թագավորությունը, հատկապես դաշտավայրային շրջաններում, մեծ վնաս պատճառելով: Եվ նախկինում չէր եղել որևէ մի ժամանակահատված, երբ Հայոց թագավորությունն այսպիսի աղետների ենթարկվեր, բայց ամենագոր ու ողորմած Արարիչը, որ չի լքում նրանց, ովքեր ապավինում են իրեն, ողորմաց կարեցանքի աթմանի բրիստոնյաներին: Այդ առիթով այնպես պատահեց, որ ձմռան ավարտից հետո Աստծո

1307-րդ (սխալը հեղինակին է – Մ.Ֆ.) տարվա հուլիս ամսին սուլթանի տան լավագույններին 7.000 սարակինոսներ ներխուժեցին Հայոց թագավորություն և, ավերելով դաշտավայրը, հասան մինչև Տարսու բաղաբ, որտեղ ծնվել է Պողոս առաքյալը: Նրանք մեծ վնաս պատճառեցին հայրենիքին: Երբ նրանք հետ էին դառնում, սակայն, Հայոց թագավորը, հավաքելով բոլոր տեղերից իր մարդկանց, նաև՝ որոշ բանակով թաթարների, դիմավորեց սարակինոս գիշատիչներին Այաս բաղաբի մոտ և այնտեղ մարտի բռնկեց նրանց հետ: Ավելի շատ Աստծո կամքով, բան մեր առաքելությունների շնորհիվ վերոնշյալ սարակինոսները անմիջապես ջախջախվեցին՝ այնպես սրընթաց և ուժգին, որ 7.000 հոգուց չմնաց անգամ 300 կողմ, ով փրկվել էր գերությունից կամ աղետաբեր սրից: Մինչդեռ դրանից առաջ, սակայն, նրանք, կատաղության համակված, մտադիր էին զավթել ամբողջ թագավորությունը և մի կուսով կուլ տալ Հայոց թագավորության բրիստոնյաներին: Դա տեղի ունեցավ հուլիս ամսվա 18-րդ օրը, որ կիրակի էր: Այդ կովից հետո սարակինոսների մտքով արդեն չէր անցնում ոտք դնել Հայոց թագավորություն: Եվ ահա սուլթանը պատմիրականեր ուղարկեց՝ Հայոց թագավորի հետ զինադադար կնքելու և հաշտություն հաստատելու համար: Թագավորություն այնպիսի տարում, որ յուրաքանչյուրը... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) շատ մարդիկ ներխուժելու և թալանելու համար... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Եվ նրանք մեծ վնաս էին հասցնում, մասնավորապես... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Եվ ոչ ոք չի հիշում, որ թագավորությունը... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) այնպիսի վատ վիճակում, ինչպիսին այդ ժամանակ էր... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Դժոխք ու ողորմած, ով ունի... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Նրանք, ովքեր ամուր հույս են կապում նրա հետ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Հայոց թագավորության բրիստոնյաները... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) մինչև հունիս ամիսը, 7.000 սարակինոսներ, որ սուլթանն ուներ իր տրամադրության տակ, մասն... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) և սփռվեցին թալանելով հարթավայրը մինչև Տարսու բաղաբը: Եվ, բանի որ սարակինոսները հեռանում էին շատ զորացված անասուններով և ավարով, որ վերցրել էին, Հայոց թագավորն իր մարդկանց հետ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) Այաս բաղաբի մոտ: Եվ այնտեղ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) բրիստոնյաները սարակինոսների հետ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Բայց Աստծո ողորմությամբ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ջախջախված այնպես, որ միայն 300 հոգի կարողացան փախչել... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.):» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմությունն ըստ Նիկոլոս Ֆալկանի», գիրք 3, գլուխ 44):

«Սա գրվեց դառն ու չար մի ժամանակ, երբ մենք նեղվում էինք Իսմայելի ազգի երեսից, բանգի այդ տարի Եգիպտոսի գործը մտավ Կիլիկիա աշխարհը և, չարիք գործելով այնտեղ, բազում տեղեր անողորմ պատուհասի մատնեց, երիտասարդներին ու երեխաներին էլ գերի տարավ՝ մնացածներին թողնելով տազնալի և իրենց պատած զարհուրանքի մեջ» (Տիրացու խորինաստապատի «Հիշատակարան 1305 թվականի»):

«Փրկչական 1304 կամ Հայոց 751 թվականին Մորցին երեք անգամ Կիլիկիա եկավ՝ Ադանայի և Տարսուի վրա: Նա բազում մարդկանց սպանեց և գերեվարեց» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁸⁴ «Երբ հուլիսի 18-ին զորապետությունը հանձնեցին Չոփանին, սա անթիվ բանակով դեպի Կրաստան ուղևորվեց: Նա նախ եկավ Կողա ու Արտահան, մինչև Արսիան, որից հետո իրավորեց Բեթային (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեթա Ցակելուն – Մ.Ֆ.), որպեսզի խախի (Էլիսանության Էլիսան Մուհամմեդ խուդաբանդա Ուլջայթուկի – Մ.Ֆ.) կամ Չոփանի տեսությանը գա: Բեթան, սակայն, չէրթաքվեց, այլ Շալ Երևանում կրտսեր որդուն ուղարկեց և Չոփանը սրան տարավ հետը: Նա գնաց ու անցավ Հայք, իսկ Բեթայի երկիրը մնաց խաղաղությանը: Բեթան նաև Գեորգիին (Զարթոյի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառն – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Չոփանի մոտ, իսկ նա տարավ նրան խախի առաջ, որը պատվով ընդունեց նրան, ընդ որում նախապես ակնհայտ էին նրա թագավոր լինելու նշանները: Խանը դեսպան ուղարկեց Դավթի (Զարթոյի թագավորության համալիսան արքա Դավթ VI-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և որդուն (Զարթոյի թագավորության համալիսան արքա Գեորգի VI-ին (1305-1314) – Մ.Ֆ.) պահանքեց, որպեսզի թագավոր դարձնի: Այն ժամանակ Գեորգին փոքր էր, սակայն նրան էլ տվին թագավորությունը և ուղարկեցին հորդա: Խանը թագավորություն շնորհեց և տվեց Տիգիսը, իսկ վերակացու և գործերը վարող էլ նշանակեց մեծ Գեորգիին, որից հետո եկան Տիգիս: Դեռ այդ տարի էլ վախճանվեց Սամցխեի աթաբեկ Բեթան» («Զարթոյի-Ցիսլոյեթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁸⁵ «Հիշքի 705 թվականի Մուհամմադ ամսի սկզբներում, որը համապատասխանում է թիմուզ ամսի վերջին տասնօրյակին, Հայեպի սուլթանական տեղակալ Ղարա-Մոնկուրը Հայեպից Կուլթիմուր Մամլուքի հետ զորքեր ուղարկեց, որպեսզի գրավեն Սսի երկիրը: Նրանք դուրս եկան այնտեղից հիշյալ ամսի 1-ին օրը: Սույն Կուլթիմուրը մի թեթևամիտ և անկարող անձ էր ու իրեն տվել էր հարբեցողության: Նա զորքերի հանդեպ անփույթ գտնվեց և ոչ մի փորձ չարեց թշնամիներից տեղեկություններ ձեռք բերելու ու այդ տեղեկություններից օգտվելու: Մինչդեռ Սսի թագավորը շատ տարիների հավաքեց թաթարներից և, երբ նրանք միացան, հայերը ու ֆրանկները անակնկալ հարձակվեցին հիշյալ Կուլթիմուր-Սսի վրա, որի հետ էին Հայեպի Եսիրներն և զնդերը: Բախումը տեղի ունեցավ Այասի մոտ և հայեպիները չկարողացան ոչինչ անել, իսկ հայերն ու թաթարներն էլ նրանց ճանապարհը կտրեցին, շատերին սպանեցին և գերի վերցրին ու կատարյալ հաղթանակ տարան: Ոմանք կարողացան փախչել դեպի սարերը և ազատվել ու շատ բլերը միայն կարողացան մերկ և առանց ձիու Հայեպ հասնել: Այդ տարի Սսի թագավորն էր Դեթումի իբն Լևոն իբն Դեթումը, նույնը, որին իր եղբայր Սմաթը բռնել էր և կուրացրել, բայց մի աչք էր միայն վնասվել, ինչպես նախապես հիշատակեցինք Հիշքի 699 թվականի ներքո» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի Սսի տիրակալը հետաձգեց տուրք ուղարկելը, որն համաձայնեցված էր վճարել նախորդ տարվա Չուլիից ամսին: Հայեպի նայիրն իր օստադար Զաթեմուր-Շենսիին, որն այս բաղաբի հրամանատարներից մեկն էր, մոտ 2.000 հոգանոց զորաջոկատի գլխավորությամբ առաջ ուղարկեց, որոնց թվում էր Եսիր Շենս-Էդ-Դին-Աղ-Մոնկուր-Ֆարիսի Եսիրը, Ֆաթի-Էդ-Դին-Բեն-Սորան, Միսանադարը, Զաթեմուր-Նաջիբի և Զաթեմուր-Սողաֆերի Եսիրը: Մուհամմադ ամսվա ընթացքում այս բանակը անձ թվով գյուղեր այրեց և գերի վերցրեց կանանց ու երեխաներին: Այդ ընթացքում թաթարների մի ջոկատ հասավ Սիս՝ հարգանքի տուրք պահանջելով: Սիսի տիրակալի ուղեկցությամբ նրանք նստեցին ձիեր և գլխավորեցին արշավը: Նրանք այս վիճակում էին, երբ ենթարկվեցին Եգիպտական զորքերի հարձակմանը: Այդ ժամանակ թաթարները նրանց նետերով հեղեղեցին, իսկ հայերը՝ բարերով: Շատ գլխավորներ մնացին մարտի դաշտում: Հայեպի կայազորի մի մասի հետ միասին գերեվարվեցին Սորայի, Զաթեմուր-Նաջիբի և Զաթեմուր-Սողաֆերի Եսիրները: Բանակի հրամանատար Զաթեմուրին և Աղ-Մոնկուր-Ֆարիսին հաջողվեց փախչել: Թաթարները խարբանդայի (Էլիսանության Էլիսան Մուհամմեդ խուդաբանդա Ուլջայթուկի – Մ.Ֆ.) մոտ Դորդա վերադարձան՝ իրենց հետ բերելով կալանքի տակ գտնվող գերիներին: Հայեպի նայիրը, ստանալով այս պարտության լուրը, գրեց սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.) և Եսիրներին: Եսիր Եսիրուլային, Բեյբարսին, դավադարին, Ակուշ-Մավսեյին, Զաթալ-ասիբային, Ռուբն-Էդ-Դին սիլահդարի հրամանվեց ոտքի ելնել: Այս իշխանները Շաբան ամսվա կեսերին 4.000 ծիսավորների գլխավորությամբ ելան Կահիրեց: Այդ ժամանակ Սիսի տիրակալը շտապեց ուղարկել տուրքը և ներողություն խնդրեց՝ ասելով, թե, այդ ոչ թե ինքը, այլ թաթարներն են սկսել ճակատամարտը: Նա խոստացավ օգտագործել բոլոր հնարավոր միջոցները թշնամու իշխանության տակ հայտնված Եսիրներին սուլթանին վերադարձնելու համար: Բեթաքը և նրան ուղեկցողները լքեցին Գազան և վերադարձան Եգիպտոս» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Հայոց թագավորի զորքում կային ոչ միայն հայեր ու ֆրանկներ, այլև՝ մահմեդականներ: Հայոց թագավորի զորքում կար մոտ 6.000 հեծյալ, իսկ հակառակորդինը հասնում էր 10.000 հեծյալի: Այնտեղ էր հուլիսի 18-ին ծնված Պողոս առաքյալը: Չորքի հրամանատար Կուլթիմուրը մի թեթևամիտ և անկարող անձ էր ու իրեն տվել էր հարբեցողության: Նա զորքերի հանդեպ անփույթ գտնվեց և ոչ մի փորձ չարեց թշնամիներից տեղեկություններ ձեռք բերելու ու այդ տեղեկություններից օգտվելու: Միջոցներով՝ Բեյբարսի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բեյբարսի – Մ.Ֆ.) թագավորությունից ի վեր Հայոց զորքը այդպիսի հաղթանակ չէր տարել, որքան դա եղավ» (Մուհամմադ իբն Աբուլ-Ֆադայիլ «Պատմություն»):

«Հայոց 755 թվականին խազանն ու ինու Ալինախը Այասի մոտ կոտորեցին Հայեպի հեծելազորը: Սատկեց 10.000 տաջիկ» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Փրկչական 1304 կամ Հայոց 751 թվականին Մորցին երեք անգամ Կիլիկիա եկավ՝ Ադանայի և Տարսուի վրա: Նա բազում մարդկանց սպանեց և գերեվարեց» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁸⁶ «Այն ժամանակից, սկսած, երբ չինգիզյան զահակալները նվաճեցին Իրանի երկրները, նրանք իրենց զահերը հաստատեցին Իրաքում և Ադրբեյջանում, որտեղ էլ անցկացնում էին իրենց ամառային ու ձմեռային բնակությունները: Նրանց հարևանությամբ գտնվող Գիլանի նկատմամբ, սակայն, վերջինիս դժվար անցուղիների և խիտ անտառների պատճառով, ոչ մի մտղով Եսիր երբեք չէր իջնում: Այդ երկրի ղեկավարները ևս անհիշատել էին համարում հնազանդվել նրանց և հարկ ստանալ: Եվ ահա, երբ իշխանությունը անցավ Ուլջայթուկի սուլթանի (Էլիսանության Էլիսան Մուհամմեդ խուդաբանդա Ուլջայթուկի (1304-1316) – Մ.Ֆ.) ձեռքը և նա ցանկացավ, ինչպես սուլթան Ղազանը (Էլիսանության Էլիսան Մուհամմեդ Ղազանը – Մ.Ֆ.), բանակը շարժել դեպի Միսր, այդ ժամանակ մտափոխվեց և ասաց. «Որոշ գիլանցիներ, գտնվելով մեր տան հարևանությամբ, չեն հնազանդվում մեր հրամաններին: Այս պայմաններում ես նպատակահարմար չեմ համարում զորքերը տեղափոխել մեկ այլ երկիր»: Եվ ահա նա իրավորեց Եսիրներին ու միասին խորհորդի որին արշավել ծրագրեց: Այդ ժամանակ Եսիրները ողջամիտ հանարեցին նախ դեսպաններ ուղարկել և նրանց հնազանդության հորդորել: Եթե հնազանդվեն, ասացին նրանք, դա կլինի ցանկալի արդյունք, իսկ, եթե հակառակվեն, ապա նրանց կողմ գործ կուղարկվի: Այդ օրերին Գիլանի ամեն մի մասում գործում էր իր անկախ կառավարիչը: Նրանց մեջ առավել ապահով Եսիր Դաբբաքն էր ապրում: Դրա համար էլ նախ դեսպան ուղարկեցին՝ նրան կանչելով դատարան: Եսիր Դաբբաքը, ըստ պատմվածքի,

մեկնեց Ուլջայթու սուլթանի մոտ: Երբ նա հասավ արթունի գորավայրը, սկզբում նրան ընդունեցին պատվով ու հարգանքով, սակայն էմիր Ղաթբաջը իր բերած ընծաները ուղարկեց միայն սուլթանին: Այնուհետև նա պետք է այցելել էմիրներին և, ըստ անհրաժեշտության, նրանց նույնպես ընծաներ մատուցեր: Այդ պատճառով էլ նա շփոթվեց, նաև տեսավ բանակի և փառիշահի վիճակը ու, իրեն ցուցաբերված անտարբերությունից ընկճվելով, գոջաց, որ եկել էր: Ներկայացնելով, թե հիվանդ է՝ մի բանի օր նա խուսափեց հնազանդությունից, իսկ հետո հանկարծ, գիշերով առանց թույլտվության վերադարձավ իր երկրին: Երբ այդ լուրը հայտնեցին Ուլջայթու սուլթանին, նա խորապես վիրավորվեց և որոշեց արշավել Գիլանը հնազանդեցնելու: Կարայ անունով Ուլջայթու սուլթանի էմիրներից մեկը Թարիմի շեյխն էր: Նախկինում նա Սարդ-էր-Հինի հալիդի հետ Գիլան էր ուղարկվել, ուսումնասիրել էր երկրի վիճակը և գեկուցել էր փառիշահին. «Հի կարելի գիլանցիներին մեկ հարվածով ենթարկել: Այդ երկրում կա 12 բարաք և յուրաքանչյուրում իր մեծ բանակով անկախ էմիր է իշխում: Եթե փառիշահը կարողանա ամբողջ այդ երկրին տիրել, ապա գանձարանը բազմապատկելի կմեծանա, ինչպես նաև խորասանի ուղին կմոտենա»: Եվ ահա փառիշահը, շարժվելով բարի նպատակներով, որոշեց նվաճել Գիլանը: Իր հերթին Կարայը ևս օրերով խոսում էր Գիլանի հրապուրիչ կողմերի մասին և նրա ներկայացրածը ևս ամուր տպավորվեց փառիշահի գիտակցության մեջ: Ահա այդպես փառիշահը հակվեց այդ գաղափարին և ցանկացավ բանակ ուղարկել: Էմիրներն և մեծամեծները եզրակացրին, թե փառիշահը անձամբ կգնա այնտեղ, դրա համար էլ ասացին. «Յուրաքանչյուր ծառա, որին դու կանչես, կկատարի այս կարևոր գործը»: Փառիշահը, սակայն, նրանց խոսքը չստեց և հրաման տվեց բանակ հավաքել: Երբ գործը համախառնվեց, նա հրամայեց Գիլան շարժվել չորս ուղիներով: Նախ նա էմիր Չոբանին հրամայեց Արդեբիլի ճանապարհով շարժվել դեպի Աստարա, Բապահբադ և Գուսկուր, էմիր Խուբայու-Շահին հանձնարարեց Խալիսայի ճանապարհով գնալ դեպի Ֆուսեմ, Տուլիմ ու Ռեշտ, իսկ էմիր Տոթբանին և էմիր Մուումենին էլ հանձնարարեց առաջանալ Ղազվինի, Ռեյի, Ռուստամդարի ու Կուլարդաշտի ճանապարհներով: Ինքը՝ փառիշահը, շարժվելու էր դեպի Լահիջան...: Փառիշահը մեկ շաբաթ Սուլթանիետում զբաղվեց զվարճանքով, իսկ ութերորդ օրը շարժվեց դեպի Գիլան: Մեծաբանակ գործն ու անթիվ բանակը չորս կողմից շարժվեցին դեպի Գիլան: Երբ էմիր Չոբանը հասավ Բապահբադ, Անթարա և այդ կողմերը, Ռուբ-էր-Հին Ամսաղը, որը այդդերկրամասի կառավարիչն էր, նախապես հնազանդություն հայտնելով, կազմակերպեց հանդիպման բոլոր պայմանները, ընծաներ և պարգևներ պատրաստեց: Էմիր Չոբանն իր հերթին նրան խորհուրդներ տվեց և ասաց. «Հիմա անհրաժեշտ է հավաքել և հեշտ ճանապարհով առաջ տանել գործը: Երբ Գիլանի հարցը լուծվի, մենք Նորից յառջի կխնդրենք՝ այս երկրի կառավարումը բեզ վերահանձնելու համար»: Այնտեղից նրանք շարժվեցին դեպի Գուսկուր: Մոնղոլական բանակը թալանեց Գուսկուրի շրջակայքը և, ուժ իր բռնում էին, սպանում էին: Երբ մոտեցան Գուսկուրին, տարածքի կառավարիչ, էմիր Շարաֆ-էր-Ղուլ-Շահը եկավ և առաջորդեց ծառայեց էմիր Չոբանին: Էմիր Չոբանը նրան ընդունեց հյուրընկալությամբ՝ ստեղծելով բոլոր պայմանները: Արդյունքում մոնղոլների բանակը թալանների հետևանքով բազում ավար ձեռք բերեց: Էմիր Չոբանը առանց դժվարության նվաճեց իրեն հանձնված կողմերը, հնազանդեցրեց տեղական կառավարիչներին և ուղևորվեց դեպի գորավայրը՝ գորհապետական իշխանության մոտ: Սուլթան Ուլջայթուն, ինչպես ասվեց, շարժվել էր դեպի Լահիջան, սակայն, միջև նա կիսաներ այնտեղ, էմիր Չոբանը հասավ նրան և խոսակցության համբուրեց նրա ութերի հողը: Երբ էմիր Խուբայու-Շահը հասավ Խալիսայ, այդ շրջանի կառավարիչ Շարաֆ-էր-Հին Խալիսայցին շտապեց ծառայել նրան: Էմիր Խուբայու-Շահը նրանից հարցրեց Գիլանի վիճակի, անտառների, լեռների և թալանների մասին: Խուբայու-Շահը ցանկանում էր արագորեն նվաճել այդ նահանգը: Այդ ժամանակ Շարաֆ-էր-Հին Խալիսայցին ասաց. «Գիլանի գործերում չի կարելի շտապել: Ծանապարհներն անանցանելի են, գիլանցիները դեռ երբեք թշնամու բանակ չեն տեսել և նրանց սրտերում պատկերացում չկա փառիշահի գործերի մեծության մասին: Այս գործում չի կարելի շտապել: Հարկ է շարժվել՝ նախապես անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելով»: Այս առաջարկը, սակայն, չէր համապատասխանում Խուբայու-Շահի բնավորությանը: Մեծախոս և իր ուժից կուրացած՝ նա ուշադրություն չդարձրեց այդ խոսքերին: Եվ ահա նա կանչեց էմիր Փուլադ Կիային, որպեսզի նա լինի առաջապահում: Փուլադ Կիան առանց հանգստի, չնայելով գիշեր է թե ցերեկ, կանգ չէր առնում այդ լեռներում ու անտառներում և անընդհատ կռվում էր: Նույնիսկ նեղ անցքերում գիլանցիների գործը կռվում էր՝ փակելով ճանապարհները: Երեք անգամ ծանր ճակատամարտ տեղի ունեցավ և ամեն անգամ մոնղոլները հաղթեցին: Եվ ահա գիլանցիները էմիր Ղաթբաջին և այլ ղեկավարների հնազանդության պատգամով ուղարկեցին էմիր Փուլադ Կիայի մոտ: Երբ Փուլադ Կիան լսեց խաղաղության լուրը, հաղորդեց այն Խուբայու-Շահին, իսկ Խուբայու-Շահն էլ համաձայնեց խաղաղության: Կարծես ճակատագրով գրված լինեք, սակայն, բանգի Խուբայու-Շահի որդի Սիյակուշ էմիրը խափանեց խաղաղության ընթացքը՝ ասելով, որ ամեն օր այս վիայեթ գործ բերել չի լինի և, եթե այսօր այստեղ ենք եկել, պետք է ամբողջությամբ նվաճել գիլանցիներին: Նա ասաց իրը. «Եթե մենք Փուլադ Կիայի խոսքերով խաղաղություն կնքենք գիլանցիների հետ, մեզ չի մնա ոչ բարի համբավ, ոչ էլ՝ պատիվ...: Խուբայու-Շահը, որդու խոսքերից ազդված, պաշտոնից ազատեց Փուլադ Կիային և էմիրգաղել Սիյակուշին հրամայեց գործ պատրաստել ու լինել առաջապահում: Եվ ահա էմիր Սիյակուշը, ձգած չարության աղեղը, պատերազմի գնաց գիլանցիների դեմ: Զգալով ոչ մեկին՝ նա անհամար գիլանցիներ սպանեց: Երբ նա հասավ Ֆուսեմի շրջակայքը, գիլանցիները այլևս հույս չունեցան խաղաղության: Այդ պատճառով էլ նրանք համախառնվեցին և ընտրեցին ճակատամարտի վայրը՝ Թուլիմի և Ռեշտի մոտ: Ֆուսեմի, Թուլիմի, Ռեշտի և այլ կողմերի ժողովուրդը համախառնվեց ու, հաշտված մահվան հետ, միաձայն դուրս եկավ կռվի...: Հարկ է լքել, որ այն տեղը, որտեղ կանգնեց Սիյակուշ էմիրգաղելի գործը, շատ ճանճոտ էր: Եվ ահա մեծ ջանքերից հետո գիլանցիները հաղթեցին ճակատամարտում, իսկ Սիյակուշի բանակը փախավ՝ ձիերին թողնելով ցեխի մեջ: Այդ կռվում բազմաթիվ մոնղոլներ սպանվեցին: Երբ այս լուրը հասավ Խուբայու-Շահին, նա շատ զարմացավ և իր գործին դրոշմ մարտի: Ոչ ոք, սակայն, նրան չստեց և նա իր մարդկանցից ոմանեց ենթարկեց յառաջի: Դա ևս չօգնեց: Երբ գիլանցիների բանակը տեղ հասավ, նրա կողքին մնացին միայն մի բանիսը: Եվ ահա վերջում նա մնաց միայնակ և սպանվեց նետի հարվածից: Խուբայու-Շահի մահից հետո նրա գործը փախուստի դիմեց, իսկ գիլանցիները ձեռք գցեցին մեծ ավար...: Այս ընթացքում էմիր Տոթբանը և էմիր Մուումենը Ղազվինի ճանապարհով ուղղվեցին դեպի Գիլան: Այդ ժամանակ այդ կողմերի կառավարիչը Հինդու-Շահն էր: Նա հնազանդություն ցուցաբերեց և պատգամ ուղարկեց՝ ասելով. «Ես շահի հնազանդ ծառան եմ ու կանեմ այն, ինչ նա հրամայի»: Երբ էմիրները լսեցին այդ խոսքերը, նրան խոստացան. «Մենք բեզ կտեղափոխենք փառիշահի մոտ և կրկին բեզ կվերադարձնենք թո իշխանությունը այս նահանգի վրա»: Էմիր Հինդու-Շահը եկավ նրանց ծառայելու: Երբ էմիրները գոավեցին այդ կողմերը, այդ երկրի կառավարիչին իրենց հետ տարան Ուլջայթու-սուլթանի դիվանը...: Հիջրի 706 թվականի Չուլիհջա ամսին Ուլջայթու-սուլթանը, թողնելով իր շքախումբը Փուլադ Հինգ-Սանգի մոտ, բազմամարդ բանակով դուրս եկավ Սուլթանիեթից և ուղղվեց Գիլան: Նա նախ հասավ Թարիմ գավառ, իսկ այնուհետև՝ Զուհ-ի Դարաֆե, որտեղ եղեք օր հանգստացավ: Նա հրամայեց գործի համար պաշար ու գնեք պատրաստել: Հետո, ստուգելով գործը, նա շարժվեց դեպի Գիլան: Ձախ թևում ստվում էին էմիր Սիվանը, էմիր Սուտայը, էմիր Ալի-Փառիշահը, Տաղայ Գորգանը, Թուլ-Թեմուրը և Բահարուրը: Աջ թևում էին էմիր Իրանին, Ջիջալ Գորգանը և Ջան-Թեմուրը: Կենտրոնում էին էմիր Իսան-Ղուլուրը, վեգիր Սադ-էր-Հինը, էմիր Բարանդաղը և մյուս էմիրները: Նրանք շեղուրդաբար և փառքով ուղղվեցին դեպի Լահիջան: Չնայած այն բանին, որ խոչընդոտ գտնվում էր փառիշահի իշխանության ներքո, Լահիջանին հարևան լինելու պատճառով նրա վայրերը թալանեցին, իսկ բնակչությանը գերեվարեցին: Դրանից հետո ավերեցին նաև Թալիշը, որն ընկած էր իրենց և թշնամու միջև: Բոլոր դեպքիցները թաթելվում էին անտառներում: Ծառերին սպանեցին, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ վերցրին գերություն և, որքան հնարավոր էր, մեծ ավերածություններ գործեցին: Այնուհետև Ուլջայթու-սուլթանը պատգամաբերներ ուղարկեց Լահիջանի կառավարչի մոտ հետևյալ պատգամով. «Եթե Շահ-Նոն մեզ ենթակա է, թող շտապ գա անձամբ և հանձնի երկիրը ու բնակչությանը: Եվ թող գոռոզ չլինի լեռնային ու անտառային անանցանելի ճանապարհներով: Հակառակ դեպքում այս բանակը կդառնա ծով և կլվա, կդառնա լեռ և կհարթեցնի»: Երբ պատգամաբերները հասան Լահիջան, Շահ-Նոն ասաց. «Ես սուլթանի ծառան եմ և նրա հպատակ եմ: Հարկավոր չէ, որ սուլթանը անձամբ ներդառնա կրի և այստեղ գա: Թող նա ուղարկի իր ամենատարին ծառաներից մեկին և ես նրան կհնազանդվեմ՝ ըստ հրամանի...: Երբ Շահ-Նոն հասավ Ուլջայթու-սուլթանի դուռը և կատարեց հնազանդության բոլոր պայմանները, սուլթանը նրան մոտ կանչեց և փայփայեց, իսկ ինքը շարժվեց դեպի Լահիջան: Երբ հասավ այդ կողմերը, Շահ-Նոն նրա պատվին շքեղ ընդունելություն կազմակերպեց և ներդառնություն հայտնեց: Սուլթանը չորս օր մնաց Լահիջանում և կատարեց Ղուրբան-բայրամի նամալը: Այնուհետև նա էմիր Սուտային, էմիր Ալի Զուրդիջին, էմիր Տաղայ Գորգանին և էմիր Թուլ-Թեմուրին նշանակեց Թավիջան ճանապարհներ...: Երբ էմիր Սուտային մոտեցավ լեռ, որ էմիրները գային են այդ նահանգ, ուժ չգտնելով դիմադրելու և պատգամաբերներ ուղարկեց՝ ասելով. «Որքան պարզ և տաք, որ գաք իմ մոտ»: Էմիրներին դա ընդունելի էր: Նրանք համաձայնեցին և մտածեցին հրաժարվել պատերազմից: Այնտեղ, սակայն, Մամթիֆի անունով մի մարդ կար, որ էմիր Մուհամմեդ Թուրայի օգնականների պետն էր: Նրա ձեռքն ընկավ մի գիլանցի, որը պատմեց Թավիջանի բնակչության բարոյություն մասին: Այդ պատմությունը լսելով՝ նա գայթակարվեց և ասաց Էմիրներին. «Այնուհետև Թուրային և ընդունել այն պարզաբ, որի մասին խոսում է Էմիր Մուհամմեդը, և նրա հետ խաղաղություն կնքելը»: Այդպես նա գործը շեղեց խաղաղությունից: Եվ ահա էմիր Մուհամմեդի պատգամաբերները հետ վերադարձան առանց հույսի ու խաղաղությունը չկայացավ: Երբ էմիր Մուհամմեդը վերջնականապես հիպոթափվեց խաղաղությունից, լքորեն նեղված վիճակում հավաքեց այնքան մարդ, որքան կարող էր, իսկ մոնղոլները վստահ էին իրենց գործությանը, ուժին և փառքին: Եվ ահա, երբ նրանք հասան Թավիջանի շրջակայքը, գիլանցիները ընտրեցին Հաֆի կոչվող վայրը ու պատրաստվեցին կռվի: Կողմերը մեծ ջանք գործադրեցին, բայց հանկարծ, ճակատագրի հրամանով, մի նետ դիպավ էմիր Թուլ-Թեմուրին և նա մահացավ: Գիլանցիները հաղթեցին, իսկ մոնղոլական բանակը փախուստի դիմեց: Գիլանցիները հետապնդեցին նրանց: Ծանապարհները դժվարանցանելի էին և մոնղոլներից շատերը զոհվեցին: Փրկվածները փախան Ղազվին, այնտեղից էլ հասան Սուլթանիեթ: Ալլահին ամենից լավ գիտի: Երբ սուլթան Ուլջայթուն կարգավորեց Լահիջանի գործերը, լուր եկավ էմիր Խուբայու-Շահի

սպանության մասին: Այդ լուրը խորապես տխրեցրեց սուլթանին: Նա հրավիրեց բոլոր էմիրներին, հրահանգեց նրանց գնալ այնտեղ և էմիր հույություն-Շահի համար վրեժ լուծել: Այդ կարևոր գործի համար 3.000 ընտիր հեծյալներով նա Նշանակեց էմիր Սանդալեհին, Շեյխ-Բահուլյին և էմիր Աբու Բաքրին: Մինչև նրանք կհասնեին այնտեղ, սակայն, Ֆուսեյնի, Թուլիմի և Ռեշտի բնակիչները միմյանց հետ համաձայնության եկան, հավաքվեցին մի վայրում ու պատրաստվեցին մարտի, ընդ որում, բանի որ նրանք մեկ անգամ արդեն հաղթանակ էին տարել, նրանց բաջրությունն ավելի էր աճել: Երբ մոնղոլների զորքը տեղ հասավ, կողմերը մարտում մեծ ջանք գործադրեցին և երկու կողմից էլ շատերն ընկան: Այդ պատճառով էմիրները բնաջարկում անցկացրին և վերջում որոշեցին, որ կենդանին մնացած գործերը ամրապնդվեն Յասին գյուղում, իսկ էմիր Շեյխ-Բահուլյն էլ գնա դեպի սուլթան Ուլջայթու, ներկայացնի վիճակը ու օգնություն խնդրի, իսկ, երբ օգնությունը գա, նրանք կանցնեն հարձակման: Նրանք այդպես որոշեցին և էմիր Շեյխ-Բահուլյն գնաց սուլթանի մոտ: Երբ նա հասավ և ասեն ինչ պատմեց, սուլթանի վիրավորված ինքնասիրությունը բորբոքեց նրա զայրույթը: Նա անմիջապես էմիր Յասինին և էմիր Սիվանցին, էմիր Խան-Թեմուրին և այլ էմիրների զորքի հրամանատարները Նշանակեց ու նրանք, համաձայն հրամանին, ուղևորվեցին Ֆուսեյն, Թուլիմ և Ռեշտ: Երբ նրանք տեղ հասան, շարեցին բանակի մարտական շարքերը և նետվեցին ճակատամարտի: Այնպիսի մի կռիվ մղվեց, որը պատմությունն այդ պահից ի վեր չէր տեսել, իսկ սպանվածների բանակից էլ նույնիսկ սարի նման ամբողջություն էր գոյանում: Երկու կողմից էլ բազմահազար սպանվածներ եղան, մինչև այն աստիճան, որ տեղ-տեղ դիակների հարյուրավոր լեռներ էին կուտակվել: Երբ էմիր Սիվանցը տեսավ գիլանցիների բաջրությունը, մոնղոլների բանակին հրաման տվեց նետոր արձակել: Դրանից հետո նա իջավ ծիուց, բարձրաձայն գոռաց և հրամայեց հարձակվել: Միայն այդ հարձակման մեջ էլ հենց Գիլանի բանակի շարքերը փլուզվեցին, երբ, թվում էր, թե աշխարհը նրանց համար խավարի վերածվեց: Գիլանցիների բանակի կեսը սպանվեց, մյուս կեսը փախուստի դիմեց: Մոնղոլները նրանց հետապնդեցին այնքան ժամանակ, մինչև նրանք թաքնվեցին լեռներում և անտառներում: Դրանից հետո մոնղոլական բանակը հասավ Ֆուսեյն, Ռեշտ ու Թուլիմ և, որքան հնարավոր էր, ասեն ինչ թալանեց ու ավերեց՝ գերեվարելով մարդկանց: Երբ հաղթանակը բարեպաշտորեն հաստատվեց, նրանք դեսպան ուղարկեցին սուլթան Ուլջայթուի մոտ: Գիլանի բոլոր բնակիչները ենթարկվեցին և ոչ մի տեղ այլևս որևէ հակառակորդ չմնաց (Յաֆիզի Աբու «Ուաշիդի լուցումը»):

«Յիջրի 706 թվականին սուլթան Մուհամմեդ Խուրթաբանդան (**Էլխանության Էլխան Մուհամմեդ Խուրթաբանդա Ուլջայթուն – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Գիլանի վրա՝ նպատակ ունենալով գրավել այն: Այդ ճակատամարտում սպանվեց նրա էմիրների էմիրը, խոսքը Խույթու-Շահի մասին է, իսկ էմիր Չոբանը դրանից հետո իշխանության հարցում անկախություն դրսևորեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Խարթանդան (**Էլխանության Էլխան Մուհամմեդ Խուրթաբանդա Ուլջայթուն – Մ.Ֆ.**) կամեցավ Գիլան գնալ: Նա կանչեց թաթարների բոլոր զորքերն ու անձամբ Վախթանգ թագավորին (**Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ III-ին – Մ.Ֆ.**): Իր զորքը նա բաժանեց չորս մասի: Լավագույն ու ամենախոյտը մասը ինքն ու Վախթանգը վերցրին, մի մասը տվեց Խույթուշահին ու Բեքային (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Օսկելուն – Մ.Ֆ.**), որի մի մասը Բեքայի իսկ զորքերից էր կազմված էր, մի մասը տվեց Յուսեյն Ջելալիդինին, որոնց թվում էին Գորիում գտնվող օսկերին, իսկ վերջին մասը հանձնեց Սուլուրդ Չոփանին: Խանը յուրաքանչյուր զորապետի առանձին ճանփով ուղարկեց, իսկ մեկ այլ ճանփով էլ ինքը շարժվեց, ընդ որում համընդհանուր նախահարձակ նա Նշանակեց Վախթանգին: Թեև գիլանցիները սակավաթիվ էին, բայց չափաբեկվեցին, որովհետև Գիլանում էլ չորս զորապետներ կային՝ Երթաբազը, Ուրաշին, Ռուստամը և Յասանը, որոնք բոլորը ամրացան մի վայրում: Երթաբազը Խարթանդայի դեմ դուրս եկավ, ընդհարվեցին և ծանր ճակատամարտ կայացավ, բանի որ Վախթանգն էր առաջամարտում: Գիլանցիները ճանապարհի նեղությունից ու անտառի խտությունից չէին ճակտանում շարժվել, իսկ որտեղ էլ մի փոքրիկ բացատ կար, այնտեղ էլ ցեխ էր: Շարունակվեց ճակատամարտը, թաթարները և վրացիները նախ նետներով, ապա սրերով էին կռվում, իսկ Խարթանդան դիտում էր նրանց մարտը: Զեղոն էին օգնում կամ բաջալերում աղաղակով: Երբ բոլորեվեց ճակատամարտը, ոչ Վախթանգ թագավորը և ոչ էլ նրա բանակը թիկունք չէին դարձնում, այլ տեղի նեղությունից այնպես էին ջարդվում, որ 10-ից հազիվ 2-ն էր կենդանի մնում: Մարտ մտան հայաստանցիները, որքան հեծյալներ որ կային, սակայն նրանք նույնպես կտորվեցին: Բազում ազնվականներ անժառանգ մնացին, բանի որ որդի և եղբայր այնտեղ էին գտնվում: Զեղը կենդանի մնացին: Ինքը՝ Վախթանգը, երես չէր դարձնում, այլ ուժգին և բաջաբար մարտնչում էր: Թաթարները զարմացան վրաց բաջրության համար, բանի որ Վախթանգը խիզախ էր մարտում և բաջաբար էլ կռվում էր, ընդ որում նա միայն մի փոքր վիրավորվեց ազդրից: Արևը մայր տալով և հասավ գիշերը, երբ էլ բաժանվեցին: Երբ խանը տեսավ անտառներով և ժայռերով պատված ամրությունը, իր ողջ զորքով գիշերով հետ դարձրեց: Գիլանցի իմացան այդ մասին, հետապնդեցին, հասան նրան և մեծապես վնասեցին: Այդ ընթացքում մյուս կողմից Խույթուշահն ու նրա որդին առաջացան: Գիլանցի զորապետ Ուրաշը նրան դեմ ելավ, փայտյա պարիսպ կառուցեց, դրանով փակեց լեռնածոթայերը և սկսեց դիմադրել Խույթուշահին: Սա ցած թռավ ծիուց, նստեց աթոռին և Բեքայի զորքերին հրամայեց հետիոտն գործել պարիսպը: Այդպես էլ արեցին, ճեղքեցին պարիսպը և դրա տակով անցան: Դրանից հետո կատաղի մարտ կայացավ թաթարների և մեսխեթի դեմ ու նրանք ոչ թե թիկունք դարձրին, այլ բաջաբար լուվեցին, երբ գիլանցիները մեծապես կտորվեցին: Այն ժամանակ, սակայն, ինչ-որոշ մեղք նետ արձակեց, որը կապի Խույթուշահ-Նոյին բաց գլխին և սա նստած տեղից անմիջապես մահացած գետին տապալվեց: Դրա մարտ տեսած Սիբուլին և նրա բանակն անմիջապես փախուստի դիմեցին, մինչդեռ մեսխեթը մնացին պարսպից անդին: Զեղը փախան, իսկ մեծ մասը ընկավ: Աստծո անչափ բարկությունը հասավ թաթարներին և մեսխեթին, բանից հետևում, ուր դաշտում բրինձ էր ցանված, գիշերով ջուր էին բաց թողել ու այնպիսի ցեխ էր գոյացել, որ ոչ ծի կանցներ, ոչ էլ՝ հետիոտն: Սաստիկ կտորած եղավ: Չոփանի դեմ բաց դաշտում մարտնչեց Ռուստամ-Մեյիթը, սակայն Չոփանը հաղթեց և խուճապի մատնեց նրանց, թեև նրանց հալածելիս անդամացած վայրերը չմտավ, այլ խաղաղ վերադարձավ և իր զորականներին էլ հետ գալ հրահանգեց: Այդ ճակատամարտում բաջաբար էր կռվում Զավախիսե՛ն Գամրեկելը: Նրանք անցան այն կողմ և հաջողությամբ հետ եկան: Գիլանցիները և օսկերին մարտ տվեց Յասանը: Ոչ ոք չհաղթանակեց, սակայն նրանք նույնպես խուճապահար փախան, գնացին և Ուլջանում ժողովեցին Խարթանդա խանի առաջ: Սուլուրդ Չոփանին Խույթուշահ-Նոյինի փոխարեն զորապետ նշանակեցին, իսկ Վախթանգ թագավորին և նրա բոլոր դիդեղներին էլ բաջաբարության համար հարգեցին, ապա՝ մեծ շնորհքով ուղարկեցին իրենց երկիր» («Զարթոյի-Յիսուկեթա», Անանու «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականներին»):

«Ղազանի (**Էլխանության Էլխան Սահմուդ Ղազանի – Մ.Ֆ.**) որդի Խորթաթը (**Էլխանության Էլխան Մուհամմեդ Խուրթաբանդա Ուլջայթուն – Մ.Ֆ.**) շահ դառնալուց հետո իբրեքական զորքի հետ միասին իր մոտ կանչեց Վախթանգ արքային (**Զարթոյի թագավորության համիշխան արքա Վախթանգ III-ին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի ճնշի Գիլանում սկիզբ առած խռովությունները: Այս պարսկական մարզ լիքն էր անտառներով և ծափոճներով, իսկ նրա բնակչությունն էլ, լավ իմանալով իրենց երկրի բնությունը, դիմադրություն էին ցույց տալիս շահին ու սպանում էր բոլոր նրանց, որոնք մտնում էին իրենց սահմաններ: Խորթաթը, առանց որևէ հաջողության մեծ կորուստներ կրելով իր մտադրություններում և միաժամանակ էլ զայրացած լինելով ապստամբների դիմադրությունից, հրամայեց Վախթանգ արքային իբրեքական զորքի հետ միասին հարձակում գործել գիլանցիների վրա: Անտառներում և լեռներում մարտնչելու ունակությունը թույլ տվեց իբրեքներին գիլանցիների նկատմամբ հաղթանակի հասնել ու Վախթանգ արքան, առաջնորդելով իբրեքներին և իր արիությանը ու խիզախությանը օրինակ ծառայելով նրանց, տիրեց Գիլանին, որից հետո այդ հուզումները իրենց վերջը գտան: Եվ ահա շահ Խորթաթը, պարգևատրելով Վախթանգին շատ բաներով, թույլ տվեց վերադառնալ Իբերիա» (Ղափիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 104):

⁴⁶⁸⁷ «Այդ ժամանակներում մեծ խանը (**Էլխանության Էլխան Մուհամմեդ Խուրթաբանդա Ուլջայթուն – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ սուլթանը (**Սամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) զորք է հավաքում գալու հարձակվելու Լևոն արքայի վրա, որպեսզի վրեժ լուծի այն վնասների դիմաց, որ նրա պապ Դեթում արքան պատճառել էր իր տերությանը, իր իշխաններից մեկին՝ Փիլարդունին, 40.000 զինվորով ուղարկում է Յայոց սահմանները: Սա գալիս ու բանակ է դնում այն դաշտի Անավարգա բերդում, որը գտնվում էր Յայոց թագավորի իշխանության տակ: Նա այնտեղ մնում է մինչև Լևոն արքայի գալուստը, որը նրան լավ ընդունում է և առաջ պարգևներ է տալիս: Նրանք միասին այնտեղ երեք օր ուրախ խորհրդակցեցին և կազմակերպում, այնուհետև Լևոն արքան իր հորեղբոր որդու Դեթում Միսկանուն հետ այնտեղից վերադառնում է ամրոց, իսկ նենգ Փիլարդուն զորավարը նույն այդ ժամանակ մտածում էր, թե ինչ ձևով առնի Անավարգա ամրոցը և այն ենթարկի իրեն: Նա պատրաստել է տալիս փայտյա 100 արկղ և յուրաքանչյուրի մեջ տեղավորում մեկ զինված մարդ: Լևոն արքային հավաստիացնում է, թե դրանցում թանկարժեք ակնեղեններ կան, և խնդրում է արկղերը պահել Անավարգա ամրոցում: Փիլարդուն գիլանցիներին պատվիրել էր, որ, երբ նրանք լսեն թաթարի ձայնը, ջարդեն արկղերը և սրի բաշեն բոլոր նրանց, ում որ կզույժեն բերդում: Արքան, չգզալով Փիլարդունի չարադրյալ նենգությունը, թույլ է տալիս ամրոց մտնել այդ արկղերը, որոնցում թաթարներ էին 100 զինվոր: Երբ Փիլարդուն հրամայում է թաթարի կախի, գիլանցիները ջարդում են արկղերը և սրի բաշում Լևոն արքային ու նրա հորեղբոր որդի Դեթում Միսկանուն: Դրանով մեծ աղմուկ ու խառնաշփոթություն է առաջանում, թագավորի մարդիկ փակում են դռնակի դուռը, անմիջապես գեղեթի են դիմում, հարձակվում են 100 զինվորի վրա, բռնում են նրանց ու պարսպից վայր են նետում: Բերդից գրոհելով՝ նրանք հարձակվում են Փիլարդունի և նրա մարդկանց վրա ու այնպիսի ջարդ են տալիս, որ Փիլարդուն քիչ մարդկանցով փախուստի է դիմում, իսկ մյուսները սպանվում են կամ գերի տարվում» (Յովհաննես Դարդե «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 19):

«Այս Դեթումը Փիլարդուն-Նոյինի կողմից սպանվեց Անարգաթա բերդի տակ՝ ինքն ու իր եղբորորդի Լևոնը, ինչպես նաև Գուրգուսաբը և բազում այլ իշխաններ, թվով 40 հոգի: Սա եղավ Զորիստոսի 1308 թվականին...: Յայոց 755 թվականին Թորոսի որդի Լևոնը արքա օծվեց և թագավորեց մեկ

տարի՝ սպանվելով Յթումի հետ միասին...: Հայոց 756 թվականին նենգություն եղավ Կիլիկիա աշխարհում, քանզի Փիլարդու-նոյինը խորամանկությամբ, կարծես թե խորհրդակցության նպատակով, իր մոտ կանչեց պարոն Յթումին, որը գնաց նրա մոտ՝ չկռահելով այդ նենգության մասին: Նա գնաց նրա մոտ՝ ունենալով իր հետ տղա թագավոր Լևոն եղբորորդուն, ինչպես նաև Օշին Սենեշալին, որն այդ ժամանակ գունդստարքի պաշտոնում էր՝ այլ բազում իշխանների հետ միասին: Սրանք բոլորը եկան Անարգաբայի ներքևը և նրանց սպանեցին, քանզի Փիլարդուն ուզում էր հափշտակել երկիրը: Աստծո խնամքով, սակայն, Յթումի եղբայր Օշինը, հենց որ Միսում լսեց այս մասին, բազում զորքի հետ միասին ժողովեց մնացած իշխաններին և մարտնչեց այդ պիղծի դեմ՝ հեռացնելով նրան երկրից: Դրանից հետո նա իր եղբայր Ալինախին ուղարկեց խանի **(Էլխանության էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)** մոտ, իսկ Օշինն ինքն էլ թագավորեց Հայոց վրա...: Զրիստոսի 1310 և Հայոց 757 թվականին Յթումն ու տղա Լևոնը սպանվեցին Փիլարդուի կողմից» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 756 և Զրիստոսի 1307 թվականի նոյեմբերի 17-ին սպանվեցին վերը նշված Հայոց պարոն Յթումը և անչափահաս Հայոց արքա Լևոնը՝ արքայի եղբորորդին Թորոսի կողմից, որին Յթումը թագադրել էր և նրա հետ միասին թագավորում էր երեք տարի: Այս երկուսը, ինչպես նաև ուրիշ պարոններ նրանց հետ միասին իրենց Կիլիկիա թագավորությունում սպանվեցին անխիղճ մոնղոլ Փիլարդուն հրամանատարի կողմից Անավարդ ամրոցի ներքևի գյուղում: Այդ ժամանակ Հայոց արքայի եղբայր Ալինախը մեկնեց խանի **(Էլխանության էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)** մոտ և դատով հասավ Փիլարդունի մահվանը» (Ներսես Պալիենց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 17-ին սպանվեցին ավագ պարոն Յթումն և գեղովեց ու ամենաբարի պատանին՝ նրա եղբոր որդի Լևոնը՝ պարոն Թորոսի որդին: Դա եղավ Անարգաբայի ստորոտում՝ անօրեն Փիլարդուի կողմից» (Ամանուն «Հիշատակարան 1307 թվականի»):

«Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 17-ին Անարգաբայի դաշտում Փիլարդուի կողմից սպանվեցին Հայոց ավագ պարոն Յթումն ու նրա եղբոր որդի Լևոնը» (Յթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 17-ին անօրեն Փիլարդուի կողմից սպանվեցին Հայոց ավագ պարոն Յթումն ու նրա եղբոր որդի Լևոնը» (Յթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 17-ին գիշերային դավով Հայոց այլ իշխանների հետ Անարգաբայի դղյակի ստորոտում սպանվեցին Հայոց ավագ պարոն և նրա որդի ու եղբորորդի Լևոն թագավորը» (Յթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 17-ին Անարգաբայում սպանեց մեծ պարոնին, Լևոն թագավորին և շատ այլ իշխանների» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Զրիստոսի 1307 և Հայոց 756 թվականի նոյեմբերի 15-ին սպանեցին ավագ պարոն Յթումին ու Լևոն արքային» (Սարգիս Սսեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 757 թվականին Թորոսի որդի Լևոն Վեցերորդը սպանվեց» (Եփրեմ Վարդապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը նահատակվեց թաթարների կողմից...: Հայոց 756 թվականին Կիլիկիա աշխարհում նենգություն եղավ, որի պատճառը անօրեն-նոյին Բուլդար-Նարուն կոչվածն էր: Սա իր մոտ կանչեց պարոն Յթումին ու նա, հետև ունենալով իր եղբորորդի, տղա թագավոր Լևոնին և այլ բազում իշխանների գնաց նրա մոտ: Եվ ահա, երբ նրանք եկան, Անարգաբայի հենց ստորոտում նրանց վրա հարձակվում եղավ, որից հետո այդ անօրեն-նոյինը ցանկացավ Կիլիկիան հափշտակել: Աստծո կամքով, սակայն, այդպես չեղավ, քանզի թագավորի եղբայր Օշինը ելավ նրանց դեմ: Իրոք, սա հենց միանգամից նրանց բազում զորքերով Ստում ժողովեց իշխաններին, մարտ տվեց ու երկրից դուրս արեց այդ պիղծերին» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Պիլարդու Ղազին կամ Բուլդուրուն՝ Տոդաչար-նոյինի ազգականը, սուլթան Մուհամմադ Խուդաբենդեհ Օլջայդուհից **(Էլխանության էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)** ստացել էր մի զորաբաժնի հրամանատարությունը Իրինյի-նոյինի (**Իրինյայի սուլթանության էլխանության կառավարիչ Իրինյի (1305-1308) – Մ.Ֆ.)** բանակում: Երբ այս վերջինը Հիջրի 706 թվականին Ռուսի երկրի գիկվորական կառավարիչ Նշանակվեց, Պիլարդուն էլ իր զորամասով եկավ հաստատվելու Կիլիկիայում: Իր գիկվորները մահմեդական էին, ինքն էլ տորադարձի եռանդով լի էր: Հայերը այնուհի էին վերածել Մամուն խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.)** առջև: Այնչի, գերեզմանը Սսի մոտ: Սրբապղծված այդ շիրիմը տեսնելով՝ Պիլարդուն և իր գիկվորները զայրացան ու ամեն տեսակ ծայրահեղությունների դիմեցին: Լևոնը գանգատվեց Օլջայդուհի մոտ և տեղեկացրեց եգիպտոսի սուլթան ալ-Մելիք-ան-Նասր իբն Կալավունին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.)**, թե անկարող է վճարել տարեկան հարկը: Ալ-Մալիք ան-Նասրը մարդ ուղարկեց Պիլարդուին, որպեսզի նա այդ առթիվ բացատրություն պահանջի Հայոց թագավորից: Պիլարդուն հրավիրեց Լևոնին, որ գա հանդիպելու իրեն իր վրանում: Թագավորը Յթումի և երեք պարոնների ընկերակցությամբ գնաց: Երբ նա Պիլարդուի առաջ եկավ, սա տեղից բարձրացավ և, գոռալով «Ալլահ աքբար», նրա գլուխը կտրեց սրի հարվածով: Լսելով իրենց զորապետի ծայրը՝ գիկվորները հարձակվեցին Լևոնի հետևորդների վրա և սպանեցին նրան...: Պիլարդուն պրտունություն էր ձեռք բերել իր 20 գիկվորներին այդ քաղաքը մտցնելու: Երբ թագավորի սպանման լուրն ստացվեց, քաղաքի կառավարիչը նրանց բոլորին էլ խոդիտեց: Պիլարդուն եկավ, պաշարեց քաղաքը, բայց իր բոլոր հարձակումներն ապարդյուն անցան...: Լևոն թագավորի հորեղբայրը Ալինախը գնաց Օլջայդուհի արքունիքը՝ արդարություն ձեռք բերելու իր եղբոր որդու սպանության համար: Պիլարդուն նրան ձերբակալել տվեց Ավագում, բայց երեկոյն, որ Դարսկաստանից էր վերադառնում, նրան ազատ արձակեց: Ալինախը և Պիլարդուն ներկայացան մոնղոլ սուլթանի առաջ և պաշտպանեցին իրենց դատը: Պիլարդուն անկարտ արձակվեց, բայց մի կարճ ժամանակից հետո իր թշնամիների ցուցմունքների հիման վրա սպանվեց» (Աբուլ-Կասիմ Աբդալլահ իբն Ալի ալ-Բաշանի «Թարիխի Օլջայդու»):

«Այդ տարի Հայեայից ժամանած փոստային առաքիչը հայտնեց, որ Միսի թագավոր Հայթոնը սպանվել է մոնղոլ Եփրեմներից մեկի կողմից: Այս իշխանը տուրք էր տալիս մոնղոլներին, ինչպես նաև Եգիպտոսի տիրակալին: Ամեն տարի մոնղոլական Եփրեմ գալիս էր հավաքելու այս տուրքը: Եվ ահա Բուլդուրուն անունով նրանցից մեկը, որ իսկում էր ընդունել և նախանձախնդրորեն դավանում էր այդ կրոնը, ժամանեց Միս ու որոշել այնտեղ Ջամի մզկիթ կառուցել...: Այս նախագիծը մեծապես տխրեցրեց Հայթոնին: Նա գրեց Խարբանդային **(Էլխանության էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)**, որ Բուլդուրուն մտադիր է անցնել եգիպտացիների կողմը և Միսում մզկիթ կառուցել: Մոնղոլ միապետը կշտամբանքներով և սպառնալիքներով լի նամակ ուղարկեց Բուլդուրուին ու նրան առյուծ կանչեց: Բուլդուրուն, բարկացած Հայթոնից, ինքույն պատրաստեց, որին էլ հրավիրեց այս իշխանին: Վերջինս, չմտալով, որ իր կողմից Խարբանդային ուղղված բողոքները հայտնի են Բուլդուրուին, մի շարք հայ տերերի և իր երկու եղբայրների ուղեկցությամբ գնաց ճաշի: Եվ ահա, երբ նրանք սկսեցին ուտել, գիկված մարդիկ ամեն կողմից հարձակվեցին նրանց վրա ու սպանեցին բոլորին: Լևոն անունով թագավորի եղբայրը մի քանի հոգով փախավ և ապաստանեց Խարբանդայի մոտ, որին էլ հայտնեց Հայթոնի ու նրա իշխանների նկատմամբ Բուլդուրուի կատարած սպանության մասին: Անյան ժամանած Բուլդուրուին, որպես պատիժ իր հանցանքի համար, ամահապատժի ենթարկեցին, իսկ Միսի թագավոր հռչակված Լևոնին ուղարկեցին իր նահանգները» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Երբ մտավ Պիլարդուի վրանը, բռնեցին և թագավորի գլուխը կտրեցին: Հետո սպանեցին նաև փոքր թագավոր Լևոնին՝ Թորոսի և Մարգարիտ Լուսինյանի որդուն, Գունդատաբլին, Մարաջախտին, ինչպես նաև վեց հայ ասպետների: Պիլարդուն երեք օր մնաց այնտեղ, հուսալով, թե սրանց մահվան հետևանքով կկարողանա հայերի թագավորությանը տիրանալ, բայց, տեսնելով, որ հայերը պատրաստվում են դիմադրել իրեն, նա վախճեցավ և փախավ իր երկիրը» (Ֆրանցիսկո Ամատի «Տարեգրություն»):

«Երբ Լևոն Մանուկը տեսավ, որ սպանում են իր հորեղբորը և մյուսներին, իր կյանքը փրկելու համար փախավ ու գնաց կանանց վրանները, բայց այդ չօգնեց իրեն, որովհետև թաթարները գնացին, կանանց մոտից դուրս բերին նրան ու գլխատեցին: Մանուկը դեռ տաս տարեկան չկար...: Երբ այդ բանը պատահեց, Յթումի եղբայրներ Օշինը և Ալինախը, ամրացան իրենց դղյակներում, իսկ երբ թաթարները տեսան, թե ոչինչ չեն կարող անել, հետ բաշխեցին՝ զոքշավով կատարվածի առթիվ և վախճեցին, որ Ղազանը **(Ինդիսական նկատի ունի էլխան Ղազան խանին, բայց իրականում խոսքը վերաբերվում է էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)** նրանց կվնասի, ինչպես որ հետո եղավ...: Ղազան թագավորը մեծ վիշտ զգաց այդ բանից, շատ վրդովվեց կատարված նենգության համար և իր թիկնապահ ծխավորին ուղարկեց Թուրքիա՝ հանձնարարելով նրան գլխատել այն մարդկանց, որոնք սպանել էին Հայոց թագավորին ու նրա 11 գիկավորներին: Այնուհետև Ալինախը վերադարձավ Հայաստան» (Ջուսուին Կիարացի «Տարեգրություն»):

«Այդպես մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց սպանեց Բիլդուրան՝ Ռուսի երկրի մոնղոլների պետը, ինչպես պիտի պատմենք...: Հիջրի 707 թվականին Բիլդուրան, որ Ռուսի երկրում բանակած մոնղոլների զորավարն էր, սպանեց Սսի թագավոր Յթում իբն Լևոն իբն Յթումին՝ նախապես սպանելով նրա եղբայր Թորոսի որդուն՝ հենց նրա իսկ կծքի վրա: Հայոց երկրի գահի վրա հաստատվեց Լևոնի որդի Օշինը, այսինքն Յթումի եղբայրը, իսկ Յթումի մյուս եղբայր Ալինախը գնաց Խուդաբենդեհի **(Էլխանության էլխան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուհի – Մ.Ֆ.)** մոտ և գանգատվեց Բիլդուրայի մասին: Խուդաբենդեն հրամայեց, որ արախտիտող աներ Բիլդուրային» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Երեք տարի հետո թաթարական բեկերից մեկը՝ Արգոնը, Նրան սպանեց և փոխարենը Նշանակեց Նրա որդուն՝ Օշինին: Օշինը մարդ ուղարկեց թաթարական փառչիչախի (**Էլխանության էլխան Սուհանմեդ Խուդաբանդա Ուլջայլուի - Մ.Ֆ.**) մոտ և գանգառվեց իր հոր սպանության համար» (Մյուսնեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

⁴⁶⁸⁸ «Զրիստոսի 1311 թվականին Սմբատը եկավ Կիլիկիա և Նրան ձեռքակալեցին, իսկ մյուս տարի իշխանները դրդեցին կորցնել Սմբատին, սակայն Նրան հանեցին բանտից և դարձյալ աքսորեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1310 կամ 3այոց 757 թվականին Սմբատը եկավ Կիլիկիա, սակայն Նրան բռնեցին և դրպակում փակեցին...: Փրկչական 1311 կամ 3այոց 758 թվականին իշխանները սաղորեցին Սմբատի կորուստը: Եվ ահա վարդապետները հանեցին Նրան բանտից և կրկին աքսորեցին» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁸⁹ «Եվ ահա լուսավոր տուրանը (**Էլխանության էլխան Սուհանմեդ Խուդաբանդա Ուլջայլուն - Մ.Ֆ.**) հրաման տվեց հավաքել մոնղոլներին Աթաքի սահմաններում: Դրանից հետո նա առաջ ուղարկեց Եվրո Չորանին, որը տասներորդ տարվա մարդկա մասի սկզբին ելավ Սուլթանիայի պալատից, որպեսզի մեկնի ու ուստատակ տա Ատորիքը: Նա նախատեսում էր գիշատիչների թռուցիկ և ուժեղ ջոկատներով ներխուժել այդ երկրամաս ու պարտության մատնել այնտեղի չար մարդկանց: Եվրո Սանտուն, սակայն դավաճանության աստղակերպի տակ հայտնվեց և ոչինչ չտուճվեց» (Արու-Կասիմ Արքայալի իբն Ալի ալ-Քաշանի «Քարիխի Օլջայլու»):

⁴⁶⁹⁰ «3իջրի 708 թվականին լուր եկավ թաթարների շարժի մասին: Որոշվեց հաղթական զորքի ջոկատ ուղարկել, որպեսզի մոտիկներն ու հեռուներն պաշտպանվեն, սակայն, երբ սկսեցին այդ զորքը հանդերձավորել, հուսալի մարդկանցից հաստատված լուրեր եկան, որ անիծյալ թշնամու առաջնադաշտում դադարել է և այն տեղի չի ունենա: 3ետագայում դա իրոք հաստատվեց: Ասում են, թե թշնամու, թող նա միշտ այդպես անշարժ մնա և գլորվի դժոխք, առաջնադաշտն դադարի պատճառն այն է եղել, որ վերջինիս պահակային ջոկատներից մեկը, որն ուղարկվել է սահմանը պահելու, հանդիպել է Թաթարի (**Ոսկե 3որդայի խան Թողայի - Մ.Ֆ.**) պահակային ջոկատներից մեկին, որն արդեն սա է ուղիք հանած եղել՝ իր տիրույթները պաշտպանելու համար: Եվ ահա Նրանց միջև ընդհարում է բռնկվել և մեկը հարձակվել է մյուսի վրա: Արդյունքում՝ Խարբենդայի (**Էլխանության էլխան Սուհանմեդ Խուդաբանդա Ուլջայլուի - Մ.Ֆ.**) պահակային ջոկատը մեծ պարտություն է կրել, երբ փրկվել են միայն քչերը: Ահա հենց դա էլ խանգարել է թշնամուն հետագա առաջնադաշտում իրականացնել: Պատմում են, թե Խարբենդան, իմանալով, թե ինչ է եղել իր պահակային ջոկատի հետ, այդ կողմ որպես օգնություն ուղարկել է իր տեղակալ Չորանին նրանց հետ միասին, որոնք նրա հետ են եղել իր 10.000 իրական ջոկատից: Այս ընդհարումը տեղի է ունեցել այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսին» (Բեյբարս ալ-Մանսուրի «Ընտրի մտքեր»):

⁴⁶⁹¹ «Գեորգի արքան (**Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը - Մ.Ֆ.**) արշավեց դեպի Մազար, սակայն վերևից գլորվող քարերի պատճառով նեղ կիրճերում շատ տուժվեց թշնամիներից: Նա վերադարձավ շատ տխրած» (Ամանուն «Երիտասարդի օրհներգությունը»):

⁴⁶⁹² «3իջրի 713 թվականին մի խոշոր իրադարձություն տեղի ունեցավ ալ-Մալիք Խուդաբանդայի (**Էլխանության էլխան Սուհանմեդ Խուդաբանդա Ուլջայլուն - Մ.Ֆ.**) և Թաթարայի (**Ոսկե 3որդայի խան Թողայի - Մ.Ֆ.**) ռազմական միջև: Եվ այսպես ալ-Մալիք Խուդաբանդան լուր ստացավ այն մասին, որ Թաթարայի ռազմիկները մտել են իր երկիր, իսկ նրանց էլ գլխավորում է Մարութուդա իբն Թաթարը, ընդ որում սրանք կազմում են 300.000 հոգի: Այդ ժամանակ վերջինս պատգամավորներ ուղարկեց Ջաբալ 3աթարի բորժերի մոտ, ինչպես նաև Շալ, Սուրա ու նաև ալ-Իմադիա՝ հայտնելով այն մասին, որ նրանք ևս ելնեն Խուդաբանդայի դեմ, ընդ որում, երբ ինքը կհարվածի ճակատից, սրանք հարվածեն թիկունքից: Ինչ վերաբերում է Թաթարայի զորքերին, ապա մենք պետք է շարադրենք այն տեղեկությունները, որոնք հասել են մեզ այս զորքի մասին, և նշենք նրանց եվրոպայի բանակությունը, անունները և այլ, թե ինչ եղավ նրանց հետ հետո, նրանց պարտության և իրենց երկիր վերադառնալու, ինչպես նաև ամենայն ապացույցներով հայտնենք այն մասին, թե ինչ արեցին նրանց հետ Ղարա-Սոնկուրն ու նրա կողմնակիցները, թող օգնական լինեն մեզ Ալահն այս գործում ու նրա ուժը: Մենք արդեն նշեցինք այս զորքի առաջնորդի մասին, դա Մարութուդա իբն Թաթարն էր, որը Ջաբալ ալ-Քարի արքա Բարակի եղբայրն էր ու այդ ժամանակ նրա հետ էր: Մարութուդա իբն Թաթարին հետ մեծաքանակ զորք կար, 300.000 հոգի կամ նույնիսկ ավել, այնքան շատ, որ սրանք լրիվ պատել էին դաշտերն ու տափաստանները, լեռների ավազե բլուրներն ու դժվարանցանելի վայրերը: Նրանք կտրում էին ծառերը, ոչնչացնում պտուղները, չորացնում գետերն ու աղբյուրները: Սրա հետ միաժամանակ պետք է նշել նաև, որ այս զորքի ռազմիկների մեծ մասը կազմված էր հասարակ բույրներից, որոնք ոչ մի այլ գեյթ չունեին, բացի աղեղներից, նետներից, փայտերից, պարսառիկներից ու դաճակներից, նրանք ոչ մի հատուկ պատրաստվածություն չունեին, ոչ էլ նրանց նշույթներն էին գրահավորված: Այսպիսով՝ սրանք ընդամենը միայն մեծ բանակություն էին կազմում, այն դեպքում, երբ նրանց դեմ էր ելել 3ուլայանների տունը՝ Նրանցից ավելի բազարի և իրենց փորձի շնորհիվ մարտերում ավելի թրծված ռազմիկների մեծ բանակությամբ, հասկապես այն բանից հետո, երբ Ղարա-Սոնկուրը կարգի գցեց նրանց, ինչպես այդ մասին արդեն ասվեց վերևում: Եվ այսպես, երբ վրա հասավ Ջումադա Բ ամսի 14-ը, երկու միավորումներն իրար եկան, ընդ որում Մարութուդա իբն Կենտրոնում էր, իր բանակը բաժանել էր երեք մասի և ամեն մեկին տվել էր 20.000 բախարուրներ: Այ թեև իրանականներն էր..., իսկ ծախ թեև...: Սրանց բոլոր ռազմիկները զինված էին աղեղներով, նետերով, պարսառիկներով, փայտերով ու դաճակներով, առանց նիզակների, թորերի ու գուրգուրների: Նման գեյթեր նրանցից ունեին միայն Եվրոպայի ու այլ առաջնորդներ, իսկ նրանք էլ, որոնք գրահներ կամ ավելի լավ գեյթեր ունեին, հազիվ 1000-ից 1-ն էին: Այսպիսով՝ երկու զորամիավորները իրար եկան և սկսվեցին հարվածներն ու ջարդերը, երբ արժիվներն և բազմերը ճախրում էին, բաջարիները՝ հարձակվում, անարիները փախչում էին, երբ փոշի բարձրացավ և այրվող մի հոտը տարածվեց, իսկ այդ օրն էլ դժոխային դարձավ անհավասարեցիկ համար: Ղարա-Սոնկուրը առաջնորդում էր իր հետ գտնվող այն բախարուրներին, որոնք եւս հիշատակվել են, որ նրա հետ էին, այդ թվում նաև Տիլեյ իբն Սամգարը: Այս երկուսն այնպես իրանյա աշխատեցին, որ զարմացրին բոլոր տեսողներին: Սրա մասնաբաժինները գործի դրեցին այրվող նյութերը ու կրակը, իսկ այդ պայմաններում թաթարները լրիվ գարմացած մնացին, բանգի նման գործում որևէ փորձ չունեին: Նույն կերպ ճակատում էին նաև Ավուշ ալ-Աֆրամին, ազ-Չարդակաշը և Բալաբան ադ-Դիմշկին, որոնք այնպիսի հերոսական սխրագործություններ էին իրականացնում, որպիսիք հանդիպում են միայն հինավուրց աքերում: Պատերազմի կրակը շարունակվեց բորբոքվել, սրերը չէին դադարում աշխատել, իսկ արյունն էլ անվերջ թափվում էր: Կեսօրից հետո Մարութուդան նահանջեց և նրա նշույթները սկսեցին փախչել կրակից, թմբուկների զարկից ու շեփորների բարձր հնչյուններից: Գործի էին դրվել մեծ բանակի զորքերը և մարտի մեջ մտնելու այլևս զորք չկար: Բախարուրները ամրանում էին և, ազնվագարն համբերություն դրսևորելով, մահվան էին գնում: Անայուտները լցվեցին սպանվածներով, ողջ շրջակայքը լցվեց դիակներով: Երբ Թաթարայի ռազմիկների նետերը սպառվեցին, ռազմիկները դեմ առ դեմ կռվի դուրս եկան: Գործի դրվեցին սրերը և մահը սկսեց հնձել ռազմիկների շարքերը: Երբ սկսեցին թռչել արևմուտք ու կտրված ձեռքեր, Թաթարայի ռազմիկներին հրաման տրվեց շուռ գալ դեպի իրենց երկիր կողմը: Նրանք խմբերով ցրվեցին ամայություններում և դաշտերում: Մարութուդան, որն այդ զորքի առաջնորդն էր, ընկավ շրջապատման մեջ և, եթե օգնությունը մի քիչ ուշանար, նա հաստատ վայրի գազանների զոհը կդառնար: Նա կորցրեց ավելի քան 1.000 հեծյալների, իսկ Տիլեյ իբն Սամգարն էլ շրջապատեց նրան: Արդյունքում, միայն այն բանից հետո, երբ զորքը հավաքվեց Մարութուդայի շուրջը, նրան կարողացան ընդհատել նրանից իրենց նշույթի վրա: Դրանից հետո նա նահանջի հրաման տվեց և նրա կողմնակիցները հետևեցին նրան: Խուդաբանդա արքայի բանակը կրկնակիս հետապնդում էր նրանց՝ սպանելով ու գերեվարելով: Այնտեղ էին նաև Ղարա-Սոնկուրն իր մնացած կողմնակիցների հետ: Շատերը խեղդվեցին ջրհորներում և գետերում ու նրանց հետապնդեցին մինչև այդ օրվա վերջը: Խուդաբանդայի բանակը այնքան շատ նշույթներ, ստրուկներ և ստրկուհիներ ձեռք գցեց, որ ուղղակի հնարավոր չէր դրանք հաշվել: Ղարա-Սոնկուրը ազ-Չարդակաշի գլխավորությամբ վերջապահում հավաքեց մի ջոկատ: Այնտեղ էին նաև Թուր-Թեմուր իբն Բուլայը, Քաջուր իբն Ալիհանը, Եվրո 3ասան իբն Շալկաթը և Տիլեյ իբն Սամգարը: Սրանց հետևից գիշերվա սկզբից մինչև լուսաբաց տանում էին ավարային բարիքները՝ խոշոր և մանր եղջերավոր անասուններ ու նշույթներ, որոնք պահում էին քիմազի համար և բաց թողնում, կանանց ու փոքր երեխաների: Խուդաբանդայի զորքի մեծ մասին շատ ավար հասավ և այս կերպ նրանք հասան մի անտառապատ վայր: Այստեղ, ահա, 10.000 քաջերի մի ջոկատի գլուխ անցած նրանց վրա հարձակվեց Մարութուդան՝ նպատակ ունենալով թշնամիների ձեռքից ազատել իր կանանց և երեխաներին: Վերոհիշյալ ընտրյալ ռազմիկների հետ միասին սրանց դեմ ելավ ազ-Չարդակաշը: Նրանք Մարութուդայի ռազմիկների դեմ եկան նույնիսկ ավելի մեծ ուժով, ինչպիսին չէր եղել նույնիսկ առաջին այն մարտում: Տիլեյ իբն Սամգարը իրեն ինչպես մի հիմնային ռազմիկ և հեծյալ դրսևորեց, նա հիմնային աշխատեց մինչև օրվա վերջ: Ղարա-Սոնկուրն իմացավ այս մասին և 3.000 ռազմիկների գլուխ անցած, որոնք իսկական կրակի մի կտոր էին ուղղվեց այդ կողմը: Նա ազ-Չարդակաշին գտավ դժվարին դրության մեջ և առաջ տարավ: Երկու զորամիավորումները կրկին բաժանվեցին և Մարութուդայի զորքում սկսեց տիրել մահվան ու բաժանումի սարսափելի մթնոլորտ: Այս բոլոր եղանակներ տեղի ունեցան Ջաբալ ալ-Ուշարի դաշտում, ընդ որում նրանք հետապնդեցին թշնամիներին մինչև Թեմուր-Քալի» (Իբն Դավադարի «Պատմություն»):

«Գեորգի արքան (**Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը - Մ.Ֆ.**) երկրորդ անգամ մեկնեց բարեկենդանի օրերին: Ուժեղ ցրտեր էին և ահա, վախճանվում վերևից նետվող քարերից, արքան ճանապարհվեց լեռնային ճանապարհով, որը սառցակալած էր: Այս պայմաններում զորքն ավելի շատ տուժվեց, բանի իր ձիերը ընկան և մարդիկ, գազանների նման արյունածածկ, հետևում էին նրանց: Այս երկու արշավանքներին Շալվան չէր մասնակցում, այլ մասնակցում էին միայն նրա որդիները, որոնք տասներեքն էին՝ խիզախ և խելացի: Եվ ահա Շալվան իր զորքով մեկնեց, մոտեցավ, գիշերը լավագույն զորքը դարձնում դրեց, իսկ լուսաբացին էլ փոքր զորքով մոտեցավ, այրեց ու ամայացրեց երկիրը, ընդ որում զորքը ոչինչ չվերցրեց ավարից, վերցրեց միայն գրահներ և հետ դարձավ: Այդ ժամանակ այդ երկրի զորքը հետևեց

նրանց, անցավ դարանների մոտով և ահա ելավ Էրիսթավի թաքցրած ողջ զորքը: Շավկան հետ դարձավ, թշնամիներին բռնեցին նեղ տեղեր, 55 հոգու սպանեցին, շատերին էլ գեղեցին: Դրանից հետո կրկին ելան և կանգ առան, ամալացրին, այրեցին ողջ երկիրը և հաղթականորեն ու մեծ ավարով վերադարձան» (Անանուն «Էրիսթավների օրհներգությունը»):

⁴⁶⁹³ «Եվ ահա արթան (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.) եկավ Եփրատի ափ, որպեսզի տեսնի ամեն ինչ ու կարգավորի: Նա Եփրատի վրա կամուրջ գցեց և այնքան մնաց այնտեղ, մինչև ողջ բանակը անցավ մյուս ափ: Դրանից հետո Ռամադան ամսի հինգերորդ օրը Դուսայունը մոտեցավ Ռահբային և Քիրկին, որոնք Չարբաբում էին: Ձեռք զարկեցին պատերազմական պատրաստություններին և, որպեսզի տեղի ամրությունը կարողանան պաշարել, սկսեցին մեծ բանակի փայտ հավաքել: Այդ ժամանակ Ռահբայի ամրության ղեկավարն էր «Աուրեբե» մականվանյալ Բադդ-Էր-Դին Մուսա Զուրդը: Ամրությունը, սակայն, շատ պինդ էր և մոնղոլները լավ տեսնում էին այդ: Միաժամանակ այնտեղից մարդիկ դուրս եկան և իրենց կյանքի ապահովություն խնդրեցին, սակայն մյուս օրը նրանք պատերազմի ելան ու սկսեցին մարտնչել: Դրվեցին նետողական մեքենաներ և, որպես հետևանք, Ռահբայի պարիսպները բարեդի անողորմ հարվածներով հողին հավասարվեցին, իսկ դրանց փոշին էլ քամին ցրեց ու տարավ: Շավկա ամսի 20-ին, որ շաբաթ օր էր, այդ ամրության բնակիչները ապահովություն խնդրեցին և պատգամավորություն ուղարկեցին պաշարողների մոտ: Այդ ժամանակ արթան Ռահբայից մեկնեց Մեշին: Դրանից առաջ էլ դեռ, սակայն՝ Շավկա ամսի տասներկերորդ օրը, այդ ամրության բնակիչները խաղաղություն էին խնդրել: Եվ ահա նրանք բարեհաջող իջան ամրությունից» (Աբուլ-Կասիմ Աբդալլահ իբն Ալի ալ-Քաշանի «Թարիխի Օլջայթուն»):

«Յիջրի 712 թվականին սուլթան Ուլջայթուն (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.) ծնունդը Սուլթանիեցի տեղափոխվեց Բադդադ, ինչից հետո որոշեց իր բանակը կենտրոնացնել Շամի ուղղությամբ: Նա մեծ Եմիր Չոբանին նշանակեց բանակի առաջապահ: Այդ թևում էին Եմիր Սիվանցը, Եմիր Թեմուրտաշը, Եմիր Սուլթայը, Եմիր Ալի Փադիշահը, Եմիր Դուռումի Ալիխալը և Բուդա Իլդուրդին: Ձախ թևում էին Եմիր Իրանցինը, Եմիր Դուսեյն Անդաբանինը, Եմիր Տուրանը, Եմիր Խան-Թեմուրը, Նուր Բուլպուրը և այլ Եմիրներ, որոնց հիշատակումը երկար ժամանակ կպահանջեր: Բանակի կենտրոնում էին Փադիշահ Ուլջայթուն-սուլթանը, Եմիր Խան-Ղուլթուրը, Եմիր Թոխմախը, Եմիր Թուդայ- Գուրգանը, Սուլթայի որդի Թուդայ-Թեմուրը, Եմիր Թուլիկը, Եմիր Սուրդաթմիշը, Եմիր Յուսուֆ Բուդան և այլ Եմիրներ, վեզիրներ, վասալներ ու ծառաներ, որոնք որպես օժանդակ ուժեր ժամանել էին բարձրյալ ճամբար: Երկու թևմեն դիրքավորվեցին սուլթանի հետևում և հզոր ու վեհաշուք բանակ կազմեցին: Այդ բանակը շրջապատում էր մի բանի փարսաղ լայնությամբ մի երկիր, կարծես Տիգրեքը հաղթահարվեց այդ բանակով: Ապա նրանք ուղղվեցին դեպի Շամ: Երբ նրանք հասան Ռահբի ամրոցին, ամրոցի պահակները փակեցին դարպասները: Բանակը ճամբար խփեց ամրոցի շուրջը և մի բանի օր պաշարեց այն. սակայն ոչ մի ճակատամարտ կամ մարտ տեղի չունեցավ, բանի որ ամրոցի կառավարիչները խնդրանքով և աղաչանքով եկան սուլթանի մոտ: Փադիշահը ներեց նրանց մեղքերը և նրանք տվեցին այնքան նվերներ, որքան կարողացան, իսկ ամրոցի բնակիչներին էլ ոչ մի վնաս չստատահեց: Այս իրադարձությունների ժամանակ Միսրից և Շամից մի դեսպան ժամանեց՝ բերելով նվերներ, արտահայտելով հնազանդություն և խոսելով խոնարհության ու թուլության ոճով: Փադիշահ Ուլջեյթուն ներեց նրանց և բանակին հրամայեց վերադառնալ Բադդադ» (Ռաֆիգի Աբուլ «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Այդ ընթացքում Ջամալ-Էր-Դին Աբրամն ու Դադա-Մոնկուրը, փախչելով Մեյիթ-Նասրի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Սուհամների - Մ.Ֆ.) մոտից, ապաստանեցին Էլիսանի (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթունի - Մ.Ֆ.) մոտ և, լավ ընդունելության արժանանալով վերջինիս կողմից, պատմեցին նրան այն անարդարությունների ու նեղությունների մասին, որ դրսևորում է Մեյիթ-Նասրը: Արդյունքում սուլթան Սուհամները խուղաբանության մտադրվեց նվաճել Անդիլես ու Եգիպտոսը և, այդ նպատակով պատրաստելով հանդերձանքի ու զենքի պաշարներ, իր հաղթական զորքով շարժվեց Նասրի թագավորության վրա: Յիջրի 712 թվականի Ռամադան ամսի առաջին օրը, որը կիրակի էր, նրանք անցան Եփրատը և նույն ամսվա 6-ին էլ, որն ուրբաթ էր, կանգ առան Ռահբեթ-աս-Շամում: Սուլթանի քաջարի ռազմիկները շրջապատեցին այս ամրոցը և երկու կողմից էլ մարտը բոլորեցին, սակայն շատ ցանքերից ու աշխատանքից հետո խոջա Ռաշիդ-Էր-Դինի ջանքերով այդ գործը խաղաղ ավարտ ունեցավ և հիշատակված ամսի 24-ին տիրակալը հաղթականորեն վերադարձավ իր մայրաքաղաք» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների եռությունը», մաս 4):

«Սուլթանը (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.), արշավանքի ելնելով Շամ վիլայեթի ուղղությամբ, գնաց Ռահբայի վրա, շրջապատեց այն, որպեսզի և այնտեղի շինա նշանակեց Փուլադ-Կայարին: Դրանից հետո նա վերադարձավ» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 11):

«Այնուհետև խանը (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.) կամեցավ արշավել Անդրիքի Ռաբաշան կոչվող բերդի վրա, որ Մսերքի սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Սուհամների - Մ.Ֆ.) էր պատկանում: Պնաց իր ողջ կարողությամբ և մեծ զորք տարավ հետը: Նա հինգ ամիս շրջապատեց Ռաբաշանը, սակայն, չկարողացավ վնասել, հավաքեց զորքն ու հեռացավ: Այլ թաշունների ու բարակների հետ նա մոտն ուներ վեց արծիվ: Այսբան մեծ էր նրա ուժը: Վերադարձավ արքունիք և այնուհետև իր օրում այլևս ոչ մի տեղ չարշավեց» («Զարթիս-Ցիսվեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

⁴⁶⁹⁴ «Այս Օլջաթ սուլթանը (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.) կրտսեր Գեորգիին (Զարթիքի թագավորության համիդյան արքա Գեորգի Մին - Մ.Ֆ.) թագավոր ուղարկեց, իսկ խորասանի ոմն Չաալ Մեյիթ-պարսիկի ու Չոփանի հորդայի կիսունչին էլ հետև ուղարկեց, որպեսզի ողջ Վրաստանը ի մի ժողովեն Գեորգիի թագավորության ներքո: Սրանք արքունական ավագանի նշանակեցին Շանչե երկայնաբազունին և Ավագի դուստր խվաշագից ծնված Չաբարիին: Պնացին Ջավախը, այնտեղից՝ Կոխտիսյալի և կոչ արեցին Սարգսը (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Սարգիս Զակեուն (1306-1334) - Մ.Ֆ.) ու Ղվարդվարեն (Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեուն - Մ.Ֆ.) դուրս գալ ընդառաջ, սակայն սրանք չկամեցան: Այս ընթացքում ապստամբություն կայացավ Ռումում՝ Օլջաթ սուլթանի դեմ ըմբոստացան Ֆարմանի որդին և մեծ Կոնիս բաղաբը: Ապա՝ խանը Չոփանին իր բանակով ուղարկեց Ռում ու հետև ուղարկեց նաև վրացիներին: Չոփանը տարավ նաև Գեորգիին (Զարթիքի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի Մ Պաժառը - Մ.Ֆ.), իսկ Գոգազիա Մալաքը, Շանչեն և Չաբարիան չգնացին հետը, այլ ելան, գումարվեցին ու մտան Տփղիս: Թագավոր Գեորգիին Չոփանն իր հետ Ռում տարավ: Ֆարմանականները մի տարի իսկ չդիմարդեցին նրանց զորքին: Արշավանքում գտնվող բոլոր վրացիներին Չոփանը համնեց իր հետ եղող թագավոր Գեորգիին, որին միացան ջալվախեցիք ու թորեցիք, որքան կային, և նրանք, ուր էլ արշավում էին կամ պաշարում, այնտեղ խիզախ էր կռվում թագավոր Գեորգին, իսկ նրա հետ էլ՝ բոլոր վրացիները: Այսպիսով՝ նա հնազանդեց ամենայն ապստամբածներին ու անհնազանդներին և տարեդարձին գնաց տուն» («Զարթիս-Ցիսվեթա», Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Այդ ժամանակ Ռումում խռովություն տեղի ունեցավ ու սուլթանից (Էլիսանության Էլիսան Սուհամներ Խուդաբանդա Ուլջայթուն - Մ.Ֆ.) անջատվեցին Ջարմանի որդիները և մեծ Կոնիս բաղաբը: Այդ ժամանակ խանն իր զորքով Չոփանին Ռում առաքեց և հետև ուղարկեց նաև վրացիներին, ընդ որում Գեորգիին (Զարթիքի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի Մ Պաժառը - Մ.Ֆ.) Չոփանին հետևեց, իսկ Գոգազյան Մալաքը, Շանչեն և Չաբարիան նրա հետ չգնացին» («Նոր Զարթիս-Ցիսվեթա», Բեքիա Եգնատաշվիլի «ժամանակագրություն»):

⁴⁶⁹⁵ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁶⁹⁶ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁶⁹⁷ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁶⁹⁸ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁶⁹⁹ «Այդ ժամանակ Նասրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Սուհամների - Մ.Ֆ.) ցանկացավ բանակ ուղարկել Մալաթիա: Դրա համար էլ նա սկսեց խորհուրդ բռնել իր խորհրդականներ Դավթարարի, Խաջիլիգի և Միթայեի հետ: Արդուն, սակայն, որ նրա հատուկ տեղակալն էր, դեմ խոսեց՝ հայտարարելով, թե պետք չէ հարձակվել հայերի ու իրենցիկների վրա ու պետք չէ նրանց հալածել, բանի որ նրանք սուլթանին դեմ չեն ելել: Դրանից հետո Նասրը խորհուրդ բռնեց Մեշիսաշամյուի հետ, որը նա ասաց. «Մի կողմ թող զիմին և թույլ մի տուր մահմեդականներին խել տրանց ունեցվածքը»: Դրանից հետո Նասրը նայեց Խաջիլիգի Կինկախի վրա, սա ոտքի ելավ ու ասաց. «Ով սուլթան Նասր, ինչո՞ւ դու չես բարեհաճում ինձ հանձնարարել այդ գործը և թողնում ես դա այս երեքի վրա: Ինձ ոչ ոք հատուկ չգիտի, ես երբեք չեմ խորհրդակցել Արդունի հետ և չեմ ասել նրան մի որևէ բան, որ բաց չէ մյուսների համար: Ես թշնամիների երեքե ոչ մի բան չեմ հայտնել: Ես այդ գործը չեմ հանձնարարի Խաջիլիգին»: Այդ ժամանակ Նասրը Մալաթիայի բաղաբազլիի համար ոտքի հանեց մի բանի թեմնածուներին: Նշանակվեցին Սանջարը, Խամադարա, Կոլին, Կայդարը, Բուբաբարին, Խաջիլիգը և Մոգաֆին, որը անապատի առաջնորդն էր: Նրանց հետ դրվեցին 6.000 հեծյալներ: Եվ ահա Չուլիիչա ամսին նրանք հասան Չեմսի ու Աշայի հարթավայրերին, որտեղ էլ կոչ հրեցին բոլոր այն մահմեդականներին, որոնք վճռականություն կունենան պատերազմի ելնել և անհավանություն և հեթանոսների դեմ: Բանակի իրամանատար Ամսարթենը համաձայնեց նրանց հետ և միացավ նրանց: Իր հեթանոս դեմնա մինչ այդ էլ, երբ նրանք դեռ նոր միայն հասել էին Դամասկոսին, այստեղ Եմիր Մալիքաբը 10.000 հոգու գլուխն անցավ ելավ ու միացավ նրանց, որպեսզի օժանդակի: Միաժամանակ նա ասաց, թե. «Եթե այս մարդիկ հենց միայն ճան իսկ գցեն, 1.000 հոգի կսպանվի»:...: Երբ բանակը հասավ Չայեպի սահմաններին, այստեղ ևս նրան 10.000 հեծյալներ միացան, ինչից հետո նրանք բոլորը միասին մոտեցան Ռումի սահմաններին՝ հասնելով Դալաթ առ-Ռումի, Զյախթայի, Կառնառի, Խասի և Սամսուրի մոտակայքը: Այնտեղից նրանք ուղղվեցին դեպի Մալեքից,

որը Բյախթայի մոտակայքում է: Ահա այսպես մոտ 30.000 հոգի մոտեցան Մալաթիա քաղաքին: Հենց հաջորդ օրն էլ, որ Սաֆար ամսի 10-ն էր, քաղաքը գրավեց: Ընտրյալները ավերեցին քաղաքի ամրությունները և ոտնատակ տվեցին քաղաքը: Շաբաթ օրը քաղաք հասան 6.000 զինաստիճ հեծյալներ և ասացին. «Ով մահմեդականներ, մենք պատերազմ չենք սկսել և պատերազմի մեջ չենք մտել: Նասր սուլթանի հրամանը, սակայն, այն է, որ, ձեզից ով մահմեդական չէ, անցնի Դամասկոսի կողմն ու իր կողմն անցնի»: Այդպես էլ արեցին, սակայն սուլթանը դժգոհ մնաց և չուրախացավ: Այդ ժամանակ Ասորիքի գործերը շրջապատեցին քաղաքի ամրությունները և, օղակելով այն, ներս մտան: Նրանք թալանեցին և կողոպտեցին քաղաքը: Սպանվեցին մինչև 5.000 մահմեդականներ և հայեր, շատ մզկիթներ ու նմանատիպ տարածքներ այրվեցին, մզկիթների վրայից ընկան երկաթյա նշանները, իսկ մարդիկ էլ, լցված այդ շինությունների մեջ, աղոթք էին կարդում, որ փրկվեն: Չնայած դրան՝ Դամասկոսի ժողովուրդը հարձակվեց նրանց վրա և, չնայած այս մարդիկ Ղուրան էին կարդում, նրանց բոլորին գերեցին: Գերեվարվեց 100.000 հոգի, որոնք տարվեցին Դամասկոս իսկ հետո էլ սրանց բոլորին ուղարկեցին թագավորանիստ Սիս և Այաս» (Աբու-Կասիմ Աբդալլահ իբն Ալի ալ-Քաշանի «Թարիխի Օլջայիդ»):

«Հայոց 764 թվականի մայիսին Շամից հեծելազոր եկավ, որը գրավեց Մելիդիսի և շատերին սպանեց ու գերեվարեց» (Ամանուն «Տաջիկ խաների պատմությունը»):

«Քրիստոսի 1317 թվականին եգիպտացիները հայերի ու հազարացիների ձեռքից գրավեցին Մելիտեն և բնակչությանը գերեվարեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1314 կամ Հայոց 761 թվականին հազարացիները գրավեցին Հայոց մայրաքաղաք Մելիտեն և մարդկանց խոտոր գերությամբ բռնեցին եգիպտոս» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատանքում:

4700 «6825 թվականի հոկտեմբեր ամսվա 2-ին Բայրամ-բեկը թալանեց անասնանոցը» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

4701 «Հիջրի 718 թվականի ծնունդ կեսին, երբ նա (Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը (1316-1335) – Մ.Հ.) ծնունդ էր գառարարիում, տերերի կամքով ու անխուսափելի ճակատագրի բերումով արքայազն Ուզբեկը (Ուսեյ Հորդայի խան Ուզբեկը (1312-1341) – Մ.Հ.) հայտնվեց Սակսիսի ու Ղաչախի կողմերից՝ հետը մի հսկայական ու անհամար բանակ: Բաց թողնելով ձիերի ասնները և մերկացնելով փայլատալող սրերը՝ նրանք առաջանում էին, ընդ որում ամեն ռազմիկի հետևից 3 նժույգ էր գալիս: Մինչ այս մասին լուր կստացվեր, նրանք, կարծես մի հորդառատ հեղեղ կամ կատաղի առյուծ, մտերին ղեկով ամառացումը, անցան Երկաթյա դարպասներով: Այդ երկրի պահպանությունը հանձնված էր Էմիր Թարամթագին՝ իր անձնական հազարյակի հետ միասին, սակայն, բանի որ լեզգանների ցեղը, թող Ալլաիդ ոչ մեկ անգամյա հաղթանակ պարգևի նրանց նկատմամբ, իրենց վատ նպատակներին ու բնավորության գծերի պատճառով կապ էր հաստատել այն կողմի հետ, Թարամթագին այդպես էլ իմաց չուներ այդ անակապ բանակի մասին: Ահա հենց այս պատճառով էր, որ Թարամթագը չկարողացավ դեմ ելնել թշնամական այդ զորքին և հետագավ իր հորդա: Ծանապարհին նրան հանդիպեց Էմիր Չանգին, որն ուղարկվել էր գործերի իրական դրությունը պարզելու համար, և ահա նրանից էլ հենց իմացվեց թշնամական զորքի մեծ բանակության մասին: Թարամթագը մնաց տեղում այնքան ժամանակ, մինչև որ Փիր-Հուսեյնի գերեզմանի շրջակայքը օսար այդ զորքի դրոշների ու վրանների հավաքի կենտրոնատեղի դարձավ: Այնտեղից էլ, ահա, նա արագության թևերով վերադարձավ խանի մոտ: Ուզբեկի բանակը, որն իր մեծաթվությանը նման էր մի իսկական միջնանոցի, բաժանվեց աջ ու ձախ թևերի, առաջապահի ու վերջապահի..., իսկ այս բանակի լայնքն ու երկարությունն էլ չէին կարող հաշվել նույնիսկ 29 զուգիրներ՝ իրենց երևակայության ողջ հաշիվներով...: Դրանից հետո հնչեցին բարձր դրոշագոյ թմբուկները և հայտարարեցին նպատակը՝ հասնել Կուր գետի ափեր: Հենց այնտեղ էլ վրաններ գարկեցին, այնպես որ երկու ջոկատների միջև հոսող գետը նման էր կարծես մի ուղիղ գծի, որ գծվել է երկու տողերի միջև: Չորքն իր նիզակները թրջեց գետի ջրի մեջ, ինչը մոնղոլները կոչում էին «տուրամիշ», և դա նշան է մեծ պարծենկոտության ու խելահեղության: Եվ ահա Ուզբեկն ասաց Փիր-Հուսեյնի մյուրիդներին. «Թարամթագը այնպես է գեկուցել մեզ, թե արքայական ցահին այժմ տիրում է քարաջա Չոբանը, սակայն այժմ նա չի երևում և երես է թեքել մեզից»: Այդ ժամանակ մեծ-նոյին Չոբան-բեկը հակաթիստոսին խոցելու ունակ իր զորքով, որը միակամությունից զատ այլ բան չգիտեր, գտնվում էր Բայլականի մոտակայքում: Իր զորքով այդ կողմն էր գալիս նաև Էմիր Հուսեյնը, բանգի նա նշանակվել էր Յասավուրի և Բեթթույի գործողությունները կատենելու համար ու ծնունդ էր Սազանդարանում: Առանի ուղղությամբ իր թունակն հետ միասին արշավալիք էր ելնել նաև Էմիր Եսեն-Հուլյուրը, թեև, երբ սրա վրանը անցավ Ազգանակ, թշնամական իրվանության պատճառով երկու կամ երեք օրում նրա զորքից մեծ բանակի մարդ կոտորվեց, իսկ ով էլ կենդանի մնաց, տրվեց վշտին, լացին ու կոծին: Այլ Էմիրներն ու հազարապետները այդ ժամանակ հեռու էին և իրենց զորքերի հետ միասին գտնվում էին սեփական յուրտերում, որտեղ մշտական անձրևների ու ձյունի, ինչպես նաև անվերջ որոտի և կայծակի պատճառով շատ կենդանիներ էին ընկել: Միաժամանակ, հակառակ սովորականին, այդ կողմերում մեծ թանկություն էր տիրել...: Այս զարմանալիորեն ծանր պայմաններում մեծ սահիբ Թաջ-Էր-Հին Ալի-շահը մեծ խորապալանացություն... արագընթաց սուրհանդակներն ուղարկեց տարբեր կողմեր՝ հեռու ու մոտիկ վայրերից բանակ հավաքելու և այդտեղ կենտրոնացնելու նպատակով: Սուրհանդակներին ուղարկելուց հետո նա առկա զորքը կարգի բերեց, կարգավորեց գունակի և պաշարների հարցը, կարգի գցեց գեներն ու հանդերձանքը և ի վերջո այնպես արեց, որ գետի մյուս ափին գտնվող թշնամու համար իր զորքի գեներն ու զրաիդ սկսեց նմանվել երկաթյա մի սարի և Ալեքսանդրի պարսպի: Դրանից հետո մեկ օրվա ընթացքում տիրակալը մեծ ուրախությամբ ճանապարհ ընկավ և տեղակայվեց Կուր գետի ափին: Միաժամանակ այն կողմից մի սուրհանդակ եկավ լուրով, որ Չոբան-նոյինը, խորհրդի նստելով զորքի Էմիրների և շարքերը ձեռքով բացել հետ, որոշել է անցնել արքայազն Մենգու-Թեմուրի հսկողությանը հանձնված կամրջով ու թշնամու համար սրի ուժով փակել Դերբենդի ճանապարհը: Այդ ժամանակ սուլթանության տարբեր կողմերից շարունակվում էր հաղթական զորքի հավաքումը, բանգի ռազմիկները, կարծես մի ալեկոծվող ծով, ջոկատ առ ջոկատ մոտենում էին: Ի վերջո՝ երկու զորքերը բաժանվեցին իրարից, իսկ դրա պատճառն ահա թե ինչը եղավ: Երկու մոնղոլների, որոնք բռնել էին աշխարհի տիրակալի զորքից, բերեցին Ուզբեկ խանի մոտ և նա անձամբ սկսեց հարցաթմբել սրանց Էմիր Չոբանի դրության մասին: Սրանք ասացին. «Չոբանը 10 թումեն զորքով դարանի համար առաջացել է ու Կարչագայի կողմով ձեր թիկունքն է ելել»: Այդ ժամանակ Ուզբեկ խանը մոնղոլներն ասաց Դուրյուլ-Թեմուրին և Իսագուրգանին, թե. «Այն մարդը, որին մենք փնտրում ենք, մեր թիկունքում է, ո՞րն ենք մենք գնում»: Առաջիկային, երբ արևի շարժը իր փայլուն շողերը գցեց լեռնագագաթների վրա, դաշտերում ու հարթավայրերում նույնիսկ հետքն էր չկար ոչ վրանների ու ոչ էլ այդ առյուծների՝ վրանների բնակիչների: Այսպիսով՝ Ուզբեկ խանը այդ զորքով իրեն կորցրած ջարդված հետ դարձավ...: Իրոք, մեծ շտապողականությամբ և արագությամբ նրանք մեկ օրում անցնում էին երկու օրվա ճանապարհ, գնում էին առանց հանգստի, օր ու գիշեր, իսկ երջանիկ փառիշահի զորքն էլ հետապնդում էր նրանց՝ հասնելով մինչև Դեմուրկապիե և գերելով հեռացողներին» (Վասաֆ «Մեծության գովերգումը»):

«Հիջրի 718 թվականին Աբու Սալիդը (Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Հ.) երկրում խռովություններ և հուզումներ ծագեցին, իսկ խորասանում էլ իշխան Յասավուրը ապստամբեց, զորք ուղարկեց խորասան ու հասավ մինչև Սազանդարանի սահմանները, այդ ամենի մասին կնշվի հետագայում, եթե Աստված կամենա: Նույն այդ ժամանակ Դաշտի Ղաչախի կողմից լուր եկավ, որ փառիշահ Ուզբեկը (Ուսեյ Հորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Հ.) անթիվ-անսահման բանակով Դերբենդի ճանապարհով շարժվել է այդ վիլայեթի կողմերը, իսկ Միսրի և Շամի կողմից էլ մեծաթիվ զորք էր մտել Դիարբեքի վիլայեթ: Երբ այդ դրության մասին գեկուցեցին սուլթան Աբու Սալիդին, նա հրամայեց հավաքել պետության Էմիրներին և բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: Նրանք խորհրդակցեցին և որոշեցին յուրաքանչյուր կողմ ուղարկել մի արժանի Էմիր՝ փառահեղ զորքով: Էմիր Իրանջին ուղարկեցին Դիարբեքի կողմը, որպեսզի նա այնտեղ առաջնորդի բանակը, ընդ որում նրա տնօրինությանը հանձնեցին այդ շրջանի գույքը: Էմիր Հուսեյնը նշանակվեց խորասանի կողմը, իսկ փառիշահին ինքը և մյուս Էմիրներն էլ ձմեռելու համար ուղղվեցին Ղարաբաղ: Էմիր Չոբանը շարժվեց վրացական ճանապարհով, Էմիր Իսան-Հուլյուրը մեկնեց Թավրիզ, սակայն, երբ այնտեղից արդեն շարժվում էր դեպի Անան, անսպասելիորեն նրան հասավ Աստվածային ճակատագիրը և Հիջրի 718 թվականի Շաբան ամսվա վերջին նա հանկարծամահ եղավ...: Սուլթան Աբու Սալիդը լիովին տեղյակ էր Յասավուրի զորքի հաղթական լինելուց և բազմամարդությունից, դրա համար էլ ամբողջովին զբաղված էր այդ մտահոգությամբ: Այդ ժամանակ Էմիր Չոբանը նրան ասաց. «Ես կգնամ խորասան և այդ խնդիրը կկարգավորեմ»: Եվ ահա նա, դուրս գալով Ղարաբաղ-Անանից, հասավ Բայլական ու այնտեղ կարգավորեց զորքը, որպեսզի շարժվի խորասան: Այդ ժամանակ Դերբենդի կողմից լուր եկավ, որ փառիշահ Ուզբեկը, առաջապահ նշանակելով Զեյնաթուհին, իսկ ինքը անթիվ-անսահման բանակով անցնելով Դաշտի հարավը, հասել է Դերբենդ: Մինչ այդ սուլթան Աբու Սալիդը որոշ բանակությամբ զորքով այդ կողմերն էր ուղարկել Բարմիազին: Երբ վերջինս լսեց թշնամու բանակի լուրը, սակայն, իր մեջ ուժ չգտավ դիմադրելու և գնաց սուլթան Աբու Սալիդի ճամբար՝ հայտնելով, որ եկել է թշնամու հաղթական մի բանակ, որը սարսափ է տարածում: Այդ ժամանակ սուլթան Աբու Սալիդի բանակը ցրված էր և նրա կողքին հազիվ 1.000 հեծյալ կար: Եվ ահա նա հրամայեց փոխ ծառայողներ, սպասավորներ, ուղտապաններ, ու ալլեքի և 1.000 հոգի հավաքել, ինչից հետո այս կերպ նրանք հասան Կուր գետի ափ: Սուլթանը բոլորին հրամայեց վրանները խփել գետի ափին՝ լայնքով ուղիղ գծի կազմելով, որպեսզի թշնամուն թվա, թե առկա է մեծ բազմություն: Հաղթական և բազմահեծյալ թշնամու բանակը կանգ առավ գետի մյուս կողմում ու գետի այն կողմում եղած ամենը թալանվեց և ավերվեց: Իր հերթին Էմիր Չոբանը, երբ իմացավ, որ Ուզբեկի բանակը կանգնած է սուլթանի դեմ, արագորեն թողեց խորասանը և շարժվեց դեպի

գետի ակի: Երկու թումեն հեծյալների հետ միասին նա մորիկի պես հասավ Կուրի ակի և այնպես ծրագրեց, որ, երբ գա, անմիջապես պետք է անցնի գետը ու հարձակվի: Երբ Ուզբեկի բանակը այդ մասին տեղեկացավ, նրա մեջ ահ ու սարսափ առաջացավ այն մտքով, թե սուլթան Աբու Սալիդն իր բանակով իբր դիմադրում է՝ սպասելով, որ Էմիր Չոբանը ևս 20.000 հեծյալով կժամանի: Արդյունքում՝ նրանք մնալով այլևս անմաստ համարեցին և վերադարձան Դերբենդ: Էմիր Չոբանն իր հեղթին, անցնելով գետը, հետապնդեց փախչողներին, նրանցից շատերին սպանեց, իսկ որոշներին էլ գերեց և բերեց փաղիշափի մոտ: Մի խոսքով՝ Ուզբեկի բանակը լիակատար պարտություն կրեց և Էմիր Չոբանը հաղթական վերադարձավ սուլթան Աբու Սալիդի ծախար» (Հաֆիզի Աբուլ «Ռաշիդի լրացում»):

«Ֆիքրի 718 թվականի ամիսներից մեկում Դաշտ-ի-Ղիչախի կողմից լուր եկավ, որ Ուզբեկ արքան (Ոսկե Չորդայի խան Ուզբեկը - Մ.Ֆ.) Դերբենդի ճանապարհով անթիվ զորքով այս կողմ է ուղղվել...: Տիրակալը (Էլխանուլթան Էլխան Աբու-Սալիդը - Մ.Ֆ.) և Էմիրները շարժվեցին դեպի Դարաբադ: Էմիր Չոբանը Կրաստանով առաջ մեկնեց, իսկ Էմիր Էսեն-Ղուլունը գնաց Թավրիզ, որտեղից էլ ելան՝ Առան մեկնելու մտադրությամբ ...: Այդ ժամանակ, ահա, Դերբենդի կողմից հայտնեցին, որ Ուզբեկ արքան, Քեյդաթյուխն Նշանակելով առաջապափի հրամանատար, նրա հետևից անցել է Դաշտ-ի-Խազարը և անթիվ զորքով ու մեծ բանակով ժամանել է Դերբենդ: Մինչ այդ սուլթան Աբու-Սալիդի կողմից մի բանի կոշտն մարդկանցով այդ կողմեր էր ուղարկվել Թարմաթագը, որը, լսելով թշնամական զորքի հարձակման մասին և տեսնելով, որ հնարավորություն չունի դիմադրած կանգնել վերջինիս, վերադարձավ Աբու-Սալիդի հորդա ու լուր բերեց, թե թշնամու զորքը եկել է իր ողջ փայլով և հզորությամբ: Այդ ժամանակ սուլթան Աբու-Սալիդի զորքերը հիմնականում ցրված էին և սուլթանի մոտ էին մնացել ոչ ավել, քան 1.000 ռազմիկներ, ինչպես նաև մեկ այլ հազարյակ, որը կազմում էր ծառաներից, ջորեպաններից, ուղտապաններից և նման տիպի մարդկանցից: Մյուսը բոլորը բռնելով եկան Կուրի ակի: Աբու-Սալիդը հրաման տվեց Կուրի ակին վրանները խփել ուղիղ գծի երկարությամբ, որպեսզի դրանք թշնամու աչքին մեծաթիվ երևան: Չակառակորդ զորքը իսկապես բանակությամբ և լիակատար բազմամարդկությամբ տեղակայվեց գետի այն ափին և այն ամենը, ինչ այդտեղ կար, ենթարկվեց թալանի ու անլաքման: Այդ ժամանակ Էմիր Չոբանը, իմանալով, որ Ուզբեկի զորքը տեղակայվել է սուլթանի դիմաց, ամենայն շտապողականությամբ թողեց մտադրությունը և հորասանի մասին և ուղղվեցին դեպի գետի ակի: 2 թուման հեծյալներով, ինչպես նաև փայլատակող կայծակ կամ սրբնթաց հեղեղ, նա ժամանեց Կուրի ակի այն մտադրությամբ, որ տեղ հասնելուն պես անմիջապես անցնի գետը: Երբ Ուզբեկի զորքը իմացավ նրա այդ ծրագրի մասին, նրա վրա վախ ու սարսափ եկավ. «Սուլթան Աբու-Սալիդը, որը մեր դեմ է տեղաբաշխվել իր զորքով, միայն ինքն էր դիմադրում մեզ, իսկ ինչ կլինի հիմա, երբ Էմիր Չոբանն է եկել 20.000 հոգով», - ասում էին նրանք: Այլևս հնարավորություն չունենալով մնալ տեղում՝ նրանք հետ գնացին դեպի Դերբենդ: Էմիր Չոբանը, անցնելով գետը, շարժվեց այդ փախստականների հետքերով և շատերին կոտորեց, իսկ ոմանց էլ գերելով հասցրեց տիրակալի մոտ: Մի խոսքով, Ուզբեկի բանակը լիակատար պարտություն կրեց, իսկ Էմիր Չոբանը հաղթականորեն և վերադարձավ սուլթան Աբու-Սալիդի հորդա» (Ռաշիդ-ե-Դիևի Շարունակող «Ժամանակագրությունների հավաքածու»):

«Ֆիքրի 718 թվականին Ալիմախի որդի Ղուռուլնին մի բանի Էմիրների հետ միասին սկսեցին Նախանձ տածել Էմիր Չոբանի դիրքի նկատմամբ և առիթ փնտրել նրան վնաս հասցնելու: Եվ ահա, երբ Ուզբեկ արքան (Ոսկե Չորդայի խան Ուզբեկը - Մ.Ֆ.), որ Թուշի խանի (Մոնղոլական տերության խան Թուլուի (1227-1229) - Մ.Ֆ.) ցեղից էր, Իրանի թագավորության վրա հարձակվելու նպատակով ժամանեց Դաշտ-ի-Խազար, հասավ Կուր գետի ափերին, սակայն հնարավորություն չունեցավ անցնել այն: Իրանի զորքերը եկան այս կողմից և նա Նահանջեց: Հենց այդ ժամանակ Էմիր Չոբանը փայտի հարվածներով պատժեց Ղուռուլնին և մի բանի Էմիրների, որոնք այդ կապակցությամբ արքային օգնության չէին եկել և թերացել էին: Այդ պատճառով, ահա, նրանք նրան խորապես ստեղծեցին» (Համդալլահ Ղազվինի «Շտորյալ պատմություն»):

«Երբ երջանկահիշատակ սուլթան Օլջայթուի (Էլխանուլթան Էլխան Մուհամմեդ խուրաբանդա Ուլջայթուի - Մ.Ֆ.) մահվան լուրը տարածվեց, Ուզբեկ խանը (Ոսկե Չորդայի խան Ուզբեկը - Մ.Ֆ.), որը իր սրտում երազանք ուներ Իրանի մասին, բացահայտ արտահայտեց այն և մեծաթիվ զորքով հարձակվեց այդ երկրի վրա: Նրա զորքը Դերբենդով անցան Շիրվանը և, զբաղվելով թալանով, հասան մինչև Կուրի ակի...: Այս կողմից գետին մոտեցավ սուլթան Աբու-Սալիդը (Էլխանուլթան Էլխան Աբու-Սալիդը - Մ.Ֆ.) և Էմիր Չոբանը բոլոր Էմիրներին հետ: Սկսվեց ճակատամարտ և հակառակորդները միմյանց վրա նետերի տարափ տեղացին: Ի վերջո, Ուզբեկը Ֆիքրի 718 թվականին վերադարձավ: Աբու-Սալիդը այդ մասին իմացավ և նրա հետևից ուղարկեց մի բանի Էմիրների: Նրանք անցան Դերբենդը, հետո վերադարձան և ճամբարեցին Առանի Դարաբադում: Ասում են, թե Ղուռուլնին այդ ճակատամարտին չհասավ: Էմիր Չոբանը, համաձայն Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի - Մ.Ֆ.) յստայի, դիմեց Աբու-Սալիդին: Յառլիկ հանեցին և պատժեցին նրան փայտի մի բանի հարվածներով» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլվեյսի պատմությունը», գլուխ 12):

«Ֆիքրի 718 թվականին Ղիչախի արքա Ուզբեկը (Ոսկե Չորդայի խան Ուզբեկը - Մ.Ֆ.) Դերբենդով ներխուժելով առաջացավ դեպի Աղդաբադ: Այդ ժամանակ սուլթան Աբու-Սալիդ խանը (Էլխանուլթան Էլխան Աբու-Սալիդը - Մ.Ֆ.) - Մ.Ֆ.), Էմիր Յուսեյն Գուրեկանին Նշանակելով Յասուրի զորքին հետ մղելու, նրա հետքերով ուղարկեց նաև Էմիր Չոբանին, իսկ ինքն էլ մեկնեց Դարաբադի ձեռնոցները: Այն բանից հետո, երբ տարածվեց Ուզբեկ խանի Դերբենդ գալու լուրը, ելնելով ծայրահեղ անկողնաշարժությունից, սուլթանն իր հետ եղած զորքով իջավ Կուր գետի ափը: Մինչ թշնամիներն ասպատակում էին Կուրի այն ափը, Էմիր Չոբանը, շտապ գալով խորասանից, ժամանեց Բայլական, որտեղ էլ, ստանալով Ուզբեկի ներխուժման լուրը, 20.000 հոգանոց զորքով միացավ իր տիրակալին: Դրանից հետո մի ինչ-որ թուլություն պատճեց Ուզբեկի զորքերին և սրանք հետ սլացան դեպի իրենց երկիր: Իմանալով այդ մասին՝ Չոբանը կայծակի ու փոթորկի արագությամբ անցավ գետը և իր հրե սրով հավաքեց շատ թշնամիների կանգի բերքը» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների ելությունը», մաս 4):

«Ղիչախական արքա, Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի - Մ.Ֆ.) սերունդ Ուզբեկ խանը (Ոսկե Չորդայի խան Ուզբեկը - Մ.Ֆ.), որից իր անունն է ստացել հայտնի ուզբեկ ժողովուրդը, Ֆիքրի 718 թվականին Դերբենդով ներխուժեց Շիրվան: Որպեսզի կանգնեցնի նրան՝ սուլթան Աբու-Սալիդը (Էլխանուլթան Էլխան Աբու-Սալիդը - Մ.Ֆ.) ժամանեց Դարաբադ և դա եղավ այն ժամանակ, երբ Ուզբեկի զորքերը արևմտյանում էին Շիրվանը: Այդ ժամանակ, ահա, Աբու-Սալիդի հայտնի Էմիր և զորավար Չոբանը 20.000 հոգանոց ջոկատով անցավ Կուրը և եկավ սուլթանին օգնության: Ուզբեկը Նահանջեց, սակայն հետապնդվեց Չոբանի կողմից և զգալի կորուստներ կրեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբխիսանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁷⁰² «Չայոց 767 թվականին դաիրանակները շատ հեծելագործով եկան ու գերեցին Տարսուսի շրջակայքը, որից հետո հեռացան Պոմպեոպոլիս: Այդ ժամանակ Կոռինթիոս կոստ պարոն Օշինը 300 մարդով հասավ նրանց հետևից, հենց ծովի ափին կոտորեց և ուրախությամբ հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1319 կամ Չայոց 766 թվականին չար Թեմուրտաշը մտավ Կիլիկիա աշխարհ և աղաղակ տիրեց: Նա 3 օր Նստեց Միսի դիմաց, բայց հետո Տիրոջից ակ ու տազնապ ընկավ նրա վրա և նա ելավ ու գնաց: Հեռանալիս, սակայն, նրանք իրենց հետ բազում գերիների տարան, բազում մարդկանց էլ սպանեցին» (Մանասն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁰³ «Այդ ժամանակ սուլթան Աբու Սալիդի (Էլխանուլթան Էլխան Աբու-Սալիդը - Մ.Ֆ.) մեկնեց Սուլթանիե, իսկ Էմիր Չոբանը գնաց Կրաստանի կողմերը և յուրաքանչյուրն իր զորքը տարավ իր հետ: Էմիր Չոբանը իր ավագ որդի Էմիր Հասանին Նշանակեց իր տան ղեկավար, իսկ ինքը մի բանի հեծյալներով շարժվեց Գյուլես-Դենիզ: Այդ ժամանակ նրանք, ուժեղ իրար հետ դավադրություն էին կազմել, ասացին. «Հնարավոր չէ բաց թողնել այս առիթը, քանի որ Էմիր Չոբանի հետ ընդամենը մի բանի մարդ կա»: Եվ ահա Էմիր Ղուռուլնին, Էմիր Ղազանը և Էմիր Բուդան ընտրյալ մարդկանցով պատրաստվեցին ճակատամարտի՝ համաձայնելով գնալ Էմիր Չոբանի հետևից և սպանել նրան: Նրանցից մեկը, սակայն, որի անունը Դարա-Թուդայ էր և որը Էմիր Չոբանի բարեկամն ու կողմնակիցն էր, նրան արագորեն տեղեկացրեց նրանց մտադրության մասին: Էմիր Չոբանը չհավատաց այդ խոսքերին և իր նայիբներից Աբու-Բաբին ու նրա որդի Իսան-Բուդային հրամայեց գնալ և ամեն ինչ պարզել: Աբու Բաբը և նրա որդին տեղյակ չէին իրավիճակից: Երբ մոտեցան դավադրություն կազմած մարդկանց, նրանց անմիջապես բռնեցին և Էմիր Ղուռուլնինի հրամանով սպանեցին: Նրանց սպանությունից հետո Էմիր Ղուռուլնին և իր եղբայրները շտապ շարժվեցին Էմիր Չոբանի հետևից: Էմիր Չոբանը, որ կատարում էր երեկոյան նամազը, իմացավ այդ մասին: Նա անմիջապես դուրս եկավ իր վրանից, նստեց ձին և շարժվեց դեպի իր գունակը, որտեղ գտնվում էր նրա որդի Էմիր Հասանը: Նրան հետապնդող Էմիրները կենդանի հասան նրա վրանին, բայց, քանի որ Էմիր Չոբանն արդեն հեռացել էր, որքան էլ որոնեցին, չկարողացան գտնել նրան: Նրանց ձեռքն ընկան, սակայն, նրա նայիբները և նոջարները: Մի բանիսին սպանեցին, սակայն Թուրախիյն, որ Էմիր Չոբանի նոջարներից էր, բայց նրանց հետ դավադրության մեջ էր, չվնասեց: Հաջորդ օրը նրանց խորհրդ շարժվեցին Չոբանի հետևից: Երբ Էմիր Չոբանը իմացավ նրանց մոտենալու մասին, իր հետ եղած ուժերով պատրաստվեց ճակատամարտի: Կողմերը շարքեր կազմեցին և նրանց միջև սկսվեց մի պատերազմ, որին նմանը պատմությունը չէր հիշում...: Այդ ժամանակ Էմիր Չոբանը և նրա որդի Էմիր Հասանը բազաբար կռվեցին ու հակառակորդ բանակից շատերին կոտորեցին, բայց նրանց թիվը հավասար չէր, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ օգնության հասան Ղուռուլնին և Թուրախիյն, որը լինելով Էմիր Չոբանի նոջար, ինչպես ասվեց, դավադրության մեջ էր մտել թշնամու հետ, ու նետվեցին կռվի: Վերջապես Էմիր ալ-ումարա Էմիր Չոբանը և նրա որդին... հեռացան իրենց զորքի շարքերից, իսկ նրանց զորքը կոտորվեց: Նրանք հասան մի բացատի, որտեղ մի խումբ մարդիկ գառան խորոված էին պատրաստում: Քանի որ Էմիրը և նրա որդին այդ օրը լուսաբացից մինչև կեսօր կռվում էին եղել, մարդիկ նրանց ասացին. «Ի՞նչեք ձեռքից, ծաշեք, կերակուրը պատրաստ է»: Էմիր Չոբանը չարձազանքեց իրավերին և շարունակեց

ճանապարհը: Երբ Եվրո Ղուռուճիկն իմացավ, որ Եվրո Չոբանը հեռացել է, այս խաբեությունից սկսեց ձեռքը կրծել: Նա շտապ նշանակեց Թոմասիսի եղբայր Արաշին, որպեսզի սա 50 հեծյալներով գնա Եվրո Չոբանի հետևից և անպայման բռնի նրան: Արաշը, առաջնորդվելով լուրերով, գնաց նույն ճանապարհով և հասավ այն վայրին, որտեղ մարդիկ խորոված էին պատրաստում: Նրանք դեռ չէին սկսել ուտել և ահա Արաշը իջավ ձիուց ու անմիջապես նստեց ուտելու: Այսպես Եվրո Չոբանը փրկվեց նրանցից» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրացում»):

«Վերադառնալուց հետո Եվրո Չոբանը հրամայեց մարակառնել Ալիսանի որդի Ղուռուճիկին ու շատ այլ Եվրոների, որոնք մինչև իր գալը շտապել էին թշնամիների դեմ մարտի մեջ մտնել և չէին ենթարկվել տիրակալի **(Էլխանուրյան Էլխան Աբու-Սալիդ - Մ.Ֆ.)** հրամանին: Դրանից վիրավորված Եվրոները որոշեցին ապստամբել և, առաջին իսկ առիթի դեպքում, երբ սուլթան Աբու-Սալիդը մեկնեց Սուլթանիսե, իսկ Չոբանն էլ գնաց Գուրջիստան, նրանք, օգտվելով այդ ամենից, գալլերի նման նետովեցին Չոբանին հետապնդելու: Երբ այս չարամիտ Եվրոները արդեն մոտ էին այն վայրին, որտեղ կանգ էր առել Չոբանը, սա կանգնեցրեց իր ընթացքը և նետովեց մյուս կողմ: Թալանելով Չոբանի ճամբարը՝ ապստամբները շտապեցին հետապնդել նրան և, հասնելով Եվրոյին, արյունահեղ մարտի մեջ մտան նրա դեմ: Չոբանը պարտվեց և մի քանի հյուժված ռազմիկների հետ միասին դիմելով փախուստի՝ տարբեր խորանանկություններով հազիվ հասնելով Սուլթանիսա» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռությունը», մաս 4):

«Այդ ժամանակ ելավ Ղուռուճիկ անունով ոմն անօրեն և պատերազմեց Չապանի դեմ, սակայն փախստական եղավ, որից հետո կողոպտեց գյուղերն և վանքերը, կոտորեց մարդկանց, հատկապես ծերերին ու երեխաներին, իսկ ողջ մնացածները դիմեցին փախուստի և ապաստանեցին վեմերի ծերայերում: Դրանից հետո, սակայն, զորքով եկավ Աբու-Սալիդը **(Էլխանուրյան Էլխան Աբու-Սալիդ - Մ.Ֆ.)**, Ղուռուճիկին փախստական դարձրեց և ազատեց երկիրը նրանից» (Հովհաննես Խորովագետի «Հիշատակարան 1319 թվականի»):

«Այդ տարի անօրեն Ղուռուճիկի դեմ պատերազմում ընկավ բարեպաշտ պարոն Բաղդինը» (Անանուն Զերմունցի «Հիշատակարան 1319 թվականի»):

«Այդ տարի Զաքին և Ղուռուճիկն ոտքի ելան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից Ղուռուճիկն գնաց Վրաստան, ապստամբություն բարձրացրեց և սպանեց Եվրո Չոբանի մի քանի պաշտոնյաների: Իմանալով այդ մասին՝ Եվրո Չոբանը փոքրիկ մի ջոկատով իբր որսի այդ կողմ գնաց ու եկավ մի ամրոց: Այսպես Գյուլա Դենիզի մոտ նա հասավ Ղուռուճիկին: Սա ռազմիկների ջոկատի հետ էր և նրանք ընդհարվեցին: Եվրո Չոբանի ջոկատը պարտություն կրեց, իսկ ինքն ընկավ ձիուց: Ձիուն պահեցին, նա կրկին ցատկեց նրա վրա ու փախավ» (Ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 12):

⁴⁷⁰⁴ «Գեորգի (Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառ - Մ.Ֆ.) շրջապատեց Գորիում գտնվող օվսերին և երեք տարի մարտնչեց նրանց դեմ, ընդ որում Վիրջին ու նրա զորքը մյուս բոլոր զորքերից ավելի լավ էին կռվում և նրանց մեծագույն զոհատու գտվում էին» (Անանուն «Երիցթավների օրինաբանությունը»):

⁴⁷⁰⁵ «Հիջրի 719 թվականին շարժման մեջ մտան Ուզբեկի **(Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկ - Մ.Ֆ.)** զորքերը և նրանց հարձակումները հասան մինչև Մուղան: Չոբանը հավաքեց իր զորքերը և գնաց թշնամիների վրա, սակայն չկարողացավ հասնել նրանց, քանի որ թշնամիները հեռացան: Այդ ժամանակ Չոբանը առանձնացրեց 5.000 հեծյալների, որոնք երեք օր հետապնդեցին թշնամիներին, սակայն այդպես էլ չհասան նրանց ու հետ դարձան» (Իբն Դուլմակ «Տարեգրություն»):

«Դրանից հետո թշնամություն առաջացավ Ուզբեկի **(Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկ - Մ.Ֆ.)** և Իրաքում թաթարների արքա Աբու-Սալիդի **(Էլխանուրյան Էլխան Աբու-Սալիդ - Մ.Ֆ.)** միջև, որը Հուլավյաններից էր: Եվ ահա Ուզբեկը զորք ուղարկեց Արթուրյանի երկրներ...: Երբ զորքն այսպես եղավ, բանը սկսվեց Մուղանի վրա Ուզբեկի հարձակումով, որը Հիջրի 719 թվականին զորք ուղարկեց: Սրանք ամայացրին շրջակայքը և նահանգեցին: Չոբանը հավաքեց իր զորքերը և գնաց թշնամիների վրա, սակայն չկարողացավ հասնել նրանց» (Իբն Խալդուն «Օրինակների գիրք»):

⁴⁷⁰⁶ «6827 թվականի հունիսին Սինուայից եկած թուրքերը հսկայական հորդեղ առաջացրին ու քաղաքի բոլոր շենքերը լուսավորվեցին՝ ինչպես ներսում, այնպես էլ դրսում» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

⁴⁷⁰⁷ «Հիջրի 720 թվականին հրաման ստացվեց սուլթանից **(Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.)**՝ արշավել Սսի երկրի վրա և այդ գործողությանը մասնակցեցին Ասորիի մահմեդական զնդերը: Դամասկոսից շարժվեցին մոտավորապես 2.000 հեծյալներ: Ճանաչալով Ծախաբաղի կողմը, ղեկավար Եվրո՝ Սահիյի զինվորներով, իսկ Համալից էլ եկան Թաքլիսանի Եվրոները, որոնք այնտեղ էին գտնվում իրենց զինվորներով: Նրանք Համալից դուրս եկան նույն տարվա Ռաբիա Ա ամսի առաջին տասնօրյակին և հասան Հալեպ: Այդ զնդերը, մինչև վերջին զինվորը, սուլթանական տեղակալ Ալթուն Բուդայի հրամանատարության տակ դուրս եկան Հալեպից և շարժվեցին դեպի Հարիսի մոտի Ամլը, որտեղ մնացին որոշ ժամանակ: Հետո այնտեղից ճանաչալ եկան և նույն տարվա Ռաբիա Ա ամսի 7-ին, որը համապատասխանում է այսօր ամսի 24-ին, մտան Սսի երկիրը: Առաջնապետ՝ նրանք հասան Չալիան գետը, երբ այն հորդած էր, ու կոտորեցին նետովեցին գետի մեջ, որտեղ մեծ թվով զինվորներ խեղդվեցին, որոնց մեծ մասը թուրքներն էին, որոնք Սահիյի բանակի մասն էին կազմում» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁷⁰⁸ «Իսկ այդ արշավանքի ընթացքում նրանցից մոտ 1.000 ասորիցի ծիպվելով խեղդվեց Չալիան գետում» (Իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

⁴⁷⁰⁹ «Չալիան գետն անցնելուց հետո նրանք գնացին Սսի բերդը պաշարելու: Նրանք հասան պարսպին, որի մեծ մասին տիրացան, հետո ավերեցին շրջակայքի գյուղերը, ղեկացրին ցանքը և վերադարձան: Անցնելով Չալիանից, որն արդեն ծանծաղել էր՝ նրանք նույն տարվա Ռաբիա Ա ամսի 29-ին, շաբաթ օրը հասան Բաղդաս, մինչև որ ցրվելու հրաման եկավ և ամեն ոք դարձավ իր երկիրը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ռաբիա Ա ամսում Մելիք-Նասր սուլթանը **(Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.)** հանձնարարեց իր որդեգրին, որին բերել էր Ղաֆալից, որպեսզի մեծ թվով մահմեդական զինվորներով ավերի Սսի երկիրը: Նրանք 17 օր շարունակ ավերեցին, ծառերը կտրատեցին և հրդեհեցին» (Իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

⁴⁷¹⁰ «Հայոց 768 թվականի հարապայի ու Հալեպի Եվրոյի գլխավորությամբ Սսրա հեծելազորը մտավ երկիր: Նրանք մայիսի 27-ին, երեքշաբթի օրը, եկան Սսի, իսկ մայիսի 30-ին՝ շաբաթ օրը **(սխալը հեղինակին է - Մ.Ֆ.)** ավերեցին Էջմիածինը **(խաղը Սսում եղած եկեղեցու մասին է - Մ.Ֆ.)**» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷¹¹ «Նույն տարվա Ձումադա Ա ամսում Տրիպոլիսի իշխան Կարդայը եգիպտական զորքի հետ արշավեց Հայոց երկիր 20.000 հոգուց ավելի զորքով, բայց նրանց մի մասը խեղդվեց Չալիան գետում, որանց թվում նաև՝ չորս Եվրոներ» (Իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

«Այդ տարի մեծ փորձանք եղավ, բանգի Սսրա զորքը ավերեց Կիլիկիան: Սկզբում, սակայն, Այասի սահմանների մոտ գտնվող Բերիթյարուքի դիմաց Հայոց զորքը կոտորեց Սսրա զորքին: Հենց այդ ժամանակ, որ Կանչի պարոն Կայրուն խոցեց անօրենների մեծ իշխաններից մեկին և դա մահացավ» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷¹² «Հիջրի 721 թվականին Բարձր դուռը ժամանեց մի դեսպան Տեմիրտաշ Իբն Չոբանի կողմից, որը Ռուսի երկրի տեղակալն էր: Նույն տարին հիշյալ Տեմիրտաշը իր զորքերով մտավ Սսի երկիրը և ասպատակեց ու ջարդեց, իսկ Սսի տերը փախավ Այասի բերդը, որը գտնվում էր ծովի վրա: Տեմիրտաշը մոտ մի ամիս շարունակ կողոպուտի մատնեց երկիրը և վերադարձավ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հայոց 770 թվականին նետողաց ազգին պատկանող ամբարիշտ մեկը, որին Դամուրդաշ էին անուն, այսինքն՝ Երկաթաբար, եկավ ռումաց աշխարհը: Այստեղ նա տեսավ Հայոց գեղեցիկ Կիլիկիան, որն, ինչպես ծիծեռնու մի ճյուղ, մնացել էր նեղ ու անձուկ, խորշակահար երկրում՝ ենթարկված անօրենների ազգից եկող բազում տառապանքների, որոնք էին եգիպտացիներն ու արաբիացիները: Այդ, այն անօրեն Երկաթաբարը նախանձ զգաց Հայոց թագավորության նկատմամբ և խորհեց գրավել այս երկիրը: Եվ ահա նա խորհուրդացավ ու մոռաց ինչպես առյուծ, զորք ժողովեց, հեծյալ կազմեց և դեսպան առաքեց, որ աշխարհը գրավի ու բռնի Հայոց թագավորին: Այստեղ իմացավ այդ նենգավորի չար խորհուրդը, սակայն չհնազանդվեցին նրա հրամանին, այլ ամեն մեկը ամրացավ իր անառիկ դղյակում: Եվ ահա անօրեն Երկաթաբարը բազում հետևակով ու հեծյալով մտավ Հայոց երկիր և բազում ավերմունքներ արեց: Նրանք Էջմիածին հրաշափառ եկեղեցին, ինչպես նաև քաղաքի կեսը հրով այրեցին, ուսնատակ տվեցին երկիրը, ավերեցին, սպանեցին և գերեզմարեցին» (Գրիգոր Կարնեցի «Հիշատակարան 1321 թվականի»):

«Այդ ժամանակի ռաժան թաթար Թեմուրտաշը, որը Ռուսի երկրի կառավարիչն էր, մեծաթիվ հեծելազորով և հետևակով, այսինքն իր ողջ հորդայով, որը հաշվվում էր 30.000 հոգուց ավել, անակնկալ կերպով ներխուժեց Կիլիկիո Հայոց երկիր և այնտեղ շատ ասպատակություններ, սպանություններ ու կողոպուտ իրականացրեց: Նա մեծ քանքեր գործարդեց, որ գրավի գոնե որևէ ամրոց, բայց չկարողացավ» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 770 թվականին Ռուսի պարոն Թեմուրտաշը եկավ Կիլիկիան, շատ բռիստոնյաների նեղեց, շատերին էլ գերեց» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 770 թվականին Թամուրտաշը մտավ Հայոց երկիր և նոյեմբերի 14-ին, շաբաթ օրը, գնաց Սսի» (Հեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

4712 «Այդ տարի չար թեմուրտաշը մտավ Կիլիկիայի աշխարհը և տիրեց՝ Սիսի առաջ նստելով 3 օր: Տազնապ ընկավ բնակչության մեջ, իսկ թշնամիներն էլ բազում գերիներ տարան, շատ-շատերին էլ սպանեցին: Դեռ, սակայն, Տիրոջ կողմից տազնապ եկավ արդեն թեմուրտաշի վրա և նա ելավ ու գնաց: Իր հետ, սակայն, նա բազում գերիներ տարավ, իսկ շատերին էլ սպանեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4713 «Բանակները պաշարեցին Սիսը, հորեհեցին թագավորի պալատը և կտրատեցին ծառերը» (իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

4714 «Նրանք ավերեցին Սիսը» (իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

4715 «Նրանք ...բանդեցին Ադանայի պարիսպները» (իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

4716 «Նրանք ...մեծ վնասներ հասցրին նաև Տարսուսին, որտեղ հորեհեցին ծառերը: Երբ նրանք վերադառնալիս հասել էին Ջալիան գետը, այնտեղ մի մարդ լուր տվեց, թե Սիս թագավորը մահացել է» (իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

4717 «Այնուհետև, եգիպտական բանակը եկավ և պաշարեց Այաս բերդը, սակայն չկարողացավ գրավել» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

4718 «Այդ ժամանակ հայերը հարձակվեցին նրանց վրա, թաթարներից շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ շրջապատեցին կիրճերում: Եվ, եթե թեմուրտաշը չասեր, թե. «Ես եկել եմ ձեր մոտ, որ սիրալիկ կերպով տեսնեմ ձեզ», իսկ եթե հայերն էլ չվախենային բացահայտ թշնամանալ թաթարների հետ, ապա բոլորին, մինչև վերջին մարդը կոչնչացնեին: Ձմռան սկզբին թեմուրտաշը լքեց Դայոց երկիրը» (Ներսես Պալիենց «ժամանակագրություն»):

4719 «Այդ տարի Չորանի որդի՝ անօրեն Նոյին թեմուրտաշը, եկավ Սիս վրա: Նա բազում վնասներ գործեց, բազում մարդկանց սպանեց և բազում մարդկանց էլ գերի բռնեց դեպի ռուս» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4720 «Դայոց 770 թվականին Ռուսի պարոն թեմուրտաշը եկավ Կիլիկիա... սակայն ամրոթախար եղավ և գնաց» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «ժամանակագրություն»):

4721 «Թեմուրտաշը 30.000 հոգու չափ զինվորներով հարձակվեց Լևոնի վրա, բայց հետո հաշտության կնքեց և վերադարձավ իր երկիրը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

4722 «Քրիստոսի 1323 թվականին Սարգին մտավ Կիլիկիա և 20.000 հոգու գերեց՝ բազում մարդկանց սպանելով և շատ տեղեր այրելով» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4723 «Դայոց 1070 թվականին մարցին եկավ Կիլիկիա երկրի վրա և բազում ավարառություն արեց ու գերի տարավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

4724 «Պարունը բացվելուն պես՝ ապրիլի 20-ին, սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) 40.000 հոգանոց հեծելազորով և Նույն բանակույթանք էլ հետևակով ներխուժեց Դայաստան ու հասավ մինչև Եփ: Երրորդ օրը՝ սուրբ Գրիգորի տոնին, նրանք գրավեցին ծովային ամրոցը, բանի որ ծովը հետ էր բաշխել ամրոցի: Եգիպտացիները մոտեցան ծովի կողմից և կտրեցին ճանապարհը դեպի ամրոցի ներս, այնպես, որ ոչ-ոք չէր կարող ծով դուրս գալ: Գերի բռնեցին մեծ բանակույթանք մարդկանց, ձեռք գցեցին անհաշիվ բանակույթանք ավար և պաշարեցին ամրոցը, դրեցին բարանետներ և ավերեցին պարիսպները ու դարպասը: Դրանից հետո նրանք կամուրջ պատրաստեցին և, մոտենալով ամրոցի պատերին, նետերով սպանեցին բոլորին, ով մոտենում էր ամրոցի դարպասին: Այսպես ամենուր ճակատամարտ սկիզբ առավ: Կիպրոսի արքան (Կիպրոսի թագավորության արքա Դեմիտրի II-ը (1285 – 1306, 1310-1324) – Մ.Ֆ.) 9 նավ ուղարկեց քրիստոնյաներին օգնության, որոնք ավելի շուտ կործանման, բան փրկության պատճառ դարձան, բանի որ ամրոցից բոլոր փախչողները սեղանվեցին նավակողերին ու իրենց ողջ ունեցվածքով նստեցին զայնոտները: Եվ ահա, երբ գիշեր իջավ, նրանք այրեցին ամրոցը և ծով դուրս եկան: Այսպես իր երկու ամրոցներով ավերվեց Այաս քաղաքը և ընկավ եգիպտացիների ձեռքը...: Ահա այդպես ապրիլ ամսի 23-ին գրավեցին ինչպես նավահանգստի բերդը, այնպես էլ Այաս քաղաքը՝ որից հետո 23 օրում գրավեցին արդեն ծովային բերդը, որտեղ ամեն ինչ թողել ու ապաստանել էին բազում քրիստոնյաներ» (Ներսես Պալիենց «ժամանակագրություն»):

4725 «Դայոց 771 թվականին Սարա հեծելազորը եկավ Այասի վրա և ապրիլի 21-ին, չորեքշաբթի օրը, գրավեց այն» (Դեթում Ախտեցի «ժամանակագրություն»):

4726 «Այդ ժամանակ Սարա զորքը եկավ Այաս կոչվող քաղաքի վրա և պաշարեց այն: Այդ ժամանակ բազում քրիստոնյաների գերվեցին, ընդ որում թշնամին բաբանների կիրառմամբ 20 օրում բազում հնարների դիմեց, որի արդյունքում գլխավոր վայրերից մեկը փլուզեցին և ներս մտան: Այդ ժամանակ Կիպրոսի (Կիպրոսի թագավորության արքա Դեմիտրի II-ը – Մ.Ֆ.) տեղը գիշերով զայնոտներ ուղարկեց, որոնց վրա էլ, ըստ հրամանի, տեղակործանեցին ներսում գտնվողները ու փախան՝ ոմանք Կիպրոս, ոմանք էլ՝ Կոնիոս» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «ժամանակագրություն»):

4727 «Այդ ժամանակ, երբ գրավեցին Այասը, կարծես թե երկիրն ավերվեց ու բոլորը սատկեցին, ինչն էր առավել տրտմալի» (Բարսեղ Մաշկևորցի «Յիշատակարան 1325 թվականի»):

4728 «Այդ ժամանակ բազում զորքով եկան Դայոց աշխարհը՝ ավերելով մեծ ու հռչակավոր Այաս քաղաքը: Նրանք հրով այրեցին քաղաքի բերդը, ամրությունները փլեցին և բազում քրիստոնյաների գերի տարան, իսկ այլոց էլ սրով սպանեցին» (Անանուն «Շարական»):

4729 «Այդ տարվա ապրիլ ամսի Սարա թագավորի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) զորքերը ավերեցին Այասը, որից հետո 20 օրում գրավեցին նրա կղզին» (Անանուն «ժամանակագրություն Այասի»):

4730 «Քրիստոսի 1323 թվականին Սարգին գրավեց Այասը, որը հիմնովին ավերեցին, ամրություններն էլ բանդեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4731 «Այս Լևոնի օրոք թեմուրտաշ թաթարը նենգեց երկրիս ու գրավեց Այասը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

4732 «Դիջրի 722 թվականին եգիպտական, ասորիական և Սահիլի զինվորներից զորաբաժիններ շարժվեցին, որոնց միացան Դամասկոսի զորքերը և գնացին դեպի Դայեպ մեծ քաղաքը, որտեղ նրանց իր գնդերով դիմադրեց Դայեպի կառավարիչ Այյուն Բուդան: Նրանք իրենց ճանապարհը շարունակեցին, մինչև հասան Այաս՝ Սիս երկրում, որը պաշարեցին և տիրեցին: Նրանց դիմադրեց ծովի վրա գտնվող բերդը, որի վրա մահմեդականներն հարձակվեցին բազմաթիվ բարանետ մեքենաներով, ինչպես նաև ծովից էլ հարձակում գործեցին նավերով: Այսպես երկու ուղղությամբ հարվածեցին, մինչև որ ավերեցին բերդը, թափանցեցին ներս և այն գտան հրդեհված: Մահմեդականները տիրեցին բերդին Ռաբիա Ա ամսի 21-ին, կիրակի օրը և բանդեցին այն ինչքան որ կարողացան բանդել, որից հետո զինվորները վերադարձան իրենց երկրները» (Աբու-Ֆիդա «Դամասկոս պատմություն մարդկային ցեղի»):

4733 «Դիջրի 722 թվականի Ռաբիա ամսին ստացվեց Այասի գրավման բարի լուրը: Եգիպտացիները բաբաններով հարվածեցին ծովի վրա գտնված ամրություններին, և, երբ հայերը տեսան այդ բանը, իրենց գույքերն ու ընտանիքները փոխադրեցին նավերի վրա՝ անցնելով առազատությունով ամրացված կամրջակի վրայից, որի երկարությունը 300 արմակաչափ էր: Դայերը ծովի վրա ունեին երեք ռազմանավ՝ «Ալուսա», «Շամա» և «Այաս» անուններով: Դայերը սկսեցին հայիոյել ու անարգել մարգարեին, սակայն Ալլահը նրանց սրտի մեջ ասրսափ գցեց և նրանց խուճապի մատնեց...: Չինվորները, տեսնելով, որ չեն կարող պարիսպները խորտակել, որովհետև դրանք երկաթով և կապարի շաղախով էին ամրացված ու ատաղճագործի չափի հաշվով 13 արմակաչափ լայնություն ունեին, մի բանի կետերի վրա փոսեր բացին, մեջը դրին բամբակի հունտի յուղով օծված փայտեր, այրեցին և այս կերպով բանդեցին պարիսպները: Դեռ, Ջալիանի վրայով 10 նավեր առաջացնելով, բանակը վերին կողմից անցավ և այդպիսով բազմաթիվ հայեր սպանվեցին, շատերը գերի տարվեցին, իսկ մեռյալների մոտ 200 գլուխներ էլ բերին բերդի դռան մոտ ու գցեցին ծովը: Այնուհետև ասպատակ փորեցին դեպի Սիս և վերադարձան» (իբն ալ-Վարդի «Պատմություն»):

4734 «Երկրորդ անգամ առաջինից ավելի մեծ բանակով հարձակվելով՝ Դիջրի 722 թվականին եգիպտացիները գրավեցին բերդը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

4735 «Դիջրի 722 թվականին իսլամական բանակը գրավել է Այաս աշտարակը, կողոպտել է, թալանել և ավերել» (Ելաթի Զելեթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

4736 «Դրանից հետո մյուս անգամ թուրքերը ասպատակեցին Մյունը, այրեցին այն և բազում քրիստոնյաների՝ մեծից մինչև փոքր, կրակի գոհ դարձրին» (Բարսեղ Մաշկևորցի «Յիշատակարան 1325 թվականի»):

4737 «Դայոց 771 թվականին Սարգին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա աշխարհի վրա և բազում վնասներ գործեց՝ այրելով Ադանան ու գրավելով վերջինիս բերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

4738 «Դայոց 1070 թվականին Սարգին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա երկրի վրա և բանդեց Ադանայի բերդը» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

4739 «Այսպիսի գրավումից հետո Սարա զորքը շարժվեց Տեյիուն գետի ուղղությամբ՝ հրաման ունենալով հարձակվել լեռների ստորոտում գտնվող երկրիների վրա: Նրանք այդպես էլ վարվեցին և շատերին գերեցին: Այդ ժամանակ թագավորի զորքը, սրտախոց լինելով այդ ամենից ու տեսնելով երկրի ավերվելը, կռվի ելավ թշնամիների դեմ՝ քիչ մարդկանցով գալով նրանց իջևանի վրա: Նրանք սկզբում մեծ կոտորած արեցին, բայց հետո

թշնամու հեծելագործը, որ կռվի էր ելել, նավերից կամուրջ կապելով, մոտեցավ գետին և անհամար մեծ քանակությամբ եկան նրանց վրա: Այդ ժամանակ մերոնք վախեցան և հետ քաշվեցին Մսիսի ուղղությամբ» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷²³ «Այդ ժամանակ մերոնք վախեցան ու հետ քաշվեցին Մսիսի ուղղությամբ, սակայն անօրենները հետապնդեցին նրանց և շատերին սպանեցին: Այդ օրը Հայոց իշխաններից մեռան Զկնոցի տեր պարոն Հեթումն ու իր եղբայր պարոն Կոնստանդինը, ինչպես նաև Վահրամ Լոդիկն ու մարաջախտի որդի պարոն Օշինը 20 ձիավորների և մի քիչ ավելի այլ մարդկանց հետ միասին» (Սմբատ Սպարապետի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷²⁴ «Հիջրի 725 թվականի էփր Չոբանը զորք ուղարկեց Ուզբեկի երկիր: Այս արշավի ընթացքում գորավարների մեծ մասը ենթարկվում և ուղեկցվում էր էփր Չոբանի կողմից: Նա փրացական ճանապարհով անցավ դեպի Դերբենդ, իսկ հետո հասավ Ուզբեկի ուլուս: Նրանք հասան Աթրեկ գետին: Այդ տարածքի գյուղերի, քաղաքների և հարթավայրերի բնակիչներից ոչ մեկին հանգիստ չթողնելով՝ նրանք բազմաթիվ գերիներ վերցրին: Էփր Չոբանը այս բայելքով վրեժ լուծեց այն մարդկանց համար, ովքեր մինչ այդ, Ուզբեկի ուլուսից անցնելով Դերբենդ և հասնելով Անառի վիլայեթ, ավերում էին տարածքները ու գերեվարում մարդկանց: Այս արշավանքի ընթացքում նա ոչինչ չթողեց այդ շրջաններում, ավերեց, գերեվարեց և քանդեց, և ինչից հետո հաղթական ու ուրախ վերադարձով հասավ սուլթանի (**Էլիսանուլթյան Էլիսան Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**) ոտքը: Սուլթան Աբու-Սալիդը ուշադրություն ցուցաբերեց էփր Չոբանի հանդեպ, զուլեց և պատվեց նրան» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լուգունը»):

«Այն ժամանակից սկսված, երբ որ Ուզբեկ արքան (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկ - Մ.Ֆ.**), անցնելով Դերբենդը, եկավ Իրանի տիրույթներ, էփր Չոբանը, ծայրահեղ ջանք ու եռանդ ներդնելով, որը բնորոշ էր իրեն, մշտապես մտնում էր այդ բանի համար վրեժ լուծելու շուրջը: Անսահման հպարտությունն ու փառասիրությունը դորդում էին նրան անպատճառ հարված ձեռնարկել այդ կողմի վրա և, համաձայն այն խոսքի, թե. «Մարդու բնույթին բնորոշ է փրժառությունը», նա ի վերջո հարձակում գործեց դեպի այդ սահմանները: Ի վերջո, Հիջրի 725 թվականին նա մի հսկայական զորք առաջնորդեց դեպի Ուզբեկի տիրույթներ: Էփրների մեծ մասն այդ արշավանքում ուղեկցում և օժանդակում էին Չոբանին: Նա Կրաստանի միջով մեկնեց Դերբենդ, իսկ այնուհետև էլ մտավ Ուզբեկի ուլուս: Նրանք հասան Թեքե գետին և այդ վայրերի գյուղերի, քաղաքների ու բնակիչների թվից ոչ-ոքի չխնայեցին: Նրանք սպանեցին, թալանեցին և գերեվարեցին: Նման թալանից ու կողոպուտից հետո Չոբանը հաղթականորեն հետ վերադարձավ» (Ռաշիդ-է-Դիկի Շարունակող «Ժամանակագրությունների հավաքածու»):

«Հիջրի 725 թվականին էփր Չոբանը Կրաստանի միջով գնաց Ուզբեկ խանի (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկ - Մ.Ֆ.**) վրա՝ վրեժ լուծելով այն հսկայական ավերածությունների համար, որը վերցրին իրականացրել էր Առանում եղած ժամանակ: Էփր Չոբանը այնտեղ ևս ավերածություններ իրականացրեց, որից հետո հապճեպ հեռացավ» (Համդալլահ Դազվինի «Շնտրյալ պատմություն»):

«Դրանից հետո, օգտվելով Աբու-Սալիդի (**Էլիսանուլթյան Էլիսան Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**) փոքրահասակությունից, Չոբանը պետության մեջ գրավեց որչ իշխանությունը և որոշեց վրեժխնդիր լինել Ուզբեկ խանից (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկից - Մ.Ֆ.**): Նա հավաքեց զորքը և ուղղություն վերցրեց Հիլալան: Այնտեղ նա զորքը երկու մասին բաժանեց: Որոշ էփրներ գնացին Դերբենդ և հասան Թեքե գետին, իսկ էփր Չոբանը իր որդիների հետ գնաց Կրաստանով: Ուզբեկը իմացավ այդ մասին և դիմեց փախուստի: Այդ արշավանքը մեծ քաջության գործ էր: Նրանք մնացին այնտեղ որոշ ժամանակ և վերադարձան» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 12):

«Հայոց 775 թվականին Չոբանը գնաց Չերեքք» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

⁴⁷²⁵ «Եվ ահա Թեմուրտաշը, վախենալով սուլթանից (**Էլիսանուլթյան Էլիսան Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**), որոշեց մեկնել Միսր: Դրա համար նա պատրաստեց սուլթանյան շքեղության իրեր, թալանեց Ռումի բնակչության ողջ ունեցվածքը, վերցրեց առկա զանազանք և, կանգնելով 1.000 վարձյան զեղեցիկ ու շքեղ հեծյալ երիտասարդների զուխ, իշ փրկության համար լեցեց Ռումի երկիրը» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լուգունը»):

«Հայոց 777 թվականին Թեմուրտաշը եկավ Երզնկայի երկրի վրա, հետո գնաց Մար և անտեղ սպանվեց սուլթանի (**Մամլուլթյան սուլթանության սուլթան Սուհամնեդի - Մ.Ֆ.**) կողմից...: Ահա այսպես Չոբանի որդի Թեմուրտաշը փախավ և գնաց Մար» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1328 կամ Հայոց 775 թվականին Չոպանի որդի Թամուրտաշը եկավ Երզնկայի վրա, սակայն դարձյալ դիմեց փախուստի և հեռացավ Մար, որտեղ էլ սուլթանի կողմից սպանվեց» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷²⁶ «Գեորգի թագավորի (**Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի - Մ.Ֆ.**) ժամանակ չինգիզական խաները միմյանց թշնամացան և ոչնչացան: Իմերեթում էլ Նարին Դավթի (**Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Դավթ IV Նարինի - Մ.Ֆ.**) որդիներն (**Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Կոնստանդին I-ը (1293-1327),** նրա եղբայր, **Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Միքայելը (1327-1329)** և **վերջինիս որդի, Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Բագրատ III-ը (1329-1330) - Մ.Ֆ.**) իրար դեմ ըմբոստացան: Որոշ ժամանակ անց թագավոր Գեորգին... միավորեց իմերեթին ու ամերեթին և կամոք բարձրալի տիրեց որչ Կրաստանին» («Զարթովի-Ցիսվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Այս Գեորգի թագավորի (**Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի - Մ.Ֆ.**) օրոք Չինգիզյանների միջև թշնամություն առաջացավ, ուստի և նրանք վնասվեցին, իսկ Իմերեթում էլ Դավթ Նարինի (**Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Դավթ IV Նարինի - Մ.Ֆ.**) որդիներն (**Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Կոնստանդին I-ը, նրա եղբայր, Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Միքայելը և վերջինիս որդի, Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Բագրատ III-ը - Մ.Ֆ.**) իրար դեմ ելան, իսկ Գեորգի թագավորը (**Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի - Մ.Ֆ.**), միառժամանակ սպանելով... այս ու այն կողմերի Կրաստանը միավորեց և ըստ էր ուզածի որչ Կրաստանին տիրեց» («Նոր Զարթովի-Ցիսվերթա», Բերիա Եգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Զորիստուսի 1330 կամ Զորիկոնի 18 թվականին Գեորգի արքան (**Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը - Մ.Ֆ.**) եկավ և զբաղեցրեց որչ Իմերեթիան, որից հետո այն ընկավ նրա իշխանության տակ» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթեի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Զորիստուսի 1330 կամ Զորիկոնի 18 թվականին Գեորգի Պայծառը զբաղեցրեց Իմերեթիան, վերցրեց Զուլթայիսին և դուրս հանեց այնտեղից Բագրատին (**Զարթովի թագավորության համիշխան արքա Բագրատ III-ին - Մ.Ֆ.**)» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁴⁷²⁷ «Եվ ահա անեցիներից նրանք, որոնք Ախսարայ էին հասել, թաթար խանի (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկի - Մ.Ֆ.**) հրամանով բնակվեցին այնտեղ, սակայն ռա երկար չտևեց, բանգի Հայոց 778 թվականին, երբ թաթարները սկսեցին նեղել նրանց, նրան դեսպան ուղեցին Դրիմ ջեմուլացիների իշխանի մոտ, որը բնակվում էր ֆրանկների կառուցած Թեոդոսիա ամրոցում: Եվ ահա նրանք պայմանավորվեցին վերջինիս հետ, որից հետո իշխանները, ազնվականները և հասարակ ժողովուրդը ելան Ախսարայից ու, զինված և պատերազմելով թաթարների դեմ, ծեղբելով եկան, հասան Դրիմ՝ բնակություն հաստատելով Թեոդոսիայում, Կազարաթում, Սուրխաթում ու սրանց կողմերում: Սա եղավ Հայոց 779 թվականին» (Անանուն «Նրիմի Կաֆայի անեցի գաղղղեղների մասին»):

«Հայոց 780 թվականին Հայոց մեր ազգը, որ Անիի թագավորական քաղաքից էր և մինչ այդ հեռացել էր թաթարների բռնությունից ու եկել Աստրախան, այնտեղից հեռացավ Դրիմ» (Հովսեփ Արղության «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷²⁸ «Հիջրի 732 թվականին Նախանձ անձանց մի մասը բամբասեց, թե էփր Շեյխ Հասանը գաղտնի նամակագրություն է վարում Բաղդադ-Խաթունի հետ և, իբր, Բաղդադ-Խաթունին իր հետ ծրագրել է սպանել սուլթանին (**Էլիսանուլթյան Էլիսան Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**): Սուլթանը հավատաց այդ խոսքերին, բռնեց էփր Շեյխ Հասանին, կապեց և հրամայեց սպանել: Այնուամենայնիվ, էփր Շեյխ Հասանի մայրը, ով սուլթանի հորաբորոք դուստրն էր, խնդրեց սուլթանից և սուլթանը էփր Շեյխ Հասանին կյանք շնորհեց՝ ասելով. «Թող իրեն ինքնամեկուսացնի և այլևս ինձ մոտ չգա»: Նրանց որոշեցին, որ էփր Շեյխ Հասանը կմեկնի Կասախ ամրոց և այնտեղ կբնակվի: Նրա մայրը նույնպես գնաց իր հետ: Բաղդադ-Խաթուն այս իրադարձության պատճառով մի ժամանակ շատ վիրավորված էր, մինչև անցկացվեց հետաքննություն և պարզ դարձավ, որ բամբասանքն իրականությանը չի համապատասխանում: Մեկ անգամ ևս սուլթանը դարձավ բարեհամբույր և Բաղդադ-Խաթունը զբաղեցրեց իր Նախկին տեղը» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լուգունը»):

«Այդ տարի շեյխ Հասան Ուալուբեկը եկավ Կեմախի վրա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1330 կամ Հայոց 777 թվականին շեյխ Հասան Ուզբեկը եկավ Կեմախի վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷²⁹ «Նրա (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Սանուխ II-ի (1332-1333) - Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ ուժեղ զորքով մինչև Աստուտաս եկավ Բայրամ-բեկը: Շատ թուրքերը կոտորվեցին իսկ նրանց մի մասն էլ անկանոն ցրվեց: Այդ ժամանակ շատ թուրքական ձիերի գրավվեցին ու դա տեղի ունեցավ 6840 թվականի օգոստոս ամսին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 8):

⁴⁷³⁰ «Գեորգի թագավորի (**Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի - Մ.Ֆ.**) ժամանակ չինգիզական խաները միմյանց թշնամացան և ոչնչացան...: Որոշ ժամանակ անց թագավոր Գեորգին... միավորեց իմերեթին ու ամերեթին և կամոք տիրեց որչ Կրաստանը» («Զարթովի-Ցիսվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Այս Գեորգի թագավորի (Զարթովի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի – Մ.Ֆ.) օրոք Չինգիզյանների միջև թշնամություն առաջացավ, ուստի և նրանք վնասվեցին, իսկ... Գեորգի թագավորը, միառժամանակ սպասելով... այս ու այն կողմերի Վրաստանը միավորեց և ըստ էր ուզածի ողջ Վրաստանին տիրեց» («Նոր Զարթովի-Ֆյոդոբեա», Բերիա Էգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷³¹ Այս մասին հայտնում են մահմեդական աղբյուրները, որոնք առաջմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁷³² «Եվ ահա, երբ բազմացավ մեր անօրենությունը, մեր բազում մեղքերի համար Յայեայի նայիր Այթուն Բուղան, որը հանդես էր գալիս որպես այնտեղի տեր և առաջին անձնավորությունը, բազում բաներով խաբեց Յայոց արքա Լևոնին ու անհոգ թողեց: Ահա այն ժամանակ, երբ արքան անհոգ նստած էր Ադանայում և ողջ աշխարհն էլ անհոգ էր, ամեն մարդ իր տանն էր ու իր գործն էր անում վստահ տուլթանի (Մամուլթյան տուլթանության տուլթան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) ամանայթի և այն բանի վրա, որ դեսպաններ կային տուլթանի ու այդ անօրեն Եմիրի մոտ, վերջինս վերցրեց Յայեայի հեծելազորն և, անունը դնելով, թե Եփրատի ճանապարհն է բռնել, մայիս ամսի 26-ին՝ հինգշաբթի՝ Փրկչի համբարձման օրը, առաջացավ մինչև Մյուն, Ադանա ու Տարսուս: Նա գրավեց բազում գյուղակներ, մարդ և անասուն ծեռք գցեց, ինչքան ուժ ուներ սպանեց, ավերեց ու այրեց: Արքան հազիվ հեռացավ Ադանայից, քանզի նա ելել էր ին և Լևոնի դիմաց: Եվ ահա նա 9 օր մնաց երկրում, որից հետո ելավ և գերի վարեց սուրբ ավետարանները Յայեայ՝ հետը տանելով նաև եկեղեցու այլ անոթներ» (Վասիլ Այասեցի «Հիշատակարան 1337 թվականի»):

«Յայոց 784 թվականին ասորիքի անիծյալ մահմեդական ազգը, որպեսզի բռնի Որսկայում գտնվող Լևոն թագավորին, որն, անկասկած, այնտեղ էր լինելու Երիստոսի համբարձման օրը, մայիսի 25-ին, հինգշաբթի օրը, եկավ Որսկան և Մոլուն, սակայն Աստուղ ողորմության թագավորը գտնվում էր Ադանայում: Այստեղ նրանք մնացին մինչև երեկո, իսկ հետո, վերցնելով գաղթականների իրենց առջև, գնացին Մոլունի վրա: Թուրքը երկրում մնաց 8 օր և այդ ընթացքում գնաց Տարսուսի վրա, որտեղ այրեց ու փլեց նրա միևնույնը» (Ջեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս թունավոր ժամանակներում, երբ հայերը տառապում էին, անօրեն իսմայելացիները արշավեցին Կիլիկիայի երկրի վրա: Նրանք կոտորեցին բոլորին, ոմանց գերեվարեցին և տարան Սսեր, իսկ մյուսներին՝ հարաման երկիր» (Ամանուն Աբեղա Երուսաղեմցի «Հիշատակարան 1335 թվականի»):

«Յայոց 784 թվականին մեր մեղքերի համար պատիժ եկավ, քանզի ատամ սրեցին մեր վրա և Մորա բռնակալ Նասրը (Մամուլթյան տուլթանության տուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) փութացրեց մեր կորուստը: Եվ ահա խաղաղության ու սիրո ժամանակ Յայեայի չարագույն Եմիրը նենգությամբ և գաղտնագողի, անսպասելի ժամին ու անակնկալ պահի, փութանակի արձակելով ձիերը, բազում զորքի բազմությամբ հնձի ժամանակ՝ Երիստոսի համբարձման տոնին, մի գիշերում և մեկ օրում հասավ Մամեստիս, Ադանա թագավորանիստ բաղաբները, եկեղեցի ու Մյունին, որտեղ գտնվում էր թագավոր Լևոնը՝ անհոգ ու ապահով, ընդ որում նրա թագավորությունը ևս անկազմ էր և անպատրաստ, առանց զորքի, քանզի բոլոր բաղնիք էին գնացել կամ ցրվել էին: Նրանք ցրվեցին զավառներով և շեներով՝ ողջ Յայոց բազմամարդ երկրով, տարածվեցին մինչև Տարսուս ու բոլորին հանգիստ և խաղաղ գտան, ընդ որում ոմանք նույնիսկ հարսանիքներով կամ խրախճանքներով էին զբաղված: Թշնամիները սրերով անխնայ կոտորեցին բազում մարդկանց՝ եկեղեցականների և աշխարհականների, կին ու երեխա, հորդեցին տուն և ապարանք, եկեղեցի ու արտ: Նրանք մեծ ավար վերցրին՝ գերի տանելով կին և երեխա, ոսկի ու արծաթ՝ անթիվ և անհամար: Նրանք տարան նաև կեղևների մեծ բազմություն՝ այս բոլորը հանելով մեր երկրից և տանելով իրենց աշխարհ...: Երիստոսի 1336 և Յայոց 783 թվականին Մարցին եկավ Կիլիկիա...: Ահա այդպես այդ տարի իսմայելացիները արյունով եկան Կիլիկիայի վրա: Նրանք բազում մարդկանց սուր տուներ մաշեցին և գերի տարան, դեպի Եգիպտոս ու Ղահրաման, քանզի Լևոն թագավորը այնտեղ չէր, նա մեկնել էր ֆրանկների մոտ, որպեսզի այնտեղից օգնություն բերի Երուսաղեմ բաղաբի ազատագրման համար, որին մինչ այդ տիրել էին եգիպտացիները» (Ամանվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Սա մի դառնաշունչ ժամանակ է և անօրեն իսմայելի ազգի երեսից նկազել է Յայոց ազգը, քանզի սրանք եկան Կիլիկիայի վրա, ամեն ինչ սրի բաշեցին և կեցը Սոր գերեվարեցին, կեսն էլ՝ հարամանի երկիր» (Ամանուն «Հիշատակարան 1335 թվականի Առաջին»):

«Այդ ժամանակ հարաման կոչվող մի ազգ մտավ Կիլիկիա երկիր և, անցնելով տեղից տեղ, բազում վնասներ գործեց» (Ամանուն «Հիշատակարան 1335 թվականի երկրորդ»):

«Ապա նրանք մտան երկիր և ոչ բաղաբ ու ոչ էլ բերդ թողեցին, լեռներն և դաշտերը, վանքերն ու անապատները, ոչ մի տեղ չմնաց երկրում, որ առանց արյան չթողնեին և չմտնեին, քանզի շատ-շատ էին ու սրահար էին անում բազում եկեղեցականների՝ երեցների, արեղաների, վարդապետների, եպիսկոպոսների, սարկավազների ու դպիրների, անթիվ բրիստոնյաների՝ տղամարդկանց և կանանց, տղաների ու աղջկաների նրանք գերեվարեցին, թող սատկած հատուցի նրանց այս ամենի փոխարեն, դա բավական է» (Սարգիս Սեցցի «Հիշատակարան 1336 թվականի»):

«Եվ ահա Յայոց 784 թվականի տիրոջ համբարձման տոնին, երբ հանգիստ էին և խաղաղ ժամանակ էր, Յայեայի Եմիրը եկավ Մամեստիս ու Ադանա, ինչպես նաև լցվեց ողջ երկիրն և թագավորական բաղաբները: Նա ամեն ինչ առհասարակ սրի մատնեց և անթիվ գերիներ վերցրեց՝ կանանց, ծերերի ու երեխաների: Նա անասունների առևանգեց ու տարավ իր երկիրը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 738 թվականի Մուհառամ ամսում մեռավ Տարսուսի Մուհամմադ իբն Մաջդադին իբն Կարնասը, որը մտել էր Սսի երկիրը որպես բնիկ Ջիհանյան տիրույթների: Նա մեռավ այդ երկրում և թաղվեց այնտեղ գտնվող մահմեդականների հատուկ գերեզմանոցում...: Տալ Յամդուն, մի ամուր բերդ է շրջապատված բարե պարսպով և գրավում է բլրի գագաթը: Ունի արվարձան, այգեստաններ և մի գետ: Յո՞ղը բարեբեր է և բերքերի առատության հետևանքով կյանքը այնտեղ շատ էժան է: Մահմեդականները բանդեցին այն և և վերջինս մինչև այսօր դեռ չի վերականգնված: Տալ Յամդունը մոտ մեկ ճանապարհիցափի հարավ է Ջեյհուն գետից և մոտ երկու ճանապարհաչափ էլ՝ Սսից: Տալ Յամդանից դեպի արևելք և նրա տեսողության սահմաններում բարձրանում է Դունդուլ բերդը» (Աբուլ-Ֆիդա «Աշխարհագրություն»):

«Այդ ժամանակ Յայեայի բանակը Յայեայի տեր Այթունբուղայի հրամանատարությամբ Ռամադան ամսի 28-ին ելավ և ոտնատակ տվեց Ադանայի, Տարսուսի, Մասիսայի և Այասի կողմերը: Նրանք գերի վերցրին 240 մարդու և կորցրին են ընդամենը 1 Մոսուլման զինվոր, որը խեղդվել է Ջահան գետում» (ալ-Ջազարի «Ժամանակի անցերը»):

«Տալ Յամդունը Դարպասկից մի օդվա ճանապարհով մի սարի վերևում է գտնվում և տիրում է Յարիսի վրա: Ունի աղբյուրներ և պարտեզներ: Այն սահմանային կայան էր Յայոց ծովի վրա մինչև այն ժամանակ, երբ Ջահանի գրավումները տեղի ունեցան Նասր Մահմեդի (Մամուլթյան տուլթանության տուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) կողմից և ընկավ այդ երկրամասի մայրաքաղաք Այասը» (Օմար «Տասրիֆ»):

⁴⁷³³ «Այդ ժամանակ 100.000 տաղվեցներ գնացի Սիսի վրա» (Ամանուն Աբեղա Երուսաղեմցի «Հիշատակարան 1335 թվականի»):

«Յայեայի նահանգապետ Այթուն-Բուղան իր զորքով շարժվեց Սսի վրա և Հիջրի 735 թվականի Ռամադան ամսի 17-ին պաշարեց այն: Նա ավերեց շրջակա գյուղերը և մոտ 300 գերիներ տարավ: Նա տարավ նաև բազմաթիվ գոմեշներ և կովեր ու ապահով վերադարձավ» (իբն Իյաս «Պատմություն»):

⁴⁷³⁴ «Երբ Այասի բնակիչները տեղեկացան այդ զորքերի արածի մասին, շրջապատեցին իրենց մոտ գտնվող Մոսուլմաններին, նրանց փակեցին մի խանում և ձկնիթեցին ու հորդեցեցին դրանք: Մի մարդ փախավ և իրեն գցեց խանի տանիքից, սակայն հետո բռնվեց և մորթվեց: Նրանք ոչնչացրին մոտ 2.000 Մոսուլմաններին՝ այդ թվում բաղաբացիների, ռուսցիների և շասցիների, ինչպես նաև՝ այլ վաճառականների: Դա ծովը բացելու տոնի օրն էր» (ալ-Ջազարի «Ժամանակի անցերը»):

«Երբ այս լուրը հասավ Այասի բրիստոնյաներին, նրանք կատաղությամբ հուզվեցին, իրենց մոտ հավաքեցին Մոսուլմաններին, նրանց ժողովեցին իրենց խանում և հորդեցեցին: Նրանք մոտ 2.000 հոգի էին և դա ծովը բացելու տոնի օրն էր» (իբն Իյաս «Պատմություն»):

«Ով եղբայրներ, այնքան շատ են լուրերը, որ չգիտես, թե ինչ գրես: Ասում են, որ Այասի բնակիչները սպանել են արաբ բաղիքի: Յազար վայ ինձ և մեզ բոլորիս՝ Երուսաղեմի բրիստոնյաներիս, որովհետև անհավատների սարսափից նիսկեցիների պես այրվում ենք: Ասում են, թե մեզ չարերի կողմից ոչխարների պես կհավաքեն, բոլոր հայ բրիստոնյաներին մեկ վայրում կհավաքեն և կսորթեն, քանզի նրանք մեզ վրա հաչում են ու մեղադրում, թե հայերը Այասում սպանել են բաղիքին իմաստուններին: Այս ամենի համար մեզանից են ուզում լուծել իրենց վրեժը» (Ամանուն Աբեղա Երուսաղեմցի «Հիշատակարան 1335 թվականի»):

⁴⁷³⁵ «Բանն այնպես ստացվեց, որ խանական 34 թվականի ամռան վերջին, որ ընկնում էր Հիջրի 736 թվականին, լուր եկավ Սուլթանիսիայի մասին, որ Ուզբեկ արքան (Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկ – Մ.Ֆ.), որը Թուշի խանի (Մոնղոլական տերության խան Թուլուի – Մ.Ֆ.)՝ Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության իմամադի Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդու, սերունդներից էր, Դեշտ ի-խազարից ուղղություն է բռնել դեպի այս թագավորություն...: Եվ ահա տուլթան Աբու-Մայիդը (Ելխանության խան Աբու-Մայիդ – Մ.Ֆ.) Եմիրների և մեծ զորքի ուղեկցությամբ մեկնեց դեպի Առանի երկիր: Այստեղ, սակայն, օդի անառողջության պատճառով զորքի մեծ մասի առողջությունը քայքայվեց և այդ արևապաշտ արքան ու առատաձեռնություն ճառագող տիրակալը իր երիտասարդ տարիներին և ծաղկուն հասակում խնեց մահվան դառը բաժակը Հիջրի 736 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 13-ին: Դա եղավ առանյան Դարաբադում, որտեղից էլ նա ընկավ հավերժ բնակության կացարանը» (Ջամիլալի Դավիլին «Շնտրված պատմություն»):

«Դետո լուր եկավ Ուզբեկի (Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկ – Մ.Ֆ.) զորքի մասին» (ալ-Կուտեբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 12):

«Հիջրի 735 թվականի վերջին ամիսներին լուր եկավ, որ Ուզբեկ արքան (Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկ – Մ.Ֆ.), որը Թուշի խանի (Մոնղոլական տերության խան Թուլուի – Մ.Ֆ.)՝ Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության իմամադի Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդու, սերունդներից էր, Դեշտ ի-

խազարից ուղղությունը է բռնել դեպի Առան ու Աղորազան...: Սուլթան Աբու-Սալիդը (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**) Էմիրների և մեծ զորքի ուղեկցությամբ մեկնեց դեպի Առանի երկիր: Չմեռողի ժամանակը դեռ չէր եկել և տեղի անառողջ եղանակի պատճառով զորքի մեծ մասի առողջությունը խաթարվեց, իսկ արքայի հետ էլ մի քանի օր անց այնտեղ հիվանդություն պատահեց և նրա օրինյալ առողջությունը շեղվեց լավ վիճակից...: Եվ ահա այդ բարեպաշտ ու ճշմարիտ ուղի ընտրած արքայի հոգու թոշուկը դուրս թռավ մարմնի վանդակից և իր համար բույն հյուսեց վերին դրախտում: Դա տեղի ունեցավ Դարաբաղ կոչված վայրում Ռաբիա Ա մանի 13-ին: Իրերի այս դրության մեջ Ուզբեկը հսկայական հորդալով և անհաշիվ ռազմական հանդերձանքով անցավ Շիրվանյան Դերբենդը ու հասավ Կուր գետին: Աբու-Սալիդի տիրությունների բնակչությունը, ոչ մի տեղից փրկություն չտեսնելով, կորցրեց հույսը գույքի և ընտանիքի ապահովության՝ որոշելով կործանվել ու հեռանալ այս աշխարհից» (Ռաշիդ-Էդ-Դիևի Շարունակող «ժամանակագրությունների հավաքածու»):

«Այդ տարի երկաթյա դարպասների մոտ մահացավ սուլթան Աբու-Սալիդը (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**): Նա ընդառաջ էր շարժվում Ուզբեկ խանին (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկին – Մ.Ֆ.**), քանի որ նրանց միջև թշնամություն էր առաջացել» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Յիջրի 735 թվականին, այդ տարվա վերջին, Թուշթի խանի (**Մոնղոլական տերության խան Թուշթի – Մ.Ֆ.**) ցեղից փաղիշահ Ուզբեկը (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**) Դեշտ-ի-Բախարգից գնաց Առան ու Աղորազան: Սուլթան Աբու-Սալիդը (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**), որպեսզի հարթի այդ փորձանքը, որոշեց պատրաստվել մարտի և ճակատամարտի՝ չսպասելով թշնամու հաղթանակին ու հաղթարշավին: Եվ ահա նա Էմիրների հետ բարեհաճեց մեկնել Առան, չնայած ձմեռային քոչեր մեկնելու ժամանակը դեռ չէր եկել» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Յիջրի 735 թվականին Ուզբեկ խանը (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**) երկրորդ անգամ նույն ճանապարհով եկան Շիրվան» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁷³⁶ «Գեորգի թագավորի (**Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի – Մ.Ֆ.**) ժամանակ չինգիզական խաները միմյանց թշնամացան և ոչնչացան...: Որոշ ժամանակ անց թագավոր Գեորգին չինգիզականներին հարող հեր-կախեցի ու հայաստանցի Երիթթավներին կանչեց Ցիվի, որը Կախեթում է, և կոտորեց, որից հետո միավորեց խնդիներին ու ամերցիներին և իր կամքով տիրեց ողջ Կրաստանը» («Քարթլի-Ցխուլթեբա»), Անանուն «ժամանակագրություն 1207-1318 թվականների»):

«Այս Գեորգի թագավորի օրոք Չինգիզյանների միջև թշնամություն առաջացավ, ուստի և նրանք վնասվեցին, իսկ... Գեորգի թագավորը (**Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի – Մ.Ֆ.**), միառժամանակ սպասելով, Յեթ-Կախեցի և Չայքի իշխաններին, որոնք Չինգիզյանին հարեցին, Կախեթի լեռ հասցրեց ու կոտորեց» («Նոր Քարթլի-Ցխուլթեբա», Բերիա եգնատաշվիլի «ժամանակագրություն»):

«Գեորգիի (**Քարթլիի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ Իբերիան այնպիսի ուժ ձեռք բերեց, ինչպիսին վաղուց ի վեր չէր ունեցել: Ներքին բարեկարգության այս պայմաններում Գեորգի արքան իր տիրապետությունը հաստատեց վերկայան բոլոր մարզերի վրա՝ ընդհուպ մինչև Կարդան գետը և Չայաստանի կեսն ունենալով իր տիրապետության տակ» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 106):

⁴⁷³⁷ «Յիջրի 735 թվականի վերջին ամիսների ընթացքում լուր եկավ, որ սուլթան Ուզբեկը (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**), որ Թուլույ-խանի (**Մոնղոլական տերության խան Թուլույ – Մ.Ֆ.**) ու Չինգիզ-խանի (**Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.**) տոհմից էր, Դաշտի նահապարհ ուղղված է Իրանի ու Ատրապատկանի երկրներ: Այդ ժամանակ բախտավոր սուլթան Աբու-Սալիդը (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**), թող Ալլահ լուսավորի նրա հոգևորության և բարեպաշտության վկայությունը, համակերպվելով այն կրոնական պարտքին, որ պատերազմի նախապատրաստությունն ու հակառակորդի ներխուժումից երկրի վնասի կանխումը առաջնային և պարտադիր է աշխարհի կառավարողի համար, զորքի և Էմիրների հետ ուղևորվեց Առանի երկրներ: Վատ եղանակի պատճառով, սակայն, մինչև ձմեռը հասնելը զորքի մեծ մասը անախտան ղարձակ: Ավելին, մի քանի օր անց սուլթանը պատվեց հիվանդությամբ, թեև երկու շաբաթ անց նրա վիճակը մի փոքր բարելավվեց և նա բաղնիք գնաց: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա օրինյալ բնությունը ամենաթուլացավ ցավի թուլության տարվեց: Բժիշկները ենթադրեցին թունավոր քամու ազդեցություն, սակայն բուժումը արդյունք չտվեց: Նա խորացավ մահվան նախանշանների և անթիվ չարչարանների մեջ: Այս տառապանքները շարունակվեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ, ինչպես ասում են «շատ բան կա, բայց մահը մեկն է», այդ բարեպաշտ և լավ սուլթանի հոգու թոշուկը թռավ մարմնից ու հաստատվեց ամենագեղեցիկ դրախտային այգում: Սա տեղի ունեցավ Յիջրի 736 թվականի Ռաբիա Ա մանի 13-ին...: Երբ Արփա-խանը (**Էլխանուջան Էլխան Արփան (1335-1336) – Մ.Ֆ.**) հաստատվեց սուլթանության աթոռին և գլխին դրեց բարեբով զարդարված թառակը, որը Աբու-Սալիդի տիտղոսի գազաթն էր, Էմիրներն ու մեյիթները, կարծես երկվորյակ, կապեցին ծառայության ժապավենները ու նա, ինչպես արեգակ, բազմեց իշխանի աթոռին...: Այդ ձմռանը Արփա-խանը զորք ուղարկեց Դերբենդ, որովհետև Ուզբեկ-խանը ցանկություն էր հայտնել նվաճել Աբու-Սալիդի երկիրը: Երբ նա մեծ թվով և լավ զինված զորքով հասավ Կուր գետի ափին, այն կողմից էլ Ուզբեկ-խանը զորքը նույն կերպ հասավ գետի ափերին: Արփա-խանի զորքերը գրավեցին գետի բոլոր հատումները, իսկ փառաբանված զորքերն էլ պատվավոր Էմիրներին առաջնորդությամբ առաջ շարժվեցին թեև Դերբենդ՝ հնարավորության դեպքում շրջանցելու համար Ուզբեկի զորքերին և համարձակորդն պատրաստվելով նրանց թիկունքում դարան ղեկ: Այս ծրագիրը հաջողվեց: Իրոք, երբ այս լուրը հասավ Ուզբեկի զորքերին, նրանք, տեսնելով այդ միասնությունը, փոշմանեցին իրենց ցանկությունների համար և անհանգստացան սեփական գործերի վիճակից: Այդ ընթացքում նաև խորեզմից լուր եկավ Դուլաթուդ-Թիմուրի մահվան մասին, որի շուրջ էր պտտվում Ուզբեկի պետությունը, ինչից հետո տեղում մնալու համար նրանց այլևս ժամանակ չմնաց: Նրանցից մի խումբ, սակայն՝ պատվից ելնելով, այնուհանդերձ երևաց կամրից վրա, սակայն, երբ Արփա-խանի զորքերի կողմից այն հարվածի տակ ընկավ, դիմեց փախուստի և հեռացավ՝ տեղում թողնելով իր անունն ու նպատակը...: Այս կերպ շարժվելով, ահա՝ նրանք հասան Դերբենդ, իսկ այնտեղից էլ վերադարձան իրենց երկրի՝ ասելով. «Մենք մեծ դժվարություններ հաղթահարեցինք»» (Ջաֆիդի Աբու-Ռաշիդի լուսանկար):

«Ահա այս վիճակում Ուզբեկ արքան (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով և անհաշիվ հանդերձանքով ու գեներով անցավ Շիրվանյան Դերբենդը: Միաժամանակ այս կողմից որոշ մարդկանց մոթերը ձգտում էր դեպի նա և, հույսը դրած դրա վրա, նա հասավ Կուր գետին: Քանի որ այս թագավորության բնակիչները նրա կողմից անվտանգության ոչ մի երաշխիք չունեին, նրանք հույսները կտրեցին իրենց կանթը, գույքը և տները պահպանելու հարցում և որոշեցին մահանալ ու կորել, սակայն Արփա-խանը (**Էլխանուջան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով և անհաշիվ հանդերձանքով ու գեներով մեկնեց դեպի Կուրի ափերը և ամենուր, որտեղով հնարավոր էր գետնացումը, զբաղեցրեց դրանք: Միաժամանակ, տարբեր կողմերից նա զգալի զորք ուղարկեց հայտնի Էմիրների գլխավորությամբ, որպեսզի նրանք ուզբեկցիների թիկունքն անցնեն, արիաբար հարձակվեն նրանց վրա դարակից և գիշերը նրանց ահեղ դատաստանի օրը ցույց տան: Ծրագիրը հաջողվեց: Այն բանից հետո, երբ այս ամենի մասին լուրերը հասան նրանց և նրանք կորցրին հույսերը ու սկսեցին կասկածել իրենց դրությանը, իսկ խորեզմից էլ լուր եկավ Դուլաթուդ-Թեմուրի մահվան մասին, հենց սրա վրա էր հիմնվում Ուզբեկի պետությունը, ահա ուրեքն, այդ ամենից հետո նրանք արդեն հնարավորություն չունեցան մնալ տեղում: Նրանց մի խումբ, որպեսզի պահի պատվից, հայտնվեց կամրից մոտ, սակայն այս կողմից թաքերը չարդեցին նրանց: Եվ ահա, երբ նրանք ի դեմս սրանց իրենց նկատմամբ մեծ առավելություն ունեցողների ականատես եղան, դիմեցին փախուստի: Բարձրաձայն կարդալով փախուստի միտքը և այստեղ թողնելով գունակի մեծ մասն ու գույքի մի մասը՝ նրանք մեծ հապճեպությամբ, թողնելով փառքն ու ցանկալին, դիմեցին փախուստի...: Ինչպես կարող էին՝ նրանք մի կերպ հասան Դերբենդ և, բավարարվելով իրենց թագավորությամբ, ասում էին. «Մենք այսպիսին էինք, իսկ հարստություն մեզ պետք չէ» (Ջալալալահ Դազլիևի «Շարաֆալ պատմություն»):

«Երբ սուլթան Աբու-Սալիդի (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդի – Մ.Ֆ.**) մահվան լուրը հասավ Դաշտ-ի-Դիֆախ, Ուզբեկ խանը (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.**) կրկին վառվեց ցանկությամբ և կրկին ուղղություն վերցրեց դեպի Իրան: Անցնելով Դերբենդը՝ նա մոտեցավ Կուրի ափին: Արփա խանը (**Էլխանուջան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.**) ևս զորքով եկավ գետի ափ: Նրանք կանգնեցին իրար դիմաց և մի քանի օր մարտնչեցին՝ նետերի տարափ տեղադրված միմյանց վրա: Այդ տարի քիչ անձրևներ եղան, ծիծրի համար խոտ չկար և անհնարին էր գետնացում իրականացնելը: Ուզբեկ խանը մոտեցավ գետին, խիտեց նրան թրով և ասաց. «Դու, բահատուր»: Նրա զորքը շուռ եկավ և գնաց» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 13):

«Դեպի Իրան ու Աղորազան Ուզբեկ խանի (**Ոսկե Զորդայի խան Ուզբեկին – Մ.Ֆ.**) ներխուժման պատճառով, որը սկսվեց Յիջրի 735 թվականին, սուլթանը (**Էլխանուջան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**) Յիջրի 736 թվականին մեկնեց Առան ու Շիրվան, սակայն օդի անչափ շոգի և այդ երկրի կլիմայի հոտածության պատճառով նա հիվանդացավ: 15 օր անց նա առողջացավ ու գնաց բաղնիք, սակայն դրանից հետո պատերազմը այլ ընթացք ընդունեց և հիշատակված տարվա Ռաբիա ամսի 16-ին նա տեղափոխվեց մեր անասիանորդն որդրված Աստծո մոտ...: Արփա խանը (**Էլխանուջան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.**), որը սերում էր Թուլի խանի (**Մոնղոլական տերության խան Թուլույ – Մ.Ֆ.**) որդուց, վեգիրի և խոջա Դիլաս-Էդ-Դին Մուհամմեդի ջանքերով բազմեց գահի վրա...: Դրանից հետո, զորքով շարժվելով դեպի Կուր գետի ափերը, նա փախուստի մատնեց ուզբեկյաններին» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եռյուկը», մաս 5):

«Հիջրի 735 թվականին նա (Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ Իրանի վրա և Հիջրի 736 թվականին հասավ Կուր գետի ափերին: Արփա խանը (Էլխանուլթյան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց գետանցումները և թույլ չտվեց նրան անցնել գետը» (Գաֆֆարի Ղազվինի «Ալջառիի տիրակալների պատմություն»):

«Ուզբեկ խան իբն Տուղորը (Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկը – Մ.Ֆ.) Հիջրի 735 թվականին արշավեց Իրանի դեմ: Նա հասավ Կուր գետի ափերին: Արփա խանը (Էլխանուլթյան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.) խոջա Ղիյասեդդին Մուհամմեդ Ռաշիդի միջոցառումներով կանխեց արշավանքը և թույլ չտվեց նրան անցնել Կուր գետը» (Չեյնալ Աբիդինա Ալի «Պատմություն»):

«Սուլթան Աբու-Սալիդը (Էլխանուլթյան Էլխան Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.), ցանկանալով բռնել նրան (Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկին – Մ.Ֆ.), հաջորդ տարի զորքով այդ կողմն ուղղվեց, սակայն հիվանդացավ և Շիրվանում մահացավ: Դրանից հետո Չինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր Չինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) որդի Թուլի (Մոնղոլական տերության խան Թուլուկ – Մ.Ֆ.) հետևորդ Արփա խանը (Էլխանուլթյան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.) ջարդեց և դուրս բերեց Ուզբեկին Շիրվանից ու Դերբենդից» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁷³⁸ «Արփա խանը (Էլխանուլթյան Էլխան Արփան – Մ.Ֆ.) նրանց հետևից ուղարկեց չորանյան եսիրին, Հաջի-Համզային և Համարիին՝ մի քանի եսիրների հետ միասին: Դուրդուկի զորքը անցավ Դերբենդը: Նրանք անցան Շիրվանի լեռները և կրկին միացան փառիշահին, որը կանգ էր առել Ղարաբաղում» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 13):

⁴⁷³⁹ «Երբ երկիրն ավերվեց անօրենների ձեռքով, սրանք խաբեությանը իմաց տվեցին, թե. «Այն ինչ եղավ՝ եղավ, բայց սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) սեր ունի ձեռն նկատմամբ, դուք միայն հարկ մուծեք»: Եվ ահա վերցրեցինք մի չափ հարկ՝ 600.000 դրամ, ու այդ տարվա փոխարեն տարանք, սակայն մյուս տարի ապրիլին նրանք կրկին ձեռնով հարամեցին երկիրը, իսկ հետո, երբ սուլթանը վերցրեց հարկը, նա պահանջեց այն բերդերը, որոնք գետից այն կողմ էին» (Վասիլ Այասեցի «Հիշատակարան 1337 թվականի»):

«Հայոց 784 թվականին խարաման կոչվող ազգը մտավ Կիլիկիա երկրի վրա ու տեղ-տեղ բազում վնասներ գործեց» (Սիմեոն Մուշեթգյուլուեցի «Հիշատակարան 1335 թվականի»):

⁴⁷⁴⁰ «Հայոց 785 թվականին հույս դրվեց այն պայմանավորվածության վրա, որ կար սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) հետ..., սակայն շանցին խախտեց պայմանավորվածությունը և եկավ Կուկլակի վրա, որը գտավ քիչ մարդկանցով: Նա հունիսի 16-ին կռվեց նրա դեմ, որից հետո գրավեց Ճոխին, Պուրճը և Ծակը՝ արդեն հուլիսի 6-ին: Իսկ հաջորդ տարի Հայոց թագավորը Սյրա սուլթան Մելիք-Նասրին տվեց Ջահանկից այն կողմ ընկած երկիրն՝ իր բերդերով հանդերձ» (Բեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁴¹ «Հայոց 786 թվականին խմայեցիների անօրեն ազգը գրավեց Այասը» (Բեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Քրիստոսի 1336 և Հայոց 783 թվականին Մարցին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.)... գրավեց Այասը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Իբն Զաբիրն ասում է, որ Ռեշեք ասի 5-ին սուլթանը Եգիպտոսի եսիրներից մի զորախումբ ուղարկեց Միս...: Նրանք մեկնեցին Հայեյ և, երբ հասան այնտեղ, տեղի տիրակալ Ալյունբուղան, որպեսզի ներխուժի Միս երկրի սահմաններ, կանգնեց նրանց գլուխ՝ իր հետ ունենալով Հայեյի բանակը, ինչպես նաև Դամասկոսի, Տրիպոլիի և Համաի զորքեր: Երբ նրանք հասան Այաս, հարձակվեցին և պաշարեցին այդ քաղաքն այնքան ժամանակ մինչև քաղաքի բնակիչները աման խնդրեցին, ինչից հետո զորքը ընդունեց Այասը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այսպես 3 օրով պաշարվեց, բայց բանակը հրաման ստացավ վերադառնալ՝ Հայոց թագավորի հետ համաձայնություն կնքած լինելու պատճառով» (Իբն Իյաս «Պատմություն»):

⁴⁷⁴² «Այդ ժամանակ Լևոն արքան, ուզելով երաշխիքներ, Եգիպտոսի սուլթան Նասրի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց մարաջախտ Պաղտինին և ինձ՝ անարժան Վասիլիս, թեև հանուն երկրի փրկության ինքն էր ուզում գնալ: Եվ ահա այդ անօրեն Ալյուն Բուղան մեզ բանտարկեց Հայեյի բերդի զնախում, իսկ ինքը հեծելագործով երկիր մտավ և գրավեց Նորը: Մենք բազում տառապանքներ տեսանք բերդում և ահա յոթ ամիս հետո մարաջախտը վախճանվեց, բազմի ողորմաց նրա տեղ Հիսուսը ու մարտիրոսական պսակ տվեց: Նրա մարմինը բերեցին Հայք» (Վասիլ Այասեցի «Հիշատակարան 1337 թվականի»):

«Դառն ու չար ժամանակներ են, քանզի փարավոնի տևից խմայեցիների անօրեն ազգը մեծ նեղության և վտանգի մեջ գցեց Կիլիկիա աշխարհը, որովհետև բազում զորքով արշավեց ու գրավեց ամենազարդ և աստվածապահ Նոր բերդը՝ նստելով նրա մոտ բազում ժամեր ու օրեր» (Սարգիս Սեցի «Հիշատակարան 1336 թվականի»):

«Այդ տարի ավերեցին Նորը» (Բեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Հայոց 785 թվականին գրավեցին Նորը» (Բեթում II-ի Առաջին Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Նույն տարում պաշարելով գրավեցին Նորն ու ավերեցին» (Բեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Եսիր Ալա ալ-Դին Ալյունբուղա ալ-Սալիհին, որ Հայեյի փոխարքան է, նրա հետ էլ նաև՝ Հայեյի բանակը, իջան Միսի երկրի ալ-Նադր բերդի վրա: Նրանք հասան այնտեղ, դրա դեմ կանգնեցրին ամենալինկները և ամրակնեցին պաշարումը այնքան ժամանակ, մինչև որ ապահով կերպով հասան իրենց նպատակին: Հաղթական բանակը գրավեցին այդ բերդը և ավերեց» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Եսիր Ալա ալ-Դին Ալյունբուղա ալ-Սալիհին Հայեյի բանակով գնաց Միսի ալ-Նաբիր բերդի վրա: Նա նրա դեմ կանգնեցրեց ամենալինկները և շարունակեց պաշարումը այնքան ժամանակ, մինչև որ ապահով կերպով հասավ իրենց նպատակին: Նա գրավեց այդ բերդը և ավերեց» (ալ-Հաբիբի «Պատմություն»):

«Այդ արշավանքի մասին լուրը Դամասկոս հասավ Շալալ ամսվա 21-ին» (ալ-Ջազարի «Ժամանակի անցքերը»):

⁴⁷⁴³ «6844 թվականի հուլիսի 5-ին Թահարթենի (Արաբենյանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Արաբենի (1330-1352) – Մ.Ֆ.) որդի Շեյխ-Հասանը հասավ Տրապիզոնին և Ալանթաթին... մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ թշնամին վրիժառության զոհ դարձավ ու փախուստի մատնվեց» (Միթայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 8):

⁴⁷⁴⁴ «6844 թվականի հուլիսի 5-ին Թահարթենի (Արաբենյանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Արաբենի – Մ.Ֆ.) որդի Շեյխ-Հասանը հասավ Տրապիզոնին և... սուրբ Կյուրիկեի... մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ թշնամին վրիժառության զոհ դարձավ ու փախուստի մատնվեց» (Միթայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 8):

⁴⁷⁴⁵ «6844 թվականի հուլիսի 5-ին Թահարթենի (Արաբենյանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Արաբենի – Մ.Ֆ.) որդի Շեյխ-Հասանը հասավ Տրապիզոնին... և Միսթայի մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ թշնամին վրիժառության զոհ դարձավ ու փախուստի մատնվեց, իսկ Ռուստամ-բեկի որդի Իբրահիմն ընկավ մարտում» (Միթայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 8):

⁴⁷⁴⁶ «Այդ ժամանակ այնտեղ գտնվող որոշ եսիրներ ուղղվեցին դեպի Ալի Փադիշահը, իսկ մյուսներն էլ անցան Եսիր Շեյխ Հասանի մոտ: Վերջիններից Մուսայի որդի Եսիր Հաջի Թադայը իր բոլոր որդիներով և եղբայրներով, Հաջի Թուղանակին ու Շեյխ Մուհամմեդ Մավլայադին գնցին Եսիր Շեյխ Հասանի մոտ և սկսեցին հորդորել կռվի դուրս գալ, սակայն նա համաձայնություն չտվեց ու պատասխանեց. «Մեր միջև միություն կա, ես նրան չեմ վնասի, իսկ ձեզ էլ կհաշտեցնեմ նրա հետ»: Հետո նա իր աթաբեկ Թաշ-Թեմուր ադային ուղարկեց: Երբ սա հասավ Ուջան՝ Ալի Փադիշահի մոտ, տեսավ, որ այնտեղ իրավիճակն այլ է՝ բարձր իշխանությունը գլխավորապես է պատճառել Ալի Փադիշահին, նա այլևս չի նայում երկրին, մոռացել է պայմանագիրը և անտարբեր է նրա նկատմամբ: Ավելին, Ալի Փադիշահը բռնեց Թաշ-Թեմուր ադային, սակայն նա զաղտնի մարդ ուղարկեց Եսիրի մոտ և փոխանցեց, որ իրավիճակը փոխվել է, անհրաժեշտ է իմանալ դա ու շտապել այդ կողմ: Երբ լուրը հասավ Եսիրին, նա հրամայեց անմիջապես բերել Փիր Հուսեյն անունով երեխային, որն Աբբասից ցեղից էր (Էլխանուլթյան ապագա Էլխան Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.): Նրան կոչեցին Մուհամմադ խան և զոհաբերության տուն օրը, ըստ մոլորների տվյալների, բարձրացրին գահին: Սուրգան-Նոյինը նույնպես եկավ Եսիրի մոտ և նրանք շարժվեցին դեպի Իրանի մայրաքաղաք: Ալի Փադիշահը, Մուսա-խանը, նրա եղբայր Մուհամմադ բեկը, Ուկրանը, Արտուխ-շաիր, Մահմուդ Իսան-Նուբուդը և Սուլթանշահ Նիկրուզն իրենց հերթին ելան Թագրիզից ու հասան Ալադադ, որտեղ հակառակորդները հանդիպեցին Ղարա-Ղարայում՝ շարվելով մարտական դիրքերում: Մի կողմից կենտրոնում կանգնած էին Եսիր Թաշ-Էդ-Դին Շեյխ Հասանը, աջ թևում՝ Հաջի Թադայը, ձախ թևում՝ Մուրգանը: Մյուս կողմից Հաջի Ալի Փադիշահը կանգնած էր Հաջի Թադայի դեմ, կենտրոնում՝ Մուսա-խանն ու Մուհամմադ-բեկն էին, իսկ աջ թևում՝ Ուկրանը՝ Սուրգանի դեմ: Տեղի ունեցող խոշոր մարտ: Ալի Փադիշահը ջախջախեց Հաջի Թադային, իսկ Ուկրանը՝ Սուրգանին: Եսիր Շեյխ Հասանը, Եսիր Իլկանը, Ղարա-Հասանը (Ղարա-Նոյունյունների Եսիրության ապագա հիմնադիր Եսիր Ղարա-Հասան Մանսուրը – Մ.Ֆ.) և Շեյխ Մուհամմեդ Մավլայադը, սակայն, որ առաջին գծում էին, հարձակվեցին ու ջախջախեցին Մուսա-խանին, ինչից հետո գնացին Ալի Փադիշահի հետևելու և նրան նույնպես ջարդեցին: Հաջի Թադայի զորքը փախավ, բայց նա ինքը իր մի քանի ծառաներով, վերադարձավ: Սուրգանը ևս վերադարձավ, ջախջախեց Ուկրանին և սկսեց հետապնդելով: Ալի Փադիշահին բռնեցին: Եսիր Շեյխ Հասանը գտնվում էր բլրի վրա: Ալի Փադիշահին բերեցին և հեծց այնտեղ էլ մահապատժի ենթարկեցին: Աշխարհը անցավ Եսիր Շեյխ Հասանի ձեռքը» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 13):

«Այդ ժամանակ էլիոր Շեյխ Ռասանը իր փոխարեն Ռուսում թողեց Արաթենին (**Արաթենյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Արաթենան – Մ.Ֆ.**), իսկ ինքն էլ մարդիկ ուղարկեց, որ նրանք Ռուսից Թավրիզից տանեն սուլթան Մուհամմադին (**Էլխանուրյան ապագա էլխան Մուհամմադին – Մ.Ֆ.**)՝ հաստատելով նրան սուլթանական իշխանության վրա: Դրանից հետո նա նաև մարդ ուղարկեց էմիր Սուրգանի մոտ ու նրան ևս միացրեց իրեն, ինչից հետո այդ տարածքի էմիրների ու անհաշիվ զորքի հետ շարժվեց դեպի մայրաքաղաք Թավրիզ: Երբ մոտեցավ, այսպիսի մի լուր ուղարկեց էմիր Ալի Փադիշահին, թե. «Մենք բոլորս մի ուլուսի մարդիկ ենք եղել և ճանաչում ենք միմյանց: Մեր նախնիների ավանդները հայտնի են: Մեր պարտքն է դաշնակցել և գահին նստեցնել նրան, ով արժանի է դրան, և յուրաքանչյուրը իր կողմից պետք է համաձայնության նշան տա...: Թող արյունը իզուր չթափվի, երկիրը մնա ծաղկած և բնակեցված...»: Էմիր Ալի Փադիշահը համաձայն էր այս առաջարկին, սակայն նրա երկրում իշխող էմիրները թույլ չտվեցին, որ նա պատշաճ պատասխան ուղարկի՝ ասելով. «Մենք այս երկիրը նվաճել ենք մեր բազմի ուժով և սրի վերքեր ենք ստացել: Նման պատմություններով մեզ խաբել հնարավոր չէ»: Եվ ահա նրանք դեպիսաներ ուղարկեցին՝ հաղորդելով, որ որոշել են պատերազմել: Եվ այսպես, Յիջրի 736 թվականի Չուլիիջա ամսի 14-ին Ղարա-Ղարայի շրջանում՝ Ալաղաղ լեռան ստորոտին, կողմերը իրար հանդիպեցին ու մարտնչեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ էմիր Ալի Փադիշահը ժամանակին խախտել էր Դիլաս-Էդ-Դին Մուհամմադ Ռաշիդի հետ պայմանավորվածությունը և չէր փրկել նրան էմիրներից, ինչի հետևանքով վերջինս գեղի էր ընկել, նույն կերպ խորամանկեց նաև էմիր Շեյխ Ղասանի հետ՝ ասելով. «Մենք երկուսս էլ մահմեդական ենք, իսկ նրանք՝ երկու սուլթաններ, որոնք պատերազմում են միմյանց դեմ: Ինչո՞ւ կանգնենք նրանց միջև և մեր ձեռքերը թաթախենք անվեր արյան մեջ: Արի սպասենք՝ ով կհաղթի և ում պատկանի երկիրը, նրան էլ կենթարկվենք»: Էմիր Շեյխ Ղասանը համաձայնեց այդ առաջարկին, և նրանք երկուսն էլ երկու խաներին, թողեցին միայնակ, երբ էմիր Շեյխ Ղասանը 2.000 հեծյալով հեռացավ մի բարձունք, իսկ էմիր Ալի Փադիշահն էլ մի փոքրաթիվ ուժով մնաց մյուս կողմում՝ կողմերին թողնելով, որ սրանք ինքնուրույն մարտնչեն...: Այդ ժամանակ Մուսա խանի (**Էլխանուրյան էլխան Մուսայի – Մ.Ֆ.**) մարդիկ հաղթեցին Ռուսի զորքին, բայց հաղթականի վերջին խոսքը Մուհամմադի բանակին էր: Իրոք, երբ Մուսա խանը հետապնդեց փախչողներին, իսկ նրա զորքն էլ սկսեց թալանել և փախչողների ձեռքից խլել ունեցվածքը, այդ պահին էմիր Ալի Փադիշահը ուրախացավ օյրաթների հաղթանակից, իսկ նրա շատ սպասավորներ էլ, դրոպած գողի ազահությամբ, շարժվեցին հետապնդման փախչողների հետևից: Արդյունքում Ալի Փադիշահը մնաց մի քանի մարդու հետ մնաց միայնակ: Այդ ժամանակ նա ևս մեկ անգամ խորամանկեց, իբր լվացվելու պատրվակով ցանկանում էր հեռանալ, սակայն դուրս գալ չկարողացավ: Դրա պատճառն այն եղավ, որ, երբ էմիր Շեյխ Ղասանը այն բարձունքից, որտեղ կանգնած էր, տեսավ էմիր Ալի Փադիշահի վիճակը, ոտքի հանեց իր կտրիճներին և պաշտոնից հեռացավ նրա զինի հետևից...: Նա սպասեց նրան և նրան իր հետ եղածների հետ ուղարկեց «վերջնական հանգրվան»: Մուսա-խանը, լսելով այս լուրը, ուղվեց դեպի Բաղդադ: Էմիր Շեյխ Ղասանը մարդկանց ուղարկեց նրանց հետևից, և նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Չաղաթայ գետը՝ այդ ճանապարհին սպանելով շատերին» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրագրում»):

«Երբ Աբու-Սալիբ Բահադուր խանը (**Էլխանուրյան էլխան Աբու-Սալիբ – Մ.Ֆ.**) մտախառն, երկրի գործերը խառնվեցին և յուրաքանչյուր էմիր իր վրա վերցրեց թագավորության իրավունքները, իսկ յուրաքանչյուրը ցեղ էլ ունեցավ իր ղեկավարին: Այդ ժամանակ Ջալալի ցեղից ստեղծ էմիր Շեյխ Ղասան Ջալիլը բարձրացրեց զուլխը, իսկ Ալի Փադիշահն ու Օրդուխայի մոնղոլներն էլ կանգնեցին հակառակ կողմում: Նրանցից յուրաքանչյուրը իր սեփական ղեկավարին նստեցրեց գահին և նրանց միջև գործը հասավ պատերազմի ու մարտի: Վերջիվերջո Ալի Փադիշահը գերեվարվեց և սպանվեց, իսկ Իրաքի ու Ատրպատականի երկիրն էլ անցավ էմիր Շեյխ Ղասանի իշխանության ներքո» (Համդալլահ Դազլիլի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Յուլափու խանի (**Էլխանուրյան հիմնադիր էլխան Յուլափու – Մ.Ֆ.**) ընտանիքին պատկանող Մուհամմադ խանը (**Էլխանուրյան ապագա էլխան Մուհամմադ – Մ.Ֆ.**) ելավ Մուսա խանի (**Էլխանուրյան էլխան Մուսայի – Մ.Ֆ.**) դեմ, սակայն մեկ մարտում երկուսն էլ սպանվեցին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտայի ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁷⁴⁷ «Ինձ, սակայն, այդ անօրեն փակեց մեկ ողջ տարի, քանզի սուլթանը (**Մամուրյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադ – Մ.Ֆ.**) մինչև Ջեյհուն ընկած տարածքներն էր ուզում: Ըստ ջանաց արբան հանուն երկրի փրկության, բայց ոչինչ չկարողացավ անել, քանզի երկրորդ տարում նույն էմիրը բազում հեծյալ մարտիկներով և խաչաղեղներով կրկին մեր երկիր մտավ ու գրավեց լեռ և դաշտ: Նրանք բազում սպանություններ արեցին, անբավ մարդկանց իրենց ծառայության թշնման և կորցրել երկիրը: Այդ ժամանակ թագավորն անձոր մնաց և կատարեց սուլթանի կամքը՝ տալով Ջեյհուն գետից այն կողմ ընկած տարածքները, ինչպես նաև երկրի պանծանք Այսաը, որը բազում ծախսերով վերաշինել էր մինչ այդ» (Կասիլ Այսաեցի «Յիշատակարան 1337 թվականի»):

«Փրկչական 1338 կամ Չայոց 785 թվականին իսմայելյան ազգը եկավ Կիլիկիայի վրա: Բազում մարդկանց սրով մաշեցին և գերության թշնման Եգիպտոս ու Ղարսան: Իսկ դրա պատճառն այն էր, որ Լևոն թագավորը տեղում չէ: Նա գնացել էր ֆրանկների օգնությունը բերել, որ ազատեն Երուսաղեմ քաղաքը, քանզի եգիպտացիները մինչ այդ գրավել էին Երուսաղեմը» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁴⁸ «Այնուհետև այս զորքերը գրավեցին... Այսաը..., որտեղ պահակներ և էմիրներ նշանակեցին, ինչից հետո ապահով ու անվտանգ վերադարձան» (ալ-Ալին «Պատմություն»):

«Այդ տարի Իսմայելի անօրեն ազգը գրավեց Այսաը» (Յեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

⁴⁷⁴⁹ «Այնուհետև այս զորքերը գրավեցին Նուջայման, ալ-Չարունիան..., Աֆանդկարը և Կավրան: Նուջայման ու ալ-Չարունիան նրանք կործանեցին, իսկ... Աֆանդկարը և Կավրան պահպանեցին ու այնտեղ պահակներ և էմիրներ նշանակեցին, ինչից հետո ապահով ու անվտանգ վերադարձան» (ալ-Ալին «Պատմություն»):

«Եվ ահա թաթարները կապ հաստատեց Այթունբուլայի հետ, ինչպես հայտնացում է Սիս ուղարկված սուլթանի դեսպան Շարաֆ ալ-Դին Ավհադ ալ-Միհմադարի նամակում: Ընդհանուր առմամբ հարկ է խմանալ, որ այդ արշավանքը սկսվել էր Ռեքեբի ամսին, երբ մեկը մյուսի հետևից մի շարք ամրոցներ էին գրավել: Եվ ահա Չուլբադա ամսի 6-ին, Չալեպի փախաթան հանդիպեց թաթարին և բարձրաձայն ընթերցեց ամանի գրությունը՝ փոխանցելով ամրոցներն ու ստանալով 600.000 հազար դիրհեմ» (ալ-Ջազարի «Ժամանակի անցերը»):

«Այս դեպքերից 16 տարի անց շատ մեծաքանակությամբ կրկին եկան տաջիկները, որպեսզի սպանեն բոլոր հայերին: Չայերը հաքեվեցին և տվեցին Այսան ու մնացած բոլոր բերդերը, որը Ջեյհուն գետի այս կողմում է: Դրանք մինչև այժմ էլ մահմեդականների ձեռքում են» (Նեբես Պալեցեց «Ժամանակագրություն»):

«Իսմայելի անօրեն ազգը գրավեց... նաև Կովառայը և Յումուսը, ինչից հետո մինչև Ջահան տարածքները կտրեց» (Յեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

⁴⁷⁵⁰ Այս մասին հայտնում են փոքրասիական թուրքական աղբյուրները, որոնք առաջին ինձ անհասանելի են:

⁴⁷⁵¹ «Չայոց 783 թվականին հայտնվեց Թեմուրտաշը, որը եկավ աստվածապաի քաղաք Երզնկայի վրա: Նա իր շուրջը հավաքեց քրդերին և թաթարներին ու պաշարեց քաղաքը: Նա այնտեղ մնաց 4 ամիս և շատ նեղություն պատճառեց, սակայն քաղաքին ոչինչ անել չկարողացավ, քանզի սրբությունները պահում էին այն: Այնուհանդերձ, նա դառը նեղություն և պատճառեց երկրին, ոմանց տուր տուներով մաշեց և գույքն ու ունեցվածքը խլեց, իսկ ոմանք էլ փախան, սակայն սարերը ծնոտ էին և նրանք ստեղծեցին ու մահացան, քանզի ժամանակը ծմեռային էր: Ով տանը մնար, նրա ձեռքը կրկնեց, իսկ ով էլ փախչեց, ցրտից կառչեց: Ահա նման փորձանք հասավ երկրի: Ես նաև բազում տխուր բաներ տեսա և լսեցի, որոնք չեմ կարող գրի առնել» (Հովհաննես Ելիմսնցի «Յիշատակարան 1338 թվականի»):

«Քրիստոսի 1336 և Չայոց 783 թվականին Թեմուրտաշի որդի Փոքր Շեյխ Ղասանը գրավեց Երզնկան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1337 կամ Չայոց 784 թվականին Թամուրտաշն ու նրա որդի, փոքր Շեյխ Ղասանը գրավեցին Երզնկան» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁵² «Այդ ժամանակ միդյալները և չարամիտները բոլոր կողմերից հավաքվեցին Շեյխ Ղասան Ջուլուկի մոտ: Լսելով այդ մասին՝ էմիր Շեյխ Ղասան Բուզուրը իր որդի Իլխանի, Սուրգանի և Չալի Թադայի հետ միասին շարժվեցին այդ զորքի դեմ, իսկ մինչ այդ էլ Թավրիզի շիխնայի պաշտոնը նա փոխանցեց Չոբանի տղա Շեյխ Մահմուդի որդի Փիլ Չուսեյին: Նրանք հանդիպեցին Ալաղաղում և շարժվեցին մարտական դիրքերում: Ձախ թևում կանգնած էր էմիր Չալի Թադայը, որը Չալի-թեկի և Իլխանի հետ միասին հարձակվեց ջախջախեցին դիմացի աջ թևը և ստիպեց փախչել: Աջ թևում, սակայն, Անգութների զորքով կանգնած էին Յուսուֆուլը, Խաթրաթանի խոնավում՝ Շեյխ-Ալին, ինչպես նաև Ալբադի ցեղը: Չենց այստեղ էլ Յուսուֆ-շահը Բարումի ցեղի և Անգութ Իջկուլայի հետ հեռացավ: Այդ ժամանակ Շեյխ Մահմուդի որդի Թուրանը ձախ թևում հարձակվեց նրանց վրա, ջախջախեց և ստիպեց փախչել: Ջախջախվեց էմիրի զորքը, ոչ ոք, ճիշտն է ասել, ջախջախվեց Աղբազանը: Այդ օրվանից մինչ օրս, մինչև այն ժամանակ, երբ մեծ սուլթանի, մեծ շահնշահ Մուլուկ-Էդ-Դին վաղ-Դին Ուլեյսի (**Ջեաիրյանների սուլթանության ապագա սուլթան Ուլեյսի – Մ.Ֆ.**) հաղթանակից դրոշները և փառավոր ուժերը չհասան այս երկրին, թող Ալլահ հավերժացնի նրա պետությունն ու իշխանությունը, մարդիկ հանգստություն և խաղաղություն չտեսան: Եվ ահա Ղասան Բուզուրը թողեց զորքը, հասավ Թավրիզ և մի քանի օր թաթարեց: Մուհամմադ-խանը (**Էլխանուրյան ապագա էլխան Մուհամմադ – Մ.Ֆ.**), Աբու Մուսլիմ Խորասանին և Մուհամմադ Չալինը բռնվեցին և հասցվեցին կեղծ Թամուրտաշի մոտ, ով հրամայեց բոլոր երեքին էլ սպանել» (ալ-Կուտբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 13):

«Հիջրի 738 թվականի Չուլիիջա ամսի 27-ին Նուրլաադաղ բաղաթի սահմաններում կողմերը հանդիպեցին և շարվեցին մարտական շարքերով: Նրանք հավասարեցրին ձայն և աջ թևերը: Այդ պահին էմիր շեյխ Ֆասան Չոբանը խաբեբայորեն մի մեծ կրակ վառեց: Տեսնելով այդ՝ մյուս կողմը վախեցավ և մտածեց, որ կրակը վառվել է նրանց նկատմամբ, ովքեր չեն ցանկանա միութուն կազմել: Այդ ժամանակ էմիրգադե Փիր Ֆուսեյն Չոբանյանը անցավ մյուս կողմը՝ դեպի Չոբանյանները, և այդ կասկածը ամրապնդվեց նրանց սրտերում: Եվ ահա էմիր Շեյխ Ֆասան Իլկանին, առանց հետազան պարզելու, կարդաց «փախուստի» այսպիսի և սլացավ Թավրիզի ճանապարհով: Մի բանի մարդկանց հետ նա հասավ Թավրիզ և մի բանի օր այնտեղ թաքնվեց...: Խորասանցիները, որոնք սուլթան Մուհամմեդի (**Էլխանուջան ապագա էլխան Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) հետ էին, խիզախորեն մարտնչեցին, սակայն վերջում սպանվեցին, իսկ սուլթան Մուհամմեդն էլ մի բանի մոտիկների հետ հայտնվեց Թեմուրտաշի ձեռքում, որն էլ որոշեց նրանց ճակատագիրը» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁵³ «Զրիստուսի 1339 թվականին Արաթենը (**Արաթենյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Արաթենան – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Սեբաստիան այնքան ժամանակ, մինչև սովից դրոպած այն իրեն համձնեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1337 կամ Ֆայոց 784 թվականին Արադնանան (**Արաթենյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Արաթենան – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Սևաստը այնքան ժամանակ, մինչև որ սովով նեղեց բաղաթը և ստիպեց այն իրեն տալ» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁵⁴ Այս մասին հայտնում են փոքրասիական թյուրքական աղբյուրները, որոնք առաջիմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁷⁵⁵ «Ֆայոց 787 թվականին լուր տարածվեց, թե Թեմուրտաշը եկել է Մարից: Այդ տարի Ֆասան իբն Թեմուրտաշը եկավ Երզնկայի վրա և այնտեղ մնաց 98 օր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1340 կամ Ֆայոց 787 թվականին Թեմուրտաշի որդի շեյխ Ֆասանը եկավ Երզնկայի վրա և լուր տարածեցին, թե այդ Թեմուրտաշն է եկել Մարից: Բաղաթի մոտ նստեցին 98 օր» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁵⁶ «Ֆայոց 788 թվականի հունիս 4-ին մեր հեծելազորը գնաց Ֆաթի Թուրքմենի վրա և կռվեցին Ծեծուխանում: Այդտեղ շատ մարդ կորավ, կորավ նաև մեր Կոստանցա սպասավորը, որին բռնեցին, սակայն հետո նա երեք անհոգ թուրքերի գտավ ու ծեծեց: Աղդիսուսին, Զազկինին և Թավրիզցուն տարան խաների մոտ, ինչպես նաև՝ Մարտիրոսին և այլ շատ ծառաների: Դրանից 26 օր հետո նրանք բռնեցին Ֆուհանես Երիզակին, նրա որդիներին, ծառաներին, սպասավորներին, կնոջն և այլ 250 հոգու շատ անասունների հետ ու անհամար մարդկանց սպանեցին» (Անանուն «ժամանակագրություն 1339 թվականի»):

«Փրկչական 1341 կամ Ֆայոց 788 թվականին խալիդը եկավ Երզնկայի վրա և այրեց» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Մակրիզին:

⁴⁷⁵⁷ «Հիջրի 741 թվականին Ալայարին Այտողուզա Ալգրակ էմիրը և Ֆայեպի զինվորների մի մասը Ռումի երկրում գրավեցին Խանդուրաս բերդը, որը շատ անուր վայր էր և որտեղ կային հայեր ու թաթարներ, որոնք ելուզակություն էին անում» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Փրկչական 1337 կամ Ֆայոց 784 թվականին Սուլիբեկը գնաց շեյխ Ֆասանի վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁵⁸ Այս մասին հայտնում է Յան Դյուգոն «Լեհաստանի պատմությունը» աշխատությունում:

⁴⁷⁵⁹ «Այդ տարի Յաքարդինը եկավ Երզնկայի վրա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1341 կամ Ֆայոց 788 թվականին Յաքարդինը եկավ Երզնկայի վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Մակրիզին՝ տեղեկացնելով, որ Չուլբադարյանների հարձակման վերաբերյալ բողոքելու համար Արաթենյանների էմիրության ներկայացուցիչները ժամանել են Կահիրե և Դամասկոս:

⁴⁷⁶⁰ Այս մասին հայտնում են փոքրասիական թյուրքական աղբյուրները, որոնք առաջիմ ինձ անհասանելի են, և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁷⁶¹ «Կիր-Սեվաստ Ճանիխիսան՝ գլխավոր հրամանատարը, սխտյարիոսների ու մեյցումատաների, ինչպես նաև Կիր-Կոնստանդին Դորանիտուսի, Կաբացիտուսի, Կամախեցու և ժողովրդից ու արքայական գվարդիայից նրանց միացած մի բանի այլ անձանց հետ միասին տիրեց սուրբ Եվգենիոսի վանքին, իսկ ամիր-ճանտարատներն ու նրանց հետ միասին նաև արքայական գվարդիայից որոշ արքունիներ էլ տիրեցին թագուհի ամրոցին: 6848 թ-ի հուլիսի 2-ին, կիրակի օրը Լիմայից մեծ զորքի հետ միասին եկավ Սեծ դուք Ֆուհանեսը: Տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտը: Վանքի դեմ գործի դրեցին մեքենաներ, այլ այրվել ու բոլոր շենքերը կրակում կորսվեցին: Ճանիխիսան ու մյուս արքունիները աքսորվեցին Լիմանիսի ու այնտեղ էլ մահացան» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 10):

⁴⁷⁶² «Կրկին Նույն տարում հուլիսի 4-ին, չորեքշաբթի օրը թուրքերը եկան Ամիրից ու շատ քրիստոնյաներ սպանվեցին, իսկ ողջ Տրապիզոնն էլ՝ ամրոցից ներս ու դուրս, կրակի տվեցին: Շատ ժողովուրդ, կին ու երեխաներ զոհվեցին կրակում...» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 10):

⁴⁷⁶³ «Նույն այդ տարում և ամսում մեր բանակը անցավ Պարիսարիա ու թալանեց ամիրգիներին: Տեղի ունեցան մի բանի մարտեր և Դոլիսասի որդիները զոհվեցին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 10):

⁴⁷⁶⁴ «Ֆայոց 788 թվականին նաև խալիդը եկավ Երզնկայի բաղաթի վրա և այրեց այն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁶⁵ «Հաջի Թավայը լիովին հավատաց Ֆասան Զուլուկին և, որպեսզի պայմանավորված տեղում համաձայնություն կնքի, տներով ուղարկեց իր ողջ զորքը՝ մնալով միայն մի բանի մարդկանց հետ: Այդ ժամանակ Չոբանյանները հոգեա Մաղդ-Էդ-Դին Ռաշիդի և 5.000 ընտիր զինվորների հետ միասին նրա դեմ ուղարկեցին Բալանջար Աբդուլային, իսկ էմիր Շեյխ Ֆասան Չոբանն էլ նրանց հետևից շարժվեց արդեն 10.000 հոգանոց վարպետներ մարզված զորքով: Հաջի Թավայը, իմանալով նրանց մտադրության մասին, հասկացավ, որ իրեն խաբել են՝ կարծես խաղացնելով վանքի վրա: Եվ ահա նա, ցանկանալով ազատվել այդ մահաբեր ծուղակից, դիմեց փախուստի: Մի գիշերում նա անցավ եռօրյա ճանապարհի և հասավ իր վայելք, որտեղից էլ ուղբի հանեց իր մտերիմ Շամս-Էդ-Դին Տուբթին ու հանդիմանող խոսքերով նրան հետ ուղարկեց: Էմիր Շեյխ Ֆասանը, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց այդ հանդիմանանքին և շարունակեց հետապնդել Հաջի Թավային: Այդ ժամանակ Մուշի և Ծապաղծուրի վիլայեթներում նրանք համատարած թալան իրականացրին, հրդեհեցին հացահատիկով լի բազմաթիվ ամբարներ ու Դիարբեքիրի ողջ շրջանում նույնպիսի վարքագծով զբաղվեցին: Դեռք էլ ասել, որ բողոքն ու Իբրահիմ Սուլթանի մարդիկ ևս միացան սրանց և ուր որ գտնում էին նախաձեռնեցին, նետում էին կրակի մեջ՝ այդպես խաղաղեցնելով իրենց սրտի բողոքները» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Շեյխ Ֆասան իբն-Թեմուրտաշը ներխուժեց Ալադաղ, Հաջի-Թավայը անակնկալի եկավ և ամեն ինչ հասկացավ միայն այն ժամանակ, երբ թշնամին արդեն մոտիկ էր: Հաջի-Թավայը դիմեց փախուստի, իսկ Չոբանյանները ասպատակեցին այդ տեղն ու մեծ ավար բերեցին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուվեյսի պատմությունը», գլուխ 17):

«Հիջրի 741 թվականին... Էմիր Շեյխ Ֆասան Չոբանյանը, նետվելով Դիարբեքիրի ու Ռումի երկրների վրա, սկսեց թալանել և ավերել բոլոր այն բաղաթներն ու շրջանները, որոնցով անցնում էր, որից հետո ի վերջո ողջ-առողջ հետ դարձավ» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների ելույթները», մաս 5):

«Բերանը չի կարող պատմել այն ամենը, ինչ աղետների որ ականատես եղավ հեծելազորից մեր զարմացած աչքը, բանգի 30.000 մարդադեմ գազան եկավ մեր երկրի վրա և ո՞վ կարող է պատմել նրանց անօրենությունները, որ գործեցին, բանգի բազում գավառներ հափշտակեցին ու բոլոր քրիստոնյաների կողոպտեցին՝ թողնելով մեր և բոկոտն: Նրանք քրիստոնյաներին ոչ մի անասուն չթողեցին, այլ բոլոր տավարները ջուկ առ ջուկ վերցրեցին և տարան՝ ոչխարներ, եգեր, կովեր, ցլեր, էշեր ու երիվարներ: Դրանից գատ՝ նրանք մերկացրին նաև մարդկանց ու խայտառակ արեցին, բանգի ո՞ր աչքն է տեսել աղիոդորմ տարակուսանքը նրանց, որոնք երեկ տանուտեր էին ամեն ինչով լի, իսկ այժմ՝ բեկված սրտով և տրտմած, մերկ վիճակում մոլորի վրա էին նստել: Բանն այն էր, որ նրանք ամենայն բարության լի երկիրն այնպես համկարծակի ավերեցին, որ շունն իսկ սովից կսատկեր, որովհետև խորը ամբարներից նրանք նույնիսկ հացն էլ էին հանում: Նրանք այնպիսի բարկությամբ ու տրտմությամբ եկան երկրի վրա, որ 100 հոգու էլ սրախոդողոդ նահատակեցրին, իսկ այս գիրը ծաղկողի մայրն էլ նետահար փոխվեցավ ի Զրիստոս» (Սարգիս Աղվանցի «Հիշատակարան 1340 թվականի»):

«Եվ ահա այժմ արդյունք են՝ ձեռնարկեց ինձ սխալներիս և գրիս անարդիւնության համար, որովհետև դառն ու անհանգիստ ժամանակներին գրեցի այս, բանգի ծովափն էին մեր մեղքերը, երբ դավաքցյալ նետողաց ազգը եկավ քրիստոնյաների վրա: Նրանք սուր սուներով մաշեցին մարդկանց, ավարով հարկադրեցին պարեցին և գերեզմաններ բազում գավառներ: Նրանք անկարող հարկապահանջությամբ դատում էին բոլորին և բազում չարիքներ գործեցին մեր ժամանակներում, որի մասին հնարավոր չէ պատմել կամ գրով գրել» (Գրիգոր Երզնկացի «Հիշատակարան 1340 թվականի»):

⁴⁷⁶⁶ «Երբ Սուլեյման խանը (**Էլխանուջան էլխան Սուլեյմանը (1340-1344) – Մ.Ֆ.**) և Չոբանյանները հասան Մարդին, այնտեղի իշխան Մալիք Սալեհը (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Շամս-Էդ-Դին Սալիհը (1312-1364) – Մ.Ֆ.**) պատվարժան ծառայություն մատուցեց փառչափն, Էմիրին ու մյուսներին և, ստանալով նրանց համակրանքն ու հավանությունը, մնաց իր տիրույթում իշխելու...: Մարդինից, ըստ հրամանի և ֆերմանի, էմիր Ֆասան Չոբանի որդի Հաջի-բեկը և բոլոր էմիրները բազմազոր զորքով ուղղվեցին Բաղդադի կողմը պատերազմ մղելու Էմիր Շեյխ Ֆասան Իլկանի դեմ: Բաղդադից էլ նրանց հանդիպելու համար մեծ բանակով դուրս եկան ելան էմիրգադե Ալի Ջաֆարը և Դարա-Ֆասանը (**Դարա-**

Ղոյուղունների եմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Ղարա-Ֆասան Մանսուրը – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Օյրաթների գործը հայտնվեց Չոբանյանների թիկունքում և խոշոր ճակատամարտ սկսվեց: Շատերին կոտորելուց հետո պարտությունը հասավ Չոբանյաններին, որանք ջախջախվեցին և հետ դարձան Բաղդադից» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁶⁷ «Այդ ժամանակ բողոքն ու Իբրահիմ Սուլթանի մարդիկ ևս միացան սրանց և, ում որ գտնուում էին մնացածներից, նետում էին կրակի մեջ՝ այդպես խաղաղեցնելով իրենց սրտի բորբոքումը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁶⁸ «Էմիր Շեյխ Ֆասան Չոբանյանը Դիարբեքիից շարժվեց դեպի Ռում և ճանապարհին մեծ ավերածություններ կատարեց այն երկրամասերում, որոնք պատկանում էին էմիր Շեյխ Ֆասան Կիսանուն: Գոյություն չունեցող այնպիսի բռնություն, որ նրանք այնտեղ չկատարեին: Շեյխ Ֆասան Չոբանյանը, այն պատրվակով, թե Ուրդու-Բուդա թուրքին էմիր կապված էր Ռումի էմիր Արիբայի հետ, սպանեց նրան: Նույն այդ ժամանակ, հետևելով Բալանջար Աբդուլլայի հորդորին, Սուլեյման խանը (**Էլխանուլթան Էլխան Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.**) բազմամարդ գործով ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Էմիր Շեյխ Ֆասան Չոբանյանը շարժվեց դեպի Արզան առ-Ռում և այդ բաղադրում մնաց ավելի քան մեկ ամիս՝ մեծապես հարստանալով: Այնուհետև նա գնաց այն բաղադր, որը կառուցվել էր Ֆաջի Թավայի որդու կողմից և ամբողջովին ավերեց այդ տեղանքը՝ այն աստիճան, որ այրեցին մզկիթը ու միևնույնը, բանդեցին շինությունների մեծ մասը, պղծեցին Ֆաջի Թավայի որդու դամբարանը, գերեզմանից հանեցին դին և գլխատեցին այն: Ահա այդպիսի զազանաբարո աղաթները կատարեցին նրանք» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁶⁹ «Ֆիքրի 742 թվականին Շեյխ Ֆասան Զուլուկը, որը գտնվում էր Սուլեյման խանի (**Էլխանուլթան Էլխան Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.**) ծառայության մեջ, իր գործերը շարժեց Դիարբեքիի վրա և այդ շրջանում մեծ ավերածություններ իրականացրեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁴⁷⁷⁰ «Այդ ժամանակ Չոբանյանները Ավնիկ ամրոցում պաշարեցին Սուլթանի մարդկանց, սակայն, բերդի ամրության պատճառով, այն չհանձնվեց: Արդյունքում նրանք թողեցին այդ գործը և այդ տարվա աշնանը, այսինքն Ֆիքրի 741 թվականի Ջումադ Ա ամսին Շեյխ Ֆասան Չոբանը հասավ Թավրիզ, որտեղ Սուլեյման խանի (**Էլխանուլթան Էլխան Սուլեյմանի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին անցկացրին ձմեռը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁷¹ «Թուր-Ալի-բեկը (**Աղ-Ղոյուղունների էմիրության հիմնադիր էմիր Թուր-Ալին (1341-1362) – Մ.Ֆ.**) ևս արժանի, իմաստուն և մեծ տիրակալ էր: Աղ-Ղոյուղունների ցեղի յուրայինները և զինվորները հավաքվեցին նրա մոտ, կապվեցին նրա հետ ու համաձայնեցին ենթարկվել նրան: Նրա հրամանատարության ներքո մոտ 30.000 տնային տնտեսություն կար: Նա տարիներ շարունակ Դիարբեքիում ծառայել էր որպես սպասալար՝ Ռումից մինչև Շամ, Միսիր, Ջազիրա և Արաբական Իրաքի սահմաններ: Նա իր շրջապատի մարդկանց հետ մասնակցել էր բազմաթիվ պատերազմների ու մարտերի և հաճախ հաղթանակված վերադարձել էր...: Արդյունքում՝ Միսիրում և Շամում Թուր-Ալի-բեկը ճանաչվեց որպես Աղ-Ղոյուղունների ղեկավար» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիթե Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁴⁷⁷² «Նույն 6849 թվականի հուլիս ամսվա 3-ին Ամիրից առաջխաղացած թուրքեր հայտնվեցին, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ մեր դեմ ոչինչ անադողացան անել և դատարկ ձեռքերով ամրոցով հեռացան» (Միքայիլ Պանսյոնոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 10, 11):

⁴⁷⁷³ «Եվ ահա փախուստ եղավ ողջ գավառին ու նաև երկրին, փախչում էին բոլորը, և քրիստոնյաները, և իսմայելցիները՝ խույս տալով երկու իշխանների ձեռքից, որոնց անունները պարտադիր չէ այստեղ գրել: Եվ այսպես ողջ երկիրը փախավ ու մարդիկ չվեցին, գնացին» (Նատեր Տայեցի «Ֆիշատակարան 1341 թվականի»):

⁴⁷⁷⁴ «Դրանից հետո Շեյխ Ֆասանը գնաց Ալադաղ և, մեծ ավերածություններ գործելով Ֆաջի Թավայի յուրտում, վերադարձավ Թավրիզ» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁷⁵ «Այդ ժամանակ Մահմուդ Չաբարիան Նշանակվեց էմիր Իբրահիմ-Շահ Սուլթանի դեմ գործին...: Իբրահիմ-Շահ Սուլթանը, սակայն, դաշինք կնքելով Ֆաջի Թավայի հետ, սպանեց Մահմուդ Չաբարիային» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁷⁶ «Ֆիքրի 742 թվականի Չուլիից ամսին... Էմիր Շեյխ Ֆասան Չոբանը սուլթանցիներին ոչնչացնելու նպատակով ուղղվեց Ալադաղ: Ֆաջի Թավանը, սակայն, սկիչն կրած զորք այդ մասին տեղեկանալով, փախավ: Էմիր Շեյխ Ֆասանը ամբողջությամբ թալանեց սուլթանցիների տները և նրանց ծամբարի ունեցվածքը, որը գտնվում էին Բուլանուխ գյուղում, իսկ հետո, բազմաթիվ ավարը ձեռք գցած, վերադարձավ Թավրիզ» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁷⁷⁷ «Ֆայոց 790 թվականին Փոքր Շեյխ Ֆասանի հրամանով Ֆաջիտունն ու Թուվանը եկան Երզնկայի վրա և պաշարեցին այն 12 օր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁷⁸ «Փրկչական 1343 կամ Ֆայոց 790 թվականին փոքր շեյխ Ֆասանի հրամանով Ֆաջիտունն ու Թուվանը եկան Երզնկայի մոտ և նստեցին այնտեղ 12 օր» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁷⁷⁹ Այս մասին հայտնում են փոքրասիական թյուրքական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁷⁸⁰ Այս մասին անուղղակիորեն և աղբյուրը չնշելով հայտնում է Մադաթիա Օրմանյանը (տես՝ Օրմանյան Մ. «Ազգապատում», հատոր Բ, էջ 161)՝ ամենայն հավանականությամբ հիշատակված տեղեկությունը վերցնելով Միքայիլ Չամչյանից: Կարելի է կարծել, որ Միքայիլ Չամչյանն իր հերթին տեղեկությունը վերցրել է մեզ չհասած կամ առայժմ մեզ անհայտ որևէ աղբյուրից: Այս մասին անուղղակիորեն վկայում է նաև այն հանգամանքը, որ այս մասին հայտնվում է նաև «Recueils des historiens des croisades. Documents arméniens» t. 1, Paris 1863, էջ 701 աշխատանքի հայկական բաժնում, որտեղ նշվում է նաև Մամուլթյան սուլթանության հեծելազորի բանակությունը՝ 16.000: Ֆիշատակված արշավանքը հավանական է համարում նաև Դավիթ Թինյանը (տես՝ Թինյան Դ. «Կրիկիո Ֆայոց թագավորությունը և ինքնիշխան կազմավորումները 1320-1424 թթ.», Երևան 2011, էջ 67-68):

⁴⁷⁸¹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁷⁸² Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁷⁸³ «6851 թվականի հունիս ամսին Ամիրից հարձակվեցին թշնամական թուրքերը և առանց հաջողության հետ դարձան» (Միքայիլ Պանսյոնոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 13):

⁴⁷⁸⁴ «Ֆիքրի 744 թվականին թուրքմենները հաճախակի ասպատակություններ կատարեցին Սսի երկրում, ջարդեցին, կոտորեցին, գերի վարեցին և վրժեժ առան այն բռնությունների դիմաց, որոնք հայերը գործել էին Ղահրամանի երկրում...: Այդ տարի, Ջումադա Ա ամսին լավ սպառազինված զորքեր առաջացան Սսի երկրի վրա, բայց չհաղթեցին: Չարուստ և բազմամարդ Արանյան գրավելուց հետո նրանք հազիվ էին հանգիստ առել, երբ Ֆալեայի բանակի հրամանատար Աղ-Սոնկունը կաշառվեց հայերի կողմից և արգելեց, որ բանակները ավելի առաջանան՝ առաքելով, որ սուլթանը (**Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Իսմայիլը (1342-1345) – Մ.Ֆ.**) հրաման չի տվել իրեն այդ բանի համար: Բիշ ժամանակ հետո Աղ-Սոնկունը վարկաբեկված մեռավ և Ալլահը մեթծեց, որ նա մահանա Սսի երկրում՝ արշավանքի ժամանակ» (Աբուլ-Ֆիդա «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁷⁸⁵ «/27/ Երբ Գվիդուն Լուսինյանը լսում է իր եղբոր, իշխան Տիվան Լուսինյանի ցանկությունը, հնազանդվում է նրան և երկրի օգնության ու հզորացման համար բազմաբանակ գործով զայիս է Չայաստան, որը մեծապես վնասվել ու ավերվել էր հավատքի հակառակորդների կողմից, նկատի ունեն թուրքերին ու սարակինոսներին: Իր թագավորության երկրում նա ընդունվում է մեծ պատվով ու փառքով և շքեղաշուք հանդիսավորությամբ թագադրվում է Սիս բաղադրում Տիրոջ 1342 թվականի հոկտեմբեր ամսին...: /37/ Այն ժամանակ, երբ Ֆայոց արքա Գվի Լուսինյանը թագավորում էր Չայաստանում, նա իր իշխանությունը վարում էր մեծ հզորությամբ ու ամուր ձեռքով: Նա ողջ սրտով սիրում էր պաշտում էր Աստծուն ու իր ողջ կարողությամբ պաշտպանում ընդհանուրի շահը՝ ջանադիր զգուշությամբ պահպանելով էր երկրի ազատությունը: Անհավատներին հարկեր չվճարելով և իրեն բոլորովին հանգիստ չտալով՝ նա թշնամիների դեմ ևս առնում ու գեներ ուժով նրանց հաճախ հալածում էր» (Ռովմանես Դարդել «Ժամանակագրություն Ֆայոց», գլուխ 27, 37):

⁴⁷⁸⁶ «Չարուստ և բազմամարդ Արանյան գրավելուց հետո...» (Աբուլ-Ֆիդա «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴⁷⁸⁷ «Գրեցի սա դառն ժամանակներում, երբ Կաֆան պաշարված էր» (Մկրտիչ Կաֆայեցի «Ֆիշատակարան 1344 թվականի»):

⁴⁷⁸⁸ «Ֆայոց 792 թվականի սեպտեմբերի 23-ին Ջանի խանը (**Ոսկե Պորայի խան Ջանիբեկը (1341-1357) – Մ.Ֆ.**) գնաց Կաֆայի վրա: Նա տարի ու կես պաշարեց այն և ավագ ուրբաթ օրը գրավեց» (Անանուն «Տաջիկ խանների պատմությունը»):

⁴⁷⁸⁹ «Քրիստոսի 1343 թվականին Ջանիբեկը (**Ոսկե Պորայի խան Ջանիբեկը – Մ.Ֆ.**) եկավ Կաֆայի վրա» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1532 թվականի»):

⁴⁷⁹⁰ «Այդ ժամանակ Սուլեյման խանը (**Էլխանուլթան Էլխան Սուլեյմանի – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Ռում՝ Արաթենայի դեմ պատերազմելու: Մարտի ընթացքում, սակայն, Սուլեյման խանի զորքի իշխաններ Յադուր Շահը, Աբդուլլահ Բալանջարին և մյուսները, թուլություն դրսևորեցին, իսկ Ռումի գործը սկսեց առավել խիզախորեն կռվել: Եվ ահա էմիր Արաթենան մի խումբ մարդկանց հետ հարձակվեց Սուլեյման խանի վրա և հարկադրեց նահանջել: Փաղիշահը և գործը, փախուստի դիմելով, հասան Թավրիզ» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Շեյխ Ռասան իբն-Թեմուրտաշը Սուլեյման խանին (Էլխանուջան Էլխան Սուլեյմանին – Մ.Ֆ.) Աբդուլ Բաջարի ու Յադուբ շահի հետ միասին ուղարկեց Ռում՝ Արաբենի (Արաբեյանների Էլիրուջան հիմնադիր Էլիր Արաբենի – Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմի: Նրանք մարտնչեցին Սվապի մոտ: Ռումի գործը փախուստի դիմեց, սակայն Արաբենան իր գործով մնաց տեղում: Սուլեյմանի բանակը սկսեց զբաղվել ավարառությամբ և ահա այդ ժամանակ Արաբենան անակնկալ առաջացավ, հարձակվեց և պարտության մատնեց Սուլեյմանին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 17):

«Այդ տարի նա Սուլեյման խանին (Էլխանուջան Էլխան Սուլեյմանին – Մ.Ֆ.) Յադուբ շահի և շատ այլ Էլիրների հետ միասին ուղարկեց Ռում, որտեղ, սակայն, նրանք պարտվեցին և ստիպված եղան վերադառնալ» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների եռությունը», մաս 5):

«Հիջրի 742 թվականին Թուրայ իբն Սուտայ թաթարը պարտության մատնեց Ռասան իբն Տիմուրտաշ իբն Չոբանին ու խուճապահար հալածեց մինչև Ռումկալա» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Գրեցի սա դառն ժամանակներում, երբ Սուլեյման խանը (Էլխանուջան Էլխան Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) գնաց Սեբաստիա՝ Արաբենի (Արաբեյանների Էլիրուջան հիմնադիր Էլիր Արաբենի – Մ.Ֆ.) վրա, բայց վերջինս հաղթեց նրան ու փախստական դարձրեց: Դա Հայոց 792 թվականին էր» (Նեբեսե Գրիչ «Հիշատակարան 1343 թվականի»):

4785 «Երբ առավոտյան Էլիրների, իր Միսր Սելիբ եղբոր և գործերի հետ միասին Սելիբ-Աշրաֆը մոտեցավ Թավրիզի սահմաններին, լսեց, որ Սուրդան և Յադուբ-Բասանը գիշերով հեռացել են և շարժվել են խոյի կողմը: Այդ ժամանակ Սելիբ-Աշրաֆն ինքն էլ ուղղվեց դեպի խոյ և կանգ առավ Շամբի Ղազանում, որտեղ, մեկ օր մնալուց հետո, շարունակեց հետապնդումը: Սուրդանը և Յադուբ-Բասանը, անցնելով Սարայ Սուլեյման-Բահադուր տանող ճանապարհով և Նախջևանում հատելով Մաշե լեռը, կանգ առան Մամուրիյեում: Հաջորդ օրն անցնելով Արաքս գետը՝ Գյոքչե-Դենիզի ճանապարհով նրանք շարժվեցին դեպի Առան: Սելիբ-Աշրաֆը գնաց նրանց հետքերով, մինչև նրանք իրար հասան Նատիի վերին մասերին՝ Աղսուռի դաշտավայրում: Եվ ահա երկու կողմերն էլ, պատրաստելով իրենց գործերը, նետվեցին մարտի: Սուրդանի և Յադուբ-Բասանի կողմից Էլիր Թուրանը հարձակվեց Սուլեյմանեղի գործի վրա, որը կազմում էր Սելիբ-Աշրաֆի ծախ թևը: Սուլեյմանեղը նահանջեց և հեռացավ: Իր հերթին Սելիբ Աշրաֆի կողմից Էլիր Տուրանը հարձակվեց նրանց աջ թևի վրա և ջախջախեց այդ գործը: Սուրդանը և Յադուբ-Բասանը դիմեցին փախուստի: Էլիր Տուրանը հետապնդեց նրանց: Սելիբ-Աշրաֆը հաղթականորեն կանգ առավ Նատի բնակավայրում՝ Շամբորի դաշտավայրում, որը հին ժամանակներում եղել էր բաղաբ» (Հաֆիզի Աբուլ «Ռաշիդի լուսացումը»):

«Առավոտյան իր Էլիրների և եղբայրների Սելիբ-Աշրաֆի ու Միսր-Սելիբի, ինչպես նաև գործերի հետ Սելիբ-Աշրաֆը շարժվեց դեպի Թավրիզ: Երբ նրանք հասան բաղաբի սահմանները, սակայն, Սուրդանի և Յադուբ-Բասանի ու նրանց գործերից ոչ մի տեղեկություն չեղավ: Նրանք որոշ ժամանակ սպասեցին: Այդ ժամանակ բաղաբից հաղորդեցին, որ Սուրդանը և Յադուբ-Բասանը գիշերով հեռացել են ու ուղևորվել են խոյ: Սելիբ-Աշրաֆը, կարգի բերելով իր գործերը, կանգ առավ Շամբի Ղազանում, այնտեղ անցկացրեց գիշերը, ապա ընթացավ նրանց հետևից: Սուրդանը և Յադուբ-Բասանը, անցնելով Սարայ Սուլեյման-Բահադուր տանող ճանապարհով և Նախջևանում գտնվող Մաստա լեռնագագաթը, հասան և կանգ առան Մամուրիայում: Հաջորդ օրը անցնելով Արաքսը՝ Գյոքչեդենիզյան ճանապարհով նրանք ուղղվեցին Առան: Նրանց հետքերով գտնվեցին Սելիբ-Աշրաֆը: Աղսուռի դաշտի Նատի կոչվող վերին մասում նրանք միմյանց մոտեցան, շարքով կարգի բերեցին գործերը և սկսեցին ճակատամարտը: Սուրդանի և Յադուբ-Բասանի կողմից Էլիր Թուրանը հարձակվեց Սուլեյմանեղի գործերի վրա, որոնք կազմում էին ծախ թևը: Սուլեյմանեղը նահանջեց և հեռացավ: Իր հերթին, Սելիբ-Աշրաֆի կողմից Էլիր Տուրանը հարձակվեց Սուրդանի և Յադուբ-Բասանի առաջապահների վրա ու ջախջախեց նրանց գործը: Սուրդանը և Յադուբ-Բասանը դիմեցին փախուստի: Էլիր Տուրանը հետապնդեց նրանց: Հաղթական Սելիբ-Աշրաֆը կանգ առավ Շամբորի դաշտում՝ Նատի կոչվող վայրում, որը ժամանակին եղել էր բաղաբ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4786 «Հայոց 792 թվականին Ղարա-Հասանը (Ղարա-Նուրնուլների Էլիրուջան ապագա հիմնադիր Էլիր Ղարա-Հասան Սանսուր – Մ.Ֆ.) ապապատվեց խաթը» (Ամանուն խաթեցի «Հիշատակարան 1343 թվականի»):

4787 Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և Աբուլ-Ֆիդան:

4788 «/37/ Այդ ժամանակ պապին (Հոռոմի պապ Կլիմենտ Վ-ին (1342-1352) – Մ.Ֆ.) լուր է հասնում, թե հայերը սրախողխող են արել իրենց արքա Գվիդոնին, նրա եղբայր, իշխան Բոնեմոնին և բոլոր այն ֆրանկներին, որոնց նա իր հետ տարել էր Հայաստան... /39/ Եվ ահա հայերը տեսնում են, որ նա ներում է իրենց ու հաճախակի տանում է պատերազմի, հավաքվում են մեծ բազմությամբ, սպառազինվում և գրոհում են այն տեղի վրա, որտեղ գտնվում էին հանդարտաբար Գվի արքան՝ իրենց իսկական տեղը, ինչպես նաև նրա եղբայր իշխան Բոնեմոն Լուսինյանը՝ Կոռնիկոսի կոմսը: Եվ, բանի որ նրանք այնտեղ մտնում էին առանց զգուշության, դավաճան մատնությանը նրանց սրով չարաչար սպանում են՝ իզուր տեղը: Նրանց հետ սրի են բաշտում նաև գինիորների մի մեծ խմբի, որ արքան բերել էր արևմտյան կողմերից՝ Հայոց աշխարհի պաշտպանության համար: Հայերը սպանում են նաև արքայի պալատական բաժանախին, որը պատարագ էր մատուցում: Այդ դեպքերը տեղի են ունենում մեկ օրում, Աղանա բաղաբում՝ Տիրոց 1344 թվականի նոյեմբեր ամսի 17-ին: Աստված թող ների նրանց հանցանքները: Իհարկե, ափսոս էր այդպիսի ազնվագարմ իշխանի կորուստն և մահը, բանգի նա բաջ, խիզախ ու չափազանց համարձակ մարդ էր» (Ռովհաննես Դարդե «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 37, 39):

«Զրիստոսի 1341 թվականին հայերը սպանեցին սրան ու նրա եղբորը» (Հեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Հայոց 793 թվականին Նախանձ իշխանները սպանեցին Կոնստանդին արքային և նրա եղբայր Բոնեմոնին ու Սիսում 12 տարով հաստատվեց մյուս Կոնստանդին արքան: Այս Կոնստանդինը անպարկեշտ վարք դրսևորեց և նրա իսկ գործը սպանեց նրան: Ահա այսպես Նախանձ իշխանները սպանեցին Կոնստանդինոս թագավորին և իր եղբայր Եմրնոնին: Սիս բաղաբում նստեց մյուս Կոնստանդինը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1346 կամ Հայոց 793 թվականին Նախանձ իշխանները սպանեցին Կոնստանդինոս թագավորին և իր եղբայր Եմրնոնին: Սիս բաղաբում նստեց մյուս Կոնստանդինը» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Տիվիզը շատ անպարկեշտ վարքագիծ ուներ և սպանվեց իր գործի կողմից» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Հիջրի 746 թվականին հայերը սպանեցին իրենց թագավոր Ֆրանկ Զուլդաթաբյին, որը անկարող էր վարելու գործերը և չէր պաշտպանում երկիրը, որի հետևանքով մահաբեկությունները ավերել էին գործում: Նրա փոխարեն թագավորեցին... (թագադրում Նախադասությունն անավարտ է – Մ.Ֆ.)» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4789 «Հայոց 797 թվականին Ալֆին եկավ Կարին բաղաբ և հարկապահանջությամբ այնքան նեղեց նրան, մինչև որ ողջ երկիրն իսպառ ավերեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1346 կամ Հայոց 793 թվականին Ալֆին եկավ Կարին բաղաբ և հարկապահանջությամբ խիստ նեղեց» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

4790 «Նույն տարվա վերջում թուրքները խաբեության տիրեցին Կապանի բերդին, որը Սսի երկրի ամենագործը բերդերից էր՝ Ռումի երկրին սահմանակից: Այնտեղ գտնվող մարդկանց սպանեցին և գերի վերցրին կանանց ու երեխաներին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4791 «Սսի նոր թագավորը փութաց փրկելու բերդը, բայց իբն Դերդաղերը (Չուլբադարյանների Էլիրուջան հիմնադիր Էլիր Չուլբադարը (1337-1353) – Մ.Ֆ.) հանկարծակի հարձակվեց հայերի վրա և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեց: Բանաստեղծն ասել է. «Սսի նոր տեղը գոչեց՝ Կապանը կյանքիս արժեքն ունի: Մենք ասացինք նրան՝ ուրիշ բանի մասին խորհիր, որովհետև հաղթանակները հաջորդելու են հաղթանակներին»» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4792 Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

4793 «Գրավումից հետո Հայեայի նախը գնաց, որպեսզի դառնա Կապանի կառավարիչ: Սակայն իբն-Դերդաղերը (Չուլբադարյանների Էլիրուջան հիմնադիր Էլիր Չուլբադարը – Մ.Ֆ.) հակառակեց: Ուստի պատրաստեցին զորագնդեր այդ բերդը բանդելու համար, սակայն հետո՝ 747 թվականին Ռեջեբ ամսին, հայերը գրավեցին այն՝ իբրև աղետալի հետևանք տրված հրամանին չինազանդվելու» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

4794 «6845 թվականին սուրբ Անդրեասը և Ենոնե գրավվեցին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 14):

4795 Այս մասին, անկասկած ունենալով աղբյուրագիտական հիմք, սակայն չնշելով այդ մասին, հայտնում է Ղևոնդ Ալիշանը իր «Սիսուան» աշխատությունում (գլուխ 147): Տեղեկությունը, կրկին առանց աղբյուրագիտական նշումների, հանդիպում է նաև այլ աշխատություններում:

4796 Այս մասին, անկասկած ունենալով առայժմ ինձ անհայտ աղբյուրագիտական հիմք, հայտնում է Դավիթ Թինոյանը (տես՝ Թինոյան Դ. «Կիլիկիա Հայոց թագավորությունը և ինքնիշխան կազմավորումները 1320-1424 թթ.», Երևան 2011, էջ 95-96): Նույնաժամ տեղեկություն է հայտնում նաև Գ.

Միքայելյանը իր հիմնարար մենագրությունում (Микаелян Г. Г. «История Киликийского армянского государства», Ереван 1952, էջ 464-465)՝ կրկին առանց սկզբնաղբյուրը նշելու:

⁴⁷⁹⁷ Այս մասին, անկասկած ունենալով աղբյուրագիտական հիմք, սակայն չնշելով այդ մասին, հայտնում է Ղևոնդ Ալիշանը իր «Սիսուան» աշխատությունում (գլուխ 147): Տեղեկությունը, կրկին առանց աղբյուրագիտական նշումների, հանդիպում է նաև այլ աշխատություններում:

⁴⁷⁹⁸ «Լույսն այդ 6865 թվականին, հունվար ամսին, Կեռասունները գրավվեց, թալանվեց ու այրվեց ջենովացիների կողմից» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 14):

⁴⁷⁹⁹ «Այդ տարվա ծնունդը Մելիք Աշրաֆը ուղղվեց Ղարաբաղ, իսկ խոջա Աբդ ալ-հայ վեզիրին էլ մի քանի եմիրների հետ ուղարկեց Շիրվան: Զավուսը (Շիրվանշահների եմիրության ապագա եմիր Զեյ-Կավուսը – Մ.Ֆ.) և Զեյթուկաղը (Շիրվանշահների եմիրության եմիր Զեյ-Կավասող (1317-1345) – Մ.Ֆ.) ուժ չունեին նրանց դիմադրելու, դրա համար էլ փակվեցին ամրոցներում: Խոջա Աբդ ալ-հայը և Մալիք Աշրաֆի զորքերը մեծ ավերածություններ գործեցին ողջ Շիրվանում ու Շամախում, ընդ որում նրանց կատարած ավերածությունները հասան մինչև Կրաստան: Յիջրի 749 թվականին եմիր Ջուղայը, որը գերագույն եմիրն էր և մեծ զորք ուներ, Կրաստանից բազմաթիվ մարդկանց հետ եկավ Մալիք Աշրաֆի մոտ՝ Ղարաբաղ: Մելիք Աշրաֆը մի խումբ եմիրների ուղարկեց նրան դիմադրելու և նրանք մեծ խոնարհումներով ներկայացան նրան: Ջուղայը հանդիպեց Մելիք Աշրաֆին և վերջինս նրան առանձնահատուկ պատիվներ ու մեծ հարգանք ցույց տվեց: Յետո, հեռանալով բնակատեղից և անցնելով Արաքս գետը, Մելիք Աշրաֆը իր զորքով կանգ առավ Ջուղայի ճամբարում: Երկու օր անց նա բռնեց Ջուղային, մահապատժի ենթարկեց, թալանեց նրա մարդկանց և շարժվեց դեպի Թավրիզ» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Այդ տարվա ծնունդը Մելիք-Աշրաֆը մեկնեց Ղարաբաղ և խոջա Աբդ ալ-հային մի քանի եմիրների հետ ուղարկեց Շիրվան: Զավուսը (Շիրվանշահների եմիրության ապագա եմիր Զեյ-Կավուսը – Մ.Ֆ.) ու Զեյթուրաղը (Շիրվանշահների եմիրության եմիր Զեյ-Կավասող – Մ.Ֆ.) ուժ չունեին նրանց դիմակայելու: Նրանք ապաստանեցին ամրոցներում: Խոջա Աբդ ալ-Հայը և զորքերը մեծ ավերածություններ պատճառեցին: Յիջրի 749 թվականին եմիր Ջուղայը գտնվում էր Կրաստանում և ահա նա բազմամարդ զորքով եկավ Ղարաբաղ՝ Մելիք-Աշրաֆի մոտ: Մելիք-Աշրաֆը մի խումբ եմիրների ուղարկեց նրան դիմադրելու և նրանք Ջուղային մեծ անկախությունով ու ողջուններով բերեցին: Նրա հանդիպումը Մելիք-Աշրաֆի հետ անցավ մեծ պատկառանքով և վերջինս նրան չափազանց մեծ պատիվ ու հարգանք ցուցադրեց: Յետո, տեղից շարժվելով և անցնելով Արաքսը, նա կանգ առավ Ջուղայի ճամբարում: Երեք օր անց նա բռնեց Ջուղային, սպանեց նրան և թալանեց նրա մարդկանց» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Պարսկաստանը փոթորկող ներքին խռովությունների պայմաններում Մուսախնթի գորավարներից մեկը, որն իր տիրապետությունն էր հաստատել այդ երկրի վրա, Օլջայթ սուլթանի (Էլիսանության էլիսան Մուհամմեդ Խուդաբանդա Ուլջայթուի – Մ.Ֆ.) մահից հետո դարձավ Ադրբեջանի ինքնակալ և, մեծ զորք հավաքելով, ամայացրեց Նայաստանը: Առաջ մղվելով ազատությանը՝ այս ապստամբը մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին, սակայն նրա չար մտադրությունները խափանվեցին Գեորգի արքայի (Զարթոյի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառի – Մ.Ֆ.) ջանքերի շնորհիվ, որը, չնայած թշնամիների մեծաքանակությանը, անվախ ելավ նրանց դեմ, մարտնչեց և հաղթանակ տարավ: Իր կողմակիցների չնչին մնացորդներով այս ապստամբը փախավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 106):

⁴⁸⁰⁰ «Յայերի դեմ եկավ Այասի եմիրը Հուսամադին Մահմուդ իբն Ղավուդ ալ-Շայբանին: Յայերից սպանվեցին շատ մարդիկ և նրանցից բռնված գերիներն ու պետերը բերվեցին Նալեյ՝ Մաշհուդի օրը: Փառք Ալլահին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այս ժամանակներում անօրենների կողմից մեծ վիշտ ու նեղություն էր հասել Կիլիկիա երկրին» (Միսիթար Սեցի «Հիշատակարան 1347 թվականին»):

«Յայոց 796 թվականի Սարա սուլթան Մելիք Նասրի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Հասանի (1347-1351, 1354-1361) – Մ.Ֆ.) հրամանով Յայեյի չարագլուխ եմիրը գաղտագողի մտավ Ստ երկիր: Նա բազում ավար արեց, սպանեց, այրեց և անապատ դարձրեց Յայոց բազմամարդ աշխարհի՝ գրավելով Այսաղը» (Ավետիս Տիգրանյանի «Գիրք պատմության»):

⁴⁸⁰¹ «Հունիսի 29-ին Տրապիզոնում մեծ թուրքական զորք հայտնվեց, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Երեսնոչանց եկավ Աբիս Այսբեկը, Բաբերդից՝ Մեհմեդ Երկնպարիսը, իսկ Ամրից էլ Թուր-Ալիբեկ Պոգոզյանը (Ադ-Ղուլունյունների եմիրության հիմնադիր եմիր Թուրաի-բեկը (մոտ 1340-1348) – Մ.Ֆ.): Մրանց դեմ ծանրորը երեք օր մարտնչեցին ու սրանք հաղթված ու խայտառակված փախան՝ ճանապարհին շատ մարդկանց կորցնելով» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 14):

⁴⁸⁰² «Նման գովելի գործերով զբաղված ժամանակ Իբերիայում վտանգավորագույն խռովություններ բռնկվեցին իբերական մարդ հանդիսացող Կղարք թուրքերի ներխուժման պատճառով: Ուժեղանալով Պրոսպայում, Բյուքանդայում և այլ հարակից վայրերում՝ Ասիայի այս խառնակիչները երկիրը իրենց իշխանության տակ ստրկացնելու համար մտան Իբերիա: Գեորգի արքան (Զարթոյի թագավորության միանձնյա արքա Գեորգի V Պայծառը – Մ.Ֆ.) իր բոլոր ուժերով դիմադրեց այս թշնամիներին և, ճակատամարտում ցրելով այս ասպատակիչներին, բոլորին կոտորեց» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 106):

⁴⁸⁰³ «6857 թվականի մայիսի 5-ին Կաֆայից Տրապիզոն եկան երկու ֆրանկական նավեր: Մեր կողմից՝ Ղաթնուսից, ելան մեկ մեծ նավ, մեկ փոքր նավ ու բավականին թվով այլ փոքր նավակներ: Մարտ տեղի ունեցավ և աստվածային օգնությամբ ֆրանկները պարտվեցին, մեծ դուքս Ղուլիսանյան Կարաբիտան ու Կիլ-Միքայել ճանիխուռան շատ այլոց հետ սպանվեցին, սակայն նավերը այրվեցին: Երկրում ֆրանկները թալանվեցին ու քստորվեցին, իսկ նավերը հեռացան» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 14):

⁴⁸⁰⁴ Այս մասին, անկասկած ունենալով առայժմ ինձ անհայտ աղբյուրագիտական հիմք, հայտնում է Միքայել Չամչյանը: Այս մասին հայտնվում է

և նաև «Recueils des historiens des croisades. Documents arméniens» t. 1, Paris 1863, էջ 710 աշխատանքի հայկական բաժնում: Հայտնված տեղեկություններին վստահում է Գ. Միքայելյանը իր հիմնարար մենագրությունում (Микаелян Г. Г. «История Киликийского армянского государства», Ереван 1952, էջ 465), ինչպես նաև մի քիչ զգուշորեն, բայց այնուամենայնիվ դրանք հսկված է ընդունել են նաև Ղավիթ Թինույանը (տես՝ Թինույան Դ. «Կիլիկիա Յայոց թագավորությունը և ինքնիշխան կազմավորումները 1320-1424 թթ», Երևան 2011, էջ 97-98):

⁴⁸⁰⁵ Այս մասին հայտնում են մահմեդական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁴⁸⁰⁶ Այս մասին հայտնում է Յան Դյուգոնը «Լեհաստանի պատմությունը» աշխատությունում:

⁴⁸⁰⁷ Այս մասին հայտնում է Յան Դյուգոնը «Լեհաստանի պատմությունը» աշխատությունում:

⁴⁸⁰⁸ «Այդ տարվա ծնունդը Մելիք Աշրաֆը ուղղվեց Ղարաբաղ, իսկ Յիջրի 752 թվականին գարնանն էլ, տեղափոխվելով մի վայրից մյուսը, անցավ Արաքս գետը և կանգ առավ Էսքիշեհրում: Այդ քաղաքում լուր հասավ, որ Ղալու Բայագետը Նույսպես անցել է գետը և Ղարաբաղում ապստամբություն է բարձրացրել: Մելիք Աշրաֆը մարդ ուղարկեց և նրան կանչեց իր մոտ, սակայն նա Նշանակություն չտվեց այդ հրամանին և բացահայտ կերպով ելավ ապստամբի ուժերին, սակայն՝ անհաջողությամբ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Ջմանը Մելիք-Աշրաֆը ուղղվեց Ղարաբաղ: Յիջրի 752 թվականի գարնանը նա տեղափոխվեց այնտեղ և, անցնելով Արաքսը, կանգ առավ Էսքիշեհրում: Ղաղորդեցին, որ Ղալու Բայագետը անցել է գետը և Ղարաբաղում դարձել է անկախ: Նա մարդ ուղարկեց նրա մոտ, հորդորելով սթափվել, բայց վերջինս արհամարհեց Մելիք-Աշրաֆի խոսքը և ելավ ապստամբություն: Մելիք-Աշրաֆը նրա դեմ ուղարկեց մի խումբ եմիրների: Նրանք շարժվեցին և բախվեցին ապստամբի ուժերին, սակայն՝ անհաջողությամբ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁰⁹ «Այնուհետև Մելիք Աշրաֆը մինչ այդ ուղարկած եմիրներին օգնության ուղարկեց մեկ այլ խումբ, սակայն կրկին՝ առանց որևէ արդյունքի» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Ժամանակ առ ժամանակ Մելիք Աշրաֆը նոր զորք էր պատրաստում և ուղարկում: Այդ պատճառով նա հիսուն օր մնաց Մուղանում» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

⁴⁸¹¹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸¹² «Սա գրեցի չար ու դառն ժամանակներում, քանզի փախանք Ադրակ երկրից այլազգիների իշխանի՝ Աշրաֆի, դեմ պատերազմ սկսվելուց հետո» (Կիրակոս Աղբակեցի «Հիշատակարան 1351 թվականին»):

⁴⁸¹³ «Յայոց 800 թվականին բեկբուղան գրավեց խլաթն ու հեռացավ Մերդին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1353 կամ Յայոց 800 թվականին բեկբուղան գրավեց խլաթը և գնաց Մարդինի վրա» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸¹⁴ «Յայոց 800 թվականին բեկբուղան գրավեց Մարդինը և, սուլթանի դստերը գերելով, տարավ Թավրիզ՝ Աշրաֆի մոտ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1353 կամ Յայոց 800 թվականին բեկբուղան...գնաց Մարդինի վրա և, սուլթանի դստերը գերելով, տարավ Թավրիզ՝ Աշրաֆի մոտ» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

4815 «ժամանակ առ ժամանակ Մելիք Աշրաֆը նոր գործ էր պատրաստում և ուղարկում: Այդ պատճառով նա հիսուն օր մնաց Մուղանում» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լուգունը»):

4816 «Երբ Մելիք Աշրաֆը հասկացավ, որ չի կարող հաղթել Դալու Բայազետ, մեկնեց դեպի Թավրիզ: Նա մեծ գումար բաժանեց էմիրներին և նոբարներին, հավաքեց հզոր զորք ու նորից ուղարկեց Դալու Բայազետի գլուխը բերելու: Էմիրների կազմում նաև Թադ-Թիմուր Գուլյամի զորքն էր: Կռվի ընթացքում Դալու Բայազետը մահակի հարվածով գցեց նրան ձիուց, ապա նրան գառան պես կապեց ձիու փորին, թողեց, որ ձին սլանա, իսկ ինքը առանց դադարի շարունակեց մարտը» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լուգունը»):

«Պատերազմի պատճառով Մելիք-Աշրաֆը կանգ առավ Մուղանում, իսկ հետո, երբ հասկացավ, որ չի կարողանա հաղթանակ արձանագրել, ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Նա մեծ գումար բաժանեց էմիրներին և նոբարներին, մեծ զորք հավաքեց և ուղարկեց Դալու Բայազետի դեմ: Էմիրների զորքերի շարքում կար նաև Թադ-Թիմուր Գուլյամի զորաջոկատը: Դալու Բայազետը, վիրավորելով նրան գավազակի հարվածով, գցեց ձիուց, ապա, ինչպես խոյ, կապեց ձիու որովայնին, բռեց և կրկին շարունակեց մարտը» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4817 «Ավելի վաղ Մելիք Աշրաֆը Ալիքին ուղարկել էր Պարսկաստանի Իրաքի կողմերը և ահա այժմ նա նրան հետ կանչեց, պատրաստեց և ուղարկեց Դալու Բայազետի գլուխը բերելու: Ալիքին, հասնելով Ղարաբաղ, մարդ ուղարկեց Դալու Բայազետի մոտ, համաձայնություն կնքեց նրա հետ, նրանք միացան իրար և ապստամբություն բարձրացրին: Երբ այդ լուրը հասավ Մելիք Աշրաֆին, նա ծանր բարկացավ: Չրամայեց, որ ամեն կողմից էմիրներ և զորքեր հավաքեն ու տան նոբարներին և զորքին հասանելիք չառաջարկ: Խոջա Կիվամ-է-Դին Սարավին բացեց գանձարանի դռները և բաժանեց զինվորականների հասանելիքը: Չգնալաքեց իսկալական բազմություն, այնպես, որ ոսկին հաշվելն արդեն հնարավոր չէր, այն բաժանվում էր բաժանվում՝ ամեն անգամ ժողովրդի աչքի առաջ գետին նետելով հազար դինար: Մելիք Աշրաֆը պատրաստեց հզոր զորք և հենց ինքն էլ պատրաստվում էր գնալ պատերազմի: Բարեբախտաբար հենց այն օրը, երբ Մելիք Աշրաֆը դուրս եկավ ճանապարհ, Ալիքի և Դալու Բայազետի սրտերում պատերազմի մտքից վախ ներթափանցեց ու նրանց մեջ բաժանում եղավ: Դալու Բայազետը սրի բռնակը սեղմեց գետնին, սրի ծայրը հենցե որովայնին և ինքնասպան եղավ: Չգնալաքեց իսկալական բազմությունները՝ նա չստացավ ոչ խաղաղություն, ոչ էլ արժանավոր վախճան: Ինչ վերաբերում է Ալիքին, ապա նա թաքնվեց ինչ-որ քարայրում: Նրանց դեմ ուղարկված էմիրներն և զորքը, երբ տեղեկացան տեղի ունեցածի մասին, գնացին նրանց գլուխները բերելու: Ալիքին բռնեցին և սպանեցին: Երկուսի գլուխները ուղարկեցին Մելիք Աշրաֆին: Մելիք Աշրաֆը ուրախացավ և հարգանք ու պատվի տվեց էմիրներին և զորքին, իսկ նրանց գլուխներն էլ կապեց վահանի վրա և շրջեցրեց բաղաբեռն մեկ: Խոռովություններ և ապստամբությունները խաղաղվեցին» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լուգունը»):

«Մելիք-Աշրաֆը մի ժամանակ Ալիքին ուղարկել էր Պարսից Իրաքի կողմերը, սակայն այժմ նրան հետ կանչեց, պատրաստեց և ուղարկեց Դալու Բայազետի դեմ: Ալիքը, հասնելով Ղարաբաղ, մի մարդ ուղարկեց Դալու Բայազետի մոտ և միացավ նրան: Նրանք համաձայնության եկան, միավորվեցին և ելան ապստամբության: Այդ լուրը լսելով՝ Մելիք-Աշրաֆը բարկացավ: Նա պատվիրեց, որ բոլորին հրավիրեն և նոբարներին ու զորքին բաժանեն իրենց հասանելի վարձքը: Խոջա Զիվամ-է-Դին Սարավին բացեց գանձարանի դռները և բաժանեց զորքի վարձքը: Ժողովուրդը այնպիսի բազմությամբ էր հավաքվել, որ ոսկին հաշվել հնարավոր չէր: Այն բաժանում էին պարկերով՝ յուրաքանչյուր անգամ մարդկանց առաջ նետելով հազարական դինար: Նա զինեց զորքը և պատրաստվում էր գնալ պատերազմ: Բախտի բերումով, սակայն, հենց այն օրը, երբ Մելիք-Աշրաֆը շարժվեց այդ կողմ, Ղարաբաղում Ալիքի և Դալու Բայազետի սրտերը սարսափ ընկավ ու, թեև գործը մինչև ճակատամարտ չհասավ, բայց նրանց միջև ճեղք առաջացավ: Դալու Բայազետը սրի կողք սեղանին հենեց, տուրն ուղղեց դեպի իր որովայնը և վերջ տվեց իր կյանքին: Չգնալաքեց իր իռվանավորի բարեբախտությունները՝ նա չգտավ ոչ խաղաղություն, ոչ էլ վայել ավարտ: Իր հերթին Ալիքը թաքնվեց ինչ-որ անկյունում: Նրանց դեմ ուղարկված էմիրներն և զորքը իմացան այդ մասին, շարժվեցին, բռնեցին Ալիքին ու սպանեցին: Երկուսի գլուխները ուղարկեցին Մելիք-Աշրաֆին: Մելիք-Աշրաֆը հրժմեց և հրամայեց պարգևատրել էմիրներին ու զինվորներին: Այդ երկուսի գլուխները կապեցին տախտակի վրա և տանում էին բաղաբեռն մեկ: Խոռովությունը և ապստամբությունը հանդարտվեցին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4818 «Նույն այդ տարվա օգոստոս ամսին վենետիկյան նավերը ելան ջենովականների դեմ և շատ նավեր այրեցին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 17):

4819 Այս ամսին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

4820 Այս ամսին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

4821 «Նույն այդ 6863 թվականի մայիս ամսի 8-րդ ինդիկտիոնին կայսրը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը (1349-1390) – Մ.Յ.) 2 նավ և մի բանի փոքր նավակներ հանդերձավորեց ու մոր, կնոջ և մետրոպոլիտի հետ միասին լողաց Կեռասունտ՝ սխուլարիոսի դեմ: Սա այդ ժամանակ Կենիարիումն էր, իսկ պարակիսենոսը՝ Կեռասունտում: Մարտից ու պատերազմից հետո Կեռասունտում կարգուկանոն հաստատվեց, այն հնազանդվեց կայսեր, իսկ պարակիսենոսը, թողնելով բաղաբեռ, եկավ Կենիարի, որտեղ գտնվում էին սխուլարիոսի կողմնակիցները: Կայսրը, նավերն ու թագուհուն ուղարկելով Տրիպոլիս, եկավ այնտեղից, հեռը վերցրած հեծելազորը: Նա մասամբ ջրով, մասամբ էլ ցամաքով անցավ այդ տարածությանը և ողջ այս խմբի փակեց Կենիարիում: Մարտ տեղի ունեցավ և արևելք հնազանդվեցին: Կայսրն ու նրա հետ եղածները հետ դարձան, իսկ սխուլարիոսն ու նրա կողմնակիցները մնացին այնտեղ: Այդ ժամանակ Լիվանից իր կողմնակիցների հետ միասին այնտեղ եկավ նաև պրոտովեստարիոսը» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 18):

4822 «Նույն 6863 թվականի նույն ամսին Դալիայի դուքս Դովիանեն Կապադոքիան եկավ և ամայացրեց խեղճանան, ընդ որում ազատագրվեց Սորոնճենան ու կրկին հնազանդվեց կայսեր (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ին – Մ.Յ.)» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 18):

4823 «Այդ ժամանակ Յախիայնա-բեկն եկավ բաղաբեռ վրա և ոմն Խոջա Ալի բազում զորքով եկավ նրա դեմ: Սա գրեցի Դայոց ՊՂ թվականի օգոստոս ամսի 4-ին» (Ստեփանոս Երզնկացի «Ժամանակագրություն 1355 թվականի»):

4824 «Եվ ահա Դալեայի Էմիր Մելիքեդին Բեյթեմուր ալ-խորեզմի Նվաճել Աղանան և Տարսունը..., որից հետո հրամայեց խուլթա կարդալ ու սուլթան Դասանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Դասանի (1347-1351, 1354-1360) – Մ.Յ.) անունով դրամ հատել, ընդ որում նա այդ բաղաբեռների համար կառավարիչներ նշանակեց և այնտեղ կայազորներ թողեց: Եվ ահա նա մեծ ավարով ու մեծաքանակ գերիներով Դալեայ վերադարձավ, իսկ այդ երկու բաղաբեռների բանակներն էլ մեծ հանդիսավորությամբ Կահիրե ուղարկեց» (Իբն Թադիբիբի Սուլալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

4825 «Իններորդ ինդիկտիոնի 6864 թվականի նոյեմբերի 27-ին, ուրբաթ օրը կայսեր (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ի – Մ.Յ.) հետ սատանայական դրոշմով մեկնեցինք խեղճանա: Սկզբում մենք հաջողություն ունեցանք, պաշարեցինք ու զբաղեցրեցինք տեղանքը, սակայն օրվա վեցերորդ ժամին անկանոն փախուստի դիմեցինք՝ հետապնդվելով փոքրաթիվ թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ սպանվեցին մոտ 400 քրիստոնյաներ և ոչնչացան շատ կենդանիներ, իսկ Դալիայի դուքս Դովիանեն Կապադոքիան գերի էլ վերցվեց: Եթե չլիներ Կիրը, նաև ինքս կզոհվեին, սակայն աստվածային զթասրության շնորհիվ ես փրկվեցի՝ հետևելով կայսր: Երեք օրից մենք կրկին Տրապիզոնում էինք» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 20):

4826 «Ես, որ երկու հարազատ, քաջ ու հաղթող անձանց՝ Չաբարիայի և աթաբեկ Իվանեի զարմից եմ՝ Աթաբեկ շահնշահի որդի աթաբեկ Չազաս, ասում եմ. «Մելիք-Աշրաֆի բռնակալության ժամանակ մեր հայրենիքը՝ Բջնի բաղաբեռ, իրեն պատկանող ամեն ինչով խլվեց Էր, մարդիկ էլ գերի էին տարվել: Բջնին հանձնվել էր Դալիայի անունով մեկին, որը հիմքից բաժնեց Էր բաղաբեռ, Նվազեցրեց Էր, շատ անվանի մարդկանց սրի էր բաշեց, եկեղեցիները տապալել էր, երկիրը չորս կողմերում անքնակ էր դարձրել և անխնա կոտորել էր քրիստոնյաներին»» (Չազա Չաբարյան «Վիմագիր Բջնի ամրոցի 1358 թվականի»):

4827 «Այդ ժամանակ տաջկաց զորքը բազմացավ և մեծ ամբոխով հասավ Ալի բաղաբեռ գավառը, որտեղ այնպիսի մի աղետ բերեց գյուղերի ու գավառի վրա և այնպիսի բաներ արեց, որ ոչ բերանը կարող է պատմել, ոչ էլ լեզուն՝ խոսել...: Ծնողների առաջ սատկեցրին երեխաներին, երեխաների առաջ՝ ծնողներին, իսկ ոմանց էլ բռնեցին և, բռնելով գերեզմանության, բանտերում տանջաբերելի մատնեցին, ընդ որում քանց գլխավոր աթաբեկ ու մեծ սպասալար Շահնշահը հազիվ կարողացավ փրկվել թշնամիների ձեռքից» (Ներսես Գրիգ «Հիշատակարան 1357 թվականի»):

4828 «Այդ ժամանակ մահապատժի մարդկվեցին 14 թուրքեր» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 24):

4829 «10-րդ ինդիկտիոնի 6865 թվականի մայիս ամսին կայսրը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Յ.) զորքի հետ միասին մեկնեց Պարիսար և ամայացրեց ողջ այդ շրջանը» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 23):

4830 «Ես, որ երկու հարազատ, քաջ ու հաղթող անձանց՝ Չաբարիայի և աթաբեկ Իվանեի զարմից եմ՝ Աթաբեկ շահնշահի որդի աթաբեկ Չազաս, ասում եմ. «...Մենք, սակայն, ապավինելով մեր սալարին..., հեծելազորի գլուխ կանգնեցինք և մեծ աշխատությամբ եկանք Բջնի վրա, որ մեր

ունեցածը հետ քերելը: Այդ ժամանակ Աստված խոճաց մեզ և մեր հայրենիք Բջնու բերրոյ մեր ձեռքը հանձնեց: Դրանից հետո մենք, հանուն մեր հոգու փրկության և երկար կենդանության, նորոգեցինք եկեղեցին, արձանները կրկին իրենց տեղում հաստատեցինք և կարգի գցեցինք մեր հայրենիքի վանքերը, գյուղերը, սարերն ու դաշտերը» (Չազա Չաբարյան «Վիմագիր Բջնի ամրոցի 1358 թվականի»):

⁴⁸³¹ «Երբ մոլլան դա ասաց, փաղիշահ Ջանիբեկը (**Ոսկե Յորդայի խան Ջանիբեկը – Մ.Յ.**) իր Եմիրներին հրամայեց դուրս գալ սենյակից: Մեկ ամսվա ընթացքում նա հավաքեց և պատրաստեց զորքն ու դուրս եկավ ուղևորության: Յիջրի 758 թվականին փաղիշահը անցավ Կուր գետը: Նրան մասին լուր բերեցին Մեյիք Աշրաֆին: Սկզբում նա ասաց. «Մարդիկ իրենց շահը ստանալու համար տուտ են առնում»: Հետո, սակայն երբ նա ճշտեց իրավիճակը, հետ կանչեց զորքն ու ժողովրդին, որոնց Մավեի գրավումն իրականացնելու համար ուղարկել էր Եմիր Ալի Քալանդարի, Թաթ-Թիմուր Դուլամի և մյուս Եմիրների հետ միասին: Նա դուրս եկավ Ռուֆի Ռաշիդի, որը երկար ժամանակ չէր թողնում, և կանգ առավ Շամբի Դազանում: Իր մոտ հավաքեց խաթունին, դստերին, ռազմական հանդերձանքը, ոսկին, արծաթը և մյուս իրերը, որոնք պահվում էին Ալինջա ամրոցում: Իր գանձերը նա բաժնեց 400 ջորու և 1.000 ուղտերի վրա: Շամբի Դազանում կրա շուրջ շատ հետևակ և հեծյալ զորք հավաքվեց, որին նա աշխատավարձ ու զենք բաժանեց: Դրանից հետո նա մեծ բանակ պատրաստեց և ուղարկեց Ուջանի կողմը: Լուր եկավ, որ փաղիշահ Ջանիբեկը հասել է Արդեբիլ: Մարդիկ ասում էին, որ Ջանիբեկի զորքի ձիերի ասպանդակներ փայտից են, իսկ սանձերը՝ թելից, և մեկ մարդը կարող է կասեցել նրանց հարյուրավոր զինվորները, բայց փաղիշահի անունը չէին նշում: Երբ Մեյիք Աշրաֆը իմացավ, որ փաղիշահը անձամբ է գալիս, շատ անհանգստացավ: Նա կանչեց խոջա Լուլու Սաջուլին և խոջա Շակար Յագինային ու ասաց. «Վերցրեք խաթուններին և գնացե՛ք: Կանգ առե՛ք Մարանդում՝ խոջա Ռաշիդի աղբյուրի մոտ, և սպասե՛ք ինձինք լուրերի: Ես գնում եմ Ուջան: Եթե ամեն ինչ կարգավորվի, կպաթ Թավրիզ, իսկ եթե ոչ՝ գնացե՛ք խոյ, այնտեղ ես կմիանամ ձեզ»: Նա նրանց այդ կողմը ուղարկեց, իսկ ինքը շարժվեց դեպի Ուջան: Առաջին օրը կանգ առավ Նեմաթաբադ գյուղում՝ Մեհրանուր գետի մոտ, և երկու օր մնաց այնտեղ: Նախկինում Մավեի կողմը գնացած մի բանի Եմիրներ իրենց բանակներով այնտեղ հասան: Ամեն ժամանակում նա ոսկի, ձի, զենք ու զրահ էր տալիս և հետ էր ուղարկում: Ափիցուկը նրանց զորքի մեջ էր: Հաջորդ օրը Մեյիք Աշրաֆը տեղափոխվեց Մայիդաբադ գյուղը: Մայիդաբադի բլրի վրա գտնվող զինանոցի գրահները նա բաժանեց զորքին: Արդյունքում, բանի որ զորքերն արդեն հեռացել էին, նրա մոտ մնացին միայն քիչ թվով տաջիկներ և նոբարներ, որոնց հատուկ գրահներ տրվեցին: Այնտեղ հավաքվեց մոտավորապես 2.000 մարդ: Իրենց ուղեկցողների հետ միասին կային նաև շատ մեծ թվով ուղտեր և այլ բեռնակիր կենդանիներ: Օրվա կեսերին Մեյիք Աշրաֆը կազմակերպեց զորքը, կանգնեց բլրի վրա և, դիտելով՝ Դուվայյան ճանապարհը, սկսեց սպասել լուրերի: Հանկարծ փոքր անկ հայտնվեց, բանի բարձրացավ, անձրև տեղաց և ուժեղ կարկուտ սկսվեց: Տեղումները շարունակվում էին և ուղեկցվում ուժեղ բամով, այնպես, որ կենդանիները գլուխները կախեցին: Մեկ ժամ անց եղանակը բացվեց և անձրևը դադարեց: Մեյիք Աշրաֆը շարունակեց սպասել: Ուղարկված Եմիրներն և զորքը հավաքվեցին Ուջանում: Փաղիշահ Ջանիբեկը հայտնվեց Մարավայի կողմից: Տեսնելով զորքը՝ նա, ինչպես որսի ժամանակ էր արվում, հրաման տվեց շրջապատել Մեյիք Աշրաֆի բանակը: Երբ աշրաֆական Եմիրները տեսան Ջանիբեկի զորքի հզորությունը, հարյուրավոր դժկարություններով փրկեցին իրենց հոգիները մահից և ցրվեցին: Փաղիշահ Ջանիբեկը տեղակայվեց Ուջանի այգիներում, իսկ Մեյիք Աշրաֆը կանգնեց Մայիդաբադի բլրի վրա: Հետո, երբ կարկուտը և անձրևը լրիվ դադարեցին, Դուվայյան ճանապարհին հայտնվեց մի ձիավոր: Երբ մոտեցավ, պարզվեց, որ դա Շեյխ Յագի Ախթաջին է: Նա ինչ-որ բան շնջաց Մեյիք Աշրաֆի ականջին, ով, լսելով դա, այլևս չկարողացավ մնալ տեղում և շտապեց դեպի Թավրիզ: Այդ գիշերը նա մնաց Շամբի Դազանում, իսկ առավոտյան գնաց այնտեղ, որտեղ էին իր խաթունը և գանձարանը: Շրջապատի մարդիկ հետ մնացին նրանից և, երբ նա տեղ հասավ, նրա հետ էին միայն երկու վրացի գուլամներ: խոջա Լուլուն, խոջա Շաբաթը և բոլոր ջորեպանները Մարանդի ժողովրդի հետ միասին անցան կողոպտի և սկսեցին թալանել գանձարանը, իսկ խաթունները հեռացան: Մեյիք Աշրաֆը, տեսնելով այդ դրությունը, շարժվեց դեպի խոյ: Շեյխ Մուհամմադ Բալիբեյի տունը խոյի դաշտավայրում էր: Երբ նա տեղեկացավ Մեյիք Աշրաֆի վիճակի մասին, ընդունեց նրան և տեղավորեց իր տանը, իսկ հետո փաղիշահ Ջանիբեկին տեղեկացնելու համար որոշ մարդկանց ուղարկեց: Փաղիշահն ուղարկեց Եմիր Բայրազին, որպեսզի նա տեղափոխի Մեյիք Աշրաֆին: Սահիբ-դիվանը խոջա Մահմուդն էր: Նա հասավ բաղաբ և Եմիր Բայրազի հետ միասին նրանք գնացին Մեյիք Աշրաֆի տներ: Տեղումները շատ աղետալորեն դուրս եկան, մեկին սպանեցին, մնացածները վախից փախան: Եմիր Բայրազը և խոջա Մահմուդը խուզարկեցին տները, բայց ոչինչ չգտան: Այդ ժամանակ Եմիր Բայրազը շարժվեց դեպի խոյ, իսկ խոջա Մահմուդը բաղաբ հասավ, կանչեց սահիբ-դիվաններին և քիթակները ու սկսեց գույքի հաշվառումը: Կազմեցին սպարաիկի ցուցակները, որոշ թվով ոչխարներ և թռչուններ, որոնք տրվել էին գյուղերին պահելու համար, ինչպես նաև բերքի որոշ մասը, որը պահվում էր երկրի փկայեղներում, վերցրին որպես հարկ: Հետո տեղեկություն եկավ, որ Մարանդում որոշ թանկարժեք իրեր են հայտնաբերվել: խոջա Մահմուդ Դիվանին գործեր ու նոբարները ուղարկեց, որոնք դրանք վերցրին մարդկանցից: Եմիր Բայրազը գնաց խոյ և բերեց Մեյիք Աշրաֆին: Երբ նա հասավ Թավրիզ, մարդիկ փողոցներում և տների տանիքներից նրա գլխին մոխիր էին թափում ու լիակատար անարգանք ցույց տալիս: Նրան տարան Շեյխ Բեջաջիի մայր Դուռնաբեյի տուն: Եմիր Քավուն Շիրվանցին (**Շիրվանշահերի Եմիրության Եմիր Քեյ-Կավուդը (1345-1373) – Մ.Յ.**) մոլլա Մահիդ-Է-Դին Բարդայի հետ այնտեղ էր: Մեյիք Աշրաֆը, համբուրելով Քավունի ձեռքը, սկսեց լացել և աղաչել: Քավուդը հանգստացրեց նրան: Այնուհետև նրան տարան փաղիշահի մոտ: Փաղիշահն ասաց. «Ինչու՞ ավերեցիր այս պետությունը»: Նա պատասխանեց. «Նոբարները ավերեցին, որ իմ խոսքը չէին լսում»: Փաղիշահը, անցնելով Ուջանից, շարժվեց դեպի Հաշտորուդ և, մոտենալով Կուրսին, վերադարձավ: Այդ տարում Հաշտորուդում հարուստ բերք էր աճեցվել: Ահա ուրեմն, փաղիշահ Ջանիբեկի մեծ զորքը երկու անգամ անցավ այնտեղով, սակայն ոչ մի ցորենի ցորուն չկտրվեց: Այստեղից էլ կարելի է ճանաչել արդարության ու բռնության արդյունքը...: Փաղիշահ Ջանիբեկը 10.000 հեծյալներով ժամանեց Թավրիզ և հաստատվեց այնտեղ...: Հետո նա մեկնեց Ուջան և, բանի որ իրավաբ Էր, որ որդի Բերդիբեկին (**Ոսկե Յորդայի ապագա խան Բերդիբեկը – Մ.Յ.**) 50.000 հեծյալներով թողեց Թավրիզում...: Դրանից հետո նա մեկնեց իր երկիր» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Յիջրի 757 թվականին..., երբ Մեյիք-Աշրաֆի տիրություններում նրա անօրենությունները հասան ծայրահեղ աստիճանի, մարդիկ սկսեցին լքել երկիրը: Այդ ժամանակ խոջա Շեյխ Փանջին մեկնեց Շիրազ, իսկ այնտեղից էլ անցավ Ամորիք ու այստեղ հիմնական շենքեր կառուցեց...: Իր հերթին խոջա Մադդ-Է-Դին Արդաբեյին, թող նրան ուղեկցի Աստոծ ողորմածությունը, մեկնեց Գիլան, իսկ կառի Մուհիդ-Է-Դին Բերդին էլ անցավ Սարայ Բերկե, որտեղ սկսեց զբաղվել բարոգական գործունեությամբ և հայտնի դարձավ: Այդ ժամանակ հանգուցյալ արքան Ջանիբեկը խանը (**Ոսկե Յորդայի խան Ջանիբեկը – Մ.Յ.**), թող լուսավորի Ալլահը նրա վկայությունը, ներկա էր նրա բարոգներին: Եվ ահա մի անգամ, երբ արքան կրկին ներկա էր նրա բարոգին, Մուհիդ-Է-Դին Բերդին սկսեց փոստել Թավրիզի, Մեյիք-Աշրաֆի ու նրա կողմից մարդկանց պատճառած նեղությունների մասին: Նա նկարարեց այդ ամենն այնպես, որ ներկա գտնվողները լաց եղան, արքես՝ Լա: Այդ ժամանակ Մուհիդ-Է-Դինն ասաց, որ արքային հնարավորություն է տրված վերացնել այդ չարիքը և, եթե նա այդ չանի ու իր ձեռքում Արաբի կողմից հայտնված մարդկանց չազատի Մեյիք-Աշրաֆի անօրենություններից, ապա Դաստաստանի օրը Բարձրալը նրանից հաշիվ կպահանջի և նա ստիպված կլինի պատասխան տալ դրա համար: Բանի որ Մուհիդ-Է-Դինը կրթոտ ու եռանդուն կերպով խոսում էր այդ մասին, Ջանիբեկ խանը հրամայեց ձախ թևից Եմիրներին մեկ ամսում 100 թուանս գինվոր հանդերձավորել, բանի որ ինքը մտադիր էր գնալ Թավրիզի վրա: Նա նաև հրամայեց կարգի բերել արշավային վրանը: Մեկ ամսվա ընթացքում զորքը պատրաստվեց ու հավաքվեց և ահա արքան արշավի ելավ: Յիջրի 758 թվականին արքա Ջանիբեկը անցավ Կուր գետը: Մեյիք-Աշրաֆին անընդհատ լուրեր էին հասնում այս ամենի մասին, սակայն նա սկզբում ասում էր, որ դա իրականում մարդիկ են կեղծ լուրեր տարածում, որպեսզի աշխատավարձ և օրապահիկ ստանան, սակայն հետո, համոզվելով, որ ամեն ինչ ճիշտ է, նա մարդ ուղարկեց հետ կանչելու այն զորքերին, որոնց մինչ այդ Եմիր Ալի Քալանդարի, գուլյամ Թուգա-Թեմուրի և այլ Եմիրների հետ ուղարկել էր Մավեն գրավելու: Նա իր մոտ հավաքեց մարդկանց և ելավ Ռաշիդի թաղամասից, որտեղից երկար ժամանակ դուրս էր գալիս, ու հաստատվեց Շամբ-ի-Դազանում, որտեղ էլ հենց հավաքեց իր կանանց, աղջիկներին, գուլամները, մաթուր ոսկուց պատրաստված թանկարժեք իրերը, արծաթը և ողբ բարիքը, որոնք հետո ուղարկեց Երնջակ ամրոց՝ բարձրելով այդ ամենը 450 ջորիների ու 1.500 ուղտաբեռների մեջ: Բացի այդ Շամբ-ի-Դազանում մեծ բանակի հետևակայինների էին հավաքվել ու նա նրանց բոլորին գուլամ տվեց, գրահներ բաժանեց և ի վերջո մեծ զորք հավաքեց, որն ուղարկեց Ուջան: Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ Ջանիբեկը արքան ժամանել է Արդեբիլ: Պատում էին, որ նրա զորքի թաղանթը փայտից են, սանձերն էլ՝ պարանից, այնպես որ 100 հոգու համար բավարար կլինի և 1 մարդ, սակայն արքայի անունը չէին տալիս: Եվ ահա, երբ Մեյիք-Աշրաֆն իմացավ, որ Ջանիբեկն ինքն է անձամբ ելավ, անչափ նեղվեց ու իրենց կորցրեց: Նա իր մոտ կանչեց խոջա Լուլու-Սաջիին և խոջա Շուբ-Խազինին ու ասաց նրանց. «Կանանց ու գանձերը ձեռք իսկ հսկողությամբ տարե՛ք դեպի Մարանդի բարձրավանդակը և տեղակայվե՛ք խոջա Ռաշիդի աղբյուրի մոտ՝ սպասելով ինձինք լուրերի: Ես մեկնում եմ Ուջան և, եթե գործերն իմ ուզածի պես ընթանան, ապա ես կեմ Թավրիզ, իսկ եթե հակառակ բան լինի՝ գնացե՛ք խոյ, որտեղ ես կմիանամ ձեզ»: Եվ ահա նա սրանց այդ կողմն ուղարկեց, իսկ ինքը թռչելով գնաց Ուջանի կողմերը: Առաջին օրը նա կանգ առավ Մեհմեդաբադում՝ Մեհրանուր գետի ափին, և այնտեղ մնաց 2 օր: Այդ ժամանակ երկու Եմիրների հետ միասին տեղ հասան նաև Մավե ուղարկված զորքերը: Ամեն մի գալազողի նա ոսկի, ձի, ինչպես նաև զենք ու զրահ էր տալիս և առաջ էր անցնում: Հաջորդ օրը Մեյիք-Աշրաֆն առաջ անցավ և ժամանեց Մայիդաբադ, որի բլրի վրա էլ նա հրամայեց իր անձնական զինանոցի զորքին զինվորական հանդերձանք բաժանել: Այստեղ պարզվեց, սակայն, որ զինվորները արդեն ցրվել են, սակայն նրա հետ էին այնուհանդերձ դեռևս որոշ մարդիկ, այդ թվում տաջիկներ, ինչպես նաև՝ իր նուկերները: Սրանց էլ հենց բաժանվեցին նրա անձնական գրահները: Ընդհանուր առմամբ կային 2.000 հոգի և մեծ բանակի եղջերավոր անասուններ, ինչպես նաև՝ ձիեր ու այլ կենդանիներ: Դեռևս մինչև կեսօր նա կանգնեց իր զորքը և դիրքեր գրավեց բլրի գագաթին՝

նայելով Դիվայի ճանապարհին ու սպասելով լուրերի: Հանկարծ մի փոքրիկ անպ երևաց, բամբ բարձրացավ, անձրև եկավ և ուժեղ կարկուտ սկսվեց, որը լիակատար տարածի տարածեց: Զամին դիմային էր, այնպես որ չորքուտակները հետ դարձան: Մեկ ժամից օդը մաքրվեց, անձրևը հանդարտվեց և նա շարունակեց սպասել, իսկ իր ուղարկած էմիլներն ու ռազմիկները հավաքվեցին Ուջանում: Չանիբեկ արքան այս բաղադրին էր մոտենել Մեդիասի կողմից և, տեսնելով այստեղ եղած զորքերը, նա հրամայեց, ինչպես որսի ժամանակ, շրջապատել նրանց: Իրենց հերթին Աշրաֆի զորքի էմիլները, տեսնելով Չանիբեկի զորքի հսկայական բանակությունը, ցրվեցին և դժվարությամբ փրկվեցին: Չանիբեկ արքան տեղակայվեց Ուջանի շրջանում, իսկ Մեյիբե-Աշրաֆը շարունակում էր կանգնած մնալ Մայիդարադի բլրի վրա: Երբ կարկուտն ու անձրևը կտրվեցին, Դիվայի կողմից երևաց մի հեծյալ, որը, երբ մոտեցավ, պարզվեց ու Ջիլակի շեյխ Ախտաջին էր: Նա ինչ-որ բան ասաց Մեյիբե-Աշրաֆի ականջին, որը դրանից հետո, այլևս հնարավորություն չունենալով մնալ տեղում, հետ դարձավ ու շարժվեց Թավրիզի ուղղությամբ, իսկ երբ տեղ հասավ, գիշերեց Շամբ-ի-Ղազանում: Առաջնորդն նա մեկնեց իր կանանց ու գանձերի մոտ, սակայն այդ ընթացքում մարդիկ աստիճանաբար հետ մնացին նրանից, այնպես որ նա սեփական գումակին հասավ միայն իր հետ եղած երկու վրացի զուլյախների, ինչպես նաև խոջա Լուլուի, խոջա Շուբյուրի, Էշապանների և ուղտապանների ուղեկցությամբ, ընդ որում Մարանդի բնակչությունը թալանեց նրա բոլոր գանձերը: Ցրվեցին նաև Մեյիբե-Աշրաֆի կանայք: Տեսնելով այդ ամենը՝ Մեյիբե-Աշրաֆն ուղղվեց դեպի խոյ, որի տափաստաններում էին գտնվում Մուհամմեդ Բահդաջիի տները: Իմանալով Մեյիբե-Աշրաֆի վիճակի մասին՝ սա եկավ նրան ընդառաջ և վերջինիս տեղավորեց իր տանը, բայց միաժամանակ էլ նաև սուրհանդակ ուղարկեց ու այդ մասին տեղյակ պահեց Չանիբեկ արքային, որը այդ կողմն ուղարկեց Էմիր-բեկագին, որպեսզի բերեն Մեյիբե-Աշրաֆին: Այդ ժամանակ Թավրիզ եկավ նաև Մահմուդ-դիվանին և նա Էմիր-բեկագի հետ միասին գնաց այն տները, որտեղ պետք է, որ գտնվեցին իններ Մեյիբե-Աշրաֆը: Այդ տներից դուրս եկավ խուժարուժ մի ամբոխ, որի շարքերում գտնվող մարդկանցից մեկին բեկագը սպանեց, իսկ մյուսներն էլ դրանից հետո վախեցան ու փախան: Էմիր-բեկագն ու խոջա Մահմուդը խուզարկեցին տները, սակայն Մեյիբե-Աշրաֆին չգտան: Դրանից հետո բեկագը մեկնեց խոյ, իսկ խոջա Մահմուդը մնաց բաղաբնում, իր մոտ կանչեց սահիբներին և քիտակներին, գույքագրում իրականացրես ու սկսեց որոնել Մեյիբե-Աշրաֆի գույքը: Նա մարդիկ ուղարկեց տարբեր կողմեր և ամեն ինչ ցուցակագրեց, որից ոչխարների ու հավերի տան կտորներից միսի էլ լցնում և նրան ամեն կերպ վիրավորում էին: Նրան տարան Շեյխ Բեջաջիի մայր Հունդաբիկի տուն: Էմիր Զավուս Շիրվանցին (Շիրվանշահերի Էմիրության Էմիր Բեյ-Կավուզ – Մ.Ֆ.) մոլլա Մահի-Էդ-Դին Բարդայի հետ այնտեղ էր: Մեյիբե Աշրաֆը, համբուրելով Զավուսի ձեռքը, սկսեց լացել և աղաչել: Զավուսը հանգստացրեց նրան: Այնուհետև նրան տարան փաղիշահի մոտ: Փաղիշահն ասաց. «Ինչու՞» ավերեցիր այդ պետությունը»: Նա պատասխանեց. «Նոքարները ավերեցին, որ իմ խոսքը չէին լսում»: Փաղիշահը, անցնելով Ուջանից, շարժվեց դեպի Հաշտուրուդ և, մոտենալով Կուբոսին, վերադարձավ: Այդ տարվում Հաշտուրուդում հարուստ բերք էր աճեցվել: Ահա ուրեմն, փաղիշահ Չանիբեկի մեծ զորքը երկու անգամ անցավ այնտեղով, սակայն ոչ մի ցորենի ցորուն չկտորվեց: Այստեղից էլ կարելի է ճանաչել արդարության ու բռնության արդյունքը...: Փաղիշահ Չանիբեկը 10.000 հեծյալներով ժամանեց Թավրիզ և հաստատվեց այնտեղ...: Հետո նա մեկնեց Ուջան և, բանի որ հիվանդ էր, որ որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկը – Մ.Ֆ.) 50.000 հեծյալներով թողեց Թավրիզում...: Դրանից հետո նա մեկնեց իր երկիր» (Համդալլահ Դազվիհի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Նա (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) ճանապարհ ընկավ, անցավ Թերեքը և ժամանեց Դերբենդ: Այստեղից նա մտավ Շիրվան... հասավ Կուրի ափին... անցավ Բարգանդը և հասավ Փիշկինի թունակին: Մեյիբե-Աշրաֆը... բոլոր կողմերը սուրհանդակներ ուղարկեց և բոլոր կողմերից զորքեր հավաքեց: Հավաքվեց 17.000-18.000 հոգի, որից հետո ինքը գնաց Շամբ և ասաց իր շեֆսմբին: «Մա փաղիշահ Ուզբեկի (Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկ – Մ.Ֆ.) որդին է: Նա Հինգիզ-խանի (Մոնղոլական տերության հիմնադիր) Հինգիզ-խանի – Մ.Ֆ.) տոհմից է և ունի հսկայական, 300.000 հոգանոց մի բանակ: Ես չեմ կարող դիմադրել»: Փաղիշահը եկավ Արդեբիլ, իսկ այնտեղից էլ՝ Սարաբ...: Մեյիբե-Աշրաֆի զորքը կանգնած էր Ուջանի մոտ: Անձրև և կարկուտ էր գալիս ու երկու բանակները կանգնած էին միմյանց դիմաց: Երբ աշրաֆյանները տեսան զորքի այդ բանակությունը, որոշ ժամանակ կռվեցին, բայց հետո դիմեցին փախուստի: Դուրկուրկը հետապնդեց նրանց և, ճշմարտության համար չեմ երաշխավորում, սակայն այնուհանդերձ սպանեց 2.000 կամ 3.000 հոգու» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 18):

«Այդ օրերին 300 հեծյալների հետ մի դեսպան ժամանեց Ուզբեկ խանի (Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.) որդի Չանիբեկ խանից (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկից – Մ.Ֆ.), որը հայտնեց, որ խանը ժամանել է Թավրիզ ու սպանել է Մեյիբե-Աշրաֆին...: Դրանից հետո լուր եկավ, որ Չանիբեկը հիվանդացել է և վերադարձել իր ուլուսը, իսկ Թավրիզում մնացել է Ախիջուկը...: Դրանից հետո մեկ այլ լուր էլ եկավ, որ Չանիբեկ խանը մահացել է և նրան փոխարինել է որդին՝ Բերդիբեկը (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկը – Մ.Ֆ.), որը սպանել է իր մի բանի եղբայրներին ու այժմ այնտեղ մեծ խառնաշփոթ է» (Մահմուդ Կուտիբի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ ժամանակ լուր տարածվեց Չոբանի հետնորդների իրականացրած անօրինությունների մասին և այն մասին, որ Աշրաֆը տիրել է Իրանին: Եվ ահա Չանիբեկ խանը (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով ուղղվեց դեպի Աղրբագան, բռնեց Աշրաֆին և սպանեց նրան՝ մինչ այդ խլելով նրա ունեցվածքը: Այդ ժամանակ Ռումի, Ասորիքի, Ջազիրայի, Դիարբեքի, Պարսի և Իրաքի բոլոր տիրակալները պատրաստակամորեն եկան նրա մոտ և միաձայն խնդրեցին, որ նա Աղրբագանում գահին նստեցին իր ավագ որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.)» (Մուհի-Էդ-Դին Նատանգի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո Չանիբեկը (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) գնաց Աղրբագանի և Թավրիզի վրա, որին սկզբում արդեն հասցրել էր տիրել Շեյխ Հասան Փոթըր, որը Զուբանի որդի Թեմուրտաշի որդին էր, իսկ նրանից հետո էլ եղբայրը՝ ալ-Աշրաֆը, ինչպես այդ մասին պատմվում է: Եվ այսպես Չանիբեկը իր զորքով մեկնեց Աղրբագան՝ նույն այն պահանջով, ինչ առաջ էին քաշում իր նախնիները: Ալ-Աշրաֆը տիրեց Թավրիզին և Աղրբագանին և, վերադարձին խորասան դառնալիս, Թավրիզի վրա տիրելու թողեց իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.), սակայն ճանապարհին հիվանդացավ ու մահացավ» (իբն Խալուկն «Օրինակների գիրք»):

«Հիջրի 758 թվականին մահմեդականների արդարադատ տիրակալ Չանիբեկ խանը (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.), բազմիցս լսելով Մեյիբե-Աշրաֆի բռնակալության և իրականացրած բռնությունների մասին, Դաշտ-ի-Ղիչախում ու Դերբենդով եկավ Աղրբագան: Եվ ահա նա, երբ եկավ, Հերի մոտ հաղթեց Մեյիբե-Աշրաֆին, գերեց նրանց և մահվան մատնեց: Դրանից հետո նա Թավրիզում թողեց իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.) ու հետ դարձավ: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, այս Բերդիբեկը, լսելով իր հոր մահացու հիվանդության մասին, թողեց ամեն ինչ ու հետ դարձավ՝ իր տեղում թողնելով Ախիջուկին, որը սկսեց իշխել բռնակալ Աշրաֆի նման» (Խոնդեմիր «Ավանդույթների եղբայրներ», մաս 5):

«Հիջրի 758 թվականին նա (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) եկավ Աղրբագան և ոչնչացրեց Արշաֆ-օղուն չարիքին: Այդ արշավանքի ժամանակ էլ հենց նա լիակատար ուժ է արդարադատություն ցուցաբերեց: Դրանից հետո, 50.000 հոգու հետ միասին Աղրբագանում թողնելով իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.)՝ նա հեռացավ Դաշտ-ի-Ղիչախ» (Գաֆֆարի Դազվիհի «Աշխարհի տիրակալների պատմություն»):

«Չանիբեկ խան իբն Ուզբեկ խանի (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկի – Մ.Ֆ.) որդի Բերդի բեկը 50.000 հեծյալով լքեց Աղրբագանը և վերադարձավ Դիչախի տափաստան» (Չեյնալ Աբդիլահ Ալի «Պատմություն»):

«Հիջրի 758 թվականին նա (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) զորքը տարավ Աղրբագան: Այստեղ, գերելով Արշաֆ-օղունին, նա Աղրբագանի տիրակալ կարգեց իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Հորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.) և վերադարձավ» (Հեյդար Ռազի «Պատմություն»):

«Հիջրի 758 թվականին Շիրվանի Դերբենդով Աղրբագան ուղղվեց Չանիբեկ խանը (Ոսկե Հորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.), որը Դազի Մուխիադինից մինչև Պարսավ շատ բան էր լսել Մեյիբե-Աշրաֆի պատճառած նեղությունների մասին: Ստանալով թշնամու ներխուժման լուրի հաստատումը՝ Մեյիբե-Աշրաֆը լքեց Ռաշիի շրջանը, որտեղ ապրում էր մի բանի տարի, և կանգ առավ Շամբ-ի-Ղազանում: Մեծ զորքով նա Ուջան ուղարկեց 400 ջոհիներից և 1.000 ուղտերից կազմված մի բարավան, որը բարձրած էր ոսկով, թանկարժեք բարերով ու հազվագյուտ հանդիպող ապրանքներով: Երբ Չանիբեկ խանը ավելի մոտեցավ, Մեյիբե-Աշրաֆը անհույսաբար և խոջա Լուլուին հրամայեց հարձել ու զանաքանի հետևից: Նրանք, որ նրա հետ էին, նրան լքեցին: Այդ ժամանակ Մեյիբե-Աշրաֆը իր երկու վրացի զուլյախների հետ միասին կանգ առավ Մարանդում: Տեղի բնակչությունը իմացավ նման հզոր թշնամու ջախջախման մասին և սկսեց թալանել նրա բարավանը: Կանայք ևս ցրվեցին: Մեյիբե-Աշրաֆը եկավ խոյի ուղղությամբ և կանգ առավ շեյխ Մուհամմեդ Բալիջիի տանը՝ տափաստանում: Սա պատրաստակամություն հայտնեց ծառայել նրան, սակայն Չանիբեկ խանի մոտ,

որպես կայծակ և բամփ՝ որպես սուրհանդակ, արագուտ մի մարդ ուղարկեց, որպեսզի հայտնի այդ ամենի մասին: Եվոր Բայազին հանձնարարեցին բերել Աշրաֆին և սա նրան Թավրիզ հասցրեց: Տների կատարներից այդ չարաբաստիկ տիրակալի գլխին սկսեցին մոխիր ցանել: Չանիբեկը, երբ տեսավ նրան, հարցրեց. «Ինչո՞ւ ամայացրիր այս երկիրը»: Սա պատասխանեց. «Ամայացրեցին իմ նոթարները, այլ ոչ թե ես, իմ կամքին հակառակ»: Ուշանից Չանիբեկ խանը մեկնեց Քաշտ-ռուղ և այնտեղ Մելիք-Աշրաֆին մահապատժի ենթարկեց: Նրա գլուխը տարան Թավրիզ և կախեցին Մարադյան մզկիթի կատարին: Այդ ժամանակ Չանիբեկ խանն ինքն էլ շտապեց Թավրիզ և կանգ առավ պալատում: Այդ վիպերների կտավարումը Չանիբեկ խանը հանձնեց իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Յորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.), իսկ ինքը վերադարձավ Ուրգեյն: Մի բանի օրից Բերդիբեկը, լսելով հոր հիվանդության մասին, ինքն էլ շարժվեց Ուրգեյն, իսկ Աղրեզականի տիրեց Ադիջուկը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Կադի Մուհի-Էդ-Ղին Բարդին մեկնեց Ղիչախ, որտեղ սկսեց համոզել այնտեղի արքա Չանիբեկի խանին (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկին – Մ.Ֆ.)՝ մի արդարադատ և աստվածավախ տիրակալի, որպեսզի սա դադարեցնի Եվոր Աշրաֆի չարագործությունները: Դրանից հետո Չանիբեկ խանը 300.000 հոգանոց զորքով անցավ Դերբենդ և ներխուժեց Շիրվան: Այս պայմաններում շիրվանշահի Բեյ-Կուլատի (Շիրվանշահների Եվորության Եվոր Բեյ-Կուլատի – Մ.Ֆ.) որդի Բավուսը (Շիրվանշահների Եվորության Եվոր Բեյ-Կավուսը – Մ.Ֆ.) նրան մեծ աջակցություն ցույց տվեց, ինչի պատճառով էլ, չնայած թաթարների հակումը դեպի թալան, մեծաբանակ զորքը, առաջանալով բերքահավաքի ժամանակ, չհամարձակվեց ցորենի մի հատիկի իսկ վերցնել» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Երիտուսի 1359 թվականին Չանիբեկը (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) սպանեց Աշրաֆին և գահին հաստատվեց Ախիջուկը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Երիտուսի 1358 թվականին Չանիբեկը գնաց Թավրիզ» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1532 թվականի»):

«Յայց 806 թվականին Չանիբեկը (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) սպանեց Աշրաֆին» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Յայց 806 թվականին Չանիբեկը (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) սպանեց Աշրաֆին և գահին նստեց» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկական 1359 կամ Յայց 806 թվականին Չանիբեկը (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) սպանեց Աշրաֆին և նստեց Ախին» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸³² «Ախիջուկը Եվոր-շահ Ռախտարին Գյուլեյ Բիլ-Յուսեյնի հետ միասին ուղարկեց Անան: Այնտեղ էր գտնվում Մելիք-Էդ-Ղին իրն այն-Ղուլթուղ Աբու-Սաադբադին, որը անհնազանդություն դրսևորեց: Անանի բոլոր պետական այրերի հետ միասին նրանք սկսեցին ապաստան փնտրել Եվոր Բավուսի (Շիրվանշահների Եվորության Եվոր Բեյ-Կավուսի – Մ.Ֆ.) մոտ...: Ջուե-Նոյի մոտ նրանց և աշրաֆյանների միջև ծակատամարտ տեղի ունեցավ: Եվոր-շահը պարտվեց, իսկ Բավուսը եկավ Ղարաբաղ» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 20):

⁴⁸³³ «Ախիջուկը բոլոր աշրաֆյանների հետ միասին ուղղություն վերցրեց դեպի Անան: Նրանք հանդիպեցին Արաբսի ալին՝ Միանեի մոտ, և, մարտնչելով երկու ալեներին, հասան Ղարաբաղ: Արաբս գետի կամրից վրա նրանք հաշտություն կնքեցին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 20):

⁴⁸³⁴ «Արբերի ամրոցից դուրս եկավ մեծ շահնշահ, իսլամի փառիշահ Շեյխ Ուլեյսը (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը (1356-1374) – Մ.Ֆ.) և բոլոր կեղծքիներին ու չարագործներին ջիհադ հայտարարեց: Նա աշրաֆի դուրս եկավ՝ նպատակ ունենալով չար մարդկանց ձեռքից ազատել Անուպատականը: Մյուս կողմից հավաքվեցին չարագործները և իրենց հերթին առաջ շարժվեցին...: Երկու կողմից զորքերը մարտակարգ ընդունեցին և Շարանի վերջին օրը հանդիպեցին՝ հսկայական ջանքեր դնելով հաղթանակի համար: Բաղդադցիներն ու աշրաֆյանները հարվածեցին միմյանց: Աջ թևում էր Շեյխ Ուլեյսը, թող հավերժ լինի նրա թագավորությունը, իր ազգականների և հպատակների հետ միասին: Նրանք պարտության մատնեցին աշրաֆյանների ձախ թևին: Նրա զորքը, թող հավերժ լինի նրա թագավորությունը, փախուստի մատնեց Ախիջուկին: Ձախ թևում օրաթների զորքի հետ միասին կանգնած էր Իսաբեկը, բայց նրանց լեզուն մի տեսակ էր, հոգին՝ ուրիշ, և նրանք պատրաստվեցին փախչել, այլ ոչ թե կռվել: Աշրաֆյանների աջ թևը արդեն հասնում էր նրանց և նրանք նոր միայն հետ վերադարձան: Եկավ երեկոյան նամազի ժամը և երկու զորքերը հետ բաժնվեցին...: Այդ գիշեր և հաջորդ առավոտ զորքերը գտնվում էին իրենց տեղերում: Չորականները հեծնեցին ձիերը և շարժվեցին միմյանց դիմաց: Նրանք հանդիպեցին և առաջ շարժվեցին...: Երբ հաղթական դրոշմ շարժվեց աշրաֆյանների ուղղությամբ և զորքը անցավ հարձակման, իսլամի շահնշահը բոլորից առաջ հարվածեց նրանց, պարտության ու փախուստի մատնեց: Բաղդադյան զորքը մեկ-երկու փարսախս հետապնդեց նրանց, բայց հրամայվեց վերադառնալ և ոչ-ոքի չսպանել ու այլևս չտանջել» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 20):

«Ձմռանը Ախիջուկը գնաց Ղարաբաղ: Բացի այդ, Եվոր Աբու Յագիդը վեգիրությունը հանձնեց խոջա Ալին-շահ Տիլանիին: Ախիջուկը անպետք տուրքերով տանջում էր ժողովրդին և վերջո, մեծ բանակ հավաքելով, Յիջի 759 թվականի գարնանը ժամանեց Ուշան: Երբ այս լուրը հասավ Բաղդադ, սուլթան Ուլեյսը (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) Իսա-բեկի, Ալի Պիլտանի և զորքի մի մասի հետ շարժվեց դեպի այդ երկիրը: Ախիջուկը, այդ մասին իմանալով, բազմամարդ զորքով ճանապարհ ելավ և ուղղվեց դեպի Սիլան լեռը: Նշված տարվա Շարանի ամսվա վերջին օրը նրանք հանդիպեցին և մեծ ճակատամարտի մեջ մտան: Սուլթան Ուլեյսի ձախ թևում գտնվում էին Իսա-բեկն ու Օրաթների ցեղը: Նրանց լեզուն և հոգին միահամուռ չէին, ուստի նրանք փախուստի դիմեցին: Սուլթան Ուլեյսի աջ թևը, սակայն, ջախջախեց իրենց դիմաց կանգնած աշրաֆյաններին: Կողմերից ոչ մեկը հաղթանակ չտուցավ: Այդ գիշեր երկու բանակներն էլ կանգ առան Այուբի մոտարիում: Առավոտյան երկու բանակների կենդանի մնացած զինվորները մարտակարգով կանգնեցին իրար դիմաց: Երբ սուլթան Ուլեյսի զորքերը առաջ շարժվեցին, սակայն, Ախիջուկը փախավ: Բաղդադի զորքը, երկու փարսախս նրան հետևելով, սպանում էր փախչողներին: Ախիջուկը հասավ Թավրիզ և բարձրացրեց բռնության դրոշմը: Նա սկսեց տանջել բոլորին և ժողովրդից այնպիսի հարկեր պահանջեց, որ մարդիկ հրաժարվում էին իրենց գույքից ու զավակներից: Նրանցից հետո, սակայն, մոտեցավ սուլթան Ուլեյսի բանակը: Ախիջուկը և աշրաֆյանները շարժվեցին դեպի Նախիջևան, իսկ սուլթան Ուլեյսը հասավ Թավրիզ» (Յագիդի Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Ձմռանը Ախիջուկը գնաց Ղարաբաղ: Բացի այդ, Եվոր Աբու Յագիդը վեգիրությունը հանձնեց խոջա Ալին-շահ Տիլանիին: Ախիջուկը անպետք տուրքերով տանջում էր ժողովրդին և վերջո, մեծ բանակ հավաքելով, Յիջի 759 թվականի գարնանը ժամանեց Ուշան: Երբ այս լուրը հասավ Բաղդադ, սուլթան Ուլեյսը (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) Իսա-բեկի, Ալի Պիլտանի և զորքի մի մասի հետ շարժվեց դեպի այդ երկիրը: Ախիջուկը, այդ մասին իմանալով, բազմամարդ զորքով ճանապարհ ելավ և ուղղվեց դեպի Սիլան լեռը: Նշված տարվա Շարանի ամսվա վերջին օրը նրանք հանդիպեցին և մեծ ճակատամարտի մեջ մտան: Սուլթան Ուլեյսի ձախ թևում գտնվում էին Իսա-բեկն ու Օրաթների ցեղը: Նրանց լեզուն և հոգին միահամուռ չէին, ուստի նրանք փախուստի դիմեցին: Սուլթան Ուլեյսի աջ թևը, սակայն, ջախջախեց իրենց դիմաց կանգնած աշրաֆյաններին: Կողմերից ոչ մեկը հաղթանակ չտուցավ: Այդ գիշեր երկու բանակներն էլ կանգ առան Այուբի մոտարիում: Առավոտյան երկու բանակների կենդանի մնացած զինվորները մարտակարգով կանգնեցին իրար դիմաց: Երբ սուլթան Ուլեյսի զորքերը առաջ շարժվեցին, սակայն, Ախիջուկը փախավ: Բաղդադի զորքը, երկու փարսախս նրան հետևելով, սպանում էր փախչողներին: Ախիջուկը հասավ Թավրիզ և բարձրացրեց բռնության դրոշմը: Նա սկսեց տանջել բոլորին և ժողովրդից այնպիսի հարկեր պահանջեց, որ մարդիկ հրաժարվում էին իրենց գույքից ու զավակներից: Նրանցից հետո, սակայն, մոտեցավ սուլթան Ուլեյսի բանակը: Ախիջուկը և աշրաֆյանները շարժվեցին դեպի Նախիջևան, իսկ սուլթան Ուլեյսը հասավ Թավրիզ» (Յագիդի Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Սուլթան Ուլեյսը Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) Յիջի 759 թվականին մեկնեց Աղրեզականը գրավելու: Ախիջուկը նրան ընդառաջ գնաց միջև Մուստայ լեռը, որտեղ, մատնվելով փախուստի, վերադարձավ Թավրիզ» (Խոնդեմիր «Ավանդությունների Լուսությունը», մաս 5):

«Յիջի 759 թվականի գարնանը սուլթան Ուլեյսը (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.), ցանկանալով տիրել Աղրեզականին, գնաց Թավրիզի վրա և ջարդեց Ախիջուկին, որը Չանիբեկ խանի (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.) ու նրա որդու (Ոսկե Յորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.) փոխանորդի իրավունքներով զբաղված էր այդ վայրերի պահպանությամբ և պաշտպանությամբ: Նա հաստատվեց Թավրիզում և զբաղեցրեց գահը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Չանիբեկ խանը (Ոսկե Յորդայի խան Չանիբեկը – Մ.Ֆ.), Աղրեզականում թողնելով իր որդի Բերդիբեկին (Ոսկե Յորդայի ապագա խան Բերդիբեկին – Մ.Ֆ.) հետ դարձավ, իսկ սա, դրանից հետո անմիջապես էլ լուր տանալով իր հոր ուժեղ հիվանդության մասին, մեկնեց նրա մոտ՝ փոխարենը թողնելով Ադիջուկ անունով մի նմուշ: Սա Աղրեզականի իր տանհիմնախառն տիրապետության ընթացքում ամեն ինչում նմանվեց Աշրաֆին: Այս պայմաններում ծայրահեղ դրության մեջ հայտնված թավրիզցիները օգնություն խնդրեցին սուլթան Ուլեյս Էլխանից (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսից – Մ.Ֆ.), որը մեծաբանակ զորքով եկավ: Արդյունքում Ախիջուկը ջարդվեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Սուլթանը (Չեյաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) և Ախիջուկը սաստիկ պատերազմով կռվեցին, որից հետո Ախիջուկին ձերբակալեցին ու տարան սուլթանի մոտ, որը նրան սպանեց և ինքն իշխեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1359 կամ 3այոց 806 թվականին սուլթան Վալիսն (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.3.**) և Ախին կռվեցին սաստիկ պատերազմով: Ախինն ձերբակալեցին և բերեցին սուլթանի առաջ: Եվ ահա սուլթանը սպանեց Ախինն ու ինքը նստեց աշխարհի խան» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸³⁵ «11-րդ ինդիկտոնի 6866 թվականի նույն այդ նոյեմբեր ամսի 13-ին, այն բանի պատճառով, որ մենք չէինք հոգացել պահպանության մասին, Բայրամի որդի խոջամիրը ուժեղ ջոկատով ներխուժեց Մացուկ, շատ գերիներ վերցրեց և շատ անասուններ ու գույք տարավ՝ սկսած Պոլեոմացունից մինչև Դիկասիմա» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզունիսի ժամանակագրություն», մաս 24):

⁴⁸³⁶ «Սուլթան Աբու Մահալի 3ասան իբն Մուհամմեդ Կալաունը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան 3ասանը – Մ.3.**) 3իջրի 760 թվականին գնաց արշավելու Միս: Նա ապահովությամբ գրավեց Ադանան, ինչպես նաև տիրեց Տարսոն, Մսիս և ուրիշ մի քանի այլ բաղաբերի, որոնց վրա փոխարքաներ նշանակեց» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁸³⁷ «Նրանք, որոնք չհնազանդվեցին, Ախիջուկի հետ օգնություն խնդրեցին գողերից ու ավազակներից, նրանց հետ համաձայնության եկան և ուղղություն վերցրին դեպի Նախիջևան...: Թավրիզից գործի հետ ուղարկվեց Ալի Փլիտանը, որ հետ չարտի դրանց: Իր վատ մոքերի ու անհամաձայնության պատճառով, ժողովուրդն ասում էր, որ նա կապված է այդ ցեղի հետ, նա անփութություն դրսևորեց՝ եռօրյա ճանապարհն անցավ 30 օրում և կանգ առավ Դեռեռուդում: Թուրքմենները սպասում էին, որ նա կգա Ղարաբաղ, որը Առանի մայրաքաղաքն էր, և նրանք կհավաքվեին նրա շուրջը: Նա չեկավ և իր հակառակորդները եկան Ղարաբաղ: Նրանք իրենց աչքով տեսան Ալիի անփութությունը և առանց հապաղելու գործ հավաքեցին, Սանբուկի մոտակայքում մարտնչեցին նրա հետ ու Սաֆար ամսի 27-ին նրան պարտության ու փախուստի մատնեցին: Սկզբում նա (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.3.**) ուզեց դրանց դեմ գնալ: Ձմեռվա կեսն էր և շատ խեղճ մարդիկ գողվեցին: Այդ պատերազմի ժամանակ մահաբեկությունների բաղաբերն ու հողերը ավերվեցին: Նա վերադարձավ աստվածավախությունից դրոպված» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 21):

«Լշված տարվա Ռամադան ամսի 28-ին 47 Եմիր սրով հնձվեցին ինչպես խոտը սուր սրի տակ, իսկ նրանք, որ դրսում էին և իմացան այդ մասին, ուղղվեցին դեպի Նախիջևան, վերցրին Ախիջուկին և անցան Առանի Ղարաբաղ: Նրանց թիվը 2.000 հոգի էր և նրանք երկու ամիս նրանք մնացին Առանում ու Բարդայում: Չինվորներից ոչ ոք չսխալվեց նրանց և նրանք ցանկացան վերադառնալ: Երբ սուլթան Ուլեյսը (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսի – Մ.3.**) տեղեկացավ նրանց հավաքի մասին, ընդառաջ ուղարկեց Եմիր Ալի Պլիտանին: Ալի Պլիտանը, սակայն, դավաճանեց սուլթան Ուլեյսին, արհամարհեց այս գործը և դիտավորությամբ երեքօրյա ճանապարհի մեկ ամսում անցավ, իսկ հետո էլ կանգ առավ Վարդի կիրճում: Թուրքմենները և Ղարաբաղի զինվորները սպասում էին Եմիր Ալի Պլիտանին, բայց տեսնելով նրա արհամարհանքը, միացան Ախիջուկին և բախվեցին Եմիր Ալի Պլիտանին: Ալի Պլիտանը դիմեց փախուստի: Երբ այս լուրը հասավ սուլթան Ուլեյսին, նա ցանկացավ արշավել այդ ցեղի դեմ: Ձմեռն կեսն էր, սակայն, գործերը ցրված էին և մարդիկ կարծես որպես դերվիշներ էին ապրում, որոնք կործանվում են բանակի ներխուժումների հետևանքով, իսկ բաղաբերն ու գավառներն էլ ավերված էին: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ սուլթան Ուլեյսը մեկնեց Բաղդադ, իսկ Ախիջուկն և աշրաֆյան Եմիրներն էլ հասան Թավրիզ» (Ռաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Լշված տարվա Ռամադան ամսի 28-ին 47 Եմիր սրով հնձվեցին ինչպես խոտը սուր սրի տակ, իսկ նրանք, որ դրսում էին և իմացան այդ մասին, ուղղվեցին դեպի Նախիջևան, վերցրին Ախիջուկին և անցան Առանի Ղարաբաղ: Նրանց թիվը 2.000 հոգի էր և նրանք երկու ամիս նրանք մնացին Առանում ու Բարդայում: Չինվորներից ոչ ոք չսխալվեց նրանց և նրանք ցանկացան վերադառնալ: Երբ սուլթան Ուլեյսը (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսի – Մ.3.**) տեղեկացավ նրանց հավաքի մասին, ընդառաջ ուղարկեց Եմիր Ալի Պլիտանին: Ալի Պլիտանը, սակայն, դավաճանեց սուլթան Ուլեյսին, արհամարհեց այս գործը և դիտավորությամբ երեքօրյա ճանապարհի մեկ ամսում անցավ, իսկ հետո էլ կանգ առավ Վարդի կիրճում: Թուրքմենները և Ղարաբաղի զինվորները սպասում էին Եմիր Ալի Պլիտանին, բայց տեսնելով նրա արհամարհանքը, միացան Ախիջուկին և բախվեցին Եմիր Ալի Պլիտանին: Ալի Պլիտանը դիմեց փախուստի: Երբ այս լուրը հասավ սուլթան Ուլեյսին, նա ցանկացավ արշավել այդ ցեղի դեմ: Ձմեռն կեսն էր, սակայն, գործերը ցրված էին և մարդիկ կարծես որպես դերվիշներ էին ապրում, որոնք հոգնել էին բանակի տեղաշարժերից, իսկ բաղաբերն ու գավառներն էլ ավերված էին: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ սուլթան Ուլեյսը մեկնեց Բաղդադ, իսկ Ախիջուկն և աշրաֆյան Եմիրներն էլ ժամանեցին Թավրիզ» (Ռամադանի Ղազվիի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Սուլթան Ուլեյսը **Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.3.** Ախիջուկի հետքերով եկավ Թավրիզ, իսկ Ախիջուկը փախավ Նախիջևան: Սուլթանը, իր ներկայությամբ երջանկացնելով Ռաշիդ-էդ-Դինի պալատը, Ռամադան ամսին Եմիր Աշրաֆի մարդկանցից 47 հոգու, որոնք պատրաստվում էին ապստամբել, մահվան մատնեց: Այս պատճառով հայտնի ու տոհմիկ մարդկանցից շատերը միացան Ախիջուկին, որը դրանից հետո եկավ Ղարաբաղ, որը Առանում է: Սուլթանը նրա դեմ ուղարկեց ոմն Եմիր Ալի Փլիտանին, որը սակայն, քանի որ աստվածություն ուներ սուլթանի նկատմամբ, Ախիջուկից դիմեց փախուստի: Արդյունքում սուլթանը ստիպված եղավ իր զորքերով Բաղդադ վերադառնալ» (Խոսնուդինի «Ավանդությունների եռթյունը», մաս 5):

⁴⁸³⁸ «Ախիջուկը մի քանի կողոպույտների հետ հասավ Թավրիզ և սկսեց զանգվածային թալաններ իրականացնել: 3ետո նա շարժվեց դեպի Զոդաստան և ցանկացավ ավիրել նաև այդ երկիրը, սակայն չհաջողվեց, իսկ նրա կողմնակիցներն էլ կործանվեցին» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 21):

«Ախիջուկը բռնության և թալանի առումով կատարեց ամենայն հնարավորները, ինչից հետո իր բանակը պատրաստեց և շարժվեց դեպի Զոդաստան: Նա ցանկացավ ավերել այդ երկիրը, բայց չհաջողեց, քանզի այդ վիլայեթի բորդեր թույլ չտվեցին նրան այդ անել» (Ռաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Ախիջուկը բռնության և թալանի առումով կատարեց ամենայն հնարավորները, ինչից հետո իր բանակը պատրաստեց և շարժվեց դեպի Զոդաստան: Նա ցանկացավ թալանել այդ երկիրը, բայց չկարողացավ այդ անել» (Ռամադանի Ղազվիի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸³⁹ Այս մասին հայտնվում է՝ իմբ ունենալով այն հանգամանքը, որ ըստ Մակրիզի, ինչպես ամենակամ բաղաբերները գրավել են Մամլուքյան սուլթանության սուլթան 3ասանի անձնական մասնակցությամբ տեղի ունեցած արշավանքի ժամանակ 3իջրի 760 թվականին (1358 թ-ի դեկտեմբերի 11-ից 1359 թ-ի նոյեմբերի 30-ը), ընդ որում պատմիչը հաստիք նշում է, որ սուլթանը նշանակեց բաղաբերների կառավարիչներ, այսինքն՝ դրանցից նախանցի մասին խոսք չկա: Իր հերթին, սակայն, արդեն ըստ 3ովհաննես Դարդելի, այս բաղաբերները հայերը կորցրել են 1360 թ-ի մայիսի: Այս առումով պարզ է, որ 1359 թ-ի սկզբի և 1360 թ-ի մայիսի դիվանագիտական հայտարարություններն իրար կրկին հաջողվել է հետ բերել ինչպես ավանդական, ինչը ամենայն հավանականությամբ տեղի է ունեցել 1359 թ-ի ամռանը:

⁴⁸⁴⁰ «3իջրի 760 թվականի Շավալ ամսի 2-ին Վարդուկանի մոտ մարտ տեղի ունեցավ Մուհամմեդ իբն Մուզաֆֆարի (**Մուզաֆֆարյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի (1336-1359) – Մ.3.**) և Ախիջուկի միջև: Խոջա Լուլուն կրկին ջախջախեց Ախիջուկին և շատ աշրաֆյաններ սպանվեցին: Ախիջուկը հետ բաշվեց Կապան: Եմիր Մուհամմադ իբն Մուզաֆֆար 3ագրեցին մոավրիզ, սակայն կատարեց միայն մեկ ուղարթության արդյթք, քանի որ կրկին տարածվեց լուրը, որ հաղթանակած բանակը երջանկությամբ տեղ է հասել: Եվ ահա այդ նույն օրը նա շարժվեց և Թավրիզից մինչև Իրաք ճանապարհին ոչ մի կանգառ չկատարեց: Ինչպես պատվավոր ստեղծողը ցանկացավ, փառք նրան, որ այդ երկիրը, պետությունը և իշխանությունը մի օր կհասնեն հաղթանակած մեծության, վեհագույն Շեյխ Ուլեյսին (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.3.**), այդպես էլ եղավ: Ալլահ թող անմահացնի նրա թագավորությունը և իշխանությունը: Իրոք, Ջանիբեկ խանը (**Ոսկե 3ողոթայի խան Ջանիբեկը – Մ.3.**), չարությունը վերացնելով, վերադառնալու ճանապարհին այնուհանդերձ մահացավ, իսկ, երբ Եմիր Մուհամմադ իբն Մուզաֆֆար 3ագրին հասավ իր երկիր, որդիների կողմից կուրացվեց» (ալ-Կուտիբի «Շեյխ Ուլեյսի պատմությունը», գլուխ 21):

«3իջրի 760 թվականի գարնանը Մուհամմեդ Մուզաֆֆարը (**Մուզաֆֆարյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդը – Մ.3.**) շարժվեց դեպի այդ վիլայեթը: Ախիջուկը իմացավ, որ նա անցել է Սուլթանի իշխանության տարածքով և եկել է պատերազմելու նրա դեմ: Նրանք հանդիպեցին Վարդուկան-Գարնուդի սահմաններում և ճակատամարտ մղեցին: Ախիջուկը պարտություն կրեց, իսկ Մուհամմեդ Մուզաֆֆարը վերադարձավ Թավրիզ, այնտեղ մնաց մեկ շաբաթ և կատարեց ուրբաթյան արդթք: Եվ ահա ահաբեկող լուր եկավ սուլթան Ուլեյսի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսի – Մ.3.**) բանակի մասին: Աստղագետները կանխագուշակեցին Մուհամմեդ Մուզաֆֆարին, թե. «Այս տարի բեգ մեծ դժբախտություն կհասնի թուրքազգի մի բարձրահասակ երիտասարդից»: Նա հայտնաբերեց, որ այս հատկանիշները ունի սուլթան Ուլեյսը, վախեցավ, դուրս եկավ Թավրիզից և ուղևորվեց Իրաքի ճանապարհով, ընդ որում, մինչև Սպահան իսանելը, նա որև տեղ մեկ անգամ իսկ չկանգնեց: Երբ հասավ Սպահան, սակայն, իր իսկ որդիները նրան կուրացրին և ի վերջո սպանեցին: Իր հերթին սուլթան Ուլեյսը հասավ Թավրիզ և կանգ առավ խոջա Շեյխ Բաջաջի տանը, իսկ Ախիջուկն ու այս մոլորված մարդիկ շարժվեցին դեպի Կապան՝ ապաստանելով Ասդր-Էդ-Դին Կապանցու մոտ, ով նրա ընդունած հայրն էր: Սուլթան Ուլեյսը ուղերձ ուղարկեց Ախիջուկի մոտ: Նա բարեհաճ վերաբերմունք ցուցաբերեց նրա նկատմամբ և, ապահովելով նրա անվտանգությունը՝ ուղարկեց հետ: Երբ ուղերձներ մի քանի անգամ հասան և հետ գնացին, սուլթան Ուլեյսը ուղարկեց Եմիր Ալի Պլիտանին և խոջա Ջալալ-Էդ-Դին Ղազվիին, որոնք բերեցին Ախիջուկին: Նա նրան գուրգուրեց և բազմաթիվ նվերներ տվեց: Մի որոշ ժամանակ անց, սակայն, Ախիջուկը և Ալի Պլիտանը հեռացան քարի գործից և սպանություն ծրագրեցին: Այս մասին իմացավ խոջա Շեյխ

Քաջաջը և հաղորդեց սուլթանին: Արդյունքում՝ Ալի Պիտանը, Ախիջուկը, Ջալալ-էդ-Ղին Ղազվինին և բոլոր նրանք, ովքեր գտնվում էին այդ ծախողված գործի մեջ, սպանվեցին» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Հիջրի 760 թվականի գարնանը Մուհամմեդ Մուզաֆֆարը (**Մուզաֆֆարյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց դեպի այդ վիլայեթը: Ախիջուկը իմացավ, որ նա անցել է Սուլթանի և տարածքով և եկել է պատերազմելու նրա դեմ: Շաբան ամսին նրանք հանդիպեցին Վարզուկան-Գարնուդի սահմաններում և ճակատամարտ մղեցին: Ախիջուկը պարտություն կրեց, իսկ Մուհամմեդ Մուզաֆֆարը վերադարձավ Թավրիզ, այնտեղ մնաց մեկ շաբաթ և կատարեց ուրախություն արդթը: Հանկարծ լուր եկավ սուլթան Ուլեյսի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսի – Մ.Ֆ.**) բանակի մասին: Աստղագետները կանխագուշակեցին Մուհամմեդ Մուզաֆֆարին, թե. «Այս տարի բեզ մեծ դժբախտություն կհասնի թուրքերին մի բարձրահասակ երիտասարդից»: Նա հայտնաբերեց, որ այս հատկանիշները ունի սուլթան Ուլեյսը, վախեցավ, դուրս եկավ Թավրիզից և ուղևորվեց Իրաքի ծանապարհով, ընդ որում, մինչև Սպահան հասնելը, նա որև տեղ մեկ անգամ իսկ չկանգնեց: Երբ հասավ Սպահան, սակայն, իր իսկ որդիները նրան կորստցրին և ի վերջո սպանեցին: Իր հերթին սուլթան Ուլեյսը հասավ Թավրիզ և կանգ առավ խոջա Շեյխ Քաջաջի տանը, իսկ Ախիջուկն ու այն մուղղված մարդիկ շարժվեցին դեպի Կասան՝ ապաստանելով Սադր-էդ-Ղին Կասանցու մոտ, ով նրա ընդունած հայրն էր: Սուլթան Ուլեյսը ուղերձ ուղարկեց Ախիջուկի մոտ: Նա բարեհաճ վերաբերմունք ցուցաբերեց նրա նկատմամբ և, ապահովելով նրա անվտանգությունը՝ ուղարկեց հետ: Երբ ուղերձներ մի բանի անգամ հասան և հետ գնացին, սուլթան Ուլեյսը ուղարկեց էմիր Ալի Պիտանին և խոջա Ջալալ-էդ-Ղին Ղազվինիին, որոնք բերեցին Ախիջուկին: Նա նրան գուրգուրեց և բազմաթիվ նվերներ տվեց: Մի որոշ ժամանակ անց, սակայն, Ախիջուկը և Ալի Պիտանը հեռացան բարի գործից և սպանություն ծրագրեցին: Այս մասին իմացավ խոջա Շեյխ Քաջաջը և հաղորդեց սուլթանին: Արդյունքում՝ Ալի Պիտանը, Ախիջուկը, Ջալալ-էդ-Ղին Ղազվինին և բոլոր նրանք, ովքեր այդ գործի մեջ էին, սպանվեցին» (Յամդավաի Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁴¹ «Ի վերջո իր հոժար կամքով այս Կոստանդինը Բաբելոնի սուլթանի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Հասանի – Մ.Ֆ.**) ձեռքն է թողնում Տարուն և Աղանա բաղաբները, ինչպես նաև Կոնկուսի մարդը» (Ռովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 41):
«Հայոց 810 թվականի մայիս ամսին Սարա գործով Հայք եկավ Հայեպի էմիր-բեկ-Թեմուրը և նրան տվեցին Աղանան ու Տարսունը» (Թորոս Ռուբիկյանց «Հիշատակարան 1361 թվականի»):

⁴⁸⁴² «13-րդ ինդիկտոնի 6868 թվականի ապրիլ ամսին արբան (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Հայդիա, որպեսզի այնտեղ անցում կառնուցի, սակայն Բաբերդից հեծելազորով եկավ խոջա Լասիթեյը և խանգարեց դրան» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 28):

⁴⁸⁴³ «Այդ ժամանակ սուլթան Ուլեյսին (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ Մելիք-Աշրաֆի որդի Թեմուրտաշը, ով Ջանի-բեկ խանի (**Ոսկե Հորդայի խան Ջանիբեկի – Մ.Ֆ.**) հետ գնացել էր Ուզբեկի (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.**) ուլուսի կողմը, այնտեղ ստեղծված խռովության և ապստամբության պատճառով բողոք՝ Սուլթան-բախտին, վերցրել և շարժվել է հորեզմի կողմը, իսկ այնտեղից էլ հասել է Շիրազ: Եվ ահա այժմ, բողոք թողնելով Շիրազում, իսկ ինքը վիլայեթից վիլայեթ անցնելով, նա հասել է Ախլաթ՝ խիզը-շահի մոտ, ով այդ տարածքի իշխանն էր, և ցանկանում է ապստամբություն բարձրացնել: Սուլթան Ուլեյսը շարժվեց դեպի Ախլաթ: Երբ խիզը-շահը իմացավ, որ սուլթանն իր կողմն է գալիս, բռնեց Թեմուրտաշին և ուղարկեց սուլթան Ուլեյսին: Այդ ժամանակ նրա վրա թափեցին ոչնչացման շարքաթը, իսկ գլխատված գլուխն ուղարկեցին Թավրիզ: Ով հիշում էր նրան, լսելով այս մասին, տխրեց: Իր հերթին, սուլթանը պատվեց և պարգևատրեց խիզը-շահին՝ նվիրելով նրան «խոջ» տիտղոսը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Հիջրի 761 թվականի գարնան սկզբին սուլթան Ուլեյսին (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.**) լուր եկավ, որ Մելիք-Աշրաֆի որդի Թեմուրտաշը, ով Ջանի-բեկ խանի (**Ոսկե Հորդայի խան Ջանիբեկի – Մ.Ֆ.**) հետ գնացել էր Ուզբեկի (**Ոսկե Հորդայի խան Ուզբեկի – Մ.Ֆ.**) ուլուսի կողմը, այնտեղ ստեղծված խռովության և ապստամբության պատճառով բողոք վերցրել և շարժվել է հորեզմի կողմը, իսկ այնտեղից էլ հասել է Շիրազ: Եվ ահա այժմ, բողոք թողնելով Շիրազում, իսկ ինքը վիլայեթից վիլայեթ անցնելով, նա հասել է Ախլաթ՝ խիզը-շահի մոտ, ով այդ տարածքի իշխանն էր, և ցանկանում է ապստամբություն բարձրացնել: Սուլթան Ուլեյսը շարժվեց դեպի Ախլաթ: Երբ խիզը-շահը իմացավ, որ սուլթանն իր կողմն է գալիս, բռնեց Թեմուրտաշին և ուղարկեց սուլթան Ուլեյսին: Այդ ժամանակ նրա վրա թափեցին ոչնչացման շարքաթը, իսկ գլխատված գլուխն ուղարկեցին Թավրիզ: Ով հիշում էր նրան, լսելով այս մասին, տխրեց: Իր հերթին, սուլթանը պատվեց և պարգևատրեց խիզը-շահին՝ նվիրելով նրան «խոջ» տիտղոսը» (Յամդավաի Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ տարի Աշրաֆի որդի Թեմուրտաշը եկավ և եկավ երկրիս վրա, որպեսզի տիրի թախտին: Նա եկավ Արծկե և սպանվեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1365 կամ Հայոց 813 թվականին Աշրաֆի որդի Թեմուրտաշը եկավ և եկավ երկրիս վրա, որպեսզի տիրի թախտին: Նա եկավ Արծկե և սպանվեց» (Անանուն Երուսաղեմից «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸⁴⁴ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁴⁵ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁴⁶ «Քրիստոսի 1361 կամ Քրոնիկոնի 49 թվականին սկանները այրեցին Քուբայիսին, սակայն Մեծ արքա Բագրատը (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը (1360-1393) – Մ.Ֆ.**) կոտորեց նրանց ու հետ վերցրեց բաղաթը» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁴⁸⁴⁷ «Քրիստոսի 1361 կամ Քրոնիկոնի 49 թվականին թուրքերն ամայացրին Սամցխեն, սակայն Մեծն Բագրատը (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը – Մ.Ֆ.**) կոտորեց նրանց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁴⁸⁴⁸ Այս մասին հայտնում է մահմեդական աղբյուրներից մեկը, ենթադրաբար «Թարիխ-ի-Թաթվիմ»-ը, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁸⁴⁹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁵⁰ «14-րդ ինդիկտոնի 6869 թվականի ապրիլ ամսի 23-ին Բաբերդի դեկավար խոջա Լասիթեյը, վերցնելով 400 ընտիր ռազմիկներ, անանկյալ հարձակվեց Մացուկի, Լարանխայի և Խասդենիսի վրա: Մացուկցիները, սակայն, բռնեցին նեղ անցումը, սպանեցին 90 թուրքի, շատերին էլ գերեցին: Նրանց որպես ապար շատ կենդանիներ և գեյք հասավ, նրանք գլխատեցին Սուլիսկի հենց իրեն՝ խոջա Լասիթեյին, ու հաջորդ օրը, որպես հաղթանակո՜ւղե, սպանվածների գլուխները տարան Տրապիզոն» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 29):

⁴⁸⁵¹ Այս մասին հայտնում է մահմեդական աղբյուրներից մեկը, ենթադրաբար «Թարիխ-ի-Թաթվիմ»-ը, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁸⁵² Այս մասին հայտնում է մահմեդական աղբյուրներից մեկը, ենթադրաբար «Թարիխ-ի-Թաթվիմ»-ը, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁸⁵³ «15-րդ ինդիկտոնի հոկտեմբեր ամսին Ալինայթյանը, գալով Երզնկայից, 16 օր պաշարեց Գոլախի ճամբարը, մեքենաներ դրեց և հաճախակի հարձակումներ գործեց, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ նա ոչինչ չկարողացավ անել ու ամիթով դատարկ ձեռքերով հետ դարձավ» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 30):

⁴⁸⁵⁴ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁵⁵ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁵⁶ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուլմակը:

⁴⁸⁵⁷ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁵⁸ «Սուլթանի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.**) բացակայության ժամանակ Կավուս Շիրվանցին (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Էն-Կավուսը – Մ.Ֆ.**) երկու անգամ ներխուժեց Ղարաբաղ, բնակչությանը տեղափոխեց Շիրվանի կողմ և ավերածություններ իրականացրեց» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Սուլթանի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.**) բացակայության ժամանակ Կավուս Շիրվանցին (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Էն-Կավուսը – Մ.Ֆ.**) երկու անգամ ներխուժեց Ղարաբաղ, բնակչությանը տեղափոխեց Շիրվանի կողմ և ավերածություններ իրականացրեց» (Յամդավաի Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁵⁹ «Քրիստոսի 1365 թվականին Կաֆայի ջենովացիների հրամանատարը աստվածային հաջողությամբ գրավեց Սուդակը, ձերբակալեց թշնամիներին, իսկ հրեա և մահմեդական բնակչությանն էլ բոլորին իսպառ կոտորեց ու վերացրեց» (Կարապետ Կաֆացի «Հիշատակարան 1365 թվականի»):

«Քրիստոսի 1365 թվականին ջենովացիները գրավեցին Սուդան և Ղրիմը» (Ամստուն «Ժամանակագրություն 1532 թվականի»):

4860 «Քրիստոսի 1365 թվականին պատերազմի սուգ եղավ Ղրիմի բոլոր սահմաններում, բանգի տա իշխանները չկարողացան դիմադրել թշնամիներին, տեղի տվեցին ու փախան, իսկ տրանս Կարվածեցին ու սպանեցին 2.000 հոգու: Դրանից հետո թշնամիները վերցրին մեր գույքն և կարախն ու տարան Սոյ» (Նատեր Կաֆացի «Հիշատակարան 1365 թվականի»):

4861 Այս մասին հայտնում են Մակրիգին և իբն Դուկմակը:

4862 Այս մասին հայտնում են Մակրիգին և իբն Դուկմակը:

4863 «Սուլթանի (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.) բացակայության ժամանակ Կափուս Շիրվանցին (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Էջ-Կափուր – Մ.Ֆ.) երկու անգամ ներխուժեց Ղարաբաղ, բնակչությանը տեղափոխեց Շիրվանի կողմ և ավերածություններ իրականացրեց» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Սուլթանի (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսին – Մ.Ֆ.) բացակայության ժամանակ Կափուս Շիրվանցին (Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Էջ-Կափուր – Մ.Ֆ.) երկու անգամ ներխուժեց Ղարաբաղ, բնակչությանը տեղափոխեց Շիրվանի կողմ և ավերածություններ իրականացրեց» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4864 «Մոսուլ ժամանելուց հետո սուլթանը (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) բռնեց Բայրամ-խոջա Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայրամ-խոջայի (1350-1380) – Մ.Ֆ.) եղբորը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Բերդի խոջային – Մ.Ֆ.), ով Մոսուլի իշխանը էր, ինչից հետո Մոսուլից անցավ Մարդին» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Մոսուլ ժամանելուց հետո սուլթանը (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) բռնեց Բայրամ-խոջա Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայրամ-խոջայի (1350-1380) – Մ.Ֆ.) եղբորը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Բերդի խոջային – Մ.Ֆ.), ով Մոսուլի իշխանը էր, ինչից հետո Մոսուլից անցավ Մարդին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4865 «Այն պատճառով, որ Բայրամ-խոջա Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայրամ-խոջան – Մ.Ֆ.), ով Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) հոր եղբորորդին էր, զբաղեցրել էր Մուշ տանող ղեկավար և նեղ անցքը, սուլթանը (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) անցավ Ճապարղուրի ճանապարհով ու Ասիաքի Քահֆ բարայրի մոտով, երկու անգամ հատեց Եփրատ գետը, հասավ Մուշի դաշտին և մարտ մղեց Բայրամ-խոջա Թուրքմենի դեմ: Բայրամ-խոջան փախավ: Նրա բոլոր կացարանները, ցեղակիցները և ուլուսը բռնվեցին: Նրանք այնտեղ մնացին մեկ շաբաթ, ինչից հետո սուլթանը այնտեղից Ղարա-Էլիսիի ճանապարհով շարժվեց Թավրիզ» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Այն պատճառով, որ Բայրամ-խոջա Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայրամ-խոջան – Մ.Ֆ.), ով Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) հոր եղբորորդին էր, զբաղեցրել էր Մուշ տանող ղեկավար և նեղ անցքը, սուլթանը (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյսը – Մ.Ֆ.) անցավ Ճապարղուրի ճանապարհով ու Ասիաքի Քահֆ բարայրի մոտով, երկու անգամ հատեց Եփրատ գետը, հասավ Մուշի դաշտին և մարտ մղեց Բայրամ-խոջա Թուրքմենի դեմ: Բայրամ-խոջան փախավ: Նրա բոլոր կացարանները, ցեղակիցները և ուլուսը բռնվեցին: Նրանք այնտեղ մնացին մեկ շաբաթ, ինչից հետո սուլթանը այնտեղից Ղարա-Էլիսիի ճանապարհով շարժվեց Թավրիզ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4866 «Հայոց 814 թվականին Ամիրադին 15.000 հոգանոց հեծյալ և հետևակ զորքով եկավ Արծկեի վրա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1365 կամ Հայոց 812 թվականին Ամիրադինը 15.000 հոգանոց հեծյալ ու հետևակ զորքով եկավ Արծկեի վրա» (Ամստուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

4867 «Այժմ ես պետք է պատմեմ այն մասին, թե ինչպես Կոռնիկոս ամրոցը և Նրա կղզին ընկան Պետրոս արքայի (Կիպրոսի թագավորության արքա Պետրոս I-ի (1358-1369) – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ, բանգի արքայական պալատում ես գրություն գտա այդ մասին: Եվ այսպես, այս Կոռնիկոսը պատկանում էր Հայաստանի արքայի իշխանությանը, իսկ Նրա եպիսկոպոսությունն էլ ենթարկվում էր Տարսուսի մետրոպոլիտին: Այս երկիրը հարևան էր Ալեքսանդրիային, այն իջնում էր դեպի Փոքր Հայաստան և մի կողմից հարևան էր Սելեուկիային, իսկ մյուս կողմից էլ՝ Սիսին: Այս բոլորը, սակայն, թուրքերը խել էին մեր ձեռքից մեր մեղքերի պատճառով, ընդ որում Կոռնիկոսի երկիրը ևս մնացել էր առանց բրիտանական ժամասցուրթի...: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Կոռնիկոսի բրիտանյան բնակչությունը տեսավ, որ թուրքերն ամեն օր հարձակումներ են գործում իրենց վրա, մի տեղից դեպի մյուսն են գնում և տիրում ամրության պարիսպներից դուրս գտնվող տներին, այգիներին ու շատ այլ բաների, նրանցից ոմանք փախան Կիպրոս, սակայն մյուսները այնտեղից չմեղացան մնացին ամրությունում՝ կղզու սահմաններից դուրս: Սրանք, սակայն, ենթարկվելով մեծ նեղության և այդ վայրում մնալով այն պահեցին միայն հանուն դեպի Քրիստոս ունեցած մեծ սիրո: Այդ ժամանակ Հայաստանի թագավորությունը անցավ Լևոնի ձեռքը, սակայն սա շատ աղքատ էր: Այս թագավորությունն առաջ ուներ 200 բաղաբներ և ամրություններ, սակայն թուրքերն այժմ ավերել և տիրել էին դրանց, ընդ որում որոշները նրանք հողին էին հավասարեցրել, այլ էլ պահել էին իրենց ձեռքերում: Եվ ահա Հայաստանի արքան, այն բանից հետո, երբ տեսավ այդ ամենը, լքեց իր երկիրը և գնաց Ֆրանսիա՝ սեփական ազգականների մոտ, որից հետո դժբախտ բրիտանյանները՝ ռուսներն ու հայերը, կարծես որբացան, որովհետև ոչ մի տեղից ի վիճակի չէին օգնություն ստանալ, որպեսզի շարունակեն իրենց գոյությունը: Այս ծանր պայմաններում նրանք մարդ ուղարկեցին Հյուսիս արքայի (Կիպրոսի թագավորության արքա Հյուզո IV-ի (1324-1358) – Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով նրան տիրել ամրությանը և օգնել իրենց: Հյուզոն, սակայն, չստացավ նրանց և ասաց. «Իսկ ուզո՞ւմ ես արդյոք Աստված, որ ես տիրեմ իմ ազգականի ամրությանը»: Այսպիսով՝ բրիտանյանները մնացին մեծ վտանգների մեջ մինչև Պետրոս արքայի թագավորելը: Այն բանից հետո, երբ Պետրոսը բազմեց գահին և Նրա ազնվագարմ գործերը հայտնի դարձան ողջ աշխարհում, այս բրիտանյանները ցանկացան ենթարկվել նրան: Եվ ահա այդ օրերին էր, որ Քրիստոսի 1360 թվականի հունվարի 8-ին Կոռնիկոսի բնակիչները դեսպաններ ուղարկեցին այդ մեծ արքա Պետրոսի մոտ՝ Սիբայել Պարապրիսին և Կոստան Ֆիլիցիսին, երկուսն էլ ռուսներ՝ գովելուց հետո այդ արքային ու Նրա խորհուրդը խնդրելով: Կարողա՞յով իրեն ուղղված նամակը և հասկանալով, որ այդ մարդիկ իրենց իրեն են հանձնում, մանավանդ, որ արքան ինքն էլ շատ էր ուզում Թուրքիայում մի որևէ տիրույթ ունենալ, նա այս դեսպանների ընդունեց մեծ հարգանքով ու պատվով: Եվ ահա Քրիստոսի 1360 թվականի հունվարի 15-ին արքան ուղարկեց Սիմոնայի, ինչպես նաև անգլիացի սապետ, սիր Դոբերտ Դ'Լուզի գալերաները, որպեսզի սա տիրի իշխատակամ ամրությունը: Այն բանից հետո, երբ ուղարկված մարդիկ հասան Կոռնիկոսին, սիր Բադաբի բոլոր բնակիչները բացեցին դարպասները և ընդունեցին նրանց ինչպես հարկն է նման դեպքերում՝ հարգանքով ու պատվով: Իրենց հերթին, այն բանից հետո, երբ կապիտանն իր արքայաբանակների հետ ներս մտավ, նա, հետը վերցնելով իր մարդկանցից չորսին, ուղղվեց դեպի բադաբի գլխավոր եկեղեցին: Այնտեղ նա նաև մեջ բերեց Ալեքսանդրիայի, որի վրա էլ բադաբացիները երդվեցին, որ այդ ամրությունը կպահեն Նրա մեծությունը Պետրոս արքայի համար՝ Սրբազան ու Կենսարար խաչի իշխանությանը: Այս ամենն արվեց այն բանի համար, որպեսզի թուրքերը չկարողանան տիրել այդ վայրին և թագավորությունը հանգիստ մնար: Եվ ահա Պետրոսն այս ամենի մասին լուր ուղարկեց պապին՝ միաժամանակ նրանից թույլտվություն խնդրելով Սիմոնայի պաշտպանության համար օգտագործել Կիպրոսում գտնվող երկու գալերաները: Ահա այդ ժամանակից ի վեր մինչ այսօր Կիպրոսի արքաները և ինամակալները ամեն տարի երկու գալերաներ ու ամսական աշխատավարձ են ուղարկում Կոռնիկոսի բնակչությանը, ինչպես նաև՝ զենք ու պարենամթերք՝ ամենօրյա պայքար մղելով թուրքերի դեմ: Այսպես Աստծո և Սուրբ Մարիամի հրաշագործ սրբապատկերի շնորհիվ Աստվածամոր սուրբ պատկերը պաշտպանում է այդ բադաբ թուրքերից...: Եվ ահա նամակներ ստացվեցին Կոռնիկոսի կապիտանից, որոնցում նա ասում էր, որ մեծ Ղահրամանը (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Ալա-Էդ-Դինը (1361-1398) – Մ.Ֆ.) բադաբում հայտարարել է, որ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շարանը (1363-1376) – Մ.Ֆ.) հրամայել է իրեն պաշարել այդ բադաբը և նա ինչպես կարողանա նպատակով մեծ բանակով առաջանում է: Երբ արքան լսեց այդ մասին, նա անմիջապես հրամայեց իր մոտ բերել սուլթանի դեսպանին և Նրա համար կարողացին այդ նամակը: Երբ նա լսեց դեսպանի կարծիքը, ասաց. «Արդյո՞ք Աստված, որպես իմ տեր, ինքը չի հրամայել ինձ, որ ես այդպես վարվեմ», որից հետո նա հանդերձավորեց 10 գալերաներ և ուղարկեց դրանք ինչպես իշխատակամ ամրությանը օգնության, ընդ որում օժանդակ այս ուժի հրամանատար Նշանակեց իր եղբորը: Նրանց անունները, որոնք մենկեցին այս գործին հետևյալն են...: Ընդ որում սրանցից գառ կային նաև շատ այլ սապետներ, ինչպես նաև զինված մարդիկ: Եվ ահա Քրիստոսի 1367 թվականի փետրվարի 27-ին ողջ այս տորմիդը լքեց Ֆամագուստան՝ ուղղություն վերցնելով դեպի Կոռնիկոս: Նրանք ինչպես կարողանալով բադաբ գտան մեծաքանակ թուրքերի կողմից պաշարված վիճակում, որոնք արդեն գրավել էին բադաբի պարիսպներից ոչ հեռու գտնվող ժայռի վրա կառուցված աշտարակը՝ հենց Պուլլանյան կղզվող աշտարակի դիմաց: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Կոռնիկոսի բրիտանյան բնակիչները տեսան այդ տորմիդը, նրանք շատ ուրախացան ու սկսեցին շեփոխներ փչել: Դրանից հետո իշխանն իր մարդկանց հետ ափ իջավ և մտավ ամրություն՝ այնտեղ մնալով երեք օր ու ողջ այդ ընթացքում չլքելով այլ, թեև թուրքերի հետ մարտեր այդ ժամանակ չեղան: Երեք օրից, ահա, տեղ իշխանը հրամայեց Կոռնիկոսի բնակիչներին ճակատամարտի համար դուրս գալ ամրությունից և արդյունքում Աստված նրանց թուրքերի նկատմամբ հաղթանակ շնորհեց, բանգի նրանք ջարդեցին նրանց ու թշնամին փախավ: Հարկ է կշռել, որ բրիտանյանները շատ թուրքերի սպանեցին, սակայն շատերին էլ կենդանի բռնեցին, ընդ որում նրանք ձեռք գցեցին նաև լավ ռազմավար ի դեմս վրանսերի, հանդերձների և այլ բաների: Ավելացնեմ նաև, որ նրանք շատ վերքեր հասցրեցին նաև հենց իրեն՝ Մեծ Ղահրամանին՝ կրկին տիրելով

այն աշտարակին, որին սա տիրել էր դրանից առաջ: Այս ամենից հետո իշխանը Կոռնիկոսում մնաց 12 օր՝ սպասելով, որ տեսնի, թե կվերադառնա՞ն արդյոք թուրքերը, սակայն պարզվեց, որ նրանք չեն վերադառնում, քանի որ գլխովին ջախջախվել էին: Դրանից հետո քրիստոնյաներից ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը, իսկ իշխանն էլ այդ ամենի մասին իմաց տվեց արքային, որը շատ ուրախացավ և հրամայեց արագորեն վերադառնալ Կիպրոս: Այդպես էլ արեցին և Քրիստոսի 1367 թվականի մարտի 14-ին նրանք արդեն Ֆամագուստայում էին» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատումը Կիպրոսի բազոր երկրի մասին», գիրք 2):

«Այդ նա էր, որ իր ուժով ու արիությանը գրավեց Կոռնիկ կոչվող դղյակը: Բայց եթե կարճ ու սեղմ խոսենք, միայն կասենք, որ այն Տարսուկի նման հզոր էր: Իրոք, Կոռնիկը հզոր էր և ատամնաշարքավոր պարիսպներ ուներ, այն ուներ խրամներ, աշտարակներ ու այլ ամրություններ, սակայն նրա թուրք լավ գործեց և նա տիրեց ամեն բանի, որից հետո փառավորվեց» (Գիյոմ Մաշո «Այս Պետրոսի մասին»):

«Կոռնիկոսի ամրոցի բերդապետներն իրենց և ամրոցը դնում են Կիպրոսի արքայի (**Կիպրոսի թագավորության արքա Պետրոս I-ի - Մ.Ֆ.**) աջի հովանու տակ: Եվ այսպես իր թուլության պատճառով Կոստանդինը կորցնում է բազմաթիվ բաղաբերներ ու բերդեր և տալիս է դրանք անհավատների ձեռքը» (Յովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 41):

⁴⁸⁶⁸ «Սուլթանի (**Ջեֆարիյանների սուլթանության սուլթան Ուվեյսի - Մ.Ֆ.**) բացակայության ժամանակ Դարաբաղում կրկին մեծ ավերածություններ եղան» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Սուլթանի (**Ջեֆարիյանների սուլթանության սուլթան Ուվեյսի - Մ.Ֆ.**) բացակայության ժամանակ Դարաբաղում կրկին մեծ ավերածություններ եղան» (Համդալլահ Դազվիլի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁶⁹ «Յայոց 816 թվականի մայիս ամիսի 6-ին սատանայի ծառան՝ Տարսուկի Մինչաթ Եմիրը, ինչպես կարող էր հավաքեց Շամրի հեծելազորը, դրան գումարեց բոլոր թուրքմեններին և մնացած խարամանցիներին ու եկավ պառռնախոս Սիս բերդի վրա, որը եղավ տեր-Մետրոսի հայրապետության և Յայոց երկրորդ Կոստանդինի թագավորության ժամանակ...: Եվ ահա այդ ժամանակ նա եկավ բազում հեծելազորով ու շատ այլ հետևազորով՝ ընդհանուր 12.000 հոգու կազմով կամ ավելի: Եվ ահա Յայոց Կոստանդինի թագավորը հաջողությամբ ելավ նրա դեմ: Մի հոգով ու կոչով եղավ, սակայն ի վերջո սուլթանի (**Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Շաբանի - Մ.Ֆ.**) ահից թագավորը հրաման տվեց թողնել այդ գործը: Արդյունքում հեծյալներն ու հետևակայինները ողջ բազմությամբ բաշվեցին բաղաբեր՝ դեպի իրենց բերդը: Սյուս օրը Եմիրը դեսպան ուղարկեց թագավորի մոտ, որպեսզի սա հրաման տա, ինքը կարողանա բաղաբեր մտնել և դիտել այն, սակայն իրականում նա ուզում էր ընդամենը միայն խաբելով բաղաբեր մտնել ու այդտեղ այն, որա համար էլ թագավորը չհամաձայնեց: Դրանից հետո՝ ամսի 8-ին, չարաթ օրը նրանք իջան Մախթաթ գետի մոտ, տեղում թողնելով իրենց վրաններն և այլ ծանր իրերը, որից հետո գործն ուղղվեց դեպի Շապլիներա բար ու ուղղություն բռնեց դեպի Գրոսակաթար և Պոլենցաճվունը» (Սարգիս Սեցի «Յիշատակարան 1367 թվականի»):

⁴⁸⁷⁰ «Ահա հենց այդ պատճառով էլ սուլթանը (**Ջեֆարիյանների սուլթանության սուլթան Ուվեյսի - Մ.Ֆ.**) Բայրամ-բեկին, Եմիրներին և գործին Շիրվան ուղարկեց: Բայրամ-բեկը բազմամարդ զորքով անցավ Կուր գետը և շարժվեց դեպի Շիրվանի վիլայեթը: Զավուսի (**Շիրվանշահների Եմիրության Եմիր Զեյ-Կափուսի - Մ.Ֆ.**) մոտ ուժ չկար դիմադրելու համար և նա փակվեց ամրոցում՝ նրանց թողնելով վիլայեթն ու իշխանությունը: Չորքը Շիրվանում մնաց մոտ երեք ամիս և մեծ ավերածություններ պատճառեց: Երբ Զավուսը իմացավ, որ վիլայեթը ամբողջությամբ ավերվում է, նա կանչեց արժանավոր մարդկանց և շեյխերին ու դուրս եկավ ամրոցից: Այդպես Բայրամ-բեկը և Եմիրները հաղթանակ տարան: Զավուսին շղթայեցին և տարան Նստավայր: Երեք ամիս նա մնաց շղթայված: Այնուհետև սուլթանը բարեփոխություն ցուցաբերեց, նրան ողորմեց և վերադարձրեց իշխանությունը: Այս բարեփոխության և ողորմության պատճառով ամբողջ Շիրվանը մինչև Բաբլի դարպասները նվաճվեց և այնտեղ իշխաններ եղան Յայոց Ֆարամարզը ու Յայոց Ֆերիդունը: Նրանք հասան սուլթան Ուվեյսի մոտ, սուլթանը նրանց տվեց խորհուրդներ և բազմաթիվ նվերներ տվեց ու հիացրեց» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Ահա հենց այդ պատճառով էլ սուլթանը (**Ջեֆարիյանների սուլթանության սուլթան Ուվեյսի - Մ.Ֆ.**) Բայրամ-բեկին, Եմիրներին և գործին Շիրվան ուղարկեց: Բայրամ-բեկը բազմամարդ զորքով անցավ Կուր գետը և շարժվեց դեպի Շիրվանի վիլայեթը: Զավուսի (**Շիրվանշահների Եմիրության Եմիր Զեյ-Կափուսի - Մ.Ֆ.**) մոտ ուժ չկար դիմադրելու համար և նա փակվեց ամրոցում՝ նրանց թողնելով վիլայեթն ու իշխանությունը: Չորքը Շիրվանում մնաց մոտ երեք ամիս և մեծ ավերածություններ պատճառեց: Երբ Զավուսը իմացավ, որ վիլայեթը ամբողջությամբ ավերվում է, նա կանչեց արժանավոր մարդկանց և շեյխերին ու դուրս եկավ ամրոցից: Այդպես Բայրամ-բեկը և Եմիրները հաղթանակ տարան: Զավուսին շղթայեցին և տարան Նստավայր: Երեք ամիս նա մնաց շղթայված: Այնուհետև սուլթանը բարեփոխություն ցուցաբերեց, նրան ողորմեց և վերադարձրեց իշխանությունը: Այս բարեփոխության և ողորմության պատճառով ամբողջ Շիրվանը մինչև Բաբլի դարպասները նվաճվեց և այնտեղ իշխաններ եղան Յայոց Ֆարամարզը ու Յայոց Ֆերիդունը: Նրանք հասան սուլթան Ուվեյսի մոտ, սուլթանը նրանց տվեց խորհուրդներ և բազմաթիվ նվերներ տվեց ու հիացրեց» (Համդալլահ Դազվիլի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁷¹ «Դրանից հետո նրանք ելան ու մոտեցան Այասին, որտեղ գտնվում էին Յայաստանի թուրքերը, բանից այս բաղաբեր գրավել էր սարակինոսների կողմից: Այստեղ երկու ամրություններ կային, որոնցից մեկը ծովի մոտ էր, իսկ մյուսը գտնվում էր ցամաքում, ընդ որում երկու ամրություններն էլ լի էին սարակինոսներով: Եվ ահա արքան (**Կիպրոսի թագավորության արքա Պետրոս I-ը - Մ.Ֆ.**) ափ իջեցրեց մարդկանց և Նժուվները, ընդ որում նա իր հետ վերցրել էր նաև շատ հետևակայինների: Այդ ժամանակ Աստված օգնեց նրանց, այնպես որ մարտի ընթացքում սարակինոսները իրենց պատած ահից ցած էին թափվում ամրության պարիսպների վրայից, իսկ փրկվեցին էլ միայն նրանք, ովքեր կարողացան փախչել: Քրիստոնյաները գրավեցին բաղաբեր և այնտեղ շատ սարակինոսների սպանեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, ուղղվեցին դեպի ցամաքային ամրություն: Արքան հրահանգեց գործ վերցնել և ելնել դրանց դեմ, սակայն արդեն ուշ էր ու արքան ստիպված եղավ սպասել լույսը բացվելուն: Այդ ընթացքում, սակայն, ամեն կողմից հապճեպ սարակինոսներ հավաքվեցին, որպեսզի պաշտպանեն այդ ամրությունը, այնպես որ առավոտյան, հենց որ քրիստոնյաները պատրաստվեցին աստիճաններ հեծնելով գործել ամրությունը, այն գտան թշնամու մարդկանցով լի: Այս պայմաններում, ահա, քրիստոնյաները որոշեցին նահանջել, այլ ոչ թե մարդկանց հետագա վտանգի ենթարկել, այնպես որ արքան ջանքերն իզուր անցան: Այդպես էլ արեցին, նահանջի հրաման շեփորահարեցին, մարդիկ տեղավորվեցին նավերի մեջ և հենց այդպես էլ պատվով հեռացան» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատումը Կիպրոսի բազոր երկրի մասին», գիրք 2):

Այս մասին հայտնում է նաև Գիյոմ Մաշոն «Այս Պետրոսի մասին» չափածո ստեղծագործությունում: Այս մասին հայտնում է նաև Կիպրոսի թագավորության արքա Պետրոս II-ի (1369-1382) տապալանգրի վրա առկա գրությունը, ըստ որի. «Սա մեծ բաջության և հանդուգն ձեռններեցությամբ մարտի ելավ՝ այլ բաղաբերների թվում ազատագրելով նաև հայկական Այասը»:

⁴⁸⁷² «Նույն տարում մարտի ամսին խլիճ-Արուանը (**Արաթենյանների Եմիրության ապագա Եմիր խլիճ-Արուանը (1381-1398) - Մ.Ֆ.**) եկավ ու պաշարեց խաղեական տիրույթները: Կայսրը (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը - Մ.Ֆ.**), պատրաստվելով արշավանքի, ելավ պատերից» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան թագավորություն», մաս 4):

⁴⁸⁷³ «Այդ տարի թուրքերը, առաջնապալով Կասպից դռնից, եկան Յայաստան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸⁷⁴ «6876 թվականի հուլիսի 19-ին մետրեպոլիտ Կիր-Յովսեփը հեռացավ Կոստանդնուպոլիս, քանի որ նա վեխացավ ազատ թիավար առանուտների կողմից սկսված թալանից» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 40):

⁴⁸⁷⁵ «7-րդ ինդիկտոնի 6877 թվականի հունվար ամսին թուրքերի խորամանկությամբ Գուլիսան թալանվեց և դրա արդյունքում Յայդեան ամապացան ենթարկվեց: Բնակչության մի մասը գոհվեց մարտում, իսկ մյուսն էլ կորավ այնտեղի չարանենգ բանտում» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 41):

⁴⁸⁷⁶ «Աստծո անունն օրհնյալ է, որն անսկիզբ է ու անվախճան, և թող նա ուժ տա Լիպարիտին ու գորաքնի իր սուրբ ծառային, որը քաջ էր, ինչպես սուրբ Սարգիսը, սուրբ Թորոսն և սուրբ Վարդանը, ավելի հաղթական, բան Մուշեղը ու Յայոց արքա Տրդատը: Երբ նա հեծնում էր իր վազան ձին և ձեռքը վերցնում ծոճվող նիզակը, այդ ժամանակ սասանկում էր եգիպտական ազգը, որոնք էլ իր ողջ Տաջկաստանը ու պատերազմը վերստում էր: Այսպես նա տաս և քսան տարի հաղթում ու հալածում էր, արյունով էր լցնում Ջեփան գետը: Եվ ահա այն անհավան այլազգիները, լինելով կարծես չար բացախով լցված տիկ, ժողով արեցին ու եկան Սիս: Նրանց գլխավորը Մանչակ անունով Եմիր էր: Նրանք հասան բաղաբեր մոտ՝ 60.000 միաբան, գրահ հագած և ձի հեծած մարդիկ, որոնց ձեռքերին ծոճվող նիզակ կար ու որոնք թուր և ասպար ունեին: Այս այսպես, 60.000 հոգի ելան, ձայն տվեցին, կատարեցին և սկսեցին պատերազմի փողեր փչել՝ պզուկ, նաֆիր ու զավիթական, բոլոր այդ չար կենդանիները, այդ այլանմանները: Լիպարիտի ահից, սակայն, նրանք դողում և առաջ չէին գալիս: Այնժամ սուրբ թագավորն ասաց. «Քաջ Լիպարիտ, մեծ գորական, այս հեծյալները բեզ համար են եկել և այստեղ կանգնել, բանգի այն ժամանակ դու 60.000 մարդ կտորրեցիր, Մանչակի գովված տղային գերեցիր, սուլթանի ոտքը բերդեցին ու մեծ շարդ արեցիր»: Այդ ժամանակ Լիպարիտը բաղաբեր պատասխան տվեց, թե. «Այն ժամանակ չարը բաղաբեր փախավ, սակայն այժմ ես ավել չեմ խոսի, թեև իմ մահվան օրը հասավ»: Եվ ահա նա թափեց իր վազան ձին, հագավ գրառը, վրայից կապեց կրծքապսակակը, վերցրեց հաղթող վահանը ու ձեռքն առավ ծոճվող նիզակը: Նա երկրպագեց սուրբ աթոռին, ծնկի իջավ խորանի առաջ, փառավորեց Երրորդությունը, գովեց միաբանված իշխաններին, հառաչեց, որդուն համբուրեց և ձի հեծնելիս մարդկանց լաց առաջացրեց: Այդ ժամանակ նա ասաց. «Որդյակ իմ Յովհաննես, իմ սիրական եղբայր Վասիլ, Մանանա՝ փառավոր տիկին և աննան իշխանուհի իմ, մանկուց է

սահմանված, որ պետք է հողի տապանը մտնեն»: Դրանից հետո նա ասաց արքային. «Ազնվական Դայոց թագավոր, հաստատ և ամուր պահիր կամուրջը, որ ես մտնեմ թշնամիների մեջ ու հետ գամ»: Այնուհետև Լիպարիտը փախչող անհետացավ հիշեց Քրիստոսին, աշուժանման կորեց և առաջ անցավ: Նա փախստական արեց թշնամու հեծյալներին և, դիզելով նրանց լաշերը, սկսեց հետ դառնալ, այնպես որ ողջ գետը արյունով լցվեց: Այդ ժամանակ, սակայն, թագավորը չարացավ, վերցրեց մյուս հեծյալներին և հետ դարձավ: Այդ տեսելով՝ թուրքական հեծյալներն առաջ եկան, կամուրջը գրավեցին ու կանգնեցին: Եվ ահա, երբ Լիպարիտը հետ դարձավ, այս չար հեծյալները նրա դեմ ելան և ամեն կողմից շրջապատեցին: Այդ ժամանակ հայերը անողորմ կերպով աչ ու ծախ շատ խոցեցին, սակայն ոչ-ոքի չգտան իրենց օգնական: Եվ ահա զագանալով անօրենները, որ սրբի արյան էին ծարավ, նրա սուրբ մարմինը հենց այնտեղ էլ թողեցին, իսկ գլուխը վերցրին ու հետ գնացին: Դրանից հետո ստեղծները դուրս եկան, վերցրին ընկածներին և հետ եկան քաղաք...: Լույս ծառագեց վերևից, որ սուրբ մարմինները հանգստանան՝ քաջ Լիպարիտի ու սիր Դովհանի, որոնք Քրիստոսի համար մեռան: Այժմ էլ, երբ ժողովուրդն ու իշխանները հացի սեղան են նստում, սուրբ քահանաների հետ հիշում և ողորմի են տալիս նրանց: Ահա այսպես և՛ իսկ Դովհաննես Թվուրանցիս, իմ հերթին կարծ ողորմիով ասացի, դուք էլ հիշեք նրանց ու պատմեք նրանց մասին» (Յովհաննես Թվուրանցի «Տաղ Լիպարիտ Զաքի մասին»):

«Ով մեծ ու հզոր, քաջ Լիպարիտ..., որ մենակ կանգնեցիր հազարի դիմաց, երբ սուրբ թշնամիների շարքերում արտեր բացեց..., այն չար պաիր, սակայն, երբ քեզ հասավ, քեզ օգնող ամենակին չեղավ ու անձր կարսի գուլով ներկվեց» (Ամանուն «Խոսք Լիպարիտ Զաքի մասին»):

«Դայոց 818 թվականի մայիսի 20-ին Տարսուի Նայիրը՝ շահի որդին, եկավ Սսի վրա: Օրը շաքաթ էր, կովեցին իրար հետ, սակայն թշնամիները չկարողացան անցնել: Կիրակի օրը նրանք հեծյալով ու հետևակով եկան Անցանցի կամրջի վրա, կռիվ արեցին ու կոտորեցին քրիստոնյաներին՝ սպանելով 204 մարդ: Նրանք սպանեցին նաև պարոն Լիպարիտին՝ Թորոս ավագ մարաջախտի որդուն, այրեցին քաղաքն ու դարպասը: Նրանք մնացին երեք օր ու դարձան իրենց տեղը՝ Տարսու: Ասում են, թե Դեթումի որդի Կոնստանդին թագավորն էր այդ, որ հեռացրեց հեծելազորը և քաղաքի մոտ տուրք տվեց Լիպարիտ պարոնին» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1382 թվականի»):

«Այդ տարի տաքիների դեմ պատերազմում, որոնց գլխավորը Մաճակ էր կոչվում, սպանվեց քաջ սպարապետ Լիպարիտը, իսկ դա եղավ Կոնստանդինի թագավորության ժամանակ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸⁷⁷ «8-րդ ինդիկտիոնի 6878 մայիս ամսին կայսրը (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Յ.**) ռազմիկների մի փոքրի ջոկատի գլուխն անցած Դարխարից անցավ Մարմարա և, նույն ամսվա 21-ին՝ ուրբաթ օրը, անակնկալ ընդհարվեց թուրքական զորքի հետ, որը կազմված էր 500 հեծյալներից ու 300 հետևակներից: Կայսեր հետ կայսրի մոտ 100 հեծյալներ: Մարտ տեղի ունեցավ, արքան հաղթող մնաց, հետստանդեց նրանց և ավագով պատեց հազարացիների գլուխներն ու նրանց դրոշները» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 43):

«Ղուբլուղ բեկի (**Աղ-Ղուլուկունների Էմիրության Էմիր Ղուբլուղի (1362-1389) – Մ.Յ.**) օրոք Տրապիզոնի գործը, որը մեծ պայքարի էր ելել իսլամի դեմ, սպանել էր Յուսուֆ Բահարդուրին՝ նրա ցեղը և զինվորներին մատնելով կողոպուտի ու ավերածության: Չեղք էին գցել նաև մարդկանց ընտանիքներն ու ունեցվածքը՝ վերցնելով ամբողջը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁴⁸⁷⁸ «Այդ խնդրում եմ հիշեք ձեր Նախին իմ հորը՝ իշխան Դեթումին, որը Դայոց բանակին զորապետ եղավ Կոնստանդինի թագավորի ու Լևոն վերջինի օրոք: Դեց նա էր, որ Կոնստանդինի թագավորի օրոք Աղանային մոտ սպանեց եգիպտացիների քաջ զորապետ Էմերին ու մեծ հաղթություն ձեռք բերեց» (Կիրակոս Չեյթունցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

⁴⁸⁷⁹ «Դայոց 820 թվականին պարսից ազգը եկավ և գերեվարեց Բերդկին» (Սիմեոն Բերկրացի «Յիշատակարան 1371 թվականի»):

⁴⁸⁸⁰ «Այդ տարի Սեյիտ խորոն եկավ, ելավ Արծկե բերդի վրա և 25 հոգով սպանվեց այնտեղ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1372 կամ Դայոց 819 թվականին ավագ պահոցի օրերին Սեյիտ խորոն եկավ, ելավ Արծկե բերդի վրա և 25 հոգով սպանվեց այնտեղ» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁸⁸¹ «11-րդ ինդիկտիոնի 6881 թվականի հունվար ամսի 13-ին, երբ կայսրը (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Յ.**) մեկնել էր Խերանիս, շատ ծյուն եկավ, կատաղի փոթորիկ սկսվեց, բոլորը փախուստի դիմեցին և այդ ժամանակ գոհվեցին 140 քրիստոնյաներ՝ մասամբ ցրտից, բայց մեծ մասը՝ թրից» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 45):

«Իսլամի հաղթանակի, ինչպես նաև անպատասխան անցած թշնամուց վրեժ լուծելու նպատակով Ղուբլուղ բեկը (**Աղ-Ղուլուկունների Էմիրության Էմիր Ղուբլուղի – Մ.Յ.**) բարձրացրեց իր սուրը և բանակի հետ շտապ ոտքի ելավ՝ արյան ծարավ քաշեց, ինչպես Դագրեթ Ալիի սուրը, ընկնելով Տրապիզոնի զորքի վրա: Նա հաղթեց թշնամական ողջ զորքին՝ իր անկրեպ նետերով, ինչպես նաև պատվող և խոցող սրով ուղարկելով նրանց անապատային կյանքի ու աղետների երկիր: Նա նրանց այնպես շարդեց, որ ոչ մեկի գլուխը, մարմինը և կյանքը մնաց տեղում չմնաց: Նա հետ խլեց մարդկանց ունեցվածքը, երեխաներին և ընտանիքները» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁴⁸⁸² «Եկեք հիշեք այս 2արմանուհուն, բանգի սա մեր արքայի գերությանից հետո գիշերը գաղտնի հարձակվեց եգիպտացիների բանակի վրա, իր ամուսին Դեթումին հետ միասին մեծ կոտորած արեց ու գերեց սուլթանի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանի – Մ.Յ.**) որդուն: Դետո, սակայն, երբ նա տեսավ, որ մատնիչները սպանեցին իր ամուսին Դեթումին ու ցանկանում էին սպանել նաև իրեն, քաջ թողեց արքայորդուն ու փախավ Կոկիստին և Ուլիայի լեռները, որտեղ թափառեց ինչից տարի» (Կիրակոս Չեյթունցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

⁴⁸⁸³ «12-րդ ինդիկտիոնի 6882 թվականի ապրիլ ամսի 16-ին Գոլաթը հետ վերցրեց խաղեացիների կողմից ու կրկին ենթարկվեցվեց կայսեր (**Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ին – Մ.Յ.**)» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 47):

⁴⁸⁸⁴ «Երբ Լևոն արքան նստում է աթոռին, տեսնում է, որ հայերը կորցրել էին բազում գույքեր և քաղաքներ, ինչպես նաև ութ տարի չէին կարողացել ցանել ու մշակել իրենց արտերը, որովհետև թուրքերն ամեն օր ասպատակում էին մինչև Սիս քաղաքի դարպասները և աստիճանաբար ավելացնում ավերածությունները: Նրանք դաշնակցել էին թուրք երկու ավագ իշխանի հետ, որոնք շարունակ Սիս քաղաքի շրջակայքում էին գտնվում, որոնցից մեկի անունը Դավուդ-բեկ էր, երկրորդին՝ Բուրբեքի: Նրանցից յուրաքանչյուրն ուներ մոտավորապես 12.000 զինվոր: Դեպքը նրանց հարկեր էին տալիս, որ կարողանային հոգալ Սիս քաղաքի և մոտակա բերդերի կարիքները, բայց, բանի որ Լևոն արքան նոր էր թագադրվել ու տիրել իշխանությանը, անհրաժեշտ էր նորոգել դաշնագիրը և միմյանց մոտ պատուհանավորներ ու պարգևներ ուղարկել: Այդ թուրք երկու ավագ իշխաններից մեկը՝ Դավուդ-բեկը, կասկածելով, թե չիկին՝ թե արքան իր հետ բերած լինի զորքերի ու աղետավորների բազմություն, նվերներով սուրհանդակներ է ուղարկում նրա մոտ: Արքան էլ իրեն է ուղարկում ու նաև հայտնում, որ, եթե նա ցանկանում է պահպանել իր և հայերի միջև կնքված զինադադարը, ապա ինքը համաձայն է այն շնորհելու նրան ըստ Նախկին սովորության, և որ նա էլ թող հայտնի իր ցանկությանը: Դավուդ-բեկը սուրհանդակ է ուղարկում թագավորի մոտ առելու, որ ինքը կազմ ու պատրաստ է այդ ամենը կատարելու նրա կամքով: Այդ ժամանակ Սիսի դավաճան ու մատնիչ քնակիչները ոմանք, որոնք չէին ցանկանում, որպեսզի քաղաքը մնար քրիստոնյաների ձեռքում, երբ խուժ են, որ թագավորը խաղաղության դաշինք է կնքում Դավուդ-բեկի հետ, թաքուն գնում են նրա մոտ և ասում. «Տեղ, դու գինադադարի դաշինք մի կնքիր Լևոն արքայի հետ, որովհետև նա չի կատարի իր խոստումները, այլ մտադրվել է հանկարծակի հարձակվել քո մարդկանց վրա, կոտորել նրանց և քաղաք մտնելիս հափշտակել մթերք բարձած սալերը»: Դրանից հետո, այնտեղից վերադառնալով արքայի մոտ, նրանք նրան խրատ են տալիս չհավատալ Դավուդ-բեկի խոստումներին, որովհետև իրենք տեղեկացել են, որ նրա հետ գինադադար հաստատելիս նա գաղտնի կերպով պիտի հավաքի իր զորքը և գրավի քաղաքը: Այդպիսով գինադադար չի հաստատվում այն հայերի նենգամիտ դավաճանության պատճառով, որոնք թագավորին և Դավուդ-բեկին այնպիսի բաներ են ասում, որ նրանք երբեք իրենց մտքով չէին անցկացրել...: Նենգամիտ մարդիկ բորբոքում ու հուզում են արքայի մտքերը և նա սուրհանդակներ է ուղարկում Դավուդ-բեկի մոտ գինադադարը հաստատելու, բայց Դավուդ-բեկը նրանց կայանել ու բանտարկել է տալիս և հետ է դարձնում այն սալերն ու գրաստները, որոնք պարեն էին տանում Սիս քաղաք: Նա հավաքում է իր զորքը թագավորի դեմ կռվելու՝ զինվորներին պատվիրելով դարձանակալել և ասպատակել քաղաքի շուրջը ու այնքան վնաս տալ, որքան ձեռքերից կգա: Թագավորը, տեսնելով, որ պակասել են քաղաքի պաշարները, բանի որ հայ հարուստները, որոնք թուրքերին քրիստոնյաներից ավելի շատ էին սիրում, չէին գնել սննդամթերք, որի հետևանքով շուտով սով էր տիրելու, եթե չշտապեին այդ աղետի առաջն առնել, ողջ քաղաքում տարածել է տալիս իր հրամանը, թե, ով որ գնա Դավուդ-բեկի դեմ, թշնամիներից կորցած ավարեն իրենց կլինի: Այդ ժամանակ գիշերով խուժ-խուժ ելան, գնում են և հարձակվում թշնամիների վրա, կողոպտում նրանց ամուսիններն ու սննդամթերքի շատ պաշարներ, տանում են քաղաք ու որանցով կերակրվում ոչ քիչ ժամանակ...: Երբ Դավուդ-բեկը այդ բանը տեսնում է, հավաքում է իր զորքը՝ հեծելազորն ու հետևակը միասին շուրջ 12.000 մարդ, պաշարում է Սիս քաղաքը և ամենամիտ հարձակվում ու ասպատակում է այն, բայց Աստծու և Տիրամոր օգնությամբ թագավորը միշտ հաղթող էր դուրս գալիս, որովհետև այն թուրքերը, որոնք չէին գրուշանում թագավորի մոտ եղած աղետավորներից, անգուսի և անպաշտպան գալիս էին քաղաքի պարիսպների մոտ ու նետածիկները կոտորում էին նրանց: Այդ պատճառով տևում է երեք ամիս: Դրանից հետո առանձին թուրքերի միջոցով խաղաղության դաշինք է հաստատվում թագավորի և Դավուդ-բեկի միջև և արքան նրան երդվել է տալիս իրենց կրոնով՝ պահելու հավատարմության դաշինքը ու պարեն ուղարկելու Սիս քաղաքն ու շրջակա բերդերը, որպիսի սովորության, որ կար առաջնորդում, իսկ թագավորը խոստանում է նրան ուղարկել այն հարկը, որ հատուցում էին հայերը: Այն ժամանակ

Դավուդ-բեկը թողնում է քաղաքի պաշարումը և առաջվա նման այնտեղ ուսելիքի պաշարներ են ուղարկում» (Յովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 83-85):

«Յենց այս Յեթում իշխանն էր, որ Լևոն վերջինի օրոք Սսի դաշտում սպանեց եգիպտացիների Ալի գորավարին» (Կիրակոս Չեթունցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

⁴⁸⁸⁵ «Նենգ հայերը գայրաճալով՝ խորապես վիրավորվում են այն պատճառով, որ թագավորն ու Դավուդ-բեկը հաշտության են կնքել և քաղաքը չի ընկել թուրքերի ձեռքը: Եվ ահա, հաստատուն մնալով մատնության չար և անօրեն խորհրդի մեջ, նրանք նամակ են ուղարկում Բաբելոնի մի հայ հավատալիսի մեծ իշխանի, սպանված Յայոց բռնակալ թագավորի կնոջ եղբայր Աշոտի մոտ, որը պարոն Օշին Նգրեցու որդին էր և Յայաստանից փախել էր արքայի գալուստից առաջ: Այդ նամակներով նրանք խոստանում էին նրան հանձնել Սիս քաղաքն ու ողջ երկիրը և նրան թագավոր դարձնել Յայաստանի վրա, եթե նա սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շարանի – Մ.Յ.) գործերի բազմությամբ վեր կենար ու գար Յայաստան: Երբ Աշոտը ստանում է այդ նամակները, տանում և ցույց է տալիս այն Բաբելոնի սուլթանին ու ասում է, որ, երբ ինքը Կահիրեում էր, որտեղ բնակվում էր նաև ինքը՝ սուլթանը, Բուղբեքի անունով մի թուրք իշխան իր գինևակից Դավուդ-բեկի հետ միասին հոգում էր Սիս քաղաքի ու շրջակա բերդերի կարիքները: Եվ ահա նա նրան խորհուրդ է տալիս կանչել այդ մարդուն և պատվիրել, որ նա մեծ ուժով գնա Յայաստան և ձեռք գցի այն սայլերն ու գրաստները, որոնք բոլոր տեղերից պարեն էին տանում Սիս քաղաք, ինչպես նաև նրան տալ գորագնդեր, որոնք ի վիճակի լինեն բոլոր կողմերից պատելու և պաշարելու քաղաքը, մինչև որ սուլթանն ուղարկի իր մեծ բանակը և այդպիսով տիրի ողջ Յայոց աշխարհին: Այդ ժամանակ իր սուլթանն իր մոտ է կանչել տալիս Բուղբեքիին, խոստանում է նրան բազում նվերներ տալ և պատվիրում է անել վերևում ասվածի նման: Սա խոստանում է հոժարակամորեն կատարել իր տիրոջ հրամանը...: Բուղբեքիոր մեկնում է Կահիրեից և գնում, հասնում է Սիս քաղաքը: Եվ որպեսզի արքան չկասկածեր, թե նա որոշել է պաշարել քաղաքը, Բուղբեքիոր նրա մոտ սուրհանդակներ է ուղարկում՝ պահանջելով տալ այն հարկերը, որոնք սովորաբար տալիս էին նրա նախորդներն այն պարենի դիմաց, որ նա իր գինևակից Դավուդ-բեկի հետ ուղարկում էր այդ քաղաքն ու նրա շրջակա բերդերը: Թաճակորդ պատասխան է տալիս և ասում է՝ «Ձեր տիրոջը ասացեք, որ հոժարությամբ կհատուցեմ սովորական հարկը, բայց նա թող պարենն ուղարկի այս քաղաքն ու շրջակա բերդերը, ինչպես որ նրա համարած Դավուդ-բեկը երդվել է մեզ այդ բանը»: Սուրհանդակները գնում, թագավորի հրամանը հայտնում են Բուղբեքիին և նա սկսում է քիչ-քիչ արգելել այն սայլերն ու գրաստները, որոնք, ուսելիքը բարձած, տանում էին քաղաքն և բերդերը, բայց նա կեղծավորությամբ է անում՝ մինչև հարկի հատուցումը: Եվ այսպես, երբ ամբողջը վաճառում են նրան, նա հրամայում է, որ այլևս ոչ-ոք պարեն չպիտի տան այդ քաղաքը: Այդ բանը տեսնելով՝ արքան Բուղբեքիի մոտ է ուղարկում Վահրամ անունով մի հայի, որն այն դավաճաններից մեկն էր, ովքեր ցանկանում էին քաղաքը տալ սարակինոսների ձեռքը, բայց թագավորը, անտեղյակ լինելով դրանից, նրան պատվիրում է Բուղբեքիին ասել, որ ինքը շատ է զարմացել քաղաք ուսելիք բերող սայլերն ու գրաստները նրա կողմից արգելելու վրա, մինչդեռ նա արդեն ընդունել էր հարկը և դրանով իսկ դրժել այն երդումը, որ տվել էր նրա համարածը: Եվ նա աղաչում էր, որ նա թույլ տար պարենը սովորական կարգով հասնել քաղաք...: Մասնիչ Վահրամը, սակայն, նախքան Սիս քաղաքից Բուղբեքիի մոտ դեսպանության մեկնելը գնում է դավանակից քաղաքացիների մոտ, որպեսզի գաղտնի խոսի նրանց հետ և նրանց համաձայնեցնի գործության տալու, որում նրանք խոստանալու էին քաղաքը հոժարակամ հանձնել Բուղբեքիին: Այնուհետև նա գնում է Բուղբեքիի մոտ, բայց նրան ոչինչ չի ասում թագավորի պատվիրաններից, այլ խոսք է մեջբերում իր մատնիչության վերաբերյալ և իր թե ժողովրդի մեծ մասը կասեցնում է քաղաքը տալ նրա ձեռքը: Նա միաժամանակ տեղեկության է տալիս քաղաքի կարևոր այն տեղերի մասին, որոնցով կարելի էր հեշտությամբ ներս մտնել: Նաև ասում է, որ պետք է հաճախակի հարձակվել և գիշեր ու ցերեկ անընդհատ կռվել, որպեսզի մատնությանը կհաջողվեր ընկճվելով և ի վերջո համաձայնության գնա: Այդ ամենն ասելուց հետո նենգ պատգամավոր Վահրամը, դուրս գալով Բուղբեքիի մոտից, վերադառնում է թագավորի մոտ: Եվ ինչ-որ խոսել էր Բուղբեքիոր, այդ դավաճան մարդը դրա հավառակն և ասում թագավորին, որպեսզի արքան չգոչուճասա գիշերային այն հարձակումներից, ինչպես որ դավաճարի հայերը խրատ էին տվել թշնամուն...: Բուղբեքիոր բանակից մի քանի թուրքեր, որոնք համակրում էին թագավորին, նրան գաղտնի տեղեկացնում են, որ Բուղբեքիոր մտադրվում է գիշերով հարձակվել քաղաքի վրա: Այդ բանը լսելով՝ արքան երեք օր շարունակ ողջ քաղաքում տարածել է տալիս սեփական հրամանը, որպեսզի ամեն մարդ իր ունեցվածքով պատասխարկի միջնաբերդում և ավանում, քանի որ քաղաքը բոլոր կողմերից փակված էր: Այն մարդիկ, սակայն, ովքեր տեղյակ էին մատնությանը, թագավորին հրամանով ամբողջ մտնել չեն ցանկանում: Այդ ժամանակ Բուղբեքիոր հավաքում է 15.000 մարդ՝ հետևակն ու այրուձին միասին վերցրած, և Աստվածահայտության տունի նախորդ օրը մոտենում է քաղաքին: Նա գիշերով հանկարծակի հարձակվում է քաղաքի վրա, բազում ավերածություններ է անում և, այնտեղից ոչ քիչ քրիստոնյաների գերության բռնելով, պաշարում է քաղաքը...: Երբ քաղաքացի դավաճանները տեսնում են, որ Բուղբեքիոր գործով եկել և պաշարել է քաղաքը, գաղտնի պայմանավորվում են իրենց կաթողիկոսի հետ, նրան մեծարում էին իբրև պապ, ինչպես որ մենք արևմուտքում Սրբազան Յորդ, և գործություն են ուղարկում Յալեայի Էմիրին՝ նրան խոստանալով, որ եթե նա համաձայնի իր բանակով անձամբ գալ Սիս, ապա, հանուն Բաբելոնի սուլթանի, քաղաքը կհանձնեն նրան: Երբ Մելեք Էմիրը ստանում է հայերի նամակները, իսկույն սուրհանդակ է ուղարկում սուլթանի մոտ՝ իմանալու նրա կամքը: Լսելով այդ հրադարձությունների մասին՝ սուլթանը շատ է ուրախանում, որովհետև շատ վաղուց էր ցանկանում նվաճել Սիս քաղաքը, բայց չէր կարողանում: Դրա համար նա անմիջապես սուրհանդակ է ուղարկում Յալեայի Մելեք Էմիրի մոտ, որպեսզի նա իր ողջ զորքով շարժվի, գնա և առնի Սիս քաղաքը: Մելեք Էմիրը, երբ ստանում է Բաբելոնի սուլթանի հրամանը, իր հետ 15.000 մարդ է վերցնում և փետրվարի 24-ին գնում, հասնում է Սիս քաղաքը: Նա տեսնում է, որ Բուղբեքիոր պաշարել է քաղաքը և ամեն օր հարձակվում է ավանի վրա, բայց չի կարողանում առնել, որովհետև քաղաքում պաշտպանվողներն Աստծու օգնությամբ քաջաբար դիմադրում էին նրանց: Այն բանից հետո, սակայն, երբ թագավորը տեսնում է Մելեք Էմիրի զորքի բազմությունը, մտածում է, որ այլևս հնարավոր չէ այդքան մեծ բանակի դեմ առնել, դրա համար էլ գիշերով գաղտնի այնտեղից հանում է մարդկանց, տանում է միջնաբերդ և ավանը հրդեհել է տալիս: Այն բանից հետո, երբ Մելեք Էմիրը տեղ է հասնում, նա Սիս քաղաքի վրա չի հարձակվում, այլ գործով տեղավորվում է այն հարձակից դուրս, որ արքան իրկիզել էր՝ իբրև միջնաբերդի համար վստասկար ավան: Այստեղ Էմիրը իր մարդկանց հանգիստ է տալիս, որովհետև ուժասպառ էին եղել: Իր հեղթին արքան նույն օրն էլ հավաքում է իր մարդկանց՝ փոքրերից մինչև մեծերը, և, իր ճառն սկսելով, նրանց հետ խոսում է քրիստոնեական կրոնի մասին՝ զորացնելով նրանց հավատքի մեջ: Նա առիաստարակ բոլորին խնդրում է, որ երդվեն իր նկատմամբ լինել բարի և հավատարիմ ու հանձն առնեն ապրել և մեռնել միասին՝ իբրև բարի ու ճշմարիտ քրիստոնյաներ: Արքան նաև հրամայում է, որ, եթե որևէ մեկը ճանաչում է բերդում գտնվող մատակցներին, թող տեղադրի, որ նրանց տեղումտեղը սրի բաշեն՝ առանց ներելու: Յայերը, թագավորի խոսքերը լսելով, համաձայնում են և երդում են տալիս, իսկ դավաճանները, թեև հոժարակամ չեն համաձայնում առաջադրված պայմաններին, բայց նաև չեն համարձակվում հրաժարվել, որպեսզի չբացահայտվի իրենց մտադրությունը: Այն ժամանակ բոլորից շուտ ինքը՝ արքան, ծնկն է իջնում սուրբ Ավետարանի առաջ, որ բռնել էր Ներսիսի եպիսկոպոսը, և երդվում է ու խոստանում՝ վերևում գրվածի նման: Նրանից հետո մեկ առ մեկ մոտենում են կաթողիկոսը, եպիսկոպոսները, իշխանները, ասպետները, բաղաբացիները և բերդում գտնվող մարդիկ՝ յուրաքանչյուրն ըստ իր կարգի, ու հաստատում են Աստծուն և թագավորին տված իրենց երդումը, այն է՝ խոստանում են լինել բարի ու հավատարիմ...: Յաջորդ օրը, երբ Մելեք Էմիրը մոտենում է քաղաքին, առավոտյան հավաքել է տալիս իր և Բուղբեքիի զորքերը, որից հետո նրանք անվեհեր ու աներկյուղ հարձակվում են Սիս բերդի վրա՝ վստահ լինելով հայերի այն խոսքերի վրա, ըստ որոնց բերդը պիտի տալին նրանց ձեռքը: Նրանք, սակայն, չեն կարողանում գլուխ հանել իրենց մտադրությունը, որովհետև բերդը շատ հզոր էր, այնտեղ շատ զորքեր կային, արքան պարիսպների վրա հանել էր տվել բարեք և քարանետ մեքենաներ ու ոչ մի տեղից հնարավոր չէր գրոհել բերդի վրա, բացի առջևի դռնից: Երբ սարակինոսների ու թուրքերի զորքերը գնում, մոտենում են քաղաքին, արքան բացել է տալիս դարպասները և հայերը դուրս են թափվում, իսկ նրանց հետ էլ՝ այն նետաձիգներն ու զինվորները, որոնց արքան տարել էր իր հետ: Նրանք բերդի դարպասների մոտ քաջությամբ մարտնչում են թշնամիների դեմ և Աստծու օգնությամբ հաղթում են նրանց, իսկ շատերին էլ սրի են բաշում: Մարտը երկարում է և տևում առավոտից մինչև երեկո: Մարտի ընթացքում թագավորը գտնվում էր պարսպի վրա, խրախուսում էր իր զորքին և նետեր արձակում թշնամիների վրա: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց սարակինոսների քարանետ մեքենայից արձակված գնդակի երկաթյա մի բեկոր շեշտակի գնում, կաշում և կոտորում է արքայի ծնոտի մի մասն ու երեք ատամները՝ խրվելով և մնալով բերանի մեջ: Արքան իջնում է պարսպից, իր երկու զինվորի հետ լռելյայն մեկնում և յուրայիններից ու այլազգիներից ոչ-ոք չի իմանում, թե ինչ է տեղի ունեցել: Մտնելով իր սենյակը՝ արքան մարդ է ուղարկում, կանչում է բժշկին և, արիաբար դիմանալով ցավերին, երկաթի-բեկորը հանել է տալիս իր թոքի մոտ: Այդ ժամանակ Մելեք Էմիրը, տեսնելով, որ պարսպից և մատնվել, իր զորքից շատերն էլ ընկել են մարտում, իսկ օրն էլ անցել է, բանակը հետ է դարձնում: Այդ ժամանակ նույն բանն է անում նաև արքան, որը, յուրայիններին ներս առնելով, հրամայում է փակել բերդի դարպասները, որպեսզի նենգամիտ հայերից ոչ ոք չգնա և սարակինոսներին չպատմի այն դեպքերի մասին, որոնք անցան թագավորի գլխով, ինչպես նաև տեղեկություն չհաղորդի բերդի մասին...: Երբ Յալեայի Մելեք Էմիրը զորքերը վերադարձնում է իրենց բնակատեղիները, թագավորին նամակ է ուղարկում ասելով, որ ինքը եկել է Բաբելոնի տիրոջ ու սուլթանի հրամանով, իսկ նա գրել է, որ, եթե արքան համաձայնի տալ բերդը, ուրախալ Յիսուս Երիստոսի հավատքով և դառնալ սարակինոսների կրոնին, այն ժամանակ վարձի փոխարեն սուլթանը նրան կշնորհի մեծ սպարապետություն և ողջ երկիրը: Միաժամանակ նա արդեն իր կողմից ասում է, որ, եթե դա արքային հաճելի չգլա և նա կամենա ծովով անցնել, գնալ իր աշխարհը, ապա նա երդվում էր իրենց կրոնով և սուլթանի գլխով, որ նրան իր բոլոր մարդկանցով ու զանձեղով կթողնի գնալ՝ առանց

վնասի: Նա ավելացնում է, որ այդ դեպքում նա նրան կտա նաև պարեն տանող ուղտեր և, եթե հարկ լինի, հոժարությամբ կավելացնի նրան ուղեկցող մարդկանց բանակը, որոնք նրա հետ կգնան մինչև ծովափ: Հնդերդեղով Հայեայի Մելեք էմիրի նամակը՝ արքան նրան տալիս է հետևյալ պատասխանը. «Տեր գորազուխ, իմացած եղիր, որ մենք այստեղ չէինք եկել մեր երկիրը ձեր ձեռքը տալու, մեր արարչին ու ամենագոր Աստծուն՝ Հիսուս Զորիստոսին, ուրանալու և ծովով անցնելով մեր բնակության աշխարհը վերադառնալու համար, այլ մենք այստեղ էինք եկել ապրելու կամ մեռնելու՝ Աստծու պաշտամունքի ու մեր ժառանգությանը օտարների ձեռքում չթողնելու համար: Եթե ձեր տեր տուլթանին հաճելի է ընդունել հարկը, որ վճարում էին մեր նախորդները, մենք պատրաստ ենք կատարելու սահմանված կարգով, իսկ եթե ոչ, ապա մենք ապավինում ենք մեր Աստծուն, թող մեզ հետ վարվի, ինչպես որ կկամենա, մենք այլ կերպ չենք կարող գործել»: Մելեք էմիրը թագավորի պատասխանի վրա խիստ բարկանում է, բայց նաև ընկճվում ու սրտաբեկ է լինում, երբ տեսնում է, որ հայերը, ինչպես որ գրել էին, գործն այդպես չավարտեցին: Հաջորդ օրը Մելեք էմիրը պատրաստում է իր բանակը և մոտենում բերդին՝ կռվելու նրա դեմ, բայց արքան չի կամենում բացել դարպասներն և դուրս ելնել, որովհետև սարակինոսները չափազանց շատ էին ու նրանց նետածոլությունից կարող էր մեծ վնաս հասնել յուրաքանչյուրին: Նրանք բազմիցս հարձակվում են, բայց կուգեկուգ հետ էին դառնում՝ Բարձրյալի և կույս Տիրամոր շնորհիվ, ինչպես նաև նետածոլ քաջամարտիկների ու թագավորի սպառազինված մարդկանց պաշտպանության կողմից մեծ կորուստներ տալով: Այդ ժամանակ Մելեք էմիրը թագավորին կրկին նամակ է գրում ըստ նույն օրինակի: Նույն բանն է անում նաև թագավորը՝ գրելով առաջին պատասխանի նման, որ նա իրենից այլևս ոչ մի բան թող չակնկալի: Այս ամենից Մելեք էմիրը խիստ բարկանում է և վախից գիշերը գաղտնի արձակում է բանակի մի մասը...: Այդ ժամանակ բերդում եղած հայ դավաճանները, երբ լսում են, թե Մելեք էմիրը հույս չունի բերդի առնելու և ցանկանում է վերացնել պաշարունը, շատ են անհանգստանում: Եվ ահա նրանք անմիջապես ժողով են անում և նամակ են գրում Մելեքին՝ նրան հայտնելով արքայի գամված լինելը անկողնուն այն վերքերի պատճառով, որ նա ստացել էր, ինչպես նաև տեղեկացնելով, որ բերդում մեծ սով է սկսվել: Դրանից հետո նրանք նրան խնդրում են դեռ էլի մնալ, սպասել մի բանի օր ևս և իրենք բերդը կտան նրա ձեռքը: Այդ գիշեր նրանք պարանով մի մարդու են իջեցնում պարսպից՝ նամակը տանելու Մելեքին, իսկ սա էլ իր հերթին անմիջապես հրաման է արձակում ողջ բանակում, ըստ օրի, եթե որևէ մեկը հեռանա, մահվան կենթարկվի...: Տիրանենգ հայերը, տեսնելով, որ բերդի աշտարակը, որտեղ տեղավորվել էր արքան, չեն կարող հանձնել Հայեայի Մելեք էմիրի ձեռքը, եթե չկարողանան իրենց կողմը գրավել թագավորի մտերիմ մարդկանցից որևէ մեկին, մոտենում են նրանցից մեկին՝ ասպետ Մատթեոս Դ՝Շապպիին: Ասպետը, ինչի որ հասել էր, դրա համար պարտական էր նույն արքային, որովհետև Լևոնը նրան մեծաբեր էր այնպիսի մեծ պատվով, որ մինչև անգամ իր թագադրության օրը նրան իր ձեռքով ասպետ էր կարգել, նրան կնության էր տվել Կոստանդին բռնակալ թագավորի կնոջը և մեծ սիրո համար խոստացել էր նրան կարգել իր տերության ատենադպիրը: Այն ժամանակ կաթողիկոսը, Մատթեոսի կինը և պարոն Վասիլը, որոնք կանգնած էին դավաճանության գլուխ մոտենում են ասպետին և հարցնում, թե նա համաձայն է համագործակցելու իրենց հետ ու մասնակից դառնալ արքայի սպանությանը: Դրա դիմաց փոխարենը նրանք խոստանում էին նրան կարգել իրենց իշխան և Մելեք էմիրի միջոցով տուլթանից նրա համար բերել տալ ծոխ պարզներ ու բարձր աստիճան: Այդ ժամանակ անօրենական և մոլեկան փառասիրության զոհ տղոջն էր Մատթեոս Դ՝Շապպի սիրտը և նա խոստանում է կատարել այն, ինչ ուզում էին իրենից: Այնտեղից դուրս գալով՝ նա իսկույն գնում է իր մտերիմ սպաների մոտ, որոնց արքան Կիպրոսից բերել էր իր հետ, և նրանց ասում է «Տիարք, այս բանը թող ստույգ կերպով ձեզ հայտնի լինի: Մելեք էմիրը սուրիանդակ է ուղարկում ասելու, որ, թողնելով բերդի պաշարունը, նա իր բանակով հետ կդառնա, եթե արքան մեզ բոլորիս բռնի և ուղարկի նրա մոտ գերության, որն էլ արքան հանձն է առնում: Այժմ խորհեցե՛ք անել այն, ինչ պետք է»: Այդ բանը լսելով՝ նրանք հավատում են անօրենի խոսքերին և խորհրդակցում ու որոշում են, որ մի գիշեր կհարձակվեն աշտարակի վրա և կապանեն արքային ու նրա հայ պահապաններին: Մարտի 24-ին՝ Կույս Տիրամոր Ավետման տոնի նախընթաց կեսգիշերին նրանք հենց այդպես էլ անում են և Մատթեոս Դ՝Շապպիին ու դավադրության մյուս մասնակիցները հարձակվում են աշտարակի վրա: Նրանք սրերով սպանում են հայ թիկնապահներին, իսկ թագավորն էլ, որ խեղճ ու անզոր պառկած էր անկողնում ու տառապում էր բարանետ գործիքի հասցրած վերքերից, լսելով աղմուկը, վեր է վազում, շտապ հագնում և գրահը և արագ վերցնում է գեղքը: Արթունի այդ սենյակում կային երկու հայ արղենավոր ասպետներ և մի ռում, որը մեքենաների վրա պետ էր նշանակված, սրա անունը Կոնստանդին Լեսմիրացի էր: Երբ դավաճանները կացնի հարվածներով ջարդում էին դռները, որ ներս մտնեն ու արքայի հետ միասին սպանեն նրանց, հռոմեացին արքային պարանով շտապ կապում է և զուգարանի միջով իջեցնում երկրորդ բերդը: Նրա հետևից շտապում են իջնել նաև այն երեք, բայց այդ իրարանցման ժամանակ նրանք չեն հասցնում ազատել թագուհուն ու նրա երեխաներին, որովհետև դուռն արդեն ջարդվել էր: Դահլիճները, ներքուքները ու արքայի այնտեղ գտնվող, ապշում են, բայց թագուհուն ու արքայի որդիներին ձեռք չեն տալիս և որոշում են նրանց որպես նվեր ուղարկել Մելեք էմիրին՝ միաժամանակ աշտարակի առումը ավետելով նրան մի մարդու միջոցով, որին պարանով ուզում էին ցած իջեցնել: Երբ նրանք միասին նամակ են գրում Մելեք էմիրին, Մատթեոս Դ՝Շապպիին, որը խռովության պատճառն էր ու դավադրության առաջնորդը, իր դավադրակից սարակինոսներին մեծ վարձատրության հույսով աղաչում է, որ հենց իրեն հանձնարարեն նամակը տանել էմիրին: Երբ նրանք համաձայնում են, նա իրեն հաստ պարանով կապել է տալիս, որպեսզի աշտարակից ցած իջնի և, որպես բարի լուր տվող, գնա Մելեք էմիրի մոտ, բայց, երբ հասնում է աշտարակի կեսը, Աստծու արդարադատ վրեժխնդրության պարանը կտրվում է, և նա թավալզոր գետնին է ընկնում: Այս կերպ նրա մարմնի մասերը ջարդվում են և տիրանենգ Մատթեոս Դ՝Շապպիին մեռնում անարգ մահով Է...: Ինչպես ասացինք, արքան, երկու հայ ասպետները և հռոմեացի արղենավորը զուգարանով իջան ներքևի բերդը, որից հետո նրանք գնացին տիկին Մարիամի ապարանքը: Վերջինս Կոռնիկոսի իշխան, պարոն Օշինի դուստրու էր, որը եղել է առաջին բռնակալ թագավորի կինը: Նրանք տիկնոջ կողմից ընդունվում են բազում մեծարանքով և պատվով: Արքայի մոտ է գալիս պարոն Սոփիե Դուկկարտը, որը երբեք համաձայն չէր եղել անօրեն մատնությանը, և նա արքայի հետ միասին շատ է ուրախանում: Այդ ժամանակ Լևոն թագավորը հրամայում է մուկենտիկների միջոցով բոլոր քաղաքացիներին տեղեկացնել տիրանենգ մարդկանց մատնության մասին, մարդիկ, որոնք գտնվում էին աշտարակում: Այդ բանը լսելով՝ ժողովուրդը շատ է ներվում, խումբ-խումբ գնում են թագավորի մոտ և սպառազինված ու պատրաստ սպասում նրա հրամանին: Արքան շնորհակալ է լինում և խնդրում է, որ մնան այնտեղ, որովհետև ինքն ուզում է խոսել նրանց հետ: Նրանք հնազանդվում են և մնում այնտեղ: Արքան սուրիանդակ է ուղարկում աշտարակում եղող դավաճանների մոտ ասելու, որ ինքը հանգամանորեն տեղեկացել է, թե ինչպես նրանք չիմանալով են մեղք գործել՝ լսելով անօրեն մարդու խրատը: Դրա համար, ասում է նա, ինքը կնեղի նրանց հանցանքները, եթե աշտարակը տան, այն հանձնել իրեն, ինքն և աներկյուղ վստահությամբ գնան իր մոտ: Նա խոստանում է առանց որևէ պատժի և պատուհանի նրանց արձակել իրենց երկիրը, եթե դա հաճելի է նրանց: Նրանք, սակայն, չեն հնազանդվում պատգամավորների խոսքերին: Այդ ժամանակ թագավորին ինքն է անձամբ ելնում ու գնում նրանց հետ խոսելու, սակայն նրան կրկին չեն ցանկանում լսել, որովհետև չէին ուզում աշտարակն ազատել, այլ պատրաստվում էին կռվել թագավորի և նրա մարդկանց դեմ: Նրանք մտադրվել էին հաջորդ օրը աշտարակը հանձնել Հայեայի Մելեք էմիրի ձեռքը...: Թագավորը խիստ տրտմում է այն պատճառով, որ նրանք չեն լսում իրեն և աշտարակը չեն ազատում իր այն խոստումների դիմաց, որ ինքը տվել էր նրանց: Նա գնում, խոսում է հայերի հետ և ասում է. «Իմ սիրելի բարեկամներ և տիարք, դուք ձեր իսկ աչքով տեսաք, որ ինչ պարտավորվեցինք անել, արեցինք՝ աղաչելով չարագործ մարդկանց, որոնք, հակառակ մեր կամքի, իրենց ձեռքն էին գցել մեր աշտարակը, դուրս գալ այնտեղից, բայց նրանք չկամեցան լսել մեզ: Անշուշտ, դուք ինքներդ էլ տեսնում եք կորստյան այն վտանգը, որ առաջիկայում կհասնի մեզ ձեզ հետ միասին, եթե նրանց ձեռքում մնա աշտարակը: Դրա համար ինձ թվում է, որ մենք մեծ գործությամբ շուտափույթ պիտի հարձակվենք և գրավենք այն նախքան լույսը բացվելը, որովհետև առավոտյան մեր թշնամի այլազգիները կգան նրանց օգնության ու մենք ստիպված կլինենք կռվել դիմացից և թիկունքից, այսինքն՝ և աշտարակի, և այլազգիների դեմ»: Հայերը, երբ լսում են թագավորի խոսքերը, զինվում են, պատրաստվում են և մեծ գործությամբ հարձակվում են աշտարակի վրա, բայց ներսում եղողները մեծ ուժով կանգնում են նրանց դեմ: Նույն գիշերը հայերը չորս անգամ հարձակվում են աշտարակի վրա, բայց չեն կարողանում վերցնել, որովհետև ամուր էր, իսկ դռան մուտքն էլ այնքան նեղ էր, որ հնարավոր էր միայն մեկ-մեկ մոտենալ: Հենց այդ պատճառով էլ երկու կողմից շատերը վիրավորվում են...: Այդ նեղ դրության մեջ, երբ թագավորը չգիտեր ինչ ասել կամ ինչ անել, որովհետև կորցրել էր իր հետ բերած հավատարիմ մարդկանց, ընկել էր տարակուսանքի մեջ ու չգիտեր, թե ում հետ պիտի խորհրդակցի, պարոն Վասիլը՝ պարոն Թորոսի որդին, որի հանցանքներն առաջնորդում ներել էր արքան, ինչպես որ վերևում ասացինք, խորհուրդ անելով այնտեղ եղած հայ դավադիրների հետ, միասին որոշում են սպանել թագավորին և երկիրը տալ Բաբելոնի սուլթանի ձեռքը: Դարոն Վասիլը մոտենում է արքային և ասում. «Տեր արքա, բարձրացիր տանիքը ու խոսի՛ր աշտարակում գտնվողների հետ, ներվա բեզ տեսնելով ու մեզնից լսելով խոսքեր, նրանք հնազանդվեն ու աշտարակը լքողնեն քեզ»: Իրականում պարոն Վասիլն այդ խրատը նրա համար էր տալիս արքային, որպեսզի, երբ նա բարձրանար տանիք, ինքը մյուս ավադարակիցների աջակցությամբ նրան գետին գցեր ու սպաներ: Աստված, սակայն, չէր կամենում, որ արքան վեր բարձրանար, թեպետև արքան համաձայն էր բարձրանալու տանիք, և նրա հավատարիմ մարդկանցից մեկը, որը չի կամեցել իր անունը հրապարակել, դեպքերի բերումով իրազեկ լինելով դավադրությանը, այդ բանը հայտնում է արքային ու նրան հետ է կանգնեցնում: Դրանից թիչ հետո աշտարակի տարաբարիկ յուրայիններից ոմանց պարանով իջեցնում են ցած, որպեսզի Մատթեոս Դ՝Շապպից գատ, սա վայր էր ընկել ու մեռել էր, որի մասին, սակայն, նրանք տեղյակ չէին, Մելեք էմիրին ասեն, թե իրենք պատրաստ են նրան հանձնելու աշտարակը, բայց այն մարդը նրանց չի հավատում և կասկածում էր, թե նրանք խաբում են իրեն, որովհետև նրանք ազգությամբ հայ չէին: Նա նաև անտեղյակ էր, որ աշտարակի և դոսի մարդիկ կռվում են միմյանց դեմ: Լույսը բացվելիս, սակայն, Մելեք էմիրը տեսնում է, որ մարդիկ կռվում են

իրար դեմ, ու դրա համար էլ անմիջապես գինում է իր գործը, գնում է մինչև բերրի պարիսպների մոտ և որոշում է հարձակվել բերրի վրա: Աշտարակում երդվածները նշան են տալիս թուրքերին և սարակինոսներին ու նրանցից 10 տղամարդու պարանով վեր են բաշում, սակայն, երբ նենգ Վասիլը տեսնում է Եմիրի մարդկանց, որոնք բարձրացել, մտել էին աշտարակը, մտածում է, որ եթե Մելեքը հարձակվի բերրի վրա, անպայման կտիրի նրան, իսկ ինքը ոչ մի օգուտ չի ունենա: Դեպքերի հաջողությունից օգտվելով՝ նա որոշում է պատիվ ձեռք բերել, որպեսզի Եմիրի համար սիրելի մարդ դառնա ու դրանից օգտվի, որի համար բարձրանում է պարսպի վրա և Մելեքին ասում է. «Տեր, բերդը գրավելու համար ավելորդ է թո գործը մահվան վտանգի տակ գցես, քանի որ տեսնում ես, որ թո մարդիկ աշտարակում են, իսկ թագավորն էլ մեզ մոտ է: Մեկ կռնեմք նրան ու նրա կողմնակիցներին և կտանք թո ձեռքը, սակայն դու հետ տար թո գործը»: Եվ Եմիրը, որ ստույգ կերպով գիտեր պարոն Վասիլի հավատարմությունն իր նկատմամբ, հավատում է նրա խոսքերին ու գործին հրամայում է նահանջել...: Եվ, միևնույն պարոն Վասիլն ու Եմիրը խոսում էին միմյանց հետ, աշտարակում եղած մարդկանցից ոմանք, ինչպես արդեն ասել ենք, պարաններով վեր են բաշում թուրքերին ու սարակինոսներին, իսկ մյուսները կռվում էին հայերի դեմ, որոնք էլ բաշաբար հարձակվում էին նրանց վրա: Հակոբյան միաբանությունից Ներոնի եպիսկոպոսին հետևող Չառչևյանն անուշով մի մարդ, որ գտնվում էր աշտարակում, մտածում է, որ ինքը կամ պիտի մեռնի, կամ էլ պիտի ուրանա Զրիստոսի հավատքը այն պատճառով, որ անհավատները գրավել են աշտարակը: Նաև արքայի սենեկապաններից ոմանք, որոնք մնացել էին այնտեղ, տեսնելով, որ աշտարակը գրավողներից մեկը մենակ է մնացել իր պահականոցում, հարձակվում են նրա վրա և սպանում: Դրանից հետո այդ պահականոցում գտնվող զուգարանի միջով նրանք պարաններ են կախում, որ արքայի հավատարիմ մարդկանց վեր բաշեն: Երբ արքան այդ բանն իմանում է, խնդրում է այնտեղի հայերից ոմանց, որ կապվեն պարաններով և վեր բարձրանան՝ նրանց առատ պարգևներ խոստանալով: Լսելով արքայի խնդրանքը՝ 10 կողովի տղամարդ բարձրանում են վերև և, արհաբար մարտնչելով թուրքերի, սարակինոսների ու աշտարակում գտնվող մյուս մարդկանց դեմ, Տիրոջ հաջողությամբ հաղթում են նրանց, բոլորին կոտորում, իսկույն ցած են իջնում և բացում են աշտարակի դուռը: Այդպիսով արքան Ավետյաց տունի օրը Տեր Աստծու շնորհիվ վերադառնում տիրում է իր աշտարակին: Հայեայի Եմիրը, մինչ սպասում էր պարոն Վասիլի խոստումների կատարմանը, հանկարծ տեսնում է աշտարակի վրա բարձրացած արքայի դրոշները և լսում է հայերի ցնծության ձայները. «Աշտարակն առնվավ, աշտարակն առնվավ», որից հետո ապուշ է կտրում: Նրա հետ եղած բոլոր մարդիկ ահ ու սարսափի մեջ են ընկնում այդ անակնկալ դեպքերի պատճառով: Մելեքը գնում, մտնում է իր վրանը և գործին կոխիլը դադարեցնելու ու հետ դառնալու հրաման է տալիս: Այնուհետև նա թագավորին նամակ է ուղարկում առաջվա նման հորդորելով բերդի իրեն տալ, սակայն արքան վերստին նրան պատասխանում է, թե, քանի դեռ ինքը ողջ է, երբեք չի լինի, որ ինքն ուրանա Զրիստոսին և բերդը տա նրա ձեռքը, այլ կդիմարդի նրան, որքան որ հնարավոր լինի: Դրանից հետո Մելեք Եմիրը վերստին մի քանի անգամ հարձակվում է բերդի վրա, բայց Աստծու և երանելի Տիրամոր օգնությամբ ոչ մի վնաս չի կարողանում տալ...: Երբ արքա Լևոնը վերստին տիրում է աշտարակին և գգում է, որ հայերը հաստատուն չեն, կասկածում է նրանց վրա և ցանկանում է նորոգել երդվածագիրը, բայց նրանք բնավ չէին ուզում լսել նրա խոսքերը, որովհետև մտադրվել էին մատնել նրան: Եվ ահա նրանք, թողնելով թագավորին անցնում, գնում են կաթողիկոսի տունը, որին համարում էին որպես իրենց պապ: Նրանք խորհուրդ են անում, թե ո՞րոշ լավ կլինի, թագավորին սպանել, թե՞՝ նրան ձերբակալել և տալ Մելեք Եմիրի ձեռքը: Ժողովի ժամանակ ոչ ոք ի նպատակ արքայի չի խոսում և առհասարակ բոլոր ուխտագնացներն ու տիրադատները միաձայն որոշում են թագավորին տալ Մելեքի ձեռքը՝ գերադասելով մտնել սարակինոսների լծի տակ, քան թե մնալ իրենց իսկական տիրոջ իշխանության ներքո, թեև նրանք ոչ մի պատճառ չունեին ատելու թագավորին, որը նրանց ղեկավարում էր գթասրտորեն ու պաշտպանում էր մեծ գործությամբ: Հարկ է իմանալ, սակայն, որ նրանք կեղծավոր ու փոփոխամիտ մարդիկ էին, որոնք համաձայն էին ասել ամիս նոր իշխան կարգելու, ինչը հայտնի է նրանից, որ հարյուր և ավելի տարուց ի վեր նրանք անընդհատ կամ դավաճանում էին, կամ մահվան էին ենթարկում իրենց թագավորներին ու իշխաններին: Եվ, երբ բոլորը համերաշխությամբ հաստատվում են այդ խորհրդի մեջ և տեսնում են, որ թագավորն այլևս չի կարող իրենց վնաս պատճառել, քանի որ բոլորի կողմից լքված էր, իսկ նրա բերած բոլոր զինվորներն ոչ սպանված են, նամակ են գրում և Սիսի բաղաձայնից ոմանց միջոցով այն ուղարկում Մելեք Եմիրին՝ հայտնելով բերդի հաջող առավարտյան նրան համենայն մասին: Եվ հենց այդպես էլ անում են՝ արևածագի ժամանակ ուժ գործարդելով ու նրան ջարդում են բերդի դռները, քանի որ թագավորը բանալիներն առել, պահել էր աշտարակում, ուր կրկին գանգվել էր անկողնուն՝ տառապելով քարածիգ գործիքի պատճառած վերքերից: Նա իր մոտ ոչ ոք չունեւ, բացի թագուհուց և որդիներից, որովհետև բոլորը լքել էին նրան ու հեռացել, նրան հավատարիմ մարդ չէր մնացել, բացի իշխան Սոհիե Դուկարտից: Այդ ժամանակ կաթողիկոսը, պարոն Վասիլը և մյուս բոլորը գնում են Մելեք Եմիրի մոտ ու նրան են հանձնում բերդը, նույն բանն ուզում էին անել նաև թագավորի հետ, բայց չեն կարողանում, որովհետև աշտարակում նա անվտանգ դրության մեջ էր...: Երբ Հայեայի Մելեք Եմիրը տեր է դառնում բերդին, նաև իմանում է, որ աշտարակում թագավորի մոտ ոչ ոք չկա, ու դրա համար նրան նամակ է ուղարկում, որում գրում է այսպես. «Տեր արքա, տեսնում ես, որ թո մարդիկ բերդը հանձնեցին ինձ ու բոլորը եկան ինձ մոտ: Ես գիտեմ, որ այդ աշտարակում դու մնացել ես մեկ-մեկակ: Իհարկե, ես թե՛ք հետ կարող եմ վարվել այնպես, ինչպես ինձ հաճելի է, բայց խղճահարվելով ուզում եմ նախապես թե՛ք տեղյակ պահել այս ամենի մասին: Դրա համար թե՛ք խորհուրդ եմ տալիս այդտեղից դուրս ելնել և աներկյուղ և համարձակ գալ ինձ մոտ: Ես թե՛ք երդվում եմ մեր կրոնով, որ եթե համաձայնես զայլու, թե՛ք կուղարկեմ ապահովագիր, ինչ-որ ես թե՛ք խոստացել էի մի ժամանակ, ապա թե ոչ, ես գիտեմ, թե ինչ պետք է անել»: Եվ թագավորը, լսելով Մելեքի նամակի բովանդակությունը, մտածում է, որ նա ճիշտ է, որովհետև ովքեր պարտավոր էին իրեն պաշտպանել, նրանք էլ հենց դավաճանությամբ մատնեցին իրեն: Նա պատասխան է տալիս սուրիանդակներին և ասում, թե, քանի որ այդպես հաճելի է լինում Աստծուն, ինքը համաձայն է գնալու Եմիրի մոտ, եթե նա իրեն ապահովագիր ուղարկի: Սուրիանդակները մեկնում են թագավորի մոտից, գնում են իրենց իշխանի մոտ և նրան հաղորդում արքայի վճիռը: Հաջորդ օրը առավոտյան Եմիրը գրել է տալիս իր խոստացած գրությունը և ուղարկում է աշտարակ՝ թագավորին: Նաև հրամայում է իր եղբոր միջոցով նրան ընտիր երիվար տանել, որպեսզի նա ծիով գա իր մոտ: Նա իր եղբոր հետ սարակինոսներից ուղարկում է 500 տղամարդու...: Այն թղթի մեջ գրված էր. «Հանուն Աստծու ողորմածաց ողորմածին, ես Մելեք սպարապետ Աշիգ-Թենուրս այս ապահովության տվեցի Բարձրյալ Աստծու և նրա առաքյալ Մահմեդի կողմից, որի ողորմությունն ու ապահովությունը թող իջնի մեր արաբների ու պարսիկների հզոր տիրոջ սուլթանի վրա, որը մահմեդականների հավատի գլխավորն է, ողջ աշխարհի դատավորը, անհավատների ու մեր կրոնի թշնամիների կորուսիչը, նա՝ Մելեք Եմիր Լաշարաֆը, աշխարհի և հավատի իշխան Շաբանը, մեր տեր Հուսեյն սուլթանի որդի Ջամալ-էդ-դինը, երաշխավորող Մելեք Նասարը, մեր տեր Մահմեդի և մեր երաշխավորողի որդի Մանսուր Զալուկը: Բարձրյալը նրան գործություն կտա իր ժառանգության վրա և նրան տեր կդարձնի բոլոր երկրաձինների վրա: Սա է ապահովագիրը տրված այն թագավորին, որն արարածներից ամենահզորն է, բայց առյուծը, ավազակն ջրում մկրտվածը, Ավետարանի պատվիրանները պահողը, հայոց արքան, խաչի մեծ երկրպագու, քրիստոնեական բանակի զորագլուխը, քրիստոնյաների հավատքի հիմքը, թագավորների ու սուլթանների բարեկամը, Հովհաննես իշխանի որդի Լևն արքան, որին Տեր Աստված թող երկար օրեր տա»: Ահա այսպես նրան տալիս ենք սույն ապահովագիրը, որպեսզի, դուրս ելնելով աշտարակից, նա այն հանձնի հզոր սուլթանին և գնա ուր որ կկամենա: Այս գրությամբ երաշխավորվում է նրա, նրա ունեցվածքի, թագուհու, նրանց զավակների, նրանց բոլոր մարդկանց ապահովության և նա կլինի ապահով ու մեծարված բոլորի կողմից: Ասվում էր նաև, որ, թող նա իմանա, որ. «Հաստատուն է այդ գրությունը, որ տրվեց նրա, թագուհու, որդիների և նրա ունեցվածքի համար: Սա գրվեց մահմեդականների 777 թվականի ապրիլ ամսին: Փառք Աստծուն, քանի որ Աստված իր ողորմությունը գցեց Մահմեդի ու նրա աշակերտների վրա»: Անկողնում հիվանդ պառկած Լևոն թագավորը, երբ ստանում է ապահովագիրը, խոստովանում է իր մեղքերը, պատարագ է մատուցել տալիս և ջերմեռանդ հավատով ընդունում է սուրբ խորհրդի հաղորդությունը՝ կարծես թե մահվան նախապատրաստվելիս լիներ: Իրոք, թեպետև ապահովագիրն իր ձեռքում էր, բայց նա ակնկալում էր մահվան սպառնալիք, որովհետև գգում էր, որ պիտի իրեն բռնեն, հանձնեն անհավատների և իր ու Հիսուս Զրիստոսի թշնամիների ձեռքը: Եվ ապա՝ իրեն հանձնելով Աստծու և Տիրամայր Կույսի ձեռքը ու իր հետ վերցնելով բերդի բանալիները, նա իջնում է աշտարակից, դուրս է գալիս բերդից և գնում է Մելեքի մոտ» (Հովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 86-105):

«Հայոց 824 թվականին Աստված բարկացավ Սիս բաղաբի վրա և ահա սեպտեմբերին պաշարեցին բերդը, որը տևեց մինչև ապրիլ ամսի 16-ը՝ ուրբաթ օրը, ընդ որում դա եղավ ոչ թե այլ, այլ սուլի պատճառով: Այդ ժամանակ մեկ մարծպան ցորենի գինը հասել էր 500 դրամի ու այդ գնով էլ չէր ծաղկում, այնպես որ սկսել էին ուտել կատուններին և էշերին» (Ամանուն «Հիշատակարան 1375 թվականի Առաջին»):

«Եվ ահա Հայոց 823 թվականին քրիստոնյաների ձեռքից գրավեցին Սիսը...: Եվ ահա Շամի հեծյալը գրավեց Սիսը Հայոց 824 թվականի ապրիլ ամսի 12-ին» (Ամանուն «Հիշատակարան 1375 թվականի երկրորդ»):

«Հայոց 824 թվականին Սսրա սուլթանը (Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Հ.) գրավեց Սիսը» (Ամանուն «Հիշատակարան 1375 թվականի երրորդ»):

«Հայոց 823 թվականին Սիսը գրավվեց քրիստոնյաների ձեռքից..., իսկ այդ ժամանակ թագավորում էր Հայոց պարոն ու Պրնձի որդի Լևոնը, որը Հայոց վրա տիրեց ընդամենը 7 ամիս ու գերի վարվեց Եգիպտոս՝ իր թագուհու և ինչքի հետ միասին» (Ամանուն «Հիշատակարան 1375 թվականի Չորրորդ»):

«Եվ ահա Յայոց 824 թվականին բազմացան մեր մեղքերը և ահա նախանձով շարժվեց Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.): Նա բազում զորքեր ուղարկեց Սիս դղյակի վրա, որը պաշարեցին ու գրավեցին» (Աստվածատուր Երզնկացի «Հիշատակարան 1375 թվականի»):

«Յայոց 823 թվականին Յաշեխ-Թեմուրը գրավեց թագավորական բաղաբ Սիսը և մեծ սուգ եղավ» (Անանուն Սսեցի «Հիշատակարան 1375 թվականի»):

«Յայոց Մեծ 824 թվական է: դառն ու նեղ ժամանակներ, երբ գրավեցին Սիս բաղաբը» (Չաբարե Սսեցի «Հիշատակարան 1375 թվականի»):

«Յայոց 824 թվականին Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Սիսը» (Անանուն «Հիշատակարան 1382 թվականի»):

«Գահ ելավ Լևոն վերջին թագավորը, սակայն եկավ Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) և գերեց նրան, որին Մարոնի թագուհու հետ տարան Եգիպտոս» (Յեթում II-ի Շարունակողներ «Տարեգրություն»):

«Յայոց 823 թվականին տաջիկները գրավեցին Սիսը...: Ահա ուրեմն, թագավորեց բրինձի որդին: Դա եղավ Յայոց 823 թվականին, սակայն Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) թագուհու, բազում իշխանների և ժողովրդի հետ միասին գերեց նրան ու տարավ, ինչից հետո Յայոց թագավորությունը Սիսում վերացավ: Այս Լևոնը 7 ամիս թագավորեց և ապա գերվեց, իսկ գերողների գլխավորի անունը Այշեխով էր: Եվ այսպես, այդ տարի տաջիկները գրավեցին Սիսը ու սպանեցին Կեչեղակ վարդապետին, որը գրել էր սովորեցնում» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնի թագավորության յոթերորդ ամսին, որը համապատասխանում էր Յայոց 823, Քրիստոսի 1377, Ասորիների 1703, Դոմմեացիների 1128, Տաջիկների 783 թվականին, ինչպես նաև Յովհաննես վասիլիսյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհաննես V-ի (1341-1376, 1379-1391) – Մ.Ֆ.) 34 ու Մուրադի (Օսմանյանների էմիրության էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ին (1362-1389) – Մ.Ֆ.) 23-րդ և Մելիք Չերեքեզ Բերիուկի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Բադուլի – Մ.Ֆ.) իշխանության 4-րդ տարիներին եկան Լևոնի թագավորի վրա՝ Սիս, գրավեցին բաղաբն ու այրեցին՝ գերելով Լևոն թագավորին, նրա թագուհուն ու որդիներին՝ տանելով նրանց Եգիպտոս: Եվ հետո՝ դարձյալ Սիսում թագավորեց Կոնստանդինը» (Յակոբ Սսեցի «Պատմություն»):

«Փրկչական 1376 կամ Յայոց 823 թվականին տաջիկները գրավեցին Սիսը և սպանեցին Կեչեղակ վարդապետին, որը գրել էր սովորեցնում» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա բազում զորքով եկավ Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.), բռնեց Լևոնին և Մարոն թագուհու հետ միասին տարավ Սյր, որտեղ Լևոնը բանտարկվեց: Նա կործանեց վանքեր, եկեղեցիներ, հյուրանոցներ և մեծամեծ շինություններ: Թշնամիները ավարի առան նաև թագավորի պալատը, որտեղից տարան ոսկով լի ամաններ, ինչպես նաև այլ ոսկեղեն ու արծաթեղեն: Նրանք բացեցին նաև թագավորների շիրիմները և ոսկորներն այրեցին, մի խոսքով, Սիսը հիմնովին ավերեցին: Եվ այսպես, վերացավ Կիլիկիոյի տան թագավորությունը» (Միևսա Ամիրյան «Ազգաբանություն»):

«Եվ ահա Յայոց 823 և Տիրոջ 1374 թվականին ելավ Բաբելոնի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) Եգիպտական, ինչպես նաև այլ խառնիհանդեպ զորքով եկավ Յայոց Կիլիկիա, որտեղ մեծ գաղթականությամբ հաստատվել էին շատ աշխարհականներ ու հոգևորականներ: Եվ ահա նա սասանեց Յայոց Ռուբինյաց Կիլիկիա թագավորությունը և մեր ժողովրդին ցրեց տարբեր տեղեր» (Ղուկաս Կարնեցի «Ժամանակագրություն», գլուխ 1):

«Յայոց 824 թվականին Սարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) եկավ հայերի վրա, գերեց թագավորին և Մարոն թագուհուն ու տարավ Եգիպտոս» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«/1/ Զամաձայն հավաստի տվյալների, Յայոց 822 թվականին, երբ թագավորում էր Լևոնը, Սարի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Կիլիկիայի վրա, լիովին ավայթեց այն ու գերեվարեց բնակչությանը, իսկ Լևոնին նրա կնոջն ու նրա մոտիկներիցն էլ տարավ Եգիպտոս: Այսպես դադարեց Ռուբինյանների թագավորությունը...: /2/ Այդ ժամանակ էլ հենց եկավ Սարի սուլթանը, գերեվարեց Լևոնին, նրա կնոջն ու Կիլիկիայի ողջ բնակչությանը և տարավ Եգիպտոս» (Սիմեոն Երևանցի «Զամբռ», գլուխ 1, 2):

«Յիջի 776 թվականին Յալեայի էմիր Յաշիկ-Թեմուրի կողմից երեքամսյա պաշարումից հետո գրավվեց հայերի երկրի մայրաքաղաք Սիսը, որից հետո այնտեղ հայերի իշխանության վերջ տրվեց: Այս լուրը հասավ սուլթան Մելիք-Բադուլին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանին – Մ.Ֆ.) և նա լցվեց ուրախությամբ» (Իբն Թադրիբիրդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի վայելույթի աստղերը»):

«Չարմանայի համբնկումների թվից կարելի է հիշատակել այն, որ սրանից մոտ 100 տարի առաջ՝ Յիջի 776 թվականին, Սիսը հայերից խլել էր Յաշիկ-Թեմուրը, որը ալ-Մալիք ալ-Անդաֆ Շաբանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանի – Մ.Ֆ.) օրոք Յալեայի հովանավորն էր» (ալ-Յալաքի «Էմիր Յաշ-Եմի շրջայցը»):

«Յետո Եգիպտոսի թագավորը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանի – Մ.Ֆ.) եկավ և հիշյալին Լևոնին իր կնոջ Մարունի հետ միասին գերի տարավ: Նա գրավեց ողջ Արմենի երկիրը կործանեց եկեղեցիներն ու վանքերը և նրանց փոխարեն ջամիներ ու մեսքիտներ կառուցեց » (Մյուսեղքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

⁴⁸⁸⁶ «Դառն ժամանակներ էին, երբ եղավ Լամբրոն քերդի ավերումը» (Անանուն Այազի «Հիշատակարան 1376 թվականի»):

⁴⁸⁸⁷ «Շուտով, սակայն, Գոլախը կրկին ամայացվեց թշնամիների կողմից» (Սիբայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 47):

«Այդ ժամանակ Ղուբուխը բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղուբուխի (1362-1389) – Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնի Դեսպինա ամրոցը և հետ դարձավ» (Աբու-Բաթր Տիգրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁴⁸⁸⁸ «Ղուբուխը բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղուբուխի – Մ.Ֆ.) նվաճումների մեջ մեկն էլ այն էր, որ նա, գայրանալով, բանակը շարժեց կրոնի թշնամիների դեմ և գոռի անցավ Կրաստանի մի թագավորի (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծի – Մ.Ֆ.) վրա: Երկու կողմում շարքեր կազմվեցին, ինչից հետո բաժիր և խլամի զորքերը, ինչպես զիշերն ու ցերեկը, իրար եկան: Այդ ժամանակ խլամի արև առաջամարտիկ ռազմիկները սուրը բարձրացրին ու դուրս եկան բանակից, ինչից հետո սկսեց երևալ պայծառ արևի ստվերավոր պաշտպանությունը, երբ ճշմարիտ լուսաբացը բացվեց և կլանեց մութ բաժիրների ազգի մոմն ու լամբը: Այն նրանց սրտում կասկածի վարագույն բացեց: Թևախորված իշխանի մեկ հարվածով այդ ղեկավար բանակը խորտակվեց և Արիշկա բաղաբը գրավվեց: Շատ զանձեր ձեռք բեղվեցին, որոնք հասան ում որ պետք էր, ինչից հետո նրանք հեռացան՝ բաղաբը թողնելով ինչպես դատարկ մի աման՝ զգված շների առջև» (Աբու-Բաթր Տիգրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁴⁸⁸⁹ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուկմակը:

⁴⁸⁹⁰ «Երբ հասավ Յիջի 778 թվականը, Ուջանում էմիրները համախմբեցին մի դուրուլայի, որտեղ խոսեցին ամեն ինչի մասին և բնաբնակեցին պետության գործերը: Զանի որ նախորդ ժամանակներում Թուրքմեն Բայրամ-խանը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Բայրամ-խան – Մ.Ֆ.), մինչև սուլթան Ուվեյսի (Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ուվեյսի – Մ.Ֆ.) մահանալը, զորքեր էր հանել նրա դեմ, ապա Ուվեյս սուլթանը նրան պատժել էր և նա ամեն տարի հարկի փոխարեն սուլթանին էր բերում 20.000 ոչխար: Երբ սուլթան Ուվեյսը մահացավ, սակայն, իսկ Շահ-Շուջայի (Մուզաֆֆարյանների էմիրության էմիր Շահ-Շուջայի (1359-1384) – Մ.Ֆ.) վիճակը և նրա զորքերի ելույթներն էլ դարձան իրականություն, Բայրամ-խանը բռնագրավեց սահմանված հարկը, ապստամբեց ու ճնշեց ամեն տեսակի դիմադրություն: Այդպիսի շրջանում, Ալաբիսի վիլայեթում, Սուրմարիում, Խոյում, Նախիջևանում և այլ վայրերում իշխում էր բռնությունը: Այդ դուրուլայայում այս ամենը մի քանի անգամ բնաբնակեց» (Յաֆիզի Աբու-Ռաշիդի լուսնումը»):

«Այդ տարի բազում քրիստոնյաներ տրախողիտոլ եղան բորեղից» (Անանուն Ոստանցի «Հիշատակարան 1377 թվականի»):

⁴⁸⁹¹ «Յիջի 777 թվականի գարնանը սուլթան Յուսեֆը (Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Յուսեֆը (1374-1382) – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց Ադիլ-աղային կանչելու, որը էմիրների մեջ գլխավորն էր: Նրան բերեցին: Սուլթան Յուսեֆը մեծ զորքով ճանապարհ ելավ և հասավ Թավրիզ: Թավրիզում և վիլայեթում գտնվող սուլթանի էմիրները ու զորքերը բոլորը հավաքվեցին և շարժվեցին Ալադաղ: Այդ ժամանակ Ղարա-Մուհամմեդ Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր էմիր Ղարա-Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) ամրացել էր Արձեշի բերդում: Սուլթանը մի քանի օր մնաց այդ կողմերում: Ղարա-Մուհամմեդ Թուրքմենը խաղաղության գալու նպատակով դուրս եկավ բերդից և արժանացավ առանձնահատուկ պատիվների ու պարգևների: Սուլթանը վերադարձավ Ալադաղից և հաստատվեց Թավրիզում: Ադիլ-աղան մեկնեց Սուլթանի, իսկ զորքերը ցրվեցին իրենց տներով և տրվեցին զվարճանքներին» (Համդալլահ Դազլինի «Շուրայալ պատմություն»):

⁴⁸⁹² «Եվ ահա Յիջի 779 թվականի գարնան սկզբին Ուջանիում ևս մեկ դուրուլայա եղավ, ինչից հետո էմիրները որոշեցին արշավ սկսել Ալադաղի վրա՝ տանելով թուրքմեններին: Ըստ այդ դրոշմի էլ հենց Ադիլ-աղան իրաքյան զորքերի հետ շարժվեց դեպի Ալադաղ: Նրանք հասան Բանդանիի սահմաններ և այն առաջին ամրոցը, որ նրանք կորցրին ու ակնթարթորեն նվաճեցին, հենց Բանդանիի ամրոցն էր: Այնուհետև նրանք ուղևորվեցին դեպի Ալադաղ: Բայրամ-խանը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Բայրամ-խան – Մ.Ֆ.), սակայն, որ թուրքմենների մեջ ամենահզորն էր, վախճանով իսկականները տանող մարտիկներից, չեկավ Ալադաղ և թաքնվեց Արզան առ-Ռուսում ու այնտեղի կողմերում: Այդ

ժամանակ նրա եղբորորդի Ղարա-Մուհամմեդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր էմիր Ղարա-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.)՝ էմիր Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) հայրը, գտնվում էր Արծեշ ամրոցում: Եվ ահա Աղիլ-աղայի զորքերը շրջապատեցին ամրոցի ստորոտը և պաշարեցին Ղարա-Մուհամմեդին: Չորքը մեծ էր և նրանք ճամբար դրեցին Արծեշի հարևան հովտում: Այդ ժամանակ Ղարա-Մուհամմեդը, իբր խաղաղություն հաստատելու նպատակով, նրանց մոտ մարդիկ ուղարկեց, հնազանդություն արտահայտեց և ամրոցից դուրս գալու համար երկաթաբայա ժամկետ խնդրեց: Էմիրները թողեցին պաշարումը և, ինչպես ընդունված էր, կատարում էին ասպատակումներ: Այդ իրադարձությունների ընթացքում Ղարա-Մուհամմեդի մտքում, սակայն, երկու բան կար: Առաջինն այն էր, որ Արծեշ ամրոցի շուրջը խրամ չկար և նա ցանկանում էր այն փորել, իսկ երկրորդը այն, որ նա օգնություն խնդրելու համար մարդ էր ուղարկել Բայրամ-խանի մոտ: Երբ մեկ շաբաթն անցավ, էմիրները իմացան, որ նա զբաղված է խրամ փորելով և պարսպի բարձրացումով: Այդ ժամանակ Ղարա-Մուհամմեդի դավաճանական բնույթը պարզ եղավ: Եվ ահ Աղիլ-աղայի էմիրները ամրոցի ստորոտում մի քիչ չոր խոտ հավաքեցին, ճյուղեր դարսեցին և ծառեր շարեցին՝ տաս զազ երկարությամբ դրանք հասցնելով մինչև ամրոցի բարձրություն: Այդ երկու օրերի ընթացքում զորքի մեջ լուր տարածվեց, թե իբր Բայրամ-խանից մի մեծ զորք է մոտենում և այն գիշերով հարձակվելու է: Ամսիցապես էլ Մուհամմեդ Ղալաթին, Մուսաֆիր Ինսկը, Յահյա Ֆաթիդ, էմիր Յահյան, Իրիսը և այլ էմիրներ, նախքան թշնամու տեղեկանալը, հեծնեցին ձիերը ու, բռնելով թուրքմեն էմիրներին, տարան իրենց ճամբար: Նրանց հանդեպ, սակայն, ողորմություն ցույց տրվեց, նրանց մեղքերը ներեցին, կալվածքի թղթեր շնորհեցին և ուղարկեցին ծառայության: Այնուհետև դիմեցին Ղարա-Մուհամմեդին: Եվ ահա Ղարա-Մուհամմեդը, բախելով հնազանդության և ներսան դռները, իր տունն ու դրոշները տարավ թաղաք և ամրոց: Նա խոստացավ վճարել սահանակված հարկերը և որոշեց, որ, երբ զորքը վերադառնա Թալիֆի, իրեն կհաջողվի արժանանալ երկրին (Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ֆուսեյլին – Մ.Ֆ.) համբույր տալու պատիվին: Ահա այդպես նա կանգնեց ենթակայի շարքում և սահմանված ունեցվածքը նրան տրվեց որպես կալվածք: Դրանից հետո Աղիլ-աղան վերադարձավ Սուլթանիա, իսկ փաղիշահը և էմիրները Թալիֆիզում զբաղված էին գվարձանքներով ու ուրախություններով» (Ռաֆիգի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Ֆիցի 779 թվականի գարնանը Սուլթան-Ֆուսեյլը (Ջեփիրյանների սուլթանության Ֆուսեյլը – Մ.Ֆ.) զորքով շարժվեց դեպի Արծեշ ամրոց, որը գտնվում էր Ղարա-Մուհամմեդ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր էմիր Ղարա-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ: Այս գործը խաղաղության պարտովեց և, երբ սուլթանը վերադարձավ, Ղարա-Մուհամմեդը հապճեպ ներկայացավ նրան ու նրա կողմից լավ ընդունվածության արժանացավ» (Խոսնդեմիր «Ավանդույթների եռությունը», մաս 5):

⁴⁸⁹³ «Երբ փաղիշահը (Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ֆուսեյլը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Թալիֆիզ, զբաղեցրեց այն և իմացավ, որ հակառակորդները փախուստի են դիմել: Նա շտապ լուր ուղարկեց էմիր Աղիլին և տեղյակ պահեց նրան, իսկ նրա շրջապատում գտնվող էմիրներն էլ զինեցին Մուսաֆիր Աբու-Ղաջին և ընկան նրանց հետևից: Այս լուրն հասավ էմիր Աղիլին Սուրուբի սահմաններում: Նա անմիջապես պահանջեց Շահ-Մանսուրին (Մուզաֆֆարյանների էմիրության ապագա էմիր Շահ-Մանսուրին – Մ.Ֆ.), նրան և մյուս էմիրներին ներկայացրեց իրավիճակը, այնտեղից դուրս եկավ, շուրջ 5.000 ընտիր հեծյալ հավաքեց և շարժվեց հակառակորդներին հետքով: Նա յոթ օր անընդհատ առանց կանգ առնելու ճանապարհ գնաց և միայն ութերորդ օրը երևաց էմիրների բազմությունը: Այդ օրը, երբ Սուրուբից Աղիլ-աղան շարժվել էր դեպի թշնամիները, նա նամակներ էր գրել բոլոր բողոքի ու օյրաթների էմիրներին հետևյալ բովանդակությամբ. «Փաղիշահի գույքամերեն ապստամբել են և գործում են ըստ իրենց ուզածի: Յուրաքանչյուր ոք, ով կփորձի միանալ փաղիշահին և նրանց կանգնեցնել, կընդունվի հատուկ պատիվներով և, ինչ որ ցանկանա որպես ավար, կպատկանի իրեն»: Ճակատագրի բերումով հենց այդ ութերորդ օրը նամակը հասավ բողոքի և օյրաթների էմիրներին: Նրանք ելան: Մոտ 10.000 հետևակայիներով նրանք փակեցին էմիրների ճանապարհը, ամրացրին անցումները և արգելեցին նրանց շարժումը: Բացի այդ ճանապարհից կար ևս մեկ ուղի՝ անտառով, որի նման սարսափելի ու վտանգավոր ճանապարհ, սակայն, չկա աշխարհում: Այդ անտառը կարելի է միայն Մազանդարանի հետ համեմատել՝ բարձր լեռներ և ղժվարանցանելի գետեր, այնպես որ նույնիսկ առյուծն այնտեղ անգոր կմար: Եվ հենց այդ վայրում էլ օյրաթները փակեցին էմիրների զորքի ճանապարհը, ընդ որում նրանք դեռ չէին գիտակցում, որ զորքերը և էմիր Աղիլը կանգնած են իրենց թիկունքում: Երբ Աղիլ-աղայի զորքերը տեղեկացան, որ ապստամբները մոտ են, Շահ-Մանսուրը ձայն թևից մոտեցավ էմիր Աղիլին և թույլատվություն խնդրեց նրանց դեմ գործել առաջին գծում: Էմիր Աղիլը ներողություն խնդրեց, բայց թույլ չտվեց: Աղիլ-աղան իր զորքից 1.000 մարդ և էմիր Ահմեդ խալլաջին, որն իր մորաքրոջ ամուսնու հայրն էր, առաջ ուղարկեց: Յետո ելավ Շահ-Մանսուրը: Երբ կողմերը մոտեցան միմյանց, օյրաթներ և բողոքը արդեն մարտի մեջ էին էմիրներին դեմ, ընդ որում նրանք սպանել էին ապստամբների զորքի առաջնորդ Օմար Շաբըզթինի ու թայլանել էին ապստամբների մեծ մասին: Եվ ահա, բանի որ ապստամբները այլևս ոչինչ անել չէին կարողանում, նրանք աղաղակեցին. «Վերադառնանք նույն ճանապարհով, որով եկել ենք»: Նրանք, սակայն, չէին կռահում, որ ղժբախտությունների հեղեղը շրջապատել է իրենց և իրենց բարերար Աղիլ-աղան մատնել է նրանց թշվառության՝ նպատակ ունենալով արմատախիլ անել...: Եվ այսպես, երբ նրանք որոշեցին փախուստի դիմել, հանկարծ նրանց թիկունքում երևաց հեծելազորի մի ջոկատ: Դա էմիր Ահմեդ խալլաջն էր: Նրանք հարցրին. «Սա ո՞ր զորքն է և ո՞ւմ է պատկանում այդ կարողի դրոշը»: Նրանցից մեկը ասաց. «Սա էմիր Դերվիշն է, որը նրանց առաջապահն է»: Սակայն էմիր Դերվիշը անկյունից պատահականեց. «Ես այստեղ եմ և այդ մարդիկ ինձ ծանոթ չեն»: Էմիրները ցանկացան խորամանկել էմիր Ահմեդ խալլաջին, սակայն էմիր Ահմեդն իր հերթին, որ փորձառու, աշխարհի տեսած, աշխարհի տաքն ու պաղը ճաշակած, արշավների ու պատերազմների մասին մեծ գիտելիքներ ունեցող մի մարդ էր, երբ նկատեց, որ նրանց թիվը գերազանցում է իրենց, հրաժարվեց ճակատամարտի մեջ մտնել և այնպես արեց, որ, երբ նրանք հարձակվեցին, նրանց ճանապարհը փակեց Կուրկան գետը, որը կարծես ամբողջովին ոսկեգծ ջրերից էր կազմված: Այդ պահին շուրջ 70 զինվորից մեկը հասավ Շահ-Մանսուրը: Այդ ժամանակ էմիրները, հասկանալով, որ թիկունքից ևս մեկ զորք է մոտեցել, արտասանեցին փախուստի այաթը և փախուստի դիմեցին: Այդ վիճակում ապստամբները խորհրդակցեցին, թե ինչ պետք է անել: Նրանց մի մասը ասաց. «Մենք՝ փաղիշահի հնազանդ ծառաներու, ուզում ենք տեսնել: Եթե այս զորքը պատկանում է փաղիշահին, ապա կգնանք նրանց մոտ»: Պիր Ալի Բադիկի որդին էլ ասաց. «Գործեք, ինչպես գիտեք, ես գնում եմ Ռեյ», ինչից հետո մեկնեց միայն իրեն հայտնի ճանապարհով, իսկ դաժի Շեյխ-Ալին էլ գնաց նրա հետևից: Արդ այլ-Բադիին ու էմիր Իսրայիլ Ուբայլուն հարցումփորձ արեցին այդ զորքի մասին: Մարդիկ ասացին, որ դա Շահ-Մանսուրն է, իսկ փաղիշահը մոտենում է թիկունքից: Նրանք ցանկացան ապաստան խնդրել Շահ-Մանսուրից և նա ստանձնեց պատասխանատվությունը, թե. «Ես երաշխավորում եմ ձեր կյանքը»: Մի խոսքով՝ նրանք ներկայացան Շահ-Մանսուրին: Եվ ահա էմիր Աղիլի նոթարները նրանց իջեցրին ձիերից, նստեցրին ուղտերի վրա և վերցրին նրանց զենքերը: Երբ էմիր Աղիլը տեղ հասավ, դիմացը բերեցին էմիր Սալեհին, որին բռնել էին ճակատամարտում: Մուսաֆիր Աբու Ղաջին նրա հետ թշնամություն ուներ, և, էմիր Աղիլից թույլտվություն ստանալով, վրանի միջով սրով խոցեց նրան և սպանեց: Արդ այլ-Բադիին և Իսրայիլին կապեցին և նրանց հանդեպ ողորմածություն ցուցաբերեցին: Յետո անմիջապես հեռացան մարտադաշտից, բանի որ բողոքը և օյրաթները մեծ զորքով մոտեցել էին և նրանք վախենում էին, որ նրանք կթալանեն ապստամբների գույքը, իսկ հետո էլ կհարձակվեն փաղիշահի բանակի վրա: Մարտադաշտից երկու փարսաղ հեռու նրանք իջան ձիերից: Այդ պահին եկավ մեկը և ասաց. «Էմիր Ռահման-շահը գտնվում է այսինչ տեղում և ասում է, որ, եթե էմիր շեյխ Ֆասան ժիրաքը գա ներումով, ինքը նույնպես կգա»: Էմիր շեյխ Չիրաքը անձամբ գնաց նրա մոտ և Ռահման-շահին նույնպես ուղարկեց այն երկրի»՝ Արդ այլ-Բադիին և Իսրայիլին, մոտ: Մի խոսքով, նրանք բռնելով, նրանք Սուլթուզի ճանապարհով վերադարձան» (Ռաֆիգի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Սուլթան Ֆուսեյլը (Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ֆուսեյլը – Մ.Ֆ.) օգտվեց այդ առիթից և Ուզանից տեղափոխվեց Թալիֆիզ: Այդ ժամանակ ապստամբ էմիրները, տեղեկանալով այս մասին ու ևս մեկ անգամ համոզվելով Բարձրագույն Ղատավորի գործության մեջ, շփոթվեցին և ուղղություն բռնեցին դեպի Մարաղա: Ռահման-Շահ Ուբայլուն, էմիր Սալեհ Օյրաթն և որոշ ուրիշներ միացան նրանց: Նրանք մտադիր էին Ուշնուի և Զորստանի կողմերով հասնել օյրաթների մոտ, այնտեղից գնալ Դիարբեքիր և միանալ Ղարա-Մուհամմեդ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր էմիր Ղարա-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) զորքին, ապա նոր միայն շարժվել պետության վրա: Արվեց այն ամենը, ինչ նրանց ուժերի սահմաններում էր, սակայն Բարձրայի ողորմած օգնությունը, իր գթալից հայացքը ձգելով այս վիճակին և նրա բնակիչներին, թույլ չտվեց, որ նրանց վրա չար հետևանք գործարկվի: Երբ սուլթան Ֆուսեյլը հաստատվեց Թալիֆիզում, նա մի շարք էմիրների և զորքի մի մասը Մուսաֆիր Աբու Ղաջի գլխավորությամբ ուղարկեց Աղիլ-աղային աջակցելու: Չորքերը հանդիպեցին Մարաղայի մատույցներում և, միանալով միմյանց, հետապնդման անցան: Նրանք դեռ չէին հասել Ուշնու, երբ սուլթանի զորքերը հասան նրանց: Այլ ելք չունենալով՝ նրանք մտան ճակատամարտի: Պայքարը ծանր էր, սակայն ապստամբների դա ոչ մի օգուտ չտվեց և նրանք ցրվեցին: Փիր Ալին Բադիկը փախավ Բադղադ, իսկ Իսիդ-Շահը և Սուլեյման-Շահ Քազին էլ իրենց հարազատների հետ մեկնեցին Շիրաք: Իսրայիլ Ուբայլուն, Ռահման-Շահ Ուբայլուն, Արդ այլ-Բադիին և էմիր Սալեհը գերի վերցվեցին և գերեվարումից հետո մահապատժի ենթարկվեցին: Աղիլ-աղան նրանց գլուխները ուղարկեց սուլթանին» (Ռամզալահ Դազվիլի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁸⁹⁴ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁸⁹⁵ «Այդ ժամանակ, երբ թագավորում էր Կոնստանդինը, Քայոց վրա սկսեցին իշխել Ռամզալան կոչվող թուրքմենները» (Ռակոբ Ստեփ «Կիլիկիայի պատմությունը»):

Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիզին, իբն Նատերը, իբն Բահադուրը և իբն Իյասը:

4896 «Յենց այս Յեթում իշխանն էր, որ Լևոնի գերությունից հետո տիրեց Կանչի ամրոցին և սպանվեց մատնիչ Գրիգորի ձեռքով, որը պարտավորություն էր վերցրել սուլթանից (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Շաբանից – Մ.Ֆ.) այդպես վարվել ու ազատել նրա որդուն, որը գերի էր ընկել հայերի ձեռքը՝ Չարսանուհի տիկնոջ ձեռքով» (Կիրակոս Չեղոնցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»)։

4897 Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուկմանը։

4898 Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Նասերը։

4899 Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ։

4900 Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Նասերը։

4901 Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուկմանը։

4902 «Փետրվար ամսին արքան (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.) ցամաքով ու ծովով մեկնեց Ճանեթիի դեմ։ 3-րդ ինդիկտիոնի 6888 թվականի մարտի 4-ին ևա գորքը բաժանեց երկու մասին։ Յետևակայիններին՝ մոտ 500 հոգի, ևա Պետրոմա ամրոցից առաջ ուղարկեց, իսկ ինքը, անձամբ գլխավորելով հեծելազորը, մնացած հետևակայինների մեծ բանակությամբ սկսեց վեր բարձրանալ Ֆիլոքոնիտիս գետի հունով՝ մինչև ճաների ձմեռոցները։ Նա այնտեղ հարձակվեց նրանց վրանների վրա, շարդեց, այրեց և ոչնչացրեց դրանք։ Նա ազատեց մինչ այդ մերոնցից շատ գերվածների ու վերադարձավ Սելավոպիսաստ, որտեղ կարճ ժամանակով կանգ առավ։ 600 հոգի, որոնք Պետրոմայից առաջ էին գնացել, հասան Կոնճակոսյան ու այնտեղ մեծ վերելքի հրականացիին հրով ու սրով» (Միքայել Պալաքեթոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 50)։

4903 «Ուզում եմ, եղբայրներ, պատմել ձեզ վերջերս տեղի ունեցած պատերազմի՝ այն մեծ ճակատամարտի մասին, որը տեղի ունեցավ Դոնի մոտ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Դոնսկոյի (1359-1389) – Մ.Ֆ.) և բոլոր ուղղափառ քրիստոնյաների միջև մի կողմից ու անիժյալ Մամայի և անաստված հեթանոսների միջև մյուս կողմից, երբ Աստված վեր հանեց քրիստոնյաներին, իսկ այն անիժյալներն էլ տապալեց՝ խորտակելով դրանց վայրենիությունը...։ Այս ասելով՝ մի բանի օրից Մամայն իր բոլոր զորքերով և Յորդայից դրանց միացած շատ այլոց հետ անցավ Վոլգա մեծ գետը...։ Երբ այս մասին իմացավ իշխան Օլեգ Ռյազանցին (Ռյազանի իշխանության իշխան Օլեգ Իվանովիչին (1350-1402) – Մ.Ֆ.), որ Մամայն արդեն Կորոնեծում է և ցանկանում է գալ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Մոսկովյանի ու ռուսական ողջ երկրի վրա, իր խելքի աղբաստությունից որդուն ուղարկեց այդ անաստված Մամայի մոտ՝ հետը ղեկելով շատ նվերներ և մի խառնակ հետևյալ բովանդակությամբ...։ Եվ ահա լսեց մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը, որ շատ հորդանքների և իր բոլոր ուժերի գլուխն անցած, իր վրա է գալիս անաստված արքա Մամայը..., որից հետո մարդ ուղարկեց Բորովսկ՝ իր եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչի, ինչպես նաև ռուսական բոլոր իշխանների, առաջնորդների, կառավարիչների, բոյարական երեխաների և ծառայող մարդկանց հետևից՝ բոլոր հրամայելով արագորեն հավաքվել Մոսկվայում...։ Եվ ահա մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը իր եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչի և բոլոր մյուս ռուսական իշխաններին ու առաջնորդներին հետ անածեցին դաշտում մի ամուր դիտակետ դնել, ինչի նպատակով էլ ուղարկեցին իրենց լավագույն և ընտիր իշխաններին՝ Ռոդիոն Ռժևցոն, Անդրեյ Մագուդին, Վասիլի Տուպիլին, Յակով Օսյպյուստևին ու այլ ընտրյալ ռազմիկներ՝ հրամայելով նրանց ետև Սուխիների անտառում ամենայն եռանդով պահակային ծառայություն իրականացնել, շարժվել Յորդայի կողմը, այնտեղից գերիներին բռնել և իմանալ նրանց արքայի իրական մտադրությունները։ Միաժամանակ մեծ իշխանը իր հրահանգներով սուրհանդակներ ուղարկեց բոլոր բաղաբներ ասելով. «Անհավատ ղվախների ու հազարացիների դեմ ճակատամարտի համար պատրաստ եղե՛ք ներկայանալ իմ ծառայությանը, ընդ որում ուժերը կնիսավորենք Կոլոմնայում՝ Սուրբ Աստվածամոր մահվան հիշատակի օրը»։ Դրանից հետո, բանի որ պահակային գնդերից լուր չկար, մեծ իշխանը ուղարկեց հետախույզների երկրորդ խմբին, որոնց կազմում էին Կլեմենտ Պոլյանինը, Իվան Սկյատուպովիչ Սվեչայանինը, Գրիգորի Սուզալովը և շատ այլք՝ հրամայելով գնալ ու արագորեն հետ գալ։ Այդ ժամանակ, ահա, սրանք հանդիպեցին Վասիլի Տուպիլին, որը մեծ իշխանի մոտ արքայական շքախմբին ծառայող մի գերու էր տանում։ Նա պետք է հայտներ վերջինիս, որ Մամայն արդեն անվերադարձ գալիս է Ռուսիայի վրա, ընդ որում նրա հետ համաձայնության են եկել ու միակամ են նաև Օլեգ Ռյազանցին և Օլգերդ Լիտվացին (հեղինակը նկատի է առնում Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան (1377-1381, 1382-1392), Լեհական թագավորության ապագա արքա Վլադիսլավ Ձագելոյին – Մ.Ֆ.), բայց միաժամանակ նաև Մամայը չի շտապում՝ սպասելով աշնան գալստյանը։ Անաստված արքայի մտադրությունների մասին այն գերուց լսելով նման խոսքեր՝ մեծ իշխանը սկսեց Աստծով մխիթարել իր եղբորն ու մյուս իշխաններին՝ կոչ անելով բոլորին ամուր լինել... որոնցից լսեց պատասխան, որ նրանք լի են վճռականությամբ մարտնչել հանուն հավատքի։ Դրանից հետո մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը հրամայեց Սուրբ Աստվածամոր մահվան հիշատակի օրը բոլոր զորքերը հավաքել Կոլոմնայում։ Այդ ժամանակ իրենց մարտունակ և մարտի համար հիմնադր պատրաստված զորքով նրա մոտ եկան բելոգերյան իշխաններն՝ իշխան Ֆյոդոր Սեմյոնովիչը, իշխան Սեմյոն Միխայիլովիչը, իշխան Անդրեյ Կեմցին, իշխան Գլեբ Կապգուպոյցին, ինչպես նաև Ապոլոմի իշխանները ու Յարոսլավի իշխանները, բոլորն էլ իրենց գնդերով։ Եկան նաև Անդրեյ Յարոսլավցին, իշխան Ռոման Պրոգորովցին, իշխան Լև Կուրբսկցին, իշխան Դմիտրի Ռոստովցին և շատ այլ իշխաններ։ Եվ ահա, եղբայրներ, մեծ աղմուկ բարձրացավ փառահեղ Մոսկվա բաղաբում, կարծես որոտ լինե՛ր, բանգի այդ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի զորքն էր աղմկում և իրենց ոսկեգոծ զրահներով Ռուսիո երկրի որդիներն էին գործում...։ Երբ եկավ օգոստոսի 27-ի չորեքշաբթին՝ սուրբ հայր Պիմենոն Անապատականի տոնի օրը, մեծ իշխանը որոշեց ելնել անաստված թաթարների դեմ...։ Արեգակն արևելքում հիմնայի լուսավորում էր մարդկանց ճանապարհը և այդ կարծես ոսկեգոծ հեևարաններից բազեները դուրս թռան Մոսկվայի բարձր պարիսպներից ու ճախրեցին կապույտ երկինք, երբ իրենց ոսկեգոծ տեղերից ցանկացան ելնել և ընկնել կարասներն ու սազերի վրա, բայց իմացի, եղբայր, որ իրականում այդ բազեները չէին, այլ այդ Ռուսիո երկրի բաշերն էին իրենց տիրակալ, մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի հետ, որ շարժվեցին թաթարների հսկայական ուժի դեմ։ Ինչ վերաբերվում է բելոգերյան իշխաններին, ապա սրանք առանձին դուրս եկան, սակայն նրանց զորքն էլ այդ տեսքն ուներ։ Եվ ահա մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը իր եղբայր Վլադիմիրին առաջ թողեց Բրաշևոյի ճանապարհով, իսկ բելոգերյան իշխաններին էլ՝ Բովանովիչի ճանապարհով, այն դեպքում, երբ ինքն առաջացավ Կոտելի ուղղությամբ։ Արեգակը վառ լուսավորում էր և թեթև բամի էր, սակայն այն պատճառով մեծ իշխանը առանձնացավ եղբորից, որ նրանք չէին կարողանում տեղավորվել մեկ ճանապարհի վրա...։ Մեկնելիս մեծ իշխանն Մոսկվայի առևտրականներից իր հետ էր վերցրել 10 հայտնի մարդկանց...։ Եվ այսպես առաջանում էր մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը մեծ ու լայնարձակ ճանապարհով, իսկ նրա հետևից էլ շտապ ընթանում էին Ռուսիո որդիները, կարծես մեկնում էին մեղրագինի խմելու կամ խաղող համտեսելու, բանգի ուզում էին պատվի ու փառահեղ անվան արժանանալ։ Իմացե՛ք, սակայն, եղբայրներ, որ արդեն աղմուկ էր և կարծես վաղ լուսաբացին ինչպե՛ր որոտ լինե՛ր, որովհետև իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչն արդեն Բորովսկի մոտի փառաբեղ անցումում անցնում էր Մոսկվա գետը։ Մեծ իշխանը Կոլոմնա հասավ շաբաթ օրը՝ սուրբ հայր Մովսես Եթովպացիու հիշատակի օրը։ Այնտեղ արդեն շատ առաջնորդներ ու ռազմիկներ կային, որոնք դիմավորեցին նրան Սևերկ գետակի վրա...։ Յաջորդ օրն առավոտյան մեծ իշխանը հրամայեց իր ռազմիկներին առաջանալ դեպի Դևիչյան վանք, իսկ սուրբ կիրակի օրը առավոտյան էլ պատարագից հետո նրա մարտական շքիորներն ու ծնծողները արդեն մեծ աղմուկ էին հանում Պանֆիլովի այգիներում։ Եվ ահա Ռուսիո որդիները մտան Կոլոմնայի լայնարձակ դաշտ, թեև այն ևս չկարողացավ տեղավորել առկա հսկայական զորքը, ընդ որում ոչ-ոք ի վիճակի չէր կարողանալ պատել մեծ իշխանի բանակը։ Իր հերթին մեծ իշխանը, իր եղբայր Վլադիմիր Անդրեևիչի հետ միասին ընդգրկվի մի բարձրադիր վայր, շատ ուրախացավ գինված ու հանդերձավորված մարդկանց մեծ բանակությունից, որից հետո ամեն մի գնդի մի առաջնորդ տվեց, իսկ իրեն էլ վերցրեց բելոգերյան իշխանների զորքը։ Դրանից հետո ևա աջ ձեռքում նշանակեց իր եղբայր, իշխան Վլադիմիրին ու նրան հանձնեց Յարոսլավի իշխանների գունդը, իսկ ձախ ձեռքում էլ նշանակեց Գլեբ Բրյանսկցուն։ Ինչ վերաբերվում է առաջապահ գնդին, ապա այն տրվեց Դմիտրի Վսեվոլոդիչին և նրա եղբայր Վլադիմիր Վսեվոլոդիչին ու նրանց կոլոնցիներին, ինչպես նաև Վլադիմիրի վոյեվոդ Նիկոլայ Վասիլևիչին, Յուրայի վոյեվոդ Տիմոֆեյ Վալուևիչին, Կոստրոմայի վոյեվոդ Իվան Կվաշչյա Ռոդիոնովիչին և Պերյասլավի վոյեվոդ Անդրեյ Սարգիսովիչին՝ իրենց մարդկանցով։ Միաժամանակ իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչի մոտ ևա թողեց վոյեվոդներ Դանիլո Բելետսոնի և Կոնստանդին Կոնոնովին, ինչպես նաև իշխաններ Ֆյոդոր Ելեցկացուն, Յուրի Մեշերացուն և Անդրեյ Մուրոմցուն։ Չորքն այսպես բաժանելուց հետո մեծ իշխանը այն անցկացրեց Օկա գետով, ընդ որում հատուկ հրամայեց բոլորին, որ. «Եթե որևէ մեկը մոտի Ռյազանի երկիր, ապա նույնիսկ մեկ մագի էլ չգիցաղեց»։ Եվ այսպես ստանալով Կոլոմնայի արքեպիսկոպոսի օրհնությունը, մեծ իշխանն իր բոլոր ուժերով անցավ Օկա գետն ու դաշտ հանեց իր երրորդ հետախուզական խմբին ի դեմս լավագույն իշխաններ Միսեոն Մելիքի, Իգնատիոս Կրեմի, Ֆոմա Տիմիկի, Պետրոս Գորսկցու, Կարպ Օլեպիսի, Պետրուշկա Չուրիկովի և շատ այլ վարձ ինժեյների, որպեսզի սրանք իրար գային թաթարական դեռերից հետ տափափստանում...։ Այդ ժամանակ իշխան Օլգերդ Լիտվացին, համաձայն նախապես ձեռք բերած պայմանավորվածության, հավաքեց շատ լիտվացիների, վարյագների և ժմուրների ու շարժվեց Մամային օգնության։ Նա մոտեցավ Օդոն բաղաբին, սակայն, լսելով, որ մեծ իշխանը մեծաքանակ ռազմիկներ է հավաքել, երբ կարծես ողջ Ռուսիան էր Դոնի ուղղությամբ ելել Մամայի դեմ, իսկ Օլեգ Ռյազանցին էլ վախեցած է այդ ժամանակից ի վեր անշարժ մնաց այդ վայրում՝ սկսելով հավանալ իր մտադրությունների չիրականանալը և զոջալով Օլեգ Ռյազանցու հետ կնքած դաշինքի համար...։ Միաժամանակ իշխաններ Անդրեյ Պոլցկին (Պոլցկի (1341-1348, 1377-1385, 1394-1399) և Պոլցկի (1342-1377, 1381-1387, 1393-1399) իշխանությունների իշխան Անդրեյ Օլգերովիչին – Մ.Ֆ.) ու Դմիտրի Բրյանսկցին, երկուսն էլ լինելով Օլգերովիչներ..., երբ լսեցին, թե մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Մոսկովյանը անաստված Մամայի պատճառով և ողջ առաքելական քրիստոնեությունը հոգսերով է պատված..., իրար գլուխ հավաքվեցին Սևերսկյան երկրի բոլոր ուժերով՝ բոլորն էլ թարմ ու լավ հանդերձավորված հիանալի ռազմիկներով։ Դրանից հետո նրանք արագորեն հասան Դոնին՝ միանալով մեծ իշխան Դմիտրի

Իվանովիչին այն ժամանակ, երբ նա դեռևս Դոնի այս կողմում էր՝ Բերեզույ կոչվող վայրում: Երբ նրանք միացան նրան, մեծ իշխան Դմիտրիև ու նրա եղբայր Վլադիմիրի շատ ուրախացան...: Երբ եղավ այս ամենը, արդեն սեպտեմբերի 5-ն էր, իսկ այդ ժամանակ տեղ հասան դեռքերը նշանակված Պետրոս Գորսկցին ու Կարպ Օլեկսինը՝ հետևելու բերելով արքայական դռան հիշատակված ծառայողին, որը հայտնեց. «Արքան արդեն Կուզմինայի մոտակայքում է, սակայն չի շտապում»՝ սպասելով Օլգեդի Լիտվացուն և Օլգե Ռյազանցուն: Ըո պատրաստությունների մասին, սակայն նա ոչինչ չգիտի և չի սպասում բեզ հետ հանդիպմանը, ընդ որում, դատելով Օլգեի նամակներից, նա երեք օրից Դոնի մոտ կլինի»: Այդ ժամանակ մեծ իշխանը հարցրեց այդ գերուն արքայական ուժի մասին և սա պատասխանեց. «Նրա ուժը կազմում է անիաշխի բանակություն, այնպես որ ոչ-ոք չի կարող այն հաշվել»: Մեծ իշխանը խորհրդակցության նստեց եղբոր և լիտվացի իշխանների հետ..., որից հետո հրամայեց անցնել Դոնը: Այդ ժամանակ սուրիանդակներ եկան և արագացրին քրիստոնյաներին, բանզի թաթարներն արդեն մոտենում էին...: Եվ ահա օրվա վեցերորդ ժամին իր ջոկատի հետ միասին սլանալով եկավ Սիմեոն Մեյիթը, որին հետապնդում էին թաթարները, ընդ որում սրանք գրեթե հասան մեր գործին, բայց հետո, տեսնելով մերոնց, արագորեն հետ դարձան իրենց արքայի մոտ և հայտնեցին, որ ռուսական իշխանները Դոնի ափերին մարտի են պատրաստվել..., որից հետո արքան հրամայեց անիծյալ դիչախներին մարտի պատրաստվել: Ինչ վերաբերվում է Սիմեոն Մեյիթին, ապա սա մեծ իշխանին ասաց. «Մամայ արքան արդեն Սագերի ծանծաղուտն անցել է և մեր ու նրա միջև մեկ գիշեր է, բանզի առավոտյան նա արդեն Լեսլարվադայի ափերին կլինի: Արդ բեզ, ով մեծ տիրակալ, հարկ է հենց հիմա պատրաստվել, որպեսզի անիծյալները բեզ անակնկալի չբերեն»: Նետվով այդ՝ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը իր եղբայր Վլադիմիր Անդրեևիչի և լիտվացի իշխաններ Անդրեյ և Դմիտրի Օլգերովիչների հետ միասին մինչև օրվա վեցերորդ ժամը դասավորեցին զնդերը: Լիտվացի իշխանների հետ եկել էր Դմիտրի Բոբրով անունով մի վոյեվոդ, որը ծագումով Վոլինյան երկրից էր ու հայտնի գորավար էր, և հենց նա էլ հիմնալի կերպով դասավորեց զնդերը՝ թե որը որտեղ պետք է կանգնի: Ինչ վերաբերվում է մեծ իշխանին, ապա սա իր եղբայր Վլադիմիրի և լիտվացի ու ռուս բոլոր իշխանների և առաջնորդների հետ միասին ելավ մի բարձր տեղ..., որից հետո սկսեց զնդերով պատվել, որտեղ նա իր իշխանների ու առաջնորդների հետ միասին բոլորին ասում էր...: Մինչ այս, մինչ այն, գիշերն իջավ և սկսվեց արագան տոնը՝ սուրբ Աստվածամոր ծննդյան օրը: Իրոք, այդ ժամանակ աշուն դեռ լիովին չէր մտել իր իրավունքների մեջ և դեռևս ուրախացնում էր մարդկանց լավ օրերով, այնպես որ այդ գիշեր դեռևս մեծապես տաք էր ու հանգիստ, իսկ առավոտյան էլ եղյամը մշուշի վերածվեց...: Այդ ժամանակ էր, որ մեծ իշխանը իր եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչին ուղարկեց Դոնի ուղղությամբ՝ կաղնուտի կողմերը, որտեղ նրա գունդը պետք է դարան մտնել, ընդ որում նա եղբոր տրամադրության տակ դրեց իր պալատի լավագույն մարդկանց՝ ընտիր դյուցազունների և ամուր ռազմիկների, իսկ նրանց հետ էլ նաև իր հայտնի վոյեվոդ Դմիտրի Վոլինցուն ու շատ այլոց: Եվ ահա բացվեց սեպտեմբերի 8-ի առավոտը՝ սուրբ Աստվածամոր ծննդյան տոնական այդ օրը, որը ուրբաթ էր: Առավոտը, սակայն, մշուշոտ եղավ, սակայն, չնայած դրան, քրիստոնեական դրոշները ծածկվեցին և մեծաբանակ մարտական շեփորներն աղվեցին: Այդ ժամանակ ռուսական գործի նժույզները ոգևորվեցին և ամեն մեկը կանգնեց իր դրոշի տակ: Ուրախալի էր տեսնել վոյեվոդ Դմիտրի Բոբրով Վոլինցու հիմնալի խորհրդով շարված զնդերը: Երբ սկսվեց օրվա երկրորդ ժամը, փչեցին չեփորներն արդեն երկու գործերի կողմից, սակայն թաթարական շեփորները կարծեց համարացել էին, իսկ ռուսականները ավելի ու ավելի ուժեղ էին փչում: զնդերը դեռևս իրար չէին տեսնում, բանզի մառախուղ էր, սակայն իմացե՛ք, եղբայրներ, որ այդ ժամանակ գետինը սարսափելի դողում էր և մեծ որոտ տարածում արևելքից մինչև ծով, արևմուտքից մինչև Դանուբ, Կուլիկովյան հսկայական դաշտը ծովում էր, իսկ գետերն էլ դուրս էին գալիս ափերից, բանի որ դրանից առաջ այդ բանակի մարդիկ այնտեղ երբեք չէին եղել: Այդ ժամանակ մեծ իշխանը հեծնեց իր լավագույն նժույզը և սկսեց պատվել զնդերով...: Այսպիսով, ոգևորելով մարդկանց, նա կրկին մոտեցավ իր ալ կարմիր դրոշին, նստեց մեկ այլ նժույզի վրա, հանեց վայրից արքայական հանդերձները և այլ շորեր հագավ, իսկ նախկին հանդերձները ու նժույզն էլ տվեց Միխայիլ Անդրեևիչ Բրենկին, որին սիրում էր չափից շատ, ընդ որում իր ալ կարմիր դրոշն էլ հրամայեց տալ վերջինիս գինյակրին: Դենց այդ դրոշի տակ էլ Միխայիլը մեծ իշխանի փոխարեն սպանվեց...: Դրանից հետո մեծ իշխանը հեծնեց իր լավագույն նժույզը, վերցրեց նիզակն ու երկաթյա գավազանը և անցավ առաջին շարքե, բանզի ուզում էր բոլորից առաջ մարտնչել անիծյալների հետ, որովհետև սրտում մեծ վիրավորանք էր կրում սուրբ Եկեղեցիների ու քրիստոնեական հավատքի համար: Այդ ժամանակ շատ ռուս դյուցազուններ, սակայն, խանգարելով նրան սկսեցին ասել. «Պետք չէ բեզ, ով մեծ իշխան, բոլորից առաջ մարտնչել, դու պետք է մի կողմում կանգնես և մեզ հետևես, իսկ արդեն մենք արիաքար կմարտնչենք ինչպես պետքն է ու մեր բաջությունը կցուցադրենք բեզ, որպեսզի, եթե Աստծո որոշմամբ ծառայում փրկվենք, դու իմանաս, թե որին ինչպես պարգևատրեն: Մենք այսօր պատրաստ ենք մեր կյանքը դնել հանուն բեզ, ով տեր, ինչպես նաև հանուն սուրբ Եկեղեցիների ու ուղղափառ քրիստոնեության, իսկ դու ինքը պետք է հետևես քո ծառաներին և, եթե որևէ մեկը իր գլուխը դի, նրա հոգու հանգստության համար պատարագ մատուցես, ինչպես Լեոնտիոսը արքան Ֆյոդոր Տիրոնին, ու գրեթե ամբողջ մեր անունները, որպեսզի մեզ հիշեն Ռուսիո երկրի այն որդիները, որ մեզից հետո կլինեն: Արդ ի՞նչ կլինի, եթե մենք բեզ կործանենք, ո՞վ պետք է բեզ հիշի, բանզի, եթե Նույնիսկ այդ ժամանակ մենք բոլորս էլ փրկվենք, ո՞ւմ է պետք լինելու նման հաջողությունը: Այդ ժամանակ մենք կարծեմ հովիվից զրկված ոչխարների մի հոտ կլինենք, որը թափառում է անապատում, իսկ վրա հասած գիշատիչ գայլերն էլ ցրում են նրանց ուր պատահի: Բեզ, ով տիրակալ, պետք է ամենից առաջ բեզ փրկել, հետո նոր մեզ»: Մեծ իշխանը, սակայն, հուզվեց և արցունքախառն ասաց. «Իմ լավ եղբայրներ, Ռուսիո զավակներ, ձեր բարի խոսքերին ես պատասխանել չեմ կարող, այլ միայն կարող եմ շնորհակալ լինել, բանզի բոլորդ էլ Աստծո լավ ծառաներ եք...: Ես ինքս էլ, սակայն, ուզում եմ ձեզ հետ միասին ընդհանուր բաժակը խմել և, եթե կարիք լինի, կոյաքս տալ քրիստոնեական մեր հավատքի համար, արդ եթե մեռնենք, իրար հետ կմեռենք, իսկ եթե փրկվենք՝ էլի իրար հետ»: Այդ ընթացքում եղբայրներն արդեն առաջ էին մղում իրենց զնդերը: Առաջապահ զունդը մտնում էին իշխանների Դմիտրի Վանդուրիչին ու նրա եղբայր Վլադիմիրը, աջ ձեռքի գունդը առաջնորդում էր Նիկոլայ Վասիլևիչը կոլոնցիների հետ միասին, իսկ ձախ ձեռքինը՝ Տիմոֆեյ Վալուևիչը՝ կոստրոմցիների հետ միասին: Միաժամանակ տարբեր կողմեր ծավալվում էին նաև անիծյալների շատ զնդեր և արյունալեղ զորքերի շատությունից ոտք դնելու տեղ չէր մնացել, իսկ ինչ վերաբերվում է անաստված արքա Մամային, ապա նա երբեք իշխանների հետ մի բարձր տեղ բարձրացավ, որպեսզի այնտեղից դիտարկի մարդկային այդ արյունահեղությունը: Այդ ժամանակ ուժեղ զնդերը արդեն իրար էին մոտենում, երբ թաթարական մեծ գործից առաջ եկավ մի չար պեչենեզ ու սկսեց իր արիությանը պարծենալ, իսկ սա արտաքինով մի իսկական Գողիաթ էր՝ ունենալով 5 սաժեն բոյ և 3 սաժեն լայնություն: Եվ ահա Վլադիմիր Վանդուրովիչը զնդում գտնվող վանական Ալեքսանդր Պերեպլետը նկատեց սրան և առաջ եկավ շարքերից..., որից հետո, վանահայր Մերգեի խորհրդով հագին ունենալով միայն մի բուրձ..., նետվեց այդ պեչենեզի վրա...: Տեսնելով այդ՝ պեչենեզն իր հերթին սլացավ նրան ընդառաջ..., որի արյունալեղ նրանք նժույզներով այնպես իրար հարվածեցին, որ գետինը հագիվ չպատռվեց նրանց տակ, ընդ որում երկրակն էլ անմիջապես գետին տապալկվեցին և մահացան: Երբ հասավ օրվա երրորդ ժամը... երկու մեծագույն այդ ուժերը հզոր կերպով իրար վրա եկան ու սկսեցին դաժանորեն մարտնչել՝ անողորմ կերպով ոչնչացնելով մեկը մյուսին, ընդ որում մարդիկ ընկնում էին ոչ միայն գեղերի հարվածներից, այլև իրենց մահն էին գտնում նժույզների սմբակների տակ, բանի որ տարածությունն այնտեղ նեղ էր և հնարավոր չէր արքան մարդուն տեղավորվել Դոնից մինչև Թերե կոչվող վայրը տարածվող Կուլիկովյան դաշտում: Եվ այսպես, երբ այդ հզոր բանակներն իրար եկան, կարծես արյունոտ մի լուսաբաց բացվեց, երբ թորեք շողոշողում էին ինչպես դաժակներ: Նիզակների ծայրուկներն ու թորերի հարվածներից մի այնպիսի աղմուկ բարձրացավ, որ այդ վշտալից ժամին հնարավոր չէր որևէ կերպ նայել այդ կատաղի կոտորածին, ընդ որում մեկ ակնթարթում ինչքան հագարավոր մարդկային հոգիներ, որ ստեղծվել էին Աստծո կողմից, զոհվեցին: Աստծո կամքն էր, սակայն, և ահա և երրորդ, և չորրորդ, և հինգերորդ, և վեցերորդ ժամին քրիստոնյաները ամուր կերպով ու տեղի չտալով մարտնչեցին անիծյալ դիչախների դեմ: Դետո, սակայն, երբ հասավ օրվա յոթերորդ ժամը, աստվածային կամքով և մեր մեղքերի պատճառով անիծյալները սկսեցին առավելության հասնել: Ահա, արդեն մեր մարդկանցից շատերն ընկել էին, իսկ դյուցազունները, ռուս առաջնորդները և խիզախ մարդիկ, ինչպես կաղնիներ, խոնարհվում էին դեպի գետին՝ նժույզների սմբակների տակ: Իրոք, Ռուսիո շատ որդիներ կործանվեցին, իսկ մեծ իշխանն ինքն էլ վերք ստացավ և ցած տապալկվեց նժույզից, ընդ որում նա միայն մեծ դժվարությամբ հեռացավ մարտի դաշտից, բանի որ այլևս և ի վիճակի չէր մարտնչել, և թաթարեց թավուտում, որտեղ Աստծո կամքով փրկվեց: Այդ ժամանակ մեծ իշխանի շատ դրոշակներ տապալկվեցին, սակայն դրանք չոչնչացան և Աստծո կամքով ավելի ամրապնդվեցին...: Այսպիսով՝ անիծյալները սկսեցին առավելության հասնել, իսկ քրիստոնյաների զնդերն էլ արյունաբամ եղան, երբ քրիստոնյաները քիչ էին, իսկ ամենուր էլ այդ անիծյալներն էին: Այդ ժամանակ, տեսնելով Ռուսիո որդիների կործանումը, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչը չկարողացավ դիմանալ և ասաց Դմիտրի Վոլինցուն. «Ի՞նչ օգուտ մեր այստեղ կանգնելուց, ի՞նչի մենք կհասնենք, ո՞ւմ կօգնենք: Մեր իշխաններն ու բոլարներն և Ռուսիո բոլոր որդիները դաժանորեն մարտնչելով զոհվում են այդ անիծյալների ձեռքով՝ կարծես հնձված խոտ լինել», սակայն Դմիտրիին պատասխանեց. «Իրոք, իշխան, փորձաքն մեծ է, սակայն մեր ժամը դեռ չի եկել, իսկ շտապողն էլ դեռ երբեք տղա չի ունեցել: Այժմ դու միայն խնդիր ռազմիկներից, որ բոլորն արդեն և երկնային օգնությունն արդեն, այդ ժամանակ իրոք քրիստոնյաներին օգնություն կգա»...: Եվ ահա հասավ օրվա ութերորդ ժամը, երբ հարավային բանիկ փչեց մեր թիկունքից: Դենց այդ ժամանակ էր, որ Վոլինցին բարձր ձայնով զգեց. «Իշխան Վլադիմիր, մեր ժամանակը եկել է, իսկը ժամանակն է», - որից հետո ավելացրեց. «Եղբայրներ, բարեկամներ, թող Սուրբ հոգի օգնական լինի ձեզ»: Եվ ահա այն մարդիկ, ում ուղղված էին այս խոսքերը, դուրս թռան կանաչ կաղնուտից, կարծես փորձված բազեներ լինեին, որ օդ էին բարձրացել ոսկեգույն հեղանակներից, ու նետվեցին թաթարների այդ հսկայական ուժ վրա այնպես, ինչպես բազեները կնետվեին պարարտ երաժի ուղղությամբ, ընդ որում նրանց դրոշներին ուղղություն էր տալիս Դմիտրի Վոլինցին...: Այդ ժամանակ անիծյալ դիչախները, երբ տեսան սեփական կործանումը, իրենց լեզվով զգեցին. «Վայ մեզ, ռուսները

խորամանկությամբ գերազանցեցին մեզ՝ թույլերին հանելով մեր դեմ, իսկ ուժեղներին էլ պահպանելով»։ Եվ ահա անիծյալները թիկունք դարձրին և դիմեցին փայտափայտի, իսկ Ռուսիո ռոդինները, ոգևորվելով Սուրբ իռզով և առաջնորդվելով սուրբ նահատակներ Բորիսի ու Գեորգի կողմից, սկսեցին կոտորել նրանց այնպես, կարծես փայտահատներն են անտառը կտրում կամ մանգաղով խոտ են հատում՝ թողնելով պառկած իրենց նժույգների սմբակների տակ։ Իրենց հերթին անիծյալները փախչելով աղաղակում էին. «Վայ մեզ, ով հարգարժան Մամայ, դու վեր ճախրեցիր, սակայն ուղիղ դժոխք ընկալ»։ Այդ ժամանակ մերոնք օգնում էին նաև շատ վիրավորներ, որոնք իրենց հերթին անողորմ կերպով ջարդում էին անիծյալներին, մի խոսքով, մեկ ռուբլ իսկ հալածում էր 100 անիծյալի...։ Եվ ահա Մամայը, տեսնելով, թե այս նոր ռազմիկները ինչպես են ջարդում իր մարդկանց, կարծես կատաղի գազաններ լինեին, որ կոտորում էին ոչխարների հոտը...։, իր հետ գտնվող չորս մարդկանց հետ առամները կրծադակներով փախավ ծովի ուղղությամբ...։, ընդ որում շատերը հետապնդեցին նրան, սակայն այդպես էլ չհասան, բանի որ գործում էի իրենց նժույգների վրա, իսկ Մամայի բոլոր ձիերը թարմ էին...։ Այդ ժամանակ իշխան Անդրեյ Վասիլևիչը կանգնեց իր ալ դրոշի տակ՝ ոսկորների վրա, իսկ նրա շուրջը, պետք է ասեմ, եղբայրներ, մի սարսափելի և մարդկային հայացքի համար ծանր տեսարան էր, երբ այդուհանդերձությունը կարծես ծովի ջրի չափ լինեի, իսկ թափված դիակները՝ հնձված խոտ։ Իրոք, դաշտն այն աստիճան էր արյունով պատված, որ մինչև ծնկները արյունի մեջ ընթացող արագընթաց նժույգն իսկ չէր կարող այդտեղ իրեն ցույց տալ։ Իշխան Վասիլևիչը Անդրեյից չկարողացավ գտնել եղբորը...։ Եվ ահա բոլորը ցրվեցին մարտի ահեղ դաշտում՝ փնտրելով հաղթողի հաղթողին։ Արյունալիքում ոմանք գտան սպանված Միխայիլ Անդրեյիչ Բրենկային, որը պառկած էր մեծ իշխանի հանդերձներով և սաղավարտով, իսկ այլք էլ գտան սպանված իշխան Ֆյոդոր Մեմենովիչ Բելոգորցին, ընդ որում սկզբում նրան մեծ իշխանի փոխարեն ընդունեցին, բանի որ նա նման էր նրան։ Այդ ժամանակ ինչ-որ երկու ռազմիկներ մի կողմ թեքվեցին, սրանցից մեկի անունը Ֆյոդոր Սաբուր էր, իսկ մյուսինը՝ Գրիգորի Խուլոպիչև, մի քիչ հեռացան մարտի դաշտից և գտան մեծ իշխանին՝ ծեծված, վերքերով պատված ու մի կտրված կեռու տակ պառկած...։ Եվ ահա բոլոր իշխաններն և վոյեվոդները, լսելով այս մասին, նետվեցին մեծ իշխանի մոտ ու ընկան նրա ոտքերը...։, որից հետո բերեցին նրա նժույգը և նա, հեծնելով նժույգը ու հայացք գցելով մարտի դաշտին, որն իրենից մի ահեղ և սարսափելի տեսարան էր ներկայացնում, դիմեց Վոլինսկուն ու ասաց. «Իրոք, Ղմիրի, փորձված է թո աչքը, քեզ հարիր է միշտ էլ վոյեվոդ լինել»...։ Դրանից հետո նրանք առաջ անցան ու գտան Միխայիլ Անդրեյիչ Բրենկային, իսկ նրա մոտ էլ ընկած էր հավատարիմ պահապան Սիմեոն Մեյիքը, որի մոտ՝ սպանված Տիմոֆեյ Վալուկիչը։ Այդ ժամանակ, կանգնելով նրանց գլխին, մեծ իշխանը լաց եղավ և ասաց. «Իմ սիրելի եղբայր, ինձ նման լինելու պատճառով դու սպանվեցին, սակայն ո՞ր ստորուկը կարող է իր տիրոջն ավելի հավատարիմ ծառայել, բան դու, որ կյանքդ վրեցիր ինձ համար», իսկ հետո, դիմելով արդեն մոտակայքում պառկած Սիմեոն Մեյիքին, մեծ իշխանն ավելացրեց. «Իմ հավատարիմ պահապան, որ այսպես հավատարմորեն պահպանում էիր ինձ»...։ Մեծ իշխանը Դոնի մոտ ոսկորների վրա կանգնեց ութ օր, մինչև որ անօրեններին չառանձնացրին քրիստոնյաներից, որից հետո քրիստոնյաներին թաղեցին, իսկ անօրենների դիակները թողեցին կենդանիների ու թռչունների բզկտմանը։ Այդ ժամանակ էր, որ մեծ իշխան Ղմիրի Իվանովիչն ասաց. «Չափվեց, եղբայրներ, թե վոյեվոդներից ու ծառայող մարդկանցից բանիսը չկան» և այդ ժամանակ մոկոկոսն ընկավ Միխայիլ Ալեքսանդրովիչը, որ Իկոլայի Վասիլևիչի գնդում էր և մի հիսնյալի հաշվառված էր, ասաց. «Մեր շարքերից բացակայում են, ով տիրակալ, Մոսկվայի 40 բոյարներ, Բելոգորցի 12 իշխաններ, Լիժնի Լոպոգորոդի 50 բոյարներ, Սերգուլովի 40 բոյարներ, Դերեսլավի 20 բոյարներ, Կոստոմայի 25 բոյարներ, Վլադիմիրի 35 բոյարներ, Սուգայի 50 բոյարներ, Մուրմանսկի 40 բոյարներ, Ռոստովի 33 բոյարներ, Ղմիրովի 20 բոյարներ, Մոժայսկի 70 բոյարներ, Չվեխգորոդի 60 բոյարներ, Ուզլիչի 15 բոյարներ և Գալիչի 20 բոյարներ, իսկ փոքր դրուժինիկներին էլ թիվ ու հաշիվ չկար, սակայն միայն գիտեմք, որ մեր գործից, ընդհանուր առմամբ ընկել են 253.000 ռազմիկներ, իսկ շարքում էլ մնացել են միայն 50.000 ռազմիկներ»։ Ինչ վերաբերվում է Օլգեյի Լիսովսկուն, ապա նա, լսելով, որ մեծ իշխան Ղմիրի Իվանովիչը հաղթանակ է տարել Մամայի նկատմամբ, ամոթահար իր տեղը վերադարձավ։ Սկսեցին իշխանուհու և իր բոյարների հետ սեփական տիրույթներից փախավ նաև Օլգե Ռյազանցին, երբ իմացավ, որ մեծ իշխանն ուզում է իր վրա գործեր ուղարկել, իսկ այդ ժամանակ ոչազանցիները խնդրալքով դիմեցին մեծ իշխանին և նա Ռյազանում իր մարդկանց հաստատեց» (Ամսուն և «Ասք Մամայի ջարդի մասին»)։

«Նույն աշնան էլ եկավ Դորոգայի իշխան Մամայի իր կողմնակիցների և Դորոգայի այլ իշխանների հետ միասին, հետը բերելով իր ողջ թաթարական ու ղփչախական զորքերը, ինչպես նաև վարձկան բաժնույթանների, հայերի, ֆրյազների, չերեզների, յասերի և բուրտասների ջոկատներ։ Մամայի հետ լիակատար համաձայնությամբ գործում էին նաև Լիսովայի իշխան Յագելյոն (Լիսովայի մեծ իշխանության իշխան, Լեհական թագավորության ապագա արքա Վադիսլավ Յագելոն – Մ.Ֆ.) իր լիտվական ու լեհական զորքերով, ինչպես նաև Ռյազանի իշխան Օլգե Իվանովիչը (Ռյազանի իշխանության իշխան Օլգե Իվանովիչը – Մ.Ֆ.)՝ իր խորհրդանշանների հետ միասին։ Այսպիսով՝ նրանք եկան մեծ իշխան Ղմիրի Իվանովիչի (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Ղմիրի Իվանովիչ Դոնսկոյի – Մ.Ֆ.) և նրա եղբայր Վլադիմիր Անդրեյիչի վրա։ Մարդասեր Աստված, սակայն, ականջ դնելով իր ամենամաքուր մոր արաչանքներին, ցանկացավ փրկել և ազատել քրիստոնեական ազգը իսմայելյան գերությունից, անօրեն Մամայից ու նրա դաշնակիցներից՝ անօրեն Յագելյոնից ու բազմամիշտ և վատաբարո Օլգե Ռյազանցուց, որոնք մոռացել էին իրենց քրիստոնեական հավատքը, ինչի համար նրանց Ահեղ դատաստանի օրը դժոխք ու կործանում կլինի։ Եվ այսպես այն ստոր Մամայը գոռոզացավ ու իրեն արքա պատկերացրեց, որից հետո խորհուրդ գումարեց և մի տեղ հավաքեց իր անիծյալ իշխաններին, որոնց ասաց...։ Նա այսպես խոսեց, բանի որ, անչափ կատաղած էր իր ընկերների, բարեկամների ու սիրելի իշխանների մահվան պատճառով, որը տեղի էր ունեցել Վոժա գետի մոտակայքում։ Եվ ահա, լցված ամենայն կատաղությամբ, նա սկսեց գործեր հավաքել, որից հետո հսկայական մի բանակի գլուխ անցած ելավ, որպեսզի գերեզմարի քրիստոնյաներին։ Այդ ժամանակ, ահա, ելան թաթարական բոլոր ցեղերը։ Եվ այսպես Մամայը ելավ, որից հետո դեսպաններ ուղարկեց անիծյալ Յագելյոնի...։, ինչպես նաև քրիստոնեական հավատքը մոռացած Օլգե Ռյազանցու մոտ...։ Եվ ահա եկավ օգոստոս ամիսը, իսկ նրա հետ միասին էլ քրիստոնեասեր իշխանին սկսեցին լուրեր հասնել, որ քրիստոնյաների վրա է գալիս իսմայելցիները ցեղը...։ Իշխան Ղմիրին, երբ լսեց, որ իր թագավորության վրա են գալիս նման անօրեններ, ասաց...։ Եվ ահա նա ոտքի ելավ ու մարդիկ ուղարկեց իր եղբայր Վլադիմիրի և ռուսական բոլոր այլ իշխաններին ու մեծ առաջնորդների հետևից...։ Եվ այսպես, հավաքելով ռուսական բոլոր իշխաններին ու գործերին, իշխանն իշխանը մեծ գործով Կոլոմնայից ելավ ու շարժվեց թշնամիների դեմ, որոնք գալիս էին իր խորհուրդների վրա։ Նա հասավ Կոլոմնա, որտեղ կենտրոնացրեց իր ռազմիկներին և այդ ժամանակ պարզվեց, որ նրա հետ 150.000 ռազմիկներ կան՝ չհաշված իշխանական ջոկատներն ու տեղական առաջնորդների ուժերը։ Այնպիսի արարումից ի վեր ռուսական իշխանների նման մի գործ չէր հավաքվել, իսկ ընդհանուր ուժերն էլ կազմում էին 150.000 կամ նույնիսկ 200.000 հոգի։ Այդ ժամանակ հեռվից եկան նաև մեծ իշխաններ Օլգեյի լիսովիցները, որպեսզի խոնարհվեն մեծ իշխանին և ծառայեն նրան՝ իշխան Անդրեյ Ղուդոկին (Պոկոլի և Ղուդոկի իշխանությունների իշխան Անդրեյ Օլգեյի լիսովիցը – Մ.Ֆ.) պակովցիների հետ միասին, ինչպես նաև նրա եղբայր Ղմիրի Բրայնսկին ու իր ռազմիկները։ Այս ընթացքում, լի կատարությամբ, գոռոզությամբ և գայլոյթով, Մամայն ողջ իր թագավորության հետ միասին արդեն երեք շաբաթ էր, որ կանգնած էր Դոնից անդին։ Եվ ահա լուրեր եկան Ղմիրիին և սուրհանդակները հայտնեցին, որ Մամայը կանգնած է Դոնից անդին՝ դաշտում, ու սպասում է Յագելյոնի և լիտվական զորքի օգնությանը, որպեսզի նրանք իրար գլուխ հավաքվեն ու ընդհանուր հարթակով տանեն։ Մինչ այդ Մամայը դեսպաններ էր ուղարկել Ղմիրիի մոտ՝ անհանգստացնելով այն չափի հարկ, ինչ չափի, որ վճարվել է Ջանիբեկի (Ոսկե Դորոգայի խան Ջանիբեկը – Մ.Ֆ.) օրոք։ Այդ ժամանակ քրիստոնեասեր իշխանը, որպեսզի խուսափի արյունահեղությունից, ցանկանում էր վճարել այնքան հարկ, ինչքան քրիստոնյաները կկարողանան վճարել ըստ Մամայի հետ միևնույն այդ կնքած պայմանագրի, սակայն անօրենը դրան չհամաձայնեց, այլ սկսեց սպասել իր անօրեն լիտվացի դաշնակցին։ Ինչ վերաբերվում է մյուսին՝ դավաճան Օլգեին, ապա նա, վազելով չարաբարո և անիծված Մամայի մոտ, անմիջապես նրան հարկատու դարձավ...։ Այսպիսով՝ օգոստոս ամսի 20-ին իշխանը մեծ գործով Կոլոմնայից ելավ և ուղղվեց անաստված թաթարների դեմ...։, որից հետո, կտրելով իր տիրույթները, կանգ առավ Օկայի ափին՝ Լոպաստիայի ալունքի մոտ, որտեղ էլ ձեռք գցեց կեղոտոտ թաթարների սուրհանդակներին։ Այդ ժամանակ նրան հասավ նաև նրա եղբայր Վլադիմիրի իր վոյեվոդ Տիմոֆեյ Վասիլևիչի և մնացած բոլոր այն ռազմիկների հետ, որոնք թողնվել էին Մոսկվայում։ Դրանից հետո Մեմենի օրվանից մեկ շաբաթ առաջ՝ կիրակի օրը, նրանք սկսեցին անցնել Օկան։ Անցնելով գետը՝ նրանք մտան Ռյազանի երկիր, ընդ որում իշխանն ինքը իր շքախմբի հետ միասին գետն անցավ ծանծաղուտով...։ Եվ ահա իմացան Մոսկվա բաղաբնով, Դերեսլավում, Կոստոմայում և ողջ Վադիմիրում ու այլ բաղաբներում, որ մեծ իշխանը ռուսական այլ իշխանների հետ միասին անցել է Օկան...։ Դրանից հետո մեծ իշխանը սուրբ Աստվածածնի ծննդյան օրից երկու օր առաջ մոտեցավ Դոնին...։ Անցելով այսպես՝ մեծ իշխանը սկսեց դասավորել իր զորքեր, ընդ որում նա իրականացնում էր իր հազուստներ հաճելի, ինչպես հարկն էր նման մեծ ճակատամարտից առաջ, որից հետո առաջնորդները գինեցին իրենց զնդերը։ Եվ ահա նրանք հասան Դոնին և սկսեցին խորհրդակցել...։ Իր հերթին Մամայը, իմանալով, որ իշխանը մոտեցել է Դոնին և տեսնելով սեփական ջարդված ռազմիկներին, սպառնալից շուրջը նայեց, նրա ուղեղը մթազնեց ու նրան այնպիսի մի մեծ կատաղություն պատեց, որ դա կարծես կրակ արտաշնչող մի օձ էր, որ տիրել էր նրան։ Եվ ահա Մամայը հրամայեց...։ Իմանալով այս մասին...։ Ղմիրին հրամայեց կամուրջներ գցել Դոնի վրա և նույն գիշերն իսկ ծանծաղուտներ փնտրել, իսկ դա հենց սուրբ Աստվածածնի ծննդյան նախորդ օրն էր։ Չափող օրը, որ շաբաթ էր և համապատասխանում էր սեպտեմբերի 8-ին, արևածագից մինչև օրվա ժամը 3-ը, մի մեծ խավար պատեց երկիրը, սակայն հետո Աստված հրամայեց խավարին նահանջել և լույս տվեց։ Եվ ահա իշխանը դասավորեց իր մեծաբանակ զնդերը, ընդ որում իրենց զնդերը շարեցին նաև ռուսական մնացած իշխանները, իսկ մեծ առաջնորդներն էլ տոնական հագուստներ հագան։ Այդ ժամանակ կարծես երկրի խորհրդատուները բացվեցին, երկիրը սարսափելի կերպով ցնցվեց և հեռվից՝ արևելքից ու արևմուտքից, եկած Աստծո ռոդիներն սարսափ պատեց, բանից տնքաց

«Նույն այդ օգոստոս ամսին Հորդայից մեծ իշխան Ղափտրիին (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Ղափտրի Իվանովիչ Դոնսկոյին – Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայր Վլադիմիրին լուր հասավ այն մասին, որ անիծյալ իսմայելցիների ցեղը ելնում է քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ Հորդայում իշխում էր մի թույլ աթաբայիկ (Ոսկե Հորդայի խան Բուլակը (1370-1380) – Մ.Ֆ.), իսկ իրական իշխանությունը գտնվում էր իշխան Մամայի ձեռքում, որը անչափ կատարած էր մեծ իշխանի ու որջ ռուսական երկրի վրա: Երբ մեծ իշխան Ղափտրի Իվանովիչն իմացավ, որ իր վրա է գալիս թաթարական այդ իսկայանական զորքը, նա հավաքեց իր մեծաքանակ ռազմիկներին և ելավ անաստված թաթարների դեմ՝ հույժը դրած Աստծո և ամենասուրբ Աստվածածնին կույս Մարիամի ողորմածության վրա՝ օգնության կանչելով սուրբ խաչը: Եվ ահա մեծ իշխանը ոտք դրեց Դոնից այն կողմ տարածվող երկրներ՝ ճամբար զարկելով Նեպրյավդա գետի ակունքի մոտ գտնվող մի բաց դաշտում: Հենց այդտեղ էլ անիծյալ իսմայելցիները մարտադարձը ընդունեցին քրիստոնյաների դեմ: Մոսկվացիները, որոնցց շատերն առաջին անգամ էին մարտի դաշտ դուրս գալիս, երբ տեսան թաթարական իսկայանական զորքը, ահաբեկվեցին, քանզի ամեն մի հույժը կորցրին կենդանի մնալու, իսկ այլք էլ դիմեցին փախուստի՝ մոռանալով մարզարեի այն խոսքերը, թե մեկը կհաղթի հազարին, իսկ երկուսն էլ կկործանի հարյուր հազարին, եթե Աստված Նրանց հետ լինի: Երբ մեծ իշխան Ղափտրին իր եղբայր Վլադիմիրի հետ շարժեց զորքը անօրեն դիպիսներին դեմ, աչքերը երկինք բարձրացրեց և ասաց ավետարանական խոսքերը, թե. «Եղբայրներ, մեր ուժն ու ապաստարանը Աստվածն է»: Եվ ահա երկու զորքերն իրար եկան ու մի հարատև ճակատամարտ բռնկվեց, սակայն Աստված իր հրաշագործ գորույթյամբ ահաբեկեց հազարաքանիներին, որոնք, թիկունքները դնելով հարկածի տակ, դիմեցին փախուստի: Եվ այսպես քրիստոնյաները թշուրմ էին հազարացիներին, իսկ սրանք էլ ընկնում էին Նրանց հարվածներից, խեղդվում էին գետում ու կործանվում՝ անթիվ բանակությամբ: Այդ ճակատամարտում ընկան իշխան Ֆեոդոր Բելոզերցին և Նրա որդի Իվանը, իսկ այլ իշխաններն ու առաջնորդներ էլ հետապնդեցին օտարազգիներին: Անաստված թաթարները, խոցված Աստծո վախից և քրիստոնեական գեղեթերի, տապալվում էին ու այդպես տարածեց Աստված մեծ իշխան Ղափտրի Իվանովիչի և Նրա եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչի հաղթանակ ձեռքը օտարազգիների նկատմամբ: Նրանց այդ հարձակումը մեր վրա տեղի ունեցել մեր մեղքերի պատճառով, քանզի օտարականները զինված ենել էին մեր վրա, որպեսզի մենք հրաժարվեինք մեղսավոր կենցաղից, եղբայրների միջև գոյություն ունեցողատեղությունից, արծաթասիրությունից, անարդար դատաստանից և բռնությունից: Այնուհանդերձ Աստված ողորմած է և մինչև վերջին պահը չէ, որ գայրախում է մեզ վրա ու հավերժ չէ, որ պատժում է: Այդ հաղթանակը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 8-ին՝ Սուրբ Աստվածամոր ծննդյան օրը, որը շաբաթ էր» (Ամանուն «Դոնի կռվի մասին 1421 թվականի ժամանակագրական պատմություն»):

«Այդ նույն տարում Գորգայի անօրեն իշխանը՝ այն անիծյալ Մամայը, հավաքելով մի հսկայական զորք և ի մի բերելով դիպախական ու թաթարական բոլոր երկրները, ինչպես նաև հավաքելով ֆրիզների, չերեզների և յասերի զորքը, գնաց մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Դոնսկոյի - Մ.Ֆ.) ու ողջ ռուսական երկրի դեմ: Եվ ահա օգոստոս ամսին մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը Գորգայից լուր ստացավ այն մասին, որ թաթարական զորքը գալիս է քրիստոնյաների վրա, անիծյալ հարգադասցիներ: Իրոք, այն անօրեն Մամայը, անչափ կատաղած լինելով մեծ իշխան Դմիտրիի վրա այն ջարդի համար, որ իր ընկերները, սիրավիներն և իշխանները կրել էին վերջինիցիս Կոժա գետի վրա, հսկայական զորքով ելավ, որպեսզի գեղեկվարի ռուսական երկիրը: Երբ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչն իմացավ այս մասին, նա մեծաբանակ ռազմիկներ հավաքեց ու ելավ թաթարների դեմ, որպեսզի պաշտպանի իր տիրույթը, սուրբ եկեղեցին, քրիստոնեական հավատքը և ողջ ռուսական երկիրը: Դրանից հետո, երբ իշխանն անցավ Օկան, Նրան այլ լուրեր ևս հասան, որ Մամայը զորքը հավաքել է Դոնից անդին, կանգնած է դաշտում և սպասում է լիտվական զորքի ու Յագելլոյի (Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան, Լեհական թագավորության ապագա ադա Վլադիսլավ Յագելլոյի - Մ.Ֆ.) օգնությանը: Այդ ժամանակ մեծ իշխանը անցավ Դոնը և կանգ առավ Նեպրյավդա գետի ակունքի մոտի գտնվող մի մեծ ու լայնարձակ դաշտում, ուր եկան նաև անիծյալ դիպախները՝ թաթարական զնդերի հետ միասին: Եվ ահա զորքերը շարվեցին և մարտի նետվեցին, ընդ որում, երբ նրանք իրար եկան, մի երկարատև ու դաժան մարտ բռնկվեց: Մեկ ողջ օրը նրանք այս կերպ մարտնչեցին և երկու կողմից էլ անհաշիվ մարդիկ սպանվեցին, սակայն Աստված օգնեց մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչին, իսկ Մամայի անիծյալ զնդերն էլ դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ մեր զնդերը ընկան թշնամիների հետևից՝ կոտորելով ու ջարդելով դրանց: Ահա այսպես Աստված իր հրաշագործ գործությանը անաբեկեց Յագարի որդիներին ու նրանք փախան՝ թիկունքները դրած հարվածների տակ, ընդ որում շատերը սպանվեցին, իսկ ոմանք էլ խեղդվեցին գետում: Ռուսական ջոկատները հետապնդեցին թաթարներին մինչև Թերե կոչվող վայրը ու այդ ընթացքում շատերին կոտորեցին, ընդ որում թաթարներից շատերը, առաջ մղվելով Աստծո գայլոսյոթից և սարսափից, լցվեցին ջուրը և խեղդվեցին: Ինչ վերաբերվում է Մամային, ապա նա մի փոքր ջոկատով փախավ սեփական երկիր: Այս ջարդը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 8-ին՝ Սուրբ Աստվածամոր ծննդյան օրը, որը շաբաթ էր՝ մինչև ճաշի ժամը: Եվ ահա սպանվեցին իշխան Ֆեոդոր Ռոմանովիչ Բոլոգոսկին, նրա որդի, իշխան Իվան Ֆեոդորովիչը, Սեմյոն Միխայիլովիչը, Միկուլա Վասիլևիչը, Միխայիլ Իվանովիչ Օկինֆովիչը, Անդրեյ Սարգիսովը, Տիմոֆեյ Վալույց, Միխայիլ Բրեկնովը, Լև Սորոգովը, Սիմեոն Մեյիցը, Լեքսանդր Դերեսևսկի և շատ այլք» (Ամսնուն «Դոնի մեծ կռիվի մասին»):

«Եվ ահա այն անհիմառունակ Մամայը, որ խայտառակ էր եղել և զովեցի փոխարեն խայտառակություն էր ստացել, անձամբ եկավ ռուսական երկրի վրա՝ արիտը լցրած չար անօրենությամբ ու պարծենալով, որ կջարդի մեջ իշխան Դմիտրի Իվանովիչին (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Դոնսկոյի - Մ.Ֆ.): Իմացավ այս մասին մեծ իշխանը... կանցեց իր ազնվականներին և ռուսական երկրի բոլոր իշխաններին, որ իր իշխանության տակ էին, որից հետո ասաց նրանց...: Այդ ժամանակ իշխանները պատասխանեցին... որից հետո, ինչպես հիմապիտեղ իշխան Յարոսլավ Վլադիմիրովիչը, գնացին այդ չարաբարո Մամայի՝ երկրորդ Ավյատապովի վրա: Եվ ահա նրանք հանդիպեցին Մամային Դոնի մոտ գտնվող թաթարական դաշտում և իրար եկան ինչպես մուր ակաղ, երբ գեղեցիկ փայլատակ մեծ իշխանը և նրա զորքերը կայծակների նման: Ռազմիկներն իրար եկան ու սկսեցին մարտնչել երես առ երես, իսկ այդուհի էլ, որ թափվեց այնտեղ, լցվեց Դոն գետը և սա կարմրեց: Այդ ժամանակ թաթարների գլուխները թափված էին քարերի մոտ, իսկ այդ անօրենների մարմիններն էլ թափված էին ինչպես կոթած կաղնիներ: Եվ ահա, ինչպես վկայում են շատ ճշմարտախոս մարդիկ, երևացին երկնային հրեշտակները, որոնք օգնում էին քրիստոնյաներին: Եվ այսպես օգնեց Աստված մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչին և նրա կողմակիցներին սուրբ Նահատակներ Բորիսի ու Գլեբի միջոցով: Ինչ վերաբերվում է այն չարագործ Մամային, ապա սա փախավ մեծ իշխանի երեսից» (Եպիֆան Իմաստուն «Մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչի վարքաբանությունը»): «Եվ ահա, որպես պատիժ մեր մեղքերի համար, լուր եկավ, որ Գորգայի իշխան Մամայը, ի մի բերելով անաստված թաթարների ողջ հորդան, մի մեծ զորք է հավաքել և գալիս է ռուսական երկրի վրա: Այդ ժամանակ բոլոր մարդկանց մեծագույն վախ պատեց, իսկ մեծ իշխանը, որն այս ժամանակ իր ձեռքում էր պահում ռուսական երկրների գալիսունը՝ ամենագովելի և հաղթական Դմիտրի Մեծը..., հավաքելով իր բոլոր ռազմիկներին, ելավ անաստված թաթարների դեմ: Տեսնելով, թե ինչպես մեծ է հակառակորդի զորքը, մերոնցից շատերը կասկածներով պատվեցին, շատերն էլ անաբեկեցին և մտադրվեցին փրկություն որոնել, սակայն, հանկարծ մի սուրհանդակ եկավ սուրբ Սերգեյից և ասաց. «Անանց որևէ կասկածի, տեղ իմ, համարձակորեն ելե՛ք այս չարիքի դեմ և ոչինչ մի վախեցե՛ք, քանզի Աստված ձեզ օգնի»: Լսելով այդ՝ մեծ իշխան Դմիտրին ու նրա զորքը, լցվելով համարձակությամբ, ելան այդ անիծյալների դեմ, իսկ իշխանն ասաց. «Ով Աստված, որ ստեղծել էս երկինք ու երկիրը, օգնի ինձ թո անվան հակառակորդների դեմ մղվող այս մարտում»: Ահա այդպես նրանք ճակատեցին: Այդ ժամանակ շատերն ընկան, սակայն, սակայն օգնեց հաղթական Դմիտրին, անօրեն թաթարները հաղթեցին և կործանարար մահվան գիրկը նետվեցին: Իրոք, այդ անիծյալները, երբ տեսան Աստծո դժգոհությունն ու գայլոսյոթ, բոլորը փախան, իսկ քրիստոնեական զորքը երկար տարածություն հետապնդեց նրանց և անթիվ բանակություն կործանեց: Ոմանց հաջողվեց փրկվելով փախչել, սակայն այլև էլ կենդանի գերի ընկան: Դա մի հիմապիտեղ օր էր, երբ ձեռք բերվեց իսկապես հիաքանկ մի հաղթանակ» (Եպիֆան Իմաստուն «Սուրբ Սերգեյ Ռադոնեցկու վարքաբանությունը»):

«Եվ ահա մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչն (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչ Դոնսկոյի - Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայր Վլադիմիր Անդրեևիչը իսկական բազմերի նման ելան ռուսական երկրից և մտան դիպախական դաշտերը: Նժույզները խրինջում էին Մոսկվայում, թմբուկները խփում էին Կոյունայում, շեփորները փչում էին Սերպուխովում և ողջ ռուսական հողը թնդում էր, ընդ որում շողողում էին փայլուն գրանիներ ու փողփողում էին դրոշմները մեծն Դոնի մոտ: Կախում էին զանգերը նաև մեծն Նովգորոդում, իսկ Նովգորոդցիները, տխուր կանգնած սուրբ Սոֆիայի մոտ, բողոքում էին իրար, թե. «Եղբայրներ, արդյո՞ք ժամանակը չէ՞», որ մենք էլ օգնության հասնենք մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչին»: Դազիվ էին այս ասել, երբ կարծես արծիվներ ելան ռուսական երկրից, սակայն այդ արծիվներ չէին, այլ ազատներն էին, որ ելան Մեծ Նովգորոդից և 70.000 հոգանոց զորքով օգնության եկան մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչին ու նրա եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեևիչին...: Եվ այսպես, մեծ իշխան Դմիտրիի մոտ Մոսկվայում հավաքվեցին ռուսական իշխանները...: Ծոծոնում էին սայլերը Դնեպրի ու Դոնի մոտ, այդ անիծյալ թաթարներն էին գալիս ռուսական երկիր: Կարծես գորշ գայլերը ոռնային, սակայն այդ գայլերը չէին, այլ անիծյալ թաթարներն էին անաբեկեցվում եկել ռուսական երկրի վրա, կարծես սագերն էին աղվսում և կարապները թափահարում թևերը, սակայն այդ դրանք չէին, այլ անիծյալ Մամայի զորքն էր, որ իր առաջնորդների հետ Ռուսիա եկավ...: Եվ ահա մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչը ցատկեց ոսկեգոծ թամբին, հեծնեց աշխետ Նժույզ ու աջ ձեռքը վերցրեց թուրը: Արեգակը լուսավորում էր նրան, իսկ սրբեր Բորիսի ու Գլեբի էլ սկսեցին աղոթել յուրայինների համար...: Այդ ժամանակ մեծ իշխանն ասաց եղբայրը... «Սեր առաջնորդները փորձառուն են՝ 70 հոգի, իսկ նրանց շարքերում էլ անչափ այրել են, ինչպիսիք են Ֆյոդոր Սեմյենովիչը, Սիմոն Միխայիլովիչը, Միկուլա Վասիլևիչը, երկու եղբայր Օլգերովիչները (Պսկովի և Պոլոցկի իշխանությունների իշխան Անդրեյ Օլգերովիչը և նրա եղբայր Դմիտրին - Մ.Ֆ.), Անդրեյ Բյանսկցին, Դմիտրի Վոլինցին, Տիմոֆեյ Վալուևիչը, Անդրեյ Սարգիսովիչը և Միխայիլ Իվանովիչը, որոնց հետ 300.000 զրահավորներ կան: Նրանք փորձված մարդիկ են լավ Նժույզների վրա՝ ոսկեգոծ զրահներով ու չերեզական սաղավարտներով, երբ ունեն մոսկովյան վահաններ, ֆյուգակայան դաշտակներ և բուլատից թուրեր...»: Եվ ահա, կարծես բելոգեղյան ծուռակները և արագ բազմերը, ծախրաբազմերի հետ միասին նրանք անցան գետը ու հարձակվեցին սագերի և կարապների վրա, սակայն իրականում այդ ռուսական իշխաններն էին, որ հարձակվեցին թաթարական զորքերի վրա, երբ իրենց նիզակներով դիպան թաթարական զրահներին ու Նեպրյավդա գետի ափին գտնվող Կուլիկովյան դաշտում բուլատե թուրով զոնգացրին խիտության սաղավարտները: Ողջ դաշտը թաթարների Նժույզների ոտքերի տակ ոսկորներով լցվեց և արյունով պատվեց, իրար եկան մեծ զնդերը և պատեցին սարերն ու բլուրները, պղտորեցին լճերն և գետերը, երբ կոչ տարածվեց ռուսական երկրով մեկ ու լուր հասավ երկաթյա դարպասներ, Դոն, Կաֆա, Կապույտ ծով, Տիմոնով և Ֆարգար, թե այդ Ռուսիան է հաղթում անիծյալներին Կուլիկովյան դաշտում: Ահա այդպես ռուս բազմերն անիծյալ թաթարների վրա էին գալիս իրենց կրած վիրավորանքների համար, շողողում էին ոսկեգոծ զրահները և թշնամիների սաղավարտները իրենց ընտիր թուրով զոնգացնում էին ռուս իշխանները: Այսպիսով՝ մարտնչեցին շաբաթ օրվա կեսօրից սկսած, իսկ դա սուրբ Աստվածամոր ծննդյան օրն էր: Այդ լսիր, եղբայր, գոմեշներն այլևս չեն փնջացնում Դոն մեծ գետի ափին գտնվող Կուլիկովյան դաշտում, այդ տեղում են այնտեղ թաթարների կողմից խոցված մեծ իշխաններն ու բարձրաստիճան բոյարներն իրենց դրուժիններով, որոնց թվում են Բելոգորյան իշխանները, Ֆյոդոր Սիմոնիչը, Սեմյոն Միխայիլովիչը, Միկուլա Վասիլևիչը, Տիմոֆեյ Վալուևիչը, Անդրեյ Սարգիսովիչը, Միխայիլ Իվանովիչն ու նրանց մարտիկները: Ահա այսպես, սուրբ Աստվածամոր ծննդյան այդ օրը քրիստոնյաները ջարդեցին անիծյալ թաթարներին Կուլիկովյան դաշտում՝ Նեպրյավդա գետի ափին: Նույն այդ օրը, որը շաբաթ էր և Աստվածածնի ծննդյան օրն էր, քրիստոնեական զնդերը ջարդեցին թաթարների Կուլիկովյան դաշտում՝ Նեպրյավդա գետի ափին: Եվ ահա մարտակոչ գոչեց Վլադիմիր Անդրեևիչը ու, շողողալով ոսկեգոծ սաղավարտով, սլացավ անիծյալ թաթարների վրա: Զնդում էին բուլատե թուրերն ու խիտության սաղավարտները: Այդ ժամանակ նա ասաց իր եղբայր Դմիտրի Իվանովիչին. «Եղբայրս, այս չար ու ծանր ժամանակներում դու մեզ համար կարծես երկաթյա վահան լինես, արդ մի հանգստացիր ու գործիր թո հզոր գնդով՝ չլսելով նրանց, որոնք խռովություն են նյութում: Անիծյալ թաթարներն արդեն մեր իրդերն են ուսույն, նրանք ջարդեցին մեր բաջարի զորքը, իսկ Նժույզներն էլ, մինչև ծնկները լինելով արյան մեջ, չեն կարողանում ընթանալ դիակների շատության պատճառով: Զերիք է, եղբայր, տխուր դիտել քրիստոնյաների արյան թափվելը, անգործ մի թող թո բոյարներին, վոյեյովներին ու բոյարական երեխաներին»...: Կարծես արծիվները սլացան արագընթաց Դոնից անդին, սակայն իրականում այդ մեծ իշխան Դմիտրի Իվանովիչն էր իր զնդով սլանում այդ ուղղությամբ՝ իր ողջ զորքի հետ

միասին...: Եվ այսպես մեծ իշխանն անցավ հարձակման, երբ սկսեցին զրնգալ բուլաւտ թերերն ու խիստվան սաղավարտները, իսկ անիծյալներն էլ սկսեցին ձեռքերով ծածկել գլուխները: Եվ ահա անթերեսները շուտով շուռ տվեցին նծույզները: Զաւին ծածանում էր մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչի դրոշները, իսկ այն անիծյալները փախչում էին: Ռուսիո երկրի որդիները խլացրին լայնարձակ դաշտն իրենց մարտական աղաղակներով, իսկ ոսկեզօծ գրահներն էլ շողշողում էին: Այդ կարծես գոնէն էր մարտի ելել: Եվ ահա մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչն ու նրա եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեւիչը հետ դարձրին անիծյալների գնդերը և սկսեցին անողորմ կերպով կոտորել դրանք՝ մեծ սարսափ տարածելով ամենուր: Իշխանները տապալկեցին ծիւրից, դաշտը լցվեց թաթարների դիակներով և այդպէս վտակներ հոսեցին: Այսպիսով՝ անիծյալների գնդերը ցրվեցին և թաթարները վայրի ճանապարհներով սկսեցին փախչել Լուկանովիէ՝ կրճատցնելով ատամներն ու ճանկերով երեսները...: Այսպիսով՝ Ռուսիո երկրի որդիները թալանեցին թաթարների բարիքը, ձեռք գցեցին նրանց նծույզները, զրահները, զոմէներն ու ուղտերը, ինչպէս նաև գինին, շաքարը, թանկարժեք զարդերը, մետաքսն ու մահուդը, որ սրանք տանում էին իրենց կանանց համար...: Փախավ նաև անիծյալ Մամայը, ընդ որում սա թողեց իր զորքերն ու գորշ զայիի նման պատուպարվեց Կաֆա բաղաբնում, որտեղ ֆրյազները նրան ասացին. «Ով անիծյալ Մամայ, ինչո՞ւ ես այք դրել ռուսական երկրի վրա: Դիմա ալլա հին ժամանակները չեն, ինչ ոսկէ Զորդայի ժամանակն էր: Դու ուզում ես հավասարվել Բայթու արքային (Ոսկէ Զորդայի հիմնադիր խան Բայթուն – Մ.Գ.), սակայն նա երկայթա գրահներով պատված 400.000 ռազմիկներով էր հարձակվել ռուսական երկրի վրա ու գերեվարել այն ծայրից ծայր, ընդ որում այդ Աստված էր պատժել ռուսական երկիրն իր մեղքերի համար, իսկ դու, ով Մամայ, որ ռուսական երկրի եկար միայն 9 հորդաներով ու 70 իշխաններով, այժմ 10-ից 9-ին կորցած փախչում ես Լուկանովիէ...»: Ողորմած եղավ Աստված մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչի ու նրա եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեւիչի նկատմամբ, որոնք կանգնած մնացին Նեպրյավա գետի ափին գտնվող Կուլիկովյան դաշտում՝ նրանք երկուսն իրենց առաջնորդներով՝ մնալով մարտի դաշտում: Եվ ահա եղբայրները տիրութայամբ ու վշտով նայեցին իրենց շուրջը, որտեղ բրիստոնյաների դիակները դասված էին իրար վրա ինչպէս խոտի տուկերը դեզում, իսկ նրանց արյունն էլ լցվում էր Դոնը: Այդ ժամանակ մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչը հրամայեց. «Հաշվեք, եղբայրներ, թե բանի վոյեվոդներ են բացակայում և բանի ռազմիկներ չկան»: Եվ ահա պատասխանեց մոսկովյան բոլար Միխայլ Անդրեւիչն ու ասաց Ղափորի Իվանովիչին. «Իմ տեր, մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչ, մեզ հետ չեն Մոսկվայի 40 բոլարներ, Բելոգերի 12 իշխաններ, Նովգորոդի 30 ազատներ, Կոլոմնայի 20 բոլարներ, Սերպուխովի 40 բոլարներ, Լիտվայի 30 պաներ, Պերեսլավի 20 բոլարներ, Կոստրոմայի 15 բոլարներ, Վլադիմիրի 20 բոլարներ, Սուզդալի 50 բոլարներ, Ռյազանի 70 բոլարներ, Մուրմանսկի 40 բոլարներ, Ռոստովի 30 բոլարներ, Ղափորի 23 բոլարներ, Մոժայսկի 60 բոլարներ, Չվերիգորոդի 30 բոլարներ և Ուզդիլի 15 բոլարներ, իսկ մեր ողջ զորքից էլ զոհվել են 153.000 ռազմիկներ, փառք բեզ տեր Աստված, որ ողորմած եղար մեր նկատմամբ» (Սոֆոնիա «Չաղոնչիկ»):

«Այսպիսով ելավ մեծ իշխանն (Մոսկվայի և Վլադիմիրի մեծ իշխան Ղափորի Իվանովիչ Դոնսկոյի – Մ.Գ.) ու ըստ արժանիքների շարեց գնդերը՝ նշանակելով առաջնորդներ: Այդ ժամանակ նրա առաջապահ գնդում հարազատ եղբայրներ Անդրեյ (Պսկովի) և Պոլոցկի իշխանությունների իշխան Անդրեյ Օլգերովիչը – Մ.Գ.) և Ղափորի Օլգերովիչներն էին, ինչպէս նաև բոլար ու վոյեվոդ Միկուլայ Վասիլիւիչը և իշխան Ֆյոդոր Ռոմանովիչ Բելոգերցին: Իր մոտ՝ սեփական գնդում, մեծ իշխան Ղափորին պահեց իր բոլար և առաջնորդ Իվան Ռադիկովիչ Վալաշնուիչն՝ իր բոլար ու վոյեվոդ Միխայիլ Բրեսկոյին ու իշխան Իվան Վասիլիւիչ Սմոլենսկցու հետ: Աջ ձեռքի գնդում մեծ իշխանը նշանակեց Անդրեյ Ֆյոդորովիչ Ստարոդուբցուն, իսկ ձախ ձեռքի գնդում էլ որպէս առաջնորդներ նշանակեց իշխաններ Վասիլիւիչ Յարոսլավցուն, Լև Սորոգովիչն ու իշխան Ֆյոդոր Միխայիլովիչ Մոլոժցուն: Այդ ժամանակ Պահակային գնդում իշխանը որպէս վոյեվոդներ նշանակեց Օկինիֆովիչի որդի Միխայիլ Իվանովիչ, ինչպէս նաև իշխան Սեմյոն Կոնստանտինովիչ Օդոլենսկոյի, նրա եղբայր Իվան Տարոնցին և Անդրեյ Սարգիսին: Նա նաև այլ գնդեր դասավորեց և առաջնորդներ նշանակեց, իսկ ինչ վերաբերվում է Պահեստային գնդին, որը աննկատ տեղակայվեց կաղնուտում, ապա նա այնտեղ հրամանատար նշանակեց իր ազնվազարմ ու բացարի եղբայր, իշխան Վլադիմիր Անդրեւիչին, որի հետ դրեց նաև իմաստուն ու խիզախ Ղափորի Միխայիլովիչ Վոլինցային, ինչպէս նաև իշխան Ռոման Միխայիլովիչ Բոյանսկուն, իշխան Վասիլի Միխայիլովիչ Կաշանցուն և Ռոմանովիչ Նովոսիլցուն: Ահա այսպէս զինվելով՝ նրանք գնացին թշնամու վրա» (Ամանուն «Անդրորոկսկու չորրորդ ժամանակագրություն» (ըստ Դոբրովոլսկու ցուցակի)):

«Իշխան Ֆեոդոր Բելոգերցուն ու նրա որդի Իվանին, ինչպէս նաև Կոնստանտին Կոնստանտինովիչին, որն ընկավ անաստված Մամայի դէմ կռվում՝ հավերժական հիշողություն: Հավերժական հիշողություն նաև Նույն այդ մարտում ընկած Սիմեոն Միխայիլովիչին, Նիկուլե Վասիլիւիչին, Տիմոֆեյ Վասիլիւիչ Վայունին, Անդրեյ Իվանովիչ Սարգիսովին, Միքայել Իվանովիչին, Լև Իվանովիչին, Սիմեոն Մեիքիին ու բոլոր նրանց, որոնք ընկան հանուն տուրք եկեղեցու և առաքելական հավատքի» (Ամանուն «Ամվականացանք Մամայի դէմ կռվում ընկածներին»):

«Այդ ժամանակ Մամայը տեսավ, որ իր դրոժիկնան ուժասպառ է եղել, իսկ իր իշխաններից, ազնվականներին և մոտիկներից շատերն էլ սպանվել են շատ այլ ռազմիկների հետ միասին, դրա համար էլ նա շատ վշտացավ, տխրեց և մեծ չարությամբ հետ դարձավ» (Ամանուն «Նիկոնովյան ժամանակագրություն»):

«Եվ այսպէս այնտեղ ճակատամարտ եղավ, որտեղ երկու կողմում հաշված մարտին մասնակցեցին 400.000 հոգի: Արդյունքում ռուսները հաղթանակ տարան» (Դետամար Լյուբեկցի «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ տարում մեծ պատերազմներ եղան շատ երկրներում, սակայն հատկապէս պետք է առանձնացնել ռուսների պատերազմը թաթարների դէմ Կապույտ ջրի մոտ, որտեղ երկու կողմից էլ զոհվեցին 40.000 հոգի, թեև արդյունքում մարտի դաշտը մնաց ռուսներին» (Յովսիան Ֆոն Պիզալե «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ռուսների ու թաթարների մեջ հիշողության մեջ ամենամեծագույն ճակատամարտը տեղի ունեցավ Կապույտ ջուր կոչվող վայրում և տեսնել էր պետք, թե ինչպէս երկու կողմերն էլ մարտնչում էին ոչ թե իրենց տեղերում կանգնած, այլ՝ մեծ խմբերով իրար վրա էին գալիս, նիզակներ նետում, հարվածում ու հետ բաշվում: Ի վերջո, սակայն, հաղթանակ տարան ռուսները, որոնք ոչ քիչ բանակի ավար ձեռք գցեցին՝ հիմնականում անասուններ, բանի որ թաթարներն այլ բան չունեն: Դա Զրիստոսի ծննդից հետո 1381 թվականին էր» (Ալբերտ Կրանց «Վանդալիա»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամանուն իր «Լիտվայի և ժմուդի ժամանակագրություն» աշխատությունում՝ կրկնելով, սակայն, «Ասք Մամայի ջարդի մասին» Ամանունի հաղորդումները:

⁴⁹⁰⁴ Այս մասին հայտնում են Մակրիգին և իբն Նատերը:

⁴⁹⁰⁵ Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիգին, իբն Նատերը, իբն Բահադուրը և իբն Դուկմակը:

⁴⁹⁰⁶ Այս մասին հայտնում են Մակրիգին և իբն Նատերը:

⁴⁹⁰⁷ «Դենց Չարմանուհին էր, որ դրանից հինգ տարի անց իր որդի Գևորգի հետ հավաքեց 300 հոգի և այլազգիների ձեռքից 65 տարով ազատեց Կապույտը» (Կիրակոս Չեղոնցի «Հիշատակարան 1473 թվականի»):

⁴⁹⁰⁸ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹⁰⁹ Այս մասին հայտնում է Մակրիգին:

⁴⁹¹⁰ «Հիջրի 784 թվականի Մուհառամ ամսին բոլոր Եւփրները, զորքերը, խոջաները և գնդերի հրամանատարները գտնվում էին Եւփր Աղիյի ենթակայության տակ: Թավրիզ բաղաբն փաստացի դատարկ էր, իսկ սուլթան Յուսէյնի (Զեյափյանների սուլթանության սուլթան Յուսէյնի – Մ.Գ.) շրջապատում եղած բոլոր չարափոխներն էլ զբաղված էին զվարճություններով և գինիներով: Նրանք զբաղված էին հարբեցորդությամբ և անփույթ էին: Ընդհանուր կարգ էր դարձել, որ սուլթան Յուսէյնի Նստավայրի դռան մոտ երբեք 20 հոգուց ավելի մարդ չէր լինում: Խոջա Շեյխ Բեջաջին և դագի Շեյխ-Ալին նրա շրջապատում էին և յուրաքանչյուրն այնքան զործերով էր զբաղված, որ ուշադրություն չէր դարձնում Նույնիսկ փառիշտին: Մինչ այդ սուլթան Ահմեդը (Զեյափյանների սուլթանության ապագա սուլթան Ահմեդը – Մ.Գ.) արդեն իսկ ուզում էր հարձակվել սուլթան Յուսէյնի վրա, սակայն դա չէր հաջողվել, բանի որ նրա հետ շատ մարդիկ չկային: Արդեթիկ շրջանը Ահմեդին էր պատկանում: Իր վիրայեթին ծանոթանալու համար նա մեկնեց այնտեղ և այդ ուղևորությունը չանցավ առանց հետին մտքերի: Երբ սուլթան Յուսէյնը իմացավ այդ մասին, Վաֆա Դուրթուդ-Շահին, որը սուլթան Ահմեդի ստևումն էր եղել, ուղարկեց նրա հետևից, որ հետ բերի: Վերջինս հասավ Ահմեդին, սակայն օգուտ չեղավ: Սուլթան Ահմեդը մեծ շտապողականությամբ Արդեթիկից շարժվեց դեպի Մուղան և Առան: Այդ կողմերի բոլոր զորքերը նրա շուրջը հավաքվեցին: Նրան միացավ նաև Արդեթիկ կարավայրից, Ֆառուխգադի որդի Համզան և նա մեծաթիվ մարդկանց հավաքեց: Տասնութ օր անց սուլթան Ահմեդը վերադարձավ և նույն տարվա Սաֆար ամսի 11-ին հասավ Թավրիզ: Այդ ընթացքում սուլթան Յուսէյնի Եւփրները և զորքերը Աղիյ-աղայի մոտ Սուլթանիայում էին և ոչ ոք չկար, որ կարողանար հակադրվել սուլթան Ահմեդին, որ հայտնվեց անապատելի: Նրա մարդիկ փառիշտին դառնալիս իրար, սակայն փոքր-ինչ հապաղեցին և սուլթան Յուսէյնն իր ողջ շրջապատով, օգտագործելով խորամանկությունը, դրակի մյուս կողմից փախան ու ապաստանեցին փողոցներում և տներում: Սուլթան Ահմեդը Նստեց սուլթանական գահին և սկսեց որոնել փախուստի դիմանքներին: Ի վերջո նրա եղբորը և վերջինիս մարդկանց հայտնաբերեցին: Ահմեդը գիշերով սպանեց սուլթան Յուսէյնին և թաղեց նրա մոտ գերեզմանի կողքին՝ Դամաշկիէի շենքում» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրագրում»):

«Հիջրի 784 թվականի Մուհառամ ամսին սուլթան Յուսէյնի (Զեյափյանների սուլթանության սուլթան Յուսէյնի – Մ.Գ.) եղբայր սուլթան Ահմեդը (Զեյափյանների սուլթանության ապագա սուլթան Ահմեդը – Մ.Գ.) առանց թույլտվության ելավ որսի դեպի Արդաբիլ՝ այն բաղաբն, որը նրան էր պատկանում և մտնում էր նրա իթթայի կազմի մեջ: Առավոտյան, երբ սուլթան Յուսէյնը իմացավ այդ մասին, Վաֆա Դուրթուդ-Շահին, որը սուլթան

Ամիտեղի ստեղծումն էր եղել, ուղարկեց նրա հետևից, որ հետ բերի: Վերջինս հասավ Ամիտեղին, սակայն օգուտ չեղավ: Սուլթան Ամիտեղը մեծ շտապողականությամբ Արդեբիլից շարժվեց դեպի Մուղան և Անան: Այդ կողմերի բոլոր զորքերը նրա շուրջը հավաքվեցին: Նրան միացավ նաև Արդեբիլի կառավարիչ, Ֆառուխզադի որդի Ֆամզան և նա մեծաթիվ մարդկանց հավաքեց: Տասնութ օր անց սուլթան Ամիտեղը վերադարձավ և նույն տարվա Սաֆար ամսի 11-ին հասավ Թավրիզ: Այդ ընթացքում սուլթան Ֆուսայի եմիրները և զորքերը Ադիլ-աղայի մոտ Սուլթանիայում էին և ոչ ոք չկար, որ կարողանար հակադրվել սուլթան Ամիտեղին, որը հայտնվեց անսպասելի: Նրա մարդիկ փակեցին դառապահանքի դուռը, սակայն փոքր-ինչ հասպարդեցին և սուլթան Ֆուսային իր ողջ շրջապատով, օգտագործելով խորամանկությունը, դղյակի մյուս կողմից փախան ու ապաստանեցին փողոցներում և տներում: Այդ օրը եմիր Չաքարիայի եղբայր եմիր Մաստուղը պատահմամբ իր պարտեզ էր հրավիրել բոլոր դիվանագիտներին և հանկարծ հայտնվեց սուլթան Ամիտեղի զորքը: Ոմանք փախան, իսկ մնացյալին կողոպտեցին՝ վերցնելով հագուստն ու ձեռքը: Սուլթան Ամիտեղը նստեց սուլթանական գահին և սկսեց որոնել փախուստի դիմաձեռնի: Ի վերջո նրա եղբորը և վերջինիս մարդկանց հայտնաբերեցին: Ամիտեղը գիշերով սպանեց սուլթան Ֆուսային և թաղեց նրա մոր գերեզմանի կողքին՝ Ղամաշկիեի շենքում» (Քամուլլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹¹¹ «Սուլթան Ամիտեղը (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ամիտեղ (1382-1410) - Մ.Ֆ.) մոտ էր սուլթանությանը, բայց ստիպված եղավ Մարանդի ճանապարհով փախչել: Երբ Ադիլ-աղան հասավ Թավրիզ, ճիշտ չհամարեց այնտեղ մնալ և շարժվեց սուլթան Ամիտեղի հետևից, իսկ Աբբաս-աղային և Մուսաֆիր Աբու-Ղաջին էլ թողեց Թավրիզում, որպեսզի նրանք զբաղվեն զորքի հանդերձմամբ: Ադիլ-աղան կանգ առավ Մարանդի շրջակայքում: Այնուհետև Մուհամմեդ Ղավաթին, Ղարա-Վիստամին և իր ենթականերին նա առաջ ուղարկեց՝ դեպի Արաքս գետի ափը: Նրանք ամրացրին Չիա ալ-Մուլեի կամուրջը և տեղակայվեցին այնտեղ: Այդ ժամանակ սուլթան Ամիտեղը գաղտնի հրավիրեց Մուհամմեդ Ղավաթին և ասաց. «Ղուբ իմ հոր հնազանդ ծառաներն էիք, բայց իմա ընտրել եք Ադիլին ծառայելու: Ամոթ է ինձ հետ թշնամանալը»: Նույնը սուլթան Ամիտեղը գրեց Աբբաս-աղային և Մուսաֆիր Աբու-Ղաջին՝ նրանց իր կողմը գրավելով: Զանի որ Ադիլ-աղան հաստատական էր, սակայն, և նրա շուրջը շատ զորք կար, նրանք նրանից վախենում էին: Ղայմանակողմեցին, որ նշված օրը Մուհամմեդ Ղավաթին, գտնվելով առաջապահում, կփրկուի հնազանդությունը, իսկ Աբբաս-աղան և Մուսաֆիրն էլ Թավրիզում ապստամբություն կբարձրացնեն: Եվ ահա Մուհամմեդ Ղավաթին ըմբոստացավ, նրանք եմիր Ադիլի որդւ ենթականների շրջայեցին, իսկ մյուս մասին էլ ուղարկեցին եմիր Ադիլի մոտ՝ նրան այս մասին տեղյակ պահելու համար» (Քամուլլահ Աբու «Ռաշիդի լուսցունը»):

«Այդ ժամանակ մյուս եղբայր՝ Բայագետը, փախավ և գնաց դեպի Ադիլ-աղան ու եմիրները: Նրանք, լսելով տեղի ունեցածի մասին, լքեցին Շահիրյարի ամրոցը և շարժվեցին: Երբ մոտեցան, սուլթան Ամիտեղը (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ամիտեղ - Մ.Ֆ.) չկարողացավ դիմարդել նրանց, փախավ և ուղվեց Նախիջևանի կողմերը: Ադիլ-աղան և եմիրները հասան Թավրիզ, որտեղից էլ ելան՝ Ամիտեղ սուլթանի հետևից: Ադիլ-աղան կանգ առավ Սոֆիանի վերին մասում՝ խոցա Ռաշիդի աղբյուրի մոտ, ինչից հետո Ամիտեղ Ղավաթինի մի խմբով առաջ ուղարկեց: Ամիտեղ Ղավաթին և Օմար Ղախալը մոտեցան սուլթան Ամիտեղին, բայց նրա կողմն անցան» (Քամուլլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹¹² «Երբ այս լուրը հասավ եմիր Ադիլին, նա խորհրդակցելու համար ցանկացավ կանգնել եմիր Աբբասին և Մուսաֆիրին, բայց նրանք չլքեցին նրան ու ասացին. «Մենք մեր փառչիչի (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ամիտեղի - Մ.Ֆ.) ենթականերն ենք և թո՛ղ դեմ ենք»: Եմիր Ադիլը, իր շուրջը տեսնելով անհնազանդություն, այնտեղից Ղեհիռուականի և Մարաղայի ճանապարհով ստիպված հետ քաշվեց, ինչից հետո մեկնեց Չաղաթայի վիլայեթ: Ճանապարհին նրան ենթարկվեցին Սար, Կուրգան և Ղարավթու ամրոցներ: Նա հասավ Սուլթանիե, կանգ առավ Սուլթանիեի արտավայրերում և դեսպաններ ուղարկեց բոլոր կողմերը: Երբ եմիր Ադիլի հեռանալու լուրը հասավ սուլթան Ամիտեղին, նա Թավրիզի կողմը որպես առաջապահ հինգ ջոկատ ուղարկեց՝ Ֆառուխզադի որդի Ֆամզայի, Շեյխ-Ալի Ինաթի որդի Յադի-Բասանի և Բայրամ-բեկի որդի Աբու Սալիդի հրամանատարությամբ: Այդ ժամանակ եմիր Աբբասը և Մուսաֆիրը, ինչպես նաև Թավրիզում գտնվող պետական մեծամեծներն ու իշխանները, շարժվեցին սուլթան Ամիտեղին ընդառաջ: Նրանք պատրաստեցին գանազան ընծաներ՝ գնեթեր, ձիեր, ամեն լավ բաներից ինքն հատ, ինչպես նաև շատ այլ բաներ: Մարանդի ճանապարհին երկու կողմերի զորքերն անցան միմյանց: Երբ մոտեցան, Ֆամզան և Յադի-Բասանը Աբու Սալիդին ասացին. «Այս մարդիկ գնում են սուլթան Ամիտեղի մոտ և կդառնան հրամանների տերերը, իսկ մենք ստիպված կլինենք հնազանդվել նրանց: Ավելի լավ է՝ մենք սպանենք նրանց»: Երբ կողմերը մոտեցան իրար և, առանց միմյանց ուղջունելու, խառնվեցին ճակատամարտում, Ֆամզան ասաց Աբբասին. «Կարծում ես, որ Նորից՝ այդպես գոռոզ կկարվես: Մեզ չես էլ բարևում»: Դրանից հետո նա հայիոյեց նրան և, սրով հարվածելով, գետին տապալեց Աբբասին: Բայրամ-բեկի որդի Աբու-Սալիդն էլ սպանեց Մուսաֆիրին: Նրանց գլուխները ուղարկեցին սուլթան Ամիտեղին, իսկ իրենք շարժվեցին Թավրիզ: Սուլթան Ամիտեղը կշտամբեց նրանց ասած այդ խոսքերի համար և ասաց. «Ձեզ այս արարքը հասցրեց նրան, որ Ադիլը ինձ ասեց: Նա այլևս երբեք ինձ չի հնազանդվի»» (Քամուլլահ Աբու «Ռաշիդի լուսցունը»):

«Աբբաս-աղան և Մուսաֆիր Աբու-Ղաջին չլքեցին հրամանը և չլքեցին թաղաքը: Եվ ահա, երբ Ադիլ-աղան իմացավ եմիրների անհնազանդության մասին, այլևս չկարողացավ դիմարդել և Մարաղայի ճանապարհով այնտեղից ուղվեց Սուլթանիե: Սուլթան Ամիտեղը (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ամիտեղ - Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Թավրիզ: Աբբաս-աղան և Մուսաֆիր Աբու Ղաջին նրան դիմավորելու համար դուրս ելան թաղաքից: Նրանց որոշ մերձավորներ հակադարձեցին այդ բային, բայց, բանի որ ճակատագիրը վճռել էր իրենց վախճանը և ժամը հասել էր, նրանց խոսքերը որևէ օգուտ չտվեցին: Նրանք չլքեցին խորհուրդները և դուրս ելան: Բայրամ-բեկի որդի եմիրզադե Աբու-Սալիդը Ամիտեղ սուլթանի բանակի առաջապահն էր: Սալգուր-շահ Ուբայուն և եմիրների մի մասը նրա տեղիներին էին: Երբ նրանք հասան Աբբաս-աղայի և Մուսաֆիր Աբու Ղաջի մոտ, միանգամից սրտեցին իրենց տներները և, առանց սուլթան Ամիտեղի թույլության, սպանեցին նրանց ու գլուխները ուղարկեցին սուլթան Ամիտեղին: Սուլթանը խորապես տխրեց, բայց, բանի որ իշխանությունը դուրս էր եկել իր ձեռքից, այլ ելք չուներ» (Քամուլլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹¹³ «Ավելի ուշ սուլթան Ամիտեղը (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ամիտեղի - Մ.Ֆ.) հասավ Թավրիզ, թաղաքը կարգի բերեց, ամրացրեց և սկսեց զբաղվել զորքի հավաքով, ռազմական պատրաստություններով ու վիլայաթների նվաճմամբ: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ Բաղդադից լուր եկավ, որ Փիր-Ալի Բադիբը և թագաժառանգ Շեյխ-Ալին, հավաքելով զորք, դուրս են եկել Բաղդադից ու ուղղվում են դեպի Թավրիզ: Դա եղել էր այսպես: Երբ սուլթան Ֆուսայի (Ջեֆարյանների սուլթանության սուլթան Ֆուսայի - Մ.Ֆ.) հետ պատահած իրադարձությունից հետո եմիր Ադիլը անցել էր Թավրիզ, նա մավկա Շամս-է-Ղին Աբհարին և մավկա Շամս-է-Ղին Ջասին մի նամակով ուղարկել էր Բաղդադ՝ հաղորդելով նրանց վիճակի մասին: Եվ ահա այժմ, երբ եմիր Ադիլը մեկնեց Սուլթանիե, Աղբազանը գրավեց Նապատակով նրանք ելան Բաղդադից: Դարկ է կշել, որ և Սուլթանիա, և Թավրիզ նրանք լուրեր ուղարկեցին, երբ եմիր Ադիլին ասացին, թե գնում են Թավրիզի կողմը, իսկ Թավրիզի բնակիչներին էլ ասացին, թե գնում են Սուլթանիա՝ Եմիր Ադիլին հեռացնելու: Երբ նրանք հասան Յուսամի ամրոցին, սակայն, որտեղ ճյուղավորվում էին երկու ճանապարհ, մտածեցին, որ իրենց գլխավոր թիրախն այնուհանդերձ սուլթան Ամիտեղն է և, բանի դեռ նա թույլ է, պետք է զբաղվել նրան հեռացնելու գործով: Եվ ահա մավկա Շամս-է-Ղին Աբհարին նրանք ուղարկեցին Եմիր Ադիլի մոտ, իսկ իրենք շարժվեցին Թավրիզի ճանապարհով: Սուլթան Ամիտեղն իր հերթին զորք պատրաստելու համար ելավ Թավրիզից: Զաշտուրուդի շրջանում կողմերը հասան միմյանց, սակայն այդ գիշեր ճակատամարտ չեղավ, իսկ կեսգիշերին էլ Օմար Ղախալը, որ սուլթան Ամիտեղի ծախ թևի հրամանատարն էր, բազմաթիվ եմիրների հետ դիմեց փախուստի և միացավ Շեյխ-Ալի թագաժառանգին: Սուլթան Ամիտեղը, իմանալով այդ մասին, կորցրեց փստառությունը իր եմիրների հանդեպ և ինքն էլ գիշերով փախավ: Նա անցավ Խոյով գնացող ճանապարհով և Նախիջևանի վիլայեթում՝ Փիր-Օմեր Նախիջևանցու դամբարանի մոտ, հասավ Ղարա-Մուհամմադին (Ղարա-Ղուլեյկունների էմիրության Եմիր Եմիր Ղարա-Մուհամմադը (1380-1389) - Մ.Ֆ.): Շեյխ-Ալի թագաժառանգը և Փիր-Ալի Բադիբը Թավրիզում չհապաղեցին և, Շեյխ-Ալի Բավերիին ու խոջա Ջամալ-է-Ղին Կաֆիրին թողնելով այստեղ, շարժվեցին սուլթան Ամիտեղի հետևից: Երբ Ղարա-Մուհամմադը լսեց թշնամական զորքի գալուստը, սուլթան Ամիտեղին ասաց. «Ըեզ համար մենք ջանք կդնենք այս գործում և կպայքարենք, բայց պայմաններով, որ դու թո՛ղ նոթարներով ու գինվորներով պետք է կանգնած մնաս տեղում և չշարժվես, որպեսզի մենք կարողանանք մեր հայտնի եղանակով կռվել: Եթե դու կամ թո՛ղ զորքերը շարժվեք, մենք հետ կդառնանք և մեր միջև համաձայնություն չի լինի, իսկ այդ պարագայում, եթե նրանք մեզ հաղթեն, դու ինքդ կպայքարես նրանց դեմ: Մյուս պայմանն այն է, որ նրանց զորքի ողջ ավարը մեզ պիտի մնա, իսկ թո՛ղ մարդիկ չպետք է ձեռք մեկնեն դրան: Եթե ձեռք մեկնեն, ապա մեր մեջ թշնամություն կլինի»: Այս պայմաններով թուրքմենական զորքը հավաքվեց: Ղարա-Մուհամմադը պատրաստեց ու մարտադաշտ հանեց 5.000 թուրքմեն: Ամեն 300 հոգուց նա մեկ ջոկատ կազմեց և ամեն ջոկատ բաժանեց 30 խմբի: Այսպես, որ 10 հոգի գնան ջոկատի կողքով և նետեր արձակեն, իսկ, երբ նրանց վրա հարձակվեն, առաջին 10 հոգին հետ քաշվեն և հաջորդ 10 հոգին շարունակեն գործել, մինչև հակառակորդի շարքը ցրվի: Դրանից հետո արդեն իրենք կհարձակվեն և վերջնականապես կցրեն նրանց: Ահա ուրեմն, այդ 5.000 հոգին կռվեցին այդ եղանակով և կորուցեցին այն հզոր զորքը՝ բոլորին ցրելով ու թալանելով: Նրանք Փիր-Ալին և Շեյխ-Ալի թագաժառանգին սպանեցին, նրանց 41 ջոկատները ոչնչացրին և մոտ 2.000 մարդ սպանեցին: Այդ զորքի ողջ գանձն ընկավ թուրքմենների ձեռքը: Իր հերթին սուլթան Ամիտեղը, առանց մնալու նրանց առջ, հասավ Թավրիզ: Բաղդադի եմիրները և նրանց գինվորները նա, ուտարեցին և մերկացած, հասան Թավրիզ: Այդ ժամանակ սուլթանը ոմանց ապաստան տվեց, իսկ մյուսներն էլ, ոտաբոքիկ և մերկացած, մնացին Թավրիզում» (Քամուլլահ Աբու «Ռաշիդի լուսցունը»):

«Սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) հասավ Թավրիզ, իսկ սպանվածների ողջ ունեցվածքը և զբաղվեց զորքի կազմակերպմամբ: Եվ ահա նա լուր ստացավ, որ Բաղդադից դեպի այս երկիր են շարժվել շահադե Շեյխ-Ալին և Փիր-Ալի Բադիկը: Սուլթան Ահմեդը մեկնեց Ուջան և բանակ հավաքեց: Գուրու Գուլագա Ֆաշտուրուդի սահմաններում կողմերը հանդիպեցին միմյանց, բայց այդ օրը ճակատամարտ չսկսվեց: Գիշերը Օմար Աֆախը փախավ և միացավ շահադե Շեյխ-Ալիին: Երբ սուլթան Ահմեդը տեղեկացավ այդ մասին, կորցրեց վստահությունը մյուս երկրների նկատմամբ, բռնեց փախուստի ուղին, ուղղվեց խոյ և միացավ Ղարա-Մուհամմեդ Թուրքմենին (Ղարա-Ղուլունյանների էփրոության էփր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.): Շահադե Շեյխ-Ալին և Փիր Ալի Բադիկը չկանգնեցին Թավրիզում ու հետապնդման անցան սուլթան Ահմեդի հետևից: Ճանապարհին նրանց զինվորները անպատշաճ վարք էին դրսևորում և, ուր հասնում էին, ամեն ինչ խլում էին: Նրանք թալանեցին նաև Փիր-Օմեր Նախիջևանցու սրբատունը, թող Ալլահին իր ողորմությունն ընծայի նրան: Կողմերը հանդիպեցին Ղարա-Ղերեմում: Մարտի ընթացքում նետերը հասան շահադե Շեյխ-Ալին և Փիր-Ալի Բադիկին ու նրանք ընկան: Սուլթան Ահմեդի զորքը խառնեց 41 ջոկատների մարտական շարքերը և մոտ 2.000 մարդ սպանվեց: Բոլոր զինվորներին գետին գցեցին ձիերից և մերկացրին: Բաղդադի զորքը, ոտաբորիկ և մերկ վիճակում մեծ դժվարությամբ հասավ Թավրիզ: Թավրիզի ժողովուրդը նրանց հարգանք, հազուստ և պարենամթերք պարգևեց ու ճանապարհեց: Սուլթան Ահմեդը ժամանեց Թավրիզ և հաստատվեց այնտեղ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Քրիստոսի 1382 թվականին սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) սպանեց իր երկու եղբայրներին և ինքը նստեց գահին՝ սպանելով նաև իր հոր մեծամեծներին ու կորցնելով նրանց: Այդ ժամանակ նրա մյուս եղբայրը պատերազմով շարժվեց նրա դեմ, այդ եղբոր անունը Շահադե էր, իսկ նրա զորապետը Փիրալիպատին էր: Նրանք մեծ զորքով եկան սուլթան Ահմեդի վրա և, թեև Արտազի դաշտում երկուսի զորքերն էլ կոտորվեցին, սակայն թշնամիներն ի վերջո ցրվեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) հաղթանակ տարավ իր մյուս եղբայր Շեյխ-Ալիի նկատմամբ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁹¹⁴ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹¹⁵ «Դրանից հետո էփր Ադիլը շտապեց զբաղվել զորքի պատրաստությամբ, որպեսզի մեկնի Թավրիզ, իսկ սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) իր հերթին հավաքեց պետության բոլոր Նշանավոր անձանց, ինչից հետո ուղարկեց խոջա Սադր-Էդ-Դին Ադդեբիցուն և թուլ տվեց, որպեսզի էփր Ադիլը վերադառնա: Բացի այդ սուլթան Ահմեդը պատրաստվեց կնության առնել էփր Ադիլի դստերը, իսկ Վաճու Զուլադ-Ջաթունին էլ՝ իր մորաքրոջը՝ ամուսնացնել էփր Ադիլի ասաց. «Այժմ, երբ այս պայմանավորվածությունը հայտնի դառնա բոլորին, ինձ անհրաժեշտ կլինի գնալ Թավրիզ՝ սուլթանի ունեցվածքը գրավելու համար»: Եվ ահա նա Չնչանից ուղարկեց խոջա Սադր-Էդ-Դինին, իսկ մավա խոջա Շամս-Էդ-Դին Աբհարին էլ ուղարկեց նրա հետ՝ շահելու համար սուլթան Ահմեդի համակրանքը, որպեսզի վերջինս որոշում կայացնի: Երբ խոջա Սադր-Էդ-Դինը հասավ սուլթան Ահմեդին և ներկայացրեց իրավիճակը, սակայն, սուլթան Ահմեդը չհամաձայնեց դրան և, խոջա Շեյխ Քեջաջին ուղարկելով մավա Շամս-ադ-Դին Աբհարիի մոտ, որպեսզի նա պայմանագիր ու դաշինք կնքի, ինքը այդ ընթացքում մնաց երկրորդի մեջ: Եվ ահա սուլթան Ահմեդը, տեղեկանալով էփր Ադիլը հասնում է Թավրիզ, իր գունակը ուղարկեց խալիսալ ամրոց տանող ճանապարհով, իսկ ինքը Նախիջևանի ճանապարհով, շարժվեց դեպի Առան ու Մուղան: Միաժամանակ Շեյխ-Ալի Ղազին նա ուղարկեց Շիրվան, որպեսզի պահանջներ ներկայացնի այդ վայրերի կառավարիչ Ֆուշանգին (Շիրվանշահների էփրության էփր Ֆուշեգի (1373-1385) – Մ.Ֆ.), իսկ ինքը կանգ առավ Առանում և Մուղանում: Եփր Ադիլը, տեղեկանալով սուլթան Ահմեդի մեկնելու մասին, կանգ առավ Ուջանում, որտեղ նրան միացան Թավրիզում մնացած Բաղդադի էփրները: Եփր Ադիլը նրանցից ամեն մեկին հանդիսավոր կերպով շնորհեց իր բարեհաճությունը և պարգևներ տվեց, իսկ, քանի որ նրանք արթնացան Շեյխ-Ալիի համար սգո գգեստներով էին, նա մեծ ծախսեր արեց նրանց վրա և բոլորին հանեց սգո հագուստներից: Երեք օր անց էփր Ադիլը մտավ Թավրիզ և սկսեց զբաղվել ունեցվածքի բռնագրավմամբ: Դետո նրա ցանկությունը դարձավ դեպի Բաղդադը և մեկ շաբաթ անց Մուստաֆա Քուչին նա նշանակեց Բաղդադի դարուգա, իսկ մավա Շամս-Էդ-Դին Աբհարին էլ՝ ասիի-դիվան, իսկ հերթին, հարկերի հավաքագրման, որոշումների կայացման և դրան առկալող բոլոր գործերը նա հանձնեց խոջա Ֆամիդ-Էդ-Դին Ղազվինի որդուն և նրան ուղարկեց Բաղդադի կողմը: Դրանից հետո մեկ ամիս անց էփր Ադիլը Թավրիզից գնաց Առան և Մուղան ու հասավ մինչև Բարզանի սահմանները: Ֆուշանգը (Շիրվանշահների էփրության էփր Ֆուշեգի (1373-1385) – Մ.Ֆ.) եկավ նրա մոտ և նրանց միջև խոսք եղավ խաղաղության շուրջ: Եվ ահա նրանք պայմանավորվեցին, որ Ադրբայջանի վրայից լվան սուլթան Ահմեդին, Պարսից Իրաքը՝ սուլթան Բայազետին, իսկ էփր Ադիլը այլ անձանց հետ միասին կկառավարի Ադրբայջանի Իրաքում՝ գործելով որպես սուլթան Ահմեդի կողմից այնտեղ նշանակված ասիի-դիվան և դարուգա: Այդ պայմաններով էփր Ադիլը վերադարձավ Սուլթանին» (Համդալլահ Աբու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Աճանը Եփր Ադիլ-աղան և սուլթան Բայազետը դուրս եկան Սուլթանիեից: Սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.), հասկանալով, որ իր բանակը դեռևս պատրաստ չէ և իր դիրքերը անկայուն են, իր ամբողջ ունեցվածքն ու խաթունին ուղարկեց Ահարի ամրոցի ճանապարհով, իսկ ինքն ուղղվեց Նախ դեպի Նախիջևան, ապա՝ Միսանի ճանապարհով անցավ Առանի Ղարաբաղ: Նա դադի Շեյխ-Ալին ուղարկեց Կավուսի (Շիրվանշահների էփրության էփր Քեյ-Կավուսի – Մ.Ֆ.) որդի էփր Ֆուշեգի (Շիրվանշահների էփրության էփր Ֆուշեգի – Մ.Ֆ.) մոտ և այս վերջինս նրան բերեց: Երբ նա հասավ, սուլթանը նրանից աջակցություն խնդրեց: Ադիլ-աղան ու Բայազետը եկան Մուղան: Սուլթան Ահմեդը անցավ Արաքը և դուրս եկավ նրանց ընդառաջ: Եփր Ֆուշանգը եղբայրներին միջև խաղաղություն հաստատեց, որի պայմանները հետևյալն էին: Միսանն և Գարմուղը, Ադրբայջանի վրայից, Առանն ու Մուղանը, ինչպես նաև թուրքմենների երկրները անցնում էին սուլթան Ահմեդին, իսկ Պարսից Իրաքը՝ սուլթան Բայազետին: Սուլթան Ահմեդի կողմից մեկ անձ և սուլթան Բայազետի կողմից մեկ անձ պետք է ուղարկվեին Բաղդադ՝ որոշելու Արաբական Իրաքի եկամուտների բաժինը: Այդպես էլ որոշվեց և կողմերը բաժանվեցին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) Շիրվանի վալի Ֆուշեգի իբն Զավուսի (Շիրվանշահների էփրության էփր Ֆուշեգի – Մ.Ֆ.) միջնորդությամբ երրորդ եղբայր Բայազետի հետ Ադրբայջանում խաղաղություն կնքեց և հաստատվեց գահին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁹¹⁶ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուկմակը:

⁴⁹¹⁷ «Այդ ժամանակ Ահմեդ իբն Ղուբուկ, մտնելով Սվախի սահմաններ, գերեվարեց Եփր Ղարա-Յուլուկին: Նա հրամայեց այլանդակել նրան և, զրկելով տեսողությունից ու պատվից, մահապատժի ենթարկել, իսկ մարմինն էլ դնել քաղաքի դիմաց, որպեսզի սուլթանի (Արաբենյանների էփրության էփր Բուրիան-Էդ-Դինի (1381-1398) – Մ.Ֆ.) զորքը ահաբեկվի» (Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադի «Խնջույքներ և ճակատամարտեր»):

«Այդ ժամանակ Ահմեդ իբն Ղուբուկը թուրքմենը բռնեց Սվախի մեծ բնիկներից մեկին, այլանդակեց և սպանեց, ինչի պատճառով էլ իր վրա բերեց սուլթան Բուրիան-Էդ-Դինի (Արաբենյանների էփրության էփր Բուրիան-Էդ-Դին – Մ.Ֆ.) զայրույթը» (Մեհմեդ Նեքրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 110):

⁴⁹¹⁸ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Դուկմակը:

⁴⁹¹⁹ Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիզին, իբն Նասերը, իբն Բահադուրը, իբն Էյասը և աս-Շարաֆը:

⁴⁹²⁰ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹²¹ Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիզին, իբն Նասերը, իբն Բահադուրը, իբն Էյասը և աս-Շարաֆը:

⁴⁹²² Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիզին, իբն Նասերը, իբն Բահադուրը, իբն Էյասը և աս-Շարաֆը:

⁴⁹²³ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁹²⁴ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁴⁹²⁵ «Եվ ահա Թոխթամիշը (Ռսկե Ֆոդդայի խան Թոխթամիշը (1380-1395) – Մ.Ֆ.) առաջնորդներ Փոլադ Օղլանի, Բուլադ Օղլանի, Բախչի խոջայի, Բայրուի և Բաստի բեկի գլխավորությամբ Դերբենդի պաշտպանության համար ուղարկեց 50.000 հեծյալ, որոնք տեղակայվեցին այնտեղ: Իր հերթին, երբ Ղազի Սարալը հասավ Թավրիզ, սուլթան Ահմեդը (Ջեֆաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) արդեն մեկնել էր Բաղդադ: Ղազին ուղևորվեց Բաղդադ և այնտեղ նրանք հանդիպեցին: Ղազին նրան հանձնեց նամակը: Ղազիի հետ էր մի գեղեցիկ մոնղոլ տղա: Սուլթան Ահմեդը նրան սիրեց և դա հայտնի դարձավ ինչպես բարձրաստիճաններին, այնպես էլ Բաղդադի հասարակ ժողովրդին: Ղազին վշտացավ այս առթիվ և դա վերածեց թշնամության աղբյուրի: Դետո, երբ Ղազին վերադարձավ և հասավ զորքերին ու էփրներին, նրանց ասաց. «Ցանկալի է, որ դուք այստեղ մի փոքր էլ սպասեք, որպեսզի ես կարողանամ հանդիպել Թոխթամիշին», իսկ ինքը, շտապ ճանապարհ ընկնելով, տեղեկացրեց նրան տեղի ունեցողի մասին: Այդ ժամանակ Թոխթամիշը հրամայեց. «Թող էփրները գնան սուլթան Ահմեդի հետևից, բռնեն նրան և բերեն ինձ մոտ»: Արդյունքում՝ այդ զորքը շարժվեց դեպի Թավրիզ: Եփր Վալին դուրս եկավ նրանց դիմավորելու, սակայն, ուժ չունենալով

դիմադրելու, փախավ՝ գնալով հայկազուն կողմը: Թավրիզի ողջ բնակչությունը փորձում էր պաշտպանել իրենց ընտանիքները: Նրանք ամրացրին բաղաբեր, սակայն անօգուտ ջանքեր էին թափում: Այդպես թավրիզցիները մեկ շաբաթ անցկացրին, սակայն հետո անհավատների զորքը խաբեությանը, հնարքով, ուժով և իր փառքով հաղթեց: Նրանք գրավեցին բաղաբեր, թալանեցին և այնքան ավերածություններ պատճառեցին, որքան հնարավոր էր: Զանգեզուրի մզկիթներն ու մեղրեսները, կապակեցին մարդկանց և այն ամենից, ինչ տարիներ շարունակ կուտակվել էր այդ բաղաբերում՝ պաշար, ունեցվածք ու գանձեր, տասն օրում չողողեցին անգամ մեկ հետք: Չետո, երբ ձմռանը ցրտերը սկսվեցին, նրանք, վերցնելով իրենց ավարը, վերադարձան...: Երբ Թավրիզի ավերակն և այդ անառակ գոթի մասին լուրը հասավ Սուլթանի, Սուլթանը, որը սուլթան Ահմեդի զորքով պաշարում էր Ադիլ աղային, մտածեց, թե ամրոցը այսպես թե այնպես ծանր վիճակում է և այժմ իրենց մնացած ուժերը կկարողանան այն գրավել: Դրա համար էլ նա այդ գործի համար նշանակեց Մալիք Թեմուրի որդի Ռաջի Սուլթանին, որպեսզի Հահ-Ալի Զաֆրի, Շեյխ-Ալի Ինսկի թոռ Շիրի, Խիզի Բուբալուլի և Փիր Չուսեյն Ֆառուխի հետ նա շարունակի ամրոցի պաշարումը, իսկ ինքը ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Երբ նա հասավ Մալիքաբադի սահմաններին, սակայն, տեղեկացավ, որ Թավրիզի զորքը, հասնելով Թավրիզ, արդեն թալանել է բաղաբեր: Այդ ժամանակ էլ որ Կալին Սուլթանի հետ դաշինք կնքեց, սակայն նրանք, ուժ չունենալով դիմադրելու, փախուստի դիմեցին, գնացին Բաղդադ և միացան սուլթան Ահմեդին» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լուսումը»):

«Եվ որ Կալին, հասնելով Թավրիզ, մարդ ուղարկեց Սահմուդ հայկազուն մոտ և կարողացավ նրան իր կողմը գրավել: Սահմուդ հայկազունը դուրս եկավ այնտեղից և հասավ Թավրիզ: Սուլթան Ահմեդի (**Ջեղախյանների սուլթանության ապագա սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի Ադ-Բուլան, Եվ որ Թավրիզը, Ադ-Բուլան, Չուխրաբը և մյուս մոտիկները դուրս եկան Թավրիզից և Բուլանբադի տափաստաններում՝ բաղաբերի մոտ, ծանր ճակատամարտ տվեցին: Վերջում, սակայն, նրանք նահանջեցին և ապաստանեցին Ալինբայի ամրոցում: Այդ ժամանակ էլ, ահա, Թախթամիշի խանի (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշի – Մ.Ֆ.**) բանակը, անցնելով Դերբենդի ու Շիրվանի վիլայեթը, հասավ Թավրիզ: Թավրիզցիները փողոցները և թաղամասերը փակեցին ծառերով և արգելապատնեշներով և ամրացան: Բաղաբեր շատ հարուստ էր և մարդիկ գնեց էին վերցրել իրենց փողոցներն ու տները պաշտպանելու համար: Երբ Թախթամիշի խանը եկավ, տեսավ բաղաբեր ու ժողովրդի պատրաստ դիմադրելու: Նրանք կանգ առան Համրի Ղազանի շրջանում: Ութ օր շրջեցին բաղաբերի շուրջը, բայց հարձակվելու որևէ հնարավորություն չգտան: Այդ ժամանակ մարդ ուղարկեցին և պահանջեցին Եվ որ Կալին՝ առաջարկելով խաղաղություն կնքել: Կալին համաձայնեց այն պայմանով, որ, ձիերի սմբակների արժեքի դիմաց, Թախթամիշին կտրվի 150 թուման ոսկի և նրանք հեռանան: Չիջի 787 թվականի հինգշաբթի օրը բաղաբեր բնակիչները հավաքեցին բաղաբեր բոլոր կարող մարդկանց և պարտադրեցին, որ նրանցից յուրաքանչյուրը ուրբաթ առափնուտան մեկ թուման ոսկի բերի ու հանձնի: Ուրբաթ առափնուտան եկան Եվ որ Կալին նոթարները, բերեցին Թախթամիշի գանձապետներին և նրանք սկսեցին հաշվել ոսկին: Զանի որ ուրբաթ էր և խաղաղություն էր կնքված, բաղաբերները վստահեցին, թողեցին գնեթերը և հանգստացան: Թախթամիշի բանակը դա իմացավ, սուրը բաշեց, հարձակվել բաղաբեր վրա և սկսեց սպանել ու թալանել: Բաղաբեր բնակչությունը այլևս չկարողացավ դիմադրել: Ութ օր շարունակ շուրջ 100.000 խիստ անողորմ անհավատներ հարձակվում, կոտորում և թալանում էին՝ չիմալելով ոչ մեկին: Տղամարդկանց և կանանց նրանք մեղքի նստեցնում էին փողոցներում՝ ձյան ու սառույցի մեջ: Այդ անհավատներն անցնում էին, գնում էին և, ուրեք, որ ավելի երիտասարդ ու գեղեցիկ էին՝ կանայք, աղջիկներ, պատանիներ, տանում էին: Որոշներին տանում էին իրենց տները, խիստ տանջում էին և գաղտնի խոշտանգում: Չետո նրանց ևս տանում էին իրենց հետ: Եթե գիրքը ամբողջ տարի անընդհատ շարադրի, թե ինչ կատարվեց այդ բաղաբեր և այդ սահմանափակների հետ, այնուամենայնիվ չի ավարտի պատմությունը և չի կարողանա նկարագրել նույնիսկ տեղի ունեցածի տասներորդ մասը...: Կարճ ասած, երբ Եվ որ Կալին շարժվեց Սուլթանի, Եվ որները խորհեցին, որ, աստված մի արասցե, նա կարող է ապստամբել: Նրանք առաջին «Լավ կլինի, եթե Եվ որ Սուլտանը մեկնի Թավրիզ, իսկ Հահ-Ալին, Շիրի, Ռաջի Ահմեդ Ալին Ղազալը և մյուս Եվ որները պաշարեն Սուլթանի ամրոցը»: Եվ որ Սուլտանը ուղևորվեց դեպի Թավրիզ: Հասնելով Ուլջան, նա իմացավ, որ Թախթամիշի զորքը պաշարում է Թավրիզը: Նա զարմացավ և շրջվեց դեպի բաղաբերի ճանապարհ: Թախթամիշի բանակն իր հերթին, լուր առնելով Եվ որ Սուլտանի մասին, հետապնդման դուրս եկավ և հասավ Սինա լեռանը, սակայն չկարողացավ նրան հասնել» (Համադալի Ղազվին «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ ձևով Թախթամիշը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշի – Մ.Ֆ.**) 9 թուման գործով, որի մեծ մասը կազմված էր անհավատներից և անողորմ բռնացողներից, Թավրիզ ժամանեց ...: Նա անցավ Դերբենդ, Շիրվանով եկավ Աղբաբան, թալանեց Թավրիզի շրջակա վայրերը և կանգ առավ այդտեղ» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եգդի «Զաֆար-Նամե»):

«Չիջի 788 թվականին Եվ որ Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եվ որության հիմնադիր Եվ որ Թեմուրը (1370-1405) – Մ.Ֆ.**) լսեց Թավրիզի ու Աղբաբանի վրա Թախթամիշի խանի (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշի – Մ.Ֆ.**) գործերի արշավանքի մասին և այն մասին, որ այնտեղ ավերածություններ են իրականացվել: Դրա համար էլ նա որոշեց նվաճել Աղբաբանը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Չուրդադ ատ-թարիխ գրքի հեղինակի խոսքերով Չիջի 787 թվականի ձմռանը Ղալիսի արքա Թախթամիշ խանը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**) 90.000 հոգանոց զորքով Դերբենդով անցավ Շիրվան և Աղբաբան և, թալան իրականացնելով ճանապարհին, նույն ուղով հետ դարձավ» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Այս ևս պետք է գիտենալ, որ, նախքան Թեմուրի (**Թեմուրյանների Եվ որության հիմնադիր Եվ որ Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) մեր աշխարհը գալը, Չայոց 815 թվականին հյուսիսի Թախթամիշ անունով թագավորը՝ Ռուսաց և Ազախի տերը, որ նստում էր Ղրիմի Սարայում (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**), սիրո և խաղաղության համար դեսպան հղեց Թավրիզի սուլթան Ահմադ Կոչվիլի խանի (**Ջեղախյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.**) մոտ, որ Սալիբ (**Ջեղախյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյի – Մ.Ֆ.**) որդին էր, իսկ սա չար և սիրո գործերով խայտառակեց նրան: Դեսպանը գնաց Թախթամիշի մոտ, պատռեց իր օձիքը նրա առջև, իսկ նա էլ, բարկությանը լցված, իր մոտ կանչեց Զանիբեկ անունով մի իշխանի, բազում գործ տվեց նրան և սա կլանաց ու Դարբանդի դռներով եկավ նրա վրա: Այդ ժամանակ, ահա, Ահմադը խույս տվեց նրանից և եկավ Ռուստան, իսկ այնտեղից էլ գնաց Բաղդադ: Այդ ժամանակ հյուսիսի զորքերը պաշարեցին Թավրիզը, 7 օր պատերազմելով առան այն, շատերին սպանեցին և կողոպտեցին՝ ավարի մատնելով նրա բոլոր գաղանձները: Այնտեղից նրանք, շարժվելով դեպի Նախճավան բաղաբեր, Սյունյաց ողջ երկիրը և տասներկու գավառ ավերեցին, շատերին սպանեցին ու գերեցին: Ձմռան օրեր էին և ահա Աստծու հրամանով մեր Տիրոջ Դայանության օրը հանկարծակի սաստիկ ձյուն տեղաց նրանց վրա, ինչի արդյունքում շատերն ազատվեցին նրանց գերությունից, իսկ նրանք էլ, ավարի մեծ մասը թողնելով, նույն ճանապարհով, որտեղից որ եկել էր նրանաբար թաքարական ազգը, որ տողտողան էր կոչվում, իրենց աշխարհը գնացին: Նրանք, սակայն, խաղաղություն հաստատեցին Համախի երկրում, բանի որ կլանաց դուռը նրանք իրենց դեմ խաղաղությամբ բացեցին» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 5):

«Չայոց 835 թվականին Ղրիմի խան Թախթամիշն (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց պարսիկներին, որոնք եկան ու ճրագալույսին մտան Թավրիզ: Նրանք ավերեցին ու գերեցին ավելի քան 9 բյուր մարդ ու կին» (Սամվել Անեցու Շարունակագրություն):

«Չայոց 830 թվականին Ղրիմի Թախթամիշ խանը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**) իր զորքերը Թավրիզ ուղարկեց և սրանք 20 բյուր մարդ գերի բռնեցին» (Կիրակոս Ռշտունի «ժամանակագրություն»):

«Չայոց 830 թվականին Թուրթամ իշխանը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**) Ղրիմին զորքերի հետ ուղարկեց Թավրիզ և 20 բյուր գերի տարավ» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկչական 1370 կամ Չայոց 817 թվականին թուրքը Կասախից դռնից եկավ Չայաստան...: Փրկչական 1383 կամ Չայոց 830 թվականին Ղրիմի իշխան Թուրթամը զորք ուղարկեց Թավրիզի վրա և քսան բյուր մարդ գերի տարավ» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Սրանից մոտ 11 տարի առաջ Թարթարիայի արքա Թախթամիշը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**), լինելով լայնատարած երկրների և մեծաքանակ ժողովրդի մի տիրակալ, եկավ Թարթարիայից ու հսկայական զորքով գնաց Պարսկաստանի վրա: Նա մտավ Թավրիզ և Վերին Դայաստան, թալանեց շատ երկրներ, ավերեց բաղաբերներն ու ամրոցները, սակայն նաև մասնակիորեն վերականգնեց դրանք՝ իր համար: Այդ երկրներում դեսպաններն արդեն անցել էին, նրանք էին Սյունյաց բաղաբեր, որը հայկական երկրում էր, Սիսական բաղաբեր, ինչպես նաև այլ տիրույթներ նրա երկրում: Ավարտելով ողջ այդ թալանը, որը տեղի ունեցավ հատկապես Թեմուրբեգին (**Թեմուրյանների Եվ որության հիմնադիր Եվ որ Թեմուր – Մ.Ֆ.**) պատկանող երկրում, նա վերադարձավ Թարթարիա» (Ռուի Գոնսալես Դ՝ Կալիխ «Մեծ Թամեդանի պատմություն»):

⁴⁹²⁶ «Այդ օրերին էլի դառնություն եղավ, բանգի ճրագալույսի հայտնության օրը բարբարոսական ազգի կողմից շահաստանին պատուհաս հասավ, բանգի իրենց արքա Թախթամիշ խանը (**Ոսկե Չորդայի խան Թախթամիշ – Մ.Ֆ.**) զորքեր ուղարկեց Պարսկաստան: Սրանք եկան, գրավեցին Թախթան ու միևնույն Դայաստան երկիրը: Չունվարի 5-ին նրանք Թավրիզ մտան, իսկ անսի 29-ին՝ Նախիջևան, որտեղից էլ գնացին դեպի Սուրան և հետո դարձան իրենց բնական աշխարհը: Սրանք իրենց հետ տարած ավարով մտան Չունական աշխարհը՝ մինչ այդ անթիվ վրասներ գործելով, բանգի նրանք երկրում բազում արյուն հեղեցին, շատերն էլ ձյունից մրսեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք փախան, ցրտահարվեցին ու մահացան» (Գրիգոր խլաթեցի «Չիշատակարան աղետների»):

«Չայոց 835 թվականին թուրքերը գրավեցին Ռոտտանը» (Անանուն «ժամանակագրություն 1403 թվական»):

«Չայոց 834 թվականին թուրքերը գրավեցին Ռոտտան բերդը...: Նրանք անցան Նախիջևան և Սյունիք, որից հետո գնացին իրենց աշխարհը» (Սամվել Անեցու Շարունակագրություն):

«Հայոց 834 թվականին թուրքերը գրավեցին Որոտը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 834 թվականին թուրքը գրավեց Որոտանը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկչական 1387 կամ Հայոց 834 թվականին թուրքը գրավեց Որոտնը» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 834 թվականին թուրքը գրավեց Որոտանը» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Ժամանակագրություն»):

«Թողթա՛միջի (Ոսկե Հորդայի խան Թոխթա՛միջի – Մ.Ֆ.) գործերը կողոպտեցին նաև Մարաղան, ապա վերադարձան և ավիրեցին այն ամենը, ինչ դեռ մնացել էր Թավրիզում: Եվս երկու օր նրանք շարունակեցին սպանություններն ու թալանը: Դրանից հետո Թոխթա՛միջի գործի մի մասը մեկնեց Նախիջևան և հասիշտակեց Մարաղի ու Նախիջևանի վիլայեթները, իսկ մի մասն էլ գնաց Ահարի ճանապարհով: Հարաբարում նրանք միացան միմյանց և պարզվեց, որ այս վիլայեթից՝ Աղորթագանի երկրամասից, շուրջ 200.000 մարդ է գերեվարվել» (Համդալլահ Ղազվիի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹²⁷ «Այստեղի մարդիկ մեզ պատմեցին, թե սրանից տասնութ տարի առաջ թաթար խանը Թոխթա՛միջի (Ոսկե Հորդայի խան Թոխթա՛միջի – Մ.Ֆ.) պաշարել էր իրենց քաղաքը՝ երկու ուղջ օր ռմբակոծելով: Հետո, երրորդ օրը նրանք համաձայնության էին եկել նրա հետ, պայմանով, որ հանգիստ թողնվի իրենց քաղաքը, երբ ոչ ինքը և ոչ էլ իր մարդիկը պետք էր որ չմտնեին քաղաքը, բայց իրենք, որպես տուրք պիտի վճարեին սահմանված մի գումար: Այս պայմանները Թոխթա՛միջի խոսք տվեց հարգել, բայց նա ավելացրեց այդ՝ պահանջելով, որ քաղաքի գինված մարդկանց կեսը դուրս գա՝ միանալով իր ուժերին և իր հետ միասին ելնի վրացիների դեմ, բանգի հա մտադրված էր պատերազմել այդ ազգի թագավորի դեմ, որի անունը Գևորգ էր (հեղինակը նկատում էր Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.): Արդյունքում, սակայն, հազիվ էին այդ պատերազմիկները քաղաքից դուրս էին եկել, երբ Թոխթա՛միջի հրաման տվեց իր մարդկանց բալլելու քաղաքի դեմ, ուր նրանք ներս մտան հարձակվումով և կողոպտեցին այն, իսկ այնտեղ գտնված բոլոր հարստություններն էլ տարան՝ որպես ալար: Այս թաթարները, ապա, այրեցին տները՝ շատ տեղերից խորտակելով քաղաքի պարիսպները և սպանելով մեծ թվով քաղաքացիներ: Սուրմալիի բնակչության ստովա մեծամասնությունը Նախապես եղել են հայեր, որովհետև այն Հայաստանի քաղաքներից մեկն էր, բայց վերջին տարիներին շատ քրիստոնյաներ տեղահանվել են այստեղից և իսլամներ են եկել ու հաստատվել նրանց տեղը» (Ռուի Գոնսալես Դ՝Կլավիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

⁴⁹²⁸ «6895 թվականին արքայի (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ի – Մ.Ֆ.) փեսա Տաթեղիկը Լիմնայից եկավ արքայի մյուս փեսա, Հաջի-Օսարի որդու դեմ Նախիջևանից, որը կոչվում էր Սուլեյման-բեկ: Նա 12.000 հոգանոց զորք ուներ: Երբ նա մտավ Նախիջևան, սակայն, թրով խոցված առաջինն ընկավ հենց Տաթեղիկը, նրա զորքից 600 հոգի սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ անգնե մնացին՝ թողնելով ձիերն ու զենքերը» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 52):

⁴⁹²⁹ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹³⁰ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹³¹ «Երկրորդ նվաճելով՝ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) հասավ Թավրիզ: Այստեղ գտնվող Թեմուրի գեկուցեցին, որ վրացիները հարձակվել են Նախիջևանի վրա և, Մահմուդ սուլթանի (Ջեախրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) որդի Սուլթան-Թահիրից գրավելով Ալինջական ամրոցը, զբաղեցրել են Արաքսի ողջ ձախափնյակը» (Փարսադան Գորգիջանիժե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 19):

⁴⁹³² «Սահիր Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.), լսելով սուլթան Ահմեդի (Ջեախրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) փախուստի մասին, վերջինիս հետևից իգիթների խմբի հետ միասին հետապնդման ուղարկեց Սեյֆ-Էդ-Դին բեկին, որը հետապնդելով հասավ սուլթան Ահմեդին: Երբ սուլթան Ահմեդը տեսավ, որ թշնամիները հասել են իրեն, ողջ այն բարիքը, որ իր մոտ էր, բարձեղով ձիերի, ուղտերի և ջորիների վրա ու խփելով մորակները, ինքն այլ ուղղությամբ դիմեց փախուստի: Հաղթական զորքը գրավեց այդ բարիքները և շարունակեց հետապնդել նրան: Շահ-Ալի Բահադուրի որդի Իլյաս խոջան փոքր թվով մարդկանց հետ անցավ Նախիջևանի միջով և Նամակզար կոչվող վայրում հասավ սուլթան Ահմեդին: Վերջինիսը հետ շատ մարդ կար և նա շուտ եկավ ու սկսեց մարդկանց Իլյաս խոջայի դեմ: Ուժեղ մարտ եղավ և շատ մարդիկ վիրավորվեցին: Իլյաս խոջան վերքեր ստացավ: Արդյունքում սուլթան Ահմեդը միացավ իր մարդկանց և այդ մարտում փրկեց իր կյանքը: Իլյաս խոջան այդ վերքերից շատ տանջվեց, բայց ի վերջո առողջացավ: Նախիջևանի այդ մարտում շատ մարդիկ սպանվեցին» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Շարաֆ-Նամե 27-ին, որ ջորեքշաբթի էր, բռնեցին Էմիր Աղիյին և թալանեցին նրա ճամբարն ու ենթակայներին, իսկ իրեն էլ երեք օր անց մապապատի ենթարկեցին: Նրա մարդկանց մի մասը փախչելով՝ թաքնվեց Թավրիզի տներում: Դրանից երկու շաբաթ անց Բարձրյալ Տիրոջ ընտրյալ Շառան (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.), Թավրիզում թողնելով Էմիր Մուհամմեդ Սուլթանշահին, Ջան-խոջային, Էմիր Դաուլաթաի Ջիդդաջին և խոջա Յահյա Սիմանկին, շարժվեց դեպի Ալադաղ ու Գյոլջե Դենիզ» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Երբ վերագույն դրոշները հասան Ուջան, Աստծո ստրուկը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.), իմացավ, որ սուլթան Ահմեդը (Ջեախրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) եղել է Թավրիզում, բայց դուրս է եկել այնտեղից և շարժվել է Նախիջևանի ճանապարհով: Հաղթական զորքերը հետևեցին նրան և անգամ կանգ առնելու ժամանակ չկար: Սուլթան Ահմեդը շարժվեց Բաղդադի ուղղությամբ: Թողած գանձերը՝ նա հազար ու մի ղեկավարությամբ հասավ Բաղդադ: Հաղթական զինվորները կողոպտեցին գանձերը...: Աստծո ստրուկը Թավրիզից Նախիջևանի ճանապարհով շարժվեց դեպի Գեյջե Դենիզ» (Համդալլահ Ղազվիի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Հաջորդ տարի Էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.), որն ուղղվում էր դեպի Պարսկաստան, խորասանում լուր ստացավ, որ սուլթան Ահմեդ Էլիանին (Ջեախրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) Բաղդադից գալիս է Թավրիզ ու հենց դրա համար էլ նրա վրա ուղարկեց իր զորավարներից մեկը հանդիսացող խոջա Սեյֆ-Էդ-Դինին: Սա սուլթան Ահմեդին հանդիպեց Նախիջևանի աղի հանքերի մոտ, երբ վերջինս, Թեմուրի գալու մասին լուրը ստանալով, հետ էր դառնում: Նրանց միջև ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որի արդյունքում սուլթան Ահմեդը, շատ մարդկանց ու իր ողջ գումակը կորցնելով, փախչելով փրկվեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Երկրներ նվաճելով՝ Թեմուրը հասավ Թավրիզ: Այստեղ գտնվող Թեմուրի գեկուցեցին, որ վրացիները հարձակվել են Նախիջևանի վրա և, Մահմուդ սուլթանի (Ջեախրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) որդի Սուլթան-Թահիրից գրավելով Ալինջական ամրոցը, զբաղեցրել են Արաքսի ողջ ձախափնյակը: Թեմուրը շատ զայրացավ այդ լուրից և ասաց. «Եթե նրանք նման հանդգնություն են ցուցադրում ինձից երկու կամ երեք օր ճանապարհի հեռավորության վրա, ապա, ըստ երևույթին, մեծ խիզախության տեր են», որից հետո հրամայեց. «Թող ողջ զորքի ամեն տասը հեծյալից ընտրեն լավ ձիերի վրա երեք մարդ, որոնք ընդունակ ու գործունյա, հզոր դյուցազուներ կլինեն: Թող սրանք տասն օրվա համար պարենավթեր վերցնեն և, արշավանալով իրականացնելով Վրաստանի ուղղությամբ, այնտեղ կոտորած անեն»: Դրանից հետո Շիրվանի տիրակալ Էմիր Շեյխ Իբրահիմին (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմը (1385-1417) – Մ.Ֆ.) նա վերցրեց հետը և Թավրիզից եկավ Բայլական, որտեղ Շիրվանի տիրակալին բաց թողեց, իսկ ինքն իր զորքով ամենից առաջ ուղղվեց դեպի Շաբի: Իր հերթին Հիմիշին նա զորքով ուղարկեց Կախեթի և նա Շաբիում եկավ նրանց դեմ: Վրացիների ու թուրքերի միջև դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Երկու կողմն էլ հուսահատ համառությամբ մարտնչում էին և շատերին կոտորեցին: Թեմուրը մեծ հաջողականություն ուներ, իսկ Հիմիշն էլ բազմափորձ էր մարտերում: Եվ ահա, հասկանալով, որ թուրքերը կարող են հաղթել, վրացիները, բնիկ որ լավ ծանոթ էին տեղանքին, շուտ եկան դեպի անտառ, իսկ թուրքերն էլ կանգ առան երկու-երեք վայրերում» (Փարսադան Գորգիջանիժե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 19):

«Հայոց 836 թվականին... Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) զորքը դուրս եկավ, ոտնակոխ արեց Պարսից երկիրը և ոտք դրեց Հայաստան» (Գրիգոր խլաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Հայոց 835 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) եկավ Հայաստան» (Բաղդասար Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 836 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) եկավ Սամարղանդից» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1654 թվականի»):

«Հայոց 836 թվականին ազգությանը թաթար Լենկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) եկավ Սամարղանդից» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1798 թվականի»):

⁴⁹³³ «Հայոց 835 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և Նախիջևան» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Հայոց 835 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզից և ցրեց զորքերը տարբեր տեղերում» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1403 թվականի»):

«Հայոց 835 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և Նախիջևան...: Այդ ժամանակ Թավրիզի սուլթան, Ուլեյիս (Ջեյադդյանների սուլթանության սուլթան Ուլեյիս – Մ.Ֆ.) որդի Ահմեդը (Ջեյադդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը – Մ.Ֆ.) փախավ Լենկ-թեմուրից և գնաց Բաղդադ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 835 թվականին Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և Նախիջևան» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 835 թվականին Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և Նախիջևան» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 834 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և Նախիջևան» (Առաքել Դավթիսեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Փրկյալան 1388 կամ Հայոց 835 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզի և Նախիջևանի վրա: Նա այդ միջատարածքը գրավեց» (Անանուկ Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկել էր Ատրպատական և ավերել Նախիջևանը» (Մարտիրոս Դ՝ Առաքել «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի աշնանը Եմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Նախիջևան ամրոցը» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁹³⁴ «Այդ ժամանակ Կիսայի հնակը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրի գորավարներից – Մ.Ֆ.) Հիսլամուլը գյուղում 500 հոգու սպանեց՝ խեղդելով ծխով» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

⁴⁹³⁵ «Տիրապետը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Կրաստանից և կանգ առավ Ալանյուկ ամրոցի դիմաց: Այնտեղ սուլթան Ահմեդի նույնըներն էին գտնվում: Նրանք երեք օր մնացին այնտեղ, իսկ չորրորդ օրը հրաման եկավ. «Բահադուրներին՝ գիշերը բարձրանալ սարը»: Բահադուրները գիշերը բարձրացան սարը, իսկ առավոտյան սկսվեց մարտը: Գրավեցին ներքին ամրոցը և հավասարեցրին հողին: Այնտեղ գտնվող ռազմիկները ամրացան վերին ամրոցում: Ամրոցի բնակիչները, ջրի պակաս ունենալով, մեղանչեցին և երզվելով ուղարկեցին մի մարդու ու խնդրեցին. «Կիցենք ամրոցից»: Նրանք մտադրվել էին իջնել ամրոցից, բայց ամպեր կուտակվեցին և անձրև եկավ՝ լցնելով ջրհորները ամրոցի ներսում: Դրանից հետո նրանք խախտեցին սկզած խոստումը և չկատարեցին իրենց երդումը: Տիրակալ Սահիր Կիրանը Շեր Բահրամի որդի Մուհամմեդ Միրաբին, ինչպես նաև Ուլջարա Բահադուրին հրամայեց. «Պաշարեք և նստեք ամրոցի շուրջ բոլորը», իսկ ինքը երջանիկ աստղով ուղղվեց դեպի ծամբար ու կանգ առավ այնտեղ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Աստծո ստորուկը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մեկ օրը անցկացրեց Ալինջա ամրոցի մոտ ճակատամարտ տալով» (Համդալլահ Դավիդի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Այդ օրը դեսպաններին ձախ կողմից ցույց տվեցին մի ամրոց, որը կոչվում էր Ալինջա: Այն տեղակայված էր մի բարձր սարի կատարին՝ շրջապատված պարսպով և աշտարակներով: Այնտեղ խաղողի շատ այգիներ, այլ այգիներ և ցանված դաշտեր, ինչպես նաև շատ ջուր ու անասնակերի դաշտեր կային: Ահա սրանց բոլորից վերև էլ հենց գտնվում էր ամրոցը: Երբ Թամուրբեգը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) հաղթանակ տարավ պարսից սուլթան Ահմեդի (Ջեյադդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը – Մ.Ֆ.) նկատմամբ և գրավեց նրա երկիրը, վերջինս ապաստանեց այդ Ալինջա ամրոցում: Թամուրբեգն այնտեղ 3 տարի նրան ու նրա մարդկանց պաշարեց» (Ռուի Գոնսալես Դ՝ Կլավիխո «Մեծն Թամուրանի պատմություն»):

«Վերստին դառնալով Արևելքի պիղծ թագավորի (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) պատմությանը: Մեր Հայոց 836 թվականին նա արդեն ութամյա պատերազմով առել էր հորաստանի աշխարհը, որտեղից էլ հենց շարժվեց, եկավ և գրավեց Գանձակ Շահաստանի Թավրիզը բաղադր: Դրանից հետո նա այդտեղից ևս եկավ և եկավ Սյունյաց երկիրը՝ Երնջակի դոյակի և ապա Ճակատուց երկրի վրա» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 7):

«Թամուր Լանկը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)... հասավ մինչև Սուլթանիա, որտեղից էլ չվեց և եկավ Թավրիզ: Գրավելով այն՝ նա գնաց Սյունյաց երկիր՝ Երնջակ բերդի վրա» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Բացի դրանից նրանք աչքաթող շարժեցին և, սկսած Ակազ Զատիկից մինչև Մուրե հաջի տոնը, Երնջակ ամրոցն էլ պաշարեցին: Ու, թեև ծանր զորքով էին պաշարել այն, սակայն վնասել չկարողացան, հետո դարձան և գնացին» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Եվ ահա Կադ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Թավրիզը, որտեղից եկավ Սյունյաց երկիր ու պաշարեց Երնջակ դոյակը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁹³⁶ «6985 թվականի հոկտեմբեր ամսին ելավ արքայի (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ի – Մ.Ֆ.) փեսա, Լիմնայի Եմիր Թաջեդինը, և գնաց արքայի մյուս փեսա, Հայքեայի Եմիր Հաջի-Օմարի որդի Սուլեյման-բեկի վրա: Նրա զորքը կազմում էր 12.000 հոգի: Մտնելով Հայքեա, սակայն, առաջինը ընկավ և սպանվեց հենց Թաջեդինը, որը սրահար եղավ: Նրա զորքից 600 հոգի սպանվեցին, իսկ մյուսները, թողնելով ձիերն ու գնեքները, անգնե փախան» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 10):

Այս մասին հայտնում և է մեկ Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹³⁷ «Այդ տարի դադի Բուրխանեդինը (Արաթեյանների Եմիրության Եմիր Բուրխան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) սպանեց Սեբաստիայի տիրոջը, ինչպես նաև Սեբաստիայի Ստեփանոս Եպիսկոպոսին: Նա բանդեց նաև Սուրբ Զառաթունի վանքը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹³⁸ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Նասերը:

⁴⁹³⁹ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին:

⁴⁹⁴⁰ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹⁴¹ Այս մասին հայտնում են Մակրիզին և իբն Նասերը:

⁴⁹⁴² «Աշնան գալուսն պես Թավրիզի շրջանի կառավարումը հանձնվեց Մուհամմեդ-Սուլթան-Հախին, որից հետո Սահիր Կիրանը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ուղղորդվեց վերջից դեպի Նախիջևան: Նա անցավ Մարասի և Դարագիրի միջով, Արագը գետանցեց Հիսլամուլի կամրջով ու այնտեղ կանգ առավ: Այդ կամուրջը կառուցված է այն կերպ, որ աշխարհում նրա նմանը չկա, այն լրիվ կառուցված է քարից: Կամրջի երկու ծայրերում դրված են դարպասներ, իսկ կամրջի վրա կան երկու կամարներ, յուրաքանչյուրը 60 կարի (1 կարին հավասար է 0.4 մետր) – Մ.Ֆ.) երկարությամբ: Տիրակալը, գննելով կամուրջը, ուղղություն վերցրեց դեպի Գառնի ամրոց, որը վերցրեց մարտով: Ամրոցի կառավարիչ Շեյխ Հասանը ընդհատեց և, կապելով վզից, բերեցին տիրակալի մոտ: Անցնելով այդ վայրը՝ նրանք մտնեցան Սուրնալուկ ամրոցին, որը գտնվում էր Արագի ափին: Կանգնեցին չորս կողմից և սկսեցին մարտը: Այդ ամրոցը ևս գրավեցին ու ավերեցին: Այդ տեղի դարգուն Թուման Թուրքեսնին բերեցին տիրակալի մոտ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Աստծո ստորուկը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ձմեռն անցկացրեց Դարաբադում, իսկ Հիջրի 789 թվականի գարնանը վերադարձավ Ալադաղի ճանապարհով, ինչից հետո Ռոստանի և Ուշնուի ճանապարհով հասավ Հմադանին, որտեղից էլ շարժվեց Սաահանի և Շիրվանի ուղղությամբ» (Համդալլահ Դավիդի «Ընտրյալ պատմություն»):

«Բարձրալի ստորուկը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ձմեռն անցկացրեց Դարաբադում, իսկ Հիջրի 789 թվականի գարնանն էլ բռնեց Ալադաղի ճանապարհը» (Հաֆիզի Աբու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Դրանից հետո մեկ այլ հարված եկավ, ավելի դառնազին, բանգի, մինչև մարդիկ սգում էին այս ամենի համար, մի գույծ եկավ և հասավ, թե շարժվել են հորդեղի տունն ու առհասարակ թաքարների ողջ ցեղը, որը ժառանգաբար տիրում էր Սամարղանդին՝ լինելով Աբրահամի որդիներից: Եվ ահա նրանք Ատրպատականի կողմից միահամուռ մեր աշխարհը մտան, ավարառեցին և գերեվարեցին պարսիկներին ու հայերին, անխնա խոցոտեցին, տղամարդկանց սր ճարակ դարձրին, կանանց գերեվարեցին, ոմանց գլուխները բերեցին և շորերը խլեցին, այլոց շունչը արգելեցին ու խեղդամահ արեցին, ոմանց ոչխարի պես մորթեցին, թուկեր թիկունքից հանելով, կեսին էլ հրով խորովեցին, իսկ իրենք այդ ընթացքում սկսեցին ճնճերով ցնձալ: Հասերը Քրիստոսի ուրանում էին և Սահմեդին դավանում: Ահա այսպես եղավ Արարատ գավառում, որից հետո նրանք մտան Աղվանից աշխարհ...: Նրանք բազում մարդկանց գերեցին ու նաև Կասպույտ ամրոցը գրավեցին, որտեղ 400 հոգու սպանեցին, իսկ երևան մեծ ավանում էլ 500 հոգի կոտորեցին...: Այս ամենը եկավ գետի այս կողմում, որը Երասխ էր կոչվում» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Սա (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ ու մինչև Հայոց 836 թվականի ավարտը ավերեց Պարսկաստանն ու ողջ Հայաստանը: Ծառ ավեր եղավ, բազում մարդկանց արյուն հեղվեց, սով և անթիվ սպանություններ եղան» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան 1400 թվականի»):

«Խռովյալ ժամանակներ էին, երբ կրկին պաշարվեցին հին նետողաց ազգի նոր մարդկանց կողմից, որոնց խորեզմցիների էին ասում: Սրանց զորքը, անբավ բազմությամբ առապատակելով, ավերեց Հայոց, պարսից ու վրաց, ինչպես նաև բոլոր արևելյան աշխարհները: Ոմանց գերության

վարեցին, այլոց դիտարկված գալարվելով տապալեցին ու սրանք անթաղ մնացին, իսկ շատերին էլ տանջանքներով մաշեցին» (Գրիգոր Տաթևացի «Հիշատակարան 1387 թվականի»):

«Հայոց տոմարի 836 թվականին էր, երբ եղան դառնաբեր ժամանակներ, բանգի մեր մեղքերի պատճառով բազում տեղեր ավերվեցին: Արևելքի չար բռնավոր մահմեդական ազգից մեկը, որի անունը Լանկ Թեմուր էր (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), բազում ու անթիվ զորքով պատեց Պարսից երկիրը մինչև ռուսաց երկիր: Նա եկավ նաև Հայոց տուն, բանդեց ամեն ինչ ու գերեց բոլորին, անողորմ կերպով սրախողխող արեց հայի ու տաթիկի՝ ուժ որ գտալի» (Պետրոս Բաքերունցի «Հիշատակարան 1387 թվականի»):

«Հայոց 836 թվականին ելավ Գողիաթի նման մեկը՝ անօրեն Լանկ Թամուր կոչեցյալը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**)... որը, շարժվելով շահաստան Սամարղանդից, ահարկու ծայրով ընկավ բազում գավառների վրա...՝ զորքով բազմությամբ 100.000 տուներատերի և երկաթակուռ զինվորների» (Կարապետ Աղթամարցի «Հիշատակարան 1389 թվականի»):

«Այնտեղից նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մեկ օրում ելավ ու ավերեց մինչև Կարբի, Բջնի, Գառնի, Սուրմարու և Կողբ» (Անանուն «ժամանակագրություն 1402 թվականի»)

«Հայոց 835 թվականին Լենկթեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Կարբին, Բջնին, Գառնին, Սուրմարուն և Կողբը՝ ուղղվելով դեպի Վրաստան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Մեր Հայոց 836 թվականին նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**)... առավ Սուրբ Մարի քաղաքը՝ հինքից խորտակելով մեր ամրոցը, որ ամրափակել էր Բագրատունյաց պատվական տոհմը, և գերեց քաղաքն ու բոլոր շրջակա գյուղերը» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 7):

«Նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Սուրմարի քաղաքի վրա, գրավեց այն ու հինքից տապալեց Բագրատունյաց ազգի կողմից կառուցված պարիսպը» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Փոքրական 1388 կամ Հայոց 835 թվականին Լենկթեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) տիրեց մինչև Կարբի, Բջնի, Գառնի, Սուրմարի ու Կողբ, որտեղից էլ գնաց Վրաց տան վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Կաղ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ճակատի երկիր, գրավեց Սուրմարուն, որն ամրացրել էին Բագրատունիները» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Այս Դեմեդյանը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) ևս բզկտեց ու տորդեց երկիրը, իսկ մնացածներից էլ, ում որ հանդիպում էր, ոտնակոխ էր անում» (Եսայի Հասան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ Լանկ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկել էր Ատրպատական և ավերել Երևանը» (Մարտիրոս Դ՝ Առաքել «ժամանակագրություն»):

⁴⁹⁴³ «Դեռ մինչ այդ Շեյխ-Ալի Բահադուրը ուղարկվել էր Բայազետ ամրոցի մոտ: Դրանից հետո նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) Շեյխ-Ալի Բահադուրին օգնության զորքով ուղարկեց էմիր Հաջի-Սեյֆ-էդ-Դինին և Իգու Թեմուր-բեկին: Նրանք մոտեցան և, համաձայնեցված կերպով շրջապատելով ամրոցը, ջրերը հեռացնող առուներ փորեցին, չորս կողմից սկսեցին մարտը և կարճ ժամանակում գրավեցին ամրոցը: Նրանք բռնեցին ամրոցի դարպասն և բերեցին տիրակալ Սահիբ Կիրանի մոտ» (Շարաֆ-էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Պատմական Չափար-Նամե աշխատության հեղինակ Մավլանա Շարաֆ-էդ-Դին Ալի Եզդին գրում է, որ Հիջրի 787 թվականին էմիր Թեմուր Գուրգանը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), ենթարկեցրեց Բայազետ ամրոցը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

⁴⁹⁴⁴ «Իսկ Մարտիրոս անունով մի բարեպաշտ տանուտեր՝ Կողբ գյուղից շատ ուժեղ մի զորական, ողորմած և աղքատասեր, գյուղի հույժ արի ու քաջ երիտասարդների հետ միասին ելնելով Բարդոզ լեռը, որ այլազգիների կողմից արված են Թակաթալա, սրտապիղծ զորությամբ և հզոր մեր Աստված Հիսուս Զրիստոս Փոքրի օգնությամբ մեծ պատերազմով փրկեց բոլոր հավատացյալներին: Ու թեպետ բազմիցս պատերազմեցին, բայց չկարողացան գրավել այն լեռը: Հետո, սակայն այդ այրը նահատակվեց Սահաթ անունով պիղծ թուրքների ձեռքով՝ խեղդվելով Արաքսի ջրում՝ մանկանց աչքից հեռու» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ Կողբ գյուղի բարի մի տանուտեր մի հնարքով ազատեց իր գյուղը և բազում անձանց՝ Թակաթալա լեռան վրա» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

⁴⁹⁴⁵ «Այնտեղից շարժվելով՝ նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկավ Արարատյան, Կարբիի և Կոտայքի երկիրը, որտեղ, պաշարելով Բջնի ամրոցը, առավ այն ու սպանեց այդ աշխարհի եպիսկոպոս տեր Վանականին, որ իմաստուն ու գիտնական այդ էր, ողորմած ու գթացող բոլոր աղքատներին: Այդ ժամանակ հավատացյալների ողջ մյուս բազմությանը նույնպես չարչարում էին տանջանքով, տվով, սրով, գերությանը, անտանելի չարչարանքով ու անազորոյն բարքով, և անխաղաղաձայն դարձրին Հայոց բազմիցս պատերազմեցին, աղմուկ նահատակության հասան ու պատկի արժանացան, դա միայն մեր հանդիսադիր Աստված Հիսուս Զրիստոսին է հայտնի, որ նրանց պատկով է արդարների գնդի հատուցման օրը, ամեն» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 7):

«Դրանից հետո նրանք շատ ոճիրներ գործեցին, իսկ դրանցից մեկն էլ երկու պետերի պառո Բջնին գրավելն էր, որտեղ նրանք եպիսկոպոսին սպանեցին» (Գրիգոր խաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Այնտեղից էլ Կաղ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Արարատ՝ դեպի ամուր Բջնի քաղաքը: Նա սպանեց Վանական եպիսկոպոսին և այլ բազում քրիստոնյաների» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

⁴⁹⁴⁶ «Անցան այդ վայրը՝ նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մոտեցան Կարս ամրոցին: Դա քարե պատերով մի անառիկ ամրոց էր: Նրանում տիրում էր Փիրուզբախտ անունով մի մարդ: Գոռոզանալով ամրոցի անառիկությամբ՝ նա փակվեց դրանում: Տրվեց ֆերման: «Չորքին պատրաստել մարտական հանդերձանքը»։ Չորս կողմից մոտեցան, սկսեցին խփել թմբուկները և շեփորները, աղմուկ բարձրացրին: Փիրուզբախտի հոգու մեջ վախ սողոսկեց և նա տեսավ, որ կվերցնեն ամրոցը: Այդ ժամանակ նա ընտրեց հնազանդության ուղին և եկավ ծառայելու: Վերցնելով այդ ամրոցը՝ ավերեցին այն և Նրա պատերը հավասարեցրեցին հողի հետ» (Շարաֆ-էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Դրանից հետո նրանք արշավեցին մինչև Կարս և իրենց երթևեկի ուղղությամբ ողջ երկիրը չու դարձրին, ընդ որում դա երրորդեցին ու չորրորդեցին, իսկ այս չար գնդի հրամանատարն էլ Լանկ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**)» (Գրիգոր խաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Լանկ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) նվաճեց արևելյան բոլոր երկրները, եկավ Հայք և գրավեց նաև ողջ Հայքը՝ իրի ու սրի մաստիգով այն՝ գերելով և իսպառ ավերելով այն, ինչպես մանրամասն գրված է Հայոց պատմության մեջ: Նվաճելով բովանդակ Հայքը՝ նա շատերին գերեց, շատերին իրի ու սրի ենթարկեց և շատերին էլ տիրեց՝ գցելով իր իշխանության տակ: Ապա, այնտեղից գնալով, նա նվաճեց Կարսը և գրավեց Նրա բոլոր բերդերն ու ամրոցները, իսկ հակառակորդներին և անհնազանդներին էլ գլխովին իրի ու սրի մատնեց: Նա մնաց այնտեղ մի ձմեռ, բանի որ վերջինս սաստիկ էր և դաժան: Աթաբեկը (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելին (1361-1391) – Մ.Ֆ.**) գնաց Նրա մոտ և հնազանդվեց, բանի որ ի վիճակի էր հակառակվել նրան, իսկ նա շատ պատվեց աթաբեկին» («Բարթիս-Յիսուկերա», Անանուն «ժամանակագրություն 1220-1453 թվականների»):

«Լանկ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Հայքին, ավերեց և գերեց այն ու մեծ ոճբախտություն առաջ բերեց հայերի վրա, ինչպես այդ անցուդարձը գրված է նրանց պատմության մեջ: Նա, տիրապետելով նրանց, իր իշխանության ներքո գցեց, որից հետո, գնալով այնտեղից, ինքն և իր զորքը հասան Կարսին, նվաճեցին այն ու սրի ենթարկեցին ամենքին, բանի որ ոչ-ոք ուժ չունեին նրան դիմարդելու: Լանկ-Թեմուրի զորքի բազմության պատճառով: Չորքը բնակություն հաստատեց և ձմեռեց այնտեղ, իսկ ձմեռը դաժան էր: Այդ ընթացքում աթաբեկը (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելին – Մ.Ֆ.**) ներկայացավ նրան և նա հույժ պատվեց վերջինիս» («Բարթիս-Յիսուկերա», Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Լանկ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Հայքին, ավերեց և գերեց այն ու մեծ ոճբախտություն առաջ բերեց հայերի վրա, ինչպես այդ անցուդարձը գրված է նրանց պատմության մեջ: Նա, տիրապետելով նրանց, իր իշխանության ներքո գցեց, որից հետո, գնալով այնտեղից, ինքն և իր զորքը հասան Կարսին, նվաճեցին այն ու սրի ենթարկեցին ամենքին, բանի որ ոչ-ոք ուժ չունեին նրան դիմարդելու: Լանկ-Թեմուրի զորքի բազմության պատճառով: Չորքը բնակություն հաստատեց և ձմեռեց այնտեղ, իսկ ձմեռը դաժան էր: Այդ ընթացքում աթաբեկը (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Բեքա Ջակելին – Մ.Ֆ.**) ներկայացավ նրան և նա հույժ պատվեց վերջինիս» («Նոր Բարթիս-Յիսուկերա», Բերիս Եգնատաշվիլի «ժամանակագրություն»):

«Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), գրավելով Պարսկաստանը, ուղևորվեց մեր կողմը և մտավ Հայք, որը ավերեց ու ամապացրեց...: Նա պաշարեց ամրոցներն և գերեց բերդապահներին, ապա նյութերին մոտեցավ Կարսին, պաշարեց այն և մնաց այնտեղ ողջ ձմեռ, բանի որ այնտեղ սաստիկ, սառնամանիք էր ու մեծ ձյուն էր դրած» (Վախուշտի Բագրատունի «Բարթիլի պատմությունը»):

«Յետագայում Թեմուրն (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ավերել էր վիլայեթի ամենամարտակուռ Կարսի բերդը...: Մի ժամանակ Թեմուրենկը պաշարել է այդ բերդը, սակայն չի կարողացել գրավել: Բերդն այդ ժամանակ գտնվում էր Ֆիրուզ Անեշեթ անունով մի անձնավորության ձեռքին: Ի վերջո, Թեմուրը ամանով գրավել է այն և ավերել» (Ելաթիբ Զեյթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 39):

«Այդ տարի աշնանը Եմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կարս ամրոցը» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁴⁹⁴⁷ «Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.), երբ նա գտնվում էր Զուբայիսում, տեղեկացրին, որ թուրքերն ավերեցին Սամցխեն: Լսելով այս՝ թագավորը շտապելով 12.000 հեծելազորով, անցավ Փերսաթը և, երեք օր ու գիշեր շարժվելով, հասավ Երասխի այն կողմը» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴⁹⁴⁸ «Ձմեռն անցնելուց հետո նա (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դիմեց Քարթլիի վրա, քանի որ այս էր նրա տեղակալը, անցավ Արցաքը և ավերեց ամեն ինչ» («Քարթլի-Ցխովրեբա», Ամանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Ձեռն անցնելուց հետո Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Քարթլի, քանի որ այս էր փախագու: Նա անցավ Արցաքը՝ ավերելով և կործանելով ամեն ինչ» («Լոր Քարթլի-Ցխովրեբա», Բերիա եղևտաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁹⁴⁹ «Այդ ժամանակ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) շրջապատեց ամրությունները և սկսեց պայքարել դրանց դեմ: Նման վայրերից մեկն էլ մի բարայր էր, որի մուտքը գտնվում էր բարձր ժայռի ուղղահայաց լանջին: Այդ բարայրը վտանգից դուրս էր, հանգիստ էր և փորձակներից հեռու: Նրա առաստաղը ապահով էր բարանետների կայծակներից, իսկ ստորոտը չափազանց բարձր էր կեռիկներով մազլցելու համար: Նրա մուտքը ավելի գաղտնի էր, քան «Լալայտ ալ-Կադիրը», իսկ նրան հասնելը այնքան հեշտ էր, ինչքան լուսնին տասնյորսերորդ օրը տեսնելը: Թեմուրը, սակայն, ոգևորված սկսեց զբաղվել այս բարայրի պաշարմամբ և իր վրա վերցրեց այն շրջապատելու հոգը: Նա գործի դրեց իր ինժեներական միտքը, սկսեց բնիկ տարաբնույթ առաջարկներ և վարկածներ, բայց այդպես էլ չկարողացավ գալ վերջնական որոշման: Ի վերջո, սակայն, գործի դնելով իր երկաթյա կամբը և հատուն միտքը, նա եզրակացության հանգեց և որոշեց այդ բարայրի վերևից ջանք թափել ու որսալ երկինք սավառնած աղավաղ: Այդ նպատակով նա հրամայեց պատրաստել դաբաթների (շախմատային նավակ – Մ.Ֆ.) նման արկղեր, այնպես, որ սրանք կարծես կանաչ էին, որ գերազանցում էին տղամարդկանց իրենց սատանայական դյուխանով, ամուր կապեց դրանք շղթաներով և լցրեց տղամարդկանցով: Այդ արկղերը իջեցրին այդ լեռան ծայրից և նրանք թռան ներքև: Նրանք լցրին ողջ տարածքը՝ կարծես անխուսափելի մահվան պարտքը հաստնեցնելով: Ցնցվեցին մարդիկ և ժայռերը: Երբ նրանք արկղերում մտնեցին բարայրի մուտքին, իրենց կախարդական նետերով հարձակվեցին վրացիների վրա, հետ մղեցին նետված տեգերը և վրացիների դեմ դուրս եկան տարաբնույթ զրահներով՝ սկսելով մարտնչել լայնաբերան գեներով ու կեռերով: Կրծիկներն ու բազեները շարվեցին օդում, բացեցին իրենց մագիլները և նետվեցին դեպի բույրը: Նրանք սկսեցին սավառնել բարայրի մուտքի դիմաց՝ ոչ մի կերպ չհեռանալով նրանից: Նրանք իրենց կոր կտուրներով սկսեցին ճակատից կոցել բարայրի բնակիչներին՝ նրանց մեջ խրելով իրենց մագիլները ինչպես կեռեր: Չամառ և անսեղ լեռնային գեղեցկուհիները ցանկություն հայտնեցին նետվել նրանց գիրկը և կարծես թե՛ սկսեցին ուժեղ ալլաղականներից օգնություն խնդրել: Սկզբում ոչ մեկը այս գազաններից, չնայած այն բանին, որ իրենց մահաբեր ճակները նետել էին բարայրի մուտքի մեջ, չկարողացան ամրանալ նրանում, բայց հետո հաջողությունը այնտեղ հասնելուց թեթևաց նրանց կողմը և հաղթանակը աստիճանաբար սկսեց ի հայտ գալ: Չաղթանակը հույսը դրեց բարձրյալ Աստծո վրա և դաբաթի մեջ գտնվող մարդկանցից մեկը ի վերջո հաջողության հասավ ու մտավ այդ բույրը: Արդյունքում ալլաղականները շուտ տվեցին թիկունքները դեպի նա: Նա միայնակ և անընդհատ սկսեց հետապնդել ալլաղականներին և ի վերջո ոչնչացրեց բոլոր դյուցազուններին: Յետո նա օգնեց բարայր մտնել իր ուղեկիցներին և բացահայտեց բարայրում գտնվողների գաղտնիքը» (Իբն Արաբշահ «Եմիր Թեմուրի պատմությունը»):

⁴⁹⁵⁰ «Աստվածը բարձրյալ գոչեց. «Օ մարգարե, դրդիր հավատացյալներին ի մարտ»: Եվ դա ասվեց կրոնի թշնամիների դեմ մարտի մասին: Այս իմաստով տիրակալն (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ազնվագարմ հոգում միշտ էլ գոյություն ուներ անհավատների դեմ պատերազմի մտադրություն: Եվ ահա, երբ մոտեցան անհավատ վրացիներին, նա եռանդուն հայացքը հառեց Թիֆլիսի կողմը, գնաց Կարսի ամրոցից և կանգ առավ Ադ-Բուդա կոչվող վայրում: Այդ ժամանակ շատ ցուրտ էր և օր ու գիշեր ծյուր էր գալիս, սակայն հաղթական գործը, առաջանալով Զեթի-Թիֆլիս ճանապարհով, հասավ անհավատ վրացիներին: Վրացիները մտան ամրոցը, փակվեցին նրանում և սկսեցին գեներ պատրաստել: Թիֆլիսի ամրոցը շատ անառիկ էր...: Եվ ահա Սահիբ Կիրանը մարտի հրաման տվեց: Բեկերը և բախողուկները, պատրաստվելով մարտական հանդերձանք, շրջապատեցին ամրոցը ու, գոչելով. «Ալլահ Աբբար», կպան ամրոցին: Խփում էին թափուկները և շեփուկները, դրանք աղմուկ էին բարձրացնում և ահա մերոնք, փակվելով գլուխները վահաններով, ամրոցի հետ մարտի մեջ մտան: Իսլամի մարտիկները, ջանք, արիություն և բաշտություն դրսևորելով, գրավեցին ամրոցը...: Գործելով Սահիբ Կիրանի հրամանով և առաջնորդվելով. «Սպանեք նրանց, որտեղ կհանդիպեք»՝ պայծառ, նրանք գործի դրեցին սուրն ու կրակը...: Նրանց ամենամեծ մեղիք Բուկրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) նրանք գեներցին և բերեցին տիրակալի մոտ...: Այդ հաղթանակից հետո տիրակալը հեռացավ Թիֆլիսից և ցանկություն հայտնեց որս կազմակերպել» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Ամայացնելով Կարսը՝ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) անցավ Կրաստան, որտեղ Կրաստանի վալի Բագրատ Եմիրը (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) մտադրվեց դիմադրություն ցույց տալ նրան, սակայն պարտություն կրեց ու գերվեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Նա (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) անթիվ առ ու ավար և գերի վերցրեց: Ոչ-ոք չի կարող պատմել մեր ազգի տառապանքներն և դառնությունները: Դրանից հետո, բազում գործով արշավելով դեպի փայտակերտ Տիդիս քաղաքը, նա գրավեց այն և գերեց անթիվ-անհամար մարդկանց, ընդ որում թվում էր, թե սպանվածը ավելի շատ էր, քան ապրողը: Այնտեղ էր Ստեփանոս վարդապետը, որ Փիր մակալունուն ուներ, և նա հազիվ մազապուրծ եղավ մահից: Վրաց Բագրատ անունով մեղիք Բուկրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.)... բազում ընծաներով հնազանդության եկավ պիղծ թագավորին, սակայն սա, սատանայի չարությամբ լցված, ուրացրեց նրան և, վերցնելով հետը, գնաց Դարաբադ՝ մեր առաջին թագավորների ձմեռանոցը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լեկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 7, 8):

«Դրանից հետո նրանք գրավեցին արքայանիստ քաղաք Տիդիսը և Կրաստանի արքա Բագրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) հավատից ուրացրեցին, որից հետո եկան Մուղան ու ձմեռեցին» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Եվ այսպես Թեմուրն (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ավերեց մեր բոլոր աշխարհը: Նա բովանդակ Չայաստանը բռնեց, որից հետո մտավ Տիդիս քաղաք ու այն ևս իսպառ գերեց» (Ստեփանոս Մեծոփեցի «Տարեգրություն»):

«Իսկ հետո նա (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) առաջ քաղաց միչև Վրաց տուն, գրավեց, ավերեց Տիդիսը և բռնեց Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.), որն ընկավ տաքիկների ձեռքը: Այստեղից նա գնաց Մուղան և ձմեռեց» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Չայոց 835 թվականին Լեկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ավերեց Տիդիս քաղաքը և գերեց Բագրատ արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.), որից հետո գնաց Մուղանում ձմեռելու» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1386 թվականի դեկտեմբերին Դամուռ Լանգը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Տիդիսը և ավերեց, իսկ այդ քաղաքի պարոն Բագրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) էլ տաքիկները տարան» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1532 թվականի»):

«Փրկչական 1388 կամ Չայոց 835 թվականին Լեկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) շատ վնաս տվեց Տիդիս քաղաքին: Տաքիկները գերեցին Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.), որից հետո գնացին Մուղան ձմեռելու» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Կաղ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց փայտյա Տիդիսը, որտեղ Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) ուրացրեց հավատից» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Գարնանը Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) լուր ստացավ, որ Բագրատ արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին – Մ.Ֆ.) առանց գործի գտնվում է Տիդիս քաղաքում: Այդ ժամանակ Թեմուր տիրակալը առանց տեղյակ պահելու հարձակման անցավ և մոտեցավ քաղաքին: Բագրատ արքան ամրացրեց քաղաքն և ամրությունները: Սկսվեցին մարտեր և ընդհարումներ: Զաղաքի մոտ բարձր լեռներ կային, որտեղից հնարավոր էր կրակել իրացաններից ու հրանոթներից: Ահա հենց դրանց վրա էլ թուրքերը աշտարակներ կառուցեցին, հրանոթները բարձրացրին այնտեղ և սկսեցին վերևից հարվածել քաղաքին ու նրա ամրություններին: Զանի դեռ քաղաքային պարիսպը չէր գրավվել, վրացիները օրական երկու-երեք անգամ դուրս էին գալիս և մարտնչում էին թուրքերի դեմ: Նրանք մարտերում և ընդհարումներում նրանց մեծ կորուստներ էին պատճառում և վերադառնում էին քաղաք: Այնուհանդերձ քաղաքում գտնվողները հրանոթների

կրակից շատ էին նեղվում և ի վերջո քաղաքը գրավվեց: Արբան գործով անցավ միջնաբերդ և շարունակեց մարտնչել այնտեղից, սակայն, քանի որ թաքոր լեռան վրայից նրան այստեղ և շարունակում էին նեղել հրացանների ու հրանոթների կրակով, նա դադարեց դիմադրել: Անվտանգության խոսք ու երդում վերցնելով՝ արբան ժամանեց Թեմուրի մոտ և հանձնեց միջնաբերդը: Թեմուրը լավ ընդունեց նրան և պատիվներով պատեց» (Փարսադան Գորգիջանի՝ «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 19):

«Քրոնիկոսի 73 թվականին Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) թալանեց Տիֆլիսը և նվաճեց քաղաքի միջնաբերդը, որտեղից հանեց ու գերության բռնեց Բագրատ արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.) և թագուհի Աննային» (Քարթլի-Ցխովրեբա», Աննուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին):

«Լանկ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գաղտնի շարժվեց տեղից և, անցնելով Աշոցք, եկավ ու մոտեցավ Տիֆլիսին...: Բագրատ թագավորն (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը - Մ.Ֆ.) եկավ ու կանգ առավ Ֆուռնի դիմացը՝ Բերդոյի գետի արևելյան ափին...: Բագրատը կանգ էր առել իր զորքով՝ ամեր-խմերցիների, մետա-կղարցիների, հեր-կախեթցիների և հայաստանցիների հետ միասին...: Թեմուրի զորքը ավերեց Սծխեթան ու բոլոր եկեղեցիները, ինչպես նաև Քարթլիի և Չաթի բոլոր բերդերն ու ամրոցները» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Քրիստոսի 1387 կամ Քրոնիկոսի 75 թվականին Սամարղանդի Լենգ-Թեմուրը գրավեց Տիֆլիսը, ավերեց այն, իսկ Բագրատին ու թագուհի Աննային էլ հանեց միջնաբերդից և գերեվարեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Նման հաջողություններից հետո Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ստրկացրեց Ասորիքն ու Չախտանը և մեծ զորքով մտավ Իբերիայի սահմաններ: Բագրատ արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը - Մ.Ֆ.), վախենալով այդ ագահ և դաժան տիրակալից, ամրացավ Տիֆլիսի միջնաբերդում: Թեմուր-Լենգը մոտեցավ Տիֆլիսին և, առանց դիմադրության տիրելով այս քաղաքին, պաշտպանվողների համար դիմադրության պայմաններում գրավեց մյուս ամրությունները, գերեց Բագրատ արքային և նրան կնոջ հետ միասին գերի տարավ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 108):

«Մի ուն թաթարական էմիր կար, որը, ինչպես ասում էին, տիրում էր Չայթունին: Եվ ահա Թեմուրյան անունով այս թաթարը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), հետը վերցնելով, ինչպես ասում են ականատեսները, 800.000 հոգի, ելավ Չայթունից ու ասպատակեց ողջ Պարսկաստանը: Քրանից հետո նա մտավ Իբերիայի լեռները, գրավեց զարմանքի արժանի Տիֆլիս քաղաքը և գերի վերցրեց Պանկրատիան արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.) իր կնոջ՝ արքայի (Տրապիզոնի կայսրուհի կայսր Լյեբեսե III-ի - Մ.Ֆ.) աղջկա՝ հիանալի Կիր-Աննայի ու նրանց որդի Դավթի հետ իսպին: Նա շատ ժողովուրդ սրտեց: Ինչպիսի ջարդ նա իրականացրեց, ինչքան սրբապատկերներ թալանեց և այրեց, ինչքան թանկարժեք բարեր, մարգարիտներ, ոսկի ու արծաթ տարավ, հնարավոր չէր նկարագրել: Դա տեղի ունեցավ 6895 թվականի նոյեմբերի 21-ին» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 53):

⁴⁹⁵¹ «Ձեռք գցելով Բագրատ արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.) և տանելով նրան հետը՝ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) Տիֆլիսից առաջացավ ու ժամանեց Ղարաբաղ: Այստեղից նա Արգունշահին ու Ռամադան-խոջային զորքով Կախեթի ուղարկեց, որոնք ամայացրին այն: Բագրատ արքան, Թեմուրի կողմից պարտադրվելով, Ղարաբաղում սահմանակցություն ընդունեց, որից հետո Թեմուրը նրան և նրա հպատակներին շատ բարիք բաշխեց ու ուղարկեց իր տիրույթները» (Փարսադան Գորգիջանի՝ «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 19):

«Ձմեռն անցնելուց հետո Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) շարժվեց Քարթլիի վրա..., անցավ Աշոցք, գերեվարեց և իսպառ ավերելով ողջ շրջակայքը, ապա, կանգ չառնելով այնտեղ, եկավ և անցավ Թեռք ու Սաբարատիան...: Ղարաբաղում որսորդություն անելուց հետո Լանգ-Թեմուրը մտադրվեց կրկին գնալ Ղարաբաղ և ահա նա ելավ ու գնաց՝ հետը տանելով վրաց ձերբակալված Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.): Հասնելով Ղարաբաղ՝ նա միառժամանակ մնաց այնտեղ» (Քարթլի-Ցխովրեբա», Աննուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

«Երկրորդ անգամ ավերելով Վրաստանը՝ Լանգ-Թեմուր (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) կրկին անցավ Ղարաբաղ, ուր մնաց միառժամանակ...: Հետո նա Տիֆլիսից անցավ Ղարաբաղ՝ հետը տանելով բանտարկյալ Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.):» (Քարթլի-Ցխովրեբա», Աննուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Ապա Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) որսորդության համար գնաց Ղարաբաղ և նրանք կայանավորված Բագրատ թագավորին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.) էլ հետները տարան» («Նոր Քարթլի-Ցխովրեբա», Բերիա եգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Անցնելով իբերական սահմաններով՝ Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ամայացրեց Բոստանն ու Զուբայիյան և, ամայացնելով Իբերական ողջ թագավորությունը, դարձավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 108):

«Երբ ձմեռային ժամանակը վերջացավ... հզոր Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) հաղթական զորքը մտավ Բարդա...» (Շերեֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Հաղթանակների գիրք»):

«Հիջրի 788 թվականին էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) կյանքի կոչեց իր այդ մտադրությունը, նվաճեց Աղջաբազան և Վրաստանը ու ձմեռն անցկացրեց Ղարաբաղի Առանում» (Շարաֆ խան Բիրիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁴⁹⁵² «Միառժամանակ լուր եկավ, որ Թոխթամիշ խանը (Ոսկե Հորդայի խան Թոխթամիշը - Մ.Ֆ.), ապստամբելով, Դերբենդով գործ է ուղարկել...: Երբ դրանք, համաձայն հրամանի, շարժվեցին, Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), երջանկության հուշումով, մի քանի էմիրների և ռազմիկների հետ միասին նրանց դեմ ուղարկեց միրզա Միհրանշահին ու էմիր Հաջի-Սեյֆ-է-Դինին: Երբ էմիրները, որոնք մինչ այդ էին ուղարկվել, անցան Կուրը և մոտեցան թշնամու բանակին, պարզվեց, որ դա Թոխթամիշի զորքն է: Համաձայն Թեմուրի հրամանի, սակայն, նրանք գործի չդրեցին բացառությունը և ճշման ուժը, որը իրենց սովորությունն էր, չկատարեցին խեղամտության պահանջները, հաշվի չառնա մարտի հնարավորությունը և նահանջեցին: Հակառակորդը դա վերագրեց իրենց թուլությանը, ոգի առավ և միանգամայն նետվեց նրանց վրա, նետերի տարակի տեղադր ու սկսեց մարտը: Նրանք սկսեցին համառորեն դիմադրել և դաժան մարտ բռնկվեց: Զանի որ այս կողմի էմիրները սկզբում հաշվի չէին առել մարտի հնարավորությունը, վայրը, որտեղ նրանք կանգնած էին մարտի ժամանակ, անտառ և ջուր էր ու նրանք հնարավորություն չունեին շարժվել առաջ և հետ: Այդ պատճառով նրանցից սպանվեց մոտ 40 հոգի և, հակառակ սովորականի, պարտությունը բաժին հասավ այդ բաջերին, որոնք իրենց ժամանակի լավագույն ռազմիկներն էին: Այդ ժամանակ միրզա Միհրանշահը, իր հաղթական գործի հետ միասին անցնելով Կուրը, մոտեցավ նրանց: Հարձակվելով աջից և ձախից՝ փառապիոր բաջերը երջանիկ ձեռքի ուժով և կայծակնային թրի արագորեն մարտի մեջ մտնել, ոչնչացնել թշնամիներին: Արդյունքում, քանի որ հակառակորդների ամրության ուժը կորավ, նրանք փախուստի դիմեցին: Հաղթական զորքը, հետապնդելով փախչողներին, նրանց բռնեց Դերբենդից այն կողմ, շատերին էլ գերի վերցրեց» (Շերեֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Հաղթանակների գիրք»):

«Տիրակալը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), լսելով ներխուժման մասին, պարզեց, որ թշնամական զորքը գտնվում է Կուրի մյուս ափին: Եվ ահա տիրակալ Սահիր Կիրանը, հավաքելով Շեյխ-Ալի Բահադուրին, Իագու Թեմուրին, Ուսման Աբբասին և շատ այլ բեկերի, ասաց նրանց. «Գետանցեք Կուրը և իմացեք: Եթե այդ ներխուժողները Թոխթամիշի (Ոսկե Հորդայի խան Թոխթամիշի - Մ.Ֆ.) մարդիկ են, մի պատերազմեք նրանց դեմ, քանի որ մեր միջև փոխադարձ համաձայնություն կա»: Այդ հրամանը ստանալուց հետո նրանք ծանապարհ ընկան: Տիրակալ Սահիր Կիրանը, սակայն, ոգեշնչվելով վերևից, սրանց հետևից ևս մի խմբի հետ ուղարկեց արքայազն Միհրան-շահին և էմիր Հաջի-Սեյֆ-է-Դինին: Ավելի վաղ գնացած բեկերը, գետանցելով Կուրը, հասան թշնամու զորքին: Նրանք հասկացան, որ իրենց առաջ Թոխթամիշի զորքն է, բայց հրաման կար. «Հպատակվեցե՛ք»: Ըստ տիրակալ Սահիր Կիրանի այդ հրամանի ռազմիկները, որոնք սովոր էին արագորեն մարտի մեջ մտնել, չմարտնչեցին թշնամու դեմ և հետ եկան, սակայն այդ դժբախտները կարծեցին, թե նրանք վախեցել են և նահանջում են: Եվ ահա սրանք, զարմացած դրանից, բաց թողեցին ձիերին բեկերի ուղղությամբ և սկսեցին նետեր արձակել: Նահանջողները ևս հետ դարձան և, իրենց պաշտպանները նպատակով, մարտի մեջ մտան: Զանի որ բեկերին թույլ չէր տրվել մարտնչել, նրանցից շատերը գտնվում էին անտառներում և ջրոտներ ու հնարավորություն չունեին բաց թողնել ձիերին: Այդ պատճառով այս կողմից ընկան 40 հոգի: Արդյունքում բախադուրները, որոնք սովորության մեջ երբեք չկար փախչել, դիմեցին փախուստի և նահանջեցին: Փախչելիս նրանք հանդիպեցին Միհրան-շահին Կուրի գետանցումի մոտ և ուրախացան: Արքայազնի հետ վերադարձան, հասան թշնամուն, բոլոր կողմերից վերջինիս առան սրերի տակ և նրանցից շատերին սպանեցին և շատերին էլ գերեցին: Թշնամիները նահանջեցին, իսկ հաղթական զորքը հետապնդեց նրանց մինչև Դերբենդի նեղ անցումը: Արքայազն Միհրան-շահը կայեցե՛ք այդ գերիներին և ուղարկեց նրանց տիրակալ Սահիր Կիրանի մոտ: Այդ մարտում վերադարձեց Մուբաշիրի եղբայրը, որը սակայն, չնայած իր բժշկական ուղղությանը թափած հսկայական ջանքերին, հոգին Տեր Աստուծոն տվեց: Արքայազն Միհրան-շահը ավարով և հաղթանակով վերադարձավ Սահիր Կիրանի մոտ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

4953 «Եվ ահա, երբ գարնանային օրերը եկան, նրանք դարձան դեպի մեծ Սյունիք և Ռորոտա դոյակը գրավեցին» (Գրիգորի հալաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Հաջորդ տարվա ավագ գատկին նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** կրկին եկավ, մտավ Սյունիք և սփռվելով տարածվեց» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Հաջորդ տարի ավագ գատկին Լենկթեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Սյունիք և սփռվելով տարածվեց այնտեղ...: Նա այդպես այդ տարի թուրքը գրավեց Ռորոտան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1389 կամ Հայոց 836 թվականին Ավագ Չատիկին տաշիկները ելան Սյունիք և սփռվելով տարածվեցին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

4954 «Բացի դրանից նրանք Հասան Ծարեցուն նրա երեք որդիների հետ ևս սպանեցին, երբ նրանց ամրությունը գրավեցին» (Գրիգորի հալաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

4955 «Կիրակի, հունիսի 1-ին մենք հասանք մի բերդ, որ կոչվում էր Մակու, և այդ վայրը պատկանում էր մի իշխանի, որ հռոմեական կաթոլիկ քրիստոնյա էր, բայց անունը Նուրադին էր, և այն զինվորները, որոնք պահպանում էին այս բերդը նույնպես պատկանում էին հռոմեական կաթոլիկ հավատքին: Նրանք իրականում ազգությամբ հայ էին, խոսում էին հայերեն, բայց միևնույն ժամանակ հասկանում էին թուրքերեն և պարսկերեն: Այդ վայրում էր գտնվում նաև տուրք Ղոմենիկի եղբայրների վանքը: Այդ բերդը գտնվում էր կարծես հարթավայրի անկյունում՝ մի շատ բարձր ժայռի ստորոտում, լեռնալանքն ի վեր, իսկ ավելի վեր թրծված կավից և քարից կառուցված պարիսպներ էին՝ աշտարակների հետ միասին: Դրանից հետո արդեն գալիս էին տները, որտեղ մարդիկ էին ապրում: Ավելի վերև ևս տներ էին երևում: Դրանից հետո գալիս էր մեկ այլ պարիսպ, որն ուներ նախորդ պարսպին հասնող սրածայր կոտուրներ: Այդ երկրորդ պարսպի մուտք տանում էին քարի մեջ փորված աստիճաններ: Բուն մուտքի վրա մի մեծ պահակային աշտարակ կար: Ավելի հեռու՝ արդեն այդ երկրորդ պարսպից անդին, տներն էին, իսկ դրանց կենտրոնում էլ ևս էի աշտարակներ ու տներ կային, որտեղ գտնվում էր սենյորը և որտեղ բնակչությունը պահպանում էր իր պաշարները: Ժայռը, որտեղ կանգնած էին այս շինությունները, շարունակվում էր ավելի վերև՝ պարիսպներից և տներից էլ վեր: Այն կարծես մի հովանոց էր ստեղծում, որը պահպանում էր տներն ու պարիսպները՝ դրանց վրա զմբեթի պես մի բան ստեղծելով: Ահա ուրեմն, երբ անձրև էր գալիս, ջուրը վերևից չէր լցվում այդ բերդից ներս, քանի որ ժայռի դուրս եկած մասը այն լրիվ փակվում էր: Այսպիսով՝ այդ բերդը այնպես էր տեղակայված, որ նրա վրա հնարավոր չէր հարձակում գործել ոչ ցամաքից, ոչ՝ երկնքից: Նրա ներսում մի աղբյուր կար, որը ջրով էր ապահովում բաղաձր և՛ ջրում ալիքներից: Այդ բերդի ստորոտում մի հիանալի հարթավայր կար, որով գետ էր հոսում: Այնտեղ խաղողի շատ այգիներ կային և՛ ցորեն ցանած դաշտեր: Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) պաշարեց այդ ամրոցը, բայց չկարողացավ գրավել այն, իսկ նրա սենյորի հետ էլ պայանավորվեց այն մասին, որ նա իրեն 20 հեծյալ կտա, եկեղ որ դրա անհրաժեշտությունն առաջանա» (Ռուփ Գոնսալես Դ՝Կալիխտ «Մեծն Թամեռլանի պատմություն»):

4956 «Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ թուրքմենները բաց են թողել խոտիկունյան և բռնաճնշումների ձեռքերը, մահմադականներին ներում են, թույլ չեն տալիս քարավանների անցնել Հիջազ ու այդ կողմերի ճանապարհներին ոչ-ոքի անցում թույլ չեն տալիս: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)**, լսելով հաղորդումը Նախիջևանի շրջանում, պատրաստվեց նրանց ճնշելու և ուղղվեց նրանց կողմը: Տրվեց բարձր հրաման: «Մուհամմեդ Միրաբին՝ թողնել Ալանդուկ ամրոցի պաշարումը և վերադառնալ ծամբար», իսկ ինքը ազնվագարն շնչով ուղղորդվեց վերցրեց առաջապահում՝ հրամայելով. «Ծամբար խիլել Ալադարում և մինչև մեր վերադարձը մնալ այնտեղ», որից հետո նա մեկնեց: Երբ հասան Բայազետ ամրոցին, որը նաև կոչվում էր Այդին ամրոց, բոլորին, ով մնացել էր այնտեղ, թալանեցին: Չնայով առաջ՝ մոտեցան Ավնիկ ամրոցին: Այնտեղ իշխում էր Սուր անունով մի մարդ՝ Ղարա-Մուհամմեդի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի (1375-1390) – Մ.Ֆ.)** որդին: Այնտեղի թուրքմեններին, որոնք գտնվում էին հարթավայրերում և սարերում, թալանեցին» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

4957 «Չափարով առաջ՝ հասան Էրզրումին, նրա ամրոցը գրավեցին մեկ օրում և կայանեցին Հիյադուր գետի ափին: Հասնելով Արզիսնան՝ սուրիանդակ ուղարկեցին նրա կառավարիչ Թախուրթանի մոտ, որ նա հնազանդվի: Քաղաքի կառավարիչ Թախուրթանը սուրիանդակին լավ ընդունեց, նրան հարգանքով վերաբերվեց, նվերներ տվեց և սիրտը շահեց: Նա գնաց հնազանդության ուղով, արեց ամենայն անհրաժեշտը այդ ուղղությամբ, իր պար վերցրեց խարաջի հարկը և այդ սուրիանդակի հետ տիրակալ Սահիբ Կիրանին **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** արժեքավոր նվերներ ուղարկեց» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Այնուհետև Փոքր Հայաստանում նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գրավեց... Ասկերունը» (Ռուփ Գոնսալես Դ՝Կալիխտ «Մեծն Թամեռլանի պատմություն»):

«Հայոց 836 թվականին խուժուղուժ արևելյան ազգը ելավ և Լանկ Թեմուր կոչվածի **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.)** գլխավորությամբ հյուսիսային կողմից եկավ մինչև Էրզրում՝ բազում ոճիրներ գործելով» (Գևորգ Երզնկացի «Հիշատակարան 1388 թվականի»):

4958 «Տիրակալ Սահիբ Կիրանը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)**, զորքից առանձնացնելով երեք ընտրյալ խումբ, ֆերման արձակեց. «Փետրեկ Ղարա Մուհամմեդին **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.)**՝ Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.)**, հորը: Համաձայն հրամանի զորքի հետ, որը կազմված էր բազ և արի բահադուրներից, սկզբում մեկնեց արքայազն Միհրաբ-շահը: Նրանք հասան այդ չարագործի կայանատեղին և յուրտը, վերցրին ողջ առկա զույգը ու ապրանքը, շատ ձիեր, ուղտեր, ոչխարներ, գեղիներ և դրանց թիվ ու հաշիվ չկար: Բացի այդ, նրանք որպես ավար վերցրին շատ կանանց ու աղջիկների և, վերադառնալով, ծամբարում միացան ազնվագարմին...: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը մեծ զորքով թուրքմենների դեմ նաև Տիանշահ Բահադուրին ուղարկեց: Նա հասավ թուրքմեններին, նրանց կոտորածի ենթարկեց և մեծ ավարով հետ վերադարձավ: Դիլաս-Է-Դին Բառալի որդի Ըահ Մելիք-Բառալը, առանց թույլատրության և տիրակալի ֆերմանի, գնաց մի ինչ-որ ուղղությամբ: Որոշ ժամանակ անց այնտեղի տափաստանում գտան նրա դիակը և բերեցին» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Եվ ահա Թեմուր կոչված մեկի՝ երկրորդ Նեմի **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.)**, գլխավորությամբ ելավ այլադեմ և այլալեզու նետողաց ազգը, որը, առաջանալով արևելյան կողմից ու ընթանալով ողջ տիեզերքով, ամեն ինչ տրոհ ճարակ դարձրեց և գերի վարեց» (Տիրազու Գրիչ «Հիշատակարան 1388 թվականի»):

«Դառն և հետին ժամանակներ էին, երբ Թամուր Լանկը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** առաջ խաղաց ու ավերեց Արևելյան տունը՝ Սամարղանդ քաղաքից մինչև Եփրատ ու Տարոն, ապա հետ դարձավ» (Ստեփանոս Թվկուրանցի «Հիշատակարան 1388 թվականի»):

«Դրանից հետո նրանք անցան գետի այն կողմը և արշավեցին թուրքերի դեմ՝ հասնելով մինչև Ամիդաշուր և այնտեղ բազում ոճիրներ գործելով» (Գրիգորի հալաթեցի «Հիշատակարան աղետների»): «Դրանից հետո նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** մինչև Ամիդ հասավ և ողջ երկիրը ավերեց ու չու դարձրեց» (Գրիգորի հալաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց մինչև Ամիդաշուր» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Լենկթեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց մինչև Ամիդաշուր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքմենը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց մինչև Համթա ջուր, որից հետո դարձյալ եկավ Վանի վրա» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

4959 «Պիղծ բռնավոր Թամուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գարնանային եղանակին առավ իր զորքերը և գաղտնաբար եկավ Ղարա Մահմադ կոչված թուրքմենի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** վրա: Սա, իմանալով այդ, փախավ նրանից, սակայն բռնավոր Թամուրը արագընթաց արշավելով իբրև այծյամ և բազում օրերի ճանապարհը կայծ ժամանակում անցնելով, ճապաղջուր գավառում հարձակվեց նրա վրա: Այդ ժամանակ այն թուրքմենը հետ դարձավ, նրանք պատերազմեցին և զարմանալի բան պատահեց, քանզի հարվածելով վանեցին այդ պիղծ բռնակալին, իսկ նրա զորքի գլխավորին էլ, որի անունը Լոդմոդան էր, բազում զորքի հետ միասին սպանեցին: Դրանից հետո այն թուրքմենը, հետ դառնալով, եկավ Տարոնի Մուշ կոչված երկիրը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 9):

«Այդ ժամանակ Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** բարկությամբ գնաց Մահմեդ խանի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** վրա, որը փախավ ճապաղջուր: Թեմուրի զորքը հաղթվեց, բայց նա ինքը ողջ մնաց» (Ստեփանոս Մեծոփեցի «Տարեգրություն»):

«Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գարնանային եղանակներին ժողովեց իր զորքերը և գնաց թուրքմեն Ղարա Մահմեդի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.)** վրա, որը խույս տվեց նրանց: Թեմուրը մեծ արշավանքով հասավ նրան, ճապաղջուրում նրանք պատերազմեցին, սակայն այստեղ պարտվեց Թեմուրը, իսկ նրա զորագլուխն էլ սպանվեց» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ու Նան Արդուն Բառնախի որդի Շեյխ-Ալի Բահադուրի, Բուրչու որդի Այալ-շահի և Թիլակ Զավչինի հետ մեկնեց հայտնի բահադուրների մի խումբ, որ գտնվեց Ղարա-Մուհամմեդին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.): Մի լեռնահովտում նրանք հասան նրան և շատ մարտնչեցին: Այդ մարտում զոհվեց Լայա Խոջան» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզգի «Չափար-Նամե»):

«Յիջրի 789 թվականին էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Ղարաբաղի ձմեռոցներից Աղբաբան ուղղվեց, որպեսզի ճնշի այնտեղ Ղարա-Մուհամմադ թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.) խռովությունը: Յետ դառնալով՝ Մուր գորթը անցավ Մուշի և Խլաթի հովտով, սակայն տեղի տիրակալը հնազանդություն չհայտնեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁴⁹⁶⁰ «/10/ Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), անցնելով Զաքեթուկյաց երկիրը, Արճեշ, Աղիովիտը, Խորխումկյաց տունը և Մանազկերտ քաղաքը՝ Չարբուկից, խույս տալով եկավ, հասան Պալունյաց երկիրը՝ Տարոնի գավառի Սուրբ Կարապետ Յովհաննեսի ու Աթանազիների հանգստարանը՝ Սուրբ Չեմոք վարդապետի՝ Գալակ մեծահանդես մայր վանքը: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների ողջ բազմությունը հավաքվելով եկավ երկրպագելու Սուրբ Յովհաննես Կարապետին և Աթանազիներ հայրապետին... /11/ Այդ ժամանակ թուրքմենի զորքերը Յոսուփ բռնակորի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յոսուֆի – Մ.Ֆ.) հրամանով կողոպտեցին մեր բոլոր քրիստոնյաներին, որից հետո, նրանց ունեցվածքից ինչ-որ մնաց, ինչպես նաև ողջ բազմությանը իբրև երաշխիք-պատանդ հանձնեցին Խուրթի էմիր Շարաֆ անունով շեյխին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Չաղա-Շարաֆին (մոտ 1370-1403) – Մ.Ֆ.): Սա վերցրեց նրանց, բռնության անցկացրեց Եփրատ գետը և բերեց Հասգեց գյուղը: Քրիստոնյաները, սակայն, ապստամբելով չէին կամենում ելնել Խուրթի և Սասնո լեռը, այլ ուզում էին, խույս տալով, գնալ իրենց աշխարհը: Նա, սակայն, բռնությամբ և ծեծելով՝ Աստծո ողորմության խնամքից հանեց մեզ Խուրթի լեռն ի վեր: Եվ նույն օրը Չաղաթայի զորքերը հարձակվեցին մեզ վրա, սակայն ողորմածն Աստված, որ կատարում է իր երկրորդածների կամքը ու լսում նրանց աղոթքներին, Սուրբ Կարապետի և բոլոր սրբերի բարեխոսությանը մեզ օգնության հասավ, որովհետև Փիր-Հասան անունով թուրքմենը, որը որոշ ժամանակ անց սպանեց Ղարա Մահմադին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.) և Նրա Բայրամ անունով որդուն, բաժանվելով նրանից, իջնում էր սարից, իսկ մենք սարն էինք բարձրանում: Նույն ժամանակ հանկարծակի դառն գույժ ու մահաբեր բոթ հասավ մեզ, թե Թամուրի զորքը առել է Հիզանթուրանի վերջապահ գանգը: Այստեղ տեսնել էր պետք քրիստոնյաների ողջ գնդի տարակուսանաց աղետը, որովհետև հայրը որդուն ուրացավ և որդին՝ հորը, մայրը՝ դստերը ու դուստրը մորը, եղբայրը՝ եղբորը և սիրելին՝ սիրելիվույն: Նրանց աղաղակի ձայնը երկինք էր բարձրանում, ես ևս այնտեղ էի: Եվ բոլորը սկսեցին լալով և ողբալով աղաչել Աստծուն՝ բարեխոսության կանչելով Սուրբ Կարապետ Յովհաննեսին, Սուրբ Ղազարի հրեշտակաբնակ ուխտի առաքյալներին, Հակոբ Տյառնեղբորն ու Վանգրի սուրբ Նշանին: Եվ ահա նրանց մաղթանքը հասավ Աստծուն, որովհետև թուրքմեն Փիր-Հասանը ցանկանում էր ելնել Շովասար ու գնալ Մարութա բարձր լեռը, ինչի պատճառով էլ, նույն ժամանակ գալով, նրանք հանդիպեցին իրար...: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք մենամարտիկ այրերի քաջությունը, որովհետև քաջասիրտները գոչում էին, թուլասիրտները՝ փախչում, անարիկները՝ տարաբանում, սաղավարտները փայլում էին, սուսերները՝ շողում, նիզակները՝ ջարդովում: Զաքեթի քաջերի դեմ մարտի բռնկեցին և աղաղակի գոչյունը սրտաբեկ էր անում պատերազմը տեսողներին: Այստեղ պետք էր տեսնել Աստծո ողորմությունը և հավատացյալների աղոթքի ու անհավատների հույսի պտուղը, բանի որ Աստված հրեշտակների գնդերը նրանց օգնության ուղարկեց, երբ սպիտակ ձի հեծած երեք սպիտակափայլ այր գալիս էին օդից, իսկ հետո, իջնելով, խառնվեցին թուրքմենի զորքին: Սա մեզ պատմեց մեր հոգևոր եղբայր Կարապետ կոռնակորը, որ հանդիպել էր տեսողներին: Այն ժամանակ կոտորվելով խորտակվեց Չաղաթայի զորությանը, որովհետև թուրքմենից Մարաֆ անունով մի մարդ 100 հոգի սպանեց: Եվ այսպես արևելացի զորքերը փախուստի մատնվելով, իրենց սպանված բազմությունից և մեծ պատերազմի շփոթության խռովքից ահաբեկված ու Նան անչափ վախից հալածվելով, ներքև նետվելով և գահավեժ փնելով կոտորվեցին, ինչպես ասում էին՝ ավելի քան 2.000 հոգի: Եվ ահա մենք, որդիներով և դուստրերով պոծնելով նրանցից, սկսեցինք ուրախությամբ ու ցնծությամբ մեծածայր օրհնել Աստծուն՝ թագավորների թագավորին՝ քրիստոնյաներին ողորմած Հիսուս Քրիստոսին, որ ազատեց արևելյան գագաններից, և գոհության ու օրհնության պատարագ մատուցեցինք Աստծուն՝ ի բարձունս» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 10, 11):

«Դրանից հետո Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) նոր զորք ժողովեց ու հավաքեց ցրվածներին: Թուրքմենները եկան Մուշ, իսկ Թամուրն էլ՝ նրանց հետևից: Այս խառը ժամանակներում, երբ երկու խաներն իրար էին առել, աշխարհն անտերացել էր: Եվ ահա Զաքեթուկյաց երկիրը՝ Արճեշ, Խորխումկյաց տուն՝ Հանդաղի ու Մանազկերտ Չարբուկիսը Չաղաթայից փախան և եկան հասան Մուշ՝ Սուրբ Կարապետ վանքի դուռը: Այս ժամանակ Նան ևս՝ Ստեփանոս վարդապետ Մեծփեցի, ինչպես նաև Ներսես Եպիսկոպոսը փախստական քրիստոնյաների հետ միասին հասանք Սուրբ Կարապետ, բանգի Թամուրը քաղցր աչքով էր նայում Նրա Աբգար Եպիսկոպոսին և այս վանքը խիստ շեն էր: Տեր-Աբգարն և Հակոբ վարդապետը լավ ընդունեցին մեզ ու բոլոր փախստականներին մխիթարեցին կերտարով, պատարագով և հաղորդությանը: Այնտեղից մենք իջանք դաշտ ու գնացինք Խաղտեղ, որ անցնեց Արճեշ: Թամուրի զորքը կողոպտեց խիզանը և թալանեց Խուրթի իշխան Շեյխ Շարաֆին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Չաղա-Շարաֆին – Մ.Ֆ.), որը աստծո խնամքով մեզ հանեց Խուրթ լեռը: Այդ ժամանակ խիզանում հանկարծակի վրա տվեց Թամուրի զորքը և սկսեց կոտորել ու գերեվարել: Ես և Ներսես Եպիսկոպոսն էլ էինք այնտեղ, երբ տեսանք, թե ինչպես առանց ողորմածության մնացած ու խեղճ հավատացյալների բազմությունը աղաղակ բարձրացրեց առ Աստված...: Բոլոր գերիները, որ ընկել էին չաղաթայիների ձեռքը, աղաղակ բարձրացրին սրբերի ուղղությանը՝ դեպի Ղազարի վանքը, և ահա մի մեծ հրաշք եղավ, բանգի թուրքմեն Փիր-Հասանը, որը որոշել էր Ղարա-Մահմեդի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.) ու Թամուրի երկուսից ելնել Շովասար, սակավ զորքով ելավ նրանց դեմ և հանկարծակի հարվածեց Չաղաթայի զորքին, որն արդեն բազում գերիներ էր վերցրել: Այդ ժամանակ չաղաթայիները Թամուրից հրաման ստացան՝ բռնել Փիր-Հասանին, Նրա զորքն էլ կոտորել: Եվ ահա գերիները ծիք բարձրացրին և մի սբանջելի բան եղավ Սուրբ Աղբերիկից, Սուրբ Առաքելից ու Սուրբ Կարապետից, բանգի 3 սպիտակափայլ հեծյալ այրեր սպիտակ ձիերով եկան և արժիվեցին նրան խառնվեցին Փիր-Հասանի զորքին: Այս մասին մեզ պատմել է ճգնավոր արեղա Տեր-Կարապետը, որն իր աչքով էր տեսել այդ: Այս մասին ասել են նաև շատ գերիներ: Այս հրաշքից ուժ առավ Փիր-Հասանն և կոտորեց չաղաթայիներին, այնպես որ մեկ թուրքմեն 100 չաղաթայի մորթեց, իսկ գերիներն էլ փրկվեցին նրանց ձեռքից՝ այդ սուրբ սբանջագործության առթիվ որդիներով ու դուստրերով աղոթք հղելով առ աստված» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Մուհամմեդ Միլաթի գլխավորությամբ բահադուրների ևս մեկ խումբ մեկնեց: Նրանց ճանապարհն անցնում էր մի լեռնահովտով, որտեղ շատ կիրճեր կային, իսկ ճանապարհը նեղ էր: Թշնամիները փակեցին այդ ճանապարհը և մարտ տեղի ունեցավ: Եվ վերջապես, տիրակալի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ճակատագրի շնորհիվ, կենդանի դուրս եկան այդ նեղ ճանապարհներից, նրանք միացան ճամբարին: Թշնամին անգլցել էր լեռների կատարները և Նրա հետ մարտնչելն անխմստ էր, դրա համար էլ նրանք վերադարձան ու միացան հաղթական զորքին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզգի «Չափար-Նամե»):

⁴⁹⁶¹ «Յիջրի 790 թվականին սուլթան Բուրհան-է-Դինը (Արաթեյանների էմիրության էմիր Բուրհան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) մամլուքների կողմերում անակնկալի բերեց իր վաղեմի թշնամի Ահմեդ իբն Ղուբլուղին: Արդյունքում՝ Ահմեդը ստիպված եղավ հավատարմության երդում տալ և, որպես դրա ապահովություն, իր փոքր եղբայր Ուսմանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Ուսմանին – Մ.Ֆ.) Սիվաս ուղարկել» (Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադի «Խեղույքներ և ճակատամարտեր»):

«Այդ ժամանակ Ահմեդ իբն Ղուբլուղ թուրքմենը ընդհարվեց սուլթան Բուրհան-է-Դինի (Արաթեյանների էմիրության էմիր Բուրհան-է-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ և, որպես իր հավատարմության երաշխիք, Սիվաս ուղարկեց իր փոքր եղբայր Ուսմանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Ուսմանին – Մ.Ֆ.):» (Ալիփաշազադե «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ահմեդ իբն Ղուբլուղ թուրքմենը ընդհարվեց սուլթան Բուրհան-է-Դինի (Արաթեյանների էմիրության էմիր Բուրհան-է-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ և, որպես իր հավատարմության երաշխիք, Սիվաս ուղարկեց իր փոքր եղբայր Ուսմանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Ուսմանին – Մ.Ֆ.):» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 111):

⁴⁹⁶² «Սասնո գավառի և Խուրթի հավատացյալ մարդիկ ու մարդաց ազգից անհավատները, քաջալերվելով միմյանցից, բոլորը հասան Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) կողոպտած ավարի վրա և լիացան նրանց ավարով ու գանձով: Երկրորդ օրը, սակայն, Թամուրն եկավ Մուշ քաղաքը և իր մոտ կանգնեց նրանց էմիրին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Չաղա-Շարաֆին – Մ.Ֆ.): Նա մեծագին ընծաներով և նվերներով գնաց նրա մոտ ու նա ասաց. «Եվ, մեզ տար թուրքմենի դեմ»: Նա, սակայն, առավ-տարավ նրան պատերազմի նույն վայրը և ցույց տվեց կոտորվածների բազմությունը: Այդ ժամանակ, ահա, Թամուրը ահաբեկված և աաշափար նայում էր, թե ինչ ու ինչքան են սրով խոցվածները: Բացի այդ դառնալով՝ նա տեսավ նաև առանց սրի մեռած մարդկանց, որից հետո ասաց ամենքին. «Սա մարդու գործ չէ, այլ Արարիչ Աստծո գործն է»: Դրանից հետո նա հետ դարձրեց իր զորքերն և ասաց. «Մեզ տար Նրա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.) վրա, որ կարողանանք լուծել իմ փրճեք», իսկ էմիրը պատասխանեց. «Մարդու կարողությունից վեր է գնալ նրա հետքով, որովհետև նա ելել է Մարութա լեռը և, եթե գնաս, մեծ ու անպատմելի վնաս կպատճառի քեզ»: Դրանից հետո անօրենը համոզվելով դարձավ

Բաղեւ բաղաբը, որտեղ էւրի Շարաֆ էւրիզ գնաց նրա մոտ, իսկ նա սիրով ընդունեց նրան և խաղաղության հրովարտակ տվեց, որից հետո խաղաղություն եղավ ողջ երկրին» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 13):

«Դրանից հետո երկրորդ օրը Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Մուշ քաղաք և, իր մոտ կանչելով նրա էւրիզին (Շամսարդինյանների էւրիզության էւրի Չաք-Շարաֆին – Մ.Ֆ.), ասաց. «Տար ինձ թուրքմենների վրա, որ առնեն իմ վրեժը»: Նրանք գնացին պատերազմի տեղը և այդժամ, երբ Թեմուրն իր աչքով տեսավ, որ առանց սրի սպանվածներն ավելի շատ էին, քան սրով սպանվածները, հիացավ ու ասաց. «Այս գործը Աստծուց է», որից հետո երկուրեց թուրքմեններից և հետ դարձավ: Նա երեք խիստ տվեց վանքի առաջնորդներին, այլևս չնեղեց Մուշը և գնաց Բաղեւ՝ սեր հաստատելով այնտեղի էւրի Շարաֆի հետ» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Ով սուրբ մանուկներ և հոգևոր եղբայրներ՝ այս նարեքը Չակըր վարդապետն ինձ՝ Միմոն վարդապետիս, տվեց, քանզի, երբ Ոստան երկիրն ավերեցին, նա այն Աղթամար բերեց, իսկ հետո տարավ Վան: Այն ժամանակ, երբ թուրքերի զորքը սկսեց կոտորել, վարդապետը փախավ Վանից, սակայն հեծյալները նրան սպանեցին ու այս գիրքը մնաց Վանի մի աշխարհական երեցի մոտ» (Սիմեոն Ռշտունի «Տարեգրություն»):

«Հայոց 837 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Վան և Թավրիզ, ավերեց ու շատ գերի տարավ Սամարղանդ, որտեղ էլ սատկեց» (Ամանուն Վանեցի «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Պարսկաստան երկիր և Տարոն գավառ, որտեղ այս բռնավորը սիրով դիմավորվեց: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Բաղեւ քաղաքը, որի էւրի Միմոն-Շարաֆը (Շամսարդինյանների էւրիզության էւրի Չաք-Շարաֆը – Մ.Ֆ.) սիրով հնազանդվեց նրան և իր ու իր աշխարհի համար ազատության գիր և երդում ստացավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 837 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Վան ու Թավրիզ, ավերեց և շատ գերի տարավ Սամարղանդ, որտեղ էլ սատկեց» (Մարտիրոս Խալիֆա «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրի (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրի – Մ.Ֆ.) հրամանի համաձայն նրա զորքը ամայացրեց և թալանեց այդտեղի ուղտներն ու աշխատները, որից հետո Վանա լճի ավերված ժամանեց Արիջևազը: Այստեղի տիրակալը (Շամսարդինյանների էւրիզության էւրի Չաք-Շարաֆը – Մ.Ֆ.) հնազանդություն հայտնեց և էւրի Թեմուրը Բանդի-Մախիի միջով ուղղվեց դեպի Վան» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Տիրակալ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) այնտեղից մեկնեց Մուշի տափաստան, թալանեց այնտեղի ուղտը և հասավ Ախլաթ քաղաքին: Այդ շրջանում հնազանդեցին բոլորին՝ մեծից մինչև փոքր: Պալատի առաջ՝ հասան Արիջևազին և այդ շրջանում ևս մեծից փոքր ժողովորդին հնազանդեցին: Եկավ ամրոցի դարպաս, տեսավ տիրակալին և նրան նկերներ տվեց: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը հոգաց նրա մասին, ուշադրության արժանացրեց և այդ շրջանը իր ժողովորդի ու գույքի հետ տվեց նրան որպես տիրույթ: Այնտեղից շարժվեց՝ նա գնաց լճի ափով և ողջ բանակով անցավ Բանդի-Մախիի միջով և Ալադադում, ապա Աբադա Սարայի մարզագետնում միացավ գուսակին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եգդի «Զաֆար-նամ»):

⁴⁹⁶³ «Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրի – Մ.Ֆ.) շարժվեց, եկավ Արծկե...: Եվ ահա այն չար գազանը եկավ Արծկե քաղաքի դուռը և Սահանդ անունով քաղաքի իշխանը, հեր և Չարավանդ գավառին Օրդա-Ղուդա անունով իշխանի (Հերի էւրիզության էւրի Օրդա-Քուդայի (մոտ 1370-1400) – Մ.Ֆ.) միջնորդությամբ, գնաց նրա մոտ: Նա շատ սիրվեց նրանից, ազատվեց և երկիրը խաղաղությամբ ողջ մնաց: Նա Արծեշը տվեց Սահանդին, իսկ սա շուտով՝ քիչ օրեր անց, ժամանեց խալաթ և զբաղեցրեց ողջ Արծեշի երկիրը: Երբ Չաղաթայի զորքերը եկան Շաղբ, թուրքը երկրորդից միկն անապատ կոտորեց տառապալի երկիրը, սակայն Սահանդի զորքերը, գալով Արծկե քաղաք, շինության նոր հիմք դրեցին, որովհետև ողջ երկիրը պիղծ ու անօրեն Չաղաթայի զորքերի ձեռքով ավերվել էր...: Շաղբից Թեմուրը ելավ և գնաց Տոսպի գավառը՝ Հայոց Վան ամրոցի վրա: Այդ ժամանակ Սենեբերդիյանց ազգից Եգդին էւրիզը (Շամբուրյանների էւրիզության էւրի Եգդանշի (1359-1416) – Մ.Ֆ.) որոշ ժամանակ չեկավ նրա մոտ, այլ ապստամբելով նրանից, ամբողջ կործանեց և քրիստոնյաների բազմությանը հանդերձ մնաց ամրոցում: Հետո, սակայն, իջնելով ամրոցից, նա գնաց Թեմուրի մոտ, իսկ նա բերեց, կապեց-կապկապեց նրան: Դրանից հետո Թեմուրի զորքը, գալով ամրոցի վրա, 40 օր նեղեց այն, իսկ անօրեն Չաղաթայի զորքերը շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ նրանք, նեղված հացի և ջրի պակասությունից ու այլևս չկարողանալով մնալ պաշարված, բերդը հանձնեցին նրանց: Ավաղ, աղետ և դառն կսկիծ: Տեսնելու բան էր դատաստանի օրվա ահն ու երկուրդը և բերդի ողջ լացն ու ողբը, որովհետև չար բռնավորից հրաման եղավ կանանց և մանուկներին գերության առնել, իսկ մնացած հավատացյալներին ու անհավատներին էլ բերդից վայր նետել: Նրանք իսկույն կատարեցին նրա չար հրամանը և սկսեցին առհասարակ բոլորին ցած նետել: Արդյունքում մեռելների դեզն այնքան բարձրացավ, որ վերջին ընկնողները չէին մեռնում: Դա տեսանք մեր աչքով և լսեցինք մեր ականջով տեր Չաբարե սրբազան արքեպիսկոպոսից ու հայր Տեր Պողոս վարդապետից, որոնք էլ ազատվեցին բերդում լինելով, որովհետև մի չաղաթայ իշխան իրեն բաժին արված գերիներին ազատ արձակեց: Նա եղավ պատճառ, որ սակավ մարդիկ մնացին: Եվ ահա դրակի շուրջ ողջ երկիրը, քրիստոնյաների և ալադալանների անմեղ արյունը լցվեց» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 14-16):

«Այնտեղից նրանք դարձան և, պատվելով Հայքում, եկան Վանի վրա՝ պատելով ու պաշարելով այս ամուր դրակը, որը գրավեցին: Դրանից հետո նրանք հայերին ու տաջիկներին կապեցին և, հարվածելով մարերին, այդպես այնքան շարունակեցին, մինչև սատկեցին» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»): «Ապա նա դարձավ և Վան եկավ՝ 26 օր պաշարելով այս ամուր դրակը: Այնուհետև այն նրա ձեռքը մատնվեց և նա բազում մարդկանց դառն սահման դատապարտեց՝ բարավեժ անելով, ընդ որում ոչ մեկ կամ երկու հազար, այլ 3.000 հոգու և ավելի, այնքան, որ մաղեղը բարձրացավ ու հետո ընկնողները չէին մահանում: Նա անթիվ մարդկանց գերեց, զորքը վերցրեց ու հեռացավ Սամարղանդ քաղաք» (Գրիգոր խլաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) չվեց ու գնաց Արծկե..., հետո՝ Վան, որը գրավեց, անչափ մարդ կոտորեց և հասավ մինչև իսկ նրան, որ բարափից վերջին ընկնողները ընկնում էին դիակների վրա ու չէին մահանում: Նրանք իրար մեջ բաժնեցին գերիներին, սակայն մի չաղաթայ իշխան ազատեց իր բաժին գերիներին ու դրանք Վասպուրականի շենության պատճառ եղան» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց խալաթ, Արծկե, Արծեշ և Բերկի ու հաշտությամբ տիրեց դրանց, որից հետո եկավ Վանա քաղաքի վրա: Նա 40 օր պաշարեց այն, հողաբլուրից պատնեշ կանգնեցրեց և մտավ բերդ: Եվ ահա նա կոտորեց բոլոր մարդկանց, որ բերդի մեջ էին հավաքվել՝ շրջակայից, իշխանին ու հասարակին, ընդ որում մարդկանց ներքև էին նետում բերդի բարձունքից: Այս կերպ նետվողներն այնքան շատ էին, որ վերջին ընկնողները չէին մահանում» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Վան և 25 օր պաշարեց այն: Նա գրավեց այն սուրբ խաչի պահոց շաբաթին և բոլորին բերդից վայր գցեց՝ 7.000 մարդ, որից հետո գնաց Սամարղանդ» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Վան և 25 օր պաշարեց այն: Նա գրավեց այն սուրբ խաչի պահոց շաբաթին և բոլորին բերդից վայր գցեց՝ 70.000 մարդ, որից հետո գնաց Սամարղանդ...: Ահա այդպես նա գնաց Վանի վրա, անթիվ մարդիկ վայր նետեց բերդից, ամենայն չարիք գործեց, չարություններ արեց և մեկնեց Ղամարղանդ» (Սամվել Ամեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 835 թվականին Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Վանում կոտորեց ավելի քան 3.000 մարդ» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 834 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Վանում կոտորեց ավելի քան 3.000 մարդ» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 835 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Վան և ավելի քան 3.000 հոգի կոտորեց» (Գրիգոր Վարազեցի «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքմենը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Հայքա ջուր, որից հետո դարձյալ եկավ Վանի վրա և 25 օր պաշարեց այն: Եվ ահա շաբաթվա վեցերորդ շաբաթ օրը պահոց սուրբ խաչին գրավեցին այն և բերդից ցած նետեցին 6.000 մարդ: Դրանից հետո նրանք գնացին իրենց Սմրդն աշխարհի» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 835 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Վան և ավելի քան 3.000 հոգի կոտորեց» (Ամանուն Վանեցի «Վասպուրական աշխարհի անցուղարձը»):

«Այդ ժամանակ Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկել էր Ատրպատան և ավերել Վանը» (Մարտիրոս Դ՝ Առաքել «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 834 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էւրիզության հիմնադիր էւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Վանում կոտորեց ավելի քան 3.000 մարդ» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայդթական գորքը այնտեղից շարժվեց Վանի և Ոստանի ուղղությամբ: Մեյիբ Իգ-Էդ-Դինը Շերը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգրանշիրը – Մ.Ֆ.), լսելով ճակատագրական գործի մասին, փակվեց Վանի ամրոցում: Վանի ամրոցը, որ շատ անառիկ էր, գտնվում էր բարձր սարի գագաթին՝ լճի ափին: Հայդթական գորքը, հասնելով այդ կողմերը, ուղղվեց ամրոցի կողմը և, նպատակ ունենալով գրավել այն, կանգ առավ մոտակայքում, նա պաշարողական գործիքներ պատրաստեց և պատրաստվեց մարտի: Երկու օր անց Մեյիբ Իգ-Էդ-Դին Շերը, դրսևորելով խոհեմություն, դուրս եկավ ամրոցից և, պատիվ ունենալով ներկայանալ Տիրակալ Սահիբ Կիրանին (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.), ներկայացավ նրան: Ամրոցի ժողովուրդը, սակայն, իր իսկ ծայրահեղ դժգոհությունից, անգրագիտությունից և գողոցությունից առ ամրոցի անառիկությունը, ապստամբեց, դարձավ թշնամի ու, ենթարկվելով սատանայի հրապուրանքին, փակեց ամրոց տանող ճանապարհները՝ սկսելով պատրաստվել պաշտպանության ու մարտի: Հայդթական գորքը, համաձայն հրամանի, ցցեր դնելով սկսեց բարձրանալ և մարտնչել: Այդ ամրոցը, որը համարվում էր արծաթի բույն, որը մինչ այժմ ոչ մի արքա չէր կարողացել գրավել, Տիրակալ Սահիբ Կիրանի երջանիկ ճակատագրի պատճառով վերցվեց 20 օրում, իսկ այդ անգրագետ չարագործներից էլ ոչ-ոքի կենդանի չթողեցին, ընդ որում շատերին էլ նետեցին ամրոցի պատերից ներքև...: Եկավ մեծ հիսման. «Զանդե Վանի ամրոցը»: Այդ ամրոցը կառուցվել էր Ադի ցեղից սերող Շադդադի կողմից: Նրա ամեն մի բարդ հավասար էր ժայռի և անհասանելի էր: Յարգար Անդուխտդին՝ թուսենի բեկերից մեկը, որը գլխավորում էր այդ գործը, ինչպես նաև ուրիշ բեկեր իրենց նուկերներով, ինչպես էլ փորձեցին, չկարողացան շարժել նույնիսկ մեկ բար: Այդ ամրոցը մնաց կանգնած, ինչպես ամրոցական ժայռ: Տիրակալը այնտեղից երջանիկ վերադարձավ Սալմաստ և, Մեյիբ Իգ-Էդ-Դինի նկատմամբ դրսևորելով արքայական ողորմածություն, նրան նվիրեց Զուրդիստանը: Այնտեղից շարժվեց առաջ: Ճանապարհին տիրակալին ներկայացավ ծառայելու Ուրմիայի տիրակալ Թեգավը և մտավ նրա ծառաների շարքը: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը ողորմածություն դրսևորեց նրա նկատմամբ և նվիրեց նրան Ուրմիայի շրջանը, ինչպես նաև մի գեղուհու: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը անցավ Մարաղայի միջով և կանգ առավ Գիլանում» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Պատմական Չափար-Նամե աշխատության հեղինակ Սալվան Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդին գրում է, որ Յիջրի 787 թվականին... Հաբարիի տեր Իգ-Էդ-Դին Շիրը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգրանշիրը – Մ.Ֆ.), որը այդ վիշտի վայելի էր, ամրացավ Վանի ամրոցում և մտերն ուղղեց էմիր Թեմուրին (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.) հետ մղելու գործին՝ պատրաստվելով ճակատամարտին ու ընդհարմանը: Էմիր Թեմուրն անմիջապես շրջապատեց Վանի ամրոցը և պաշարյալների գործերը բարդացան: Երբ Իգ-Էդ-Դին Շիրը համոզվեց, որ ի վիճակի չէ դիմադրություն ցույց տալ Սահիբ-Կիրանին, երկու օր անց հնազանդորեն լքեց ամրոցն ու արժանացավ հզոր Սահիբ-Կիրանի շեմին ոտք դնելու պատվին...: Այդ ընթացքում ուն Նար-Էդ-Դին, որը Իգ-Էդ-Դինի մոտիկներից էր, գլուխը դուրս հանեց հնազանդության և Թեմուրին ենթարկվելու օղակից ու, փակելով Վանի ամրության դարպասները, պատրաստվեց մարտի ու ընդհարման: Երբ այս կերպ անցավ 27 օր, մարտերում փորձված քաջերն և դուցազուհիները՝ ամրությունները հնազանդեցին այդ քաջերը, ուժով ու գործով տիրեցին այդ ամրությանը, որն անառիկ էր ինչպես Սատուրը, և նրա պաշտպանների մեծ մասին սուր սրերի ու արյան ծարավ դաշնակների գոհ դարձրին...: Այդ ամրոցը նվաճելուց հետո էմիր Թեմուրը էմիր Իգդար Անդուխտդինին հանձնարարեց ավերել այն: Յիշատակված ամրոցը, սակայն, բախվեց, որը կարողացավ Թեմուրին Շիրի որդի Շադդադի կողմից, իսկ բարերը, որոնք օգտագործվել էին նրա կառուցման համար, ոչ մի կառույցում չէին հանդիպում, ինչպես էլ, որ նրանք ջանքեր չգործադրեցին, որ ավերեն ամրոցը, նրանց մոտ ոչինչ չստացվեց: Ի վերջո, երբ Սահիբ-Կիրանը հասկացավ, որ իր ջանքերը ոչ մի արդյունքի են բերում, շարժվեց դեպի խոյ ու Սալմաստ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

«Թեմուր Գուրգանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), գրավելով Վանի բերդը, իր մեծ էմիրներից մեկին պատվիրել էր բերդը բանդել: Չանազան միջոցով և ամեն տեսակ ջանքեր գործ դնելուց հետո, սակայն, հնարավոր չեղավ բերդը լիովին ավերել: Այդ լեռնանման բերդի բարաշեն հիմքերը բանդելու հնարավորություն չունենալով՝ արդյունքում բավականացան հետագայում շինված մի բանի աշտարակներն ու պատնեշները բանդելով: Բերդի այս ավերումները, սակայն, ազդեցություն չունեցան նրա ամրության վրա: Դրանից կարելի է պատկերացնել, թե ինչ աստիճանի ամրակուր էին Վանի բերդը և նրա պարիսպները» (Զյաթեր Զեյնեի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

⁴⁹⁶⁴ «Այդ ժամանակ մեր Յայոց վրա հասավ Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) կործանիչ գորքը՝ գալով նաև Ռամազան կոչվող թուրքմենների վրա» (Հակոբ Ստեփ «Կիլիկիայի պատմությունը»):

⁴⁹⁶⁵ «Այդ ժամանակ Միսուր սպանեցին Եգնաղակ Վարդապետի գրի աշակերտին» (Մանուկ Ստեփ «Յիշատակարան»):

⁴⁹⁶⁶ Այս մասին հայտնում է Մակրիգին:

⁴⁹⁶⁶ «Այդ ժամանակ Ջաուհար Հադիսը, որը Ալինջա ամրոցի կուտվալն էր, Թավրիզի կողմն ուղարկեց Ալթունին: Եվ ահա Յիջրի 790 թվականի վերջերին Շիրին իր գործով նրան ընդառաջ ելավ և Մարանդում նրանք իրար եկան: Տեղի ունեցավ մեծագույն մի ճակատամարտ: Ալթունը դիմեց փախուստի, իսկ Շիրին վերադարձավ Թավրիզ» (Հաֆիզ Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Այդ ժամանակ Ջաուհար Հադիսը, որը Ալինջա ամրոցի կուտվալն էր, Թավրիզի կողմն ուղարկեց Ալթունին: Եվ ահա Յիջրի 790 թվականի Սաֆար ամսին Շիրին իր գործով նրան ընդառաջ ելավ և Մարանդում նրանք իրար եկան: Տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ: Ալթունը նահանջեց, իսկ Շիրին վերադարձավ Թավրիզ» (Համդալլահ Ղազվինի «Շուրայալ պատմություն»):

⁴⁹⁶⁷ «Այդ ժամանակ Թավրիզ հասան թուրքմենների գորքերը և բռնեցին Շահ-Ալիի ու Շիրինի նայիրներին, ինչից հետո, չհապաղելով բաղաբում, մեկնեցին քրանց տներին հետևից: Հաշտուրդի մոտակայքում նրանք հասան Շիրին: Շահ-Ալին այդ ժամանակ հեռու էր և, երբ լսեց այս մասին, շարժվեց դեպի Մարաղա, իսկ Շիրինի հավաքեց իր հետ եղած նախկին գորքը և մարտ մղեց: Նրա գորքը, սակայն, փախուստի դիմեց: Շիրինն անձամբ բաշտություն ցուցաբերեց, բայց, բանի որ եկել էր իր մահվան ժամը, նրա անձնական բաշտությունը և խղճախությունը ոչ մի կերպ չօգնեցին: Նրան բռնեցին և սպանեցին, իսկ մարդիկ ազատվեցին նրա բռնարարությունից: Շահ-Ալին, իմանալով Շիրինի մահվան մասին, հազնվեց որպես դեղվիշ և փախավ: Թուրքմենները վերադարձան և հաղթականորեն տեղավորվեցին Սուլեյման Աթաբեկի տիրություններում: Նրանք մի բանի օր մնացին այնտեղ, ապա մեկնեցին իրենց տները և բաղաբը վստահեցին Ջալիլիին ու Ղարա-Բիստամին: Էմիր Մուհամմադ Ղազվաթին ևս թուրքմենների հետ հեռացավ...: Ահա ուրեմն, սուլթան Ահմեդի (Ջեպիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը – Մ.Ֆ.) հրամայեց, որ էմիրները վերադառնան իրենց տեղերն ու շրջանները, զինվեն և կրկին գնան Թավրիզի դեմ, սակայն այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Շահ-Ալին, լսելով սուլթան Ահմեդի մոտեցման մասին, շարժվել է Մարաղայի կողմը: Երբ պարզվեց, որ լուրը կեղծ է, թուրքմենները հասան Թավրիզ, իսկ այնտեղից էլ, Շահ-Ալին և Շիրինն հետապնդելով, շարժվեցին Մարաղա: Նրանք կռվեցին Շիրինի հետ և սպանեցին նրան: Շահ-Ալին փախավ և ձիավոր դեղվիշի տեսքով հասավ Թավրիզ» (Հաֆիզ Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Այդ ժամանակ Թավրիզ հասան թուրքմենների գորքերը և բռնեցին Շահ-Ալիի ու Շիրինի նայիրներին, ինչից հետո, չհապաղելով բաղաբում, մեկնեցին քրանց տներին հետևից: Գուրտ Գուլազ Հաշտուրդի մոտակայքում նրանք հասան Շիրին: Շահ-Ալին այդ ժամանակ հեռու էր և, երբ լսեց այս մասին, շարժվեց դեպի Մարաղա, իսկ Շիրինի հավաքեց իր հետ եղած գորքը և մարտ մղեց: Նրա գորքի մեծ մասը, սակայն, նահանջեց: Շիրինն անձամբ բաշտություն ցուցաբերեց, բայց, բանի որ եկել էր իր մահվան ժամը, դա ոչ մի կերպ չօգնեց: Նրան սպանեցին և մարդիկ ազատվեցին նրա բռնարարությունից: Շահ-Ալին, իմանալով Շիրինի մահվան մասին, հազնվեց որպես դեղվիշ և փախավ: Թուրքմենները վերադարձան և հաղթականորեն տեղավորվեցին Սուլեյման Աթաբեկի տիրություններում: Նրանք մի բանի օր մնացին այնտեղ, ապա մեկնեցին իրենց տները և բաղաբը վստահեցին Ջալիլիին ու Ղարա-Բիստամին: Էմիր Մուհամմադ Ղազվաթին ևս թուրքմենների հետ հեռացավ...: Ահա ուրեմն, սուլթան Ահմեդի (Ջեպիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը – Մ.Ֆ.) հրամայեց, որ էմիրները վերադառնան իրենց տեղերն ու շրջանները, զինվեն և կրկին գնան Թավրիզի դեմ, սակայն այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Շահ-Ալին, լսելով սուլթան Ահմեդի մոտեցման մասին, շարժվել է Մարաղայի կողմը: Երբ պարզվեց, որ լուրը կեղծ է, թուրքմենները հասան Թավրիզ, իսկ այնտեղից էլ, Շահ-Ալին և Շիրինն հետապնդելով, շարժվեցին Մարաղա: Նրանք կռվեցին Շիրինի հետ և սպանեցին նրան: Շահ-Ալին փախավ և ձիավոր դեղվիշի տեսքով հասավ Թավրիզ» (Համդալլահ Ղազվինի «Շուրայալ պատմություն»):

⁴⁹⁶⁸ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹⁶⁹ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹⁷⁰ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁴⁹⁷¹ «Էմիր Փիր-Հասանը մինչ այս հաղթել է սպանել էր էմիր Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) հայր Ղարա-Մուհամմեդին (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) ու դարձել նրա ցեղի և բանակի տերը» (Աբու-Բաթր Տիրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Թավրիզի մոտից թուրքմենների հեռանալու պատճառը ստացված լուրն էր այն մասին, որ Աղ-Ղոյունյունի մարդիկ եկել էին Ղարա-Մուհամմեդի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) գլխի հետևից և սպանել էին նրան: Եվ ահա թուրքմենները, երբ իմացան այս մասին, այլևս չհապաղեցին և հեռացան այնտեղից» (Հաֆիզ Աբու «Ռաշիդի լուսցումը»):

«Թավրիզի մոտից թուրքմենների հեռանալու պատճառը ստացված լուրն էր այն մասին, որ Աղ-Ղոյունյունի մարդիկ եկել էին Ղարա-Մուհամմեդի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) հետևից և սպանել էին նրան: Եվ ահա թուրքմենները, երբ իմացան այս մասին, այլևս չհապաղեցին և հեռացան այնտեղից» (Համդալլահ Ղազվինի «Շուրայալ պատմություն»):

⁴⁹⁷² «Ջալիկն ու Ղարա Վիստամը մի քանի օր կառավարեցին Թաքրիզը: Հանկարծ, սակայն, շեյխ Ադին, Մուհամմեդ Արաբը և Մուհամմեդի հայիլ Ջհալաշահը միացան ու երդվեցին հավատարմություն պահել իրար: Նրանք բաղնիքում բռնեցին Ջալիկին, իսկ, երբ Ղարա Վիստամը իմացավ այդ մասին, փախավ: Ղարապատի մոտ, սակայն, հասան նրան և, քանի որ նրա մահվան ժամն արդեն հասել էր, նրա ձիուն ընկավ: Այդ ժամանակ շեյխ Ադիի գուլյամները վրա եկան և, սրով խոցելով, սպանեցին նրան: Շեյխ Ադին դարձավ իշխան և նամակ ուղարկեց Ալինջա ամրոց: Եվ ահա խոջա Ջաուհարը, երբ իմացավ այս մասին, հասավ Թավրիզ: Շեյխ Ադին նրան դիմավորեց և Ջալիկին շղթայված առաջնորդեց նրա մոտ: Ջաուհարը Ջալիկին խորհուրդներ, ձի և հագուստ տվեց: Նա բռնեց նաև մի քանի բռնարարների ու չարագործների, որոնց փնտրում էր, և սպանեց նրանց: Նա սկսեց արդարություն և կարգ հաստատել: Մարդիկ գոհ մնացին» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Ջալիկն ու Ղարա Վիստամը մի քանի օր կառավարեցին Թաքրիզը: Հանկարծ, սակայն, շեյխ Ադին, Մուհամմեդ Արաբը և Մուհամմեդի հայիլ Ջհալաշահը միացան ու երդվեցին հավատարմություն պահել իրար: Նրանք բաղնիքում բռնեցին Ջալիկին, իսկ, երբ Ղարա Վիստամը իմացավ այդ մասին, փախավ: Ղարապատի մոտ, սակայն, հասան նրան և, քանի որ նրա մահվան ժամն արդեն բռնել էր նրա փեշից, նրա ձիուն ընկավ: Այդ ժամանակ շեյխ Ադիի գուլյամները վրա եկան և, սրով խոցելով, սպանեցին նրան: Շեյխ Ադին դարձավ իշխան և նամակ ուղարկեց Ալինջա ամրոց: Եվ ահա խոջա Ջաուհարը, երբ իմացավ այս մասին, հասավ Թավրիզ: Շեյխ Ադին նրան դիմավորեց և Ջալիկին շղթայված առաջնորդեց նրա մոտ: Ջաուհարը ողջունեց Ջալիկին և նրան ձի ու հագուստ տվեց: Նա բռնեց նաև մի քանի բռնարարների ու չարագործների, որոնց փնտրում էր, և սպանեց նրանց: Նա սկսեց արդարություն և կարգ հաստատել: Մարդիկ գոհ մնացին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷³ «Խոջա Ջաուհարը Յադի-Բասանին և Օմար Ղիչախին ուղարկեց Առան: Նրանք տեղահանեցին թուրքմեններին և այդ կողմերի այլ ցեղերին ու տեղափոխեցին այս կողմ» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Խոջա Ջաուհարը Յադի-Բասանին և Օմար Ղիչախին ուղարկեց Առան: Նրանք տեղահանեցին թուրքմեններին և այդ կողմերի այլ ցեղերին ու տեղափոխեցին այս կողմ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷⁴ «Մահմուդ հալիսայցին, իմանալով այդ մասին, հետապնդեց և կռվեց: Եվ ահա Յադի-Բասանը շարժվեց դեպի Բարգուշար» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Մահմուդ հալիսայցին, իմանալով այդ մասին, հետապնդեց և կռվեց: Եվ ահա Յադի-Բասանը շարժվեց դեպի Բարգուշար» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷⁵ «Սեյիդ Սայֆ-է-Հին Ղազվինցին, որ Հուրրամը ուղարկել էր Առան, խուղափերին կամրջի վրա հասավ Յադի-Բասանին: Յադի-Բասանը փախավ Թավրիզ, այնտեղից էլ գնաց Ալինջա բերդը և խոջա Ջաուհարը սպանեց նրան» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Սեյիդ Սայֆ-է-Հին Ղազվինցին, որ Հուրրամը ուղարկել էր Առան, խուղափերին կամրջի վրա հասավ Յադի-Բասանին: Յադի-Բասանը փախավ Թավրիզ, այնտեղից էլ գնաց Ալինջա բերդը և խոջա Ջաուհարը սպանեց նրան» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷⁶ «Խոջա Ջաուհարը որոշ ժամանակ մնաց Թավրիզում, ապա շարժվեց Ալինջայի կողմը՝ բաղնիքում թողնելով իր նայիր Իմադ-է-Հինին...: Երբ խոջա Ջաուհարը հասավ բերդ, Ալթունին հանձնարարեց, որպեսզի նա գնա և թալանի չորանյան թուրքմեններին, որոնք ամենահարուստն էին թուրքմենների մեջ: Նա նաև նամակ գրեց Իմադ-է-Հինին, որ նա միանա Ալթունին: Իմադ-է-Հինը ելավ Թավրիզից և միացավ Ալթունին: Նրանք միասին գնացին, թալանեցին չորանյան թուրքմեններին և նրանց տիրույթները ու անթիվ ոչխար և այլ անասուն ձեռք բերեցին, որոնք Վարզուկանի ճանապարհով բերեցին Ալինջա բերդի կողմը: Մահմուդ հալիսայցին, իմանալով այս մասին, գնաց Իմադ-է-Հինի և Ալթունի հետքով, իսկ սրանք էլ, քանի որ ուժ չունեին դիմադրելու, փախան՝ թողնելով ողջ ալվարը: Ալթունը գնաց Ալինջա բերդ, իսկ Իմադ-է-Հինը՝ Ջաստորու բերդ, որը նախկինում ինքն էր կառուցել էր: Մահմուդ հալիսայցին նրանց ձեռքից վերցված ալվարը մասամբ բաժանեց Տիրոջ մարդկանց, իսկ մի մասն էլ վերցրեց իրեն, ինչից հետո իր մեծաթիվ մարդկանց հետ շարժվեց Թավրիզ: Մուհամմեդ Ղարնեգին նույնպես նրա հետ էր» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Խոջա Ջաուհարը որոշ ժամանակ մնաց Թավրիզում, ապա շարժվեց Ալինջայի կողմը՝ բաղնիքում թողնելով իր նայիր Իմադ-է-Հինին...: Երբ խոջա Ջաուհարը հասավ բերդ, Ալթունին հանձնարարեց, որպեսզի նա գնա և թալանի Սեյիդ Չորանի թուրքմեններին, որոնք ամենահարուստն էին թուրքմենների մեջ: Նա նաև նամակ գրեց Իմադ-է-Հինին, որ նա միանա Ալթունին: Իմադ-է-Հինը ելավ Թավրիզից և միացավ Ալթունին: Նրանք միասին գնացին, թալանեցին չորանյան թուրքմեններին և նրանց տիրույթները ու անթիվ ոչխար և այլ անասուն ձեռք բերեցին, որոնք Վարզուկանի ճանապարհով բերեցին Ալինջա բերդի կողմը: Մահմուդ հալիսայցին, իմանալով այս մասին, գնաց Իմադ-է-Հինի և Ալթունի հետքով, իսկ սրանք էլ, քանի որ ուժ չունեին դիմադրելու, փախան՝ թողնելով ողջ ալվարը: Ալթունը գնաց Ալինջա բերդ, իսկ Իմադ-է-Հինը՝ Ջաստորու բերդ, որը նախկինում ինքն էր կառուցել էր: Մահմուդ հալիսայցին նրանց ձեռքից վերցված ալվարը մասամբ բաժանեց Տիրոջ մարդկանց, իսկ մի մասն էլ վերցրեց իրեն, ինչից հետո իր մեծաթիվ մարդկանց հետ շարժվեց Թավրիզ: Մուհամմեդ Ղարնեգին նույնպես նրա հետ էր» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷⁷ «Մահմուդ հալիսայցին մի քանի օր մնաց Թավրիզում, ապա շարժվեց Առանդիրանի կողմերը և կրկին վերադարձավ» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Մահմուդ հալիսայցին մի քանի օր մնաց Թավրիզում, ապա շարժվեց Առանդիրանի կողմերը և կրկին վերադարձավ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁷⁸ «Եվ ահա Ղազի Մուրադ Ալի փաշան (Օսմանյանների Էմիրության Էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ը – Մ.Հ.) Ռումելիի գործը որոշ բանակի գլուխ և բոլոր այդ ուժերն ուղարկեց Լազարի (Սերբական թագավորության արքա Լազար I-ի (1371-1389) – Մ.Հ.) երկիր: Ալի փաշան մոտեցավ Ֆիլիբին և մնաց այնտեղ երկու ամիս, քանի որ գարուն էր և գետերը վարարել էին: Հետո նա ծանծաղուտով անցավ գետն ու առաջացավ...: Ես առաջ լսել եմ, որ Ղազի սուլթան Մուրադ խալիս ավագ որդի Բայազետ Չելեքին (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Հ.) հենց այդ ժամանակ էր, որ անմիջապես անցավ Ռումելի, այն դեպքում, երբ փոքր որդի Յադուր Չելեքին մնացել էր Անատոլիայում և գտնվում էր Ղարասուի սանջակում: Այնուհանդերձ, այն բանից հետո, երբ վերջինիս Ղազի Մուրադի հրամանով սուրհանդակ եկավ, թե. «Յարափորինս արագ գեյք վերցրու և հավատի համար այս պատերազմում միացիր ինձ», Յադուր Չելեքին գեյքի դիմեց, անցավ Գեյիբուլուն և միացավ իր տեր տիրակալին: Արդյունքում Ղազի Մուրադն այնպիսի մի բանակ հավաքեց, ինչպիսիք Ռումելիում երբեք չէր եղել: Իրոք, միայն գունակային ուժերը հասնում էին 10.000 հոգու, իսկ բանակն էլ այլևս մեծաքանակ էր, որ, չնայած թանկությանը, հետքն իսկ չթողեցին այնպիսի բարիքների, ինչպիսիք են միսը, հացը, մեղրը, յուղը և այլ բաներ: Իրոք, սղութուն առաջացավ, սակայն դեռ լավ էր, որ կաթն ու մածուղ կային ինչքան պետք էր...: Այսպիսով՝ սուլթանն իր ուժերը հավաքեց Ֆիլիբի մոտակայքում, իսկ իշխան Լազարն էլ, երբ լսեց այս ամենի մասին, ներքնապես փոթորկվեց և ասաց. «Վայ ինձ, ես ուղիք հանեցին կատաղած մի առյուծի, որն իր թաթը մտցրեց իմ երկիր, ես ուղիք հանեցի մի բարե գայլի և մեծ մի փորձանք բերեց իմ գլխին: Այնուհանդերձ այդ ուշացած զոհումս այլևս ոչ մի օգուտ չի կարող լինել և այժմ ինձ ոչ մի այլ բան չի մնում անել, քան մահացու մտքի տալը»: Այսպիսով, այն բանից հետո, երբ այդ երկրի բոլոր բաֆիրները հավաքվեցին, նա սուրհանդակներ ուղարկեց շրջակա բոլոր տիրակալների և ասաց. «Թուրքերն իմ դեմ են ելել հսկայական մի բանակով, իսկ ես թույլ եմ և անօգնական: Արդ իմացե՞ք, որ, եթե դուք ինձ օգնության չգաք, թուրքերը կոչնչացնեն և ինձ, և ձեզ»: Այդ ժամանակ հավաքվեցին Լազարի փեսա Վուկ Յունուզյուլու Դիմիտրիին և Բոսնիայի տիրակալ Սարդո Գիյումը: Լազարը մարդիկ ուղարկեց նաև այլ բաֆիրների մոտ և նրանցից ևս օգնություն խնդրեց: Այսպես, նա դիմեց վալախներին, հունգարներին, չեխներին, սերբերին, այբաններին, բուլղարներին և նույնիսկ ֆրանկներին: Արդյունքում այնքան անհավատներ հավաքվեցին, ինչքան երբեք չէր հավաքվել, ընդ որում ասում էին, որ այդ զյավուրների թիվը հասնում էր 500.000 հոգու: Սերբական երկրում երկու գետեր կան՝ Սեծ ու Փոքր Սորավանները... ու հենց սրանց ափին էլ հավաքվեցին անհավատները...: Այդ ժամանակ Ալի փաշան, իր ձեռքը վերցնելով Սոսանուվան, գտնվում էր Լազարի սահմանների մոտ՝ մի ամուր ամրոցի մոտակայքում: Այս ամրոցը կառուցված էր մի բարձրադիր վայրում և հզոր ամրություններ ուներ, սակայն Ալի փաշան աստվածային աջակցությամբ տիրեց նրան: Խոսքը Շեհիր-Ջոյի մասին է: Իմանալով այս մասին՝ Լազարն ուղարկեց Յանուզյուլու Դիմիտրիին և հրամայեց նրան հետ խլել ամրությունը թուրքերից: Այս Դիմիտրիին մի սարսափելի ու հզոր ռազմիկ էր, որն ի վիճակի էր միայնակ ելնել տաս հազար հոգու դեմ: Եվ ահա Դիմիտրիին ցատկեղ նժույգի վրա և որոշ անհավատների հետ միասին մոտեցավ Շեհիր-Ջոյին: Իմանալով այդ մասին՝ ներսում գտնվողները իշխանակամ ամրությունը հանձնեցին նրան: Իր հերթին փաղիշահը, երբ իմացավ, թե ինչ է կատարվել, Յանաբեկին և Սերուշ փաշային 10.000 հոգու հետ միասին ուղարկեց այդ ուղղությամբ: Արդյունքում սրանք, հարձակվելով ամրության շրջակա տարածքների վրա, ոտնասակ տվեցին դրանք և այրեցին: Իմանալով այդ մասին՝ Լազարն իր որդուն 20.000 հոգի տվեց և հրամայեց. «Գնա և այստեղ բեր Շեհիր-Ջոյի ու նրա շրջակայքի մարդկանց, թող թուրքերին ոչինչ չհասնի»: Աստված, սակայն, ամեն ինչ տեսնում էր, և ահա տիրակալն 20.000 հոգու հետ միասին ուղարկեց Թեմուրտաշ իբն Յախշիին, որին հրամայեց. «Գնա և այրիր այդ ամրությունը, գնա ու գերեզմարի այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, իսկ եթե 10.000 հոգուց փրկանալով անհավատների բանակին, ինչքան ուժ ունեն մարտնչիր և ոչնչացրու այն»: Այսպիսով Յախշի-բեկը անմիջապես ուղիք հանեց 10.000 հոգու և մոտեցավ Շեհիր-Ջոյին: Այդ ժամանակ Լազարի մարդիկ, սակայն, որ ավելի շուտ էին եկել, իմացան Յախշի-բեկի արշավանքի մասին և անմիջապես էլ, ավերելով ամեն ինչ ու ոչնչացնելով, վերցրին բոլոր անհավատներին և մեծ արագությամբ դիմեցին փախուստի: Իմանալով այդ մասին՝ Յախշի-բեկը սուրհանդակ ուղարկեց տիրակալի

մոտ, հայտնեց նրան այդ ամենի մասին և հարցրեց. «Անհավատները փախել են, ի՞նչ անեմ, հետապնդե՞մ նրանց»: Տիրակալը, սակայն, եկավ այն մտքի, որ հետապնդումը հաջող միտք չէ, և այդպես էլ պատասխանեց, որից հետո Յախշի-բեկը վերադարձավ ու միացավ փաղիշահին...: Այդ ժամանակ Լազարը խորհրդակցություն հրավիրեց պատերազմի հարցով, հավաքեց անհավատներին և խորհրդի նստեց, թե. «Ի՞նչ անենք թուրքերի հետ»: Այդ ժամանակ ոմանք ասացին, թե պետք է պայթարել, այլև էլ պնդեցին, թե պետք է խաղաղություն կնքել: Ոմանք ասում էին, թե. «Եկեք վրա տանք թուրքերին և դրանց այնպիսի մի ջարդ տանք, որ թողնեն մեր երկիրն ու կորեն», իսկ այլը էլ պնդում էին խաղաղության վրա: Ի վերջո, Կենդես-բեկն արտահայտվեց մարտի օգտին և ասաց. «Հիմարություն կլինի թուրքերից ռեզում հայցել, երբ մենք այսպիսի մի բանակ ունենք, քանզի իմաստունությունն ասում է, որ պետք է չհապաղել ու շտապել: Իրոք, թուրքերի ուժն օրոքսօրե ավելանում է, իսկ եթե մենք անգործ մնանք, ապա մեր գործը կբշտա: Այդ թուրքերը խորամանկ ցեղ են, նրանք ուժեղ են և ամեն ինչի ձևը գիտեն: Դրա համար էլ մենք պետք է մարտի դիմենք, բայց մարտ տանք մարդկանց ու գեներալի համար հարմար մի վայրում», - որից հետո ավելացրեց, - «թույլ տվեք ինձ ամենից առաջ որևէ մեկին ուղարկել և պարզել Մուրադի մտադրությունները, որպեսզի իմանանք, թե նրա բանակն ինչ կերպ պետք է գործի, ընդ որում իմնեք կիսկնե ճանապարհները ու կզլխատեն թուրքերից ոմանց, մինչ նրանք կառաջանան»: Այս ծրագիրը Լազարին խելքին մոտ թվաց և ահա նրանք ելան, վերցրին Մորավ գետի մոտ խված իրենց ծամբարը և հունգարների առաջնորդների հետ միասին առաջացան...: Այդ ժամանակ տիրակալը մոտենում էր Ֆիլիբին և ահա, այն բանից հետո, երբ նա երրորդ օրը հասավ այդ ամրությանը, երեք օր մնաց այնտեղ: Այդ ժամանակ էր, որ տիրակալի մոտ եկավ Սարաջի իշխանը և իր գործերով միացավ Մուրադ խանին: Այդտեղից երկու ճանապարհ կար, որոնցից մեկը ուղիղ տանում էր դեպի Սոֆիա, հետո՝ Շեփրի-Քոյ, իսկ վերջում էլ՝ Նիշ: Մյուս ճանապարհը, որ դեպի ձախ էր գնում, անցնում էր բարձրադիր լեռներով և կտրտվում էր շատ գետերով: Եվ ահա տիրակալը կանչեց Սարաջի անհավատներից ոմանց և հարցրեց. «Դուք այս վայրերն ամենից լավ գիտեք, արդ ասացեք, թե ո՞ր ճանապարհն է առավել լավը»: Այդ ժամանակ բոլորը միաբերան ասացին այն, ինչ հայտնի էր և ինչ կատար ամեն մի մարդ: Լսելով այդ ամենը, սակայն, ընտրվեց մյուս ճանապարհը և գործը գնաց դեպի ձախ: Արշավանքի երրորդ օրը գործը կանգ առավ Ալադին Օվետսիկի մոտ և մնաց այնտեղ երկու օր, իսկ մեկ օր անց էլ իր գործով տիրակալին միացավ Քյուստենդիլին, սա մի հավանաբար և սուլթանի նվիրված մարդ էր: Մի քանի օր անց սուլթանը մոտեցավ Իլիջային, ընդ որում Քյուստենդիլին, իմանալով, որ սուլթանն իր գործերով անցնելու է այդ կողմերով, նախապես գործի համար պարեն էր պատրաստել: Իրոք, այնտեղ անհամար քանակի ուտելիք կար՝ մեղր, յուղ, հաց և այլ բաներ, ամեն ինչ գետի առատություն ուներ: Դրան գումարվեց նաև այն, որ նրանք բոլորը, որ Իլիջայում էին, եկան ու միացան սուլթանին: Դրանից հետո խորհրդակցություն գումարվեց, որի ընթացքում Ալի փաշան ասաց. «Մեզ պետք է մի որևէ մարդ, որը մեզիցից առաջ կընկան և անհավատներից գերիներ կբռնի ու լուրեր կբերի»...: Այս ամենի արդյունքում առաջացավ Էվերնոզ Ղազին: Իրոք, հենց նա էր, որ բոլորից առաջ առաջացավ շարքից, համբուրեց գետինը և ասաց. «Ես առաջ կգնամ ու գերիներ բռնելով տեղեկություններ կբերեմ, հատկապես հունգարների մասին, իսկ այդ ամենը կանեմ աստվածային աջակցությամբ, դու միայն հրաման տուր թո ստրուկին»: Այդ ժամանակ տիրակալը պատահախանեց. «Դու լավագույնն ես այդ գործի համար, մեկնիր»: Եվ ահա Էվերնոզ Ղազին 40 հոգու հետ միասին մոտեցավ Յուլստենդիլին ու, թեև թշնամի փախավ, սակայն նա հունգարներից մի քանի գերիներ վերցրեց: Տիրակալը զովեց Էվերնոզին և նրան շատ պատվեցին...: Սուլթանը գտնվում էր Ղարա-Թոկուլի մոտ, երբ Լազարից մի մարդ ներկայացավ նրան և կարճ հայտնեց. «Ահա, մենք պատրաստ ենք, դուք ձեռք սալլելով երեք ամիս քարշ եք եկել, որ հասնեք մեզ, արդ, եթե դուք տղամարդ եք, եկեք մարտնչելու, մենք էլ կզանք: Առանց հապաղելու կռվի եկեք, որ տեսնեիք ով ով է»: Լսելով այդ խոսքերը՝ տիրակալը զայրացավ այդ սուրհանդակի վրա և գոչեց. «Այս սուրհանդակը արժան է մահվան: Մենք շատ շուտով կզանք ու ձեռք բոլորիդ սրի բերան կտանք, միայն խենթը կարող էր նման բան ասել, նման բան ասել կարող էր միայն մի մարդ, որը ծանոթ չէ և չգիտի իսլամի սրի հզորությունը, չի ճանաչում նրա երկաթյա բռունցքը: Դուք կատաղեցրիք առյուծին իր տան մեջ, աստծո աջակցությամբ ես ձեռք ցույց կտամ թուրքական արիությունը»: Անելով այս խոսքերը՝ տիրակալը հրաման արձակեց, որից հետո բոլոր ռազմիկները հազան իրենց գեներալն ու գրահները և ցատկներ ծնողների վրա: Այս ամենը տեսնելով՝ անհավատների այն սուրհանդակի սիրտը սեղմվեց վախից և նա սկսեց սոսուտ տերևի նման դողալ, բայց այնուհանդերձ, մի կերպ իրեն հավաքելով, ասաց. «Ով շահ, դու ինձ ցույց տվեցիր թո բանակը, սակայն իմացիր, որ մերոնք տասն անգամ ավելի շատ են, քան թո ռազմիկները: Մենք 500.000 զրահապատ ռազմիկներ ունենք, զինված և մարտի պատրաստ հերոսներ, իսկ նրանցից ամեն մեկն էլ թո թուրքերից հազարին արժե»: Տիրակալը, սակայն, կատաղած գոչեց. «Շեյ դու, անդուզն աստանա, իմացիր, ով դժոխքի շուն, որ եթե դուք հավաքեք աշխարհի նույնիսկ բոլոր գործերն էլ, Ալլահի ուժով և Մուհամմեդի հրաշագործությամբ ես ձեռք բոլորիդ գետին կտապայեմ ու ազատվեմ և գիշարներից կեր կդարձնեմ: Ես կզլխատեմ ձեռք բոլորիդ»: Անելով այս՝ սուլթանը հանգստացավ, ճանապարհեց այդ սուրհանդակին, իսկ իր բանակն էլ արշավանքի հանեց...: Եվ ահա սուլթանը հավաքեց իր վեզիրներին, իր երկրի բոլոր սյուններին և իշխաններին ու նրանց կարծիքը հարցրեց ապագա գործողությունների մասին: Նա հատկապես հարցրեց Էվերնոզին, թե ինչպե՞ս է առավել ճիշտ կռվել գլավուրների դեմ: Լսելով հարցը՝ Էվերնոզը գլուխը հպեց գետնին, համբուրեց գետինը և ասաց. «Ով իմ տեր, ես թո ստոր ստրուկն եմ, ի՞նչ կարող եմ ես մտածել և ասել, ի՞նչ կարող է ասել իմ նման մրջյունը թո նման Սողոմոն իմաստունին: Դու ինձից լավ գիտես պատերազմի հարցերը, բոլոր մուտքերն ու ելքերը»: Բոլորը համաձայնեցին այս խոսքերի հետ, սակայն տիրակալն ասաց. «Իրոք, դու ճիշտ ես, ես շատ անգամ եմ բանակներ առաջնորդել և մարտի մեջ մտել, սակայն սա մի քիչ ուրիշ կռիվ է ու մենք մարգարեից էլ խորհրդի կարիք ունենք: Մեզ պետք է ուժերն իրար բերել և հոգեպես ամրապնդվել»: Դրանից հետո Մուրադ խանը դիմեց Էվերնոզին և ասաց. «Ով Էվերնոզ, դու արդեն բավականին ժամանակ է, որ գտնվում ես այս վայրում, դու ծանոթ ես այստեղի տեղանքին և գիտես, թե ինչպես է պետք կռվել, կիսվիր մեզ հետ թո փորձով ու մտքերով»: Այդ ժամանակ Էվերնոզը աղոթք ասաց և խոսեց. «Ով տիրակալ, թո հնազանդ ստրուկը կարծում է, որ Աստծո աջակցությամբ հենց մենք պետք է առաջինը հարձակվենք և բարենպաստ դիրքեր գրավենք՝ մնացածը թողնելով թշնամիներին, որ հետո կզան: Այս պայմաններում մենք չենք շտապի և կսպասենք նայելով, թե ի՞նչ պետք է լինի: Մենք գործ ունենք մի երկաթյա ամրության հետ, որին հեշտ չի լինի հաղթել, բայց եթե մենք կարողանանք ջլատել թշնամու ուժերը, ամեն ինչ ավելի հեշտ կլինի: Սա է ասում թեք թո ստրուկը, ով տիրակալ, մնացածը դու գիտես»: «Թող Ալլադը վարձատրի թե՛ք»,- պատասխանեց տիրակալը. - «Ես էլ եմ այդ մտքին»: Դրանից հետո սուլթանը դարձավ իր որդի Բայազետին և հարցրեց նրան. «Ով փաշայի հոգի, դո՞ւ ինչ ես կարծում այս ամենի մասին»: Լսելով հարցը՝ Բայազետը պատասխանեց, որ նույն մտքին է, ինչ Էվերնոզը: Դրանից հետո տիրակալը դիմեց Ալի փաշային ու հարցրեց նրա կարծիքը, իսկ փաշան պատասխանեց, որ ինքը նա այդ կարծիքի է: Այդ ժամանակ որոշվեց վարվել հենց այնպես, ինչպես ասել էր Էվերնոզը...: Եվ ահա տիրակալը հրամայեց. «Թող Ղազի Էվերնոզը և Իզիթ փաշան լուսաբացին ոտքի հանեն բանակը, առաջանան ու ճանապարհ քաջեն հավանաբարեցիկի համար»: Գիշերին անցավ, կասկածների ժամը մնաց հետևում և ահա Ղազի Էվերնոզն ու Իզիթ փաշան մի քանի քաջերի հետ, որպես պահապաններ, առաջ անցան: Հարկ է կշել, որ տեղանքը շատ նեղ էր, այնպես որ հեծյալները ստիպված էին ընթանալ մեկը մյուսի հետևից: Այն ժամանակ, երբ Ղազի Էվերնոզը մտավ այդ նեղ տեղը, Լազարը առաջ ուղարկեց 30 քաջարի անհավատների՝ համառայելով բռնել թուրքերին: Ղազին այս ամենի մասին ոչինչ չգիտեր, այդ պլավուրները թաքնվել էին և ահա ի վերջո, տեսնելով նրանց, նա նույնպես ուղղեց թշնամիների վրա: Առաջ եկան նաև անհավատները և, նիզակները ձեռքերին, մտան մարտի մեջ: Էվերնոզը քաջաբար մարտնչում էր նիզակով, հետո նետեց այն, անցավ կապարձից հանած նետին, միջաթափանց հարվածով խոցեց անհավատներից մեկին և առաջ անցավ՝ ջարդելով ու կոտորելով բոլորին: Արդյունքում այդ անհավատներից 5-ից 10 հոգի կոտորվեցին, իսկ 8 հոգի էլ կենդանի գերի բռնվեցին ու բերվեցին տիրակալի առաջ: Վերջինս ուրախացավ ձեռք բերված այդ հաջողությունից և առաջացավ Ղարաթոկուլի ուղղությամբ: Այսպիսով՝ նրանք առաջացան մինչև Մորավ գետը, որից հետո անցան այն և որոշեցին շարունակել առաջհաղացումը: Այս ընթացքում, ահա, Լազար իշխանի այն պատգամավորը վերադարձավ իր տիրակալի մոտ և ասաց. «Տեր իմ, թուրքերի բանակն ամենևին էլ այնպիսին չէ, ինչպիսին մեզ նկարագրում էին: Մենք տեսել ենք նրանց գեներալն ու զինվածությունը, արդ պետք է ասեմ, որ մենք վախենալու և ոչ մի հիմք էլ չունենք, քանզի մեր բանակը երեք անգամ մեծ է նրանց բանակից, դա իրոք այդպես է: Ահա այդպիսի բաներ ասաց այն պատգամավորը թուրքերի գործի մասին, որից հետո պատմեց նաև այն վախերի ու տառապանքների մասին, որոնք իր գլխին եկել են՝ ավելացնելով նաև բաներ սուլթանի խստությունների մասին: Այդ ժամանակ նրան հավաքվեցին և Վուկ Յունդուղուն ասաց. «Այն ժամանակ, երբ ես եկա, միայն թուրքերն էին, ուրիշ ոչ-ոք չկար»: Լսելով այդ՝ մյուսները ևս խոսեցին. «Ֆրանկներն ու վալախները նույնպես միայն խոսում են»...: Այդ ժամանակ սուլթանն արդեն հասել էր Գումուս-Հիսարի մոտակայքին, որից հեռու արդեն հայտնի դարձավ, որ սուլթանը հաջողությամբ շարունակում է առաջանալ Մորավ գետի ուղղությամբ: Եվ ահա սուլթանը բաժանեց ջոկատները, որոշներն ու թաթուկներն տվեց նրանց ու հրամայեց, առաջ թողնելով զրահավոր զորքաներին, արիաբար առաջանալ: Հարկ է կշել, որ այս ռազմիկների յուրաքանչյուրին իր արիությանը մի իսկական Ռուստամ էր՝ նման լեգենդար այդ հերոսին: Ամենից առաջ ընթանում էին Ալի փաշան, նրանից հետո գալիս էր ապագա սուլթան Բայազետ Չելեբին, հետո՝ սուլթաշի Էնու-բեկը, հետո՝ Յաղուբ Չելեբին, հետո էլ արդեն Մարաջը՝ գումակի հետ միասին: Եվ ահա միայն սրանց բոլորից հետո էր, որ իր ամենայն ուժով ու շքեղությամբ գալիս էր հենց ինքը՝ սրբազան տիրակալը: Այդ ժամանակ, ինչպես արդեն ասվեց, սուլթանը կանգ առավ Գումուս-Հիսարի մոտ, որտեղ մնաց, իսկ հետո կրկին եկավ ու առաջացավ՝ հետը տանելով գերիների: Իրոք, նրանք գերել էին երկու հունգարների և ահա սրանց հարցրին. «Ասացեք, որտեղ է գլավուրների բանակը, թե՞, ինչպես մենք լսել ենք, այդ անհավատ Լազարը դիմել է փախուստի»: Եվ ահա այդ քաֆիրները պատասխանեցին. «Ոչ, Լազարը չի փախել, նա սպասում է ձեզ իր որոշած վայրում»: Այդ ժամանակ տիրակալի հրամանով այդ երկու անհավատներին գլխատեցին: Ժամանակն արդեն օրվա կեսօր էր և, քանի որ անցնում էին քաղաքաբն ու տղաբեկ մի վայրով, հրաման

տրվեց կանգառի համար մի հարմար վայր գտնել...: Երբ Էվերնոգ Ղազին տեսավ անհավատների բանակը և այն, որ սրանք պատրաստ են դեմ ելնել սուլթանին, նա իմացավ նաև, որ առաջանում է նաև սուլթանը: Եվ ահա Էվերնոգը եկավ սուլթանի մոտ և հայտնեց այդ ամենի մասին, որից հետո բոլորը ասացին. «Տեղ իմ, մենք պետք է անմիջապես ճակատամարտի պատրաստվենք»: Էվերնոգ Ղազին, սակայն այլ բան ասաց. «Այժմ օրվա շոգ ժամն է, մեր բանակը հոգնած է, իսկ թշնամին էլ լի է եռանդով: Այդ եկեք այսօր տեղավորվե՛ք հանգստի, իսկ վաղը արդեն առ Ալլահը լի հավատով, ով տեր սուլթանն, մենք դրանց հոգին կհանենք և գլուխները կթռցնենք վրաներից»: Սուլթանը տեսավ, թե ինչ իմաստուն խոսքեր են ասվել, դրա համար էլ այդ օրը նրանք մնացին այդտեղ: Այդ ժամանակ սուլթանը իր որդի Բայազետի հետ միասին նժույզների վրա հեծած բարձրացավ բլուրներից մեկի վրա, որտեղ տեսան, որ հարթավայրը առանց վերջի լցված է զորքով ու ռազմիկներով: Իրոք, երկիրը չէր տեսել նման մեծաքանակ բանակ, այնտեղ նաև անթիվ զրահավորներ կային, 500 հեծեղազորի հրամանատարներ և 500.000 ռազմիկ: Իրոք, ոչ-ոք երբեք չէր տեսել նման մեծությանը մի տեղ հավաքված հեծյալների ու հետևակայինների: Իմացավ այդ մասին տիրակալը և ասաց. «Ինչ մեծ բանակ են, սակայն, հավաքել այս անհավատները: Ես կարծում էի, որ մեր հավաքած ուժերից ավելի շատ հավաքել հնարավոր չէ, սակայն այժմ երևում է, որ անհավատների բանակը երկու անգամ մեծ է, բան մերը»: Դրանից հետո տիրակալը աղոթք ուղղեց Բարձրալի. «Ով Ալլահ և թո մարգարե Մուհամմեդ, ողորմած եղե՛ք այսօր ձեր հետևորդների նկատմամբ և փրկե՛ք մեզ կործանումից»...: Եվ այսպես սուլթանը, տեսնելով անհավատների զորքը, դրանից մեծապես ազդվեց, որից հետո վերադարձավ իր վրանն ու այնտեղ հավաքեց իր սուլթանության բոլոր իշխաններին և բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: Դրանից հետո նա ամենից առաջ նայեց իր որդի Բայազետ խանին և ասաց. «Ասա, թանկագին իմ որդի, ի՞նչ կերպ ես դու առաջարկում ճակատել այս անհավատների դեմ: Ես նույնիսկ չեմ էլ ենթադրում, որ սրանք այսքան մեծաքանակ բանակ կունենան, այնտեղ նաև անհամար ուղտեր կան, արդ ինչ անեն մեր ռազմիկները, երբ դրանց դեմ դուրս կգան»: Այդ ժամանակ Բայազետ խանը պատասխանեց. «Հարիր չէ, իմ տիրակալ, որ ես բեզ որևէ խորհուրդ տամ, սակայն ես իմ չնչին խելով կարծում եմ, որ մենք արդեն երկար տարիներ է, որ մարտնչում ենք անհավատների դեմ և թո ստրուկները սրանց հետ ոչ մի դժվարություն չպիտի, որ ունենան: Ահա թե ինչ կասեմ ես, անհավատների այս խմբերը Աստծո աջակցությամբ և Ալլահի ուժով թո ստրուկների կողմից կցրվեն, բանգի ամեն մի ողջամիտ ու խելացի մարդ էլ գիտի, որ աստվածային աջակցությունը մեր կողմում է, իսկ աստվածային աջակցություն ունեցողը միշտ էլ հաղթանակ կունենա: Իմացիր նաև, ով տիրակալ, որ նույնիսկ այդ պարագայում, եթե մենք ընկնենք էլ մարտի դաշտում, մեզ դրանից հետո երկնային արթալություն է սպասում»: Այդ ժամանակ սուլթան Մուրադը գովեց Բայազետի մտածողությունը, ընդունեց նրա խոսքերը և գովեց, բանի որ Բայազետ խանն իրոք մի քաջարի, ողջամիտ և Բարձրալիի ողորմածությունը վայելող այր է: Այս ամենից հետո տիրակալը շուռ եկավ, հայացք գցեց Ալի փաշայի վրա և հարցրեց. «Օգո՛ւտ, թե՛ վնաս կլինի, եթե առաջին շարքում դնենք ուղտերին»: Ալի փաշան պատասխանեց. «Ով օրհնյալ ու երջանիկ իմ տիրակալ, քիչ լինեն քաֆիոները թե շատ, դու չպետք է անհանգստանաս, բանի որ մեզ առաջնորդում է Աստված և մեզ հետ է նրա Ղուրանը...», արդ իմացիր, որ հաղթանակը մեր կողմում կլինի...»: Տիրակալը, լսելով Ալի փաշայի այս խոսքերը, դրանց հավանություն տվեց, որից հետո դարձավ Էվերնոգին և հարցրեց. «Իմ Էվերնոգ, դո՛ւ ինչ ես մտածում այս ամենի մասին»: Էվերնոգ-բեկը պատասխանեց. «Իմ սուլթանն, իհարկե, ամեն ինչ ավելի լավ գիտի, ի՞նչ կարող եմ ասել ես», բայց հետո, երբ սուլթանը պնդեց, թե այնուհանդերձ ասա, Էվերնոգ-բեկը պատասխանեց. «Այն միտքը, որ իմ բարձրյալ ու սրբազան տիրակալն ուզում է առաջին շարքերում դնել ուղտերին, լավն է, բանի որ անհավատների նժույզները կվախենան ուղտերից, չեն առաջանա նրանց վրա և այս կենդանիները մեր մարտակարգ կպահեն մի իսկական ամրության նման: Բայց իմացիր նաև, իմ տեր տիրակալ, որ ուղտերը կարող են վտանգ դառնալ նաև մեր բանակի համար: Հայտնի է օրինակը, երբ Իսթանդուլ Չուկարայիցը (Հունանակերտական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Հ.) հնդիկների արքայի հետ Յոդկաստանում մարտնչելիս դեմ ելավ առաջապահ փղերին, որոնց վրա աշտարակներ կային և այնտեղից նետերով հարվածում էին: Այդ Իսթանդուլն ու իր զորքը կարողացան վախեցնել այդ կենդանիներին ու սրանք հետ փախան, տորդելով իրենց սեփական զորքն ու ոտնատակ տալով նրան, իսկ նման բան կարող է պատահել նաև մեր զորքի հետ, եթե ուղտերը հանկարծ վախենան ու հետ գան մեզ վրա»: Սուլթանին սրտին մոտ եկան այս խոսքերը, դրանց հավանություն տվեց, որից հետո դարձավ Էվերնոգին, որից հետո ասաց. «Ավելի ճիշտ կլինի առաջին շարքում նետաձիգներին տեղադրել, որպեսզի սրանք հզոր հարվածներ հասցնեն թշնամիներին: Հենց դրանից հետո, ահա, մենք գործի կդնենք դաշինքին և կորոշենք ճակատամարտի ելքը ու մեր բախտը...»: Այս խոսքերով սուլթանը բոլորին սիրտ տվեց, որից հետո վերցրեց իր մատնանշած մարդկանց և դրեց նրանց բանակի ու իր առաջ, որպեսզի սրանք հսկեն բանակը: Այսպիսով՝ սրանք այդ գիշերն անցկացրին անվտանգության և խաղաղության մեջ...: Գիշերը սուլթանը աղոթեց...: Ինչ վերաբերվում է անհավատներին, ապա նրանք ողջ այդ գիշերը ուրախանում և գինի էին խմում՝ ուրախացնելով և ուրախացնելով միմյանց, ինչպես նաև ծաղրելով թուրքերին: Իրոք, այդ անհավատները իրենց արդեն հաղթող էին համարում և պատրաստ են մեկով տաս թուրքի դեմ ելնել: Լսելով այս ամենը, իշխան Լազարն ասաց. «Ի՛նչ եք կարծում, ավելի լավ չի՞ լինի գիշերային հարձակում գործել թուրքերի վրա հենց հիմա»: Բոլորն ասացին. «Հիմա՞յի միտք է», սակայն նրանց մեջ կար Բոննատ անունով մի անհավատ, որն իր հետ բերել էր 90.000 հեռոսներ, և սա ասաց իշխան Լազարին. «Ով իշխան, ինչո՞ւ՞ այդքան վախեցար այդ անհավատ թուրքերից, դա նրանց համար չափից դուրս պատիվ կլինի, որ գիշերային հարվածի ենթարկվեն: Եկե՛ք թողնե՛ք ամեն ինչ առավոտվան, երբ կկարողանանք տեսնել միմյանց: Այդ դեպքում մենք նրանցից ոմանց ստրկության կծախենք, այլոց էլ կսպանենք և նրանց արյունով կներկենք գետինը»: Այդ հարբած անհավատը, սակայն, կյանքում երբեք թուրքերի չէր տեսել և միայն պարծենում էր...: Երբ լույսը բացվեց և արեգակը կրկին իր գլուխը հանեց Կաֆա լեռան հետևից, բացվեց ճակատամարտի օրը և խավարի իշխանությունը վերջացավ: Կենդանիներն ու թուրքները ելան իրենց ուտելիքը գտնելու, իսկ այդ ժամանակ, ահա, սուլթան Մուրադը հրամայեց փչել մարտական շփուրները: Այդ ժամանակ այնպիսի մի աղմուկ բարձրացավ, որ կարծես երկինքը փուլ եկավ: Այս ամենի մեծությունից շատերի շուրջը կարգվեց: Եվ ահա նժույզների վրա նստած չափուշները առաջ եկան և ասացին. «Ով քաջարի մարդիկ և մահմեդական հավատքի բոլոր ռազմիկներ: Այսօր մի օր է, երբ պետք է պատռել անհավատների սրտերը, որպեսզի նրանց արյունը հոսի Տելեհան գետի նման, նրանց աղիքները թափվեն, իսկ գլուխներն էլ գտակի նման գլուխներ գետնի վրա: Ով դազիներ, այսօր մեծ ջանքերի օր է և հենց ամենայն տեղն է, որ դուք պետք է ցույց տաք ձեր արիությունն ու հզորությունը: Այսպես տարի դուք կերել եք ձեր տիրակալի աղն ու հացը, այսպես տարի դուք սլանում եք տիրակալի նժույզների վրա և ուրախություն եք ու հպարտությամբ կրում եք նրա սրերը: Այս ամենն, ահա, հենց այս պահի համար է: Թող բոլոր հեռոսները զրահավորվեն իրենց գեղեցիկ զրահներով և մահաբեր գեղեցիկ կապեն՝ ծոծկելով նժույզների վրա: Առանձին ռազմական խումբը կանգնած կլինի զորքի կողքին, ամեն ինչ կարգավորված է, թևերը, կենտրոնը և գունակը: Կան աջ ու ձախ թևեր, արդ թող ոչ-ոք առաջ չանցնի կամ հետ չմնա»: Այդ ժամանակ սուլթանը Մուրադը... մի անհաղթ ամրության նման կանգնած մնաց զորքի կենտրոնում, ընդ որում նրա դիմաց արձանացած էին իր ընտիր ծառաները՝ պատրաստ կյանք դնել սուլթանի համար...: Սուլթանի փոքր որդի Յաղուբ Չելեքին Ղազի Էվերնոգի հետ միասին ստանձնեց ձախ թևի ղեկավարությունը, իսկ սուբաշի Էուրե-բեկն էլ նրանց հետ էր: Աջ թևում կանգնած էին Սարուխանն ու Ալիինը Սարուքի հետ միասին: Ձախ թևում Ադան ու Նրա ազապներն էին որոշ քրդերի հետ միասին: Աջ ու ձախ կողմում կանգնած էին նաև Բայաբանը, Թափուզգա Բայաբանն ու Սուրիֆ Համզան: Կենտրոնում էր նաև հեռամարտի վարպետ Յեյուարը: Ինչ վերաբերվում է գունակների և նրանց հետ գտնվող անհավատներին, ապա սրանց թողնեցին հետևում, որտեղ ամենաանվտանգն էր: Այսպիսով՝ իրար հետևից շարվեցին բոլոր բեկերն ու սուբաշիները՝ կազմելով մարտական մի գիծ: Բանակին ողջունեցին նաև Մուրադ Ղազին և Բայազետ խանը՝ խոստանալով մեծարժեք նվերներ ու բարձր պատիվներ: Դրանից հետո խոսեց արդեն մեծ վեզիրի տեղակալ Ալի փաշան, որից հետո բոլորն աղոթեցին...: Իսկ այժմ այն մասին, թե ինչպես այդ անիծյալ անաստված Լազարը դատավորեց իր բանակը: Եվ այսպես Լազարը հրաման տվեց բաֆիրների բանակին և նրանք հեծնեցին նժույզները: Այլոց թվում զորքի կազմում կային 300.000 զրահավոր հեծյալներ, որոնցից 100.000-ին Լազարը վերցրեց և 11 ցուկաներով տեղադրեց իր դիմաց, իսկ ինքը սեփական ծառաների հետ միասին մնաց կենտրոնում, ինչպես իրենց ազգի սովորությունն էր: Աջ թևը Լազարը հանձնեց Վուկոյուն, իսկ ձախը՝ բունիադցիների՝ Յունուզուր գլխավորությամբ: Թևերում մնացին ֆրանկները, վալախները, առնաուտները, չեխերն ու բուլղարները: Այսպիսով՝ նրանք կազմեցին իրենց մարտական գիծը, որից հետո խմբիցին անցան և շուտով արդեն կիսով չափ հարբած էին: Հարկ է նշել, որ ողջ այս ընթացքում նրանք միմյանց հորդորում էին. «Մենք չենք սպանի թուրքերին, նրանց կգետնեք և ֆրանկներին կվաճառենք, որից հետո գինի կգնենք»: Ի հաստատումն այս խոսքերի՝ նրանցից յուրաքանչյուրն իր հետ պարան վերցրեց, ընդ որում նրանք պարծենում էին միմյանց առաջ իրենց պարանների երկարությամբ՝ մեկինը 30 արմկաչափ էր, մյուսինը՝ ավելի շատ և այլն, ընդ որում ոմանք նույնիսկ ասում էին, թե թուրքերը շատ կատաղի են և նրանց այս պարաններով պահելը դժվար կլինի: Իրականում, սակայն, այդ գյավուրները դատարանախոսում և պարծենում էին: Միայն կաֆիրներից մեկն էր, որ առաջարկեց պարանների փոխարեն շղթաներ կազմել, բանի որ, ասում էր սա, թուրքերը շատ կատաղի են ու նրանց պարաններով պահել չի լինի, շղթաներ են պետք, դե իսկ մի պահ կարող է լինել նույնիսկ հակառակը՝ այդ ամենը հենց դրանք հավաքողների համար օգտագործվի: Բոլորը ծածաղեցին այդ մարդու վրա, սակայն սա պնդեց իրեն, թե, կտեսնենք, ամեն դեպքում իմ ասածը կլինի...: Այն բանից հետո, երբ զորքերը շարվեցին միմյանց դիմաց, մարտակարգորեն կարգի բերվեցին և բոլորը պատրաստվեցին մարտի: Եվ ահա Մուրադ Ղազին հրաման տվեց աջ թևին, որպեսզի անտեղից սկսեն գործել Համիդուրու գլխավորած նետածիգների հազարյակները: Նույն տիպի հրաման եղավ նաև մյուս թևին, որտեղ կանգնած էին նետածիգների հազարյակները իրա որդու՝ Մուստաֆա Չելեքի գլխավորությամբ: Դրանից հետո նետածիգները թևերում սկսեցին աջ ու ձախ մահ սփռել, իսկ այդ ընթացքում բանակի հիմքերը և աշխարհի պահապանները՝ Հաջի-Էվերնոգ-բեկն ու Միհալուլու Իսթանդուր-բեկը, պատրաստում էին իրենց ուժերը, որպեսզի ընկնեն հակառակորդի վրա և հեղեղե՛ն վերջինիս արյունը: Իրոք,

սրանք կարծես նման գործում արյունախումբ իսկական գայլեր լինեին, քանզի մարտի դաշտում դրանից առաջ հազարավոր անգամ ընդհարվել էին անհավատ քաֆիրների հետ և իսկական վարպետներ էին այդ գործում: Պետք է ասել, որ սկիզբ առած կռվում Հանգի-Էվերնոգի գործը շատ դժվար եղավ և, բազմիցս ընդհարվելով հակառակորդի հետ, նա մի շարք դեպքերում մարտի դաշտը թողնում էր ու հետ էր դառնում: Այս հանգամանքը, սակայն, նախապես որոշված բան էր: Բանն այն էր, որ դեռևս կռվից առաջ Էվերնոգը տեսնվել էր սուլթանի հետ և հարցրել նրա կարծիքը այն բանի կապակցությամբ, որ, եթե հարմար լինի, ինքը իր ուժերով երբեմն նահանգի: Սա հիմնավորվել էր նրանով, որ Էվերնոգը, լինելով փորձառու կաֆիրների դեմ կռիվներում, հիմնական գիտեր սրանց ուժերը և թույլ կողմերը ու գիտեր, որ նահանգելիս հնարավոր է նրանց առաջ բաշել և հետո առավելության հասնել: Ահա այսպես, ունենալով սուլթանի հավանությունը, Հանգի-Էվերնոգը հարձակվում ու, երբեմն, նահանգում էր: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, անհավատների բանակը անվախ իսլամական բանակին ողջունեց կայծակով և հզոր հրանոթների համազարկով, թեև, Ալլահի օգնությամբ, մեզկից ոչ-ոք չվնասվեց: Հարկ է նշել, որ հավատացյալների բանակի վրա էր լցվում նաև նետերի մի իսկական հեղեղ, սակայն դրանք ևս վերջինիս որևէ վնաս չպատճառեցին, բանի որ նետերն ընկնում էին մեր ռազմիկների հենց ոտքերի տակ: Եվ ահա հրաման տվեց նաև սուլթանը, որպեսզի իր հրետանավորները ևս գործեն: «Աստված օգնական», - ասաց սուլթանը, որից հետո հրետանավորները միանգամից գործի անցան՝ հուր ու կայծակ թափելով անհավատների բանակի վրա: Հրետանավորների ուղարկած գնդակները իսկական ջարդ էին իրականացնում անհավատների շարքերում և իսկայական կորուստներ պատճառում նրանց: Միաժամանակ սրբնաթաղ հարվածներ էին հասցնում նաև հեծյալները, որոնք, ներդառնում էին թշնամիների շարքերը և ջարդում ինչպես բազմեղան աղավաղներին: Զաֆիրները, ջարդ կրելով ամենուր, ընկնում էին նետերի հարվածների տակ և այնուհանդերձ չէին թողնում մարտական դիրքերը: Իրոք, սրանք կանգնած էին երկաթյա լեռան նման և, նույնիսկ ենթարկվելով էլ հրանոթների երկաթյա գնդերի հարվածներին, չէին հեռանում: Այդ ժամանակ, ահա, սուլթանը անհավատների վրա մարտի նետեց նետածիգներին, որոնք սկսեցին նետերի հեղեղներով ծածկել թշնամու շարքերը և դրանց ռազմիկներին խոզերի նման պառնեցնել իրար կողքի: Երկու կողմերից էլ աղեղնամարտ սկսվեց: Ի վերջո, անհավատները, լիովին պատված երկաթեղներով, նետերի հարվածների տակ կրկին առաջ եկան: Կարծես Ղարա-Հենիզի զարնալանի հորդացումը լինեք կամ կարծես այդ բռնության բռնուն էր քանդվել: Կարծես փորձառու մի ծով առաջ գար, որի ալիքները մեծ բարձրության էին հասնում: Այսպիսով՝ թշնամիները վրա տվեցին ձախ թևի նետածիգներին, նրանց ջարդեցին, հետ շարժեցին և սկսեցին առաջանալ կենտրոնի ուղղությամբ: Նրանց ոտքի տակ ընկավ նաև գունակը, սակայն, բարեբախտաբար, մարդիկ ու նրանց բարիքները անվնաս մնացին: Բանակի հենց հետևում կաղնու մի անտառ կար, որը լցվեց դիակներով: Մեղրը, յուղը և բրինձը անվնաս մնացին, բայց մարդկանց, ձիերի ու ջորիների դիակներն այնպես էին իրար վրա լցվեց, որ արգելքի պես մի բան էին ձևավորում: Արյունաբուխ ոչ-ոք չհաջողվեց փախչել: Բոլոր հավատացյալներն ընկան ու հավատի համար նահանգավեցին: Այնուհանդերձ այնպես ստացվեց, որ ձախ թևի այդ իրարանցումը կանգնեցրեց անհավատներին, ընդ որում շատերը կորցրին իրենց մարտական շարքերը, ամեն ինչ իրար խառնվեց, աղմուկ և աղաղակ էր, ձիերի խրխիռոց ու մարդկանց գոռոցներ: Այսպիսով՝ այնպես էր ստացվել, որ կարծես այդ երկու ծովեր էին իրար եկել, թրերը շլացնող կերպով փայլում էին, նիզազներն այնպես խիտ էին լցված, որ սրանց արանքով նույնիսկ բաժին ի վիճակի չէր անցնել, ձիերն այնպես խիտ էին իրար կպած, որ նույնիսկ ջուրն էլ այնտեղ իոսել չէր կարող: Նետերը երկնքից գետին էին թափվում այնպես, ինչպես կարկտի ենթակա բաղաթը, թափ գետնից էլ երկինք էին բարձրանում աղաղակներ և հառաչանքի ամպեր: Թուրք հարվածում էր սրին՝ նիզակը գալիս էր գուրգին, իսկ գուրգին էլ այնպիսի մի աղմուկ էր բարձրացնում, կարծես այդ լեռներից կենդանիներ էին իջնում կամ երկնքում հրեշտակներն էին մարտնչում: Այդ ժամանակ անհավատների ուժերն աստիճանաբար շատացան և վիճակը սկսեց ծայրահեղանալ: Միաժամանակ ապագա սուլթան Բայազետ խանը, անշարժ, ինչպես մի իսկական լեռ, արժանապատիվ կերպով մնում էր սեղանում: Նա տեսնում էր, սակայն, թե վիճակն ինչ ծանր բնույթ է ընդունում և, որ իսլամի բանակը պարտություն է կրում: Եվ ահա նա, անակնկալ աղաղակելով, իր ձայնը տարածեց իսլամի բանակի վրա. «Ինչո՞ւ են կանգնած հավատքի համար մարտնչողները, անհավատայի է դա, երբ բանակը կանգնած է կամ փախչում է: Այստեղ շատ արժանապատիվ մարդիկ կան, իսկ երբ դադիները մարտի մեջ կանեն, այս մարդիկ ևս ցույց կտան իրենց ռազմիկների հստությունը»: Այդ ժամանակ Բայազետի վրա հարձակվեցին անհավատները, որոնց կոչում էին բոզոնադիլներ: Եվ ահա Բայազետ խանը անակնկալ հարվածեց այդ անհավատներից մեկին, ինչպես մի կայծակ, ինչպես մի գայլ, որ մտել է հոտի մեջ կամ բազե, որ մտել է աղավաղների մեջ: «Ով Ալլահ», - գոչեց Համզան ու նետվեց Բայազետի հետևից: Այսպիսով՝ նրանք խրվեցին թշնամական բանակի շարքերի մեջ: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, Ալի փաշան ևս առաջ նետվեց անհավատների բանակի վրա: Այդ ժամանակ նրանց հետևեցին նաև Էվերնոգ-բեկն ու Յաֆուշ-բեկը, ինչպես նաև Ղարա-Շահին-բեկը, Բաթբեկը, սուրբի էուե-բեկը, Ղարա-Մուլլաբեկը, Ինքեշուլուկ Բաբրանուն, Թովուղզա Բայաբանուն և փեշադաա Շիրմերդը: Արդ, որպեսզի նկարագրենք, թե ինչ արեցին դադիները, պետք է գրել մի ամբողջ գիրք: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ ճակատամարտի ժամանակ Բայազետ խանի նժույգը սայթաքեց և ընկավ: Ձիու սանձը կտրվեց և այն մի կողմ սլացավ: Բայազետ Կայծակնային խանը, սակայն, անմիջապես ցատկեց մեկ այլ նժույգի վրա և շարունակեց կոտորել անհավատներին: Եվ ահա անհավատները, որոնք աստիճանաբար հետ մղվեցին, սկսեցին գիտակցել, որ մահմեդականները առավելության են հասնում: Միաժամանակ հավատի ռազմիկները ևս, աղաղակելով «Ալլահ պաբար», սկսեցին ճոճել արդել և հող ու փոշի արձանել գլավորներին: Աղամից և աշխարհի արարումից ի վեր նման ճակատամարտ ու ջարդ չէր եղել: Անհավատների արյունը հոսում էր Բուսի Տեփիան և Եփրատ գետերի նման, կարծես Նեղոսը լինեք: Արյան մի իսկական հեղեղ էր հոսում, թվում էր, թե աշխարհը ողողվելու է արյունով և ոչինչ չի մնալու: Դա մի օր էր, սակայն, երբ քաֆիրները պետք է ջարդ կրեին, նրանց դիակները պետք է բլուրների պես դիզվեին, իսկ նրանց տներն էլ պետք է հողին հավասարվեին: Ղազինեդից մեկը հետո պատմեց, որ մեկ հարվածով մեջտեղից կիսել է անհավատներից մեկին, որից հետո առաջ սլացավ, սակայն լսեց ոմանք բոբջոցն ու, երբ հարցրեց, թե ինչ է եղել, նրան պատասխանեցին, թե այդ նույն գլավորը ոչ ուշ, քան երեկ, Լազար իշխանի առաջ գլուխ էր գովում, թե միայնակ կթրատի յոթ թուրքի ու կթափի նրանց արյունը, բայց այժմ հենց իր արյունն էր թափվել: Թող օրինյալ լինի այդ դազին, որին գովեց Մուրադ խանը: Այսպիսով՝ անհավատների բանակը ջարդվեց, իսկ նրանց անհավատ մարմիններն էլ դանակի բերան գնացին: Նրանք, ուժերը փախան, փախան, ընդ որում դադիներն ընկան սրանց հետևից՝ շարունակելով ջարդել և կոտորել: Պետք է ասել, սակայն, որ Մուրադ խանը, որը վստահ էր, որ իրեն նահատակություն է սպասում, զարնացած մնաց, երբ տեսավ, որ քաֆիրները ջարդվել է փախչում են, իսկ իրեն նահատակությունը դեռ չի հանդիպել: Դրանից հետո նա մի քանի թիկնապահների հետ առաջացավ, որպեսզի դիտարկի անհավատների դիակների կույտերը: Այդ ժամանակ կար Միլոշ Կոբիլու անունով մի անհավատ, որը մի քաջ և հերոսական մարդ էր: Եվ ահա սա Լազարի հետ գրուցելիս նրան առաջարկեց, թե. «Ուղարկիր ինձ սպանել թուրքերի սուլթանին», որից հետո իր մոտ մի դաշույն թաքցրեց: Այսպիսով, նման մտքերով առաջանալով, նա դեմ ելավ դադիներին, վերքեր ստացավ, ցողվեց արյունով և թաքնվեց դիակների միջև: Արդյունքում, այն ժամանակ, երբ Ղազի Մուրադն անցնում էր նրա մոտով, այս անհավատը կատաղությունը սրտում մոտեցավ Տիրակալին: Չառնները փորձեցին կանգնեցնել նրան, սակայն Ղազի Մուրադը թույլ տվեց, որ նրա ցանկությունը կատարվի և նա մոտենա, ասելով, թե. «Թողե՛ք, թող մոտենա»: Այդ արգահատելին թևքի մեջ դաշույն էր թաքցրել և, մոտենալով սուլթանին, ձևացրեց, թե ուզում էր նրա ձեռքը համբուրել, որից հետո անակնկալ կերպով դաշույնով հարվածեց տիրակալին: Ահա և եկավ Աստծո կողմից սահմանված ժամանակը, երբ սուլթանը նահատակություն ընդունեց հանուն հավատքի, իսկ այն արգահատելին հենց տեղում էլ կտոր-կտոր արեցին: Դրանից հետո բոլորն արագորեն հավաքվեցին տիրակալի վրանում և իշխանությունը տվեցին Բայազետին, ընդ որում Յաղուք Չելեբին ասաց. «Հայրդ թե՛ և նայում»: Եվ ահա, երբ նրանք հավաքվեցին վրանում, սուլթանն արդեն հոգին Աստծուն էր տվել, բայց մինչ այդ նա հասցրեց հրաման արձակել Լազարի և նրա որդու վերաբերյալ, որոնց բերեցին ու անմիջապես էլ սպանեցին: Այդ գիշեր բանակը սգի մեջ մտավ, իսկ հաջորդ օրը սուլթան Բայազետը զբաղեցրեց գահը: Այս ամենը տեղի ունեցավ Հիջրի 791 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 82-101):

«Սուլթան Մուրադը (Օսմանյանների Էմիրության Էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ը – Մ.Հ.), լսելով, որ Լազարը (Մերթական թագավորության արքա Լազար I-ը – Մ.Հ.) իր տիրակալի փոխանորդն է Մերթական թագավորությունում, գործ հավաքեց և հարձակվեց Մերթական երկրի վրա Կոստանյոյի դաշտում: Այդ ժամանակ իշխան Լազարը, ինքը ևս գործ հավաքելով, մոտեցավ այդ վայրին և տեղակայվեց սուլթանի դիմաց՝ մուտ կողմում, Լյարդե գետի մոտ, Սմազգովյանում: Եվ ահա սուրբ Վիտալի չորեքշաբթի օրը մի դաժան մարտ սկսվեց և այն շարունակվեց մինչև ուրբաթ: Իշխանները, որոնք հավատարիմ էին Լազարին, արիաբար և անողորմելի կերպով այդ դաշտում մարտնչում էին հանուն նրա, սակայն այլևս մատների արանքով էին նայում այդ ճակատամարտին: Ահա հենց սրանց անհավատության և անմիաբանության պատճառով էլ մարտն ի վերջո տանուլ տրվեց, իսկ իսկ եղավ ուրբաթ օրը կեսօրին: Հենց այնտեղ էր, որ Լազարի ասպետ Միլոշ Կոբիլիչը սպանեց սուլթան Մուրադին: Այդ ժամանակ սպանվեց նաև սուլթանի որդի Մուստաֆան, սակայն նրա մյուս որդի Բյուրիքը Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը (1389-1402) – Մ.Հ.) զբաղեցրեց հոտ գահը: Այնտեղ նաև գերի վերցին իշխան Լազարին, դա տեղի ունեցավ Աստվածածնի եկեղեցու մոտ, որը կոչվում էր Ամենափրկիչ, և հենց այդ վայրում էլ մի բարձր սյուն դրվեց, ի իշխանակ դրա: Լազարի հետ բռնվեցին Տոպլիցայի վոյեվոդ Կրասիմիրը և շատ այլ իշխաններ, իսկ շատերն էլ հենց տեղում կոտորվեցին» (Կոնստանդին Օստրոկցի «Ենիգերու նոթերը», գլուխ 16):

«Եվ ահա Լազարի (Մերթական թագավորության արքա Լազար I-ը – Մ.Հ.) պատգամ հղեց Մուրադին (Օսմանյանների Էմիրության Էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ին – Մ.Հ.), թե. «Եվ մարտնչենք, որից հետո, որ կողմը, որ հաղթի, նա էլ կտիրի աշխարհին»: Կոս իշխանը երկու կողմից շատ բյուրեղ հավաքվեցին, այնպես որ տեսնողներին զարմանք էր պատճառում, երբ արյան վտակներ

հոսեցին: Այնտեղ անհամար դիակներ ընկան, որոնք, կոյտերով դիզվելով, դաշտը փակեցին, այնպես որ զորքերը չէին կարողանում իրար տեսնել: Այս պատճառով էլ կռիվ ժամանակ տացիկները բաց մնացին և ահա թշնամիները, Մուրադին բնած գտնելով, նրան հարվածեցին ու սպանեցին: Մուրադը մահացավ՝ իշխելով 31 տարի և ապրելով 65 տարի...: Այդ պատերազմում էր գտնվում արքայորդի Բայազետ Ի-ը – Մ.Ֆ.): Սա, խստասիրտ մոմաշյուղ, հոր վրեժը լուծելու մասին հոգ տարավ և հակառակորդի զորքերին, բազում անգամ դրանց բախվելով, ի վերջո ցրեց: Դրանից հետո բռնեցին նաև Լազոլուն, որին բերեցին նրա առաջ ու սպանեցին» (Երեմիա Բյուրյուրյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 3, 4):

⁴⁹⁷⁹ «Աշևանը, երբ զորքը հավաքվեց և ամբողջովին զինվեց, Գուրրամը շարժվեց դեպի հայկալ: Մահմուդ հայկալցին, չունենալով դիմակայելու ուժ, հավիկի գավառից փախավ հայկալ և շարժվեց Առանի, Մուղանի կողմերը: Գուրրամը, երբ դա իմացավ, զորք ուղարկեց նրա հետևից և Մահմուդի զորքի մի մասը բռնվեց: Մահմուդը գնաց Առասպար, իսկ Գուրրամը հասավ Արդեբիլ, վերցրեց նրա ունեցվածքը և շարժվեց Մուղան ու Առասպար: Մահմուդ հայկալցին իր կողմը գրավեց մարդկանց Առանից, Մուղանից և Առասպարից, ինչպես նաև՝ թուրքմենների տարածքները: Նրանք հանդիպեցին Նուռախան արոտավայրում, որ Մուղանում է, և կռվեցին: Գուրրամը հաղթեց: Մահմուդ հայկալցին, փախուստի դիմելով, շարժվեց Թալիշի կողմերը: Գուրրամը, գրավելով Առանը, Մուղանը, Առասպարը և այդ վիլայեթները, Սեյիդ Սեյֆ-է-Դին Ղազվինին էմիրների մի մասը հետ թողեց Առանում, իսկ ինքը ձմռան ու ձյան միջով շարժվեց հայկալի կողմը՝ բռնելու Մահմուդին: Նա անցավ հավիկի գավառով, որ հայկալում է, և դրա համար շատ ջանք թափեց: Մահմուդին Թալիշում չընդունեցին և նա շարժվեց դեպի Գիլանի սահմաններ» (Քաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Աշևանը, երբ զորքը հավաքվեց և ամբողջովին զինվեց, Գուրրամը շարժվեց դեպի հայկալ: Մահմուդ հայկալցին, չունենալով դիմակայելու ուժ, հավիկի գավառից փախավ հայկալ և շարժվեց Առանի, Մուղանի ու Առասպարի կողմերը: Գուրրամը, երբ դա իմացավ, մի քանի հոգու ուղարկեց նրա հետևից և Մահմուդի մարդկանցից մի քանիսը բռնվեցին: Գուրրամը հասավ Արդեբիլ, վերցրեց նրա ունեցվածքը և շարժվեց Մուղան: Մահմուդ հայկալցին իր կողմը գրավեց մարդկանց Առանից, Մուղանից և Առասպարից, ինչպես նաև՝ թուրքմենների տարածքները: Նրանք հանդիպեցին Մաշխար արոտավայրում, որ Մուղանում է, և կռվեցին: Գուրրամը հաղթեց: Մահմուդ հայկալցին, փախուստի դիմելով, շարժվեց Թալիշի կողմերը: Գուրրամը, գրավելով Առանը, Մուղանը, Առասպարը և այդ վիլայեթները, Սեյիդ Սեյֆ-է-Դին Ղազվինին էմիրների մի մասը հետ թողեց Առանում, իսկ ինքը ձմռան ու ձյան միջով շարժվեց հայկալի կողմը՝ բռնելու Մահմուդին: Նա անցավ հավիկի գավառով, որ հայկալում է, և շատ առաջապահներ տեսավ: Թալիշները Մահմուդին չհանձնեցին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁸⁰ «Մահմուդի նայիբները գտնվում էին Թավրիզում: Այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Միսր Թուրքմենի (Աղ-Ղուրդունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի – Մ.Ֆ.) եղբայր Ահմեդը և Բուսատը եկել ու կանգ են առել Շամրի Ղազանում: Ջալիկը բաղաբում էր և ընկերություն ուներ նրանց հետ: Նա գնաց նրանց մոտ, հանդիպեց հետները, վերցրեց նրանց և բերեց դագի Շեյխ-Ալիի մեդրեստ: Մահմուդի նայիբները փախան: Թուրքմենները մի քիչ ապրանք խնդրեցին և վերցրին որոշակի գումար: Այդ լուրը հասավ Մահմուդ հայկալցուն և նա ելավ Սուլթանիեից: Երբ թուրքմեններին լուր հասավ, որ Մահմուդ հայկալցին 3.000 զինվորով մոտենում է, իսկ առաջապահում են Նիզամ-է-Դին հայկալցին և Սաթմիշը, Ահմեդն ու Բուսատը դուրս եկան բաղաբից և գնացին իրենց տները: Երկու օր անց մեյի Նիզամ-է-Դինը և Սաթմիշը ժամանեցին բաղաբ: Մահմուդ հայկալցին ևս հասավ և տեղավորվեց խոջա Շեյխ Բեջաջիի տանը: Բաղաբում էր գտնվում նաև էմիր Մուհամմեդ Ղազվաթին: Մահմուդ հայկալցին մեկ ամիս մնաց այնտեղ, ապա հեռացավ, իսկ շեյխ Ալիին և Մուհամմեդ Արաբին էլ Դիլավարի հետ թողեց բաղաբում» (Քաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Մահմուդի նայիբները գտնվում էին Թավրիզում: Այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Միսր Թուրքմենի (Աղ-Ղուրդունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի – Մ.Ֆ.) եղբայր Ահմեդը և Բուսատը եկել ու կանգ են առել Շամրի Ղազանում: Ջալիկը բաղաբում էր և ընկերություն ուներ նրանց հետ: Նա գնաց նրանց մոտ, հանդիպեց հետները, վերցրեց նրանց և բերեց դագի Շեյխ-Ալիի մեդրեստ: Մահմուդի նայիբները փախան: Թուրքմենները մի քիչ ապրանք խնդրեցին և վերցրին որոշակի գումար: Այդ լուրը հասավ Մահմուդ հայկալցուն և նա ելավ Սուլթանիեից: Երբ թուրքմեններին լուր հասավ, որ Մահմուդ հայկալցին 3.000 զինվորով մոտենում է, իսկ առաջապահում են Նիզամ-է-Դին հայկալցին և Սաթմիշը, Ահմեդն ու Բուսատը դուրս եկան բաղաբից և գնացին իրենց տները: Երկու օր անց մեյի Նիզամ-է-Դինը և Սաթմիշը ժամանեցին բաղաբ: Մահմուդ հայկալցին ևս հասավ և տեղավորվեց խոջա Շեյխ Բեջաջիի տանը: Բաղաբում էր գտնվում նաև էմիր Մուհամմեդ Ղազվաթին: Մահմուդ հայկալցին մեկ ամիս մնաց այնտեղ, ապա հեռացավ, իսկ շեյխ Ալիին և Մուհամմեդ Արաբին էլ Դիլավարի հետ թողեց բաղաբում» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁸¹ «Հանկարծ լուր հասավ, թե Ալիջնայի կողմից զորք է մոտենում: Շեյխ Ադին և Դիլավարը ճանապարհ ելան: Ժամանեց Բայա Ռայիս Ապահանցին և փոխանցեց սուլթան Ահմեդի (Ջեյադյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.) որդի, թագաժառանգ Թահիրի հրամանն այն մասին, որ երկիրը պատկանում է իրեն: Շեյխ Ադին, իմանալով, որ զորքը տեղ չի հասել և Բայա Ռայիսը մնացել է միայնակ, եկավ ու բռնեց նրան՝ տեղավորելով դագի շեյխի Ալիի մեդրեստում: Մի քանի օր անց՝ գիշերներից մեկում, Դիլավարը գնաց շեյխ Ադիի տան մոտ և, հիջրի 792 թվականի Ռաբի Բ ամսի 4-ին, երբ շեյխ Ադին միայնակ բնած էր, եկավ նրա գլխի հետևից: Նա բռնեց նրան, հաջորդ օրը տարավ հրապարակ և մահապատժի ենթարկեց: Մահմուդ հայկալցին, տեղեկանալով այդ մասին, ուղարկեց շեյխ Հաջիին, Սաթմիշին և մեյի Նիզամ-է-Դինին: Երբ Դիլավարը այս մասին իմացավ, ուղղվեց դեպի Ալիջնա բերդը, իսկ նրանք հասան Թավրիզ և հրավիրեցին Ջալիկին, որը բաղաբ ժամանեց Սուլթուզից» (Քաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Հանկարծ լուր հասավ, թե Ալիջնայի կողմից զորք է մոտենում: Շեյխ Ադին և Դիլավարը ճանապարհ ելան: Ժամանեց Բաբառիս Ապահանցին և փոխանցեց սուլթան Ահմեդի (Ջեյադյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.) որդի, թագաժառանգ Թահիրի հրամանն այն մասին, որ երկիրը պատկանում է իրեն: Շեյխ Ադին, իմանալով, որ զորքը տեղ չի հասել և Բաբառիսը մնացել է միայնակ, եկավ ու բռնեց նրան՝ տեղավորելով դագի շեյխի Ալիի մեդրեստում: Մի քանի օր անց՝ գիշերներից մեկում, Դիլավարը գնաց շեյխ Ադիի տան մոտ և, հիջրի 792 թվականի Ռաբի Բ ամսի 4-ին, երբ շեյխ Ադին միայնակ բնած էր, եկավ նրա գլխի հետևից: Նա բռնեց նրան, հաջորդ օրը տարավ հրապարակ և մահապատժի ենթարկեց: Մահմուդ հայկալցին, տեղեկանալով այդ մասին, ուղարկեց շեյխ Հաջիին, Սաթմիշին և մեյի Նիզամ-է-Դինին: Երբ Դիլավարը այս մասին իմացավ, ուղղվեց դեպի Ալիջնա բերդը, իսկ նրանք հասան Թավրիզ և հրավիրեցին Ջալիկին, որը բաղաբ ժամանեց Սուլթուզից» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁸² «Դրա նախորդ տարին Սսի քրիստոնյաների նենգության պատճառով պիղծ մեյի օմարը սպանեց Սսի կաթողիկոս Տեր-Թեոդորոսին և 16 տանտուները: Հետո, սակայն, Մարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բադրուլը (1382-1389, 1390-1399) – Մ.Ֆ.) չարաչար մահով և դառը տանջանքներով սպանեց մեյի օմարին, փառք Աստծո» (Թովմա Մեծոփեցի «Եկն-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 35):

⁴⁹⁸³ «Շեյխ Հաջին, Սաթմիշը և մեյի Նիզամ-է-Դինը Ջալիկի հետ միասին հինգ ամիս Թավրիզում զբաղված էին զվարճանքներով ու ուրախություններով: Գարնանը նրանք անտեղյակ և հարբած բնած էին, երբ Ալթունը հանկարծ դուրս եկավ Ալիջնա բերդից և վաղ առավոտյան հասավ Թավրիզ: Նա բռնեց շեյխ Հաջիին ու Սաթմիշին և ուղարկեց Ալիջնա բերդ: Խոջա Ջաուհարը, որ բերդի և Ալթունի կառավարչությունն իր ձեռքում էր պահում, եկավ Թավրիզ, Սաթմիշին ցած գցեց ժայռից, իսկ շեյխ Հաջիին էլ, խրատներ տալով, հանձնեց Թավրիզի կառավարումը: Խոջա Ջաուհարը այդ տարվա Ռամադանի տոնի օրը, ժամանակի ժամանակ, անցավ Բարձրյալի հովանավորության ներքո: Ալթունը դարձավ նրա ժառանգն ու հաջորդը: Ալիջնայի բերդի շենացումը նրա օրոք բազմիցս գերազանցեց Ջաուհարի ժամանակները: Հարթեցնելով բերդի և նրան ենթակա շրջանների հարաբերությունները՝ նա եկավ Թավրիզ և մի որոշ ժամանակ մնաց Թավրիզում: Թավրիզի ժողովուրդը նրա օրոք ապրում էր բարեկեցիկ ու ապահով կյանքով» (Քաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Շեյխ Հաջին, Սաթմիշը և մեյի Նիզամ-է-Դինը Ջալիկի հետ միասին հինգ ամիս Թավրիզում զբաղված էին զվարճանքներով ու ուրախություններով: Գարնանը նրանք անտեղյակ և հարբած բնած էին, երբ Ալթունը հանկարծ դուրս եկավ Ալիջնա բերդից և վաղ առավոտյան հասավ Թավրիզ: Նա բռնեց շեյխ Հաջիին ու Սաթմիշին և ուղարկեց Ալիջնա բերդ: Խոջա Ջաուհարը, որ բերդի և Ալթունի կառավարչությունն իր ձեռքում էր պահում, եկավ Թավրիզ, Սաթմիշին ցած գցեց ժայռից, իսկ շեյխ Հաջիին էլ, խրատներ տալով, հանձնեց Թավրիզի կառավարումը: Խոջա Ջաուհարը այդ տարվա Ռամադանի տոնի օրը, ժամանակի ժամանակ, անցավ Բարձրյալի հովանավորության ներքո: Ալթունը դարձավ նրա ժառանգն ու հաջորդը: Ալիջնայի բերդի շենացումը նրա օրոք բազմիցս գերազանցեց Ջաուհարի ժամանակները: Հարթեցնելով բերդի և նրան ենթակա շրջանների հարաբերությունները՝ նա եկավ Թավրիզ և մի որոշ ժամանակ մնաց Թավրիզում: Թավրիզի ժողովուրդը նրա օրոք ապրում էր բարեկեցիկ ու ապահով կյանքով» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁸⁴ «Ղաշարդները տանջում ու բզկտում էին մարդկանց, առևանգում կանանց: Չնայած քարանետներն ավերում էին ամրության պարիսպները, ռազմիկները իրենց քաջարի հրամանատարի ղեկավարության ներքո մեծ արիության և ինքնագոհության պաշտպանում էին միջնաբերդը: Ջուր չկար, սակայն ոչ-որ չէր բողոքում» (Բարդ-է-Դին Այնի «Մարդկության դարաշրջանների պատմությունը»):

4985 «Յիջրի 793 թվականին Մահմուդ խալիֆային և շեյխ Յաջի Բադրադին վերադարձան Սուլթանիեից, որովհետև Աղչաքին պատերազմում էր նրանց հետ: Եվ ահա, չկարողանալով ոչինչ անել Սուլթանիեում, նրանք եկան Թավրիզ և միջնաբերդի հրապարակից այն կողմ կռվեցին Ալթունի հետ: Մահմուդի նոթարներից Բահադուր Ջանին սաստիկ բաջուրայամբ էր կռվում: Ալթունը պարտություն կրեց և փախավ» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Յիջրի 793 թվականին Մահմուդ խալիֆային և շեյխ Յաջի Բադրադին վերադարձան Սուլթանիեից: Եվ ահա, չկարողանալով ոչինչ անել Սուլթանիայում, նրանք եկան Թավրիզ և միջնաբերդի հրապարակից այն կողմ կռվեցին Ալթունի հետ: Մահմուդի նոթարներից Բահադուր Ջանին սաստիկ բաջուրայամբ էր կռվում: Ալթունը պարտություն կրեց և փախավ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4986 «Երբ Ալթունը Թավրիզից ուղղվեց Ալիջնա բերդ, բերդի կողմից նրան օգնություն հասավ: Նա նորից հետ դարձավ ու նրանք կրկին կռվեցին, սակայն դա օգուտ չտվեց և Ալթունը, փախուստի դիմելով, գնաց դեպի բերդ» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Երբ Ալթունը Թավրիզից ուղղվեց Ալիջնա բերդ, բերդի կողմից նրան օգնություն հասավ: Նա նորից հետ դարձավ ու նրանք կրկին կռվեցին, սակայն դա օգուտ չտվեց և Ալթունը, փախուստի դիմելով, գնաց դեպի բերդ» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4987 «Փոքր երկիր ունենալով՝ Եփր Յուսուֆը (Ղարա-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Յուսուֆը (1389-1420) – Մ.Յ.), միշտ դիմադրում էր իրեն սպառնացող Միսրի, Շամի և Ռուսի սուլթաններին: Եվ ահա նա սկզբում օգնություն խնդրեց Օսման բեկից (Աղ-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Ռաւանի (1389-1435) – Մ.Յ.)՝ իր հակառակորդներին և թշնամիներին մեջտեղից վերացնելու համար: Նրա օգնությամբ և աջակցությամբ նա ապահովեց իշխանությունը և ամրապնդեց իր կառավարման շեյքի հիմքը...: Եվ ահա Եփր Յուսուֆը օգնություն խնդրեց Օսման բեկից՝ իր ցեղը և բանակը Փիր-Հասանից հետ վերադարձնելու համար, որը մի հմուտ և հեռատես մարդ էր: Այս խնդրանքին ի պատասխան՝ Օսման բեկը իր որդի Իբրահիմ-բեկին մի խուսի ուժեղ մարդկանցով, որոնք որս էին անում վագրի նման, օգնության ուղարկեց: Եվ այդ մասին՝ Փիր Հասանը բանակ պատրաստեց և մարտի համար շարքերը կազմեց: Եփրոսյան Իբրահիմ-բեկը, սակայն, այդ բաջերի հետ միասին հարձակվեց և, ինչպես մոլեգնուղ առյուծ, Փիր Հասանի բանակը ոչնչացրեց ու փախուստի մատնեց: Նա նաև բռնեց Փիր-Հասանին և ուղարկեց Եփր Թինուրին (Թենուրյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Թենուրին – Մ.Յ.), որը նրան սպանեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

4988 «Իշխանությունը բաղաբուն անցավ Մահմուդ խալիֆային: Վեց ամիս նա մնաց Ռուբի Ռաշիդիում և անարդարության ու բռնության հարցով արեց ամեն ինչ: Երբ եկավ Յիջրի 793 թվականի գարունը, սակայն, նա մեկնեց խալիֆայի կողմերը, իսկ մեյիթ Եղգամ-Էդ-Հինին էլ թողեց Թավրիզում: Երբ այս լուրը հասավ Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենին (Ղարա-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Յ.), նա հույի սահմաններից ուղղվեց դեպի Թավրիզ և մի քանի օր մնաց բաղաբուն: Նա բռնի ուժով ժողովրդից որոշ գումար վերցրեց, իսկ իր նոթարներից երկուսին էլ՝ Սաթլիճին և Խալիլին, թողեց բաղաբի կառավարմանը: Խալիլը, իր վատ վարքից ելնելով և այս վիճակի ժողովրդի վրա հույս չդնելով, դաժի Շեյխ-Ալիի մեղքերն է վերածեց բերդի, այն բաժանեց բաժինների, պատեր վեր բարձրացրեց, պատրաստեց սլաքներ ու քարեր նետելու անցքեր: Բերդ տանող երկու գլխավոր ճանապարհների դիմաց նա դարպասներ կառուցեց և ամրեց դրանք: Խալիլն ու Սաթլիճը հաստատվեցին բերդում և նրանք գեթ մեկ րոպե չէին դադարեցնում ճնշումն ու բռնությունը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Իշխանությունը բաղաբուն անցավ Մահմուդ խալիֆային: Վեց ամիս նա մնաց Ռուբի Ռաշիդիում և անարդարության ու բռնության հարցով արեց ամեն ինչ: Գարունը, սակայն, նա մեկնեց խալիֆայի կողմերը, իսկ մեյիթ Եղգամ-Էդ-Հինին էլ թողեց Թավրիզում: Երբ այս լուրը հասավ Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենին (Ղարա-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Յ.), որը հույի սահմաններում էր ամառային գործերով, նա ելավ այնտեղից, ուղղվեց դեպի Թավրիզ և մի քանի օր մնաց բաղաբուն: Նա բռնի ուժով ժողովրդից որոշ գումար վերցրեց, իսկ Սաթլիճին և Խալիլ անունով մեկին էլ թողեց բաղաբի կառավարմանը: Խալիլը, իր վատ վարքից ելնելով և այս վիճակի ժողովրդի վրա հույս չդնելով, դաժի Շեյխ-Ալիի մեղքերն է վերածեց բերդի, այն բաժանեց բաժինների, պատեր վեր բարձրացրեց, պատրաստեց սլաքներ ու քարեր նետելու անցքեր: Բերդ տանող երկու գլխավոր ճանապարհների դիմաց նա դարպասներ կառուցեց և ամրեց դրանք: Խալիլն ու Սաթլիճը հաստատվեցին բերդում և նրանք գեթ մեկ րոպե չէին դադարեցնում ճնշումն ու բռնությունը» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4989 «Հանկարծ Մահմուդ Սիյահբուխին բազմաթիվ զորքով հասավ Թավրիզ: Խալիլն ու Սաթլիճը Թուրքմենը շրջափակված էին այն բերդում, որ նրանք կառուցել էին: Զանի որ Մահմուդ Սիյահբուխի զորքերը հեռվից էին եկել, սակայն, նրանք հոգնել էին: Եվ ահա թուրքմենները, երբ դա իմացան, դուրս եկան բերդից ու հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ նրանք չկարողացան դիմակայել և փախան: Մահմուդ Սիյահբուխին բռնեց Շուկունու Մուհամմեդ Ջանդարը: Սաթլիճը ու Խալիլը հաղթանակած վերադարձան բերդ ու տեղավորվեցին այնտեղ: Նրանք ամրացրին ճնշումը և բռնությունը Թավրիզի ժողովրդի վրա» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Հանկարծ Մահմուդ Սիյահբուխին բազմաթիվ զորքով հասավ Թավրիզ: Խալիլն ու Սաթլիճը Թուրքմենը շրջափակված էին այն բերդում, որ նրանք կառուցել էին: Զանի որ Մահմուդ Սիյահբուխի զորքերը հեռվից էին եկել, սակայն, նրանք հոգնել էին: Եվ ահա թուրքմենները, երբ դա իմացան, դուրս եկան բերդից ու հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ նրանք չկարողացան դիմակայել և փախան: Մահմուդ Սիյահբուխին բռնեց Շուկունու Մուհամմեդ Ջանդարը: Սաթլիճը ու Խալիլը հաղթանակած վերադարձան բերդ ու տեղավորվեցին այնտեղ: Նրանք ամրացրին ճնշումը և բռնությունը Թավրիզի ժողովրդի վրա» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4990 «Բռնությունը հասավ այն աստիճանի, որ մարդկանց բռնում էին և ուժով հանում էին հագուստն ու գլխաշորերը: Եթե ինչ-որ մեկի հարազատ մահանում էր և նա ցանկանում էր նրան տանել գերեզման ու թաղել, նա թուրքմենների գումար էր տալիս, որպեսզի ուղեկցեն նրան, չթողնեն կողքին գտնվող մարդկանց կողոպուտել և նրանց հագուստը չհանեն: Այս տառապանքների և վիշտների մեջ էր ապրում ժողովրդը: Ով կարող էր, թողնում էր հայրենիքը, տունը, տան անդամներին, հարազատներին, ընտանիքը և գնում էր փնտրելու ապաստան: Մի ժամանակ անց Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.) պահանջեց Խալիլին: Նա մեկնեց, իսկ Սաթլիճը թաքնվեց բաղաբում՝ ճնշումն ու անարդարությունը հասցնելով ամենաբարձր սահմանին: Այդ ժամանակ Ալթունը, որ Ալիջնայի բերդում էր, իմանալով, որ բաղաբը դատարկ է և ոչ ոք չի կարող նրա դիմակայել, ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Սաթլիճը փախավ, իսկ Ալթունը, տեղ հասնելով, կանգ առավ բաղաբում: Մի քանի օր անց, սակայն, նա ևս արեց հնարավորին ամենը՝ ավերումների ու բռնությունների մասով, ինչից հետո վերադարձավ Ալիջնա բերդ, իսկ բաղաբում էլ թողեց իր մարդկանց մի մասին» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Բռնությունը հասավ այն աստիճանի, որ մարդկանց բռնում էին և ուժով հանում էին հագուստն ու գլխաշորերը: Եթե ինչ-որ մեկի հարազատ մահանում էր և նա ցանկանում էր նրան տանել գերեզման ու թաղել, նա թուրքմենների գումար էր տալիս, որպեսզի ուղեկցեն նրան, չթողնեն կողքին գտնվող մարդկանց կողոպուտել և նրանց հագուստը չհանեն: Այս տառապանքների և վիշտների մեջ էր ապրում ժողովրդը: Ով կարող էր, թողնում էր հայրենիքը, տունը, տան անդամներին, հարազատներին, ընտանիքը և գնում էր փնտրելու ապաստան: Մի ժամանակ անց Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղուլունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.) պահանջեց Խալիլին: Նա մեկնեց, իսկ Սաթլիճը թաքնվեց բաղաբում՝ ճնշումն ու անարդարությունը հասցնելով ամենաբարձր սահմանին: Այդ ժամանակ Ալթունը, որ Ալիջնայի բերդում էր, իմանալով, որ բաղաբը դատարկ է և ոչ ոք չի կարող նրա դիմակայել, ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Սաթլիճը փախավ, իսկ Ալթունը, տեղ հասնելով, կանգ առավ բաղաբում: Մի քանի օր անց, սակայն, նա ևս արեց հնարավորին ամենը՝ ավերումների ու բռնությունների մասով, ինչից հետո վերադարձավ Ալիջնա բերդ, իսկ բաղաբում էլ թողեց իր մարդկանց մի մասին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

4991 «Հանկարծ Թավրիզ հասան Մահմուդ խալիֆային և Յաջի Իլին ու տեղավորվեցին Շամրի Ղազանում: Զաղաբում մնացած Ալթունի մարդիկ թաքնվեցին բերդում: Մահմուդ խալիֆայցու մարդիկ ամեն օր հերթով մոտենում էին և կռվում նրանց հետ, ովքեր բերդում էին: Այդպես կռվեցին տասներկու օր: Այդ ժամանակ բերդում գտնվող ժողովրդը ներկայացրեց իրավիճակը Ալթունին և տեղեկացրեց նրան Մահմուդի մոտեցման մասին: Ալթունը պատրաստեց զորքը և շեյխ Յաջիի հետ ելավ: Գիշերը նա կանգ առավ Մեհրանրուդ գյուղում՝ Թավրիզի շրջակայքում, և լուր ուղարկեց իր մարդկանց: Նրանք ուրախացան: Առավոտյան Մահմուդ խալիֆային և Յաջի Իլին շարժվեցին Շամրի Ղազանից, իսկ Ալթունը՝ Թավրիզից: Չարաբադի արտաավարում՝ Կուբբայի Պիլանի բարձրունքում, նրանք հանդիպեցին և սկսեցին մեծ պատերազմ: Ալթունը փախավ և շարժվեց դեպի Ալիջնա բերդը, իսկ բերդում գտնվող նրա մարդիկ, հիասթափվելով Ալթունից, լքեցին բերդը: Յաջի Իլին և Մահմուդ խալիֆային հաստատվեցին բաղաբում...: Միայն ուրեմն, Մահմուդ խալիֆային Թավրիզում կռվեց Ալթունի՝ Ալիջնայի բերդի կուսովայի, դեմ: Մահմուդը Ալթունի պատճառով դժվարություններ էր ապրում և մարդ ուղարկեց Աղչալուի մոտ, որպեսզի օգնություն խնդրի նրանից: Աղչալին օգնության համար ուղարկեց Յաջի Իլին և մի քանի երկրների: Նրանք կռվեցին Ալթունի հետ Թավրիզի Չարաբադում, հաղթեցին նրան և խլեցին նրանից Թավրիզը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

«Հանկարծ Թավրիզ հասան Մահմուդ խալիֆային և Յաջի Իլին ու տեղավորվեցին Շամրի Ղազանում: Զաղաբում մնացած Ալթունի մարդիկ թաքնվեցին բերդում: Մահմուդ խալիֆայցու մարդիկ ամեն օր հերթով մոտենում էին և կռվում նրանց հետ, ովքեր բերդում էին: Այդպես կռվեցին տասներկու օր: Այդ ժամանակ բերդում գտնվող ժողովրդը ներկայացրեց իրավիճակը Ալթունին և տեղեկացրեց նրան Մահմուդի մոտեցման մասին: Ալթունը պատրաստեց զորքը և շեյխ Յաջիի հետ ելավ: Գիշերը նա կանգ առավ Մեհրանրուդ գյուղում՝ Թավրիզի շրջակայքում, և լուր ուղարկեց իր մարդկանց: Նրանք ուրախացան: Առավոտյան Մահմուդ խալիֆային և Յաջի Իլին շարժվեցին Շամրի Ղազանից, իսկ Ալթունը՝ Թավրիզից: Չարաբադի արտաավարում՝ Կուբբայի Պիլանի բարձրունքում, նրանք հանդիպեցին և սկսեցին մեծ պատերազմ: Ալթունը փախավ և շարժվեց դեպի Ալիջնա բերդը, իսկ բերդում գտնվող նրա մարդիկ, հիասթափվելով Ալթունից, լքեցին բերդը: Յաջի Իլին և Մահմուդ խալիֆային հաստատվեցին բաղաբում...: Միայն ուրեմն, Մահմուդ խալիֆային Թավրիզում կռվեց Ալթունի՝ Ալիջնայի բերդի կուսովայի, դեմ: Մահմուդը Ալթունի պատճառով դժվարություններ էր ապրում և մարդ ուղարկեց Աղչալուի մոտ, որպեսզի օգնություն խնդրի նրանից: Աղչալին օգնության համար ուղարկեց Յաջի Իլին և մի քանի երկրների: Նրանք կռվեցին Ալթունի հետ Թավրիզի Չարաբադում, հաղթեցին նրան և խլեցին նրանից Թավրիզը» (Յաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացումը»):

շարժվեց դեպի Ալիքնա բերդը, իսկ բերդում գտնվող նրա մարդիկ, հիասթափվելով Ալյունից, լքեցին բերդը: Հացի հլին և Մահմուդ հալիսայցին հաստատվեցին բաղաբուսում...: Միա ուրեմն, Մահմուդ հալիսային թավրիզում կռվեց Ալյունի՝ Ալիքայի բերդի կուտվալի, դեմ: Մահմուդը Ալյունի պատճառով դժվարություններ էր ապրում և մարդ ուղարկեց Աղաակուի մոտ, որպեսզի օգնություն խնդրի նրանից: Աղաակին օգնության համար ուղարկեց Հացի հլին և մի բանի էմիրներին: Նրանք կռվեցին Ալյունի հետ թավրիզի շարաբաղում, հաղթեցին նրան և խլեցին նրանից թավրիզը» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁹² «Հիջրի 794 թվականի գարնանը լուր հասավ Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Հ.), որը Հացի հլին և Մահմուդ հալիսայցին հաստատվել են թավրիզում: Այդ ժամանակ նա Ղարաբաղի թուրքմենների հետ միասին ուղղվեց դեպի թավրիզ և կանգ առավ Շամի Ղազանում, իսկ Մահմուդ հալիսայցին ու Հացի հլին էլ թողեցին բաղաբուս և բռնեցին հալիսայի ճանապարհը: Թուրքմենները մի բանի օր մնացին բաղաբուս՝ ամեն պահ բռնություններ գործադրելով և ճնշելով ժողովրդին: Մի բանի օր անց ժամանեցին Հակեր Վիստամը, նրա եղբայր Մանսուրը և Ջալիլը: Թուրքմենները թողեցին բաղաբուս և նրանք դարձան կառավարչներ: Ամեն օր նրանք հարկեր էին հավաքում, տանջում էին ժողովրդին և գուժար էին կորզում: Թավրիզի ժողովուրդը հասավ առավելագույն տառապանքի սահմանին» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Հիջրի 794 թվականի գարնանը լուր հասավ Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Հ.), որը Հացի հլին և Մահմուդ հալիսայցին հաստատվել են թավրիզում: Այդ ժամանակ նա Ղարաբաղի թուրքմենների հետ միասին ուղղվեց դեպի թավրիզ և կանգ առավ Շամի Ղազանում, իսկ Մահմուդ հալիսայցին ու Հացի հլին էլ թողեցին բաղաբուս և բռնեցին հալիսայի ճանապարհը: Թուրքմենները մի բանի օր մնացին բաղաբուս՝ ամեն պահ բռնություններ գործադրելով և ճնշելով ժողովրդին: Մի բանի օր անց ժամանեցին Հակեր Վիստամը, նրա եղբայր Մանսուրը և Ջալիլը: Թուրքմենները թողեցին բաղաբուս և նրանք դարձան կառավարչներ: Ամեն օր նրանք հարկեր էին հավաքում, տանջում էին ժողովրդին և գուժար էին կորզում: Թավրիզի ժողովուրդը հասավ առավելագույն տառապանքի սահմանին» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁹³ «Այս կերպ նահանգապետությունը անցավ Յուսուֆ բեկին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Հ.) և վերջինս ամուր Նստեց իր հոր (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդ – Մ.Հ.) տեղում: Մի ժամանակ մնալով նահանգապետ, սակայն, նա, Օսման բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Հ.) թշնամիների հետ համաձայնագրի և պայմանագրի ճանապարհը ընտրելով, միացավ էմիր Թահաթեկին (Արաթեկյանների էմիրության ապագա էմիր Մուհամադթեկին – Մ.Հ.): Հիշատակարձ էմիր Թահաթեկն այդ ժամանակ մեծ էր: Նրա երկիրը ընդգրկում էր Երզրումը, Բայբուրը, Զեմահը, Իսպիրը, Արգինջանը և Դերջանը: Չեմիշբեգեկը և Գարահիսարը Նույսպետ նրա ենթակայության տակ էին: Նա հարկ էր հավաքում Տրապիզոնից: Նրա ուժի և հզորության այդքան մեծ լինելու պարագայում էլ, սակայն, նա չէր կարողանում դիմադրել հանրահայտ էմիր Օսման բեկի փառքի ծանր բեռին: Եվ այսպես, բանի որ նա տեսնում և այրևակալի որ տեսիլքով գգում էր, թե ինչպես են մեծաթիվ ջոկատներն իջնում են իր պետության թառին ու թե ինչպես է երջանույթյան ուղերձը գալիս, բանից նրան պատել էր իր իշխանության և ունեցվածքի կորուստի վախն ու սարսափը, որ բանակի պես գալիս էր իր վրա, իսկ ինքն անօգնական է, շատ ուրախացավ և գոհ մնաց այն նամակներից ու պատգամավորներից, որոնք եկան էմիր Յուսուֆի՝ բերելով ընկերության և միասնության ուղերձ: Եվ ահա օգնության և աջակցության մեջ նա համաձայնության եկավ և գրկեց պատգամավորներին, ինչի հետևանքով էլ հանրահայտ էմիր Օսման բեկի դեմ ամրապնդվեց ընդդիմության հիմքը: Եվ այսպես, նա նամակներ ուղարկեց Միսրի ու Շամի էմիրներին, ինչպես նաև թուրք Սադի որդիներին՝ Ղարա-Ղոյունլու տոհմաներին՝ օգնության և հովանավորության խնդրանքով: Նրա խնամքի ձեռք մեկնելը անպատասխան չմնաց: Իրոք, ուղղորդող խոսքերով և հմայիչ արտահայտություններով նա հավաքեց նրանց կուտակված գայլույթի ու հիասթափության այլեւերը և, իրար բերելով, շրջեց Օսման բեկին ընդդիմանալու և անհազանդություն ցուցաբերելու կողմը: Եվ ահա նրանք բոլորով, համաձայնեցված և կարգավորված, միացան բանակ կազմելու ու էմիրի դեմ թշնամություն և հակադրանք ցուցադրելու գործին: Էմիր Թահաթեկը և էմիր Ղարա-Յուսուֆը միասին բանակ պատրաստեցին ու շարժվեցին Աղ-Ղոյունլուի դեմ: Այդ ժամանակ Աղ-Ղոյունլուի գլխին էր Օսման բեկի մեծ եղբայր Ահմեդ-բեկը: Երբ նրանք մոտեցան, էմիր Օսման բեկը գործը թողեց և հեռացավ: Նա ելավ Ակրնից, իր հետ վերցնելով ունեցած ամեն ինչ, և գործի անցավ ու պատերազմի դժվարությունների մեջ մտավ: Ինչպես ասում է բանաստեղծը. «Յուցարության համար ոչ մի պահ ոչ տեղում կանգ չառած, ինչպես օդում սլացող թռչնափ, գոռալով, սուր ու Նետերով պատված, նա հարձակվեց և պարանով թշնամիների պարաններին փաթաթվեց, իսկ նրանք էլ խոնարհ և անօգնական դարձան, կարծես տգործներով պատված»: Խոսքն այսպես է ասվում և, իրոք քաջերի մի խումբ էնդիրիս կոչվող վայրում տազնապի նման նրանց գլխին ընկավ: Հանդիպման ընթացքում Օսման բեկը հակառակորդի կենտրոնում միայնակ թակարդ պատրաստեց, ինչից հետո նրա երիտասարդները աջից ու ձախից հարձակվեցին թշնամիների վրա: Էմիր Յուսուֆը և նրա մի խումբ էմիրներ գերության վզնոցների տակ ընկան: Էմիր Թահաթեկը, սակայն, ընկավ գետին և, ոտքով փախչելով, ինքն իրեն փրկեց: Գերի վերցվածների և այլ էմիրների ունեցվածքը, մահացածների և սպանվածների գույքը, նրանց ամբողջ ժառանգությունը ու մնացած զինվորները անցան էմիր Օսման բեկի ձեռքը: Աթաթեկի Հասան բեկի մայրը և Ղարա-Մուհամմեդի քույր հայտնվեց, սակայն, Օսման բեկին մի լավ վզնոց նվիրեց և, բանի որ նրանց միջև միջև այդ էլ բարեկամություն կար, Օսման բեկն ազատ արձակեց Յուսուֆ բեկին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁴⁹⁹⁴ «Թահաթեկը (Արաթեկյանների էմիրության ապագա էմիր Մուհամադթեկին – Մ.Հ.), սակայն, խիստ գայլուցած՝ իր կրած պարտությունից հետո, նորից զինվոր հավաքեց, ինչից հետո Բայբուրի ու Շամաստի միջև Աղ-Ղոյունլուի դեմ մեծ անգամ ևս պատերազմ կազմակերպեց: Այդ ժամանակ Աղ-Ղոյունլուի իշխանն Ահմեդ-բեկն էր: Թահաթեկը և մյուս կողմերը իջան Ֆրաթ գետի մի մասով: Կուլուշեքի կոչվող վայրում բազմաթիվ մարտեր եղան, սակայն Ահմեդ-բեկը չկարողացավ ջուրն անցնել: Այդ ժամանակ գործը հանձնվեց Օսման բեկին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Հ.) և նա ջուրն անցավ: Ահմեդ-բեկը, սակայն, խաղաղություն խնդրեց, բանի որ նա իր դստերը տվել էր Թահաթեկին կնության: Օսման բեկը, սակայն, չընդունեց դա: Գործը հասավ պատերազմի և Օսման բեկը կրկին հաղթանակված ու հաջողակ եղավ, իսկ Թահաթեկը մնաց պարտված ու ջախջախված» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁴⁹⁹⁵ «Այդ ժամանակ Ռույն բերդից Ռամուդ Մարաղայի կողմը շարժվեց Յադգար-Շահը և, բռնելով Մուհամմեդ Ղալաթին, բանտարկեց բերդում: Նա գրավեց Մարաղան և նրա շրջակայքը, իսկ մի բանի օր անց էլ ուղևորվեց թավրիզ: Վիստամն ու Ջալիլը, սակայն, բաղաբուս էին և թույլ չտվեցին նրան մոտենալ բաղաբուս: Յադգար-Շահը վերադարձավ Մարաղայի կողմը և ամեն պահ անում էր հնարավոր ամեն բան՝ բռնություններ ու ճնշումներ գործադրելով» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Այդ ժամանակ Յադգար-Շահը դուրս եկավ Մուհամմեդ Ղալաթի դեմ, ով գտնվում էր Ռույնից հեռավոր մարդոցում՝ Մարաղայի սահմաններում, բռնեց նրան և բանտարկեց մարդոց բանտում: Նա գրավեց Մարաղան և նրա սահմանները, իսկ որոշ օրերից հետո էլ շարժվեց թավրիզ: Վիստամ Հաթերը և Ջալիլը, սակայն, գտնվում էին բաղաբուս և թույլ չէին տալիս նրան Նեսու մասել: Յադգար-Շահը վերադարձավ Մարաղա և նրա սահմաններ, իսկ բաղաբուս մեկ պահ իսկ չդադարեցրեց բռնությունն ու ճնշումը» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁹⁶ «Մի փոքր անց, երբ Վիստամն ու Ջալիլը մտան բաղաբուս, Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Հ.) վերադարձավ և մոտ մեկ ամիս մնաց բաղաբուս: Երբ նա հեռացավ, բաղաբուս թողեց Սաթմիշին: Յադգար-Շահը և Մարաղայում գտնվող իր մարդիկ, իմանալով, որ բաղաբուս դատարկ է, շարժվեցին թավրիզ և հասան բաղաբուս: Սաթմիշը գնաց բերդ և ամրացավ այնտեղ: Նա մարտ սկսեց: Մի բանի օր կողմերը կռվեցին, երբ լուր հասավ, որ աստղերի բարեհաջող միավորում ունեցող իշխանության (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուր – Մ.Հ.) գործերը, Մագանդարանը նվաճելով, ուղևորվում են Իրաք: Երբ սա հաստատվեց, երկու կողմերն էլ փախան յուրաքանչյուրը իրենց ճանապարհով, թուրքմենները վերադարձան իրենց վիլայեթները, իսկ Յադգար-Շահը՝ Ալադաղի և Մարաղայի կողմերը» (Հաֆիզի Աբրու «Ռաշիդի լրացում»):

«Մի փոքր անց, երբ Վիստամն ու Ջալիլը մտան բաղաբուս, Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Հ.) վերադարձավ և մոտ մեկ ամիս մնաց բաղաբուս: Երբ նա հեռացավ, բաղաբուս թողեց Սաթմիշին: Յադգար-Շահը և Մարաղայում գտնվող իր մարդիկ, իմանալով, որ բաղաբուս դատարկ է, շարժվեցին թավրիզ և հասան բաղաբուս: Սաթմիշը գնաց բերդ և ամրացավ այնտեղ: Նա մարտ սկսեց: Մի բանի օր կողմերը կռվեցին, երբ լուր հասավ, որ աստղերի բարեհաջող միավորում ունեցող իշխանության (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուր – Մ.Հ.) գործերը, Մագանդարանը նվաճելով, ուղևորվում են Իրաք: Երբ սա հաստատվեց, երկու կողմերն էլ փախան յուրաքանչյուրը իրենց ճանապարհով, թուրքմենները վերադարձան իրենց վիլայեթները, իսկ Յադգար-Շահը՝ Ալադաղի և Մարաղայի կողմերը» (Համդալլահ Ղազվինի «Ընտրյալ պատմություն»):

⁴⁹⁹⁷ «Այս դեպքերից հետո էմիր Օսման բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Հ.) եղբայրներ Ահմեդ-բեկն ու Փիր-Ալի-բեկը, բանի որ նրա ուժեղացմանը դիմակայել չկարողացան, միացան և, ծայրահեղ նախանձից, Օսման բեկին ձերբակալեցին: Այս հնարավորությունից փորձելով օգտվել՝ էմիր Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Հ.) հավաքեց Ղարա-Ղոյունլու բանակը, ինչպես նաև Մոսուլի բնակիչներին և իր ցեղակիցներին ու գնաց Ահմեդ-բեկի և Փիր-Ալի-բեկի վրա: Նա նրանց հետ պատերազմեց Մարդինի և Դեղե Զարդինի միջև ու ճնշեց Աղ-Ղոյունլուին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

4998 «Այս դեպքից հետո խելացի և փորձառու մարդիկ, ովքեր տեսան, որ երջանկության աստղը փայլում է Էմիրի՝ հայտնի Օսման բեկի (**Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ուսմանի - Մ.Ֆ.**), ճակատին, ճիշտ ու ճշգրիտ որոշման եղան, ասելով. թե. «Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) այս ուժեղ բանակին Օսման բեկից բացի ոչ ոք պատասխան չի տա: Լուծում այս է՝ նրան ազատել, Էմիրի կողմն առնել և զինվորական հրամանատարության միջոցով աջակցելով, նրա ուժն ամրապնդել»։ Այդ ճիշտ տեսակետը եղբայրներին ևս ընդունելի ու ողջունելի եղավ։ Եվ ահա նրանք համաձայնեցին նրան ազատ արձակել ու վերականգնել նրա Էմիրությունը։ Աղետից խուսափելու համար խաղաղություն կողմնակիցներ ուղարկվեցին այն վայր, որտեղ նա նստված էր՝ Ջըիի բանին։ Նրանք նրան բանտից դուրս բերեցին և նստավայր հասցրին։ Նա իր հերթին, սակայն, դեռ չհասած եղբայրների մոտ, իրեն նվիրված և նախկինում իր ծառայության մեջ եղած մարդկանց հետ, իբրև ճակատագիր, թշնամուն դիմավորելու շարժվեց։ Բոլորով հասան Ղարա-Ղոյունլու բանակին։ Օսման բեկի հավատարմության և խիզախության շնորհիվ նրանց կռվի ոգին ավելի ևս բարձրացավ, իսկ նրա հերոսության բարձր թռիչքով էլ Ղարա-Ղոյունլու թշնամիների հոգիների թռչունները օդ թռան։ Չորբի մի մասն ընկավ մահվան դաշտ։ Էմիրի՝ հայտնի Օսման բեկի, գալուց առաջ, Ղարա-Ղոյունլու ուժն ու գործունեությունը զգալաբան էին, սակայն նրա ժամանելուն պես դրանք բարձրից ցած եկան։ Հաղթանակը շրջվեց հակառակ կողմ։ Աղ-Ղոյունլուի սիրտը փառավորվեց ուժի զգացումից, իսկ Ղարա-Ղոյունլուինը՝ թուլության։ Երկու խմբերի միջև եղած բաժանումն ու խոչընդոտները կտրվեցին։ Հերոսության և թաղության արժանիքը ստացած, ուժեղ և առյուծի նման հարձակվող այդ Էմիրի շնորհիվ մարտի դաշտում եղած հայտնի թաղերի խիզախության աղեցունքները զգացվեց Ղարա-Ղոյունլուների վրա, ինչից հետո երկիրը գերծ մնաց հակամարտություններից ու խառնաշփոթից։ Ահա այսպես Ղարա-Ղոյունլուները թշնամանքն ու դավադրության շախմատի խաղը մի կողմ դրեցին և, հաշտության կողմնակիցների կարծիքին համապատասխան, պատերազմը դադարեցվեց։ Երկու կողմերն էլ երջանիկ ու զոհ հեռացան և ամեն մեկը վերադարձավ իր բնակության տեղը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1)։

4999 «Հայոց 841 թվականին Նավասարդ ամսի հայտնության պահից երեքշաբթի օրը Էմիր Եզդին (**Շամբոյանների Էմիրության Էմիր Եզդանշիր - Մ.Ֆ.**), իր եղբորից գրավեց Ուստին բաղաթն, որից հետո շատ պակասություն եղավ բրիտանականների համար» (Սիմեոն Աղթամարցի «Հիշատակարան 1392 թվականի»)։

5000 «Վրաց թագավորը (**Զաթթիի թագավորության նախկին արքա Բագրատ IV Մեծը - Մ.Ֆ.**) Սուրբ Հոգու իմաստությամբ լցված խաբեց նրան (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.**) և ասաց. «Ի՞նձ բազում գործ տուր, որը կտանեմ Վրաստան, ողջ երկիրը կգրավեմ և կդարձնեմ ձեր տիրույթ, որովհետև մեր ազգը ութ լեզվով է խոսում։ Ահա, ուրեմն, նրանք բոլորին ես հնազանդության և թո օրենքին կբերեմ»։ Ասեմք, որ այդ ազգերն են դվալ, օսեթ, իմերլե, իմերկել, արխազ, սոնբեր, վրացի և մեսխ։ Եվ նա ուրախացավ, նրան պատվեց բազում նվերներով ու բազում գործ տվեց։ Նա ելավ և անթիվ զորքով եկավ Վրաստան, իսկ այն Բագրատը գաղտնաբար լուր տվեց իր Գորգի (**Զաթթիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ին (1393-1407) - Մ.Ֆ.**), Կոստանդին (**Զաթթիի թագավորության ապագա արքա Կոստանդին II-ին - Մ.Ֆ.**) և Ղալվիթ որդիներին, որ ծածկել իրեն ընդառաջ գան ու օգնեն ձեռքին, որպեսզի կարողանան փախչել նրանց ձեռքից։ Դրանից հետո Բագրատն ինքը, վերցնելով Չաղաթայի զորքերը, նրանց բերեց շատ նեղ և դժվարինք տեղեր, որտեղ թագավորի որդիները, փակվելով նրանց ճանապարհը, սուր հանած կտորեցին նրանցից շատերին, ավելի քան 12.000 հոգու, ինչպես ասում են, և, վերցնելով իրենց հորը, գնացին իրենց բնակավայրը» (Թովմա Մեծուիցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 8)։

«Բագրատը (**Զաթթիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը - Մ.Ֆ.**) խաբեց Թեմուրին (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրին - Մ.Ֆ.**), թե. «Տուր ինձ թո զորքը, ես կգնամ և Վրաց ողջ ազգը կրոնափոխ կանեմ, որոնք ութ լեզուներով են խոսում»։ Թեմուրը հավանություն տվեց դրան, իսկ Բագրատը գաղտնի իմաց տվեց իր որդիներ Կոստանդինին (**Զաթթիի թագավորության ապագա արքա Կոստանդին II-ին - Մ.Ֆ.**) և Ղալվիթի գաղտնի ընդառաջ գալ իրենց ծնողին, կտորելու և փախչելու համար։ Եվ ահա նա վերցրեց Չաղաթայի զորքն և բերեց մի նեղ կածանի վրա, որտեղ թագավորի որդիները 12 հատ 1.000 հոգանոց գունդ կտորեցին, վերցրին իրենց հորը և գնացին սեփական աշխարհ» (Ղալվիթ Բաղիշեցի «Շամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ Բագրատը (**Զաթթիի թագավորության արքա Բագրատ IV Մեծը - Մ.Ֆ.**) բազում ընծաներով գնաց Թեմուրի (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.**) առաջ և խաբեց նրան, թե. «Ի՞նձ բազում գործ տուր, որ ես գնամ իմ ազգերի մոտ ու բոլորին տաքկացնեմ», իսկ դրանք էին դվալը, օսեթը, օմերելը, մեգրելը, արխազը, սավնեթը, վրացիները ու մոսխը։ Թեմուրը հավատաց նաև նրա ձեռքը գործ տվեց, իսկ նա Չաղաթայի ողջ զորքը կտորեց, բանգի Թեմուրի դեմ ելան նրա երեք որդիները՝ Գորգի (**Զաթթիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ին - Մ.Ֆ.**), Կոստանդին (**Զաթթիի թագավորության ապագա արքա Կոստանդին II-ը - Մ.Ֆ.**) ու Ղալվիթը, և սներես արեցին» (Ստեփանոս Մեծուիցի «Տարեգրություն»)։

«Ճանապարհին Թեմուր-Լենգը (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.**) առաջարկեց Բագրատ արքային (**Զաթթիի թագավորության նախկին արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.**) մահմեդական կրոնն ընդունել և այս դժբախտ արքան վախեցավ ոգով դիմադրել, ինչքան էլ, որ ամուր էր հոգով։ Եվ ահա Թեմուր-Լենգը, քանի որ արքան հակվեց դեպի կրոնափոխությունը, վերադարձրեց նրան թագավորությունը՝ իր զորքից 12.000 հոգի տալով, որպեսզի ուղեկցի նրան Իբերիա։ Բագրատ արքան, վերադառնալով իր սահմաններ, գրեց իր որդի Գեորգիին (**Զաթթիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ին - Մ.Ֆ.**), որը Թեմուր-Լենգից թաքնվում էր Կովկասյան լեռներում, որ սա իբերական զորքով հարձակվի մահմեդականների վրա։ Գեորգին կատարեց հոր հրամանը և, հանդիպելով նրանց Բորչալույում, ոչնչացրեց Թեմուր-Լենգի կողմից ուղարկվածներին» (Ղալվիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 108)։

«Զրիստոսի 1393 կամ Զրուհիկոնի 81 թվականին Մեծն Բագրատ արքան (**Զաթթիի թագավորության նախկին արքա Բագրատ IV Մեծին - Մ.Ֆ.**) կտորեց Թեմուրի (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.**) զորքը և հետ վերցրեց Տիֆլիզը» (Վախուշտի Բագրատունի «Շամանակագրական աղյուսակ»)։

5001 «Ճանապարհին Մարդինի կառավարիչ Սուլթան Իսան (**Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Մեյիթ-Չախիդը (1376-1407) - Մ.Ֆ.**) գնաց հնազանդության ճանապարհով և, ընդառաջ ուղարկելով իր մարդկանց, հավատարմություն ու կապվածություն ցուցաբերեց։ Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.**)... Սաֆար ամսի վերջին հասավ Մարդինին և, կարծելով, թե այն եկեղաբլվե է ու հնազանդվել, այնտեղ ուղարկեց մի մարդու և հայտնեց։ «Մենք գնում ենք Եգիպտոս և Ասորիք։ Դու արագ արի մեր հետևիկ»։ Մարդիկն տիրակալը, սակայն, խախտելով ուխտը և պայմանը, կանգնեց թշնամության ուղու վրա, դրա համար էլ տիրակալն ասաց. «Մեզ չի սպգում թողնել թշնամուն երկրի ներսում ու գնալ ուրիշ երկրներ»։ Դրա համար էլ... իշխանականորեն և երջանիկ, նա դիմեց Մարդինի ուղղությամբ։ Այդ ժամանակ նրա ոտն եկավ Արզնի տիրակալ Սուլթան Ալին, արժանի նվերներ բերեց և տեսավ Սահիբ Կիրանին։ Նվերներով մոտեցավ նաև Բաթմանի դարձուն ու նա ևս պատիվ տեսցավ ծառայելու...։ Գունակը ևս եկավ ժամանեց Մարդինի մոտ և միացավ տիրակալին։ Սահիբ Կիրանը շարժեց զորքը, ճանապարհի ընկավ և կանգ առավ Մարդինից 7 խազա հեռավորության վրա՝ Ջլմիկում։ Ջազիրայի կառավարիչ Մեյիթ-Իզ-Էդ-Դինը եկավ տիրակալի մոտ ծառայելու։ Նա նվերներ բերեց, իր վրա ընդունեց խաղաղի հարկը և, թույլատվություն խնդրելով, հեռացավ։ Սուլթան Իսան, իմանալով տիրակալի գալու մասին, շատ նվերներ բերեց՝ լավ ձիեր, ջորիներ և ուղտեր, որից հետո բեկերի միջնորդության շնորհիվ... պատիվ ստացավ տեսնելու տիրակալին։ Տիրակալը հարցրեց նրան. «Իկնո՞ւ ուշ եկար»։ Նա ներողություն խնդրեց և, խոնարհվելով, պատասխանեց. «Որոշ հանգամանքներ խանգարեցին ինձ ավելի շուտ գալ»։ Տիրակալը ողորմածության և մեծահոգության պատճառով ուրիշ ոչինչ չասաց, նրան արքայական խալաթ հագցրեց, նստեցրեց ձիու վրա և թույլ տվեց գնալ։ Դրանից հետո նա այնտեղից շարժվեց և կանգ առավ Մարդինի մոտ՝ մի լեռան ստորոտում, որտեղ էլ ազնվագարմ ճամբարը դրեց...։ Դրանից հետո Մարդինի կառավարիչ Սուլթան Իսան եկավ և, տեսակցելով տիրակալին, ընդունեց իր վրա հպատակության բեռը։ Հարկ հավաքողները և տիրակալի զորքը առնուտուր անելու համար մոտեցան բաղաթին։ Զաղաթում որոշ անհավատ խելագարներ վեժ սկսեցին նրանց հետ։ Սահիբ Կիրանը իմացավ այդ մասին, անմիջապես իր մոտ կանչեց Սուլթան Իսային և հարցրեց նրան. «Իկնո՞ւ թո մարդիկ իմ մարդկանց բաղա՞նջ են թողնում»։ Միաժամանակ տիրակալ Սահիբ Կիրանը նրա խոսքերից եզրակացրեց, որ նա, լքելով բաղաթը, ասել է իր եղբայրներին. «Ոչ մի դեպքում զինվորներին բաղաթ չթողնեք։ Եթե ես նույնիսկ հազար նամակ էլ ուղարկեմ, ոչ մի կերպ չհավատաք։ Հանուն ձեր կյանքի և հանգստության, հանուն երկրի հանգստության ես կգոհեմ իմ կյանքը»։ Դրա համար էլ հրամայվեց, որ նրան գրեմը։ Այն պատճառով, սակայն, որ զորքը մեծաթիվ էր, այնտեղ անասնակեր չկար ու ձմռան վերջն էր, դրա համար էլ որոշվեց այնուհետև չպաշարել անարդյուն Արթիս ամսի 8-ի երեքշաբթի օրը այնտեղից գնացին և ուղղություն վերցրին դեպի Կուրխիստան» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եզդի «Չաֆար-նամ»)։

«Այդ ժամանակ Թեմուրն (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.**) արդեն հասցրել էր հեռանալ Բաղդադից և, մոտենալով Մարդինին, պաշարել ու գրավել էր այն։ Զաղաթի միջնաբերդը, սակայն, շարունակում էր դիմադրել» (իբև Խալուդն «Օրինակների գիրք»)։ «Մարդինի տիրակալ Սուլթան Իսայի (**Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Մեյիթ-Չախիդի - Մ.Ֆ.**) կողմից Էմիր Թեմուրի (**Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.**) նկատմամբ անհարգալից արարքները թույլ տրվեցին, որոնց նկարագրությունը այստեղ անտեղի կլինեք։ Այնուհանդերձ, քանի որ զորքը բավականին մեծաթիվ էր, իսկ այդ վայրերում էր պարենամթերք ձեռք բերել հնարավոր չէր, նա ողջամիտ

չհամարեց զբաղվել Մարդիկն պաշարմամբ: Եվ ահա հիշատակված տարվա Ռաբիա աս խանիա ամսվա 8-ին նա թողեց այդ վայրերը ու մեկնեց Մոսուլ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Այնժամ Լանկ-Թամուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Բաբելոնը, որից հետո եկավ Հայաստանի սահմանները, որտեղ տարածվեց նրա մեծ համբավը» (Հովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

5002 «Տիրակալ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)... երեկոյան երջանիկ աստղի տակ մեկնեց Ռուխի ուղղությամբ, իսկ թումենների բեկերը, շարելով գործը, ճանապարհի ընկան տարբեր ուղղություններով...: Այնտեղից նրանք գնացին և հասան Ռուխին: Սրա դարգուն ոմն Գյուզալ էր: Լսելով գործի մոտենալու մասին՝ նա բնակչության մի մասի հետ դուրս եկավ ամրոցից և թաքնվեց մի բարձր սարի վրա: Սահիբ Կիրանը մի քանի բեկերի ուղարկեց նրանց հետևից: Բեկերը գնացին, հարձակվեցին նրանց վրա և բոլորին գերի վերցրին...: Տիրակալը արթնացանների և բեկերի հետ երջանիկ աստղի տակ մտավ քաղաք... Այդ քաղաքում նրանք մնացին 12 օր: Այդ քաղաքում Տիրակալը մեծ ընդունելություն և կազմակերպեց, մարդկանց նվերներ բաժանեց, զորուցեց նրանց հետ, շատերին էլ ուշադրություն և ողորմածություն բաժանեց: Շատ թուրքմեններ եկան նրան ծառայելու: Հիսն-Քեֆի դարգուն եկավ այնտեղ և լավ ծառայեց: Տիրակալը ևս նրան լավ վերաբերվեց ու ողորմաց» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) տիրացավ Դիար Բաքը շրջանի մեծ մասին և մի շարք քաղաքներ ավերեց նաև այլևս» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Հայոց 842 թվականին նրանք Բաբելոն արշավեցին, Միջագետքը ոտնակոխ արեցին, ինչպես և պանծալի Ուռիա քաղաքը» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

5003 «Գտնվելով Մոսուլում՝ Սահիբ-Կիրանը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), որի շռայլությունը ծովի նման անծայրածիր էր, մի ջոկատ կազմեց, որպեսզի մեծաթիվ նվերներ ուղարկի իր կանանց և որդիներին: Մինչ այդ Սահիբ-Կիրանի ճամբարում Բոհթի ցեղից մի թուրք կար, որի մականունը Շեյխ էր և սա Եփր Իգ-է-Դինի (Բոհթանի Եփրուդյան Եփր Իգ-է-Դինի (1387-1417) – Մ.Ֆ.) հետ միասին Չամլիկ վայրում արժանացել էր Սահիբ-Կիրանի գորգը լիզելու պատվին ու սիրալիություններ էր տեսել վերջինիս կողմից: Եվ այսպես, ստանալով հեռանալու թույլտվությունը, նա մեկնեց այն ջոկատի հետ, որը նվերներ էր տանում: Հասնելով Ջազիրայի շրջակայքին՝ Շեյխը շեղվեց իրական ճանապարհից, իր հանդուգն ձեռքը մեկնեց այդ նվերներին և բոլորը տարավ Ջազիրա: Եփր Իգ-է-Դինը, խախտելով պայմանավորվածությունը, որը կնքվել էր նրա մեծության Սահիբ-Կիրանի հետ, կանգնեց այդ դժբախտի կողքին: Բարձր ինչպես երկինք՝ Սահիբ-Կիրանը երկու անգամ Եփր Իգ-է-Դինի մոտ սուրհանդակ ուղարկեց և, որպեսզի համոզի նրան, փոխանցեց. «Վերցրու Շեյխին և ուղարկիր մեզ մոտ, իսկ մենք կներեք թո մեղքը: Հակառակ դեպքում թո բոլոր ամրությունները, զորքն ու ցեղերը կոչնչանան իմ Նժույցների սմբակների տակ»: Եփր Իգ-է-Դինը, հույսը դրած ամրոցի անառիկության և գետի ջրերի առատության վրա, խուսափեց Շեյխի հարցով հրամանը կատարելուց: Եվ ահա Ջուսադա Ա ամսվա 13-ին, երեքշաբթի օրը նրա մեծությունը Սահիբ-Կիրանը թողեց ճամբարը և արշավանքի ելավ: Իր զորքի հետ միասին նա անցավ Տիգրիս, ողջ գիշեր մինչև արևը ծագելը արշավեց և արդյունքում առափնյայի հաղթական զորքը, ինչպես անսպասելի մի փորձանք կամ անսկիզբ ու անվերջ օվկիանոս, բոլոր կողմերից շրջապատեց Ջազիրան: Սահիբ-Կիրանը մեկ ժամում նվաճեց այդ ամրոցն և քաղաքը, իսկ ողջ երկիրն ու նրա կողմնակիցները թալանի և ամայացման գրի դարձան: Այդ խառնաշփոթում Իգ-է-Դինը բռնվեց թշնամու ռազմիկներից մեկի կողմից, սակայն այդպես էլ չճանաչվեց: Այդ ռազմիկը տանջանքների և կտտանքների միջոցով Իգ-է-Դինից շատ բարիքներ վերցրեց ու բաց թողեց: Տանելով այդ բոլոր փրկավորանքները, բռնությունները և հազարավոր դժվարություններն՝ նա կիսամեռ, բայց այնտեղանոց բարեհաջող դուրս եկավ այդ անդունդից» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Զանի որ Մելիք-Իգ-է-Դինը Շեյխի ուղարկման հարցում չլսեց Սահիբ Կիրանին (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), սա Ջուսադա Ա ամսվա սկզբում, երկուշաբթի օրը, թողնելով գումակը, արագացված երթով և ողջ զորքով նավակներով ու կամուրջներով անցավ Տիգրիս: Գիշերվա վերջին՝ լուսաբացից առաջ, երբ դրանք, թաղվելով դժբախտության մեջ, ամուր բնած էին անհողության և անխնայության մեջ, նրանք հարձակվեցին նրանց վրա: Ջարդելով այնտեղի ժողովրդին՝ նրանք վերցրին երեք ամրոց՝ ձեռք բերելով շատ մեծ քանակությամբ ավար և կենդանիներ: Մելիք-Իգ-է-Դինը (Բոհթանի Եփրուդյան Եփր Իգ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ընկավ ռազմիկներից մեկի ձեռքը, բայց սա չճանաչեց նրան և, տանջելով ու վերցնելով շատ իրեր, բաց թողեց: Վերջինս կիսակենդանի և հազար տանջանքներով փախավ: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը վերադարձավ այնտեղից և հրաման արձակեց. «Ձեռք բերված ավար ոչխարները ուղարկել Մոսուլ»: 40 նավ 10 օր ու գիշերվա ընթացքում հարստությունը ճամբար փոխադրեցին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Դիարբեքիր, գրավեց այն և ազատեց քաղաքը նրա կառավարիչների ճշռումներից...: Հետո նա ուղղեց թևերը արյան աղբյուրների վրա՝ ընտրելով իր ցեղակիցներից նրանց, որոնք եռանդուն էին մահմեդականների մահիվան մատնելու գործում: Վերցնելով նրանց իր հետ՝ նա խորացավ Դիարբեքիրի երկրում: Այստեղ նա շարունակեց ինքնիրավությունը և անօրինությունը, այլ խոսքերով ասած՝ տանջանք և վնաս պատճառելով՝ շարունակելով բնակչության հալածանքը» (իբն Արաբշահ «Եփր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) տիրացավ Դիար Բաքը շրջանի մեծ մասին և մի շարք քաղաքներ ավերեց նաև այլևս» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ժամանակ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ այնտեղից և ուղղվեց դեպի քրդական ամրությունները: Նա անցավ սրանց կողքով, որից հետո մտավ Հայոց երկիր, իսկ հետո էլ անցավ Ռումի երկիր» (իբն Խալիլուն «Օրինակների գիրք»):

«Դրանից վեց տարի անց Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ, իջավ Բաղդադ, այնտեղ բազում մարդկանց կոտորեց և նրանց գլուխներից 6 աշտարակ կառուցեց, որից հետո գնաց Ասորիների Միջագետք և բազում մարդկանց կոտորեց» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականին»):

«Դրանից վեց տարի անց Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ, իջավ Բաղդադ, այնտեղ բազում մարդկանց կոտորեց և նրանց գլուխներից 6 աշտարակ կառուցեց, որից հետո գնաց Ասորիների Միջագետք և բազում մարդկանց կոտորեց...: Հայոց 841 թվականին Թեմուրյանը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադի վրա, ավերեց այն, ինչպես նաև Ասորիների Միջագետքը, մարդկանց գլուխներից 6 միևնույն կառուցեց, որից հետո դարձավ իր աշխարհը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 841 թվականին նա (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադ, մեծ ավերներ արեց Միջագետքում և վերադարձավ իր երկիրը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 841 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադ, մեծ ավերներ արեց Միջագետքում և վերադարձավ իր երկիրը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

5004 «Թեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ Դիարբեքիր, գրավեց այն և ազատեց քաղաքը նրա կառավարիչների ճշռումներից...: Հետո նա ուղղեց թևերը արյան աղբյուրների վրա՝ ընտրելով իր ցեղակիցներից նրանց, որոնք եռանդուն էին մահմեդականներին մահվան մատնելու գործում: Վերցնելով նրանց իր հետ՝ նա խորացավ Դիարբեքիրի երկրում: Այստեղ նա շարունակեց ինքնիրավությունը և անօրինությունը, այլ խոսքերով ասած՝ տանջանք և վնաս պատճառելով՝ շարունակելով բնակչության հալածանքը» (իբն Արաբշահ «Եփր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) տիրացավ Դիար Բաքը շրջանի մեծ մասին և մի շարք քաղաքներ ավերեց նաև այլևս» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ժամանակ Թեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) եկավ այնտեղից և ուղղվեց դեպի քրդական ամրությունները: Նա անցավ սրանց կողքով, որից հետո մտավ Հայոց երկիր, իսկ հետո էլ անցավ Ռումի երկիր» (իբն Խալիլուն «Օրինակների գիրք»):

«Հայոց 842 թվականին նրանք Բաբելոն արշավեցին, Միջագետքը ոտնակոխ արեցին, ինչպես և... Նեբեհնը» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Դրանից վեց տարի անց Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ, իջավ Բաղդադ, այնտեղ բազում մարդկանց կոտորեց և նրանց գլուխներից 6 աշտարակ կառուցեց, որից հետո գնաց Ասորիների Միջագետք և բազում մարդկանց կոտորեց...: (Անանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականին»):

«Դրանից վեց տարի անց Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ, իջավ Բաղդադ, այնտեղ բազում մարդկանց կոտորեց և նրանց գլուխներից 6 աշտարակ կառուցեց, որից հետո գնաց Ասորիների Միջագետք և բազում մարդկանց կոտորեց...: Հայոց 841 թվականին Թեմուրյանը (Թեմուրյանների Եփրուդյան հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադի վրա, ավերեց այն,

ինչպես նաև Ասորիների Միջագետքը, մարդկանց գլուխներից 6 միևարեթներ կառուցեց, որից հետո դարձավ իր աշխարհը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 841 թվականին նա (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադ, մեծ ավերներ արեց Միջագետքում և վերադարձավ իր երկիրը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 841 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Բաղդադ, մեծ ավերներ արեց Միջագետքում և վերադարձավ իր երկիրը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵⁰⁰⁵ «Դիարբեքիում կար Մարդին անունով մի քաղաք: Թեմուրը (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) իր գործով, կանգ չառնելով ծանապարհին, ուղղվեց վերջինիս կողմը: Եթե այդ ծանապարհը հեծյալը կանցներ տասներկու օրում, եթե ոչ ավել, ապա Թեմուրը Թիկրիտից Մարդին սլացավ հինգ օրում: Մարդինի սուլթան Մելիք-Չահիրը (Արտուկյանների էսիրության էսիր Մելիք-Չահիրը - Մ.Ֆ.), հույս ունենալով, որ, եթե խնդիր Թեմուրից, իրեն վնաս չի լինի, հնազանդության շոր հագավ ու դուրս եկավ նրան ընդառաջ: Բանն այն էր, որ նրան այլ ելք չէր մնացել, քան գնալ Թեմուրի մոտ և ամուր գրկել նրա ոտքերը, բայց Մարդինի սուլթանը վախենում էր, որ Թեմուրը նրան շատ տխրություն ու հոգսեր կպատճառի: Դրա համար էլ, հավաքելով իր ծառաներին, նա ասաց. «Ես կգնամ այդ մարդու մոտ և իմ հնազանդությունը կհայտնեմ նրան: Եթե նա պատասխանի ինձ այնպես, ինչպես եկեղեցում եմ, ապա դա կլինի այն, ինչ ես ուզում եմ, իսկ եթե նա հանկարծ կպահանջի ինձնից ամրոցի հանձնումը, ապա դուք դիմադրեք և ամրոցի հանձնումը դրանից հետո կախված կլինի ձեզնից: Հանկարծ, եթե հարց կորսի իմ կյանքի դիմաց ամրոցը հանձնել, ապա օգտակար համարեք պահպանել ամրոցը, բանի որ, եթե դուք հանձնեք ամրոցը Թեմուրին, ապա իմացե՛ք, կամ դուք կկորցնե՛ք այն ամենը, ինչ ամրոցի ներսում և դրսում է, կկորցնե՛ք այն ամենը, ինչ ձեզ է պատկանում, ձեզ հողին կհավասարեցնե՛ք՝ ձեր երկիրը նույնպես: Եթե գործն այդ ուղղությամբ գնա, ապա իմ կյանքը ձեզ եմ հանձնում: Ես իմ կյանքի գնով կպրկեմ ձեզ սպառնացող աղիավորից...»

Դրանից հետո նա, այն բանից հետո, երբ իրենց հետո խալիֆ Նշանակեց իր եղբորորդուն... գնաց Թեմուրի մոտ... և խիստ լուրջ կայրում հանդիպեց նրան: Թեմուրը բարձրահասակ, դիմակալից նրան, հրամայեց արագորեն ծանկել և պահանջեց նրանից իրեն հանձնել ամրոցը: Մելիք-Չահիրն ասաց նրան. «Ամրոցը գտնվում է իր տերերի ձեռքում, իսկ ինձ, իմ կյանքից բացի, ուրիշ ոչ մի բան չի պատկանում: Ես վերցրեցի հետս իմ կյանքն և ներկայացա, որ այն քեզ տամ Մի դիր ինձ վրա խնդիր, որ ես չեմ կարող լուծել, մի դիր ինձ վրա ծանոթություն, որ ես չեմ կարող բարձրացնել: Թեմուրը Մելիք-Չահիրին ամրոցի մոտ բերեց և նրա պաշտպաններից պահանջեց իրեն հանձնել ամրոցը, բայց նրանք մերժեցին նրա պահանջը: Այդ ժամանակ Թեմուրը Մելիք-Չահիրի կյանքը հանձնեց ամրոցի պաշտպաններին՝ կամ Թեմուրը կպրկի իրեն հանձնել, կամ նրա կյանքը կպահպանի, եթե նրանք հանձնեն իրեն ամրոցը: Պաշարյալները, սակայն, մերժեցին նաև այդ առաջարկը: Դրանից հետո Թեմուրը պահանջեց նրա կյանքի փոխարեն տալ հարյուր թուման արծաթ... Դրանից հետո Թեմուրը ամուր կապեց Մելիք-Չահիրին... և թույլ տվեց իր մարդկանց հանգստանալ՝ կերակրելով ձիերին...: Այդ վիճակում նա սկսեց թափառել Փիրդաբասից մինչև Ռասամայա ու Սծքին՝ հին Մոսուլի շրջակայքում: Հետո նա հրամայեց իր մարդկանց կրկին արշավանալ դուրս գալ Մարդինի ուղղությամբ: Նրանք այսօրվա էին թաչուկներից արագ, գնում էին շատ արագ, ցերեկը գետնացում էին գետերը, իսկ գիշերը՝ հեղեղատները այնպես, կարծես կտրում էին դրանք հնդկական թրերով, անցնում էին սարեր և ձորեր...: Թեմուրի գործը անակնկալ ժամանեց քաղաքի մոտ և, ժամանակ չկորցնելով, արագորեն գրավեց այն...: Դա տեղի ունեցավ լուսաբացին...: Քաղաքային պարիսպները կարծես ճգնվելով ձեռքերում՝ նրա զինվորները լցվեցին փլատակների մեջ և սկսեցին թալանել՝ ավերածություն սփռելով չորս կողմը: Անրանալով պարսպի վերնամասում՝ նրանք տարբեր գործիքների միջոցով հողից երկինք բարձրացան: Նրանք պարիսպների վրա բարձրացան հարավային կողմից՝ Յահուդյա կոչվող բլուրների մոտից, ինչպես նաև արևմտյան բլուրների կողմից, քանի որ արևելքից բարձունքներ էին: Նրանք ուժով գրավեցին քաղաքը և լցրին այն անասովածությամբ ու անբարոյականությամբ: Քաղաքի բնակչության մի մասը ամուսնացավ ամրոցում և նրանցից գատ ոչ մի հասարակ մարդ չմնաց քաղաքում, ոչ-ոք այլևս տեսանելի չէր: Նրանք սարսափահար էին և փրկություն էին որոնում ամրոցի դիմացի ու հետևի թևերում, սակայն ամրոցում գտնվողները թույլ չէին տալիս նրանց մնալ այնտեղ և սկսեցին հարվածել նրանց աղեղներից ու բարաններներից: Այդ կերպ նրանք քշեցին նրանց, իսկ թշնամիները, չքավարաբլվելով նրանով, որ թալանել են և շատերին գերի են վերցրել, սկսեցին սպանել տղամարդկանց ու կանանց, մեծերին և փոքրերին՝ ում որ հանդիպում էին իրենց ծանապարհին: Որոշ մարդիկ պայթարը շարունակելու նպատակով քաջություն էին դրսևորում և միավորվում էին հասուն հավատքի ու թշնամու դեմ պայքարելու: Հուժկածներին խիղճած պայթարը շարունակվեց մինչև այն ժամանակ, երբ քաղաքը լցվեց դիակներով և ծաղկ փրավորներով: Այդ մարտը, որ սկիզբ էր առել արևածագից առաջ, շարունակվեց մինչև երեկո: Երբ գիշերն իջավ, այդ գործողությունները անակնկալ կերպով դադարեցին: Թեմուրի գործը հետ գնաց դեպի Աբու և տեղավորվեց հանգստի: Երկու կողմի գործերից էլ անթիվ մարդիկ զոհվեցին, բայց զոհվածների մեծագույն մասը քաղաքի բնակիչներից էր: Նրանք գիշերը սկսեցին գնեքեր պատրաստել, ուղղել ծոված խզակները և անհանգստությամբ սպասել լուսաբացին: Երբ լույսը բացվեց, Թեմուրի գործը, ինչպես մորեխների պարս, շտապեց ավերակների ուղղությամբ: Նրանք սկսեցին քաղաքի բնակիչներին հետ մղել դեպի ամրոց: Մինչև ցերեկ նրանք բաղաձի և նրա պարիսպները վերջնականապես հողին հավասարեցրին...: Անհաջողության մատնվելով դիպեց ամրոցը գրավելու անհաջող փորձից՝ Թեմուրը, դրսևորելով խորամանկություն, համաձայնության եկավ: Առավոտյան Թեմուրը կանգնեցրեց իր գործը և դեսպանի միջոցով մարդիկնցներին նախա ուղարկեց, որում ասվում էր. «Մարդին ամրոցի բնակիչներին, կանանց, անօգնական մարդկանց, իրենց հոգիներին և արյանը ես ներում է շնորհում: Եվ թող իման նրանք այլևս չանհանգստանան ու արդթեն, իմ մեծության համար...: Թեմուրի մտահաղացումը, սակայն, չգործեց, քանի որ ամրոցի պահապանները ուշադիր էին և համառ, ինչպես սատանները: Արդյունքում այդ մեղսավորը և այդքան արհամարհվող մեղավորը ուղղություն վերցրեց դեպի Բեջիդիա և սուլթան Մահմուդ կոչվող Էմիրի գլխավորությամբ գործերն ուղղեց դեպի Ամիր» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Սահիբ Կիրան-Աշխարհակալը (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գարնան սկզբին, երբ աշխարհը ծածկվեց ծաղիկներով և վարդերով ու կրկին նմանվեց դրախտի, կրկին ուղղություն վերցրեց դեպի Մարդին: Ջուսմադա Բ անսի սկզբին, ուրբաթ օրը ֆերման արձակեց. «Չորքըն պատրաստվել արշավանալիք»։ Արքայազն Միրան-շահը, համաձայն հրամանի, իր գործը հետ առաջապահում և այնտեղի ժողովրդին, որն ապրում էր սարերում ու տափաստաններում, պատճեց և վերցրեց նրանց ունեցվածքը: Հիշատակված տարվա Ջուսմադա Բ անսի 12-ին, երեքշաբթի օրը Սահիբ Կիրանը իր գործով հասավ Մարդինին, կանգ առավ և շրջապատեց քաղաքը բոլոր կողմերից՝ դնելով արքայական վրանն ու մնացած վրանները: Առավոտյան, երբ արևը իր լույսով լուսավորում էր աշխարհը, Սահիբ Կիրանի արքայազները և բեկերը հենձեցին ձիերը ու թափուկներն ու շեփուկներն արմուկի տակ մարտակարգ ընդունեցին քստ թունձները, հազարավորները ու հարյուրյակներն ու դիմեցին ամրոցի վրա: Մարտը սկսվեց և ամենից առաջ դուլի գործերը, գլուխներից վերև պահելով վահանները, առաջ գնացին ու աստիճանները հենեցին ամրոցի պատերին: Չորքը չորս կողմից աղմուկ բարձրացրեց, բոլորը միաժամանակ հարձակվեցին ամրոցի վրա և, հասնելով նրան, աստիճաններ դրեցին, բարձրացան պատերի վրա, այնտեղ կանգնած թշնամու ռազմիկների ճնշեցին, մտան քաղաք ու գրավեցին այն: Թշնամու ռազմիկները փախան և, վախճնալով իրենց կյանքի համար, պատասպարվեցին սարի վրա գտնվող ամրոցում: Չորքը հետապնդեց նրանց մինչև ամրոցի դարձակները, շատ մարդկանց սպանեց, իսկ շատ երեխաներ էլ մնացին ձիերի սմբակների տակ: Մեծ ավար կերցվեց: Դրանից հետո մոտեցան ամրոցին և մարտի մեջ մտան: Այդ ամրոցը, որ շատ անառիկ էր, գտնվում էր մի ժայռի վրա և դեպի այնտեղ կար միայն մեկ ճանապարհ, ուրիշ ճանապարհ չկար: Այնտեղից մի գետ էր դուրս գալիս, որը կոչվում էր Շուրբա: Դրանից հետո գործը կոչվեց մինչև այդ օրվա վերջ և մուռն ընկնելուն պես կանգ առավ նրա հիմքի մոտ: Առավոտյան, երբ աշխարհը մեկ անգամ էլ լուսավորվեց, բահարուրները դիմեցին ամրոցի վրա: Որոշ մարդկանց, որոնք չէին պատասպարվել ամրոցում և թաթելվել էին անձավներում, բահարուրները իջեցրին այնտեղից: Ամրոցի բնակիչները, տեսնելով այդ ամենը, վախեցան, մեղքերի բախություն և օգնություն խնդրեցին ու, աղաչելով, գնացին հնազանդության ճանապարհով՝ նվերներ տալով, իրենց վրա վերցնելով խաբաքի բեռը և հնազանդվելով: Այդ ժամանակ Սուլթանիայից լուր եկավ, որ Բարձրյալը արքայազն Շահռուհին (Թեմուրյանների էսիրության ապագա էսիր Շահռուհին - Մ.Ֆ.) որդի է պարգևեց: Սահիբ Կիրանը ուրախացավ այդ լուրից և ներեց ամրոցում գտնվողների մեղքերը, նրանց վրա չուղեց, ողորմեց ու վերադարձրեց» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եգդի «Չափար-նամե»):

«Դրանից հետո այդո՞ծ բռնակորը (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) եկավ Մերդին, ավերեց քաղաքը և 15 գյուղ ուղղափառ ու ճշմարիտ քրիստոնյա գերեց՝ 3.000 տուն: Բոլոր մարդները կազմեցին 7.500 հոգի, սրանք բոլորը գերվեցին: Գերվեցին նաև արևորդի կռապաշտների 4 գյուղ ևս՝ Շուլ, Շարիշախ, Սաֆար ևսիս և Մարադի, որոնք իսլամ կործանվեցին: Հետո, սակայն, դարձյալ սատանայի հնարքով Մերդինում և Ամիրում արևորդիները բազմացան» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 23):

«Հայոց 842 թվականին նրանք Բաբելոն արշավեցին, Միջագետքը ոտնակոխ արեցին, ինչպես և... ամուր Մերդինը» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Այդ ժամանակ Հայքի շրջակայքի մի տեղում, որ կոչվում էր Մերդին, կար մի իշխան, որի անունն էր Եսայի (Արտուկյանների էսիրության էսիր Մելիք-Չահիրը - Մ.Ֆ.)...» («Բարթիս-Յիսուփեթա», Ամանուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

⁵⁰⁰⁶ «Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էսիրության հիմնադիր էսիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), լսելով Համիդ ամրոցի բնակչության ապստամբության մասին, անմիջապես առաջապահում ուղարկեց Ջահանշահին: Ջուսմադա Բ անսի 23-ին, երկուշաբթի օրը ողջ գործով ուղղություն բռնեց դեպի Համիդ: Ծանապարհին կանգ առան և երեկոյան հասան ամրոցին: Հաղթահարելով Տիգրիս գետը, որն այստեղ շատ արագընթաց է, սկսեցին խլիճել

թափարկները և փչել շեփորները, մեծ աղմուկ բարձրացրին ու շրջապատեցին ամրոցը: Այդ ամրոցը այնքան անառիկ էր, որ աշխարհում ոչ մեկը չէր տեսել նման հզոր ամրոց: Այն ուներ բարձր պատնեշ, որը կառուցված էր բարից և պատված էր ամուր շաղախով: Պատնեշի երկու կողմից, ինչպես բաղաթի կողմից, այնպես էլ՝ դրսի, առկա էին բարձրահասակ մարդու հասակին հավասար պարիսպներ՝ լրիվ բարից: Դրա վրա լցված էր խճամբար, որից հետո նրա վրա կառուցված էր ատամնավոր պարիսպ՝ ներսի կողմից, այնպես որ այդ ամենն իրար հետ հավասար էր երկխոսական պատնեշի: Պատնեղավոր դեպքում մարդիկ կարող էին իջնել ներքևի հարկը, որտեղ կառուցված էին բարձր աշտարակներ: Ամեն երկու աշտարակի միջև թողնված էր 10-15 գուռ միջատարածք: Պարսպի հաստությունը վերևում այնպիսին էր, որ երկու հեծյալ իրար կողքի հանգիստ կարող էին ընթանալ նրա վրայով: Ամրոցի ներսում կային երկու աղբյուրներ, որոնց ջրով պահվում էին այգիները ու ծաղկանոցները: Եվ սա ասվում է ոչ թե լասծի, այլ տեսածի հիման վրա: Ասում էին, որ այդ ամրոցը կառուցվել է 4.300 տարի առաջ: Մինչ այժմ ոչ մի արթա չէր գրավել այն, միայն, թեոևս, խալիդ իբն-Վալիդն է, թող գոհ լինի Ալլահը, որն իսլամի գործով պաշարեց այն և որոշ ժամանակ անց գաղտնի ներս մտնելով ջրատար խողովակով, կարողացել է գրավել այն: Եվ այսպես, Տիրակալ Սահիբ Կիրանը, հասնելով Զամիր ամրոցին, կանգ առավ: Առաջնության, հեծնելով ձին և պատրաստվելով, նա հրամայեց գործին: «Սկսել մարտը»: Բահադուրները, գցելով ցանցերը վրաները, դրանց վրայից հազնելով գրահները և փակվելով վահաններով, բոլոր կողմերից շրջապատեցին ամրոցը ու նրա վրա նետերի տարափ տեղացին: Չնայած այն բանին, որ ամրոցի պարիսպներից նրանց վրա էին տեղում բարեր և նետեր, նրանք չհաճախեցին: Ուսման բահադուրը առաջ գնաց և սկսեց փորել աշտարակներից մեկի տակ: Սալիդ ինջան, ուժեղ մարտնչելով, փորեց երկրորդ աշտարակի տակ և բարձրացավ նրա վրա: Արդյունքում ամրոցը ևս փորեց մի աշտարակի տակ և, բոլորից շուտ բարձրանալով նրա վրա, արիության օրինակ տվեց: Դրանից հետո թուրքերի վրա բահադուրները մեկը մյուսի հետևից բարձրացան ամրոցի վրա: Եվ ահա նման ամրոցը, որն ահա արդեն 3-4 հազար տարի ոչ-ոք չէր կարողացել գրավել մարտով, նրանք երջանիկ կերպով գրավեցին 2-3 օրում: Չորքը, մտնելով ներս, թալանեց բաղաթը և այրեց տները: Այնտեղի ռազմիկները թաքնվեցին խանդակներում՝ մտածելով, որ իրենց ոչ-ոք չի գտնի: Սակրավորները կացիններով և մուրճերով բարձրացան պարիսպների վրա ու սկսեցին բախել պատնեշն և պարիսպները, սակայն ամրոցն այնքան պինդ էր, որ այն լրիվ բախելու համար շատ աշխատանք էր պետք: Դրա համար էլ հատուկ նեղ տեղերը փլեցին և Սահիբ Կիրանը հաղթանակից հետո երեքշաբթի օրը երեկոյան այնտեղից ելավ ու ճանապարհ ընկավ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Սուլթան Սահմուրը անթիվ գործով շուտ եկավ Ամիրի ուղղությամբ և հինգ օր պաշարեց այն: Հետո, երբ նա Թեմուրից (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրից - Մ.Ֆ.) օժանդակություն խնդրեց, Թեմուրն ինքն ուղղություն վերցրեց դեպի Ամիր: Երբ նա շրջապատեց և ամուր կալանեց Ամիրը՝ նրանում գտնվողները Թեմուրից ներում հայցեցին: Թեմուրը խոստացավ պահպանել դարպասների պահապանի կյանքը և նա բացեց դարպասը: Թեմուրը բլրի վրա գտնվող դարպասից ներս մտավ և այնտեղ գտնվող բոլորին սրի անցկացրեց, բոլորին էլ սպանեց, առանց տարբերակելու՝ դիմադրում է, թե՛ հնազանդ է: Նա գերի վերցրեց երեխաներին, նրանք պատվազրկեցին կանանց և զրկեցին նրանց պատվից, մարդկանց աղետ ու արհալիրից շորեր հագցրեցին: Առանձին մարդիկ սկսեցին փրկություն որոնել բաղաթային սզկիթում, բայց աղոթքի տրված և սրբերին դիմող այս մարդկանցից զոհվեց 2.000 հոգի, բանի որ սզկիթը այրեցին ու մոխրի վերանային» (Իբն Աբաբա «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) տիրացավ Դիար Բաքը շրջանի մեծ մասին և մի շարք բաղաթներ ավերեց նաև այնտեղ» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Հայոց 1395 թվականին լորձյալ շարժվեց խորասանի պիղծ բռնավորը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) և եկավ Բաղդատի ճանապարհով: Նա ավերեց Բաղդատը, որը Ասորեստանը և որը Դիարբաքրին Միջագետքը, եկավ Ամիր բաղաթը, գրավեց այն և մեծամեծներին հրով և սրով, անասնի ու անպատմելի չարչարանքով սպանեցին, իսկ երեխաներին, այդ և կանանց էլ բոլորին գերի վարեցին իրենց աշխարհը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 23):

«Հայոց 842 թվականին նրանք Բաքերուն արշավեցին, Միջագետքը ոտնակրկր արեցին, ինչպես և... երևելի Ամիրը» (Գրիգոր խալաթեցի «Հիշատակարան աղետների»): «Սրանից յոթ տարի հետո նրանք այլ բազմությամբ կրկին դուրս եկան և բաղդեաց աշխարհը իջան՝ գրավելով Բաքերուն բաղաթը, որից հետո Միջագետքը արշավեցին և այնտեղ շատ ավար արեցին՝ առհասարակ կոտորելով երևելի Ամիր բաղաթը » (Գրիգոր խալաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

⁵⁰⁰⁷ «Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) տիրացավ Դիար Բաքը շրջանի մեծ մասին և մի շարք բաղաթներ ավերեց նաև այնտեղ» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այնուհետև Փոքր Հայաստանում նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գրավեց Արգինջանը» (Ռուկ Գոնասալե Դ՝Կլավիխտ «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

⁵⁰⁰⁸ «Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) հաղթական ուղղությամբ վերցրեց Ալադաղի կողմերը և, երբ հասավ Միհրաբակյանին, այնտեղի ամրոցներն ու երկրամասերի դարուզները բոլորը եկան՝ պատիվ ունենալով գտնվել նրա մոտ: Սահիբ Կիրանը անցավ Մայնֆարկին ու Բաթմանը և ամեն մի արքայազնի առաջ ուղարկեց առանձին ճանապարհով: Արքայազն Մուհամմեդ Սուլթանը ծախ թևի բեկերի հետ գնաց դեպի Չիլադուր: Ինքը՝ Սահիբ Կիրանը, գնաց Սիվասուրի ճանապարհով և ուղղություն բռնեց դեպի Մուշ: Ըստիմուհ Միհրան (Թեմուրյանների էմիրության ապագա Էմիր Ըստիմուհը - Մ.Ֆ.) Սահիբ Կիրանի հետ էր: Այդ ճանապարհին բարձր տարեր և ոլորաններ կային: Չնայած զարուն էր, բայց ծյան առատության պատճառով շատ ծիծեր և ուղտեր ճանապարհին ընկան: Ռեքեբի 15-ին, շաբաթ օրը անցնելով այդ ոլորանները, հասավ Մուշի անապատին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Հայոց 843 թվականին երկրի վրա շարժվեց աստվածասատ բարկությունը, խուսր թաթարի արյունարբու գործի մասին է, որի գլխավորը Լանկ Թեմուր էր կոչվում (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)» (Անանուն Լիմեցի «Հիշատակարան 1394 թվականին»):

⁵⁰⁰⁹ «Արքայազն Միհրաբակ-շահը աջ թևի բեկերի հետ գնաց Բիթլիսի ճանապարհով և միացավ ճամբարին: Չարս թևի գործի հետ մոտեցավ նաև արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանը: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը, ուսումնասիրելով ճանապարհները, գրագիրներին հրամայեց գրառել, որ այդ կողմերի բոլոր կառավարիչները հնազանդվեցին և ենթարկվեցին: Բիթլիսի կառավարիչ Հաջի-Շարաֆը (Շամսարդինյանների էմիրության Էմիր Հաջի-Շարաֆը - Մ.Ֆ.), որից ազնվի և արդար այլ մարդ ողջ Զուրդիստանում չկար, իր հավատարմությամբ աշխարհադրկյին ցույց տվեց հնազանդության ու ստրկության բոլոր նշանները՝ մեծ ծառայություն մատուցելով և նվիրելով ցեղական ծիծեր: Դրանց թվում էր եգանի վր ցեղատեսակի ծի, որը Մուշի անապատում տեղի ունեցած մրցության ժամանակ անցավ մնացած բոլոր ծիծերից: Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) լավ ընդունեց նրան, այդ շրջանը տվեց իրեն և արքայական խալաթ հագցրեց՝ շրջապատելով ոսկե գոտով» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Կանադը մեծ էմիր Թեմուր Գուրգանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) որպես նվիրյալ տարածք շնորհալ էր Բիթլիսի տեր Միհրա Շամսեդինին (Շամսարդինյանների էմիրության Էմիր Հաջի-Շարաֆին - Մ.Ֆ.)» (Աբու-Բաքը Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵⁰¹⁰ «Գալով այդ երկիրը՝ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գործ ուղարկեց չինազանդվող ամրոցների և շրջանների ուղղությամբ: Մուհամմեդ Դերվիշ Բառասին նա մեծ գործով ուղարկեց Ալանուկ ամրոցի վրա: Դարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (Դարա-Ղուլունյանների էմիրության Էմիր Դարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) և այլ թուրքմեններ, լսելով Սահիբ Կիրանի մասին, փախան: Տիրակալը իմացավ նրանց գնալու մասին և, խորհրդակցելով արքայազնների ու բեկերի հետ, որոշեց գործ ուղարկել թուրքմեններին հետապնդելու համար: Բուրխան Օղլանին և Իբիշ Օղլանին, ինչպես նաև Ջհանշահ բահադուրին այլ բեկերի հետ մեծ գործով նա արագընթաց երթով ուղարկեց Մուշի անապատ և հրամայեց. «Որտեղ որ թշնամու հանդիպեք, ոչնչացրեք», իսկ ինքը իշխանակառնուն մի բանի օր մնաց այնտեղ: Չինազանդվող շրջաններ ուղարկեց նաև Միհրաբակ-շահին՝ ասելով. «Հնազանդվող յուրաքանչյուր մեկին խնայեք, իսկ չհնազանդվողներին ոչնչացրեք, ունեցվածք խնայեք, այնտեղից գնացեք Ալանուկ ամրոց և պաշարեք այն», իսկ թավաշիններին ֆերման տվեց. «Հավաքել Ասորպատականի ու ողջ Զուրդիստանի գործը, բոլոր երկրների գործերը և հասցնել բարձր դաշնը»: Դրանից հետո ինքը, ծածանելով հաղթական դրոշմ, երջանիկ և իշխանական դիմեց դեպի Ալադաղ...: Սահիբ Կիրանի՝ Ալադաղում գտնվելու ժամանակ նրան ծառայելու եկավ խաթանը՝ Ադիլբեկադի կառավարիչը, որը նրա բարի ցանկացողն էր: Տեսնելով տիրակալին՝ նա նվերներ տվեց նրան և պատիվ ունեցավ տեսնելու իրեն: Սահիբ Կիրանը ևս լավ ընդունեց նրան, ողորմաց, պատիվ տվեց և, որպես պուրգուկ, նրան նվիրեց Ալադաղն ու այնտեղի ժողովրդին՝ այդ մասին յարյիկ արձանելով» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

⁵⁰¹¹ «Դրանից հետո պիղծ բռնավորը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), վերստին գալով արևելից աշխարհը, գնաց Երզնկա բաղաթ վրա, սրով առավ այն, հիմնահատակ բանդեց Սուրբ Սարգիս մեծ կաթողիկեն, որից հետո Թախթաթյան պարոնի և բաղաթի մյուս տաշիկների չարախոսությամբ բոլոր մյուս եկեղեցիները ևս կործանեց» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 23):

⁵⁰¹² Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

5013 «Դրանից հետո նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** շտապեց գնալ և, հասնելով Ավնիկ ամրոցի ստորոտին, կանգ առավ: Այնտեղ էր գտնվում Միսիրը՝ թուրքմեն էմիր Ղարա-Մուհամմեդի (Ղարա-Ղուրկունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) որդին: Թեմուրի մարդիկ շրջապատեցին այդ ամրոցը և, կյանքի ապահովության փոխարեն, գրավեցին այն...: Թեմուրը մահապատժի ենթարկեց ամրոցի ռազմիկներին, իսկ Միսիրին էլ ուղարկեց Սամարղանդ» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Քանի որ Միսիրը՝ Ղարա-Մուհամմեդի (Ղարա-Ղուրկունների էմիրության էմիր Ղարա-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) որդին և Ավնիկ ամրոցի տիրակալը, չինապակույթ Սահիր Կիրանին **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.)** ու ստրկական խոնարհում չիրականացրեց, տիրակալ Սահիր Կիրանի հոգում միտք առաջացավ գնալ և գրավել այդ ամրոցը: Արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանին մեծ զորքով նա ուղարկեց Ավնիկի մոտ, Դետո ինքն էլ Շաբանի 16-ին, երեքշաբթի օրը շարժվեց և կանգ առավ Ալաշբուրդի մարզագետնում: Այնտեղից, անցնելով Քոստաղը Նույն ամսվա 18-ին, չորեքշաբթի օրը, նա Մուհամմեդ արքայազնից ավելի շուտ մոտեցավ Ավնիկին: Թաթուկների, շեփորների և բահադուրների աղմուկից աշխարհը ճնջվեց: Դրանից անմիջապես հետո ամրոցի համարը»։ Չորս կողմից մոտեցան ամրոցին, սկսեցին մարտը, մի ակնթարթում գրավեցին ներքևի ամրոցը և այն գետնին հավասարեցրեցին: Միսիրն և իր մարդիկ տավարի հոտի հետ փախուստի դիմեցին ու պատսպարվեցին վերևի ամրոցում՝ սարի վրա, իսկ այդ ամրոցը շատ բարձր էր, բացարձակապես անառիկ, բարձր սարի վրա և նրա մի կողմում բարձր պատնեշ կար: Դեպի ամրոց տանող ցանկացած վայր փակված էր ամուր քարերով, որ մարդը չկարողանա բարձրանալ դրա վրա: Կողքերից շարված էին բարձր պատեր և դրված էին դարպասներ: Թուրքմենները, որոնք գտնվում էին այնտեղ, սկսեցին մարտը: Սահիր Կիրանի բահադուրները և թուրքմենների բեկերը, դառնալով հետևակ, մազլցեցին սարը, մոտեցան դարպասներին, սկսեցին մարտը և լավ գործ արեցին... **(հետագայում մանրամասն պատմվում է մի քանի օր տևած բանակցությունների մասին, երբ Միսիրը, երկար տատանումներից ու տարբեր մարդկանց որպես բանազևաց ուղարկելուց հետո ի վերջո, ջունեալով այլ ելք և լքված լինելով կողմակիցներից, թշնամու ճշման տակ հուլիսի 1-ին ստիպված հանձնվում է և ուղարկվում Սամարղանդ – Մ.Ֆ.)**» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** եկավ աշխարհիս վերին կողմը և պաշարեց Բասենի Ավնիկ կղզված ամրոցը, գրավեց այն, նրանց Միսր անունով իշխանին կապեց և 100 հոգի էլ անօրենը ամրոցից վայր նետեց, որոնք մեռան» (Թավմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 23):

«Նրանց զորքերը բազում այլ քաղաքներ ևս քանդեցին, որից հետո դարձան դեպի Վերին աշխարհն ու մինչև Ավնիկ արշավեցին, որը և մեծ ջանքերով գրավեցին ու Սուրին խաթեցին» (Գրիգոր խաթեցի «Հիշատակարան արեւմտեցի»): «Այնտեղից նրանք եկան և ամուր Ավնիկ բերդը գրավեցին» (Գրիգոր խաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Այնուհետև Փոքր Դայաստանում նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գրավեց... Ավնիկը» (Ռուի Գոնսալես Դ'Կլավիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

5014 «Երոնիկոսի 82 թվականին Սասանդանդի Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** ամայացրեց Դայքն ու Բարթեյի՝ ավերելով բոլոր ամրությունները» (Բարթեյ-Յիսուպեթա), Անանուն «Կրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»:

«Երիստոսի 1393 թվականին Լանգ-Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** իջավ Թեռեք, ուր ոչ մի դիմադրության չհանդիպեց» (Բարթեյ-Յիսուպեթա), Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»:

«Երիստոսի 1393 թվականին Լանգ-Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** իջավ Թեռեք, ուր ոչ մի դիմադրության չհանդիպեց» (Լոր Բարթեյ-Յիսուպեթա), Բերիա Եգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»:

5015 «/23/ Նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** եկավ Արարատյան գավառը, ողջ երկիրը ավերեց և, կողոպտելով ունեցվածքը, պաշարեց Բագրանի բերդը: Թամուրը, գրավեց այն և իրարից բաժանեց 300 հարյուր տաշիկ ու 300 հարյուր բրիստոնյա: Անում էին. «Երիստոնյաներն սպանեց, իսկ տաշիկներին ազատեց»: Բաղաթի եպիսկոպոս Սկրտիչը երկու եղբայր ուներ, որոնք զնացին, խառնվեցին տաշիկների խմբին: Դետո նրանք սրով սպանեցին տաշիկներին, իսկ հավատացյալներին ազատ արձակեցին: Այդ ժամանակ բրիստոնյաները աղաղակեցին. «Մենք Երիստոսի ծառաներն ենք և հավատացյալներ»: Անում են. «Ղարխոռ, 50 տուտ խոսեցիք, դրա համար չենք ազատում ձեզ», և երկուսին էլ սպանեցին: իսկ եպիսկոպոսին մեծ սուգ եղավ, թեպետ նրանք իբրև ճշմարիտ հավատացյալ մեռան...: /24/ Չաղաթայնները եկան Երկաթաթ երկրի Սուրբ Մարի, Կողքի, Բառնակուտի և Արժեշի գավառի վրա: Այս երեք գավառներում ցրվեցին և առհասարակ բոլորին ճողոպտեցին, սակայն Աստծո ողորմությամբ գերին նրանց ձեռքից ազատվեց» (Թավմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 23, 24):

«Դայք 843 թվականին սա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** կրկին եկավ, իջավ Բաբեյուն, ավերեց ողջ Ասորեստանը և ավերմամբ եկավ Դայք երկիրը» (Գրիգոր խաթեցի «Հիշատակարան 1400 թվականին»): «Նրանք գրավեցին նաև մեկ այլ բերդը՝ Բագարանը, որն անհնարին էր գրավել: Եվ ահա նրանք այնտեղ օրհաս արեցին, շատերին բարեբեկեց ներք. գլորեցին կամ գլուխները կտրեցին՝ դրանցից միևար եթե կառուցելով, ինչը եղավ Դայք 843 թվականին, երբ նրանց ահից ողջ երկիրը սասանվեց» (Գրիգոր խաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Այդ գիշեր դեսպաններն անցկացրին այսպես կոչված Բագին-Կալիզադե կոչվող ամրոցում: Ամրոցը տեղակայված էր մի բարձր ժայռի կատարին՝ լինելով զարմանալիորեն անառիկ: Նրա տակ՝ ներքևում, տեղակայված էր քաղաքը: Քաղաքից դեպի ամրոց էր ձգվում աշտարակներ ունեցող մի բարձր պարիսպ, իսկ բուն պարիսպն էլ կարծես իրենից ամրոց տանող աստիճան էր ներկայացնում: Դրսից ժայռը, որի վրա կանգնած էր ամրոցը, շատ բարձր էր, իսկ վերևում էլ մի լավ աղբյուր կար: Թամուրեթը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** մոտ 6 տարի առաջ պաշարել էր այդ ամրոցը և նրա տիրակալը համաձայնել էր նրան հարկ վճարել այն պայմանով, որ ոչ նա, ոչ էլ նրա մարդիկ ամրոց չեն մտնի ու չեն մարտնչի նրա դեմ» (Ռուի Գոնսալես Դ'Կլավիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

«Դետո չար ոգին տարավ Թեմուրին **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.)** գրավելու Իրճիս ամրոցը» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Շարունակելով իր ճանապարհը և ամենուր սպանելով ու գերեվարելով՝ Լենկթեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** 1 Ռաբիա և ամսին ճամբար խիտեց Ղարաբաղում՝» (Իբն Թաղիբիբի «Աբու ալ-Մահսին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

5016 «Որոշ ժամանակ անց Թամուրեթը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.)** կրկին իր զորքով անցնում էր այստեղից և ամրոցի սենյուրը կանգեց իր որդուն, որն այդ ժամանակ մոտ 20 տարեկան էր, ու տվեց նրան լավ հանդերձավորված երեք ձի, որ նա դրանք Նախի թամուրեթին: Երբ Թամուրեթը մոտեցավ ամրոցի ստորոտին, առաջ եկավ ամրոցի տիրոջ որդին և նրան իր հոր անունից երեք ձի առաջարկեց: Թամուրեթը ընդունեց նվերը և իրամայեց հայտարարել, որ գործից ոչ-ոք վնաս չտա այն շրջանին, որը պատկանում է այդ ամրոցին: Դրանից հետո Թամուրեթին ասաց, որ, եթե այդ ամրոցի սենյուրն այդ տարիքի տղա ունի, ապա անհրաժեշտություն չկա նրան իր մոտ պահելու, որից հետո նա նրան վերցրեց իր հետ: Դրանից հետո նա տվեց նրան իր թոռ Օմար Նախիրին, որ նա ապրի նրա հետ, քանի որ նա Ղարսկաստանի և այդ շրջանի կայսրն էր: Սենյուրի որդին հիմա ապրում է նրա մոտ և ծառայում է այդ կայսեր զորքում, իսկ այդ կայսրը հարկադրեց այդ ամրոցի տիրոջ որդուն մավր դառնալ և տվեց նրան Սորգեթիկս անունը՝ նշանակելով իր թիկնապահ: Եվ, քանի որ նա հարկադրյալ կրոնափոխ մավր է, ապա մավր չէ իր կամքով և հոգով...: Դիրսիկ, զարմանալի է, թե իՆչպես են Մակվի այս բրիստոնյաները ի վիճակի պահել իրենց՝ շրջապատված մահմեդական ժողովրդով և այսպես կտրված բոլոր բրիստոնյաների օգնությունից: Փաստապես նրանք պատկանում են հայ ազգին, բայց՝ հռոմեական կաթոլիկ հավատքին» (Ռուի Գոնսալես Դ'Կլավիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

«Կա նաև մի քաղաք, որը կոչվում է Մակու և տեղավորված է սարի գագաթին: Այդ քաղաքում եպիսկոպոս կա, իսկ նրա բնակիչները կաթոլիկներ են: Նրանց քահանաները դոմինիկյաններն են, որոնք պատարագ են մատուցում հայերեն» (Յովհան Շիլտբերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 33):

5017 «Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.)**... զորք ուղարկեց Ալինջա, քանի որ այն սուլթան Ահմեդի **(Ջելայիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.)** օջախն էր և այնտեղ էին գտնվում նրա որդին, կինը ու գանձերը, իսկ ինքը՝ Թեմուրը, գնաց Բաղդադ և թալանեց այն...: Ալինջո ամրոցի ղեկավարը Ալթուն անունով մի հզոր այր էր, որը վայելում էր սուլթան Ահմեդի վստահությունը և սա հենվելով էր նրա վրա: Ալթունի հետ միասին գտնվում էին դյուցազուններ և քաջեր, կամային մարդիկ, իսկ նրանց քանակը մոտ 300 էր: Երբ գիշերը իջավ, Ալթունը իր մարդկանց հետ Թեմուրի զորքի դեմ արտագրոհ իրականացրեց: Դրանից հետո զորքի վիճակը լարված մնաց և այդ մասին հայտնեցին Թեմուրին» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

5018 «Այդ ժամանակ Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** 40.000 հայտնի մարտիկներով նրանց դեմ ուղարկեց չորս էմիրների և նրանց ամեն կերպ օժանդակություն ցույց տվեց: Այդ էմիրներից ավագին կոչում էին Դուլթուր: Երբ նրանք տեղ հասան, Ալթունը ամրոցում չէր, քանի որ նա վերև էր գնացել՝ ամրոցի շրջապատում հարձակման համար: Դետո, վերադառնալով ամրոց, Ալթունը տեսավ վեր հանած փոշին...: Նա, ամեն կերպ սիրտ տալով շրջապատողներին, հույսը դրեց Աստծո վրա...: Ալթունի շրջապատի մարդիկ, հույսը դնելով Աստծո վրա, սկսեցին ամեն կերպ օժանդակել միմյանց և այնպես շրջապատեցին թշնամիներին, որ կարծես ձուկ էին բռնում: Ալթունի մարդիկ նետվեցին

դրոշներին և դրոշակակիրներին վրա, վերջում գտնվողներին ու նրանց պաշտպանողներին վրա: Լեյխանի երջանկությունը նրանց օգնության ձեռք մեկնեց և օգնեց նրանց հաղթանակի հարցում, իսկ գործնական խորամանկությունը օգնեց նրանց հաղթանակի հարցում և ցրեց նրանց ներքին տխրությունը: Նրանք այդամբ ցողեցին իրենց թշնամիների սպիտակ դրոշները և նրանց համար ուղի բացվեց դեպի հաղթանակ, իսկ հայտնված հաղթանակին էլ նրանց ձեռքով արեց: Արդյունքում այս գործից զոհվեցին երկու Եմիրներ, որոնցից մեկին կոչում էին Ղուլբուլու Թեմուր, և այս կերպ նրանք ազատվեցին տխրությունից ու հասան երջանկության» (իբն Արաբշահ «Եմիր Թեմուրի պատմությունը»):

⁵⁰¹⁹ «Երբ այդ լուրը Թեմուրին (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հասավ, նրա աչքերի առջև աշխարհը մթնեց, կարծես ողջ նրա եությանն և աշխարհը շուռ եկան: Հետո Թեմուրն ինքը շարժվեց դեպի Ալինջը և պահ մտավ՝ հարմար պահի սպասելով: Թեմուրը բոլոր կողմերից դիտարկեց ամրոցը և իր պահանքների հետ միասին բոլոր ջրատարները փակեց: Այդ ամրոցը անմատչելի է, ինչպես ալ-Ռուբաթի աստղը, և բարձր է ամպերից: Միմակը դիմում է այդ ամրոցին և հիանում է նրանով, ասելով, որ նա պահում է երկինքը: Երբ արևը գնկի՞ր Է բարձրանում, թվում է, թե այդ ամրոցի հետևում ոսկե վահան է դրված, իսկ հեռավոր Սուրայն աստղին էլ թվում է, թե նա կանգնած է նրա մոտ որպես փոքրիկ մի մոմ: Երազանքի թռչունը չի կարող թռչել նրա վրայով երկինք, արդ ինչպես կթռչի դեպի այն օտար նետը: Եվ ոչ միայն ամրոցի բաց թևին հեծելագործի ապարանջան հագցնելը, այլև նույնիսկ մտածելն անհնար է այնտեղ գտնվողների վրա ականջողներ հագցնելու մասին: Այլուները սնուցված էր այդ հողի թույլով, իսկ Մակվի ժողովուրդը ավելի բան, որևէ մեկը, գիտեր այդ ամրոցի արահետների մասին: Ամեն անգամ, երբ մույթն ընկնում էր, աստանաները իրենց սուր կրակող հայաքները տալիս էին գողերին: Եվ Այլուներ իջնում էր սարի այդ գագաթից, ինչպես մի մարդ, որը խաճ է երազանքի թույլը, նա սուզվում էր գիշերվա մեջ, ինչպես ճարպը մսի մեջ, ինչպես ջուրը, որը բաշխվում էր ծառի մեջ, ինչպես ածուխը, որն ընկել էր կրակի մեջ՝ լուծվելով և անհետանալով: Աստծո կամքով նա անտեսանելի էր, բայց նա անհայտ և անհասկանալի ճանապարհներով, նրան ոչ մի ժամապահ չէր կարողանում տեսնել ու ոչ մի հսկիչ՝ նկատել: Նա միշտ կարողում էր աղոթքներ, աղոթքներ, որոնք մթազնում էին նրա աչքերը հմայանքի ու կախարդանքի միջոցով և դուրսում նրան: Եվ, մինչ նրանք ինչ-որ բան էին տեսնում իրենց շրջապատից, նա մոտենում էր նրանց և սպանում էր՝ մտնելով նրանց մոտ՝ նա թալանում և հեռանում էր: Այս կերպ նա ավար էր հավաքում և անվնաս վերադառնում էր իր տեղը: Սա հատկապես շարունակվում էր այն ժամանակ, երբ դեռ Թեմուրի գործը չէր եկել ու ստիպել նրանց մի քիչ հանգստանալ: Իր մտահաղացումների իրականացման անհնարինության պատճառով Թեմուրը նպատակահարմար համարեց հետ վերադառնալ: Ամրոցի պաշարման համար նա այնտեղ թողեց իր գործի մի մասը, ինքը գնաց, իսկ ամրոցի պաշարումը դեռ երկար շարունակվեց» (իբն Արաբշահ «Եմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Գալով այդ երկիրը՝ Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գործ ուղարկեց չինազանդվող ամրոցների և շրջանների ուղղությամբ: Մուհամմեդ Դերվիշ Բառլասին նա մեծ գործով ուղարկեց Ալանյուկ ամրոցի վրա...: Դրանից հետո Մուհամմեդ Դերվիշ Բառլասին, որպես օգնություն Ալանյուկ ամրոցի գրավման համար, նա ուղարկեց Թեմուր խոջա Աղ-Բուղային» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Դրանից հետո նրանք պաշարեցին Երնջակ ամուր դոլակը, այն պատեցին և շրջափակեցին՝ ամուր պատնեշներ կառուցելով նրա շուրջը» (Գրիգոր խլարեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

⁵⁰²⁰ «Իսկ ինքը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), ներշնչված հոգով, անտառային ճանապարհներով շարժվեց դեպի Գուրջիստան՝ դեպի Աղ-Սու: Դրանում եկավ. «Ցանկացած մեկին, ովքեր այդ ճանապարհին մեզ թշնամի կլինեն, ասպատակել»): Սահիբ Կիրանը այդ տափաստանում որս կազմակերպեց՝ տեղաշարժվելով մի ճամբարից դեպի մյուսը: Եվ ողորմած Աստծու բարեգութությամբ նա հաղթանակ տարավ ու, գնալով առաջ, հասավ Կարսի մոտ գտնվող մի մարգագետնի, որից հետո բարեհաջող կերպով կանգ առավ այնտեղ» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

⁵⁰²¹ «Այդ ժամանակ դազավաթի նպատակով նա (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մեծ գործով Գուրջիստան ուղարկեց Բուրխան Օղլանին, Չաջի-Սեյֆ-Էդ-Դին-բեկին և Ուսման Բահադուրին» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

⁵⁰²² «Տիրակալ Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**)... շարժվեց Կարսի մոտ գտնվող մարգագետնից և կանգ առավ Մինգլույում: Բեկերը, որոնք դազավաթի նպատակով ուղարկվել էին Գուրջիստան, այդ երկրում շատ ամրոցներ և շրջաններ նվաճեցին ու հնազանդեցրեցին, ձեռք բերեցին շատ գույք և հաղթական վերադարձան՝ պատիվ ունենալով տեսնել տիրակալին ու տալ նրան շատ նվերներ...: Սահիբ Կիրան-Աշխարհակալը ցանկացավ ևս մեկ անգամ դազավաթի մարտի գնալ անհավատների դեմ Գուրջիստան...: Նա շարժվեց իր կայանատեղիից և որս կազմակերպեց: Շարունակելով որսը՝ նա մտավ Գուրջիստանի լեռնային շրջանը և սպանեց այնտեղի վրացիներին, որոնք կոչվում էին «սևվահանավորներ»: Դրանք, լսելով հաղթական գործի գալու մասին, թաքնվեցին ամրոցներում և լեռներում...: Սահմեդականները սպանեցին և թալանեցին նրանց: Իսլամի գործը հաղթականորեն վերադարձավ լեռներից՝ գնալով ճանապարհներով և կիրճերով ու զբաղվելով որսով: Որս անելով էլ հենց նրանք հասան Թիֆլիսին՝ այդ երկրի մայրաքաղաքին: Հարձակվեցին բաղաբի վրա, որից հետո վերադարձան Շաքիի շրջան և այնտեղ կանգ առան: Մի բանի օր տրվեցին հաճույքներին, մինչև ձիերը հանգստացան» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ Ղարաբաղից և Ցուլանդա Բ ամսին ճամբար խփեց Թիֆլիսում» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Քրիստոսի 1394 կամ Բրոնկոնի 82 թվականին Մեծն Բագրատ արքան (**Զարթոյի թագավորության նախկին արքա Բագրատ IV Մեծը – Մ.Ֆ.**) և Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) մարտնչեցին, Թեմուրը հաղթանակ տարավ, տիրեց Տիֆլիսին ու նախաջրեց Զարթոյին՝ ավերելով եկեղեցիները, ամրոցները և բոլոր կառույցները» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵⁰²³ Այս իրադարձության համար աղբյուր են ընդունել Հայկական սովետական հանրագիտարանի «Կուրտեա Դե Արճեշ» հոդվածը, որում, մասնավորապես նշվում է. «1394-ին Գ. դե. Ա. տուժել է թուրքական հարձակումներից, հատկապես վնասվել է իշխանական պալատը»:

⁵⁰²⁴ «Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) Բուրտազի շրջանի գրավման համար առաջապահում բեկերի մի խմբի հետ, որոնք հայտնի բախարդուներ էին, ուղարկեց Եմիր Չաջի-Սեյֆ-Էդ-Դինին և Ջհանջահ բախարդուրին: Որոշելով ըստ հրամանի՝ նրանք մեկնեցին Բուրտազ լեռներով և հովիտներով, շատ ավար վերցրին և այդ վայրի ժողովուրդին հասցրին աշխարհափրկի ոտքը: Սահիբ Կիրանը Շեյխ Նուր-Էդ-Դին Սարի Բուղային մեծ գործով ուղարկեց Կրիստոսի կողմերը: Երբ նրանք մտան Կրիստոս, Սալիդ Ալի Շաքի Անդադը վախեցավ իր կյանքի համար և, հրաժարվելով թագավորությունից ու հարստությունից, փախավ: Շեյխ Նուր-Էդ-Դինը խանդեց և այրեց նրա տունը, շատ ավար վերցրեց ու հաղթանակով վերադարձավ տիրակալի մոտ: Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ Թիֆլիսում լուր եկավ, որ Թիֆլիսում (**Ոսկե Դրոշակի հան Թիֆլիսի – Մ.Ֆ.**) գործերը... անցել են Դերբենդը և ավարի են ենթարկել Շիրվանին պատկանող շրջանը: Լսելով այդ լուրը՝ Սահիբ Կիրանը հաղթական գործով շարժվեց նրանց դեմ» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) անցավ Կրաստանով՝ ապօրինի կերպով սպանելով և գերեզմարելով» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Երկրորդ անգամ արշավելով Կրաստանի վրա՝ Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Ղարաբաղ, ուր և մնաց միառժամանակ...: Լանգ-Թեմուրն եկավ Ղարաբաղ՝ ահ ու երկյուղ գցելով և բազմաթիվ գործով: Նրա զինվորները չէին տեղավորվում ոչ քաղաքներում և ոչ էլ գյուղերում, բանգի զինվորներն այնքան շատ էին, որ անհնարին էր համարել» («Զարթոյի-Ցիսովերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

«Բրոնկոնի 82 թվականին Սամարղանդի Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գերեց Հայքն ու Զարթոյին և ավերեց բոլոր բերդերը» («Զարթոյի-Ցիսովերթա», Անանուն «Կրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Ապա Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) նորից եկավ և կանգ առավ Ղարաբաղում: Եվ ահա Ղարաբաղը լցվեց գործով: Դրանից հետո նա մոտեցավ Կրաստանի սահմանին, գրություն ուղարկելով Գեորգի թագավորին (**Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ին – Մ.Ֆ.**), որ հաղորդում էր հետևյալը...: Ավերելով երկիրը՝ նա եկավ Ղարաբաղ» («Զարթոյի-Ցիսովերթա», Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Հիջրի 796 թվականին Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) երկրորդ անգամ եկավ այս կողմեր, ամայացրեց խռովություն բարձրացրած Կրաստանը և, նվաճելով Շաքիի մարզը, ձևեռեց Սահմուդաբադուն» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

⁵⁰²⁵ «Երբ Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ղարաբաղ, նրան շատ ընդդիմադրեց Թիր-սուլթանը և շատ չարիքներ արեց անձամբ Լանգ-Թեմուրին ու նրա զորքին» («Զարթոյի-Ցիսովերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

⁵⁰²⁶ Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիգին, իբն Նասերը, իբն Բահադուրը, իբն Խյասը և աս-Շարաֆը:

⁵⁰²⁷ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

⁵⁰²⁸ Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

5029 «Մյուս տարի եկավ Յուսուֆ թուրքները (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) և վերստին ավերեց մեր աշխարհը՝ առնելով Արծեշ բաղաբը..., որն ամբողջությամբ այրված էր հրով» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 24):

5030 «Այս օրերին Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) դեմ չաղաթայնելով եկավ Ոստանի տեր էմիր Եզդին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եզդանշիրին – Մ.Ֆ.): Նրանք քիչ օրեր պատերազմեցին և Նորից հաշտվեցին» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 24):

5031 «Մյուս օրը մի չաղաթա պարոն 400 մարդով Բասենի բերդից եկավ Ադի գյուղը՝ էմիրին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եզդանշիրին – Մ.Ֆ.) օգնության: Նա հայրենեց Նրան խաղաղության մասին և Նրան պատասխանեցին, թե հաշտվել են: Դրանից հետո նա արևմուտքին գրավեց Ադի գյուղը և դարձավ իր բնակատեղին, սակայն քրիստոնյաները, հողմ ու փոշի հանելով, հետամտեցին Նրան: Արդյունքում սրանք, գերիներն և ավարը թողած, փախան, սակայն մի աստվածապաշտ մարդ՝ Յուսուֆի անունով մեր հարազատը, այժմայի նման հասնելով Արծեշի դաշտը՝ լուր տվեց Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.): Արդյունքում Նրա Արայի անունով եղբայրը գիշերով հասավ, բռնեց չաղաթային և Նրա ողջ գործը, ոմանց սպանեցին, ոմանց կողոպտեցին, Նրանց Աթալիշ անունով իշխանին էլ ձերբակալեցին ու ուղարկեցին Մար» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 24):

5032 «Երբ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ատրպատականը և Արաբական Իրաքը, ուղղություն վերցրեց դեպի Ղաշտ-ի-Ղիչախ և Չերքեզ, իսկ Ավինի ամրոցում էլ թողեց Ատալիշ Կավիչին: Եկավ Ղարա Յուսուֆ թուրքները (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) մարտնչեց Նրա հետ և ծակատագրի կամքով Ատալիշ Կավիչին ընկավ Ղարա Յուսուֆի ձեռքը: Ղարա Յուսուֆը, կապելով Նրան, ուղարկեց Եգիպտոս» (Շարաֆ-է-Ղիս Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

5033 «Ու մինչդեռ մեր աշխարհում այս տառապանքի մեջ էինք, հանկարծակի մահվան բոթ և ողբի գույժ եկավ, թե Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր էմուրի – Մ.Ֆ.) զորքերը լցվել են մեր երկիրը: Տեսնել էր պետք տարակուսանքի աղետը և անօրեններից եկած ահն ու երկյուղը, որովհետև 15.000 մարդ Երիշատ գյուղը հասան, իսկ մենք, փախչելով, լեռն ու ձորերը դիմեցինք: Անօրենները, տեղեկանալով այդ մասին, 12 օր լեռն շրջապատած պահեցին՝ երեք նման որսացին և բռնեցին բոլորին, ոմանց սպանեցին, ոմանց գերեցին ու մեր աշխարհը հոր ճարակ դարձրին: Եվ ահա Յուսուֆը վարդապետը, իր աշակերտներով մազապուրծ լինելով, գնաց Ռշտուկյաց գավառը: Նա երկու տարի մնաց այնտեղ և մեծ պատիվ ստացավ Զրիստոսի հավատացյալներից» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 24):

5033 «Դրա հետ միաժամանակ Տանա անունով Շամի էմիրների մեջիքը իր զորքով արշավեց Արգինջանի ուղղությամբ, սակայն, որոշելով իզուր ժամանակ չկորցնել, հետ վերադարձավ» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

5034 «Դրանից հետո տիրակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) մի հսկայական բանակ հավաքեց, որից հետո Նրանք ելան, կերան, խմեցին և ամեն ինչ կարգի գցեցին: Այնուհետև առաջանալով՝ Նրանք Յիջդի 800 թվականին տիրեցին Մալաթիային, Դիլիիլին, Ղարանդային և Բեհեսլիիին՝ միաժամանակ սպանելով կամ գերեվարելով Մարա սուլթանի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բարբուքի – Մ.Ֆ.) մարդկանց: Դրանից հետո սուլթանը առաջացավ դեպի Արգինջան: Այս բաղաբի բեկը, որի անունը Թահարթեն էր (Արաթենյանների էմիրության ապագա էմիր Մուրախարթենը – Մ.Ֆ.), մեծ հարգանքով ողջունեց սուլթանին և Նրան դիմավորելու ելավ: Տիրակալը այս ամրությունը հանձնեց Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.), որը, սակայն, այդ բեյլիկում տիրեց միայն 16 օր: Սա չկարողացավ լեզու գտնել Արգինջանի բնակչության հետ և սրանք ցանկանում էին, որ նա հեռանա: Դրանից հետո, ահա, Արգինջանի տիրակալ դարձավ Նրա նախնին բեկը, տիրակալը կրկին բաղաբը հանձնեց Թահարթեցին ու Նրան էմիրի աստիճան տվեց, որից հետո, վերցնելով յուրայիններին, վերադարձավ Բուրսա» (Մեհմեդ Նեզրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 114):

5035 «Յիջդի 798 թվականին սուլթանին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) հաջողվեց նվաճել Կարաֆերիան, Մալաթիան և Ղարանդան, ինչպես նաև Դևրիքե ամրոցը» (Շարաֆ իսն Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

5036 «Այս արշավանքի ընթացքում, Սեբաստիա Մազկայի սահմանները և մտնելով թուրք-պարսկական երկիր, Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Նրանց բաղաբները մեկը հանդիսացող Արգինջանը» (Ռուկաս «Բուլգանդիոնի պատմությունը», գլուխ 14):

5035 «Հայոց 841 թվականին թագավորների մեծ հանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Պարսկաստանից եկավ (Ղիչախի վրա և տիրեց Դրիմին, սակայն չկարողացավ գրավել Թեոդոսիան ու ակամա բարեկամացավ ջենովացիների հետ, որ ազատ երթևեկություն ունենան» (Անանյան «Դրիմի Կաֆայի անեցի գաղթականների մասին»):

5036 Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի է:

5037 Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի է:

5038 Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի է:

5039 «Այդ տարի, կասկածելով Սալիդ Ալի Շաքի Առլատին խռովության մեջ, Միհրան-շահը գնաց և ասպատակեց Նրա տիրույթները» (Շարաֆ-է-Ղիս Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

5040 «Այնուհետև Զրիստոսի 1396 կամ Զրոնիկոսի 84 թվականին Լենկ-Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դեմ Գեորգի արքայի (Քաթրիկ թագավորության արքա Գեորգի VIII-ի – Մ.Ֆ.) մարտում իսկերեցիները կոտորվեցին» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթրեք, Աբխազիայի և Իսերեթիայի կյանքը»): «Զրիստոսի 1396 կամ Զրոնիկոսի 84 թվականին Թեմուրն և Գեորգի արքան մարտնչեցին, Թեմուրը հաղթեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

5040 Այս մասին հայտնում է Ազիզ իբն Արտաշիր Աստարաբադին, որի գրվածքն այս պահին ինձ հասանելի է:

5041 «Հետո նա (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) սեփականացրեց այն ամենը, ինչ պատկանում էր սուլթանությանը, և ոչնչացնել բոլոր Նրանց, ովքեր ապստամբում էին: Հաջիբից նա ուժով գրավեց Թուկաթը, իսկ Նրան էլ վերցրեց իր հետ, որպես օրինական գերի» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

5042 «Սուլթանը (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինը – Մ.Ֆ.)... արշավանքներ իրականացրեց դեպի Արգինջան: Այդ ժամանակ Արգինջանի կառավարիչ Թահուրիսանը (Արաթենյանների էմիրության ապագա էմիր Մուրախարթենը – Մ.Ֆ.), վզին կապելով հնազանդության մասին Թեմուրի հրամանը, դուրս եկավ վերջինիս ընդառաջ» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

5042 «Սուլթանը (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ուշադրություն չդարձրեց Ղարա-Յուլուկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ուսմանի – Մ.Ֆ.) գործողությունների վրա, բանի որ Ղարա-Յուլուկը իր մեծամեծների մեջ ամենից ուշադրության ոչ արժանի էր, և արշավանքներ էր իրականացնում մեկ դեպի Ամասիա, մեկ դեպի Երզնկա» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

5042 «Այդ ժամանակ, երբ Լանկ-Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.) համբավ տարածվեց մինչև օսմանների աշխարհը և ահա, Բուրիանեցին անունով մեկը, որին նաև կոչում էին Բուրիան Ղազի (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինը – Մ.Ֆ.), ասպատակեց Սեբաստիայի էմիրի դեմ, սպանեց Նրան, նստեց Նրա տեղը և զորք ժողովեց՝ ասպատակելով շատ վայրեր» (Յուսուֆի անունը Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

5043 «Հեթանոսների երկրում հարուստները սովորություն ունեն իրենց հոտերով քոչել և վճարով վերցնել հողը այն տիրակալից, որի վրա լավ արոտատեղեր կան: Մի անգամ այնպես ստացվեց, որ Օսման անունով մի հայտնի թուրք (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ուսմանը – Մ.Ֆ.), քոչելով երկրում, ամռանը եկավ այն երկրամասը, որը իր գլխավոր բաղաբի անունով կոչվում էր Միվաս: Այդ կողմերի տիրակալ Բուրիան-է-Դինը, ընդունելով Օսմանի առաջարկը, ողջ ամառվա համար Նրան մի արոտատեղի գիշեց, սակայն, երբ եկավ աշունը, Օսմանը առանց տեղեկացնելու վերադարձավ իր հայրենիքը: Դրանից զայրացած՝ տիրակալը 1.000 հոգանոց մի ջոկատով գնաց այն վայրը, որտեղ քոչում էր Օսմանը, իսկ Նրան հասնելու համար էլ ուղարկեց 4.000 հեծյալներ՝ հրամայելով Նրանց իր մոտ հասցնել Օսմանին և Նրա ողջ կաթը: Իմանալով այդ մասին՝ Օսմանը պատսպարվեց լեռնային մի տեղանքում: Նրան փնտրողները չկարողացան իրեն գտնել և գիշերելու համար մնացին մի մարգագետնում, որը տեղավորված էր այն լեռան ստորոտում, որի վրա պատսպարվել էր Օսմանը: Երբ լույսը բացվեց, Օսմանը, իր հետ վերցնելով 1.000 հեծյալի, հետախուզության մեկնեց հակառակորդի ուղղությամբ և հարձակվեց Նրա վրա, բանի որ տեսավ, որ հակառակորդը անվտանգության ոչ մի միջոց չէր ձեռնարկել: Արդյունքում Բուրիան-է-Դինի մարդկանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածն էլ փրկվեցին փախուստով» (Յուսուֆի անունը Սեբաստացի «Ճանապարհորդություն», գլուխ 9):

5043 «Այն պատճառով, սակայն, որ Բուրիան Ղազի կոչվածը (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) շատ դաժանություններ գործեց, Նրա զորքը Սեբաստիա բաղաբի մոտ ասպատակեց Նրա դեմ և խորեց վտարել Նրան, իսկ հետո ծածուկ դավեց ու գրկեց կյանքից» (Յուսուֆի անունը Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

5044 «Բուրիան-է-Դինին (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրիան-է-Դինին – Մ.Ֆ.) միացան անթիվ թաթարներ Ռումից: Ուսմանը, (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ուսմանը – Մ.Ֆ.), որը կոչվում էր Ղարա-Յուլուկ, ասաց Բուրիան-է-Դինին. «Ես, ընդունելով թո

հովանավորությունը, կսկսեմ գործել թո՛ղ հրամանով»։ Արդյունքում նա մտավ Բուրհան-Էդ-Դինի ծառաների շարքը և կարևոր մարդ դարձավ նրա շրջապատում։ Նա իր մարդկանցով ձմռանը և ամռանը բոլորում էին Սիվասի շրջակայքում...։ Հետո Ղարա-Յուլուկի և սուլթանի միջև թշնամություն հայտնվեց, որը վեճի վերածվեց և ավարտվեց ճակատամարտով։ Ղարա-Յուլուկը չէր յայլ համարեց երկկողմանի պայմանագիրը և հրաժարվեց նվերներ տալ ու ծառաներ հասցնել սուլթանին, որից հետո, իրեն ուղեկցող թուրքմեններով հաստատվեց անմատչելի և ամուր մի վայրում։ Սուլթանը ուշադրություն չդարձրեց դրա վրա, բանի որ Ղարա-Յուլուկը իր մեծամեծների մեջ ամենից ուշադրության ոչ արժանին էր, և արշավանքներ էր իրականացնում մեկ դեպի Ամասիա, մեկ դեպի Երզնկա։ Սիվասից ոչ հեռու կար մի գեղեցիկ վայր՝ մաքուր հողով և համով ջրով...։ Ղարա-Յուլուկը ուղղություն վերցրեց դեպի այդ վայրը, որոշելով գվարճանալ այնտեղ, և անցավ Սիվասի մոտով, որտեղ գտնվում էր կադի Աբուլ-Աբբասը։ Ղարա-Յուլուկը անցավ նրա շքախմբի մոտով և ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա։ Արդյունքում սրա սրտում չարության ջերմությունը բարձրացավ, նա հազիվ չպայթեց չարությունից և սասց. «Այս դատարկությունը հասել է նրան, որ գլուխը մտցնում է առյուծի բուլնը։ Ես Սիվասում եմ, իսկ դա համարձակվեց ուղբ դնել այս կողմերը»։ Դրանից հետո Բուրհան-Էդ-Դինը հրամայեց յուրաքանչյուրին թափել ձիերը, բանի որ մտադրություն ուներ շարժվել Ղարա-Յուլուկի վրա։ Չարությունը և անստուգանքը տիրել էին նրան ու ստիպել առաջ անցնել իր գործից։ Այդ ժամանակ նրա մոտ գտնվող մարդկանցից մեկը սասց նրան. «Եթե հարգարժան սուլթանը մի պահ կանգ առնի, եթե համբերի, մինչև գործը կհասնի իրեն, ապա դա կլինի ամենաբավարար, ճիշտ և գործի նպատակներին համապատասխանող գործը։ Չնայած հարգանքը սուլթանի նկատմամբ բավարար է, նրա ուժն և հզորությունը՝ չ, բայց այնուհանդերձ այդ թուրքմեն Ղարա-Յուլուկը նենգ ու ճարպիկ մի մարդ է։ Սուլթանը, սակայն, այս խոսքերի վրա ուշադրություն չդարձրեց և, չսպասելով մութն ընկնելուն, բաժնու պես սուրաց Ղարա-Յուլուկի հետևից։ Այդ ժամանակ Ղարա-Յուլուկը իր շրջապատով շուռ եկավ սուլթանի դեմ, հարձակվեց նրա վրա և արագորեն բռնեց նրան։ Նրա գործերը չիմացան, թե ինչ է պատահել սուլթանի հետ, իսկ նրա էմիրներն ու գործն էլ ցրվեցին տարբեր տեղեր» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»)։

«Այդ ժամանակ Օսման բեկը (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը - Մ.3.) Զադիի (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դին - Մ.3.) իշխանությունից հույզը կտրեց, ինչից հետո իր բարի մտադրության անձը և վեճ ջանքերի ուղղությունը դրեց նրա կողքից հեռանալուն՝ բաժանվելուն։ Եվ ահա, իր հատուկ նոթարներից 600 մարտիկ հավաքելով, նա ուղղվեց Դիվրիգի ամրոց։ Զադին նրա վրա հարձակման անցավ։ Արագ մի բանակով, ինչպես մարտի ամա, նա ընկավ նրա ետևից...։ Ռուսի և Շամի սահմանը համարվող Կարաբել կղզված տեղում երկու կողմերը դիմադարձ եղան։ Օրվա երկրորդ կեսից հետո՝ արևի մուտքին մոտ ժամանակ, սակայն, անկանի էմիր Օսման բեկի դիմաց Ռուսի արվթաց բանակը անպատիվ մնաց։ Ինչպես սավում է. «Զամի-բախի քեթեր և, հարձակվելով շատերի վրա, Աստոծ յուրաքանչյուր, հաղթել», ահա այդ հույսով էլ Օսման բեկը ուղղվեց դաշտի կողմը...։ Եվ ահա նա իր 600 մարդու հետ հարձակվեց 20.000 մարդու վրա, նրանց հաղթեց ու քաղի Բուրհանեդդինին սպանեց։ Նրա մարդիկ իրենց ձեռք հայտնված ռուսացիներից բոլորին գետին տալապեցին և սկսեցին թալան ու կողոպտու։ Այնքան շատ ունեցվածք ձեռք բերեցին, որ հաշվի լեզուն և հաշվիչների գրչերը անգոր ու անբավական մնացին հաշվել։ Էմիր Օսմանն այս հաղթությամբ բարձր դիրքի հասավ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Պետե է ասել, որ Սիվասում կադի Բուրհան-Էդ-Դին անունով մի մարդ կար (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինը - Մ.3.), որն այնտեղ կառավարի պես մեկն էր։ Եվ ահա Սարա սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բադրուդին - Մ.3.) աջակցությամբ սա բացահայտորեն դեմ ելավ Ռուսի նվաճումներին և նրա գահին։ Այդ ժամանակ, երբ այս ամենի մասին լուրը հասավ սուլթան Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի - Մ.3.) արքայական լսողությանը, նա առանց հապաղելու ոտքի հանեց իր ուժերը։ Կիրկ-Դիլիսի մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որից հետո կադի Բուրհան-Էդ-Դինը հետ բաշվեց՝ տեղը թողնելով որդուն (Արաթենյանների էմիրության էմիր Սուհանմեդ իբն Բուրհան-Էդ-Դինին (1398) - Մ.3.)» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 107)։

«Սկզբում Բուրհան-Էդ-Դինը (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինը - Մ.3.) չէր ցանկանում հավատալ այդ դժբախտությանը, բայց, երբ նրան ներկայացան փախստականներից ոմանք, այդ ժամանակ նա 100 հեծյալ ուղարկեց, որ իմանան այդ գործի մանրամասները։ Օսմանը (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը - Մ.3.), որ պատրաստվում էր հարձակվել Բուրհան-Էդ-Դինի ճամբարի վրա, հանդիպեց այդ 100 մարդուն, դրանց փախուստի մատնեց և նրանց հետ միաժամանակ հայտնվեց Բուրհան-Էդ-Դինի ճամբարում։ Վերջինս, այլ հնարավորություն չտեսնելով պատրաստվելու մարտի, սկսեց փրկություն որոնել փախուստի մեջ։ Նրա օրինակին հետևեցին նաև իր ռազմիկները։ Ինքը՝ Բուրհան-Էդ-Դինը, հազիվ հասցրեց ձի նստել և փորձեց հասնել հարևան լեռը, սակայն Օսմանի ռազմիկներից մեկը նկատեց դա և, հետապնդելով Բուրհան-Էդ-Դինին, խանգարեց նրան իրականացնել իր մտադրությունը։ Այդ ռազմիկը առաջարկեց նրան հանձնվել, բայց արքան չէր ցանկանում սպանված լինել, թող համոզի քաղաքի բնակիչներին հանձնել քաղաքը։ Գերված արքան համաձայնեց և նրան տարան քաղաքի մոտ, որից հետո նա սկսեց խնդրել բնակիչներին, որ, համոն իր փրկության, Օսմանին հանձնեն քաղաքը։ Բնակիչները պատասխանեցին, սակայն, որ նրանք Օսմանից չեն կախվեցում և ուզում են որպես արքա ունենալ Բուրհան-Էդ-Դինի որդուն, բանի որ ինքը անկարող է դարձել լինել այդպիսին։ Օսմանը դրանից անխիղճ զայրացավ և, չնայած ներման մասին Բուրհան-Էդ-Դինի խնդրանքին ու խոստմանը, որ ինքը կտա նրան Կեսարիան, վերջինիս մահվան մատնեց» (Ռովհան Շիլթերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 9)։

«Եվ ահա սեփական գործը դավեց և ծածուկ գրկեց կյանքից Բուրհան Ղազի կոչվածին (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինին - Մ.3.)» (Ռովհան Շիլթերգեր «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6)։

⁵⁰⁴⁵ «Այստեղից նա (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը - Մ.3.) կանչեց իր մարդկանց և անատուններին, որոնք դեռևս գտնվում էին լեռներում։ Հենց նրանք եկան, նա վերցրեց իր հետ գերված արքային (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինին - Մ.3.) և սկսեց Սիվասի պաշարումը։ Քաղաքի բնակիչներին նա հայտարարեց, որ, եթե ցանկանում են կենդանի մնալ, թող իրեն հանձնեն քաղաքը, մանավանդ որ նրանց արքան գտնվում է իր գերության մեջ։ Բնակիչները պատասխանեցին, որ այդ հանգամանքը ոչինչ չի նշանակում, բանի որ գերված արքայի որդին (Արաթենյանների էմիրության էմիր Սուհանմեդ իբն Բուրհան-Էդ-Դինը - Մ.3.) իրենց հետ է, իսկ իրենք իրենց բավականին ուժեղ են համարում, որ գերադասեն ուրիշ արքա ունենալ։ Օսմանը իր մոտ բերեց գերված արքային և խորհուրդ տվեց, որ, եթե նա չի ցանկանում սպանված լինել, թող համոզի քաղաքի բնակիչներին հանձնել քաղաքը։ Գերված արքան համաձայնեց և նրան տարան քաղաքի մոտ, որից հետո նա սկսեց խնդրել բնակիչներին, որ, համոն իր փրկության, Օսմանին հանձնեն քաղաքը։ Բնակիչները պատասխանեցին, սակայն, որ նրանք Օսմանից չեն կախվեցում և ուզում են որպես արքա ունենալ Բուրհան-Էդ-Դինի որդուն, բանի որ ինքը անկարող է դարձել լինել այդպիսին։ Օսմանը դրանից անխիղճ զայրացավ և, չնայած ներման մասին Բուրհան-Էդ-Դինի խնդրանքին ու խոստմանը, որ ինքը կտա նրան Կեսարիան, վերջինիս մահվան մատնեց» (Ռովհան Շիլթերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 9)։

⁵⁰⁴⁶ «Օսմանի (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի - Մ.3.) կողմից քաղաքի պաշարման ժամանակ գերված Բուրհան-Էդ-Դինի (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինի - Մ.3.) որդին (Արաթենյանների էմիրության էմիր Սուհանմեդ իբն Բուրհան-Էդ-Դինը - Մ.3.) իր բոլոր ամուսնուհի՝ Սպիտակ Թաթարստանի ուժեղ տիրակալի (Չուպադարյանների էմիրության էմիր Սուլի-բեկի (1386-1398) - Մ.3.), մոտ օգնության խնդրանքով սուրհանդակ ուղարկեց։ Նա հայտնեց, որ Օսմանը հրամայել է մահապատժի ենթարկել իր որդը և ոչնչացնել շատ այլ մարդկանց։ Ցանկանալով օգնել իր ազգականին և բշել Օսմանին՝ թաթար տիրակալը հավաքեց իր հպատակներին՝ կանանցով, երեխաներով և անատուններով, ինչպես իր թոշվոր ժողովրդի սովորությունն էր։ Համարվում էր, որ նրա բանակում կար մոտ 40.000 մարդ, չհաշված կանանց և երեխաներին։ Իմանալով թաթարական արքայի մոտենալու մասին՝ Օսմանը հեռացավ Սիվասի պատերից և ճամբար գտնեց լեռներում, իսկ երբ թաթարները մոտեցան քաղաքին, նա, վերցնելով իր հետ 1.500 ռազմիկներով ու բաժանելով դրանց երկու ջոկատի, գիշերը անակնկալ կերպով երկու կողմից հարձակվեց նրանց վրա, ընդ որում նրա ռազմիկները հզոր աղաղակ բարձրացրին։ Լսելով այդ աղաղակները՝ թաթար արքան մտածեց, որ իրեն ցանկանում են դավաճանել և պատասպարվեց քաղաքում։ Նրա գիտուժը ցրվեց, հետապնդվելով Օսմանի կողմից, որը մեծ ավար ձեռք գցեց և շատերին ոչնչացրեց։ Մնացած թաթարները կորան ուղ պատահի, իսկ Օսմանը, նրանցից խլված հոտերով և գույթով, վերադարձավ լեռները, որտեղ նրա ճամբարն էր։ Առավոտյան թաթարական արքան ձի նստեց, հասավ իր հպատակներին և փորձեց համոզել նրանց հետ վերադառնալ, բայց չկարողացավ համոզել նրանց ու ինքը ևս ստիպված եղավ տուն կորել» (Ռովհան Շիլթերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 9)։

«Սուլթան Բուրհան-Էդ-Դինի (Արաթենյանների էմիրության էմիր Բուրհան-Էդ-Դինի - Մ.3.) մահապատժից հետո նրա որդիների մեջ չգտնվեց մեկը, որ կարողանար գլխավորել սուլթանությունը և պետական բարդաբանություն իրականացնել։ Ղարա-Յուլուկը (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը - Մ.3.) վերադարձավ Սիվաս և սկսեց իր շուրջը հավաքել մարդկանց, բայց մարդիկ սկսեցին անիծել նրան և չեկան նրա մոտ։ Այդ ժամանակ Ղարա-Յուլուկը սկսեց ճնշել և տանել մարդկանց, ամեն կերպ իրաքսափեցնել ու սև դարձնել նրանց հոգին։ Արդյունքում մարդիկ Ղարա-Յուլուկի դեմ օգնություն խնդրեց թաթարներից։ Թաթարները որոշեցին օգնել նրանց և օգնական գործ ուղարկեցին, սակայն վերջինս պարտություն կրեց Ղարա-Յուլուկից ու դիմեց փախուստի» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»)։

«Այս դեպքից որոշ ժամանակ անց 40.000 տուն ունեցող Ղարա-Թաթարը (Չուպադարյանների էմիրության էմիր Սուլի-բեկ - Մ.3.), մեծ բանակ կազմելով, եկավ Օսման բեկի (Ադ-Ղուլուկունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի - Մ.3.) վրա։ Նրանց միջև պատերազմ եղավ։ Եվ ահա

Կարաբեյի ու Սիվասի միջև գտնվող Սիվերեթե կոչված տեղում Օսման բեգը նրանց հաղթեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Սիվասի բնակչությունը մարդ ուղարկեց սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) մոտ, թե. «Ահա, կարող եք գալ և սուլթանի անունից տիրել մեր քաղաքին»: Մարդ ուղարկեց նաև Ամասիայի տեղը, թե կադին (Արաբենյանների էմիրության էմիր Բուրխան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) նաև իրեն էր ներում և ինքը ևս պատրաստ է ընդունել սուլթանի իշխանությունը: Եվ ահա տիրակալն իր բանակով մոտեցավ Սիվասին: Այդ ժամանակ կադի Բուրխան-է-Դինի որդին (Արաբենյանների էմիրության էմիր Մուհամմետ իբն Բուրխան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց Դուլբադար Նասրեդին-բեկի (Չուպադարյանների էմիրության էմիր Սուլի-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ, որի հետ ամուսնացած էր իր աղջիկը» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 107):

⁵⁰⁴⁷ «Այդ ժամանակ Օսմանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) կրկին հայտնվեց քաղաքի մոտ և պահանջեց հանձնել քաղաքը իրեն պայմաններով, սակայն բնակիչները, փոխանակ համաձայնվելին նրա պահանջին, դիմեցին Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ խնդրելով, որ նա թշի Օսմանին և ընդունի իրենց հպատակությունը: Բայազետը 20.000 հեծյալներով և 40.000 հետևակայիններով ուղարկեց իր ավագ որդուն (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.): Ես մասնակցում էի այդ արշավանքին: Այդ գործի մոտենալուն պես Օսմանը իր հոտերը և զույգը ուղարկեց լեռները, որտեղ դրանք մինչ այդ գտնվել էին, իսկ ինքը 1.000 հեծյալներով մնաց քաղաքի մոտ: Բայազետ արքայի որդին նրան ընդառաջ ուղարկեց 2.000 հոգու, որոնք Օսմանին հաղթել չկարողացան և օժանդակություն ուզեցին: Այդ ժամանակ իր ողջ զորքով նրանց օգնության եկավ արդեն Բայազետի որդին: Օսմանը նետովեց նրա վրա և հազիվ-հազ չհաղթեց նրան, բանի որ թուրքական զորքը ձգված էր, սակայն Սուլեյմանը ոգևորեց իր ռազմիկներին և երեք անգամ մարտի մեջ մտավ: Մինչ նրանք մարտնչում էին, Օսմանի ճամբարի վրա հարձակվեցին 4.000 հետևակայիններ: Օսմանը այնտեղ ուղարկեց 400 հեծյալների, որոնք ճամբարի պաշտպանության համար թողնված ռազմիկների հետ միասին այնտեղից բռնեցին թուրքերին: Մինչ այդ Օսմանը ճեղքելով հասավ լեռները, որտեղ գտնվում էր իր զուսակը, և կանգ առավ այնտեղ՝ ավելի առաջ ուղարկելով իր զույգը: Այդ ժամանակ Բայազետի որդին մոտեցավ քաղաքին, որի դռները բացվեցին բնակիչների կողմից, որոնք խնդրել էին նրան գալ, սակայն, փոխանակ կատարի նրանց խնդրանքը, նա սուրհանդակ ուղարկել էր մոտ՝ խնդրելով, որ ինքը անձամբ զբաղեցնի քաղաքը և երկրամասը: Բայազետը 150.000 հոգանոց զորքով ժամանեց, գրավեց քաղաքը և երկրամասը, այնտեղ կառավարիչ նշանակեց իր որդի Մուհամմեդին (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան, իսկ հետո միսնիսյան սուլթան Մեհմեդ I-ին – Մ.Ֆ.), բայց ոչ Սուլեյմանին, որը բռնել էր Օսմանին» (Յովհան Շիլբերգեր «Ծանապարհորդություն», գլուխ 9):

«Մրանից մի բանի տարի առաջ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) գրավել էր Կապադոկիայի Սեբաստիա Մագնան» (Դուկաս «Բյուզանդիոսի պատմությունը», գլուխ 15):

«Դրանից հետո, հնազանդեցնելով ճեպիկներին, որոնք բնակվում էին Ամաստրա քաղաքին հարող Կոլիսիդայի հատվածում, Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Ղարա-Յուլուկ Աղ-Ղոյունլուին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանին – Մ.Ֆ.), որը Կամախի կառավարիչն էր: Մրան, որն իր զորքով առաջ էր եկել, նա հաղթեց մարտում» (Խալկոնդիկես «Պատմություն»):

«Այնուհանդերձ, այն բանից հետո, երբ տիրակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Սիվասին, քաղաքը նրան հանձնեցին և այն ենթադրաբար օսմանների օրենքին: Սիվասը տիրակալը հանձնեց իր որդի Սուլեյման էմիրին (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.): Այսպիսով՝ սուլթանը հաղթեց և իր իշխանությանը ենթարկեցրեց Սիվասը, Թոբաթը, Իդան և այդ ամենը մնաց նրա իշխանության տակ: Դրանից հետո նա վեր կացավ ու հետ վերադարձավ» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 107):

«Դրանից հետո անվանի էմիր Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) դարձավ Սիվասը պաշարելու գործին: Մինչ զբաղված էր այդ գործով, սակայն, պատրաստելով մարտի գործիքներն ու նվաճման միջոցները, հանկարծ իմացավ, որ Իդիլիրի Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) որդի էմիր Սուլեյմանը (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.): մեծ բանակ պատրաստելով, իր վրա է գալիս՝ իր օջախը հանգցնելու համար նա մեծ ուժով ու կարողությամբ ամբողջ արագությամբ մոտենում է: Այդ լուրը, սակայն, նրա մարդկանց ոգին չկոտրեց ևսիտքը չխառնեց, իսկ նա էլ նրան հետ մղելու հարցին մեծ ուշադրություն չդրեց ու չիրաժարվեց պաշարումից: Երբ, սակայն, Ռումի բանակը եկավ և այդ վայրը շրջապատեց ինչպես օղակ, էմիրն այդ բանակը չափից շատ գտավ: Նրանց դիմադրելու հնար չէր, և, ինչպես ասվում է, որոշվեց, որ. «Գաթնվելն ավելի լավ է»: Այդ խոսքին հետևելուց բացի այլ ճանապարհի նա չգտավ: Եվ ահա, իր ենթակաների հետ միասին խփելով ու կոտորելով, սուր սուրը ծոծելով և կրծքաքեկ նետը արձակելով, նա իրեն դուրս նետեց Ռումի բանակի հարձակման օղակից ու հասավ էմիր Թահարթենի իշխանական կենտրոնը՝ Արգիսյան: Չնայած նրանց միջև եղած իհն թշնամությանը՝ նա նրա հետ հանդիպելուց նա բոլորովին չկախեցավ: Էմիր Թահարթենին իր հեղինակ նույնպես անձամբ հանդիպեց և մաքրեց իրենց միջև եղած բաժանման փոշին՝ արժանի ծառայություններ և պատիվներ տալով Օսման բեկին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո մարդիկ օգնություն խնդրեցին մյուս թաթարներից, որոնք հարձակվեցին Ղարա-Յուլուկի զորքի վրա՝ լցնելով բոլոր լեռներն և հովիտները: Ղարա-Յուլուկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) բավարար ուժեր չուներ, որ մարտնչեր նրանց դեմ: Այդ ժամանակ, աչ ու ձախ ընկնելով, նա ուղղություն վերցրեց դեպի Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.): Վերջինիս զորքերը այդ ժամանակ եռում էին Ատրպատականում: Ղարա-Յուլուկը համբուրեց Թեմուրի ձեռքը և միացավ նրան: Եվ, ինչպես էմիր Իդիլուրն էր համոզել Թեմուրին ուղղություն վերցնել Ղազարի երկիր, այնպես էլ Ղարա-Յուլուկը սկսեց համոզել նրան արշավանքի ելնել դեպի այդ երկիրը, ինչով էլ հենց խանդավառեց Թեմուրին: Արդյունքում..., Թեմուրը համաձայնեց: Դրանից հետո Սիվասի բնակիչները և նրա բարձրաստիճան ու սթապի մտածող անձինք հավաքվեցին և սկսեցին քննարկել, թե ում տան իշխանության սանձերը՝ Եգիպտոսի սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարեքսին – Մ.Ֆ.), իբն-Ղահրամանին (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Մեհմեդ-բեկին (1396-1423) – Մ.Ֆ.), թե՛ անհանգիստ սուլթան Բայազետ իբն Ռումանին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.): Նրանց արդարադատ միտքը ի վերջո թեքվեց դեպի ներկայումս հանգուցյալ Բայազետ Իդիլիրի: Արդյունքում սուրհանդակ ուղարկեցին և նրան իրենց երկիր իրավիճակին՝ օգնություն խնդրելով և սկսելով գործել այդ ուղղությամբ: Նա նվաճեց Ամասիա ամրոցը, Թոբաթը, Սամսունը և Ջանիկը» (Եգիպտոսի «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Սուլեյման իբն Աբի Յազիր իբն Ռումանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) գրավել էր Սիվասը» (Իբն Թադիրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Դրանից հետո նա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) մարտնչեց Սիվասի տիրակալ Ղարա Ռուման Ղազի Բուրխան-է-Դինի (Արաբենյանների էմիրության էմիր Բուրխան-է-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ, իրեն էլ սպանեց, ջարդեց նաև Ղարա Ռումանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանի – Մ.Ֆ.) զորքերը և գրավեց Սիվասը» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եգրի «Չափար-Նամե»):

«Հիջրի 794 թվականին սուլթան Իդիլիրի Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) զեկուցեցին, որ ոմն Ղազի Բուրխան-է-Դին (Արաբենյանների էմիրության էմիր Բուրխան-է-Դինը – Մ.Ֆ.) դարձել է Ռումի վիլայեթի վայի և ահա սուլթանը եկավ՝ Ռումը նվաճելու մտադրությամբ: Նա նվաճեց Ամասիա ամրոցը, Թոբաթը, Սամսունը և Ջանիկը» (Շարաֆ խան Բիլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵⁰⁴⁸ «Սա գրեցի դառն ու եղբ մի ժամանակ, բանգի բազում վշտեր եկան մեր երկրին, որովհետև ծովացել ու բազմացել էին մեր մեղքերը...: Արդ այս տարի բռնեցին Հայբաթի պարոնին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգոանջիրին – Մ.Ֆ.), որը հույժ խնամակալ էր բրիտանական զորքի նկատմամբ, ավելին՝ բան իր նախնիներն էին: Արդ նրան բռնեցին և որեցին ծովի մեջ գտնվող բանտում, որից հետո բազմում գործել էին Դիզաձոր, ավարառեցին Ջուլամերկն ու մյուս գավառները, այրեցին դրանք, իսկ ոմանց վաստակն էլ կերան» (Պետրոս Աղբակեցի «Հիշատակարան 1398 թվականին»):

⁵⁰⁴⁹ «Այդ ժամանակ, երբ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Հինդուստանում, Սուլթան Ահմեդ Ջալայիրյանի (Ջեպարյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.Ֆ.) որդի Սուլթան-Թահիրը մի խումբ իր մարդկանց հետ գտնվում էր Ալանյուկ ամրոցում: Հաջի-Սեյֆ-է-Դինի որդի Սուլթան Սանջարը, ըստ հրամանի, վաղ առավոտվանից մինչև երեկո պաշարում էր այդ ամրոցը այնպես, որ ոչ-ոք չէր կարողանում դուրս գալ այնտեղից և նրանց վիճակը ծանր էր: Այդ ժամանակահատվածում շատ վրացիներ, միավորվելով և համաձայնության գալով Սալիդ Ալի Շաբիի հետ, որ ազատեն Սուլթան-Թահիրին պաշարումից, դիմեցին դեպի Ալանյուկ ամրոցը: Եկան Ատրպատականի շրջան և ապապատակեցին այն, ավերեցին շատ վայրեր ու թալանեցին մահմեդականներին: Սուլթան Սանջարը, լսելով այդ մասին, թողեց ամրոցը և գնաց Թավրիզ: Լսածի մասին նա զեկուցեց Միհրան-շահին: Արթայազնը իր որդի Աբու-Բաթր Միրզային մի բանի բեկերի հետ միասին... ուղարկեց Ալանյուկ ամրոցի մոտ, սակայն վրացիները ևս հասան ամրոցին: Սուլթան-Թահիրը դուրս եկավ ամրոցից և միացավ նրանց,

որից հետո Հացի-Սայիդ, Սայիդ Ահմեդ Օղլուշադին և ևս երեք վրացիներ ամրոցը հանձնեցին նրանց» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Հինդուստանից հաղթականորեն վերադառնալուց հետո, երբ դեռ չէր թողափվել այդ արշավանքի հոգնածությունը, ինձ հաղորդում հասավ երկու Իրաքների կառավարիչներից, թե անհավատ վրացիները դուրս են եկել չափի սահմաններից» (Ամանուն «Թեմուրի Իրաքահազարուն»):

«Եվ, երբ սակավ ինչ խաղաղվեց..., վրաց արքա Գեորգին (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ի – Մ.Ֆ.**) մի անարի հաղթանակ տարավ, քանզի նա եկավ երևցան դղյանի վրա, որը Նախիջևան գավառում էր և որտեղ Հայոց 836 թվականից մինչև 848 թվականը ամրացած էր սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի Տահիրը: Նա հաղթեց Թամուր Լանկի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) գործերին» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան 1400 թվականի»): «Չժմ կարող չասել նաև այն անարի գործի մասին, որ ցուցադրեց Վրաց արքան, որը մեծ հաղթություն տարավ ու Չաղաթայի գործին փախուստի մատնեց, այն գործին, որը պաշարել էր Երևանյի դղյակը: Նա այնտեղից հանեց խանի որդի սուլթան Տահիրին, տարավ իր հետ, գորացրեց և հետ տվեց Ահմեդ խանին» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»): «Դրանից հինգ տարի հետո եկավ Վրաց թագավորը և շատ ու անագին գործով եկավ Երևանյի բերդի վրա: Նա փախուստի մատնեց Չաղաթայի գործը, հանեց այնտեղից Ահմեդ խանի որդուն ու այլ գործով ամրացրեց բերդը» (Գրիգոր խլաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդին, որ պաշտպանվում էր Երջնակում, վրացիների կողմից ազատվեց և տարվեց» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդին, որ պաշտպանվում էր Երևանյում, վրացիների կողմից ազատվեց և տարվեց...: Այդ ժամանակ սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի Սուլթան-Թահիրը ամրացել էր Երևանյի ամրոցում, սակայն վրաց թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ, գերեց նրան ու տարավ Տիֆլիս» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի սուլթան Տահիրը Ալեքի բերդում էր: Վրաց թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց բերդի վրա, գրավեց և Տահիրին տարավ Տիֆլիս» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի սուլթան Տահիրը Ալեքի բերդում էր: Վրաց թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց բերդի վրա, գրավեց և Տահիրին տարավ Տիֆլիս» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այս Գեորգի թագավորն (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) վրաց, իմերցոց, մեխեթի և շիրվանցիների ողջ զորքի գլուխն անցած արշավեց Ալինջայի մոտ: Կա հասավ Ալինջա, կոտորեց սուլթանի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**) որդու գործը, որն Ալինջայի բերդի վրա էր կանգնած, և բերդականներին հանեց այնտեղից» (Ամանուն «Երիսպանների օրհնագրությունը»):

«Թեմուր տիրակալը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**) գայրացավ իր որդի Միհրանշահի վրա այն բանից համար, որ, երբ վրացիները խլեցին Ալինջայի ամրոցը Սուլթան-Թահիրից, իսկ նա էլ գործով մոտակայքում էր, օգնության չէր հասել: Դրա համար էլ Թեմուրը խլեց նրանից իր տիրույթները և հանձնեց դրանք փոքր եղբայր Շահռուին (**Թեմուրյանների էմիրության ասպազա Էմիր Շահռուին – Մ.Ֆ.**): Նա նրա 300 բաջարի ռազմիկներին ցած բաշեց ձիերից, ձիերը բաժանեց այլոց, իսկ իրենց էլ ստիպեց հետևակ վիճակում ընթանալ առջևից» (Փարսադան Գորգիջանի «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 20):

«Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Գեորգի թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) նորից տիրել է Քարթլին, որոշեց իր զորքն ուղարկել վրաց դեմ» («Քարթլի-Ցխովրեբա», Ամանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Գեորգի թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) նորից տիրել է Քարթլին, որոշեց իր զորքն ուղարկել Վրաստանի դեմ» («Նոր Քարթլի-Ցխովրեբա», Բերիա Էգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրին (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) գայրացնում էր Գեորգի թագավորի (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից Ալեքան բերդին հարվածելը» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլի պատմություն»):

⁵⁰⁵⁰ «Վրացիների նպատակն էր ազատել Սուլթան-Թահիրին և դրանից հետո նրանք վերադարձան: Այստեղ, սակայն, նրանց հասավ Թավրիզի զորքը: Երկու բանակները մարտական կարգ ընդունեցին և մտան մարտի մեջ: Վրացիները շատ շատ էին և նրանք ճնշեցին այն ու ձախ թևերի բախողություններին: Սայիդ Ալի Շաքին հարձակվեց դուրի գործի վրա և հասավ Աբու-Բաքր Միրզային: Չնայած նրան, որ արքայազնը հազիվ տասնութ տարեկան էր, վերցնելով նետն ու աղերք, նա բաց թողեց նետը Սայիդ Ալիի վրա: Նետը կպավ վերջինիս վզին, նա ընկավ ձիուց և մնաց պառկած: Վրացիները, սակայն, այնուհանդերձ հաղթեցին և ճնշեցին Թավրիզի զորքին: Արքայազնը ողջ ու առողջ վերադարձավ Թավրիզ: Վրացիները ևս վերադարձան իրենց երկիրը» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Այնուհետև Զրիստոսի 1396 թվականին նա (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**) կոտորեց Թեմուրդաեյի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) հեծելազորն և հաղթական վերադարձավ» (Ամանուն «Հուշարձան իշխանաց»):

«Տիրակալի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**) որդին (**Թեմուրյանների էմիրության ասպազա Էմիր Շահռուին – Մ.Ֆ.**) աղետի մեկ հարվածով ձիուց տապալեց Սայիդ Ալի Շաքին, ինչի համար որպես պարգև թագավորական կոչում ստացավ» (Փարսադան Գորգիջանի «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 20):

«Սուլթան-Հուսեյնը, Փիր-Ահմեդը, Ամիրշահն և Աբուբեքրը և նրանց այլ զորապետներ մոտեցան Երիզանի բերդին, որ գրավել էր Գեորգի թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**)» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլի պատմություն»):

⁵⁰⁵¹ «Ինչպես ասում են, Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**) 12 տարի կանգնեց այդ ամրոցի մոտ և ի վերջո գրավեց այն հետևյալ կերպ: Հիշատակված Այթունը մի եղբայր ուներ, որը հայտնի էր իր կեղտոտ գործերով: Միա ու Սուլթան-Թահիրի մոր միջև դավաճանություն առաջացավ և գործը հասավ նրան, որ պետք էր որպես անբարոյականների պատժել նրանց: Սուլթան Ահմեդի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.**) որդի Թահիրը իմացավ այդ մասին և, բռնելով նրանց, երկուսին էլ սպանեց, ինչով մեծ պատվով արժանացավ: Այդ ժամանակ Այթունը ամրոցում չէր և ինչ-որ տեղ ասպատակությունով էր զբաղված: Երբ նա վերադարձավ ասպատակությունից, ամրոցի դարպասները նրա համար փակ եղան: Սպանված եղբոր դիակը պատի վրայով գցեցին նրա ոտքերի մոտ և հայտնեցին իր եղբոր անբարոյական արարքը, հայտնի ու անհայտ գործերի մասին: Այթունն ասաց. «Աստված նկիրել է ձեզ ամենալավ բարեմաղթանքները և թող նա մեծացնի ձեր բարեձնության չափը: Եթե ես իմանայի նրա արածների մասի վաղ եթե ներդառնայի, ինքս միջոցներ ձեռք կառնեի նրա արարքներին համապատասխան, կենթարկեի նրան ժամանակակից տանջանքների և բոլորին օրինակ ցույց կտայի: Ես կստիպեի նրան գոռալ, ինչպես Բարձրալյալ էր պատվիրել վարվել իր ստեղծած ստրուկների հետ, քանի որ. «Ով դավաճանում է իրեն ստեղծողին, այդպիսին է նրա պատիժը»»: Դրանից հետո Այթունը թույլտվություն խնդրեց ամրոց մտնել, սակայն նրան չթողեցին ներս: Նա ասաց. «Եղբայրս, որը մեղանքեց, ինքը փորձեց իր արածի պտուղները: Ի՞մ սիրտը մինչև ի՞մ մահ պատկանում է ձեզ: Ես մշտապես եղել եմ ձեր ընկերների ընկերը և թշնամիների թշնամին: Եթե դուք ինձ ջնջեք, ո՞րն զնամ ես: Եթե դուք ինձ մեղքեք, ո՞րն դիմեմ ես»: Նրան պատասխանեցին. «Հիմա վրա էր, որ հետո դու չարանաս, քո մոտ արթնանա սեր առ քո եղբայրը, հիշես նրան և ուրախությունից հետո դու հիշես տխրության մասին: Այդ ժամանակ դու կսկսես վրեժ լուծել և ծիշտ ուղու փոխարեն կընտրես սխալը: Արդյունքում քո մաքուր հոգին անեղ կդառնա...»: Այթունը երգվեց նրանց, որ իր խոսքերը մաքուր սրտից են և ճշմարիտ, սակայն նրան ասացին. «Խոսքը մի ձգիր: Մինչ դու կենդանի ես, ոչ ցերեկն ու ոչ էլ գիշերը մենք չունենք ապահովություն: Չնայ այնտեղ, որտեղից եկել ես: Ուզում ես գայրացիր, ուզում ես ամառնայիր, քո համար սա վերջին հանդիպումն էր»: Այդ ժամանակ Այթունը նեղացավ ճակատագրի վրա և սկսեց կծել իր ձեռքերը այն բանի համար, որ ծառայել է մարդկանց, որոնք չկարողացան գնահատել իր կյանքը: Դրանից հետո նա մոտեցավ ամրոցին, իջավ ձիուց և սկսեց ողբալ: Թողնելով իր ձին և ունեցվածքը, թողնելով հեծյալներին ու հետևակայիններին, նա հեռացավ: Այթունը Ալինջայից բացի այլ ապաստարան չուներ, իսկ այդ ամրոցը գնաց նրա ձեռքերից և սկսեց այրել նրան, ինչպես՝ հուրը երկրակամները: Այժմ Այթունը սկսեց մոռանալ, թե ո՞ր է կարելի դիմել և նա շատ մոռանցավ այդ մասին: Ի վերջո, Այթունի գլխի կայծքայրը կայծ հանեց և նա որոշեց գնալ Մարանդի ուղղությամբ: Այդ բաղաբը Թեմուրի տիրապետության տակ էր և այնտեղ իշխում էին նրա էմիրները: Այթունը հասավ Մարանդ, հեզության հագուստ հագավ, թողեց իր ունեցվածքը և որդուն ու դիմեց ուղիղ դեպի քաղաքի տիրակալի մոտ: Երբ սա լսեց Այթունի գալու մասին, այնպես վախեցավ, որ վախից լրիվ անօգնական դարձավ, մազերը քիզ-քիզ կանկնեցին, ցնցվեց ու անհանգստացավ, իրեն կորցրեց: Նա սկսեց անկապտ փախուստի պատրաստվել, սակայն երբ նրան ասացին, որ Այթունը միայնակ է եկել, առանց զորքի և զենքի, միտքն ու հիշողությունը տեղն եկան և, այն բանից հետո, երբ Այթունը եկավ նրա մոտ ու նա իմացավ այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունեցել, միանգամից գլխատեց նրան և գլուխն ուղարկեց Թեմուրին: Այդ գործից Թեմուրը վատ եղավ և սկսեց լաց լինել: Դրանից հետո նա ուղարկեց իր մարդուն և պաշտոնագրեց մարդասպանին, բռնագրավեց նրա ողջ ունեցվածքը ու հրամայեց մահապատժի ենթարկել: Այդ անախորժ դեպքից հետո Սուլթան-Թահիրի համար

այլևս անհնար եղավ մնալ ամրոցում, քանի որ ինքն էլ էր անուղղակի պատճառ եղել այդ սպանության...: Նա անօգնական դարձավ, նրա զորքը քչացավ, վիճակը վատացավ և Սուլթան-Թահիրը աստիճանաբար սկսեց կորցնել ամրոցը կառավարելու ունակությունը: Արդյունքում Թեմուրի համար հիմնադիր հնարավորություն առաջացավ տիրելու ամրոցին և դարպասները առանց դժվարության բացվեցին նրա առաջ: Թեմուրը ամրոցում կառավարիչ Աշանակեց իր հավատարիմ մարդուն և, հանուն բարի հարևանության, հովանավորության համար տվեց այն Շիրվանի շեյխ Իբրահիմին (**Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Իբրահիմին – Մ.Ֆ.**)» (իբն Արաբշահ «Եմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Հաղթական զորքը լքեց Մարդինը: Եվ նա (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց. «Արքայազն Սուլթան-Ֆուսեյսին, արքայազն Փիր-Մուհամմեդ Ումարշահին, արքայազն Աբու-Բաքրին, Ջահանշահ-բեկին, Թեմուր խոջաբեկ Ադ-Բուդային, Սայիդ խոջա Շահ-Ալի Բահարդարին ու այլ բեկերի գնալ Ալանչուկի և Գուրջիստանի վրա: Հրամայվեց սկզբում գրավել Ալանչուկ ամրոցը, հետո՝ մտնել Գուրջիստան: Արքայազնները համաձայն հրամանի գնացին: Արդեն տաս տարի էր, որ Ալանչուկը պաշարման մեջ էր: Երբ տիրակալ Սահիր Կիրանը ուղղություն վերցրեց դեպի Սիվաս և Անդոբ, իր մոտիկներից արքայազն Սիրան-շահ Շեյխ Մուհամմեդ Դարուգային և արքայազն Շահռուհի (**Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր Շահռուհի – Մ.Ֆ.**) նուկերներից Փիրուզ-շահին հրամանով ուղարկեց այնտեղից ու նրանք նստեցին՝ շրջապատելով ամրոցը: Մարդիկ, որոնք ամրոցում էին, շատ էին թուլացել և բայթայվել, իսկ շատերն էլ մահացել էին: Այնտեղ քիչ մարդ էր մնացել: Ուտելիքի պակասից նրանք ելույթ էին հին կաշին և ուտում, բայց վերջացել էր նաև դա: Ստիպված դուրս եկան ամրոցից: Ամրոցի ղեկավար Սայիդ Ահմեդ Ալի-շահին, կապեցին և ուղարկեցին Սահիր Կիրանի մոտ: Երբ արքայազնները հասան Ալվինին, նրանք լսեցին Ալանչուկի գրավման լուրը» (Շարաֆ-եդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Հենց այդ ժամանակ էր, որ եկան Նախիջևանի բնակիչները, որոնք սկսեցին բողոքել Ալանչուկ ամրոցում բնակվող մարդկանց հարցով, որոնք ամայացնում էին շրջակայքը: Եվ ահա Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), Օմար Միրզային հանձնելով Ադրբայջանի կառավարումը, հատուկ հրահանգով հրամայեց ավերել Ալանչուկ ամրոցը, իսկ Օմարն էլ իր հերթին Ջահանշահին հանձնարարեց գրավել այդ վայրը» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու եղբայրների աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»): «Այնտեղից նրանք դարձյալ հետ գնացին, զորք թողեցին Երնջակի մոտ և ի վերջո 15 տարվա պաշարումից հետո գրավեցին այս բերդը» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Դեպի Սիր իրականացրած արշավանքից վերադարձած Թեմուրին (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) գեկուցեցին. «Ահա արդեն տաս տարի է, որ զորքը մարտնչում է Ալինջակյան ամրոցի համար և չի կարողանում գրավել այն, իսկ ամրոցին էլ առաջվա նման տիրում են վրացիները»: Տիրակալը դժգոհ մնաց այդ հանգամանքից և արշավանքով գնաց Կրաստանի վրա: Երբ Ալինջակում գտնվող վրացիները լսեցին տիրակալի ելնելու մասին, նրանք կամավոր թողեցին ամրոցը, լքեցին նաև Գեղարքունիքյան ծովի հարակից հողերը Անի քաղաքը հարակից ամրությունների հետ և վերադարձան Կրաստան» (Փարսադան Գորգիշանիձե «Կրաստանի պատմություն», գլուխ 25):

«Այս Կրաստանը գրավեց Գեորգ թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգ VIII-ը – Մ.Ֆ.**): Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), լսելով այս... անհամար զորք պատրաստեց և իր որդիների հետ միասին... ուղարկեց այն այստեղ...: Նրանք եկան Երնջակ և շրջապատեցին Երնջակի բերդը, որն այդ պահին Կրաք թագավորի ձեռքին էր: Նրանք սաստիկ պատերազմ սկսեցին բերդապահների դեմ: Սկզբում նրանք չկարողացան գրավել, բերդը և միառժամանակ մնացին այնտեղ, բայց հետո գրավեցին: Բանն այն էր, որ բերդապահներին ոչ-ոք օգնության չհասավ, նրանք շատ նեղն ընկան և հենց այդ պատճառով էլ իրենց իրենց կամով թողեցին բերդն ու դուրս ելան՝ հետևելով Լանգ-Թեմուրին: Դրանից հետո Լանգ-Թեմուրի որդիները մեկնեցին Կրաստանի կողմը, հասան Մանգլիս, ուր և կանգ առան...: Երբ Լանգ-Թեմուրը գտնվում էր Թավրիզում, նա եկավ, որպեսզի տեսնի այն բերդը, որն առաջնորում նրա որդիները գրավել էին և որն Երնջակ էր կոչվում: Անհամար զորքով, բազում իրերով և պեռ-պեռ վրաններով դուրս գալով այնտեղից՝ նա հասավ և տեսավ այս Երնջակ բերդը, որն առավել ամրացրեց, ապա գնաց ու կանգ առավ Գեղարքունյաց լճի շրջանում: Լսելով այս՝ Գեորգի թագավորն ուղարկեց իր եղբորը՝ բազում ընծաներով» («Քարթլի-Ցխովկեթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

«Լանգ-Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր որդի Սուլթան-Ֆուսեյսին, Փիր Մահմեդ Եմիր շահին և Աբուբեքրին, որոնք դուրս եկան, եկան ու հասան Երնջակ, որը մի բերդ էր, որն այն ժամանակ Քարթլիի թագավորի (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգ VIII-ը – Մ.Ֆ.**) ձեռքին էր: Նրանք երկար ժամանակ կանգնած մնացին այնտեղ: Բերդի մեջ եղողները բավական ժամանակ նեղվեցին, հետո դուրս եկան այնտեղից և թողեցին բերդը, իսկ այդ բերդի պահպանները եկան ու աղաչեցին բերդապահներին ելնել բերդից ու հանձնել այն Լանգ-Թեմուրին: Երբ Լանգ-Թեմուրը գտնվում էր Թավրիզում, նա եկավ, որպեսզի տեսնի այն բերդը, որն առաջնորում նրա որդիները գրավել էին և որն Երնջակ էր կոչվում: Անհամար զորքով, բազում իրերով և պեռ-պեռ վրաններով դուրս գալով այնտեղից՝ նա հասավ ու տեսավ այս Երնջակ բերդը, որն առավել ամրացրեց, ապա գնաց և կանգ առավ Գեղարքունյաց լճի շրջանում: Լսելով այս՝ Գեորգի թագավորն ուղարկեց իր եղբորը՝ բազում ընծաներով» («Նոր Քարթլի-Ցխովկեթա», Բերիա Էդեստաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Բազմադիր թագավորության պատմությունը»): «Գեորգի թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգ VIII-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին Կրաստանը գրավեց: Երբ դա ընկավ Լանգ-Թեմուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.**), ականջը, նա սիրտ առավ և զորք ուղարկեց...: Նրանք եկան Երնջակ և շրջապատեցին Երնջակի բերդը, որն այդ պահին Կրաք թագավորի ձեռքին էր: Բերդում եղողները երկար ժամանակ մնացին պաշարված վիճակում և միառժամանակ էլ նեղվեցին, ապա դուրս եկան և թողին բերդը: Բերդապահներն եկան Լանգ-Թեմուրի մոտ և աղաչեցին: Բերդի բերդապահներն և ավագ բերդապահներին ելնել և ավագ բերդապահին ու ներկայացրին Լանգ-Թեմուրին...: Երբ Լանգ-Թեմուրը գտնվում էր Թավրիզում, նա եկավ, որպեսզի տեսնի այն բերդը, որն առաջնորում նրա որդիները գրավել էին և որն Երնջակ էր կոչվում: Անհամար զորքով, բազում իրերով և պեռ-պեռ վրաններով դուրս գալով այնտեղից՝ նա հասավ ու տեսավ այս Երնջակ բերդը, որն առավել ամրացրեց, ապա գնաց և կանգ առավ Գեղարքունյաց լճի շրջանում: Լսելով այս՝ Գեորգի թագավորն ուղարկեց իր եղբորը՝ բազում ընծաներով» («Նոր Քարթլի-Ցխովկեթա», Բերիա Էդեստաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) Ալինջակի բերդը դիտելու նպատակով հասավ Թավրիզ, ապա անցավ Գեղարքունիք...: Իվանե աթաբեկը (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելու (1391-1444) – Մ.Ֆ.**) ընծաներով ընդառաջ գնաց Թեմուրին, որը մեծ պատվով ունկնդրեց նրան: Լսելով այս՝ հայերն ու վրացիները ևս ներկայացան Թեմուրին...: Ապա Թեմուրն եկավ Կարս: Տեղեկանալով սրա մասին՝ Կրաք թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգ VIII-ը – Մ.Ֆ.**) նրա մոտ ուղարկեց իշխան Իսեմին՝ խնդրելով, որ երկիրը չավերի, ասելով, ինչ-որ նա մեզ կպատվիրի, կկատարեն» (Կախուրցի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Կա նաև Ալինջա քաղաքը, որին Թամեշյանը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) տիրեց միայն տասնվեցամյա պաշարումից հետո» (Ռուփան Շիլտերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 33):

⁵⁰⁵² «Դրանից հետո նա (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Ադանա քաղաքը, որը պատկանում էր եգիպտական սուլթանին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարախին (1399-1405, 1405-1412) – Մ.Ֆ.**) և գտնվում էր Կիպրոսից ոչ հեռու: Այդ քաղաքի շրջակայքում տնային կենդանիներից պահում են ուղտեր: Դրա համար էլ քաղաքի բնակիչները, այն բանից հետո, երբ այն գրավվեց Բայազետի կողմից, նրան տվեցին 10.000 ուղտ, որոնց նա քշեց իր տիրույթները» (Ռուփան Շիլտերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 10):

⁵⁰⁵³ «Սա գրեցի դառն ու նեղ մի ժամանակ..., երբ գրավեցին Անի անառիկ ամրոցը: Նրանք, թեև այնտեղ գտնվող մարդկանց խնայեցին, բայց կողոպտեցին և հարկերի ենթարկեցին» (Պետրոս Աղբակեցի «Հիշատակարան 1398 թվականի»):

⁵⁰⁵⁴ «Սահիր Կիրանը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) Դարադաղի ճանապարհով ուղղություն վերցրեց դեպի Դարաբաղ: Մուղանի ու Ադդամի դաշտավայրերում նա որս կազմակերպեց և, մոտենալով Արաքս գետին, կանգ առավ: Այդ գետը անցան կամրջով, որը հավաքված էր նավակների վրա: Մեծ ճամբարը ձեռն անցկացրեց Կոտուր գյուղի մոտ՝ Ումար Թաթանի հայրենիքում: Արքայազն Աբու-Բաքրը և Սուլեյմանշահ-բեկը այդ ճամբարում եկան ծառայելու Սահիր Կիրանին: Մինչ այդ Շաքիի շրջանի դարուգա Շեյխ Սայիդ Ալի Անալը, պալանավորվելով վրացիների հետ, գնացել էր Ալանչուկ ամրոցի վրա և այդ գործ ընթացքում հոգին տվել էր, որի մասին մեկ արա անցավ: Նրա որդին՝ Սայիդ Ահմեդը (**Շաքիի խանության հիմնադիր խան Սայիդ-Ահմեդը (մոտ 1380-1415) – Մ.Ֆ.**), որը նստել էր հոր տեղը, վախեցավ հոր արածի համար ու փախավ Շիրվան՝ Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահերի էմիրության էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Սահիր Կիրանը շատ լավ հարաբերությունների մեջ էր Շեյխ Իբրահիմի հետ: Կատուս լինելով Սահիր Կիրանի մեծահոգության ու ողորմածության վրա՝ Շեյխ Իբրահիմը բերեց նրան տիրակալի մոտ և նրա փոխարեն ներողություն խնդրեց Սահիր Կիրանից: Սահիր Կիրանը, ըստ իր ողորմած ձգտւմ, ներեց այդ մեղքը՝ նվիրելով դա Շեյխ Իբրահիմին, որից բացի տվեց նրան որոշ նվերներ և իր տիրույթները...: Հիշքի 802 թվականի ձմռանը նա ձմեռեց Դարաբաղում և դազավայթի նպատակով ուղղություն վերցրեց դեպի Գուրջիստան: Շեյխ Իբրահիմի և Սայիդ Ահմեդի վրա նա խալաթներ գցեց և, լավ պատվելով նրանց, թույլատրեց գնալ: Դրանից հետո նա հրամայեց. «Ամեն մի տաս հոգուց թող պատրաստվեն երեքը՝ լրիվ հանդերձանքով և տաս օրվա պարենով: Մնացած զորքին գումակի հետ մնալ այստեղ»։ Սահիր Կիրան-հաղթականը բեկերի և արքայազնների հետ արագորեն ուղղություն վերցրեց դեպի վրացիներ երկիր: Դրանից հետո ասաց. «Մոտեցնել նավակները, գետի վրա կամուրջ դրել»։ Կուր գետի վրա կամուրջ կառուցելով՝ գետանցեցին այն: Շիրվանի զորքով մոտեցավ Շեյխ Իբրահիմը և միացավ նրան: Նույնպես և Սայիդ Ահմեդը եկավ ծառայության: Այնտեղից շարժվեցին Շաքիի միջով և ուղղություն վերցրին դեպի Դամշադի հովիտը՝ անհավատների հայրենիքն ու բնակավայրը: Այդ հովիտը շատ

անտառապատ էր, այն աստիճան, որ նրա միջով նույնիսկ բամբակ չէր անցնում: Հրաման տրվեց. «Չորքին՝ կորել ծառերը, ճանապարհ անցկացնել»: Տաս օրվա ընթացքում գործը, գինված կացիներով և տղոցներով, կորեց ծառերը և ճանապարհ սարքեց: Կառուցեցին այնպիսի լայն ճանապարհ, որ 5-6 կոշուներ, գնալով շարքով, ձեռք-ձեռքի բռնած, կարողացան անցնել նրանով: Այդ ժամանակ բաժնի օր անընդհատ ձյուն եկավ: Իսլամի մարտիկները, գալով անհավատների երկիրն և բնակավայրը, ինչպես դազիներ գոչեցին. «Ալլահ աբբար» ու, մեղկացնելով սրերը, սկսեցին կոտորել անհավատներին: Կոտորեցին բոլորին, ոչ մեկին կենդանի չթողեցին: Համշան, որը կառավարիչն էր, փախավ: Հաղթական գործը հետապնդեց նրան մինչև Ադ-սուի կիրճը, վերցրեց շատ ոչխարներ, կովեր, ձիեր և ուղտեր: Համշայի փախուստից հետո ռազմիկները այրեցին անհավատների տները: Այդ անհավատները շատ էին հակված գինու, այնքան, որ եթե նրանցից մեկը մահանում էր, նրանք մահացածին ցողում էին գինով: Դրա համար էլ հրամայվեց. «Զանդե և արմատախիլ անել խաղողի բոլոր այգիները»: Նայեք Սահիբ Կիրանի կյանքի ու ճակատագրին: Անցած ծնունդը Հնդկաստանի Դեյի բաղաբուն՝ Գանգես գետի ափին, նա բանդեց կրակարաններն և կրակապաշտների աղոթատեղիները, իսկ արդեն այս ծնունդ, չանցած նույնիսկ մեկ տարի, արդեն Գուրջիստանում նա բանդում է եկեղեցիներն ու սրբարանները ուրիշ անհավատների...: Զմահից հետո գարնանը, երբ աշխարհը զարդարվեց ծաղիկներով, երջանիկ Սահիբ Կիրանը հրամայեց դուրսույթայ հավաքել և մեծ քեֆ կազմակերպել: Դուրսույթայից ու քեֆից հետո երջանիկ Սահիբ Կիրանը բոլոր բեկերին նվերներ տվեց, իսկ հետևակ ռազմիկներին էլ նստեցրեց ձիերի վրա. «Մեզ համար կարևորը անհավատների դեմ պատերազմն է», - ասաց նա, - «Սկզբում վերջացնենք անհավատների գործը, իսկ հետո, եթե հարկադր գտնենք, կգնանք այլ երկրներ»: Բոլոր համաձայնեցին այդ մտքի հետ և ուղղություն վերցրին դեպի Գուրջիստան: Հոյս ղնելով բարձրալ մատո վրա՝ Դարաբադից նրանք ուղղություն վերցրին վրացիների արքա մեյիբ Գուրգենի (**Քաղթի թագավորության արքա Գուրգեն VIII-ի – Մ.3.**) վրա: Կանգ առան Բարդայի տափաստանում: Թահուրթանը, որը մինչ այդ եկել էր ծառայելու տիրակալին, նվերների հետ ժամանեց և տեսակցեց Սահիբ Կիրանին: Սահիբ Կիրանը նրան լավ դիմավորեց, ոսկեգոծ խալաթ նվիրեց, ոսկե գոտի, թմբուկ, շեփոր և դաշույն տվեց ու թույլատրեց գնալ: Նա ցուցում տվեց, որ Թահուրթանը լավ պահպանի իր շրջանը, ուշադիր լինի և միշտ տեղեկություններ հաղորդի Ռումի գործի մասին: Սահիբ Կիրանը այնտեղից շարժվեց և, որս անելով ճանապարհին, մոտեցավ Գուրջիստանին: Նա մի մարդ ուղարկեց Մեյիբ-Գուրգենի մոտ և հայտնեց. «Թահիրը, Սուլթան Ահմեդ Ջելաիրյանի (**Ջելաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ – Մ.3.**) որդին, գտնվում է քեզ մոտ: Ուղարկիր նրան մեզ»: Դեսպանը եկավ նրա մոտ և շարադրեց Սահիբ Կիրանի խոսքերը, սակայն այդ դժբախտը, իր խորը դժբախտության շնորհիվ, պատասխան չտվեց, որը կիրկեր նրա փիճակը: Դեսպանը վերադարձավ և շարադրեց հարցի էությունը: Սահիբ Կիրանը գայրացավ և արագորեն առաջ շարժվեց՝ ճամբարից առաջ ընկնելով: Մտան վրացիների երկիրը և, գոչելով Ալլահին մեծարող խոսքերը, մեղկացրին ձեռքերը, սպանեցին անհավատներին և հեթանոսներին, բանդեցին նրանց տներն ու երկիրը: Մրգի այգիները և խաղողանոցները արմատախիլ արեցին, ցորենը թափեցին գետին: Վրացիները վախից փախան դեպի բարձր լեռները: Անստեղծի վայրերում կառուցված ամրոցներ կային և ոմանք թաքնվեցին բարայրներում: Իսլամի գործի բահադուրները, չփորձելով դրանից, գնացին դեպի այդ ամրոցները, իսկ որոշ քաջեր էլ, չվախենալով մահից, նստեցին արկղերի մեջ և դրանք, շղթաներով իջեցնելով ներքև, հասան ամրոցներին ու բարայրներին, դուրս եկան արկղերից և մարտնչեցին անհավատների հետ: Նետերով և նիզակներով անհավատների հոգին հանեցին: Որոշ տեղերում էլ, որտեղ նետերն և նիզակները չէին հասնում, այդ դժբախտներին այրեցին կրակով ու նավթով: Չնայած նրան, որ անհավատները շատ էին, աստժողողորմածության շնորհիվ հաղթանակը մնաց իսլամի գործի կողմը: Այդ կերպ գրավեցին 15 հայտնի ամրոցներ: Յուրաքանչյուրը, ով անցավ իսլամին և վկայեց դա, կենդանի մնաց, իսկ յուրաքանչյուրը, ով մնաց տգիտության ու մթի ճանապարհին, ուղարկվեց կրակե դժոխք: Թիֆլիսի պահպանության համար հետևակի հետ միասին Սահիբ Կիրանը թողեց խորասանյալ հայտնի բահադուրների մի խմբի, իսկ ինքը իր մեծույթան կանգ առավ Մուղանի դաշտում: Դժբախտ Գուրգենը, մեծանելով իսլամի գործի սարսափելի տեսքը, փախավ ինչպես աղվես, իսկ վրացիների մեծերը երդվեցին և խնդրեցին՝ ներում խնդրելով և մեծ նվերներով գալով Սահիբ Կիրանին ծառայության: Տիրակալը հրամայեց, որ եկեղեցիներն և աղոթատեղիները, որտեղ նրանք խոնարհվում էին իրենց խաչերին, բանդվեն ու դրանք բոլորը բանդվեցին: Այնտեղ հիմնեցին սզկիթներ խմամների հետ միասին, որոնք սկսեցին իրական հավատքի արարողություններ կատարել: Իսլամի կրոնի հետ և շնորհիվ Սահիբ Կիրանի՝ այստեղ եկան ծաղիկները ու զարդերը: Եվ փառք Ալլահին, աշխարհների տիրոջը: Մեյիբ-Գուրգեն Վրացու երկրի գրավումից հետո տիրակալը ուղղություն վերցրեց դեպի Գուրջիստանի այլ վայրեր: Գումակը թողեց Մուկրանի տափաստանում և ուղղություն վերցրեց դեպի հովիտ, որտեղ գտնվում էր Ջանի-բեկ Վրացին: Իսլամի մարտիկները դուրս եկան կիրճի և մտան Ջանի-բեկ Վրացու հողերը, խփեցին թմբուկներ, փչեցին շեփորներ և ճնցեցին լեռները՝ հարձակվելով ողջ շրջանի վրա: Ջանի-բեկը հայրուր անգամ վախճավ իր կյանքի համար և, դուրս գալով ամրոցից, հանձնեց այն: Իսլամի ռազմիկները, վկայով սրերը անհավատների արյան մեջ, նրանցից շատերին դժոխք ուղարկեցին, իսկ նրանց երկիրը այրեցին: Դրանից հետո վերադարձան իրենց ճամբարը: Սահիբ Կիրանը արքայազն Ըահուդին (**Թեմուրյանների էմիրության արքազա էմիր Ըահուդին – Մ.3.**) Սալիդ խոջային և Շեյխ-Ալի Բահադուրի հետ Սամակի ճանապարհով ուղարկեց ասպատակման: Ջհանշահ-բեկին աջ թևի գործի հետ նա ուղարկեց դեպի հովիտի սկիզբը: Ինքը՝ Սահիբ Կիրանը, հաղթական գործով ուղղությունից վերցրեց Սամակի ճանապարհով: Ուր որ բահադուրները գնում էին ասպատակման, բոլորը վերադառնում էին ճամբար հաղթանակով ու մեծ ավարով: Հովիտի սկզբում կար մի ամրոց, որը կոչվում էր Փոլը, այն շատ ուժեղ էր: Սահիբ Կիրանը, մոտենալով նրան, հրամայեց. «Մարտի մեջ մտնել ամրոցի համար»: Եվ ահա այդ ամրոցը վերցրին Նույն օրը, որից հետո, շարժվելով այնտեղից, կանգ առան վրացական տափաստանում: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը ուղարկեց Ջհանշահ-բեկին այլ բեկերի հետ միասին փնտրելու Մեյիբ-Գուրգենին: Այդ դժբախտը թափառում էր, ինչպես բամբ, անտառներում ու կիրճերում: Հաղթական գործը սկսելով փնտրել նրան, բաժանվեց մի բանի խմբերի և գտան նրա մի բանի մերձակողների, բայց իրեն չգտան: Այնտեղից ևս մեծ ավար վերցրին ու ճամբար վերադարձան: Սահիբ Կիրանը շարժվեց այնտեղից, գետնացեց Կուրը և բարեհաջող կանգ առավ: Այդ ժամանակ տիրակալ Սահիբ Կիրանին գեկուցեցին, թե վրացիների մի խումբ մտել է Չարիթ ամրոցը և, փակվելով, նստել է այնտեղից: Այդ ամրոցը շատ անառիկ էր և պատմության մեջ ոչ-ոք դեռ չէր լսել, որ այն որևէ մեկը գրաված լիներ: Սահիբ Կիրանը արագ երթով գնաց այդ ամրոցի մոտ, հասավ նրան, կանգ առավ և զբաղվեց ամրոցի հետ մարտի պատրաստությանը: Պարտաստեցին բարանները, բալխաններ և էլի բաներ ու յոթ օր անց հրաման տրվեց. «Բոլոր կողմերից սկսել սուլթանական մարտը»: Բահադուրները բոլոր կողմերից մոտեցան ամրոցին, սկսեցին մարտը և, գրավելով ամրոցը, այն հողին հավասարեցրին: Այնտեղի վրացիներին դաժակաթի սրով կոտորեցին: Ռազմիկները ցրվեցին բոլոր կողմերը և, որտեղ որ գտնում էին անհավատ վրացիների, սպանում էին: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ անիծյալ Գուրգենը նստում է Սկանեթ կոչված վայրում: Սահիբ Կիրանը բոլոր ճանապարհներով մարտկալում ու ռազմիկներով ուղարկեց, իսկ ասպատակության գնացածներին էլ հրամանով հավաքեց: Չորքի կենդ թողեց գումակի հետ և մյուս կեսով առաջապահում ուղղություն վերցրեց Սկանեթի կողմերը: Գուրգենը, իմանալով իսլամի գործի արշավանքի մասին, փախավ Սկանեթից, սկսեց թափառել և հասավ Աբխազին: Սահիբ Կիրանի գործը, մոտենալով Սկանեթ ամրոցին, առաջին իսկ գրոհից գրավեց այն: Դրանից հետո, հետապնդելով Գուրգենին, հասան նրա մերձակա մարդկանց: Գուրգենը, գետնացելով Ինդուրը, փախավ: Երբ նա հասկացավ, որ չի կարող պահել Թահիրին, նրան հոր մոտ Ռում ուղարկեց, իսկ ինքը խնդրանքով և ներողություններով Սահիբ Կիրանի մոտ ուղարկեց Իսմայիլին ու խնդրեց. «Կուր ավաթի համար, որ ես թույլ տվեցին, ստանում եմ ըստ արժանավույն: Եթե տիրակալը ների իմ մեղքը, ապա դա կհամապատասխանի նրա ողորմած ներողամտությանը: Սրանից հետո, երդվում եմ, երբեք չեմ անցնի նվիրվածության և ստրկության սահմանից այն կողմ: Ընդունում եմ խաղաղի հարկը և ամեն տարի պարտավորվում եմ հասցնել այն գանձարան»: Մեյիբ-Գուրգենը մտավ հնազանդության ճանապարհը, ընդունեց իր մեղքը և Իսմայիլին ուղարկեց Սահիբ Կիրանի մոտ: Տիրակալը ներեց նրա մեղքը և ուղղվեց Իվանե Վրացու (**Մանցիտի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելու – Մ.3.**) երկիրը, որը վրացիների մեջ համարվում էր խոշոր բեկերից մեկը: Հաղթական գործը մտավ այդ երկիրը: Ասպատակեցին բոլոր վայրերը, բոլոր ամրոցները, որոնք այնտեղ կային, ավերեցին: Այնտեղից հաղթականորեն սարերի ստորոտներում առաջացան և իրենց հայացքները հանեցին Սկանեթի ամրոցներին: Այդ կողմերի ժողովուրդը մարտունակ էր և հայտնի էր իր դիպուկ նետածիգներով, սակայն հաղթական գործը, հասնելով այդ վայրերը, ամեն տեղ, որտեղ տեսնում էր ամրոց, դրանք ավերում էր և գայլույթի կրակով այրում էր երկիրը: Սահիբ Կիրանի ճակատագրի շնորհիվ վրացիների այդ երկրները ավերեցին, շատերին էլ կոտորեցին: Տիրակալ Սահիբ Կիրանը ազատվեց Գուրջիստանի ռազմակալից, ցրեց այնտեղի իշխանությունները և ոչնչացրեց շատ անհավատների: Վերադառնալով հաղթանակով ու երջանկությամբ՝ նա կանգ առավ Մանկոյի հովտում: Այս կանգառում նրան գեկուցեցին, որ վրացիների մի խումբ կանգնած է Խուշկուրդ կոչվող վայրում: Սահիբ Կիրանը, լսելով դա, հրամայեց. «Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկին՝ իր գործով արագ երթով ընթանալ նրանց դեմ»: Սահիբ Կիրանի մեծահոգությունը, սակայն, այն աստիճանի էր, որ ամեն մի գործ, որ իր օգուտն էր բերում, նա անում էր անձամբ և անձամբ էլ հասցնում էր իր ավարտին: Դրա համար էլ մի բանի օր անց, թողնելով ճամբարը, ինքը գործով գնաց նրանց հետևից: Հասնելով այնտեղ, հինգ օրում նա յոթ ամրոց վերցրեց, սպանեց այնտեղի անհավատներին, իսկ ամրոցներն էլ ավերեց: Հաղթական գործը այնտեղից վերադարձավ հաղթանակով և Մինկոյում միացավ ճամբարին: Հաղթանակից հետո այնտեղ կանգնեցին մի բանի օր և անցկացրեցին դրանք հաճույքների մեջ...: Սահիբ Կիրանը Մինկոյում մնաց երկու ամիս: Դա մի լավ մարզագետին էր՝ մաթուր օրով: Պարենամները հավաքվեց, կենդանիները ուշքի եկան և տարբեր կողմեր գնացածները հավաքվեցին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամ»):

«Ես միշտ էլ այն կարծիքին եմ եղել, որ փառիշահի համար ավելի լավ բան չկա, քան այն, որ սրբազան պատերազմ մղի անհավատների դեմ, երկրներ նվաճի և տիրի աշխարհին: Հենց որ լուր հասավ Գյուրջիստանի անհավատների խռովության մասին, ես խորիմուրդ գումարեցի և որոշեցի

անհապաղ դրա դեմն առնել ասելով. «Այդպես պետք է, որ հանկարծ այդ վայրի այլ չարագործները ոտքի չէլեն», որից հետո անմիջապես ձեռք զարկեցի այդ ամենը վերացնելուն: Ես ընտրության հնարավորությունը տվեցի հենց ռազմիկներին, որոնք նոր էին վերադարձել հնդկական արշավանքից, ասելով. «Ցանկացողները թող մնան այստեղ կամ գան ինձ հետ»: Ռազմիկները, որոնք տեղակայված էին հորասան, Կանդահար, Սիստան, Կրման, Թաբարիստան, Գիլան, Մազանդարան ու Պարսք երկրամասերում, յաջիկներ ստացան, որը հրամայում էր նրանց պատրաստվել արշավանքի և այդ նպատակով հավաքվել Սպահանի շրջակայքում, որպեսզի այստեղ միանան իմ հաղթական զորքին: Ես խորհուրդ գտնարեցի, որպեսզի հավաքեմ անհնազանդությունից տարբեր տեղեր ցրվածներին: Եվ ահա հորասանի ու Պարսքի անհնազանդներին ես վերադասեցի թուրանգամինում և դրանով իսկ երկիրն ազատեցին նրանց դիմադրությունից: Դրանից հետո ես էլա Գյուրջիստանի վիլայեթի վրա, որպեսզի հնազանդեցնեմ նրա ամրությունները» (Անանուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Այդ ժամանակ էլ հենց ազ-Չահիրի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բաբուրի - Մ.Ֆ.) մահվան լուրը Յնդկաստանում հասավ Լենկթեմուրին (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին - Մ.Ֆ.), ինչից հետո նա վերադարձավ և հարձակվել էր վրացիների վրա» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ժամանակ իր ողջ չաղաթա-սիկյա-նապրոմ-հնդկական զորքով ու մեծ գայրույթով և կատաղությամբ եկավ սամարղանդի Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)՝ հետը բերելով Պարսկաստանի ու Արևելքի բոլոր զորքերին: Գեորգի արքան (Զաթլիյի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը - Մ.Ֆ.) մեկնեց Լիխ-Բեդեթի...: Այդ ժամանակ, ահա, Թեմուրը, երբ ամայացրեց ամեն ինչ, մեկնեց Անդրիք, իսկ ողջ ավարն և գերիներին էլ ուղարկեց Սամարղանը» (Անանուն «Երիտթալիկների օրինեցությունը»):

«Չմեղը Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) անցկացրեց Պարսկում, իսկ զարնանը մեծ զորքով արշավի ելավ իմերեթական արքա Գեորգիի (Զաթլիյի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ի - Մ.Ֆ.) վրա: Սկզբում, սակայն, նա դեսպանորդ ուղարկեց, որպեսզի փոխանցի. «Տիրակալ, սուլթան Ահմեդի (Զեյադիյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի - Մ.Ֆ.) որդին թաքնվում էր ձեզ մոտ, մեզ տվե՛ք նրան»: Երբ դեսպանը ժամանեց Զուլայիսի, արքան վիրավորվեց տիրակալի որդու հանձնման պահանջից, դեսպանորդին վատ ընդունեց և հանձնարարեց հայտնել տիրակալ Թեմուրին. «Մեր տոհմում ընդունված չէ հանձնել մի որևէ մարդու, որը ապաստան է խնդրել»: Դեսպանորդը նեղացած գնաց, իսկ տիրակալը խոցվեց դրանից և զորք ուղարկեց: Բեռքը այրեցին, խաղողի որթերն ու բերքատու ծառերը կտրեցին: Իմերեթիայի բնակչույթները ելավ տեղից, թաքնվեց բարայրներում, ամրություններում և բարձր լեռներում: Թուրքերը ռազմիկներին նստեցրին արկղերի մեջ և այն վայրերում, որտեղ բարայրներում բնակչություն կար, վերևից պարաններով իջեցրին դեպի մուսուլման: Ներսիք վրացիները, իսկ դրսից էլ թուրքերը սկսեցին հարվածել միմյանց և մարտնչել: Որոշ արկղերի պարանները կտրեցին և դրանք մեջը եղած մարդկանց հետ միասին ներքև ընկան ու ջարդվելով կործանվեցին, սակայն որոշ վայրերում էլ բարայրները չոր խոտով լցրին, վրայից նավթ ավելացրին և կրակ տվեցին: Այն բարայրներում, որտեղ ծխի ելքի համար տեղ չկար, մարդիկ խեղդվեցին, իսկ այնտեղ, որտեղ կար, վրաս էլեղավ: Ոմանք, ներսից ջանք թափելով, հեռու շարտեցին այդ չոր խոտերը և չվնասվեցին, իսկ այնտեղ, որտեղ, ինչպես ասացինք, ծխի համար ելք չկար, մարդիկ զոհվեցին և թուրքերը, մտնելով բարայրներ, իրենց ձեռքը գցեցին այն ամենը, ինչ այնտեղ կար: Այդ անգամ գրավվեց նման 15 ամրություն: Գերի ընկածներից իսկամ ընդունաներին բաց թողեցին, իսկ նրանց, որոնք չէին ընդունել, կոտորեցին: Այնտեղից նրանք անցան Արևելյան Կրաստան և ձմեռեցին Մուխրանիում: Գեորգի արքան հեռացավ Իմերեթիայից, իսկ Իմերեթիայի գլխավոր դեմքերը՝ իշխաններն ու ազնվականները, եկան Մուխրանի՝ տիրակալի մոտ՝ հետևելու բերելով հարկեր ու նվերներ: Նրանք հնազանդվեցին տիրակալին, իսկ նա նրանց անվտանգության երաշխիք տվեց և, բոլորին խալաթներ տալով, հետ ուղարկեց: Մուխրանիից Թեմուրը մեծ զորքով հարձակվեց Ճանիքի տիրույթների վրա, ավերեց ամրությունները և թալանեց ժողովրդին: Դրանից հետո նա էմիր Տիանշահին մեծ զորքով ուղարկեց Զուլայիսի՝ արքայի դեմ: Արքան կրկին հեռացավ, իսկ Իմերեթիան ավերեցին ու եկեղեցիներն էլ ավերեցին: Վերադառնալով այնտեղից՝ նրանք անցան Կուրն և կանգ առան Սամցոմխիում...: Թեմուրի ռազմիկները թալանեցին Կազարթեթի և անցան Սամցխե: Նրանք ամայացրին նաև աթաբեկի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Զակալի - Մ.Ֆ.) տիրույթները, այստեղ գրավելով 7 ամրություններ, այդեցին տները, իսկ ծառերն և խաղողի այգիներն էլ կտրեցին: Այստեղից նրանք ժամանեցին Մանդու» (Փարսադան Գորգիջանիձե «Կրաստանի պատմություն», գլուխ 20):

«Յնդկական երկիրը նվաճելու իր մտադրությունները կյանքի կոչելուց հետո Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) մեկ այլ անգամ մեծ ուժերով մոտեցավ Իբերիային: Արքան (Զաթլիյի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը - Մ.Ֆ.) շատ մարտերում նրան ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեց, սակայն ի վերջո, թուլանալով գայրացած հակառակորդին դիմադրություն ցույց տալու հարցում, պատսպարվեց Կովկասյան լեռներում: Թեմուր-Լենգը, որպես պատիժ այս հանդգնության, ամայացման հանձնեց ողջ Իբերիան և բաժնեց բոլոր եկեղեցիները, որոնց շարքում ավերակների վերածվեց նաև Մծխեթի հիմանալի տաճարը, իսկ Արթուրայի տաճարի գմբեթն էլ այս տիրակալի հրամանի համաձայն կոտորեցին ու այն մինչ այժմ չի վերականգնվել: Ողջ Իբերիայում այդ ժամանակ անվաստ մնաց միան Մանգիլայան եկեղեցին, ընդ որում այդ հանգամանքը վերագրում են նրան, որ եկեղեցու մի պատին պատկերված էր առյուծի վրա բազմած Մուհամմեդը: Եվ այսպես, մահմեդականները չհամարձակվեցին բանդել այն պատկերը, որը հիմնալի ձևով պատկերում էր իրենց մարգարեն» (Դավիթ Բազադուրյանի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 108):

«Իսկ Լանգ-Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) որդիները շարժվեցին դեպի Զաթլի և հասան Մանգիլ» («Նոր Զաթլի-Ցիսլիբեթ», Բերիա Եգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Դրա վրա գազանության մոռնաց այն կատարի Լանկ Թամուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) և դարձյալ երրորդ անգամ անթիվ զորքի բազմությամբ, առավել բան առաջինն ու երկրորդն էր, եկավ Կրաց աշխարհի վրա, երբ եղանակը աշնանային էր՝ մնալով այստեղ 7 ամիս, դրանից ավել, բայց ոչ պակաս: Եվ ահա նա գրավեց բազում ամրոցներ, կրակեց գոտիները շատերին սպանեց, այլաբան, որ գրեթե բոլոր տղամարդկանց կոտորեց, անթիվ ու անհամար կանանց էլ գերի տարավ... իսկ մարդկանցից նրանց էլ, որոնք չէին կարողանում բայել, բարդով խլիում, սպանում էին» (Գրիգոր խլաթեցի «Յիշատակարան 1400 թվականի»): «Երբ Լանկ Թեմուրը լսեց, թե ինչ է արել Կրաց արքան (Զաթլիյի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը - Մ.Ֆ.), նա կրկին բարկությամբ շարժվեց, ընդ որում հեծյալների ավելի շատ բազմությամբ, բան առաջ էր: Եվ ահա Թեմուր-բեկը մտավ Կրաց տան ամրոցները և բոլորին գերեցարեց» (Գրիգոր խլաթեցի «Յիշատակարան աղետների»): «Երբ Թամուր-բեկը այդ լսեց, բարկությամբ կրկին շարժվեց Սամարղան քաղաքից և ծանր ու անագին զորքով և բազում փղերով՝ որոնք վիթխարի էին, ինչպես նաև ինսարված այլ մեքենաներով Յայոց 848 թվականին, երբ եղանակը աշնանային էր, եկավ այս կողմերը ու մնաց մինչև ամառային եղանակները: Նա 7 ամիս բանդեց և կորցրեց վրացիներին, երբ սպանվողների թիվը 100.000 կամ ավելի եղավ, բայց գերվածների, ձիերի կողմից տրոլվածների ու բարավածների թիվը դրանից ավելի շատ էր» (Գրիգոր խլաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Լսեց այդ մասին Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), բարկացավ, մեծ բարկությամբ եկավ և գնաց Կրաստանի վրա, որտեղ հրով, սրով ու գերությամբ շատ ավել և վնաս արեց՝ բանդելով Տիդիսի մեծամեծ եկեղեցիները...: Գայոց 849 թվականին Թամուրը դարձյալ եկավ, Կրաստանից բազում գերիներ վերցրեց և տարավ իր աշխարհ, որտեղ էլ սատկեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)... կրկին եկավ բազում և անթիվ զորքով, որից հետո, առաջնորդությամբ և ձեռնադրությամբ վրաց չար ու անիծյալ իշխանների և ազատների, գրավեց Կրաց աշխարհն ու բոլորին առհասարակ սրի բաշեց կամ գերության վրեժ: Կորուստները 100.000 էին հաշվում, իսկ բոլոր եկեղեցիներն էլ նա հիմնահատակ կործանեց» (Սարգիս Տաթևացի «Յիշատակարան 1401 թվականի»):

«Լսեց այդ մասին Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), բարկացավ, եկավ մեծ բարկությամբ և գնաց Կրաստանի վրա, որտեղ հրով, սրով ու գերությամբ շատ ավել և վնաս արեց՝ բանդելով Տիդիսի մեծամեծ եկեղեցիները...: Գայոց 849 թվականին Թամուրը դարձյալ եկավ, Կրաստանից բազում գերիներ վերցրեց և տարավ իր աշխարհ, որտեղ էլ սատկեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) երբ այս լսեց, Գայոց 849 թվականին դարձյալ եկավ Կրաստանի վրա, շատ գերիներ առավ և գնաց իր երկիրը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Գայոց 849 թվականին Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Կրաց տան վրա, ավերեց և շատ գերիներ առավ, որից հետո գնաց Սամարղանը, որտեղ էլ սատկեց» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), երբ այս լսեց, Գայոց 849 թվականին դարձյալ եկավ Կրաստանի վրա և շատ գերիներ առավ, որից հետո գնաց իր երկիրը» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵⁰⁵⁵ «Հետո Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ճանաչեց եկավ..., գրավեց Թիֆլիս քաղաքն և ուղղություն վերցրեց դեպի վրացիների երկիրը: Նա ավերեց գրաված բերդերն և ամրոցները ու փակեց նրանց ամրացված այլ վայրերում, իսկ գերի ընկածներին էլ, անկախ այն բանից, հնազանդ էին նրանք, թե՞ ասպատակ, հրամայեց սպանել՝ բարձր տալով մագերի» (իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Չայրացած Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Տիդիխը և ավարառության համար իր զորքերին հանձնեց իբերական տիրույթները» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 109):

⁵⁰⁵⁶ «Իմերեթիայում Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) լուր ստացավ, որ Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) իշխանների ու ազնվականների հետ կանգ է առել Կազրեթիում: Նույն իսկ գիշեր լավ ձիերի վրա նստած մարդկանց հետ միասին նա հարձակում գործեց և մոտեցավ Կազրեթին: Այստեղ իմացան այդ մասին և մարտով դիմադրեցին: Ավալեց կոտորած և դողդուխ ու սկզբից առավ ծանր մի մարտ ու ընդհարում: Երկու կողմից էլ շատ մարդիկ սպանվեցին: Իմերեթացիներն առանց այդ էլ քիչ էին, բայց դրան գումարվեց նաև այն, որ քիչ հրազեն և հրանոթներ ունեին, էլ չասած էլ այն, որ նրանց արձիճն ու վառողը վերջացել էր և նրան մարտնչում էին արդեն միայն քարեր ու գերաններ գլորելով: Դրան հակառակ, տիրակալ Թեմուրն այդ ամենից իր հետ շատ ուներ: Հարվածելով ու ծածկվելով խոտախրծերով՝ արքան աննկատ ելավ ամրությունից՝ հետ վերցրած սուլթան Լիմեդի (Ջեմալիյանների սուլթանության սուլթան Լիմեդի – Մ.Ֆ.) որդուն: Նա հեռացավ Սվանեթի, իսկ սուլթան Լիմեդի որդուն էլ Կաֆայի ճանապարհով ուղարկեց Թուրքիա: Մեկ այլ արքայազնի՝ շեյխ Իսմայիլին, նա ուղարկեց Թեմուրի մոտ, ներման նամակ հղեց և պալատականների ու նվերների հետ միասին ուղարկեց նրան» (Փարսաղան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 20):

⁵⁰⁵⁷ «Իլտրամի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) վրա գնալիս նա եկավ Վրաստան՝ գերելու և կորստյան մատնելու նրանց: Այդ ժամանակ Վրաց Գորգի թագավորն (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ին – Մ.Ֆ.) ու իր երկու եղբայրներ Կոստանդինը (Զարթովի թագավորության արքա Կոստանդին II-ը – Մ.Ֆ.) և Դավիթը, իմանալով նրանց չարությունը, շտապ գործ գումարեցին ու, Վրաց և Հայոց ողջ ազգաբնակչությանը ամրոցները տանելով, պահեցին, իսկ իրենք իսկում էին նեղ ու կածան տեղերը: Բանասերու սատանան, սակայն, մտնում է երեք անօրեն և անաստված չար ազատորդիների մեջ, որոնք, զարտագողի բաժանվելով թագավորից, գնացին չար բռնակալի մոտ ու նրանց ցույց տվեցին անտառները մտնելու ճանապարհները: Եվ ահա չար բռնակալը վերին կողմից բազում գործ ուղարկեց, որոնք, բռնելով, գրավեցին քրիստոնյա ժողովրդի ողջ բազմությունը: Նրանք մեծածնծների սպանում էին, իսկ փոքրերին էլ՝ գերի վերցնում, տանելով ավելի քան 60.000 հոգի: Ինչ վերաբերվում է Գորգի թագավորին, ապա նա, մազապուրծ եղած, 100 հոգի վերցնելով իր հետ և մտնելով գործի մեջ, հիշեց Հիսուս Զրիստոսի անունը, շատերին կորցրեց, բայց ազատվելով գնաց ամրացած տեղեր» (Թովմա Մեծոփեցի «Լեւկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 29):

«Այնտեղից ժամանեցին Ավանիկ: Այստեղ Թեմուրին (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ներկայացավ ֆրանկների արքայի դեսպանորդը, նրան մեծ նվերներ տվեց, ինչպես նաև տեղ հասցրեց Մուրադբեգի որդուն (Օսմանյանների Էմիրության Էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ի – Մ.Ֆ.), որը կեսայրի ազգականն էր և հայտնվել էր ֆրանկների գերության մեջ: Նա փոխանցեց իր տիրակալի ուղերձը: Տիրակալը շատ գոհ մնաց ֆրանկների արքայի դեսպանորդից, լավ ընդունեց նրան, նվերներ տվեց և բոլորին պատվավոր խալաթներ նվիրեց: Դեսպանորդի հետ միասին նա դրեց իր դեսպանորդին և ուղարկեց նրան մեծամարտի մոտ: Երկու ամիս ձիերին թողեցին արածել Մանդուկյան դաշտերում, իսկ հետո ելան այնտեղից» (Փարսաղան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 20):

«Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) բազմիցս մարտի մեջ մտավ թշնամիների դեմ և հաղթեց այդ ամայացնողներին, սակայն, զգալով իր ուժերի ծայրահեղ հյուծումը, Թեմուր-Լենգի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մոտ նվերներով ուղարկեց իր որդուն, իսկ այդ նվերներից ախարս մեծ էին, որ թշնամին զարմացած մնաց: Չայելով իր դաժանությունը՝ Թեմուր-Լենգը դարձրեց նրան ամայացումները և իբերների վրա հարկ սահմանեց: Նա վերցրեց նաև արքայական գաղաղանքը, որը հայտնի էր ողջ Ասիայում, որից հետո իր զորքը թողեց ամրություններում և ելավ Իբերիայի սահմաններից՝ Հայաստանի և Իբերիայի գործերի վարումը թողնելով իր գորավար Միհրանշահին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 109):

⁵⁰⁵⁸ «Սա կատարեցին դառն ու վշտաբեկ մի ժամանակ, երբ Հայոց 850 թվականին անօրեն Լանկ Թեմուրի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ձեռքով ողջ աշխարհը գերության տարտարոցը ընկեց» (Ավետիս Վարազեցի «Հիշատակարան 1401 թվականին»):

«Այնտեղ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) լուր ստացավ, որ Նուշբերտիում հավաքվել են վրացիները: Նա մեծ զորքով ուղարկեց շեյխ Նուր-է-Հիսին, սակայն սա ոչինչ չկարողացավ անել: Դրանից հետո հարձակվեց Թեմուրն ինքը և հինգ օր ու գիշեր շարունակվեց մարտը: Երկու կողմից էլ մեծաքանակ մարդիկ սպանվեցին, սակայն ի վերջո հինգ ամրությունները գրավվեցին և թշնամու ձեռքն ընկան մեծ ավար ու մեծաթիվ գերիներ» (Փարսաղան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 20):

⁵⁰⁵⁹ «Չնայած Թեմուրի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մոտ էլ չէր փոքրացել ձգտումը առ ավերիչ գործերի, այնուհանդերձ Ղարա-Յուլուկը (Աղ-Ղուլուկների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) և Թահարբեկը (Արաթենյանների Էմիրության Էմիր Մուլախարբեկը (1398-1403) – Մ.Ֆ.) նրա մոտ մեծ հետաքրքրություն առաջացրեցին նոր ոտնձգության հարցում: Ի վերջո, Թեմուրը թաքնեց ձին և շուտ եկավ այդ երկրների ուղղությամբ, իսկ նրա ավերիչ ձգտումները թափվեցին Լատոմ տորուկների վրա: Այնուամենայնիվ նրա զորքերը սկզբում մտան Արգինջան...: Հետո նա իր հեծելազորին հրամայեց շարժվել Մալաթիա քաղաքի ուղղությամբ և ահա, ավերելով այն, նա բանդեց պարիսպները» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Մալաթիա և ավերեց այն» (Իբն Թադիբիդի Աբու Ալ-Մահսին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Դրանից հետո ես սկսեցի Մեյխուրի և նրա հարակից շրջանների նվաճումը» (Ամանուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Այս ժամանակ Ամասիայից լուրեր եկան, որ Թեմուր խանը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) արշավում է Միդիայի դեմ: Լսելով դա՝ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Նեղուցը դեպի Պրուսա և լուր ուղարկեց իր ամբողջ տերության մեջ՝ Արևելքից և Արևմուտքից բոլոր ուժերը հավաքելու համար: Թեմուր խանն իր հերթին, արշավելով Հայաստանով, պատերազմի օրենքով գրավեց Արգինջանը և սրով կոտորեց բոլոր նրանց, ովքեր այնտեղ բնակություն էին հաստատել Բայազետի հրամանով» (Դուկաս «Բյուզանդիոնի պատմությունը», գլուխ 15):

«Թամուրբեկը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), լինելով ուժեղ զայրացած վիճակում, որոշեց ցույց տալ իր ողջ հզորությունը: Նա Պարսաստանից հավաքված իր ողջ զորքով եկավ Ղարաբաղի գեղեցիկ դաշտերից, որտեղ այդ ձմեռ ձմեռում էր, և ուղիղ եկավ այդ Արգինջան քաղաքի վրա» (Ռուի Գոնսալես Դ՝Կալվիխո «Մեծ Թամուրյանի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ անողորմ բռնակալ Լանկ-Թամուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դիմեց օսմանցիների հզոր թագավորության վրա և տիրեց շատ մեծամեծ քաղաքների» (Ռուիխանես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

⁵⁰⁶⁰ «Երկու օրից նա (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) այնտեղից շարժվեց, անցավ Արգինջանը և Հիջրի 803 թվականի Մուհամմադ անի սկզբին արագացված երթով ուղղություն վերցրեց դեպի Սիվաս: Ճանապարհին նա իմացավ, որ Իլդիրիմ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) Կուրաջի անունով իր որդուն և Թեմուրաշին՝ Ռումի խոշոր բեկերից մեկին, ուրիշ բեկերի հետ միասին ուղարկել է Սիվաս, բայց դրանք, իմանալով, որ գալիս է Սահիբ Կիրանը, վերադարձան Ռում: Սահիբ Կիրանը, լսելով այդ լուրը, արագորեն գնաց Ռում: Նա հրամայեց. «Սուլեյմանշահ-բեկին, Ջիանշահ-բեկին, Շեյխ Նուր-է-Հիս-բեկին, Սելիմյակ-բեկին, Սալիդ խոջային, Շեյխ-Ալի Բահադրին, Դանա խոջային և այլ բեկերի՝ առաջապահում հետապնդման նետով նրանց հետևից ու հարձակում գործել: Այդ բեկերը գնացին, անցան Կեսարիան, հարձակվեցին դրանց վրա, անհամար ավար վերցրին և, վերադառնալով ու միանալով զորքին, կանգ առան Սիվասի մոտ: Սիվաս քաղաքը շատ ամուր էր, իսկ նրա պարիսպը քարից էր: Ամեն քարը երկարությամբ 2-3, իսկ լայնությամբ մեկ կարի էր: Ամրոցի պատերի հաստությունը 11 կարի էր, բարձրությունը 20 կարի: Այն ուներ 7 դարպաս: Այդ ամրոցը Ալա-է-Հիս Զայեթբադ Սեյդուկի (Իլդուհայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուլադի – Մ.Ֆ.) կառուցածներից էր: Հյուսիսային և հարավային կողմից ամրոցի խրամն այնքան խորն էր, որ այնտեղ փորել ուղղվոր չէր կարելի, սակայն արևմտյան կողմից, որտեղ կանգնած էր Սահիբ Կիրանը, փորել հնարավոր էր: Քաղաքում էր գտնվում Մուստաֆան, որը դարուգա էր նշանակված Ռումի կեսարի կողմից: Նա ուներ 4.000 ռազմիկ և ամրոցի ներսում զբաղված էր իր գործով, սակայն Սահիբ Կիրանը հրամայեց. «Փորողներին՝ սկսել իրենց գործը»: 17 օրից թունելները պատրաստ էին: Դրանք հասցվել էին աշտարակների տակ և դուրվել էին գերաններ: Հրաման տրվեց. «Այրել գերանները թունելներում»: Գերանները այրվեցին, դրանք այրվեցին և ամրոցի աշտարակներն ընկան: Քաղաքի ժողովուրդը իրար խանձվեց, շփոթվեց և քիչ էր մնում, որ հաղթանակ գործը մտնի քաղաք, սակայն դուրս եկավ դարձյալ Մուստաֆան՝ ներողություն և ներողամտություն խնդրելով: Դուրս եկան բոլոր սալիդները, ազնվականները, բարձրաստիճան անձիք և քաղաքի շեյխերը ու տեսակցեցին Սահիբ Կիրանի հետ: Ասվեց. «Մահմեդականներին ներել և վերցնել ներսն ան, քրիստոնյաներին ու հայերին բռնել»: Իլդիրիմ Բայազետի ռազմիկների մեծ մասը հայեր էին: 4.000 հայերի բաժանեցին զորքին: Նրանց բոլորին կենդանի նետեցին փոսերը և թաղեցին, որից հետո հրամայվեց. «Սիվասի ամրոցը բանդել: Մեկ ակնթարթում այդ ամրոցը գետնին հավասարեցրին» (Շարաֆ-է-Հիս Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Ինչպես հետո կասվի, Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) իր զորքով կգա Թավրիզ և, այն բանից հետո, երբ Ռուսան-Ղարայուն (Աղ-Ղուլուկների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) կսպանի սուլթան Բուրխան-է-Հիս Ահմեդին և կապաշարի

Սիվապը...: Հետո թեմուրը իր եռանդը ուղղեց Սիվաս քաղաքի ուղղությամբ: Ինչպես արդեն ասվեց, Սիվասում կառավարիչ էր Նշանակված Բայազետը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**) որդի էլի Սուլեյմանը (**Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.**): Վերջինս լուր ուղարկեց հորը և հայտնեց այդ ահավոր գործի մասին, ինչպես նաև օգնություն խնդրեց: Այդ ժամանակ, սակայն, Բայազետը զբաղված էր Ստամբուլի պաշտպանությամբ և ինքն էլ օգնության կարիք ուներ: Հաշվի առնելով նաև ճանապարհի երկարությունը՝ նա չկարողացավ օգնության ձեռք մեկնել որդուն: Այդ ժամանակ Սուլեյմանը իր գործից կանչեց քաջարի մարդկանց: Նա սկսեց անրագնել քաղաքն ու ամրոցը և, պատրաստվելով մահացու մարտի, կասեց ամրոցի գոտին: Նա իր գլխավոր էփրոնեթին տեղաբնակեց պարիսպների երկայնքով: Նրանց մասին ճշգրիտ տեղեկություններ ստանալու նպատակով թեմուրը ուղարկեց իր հետախույզներին: Թեմուրի զորքը ցույց տվեց իր վարպետությունը էփր Սուլեյմանին, էփրը տեսավ նրանց իրական էությունն և փախավ՝ որոշելով դեմքով շուտ զալ դեպի իր հայրը: Նա պայմանավորվեց իր էփրների և մոտիկ մարդկանց հետ, որ, նրանք պետք է պաշտպանեն քաղաքը, մինչև Սուլեյմանը իրենց զորք ու գեներալները: Համաձայն նրա հրամանի՝ նրանց այլ բան չմնաց անելու, բան մնալ քաղաքում և չլինել նրա ուղեկիցները: Սուլեյմանը, որոշելով պահպանել իր կյանքը, փախավ առանց հետ նայելու: Թեմուրը իր հեղեղով եկավ Սիվաս...: Երբ թեմուրը իր լուսավոր բայլն արեց Սիվասի ուղղությամբ, նա ասաց. «Ես այս քաղաքը կվերցնեմ 18 օրում»: Հետո քաղաքի գրոհի ժամանակ նա լույսային հրավառություն կազմակերպեց և անգույն կամայականությունից հետո 18-րդ օրը իրոք գրավեց այն...: Նա այդ արեց այն բանից հետո, երբ եղբւրեց քաղաքի պաշտպաններին, որ չի թափի նրանց արյունը, կհովանավորի նրանց և կպաշտպանի նրանց սուրբ վայրերը: Ռազմիկները դադարեցրին մարտը և, երբ թեմուրը տիրեց ամեն ինչին, հրամայեց այդ ռազմիկներին խմբերով խորը փոսեր փորել և, ինչպես առաջ տղամարդկանց էին նետում դժոխքը, այնպես էլ այժմ այդ ռազմիկներին կենդանի նետեցին այդ փոսերը: Այդ փոսերը նետվածների թիվը կազմեց 3.000 մարդ: Դրանից հետո թեմուրը բաց թողեց կողոպուտի և անօրինության սանձերը, ինչի հետ կապված էլ շարունակեց գերեվարությունն ու ավերը» (Իբն Արաբշահ «Էփր թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև, երբ նա (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրը – Մ.Ֆ.**) լսեց այդ տղայի՝ Սուլեյման իբն Աբի Յագիդ իբն Ռամանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**), անբաղաձարության մասին, ուղևորվեց Փոքր Ասիա՝ նրա ականքները ձգելու համար: Նա գնաց Սիվաս և այնտեղ ու Փոքր Ասիայի այլ վայրերում արեց այն, ինչի մասին նրանք հաղորդել էին...: Լենկթեմուրի հաջորդ նպատակը Բադրադն էր, որի սուլթան Ահմադ իբն Ուլեյսը (**Չելեբյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը – Մ.Ֆ.**) փախավ նրանից դեպի Դարա-Յուսուֆ (**Դարա-Ղոյունլուների էփրության էփր Դարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ Լենկթեմուրը վերադարձավ Բադրադից և ամառը անցկացրեց թուրքոմանների երկրում: Այնուհետև նա գնաց Սիվաս, որը Սուլեյման իբն Աբի Յագիդ իբն Ռամանը գրավել էր մինչ այդ: Տասնութօրյա պաշարումից հետո Հիջրի 803 թվականի Մուհառամ ամսի 5-ին Լենկթեմուրը գրավեց այն: Եվ ահա, գերի վերցնելով 3.000 զինված մարդու՝ նա նրանց համար փորեց ստորգետնյա դամբարան, որի մեջ նետեց նրանց, ապա՝ ծածկեց հողով: Սա այն բանից հետո, երբ նա եղբւրեց էր նրան, որ չի թափի նրանից ոչ մեկի արյունը: Դրանից հետո նա ասաց. «Ես պահել եմ իմ երդումը, բանի որ չեմ թափել նրանից ոչ մեկի արյունը»: Այնուհետև իր քաջեցին բնակիչներին և ավերեցին քաղաքը՝ ոչնչացնելով դրա ամեն մի հետք» (Իբն Թադրիբիդի Աբու Ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլուն աստղերը»):

«Հիջրի 803 թվականին Թեմուր-Լենգը (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սիվասի վրա և, հրով ու սրով տիրելով այս քաղաքին, ոչնչացրեց և գերեվարեց նրա բնակչությանը» (Մեմնեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 119):

«Հնազանդվելով ողջամիտ հրամանին՝ Ռումի Օսման բեկն (**Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր Դարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.**) ու էփր Թահարթենը (**Արաբեյանների էփրության էփր Մուսահարթենը – Մ.Ֆ.**) հարձակման գործում իրենց վրա վերցրին առաջնորդի և ուղեցույցի պարտականությունը՝ Սահիր Քիրանին (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրին – Մ.Ֆ.**) հասցնելով Սկաս: Թեմուրը կարճ ժամանակում գրավեց այն» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հիջրի 803 թվականին էփր թեմուրը (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրի – Մ.Ֆ.**) որոշեց գնալ Ռումի վրա: Նա նվաճեց Սիվասը և այնտեղից ուղղվեց Արաբիա» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Այս ամենը ես անում էի իմ ռազմիկների հավանությամբ, երբ գլխիս դրեցի պողպատյա սաղավարտը, վրաս գցեցի Դաուդի օղազրահը, գոտևորվեցին եգիպտական սրով և պայթարի մեջ մտան թուրանի անհավատների, հուրասանի բահադուրների ու Գիլանի և Մազանդարանի խիզախ արյունի դեմ: Ես տիրեցի ոչ միայն Գյուրքիստանին, այլև Սիվասին, իսկ այնտեղ գտնվող մարդկանց էլ սրի գի ողորձեցի՝ ձեռք բերած ավարը բաժանելով իմ ռազմիկների մեջ: Ահա այսպես ես պատժեցի Ադրբայջանի խռովարարներին» (Անախուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Իմ ուժեղ զորքը տեղակայվեց Էրզրումի մոտ և զբաղեցրեց վերջինիս մոտ ձգվող ողջ դաշտավայրը...: Եվ ահա Աստծո ողորմածություններից մեկն էլ այն էր, որ, երբ ես այդ տարի 400.000 հոգանոց հեծելազորով առաջանում էի դեպի Էրզրում, ուշադրությամբ հսկում էին ճանապարհի շուրջ տեղի ունեցող ամեն ինչ» (Անախուն «Թեմուրյանի ինքնակենսագրությունը»):

«Վերևում արդեն ասվեց, որ Բայազետը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.**) բռնեց Օսմանին (**Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր Դարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.**) Սեբաստիա քաղաքից: Այս Օսմանը, որը Թամեռլանի (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրի – Մ.Ֆ.**) հպատակն էր, բողոքեց նրան և օգնություն խնդրեց նրանից Սեբաստիայի թագավորության վերադարձման համար, որը խլել էր նրանից Բայազետը: Թամեռլանը համաձայնեց դրան և պահանջ ուղարկեց Բայազետին, որ նա վերադարձնի այդ թագավորությունը, սակայն Բայազետը հրամայեց պատասխանել նրան, որ ինքը չի զիջի սրով նվաճած երկիրը և այն իրեն էլ պետք կգա ոչ վատ, բան Թամեռլանին: Այդ ժամանակ Թամեռլանը մինչև միլիոնանոց մի զորք հավաքեց, մոտեցավ Սեբաստիային և 21 օր պաշարեց այն: Ի վերջո, նա հրամայեց փորել քաղաքային պարսպի տակ, որից հետո տիրեց քաղաքին, որտեղ գտնվում էին 5.000 հեծյալներ, որոնք այնտեղ էին ուղարկվել Բայազետի կողմից: Բոլոր նրանց կենդանի թաղվեցին հողում, բանի որ քաղաքի հանձնումից առաջ նրա կայազորի պետը Թամեռլանից խոստում էր ստացել, որ նա չի թափի նրանց արյունը: Դրանից հետո քաղաքը ավերվեց, իսկ նրա բնակիչները բռնվեցին Թամեռլանի երկիր: Քաղաքի վերցված գերիների շարքում էին նաև 9.000 աղքատներ: Սիվասից, որտեղ Թամեռլանի կորուստները կազմեցին ավելի քան 3.000 մարդ, նա վերադարձավ իր երկիր» (Յուսուֆ Զիլթեբեք «Ճանապարհորդություն», գլուխ 12):

«Անում էի, որ... Թամուրբեգը (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Սեբաստիա քաղաքի վրա և ավերեց այն...: Այնուհետև նա անհապաղ եկավ ու մտավ թուրքական տիրույթներ: Այստեղ նա մոտեցավ Սեբաստիային, շրջապատեց այն և սկսեց նրա պաշարումը: Սեբաստիայի բնակիչները դեպքաններ ուղարկեցին իրենց սենյոր թուրքի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ խնդրելով օգնել իրենց: Երբ նա իմացավ, որ Թամուրբեգն արդեն իր տիրույթներում է և իրականացնում է Սեբաստիա քաղաքի պաշարումը, նա շատ զայրացավ ու հրամայեց հավաքել իր մարդկանց: Առաջին իսկ հավաքված զորքով 200.000 մարդու կազմով նա ուղարկեց իր ավագ որդի Մուհամմադ Չելեբին (**Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նա օգնության հասնի քաղաքին, իսկ ինքը մտադրվեց նրան հետևել մեկ այլ մեծ զորքով: Թուրքերը, սակայն, չկարողացան դիմանալ մինչև օգնության գալը: Թամուրբեգը, որը դեռ չէր գրավել քաղաքը, նրա հետ հետևյալ կերպ վարվեց: Նա այնպիսի հզոր հարձակում գործեց, որ քաղաքի բնակչությունը նրա հետ բանակցություններ սկսեց և հասավ այն պայմանավորվածությանը, որ քաղաքից մարդիկ կելնեն նրա մոտ, իսկ նա էլ իր հերթին խոստանում է չթափել նրանց արյունը: Այս մարդիկ պետք է նրան որոշ բանակի ոսկի և արծաթ տային: Երբ Թամուրբեգը քաղաքացիներից ստացավ այն փրկագինը, որը պահանջել էր, այդ ժամանակ, ահա, ասելով, թե ցանկանում է քաղաքացիների հետ խոսել նրանց համար կարևոր բաների մասին, պահանջեց, որ քաղաքի հայտնի և լավագույն մարդիկ ելնեն իր մոտ: Սրանք, հույսները դրած նրա տված խոստումի և այն բանի վրա, որ իրենցից պահանջված ամեն ինչը տվել են, անմիջապես դուրս ելան: Հենց որ Թամուրբեգը տեսավ այդ, նա հրամայեց մեծ փոսեր փորել և ասաց, որ, ծիշտ է, նա խոստում է տվել նրանց չթափել իրենց արյունը, սակայն հրամայում է խեղդել նրանց այդ փոսերում, իսկ իր ռազմիկներին էլ հրամայում է մտնել քաղաք ու թալանել այն, բանի որ նրանք աղքատ են և կարիքի մեջ են: Նա այդպես էլ արեց, հրամայելով թաղել բոլոր նրանց, ով ելել էր իր մոտ, իսկ յուրայիններին էլ հրամայեց մտնել քաղաք և թալանել այն: Երբ ամեն ինչ թալանվեց, նա հրամայեց ավերել և գետնին հավասարեցնել քաղաքը: Անելով այդ՝ նա հեռացավ: Այն օրը, երբ նա հեռացավ, 200.000 հեծյալներից կազմված զորքով եկավ Թուրքի որդին: Տեսնելով, որ Սեբաստիա քաղաքն ավերողովին ավերված է, իսկ Թամուրբեգն էլ հեռացել է, նա մնաց սպասելու իր հորը» (Ռուֆ Գուսապե Ղ-Վալիխան «Մեծ Թամեռլանի պատմությունը»):

«Հաջորդը Թեմուր խանը (**Թեմուրյանների էփրության հիմնադիր էփր թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հասավ պարիսպներով շրջապատված Սեբաստիա մեծ քաղաքից դիմաց և ծախքար խփեց: Երբ բնակիչները հրաժարվեցին հանձնել քաղաքը, ինչպես նա էր պահանջում, նա թունելներ փորեց քաղաքի շուրջ ձգվող պարիսպների հիմքերի տակ, ինչից հետո գերաններ և տախտակներ դրեց: Քաղաքացիները չգիտակցեցին, թե ինչ է կատարվում, բանի որ փորողները թունելը սկսել էին քաղաքից մեկ մղոնից ավելի հեռավորության վրա, իսկ քաղաքի պարիսպն ինքնին կառուցված էր չթխված կավե աղյուսներից: Թեմուր խանը կրկին զգուշացրեց բնակիչներին. «Եթե ուզում եք փրկվել, հանձնեք քաղաքը»: Երբ նրանք չհամոզվեցին, այլ անթիվ փրկարարներ տարածեցին նրա մասին, նա կրակի մատնեց այն գերանները, որոնց վրա հենված էր քաղաքը, և այն բանվեց: Քաղաք ներխուժելուց հետո զորքերը անխնա կտորեցին բնակիչներին և թալանեցին նրանց: Դրանից հետո Թեմուր խանը հրամայեց, որ քաղաքի բոլոր

ազնվականները հավաքվեցին մեկ տեղում: Նա նաև հրամայեց գերեզմանների համար ընդարձակ փոսեր փորել: Այնուհետև ազնվականների հետ վարվեցին այնպիսի ձևով, որը ոչ մի այլ բռնակալ երբեք չէր մտածել: Ահա ուրեմն, վիզը ծռելով և ոտքերի արանքով մտցնելով, դա այնքան էին շարունակում, մինչև այդ դժբախտ մարդու, ով էլ որ նա լիներ, քիթը հասներ հետանցքին: Դրանից հետո վերջինիս ծնկները և սրունքները էին բարձրացրին ապանքների երկու կողմերում և գնդաձև ոգնու նմանվող տղամարդուն նետում էին գերեզմանը: Երբ տասն կամ ավելի տղամարդիկ զբաղեցնում էին մեկ գերեզման, նրանք այն չէին լցնում հողով, այլ նախ ծածկում վրան հող ցանած տախտակներով, որպեսզի գերիները արագ չխեղդվեն և հոգին չհանձնեն: Ահա թե ինչ տանջանքներ էր մտածել այդ սկյուրը» (Դուկաս «Բյուզանդիոնի պատմությունը», գլուխ 15):

«Մյուս տարի նա **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** նորից վերցրեց իր զորքերը և եկավ Սեբաստիա քաղաքի վրա: Այս քաղաքը Ռուսի կողմերի Կյուրում բռնակալ թագավորին **(Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)** էր: Նրանք սկզբում քաղաքն անողորմ այդ բռնակալին չհանձնեցին, սակայն նա խաբեց նրանց ասելով. «Մի վախեցե՛ք, որովհետև ով որ ձեզ սրով սպանի, նրանց սուրը իրենց սիրտը կտանի»: Եվ ահա նրանք բացեցին քաղաքը, և ուրախությամբ ու ցնծությամբ՝ բանտից ազատվածների նման, նրան ընդառաջ էլան: Այնժամ նրա զորքերին չար հրաման հասավ, որ աղքատներին գերի վերցնեն, մեծամեծներին չարչարեն և նրանց թաքցրած գանձերը վերցնեն, իսկ կանանց էլ կապեն ձիերի պոչից ու արշավեն: Բացի այդ նաև, նրանց որդիներին և դուստներին մի դաշտավայրում հավաքելով՝ անթիվ ու անհամար, նա հրամայեց նրանց կամերով անողորմաբար կալել, իբրև ցորեն: Պետք էր տեսնել անմեղ մանուկների՝ հավատացյալների և անհավատների, աղետալի վիճակը: Ինչ վերաբերվում է զորքին, որ ելևում էր քաղաքից, ապա, բանի որ նա երդվել էր նրանց չարահարել, հողը վարել տվեց, կապել տվեց ուղեքրն և ձեռքերը ու 4.000 հոգու ողջ-ողջ թաղեց: Նա նրանց ջրով ու մոխրով ծածկել տվեց և ասաց. «Սրանք գոլորշի են, որ զարնան գալով բարձրանալ են հողից»: Նրանց աղաղակը երկինք էր բարձրանում և ո՞վ կարող է գրի առնել այս դառն տանջանքները, որ գործեց Նեոի կարապետը՝ անողորմ այդ բռնակալը» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 29):

«Դրանից հետո այս չարը **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** խաղաց ու մտավ Դուռնաց տուն՝ Միջերկրաբաժնի սահմանները՝ Գամաղի, որի մայրաքաղաքը Սեբաստիան էր: Նա սաստիկ հարվածներ հասցրեց այս քաղաքին, պաշարեց այն նոր ձևերով և գրավեց: Դրանից հետո իր հրամանով նա քաղաքի ողջ զորքին գլխավորների հետ միասին փորված մի խորը խանդակի մեջ դնել տվեց և կենդանի թաղեց՝ բարկոծելով, շնչահեղձ անելով ու ծածկելով: Ով ահագին մի պատուհաս, բանի չորս օր անց էլ նրանց գոռոցները դեռևս գալիս էին ակնյետեղ, բանի 100 կամ 1.000 հոգի չէին, այլ 8.000 էր նրանց թիվը» (Գրիգոր խլաթեցի «Պատմություն արշավանքների և ասպատակության»):

«Ով, այն զազան զորքերին, որոնք տղամարդկանց, կանանց և երեխաներին կենդանի թաղեցին, հողով ու ջրով խեղդեցին, իսկ մատաղ տղաներին էլ ձիերով ոտնակոխ արեցին» (Գրիգոր խլաթեցի «Չիշատակարան աղետների»):

«Այդ ամենից հետո **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** չվեց և գնաց ռումաց տուն: Նա Սեբաստիան ավերեց ու փորձիկ երեխաներին ձիերով ոտնակոխ արեց» (Ստեփանոս Մեծփեցի «Տարեգրություն»):

«Յայոց 850 թվականին **(Թամուր-բեկը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գրավեց Սեբաստիա քաղաքը, բանդեց ու ավերեց, բազում կանանց և երեխաների գերեց, իսկ 3.000 մարդու էլ, հրամայելով երկիրը բացել, կենդանի թաղել տվեց նրանց այնտեղ» (Ամանուն Ոստանցի «Չիշատակարան 1401 թվականի»):

«**Թամուրի (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** զորքը հարձակվեց և մինչև Սեբաստիա ոտքի տակ արեց: Այս բերդի ժողովուրդը, տեսնելով որ զալացողները քիչ են, ընդառաջ էլան, սակայն չկարողացան հաղթել, այլ հալածվեցին ու մտան բերդը՝ խուսափելով թշնամուց: Այս մասին լուր տվեցին Թամուրին, որը հույժ բարկությամբ վրա հասավ: Ողջ զիշերը թունել փորեցին, բոլորապար պարիսպը փլվեց և բնակիչները ահից հույժ սարսեցան, իսկ Թամուրն էլ իր զորքերով գունդ-գունդ պատեց բոլորին ու տիրեց: Յետո փորեցին մեկ այլ վիհեր և խանդակներ, մարդիկ լցրեց դրանցով ու հողով ծածկեցին» (Երեմիա Զյուլյուրձյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 4):

«**Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Սեբաստիայի վրա, գրավեց այն և 2.000 հոգու կենդանի թաղեց» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«**Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Սեբաստիայի վրա, գրավեց այն և 2.000 հոգու կենդանի թաղեց» (Սամվել Անեցու Ծարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«**Լենկ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** ավերեց Սեբաստիան» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Յայոց 896 թվականին **Թեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Սեբաստիա» (Ամանուն Ամասիացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 836 թվականին **Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** Սամարղանդից բազմաթիվ զորքերով եկավ, եկավ, Սեբաստիան ավերեց» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 836 թվականին **Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** Սամարղանդից բազմաթիվ զորքերով եկավ, եկավ, Սեբաստիան ավերեց» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Յայոց 836 թվականին **Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** Սամարղանդից բազմաթիվ զորքերով եկավ, եկավ, Սեբաստիան ավերեց» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«**Նա (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց Սեբաստիա ու այն ևս ավերեց» (Գրիգոր Վարազեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո **Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** գնաց և ավերեց Սեբաստիան» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Յազիվ էր Սեբաստիա քաղաքը շունչ քաշել այս ամենից, երբ հայտնվեց մեկ այլ մրդիկ ու փոթորկվեց իբրև մրդկաբեր մի ասկ, որը հիմնահատակ ավերեց ամեն ինչ, բանի անողորմ բռնակալ **Լանկ-Թամուրը (Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)**... եկավ ու պաշարեց Սեբաստիան, որում, ըստ պատմիչների տեղեկությունների, կար ավելի քան 12 բյուր մարդ: Այսպես նա դարձավ այս քաղաքի դեմ և դավաճանությամբ խոսեց խաղաղությամբ՝ երդվելով սրի չնստնել նրանց ու այդ կերպ համոզելով: Եվ ահա, երբ նա գրավեց քաղաքը, բոլոր երեստասարդներին գնդության վարեց, իսկ մեծահարուստներին էլ նախ տանեց ու վերցրեց այն ամենը, ինչ նրանց էր պատկանում, իսկ հետո էլ նրանց ոտքերը կապեց գլուխներին և հրամայեց նետել մի մեծ փոսի մեջ, որն այնտեղ էին փորել: Միաժամանակ նա նաև կանանց մազերից կապեց ձիերին և այդ կերպ սպանեց, իսկ քաղաքի բոլոր երեխաներին էլ հավաքեց մի դաշտում, կապեց ձեռքերն ու ոտքերը և բաց թողեց իր հեծյալ զորքը՝ ոտնակոխ անելով նրանց, ընդ որում դրանից հետո այդ վայրը կոչվեց Սև հողեր: Եվ ահա քաղաքի զորքին, որի կազմում 40.000 հոգի կար, նա կենդանի թաղեց հողի մեջ, բանից երդվել էր չսպանել նրանց սրով, բայց նա նաև խեղդեց բազում բորոտների՝ ստելով, թե. «Ես առողջ մարդկանց չխնայեցի, ձե՛զ պիտի խնայեմ, մանավանդ որ, եթե դուք ձեր թշվառությամբ կենդանի մնաք, ուրիշներին էլ պիտի թշվառացնեք»: Այս Լանկ-Թամուրը կործանեց քաղաքի եկեղեցիները և հիմնահատակ ավերեց Սիրոց Զառասնոց եկեղեցին, որը 40 գմբեթներ ուներ՝ դրա տակ թաղելով մարդկանց մարմինները» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

«Սիվաս քաղաքը կառուցվել էր սելջուկյան սուլթան Ալա-Էր-Դին Զեյ-Զուբադի **(Իլդուխայի սուլթանության սուլթան Զեյ-Կուվատի – Մ.Ֆ.)** կողմից: Զաղաքի արտաքին պարիսպը կառուցված էր իրար կիպ հաված բարդից, նրա լայնությունը հավասար էր 10 աղյալի, իսկ բարձրությունը՝ 20-ի: Այն ուներ նաև խանդակ, որը լցված էր ջրով: Թունել փորել հնարավոր էր ձախ կողմից: Թեմուրը **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** հենց այդ կողմում էլ տեղակայվեց: Ամրոցում էր գտնվում խոնդկարի **(Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.)** պահակագործ՝ Մուստաֆա փաշան 4.000 ռազմիկների հետ միասին: Տիրակալ Թեմուրը պաշարեց այդ ամրությունը: Ամենուր բարձր աշտարակներ կառուցեցին և 18 օր ու զիշեր շարունակ մարտնչեցին: Ներսիս ու դրսից կրակ բացեցին և զնդակները թափվում էին կարկտի նման: Այդ ամենը հոգնեցրեց ամրոցի ներսում գտնվողներին և նրանք ներում հայցեցին: Տիրակալը ներումը շնորհեց և ամրությունը հանձնեցին» (Փարսադան Գրգիջանիժե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 21):

«Առաջին հերթին սրի բաշվեցին բոլոր տղամարդիկ, այնուհետև հավաքելով կանանց ու երեխաներին մի մեծ հրապարակի վրա, Թեմուրը **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** նրանց վրա բաց թողեց իր հեծյալ զորքը, որը մի անողորմ կոտորած սարքեց՝ սպանելով մինչև վերջին մարդը: Ահա այս տարաբախտ քաղաքի վախճանը, բանի և ոչ մի կենդանի եակ չձողդարեց սրից» (Խալկոնդիկես «Պատմություն»):

⁵⁰⁶¹ «Տիրակալ Սահիր Կիրանը **(Թեմուրյանների Էսիրոթյան հիմնադիր Էսիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** սիրալիկ կերպով ու հարգանքով մարդ ուղարկեց թուրքմենների մոտ և նամակով պահանջեց Մալաթիայում գտնվող գույքը: Նրանց մոտ դարձան Մուստաֆան էր՝ մի կոպիտ և անդաստիարակ մարդ, ինչը հանդիսանում է թուրքմենների հատկանիշը և այդպիսին է Ռուսի ժողովրդի մեծ մասը: Դրա համար էլ ժամանած դեսպանին բռնեցին և կապկպեցին: Այդ լուրը հասավ Սահիր Կիրանին, տիրակալը ժամանեց Մալաթիա և անմիջապես էլ գրավեց այն: Նա վրացիներին և հայերին բռնեց, իսկ մահմեդականներին էլ ներման հարկով հարկադրեց: Տիրակալ Սահիր Կիրանը հրամայեց Ջիանշահ-բեկին և այլ բեկերին. «Պեսացե՛ք

առաջապահում»: Նրանք գնացին առաջապահում և վերցրին ամեն ինչ մինչև Զոդթա ամրոցը: Մալաթիայից մինչև Զոդթա ընկած տարածքի ժողովուրդը հնազանդվեց: Թալանելով այդ շրջանը՝ նրանք մեծ ավարով վերադարձան ծամբար: Մալաթիան և շրջակայքը Սահիբ Կիրանը տվեց Ղարա-Օսման Թուրքմենին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանին – Մ.Ֆ.**) և Աստծո օգնությամբ Ռուսի ու Ատրիքի սահմանները նվաճեցին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Դրանից հետո Թեմուրը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) աշխարհի վրա տարածված իր դոշնները բացեց դեպի Դուքլոդիդներ կողմը: Այդ համայնքը մտավ գերության, թալանի և կոտորման դաշտ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):⁵⁰⁶² «Այն ժամանակ, երբ Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) պաշարել էր Սիվաս ամրոցը, ավազակների մի խումբ եկավ Աբուլխստանից և տարավ հաղթական զորքի ձեռք: Երբ Սահիբ Կիրանը ազատվեց ամրոցի գործերից, ուղղվեց դեպի Աբուլխստան...: Սուլեյմանշահ-բեկը և մի քանի այլ բեկեր մեկնեցին արքայազն Շահուռիի (**Թեմուրլանների էմիրության ապագա էմիր Շահուռիի – Մ.Ֆ.**) հետ: Արքայազնը և բեկերը առաջապահում հասան Աբուլխստանին: Թուրքմենները, լսելով այդ մասին, դուրս եկան բաղաբեքի և փախան դեպի սարերը ու տափաստանները՝ սկսելով թափառել: Զաջարի արքայազնը արագացված երթով հետապնդեց և հասավ նրանց: Նրանք մահվան սպառնալիքի տակ պատրաստվեցին ճակատամարտին: Մեկ հարվածով սրբեցին նրանց, նրանցից շատերին սպանեցին, վերցրին մեծաթիվ ձիեր, ձիուկներ, ուղտեր, ոչխարներ և, վերադառնալով, միացան Սահիբ Կիրանին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Թեմուրլանը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**), մեկնելով այնտեղից, ուղղվեց ուղիղ դեպի բաբելոնյան սուլթանի (**Սամուլթան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի – Մ.Ֆ.**) երկիր, սակայն, մինչ կգար այնտեղ, նա հանդիպեց Աբիտակ թաթարներ կոչվող ցեղին: Սրանք մշտապես սուրում էին դաշտերով: Նա սկսեց կռվել և պատերազմել նրանց դեմ ու հաղթեց նրանց՝ գերելով իրենց առաջնորդի հետ միասին՝ 15.000 կնոջ և տղամարդու: Նրանց բոլորին նա վերցրեց իր հետ...: Երբ Թեմուրբեգը գնաց Սեբաստիայից, գրավելով և ավերելով այն, նա ուղղություն բռնեց դեպի Դամասկոս, սակայն ճանապարհին նրան հանդիպեց մի ցեղ, որը մարտնչեց նրա դեմ, սակայն հաղթեց: Թեմուրբեգը շատերին գերի վերցրեց այդ Դամասկոսյան երկրի» (Ռուկ Գոնսալես Դ՝ Կլավիխո «Մեծն Թեմուրլանի պատմությունը»):

⁵⁰⁶³ «Սահիբ Կիրանի (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) հաղթական զորքերը գնացին Եգիպտոսի և Ատրիքի ճանապարհով: Եկավ հրաման. «Արքայազն Շահուռիին (**Թեմուրլանների էմիրության ապագա էմիր Շահուռիին – Մ.Ֆ.**)՝ բեկերի խմբի հետ արագ ընթանալ առաջապահում»: Արքայազն Շահուռիը գնաց առաջապահում և հասավ Բիհիշտի ամրոցին, որտեղ կանգ առավ: Սահիբ Կիրանը ևս, գալով այստեղ, կանգ առավ: Այդ ամրոցը գտնվում էր ինքնում և շատ ամուր էր: Ամրոցից դուրս գտնվող բնակչության ունեցվածքը խլվեց: Ամրոցում էր գտնվում Սուլբիլ անունով մի տիպարացույն մարդ, որը նշանակված էր ամրոցի դարձու և իր գոռոզության պատճառով նա փակվեց ամրոցում: Այդ ժամանակ, երբ Սահիբ Կիրանը ամրոցի մոտի մի բարձր վայրում փռած իր վրանը նստած էր վերջինս ամրոցից բարանետով հարվածեց և բարդ ընկավ վրանի վրա: Այդ պատճառով Սահիբ Կիրանը ծայրահեղ զայրացավ և հրամայեց. «Բահադուրներին՝ զբաղվել ամրոցի դեմ մարտի համար պաշարողական գործիքների պատրաստմամբ»: Չորեք բոլոր կողմից շրջապատեց ամրոցը և պատրաստեց մարտի: Պատրաստեցին 20 բարանետ: Մի բարանետ դրեցին այն բարանետի դիմաց, որով ամրոցից կրակել էին Սահիբ Կիրանի վրա: Նրանից բաց թողած առաջին իսկ բարով, շնորհիվ Սահիբ Կիրանի ճակատագրի, այն բարանետը փշրվեց և մասերի բաժանվեց...: Այդ ընթացքում բահադուրները սկսեցին մարտը, փորոքները թունելներ փորեցին ամրոցի պատերի տակ և բարանետների բարերով պարսպի մեջ ճեղք բացեցին: Սուլբիլը, տեսնելով այդ փոճակը, վախեցավ և մեղայականով մի մարդ ուղարկեց, ասելով, թե. «Վախից չեմ կարող դուրս գալ: Խնդրում եմ, ազատություն տվե՛ք այս ստրուկին և թույլ տվե՛ք դուրս գալ»: Սահիբ Կիրանը պատահական. «Ամրոցի գրավումից հետո կառավարեց: Եթե գնանք ամրոցի դարպասների մոտից, ժողովուրդը կկարծի, թե չկարողացանք գրավել այդ ամրոցն և դրա համար հեռացանք»: Հիջրի 803 թ-ի Սաֆար ամսի 7-ին, շաբաթ օրը հրաման տրվեց. «Գերանները այրե՛ք»: Դրանից հետո ամրոցի աշտարակները սկսեցին ընկնել: Ամրոցում գտնվողները, տեսնելով դա, վախեցան, իսկ Սուլբիլի նոթարները ցրվեցին տարբեր կողմեր: Այդ ժամանակ ամրոցի սայիդները, կադիները և առաջնորդները նկերներով դիմեցին արքայազն Շահուռիին. «Սուլբիլը դժբախտ մի ստրուկ է: Եթե ողորմածություն և շռայլություն ցուցաբերվի ու ներեմ նրան, կորվի ողորմածության իսկական մի օրինակ»: Սահիբ Կիրանը Սուլբիլի մեղքը նվիրեց արքայազնին: Բոլոր եկածները շնորհակալության խոսքեր ասացին և ամրոցում Սահիբ Կիրանի անունից սկսեցին խուբթա կարդալ ու դրամ թողարկել: Այնտեղից ելան և շարժվեցին Ալթաբի ուղղությամբ: Այդ բաղաբեքի ամրոցը շատ փակ էր, իսկ պարիսպը սպիտակ բարից էր: Մոտեցան այդ ամրոցին, որից մինչ այդ փախել էին նրա բոլոր ավազները և մնացել էր միայն հասարակ մարդկանց համայնքը: Երբ մոտեցան գործերը, նրանք համձնեցին ամրոցը և այդ բաղաբեքը գրավեց: Այդ բաղաբեքում շատ ուտելիք և պաշար կար: Չորեք լիացավ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Հետո նա (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սամարղանդից և արագացված երթով եկավ Շամ: Նրա հետ էին հնդկական զորքի առաջնորդները, հայտնի մեծատոհմիկները, սուլթանի փղապախներն և հնդկական սուլթանի փղերը: Նրա զորքի կազմում էին Թուրանի տղամարդիկ, Իրանի դյուցազունները, Թուրքեստանի վագրերը, Բաղաբեքի հովազները, Դաշտի և Զինաստանի արծիվները, Սոնդուխյայի անգղիները, ժառի գիշատիչները, խոջենտի օձերը, Անդիջանի վիշապները, հորեզմի միջատները, Ջուրջանի վասառուները, Սադիկյանի արծիվները, Հիսարի ուրախ չարագործները, պարսկական վարձկանները, Ջաբալի ու հորասանի առյուծներն և բորենիները, Մագանդարանի եգ առյուծները, Ջաբալի գիշատիչ զագանները, Ռուստամարի ու Թալականի կոկորդիլոսները, Խուժիստանի օձերն և որդերը, Սպահանի կործանարար գայլերը, Ռեյի, Ղազնևի ու Համադանի գիշատիչները, Հնդկաստանի, Սինդի և Սուլթանի փղերը, Լուր երկրի արիքաները, Գուրի բարձր երկրի բիզոնները, Շահիրազարի կարիները, ինչպես նաև Անկար Մուկրամի ու ժուռու Սաբուրի մանրուները: Այդ բանակի կազմում կային ծառաների թվից էշեր, թուրքմենների ամբոխից շներ, արաբական ամբոխից ազաի պղպաղակներ, իրանցիներից՝ մոծակներ, կրակապաշտների մնացորդներ, նույն կրակապաշտներից կեղտոտ կախարդներ, ինչպես նաև սրանց նման մարդիկ, որոնց չէր կարող տեղավորել գրասենյակի և ոչ մի ցուցակ ու ոչ մի հաշվող չէր կարող հաշվել: Կարծ ասած, Թեմուրը իսկական մարդասպանի էր նման և նրա հետ էին Յաժուլը, ջրեղենը և անօգուտ բանին: Թեմուրը արշավի ելավ, ոգևորվելով այն բանից, որ իրեն տանում էր հաղթանակը, նրա ուղեկցին էր երջանկությունը, մահը նրա հետ էր, ուժը պահպանում էր նրան, տանողն ամենագոր Բարձրալի կամքն էր, ստրուկների և երկրների գործերում հարգվում և ընդունվում էր նրա վերին կամքը ու դա առաջ էր տանում նրան: Արդյունքում այդ ամենի մասին լուրը հասավ Շամ և այնտեղից տարածվեց Եգիպտոսի տարածքում: Այդ ժամանակ Շամի կառավարին, ինչպես նաև այլ կառավարիչներին և տիրակալներին մեծ հրաման եկավ հանուն կրոնի դազավաթ կազմակերպել, իսկ ջիհադի կազմակերպիչների է՝ ուղղություն վերցնել դեպի Հայեա ու այնտեղ գործ կազմակերպել Թեմուրի դեմ, դիմադրել թշնամուն, ոչնչացնել նրան և նրա դեմ պայքարի համար միմյանց աջակցել բոլոր հնարավոր միջոցներով: Շամի կառավարիչ Սալիդ Սադունը մյուս կառավարիչների և զորքի հետ պատրաստվեց ու... ուղղություն վերցրեց դեպի Հայեա, իսկ Թեմուրը հասավ մինչև Բահսան և այնպես ասպատակեց շրջակայքը, որ այնտեղ նույնիսկ մեկ շուրջ չմնաց՝ նրա ամրոցին տիրելով բնակեցությունը պաշարումից հետո: Աստծո ինչ-որ մի կամքով, սակայն, Թեմուրը զսպեց իրեն մեղքի վնաս և դժբախտության պատճառները...: Հետո այդ ամառ գնաց Ալթաբի ուղղությամբ: Նրա տիրակալ Արթամասը քաջ մարդ էր: Նա ամրացրեց քաղաքը և պատրաստվեց մարտի՝ անձամբ դեպակարելով զորքը և գործելով ինքնուրույն: Հետո նա վիրավորվեց և փախուստի դիմեց Հայեայի ուղղությամբ: Թեմուրը չհետապնդեց նրան» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Բահսան, թալանեց նրա ծայրամասերը և 23 օրվա պաշարումից հետո գրավեց նրա ամրոցը» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Դրանից հետո նա (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց Բահսան քաղաքի ուղղությամբ, որը ընկավ տասնհինգօրյա պաշարումից հետո» (Ռուփան Շիլթերբեգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 14):

⁵⁰⁶⁴ «Այնուհետև Լենկթեմուրը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) շարունակեց առաջան և հարձակվեց Զալաթ ար-Ռումի վրա, բայց չկարողացավ գրավել այն: Այնուհետև նամեկեց Այն Թաթ, որի փոխարքա Արիկմաս ազ-Չահիրին փախավ այնտեղից: Հայեան ու Դամասկոսը նրա հաջորդ նպատակներն էին. այն, ինչ նա արեց այնտեղ մինչև Սիրիայից հեռանալը, արդեն պատմվել է» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այնտեղից Թեմուրլանը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) ուղղություն վերցրեց դեպի Այնթապ, որը նրա կողմից գրավվեց իննօրյա պաշարումից հետո և թալանվեց: Այնուհետև նա անդրադարձավ մյուս քաղաքին: Այն կոչվում էր Ուռում-Կալե և սա ևս ստիպված եղավ հանձնվել» (Ռուփան Շիլթերբեգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 14):

⁵⁰⁶⁵ «Հետո Թեմուրը (**Թեմուրլանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) առույգ կերպով բայլեց թուրքական ամրոցի ուղղությամբ: Այդ ամրոցի հրամանատարն էր ան-Նասիր Մուհամմեդ իբն Մուսա Շահրայը: Այն մասին, ինչ տեղի ունեցավ ան-Նասիրի և Թեմուրի միջև, նրանց վեճի, պայքարի ու համարադրանքի մասին, կապի հետո: Թեմուրը մեկ օր կանգնեց ամրոցի մոտ, բայց նրա ցանկությունը արդյունք չունեցավ: Նա չպաշարեց ամրոցը և չտարածեց նրա վրա իր չարությունը...: Թեմուրը սկսեց ոտնձգել մահմեդական ամրոցի նկատմամբ, որի հրամանատարը ան-Նասիր Մուհամմեդ իբն Մուսա Շահրայն էր, որը ապստամբեց Թեմուրի դեմ և սկսեց պարբերաբար հարձակվել նրա զորքերի վրա...: Դրանից հետո ասում է իբն-Շահինան, ահա բառացի նրա խոսքերը. «Երբ Թեմուրլանը կանգնած էր Բահսանի մոտ, ան-Նասիրին բավականին

խրամատը, այնպես որ այն գրեթե գրավվեց: Այնուհետև փոխարքաները և ամրոցում գտնվող այլ նշանավոր մարդիկ խորհրդակցեցին և համաձայնեցին ներում խնդրել: Նրանք խնդրանքն ուղարկեցին Լենկթեմուրին, որը պահանջեց, որ փոխարքաներից մի քանիսը ամրոցից իջնեն և գան իր մոտ: Երբ համարդաշը դա արեց, Լենկթեմուրը նրան պատվով պատմուհան շնորհեց, համաներման նամակներ ու փոխարքաների համար պատմուհաններ տվեց և իր մարդկանց մեծ թվով նրա հետ բերդ ուղարկեց: Նրանք բարձրացան և դուրս բերեցին նրանց հետ գտնվող փոխարքաներին, Եփրեդիսի ու Նշանավորներին, զույգերով շրջապեցին, ապա բոլորին բերեցին Լենկթեմուրի մոտ: Երբ Սիրիայի փոխարքա Մուրունի գլխավորությամբ նրանց կանգնեցրին նրա առջև, նա, մինչ նրանք կանգնած էին այնտեղ, երկար նայեց նրանց: Այնուհետև նա սկսեց նախատել և քննադատել նրանց՝ բազմիցս նախատելով և սպառնալով Մուրունին իր դեսպանի սպանության համար, որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրին հանձնեց խնամակալի հսկողությանը: Այնուհետև կանանց որպես գերիներ տարան նրա առջև և նրան բերեցին փող, զարդեր ու թանկարժեք իրեր, որոնք նա բաժանեց իր Եփրեդիսի և մտերիմ հետևորդների միջև: Հայեպում ամեն օր շարունակվում էին կողոպուտը, ստրկացումը և սպանությունը: Ծառերը կտրվում էին, տները ավերվում, իսկ սգկիթները այրվում: Դիակների հոտը լցրել էր Հայեպը և շրջակայքը. մարմինները ընկած էին գետնին՝ ծածկելով այն ինչպես գորգ: Մարդ չէր կարող ոչ մի տեղ չգնալ՝ առանց ոտքերի տակ դիակներ գտնելու: Թեմուրը Մուսուլմանների գլուխներից կառուցեց մի շարք բուրգեր՝ մոտ տասը կանգուն բարձրությամբ և քսան կանգուն շրջագծով: Դրանցում պարունակվող մարդկային գլուխները հաշվվեցին և պարզվեց, որ դրանք ավելի քան 20.000 հատ են: Կառույցները կառուցվել էին այնպես, որ գլուխները դուրս ցցված լինեին և տեսանելի լինեին յուրաքանչյուր անցորդի համար: Լենկթեմուրը Հայեպում մնաց մեկ ամիս, ապա՝ հեռացավ: Նա քաղաքը թողեց տանիքների վրա ընկած, դատարկ բնակիչներից և բոլոր մարդկանցից՝ վերածված ավերակների: Մուտքի կանգն և աղոթքի արարողությունները այլևս չէին լսվում: Այնտեղ ոչինչ չկար, բացի կրակից, մթնած անապատից և անվերջ մեռությունից, որտեղ միայն բու և անգղ էին ապաստան գտնում» (իբև Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների Եփրոթյանի հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավեց Այնթապ և Բիհիշտի ամրոցները: Այդ լուրը հասավ Հայեպի կառավարիչ Թեմուրտաշին: Վերջինս մարդ ուղարկեց Եգիպտոս ու հայտնեց կատարվածի մասին: Եգիպտոսի արքան (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաբը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, ասաց. «Ասորիքի բոլոր շրջանների կառավարիչների ու ամրոցների դարուգաներին՝ մեկնել Հայեպ»: Հայեպին մոտեցավ Եգիպտոսի և Ասորիքի զորքը՝ բոլորն էլ լրիվ հանդերձանքով...: Կարճ ժամանակում մեծ զորք հավաքվեց: Դրանից հետո Թեմուրտաշը, այնտեղի բեգբեկը, խորհրդակցության հրավիրեց բեկերին... (խորհրդակցության ընթացքում Թեմուրտաշը, որ հավաքագրվել էր Եփր Թեմուրի կողմից և գործում էր նրա օգտին, փորձում է համոզել նրանց՝ սակայն հաջողություն չի հասնում – Մ.Ֆ.):... Այս կողմից Սահիբ Կիրանը շարժվեց Այնթապից՝ շարժվելով շատ դանդաղ և ամեն օր անցնելով միայն կես իազգա ու կանգ առնելով: Ամեն մի կանգառում նա խրամատ էր փորում, որի ծայրին ամրություններ էր կառուցում՝ վերածելով ճամբարը ամրոցի: Նրա դանդաղ առաջխաղացման պատճառով թշնամիները մտածեցին. «Վախից նրանք չեն կարողանում շարժվել, նրանք այնքան ուժ չունեն, որ մոտենան այս վայրերին»: Դրա համար էլ նրանք բաջուրյան ձեռք բերեցին, դուրս եկան քաղաքից, դրաններ խփեցին ու նստեցին դրանցում: Ուրբա և ամիս 9-ին, չորեքշաբթի օրը և Վիշապի տարում, նա մոտեցավ Հայեպին ու կանգ առավ: Արքայազն Մուլթան-Ֆուսեյնը մի քանի անձնակալան նուկերների հետ հասավ թշնամու պահակախմբին: Չնայած նրան, որ պահակախումբը բավականին մեծաթիվ էր, նա հարձակվեց նրա վրա: Այդ հարձակման ժամանակ նա նետով խոցեց մի հեծյալի և, կապելով նրան, դուրս բերեց մարտի դաշտից: Նուկերները ևս կապեցին երկուսին: Թշնամու մնացած ռազմիկները, տեսնելով արիության նման գործ, դիմեցին փախուստի, բանի որ առաջ էին տեսել նման ճակատամարտ: Նույն այդ օրը արքայազն Աբու-Բաբըրը 60 ռազմիկների հետ գնալով առաջապահում, հարձակվեց թշնամու մեծաթիվ զորքի վրա, լավ կռվեց և ողջ ու առողջ վերադարձավ իր ճամբար: Թշնամու կողմից ոչ մի մարդ առաջ չեկավ: Նրանք մինչև երեկո կանգնած մնացին այնտեղ, բայց, այն պատճառով, որ թշնամու կողմից ոչ-ոք չշարժվեց, վերադարձան իրենց ճամբարը: Երրորդ օրը Սահիբ Կիրանը հրամայեց. «Չորեքին, համաձայն հրամանի, կարգի բերել աչ և ձախ թևերը, շարժվել մարտական կարգով»: Աչ թևում կանգնեցին Միհրան-Հաիդը, արքայազն Հաիդուհը (Թեմուրյանների Եփրոթյանի ապագա Եփր Հաիդուհը – Մ.Ֆ.), իսկ բեկերից՝ Սուլեյմանշահ-բեկը և Հաի Մեյլի-բեկը: Ձախ թևում կանգնեցին Սուլթան Մուրադ խանը, Ջհանշահ-բեկը և այլ բեկերը: Դուրում մնաց ինքը՝ Սահիբ Կիրանը: Խփեցին թվուկները, փչեցին շեփոխները, աղմուկ բարձրացրին և աշխարհում կարծես երկրաշարժ արեցին: Արքայազն Աբու-Բաբըրը աչ թևից հարվածեց թշնամու և լավ գործ արեց: Ձախ թևից Սուլթան-Ֆուսեյնը և Ջհանշահ-բեկը ևս նետվեցին թշնամու վրա ու սրբեցին նրան: Դուրս բախարդները ևս բաջուրյանից ցուցաբերեցին: Շադուն և Թեմուրտաշը, տեսնելով նման բաներ, զարմացան ու, չփխմբելով, նահանգեցին դեպի քաղաք: Այդ դաշտում բեկն ամրոց չփորվեց և մեծամասամբ նահանգեց դեպի Դամասկոս: Հաղթական զորքը, հետապնդելով նրան, շատերին սպանեց, գերեց, իսկ ոմանց էլ բաց թողեց՝ խլելով ձիերն ու գնեքերը: Դրանցից մի մարդ փախավ Դամասկոս և լուր հասցրեց: Մնացած զորքը գերվեց: Հայեպի զորքը նահանգեց և պատասպարվեց քաղաքում: Հաղթական զորքը, հետապնդելով նրան, ում հասավ՝ սպանեց: Շատ մարդիկ լցվեցին պարսպի դիմացի խրամը և այն լցվեց: Շատերը մահացան: Ճանապարհին ևս պաշտած էին շատ սպանվածներ, հեծյալները ընթանում էին մեռածներով վրայով: Բախարդներից մի խումբ սկսեց քաղաքի գրավումը: Եվ այդ օրը՝ Յիջի 803 թվականին Ուրբի և ամիսի 11-ին գրավեցին Հայեպը: Շադունը և Թեմուրտաշը, նահանգելով հաղթական զորքից, ստան միջնաբերդը: Դա, սակայն, միջնաբերդ չէր, այլ՝ իսկական մի սար: Այնպիսի խորը փոս էր փորված, որ գրունտային ջրերն էին դուրս եկել: Ներքևից վերև հարյուր կարի էր, այնպես, որ հնարավոր չէր ոտքով անցնել: Շադունը և Թեմուրտաշը, բարձրանալով ամրոցը, սկսեցին թշնամության ցուցաբերել: Ամրացնելով աշտարակները և ամրոցի ատամները՝ նրանք սկսեցին մարտնչել: Երկու կողմից էլ սկսեցին գործել նախև նետողները և հրանդածածկները: Սահիբ Կիրանը մտավ քաղաք և կանգ առավ միջնաբերդի պատնեշի մոտ: Նա հրամայեց. «Չորեքին՝ մոտենալ խրամին»: Թունել փորողները, տարբեր կողմերից ձեռք գարկելով գործին, սկսեցին թունելներ փորելու գործը և չորս կողմից փոխ մեծությամբ թունելներ փորեցին: Ամրոցում գտնվող բախարդներից 5-ը դուրս եկան դարպասներից և մոտեցան փորողներին, իսկ սրանց մոտ կանգնած էին հաղթական զորքի բախարդները, որոնք դուրս եկան թունելից և հիլնգին էլ նետերով ուղարկեցին անհայտության գիրկը: Մարդիկ, որոնք գտնվում էին ամրոցում, տեսնելով դա, վախեցան: Դրանից հետո ամրոցից այնպես ոչ-ոք դուրս չէր գալիս: Սահիբ Կիրանը խղճաց ամրոցի բնակիչներին և նրանց մոտ մի մարդ ուղարկեց, ասելով. «Մեր գործը կապված չէ զորքի հետ, այլ կապված է բարձրյալ Աստծո հետ, որը մեծ է ու հզոր: Ամրոցները, սարերն և գետերը մեզ համար հարթ տարածքներ են: Հիմա դուրս այս ամրոցի վրա հույս մի դրեք ու ափսոսացեք մահադատյալների արյունը: Բոլորը հնազանդվեք և դուրս եկեք, հակառակ դեպքում ձեր խղճին կմնա մահադատյալների արյունը, իսկ մարդիկ ու կանայք կգեղկվեն»: Ամրոցի բնակիչները, լսելով դա, հասկացան, որ այլ ելք չկա: Շադունն ու Թեմուրտաշը ստիպված եղան դուրս գալ դարպասներից սայիդների և կարիների հետ ու հանձնել երկիր, գանձարկան և դարպասների բանալիները: Նրանք ներողություն խնդրելով ու մեղայականով ներկայացան Սահիբ Կիրանին, որը հրամայեց. «Բռնել Շադունին, Թեմուրտաշին և նրանց հետ եղող նուկերներին»: Ամրոցի որոշ աշտարակներ բախվեցին» (Շարաֆ-Է-Դին Ալի Եգիի «Չաֆար-Նամե»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների Եփրոթյանի հիմնադիր Եփր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), հեկվելով Թեմուրտաշի վրա, բոլոր գործերի վարումը հանձնարարեց նրան: Նույն կերպ վարվեցին նաև Շամի ռազմիկները և իսլամի զորքը: Դրանից հետո քաղաքի շուրջը մարդուկներ կառուցեցին, ստուգեցին դարպասները, խցանեցին հրապարակները և բարիկադարակները և փողոցների հսկողությունը հանձնեցին նրանց բնակիչներին, իսկ Թեմուրի դիմաց գտնվող Բաբ ան-Նաար, Բաբ ալ-Ֆարաշ և Բաբ ալ-Կանտոս դարպասները բաց թողեցին...: Դրանից հետո 7 օրից Թեմուրը իր հեծելազորով և ձիերի երամակներով Այնթապից եկավ Հայեպ: Այս զորքով նա եկավ Հայեպ և... Նրա զորքից մոտ 2.000 հոգի առաջ եկան: Նրանց դեմ դուրս եկան Շամի մոտ 300 առյուծներ: Թեմուրի զորքը կտրատեց նրանց սրերով և ծակտեց նիզակներով, հնձեց նրանց հասկի նման ու ստիպեց ցրված վիճակում փախուստի դիմել: Հետո ուրբաթ օրը առավոտյան Թեմուրը մարտադաշտ ուղարկեց մոտ 5.000 ռազմիկ: Նրանց դեմ իրար հետևից սկսեցին դուրս գալ այլ ցեղերի ջոկատները: Մարտի ընթացքում նրանք միահյուսվեցին և նիզակածայրերով սկսեցին խոցոտել միմյանց, խառնվեցին իրար, ընդհարվեցին, պատնեշվեցին ու չփոթի մատնվեցին: Նիզակյա մատիտներով նրանք սկսեցին պատկերներ նկարել միմյանց կրծքերին, թորելով սկսեցին անընդհատ կտրել դրանց սայրերը, նետերով հատել մարմինները, այն դեպքում, երբ հորը հառաչում և ոռնում էր գոհվածների մեծաթիվ ծանրությունից: Ի վերջո, մութը և սև փոշին ծածկեցին երկիրը: Դրանից հետո երկու կողմերն էլ հետ վերադարձան և, ում որ աստված ցանկացավ, նրան էլ շնորհեց հաղթանակը: Երկու կողմերից էլ մարտնչող կողմերի արյունը հոսում էր գետի նման, բայց իսլամի, այսինքն շամեցիների զորքից գոհվեցին միայն երկուսը: Հետո՝ շաբաթ օրը... Շամի զորքը և իսլամական սուլթանի զորքը գլխավորական հանդերձանքի ողջ կազմով, մեծաթիվ գնեքերով, պայտած ձիերով, ուղիղ նիզակներով ու գինաշանային դրոշմներով պարտասուլեցին մարտը: Այդ դյուցազունները ոչ մի բանի պակաս, բացի Աստծո աջակցությունից, չունեին: Նրանք ուղղորդվեցին վերցրին դեպի իրենց նպատակակետը և այրեցին նահանգի կամուրջները: Մեծ երջանկությամբ, որը նրա թոշունն էր, սիսիով, որը դարձել էր նրա օգնականը և աստծո օգնությամբ բավարարված՝ Թեմուրի ռազմիկները դուրս եկան այդ զորքերի դեմ: Նրանց առջևից գնում էին փղերը և պատերազմի աջակցներ: Եվ ահա հիմա էր, որ Թեմուրը պատրաստեց շամեցիների համար զարդյուն ղեկավարությունը և վիշտը՝ գիշերվա խավարում նախապարտասուլեցի իր զորքը: Նա ցրեց շամեցիների թիկունքը և նրանց դեմ ուղարկեց հակառակորդներին: Առաջապահ զորքերը կանգնեցին շամեցիների դիմաց և իրենց հետևից հրապարակներ առնելով կանգնած ռազմիկներին, իսկ Թեմուրի մնացած զորքը շրջապատեց նրանց առջևից, հետևից, աջից ու ձախից: Եվ, ինչպես ածելին է կտրում մազը, այդպես էլ Թեմուրը անցավ նրանց միջով և, ինչպես մորեխը դաշտի կանաչն է ուտում, այնպես էլ նա սուրաց մարտի դաշտով: Այդ մարտը տեղի ունեցավ խալան գյուղի մոտակայքում: Եվ, երբ մարդիկ խառնվեցին իրար,

փախուստ առաջացավ, ակտիվ գործ տեղի ունեցավ, երբ առյուծները նետվեցին միմյանց վրա ու ոչխարները սկսեցին հրծուլվել՝ աջթևայինները, որոնց հրամանատարը Թեմուրտաշն էր, փախուստի դիմեցին, Շամի գորթը ջարդվեց և կորցրեց գլուխը: Դյուցազունները զայրույթի զիրկն ընկան, նրանց կատաղությունն ու անստողությունը պատեց և այդ պահին նրանք այլևս չկարողացան դիմանալ ու գլուխները շուռ տվեցին: Թեմուրտաշի նիզակային մատիտների համար նրանց թիկունքները պատառիկ դարձան և շամեցիները գորթը առաջ ընկնելով փախուստի դիմեց: Շամեցիները նետվեցին դեպի բազմաթիվ բաց դարպասները, նրանց մի մասը վիրավորված էր, իսկ մյուս մասն էլ՝ հաշվված: Նրանց կտրատեցին թերթով, հատեցին նիզակներով, գետերով հոսում էր նրանց արյունը, իսկ նրանց մարմինների վրայով անցնում էին գիշատիչ գազաններն և ագռավները: Այս կերպ շամեցիները հասան մինչև բաղաբային դարպասներին և, հրմշտելով մեկմեկու, ողջ այդ ամբոխը, որպես մեկ մարդ, ներս նետվեց այնքան ժամանակ, մինչև, շարունակելով հրմշտել ու տրորել իրար, դարպասի վերին կամարը գետնին չհավասարեցրեցին: Արդյունքում, լցված դիակներով, դարպասները փակվեցին և այլևս հնարավորություն չեղավ գնալ այնտեղից: Այդ ժամանակ շամեցիները ցրվեցին բաղաբային ու տափաստանային տարբեր տարածքներում, իսկ Աստծո խոսքը չհասկացող ստրուկները կոտորեցին Աստիոթի դարպասները և նրա միջով անցան Շամի երկիրը: Ողջ մնացած շամեցիները անչափ ոչ գեղեցիկ վիճակում եկան Դամասկոս և անհավատալի կերպով պատմեցին ծակատամարտի մասին, իսկ կառավարիչները բարձրացան Քալեայի միջնաբերդ ու սկսեցին ամրանալ այնտեղ, սակայն, չնայած տարածքի մեծությանը, տեղը նրանց քիչ եկավ: Դետո նրանք Թեմուրտաշի միջոցով ներում խնդրեցին Թեմուրից և ներքև իջան: Նրանցից յուրաքանչյուրը կորցրեց իր սրբազան առկառնը և Թեմուրը միայն իրեն բնորոշ հանգստությամբ ու մեծության մտավ Քալեայ և հասավ իր ցանկությունների կատարմանը՝ մեծ ավարով, գերիներով ու հարստությամբ» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Մինչ Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Սիվասի գործով էր զբաղված, Մարա բանակը առաջացավ դեպի Քալեայ: Այդ ժամանակ Թեմուրը, լսելով այս մասին, ինքն էլ շարժվեց դեպի Շամ և Քալեայ: Չորեքերն իրար եկան Քալեայի մոտ գտնվող Դաթիկ կղզիով վայրում և միանգամից կռվի մեջ մտան: Մարա բանակը չկարողացավ դիմադրել Թեմուրին և պարտություն կրեց, ընդ որում դա եղավ թուրքմենների դավաճանության պատճառով, բանի որ սրանց մեջ շատ էին Թեմուր-Լենգի հետախույզները և հենց սրանք էին, որ Մարա սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջի – Մ.Ֆ.) մարդկանց դրդեցին դավաճանել ու անցնել Թեմուրի կողմը: Սուլթանը, իմանալով այս ամենի մասին, փախավ և վերադարձավ Մար: Թեմուրը հարվածեց Քալեային, սակայն ներսում գտնվողները չհանձնեցին ամրությունները և մարտի մեջ մտան: Շատ մարդիկ զոհվեցին, սակայն ի վերջո Թեմուրը, համառ ձեռնամարտի կիրառմամբ, տիրեց բաղաբայի ամրություններին, գերեց և սարսափեցի տանջանքների ենթարկեց ներսում գտնվողներին իր ձեռքն ընկածներին: Նա ոչ-ոքի գերի չէին վերցնում, բանի որ սարսափելիորեն դաժան մի մարդ էր» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 119):

«Այնտեղից նվաճման նշանավոր դրոշները շարժվեցին դեպի Քալեայ: Քալեայի շրջակայքը դարձավ խան Սահիբ Կիրանի՝ Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.), վրան դնելու վայրը, որի ողորմությունը ծովի պես էր: Երբ Քալեայն և Շամի էմիրները դուրս եկան նրան հակադրվելու, նրանց միջև մեծ ճակատամարտ եղավ: Այդ ժամանակ Օսման բեկին (Հուդուդյանների էմիրության էմիր Նարա-Մուսան – Մ.Ֆ.) որդի Իբրահիմ-բեկը պատերազմի ու հերոսության դաշտում առաջ ելավ և բաջուրյան չվանն ու կորովի գնդակը վերցրեց: Այստեղ ցույց տված վարքով ու դաստիարակությամբ նա Սահիբ Կիրանի աչքում համարվեց ամեն վարձատրության արժանի: Իր արած բարի գործերի համար բարձր դիվանի կոռմից նրան շնորհվեց Ամիր բաղաբայ: Բացի այդ՝ Սահիբ Կիրանը նրան տվեց թանկարժեք մի ձի, որը ճակատամարտերի դաշտում վազում էր բանի արագությանը: Այդ ընթացքում Քալեայն էլ մտավ հրամանի ու ապահովության տիրույթ: Թշնամիները ցրվեցին ինչպես աղջիկներ» (Աբու-Բաթր Տիլուրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հուլավուդի (Էյիսանության հիմնադիր էյիսան Հուլավուդին – Մ.Ֆ.) զինվորների ավերածություններից հետո բաղաբայ մնաց ավերակների մեջ մինչև Կալաունի որդի ալ-Մալիք ալ-Կերաֆ Սալահ ադ-Դին խալիփի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ալ-Կերաֆի – Մ.Ֆ.) ժամանակները: Թեմուր-Գուրգանը Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) իր հերթին, թալանեց Քալեայի ամրոցը, ինչից հետո էմիր Սահիֆ ադ-Դինը մամլուք սուլթան ալ-Մալիք ան-Նասիփ Ֆարաջ իբն Բաթրուկի հրամանով վերականգնեց այն» (Իբն ալ-Շիհնա «Քնի և նորի պատմություն»): «Ավարտելով այս ամրությունների նվաճումը՝ ես մտադրվեցի տիրել Քալեային... և թեթև ջանքերից հետո տիրեցի այդ շրջանին» (Ամանուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Չորեքով, որը հաշվվում էր 1.200.000 մարդ, նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջին – Մ.Ֆ.) պատկանող տարածք և սկսեց Քալեայի պաշարումը, որում կար մինչև 400 հազար տուն: Այդ բաղաբայի տիրակալը 80.000 մարդով արտագրոհ իրականացրեց, բայց ստիպված եղավ հետ վերադառնալ՝ նահանգի ընթացքում շատ մարդկանց կորցնելով: Չորս օրից Թամուրյանը գրավեց արվարձանները և հրամայեց դրանց բնակիչներին լցնել բաղաբային խրամուղին: Մարդկանց վրայից փայտ և թրիք լցրին ու այդ խրամուղին չորս վայրերում լցվեց, չնայած այն 12 սաժեն խորություն ուներ: Դրանից հետո բաղաբայը գրավեց գրոհով» (Հովհան Տիլուրեթեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 14):

«Քայոց 849 թվականի նոյեմբերի 18-ին... Մարա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Շամ և այդ ժամանակ եկավ Հասան-Բուդա դավթադարը ու հայտնեց, որ Թամուրյանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավել է Քալեայ բաղաբայն ու տիրել նրա բերդին՝ բռնելով Սալիդ սուլթանին, որը Դեշիի նալիքն էր» (Վասիլ Մարաջախտ «Ժամանակագրություն»):

«Քայոց 850 թվականին շարժվեց մահաշունչ վիշապ Թամուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ելավ Մամարոնդից և եկավ մեր աշխարհը: Նա գնաց Շամի երկիրը, ավերեց Քալեայն և նրա ողջ շրջակայքը» (Թովմա Մեծօփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 28):

«Դրանից հետո այս Թամուր-բեկն (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Քալեայ և Դամասկոս: Աստված նրա ձեռքը մատնեց Քալեայ և նա անչափ կոտորած արեց այստեղ՝ տաջիկների գլուխներից երեք աշտարակ կառուցելով» (Ամանուն Ոստանցի «Քիչատակարան 1401 թվականի»):

«Սա գրվեց դառն ու վշտայից մի ժամանակ՝ էմիր Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) աշխարհակալության ժամանակ, որն այդ ժամանակ էլ հենց գրավեց Քալեայը» (Շերուն Ոստանցի «Քիչատակարան 1401 թվականի»):

«Նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ավերեց... Քալեայը» (Ռուփ Գոսսալես Դ՛Կավիլիստ «Մեծն Թամեուլանի պատմությունը»):

⁵⁰⁶⁷ «Նրանք 15 օր մնացին այնտեղ, որից հետո նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Աստիոթին պատկանող այլ վայրեր: Այն ժամանակ, երբ Սահիբ Կիրանը կանգնած էր Քալեայի մոտ, Փիր Մուհամմեդ Ումարշահին, արքայազն Աբու-Բաթրին, Սուլեյմանշահ-բեկին, Սեվինչակ-բեկին և այլ բեկերի առաջապահում ուղարկեց Համա: Նրանք մոտեցան այդ բաղաբային և Սահիբ Կիրանի հզորության շնորհիվ գրավեցին բաղաբայի արտաքին մասը, սակայն ներքին ամրոցը ամուր էր, և նրանք չկարողացան գրավել այն ու կանգ առան: Երբ Սահիբ Կիրանը ազատվեց Քալեայի գործերից, ուղղություն վերցրեց դեպի Համա, ճանապարհին գրավեց 3-4 ամրոց և, մոտենալով բաղաբային, կանգ առավ: Այնտեղ գտնվողները, լսելով, որ եկել է ինքը՝ Սահիբ Կիրանը, նվերներով դուրս եկան և, որպես միջնորդներ ընտրելով արքայազններին, հառնեցին Սահիբ Կիրանի առաջ: Տիրակալը ներեց նրանց մեղքը և նվիրեց դա արքայազններին: Կանգնեցին այնտեղ բաժան օր, որ ձիերը հանգստանան: Երբ տիրակալը կանգնել էր այնտեղ, արքայազնները և բեկերը համաձայնեցված կերպով եկան ընդունելության ու հայտարարեցին. «Ահա արդեն երկու տարի է, որ մեր ռազմիկները չեն իջնում ձիերից, օր ու գիշեր շարժման մեջ են: Թշնամիների ձիերը առողջ են և հենց իրենք էլ հանգստացած են: Եթե համաձայնություն լինի, ապա այս ձեռքը անհրաժեշտ է անցկացնել Տարաբուլսի ծովի ափին, որ գորթը հանգստանան ու ձիերը լցվեն: Եվ լավ կլինի, որ գարնան սկզբին գնանք թշնամու վրա»: Սահիբ Կիրանը ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց այդ խոսքերի վրա և ողորություն վերցրեց դեպի Համա: Ավագ բեկերից մեկը մինչև այդ մեկնեց Համա: Գալով բաղաբայ՝ նա այնտեղի ժողովրդին պատրաստեց: Նա հույս տվեց Սահիբ Կիրանի ողորմածության և մեծադուրության առթիվ ու նրանք բոլորը ուրախացան: Երբ Սահիբ Կիրանը եկավ Համա, բոլոր բաղաբայացիները ենթարկվեցին, նվերներով դուրս եկան և տեսան տիրակալի: Վերջինս նրանց շատ բարիք և լավություն արեց: Այլ Աբբասին նշանակեց այնտեղ դարգու: Հոմս ամրոցից Սահիբ Կիրանը հաղթական զորքով ուղղություն վերցրեց դեպի Բաալբեկ: Անցնելով մեկ անցում՝ կանգ առավ աղե տափաստանում: Այնտեղ նա հրամայեց. «Հաղթական զորքի խմբին՝ մեկնել Սալիդ և բեկրուր»: Չորեքը բահարուրների մի խումբ մեկնեց այդ կողմը: Սահիբ Կիրանը, ուղեցվելով եղանակությամբ և հաջողությամբ, ժամանեց Բաալբեկ և կանգ առավ: Տեսնելով այդ բաղաբայ՝ բոլոր գարնացան, բանի որ ամրոցը լրիվ բարիք էր, իսկ դրանք էլ շատ խոշոր էին: Ամեն մի բարդ, որը դրված էր աշտարակներում, երկարությամբ ութ կարի էր, իսկ լայնությամբ և հաստությամբ՝ յոթ: Այն Բաալբեկ էին կոչում, բանի որ այս աշխարհում դա առանձնահատուկ ամրոց էր: Ժողովրդի մեջ խոսում էին, որ այն կառուցվել է Սուլեյման մարգարեի կողմից: Այլադր ավելի լավ գիտի: Այդ ամրոցը, Սահիբ Կիրանի ուժի և հզորության շնորհիվ ենթարկվեց առանց իռաքի ու դժբախտության: Այնտեղ շատ ցորեն և պարեն կար ու զորքը լիացավ: Այդ վայրի պարենամթերքից զորքը գոհացավ՝ վերցնելով այնքան ուտելիք, ինչքան ուզում էր: Այնտեղից տիրակալ Սահիբ Կիրանը 30.000 իռաքանց զորքով Շեյխ Նուր-է-Դինի, Սեվինչակ-բեկին և Շահ Մեյիթ-բեկին ուղարկեց Դամասկոսի ուղղությամբ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Դրանից հետո գալով Զամնա՝ նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կողոպտեց, ինչպես կարող էր, բայց չափից շատ չէր գերում և թալանում, ինչպես նաև՝ արագացնում իր երթը...: Թեմուրը եկավ Զամնա, սակայն այդ քաղաքում անկարգություններ չարեց...: Դրանից հետո Թեմուրը ճանապարհ ընկավ և, մինչև չհասավ Բաալբեկին, ոչ մի տեղ կանգ չառավ: Քաղաքի բնակչությունը դուրս եկավ նրան դիմավորելու և ներում խնդրելով նրանից, չոքեց նրա առաջ, սակայն Թեմուրը, ուշադրություն չդարձնելով նրանց խոսքերին, ուղարկեց իր գիշատիչներին ավեր ու կողոպուտ իրականացնելու» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ուղևորվեց Դամասկոս՝ անցնելով Զամնա քաղաքի կողքով, որը գրավել էր իր որդի Միրան շահը: Միրան շահը ճամբար էր խփել Զամնայի դեմ այդ թվականի մարտի 1-ի առավոտյան, երեքշաբթի օրը: Նա նախ թալանեց շրջակա տարածքը, գերի վերցրնելով կանանց և երեխաներին ու բանտարկելով տղամարդկանց, մինչդեռ նրա հետևորդները կանանց և կույսերին ենթարկեցին ամենասանամոթ վերաբերմունքի: Երբ նրանք պարսպից դուրս ամեն ինչ ավերակների վերածեցին, Միրան շահն իր մարդկանցով շրջապատեց պարսպները: Զամնայի ժողովուրդը պատրաստվել էր հակամարտության: Տղամարդիկ կանգնած էին քաղաքի պարիսպների վրա և ողջ գիշեր հրաժարվեց հանձնել քաղաքը: Հաջորդ առավոտյան, սակայն, Լենկթեմուրի որդին մի պատրվակով նրանց համոզեց իր համար բացել քաղաքի դարպասներից մեկը: Այնուհետև նա մտավ ներս և անվտանգության հոչակազգի արձակեց: Մարդիկ եկան նրա մոտ և բերեցին տարբեր տեսակի սնունդ, որը նա ընդունեց նրանցից: Նա որոշեց իր հետևորդներից մեկին նշանակել քաղաքի կառավարիչ, բանի որ նրան խառնակ, որ քաղաքի նշանավոր մարդիկ լեզլ են այն: Այնուհետև նա գնաց իր ճամբար, որտեղ անցկացրեց գիշերը, իսկ հինգշաբթի օրը հեռացավ Զամնայից՝ խոստանալով, որ ժողովրդի հետ բարյացակամ կկարգվեն: Զամնայի ամրոցը, սակայն, դեռ չէր գրավվել նրա կողմից, այլ դիմացել էր նրան: Ուրբաթ օրվա նախորդ գիշերը դրա պաշտպանները իջան քաղաք և սպանեցին Լենկթեմուրի որդու երկու հետևորդների, որոնց նա նշանակել էր քաղաքի պատասխանատու: Լսելով լուրը՝ Լենկթեմուրի որդին վերադարձավ քաղաք, հարձակվեց դրա վրա և հրկիզեց այն: Նրա հետևորդները սկսեցին սպանել, գրավել և թալանել, մինչև որ Զամնա մնաց Հալեպի նման դրության մեջ, թեև, Հալեպի բնակիչների հետ նա համեմատեց, փոփոխ ամեն դեպքում մեղմ էր» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահապի «Եգիպտոսի և Կահիրեի վայելող աստղերը»):

«Ավարտելով այս ամբողջությունների նվաճումը՝ ես մտադրվեցի տիրել... Դոմսին և թեթև ջանքերից հետո տիրեցի այդ շրջանին, որից հետո ձեռք գալիս Եգիպտոսի ու Ասորիքի գրավմանը» (Ամանուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Այնտեղից Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Զամնա, մի քաղաք, որտեղ իրեն ավելի վատ պահեց, քան Հալեպում էր: Դրանից հետո Թեմուրն անցավ Զամնա, որտեղ տեսավ մի բանի գերեզմաններ: Նրան ասացին, թե այդ սրբերի գերեզմաններ են՝ խալիդ Իբն Վալիդին և Էմիր Իբն Յունեյե Չուսեբին: Նրանց պատվին, ահա, Թեմուրը խնայեց այդ քաղաքը, թեև որպես փրկագին սահմանեց անթիվ բանակի գանձեր: Դրանից հետո Թեմուրն անցավ Բաալբեկ և այն թալանի ենթարկեց, իսկ հետո մոտեցավ Դձիկին» (Մեհմեդ Լեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 119):

«Այդ ժամանակ փառաբանող Էմիր Օսման քեյը (Ադ-Նուրյունների էմիրության էմիր Դարա-Ուսմանը – Մ.Ֆ.), անելով առաջնորդություն և հաղթության նշանակալից զորքները անցկացնելով Դոմսի ու Զամնայի վրայով, հասցրեց Դամասկոս» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Հալեպի գրավման լուրը ստանալուց հետո Հալեպի նայիրեն և Տրիպոլիսի պարոնները, ինչպես նաև բոլոր քաղաքների նայիրենը, պարոններն ու հեծյալները, այնպես որ ոչ մի մարդ չմնաց, եկան Դձիս՝ սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջի – Մ.Ֆ.) մոտ: Նոյեմբերի 26-ին սուլթանը եկավ և ճամբար գաղթեց Դազեի մոտ, որտեղ մնաց 8 օր: Մեծե ելանք ճամբարից երկուշաբթի երեկոյան և այդ ժամանակ լուր հասավ Թադրիբիդինից, որ Շամիի նայիրությունը գրավվել է ու Սուրա հեծելազորով սուլթանի մոտ՝ Դձիս, են գալիս Պայիպառուսը, Տոմտազը, Նովուզն և այլք: Այդ ժամանակ էլ հենց լուր ստացանք, որ Թամուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրավել է Բաալբեկն և մտել է Պուղան, որտեղից լեռների վրայից արդեն կարող էր տեսնել մեզ: Նրանք Դձիսից մարդկանց էին բռնել ու լսել էին մեր մասին» (Վասիլ Մարաջախտ «Ժամանակագրություն»):

⁵⁰⁶⁸ «/10/ Որդուն հանձնելով հիշատակված թագավորության կառավարումը՝ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց փոխանցել արքայությանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջին – Մ.Ֆ.), որ նա իրեն զիջի Մալաթիա քաղաքը, որը պատկանել էր հիշատակված թագավորությանը, բայց այդ ժամանակ գտնվում էր արքայության իշխանության տակ: Վերջինս, սակայն, պատասխանեց, որ այդ քաղաքը իր կողմից ձեռք է բերվել սրի ուժով և դրա համար էլ նա կզիջի այն միայն նրան, ով կվերցնի այն իրենից սրով: Նման պատասխանից հետո Բայազետը 200.000 հոգանոց զորքով ներխուժեց այդ երկիր և սկսեց Մալաթիայի պաշարումը: Երկամսյա պաշարումից հետո տեսնելով, որ քաղաքը չի հանձնվում, նա հրամայեց լցնել խրամուղիները, շրջապատեց քաղաքը և պատրաստվեց հարձակման: Այդ ժամանակ բնակիչները ներում հայցեցին և հանձնվեցին Բայազետին, որ այդ կերպ գրավեց քաղաքն ու այդ երկիրը... /13/ Չէր հաջողեցրել դեռ Թամեդյանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադառնալ իր երկրամասը, երբ Բայազետը 300.000 հոգանոց զորքով հարձակվեց նրան պատկանող Փոքր Հայքի վրա, գավաթեց նրա գլխավոր քաղաք Երզնկան և գերեվարեց այդ քաղաքի տիրակալ Մույախարուն» (Յուսուֆ Բիլթերգեր «Ժամանակագրություն», գլուխ 10, 13):

«Թուրքն (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Արգինջան՝ մեծապես կատաղած ու զայրացած նրա կառավարիչ Չարաթանի վրա այն բանի համար, որ սրա պատճառով նման անպատվության է հանդիպել: Նա հրամայեց գրավել քաղաքը, ուժով ներս խուժեց և գերեց Չարաթանի կնոջը: Ավելի ուշ նա բաց թողեց նրան և հրամայեց քաղաքում որևէ չարիք չգործել: Նա հեռացավ քաղաքի և վերադարձավ իր երկիր: Ասում են, թե դրանով այդ Թուրքը, հրամայելով ձեռք չտալ այդ քաղաքին, ավելի քիչ խիզախություն դրսևորեց ի համեմատ Թամուրբեգի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.), որն ավերել էր Սեբաստիան: Թուրքը հարձակվեց Արգինջայի վրա և մտավ այդ քաղաք» (Ռուֆ Գոնսալես Դ՝ Կլավիխտ «Մեծն Թամեդյանի պատմությունը»):

«Մինչ այդ խոսրկար Իլդիրիմ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) ամապցրել էր Զորստանն ու Ադրեազանը» (Փարսադան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 22):

«Իմ փառքի և հզորության մասին լուրը հասավ կեսարին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), որը, իմանալով, որ ես տիրել եմ իրեն ենթակա Սկաս և Մալաթիա ամրոցներին ու դուրս եմ մղել այնտեղից նրա ռազմիկներին և ցրել շրջակայքում, խոցված ինքնասիրությունից, ինչպես նաև իմ ռազմիկներից փախուստի դիմած Դարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (Դարա-Նոյունյունների էմիրության էմիր Դարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) դրդումով որոշեց շարժի մեջ դնել իր զորքը: Կեսարի աղետն ու փորձանքը մոտիկ էին, բանգի, տեղի տալով Դարա-Յուսուֆի դրդումին, նա իմ դեմ մեծաբանակ զորք շարժեց: Ավելին, նա օգնության կանչեց նաև Եգիպտոսի և Ասորիքի ռազմիկներին» (Ամանուն «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Այն ժամանակ, երբ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Ասորիքում, Իլդիրիմ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.), լսելով Սուլթան Ահմեդ Ջելալիին (Ջելալիյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին – Մ.Ֆ.) և Դարա Յուսուֆ Թուրքմենին (Դարա-Նոյունյունների էմիրության էմիր Դարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.), եկավ Երզնկա, մարտնչեց Թախուրթենի (Արաթենյանների էմիրության էմիր Սուլթահարթենի – Մ.Ֆ.) հետ և գրավեց քաղաքը: Թախուրթանը գերի ընկավ Դարա-Յուսուֆի նուկերների ձեռքը: Երզնկայի բնակչությունը Սուլթան Ահմեդից և Իլդիրիմ Բայազետից ներում հայցեց, խնդրեց Նույն Թախուրթանի համար և նրան կրկին վերադարձվեց Երզնկան: Վերջինիս երեխաները, սակայն, ուղարկվեցին Նավախա և Բուրսա, իսկ ինքը վերադարձավ Ռում: Դրանից հետո նա գրավեց Մալաթիան» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Նա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) ուղղություն վերցրեց դեպի Արգինջան: Հիշատակված Թախարթենը (Արաթենյանների էմիրության էմիր Սուլթահարթենը – Մ.Ֆ.) փախուստի դիմեց Արգինջանից և ուղղվեց դեպի Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.): Իբն Ռումանը գրավեց Արգինջան քաղաքը, ինչպես նաև ձեռք գցեց Թախարթենի ունեցվածքը, գանձարանը և հարեմը: Իբն Ռումանը իր մտերիներին, ստրուկներին և ծառաներին բաժանեց Թախարթենի հարեմը, իսկ ինքը գանձարանի, հարստության ու զույթի հետ վերադարձավ Բաստարը» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Դրանից հետո Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Հայոց արքա Սեանդարի (հեղինակը նկատի ունի Դարա-Նոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Իսթանդուլին՝ Նուրջը շարարդելով ապագա հետհայաց սկզբունքով – Մ.Ֆ.) և Երզնկայի՝ հայերի թագավորության այդ քաղաքի, դեմ, ինչպես նաև՝ Կամախ կղզվող ավանի վրա: Նա պաշարեց Կամախը, սակայն, բանի որ չհաջողեց գրավել այն, զորքը վերցնելով տուն դարձավ: Այս ամենից հետո Բայազետը մոտենալով՝ պաշարելով գրավեց Երզնկա քաղաքն և Սեանդարի որդուն բանտ դրեց...: Ահա և Բայազետը, շարժվելով դեպի Կապադոկիյա, որը մասնակիորեն գտնվում էր Դարա-Յուսուֆի (Դարա-Նոյունյունների էմիրության էմիր Դարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.), իսկ մասնակիորեն էլ՝ Օմուրի որդիների տիրապետության տակ, իսկ գլխավոր հարվածն էլ ուղղելով դեպի Փռյուզիզա, այնուհանդերձ գնաց նաև Երզնկայի՝ Հայոց թագավորության այդ քաղաքի, և Սեանդարի որդու վրա, որը տիրում էր մինչև Եփրատ ձգվող հողերին ու Կոլիսիդայի գգայի մասին» (Խալկոնդիկես «Պատմություն»):

«Հիջրի 798 թվականին սուլթանին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) հաջողվեց նվաճել... Բեհեսնի մարոզը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանյանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հիջրի 798 թվականին Յուրդ Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) Եմիրներից Թեմուրթաշ փաշան գրավել է Կասախի բերդը» (Զյաթիթ Զելեթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

Այս մասին հետևություն է արվում բաղաբ ժամանած Յուսուֆ Զիլթերգեդի հաղորդումից, որը քննարկվող տարիներին գտնվում էր օսմանյան բանակում:

5070 «Դամասկոսում, երբ Յալեայի գրավման մասին լուրը ստացվեց, հռչակագիր հրապարակվեց, որ մարդիկ բաղաբի շրջակայքից պետք է տեղափոխվեն դեպի բաղաբի ներքը և պատրաստվեն կռվելու Աստծո կողմից մոռացված թշնամու դեմ: Երբ նրանք սկսեցին իրենց նախապատրաստությունները, Համաից փախստականները ժամանեցին, այնպես որ, վախով լցված, դամասկոսցիները որոշեցին հեռանալ: Դրանից հետո, սակայն, նրանց կանխեցին և հայտարարվեց հետևյալը. «Ով որ ծանապարհ ընկնի, կենթարկվի թալանման»: Բոլոր նրանք, ովքեր դուրս էին եկել, վերադարձան: Դամասկոսը ամրացված էր, մանջակները տեղադրված էին բերդի վրա, իսկ նավթենտիցները՝ բաղաբի պարիսպների վրա: Մարտի համար պատրաստված նախապատրաստությունները հիմալայի էին: Այնուհետև Լենկթեմուրից (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրից – Մ.Ֆ.) սուրհանդակներ եկան Դամասկոսի ժամանակավոր փոխարքայի մոտ՝ պահանջելով բաղաբի հանձնումը: Ժամանակավոր փոխարքան ցանկանում էր փախչել, բայց ժողովուրդը անարգանքով հետ մղեց նրան: Այնուհետև տղամարդկանց շրջանում բարձր աղաղակ բարձրացավ և նրանք նույնպես համաձայնվեցին լքել բաղաբը: Հասայե և երեխաները օգնության համար աղաղակեցին Աստծուն, իսկ կանայք էլ գլխաբաց դուրս եկան՝ չիմանալով, թե ուր գնալ, մինչև ժամանակավոր փոխարքան պաշտպանության պատրաստվելու հռչակագիր չհրապարակեց: Այդ ընթացքում հաղորդագրություն ստացվեց, որ սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջին – Մ.Ֆ.) գալիս է Սիրիա, և Դամասկոսից հեռանալու տղամարդկանց վճռականությունը, որը պահպանվել էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ սուլթանը ներկա չէր, թուլացավ: Սուլթան ալ-Մելիկը ան-Նաշիր Ֆարաջը Ռաբիա Ա ամսի 18-ին՝ Լենկթեմուրի կողմից Յալեայի գրավումից յոթ օր անց, ծանապարհորդության ծախսերի գումարը բաշխեց սուլթանի մամլուքների միջև: Նույն ամսի 20-ին զորքերին հրամանագրով հրամայվեց չորեքշաբթի օրը ներկայանալ գործադիր բարտուղար Ֆիդր Յաջբակ աշ-Շաբանիի պալատ՝ քննարկման համար...: Նոյեմբերի 19-ին սուլթան ան-Նասիրը մեկնեց Կահիրեից և իր Եմիրների, բանակի և կադիների հետ ճամբար խփեց առ-Ռայդանիայում: Նա խորհրդի Եմիր Թիմուրազ ան-Նապիրին եգիպտոսում ժամանակավոր փոխարքա նշանակեց, իսկ Կահիրեում էլ տեղակայեց Եմիր Ջալալ իբն Իվադին և մի քանի այլ Եմիրներ: Թիմուրազը մնաց այնտեղ՝ զորքերը կազմակերպելու և 1.000 ձի ու 1.000 ուղտ հավաքելու համար, որպեսզի ուղարկվեք այն զինվորներին, որոնք պետք է ընտրվեին արշավանքի համար: Այնուհետև հրամայվեց, որ Նախկին պահակախմբի գլխավոր պետ, Եմիր Արիստայ մին խուջա Ալին նշանակվի Ալեքսանդրիայի փոխարքա՝ այնտեղի փոխարքա Ֆարաջ ալ-Նալբիի մահվան պատճառով: Արիստայը ազատազրկվեց ի վեր թողնակի էր անցել Ալեքսանդրիայում և նրա նշանակման լուրը նրան այնտեղ հասավ: Կահիրեում Եմիր Թիմուրազը սկսեց կազմակերպել զորքերը և հավաքել ձիերն ու ուղտերը: Նա Յուսուֆյան և Հարավային Եգիպտոսից կանչեց նաև արաբներին՝ կռվելու համար Լենկթեմուրի դեմ: Սա տեղի ունեցավ, երբ սուլթանը դեռ գտնվում էր առ-Ռայդանիայում: Ռաբիա Ա ամսի 8-ին, ուրբաթ օրն առավոտյան առաջնորդը ծանապարհ ընկավ, որի հետ էին առաջին դասի ականավոր Եմիրները՝ գլխավոր հրամանատար Բեյբարը, Եմիրների կորպուսի ղեկավար Նովրուզ ալ-Հաֆիզին, գեներալ Եմիր Բաթթանը ար-Ռուկնին, մեծ սենեկապետ Աբբասը, Յալուդա ան-Նաշիրին և Ինալ Բայ իբն Բաջմասը, ինչպես նաև երկրորդ ու երրորդ դասի մի շարք Եմիրներ: Սուլթանը մնացած Եմիրների և զինվորների հետ առ-Ռայդանիայից սուլթանը ծանապարհ ընկավ դեպի Սիրիա՝ պատերազմելու Լենկթեմուրի դեմ: Նա շարունակեց երթը դեպի Ղազա: Ռաբիա Ա ամսի 20-ին սուլթանը ճամբար խփեց Ղազայում և Երուսաղեմից կանչեց իրոս ու Յալեայի նախկին փոխարքա Ադուդա ալ-Ջամալի ալ-Ռայդուշին: Նա իրոս նշանակեց Դամասկոսի փոխարքա: Նա հաջորդեց սուլթան ազ-Չաֆիի Բարբուքի ազգական Սուրուդին, բանի որ վերջինս այդ ժամանակ Լենկթեմուրի գերին էր: Սա իրոս առաջին նշանակումն էր որպես Դամասկոսի փոխարքա: Եմիր Ադուդու ալ-Ջամալի ալ-Ռայդուշը Շեյխ ալ-Մահմուդի փոխարեն, որը նույնպես գերի էր ընկել, նշանակվեց Տարաբուսի փոխարքա: Թեմուրբուդա ալ-Մանջակին նույնպես նշանակվեց Սաֆադի փոխարքա՝ հաջորդելով Ալթունբուդա ալ-Ռուսմանին, և նույնպես գերության մեջ էր: Թուլու իբն Ալի Բաշան նշանակվեց Ղազայի փոխարքա՝ հաջորդելով Ումար աթ-Թահթանին, իսկ Շադակա իբն աթ-Թափլը՝ Երուսաղեմի փոխարքա: Այնուհետև սուլթանը բոլորին ուղարկեց իրենց համապատասխան նահանգներ: Յայրս այնուհետև սուլթանին և Եմիրներին առաջ. «Ես ունեմ ի կարծիք, որը քանակում եմ արտահայտել, բանի որ այն արժեքավոր կլինի սուլթանի և Սուտուլան ժողովրդի համար»: Երբ նրան հարցրին, թե որն է դա, նա պատասխանեց. «Իմ կարծիքով՝ ոչ սուլթանը, ոչ էլ նրա զորքերը չպետք է որևէ շարժում ձեռնարկեն Ղազա բաղաբից, այլ այդ ես ես պետք է գնամ Դամասկոս, խրախուսեմ նրա ժողովրդին կռվել և ամրացնեմ բաղաբը, քանի որ այն հզոր բաղաբ է, որը հին ժամանակներից ի վեր աղետ չի կրել: Այն ունի բավական պաշարներ՝ իր ժողովրդին շատ տարիներ բավարարելու համար: Ավելին, նրա ժողովրդից իմեն լցված է ամենամեծ վախով, այնպես որ նրանք կպայքարեն մինչև մահ: Լենկթեմուրը չի կարողանա այն արագ խլել ինձից, իսկ նա ունի չափազանց մեծ բանակ, որը չի կարող երկար պահել որևէ մեկ տեղում: Այնուհետև նա կամ ինքնուրույն և կշարժվի դեպի Ղազա՝ սուլթանի դեմ, և, երբ նա խորը թափանցի երկրի մեջ, կլինի երկու զորքերի միջև: Ես չեմ կարծում, որ նա դա կանի, այլ փոխարենը կվերադառնա իր երկիր՝ ինչպես փախստական: Ավելին, նրա զորքերը ծանոթ չեն սիրիական երկրին և նրա ծանապարհին քիչ պաշար կա, քանի որ երկիրը ամայացել է: Այդ դեպքում, ահա, թող սուլթանը եգիպտական և սիրիական զորքերով դեպի Եփրատ հետապնդի Լենկթեմուրի զորքերին և նա փաստի իր նպատակին ու դեռ մի բան էլ ավելին»: Այս ծրագիրը հավանության արժանացավ բոլոր տղամարդկանց կողմից: Ավելին, այն դուր եկավ նաև հենց իրեն՝ Լենկթեմուրին, երբ Դամասկոսի գրավումից հետո այն գեկուցվեց նրան: Այն իրականացնելու հրամանը գրեթե տրվել էր, երբ մի քանի հիմար Եմիրներ, որոնք որոշակի թշնամանք էին պահպանել իրոս նկատմամբ Ալտամիշի և Թամամի գործից հետո, գաղտնի գրուցեցին միմյանց հետ, թե. «Մենք նրա ընկերներին սպանում ենք, իսկ հետո՝ Դամասկոսը հանձնում նրան: Աստծո անունով ասե՛ք, նրա նպատակն է անպայման գնալ Դամասկոս, համաձայնության գալ Լենկթեմուրի հետ, ապա վերադառնալ մեզ հետ պատերազմելու, որպեսզի կարողանա մեզանից վրեժ լուծել իր ընկերների մահվան համար»: Այդ ժամանակ Նովրուզ ալ-Հաֆիզին իրոս դիմաց էր և, երբ լսեց այս գրույցը, չնայած տատանվում էր այն կրկնել նրան, նշան արեց նրան լռել ու չպոկել իր ծրագիրը: Այնուհետև խորհուրդը ցրվեց, հայրս լքեց արարողությունները և, իր գործերը կարգավորելուց հետո, մեկնեց Դամասկոս: Այնտեղ նա պարզեց, որ Յալեայի փոխարքա Եմիր Դամուրդաշը փախել էր նախքան Լենկթեմուրի կողմից Դամասկոս գալը, իսկ բաղաբի բնակիչներն էլ ապստամբ էին՝ լսելով վերջինիս մոտալուտ մոտենալու մասին: Այնուհետև հայրս ձեռնարկեց ժողովրդի գործերը կազմակերպելու գործը: Նա գտավ նրանց լավ զինված վիճակում և Լենկթեմուրի դեմ վճռականորեն կռվելու տրամադրված՝ մինչև ի մահ: Այդ ժամանակ նա վշտացավ, որ սուլթանը չէր ընտրվել իր խորհուրդը, բայց այժմ ոչինչ անել արդեն չէր կարող անել, բացի լռելուց: Ռաբիա Ա ամսի 24-ին սուլթանի առաջապահ գունդը ծանապարհ ընկավ Ղազայից, իսկ սուլթանը բանակի մնացած մասով, հետևեց նրան նույն ամսի 26-ին: Բոլորը շարունակեցին իրենց երթը մինչև Դամասկոս հասնելը: Ցուսադա ամսի 6-ին սուլթանը մտավ Դամասկոս: Այդ օրը ողբերգական դարձավ՝ մարդկանց լացերի, արցունքների և Աստծուն օգնության համար աղերսանքների պատճառով: Նա բարձրացավ բերդ և մնաց այնտեղ մինչև շաբաթ օրը՝ մյուս ամսի 8-ը, երբ նա կրկին իջավ և իր զորքերի հետ գնաց իր վրանը՝ բաղաբից դուրս գտնվող Յալուդայի գլխավոր մոտ գնալու համար: Այդ ժամանակ նա և իր զորքը պատրաստվեցին ծակատամարտ տալ Լենկթեմուրի դեմ: Չափորի մամլուքները կարճ կտրել էին իրենց նիզակների ձողերը, որպեսզի կարողանային մեկը մյուսի հետևից դասակահարել Լենկթեմուրի մարդկանց: Այդպիսին էր նրանց արհամարհանքը նրա զինվորների նկատմամբ: Ամսի 23-ի կեսօրին Լենկթեմուրի առաջապահ զորքը, որը բաղկացած էր մոտ 1.000 հեծյալից, մոտեցավ Զերմոն լեռան կողմից: Սուլթանի 100 զինվորներ դուրս եկան նրանց դեմ՝ իրականացնելով մի հարձակում, որի ընթացքում նրանք ցրեցին և անարգաբար ջախջախեցին նրանց ու սպանեցին նրանց մեծ մասին, ինչից հետո վերադարձան: Լենկթեմուրի մի շարք մարդիկ եկան սուլթանին հնազանդություն առաջարկելու և հայտնեցին, որ Լենկթեմուրը ճամբար է խփել Ազիզի հովտում՝ ավելացնելով. «Ուրեմն գոգու՜ եղբեք, քանի որ Լենկթեմուրը շատ խորամանկ ու նենգ է»: Այսպիսով՝ ժողովուրդը նրա դեմ ձեռնարկեց առավելագույն նախազգուշակալ միջոցներ: Այնուհետև Տարաբուսի հինգ Եմիրներ սուլթանին բերեցին նրա ժամանակավոր փոխարք Լամուդանուրի նամակը, որում նշվում էր, որ թուրքոմանների Եմիր Ահմադ իբն Ռամադանը (Ռամադանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդը (1383-1416) – Մ.Ֆ.) իբն Շահիր ալ-Բագի և Շահիրի որդիներից մեկ միասին դավադրություն են կազմակերպել և շարժվել են դեպի Յալեա, խլել են այն Լենկթեմուրի հետևորդներից ու նրանցից ավելի քան 3000 հեծյալի սպանել: Ավելց նաև, որ Լենկթեմուրը Տարաբուսում և ուղարկելով բանակ, որի վրա, սակայն, հարձակվել են գյուղացիների կողմից և, երբ նրանք առաջանում էին երկու լեռների միջով, բարերով սպանել են մինչև վերջին մարդը: Լենկթեմուրի 5 զինվորներ ևս եկան և հայտնեցին, որ նրա բանակի կեսը մտադիր է ենթարկվել սուլթանին, չնայած այս հաղորդագրությունն ընդամենը Լենկթեմուրի խորամանկությունն էր: Ասանդանուրը հավելեց նաև, որ նամակներ են եկել Կիպրոսի և Ֆամագուստայի առաջավորիցներից, որոնք նշվում էր, որ Լենկթեմուրի դեմ կռվելու համար, որպես սուլթանի աջակցություն, նրանք սպասում են ծովով նավեր ուղարկելու թույլտվության: Այս նամակին ուշադրություն չդարձվեց, քանի որ Դամասկոսում տարածայնություններ էին տիրում Շաբաթ օրը Լենկթեմուրը իր զորքերով, որոնք այնքան մեծ էին, որ լցրեցին երկիրը, ճամբար խփեց Բաթթանայում: Նրանցից մի ջոկատ առաջ շարժվեց հետախուզելու և տեսավ, որ սուլթանն ու Եմիրները պատրաստ են՝ մարտական գծեր կազմած: Լենկթեմուրի հետևորդները առաջ շարժվեցին և ուժեղ հարձակում իրականացրին: Երկու կողմերն էլ որոշ ժամանակ

պահպանեցին իրենց դիրքերը, ապա տեղի ունեցավ մարտ, որի ընթացքում սուլթանի ձախ թևը ջախջախվեց, իսկ Ղազայի բանակը և մյուսներն էլ փախան դեպի Հայաստան, մինչդեռ մի քանիսը վիրավորվեցին: Լենկթեմուրն ինքը Ղամասկոսը գրավելու համար հզոր և ուժեղ հարձակում անցնեց, բայց սուլթանի աջ թևը նիզակի ծայրով նրան հետ մղեց, մինչև որ ստիպեց վերադառնալ իր դիրքերը: Այնուհետև երկու զորքերը ճամբար խփեցին իրենց համապատասխան ճամբարներում և Լենկթեմուրը սուլթանի մոտ մարդ ուղարկեց՝ խնդրելով զինադադար: Նա խնդրեց, որ իր հետևորդներից մեկը՝ Աթիլմիշը, ուղարկվի իր մոտ և առաջարկեց փոխարենը սուլթանին ուղարկել այն Եմիրներին, որոնք գերի էին վերցվել Հայկանի ծակատամարտում և ույժով նրա հետ էին: Հայրա՝ Ղամուրդաշը, ինչպես նաև Քուբուրբուդա ալ-Կարաքին խորհուրդ տվեցին ընդունել այս առաջարկը՝ իրենց միջև գոյություն ունեցող անհամաձայնության, այլ ոչ թե սեփական ուժերի թուլության պատճառով: Նրանց խորհուրդը, սակայն, չընդունվեց, և պնդվեց, որ պատերազմը պետք է շարունակվի: Այնուհետև Լենկթեմուրը ուղարկեց մեկ այլ սուրիաժայի՝ խնդրելով խաղաղություն, և կրկնեց այն, ինչ ասել էր Նախկինում: Չնայած, սակայն, Եմիրներն և բոլոր տղամարդիկ կարծում էին, որ նրա առաջարկը անկեղծ է ու լուրջ մտադրություններով, Եմիրները հրաժարվեցին ընդունել այն և երկու կողմերի միջև մարտերը շարունակվեցին ամեն օր: Ջումադա Ա ամսի 12-ին Կահիրեի մի շարք Եմիրներ և սուլթանի մամլուքներ անհետացան, այդ թվում՝ Մուրուզն աթ-Թալաթը, պահակախմբի պետ Ջանի Բայ ալ-Ալայը և Ջումաթը, ինչպես նաև սուլթանի մտերիմ Եմիրներից՝ Յաշ-բակ ալ-Ուսմանին, Քումուշ ալ-Հաֆիզին, գործադիր քարտուղար Բարսբուդան, Տարաբայը և մի շարք ուրիշներ: Այնուհետև Եմիրների միջև տարածայնություններ առաջացան և նրանք վերադարձան իրենց վեճերին պաշտոններին, կապվածքների և կառավարության վերահսկողության վերաբերյալ՝ թողնելով Լենկթեմուրի հարցը այնպես, կարծես այն գոյություն չուներ: Նրանք նաև բնակրվեցին վերը նշված Եմիրներն և այլոց անհետացան պատճառով: Այս ամբողջ ընթացքում Լենկթեմուրը շարունակում էր բոլոր ջանքերը գործադրել Ղամասկոսը գրավելու և այդ նպատակով խորամանկություն մշակելու համար: Եվ ահա, երբ նրան տեղեկացրին Եմիրների վեճերի մասին, նրա դիրքերը ամրապնդվեցին և նրա ջանքերը մեծացան՝ չնայած նա պատրաստվում էր մեկնել և արդեն համապատասխան պատրաստություններ էր տեսել: Այնուհետև Ղամասկոսում լուր տարածվեց, որ անհետացած Եմիրները բոլորը միասին գնացել են Կահիրե՝ սուլթանության մոտ բերելու համար արտաքին զինվորականներից մեկին՝ Շեյխ Լաջին ալ-Ջարկասիին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան ապազա սուլթան Շեյխին – Մ.3.**): Սա մեծ մտահոգություն առաջացրեց կառավարությունը վարող Եմիրների մոտ և, նրանց վատ դատողության պատճառով, կարևորությամբ գերակշռեց Լենկթեմուրի դեմ պատերազմը: Հետևաբար, նրանք համաձայնեցին զիջել սուլթան ալ-Մալիք ան-Նասիրին թեթև զինված ջոկատով տանել Եգիպտոս՝ միայն մի բանիսին տեղեկացնելով իրենց ծրագրի մասին: Լաջինի հարցը, սակայն, չարժեք ուշադրության, բանի որ Թիմուրազը՝ Կահիրեում ժամանակավոր փոխարքան, լիովին կարողացավ սուլթանի անունից հարթել դավադիրներին: Տեղի ունեցածը, սակայն, արվեց, որպեսզի Աստված կարողանա իրականացնել այն, ինչ պետք է արվեր: Եվ ահա Ջումադա Բ ամսվա 21-ի գիշերվա վերջին Եմիրները, հանկարծակի ու առանց բանակի իմացության, տարան սուլթան ալ-Մալիք ան-Նասիրի Ֆարաջին և Ղումարի լեռնանցքով շարժվեցին դեպի Եգիպտոս՝ թողնելով բանակին ու Մոսուլման հպատակներին ինչպես ոչխարներ՝ առանց հովվի: Նրանք գիշեր-ցերեկ շարունակեցին երթը մինչև Շաֆադ հասնելը, որի փոխարքա Թամարբուդա ալ-Մանջակին կանչեցին և տարան իրենց հետ: Նրանց դիմադրությունն նաև կառավարության բազմաթիվ պաշտպաններ և Եմիրներ ու նրանք միասին շարունակեցին ճանապարհը, մինչև Ղազայում հասան մյուս Եմիրներին, որոնք մեկնել էին Եգիպտոս: Աստված թող պատժի նրանց, ինչպես արժանի են: Երբ նրանք հարցաքննեցին Եմիրներին իրենց արածների վերաբերյալ, նրանք արդարացումներ բերեցին, որոնք չէին կարող ընդունվել ոչ այս աշխարհում, ոչ էլ հանդերձյալում: Այնուհետև Եմիրները գողացան, երբ զոհուն անօգուտ էր, որ լքել էին Ղամասկոսը: Նրանք լքել էին այդ քաղաքը, որ Լենկթեմուրն այն կուլ տա, մի քաղաք, որն այդ ժամանակ աշխարհի ամենազեղեցիկ և ծաղկուն քաղաքն էր: Եվ ահա Եգիպտոսի մնացած Եմիրները, առաջատար կարիները և մյուսները, երբ իմացան Ղամասկոսից սուլթանի հեռանալու մասին, անմիջապես խմբերով հետևեցին նրանց՝ հույս ունենալով հասնել նրան: Դրուզ ցեղախմբի անդամները, սակայն, գերի վերցրին նրանց մեծ մասին, թալանեցին և շատերին սպանեցին: Չափիրի մամլուքների մի քանի գլխավորներ ինձ ասացին. «Երբ մենք իմացանք սուլթանի հեռանալու մասին, մենք անմիջապես ձիավարեցինք և մեզ չհաջողվեց հասնել նրան միայն ճանապարհին գետնին ընկած բազմաթիվ զենքերի պատճառով, որոնք սուլթանի մամլուքները նետել էին այնտեղ՝ ձիերի բեռը թեթևացնելու համար: Եթե նրանց ձիերը արագ էին, նրանք փախչում էին, հակառակ դեպքում Լենկթեմուրի զինվորները հասնում էին նրանց և գերի վերցնում: Վերջիններս թվում էր գլխավոր կադի Շարի ալ-Դին ալ-Մուսավին, որը մահացավ գերության մեջ, ինչպես կապտամկ մահախոսականներում: Հետ մնացած սուլթանի մամլուքները և մյուսները շարունակում էին հուսահատ վիճակում մեկը մյուսի հետևից հասնել Կահիրե՝ բայելու, հազուստի պակասի և բացից պատճառով: Սուլթանը հրամայեց, որ մամլուքներից յուրաքանչյուրին հազար դիրհամ և երկու ամսվա արարական համար վճար տրվի: Եմիրները նույնպես մտան Կահիրե՝ միայն մեկ կամ երկու մամլուքների ուղեկցությամբ՝ Ղամասկոսում թողնելով իրենց ունեցվածքը, ձիերը, վրանները և մնացած ամեն ինչ, ինչ ունեին, բանի որ նրանք հանկարծակի առանց որևէ փոխադարձ համաձայնության հեռացել էին, երբ իմացել էին սուլթանի հեռանալու մասին, երբ յուրաքանչյուրը մտածում էր միայն փախուսելու մասին: Ղամասկոսում թողած զորքերը, նրա բնակիչները և այլք, որոնք այնտեղ էին հավաքվել էին Հայկանի, Համաից և Հեմսից, ինչպես նաև գյուղացիներ, որոնք փախել էին Լենկթեմուրից, երբ ուրբաթ առավոտյան տեսան, որ սուլթանը, Եմիրները ու փոխարքան անհետ կորել են, փակեցին Ղամասկոսի դարպասները, բարձրացան քաղաքի պարիսպների վրա և հայտարարեցին սուրբ պատերազմ: Ղամասկոսի ժողովուրդը պատրաստվեց կռվի և, երբ Լենկթեմուրը գլխավորեց իր զորքերը հարձակման, բնակիչները պարիսպների վրայից եռանդուն կռվեցին՝ ստիպելով թշնամուն նահանջել պարիսպներից ու խրամատից: Նրանք գերի վերցրեցին Ղամասկոսի դարպասի ուղղությամբ հարձակված մի շարք մարդկանց, խլելով նրանց մեծ թվով ձիեր և սպանելով մոտ 1.000 մարդու, որոնց գլուխները բերեցին քաղաք: Նրանք այժմ առավելություն ունեին և Լենկթեմուրը, շփոթված նրանցից ու գիտակցելով, որ գործը երկար կձգվի, քաղաքը գրավելու համար դիմեց խորամանկության: Եվ այսպես, մինչ Ղամասկոսցիները կռվում էին իրենց ողջ ուժով և լարվում էին իրենց քաղաքը ամրացնելու համար, Լենկթեմուրի երկու մարդիկ մոտեցան պարսպին և հեռվից գողացին. «Եմիրը զինադադար է ցանկանում, ուստի ուղարկեք մի իմաստուն մարդու, որ նրա հետ բնակարկի այդ հարցը»: Լշմ, որ սա այն է, ինչին հայրս նկատի ուներ Ղազայում, երբ նշանակվեց Ղամասկոսի փոխարքա, երբ ասաց, թե Ղամասկոսի ժողովուրդը Լենկթեմուրին բաղադիր հետ մղելու համար ունի բավարար ուժ, Ղամասկոսը հարուստ է պաշարներով և սևորով, այն ամենաուժեղ կերպով ամրացված է, ինքը պետք է գնա այնտեղ և այնտեղ կռվի Լենկթեմուրի դեմ: Այն ժամանակ ոչ ոք չսեց, թե ինչ ասաց հայրս այս մասին, բայց, եթե նրանք, ովքեր չէին հաստատում նրա ասածները, կարողանային տեսնել, թե ինչպես է Ղամասկոսի ժողովուրդը այժմ կռվում, և ականատես լինելիս նրանց մեծ բաջուրյունը, չնայած նրանք չունեին փոխարքա կամ որևէ մեկը, որը կրեկավարեր իրենց գործերը, կհանգվեին ամեն ինչում: Իրոք, որքան ավելի լավ կլիներ, եթե նրանց հետ լինեին նրանց կառավարիչը և նրա մամլուքներն ու Ղամասկոսի Եմիրների, նրանց զորքերը և բոլոր մնացածը: Այդ ժամանակ նրանք, անշուշտ, շատ կզոջային և կընդունեին իրենց սխալը: Եվ այսպես, երբ Ղամասկոսի ժողովուրդը լսեց խաղաղության մասին Լենկթեմուրի ուղերձը, դեսպանի պաշտոնում նրանց ընտրությունը ընկավ գլխավոր կադի Թաթի ալ-Դին Իբրահիմ իբն Մուֆիհի վրա: Նրան իջեցրին Ղամասկոսի պարսպից, նա գնաց Լենկթեմուրի մոտ, հանդիպեց նրա հետ, ապա վերադարձավ քաղաք: Լենկթեմուրը, սակայն, իր ծարտար խոսքով խաբել էր նրան: Նա նրա հետ խոսել էր բարեհաճորեն և բարոյացականորեն: Նա ասել էր նրան. «Սա մարգարեների և Մուհամմադի ուղեկիցների քաղաքն է: Որպես ողորմածության ընծա՝ Աստծո առաքյալի համար, թող օրհնությունը և խաղաղությունը լինի նրա վրա, իմ և իմ որդիների կողմից ես նրան տալիս եմ նրա ազատությունը: Եթե չլինեք իմ գայրույթը Ղամասկոսի փոխարքա Մուրուզի նկատմամբ, երբ նա սպանեց իմ առաքյալին, ես չէի զա այս քաղաք: Հիմա Մուրուզը գերի է վերցվել իմ կողմից և բանտարկվել է, իսկ, բանի որ նա էր իմ այստեղ գալու նպատակը, իմ միակ մնացած նպատակն է վերադառնալ իմ երկիր: Ես, սակայն, պետք է ստանամ իմ սովորական նվերը՝ թուրքզաթը»: Բանն այն է, որ նրա սովորությունն այն էր, որ, երբ նա հանձնվելու միջոցով գրավում էր որևէ քաղաք, բնակիչները պետք է նրան բերեին յուրաքանչյուր տեսակի ինը հատ ուտելիք, խմիչք, կենդանիներ, հագուստ և թանկարժեք իրեր: Սա նրանք անվանում էին թուրկուզաթ: «Թուրկուզ»-ը թուրքերեն «փղ» բառն է: Այս նվերը թաթար թագավորների սովորույթն է մինչ օրս: Եվ այսպես, երբ իբն Մուֆիհը վերադարձավ Ղամասկոս, նա կոչ արեց տղամարդկանց դադարեցնել կռվելը ու բարձր գնահատեց Լենկթեմուրին, նրա բարեպաշտությունը և անկեղծ հավատը: Նա փորձեց զսպել Ղամասկոսցիների շարունակվելու պատերազմը նրա դեմ և փաստորեն աստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ մի կողմը բարեհաճ էր տրամադրված, մինչդեռ մյուսը դեմ էր և պնդում էր շարունակել կռվելը: Այսպիսով նրանք անցկացրին շաբաթ օրվա Նախօթե, բայց շաբաթ առավոտյան նրանք, ովքեր դեմ էին իբն Մուֆիհին, հանդգնեցին նրա կարծիքով և նա որոշեց իրականացնել քաղաքի խաղաղ հանձնումը: Նա հռչակագիր արձակեց, որ յուրաքանչյուր ոք, ով դեմ կլինի այս ծրագրին, պետք է մահապատժի ենթարկվի և նրա կյանքը կխլեն անպատիժ: Դրանից հետո տղամարդիկ դադարեցին կռվել, և Լենկթեմուրի դեսպանը անմիջապես եկավ Ղամասկոս՝ վերը նշված նվերները ստանալու համար: Իբն Մուֆիհը շտապեց պահանջել կադիներից, իրավաբաններից, նշանավոր մարդկանցից և վաճառականներից, որ նրանք գումար նվիրաբերեն՝ յուրաքանչյուրը համապատասխան իր կարողություններին: Նրանք շարունակեցին դա անել այնքան ժամանակ, մինչև գումարը լրացավ, ինչից հետո այն տարան Օգնության դարպաս՝ Լենկթեմուրին փոխանցելու համար: Ղամասկոսի միջնաբերդի փոխարքան, սակայն, արգելեց նրանց դա անել և սպառնաց, որ եթե դա անեն, միջնաբերդը կլեկի նրանց դեմ: Նրանք, սակայն, անտեսեցին նրա խոսքերը և ասացին. «Կառչեք ձեր ամրոցին, իսկ մենք կկառավարենք մեր քաղաքին»: Այնուհետև նրանք լքեցին Օգնության դարպասը և շարունակեցին ճանապարհը՝ նվերները տանելով պարսպից դուրս: Եվ այսպես, իբն Մուֆիհը Ղամասկոսի շատ նշանավոր մարդկանց և ուրիշների հետ միասին կրկին իջավ պարսպից ու նրանք գնացին Լենկթեմուրի ճամբար:

Նրանք այնտեղ անցկացրեցին կիրակի օրվա նախօրեւն և վերադարձան մյուս օրն առավոտյան: Լենկթեմուրը նրանցից մի բանխիւն նշանակել էր տարբեր պաշտոնների, ինչպիսիք են՝ գլխավոր կադի, վեզիր, դրամահապաւ և այլն: Նրանք նաև իրենց հետ ունեին Լենկթեմուրի թագավորական արտոնագիրը՝ ինը տողանոց փաստաթուղթ, որը հայտարարում էր Դամասկոսի բնակիչների անվտանգությունը՝ իրենց և իրենց ընտանիքների համար: Հրամանագիրը կարդացվեց Դամասկոսի Օմայան մզկիթի ամբիոնից: Այդ ժամանակ միայն բաղաբի Փոքր դարպասը բացվեց և Լենկթեմուրի Էմիրներից մեկը եկավ ու նստեց այնտեղ՝ բաղաբի պաշտպանելու համար Լենկթեմուրի զինվորներից որևէ մեկի մուտքից: Դամասկոսի ժողովուրդը համաձայնվեց այս ամենի հետ և ուրախացավ: Իբն Մուֆիհը և Դամասկոսի նշանավոր մարդիկ, որոնք նրա հետ գնացել էին, գովաբանեցին Լենկթեմուրին՝ կրկնելով նրա առաքնությունները ու գերազանց որակները: Իբն Մուֆիհը կոչ արեց ժողովուրդին հնազանդվել և բարյալացված լինել Լենկթեմուրի նկատմամբ: Նա նաև կոչ արեց բոլորին հավաքել իրեն վճարելու համար սահմանված գումարը մեկ միլիոն դինարի չափով: Այս գումարի վճարումը նա դարձրեց ամբողջ ժողովրդի պարտավորություն և նրանք այն ապահովեցին առանց դժվարության՝ իրենց հարստության հսկայական լինելու պատճառով: Երբ ամբողջ գումարը պատրաստ էր, իբն Մուֆիհը այն տարավ Լենկթեմուրին և դրեց նրա առջև: Երբ վերջինս նայեց դրան, սակայն, խիստ զայրացավ և չբավարարվեց դրանով ու հրամայեց իբն Մուֆիհին և նրա հետ գտնվողներին հեռանալ իր մոտից: Նրանց տարան նրա մոտից և դրեցին մի բանի պահակների հսկողության տակ, մինչև որ նրանք պարտավորվեցին բերել հազար թուման, երբ մեկ թումանը համարժեք էր 10.000 ոսկե դինարին, չնայած ոսկու գինը նրանց համար տարբեր էր: Բոլոր դեպքերում, սակայն, այդ ժողովուրդը կազմում էր տասն միլիոն դինար: Նրանք ընդունեցին պարտավորությունը, վերադարձան բաղաբ և կրկին վճարումը դարձրին ամբողջ ժողովրդի պարտավորություն՝ իրենց վերջին օրը նրանց ունեցվածքի երեք ամսվա վարձավճարի վրա: Նրանք նաև պարտավորեցին յուրաքանչյուր անձի՝ տղամարդու, կնոջ, ազատի և ստրուկի, նվիրաբերել տասը դիրհամ, իսկ յուրաքանչյուր վստահության արժանի կառավարչի էլ՝ վճարել զգալի գումար: Այս երկրորդ գումարը պահանջելիս ժողովրդի վրա մեծ փորձություն ընկավ: Նրանցից շատերը տանջվեցին ծեծերով, գները բարձրացան և պարենամթերքը շատ սակավացավ: Մեկ մուր, այսինքն՝ չորս բաղաբ ցորենը հասավ 40 արծաթ դիրհամի: Դամասկոսում ուրբաթօրյա աղոթքներից հետո կարդացվել և ուրբաթօրյա ծառայությունները այնտեղ անցկացվեցին միայն եղպու անգամ, մինչև որ ամբիոնների վրա աղոթքներ կարդացվեցին սուլթան Մահմուդի և նրա ժառանգորդի՝ Էմիր Լենկթեմուրի որդու համար: Սուլթան Մահմուդը, սակայն, ընդամենը գործիք էր Լենկթեմուրի ձեռքում, նա նշանակված էր, բանի որ, նրանց սովորության համաձայն, միայն թագավորական ծագում ունեցողը կարող էր կառավարել նրանց վրա: Այնուհետև Լենկթեմուրի Էմիրներից մեկը՝ Շահ Մեյիթը, եկավ Դամասկոս որպես փոխադարձ՝ ներկայացնելով Լենկթեմուրին: Երկու շաբաթ անց ուրբաթօրյա աղոթքները Դամասկոսում արգելվեցին՝ բաղաբում գտնվողների մեծ թվի պատճառով: Այս ամբողջ ընթացքում ամբողջ փոխադրանքն այնտեղ դիմադրում էր, մինչդեռ Լենկթեմուրի օգնական ուժերը ամուր պաշարել էին այն: Նա, սակայն, հանձնեց այն 29 օր անց, ընդ որում այդ ընթացքում անթիվ բարանետներ և բալխտներ իրենց կրակն ուղղել էին նրա դեմ: Բավական է ասել, որ, միջնաբերդի գրավման ծայրահեղ դժվարության պատճառով, նրանք դրա դիմաց կառուցեցին փայտե ամրոց: Եվ ահա, երբ այն ավարտվեց և Լենկթեմուրի զորքերը ցանկացան բարձրանալ դրա վրա՝ ամրոցի զազաթից կոչվելու ամրոցում գտնվողների դեմ, վերջիններս նախ ևնտեցին դրա վրա ու այրեցին այն: Լենկթեմուրի մարդիկ այնուհետև կառուցեցին մեկ այլ աշտարակ, որն ավելի մեծ էր, բան առաջինը, բարձրացան նրա վրա և այնտեղից կռվեցին միջնաբերդում մեջ գտնվողների դեմ: Սա տեղի ունեցավ այն փաստի հետ մեկտեղ, որ այնտեղ ընդամենը մի բանի մարտիկ կար՝ 40 հոգուց պակաս: Պաշարումը, սակայն, նրանց համար չափազանց երկար էր տևել և, օգնություն ստանալու հարցում հուսահատությունից ելնելով, նրանք ի վերջո ներում խնդրեցին և անվտանգության խոստումով հանձնեցին ամրոցը: Թող նրանց ձեռքերը երբեք չդուրսանան, բանգի նրանք իսկապես թաքցնել էին, Աստված ողորմի նրանց: Երբ հազար թուման գումարի հավաքագրումն ավարտվեց, իբն Մուֆիհը այն տարավ Լենկթեմուրին, ով նրան և նրա ուղեկիցներին ասաց. «Մեր հաշվարկով սա ընդամենը երեք միլիոն դինար է, ուստի դուք դեռ պարտք եք յոթ միլիոն: Ինձ թվում է, որ դուք չեք վճարել»: Լենկթեմուրը, երբ առաջին անգամ համաձայնվեց իբն Մուֆիհի հետ 1,000,000 դինարի շուրջ, պայմանավորվեց, որ դա պետք է վճարեի հետևապես Դամասկոսի բնակիչները, և որ եզրափակվեցին զորքերի թողած գներն ու ունեցվածքը պետք է իրենց լինեին: Իբն Մուֆիհը վերցրեց երեք հազարտոսի ժողովրդի ողջ ունեցվածքը և, երբ այս ամենը նրա տիրապետության տակ էր ու նա իմացավ, որ ձեռք է բերել եզրափակների ամբողջ ունեցվածքը, նա ստիպեց նրանց ներկայացնել Դամասկոսից փախածների ունեցվածքը: Նրանք շտապեցին բերել նաև այդ ամենը և նրա առջև դարձան միմյանց դեմ լրտեսներ, մինչև որ իրենց ամբողջ ունեցվածքը սպառվեց: Երբ սա ավարտվեց, նա պարտավորեցրեց նրանց իր մոտ բերել բաղաբում եղած բոլոր գները՝ մեծ և փոքր: Նրանք փնտրեցին դրանք նրա համար, մինչև որ գներ չմնաց: Երբ սա նույնպես ավարտվեց, նա բռնեց իբն Մուֆիհին և նրա ուղեկիցներին ու ստիպեց նրանց գրել Դամասկոսի բոլոր թաղամասերի, հրապարակների և փողոցների անունները: Երբ նրանք դա արեցին և ցուցակները տվեցին նրան, նա դրանք բաժանեց իր Էմիրների միջև՝ բաժանելով բաղաբը նրանց միջև: Էմիրները իրենց մամուլների և սպասավորների հետ մտան բաղաբ, յուրաքանչյուր Էմիր ընկույթում հաստատեց իր հատկացված թաղամասում, ապա կանգնեց բնակիչներին և պահանջեց նրանցից գումար: Այդ ժամանակ Դամասկոսի բնակիչների համար աննկարագրելի տառապանքներ սկսվեցին և նրանց ենթարկեցին ամեն տեսակի տանջանքների: Նրանց ծեծեցին, ճգնեցին մամուլներով, այրեցին կրակի մեջ ու զուլխը ներքև կախեցին: Նրանք բթանցեցրեց փակում էին մանր փոշով լի շորերով, որոնք նրանք ներշնչում էին ամեն անգամ շունչ բաշխելիս, այնպես որ գրեթե մահանում էին: Մահվան մոտ մարդուն ժամանակ էին տալիս ապաքինվելու համար, ապա բոլոր տեսակի տանջանքները կրկնվում էին, որպեսզի տառապալող նախանձեր իր տանջանքների տակ զոհված ընկերոջը և ասեր. «Երանի մեռնելի և հանգստանալի իմ ցավից»: Այդ ընթացքում բոլոր կանայք, դուստրերը և որդիները բաժանվում էին այդ Էմիրի ուղեկիցների միջև և տանջանքների տակ նա տեսնում էր, թե ինչպես են իր կնոջն են իր կնոջն ու դստերը բռնաբարում, իսկ որդուն՝ պղծում: Երբ նա գոռում էր տանջանքների ցավից, տղան և աղջիկն էլ գոռում էին իրենց բռնաբարության տառապանքից: Այս ամենը տեղի էր ունենում առանց որևէ կերպ թաքցվելու, օրը ցերեկով և մարդկանց բազմության ներկայությամբ: Իրոք, Դամասկոսի բնակիչները ականատես էին լինում այնպիսի տանջանքների, որոնց մասին երբեք չէին լսել: Օրինակ՝ նրանք վերցնում էին մի մարդու, պարան կապում նրա գլխին և ողորում այն քաղաքում, մինչև ուսերը պոկվեին իրենց խոռոչներից: Մեկ այլ զոհի մատները նրանք կապում էին նրա ետևում, ապա նետում էին նրան մեջքի վրա, ինչպես նաև փոշիացված մոխիր լցնում նրա բթանցների մեջ, որպեսզի նա քիչ-քիչ խոստովաներ, թե ինչ ուներ: Վատն այն էր, որ, երբ նա հրաժարվեր ամեն ինչից, նրան ցանկացած դեպքում չէին հավանք, բայց տանջանքները կրկնվեին մինչև նրա մահը, իսկ այդ ժամանակ էլ նրա մարմինը ավելի կխեղդվեր: Նման մարդը կարող էր միայն մահ ձևացնել: Ուսման իրենց գոհին մատներով կապում էին տան ամսիքին, նրա տակ կրակ էին վառում և այդպես պահում էին երկար ժամանակ: Ավելի, եթե պատահաբար նա ընկներ կրակի մեջ, նրան բաշում և դուրս էին հանում նրան այնտեղից, մինչև նա կենդանանար, ապա երկրորդ անգամ էին կկախեին: Դամասկոսի ժողովրդի այս փորձությունները և տանջանքները շարունակվեցին տասնինը օր, վսիկն 3-րդի 803 թվականի Ռեջեբի ամսի 28-ը, երեքշաբթի: Այս տանջանքների և սովի ժամանակահատվածում գոհվեցին մարդիկ, որոնց թիվը միայն Աստված գիտի: Հետո, երբ Լենկթեմուրի Էմիրները իմացան, որ բաղաբում ոչինչ չի մնացել, գնացին նրա մոտ և նա հարցրեց նրանց. «Դուք այլևս որևէ տառապանքներ ունե՞ք Դամասկոսի հետ կապված»: Եվ, ահա, երբ նրանք պատասխանեցին, թե «ոչ», նա բաղաբը տվեց Էմիրների հետևորդներին, որոնք պատյաններից հանած սրերով ոտքով մտան այնտեղ Ռեջեբ ամսի 30-ին, երկուշաբթի օրը: Նրանք գողացան այն ամենը, ինչ կարողացան ձեռքը գցել՝ տնային կահույք և այլն, գերի վերցրին բաղաբի բոլոր կանանց ու պարաններով կապկպած տղամարդկանց և տղաներին ու բջեջին նրանց՝ թողնելով միայն հինգ տարեկանից փոքր երեխաներին: Այնուհետև նրանք կրակի մատներին բնակարանները, պալատները և մզկիթները ու, բանի որ ուժեղ բալխների օր էր, կրակը տարածվեց ամբողջ բաղաբում և բոցերը գրեթե հասան անկյուններին: Կրակը շարունակվեց այդպիսի երեք օր և երեք գիշեր, որոնցից վերջին օրը, որ ուրբաթ էր, Լենկթեմուրը եկավ ու շաբաթ օրը՝ Շաբան 3-ին, մեկնեց Դամասկոսից՝ այնտեղ 80 օր անցկացնելուց հետո: Ամբողջ բաղաբը այրվել էր, Օմայան մզկիթի տանիքը հրդեհի պատճառով փլուզվել էր, դարպասները անհետացել էին, իսկ մարմարն էլ ճաքել էր: Ոչինչ չէր մնացել կանգուն, բացի պատերից: Բաղաբի մյուս մզկիթներից, պալատներից, բարաքանանոցներից և լոգարաններից և ոչինչ չէր մնացել, բացի ավերակներից և դատարի տեղերից: Այնտեղ մնացել էին միայն մեծ թվով փոքր երեխաներ, որոնք էլ մահացան կամ դատապարտված էին մահանալու սովից...: Այդ տարի Լենկթեմուրը մտավ Սիրիա և այնքան մարդ սպանեց, որոնց թիվը ոչ ոք չի կարող ասել: Սուլթան Ֆարաջը իր զորքերով շարժվեց նրա դեմ Սիրիա, բայց պարտություն կրեց: Այս մասին խոսեցինք» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահաաին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Ամրոհիք բեկերը Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.3.) մասին հայտնեցին Եգիպտոսի արքա, Բարբուքի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարբուքի – Մ.3.) որդի Ֆարաջին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջին – Մ.3.) հետևյալ բովանդակությամբ. «Եկել է այստեղ Թեմուր-բեկը և գրավել այսինչ ամրոցն ու այսինչ բաղաբը, իսկ հիմա էլ դիմում է դեպի Դամասկոս: Մտածիր այդ մասին»: Ֆարաջը հավաքեց Եգիպտոսի զորքը և իր մեծօրյալը ու հզորությանը դիմեց Դամասկոսի ուղղությամբ: Ժամանելով Դամասկոս՝ նա մտավ բաղաբ և փակեց այն...: Հրաման եկավ. «Ցրված գործին՝ հավաքվել», իսկ ինքը, ուղեկցվելով հաջողությամբ և երջանկությամբ, դիմեց Դամասկոսի ուղղությամբ: Մոտեցան մի բլրի, որը կոչվում էր Դարակբա, և այնտեղ կանգ առան: Հանուն անվտանգության խրատ փորեցին: Սահիբ Կիրանը բարձրացավ բլրի վրա, հեռվի դիտարկեց բաղաբն և հրամայեց. «Հետախույզներին՝ մեկնել և տեղեկություններ բերել»: Սեփինգյը գնաց՝ գլխավորելով հետախույզներին: Սային Թեմուր Բահադուրը, Աբալի որդի Դանա խոջան, Թեքալ Բավարուչին, Ալթուն Բախչին և Թամուկ

Կազմակերպչի որդի թեթևաբան բոլորը արագացված երթով մեկնեցին հետախույզների խմբում, երբ, ընդհարվելով թշնամու հետախույզների հետ, մարտնչեցին: Այն թվից Սայիդ խոջան և Շեյխ-Ալի Բահադուրն էին, ծախ թևից՝ արթնալու Ռուստամը, որ ճնշում գործադրեցին և լավ գործ արեցին: Անորթիկան հետախույզները դիմեցին փախուստի արևելյան ռազմիկներից: Հաղթական գործը շատերին տապալեց: Նրանցից մի քանիսին կենդանի բռնեցին և բերեցին Սահիբ Կիրանի մոտ: Այնտեղ մահապատժի ենթարկեցին Շադուրնին ու ևս մի քանի հոգու, որոնք գերվել էին Հայեկում: Այդ գիշեր, սակայն, ճակատագիրը մի չար խաղ խաղաց: Արթնալու Սուլթան-Հուսեյնը, որը նեղացել էր Տիանշահ-բեկին, հոգու խռովություն զգաց և, համաձայնության գալով մի խումբ չարագործ տաղիկների հետ, հաղադուրյունը հետաքրքրեց ճակատագրից ու, դիմելով փախուստի, մտավ Դամասկոս քաղաք: Անորթիկաները դրանից ուրախացան և արթնալուին հազարավոր պատիվներով մտցրին քաղաք: Արթնալու Տիանշահը ուրախացավ նրա գալուց, նա գնահատեց դա որպես հաղթանակ և արթնալուին մեծ պատիվների արժանացրեց...: Շահ Սեյիթ-բեկը այդ մասին զեկուցեց Սահիբ Կիրանին: Լույսը բացվելու ևս պես հաղթական գործը շարժվեց Դամասկոսի Կիլիկիայի ուղղությամբ, որը Եգիպտոս և Զանա տանող ճանապարհն էր: Դա մի լայն ճանապարհ էր և, անցնելով 1 իսպան, կանգ առան: Հրաման եկավ. «Հորթի շուրջը պատել մարդահասակից բարձր քարե պարսպով և խանդակ փորել»: Կառուցեցին պարսպը, փորեցին խանդակը և ճամբարեցին: Երկու օր անց տիրակալը Բորան Փադիշահին որպես դեսպան ուղարկեց Եգիպտոսի արթնալուի մոտ հետևյալ բաներով. «Մեր ուժն և համբերությունը դուք փորձեցիք գործի մեջ: Զանի անգամ մենք խնդրեցիք Աթալիչին, բայց դուք չուղարկեցիք նրան մեզ: Նման չնչին գործից դուք խուսափում եք և դրա համար մենք ձեր երկրներում շատ ավերածություններ գործեցիք: Գտե՛ք հիմա ուղարկե՛ք մեզ Աթալիչին, որ մացած ձեր երկրները անվտանգ և անվտանգության մեջ մտնի: Դրանից բացի մեր անուսում խուլթա արես և դրամ կտրե՛ք մեր անունով: Եթե դա չանեք, ձեր երկրները կավերվեն»: Դեսպանը ներկայացավ նրանց, իսկ նրանց մեջ շատ հրաձիգներ ու հրանոթաձիգներ կային, որոնց բերեցին և ցույց տվեցին դեսպանին: Վերջինիս էլի բաներ տվեցին և վերադարձրին: Ուղարկեցին իրենց խոշոր գործիչների մի խումբ և հայտնեցին. «Անե՛ք Սահիբ Կիրանի, որ իհնձ օրից կուղարկենք Աթալիչին, որ տիրակալը ների մեր մեղքը: Ու դրանից հետո մենք եռանդուն կլինենք ծառայության մեջ»: Դեսպանները ներկայացան Սահիբ Կիրանին և հայտնեցին այդ խոսքերը: Նա նրանց խաղաղեղեն հազգրեց և լավ ընդունեց: Խաղաղության խոսքերից ժողովուրդը ուրախացավ: Հաղթական գործը այդ կանգառում մնաց տաս օր, այնքան, որ ձիերի համար այնտեղ արդեն կեր չմնաց: Ֆերման արձակեցին «Յուրտչահներին»՝ գնալ և Նոր խոտառատ վայր գտնել, որ մենք տեղափոխվենք այնտեղ»: Յուրտչահները գնացին, եկան Գուստի մարգագետինը, որը գտնվում էր Դամասկոսից արևելք, գննեցին այն և զեկուցեցին Սահիբ Կիրանին: Նա հրամայեց. «Հորթին» տեղափոխվել այդ վայրը»: Ծամբարը շարժվեց և գնաց Գուստի ուղղությամբ, սակայն Դամասկոսի բնակիչները իրենց անգիտության պատճառով մտածեցին, թե ճամբարը Նահանգում է: Անուժ էին, թե ճակատագիրը վաղուց է որոշել, որ Դամասկոսին հանգիստ բաժին չհասնի: Չար մտքերով նրանք դուրս եկան քաղաքից և լցրին Դամասկոսի ողջ տափաստանը: Հորդի երեսը ծածկվեց հեծյալ և հետևակ ռազմիկներով: Պահակազորայինները, իմանալով այդ մասին, հայտնեցին Սահիբ Կիրանին: Նա հրամայեց. «Հորթին» կանգ առնել և քարից պաշտպանական ամրություններ կառուցել»: Ռազմիկները անմիջապես իջան ձիերից և քարից պարիսպ կառուցեցին: Սահիբ Կիրանը 50 հոգով բարձրացավ բլրի վրա և իրն սովորության համաձայն երկու անգամ խամաճ արեց, երեսը բռնեց գետնին ու Բարձրալից հաղթանակ ուզեց: Դրանից հետո պատրաստվեցին, խիտեցին թաթուկները և աղմուկ բարձրացրին: Այն թվի գործը հարձակվեց Անորթի գործի վրա, որը առաջ էր անցել: Սահիբ Կիրանը մարդ ուղարկեց ծախ թևի մոտ, որ արթնալու Սիհրան-շահը, արթնալու Շահուրը (**Թեմուրյանների Եմիրության ապագա Էմիր Շահուրը – Մ.Գ.**), արթնալու Աբու-Բաթրը և Սուլեյմանշահ-բեկը թունմաների այլ բեկերի հետ միասին հարձակվեն թշնամու վրա: Երկու գործերը բախվեցին միմյանց և սկսվեց մարտը: Այն թվից Սուլթան Սահուրը խանը, արթնալու հայիկ-Սուլթանը (**Թեմուրյանների Եմիրության ապագա Էմիր հայիկ-Սուլթանը – Մ.Գ.**), Տիանշահ-բեկը, Դիյաս-Էդ-Դին Թաթարյանը, Թուրալ Յադգար Բառաս-բեկը, Շեյխ Արսլանը, Թուրուկ խոջա Բառասը, Փիր Ալի Սուլդուրը և հաղթական գործի թունմաների ու հազարյակների այլ բեկեր, մարտական կոչեր արձակելով, մարտի մեջ մտան: Սեփիլյակ-բեկը, Շահ Սեյիթ-բեկը, Սայիդ խոջան և Շեյխ-Ալի Բահադուրը դուրս հրամանատարներն էին: Կռուկների բեկերից Սայիդ Թեմուրը, Սուհամեդ Ազադը, թեթև Բավուրչին, Դարիան և այլ բեկեր, բոլորը մտան մարտի դաշտ ու մեծ գործեր արեցին: Այնպիսի բարձր աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ, որ թվում էր, թե լուսահրավառության օրն է եկել: Ի վերջո, հաղթանակի առավոտը հաղթական գործին ցույց տվեց իր դեմքը և Անորթի գործը պարտվեց ու դիմեց փախուստի: Հաղթական գործը ճնշեց հսկայական քանակությամբ այդ գործը և հետապնդեց նրան մինչև առավոտ: Դա տեղի ունեցավ Տումարա և մասի 19-ին, Վիշապի տարում, Հիջրի 803 թվականին, երեքշաբթի օրը: Այդ ճակատամարտում Սուլթան-Հուսեյնը, որ փախել էր տիրակալի մոտից սիրիացիներ մոտ, հայտնվեց արթնալու Սիհրան-շահի և արթնալու Շահուրի դիմաց: Թուրիկ Կաթին բռնեց Սուլթան-Հուսեյնի ձուռնակը և բերեց Շահուրի Միդգալի մոտ, որը այդ մասին հայտնեց Սահիբ Կիրանին: Հրաման տրվեց. «Կապել նրան»: Մի քանի օր անց արթնալուին համար միջնորդեց Շահուրը և սահմանափակվեցին յասայով նախատեսված փայտերի հարվածներով, բայց դրանից հետո նա այլևս չհամարձակվեց մտնել Տիանշահի մոտ: Առավոտյան հաղթական գործը շարժվեց այնտեղից, մի քիչ ճանապարհի անցավ և կանգ առավ մի բարձունքի մոտ: Գիշերը անցկացրեցին այնտեղ: Առավոտյան ֆերման եկավ. «Հորթին» լրիվ կազմով մարտական կարգով շարժել և օրակել քաղաքը»: Հորթից առաջ տեղադրեցին մարտական հանդերձանքով փղերին և նրանցից յուրաքանչյուրը իրենցնում էր քալող սար: Հորթի մարտակարգը ձգվեց 3-4 լազգի երկարությամբ և նրանք հարյուրապատիկ մեծությամբ մոտեցան քաղաքին: Զադաբացիները, տեսնելով նման հանդերձանք և մեծություն, բոլոր կողմերի կյանքի հույսը: Նրանք չգիտեին, որ հաղթական գործում այդքան մարդ կա: Հորթը կանգ առավ քաղաքի մոտ գտնվող խորը խանդակում: Վերջինս խրամի դեր խաղաց: Դրանից հետո հրամայվեց. «Հեծյալներին» անցնել խրամը և թշնամու դիմաց մարտակարգ ընդունել: Իգիթները և բահադուրները անցան խանդակի միջով ու մարտական կարգ ընդունեցին: Զադաբան գտնվող հեծյալ ու հետևակ գործին, չնայած իրենց մեծաթիվությանը, բաշտությունը չէրիթեց առաջ գալ...: Դրանից հետո Եգիպտոսի արթնալու նվերներով Սահիբ Կիրանի մոտ մարդիկ ուղարկեց՝ ասելով. «Այն անթաղաքավարությունը, որը տեղի ունեցավ երեկ, քաղաքային խռովարարների և տգետների ձեռքի գործն էր: Մենք հավատարմի ենք մեր տված խոսքին: Եթե գործը այսօր դադարեցրին մարտական գործողությունները և առողջ կերպով վերադառնա իր ճամբարը, ապա մենք կանենք ամեն ինչ, ինչ կհրամայվի»: Դեսպանը եկավ և այդ խոսքերը հայտնեց Սահիբ Կիրանին: Նույն պահին էլ հրամայվեց. «Հորթին» հետ վերադառնալ: Հաղթական գործը վերադարձավ և տեղափոխվեց ճամբարներում ու վրաններում: Ուրբաթ օրը կեսգիշերին Եգիպտոսի արթնալու իր բեկերի հետ միասին դուրս եկավ քաղաքից և փախավ՝ ուղղություն բռնելով դեպի Եգիպտոս: Չաքմաթ անունով մի մարդ փախավ նրանցից և, գալով արթնալու Շահուրի մոտ, հայտնեց կատարվածի մասին: Երջանիկ արթնալուը ուղարկեց նրան տիրակալի մոտ: Վերջինս, լսելով դա, հրամայեց. «Արթնալու Աբու-Բաթրին և Տիանշահ-բեկին» ծախ թևից ընդունալ մոտենալ քաղաքին, որ այնտեղից ոչ-ոք չկարողանա դուրս գալ: Ավագ բեկերից Սեփիլյակին, Շեյխ Նուր-Էդ-Դինին, Շեյխ Սեյիթին, Ալա-Էդ-Դինին, Բուրունդուրին, Տիանշահին, Ալի-Սուլթանին և այլ բեկերի՝ հետապնդել փախստականներին: Սրանք, հետապնդելով՝ շատերին բռնեցին և սպանեցին, իսկ մնացածները փախան՝ լքելով ձիերը, զամբիկները, ուղտերը ու ամեն ինչ, որ կար իրենց հետ: Նետեցին դրանք և փախան՝ փրկելով կյանքները: Սահիբ Կիրանը, երջանկությամբ լքված, հաջորդ առավոտ հրամայեց. «Հարձակվել քաղաքի շրջակայքի ցեղերի, գյուղերի և շրջանների վրա»: Ինքը հեծնեց ձին և, անցնելով այգիներից, կանգ առավ ու շրջապատեց քաղաքը: Արթնալուները ու գործը կանգ առան քաղաքի արվարձանների տներում և գրավեցին քաղաքից դուրս գտնվող թաղամասերը: Ռազմիկների ձեռքն ընկան անհամար քանակությամբ իրեր, ձիեր, գնեթեր, գրահներ, մահուղ և այլն...: Դամասկոսից, ենթարկվելով, նվերներով դուրս եկան սայիդները, կադիները, շեյխերը և ուղղահավատները, տվեցին իրենց նվերները ու իրենց վրա ընդունեցին ներման հարկը: Դրանից հետո հրամայվեց. «Նշանակել հարկ հավաքողների՝ հարկի հավաքման համար»: Շեյխ Նուր-Էդ-Դինը, Շեյխ Սեյիթը, Ալադադը, իսկ գրագիրներից էլ խոջա Մասուդը և Ջելալ-ալ-Խալանը մտան քաղաք և ութ դարպասները պինդ կապեցին կապով ու աղյուսով: Բեկերը և գրագիրները նստեցին այնտեղ ու սկսեցին զբաղվել հարկ հավաքելով: Ուրբաթ օրը Օմայանների մզկիթից խուլթա կարդացին: Չնայած այն բանին, որ քաղաքը այդ վիճակում էր, Դիզդար Կուսովայը ռազմիկների խմբի հետ, որ գտնվում էին այնտեղ, մտածեցին. «Մեր ամրոցը պինդ է»: Այդ սուտ մեթոդ գոռոզանալով՝ նրանք բարձրացան անառիկ ամրոցը և բացահայտորեն ապստամբեցին: Եվ իրոք, նման հզոր ամրոց չկար ոչ մի տեղ, իսկ նրա ներսում շատ պաշար կար: Բահադուրները, իմանալով նրանց ապստամբության մասին, գնացին ամրոցի կողմը և սկսեցին մարտը: Հրանոթների կրակից հնարավոր չէր առաջ անցնել: Հրաման տրվեց. «Արթնալուներին և բեկերին» առաջ գալ, զբաղվել ամրոցի գործով: Փորոքները սկսեցին թունել փորել, բաշել ջուրը խանդակից և ահա այսպես, որոշակիացնելով թիրախները, նրանք անցան գործի: Այդ ժամանակ հրաման եկավ. «Արթնալու Շահուրի Միդգալին, Սիհրան-շահ Միդգալին, Սուլեյմանշահ-բեկին, Տիանշահ-բեկին և այլ բեկերի՝ ձևեղել Զանանում»: Համաձայն հրամանի՝ նրանք շարժվեցին Զանանի ուղղությամբ: Ինչ վերաբերում է փորոքներին, ապա նրանք եռանդուն կերպով սկսեցին փորել ամրոցի հիմքի տակ: Փորեցին աշտարակների հիմքերը և ամրացրեցին այն գերաններով: Ամենից շուտ գործը վերջացրեցին Բուրչի Թահիր աշտարակի տակ, որը մնացած աշտարակներից բարձր էր և որտեղ աշխատում էր Աթուն Բահշին: Հրաման եկավ. «Այրել թունելները»: Այդ աշտարակի տակ այդտեղ գերանները, նրանք այրվեցին, աշտարակը ընկավ և մեծ անցք բացվեց: Բահադուրները, փակելով գլուխները վահաններով, առաջ անց, որ մտնեն քաղաք: Ընկավ ամրոցի ևս մեկ աշտարակ և խորասանից, Սիեստանից և այլ վայրերից 70-80 մարդ մնացին պատի տակ: Բահադուրները, որոնք գնում էին դեպի ամրոց, տեսան դա: Մարդիկ, որոնք գտնվում էին ամրոցում, արագորեն վերականգնեցին ընկած վայրը, սակայն նրանք ուժեղ վախեցած էին և վախից չէին կարողանում դուրս գալ: Եվս մեկ հրաման եկավ. «Այրել մնացած պատերը»: Այրեցին և տապալեցին ամրոցի ևս մեկ աշտարակ: Դիզդար Կուսովայը, որը ամրոցի կառավարիչն էր, ստիպված եղավ բացել ամրոցի

դարպասները և հանձնել գանձարանի բանալիները ու այլ բաներ: Դիզդար Կուսովային յասակի ենթարկեցին և վերցրին անհաշիվ բանակությանը գույք: Այդ ամրոցում կային ամբարներ, որտեղ պահվում էր մթերքը, որը որպես վակֆ ստացվել էր սրբազան բարաքներից: Չրաման եկավ. «Ինչ-որի չմտնել ամբարները...»: Ամրոցի ներսի ռազմիկներից շատերը մասկյուրներ էին, մեծ մասամբ՝ չերեզներ: Չարեշական ռազմիկների և սևամորթներին դուրս հանեցին ամրոցից ու հանձնեցին արքայազններին և էմիրներին: Զադաքի բնակիչներին փոքրից մեծ, կանանց և տղամարդկանց, բոլորին գերեցին, տարբեր արհեստների բաղաբային արհեստավորներին իրենց ունեցվածքով առանձնացրեցին և իրենց ունեցվածքով բաժանեցին բեկերին, որ դրանց ուղարկեն Սամարղանը...: Չիջրի 803 թվականի Շաբան ամսի սկզբին, չորեքշաբթի օրը հրաման տրվեց. «Ավերել բաղաբը»: Գերելով Դամասկոսի բնակչությանը՝ վերցրին շատ բարիք և այնքան հարստություն, որ այդ երկրից ինչքան ձի, ուղտ և զամբիկ վերցրել էին, բոլորը բարձեցին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չաֆար-նամ»):

«Չետո սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջը – Մ.Ֆ.) անվարան կերպով դուրս եկավ Կահիրեից և գործով ու ողջ հանդերձանքով ուղղություն վերցրեց դեպի Շամի երկիր...: Դրանից հետո Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) իր գերլցված և եռացող ծովով, ինչպես մեծ ջրիեղեղը, Ղուբաթ Սայարի կողմից մոտեցավ Դամասկոսին: Այնտեղ արդեն եգիպտական ռազմիկներ կային և իսլամի գործը լցրել էր ողջ տարածքը, երկինքը լուսավորվել էր նրանց ճառագայթներով ու լույս էր: Նրանք այնպիսի ջոկատներով էին, որ նրանց նետերը հասնում էին յուրաքանչյուր մեկի հոգու հաստիկը, որը ցանկություն կունենար նրանց դիմադրելու, նրանց թորերի կայծերը ի վիճակի էին կորել հյուսները, որ աճել էին ծառերից, իսկ նրանց լիզակների սայրերը կարող էին պատառառել նույնիսկ երկնային հոգիներին: Նրանք, ժամանակին ավարտելով նախապատրաստությունները, բաժանված էին խմբերի և ջոկատների, դիրքեր էին գրավել աջ ու ձախ թևերում, մարտակարգ էին ընդունել կենտրոնի և հետևապես ուժերի կազմով: Դամասկոսի ամրացվածքները հավասարեցվել էին կենտրոնի և թևերը, լցվել էին հովիտներն ու տափաստանները և անընդհատ երթևեկում էին կարգապահ ու ուժեղ ջոկատները՝ հավասար վարժեցված շարքերով, լուսալույսի ձեռքով և միս ուտելու և սովոր ուղտերով: Նրանք կարծես մահվան աղեղներ էին գցել ուտերին, ավերի թորեր էին կապել, վերցրել էին շքեղ և ընտիր խիզակներ, նրանք բոլորը կարծես ստեղծված էին ձիերի մազից ու ձիերի վրա գզում էին իրենց ինչպես ծուկը ջրում...: Չետո... մարտի այս ոգիները ժամանեցին Յալուզայի գլբեթի մոտ: Յուրաքանչյուր ռազմիկ տեղավորվեց ըստ մարտակարգում ունեցած իր տեղի: Իսլամի սուլթանը և էմիրը տեղաբաշխվեցին տներում ու կացարաններում, իսկ թաթարները՝ Դամասկոսից արևմուտք՝ Դարայում, ալ-Յուլկայում, Կաստանգանկում, ինչպես նաև դրանց շրջակայքում: Սուլթանի գործի մի մասը բաղաբ մտավ և իր գեներով ու հանդերձանքով ամրացավ միջնաբերդում: Նրանք խանդակներ փորեցին և փակեցին նեղ անցքերը, որտեղից հնարավոր էր հակառակորդի հարձակումը: Դրանից հետո նրանք սկիզբ դրեցին ընդհարումը միմյանց հետ՝ մարտին և գրգռվածությամբ: Չետո սուլթանը հրամայեց իր զորքին դուրս գալ բաղաբից և այդ ժամանակ ազնվականների առաջնորդները մարտի ընթացքում միացան իրենց սուլթանին...: Չետո, օրերից մեկում, Թեմուրի զորքից մոտ 10.000 շատ խոտել չսիրող մարդ մարտի նետվեցին: Նրանց դեմ դուրս եկան մոտ 500 ռազմիկներ Շամից, որոնց հետևեցին ևս մոտ 300 ռազմիկներ Դամասկոսից: Դամասկոսից: Այս ռազմիկներից յուրաքանչյուրն ուներ նիզակներ, որոնք ի վիճակի էին ստիպել ցնցվելու հակառակորդին և նրանց դեմ չհզորեցին խոնարհվում էին ռազմիկները, յուրաքանչյուրն ուներ թուր, որի էջերը սովոր էին արյուն թափել, յուրաքանչյուրն ուներ աղեղ, որը նման էր հոնքերի և յուրաքանչյուրն ուներ նետեր, որոնք, ավելի ճիշտ կլինե՞ր ասել, նման էին թաթիկների, յուրաքանչյուրն ուներ վահան՝ նրբագեղ բռնակով ու, եթե ռազմիկն այն վերցնե՞ր ձեռքը, արևը կխամրեր, յուրաքանչյուրն իր գլխին ուներ երկաթյա թասակ, որը կարծես վերցված էր ռազմիկի պայծառ կերպարից և կամ էլ թրծված էր նրա արտաքին տեսքի կայծակից, իսկ եթե հանկարծ հայացքը ընկեր այդ երկաթյա թասակին, ապա աչքերը կկոցեր իր ու նրանց պայծառությունը հազիվ չէր ոչնչացնի տեսողությունը...: Նրանք դեմքով շուռ եկան մարտի ջրապտույտի կողով և հանդիպեցին հակառակորդին Յալուզայի գլբեթի հետևում գտնվող հովտում: Երբ այդ առյուծները՝ իսլամի ռազմիկները, տեսան այդ գայլերին և շներին՝ Թեմուրի ռազմիկներին, դարձան. «Ինչպես բարեպաշտ մահմեդականներ, որոնք տեսել են անհավատների ամբոխը»: Պարզ դարձավ, թե ում հարվածն է ուղիղ նպատակակետին դիպում, իսկ ումը՝ վրիպում..., բայց այս բանի հետ կապված, որ Թեմուրի զորքը մեծաթիվ էր, այն շրջապատեց նրանց և, նպատակ ունենալով ոչնչացնել այդ անդադնական ծովը, սկսեց սեղմել օղակը: Ու, երբ նրանք մնացին հանցի այս ցից, որը խրված էր վրանի օղակի մեջ, դրանից հետո նրանք մարտնչեցին ավելի մեծ համառությամբ և համառ մարտով սկսեցին ճեղքել շրջապատման օղակը: Այդ մարտը Թեմուրի ռազմիկների համար, ինչպես նրանք էին նախատեսել, սկիզբ դարձավ գլուխների թռցմանը, ձեռքերի կտրմանը և մարտի համառությունից գիտակցությանը կորստին: Արդյունքում երկար լիզակներով մահմեդականները ոչնչացրեցին նրանց մտադրությունը, իրենց հեռահար նետածոցայնալ ծակոտեցին նրանց շարքերը, իրենց լայնաբերան թորերով առանց որևէ խոչընդոտի կորեցին նրանց գլուխները և իրենց արագածիգ նետերով ցրեցին նրանց վստահությունը: Մահմեդականները կտրատեցին նրանց, ցրեցին, թափեցին ատամները, կտրեցին ձեռքերը, խայթեցին, կտորեցին նրանց, ցրեցին և նվազեցրին նրանց բանակությունը: Չետո նրանց կոծեցրը շուռ եկան դեպի անելանելիությունը և փակվեց փրկության ուղին: Չետո, երբ իսլամի ռազմիկները հեռու հեռացան նրանցից, Թեմուրի մարդկանցից մնացին մարմին կտրված մասեր, կտրված կտորներ, հոգևած և տանջված հոգիներ: Դիշատակված Դամասկոսից հետո վերադարձավ: Նա իր պատերազմի լիզակով հասավ իր նպատակին՝ կոտորելով Թեմուրի զորքի վերջապահը և, հատուկ հարվածներով առ թշնամու ծանր ու թթևե գործերը, ոչնչացնելով դրանց...: Թեմուրը հրամայեց բաղաբի շուրջը խանդակներ փորել և հեծելագործին ուղարկեց բաղաբի շրջակայքը՝ հետապնդելու փախստականներին: Երբ նրա մոտ էին բերում թշնամու ռազմիկ-փախստականին, Թեմուրը հրամայում էր նետել նրանց փողերի մոտ, որոնք վարվում էին նրանց հետ այնպես, ինչպես կվարվեր Ահեղ դատաստանի օրը կենդանիների հոտը, իսկ եթե մենք անդրադառնանք սուլթանին, ապա նրան ոչ-որ վնաս չտվեց, բանի որ նա դիմեց փախուստի: Զարաբում գտնվող հայտնի, մեծ մարդիկ և առաջնորդները հավաքվեցին մեկ վայրում...: Նրանք կատարեցին Թեմուրի պահանջը և տվեցին նրան հայտնի և անհայտ ամեն ինչ: Ամրոցն ու միջնաբերդը սակայն, այնուհանդերձ պատրաստվեցին դիմադրության: Ազդար անուկով Ամրոցի հրամանատարը ամրացրեց այն, ուժեղացրեց լավ գեներով և, առաջիկա հարձակումը հաշվի առնելով, սկսեց կամ սուլթանից օժանդակություն սպասել, կամ էլ Աստուծու՝ թթևեկացում: Սկզբում Թեմուրը նույնիսկ ուշադրություն էլ չդարձրեց և դուրջ իսկ հետաքրքրություն էլ չցուցաբերեց ամրոցի նկատմամբ, նա չարժեք ու իսկ չարեց...: Թեմուրը տեղափոխվեց սկզբում Կարա ալ-Աբլայ, իսկ հետո՝ Տանժասի տուն: Դրամայելով ամայացնել և այրել ամրոցը՝ նա ինքը մեծ խմբով բաղաբ մտավ Բաբ ալ-Սահիր դարպասով...: Թեմուրը, շրջապատելով ամրոցը, իր հնարավորությունների սահմաններում սկսեց գեներ և զորք պատրաստել: Նա հրամայեց այդ ամրոցի դիմաց այնպիսի մի բարձր շենք կառուցել, որ իր մարդիկ, բարձրանալով դրա վրա, կարողանային ավերել ամրոցը: Արդյունքում նրանք մեկ վայրում ծառի բնույթի փայտակարգ հավաքեցին, վրայից հող ու բար լցրին և, մարդացնելով այն, բարձրացրին շինությունը: Այդ շենքը կառուցվեց իուսիս-արևմտյան կողմում: Դրանից հետո ռազմիկները բարձրացան այդ շենքի վրա և թորեցին ու լիզակներով նետվեցին ամրոցում գտնվողների վրա: Այդ ամրոցի գրոհի կազմակերպումը Թեմուրը հանձնարարեց Ջհանջահ անուկով իր մեծ էմիրներից մեկին: Արդյունքում Ջհանջահը, երաշխավորելով ամեն ինչ, ձեռք զարկեց այդ գործին: Նա բարանները դրեց ամրոցի դիմաց, փորեց պարսպի տակը և կռե՞ր գցեց պարիսպների վրա: Ամրոցում քիչ մարդ էր և նրանց մեջ լավագույններից էին Շիհաբ-է-Դին ազ-Չարդկաշը ու Շիհաբ-է-Դին ազ-Չարդկաշ ալ-Չարդկաշ: Նրանք երկուսն էլ արժանի դիմադրություն ցույց տվեցին և Թեմուրի շատ ռազմիկներ ոչնչացրեցին: Եվ ամեն անգամ, երբ Թեմուրի զորքը դեմքով դառնում էր դեպի նրանց, նրանք երկուսն էլ թշնամիներին հյուրասիրում էին դժբախտ խոլերայով ու մահով: Այս կերպ նրանք երկուսը, այրվելով և կրակոտվելով, կայծակելով ու կարկուտ տեղալով, ոչնչացրեցին անթիվ բանակությանը ռազմիկներ՝ Թեմուրի հաշվողական տեսլորդից դուրս: Չեղեղը աշխարհը լցրած ծովից, սակայն, շրջապատեց ամրոցը, և այն, ամպերից թափվող դիպուկ նետերով հանդերձ, մնաց Թեմուրի ռազմիկների մեջ, որոնք վրա տվեցին բոլոր կողմերի ամրոցում գտնվող մարդկանց՝ աչքի և ձախից, վերևից ու ներքևից, նրանց բերեցին տանջանք և տառապանք, երբ ամրոցի պաշտպանների ձեռքերը հոգնեցին մարտից ու դիմադրությունից: Նրանք ներում հայցեցին Թեմուրից և իջան ամրոցից» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ ես, խորհրդակցելով իմ էմիրների ու իշխանների հետ, որոշեցի, որ ավելի լավ կլինի զորքս բաժանել երեք մասի: Այնուհանդերձ, բանի որ հաղթանակն և պարտությունը նախախնամության ծածկոցով են պատված, ես խորհրդի նստեցի իմ էմիրների հետ, իսկ նրանք էլ, ռազմիկի իրենց բնույթին հարիր, խորհուրդ տվեցին պատերազմ սկսել: Ես ևս մեկ անգամ կշռադատեցի իմ բայերը և որոշեցի հանգցնել կեսարի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) կատարության կրակը, բանի այն լրիվ չի բորբոքվել, ու դրա համար էլ նրան մի նամակ ուղարկեցի...: Փորձառու պատգամավորների հետ միասին ուղարկելով այդ նամակը՝ ես որոշեցի արշավանքի ելնել Ատորիքի մայրաքաղաքի վրա: Այդ կողմը ես շարժվեցի Չենի և Չայեայի ծանապարհով: Երբ ես հասա Չայեային, ինձանց, որ, իմանալով դեպի Դամասկոս իմ արշավանքի մասին, Մեյիթ-Ֆարաջ իբն Մեյիթ-Բարբուրը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջը – Մ.Ֆ.) հապճեպ Եգիպտոսից Դամասկոս է եկել: Նպատակ ունենալով թույլ չտալ միավորվելու Եգիպտոսի և Ատորիքի զորքերին՝ ես հապճեպ հավաքվեցի ու առաջ ելա: Մեյիթ-Ֆարաջը, սակայն, ավելի շտապ գործեց և ինձնից շուտ Դամասկոս հասավ: Եվ ահա ես տեղ հասա նրանից հետո ու տիրեցի այդ քաղաքին» (Անանուս «Թեմուրի հրախանգավորումը»):

«Դրանից հետո Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Դնիլին: Այստեղ ամրություններ կային և ճակատամարտ եղավ, որտեղ երկու կողմից էլ շատերը զոհվեցին, սակայն ի վերջո բաղաբ գրավեց և թալանվեց: Թեմուրն այստեղ տեսավ Եգիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիդ իբն Մուալլաբի (680-683) – Մ.Ֆ.) գերեզմանը և հրամայեց փորել այն: Դամբարանն այրեցին, իսկ

գերեզմանն էլ լցրին կեղտով: Հնարավոր է, որ Թեմուրն այդքան դաժան էր Շամի նկատմամբ, քանի որ այնտեղ էր եզդիի գերեզմանը: Եվ ահա Թեմուրը հետ դարձավ, ժամանեց Ղարաբաղ ու ձմեռեց այնտեղ: Այս ամենը եղավ Հիջրի 803 թվականին» (Մեմլեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 119):

«Դամասկոսը ևս ենթարկվեց: Օսման բեկի (Ադ-Ղուլուկունների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) ցույց տված քաջությունը, արիությունն և առատաձեռնությունը գրավեցին Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) ուշադրությունը: Նա իր ստացած բազում ընծաներով վեր բարձրացավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հիջրի 803 թվականին Էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) հաղթանակ տարավ Եգիպտոսի և Ասորիքի տիրակալ սուլթան Ֆարաքի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի – Մ.Ֆ.) նկատմամբ, հետապնդեց նրան մինչև Ասորիք, ամապցրեց այդ շրջաններն ու թալանեց: Նա ավերեց Եզդի ինն Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եզդի ինն Մուավիայի – Մ.Ֆ.) գերեզմանը, այդ անիծյալի ոսկորները այրեց, այնտեղից հետ դարձավ և ձմեռն անցկացրեց Ղարաբաղում» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հաջորդ տարի Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ժամանեց Պարսկաստան, իսկ Հիջրի 803 թվականին գնաց Ասորիքի վրա: Տարդելով այնտեղի վալի մեյլիք Ֆարաքին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի – Մ.Ֆ.),՝ նա նվաճեց ողջ այդ երկիրը» (Աբբաս-գուլի-արա Բաթիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Հիշատակված քաղաքները Դամասկոսից հետո գլխավորներն են Ասորիքում և հենց դեպի Դամասկոս էլ ուղղություն վերցրեց Թամեռյանը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.): Իմանալով այդ մասին՝ արքա-սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաք – Մ.Ֆ.) սկսեց խնդրել Թամեռյանին, որ նա խնայի քաղաքը կամ, վերջին տարբերակում, նրանում գտնվող տաճարը, ինչին Թամեռյանը հասնալիս...: Երբ Թամեռյանը նահանջեց՝ արքա-սուլթանը գործով, որ հաշվվում էր 30.000 ռազմիկ, արշավի ելավ իր մայրաքաղաքից և 12.000 հոգի ուղարկեց Դամասկոս՝ հույս ունենալով առաջ անցնել Թամեռյանից: Երբ Թամեռյանը մոտեցավ, սակայն, արքա-սուլթանը վերադարձավ իր մայրաքաղաք: Հետապնդելով Թամեռյանից՝ նա առավոտները հրամայում էր թունավորել ջուրը այն վայրերում, որտեղ գիշերում էր: Արդյունքում Թամեռյանի մոտ այլևս մարդ և անասուն զոհվեց, որ նա ստիպված եղավ դադարեցնել հետապնդումը: Փոխարենը նա կրկին ուղղություն վերցրեց դեպի Դամասկոս, որը գրավել չկարողացավ, չնայած պաշարեց այն երեք ամիս, իսկ մարտերը տեղի էին ունենում ամեն օր: Արքա-սուլթանը կողմից ուղարկված 12.000 ռազմիկները, տեսնելով, որ իրենց օժանդակություն չեն ուղարկում, խնդրեցին Թամեռյանին քաղաքից դուրս գալու համար իրենց պաշտպանական գիր տալ, ինչին վերջինս համաձայնեց: Հենց որ նրանք գիշերը գնացին, Թամեռյանը հրամայեց գրոհել քաղաքը և ի վերջո նա գրավեց այն: Շուտով նրա առջև կանգնեց քաղաքի կադին կամ, մեր ձևով ասած եպիսկոպոսը, որը ընկավ նրա ոտքերը և խնդրեց իննսայել իրեն և հոգևորականության մյուս անդամներին: Թամեռյանը հրամայեց նրանց տաճար գնալ, ինչն էլ նրանք արեցին՝ վերցնելով իրենց իսկ կանանց, երեխաներին և շատ այլ մարդկանց: Ընդհանուր առմամբ տաճարում հավաքվեց փրկվածներն որոնում 30.000 մարդ: Դրանից հետո Թամեռյանի հրամանով տաճարի դարպասները փակվեցին, այն բոլոր կողմերից պատվեց փայտով, որն այրեցին և բոլոր այդ մարդիկ զոհվեցին կրակում: Թամեռյանը հրամայեց իր ռազմիկներին, որ նրանցից յուրաքանչյուրը ներկայացնի մեկական մարդու գլուխ և երեք օր հետո, որոնք ծախսվեցին այդ հրամանը կատարելու վրա, նա հրամայեց երեք աշտարակ կառուցել այդ գլուխներից, իսկ բուն քաղաքը՝ ավերել» (Հովհան Շիլբերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 14):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) շարժվեց Դամասկոս քաղաքի վրա, որի բնակչությունը ուժեղ զայրացրել էր նրան այն բանով, որ չէր ցանկացել ենթարկվել իրեն և ձերբակալել էր իրենց մոտ ուղարկված դեսպաններին: Նա ուժով գրավեց այդ քաղաքը, ավերեց այն ու այնտեղ եղած բոլոր արհեստավորներին, որոնք մի որևէ արհեստի էին տիրապետում, հրամայեց տեղափոխել Սամարղանդ: Այնտեղ տեղափոխվել նա հրամայեց նաև Սափիական թաթարներին, ինչպես նաև նրանց, որոնց գերեզմանները էր Սեբաստիայում, որոնց մեջ շատ քրիստոնյա հայեր կային: Դրանից հետո Թամուրթեզը վերադարձավ Պարսկաստան և ամառն անցկացրեց Արաքս կղզիով վայրում, որը գտնվում էր Վերին Հայաստանում» (Ռուկ Գոնսալես Դ՝ Կլավիխո «Մեծն Թամեռյանի պատմություն»):

«Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաք – Մ.Ֆ.) դեկտեմբերի 24-ին, հինգշաբթի օրը, մտավ Դժիխ և մինչև չարաթ կռվեցին ու ընդհարվեցին: Դրանից հետո հաշտության թուղթ եկավ, որը բերել էին Ջավի խանն և Պիտուրը, սակայն հետո սուլթանի երկու պարոնորդներ՝ պարոն Աբեկն և այլ պարոններ, իրենց զորքերով ելան և հեծելապետով հեռացան: Նրանք մեջք դարձրին և աշխարհի կորուստ եղան: Թաթարների հեծելազորը հետ դարձավ և նրանք փախան ինչպես մկներ, իսկ սուլթանը, եթե աստված նրան չպահեր, ինքն էլ կընկներ: Եվ ահա հունվարի 6-ին, ուրբաթ օրը լուսաբացին սուլթանն ու նրա պարոնները դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ թաթարները վրա տվեցին քաղաքին, այն ձեռք գցեցին և բռնեցին նաև ինձ: Այդ ժամանակ աստված մի սքանչելիք արարեց, բանգի ինձ բռնելիս մեզ հանդիպեցին քրիստոնյաներ, որոնք ծանախում էին մեզ, բանի որ մեր երկրից էին եկել: Եվ ահա նրանց պարոնն ընկավ թագավորի մոտ և նրանք, մեզ համար վկայելով, մեզ փրկեցին ու ազատեցին...: Այն քրիստոնյաները մեզ պարսկով կապեցին և քաղաք տարան: Հունվարի 9-ին Թամուրի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) թոռ Պապուդին, Էմիր Չալխուռչին ու ևս մեկ պարոն, որի անունը Ալահդադ էր, եկան և բոլորը միասին պաշարեցին քաղաքի բերդը: Նրանք բերդի դեմ փայտից և խոտից երեք բերդեր կառուցեցին, այն ավելի բարձր, քան բերդն էր, ու այնտեղից սկսեցին դեպի ներս հարվածել և կրակ լցնել, այնպես որ բերդը գետին տապալվեց ու 3-4 կոտր եղավ: Բերդի հիմքում շատ արժիճ ու 3 ոսկու և 5 արծաթի պահեստ գտան...: 80 բաբան 3 օր հարվածեցին բերդին և ի վերջո գրավեցին այն: Եվ ահա չորեքշաբթի օրը նրանք վերջնականապես գահանիստ քաղաքը մտան ու մարդու լեզուն չի կարող պատմել այն, թե ինչ արեցին նրանք: Նրանք հազար տեղ կրակ նետեցին, բռնեցին կին, տղա, մեծ և փոքր, հանեցին իրենց տներից ու, սկսելով դա ուրբաթ օրը, հավաքեցին 20-30.000 հոգի, որոնց պահեցին մինչև երեկո: Երեք օր անց՝ Երուշաղեմից օրը, մենք մտանք Դժիխ և մի զարմանալի բան տեսանք, բանգի ավելի քան տասը հարյուր հազար մարդ մեռած էր» (Վասիլ Մարաջախտ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո այս Թամուր-բեկն (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Դամասկոս և գրավեց այն: Երեսուն օր նրանք այնտեղ թալան արեցին, վերցրին ոսկի, արծաթ և մարգարիտ, որոնք բարձեցին 12.000 ուղտերի վրա ու տարան: Դրանից հետո նա հրաման տվեց իրով այրել քաղաքն ու առհասարակ մարդկանց: Եվ ահա բակեցին մեծ մզկիթը, որում Անանիա առաքյալի գերեզմանն էր, իսկ հետո, ինչքան մզկիթ ու միևրաթե կար, բոլորը բռնեցին, իսկ գերիներին էլ թիվ և համար չկար, ոչ-ոք չէր կարող դրանք հաշվել» (Անանուս Ոստանցի «Հիշատակարան 1401 թվականի»):

«Սա գրվեց դառն և վշտալից մի ժամանակ՝ Էմիր Թեմուրի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) աշխարհակալության ժամանակ, որն այդ ժամանակ էլ հենց գրավեց Դամասկոսը» (Շերուն Ոստանցի «Հիշատակարան 1401 թվականի»):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Դամասկոս քաղաքը և ավերեց ողջ ներքին աշխարհը, այնքան, որ մոտեցան Երուսաղեմ քաղաքի սրբավայրերին: Նա ողջ ձմեռը մնաց Դամասկոսում» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 28):

«Դրանից հետո Միր Թամուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) իջավ Շամատուն և Դամասկոսը, ծովն ու ցամաքը սասանկեց նրա չար համբավից, բանգի զորքը մարդկանց սրո ճարակ դարձրեց, բոցով այրեց, գլուխներ կտրեց և դրանցով աշտարակներ կառուցեց» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Այս պիղծ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Դժիխը այնպես ավերեց, ինչպես Ներսես հայրապետն է գրել Ուռնայի մասին ողբում» (Անանուս Անծղակապտցի «Հիշատակարան 1405 թվականի»):

«Այդ տարի Թամարազը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Դժիխ, եկավ, մնաց այնտեղ 17 ամիս, որից հետո գնաց Սամարղանդ և մեռավ» (Մամվեկ Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 836 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Դժիխ, եկավ Հայաստան և գնաց Սամարղանդ» (Անանուս «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Նա (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Դամասկոս, այնտեղ բազում կոտորածներ արեց և վերադարձավ Հայաստան...: Ահա այսպես նա գնաց և եկավ» (Անանուս «Թաթարների դուրս գալը»):

«Թամուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) Ասորիք գնաց, Սուրա սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի – Մ.Ֆ.) դեմ ելավ և նրա զորքերից շատ տեղեր նվաճեց» (Երեմիա Զյուլյուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 4):

«Այս Թամեռյանը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) տիրեց Սամարղանդից մինչև Սամարիա և Եգիպտոս ընկած երկրներին, դրանք հարկի տակ դրեց ու 18 ժամկա ընթացքում բոլոր տարիքի մարդկանց սրի մատնեց: Այս ամենի մասին մանրամասն պատմում է Թովմա Մեծոփեցին» (Եսայի Դատան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«Երբ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) հաղթեց Իլդիրիմին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.), անսկիզբապես էլ զբաղեցրեց Մալաթիայից այս կողմ գտնվող երկրները և անցավ Դիարբեքի ուղով: Ով որ դիմավորում էր նրան, նա այդ

մարդուն վնաս չէր հասցնում, շատ պատիվներ էր տալիս և թողնում իր տիրույթները, իսկ ով որ չէր դիմավորում, նա դրանց կոտորում էր, իսկ նրանց հողերն էլ տալիս ուրիշներին: Եվ ահա նա եկավ Ամորիի բաղաբ հանդիսացող Դամասկոս, որին տիրում էր Միսրի տիրակալի (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի - Մ.Ֆ.) հպատակը: Սա թողեց իր երկիրն և փախավ Միսր: Միսրի սուլթանն իր հերթին մեծ զորքով շարժվեց Թեմուրի դեմ: Վերցինիս գեկուցեցին. «Միսրի սուլթանը մեծ զորքով եկավ ձեր վրա»: Թեմուրը պատրաստի զորքով հանդիպեց հակառակորդին երուսաղեմից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Երեք օր ցերեկը մարտնչում էին, իսկ գիշերը բաժանվում: Միսրի սուլթանին սպանեցին նետի հարվածով, նրա զորքի մի մասը դիմեց փախուստի, իսկ մյուս մասին էլ ոչնչացրին: Այս կողմից ևս շատերին սպանեցին, սակայն հաղթանակը, ինչպես նաև գանձարանն և այլ բարիքները բաժին հասան Թեմուրին» (Փարսադան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 24):

«Սեբաստիան ամբողջությամբ ավերելուց հետո Թեմուր խանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գնաց Փյունիկիայի շրջան և, առաջիադանալով մինչև Դամասկոս, այդտեղ ու թալանեց այն՝ գրավելով անթիվ հարստություններ ու բազմաթիվ գերիներ» (Ռուկաս Բյուրգանդիի պատմությունը», գլուխ 15):

⁵⁰⁷¹ «Սահիր Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) խոջա Դասանին ուղարկեց հրամանով. «Արքայազն Միրան-շահին և արքայազն Շահռուհին (Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր Շահռուհին - Մ.Ֆ.)՝ բեկերի հետ գնալ և ասպատակել մինչև Աֆրիկայի ծովը, մինչև Ակկա»: Նրանք գնացին, հարձակվեցին այնտեղի երկրների վրա, մեծ հարստություններ վերցրին և վերադարձան Եման...: Օձի տարվա սկզբին, Շարան ամսի 4-ին, շաբաթ օրը, երբ արևը մտավ խոյի համաստեղություն, Սահիր Կիրանը շարժվեց Դամասկոս քաղաքից և Դարա Վանիկի ճանապարհով եկավ Գուտա...: Նա ճամբարը թողեց Գուտայում, անցավ Դարա Վանիկը և կանգ առավ Դոմսում: Դաշվի առնելով այն, որ Դոմսի բնակչությունը անընդունելի բաներ չէր արել, այն խնայվեց և նրան վնաս չուրվեցին: Դրամայվեց. «Արքայազն Ռուստամին, արքայազն Աբու-Բաբրին, Սուլեյման-շահ-բեկին և Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկին՝ 10.000 ռազմիկներով մեկնել Թաթուր... հարձակվել այնտեղի բնակչության վրա: Այն թեկից՝ Սուլթան-Ռուստամի և Բուրունդուկ-բեկին՝ 5.000 ռազմիկներով մեկնել Անթաքիայի կողմերը: Դուլից՝ արքայազն խալիլ-Սուլթանին (Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր խալիլ-Սուլթանին - Մ.Ֆ.), Ռուստամ Թագայ Բուղա Բառախին, Թեմուր խոջա Ադ Բուղային, Ալի Սուլթան Թավադուն, Դեվլեթ Թեմուրին և Թեյալ Զարբախին՝ 15.000 ռազմիկներով հարձակվել Եփրատի մոտ թափառող թուրքմենների վրա»: Բոլորը, գործելով ըստ հրամանի, հարձակվեցին այդ շրջանների վրա: Առաջինը աջ թեկ զորքերը հարձակվեցին Թաթուր քաղաքի վրա: Վերցրին 200.000 գուլոս ոգխար և շատ ուղտեր: Այնտեղի ժողովուրդը նստեց ուղտերը և փախավ Մեքքայի անապատ: Արքայազնները այնտեղից վերադարձան, անցան անապատը, հասան Եփրատին և բարձրացան գետն ի վեր: Ձախ թեկ զորքերը եկան Անթաքիա: Այնտեղի ժողովուրդը, բաց թողնելով Ասի գետի ջրերը, ողջ անապատը վերածել էր ճահճի, սակայն հաղթական զորքը, գալով այնտեղ, վերցրեց այն ամենը, ինչ գտավ...: Երբ հաղթական զորքը եկավ Դամասկոս, այնտեղի ժողովուրդը իր անգիտությունից անհնազանդության նշաններ ցույց տվեց: Նրանք բանդեցին Սահիր Կիրանի կողմից կառուցված շենքերը: Իր նկատմամբ այդ թշնամական վերաբերմունքի պատճառով ամեն ինչ, ինչ կար այդ քաղաքում, վերցրին, ժողովուրդին գերեցին, իսկ քաղաքն այրեցին: Տիրակալը այնտեղից ուղղություն վերցրեց դեպի Դալեկ: Դամասկոսից Դալեկ 70 իսաֆա ճանապարհ էր: Երբ մոտեցան նրան, Սալիդ Ի-գ-է-Դին Դազարգուրին, Շահշահանը, Սուսա Թուրա Բուղան և կոշունների այլ բեկեր, որոնք գտնվում էին Դալեկի ամրոցում, ըստ հրամանի ավերեցին քաղաքը ու դուրս գալով, միացան ճամբարին: Սահիր Կիրանը այնտեղից չորս անցումով մոտեցավ Եփրատ գետին և այնտեղ կանգ առավ: Այդ ժամանակ արքայազն Ռուստամը, Աբու-Բաբրը և աջ թեկ բեկերը, որոնք առաջապահում գնացել էին գետն ի վեր, արքայազն խալիլ-Սուլթանը (Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր խալիլ-Սուլթանը - Մ.Ֆ.), արքայազն Սուլթան-Ռուստամը և դուլի զորքերը ձախ թեկ զորքի հետ միասին, որոնք առաջապահում գնացել էին գետն ի վեր, բոլորը միացան ու իրենց նվերներով պատիվ ունեցան տեսնել Սահիր Կիրանի աստվածավառ դեմքը: Դալեկից այնքան ոչխար, որ մեկ գառը արժեք մեկ դինար: Զանի որ արքայազն Սուլթան-Ռուստամը այդ արշավանքում լավ գործեր էր արել, Սահիր Կիրանը ներեց նրա մեղքը, թույլ տվեց տեսնել իրեն և շատ ուշադրության արժանացրեց նրան» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.), կարծես անընդհատ հորդող անձրև, իր հետևից տարավ աղետալի զորքը: Նրանք իրենց հետ վերցրին չափից դուրս արժեքավոր իրեր և հարստություն, նրանք այնքան իր վերցրին, որ Նույնիսկ մտածել չէր կարելի: Արդյունքում, այդ անթույլ ծանրության հետևանքով, նրանք քիչ-քիչ թողնում էին դրանք ուրաններին, կայանատեղիներում և դժվարանցանելի ճանապարհներին» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Վրաստանից Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) դարձավ Շամսաուն, գնաց ու մոտեցավ Երուսաղեմին, սակայն հետ դարձավ իր տեղը» (Սամվել Անեցու Շարունակությունը «Շամսանակագրություն»):

«Լենկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Շան» (Թադետու Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

⁵⁰⁷² «Վերադարձին նրանք Դալեկի մոտ հանդիպեցին խալիլ-Սուլթան արքայազնի (Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր խալիլ-Սուլթանին - Մ.Ֆ.) հետ, որը գլխավորում էր տեղի զորքերը: Երկու զորքերը միացան և միավորված ուժերով գնացին թուրքմենների վրա, որոնք գտնվում էին Դալաթ-Ռուսի շրջակայքում: Սրանք իրենց անգիտությունից սկսեցին մարտնչել, սակայն հաղթական զորքը մեկ հարվածով ցրեց նրանց: Նրանց առաջնորդը Շեյխ Դասանը սպանվեց, իսկ նրա եղբայրները ցրվեցին տարբեր կողմեր: Նրանցից վերցրին անթիվ բանակաբաններ ձիեր, ուղտեր և ոչխարներ, այնպես, որ զորքի գլխավորները ձիերի, ուղտերի ու ոչխարների նկատմամբ բավարարվեց» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Դրանից հետո Թեմուր խանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) թողեց Դամասկոսը ամայի, անցավ Դալեկ և ավերեց նրան այն» (Ռուկաս Բյուրգանդիի պատմությունը», գլուխ 15):

⁵⁰⁷³ «Այնտեղից գնացին առաջ և մոտեցան մի ամրոցի, որը պատկանում էր հայերին: Դրաման տրվեց. «Իսլամի բախադուրներին՝ հարձակվել ամրոցի վրա»: Բախադուրները մեկ ակնթարթում գրավեցին ամրոցը և այն հողին հավասարեցրին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

⁵⁰⁷⁴ «Այնտեղից շարժվեցին և կանգ առան՝ մոտենալով Ռուխա քաղաքին: Քաղաքային ավազանին նվերներով դուրս եկավ և եկավ ծառայելու: Սահիր Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)՝ կրոնի պահապանը, հաղթանակով և հաջողությամբ ուղղություն վերցրեց դեպի Մարդին ամրոցը: Այստեղ նրան տեսավ Դինու-շահ Դազինաչին և իր կանանցից ուղարկված ծառաները: Դին-Էնֆի սուլթանը, քաղաքը հայտնի է որպես Դասան-Սաֆ, Արզնի սուլթանը, այլ բեկեր և կառավարիչներ, որոնք այնտեղ էին, բոլորը, նվերներով ժամանեցին ու տեսան Սահիր Կիրանին» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Ավաճումից հետո Օսման բեկին (Ադ-Ղույունյունների էմիրության էմիր Դարա-Ռամանը - Մ.Ֆ.) շարժվեց Արզնա: Այնտեղ նա իր որդի Իբրահիմ-բեկին հանձնարարեց Դասանկեֆն ու դրա ենթակա տարածքները կառավարելու գործը: Էմիրի հրամանով Իբրահիմ-բեկը գնաց այդ նահանգ և տարածաշրջանը թալան ու ավարի առիթ դարձավ: Բացառելի իրավիճակում գտնվող Դասանկեֆի սուլթանը (Էյուբյանների էմիրության էմիր Ֆախր-է-Դին իբն Շիհաբ-է-Դին (1378-1410) - Մ.Ֆ.), անգոր վիճակում լինելով, իր հավատարմությունը ցուցաբերեց մեծ էմիր Օսման բեկի նկատմամբ և նա դա ներկայացրեց փառիշահին (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին - Մ.Ֆ.): Երբ իրավիճակի լրջությունը ակնհայտ դարձավ, ամեն տարի որոշակի հարկեր ու զորք տրամադրելու որոշում ընդունվեց» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրբ Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Շամանելով առ-Ռուհա՝ նրանք թալանեցին այն և կթեցին ողջ կաթը» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

⁵⁰⁷⁵ «Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) զորքը հասավ Մարդինին: Նրանք կայանեցին Դունայսարում, իսկ առավուտյան սկսեցին Մարդինի պաշարումը, սակայն հայտնի դարձավ, որ քաղաքի բնակչությունը թողել է այն ու ամրացել ամրոցում...: Այդ ամրոցը նման էր Ակկա թռչունին, նրա գագաթը վեր էր որսի սահմանից, սակայն այդ ամրոցը, կարծես ծեր կույս, հրաժարվում էր ամուսնության առաջարկից և փեսացուի գրկախառնումից, իսկ պատճառն այն էր, որ այդ ամրոցը կառուցվել էր սարի գագաթին, որը ձեռնվում էր երկնքի գմբեթին: Այնուհանդերձ, եթե երկնքի գմբեթը միշտ շարժվում էր, ապա սա անշարժ էր և չէր շարժվում: Այդ սարի լանջին մի հովիտ կա, իսկ նրա տարածքը ավելի լայն է ազատասեր մարդկանց կրծքից: Այդ հովիտում կան այգիներ, իսկ ներքևում հոսում է գետը: Այդ հովիտում կան դաշտեր, բոստաններ և արոտավայրեր, իսկ նրա սահմաններն այնպիսին են, որ նրա ավերին չի կարող հասնել Նույնիսկ ամենակարող ամրոց...: Ծանապարհը, որն անցնում է այդ հովիտով, բերում էր դեպի ամրոց և տանում այնտեղից: Այդ ամրոցը ամուսնույնի էր և վեհաշուր: Քաղաքը կառուցված էր նրա ստորոտին, նրա բերքից սևվում էր քաղաքի բնակչությունը, իսկ համեղ ջրից էլ հագեցնում ծառայում...: Թեմուրը սկսեց նեղ ուղիներ փնտրել դեպի ամրոց, որ սերմի պաշարման օղակը, բանի որ ամրոցի մոտակայքում տեղ չկար քարանետներ տեղադրելու և մարտնչելու համար: Այդ ժամանակ Թեմուրը, հենվելով գիտնականների և հրամանատարների խորհրդի վրա, սկսեց բրիգով ու կացինով ամրոցի տակ փոս փորել, սակայն ամրոցի պատերն և անթերիությունը այնքան հզոր էին, որ գործը ոչ մի բայլ էլ առաջ չկատեց, բանի որ այդ ամրոցը նման էր քարեպաշտ աղբյուր, որն իր քարեպաշտությամբ զարմացնում էր նրան ամրոցիկանց: Արդյունքում բրիգները կտրվեցին, կացինները հոգնեցին, սուրը բթացավ և գործիքները ծովեցին, ինչպես մարմնի փափուկ մատերը: Թեմուրը շարունակեց այդ անօգուտ և աշխատատար գործը..., սակայն, ոչ մի օգուտ չստանալով չհասավ իր նպատակին...: Երբ Թեմուրը հասկացավ, որ այդ ամրոցից իրեն անթիվ բանակություններ դժբախտություններ են

գալիս, իր համբերությունը չի հերքի, իսկ եթե համառությունը դրսևորի, ապա դա կշեղի իրեն ճշմարիտ ուղուց...», նա թաքցրեց իր անհաջողությունը՝ մասամբ պահպանելով իր մեծությունը և արժանապատվությունը: Նա ավերեց բաղաձիկը և նրա պարիսպները, ոչնչացրեց նրանց նույնիսկ հետքերը, ավերեց մեծ ու փոքր մզկիթները, ինչպես նաև մանրացրեց բաղաձիկի հիմքը հանդիսացող բարերը: Դրանից հետո, ինչպես միջուկ, թիթեռ կամ մորեխ անհաշիվ իր գործով, նա հեղեղով գնաց դեպի Բաղդադ» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Մարդիկ կառավարիչը (Արտուխյանների էմիրության էմիր Մեյի-Զահիրը - Մ.Ֆ.), որն առաջ Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գերին էր, երկար ժամանակ շղթայված էր և միայն հետո էր, որ Սահիբ Կիրանը իր ողորմածությամբ ներել էր նրա մեղքը, խղճացել ու վերադարձրել էր իր երկիրը, իսկ վերջինս էլ երդվել էր, որ, քանի կենդանի է, չի թշնամանա Սահիբ Կիրանի հետ և կլինի նրա ստորուկն ու կծառայի նրան: Վերջինս, սակայն, չնանսնացեց Ասորիքյան արշավանքին և որդուն էլ չուղարկեց: Լսելով, որ Սահիբ Կիրանը վերադառնում է հաղթանակով, նա զոջաց իր արարքների համար և նրա հոգին վախ ընկավ: Ինչ վերաբերվում է Սահիբ Կիրանին, ապա նա կանգ առավ Մարդիկն ու մոտ և իր սիրալիրության շնորհիվ մարդ ուղարկեց ու նրան կանչեց իր մոտ, բայց նա վախեցավ և չեկավ: Սահիբ Կիրանը այրեց բաղաձիկի դուխ մասն և շուկան, սակայն այնտեղ երկար մնալ հնարավոր չէր, քանի որ շրջակա դաշտերում չկար բավարար քանակությամբ խոտ ձիերի ու այլ կենդանիների համար: Սահիբ Կիրանը իր մոտ հրավիրեց Ղարա-Ռուսանին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.), որի երկիրն և բաղաձիկն այդ կողմերին մոտիկ էր, նրան ձի նվիրեց, խալաթ տվեց, մեծ պատիվների արժանացրեց ու հրամայեց. «Պաշարի Մարդիկն ամրոցը և, քանի չես գրավել ամրոցը, չլքես այդ վայրը»: Սուլթան Սահիբ Կիրանը խալաթներ հագցրեց և ձիեր նվիրեց նաև 37 հոս-Բեֆի, Երզնկայի ու այլ վայրերի կառավարիչներին, բեկերին, որից հետո թուլթուլեց նրանց գնալ» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Լենկթեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) մեկնումը Դամասկոսից տեղի ունեցավ 3 հրեյի 803 թվականի Շաբան ամսի 3-ին, շաբաթ օրը: Այնուհետև նա անցավ Դալեպով և երկրորդ անգամ վերջինիս ենթարկեց այն ճակատագրին, որը որոշվել էր դրա համար: Այնտեղից նա գնաց նույն թվականի թվականի Ռամադան ամսի 10-ին, երկուշաբթի օրը և հարձակվեց Մարդիկն վրա: Այնտեղ նրան որոշակի իրադարձություններ պատահեցին և նա հեռացավ բաղաձիկ՝ սպախություններ թողնելով, թե գնում է Սամարղանդ, իրականում, սակայն՝ որպեսզի ուշադրությունը Բաղդադից շեղի: Այդ ժամանակ սուլթան Ահմադ իբն Ուվեյսը (Ջեյախյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը - Մ.Ֆ.) Բաղդադում փոխարքա էր նշանակել Ֆարաջ անունով մի էմիրի, միևնույն ժամանակ և Ղարա-Յուսուֆը գնացել էին դեպի Ռում: Եվ ահա Լենկթեմուրը անակնկալ բալյով 20.000 մարդկանցով Միդգա Ռուստամին ուղարկեց Բաղդադը գրավելու, ապա արդեն ինքը հետևեց նրան իր մացած զորքերով: Ես ճամբար խիտեց Բաղդադում և պաշարեց այն՝ վերջնականապես նվաճելով այն այդ տարվա զոհաբերությունների տոնի օրը և սրի բաշելով բնակիչներին: Չինանցի պահապան էմիր Ասանբեկը՝ ազ-Զահիր Բարբուկի նախկին մամուլներից մեկը, որը գերի էր վերցվել Լենկթեմուրի կողմից, արժանացել էր նրա բարեհաճությանը և նրա կողմից նշանակվել էր իր սեփական գինանցի պահապան, Բաղդադի գրավման և պաշարման մասին ինձ մի քանի տարասիտի պատմություններ է պատմել: Օրինակ, նա պատմել է, որ, երբ Լենկթեմուրը տիրացավ բաղաձիկի, ստիպեց իր հետևորդներից յուրաքանչյուրին իրեն բերել բնակիչներից երկուսի գլուխները: Կոտորածը տեղի ունեցավ Բաղդադում և նրա տարածքներում, երբ այդտեղ հոսում էր առվակներով, նախքան նրանք նրան կբերեին այն, ինչ նա պահանջում էր: Այդ գլուխներից նա այնուհետև կառուցեց 120 աշտարակ: Բաղդադի բնակիչների թիվը, որոնք սպանվեցին այդ օրը, կազմում էր մոտ 100.000 մարդ, թեև այ-Մակրիդին ասում է 90.000 հոգու մասին: Սա՝ գուժարած պաշարման օրերին սպանվածներին, նրանց, ովքեր սպանվեցին այն օրը, երբ նա մտավ Բաղդադ, և նրանք, ովքեր հետևեցին Տիգրիս գետը և խեղդվեցին, որոնց թիվը նույնիսկ ավելի մեծ էր, քան առաջին անգամ նշվածը: Ասանբեկը ասում էր. «Եթե մի մարդ, որին նրանցվել էր երկու գլուխ բերել, չկարողանար ապահովել երկու տղամարդու գլուխ, նա կորում էր մի որևէ կնոջ գլուխ, սակայն էր նրա մագերը և բերում այն: Նրանցից ոմանք կանգնում էին փողոցներում, հետապնդում էին անցորդներից որևէ մեկին և կտրում էին նրա գլուխը»: Բաղդադը գետնին հավասարեցնելուց հետո, Լենկթեմուրը գնաց Ղարաբադ, որտեղ էլ ճամբար խիտեց» (Իբն Թադիքիբի լեզու այ-Մահալին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Երբ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) այնտեղից շարժվեց դեպի Բաղդադ, Օսման բեկին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.) ուղարկեց Դիարբեքիր: Նա այնտեղ զբաղվեց Մարդիկն պաշարման գործով, երբ Մարդիկն սուլթանը (Արտուխյանների էմիրության էմիր Մեյի-Զահիրը - Մ.Ֆ.) դուրս եկավ ամրոցից: Նրանց միջև մեծ ճակատամարտ եղավ: Վերջում Մարդիկն սուլթանը պարտվելով՝ ներս փախավ ամրոցը: Երբ Օսման բեկը ձեռնարկեց նվաճման և պաշարման միջոցների գործարարումը, Մարդիկն սուլթանը անգոր եղավ, ինչից հետո խաղաղության և պայմանագրի համար պատմականություն կազմեց: Այդ կերպ Օսման բեկը դարձավ ամուր պատի և ամրոցի տերը, ամրոց, որ մի քանի հարյուր ընտանիքի էր պատկանել, բայց նա կարճ ժամանակում գրավեց այն...: Եվ ահա Օսման բեկը, բանակ կարգավորելով, դարձավ Մարդիկն պաշարման վրա գնաց: Նա նրանց ցորեքը և բերքն ցրեց: Քանի որ այդ բաղաձիկը վերցնելը դժվար էր, սակայն, նա, շտապ մեծ չափով թալան իրականացնելով, Ամրոցի ութ և Մարդիկնի հինգ փարսախի հեռու գտնվող Սավուր ամրոցի վրա գնաց: Նա այդ ամրոցը վերցրեց: Զեռու, բորբոցի մի հանրության վրա հարձակվելով, նա նրանց թալանի ու կործանման ենթարկեց: Բորբոցի որոշներին տարելան հարկ դնելով՝ նա Յալալի վրա գնաց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո մեծ հաղթությամբ նրանք եկան Մարդիկն վրա և հիմնովին ավերեցին բաղաձիկը ու այն հողին հավասարեցին, սակայն բաղաձիկի բերրոցը գրավել չկարողացան: Այս երկրից ևս շատ գերիներ վերցրին՝ թրիստոյաններ» (Անանու Ռուսանցի «Յիշատակարան 1401 թվականին»):

«Փոկչեյան 1394 կամ 37-րդ 841 թվականին, տարվա վեցերորդ ամսին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) դարձավ ելավ ու իջավ Բաղդադ: Նա թաղեց ավելի 20.000 հոգու, որից հետո վերադարձավ իր տեղը» (Անանու Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Փոքր Դայաստանում նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գրավեց... Մարդիկը» (Ռուի Գոնսալես Դ՝Կլավիստ «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ 37-րդ շրջակայքի մի տեղում, որ կոչվում էր Մերդին, կար մի իշխան, որի անունն էր Եսայա» («Զարթիս-Յիսուպեթ», Անանու «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականներին»):

⁵⁰⁷⁶ «Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ճամբարը ուղղություն վերցրեց դեպի Թավրիզ: Ծանապարհին կանգ առան Նիսիբի ամրոցի մոտ: Նա հրամայեց. «Գրավել ամրոցը»: Ամրոցի դարուգան, լսելով Սահիբ Կիրանի մասին, հրամայեց բոլորին՝ մեծից փոքր, նվերներով դուրս գալ ամրոցից և գալով պատիվ ունենալ տեսնել նրա դեմքը: Սահիբ Կիրանը նրանց լավ ընդունեց և այդ մարդկանց ոչ մի վնաս չհասցրեց» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ասպատակեց Նիսիբի, տիրեց նրա այգիները, հետո ոչնչացրեց բաղաձիկի տարբեր մասերը, ինչպես նաև ավերեց պարիսպը և ոռոգման համակարգերը: Բաղաձիկը գրկվեց իր բնակիչներով, տները և շենքերը դատարկվեցին» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.) Եգիպտոսից հետո Կաշերիանում տեղավորվեց: Այնուհետև նա շարժվեց Սուլեյմանի և Զոքի բորների դեմ: Ոմանց ամրոցները գրավեց, որոշների վրա հարկեր դրեց, որոշները թալանեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵⁰⁷⁷ «Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) հրամայեց. «Սուլթան Սահմուդ խանին, արքայազն Ռուստամին, Սուլեյմանշահ-բեկին, Աուգրաբու Տակուին, Ռուստամ Թագալ Բուդային, Սեյիդակ Բահադուրին, Թոքալ Բաուլախին և թունեների ու կոշունեներին այլ բեկերին՝ առաջապահում ուղղություն վերցնել դեպի Բաղդադ: Վերջիններս, գործելով ըստ հրամանի, գնացին ու մոտեցան Բաղդադին՝ կանգ առնելով նրանից հարավ: Այնտեղ նստում էր Փարաջ անունով մի մարդ՝ սուլթան Ահմեդ Ջեյախյանի (Ջեյախյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը - Մ.Ֆ.) նուկերը: Նրա մոտ արաբներից և թուրքմեններից շատ մարդիկ հավաքվեցին: Այդ պատճառով նրա մոտ գոռոզություն հայտնվեց, իսկ գլխում բուն դրեց անիրականալի բռնաձուլը և նա պատրաստվեց պատերազմի պատրաստությամբ՝ ամրացնելով ամրոցը: Լուրը եկավ հաղթական զորքի մասին: Էմիր Ալի Զալանթարը դուրս եկավ Սանդայից, Ձան Ալին էլ դուրս եկավ Բակուբայից և, անցնելով Տիգրիսը, կանգ առավ Սադայի մոտ: Փարաջ-շահը ևս դուրս եկավ 37-րդ շրջակայքից, Սաբախը՝ Միքայից, միացան իրար և 3.000 հոգանոց զորք միասին գնաց Բաղդադ՝ հաղթական զորքի դեմ: Այս կողմից արքայազն Ռուստամը, Սուլեյմանշահ-բեկը և այլ բեկեր, իմանալով նրանց մասին, պատրաստվեցին: Տիգրիսի ափին, Էմիր Ահմեդի տան դիմաց, ճակատամարտ տեղի ունեցավ, Ձան Ալին շատ այլ առաջինների հետ սպանվեց: Եվ մի խումբ նետվեց գետը և նրանցից շատերը խեղդվեցին: Չնայած դրան, որ նման բան տեղի ունեցավ, խելագար Փարաջը դուրս իսկ չվախեցավ և նրա հոգին չհակվեց այն բանին, որ լքի երկրամասը: Նա ասում էր կեղծ խոսքեր. «Սուլթան Ահմեդն ինձ անել է. «Եթե նույնիսկ գա ինքը Թեմուր-բեկը, բաղաձիկը մի հանձնիր նրան»: Ես չեմ նահանջի նրա խոսքերից»...: Բեկերը, որ Բաղդադ էին մեկնել ըստ հրամանի, Սահիբ Կիրանին լուր ուղարկեցին կատարվածի երկայն ևս դիմաց, ճակատամարտ տեղի ունեցավ, Ձան Ալին շատ այլ առաջինների հետ սպանվեց չլուր ուղղություն վերցրեց դեպի Բաղդադ...: Դադարական զորքը Ալթուն Զուփուրուկի ճանապարհով շարժվեց դեպի Բաղդադ: Դասնելով Բաղդադին՝ կանգ առան Տիգրիսի ափին՝ Զուբբայալ ուկաթի դիմաց, վրաններ խիտեցին և դրեցին արքայական վրանը: Չորքը շրջապատեց բաղաձիկը չորս կողմից և իր վրանները դրեց: Դրանան տրվեց. «Փողոցներին՝ զբաղվել իրենց գործով»: Արքայազններից Միհրան-շահը, արքայազն Ռուստամը, արքայազն

խալի-Սուլթանը **(Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր խալի-Սուլթանը - Մ.Ֆ.)** ու բեկերից Սուլեյմանշահ-բեկը, Շահ Նուր-է-Դինը, Բուրունդուկը, Ջհանշահը, Ռուստամ Թագայ Բուրան, Ալի Սուլթանը և այլք զխալիդներին փորոքներին ու գործի անցան: Դժբախտ Փարաջը հետախուզության համար, բայց իբր որպես դեսպանություն, մի մարդ ուղարկեց դուրս, որ սա տեղեկություններ բերի Սահիբ Կիրանի ուժերի մասին: Սա ներկայացավ Սահիբ Կիրանին: Տիրակալը իր ողորմածությամբ ասաց. «Չես, ասա Փարաջին, թող չվախենա, դուրս գա քաղաքից և տեսի մեզ: Մենք այնպես կանեց, ինչպես ինքն է ուզում»: Ուղարկված մարդուն խալաթ հագցրին և հետ ուղարկեցին: Սա եկավ և Փարաջին ասաց այն ամենը, ինչ ասել էր Սահիբ Կիրանը: Փարաջը հասկացավ, որ դրանք ծշմարիտ խոսքեր են, բայց իր անգրագիտության և անբախտության պատճառով ասաց. «Դրանք սուտ խոսքեր են: Զանի ես կենդանի եմ, պիտի մարտնչեմ»: Այդ ժամանակ խոջա Մասուդ Սեմնանին և Մանգլի խոջան, ընկնելով նշանի տակ, ծակատագրի կամքով մեկական նետ ստացան և զոհվեցին: Այդ պատճառով Սահիբ Կիրանը տխրեց և ուղարկեց Լուբան Թավաչին: «Թող արթալազն Շահռուիդը **(Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր Շահռուիդը - Մ.Ֆ.)** գումակի հետ միասին մեզ մոտ գա»: Երբ Լուբանը հասավ Կալանգի կողմից վայրին, արթալազը, ըստ հրամանի, վերադարձավ և ժամանեց Բաղդադ: Բաղդադի բնակչությունը, տեսնելով այդ գործը, բար կտրեց: Չորքը տեղադրվեց գետի այս ու այն ափերին: Հրաման տրվեց. «Զուրբաթավ Ուկաբայից ներքև կամուրջ կառուցել»: Կամուրջ կապեցին և լավ նետածիգներին ու իգիթներին դրեցին կամրջի սկզբում: Սրանք, անցնելով կամուրջը, քաղաքը վերցրին օդակի մեջ: Այդ ժամանակ բերեցին Սայիդ Ահմեդ Ալի-շահին՝ Ալանյուկ ամրոցի կառավարչին: Սահիբ Կիրանը հրամայեց. «Մահապատժի ենթարկել»: և նշան վեց, որ, այսպես, Ալանյուկ ամրոցը տալ Մուհամմեդ Ալբախին: Սայիդ Ահմեդին բերած մարդուն այդ երկու նշաններով նա վերադարձրեց...: Այդ ընթացքում դժբախտ Փարաջը, որը գտնվում էր Բաղդադ քաղաքում, մարտնչում էր, չինսլելով իրեն, ինչպես խելագար կամ դատապարտված: Հենց հաղթական գործը թունել էր փորում կամ քանդում էր որևէ մի աշտարակ, նրանք անմիջապես վերականգնում էին: Ամառային ժամանակ էր և Բաղդադի օդը շատ շոգ էր: Նման եղանակին էլ, սակայն, հաղթական գործը, հազած գրահները, պատրաստ կանգնած էր: Արթալազները և բեկերը շատ անգամ էին համոզում նրան խոսքերով. «Թույլ տուր մեզ մեկ հարվածով հարձակվել քաղաքի վրա»: Տիրակալը պատասխանում էր. «Ուրեց Փարաջը հանձնվի»: Ճակատագրով, սակայն, հնուց ի վեր նախատեսված էր, որ քաղաքը պետք է ավերվի և նրա բնակչությանը պետք է փորձանք պատահի: Այդ խելագար ժողովրդի մոտ օր օրի վրա անգրագիտությունը մեծանում էր և նրանք մարտնչում էին: Տիրակալը սպասեց բառատուն օր: Զաղաքում սով սկսվեց: Զառատուն օր անց Չուլբադար ամսի 27-ին, կիրակի օրը, կեսօրին, երբ ուժեղ շոգի պատճառով քաղաքացիները չէին կարողանում կանգնել պարիսպների վրա և ցրվել էին նետերով, իսկ ամրոցի պատերի վրա ոչ-ոք չկար, արթալազները խալի-Սուլթանը ու բեկերից էլ Շեյխ Նուր-է-Դինը և Ռուստամ Թագայ Բուրան ուղղություն դեպի քաղաք: Նրանք պատերին աստիճաններ հենեցին և Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկը առաջինը բարձրացավ պարսպի վրա: Նրա հետևից ամրոցի պարսպի վրա բարձրացան բախողուները, խալի-Սուլթանի և Ռուստամ Թագայ Բուրանի մոտիկները, սկսեցին խփել թմբուկները, փչել շեփորները ու աղմուկ հանել: Գետի կողմից՝ ավելի վերև, արթալազն Ռուստամը, Շահ Մեյիթ-բեկը, Բուրունդուկը, Ալի Սուլթանը և այլ բեկեր մեկ հարվածով փչեցին ամրոցի պարիսպը: Հաղթական գործը չորս կողմից ներս մտավ, ամրոցի բնակիչները սկսեցին փախչել տարբեր կողմեր, բայց, ուր էլ որ նրանք չփախչեին, նրանք գտնում էին նետերի ու սրերը: Դժբախտ Փարաջը, աղքատ հեն նավակի նստելով, սկսեց նավարկել գետն ի վեր: Ռազմիկները սկսեցին նետեր արձակել: Թաքնվելով նետերից՝ նրանք նետվեցին գետը և ձկների համար կեր դարձան: Ըստ հրամանի նավաստիները սուզվեցին գետը և Փարաջի մարմինը ափ հանեցին: Հրաման եկավ. «Ամեն մի ռազմիկի բերել մեկական գուլի»: Ռազմիկները, լսելով այդ հրամանը, նետվեցին գլուխներ ձեռք բերելով: Զաղաքականության շուկան այնքան ակտիվացավ, որ դահիճը ութսունամյա ծերունուն հավասարեցրեց նորածնին: Թավաչները սկսեցին շրջել և, հավաքելով գլուխները, աշտարակներ պատրաստեցին: Դա արվեց որպես դաս ուրիշներին, որ սրանք, համաձայնության գալով ջիների հետ, հանկարծ չգնան սիսալ ուղով» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Հետո Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)** ցնցեց նրանց, ոնց ցնցեց և ինչ ցնցում էր դա: Հաջի-ամսին նա շրջապատեց նրանց: Բաղդադի ռազմիկները արհաբար դիմադրեցին նրան և Թեմուրի գործից մեծացրեցին սպանվածների ու վիրավորների թիվը: Այդ ժամանակ անցալի գայրադուր գնացի Բաղդադի վրա: Հետո, խորհրդակցելով էմիրների հետ, ես գնացի Աղբազան, բանգի դրանով ուզում էի պարզել, թե մտադիր է արդյոք կեսարը պատերազմել ինձ հետ: Այն բանից հետո, երբ ես հասա Թավաչի, որոշ քաղաքացիների մեծաբանակ գործով ուղարկեցի Բաղդադի վրա, որն այդ ժամանակ սրա տեր Ահմեդ Ջալաիրյանը **(Ջեաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդը - Մ.Ֆ.)** հանձնարարել էր պաշտպանել իր թոռ Ֆառուխին՝ հավաքելով մեծ բանակի մարդկանց: Արթալազները մոտեցան Բաղդադին և շրջապատեցին այն: Սկիզբ առավ մարտը և ինձ սկսեցին գեկուցել փծակի մասին: Այդ ժամանակ ես որոշեցի ինքս էլնել և գրավել այդ քաղաքն ու նրա ամրությունները: Ես այնտեղ գնացի Թավաչի ճանապարհով և, հասնելով Բաղդադ, սկսեցի զգուշ ու ռազմական խորանակության կիրառմամբ այն տիրելու գործը: Այնուհանդերձ միայն երկու ամիս և մի քանի օր տևած պաշարումից հետո էր, որ այդ քաղաքը գրավվեց և հաղթանակ ձեռք բերվեց: Ամրության պաշտպան Ֆառուխը խեղդվեց Ջիլա գետում: Դրանից հետո ես քաղաք մտա և հրամայեցի մահապատժի ենթարկել բոլոր անհնազանդներին ու խռովարարներին, իսկ ամրաշինական և առավել կարևոր քաղաքային կառույցներն էլ՝ հողին հավասարեցնել» (Ալանյուկ «Թեմուրի հրահանգավորումը»):

«Երբ մեծ էմիր Օսման բեկը **(Ադ-Ղուլունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանին - Մ.Ֆ.)** շարժվեց Դիարբեքի՝ Սահիբ Կիրանի **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.)** գործի աշխարհ նվաճող դորշները հասան Բաղդադ: Սահիբ Կիրանը հրաշալի կերպով իջավ Բաղդադ և այնտեղ, քաղաքի, մարդկանց ու վերածնվող երկրից ազդեցություններ տեղի ունեցան վատ իրադարձություններ ու աղետներ: Կիրանի որոշմամբ այդ վայրում կատարվեց կոտորած, գերության վերցնում և ավերում: Տիրակալի ափերը ողորդվեցին սպանվածների արյունից առանձնացած արցունքներով: Բաղդադի օդը հիշեցնում էր մեռյալների մարմինների հոտը, ինչպես նաև հուզված ու տանջվածների շնչառության բույրը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Ամրոցից Թեմուրը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)** ուղղվեց Բաղդադ, որպեսզի պատժի սուլթան Ահմեդին **(Ջեաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին - Մ.Ֆ.)**, որն իր բացակայությամբ ձեռք էր գցել Բաղդադը: Հարձակման ենթարկված սուլթան Ահմեդը երկրորդ անգամ փախավ, այն անգամ՝ թուրքական սուլթան Իլդիհիմի մոտ: Պաշարված Բաղդադը գրոհով գրավվեց ու ավերվեց, իսկ նրա բնակչության մի մասն էլ կոտորվեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Արթա-սուլթանի **(Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ֆարաջի - Մ.Ֆ.)** տարածքներից վերադառնալուց հետո Թամեռյանը **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)** միլիոնանոց գործով դուրս եկավ Բաքեյունի դեմ: Իմանալով նրա մոտենալու մասին՝ արբան լեռն քաղաքը՝ այնտեղ կայացրեց թողնելով: Մեկ ողջ ամիս շարունակված պաշարումից հետո Թամեռյանը, որը հրամայել էր փորել պարիսպների տակ, գրավեց քաղաքը և հրի մատնեց այն: Դրանից հետո նա հրամայեց մոխիրների վրա մոլախոտ ցանել, քանի որ երդվել էր, որ վերջնականապես կավերի քաղաքը այն աստիճան, որ հնարավորություն չի լինի իմանալ, թե որտեղ են գտնվում տները: Դրանից հետո Թամեռյանը դարձավ դեպի միջնաբերդը, որը շրջապատված էր ջրով և հենց որտեղ էլ պահվում էին արաբյի գանձերը: Չկարողանալով գրավել այն՝ Թամեռյանը հրամայեց հետ մղել նրանից ջրուրը և հաստակում նրանք գտան երեք արկերով՝ լցված ոսկով ու արծաթով...: Դրանից հետո նա գրավեց միջնաբերդը և այնտեղից կախելու միջոցով մահապատժի ենթարկեց 15 հոգու: Միջնաբերդում գտան ևս 4 արկղ ոսկի, որոնք տարվեցին Թամեռյանի կողմից: Դրանից հետո նա էլ քաղաքների տիրեց, բայց ի վերջո շոգ ամառվա պատճառով ստիպված եղավ լքել այդ վայրերը» (Ռովհան Շիլբերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 15):

«Նա **(Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.)** դարձյալ իր գործերն ուղարկեց Բաղդադ քաղաք և նույն թվով՝ 700.000 մարդով, մաղեգ շինեց» (Թովմա Մեծփեյի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 29):

⁵⁰⁷⁸ «Նրանք հրով և սրով կործանեցին ողջ Կրաց երկիրը, ենեղեցիները բանդեցին ու, գերիներին վերցնելով, հասցրին մեր աշխարհը՝ մերկ և բոքիկ, բաղցած ու ծարավ: Ամեն 5 չաղաթա 20 գերի ուներ, սակայն նրանց մեծ մասն այն էր, որ ճանապարհին էին մահանում, բանգի նրանք բար վերցնելով ջախջախում էին սրանց գլուխները, որ կենդանի չման, իսկ իրենք թողնում գնամ էին իրենց ճանապարհով: Դա տեսանք մեր աչքով: Վայ ու եղուկ բարձրացավ բրիստոկյա ժողովրդի վրա: Տեսնում էինք գերիներին և օգնել չէինք կարող, այլ, հեղձամարձուկ լինելով, ողբով ու լալով խոյս էինք տալիս, փախչում նրանցից: Եվ առան, գնացին խորասան» (Թովմա Մեծփեյի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 29):

«Դրանից հետո նրանք ուղղություն վերցրին Գուրջիստան, անցան արագացված երթով և, հասնելով այդ վայրին, սկսեցին զբաղվել թալանով: Գուրգեն արքան (**Քարթլի թագավորության արքա Փեղոզի VIII-ին – Մ.Ֆ.**) զարմացավ կատարվածից և հնազանդությանը ու նվերներով մարդ ուղարկեց՝ հայտնելով Սահիբ Կիրանին (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**)։ «Ես տիրակալ Սահիբ Կիրանի անարժան ստրուկն եմ: Եթե Սահիբ Կիրանը գա այս կողմերը, ես կգամ նրան ծառայելու»: Արքայազները սուրհանդակ ուղարկեցին կատարվածը ներկայացնելու համար և, այնտեղից շուտ գալով, կանգ առան մի լավ մարզագետուհի» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամ»):

⁵⁰⁷⁹ «Տիրակալ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) ելավ Մանդուկից և մեկնեց Իմերեթին: Ճանապարհի կեսին նա հանդիպեց մի ամրոցի, որի անունը պատմության գրքերում չի նշվում, սակայն այնպիսի մի գովեստով է խոսվում նրա մասին, որ ասվում է, թե դրանից ուժեղ ամրություն ուրջ աշխարհում չկա: Ինքը՝ Թեմուր տիրակալը, հաճեց ասել. «Ես հազարավոր ամրոցներ եմ գրավել տրանսիք էլ ավելի մեծ, սակայն նման ուժեղ ամրոց երբեք չեմ տեսել»: Այդ ամրոցը կառուցված էր բարից և շաղախից ու այն մի բարձր ժայռի վրա: Այն երկու կողմերից խորը խանդակներ ուներ, շրջակայքում՝ թափուտ անտառներ, կտրուկված տեղեր և փոսեր, մի խոսքով, այնտեղ այնքան նեղ էր, որ ոտք դնելու տեղ անգամ չկար: Սարը 150 աղլե բարձրություն ուներ և առանց աստիճանի կամ պարանի նրա վրա հնարավոր չէր մագլցել: Կար միան մեկ և շատ նեղ ճանապարհ: Մոտենալ լեռան ստորոտին հնարավոր չէր: Ահա հենց նման զարմանալի մի վայրում էր կառուցված այդ ամրոցը, որի տիրակալին կոչում էին Թարա: Նրա հետ միասին ամրոցում 150 հոգի կար, որոնք լեռնեղան շատ ոչխարներ և խոզեր էին պահում, իսկ ամրոցից դուրս էլ գիտով լի մի ամբար կար: Դրանից մի քիչ առաջ տիրակալ Թեմուրն անցել էր այդ ամրոցի մոտով, սակայն չէր պաշարել այն և ահա այժմ զանկացավ նվաճել այդ ամրոցը: Նա հարցում արեց վեթիկներին և վեթիկներին, որոնք գեկուցեցին. «Այդ ամրոցը հնարավոր չէ նվաճել ուժով: Մյուս կողմից էլ, եթե այն շրջափակելու համար խոշոր զորք թողնենք, ապա չենք կարողանա այն պարենավորել, իսկ ավելի փոքրաքանակ զորքին էլ թշնամին կկոտորի»: Տիրակալը զայրացավ այդ խորհրդականների վրա և զորքին հրամայեց պաշարել ամրոցը՝ բոլորին հրամայելով բարանետներ ու աստիճաններ կառուցել: Մեյի-Ամիրշահը երեք օրում այդ ամրոցի դիմաց այնպիսի մի աշտարակ կառուցեց, որ նրանում տեղակայվում էին 3.000 զինվոր: Այլ ռազմիկներ ամրոցի մոտ ևս երկու աշտարակներ կառուցեցին և այդ արվեց այն նպատակով, որ պաշարյալներին պարզ լինե՝ տիրակալ Թեմուրը չի գնա այդտեղից, բանի դեռ չի նվաճել ամրոցը: Ինքը՝ տիրակալը, տեղակայվեց ամրոցի հետևում: Աստիճաններն և բարանետները մոտեցրին ամրոցին, որից հետո ծառերը տապալեցին, հող լցրին և այնպիսի մի բարձր թուժով կառուցեցին, որ կարողանում էին վերևից նայել ամրոցին: Վրացիները մեծ հույսեր ունեին ամրոցի ամրության վրա և տիրակալի բոլոր ջանքերն ու եռանդը նրանց կատարելի պետք էր բան էին թվում, նրանք պետք եղած ուշադրություն չէին հատկացնում դրանց և դա էր, որ պատճառ եղավ ամրոցի անկմանը, բանդի հակառակ պարագայում այն երբեք չէր գրավվի: Թուրքերը ևս կարծում էին, որ ամրոցը հնարավոր չէր գրավել և ահա այսպես, ոչ մի գործում պետք չէ լինել գոռոզ ու հանդուգն, չէ՞ որ ասված է, որ մի ավելորդ զգուշությունից մարդու զուխը չի ցավի: Եվ այսպես ամրոցի կայացողը ինչպես պետք է չզգուշացավ, իսկ թուրքերն էլ մեծ եռանդ դրսևորեցին: Մի ամրոցը շաքաթ թուրքերը մարտնչեցին, սակայն ոչ մի բանի չհասան: Ի վերջո, մի հինգաբաթյա օր Բիչաղ անունով մի բուրդ, որը պատկանում էր միկրիների ցեղին, իսկ տրանք ի ծնե վարպետ եղավ ամրոցի, ծառերի, ծառերի և սյուների վրա մագլցելու հարցով, ահա ուրեմն, մի հինգաբաթյա օր Բիչաղ անունով մի բուրդ գաղտնի կերպով ներս մտավ ամրոց, իսկ գիշերն էլ հետ դարձավ՝ հետը բերելով մի այծ: Նա մորթեց այծին, դրա գլուխը ներկայացրեց տիրակալին, իսկ մարմինը թողեց տեղում: Դա տիրակալը լավ նշան համարեց և շատ գոհ մնաց: Նա հրամայեց երկար և հաստ պարաններ նախապատրաստել: Ամառը անցավ մեռաբետ պարանների հյուսեցին, պատրաստեցին նաև աստիճաններ և բարանետներ: Ընտրեցին ճարպիկ ու արագընթաց բաշերի, որպեսզի տրանք Բիչաղ միկրիի գլխավորությամբ աստիճաններով ամրոց մագլցեին: Ընտանիքի ամսի 23-ին, երբ լուսինը մայր էր մտնում և գիշերը խավար է, տրանք աստիճաններով աննկատ ամրոց թափանցեցին: Ամենից առաջ ընթանում էր Բիչաղ միկրին՝ հետո ունենալով երկու ռազմիկներ: Այդ ամրոցում մի մեծ ծառ կար: Պարանները կապեցին դրան, իսկ մյուս ծայրերն էլ կախեցին պարսպից ցած: Իր հեղթին աստիճանների վերևի մասը պարաններով ամրա: Այստեղ կարանք տեսան, որ վրացիները բնած մահացու բնով և չեն էլ մտածում ամրոցը պաշտպանելու մասին: Այդ ժամանակ մի խորասանցի բարձր գոռաց. «Ալլահ, Ալլահ», իսկ շեփորահար Սահմուդը շեփորը փչեց: Հարձակմանը չսպասող վրացիները, լսելով այդ ձայները, շփոթված և խանգարված վեր թռան տեղեղից, վառեցին լույսը, ծանկեցին գեները, դուրս ցատկեցին ու նրանք բոլորը նետվեցին միմյանց վրա: Աղաղակ բարձրացավ՝ «Խիիի դրան»: Երբ այդ աղաղակը լսեցին դրսից, գեկուցեցին տիրակալ Թեմուրին և անմիջապես հեծնեցին ձիերով: Ամրոցի դիմաց մի բուրդ կար և ահա զորքը, բարձրանալով դրա վրա, հարձակում գործեց ամրոցի վրա: Իրենց հերթին ամրոց մտած 50 հոգին տեղի նեղության պատճառով բաժանվեցին երեք մասի: Երեք հոգի մնացին այնտեղ, իսկ մնացածները ամրացան ամրոցում և սկսեցին մարտնչել: Վրացիները մոտեցան այն վայրին, որտեղից թուրքերը բարձրացել էին, և սպանեցին այն երեք հոգուն: Այդ ժամանակ Աբդուլ Մեթվաթը օգնության հասավ: Նրան 12 տեղից վիրավորեցին և նա ցած ընկավ աստիճանից: Սահմուդ-բեկ յասաուլը փորձեց օգնել նրան, սակայն վրացիները տրան ևս սպանեցին: Այն 50 հոգին, որոնք սկզբում էին մտել ամրոց, մարտնչում էին երեք վայրերում: Ըստ դրանի գործը բոլոր կողմերից շրջապատեց ամրոցը, որից հետո ոմանք աստիճաններով, այլ՝ ինչով կարող էին, հարձակում գործեցին ամրոցի վրա, ընդ որում ոմանք առաջացան նեղ ճանապարհով: Վրացիները մարտնչում էին ներսում և չէին սպասում հարձակման դրսից, դրա համար էլ չէին ամրացրել պարիսպը: Թուրքերը դրսից ավելի ուժեղ հարձակվեցին, կտրեցին ամրոցի դարպասները և գրավեցին ամրոցը: Բանի դեռ վրացիները ուժ ունեին և կարողանում էին շարժել ձեռքերը, նրանք լավ էին մտում և շատ թուրքերի կտորոցներ: Թարա ամրոցի տիրակալն իր հետ 150 հոգի ուներ և նրանցից ամեն մեկը ինչից փեց թուրք սպանեց, սակայն հետո նրանցից կենդանի մնացին միայն 60 հոգի, այն էլ հազիվ կենդանի՝ վիրավորված ու հիվանդ, լրիվ զրկված ուժից, իսկ օգնություն էլ ոչ մի տեղից չէր գալիս: Դուրսը կորցնելով՝ վրացիները անվտանգության երաշխիք ունեցին, սակայն տիրակալը չընդունեց նրանց հնազանդությունը և Նոր զորք ուղարկեց: Հասկանալով, որ ելք չկա, վրացիներից նրանք, որոնք դեռևս ուժ ունեին, ծանկեցին սրերը, նետվեցին թուրքերի վրա, շատերին կտորոցեցին, բայց իրենք էլ զոհվեցին: Թուրքերը զբաղեցրին ամրոցը: Թարա ամրոցի տիրակալին և նրանց բոլորին, ում կենդանի բռնեցին, կապակցված բերեցին տիրակալի մոտ և, բանի որ տրանք մեծ քանակի ստրուկանց էին սպանել և շատ անհանգստություն պատճառել, նրանց չիսնայեցին՝ տղամարդկանց կտորոցեցին, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ գերեվարեցին: Ամրոցի տիրակալի կնոջն և աղջկան նվիրեցին Շիրվանի տիրակալին: Միկրի Բիչաղին ու նրա ընկերներին, ով որ կենդանի էր մնացել, շատ պատիվներ տվեցին, իսկ այդ ամրոցն ու շրջակայքը նվիրեցին Բուրան-փաշային: Թուրքերը ելան ամրոցից, իջան ներքև և, 12 օր մնալով այնտեղ, հանգիստ տվեցին մարդկանց ու ձիերին՝ բուժելով վիրավորներին և հիվանդներին: Բոլորին ողորմածություններով և պարգևներով պատվեցին, իսկ շրջակայքի վրաց իշխաններն ու ազնաւորներն էլ, գալով տիրակալի մոտ, անվտանգության երաշխիքներ ստացան» (Փարսադան Գորգիջանիձե «Կրաստանի պատմություն», գլուխ 25):

«Այնտեղ մի ամրոց կար, շատ փակ և ամրացված, որը կոչվում էր Թարթում: Մոտ 200 անհավատ վրացիների թաքնվել էին այնտեղ, չէին վճարում ջիզա և ճնշում էին մահմեդականներին: Հարձակվելով գնացող-գալացողների վրա՝ նրանք վնաս էին տալիս և ներում էին նրանց: Նրանց ալազ Թագայը հեռացել էր գործից և իր փոխարեն դրել էր ոմն Գուրջիկի: Եվ ահա, երբ այդ վատ լուրերը հասան Սահիբ Կիրանին (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**), նա հրամայեց. «Շեյխ Նուր-Էդ-Դին-բեկին, Շահ Մեյի-բեկին և կոչունների բեկերից Մուսա Թոյ Բուդային, Սուրաատ Թեմուրաշին, Թեմուր Մայիբին և այլոք՝ գնալ այդ անհավատների վրա ու վերցնել ամրոցը»: Երբ վերցնեցին արագ երթով հասան այնտեղ, ուղարկեցին մի մարդու խոսքերով. «Եթե ենթարկվեք և ջիզա տաք, ապա մենք ոչ մի գործ ձեզ հետ չենք ունենա»: Այդ դժբախտները, գոռոզանալով ամրոցի անադիկությանը, որոշեցին մարտնչել: Իսլամի գործը ուղղություն վերցրեց դեպի ամրոց և սկսեց մարտը: Մարտնչեցին 5 օր: Վեցերորդ օրը ամրոցը գրավեցին և կտորոցեցին այնտեղ գտնվող անհավատներին, իսկ ամրոցն էլ հողին հավասարեցրին: Դրանից հետո տիրակալ Սահիբ Կիրանի մոտ եկավ Թագայը՝ այդ տեղերի կառավարիչը, և ներում խնդրեց: Տիրակալը ներեց ու խնայեց նրան» (Շարաֆ-Էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամ»):

⁵⁰⁸⁰ «Դրանի հայտնի ամրոցներից մեկը Կեմալին է: Այդ ամրոցը գտնվում է մի սարի գագաթին: Նրա շուրջը շատ այգիներ և խաղողի այգիներ, ինչպես նաև մշակված հողեր ու շինություններ կան: Այդ տեղերի հրաշքներից մեկն էլ այն էր, որ զարնան սկզբին երեք օր շարունակ երկվեթից թափվում էին տապալակած, ուռելու պատրաստ թոշուններ, ընդ որում այն աստիճան, որ դաշտերը ծածկվում էին նրանցով: Նրանք հավաքում էին ագռավներից, աղում և որպես պաշար դնում սափորների ու ամանների մեջ՝ ուռելով դրանք ամռանը և ձմռանը: Արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանը մտավ Սահիբ Կիրանի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրին – Մ.Ֆ.**) մոտ և խնդրեցով առաջ. «Հանձնարարիր ինձ այդ ամրոցի գրավման գործը»: Սահիբ Կիրանը ընդունեց նրա խնդրանքը և թունների բեկերի հետ ուղղություն վերցրեց դեպի այն: Արքայազնը սկսեց զբաղվել ամրոցի գրավման ճակատամարտի համար հանդերձանք պատրաստելով: Սահիբ Կիրանը եկավ Աղզինջան: Արքայազն Աբու-Բաքրին, արքայազն Խալիլ-Սուլթանին (**Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիլ-Սուլթանին – Մ.Ֆ.**), արքայազն Սուլթան-Հուսեյնին, արքայազն Իսթանբուլին, Ջիսնա-բեկին, Շեյխ Նուր-Էդ-Դին-բեկին և Բուռնուդուկ-բեկին ուղարկեց Կեմալի ամրոց՝ Մուհամմեդ-Սուլթանի Միդայի մոտ: Նրանք ժամանեցին արքայազնի մոտ և չորս կողմից շրջապատեցին ամրոցը: Մարտնչեցին տաս օր: Գետակը, որից ամրոցի բնակիչները ջուր էին վերցնում, ուղղեցին ուրիշ կողմ: Պատրաստեցին պարան աստիճաններ և տասնմեկերորդ օրվա գիշերը առյուծանման քաջերը մագլցեցին վերև ու պարանները կապեցին բարերին: Արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանը բախադուրների խմբին հրամայեց, որ նրանք աստիճաններով վերև

բարձրանալ: Իմանալով այդ մասին՝ ամրոցի բնակիչները սկսեցին մարտը: Ալիշերը, Բահթալվաթի որդին և Աբբաս-բեկի եղբոր տղան ընկան աստիճաններից և մահացան: Լուսաբացին հաղթական զորքը խփեց թմբուկները և սկսեց մարտը: Երկու կողմից սկսեցին կրակել հրանոթներից և բարանետներից: Արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանը ևս մարտի մեջ էր, իսկ նրա մոտիկները ամրոցի պատերի վրա բարձրացան բոլորից առաջ: Ի վերջո, հաղթական զորքը բարձրացավ ամրոցի վրա և գրավեց այն: Երբ հաղթանակի մասին լուրը հասավ Սահիբ Կիրանին, նա անմիջապես բարձրացավ իր տեղից, եկավ ամրոց և գննեց այն: Արգիևնացիք մինչև ամրոց յոթ իիգաչա էր: Ամրոցը նա տվեց Թահիրյանին, որ սա պահպանի այն: Դրանից հետո զբաղվեց Ռումի գրավմամբ, սակայն շատ թշնամիներ թաքելով էին անհասանելի վայրերում և բարայրներում: Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկը, Ալի Սուլթան Թավաչին և Դավլաթ Թեմուր Թավաչին, համաձայն հրամանի, ուղղություն վերցրին դեպի թշնամին: Վերջիններս, լսելով հաղթական զորքի մասին, բոլորը ենթարկվեցին և ոչ մի վնաս չեղավ: Դրանից հետո Սահիբ Կիրանը կանգ առավ Միվասի շրջանում...: Ռումի դեսպանների հեռանալու ժամանակ Սահիբ Կիրանին գեկուցեցին, որ այդ վայրից մոտ գտնվում է մի ամրոց, որը կոչվում է Զարուկ և որտեղ թաքելով են ջիգիթների մի ավազակախումբ: Զրամայվեց. «Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկին և Բուռնուդուկ-բեկին՝ մեկնել դեպի այդ ամրոցը»: Զետեղով հրամանին՝ նրանք զորքով ուղղվեցին դեպի ամրոց: Մոտենալով ամրոցին՝ անմիջապես սկսեցին մարտը, փորողները սկսեցին զբաղվել իրենց գործով և արագորեն բախվեցին ամրոցը: Զարթական զորքը մտավ ամրոց, ջիգիթներին բռնելով կոտորեցին, վերցրին նրանց ունեցվածքը և վերադարձան» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Այդ սև կեղեղով և գիշերային խավարով, առաջնալով ու ոլորվելով, Թամեռանը շատ տեղեր անցավ և ի վերջո մոտեցավ Կամախ ամրոցին, որտեղ կանգ առավ...: Ամրոցը իր ամրության մասին ամրոցի խավարին, որը միայն մեկ աստիճան է ընդունում, իսկ պաշտպանական մեծությամբ և առավելությամբ այն նույնքան ուժեղ էր, որքան աստվածասեր մարդը: Այդ ամրոցի պաշտպանական խրամը հնարավոր չէր անցնել նույնիսկ մտովի, որ նպատակը հասանելի լինի, և նույնիսկ ծիշտ մտածող ուղեղը ի վիճակի չէր ուղի գտնել: Նրա հզոր սյուների հիմնադիրը աստվածային ճարտարապետի կամքն էր, իսկ զազաթների ինժեներական կառուցվածքները՝ բնությունը: Ամրոցը ոչ շատ բարձր էր և ոչ էլ շատ ցածր, բայց, չնայած դրան, նրա պաշտպանական ներուժը շատ մեծ էր: Եթե ամրոցի մի կողմից հետո էլ Եփրատ գետը, ապա մյուս կողմը՝ պաշտպանված էր լայն ճահճով, որտեղ հնարավոր չէր նույնիսկ մեկ բայլ անել, և այն լայն հոսանքով միանում էր Եփրատին: Սյուս կողմերը բաղկացած էին բլուրներից, որոնք իրոք զարմանալի էին: Թեմուրը, սակայն, գրավեց այդ ամրոցը առանց չնչին իսկ դժվարության, առանց հապաղելու, նույնիսկ շուտով չնայելով մտավ նրա հարձեռն: Դա տեղի ունեցավ Մուհամմեդ-Սուլթանի կողմից Թեմուրի ընդունելությանը արժանանալուց անմիջապես հետո, որին նա հանձնարարել էր գործով գրավել ամրոցը, իսկ վերջինիս գրավման պատճառը հետևյալն էր: Ճահիճը նրա հակառակ կողմում, դժվարանցանելի էր և յուրաքանչյուրը, որը մոտենում էր այդ կողմից, անհույս հետ էր վերադառնում, բանի որ այնտեղ սայթաքում էր ու վտանգավոր՝ նպատակից էլ հեռու: Նետերի լեզուն չէր կարող կտրել այդ ճահիճը և նույնիսկ ուղեկցի բայլերը չէին կարող հատել այն, սակայն, հենց որ Թեմուրը նայեց այդ ճահիճին, իր մտքով հրամայեց բերել փայտեր ու ծառաբուսական: Չհասցրին էլ աչք թարթել, երբ Թեմուրի զորքը ավերեց տները, կորեց ծառերը և աչքի տակ ընկած ամեն մի փայտ ու ծեղ հավաքեց այդ ճահիճի մոտ, հավասարեցրեց նրա մակերեսը հողին, լցրեց այն լայնքով և երկայնքով: Ամրոցի պաշտպանները, իմանալով այդ մասին, այդ կողմը կրակ և վառող լցրին, փայտանյութը իրով պատվեց ու սկսեց այրվել: Ամրոցի հիմքին հասնելն այնուհանդերձ անհնար էր թվում, թեև դա չկանգնեցրեց Թեմուրին և նա չհրաժարվեց իր մտադրություններից: Նա իր ամեն մի ռազմիկի հրամայեց անմիջապես շրջակայքից մեկնական պարկ բար բերել: Նրանք արագորեն ցրվեցին բլուրների և սարերի վրա, դաշտերով ու մարգագետններով, ինչպես մրջյուններ կամ մորեխ... և մեկ ակնթարթում լցրին այդ տեղը մանր ու խոշոր քարերով: Թեմուրն այստեղ մնաց մեկ օր, իսկ քարերը այնքան շատ էին, որ նույնիսկ ճահիճը լցնելուց հետո էլ կրկնակի շատ մնաց շրջակայքում թափված: Եվ ահա, երբ այդ ճահիճը լցվեց, Թեմուրի զորքը անցավ նրա վրայով, մոտեցավ ամրոցի պարիսպներին, աստիճաններ դրեց և, վերև մագլցելով, սկսեց մոտենալ դարպասներին: Այդ ժամանակ ամրոցի պաշտպանները հրաժարվեցին դիմադրությունից և, ներում խնդրելով, խնդրեցին խաղաղությանը իրենց դուրս թողնել ամրոցից...: Երբ Թեմուրը արագավ ամրոցում, նա հրամայեց հավաքել քարերը ճահիճի միջից: Նրա ռազմիկները միանգամից հավաքեցին քարերը ու տարան դրանք իրենց հին տեղը: Դրանից հետո Թեմուրը ան-Շամս անունով մի մարդու նշանակեց ամրոցի կառավարիչ, իսկ ինքը հետ վերադարձավ: Այդ ամրոցը գտնվում է Արգիևնացի կետային ճանապարհի հեռավորության վրա և իր համառությամբ ու պաշտպանական հնարավորություններով հայտնի է աշխարհին» (իբն Արաբշահ «Եմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Այնտեղից Օսման բեկն (Աղ-Նուրուլուների Եմիրության Եմիր Նարա-Ռաման - Մ.Ֆ.) ու Եմիր Թահարթենը (Արաթենյանների Եմիրության Եմիր Սուլթանթյունը - Մ.Ֆ.) Թեմուրին (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) ուղղորդեցին դեպի Մալաթիա: Նա ևս այդ քաղաքը իր երկիր ենթարկեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Երբ Թամուրթեքը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) հաղթեց թուրքին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ Ի-ին - Մ.Ֆ.), նա Արգիևնացի կրկին իրեն վերցրեց, ինչպես առաջ էր...: Նա նաև իրեն վերցրեց այդ քաղաքին պատկանող մի ամրոց, որը կոչվում էր Կամախ, և այն տվեց մի չաղաղային, որպեսզի սա տիրի դրան: Նա այդ արեց այն պատճառով, որ այդ ամրոցը լավ բանացված էր և տեղակայված էր մի վայրում, որը մեծ եկամուտ էր բերում: Նա պահպանում է ողջ այդ երկիրը և նրանով տարաբնույթ ապրանքներ են անցնում ինչպես Ատրիք, այնպես էլ Թուրքիա» (Ռուի Գոնսալես Դ'Ալվալիսո «Մեծ Թամուրթեքի պատմությունը»):

«Զաքորդ տարի Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գնաց Ռում և շատ տեղերի հետ միասին գրավեց Կենսիքը» (Անանուս «Ժամանակագրություն 1402 թվականի»):

«Զաքորդ տարի Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) գնաց Ռում և շատ տեղերի հետ միասին գրավեց Կենսիքը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը - Մ.Ֆ.) պաշարեց Մալաթիան և գրավեց այն» (Փարսաղան Գորգիջանիձե «Կրաստանի պատմություն», գլուխ 22):

⁵⁰⁸¹ «Մարդկանց մի խումբ Միվասից, որոնք լավ գիտեին ճանապարհը, գեկուցեցին, որ Թեքաթի ճանապարհները անտառապատ են ու նեղ և, որ Իլդիրիմ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ Ի-ը - Մ.Ֆ.) մեծ ուժերով կանգնած է Թեքաթում՝ գրավելով գետի ակունքը: Տեսնելով այդ անտառները՝ հետախույզները գնացին Կեսարիայի ճանապարհով: Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրին - Մ.Ֆ.) առաջ ուղարկեց Ալի Սուլթան Թավաչին, որ նա արգելի թշնամու զորքին անցնել Կեսարիայով: Միվասից հետո վեց անցում անց Սահիբ Կիրանը ժամանեց Կեսարիա: Գալով այդտեղ՝ քաղաքի բնակչությանը խնայեցին: Դժբախտների մի ավազակախումբ թաքելով հորերում և փորվածքներում, բայց նրանց բոլորին հենց այդտեղ էլ բռնեցին: Այնտեղի մրգերը հասուն էին և հրաման եկավ. «Չորքին՝ պաշար վերցնել»: Սահիբ Կիրանը պահակախումբում ուղարկեց արքայազն Աբու-Բաքրին և Շեյխ Նուր-է-Դին-բեկին: Նրանք, զորքի հետ զրահավորվելով, մարտակարգով անցան Կեսարիայից Անկոդիա: Երկու կանգառ անց նրանք մոտեցան Յուլգունին և այնտեղ կանգ առան: Չորորոր օրը կանգ առան արդեն Կիրազիորի մոտակայքում: Այնտեղ լուր ստացան, որ Իլդիրիմ Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ Ի-ի - Մ.Ֆ.) զորքի ուղղվածքներն արդեն երևում են: Ֆերսան տրվեց. «Չորքին՝ գնալ թշնամու վրա»: Ամեն տեղ, որտեղ կանգ էին առնում, խանդակների էին փորում: Շահ-Մեյիթ-բեկին 1.000 հոգով ուղարկեցին լեզու բռնելու: Սրանք հեծյալ վիճակում գիշերը դուրս եկան, անցան տաս իազգի ու արդեն լուսաբացին, երբ Իլդիրիմ Բայազետի զորքից դուրս եկան պահակախումբը, սրանք դուրս եկան դարանից, հարձակվեցին նրանց վրա և ուժեղ մարտնչեցին: Կեսարը լսեց, որ Սահիբ Կիրանի զորքից մի խումբ բաջ բահադուրներ մոտեցել են իր առաջապահին և դա ուժեղ խոցեց նրան: Նա կանչեց իր բեկերին, կտրուկ խոսեց նրանց հետ և, լույս բացվելուն պես, այնտեղից ուղղություն վերցրեց դեպի Կիրազի: Շահ-Մեյիթ-բեկը մարտի և Իլդիրիմ Բայազետի Կիրազի գնալու մասին լուրով սուրհանդակ ուղարկեց Սահիբ Կիրանին: Տիրակալը, լսելով դա, ուղարկեց Իյլաս խոջային, Շեյխ-Ալի բահադուրի որդուն, Սալիդ Թեմուրին, նրա եղբայր Մուրադին, Դանա խոջային, Եմիր Յուսեֆ Կապիկին, Սուլթան Մալիքին, Ուլկարի որդուն և այլ բահադուրների 60 ռազմիկներով՝ լեզու վերցնելու համար: Առավոտյան Սահիբ Կիրանը, սովորեցնելով արքայազններին, ասաց. «Այստեղ պետք է երկու գործ անել: Մեկն այն է, որ մենք այստեղ կանգնենք այնքան ժամանակ, քանի դեռ թշնամին չի մոտեցել, և հանգիստ տալը մեր կենդանիների: Սյուս գործը այն է, որ մտնենք թշնամու երկրի ներսն և վերցնենք նրա ունեցվածքը, ասպատակություններ անենք այնպես, որ Իլդիրիմ Բայազետը ավելի արագ մոտենա: Ասում են, որ նրա զորքի մեծ մասը հետևակ է, նրանք կորզնեն և կհառնվեն իրար»: Այս երկրորդ առաջարկը պաշտպանեցին բոլորը և այդ վայրը լեցին՝ ուղեկցվելով հաջողությամբ: Արքայազն Սուլթան-Յուսեֆին երկու հազարյակով թողեցին յուրաքանչյուր: Զրամայվեց. «Բուռնուդուկ-բեկին և Լոշունների այլ բեկերին՝ մեկնել Անկոդիա: Եթե թշնամու կողմից զորք մոտենա՝ փակել նրա ճանապարհը: Նրանց հետ կգնան հետևակ ռազմիկները: Եթե երկու կանգառում ջուր չլինի՝ ջրհորներ փորել»: Բեկերը գնացին ըստ հրամանի: Արդուրահման Թավաչին գլխավորեց հետևակ ռազմիկներին և գնաց նրանց հետ: Բահադուրները, որոնք առաջ էին մեկնել լեզու վերցնելու համար, առավոտյան ընդհարվեցին թշնամու հետ, մտան մարտի մեջ, նրանցից երկուսին կենդանի վերցրին, մեկին սպանեցին, մյուսին կենդանի թողեցին և ճանապարհ ընկան: Ռումի կեսարի որդին 1.000 բաջարի ռազմիկներով գիշերը գնում էր լեզու վերցնելու համար և, չիմանալով նրանց մասին, մտավ մի կիրճ, սակայն հաղթական զորքի բահադուրները, որոնք վերադառնում էին լեզու վերցրած, ընդհարվեցին նրանց հետ ու մարտ եղավ: Չնայած նրան, որ իրենք 60-ից ոչ ավել էին, նրանք մարտնչեցին: Թշնամին, տեսնելով Սուլթան-Յուսեֆի զորքի ուրվագծերը, կանգ առավ այնտեղ: Բահադուրները անվնաս ճանապարհ դուրս եկան և միացան հաղթական զորքին: Բեկերը և հետևակ զորքը գնացին Անկոդայի

ուղղությունը: Որոշ բեկեր գնացին առջևում, հարձակվեցին գյուղացիների վրա և շատ զույգ վերցրին: Հետևակայինները այդ ճանապարհին սկսեցին զբաղվել ջրհորներ փորելով: Հաղթական զորքը երեք անցումով հասավ Անկրոսային: Ռուսի Կեսարը Անկրոս ուղարկեց Յաղուբ անունով մի մարդ, որ սա պահպանի բաղաբը: Յաղուբը խոստեց ամրոցում և ամրացրեց այն: Առավոտյան Սահիր Կիրանը գնաց ամրոցը գննելու և, ուշադիր դիտարկելով այն, բահադուրներին նշան արեց. «Սկսել մարտը ամրոցի համար»: Բահադուրները, կանգ չառնելով, ուղղություն վերցրին դեպի ամրոց, սկսեցին մարտը և, առուններ փորելով, ջուրը թողեցին խրամից: Որոշ բահադուրներ, ինչպիսիք են Մախսուդը, Թոթալ Բավադին, Շահունվարը, Սարայը, Ալիշերը և այլոց, բարձրացան աշտարակի վրա, որը նայում էր գետին: Մի քիչ էր մնացել, որ ամրոցը վերցվի, երբ պահակայինները հայտնեցին, որ Ռուսի Կեսարը զորքով մոտեցել է և այդտեղից հեռու է չորս իազգի: Սահիր Կիրանը հրամայեց. «Բահադուրներին, որոնք մարտնչում են ամրոցի համար՝ ընդհատել մարտը և վերադառնալ»: Բահադուրները վերադարձան ամրոցից և միացան ճամբարին: Սահիր Կիրանը գնաց այդտեղից, անցավ գետից որոշ տարածության և, թողնելով այն հետևում, կանգնած վայրում խրամ փորեց: Դեպի թշնամին սարի ստորոտին մի աղբյուր կար: Հրամայվեց. «Մոտենալ և տիկերը ջուր լցնել»...: Սահիր Կիրանը մինչև լուսաբաց աղթեց Աստծուն և հաղթանակ խնդրեց: Լուսաբացին հեծնեց ձին և սկսեց զբաղվել զորքը կարգի բերելով: Բահադուրները խմբերով դուրս եկան վրաններից և ուղղվեցին դեպի դաշտ: Ամեն մեկը գնաց և մարտակարգում զբաղեցրեց իր տեղը...: Այսպիսով՝ դա մի զորք է, որի չափն և բանակը հայտնի չէր՝ բոլոր բաջեր ու բահադուրներ...: Բոլոր փղերին, որոնք կային ճամբարում, գրահներ հագցրին, իսկ դրանց վրա էլ լավ նետածիգներ դրեցին բեկերից: Իդրիդիմ Բայագետը ևս շարեց իր զորքը՝ հավաքելով նրա մեջ Ռուսի բոլոր հայտնի ռազմիկներին: Նա ևս հանդերձակորեց և կարգի բերեց իր զորքը, կարգավորեց շարքերը: Նրանց թվում կանգնած էր Լազա Աֆրանցի (**Սերբական թագավորության արքա Լազար I-ի – Մ.Ֆ.**) որդին (**Սերբական թագավորության արքա Լազար II-ը (1389-1427) – Մ.Ֆ.**), որը Իդրիդիմի կնոջ ավագ եղբայրն էր: Նրա հետ էին իր 20.000 ֆրանկները, որոնք սև շորերով էին և ոտքից գլուխ երկաթե ու պողպատե զրահներում էին, այնպես, որ երևում էին միայն աչքերը: Բոլորը լրիվ կատարելիության մեջ շարվեցին...: Կեսարը իր զորքով դաշտ իջավ: Մինչևկեսուրյա ժամին երկու զորքն էլ լրիվ կատարելության և զինվածության մեջ կանգ առան ու մարտակարգ ընդունեցին մեկ մեկու դիմաց: Երկու կողմից էլ խիստեղ և թվաքանակով, փչեցին շեփոխներ և աղմուկ բարձրացրին: Երկու կողմի զորքն էլ շարվեց մարտական կարգով...: Դրանից հետո հրամայեց. «Բահադուրներին՝ առաջ անցնել և զբաղվել իրենց գործով»: Ամենից առաջ մարտի դաշտ դուրս եկավ արքայազն Աբու-Բաթրը աջ թևից: Իր իզոթներով, վերցնելով նետն ու աղեղը, նրանք թշնամու վրա նետերի հեղեղ թափեցին և ուժեղ նեղեցին վերջինիս ձախ թևը: Ջհանշահ-բեկը և Դարա-Ուսման-բեկը ևս բաց թողեցին ձիերին և ճնշեցին թշնամու ձախ թևը: Դուրշաֆին, որը Ռուսի կեսարի ուսանողներից մեկն էր՝ բահարուր և հզոր, որ ղեկավարում էր այդ թևը, ինչպես էլ ջանք չթափեց պահել իր ռազմիկներին ու հետ մղել ճնշումը, չկարողացավ և նահանջեց: Սահիր Կիրանից դեպի ձախ Սուլթան-Հուսեյնը հաղթանակով նշված ռազմիկներով թողեց ձիերին և սրերի ու նիզակների հարվածով նրանք շատ ռազմիկների ոչնչացրեցին: Արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանի արյունը եռաց և նա Սահիր Կիրանից թուլություն և խնդրեց մասնակցել մարտին: Սահիր Կիրանն սասց. «Գնա ձախ թև և օգնիր այնտեղ»: Աֆրանցի բաջերը, որոնք ասոր կանգնած էին, շատ գործ արեցին և երկու կողմերն էլ այնտեղ մի բանի անգամ ճնշեցին միմյանց: Ի վերջո, հաղթանակ զորքի բահադուրները ճնշեցին Լազա Աֆրանցի որդու զորքը, տապալեցին այն և փախուստի մատնեցին: Նրանցից շատ հետևակայիններ մնացին ձիերի սմբակների տակ և չիլա դարձան: Եվ այսպես, կոտորվեցին շատ ռուսացիներ և նրանց արյունից այդ անապատը կարմիր կավի վերածվեց: Արքայազն Փիր Մուհամմեդ Ուսմանցի, արքայազն Իսթանուդը և էմիր Շահ-Մեյիթը բահադուրներով առաջ անցան և ոչնչացրեցին շատ թշնամիներ: Շեյխ Նուր-էդ-Դին-բեկը և Բուռնուդուրը ևս լավ գործ արեցին: Սահիր Կիրանը տեսավ, որ թշնամին թուլացավ և հրամայեց. «Բոլորին՝ բաց թողնել ձիերը»: Արքայազն Միրան-շահը իր բեկերի հետ մի կողմից և արքայազն Շահուդը (**Թեմուրյանների էմիրության սպագա էմիր Շահուդը – Մ.Ֆ.**) իր բեկերի հետ մյուս կողմից, բոլորը համաձայնեցված հարձակվեցին թշնամու վրա: Եկավ հրավառության օրը և այնպիսի սարսափելի աղմուկ բարձրացավ աշխարհում, որ այս աշխարհը նման բան դեռ չէր տեսել: Հրեշտակները երկնքում սկսեցին դիտել՝ կծելով մատները: Իդրիդիմ Բայագետը բաց թողեց ձին արքայազն Մուհամմեդ-Սուլթանի ուղղությամբ, հետ մղեց նրանց և, բարձրանալով բլուրներից մեկի վրա, տեսավ, որ զորքը ցրվել: Դրանից հետո, ցնցված այդ տարարանից, նա իջավ ներքև: Նրա ստի հավաքվեցին մի բանի հեծյալներ և հետևակայիններ: Տիրակալ Սահիր Կիրանը արքայազն Շահուդի հետ ուղղվեց դեպի Ռուսի Կեսարի կողմը: Արքայազն Միրան-շահը և արքայազն Սուլթան-Հուսեյնը ևս գնացին Իդրիդիմ Բայագետի վրա: Կեսարը մարտնչեց մինչև երեկո: Երեկոյան աղթեց մոտակայքում նա իջավ բլրից և իր շրջապատի հետ միասին նետվեց հաղթական զորքի վրա: Չորրեք թողեց նրանց և նրանք դուրս եկան ու դիմեցին փախուստի, սակայն նրանցից շատերին նետերով տապալեցին ձիերից: Իդրիդիմ Բայագետը հազար ղեկավարություններով և հնարքներով դուրս եկավ շրջապատումից ու հեռացավ: Մի բանի բահադուրներ գնացին նրա հետևից՝ հետապնդելով նրան: Փախչողներից շատերը մահացան ուժեղ շոգից և ծարավից: Հաղթանակի բամբակ, շնորհիվ Տեր Աստծո, փչեց հաղթական զորքի կողմը և թշնամին հաղթվեց: Սահիր Կիրանը վերադարձավ ճամբար և Բարձրային շնորհակալություն հայտնեց ու պատիվներ տվեց: Արքայազնները և բեկերը բոլորը, հավաքվեցին ու շնորհավորեցին նրան այս հաղթանակի առթիվ: Այդ հաղթանակը տեղի ունեցավ 3-րդի 804 թ-ի Չուլիիջա ամսի 19-ին, ուրբաթ օրը: Եվ փառք Ալլահին ու շնորհակալություն նրան: Բահադուրներից այն խմբից, որը նետվեց հետապնդելու Իդրիդիմ Բայագետին, Սուլթան Մահմուդ խանը հասավ նրան, կապեց և բերեց» (Շարաֆ-էդ-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Այն բանից հետո, երբ իբն Ուսմանը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայագետ I-ը – Մ.Ֆ.**) իմացավ լուրն այն մասին, որ Թեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) որոշել է իր ճակատագիրը ստուգել պատերազմի բարձունքներում, ինքն էլ դեմով դարձավ դեպի նա և սկսեց պատրաստվել հանդիման: Այդ ժամանակ իբն Ուսմանը Իստանբուլում էր և պաշարել էր մեղսավոր ապստամբների՝ գտնվելով բաղաբի նվաճման ու պատերազմի շեմին: Եվ, չնայած այն բանին, որ իր զորքը գտնվում էր իր հետ, իբն Ուսմանը հրամայեց իր հավատի համար պայքարողներին ու հազարապետներին, գիշատիչ արծիվներին և իր զորքի բազմեղանի, խմբապետներին, ազնվականներին, ծովային ավիերից չվախեցող քաջարի ջոկատներին, Ղահրամանի ազատ ողամարդկանց, Մանթաշ ռազմիկներին, Սարուխանի հեծյալներին, բոլոր շրջանների ու զավառների էմիրներին, զորքի դրոշմակալիկներին և հյուսմանատարներին, երկու մայրաքաղաքներ Բուրսայի ու Ադրանայի, ինչպես նաև իր ենթակա հողերի և սահմանների տիրակալներին, ով որ իր ձեռքում սպիտակ դրոշ էր բռնել, որը կարմրացրել էր սպիտակամորթ հռոմեացիների արյունով, ուվեր նույն ձիերին էին սանձել, և իրենց սև նետերով պատռառոտել էին ագռավալից թշնամիներին, բոլոր բոլորին, ուվեր պետք է մտածանք իրենց օգուտի ու անվտանգության մասին, զինվելու...: Թաթարների և նրանց հետ եղող ժողովուրդների մեծաթվության պատճառով նրանց կոչում էր... «18.000 էմիրներ»...: Երբ լսեցին այն մասին, որ իբն Ուսմանը անպետք ուղին է ընտրել, ինչպես իրեն, որը հետ է մղում Ալլահի գիրքը, Թեմուրը ուշադրությունից զրկեց նրան և ինքը, ընտրելով ազատ ուղին, իր զորքով հարմար տեղ ժամանեց...: Եվ, երբ զորքը մոտեցավ զորքին, գիշատիչները հարվածեցին գիշատիչներին, անապատներն և տափաստանները լցվեցին նրանցով, աչ թևը հանդիպեց ձախին ու հակառակը, իբն Ուսմանի զորքի կազմից թաթարները, ինչպես մինչ այդ բացատրվել և հրամայվել էր Թեմուրի կողմից, ճշտորեն իրականացրին իրենց խոստումը ու միացան Թեմուրի ռազմիկներին: Թաթարները իրենցից ներկայացնում էին թուրքական զորքի ուժեղ մասը, բանի որ ավելի մեծաթիվ էին, բան հենց իր՝ իբն Ուսմանի զորքերը և, նույնիսկ ատում էին, որ թաթարները ներկայացնում էին Թեմուրի զորքի մոտակաորապես երկու երրորդը: իբն Ուսմանի հետ էին գտնվում նաև նրա որդիները, որոնցից մեծը էմիր Սուլեյման (**Օսմանյան սուլթանության սպագա համիդյան սուլթան Սուլեյման 2-րդը – Մ.Ֆ.**) էր: Երբ Սուլեյմանը տեսավ թաթարների արարքը, զգաց հոր պարտությունը: Այդ ժամանակ նա վերցրեց զորքի մնացած մասը, թողեց մարտի դաշտը և հետ մնաց, որից հետո ղեկարի իրավիճակում լեցեց հորը և իր հետ գտնվող մարդկանցով հեռացավ Բուրսայի ուղղությամբ: Արդյունքում իբն Ուսմանի հետ մնացին միայն հետևակ ռազմիկները և նրա մոտիկները, որոնք զինված ռազմիկների քիչ մասն էին կազմում: Հասկանալով, որ փախուստը հավասարագոր է ամոթալի հեռացման, իբն Ուսմանը իր ուղեկիցների հետ միասին պատրաստվեց մարտի: Արդյունքում նա կրեց դարաշրջանի բեռը և ղեկավարությունները, ինչպես նաև որոշեց հավատարիմ մնալ իմամ Մալիքի ուղուն ու չնահանջել ընտրած ուղուց: Այդ ժամանակ Թեմուրի զորքը սկսեց շրջապատել նրան ուղիղ այնպես, ինչպես ապարանջանն է օղակում ձեռքը: Երբ պարտությունը որոշակի դարձավ, իսկ ուսմանցիների ցեղը և նրա զորքը հայտնվեցին ծանր վիճակում, հետևակայինները նետվեցին հեծելազորի վրա ու սկսեցին աշխատել տապալներն և սուր թերեր: Մարտի այդ դաշտում մնացել էին 5.000 ռազմիկներ, որոնք ցրեցին նույնքանին, իսկ նույնքանին էլ ոչնչացրեցին, սակայն նրանք նման էին մարդկանց, որոնք ուզում էին փչելով տեղաշարժել ավագե բլուրը, հարվածով ցրել ջրի ծովը կամ ոսկու կշեռքով կշռել սարերը: Նրանք դաշտերից և բարձունքներից, որոնք նրանց ապաստարանն էին, հեղեղի պես սև նիզակներ և արյունալի կայծակներ էին թափում, բայց վերջապես տեսնել կանգ չէին ընդունում, ինչպես շերտի՝ կուլելի վրա: իբն Ուսմանի ռազմիկները մնացին ընկնողների և խորտակվողների միջև: Նրանք սկսեցին նմանվել ոգիների, որոնք լրիվ խոցուտվել էին նետերով: Այդ խմբերի միջև մարտի մրցությունը շարունակվեց առավոտից մինչև երեկո և ի վերջո Թեմուրի ջոկատները, իրականացնելով թևանցում, սկսեցին ռուսացիների գլխին «ան-Նար» հաղթական սուրան կարգալ: Հետո, երբ թուրքերի ձեռքերը հոգնեցին, թուլացավ դիմադրությունը և զենքը, հեռվից եկած խեղճ մարդիկ դրանց նկատմամբ առավելություն ձեռք բերեցին, սրբեցին նրանց նիզակներով և թորելով, լիճը լցրին նրանց արյամբ, հովիտները՝ նրանց դիակներով: իբն Ուսմանը զոհ դարձավ և նրան, ինչպես թռչունի, փակեցին կանաչակուր: Դա տեղի ունեցավ Անկրոս բաղաբից մեկ մղոն հեռավորության վրա» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Բաղդադից եւ վերադարձաւ Աղրեազան ու մնացի այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ լուր հասավ, որ կեսարը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) իր գնդերն ուղղել է Յայեայի, Յեմսի և Ղարաբեքի կողմերը, իսկ ինձնից փախած Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենն (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) էլ դարձել է ավազակների ղեկավար՝ շատ վնասներ տալով ու հատկապես վնասելով դեպի սրբազան բաղաբներ մեկնող և այնտեղից վերադարձող ուխտավորներին։ Այդ ժամանակ էր, որ այդ վայրերից մարդկանց մի խումբ եկավ և սկսեց բողոքել Ղարա-Յուսուֆի նեղություններից։ Այս ամենը հաշվի առնելով՝ ես անհրաժեշտ գտա պատժել Ղարա-Յուսուֆին ու բացել կեսարի աչքերը իրականության հարցով։ Միայն հետ կապված՝ ես խորհրդակցություն իրականացրի և որոշեցի յուրաքանչյուր բաղաբից ու ցեղից գործ հավաքեց։ Ես հավաքեցի նաև խաչարը և գնացի կեսարի վրա։ Եվ ահա զորքի հավաքելուց հետո ես Յիջրի 804 թվականի Ռեշեք ամսին ելա կեսարի դեմ։ Ես առաջ ուղարկեցի մի բանի գնդեր, որպեսզի դրանք դեռևս մինչև իմ գալը անասնկալ հարձակվեն Ռումի վրա, իսկ մնացած զորքերին էլ ես հրամայեցի զորքի կանգառի համար ստեղծել պատրաստել և հոգալ պարենամթերքի ու ջրի մասին։ Այդ ամենից հետո ես բռնեցի Անգորայի ճանապարհը։ Կեսարը իմ դեմ եկավ 400.000 հեծյալ և հետևակ ռազմիկներով, սակայն ես սկսեցի մարտն ու հաղթեցի նրան։ Իմ ռազմիկները բռնեցին կեսարին և բերեցին մոտ» (Ամանուն «Թեմուրի իրախանգալորումը»)։

«Եվ այսպես Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) տուն դարձավ, որպեսզի սպասի ամառվան, իսկ երբ ամառը եկավ, նա կրկին ուղղվեց Ռումի կողմը։ Սկզբում Թեմուրն արագորեն մոտեցավ Արգինջանին, որտեղ հանդիպեց Կաստամունի բեկ Իսֆանդիարին և մինչև Սարուխան գնաց նրա հետ միասին, սակայն գիշերը, վերցրեց ճամբարը ու կրկին վերադարձավ Կաստամուն։ Այս ամենով հանդերձ Թեմուրը փաստորեն անուղղակի կերպով ելնում էր Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ։ Բայազետ խանը, իմանալով այս ամենի մասին, բեկերին և էմիրներին հրամայեց պատրաստվել, որից հետո սկսեց սպասել։ Նա ի մի բերեց բոլոր պահեստագործային զինվորներին բոլոր հողերից, որից հետո հրամայեց զորքեր բերել նաև այլ տեղերից։ Բանակ եկավ Նույնիսկ Սուսամուլից, որից հետո տարբեր բաղաբներից հավաքվեցին վարձկան խոշոր ուժեր։ Ասում են, որ այդ ժամանակ առաջին անգամն էր, որ Ռումելիի նահանգից վարձկաններ բերվեցին այս կողմը, ինչի հարցով Բայազետ խանը խորհրդակցության նստեց Այի փաշայի հետ։ Այս ճակատամարտի համար Բայազետ խանը բերեց նաև իր երեք որդիներին, որոնցից առաջինը էմիր Սուլեյմանն էր, որը կառավարում էր Այդին, Ղարասու և Սարուխան նահանգներում (Օսմանյան սուլթանության ապագա համալիրի սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.)։ Երկրորդ որդին Սուստաֆա Չելեբին էր (Օսմանյան սուլթանության ապագա համալիրի սուլթան Սուստաֆա Չելեբին – Մ.Ֆ.), որը եկել էր Յամիդա և Թեքե սանջակներից։ Երրորդ որդին սուլթան Սեհնդըն էր (Օսմանյան սուլթանության ապագա համալիրի սուլթան Սեհնդ I-ը – Մ.Ֆ.), որին կորում էին նաև Սուլթան Չելեբի։ Վերջինս գտնվում էր Ամասիայում և եկել է Ռումի բանակի գլուխն անցած։ Այս ամենին գումարվեց նաև մեծաբանակ թաթարներից և Նույնիսկ անհավատներից ժամանած օգնությունը։ Եվ ահա սրանք բոլորը, հավաքվելով իրար գլուխ, առաջ ընթացան։ Այս բոլոր գործերը հաջողությամբ ավարտելուց հետո սուլթանը դեմ եկավ Թեմուրին և ճամբար զարկեց նրա դեմ։ Յինգաբթի օրն առավոտյան Թեմուրը, որպես մի իսկական աստուճա, արդեն այնտեղ էր։ Այնտեղ էր նաև Բայազետ խանը, որը կարծես շուտով լինել, որ Երեքայում էր։ Երկու բանակները կանգնած էին իրար դեմ դիմաց, որից հետո Թեմուրը հրամայեց խրամատները փորել։ Յինգաբթի օրն առավոտյան, հենց որ լույսը բացվեց, երկու կողմերն էլ գործի անցան։ Դրանից հետո Բայազետ խանը կարգի բերեց իր դրոշները, խիտեցին թմբուկները և ջոկատները շարքը շարքի հետևից շարվեցին՝ ձախից մինչև աջ, ընդ որում իրենց տեղերը զբաղեցրին նաև առաջապահն ու գումակային ուժերը։ Էմիրները գտնվում էին Բայազետ խանի հետ և հենց այդ ժամանակ էր, որ թաթարները սկսեցին իրենց դավաճանական գործունեությունը։ Ամենից առաջ Արգինջանի բեկ այն Թախարթեն բեկն էր (Արաբեյանների էմիրության էմիր Մուհամադբեկ – Մ.Ֆ.), որ իր որդի և հետևորդ Էրթիկի հետ թողեց ամեն ինչ և գնաց իր տեղը։ Ղահրամանյանների բանակը ևս թողեց ու հեռացավ Ղահրամանիա։ Այսպիսով՝ տարբեր տեղերից հավաքված բանակները դիմեցին փախուստի և պատասպարվեցին իրենց տեղերում, ինչը Թեմուրի օգտին էին։ Կուլոզլուն գավառների բանակի գլուխն անցած մարտնչում էր հիմնալի կերպով և Նույնիսկ Թեմուրն ասաց, թե. «Այդ ողորմելիները ամբողջում են իրենց ուժերի ամենայն լարումով»։ Բայազետ խանը տեսավ, որ բոլորի իրեն լքել են, և այդ ժամանակ մնաց միայն իր մարդկանց հետ։ Բայազետի որդիներից Սուստաֆա Չելեբին ընկել էր նժույգի և այնտեղ չէր։ Բայազետը մարդ ուղարկեց էմիր Սուլեյմանի հետևից, բայց սա արդեն հեռացել էր։ Սուլթան Սեհնդը ևս չէր կարողանում որևէ բանով օգնել, իսկ ինչ վերաբերվում է Ամասիայից հավաքված բանակին, ապա այն սկսվեց հավաքվել Ամասիայի մոտ։ Պետք է ասել, որ այդ ժամանակ սուլթան Սեհնդը ընդամենը 11 տարեկան էր։ Բայազետ խանը միայնակ մնաց իր թիկնազորի, ծառաների, ենիչերիների և գումակի հետ միասին։ Յենց որ այս վիճակը տեսնեց, Բայազետի սարդկանցից մեկը, որի անունը Սոլալ Ղարաջա էր, ասաց. «Ով Բայազետ խան, որդիներդ, տեսնելով, թե վիճակն ինչ ծանր բնույթ է ընդունում, թողել են ամեն ինչ և թաքնվել են։ Ո՛ր ես սանջակբեկերը, ո՛ր ես կորել թո հավատարիմ ծառաները, որոնք խնայում են իրենց, բայց չէ՞ որ դու մի ամբողջ գանձարան էիր դատարկել նրանց համար՝ կտրելով որդիներդ բերանից»։ Բայազետ խանը վատ զգաց այդ խոսքերից և ասաց. «Դու արեցիր այն, ինչ չարեցին ուրիշները, և ես շնորհակալ եմ բեզնից դրա համար»։ Այդ ժամանակ նրանք սկսեցին փորձել դուրս գալ ստրուկների շարքերի միջից, ոմանց այդ հաջողվեց, սակայն այդպիսով ջոկատները սկսեցին աստիճանաբար վրա տալ։ Ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ, որի արդյունքում չաղաթայական բանակը մի պահ պարտություն կրեց և հետ մղվեց։ Միաժամանակ, սակայն, Ղահրամանյանները տեսան այդ ջոկատում գտնվող Բայազետին, ծանայեցին նրան և անմիջապես աղաղակեցին. «Էհե, այստեղ մարտնչում է հենց ինքը՝ Բայազետ խանը։ Վրա տվե՛ք, ի՛նչ եք կանգնել»։ Այդ ժամանակ տարբեր կողմերից այս ջոկատը շրջապատեցին, վրա տվեցին, պատեցին նաև նժույգի վրա գտնվող Բայազետին, բռնեցին ու բերեցին Թեմուրի մոտ... Բայազետի հետ միասին բռնվեցին նաև Մինևեթ-բեկը, Սուստաֆաբեկը, Նուհա Փիրոզը, որ գումակի իրաճանատարն էր, ինչպես նաև այլք» (Սեհնդ Նեթրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 12)։

«Այնուհետև Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գրեց Փոքր Ասիայի տիրակալ Աբու Յագիդ իբն Ուսմանին՝ խնդրելով իր տարածքները վտարել սուլթան Ահմադ իբն Ուլեյսին (Ջեղադյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին – Մ.Ֆ.) և Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) ու սպառնալով, որ, եթե նա չի՛նազանդվի, ինքը նրա վրա կբերի Նույն պատիժը, ինչ ուրիշների հետ էլ էր պատահել։ Աբու Յագիդը, սակայն, չափազանց կոպիտ պատասխան ուղարկեց, ուստի Լենկթեմուրը շարժվեց նրա ուղղությամբ։ Աբու Յագիդ իբն Ուսմանը հավաքեց Մոսուլյաններից, բրիտոնյաններից և թաթարների տարբեր ստորաբաժանումներից բաղադրած իր զորքերը ու, երբ նրա բանակը լրացավ, շարժվեց նրա դեմ մարտնչելու։ Մինչև նրա ժամանումը, սակայն, Լենկթեմուրը հաղորդագրություն ուղարկեց Աբու Յագիդ իբն Ուսմանի հետ գտնվող թաթարների՝ ասելով. «Մենք մեկ ցեղ ենք, իսկ սրանք թուրքոմաններ են, որոնց մենք կվտարենք մեր միջից։ Այդ ժամանակ Ռումը ձերը կլինի, այլ ոչ թե նրանցը»։ Թաթարները խաբվեցին նրա կողմից և խոստացան, որ, երբ հանդիպումը տեղի ունենա, նրանք նրա հետ կլինեն։ Աբու Յագիդ իբն Ուսմանը այդ ընթացքում շարունակեց իր ճանապարհը՝ ակնկալելով, որ Լենկթեմուրին կհանդիպի Սիվասից անդին և կհետ մղի նրան, որպեսզի նա չկարողանա մտնել Ռում։ Լենկթեմուրը, սակայն, ընտրեց մեկ այլ ճանապարհ և, առաջանալով ունևորին չեղած երկրով, մտավ իրեն Ռումի տարածք՝ ճամբար խիտելով ընդարձակ ու բերրի մի շրջանում։ Այսպիսով, մինչև իբն Ուսմանը կհասցնեք գիտակցել դա, նրան կողոպտեցին և նա արտափախար հետ էր դարձավ իր երկրի։ Նա և իր մարդիկ, սակայն, այնքան հոգնած էին, որ իրենց և ձիերի ուժերը սպառվել էին։ Ավելին, իբն Ուսմանը այժմ ճամբար էր խիտել անջուր տեղանքում և նրա զինվորները մոտ էին կործանմանը։ Ավելին, երբ նրանք մարտի համար մոտեցան միմյանց, իբն Ուսմանի վրա հասավ առաջին աղետը, բանգի թաթարները ամբողջությամբ դավաճանեցին նրան, իսկ, բանի որ նրանք կազմում էին նրա հիմնական ուժը, նրա բանակը այդքանով էլ կորճատվեց։ Այնուհետև նրա որդի Սուլեյմանը (Օսմանյան սուլթանության ապագա համալիրի սուլթան Սուլեյման Չելեբին – Մ.Ֆ.) ևս հետևեց նրանց և թողեց հորը՝ իր բանակի մնացած մասի հետ վերադառնալով Բորուսա բաղաբ։ Աբու Յագիդի մոտ մնացել էին ընդամենը մոտ 5.000 հեծյալներ, որոնց հետ նա պահպանեց իր դիրքերը այնքան ժամանակ, մինչև Լենկթեմուրի ուժերը շրջապատեցին նրանց։ Նրանց դեմ, սակայն, իբն Ուսմանը սրով և մարտական կացումով հզոր մարտ տվեց ու շարունակեց կռվել այնքան ժամանակ, մինչև իր հետևորդները սպանեցին Լենկթեմուրի մարդկանց կողմից, որոնք իրենց թվից մի բանի անգամ ավելի էին։ Մարտը տևեց չորեքշաբթի օրվա նախօրեից մինչև կեսօր, երբ իբն Ուսմանի զինվորները ի վերջո հյուժնվեցին՝ ցախջախվելով Լենկթեմուրի ուժերի կողմից, որոնք սրերով հարձակվեցին նրանց վրա, բանի որ նրանք շատ քիչ էին, մինչդեռ Լենկթեմուրի ուժերը շատ էին։ Իրականում Ռումահներից մեկը կռվեց տասը հակառակորդների դեմ, մինչև նրանց մեծ մասը տապալվեց։ Աբու Յագիդ իբն Ուսմանը գերի ընկավ Անկարա բաղաբից մոտ մեկ մղոն հեռավորության վրա, իսկ դա եղավ այն բանից հետո, երբ նրա մարդկանց մեծ մասը մահացել էր։ Դա եղավ Յիջրի 804 թվականի Չուլիիջա ամսի 27-ին, չորեքշաբթի օրը» (Իբն Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)։

«Այնուհետև Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ղարաբաղ։ Այնտեղ, Իլդիրիմ Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) հանդեպ իր սերը և հավատարմությունը շիտակ ներկայացնելու համար, նա բարձր գահի մոտ դեսպակի առաքելություն ուղարկեց։ Բանն այն է, որ նախքան դա Սահիբ Կիրանը, փորձելով կտրել էմիր Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) բռնը, ձիու սանձն ուղղել էր դեպի Աղրեազան։ Այդ ժամանակ, սակայն, էմիր Յուսուֆը, վախճալով հաղթական բանակից, փախել և ապաստան էր գտել Իլդիրիմ Բայազետի մոտ։ Ահա ուրմեն, Սահիբ Կիրանը Իլդիրիմ Բայազետին գրեց. «Երանի նրան, ով դիվանագիտական կամ ռազմական պայքար է մղում, ովքեր ուժեղ են և համառ։ Մենք Իլդիրիմ Բայազետի հետ մեր բարեկամության և

հավատարմության զգացումներից բացի այլ զգացում չունենք, բայց կա մեկը, ով գործը միշտ ուղեկցվում է ճանապարհներ փակելով, ինչպես նաև՝ խժոժություններ ու խռովություն ստեղծելով: Ահա ուրեմն, պետք է իսկապես երկրներում խառնաշփոթ առաջացնող էմիր Յուսուֆին կապել և հսկողության տակ դնել, նրա տարածքից հեռացնել ու մեր բարեկամության և հավատարմության ուժը ամրացնել: Սա Իլդիրիմ Բայազեդի նկատմամբ տրված հրամանն է»: Իլդիրիմ Բայազեդը, սակայն, երբ դեսպան եկավ և տեղյակ պահեց այդ մասին, հրամանը կատարելու մղում չունեցավ, նա ձգձգեց տառապանքի ու հավատարմության բայլը Սահիբ Կիրանի ֆերմանի ուղղությամբ: Այդ պատճառով Սահիբ Կիրանը իր համալսագիր ընթացքի ուղղությունը Ղարաբաղից դեպի Ռում շրջեց: Այդ ժամանակ Օսման բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը - Մ.3.**) իր եղբայրներ Ահմեդ-բեկի և Փիր-Ալի-բեկի հետ աշխարհը նվաճող դրոշների ստվերի տակ առաջ շարժվեց: Իլդիրիմ Բայազեդը, Սահիբ Կիրանին հակադրվելու և հեռացնելու համար, Ռումից շարժվեց դեպի Թոբաթ: Նա հաստատվեց այնպիսի մի տեղում, որը ամուր էր թվում: Այդ ժամանակ Թեմուր բեկը բաց մարդկանցից կազմված մեծ բազմությամբ հասավ Սկաս: Այնտեղ լուտենները նրա ականջին հասցրին, որ Իլդիրիմ Բայազեդը տեղափոխվել է շատ դժվար և ամրակուր վայրում, ուր դժվար է հասնել ու պատերազմել: Այդ տեղեկությունը հաստատվելուց հետո Թեմուր բեկը իր զորքին հեշտ անցնելու համար ընձեռեց Քայսերիի ճանապարհը, ինչից հետո գնաց Անկարա: Նա բաղադրեց զցեց պաշարման և գրավման վտանգի մեջ: Բաղադրեց բնակիչների և պաշտպանությանը զբաղվողների անգործությունն ականալայտ դարձավ և գրավումը մոտ էր, երբ հանկարծ տեղեկություն տարածվեց, որ Իլդիրիմ Բայազեդը հարձակվել է Մեծ էմիրի բանակի վրա: Իլդիրիմ Բայազեդը տեղափոխվել էր այնտեղից 4 փարսանգ հեռավորության վրա, ինչից հետո Սահիբ Կիրանը հրաժարվեց պաշարումից: Նա իր զորքին տեղադրեց միակ ջրով ապահովված աղբյուրի մոտ, փակեց այն թշնամու համար, գեղերը կազմակերպեց և շարքերը կարգավորեց: Իլդիրիմ Բայազեդի մոտենալուց հետո բռնկվեց պատերազմի կրակը: Սկսվեց երկարատև ճակատամարտ...: Եվ ահա նա զորքի ոգին բարձրացրեց, իսկ թշնամուն էլ նա թողեց աղոթքից զրկված՝ արյունոտ և հուսահատ: Թշնամու ամուր դիրքը կոտրվեց և փախչելուց բացի նրան այլ ճանապարհ չմնաց: Իլդիրիմ Բայազեդը բռնկվեց և գերեց: Նոր բանակի հայտնի բաշերը, որ փրկվել էին սրերից և աղեղների անձրևից, ցրվեցին, աչ ու ձախ գնացին, նրանք աստղերի նման տարբեր կողմեր տանող ճանապարհներ բռնեցին» (Աբու-Բաթթ Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Յիջրի 804 թվականին սուլթան Իլդիրիմ Բայազեդը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի - Մ.3.**) էմիր Թեմուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.3.**) դեմ պատերազմելու համար ուղղվեց դեպի Անկարա և հակառակորդները իրար եկան: Գերմիանի, Սանթազի և թաթարների ցեղերը դավաճանեցին Իլդիրիմ Բայազետին ու միացան էմիր Թեմուրին, ինչը ծայրահեղ թուլացրեց նրա բանակը: Արևածագից մինչև արևմտյան բաջարի դուռագուռները շատ ճակատեցին ու մարտնչեցին և, բանի դեռ այդ մարտերը ընթանում էին, կորավ սուլթանի որդի Մուստաֆա Չելեբին: Ռազմիկներին մի մասը դիմեց փախուստի և այդ տարվա Չուլիիջա ամսին սուլթանն ինքն էլ բռնկվեց սուլթան Մահմուդ խանի կողմից ու հասցվեց էմիր Թեմուրին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»): «Մի անգամ, երբ ես ընդամենը 100.000 զորք ունեին, ինձ վրա հարձակվեց Ռումի արքա կեսարը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը - Մ.3.**) 400.000 հոգով» (Ամանուն «Թամեռլանի ինքնակենսագրությունը»):

«(**Ինդիկանը մեջբերում է իր խորհրդին ուղղված Մեհմեդ II-ի խոսքերից - Մ.3.**) Դրանից հետո շուտով բաղադրեց մեր դեմ հանեց Բաբելոնից եկած սկյուր Թեմուրին (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.3.**): Դուք գիտեք, թե ինչ տեսանք մենք դրա ձեռքից, երբ այն է, արդեն գրեթե զրկվում էինք մեր տերությունից և հազիվ այնպես չեղավ, որ մենք կորցնեինք մայրցամաքներից մեկը» (Միթալե Կրետեմուլուս «Պատմական երկ»):

«Այդ օսմանական սուլթանները իրենց գերիշխանությունը հաստատեցին Փոքր Ասիայի տարածքի վրա և իրենց ենթարկեցին Պարսկաստանի ու Մարաստանի տիրակալներին: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև, ինչպես վերևում ասվեց, Մեծն Թամեռլանը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.3.**) գրավեց Ասիայի մեծ մասը և հաղթեց Բայազետին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին - Մ.3.**)» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 12):

«**Թեմուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.3.**) սուլթան Իլդիրիմ Բայազետին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի - Մ.3.**)** Բաղդադից բարեկամական նամակ հղեց, որում խնդրում էր հանձնել սուլթան Ահմեդին (**Ջեաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին - Մ.3.**), ինչպես նաև Ղարա-Յուսուֆ իբն Ղարա-Մուհամմեդին (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին - Մ.3.**): Այս պահանջի կատարումը պատճառ դարձավ Բայազետի հետ պատերազմի և ահա, ծնեռելով Ղարաբաղում, Յիջրի 804 թվականին Թեմուրը գնաց Թուրքիայի վրա: Արդյունքում Իլդիրիմ Բայազետը ջարդվեց և գերվեց, իսկ Թուրքիան էլ ենթարկվեց նրա հզոր իշխանությանը» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաթիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Երբ Թեմուր փաղիշահը (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը - Մ.3.**) գնաց Ռումի վիլայեթ, նա հաղթանակ տարավ Ռումի տիրակալի Իլդիրիմ Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի - Մ.3.**) նկատմամբ» (Միրզա Ֆեմալ Ջիվանջիր «Ղարաբաղի պատմությունը», գլուխ 2):

«/15/ Տեղեկանալով Արգինջանում, Սեբաստիա բաղադրում, ինչպես նաև Սիրիայում, Դամասկոսում և Ֆալեստում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին՝ Բայազետը չդադարեց զորքեր հավաքել Արևելքում և ողջ Ասիայում: Եվ ահա նա հավաքեց նոր բանակ՝ այն զգալիորեն մեծացնելով...: /16/ Եվ ահա գարնան գալստով Թեմուր խանը Պարսկաստանից շարժվեց դեպի Դուրի կողմերը և հավաքեց տավրոսություններին, զիջներին ու արագներին: Նա բանդեց Բոսպորի ամրությունները, ապա անցավ դեպի Ղայաստանի երկրամասերը: Մեծ բանակով անցնելով դեպի Կասպիական ծով՝ նա գորակոչեց բազմաթիվ հայերի, ինչից հետո շարունակեց ճանապարհը, մինչև հասավ Փարսատիայի շրջան: Այդ ժամանակ նրա բանակը թվով նույնքան մեծ էր, որքան իրն ժամանակներում Քսերքսեսի բանակին: Իր հերթին, բոլոր թրակիական և արևելյան զորքերի, ինչպես նաև նոր զորակոչված ուժերի հավաքումից հետո Լազարոսի որդի սերը Ստեֆանի հետ մեծաբանակ խզակալներով հանդերձ Բայազետը դուրս եկավ Թեմուր խանի դեմ: Եվ ահա նա մոտեցավ Փարսատիային ու ինձացավ, որ Թեմուր խանը ծամբար է խփել Անկարա բաղադրում: Այդ ժամանակ Բայազետը իր վրանից խփեց Անկարայի մոտ գտնվող դաշտի կենտրոնում, որտեղ գետը, որը հոսում էր ուղիղ կողքով, խմելու ջուր էր մատակարարում բանակի, ձիերի և ամբողջ արշավախմբի կարիքների համար: Թեմուր խանն իր հերթին ծամբար էր խփել չոր ցամաքում: Ի՛նչ պատահեց հետո: Բայազետը հրաման ուղարկեց ծամբարով մեկ, որ հաջորդ օրը բոլոր զորքերը որսի գնան: Եվ ահա հաջորդ երեք օրերի ընթացքում նա ու իր ամբողջ զորքը որս արեցին և հետապնդեցին եղջերուներ, միկոդեռ այդ ընթացքում Թեմուր խանը լեցեց իր ծամբար ու ծամբար խփեց գետի ափին, որտեղ մինչ այդ գտնվում էր Բայազետը: Ջուրը սակավ էր, բանի որ արևը այդ ժամանակ անցնում էր Առյուծի Նշանով, բայց Թեմուր խանը այլևս չէր մտահոգվում խմելու ջուր գտնելու մասին: Բայազետը, սակայն, ամբարտապան և արհամարհելով Թեմուր խանի դեմ մրցակցությունը՝ դա համարեց երկրորդական նշանակություն ունեցող մի բան ու հրամայեց որս անել: Սա էր նրա դժբախտության սկզբնական պատճառը: Իրոք, բանի որ նա դուրս էր եկել, երբ արևը միջօրեականում էր, զորքերը գոհ գնացին այրող շոգին: Երբ նրանք ջուր խնդրեցին, այն չկար և առանց ջրի նրանք գոհ գնացին: Այս տանջանքներից 5.000 տղամարդ մահացավ: Եվ ահա Բայազետը, երեք օր անց վերադառնալով իր ծամբար, այնտեղ գտավ ծամբար խախտ Թեմուր խանին: Ջուրն այլևս նրա վերահսկողության տակ չէր և տեղանքի պատճառով դրան հեշտ հասանելիություն չկար: Երբ արևը մայր մտավ հորիզոնի տակ, մի գիսաստղ ցրեց իր ճառագայթը և լուսավորեց երկրի նույնիսկ ամենահեռավոր անկյունները: Այն թույլ չտվեց, որ մյուս աստղերը փայլեն կամ գիշերը մթնի, այլ փոխարենը լայն աղեղով ցրեց իր լույսը: Բոցն ամենաուժեղն էր երկնքի կեսի մասում, մինչդեռ ճառագայթները սահմանափակվում էին միայն հորիզոնով: Այս Նշանը տեսան հնդիկները, բաղդեացիները, եգիպտացիները, փյուռգիացիները և պարսիկները, այն տեսան նաև Փոքր Ասիայի բնակիչները, թրակիացիները, հունները, դավառիսացիները, իտալացիները, իսպանացիները ու գերմանացիները, ինչպես նաև օվկիանոսի ափին բնակվող ցանկացած այլ ազգ: Այս շատ սարսափելի իրադարձությունը այնքան վառ էր, որ այն ամենուր մնաց մարդկանց հիշողության մեջ: Այն անվանվեց Լամպարիտիս և մնաց մինչև աշխատանքի գիշերահավասարը, երբ արևը սկսեց իր ընթացքը Կշեռք կենդանակերպի Նշանի մեջ: Դե իսկ այժմ վերադառնալով և տեսնելն Աստուծո հրաշայի ու քսանկերպի գործերը, թե ինչպես նա մեկ փարավոնի միջոցով խորտակեց մյուս փարավոնին, և թե ինչպես Տիրոջ ժողովուրդը ազատվեց իր բազմաթիվ նեղություններից, սակայն չտեսավ և չհասկացավ դա: Ահա ուրեմն, այդ երեկո սկյութացիներ ամբողջ բանակում հրաման արձակեց, որ բոլորը առավոտյան պատրաստ լինեն՝ հեծած և լիովին զինված: Վաղ լուսաբացին վեր կենալով՝ նա շարքեց իր բոլոր հրամանատարներին: Իր ավագ որդուն նա շարունակեց աչ թե՛ն հրամանատար, իսկ թոռանը, բանի որ Թեմուր խանը արդեն վաթսուհին ավելի տարեկան էր, ձախ թե՛ն: Ինքը՝ Թեմուր խանը, իրբավորվեց թիկունքում: Նա իր զորքերին դիմեց այս խոսքերով. «Ո՛վ իմ հավաքված զորքեր և անպարտելի բանակ, բնութագրվող աղանակով, ամուր պարիսպ և անսասան ցեղից ծնված: Դուք լսել եք այն բաջագործությունների մասին, որոնք ի սկզբանե կատարել են մեր հայրերը ոչ միայն Արևելքում, բանից սա նույնպես մեր հայրենիքն է, այլ նաև Եփրոսիայում և Լիբիայում, մի խոսքով՝ ամբողջ աշխարհում: Դուք լավ գիտեք Քսերքսեսի (**Աբենյան տերության արքա Քսերքս I-ի - Մ.3.**) և Արտաքսերքսեսի (**Աբենյան տերության արքա Արտաքսերքս I-ի (մ.թ.ա. 465-424) - Մ.3.**) արշավանքները հույների դեմ, հույները, որ, առան եմ, բաց մարդիկ են, կարծես կիսատանկանները: Նրանց համեմատ այս կիսահույն և կիսաթուրք բարբարոսները մորեխներ են առյուծների դիմաց: Ես այս ամենը չեմ հիշեցնում ձեզ բաջալերելու համար, բանի որ դուք արդեն մեր ձեռքերում է: Թող այս սարսափեցնող հրեշը մեր ձեռքից չփախչի: Բռնեցե՛ք նրան ամբողջական և անվնաս, որպեսզի նրան վերադարձնենք Պարսկաստան, այնտեղ ցույց տանք մեր երեխաներին և սովորեցնենք, որ

նա այլևս չպահանջի մեզնից հրաժարվել մեր կանանցից: Այժմ ցանկանում եմ, որ այս մեծ դաշտը, որ մեր առջև է, շրջափակվի: Թող աջ թևը առաջ շարժվի շրջանցող շարժումով և նույնը՝ ձախ թևը: Շրջապատեք ամբողջ հարթավայրը և թող թշնամին փակվի մեջտեղում՝ ինչպես բևեռային առանցքի կենտրոնը»: Եվ ահա երկու թևերը՝ մեկը աջից, մյուսը ձախից, դեռ վաղ առավոտյան սկսեցին շրջապատել շրջակա տարածքը: Արեգակի ծագման պահին Բայազետը ևս դասավորեց իր լեզունները: Պատերազմի ազդանշանը հնչեցնելով՝ նա կանգնած սպասում էր սկյութացիների առաջին հարձակմանը, իսկ սկյութացիները, ընդհակառակը, իրենց հրամանները կատարում էին առանց որևէ ձայնի, աղմուկի կամ գոյուկի՝ աշխատելով անխոնջ մրցումների նման: Այդ ժամանակ Բայազետը սկսեց խոռոված խոսել և անիծել իր մեծատոհմիկներին: Նա կշտամբում էր հրամանատարներին և նույնիսկ ծեծում նրանց՝ մարտի համար պատշաճ կերպով չդասավորվելու պատճառով: Այդ ժամանակ Այդինի դրոշի տակ կռվող մի հրամանատար, լսելով, որ իր տերը՝ Այդինը, միացել է իր եղբորը, թողեց իր դիրքը և, վերցնելով դրոշը, 500 ծանր զինված զինվորներով անցավ թշնամու կողմը: Նույնն արեցին Սարուխանի ուժերը: Իրենց հերթին Մանթաշի և Գերմիյանի զորքերը ևս, երբ տեսան իրենց իշխաններին գոչելիս ու նշաններ տալիս, լեցին շարքերը և անցան հակառակորդների կողմը: Այդպես Բայազետը, ինչպես կաշառակ, աստիճանաբար փետուրագրվում էր: Սկյութական զորքերը շրջապատեցին նրան, մինչև օղակ վերջնականապես փակվեց: Այդ ժամանակ Բայազետի աներ Ստեֆան Լազարուհյը (**Սերբական թագավորության արքա Լազար II-ը – Մ.Ֆ.**), որ Բայազետի կողքին իր 5.000 սերը նիզակակիրներով, դիտելով այս շարժումները, հրաժարվեց ընդունել պարտությունը: Եվ ահա նա և իր զորքը մարտական կատաղությամբ հարձակվեցին սկյութացիների վրա՝ նիզակները ուղղելով նրանց դեմ: Երբ սկյութացիները տեսան նրանց կատաղել և համարձակ գրոհը, բացեցին իրենց շարքերը ու թողեցին նրանց անցնել: Սկյութացիները նետեր արձակեցին հեծյալների մեջքից, խոցելով ձիերի կողերը, սակայն հեծյալներին մեծ վնաս չկարողացան հասցնել, քանի որ նրանք հաստ գրահներով էին պատված: Երբ սերբերը շրջվեցին, սկյութացիները կրկին բացեցին իրենց շարքերը և թողեցին նրանց անցնել: Երկու կողմերից էլ շատերը ընկան: Ստեֆանը մոտեցավ Բայազետին և փորձեց համոզել նրան փախչել, բայց չկարողացավ: Արդեն բազմաթիվ շնոր շրջապատել էին նրան և հզոր ցուլեր էին պաշարել նրա շրջակայքը: Ստեֆանը, տեսնելով տեղի ունեցողը և կանխատեսելով սպառնալիքը, իր մարդկանց ու Սուլեյման անունով Բայազետի վազաբեկ որդուն (**Օսմանյան սուլթանության սպազա համլիջիան սուլթան Սուլեյման Զեյեքին – Մ.Ֆ.**) վերցրեց և նորից հարվածեց թշնամու կենտրոնին: Մեծ ուժով ցրելով նրանց, շատերին ձիերից գցելով և մեծ բազմություն կոտորելով՝ նա հազիվ կարողացավ ձեռքից թակարկել: Սկյութացիները խիտ էին դասավորված՝ արտաքին օղակից շարժվելով դեպի կենտրոնի խտացված մասը, սակայն Ստեֆանը փախավ՝ բռնելով Պրուսա տանող ճանապարհը, իսկ Սուլեյմանն էլ գնաց նրա հետ: Սկյութացիները անխնայ կոտորում էին փախչող թուրքերին, մինչև Բայազետը, ծայրահեղ խտուրդությամբ պատճառով, մոտ 10.000 ազատագրված ստրուկներով, որոնք կոչվում էին ենիյարներ, բարձրացավ դաշտի մեջտեղի մի բլրակի վրա: Մնացածները անկանոն փախուստի դիմեցին: Երբ սկյութացիները, թուրքերին հետապնդելիս, տեսան Բայազետին ցանցի մեջտեղում՝ ինչպես օդի կարոտ ձուկ, հրաման արձակվեց. «Ոչ ոք չսպանվի»: Նրանք մերկացրին գերիներին և ազատ արձակեցին: Աստվածային մի օրենք էր փոխանցվել սերունդներին և այն կար ոչ միայն հռոմեացիներին, այլև՝ պարսիկների, տրիբալների ու սկյութացիների մոտ, ըստ որի՝ երբ թշնամիները նույն հավաքանք ունեն, պետք է միայն թալան անել, իսկ նրանց գերի վերցնել կամ սպանել էլ մարտից դուրս չի կարելի: Այդ ժամանակ Բայազետի ստրուկները առյուծների պես հարձակվեցին սկյութացիների վրա, սակայն, իրենց թվաքանակի մեծ առավելության շնորհիվ, սկյութացիները հետ մղեցին թուրքերին, բանգի իՆչ կարող էին անել տասը մարդը հարյուր սկյութացու դեմ: Բոլորը կոտորվեցին: Այսպիսի դժբախտությունների ենթարկված Բայազետին սկյութացիները մոտեցան և ասացին. «Իջի՛ր, տե՛ր Բայազետ, և արի այստեղ: Թե՛մուր խանն է բեզ կանչում»: Նա դժկամությամբ իջավ, բանի որ իր ձին արաբական էր և ահռելի արժեք ուներ: Փոխարենը նրան նստեցրին մի փորձիկ ձիուկի վրա և այդպես տարան Թե՛մուր խանի մոտ» (Դուկաս «Բյուզանդիկոնի պատմությունը», գլուխ 15, 16):

«Երբ Թե՛մուրը (**Թե՛մուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թե՛մուրը – Մ.Ֆ.**) իմացավ այդ ամենի մասին, նա 1.600.000 հոգանոց զորք հավաքեց և արշավի դուրս եկավ Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը նրա դեմ հանեց 1.400.000 մարդ: Երկու բանակները միմյանց հանդիպեցին Անկարայի մոտ և ճակատամարտի թե՛ծ պահին 30.000 Սպիտակ թաթարներ, որոնց Բայազետը դրել էր մարտակարգի առաջապահում, անցան Թամեռլանի կողմը: Չնայած դրան, մարտը, որը երկու անգամ վերսկսվեց, անորոշ ընթացք էր պահպանում մինչև այն պահը, երբ Թամեռլանը մարտի մեջ մտցրեց 32 մարտական փղեր և այդ միջոցով ստիպեց Բայազետին մարտի դաշտից փախուստի դիմել: Վերջինս հույս ուներ փրկվել սարերի հետևում, ուր և սլացավ իր շքախմբով ու 1.000 հեծյալով, սակայն Թամեռլանը հրամայեց շրջապատել այդ վայրը և ստիպեց նրան հանձնվել: Դրանից հետո նա գրավեց Բայազետի երկիրը, որտեղ մնաց ութ մահի: Յետը ման ածելով իր գերուն՝ Թամեռլանը գրավեց Բայազետի մայրաքաղաքը, որտեղից դուրս հանեց այնքան հարստություն, այնքան ոսկի և արծաթ, որ դրանց տեղափոխման համար պետք եղավ 1.000 ուղտ: Նա ցանկանում էր իր երկիր տանել Բայազետին, բայց սուլթանը ճանապարհին մահացավ» (Ռովհան Շիլթերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 13):

«Դրանից հետո նա (**Թե՛մուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թե՛մուրը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց թուրք Իլդրիմ Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**) վրա, որը ամենահզոր արքաներից մեկն էր, որը տեսել էր աշխարհը: Նա մտավ թուրքական երկիր, որտեղ Անգուրա կոչվող ամրոցի մոտ ճակատամարտ տվեց և գերեց նրան իր որդիներից մեկի հետ միասին...: Թամուրբեգը, որը վարվեց ավելի շուտ փորձառու և վարպետ մարդու նման, հապճեպ ելավ Պարսկաստանից ու ժամանեց Թուրքիա: Նա առաջանում էր նույն այն ճանապարհով, որով առաջ՝ արգինջանյան հողով դեպի Սեբաստիան բաղաբ: Երբ Թուրքն իմացավ, որ Թամուրբեգն արդեն իր հողերում է, նա փոխեց ճանապարհը, գումակը թողեց Անգուրա կոչվող մի ամրացված ամրոցում, իր հետ վերցրեց զորքը և հապճեպ շարժվեց նրա վրա: Թամուրբեգը, սակայն, իմանալով Թուրքի խորամանկ հաշվարկի մասին, թողեց նախկին ճանապարհը և գնաց ավելի բարձր լեռների միջով: Թուրքը մոտեցավ և տեսավ, որ Թամուրբեգը թողել է նախկին ճանապարհը և առաջ է անցել մեկ այլ ճանապարհով: Նա որոշեց, որ Թե՛մուրբեգը դիմել է փախուստի և նետվեց նրան հետապնդելու այնքան մեծ արագությամբ, ինչքան ի վիճակի էր: Թամուրբեգը, սակայն, լեռներում մնալով ութ օր, վերադարձավ հայր ճանապարհի և շարժվեց ուղիղ Անգուրա ամրոցի վրա, որտեղ Թուրքը թողել էր իր գումակը՝ գրավելով այն: Թուրքը, իմանալով, որ Թամուրբեգը Անգուրայում է, ինչքան հնարավոր է արագ ուղղվեց այդ կողմը և, երբ արդեն մոտենում էր, ուժեղ հոգնեցրել էր իր զորքը, իսկ Թամուրբեգը այդ ողջ զորաշարժն իրականացրել էր այն բանի համար, որպեսզի խաթի Թուրքին: Այստեղ, ահա, նրանք արդեն ստիպված եղան ճակատել և Թուրքը հաղթվեց ու գերի ընկավ, ինչպես դուք արդեն լսեցիք...: Ու նաև ասում էին, որ, երբ Թամուրբեգը մարտնչում էր Թուրքի դեմ, նրա թոռը ռազմիկների հետ միասին պաշտպանում էր նրան մարտի ժամանակ: Եվ ահա Թամուրբեգը հրամայեց որոշ թիկնապետների մատի մեջ սնել և սա այդ ժամանակ ասաց արքային, թե՛ հարիր չէ՛ իրեն նման օրը անգործության մեջ մնալ, թող իրեն մարտի դաշտ ուղարկեն: Ասում են, որ մենյորը նրան ոչինչ չէր պատասխանել և սա կատաղած վիճակում գետին էր խփել սաղավարտը ու մարտնչել բաց գլխով» (Ռովհ Գոնսալես Դ՝Կալվիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ սուլթան Բայազետին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.**) Անատոլիայից մի պատգամավորություն եկավ լուրով, որ Թե՛մուր անունով մեծ խանը (**Թե՛մուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թե՛մուրը – Մ.Ֆ.**) թաթար այդ տիրակալը, մեծ զորքով եկել է Պարսից երկիր: Լսելով այդ՝ սուլթանը ելավ նրա դեմ՝ հետը վերցնելով դեսպոտի եղբորորդի Գեորգիին և իր կին Դեսպինային: Նա անցավ ծովը և Անատոլիայով գնաց Պարսից երկիր: Նա հասավ Աստղ կոչվող մի լեռան: Այստեղ մեծ խանը հարձակվեց նրա վրա և նրանք չորս օր մարտնչեցին: Ի վերջո մեծ խանը գլխովին ջախջախեց Բայազետին ու գերի վերցրեց, իսկ Գեորգին էլ, որ վիրավորվել էր, փախավ» (Կոնստանտին Օստրովցի «Ենիչերու նոթերը», գլուխ 17):

«Այդ ամենից զայրացած՝ Թե՛մուրը (**Թե՛մուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թե՛մուրը – Մ.Ֆ.**) ելավ խոնդկարի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ և նրանք միմյանց սպառնալից նամակներ գրեցին: Այսպես, Թե՛մուրը վճռականորեն պահանջեց իրենց հանձնել Բաղդադի տիրակալ սուլթան Ահմեդին (**Զեյադիյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին – Մ.Ֆ.**), սակայն խոնդկարը հրաժարվեց և չհանձնեց նրան: Թե՛մուրը վիրավորվեց և այդ պատճառով էլ խոնդկարին ահա թե՛ ինչ տիպի նամակ գրեց. «Ըստ հավատի կանոնների մեզ պետք չէ արշավել ձեզ վրա, բանգի ու դուք մարտնչում եք օտարահավատ ֆրանկներ դեմ, սակայն դուք ամալացրել եք Բաղդադի և բազմաթիվ բռնություններ ու ապօրինություններ եք թույլ տվել մահմեդականների նկատմամբ: Ահա հենց դրա պատասխանն է պետք ձեզնից ուզել: Դու բեզ բաջ ես գզում ֆրանկների դեմ և քո գլխում քափի է: Յենց այդ քափին էլ ես այնտեղից դուրս կբռնեմ»: Մյուս խոնդկարը պատասխանեց հետևյալ կերպ. «Ես ուզում էր գրել բեզ, սակայն դու ինքդ ներկայացար»: Խոնդկարին թվում էր, թե, քափի որ նրանք վաղուց են պատերազմների մեջ, նրանց մարդկին և ձիերը հոգնած կլինեն ու հույս ունեն նրանց հանգստի պահին բռնացնել: Բոլոր կողմեր հրաման արձակվեց և զորքը հավաքվեց: Դուկներ և ֆրանկների տիրակալները ևս խոնդկարին օգնության ուղարկեցին իրենց որդիներին՝ զորքի հետ միասին: Թե՛մուրը շարժվեց Բայազետի դեմ, նրանք մեկօրյա հեռավորության վրա մոտեցան իրար և տեղեկացրին միմյանց մարտի վայրի մասին...: Այս կողմից սրանք, մյուս կողմից՝ նրան, ջոկատներ հանեցին, առաջացան, բացեցին դրոշները, որոշեցին աջ ու ձախ թևերը, ամրացրին առաջապահ և վերջապահ ուժերն ու ահա տիրակալները կանգնեցին դրոշների տակ: Սկսվեց ընդհարումը, սկսեցին մարտնչել միմյանց դեմ և գնդակները կարկտի նման հափվեցին: Լսվում էին արերի հարվածների ու կիսվող սղակավարտների շայցունը, հեռվից գալիս էր գուրգերի ու նիզակների հարվածների, ինչպես նաև կիսվող վահանների դողորոցը: Երկու կողմից ռազմիկների բարձրացած ձայները նման էին երկնային որոտի: Երկու զորքերի միջև գտնվող դաշտի միջամասը այն աստիճան լցվեց սպանված մարդկանցով, որ դրանց մեծաքանակությունից ձիերը չէին կարողանում շարժվել: Արյան այնպիսի հեղեղ առաջացավ,

որ դիակները լողում էին դրանում: Բոլոր պատմություններում գրված է, որ աշխարհի արարումից ի վեր նման ծանր ոչ մի պատերազմ չէր եղել: Ի վերջո, հաղթեց տիրակալ Լանգ-Թեմուրը, խոնդկարին գերեցին և հասցրին Թեմուրի մոտ» (Փարսապան Գորգիջանի՝ «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 22-23):

«Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, հաղթեց և գերեց Բայազետ խոնդկարին» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «Ժամանակագրություն 1220-1453 թվականների»):

«Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) բանտարկեց Բրուսայում նստող խոնդկարին, որի անունն էր Բայազետ (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)» («Զարթիս-Ցիտվերթա», Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Լանգ-Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գերեց Բրուսայում նստող խոնդկարին, որի անունն էր Բայազետ (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)» («Նոր Զարթիս-Ցիտվերթա», Բերիա Էգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Իմանալով Չայաստանի սահմաններին թուրքական սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտենալու մասին՝ Թեմուր-Լենգը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) թողեց Իբերիան և գնաց թուրքերի դեմ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 108):

«Դրանից հետո Թամուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) հույժ մոմռաց, գնաց Անկուրիա, այն գրավեց և բնակիչներին կոտորեց: Երբ Իլդիրիմը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) լսեց այս մասին, Անատոլի և Ռումելիի իր բոլոր զորքերը գումարեց և օր ու գիշեր առաջացավ՝ չսեղով Նախարարների խորհուրդն ու խրատը և անասուններին կոտորելով սանալով դեպի առաջ: Նա, իր որդիներով և կանանցով մեծ բանակ պատրաստած, ելավ Թամուրին ընդառաջ, որը եկել ու բանակել էր Անկարայի մոտ: Դրանից հետո Իլդիրիմը իր զորքը ցրեց անասունների արածեցնելու համար, թեև նրա պարոնները առարկեցին, թե այդպես պետք չէ վարվել, բանգի թշնամին կարող է հանկարծակի հարձակվել: Նա, սակայն, ասաց, թե զորքը կրկին կհավաքի մինչև թաթարների գալը: Այդ ընթացքում, սակայն, Թամուրը խանդ իր զորքը ժողովեց և Իլդիրիմի վրա եկավ: Իլդիրիմը մի խոր խանդակ փորեց, զորքը տեղակայեց դրանից հետո, որի հետո երկու կողմերում շարված զորքերն էլ սկսեցին աստիկ մարտնչել: Իլդիրիմը բոլոր կողմերի իր պարոնների մարդիկ ուղարկեց, որ սրանք հավաքվեն՝ շարելով շարքեր: Դրանից հետո վիշեցին փողոց, խիտեցին թմբուկները և սպառազինված գնդերով իրար դեմ էլան: Երբ կողմերը շարվեցին, թմբուկները ավելի ուժեղ խիտեցին և մեծ աղմուկ բարձրացավ: Դրանից հետո երկաթե գնդերի իրար գալուց անասելի մի դողորմ և ճայթյուն բարձրացավ, իսկ արյունն էլ անխնա սկսեց հեղվել: Այդ ժամանակ Իլդիրիմի զորքը դավաճանեց, հոգնեց կռվից, լքեց դիրքերը և ցրվեց: Ի վերջո, փախուստի դիմեց նաև դեռևս մարտնչող Էֆլազ օղլին, իսկ շահադեմ Մուստաֆան (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Մուստաֆա Չեղեքի – Մ.Ֆ.) էլ այդ կռվում անհետ կորավ: Իր հերթին Սուլեյմանը (Օսմանյան սուլթանության ապագա համիդյան սուլթան Սուլեյման Չեղեքի – Մ.Ֆ.) վերցրեց զորքի մի մասը և հետ փախավ, Անասիայի զորքով թաքուն փախավ նաև Մեհմեդ Չեղեքին (Օսմանյան սուլթանության մի մասում իշխած ապագա սուլթան Մեհմեդ I-ը – Մ.Ֆ.): Արդյունքում Իլդիրիմը միայն թիչ մարդկանցով մնաց տեղում: Այս ամենից շատ շփոթված՝ նա ձեռք վերցրեց սուրը և սկսեց մարտնչել եմիլերի շարքերում: Ի վերջո, երբ պարտությունը լիակատար էր, գոչեցին, թե. «Այբա, բանակը կորել է, դու էլ, փախիր», սակայն այդ ժամանակ հայտնվեցին Թամուրի զորքերը: Իլդիրիմը փորձեց փախչել և թաքնվել, սակայն նրան հապճեպ բռնեցին ու տարան Թամուրի մոտ» (Երեմիա Զյուլյուրձյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 4):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) բազում զորքով շարժվեց, գնաց Մուրատ-բեկի (Օսմանյանների էմիրության էմիր, հետագայում Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ի – Մ.Ֆ.) որդի Իլդրամ թագավորի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ի – Մ.Ֆ.) վրա, իսկ սա, հավաքելով բառապատիկ շատ զորք, ավելի, քան Թամուրի զորքերը, ընդառաջ եկավ նրան: Թամուրը, սակայն, խաբեց նրան, գիշերով խույս տվեց, առավ նրա երկիրը և հետ դարձավ, որից հետո պատերազմելով բռնեց նրան ու զորքից շատերին: Նա ավար և գերի վերցրեց երկնքի աստղերից ու ծովի ավազից ավելի, մինչև 60.000 տուն Ղարաթաթար կոչված ցեղն էլ որդիներով գերի գնաց խորասան» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 29):

«Նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) հասավ մինչև Պուրսա և գերեց Ռումի սուլթան Իլդիրիմ Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) իր կնոջ հետ միասին: Ահա այսպես աշխարհն ավերեց անողորմ Թամուր Լանկը» (Ստեփանոս Մեծոփեցի «Տարեգրություն»):

«Սա գրվեց այլասեռ Թեմուր Լանկի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) աշխարհակալության ժամանակ, որը, լինելով հաղթող և անպարտելի, մտավ ռուսաց թագավորություն ու բոլորին իր ձեռքի տակ նվաճեց, իսկ այդ աշխարհի Իլդիրիմ անունով ամիրապետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) էլ իր որդիներով հանդերձ բռնեց ու կապտեց» (Յովհաննես Խիզանցի «Յիշատակարան 1402 թվականի»):

«Մյուս տարի Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին գնաց Ռում և բռնեց Յիդրամ խանին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), որն անթիվ զորք ու հեծելազոր ուներ՝ ցրելով սրանց բոլորին...: Ահա այդպես Լենկթեմուրը ելավ, տիրեց Պարսից ողջ աշխարհին, իսկ հետո էլ եկավ Չայոց աշխարհ, բռնեց Իլդիրում Բայազետին և, դնելով երկաթե վանդակի մեջ, տարավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Չմյուռնիա, որը մի քաղաք է Լիկյաց ծովափին, և վանդակը դրեց Իլդիրիմին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ այդ հաղթող ու մեծ սուլթանին» (Գրիգոր Խլաթեցի «Յիշատակարան աղետների»):

«Մյուս տարի Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին գնաց Ռում և բռնեց Յիդրամ խանին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), որն անթիվ զորք ու հեծելազոր ուներ՝ ցրելով սրանց բոլորին...: Ահա այդպես Լենկթեմուրը ելավ, տիրեց Պարսից ողջ աշխարհին, իսկ հետո էլ եկավ Չայոց աշխարհ, բռնեց Իլդիրում Բայազետին և, դնելով երկաթե վանդակի մեջ, տարավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Լենկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) սրան (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) երկաթյա վանդակի մեջ դրեց...: Ահա այսպես Լենկ Թեմուրը, գնալով Անկարայի վրա, խոնդկար Իլդիրիմ Բայազետին վանդակը դրեց» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Անկարայի վրա և բռնեց սուլթան Իլդիրում Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ փակելով նրան վանդակում, որտեղ սա մեռավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Լենկթեմուրը Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Անկուրա, որտեղ իր եղբայր խոնդկար Իլդիրիմ Բայազետին Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) բռնեց և նրան էլ տարավ իր հետ» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1397 թվականին Բայազետ սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.) բռնվեց Լենկ Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Անանուն Լիվոնացի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 836 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Անկարա և խոնդկարի եղբորը՝ Իլդիրում Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), դրեց վանդակը» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Չայոց 836 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Անկարա և խոնդկարի եղբորը՝ Իլդիրում Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), դրեց վանդակը» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այնտեղից նա (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Անկարա և խոնդկարի եղբայր Իլդիրիմ Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.), վանդակը դրեց» (Գրիգոր Վարազեցի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 836 թվականին Լանկ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) ելավ Սամարղանդից և, ավերելով ու գերելով ողջ աշխարհը, եկավ մինչև Անկուրա, որտեղ երկաթե վանդակի մեջ դրեց խոնդկար Իլդիրիմ Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.): Սա այնտեղ մեռավ» (Վարդան Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից Լանկ-Թամուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) խաղաց դեպի Անատոլիայի ներքին շրջանները և բռնեց սուլթան Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ գրավելով բազում տեղեր ու գերելով անհամար մարդկանց, ասում են՝ թվով 60.000 տուն: Դրանից հետո հայերից շատ շատերին, ինչպես նաև. Ղարա-Թաթար կոչվող թաթարներին նա հանեց իրենց տեղից և քշեց խորասան» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 6):

⁵⁰⁸² «Այդ ժամանակ վերացավ Սոի Չայոց թագավորությունը, բանգի թագավորագույններն ու իշխանները ժողովրդի մեծ բազմությամբ հավաքվեցին, մտան նավերը և գնացին Ֆրանկստան» (Մաղաբիա դավիթ «Յիշատակարան 1402 թվականի»):

«Այդ ժամանակ վերացավ Սսի Յայոց թագավորությունը, բանգի թագավորագուհիներն ու իշխանները ժողովրդի մեծ բազմությանը հավաքվեցին, մտան նավերը և գնացին Ֆրանկստան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁵⁰⁸³ «Երբ Յիջրի 805 թվականին Ռուսի երկրից վերադառնալու ժամանակ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) պատերազմի գնաց վրացիների դեմ և նրանց ծանր հարվածներ հասցրեց, անհավատները սկսեցին աղաչել շեյխ Իբրահիմին (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմին – Մ.Ֆ.), որպեսզի նա, բանի որ հարևաններ են, իրենց համար միջնորդի Թեմուրի առջև: Շեյխ Իբրահիմը այդպես էլ վարվեց և Թեմուրը տվեց իր համաձայնությունը: Նա նրանց անվտանգություն շնորհեց, բայց փոխարենը հսկայական ռազմատուգանք գանձեց» (Անանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Երբ Յիջրի 805 թվականին Ռուսի երկրից վերադառնալու ժամանակ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) պատերազմի գնաց վրացիների դեմ և նրանց ծանր հարվածներ հասցրեց, անհավատները սկսեցին աղաչել շեյխ Իբրահիմին (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմին – Մ.Ֆ.), որպեսզի նա, բանի որ հարևաններ են, իրենց համար միջնորդի Թեմուրի առջև: Շեյխ Իբրահիմը այդպես էլ վարվեց և Թեմուրը տվեց իր համաձայնությունը: Նա նրանց անվտանգություն շնորհեց, բայց փոխարենը հսկայական ռազմատուգանք գանձեց» (Սյունեջքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Յիջրի 806 թվականին էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) բացարձակապես հրաժարվեց դեպի Ռուս առաջնական և զբաղվեց Կրաստանի անհավատների դեմ սրբազան պատերազմով ու այստեղի ամրոցները նվաճելով» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵⁰⁸⁴ «Տիրակալ Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մեծ գործով ժամանեց Մանդուլ: Այդ ժամանակ Շիրվանի տիրակալ Շեյխ Իբրահիմն (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) իր գործով ուղեկցում էր նրան: Նա տիրակալի համար նվիրված ու վստահելի մի մարդ էր և սա Կրաստանի բոլոր գործերի մասին հարցնում էր նրա կարծիքը ու ականջ կախում նրան: Իբրահիմն իրոք լավ գիտեր, թե ինչպիսին պետք է լինի արշավանքը դեպի Կրաստան: Այդ ժամանակ Գեորգին (Քաթոլիկ թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) թագավորում էր Իմերեթիայում: Իմանալով, որ Թեմուրը արշավանքով գալիս է իր վրա, նա շատ տխրեց: Դրա համար էլ նվերների հետ միասին նա մի դեսպանորդ ուղարկեց Թեմուրին ընդառաջ և հանձնեց նման մի բովանդակության նամակ: «Եթե հարցը հպատակության և հնազանդության մեջ է, ապա մենք թո՛ւ ծառաներն ենք, ինչ հրամայեց, այդ էլ կանեմք: Եթե դու ցանկանում ես նվերներ և հարկ, ապա, ըստ մեր հնարավորության, ամեն տարի մենք դրանք էլ կտանք: Ինչ վերաբերվում է այն բանին, որ դու ուզում ես, որ մենք ուղեկցենք քեզ, ապա, բանի որ դեռ հեռուց մեր երկրում թշնամական գործ չէր եղել և, հանուն իրենց ընտանիքների փրկության մերոնք մարտի մեջ են մտել թո՛ւ գործի դեմ ու երկու կողմից էլ շատ սպանվածներ են եղել, ահա ուրեմն, ինչ վերաբերվում է այն բանին, որ դու ուզում ես, որ մենք ուղեկցենք քեզ, ապա վերը նշված պատճառով մենք չենք կարող ներկայանալ թո՛ւ պալատ: Երբ այս նամակը կարդացվեց տիրակալին, նա զայրացավ և հրաման տվեց գործին, որից հետո Գեորգիի նվերները արքեպիսկոպոսին թափանցեցին: Ինչ վերաբերվում է Գեորգի արքային, ապա նրան իր մարդու միջոցով փոխանցեցին: «Թո՛ւ գործը նման չէ այլ արքաների գործերին, բանգի թեզնից են շատ անհանգստություններ են տեսել: Դու պետք է ինքը ներկայանաս մեր դուռը, հակառակ դեպքում ես քեզ հանգիստ չեմ թողնի: Սրան հակառակ, եթե գաս, ես այն աստիճան ողորմած կլինեմ թո՛ւ նկատմամբ, որ բոլոր արքաները քեզ կնախանձեն: Ի՞նչ հեղինակ, եթե դու խուսափում ես մեր հավատից, ապա քեզ ոչ-ոք չի ստիպի դրա հարցով, քեզ ուղղակի կպարտավորեցնեմ խաբաջ վճարել և մեծ պատիվներով բաց կթողնեմ թո՛ւ տիրույթները: Այդպես եղավ նաև Կոստանդնուպոլսի արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուի II-ի (1391-1425) – Մ.Ֆ.) հետ, բանգի նաև ևս բրիտանիայ, երբ հավատակցից, և ես նրան պատիվներով հետ ուղարկեցի: Յնարավոր է դու լսել ես, թե ինչ ողորմությունների և պատիվների է նա արժանացել իմ կողմից, երբ ներկայացավ ինձ, ու ինչպես վերադարձավ իր տիրույթները: Այդ, եթե դու գաս, ապա ավելի շատ պատիվների և ողորմությունների կարժանանաս ու կվերադառնաս թո՛ւ երկիր: Այլ վերայ ես քեզ չեմ ների»: Երբ արքայի դեսպանորդը հեռացավ, տիրակալին գեկուցեցին: «Իմերեթիայում բերքն արդեն հասել է: Եթե մենք թողնեցն նրանց հավաքել այն, ապա մեզ համար հետո ավելի դժվար կլինի, բան այն դեպքում, եթե այդ բերքը մենք վերցնենք»: Եվ ահա էմիր շեյխ Նուր-եդ-Ղինը մեծ գործով ուղարկվեց Իմերեթիա: Իմերեթացիները թաքնվեցին լեռներում և ամրություններում, իսկ թուրքերը բերքահավաք արեցին...: Երզնկայի այն վայրերում, որտեղ բրիտանիաներ էին բնակվում, ոմանց կոտորեցին, այլոց էլ գերեվարեցին ու թալանեցին: Եկեղեցիներն և տաճարները ավերեցին, տները այրեցին, ծառերն ու խաղողի որթերը կտրեցին, բոլոր ամրությունները, բաղաբներն և գյուղերը թալանեցին ու ամալացրին: Ամենուր, որտեղ տղամարդ էին գտնում, ոչնչացնում էին, իսկ նրանց կանանց ու երեխաներին էլ գերեվարում, իսկ դա եղավ այն պատճառով, որ Ալինջակում գտնվող վրացիները եկել էին նրանց երկիր, տիրակալը պահանջել էր հանձնել նրանց, սակայն նրանք հրաժարվել էին, պատճառաբանելով, որ այդ մարդիկ իրենց երկրում չեն: Ով հասցրեց եկել և թաքնվել ամրություններում, նա փրկվեց, բանգի թուրքերը հոգնել էին մարտնչել ամրությունների համար ու դժվարանում էին այդ հարցում: Որտեղ որ գտնում էին հոտեր, երամակներ կամ էլ ոչխարներ, բոլոր դրանք վերցնում էին: Ջավախքիցիները հետապնդեցին նրանց ու շատ թուրքերի կոտորեցին, հետ խլելով ավարի մի մասը, բայց այնուհանդերձ բրիտանիաները ուժեղ թալանեցին...: Թեմուրը ժամանեց Մանգիս, որտեղ հանդիպեց աթաբեկ Իվանին (Մանգիսի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակեղուն – Մ.Ֆ.) և Գեորգի արքայի եղբայր Կոնստանդինին (Քաթոլիկ թագավորության ապագա արքա Կոնստանդին II-ի – Մ.Ֆ.): Վերջիններս նրան նվերներ հանձնեցին և սկսեցին հետևյալ կերպ խնդրել. «Մենք հնազանդ ենք տիրակալի և ինչ էլ նա հրամայի, այդ էլ կանեմք, ընդ որում, եթե հրամայի կատարել մեր պարտականությունները, ուր էլ որ նա հրամայի, ըստ մեր հնարավորության մենք այդ կողմ էլ կգնանք՝ մասնակցելով արշավանքին»: Տիրակալին դուր եկան նրանց խոսքերը և նա առաջարկեց նրանց ընդունել մանկեղանակ կոտորել: Այդ ժամանակ աթաբեկ Իվանեն հրավիրեց նրան իր տուն, ծնկի եկավ և գեկուցեց: «Այս երկրում ապրողները բոլոր բրիտանիաներ են և, եթե մենք հրաժարվենք մեր կողմից, չենք կարողանա մնալ այստեղ»: Ի պատասխան դրա՝ տիրակալը կանչեց օրենսգետներին և փոխանցեց նրանց աթաբեկ Իվանեի խոսքերը, որոնք դրան ի պատասխան տիրակալին փոխանցեցին: «Նրանք չեն հավատում Մուհամմեդի մարգարեությանը և աստծուց ուղարկված իրենցականը հրաժարվում են: Այնուհանդերձ, եթե նրանք մահմեդականներից չիզակ և խաբաջ վճարեն ու ենթարկվեն մեզ, ապա նրանք արգելված չի լինի մնալ իրենց հավատին»: Տիրակալը հավատ ընծայեց օրենսգետներին և աթաբեկ Իվանեին ու արքաեղբայր Կոնստանդինին խալաթ, թագ և արքե նվիրեց...: Աթաբեկ Իվանեն և արքաեղբայր Կոնստանդինը թուրքերի ու մետիների գործով մեկնեցին Աբխազիա: Ով իմացավ և ժամանակին թաքնվեց, նա փրկվեց, իսկ ով չթաքնվեց, մասամբ կոտորվեց, իսկ մասամբ էլ գերեվարվեց: Աբխազիան այրեցին, ամալացրին և հաղթականորեն վերադարձան տիրակալ Թեմուրի մոտ, որին գեկուցեցին, թե Գեորգի արքան իրեն լավ էր պահում՝ զիջում էր ճանապարհը և պարենաբեկը հատկացնում: Տիրակալը գոհ մնաց, աթաբեկին և արքայեղբորը լրացուցիչ պատիվներ տվեց ու, հրամայելով բերել Սաաթբագոյի բոլոր մարդկանց, որոնք գերության մեջ էին հայտնվել, դրանց բոլորին նվիրեց աթաբեկին...: Դրանից հետո տիրակալը բարեհաճեց ասել աթաբեկին. «Ես իշխում եմ շատ չարիք, որ տեսել եմ Գեորգի արքայից: Դավաբիր գործերը, ուզում եմ արշավի ելնել նրա վրա»: Այդ լուրը Կոնստանդինը զաղտնի հայտնեց իր արքա եղբորը...: Վերջինս Թեմուրի պալատականների նվերներ և ներում հայցող նամակ ուղարկեց, որում ասվում է. «Միջնորդեք տիրակալի առջև, իսկ ինքս պարտավորվում եմ չիզակ վճարել և կատարել բոլոր պարտականությունները՝ արշավի ելնելով հարևան երկրների վրա: Ինչ վերաբերվում է ներկայանալուն, ապա այդ անել չեմ կարող, բանի որ վախենում եմ տիրակալից»: Դավաբեկեցին վեզիրները, վեբիներն և զորավարները ու պալատականները: Եկան և Գեորգի արքայի նվերները տվեցին արքային, լավ ներկայացրին գործը և ասացին. «Այդ Իմերեթիան անպետք և անտառածածկ մի երկիր է: Կգաս այնտեղ, արքան կպահպի, իսկ հենց հեռանաս, նա կրկին կգա ու կզբաղեցնի իր երկիրը: Մենք շատ երկրներ ենք նվաճել, սակայն այնքան անհանգստություն, ինչքան այնտեղ է, ոչ մի տեղ չենք տեսել և ոչ մի տեղ այնքան մարդ չեն կորցրել, ինչքան այնտեղ: Թուրքերը հոգնել են մարտնչել անդրլիխյան տարածքում, նրանք բողոքում են և ասում. «Դեռևս այնքան շատ երկրներ են մնացել չվաճված, ինչո՞ւ է տիրակալն ուզում, որ մեզ կոտորեն այդ անօգուտ թալանում»: Գեորգի արքան պարտավորվում է խաբաջ վճարել, սակայն պալատ ներկայանալ չի կարող, բանի որ չորս անգամ հարձակվել է մեր գործերի վրա հանուն իր ընտանիքի փրկության և մեր շատ ռազմիկների կոտորել: Դե՛նց այս վախից է, որ նա չի կարող գալ: Ինքնում ենք, տիրակալ, Գեորգի արքայի մեղքերի համար ներքի մեզ, նրա վրա չիզակ սահմանիր և այլ պարտավորություններ ու այլևս մի կործանիր սեփական գործը այդ անօգուտ անտառներում»: Պալատականները նախապես համոզել էին նաև օրենսգետներին և Շիրվանի տիրակալ Շեյխ-Իբրահիմին, որպեսզի նրանք, եթե տիրակալն այնուհանդերձ ցանկանա արշավել, հետ համոզեին նրան և համոզեին հաշտություն կնքել...: Եվ ամեն Թեմուրը ներեց նրան և ներում շնորհող նամակ ուղարկեց...: Նա նրան արքայական թագ, խալաթ և սուր ուղարկեց՝ զովեստներով լի հուսադրող մի նամակի հետ միասին: Ելնելով տեղից՝ արքան անցավ Քաթոլիս, եղավ Տիդիսում Բագրատ արքայի (Քաթոլիկ թագավորության նախկին արքա Բագրատ IV Մեծի – Մ.Ֆ.) մոտ, հանգիստ տվեց ձիերին... որից հետո, շարունակելով ուղին, ժամանեց Նարաթը» (Փարսաղան Գորգիշանիձե «Կրաստանի պատմություն», գլուխ 25-30):

«Ապա Գեորգ թագավորը (Քաթոլիկ թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) Լանգ-Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց Եսայի Յայոց իշխանին, որպեսզի նա չարչարի Քաթոլիկ վրա, բանի որ հնձի և բերքահավաքի ժամանակն էր» (Քաթոլիս-Ցիսվոլեթա), Անանուն «ժամանակագրություն 1220-1453 թվականների»):

«Փրկական 1405 կամ Յայոց 852 թվականին Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Աղվանքի արևելք: Նա շինեց Բաղադա կղզիով մի թաղաք» (Անանուն Երուսաղեմից «ժամանակագրություն»):

«Երբ Սահիբ Կիրանը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ դեպի Ռում իրականացրած արշավանքից և կանգ առավ այստեղ, նա (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) չկատարեց իր խոստումը և չներկայացավ: Սահիբ Կիրանի մոտ եռանդ առաջացավ և նա ուղղություն վերցրեց դեպի Գուրջիստան՝ կանգ առնելով Մինգլիում...: Այդ ժամանակ մեծ նվերներով եկավ Իվանեն իբն Աղբուղա Վրացին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելին – Մ.Ֆ.): Բեկերը մտքորին նրան Սահիբ Կիրանի մոտ ու բերեցին նվերները: Տարբեր տեղերից եկան տիրակալներ և կառավարիչներ, որ տեսնեն տիրակալին, արժանանան նրա ողորմածությանը» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-նամե»):

«Յուսայով հաղթանակ՝ Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) որոշեց լիովին տիրել Վրաց երկրին: Թեմուրի մասերի բաժանված զորքը ցրվեց Վրաստանում, ցնցեց այն, մասերի բաժանեց նրա կյանքի շրջը և պատառոտեց» (Իբն Արաբշահ «Էմիր Թեմուրի պատմությունը»):

«Յիջրի 806 թվականին Թեմուրը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ Վրաստան: Վրաստանի վայր Մեյիթ-Գուրգենը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) Թեմուրի մոտիկներից մեկը հանդիսացող Էմիր Իբրահիմի (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.) միջոցով նրան նվերներ տվեց և պարտավորվեց հարկ վճարել՝ այդ գնով մնալով իր տեղում: Թեմուրը ձմեռեց Ղարաբաղում» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

5085 «Սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության համալիր, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մեհմեդ I-ը (1402-1403 մմասիայում, 1403-1413՝ Ադրիանուպոլսում, 1413-1421) – Մ.Ֆ.) մի օր նստած էր՝ անհոգ և ուրախ, երբ հանկարծ լուր եկավ, թե, Ղուբաթոյուն անթիվ բանակով մոտեցել է Նիկասրին, պաշարել է այն, կտրել է ջուրն ու մարտ է տալիս, արդ, եթե դու օգնության չգաս, ամրությունը կկորսվի, իսկ նրա հարակից հողերն էլ կամայաջվեն»: Լսելով այս լուրը՝ սուլթանը շատ զայրացավ: Նա անմիջապես ցատկեց Նիկասրի վրա, զինեց իր բանակն ու ծանապարհ ընկավ: Ղուբաթոյուն նույնիսկ ոչինչ չէր էլ կասկածում, երբ կանգնած էր այդ ամրության մոտ, և ահա Ռումսի քաջարի իշխանները մոտեցան նրան ու անկախ կարծակյալ հարձակում գործեցին: Յուլդը դրած ամենագոր Ալլահի վրա՝ նրանք ծգվեցի այդ Ղուբաթոյունի բանակը, ջախջախեցին այն և բզկտեցին: Ղուբաթոյուն մարդկանցից ոմանք սպանվեցին, այլք էլ դիմեցին փախուստի: Նրանք կենդանի մնացածներից շատերին գերեցին և հարուստ ավար ձեռք գցեցին: Ղուբաթոյուն հազիվ փրկվեց և, դիմելով փախուստի, փրկեց գլուխը» (Մեհմեդ Նեշրի «Յամընդիանուր պատմություն», գլուխ 131):

5086 «Մի անգամ սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության համալիր, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մեհմեդ I-ը – Մ.Ֆ.) նստած էր Թեքթաբում և զվարճանում էր իր բեկերի ու վեզիրների հետ, երբ ներս մտավ մի մարդ: Սա խոնարհեց գլուխը տիրակալի առաջ, աղոթք ասաց և խոսեց. «Յայտնում եմ քեզ իմ մեծի և փոքրի առաջնորդ, որ ողջ երկիրը թշնամիների ոտքի տակ է: Լավ ժամանակ ռայաթը լավ էր ապրում, արդ պետք է աղոթել տիրակալներին, որպեսզի նրա իշխանությունն հավերժ լինի: Բայց նաև իմացիր, ով տիրակալ, որ Միկասի շրջակայքում մի ավազակ է հայտնվել, որի անունը Մեծի է, իսկ նրա կողմնակիցներին էլ կոչում է Մեծիականներ: Այս Մեծին և իր կողմնակիցները ողջ երկիրը ոտքի տակ են տալիս, դրա են տալիս մարդկանց գիշերը իրենց անկողիններում, կոտորում են և թալանում, իսկ եթե սուլթանը միջոցներ չգտնաբերի, ապա ողջ երկիրը խառնաշփոթի մեջ կկորի»: Լսելով այդ լուրը՝ սուլթանը նայեց չորսը կողմը՝ իրեն շրջապատած բեկերին: Այնտեղ էր նրա ծիապանը, որի անունը Բայազետ էր ու սա իր սիրելի բեկերից էր: Եվ ահա սուլթանը զոչեց սրա ուղղությամբ ու հրամայեց. «Շուտապ ոտքի կանգնիր և թո մարդկանցով երկիրը մարքիր այդ Մեծիցի, ոչ մի զթուլություն, դրան կապկալիր և մոտս բեր: Այդ պարագայում, եթե այս մարդը հրաժարվի չարիքից, նրան վերցրու իմ ծառայության մեջ և ես նրան լավ կսնեք կապահովեմ, իսկ եթե նա հասնառի ու կշարունակի խռովել մեր երկիրը, վարվիր նրա հետ ինչպես հարկն է: Բռնիր նրան և ուշադիր եղիր, որ չփախչի»: Բայազետ փաշան լսեց այդ հրամանը և շատ գոհ մնաց: Դրանից հետո նա հավաքեց իր մարդկանց և ելավ այդ Մեծիցի դեմ: Իր հեղթին սա, լսելով Բայազետ փաշայի գալու մասին, դիմեց փախուստի: Նա ամրացավ մի բերդում, փակեց դռները և մնաց այդտեղ: Բայազետ փաշան մոտեցավ և այդ Մեծիցին հրավիրեց իր մոտ: Նրան այդ ժամանակ ասացին, որ նրա նկատմամբ վատ տրամադրվածություն չկա, նրան լավ կսնեք կապահովեմ և վարձատրություն են խոստանում: Մեծիցը, լսելով այդ խոսքերը, չհնազանդվեց, քանի որ իր կողմնակիցների հետ միասին փակվել էր անառիկ ամրության մեջ ու պատրաստ էր կռվի: Այդ ժամանակ Բայազետ փաշան տեսավ, որ գործը դժվարանում է, իսկ կռվից էլ խուսափել չի լինի: Եվ ահա նրա մարդիկ սկսեցին փոռել այդ ամրության տակը: Այն բանից հետո, երբ Մեծիցը տեսավ, որ ամրությունը գրավվել է, ելավ մզկիթներից մեկի գազաթը ու այնտեղ մի քիչ էլ դիմադրեց, սակայն արդեն ոչինչ՝ անել ի վիճակի չէր և ի վերջո ստիպված եղավ ներքև իջնել: Այսպիսով՝ Բայազետ փաշան բռնեց նրան, ինչպես պետք և կապկպեց և բերեց սուլթանի մոտ» (Մեհմեդ Նեշրի «Յամընդիանուր պատմություն», գլուխ 136):

5087 «Իսկ ողորմածն Աստված Միհրանշահին բարկացրեց... և սա հանկարծակի եկավ Բաղեշի վրա: Իբրահիմ Էմիրը (Շամսարդինյանների Էմիրության Էմիր Իբրահիմը (մոտ 1403-1404) – Մ.Ֆ.) եկավ նրա մոտ, սակայն նա բռնեց նրան, սպանեց և բազում ավերածություններ արեց ողջ քաղաքում ու գավառում: Այդ ժամանակ Ռստանի տեր Եզդի Էմիրը (Շամսարդինյանների Էմիրության Էմիր Եզդիարդ – Մ.Ֆ.), մտնելով նրանց միջև, հաշտեցրեց, որից հետո Միհրանշահը Էմիր Շարաֆի (Շամսարդինյանների Էմիրության Էմիր Յաջի-Շարաֆի – Մ.Ֆ.) որդուն, որ փոքր տղա էր Շամշատին (Շամսարդինյանների Էմիրության Էմիր Շամս-է-Դինը (մոտ 1404 – ուղ. 1425) – Մ.Ֆ.) անունով, Էմիր կարգեց, և գնաց Թավրիզ» (Թավմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 32):

5088 «Այդ տարի կիլիկիացիների մոտ՝ Կարապետ կաթողիկոսի դռանը, մեծ ժողով տեղի ունեցավ, ինչի պատճառը Ռամազանի (Ռամադանյանների Էմիրության Էմիր Միմեդի – Մ.Ֆ.) և այլ պատերազմողների զանգն էր: Եվ ահա մարդիկ, ծանոթացած նեղություններից ու տեսնելով իրենց երկրի ավերումը և անհավատների զորանալը, 30.000 տնով անցան ծովի մյուս կողմը, ո՛վ կարող է այդքան բոլորի անունը գրել: Այսպես թե այնպես, սակայն երեքշաբթի գնաց Կոնստանդին թագավորի թոռ պարոն Կարապետը, իսկ չորեքշաբթի էլ մեկնեցին պարոն Ասիպեկն ու նրա ավագներ Դովիդանյան, Վահանը, Գրիգորը և Ստեփանոսը: Եվ տեղում չմնաց ոչ ոք մեծատուններից ու իշխաններից, պարոններից և թագավորի ցեղից, ոչ այր, ոչ կին, ոչ արու ու ոչ էլ եգ, բոլորն իրենց ցեղերով և ազգականներով հեռացան: Եվ այսպես, իշխանների ու մեծատունների հեռանալուց հետո Միսում մնացին միայն աղբասներն և չբավորները, որոնք հնարավորություն չունեին փախչելու իրենց տուն Միսից: Սա տեղի ունեցավ հունիսի 6-ին» (Դակոբ Սեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

5089 «Երբ Ադրբազան երկիրում գտնվող Միդգա Օմարի ականցին հասավ Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) մահվան լուրը, նա իր անունով դրամ հատեց և գովաբանության խոսք ասաց՝ անտեսելով Բաղդադում ու Դիարբեքրում գտնվող իր հորը և ավագ եղբորը: Այդ ձմեռ նա մնաց Ղարաբաղում, իսկ գարնան սկզբին մեծ զորքով շարժվեց Թավրիզի կողմը: Ծանապարհին Էմիր Ջիանշահը ուղարկվեց, որպեսզի կլինջաք ամրոցը ավերի, քանի որ Սահիբ Կիրանը, երբ Ադրբազան նահանգը նրան էր հանձնել, պատվեր էր տվել ոչնչացնել այդ ամրոցը...: Եվ ահա Էմիր Ջիանշահը, ապստամբ մարդկանց ներգործությամբ, Ռամադան ամսվա 2-ին մտավ Միդգա Օմարի պալատ...» (Ջալալ Ռումլու «Պատմություն»):

5090 «Երբ աշխարհի տեր Սահիբ Կիրանի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) մահվան լուրը հասավ Դիարբեքրում իշխող Ղարա-Ռամանին (Ադ-Ղուլունյանների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանին – Մ.Ֆ.), նա Ամրի կառավարումը հանձնեց իր որդի Իբրահիմ-բեկին, իսկ ինքը իր շքեղ կազմով և շատ զինվորներով անձամբ շարժեց բանակի դուռը դեպի Մարդին: Նա նրանց հազախատիկները և բերքը տվեց իր կենդանիներին և հսկայական քանակի ապրանքներ թալանեց» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

5091 «Այդ ժամանակ տեղեկություն ստացվեց, որ վրացիները մտել են Նախընթան և ավերել են այդ երկիրը, իսկ Էմիր Վիստամ Չակրուն էլ Շիրվանի թագավոր Շեյխ Իբրահիմի (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.) հետ միասին միացյալ ուժերով պատրաստվում է հարձակվել Ջամայեկեի վրա» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

5092 «Այդ ժամանակ ելավ Ջուրջանիայի արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.), որի մասին դուք արդեն լսել եք, մտավ Աուլիսիայի և Ասիսերոնի շրջաններ, որոնք գտնվում էին Մեծ Յայաստանում: Նա հասավ միջև Թավրիս և արդեց ու թալանեց շատ գյուղեր և վայրեր, այնպես որ մեծ սարսափ տարածեց: Դրա համար էլ Թավրիսի մավրները որոշեցին, որ սենյորը կգա իրենց երկիր, սակայն նա այդպես չվարվեց, այլ հրամայեց իր ծերունագար կավալերներից մեկին, որի անունը Օմար Թրքա էր, 5.000 հեծյալներով գնալ Ջուրջանիայի արքայի վրա: Բացի դրանից նա հրամայեց Թավրիսի և այլ վայրերի մարդկանց միանալ նրան: Բոլորն իրար հետ հավաքվեց մոտ 15.000 հեծյալ: Նրանք անցան Թավրիսի լեռները և ճամբար զարկեցին Ալադր կղզիի դաշտում, որը Մեծ Յայաստանում էր: Ձորը արբան, իմանալով այդ մասին, 5.000 հեծյալներով գիշերով հարձակվեց նրանց վրա, շատերին սպանեց, իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, փախան Թավրիս: Դրանից հետո բոլոր մավրներին մեծագույն սարսափ և շփոթմունք պատեց: Ասում էին, թե կաֆիրները հաղթել են մահմեդականներին, իսկ կաֆիր սրանք կոչում էին քրիստոնյաներին, այսինքն՝ մարդկանց, որոնք, ըստ իրենց պատկերացումների, օրենքներ չունեին: Մահմեդական նրանք կոչում էին իրենց, իսկ այդ անվանումը նշանակում է ընտրյալ՝ լավ օրենքներով ապրող մարդ: Ոմանք նույնիսկ ասում էին, որ դրանում մեղավոր էին ոչ թե նրանք, այլ իրենց սենյորը, որին չէր հովանավորում ճակատագիրը: Ծակատագրի հովանավորությունը վայելում էր Թամուրբեզը (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), սակայն նա արդեն մահացել էր» (Ռուի Գոնսալես Դ՝ Վլավիխտ «Մեծն Թամուրանի պատմությունը»):

«Գեորգի թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.) բռնեց թաթարներին և Զարթովի ու Յայեի բերդերը գրավեց...: Նա նեղը գցեց շրջակա մահաբերականներին՝ մինչև Երասխի եզերքը ավերելով և թալանելով նրանց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

«Դռան գորավարները և գորահրամանատարները որոշեցին. «Երկրի համար առավել օգտակար է, որ մեր զորքերը հեռու չլինեն մեզնից: Ուղղվե՛ք մեր ամբողջ բանակը մեկ ապստամբի դեմ և նրա գործը ավարտելուց հետո անցնե՛ք մյուսների դեմ»: Միդգա Օմարը, սակայն, չընդունեց այս առաջարկը: Նա վրացիներին կանգնեցնելու համար անհաղթելի զորքով ուղարկեց Օմար Թաթանին, Փիր-Յուսեյն Չիլին և Թավեբեյլ Բառախին, իսկ Եվրի Սեվինցեթին էլ ուղարկեց Սուլթան Ահմեդ Ջալալիի (Ջեվաիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.) դեմ պայքարելու: Վրացիները հաղթեցին Օմար Թաթանին և մինչև Մարանդ հետ մղեցին նրան: Օմար Թաթանը և նրա մարդիկ խայտառակված ու ընկճված էին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Յիջրի 808 թվականի ամռանը Օմար իբն Միհրանշահին իմացավ դեպի Նախիջևան և Գանձակ գուրջերի զորքի արշավանքի մասին: Օմարն անվիշապես փորձառու գորավարների գլխավորությամբ նրանց դեմ զգալի ռազմական ուժեր ուղարկեց, սակայն գուրջերը պարտության մատնեցին նրա զորքին և ստիպեցին հակառակորդին նահանջել մինչև Մարանդ» (Միրխունդ «Համընդհանուր պատմություն»):

⁵⁰⁹³ «Երբ Եվրի Յուսուֆ բեկի (Ղարա-Ղոյունլուների եմիրության Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) մարդիկ եկան Նուսայքին, Մարդինի սուլթանը, Եվրի Մուհամմեդը և նրանց հրամանատարները, ինչպես նաև Սուլեյմանի և Չրկի բորդերը միացան նրան: Փառաշեղ Եվրի Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եվրի Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) եկավ Ամիր: Նրան ենթակա մարդկանցից Հասանը նրան օգնության համար զորք ուղարկեց: Երկու կողմի զորքերի յուրաքանչյուրն իր տեղը գրավեց: Գործիքների ու միջոցների կարգի բերվելն ավարտելուց հետո Եվրի Յուսուֆը Մարդինի և Հսնի միջև գտնվող, արևելքով Հսնին ու արևմուտքով Մարդինին պատկանող Թադի տեղը գնաց և այնտեղ տեղակայվեց: Չուշուլյանք գործելով՝ նրանք պատերազմի դասավորություն ընդունեցին, Եվրիների և զորքերի առաջատարների ընկույթյան տեղերը որոշեցին: Չորքերը պատրաստվեցին մարտի, սակայն, մի քանի օրից հետո իրարից բաժանվելուց հետո, կրկին մտնեցան: Այդ ժամանակ զորքի գլխում գտնվող Իբրահիմ-բեկը հարձակվեց Եվրի Յուսուֆի դեմ, հեռավորությունը բարելավելով և բարկության ու տառապանքի կրակն մարեցին է: Այդ պատճառով երկու կողմերում զայրույթը մարեց և արյունահեղության գործը հանդարտվեց: Եվրի Յուսուֆը Օսման Եվրին գրություն ուղարկեց, թե. «Մենք երկուսով էլ թուրքմեն ենք: Եկ այլևս չջանանք միմյանց վրա հարձակվել: Դրա փոխարեն թող մեզ կոչված լինի այն, որ յուրաքանչյուր դե քաղաքի իր թշնամիներով, ինչպես՝ Ռումն ու Չաղաթայը: Եր համար ամենահարմար վայրը Միրիայի ու Ռումի վրա հարձակումն է, ինձ համար՝ Չաղաթայի դեմ մղվող պայքարը: Սա երկրի վիճակի փրկության համար անհրաժեշտ է»» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարեթի մասին», գիրք 1):

«Այդ ծնեռ Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եվրի Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) այնտեղ անցկացրեց, իսկ Գարնան սկզբում էլ, օրը և գիշերը հավասար եղած ժամանակ, միացյալ զորքերով ու հայտնի Եմիրներով, այդ թվում՝ Բիթլիսի մելիք Շամսեդդինով (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Շամս-Էդ-Դինով – Մ.Ֆ.), շարժվեց Ղարա-Ռաման Բայնուրդին (Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եվրի Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) ոչնչացնելու: Երբ այս վառ լուրը հասավ հայտնի Եմիրին, նա Հասանբեկի մելիքի (Էյուլթյանների Եմիրության Եվրի Ճախր-Էդ-Դին իբն Շիհաբ-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ պատրաստվեց դիմավորելու նրանց: Մարդինի ու Հասանբեկի միջև՝ Թադի դիրքում, մեծ մարտ ծավալվեց: Այդ ընթացքում Ղարա-Ռամանի որդի Իբրահիմ-բեկը մի խումբ քաջերի հետ հաղթեց Ղարա-Յուսուֆի աջ թևին: Ի վերջո, սակայն, բարեկամական մարդկանց խոսքերով պայքարը խաղաղության բնույթի վրա» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁴ «Դրանից հետո Դիարեթում իշխող Ղարա Օսմանը (Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եվրի Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Սարու ամրոց, որը գտնվում էր Ամիրից ութ փարսանգ հեռավորության վրա: Նա ուժով գրավեց այդ ամրոցը և նրա վրա բարձրացրեց իր գրավիչ դրոշմերը: Նա որոշեց, որ որոշ բորդեր պետք է ամեն տարի հարկ վճարեն» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁵ «Միդգա Օմարը Եվրի Վիստամի եղբայր Մանսուրին ուղարկեց նրան ազատելու, սակայն նա դադարեց հակառակությունը թշնամիների հետ և միացավ Եվրի Վիստամին: Նրանք գնացին Շիրվան նահանգապետ Եվրի Շեյխ Իբրահիմի (Շիրվանշահների Եմիրության Եվրի Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) մոտ և միասին շարժվեցին Բայլական: Միդգա Օմարի կողմից այդ շրջանի կառավարիչ Բեդրշահը իր տիրույթը վերածեց փախստականների վտակի, իսկ նրանք հարձակվեցին քաղաքի վրա և դրա վրա բարձրացրին գոռի դրոշմը» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁶ «Թամուրի (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եվրի Թեմուրի – Մ.Ֆ.) սատկելուց հետո Հայոց 857 թվականին Թուրքմեն Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.), վերցնելով իր սակավ զորքը, տառապանք և անգեղ վիճակով ելավ Դամասկոսի բանտից ու վերստին եկավ մեր աշխարհը: Նա Նախ մտավ Բաղեշ քաղաք, որտեղ Եվրի Շարաֆի (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Հաջի-Շարաֆի – Մ.Ֆ.) որդի Շամսադին Եվրի (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) նրան ընդառաջ գնաց, նրան խիստ մեծարեց հացով, ծովով, ջրով, գեղերով և ամեն տեսակ զինվորական ու պատերազմական պատրաստություններով: Թուրքմեն Յուսուֆը սա վերցրեց, որից հետո եկավ Ռշտուկյաց աշխարհի և Վարազի վանակերտի վրա: Այդ ժամանակ նրանք, պատրաստելով իրենց զորքը, նրան ընդառաջ ելան ավելի քան 12.000 հոգով, սակայն, խաբելով բարեբաղ թրխտոնյանների սիրող և ողորմած Մելիքին (Շամբարյանների Եմիրության ապագա Եվրի Մելիք-Մահմուդին – Մ.Ֆ.), մարաց նենգավոր ազգը խույս տալով փախավ: Յուսուֆը երկիրը ավերեց հրով, կողոպտելով և սպանությանը, ապա հնազանդվեցին Եգդի Եվրի (Շամբարյանների Եմիրության Եվրի Եգդանը – Մ.Ֆ.) ու նրա Մելիքի որդին» (Թավմա Մեծփեցի «Լեկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 33):

«Հայոց 854 թվականին Բաղեշի տեր Շամսեդինը (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Հաջի-Շարաֆի – Մ.Ֆ.) եկավ և այդտեղ Արծվեի երկիրը՝ սպանելով շատ մարդկանց, այդ թվում նաև քահանաների: Բուն քաղաքը, սակայն, նա գրավել չկարողացավ և, պաշարելով այն ու 12 օրվա ընթացքում ավերելով, թողեց այն Եվրի Եգդինի (Շամբարյանների Եմիրության Եվրի Եգդանը – Մ.Ֆ.) և գնաց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) և Շմեդդինը (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) Վանում և Ոստանում շատ ավերներ արեցին» (Վիրապուս Ռշտուկի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) և Շմեդդինը (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) Վանում և Ոստանում շատ ավերներ արեցին» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) իր հերթին շարժվեց Արգինջանի ուղղությամբ: Նա հարձակում կատարեց Զորաստանի, Վանի և Ոստանի վրա» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁷ «Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) բարձրացրեց գրավության դրոշմը և Եվրի Դուրայից գրավեց Ավնիկ ամրոցը» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁸ «Միդգա Օմարը Սուլթանի ճանապարհով գնաց Ուլջան, որտեղից էլ ուղղվեց Սերաբ՝ Եվրի Վիստամի Չակիրյուդին գերելու համար: Եվրի Վիստամն իր հերթին Ղարաբաղի ճանապարհով գնաց Շիրվան: Շիրվանի իշխան Շեյխ Իբրահիմը (Շիրվանշահների Եմիրության Եվրի Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) նրան հարձակեց ցուցաբերեց: Երկուսն էլ իշխանական զորքերով Կուր գետն անցան և կանգնեցին Բարդայում: Միդգա Օմարը Շեյխ Իբրահիմին ուղերձ հղեց՝ պահանջելով Եվրի Վիստամին իրեն հանձնել: Շեյխ Իբրահիմն ասաց. «Հիմա ամառ է: Երբ նա ձմռանը կայցելի Ղարաբաղ, ես Եվրի Վիստամին նրա մոտ ուղարկեմ»: Այս լուրը լսելով՝ Միդգա Օմարի զայրույթի կրակը բռնկվեց: Նա կրգ գետը հասնեց և կանգնեց Բաբ Արգայում: Եվրի Շեյխ Իբրահիմը, Շաքիի իշխան Սեյիդ Ահմեդը (Շաքիի համուրյան հիմնադիր խան Սայիդ-Ահմեդը – Մ.Ֆ.), Ղարաբանի որդիները և Եվրի Վիստամն իրենց հերթին Բարդայից Կուրի ափ գնացին՝ փոս փորելով ու մարտի պատրաստվելով: Միդգա Օմարը տեղավորվեց նրանց դիմաց: Յոթ օր անց նորություն հասավ, որ Միդգա Աբու-Բաքրը և Միդգա Միհրանշահը իրենց զինվորներով վերադարձել են խորասանից՝ գալով Սուլթանիեի կողմը: Ավելին, իմացան նաև, որ Միդգա Աբու-Բաքրը Արագ Բուլաջի դատեր հետ պատկվելուց հետո հարձակում է կատարել Միմանի վրա և Սուլթանի և Եկել, իսկ քաղաքի իշխանն էլ ամրությունը հանձնել է նրան, ընդ որում Միդգա Օմարի ծախյալներով գինվորները միացել են Միդգա Աբու-Բաքրին: Միդգա Օմարը, լսելով այս լուրը, Շեյխ Իբրահիմի և Եվրի Վիստամի հետ խաղաղություն հաստատեց ու գնաց Թալիք» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁰⁹⁹ «Մյուս տարի՝ Հայոց 855 թվականին, Ղարա-Յուսուֆն (Ղարա-Ղոյունլուների Եվրի Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.) և նրա ընկեր Շնդինը (Շամսարդինյանների Եմիրության Եվրի Շամս-Էդ-Դինից – Մ.Ֆ.) եկան Արծեշի ու Արծվեի վրա՝ շատ տներում ավերելով Վանի և Ոստանի երկիրը: Նա ավերեց Ամրուկի և Շարունակի շրջակայքը՝ արելով ու աշխարհականների և քահանաներից սպանելով շատերին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 855 թվականին Ղարա Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.), որը փախել էր Լանկ թեմուրից (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրից – Մ.Ֆ.), գնաց Արծեշ և Արծեշ: Շմեզդինը (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ընկերացավ նրան և նրանք շատ ավեր արեցին Վանում ու Ուստանում: Շմեզդինի հեծելազորն այրեց Դատվանը» (Գրիգոր Վարապետի «Ժամանակագրություն»):

⁵¹⁰⁰ «Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) հզորության ու մեծության լուրը անընդհատ հասնում էր Միդգա Աբու-Բաքրին և այդ պատճառով նա, չնայած ցանկանում էր շարժվել սուլթան Ահմեդ Ջալալիի (Ջեալիյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի – Մ.Ֆ.) դեմ, ստիպված եղավ հետ կանգնել այդ գործից ու պատրաստվել Ղարա-Յուսուֆի դեմ մարտի: Ղարա-Յուսուֆն իր հերթից հավաքեց թուրքմեն էմիրներին և ասաց. «Մենք պետք է գնանք մեր հայրերի ճանապարհով: Ամռանը շարժվենք Ալադաղի արոտավայրերը, իսկ ձմռանը՝ Դիարբեքրի ձմեռոցը և Եփրատի ափերը: Մեր հակամարտությունը չպետք է լինի Չաղաթայ գինված ուժերի հետ»: Թուրքմենները, սակայն, պատասխանեցին. «Եթե Սահիր Կիրանի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) կողմից Ադրբազանում Նշանակած էմիրները կենդանի լինեին, մենք նրանց հետ չէինք մարտնչի, բայց, բանի որ Միդգա Աբու-Բաքրը նրանց սպանել է և նրանց տեղերում բազմաթիվ ստորներին է բարձրացրել, մենք նրանցից չպետք է վախենանք»: Ղարա-Յուսուֆը ուրախացավ թուրքմեն էմիրների խոսքերից... և մարտակարգ կառուցեց՝ դեմ ելնելով Միդգա Աբու-Բաքրի զորքին: Այդ ժամանակ Միդգա Աբու-Բաքրը, ինչպես կատաղած առյուծ և ահավոր մի վագր, հարձակվեց Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենի վրա: Նրանք, սակայն, ինչպես Իսթանբուլի պարիսպները և խեցերի ամրոցը, հաստատ կանգնած մնացին՝ ջարժվելով իրենց տեղերից... Այդ ընթացքում Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենը, ըստ իր անսահման քաջության և անվախության, միայնակ նետովեց Չաղաթայ բանակի շարքերը, երբ Միդգա Աբու-Բաքրի զորքից վեց հետևակայիններ եկան նրա վրա: Եվ ահա Ղարա-Յուսուֆը ասպանությանց իր արագաշարժ և գեղեցիկ ձևն ու հաջողությանը պոկվեց նրանցից՝ միանալով իր զորքին: Այդ պահին մարտական կրակը բարձրացավ...: Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենի զորքը հիմուս քաջերի օգնությանը քանք թափվեց և սրերով ու դաշույններով կարծես բերձեց անապատի մակերեսը՝ դարձնելով այն Ջեյհուն գետի արունապատ հոսքի նման...: Հետո երկու կողմի զորքերն էլ, պատերազմից հոգնած, կանգնեցին միմյանց դիմաց և գիշերը երկուսն էլ պահակություն արեցին...: Այդ գիշեր երկու բանակների քաջերը կանգնած էին միմյանց դիմաց ինչպես երկաթե երկու լեռներ...: Հաջորդ օրը լուսաբացին Չաղաթայ զորքերը շարունակեցին գրոհել և բազմիցս խախտեցին թուրքմենների շարքերը: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը կանգնեց Միդգա Աբու-Բաքրին և ասաց. «Մեր վեճի պատճառով շատ մարդիկ են զոհվել: Զաջության և ուժի պայմանն այն է, որ մենք երկուսով կռվենք...»: Միդգա Աբու-Բաքրի սիրտը, սակայն, լիովին տկարացավ և նա ոչ մի կերպ տոնից չարժեց: Մարտից և կռվից հետո երկու հաղթած ցեղերը վերադարձան իրենց ճամբարները, սակայն հետագայում Միդգա Աբու-Բաքրը, անորոշ մնալով, դիմեց փախուստի...: Նրա բանակի մեծ մասը սառեց Արաքս գետում, իսկ հաղթական զորքի ձեռքում էլ այնքան շատ ունեցվածք հայտնվեց, որ նրանք հետապնդելու կարիք չուներին: Միդգա Աբու-Բաքրը սահմանափակ մի խմբով հասավ Թավրիզ և ձեռք մեկնեց ժողովրդական ունեցվածքին: Նույն այդ ժամանակ Շեյխ Ղասաբը մեծաքանակ կրակներ էր վառել անապատում և Միդգա Աբու-Բաքրի գինկոները կարծեցին, թե այդ Ղարա-Յուսուֆի զորքն է մտնոցել: Այդ ժամանակ Աբու-Բաքրը չափազանց վախեցավ, արյունը սառեց նրա երակներում և ամենակատարյալ ասրսափը հալեցրեց գլխուղեղի կենտրոնը: Նրա աչքերի դիմացը սպիտակեց, կարծես երազի մեջ Ղարա-Յուսուֆի թուրքմենի արյունահեղ նիզակները տեսած լինել կամ նրա շողողացող սուրի փայլը հիշած լինել, դրա համար էլ փախչելով դուրս նետվեց քաղաքից: Ղարա-Յուսուֆը հասավ իր ցանկությանը և երջանիկ ու լիակատար ուղի բացեց դեպի Նախիջևան» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Շամլի Ղազանից գալով Նախիջևան՝ Միդգա Աբու-Բաքրը պատգամ հղեց Զորստան՝ կանչելու Մեյիթ-Իզ-է-Դինին (Շամրոյանների էմիրության էմիր Եզդառնիդին – Մ.Ֆ.): Վերջինս արձագանքեց հրավերին, երկու իշխանները խորհրդակցեցին Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) մասին և որոշեցին մարտնչել: Երկու բանակները հայտնվեցին միմյանց կողք-կողքի, սակայն նրանք բաժանված էին Արաքս գետով: Եվ ահա Յուսուֆը և ամսվա առաջին օրը երկու կողմերի քաջերը սկսեցին միմյանց վրա նետել թափել: Հաջորդ օրը Միդգա Աբու-Բաքրը, անցնելով գետը և շարժվելով իր զորքերը, սկսեց գրոհել, բայց, չնայած նրա ջանքերին, նրա բանակը քաղաքից ավելի ու նա թշնամու ձեռքում մեծ թվով զերիներ թողեց: Արդյունքում Միդգա Աբու-Բաքրը, ստիպված լինելով փախչել, գնաց Մարանդ» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Այդ ձևերը Ղարա-Յուսուֆն (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) անցկացրեց այնտեղ, իսկ Հիջրի 809 թվականին, աջակցություն ստանալով մեյիթ Շամս-է-Դինից (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-է-Դինից – Մ.Ֆ.), Չոխուր-Սաադ կոչվող վայրում ճակատամարտ տվեց Միդգա Աբու-Բաքրին, որը Միդգա Միհրանշահի որդին էր, որն էլ որդին էր էմիր Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.): Նա նրան փախուստի մատնեց և արդյունքում Չոխուր-Սաադը, Մարանդը, Նախիջևանը, Շարուրը և Մակուն անցան նրան» (Շարաֆ խան Բիբիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 3):

«Թավրիզի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) կրտսեր որդին Պարսկաստանում տիրում էր Թավրիզի թագավորությանը, սակայն իր մահից հետո նա բշվեց այնտեղից Յուսուֆ անունով կառավարչի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) կողմից: Միհրան-շահի օգնություն խնդրեց եղբորից (Թեմուրյանների էմիրության ապագա էմիր Շահռուից – Մ.Ֆ.), որը նրա մոտ եկավ 80.000 հոգանոց զորքով, որից 30.000 հոգուն անմիջականորեն դրեց Միհրան-շահի տրամադրության տակ, որը, դրանից բացի, ուներ ևս 42.000 ռազմիկ: Այս զորքով նա շարժվեց Յուսուֆի դեմ, որը նրա դեմ դուրս եկավ 60.000 հոգանոց զորքով: Նրանք, առանց որևէ կողմի վճռական հաջողության, մարտնչեցին մեկ ողջ օր և միայն այն բանից հետո, երբ եղբոր խնդրանքով Շահռուից միացավ իրեն, նրանք կարողացան ջգել Յուսուֆին ու իշխանությունը վերադարձնել Միհրան-շահին: Երկու երկրները՝ Զորստանը և Փոքր Հայաստանը, ևս նվաճվեցին Յուսուֆի կողմից, բայց Շահռուից վերցրեց դրանք նրանից ու դրանք ևս տվեց եղբորը, որից հետո, թողնելով եղբորը 20.000 հոգի օժանդակ զորք, որոնց մեջ էի նաև ես, վերադարձավ իր հողերին» (Յուսուֆ Շիլսերեգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 21):

«Իսկ երկրորդ տարին Միհրանշահի Աբու-Բաքրի անունով որդին, որ շատ ուժեղ զորական էր պատերազմի մեջ, դարձյալ անթիվ ու անհամար զորք գումարեց, եկավ Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) վրա և նրանք այսպես իրար դիմաց նստեցին մի բանի օր: Ի վերջո, մի գիշեր Աբու-Բաքիրը, գաղտագողի վերցնելով իր զորքը, փախավ՝ առուավար, վրան և հանդերձանք, թագավորական տան ու իր զորքերի ողջ գանձերը թողնելով թուրքմենին» (Թովմա Մեծովիցե «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմություն», գլուխ 36):

«Առ զրկեց դառն ու նեղ մի ժամանակ, երբ նետողաց ազգը անցից կորավ և նրա փոխարին Անդալուսիայի վրա իշխեց թողգամաձին Ղարա Յուսուֆ կոչեցյալը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.), որը երկու անգամ մարտնչեց ու հաղթանակ տարավ չար գազան Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) թոռ՝ չարարբու, ահեղատեսիլ և չարասիրտ Աբու-Բաքր կոչեցյալի նկատմամբ» (Մատթեոս Տաթևացի «Հիշատակարան 1407 թվականի»):

«Եվ ահա մեր աշխարհին տիրեց Յուսուֆ անունով մի թուրքմեն (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.), որը հաղթեց իր վրա եկած Չաղաթային՝ Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) թոռ Աբու-Բաքրին, որից հետո Յուսուֆը տիրեց իշխանությանը» (Յուսուֆ Նուրի «Քարոզագիր Գրիգոր Տաթևացու»):

«Սա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) երկու անգամ պատերազմեց Կադ կոչված Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) որդիների դեմ և սպանեց մեկին, իսկ մնացյալներին էլ փախստական դարձան իրենց աշխարհը» (Մատթեոս Գանձասարցի «Հիշատակարան 1417 թվականի»):

⁵¹⁰¹ «Դրանից հետո էմիր Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) այնտեղից շարժվեց, որպեսզի Աբու Բաքր Միդգալին ճանապարհից հեռացնի, իսկ Օսման բեկն (Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) էլ երրորդ անգամ շարժվեց այդ կողմերը՝ Մարդինը պաշարելու համար: Նա նախ հարձակվեց Զորստանի վրա» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 1):

«Այս տարի Ղարա-Ռամանը (Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) հաղթանակի մոտ գտնվող բանակով առաջ շարժվեց Մարդին: Ճանապարհին նա կողոպտեց և ավերեց Զորստանը ու բարձրացրեց նվաճման դրոշը» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹⁰² «Մինչ սուլթանը (Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Ֆարաքի – Մ.Ֆ.) զբաղված էր այս գործերով, նա հաղորդագրություն ստացավ, որ էմիր Չաքանը Ամիրում՝ Դիար Բաքր իբն Վալիում, սպանվել է իսկ դա տեղի է ունեցել Հիջրի 809 թվականի Չուլքադա ամսի 17- ին: Դա այսպես էր եղել: Հայկական սուլթան ինչպե՞տեղ հետո և սիրիացի փոխարքաների մեծ մասը համաձայնվել էր ու ենթարկվել է նրա իշխանությանը, նրա իշխանությունը լայնացել էր, իսկ բանակները՝ բազմացել, այնպես որ բոլորը, և Լույսիսկ Կահիրեի բնակիչները, վախենում էին նրանից: Այդ ժամանակ, երբ ալ-Մալիկե ան-Նասիրը պատրաստվում էր Եգիպտոսից մեկնել նրա դեմ պատերազմելու, Չաքանը Միդգան դարձրեց իր առաջին մտահոգության առարկան և պատրաստվեց տիրանալ դրան՝ ենթադրելով, որ Եգիպտոսն արդեն իր ձեռքում է: Մինչև Եգիպտոսի հետ գործերն ավարտվեց, սակայն, նա որոշեց զբաղվել Միդգայի արևելյան շրջանների հետ կապված հարցերով՝ ինչն դա համարելով իր ամենաիրատասա խնդիրը: Եվ ահա նա իր զորքերով Հայկացի գնաց էմիր Ռաման իբն Թուր Ալիի (Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) վրա, որը հայտնի էր նաև որպես Ղարա-Յուլուբ: Սա այդ ժամանակ Ամիրի և Դիար Բաքրի այլ մասերի կառավարիչ էր ու այդ ժամանակ գտնվում էր

հենց Ամիրում: Չաքամը, սակայն, սկզբում գնաց ալ-Բիրա և ճամբար խիտեց դրա դիմաց: Նա պաշարեց և գրավեց ալ-Բիրան սպանելով նրա փոխարքա Եմիր Քիզիլին» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹⁰³ «Օսման բեկի (Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) այս կամքը, սակայն, Մարդինի սուլթանի (Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մեյիթ-Չահիրի – Մ.Ֆ.) թերահավատ սրտում վախ ծնեց: Դա բողոքական բոլոր Եմիրների հետ միասին նրան անօգնական դարձրեց ու տառապալից փնձակի մեջ դրեց: Եվ ահա Մարդինի սուլթանը, տեսնելով, որ Եմիրի անուրը բարձրանում է, անձնավորությունը ձևավորվում է, գործողությունը աճում է, փառքը բարձրանում է և իշխանության աստիճանը մեծանում է, վախեցավ, որ իր դիրքը կլերանա, թագավորությունը կընկնի, իսկ Եմիրի փառավոր պետությունն էլ օրեցօր կհառնի ու կուժեղանա: Դրա համար էլ նա, օգնության ձեռք մեկնելով, դիմեց սուլթան Չաքամին, բանգի Դիլիբեհից և Մալաթիայի սահմանից մինչև Շամ Զայեպ, Շամ, Դոմս, Զամմա ու Տրիպոլիի սուլթանություն, ամբողջը նրան էր: Նա իշխանության տեր մի սուլթան էր և քաջության մեծ համբավ ուներ: Նա սեփական բազկով այնքան հապտո էր, որ իր ժամանակի հերոսների և դարաշրջանի քաջերի հետ հանդիպումների ժամանակ հայտարարում էր իր անփոխարինելի լինելու մասին ու նրանց ասում էր, որ. «Եթե նույնիսկ Ղարա-Օսմանը, Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) և Դուլթադիրի Նասիրեդդին (Չուլթադարյանների Եմիրության Եմիր Մեհմեդը (1398-1443) – Մ.Ֆ.) էլ հավաքվեն ու ցանկանան իմ դեմ պատերազմի և կռվի դուրս գալ, ես կպայքարեմ նրանց դեմ»: Եվ ահա Մարդինի սուլթանը սուլթան Չաքամին ասաց. «Եթե Օսման բեկի Եմիրության շենքը քանդվի և նրանք, ովքեր օգնում են նրա չարիքին, արմատախիլ չարվեն, շուտով նրա հարուցած նեղիտող ու արյունալի խռովությունը Շամի ժողովրդի թթին կհասնի, նրա խաբեբայության ծուխը այդ կողմի մարդկանց չնչին կկաշի: Նրա գործությունը, հզորությունը և մեծությունը դեռ այնքան չէ, որ անհնար լինի կտրելը: Նրա դեմ միջոցներ որոնելը երկրի և կրոնի պահպանության, կրոնական ու պետական կարգը պահպանելու անհրաժեշտ գործերից է»... Այս լուրը հավաստի բժիշկներից մեկի բերանով հասավ սուլթան Չաքամին և այդ ճիշտ միտքը նրան համարվեց համապատասխան: Այն նրա մեջ գործ ուղարկելու և պատերազմի էլնելու ցանկությունն առաջացրեց: Պատերազմի էլնելու մի ուրիշ պատճառն էլ այն էր, որ Ինալլու և Բայաթ ցեղերից մի քանի խումբ փախել էին իրենցից ու գնացել Օսմանի մոտ, իսկ նրանց իրեն վերադարձնելու ձգտումն էլ, թեև նա պահանջել էր նրանց, չէր ընդունվել Եմիր Օսմանի կողմից: Եվ ահա սուլթան Չաքամն այս ամենը լսելուց հետո սկսեց պատրաստվել, ինչից հետո մեծ բանակով ու հանդերձանքով, ինչպես նաև երկաթյա լեռնաշղթայի ու սաղավարտների ծովի նմանվող գործով, որի թիվը հասնում էր հաստատուն աստղերի բանակին, Շամում բանակ կազմեց: Ձիերի անսնձերը թուլացնելով և առաջ տալով՝ նա եկավ մինչև Դիարբեքի սահմանները...: Երբ սուլթան Չաքամը պատերազմի և կռվի մտադրությամբ մոտենցավ Մարդինին, կանգ առավ այն վայրում, որը նա իր երկնային իշխանության ներքո դարձրել էր շինությունների, այգի ու բանջարանոց և որին տվել էր խարազմ անունը: Այդ պահին աստղաբաններից երկուսի մոտ երկու բան հայտնվեց: Մեկն այն էր, որ, երբ Մարդինի սուլթանը ուզում էր գնալ դեպի նրա բանակը, մի աստղագուշակ, ունենալով չափազանց բարձր իմացություն, փորձեց նրան հետ պահել այդ մտադրությունից: Սուլթանը նրան չստաց, հեծնեց իր ձին և ասաց. «Չաքամին ես եմ կանչել: Ինչպե՞ս կարող եմ չկատարել խոստացածս և հակառակն անել»: Այդ խոսքի վրա աստղագուշակն ուղեց սուլթանի ձիու սանձը բռնել, որ հետ պահի նրան, սակայն սուլթանի մեյիթ ալ-ույումարաս Չաքի Ֆայլազը, բարկանալով աստղագուշակի վրա, ասաց. «Դու ո՞վ ես, որ սուլթանի ձիու սանձը պահում և հաստատված գործին խանգարում ես»: Աստղաբանն ասաց. «Ես ձեր փրկությունը այս գործում տեսա, սակայն, քանի որ դա չի ընդունվում, շուտով ձեր և սուլթանի փնձակը կտեսնեք ձեր աչքերով»: Վերջում նրա ասածների պես էլ եղավ: Երկրորդն այն էր, որ սուլթան Չաքամը, Մարդինի սուլթանի գալուց և Քրդստանի ու Դիարբեքի Եմիրների հավաքվելուց հետո ձիու վրայից, գուշակության նպատակով ձեռքի մեջ եղած գառը ցույց տալով, ասաց. «Այս գառը թմբուկի վրա կգցեմ: Եթե դուրս գան չիք, թյոք, այց կամ դուհին, հարթասկզբ մերն է, եթե ուրբա գա՝ Օսման բեկինը կլինի»: Չառը գցեց՝ եկավ ուրբա: Այդ գուշակությունն էլ, սակայն, նրանց չարթնացրեց և նրանք պատերազմ գնալուց չհրաժարվեցին: Նա ուղեցավ Քարաջադաղ լեռան ստորոտին Ամմարաջ կղզիով ամուր տեղում կանգ առնել, բայց նրա մերձավորներից մի խումբ այդ կարծիքը համապատասխան չհամարեց: Ասացին. «Ամիրը նախկինում Մարդինի սուլթանին էր: Եմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) այն վերցրեց և տվեց Իբրահիմ-բեկին: Երբ Ամիրը ժողովուրդը իմանալ էր Մարդինի մասին, կարող է Ամիրը նորից տալ Մարդինի սուլթանին: Ծշմարիտն այն է, որ մեջքներս հենեմ Ամիրին և բանակը ապահովեմ, սակայն սկզբում Ամիրից ոչ ոք չպետք է դուրս գա»: Դրա վրա սուլթան Չաքամը եկավ Ալի-Փնակի կողմից: Նրա բանակը մեծաքանակ էր, այնտեղ էին Մարդինի և Քրդստանի կողմերից ու շրջաններից, ինչպես նաև Դիարբեքի Եմիրներից հավաքված լիովին զրահավորված և զինված 5.000 մարդիկ, ինչպես նաև իրենց գոտիների կամարին զանգված աղել ու նիզակ ունեցող 7.000 զուլայի: Բացի այդ, նա ուներ մեծ բանակության թուփ և թվաբան: Սյուր կողմից էլ՝ Նշանալու Եմիր Օսման բեկի զորքը չափազանց քիչ էր: Նրա երկիրը սահմանափակ էր Ամիրով և Արևելքով: Երկու կողմը դասավորեց բանակի աջը, ձախը, կենտրոնը և թևերը: Ինչպես արդեն պատմվել է, Իբրահիմ-բեկը քաջությամբ հայտնի էր, նրա քաջության փառքը հասել էր այդ երկրի բոլոր կողմերը, իսկ նրա հերոսական վարքն ու բարքը ամենագոր խաբան Թեմուրից ստացած մեծ դաստիարակությամբ ավելի էր գորացել, ընդ որում Ամիրը նրան էր տրված: Սուլթան Չաքամը Մարդինի սուլթանի նոքարությունից հետո Իբրահիմ-բեկի նոքարությունը ընդունած, իսկ հետո էլ նրանից փախած ու իրեն միացած Բայանուլու մոտ կանգնեց, բանի որ ուզում էր Իբրահիմ-բեկի դեմ մարտական շարքում կանգնել ու նրան վերահսկել: Օսման բեկը նրան Նշանակել էր ծախ թևում այն պատճառով, որ թշնամու գործի գեթ-գինախթեթն ու պարագաները այստեղ շատ էին, դրա համար էլ նա նրա այդտեղ լինելն առավել նպատակահարմար տեսավ: Դրանից հետո, սակայն, նա մեկին ուղարկեց նրան կանչելու համար: Այդ մեկին իր հետ վերցնելով՝ Իբրահիմ-բեկն իր ընտրյալ նոքարներից երկուսով տեղից ելավ և շարժվեց իր մեծ հոր կողմը: Մարտակարգ անցնելիս, սակայն, Բայանուլուն ցույց տվեց նրան Չաքամին և Չաքամը մեծ խմբով վրա եկավ: Նա արտառույց, բաժու պես տանող և հսկա կազմով մի քնառն սա ձի նստած առաջացավ ու իր ձիու սանձը շրջեց դեպի Իբրահիմ-բեկը: Այդ ժամանակ Իբրահիմ-բեկն իր մոտ եղած քիչ թվով գործով գնաց կռվի և ինքնապաշտպանության: Նրանց միջև մի մեծ բախում եղավ: Երկու կողմն էլ քաջություն ցուցաբերեց: Վերջում, սակայն, Եմիր Չաքամը, զազանի նման հարվածելով, Իբրահիմ-բեկին ցած նետեց և տապալեց: Նրա ասպետական պատիվն ու հոգին բաժանվեցին իրարից, ընդ որում նրա կյանքում դեռ 24-րդ տարին էլ չէր անցել: Այդ ժամանակ իր մեծ հայրը, այս փնձակ իմանալով, իր արագաշարժ ու մարտադաշտը ասպարեզող ձիու վրա առաջ եկավ: Միաժամանակ Իբրահիմ-բեկի նոքարներն էլ շարժի մեջ մտան: Փառավոր Եմիր Օսման բեկը նետը խրեց Չաքամի կոկորդը, իսկ Իբրահիմ-բեկի նոքարն էլ, նետը վերջինիս երկու կրծքերի միջև հարվածելով, նրան ձիուց վայր գցեց, ինչից հետո նրանք նրան հասցրին մահվան դուռը: Նրանք նրա գլուխը կտրեցին, ինչպես ծալիկ հարմարեցրին և ցցեցին: Ձին փախավ և իր զինակիցների մոտ գնաց: Մարդինի սուլթանը, Քրդստանի Եմիրները և նրանց զինվորները, երբ անձնապես տեսան այս իրավիճակը, հանկարծախառ մեծ խուճապի մեջ ընկան: Օսման բեկն իր հերթին նրանց հետևից խստորեն վրա եկավ: Նա, աղեղը հանելով, կատաղած առյուծի նման հարձակվեց այդ անօգնական բազմության վրա: Այդ ժամանակ նա երկու կողմերը խաչող սրի հարվածով իր Եմիրներից բազմաթիվների հետ ոչնչության երկիրն ուղարկեց նաև Մարդինի սուլթանին և Զաքի Ֆայլազին: Այսպիսով Աղ-Ղոյունլուի փոքրաթիվ զորքը, ինչպես ասվում է. «Շատ մեծ բազմության վրա հաղթող համարվելով», մեծ թվով ավար, ունեցվածք, ձիեր և անասուններ ձեռք գցեց՝ օրհնվելով հարստության» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Ղարա-Ռամանի (Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) առաջնալույս պատճառով Մարդինի սուլթանին (Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մեյիթ-Չահիրի – Մ.Ֆ.) խուճապ տիրեց: Եվ ահա նա պատգամավորներ ուղարկեց Դամասկոսին, Զայեպին, Դոմսին, Զամալին, Տրաբլունին, Մալաթիային ու Դիլիբեհին տիրապետող Չաքամի մոտ և փորձեց Դիարբեքի երկրամասի հարսնացուին նրա աչքում գեղեցիկ ներկայացնել՝ անկեղծության ու հավատարմության լեզվով ամփոփելով հետևյալը. «Դիարբեքի իշխանության դրոշմը բարձրացրած Ղարա-Ռաման Թուրքսենն իր անձից բացի ոչ ոքի չի տեսնում: Միայն, եթե ձեր վեհապաշտության ծառաները նրա վրա արշավեն, այդ ժամանակ նա կհաղթի և Դիարբեքի նահանգի ծաղկուն այգին կհեռացվի թափառական ու հանդուգն թուրքսենների ապստամբության փշերից: Եթե նրա տիրապետության հիմքը բանդելու և նրա չարակամ կողմնակիցների ոչնչացնելու հրաման չտաք, շուտով նրա խռովությունների հոտը կհասնի Շամի ժողովրդի թթին և նրա մտադրությունների ծուխը կմտնի այդ երկրամասի բնակչության ուղեղը»: Այս խոսքերի ճշմարտացիությունը և ազնվությունը լրիվ համընկան այդ վեհաբնակ սուլթանի հոգու չափանիս բարեի հետ: Մեկ այլ պատճառ էլ, սակայն, կար, բանգի Ինալլու և Բայաթ ցեղերից մի խումբ, նրանից հրաժարվելով, փախել էին ու միացել էին Ղարա-Ռամանին: Նա պահանջել էր նրանց վերադարձը, սակայն այդ պահանջը մերժել էր: Եվ ահա Չաքամը մեծ բանակ հավաքեց և, ձիերի սմբակների բարձրացրած փոշով երկնքի հայելին մթազնուղ, իսկ գեյքերի փայլով էլ լուսին ու արևի աչքը շլացնող գործով, սանձերը արձակած շարժվեց Դիարբեքի սահմանների ուղղությամբ՝ կանգ առնելով Մարդինում: Այդ ժամանակ երկու զարմանալի դեպք տեղի ունեցավ: Առաջինը հետևյալն էր: Մարդինի սուլթանը վճռեց այցելել նրա ճամբար, սակայն նրա կողքին մի հմուտ աստղագուշակ կար: Վերջինս նրան այդ արարքից հետ էր պահում, բայց սուլթանը ուշադրություն չդարձրեց, ձի նստեց և աստղագուշակին պատասխանեց. «Քանի որ ես եմ հրավիրել Չաքամին, ինչպե՞ս կարող եմ նրանից հեռու կանգնել ու մի կողմ քաշվել»: Աստղագուշակը, փորձելով հետ պահել, բռնեց նրա ձիու սանձը, սակայն սուլթանի մեյիթ ուլ-ումեդա Զաքի Ֆայլազը բարկացավ աստղագուշակի վրա և ասաց. «Դու ո՞վ ես, որ սուլթանի սանձը բռնում ես ու փորձում ես նրան խոչընդոտել իր կամեցած գործում»: Այդ ժամանակ աստղագուշակն ասաց. «Ես սա ձեր օգտի համար եմ անում: Քանի որ չսեցիք, շատ շուտով ականատուն կլինեք թե՛ ձեր, թե՛ Սուլթան Չաքամի կործանմանը»: Նրա խոսքերը ճիշտ դուրս եկան: Երկրորդ անսովոր դեպքը հետևյալն էր: Սուլթան Չաքամը, Մարդինի սուլթանի գալուց, ինչպես նաև Քրդստանի և Դիարբեքի Եմիրների հավաքից հետո՝ պատերազմի գնալու ժամանակ, ցանկանում էր զառ նետել: Եվ ահա նա, ձեռքում պահած գառը ցույց

Վերջիններս, չկարողանալով դրսևորել իրենց բնորոշ անվախությունը, դիմեցին փախուստի և հետապնդվեցին մինչ Տփլիս, սակայն թուրքերը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրենց փորաքանակության պայմաններում չեն կարողանա խուսափել կործանումից, եթե տրտմած իրերները նույնիսկ փոքր ինչ ոգի առնեն, անմիջապես հեռացան իրենց տիրույթները» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 109):

«Քրիստոսի 1407 կամ Քրոնիկոնի 95 թվականին մեծ պատերազմ եղավ, թուրքերը սպանեցին Գեորգի արքային (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի VIII-ը – Մ.Ֆ.**), ամբողջովին կոտորեցին նրա զորքը և դրանից հետո արքա նստեց նրա եղբայր Կոնստանդինը (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ին (1407-1411) – Մ.Ֆ.**)» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵¹⁰⁶ «Չափող երկուշաբթի մեկը ցերեկային հանգիստ առանք Առաքել կոչվող այդ երկրի գյուղերից մեկում, իսկ գիշերեցինք մեկ այլ գյուղում: Իսկ պատճառը, որ մավրը տիրել է Ասպիրին ու Առաքելի երկրին, հետևյալն է: Բանը կայանում է նրանում, որ այդ երկրի բնակիչները գոհ չէին իրենց սեկյորից, որը նույնպես Առաքել էր կոչվում, ինչպես երկիրը: Եվ ահա նրանք մեկնեցին Ասպիրի սեկյորի մոտ և ասացին, որ ուզում են նրան իրենց տիրակալ դարձնել, եթե վերջինս պաշտպանի իրենց: Այդպես էլ արեցին՝ հանձնելով իրենց նրա իշխանությանը: Եվ այսպես, այդ սեկյորը վերցրեց նրանց իր հովանու տակ և իր փոխարեն այնտեղ կառավարելու նշանակեց մի մավրի մեկ քրիստոնյայի հետ միասին» (Ռուի Գոնսալես Դ՝Կալվիխո «Մեծն Թամեռլանի պատմությունը»):

⁵¹⁰⁷ «Դրանից հետո խիզան երկրի նկատմամբ հրաման եկավ և գույժ տարածվեց,.... որ չինայեն արյունը ոչ կանանց ու ոչ էլ երեխաների, բոլորին անխնա խոցեն այնպես, որ չառողջանան: Տարածվեց վիշտը քրիստոնյա ազգի մեջ» (Յովհաննես Խիզանցի «Յիշատակարան 1407 թվականին»):

⁵¹⁰⁸ «Այդ տարի Միրզա Աբու-Բաբբը լսեց, որ Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (**Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**) Արդեբիլի միջոցով դեպի Սուլթանի է շարժվել: Նա Դերվիշ Բուշուին 200 հեծյալով թողեց Սուլթանի հետ և շարժվեց դեպի Դեմավենդ: Ղարա-Յուսուֆը մի շարք խիզախներին հետ հասավ Սուլթանի, այնտեղից բնակչությանը հանեց և ուղարկեց Ադրբայջան: Այդ ժամանակ նաև այցելեց Սուլթան Ուլեյսին (**Ջելայունյունների սուլթանության սուլթան Ուլեյսի – Մ.Ֆ.**) դստերը, Սուլթանի Սուլթասիմին, Սուլթանի Չելնապարիդին և Շահ-Շուջայի (**Սուլթաֆաթյանների էմիրության էմիր Շահ-Շուջայի – Մ.Ֆ.**) թոռանը: Լսելով, որ Ղարա-Յուսուֆը շարժվում է դեպի Թավրիզ, Միրզա Աբու-Բաբբը մեկնեց Սուլթանի և այնտեղից շարժվեց Արդեբիլ: Նա այդ տարածաշրջանը կողոպտեց, Մարաղան նույնպես թալանեց, ունեցվածքը գերի վերցրեց և Զեմեխլում ձմեռեց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁰⁹ «Ամառվա սկզբին, գիշեր-ցերեկի հավասարության ժամանակ տոնելություն հասավ, որ Ջավին Ղուրբանի զորահրամանատարներ Նովրուզը և Աբդուռահմանը 5.000 սրով Սամարղանդից դուրս են եկել ու խորեզմի ճանապարհով Աստարաքաղ են հասել: Միրզա Աբու-Բաբբը մարդկանց ուղարկեց նրանց կանչելու համար և Դերջազինի սահմաններում նրանք միացան բանակին, որը թվում էր, թե արդեն գրեթե հաղթել է: Բաբբ Չաջի Գավաթունի անսահման մի բանակ ևս միացավ հաղթական զորքին: Միրզա Աբու-Բաբբը, նրանց ներկայությամբ լցվելով վստահությամբ, ազատ թողեց կառավարվող սանձերը և շարժվեց Թավրիզ: Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (**Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**), ցանկանալով հասնելով ցանկալի նպատակին և լիակատար հաղթանակ ձեռք բերելով, Մուլբադա ամսի 16-ին Շամբի Ղազան մտավ ու իր բանակի շուրջ խրամատ փորեց: Նա հրավիրեց Իրաքի էմիրներին և ասաց. «Ես թուրքմեն ցեղից եմ: Իմ ամառային արոտավայրը Ալադաղն է, ձմեռայինը՝ Դիարբեքիրն ու Եփրատի ափը: Մեծ արքաների գործերը իմ գործերը չեն: Այժմ Միրզա Աբու-Բաբբը շարժվում է մարտադաշտ: Նրա կողմից ձեզ վրա շատ իրավունք կա: Եթե միանաք նրան, դա երբեք չի ծանրանա իմ սրտին»: Այդ ժամանակ Իրաքի էմիրները միավորվելով՝ գլուխները հնազանդությանը խոնարհեցին և ասացին. «Մեկը այս գահատոհմի թշնամիներից հաղթելու համար մեր ամրամիջ Սամարղանդից անհաղթաբար թուրքմենական բանակի դեմ հարձակվելու...»: Ղարա-Յուսուֆը տեսավ, որ Իրաքի էմիրների խոսքը և գործը համընկնում են, նրանց բոլորը հուսադրեց ու հարստությունով, պատվով և առատ նվերներով պարգևատրեց: Այնուհետև իրանական բանակին դիմադրելու համար նա ուղարկեց 20.000 հեծյալ և հետևակ զինվորներին: Այդ տարվա Մուլբադա ամսի 24-րդ օրը Սերդուրումում երկու կողմերը բախվեցին: Ղարա-Յուսուֆը լեռնաշղթան հեծավորով դիրքեր գրավեց: Նա բանակի աջ և ձախ կողմերը հանձնեց էմիր Վիսուրին, նրա եղբայր Մանսուրին, Մասուդին, նրա որդի Ալի ֆարաջին, Զուլեյն բեկ Սալիդունին, նրա եղբայր Փիր-Մուհամմեդին, Փիր-Օմերին, Փիրզադ բեկին, նրա եղբայր Յադգարաշահին, Ջալիլին, Ալեյկին, Փիր-Ալի Սուլդունին, Դիզելին և Ջելալեդդինի խալիֆին: Այս բարձր ազգականությամբ էմիրներին և առյուծավազող խիզախներին նա հրամանեց երկաթե հալեցնող մի խումբ մարտիկների հետ միասին հարձակվել Չաղաթայների բանակի վրա: Նրանք թշնամիների մի մասին վիրավորեցին և սպանեցին: Միրզա Աբու-Բաբբը, տեսնելով այդ հարձակումը, իր հետ գտնվող մի խումբ հերոսների ուղարկեց թուրքմենական բանակի դեմ հարձակվելու...: Հաղթական զորքի հարձակման ուժից Դիզելը փախավ: Միրզա Աբու-Բաբբը նրան հետապնդեց, սպանեց և նրա գլուխը ցցեց Սիզակի ծայրին: Ղարա-Յուսուֆը, մտածելով, որ Միրզա Աբու-Բաբբը կհարձակվի կենտրոնի վրա, բանգի երեք հոգի այնտեղից դուրս եկան և միացան մյուս զորքին, որոշեց, որ, եթե կենտրոնը օգնության կարիք ունենա, անմիջապես այդ կողմը կգնա: Այդ ժամանակ էմիր Վիսուրին և մյուս մեծ էմիրները, սակայն, սուր սրտը դուրս բաշեցին և հարձակվեցին Միրզա Աբու-Բաբբի ձախ ու աջ կողմերի վրա: Ջավին Ղուրբանի զինվորները այդ հարձակմանը չդիմացան և պարտություն կրեցին: Թուրքմենական խիզախների մի մասը շարժվեց դեպի կենտրոն: Կենտրոնի առջև կանգնած Բաբբ Չաջի բեկ Գավաթունը սկսեց պաշտպանվել և դիմադրել: Թուրքմենական զորքերը, սակայն, սուր սրտի և Սիզակների մահացու հարվածներով կենտրոնի զինվորների մի մասին գետին տապալեցին: Ոչ ոք օգնություն չհասավ, Բաբբ Չաջի բեկը պարտվեց և կենտրոնի կողմը հետ բաշեց: Էմիր Վիսուրին և մյուս էմիրները, վրեժխնդիր Բահրամի նման հաղթահարելով իրենց դիմած հառնող խոչընդոտները, անցան կենտրոնի հետևից: Արդյունքում Միրզա Աբու-Բաբբը խիզախների կանգնած տեղում բանակի կենտրոնի կազմավորումը խախտվեց: Այդ ժամանակ էմիր Մուսա Դոդերի ծառայողը, անտեղյակ լինելով, թե ով է, սպանեց Միրզա Աբու-Բաբբին: Միրզա Աբու-Բաբբը երեք աստղազիտական ժամ հետո հետ վերադարձավ Դիզելի հետևից, և իր 300 զինվորների հետ հասավ մարտադաշտ, բայց իր զորքից որևէ նշան չտեսավ: Նա հուսահատ և վախեցած ուղղվեց փախածների հետևից: Նրանց վախից նա շարժվում էր բամու և կայծակի նման, արագ պատվով երկնքի թաղանթը կտրելով օդում թափվող կայծակի պես և ամպի նման շրջելով երկնքում: Ղարա-Յուսուֆը պատվեր տվեց, որ նրան չհետապնդեն: Թուրքմենական զորքերի ձեռքը շատ ունեցվածք անցավ, այդ թվում հազար հատ մագաղաթի մորթի: Թուրքմենները, չիմանալով դրանց գինը, դրանք վաճառեցին ցածր գնով: Ղարա-Յուսուֆը չնստածեց որևէ մեկի մասին և Միրզա Աբու-Բաբբին պատկանող ունեցվածքը ուղարկեց իր հարսին» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Միրզա Աբու-Բաբբը, ինքը իր լուր տեսցավ Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**) վերադարձի մասին, մոտեցավ Սուլթանիին...: Եվ ահա Ջուսադա Ա ամսի կեսին Միրզա Աբու-Բաբբը, ժամանելով Սուլթանի, երկու օրում անցավ Արդեբիլը..., իսկ այնուհետև ուղղություն բռնեց դեպի Թավրիզ: Էմիր Ղարա-Յուսուֆը, իմանալով այս ամենի մասին, առաջացավ մինչև Շամբի-Ղազան, իսկ Մուլբադա ամսվա 16-րդ օրն էլ նա ճամբար գարկեց այդ վայրում: Այդ ժամանակ էմիր Վիսուրին հետքերը եղբայրներ Մանսուրի և Մասուդի, ինչպես նաև իր որդի Ֆառուխ Ալին Զուլեյն Սաադ էմիրի ու եղբայր Մուհամմեդի հետ միասին, գլխավորելով 12.000 հեծյալ և հետևակ, ելավ Ղարա-Յուսուֆի դեմ: Եվ ահա Մուլբադա ամսի 24-րդ օրը երկու կողմերն իրար եկան Սերդուրը կոչվող վայրում, շարքեր կազմեցին ու անցան գործի: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆի բանակի կազմում գործող բազմաթիվ արիաքաղ մարտի անցան՝ իրենց գործողություններում նմանվելով Իսֆանդիարին: Էմիր Վիսուրին անձամբ մարտի նետվեց և սեփական ձեռքերով սպանեց երկու հոգու՝ Փիր-Օմեր ներքինին ու Ջալալ-է-Դինի խալիֆին՝ սրով վիրավորելով նաև մի բանի հոգու: Տեսնելով այդ՝ Միրզա Աբու-Բաբբը կատաղության ճիչ արձակեց, ջարդեց իր դիմաց ելած թուրքմեններին և սպանեց Ջալալ-է-Դին ժիրաքին: Այդ ժամանակ երկու բանակներն այն աստիճան էին իրար խառնվել, որ հնարավոր չէր տարբերակել հաղթողներին և հաղթվողներին, ընդ որում Միրզա Աբու-Բաբբը սոված ու ամեն ինչ լափող գայլի նման նետվում էր տարբեր կողմեր և ոչնչացնում այն ամենը, ինչ ելնում էր իր դիմաց: Այսպիսով մարտնչելով երկար ժամանակի ընթացքում՝ նա ի վերջո վերադարձավ իր հրամանատարական կետը և միայն այստեղ նկատեց, որ իր զորքը գտնվում է լիակատար խառնաշփոթի մեջ, ընդ որում ճակատագրի կամքով սպանվել էր արքայազն Մուլիզ-է-Դին Միրզա Միրհանշահը: Այդ ժամանակ, ահա, Միրզա Աբու-Բաբբը նահանգեց դեպի Սուլթանի, իսկ թուրքմենների ձեռքը հսկայական ավար ընկավ, ընդ որում թուրքմեններից մեկը մոտեցավ Ղարա-Յուսուֆին ու նրան ներկայացրեց Սուլթան Միրզա Միրհանշահի գլուխը, որը նահատակի պատկին էր արժանացել: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը շատ մեղադրեց այդ մարդուն և հրամայեց գլխատել նրան» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու եղբանի աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Յիջի 810 թվականին Միրզա Աբու-Բաբբը իր հայր Միրզա Միրհանշահի հետ միասին անթիվ զորքի գլուխն անցած խորասանից եկավ Ադրբայջան, որպեսզի պատերազմի Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենի (**Ղարա-Ղուլունյունների էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Թշնամի կողմերի հանդիպումը տեղի ունեցավ Շամբի-Ղազանում, որը Թավրիզի մոտ էր, և ահա Չաղաթայի զորքը պարտություն կրեց: Արդյունքում Միրզա Միրհանշահը սպանվեց, իսկ Ադրբայջան էլ լիովին անցավ Ղարա-Յուսուֆին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 3): «Յիջի 810 թվականին Միրզա Միրհանշահ իբն էմիր Թեմուրի դեմ եկավ Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենը և Սարդուրի շրջանում, որը պատկանում է Թավրիզին, նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Այդ ճակատամարտում Միրզա Միրհանշահը սպանվեց և Ղարա-Յուսուֆը տիրեց Ադրբայջանին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Ստանալով թեմուրի (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրի - Մ.Ֆ.) մահվան լուրը՝ սուլթան Ահմեդը (Ջեյադյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին - Մ.Ֆ.) ժամանեց Բաղդադ և այնտեղից բռեց Աբու-Բաթր Միրզային՝ էմիր թեմուրի թոռանը, որից հետո Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) հետ միասին գնաց Ադրբայջանի վրա: Միհրանշահն և Նրա որդի Ումարը ջարդվեցին, ընդ որում առաջինը սպանվեց, իսկ երկրորդը փրկվեց փախուստով: Արդյունքում պարսկական Իրաքը անցավ սուլթան Ահմեդին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Չորսուցած Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆին - Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզ և կռվեց Միրզա Միհրանշահ Չաղաթայի՝ Թամուրի (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդու, դեմ: Նա առավ Թավրեզը, սպանեց Նրան, կողոպտեց Նրան և Նրա ողջ զորքը ու Չայոց աշխարհի վերին կողմերում խաղաղություն հաստատեց» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 36):

«Չայոց 855 թվականին Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆին - Մ.Ֆ.), որ Լենկթեմուրից (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրից - Մ.Ֆ.) փախել, գնացել էր Շամ, կապանքով տարան Սար, սակայն նա այնտեղից եկավ Կարբի գավառը, գնաց Թավրիզ և գրավեց մինչև Սուլթանիա» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 855 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.), որը Թամուրից (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրը - Մ.Ֆ.) փախել էր և գնացել էր Շամ քաղաք, իսկ այնտեղից էլ կապկպված տարվել էր Սար, եկավ Կարբի ու այնտեղից էլ գրավեց Թավրիզը՝ մինչև Սուլթանիա» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

Սա գրվեց դառն ու նեղ մի ժամանակ, երբ Նետողաց ազգը անջինջ կորավ և Նրա փոխարեն Ատրպատականի վրա իշխեց թորգոմաճին Ղարա Յուսուֆ կոչեցյալը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.), որը երկու անգամ մարտնչեց ու հաղթանակ տարավ չար գազան թեմուրի (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրի - Մ.Ֆ.) թոռ՝ չարարբու, ահեղատեսիլ և չարասիրտ Աբու-Բաթր կոչեցյալի նկատմամբ» (Մատթեոս Տաթևացի «Հիշատակարան 1408 թվականի»):

«Սա (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) երկու անգամ պատերազմեց Կաղ կոչված Թամուրի (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդիների դեմ և սպանեց մեկին, իսկ մնացյալներն էլ փախստական դարձան իրենց աշխարհը» (Մատթեոս Գանձասարցի «Հիշատակարան 1417 թվականի»):

«Այդ ժամանակ Նրա (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդի Միհանշահը եկավ Թավրիզի գահին բազմելու և Նրա դեմ եկավ Ղարա Յուսուֆ Բահադուրը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.), որը հաղթեց Չաղաթայի զորքին, գլխատեց Միհրանշահին ու Նստեց Նրան գահին՝ թագավորելու Թավրիզ շահաստան քաղաքում» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Չայոց 855 թվականին Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) եկավ Չայոց աշխարհի վրա, շատ ավեր արեց և գնաց Թավրիզ՝ տիրելով շատ տեղերի ընդհուպ մինչև Սուլթանիա ու Օրնե քաղաք» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 855 թվականին Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆին - Մ.Ֆ.), որ Լենկթեմուրից (թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր թեմուրից - Մ.Ֆ.) փախել, գնացել էր Շամ, կապանքով տարան Սար, սակայն նա այնտեղից եկավ Կարբի գավառը, գնաց Թավրիզ և գրավեց մինչև Սուլթանիա» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այնուհետև պատմվում է չարագործ Ղարա Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) գալու մասին, որը տեղի ունեցավ Չայոց 857 թվականին, ինչպես նաև Նրա չարագործությունների մասին» (Եսայի Զասան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«Մեկ տարի անց, որն անցավ խաղաղությամբ, Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) կրկին մեծ զորքով հարձակվեց Միհրանշահի վրա, որին վերջինս դիմարդեց 400.000 մարդով: Հակառակորդները հանդիպեցին Ղարաթաղի դաշտավայրում, որտեղ երկօրյա մարտից հետո Միհրանշահը պարտություն կրեց և Նույնիսկ գերվեց: Շուտով Յուսուֆը հրամայեց մահապատժի ենթարկել Նրան» (Յովհան Շիրազեզեդե «Ճանապարհորդություն», գլուխ 22):

⁵¹¹⁰ «Այդ տարի Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) Բուսադին զորքով ուղարկեց Գավարուդի ամրոցի շրջապատը շրջափակելու: Բաթր Չաֆին ամրացրեց այդ ամրոցը: Թուրքմենական բանակը, սակայն, լացիմ, ռադե, մանջանա և այլ մեղոններով ամրոց գրելու ձևերի մասին չգիտեր, դրա համար էլ Բուսադը մի խումբ թուրքմենների հետ ուղղակի շարացվեց խրամատների մոտ: Նրանք բազմիցս նիզակներ և նետեր արձակեցին: Այդ ժամանակ Ղազավու-կադիի ձեռքից մի նետ պոկվեց և հարվածեց Բուսադին, որը վիրավորվեց: Վերքը մեծացավ և արդյունքում նա մահացավ: Հետո Ղարա-Յուսուֆը ինքն իր զորքով մոտեցավ ամրոցի հիմքին: Ամրոցի ամրությունը տեսնելով՝ նա զղջաց շրջափակման համար: Նրա կարծիքով՝ այս ամրոցից գործող մեկ խիզախ մարդը հարյուր հոգուց ավելի լավը կլիներ և նա անընդհատ ասում էր. «Ինչպե՞ս խելամիտ մարդիկ կարող են համաձայնվել այդպիսի մարտի՞ մի կողմից նետերը սրտին են հարվածում, իսկ մյուս կողմից՝ քարին»: Բացի դրանից, ինչպես նախկինում Նշվեց, Սուլթան Ահմեդ Ջեյադի (Ջեյադյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի - Մ.Ֆ.) հրամանով Ղազի Իսադեդդինը զբաղվել էր Ալինջակ ամրոցի վերանորոգմամբ և կարճ ժամանակում այն վերադարձրել էր նախնական վիճակին: Ամրոցի շրջակայքում գտնվող որոշ տարածքների հրամանատարներ և սարդարներ և տեղափոխվել էին ամրոցի ներսը: Սուլթան Ահմեդ Ջեյադիի կողմից Թավրիզից Բաղդադ գնալուց հետո Թավրիզում Նշանակյալի մի կառավարիչ չկար և Ղազին այստեղ տիրություն էր անում: Ի վերջո Ղարա-Յուսուֆը, բանի որ հասկացավ, որ ամրոցը ոչ մի կերպ հնարավոր չէ գրավել, հրամայեց, որ ամրոցը և դրա մոտ գտնվող բազմաթիվ տարածքներ հանձնվեն Ղազի Իսադեդդինին, իսկ Ալինջակ ամրոցից որոշակի հեռավորության վրա գտնվող շրջաններն էլ հանձնվեն իր որդի Իսբանդեդինին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Իսբանդեդին - Մ.Ֆ.):» (Հասան Ռումվուլ «Պատմություն»):

⁵¹¹¹ «Այնուհետև, երբ Օսման բեկին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.) հաղորդվեց, որ Ունայն և Անա ցեղերի սարդար, Հադիսայի ու Կուբայասի տիրակալ, Շամի նահանգի մի մեծ հատվածի կառավարիչ և միշտ 1.000 տների հետ անապատում շրջող էմիր Նումայրը սպանել է Օսման բեկի թշնամի Ղանսե Խոջային, երբ Նրանց էմիրն է դարձել Ղանսե Խոջայի եղբայր Գյոքչե Սուսան, Օսման բեկը իր ու Չաթամի միջև տեղի ունեցած կռիվներում բաջություն և խիզախություն ցուցաբերած Նրանց բռնու որդի Յադմուրին իր մոտ վերցրեց ու Ուրֆայի նվաճման համար բացեց իր նվաճողական թևերը: Նա պատերազմի և կռվի կրակ վառեց ու քաղաքն իր կառավարության ներքո մտցրեց: Դրանից հետո նա հարակից բնակավայրերը օգտագործելու համար նվիրեց Յադմուրին» (Աբու-Բաթր Տիրաբեհի «Գիրք Դիարբեհիի մասին», գիրք 1):

⁵¹¹² «Չայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) գնաց Արձեշ և Արծկե ու Շմեզդինը (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) Բաղեշում ընկերացավ Նրան: Նրանք շատ ավերներ արեցին» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) գնաց Արձեշ և Արծկե ու Շմեզդինը (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) Բաղեշում ընկերացավ Նրան: Նրանք շատ ավերներ արեցին» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) գնաց Արձեշ և Արծկե ու Շմեզդինը (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) ընկերացավ Նրան» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Չայոց 857 թվականին Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) Շմեզդինի (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) հետ բազում ավերածություններ գործեցին Արձեշում, Արծկեում, Վանում և Ոստանում» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Ժամանակագրություն»):

⁵¹¹³ «Ղազի Իսադեդդինը Նախիջևանի հոգատար մարդկանցից էր՝ խելացի և խորամիտ, նա իր հասակակիցներից ու ընտրանուց ավելի տաղանդավոր էր: Նրա գործերը լավ ընթացան և ամբողջ Նախիջևանի շրջանը հանձնվեց Նրան: Եթե ինչ որ տեղ նա բռնազոր գրե, մարդիկ սիրով և հարգանքով վճարում էին դրա դիմաց: Շուտով նա շատ հարստություն կուտակեց և ամեն օր Նրա մարդկանց թիվը մեծանում էր: Ղազի մտքում, սակայն, տեղ գտավ գերիշխող իշխանության հպարտությունը և նա իր եղբայրներին ասաց. «Այս շրջանում տեղավորված թուրքերից ու թուրքմեններից պետք է մարդկանց մեր կողմը գրավենք, բանի որ տաքիլները չեն կարողանում շատ գործեր կատարել, իսկ նրանք կարողանում են դրանք անել»: Անա այսպես անհրաժեշտություն ստիպեց Ղազին, որ նա թուրքերից և թուրքմեններից Վերսին, Նրա եղբայրների ու ազգականներին, Հաջի Եռնուսին, Ջամալադդինին, Շահրիյարին և տրանց տոհմերից մյուսներին իրենց ընտանիքներով ու ունեցվածքով ամրոց մտցնի՝ ամրոցի մի կողմը հանձնելով Նրանց: Բոլորին իրենց ցանկության համաձայն նա զինուոր և վարձատրություն տվեց: Մի բանի ժամանակ այսպես անցավ: Թուրքերը տեսան, որ Ղազիի տեղակալները և խորհրդականները բոլորը տաքիլներ են ու իրենց ոչ ոք չի խանգարում սեփական գործերը և ունեցվածքը տնօրինել: Այդ ժամանակ այս ժողովրդի մեջ զայրույթի և նախանձի կրակ ծագեց: Նրանք խորհրդակցեցին և որոշեցին, որ չորեքշաբթի օրը՝ առաջին արդթի ժամանակ, հավաքվեն Ղազի տան մոտ և Նրան ոչնչացնեն, իսկ ամրոցն էլ՝ գրավեն: Որոշեցին, որ բարձր կանչով բոլորը ձեռքերը մեկնեն գեներ: Չորեքշաբթի առավոտյան մեկը Ղազին ասաց. «Թուրքերը հավաքվել են և գաղտնի իդար հետ խորհրդակցել են»: Ղազին իր եղբայրներին հրամայեց. «Պետք է վաղը բոլոր թուրքերին հավաքենք, արժանի մարդկանց այստեղ պահենք, իսկ

չարեղին և վախճանականություններին էլ դուրս չարտենք»։ Այդ օրը ցերեկը Ղազին բնեց, սակայն թուրքերը հավաքվեցին նրա տան դռան մոտ և բարձր ձայնով գոչեցին։ Դրոշները բարձրացրին և առաջ դրվեցին։ Զաղաթալին այդ խառնաշփոթի ժամանակ Ղազի եղբայր Թաջուլիսլամը սուրն առաջ քաշեց և դուրս ցատկեց տնից։ Շահիրիարը, սակայն, իր աղեղին մեկ նետ դրեց, հարվածեց նրա կրծքին և նետը դուրս եկավ Թաջուլիսլամի մեջքից։ Ղազիի սյուս եղբայր Շահմահմուդը նետ ու աղեղով մեկ այլ դռնից ոտքը դուրս դրեց, սակայն Չաջի Զոհունը մեկ նետով ավարտեց նաև այս գործը։ Այդ պահին Ղազին արթնացավ և սրով գնաց հակառակորդների վրա։ Մի փոքր կռիվից հետո, սակայն, նրան կտոր-կտոր արեցին։ Ղազի հմարտորդի թուրը ծառաները սպանվեցին, իսկ նրանց ունեցվածքը բաժանվեց մարդկանց միջև։ Այդ ժամանակ հաղթողները խորհրդակցեցին. «Ամրոցը գրավելու գործը անխմաստ կլինի, եթե հնարավոր չլինի այն պահպանել։ Լավ է ամրոցը հանձնենք Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) որդի Իսթանդուլին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան ապագա էփր Իսթանդուլին – Մ.Ֆ.), մենք էլ նրա ծառայողն լինենք։ Ամրոցից մինչև Իսթանդուլին բնակավայր վեց փարսախ է։ Այս գիշեր պետք է մեկին ուղարկել նրա մոտ, որ հիշեցնենք այս մասին»։ Շահիրիարը գնաց Միրզա Իսթանդուլինի կանչելու։ Շահիրիարը հասավ նրա նստավայր և ներկայացրեց իր իրողությունը։ Իսթանդուլը շտապեց և մարտական ուժերով մտավ ամրոց։ Նա ուշադիր դիտեց ամրոցի բնակիչների բնավորությունը և նրանց գործերի էջերում տեսավ խիզախության նշաններ։ Ամրոցի գորավարներից յուրաքանչյուրին նա պաշտոնի նշանակեց։ Չաջիին պահապան դարձրեց, Շահիրիարին նշանակեց դիվանայի ներկայացուցիչ, Վեյսին էլ տվեց նվազագույնի պաշտոն։ Այնպես ամրոցի նվաճման մասին տեղեկությունը գեղցկվեց էփր Յուսուֆին, ով ամրոցի կառավարումը հանձնեց Միրզա Իսթանդուլինին (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

⁵¹¹⁴ «Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) եկավ Ամիրի վրա, պաշարեց այն և ավերեց այն աշխարհը։ Այդ ժամանակ մեջ ընկավ Երզնկայի տեր Փիր-Օմերը և հաշտեցրեց նրան Ամիրի տեր Օթման անունով աղ-դոյունլուի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) հետ, որ հույժ սիրող էր Չայոց ազգի, քաջ զորական էր ու ասում էին նաև, թե 72 պարոն էր սպանել, Դիարպակին էլ իր կողմն էր գրավել» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 36)։

⁵¹¹⁵ «Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) եկավ... Արզնի վրա, պաշարեց այն և ավերեց այն աշխարհը։ Այդ ժամանակ մեջ ընկավ Երզնկայի տեր Փիր-Օմերը և հաշտեցրեց նրան» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 36)։

⁵¹¹⁶ «Չայոց 858 թվականին Շմեդղինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) հեծյալները եկան և այրեցին Շատվանը» (Կիրակոս Ռշտունի «Շամսանկագրություն»)։

«Չայոց 858 թվականին Շմեդղինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) հեծյալները եկան և այրեցին Դատվանը» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Շամսանկագրություն»)։

«Այդ տարի Շմեդղինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) հեծյալները եկան ու այրեցին Դատվանը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Շամսանկագրություն»)։

«Չայոց 858 թվականին Շմեդղինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) հեծյալները եկան և այրեցին Շատվանը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Փրկական 1410 կամ Չայոց 857 թվականին Շմեդղինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) հեծյալները եկան ու այրեցին Դատվանը» (Անանուն Երուսաղեմից «Շամսանկագրություն»)։

⁵¹¹⁷ «Չայոց 858 թվականին Եզդինը (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Եզդանշիրը – Մ.Ֆ.) բարկացած գնաց և Բաղեշի 60 գյուղ» (Կիրակոս Ռշտունի «Շամսանկագրություն»)։

«Չայոց 858 թվականին Եզդինը (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Եզդանշիրը – Մ.Ֆ.) բարկացած գնաց, այրեց Բաղեշի 60 գյուղ» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Այդ ժամանակ բարկացավ էփր Եզդինը (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Եզդանշիրը – Մ.Ֆ.), գնաց և այրեց Բաղեշի 60 գյուղ» (Գրիգոր Վարադեցի «Շամսանկագրություն»)։

«Չայոց 858 թվականին Եզդինը (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Եզդանշիրը – Մ.Ֆ.) բարկացած գնաց և այրեց Բաղեշի 60 գյուղ» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Շամսանկագրություն»)։

«Չայոց 868 թվականին էփր Եզդինը (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Եզդանշիրը – Մ.Ֆ.) բարկացավ Ոստանի վրա, գնաց Բաղեշի երկիր և ընդհուպ մինչև Սեղմա այրեց 60 գյուղ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Շամսանկագրություն»)։

«Փրկական 1410 կամ Չայոց 857 թվականին էփր Եզդին բարկացավ, գնաց ու այրեց Բաղեշի 60 գյուղ» (Անանուն Երուսաղեմից «Շամսանկագրություն»)։

⁵¹¹⁸ «Այդ տարի Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.) Մուհամմեդ Դավաթիի, էփր Սեյիդ Ահմեդի և Ռազուն Շամսեդդինի (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) հետ միասին հաղթության շեմին գտնվող գոթով շարժվեց Մուշի շրջանի կողմերը և իր ճամբարը բարձրացրեց արևի ու լուսնի գագաթին...։ Այդ ժամանակ Մարդինի կառավարիչ Մեյիթ Սալեհի (Արտուխյանների էփրոյան էփր Սալիհի – Մ.Ֆ.) պատգամավորը հասավ նրա դուռը և հաղորդեց, թե. «Ղարա-Ռաման Բայանդուրը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) մի խուսք համառ ծիպվորներով գալիս է Մարդին»։ Ղարա-Յուսուֆը ծովի պես բորբոքված և կայծի պես ցոլացող իզոր գործով Մուշի դաշտից շարժվեց դեպի Արդիբեկազ, իսկ Ղարա-Ռամանն էլ իր քաջերից կազմված մի ցոլանով ճամբարեց Ղարա-Յուսուֆի առջև։ Երկու կողմն էլ նվաճեցին գոռնաներ և դիվներ, խիեցին կաղնեխայտներ...։ Համառ մարտից հետո Ղարա-Ռամանը փախուստի դիմեց» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

«Գարնանային ժամանակ Ղարա-Յուսուֆ էփրը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.) իրար գլուխ հավաքեց էփրներ Շամս-Էդ-Դին Սահմուդ Դավաթիին, Սեյիդ-Ահմեդին ու Ռազուն Շամս-Էդ-Դինին (Շամսարդինյանների էփրոյան էփր Շամս-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) և ուղղվեց դեպի Մուշ։ Այդ ժամանակ Մարդինի մեյիթ Սալեհը (Արտուխյանների էփրոյան էփր Սալիհի – Մ.Ֆ.) տեղյակ էր պահել նրան, որ էփր Ղարա-Օսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) պատրաստվում է հարձակում գործել այդ վայրի վրա, ընդ որում նա ավելացրեց նաև, որ, եթե տեղը օգնություն չստանա, ապա ստիպված կլինի զիջել հակառակորդին։ Եվ ահա Ղարա-Յուսուֆը, կտրելով անանցանելի անապատը, ինքը հասավ հենց այն ժամանակ, երբ Ղարա-Օսմանն արդեն մոտեցել էր Մուշի հարթավայրին։ Արդյունքում երկու բանակները շուտով մարտի մեջ մտան և սարսափելի ճակատամարտում իրար եկան։ Ի վերջո, հաղթանակը մնաց Ղարա-Յուսուֆին» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»)։

«Այդ ժամանակից սկսած էփր Յուսուֆ բեկն (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.) ու էփր Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) կրկին առանձնացան խաղաղության և բարեկամության ճանապարհից...։ Սյուս կողմից էլ էփր Օսման բեկն իր հերթին իր ուժերը հավաքեց և ձեռք զարկեց պաշտպանության ու դիմադրության գործին։ Եվ այսպես, չնայած իր զինուժի և աջակցության թվի կորստին, նա չվարանեց դիմակայել այդքան բարձր նշանի տիրակալին։ Օսման բեկը, իր ոտքը հաստատ պահելով, հնարավորության սահմաններում իր խիզախությունը և քաջությունը գործի դրեց, սակայն էփր Ղարա-Յուսուֆի բարձրությունը, ուժն ու կատարելության աստիճանը հաղթահարել չկարողացավ։ Կռվի կուփվածությունից և մարտի դաժանությունից հետո նա պարտվեց ու հետ մղվեց» (Աբու-Բաթր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

⁵¹¹⁹ «Այնուհետև, էփր Ղարա-Յուսուֆը, գործել և առավել բարձր դիրքով, գնաց Մարդին։ Մարդինի սուլթանի (Արտուխյանների էփրոյան էփր Սեյիթ-Չալիհի – Մ.Ֆ.) փեսան (Արտուխյանների էփրոյան էփր Սալիհի – Մ.Ֆ.) նրա առաջ խոնարհվեց և հնազանդություն ցուցաբերեց։ Նրան դիմադրեցին և բաղաբը հանձնեցին նրան։ Էփր Ղարա-Յուսուֆը նրան ընդգրկեց իր էփրների շարքում և բարձրացրեց, նա իր դստերը կնության տվեց նրան, շնորհեց ունեցվածք և պաշտոնյաներ ու վստահեցր Մուսուլի կառավարումը՝ որպես իթթա։ Այնտեղ, սակայն, էփր Ղարա-Յուսուֆի նոքարներից մի քանիսը նրան անարդար կերպով վնասեց և թուլնով սպանեցին» (Աբու-Բաթր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Դրանից հետո Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.) իր հաղթական գործով շարժվեց Մարդին։ Այդ երկրի սուլթանը (Արտուխյանների էփրոյան էփր Սալիհի – Մ.Ֆ.) հանձնեց բաղաբը և միացավ նրա կողմնակիցների շարքին։ Էփր Ղարա-Յուսուֆը իր դուստրերից մեկին ամուսնացրեց նրան, սպառնաց ունեցվածքով և ուղարկեց Մուսուլի նահանգ՝ այդ երկիրը նրան ընձեռելով իթթայի ձևով։ Այստեղ Ղարա-Յուսուֆի որոշ ծառաներ անզուսպություն դրսևորեցին և սպանվեցին նրան մահացու թուլնով» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

«Ի վերջո, հաղթանակը մնաց Ղարա-Յուսուֆին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.), որը մնաց որպես Մարդինի տեր» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»)։

«Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոյան էփր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) գրավեց Մերդին ամրոցը և նրա ողջ գավառը» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 36)։

5120 «Էմիր Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Ալադաղ և գնաց Ավնիկի վար: Այնտեղ մեծաքանակ բողոքներ ստանալով Երզնկայի տիրակալ շեյխ Ֆասանի (Արաթենյանների Էմիրության Էմիր Ֆասանի (1403-1410) – Մ.Ֆ.) վերաբերյալ՝ նա 45 օր շրջապատեց այս քաղաքը, սակայն հետո ժողովուրդը, որ հայտնվել էր ծանր դրության մեջ, արցունքն աչքերին խնդրանքով նրա ոտքը եկավ: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը խղճաց նրանց և փափկեց, իսկ շեյխ Ֆասանն էլ անծախ մեկնեց Էմիրի մոտ, որը նրան պատվով ու հարգանքով ընդունեց: Դրանից հետո Ղարա-Յուսուֆը իր վեզիր Նասր-է-Դին Փիր-Օմերին հանձնարարեց տիրություն անել Արզնջանին և այն ընդգրկել Ադրբայջան մարզի մեջ: Այս ամենը տեղի ունեցավ 3իջրի 813 թվականին, երբ լուր եկավ, որ սուլթան Ամինդը (Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ամինդը – Մ.Ֆ.) մոտեցել է Թավրիզ քաղաքին» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Էմիր Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) Թավրիզն ու հարակից տարածքները վերցնելուց առաջ գնաց Արզնջան: Նա, այն նույնպես վերցնելով, նվիրեց իր ավագ նոբար Փիր-Օմերին...: Ահա ուրեմն, Մարդինը գրավելուց հետո այդ անվանի Էմիրը տիրեց նաև Բայբուրդին, Դերջանին և Իսպիրին, դրանք միացրեց Արզնջանին և այդ տարածքները հանձնեց Փիր-Օմերի կառավարմանը: Դա անելիս նա այն մտքին էր, որ Փիր-Օմերը՝ գերազանց ուժով և մեծ կարողությամբ մի այդ, կկարողանա դիմակայել Օսման բեկին (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանին – Մ.Ֆ.) և պաշտպանել այդ նահանգը վերջինիս սուր սրից ու ավերումից: Այնուամենայնիվ, ինչպես ասվում է. «Ամենայնով Աստված գիտի»» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Փիր Ղարա-Յուսուֆի մասին», գիրք 1):

«Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) Մարդինի գրավումից հետո իր տիրապետության մեջ ընդգրկեց Բայբուրդը, Դերջանը և Իսպիրը՝ դրանք միացնելով Արզնջանի նահանգին: Այդ երկիրը նա վստահեցրեց Փիր-Օմերին, որպեսզի նա ավելի հանգիստ, հզոր և անկախ դիմադրություն ցույց տա Ռաման բեկին (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռամանին – Մ.Ֆ.) ու իր սուր սրով կարողանա պաշտպանել այդ նահանգը: Ահա ուրեմն, Ղարա-Յուսուֆ Թուրքները մեծ գործով շարժվեց դեպի Արզնջան և Ադրբայջանի պաշտպանությունը կազմակերպելու համար իր որդի Շահ Մուհամմեդին թողեց Ռուկնադում: Արզնջանի շրջակայքը թուրքներն իշխանի գալուստից շատ զարդարվեց, իսկ այդ երկրի կառավարիչ Թահերթենի (Արաթենյանների Էմիրության Էմիր Մուրադադին – Մ.Ֆ.) որդի Շեյխ Ֆասանը (Արաթենյանների Էմիրության Էմիր Ֆասանը – Մ.Ֆ.) փախավ քաղաքի պաշտպաններից: Թուրքներական զորքը սկսեց պատերազմել: Այս ամենից 40 օր հետո Շեյխ Ֆասանը Արզնջանի տեղական նշանավորների հետ հսկայական նվերներով գնաց թուրքներ իշխանի ճամբարը՝ նրա վստահորդներին համոզելով դրապանների ու պահուստների բանալիները: Ղարա-Յուսուֆը այդ երկրում իշխանությունը շնորհեց Փիր-Օմերին» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5121 «Այսպիսով վատ եղանակը խանգարեց երթային մատուռը ղնել արքայական վրանի մոտ և արքան (Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Կադիսլայ II Յագելլոն (1386-1434) – Մ.Ֆ.), հետևելով մեծ իշխան Ալեքսանդրի (Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Կիտովի (1392-1430) – Մ.Ֆ.) խորհրդին, վերցրեց ճամբարը Դոմբովոյ քաղաքի մոտից ու, անցնելով մոտ երկու մղոն տարածություն, մինչ շուրջբոլորին այրվում էին թշնամական գյուղերը, դաշտ դուրս եկավ Տաննենբերգ և Գրյունվալդ գյուղերի մոտակայքում, որոնք հետո պետք է հայտնի դառնային իրենց մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտով: Դրանց այստեղ էր, որ արքան հրամայեց թփերի և թավուտների մոտակայքում, որոնք այդ վայրում շատ էին, ճամբար գաղկել: Դրանից հետո նա հրամայեց շարժական մատուռը ղնել Լյուբեն լճի մոտակայքում գտնվող մի բարձր վայրում, որպեսզի պատարագ լսի, մինչ զորքը կգաղկելով ճամբար գաղկելու հարցերով: Այս ընթացքում պրուսական մագիստր Ուլիորի ֆոն Յունգենցենը (Տանուկյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլիորի ֆոն Յունգենցենը (1407-1410) – Մ.Ֆ.) արդեն հասել էր Գրյունվալդ գյուղին, որն ինքն իր հերթին պետք է հայտնի դարձներ սեփական պարտությանը, ընդ որում նա արդեն բավականին մոտ էր, սակայն դեռևս չէր նկատվել արքայական զորքի կողմից: Եվ այսպես, մինչ վրանով էին զբաղված, հայտնվեց Գանեն խովնեցին, որը Օստյա գիմանշանի մի ասպետ էր, և հայտնեց, որ թշնամու զորքը տեսել է մի բանի քայլ այն կողմ, իսկ երբ արքան հարցրեց վերջինիս թվաքանակի մասին, Գանենը պատասխանեց, որ տեսել է դրոշմների միայն մեկը, որից հետո անմիջապես պաշտել է հայտնվելու այդ մասին: Դեռ չէր հասցրել այս մարդը ավարտել իր պատմությունը, երբ տես հասավ Դերսլավ Կլոստովսկին, որը Օկշա գերբի մի ասպետ էր, և ավելացրեց, որ տեսել է թշնամու երկու դրոշներ: Չէր հասցրել դեռ այս մեկն էլ ավարտել խոսքը, երբ եկավ երրորդ, իսկ հետո ժամանեցին արդեն չորրորդ, հինգերորդ և վեցերորդ սուրհանդակները ու միաձայն հայտարարեցին, որ թշնամական շարքերն արդեն պատրաստ են ճակատամարտի և շարված են մոտակայքում: Կադիսլավ արքան, սակայն, բացարձակապես չանհանգստանալով թշնամու արքան մոտիկ լինելուց, պետք համարեց ամենից առաջ վերջացնել աստվածային հարցերը...: Չնայած այն բանին, որ մյուս առաջնորդը՝ Լիտվայի մեծ իշխան Ալեքսանդրը, որը ամեն ինչի հետ կարող էր համակերպվել, սակայն ոչ միայն դանդաղանք, անվերջ անհանգստացնում էր Կադիսլավ արքային տարաբնույթ խնդրանքներով և դիմումներով, այդ անելով սկզբում սուրհանդակների միջոցով, իսկ հետո՝ անձամբ, խոսելով բարձր ձայնով, որպեսզի արքան թողներ կրոնական արարողություններն ու աղոթքները, եկներ և շտապել մարտի: Թշնամական զորքը, ասում էր նա, պատրաստ է մարտի և արդեն զգալի ժամանակ մարտական կարգով անցանք է, իսկ դա վտանգավոր է, բանի որ նա կարող էր անակնկալ հարվածել: Ահա ուրեմն, չնայած վտանգի մասին մեծ իշխան Ալեքսանդրի անվերջ հորդորներին, արքային ի վիճակի չէրան կտրել կրոնական արարողություններից և աղոթքներից այնքան ժամանակ, մինչև որ դրանք չավարտվեցին: Դարկ է նշել, որ, իրոք, պրուսական թշնամական զորքը, չնայած որ զինվելով բանակությամբ և ուժով, բոլոր հնարավորություններն ունեց հաղթանակ տանելու կամ էլ գոնե արքայական զորքին մեծ վնաս հասցնելու, եթե ինքը, գտնվելով գեներալի տակ ու պատրաստ, անմիջապես հարձակվելու անգնե և դեռևս չհրահանգավորված ու չկարգավորված արքայական զորքի վրա, որը, դրան գումարած էլ, դեռ զբաղված էր ճամբար գաղկելով: Խաչակիրները, սակայն, իրենց հերթին կարծում էին, թե արքայական զորքը կանգնած է թփուտներում և թավուտներում ոչ թե պատահականության բերումով, այլ՝ դիտավորյալ, որպեսզի իրենց դարանը բաշի: Արդյունքում, հենց միայն վախճանալով արքայից և առաջ մղվելով ճակատագրական նախախնամությամբ, նրանք գերծ մնացին արքայական զորքի վրա հարձակվելուց այնքան ժամանակ, մինչև որ արքայական բոլոր ասպետները տեղ չգրաչեցին մարտակարգում՝ իրենց դրոշների տակ: Այդ ոչ մի զարմանալի բան չկա այն բանում, որ բարեպաշտ և աստվածասեր արքային, որը աստվածային ծառայությունը վեր էր դասում ամեն մի հաղթանակից ու վտանգներից, Աստված փառահեղ հաղթանակ շնորհեց, բանգի հայտնի էր, որ խաչակիրները աչքաթող էին արել այդ արարողությունները և դրանք բարձրադիր վիճակում էին թողել: Ենթադրում են նաև, որ արքային ճակատամարտից առաջ, դրա ընթացքում և դրանից հետո նաև օժանդակում էին բանիները, որոնք թշնամու ռազմիկների դեմքին էին փչում ու նրանց վրա փչում ամպեր էին նետում...: Եվ այսպես, մինչ լեհական արքա Կադիսլավը շարունակում էր լսել պատարագը և աղոթել, որը արքայական զորքը շարվեց ջոկատներով սեփական դրոշների տակ, ընդ որում լեհական բանակը գործում էր Չինդրամ Մաշկովցու՝ Կոսմովի սրանի, գլխավորությամբ, իսկ լիտվական զորքն էլ գտնվում էր մեծ իշխան Ալեքսանդրի հրամանի ներքո, որը, պետք է ասել, մոտեցավ զարմանալի արագությամբ և դիրքեր գրավեց թշնամիների դեմ: Այսպիսով լեհական զորքը զբաղեցրեց ձախ, իսկ լիտվական զորքը՝ աջ թևը: Այս ծայրահեղ դրության մեջ էլ, սակայն, նաև արագությունը դանդաղ էր թվում: Նայտին էր, որ լեհական զորքը այդ ճակատամարտում ուներ 50 դրոշ, որոնք մենք կոչում ենք խորուզվներ, և որոնք բոլորն էլ կազմված էին հայտնի ու փորձառու ասպետներից, բայց դրանից գատ առկա էին նաև լիտվական խորուզվները՝ թվով 40 հատ: Լեհական խորուզվները հետևյալն էին...: Սրանցից գատ Լիտվայի մեծ իշխան Կիտովի զորքում կային նաև խորուզվներ, որոնց տակ հավաքված էին լիտվացի և ռուս ասպետներ, ինչպես նաև ժուդներ ու թաթարներ: Այս խորուզվները, սակայն, ավելի տուր շարքեր ունեին և ավելի վատ էին զինված, բան լեհականները, ընդ որում սրանց նժույզները ևս ի վիճակի չէին չափվել լեհականների հետ...: Դրուսական բանակը, ունենալով 51 խորուզվ, զիջում էր լեհականին ինչպես դրոշների բանակությամբ, այնպես էլ ասպետական ուժով...: Այդ օրը 300 չեխ վարձկաններ, առանց համաձայնեցնելու արքայի հետ և առանց նրա իմացության, հեռացան արքայական ճամբարից՝ հայտնի չէ վախից, թե՛ այն պատճառով, որ կաշառվել էին թշնամիների կողմից: Սրանց, սակայն, հեռանալիս հանդիպեց Լեհական թագավորության ներակալներից Միկուլան, որը արքայական ճամբար էր մեկնում, և այն հարցին, թե ո՞ր են նրանք մեկնում ու ինչ պատճառով, պատասխան ասեցավ, թե արքան իրենց վարձատրություն չի տվել: Այդ ժամանակ, սակայն, եմբականցները պատասխանեց. «Ես գիտեմ, որ Կադիսլավ արքան առատորեն վարձատրել է ձեզ այն ամենի դիմաց, ինչի դուք արժանի եք եղել և ինչի արժանացել եք, այնպես որ այս պահին ձեր հեռանալու պատճառը ոչ թե դա է, որը եթե այդպես լիներ, դուք առաջ այդ կնեղակայեցնեիք արքայի խորհրդականներին, այլ՝ վախը և փոքրագույնը, երբ դուք իմացել եք, որ այսօր արքան պետք է ճակատամարտի մեջ մտնի թշնամիների դեմ»: Այս կտրուկ խոսքերը այնքան խոցեցին և ազդեցին չեխների վրա, որ նրանք հրաժարվեցին հեռանալու ամեն մի մտքից ու, վերադառնալով իրենց կողմից լքված արքայական ճամբար, շուտով սկսեցին հենց իրենք ճակատամարտի ձգտել, որպեսզի արքայական ասպետների հետ միասին մարտի մեջ մտնեն թշնամիների դեմ...: Ավարտելով աղոթքները՝ Լեհաստանի արքա Կադիսլավը, ձանձրացած լինելով ոչ միայն Լիտվայի մեծ իշխան Ալեքսանդրի խնդրանքներից և գոռգոռոցներից, այլև՝ իր ասպետների, հրամայեց զինվել մարտի համար, որից հետո ելավ ձկնած տեղից, հագավ գեներալ ու զորահր և ոտքից գլուխ պատվեց փայլվուն զինվորական հանդերձներով, թեև այդ ժամանակ էլ նույնիսկ ասպետները սկսեցին ձանձրացել նրանց նոր ու ավելի բարձր ազդակներով, պահանջելով շուտով մարտի ազդանշան տալ, բանգի ամեն ինչ նրանց բավականին դանդաղ էր թվում: Չնայած ինչպես լեհական, այնպես էլ լիտվական զորքերը մարտական կարգով շարված մարտի ելան, իսկ թշնամական ուժերն էլ մարտի պատրաստ կանգնած էին նրանց դիմաց նետի կետ թռիչքի հեռավորության վրա և չնայած նույնիսկ այն բանին, որ արդեն որոշ

Նախնական ընդհարումներն ու առանձին մենամարտերն էին տեղի ունենում, սակայն լեհերը համարում էին, որ իրենց հարկ չէ մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, բանի դեռ արքան դրա նշանը չի տվել: Լեհական ասպետները վճռականորեն տրամադրված էին հարթել կամ ընկնել, սակայն պրուսական զորքը պատված չէր ոգու այդպիսի ուժով, բանի որ այն կազմված էր տարբեր լեզուներով խոսող ամենատարբեր ազգերի ու ժողովուրդների ներկայացուցիչներից և, բացի այդ, արհեստավորներից, ծառաներից ու գումակային ծառայողներից, որոնք անօգուտ էին պատերազմի համար: Եվ այսպես արքան, հազնելով զրահները, հեծնել նժույգը և, առանց որևէ արքայական տարբերանշանի, բացառությամբ այն բանի, որ նրա դիմացից տանում էին մի փոքր դրոշակ, որի վրա աստեղագործված էր սպիտակ արծիվ, ուղղվեց դեպի մի բարձր բլուր, որպեսզի դիտի թշնամական զորքը: Ելնելով վեր՝ նրանք հայտնվեցին երկու պուրակների միջև, որտեղ մի լայն մարզազետին կար, որտեղից հնարավոր էր լիովին դիտել թշնամական բանակը և գնահատել այն ինչպես աչքաչափով, այնպես էլ ավելի ճշգրիտ կերպ՝ գնահատելով ինչպես սեփական, այնպես էլ թշնամական ուժերը ու փորձ կատարելով հասկանալ, թե ուրախ, թե՛ տխուր հետևանքներ են սպասում իրենց: Եվ այսպես, ինչպես հարկն է դիտարկելով թշնամական զորքի բանակայությունը, արքան բլրից ներքև իջավ, որից հետո ասպետական գոտիներ շնորհից մեծ բանակի լեհերի՝ իրավիճակին հարմար խոսքերով ոգևորելով սրանց մարտական նշանը և հիշեցնելով նրանց պատվի ու պարտքի զգացման մասին: Դրանից հետո արքան հենց նժույգի վրա էլ մեղքերի թողություն իրականացրեց՝ դիմելով Լեհական թագավորության ենթականցներ Միկոլային: Ի վերջո, արքան, փոխելով նժույգը, նստեց մի ուժեղ և դիմացկուն նժույգ, որն ընտրվել էր հազարների մեջ, չալպտուրիկ էր ու ճակատին փոքրիկ ճաղատ ուներ, որից հետո պահանջեց սաղավարտը: Դրանից հետո, ձեռքում բռնած սաղավարտը, նա հրամայեց Լեհական թագավորության ենթականցներ Միկոլային բոլոր բահանաների, նոտարների և մարտի համար անօգուտ ու ոչ մարտունակ անձանցից կազմված այլ ամբոխին տանել գումակ և այնտեղ սպասել իր գալուստ, որը տեղի կունենար, հենց որ զորքը շարվեր: Բանն այն էր, որ գաղտնի ողջամտությամբ որոշվել էր, որ արքան իրեն չպետք է մարտի վտանգներին ենթարկվի, այլ պետք է մնա ծամբարում՝ գումակի մոտ: Եվ այսպես, կյանքի կոչելով իր խորհրդականների որոշումը, Լեհաստանի արքան հրամայեց ենթականցներ Միկոլային իրենից առաջ ծամբար մեկնել՝ հուսադրելով, որ ինքը ևս այդ կողմը կգա, ընդ որում նա հույս ուներ խորհրդականների այդ կերպ հեռացնել և հետո վարվել այնպես, ինչպես իր ցանկությունն էր...: Այդ ժամանակ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունգհենը, տեսնելով, որ արքայական և իր զորքերը մեծ բանակությամբ մարտի համար իրար են եկել ու շարված են մարտակարգով, վախեցավ և, ինքնավստահությունը, որով մինչ այդ պատված էր, փոխելով անհանգստությամբ, մի կողմ բաշվեց ու ոչ միայն տրվեց վշտին, այլև՝ արցունքներին: Մագիստրի նման վարքագիծը, սակայն, անչափ դուր չէկավ նրա կոմսուրներին, որոնք շրջապատել էին իրեն, իսկ էլքինգի Կոմստր Կլեմեր Տեոխենգեն էլ նույնիսկ, մոտենալով նրան, սկսեց մեղադրել, ասելով, որ նման պահի պետք է իրեն տղամարդու նման պահել բոլոր այն ասպետների դիմաց, որոնք նրանից մարտի ազդանշան են սպասում: Այդ ժամանակ Ուլրիխը, առանց զայրանալու այդ խոսքերի վրա, պատասխանեց, որ այդ արցունքները, որ նրանք տեսել են, ոչ թե ինչ-որ մի վախկոտության կամ փոքրագույն արտահայտություններ են, այլ իրենց հիմքում իրական վիշտ են պարունակում այն պատճառով, որ իր մագիստրոսության և իշխանության ժամանակ արքան մեծ բանակի բրիտանական արյուն պետք է թափվի, այն ստիճան, որ, ով էլ այդ չի տեսնի, կպատկերացնի, թե ինչ աստիճանի է դա եղել: Բացի այդ նա ավելացրեց, որ վախենում է այն բանից, որ ինչպես մինչ այդ թափված, այնպես էլ թափվելիք արյունը հանկարծ իրեն կմեղսագրվի և հենց այդ պատճառով է, որ ինքը չի կարողանում թաքցնել անհանգստությունը, վիշտն ու սգալից նախազգացումները: Եվ վերջապես մագիստրը ավելացրեց, որ ինքը, լինելով վճռական այդ, առանց որևէ վախի կնեկնի մարտի և, ինչ բախտ է, որ իրենց փնձակի, կկանգնի մինչև վերջ ու բոլորի հետ կխմի այն բաժակը, որը կփնձակվի խմել բոլորին: Ինչ վերաբերվում է Կլեմեր Տեոխենգենին, ավելացրեց նա, ապա ավելի լավ կլինի, որ նա իր մասին մտածի՝ իր անձի, կոչումի և դիրքի, ընդ որում թող նա իր մասին այդքան բարձր կարծիք չկազմի ու այդ աստիճան գոռոզ և ինքնավստահ չիտսի, որպեսզի, երբ կգա մարտի պահը, չենթարկվի ավելի մեծ խայտառակության՝ համեմատական իր մեծախոսության: Հարկ է ավելացնել, որ սա իզուր չապեց, բանգի, եթե Պրուսիայի մագիստր Ուլրիխը, դեմ առ դեմ մարտնչելով թշնամիների դեմ, ի վերջո ընկավ մարտում, իրեն արժանի հիմնարկով ապրել իր զորքի նման պարտությունից հետո, ապա էլքինգի կոմսուր Կլեմեր Տեոխենգենը այն աստիճան խայտառակ փախուստի դիմեց մարտի դաշտին, որ չդադարեցրեց փախուստը մինչև էլքինգ՝ բոլորի համար պարծենկոտության և գոռոզության օրինակ հանդիսանալով ու չնալով առանց պատժի...: Եվ այսպես, ստանալով արքայական հրամանը, Լեհական թագավորության ենթականցներ Միկոլայը առաջ անցավ դեպի արքայական գումակ, իսկ երբ արքան արդեն ուզում էր սաղավարտը դնել գլխին և նետվել ճակատամարտի, արքային հայտնեցին երկու հերոդիների ժամանման մասին, որոնցից մեկը կրում էր հռոմեացիների արքայի (**Ղուգարական թագավորության արքա և Դոմսկանյան Սրբազան կայսրության ապագա կայսր Սիզգմունդ Ի-ի (1387-1437) – Մ.Գ.**), որոշը, որը վրան ուներ ոսկեգոծ դաշտում պատկերված մի սև արծիվ, իսկ մյուսը՝ Շչեսինյոյի իշխանինը, որը վրան ուներ սպիտակ դաշտում մի կարմիր կռունկ: Այս հերոդները եկել էին թշնամական զորքից՝ ձեռքերին ունենալով առանց պատյանների երկու մերկացված թերթ և պահանջելով, որ իրենց տանեն արքայի մոտ: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ, որպեսզի խուսափեն վիրավորանքներից, լեհական ասպետները պահպանության տակ սրանց տարան լեհական արքայի մոտ, նրանք հայտնեցին, որ Պրուսիայի մագիստր Ուլրիխը իրենց ուղարկել է Վլադիսլավ արքայի մոտ, որպեսզի նրան անմիջապես մարտի կոչ անի և նրանք շարքեր կազմած մարտնչեն՝ այս խոսքերն ուղեկցելով հանուղյակ արտահայտություններով: Եվ այսպես տեսնելով հերոդներին և ենթադրելով, որ, ինչ էլ դա լինի, այդ մարդիկ եկել են մի նոր և անսովոր հանձնարարությամբ, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավը հրամայեց իր մոտ կանգնել ենթականցներ Միկոլային, որպեսզի նրանք լսեն հերոդներին հայտարարությունը նրա, ինչպես նաև մի բանի այլ ազնվականների ներկայությամբ, որոնք իրականացնում էին արքայի անձի հսկողությունը: Խոսքը վերաբերվում էր արքայի հարազատ քրոջորդի և Սագովայի իշխան Չիմովիտ Փոքրին, Յան Մեծիկի Դոմբովցուն, չէի Չոլավին, բարոտուրը Չեֆան Օլեսնեցուն, Դոբեյավ Կոբիլացին, Վոլչկա Ռոկուտին, գլխավոր խոհարար Բոգոլֆային, Չեֆան Չայկա Նովոդոբին, որը կրում էր արքայական նիզակը, փոքր դրոշի կրող Միկոլայ Մորավցուն և Դանիկա Ռուսացուն, որը կրում էր արքայական նետերը, իսկ այն պատճառով, որ Լիտվայի մեծ իշխան Ալեքսանդրը շտապում էր մարտի ու զբաղված էր զորքերի դասավորությամբ, նրան կանչել չհաջողվեց: Եվ այսպես, անհրաժեշտ հարգանք դրսևորելով արքայի նկատմամբ, դեսպանները գերակներեն լեզվով շարադրեցին իրենց դեսպանության նպատակը, ընդ որում Յան Մեծիկի նրանց խոսքերը թարգմանեց հետևյալ կերպ. «Պայծառափայլ արքա, Պրուսիայի մեծ մագիստր Ուլրիխը բեզ ու եղբորդ», - ընդ որում նրանք դիտավորյալ բաց թողեցին Ալեքսանդրի ինչպես անունը, այնպես էլ՝ կոչումը. - «Մեր միջոցով փոխանցում է այս երկու թերթը, որպեսզի համարձակվես անմիջապես առաջիկա մարտի մեջ մտնել իր և իր զորքի դեմ, իսկ որպեսզի դու, համարձակություն ձեռք բերելով այլևս չթաքնվես, չձգձգես մարտը ու նստած չմնաս անտառների և թավուների մեջ ու համարում ես այս դաշտը նեղ թո մարտաշարքի ծավալման համար, ապա Պրուսիայի մագիստր Ուլրիխը, որպեսզի բեզ մարտի կանչի, պատրաստ է նահանջել ինչքան ուզում ես և հեռանալ հարթ դաշտից, որը զբաղեցված է իր զորքի կողմից, ընդ որում, եթե այդ էլ հարմար չէ, ապա նա առաջարկում է ընտրել պատերազմի մեկ այլ դաշտ, սակայն այլևս չիտսափել ճակատամարտից»: Երրորդները ահա այսպես ասացին, ընդ որում հենց այդ հայտարարությունից հետո էլ նկատվեց, ու խաչակիրների զորքերը, որպես հաստատում հերոդներին ասածին, զգալի տարածություն հետ են բաշվում, ինչն իր հերթին լիովին հաստատեց հերոդներին ասածը: Իրականում, իհարկե, դա մի հիմար հայտարարություն էր, որը հարկի չէր աստվածամայիս խաչակիրներին, կարծես թե իրենք նախապես գիտեին, թե ով հաջողության կհասնի այդ օրը և կողմերից, որ մեկին նախախնամությունն այդ օրը հաջողություն կտա: Ինչ վերաբերվում է Լեհաստանի արքա Վլադիսլավին, ապա նա, լսելով խաչակիրների դեսպանության այդ գոռոզ և պարծենկոտ հայտարարությունը, առանց որևէ զայրույթի կամ դժգոհության նշանի հերոդների ձեռքից ընդունեց թերթը, որից հետո հնազանդորեն, համեստորեն ու համբերատար կերպով հերոդներին հետևյալ պատասխանը տվեց. «Չնայած իմ զորքում բավարար բանակի թերթ կան և ես թշնամու կողմից տրվող գեներ կարիքը չունեմ, սակայն հանում իմ ճշմարտացի զործի ավելի շատ աջակցության, պահպանության ու պաշտպանության, կընդունեմ նաև իմ թշնամիների կողմից ուղարկված այս թերթը, թշնամիներ, որոնք իմ և իմ ժողովրդի արյանն են ծարավ ու դրանց բնաջնջման համար, ահա երկու թերթ են ուղարկել: Այդ ես կընդունեմ ձեր կողմից ուղարկված այս երկու թերթը ևս և հանում Աստծո նրանց օգնությանը ևս կդիմեմ»: Ասելով այս և հերոդներին հանձնելով ասպետ Չավիշա Մաժացկու հսկողությամբ, որի գլխաւորները Ելիտան էր, արքան ենթականցներին կոչին հրամայեց ուղղվել դեպի ծամբար, իսկ ինքը, գլխին հագնելով սաղավարտը, հանում Աստծո զորքին հրամայեց ելնել ու մարտի սկզբի ազդանշան տվեց՝ հրամայելով ասպետներին սկսել ճակատամարտը...: Հարկ է նշել, որ բարձրաստիճան խորհրդակցությունում որոշվեց, որ Վլադիսլավ արքան կանգ չառնի մի որոշակի խորուզիկի դրոշի տակ, բանգի այդ օրը գլխավոր հոգալ նրա կյանքն ամեն կերպ պահպանելն էր, այնպես որ պարզ հրաման տրվեց, որ արքան ինքը մնա մի հեռավոր և հուսալի վայրում, անհայտ ոչ միայն թշնամիների, այլև յուրաքանչյուրի համար՝ իր հետ ունենալով թիկնապահներից ու ասպետներից ընտիր պահանջան զորքեր: Միաժամանակ որոշվեց նաև տարբեր տեղերում արագընթաց նժույգներ դնել, որոնք փոխելով արքան առիթի դեպքում, եթե հաղթանակը հանկարծ վերջինիս կողմում լիներ, կկարողանա խուսափել թշնամիներից, բանի որ միայն իրեն՝ արքային, գնահատում էին տաս հազար ասպետների չափ: Ինչպես նախապես ասացինք, արքայի թիկնապահների խմբում միայն վրան գինաւշան ունեցող մի սպիտակ ու փոքրիկ դրոշ կար, արքայի որոշակակիր Միկոլայ Մորավցի Կոմոդոբսկին էր՝ Պոլյայի գինաւշանով, իսկ բուն թիկնապահների ջոկատն էլ կազմված էր 60 նիզակակիր ասպետներից...: Ինչ վերաբերվում է Լիտվայի մեծ իշխան Վիտովտին, որն իր կյանքն և ազատությունը վստահում էր միայն Աստծուն, ապա նա պլանում էր ողջ լեհական ու լիտվական զորքով մեկ միայն փոքրաբանակ ուղեկցությանը և հաճախակի փոխելով նժույգները: Այս կերպ նա տարբեր տեղերում վերանայնվում էր լիտվական զորքի խախտված շարքերը և, վերսկսելով մարտը, բարձր գոռոզներով ու աղաղակներով մինչև վերջ

ամեն ինչ անում էր, որ հետ պահի յուրայիններին փախուստից...: Հագիվ էին միան փչել շեփորները, երբ արքայական ողջ զորքը բարձրաձայն երգեց «Անտվածածնի երգը», իսկ հետո, ծոծելով Նիզակները, նետվեց մարտի: Հարկ է լքել, սակայն, որ լիտվական զորքը, որը ոչ մի հասպաղում էր սիրում, իշխան Ալեքսանդրի հրամանով դրանից դեռ առաջ էր սկսել ճակատամարտը: Այդ ժամանակ Լեհական թագավորության ենթականցնել Միկոլայը, որ բախանաների և նոտարների հետ ուղղվում էր դեպի արքայական ծամբար ու առատ արցունքներ էր թափում, մի կողմ էր անցել, սակայն, երբ արքային կորցրեց տեսողությունից, այդ ժամանակ նոտարներից մեկը առաջարկեց նրան մի քիչ ոտքը կախ գցել և սպասել այդ հզոր զորքերի բախմանը, մի տեսարան, ինչը, իհարկե, բացառիկ մի բան էր լինելու, որի նմանը հետո երբեք տեսնել չէր հաջողվի: Համաձայնեցով այդ առաջարկին՝ Միկոլայը դեմքն և հայացքը դարձրեց սկիզբ առած ճակատամարտին: Այս ընթացքում երկու զորքերը, երկու կողմից էլ մեծ աղաղակ բարձրացնելով, ինչը սովորաբար լինում է նման պարագայում, նետվեցին մարտի և հենց հարթավայրի կենտրոնում էլ իրար եկան, ընդ որում խաչակիրներին հաջողվեց առնվազն երկու համազարկ տալ իրենց բուքարդներին, փորձ կատարելով ջարդել ու հետ շարտել լեհական զորքը, սակայն այդ ջանքերն իզուր անցան: Այսպես թե այնպես, սակայն, պրուսական զորքը, ուշադրություն չդարձնելով բուքարդների անհաջող համազարկի վրա, մեծ ուժով և աղաղակներով մարտի նետվեց՝ ներքև իջնելով ավելի բարձր վայրից: Ընդհարման վայրում վեց մեծ կաղնիներ կային, որոնց վրա շատ մարդիկ էին ելել, հայտնի չէ՝ արքայական, թե՛ խաչակիրների զորքից, որպեսզի վերևից ականատես լինեն առաջին շարքերի ընդհարմանը և տեսնեն այս կամ այն զորքի հաջողությունը: Եվ այսպես, երբ շարքերն իրար եկան, փշուրող Նիզակներից և զրահներին հասցված հարվածներից այնպիսի մի աղմուկ ու որոտ բարձրացավ, որ կարծես մի մեծագույն շինություն էր փլվում, իսկ թորեղի շայունն էլ լսելի էր մի բանի մոլորակ: Ոտքը ոտքի էր գալիս, զրահները հարվածում էին զրահներին, Նիզակածայրերն ուղղվում էին թշնամիների ուղիղ դեմքերին: Երբ խորուզվեցին իրար եկան, հնարավոր չեղավ տարբերակել վեհերոսին բաջից, խիզախին էլ՝ վախկոտից, բանի որ և սրանք, և նրանք մի կույտ դարձած իրար էին խառնվել ու ինար վրայ ոչ տեղը փոխել, ոչ էլ նույնիսկ մի քայլ շարժվել, իսկ դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հաղթանակ տարածին չէր հաջողվում, սպանելով կամ նույնից ցած տապալելով հակառակորդին, զբաղեցնել վերջինիս տեղը: Ի վերջո, երբ Նիզակները կոտորվեցին, այս և այն կողմից շարքերն ու զրահներն այն աստիճանի իրար եկան, որ գործի դրվեցին թորեն և երկարատև տապալներին, իսկ այդ ժամանակ արդեն կարծես սալին մուրճերի հասցված հարվածների ձայների նման ասարսափելի աղմուկ բարձրացավ, երբ մարդիկ մարտնչում էին Նոուզների կողմից սեղմված, ընդ որում այդ ժամանակ մարտնչողների շարքերում ամենաբազմ կարող էր նկատվել միայն ծեռքի ու թրի գործողության արդյունքները...: Եվ այսպես երկու զորքերը, իրար գալով այս կերպ, գրեթե մեկ ժամկա ընթացքում մարտնչեցին անորոշ հաջողությամբ, բանից ոչ մեկ ու ոչ էլ մյուս կողմը տեղի չէր տալիս, ամենայն համառությամբ ձգտելով հաղթանակ տալու, երբ հնարավոր չէր հասկանալ, թե որ կողմն է շուտ գալիս հաջողությունը և ով է հաղթանակ տանում այդ ընդհարումում: Խաչակիրները, սակայն, նկատելով որ իրենց աջ թևում լեհական զորքերի դեմ մի ծանր ու վտանգավոր մարտ էր սկսվել, որտեղ իրենց առաջին շարքերն արդեն կոտորվել էին, ուժերն ուղղեցին դեպի մյուս թև, որտեղ շարված էր լիտվական զորքը, բանից լիտվացիներն ավելի նոսր շարքեր ունեին, գործում էին ավելի վատ Նոուզների վրա և զինվածությամբ, այնպես որ, որպես ավելի թույլ, թվում էր, թե այս կողմում հաղթանակ տանելն ավելի հեշտ լիլիկ, ընդ որում, հետ մղելով լիտվացիներին, խաչակիրները այդ պարագայում կկարողանային ավելի ուժեղ հարվածել լեհական զորքին: Նրանք այս հաշվարկը, սակայն, վերջին հաշվով չարդարացավ: Եվ այսպես, երբ լիտվացիների, ռուսների ու թաթարների շարքերում եռաց մարտը, լիտվական զորքը, ի վիճակի չլինելով դիմանալ թշնամու հարվածին, վատ դրության մեջ հայտնվեց և նույնիսկ մեկ յուզեր տարածության չափով էլ հետ բաժնեց: Հետո, երբ խաչակիրները սկսեցին ավելի ուժեղացնել ճնշումը, նրանք ստիպված եղան ավելի ու ավելի շատ հետ բաժնել, իսկ վերջիվերջո էլ դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ Լիտվայի մեծ իշխան Ալեքսանդրի ջանքերը, ծեծով և բարձր աղաղակներով առնել դրա դեմը, իզուր անցան, ընդ որում իրենց փախուստի մեջ լիտվացիները ներքաշեցին նաև որոշ բանակի լեհերի, որոնք տրված էին սրանց որպես օժանդակություն: Թշնամիները կոտորում և գերեվարում էին փախչողներին՝ հետապնդելով նրանց շատ մոլորների հեռավորության վրա, ընդ որում նրանք իրենց արդեն լրիվ հաղթանակած էին զգում, իսկ փախչողներին էլ իրենց հերթին այնպիսի մի վախ պատեց, որ նրանք դադարեցրին փախուստը միայն այն բանից հետո, երբ հասան Լիտվա, որտեղ, ի դեպ, հայտնվեցին, որ Վլադիսլավ արքան, ինչպես և Լիտվայի մեծ իշխան Ալեքսանդրը, սպանված է: Իսկ նրանց զորքն էլ գլխովին ոչնչացվել է: Հարկ է լքել, սակայն, որ այս մարտում ամենայն համառությամբ էին մարտնչում Սմոլենսկ երկրի ասպետները, որոնք, գործելով երեք դրոշների կազմով, միայն իրենք էին, որ փախուստի չլինեցին և դրանով իսկ մեծագույն փառքի արժանացան: Իրոք, չնայած այն բանին, որ նրանց դրոշներից մեկը լիտվյան ոչնչացավ, իսկ նրա դրոշն էլ գետին տապալվեց, երկու մյուս դրոշներում նրանք հաղթանակած մնացին և շարունակեցին մարտնչել մեծագույն արիության, ինչպես հայրիկ էր իրական ռազմիկներին ու ասպետներին: Այսպես մարտնչելով՝ սրանք ի վերջո միացան լեհական զորքերին և չդադարեցին մարտնչել, երբ, ինչպես ասացինք, Վիտոլտի զորքերից միայն նրանք էին, որ այդ օրը մարտում դրսևորած իրենց խիզախության ու հերոսության համար մեծագույն փառքի արժանացան, այն դեպքում, երբ մյուսները, թողնելով լեհերին մարտնչելու միայնակ, ցրվեցին և, հետապնդվելով թշնամիների կողմից, դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ Լիտվայի մեծ իշխան Վիտոլտը, անչափ տխրելով իր զորքերի փախուստից և վախենալով, որ իրենց մղած անհաջող այդ մարտի արդյունքում կկոտորվի նաև լեհերի մարտական ոգին, իրար հետևելի տարիանդակներ էր ուղարկում արքայի մոտ, որպեսզի սա շտապել ու առանց հապաղելու մարտի մեջ մտնե, իսկ երբ այդ կերպ արդյունք չստացվեց, նա հապճեպ ինքը սլացավ արքայի մոտ՝ ամեն կերպ աղաչելով արքային մարտի մեջ մտնել, որպեսզի իր ներկայությամբ մարտնչողներին ավելի մեծ արիություն և բացառություն ներշնչի...: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, փախուստի դիմեց նաև արքայական թևում գործող սուրբ Գևորգի խորանվելը, որտեղ ծառայում էին բացառությամբ միայն չեխական ու մորավական դիմադակներ և որոնք հանձնել էին չեխ Յան Սարնոկսկու հրամանատարությանը: Այսպիսով՝ այս խորուզիկը բոլոր չեխներն և մորավացիները հեռացան մի պուրակի ուղղությամբ, որտեղ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավը հավատարիմ ռազմիկներին ասպետական գոտի էր շնորհում ու այդ պահին գտնվում էր այնտեղ՝ չնտածելով վերադառնալ մարտի: Լեհական թագավորության ենթականցել Միկոլայը նկատեց այս ամենը, սակայն սխալմամբ կարծեց, թե այդ ոչ թե չեխական, այլ ասպետ Դոբեսլավ Օլենիցուն ու նրա ցեղին և ընտանիքին պատկանող խորուզին է, բանից այս խորուզիկը դրոշի վրա պատկերված սպիտակ խաչը նման էր նրան, ինչը որպես զինանշան առկա էր Դոբեսլավի խորուզի վրա: Եվ այսպես, պատված մեծ զայրույթով, ենթականցելը նոտարների և բախանաների ուղեկցությամբ դուրս թռավ արքայական ծամբարից և, համարելով, թե Դոբեսլավ Օլենցուն այնտեղ է, նրա գլխին թուփ ու մուր թափելով ասաց...: Իր հերթին ինչատակված դրոշակապետ Յան Սարնոկսկին, համարելով, որ այս խուսբերն ուղղված են իրեն, բարձրացեց երեսակալը և պատասխանեց. «Ոչ թե վախում կամ իմ կամքով, ով հարգարժան հայր, այլ իմ դրոշի տակ կանգնած ու մարտից փախչողների հեղեղով էր, որ ես այնտեղ եմ հայտնվել»: Միաժամանակ, սակայն, այդ դրոշի տակ գտնվող չեխ և մորավացի ասպետներ Յավորը, Սիգիզմունդն ու Ռակոկվեց Ռակոկցին այլոց հետ միասին ասացին. «Վկայում ենք թե, ով հարգարժան հայր, որ մեզ մարտի դաշտից դեպի անտառ է բռնել հենց այս սրիկան՝ մեր հրամանատարը, և, որպեսզի ոչ-դե չմեղադրի մեզ հանցավոր փախուստի համար, մենք հենց հիմա մարտի ենք վերադառնում» լեզվով մեր հրամանատարին ու նրա կրած դրոշը:» Անելով այսպես՝ նրանք անմիջապես լեցին Յան Սարնոկսկին ու նրա դրոշը և, ինչքան հնարավոր է արագ, վերադարձան մարտի դաշտ ու միացան լեհական ասպետների մարտնչող շարքերին: Ինչ վերաբերվում է ինչատակված չեխ Յան Սարնոկսկուն, ապա նա այդ ժամանակից ի վեր զրկվեց պատվից, այնպես որ, երբ նա այդ ճակատամարտից հետո Լեհական թագավորությունից հետ դարձավ, նույնիսկ նրա կինը չցանկացավ հետը կիսել անկողինը՝ մեղադրելով այդ ստոր փախուստի համար: Նման պարագայի ու վիրավորանքների ուղեկցությամբ այս մարդը դրանից հետո շատ քիչ ապրեց և, թուլանալով մշտական վշտից ու հալածանքից, հանգեց: Իրոք, այս ասպետի ցուցաբերած դավաճանությունն և փոքրոգությունը, որն այդ օրը նա ի ցույց դրեց Լեհաստանի արքա Վլադիսլավի նկատմամբ, երբ նա կամավոր փախավ մարտի դաշտից, հասան բոլորի ականջներին ու հայտնի դարձան նաև Սիգիզմունդի պալատում, ինչպես նաև չեխական և մորավական բարոնների մեջ, իսկ դա մի արարք էր, որը հնարավոր չէր ոչ մի կերպ ուղղել, սրբել մարդկանց հիշողությունից ու այդ մասին չէին մոռանում նույնիսկ ժամանակի ընթացքում էլ: Այդ ամենը տեղի ունեցավ կամ ինչատակված այդի փոքրոգության, կամ էլ այն պատճառով, որ նա կաշառվել էր խաչակիրների կողմից, սակայն դա այդպես էլ մինչև վերջ չարդարացավ...: Այն բանից հետո, երբ լիտվական զորքը դիմեց փախուստի, իսկ ասարսափելի փոշին էլ, որ պատել էր մարտի դաշտը և մարտնչողներին, տեղացած կարծատն անձրևի հետևանքով նստեց, տարբեր տեղերում լեհական և պրուսական զորքերի մեջ կրկին սկիզբ առան դաժան ընդհարումներ: Այդ ժամանակ, ահա, երբ խաչակիրները հաղթանակի հասնելու համար լարել էին բոլոր ուժերը, Լեհաստանի արքա Վլադիսլավի մեծ դրոշը, որը վրան սպիտակ արծիվ ուներ և որը կրում էր Մարցին Վրոնովցին՝ Գրակովի այդ գորապետը, որի զինանշանը Պոլոնոգին էր, թշնամու հարվածների հետևանքով գետին տապալվեց: Այնուհանդերձ, շնորհիվ փորձառու և արժանավոր ասպետների, որոնք այս ասպետի մոտ էին, դրոշի տակուհով կանխվեց, այն նորից վեր պարզեցին և իր տեղը դրեցին, այնպես որ, իրոք, եթե ասպետների այդ ընտիր ջոկատը կրծքով, մարմնով ու գեներով պաշտպանելով այն չիրկեր, ապա դրոշը հնարավոր չէր լինի կրկին իր տեղը դնել: Հարկ է լքել, որ դրանից, հետո, որպեսզի վրեժ լուծեն այդ ստորացման և վիրավորանքի համար, լեհական ասպետները կրկնակի ուժով ու կատաղությամբ հարձակման անցան թշնամիների և ողջ այդ թշնամական ուժերի ուղղությամբ, որոնց հետ ձեռնամարտի մեջ մտան, նրանց ջարդ ու փշուր արեցին, գետին տապալեցին և ոտնատակ տվեցին: Այս ընթացքում խաչակիրների այն զորքը, որը սեփական ճամբար էր վերադառնում փախուստի դիմած լիտվացիներին և ռուսներին հետապնդելուց ու, հետը բերելով շատ գերիներ, իրեն արդեն հաղթող էր համարում էր, տեղում տեսնելով, որ մարտը իրենց համար անբարենպաստ ընթացք է ընդունել, մի կողմ թողեցին գերիներին և ավարդ ու, որպեսզի օգնեն յուրայիններին, որոնք այդ ժամանակ ավելի ու

ավելի չկանոններն էին մարտնչում, նետվեցին մարտի: Նոր այս ռազմիկների մարտին միանալուն պես մարտն ավելի թե՛ ընթացք ստացավ, այնպես որ երկու կողմերից էլ շատ ռազմիկներ ընկան: Այդ ժամանակ, սակայն, բանի որ ի դեմս ընկած ասպետների հատկապես ծանր կորուստներ կոտեցին խաչակիրները, ընդ որում շատ ջոկատների հրամանատարներ ընկել էին և դրանք իրար էին խառնվել, հույս առաջացավ, որ նրանք կարող են փախուստի դիմել, թեև, ի վերջո Օրդենի խաչակիրների, ինչպես նաև չեխական ու գերմանական ասպետների համաժողովրդյան արդյունքում այդպես էլ չեղավ և շատ վայրերում մարտը կրկին վերսկսվեց: Եվ այսպես, երբ գործերի միջև մարտը եռում էր, Լեհաստանի արքա Վլադիսլավը հեռվում կանգնած դիտում էր մարտնչողների արհուրածությունը՝ հույսը դրած մատն Վրա և լուռ կերպով մատն աջակցության թշնամիների ջանքասիրանք սպասելով, մանավանդ որ նա տեսնում էր, թե ինչպես մի բանի վայրերում նրանք արդեն պարտված են ու տապալված: Այս ընթացքում, սակայն, լրիվ կազմով մարտի մեջ մտան թշնամական այն 16 թարմ խորուզիկները, որոնք դեռևս էին փորձել ռազմական բախտը՝ հավաքված նույնքան էլ դրոշների տակ: Եվ ահա սրանք, իրենց շարքերն ուղղելով դեպի այն կողմը, որտեղ իր թիկնապահների հետ միասին կանգնած էր Լեհաստանի արքան, նիզակները ճոճելով կարծես նետվեցին հենց վերջինիս վրա: Իր հերթին արքան, ենթադրելով, որ, հաշվի առնելով իր պահակազորի սակավաթվաբանությունը, հակառակորդը իրոք զայիւ է հենց իր վրա, ծայրահեղ վտանգից վախենալով, իր նոտար Չբիգնև Օլենսիցուն ուղարկեց մոտակայքում պալատական ասպետների դրոշի տակ տեղակայված ռազմիկներին մոտ՝ հայտնելով, որ առնեն այն անեղ վտանգի դեմը, որին արքան ենթարկված կլինի հակառակ պարագայում: Այս խորուզիկը, սակայն, հենց այդ պահին պատրաստվում էր մարտի մեջ մտնել, դրա համար էլ արքայական պատեն Միկոլայ Էլեյասան, որի գինանշանը Նայենիս էր և նա այդ դրոշի տակ կանգնածներից մեկն էր, թուրք մերկացրեց արքայական տորիանդակ ու նոտար Չբիգնևի դեմ և ահեղ ծայրուկ սկսեց հայիոյել վերջինիս, որպեսզի նա հեռանա, ասելով. «Մի՞թե դու չես տեսնում, ով դժբախտ, որ ստիպում ես մեզ թողնել մարտը և շարժվել արքային պաշտպանություն, որ թշնամիները հենց մեզ վրա են հարձակվում, իսկ այդ պարագայում ի՞նչ այլ բան կարող է դա լինել, եթե ոչ մարտաշարքը լքել, նահանջել ու թիկունք դարձնել թշնամուն առաջ, երբ, այն բանից հետո, երբ մեր ուժերը կքարոզվեն, ինչպես մեզ, այնպես էլ արքային մենք մեծ վտանգի մեջ կթողնենք»: Ստանալով նման կտրուկ մերժում՝ Չբիգնև Օլենսիցուն հեռացավ պալատական խորուզիկ կենտրոնական շարքերից, որից հետո արքայական ռազմիկների անմիջապես թշնամու հետ իրար եկան և, մարտնչելով մեծագույն արհուրածությամբ, սկսեցին հետ մղել ու տապալել վերջինիս: Այդ ընթացքում Չբիգնև Օլենսիցան վերադարձավ արքայի մոտ և հայտնեց, որ բոլոր ասպետները մարտի են մեկնում ու ավելացրեց, որ նրանք, որոնք մարտի մեջ են կամ ուր որ է մարտի մեջ կմտնեն, չեն կարող լսել ոչ խորհուրդ, ոչ էլ հրաման, իսկ ինչ վերաբերվում է մարտի մեջ գտնվող մնացած խորուզիկներին, ապա սրանց կապահովությանը Չբիգնևն ավելացրեց, որ աղմուկի և խառնաշփոթի պատճառով նրանք ակնաչ չեն դնի իր խորհուրդն ու ոչ էլ հրահանգի: Այդ ժամանակ արքայի փոքր դրոշը, որ կրում էին արքայի հետևից՝ վրան գինանշան սպիտակ արծիվ կարմիր դաշտում, որպեսզի չհայտնաբերեն արքայի գտնվելու վայրը գոյությունից դրոշված հեռու տարան ու թաքցրին արքայի թիկնապահների շարքերում, իսկ Վլադիսլավ արքային էլ ծածկեցին նստյալներով և մարդկանցով, այնպես որ որևէ մեկը կարողանա գլխի ընկնել, որ նա այնտեղ է: Վլադիսլավ արքան, սակայն, մեծ եռանդով մարտի էր ձգտում և խթանում էր նստյալին՝ փորձ կատարելով ներխուժել թշնամիների շարքերի ամենախիտ տեղը, այնպես որ նրան շրջապատած թիկնապահները հազիվ էին զսպում արքային: Այս պատճառով էր, որ չէի Չոլային, որը չափից ավելի համառությամբ էր բռնում արքայի ծիու սանձը և թույլ չէր տալիս վերջինիս ընթանալ, արքան հարվածեց նիզակի ծայրով, սակայն ոչ այնքան ուժեղ: Ահա այսպես արքան պահանջում էր իրեն մարտի թողնել, մինչև որ նրա բոլոր թիկնապահները խնդրանքներով և վճռական դիմադրությամբ, որոնք պնդում էին իրենց ասածը, նրան հետ չհանդգնեցին՝ պնդելով, որ նրանք կգնան ցանկացած ծայրահեղության, միայն թե այդ թույլ չտան: Այդ ժամանակ պարուսկան գործից մի ասպետ, որին կոչում էին Դիպոլդ Կիկերից ֆոն Դիբեր Լուգացի, որը տևտոնական սպիտակ թիկնուրի վրա ոսկյա կապ էր կրում, ոտքից գլուխ զրահապատ կարմիր նստյալի վրա սլանալով դուրս թռավ պրուսական Մեծ խորուզիկի մարտակարգից, որը գտնվում էր այն 16 խորուզիկների շարքերում, որից հետո սլացավ դեպի այն վայրը, որտեղ կանգնած էր արքան: Եվ այսպես սա սկսեց ճոճելով նիզակը թշնամական 16 դրոշների հենց բթի առաջ՝ կարծես պատրաստվում էր հարձակվել ուղիղ արքայի վրա: Այդ ընթացքում Վլադիսլավ արքան, ձգտելով հետ մղել այդ հարձակումը, ինքը ևս ճոճեց նիզակը, սակայն արքայական նոտար Չբիգնև Օլենսիցան՝ արքայական այդ նոտարը, որը առանց զրահների էր և անգեղ, կանխելով արքային սպառնացող վտանգը, իր ձեռքում գտնվող նիզակի կտորով կողքից խոցեց այդ ասպետին ու նրան նստյալի վրայից գետնի տապալեց, ընդ որում դրանից հետո արդեն Վլադիսլավ արքան նիզակով հարվածեց վերևից բաց աղաղակարոտ անոթական գետնին պառկած թշնամու ճակատին, որին, սակայն այդպես էլ որևէ վնաս չհասցրեց: Դրանից հետո արքային պահպանող ասպետները անմիջապես սպանեցին այս ասպետին, իսկ հետևյալ ռազմիկներն էլ հանձնեցին նրա գեղեթն ու գահները: Կարո՞ղ էր արդյոք այդ մարտում որևէ մեկը դրանից ավելի հերոսական արարք գործել, իհարկե ոչ, բանի որ Չբիգնևի այդ սխրագործությունից ավելի արիական և բաջարի որևէ այլ բան չկար, բանից նա համարձակվեց առանց գեղեթնի ու գահների հարձակվել ոտքից գլուխ գինված մեկի վրա, երիտասարդը հարձակվեց մեծ այդի վրա, անսիրո՞ծ ռազմիկը՝ բազմափորձ ասպետի, ընդ որում սա նիզակի իր կտորով հաղթեց երկար նիզակին՝ գետնի տապալելով նստյալից այդ ահեղ հակառակորդին: Իրոք, դրա արդյունքում ոչ միայն Չբիգնևն իրեն սպառնացող վտանգից փրկվեց և փրկեց ոչ միայն արքային, այլ նաև՝ գործին, որը արքայի մահվան կամ վերջ տալու պարագայում կարող էր մեծ վտանգի մեջ հայտնվել: Եվ ահա արքայի թիկնապահները սկսեցին արքայի աչքում ամեն կերպ գովերգել Չբիգնևի սխրագործությունը ու արդյունքում Լեհաստանի արքա Վլադիսլավը հենց այդտեղ էլ, պատվելով վերջինիս պարգևատրելու ուժեղ ձգտումով, ցանկացավ այդ փառահեղ սխրագործության համար նրան ասպետական գոտի շնորհել: Զարկ է կշել, սակայն, որ այդ ազնիվ ռազմիկը թույլ չտվեց, որ արքան իրեն նման կերպ պատվի, բանից նա ուզում էր իրեն նվիրել ոչ թե աշխարհիկ, այլ՝ հոգևոր բանակին՝ գերադասելով մնալ Քրիստոսի, այլ ոչ թե աշխարհիկ ու մահկանացու արքայի ռազմին: Լսելով այդ՝ Վլադիսլավ արքան ասաց. «Ուր ավելի լավ ճակատագիր ես ընտրել, արդե՞ս եթե բարձր հոգևոր կոչում կտամ և այդ կերպ կպարգևատրեմ քեզ: Եվ այսպես, եթե ես կենդանի մնամ, ապա քեզ հոգևոր բարձր կոչում կտամ, որպեսզի շնորհակալություն հայտնեմ այս սխրագործության համար»: Այս ժամանակից ի վեր արքան շատ սիրեց Չբիգնևին՝ նրանից պակաս չպահելով իր բացառիկ ողորմածությունը ու շնորհները, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ Չբիգնևը, վայելելով արքայի հովանավորությունը, դարձավ Կոստանի եպիսկոպոս, երբ այս միակ մեղի համար Դոմոնի պապը նրան թողություն շնորհեց...: Խաչակիրների այն ջոկատը, որ գործում էր 16 դրոշների տակ և որից հապճեպ շտապողականությամբ դուրս էր եկել Կիկերիցն ու զոհվել, անմիջապես էլ փորձեց հետ դառնալ, սակայն խորուզիկն առաջնորդող մի խաչակիր, որ հեծած էր սպիտակ նստյալ, գերմաներեն աղաղակելով «Դերում, հերում» ու նիզակով կշան տալով, ստիպեց իր հրամանի տակ գտնվող ասպետներին հետ դառնալ: Եվ այսպես այս ջոկատը գնաց աջ կողմ, որտեղ կանգնած էր արդեն թշնամիների ջանքասիրած արքայական խորուզիկ մի բանի այլ արքայական խորուզիկների հետ միասին: Այդ ժամանակ արքայական ասպետների մեծ մասը, տեսնելով 16 դրոշների տակ գործող այդ ջոկատին, նրան թշնամականի տեղ ընդունեց, այն դեպքում, երբ մյուսները, ինչպես մարդկային թույլ բնույթն է, որ միշտ հույս ունի առ լավը, այնտեղ մեծ բանակությամբ առկա թեթև նիզակների՝ սուլիցաների, պատճառով վերջինիս ընդունեց լիտվական գործի փոխարեն և անվճռականորեն կանգ առավ՝ գերծ մնալով հարձակումից ու տատանվելով անվճռականության մեջ, երբ նրանց շարքերում վեճեր և կանխածներ առաջացան: Այս պայմաններում Դոբեյսկը Օլենսիցան, որի գինանշանը հաչյ էր և որին կոչում էին Դենթոն, ցանկանալով լուծել խնդիրը, նստյալը բռնեց այս ուժի ուղղությամբ, իսկ այդ ժամանակ էլ պրուսական գործից առաջ եկավ մի խաչակիր, որը տանում էր խորուզիկներն ու հետևակ ջոկատները: Եվ այսպես այս ասպետը, սլանալով ուղիղի իր վրա եկող Դոբեյսկին ընդառաջ, հետ մղեց իր վրա ուղղած Դոբեյսկի նիզակը դեպի վեր՝ նետողական սուլիցայով այն շեղելով գլխից վերև: Այսպիսով, բանի որ Դոբեյսկին առաջինն էր նետել նիզակը, որից այդ խաչակիրը խուսափել էր միայն գլուխը մի թեթև շեղելով և ներքև իջեցնելով, իսկ հետո արդեն, սուլիցան վեր բարձրացնելով, մի կողմ էր մղել Դոբեյսկի երկրորդ հարվածը, սա, տեսնելով, որ վրիպել է և անմտություն համարելով մարտի մեջ մտնել թշնամական ողջ ջոկատի դեմ, հետ սլացավ յուրայինների ուղղությամբ: Այդ ժամանակ այն խաչակիրը ընկավ նրա հետևից և, իր հերթին ճոճելով սուլիցան, այն բաց թողեց Դոբեյսկի նստյալի ուղղությամբ ու, խոցելով նստյալի ծածկը, որը մեկը կոչում էր կրպուներ, վերք հասցրեց կենդանու ազդրին, թեև այն մահացու չեղավ: Դրանից հետո արդեն նա ինքը, չցանկանալով բռնվել լեհական ասպետների կողմից, հետ դարձավ և միացավ յուրայիններին: Եվ ահա, լեհական ջոկատները, որ կողմ թողնելով կասկածները, շատ դրոշների տակ առաջանալով ընկան թշնամիների 16 դրոշների վրա, որոնց միացել էին նաև այլ դրոշների տակ պարտություն կրածները՝ սրանց բոլորի հետ իրար զայլով մի մահացու մարտում: Այդ ժամանակ հիշատակված 16 դրոշների տակ մարտնչող թշնամու գրեթե բոլոր ռազմիկները, չնայած որոշ ժամանակ դիմադրեցին, սակայն ի վերջո, շրջապատված բոլոր կողմերից և տապալվելով ու ձգվելով արքայական գործի հարվածից, որը կազմով կտորվեցին կամ գերեվարվեցին: Եվ այսպես, երբ թշնամական այս ջոկատը ջարդվեց և կործանվեց, ինչպես նաև հայտնի դարձավ, որ այնտեղ ընկել են Դոմոնիայի մեծ մագիստր Ուիլիյի ֆոն Յուկենդեկը Օրդենի մարշալների ու պրուսական գործի բոլոր հայտնի առաջնորդների հետ միասին, թշնամիների մնացած մասը ևս հետ դարձավ և, թիկունք դարձնելով, դիմեց բացահայտ փախուստի: Այսպիսով՝ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավն և նրա գործը մի դժվարիտասանելի ու ծանր, բայց միաժամանակ նաև լիակատար և անկասկած հաղթանակ ձեռք բերեցին մագիստրի ու խաչակիրների օրդենի նկատմամբ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ ասպետ Գեորգի Կերցորթիցը, որը խաչակիրների գործում կրում էր սուրբ Գևորգի դրոշը, գերադասեց ավելի լավ և գերի համընկել, բան թե ամողորմի փախուստի դիմել, դրա համար էլ 40 յուրայինների հետ միասին ելավ լեհ ասպետ Պշեդպել Կոպիլովիկու դեմ, որի գինանշանը Դրյան էր, և, ծունկը գետնին դիպցնելով, հանձնեց դրոշը ու հանձնվեց ասպետական գերության, ինչպես և խնդրել էր: Այդ ժամանակ իրենց ռազմիկների հետ միասին գերվեցին նաև այդ մարտին մասնակցած այլ իշխաններ, այդ թվում Կազիմիր Շեցինցին Եկարբում Գուրցու, իսկ Կոնրադ

Սպիտակ Օլեսինցին էլ չէի Յոշատամ Չալցայի կողմից: Բացի դրանից գերի վերցվեցին նաև շատ այլ ասպետներ, որոնք պատկանում էին տարբեր զորքերի և ժողովուրդների: Միաժամանակ պետք է լքել, որ պրոուսական զորքի շատ ասպետներ, որոնք ցրվել էին և պաշտպանություն էին որոնում ճամբարում գտնվող պրոուսական զուսակում, ենթարկվեցին ճամբար ու զուսակ ներխուժած արքայական ռազմիկների հարձակմանը և այստեղ էլ հենց կոտորվեցին կամ գերվեցին, ընդ որում հաղթողներին հասավ նաև ամենայն բարիքներով լի թշնամու ողջ ճամբարը, զուսակը, ինչպես նաև պրոուսական մագիստրի ու նրա ասպետների ողջ զույգը: Այս կապակցությամբ հարկ է լքել, որ խաչակիրների զորքում գտնվեցին նաև մի բանի սայլեր, որոնք բարձրված էին բացառապես միայն շղթաներով և ձեռնակալներով, որոնք խաչակիրներն իրենց հետ էին վերցրել, որպեսզի օգտագործեն լեհական գերիների նկատմամբ՝ առանց Աստծո թույլտվության իրենց վերագրելով լիակատար հաղթանակ, երբ պատրաստվում էին կարծես ոչ թե ճակատամարտի, այլ հաղթահանողեսի: Այդ ժամանակ գտնվեցին նաև այլ սայլեր, որոնք լի էին կեղու փայտերով, որոնք պատված էին յուղով և կուպրով, իսկ վրայից էլ ունեին յուղով ներծծված լաթեր, իսկ այդ նախատեսված էր այն բանի համար, որպեսզի հնարավոր լինի մթության մեջ հետապնդել հաղթվածներին ու փախչողներին, ընդ որում այս անգամ ևս խաչակիրները, առաջ անցնելով իրադարձություններից, հաղթանակի հարցում իրենց գոռոզ ինքնավստահության մեջ պատրաստվում էին հետապնդել հաղթվածներին և փախչողներին: Այս անգամ ևս իրենց պարծենկոտ գոռոզության մեջ խաչակիրներն հաղթանակի հարցում պատվել էին անչափ վստահությամբ՝ հաշվի չառնելով Աստծո զորությունը, բանգի նման բաները գտնվում են միայն Աստծո ձեռքում: Այդ շղթաներով և ձեռնակալներով, սակայն, հենց խաչակիրներն էլ կապակցվեցին լեհերի կողմից, բանգի արդարադատ Աստված պատժեց նրանց իրենց ինքնավստահության համար: Դա իրոք տեսնելու բան էր՝ մարդկային ճակատագրի տեսանկյունից զարմանալի մի տեսարան, բանգի բառորդ ժամկետ ընթացում այդ ամենը արքայական զորքի կողմից այնպես թալանվեց, որ դառ հետքն էլ չմնաց: Բացի դրանից պրոուսական ճամբարում և զուսակում գինով լի շատ տակառներ կային, որոնց մոտ ծանր ճակատամարտից ու սարսափելի շոգից հետո հավաքվեցին արքայական զորքի ռազմիկները և հագեցրին իրենց պատած ծաղալը, ընդ որում որոշ ասպետներ գինին վերցնում էին սաղավարտներով, ձեռնոցներով կամ նույնիսկ ոտնակներով: Այնուհանդերձ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավը, անհանգստանալով, որ ողջ զորքը հանկվելու չհաղթի և անօգուտ չդառնա, երբ նոր հարձակման պարագայում վերջինիս ի վիճակի կլինի հաղթել նույնիսկ թույլ թշնամին, ինչպես նաև չուզեմալով, որ զորքը պատմի անուժականության ու հիվանդություններով, հրամայեց կոտորել և ոչնչացնել գինով լի տակառները: Եվ այսպես, երբ արքայի հրամանով այդ տակառները կոտորվեցին, գինին լցվեց ընկածների դիակների վրա, որոնք ոչ քիչ բանավորաբար կուտակված էին այդ վայրում, ընդ որում, խառնվելով սպանված մարդկանց և ձիերի արյունին, դարձեց մի իսկական կարմիր հեղեղ առաջացրին, երբ այն հոսեց մինչև Տամբերգ գյուղի մոտ գտնվող մարգագետին՝ ընթացում գետի հունի և ափերի նման մի բան տեսողներին, ինչպես սելաֆային հեղեղն է անում: Ասում են, որ հենց այս պատճառով էլ ժողովրդի մոտ հորինվածքներ և լեգենդներ են տարածվել այն մասին, թե այդ ճակատամարտում այնքան արյուն է թափված եղել, որ այն մի իսկական հեղեղ է կազմել: Այդ ժամանակ մի փոքրիկ պուրակում, որը գտնվում էր թշնամու ճամբարից ոչ հեռու, նման պուրակը մեկը կոչում ենք մուլտիկորակես, գտնվեցին փախստականների կողմից լքված և հենց նոր գետնին խրված յոթ դրոշներ, որոնք ևս անմիջապես հասցվեցին արքայի մոտ: Ինչ վերաբերվում էր Չլոխովի կոմսորդ Դենրիխին, որը պահանջում էր, որ իր արձակ ճակատամարտում, որոնք պետք է կարմրեին թշնամիների արյունից և որին ոչ մի կերպ հնարավոր չէր լինի հետ համոզել այդ պարծենկոտությունից, ապա հետապնդողները նրան հասան այն ժամանակ, երբ նա, խայտառակ կերպով լքելով մարտի դաշտը, արդեն հասել էր Վելզնովա գյուղին: Այստեղ էլ հենց Դենրիխը իր ողորմելի մահը գտավ և նրա գլուխը թափրին, երբ նա ևս չարաբաստիկ, սակայն արժանի պատիվ կրեց իր անխուժ գոռոզության համար...: Այսպիսով, թալանելով թշնամական ճամբարը, արքայական զորքը մոտեցավ մի բլրի, որտեղ առաջ հանկվելիս էր եղել թշնամու նախկին կայսրատեղիներից մեկը: Այստեղ նրանք տեսան փախուստի մատակած թշնամիների շատ շարքեր և սեպեր, որի ռազմիկների զրահները փայլելով էին արեգակի տակ: Այսպիսով, սեփական նախաձեռնությամբ հետապնդելով սրանց և հասնելով ինչ-որ ճանհուններ, արքայական զորքը նետվեց թշնամու վրա, որից հետո, հաղթահարելով քիչ բաժերի դիմադրությունը, բանգի արքայի հրամանով նրա մարդիկ աշխատում էին հնարավորինս քիչ գործի դնել գեներ, նրանք սրանց առանց հետագա բռնության ու վնասների անվնաս իրենց ձեռքը գցեցին: Այդ ժամանակ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավը հրամայեց իր ասպետներին, արդեն հասնելով իր իսկ հրամանին, հետապնդել թշնամիներին, սակայն, ինչպես և առաջ, հնարավորինս խուսափելով կոտորածից: Այս հետապնդումը ձգվեց շատ մղոններ և միայն շատ բլրեր, հասցնելով փախչել, փրկվեցին, իսկ մեծաքանակ թշնամիներն էլ բռնվեցին ու բերվեցին արքայական ճամբար, որտեղ հաղթողները նրանց հետ դիմադրաբար վարվեցին՝ հաջորդ օրը հանձնելով արքային: Եվ վերջապես ավելացնենք, որ թշնամիներից շատերը այդ խառնաձևիով և հրժեշտից մեջ խեղդվեցին մարտի դաշտից երկու մղոն հեռավորության վրա գտնվող ճանհունում, ընդ որում հետապնդմանը վերջ դրեց միայն վրա հասած գիշերը: Այդ ճակատամարտում ընկան 50.000 թշնամիներ, 40.000 հոգի էլ գերվեցին, ընդ որում հաղթողների կողմից գրավվեցին 51 ասպետական դրոշներ, իսկ հաղթողներն էլ, տիրելով պարտվողների զրահներին, շատ հարստացան, Իրոք, թեև ես կարծում եմ դժվար էր ճշգրիտ հաշվել, թե ինչքան թշնամիներ ընկան, սակայն հայտնի էր, որ մի բանի մղոն երկարությամբ ճանապարհը ամբողջովին պատված էր ընկածների դիակներով, գետինը ներծծված էր սպանվածների արյունով, իսկ օդն էլ ցնցվում էր մահացողների տնքոցներից և աղաղակներից» (Յան Դյուգո և Լեհաստանի պատմությունը):

«Եվ ահա Առաքյալների ցրման օրը, որ երեքշաբթի էր, նրանք շարժվեցին հիշատակված բաղաթից, թեև հենց այդ պահին ուժեղ անձրև եկավ, որը թրջեց ասպետների ողջ ռազմական հանդերձանքը, թեև հետո, երբ անձրևի հեղեղն ավարտվեց և մութ ամպերը ցրվեցին, վառ արև ծագեց: Եվ այսպես, հենց որ եղանակը լավացավ, արքան (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավ II Ցազելյուս – Մ.Գ.**) հրամայեց կապելաններին պատրաստվել պատարագի, բանի որ, հակառակ իր սովորությանը, նախկինում էր կարողացել այդ անել, որովհետև ուժեղ բամբ էր եղել: Այսպիսով, երբ ելան ճամբարից, արքան հապաղեց բլրի վրա, իսկ զորքը, որը կանգնած էր այդտեղ, սկսեց դիտարկել փայլող կրակները, որոնք երևում էին հեռվում՝ զարմացնելով բոլորին իրենց բանակով ու չափերով: Այդ ժամանակ էլ հենց արքային լուր հասավ թշնամիների մոտենալու մասին, սակայն որպես ճշգրիտ չէին և արքայի համար անհավատալի էին: Այսպիսով՝ մարդիկ զինվեցին և հեծնեցին նժույգներով, որոնք պահում էին միայն պատերազմի համար: Դրանից հետո արքան սկսեց աստվածային կամքի կյանքի կոչումը՝ հնազանդորեն ծնկի գալով լսելով պատարագը: Այդ ժամանակ արքայի պալատականներից մեկը, որն այդ օրը նշանակվել էր զորքի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու համար, սկսեց խոսել արքայի հետ՝ ասելով և պնդելով, որ տեսել է թշնամուն: Իր հեղթին արքան այդ սուրհանդակից հարցրեց հակառակորդի բանակության մասին և սա ասաց, որ տեսել է միայն երկու սեպեր: Լսելով այդ՝ արքան ասաց. «Թող նրանց դեմ մարշալի հետ միասին ելնեն չորս կամ վեց ջոկատներ, իսկ մենք այդ ընթացքում մինչև վերջ կլսենք պատարագը»: Մինչ արքան այսպես խոսում էր, ժամանեց մեկ այլ սուրհանդակ ևս և ասաց. «Ով արքա, մի հապաղիր, թշնամին ելել է թո դեմ»: Այդ ժամանակ արքան սուրհանդակ ուղարկեց իր եղբայր Վիտովտի (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտի – Մ.Գ.**) մոտ խոսքերով. «Իմ բարի եղբայր, պատրաստվիր ճակատամարտին՝ հրամայիր այդ անել նաև թո զորքին ասպետներին հետ միասին, բանի որ ես վստահ եմ, որ թշնամին այստեղ է»: Ուղարկելով սուրհանդակներին՝ նույն պահին էլ նա իր շրթունքների վրա լռության կապել դրեց, որից հետո, աչքերն և ձեռքերը պարզելով երկինք, սկսեց աղոթել՝ ոչ մեկի խոսքերին չպատասխանելով մինչև աղոթքների ավարտն ու պատարագի վերջը...: Այս ընթացքում սրընթաց տեղ հասավ մեկ այլ սուրհանդակ և ասաց. «Պաշտապալա՛յ արքա, թո թշնամին կանգնած է բեզինից կես մղոն հեռավորության վրա՝ հավաքված մեծ ուժով: Նրանք սպասում են բեզ, արդ մի հապաղիր, հեծնիր նժույգը և էլ նրա դեմ: Ինչքան, որ դու հապաղում ես ճակատամարտի սկզբի հարցով, այնքան էլ բեզ վտանգի ես ենթարկում, բանի որ նման գործը հապաղում չի տանում»: Արքան, որը հասկանում էր, թե այս խոսքերն ինչքան կարևոր են իր համար, այնուհանդերձ ցույց չտվեց այդ, բանի որ սրտով հառնել էր առ Աստված: Այնուհանդերձ, ավարտելով աղոթքը, արքան նույն պահին էլ հրամայեց բոլորին իրենց վրա խոսի խորճերից կազմված թևկապներ վերցնել, իսկ որպես մարտակոչ էլ սահմանեց «Գրակով» և «Վիլոն» խոսքերը, որպեսզի հնարավոր լինի մարտի ընթացքում ճանաչել յուրախներին: Դրանից հետո արքան ինքը, հեծնելով նժույգը, անձամբ շտապեց դիտարկել թշնամուն՝ միաժամանակ սկսելով երկու պուրակների միջև տարածվող դաշտում շարել մարտական շարքերը: Ավարտելով այս գործը՝ արքան սեփական ձեռքով ասպետական գոտիներ հանձնեց 1.000 կամ ավելի շատ ռազմիկներին, այնպես որ բավականին հոգնեց այդ գործից: Եվ այսպես, երբ արքան հոգնեց այս գործից, ժամանեցին երկու հերոդներ, որոնցից մեկը Դունգարական արքայից էր (**Դունգարական թագավորության արքա և Դոմբաշկան Սրբազան կայսրության ապագա կայսր Սիգզմունդ I-ից – Մ.Գ.**), որը մերկացրած թուր էր բերել արքային մագիստրից (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունգինգենից – Մ.Գ.**), իսկ սրուն էլ՝ Շչեսինի իշխանից, որը մարշալի պաշտոն էր զբաղեցնում, ընդ որում սա այդ թուրն ուղարկել էր իշխան ֆոն Յունգինին: Եվ ահա այդ հերոդներն ասացին. «Ով արքա, մագիստրը բեզ այս թուրն է ուղարկում», իսկ երկրորդն էլ մարշալն իր անունից ուղարկում է թո եղբայր Վիտովտին, եթե կարողանանք տեսնել նրան»: Նույն այդ պահին էլ արքան Վիտովտի մոտ հավատարիմ սուրհանդակներ ուղարկեց և խնդրեց գերծ մալ մարտից, ինչին նա իր մարդկանց հետ ձգտում էր ողջ սրտով: Եվ ահա Վիտովտը, թողնելով իր ասպետներին, արագորեն եկավ արքայի մոտ, իսկ նրա գալուց հետո էլ այն հերոդներից երկրորդը իր թուրը հանձնեց արդեն թշնամուն և մարշալի անունից ասաց. «Ով արքա և Վիտովտ, մագիստրն ու մարշալը ձեզ են ուղարկել այս թուրեր, որպեսզի մեծացնեն ձեր համարձակությունը և ձեզինք մարտի դաշտն են հարցնում՝ առաջարկելով, որ դուք ինքները այն ընտրեք և հայտնեք իրենց, այլ ոչ թե թաքնվեք անտառի թավուտում ու հապաղեք մարտի մեջ մտնել, բանի որ, իմացեք, ցանկացած պարագայում մարտից խուսափել չէք կարողանա»: Լսելով այս խոսքերը՝ արքան և Վիտովտը հոգու մեծ հանգստություն բնորոշեցին այդ թուրերն ու նույն այդ դեսպանների միջոցով մագիստրին և մարշալին

հրամայեցին հայտնել. «Ընդունում ենք Աստծո այս օգնությունը որպես ամենակարևոր մի բան, իսկ այս թերի հետ միասին նաև՝ ձեր զաջակցության նշանը, բանգի մենք ցանկանում ենք մագիստրի հետ հանդիպել ճակատամարտում: Այդ իմացքը, որ մենք չենք սկսի թաքնվել անտառներում, այլ կգանք ձեզ հետ ուժերով չափվելու, բանգի ձեզնից արդարադատություն ենք ուզում: Ինչ վերաբերվում է մարտի դաշտին, ապա այն կորոշվի Աստծո կամքով»: Դրանից հետո լաց լինելով՝ արքան արցունքախառն խոսքերով դիմեց իր ասպետներին...: Երբ արքան ավարտեց իր խոսքը, բոլորը միասին սկսեցին երգել «Աստվածամոր երգը», որից հետո, թափելով արցունքներ, որոնք արքան իր խոսքերով պոկել էր նրանց աչքերից, նետվեցին մարտի: Աչք ձեռքի կողմով իր մարդկանցով, ինչպես նաև սուրբ Գևորգի խորուզվի և առաջապահ Դահակային խորուզվի հետ միասին մարտի մեջ մտավ Վիտովտը: Հարկ է նշել, որ ճակատամարտից քիչ առաջ կարծատն ամառային անձրև էր եկել, որը լվացել էր նժույգների սմբակների փոշին: Հենց այդ անձրևի ամենակզբում էր, որ թշնամու հրանոթները, իսկ դրանք թշնամիների մոտ հսկայական բանակություն էին կազմում, քարե արկերով երկու համազարկ տվեցին, սակայն դրա արդյունքում ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացան, ընդ որում արքայի ռազմիկների հետ առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ այս հրանոթների մոտ գտնվող թշնամիները հետ շարտվեցին ոչ պակաս, քան մեկ ասպարեզ: Եվ ահա մի դաժան մարտ սկսվեց, երբ երկու բանակները՝ և արքայական, և Վիտովտինը, մարտի մեջ մտան թշնամու ջոկատների դեմ, ընդ որում պրուսների ընտիր ջոկատների հիմնական մասը շարված էր իշխան Վիտովտի մարդկանց, սուրբ Գևորգի խորուզվի և մեր առաջապահ Դահակային խորուզվի դիմաց: Այսպիսով՝ նրանք աննկարագրելի դժոխությունով և նժույգների անսահման արնթացությամբ մեկ հարթավայրում իրար եկան, երբ, ինչպես թշնամիներն իրենց, այնպես էլ մերոնք իրենց բուրներից ներքև սլացան և, սկսելով հարվածել իրար, սկիզբ դրեցին մարտին: Հարկ է նշել, որ նույն այդ վայրում մարտից հետո մարտի ժամանակ փշրված Նիգալների մնացորդների այնպիսի մի մեծ բանակություն էր կուտակվել, բանի որ նժույգների սմբակները այս ու այն կողմ նետելով դրանք ցած էին գցել բուրների վրայից, որ երկու բուրների այդ միջատարածքը սկսեց նմանվել ձեռքի աշխատանք հանդիսացող մի իսկական կամրջի: Միաժամանակ թշնամիների մյուս մասը, որոնք իրենցից ներկայացնում էին խաչակիրների լավագույն մարդկանց, մեծ աղմուկ-աղաղակով եկան Վիտովտի մարդկանց վրա: Արդյունքում ոչ պակաս, քան մեկ ժամ տևած փոխադարձ ճակատամարտից հետո, երբ երկու կողմերն էլ հսկայաբանակ կորուստներ կրեցին, սակայն իշխան Վիտովտի մարդիկ սկսեցին նահանջել: Այդ ժամանակ թշնամիները, հետապնդելով իշխան Վիտովտի մարդկանց, որոշեցին, որ արդեն հաղթանակ են տարել, դրա համար էլ, առանձնանալով իրենց խորուզվեցին և սեփական ջոկատների շարքերից, ընկան նրանց հետևից, որոնք ստիպված էին դիմել փախուստի: Հետո, որոշ ժամանակ անց, սրանք ցանկացան հետ դառնալ, սակայն այդ ժամանակ պարզվեց, որ նրանք կտրված են յուրայիններից և սեփական խորուզվեցին արքայի մարդկանց կողմից, որոնք նրանց խորուզվեցին ուղիղ թևերից կրեցին: Արդյունքում նրանք կամ բռնվեցին, կամ էլ սրահար եղան: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք կանգնած էին ձախ կողմում նրանցից, որոնք կտրվել էին, ապա սրանք կենդանի մնացին, կարողացան վերադառնալ իրենց մարդկանց մոտ և, կտրվելով հակառակորդից, կրկին միացան Կրակովի կաստեյանի, Սանդուխի վոյեվոդի, Վեյուհի երկրի, Գալիցիայի երկրի ու այլ մեծաբանակ խորուզվեցին: Այդ ընդհարման ժամանակ սկիզբ առավ մի դաժան մարտ, որտեղ շատ շատերն ընկան: Ծակատամարտից տևեց վեց ժամ և միայն դրանից հետո էր, որ թշնամիները սկսեցին նահանջել, սակայն այս անգամ էլ նրանք փախան մինչև սեփական ճամբար: Այդ ժամանակ, հավաքելով ուժերը կրկին մարտի վերադառնալու համար, մագիստրը իր հետ գտնվող այլ մարդկանց հետ միասին, անցած 15 կամ ավել խորուզվեցին գլուխ, այնտեղ գտնվող մի փոքրիկ պուրակից ցանկացավ իր ուժերն ուղղել արքայի դեմ: Եվ ահա մագիստրի մարդիկ, փախանների վրա դնելով ուժերից վերջում Նիգալներն և գեղարդները, զբաղեցրին իրենց տեղերը՝ ցանկանալով թշնամու դեմ ելնել իրենց համար ամենահարմար վայրում: Այս պայմաններում արքան, մինչ խաչակիրներն ուղիղ իր վրա էին գալիս, Նիգալը ձեռք առած մեծ քաջությամբ նժույգն ուղղեց թշնամիների ուղղությամբ, սակայն իր կամքին հակառակ մեծ դժվարությամբ կատեցվեց սեփական խորհրդականների կողմից՝ այդպես էլ չկարողանալով կյանքի կոչել իր մտադրությունները: Այդ ժամանակ էր նաև, որ Տևտոնյան օրդենից մի շատ լավ զինված ասպետ, որը ցանկանում էր մենամարտել, նժույգն ուղղեց արքայի դեմ և սկսեց մոտենալ նրան: Տեսնելով այդ՝ արքան, ձեռք առնելով սեփական Նիգալը և դեմքից մահացու վիրավորեց այս ասպետին, մինչ, սա, նժույգից ցած նետվելով այլոց կողմից, սպանված գետին տապալվեց: Տեսնելով այդ՝ մագիստրի նույն այլ փորձվեցին ցանկացան ելնել արքայի դեմ, սակայն ընկան Մեծ խորուզվի վրա և վերջինիս հետ արիաքար մարտի մեջ մտան: Եվ ահա հենց առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ Տևտոնյան օրդենի մագիստրը և մարշալը, ինչպես նաև կոմսուրները սպանվեցին, իսկ նրանք էլ, որ փրկվեցին, տեսնելով, որ մագիստրը, մարշալները ու Օրդենի մյուս ղեկավարները գոհվել են, դիմեցին փախուստի և շատ կարճ ժամանակում վերադարձան իրենց ճամբար, որը դրել էին դրանից առաջ: Եվ այսպես երբ սրանք բոլորը հասան ճամբար, տեսնելով, որ դեռևս առկա են արքայի շատ ջոկատներ, որոնք դեռևս մարտի մեջ չեն մտել, ինչպես նաև իմանալով, որ իրենց առաջնորդը ընկել է, նրանք բոլորը ցրվեցին ու դիմեցին փախուստի: Արքան, սակայն, համաձայն իր բարոնների խորհուրդների, թույլ չտվեց հետապնդել արքան արագ փախչող թշնամիներին՝ չցանկանալով, որ իր մարդիկ ցրվեն և խախտեն մարտակարգը: Միաժամանակ, սակայն, նույն այդ պահին էլ անչափ տաքացած արքան իր բոլոր մարդկանց հետ մոտեցավ խաչակիրների ճամբարին, որտեղ շատերը, տեսնելով, որ նահանջող թույլ չի տա իրենց փրկվել մահից, սայլերից պարսպի նման մի բան կառուցեցին, որից հետո հենց անմիջապես էլ սկսեցին պաշտպանել այն, բայց հետո, այնուհետև խորհրդականների ցրման տոնին, խաչակիրների մագիստրը (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլիլիս ֆոն Յունգհեյմեր – Մ.3.**) իր բոլոր ուժերով մոտեցավ մեր զորքերին՝ ցանկանալով մեր դեմ մատի մեջ մտնել այն ժամանակ, երբ մենք պատարագ էինք լսում: Այդ մեր ողջ զորքի հետ միասին աստվածավախորեն մինչև վերջ լսելով պատարագը՝ մենք մարտի դաշտ ելանք, որտեղ, դասավորվելով շարքերը և ինչպես պետք է տեղաբաշխելով դրանք, այս կերպ պատրաստվեցին մարտի: Եվ այսպես, երբ մենք տեսանք իրար, խաչակիրների մագիստրն և նրանց մարշալը իրենց դեպքավորությունը հետ միասին մեր ու հիմնալի իշխան Վիտովտի՝ մեր ամենաթանկագին եղբոր (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտ – Մ.3.**), մոտ երկու թերթ ուղարկեցին հետևյալ խոսքերով. «Իմացե՛ք, ով արքա և Վիտովտ, որ այս պահին իսկ մենք ճակատամարտով կհանդիպենք ձեզ, դրա համար էլ ձեզ ենք ուղարկում այս երկու թերթը: Այդ թույլ տվե՛ք մեզ ընտրենք մարտի դաշտը կամ դուք ինքներդ ընտրե՛ք այն»: Դրան մենք հնազանդորեն պատասխանեցինք. «Թերթը, որոնք ուղարկել եք մեզ, մենք հանում Զրիստոսի ընդունում ենք, բանգի նա հպարտների վզերը խոնարհում է, իսկ մարտի դաշտը ձեզ ցույց տալ չենք կարող և չենք ուզում: Մենք մարտի դեմ կելնենք ձեր դեմ այն վայրում, որտեղ ամենակարող Աստված կորոշի»: Անելով այդ, ինչպես ասացինք, մենք առանց հապաղելու, բանի որ մեր բանակն արդեն շարված էր, մարտի մեջ մտանք թշնամիների դեմ, որի արդյունքում անթիվ բանակի թշնամիներ սպանեցինք, սակայն ինքներս միայն չնչին կորուստներ կրեցինք, ընդ որում ոչ թե շնորհիվ մեր ուժի կամ բանակի բանակության, այլ միայն Աստծո ուժի և բարության պատճառով, որը մեզ մշտապես հաջողություն է բերում: Եվ ահա մենք կտորոցեցինք հիշատակված մեծ մագիստրին և մարշալին, Շվարցբուրգի, Էլբոնգի ու շատ այլ կոմսուրների և խաչակիրների, իսկ այլոց էլ մատնեցինք փախուստի ու անձամբ հետապնդեցինք: Թշնամիները, հետապնդվելով երկու մղոն և փախչելով գետերի ու լճերի կողմերը, որ նրանց փախուստի ճանապարհին էին, մեծ բանակությամբ խեղդվեցին, այնպես որ միայն քչերը հեռացան: Այսպիսով, մարտնչելով պրուսականների դեմ, մենք Աստծո ողորմածությամբ հաղթեցինք և ջախջախեցինք նրանց, իսկ Կոնրադ Փոքր Օլենիցուն ու Շչեսինցուն, Զրիստոֆ Հունգարացուն և Օրդենի այլ անհաշիվ հյուրերին էլ իրենք բռնեցին: Գրվել է Դոմբրովոյի մոտ, մարտի դաշտում, չորեքշաբթի օրը՝ առաքյալների ցրման տոնի հաջորդ օրը» (Վլադիսլավ Յագելլո «Նամակ թագուհուն»):

«Գրվել է Զրիստոսի 1410 թվականի հուլիսի 16-ին՝ Դոմբրովոյից անդին՝ մարտի դաշտում: Հիմնալի իշխանուհի, ազնվատոհմիկ և իմ սրտին շատ սիրելի կոդակից, մեր բաժանումից ի վեր երկնային տերը մեզնից ու մեր մարդկանցից պակաս չէր պահում իր ողորմածությունն և սերը՝ պահելով մեզ բարի առողջության մեջ: Այդ հենց երկնայինի ջախջախությամբ էլ մենք մտանք հակառակորդի երկիր և կանգ առանք մի ինչ-որ քաղաքի մոտ, որը հենց այդ ժամանակ էլ առանց դժվարությամբ գրավեցինք: Եվ ահա երեքշաբթի օրը, որը համապատասխանում էր առաքյալների ցրման տոնին, խաչակիրների մագիստրը (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլիլիս ֆոն Յունգհեյմեր – Մ.3.**) իր բոլոր ուժերով մոտեցավ մեր զորքերին՝ ցանկանալով մեր դեմ մատի մեջ մտնել այն ժամանակ, երբ մենք պատարագ էինք լսում: Այդ մեր ողջ զորքի հետ միասին աստվածավախորեն մինչև վերջ լսելով պատարագը՝ մենք մարտի դաշտ ելանք, որտեղ, դասավորվելով շարքերը և ինչպես պետք է տեղաբաշխելով դրանք, այս կերպ պատրաստվեցին մարտի: Եվ այսպես, երբ մենք տեսանք իրար, խաչակիրների մագիստրն և նրանց մարշալը իրենց դեպքավորությունը հետ միասին մեր ու հիմնալի իշխան Վիտովտի՝ մեր ամենաթանկագին եղբոր (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտ – Մ.3.**), մոտ երկու թերթ ուղարկեցին հետևյալ խոսքերով. «Իմացե՛ք, ով արքա և Վիտովտ, որ այս պահին իսկ մենք ճակատամարտով կհանդիպենք ձեզ, դրա համար էլ ձեզ ենք ուղարկում այս երկու թերթը: Այդ թույլ տվե՛ք մեզ ընտրենք մարտի դաշտը կամ դուք ինքներդ ընտրե՛ք այն»: Դրան մենք հնազանդորեն պատասխանեցինք. «Թերթը, որոնք ուղարկել եք մեզ, մենք հանում Զրիստոսի ընդունում ենք, բանգի նա հպարտների վզերը խոնարհում է, իսկ մարտի դաշտը ձեզ ցույց տալ չենք կարող և չենք ուզում: Մենք մարտի դեմ կելնենք ձեր դեմ այն վայրում, որտեղ ամենակարող Աստված կորոշի»: Անելով այդ, ինչպես ասացինք, մենք առանց հապաղելու, բանի որ մեր բանակն արդեն շարված էր, մարտի մեջ մտանք թշնամիների դեմ, որի արդյունքում անթիվ բանակի թշնամիներ սպանեցինք, սակայն ինքներս միայն չնչին կորուստներ կրեցինք, ընդ որում ոչ թե շնորհիվ մեր ուժի կամ բանակի բանակության, այլ միայն Աստծո ուժի և բարության պատճառով, որը մեզ մշտապես հաջողություն է բերում: Եվ ահա մենք կտորոցեցինք հիշատակված մեծ մագիստրին և մարշալին, Շվարցբուրգի, Էլբոնգի ու շատ այլ կոմսուրների և խաչակիրների, իսկ այլոց էլ մատնեցինք փախուստի ու անձամբ հետապնդեցինք: Թշնամիները, հետապնդվելով երկու մղոն և փախչելով գետերի ու լճերի կողմերը, որ նրանց փախուստի ճանապարհին էին, մեծ բանակությամբ խեղդվեցին, այնպես որ միայն քչերը հեռացան: Այսպիսով, մարտնչելով պրուսականների դեմ, մենք Աստծո ողորմածությամբ հաղթեցինք և ջախջախեցինք նրանց, իսկ Կոնրադ Փոքր Օլենիցուն ու Շչեսինցուն, Զրիստոֆ Հունգարացուն և Օրդենի այլ անհաշիվ հյուրերին էլ իրենք բռնեցին: Գրվել է Դոմբրովոյի մոտ, մարտի դաշտում, չորեքշաբթի օրը՝ առաքյալների ցրման տոնի հաջորդ օրը» (Վլադիսլավ Յագելլո «Նամակ թագուհուն»):

«Գրվել է Զրիստոսի 1410 թվականի հուլիսի 16-ին՝ Օստերոդում՝ մեր մարտի դաշտում, ամենապատվելի և ամենաարժանավոր մեր տեղ հայր Ալբերտին՝ Պոդևանի եպիսկոպոսին՝ ամենայն անկեղծությամբ, Աստծո ողորմածությամբ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավից (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավ II Յագելլոյից – Մ.3.**): Առաջինը արժանավորներից, ամենահարգելի արքա: Մենք աստվածային հզորությամբ և ուժով, որը մշտապես պահպանում է մեզ արժանի հակառակորդներից, կորցնելով մեր զորքից շատ քչերին և չկորցնելով հայտնի մարդկանցից ոչ մեկին, ոչնչացրինք թշնամական զորքերը և ոչնչացրինք հենց իրեն իսկ՝ մեծ մագիստրին (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլիլիս ֆոն Յունգհեյմեր – Մ.3.**), մարշալին, Շվարցբուրգուն, Էլբինգուն, ինչպես նաև այլ կոմսուրների և

խաչակիրներին, որոնց բոլորին սրի բաշեցինք կամ գերեվարելով մեր վրաների մոտ բռնեցինք: Մեզ մոտ առկա գերիները, որոնց մեջ են իշխան Կոնրադ Փոքրը, Հելտինտի իշխան Կազիմիրը և այլ թշնամիներ, այլևս մեծաքանակ են, որ նրանց թիվը չգիտենք, թեև գերեցինք նրանց ու գերեվարության բռնեցինք: Այսպիսով՝ մենք ճնշեցինք թշնամիներին և այն բերին, որոնք կենդանի էին մնացել, փախուստի մատնեցինք՝ անձամբ հետապնդելով նրանց մինչև չորս մղոն տարածություն: Փախուստի դիմած այս անթիվ բանակությունից ևս շատ շատերը սպանվեցին կամ խեղդվեցին: Ենթե մեր իսկական Աստծուն այդ հաղթանակի համար մեծ շնորհակալություն հայտնեցինք երկու մղոն տարածության վրա, որից հետո նրանց բռնեցինք մեր վրաների մոտ, իսկ ինքներս էլ, Աստծո ռդոքմանության արդյունքում և նախախնամության կողմից պահպանված լինելով, անվնաս հետ դարձանք» (Վլադիսլավ Յագելլոն «Նամակ եպիսկոպոս Ալբերտին»):

«Եվ ահա Զորիստոսի 1418 թվականին գերմանական զորքի հետ միասին ելան պրուսները, որպեսզի իրենցով անեն Լեհաստանի և Լիտվայի տիրույթները, որոնք այդ ժամանակ պատկանում էին Լեհաստանի արքա Յագելլոյին (Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավ II Յագելլոյի - Մ.Ֆ.) ու Վիտոլդի (Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտոլդի - Մ.Ֆ.): Տեսնելով պրուսացիների այս չար մտադրությունները՝ այս երկու արքաները լայնածավալ միջոցառումներ ձեռնարկեցին, կանչեցին ողջ պոսպոլիտե ռուշեն և, այն բանից հետո, երբ զորքը հաշվեցին, պարզվեց, որ այնտեղ 5 անգամ 100.000 հոգի կա զուտ ռազմիկների կազմով, դրան գումարած նաև 100.000 ծառայող մարդիկ: Եվ այսպես Յագելլոն իր զորքի գլուխն անցած անցավ Վիսլան՝ հետև ունենալով իր ողջ զորքը, հրետանին, վառողն ու դուլը, ինչպես նաև ողջ գունդերը: Այնտեղ էր նաև Վիտոլդը Լիտվայի և Ռուսիո գործով, ինչպես նաև անդրվոլգյան երկու հորդանքերով, որոնց վերցրել էր իր հետ: Ընդհանուր առմամբ Վիտոլդի հետ 250.000 ռազմիկ կար, ինչպես նաև՝ 7.000 հոգի գունակալիներ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ առաջալներ Դետորոսի և Պոդոսի տոնակատարության օրը Ստիրբերկի մոտ, երբ լեհական զորքը բաժանվել էր երեք մասի: Լիտվացիների հետևից գալիս էին թաթարները, որոնք մտան պրուսական շրջաններ և այնտեղ առանց խոճախարության կոտորեցին մարդկանց, իսկ տեղաբնիկ էլ այրեցին: Դրանից հետո, երբ լեհական և լիտվական զորքերը ավելի խորացան, նրանք ճամբար զարկեցին ու տարքո դրեցին՝ իրենց հետ ունենալով պրուսացիներին՝ 300 գերու կազմով: Այդ ժամանակ արքայի մոտ դեսպաններ եկան, որոնք արքային առաջին. «Ով Լեհաստանի արքա, ողջունում եմք քեզ և քո եղբայր Վիտոլդին ու ձեզ եմք հանձնում այս երկու թերերը, որպեսզի ձեզ համարձակություն տանք: Այդ վերցրեք այս երկու թերերը և համարձակորեն մեր դեմ մարտի դուրս եկեք»: Արքան, վերցնելով այդ թերերը, պատասխանեց. «Ես կվերցնեմ այս թերերը և եղբորս հետ միասին ձեր դեմ դուրս կգամ, աստված տա, որ այս թերերով ձեր նկատմամբ հաղթանակի հասնեմ»: Եվ ահա վերցնելով տրված թերերը, ինչպես իսկական փառքի նշան, նա մարտի նետեց Վիտոլդի գնդերը, որոնք սրա մոտ թվով 700-ն էին: Այնպիսի մի ճակատամարտ բռնկվեց, որ երկիրը դողդողաց, բանգի այդ Լիտվան թաթարների հետ միասին գերմանացիների վրա էր ընթանում, երբ ձին ձիու վրա եկավ: Վիտոլդը անվերջ ոգևորում էր յուրախիներին և մարտի մղում, սակայն գերմանացիները, գործի դնելով թերերը, մեծ կոտորած արեցին նրանց շարքերում, ինչպես որակյալ և ճարակում եղեգնուտը, երբ գերմանացիների հարվածներից հազարավոր մարդիկ ընկան: Այս կերպ մարտը շարունակվեց սկսած օրվա երրորդ ժամից, երբ բազմաթիվ դիմադրել ընկած մնացին մարտի դաշտում, սակայն հետո իրենց մարտի մեջ մտան և լիտվացիների ու թաթարների հետ միասին առավելություն հասան, որից հետո բռնեցին գերմանացիներին և սկսեցին հետապնդել, ընդ որում այլ սպանվածների թվում ընկավ նաև պրուսական մագիստր Ուլրիխը (Տառնյան օրոգնի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունգինգենի - Մ.Ֆ.), որը խոցվեց մի հասարակ ռազմիկի կողմից: Այսպես ջարդեցին և կոտորեցին գերմանացիներին, իսկ մարտի ողջ դաշտն էլ մնաց հաղթողների: Դրանից հետո լիտվացիներն և թաթարները մեծ եռանդով սկսեցին հետապնդել պրուսացիներին ու հրով և սրով նրանց մեծ կորուստներ պատճառեցին, իսկ հետո արքայի մոտ բերեցին գերմանական խորոզվներն ու դրոշակները՝ ինչպես նաև թշնամիների գունակից խված հսկայական մի ավար: Այդ ժամանակ Մալբուրգից արքայի մոտ մարդիկ եկան, որպեսզի խնդրեցին վերցնեն մագիստր Ուլրիխի և այլ ընկածների դիմաները, ինչին արքան համաձայնեց: Այդ ճակատամարտում գերմանական զորքից ընկան 140.000 հոգի, այդ թվում նաև ծառաներից և այլ անձանցից» (Ամսուն «Լիտվայի և ժմուդի ժամանակագրություն»):

«Անխաբի արարողից ի վեր 6921 և Զորիստոսի ծննդից հետո 1412 թվականին մի պատերազմ սկիզբ առավ Լեհաստանի արքա Վլադիսլավ Յագելլոյի (Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավ II Յագելլոյի - Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայր, մեծ իշխան Վիտոլդի (Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտոլդի - Մ.Ֆ.) միջև մի կողմից և գերմանական պրուսացիների միջև մյուս կողմից: Այդ ժամանակ երկու կողմերը մեծաքանակ զորք հավաքեցին, երբ եկավ Յագելլո արքան իր թագավորության բոլոր ուժերով, իսկ մեծ իշխան Վիտոլդն էլ բերեց լիտվացիներին և ռուսների բոլոր ուժերը, ինչպես նաև շատ թաթարական հորդանքեր: Ինչ վերաբերվում է պրուսական մագիստրին (Տառնյան օրոգնի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունգինգենի - Մ.Ֆ.), ապա նա եկավ իր, ինչպես նաև Գերմանական կայսրության բոլոր ուժերով: Եվ այսպես, երբ երկու կողմից բոլոր զորքերը պատրաստ էին, Յագելլո արքան և մեծ իշխան Վիտոլդը մարտի շարժվեցին ու դժվարանցանելի անտառային ճանապարհներով առաջացան, սակայն այդպես էլ չկարողացան գտնել մի հարթ և հավասար դաշտ, որտեղ կարողանային կանգ առնել ու ճակատամարտ տալ, իսկ նման մի դաշտ առկա էր միայն գերմանական Դուբրովնո բաղաբի մոտ: Գերմանացիները, տեսնելով, որ լեհերն և լիտվացիները ոչ մի տեղ չեն կարողանում իրենց մեծ զորքի համար հարմար ճակատամարտի մի դաշտ գտնել, իրենք կանգ առան այդպիսի մի դաշտում, որից հետո գալլափոսեր փորեցին և դրանք ծածկեցին, որպեսզի դրանց մեջ ընկնեն հարձակվող մարդիկ ու նժույգները: Եվ ահա Յագելլո արքան և մեծ իշխան Վիտոլդը իրենց զորքերով կտրեցին ու անցան անտառը, որից հետո եկան Մալբուրգի դաշտ: Այդ ժամանակ Յագելլոյի զորքում գլխավոր հետմանը Սոկոլ Չեխն էր, իսկ պալատական հետմանը՝ պան Սպիտկո Նախիկովիչը: Ինչ վերաբերվում է Վիտոլդի զորքին, ապա այստեղ գլխավոր հետմանը իշխան Իվան Շեդիվիլդն էր՝ Յագելլոյի և Վիտոլդի եղբայրը, իսկ պալատական հետմանը պան Յան Գոշտոլդն է: Եվ ահա վերոհիշյալ հետմանները սկսեցին շարել իրենց զորքը, ընդ որում այն գալլափոսերի մասին, որ փորել էին գերմանացիները, նրանք ոչինչ չգիտին: Եվ այսպես, շարելով զորքերը, բարձրաստիճան հետմանները՝ Իվան Շեդիվիլդը և պան Սոկոլը, ընկան հիշատակված փոսերի մեջ և կտրեցին իրենց ոտքերը: Նրանք ծանր վրքեր ստացան և մահացան, ընդ որում բաժն չափմանակվեց միայն հետմաններով, բանգի նրանց հետ միասին փոսերն ընկան նաև շատ այլ մարդիկ ու մեծ վնաս կրեցին: Յագելլո արքան և մեծ իշխան Վիտոլդը, տեսնելով թե ինչ փորձանք եկավ հետմանների գլխին, այս հետմանների փոխարեն երկու այլ նոր հետմաններ նշանակեցին՝ պան Սպիտկովիչին և պան Յան Գաշտոլդին, իսկ Սոկոլի փոխարեն էլ Վիտոլդը նշանակեց նույն Յան Գոշտալդին, որից հետո հրամայեց պատրաստել ու նախապատրաստել ջոկատները ճակատամարտի համար՝ գզուշանալով հիշատակված գալլափոսերը: Դրանից հետո հիշատակված հետմանները, նախապատրաստելով զորքը, շարժվեցին մարտի, իսկ գերմանացիներն իրենց հեղթին, ևս տեսնելով թե ինչ է կատարվում, սկիզբ դրեցին ընդհարումներին: Այդ ժամանակ ճակատամարտը ամենից առաջ սկսվեց գերմանացիների և լիտվական զորքի միջև, երբ երկու կողմից էլ մեծաքանակ ռազմիկներ ընկան: Դրանից հետո իշխան Վիտոլդը, տեսնելով, որ իր զորքից շատերն են ընկել, իսկ լեհերն էլ ոչ մի կերպ օգնության հասնել չեն ցանկանում, սլացավ իր եղբայր Յագելլոյի մոտ, որը պատարագ էր լսում: Այդ ժամանակ Վիտոլդը առաջ. «Դու պատարագ ես լսում, իսկ իշխաններն և իմ եղբայր պաները գրեթե ողջ կազմով պառկած են, մի՞թե ձեր մարդիկ չեն ցանկանում նրանց օգնության հասնել», սակայն արքան էլ պատասխանեց. «Հարգարժան եղբայր, ոչինչ անել չեմ կարող, բանի որ ստիպված եմ մինչև վերջ լսել պատարագը»: Եվ այսպես, ավարտելով պատարագը լսելը, արքան հրամայեց իր ծառայողներից կազմված ջոկատին շարժվել նրանց փրկության: Եվ ահա այս ջոկատը օգնության հասավ լիտվական զորքին, լիտվացիների հետ միասին շարժվեց գերմանացիների վրա և ջարդեց նրանց: Այդ ժամանակ սպանվեցին ինչպես մագիստրը, այնպես էլ նրա բոլոր կոմսուրները, ընդ որում ընկան նաև մեծ բանակի գերմանացիներ, իսկ ոչ պակաս գերմանացիներ էլ գերի ընկան և վիրավորվեցին, ընդ որում լեհական զորքի մնացած հաստվածը սրանց ոչ մի կերպ չօգնեց, միայն կանգնած նայում էր: Դրանից հետո նրանք, ոտնատակ տանելով և իրենցով անելով շատ քաղաքներ ու երկրներ, մնացածը այրեցին, իսկ մարդկանց էլ գերեվարեցին: Այսպես անելով և ամեն ինչ ամայացնելով՝ նրանք մեծ պատվով ու աննկարագրելի հաղթանակով, փառավորված աջխաբիով մեկ, հետ դարձան իրենց եկիր: Այդ ժամանակ գերմանական դրոշների, ինչպես նաև մագիստրի և բոլոր կոմսուրների սափրած մորուքների կեսը նրանք իրենց հետ Լեհաստան տարան, իսկ մնացած էլ՝ Լիտվա, երբ Լեհաստանում դրանք կախվեցին Կրակովի միջնաբերդում գտնվող սուրբ Ստանիսլավի կոստյուղում, ինչպես նաև Վիլնյուսում՝ նույն անունը կրող սրբարանում» (Ամսուն «Բիխովցի ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Լեհաստանի արքան (Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վլադիսլավ II Յագելլոյի - Մ.Ֆ.) հավաքվեց բոլոր ոչ բրիտանյանների և Վիտոլդի (Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտոլդի - Մ.Ֆ.) հետ ելավ, ընդ որում նրան օգնության եկավ նաև Մագովիան: Եվ այսպես, երբ իրար գլուխ եկան իշխանը, լեհերը և վալախները, այնպիսի մի մեծ բանակ հավաքվեց, որ նկարագրել իսկ հնարավոր չէր, ընդ որում այս բանակը առաջացավ Պոցնիցի ու Ներիսուժեց Պրուսիայի երկիր: Լեհաստանի արքան խաղաղություն էր ուզում, որը, սակայն, տեղի ունենալ չէր կարող, որովհետև մեր աչքի առաջ նրանք հուր և կրակ բերեցին մեր երկիր՝ բոլորին վերաբերվելով այնպիսի գոռոզության, ինչպիսի գոռոզությանը ոչ-ոք երբեք չէր վերաբերվել մեր օրոգնին: Այդ ինչն ու նրանք, եթե խաղաղություն էին ուզում, Ներիսուժեցին մեր երկիր, կարելի է կարծել այն պատճառով, որպեսզի իրենց արժանի պատիժը ստանան: Իրոք, թող այնպես լինեք, որ նրանք անպատիժ չլինեն մեր երկրից և չխուսապեին մեր ձեռքից ստացվելիք պատիժի, իսկ մենք կին, այն ոչ թե տղամարդ կկոչվեինք, եթե չկարողանայինք հաղթանակ տանել նրանց նկատմամբ ու նրանք փրկվեին մեր ձեռքից...: Այդ ժամանակ Տորունում էր գտնվում Հունգարիայից եկած մի մեծ կոնս՝ տեղ Ստիրբորին, որին Հունգարիայի արքան (Հունգարական թագավորության արքա և Հռոմեական Սրբազան կայսրության ապագա կայսր Սիգզմունդ I-

ը – Ա.Ֆ.) հատուկ հանձնարարությամբ ուղարկել է Պրուսիա, որպեսզի քննարկեն Օրդենի և Լեհաստանի հարաբերությունները: Նրանք, սակայն, ոչ մի բանի չհասան, այլ ի վերջո լեցին արքային, որը չար և վատ վարվեց՝ իրի ու սրի մատնելով բրիտանականներին: Հարկ է լնել, որ, չբավարարվելով միայն հեթանոսներով և լեհերով, տեր արքան ցանկացավ նաև ավելի շատ մարդիկ ստանալ Բոհեմիայից ու Մորավիայից, ընդ որում նա բերեց նաև բոլոր այն ասպետներին և կնիստներին, որոնք բոլորն էլ մատնի ղեմ էին ու հեթանոսների հետ միասին ելան բրիտանականներին ղեմ՝ որպեսզի ոտնատակ տան Պրուսական երկիրը: Այդ ժամանակ մագիստրը (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունզինգեր – Ա.Ֆ.**) իր ողջ բանակի, հյուրերի և վարձկանների հետ միասին ելավ արքայի դեմ ու առաջացավ դեպի Կուլմենիկի մոտ գտնվող Դրվենցե, որից հետո երկու բանակները կանգ առան իրար դեմ դիմաց: Լեհաստանի արքան, սակայն, չանցավ Դրվենցան և շարժվեց Գիլգենբուրգի դեմ: Նա գրավեց այդ քաղաքը, այդտեղ այն և կոտորեց մեծի, փոքրի, ծերի ու երիտասարդի, ընդ որում հեթանոսները մեծ ջարդ իրականացրին, ինչը կործանարար եղավ եկեղեցիների, կանանց և աղջիկների համար, որոնց նրանք գետին տապալեցին, մերկացրին կրծքերը ու անողորմ կերպով տանջեցին՝ բշտելով ստրկության: Հեթանոսները նույն կերպ նաև պոծեցին արքայականները, ընդ որում, որտեղ էլ որ նրանք ոտք էին դնում եկեղեցի, ամեն ինչ պղծում էին և թալանում՝ ոտնատակ տալով սրբությունները: Այդ ժամանակ հեթանոսները նաև մարտի մեջ մտան, սակայն տեր մագիստրի ջանքերով ջարդ կրեցին և հեռու փախան: Եվ ահա լեհերը օգնության եկան յուրայիններին, որի արդյունքում մի մեծ ճակատամարտ եղավ, որտեղ մագիստրն իր մարդկանց հետ միասին երեք անգամ ճեղքեց հակառակորդի շարքերը և արքան այնպես նահանջեց, որ մարդիկ սկսեց երգել «Քրիստոսը հաղթություն առավ» երգը, սակայն հետ տեղ հասան վարձկաններն և հյուրերը, որոնք մի կողմից շարվեցին, իսկ հեթանոսները՝ մյուս կողմից: Այսպիսով նրանք հարձակվեցին և շրջապատեցին բրիտանականներին, որի արդյունքում մագիստրի մարդիկ, բարձր պաշտոնյաները ու օրդենի շատ եղբայրներ ողջ կազմով զոհվեցին: Դրանից հետո թշնամիները հետ դարձան և ձեռք գցեցին ինչպես եղբայրներին, այնպես էլ նրանց նոտյաները» (Հովհան ֆոն Պիգալգեի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Լեհաստանի արքան, շատ վարձկաններ հավաքելով Բոհեմիայից, Մորավիայից և այլ երկրներից, բերեց նաև Վիտովտին իր ուժերի հետ միասին, ընդ որում նա նաև ուժեր բերեց թաթարների կայսրից: Դրանից հետո նա, անցած անթիվ մարդկանց զույգ, Վիսլայի վրայով մի կամուրջ կառուցեց և լեհական ողջ զորքով, ինչպես նաև վարձկաններով կտրեց Մագդվան՝ պատերազմի համար հիմնադրված պատրաստություններով ու մեծ օժանդակությամբ սկիզբ դնելով պատերազմին: Այդ ժամանակ արքայի (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոն – Ա.Ֆ.**) ռազմիկները իրենց վրանները դրեցին Գիլգենբուրգ քաղաքից ոչ հեռու, որը կոչվում է նաև Վիրցբուրգեն, իսկ տեր Ուլրիխ ֆոն Յունզինգերը (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունզինգեր – Ա.Ֆ.**) իր բանակով այդ ժամանակ գտնվում էր Լաուտերբուրգի մոտ: Եվ ահա մագիստրը, երբ տեսավ թշնամիների մեծ բանակությունը, հավաքեց օրդենի իշխանության տակ գտնվող բոլոր-բոլոր ուժերին, որոնց հավաքեց տեղի ավագանիների ու կառավարիչների միջոցով, ընդ որում բոլոր ամրությունները, բացառությամբ Սվեցե ամրոցի, որը լավ պաշտպանված մնաց, նա թողեց առանց պաշտպանության: Այդ ժամանակ էր, որ սուրբ Մարգարիտայի տոնից առաջ թաթարները հարձակում գործեցին Գիլգենբուրգ քաղաքի վրա և այն լիովին ավերեցին, կանանց և աղջիկների բռնաբարեցին ու կոտորեցին ողջ բնակչությունը, իսկ սուրբ պարագաներն և խաչերն էլ ոտնատակ տվեցին ու տորոքեցին: Լսելով այս մասին՝ տեր մագիստրը, անչափ զայրուկալի, առաքյալների ցրման օրը ելավ տեր արքայի դեմ և, մեկ գիշերվա ընթացքում անցնելով չորս մղոն, մոտեցավ նրան: Եվ ահա առաքյալների ցրման տոնի օրը նրանք ճակատամարտի մեջ մտան, իսկ պրուսացիներն էլ, կարծես կղզու վրա գտնվողներ, դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ մերոնք զոհվեցին, ընդ որում սպանվեց նաև պարոն մագիստրը, Մարշալը, մեծ մոտորը, գանձապետը, ինչպես նաև օրդենի այլ ծառայողներ և սենյորներ: Օրդենի զորքից շատ քչերը փրկվեցին փախուստով, թեև սրանցից էլ ոմանք գերվեցին: Եվ ահա սրանց բոլորից զատ ով որ փրկվեց, փախուստի դիմեցին ու վերադարձան» (Ամանուն «Տորունյան ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1410 թվականին Տևտոնյան տան խաչակիրները առաքյալների բաժանման տոնի օրը մարտի մեջ մտան Լեհաստանի արքայի (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոն – Ա.Ֆ.**) ու նրա եղբայր Վիտովտի (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտ – Ա.Ֆ.**) հեթանոսների դեմ, երբ խաչակիրների կողմից ընկան 80.000 հոգի, սակայն շատերը սպանվեցին նաև արքայի կողմից: Դա տեղի ունեցավ Օստերոդ քաղաքի մոտի դաշտում: Ահա այդպես խաչակիրները բաց թողեցին հաղթանակը ու ջարդ կրեցին, երբ արքան մեծաքանակ հեթանոսների՝ թաթարների, սամարիացիների, լիտվացիների և նույնիսկ հոբանների հետ միասին հաղթեց գրեթե ողջ Պրուսիային» (Ամանուն Բավարացի «Համառոտ ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ պրուսների դեմ մի դաժան պատերազմ սկսվեց, երբ սապետներից մոտ 200 հոգի ճակատամարտի ելան, իսկ Լիտվայի իշխան Վիտովտն էլ (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտ – Ա.Ֆ.**) նրանց օգնության եկավ: Եվ ահա շրջապատվեցին լեհերը այն ժամանակ, երբ նրանք դեռ շարված էին, ընդ որում պրուսներն իրենք ցանկանում էին օգտվել առիթից, դրա համար էլ թողեցին այն դաշտը, որը լեհերն օգտագործեցին իրենց հարձակման համար որպես պատերազմի դաշտ: Այդ ծրագիրը ավելի շատ աչքի էր ընկնում քաջությանը, այլ ոչ թե ողջանդությանը, ընդ որում թշնամիները արքային (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոն – Ա.Ֆ.**) նվերներ ուղարկեցին՝ ասպետական ձեռնոց արքային, իսկ Վիտովտին էլ՝ մի թուր: Այդ ժամանակ Լեհաստանի արքան պատարագ էր լսում և չգիտեր, թե ինչ սափ, սակայն Վիտովտը ասաց, որ պրուսներից կընդունի այդ նվերը ամենայն պատրաստակամությամբ, բանգի այդ թերթի օգնությամբ հույս ունի հաղթանակի հասնել: Դրանից հետո էլ հենց պատրաստվեցին հարձակման: Սկսվեց ճակատամարտ և լեհերը նույն պահին իսկ փախուստի դիմեցին և մեծ կոտորած եղավ: Վիտովտը, սակայն, հանդես եկավ կոչով շարունակել ճակատամարտը և լեհերը հաղթանակ աղաղակներով շարունակեցին այն, որից հետո արիաքաղ հարձակվեցին, այնպես որ ի վերջո փախուստի մատնեցին պրուսներին և, հաղթանակի հասնելով, հաղթող եղան: Այդ պատերազմում սպանվեցին և վիրավորվեցին Օրդենի 400 ասպետներ ու կարճ ժամանակ անց Պրուսիան, բացառությամբ օրինյալ Մարիայի ամրության, հայտնվեց լեհերի իշխանության տակ» (Պիոս «Հայտնի մարդկանց մասին», Լեհաստանի արքա Վադիսլավի մասին):

«Այդ ժամանակ կողմերը ուժեղացան և, հսկայական բանակներ հավաքեցին ու ահա լեհերը, լիտվացիները և թաթարները, որոնց զիսավորում էր Վիտովտը (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտովտ – Ա.Ֆ.**), իրար գլուխ հավաքվեցին, իսկ գերմանական եղբայրներն էլ մարդիկ հավաքեցին ողջ Գերմանիայից: Եվ ահա, երբ զորքերն արդեն կանգնած էին իրարից մոտավորապես 20 ասպարեց հեռավորության վրա ու լի էին հույսերով, անհամբեր բնավորության տեր մագիստրը (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլրիխ ֆոն Յունզինգեր – Ա.Ֆ.**) մի հերոս ուղարկեց արքայի (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոն – Ա.Ֆ.**) մոտ, որպես պատերազմ հայտարարեց և երկու թերթ հանձնեց, որոնք պետք է ցույց տային իր հզորությունը ու այն, թե ումը պետք է լինեց հաղթանակը, ընդ որում այդ թերթից մեկը թշնամիները պետք է ընտրեին, իսկ մյուսը, ինչպես ինքն էր հրամայել՝ վերադարձնեին: Արքան պատրաստակամորեն ընդունեց հերոսի հետ որպես նվեր ուղարկված թերթից մեկը, իսկ մյուսը հետ վերադարձրեց: Դրանից հետո նա անմիջապես հրամայեց ասպետներին գնեց վերցնել և պատերազմի նշան տվեց, որից հետո երկու բանակներն էլ հավաքվեցին 40 հեծակներ: Վադիսլավը թաթարներին և լիտվացիներին հրամայեց առաջինը մարտ սկսել, իսկ լեհերից էլ պահեստազոր կազմեց, բանգի նա պահեստազորային ուժերը Օրդենի լավագույն ուժերի դեմ պահեց, որ իր ասպետներով նրանց դեմ ելնի: Այդ ժամանակ մարտում արքայի դաշնակիցները ուժասպառ եղան, բանգի այդ արյունոտ կռվում շատ թաթարներ և լիտվացիներ ընկան: Այնուհանդերձ բանակական առավելության, այլ ոչ թե այն բանի շնորհիվ, որ լեհերը արիություն ցուցաբերեցին, արքայի զորքերը հաջողության հասան: Արյունոտ մարտում սպանվածներն ավելին և ավելի էին շատանում: Այդ ժամանակ թաթարները տեսան, որ պրուսները ի վիճակի չեն իրենց այնքան արագ վերքեր հասցնել, ինչքան իրենք են հասցնում, մարտը ձգձգվում էր և փառահեղ մարդիկ էին ընկնում, երբ լիտվացիներին և թաթարներին կոտորում էին ինչպես զոհաբերության համար նախատեսված կենդանիներ: Թշնամիները, սակայն, անվերջ թաքմ համալրումներ էին ստանում, իսկ գերմանացիներն էլ այնքան թուլացան, որ սկսեցին նահանջել՝ մեծ դժվարությամբ բարձրացնելով գնեքները և ի վերջո դադարելով մարտնչել: Հենց որ Վադիսլավը տեսավ այդ, նա սկզբում լեհերին հրամայեց պատրաստվել և զինվել, որից հետո նրանց հարձակման ուղարկեց ու մարտը վերսկսեց: Այդ ժամանակ գերմանացիները թաքմ համալրումներ չունեին և որևէ կերպ չէին կարողանում մարտնչել, բանի որ ասպետները ծայրահեղ հոգնած էին: Այսպիսով՝ շուտով սկիզբ առավ եղբայրների անվերջ խոճալից ծայերով ուղեցնվող մի փախուստ, եղբայրներ, որոնք կոտորվում էին լեհերի կողմից: Այդ ժամանակ օրդենի մագիստրը, երբ տեսավ ընկածներին և հասկացավ, որ այլև օգնության որևէ հույս չկա, ընտիր ասպետության հետ միասին ընկավ թշնամիների հարվածներից, իսկ գերմանացիներն էլ դիմեցին փախուստի և փախան այնքան ժամանակ, մինչև չկորսվեցին լեհերից: Այդ ճակատամարտում եղբայրների կողմից ընկան շատ մարդիկ, որոնց մեջ առաջնային մարդիկ կային, կոչվող կոստորներ՝ մեծ պատվի տեր հեծյալներ: Սրանք բոլորը մագիստրի հետ միասին կազմում էին 600 հոգի, սակայն հաղթանակը անարյուն բաժին չհասավ նաև լեհերին, բանի որ թաթարների և լիտվացիների կողմից ևս շատ շատերը սպանվեցին: Այդ պատերազմը տեղի ունեցավ Մեր փրկիչ Քրիստոսի հայտնության 1410 թվականին, երբ արքային, որին ժպտաց հաջորդությունը, բաժին հասավ ողջ Պրուսիան՝ բացի Մարիենբուրգից» (Պիոս «Լիտվայի մասին»):

«Վադիսլավը (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոն – Ա.Ֆ.**), տեսնելով, որ կարծես կրծքի վրա մի օձ է աճեցրել, զայրացած վերսկսեց պատերազմը իր երկիր ներխուժած խաչակիրների դեմ՝ հավաքելով մեծ բանակի լիտվացիների, ռուսների և թաթարների: Դրան հակառակ գերմանական եղբայրները ողջ Գերմանիայից մարդկանց հավաքեցին, որոնց 15.000

հոգու կազմով, չհաշված յուրայիններին, հանեցին լեների դեմ: Իրոք, ողջ Գերմանիան վաղուց ի վեր լի էր ատելությամբ լեների նկատմամբ և այդ պատճառով էլ ուժեղ ուղարկեց: Այսպիսով՝ երկու բանակներն իրար եկան Ֆրոգենա կոչվող դաշտում, որից հետո տեղավորվեցին իրարից 20 ասպարեզ հեռավորության վրա, ընդ որում դա եղավ առաքյալների ցրման օրը, որը համապատասխանում է հուլիս ամսի 15-ին, իսկ երբ նրանք իրար մոտեցան, այդ եղավ Զորհուսի ծննդից հետո 1410 թվականին: Դրանից հետո երկիրը թացացավ և ողջ օրը մշուշով պատվեց, իսկ փոքրիկ անձրևն էլ կարծես ջրեց ճակատամարտը: Վաղիսյալը թաղանթներին և լիտվացիների հարվածի սուր ծայրում տեղադրեց ու հրամայեց առաջինը մարտի նետով, իսկ ինքը լեների ծանր զինված զնդերի հետ միասին, որպես օժանդակ ուժ, ճամբարում մնաց: Նա այս ուժերը պրուսական մագիստրի (**Տևտոնյան օրդենի մեծ մագիստր Ուլիքիս ֆոն Յունզինգենի - Մ.3.**) և օրդենի ասպետության դեմ էր պահել, քանզի մագիստրն ինքը ընտիր ուժերով կանգնած էր հենց նրանց գլուխ: Իրար զայլով ճակատամարտում՝ անգնե թաթարներն և լիտվացիները ծանր կորուստներ կրեցին, չնայած որ աջակցություն էին վայելում միայն իրենց բանակության, այլ ոչ թե լեների կողմից: Այդ դաժան ճակատամարտում անչափ շատ դիակներ ընկան և պարզ դարձավ, որ պրուսացիները չեն կարողանում այնքան արագ հարվածներ հասցնել, ինչքան իրենք են ստանում թաթարներից ու լիտվացիներից: Այս ճակատամարտը շարունակվեց մոտ մեկ ժամ, երբ երկու կողմից ընկան ամենաբաշտերը, իսկ լիտվացիներն և ռուսներն էլ թաթարների հետ կոտորվում էին ինչպես մատաղացու կենդանիներ: Դրանից առաջ էր, որ իր անհանգիստ բնավորության համաձայն պրուսական մագիստրը մի հեղուղ էր ուղարկել Լեհաստանի արքայի ճամբար ձևական բովանդակությամբ իր նամակներով, որոնց հետ երկու արյունոտ թրեր էր դրել՝ կոչ անելով արքային մարտից չհրաժարվել, ինչպես իրավ կոտորված մի մարդ, այլ մարտի էլնել, իսկ թրերն էլ, որոնք իր սեփական արյունով էին թաթարներն, ընդունել, որպեսզի դրանք պահպանեն իրեն և մյուսներին: Այդ ժամանակ արքան իր վրանում սովորության համաձայն ժամերգությամբ և պատարագով էր զբաղված, իսկ հետո եկավ նրա եղբայր Վիտոլդը (**Լիտվայի մեծ իշխանության իշխան Վիտոլդ - Մ.3.**) ու սկսեց մեղադրել նրան իր դանդաղկոտության և այն բանի համար, որ նա որպես օժանդակություն զորք ուղարկել չի ցանկանում: Եվ ահա արքան, հանձնելով իրեն Աստծո պաշտպանությանը, արցունքներ թափելով և ցատկելով ծոցի վրա, անմիջապես էլ իր չնվաղ գեղքի ուժով մարտի մեջ մտավ: Նա դրանով մարտի մեջ անակնկալ փոփոխություն մտցրեց, ընդ որում ճակատամարտը կրկին վերսկսվեց: Եվ ահա ոգով կոտորված գերմանացիները, որոնք շատ կորուստներ էին կրել ու արդեն դժվարությամբ էին զենք բարձրացնում, ստիպված եղան կրկին մարտի վերադառնալ: Այսպիսով նրանք հենց այդպես ելան լեների դեմ, որոնք կատարած թշնամիների արյունն էին ցանկանում, որից հետո ամենուր բաշտարար խոհ ընդունեցին: Այսպիսով գերմանացիները արիության նոր այլք չունեցան, բանի որ, հայտնվելով վատ վիճակում, տեղի տվեցին: Այդ ժամանակ մագիստրության արդակներ արձակող խաչակիրների շարքերում փախուստ սկսվեց, ընդ որում լեների ամեն կողմերից վրա էին տալիս, իսկ խաչակիրներն էլ, հետապնդվելով նրանց կողմից, սկսեցին նահանջել: Օրդենի մագիստրը, երբ յուրայիններին տեսավ կոտորվելիս, այլևս օժանդակության որևէ հույս չունենալով, իր ամուր ձեռքով հավաքեց եղբայրներին և ասպետությանը, որից հետո հենց այդպես գնաց թշնամիների վրա, սակայն ոչ թե քրիստոնյաների, այլ անհավանների, վրա, ընդ որում կատաղի այդ ճակատամարտում հետո նա իր մահը գտավ, բանի որ այդ վանդը մահացու եղավ նա համար: Եվ ահա ի վերջո մագիստրն օրդենի 40 այլ առաջնային եղբայրների հետ միասին, որոնց կոչում էին կոստուրներ, ընկավ, ընդ որում զոհվեցին նաև օրդենի 600 այլ հեծյալ ասպետներ: Արդյունքում ողջ բանակից և տարբեր ժողովուրդներից հավաքված այդ զորքից հաջորդվեց փախչել միայն 500 հոգու, իսկ ինչ վերաբերվում է ասպետական աստիճանի մարդկանց, ապա սրանցից ընկան մոտ 80-ը: Հաղթողները դիակապության զբաղվեցին մինչև ութ օր, ընդ որում պետք է նշել, որ լեները տարբեր կարևորագույն մարդկանց հավաքել էին 50 խորուզվների մեջ, որից հետո սպանվածներից հավաքված մեծ ավարով հաղթականորեն Կրակով վերադարձան» (Ամստուն «Լիվոնիայի մասին»):

«Զորհուսի 1410 թվականին կայացավ Յագելոյի (**Լիտվայի իշխանության նախկին մեծ իշխան, Լեհական թագավորության արքա Վադիսլավ II Յագելոյի - Մ.3.**) ճակատամարտը պրուսացիների դեմ Մարբուրգի մոտ» (Հակոբ Կամենացի «Վենետիկյան ժամանակագրություն»):

⁵¹²² «Մուհառամ ամսի 2-րդ օրը սուլթան Ահմեդը (**Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.3.**) Բաղդադից առաջացավ և եկավ Ադրբեյջանի վրա: Նա հասավ Ռամադանի շրջան և հայածեց այդ շրջանի բողոքին: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղուլունյանների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.3.**) որդի Մուհամմեդ Շեյխ-Ամիրը, թողնելով Ավդյանի ամառանոցները, նահանջեց խոյ: Ռաբիա Ա ամսի 26-րդ օրը սուլթանը Թավրիզ մտավ և զորք ուղարկեց Մուհամմեդին հետապնդելու, որը հասավ վերջինիս Սալմաստի մոտակայքում, սակայն պարտվեց» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Երբ Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղուլունյանների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.3.**) հայաստանում չէր, Սուլթան Ահմեդ Ջալայիրը (**Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.3.**), գտնվելով Օլթաթ թուրքմենների, Զորստանի և Լուրստանի ցեղերի հետ միության մեջ, Բաղդադից շարժվեց դեպի Համադան, ապա իր բազմազոր բանակով շարժվեց Թավրիզ: Ըստ Մուհամմեդը, ուժ չունենալով պայքարելու, փախավ խոյ: Սուլթան Ահմեդը եկավ անհավանական հաղթանակի ակնկալիքով, ինչպես նաև չափից և սպասելիքից բարձր շքեղությամբ, որը նախորդ ժամանակներում և աշխարհում իր նմանը չէր ունեցել...: Նրան այդպիսի փառքով և շքեղությամբ մտցրին Թավրիզի պետական պալատ: Ըստ Մուհամմեդին հետևելու համար որոշ էմիրներ հասան խոյի շրջակայք: Ըստ մարտերից հետո, սակայն, երկու կողմերն էլ հետ բաշվեցին և շարժվեցին ցանկալի ուղղությամբ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹²³ «Յենց որ այդ ցնցող տրուդությունը հասավ Արգինջանում գտնվող Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենին (**Ղարա-Ղուլունյանների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.3.**), նա հավաքեց պետական և ռազմական մեծերին, ու խորհրդակցեց խաղաղության և պատերազմի մասին...: Ղարա-Յուսուֆը բոլոր նրանց արտաքին ուղղունեց, ինչպես նաև ուրախացրեց լավ խոսքերով և խոստանումներով: Դրանից հետո պողպատյա զրահներով և երկաթյա շորերով զարդարված իր զորքով նա շատ հնչել ու ազդու շարժով գնաց Թավրիզ...՝ անցնելով բառառուն ճամփորդական ճամբարներով և կանգ առնելով Շամբի-Ղազանի շրջակայքում...: Ղարա-Յուսուֆը իր սև, կրակոտ և շողողացող ձիով, որ նման էր բամբու, սլացավ, շրջադարձ կատարեց և հզոր ու արագ շարժվեց աշխարհով մեկ...: Այնուհետև նա սկսեց իր հաղթանակ գործը կարգավորել: Երկու բանակները կանգնեցին իրար դեմ և շարքեր կազմեցին: Երկու կողմն էլ սկսեցին նվազել շեփոքներ, ինչպես նաև խիճե գանգեր, թվումներ և դիվներ...: Կիզակների կայծերը, ինչպես նաև սրերի և նետերի փայլը շողացին արեգակի նման՝ խանգարելով տեսողության թափչին...: Եվ ահա անմահ խիզակներն ու մարտադաշտի բաշերը նետվեցին միմյանց վրա՝ գործելով ինչպես զայրացած մեղուներ: Ուղղորդվելով նշանակող փառքիկանների մատներից՝ սկսեցին թռչել վարպետներն արձակված նետերը...: Թուրքմենական զորքի հուժկու հարձակման առաջ Սուլթան Ահմեդը (**Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.3.**) բանակը թույլ մնաց: Այդ պահին Ղարա-Յուսուֆը՝ այդ բաշ և հաղթանակի հրամանատարը, արեգակի պես բաշեց սուրը ու հարձակվեց Սուլթան Ահմեդի վրա: Աստծո օգնությունը և իշխանի հարձակումների ուժը ցնցեց Սուլթան Ահմեդի փառքի հիմքերը: Եվ ահա Սուլթան Ահմեդի զորքը, թեև բաղկացած էր պատերազմի կատաղի առյուծներից ու մարտադաշտի զազաթի ընձառույծներից, ի վերջո շտապեց փախուստի, իսկ նրան մեծ մասն էլ, ճակատագրի նետից խոցած և երկաթյա շղթայի պարանով կաշկանդված, ընկնել-ելնելով, շփոթված ու մոլորված փախավ անսպասելի կողմ: Սուլթան Ահմեդը մարտի դաշտում մնաց միայնակ և ի վերջո ինքն էլ բռնեց փախուստի ճանապարհը: Այդ ժամանակ թուրքմեններից մեկը հասավ նրան, երկու հարվածով գետին տապալեց, վերցրեց նրա գենը և արժեքավոր զգեստները, ապա՝ ազատ արձակեց: Սուլթանը, իր կյանքի համար վախեցած, թաքնվեց մի այգու ներսի փոսում...: Սուլթան Ահմեդ Ջեպիդյանը, երբ շարժվեց Թավրիզ, օգնություն խնդրեց Շիրվանի կառավարի Շեյխ Իբրահիմից: Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմի - Մ.3.**) իր որդի Կայումարսին մեծ բանակով ուղարկեց սուլթանին օգնության: Շիրվանցիները մարտի օրը կանգնած էին ճամբարի մոտ: Եվ ահա դեռևս մարտը շարունակվող մի բանի թուրքմեն զորամիավորումներ հարձակվեցին նրանց վրա, կալանավորեցին և տարան Ղարա-Յուսուֆի մոտ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Էմիր Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղուլունյանների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.3.**), որ գտնվում էր Ադրբեյջանում և զբաղված էր այդ մարզի գործերը կարգավորելով, հենց որ լսեց այս ամենի մասին, շարժվեց դեպի Թավրիզ: Եվ ահա Ռաբիա Բ ամսի 28-ին Ղարա-Յուսուֆը ժամանեց Ամաղ գյուղ, որը հեռու էր Թավրիզից երկու փարսանց հեռավորությամբ: Այդ ժամանակ երկու կողմերն իրար եկան և ընդհարվեցին դաժան մարտում: Այդ մարտում անձնական բաշությամբ աչքի ընկավ սուլթան Ահմեդը (**Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.3.**), որը, սակայն, ձեռքից վիրավորվելով նետի հարվածով, այլևս չկարողացավ դիմարդել, իսկ նրա զորքն էլ քայքայվեց և լիակատար պարտություն կրեց: Մեղրանակ տարած Ղարա-Յուսուֆի ռազմիկները սկսեցին ավարառության զբաղվել, իսկ սուլթանը փախավ և թաքնվեց մոտակա այգիներից՝ մեկում: Բեհա-Էդ-Դին Ղուլա անունով մեղր, սակայն, գնաց և հայտնեց այդ մասին Ղարա-Յուսուֆին, որը զորք ուղարկեց սուլթանին կանգնելու: Սուլթանը, երբ տեսավ այդ մարդկանց, հասկացավ ամեն ինչ և հնազանդվեց ճակատագրին՝ թույլ տալով իրեն շղթայել առանց որևէ դիմարդության: Եվ ահա Ահմեդը հանձնեց Ղարա-Յուսուֆի դեմ, որը տարբեր փորձությունների ենթարկելուց հետո, հրամայեց նրան խեղդամահ անել» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Էմիր Յուսուֆ Բեյի (**Ղարա-Ղուլունյանների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.3.**) Արգինջանում գտնվելու օրերին շաիրի սուլթան Ահմեդ Ջեպիդյանը (**Ջեպիդյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.3.**) վերցրեց Իր Թավրիզը: Այս տեղեկությունից հետո էմիր Յուսուֆը վերադարձավ և նշված սուլթանին վերջնականապես շահիդ դարձրեց: Այնուհետև նա վերցրեց Բաղդադը և իր կառավարության ներքո առավ, ապա այն հանձնեց իր որդի Ըստ Մուհամմեդին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Սուլթան Ահմեդի (**Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի - Մ.Ֆ.**) և Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) միջև առաջացած թշնամությունը ավարտվեց պատերազմով և ահա սուլթան Ահմեդը, Յիջդի 813 թվականին պարտվելով Ադրբայջանում, գերի ընկավ ու թափառվեց Ղարա-Յուսուֆի որդի Իսթանդեդի (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Իսթանդեդի - Մ.Ֆ.**) կողմից, որից հետո իշխանությունն անցավ Սև ոչխարի գահատոհմի ներկայացուցիչներին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Տիրելով հիշատակված թագավորությանը՝ Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) Բաբելոնական թագավորից (**Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդի - Մ.Ֆ.**) առաջարկ ստացավ, որ սա գիշի իրեն այդ թագավորությունը, բանի որ այն մտնում էր իր տիրույթների մեջ և Նույսիսկ այդտեղ էր գտնվում նրա մայրաքաղաքներից մեկը, ընդ որում նրան թվում էր, թե Յուսուֆը միայն պատահական մի մարդ է ու ոչ մի իրավունք չունի տիրել այդ թագավորության հանդեպ: Յուսուֆը, սակայն, հրամայեց հայտնել արքային, որ նա, կարիք ունենալով կառավարի, իրեն այդ պաշտոնն է վերցնում և ինքն էլ իր կողմից համաձայնում է արքայի անունով դրամ կտրել ու նրան գիշել արքայական իրավունքները: Արքան, սակայն, ոչինչ չէր ցանկանում լսել, բանի որ նա մի որդի ուներ, որին էլ հենց ցանկանում էր տալ այդ երկիրը: Դրա համար էլ, հավաքելով 50.000 ռազմիկ, նա հարձակվեց Յուսուֆի վրա, որը մարտի դաշտ հանեց 60.000 հոգու: Նրանք հանդիպեցին Ադրամի դաշտավայրում: Արքան, որ պարտություն էր կրել այդ ճակատամարտում, փախավ հարևան քաղաքը, որտեղ էլ գերի վերցվեց Յուսուֆի կողմից, որը հրամայեց կտրել նրա գլուխը» (Ռովհան Շիրտերգեր «Ճանապարհորդություն», գլուխ 23):

«Այդ օրերին Բաղդադից եկավ սուլթան Ահմադը (**Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդ - Մ.Ֆ.**), մտավ Թավրիզ և առավ այն, իսկ Իվանեի որդի ու Բուրթեյի թոռ Սմբատն էլ, խաբված իր խրատատուներից, գնաց նրա մոտ: Սա մեծարեց նրան և պարզեց տվեց Անգեղակոթ գյուղը: Այդ լսելով՝ Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) փոչով եկավ Թավրիզ և պատերազմեց սուլթան Ահմադ խանի դեմ: Եվ ահա Ահմադ խանին բռնեցին և, խեղդամահ անելով, սպանեցին» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 36):

«Ապա հայտնվեց ազգով թուրքմեն Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) և, հալածական անելով բոլորին, միայնակ թագավորեց...: Ահա այսպես, Յուսուֆը եկավ Յայց աշխարհի և շատ ավեր արեց: Դրանից հետո նա գնաց Թավրիզ և ավելի առաջ անցավ: Նա տիրեց բազում տեղերի՝ մինչև Սուլթանիա և Օրե քաղաք» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Սա (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) նաև հաղթեց տեղի խան Ահմեդ Կոչեջային (**Ջեփիրյանների սուլթանության սուլթան Ահմեդին - Մ.Ֆ.**), որը տիրել էր Բաբելոնի և Թավրիզին, ու սպանեց նրան» (Մատթեոս Գանձասարցի «Հիշատակարան 1417 թվականի»):

⁵¹²⁴ «Թավրիզի տեր Յուսուֆ բռնակալը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) Սմբատ իշխանից առավ Որոտնը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 14):

⁵¹²⁵ «Որդու և ուղարկված զորքի գերեզմանն լուրը հասավ Շիրվան և Շեյխ Իբրահիմը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**) դեսպաններ ուղարկեց որդու վերադարձը խնդրելու: Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**), սակայն, պատասխանեց. «Շիրվանը տեղակայված է Ադրբայջանի մոտ, սակայն Շեյխ Իբրահիմը սիրով և միասնությամբ համագործակցում է Բաղդադի կառավարիչների հետ ու ընդդիմանում է Թավրիզի փոխկառավարիչին»: Ի վերջո, սակայն, մեծ բարության պատճառով նա շրջանցեց պատժի ենթարկումը և շատ գույք ուղարկեց Շիրվանի կառավարիչին: Մի որոշ ժամանակ անց, սակայն, Շեյխ Իբրահիմը, որդու՝ Կայունի, Ղարա-Յուսուֆի կողմնակից լինելու պատճառով նրան խմբեցրեց մահվան խալիցը, մեծ բանակ հավաքեց և, միավորվելով Կրաստանի կառավարիչ Կոստանդինի (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոստանդին III-ի - Մ.Ֆ.**) ու Շաքիի էմիր Սեյդի Ահմեդի (**Շաքիի խանության հիմնադիր խան Սայիդ-Ահմեդ - Մ.Ֆ.**), հետ, մարտով գնաց Ղարա-Յուսուֆի վրա: Այդ ընթացքում Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենը շատ հաղթական զորքով շարժվեց Շաքիի Ղազանի կողմը: Նա էմիր Ղահրամանին, որը կրակ արձակող Նիզակով սարեր էր խոցում, այլ բախառուրների և իր մարդկանցից ուժեղների հետ միասին կարգադրեց ճամբարի հարցը կարգավորել: Այդ ընթացքում Ղարա-Յուսուֆը Բաքա Ղաջի բեկ Գավարուդինի համընդ պաշտպանել Արդեբիլը: Շեյխ Իբրահիմը ճամբար դրեց Կուրի ափին և իր շուրջ փորվել տվեց խրամատ: Ղարա-Յուսուֆի բանակը, սակայն, բամու պես անցավ գետը և հարձակում գործեց: Էմիր Ղահրամանը և էմիր Վիստամը մեծ ուժով ներխուժեցին հակառակորդի վրանների մեջ: Մարտ սկսվեց: Բախառուրների գոյությունը, դազիների «Ալլահու աքբար» և «Լա իլահիլլա Էլլահ» բացականչությունները, շիրվանցիների ու զուրջերի աղաղակները խլացրին երկինքը: Ղազանական կազմի և պատերազմի փողի ծայրը դողալով ընկերը: Սուլթան Իբրահիմը, տեսնելով Ղարա-Յուսուֆի բանակի հզորությունը, զղջաց իր անխոհեմ որոշման համար: Կոստանդինը փառք որոնելու համար մի խումբ խեղկատակներով մտավ մարտի դաշտ: Նրանք համար դիմադրություն ցույց տվեցին: Մարտադաշտը թաթևեց մարդկանց և ձիերի զոհների տակ: Ի հայտ եկան Նիզակներ, որոնց հարվածից զուլխներ էին տապալվում, իսկ դևի նման ծանր զուրգերն էլ ճեղքում էին սաղավարտները զուլխների հետ միասին: Եվ ահա շիրվանցիներն ու զուրջները, վախենալով Ղարա-Յուսուֆի որդի վրայի առյուծից, փախուստի դիմեցին: Թագավորի առյուծային հուլանու տեսքը սարսափ բերեց նրանց վրա և նրանք գետնին գցեցին իրենց զանձերը, ինչպես նաև ոսկյա ու արծաթյա իրերը, իսկ մարտադաշտն էլ լցվեց ավարով: Ղարա-Յուսուֆի զորքը շրջապատեց զուրջերին և կոտորեց նրանց մեծ մասին: Կոստանդինը գերի ընկավ: Սուլթան Իբրահիմը ընկավ խրամատի մեջ և կոտորեց ձեռքը: Մի թուրքմեն նրան բռնեց, ծածկող գցեց վզին և տարավ Ղարա-Յուսուֆի մոտ: Նրա նշանակող որդիները և վեհաժողով էմիրները՝ Ղազանֆարը, Ասադուլլան, խալիլուլլան (**Շիրվանշահների էմիրության ապագա էմիր խալիլ - Մ.Ֆ.**), Մանուչեհր, Աբդուռահմանը, Նարալլան, Ղազիմը, Ղազի-Պարա և էմիր Յոջանգը գերի ընկան: Շիրվանցիներին, բանի որ մարտում սառնություն էին ցուցաբերել, Ղարա-Յուսուֆը չվստեց, սակայն զուրջի գերիներին ողջ կազմով սպանեց: Կոստանդինի գլխատումը կատարեց Փիրբուղաղը: Սուլթան Իբրահիմը գերվեց և տարվեց Թավրիզ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Շաքան ասի 20-ին Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) եկավ Թավրիզից և շարժվեց դեպի Ղարաքաղի լեռնային շրջանները: Այդ ժամանակ նա պատգամավորություն ուղարկեց Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**) մոտ և խաղաղության առաջարկներ արեց, սակայն էմիր Ահմեդ-Սեյիդը (**Շաքիի խանության հիմնադիր խան Սայիդ-Ահմեդ - Մ.Ֆ.**) ու Գուրջի տեր Կոստանդինը (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոստանդին III-ը - Մ.Ֆ.**) կապ հաստատեցին Շեյխ Իբրահիմի հետ և սա հրաժարվեց համաձայնել խաղաղության պայմաններին: Եվ ահա էմիր Ղարա-Յուսուֆը կտրեց անցավ Արաքս գետը և երկու կողմից շատ մարտերում իրար ենան: Արդյունքում Շեյխ Իբրահիմը, Գուրջի տեր Կոստանդինը, նրա եղբայր Շեյխ Բախուլը, ինչպես նաև Կոստանդին Զուրջին և 300 վրացի ազնուրներ ընկան փորձանքի օղապարանը ու Ղարա-Յուսուֆը նրանց դժոխք ուղարկեց: Նա ավարառեց Շամախին և վերադարձավ Թավրիզ, իսկ Շեյխ Իբրահիմին ու մավան Չախիր-Էդ-Դին դազիին էլ շղթայակապ արեց և, հետը վերցնելով, տարավ Ադրբայջան» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Յիջդի 815 թվականին էմիր Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) եկավ Թավրիզից և ժամանեց Առանի Ղարաքաղ: Նա մի սուրիանդակ ուղարկեց Շիրվանի տիրակալ Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**) մոտ և դիմեց նրան խաղաղության կոչով: Շաքիի տիրակալ Սայիդ Ահմեդը (**Շաքիի խանության հիմնադիր խան Սայիդ-Ահմեդ - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Չազամի տիրակալ Կոստանդին Զուրջին (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոստանդին III-ին - Մ.Ֆ.**), սակայն, Շեյխ Իբրահիմի հետ միասին նրան հնազանդություն չհայտնեցին և խաղաղությամբ նրա ոտքը չեկան: Այդ ժամանակ Ղարա-Յուսուֆը անցավ Արաքս և երկու կողմից էլ մեծագույն սի ճակատամարտ սկսվեց: Այդ ճակատամարտում Շեյխ Իբրահիմը, նրա եղբայր Շեյխ Բախուլը, ինչպես նաև Կոստանդին Զուրջին և 300 վրացի ազնուրներ ընկան փորձանքի օղապարանը ու Ղարա-Յուսուֆը նրանց դժոխք ուղարկեց: Նա ավարառեց Շամախին և վերադարձավ Թավրիզ, իսկ Շեյխ Իբրահիմին ու մավան Չախիր-Էդ-Դին դազիին էլ շղթայակապ արեց և, հետը վերցնելով, տարավ Ադրբայջան» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Յիջդի 815 թվականին Ադրբայջանի տեր Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) շարժվեց Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**) դեմ, որը օգնության համար դիմեց Վրաց արքա, Բագրատի (**Քարթլիի թագավորության Նախկին արքա Բագրատ IV Մեծի - Մ.Ֆ.**) որդի Ալեքսանդրին (**հեղինակը սխալվում է և խոսքն իրականում վերաբերում է Քարթլիի թագավորության արքա Կոստանդին III-ին - Մ.Ֆ.**): Սա անձամբ եկավ օգնելու: Նրանք Ղարա-Յուսուֆի դեմ մարտ տվեցին, սակայն այդ դաժան ճակատամարտում պարտություն կրեցին: Շեյխ Իբրահիմը, ինչպես նաև վրաց արքա Ալեքսանդրին և նրա որդին գերի ընկան ու նրանց ձեռքերին կապանքներ դրվեցին, ինչից հետո Շիրվանի բնակավայրերի մեծ մասը դաժան ավերի ենթարկվեցին: Դրանից հետո Ղարա-Յուսուֆը վերադարձավ Ադրբայջան՝ իր հետ տանելով շղթայված Իբրահիմի, սակայն նա հետո մեծ գումար վճարեց իր համար և ազատություն ստացավ» (Անանուս «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Յիջդի 815 թվականին Ադրբայջանի տեր Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) շարժվեց Շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**) դեմ, որը օգնության համար դիմեց Վրաց արքա, Բագրատի (**Քարթլիի թագավորության Նախկին արքա Բագրատ IV Մեծի - Մ.Ֆ.**) որդի Ալեքսանդրին (**հեղինակը սխալվում է և խոսքն իրականում վերաբերում է Քարթլիի թագավորության արքա Կոստանդին III-ին - Մ.Ֆ.**): Սա անձամբ եկավ օգնելու: Նրանք Ղարա-Յուսուֆի դեմ մարտ տվեցին, սակայն այդ

դաժան ճակատամարտում պարտություն կրեցին: Շեյխ Իբրահիմը, ինչպես նաև վրաց արքա Ալեքսանդրն և նրա որդին գերի ընկան ու նրանց ձեռքերին կապանքներ դրվեցին, ինչից հետո Շիրվանի բնակավայրերի մեծ մասը դաժան ավերի ենթարկվեցին: Դրանից հետո Ղարա-Յուսուֆը վերադարձավ Ադրբայջան՝ իր հետ տանելով շրջափակած Իբրահիմի, սակայն նա հետո մեծ գումար վճարեց իր համար և ազատություն ստացավ» (Մյուսենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Քրոնիկոնի 95 թվականին Չալաղանում սպանեցին Կոնստանդին արքային (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ին – Մ.Յ.**)» (Քարթլիս-Ցխովրեբա», Անանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Թուրքերը, ձգտելով ամայացնել հարակից երկրները, գիշատիչ մտադրություններով մոտեցան Իբերիայի սահմաններին: Չնայած նրանց մեծաթվությանը՝ Կոնստանդին արքան (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ը – Մ.Յ.**) ամուր հոգով ելավ իր տիրույթները պահպանելու և անվախ նետվեց թշնամիների վրա: Նա նրանց փախուստի մասնեց և, առաջ մղվելով չափից դուրս կրակոտությամբ, շրջապատվեց ու սպանվեց: Թուրքերը, իբերական զորքի գործողություններում խառնաշփոթ նկատելով, ոգևորվեցին և սկսեցին դիմադրել: Նրանք իրենցը դարձրին հաղթանակը, որից հետո թալանեցին Կղարքի և Ախալցխայի շրջանները, որից հետո առանց խոչընդոտի հանդիպելու հեռացան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 110):

«Քրիստոսի 1401 կամ Քրոնիկոնի 89 թվականին Չալաղանում սպանեցին Կոնստանդին արքային (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ին – Մ.Յ.**)» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանք»): «Քրիստոսի 1401 կամ Քրոնիկոնի 89 թվականին Կոնստանդին արքային սպանեցին Չալաղանում: Քրիստոսի 1414 կամ Քրոնիկոնի 102 թվականին, երբ Կոնստանդին սպանեցին, արքա դարձավ նրա եղբայր Ալեքսանդրը (**Քարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը (1412-1443) – Մ.Յ.**)» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Հայոց 860 թվականին նա (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**) Վատնիբեյան դաշտում հաղթեց Շիրվանի տիրոջը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմին – Մ.Յ.**) և սպանեց Վրաց թագավոր Կոնստանդինին (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ին – Մ.Յ.**)՝ գերի վարելով բազում մարդկանց» (Մատթեոս Ջուղայեցի «Հիշատակարան 1411 թվականի»):

«Մրանից երկու տարի առաջ սպանվեց Վրաց տան արքա Կոնստանդինը (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին III-ը – Մ.Յ.**)՝ որը գերի ընկավ թուրքմենների չար ազգի ձեռքը, որոնց գլխավորում էր Ռուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**)» (Մատթեոս Գանձասարցի «Հիշատակարան 1417 թվականի»): «Մնացել էր անվճար միայն Շիրվանի էմիրը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմը – Մ.Յ.**), որը երկու անգամ ապստամբեց և եկավ Ռուսուֆի վրա: Վերջին գալու ժամանակ, սակայն, նա բռնեց նրան և նրա կողմակիցներից շատերին, իսկ վրաց թշնամական թագավոր Կոնստանդինին էլ, որը օգնականության համար եկել էր Շիրվանի իշխանի հետ, սպանեց: Դրանից հետո նա ավարտեց երկիրը և գնաց» (Մատթեոս Գանձասարցի «Հիշատակարան 1417 թվականի»):

⁵¹²⁶ «Այդ տարի Ռամադանի մարդիկ եկան և այդ բաղաբը գրավեցին» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹²⁷ «Ննջույբից անմիջապես հետո Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**) ուղղվեց դեպի Բիթլիս, որի կառավարիչ Շամս-է-Դինը (**Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-է-Դինը – Մ.Յ.**) ներկայացավ նրան ծառայելու: Այստեղից Ղարա-Յուսուֆը ուղղվեց դեպի Սարա ամրոց և, ասպատակելով այդ վայրերը, հասավ Մարդինի, որի միջնաբերդում տեղակայեց իր գանձերը և թաղաքը հանձնեց Ղարա-Բահադուրին: Ելնելով Մարդինից՝ Ղարա-Յուսուֆը շարժվեց Ղարա-Օսմանի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Յ.**) դեմ, որն իր ձիերն էր արածեցնում Ջերմուկի դաշտերում: Տեղի բնակիչները անմիջապես ենթարկվեցին Ղարա-Յուսուֆին, իսկ նա պահանջեց անմիջապես իրենց հանձնել հազարավոր ձիեր: Դրանից հետո, բանի որ այդ պահանջի կատարումը ձգձգվեց, նա հրամայեց անցնել հարձակման և այդ ժամանակ սարսափելի կոտորած արեցին» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Այդ տարի Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**) շարժման դրոշմ բարձրացվեց Բիթլիսի կողմերը: Այդ երկրի իշխան էմիր Շամսեդդինը (**Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-է-Դինը – Մ.Յ.**) իր ազգականների հետ կատարեց ծառայության և նվիրվածության պայմանները: Ղարա-Յուսուֆը Դերջանի կառավարման հանձնեց Ղարա-Բահադուրին և պետական զորքով շարժվեց Ամրդի կողմերը: Ծանապարհին գրավեց Ջերմուկի բերդը և բնակիչների մեծ մասին սպանեց» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹²⁸ «Դրանից հետո Ղարա-Յուսուֆն (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**) և իր զորքը գնացին Արկան թաղաքի վրա: Այստեղ Ղարա-Օսմանը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Յ.**) նրանց դեմ ելավ մարտի, սակայն պարտվեց և պատսպարվեց պարիսպների հետևում: Այդ ժամանակ էմիր Ղարա-Յուսուֆը, ամայացնելով թաղաքի շրջակայքը և կտրելով ու անցնելով Եփրատը, ուղղվեց դեպի Մուշ» (Աբդ առ-Ռազակ Սամարղանդցի «Երկու երջանիկ աստղերի ու երկու ծովերի միախառնման մասին»):

«Այնուհետև Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**) ուղղվեց դեպի Արկան ամրոցը: Ղարա Օսմանը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Յ.**) դուրս եկավ նրան դիմադրելու, սակայն, երկարատև կռիվից հետո, պարտված փախավ ամրոց: Ղարա-Յուսուֆը այդ կողմերից հետ դարձավ և էմիր Կիստամի անհնազանդության պատճառով ուղղվեց Իրաք» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹²⁹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵¹³⁰ «Քրոնիկոնի 102 թվականին Ալեքսանդր արքան (**Քարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Յ.**) և աթաբեկ Իվանեն (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելի – Մ.Յ.**) ճակատեցին Կողթայում» (Քարթլիս-Ցխովրեբա», Անանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»): «Քրիստոսի 1415 կամ Քրոնիկոնի 103 թվականին Ալեքսանդր արքան և Իվանե աթաբեկը մարտնչեցին Կոլոսիստավիում, արքան հաղթեց, բռնեց աթաբեկին, սակայն ներելով բաց թողեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵¹³¹ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁵¹³² «Այդ ժամանակ մարդիկ տեսան, որ հիմար իշխան, Իվանեի (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելի – Մ.Յ.**) որդի Աղբուղան (**Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Աղբուղա Ջակելի – Մ.Յ.**) բարձրացել էր անօրենքների ավելի, բան նրա մոտ եղած բոլոր քրիստոնյա ազգերին: Եվ ահա նրանք նենգորեն բազում գանձեր վերցրին և եկան բռնավոր Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Յ.**) մոտ՝ Բագրևանդ գավառի Վաղարշակետ, իրենց չարությունը հայտնեցին նրան, որից հետո, վերցնելով նրան, գնացին Վրաստան ու բաղաբը նրան հանձնեցին: Այդ ժամանակ Յուսուֆը, իբրև կատաղի և անողորմ մի գազան, անմեղ գառան նման սրով մորթում էին նրան՝ ավելի, բան մարդկային մտքի թիվն ու համարը: Արդյունքում ողջ երկիրը գերի վերցրին՝ կին և մանուկ, և Հայոց ազգի ողջ աշխարհը գերության լցրին: Եվ ազգիս բոլոր քրիստոնյաներն անմոռանալի բան արեցին՝ կարգավոր, թե աշխարհական, հոգու ու մարմնի ունեցվածքները գերու փրկագին տվին: Քրիստոնյաներից ոմանք գողությանը, ոմանք՝ փախուստով, փրկվում էին, ուրիշները գազանների կեր էին դառնում: Եվ ահա անօրենքները, տեսնելով նրանց հոժարությունը, յուրաքանչյուր գերու գինը բարձրացրին տաս և բան հազարի, այնքան որ, Արժեշում և Արժեշում մի բախանայի գնեցին երեսուն հազար դահեկանով: Դա, սակայն, չար և անօրեն բռնավոր Յուսուֆի կորուստը եղավ, որովհետև Աստված նրան զրկեց իր օգնությունից ու նրան այլևս հաջողություն չեղավ: Դա Հայոց 865 թվականին էր...» Քրիստոսի 1416 թվականին Թավրիզի բռնակալը գաղտնաբար գնաց վրաց Ախալցխա թաղաքի վրա, գրավեց թաղաքը, մեծամեծներին կոտորեց, կանանց և երեխաներին էլ գերեց՝ ավելի բան 6.000 հոգի» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 39, հավելված):

«Այս Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Յ.**) գնաց Վրաց Ախալցխա թաղաքի վրա և սպանություն ու գերեվարություն, ինչպես նաև անթիվ վնաս պատճառեց այնտեղ, իսկ դա եղավ Հայոց 865 թվականին: Այնտեղից գերիներ վերցրին, որոնց Բաղդադ ու Սուր, իսկ ոմանց էլ Պարսկաստանի հորասան հասցրին, ընդ որում դա մեկ կամ հինգ ու վեց հազար չէր, այլ բազմության բազում բյուրեր էր, որչափ էլ նաև սպանեցին, այնպես որ դրան թիվ չկար» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Սա զրկեց դառն ու անբարի մի ժամանակ, երբ... անօրեն բռնավոր հարաբ Ռուսուֆ կոչեցյալը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Յ.**), վառվելով չարությամբ, մտավ Վրաց տուն և, գրավելով Ախալցխա թաղաքը, բոլոր տղամարդկանց առհասարակ սուր տուների մաշեց, իսկ կանանց ու մանուկներին էլ գերի վարեց» (Գրիգոր Կափոսվաթեցի «Հիշատակարան 1416 թվականի»):

«Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Յ.**) գնաց Վրաստանի վրա դազավաթ անելու, հետ եկավ ու ստուկեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁵¹³³ Այս իրադարձության աղբյուրը իբն-Հիշայի «Qahwat al-insha» աշխատանքում պահպանված տեղեկությունն է այն մասին, որ Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Մեհմեդ-բեկի կողմից 1417 թ-ի մարտին Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Շեյխին ուղարկված դեսպանության կողմից վերջինիս է փոխանցվել նրա անունով կտրված դրամը, ինչպես նաև անել հայտարարություն այն մասին, որ, ըստ Մեհմեդ-բեկի հրամանի, Շեյխի անունը էմիրության մզկիթներում պետք է ինչատակվեր ուրբաթ օրվա աղոթքներում: Այս մասին պետք է որ հաղորդումներ

լինեն և ան մամլության աղբյուրներում և, մասնավորապես, իբև Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասինի մոտ, սակայն դրանք այս պահին ինձ անհասանելի են:

⁵¹³⁴ Այս մասին հայտնում են եվրոպական աղբյուրները, որոնք առայժմ ինձ անհասանելի են:

⁵¹³⁵ «Դրանից հետո նա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Դիարբեքի թուրքերի վրա և ջարդեց նրանց՝ ստիպելով դիմել փախուստի և ապաստանել արմատներում» (Հաֆիզ Աբուլ «Ռաշիդի լրացումը»):

«Թավրիզում ամրանալուց հետո Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Դիարբեքի, որտեղ ջարդեց թուրքներին: Սրան ամրացան արմատներում, ինչից հետո Ղարա-Յուսուֆը հետ եկավ Մոսուլ» (Միրխոնդ «Համընդհանուր պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Թավրիզի տեր Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) եկավ Դիարբեքի և այնտեղ հանդիպեց թուրքներներին: Նա ջարդեց նրանց, ինչից հետո նրանք պատսպարվեցին արմատներում, իսկ ինքն էլ վերադարձավ Մոսուլ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլության սուլթանների»):

«Այդ ժամանակ Թավրիզի տեր Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) եկավ Դիարբեքի և այնտեղ հանդիպեց թուրքներներին: Նա ջարդեց նրանց, ինչից հետո նրանք պատսպարվեցին արմատներում, իսկ ինքն էլ վերադարձավ Մոսուլ» (իրև Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Սրանից հետո նա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) դարձավ, գնաց Դիարբեք, իբրև աղվես իջավ Շամի կողմը և, իբրև տկար չղջիկ, հետ դարձավ, որովհետև սատկեց նրա որդին, որ խան էր նշանակվել որջ աշխարհի վրա» (Թավմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 40):

⁵¹³⁶ «Հետո եկան Ղահրամանի կառավարիչները, վնդռեցին Ռամադանի մարդկանց և այդ քաղաքը վերադարձավ Ղահրամանի ձեռքը» (իրև Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹³⁷ «Իր մեծությունն ու պայծառությունը աճելուց հետո Փիր-Օմեր բեկը գնաց պաշարելու Քեմախ ամրոցը, որը Յաղուբ-բեկի նստավայրն էր: Յաղուբ-բեկը, ամրոցում թողնելով Ինակ Հասանին (Արաբեյանների էմիրության էմիր Հասանին – Մ.Ֆ.), դուրս եկավ Փիր-Օմեր բեկի դեմ պատերազմելու: Նրանց միջև պատերազմի կրակ բորբոքվեց: Երկու կողմերից էլ վազրի բնավորություն ունեցող պատերազմական քաջ մարտիկները միմյանց վրա հարձակվեցին: Վերջում խռովության և խառնաշփոթության կրակը մարեց, երբ գործն ալարտվեց Յաղուբ-բեկի գերեվարմամբ: Յաղուբ-բեկը մտավ Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) գերության և կապանքի փոսը: Փիր-Օմերը նրան ցույց տվեց ամրոցի ժողովրդին և պահանջեց ամրոցի հանձնումը: Հաստատ և ամուր մարդ Ինակ Հասանը, սակայն, նրա խոսքից ուղղեց իսկ չարժեք: Նա հասկացավ, որ եթե ամրոցը հանձնվի, դա չի դառնա Յաղուբ-բեկի ազատման պատճառ: Փիր-Օմերը Յաղուբ-բեկին ուղարկեց Ղարա-Յուսուֆի դիվանը, իսկ ինքն էլ ուղղվեց Արզինջան, որն իր կառավարման տեղն էր» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այս տարի Փիր-Օմերը իր զինվորականների մի խմբով գործի դրոշը բարձրացրեց դեպի Քեմախ ամրոցը: Այդ ժամանակ այդ երկրի վալի, Ղարա-Օսմանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի – Մ.Ֆ.) որդի Յաղուբ-բեկը ռազմավորածի ոգով դուրս եկավ ամրոցից, բայց մարտի ընթացքում ձերբակալվեց: Փիր-Օմերը նրան ուղարկեց Թավրիզ, իսկ ինքը վերադարձավ Արզինջան» (Հասան Ռուսմի «Պատմություն»):

⁵¹³⁸ «Որոշ ժամանակ անց Փիր-Օմերը Օսման բեկից (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի – Մ.Ֆ.) պաշտպանվելու համար էմիր Ղարա-Յուսուֆից (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) զինվոր պահանջեց: Էմիր Ղարա-Յուսուֆը 20.000 հոգանոց հեծելազորով նրան օգնության համար ուղարկեց դիվանի էմիր Բայրամ բեկին, Բաբա Հաջի բեկին, Բաեզիզի Ալիյուլին և էմիր Իլյաս Հաջիյուլին: Այդ էմիրները խումբը, Մարդինի շրջանից ելնելով, ձմեռելու նպատակով գնաց և հասավ Ալադաղ, որտեղ էլ ծանաթեց: Փիր-Օմերը, նրանց հետ միասին մոթի մեջ ունեցածը իրականացնելու համար, դուրս եկավ Արզինջանից և շարժվեց այդ մեծ էմիրների կողմը: Երբ նա հասավ Դերջանի շրջանի Հուբիկ վայրը, սակայն, Օսման բեկն արդեն գտնվում էր Միհրիֆերի լեռնադաշտում: Եվ ահա Օսման բեկի զարմիկ, Ջոհի կառավարիչ Փիլթեն բեկը նրան տեղեկացրեց, որ էմիր Ղարա-Յուսուֆի կողմից ուղարկված մի մեծ բանակ Ալադաղ է հասել, իսկ Փիր-Օմեր բեկն էլ հասել է Հուբիկ: Դրա վրա, պատեհությունը առավելություն համարելով, Օսման բեկը, մինչ երկու կողմերի միասնալը և նրանց ուղիների միաձուլումը, առաջ անցավ ու, պատերազմի դաշտի տղաների և խիզախների հետ միասին, գարնան ամսին ու արագ փչող քամու նման ընկավ Փիր-Օմերի վրա: Այդ ժամանակ Փիր-Օմերը քաջության և խիզախության առումով հայտնի մեծերից էր: Եվ ահա, երբ նա լսեց, որ Օսման բեկը գալիս է իր վրա, բանակը կարգի բերելուց հետո դուրս եկավ նրան ընդառաջ: Երկու կողմերի միջև մեծ պատերազմ եղավ: Պատերազմի դաշտը մթնեց մարտիկների աղմուկից, օդի մակերեսը դարձավ գերիների սրտի նման և թունդ արյունով պղտորվեց: Եվ ահա էմիր Օսման բեկը Փիր-Օմերին բռնեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո Փիր-Օմերը մարդիկ ուղարկեց Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ օգնություն խնդրելու համար: Արդյունքում Արքազանի տիրակալը դիվան-էմիրին, Բաբա Հաջի բեկ Գավարուդին, Բայազետ Բեկ Ալիյուլին և էմիր Իլյաս Հաջիյուլին 20.000 խիզախ ու հզոր հեծյալով ուղարկեց Փիր-Օմերին աջակցելու և Ղարա-Օսմանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի – Մ.Ֆ.) զայելու համար: Լշված պաշտոնյաները գործով հասան Ալադաղի գիշերակայան: Փիր-Օմերը, երբ լսեց այս ուղարկումը, բազմաթիվ զորքով դուրս եկավ Արզինջանից և շարժվեց դեպի այս իշխանների մոտ՝ նրանց հետ միասին Ղարա-Օսմանի վրա հարձակվելու համար: Նա հասավ Դերջանի նահանգի Հուսիք դիրքին և այնտեղ կանգ առավ: Այդ ժամանակ Ղարա-Օսմանին իր որդիների հետ գտնվում էր Մեհրիֆեր լեռնակատարում: Եվ ահա նրա եղբոր որդի, Հասնեկեֆի կառավարը Պիլթեն բեկը տեղեկություն ուղարկեց Ղարա-Օսմանին և նա սկսեց խորհրդակցություն՝ ճակատամարտի ռազմավարությունը բնարկելու համար: Ումանք սասց. «Այսօր նրանց ձեռքերս չեն հասնի, բայց վաղվա օրը կանխատեսել և տեսնել անհրաժեշտ է: Լավ է երկու կողմերի շփումը և դեմ առ դեմ հանդիպումը սթափ լինել: Նախ պետք է, մի խումբ քաջորդիներից կազմված խմբով քաջաբար ձի նստելով, արագ ընթացքով շարժվենք, հանկարծակի հարձակվենք Փիր-Օմերի վրա, հուժկու հարվածներով պատերազմական կրակը վառենք և թշնամիների հավաքված զորքի տներն ու ցորենի դաշտերը վառենք»: Այս խոսքերը Ղարա-Օսմանին շատ դուր եկան և նա մեծաբանակ զինվորներից ու առյուծ որսացող քաջերից կազմված մի խմբով, ինչպես զարնային հոդքը ճակատագրազուրկների վրա, արագ շարժվեց: Երբ արշավող զորքը հեռվից տեսավ քաջերի ստվերը, Փիր-Օմերը ձի նստած դուրս եկավ նրանց դիմախորելու: Երբ երկու բանակը հանդիպեցին, նշանավոր քաջերը և լավ զինված հերոսները աղմուկ բարձրացրին ու միմյանց վրա հարձակվեցին: Փայլփող վահանների ծառագայթներից զինվորների աչքերը կուրացան: Չմոլխտագույն շեղով սուրը Փիր-Օմերի օգնականների արյունից նշան երանգ ստացավ: Չորս թևով նետերը, նետվելով աղեղի ծխից, հասան քաջերի զարնացած կրծքերին...: Սաստիկ մարտից հետո մեծ Աստուր կամքով Փիր-Օմերը գերեվարվեց: Ղարա-Օսմանը հրամայեց նրան սպանել, սակայն նրա որդիներ Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ալին – Մ.Ֆ.), Շամսեդդին Միրզան և Իսբանդեր Միրզան Յաղուբ-բեկի գերության պատճառով կանխեցին սպանությունը...: (խոսում է 1467 թ-ի վիճակով Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) Նորին Սրբությունը համբերեց և կրկին խոսեց. «Փիր Օմարին՝ Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) նոթարներից մեկին, լուր հասավ, թե Ղարա-Ռուսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը – Մ.Ֆ.) ահարկու բազմությանը գալիս է պատերազմի: Նա ոչ մի վայրկյան խուճապահար չեղավ և տեղից ջարժվեց: Երբ բանակը երևաց, նրանց ընդառաջ սլացավ, արհուրյան լիակատար մարտ մղեց և վիթխարի գրոհներ իրականացրեց, բայց վերջում ընկավ մարտում» (Հասան Ռուսմի «Պատմություն»):

⁵¹³⁹ «Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը – Մ.Ֆ.) Փիր-Օմերին բռնեց և բերեց Արզինջանի առջև: Քաղաքի հանձնման հարցում նա նրան քաղաքային պահապանների հետ կապի մեջ մտցրեց, սակայն Փիր-Օմերը, մարգարտական ականքով ինքեցնելով «Քաղաքը ուրիշներն է» ձայնը, դիմարդեց իր գլխավերևում կախված սպառնալիքին: Օսման բեկը նրան սպանելու հրաման տվեց, սակայն Օսմանի հռչակավոր որդի Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ալին – Մ.Ֆ.), Շեմսեդդին Միրզան և Իսբանդեր Միրզան, հիշեցնելով Յաղուբ-բեկի՝ էմիր Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) ձեռքում կապված ու կալանավորված լինելու մասին, նրան Փիր-Օմերին սպանելուց զայեցին: Վերջինիս նոթարներից, սակայն, շատերը սպանվեցին: Այդ ժամանակ Արզինջանի հանձնումը տեղի չունեցավ և Օսման բեկը գնաց Քեմախ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Մյուս տարին Ամիրի տեր Օթմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը – Մ.Ֆ.) առավ Երզնկան» (Թավմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 40):

⁵¹⁴⁰ «Հիջրի 822 թվականին Ռուսի բաղաբներ Ամասիայի և Թեբաթի շրջակայքում խառնաշփոթ հուզումներ եղան, որի պատճառներից մեկը Ղարա-Յուսուֆ Ղոյունլունը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.) էր, որը եկել էր Հայաստան ու Արզինջան: Սա, տիրելով Արզինջանին, այնտեղ դրեց Փիր-Օմերին, իսկ ինքը հեռացավ» (Մեհմեդ Նեզի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 164):

« Դրանից հետո Փիր-Օսերը փախավ, սակայն, հետապնդման ենթարկվելով, կրկին բռնվեց և իր կյանքը փրկելու համար հանձնվեց: Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) Արզիսցան Նահանգից Զեմախ Նահանգ շատ մեծ կայազոր ուղարկեց: Տեղավորելով դրանց բոլորին՝ նա վերադարձավ իր տեղը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Այդ պահին Փիր-Օսերը գտավ հնարավորությունը և փախավ: Եվ ահա Ղարա-Օսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Արզիսցանի Նահանգ և հաղթանակած, մեծաթիվ պալարով վերադարձավ Կամախ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹⁴² «Իր հերթին Փիր-Օսերը հարձակվեց Ղարաիհայրի վրա, նրա դեմ դրեց իր վրանները և պաշարեց այդ բաղաբը: Այդ ժամանակ Ղարաիհայրի բեկ Հասանը իբն Մեյիբ Ահմեդը մի մարդ ուղարկեց սուլթան Մեհմեդի (Օսմանյան սուլթանության համալիջան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մեհմեդ Ի – Մ.Ֆ.) մոտ և օգնություն խնդրեց: Այդ ժամանակ, ահա, Հասան-բեկ իբն Ալի-Արսլանին սպանեցին և գրավեցին Ճանիբում գտնվող Ջուռայեղը» (Մեհմեդ Նեքրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 164):

⁵¹⁴³ «Իր ժամանակի հերոսներից Փիր-Օսերի կողմից գրավվեց Ղարաիհայրը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Շատ փնտրտութեներից հետո Փիր-Օսերը կրկին բռնվեց և սպանվեց» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Մյուս տարին Ամիրի տեր Օթմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.)... սպանեց Փիր-Օսերին» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 40):

⁵¹⁴³ « Դեպի Աղբազան Շահուռի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռի (1409-1447) – Մ.Ֆ.) զորքերի շարժվելու պատճառն այն էր, որ Շահուռի իր օգնական Սադիբին դիվանագետի կարգավիճակով ուղարկեց Թալիք և խոսեց խաղաղության մասին, սակայն Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.) պատասխանն անխոհեմ էր ու ցնցող: Սադիբը վերադարձավ Դերաթ... և Շահուռիին գեղարկեց. «Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը հասարկվում է այդ երկրում հաստատված իշխան, շրջակա կառավարիչները և տեղական հրամանատարները նրան ենթարկվում են: Նա ամրակուռ ամրոցներ է կառուցել և բարձրացրել է դիմադրության դրոշները: Փարավոնի մեծությունից և նրա բանակի հաղթանակից նա որևէ վախ չունի: Նրա զորքերը շատ են և նա մտքում միշտ ունի մարտի ու հակամարտության գաղափարը...»: Երբ այդ չարագործ Ղարա-Յուսուֆի գերիշխանության լուրը հասավ բարեսիրտ Շահուռիին, նրա զայրույթի կրակը վառվեց: Շահերին և արքունիքի նշանավորներին հավաքելով՝ արքան խորհրդակցություն անցկացրեց: Նրանք սասցին. «Այս խոչընդոտների աղբյուրը ոչ մի կերպ չի կտրվի: Միայն հուրն ու սուրը, Աղբազանի գոթի հուժկու հարձակումը և քաջերի քամու ուժը կարող են դա դադարեցնել»: Եվ ահա միապետը հրամայեց, որպեսզի զորքի կազմակերպիչները հիթայի սահմանից մինչև Աղբազանի սահմանները, Կալմիկի սահմանից մինչև Ղաշտի-Ղիպչախ, Թուրքեստանի Օթսից մինչև Ջուլաստանի կենտրոն ամբողջ աշխարհի զորքերը պատրաստեն Աղբազան շարժվելու համար: Չինվորների պատասխանատվությունը հաղորդեցին, որ միապետի պահակախմբում արդեն կա 30.000 հոգանոց զորախումբ: Հրահանգ եղավ ստեղծել և 10.000 հոգանոց զորախումբ, ինչպես նաև ենթակա երկրներ Զառագարից, Թուրքեստանից, Մավերնահիրից, Խորասանից, Ղաթիյից, Թոխարիստանից, Իրաքից, Ղարաբեքից, Խուզեստանից, Թարաքիստանից, Կրմանից և Օսմանի ալեքից ժամանակի արժեքին համապատասխան հավաքել ռազմական հանդերձանք՝ սրեր, նետաձայրեր ու նիզակակոթեր և այլ բաներ՝ դրանք բերելով միապետի ճամբար: Միրզա Ուլուղ բեկը մնաց Մավերնահիրը պաշտպանելու համար, սակայն այդ երկրի իր զորքերից հաղթանակի դրոշի գոթը ուղարկեց 15.000 հեծյալ: Հրահանգ եղավ, որ Միրզա Սուլուրճաթը Ջուլաստանի սահմանը պաշտպանելու համար մնա Ղաթիլում, իսկ էմիր Ահմեդ Թարխանն էլ նշանակվեց Խորասան Նահանգում: Եվ ահա ճանապարհորդը արթև Շահուռի, Շաբան ամսի 11-ին դուրս եկավ Չաղան այգուց ու շարժվեց դեպի Աղբազան...: Արքան կանգ առավ Մաղան լճի մարգագետիններում: Այս շարժումը կատարվում էր այն ժամանակ, երբ շոգը շատ էր, ջուրը եռում էր, սամուխի քամուց հողը վերածվել էր կրակի փոշու, իսկ ջերմությունն էլ հասել էր դժոխային շոգի...: Շոգի և զորքերի հավաքման պատճառով նրանք մի քանի օր մնացին այդ վայրում: Այդ ընթացքում էմիր Շահմեդից հորեղբայր զորքով և մարտական ոգով էմիր Հասան Սուլֆի Թարխանի հետ միասին սահմանված ձևով շարժվեցին: Աշխարհը նվաճած միապետը Ռամադան ամսի 4-ին լեցե Մաղան լիճը և շարժվեց իր նպատակին հասնելու: Մավերնահիրից բացի երկրի բոլոր մեծերը, ավագները և զինվորները տաքիլի հրամանատարի գլխավորությամբ պատրաստեցին ևս 15.000 ընտիր հեծյալ ու հետևակ մարտիկ, որպեսզի նրանց միապետի հետ ուղեկցեն զինավարժ ստացող զորքերին: Հաղթական դրոշները անցան Ջամ գյուղով, կանգ առան Դիզբադի դիրքում և հաղթանակած զորքը խոտառատ Նիշապուրի տարածքում որս արեց: Միրզա Բայսունյուրը խիզախ երիտասարդների հետ Նահապետ դուրս եկավ: Շավալ ամսի 10-ին այն կանգ առավ Ռամազանի շրջակայքում: Նախկինում Մազանդարանում գտնված... մի քանի լեռներից արյան ծաղավ փղեղ Նիսայի, Արհվերդի, Ամեդզանի, Ջերմիսանի, Տուրքանի և Մազանդարանի զորքերի հետ միացան երկնքի գործությանը: Միմյանի շրջակայքում էլ բանակին միացան միացան Ֆերահի, Միստանի, Ղանդահարի, Ղազնևի, Ղաթիյի և Կուխիստանի զորքերը: Այս շարժումից աշխարհը խաղաղություն և հանգստություն ստացավ, բայց անտարբերները չվախեցան նրա մեծությունից ու հզորությունից և չխուսափեցին զորք հավաքելուց ու գեթ պատրաստեցին: Հաղթանակին սովորած բանակը Շավալ ամսի 20-ին անցավ Նամազ գյուղում և կանգ առավ Վերամիդում: Այդ պահին Ղարաբեքի զորքերով բանակին միացան Միրզա Իբրահիմ սուլթանը, Սպահանի բանակով՝ Միրզա Ռուստամը, իսկ էմիր Ղանաշիրն և էմիր Չաբմաթն էլ մոտենան Եզդից ու Կիրմանից և կանգնեցին միապետի թիկունքին: Իր հերթին, մեծաթիվ զորքով Շահիրյար ամրոցից դուրս եկավ էմիր Մասում Զաքիյուն և միացավ հաղթանակի դրոշով բանակին: Բանակը կազմակերպողները մի քանի օր զննեցին և հաշվարկեցին, ինչից հետո պարզեցին, որ առկա է լավ զինված 200.000 հեծյալ ու հետևակային: Այս կողմից, իր հերթին, Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի իշխանության հիմքերը փլուզման եզրին էին, իսկ հիվանդություն էլ իր զորքով գրավել էր նրա մարմինը կենտրոնը: Մի կողմից նրան հետ մղելու համար ատելության գոտին իր մարմնին կապած ոտքի էր նշել Շահուռի արքան, մյուս կողմից էլ Ղարա-Օսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) հաղթել էր իր բանակին: Սրանից զատ, սակայն, նրա որդի Ապահան Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ապահանը – Մ.Ֆ.) Արիսցանում զբաղված էր ուրախությամբ և տոնակատարությամբ ու չէր օգնում հորը, իսկ մյուս որդի Շահ Սուհամանը Միրզան էլ Բաղդադում հեղեղեց և սասց, թե. «Իմ հայրն այլևս խելք չունի»: Չնայած դրան, սակայն, Ղարա-Յուսուֆը որևէ կերպ չհրաժարվեց իր մութերից, ամսակալնոր, որ դեռ անցյալ ժամանակներից Արաքսական Իրաքի, Համադանի, Սուլթանի, Թարոմի և Ղազվինի Նահանգները նրա իշխանության տակ էին: Միրզա Ջիանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջիանշահը – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ Սուլթանիետում էր, իսկ Ղորիան Ալպավուլթը և Սերհան Ալպավուլթը՝ Համադանում: Նա մարդկանց ուղարկեց և սասց նրանց. «Չվախանաք Չաղաթայի բանակից, քանի որ ես զինված զորքերով գալիս եմ այդ երկիր: Ետեք և այնքան ջանք գործադրեք սահմանը պաշտպանելու և պահպանելու համար, որ ավելին պարզապես հնարավոր չլինի պատկերացնել»: Էմիր Շահմեդի իր կողմից Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի մոտ ուղարկեց «Պայեմեդ» մականվանյալ իր օգնականին և փոխանցեց հետևյալ ուղեգրը. «Շահուռիը այնպիսի միապետ է, որ իր ցանկությունը և ձեռքբերմանը հասնելու է: Նա Սահիր Կիրանի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) ժառանգն է: Եթե հրաժարվեք Սուլթանիետ ամրոցից և Ղազվինից, մենք նույնպես այդ մեծագույնին խնդրանք կդրենք, որպեսզի Աղբազանը ու Արաքսական Իրաքի երկրները մինչև Ռումի և Շամի սահման ձեզ տրվեն, իսկ նա՝ վերադառնա Դերաթ»: Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենը, սակայն, դա վճռականորեն չընդունեց, ուղարկված դիվանագետին ձերբակալեց և անպատասխանատու խոսքեր ասաց... ինչից հետո շատ զորք ու անհամար զինվորներ հավաքեց Աղբազանից, Առանից և Բաղդադի տարածքներից, իսկ այն էլ, ինչ Նախկին ժամանակներում ու անցյալ դարերում հավաքել էր, բաշխեց նրանց: Նա աննախադեպ միջոցների դիմեց և Թալիք Նահանգից հետևապես զորք կազմակերպեց, ինչից հետո, բռնվելով հիվանդության ուժգնության ուժից, շարժվեց այնտեղից: Ճանապարհին նա բանակի զննում անցկացրեց: Չորքը այնքան շատ էր, ինչպես արևի փայլ, և անհամար՝ ինչպես ծառերի տերևները: Բոլորը երիտասարդներ էին՝ վախի և համարձակության բացակայությամբ, վճռական ու անձնուրաց...: Թուրքմենները պատրաստվում էին հակամարտության և մարտի ու կարծում էին, թե կարող են մարտ անել Շահուռիի դեմ: Եվ ահա Ղարա-Յուսուֆը չնայած ցրտի հարձակմանը, որդիների և հրամանատարների հակասություններին ու սեփական հիվանդությանը, շտապեց մարտի դաշտ: Երբ հասավ բաղաբից երկու մղոն հեռավորության վրա, սակայն, մահվան հրեշտակը եկավ և նա, իր բազմած թագի աթոռից տեղափոխվեց մահվան մահճակալի վրա՝ մտնելով հոգևոր ճանապարհի առաջին հանգրվան՝ գերեզման...: Բանակի ճամբարը դարձավ շախմատի առաջնություն, որտեղ արքան շախ է ստացել, իսկ զորքը շախմատային դասավորվածությամբ դեռևս առաջ էր շարժվում՝ միանալով իրար: Եվ ահա շատ աղքատ ստորին մարտիկներ ծիռ և սրի տեր դարձան, իսկ շատ արքայազներ էլ գետին իջան ու առաջ գնացին ոտքով: Ծաղիկ մարդկանց և սանձարձակների բախումների արդյունքում զինապալառը ու գանձերը թալանվեցին, իսկ նուրբ զարդերն էլ հայտնվեցին ավազակների և ավազակախմբերի ձեռքերում: Գործը հասավ մեծ պատմի և հարստության տեր անձանց վրաններին, որոնց վրա փչեց անդուրձի թափված տերևների փոշին: Թուրքմենների բանակը կողոպտեց գանձերը և գեղքի պահեստը: Նույնիսկ թաղման գործը կատարվեց, Ղարա-Յուսուֆին դրեցին վրանում, բայց ականջից անգամ ոսկե ականջօղը կտրեցին: Ամիրությունարան էմիր Ղահրամանը Ղարա-Յուսուֆի ամենափրկելի կին Զադեմ Փաշայի հետ միասին ցանկանում էին, որ նրա որդիներից մեկը նստի թագին, բայց նրանցից ոչ ոք այդտեղ չէր: Իրոք, էմիր Շահ Սուհամանը Բաղդադում էր, Միրզա Իսթանդուլը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.)՝ Կեմախում, Ապահան Միրզան՝ Արիսցանում, Միրզա Ջիանշահը՝ Սուլթանիետում, էմիր Աբու-Սալիդն էլ՝ Արզիսցանում: Այսպիսով՝ այդ ծրագրից չհրապարակեց: Էմիր Միսրիկի որդի և էմիր Ղարա-Յուսուֆի եղբորորդի Ղազանը գանձերից յուրացրեց նուրբ իրերը և ուղղվեց Ալիսի ամրոց: Էմիր Ղահրամանը և Զադեմ Փաշան գնացին Ալիսցա ամրոցի կողմը: Մյուս եղբորորդին՝ Յար Ալիի որդի Չեյալ-բեկը, շարժվեց Արբեյայի կողմը: Էմիր Բայեգետ Ալիյուն

շարժվեց Զորատան, Մուհամմեդ Զեյնի և Էմիր Իյյաս Էլ զնացին Դիարբեքիր: Սաադուն ազգը Սապահան Միրզային բարձրացրեց թագին, վերցրին Բայզետ ամրոցն ու այնտեղի գանձերը և ձեռնեց Չուխուրսաղուն: Սուլթանիեում կառավարող Դարա-Յուսուֆի որդին Միրզա Տիմուրաշի, որը լսեց Շահառուի գալը, ամրոցը ամրացրեց և սնունդ հավաքեց: Թուրքները կողոպտեցին Սուլթանիեն և խանութների ունեցվածքն ու պահեստները տեղափոխեցին ամրոց: Հասարակության ուժեղներն այնտեղ մտան, մնացածները ցրվեցին Գիլանի կողմը: Հանկարծ Թավրիզից եկավ մի պատգամավոր, որը արյուն թափող և արցունքախոտ աչքերով հարողորդեց. «Դարա-Յուսուֆը Սայիդբարադում մահացել է»: Թուրքները և Տիմուրաշի մնացին զարմացած, շփոթված և տագնապած: Միրզա Տիմուրաշի կրտսեր եղբոր՝ Էմիր Շահ Մուհամմեդի, մտո գնալու ցանկությամբ, շարժվեց Բաղդադի կողմը...: Միրզա Իսթանբուլը հոր մահվանից հետո բարձրացավ թագին: Նրա հոր կողոպտած ժողովուրդը և ազգը, չստանալով Շահ Մուհամմեդի շնորհակալությունը, միացան իրեն և նա շարժվեց Մարդինի կողմը: Դարա-Յուսուֆի մահվան հաջորդ օրը Սեյիդ Մուհամմեդ Բեջաևին և այլ մեծերն ու ժողովուրդը ազատ արձակեցին Էմիր Շահիեյի օգնական Պայեմեդին և նրանից ներողություն խնդրեցին: Դարա-Յուսուֆի մահվան պահին Շահառուի արքան Ռեյնում աղոթքով էր զբաղված: Հանկարծ գոռաց. «Դարա-Յուսուֆ Թուրքները մահացավ»: Նրա մահվան օրն արձանագրվեց: Շահառուի արքան Միրզա Բայսունկուրին Թավրիզ ուղարկեց, իսկ ինքն՝ նրբագեղ մարմնով, ինչպես արևը, որը ծագում է հորիզոնից և անցնում է բարձրունքներով, շարժվեց Սուլթանիե: Մևլանի արքայազն Տուկի Միրզան, պատվավոր հրամանատարները, պետական աշխատակազմը և նահանգների կառավարիչները նրա հաղթական դրոշմերի ստվերի ներքո աստղերի նման շարժվեցին այդ կողմը: Չուլբադա ամսի 14-ին նա հասավ Սային ամրոցին, իսկ ամսի 15-ին էլ իր թիկունք բանակով և ողջ ծովությամբ մտավ Սուլթանիե: Հասարակությունը, Տիմուրաշիի հեռանալուց հետո վախճնալով, փախավ ամրոց: Շահառուի իր կատարյալ ողորմությամբ հրամայեց ժողովրդին. «Մի ելեք ամրոցից, մինչև մեր ամբողջ բանակը անցնի», ինչից հետո Էմիր Մուսային թողեց պաշտպանելու բաղաբը: Միրզա Իբրահիմ սուլթանը Պարսիքի և Կրմանի գործերով Սուլթանի ճանապարհով շարժվեց Մարադա: Միրզա Իբրահիմ սուլթանը շարժվեց Մարադայի Մարզան ճանապարհով, հետոն ունենալով Պարսիքի և Կրմանի գործերը: Միրզա Բայսունկուրն առանց մարտի, վեճի, անկարգության և արյունահոսության մտավ Թավրիզ, ինչից հետո Իբրահիմ Տակուին ուղարկեց Ասպահան բեկի հետևից՝ նրան արագորեն հասնելու համար: Նրանք նրան հասան Մուշի Ավե կոչվող վայրում, սակայն Ասպահան բեկը, վախից թողնելով իր ունեցվածքն և իրերը, միացավ իր եղբայր Միրզա Իսթանբուլին, որը գտնվում էր Ամիրի մոտ» (Հասան Ռուսուլ «Պատմություն»):

«Երբ Փիր-Օմերի սպանության լուրը հասավ Էմիր Դարա-Յուսուֆին (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Յուսուֆին - Մ.Ֆ.), նա Թավրիզի շրջանի յայտարարում հայտնի էմիրից (Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Ռուսանից - Մ.Ֆ.) վրեժ լուծելու համար բանակ պատրաստեց: Այդ պահին նրա ականջին հասավ լուրը, սակայն, որ երջանիկ խաբան Շահառուի Միրզայի (Թեմուրյանների Էմիրության Էմիր Շահառուի - Մ.Ֆ.) գործը, հավաքվելով Թուրքեստանի սահմաններից, Իրաքից, Խորասանից և Մավարայից, իր գառը Արևելքից դեպի Արքազան է շրջել: Այդ ահալի լուրը նախկինին սուլբերեց և նրան իր նպատակից շեղելու պատճառ դարձավ: Դրա համար Արգինջան գրավելու համար նա ուղարկեց իր որդի Աբու Սայիդին, իսկ ինքն էլ, փոխարինելով Օսման բեկից վրեժխնդիր լինելը, մինչև Դիարբեքիր ընկած տարածքներ հետ բաշխելու և այստեղից դիմադրության միջոցներ պահանջելու հարցով զբաղվեց: Արքազան խաբանի գալու լուրը ընդհատ ավելացավ, սակայն, նա հրաժարվեց Դիարբեքիր հետ բաշխելուց և նույն ժամանակ էլ իր ընթացքի սանձերն ուղղեց Արքազան խաբանի դեմ՝ նրա հետ մարտ մղելու կողմը: Այդ պահին Իրաքի նահանգից Համադանը, Մադանիան, Թարսուրը և Ղազվինը նրա իշխանության ներքո էին ու այդ տեղերի հրամանատարները էր նրա որդի Տիմուրաշի Միրզան (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության ապագա Էմիր Տիմուրաշի - Մ.Ֆ.), որը Գորգանի և Ավանուլի կառավարիչն էր, իսկ Գորգանի ու Ավանուլի էլ իրեն աջակից և օգնական էին: Դարա-Յուսուֆը այդ իշխանների գործունեությունը ուղարկեց, ասելով. «Չվախեցե՛ք Զադաթայից, բանգի ես, մեծ ուժ հավաքելով, Իրաքի կողմն եմ շարժվել: Պաշտպանության դրոշմ բարձրացրել և գալիս եմ: Աշխատեք զինվել և ձեր սահմանները պաշտպանել ու ամրապնդել, բանի որ առանց դրա այլ կերպ հնարավոր չէ»: Նա նաև Բաղդադից Շահ Մուհամմեդին օգնության կանչեց: Շահ Մուհամմեդը, սակայն, այդ մասին քննադատական և ծաղրող տոնով արտահայտվեց, ասելով, թե. «Մեր հայրը խելագարվել է, նա իր խելքը կորցրել է, որ ինձից այդպիսի բան է պահանջում», ինչից հետո հրամանի ենթարկվելու կողմ չկատարեց...: Հորը ցույց տված այս անպատկառության, գոռոզության և ամբարտապանությանն արժանի, սակայն, հետո նրա քթից եկավ, բանգի հորից հետո նա անգամ մեկ օր չկարողացավ նստել իշխանության գահին և մեծության տեղին: Իրոք, նրա եղբայր Ասպահան բեկը (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ասպահանը (1420-1421) - Մ.Ֆ.) հետո Բաղդադը վերցրեց նրանից, իսկ Միրզա Ալին էլ նրան զրկեց իր առջկանից: Այդ ժամանակ նա շփոթված, թափառական և անտուն դարձած սկսեց թափառել, վերջում էլ Բաքա Հաջի բեկի նախաձեռնությամբ մեկը Շիլանյում նրան սանձեց՝ գուլին ուղարկելով Շահառուի Միրզայի խալիֆայության չափ ունեցող գահի ոտքի առաջ: Դարա-Յուսուֆի մյուս որդի Իսթանբուլ Միրզան (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության ապագա Էմիր Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) իր հեղթին սեփական հոր կանանցից մեկի հետ դավաճանություն արեց, ինչից հետո, այս տգեղ գործից և վատ վարքից վախճնալով ու սարսափի մեջ ընկնելով, փախավ Երբուլեքի և Դաբուլեքի կողմերը: Ասպահան բեկը, որ Արգինջանում տարված էր վայելքով ու ուրախությամբ, ինչպես նաև խաղով և անխիստ ժամանակ անցկացնելով, ևս չբաղվեց իրեն օգնելու գործով: Նույն այս ժամանակ Տիմուրաշի Միրզան Սուլթանիեում էր, ընդ որում տարիքի փոքրությունը և կյանքի թաքնությունը խանգարեցին, որ նա ստանձնի հոր տված պարտականությունները: Այս կերպ Էմիր Դարա-Յուսուֆի իշխանության հիմքը սկսեց բանգվել, նրա պետության գործիքներն էլ խաբարվեցին: Եվ այսպես, մի կողմից հիվանդությունն էր գործը նետում նրա առողջության բաղաթի դեմ, իսկ մյուս կողմից էլ մեծ խաբանի հայտնի գործը, թուլացնելով թամբերի սանձերը, սկսեց շարժվել դեպի Թավրիզ: Եվ ահա նրա որդիները, հրամանի չհնազանդվելով, կորցրին իրենց իրավունքները, Էմիրներն էլ վախից ու սարսափից թուլացան ու թակարացան: Պետությունն աստղը մտավ մայրամուտի կետի մեջ, իսկ փառքի արևը իջավ թեքման գծի անկման մեջ: Չնայած այս աղետների ու փորձությունների երեսը ցույց տված լինելուն, սակայն, Էմիրը չհրաժարվեց և չխուսափեց այն վեճ թագավորի և նրա անթիվ բանակի հետ կռվելուց ու ճակատելուց: Իրոք, երբ նրան հասավ լուրը, որ Շահառուի Միրզան իջել է Ռեյի վիլայեթը, այդ լուրից նրա ներսում անհանգստություն և վախ չառաջացավ: Այդ գործի հարձակման, իր Էմիրությունից ու զինվորներից շատերի ցրվելու և հիվանդության ներխուժման հետ մեկտեղ, նա, պառկելով պառզադակի վրա, ձեռնյակ կողմ դիմեց մեծ խաբանի դեմ պաշտպանվելու գործին: Ահա այսպես իր տուն ու տեղով նա հասավ Ուլջանին, սակայն, վեց ֆարսախ չհասած այդ քաղաքին, մահկանացուի ծանրությունից տանելն այլևս անկարող եղավ...: Էմիր Դարա-Յուսուֆի մահից հետո, ահա, Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության ապագա Էմիր Ռուզու-Հասանի - Մ.Ֆ.) մորեղբայր Յադուբ-բեկն ազատվեց գերության շղթայից: Նա փախավ այդ երկրից և միացավ իր հայտնի հորը՝ Օսման բեկին (Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.), ինչից հետո սկսեց մասնակցել կառավարմանը: Իրենց հեղթին Ղազվինի, Թարսուրի և Համադանի իշխաններն ու կառավարիչները, միավորվելով Տիմուրաշի Միրզայի հետ, շարժվեցին Բաղդադի կողմը՝ Շահ Մուհամմեդ-բեկին միանալու և նրա ուղուն հետևելու համար: Շահ Մուհամմեդը, սակայն, իր չափազանց մեծամտությունից և գոռոզությունից ելնելով, ասում էր, թե. «Եգիպտոսի կառավարումը և այս գետերն իմն են, լավ է, չէ՞»: Նա հորը ծաղրում էր և, շրթունքների տակ ծիծաղելով, ասում էր. «Իմ հոր գլուխը մեծադեմ է»: Արքազանում Սաադուն ցեղը Ասպահան բեկին բարձրացրեց սուլթանության: Նրանք թալանեցին գանձերը, որ Բայազետ ամրոցում էր՝ ձեռնեցին Չուխուր-Սաադուն» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Եթե այս թուրքներն ցեղը և Դարա-Յուսուֆի (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) հետևորդները ամբողջությամբ ոչնչացվեն, այս պետության գործերը չեն կարգավորվի և ժողովրդի վիճակը չի բարելավվի: Հիմա ժամանակն է: Աշխարհի տերը, Աստված ամենալավոր թող երկարացնի իր իշխանությունը (Թեմուրյանների Էմիրության Էմիր Շահառուի - Մ.Ֆ.), եկել է այս երկրները 200.000 մարտունակ, վախ չճանաչող եռանդուն սրակիրներով, բոլոր կողմերից հավաքվել են իր փառավոր իշխանության ծառայողները և հաղթական հաջողության աջակիցները՝ զինված և պատրաստ մարտի: Այսօր ոչ մի մարդ չի կարող շնչել Մեծության կամքին հակառակ» (Հաֆիզ Աբու. «Ռաշիդի լրացումը»): «Հիջրի 823 թվականին Միրզա Շահառուի (Թեմուրյանների Էմիրության Էմիր Շահառուի - Մ.Ֆ.) մեծ գործով ելավ Խորասանից և ելավ Արքազան՝ պատերազմելու Դարա-Յուսուֆի (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) դեմ: Երբ Շահառույան դրոշմերի կայսերական շողքը ընկավ Իրաքի վրա, Թավրիզից մի սուրհանդակ եկավ լուրով, որ Դարա-Յուսուֆը Ուլջանի շրջակայքում հոգին ավանդել է Արաքին, իսկ սնդիկի նման անհանգստացած թուրքներն էլ լքել են Սուլթանիեն և ցրվել: Միրզա Շահառուի առանց հապաղելու ուղղվեց Սուլթանիե, իսկ Միրզա Բայսունկուրին էլ հապճեպ ուղարկեց Թավրիզ: Չուլբադա ամսի կեսերին նա Սուլթանիեում հաղթական ճամբար զարկեց և այնտեղից ուղղվեց դեպի Դարաբադ, որտեղ էլ անցկացրեց այդ ձմեռը» (Շարաֆ խան Բիբիխի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»): «Հաջորդ տարին Խորասանի տեր Շահառուի (Թեմուրյանների Էմիրության Էմիր Շահառուի - Մ.Ֆ.) Թամուրի (Թեմուրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդին, վերցրեց իր գործի անհամար գնդերը և եկավ Սուլթանիա ու Թավրիզ՝ Յուսուֆի (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Դարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) վրա: Սա ևս ելավ, գնաց նրա դեմ և, երբ մոտեցան միմյանց, որ այսօր կամ վաղը մարտնչեն, Աստված առավ գերիների անողորմ վրեժն թուրքներից, բանգի այս բռնավորը հիվանդացավ ու սատկեց, որից հետո նրա գործերը, նրան անթաղ թողած, հեռացան և եկան, հասան Քաջերունյաց աշխարհը՝ լայն, ողորմելի ու մթակցավոր: Նրանք բրիստոնյաների վանքին և գյուղերի վրա բռն եղան մինչև զարևանալին եղանակները, իսկ երբ գնացին, կողոպտեցին բոլորին: Յուսուֆի Ասպահան անունով որդին (Դարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) շատ ջանք գործադրեց հավատացյալների համար և բարերարություններ արեց՝ բոլորին ազատություն տալով գնալ Ուշտունյաց գավառը: Արդյունքում մենք մազապուրծ ազատվեցինք Զադաթայի գործերից, որովհետև սրանք Տարսուրի երկրում սրընթաց արձվի

նման հասան թուրքմենի գործերի վրա և նրանք, առումավար թողնելով, զադտագողի գնացին, հասան Շամի երկիրը՝ Ամիր քաղաքի դաշտը» (Թովմա Մեծովեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 40):

«Հայոց 870 թվականին Շահռուիդ (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) ելավ Սամարղանդից, եկավ և կոտորեց Ղարա-Յուսուֆին (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**), որից հետո Թավրիզում գահ բարձրացավ նրա որդի Սթանդարը (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության ապագա էմիր Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**): Շահռուիդ 100.000 հեծյալներով եկավ Սջի ու Բաղեշի վրա և զարնանից մինչև Հինսկամուն պաշարեց այն, սակայն չկարողացավ գրավել» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ դրա (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**) լեռ բարձեցին և Արժեշ բերեցին, այդ չարի՝ Սիր Յուսուֆի, գործերը գնացին ու այնտեղ ավերեցին, ընդ որում նրանց հետ էին նրա անգամ որդիները (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ասպահանը և ապագա էմիր Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա իրար խառնվեց թուրքմենների ազգը: Իր հերթին, երբ Ուսուֆ-բեկը մեռավ, Չաղաթայի գործը եկավ և հասավ, իսկ նրանց առաջնորդի անունը Շահռուի էր (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) և սա որդին էր Սիր Թամուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) տղա Միհրաբնաշի: Սա ավելի շատ գործ ուներ, քան Թամուրին էր, բանգի նա ուներ 5 բյուր, որը 50.000 է: Սա իր սեփական գործն էր, ինչպես նաև կար 30 բյուր, որոնք մնացել էին Թամուրից: Եվ ահա արդյունքում Շահռուին ուներ 35 բյուր գործ» (Գրիգոր Խլաթեցի «Հիշատակարան արեւմտեցի»):

«Հայոց 880 թվականին Ղարա Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**) մահից հետո խռովություն և հույժ սասանում ընկավ Հայաստանյան երկրում, բանգի հեծելագործ լրիվ շփոթվեց և սկսեցին մեկը մյուսին հարվածել ու կողոպտել: Այդ ժամանակ էլ նրանց գործից մի գունդ, որին Փռռնակ էին ասում, 5.000 տան կազմով եկավ Զաքեքերուկյաց երկիր ու բազում ավար և գերիներ տարավ: Իսկ Յուսուֆի մի որդին՝ չարածի ու անազորույն այդ այլը (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ասպահանը – Մ.Ֆ.**), որը Արժեշի բերդում էր, ելավ նրանց ընդառաջ, սեր հաստատեց նրանց հետ և, իրենց տների հետ միասին խոստումներ տալով, ցրեց երկրով մեկ: Այդ ժամանակ չարչարանքն և աղետը կակծացրին այնպես, որ հնարավոր չէ գրով նկարագրել բրիտանականների տառապանքները, որոնք տևեցին 7 ամիս» (Յովհաննես Լիմեցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Շահռուի Չաղաթայը՝ բարեսեր ու արդարադատ այդ արքան (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**), եկավ Խլաթի վրա ու փախուստի մասնեց թուրքմեններին, որոնք շատ պակաս էին» (Կարապետ Լեղեթցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Այս տարի Շահռուի Չաղաթայը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) իր գործով եկավ Խլաթ և շատ պակասություն եղավ մեզ ու շատերին, բանգի թուրքմենները նրա առաջ փախել էին դեպի ներքին երկիր» (Սկրտիչ Կանեցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Հայոց 870 թվականին անթիվ հեծելագործ շարժվեց Արևելքի թագավոր Շահռուիդ (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) և սատկեց իր մահով Թավրիզի տեր Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**)» (Թովմա Մինասյանց «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի Շահռուիդ (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) եկավ Ղարաթաղ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 870 թվականին Չաղաթան (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) եկավ Հայաստան» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Հայոց 870 թվականին Չաղաթան (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիդ – Մ.Ֆ.**) եկավ Հայաստան» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵¹⁴⁴ «Նույն այդ ժամանակ Իսբանդեր Միրզան (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության ապագա էմիր Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) հոր (**Ղարա-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.**) մահվանից հետո սուլթանության հարց առաջ բաշեց՝ պարզ ցուցադրելով վեհության և բաջուլայան դիրքը: Նա թալանեց հոր տունը և գնաց Բաղդադ՝ Ըահ Մուհամմեդի մոտ, որտեղ, հետաքրքրված չլինելով նրանով, շրջանի ու ազգի մարդիկ իր պետության կողմը դարձան, հավաքվեցին և միավորվեցին նրա սուլթանության ամրապնդման համար: Եվ ահա նրանք Մոսուլի ճանապարհով նախ շարժվեցին Մարդինը պաշտպանելու: Երբ Օսման բեկին (**Աղ-Ղոյունյուների էմիրության էմիր Ղարա-Նամանին – Մ.Ֆ.**) հասավ այն լուրը, որ էմիր Ղարա-Յուսուֆի մահից հետո Իսբանդեր Միրզան բացել է սուլթանության դիրքը և հոր երկրները գրավելու համար ուժեղ բանակ է պատրաստել, բանգի նա, շարժվելով դեպի Մարդին, ապա՝ Մոսուլ, անցել էր Զերբուբե և Ղաբուբեի միջով, նա ոտքի հանեց տեղեկում գտնվող իր գործը՝ Ղարա-Յուսուֆի որդու վառած թշնամանքի կրակը հանգցնելու համար: Այդ ժամանակ Օսման բեկի նախկին նոթար Գյոքե Մուսա Դոգերը, որի աղջիկը Նշանված էր էմիր Օսման բեկի թոռ Իսբանդեր բեկի հետ, էմիր Օսման բեկի օգնությամբ ոտքի էր ելել՝ բարձրացնելով իր դիրքը Օսման բեկի ծառաների մեջ: Երբ Օսման բեկը հասավ Մարդին, էմիր Յուսուֆ բեկի նոթար և Մարդինի կառավարիչ Թենգրի Վերմիշը բաղաբանում նրա դեմ պաշտպանություն կազմակերպեց: Էմիր Օսման բեկը չմտախոգվեց պաշարման համար և մեկնեց Նուսայրին: Դրանից հետո, երբ նա տեղեկություն ստացավ, որ Իսբանդեր Միրզան կանգնած է Զարաջուկում, Նուսայրինից շարժվեց և հասավ Շահբեդի: Իսբանդեր Միրզան իր հերթին, անցնելով Շամալիք գետի վրայով, ամրացած և պաշտպանված մի տեղ հասավ: Նա Շամալիք գետը վերցրեց իր հսկողության տակ: Երկու կողմերի միջև մարտեր սկսվեցին: Դրանցում Իսբանդեր Միրզան սկզբում պարտվում էր, սակայն վերջապես Մոսուլում գտնվող Յար Ալիի որդի Չեկեր-բեկից, Երբիլում գտնվող Ղարա Յուսուֆի եղբայր Միրզա Ալիից, Զերբուբե և Ղաբուբեում գտնվող Ջենկուլու Հասանից ու նրա հետ գտնվող Ղոգերների նոթարների խմբից օգնություն խնդրեց՝ որպես դեպի նուրարներով իր մորը և եղբորը: Ավելին, նա օգնություն խնդրեց նաև Ջազիրայում գտնվող էմիր Մեջերդինից: Իսբանդեր Միրզայի խնդրանքով նրանից 2 փարսախս հեռավորության վրա գտնվող էմիր Մեջերդինը 3.000 զինվորով, ինչպես նաև վերոնշյալ նոթարները Մոսուլ, Երբիլ և Զերբուբե քաղաքներից միացան նրա զորքին: Օսման բեկի կողմից Գյոքե Մուսան իր հերթին, անցալում ունեցած թշնամությունը մոռանալով, հոգով և խոսքով միացավ Իսբանդեր Միրզային: Հաշտության պայմանագիրը հաստատելու և իրար նկատմամբ փոստիություն կառուցելու ու խաղաղ ճանապարհից կարգավորելու համար նա ուղարկեց Միսր անունով դեսպանին: Այսպիսով Իսբանդեր Միրզան, օգնություն և աջակցություն ստանալով ամեն կողմից, կարողացավ իր մոտ կենտրոնացնել բոլոր այդ ուժերը, ինչից հետո երկու կողմերի միջև սկսվեց 21 օր ձգված պատերազմ: Կրակը վառվեց ու ցնցվեց՝ մարտի դաշտը դարձավ վերջին դատաստանի դաշտ: Այդ ընթացքում Օսման բեկի զորքում երևաց զինատեսակի թուլություն, բանգի նրանց աղեղները դատարկ, իսկ կենդանիների թեքերը մեխերից ազատ մնացին: Խնդիրն այն էր, որ Մարդինի կառավարիչ Թենգրի Վերմիշը փակեց ճանապարհը և Օսման բեկի երկրից զինամթերքի ու սննդի մուտքը դադարեցրեց: Մարտի և բախումների օրերը գերազանցեցին 20-ը, իսկ 21-րդ օրը պատերազմի ընթացքում Գյոքե Մուսայի և Դոգերի խումբը դավաճանեց ու միացավ Իսբանդեր Միրզային: Օսման բեկի կողմից բաջահասակներ սպանվեցին: Զաջարի էմիր Օսման բեկն այդ պատերազմում միայնակ կատարեց այն ամենը, ինչ պահանջում էր հերոսությունը: Նրա աջ կողմում գտնվող Ալի-բեկը (**Աղ-Ղոյունյուների էմիրության ապագա էմիր Ալին – Մ.Ֆ.**) համբերությամբ ամուր կանգնեց մարտի դաշտում և հետախույզության չափով բաջություն ու ուժ ցուցաբերեց: Նրանք, սակայն, ի վերջո հաղթեցին Օսման բեկին: Եվ այսպես, Իսբանդեր Միրզան հարձակվեց Օսման բեկի վրա: Չեկուլ-բեկն ու Միրզա Ալին Նույնպես հարձակվեցին Ասիիք Բիրանի (**Աղ-Ղոյունյուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) հոր՝ Ալի-բեկի, վրա: Երբ Իսբանդեր Միրզան հասավ Օսման բեկին, կրկին մեծ պատերազմ սկսվեց: Օսման բեկին ծիուց գցեցին: Ենթուլաի որդի Վիստամը, Խալիլի որդի Մուհամմեդ Ինակը, Յախչի բեկի որդին և Օսման բեկի որդի Բայազեդ բեկը մարտի ժամանակ բաջություն ցուցաբերեցին: Ղարա-Մուհամմեդ անունով մեկը իջավ ծիուց և փորձեց Օսման բեկին խոստովել դրա վրա: Օսման բեկը, սակայն, ստացած հարվածներ և սրերի վերքեր ու մեկ ձեռքն և ոտքը անգործունակ ունենալով, ուժ չուներ ծի նստելու: Այդ ժամանակ Ղարա-Մուհամմեդը դրեց գլուխը նրա երկու ոտքերի արանքում և նստեցրեց ծիուն: Օսման բեկը կրկին գնաց մարտի: Ինաք Խալիլի որդի Մուհամմեդը, Յախչի բեկի որդին, Հազիր բեկն և Ալադինի որդի Ղարա-Հասանը Նույնպես այնտեղ սպանվեցին: Ղարա-Մուհամմեդը, նստեցնելով Օսման բեկին, ձին ոտքի հանեց: Շատ երիտասարդներ հավաքվեցին Օսման բեկի շուրջը: Նրանք մեծ անձնուրացությամբ հեռացրին թշնամուն: Օսման բեկի դրոշակակրից ձի վերցրին ու կրկին նստեցրին էմիրին: Այդ պահին հեռվից երևաց մի գործ: Օսման բեկն ասաց. «Դա Ալի-բեկն է»: Հաջի Մուհամմեդն իր վեզիրին ուղարկեց՝ Ալի-բեկին օգնության և աջակցության կանչելու համար: Ալի-բեկը փորձառու և ընտրված երիտասարդներով միացավ նրանց: Ալի-բեկի հետ գտնվող Իբրահիմ-բեկի որդի Իսբանդեր բեկն իր սարդականցով և բաջ երիտասարդներով միացան Օսման բեկի նոթարներին ու պարտության մատնեցին Օսման բեկի վրա հարձակողներին: Օսման բեկի ձին, սակայն, կրկին վիրավորվեց: Այդ ժամանակ Չեկուլ-բեկը, Միրզա Ալին և Ջենկուլու Հասանը պատեցին Օսման բեկին, նրան վայր իջեցրին ու պաշտպանեցին: Անթաքի Ուզուն Ալին սկսեց բաշել Օսման բեկի վիրավոր ծիու մուրթը: Թույլ և քախքախված լինելուց հետո Օսման բեկն իր որդուն ու հետի ծարպիկ երիտասարդներին կանչեց և ասաց. «Փախուստը չի փրկի: Մեր գործը՝ թշնամու հետապնդումն է»: Այս խոսքերի համաձայն Ալի-բեկը և գործի հետևակայինները կրկին գնացին մարտի: Օսման բեկն էլ ցանկացավ վերադառնալ, սակայն առջևում կանգնած Ուզուն Ալին չդարձրեց նրա ծիու մուրթը: Այդ ժամանակ Օսման բեկը մարտկով խիշեց նրա գլխին և ինքը շեղեց իր ձին դեպի մարտը: Ալի-բեկի ցեղի նոթարներից և նրա հոր՝ Օսման բեկի, հայտնի էմիրներից Ենյի-օղլու Ալին բաջություն կոչվեց: Նա հարվածեց Իսբանդեր Միրզայի զինակրին և սրով խոցեց նրան: Մուրը այնպիսի ուժով հարվածեց, որ նրա բռնակն արյան մեջ պատվեց: Այնուհետև Իբրահիմ անունով մեկին նա իրամայեց Իսբանդեր Միրզայի առջև դրա վերքը տալ: Ասիիք Բիրանի հայր Ալի-բեկը մեծ բաջություն ցույց տվեց: Նրա հետ

գտնվող Իբրահիմ-բեկի որդի Իսթանուլթը բեկի նոթարներին Հագինեդար Մուհամմեդը, Սուլթան-օղուն, Ադ-Մուհամմեդը, Մուհամմեդ-բեկավուլը, Ալի-բեկը, Բոզդոդանը, Հաքիմանը, Օսման բեկի փեսա Զուհ Ահմեդի Պուրուսաթը և Հասնա-բեկի որդի Ալի-բեկը հարձակման ու պաշտպանության մեջ մեծ եռանդ ցույց տվեցին: Նրանք հաղթեցին Իսթանուլթը Միդգային և վերադարձան: Այդ ժամանակ, սակայն, Օսման բեկի նոթարներին մի մասը շտապեց փախչել: Տեսնելով դա՝ Ալի-բեկը գլխավոր հրամանատար Օսման բեկի հրամանով նետային հարձակմամբ նրանց հետ դարձրեց, սակայն տարածքը լքողներն ի վերջո պարտվեցին: Օսման բեկն ուղղվեց դեպի Ամիր: Այնտեղ, որտեղ թշնամուն էին տեսնում, դանդաղ էին առաջանում, իսկ որտեղ չէին տեսնում՝ արագ էին շարժվում: Այդ ժամանակ Օսման բեկն ասաց. «Թաշունն էլ այդպես է մարդ տեսնի՝ դանդաղ է թռչում, իսկ առանց մարդու՝ արագ»» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Դարաշրջանի արքա Դարա-Յուսուֆի (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Դարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Միդգա Իսթանուլթը (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Իսթանուլթը - Մ.Ֆ.) հորից սուլթանությունը ստանալուց հետո զբաղվեց բանակ կազմելու գործով և հավաքեց անասանան ու անկրկներէ մի գործ...: Նա ելավ Բերկուբեց և Թովուզից՝ հասնելով Մոսուլ: Այդ ժամանակ Դարա-Ռուսման Բայանդուրը (Ադ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Դարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) մի խումբ խիզախ ռազմիկներով դուրս եկավ նրա դեմ: Երբ հաղթանակի մոտ գտնվող առաջնորդ Դարա-Ռուսմանը հասավ Մարդին, այդ երկրի կառավարիչ Տենգրիվերմիշը փակեց բաղաթին դարպասները և սկսեց դիմադրություն ցույց տալ: Դարա-Ռուսմանը առանց բաղաթի շրջափակման շարժվեց Նուսայրին բաղաթ, այնուհետև կանգ առավ Շեխբեկում: Այդ պահին, ինչպես Բահրամի հարվածը, վրեժխնդիր գործի պահակները տեղեկություն բերեցին, որ Միդգա Իսթանուլթը Շեխբեկ գետը հատել է և Ջեզիրան թողել է հետևում: Այս լուրը հասավ բարձրագույն արքայի ականջին, նա շարժվեց և Միդգա Իսթանուլթի դիմաց ճակատամարտ կազմակերպեց: Երկու կողմերը ձեռնամարտի բռնվեցին սրով և նիզակով: Երկու կողմից էլ մահվան դաշտում շատերն ընկան: Այդ պահին Շեյնալ-բեկ Յար Ալիի որդին Մոսուլից, Դարա-Յուսուֆի եղբորորդի Միդգա Ալին Արբեայից, Ջենգի Հասանը Բերկուբեց և Ջազիրայի կառավարիչ, Եմիր Շամսեդդինը 3.000 հոգով, օգնության հասան Միդգա Իսթանուլթին: Երբ առաջնակարգ զինված այդ բաջորդիները, ինչպես խռովահույզ ծով, խառնեցին և իրար տվեցին փարտադրաբար, սարսափելի թեժ պատերազմի կրակ վառեցին, իսկ ճառագող սրերն ու ավերիչ զինվորների էլ մարտի զենքը պատեցին: Այդ օրն Միդգա Իսթանուլթը, ինչպես բաջարի առյուծ, հարձակվեց թշնամու վրա և սուրը ձեռքին տապալեց նրանց հեծելազորին...: Մարտերը տևեցին տասնհինգից մինչև քսան օր: Քսանմեկերորդ օրը երկկողմանի մարտը առավել բուռն և կտրուկ վառվեց ու դաշտը հիշեցնում էր համաշխարհային դատաստանի օր: Դարա-Ռուսմանի կողմից մարտի դաշտում կռվող Նշանավոր երիտասարդները սպանվեցին: Եմիր Ռուսմանը բաց արժի պես հարձակվեց Դարա-Ղոյունլու գործի վրա: Միդգա Իսթանուլթը, սակայն, կանգնած էր մի խումբ հուսակ զինվորների հետ...: Եվ ահա նրանք հանկարծակի հարձակվեցին Դարա-Ռուսմանի վրա և տապալեցին նրան ձիուց, թեև նրա զինակիցներ Վիստամը, Սահմադ Ինաթ Խելիօղլին, Յահիշբեկօղլին, Խիզիր բեկը, Ջարսուն Շեյխ-Ալին, Հասնա Խազինդարին, Հասան Ալաեդդինբեկօղլուն և Ռուսման բեկի որդի Բայագետ մարտի դաշտում մաքուր խիզախությամբ կռվեցին: Մահմեդ փորձեց Դարա-Ռուսմանին կրկին ձիուն նստեցնել, բայց նա վնասված էր և ուժասպառ ու չկարողացավ վեր կենալ: Վերջապես, իր հմտությանը Դարա-Ռուսմանին կրկին նստեցրին, սակայն այդ ժամանակ Միդգա Իսթանուլթը նորից հարձակվեց: Նա գերեզմարեց մի շարք զինվորների և կրկին Դարա-Ռուսմանին տապալեց ձիուց: Նման գործողությունը կրկնվեց մի քանի անգամ, երբ բազմաթիվ հեծելազորներ օգնեցին նրան վեր ելնել: Ինաթ Խալիլի որդի Մահմադը, Յահիշբեկի որդին, Խիզիր բեկը, Դարա-Մահմուդը, Հասան Ալաեդդինի որդին և այլք՝ բոլորն էլ գերվեցին: Այդ պահին Դարա-Ռուսմանի որդի Ալի-բեկը (Ադ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ալին - Մ.Ֆ.) օգնության եկավ և հորը դուրս բերեց մարտադաշտից: Դարա-Ռուսմանը՝ վնասվածք և արյունաթափախ, ասաց որդիներին. «Խուճապահար փախչելը փրկության ուղի չէ: Լավ է, մարտով հեռանանք»: Այսպիսով՝ որդիները և մյուս հրամանատարները իրար օգնելով բանակը դուրս բերեցին մարտադաշտից: Մի քանի մարդիկ փորձեցին փախչել, բայց Ալի-բեկը նրանց նիզակով վերադարձրեց: Դարա-Ռուսման մեծ վշտով շարժվեց դեպի Ամիր, թշնամին տեսնելիս նա գնաց դանդաղ, իսկ երբ թշնամին չտեսնվեց՝ արագ: Նա ասաց. «Առյուծն այսպես է փախչում՝ երբ մեկին տեսնում է՝ դանդաղ է այդ անում, երբ ոչ ոք չկա՝ արագ է գնում»» (Հասան Ռուսմիլ «Պատմություն»):

⁵¹⁴⁵ «Ամիր Դարա-Յուսուֆի (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Դարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) մահից հետո եղանակ խաբան Շահռուհ Միդգան (Թեմուրյանների Եմիրության Եմիր Շահռուհը - Մ.Ֆ.), անընդհատ շարժվելով առաջ, անցավ երկինքի արևածագի բարձր վայրերը և ինչպես արևը, որը կետային բարձրությունից հորիզոնով գնում է դեպի միջօրեական, ուղևորվեց Թավրիզի կողմը: Հայտնի աղբյուրները Բայագետ Միդգան և Ջուլի Միդգան, Եմիրներն ու պետության պաշտոնյաները, հայրենի երկրներից այս երկրներ եկած կառավարիչները, նրա աշխարհը պահող և պաշտպանող որդի տղաները, ինչպես աստղերն ու մոլորակները, իրենց դեմը դարձրեցին դեպի նրան: Առանց պատերազմի, առանց կռվի, առանց խռովություն առաջացնելու և առանց արյուն թափելու՝ Շահռուհ Միդգան վեհորեն իջավ Թավրիզի երկրամաս: Ասպահան բեկը (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.), տեսնելով սա, ժամանակ չկորցնելով և անզգուշություն չցուցաբերելով, շրջվեց դեպի Իսթանուլթ Միդգայի (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Իսթանուլթը - Մ.Ֆ.) կողմը: Վեհաշնորհ խաբանը Իբրահիմ Ջակուլին հարձակման համար նրա հետևից ուղարկեց: Այդ հարձակման ուժը Մշո դաշտում հասավ Ասպահան բեկին, որը, իր բեռը, գույքը և ունեցվածքը թողնելով նրանց, արագորեն բռնեց իր ձիու գլուխը: Ամիրի վերևում նա միացավ Իսթանուլթ բեկին, ընդ որում, ինչպես արդեն ասվեց, Մարդին հասնելուց առաջ Յուսուֆ բեկի գանձարանն անցել էր Իսթանուլթ Միդգայի ձեռքը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Միդգա Բայսունկուրն առանց մարտի, վեճի, անկարգության և արյունահոսության մտավ Թավրիզ, ինչից հետո Իբրահիմ Ջակուլին ուղարկեց Ասպահան բեկի (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) հետևից՝ նրան արագորեն հասնելու համար: Նրանք նրան հասան Մուշի Ավել կողմից վայրում, սակայն Ասպահան բեկը, վախից թողնելով իր ունեցվածքն և իրերը, միացավ իր եղբայր Միդգա Իսթանուլթին (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Իսթանուլթին - Մ.Ֆ.), որը գտնվում էր Ամիրի մոտ» (Հասան Ռուսմիլ «Պատմություն»):

⁵¹⁴⁶ «Այս պայմաններում, երբ Եմիր Դարա-Յուսուֆի մահվան լուրը հասավ Արգինջանին, նրա բնակիչները Եմիր Թահարբեկի (Արաթենյանների Եմիրության Եմիր Մուլախարբեկի - Մ.Ֆ.) թոռ Յար Ալին ընդունեցին Եմիրի պաշտոնում, ինչից հետո թալանեցին Եմիր Դարա-Յուսուֆի որդի Աբու-Մալիկի որդուն և դուրս հանեցին այնտեղից» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ պատճառով Եմիր Դարա-Յուսուֆը (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Դարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) Արգինջանը գրավելու համար ուղարկեց իր որդի Աբու-Մալիկին...: Երբ Դարա-Յուսուֆի մահվան լուրը հասավ Արգինջան, նրա բնակչությունը Թահարբեկի թոռն Յար Ալին ընտրեց իր Եմիր, իսկ Դարա-Յուսուֆի որդի, Եմիր Աբու-Մալիկն էլ կողոպտվեց և բաղաթից դուրս շարժվեց» (Հասան Ռուսմիլ «Պատմություն»):

⁵¹⁴⁷ «Գարունը բացվելուն պես Շահռուհ փաշան (Թեմուրյանների Եմիրության Եմիր Շահռուհը - Մ.Ֆ.) Ռաբիա Ա մանի թողեց ձմեռոցը և շարժվեց դեպի Թավրիզ: Թագավորի հրամանով Միդգա Իբրահիմ սուլթանը և Եմիր Շահմեյիշը 20.000 հեծյալով պետք է շարժվեին դեպի Նախիջևան և Սալմաստ, որտեղ բնակվում էին Միդգա Աբու-Մալիկը ու Միդգա Ասպահանը (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.): Հրամանատարները ըստ հրամանի շարժվեցին այդ կողմ: Այդ պահին Միդգա Ասպահանի օգնականները իրենց հավատարմությունն արտահայտեցին աստվածային գործին և փաշան նրանց մեծ պատիվ տվեց, ապա հետ ուղարկեց: Ղարաթիպաք բնակավայրում հայտնեցին, որ Յարահմեդ Ղահրամանցին իր անվտանգության և անվախության պատճառով, սկսել է հակադրություն ցուցաբերել ու հարձակում է կատարել Գանձակում և Բարդաում գտնվող հրամանատարների օգնականների վրա: Արդյունքում Շահռուհը Միդգա Բայսունկուրին հանձնարարեց նրանց հետամուտ լինել ճանապարհով և լռեցնել: Յարահմեդը, տեղեկանալով նրանց անսպառ գործի զայստի մասին, փախավ Սեֆարդեն ամրոց: Միդգա Բայսունկուրը ամրոցը պաշարեց: Երկու-երեք օր անց Յարահմեդը անգորությունից և անելանելիությունից դադարեց դիմադրել և ներքև իջավ: Միդգա Բայսունկուրը նրան հասցրեց աստվածային ապաստարան և այստեղ նա հանձնվեց Եմիր Չահառաշանբեկին» (Հասան Ռուսմիլ «Պատմություն»):

⁵¹⁴⁸ «Այդ ընթացքում նա (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Իսթանուլթը - Մ.Ֆ.) գերեզմարեց Սասուն և ողջ Մշո դաշտը, ինչպես նաև Խուլթը, Կնճը, Վարդուլը, Խնուլը ու Բուլնախը: Նա բոլոր այս երկրները գերեզմարեց և բոլորին տարավ Սուլթանիկա: Նա դրանք այրեց, լեզուն խափանեց և հավաքեց հանեց» (Կիլիկոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Գրեցի սա Հայոց 880 թվականին, երբ գտնվում էին լեռների վիմային քարանձավներում, ուր փախել էին Չաղաթայից և թուրքերի անհուն գործից» (Ռովհանես Գրիչ «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

⁵¹⁴⁹ «Այդ ընթացքում Ջուսադա Ա մանի սկզբին Թեմուրյանի (Արաթենյանների Եմիրության ապագա Եմիր Մուլախարբեկի - Մ.Ֆ.) թոռ Եմիր Ալիի ուղարկած ղեկավարները և Վրաստանի իշխան Իվանի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Իվանե Ջակելի - Մ.Ֆ.) օգնականները միացան թագավորի (Թեմուրյանների Եմիրության Եմիր Շահռուհը - Մ.Ֆ.) բանակին: Միևնույն ժամանակ Եմիր Շահմեյիշի սուրհանդակները հաղորդեցին, որ Դարա-Ռուսմանը (Ադ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Դարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) պարտվել է Միդգա Իսթանուլթին (Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Իսթանուլթին - Մ.Ֆ.): Մարդկանցով բնակեցված աշխարհի մեկ բառորդի թագավորը Ջուսադա Ա մանի 3-ին անցավ Արաթ գետը և կանգ առավ Սասունեղյանի մոտ: Ջուսադա Ա մանի 23-ին Բայեզետ ամրոցի շրջակայքը դարձավ երկրի և ծովի տիրույթ կանգառ: Այդ ամրոցը տեղադրված է բարձր լեռան գագաթին և այնքան բարձր է, որ հզոր քամին անգամ դրա ստորոտից չի կարող անցնել: Նրա ամրությունը այնքան է զորեղ, որ ամենահեռատես մտքով մարդ անգամ չէր կարող որոշել նվաճել այն...: Ամփոփելով գործը, սակայն, հաղթական դրոշով զինվորները այդ օրը բաղաթը պաշարումով վերցրին և դրա վրա հարձակողների գրավման դրոշը, բանգը Միդգա Բայսունկուրի օգնականները, իրենց բաջության

շտորհիվ, շարժվեցին լեռան վրա տեղավորված մի բանի պահակախմբերի վրա և խլեցին դրանցից ամրոցը: Հաղթական բանակի ձեռքը մեծ բանակի ավար ընկալի (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁰ «Այնուհետև լուրջ հեղինակությամբ օժտված իշխան (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) Ալադաղ ընթացավ՝ ցատկելով Իրանց լեռան ստորի լանջերով, անցնելով Աբադա-Սարայով և ուղղություն վերցնելով Ախլաթի կողմը: Ծանապարհին նա Աղիջևազ ամրոցը գրավելու առաքեց էփր Զանաշիրին: Նշված էփրը գրավեց այդ ամրոցը և գործով մնաց այնտեղ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵¹ «Մուշի անապատին ծովի նման բոլորեված և կայծակի պես սլացող գործի մոտեցման պատճառով Միդգա Ասպահանը (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) լքեց այդ նահանգը և Դիարբեքիրում միացավ Միդգա Իսթանդեղին (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Իսթանդեղին (1421-1438) - Մ.Ֆ.): Նրան հետևող Միդգա Իբրահիմ Զակուն նվաճեց Միդգա Ասպահանի ողջ ունեցվածքը, որը ընկավ նրա գործի ձեռքը, իսկ Մուշի ամրոցի ղեկավար էփր Աբդուռահմանն էլ հանձնեց ամրոցը: Այդ ժամանակ Բիթլիսի նահանգապետ էփր Ծանեդդինը (Ծանադդինյանների էփրուքյան էփր Ծանեդդինը - Մ.Ֆ.) և Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ղարա-Ղոյունյունը (Մ.Ֆ.) իր որդիներ Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էփրուքյան ապագա էփր Ալիի - Մ.Ֆ.) ու Բայազետ բեկի հետ միասին հաջորդաբար միացան իշխանների գործին: Ծառուհը ընդունեց Դիարբեքիրի նահանգապետներին, պատիվ ցուցաբերեց նրանց, հանձնեց հագուստներ և թույլ տվեց գնալ, իսկ ինքն իր փայլուն անձով ընթացավ դեպի Թավրիզ: Այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիները մի բանի ջոկատներով մոտեցել են Ախլաթին: Էփր հայիդուկան (Շիրվանշահների էփրուքյան էփր հայիդի (1417-1464) - Մ.Ֆ.) գնաց Շիրվան, էփր Իսֆենդիարը՝ Դերբենդ, Զուստայը՝ Առան, Մեյիթ-Էգեմի (Ծանադդինյանների էփրուքյան էփր Եգդաշիրի - Մ.Ֆ.) որդի Մեյիթ Մուհամմեդը (Ծանադդինյանների էփրուքյան էփր Ահմեդը - Մ.Ֆ.)՝ Զորստան, էփր Ծանեդդինը՝ Բիթլիս, էփր Մուհամմեդ Զուրդը՝ Ախլաթ: Բոլորը արժանացան բարձր պատիվների և ազնիվ հագուստների, զարդարվեցին արքայական զարդերով, բազմազուն գլխարկներով, թաանկարժեք բարձր զարդարած գոտիներով, ամենատարբեր նվերներով և ուղարկվեցին իրենց ուղիներով» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵² «Հիջրի 824 թվականին էփր Թեմուր Գուրգանի (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդի Միդգա-Ծառուհը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) մոտեցավ Վանի և Ոստանի սահմաններին, որպեսզի տապալի ու վերացնի Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիների (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Նախին էփր Ասպահանի և գործող էփր Իսթանդեղի - Մ.Ֆ.) իշխանությունը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

«Չաղաթյան (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.), առ և ավար վերցնելով, գնաց Խորասան, որտեղից եկել էր» (Թովմա Մեծովեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 42):

«Մրա ստացումը եղավ Հայոց 880 թվականին՝ մի տարի, երբ Նետողաց ազգը եկավ և ավերեց Հայոց բոլոր աշխարհը, ավաղ» (Գրիգոր Բերկրացի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Հայոց 880 թվականին չորրորդ անգամ ելավ Նետողաց ազգը, որ խորեզմ Է կոչվում, և պարսից փառիշահ Ծառուհի (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհի - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ասպատակեց» (Հովհաննես Սանահեցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Դրանից հետո Արևելքի թագավորը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) մեծ ավար և անբավ հարստություն վերցրեց իր գործի համար ու դարձավ Թուրքաց աշխարհը, իսկ Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Իսթանդեղը - Մ.Ֆ.) կրկին դարձավ Թավրիզ ու տիրեց նրան» (Թովմա Միսնայանց «Տարեգրություն»):

«Հայոց 871 թվականին եղավ Ծառուհի (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհի - Մ.Ֆ.) առաջին գալը» (Անանու «Ժամանակագրություն 1440 թվականի»):

«Այդ տարի Չաղաթայը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) մտավ Հայոց աշխարհ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 871 թվականին Թեմուրի (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդի Ծառուհը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) եկավ Ղարաբաղ» (Անանու «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Հայոց 871 թվականին Ծառուհը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) եկավ Ղարաբաղ» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵¹⁵³ «Բարձր պատիվ ունեցող իշխանները, Ղարա-Ոսմանի (Աղ-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ղարա-Ոսմանի - Մ.Ֆ.) հետ միասնելով, գեկուցեցին: «Երկիրն ավերակների մեջ ընկնելու պատճառը Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիներն են: Դրանց ոչնչացման օրից հետո միայն երկիրն առանց խռովքի կլինի»: Հետո նրանք նաև ասացին. «Այս երկրի ավերակները նրանցից են, նրանցից աշխարհը տրտմել է: Ժողովուրդը նրանց դաժանությունից դժգոհ է, մի թողեք գայլին հովիվ դարձնել եղբերուի վրա»: Արդյունքում՝ աշխարհի իշխանը (Թեմուրյանների էփրուքյան էփր Ծառուհը - Մ.Ֆ.) հրամայեց զինվորական պարագաները, թթուկները և այլ բաները պատրաստել ու վերադարձնել Արձեշ: Իյլաս խոջան և Ղարա-Ոսմանը փոքր ջոկատներով առաջ ուղարկվեցին: Այդ ամսվա վերջին Դերբենդը եկան կանայք և տեղավորվեցին հարեմում: Առաջապահ իշխանների հետ գտնված էփր Մուհամմեդ խոջա Զոհրեմ, Միդգա Իսթանդեղի (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Իսթանդեղի - Մ.Ֆ.) պահակների հետ կռվելով, երկու հոգի գերեվարեց և ներկայացրեց շահի առջև: Ղարա-Յուսուֆի որդիները մի բանի անգամ հաշտություն առաջարկեցին, բայց արդյունք չեղավ: Ծառը աստիճանաբար մոտեցավ նրանց: Վերջապես, Ունջեմ ամսի 27-ին, երեքշաբթի օրը երկրի գործը կանգ առավ Աղաղենի դիրքում: Թուրքմենի գործը Ալաշկերտի տարածքում գտնվող լավ դիրքում էր տեղավորվել և փորել էր խրամատներ: Ծառի գործը իր ծանր գույքը հանկարծ նետեց մի հարմար վայրում, երկու փարսախ առաջ շարժեց և կարգավորեց շարքերը: Թուրքմենի բանակը վախճնում էր Խորասանի բանակի փղերից, բանի որ իրենց նժույգները երբեք փղի չէին տեսել: Այդ ժամանակ նրանք մեծ ցուլերին հացահատիկի տոպրակներով նմանեցրին փղերի, ոմանք էլ այլ ավազից փղի արձան պատրաստեցին և ձիերն ուղղեցին դրենց վրա, որպեսզի դրանք փղերից չվախենան: Միդգա Իսթանդեղը մի խումբ բաջերի հետ կանխորոշում տեղավորվեց: Այդ թևում Փիր Հուսեյն բեկ Սաադուլուն, Կորկան Ալպափուսը, Սերկան Ալպափուսը և Փիր Մահմեդ Սաադուլուն էին՝ իրենց ենթականերով: Չախ թևում էին Ասպահան Միդգան (Ղարա-Ղոյունյունների էփրուքյան էփր Նախին էփր Ասպահանը - Մ.Ֆ.), Բայրամ բեկը և նրա որդի Ծառուհը բեկը: Այն կողմում, Ծառուհի գործի առաջապահում էին բեկսուսկուր Միդգան, էփր Ծառուհը, Շեյխ Լոդման Մեյիթը և Շեյխ Լոդման Բառլասը: Ծառուհի գործի աջ թևում էին Շիրվանի նահանգապետի որդի Իբրահիմ Սուլթանը, Սպահանի նահանգապետ Ռուստամ Միդգան, Բիթլիսի թուլարները, էփր Իբրահիմ Զակուն և Եգդի նահանգապետ էփր Զաքարե Ծառին: Չախ թևում տեղավորվեցին էփր Փիրուզահ Թարխանը, Ղարա-Ոսման Բայանդուրը և նրա որդի Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էփրուքյան ապագա էփր Ալիի - Մ.Ֆ.): Ծառուհը իր փայլուն անձով կանգնեց կենտրոնում...: Պատերազմի փղերին զարդարեցին զինվորական հանդերձաններով և շերտավոր գրառով, նրանց մեջքի վրա տեղադրեցին աշտարակներ, իսկ ճշգրիտ հարվածող մի խումբ փորձառու աղեղավորներ էլ տեղավորվեցին դրանց մեջ...: Ծառուհի գործը՝ հետևանք և հեծյալ, ծովի նման ծավալուն էր: Երբ երկու կողմերի բանակները տեղավորվեցին, առաջինը իր մի խմբով առաջ թռավ Փիր Հուսեյն բեկ Սաադուլուն՝ հարձակվելով Ծառուհի ծախ թևի վրա: Էփր Փիրուզահ Թարխանն ու Ղարա-Ոսմանը նույնպես գնացին նրանց դեմ հարձակվելու: Բահադուրները իրար վիրավորեցին և սպանեցին սրտին խոցող նետերով ու շողողացող սրերով...: Ծառուհի գործը պարտություն կրեց: Էփր Փիրուզահ Թարխանն ու Ղարա-Ոսման Բայանդուրը փախուստի ծանապարհը բռնեցին: Այս պարտության համար, սակայն, Ծառուհը երբեք չտրվեց վշտին: Նա բացեց աղոթքի ձեռքերը առ երկինք, դեմքը դեպի երկիր ուղղեց և բազմիցս բարեխոսեց Աստծուն: Ամպերը, այն պահից, երբ արեգակը հասավ կապույտ գլբեթի միջին կետի և մինչև այն պահը, երբ իր գլուխը ուղղեց արևմուտքի հորիզոն, կրակի գայլույթով ուժգին լուսավորված էին: Ապա, այդ երկու կատաղի բանակները կանգնեցին դեմ դիմաց՝ միմյանց առջև: Երկու կողմերն էլ հսկողներ նշանակեցին և մինչ առավոտ հերթապահություն կատարեցին: Վերջապես արևելքի սուլթանը բարձրացրեց իր լուսեղեն դրոշը, մաքեց երկրի երեսը խավարի ավազից ու փոշուց և լույսերի սրի հարվածով գիշերվա բազմաթիվ բանակը անհետացավ...: Երկու բանակներն էլ խորից շարժվեցին և մարտադաշտից ցնցող աղմուկներ բարձրացան: Չաղաթյա բանակը կազմեց իր շարքը և գրեթե կես փարսախ առաջ գնաց: Մյուս կողմից էլ Միդգա Իսթանդեղը կազմակերպեց թուրքմեն բանակի երկու թևերն ու կենտրոնը և առաջ եկավ՝ կանգնելով մարտադաշտում: Բահադուրների հարձակման ու առյուծի նման բաջերի աղմուկը երկրազուլուն շարժեց: Կռվի այիթների տատանումից, որպես Արիավիրի օր, երևացին դատաստանի դաշտի նշանները: Արյուն խոնավությունը և գոլորշին հասավ երկնքին ու երկնքային նշաններին...: Այդ օր Օմարեյի որդի Միդգա Ռուստամը աջ թևում կռվեց այնպես, որ դաստանի հերոս Ռուստամի հոգին նրան հավանություն տվեց: Էփր Իբրահիմ Զհանշահն էլ ծախ թևում բաջություն ցուցաբերեց՝ Միդգա Իսթանդեղի մեծեղից գերեվարելով Փիր Հուսեյն բեկ Սաադուլուն: Երբ ցերեկային լույսը թաքնվեց գիշերային անբերի շիկաիեր մազերի խավարում, Ծառուհը հրամայեց, որ հաղթության դրոշով գործերը իջնեն մարտադաշտ և հսկողություն իրականացնեն...: Այդ ժամանակ Ղարա-Ղոյունյուն բանակից փախած մի շարք մարդիկ հայտնեցին, որ Ղարա-Յուսուֆի որդիները պատրաստ էին մահվան: Արևելքի սուլթանը արեգակը դրեց ևս վրանի վրա և մաքեց երկրի երեսը խավարից, ինչից հետո Ծառուհը բարձրացրեց մեծամեծ ու փառավոր դրոշը: Մյուս կողմից թուրքմեն բանակը կանգնեց, որ արևի ծառագայթների նման անչափ ու անձրևի կաթիլների նման բազմամարդ էր...: Մեծաբանակ և անվանի գործի առաջ կանգնեցին լեռանման ու ծովանման փղերը: Զորքերը իրար դեմ անցան նետերով, սրերով և դաշույններով: Այդ թևից Միդգա Սուլթան Իբրահիմը,

Ռուստամ Միրզան և Իբրահիմ Ջակուն, հարձակվեցին Միրզա Իսթանուլեի ծախս թելում պաշտպանվող Ասպահան Միրզայի, Բայրամ բեկի, Շահսուվար բեկի և Կոռլան բեկ Ալպալույի վրա և, բազմաթիվ մարտերից հետո, հաղթեցին նրանց: Իր ծախս թելը խորտակված տեսնելով՝ Միրզա Իսթանուլեի մեջ արթնացած կռվի կրակը բռնկվեց և նա հարձակվեց Շահնուհի առաջապահների վրա: Միրզա Բայսունկուրը, էմիր Շահմեյիքը և Շեյխ Լոդման Բադլասը փախուստի դիմեցին: Թուրքմենները հարձակվեցին Շահնուհի բանակի կենտրոնի վրա, որտեղ առաջին շարքում կանգնած էին մարտական հանդերձանքով զինված փղերը և զինվորները: Այս թուրքմենները մի շարք հարվածներ հասցրին փղերին և նրանց բազմաթիվ վերքեր պատճառեցին: Նրանք իրենց մարտական ձեռքին անգամ հասցրին այն տեղը, որտեղ կանգնած էին կանաչ՝ գերելով մի քանի գեղեցիկ թիթեռների: Շահնուհը, տեսնելով այս պատկերը, առաջ մղեց փղերին և մի ջոկատ էլ՝ կենտրոնից նրանց դեմ հարձակում գործելու համար: Փղերը առաջ ընթացան ինչպես աշխարհով ծավալվող քամիները և քարի պես ամուր իրենց ատամները խրեցին բախադուրների մարմինների մեջ...: Էմիր Իբրահիմ Ջահանշահը և Միրզա Ռուստամը էլ իրենց հերթին ջանք գործադրեցին ու առյուծի նման կռվեցին, իսկ ծախս թելում էլ էմիր Ալպադին Ալին, էմիր Փիրուզահ Թարխանը և էմիր Ֆերմանշեյիը պահպանեցին իրենց դիրքերը: Իրոք, թեև Միրզա Իսթանուլեի աջ թեև հարձակվեց նրանց վրա, բայց նրանք էմիր Բուտային և խոջա Մուհամմետ Մուշարրաֆ Սիմանին բանակալարության քիչ փորձ ունեցող մի ջոկատի հետ ոչնչացրին: Միաժամանակ, թուրքմենների շարունակական և անհրաժեշտ հարձակումների պատճառով էր, որ գրեթե հաղթած բանակը ստիպված եղավ վտանգավոր փախուստի դիմել, ինչը հակառակ էր իրենց կարգին ու սովորությանը: Այդ պահին Շահնուհը հրամայեց դաշտի կենտրոնում ծամբար կառուցել, ինքը իջավ արագավազ ձիուց, կատարեց ճաշի աղոթքը, կրկին բարձրացավ ձին և կանգնեց կենտրոնում: Այդ ժամանակ էմիր Շահմեյիքը հրամայեց գվարձայի նվազաբան հնչեցնել և լուր տարածքը, թե Միրզա Ասպահանը բռնկված է: Երբ թուրքմենները լսեցին այս կեղծ լուրը, զարմացան և խառնվեցին իրար: Միրզա Բայսունկուրը, նկատելով հակառակորդի թուլությունը, մեծ բանակով հարձակվեց նրանց վրա: Շահնուհը 5.000 նահատակների ուղարկեց նրանց օգնության, իսկ ինքն էլ ամբողջ բանակով հարձակվան անցավ: Դաժան մարտ եղավ: Միրզա Իսթանուլեի մեծ ջանք գործադրեց իր բանակի կարգապահությունը պահպանելու համար, բայց դա չհաջողվեց: Անհրաժեշտության պատճառով նա դիմեց փախուստի դեպի հովիտ: Շահնուհի բանակը նրանց հետևեց և խոցող սրերով շատերին կոտորեց...: Օսման բեկը գերեվարեց Մեհմեդ Սաադուլին, իսկ նրա որդի Ալի-բեկն էլ բռնեց Մեհմեդ բեկի որդի Փիրվեբին: Նրանք ներկայացվեցին Շահնուհի ներկայության տակ: Շահնուհը Աստծուն շնորհակալություն հայտնեց և Իրաքի, Պարսիքի, Խորասանի, Կրմանի, Խուզիստանի, Օսմանյան ծովի, Մավարաուն-Լահրի, Բաշադարի, Թոխսարիստանի, Ղազնին և Ղաթիյի նահանգներին, Սիլսին ու Ֆոլկաստանի երկրներին նվաճումների մասին գրություններ ուղարկեց: Օրը շարժվեց դեպի ավարտ՝ աշխարհի վեժ թագավորը հայացքը տանելով թուրքմեն գերեվարների վրա: Նա բոլորին լավ վերաբերվեց, եկավ խոյ, իսկ այնտեղից էլ անցավ Թավրիզ՝ այդ տարածքի կառավարությունը վստահելով Օսման բեկի որդի Ալի-բեկին: Ռամադան ամսվա սկզբում Շահնուհը փառքով և հաջողությամբ կանգ առավ Սուլթանիեում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.), մինչև Ասպահան բեկը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) և Իսթանուլեի Միրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանուլեի - Մ.Ֆ.) կնիավորվեին, եկավ Սիդիֆեդ: Դրանից հետո նա իր ընտիր որդուն (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ալին - Մ.Ֆ.) 500 հեծյալով ուղարկեց աշխարհի ապավեն հանդիսացող վեհաշնորհ խաբանի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահնուհի - Մ.Ֆ.) դուռ: Ալի-բեկը, այդ տարածությունը անցնելով, հասավ սուլթան Իբրահիմ Ջակունի, ինչից հետո նրանք միասին հասան պետության սյունի ոտքը՝ թագավորի բանակատեղը: Այդ վայրում, երբ Շահնուհ Միրզան ցանկանում էր վերադառնալ, Ալի-բեկը երանավոր ականջների ներկայացրեց. «Իսթանուլե բեկը և Ասպահան բեկը միացել են, ինչից հետո Ղարա-Ղոյունլու էմիրները, Իսթանուլեի Միրզայի թագավորության մասին համաձայնության գալով, շարժվել են այս կողմ»: Մի քանի օր անց էլ լուր եկավ. «Բիթլիսից Ղարա-Ղոյունլուներ են եկել»: Դրա վրա Շահնուհ Միրզան, Ալի-բեկի նուկերներից մի խումբ նշանակելով որպես կարաուլ, աշխարհը խլող և հովանավորող դրոշմ բացեց դեպի Արժեշի կողմը՝ Ղարա-Ղոյունլին հեռացնելու ու նրա արմատը կտրելու համար: Կարաուլից հետո հաստատվեց լուրը, որ Ղարա-Ղոյունլուն հասել է այդ կողմերը, բանգի Ախլաթով անցել և իջել էր «Մյուս Բուլանուլ» կոչվող վայրը: Այդ ժամանակ Շահնուհ Միրզան, հրամայելով պատրաստել սուր տուներներ և նմանափայ մարտական գեղեթեր, առաջ շարժվեց: Նա, անցնելով Սուլթանյան Գյումբեթից ու Ալաշկերտի գետից, գործի մեջքը ամրացրեց Բալթ Գյուլի միջոցով: Այդ վայրում էլ հենց Օսման բեկը՝ փաղիշառի գորավայրը, նրան հասավ: Իրոք, ընդարձակվելով անցնելով Ալաշկերտի շրջանը և Ալադարի լանջը, նա հանգրվանեց Աղ-Ղեմում: Շահնուհ Միրզան կազմակերպեց աջ և ձախ թևերը: Շահնուհ Միրզայի առջևի թևում Բայսունկուր Միրզան, Շահ Մեյիք բեկը և Շահ Լոքման Բադլասն էին: Աջ թևում էին Օրդի նահանգապետի հայտնի որդի Իբրահիմ Սուլթանը, Ասպահանի նահանգապետի որդի Ռուստամ Միրզան, մեծ էմիրներից Շաբուրեյի և Իբրահիմ Ջակուն: Ձախ թևում էին էմիր Փիրուզ Շահը և Օսման բեկը: Իսթանուլեի Միրզայի աջ թևում իր մարդիկ էին՝ Սահլու Փիր Սահմադը, իսկ ծախս թելում՝ Ասպահան բեկը, Բայրամ բեկը, նրա որդի Շեհսուվար բեկը, Սորկան և Ալջուվուտը: Ահա այսպեղ կազմված՝ վեհաշնորհ խաբանի բանակը, կազմված հայտնի որդիներից և հրամանատարներից, հետևակից ու հեծյալներից, թվով անսահման և ոգեշնչված, որպես ծով առաջ շարժվեց...: Մեծ պատերազմի նախորդ օրը Իսթանուլեի Միրզայի աջ թևը, հարձակվան անցնելով Շահնուհ Միրզայի ծախս թևի ուղղությանը, գետնից փոթորիկ և ապակայունության փոշի բարձրացրեց: Պատերազմի կրակը այդտեղ մարմնային մնացորդները: Իսթանուլեի Միրզան իր սուրն առաջնորդեց՝ ինչպես ծովի առաքելությունից խելագարված մի եակ, որ գործում է պատերազմական ծովում: Ամենուր Արասի գետի պես արյուն հեղվեց: Էմիր Փիրուզ Շահի հերոսական գորավիզը, որը պատկանում էր սրբազան խաբանի ծախս թևին, կարծես սիրահարների սիրտ և սիրելիի մազ, բայցայն: Օրն անցավ մթության և տառապանքի, ինչպես Չաղաթայի հեռացման և բաժանման օրերը: Այս կռվից Շահնուհ Միրզայի սուրբ սիրտը տեղից շարժվեց: Նա իր ձեռքն ուղղեց երկնքի կողմը, դեմքը խոնարհեց և երկնային օգնությանը ոգևորվեց: Նա իր հայտնի բառերին, սկզբունքային էմիրներին, գնդերի հրամանատարներին և ժամանակի պաշտոնյաներին հաղթության համար ոգևորեց: Հաջորդ օրը արևելքի սուլթանը իր սև վրանի վրա, երկրում բնակվողների գլխից վեր պարզելով, արևելյան հորիզոնում բացեց լուսարձակող դրոշմ, հողատարածքը մուգ փոշուց մաքրեց և լույսի սուրբով գիշերային արագ գործը ուղարկեց անտեղության գիրկը: Ահա այդպես սրբազան խաբանը պատերազմի համար բացեց մեծության և ազնվության դրոշմ: Շարքերը նախապես նշված ձևով կազմակերպվեցին, ինչպես պահանջվում էր: Իսթանուլեի Միրզան էլ նրա առջև նույն կարգով տեղաշարժվեց: Արծիվ-երիտասարդների աղմկոտ բարկության ծայր շարժում էր հողագունդը ինչպես փոթորիկ, երբ ցրտաշունչ գնդի ծովերը փոծի դաշտի վրեժախաղախների կրծքերից վերածվում էին կրակազնի: Շահնուհ Միրզայի աջ թևում հարձակման անցան Իբրահիմ Սուլթանը, Ռուստամ Միրզան և Իբրահիմ Ջակուն, որոնք եկան Իսթանուլեի ծախս թևում գտնվող Ասպահան բեկի, Բայրամ բեկի, Շեհսուվար բեկի, Սորկանի և Ալջուվուտի վրա: Երկու կողմերն էլ մեծ ջանք ու պայքար ծավալեցին: Ձախ թևի պարտությունը տեսնելով՝ Իսթանուլեի Միրզայի գայրույթը դարձավ անտանելի և ներսից այրող: Նա հարձակվեց Շահնուհ Միրզայի կենտրոնի վրա, որի առաջ շարունակում էին կանգնած մնալ գայլերի նման զրոգված փղերը և արեղներով զինված հետևակայինները: Առաջատարը կազմված էր Միրզա Բայսունկուրից, էմիր Շահ Մեյիքից և Շեյխ Լոկմանից: Նրանց, սակայն, անհաջողություն պատուհասեց: Իսթանուլեի Միրզան շատ մարդկանց գերեվարեց և գերության բռնեց: Ֆետևակայինների մեծ մասը ընկան սրերի վրա, հեծյալներից ոմանք ոչխարի պես ցրվեցին, իսկ մյուսները կապվեցին կապերով: Փղերը նույնպես գերեվարվեցին և վերքեր ստացան: Իսթանուլեի Միրզայի մարդիկ ձերբով կտրեցին և ռազմերթով անցան մինչև կանանց կանգնած տեղը՝ հասանելով Շահնուհ Միրզայի հիմնական գործի թիկունք: Այնտեղ ևս նրանք նրանցից շատերին գերի վերցրին: Այս իրավիճակը տեսնելով՝ Շահնուհ Միրզան հանկարծակի ամրացրեց իր առաջավոր ջոկատը և հաղթեց Իսթանուլեի Միրզային: Միաժամանակ Օսման բեկը ծախս թևում հերոսություն ցուցաբերեց և հարձակվեց Իսթանուլեի Միրզայի աջ թևի վրա: Սաադուլ Մեհմեդ բեկն ընկավ Օսման բեկի առաջապահ Դևրե բեկի դեմ մարտում, իսկ նրա Փիր Ղայթ անունով որդուն բռնեց և գերի վերցրեց Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ռուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) հայր Ալին: Բռնվեց նաև Փիր Ղայթի եղբայր Փիր Ռուվեյսը: Շահական զորավարներից շատերը փախուստի դիմեցին: Այդ ժամանակ վեհափառ Սահիբ Կիրանը Օսման բեկին վերադարձի թույլտվություն տվեց, իսկ Ալի-բեկին էլ նշանակեց Թավրիզի էմիր: Դրանից հետո Աշխարհի ապավեն դրոշներն արդեն վերադարձի ուղու վրա էին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարեբեիրի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ եկավ նաև Շահնուհը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահնուհը - Մ.Ֆ.), իսկ Իսթանուլեի Միրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանուլեի - Մ.Ֆ.) դիմեց փախուստի: Արդյունքում Իսթանուլեի դիմեց փախուստի, Շահնուհ փաղիշառը զբաղեցրեց նրա գահը և թուրքմենական բանակը շարժեցին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 164):

«Եթե այս թուրքմենական ցեղը և Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) հետևորդները ամբողջությամբ չոչնչացվեն, ապա այս պետության գործերը կարգի չեն գալ և ժողովրդի փրկակը չի բարելավվի: Ժամանակը եկել է: Աշխարհի տերը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահնուհը - Մ.Ֆ.), թող Ամենազոր Աստված երկարացնի նրա իշխանությունը, այս երկիր է եկել 200.000 հոգանոց մարտունակ, համարձակ և եռանդուն ռազմիկների հետ, ովքեր վախ չեն ծանաչում, բոլոր կողմերից հավաքվել են նրա փառավոր իշխանության ծառաները ու հաղթանակի ուղեկցող օգնականները՝ զինված, մարտական և պատրաստ փրկական: Այսօր ոչ ոք չի կարող չլսել Մեծի կամքի դեմ» (Հաֆիզ Աբրու «Համընդհանուր պատմություն»):

«Շահնուհ-Միրզան (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահնուհը - Մ.Ֆ.) Ալաշկերտի մոտ արյունահեղ մարտ ունեցավ Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիների (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպահանի և գործող էմիր Իսթանուլեի - Մ.Ֆ.) դեմ...: Հիջրի 824 թվականին էմիր Թեմուր Գուրգանի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդի Միրզա-

Շահուտի եկամուտը Արդարադատության սահմաններ, որպեսզի ճակատի Ղարա-Յուսուֆ թուրքականի որդիների դեմ...: Չարնան սկզբին Միրզա-Շահուտի Ղարաբաղի ձեռնարկի շարժվեց դեպի Արդարադատության Ղարա-Յուսուֆ թուրքականի որդիների դեմ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5, գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 4, գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 3): «Հիշողի 824 թվականին Միրզա Իսթանդուլը իր Ղարա-Յուսուֆը Ալաշկերտի շրջակայքում երեք օրը ճակատեց Միրզա Շահուտիի դեմ և մատնեց փախուստի: Միրզա Շահուտիի հեռանալուց հետո նա վերադարձավ Թավրիզ և բազմեց սուլթանական գահին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով ելավ էմիր Թեմուրի որդի Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն Ուլջանում հանկարծամահ եղավ, իսկ նրա որդի Իսթանդուլը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլը - Մ.Ֆ.) էլ երեք դաժան ճակատամարտերից հետո պարտություն կրեց Շահուտիից» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Իսկ Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆը - Մ.Ֆ.) որդի Սեֆնդարը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլը - Մ.Ֆ.) չկարողացավ հանդիպել հորը, սակայն հետո, բանի որ նստեց նրա տեղը, եկավ Բաղդադի կողմից, վերցրեց հոր զորքերը, ինչպես նաև՝ Հիզանի բաջրին, և եկավ Բագրևանդ գավառ՝ Տրոստի ու Գրիգոր Լուսավորչի ձեռքով շինված սուրբ ուխտի մոտ, որտեղ ուզում էր հարձակվել Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) վրա: Սա հասել էր Հեր և Չարավանդ գավառ, իսկ վերջում՝ Բերկոյի: Սեֆնդարի գալու լուրը հասավ նրան և նա իր հերթին անհուն բազմությամբ եկավ ու հասավ Արծեշ: Հետո նա երկու տեղ փոխ փորել տվեց՝ մեկն Արծեշում, իսկ մյուսը՝ Ասպիսկանում՝ մինչև Աղու լեռը, որից հետո մյուս օրը ելավ, գնաց Խանազադի՝ Ասպիսկանյաց դաշտը: Այստեղ ևս, սակայն, վախենալով հորը և զորեց զորական Սեֆնդարի զորքերից, նա ևս մի խրամատ փորեց: Ի վերջո կողմերը, հասնելով Վաղարշակերտ՝ Բագրևանդի դաշտը, դեմ-դիմաց բանակեցին: Դրանից հետո պատերազմի մեջ մտնելով՝ նրանք խփում էին միմյանց: Այդ ընթացքում այդ և բաց այդ պատերազմից մտավ Շահուտիի անթիվ զորքերի մեջ և, Չաղաթայի զորքից շատերին սատկեցնելով, կտրեց նաև փղերի ռունգերը: Դրանից զատ, նա նաև Շահուտիի տնից՝ հենց նրա սպասավորներից, մի կնոջ հափշտակեց՝ ահ և երկուրդ գցելով արևելյան բանակի մեջ: Շահուտի, սակայն, նրա ահից չսարսեց և, երբ իր ծառաներից ոմանք գնացին նրա մոտ ու հարցրին, թե. «Ի՞նչ ես այսպես հանգիստ, չէ՞ որ, ահա, կորանք բաց և մենամարտիկ Յուսուֆի որդու ահից», նա ելավ խորանի խորքից ու հրամայեց ուղտերն և անասունները տանել զորքի առջևից: Այդ ժամանակ բոլորը միաբերան գոչեցին, կախարդները թուղթ գցեցին դեպի երկինք և, մերկացնելով իրենց սրերը, դիմեցին նրանց վրա: Արդյունքում արագ և խելոք, սուր ու տեսերով հարվածներով, նրանք կոտորեցին անհնազանդ թուրքների զորքը: Այստեղ պետք էր տեսնել սարսափելի աղետը, երբ նրանց զոյունների աղմուկը սարսուծով դողացնում էր երկու կողմերին էլ, ինչպես Վարդան և Մուշեղ բաջրերն էին ճակատում պարսիկների դեմ: Եվ ահա հայրը որդուն ուրացավ, որդին՝ հորը, մայրը՝ դստերը և դուստրը՝ մորը...: Ի վերջո, երկու եղբայրները՝ Սեֆնդարն ու Ասպիսկանը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպիսկանը - Մ.Ֆ.), մազապուրծ եղած և սակավ զորքով փախստական գնացին աշխարհի ներքին կողմը՝ Մերոսին ու Մոսուլ, իսկ նրանց ողջ զորքը և գերդաստանն էլ Չաղաթայի ձեռքն ընկավ: Եվ այն տեղում, ուր Հայոց ու վրաց գերիների բաժանեցին, նույն տեղերում էլ իրենք գերվեցին նրանցից ու անթիվ և անհամար չափով կործանվեցին: Եվ ո՞վ կարող է գրի առնել անօրենների զավակների ճիշն և աղաղակը, որ նույն տեղերում մնացին ու բոլորը սովալլուկ և գազանակեր եղան: Դա եղավ մեր Հայոց 870 թվականին» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 41, 42):

«Չար թուրքները սկզբում վախեցան և փախան, իսկ հետո դարձան, սակայն կոտորվեցին ու իրենց արժանին ստացան, բանգի ընկան Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) ձեռքը, երբ նրանցից շատերը մեռան, իսկ այլք էլ փախան, գերվեցին, ձիու կոխան դարձան և խայտառակ կերպով թալանվեցին՝ փախստական ընկնելով ձորերը, ընդ որում այդ ընթացքում նրանցից շատերը մեկը մյուսի դահիճ դարձան: Նրանցից անթիվ ավար տարվեց, ձիեր և շատ ուղտեր, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ, որոնք գերվեցին, թիվ չկար: Ողորմած եղավ, սակայն, Շահուտի և թույլ չույժեց կոտորել նրանց, բանգի նա բարի սիրտ ուներ ու խղճով էր» (Գրիգոր խլաթան «Հիշատակարան աղետների»):

«Թուրքները այլևս չէին փախան ներքին երկիր, իսկ հետո էլ բազում զորքով հետ դարձան: Նրանք 150.000 ծիպիկոր էին, սակայն Վաղարշակերտ գավառում՝ Բագավանի մոտ, խիստ խայտառակ կերպով կոտորվեցին Չաղաթայի զորքի կողմից: Այնուհանդերձ Շահուտի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) որդուն եղավ և թույլ տվեց նրանց մազապուրծ փախչել, իսկ գերիներին էլ ազատ արձակեց» (Կարապետ Աղեթցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Դրանից հետո թուրքները 150.000 ծիպիկորներով գնացի հետ, սակայն խայտառակ եղան և նրանցից շատերը կոտորվեցին, իսկ դա եղավ Վաղարշակերտ գավառում՝ Բագավանի մոտ» (Սկրտիչ Վանեցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Հայոց 880 թվականին Չաղաթայը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) Վաղարշակերտի մոտ հաղթեց թուրքներին՝ Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիներին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպիսկանի և գործող էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.), և դառնորեն գերեվարեց» (Սկրտիչ Եղեգի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Միրզա-Սեֆնդարը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլը - Մ.Ֆ.) մարտի և պատերազմի մեջ մտավ Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն կոտորվեց նրանից, նրա զորքերից շատերը սատկեցին, իսկ ինքն էլ մազապուրծ պրծավ նրանց ձեռքից ու փախավ» (Թովմա Միսասյանց «Տարեգրություն»):

«Եղավ Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) առաջին անգամ Հայաստան գալը և խոյ հասնելը, որտեղ նա հաղթեց թուրքներին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլին - Մ.Ֆ.) ու հեռացավ» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի եղավ Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) առաջին գալը, որը հաղթեց թուրքներին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆին - Մ.Ֆ.) և գնաց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 870 թվականին Շահուտի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) առաջին անգամ եկավ Հայաստան, հաղթեց թուրքներին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլին - Մ.Ֆ.) և հեռացավ» (Առաքել Դավիթբեկ «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 870 թվականին Չաղաթայը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) եկավ Հայոց աշխարհ: Իսթանդուլը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլը - Մ.Ֆ.) փախավ Արդուս» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Հետո Հայոց 870 թվականին հայտնվեց Շահուտի անունով մի մեծ չարագործ (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.)» (Եսայի Հասան-Ջալալ «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

⁵¹⁵⁴ «Այի-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ային - Մ.Ֆ.) մի քանի օր մնաց Թավրիզում: Մեծ բանակի անցումից առաջացած խառնաշփոթությունից հետո, սակայն, թավրիզցիները միացան Ղարա-Ղոյունլուների կողմին: Հոր (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) և եղբոր (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) տեղը զբաղեցնելու հավակնությամբ հանդես եկող Ղարա-Յուսուֆի որդի Ասպիսկան բեկը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպիսկանը - Մ.Ֆ.), սակայն, իր զորքը ուղարկեց Թավրիզի կողմը: Այդ ժամանակ Այի-բեկը, «Դժվար ժամանակ փախչելը մարգարեների ավանդությանն էր» հրամանի համաձայն, շարժվեց Դիարբեքի՝ իր մեծ հոր առաջ տարածվող հողը համբուրելու: Եվ ահա Կարկուն ցեղի բոլորը դուրս եկան նրա առջև: Նրանք սկսեցին կռվել և պատերազմել: Այի-բեկը, սակայն, բաջրությամբ կռվեց և ապահով անցավ այնտեղից՝ հասնելով իր մեծ հոր (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի - Մ.Ֆ.) իշխանություն» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Երբ Ղարա-Ռամանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը - Մ.Ֆ.) որդի Այի-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ային - Մ.Ֆ.) Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) մեծափառի հրամանով հաստատվեց Թավրիզում, հենց այդ պահին Ղարա-Յուսուֆ թուրքների (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Ասպիսկան բեկը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպիսկանը - Մ.Ֆ.) անվերջ և անսահման թվով զորքով շարժվեց Թավրիզի կողմերը: Այի-բեկը, անկարող լինելով դիմարդել, փախուստի դիմեց Դիարբեքի կողմերը և, ճանապարհին շարունակ մարտնչելով, հաջողեց ազատվել բոլորի ձեռքից ու հասնել իր մոտ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁵ «Հայտնի էմիր Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը - Մ.Ֆ.), Ղարա-Ղոյունլուներին հաղթահարելուց, հարստություն ձեռք բերելուց և իր իշխանության տեղը վերադառնալուց հետո անհաշվելի զորք հավաքեց և շրջապատեց Մարդինը՝ այն գրավելու համար: Կենդանիներին հանձնարարվեց ուսել այնտեղի բերքը: Գյուղերն ու բաղաբները պղծվեցին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Միրզա Իսթանդուլի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) հետ մարտից հետո Ղարա-Ռամանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը - Մ.Ֆ.), ստանալով Շահուտիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուտիի - Մ.Ֆ.) թույլտվությունը, վերադարձավ Դիարբեքի: Նա սկսական զորք հավաքեց և պաշարեց Մարդինի բերդը: Հացահատիկը նա կերակրեց իր անասուններին, իսկ դաշտերն էլ ամբողջությամբ այրեց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁶ «Յասուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիները փախչելով գնացել էին երկրի ներքին կողմը, սակայն, իմանալով չաղաթայնների հեռանալը, Ասպիսկանը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպիսկանը - Մ.Ֆ.) Բաղեշի ճանապարհով

շտապ եկավ, գնաց Թավրիզ և սակավ զորքով մի բանի օր մնաց այնտեղ: Նա, սակայն, այնտեղ քիչ մնաց, բանի որ նրա մյուս եղբայրը՝ Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.), եկավ Բաղդադի ճանապարհով, մտավ Թավրիզ, հալածեց եղբորը, ողջ երկիրը գրավեց և նստեց թագավոր մեր երկրների բոլոր կողմերի վրա» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 42):

«Դրանից հետո այն մեծ սուլթան Շահռուհը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը - Մ.Ֆ.) դարձավ խորասան և հաստատվեց իր բնական գահին, որը Սամարղանդում էր, իսկ շահաստան Թավրիզի գահին էլ անտեր թողեց: Օգտվելով դրանից՝ Ուսուֆ-բեկի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդիները (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության նախնի էմիր Ասպահանը և գործող էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) եկան և տիրեցին դրան, սակայն իրենք իրար մեջ էլ չբարիչեցին, այլ մեկը մյուսին փախցրին, ընդ որում Միր Ուսուֆի կրտսեր որդի Սպանդիարը՝ այդ չարի ծառան, լիրք, անզգամ ու հիմա հոգին, ավերեց բարեշեն գավառները՝ Արծեշը, Արծեյեն ու Բասենը..., ինչպես նաև Կարնո քաղաքի՝ Արզրումի, շրջակայքը: Նա այս ամենը խիստ ավերեց» (Գրիգոր խլաթեցի «Յիշատակարան աղետների»):

«Ասպահան Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության նախնի էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) մեծ շքեղությամբ մտավ Թավրիզ, որ կարծես սուլթանական նստավայր էր, և նույն պահին էլ իր հսկողության տակ վերցրեց նաև Ալինջակ բերդը: Այդ օրերին Միրզա Իսթանդեղը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) գտնվում էր Թովուզ և Զիրթուք քաղաքներում: Լուրջ լսելով՝ նա շարժվեց դեպի Թավրիզ: Բարձր և փառավոր իշխանությամբ նրա մոտեցման պատճառով Միրզա Ասպահանը սանձեց իր փախուստի թելը ու հեռացավ Էրզրում և Ալինիկ բերդ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁷ «Չեղո Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) կրկին գնաց Արզինջակի վրա, որտեղ ևս նույն ձևով ավերում կատարեց: Արզինջակի տարածքում, ամրոցի գրավմանը օգնություն և աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով, նրա բանակ եկավ Տրապիզոնի սուլթանը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ը (1417-1429) - Մ.Ֆ.), որը նրան բերեց մանջիկի, արդաղե և կարաբուգրա: Մանջիկից քարտե նետեցին: Կենդանիներին հանձնարարվեց ուտել բերքը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այնտեղից, ինչպես հանկարծակի արեց, Ղարա-Ռուսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Արզինջակ: Այդ երկրամասում նա ոչ մեկին չթողեց ապրող: Այդ ժամանակ Տրապիզոնի սուլթանը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ալեքսեյ IV-ը - Մ.Ֆ.) եկավ նրա ծածկաբ: Նրանք շրջապատեցին Արզինջակը և դասավորեցին արդաղե ու մանձանակ՝ պաշարման գործիքներ: Այդ ընթացքում նրա որդի Յադուբ-բեկը եկավ Զենախից և ներկայացավ արքունիքին, իսկ Ղարաբերդին էլ նրա տիրույթներին ավելացվեց: Երբ հասկացան, որ բերդը վերցնելը չափազանց բարդ է, սուլթեն հետադարձի թվով ի պաշտպան: Ղարա-Ռուսմանը ձմեռեց Ամիրում, քաղաքի կառավարումն հանձնեց Ինաթ Ֆասանին, իսկ Բայբուրդը՝ եղբորորդի Ղուլթուղ բեկին» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁸ «Այդ ժամանակ Յադուբ-բեկը, որ եկել էր Կենախից, իր հայտնի հոր (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի - Մ.Ֆ.) ծառայությամբ միացավ: Ղարա-Ֆիսարը միացվեց նրա կողոպուտին, իսկ Դերջանին էլ որպես կողոպուտ հանձնվեց Օսման բեկի եղբորորդի Մուսա բեկին: Նույն կերպ՝ Աղշեհիրը տրվեց Ինաթ Ֆասանին, իսկ Բաբերդը՝ նրա եղբոր որդի Ղուլթուղ բեկին, ինչից հետո նա ինքը էլ վերադարձավ և ձմեռն անցկացրեց Դիարբեքիում» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Ղարա-Ռուսմանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) ձմեռեց Ամիրում, քաղաքի կառավարումն հանձնեց Ինաթ Ֆասանին, իսկ Բայբուրդը՝ եղբորորդի Ղուլթուղ բեկին» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁵⁹ «Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) պաշարեց Աղվանից բերդը: Այդ ժամանակ Շարաֆ անունով մի քուրդ, անմիտ բրիտանյաների հետ ապստամբած, նրան հայտնում էին բերդից, իսկ նա գայրանալով, հրամայեց զորքերին նետահարել նրանց, որից հետո նրանք իսկույն գրավեցին բերդը և սրահարեցին բրիտանյաններին: Նրանք 150 հոգու սպանեցին ժողովրդից, որ այնտեղ հավաքված էր, 60 հոգու՝ Ծղաքից, Աղվանից և այլ գյուղերից, մի զարչելի բրիտանյայի ձեռքով մորթեցին, իսկ կանանց ու մանուկների մի այլ բազմության էլ վերցրին, գերի տարան և շատերին կորստյան մատնեցին: Եղան, որ քիչ արծաթով փրկագնվելով, հետ դարձրին և այն օրից ի վեր լացի ու սգի մեջ էր ողջ Դայոց ազգը՝ մինչև նրա սատակման վերջին օրը» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 43):

«Խլաթի մոտ մի ապաստանի վայր կար, որը Աղվանից բերդ էին կոչում: Այստեղ էին ամրացել բրիտանյա կանայք և տղամարդիկ, կարգ ունեցողներ ու աշխարհականներ: Եվ ահա թուրքերը գրավեցին այն և, սուրը նրանց վրա գործածելով, նրանց այնտեղ անխնա կոտորեցին» (Մկրտիչ Վանեցի «Յիշատակարան 1422 թվականի»):

«Դրանից հետո նրանք Աղվանից արշավեցին և չար ոճիրներ գործեցին: Բերդը գրավեցին, կոտորեցին և այնտեղ շատ բրիտանյաններ սպանեցին» (Գրիգոր խլաթեցի «Յիշատակարան աղետների»):

«Դայոց 872 թվականին նույն Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) բազում զորքով գնաց Ալմրեյի վրա ու գրավեց այն: Այդ ժամանակ մեր աշխարհի իշխանները բազում գործերով գնացել էին նրա մոտ՝ պատերազմի գործին մասնակցելու» (Թովմա Միևայանց «Տարեգրություն»):

⁵¹⁶⁰ «Մուրադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ը (1421-1444, 1444-1446, 1446-1451) - Մ.Ֆ.), որն անցկացրել էր ձմեռը Ադրիանուպոլսում՝ իր հայրական գահի վրա նստած, գարնան գալուստով հռչակագրեր ուղարկեց՝ հրամայելով, որ մեծաթիվ զորքեր հավաքվեն և նախապատրաստվեն Կոստանդնուպոլսի վրա հարձակման: Կայսր Մանուելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ը - Մ.Ֆ.), արդեն տարեց մարդ լինելով, վաղուց կայսրությունը վստահել էր իր որդուն՝ Դովհաննիսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Դովհաննիս VIII-ին - Մ.Ֆ.), իսկ ինքը նվիրվել էր Սուրբ Գրությունների ուսումնասիրությանը: Երբ նա տեղեկացավ, որ Մուրադը պատրաստվում է հենց այդ ամսում արշավել իր դեմ, նրա մոտ ուղարկեց Թեոդոզոս Կորաբս անունով մի դեսպան, որի հայրենիքը Փիլադելֆիան էր, բայց թաթարների ներխուժումից հետո նա տեղափոխվել էր Կոստանդնուպոլիս: Նա իր ժամանակի ամենամեծ խաղաղասերից էր՝ սերտորեն ներգրավված թուրքերի գործերին և զրպարտություններին: Մի բանի պաշտոնյաների հետ միասին նա համախ էր գալիս պալատ և այդպես հայտնի էր դարձել կայսր Մանուելին: Զանի որ նա գերազանց տիրապետում էր թուրքերենին և կարող էր ազատ զրուցել այդ լեզվով, մշտապես ուղեկցում էր կայսր ղեկավարներին՝ նրանց առաջարկները թարգմանելով նախնի տիրակալ Մեհմեդի վեզիրների համար: Երկար ժամանակ այս պաշտոնում ծառայելուց հետո նա մտերմացել էր թե տիրակալ Մեհմեդի (Օսմանյան սուլթանության համիդյան, իսկ հետո միամենյա սուլթան Մեհմեդ I-ի - Մ.Ֆ.), թե մեծ վեզիր Բայազետի հետ: Նա այն աստիճան էր մոտեցնում նրանց հետ, որ, եթե կայսրը որևէ բան էր ցանկանում հաղորդել Մեհմեդին կամ Մեհմեդը՝ կայսրին, դա անում էր անմիջապես Թեոդոզոսի միջոցով: Երկու կողմից աչքում նա համարվում էր հակասությունները հարթելու անզուգական միջնորդ, սակայն նախանձը, որը չար աչք է գցում ամեն բարի բանի վրա, սուր կերպով թիրախավորեց Թեոդոզոսին: Եվ ահա, երբ Մեհմեդը և վեզիր Բայազետը մահացան, իսկ վերջապես նաև՝ Մուստաֆան, որը իշխանության էր եկել հռոմեացիների օգնությամբ, բարեկամության քաղցրությունը վերածվեց թշնամության դառնության, երբ իշխանությունը անցավ Մուրադի ձեռքը: Յույս ունենալով դառն վիճակը կրկին բաղձրի վերադառնալ՝ կայսր Մուրադի մոտ ուղարկեց իր դեսպաններին՝ Լախանաս Պալեոկոսիի և Մարկոս Յագարիսիի՝ երկուսն էլ Նշանավոր և խոհի մարդիկ, որպեսզի համոզիչ փաստարկներով ներկայացնեն, որ կայսրը իրականում Մուրադի դժբախտությունների պատճառը չէ, այլ դա է պետական գլխավոր նախարար Բայազետը: Վերջինս չէր հանձնել մանկահասակներին կայսրի ձեռքը, ինչպես նրան պատվիրել էր նրանց հայրը իր վերջին կամքով, այլ անպատիվ կերպով արտաքսել էր նրանց համար եկած դեսպաններին: Մուրադը, սակայն, նույնիսկ հրաժարվեց ընդունել կամ լսել դեսպաններին և մի բանի օր նրանց պահեց կալանքի տակ: Չեղո, երբ Կոստանդնուպոլսի դեմ իր ռազմական նախապատրաստությունները ավարտեց, նա ազատ արձակեց դեսպաններին՝ ասելով. «Գնացե՛ք և հայտարարե՛ք կայսրին, որ շուտով կգամ»: Մի բանի օր անց, ավելի բան 200.000 զինվորից կազմված ամբողջ բանակը հավաքելուց հետո, Մուրադը շարժվեց դեպի Զադաքը: Կոստանդնուպոլսիցները կասկածանքով սկսեցին վերաբերվել Թեոդոզոսին և վատ կարծիք կազմեցին նրա մասին: Նա չէր ուղեկցել կայսր դեսպաններին և նրանք համոզված էին, որ նա դավադրություն է նյութել Զադաքի դեմ: Ի վերջո, Թեոդոզոսը բարեկամական հարաբերությունների մեջ էր թուրք պաշտոնյաների և նրանց տիրակալի հետ: Կայսր Մանուելը, նկատելով, թե որքան է ժողովրդը գրգռված Թեոդոզոսի դեմ, նրան ուղարկեց Մուրադի մոտ՝ իբր խաղաղության բանակցությունների համար: Այդ ընթացքում Մուրադը արդեն շրջապատել և պաշարել էր Զադաքը: Թեոդոզոսը իր վրանները խիստ Զադաքի պարսպի մոտ գտնվող Կյանք Պարգևող Արջուրի եկեղեցու ներսում: Այնուհետև Թեոդոզոսը դուրս եկավ և հանդիպեց Մուրադին ու նրա ազնվականներին: Թեև խաղաղության մասին խոսելիս նա համոզիչ էր, սակայն թվում էր, թե բռնակալին համոզել չկարողացավ: Մեծամասնությունը, սակայն, կասկածում էր, որ նա թուրքին ասել էր հետևյալը. «Եթե իմ հանդիսավոր երդում տաս, որ ես խոստանում Զադաքի կառավարիչն ու տիրակալը, ես այն կհանձնեմ քո ձեռքը»: Նրա ամենավստահելի ընկերներից մեկը լսել էր այդ խոսակցությունը: Պայմանավորվածությունից հետո, ըստ որի հարձակման օրը նա և իր կողմակիցները թուրքերին ներս էին անցկացնելու Արջուրի դարպասով, նրանք վերադարձան Զադաք: Երբ Թեոդոզոսը կայսրին զեկուցում էր իր դեսպանության մասին, նրա ընկերը, դավաճան դառնալով, դալիփճի դռների մոտ կանգնած պաշտոնյաներին բացահայտեց Թեոդոզոսի դավաճանական ծրագրերը՝ դրանք հաստատելով ապացույցներով: Երբ Թեոդոզոսը դուրս եկավ վանքից, կայսրը, որպես հիվանդ և ծեր մարդ, թանկվում էր Պրիբլեգատուի վանքում, իսկ կայսր Դովհաննիսը զբաղված էր Զադաքի պաշտպանությամբ, մի բանի պաշտոնյաներ թեթև զինված գաստուկների հետ միասին, սկսեցին անիծել նրան և վիրավորանքներ չարտել: Խռովությունից անհանգստացած՝ կայսրը հարցրեց, թե ինչ է տեղի ունենում: Դավադրությունը բացահայտած մատուցող ներկայացվեց

կայսրին, որը հրամայեց ամբոխին հանդարտեցնելու համար, թե Թեոդոզոսին, թե նրա մատնիչին կալանքի տակ պահել, որպեսզի հաջորդ օրը ճշմարտությունը պարզի: Երբ Կայսերական Դադալաի մոտ պահակ կանգնած կրետացիները լսեցին Թեոդոզոսի դավաճանության մասին, վազելով եկան և բողոքեցին կայսրին, իսկ կրետացիները կայսրության ամենահավատարիմ հպատակներն էին՝ աչքի ընկնող սրբազան Նախանձախնդրությանը եկեղեցիների, սրբազան մատուցների ու Զաղաբի կայսերական փառքի հանդեպ: Նրանք ասացին. «Ով կայսր, անարդար է, որ մենք մեր հայրենիքը երկրորդական համարենք և մեր այրույնը թափենք Զաղաբների Թագուհու համար, մինչդեռ բնիկ բնակչությունը և պատվի արժանացածները դավաճանեն աստվածային խորհուրդներին և թո կայսերական իշխանությանը: Դրամայիդ, ուրեմն, որ Թեոդոզոսը հանձնվի մեզ և մենք մանրակրկիտ կքննենք մեղադրանքները»: Կայսրը պատասխանեց. «Ինձ համար երկմտանք կա, որպեսզի մարդը Նախանձից չվտանգվի: Եթե հաստատ իմանալի, որ նա ապականված է, հենց այս ժամին կդատապարտեի նրան ամենասալակատիվ մահվան: Տարեք նրան և քննեք: Եթե անմեղ դուրս գա, ազատեք, իսկ եթե հանցագործ է, թող պատիժը կրի»: Կրետացիները վերցրին Թեոդոզոսին և ենթարկեցին մանրակրկիտ քննության: Խոշտանգումների և անուղղակի ապացույցների հիման վրա նրանք նրան դատապարտեցին, բանի որ նրա տանը գտան բազմատեսակ նվերներ՝ ոսկե ու արծաթե սպասք, ոսկեզօծ ասեղնագործ վարագույրներ, սպասքը Նախատեսված էր թուրքին որպես կայսեր նվեր մատուցելու համար, բայց Թեոդոզոսը յուրացրել էր դրանք, և հատկապես՝ զրպարտչական գրություններ, որոնք նա կազմել էր կայսեր դեմ: Կրետացիները Թեոդոզոսին գլխավոր փողոցով բարձր տվեցին դեպի Կայսերական Դադալա, որտեղ անխնա և դաժանորեն հանեցին նրա աչքերը, այնպես որ աչքերի կոպերի կամ մաշկի որևէ բան չմնաց: Այնուհետև նրանք նրան բաժանեցին և նա երեք օր անց մահացավ: Վերջում նրա տունը բռնագրավեցին և ավերող զանձերով միասին այրեցին: Երբ Մուրադը տեղեկացավ Թեոդոզոսի մահվան և մասին, թե ինչպես էր նա սպանվել, և զայրացավ, և տխրեց: Տեղեկացրին, որ Կորաբսի սպանության պատասխանատուն ոչ այլ ոք է, քան Միքայել Փիլլեսը: Այս Փիլլեսը, որ Էֆեսից էր՝ ազգությամբ հռոմեացի և հավատքով քրիստոնյա, բաղաբի ազնվականների շարքում կանգնած պալատում ծառայում էր որպես պատրաստված քարտուղար՝ հմտացած թե հռոմեական, թե արաբերեն գրերում: Նա գործերով և պահվածքով անկաշկանդ, պիղծ, մեղսավոր ու լրիվ փչացած մեկն էր: Զանի որ Փիլլեսը այդ ժամանակ ծառայում էր բռնակալին, նրան հանձնեցին՝ ասելով, որ այդ հենց նա էր կայսրին գրել, որ Թեոդոզոսը Նախատեսում էր դավաճանել Զաղաբը և հենց այդ զգուշացման պատճառով էր, որ Կորաբսը դատապարտվեց մահվան: Փիլլեսը բզկտվեց և դաժանորեն խոշտանգվեց, թեև նա բոլոր կողմից արհամարիվում էր: Հետո վառվեց կրակ և չարախոսին դրեցին դրա առաջ, հարցնելով՝ արդյո՞ք ցանկանում է հրաժարվել քրիստոնեական հավատից: Եթե ընտրեր դա անել, կփրկվեր, իսկ եթե ոչ, կրակը կխորտակեր նրան: Եվ ահա նա, ով ըստ գործերի դեռ Նախաբան ապաշխարությունը թողր էր, հրաժարվեց իր հավատից: Նա թփառվեց և մահմեդականացվեց: Նա մահացավ տարիներ անց՝ որպես վաստակավոր մահմեդական: Եվ ահա, չնայած կայսր Մանուելը անկողնային էր և մահը, կարելի է ասել, միշտ մոտ էր. Մուրադի դեմ նա ծրագրեց հետևյալ հնարքը: Թուրքերի մոտ ընդունված դաժան ավանդույթի համաձայն Մուրադը հաջորդությամբ բռնել և խեղդել էր Մեհմեդի երեխաներից իր երկու եղբայրներից մեկին: Հոր մահվան պահին, սակայն, նրա Իյաս անունով և գաղաղար կոչվող նրա ծառաներից մեկը առավոտյան առևանգեց ողջ մնացած որդուն՝ Մուստաֆային, և տարավ Ալեքսանդրիա: Եվ ահա կայսրը գաղտնի նամակներ ուղարկեց Իյասին՝ երեխան Պրուսա բերելու համար: Նա նաև մեծ բանակի ոսկի տրամադրեց՝ վարձկան բանակի միջոցով դեպի Բյուրթինա նրա ուղեկցման համար: Մուրադն այդ ժամանակ անհագ կերպով զբաղված էր Կոստանդնուպոլսի գրոհի համար գործերի դասավորմամբ և մարտական սարքերի կառուցմամբ: Մի բանի օր անց, սակայն, մի սուրհանդակ եկավ և հայտնեց Մուրադին. «Զո եղբայր Մուստաֆան մտել է Պրուսա, բաղաբացիները ողջունել են նրան և հռչակել տիրակալ: Բարբադար Իյասի հետ միասին նա արդեն դուրս է եկել Պրուսայից և շարժվում է Նիկիոն»: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մուրադը խորհեց. «Հռոմեացիների կայսրը ինձ ցավ պատճառելու համար նոր Մուստաֆա է ուղարկել»: Եվ ահա այդ ժամանակ, որպես հակամարտությունները դադարեցնելու միջոց, նա հրամայեց բանդել պաշտպանական կառույցները, վերցնել գրոհային մեքենաները և ցրել մեծաքանակ զորքերը, ինչից հետո վերադարձավ Ադրիանուպոլիս» (Դուկաս «Բյուզանդիկի պատմությունը», գլուխ 28):

«Նույն այդ տարվա հունիսի 8-ին Մուրադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ը (1421-14 44, 1446-1451) – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Միխայելին ու շրջապատեց Կոստանդնուպոլիսը, իսկ Նույն ամսվա 15-րդ օրը եկավ նաև ինքը՝ ձեռք զարկելով բաղաբի պաշարման գործին: Նա իր հետ բերել էր շրջապագած ապուրիսիարիներին, որոնց մինչ այդ ուղարկել էին նրա մոտ խաղաղություն կնքելու համար՝ Դեմետրի Կանտակուզենեսին, Մատթեոս Լասկարիսին և գրամատիկոս Անգելոս Ֆիլոմատիսին: Օգոստոս ամսի 22-րդ օրը Մուրադը համընդհանուր գրոհ կազմակերպեց, սակայն 31 թվականի սեպտեմբեր ամսի 6-րդ օրը, Աստվածային աջակցությամբ այդպես էլ հաջողության չհասնելով, Նահանջեց Կոստանդնուպոլիսից» (Գեորգիոս Սֆրանձի «Փոքր ժամանակագրություն», գլուխ 10):

«Հռոմեացիները, չնայած անչափ հոգնած, թռվում էին ուրախությունից և երջանկությունից՝ ծափահարելով և հատուկ շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն...: Զաղաբացիները մեկը մյուսին դուրս էին հանում թաքստոցներից, բանգի նրանք, որոնք սասանվել էին սրտով կամ դիմել էին փախուստի, այժմ, դարձել էին բաջարի ու խիզախ ռազմիկները, որոնք, հույսները դրած սուրբ Լույս Մարիամի վրա և, ուշադրություն չդարձնելով իրենց այդ թափալիղ հարվածներին, թրեղում և թաթերով հարվածներ հասցրին այդ անաստված ավազաններին և հեռու բռնեցին, ինչպես ծուխն է հեռու բռնում բոռերի պարսը: Եվ ահա նրանք ելան, զինված ով ինչով կարող էր, ոմանք մերկ ձեռքերով, այլ՝ դազանակներով կամ սրերով: Նրանք թելեր էին կապել ափսեներին, որոնցից հաց էին ուտում, կամ՝ տակառների ծածկերին, և դրանք օգտագործում էին որպես վահաններ, իսկ ոմանք էլ նույնիսկ մարտի էին գնում առանց այդ ամենի՝ բաջարա ու խիզախորեն, զինված միայն բարերով» (Յուլիան Կասան «Կոստանդնուպոլիսի պաշարման պատմությունը»):

⁵¹⁶¹ «Այդ տարի Շիրվանում իշխող Էմիր խալիլուլլան (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր խալիլ – Մ.Ֆ.) մեծ ուժով զորք շարժեց դեպի Կրաստան: Նրա եղբայր Էմիր Իսակը մինչ այդ գնացել էր Ծաբի՝ Սեյիդ Ահմեդի մոտ, և ցանկանում էր Կրաստանի հետ դաշինքով Շիրվանը գրավել: Կրացիների և շիրվանցիների միջև մեծ պատերազմ սկսվեց: Մարտից հետո վրացիները փախան և մտան խիտ անտառներ: Շիրվանշահը նրանց հետապնդեց և մտավ անտառ: Վրաց զորքը, սակայն, հաղթեց նրանց և Էմիր խալիլուլլան մեծ դժգոհությամբ վերադարձավ Շիրվան: Կրացիները, ասպատակելով Շիրվան երկիրը, վերադարձան իրենց վիլայքները» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹⁶² «Հայոց 872 թվականին նա (Զաղաբի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.) եկավ» (Անանուս «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Հայոց 872 թվականին նա (Զաղաբի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.) եկավ» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵¹⁶³ «Երբ Օսման բեկը (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) փայլուն կերպով եկավ Արզնանից, ավելի վաղ Ուռնան իր ձեռքից վերցրած Դոդերդի Յաղմուրը գնաց Մոսուլ՝ Դարա-Ղոյունլուներից օգնություն խնդրելու: Ավելին, վրեժ լուծելու համար նա սկսեց բոլոր կողմեր կոչել իղել: Դրանից հետո նա պատրաստեց 5.000 տուն, իր ընտանիքը ապահովության համար թողեց Հատունիեում և Բինգյուլում, ինչից հետո հարձակվեց Ուռնայի շրջանի վրա՝ ավերածության և կողոպուտի ենթարկելով այդ Նահանգը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁶⁴ «Յաղմուրի մասին լուրը, հասավ Սամսատում գտնվող հայտնի Էմիր Օսման բեկի (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռումանի – Մ.Ֆ.) օրինյալ ականջներին, ինչից հետո նա գնաց Արկիի շրջան, որտեղ էլ հավաքեց իր զորքը: Դրանից հետո նա Ուռնայի մոտակայքում գտնվող ՆուրԱլի-բեկին կանչելու համար դեպի Ռեսուլայան դեսպան ուղարկեց, ինչից հետո արդեն իր հաղթանակի նշանավոր դրոշներն ուղղեց նույն Ռեսուլայանի կողմը: Այնտեղ կանգ առած ժամանակ ՆուրԱլի-բեկը պատվավոր դիրք ստացավ: Դրանից հետո նրանք միասին հարձակվեցին Յաղմուրի վրա: Նրան նետեցին նրան պարտության գիրկը և ուղարկեցին աղբատության երկիրը: Նրանք շատ մեծ թվով գանձ և սեփականություն գրավեցին, իսկ Յաղմուրի ընտանիքն էլ տարան սեփական տարածք» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁶⁵ «Երբ գարնան բաժին կրկին սկսեց փչել լեռներում և արոտավայրերում, իսկ արիևի տաքությունից էլ սկսեցին դուրս գալ բողոքներն ու բուրավետ բույսերը, համբավավոր Էմիրը (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) իր շարժուն զորքը Մարդին կողմն ուղարկեց: Նա այս Նահանգի բերքը, ցորենն ու խոտը հանձնեց կենդանիների, ապա անցավ դեպի իր յալլաք» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁶⁶ «Դրանից հետո Օսման բեկը (Ադ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Ղարա-Ռումանը – Մ.Ֆ.) ոտնատակ տվեց Էմիրներին և օրենքներին դիմադրող քրդերին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁶⁷ «Աթաղարը (Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Իսբանդերը – Մ.Ֆ.), բռնելով Ահմադ անունով սուլթանին՝ Եզդին Էմիրի (Շամրոյանների Էմիրության Էմիր Եզդանշիրի – Մ.Ֆ.) որդուն և Ռշտուկյաց տիրոջը (Շամրոյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդին (1416-1424) – Մ.Ֆ.), շուտափույթ եկավ Վանա բերդի վրա ու ավերեց ողջ երկիրը: Չորս ամիս նա նստեց այնտեղ և պաշարեց բերդը: Անթիվ և անհամար քրիստոնյաներ մեռան սովով ու ծարավից, իսկ շատերն էլ մեռնում էին կորուցավ բնկներով: Նույն տարում էլ նա, չկարողանալով գրավել Վանը, գնաց Թավրիզ, իսկ Եզդին Էմիրի որդի սուլթան Ահմադին էլ սպանեց երեքսակի ընդունով» (Թավմա Մեծոփեցի «Լեկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 43):

«Հայոց 873 թվականին Նույն այս Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) Ոստանի սուլթան Ահմեդին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Ահմեդին - Մ.Ֆ.) և Բաղեշի տեր Շնգղիսին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եզգալնշիրին - Մ.Ֆ.) խաբելով կանչեց իր մոտ և խլաթում սպանեց Շնգղիսին, որից հետո հանդուգն հարձակմամբ, լի դառնությամբ և անթիվ զորքով եկավ անառիկ Վան ամրոցի վրա՝ իր հետ ունենալով շրջապակապ Ահմեդին: Այսպես ահա նա մեր երկիրը գրավեց և երկու տարի գերեվարեց» (Թովմա Միհասյանց «Տարեգրություն»): «Հայոց 873 թվականին գրավեցին Վանը» (Թովմա Միհասյանց «Սուրբ Հակոբ Վանքի պատմությունը»):

«Այս տարի, երբ Հայոց 873 թվականն էր, բանգի ծովացել էին մեր մեղքերը, Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) բազում հեծելազորով եկավ Ռշտունյաց երկիրը և Վանի բերդը պաշարեց: Նա շատ ավերներ արեց, սպանեցին, գերեվարեցին և այրեցին: Նրանք նաև եկեղեցիները կործանեցին և, գերեվարելով մարդկանց, բերեցին Սղերո» (Խոջա Գորգ «Հիշատակարան 1424 թվականի»):

«Հայոց 873 թվականին Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) Վանի բերդը գրավեց, որտեղ տանուտերն առյուծ էր, և բազում բրիստոնյաների հայաժական անելով տարավ իր աշխարհը» (Կիրակոս Աբեղա «Հիշատակարան 1424 թվականի»):

«Սա գրվեց դառն ու վշտացյալ մի ժամանակ և ահա, բանի որ ծովացել էին մեր մեղքերը, անթույն Իսթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) բռնեց մեր սուլթան Ահմեդին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Ահմեդին - Մ.Ֆ.) և բազում զորքով եկավ մեզ վրա: Նա 50 օր պաշարեց Վան դղյակը, սակայն չկարողացավ գրավել այն: Դրանից հետո նա սուտ երդվումով հեռացավ Թավրիզ» (Կարապետ Խիզանցի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

«Հայոց 873 թվականին Իսթանդեղը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) սպանեց Շնգղիսին (Շամբոյանիսյանների էմիրության էմիր Շամս-Էր-Դինին - Մ.Ֆ.) և ավերեց Նրա երկիրը՝ Վան քաղաքն ու Ոստանը դարձնելով անմարդաբնակ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Այս է արդեն երեք տարի է, որ Ոսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) ամեն տարի գալիս է, ավարառում և գերեվարում մեր աշխարհը՝ Վանն ու Ոստանը» (Պետրոս Բերկրացի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

⁵¹⁶⁸ «Դրանից հետո Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) կրկին ուղղվեց Արզնջանի կողմը՝ ամրացնելով օղակը քաղաքի շուրջ: Արզնջանի նահանգապետ, էմիր Թահարբեկն թոռ Յար Ալի-բեկը դեռևս Ղարա-Յուսուֆի կողմից էր առաջարկ ստացել, որ քաղաքը կհանձնի Նրան, դրա համար էլ օգնության համար կանչեց Ասպահան բեկին: Լսելով դա՝ Ասպահան բեկն իր իուսական զորքը ուղղեց դեպի այդ կողմեր: Նույն այդ ժամանակ, սակայն, Յարդուբ բեկն իր հերթին ևս եկավ, որպեսզի քաղաքը պատիի Կեմախի կողմից: Իր հերթին, երբ Ասպահան բեկը Արզնջան հասավ, Յար Ալին իր տված խոստումը չկատարեց, ինչից հետո Ասպահան բեկը, մնալով զարմացած և անհանգստացած, չգիտեր ինչ անել: Նա ոչ կարողացավ քաղաքը վերցնել և կառավարել, ոչ էլ, տեսնելով մարտի վտանգը՝ Օսման բեկի դեմ պայքարել: Միակ լուծումը եղավ հետ գնալը: Վերջապես նա թեթևակի Արդեբան, իսկ Օսման բեկը գնաց իրան հետևից: Ահա այդպես Օսման բեկը ստիպեց դրանք թաքնվել, ինչից հետո կրկին վերադարձավ Արզնջանի շրջապակմանը: Երբ եկավ ձմեռը, սակայն, և Նեղոսից սառնություն փչեց, Օսման բեկը տեղում թողեց միայն առաջապահ զորքերը, իսկ մնացած զորքն ու իր ընտանիքն էլ մեծն Ալի-բեկի հետ միասին Դիարբեքի ուղարկեց: Ահա այդպես Օսման բեկը ձմեռը մնաց այնտեղ, ուժեղացրեց քաղաքի պաշարումը և ի վերջո գրավեց քաղաքը: Գարնան սկիզբն ընկնելուն պես այդ քաղաքն անցավ Նրան և գարնան սկզբին նա արդեն այնտեղ էր» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հայոց 874 թվականն է՝ դառն ու դժոխակ ժամանակներ, երբ մեծ պատուհաս եղավ Եկեղյաց գավառին...: Այդ ժամանակ Ամիրի տերը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) եկավ Երզնկայիս վրա..., հորեհեց առհասարակ բոլոր գյուղերն և վանքերը, ինչպես նաև մեր մենաստանը՝ Կապրուս վանքը, որը հորեհեցով ավերեց: Նա երեք ամիս պաշարած պահեց քաղաքը, իսկ հետո խաղաղությամբ առավ այն» (Ավետիք Դարանաղի «Հիշատակարան 1425 թվականի»):

«Հայոց 872 թվականին Ավթանուլուն (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան» (Անդրեաս Եվդոկացի «Ժամանակագրություն»):

⁵¹⁶⁹ «Մրանից առաջ Չեմիշեզգակում իշխում էր Փիր Հուսեյն բեկը: Եվ ահա Նրա փոքր եղբայր Շեյխ Հասանը, Նրա և իր միջև վեճ ստեղծելով, ընկերություն ու համաձայնություն հաստատեց Արզնջանի նահանգապետ Փիր-Օմերի հետ: Դրանից հետո, իր կողմից տալով խոստացված շատ մեծ բանակությամբ զույգը նա ուղարկեց Փիր-Օմեր բեկին և ձեռնապայեց իր եղբորը: Այս հանգամանքը հասավ էմիր Օսման բեկին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) և նա ցանկացավ Չեմիշեզգակը առանձնացնել Նրա կառավարությունից: Իր հակառակորդներից մեկը հանդիսացող Փիր-Օմերի հետ ընկերության և համաձայնության ճանապարհի գալու համար վրեժ լուծելու, ինչպես նաև Չեմիշեզգակը ու այդ կողմի ամրոցների մի մասը շրջապատելու նպատակով նա բացեց երկրի տարածքի դրոշները և ելավ Ամիրից: Միաժամանակ, այնտեղ շրջապակման մեջ հայտնված և Շեյխ Հասանի ճշնամից անհանգստացած ու տրտմած Փիր Հուսեյն բեկի հրամանատարական խորհուրդը օգնություն խնդրելու համար դիմեց Օսման բեկին: Եվ ահա այդ քաղաքը անցավ համբավավոր անունով էմիրի վերահսկողության տակ ու հանձնվեց ՆուրԱլի-բեկին: ՆուրԱլի-բեկի հանդեպ զգացվող սերը սկսեց օրեցօր աճել: Օսման բեկը սկսեց իր եղբորորդուն ավելի բարձր գնահատել, բան իր որդիներին: Նա էլ իր հերթին ազնվության, արդարության և ծառայության մեջ անաղարտ և կատարյալ վարքագիծ դրսևորեց: Օսման բեկը որոշ ամիսներ իր կառավարման տակ վերցրեց, իսկ որոշները թողեց գինդորների հսկողության տակ: Շեյխ Հասան բեկը սկսեց շփոթված և տրտմած շրջել Սևանի լճում, Մունգուրի և Սիրիուրի տարածքներում: Հիշյալ Մունգուր լճում գտնվում է Չեմիշեզգակի և Արզնջանի միջև, այն շատ բարձր ու շքեղ լճ է: Այդ տարածքի գրավումն ավարտելուց հետո էմիրը կրկին վերադարձավ Արզնջան» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁷⁰ «Այդ ժամանակ Օսման բեկից (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանից - Մ.Ֆ.) հույսը կտրած և ամրոցները կորցրած Շեյխ Հասանը Իսթանդեղ Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղի - Մ.Ֆ.) պաշտպանության տակ փախավ ու մտավ Նրա ծառայողների շարքը: Նույն այս ժամանակ Իսթանդեղ Միրզան կանգ առավ Սոքմանաբադում, ինչից հետո իր մոտ կանչեց Օսման բեկի դեմ ուղղված Բիթլիսի, Ալայաթի, Վանի և Ոստանի էմիրներին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Շամս-Էր-Դինին և Շամբոյանների էմիրության էմիր Ահմեդին - Մ.Ֆ.): Նա Շեյխ Հասան բեկին ևս միջնորդ կարգեց, որն ասաց. «Այդ ժողովուրդները իրենցն են: Մեր պարտականությունն է մտնել Դիարբեքի և խլել իրոցը Օսման բեկից»: Եվ ահա Իսթանդեղ Միրզան շարժվեց դեպի Ալայաթ ու կանգ առավ Օհուլեշում: Այնտեղ հավաքվեցին էմիրների զորքերը: Դրանից հետո Նրանք իջան Բիսգուլի այգի: Այնտեղ մեծ որսորդություն եղավ: Այն գտնվում էր Աղ-Ղոյունլուն և Ղարա-Ղոյունլուն նահանգների միջև: Այդ տարածքում բնակավայր չկար, ուստի այնտեղ շատ էին վայրի ցեղեր, վագրեր, եղնիկներ, վայրի կենդանիներ և թռչուններ: Իսթանդեղ Միրզան այնտեղ մեծ բանակությամբ որս արեց: Այս որսի ժամանակ նա նաև Բիթլիս, Ալայաթ, Վան և Ոստանի էմիրներին բռնեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հայոց 874 թվականն է, չար և դառն, նեղության մի ժամանակ, մի տարի, երբ Հայոց ողջ աշխարհը ավարառության առան, սրի ու գերության մատնվեցին նետողաց ազգի ձեռքից, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր: Եվ ահա արդեն մեկ տարի է, որ չար բռնավոր Սթանդարդ՝ Թավրիզի տերը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.), Ոստան քաղաքի ազգությամբ թուրք ամիրապետ սուլթան Ահմեդին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Ահմեդին - Մ.Ֆ.) բռնել է և երկաթյա կապանքների մեջ է դրել Ալեքսո բերդում: Նա Նրան բանտարկել է և խնդրում է Նրա անառիկ ամրոցները, իսկ Հայոց երկիրը՝ Աղբակը, Զարպահը, Ոստուն երկիրն ու տարածությունը մինչև Բաղեշ անմարդաբնակ է դարձրել: Եվ ահա աշխարհիս բնակչությունը մերկ, բոքիկ ու սովալյուկ տարաշխարհիկ եղավ, սակայն ոմանք էլ ապավինեցին աստվածախնամ կոզուս և աստծո ու Սուրբ Խաչի անհաղթ զորությամբ ազատվեցին չար բռնավորի գերությունից» (Թովմա Միհասյանց «Հիշատակարան 1425 թվականի»):

«Այս է արդեն երեք տարի է, որ Ոսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) ամեն տարի գալիս է, ավարառում ու գերեվարում մեր աշխարհը՝ Վանն ու Ոստանը» (Պետրոս Բերկրացի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

⁵¹⁷¹ «Մյուս տարի՝ Հայոց 874 թվականին, Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Վանի վրա ու պաշարեց այն: Այդ ժամանակ նեղվելով՝ բորի որդի Մելիք-Ասադը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Ասադը (1424 - 1425) - Մ.Ֆ.) Նրան տվեց բերդը և ազատվելով՝ իր կառավարող ու ունեցվածքով եկավ, գնաց Ջուլֆանի» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 44):

«Ապա նա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) գրավեց Վանի ամրությունը» (Պետրոս Բերկրացի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

«Հայոց 876 թվականին գրավեցին Վանը» (Անանուն Թադեացի «Հիշատակարան 1427 թվականի»):

«Հայոց 873 թվականին Նույն այս Միրզա-Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդեղ - Մ.Ֆ.) գրավեց Վանը և մեր աշխարհում այլ բերդերի տիրեց...: Ահա այդպես ազգությամբ թուրք Սթանդարդ տիրեց մեր աշխարհին և բռնությամբ գրավեց մեր աշխարհի անառիկ

ամրոցները...՝ երկրիս անառիկ ու ամուր մայրաքաղաք Ռոստանը, ինչպես նաև պարանոցի վրա գտնվող Ամյուկը՝ մինչև Հիշատ և Վան» (Թովմա Միևսայանց «Տարեգրություն»):

«Հայոց 876 թվականին Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) բորի ձեռքից գրավեց Վանը» (Սամվել Ամեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁵¹⁷² «Իսթանդեր Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.), երբ ձերբակալեց թուրք էմիրներին, իր ծիու մտաթը հետ շրջեց Դիարբեքիրի արշավանքից և շարժվեց դեպի Բիթլիս: Բիթլիսի և Ախլաթի իշխանին, այսինքն՝ Բիթլիսի ու Մուշի հովիտների ենթակա տարածքների ամրոցների տիրոջը, որ նրա փեսան էր՝ Շենսեդդին բեկին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Հիսին – Մ.Ֆ.), նա տարավ Բիթլիսի ամրոցի առաջ: Նրան ցույց տվեցին, որ ամրոցը հանձնեն: Նրա դեմ ելավ, սակայն, էմիր Մահմադի Ռոժակին, որն, իր բացթողումը և ուժով այդ ժամանակի ճանաչված հերոսներ Ռոժակիների խմբի հետ, սկսեց պաշտպանել ամրոցը: Իսթանդեր Միրզան, որպեսզի ամրոցը հանձնեն, ուղարկեց էմիր Մահմադի որդուն: Էմիր Շենսեդդինի հետ միասին նա նրան դրեց ամրոցի դռան մոտ: Էմիր Մահմադը, սակայն, չհամաձայնեց: Նա մեծ համարձակություն ու բացթողում ցույց տվեց՝ թողնելով իր որդուն թշնամու ձեռքում և ամրոցը պաշտպանելով իր հովանավորի համար: Նման ազնիվ, պարզահոգի և գլուխը բարձր պահող մարդու անունը մնում է մարդկանց հիշողության մեջ: Իսթանդեր Միրզան, բանի որ ամրոցը գրավելու գործում հաջողության չհասավ, նշված էմիրի զինյալներից մի խմբի ամրոցի հիմքի մոտ սպանեց: Դրանից հետո Շենսեդդինին տարան Ախլաթի ամրոց: Այնտեղ նույնպես վերևում նշված խմբի անդամ հերոսները ուղեք ելան՝ ամրոցը պաշտպանելու համար: Նրանք կատարեցին բացթողման և ազնվություն իրենց պարտականությունը: Երբ էմիրին բերեցին ամրոցի հիմքի մոտ, նրան ցույց տվեցին ամրոցի բնակիչներին, ինչպես առաջ: Այդ ժամանակ նա իր գոտին բաժնեց և կրկին կապեց: Դրա նպատակը պաշարողների դիրքերը ցույց տալն էր: Այդ նշանը տեսած երիտասարդները պաշտպանվելու համար ջանք դրեցին: Իսթանդեր Միրզան իր հերթին, հասկանալով նշված գործողության իմաստը, այդ էմիրին նշանակեց մահվան աստիճանի: Ամրոցը շատ անուր էր, ուստի այն գրավելու գործում անհաջողություն գրանցվեց: Իսթանդեր Միրզան այնտեղ շրջափակման համար մի խումբ թողեց և հետ վերադարձավ Բիթլիս, որտեղ շարունակեց ամրոցը շրջափակելու աշխատանքները: Այստեղ նա, մի մեծ տոն կազմակերպելուց հետո, կապեց նվաճման դրոշմը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Զորաստանի կառավարիչները եկան Իսթանդեր Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) ոտքը: Սուբենթաթաղից շարժվելով՝ նա ընթացավ Ալադաղ, այնտեղից էլ՝ Բինգյուլի ամառավայր, որտեղ որսի հանդես կազմակերպեց: Նա գերեց Բիթլիսի իշխաններին և շարժվեց դեպի Զորաստան: Բիթլիսի կառավարիչ Շենսեդդին բեկին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Հիսին – Մ.Ֆ.) նա ուղարկեց բերդի դռան մոտ, որպեսզի նրանք հանձնեն այն, սակայն էմիր Մեհմեդը բերդը չհանձնեց: Այդ պատճառով Միրզա Իսթանդերը, նրա մի բանի ավագների մահապատժի ենթարկելով, շարժվեց Ախլաթ: Ախլաթում էլ կային երիտասարդ, բաշարի մարդիկ: Նրանք նույնպես փակեցին բերդի դռները և ընդոստացան: Երբ Իսթանդերը էմիր Շենսեդդինին ուղարկեց բերդի ստորոտը, էմիրը արձակեց այն գոտին և նորից կապեց: այդ արարքով նա նշան էր տալիս, որ բերդը պատրաստ է պաշտպանվելու: Իսթանդերը այնտեղ թողեց հիմուն ու ճարպիկ երիտասարդներից մի շարք ու գնաց Բիթլիս» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Իսկ Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.), որ թագավորը նստեց Թավրիզի շահաստանում Հայոց 871 թվականին, իր գործով եկավ խլաթի վրա և ավերեց ողջ երկիրը: Հետո նա դարձյալ եկավ Բաղեշի և խլաթի վրա, կանչեց իր փեսա Շամսեդին էմիրին (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Հիսին – Մ.Ֆ.) և առաջ: «Խլաթի բերդը ինձ տուր»: Այդ ժամանակ սա գնաց բերդի դեմ, արձակեց գոտին, որ մեջքին էր, և նորից պինդ կապեց: Դրանից հետո նա դարձավ այն հիմարին, գլխի վարչաձևերը ներքև գցեց՝ նշան տալով, թե մեկ է, գլուխս կկտրեն, որյանը չհանձնեք նրան, այլ ամրապնդեցե՛ք ձեր գոտիները: Սթանդարը բարկացավ և իր գործին իրոք հրամայեց կտրել նրա գլուխը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 43):

«Իսկ Ղարա Յուսուֆ բահադուրի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) ավագ որդի Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.), որ թագավորը նստեց Թավրիզում..., շատ հեծելազոր հավաքեց և եկավ խլաթի բերդի վրա: Բերդին վրասել նրանք չկարողացան, սակայն բաղաթն այրեցին: Նրանք այլ երկրներ ևս սրո ճարակ դարձրին, շատերին ծովում խեղդեցին, ոմանք բարակվեծ եղան և կորան..., գերեզմանի չարժանացան: Շատ կանայք և երեխաների գերվեցին՝ 500 հոգի կամ ավելի, ընդ որում նրանք մի գյուղից չէին, այլ հավաքվել էին Իսիդանից, Բաղեշից, Շիրաքից ու Աղադից, իսկ շատերն էլ Աղիթայից էին, ընդ որում այս անհյի պատճառը այն Շնգրին էմիրը էր՝ սատանայի չար արքայական ու Նեռի այդ կարապետը (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Շամս-էդ-Հիսին – Մ.Ֆ.), որը հպարտություն արեց և չինազանդվեց Սթանդարին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերին – Մ.Ֆ.):» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան աղետների»):

«Սա գրվեց Հայոց 870 թվականին, իսկ մյուս տարի թուրքները Ռուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) որդի Սթանդարի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ դարձյալ ուժ առան և զորացան, բանգի սա բազում հեծելազոր առավ ու գնաց Բաղեշի վրա՝ բազում նախճիր գործելով» (Մկրտիչ Վանեցի «Հիշատակարան 1421 թվականի»):

«Հաջորդ տարի Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) բազում զորք ժողովեց և եկավ խլաթի վրա: Նա բազում քրիստոնյաների գերության ջքեց, բազում մարդկանց սրո ճարակ դարձրեց... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Հետո Սիրզա նա գնաց Բաղեշի վրա: Եվ ահա այս է արդեն երեք տարի է, որ Բաղեշը պաշարված է, իսկ վերջը միայն Աստված գիտի» (Թովմա Միևսայանց «Տարեգրություն»):

⁵¹⁷³ «Հայոց 874 թվականին սպանեցին նրա (Շամբոյանների էմիրության էմիր Մեթի-Մահմուդի (1425-1430) – Մ.Ֆ.) Մեթի-Մահմուդ Բահադին անունով հորեղբորը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Ասադին – Մ.Ֆ.)՝ գրավելով Ռշտունյաց երկիրն ու Աղթամար կղզին: Եվ քրիստոնյաներից շատերը, շրջելով այստեղ և այնտեղ, լեռներում ու բլուրներում՝ սովալլուկ և սովատանջ փնելով մեռնում էին: Ես չեմ կարող չափել մեռյալների թիվն և ողբերկը, լացն ու աղաղակը և մեր ազգի կորուստները, որ եղան չար բռնակիրից ու Նեռի պիղծ և անօրեն կարապետից» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 44):

«Ահա այդպես ազգությանը թուրք Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) տիրեց մեր աշխարհին և բռնությանը գրավեց մեր աշխարհի անառիկ ամրոցները՝ Աղթամար կղզին» (Թովմա Միևսայանց «Տարեգրություն»):

⁵¹⁷⁴ «Հետո Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) զորքն առաջ թողեց, որպեսզի այն ոտնատակ տա Մարդինի գործերն և մշակվող տարածքները» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁷⁵ «Հետո Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանը – Մ.Ֆ.) վերցրեց նվաճման դրոշմը և այն հղեց Սուլեյմանի ու Հիթթի բերդերի կողմը: Նրանց ամրոցներից վերցրեց Մուֆարիկեթեն և դրա ենթակա 8 ամրոցները՝ այնտեղի 3.000 տունը առնելով իր վերահսկողության տակ: Նա այդ տարածքը հանձնեց Բայազեդ խանին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁷⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առաջիմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵¹⁷⁷ «Զորաստանի 1425 թ-ի օգոստոսի 3-ին լուր եկավ, որ սարակինոսները 50 սպառազինված զավերաներով լքել են Ասորիքը, ժամանել են Ակրոտրիկայում գտնվող Գլոնես և շաբաթ օրն ափ են իջել Ֆամագուստայում: Այդ ժամանակ արքան (Կիպրոսի թագավորության արքա Յանուս Ի-ը (1398-1432) – Մ.Ֆ.) գործարար նշանակեց իր եղբորը՝ Գալիլեայի իշխանին, և, նրան հանձնելով 500 հեծյալների ու 2.000 հետևակայինների, որոնց թվում կային ասորիներ, հայեր, ազատություն ստացած գյուղացիներ և արհեստավորներ Եկոնգիայից, նրանց առաջ ուղարկեց: Սրանք առաջացան և հասան Սիևտա ու Տրապեզա: Այդ ժամանակ սարակինոսների հեծյալ ջոկատներն և հետևակայիններն արդեն ավերել ու այրել էին Տրապեզան և Կալոսիզան: Գալիլեայի իշխանը եկավ Սիփուրի, սակայն նա դեռ չգիտեր, թե որտեղ են ափ իջել զավերաների վրա գտնվող մարդիկ և միայն ճաշի ժամին էր, որ նա իմացավ թշնամու՝ Կալոսիզայում գտնվելու մասին: Այդ ժամանակ իշխանն առաջացավ դեպի Սուրբ Մեթգի կողմերը, որպեսզի մարտ տա հակառակորդին, սակայն այդ ժամանակ իմացավ, որ վերջիններս հեռացել են և գալիս են Սիփուրի վրա: Եվ ահա գյուղերից մեկի մոտ՝ լեռան վրա, նրանք հանդիպեցին 8-ից 20 սարակինոսների՝ հեծյալ և հետևակ, որից հետո իշխանի զորքերը մարտի նետվեցին ու սպանեցին հակառակորդի 6 հետևակայինների, իսկ այլոց էլ փախուստի մատնեցին: Այդ օրը մեծ կոշիվ եղավ, ընդ որում սպանվեցին իշխանի բանակի 11 ռազմիկներ...: Օգոստոսի 8-ին, չորեքշաբթի օրը, սարակինոսները առաջացան դեպի ծովափ, իսկ իշխանը հետևեց նրանց: Այսպես նրանք հասան Սալինեսայի մոտ գտնվող Պիե գտնվող գյուղի մոտակայքը, որտեղ ֆամագուսի մատուցվեց սպանվեց: Դրանից հետո իշխանն իր բանակով ուղղվեց դեպի Արադիպո՝ նույն գիշերն էլ քնելով Դեսպոտիսիայի տներում: Հինգշաբթի օրը, օգոստոսի 9-ին, իշխանն իր մարդկանց ուղարկեց Սալինեսայի կողմերը, որտեղ նրանք հանդիպեցին սարակինոսների հետևակայինների: Կողմերն իրար եկան մարտում, որտեղ սարակինոսները մերուցից սպանեցին... այլոց թվում նաև Թորոս Կոստաս անունով հայազգի ասպետին: Օգոստոսի 10-ին, որն ուրբաթ էր, կեսօրին մեծ լուր բերեցին, թե սարակինոսները այրել են Կելան և Արադիպոն, ինչպես նաև Դեսպոտիսան, Սալինաս ամրոցը, Ագրինոն, Վրոմուլաբիան ու Կիտոնին: Թշնամիները հրով և սրով անցնում էին երկրով: Այդ ժամանակի սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղի (1422-1438) – Մ.Ֆ.) ձեռք բերած որոշ ստորուկներ, որոնք գիտեին Լիմսիոյի պարսպի ճեղքված վայրերը, բանի իր ժամանակին աշխատել էին դրանց վրա, ցույց տվեցին դրանք իրենց հայրենակիցներին, որի արդյունքում սրանք ուղղվեցին դեպի այդ բաղաթը և գրավեցին

այն: Այստեղ սպանվեց բաղաբի դատական կատարածու Վիլենցան, իսկ Ռեկոնստիտուցիոն և մի քանի այլ կիպրացիներ էլ գերվեցին: Այդ ժամանակ արքան, չցանկանալով բանակը վստահել արքայազնի հրամանին, քանի որ սա շատ երիտասարդ էր, նրանք մի քանի խորհրդականներ նշանակեց որպես օգնականներ, որոնք իրենց օգտակար խորհուրդներով սանձեցին վերջինիս եռանդը: Օգոստոսի 11-ին, որը շաբաթ էր, իշխանը ցանկացավ մարտնչել սարակինոսների դեմ, սակայն որպես խորհրդականներ նշանակված սիր Դովիան Գրուները և սիր Բայրոնին Նորես Բեստը կարողացան հետ համոզել նրան, թեև այդ արեցին մեծ դժվարությամբ: Օգոստոսի 22-ին նա մեկնեց Լեկոզիա: Այդ ժամանակ արքան նոր հրամանատար նշանակեց Լեկոզիայի վիկոնտ Դոմինիկ Պալոյին: Եվ ահա բանակի այս նոր հրամանատարը վերցրեց արքանական դրոշն ու եկավ Լիմիզիո: Իրենց հերթին սարակինոսները, իմանալով այս բանակի ժամանման մասին, դարան նախապատրաստեցին: Եվ այսպես սարակինոսները, առաջ անցնելով 8 հեծյալի կազմով, նախատեսել էին այդ կեղծ զորաշարժով բանակի հիմնական ուժերին դարանը բաշել: Ակզբում այդպես էլ եղավ և մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել նրանց, սակայն հետո գյուղացիներից մեկը, որը մի բարձր տեղ էր մագլցել, հայտնաբերեց ներքևում դրված դարանը և, արգելելով ռազմիկներին տարվել հետապնդումով, նրանց հետ կանգնեց: Այդ ժամանակ սարակինոսները, տեսնելով, որ մեր բանակը հետ է վերադառնում, դարանից դուրս հանեցին 30 հեծյալ մամուլքների, որոնք հանդարտ հեռացան: Դրանից հետո վիկոնտը բանակը հասցրեց Պալամիդա, որտեղ մենք ճաշեցինք, իսկ դրանից հետո ուղղվեցին Լիմատա: Այդ ժամանակ սարակինոսները, ամեն ինչ այրելով իրենց ճանապարհին, արդեն մեկնել էին Պալամիդա: Ի վերջո, սարակինոսները, տեսնելով, որ մեր բանակը ցանկություն չունի մարտնչելու, վերադարձան Լիմատո, նստեցին իրենց նավերը և ճանապարհ բռնեցին դեպի Կահիրե» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատումը Կիպրոսի բաղր երկրի մասին», գիրք 5):

«Այդ ժամանակ սկսվեց նաև մի շարք նավերի կառուցումը՝ ֆրանկների հողերը թալանելու համար: Դրանց վրա աշխատանքները շարունակվեցին ամեն օր, մինչև Դեքտի 828 թվականի Սաֆար ամսի 11-ը, երբ շաբաթի օրը, երբ սուլթանը (**Մամուլքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղը – Մ.3.**) իջավ և ստուգեց նավերի վրա կատարված աշխատանքները...: Այդ ժամանակ սուլթանը սկսեց նաև զինված ուժերը կարգի բերել ֆրանկների դեմ արշավանալիս համար՝ պաշտոնների նշանակելով սուլթանի մեծ թվով մամուլքների և Եվրոսների: Նա նաև պարտավորեցրեց յուրաքանչյուր Եվրոսի զինված լինել իր 10 մամուլքներով, ինչպես նաև ավարտեց թաղիղանների և դուրաքների կառուցումը...: Սուլթանը արշավանալիս պատրաստվող 600 տղամարդկանցից յուրաքանչյուրին բաժանեց 20 դինար, իսկ Եվրոսներից էլ զինեց 3.000 մարդ: Այնուհետև հայտարարվեց հետևյալը. «Թող ով ցանկանում է սուրբ պատերազմի գնալ, գա իր ծախսերի փողը վերցնելու»: Սուլթանը պատերազմի հարցում գործեց ամենաեռանդուն կերպով, քանի որ Աստված նրան եռանդ էր տվել այն սկսելու համար: Պատերազմ ցանցող Եվրոսների և նշանավորների ծիերը ցամաքով գնացին Տարաբուլուս: Նրանց թիվը մոտ 300 էր և դրանք պետք է ծովով տարվեին Տարաբուլուսից իրենց նշանակման վայրը՝ ասպատակիչների, այսինքն՝ նրանց հեծյալների հետ...: Այդ տարվա Ռեքեբ ամսի 21-ին սուլթանը ուղեբաթոյա աղոթքից հետո առանց արարողակարգային հագուստի դուրս եկավ միջնաբերդից և իջավ Բուլաքի ափ՝ դիտելու պատերազմի համար կառուցված թաղիղա ու դուրաք նավակները, որոնք բեռնված էին սևարդյակներով և գեղեցիկով: Այնուհետև նա վերադարձավ միջնաբերդ: Հաջորդ օրը արքայազն Նապիր ադ-Դին Մուհամմադը՝ սուլթան ալ-Մալիկ ալ-Աշրաֆի որդին, իր խնամակալի՝ երկրորդ գործադիր բարոնդար Ջանիբակ ալ-Աշրաֆիի, հետ ծիով իջավ բերդից և գնաց Բուլաքում գտնվող ալ-Նեդոսին նայող Չեյն ադ-Դին Աբդ ալ-Բասիտի տուն՝ նավակները դիտելու համար, երբ դրանք հեռանում էին: Չորս նավակ գնում էին գետի հոսանքն ի վար, յուրաքանչյուրում՝ սուլթանի առաջատար մամուլքներից մեկի հրամանատարը: Նրանցից վերջինը հեռացավ ութերորդ նավակով, Շաբան ամսի 3-ին, չորեքշաբթի օրը...: Շավալ ամսի 9-ին, որ հինգշաբթի էր, Տարաբուլուսից սուլթանին լուր եկավ ֆրանկների նկատմամբ մահմեդականների հաղթանակի մասին, ինչից հետո Լեռան ամրոցում և այլուր գտնվող ջոկատները այդ բարի լուրը տարածեցին: Այդ ժամանակ եգիպտոսի կադիները և ականավոր պաշտոնյաները հավաքվել էին Ամբեր Դիերների փողոցի Աշրաֆի մզկիթում և նրանց կարողացվեց Տարաբուլուսից ստացված նամակը, որտեղ հաղորդվում էր մահմեդականների հաղթանակի մասին: Մարդիկ բարոնաձայն գոռացին. «Աստված մեծ է» և «Չկա այլ Աստված, բացի Ալլահից»: Հայտարարվեց Կահիրեն և Դին Կահիրեն զարդարելու մասին: Հաջորդ օրը նամակը կարողացվեց նաև Դին Կահիրեի Ամր իբն ալ-Ասի մզկիթում: Եվ ահա, մինչև մարդիկ Աստծո օգնությամբ շահած հաղթանակի շնորհիվ գտնվում էին իրենց երջանկության ու ուրախության գագաթնակետին, Շավալ ամսի 3-ին, որ երկուշաբթի էր, լուր ստացվեց Աթ-Թինա ներխուժողների ժամանման մասին: Սուլթանը անհամապատասխան դրանից և տղամարդկանց ուրախությունը ընդհատվեց: Շատ խոսակցություններ եղան արշավանալի վերադարձի պատճառների մասին: Նրանց մասին հաղորդագրության մեջ ասվում էր: Երբ նրանք Բուլաքի ափից մեկնեցին Դամիետտա, այնտեղից Միջերկրական ծովով գնացին Տարաբուլուս քաղաք և ափ իջան: Այդ ժամանակ մեծ թվով մամուլքներ, սիրիացի զինվորներ և բազմաթիվ կամավորներ այնտեղ միացան նրանց, այնպես որ նրանք մոտ 40 նավով հեռացան Տարաբուլուսից: Նրանք շարժվեցին դեպի Ֆամագուստա և բոլորը ափ իջան ու վրաններ փռեցին նրա ափամասին ափին: Ֆամագուստայի կառավարիչը հայտարարել էր, որ եկթափվել է սուլթանին և տեղեկացրել էր նրանց, որ Կիպրոսի տերը պատրաստ է կռվել նրանց հետ: Այսպիսով, նրանք նախազգուշանալով միջոցներ ձեռնարկեցին և գիշերեցին Ֆամագուստայի իրենց ճամբարում: Դա կիրակիի նախօրեին էր՝ Ռամադան ամսի 20-ին: Երկուշաբթի առավոտյան ջոկատները ասպատակեցին Կիպրոսի արևմուտքում գտնվող գյուղերը, թալանեցին, գերի վերցրին, սպանեցին և այրեցին՝ վերադառնալով մեծ ավարով: Նրանք Ֆամագուստայում մնացին երեք օր՝ զբաղվելով նման թալանով, գերի վերցնելով և այլնով: Չորեքշաբթի երեկոյան նրանք ճանապարհ ընկան դեպի ալ-Մալլախա՝ ափին թողնելով 400 մարդ, որոնք մոտենում էին իրենց, մինչև հասան Մալ-Մալլախա: Այնտեղ ևս նրանք թալանեցին, գերի վերցրին և հրդեհներ սկսեցին: Այնուհետև բոլորը առաջացան ծովով: Այդ ժամանակ վաղ առավոտյան ֆրանկները տասը գայերներով և բուրբուրա կոչվող մեծ նավերով հանդիպեցին նրանց, բայց չափապանեցին իրենց դիրքերը մահմեդականների դեմ և նախանցեցին առանց մարտի: Մահմեդականները մնացին ալ-Մալլախայի ափին՝ այնտեղ խառնվելով իրենց նավերը: Մինչև նրանք զբաղված էին դրանով, ֆրանկների նավերը շրջվեցին և վերադարձան նրանց կողով: Ֆրանկների վերադարձի նպատակն այն էր, որ մահմեդականները դուրս գան իրենց դեմ և կռվեն բաց ծովում: Այսպիսով, երբ մահմեդականները խառնվեցին ալ-Մալլախայի ափին, ֆրանկները վերադարձան նրանց դեմ: Այդ ժամանակ մահմեդականները դուրս եկան նրանց մոտ և եռանդուն կռվեցին նրանց դեմ, մինչև ամենակարող Աստված թշնամուն փախուստի օրանտեց և նրանք անպատվված հետ շրջվեցին: Ուրբաթ օրվա նախօրեին՝ Ռամադանի 25-ին, մահմեդականները մնացին այդտեղ և ուրբաթ օրն առավոտյան Կիպրոսի բանակը թագավորի եղբոր գլխավորությամբ մոտեցան: Նա առաջադրեցավ մահմեդականների դեմ, որոնցից մոտ կեսը ամենաեռանդուն կռվեց նրա դեմ, մինչև նրանք հաղթեցին նրանց և թագավորի (**Կիպրոսի թագավորության արքա Յանուս Ի-ի – Մ.3.**) եղբայրը իր զորքերով փախավ: Փառք և շնորհակալություն Աստծուն, քանի որ մահմեդականները աղետի եզրին էին: Մահմեդականները սպանեցին ֆրանկների մեծ մասին, ապա Ջարբաշ Եմիրը հրամայեց ձիերից իջնել: Սա արվեց շաբաթ օրվա նախօրեին և շաբաթ առավոտյան նախապատրաստություններ արվեցին շրջակայքը թալանելու ու ասպատակելու համար: Շաբաթ օրը նրանք ճանապարհ ընկան ասպատակության և, երբ տեղ հասան, սկսեցին սպանել, գրավել, այրել և թալանել գյուղերը, մինչև որ նրանք նավերը չափազանց քիչ եղան բոլոր գերիներին տեղափոխելու համար ու նրանց ձեռքերը լցվեցին ավարով: Շատերը գետնին նետեցին այն, ինչ վերցրել էին: Այնուհետև սուրբ պատերազմի ուժերի հրամանատար Եմիր Ջարբաշը գրեց Տարաբուլուսի փոխարքա Եմիր Ջաշրուվա իբն Թիմրազին այս մեծ և ականախտ հաղթանակի մասին՝ ուղարկելով նամակը մի սուրհանդակի միջոցով, որին Եմիր Ջաշրուվան ուղարկել էր արշավախմբային ուժերի հետ՝ նրան նրանց մասին լուրեր բերելու համար: Այնուհետև, երբ Եմիր Ջաշրուվան ստացավ հաղորդագրությունը, նա անմիջապես գրեց սուլթանին՝ իր նամակին կցելով Եմիր Ջարբաշի նամակը: Սա այն նամակն էր, որը կարողացվել էր Կահիրեի ալ-Աշրաֆի մզկիթում, ապա՝ Ամր իբն ալ-Աշի մզկիթում: Եմիր Ջարբաշը համարեց, որ առաջադրանքն ավարտված է և «անվտանգությունը ավար է»: Այնուհետև նրան մեծ հայտնվեց որոշակի տագնապ, քանի որ նրանց հաղորդագրությունը իր հասել, որ Կիպրոսի կառավարիչը հզոր ուժեր է հավաքել և պատրաստվել է կռվել մահմեդականների դեմ: Այսպիսով՝ նա խորհրդակցեց իր հետ գտնվող Եմիրների և նշանավոր մարդկանց հետ ու համաձայնության եկան վերադառնալու Եգիպտոս՝ վախճանալով, որ, եթե նրանց և կիպրացիների միջև պատերազմը երկարաձգվի ու նրանք դեմ առ դեմ հանդիպեն, մահմեդական բանակը փորձանքի կգա: Այդ պատճառով Ջարբաշ Եմիրը որոշեց մահմեդական ուժերը լավագույն վիճակում հետ բերել: Այսպիսով՝ նա ճանապարհորդությանը նախապատրաստվելուց հետո ծովով եկավ՝ նավարկելով այնքան ժամանակ, մինչև խառնվեցին Կատայի և Դամիետտայի մոտ, ինչից հետո շարժվեց դեպի Կահիրե» (Իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասի «Եգիպտոսի և Կահիրեի փալոյը աստղերը»):

⁵¹⁷⁸ «Այս օրերին Բաղեշի նեմզուն ու անողորմ բուրդը (**Շամաարդիկյանների Եմիրության Եմիր Իբրահիմը (1425-1442) – Մ.3.**) եկավ Արծեկ աստվածապառ քաղաքի վրա և, խիստով, սպանելով ու սրախոդիտող անելով մեր ազգակիցներից շատերին, մանավանդ աստվածապարիվ և աստվածապարիվա, ողորմած ու երջանիկ Գրիգորիոս վարդապետին՝ խլաթեցի Ծերի որդուն» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 45):

«Դարձյալ պատմել այլ աղետներ և արտասուքի արժանի կսկիծների մասին, որ պատեց քրիստոնյա ազգին, քանզի Ամիրի տեր Ութման-բեկը (**Ար-Ղույունլունների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.3.**), որը ձգտում էր իշխանության, բազում զորքով եկել էր Արծեշի և Արծեկի վրա ու բնաջնջելով գերի էր վարել և սրի ճարակ էր դարձրել դրանք» (Թովմա Միխայսյան «Հիշատակարան 1425 թվականի»):

«Հայոց 874 թվականին երկրի վրա եկան արյունակեր գազանները՝ Օթմանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) գործն ու Ռոմականների հեծելազորը, որոնք գերեվարեցին ողջ երկիրը, որտեղ որ ձեռքերը հասավ, և շատ արյուն կեղեցին» (Հակոբ Գրիգ «Հիշատակարան 1425 թվականի»):

⁵¹⁷⁹ «Դրանից հետո նա (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.) սուտ երդումով հեռացավ Թավրիզ, իսկ զարնանային օրերին էլ գործ առաքեց և գերեց ու ավերեց Ռշտուկյաց երկիրը» (Կարապետ Խիզանցի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

«Այս է արդեն երեք տարի է, որ Ռուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) որդի Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.) ամեն տարի գալիս է, ավարառում և գերեվարում է մեր աշխարհը՝ Վանն ու Ռստանը» (Պետրոս Բերկրացի «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

⁵¹⁸⁰ «Այս տարի մի ոմն բռնադուր, որի անունը Սթանդար էր (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.)՝ Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) որդին, գրավեց անառիկ Սակու բերդը՝ տարագիր և տարաշխարհը դարձնելով այնտեղից երկաթնակ ազգը ու ցրելով երկրով մեկ» (Գրիգոր Գրիգ «Հիշատակարան 1426 թվականի»):

«Հայոց 876 թվականին գրավեցին Սակվի անառիկ և ամուր դղակը» (Անանուս Թադեացի «Հիշատակարան 1427 թվականի»):

«Հայոց 876 թվականին Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.) երկաթնակների ձեռքից գրավեց Սակվի բերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 876 թվականին նույն Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլ – Մ.Ֆ.) քրիստոնյաների ձեռքից գրավեց Սակվի անառիկ բերդը, ինչով անմխիթար կսկիծ եղավ քրիստոնյաների ողջ ազգին, բանգի բոլոր աշխարհներում միայն այն էր մնացել նրանց ձեռքում, այն էլ վերցվեց» (Թովմա Մինասյանց «Տարեգրություն»):

⁵¹⁸¹ «Քրիստոսի 1426 թվականի հունիսին Մուհամմեդը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղը – Մ.Ֆ.) 150 զայերաներով ու լավ հանդերձարոված այլ նավերով ուղարկեց Թաթարիկեր անունով մեկին՝ հետը դնելով 500 մամուլների, 2.000 այլ ռազմիկների և 600 արաբների: Սրանք տեղ հասան հուլիսի 1-ին և մտան Լուևդիա ու Ավդիսա: Այի ելնելով կղզում՝ սարակինոսները ուղղվեցին Յանուս արքայի (Կիպրոսի թագավորության արքա Յանուս Ի – Մ.Ֆ.) կողմից վերականգնված Լիմասոյի ամրոց: Նույն ամսվա 3-ին, երբ Յանուս արքային տեղյակ պահեցին թշնամու հարձակման մասին, նա հավաքեց 1.600 զինված ասպետներից և 4.000 հետևակայիններից կազմված մի բանակ, ընդ որում հետևակայինները հավաքագրված էին Լիկոդիայի և շրջակայքի բնակիչներից: Եվ ահա ինչատակոված բանակը, թողնելով մայրաքաղաքը, ժամանեց Պոտամիա, որտեղ նստեց ճաշի: Միաժամանակ արքան օգնություն էր խնդրել նաև Հոմոդոսից: Այդ ժամանակ սարակինոսները որպես դեսպան արքայի մոտ ուղարկեցին Քրիստիան անունով մի ծեր մամուլք, որը առաջ քրիստոնյա էր եղել, սակայն հետո մահմեդական էր դարձել: Մինչ այդ, սակայն, արքան իմացել էր, որ Լիմասոն գրավվել է: Այս պայմաններում ասպետները, հավատարիմ իրենց իրենց, թույլ չտվեցին արքային ընդունել այդ դեսպանին: Եվ ահա արքան, որպեսզի կանխի իր վրա թշնամիների անակնկալ հարձակումը, վերջինիս ուղղությամբ առաջապահ հետևակ ուժերով առաջ ուղարկեց Յովհաննիս: Ինչ վերաբերյալ էր ինձ, որ այդ ժամանակ գլխավոր մատուցվել էի, ապա ես ևս պետք է ուշադիր լինեի այդ ուղղությամբ: Այսպիսով մենք ուղղվեցին Պյուրիա և բնեցինք հենց դաշտերում: Բացվեց ուրբաթ օրը և մենք ուղղվեցին դեպի Խերոկիտիա: Մինչ այդ, սակայն, նախորդ օրը, մենք հանդիպեցինք Սֆորցային, որը արիության հաղորդեց բանակին, բանի որ նա գերել էր մի բանի սարակինոսներին: Այս հանդիպումից հետո մենք ընդունեցին Լիմասոյի դժբախտ քաղաքագլխին, որը մեզ պատմեց այն մասին, թե ինչպես է ընկել քաղաքը և հայտնեց այն մասին, որ արքայի մոտ իր հետ դեսպան և ուղարկվել: Նոր այս դեսպանը, որ մի երիտասարդ էր, Լիմասոյից ուղարկվել էր այդ քաղաքագլխի հետ միասին: Լսելով այս մասին, ամբողջ սկսեց այն ու վախ անել և սգի մեջ ընկավ: Եվ այսպես Քրիստոսի 1426 թվականի հուլիսի 5-ին, ուրբաթ օրը, արքան իր ողջ բանակի հետ ժամանեց Խերոկիտիա, ընդ որում նա ինքը ասպետների հետ մնաց բերդում, իսկ այլք ստիպված տեղավորվեցին դրսում՝ անձրևի տակ: Հարկ է էլել, որ մեր բանակն այնքան լայն տարածության վրա էր ցրվել, որ երբ մոնետիկը կարիք էր ունենում մի որևէ հրաման հայտարարել, նա սկսում էր առավոտյան և միայն կետորին էր կարողանում վերջացնել այդ գործը, իսկ յոթ այդ ժամանակ մի նոր հրաման հայտարարելու կարիք էր լինում, ապա նա սկսում էր կետորին ու ավարտում գործը արդեն միայն մթնով՝ կեսգիշերին: Այդ ժամանակ սարակինոսները մի նամակ ուղարկեցին արքային գուղացիներից մեկի հետ, որում ասվում էր...: Երբ ասպետները կարողացին այս նամակը, նրանք սկսեցին ծիծաղել այն ամենի վրա, ինչ-որ գրված էր այնտեղ, որից հետո հայտարարեցին, թե իրենց խաբում են: Հարկ է էլել, որ մենք ձեռքբերվեցինք մեզ ուղարկված դեսպանին և սկսեցինք տանել նրան, ինչը մի չտեսած բան էր դեսպանի կատամբ: Մեկ այլ դեսպան էլ կար, որին բռնել էր սիր Թոմաս Պրովոն: Ահա ուրեմն, սրան ևս մեծ նեղությունների ենթարկեցին և փակեցին Լեկոսիայի բանտում: Սրանից զատ մերոնք սկսեցին նեղել նաև սարակինոսներ հանդիսացող, սակայն այժմ կնքված ստորյուններին, որ սրանք հանկարծ չմտածեն իրենց նախկին տերերի մոտ վերադառնալու մասին: Այս ամենը, սակայն, հակառակ արդյունք տվեց, բանգի շատ կնքված սարակինոսներ փախան և թաքնվեցին լեռներում, որպեսզի այդ նեղությունների ենթարկվեն...: Այսպիսով՝ մեր բանակը, միանալով արքային, մոտեցավ Խերոկիտիային, իսկ արդեն հաջորդ օրը՝ Քրիստոսի 1426 թվականի հուլիսի 7-ին, որը շաբաթ էր, մեր հետախույզները հայտնեցին, որ սարակինոսները պատրաստվում էր հարձակում գործել մեզ վրա: Այդ ժամանակ արքան հրամայեց, որ ողջ բանակը իրար գլուխ հավաքվի և կենտրոնանա ամրության մոտ: Այդպես էլ արեցին...: Քրիստոսի 1426 թվականի հուլիսի 7-ին, որը կիրակի էր, մարդիկ եկան ինձ մոտ, որ ես իրենց գինի տամ, սակայն երուսաղեմի տեր, սիր Բյուրուին Նորեն արգելել էր ինձ՝ Լեոնտիոս Մախերոսին, ընդառաջել նրանց: Ես այդպես էլ վարվեցի, հավաքված ամբողջ սկսեց սպառնալ ուժի դիմել, հետո այդպես էլ արեց և կատաղած մարդիկ խլելով տարան որոշ բանակի գինի, ինչպես նաև գառներ ու այլ անոթ կենդանիներ: Այս ամենի պատճառով մեծ խառնաշփոթություն առաջացավ: Այդ ժամանակ Սիր Բյուրուին Նորեսը, տեսնելով, որ խռովություն է առաջանում գինու պատճառով, ցած սլացավ ամրության աստիճաններով և նետվեց այդ մարդկանց վրա: Նրա դեմ ելավ Հարիոն Սթարասմաս անունով մի երիտասարդ և ասաց. «Ով տեր, դու կանչել ես մեզ և այժմ դու էլ վտարո՞ւմ ես: Որտեղից մենք խմելիք և ուժ գտնենք, որ դեմ էլնենք մեր թշնամիներին»: Կատաղած այս խոսքերից՝ Բյուրուինը հարվածեց այս երիտասարդի երեսին, տապալեց նրան և թոցրեց սաղավարտը գլխից: Մինչ այս, մինչ այն, մյուսները եկան խոսքի խրճերի վրա և տարան դրանք իրենց ձեռքի համար: Այս խռովարարներից ամեն մեկը խոզի նման լցնում էր փորը և ամեն ինչ իրար խառնվեց: Արքան ճաշում էր, երբ հայտնեցին սարակինոսների հայտնվելու մասին: Արքան դրեց սաղավարտը և ներքև իջավ: Այդ ժամանակ արքայական դրոշմակալի Սիստորոսն հայտարարեց, որ դրոշը չկա, որից հետո արքան Դերին Դավիթին հրամայեց բերել այն ու ծածկել իր դիմաց: Դրանից հետո Սիստորոսն ընդունեց դրոշը: Այնուհետև արքան մոնետիկի միջոցով ի գեմ հրամարդ տվեց: Եվ ահա բանակը աստիճանաբար սկսեց շարվել դաշտում, ընդ որում արքայական հրամանով այն այնպես շարվեց, որպեսզի պատի նման մի բան առաջացնի, որի դիմաց տեղավորվեցին վրաները գեները դրած 100 մեծ ֆալշթոտներ: Այդ ընթացքում սլանալով եկան առաջապահը կազմողները, որոնց մեջ մի բանի հոգի վերբեր էին ստացել: Դրանց մեջ էին Սթարոնտազը և Կոնստանդին ԴՊապասը՝ հայերի եպիսկոպոս Լևոնի հորեղբայրը, ընդ որում վերջինս, հագիվ տոդ հանելով, մահացավ: Սպանվել էին նաև մեր ռազմիկներից 12 հոգի, իսկ 3 հոգի էլ գերվել էին, ընդ որում վերջիններիս մեջ էր Դեստորիոս Լաթաքը, որը մյուս երկուսի հետ տարվեց Տոգլի: Արքան թողեց իր վրանը և առաջ եկավ, սակայն ոչ-ոքի չգտավ բացի 100 հեծյալներից ու 50 այլ զինվորներից, որոնք պետք է նետվեին թշնամիների վրա: Արքան այս ամենը ընկալեց որպես անհնազանդություն, բանի որ մարդիկ իրոք դժգոհ էին հրամանատար նշանակված Յովհան Վերնիից, որին արքան էր նշանակել իր հրամանով: Իրոք, այս հրամանատարը վատ բնավորություն ուներ և մարդիկ նրան չէին սիրում, գոռալով, թե. «Մենք ուզում ենք գործել մեր տեր արքայի հրամանով, ոչ թե սրա»: Այս կերպ էին գոչում շատ շատերը, որոնք բոլորն էլ աղաղակում էին, թե արքայից զատ այլ հրամանատար չեն ուզում և այլ մարդու չեն ենթարկվի: Այդ ժամանակ սարակինոսները, որ դանդաղ առաջանում էին, մի ջոկատ ուղարկեցին, որպեսզի շրջապատեն մեր բանակը արևելքից: Տեսնելով այդ՝ հայերն և այլ ազատագրյալներ հավաքվեցին այդ կողմում՝ սպասելով սարակինոսների հարձակմանը, արքան մնաց կենտրոնում, արքայազնին ուղարկեց որպես աջ կողմի, իսկ սիր Դովհան Գյուրնեռին ու սիր Բյուրուին Նորեսին էլ ուղարկեց որպես ձախ կողմի հրամանատար: Այսպիսով՝ մեր բանակն ի վերջո շարվեց՝ ընդունելով պարսպի նման մի դիրքավորում և կարգի գցելով գեները: Հաջով էլ ավարտվել այս ամենը, երբ սարակինոսները հայտնվեցին մեր դիրքերից մի քիչ ներքև: Տեսնելով սրանց՝ մեր ասորիները և հետևակայինները մի բարձր ու ահաբեկող աղաղակ բարձրացրին՝ խփելով նաև թմբուկները: Նույն արեցին նաև սարակինոսները: Եվ ահա արքան ծանկեց թուրը և ողջ բանակի գլուխն անցած նետվեց հակառակորդի վրա: Մերձամարտը բռնկվեց սարի անցին, ընդ որում այդ ժամանակ մի բանի սարակինոսներ ներքև իջան և, հարվածելով մեզ, սկսեցին հետ դառնալ: Տեսնելով այդ՝ արքայի մոտ գտնվող մի երիտասարդ ու քաջարի թուրք սասց նրան. «Տեղ իմ, արի երկրորդ անգամ հարվածենք սրանց և փախուստի մատնենք, բանի որ նրանք նահանգի շեփորներ են փչում»: Սրան գուժարվեց նաև այն, որ ոչ-ոք չէր ուզում հետ դառնալ, թեև շատ հետևակայիններ, որոնք զինվորական որևէ պատրաստություն չունեին, արդեն գցել էին գեները և փախել տարբեր ուղղություններով: Այս խառնաշփոթի մեջ էր, որ Տակայի որդին, տեսնելով ռազմիկներից մեկին և նրան ընտրվելով որպես սարակինոս, թողավ հարվածեց նրա վահանի, հարվածը կոտրեց վահանը ու այդ մարդը սպանվեց: Այդ ընկան նաև ժամկետ Կաստրիոն, Դովհան Իրախիմը և Լիկոյայ Զանդիկը, սակայն բանակն արդեն իրենց կորցրել էր ու քաջության այդ գեղը օգուտ չտվեց, ընդ որում մեր մարդկանցից շատերը սպանվել էին, բանի որ ոչ մի մարտական փորձ և պատրաստություն չունեին: Սարակինոսները, տեսնելով մեր պարտվելը, սկզբում դա ռազմական խորամանկության տեղ ընդունեցին՝ մտածելով, թե արքան Խերոկիտիա ամրոցի մոտ նա մի դարան է դրել: Նրանք ասում էին, թե. «Թշնամիները

դիտավորյալ են փախչում, նրանք ուզում են մեզ առաջ քաշել, դուրս գալ մեր թիկունք և հարվածել»։ Նրանք այնքան էին ահաբեկվել, որ արդեն ուզում էին մարդ ուղարկել և խաղաղության հարցերը լուծել, սակայն հաջողությունն այնուհանդերձ ի վերջո մեր կողմում չեղավ։ Բանն այն էր, որ սարակինոսները, թեկուզ և վախենալով ու դանդաղ առաջանալով, բայց այնուհանդերձ իրենց ճանապարհին հանդիպում էին հոգևած ու ծեծված մարդկանց և սպանում էին, ինչը ի վերջո ոգևորեց նրանց։ Այդ ժամանակ արքան շարունակում էր իր ուղին, սակայն նրա ձին երկու անգամ սայթաքեց և խրտուրդեց։ Վերջին անգամը նոսրացր սայթաքեց, երբ մի ուղտի հանդիպեց։ Այդ ժամանակ արքան ցած թռավ և հեծնեց այն ձին, որը նրան մատուցել էր մնտուհի Մարիանն։ Այս ընթացքում սարակինոսներն ի վերջո հասան հեղոկիտիայի դարպասներին և այնտեղ գտան իրենց դեսպանի բզկտված ու խոշտանգված մարմինը, ընդ որում դեսպանը սպանվել էր իշխանի հրամանով։ Սարակինոսները ներս մտան բակ, որը դատարկ էր։ Այդ ժամանակ սարակինոսները, որ զայրացել էին իրենց դեսպանի պատճառով, հանդիպեցին արքայազնին և սպանեցին նրան։ Եվ ահա թշնամիները ի վերջո հասան արքային, որից հետո երկու մամուլները նիզակները ցցած հարձակվեցին նրա վրա։ Արքան, որ նիզակ չուներ, ճանկեց թուրը, սակայն մամուլներից մեկին հաջողվեց հարված հասցնել արքայի դեմքին։ Արքան սկսեց պաշտպանվել և արաբներն զոչել։ «Մեղիք», որը նշանակում էր «արքա»։ Մինչ այդ մյուս մամուլը նրա կողքով սլացել անցել էր և ձեռք չէր տվել նրան։ Այս ամենը ես հետո իմացա Կիպրոսի կոնստանդի պատմածից, որը ավելացրեց նաև, որ ի վերջո սարակինոսները լցվեցին արքայի վրա և բռնեցին նրան, որի մոտ այդ ժամանակ ոչ-ոք արդեն չկար, որ օգնության հասներ։ Սարակինոսները բռնեցին նաև Սուրաբե կղզիով կատալոնացուն, ինչպես նաև մի խեղճ խառնուրդային, որ արաբներն գիտեր։ Ավարտելով այս գործը՝ սարակինոսները վերադարձան մարտադաշտ և սկսեցին տրակտորը անել ու՛մ որ պատահի։ Այդ ժամանակ էր, որ մամուլները, տեսնելով մի երիտասարդ ասպետի, տապալեցին նրան և զգեցին գտնի, սակայն սա ճարպկորեն ցատկեց ձիու վրա, ահաբեկեց թշնամիներին ու փախավ։ Այսպիսով, ահա, արքան, կտրված իր բանակից, գերվեց և հասցվեց Սալիմաս։ Այդ մարտում արքայի շքախմբից ընկած ռազմիկները թիվը հասնում էր 20-ի, Աստված նրանց հոգին լուսավորի։ Ահա նրանց անունները...։ Ժողովրդից սպանվեցին նաև այլք ևս..., այդ թվում շատ ասորիներ, հայեր, ազատարձակայինք և օտարականներ...։ Հարկ է խոսել նաև ռազմավանական օրդենների ուժերի մասին, որոնց կանչել էր արքան, սակայն որոնք... ժամանակին չհասան։ Իրոք, եթե նրանք ժամանակին հասնեին, մեկը դժվար թե այդքան զրկանքների և փորձանքների հանդիպեին...։ Եվ այսպես, ոտնատակ տալով ողջ կղզին, սարակինոսները ուրբաթ օրը կորան գրողի ծոցը» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատումը Կիպրոսի բաղցր երկրի մասին», գիրք 5)։

«Այդ տարի եղավ կիլիկիացիների թագավորության վերջը, երբ այս Կոնստանդինը իշխեց 48 տարի...։ Եվ ատում են, թե թագավորը Կիպրոս անցավ իր բազում իշխանների հետ միասին, որոնցից յուրաքանչյուրն էլ՝ իր տոհմակիցներով հանդերձ։ Նրանց վրա եկավ, սակայն, Եգիպտոսի Մուգաֆար սուլթանը (հեղինակը նկատի ունի Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Ահմեդ իբն Շեյխին (1421), սակայն, այս ժամանակ Մամուլեյան սուլթանության սուլթան էր Բարսեբեկը, իսկ հեղինակի սխալի վրա էլ ենթադրաբար ազդել է այն հանգամանքը, որ բնաբովոր ժամանակաշրջանում Ահմեդ իբն Շեյխը թեև գահընկեց արված ու բանտարկված, սակայն դեռ կենդանի էր և, հնարավոր է, ընկալվում էր որպես սուլթան՝ գոնե ձևական մակարդակում – Մ.Ֆ.) և նրանք չկարողացան նրա դեմ անել, չնայած, որ 30.000 տուն անցել էին ծովի այն կողմ, ինչպես վերևումը գրեցինք։ Եվ մեծ Լևոնից մինչև այս թիվը եղավ 226 տարի, երբ իշխեցին 13 թագավորներ» (Բակր Սեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»)։

«Այս տարի՝ Հայոց 875 թվականի վարդավառի կիրակի օրը Մարա սուլթանը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բարսեբեկ – Մ.Ֆ.) գրավեց Կիպրոսը և բազում քրիստոնյաների գերեզմարեց՝ 5.000 հոգի, ու նաև՝ կոտորեց» (Գասպար Համբեցի «Հիշատակարան 1426 թվականի»)։

«Սա գրվեց Հայոց 875 թվականին...։ Հայոց Կոնստանդինի թագավորության օրոք..., որ ազնիվ էր, օրինակելի և ընտիր...» (Անանուն «Հիշատակարան 1426 թվականի»)։

«Այս ամբողջ ընթացքում սուլթանը (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան Բարսեբեկ – Մ.Ֆ.) զբաղված էր Կիպրոսը ասպատակելու համար մարտիկների պատրաստելով։ Ջուժմարդ և՛ ամսի 27-ին, շաբաթ օրը Ստամբուլի կառավարչի (Բուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ի – Մ.Ֆ.), այսինքն՝ ալ-Քուստանտինիայի, դեսպանը, ժամանեց՝ նվեր բերելու և միջնորդելով Կիպրոսի ժողովրդի համար, որպեսզի նրանք չասպատակվեն։ Այնուամենայնիվ, սակայն, նրանք միջնորդությունը և շարունակեցին հանդերձավորել բանակը։ Հիջրի 829 թվականի Ջուժմարդ և՛ ամսի 13-ին, երկուշաբթի օրը Սիրիայի մեծ թվով զորքեր՝ էմիրներ, մամուլներ, ցեղախմբի անդամներ և կամավորների մի մեծ ջոկատ, ժամանեցին՝ սրբազան պատերազմին մասնակցելու համար։ Նրանք տեղակայվեցին Մեծ մրցաբազմարանում...։ Ի վերջո սուլթանը, որ նստած էր ամրոցի այգում, բարձրացավ լեռան վրա՝ դիտարկելու համար սրբազան պատերազմի համար նախատեսվածներին, ինչից հետո նա նրանց մեծ գունար բաժանեց։ Դա շատ հաճելի և փառահեղ օր էր՝ և՛ այն գունարի պատճառով, որը սուլթան շալլարդեն հատկացնում էր սրբազան պատերազմի համար նախատեսվածներին, և՛ այն պատճառով, որ այն անտեսվում էր զնալ ցանկացողների կողմից։ Ավելին, սուլթանի ժողովում կանգնած ամեն մեկը կարող էր տեսնել, թե ինչպես են պահակախմբի ղեկավարները վճռում սուլթանի մամուլներին, որոնք ցանկանում էին արշավանքի գնալու համար սուլթանից թույլտվություն ստանալ, մինչդեռ սուլթանն արգելում էր նրանց գնալ և պատճառաբանում, որ նրանց տեղափոխելու համար նավեր չեն մնացել։ Այնուամենայնիվ, սակայն, նրանք միջնորդում էին կրկին, երբեմն ոմանք չորս և իննգ անգամ անընդմեջ դիմում էին։ Մարդիկ հավաքվում էին մամուլների գրագիրների շուրջը, որպեսզի նրանց գրանցեն նշանակված նավերով գնացողների թվի մեջ, ընդ որում այս արշավանքի ժամանակ ճանապարհորդում էին Նույնիսկ մի շարք նշանավոր իրավագետներ։ Եվ ահա, երբ բավարար թվով մարդիկ գրանցվեցին, սուլթանը այլևս թույլտվություն չտվեց ուրիշներին գնալու, ինչից հետո նրանցից մի բանիսը ճանապարհի ընկան առանց թույլտվության։ Ավելի հրաշալի էր այն փաստը, որ յուրաքանչյուր ոք, ով նայում էր սրբազան պատերազմի գնացողի դեմքին, կճանաչեր նրան որպես այդպիսին նախքան նրան հարցնելը՝ դեմքի ուրախությունն արտահայտությունից և գնալու համոզիչք առաջացած դեմքի անդադար ուրախությունից։ Նաև հավանակն էր այն մարդու դեպքում, ով չէր նշանակվել սրբազան պատերազմի համար։ Սա ծիշտ էր՝ չնայած սուլթանի մամուլների և այլոց մեծ թվին, ովքեր նշանակված էին գնալու։ Կարծում եմ, որ սա կարող է լինել միայն այն պատճառով, որ ամենաբարձրյալ Աստվածը բացել է նրանց սրտերը պատերազմի համար և ստիպել էր նրանց ցանկանալ ասպատակել ու կռվել թշնամու դեմ, որպեսզի Աստված կարողանա իրականացնել այն, ինչ ցանկ էր արվել։ Ես նման բան չեմ տեսել այս արշավանքից առաջ կամ հետո որևէ արշավանքի դեպքում։ Հարկ է լնել, որ Զաքարյայ ծածկոցի համար նախատեսված իրերը շեղծով տարվել էին Կահիրեով և Հին Կահիրեով, ինչպես ամեն տարի սովորություն էր, բայց դա արվել է սովորական ժամանակից շուտ՝ սրբազան պատերազմի գնացողների մեկնելու պատճառով։ Ռաջեբ ամսի 2-ին սրբազան պատերազմի մեկնող ուժերը ելան Կահիրեից և Բուլաքի ափից շարժվեցին դեպի Ալեքսանդրիա ու Դամիետ։ Չորեքրի հրամանատարներն էին առաջին, երկրորդ և երրորդ դասի էմիրներն էին մեծ սառը, ավելի կարևոր տնտիսի մամուլները, Դամասկոսի շատ գլխավոր էմիրներն ու ուրիշներ։ Առաջին դասի էմիրներից էր Ինալ ալ-Չաքմակը (Մամուլեյան սուլթանության ապագա սուլթան Չաքմաքը – Մ.Ֆ.)՝ էմիր իշխանը, որը ծովում նավերի զորքերի հրամանատարն էր։ Նրա հետ էին գրահակիրների էմիր Դարա Մուրադ Խուլա ալ-Չաքմակին, որը առաջին դասի էմիր էր, ինչպես նաև՝ մի շարք այլ էմիրներ, սուլթանի մամուլներ և ուրիշներ։ Պահակախմբի գլխավորը պետ էմիր Թադրիբեդրի ալ-Մահմուդի ան-Նախրիյի ցամաքային զորքերի հրամանատարն էր։ Նրա հետ էր միջնաբերդի նախկին փոխարքա, էմիր Հուսեյն իբն Ահմադը, որը հայտնի էր որպես Թադրի Կիլիմի, և այդ օրը առաջին դասի էմիր էր։ Այս չորսը առաջին դասի էմիրներն էին։ Երկրորդ դասի էմիրներն էին էմիր Զանսուխ ան-Նուվմուդին, էմիր Յազ-բակ աս-Սուդունի ալ-Մուշիդը, որը հետագայում գլխավոր հրամանատար դարձավ ալ-Մալիք ալ-Չաքմի Չաքմակի կառավարությունում, էմիր պահակախմբի երրորդ պետ Ինալ ալ-Ալան, նկատի ունեմ ալ-Մալիք ալ-Արաֆ Ինալին՝ մեր ժամանակների սուլթանին (Մամուլեյան սուլթանության ապագա սուլթան Յանալին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև մեկ այլ էմիր, որի անունը հիմա ինձ չի հասնում։ Երրորդ դասի էմիրները բազմաթիվ էին։ Դամասկոսի էմիրներն էին Դամասկոսի առաջին դասի էմիր էմիր Թուդան աս-Մալիֆի Թադրիբեդրի, որը գործադիր բարոտուդարն էր և հորս, Աստված ողորմի նրան) մամուլուն էր, ինչպես նաև՝ Դամասկոսի մեծ թվով այլ էմիրներ, որոնք աստիճանով Թուդանից ցածր էին։ Նույն օրը էմիրները մեկնեցին և սրբազան պատերազմի ուժերը հաջողական խմբերով Նեղոսով հետևեցին նրանց, այնպես որ նրանցից վերջինը ճանապարհի ընկավ շաբաթ օրը՝ Ռեջեբ ամսի 11-ին։ Այն օրը, երբ մարտիկները լեցին Բուլաքի ափը, աննկարագրելի օր էր։ Տեսնելու համար այդ օրը տարբեր երկրներից, բաղաբնույթից և շրջաններից հավաքված ճանապարհորդներ էին եկել, այնպես որ Բուլաքի ափով որևէ նպատակով անհնար էր անցնել, բացառությամբ՝ չափազանց դժվարություններ և հոգնածություն կրելուց հետո։ Մարդիկ անցան Միսրաբայի և Բուլաքի արևմտյան ափը ու այնտեղ վրաններ ու տներ տեղադրեցին։ Նեղոսը լցված էր նավակներով, որոնցում հանդիսատեսներ կային, իսկ Բուլաքի տներում էլ միայն մեծ ազդեցություն կամ մեծ հարստություն ունեցող մարդիկ կարող էին տեղակայվել։ Մարդիկ այնտեղ անցկացրին ուրախության և երջանկության օրեր՝ աղաչելով Բարձրագլխ Աստծուն մահուհայությունների հաղթանակի և նրանց անվտանգ և ավարտով վերադարձի համար։ Ուժերը շարժվեցին դեպի Դամիետայի և Ալեքսանդրիայի սահման ու պատրաստվեցին ճանապարհորդությանը, մինչդեռ սուլթանը սպասում էր ճանապարհորդության մասին նրանց հաղորդագրությունների։ Այնուհետև, Ռեջեբ ամսի 28-ին, որ երեքշաբթի էր, երբ նա սպասում էր, լուր ստացավ, որ ճանապարհորդության մեջ գտնվող ուժերը անցել են Ռոզեդան և այնտեղից նավարկել են Ռեջեբ ամսի 24-ին։ Նրանք շարունակեցին ճանապարհը մինչև երկուշաբթի օրը։ Այդ ընթացքում մոտ 4 նավ խորտակվել է և մոտ 10 մարդ խեղդվել է։ Նրանք այդ ժամանակ գտնվում էին մահմեդական ափի մոտ՝ Եգիպտոսի շրջանների սահմաններում։ Երբ այս լուրը հասավ սուլթանին, նա խիստ անհանգստացավ, այնպես որ գրեթե մահացավ։ Նա դառնորեն լաց եղավ և այնքան անհանգիստ դարձավ, որ ամբողջ չափազանց սահմանափակող դարձավ նրա համար և նա որոշեց, որ արշավանքը չպետք է շարունակվի։ Այնուհետև նա որոշեց ուղարկել մեծ սենեկապետ Զարբազ ալ-Զարիմ Զաշուկին,

որպեսզի նա հետաքննի նրանց վերաբերող այդ լուրը, միջոցներ ձեռնարկի նրանց բարեկեցության համար և էմիրների հետ խորհրդակցի ճանապարհորդության վերաբերյալ: Ջարբաշ էմիրը մեկնեց նրանց մոտ՝ թողնելով սուլթանին շիրթված: Ինչպես բոլոր տղամարդիկ, սակայն, ես ևս այդ օրվանից հայտարարեցի հաղթանակի մասին և ասացի. «Կոտրվածքից հետո գալիս է միայն ամրացումը»: Ավելի ուշ և այդպես էլ եղավ, ինչպես կապտամի, եթե Աստված կամենա: Էմիր Ջարբաշը գնաց բանակ և պարզեց, որ հեշտ գործ է վերանորոգել այն, ինչ կոտրվել է նավերում, ընդ որում բանվորներն արդեն սկսել էին դա անել: Ջարբաշ էմիրը խորհրդակցեց էմիրների հետ և բոլորը համաձայնեցին շարունակել ճանապարհորդությունը: Այնուհետև Ջարբաշ էմիրը լիակապեց բանվորներին և ամբողջությամբ վերանորոգեց նավերի կրած վնասը, մինչև դրանք կրկին պատրաստ եղան: Այնուհետև նրանք նավ նստեցին և Աստծո օրհնությամբ և օգնությամբ շարունակեցին իրենց ճանապարհը, մինչդեռ Ջարբաշ էմիրը վերադարձավ և սուլթանին գեկուցեց այս մասին, որի անհանգստությունը ցույց տվեց: Շաբան 5-ին, երեքշաբթի օրը՝ Ջարբաշի ժամանումից առաջ կամ հետո, սուլթանը լուր ստացավ, որ սուլթանի բանակի մահմեդական ներխուժման ջոկատը, երբ այն Ռոզետայից մեկնել էր Ալեքսանդրիա, իր ճանապարհին հանդիպել է ֆրանկական չորս զայերի, որոնք շարժվում էին դեպի Ալեքսանդրիայի սահմանը: Մահմեդականները նամակ գրեցին Ռոզետայում գտնվող մնացած ներխուժողներին, որ շտապեն նրանց մոտ, որպեսզի կարողանան ֆրանկների դեմ պայքարում մեկ ուժ կազմել: Նրանք մոտեցան ֆրանկների նավերին և այդ ամբողջ օրը մինչև գիշեր միմյանց վրա նետեր արձակեցին: Նրանք գիշերն անցկացրեցին պահակախմբի դիրքում, ապա մարտը վերսկսեցին հաջորդ առավոտյան: Մինչ մարտերը շարունակվում էին, մնացած ներխուժողները ժամանեցին Ռոզետայից: Երբ ֆրանկները տեսան նրանց, փախուստի դիմեցին: Սա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ 10 մահմեդական նահատակվեցին: Մահմեդական նավերը շարունակեցին իրենց ճանապարհը՝ մինչև Ալեքսանդրիայի սահմանից նրանց նախորդած ներխուժող ուժերին միանալը: Դրանից հետո Շաբան ամսի 20-ին, չորեքշաբթի օրը նրանք միասին մեկնեցին Կիպրոս և Շաբան ամսի վերջին օրերին հասան Լիմասոյի ամրոց: Այնտեղ նրանք իմացան, որ Կիպրոս կղզու կառավարիչը (**Կիպրոսի թագավորության արքա Յանուս I-ի – Մ.Գ.**) պատրաստվել էր կռվել նրանց դեմ և մեծ ուժեր էր հավաքել, ընդ որում նա մտում էր այլ-Աֆկուսիա բաղաբառով՝ որոշելով բախվել մահմեդականների հետ: Նրանք այս մասին հաղորդագրություն ուղարկեցին սուլթանին, ապա նրանց մասին լուրերը կտրվեցին սուլթանից մինչև այն իրադարձությունները, որոնք կապտամվեն...: Ռամադան ամսի 23-ին, երկուշաբթի օրը սուլթանը հաղորդագրություն ստացավ, որ Կիպրոսի մայրաքաղաքը գրավվել է և նրա թագավոր Ջեյնուսը իբև Ջաբը գերի էր վերցվել: Երաժշտական նվագախումբը երեք օր ամրոցում նվագեց՝ նշելու համար այս հաղթանակը: Այդ իրադարձությունների նկարագրությունը հետևյալն է: Եվ այսպես, երբ ներխուժողները վերը նշված սահմաններից մեկնեցին Կիպրոս, նրանք հասան Լիմասոյ բաղաբառով՝ ոմանք միասին, ոմանք առանձին: Նրանք Լիմասոյի բնակիչներին իմացան, որ Կիպրոսի կառավարիչը մեծ աջակցություն էր ստացել ֆրանկական թագավորներից և, ինչպես արդեն նշվել է, պատրաստ է կռվելու: Երբ նրանք հասան Լիմասոյ, պաշարեցին նրա ամրոցը և կռվեցին այնտեղ գտնվողների դեմ, մինչև Շաբան ամսի 26-ին, չորեքշաբթի օրը ուժով գրավեցին այն: Նրանք թալանեցին այն, գերի վերցրին բնակիչներին և սպանեցին այնտեղ գտնվող ֆրանկների մեծ մասին: Այնուհետև Դիջրի 829 թվականի Ռամադան ամսի 1-ին, Կիպրոսի օրը նրանք այն ամբողջությամբ ավերեցին և լքեցին՝ վեց օր ծախսելով այդ անոթի վրա: Դրանից հետո երկու գնդերով նրանք կրկին ճանապարհ ընկան: Մի գունդը էմիր Թադրիբերդիի ալ-Մահմուդիի և որպես «Թադրիբերդի» հայտնի էմիր Դուսեյն իբև Ահմադի գլխավորությամբ գնաց ցամաքով՝ առաջին կարգի էմիրի, եգիպտական ու սիրիական զորքերի, երկրորդ և երրորդ կարգի էմիրների, ինչպես նաև նրանց կից հեծելազորային ու հետևակային զորքերի հետ միասին: Մյուս գունդը ծովով գնաց էմիր խորհրդի էմիր Ինալ ալ-Չաքաալիի և առաջին կարգի էմիր Ղարա Մուրադ Խուջա աշ-Շաբանիի հրամանատարությամբ՝ նրանց կից եգիպտական ու սիրիական զորքերի հետ միասին: Այս գունդը ծովով գնաց անհանգստանալով այն բանից, որ ֆրանկները կարող են հանկարծակի հարձակվել իրենց վրա ծովից և գերել, բանից մահմեդականները մի երկրում էին, որտեղ ֆրանկները կկռվեին նրանց դեմ ամենայն հանգստությամբ: Սա շատ խելամախ միջոցառում էր: Ցամաքում գտնվող ուժերը, մինչև Լիմասոյի և Ալ-Մալլահայի միջև հասնելը, գնացել էին առանձին խմբերով, ոչ թե մարտական կարգով, նրանք առաջացել էին ինչպես ճանապարհորդները: Իրոք, չնայած նրանցից որոշները գնեց էին կրում, նրանց մեծ մասը, շոգի ուժգնության պատճառով, առանց գնեցի էր: Ահա այս կերպ խմբերից յուրաքանչյուրը առանց մյուսին սպասելու շարունակեց իր ճանապարհը՝ մտածելով, որ Կիպրոսի կառավարիչը չի հանդիպի իրենց, մինչև նրանք Կիպրոսի մայրաքաղաքից դուրս չգան: Բանակի թիկունքը կազմող էմիրները, ինչպես բանակի հրամանատարների սովորությունն էր, մնացել էին իրենց հիմնական ուժերի հետևում, մինչդեռ տղամարդիկ առաջ էին շարժվում, որպեսզի կարողանային կանգ առնել Կիպրոսի մայրաքաղաքին մոտ լինելիս: Նրանք ուզում էին կանգնել ձիերի հանգստանալու համար, մինչև ամբողջ բանակը հավաքվի, զորքերը դասավորվեն մարտական կարգով, տղամարդիկ դասավորվեն և շարքերը կազմվեն, ինչից հետո բոլորը պետք է միասին շարժվեն: Մինչ նրանք ճանապարհորդում էին, սակայն, հանկարծակի հանդիպեցին Կիպրոսի կառավարչին՝ իր բանակով և ուժերով, ինչպես նաև՝ ֆրանկ թագավորներին և այլ հետևորդներին: Նրանք լցրել էին ամբողջ տարածությունը, մինչդեռ մահմեդականները, որոնց հանդիպեց Կիպրոսի կառավարիչը, շատ փոքր ջոկատ էին կազմում նրանցից, ովքեր առաջ էին գնացել, ընդ որում սրանց մեծ մասը սուլթանի առաջատար սակուբների հեծյալներ էին: Եվ այսպես, երբ նրանք դեմ առ դեմ հանդիպեցին, մահմեդականները չկարողացան զսպել իրենց, համբերատար սպասելով իրենց հետևողներին ու նրանց հետ միասնական ուժ դառնալով, այլ օգտվեցին առիթից և զոհաբերեցին իրենց, ընդ որում նրանցից ոմանք ասացին. «Սա ավար է»: Եվ ահա նրանք խթանեցին իրենց ձիերին և համարձակ սրտերով հարձակվեցին թշնամու վրա, բանի որ հույսը դրեցին Աստծո ճանապարհին իրենց գոհաբերելու պարզի վրա: Նրանք, գոռալով «Աստված մեծ է», հզոր հարձակում գործեցին ֆրանկների վրա և կատաղի կռվեցին: Մի փոքր խումբ հետևեց նրանց, աջակցելով, մինչդեռ մյուսները զսպեցին իրենց, այդ թվում նաև՝ ավելի կարևոր մտերիմ մավուբներից մեկը, որը կանգնած էր այնտեղ գտնվող ծառի տակ՝ ցրելով ստվեր: Մահմեդականների և ֆրանկների միջև տեղի ունեցած հզոր ճակատամարտում սպանվեց զանազապի աւ-Սաիֆի Թադրիբերդիի ալ-Մուլայարին: Նա աշխարհի զարդերից մեկն էր: Իմ աչքը իր ցեղի տղամարդկանց մեջ նրանից ավելի կատարյալ մեկին երբեք չի տեսել: Նաև սպանվեցին աւ-Սաիֆի Զուլթուբուդա ալ-Մուլայարի ալ-Փահլավանը՝ ըմբռնարտի այդ առաջատարը, որը նույն դասի էր բաջուբան և ծիսավարության մեջ, ինչ Թադրիբերդին, որը հենց նոր հիշատակվեց: Նաև զոհվեցին Ինալ Թազ ալ-Փահլավանը և աւ-Սեյֆի Լանիկի ալ-Յաշաբին: Այս չորսը մեծ մարդկանցից և համարակալված հերոսներից էին: Թող Աստված իր ողորմածությամբ և առատաձեռնությամբ նրանց երիտասարդությանը դրախտով հաստուցի: Այնուհետև սպանվեցին նաև մի շարք այլ մահմեդականներ, որոնք, չնայած իրենց փոքր թվաքանակին և սակավությանը, անսասան մնացին, մինչև Աստված օգնեց իսլամին ու լքեց անհավատներին, որոնք պարտվեցին, երբ Կիպրոսի կառավարիչը, չնայած իր զորքերի մեծ թվաքանակին և անթիվ բանակի հզորությանը, ինչպես նաև՝ չնայած մահմեդական բանակի փոքր թվին, այնքան փոքր, որ հակամարտության սկզբում ներկյա գտնվողները 70 հոգուց պակաս էին, գերի ընկավ: Սա տեղի ունեցավ մինչև երկրորդ դասի էմիր և պահակախմբի երրորդ հրամանատար, էմիր Ինալ ալ-Ալա ան-Նասիրի և էմիր Թադրիբերդիի ժամանումը, որոնց հաջորդեցին մեկ ջոկատ մյուսի հետևից, ընդ որում նրանք ժամանեցին ֆրանկների պարտությունից հետո, երբ Կիպրոսի կառավարիչը գերի էր ընկել, իսկ հիշատակված մահմեդականները սպանվել էին: Եվ այսպես, երբ մահմեդական ուժերը մյուսի հետևից ժամանեցին, նրանք եռանդով հետապնդեցին ֆրանկներին և սուրը բաշեցին նրանց վրա՝ սպանելով ու գերի վերցնելով շատերին: Ֆրանկների մնացած մասը փախավ Կիպրոսի մայրաքաղաք ալ-Աֆկուսիա: Այնուհետև մահմեդականները ֆրանկների հետ գտան մահմեդական թուրքոմանների մի խումբ, որոնց հետ Ալի-բեկ իբև Ղահրամանը, թող Աստված տա նրան իր արժանի պատիժը, օգնել էր ֆրանկներին: Մահմեդականները սպանեցին նրանցից շատերին: Ռամադանի 2-ին, երկուշաբթի օրը մահմեդական ուժերը ցամաքում և ծովում հավաքվեցին ալ-Մալլահայում, իսկ էմիր Թադրիբերդիի ալ-Մահմուդին էլ ստանձնեց Կիպրոսի կառավարչի պարտականությունները: Մահմեդականները սպանում և թալանում էին, երբ նրանց ձեռքերը այն աստիճան լցվեցին, որ նրանք չկարողացան տեղափոխել իրենց ամբողջ ավարը: Ֆրանկներին հնարավոր չէ հաշվել, նրանք այնքան շատ էին, որ մարդ խուսափում է դրա մասին խոսելուց: Դորս մավուբներից մեկը, որը ներկա էր ճակատամարտին սկզբից մինչև վերջ, ինչպես նաև նրա բազմաթիվ վստահելի ընկերներ ասացին, որ ճակատամարտի վայրում ավելի քան 2.000 զոհված ֆրանկ կար: Սա ներառում է միայն այն վայրը, որտեղ տեղի է ունեցել ճակատամարտը, մինչդեռ գյուղերում, տարբեր այլ վայրերում և Կիպրոսի մայրաքաղաք տանող ճանապարհին սպանված ֆրանկների թիվը կցից անսահմանափակ էր, բանի որ սպանությունները նրանց շրջանում շարունակվում էին օրեր շարունակ: Նրանք մնացին ալ-Մալլահայում մինչև Ռամադանի 5-ը, որ հինգշաբթի էր, ապա ուղևորվեցին դեպի Կիպրոսի մայրաքաղաք: Երբ նրանք հեռացան և մեծ թվով կամավորներ ու սուլթանի մավուբներ հասան ալ-Աֆկուսիա, նրանց լուրը հասավ, որ 14 ֆրանկական նավեր, բեռնված գնեթերով և մարտիկներով, մահմեդականների դեմ կռվելու համար մոտեցել են նավերին: Այդ նավերից 7 հատը դուրս-գալեր էին, իսկ 7 հատն էր՝ առագաստանավեր: Նրանց իրենց ուժերով, նրանց կցից անսահմանափակ և ուրիշներով դիմադրեցին խորհրդի էմիրներ Ինալ ալ-Չաքաալին, Ղարա Մուրադ Խուջա աշ-Շաբանին և Թուդան աւ-Սաիֆի Յալբուդա ան-Նասիրը, որը հայտնի է որպես ան-Նուր: Նրանք ծովում նավերի վրա գտնվող ուժերի հրամանատար էմիրներն էին: Նրանք կատաղի կռվեցին վերը նշված ֆրանկների դեմ, մինչև նրանք ջախջախեցին նրանց և, մեծ թվով մարդկանց սպանելուց հետո, մոտավորապես նույնքան, որքան նրանք, ովքեր հիշատակվում էին որպես առաջին ճակատամարտի վայրում սպանվածներ, գրավեցին նրանց առագաստանավերից մեկը: Այնուհետև ֆրանկները փախուստի դիմեցին: Ներխուժողները՝ սուլթանի մավուբները և ուրիշներ, որոնք մեկնել էին ալ-Աֆկուսիա, իրենց ճանապարհին շարունակեցին սպանել և գերիներ վերցնել, մինչև որ հասան մայրաքաղաք, մտան թագավորական ամրոց ու թալանեցին այն: Այնուհետև նրանք վերադարձան՝ մայրաքաղաքում այրելով միայն մի բանի տեղ: Բանակի առաջատար մարդկանցից ոչ ոք չմտավ բաղաբառ, մտնողների մեծ մասը սուլթանի մավուբներ և

կամավորներ էին: Նրանց մուտքը, այնտեղ մնալը և վերադարձը տեղի ունեցավ երկու օր և մեկ գիշեր: Այնուհետև բոլոր ներխուժողները մնացին ալ-Մալլահայում՝ յոթ օր հանգստացնելով իրենց մարմինները և այնտեղ կատարելով մահմեդական ծեսերը, աղոթքի կոչը և պարտադիր ու ավելորդ աղոթքները: Փառք Աստծուն այս առատաձեռնության համար, որը նրանց շնորհեց այս մեծ հաղթանակը...: Այնուհետև, Ռամադանի ամսի 12-ին, հիկազաթթի օրը ներխուժողները, իրենց հետ վերցնելով գերիներին և ավարը, այդ թվում՝ Կիպրոսի կառավարչին, ծանապարհ ելան՝ եգիպտոս վերադառնալու համար: Սա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ Ֆամագուստայի բնակիչները հրադարձի խնդրանքով մարդիկ ուղարկեցին: Սա է ներխուժողների գործողությունների պատմությունը...: Ավելացնենք, սակայն, որ այդ հաղթանակը շատ տարօրինակ էր մի շարք տեսանկյուններից, բանի որ միտքը չէր ընդունի այն, մինչև այն իրականում տեղի չունենար: Նախ՝ ֆրանկների դեմ կռվող մահմեդականների փոքր թվի պատճառով, բանի որ նրանք չափազանց քիչ էին: Երկրորդ՝ մահմեդականների ուժերը չէին դասավորված մարտական կարգով և դասավորությունները չէին կազմվել: Երրորդ՝ Կիպրոսի տիրակալի փախուստը մահմեդականներից հնարավոր կլիներ միայն շատ օրեր անց՝ մի շարք պատճառներով, որոնց բացատրությունը չափազանց երկար կտևեր, բայց որոնք ակնհայտ են յուրաքանչյուր խորաթափանց մարդու համար: Չորրորդ՝ ֆրանկների փախուստը հնարավոր կլիներ առանց թագավորի գերեվարման և բանտարկության, սա նույնպես՝ մի շարք տեսանկյուններից: Հինգերորդ՝ մարտիկների մեծ մասը, երբ պարտություն են կրում, շարունակում է ապրել և մեկից ավելի անգամ վերադառնում է նրանց դեմ, ուժեղը նրանց փախուստի են մատնել, հատկապես այս անգամ: Ֆրանկական զորքերի մեծ թիվը և ճակատամարտին ներկա քիչ թվով մահմեդական մարտիկները հնարավոր կդարձնեին ֆրանկների համար փախուստից հետո կրկին հարձակվել մահմեդականների վրա: Ենթերորդ՝ մենամարտը, ճակատամարտը, փախուստը, թագավորի գերեվարումը, ֆրանկների ցրումը և նրանց թագավորության նպատակեցումը տեղի են ունեցել կես օրից էլ քիչ ժամանակում և սա ավելի զարմանալի է, քան զարմանքը» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹⁸² «Նույն այս տարին անողորմ վիշապն ու արյունարբու զազանը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսբանդերը – Մ.Ֆ.) գնաց Հայոց Ռոմի քաղաքը և ավերեց ողջ երկիրը: Նա՝ այդ անողորմ և չարագործը, սպանեց 700 տաջիկ՝ կտրելով նրանց գլուխները, նա նաև բազում գերիներ առավ ու իսպառ ջնջեց Հայոց ազգը համաձայն Ներսես Մեծի տեսլիքի, թե Արամի ազգը կընջվի նետողների ազգից» (Թովմա Մեծփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 46):

⁵¹⁸³ «Այդ աշնանը Օսման բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) որդիներ Հաբիբ-բեկը, Սուհամնդ-բեկը, Մուրադ-բեկը և Մահմուդ-բեկը Եփրատը հատելով մտան Շամ նահանգ: Նրանք կողոպտեցին Բեհիսին, Գյոթուն և Հիսն-Մանսուրը: Այի-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ալին – Մ.Ֆ.) նրանց հետևից մեկնեց, կողոպտված իրերը վերցնեց նրանցից և վերադարձրեց սեփականատերերին: Այդ պատճառով նրա եղբայրները նրան դեմ բողոք հղեցին իրենց մեծ պապի մոտ: Օսման բեկը խիստ հաղորդագիր ուղարկեց Այի-բեկին: Այի-բեկը պատասխանեց, որ. «Ուռհան կախված է Շամի նահանգից, ուստի դուք ինձ այնտեղի կառավարությունը վստահեցրիք: Եթե Շամի և Միսրի զորքերը հարձակվեն ու ես սկսեմ մարտնչել, գլխիս կարող է վտանգ սպառնալ: Եթե փախչեմ՝ իմ մոտիկները չարաչար կկոտորվեն: Դեռք է լավ հարաբերություններ ունենալ այդ բնակիչների հետ»: Այդ ժամանակ Օսման բեկը կրկին նամակ ուղարկեց նրան, թե. «Զո սրտում շանցիների սարսափն ու եղջերաթափությունն են իջել: Եթե դու Ուռհան թողնես, ես կարող եմ այն պահել»: Այդ ժամանակ Այի-բեկը թողեց Ուռհան և հեռացավ այնտեղից: Օսման բեկը կառավարությունը հանձնեց Հաբիբ-բեկին և Հաբիբ-բեկը ստացավ այդ շրջանի պահպանության պարտականությունը» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁸⁴ «Ուռհայից գալով և հոր (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) ներկայությամբ ժամանած ու նույն մորից իր եղբայր Յադուբ-բեկի հետ համեմատած ավելի սեր ու ուշադրություն վայելող Այի-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ալին – Մ.Ֆ.) դրանից հետո ցանկացավ Ամիրը: Այդ քաղաքը հատկացվել էր Իբրահիմ-բեկի որդի Իսբանդեր բեկին: Եվ ահա նույն այդ հիշյալ եղբայր Յադուբ-բեկի աջակցությամբ նա այն պահանջեց հորից: Երբ այս խնդրանքը հաղորդագրությանք նրան ներկայացրին, փառավոր էմիր Օսման բեկի բարկության կրակը բոցկտաց: Նա խիստ առաջ. «Ամիրը ինձ պատկանող չէ: Մեծ իշխան Սահիբ Կիլան էմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) այն այն քո եղբորը ծառայության փոխարեն որպես իթթա է տվել: Այժմ այն նրա որդի Իսբանդերինն է»: Եղբայրներն այս պատասխանից բարկացան: Ուրբաթ օրը, սև գոտիները կապելով գլխերին, նրանք գնացին մզկիթ: Երբ հոր աչքը ընկավ նրանց վրա, հանգուցյալ որդու նկատմամբ ունեցած սիրու և վերջինիս որդի Իսբանդեր բեկի դիմաց ունեցած խնամքի աղեցնությամբ նրա բարկության փողոթինը սկսեց փչել և գայլույթի կայծակն այսպես առկայծեց: Նա նրանց առաջ. «Իմ հետո սկը ձեզ արդյունք չի տա: Ձեր գլխին հող կդրվի»: Հետո իրամայեց, որ նրանք դուրս գան երկրից: Յադուբ-բեկը մի քանի օր թաքնվեց, իսկ Այի-բեկը, իր էմիրների և նոթարների հետ դուրս գալով, ուղղվեց դեպի Ռում գնալու: Երբ նա հասավ Հարփուսի շրջանը, նրա նոթարները, միջամտելով և կես ծանապարհից նրան հետ պահելով, ասացին. «Դու այդպիսի հոր դեմ անհնազանդություն ցույց տվեցիր ու սև կապեցիր գլխիդ: Եթե նա թեզ անիծել է, սրանից զարմանալու բան չկա: Հոր ծառայելն ու սեփական օջախը պաշտպանելն ավելի սուրբ գործ է, քան Ռում գնալը և այնտեղից օգնություն խնդրելը: Այժմ պետք է մտածել Հարփուսը վերցնելու մասին»: Այի-բեկն ընդունեց էմիրների և նոթարների խնդրանքը ու զբաղվեց Հարփուսի պաշարմամբ: Երբ դա ներկայացրեց մեծ հորը, Օսման բեկը ուրախացավ: Իր եղբոր դստեր որդիները՝ Նուր Այի-բեկը, Յար Այի-բեկը և Խլիծ-Արսլան բեկը, Շեյխ Սուհամնդի որդի էմիրի և Զուրդ Դևլեթաի բեկի հետ միասին ուղարկվեցին Այի-բեկին օգնելու: Նրա սիրտը շահելու համար նրանք շատ զովեստներ ասացին: Իր վիճակը վատ տեսնող Սուլեյման-բեկը, նույն ցեղից լինելով, 20.000 սրի տեր Դուլբադիի Նասիրեդինի (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Մեհմեդի – Մ.Ֆ.) մոտ ամրոց ուղարկեց և օգնություն խնդրեց նրանից: Նասիրեդինը, սակայն, չընդունեց նրա խնդրանքը: Նրանից հույսը կորելուց հետո Սուլեյման-բեկը նամակ ուղարկեց Միսրի սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեբեկին – Մ.Ֆ.). «Ես ձեր ծառան եմ: Իմ տեղը ձեր մոտ է: Հարփուսից և ձեզ ենթակա այն տեղերից, որոնց արևմուտքում գտնվում է Մալաթիան, ընդամենը մեկ օրվա ծանապարհ են»: Դրա վրա, այդ շրջանում Բարսեբեկի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեբեկի – Մ.Ֆ.) հետո արդարությանք ու իրավարարությանք իրեն հավանաբար չտեսնված սուլթան Աշրաֆը, ազնվականներից էմիր Վերմիշին 6.000 հեծյալով, 40.000 հոգանոց հիմնական զորքով և 20.000 հոգանոց լրացուցիչ զորքով, սրանց հետ էլ դրած մեծաթիվ թուրք, արաբ և բուրդ զորքով Գազայից, Սաֆադից, Դամասկոսից, Հալեպից, Տրաբլոսից և մինչև Դիլիիզ սահմանը գտնվող բոլոր ավաններով զորք ուղարկեց, որպեսզի Այի-բեկին հեռացնեն այնտեղից: Բացի այդ նախատեսվում էր, որ եթե վիճակը հասնի այն բանին, որ բանը առճակատման հասնի Օսման բեկի հետ, նրա հետ պատերազմեն: Այդ տարի Օսման բեկն անցկացրեց Տարմուհում և Հյույսկում, իսկ ձմեռելու համար էլ վերադարձավ Դիարբեքի: Հայտնից երեք օրվա հեռավորության վրա, Եփրատի ափին գտնվող Սուլեյման և Լանգ առավ: Ձմռան մեջ հաղորդվեց, որ. «Միսրի բանակը հասել է Հալեպ: Այի-բեկին իր տեղից հեռացնելու են գալիս», նման ոճի հաղորդագրությունը երբ տեղ հասավ, Օսման բեկը, այս լուր իր որդուն տեղեկացնելիս, ասաց. «Ես թեզ միանալու մտադրությամբ եմ: Հաղթանակի Նշանավոր դրոշմ բացելով՝ ես կգամ թեզ օգնելու և աջակցելու: Ըո ուղք տեղից թող չշարժվի: Սբանջելի և համընդհանուր ճանաչում ունեցող Աստծո օգնությամբ հոգիդ հանգիստ պահիր, բանից, ինչպես ասվում է. «Աստված, իմարեղծների հետ է»»: Այս ասելով՝ նա սկսեց գինվոր հավաքել, նրանց կարգի բերել և ուսուցանել: Հետո Բալայի գլխում նա իր բաիրիյար որդուն օգնելու համար Եփրատի ցածր մասերից դեպի վեր հսկայական հաղթական դրոշմ բացեց: Այի-բեկը ծանապարհներ կտրեց, որպեսզի Շամի բանակի ժամանի լուրը երկիր չմտնի: Միսրի բանակից ամրոցին հաղորդություն տանելու մի խումբ ծանապարհ ընկավ, սակայն սպանվեց: Այդ պահին Հարփուսի նահանգապետ Սուլեյման-բեկը աղեղից մահացու հրազենային վիրավորում ստացավ և դրա հետևանքով մահացավ: Ամրոցի բնակչությունը մի ժամանակ դիմացավ, բայց հետո կաշկանդվեց: Նրանք կապ հաստատեցին Այի-բեկի հետ և, ներում խնդրելով, համաձայնեցին հանձնել ամրոցը: Այդ ժամանակ սապարեզ եկավ մեծ ազնվուհի Սելթուբ-խաթունը՝ էմիրների մեծ մայրը, որը Սուլեյման-բեկի նոթարներին բարեհաճ ելևէջներ ցույց տվեց ու խնդրեց նրանցից, որպեսզի ամրոցը վաճառեն: Վաճառքի դիմաց Օսման բեկը նրանց մեծ բանակությամբ ձի, զուսի, կտորեղեն, ոչխար և այլ գույք տվեց: Այի-բեկը ևս գունդար կանգնեց: Օսման բեկը, երբ իր հոգատարությունը այդ գործի հանդեպ վերջացրեց, Եփրատը հատելով ուղղվեց յալլաթի կողմը» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ իմացվեց, որ խաղաբերիթ քաղաքի կառավարիչը մահացել էր և Ամիրի կառավարիչ Ղարա-Յուլուբի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) բանակը պաշարել էր այն: Երբ եգիպտական բանակը հասավ Դամասկոս, նրանք հաղորդագրություն ստացան, որ Ղարա-Յուլուբը գրավել է խաղաբերիթի ամրոցը, ամրացրել է այն և հանձնել է իր որդուն» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹⁸⁵ «Այս տարի Միդգա Իսբանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսբանդերը – Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց դեպի Կրաստան» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵¹⁸⁶ «Հայոց 887 թվականին անօրեն Սբանդարը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսբանդերը – Մ.Ֆ.) դարձյալ կոտորեց և ավերեց Մուշը, ինչ որ մնացել էր, բանից ձգտում էր գրավել Բաղեշը քրդերի ձեռքից, սակայն այդպես էլ չկարողացավ տիրել այդ ամրությանը: Եվ այսպես նա անշանք գալիս էր, ավերում և պաշարում էր Բաղեշը, իսկ ձմռանը, երբ հեռանում էր, քրդերն էին ելնում Բաղեշի բերդից ու խեղճերին և թալանակծներին նորից սպանում ու նեղում, որպեսզի շեն ոչ մի բան չմնա, երբ զարնանը Սբանդարը նորից կգա Բաղեշի վրա: Ահա այս կերպ երեք տարի

տառապանքներն Մշո, Կինճի, Խնուսի և Բուլնուխի, ինչպես նաև Սասնա կեսի բնակչությունը, ընդ որում այդ ժամանակ սաստկացան նաև տվյալ ու մահ տարածամբ, երբ մայրն իր որդիներով գիշերը պառնում էին, իսկ առաքվողական մայրը տեսնում էր, որ որդիները մեռել են: Այսպես ջնջվեցին մեծ ու փոքրը և բնավ ոչ մի շնիություն չմնաց՝ ամեն ինչ դարձավ ավերակ ու ամալի» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ մյուս տարի Սթանդարդը (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) գնաց Բաղեշի վրա և պաշարեց այն: Ահա, այդպես երեք տարի է այս բաղաբը պաշարված է, աստված գիտի վերջը» (Թովմա Միսնայան «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի մեր մեղքերը բազմացան, Աստված բարկացավ և մեզ վրա ուղարկեց պարոն Սթանդարդին (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերին – Մ.Ֆ.), որը եկավ, պաշարեց մեր բաղաբը ու բազում չարիքներ պատճառեց մեր բաղաբին և երկրին» (Մելիսեթ Բաղիշեցի «Յիշատակարան 1428 թվականի»):

⁵¹⁸⁷ «Դարձյալ Յայոց 1427 թվականին նա (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) գործեց հավաքեց, գուևոյ կազմեց, ելավ և գնաց Սուլթանիա բաղաբի վրա, որից հետո, չորս ամիս պաշարելով այն, առավ: Չորեքերը, որ այնտեղ էին՝ իբրև անասուն սփ բաշեցով նա բոլորին կոտորեց՝ ավելի բան 300 հոգի: Եվ նրանք աղիողորմ կոչվում էին, լալով և արտաստված ճշում ու ասում էին. «Դու, Տեր և Խուրա, վրեժխնդիր եղիր մեր արյան դիմաց»: Նաև այդտեղի տիրոջը՝ խոջայի որդի Ելիսային, բռնելով դրեց իր ամրոցը, իսկ նա Այոյաց և Պարսից արևելյան կողմերի ու Խորասանի թագավոր Շահռուհի (Թեմուրյանների Եփրոսյան Եփր Շահռուհին – Մ.Ֆ.) բեմու որդին էր» (Թովմա Մեծուիցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 46):

«Այդ տարի տեղի ունեցավ Թավրիզ բաղաբի ավերումը: Դրա պատճառն այն էր, որ նրա կառավարիչ Իսթանդեր իբն Ղարա-Յուսուֆ իբն Ղարա-Մուհամմեդ իբն Բայրամ Խուջա թուրքոմանը (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց աս-Սուլթանիա բաղաբի վրա, սպանեց խան Շահիրույի իբն Լենկթեմուրի (Թեմուրյանների Եփրոսյան Եփր Շահռուհին – Մ.Ֆ.) կողմից նշանակված կառավարչին և բաղաբի մի շարք նշանավոր մարդկանց, թալանեց աս-Սուլթանիան ու այնտեղ կատարեց մի շարք ծանր ավերածություններ» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահալի «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ տարի Միդգա Իսթանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.)... շրջապատեց Սուլթանիե ամրոցը: Յուսուֆ խոջան, ամրացնելով ամրոցը, սկսեց պաշտպանվել: Սուլթանիեի շրջափակումը երկար տևելու պատճառով, սակայն, Յուսուֆ խոջայի ծառա Բաբուրը, ամրոցը հանձնեց թուրքոմաններին: Միդգա Իսթանդերը վերադարձավ Թավրիզ» (Ջասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Յիջրի 835 թվականին մի մարդ ժամանեց Աղբրեզանից և գեկուցեց Միդգա Շահռուհին (Թեմուրյանների Եփրոսյան Եփր Շահռուհին – Մ.Ֆ.), որ Միդգա Իսթանդեր իբն Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Իսթանդերը – Մ.Ֆ.) ջարդել է իր եղբայր Աբու-Սալիդի գործերը, որին Միդգա Շահռուհը իր անունից նշանակել էր Աղբրեզանի կառավարելու, նրան մահապատժի է ենթարկել և հաստատվել է կառավարման գահին» (Շարաֆ խան Բիբիխի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵¹⁸⁸ «Եվ ահա Յաբիլ-բեկը իր եղբայրների հետ միասին նշանակվեց այդ նահանգի կառավարիչ և Ուռնայից այնտեղ ուղարկվեց՝ այդ նահանգը կողոպուտի ու գերության շրջան դարձնելու: Նա մեծ բանակությամբ ավար և գերիներ առավ: Նա կանանց և երեխաներին տարավ ու սարսափելի բռնություններ և դաժան գործեր գործեց» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁸⁹ «Դրանից հետո Ամուրադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ը – Մ.Ֆ.) Կոնստանդնուպոլիս ուղարկեց տիրեքաներ, որպեսզի դրանք ներխուժեն այդ երկրին ու ասպատակեն բաղաբը: Նաև հրամայվեց, եթե կարողանան, լողան դեպի Գոթիա և, որտեղ հնարավոր է, թալանեն այդ երկիրը: Եվ ահա տիրեքաները լողալով հասան Կոնստանդնուպոլիս, հետո մտան Գոթիա և, տեղ հասնելով, թալանեցին այդ հողերը ու ոչ քիչ չափով ամայացրին: Ձմեռը, սակայն, վերադարձող նավատորմի համար խիստ եղավ, իսկ հյուսիսային բաժին էլ նրանց բռնեց դեպի Ասիա և Պոնտիկոսկայա, որտեղ դրանցից ոմանք կործանվեցին: Ահա նման դժբախտություն եղավ» (Խալկոնդիկե «Պատմություն»):

⁵¹⁹⁰ «Եվ ահա Յաբիլ-բեկը իր եղբայրների հետ միասին նշանակվեց այդ նահանգի կառավարիչ և Ուռնայից այնտեղ ուղարկվեց՝ այդ նահանգը կողոպուտի ու գերության շրջան դարձնելու: Նա մեծ բանակությամբ ավար և գերիներ առավ: Նա կանանց և երեխաներին տարավ ու սարսափելի բռնություններ և դաժան գործեր գործեց» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵¹⁹¹ «Այդ ժամանակ սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեթին – Մ.Ֆ.) լուր եկավ, որ Արևելքի երկիր գնացած Եփրները Ղարա-Յուլուքի փոխարքաներից գրավել են Ռուհա բաղաբը: Դրա մասին պատմությունը հետևյալն է...: Եվ այսպես, երբ Եգիպտական բանակը... մնաց Զալաթում, մինչև որ Դամասկոսի բանակով նրա մոտ եկավ Դամասկոսի փոխարքա Եփր Մուրուն իբն Աբր Դահմանը, ապա՝ Միդգայի բոլոր փոխարքաները՝ իրենց բանակներով: Եվ ահա նրանք խորհրդակցեցին Ռուհա գնալու վերաբերյալ ու համաձայնեցին դա անել: Եգիպտական և սիրիական բանակները բոլորը միասին շարժվեցին դեպի Ռուհա, ընդ որում Բիդուն նրանք նամակ ստացան Ռուհայի բնակիչներից, որում խնդրում էին ներում, բանի որ նրանք ցանկանում էին ենթարկվել: Նրանց ներում շնորհվեց և այդ մասին նամակ գրվեց նրանց: Չորեքեր շարժվեցին Բիդին 200 հազարանոց արաբ հեծյալների ուղեկցությամբ, որոնք հանդես էին գալիս որպես առաջապահ, և Ռուհա հասան Շավալ ամսին: Նրանք այնտեղ գտան Ամրիկ կառավարիչ, նաև որպես Ղարա-Յուլուք հայտնի Ուսման իբն Թուր Ալիի (Աղ-Ղոյունյունների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Ուսմանի – Մ.Ֆ.) որդի Եփր Յաբիլին, որը ժամանել էր այնտեղ, մտել էր ներս, ամրացրել էր բաղաբը և հավաքել էր գյուղացիների բազմություն՝ սրանց անասուններով, ընտանիքներով ու ունեցվածքով: Արաբները ծանրաբար խլիեցին բաղաբի դեմ, սակայն բաղաբի պարիսպների զագաթից նրանց վրա նետեր նետեցին: Դետո, երբ Յաբիլը տեսավ, որ արաբների թիվը քիչ է, նա իր բանակից մոտ 300 մարդկանցով դուրս եկավ նրանց դեմ և ճակատամարտ տվեց: Արաբները ամուր կանգնեցին և հետ մղեցին հարվածը, երբ երկու կողմերից էլ սպանվեցին մի բանիցը, հիմնականում, սակայն, արաբներ, որոնց գլուխները Յաբիլը վերցրեց ու կախեց բաղաբի պարիսպներից: Մինչ սա տեղի էր ունենում, Եգիպտական և սիրիական բանակները գնացին նրանց վրա ու Շավալ ամսի 20-ին, ուրբաթ օրը ծանրաբար խլիեցին Ռուհայի մոտ: Նրանք պարզեցին, որ Յաբիլը ամրացրել է բաղաբը և իր մի բանի մարդկանց տեղակայել է նրա պարիսպների վրա: Երբ բանակը մոտեցավ բաղաբի պարիսպներին, տղամարդիկ պարիսպների զագաթից հարվածեցին նրանց վրա նետերով և բարոներ: Բանակը նահանգեց և մինչև կեսօր բնակություն հաստատեց վրաններում, ապա մարդիկ նորից ձի հեծնեցին: Նրանք մարդ ուղարկեցին Ռուհի ժողովրդի մոտ՝ ներում առաջարկելով և ասելով, որ, եթե նրանք չդադարեցնեն մարտերը, իրենք կոչվաճեն բաղաբը: Թշնամին ուշադրություն չդարձրեց նրանց խոսքերին, այլ նետերով հարվածեց նրանց: Այնուհետև բանակը համաձայնեց առաջ շարժվել: Բոլորը ձի հեծնեցին և առաջ շարժվեցին բաղաբի դեմ: Նրանք մարտերով ճնշում գործադրեցին և ընդարձակ մեկ պահ անցավ, մինչև նրանք գրավեցին բաղաբը ու վերահսկողության հաստատեցին դրա նկատմամբ: Զաղաթի առաջնորդ մարդիկ և նրա մարտիկները ամրացան միջնաբերդում: Բանակը և նրա հետևորդները տարածվեցին բաղաբում՝ թալանելով ու վերցնելով այն ասենը, ինչ գտան, գերի դարձնելով նվաճածներին և անցնելով սահմաններից այն կողմ: Ըարբաթ օրը նրանք ուժեղացրին միջնաբերդի պաշարումը և համաներման առաջարկ ուղարկեցին այնտեղ գտնվողներին, ովքեր հրաժարվեցին ընդունել այն: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ սկսեցին նետեր, քարեր և այլ բաներ նետել միջնաբերդի ուղղությամբ՝ հրամայեցին ու նման բաներ տեղադրելով ամրոցի մոտ ու սկսեցին բանդել պատերը: Այս կերպ նրանք անցկացրին կիրակի օրվա նախօրե: Կիրակի առաքվողական նրանք շարունակեցին կռվել և պաշարել միջնաբերդը մինչև կեսօր: Դետո, սակայն, միջնաբերդում գտնվողների վիճակը կռիվներից հետո ծանրացավ և նրանք թուլացան: Այդ ժամանակ նրանք ներում խնդրեցին և դադարեցրին պայքարը, ինչից հետո նրա սուրհանդակները գնացին Դամասկոսի փոխարքա, Եփր Մուրուն իբն Աբր Դահմանի մոտ, որը բանակների հրամանատարն էր: Նրանք նրա հետ խոսեցին միջնաբերդից իրենց իջնելու և այն հանձնելու մասին: Եփր Մուրուն իբն Աբր Դահմանը և Յալեպի փոխարքա, Եփր Զարուվան երդվեցին, որ նրանցից ոչ մեկին չեն վնասի և չեն սպանի: Այսպիսով՝ նրանք հույս դրեցին այդ երդումների վրա: Եվ ահա Եփր Յաբիլ իբն Ղարա-Յուլուքը հոր 9 գլխավոր Եփրների հետ Շավալ ամսի 22-ի, կիրակի կեսօրին ներքև իջավ: Գլխավոր գործադիր բարտուղար, Եփր Արիկմաս ազ-Չահիրին նրանց վերցրեց իր հսկողության տակ, մինչդեռ Եփր Մուրուն իբն Աբր Դահմանը մնացած փոխարքաների հետ գնաց ամրոց: Այդ ժամանակ նրանք պարզեցին, որ սուլթանի մամլուքները կանգնել են միջնաբերդի դարպասների մոտ՝ այնտեղ մտնելու համար: Փոխարքաները նրանց ասացին, որ չմտնեն՝ ասելով. «Մենք նրանց ներում ենք շնորհել»: Այսպիսով՝ նրանք արգելեցին նրանց մտնել, բայց նրանք կոպիտ պատասխան տվեցին փոխարքաներին և, երբ վերջիններս նրանց հետ բազմիցս խոսեցին այդ հարցի մասին, մամլուքները պատրաստ դարձան կռվել նրանց դեմ ու հարձակվել ամրոցի վրա՝ հակառակ փոխարքաների և Եփրների կամքի, որ մտել էին այնտեղ: Փոխարքաները հուսահատվեցին և վերադարձան իրենց վրանները: Այդ ժամանակ մամլուքները, թուրքոմանները, արաբները և մյուսները ձեռքերը դրեցին թալանելու ու որսի վրա: Նրանք թալանեցին միջնաբերդում եղած ամեն ինչ, գերի վերցրին կանանց և երեխաներին ու ծայրահեղությունների հասան՝ այնտեղ վայրագություններ կատարելով: Այնուհետև, բաղաբը դատարկելուց հետո, նրանք կրակ վառեցին և այրեցին այն: Նրանք սպանեցին միջնաբերդի և բաղաբի բոլոր տղամարդ գիւղիկներին, ապա ավերեցին բաղաբը ու հողեհեցին այն: Այդ կրակի մեջ մի շարք կանայք ևս այրվեցին ու մահ գտան, բանի որ նրանք, բանակից վախենալով, թաքնվել էին բաղաբի տներում, այնպես որ, երբ բաղաբը հողեհեցվեց, նրանք բոլորը դարձան հրդեհի զոհ, որը բռնկվեց նաև բաղաբի փողոցներում և թաքստոցներում: Կանանց հետ միասին կրակի մեջ զոհվեցին նաև նրանց երեխաների մեծ մասը: Սա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ նրանք այնքան անողորմ էին եղել իրենց կոտորածի մեջ, որ ճանապարհը լցրել էր բազմաթիվ դիակներով: Եվ, ընդհանուր առմամբ, կանանց կոտորածը, ստրկացումը, հրկիզումը և բռնությունը, որը նրանք կատարեցին Ռուհա բաղաբում, նույնիսկ ավելի բառ էր, բան այն, ինչ արել էր Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եփրոսյան

Եւրի Թեմուրը – Մ.Ֆ.: Ամեն ինչ, սակայն, Աստուծո կամօք էր և նա կամեցավ, որ դա տեղի ունենա: Նրանք մեկնեցին հաջորդ առափույտյան, այդ ամսվա 23-ին, երկուշաբթի օրը՝ բեռնված ավարով և գերիներով: Մի շաբթ կանայք հոգևածության պատճառով կոտորվեցին և մահացան ծարավից: Նրանցից շատերը վաճառվեցին Ֆայեպուր և այլուր: Այ-Մակրիզին ասում է. «Այս իրադարձությունը դարի դժբախտություններից մեկն էր: Մենք բուժում փնտրեցինք, երբ հիվանդ էինք, և բժշկից հիվանդություն եկավ: Մենք ականատես ենք եղել, որ Եգիպտոսի թագավորը, երբ նրան լուր հասավ ծայրամասային նահանգների թագավորներից մեկի մասին, որը անթույլատրելի բան էր արել կամ նրա հպատակները էին դա արել, մարդ ուղարկեց՝ նրան հանդիմանելու և սպառնալու համար: Եվ հիմա մենք անտարաժան ենք այս ամենատեսիլ մեղքը և մամեամաշայ տոկոսները: Մենք Աստուծոն ենք բողոքում»: Ինքս էլ ասում եմ, որ այդ ստոր ամբոխի արածը չի արվել այ-Մեյիբե այ-Աշրաֆի ցանկությանը, հրամանով կամ նրա ներկայությամբ: Նախնիներս Նշվել է, որ Միդիայի փոխարքաները և Նշանավոր Եւրիները ընդհանրապես արգելել էին նրանց մտնել միջնաբերդ, բայց թուրքմեն ու արաբ թալանչիների պատճառով, որոնք հավաքվել էին բանակում, ինչպես ընդունված է բանակների հետ, չէին կարողացել դա կանխել...: Ե-Վ վերջապես ավելացնենք նաև, որ դրանից հետո Եգիպտական բանակը մնաց Ֆայեպուր՝ վախենալով, որ Ղարա-Յուլուքը կարող է հանկարծակի հարձակում գործել Ֆայեպի տարածքի վրա» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)

«Միսրի բանակի Եւրիները, երբ իմացան Ֆարփույի վիճակի և Ֆարփի-բեկի կատարած ավերիչ գործերի մասին ու տեղեկացան, որ այդ նահանգի ժողովուրդը բողոքի և զանգարի նպատակով ուղևոր է եղել և եկան մոքի, որ Ֆարփույից հույսը պետք է կտրել: Տեսնելով, որ Ֆարփի-բեկը խառնակություններ է անում, նրանք որոշեցին, որ Ֆայեպից Ուռնայի ուղղությամբ շարժվելը տեղին կլինի: Այդ ժամանակ որոշ Եւրիներ խորհրդակցության ժամանակ ասացին. «Վերցնենք ու սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկ – Մ.Ֆ.) տեղեկացնենք, ինչից հետո նրա հրամանին համապատասխան գործենք»: Թանրի Վերմիշը, սակայն, ասաց. «Ինչո՞ւ է դա անհրաժեշտ: Կհիշե՞ք՝ սուլթանը ի վերջո մեզ Այի-բեկին (Այ-Ղուրմուլունների Եւրիության ապագա Եւրի Այիին – Մ.Ֆ.) հեռացնելու համար է ուղարկել: Եթե գործը հասնի Օսման բեկին (Այ-Ղուրմուլունների Եւրիության Եւրի Ղարա-Ուսմանը – Մ.Ֆ.) դիմակայելուն, մենք նրա դեմ էլ կեննենք: Հիմա Ֆարփույն ընկել է, Շամի որոշ նահանգներ է կորստալով: Են: Ճիշտն ասել է, որ վիճել Ուռնայից բեկեց, բանի որ Ուռնան մեզ Ֆարփույից ավելի մոտ է, ընդ որում Այի-բեկն ու Ֆարփի-բեկն երկուսն էլ Օսման բեկի որդիներ են»: Նա այդպես ասաց և Եւրիները ընդունեցին այս ճիշտ դիտարկում, որից հետո ուղևոր եղան: Եւրիներն ու գործերը, հավանելով Թանրի Վերմիշի միջոցառումը, շարժվեցին Ուռնայի կողմը: Անցնելով Ֆայեպուր՝ նրանք հասան Կենաց կղզուց և Շամիի վրա գտնվող Բիդիջիկին: Կամուրջ կառուցելով՝ նրանք անցան գետը: Դրանից հետո նրանք Բիդիջիկից Ուռնա ընկած հինավուրց բաղա՝ Մարոնի դաշտավայրում ճամբար գարկեցին: Արաբներից մի խումբ Շերբուքի, իսկ մյուսները՝ Չերի, ճանապարհով առաջ շարժվեցին: Արաբները Ուռնայի պարիսպներին հասան Եւրիների և Նոբարների ժամանումից մեկ օր առաջ: Միամտություն և անգործությունն իր մեջ հաղթահարած Ֆարփի-բեկը սկզբում մահմեդականների կանանց և երեխաներին անարգության ենթարկեց, իսկ ոմանց էլ, կարծես անառակ կանանց, տվեց սուլթանի ու մեյիբե-այ-ուլմերայի կողմնակցներ: Անպատվելի և ժլատ մարդկանց նա բերդում վտառիկ պաշտոններին նշանակեց, սակայն ամրությունը թողնեց առանց պաշտպանի: Դրանից հետո, ամեն ինչից անտեղյակ, նա տրվեց գվարժմանքի ու վայելքների: Բանը հասավ նրան, որ այդ մեծությամբ գործն արդեն բաղաբեց չորս փարսախ հեռու էր հասել, բայց նա այդ մասին ոչինչ չգիտեր: Հետո նա արաբների հետ կռվեց: Նրանք ինձյալներից մի մասին գերելով՝ նա ցրեց այդ խումբը: Եւրիները, այդ վիճակի մասին տեղեկանալով, շարժվեցին և եկան բաղաբեց երկու փարսախ հեռավորության վրա: Երբ Միսրի բանակի՝ Ուռնա գնալու լուրը հաստատվեց, նա բերդում թողնեց իր վտառիկ Նոբարներին և դուրս եկավ: Բարե շարժելով բերդի ճեղքերին՝ նա զբաղվեց խռովարարին հետ մղելու գործով: Հետո, երբ Միսրի գործը հաղթեց և նրան շահաբաժնի, նա ներս մտավ բերդ ու բաղաբեց իրեն պաշտպանական վայր դարձրեց: Օսման բեկը, այդ լուրը ստանալով, դուրս եկավ Արգենալի բարձունքներում գտնվող Թուզմա Սարայ յայլաբեցի և իր Եւրիների ու գործի հետ միասին առաջ շարժվեց: Պետական գործն էլ միացավ նրան: Այնուհետև Նուրմի-բեկի հետ միասին նրանք հասան Նոիյունեն՝ սարի ստորոտում գտնվող մի վայր, որտեղից էլ առաջ շարժվեցին: Միսրի բանակը, Օսման բեկի գալը իմանալով, մարտի կրակը բարձրացրեց և բերդը մարտի դաշտ դարձրեց: Բերդի ստորոտում գտնվող Ուռնայի հին պարիսպները գրավեցին և ճանապարհները փակվեցին: Ուռնայի բնակչությունը անգործ մնաց և հայտնվեց դժվար դրության մեջ՝ տառապելով սովից ու դժվարություններից: Այդ ժամանակ Ֆարփի-բեկը Միսրի Եւրիների առջև խաղաղության դռներ բացեց՝ Եւրիներին հրավիրելով հանդիպման: Միասնությունը հանգիստ ելք գտավ և պայմանագրերը ամրացվեցին երդումներով: Եւրիները, սակայն, համաձայնելով Միսրի սուլթանի դրդումների հետ, որոշեցին գերել Ֆարփի-բեկին, երբ նա բերդից դուրս կգա: Ֆարփի-բեկը անուշադրություն ցուցաբերեց: Երբ Այի-բեկը իր հորը տեղեկացրեց, թե. «Ուռնան Միսրի սուլթանի դեմ դիմարդելով հնարավոր չէ պահել», Ֆարփի-բեկը, նրան նայելով, հանցանքն ընդունելու փոխարեն դուրս եկավ բերդից՝ մոռանալով, որ նա իր վրա է վերցրել բաղաբեց պաշտպանության գործը: Եվ ահա թշնամիները նրան բռնեցին, իսկ նրա հետ գտնվող Նոբարներն ու զինվորներն էլ սպանվեցին: Հանցագործության, ավերածության և հսկայամարտության վերջում նրան կապեցին ու տարան Միսր: Երբ այս լուրը հասավ սրբազան Եւրիի ականքներին, նա Նուրմի-բեկին իր Նոբարներից 40 հոգու հետ ուղարկեց Ուռնա, որպեսզի բաղաբեց պահեն և Նուրմի-բեկը վերադառնա Ֆարփի-բեկի Նոբարների կողմից թողնված գեղին մնացորդները: Նուրմի-բեկը կատարեց հրամանը, մտավ բաղաբեց և հրամայեց վիրավորներին բուժել: Նրանով էլ հենց տեղեկությունը հասավ Օսման բեկին, ինչից հետո սրբազան Եւրիը վերադարձավ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ տարի Եգիպտոսի թագավոր Սուլթան Աշրաֆը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկ – Մ.Ֆ.) իր մեծամեծ Եւրիներից Տանրիվերմիշին վեց հազարականակա հրամանատարներով ուղարկեց Դիարբեքի: Նրանք Ֆայեպուր անցան, հասան Բիդի, Ֆրատի վրա կամուրջ կառուցեցին և անցան գետը: Հետո շարժվեցին դեպի Ուռնա բերդը: Այդ պահին այնտեղ գտնված Ղարա-Օսման Բայանդուրի որդի Ֆարփի-բեկը բաղաբեց երիտասարդների մի խմբով մարտի պատրաստ դուրս եկավ բերդից: Եգիպտացիները մեկ հարվածով հաղթեցին նրան: Ֆարփի-բեկը ստիպված ապաստանեց բերդում: Այն ժամանակ Ղարա-Ուսմանը (Այ-Ղուրմուլունների Եւրիության Եւրի Ղարա-Ուսմանը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Ուռնուսարայի ամառավայրում: Երբ այդ տիպի լուրը հասավ նրան, նա մեծաբանակ գործով շարժվեց Եգիպտացիների դեմ: Միսրի բանակը, տեղեկանալով Ղարա-Ուսմանի մոտենալու մասին, հարձակվեց բերդի վրա և գրավեց Ուռնայի հին պարիսպը, որը գտնվում էր բերդի ստորոտում: Ղարա-Ուսմանի որդի Ֆարփի-բեկի սիրտը լիովին լցվեց ահով: Նա առատ նվերներով բանիմաց պատվիրակներ ուղարկեց Եգիպտացիների մոտ և խնդրեց ապահովություն: Պայմանները կնքվելուց հետո նա դուրս եկավ բերդից, սակայն գուլյանները նրան բռնեցին, նրա ծառայակիցներին սպանեցին, իսկ Ֆարփի-բեկին էլ իրենց հետ տարան Եգիպտոս» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵¹⁹² «Այդ տարվա սկզբում Միդգա Իսբանդեր Թուրքները (Ղարա-Ղուրմուլունների Եւրիության Եւրի Իսբանդեր – Մ.Ֆ.), հզոր գործով Թավրիզից դուրս գալով, Իրաքի կողմը գնաց՝ մղվելով Սուլթանիի շրջափակում վերջացնելու գործին: Նա բռնեց Սուլթանիեի, Չնջանի, Աբհարի և Ղազվինի կառավարիչ Իլյաս Խոջա որդի Եւրի Յուսիֆին և տարավ սեփական դիվան: Լուրը հասավ Շահռուփ փառիշահին (Թեմուրյանների Եւրիության Եւրի Շահռուփին – Մ.Ֆ.), որի գայությունը բռնկվեց: Նա Եւրիներին հրամայեց անմիջապես գործք պատրաստել: Հրամանի համաձայն Թուրքեստանի, Մավերանահրի, Բադաքշանի, Ղաթիյի, Չաթիյի, ողջ Խորասանի, Կրսնի, Պարսբի և Խուզեստանի գործերը շարժվեցին դեպի փառիշահի ճամբար: Նրա մոտ այնպիսի գործք հավաքվեց, որ աշխարհի և լեռների ծայրը կտրվեց: Եվ ահա բարեպաշտ փառիշահը, Ռեշեր ամսի 5-ին Չերաթից դուրս գալով, խիզախ աղեղնավորներով, որոնք կարող էին գիշերային մթության մեջ մրջյունի սիրտը ուղիղ նետել օծի աչքին, իսկ նրանց նետերի ծայրերն էլ գրահներից արյուն թափող էին, շարժվեց դեպի իր նպատակը: Միդգա Բայանդուրը, Եւրի Ալեյբե Զուկեյթաշը և Եւրի Շեյխ Լոդման Բառլաթը նշանակվեցին որպես զորավարներ: Ռեյի շրջակայքում Միդգա Իսբանդերը Պարսբից, Միդգա Ռուսլանը Սպահանից և այլ սարդարներ միացան փառիշահի գործին: Չորբերը, մոտենալով հաղթանակին, հասան Ղազվինի սահմաններին, իսկ Միդգա Իսբանդերի կողմից այնտեղ տեղակայված Դեյի Ահմեդը և Աբդուլն էլ ելք փախուստի մեջ գտան: Ռամադան ամսի 21-ին աշխարհի իշխանը մեծ շքախմբով կանգ առավ Սուլթանիեում: Շավալ ամսվա սկզբին նա դեռ այնտեղ էր: Երբ Մարաղա բաղաբեց նշանակվեց գործերի կանգառ, հաղորդեցին, որ Միդգա Իսբանդերը, ուղիք էլած հերոսներից սարսափած, Ալինջայից Սալմաստ է տեղափոխվել, որտեղ էլ, աջից ու ձախից խնդրելով և ջրով շրջապատված, հաստատել է իր ճամբարը: Նա նաև բոլոր կողմերում խրամատներ փորեց: Այս մասին հաղորդագրությունը հասավ Շահռուփին, ով շարժվեց Միդգա Իսբանդերի դեմ և Չուլիից ամսվա 10-ին Սալմաստում կանգ առավ թուրքմեն գործերի դեմ: Հաջորդ օրը երկու կողմերը դասավորեցին իրենց շարքերը: Շահռուփի աջ թևում կանգնեց Բայսունդուրը, իսկ Միդգա Մահմեդ Ֆուկին մնաց ձախում: Այդ ընթացքում Միդգա Իսբանդերը առնվազն 50.000 հեծյալ և հետևակ գործով գրեթե կատարյալ դիրք գրավեց: Առաջացան նաև կայծի պես ուժգին, կայծակ պարագույններ ու ամրակրի պես շտապ, երկնային մրիդիկ նման աղմուկ, ծովի պես քվճճաղ տվող և կրակի պես եռանդուն փորեց, որոնք առաջ վազեցին ու մտան մարտի դաշտ՝ արագ և անհաղորդ...: Միդգա Իսբանդերը սուլթանը Պարսբի ու Կրսնի գործերով հարձակվեց ընդդիմադիրների վրա: Միդգա Իսբանդերի եղբայր Միդգա Ջհանշահը (Ղարա-Ղուրմուլունների Եւրիության ապագա Եւրի Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գրահապատ մարտիկների գործով առաջացավ պաշտպանվելու: Այս իշխանի մարտիկների համակրելի և շողողացող ոգուց հակառակորդները վրա ամրաթափ փոշի տարածվեց և նրանք հետ բաշվեցին մարտի դաշտից...: Մարտիկները ծիր պլանում էին աջ ու ձախ, սրերի հարվածից կաշվե գրանիներ կտրվում էին: Առյուծային թուրքմենների հարձակման և ճնշման հետևանքով փոշերը ընկնում էին մեկը մյուսի վրա: Մարտի կրակից մարտիկների գեղեքը այրվում էին: Եվ ահա վերջապես գիշերը տարածեց թևերը ու երկու կողմերն էլ կանգ առան և տեղավորվեցին միմյանց դիմաց...: Երբ լույսը բացվեց, երկու գործի մարտիկներն և երկու ազգերի հերոսները կրկին կանգնեցին միմյանց դիմաց...: Այդ պահին Միդգա Բայանդուրը, Միդգա

Իբրահիմ սուլթանը և Միրզա Մահմեդ Ջուկին, իրենց հետ բերելով իշխանի գերագույն մարտիկներին, շրջանցեցին Իսթանբուլը Թուրքիայի պաշտպանված խրամատները ու, հետևից հարվածելով, արագ և ճշգրիտ սրերով հաղթեցին նրան՝ ստիպելով նահանջել: Բազմաազար քանակությամբ ուժեղ զինվորները մահացրին մոտավորապես 5.000 հոգու: Յուսուֆ խոջային, որ պահվում էր որպես գերի, Եփր Բայրուն ազատ արձակեց և բարձրացրեց գահի առաջ...: Դրանից հետո Չաղաթայի մարտիկների ձեռքում բազմաթիվ կենդանիներ և թալանված գանձեր մնացին: Միրզա Մահմեդ Ջուկին հետապնդեց նրանց մինչև Մուշ անապատ, ինչից հետո վերադարձավ գահի գործերի մոտ...: Մուհառա ամսի 8-ին Շահրուհ փաշան Սալմաստի շրջանից անգուզական գործով ուղղվեց Ալինջաք բերդի կողմը: Միրզա Իսթանբուլը Թուրքիայի Ելթանլարները շատ նվերներ ուղարկեցին և դրա համար էլ նա նրանց մեղքերից անցավ և հաջորդ ամսվա 19-ին կանգ առավ Ղարաթաղում» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Շահուհը (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհին – Մ.Ֆ.) մեծ ուժերով ուղի ելավ: Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ Թավրիզից և նրա դեմ կռվելու համար ուժեր հավաքեց՝ ճամբար խիչելով Թավրիզի դիմաց: Այնտեղ կռվելու գնաց նաև Իսթանբուլի Եփր Ուսման իբն Թուր Ալին, որը կռվում էր նաև Ղարա-Յուսուֆ Ամիրի կառավարիչը, որին Շահուհը օգնության էր եկել հսկայական բանակով: Չուլիխյա 16-ին, ուրբաթ օրը Թավրիզի մոտակայքում տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, որի ընթացքում երկու կողմերից էլ շատերը սպանվեցին, մինչև Իսթանբուլը պարտվեց և փախավ: Նրանք հետևեցին նրա, երբ օր շարունակ փորձելով հասնել նրան, բայց Իսթանբուլը փախավ նրանցից: Չաղաթայի թալանների Արթուրյան ամբողջ երկիրը և նրա մայրաքաղաք Թավրիզը: Նրանք սպանեցին, գերի վերցրին, գերեվարեցին և կատարեցին նույն արարքները, ինչ իրենց ընկերները՝ Լենկթեմուրի դաշնակիցները: Նրանք այնտեղ ոչինչ չթողեցին, որ աչքը տեսներ: Դետո Շահուհը Թավրիզի բնակիչներից պարտադրեց մեծ գումար վճարել, ապա ստիպեց բոլորին գաղթել Սամարղանդ՝ Թավրիզում թողնելով միայն թույլերին ու տկարներին, ովքեր ոչինչ համար պիտանի չէին...: Այդ ժամանակ այս Իսթանբուլը նա գնաց Սալմաստի ամրոց, որտեղ բորբոք պաշարեցին նրան և նա տառապանքներ կրեց այնքան ժամանակ, մինչև որ փախավ և գնաց մեկ այլ շրջան...: Այ-Մաթրիզին ասում է. «Այդ տարի մեծ դժբախտություն պատահեց Ալինջաք բերդի, այն է՝ Ալինջաք բերդի իբն Թեմուրը եկավ Թավրիզ մի բանակով, որը, ով կռահում է, կասի, որ 700.000 հոգի էր կազմում»: Ես, սակայն, ասում եմ. «Թող Ալլահը ների դա ասողին, քանի որ նա այս հարցում անցնում է Սուլթանի եղբայրությունների սահմանները»: Այ-Մաթրիզին շարունակում է. «Շահուհը մոտ երկու ամիս մնաց խուբիում, որտեղից փախել էր Իսթանբուլը իբն Ղարա-Յուսուֆը: Այդ ժամանակ Ամիրի կառավարիչ, Եփր Ուսման իբն Թուր Ալին, որը կռվում էր նաև Ղարա-Յուսուֆի ատ-Թուրքերին, 1.000 հեծյալով եկավ նրա մոտ և նա նրան ուղարկեց բանակի հրամանատարության՝ Իսթանբուլի դեմ պատերազմելու համար: Նա գնաց Իսթանբուլի հետքերով, որը հավաքել էր ուժեր, որոնք ելադրաբար կազմում էին 70.000 հոգի: Երկու կողմերը կռվեցին Թավրիզի դաշտում և երկուսի կողմից էլ հազարավոր մարդիկ սպանվեցին: Ի վերջո Իսթանբուլը յուրայինների հետ փախավ: Նա սպանում էր, գերիներ վերցնում և թալանում...: Բացի այդ, Շահուհը Թավրիզի բնակիչներին պարտադրեց մի այնպիսի գումար, որի հավաքագրման ժամանակ նրանց կյանքի օրհնությունները անհետացան» (իբն Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Դիջրի 832 թվականի տարվա սկզբին Միրզա Շահուհը (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհը – Մ.Ֆ.) եկավ Խորասանից դեպի Արդաբան՝ պատերազմելու Ղարա-Յուսուֆ թուրքների (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Ղարա-Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) որդի Միրզա Իսթանբուլի (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.) դեմ: Երկու հակառակորդներն հանդիպումը տեղի ունեցավ Սալմաստի շրջակայքում: Մարտն ու ճակատամարտը շարունակվեցին երկու օր և ի վերջո Միրզա Իսթանբուլը դիմեց փախուստի: Միրզա Շահուհը մեծ Եփրների հետ միասին հետապնդման նետեց իր որդի Միրզա Ջուկին: Նա հետապնդեց թշնամիներին մինչև Էրզրում, սակայն ոչ մի հետք այդպես էլ չգտավ: Միրզա Շահուհը եկավ Սալմաստից և ձմեռեց Առանյան Ղարաթաղում» (Շարաֆ իսն Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Շահուհը (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհին – Մ.Ֆ.) զայրացավ և եկավ անթիվ ու անհամար զորքով՝ բազում, ինչպես երկնքի աստղերը, մեծահանդես պատերազմական պատրաստությամբ: Նա հարձակվեց հիմար և անզգա, անհնազանդ ու հպարտ, գոռոզ այդ Սեֆնդար բռնավորի (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.) վրա և սա փախավ նրանից: Շահուհը, սակայն, եկավ, ճակատ ճակատի և զուգի առ զուգի նստեց նրա դեմ Սալմաստում ու թույլ չտվեց նրա գործերին փախչել Չաղաթայի կատաղի գործերից: Այդ ժամանակ Սեֆնդարին կախարդեցին և նա չկարողացավ մի նետ իսկ հանել իր կապարձից, այլ խույս տվեց ու փախավ պատերազմի ժամի քաջության տեղերից, այն, որ ասում էր. «Իմ մի հազարով նրանց բյուրավորների դեմ կկռվեմ»: Չգիտեմ և չիմացավ ու ոչ-ոք չէր կարող իմաց նրան իր գոռոզ բարձր պատճառով, և նա եկեղեցին չիմացավ, որ թագավորների սիրտը Աստծո ձեռքին է, ու նա է հաղթություն տալիս հավատացյալներին և անհավատներին: Նա ինքը, հուսալով իր բազուկներին, ցանկանում էր հաղթական գործ ցույց տալ, բայց Աստված նրան չտվեց հաղթության ուժ, այլ նա իր ողջ զորքով մատնվեց Չաղաթայի ձեռքը, որը գերեց բազում թուրքներին և բազում քրիստոնյաների ու առավ, տարավ Ղարաթաղ ձմեռանոցը, որտեղ էլ անցկացրեց ձմռան դառնաշունչ օրերը» (Թովմա Մեծփեյցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 46):

«Երբ Շահուհ Միրզան (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհը – Մ.Ֆ.) լսեց Սեֆնդարի (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.) այս չարությունների մասին, նա Սամարղանդից եկավ 700.000 հոգով ու եկավ նրա վրա: Այդ ժամանակ անօրեն Սեֆնդարը 100.000 հոգով փախավ Շահրիվազից և հասավ Խլաթ: Այստեղ նրանք պատերազմեցին, Սեֆնդարը փախավ և ընկավ Ջուլամների, իսկ Շահուհը Բուսայիդ խանին թողեց Թավրիզում, ինքը գնաց Դոն ու Սամարղանդ: Շահուհը այս կերպ ջանաց, քանի որ Սեֆնդարը շատ ազեր էր անում աշխարհում» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 878 թվականին աղետնալի տառուները (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհը – Մ.Ֆ.) Սալմաստի մոտ կոտորեց թուրքին (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.), Բուսայիդին նշանակեց իսն և գնաց իր երկիրը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 878 թվականին եղավ Շահուհի (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհին – Մ.Ֆ.) երկրորդ գալը, երբ Բուսայիդին նշանակեցին իսն» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1440 թվականի»):

«Այդ տարի Շահուհը (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհը – Մ.Ֆ.) երկրորդ անգամ եկավ Հայաստան, Սաղմաստի մոտ հաղթեց Թուրքին (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.), Բուսայիդին իսն նշանակեց և գնաց իր երկիրը» (Առաքել Դավթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Դետո հայտնվեց Չաղաթայը (Թեմուրյանների Եփրոթյան Եփր Շահուհը – Մ.Ֆ.)» (Եսայի Հասան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

⁵¹⁹³ «Հայոց 878 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Շամշուղեն» (Առաքել Դավթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Առաքել պատմագիրը ասում է, թե Հայոց 878 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Շամշուղեն բերդը» (Չաքարիա Բանաբեռնի «Հայոց պատմություն» գիրք 1, գլուխ 4):

«Հայոց 878 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Շամշուղեն բերդը» (Անանուն Վանեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 878 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Շամշուղեն բերդը» (Մարտիրոս Խալիֆա «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունլուների Եփրոթյան Եփր Իսթանբուլը – Մ.Ֆ.) մնաց ալ-Զուրից երկրում: Բանակը որոշ ժամանակ պաշարեց Իսթանբուլին, բայց չա փախավ» (իբն Թաղրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵¹⁹⁴ «Պատերազմից փրկված Սեֆնդարի (Ղարա-Ղոյունլուների Եփր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.) գործերը, գաղտագողի փախչելով այս ու այնտեղ, եկան Զաքեռուկյաց երկիրը, գրավեցին քաղաք և գյուղ, վանք ու ավան, կողոպտեցին և ավերեցին, ոչ հաց, ոչ ազարակ թողեցին, այլ զազանաբար պատառոտեցին: Աստծո բարկությունը վերևից և ներքևից պատել էր այս ծովեզերքը, վերևից ձյուն էր ու տեղատարափ, իսկ ներքևից՝ անօրենների դառնությունը: Այդ ժամանակ մեծ, մազապուրծ եղած, ցանկացանք մտնել Լիմ կղզին և, երբ մտանք, չգտանք նստելու, վեր կենսլու և ոչ էլ ոգեպահ կերպուր պատրաստելու տեղ՝ Աստծո անգիյն բարկության, աստիկ անձրևի ու ծյան պատճառով: Այդ ժամանակ մեծ մեծ սիրով ներդնեցին մեր հոգևոր եղբայր Հովհաննես փարդապետը և Հովհաննես եպիսկոպոսը» (Թովմա Մեծփեյցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 47):

«Այս տարի արևելքից՝ Սամարղանդից, եկավ չաղաթայ Շահռուիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիը - Մ.Ֆ.)՝ Լանգ Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) որդին՝ հետը բերելով բազում զորք և անթիվ հեծելազոր։ Նա թուրքմեններից գրավեց Թավրիզ քաղաքը և բազում մարդկանց գերեվարեց, բայց նա բարի էր վարվում, բանգի սպանություններ չէր իրականացնում։ Նա միայն երկրի երեսին ցիրուցան արեց թուրքմեններին և բազում մարդկանց գերի վարեց։ Այդ ժամանակ մեր բրիտանական ազգը, թողած իր բնակության տեղերը, ծերու և ծակ մտավ, իսկ փախստական թուրքմենները թալանեցին Չայոց աշխարհը» (Գրիգոր Գառնեցի «Յիշատակարան 1428 թվականի»)։

⁵¹⁹⁵ «Միևնույն ժամանակ մեզ էինք, հանկարծ Ամկա բերդի գոթը և Նրանց չար ու անօրեն Չաքի-բեկ անունով իշխանը նավ նստեցին, եկան կղզին և, բռնելով մեր բոլոր բրիտանականներին, պահանջում էին Նրանցից ոսկի ու արծաթ։ Նրանք երեկոյան ժամից մինչև առավոտվա լույսը 40.000 դահեկան առան, բայց մեր հաշվով՝ ավելի քան 100.000։ Եվ Նրանց ահից ուզում էինք, որ ծովը մեզ ընկղմեր՝ տեսնելով և լսելով կանանց ու Նրանց գավակների արդարակն և ճիշդ, որովհետև խփում էին բոլորին ու բրածո՞ծ էին անում» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 47)։

«Որոշ ժամանակ անց Իսթանբուլը (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) ճանապարհ ընկավ դեպի իր երկիրը և Նրա հետևանյալը հետո բոլորը ցրվեցին այդ շրջաններում՝ ավերածություններով ու ավերածություններով, մինչև որ բոլոր պարենամթերքը վերջացավ և միայն վաճառվում էր մի քանի դիմարով մեկ ֆունտի համար» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)։

⁵¹⁹⁶ «Միևնույն ժամանակ մեզ էինք, թերևս ծովից դուրս գանք, բոլորներից համբավ եկավ, թե Օթման թուրքմենը (Ալ-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ուսմանի - Մ.Ֆ.) եկավ Արծեշ քաղաքը և կոտորեց մնացած հավատացյալներին, որ այնտեղ էին, որովհետև նա Սեանդարի (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլի - Մ.Ֆ.) ու Նրա զորքերի թշնամին էր և Նրա խորհրդով էր, որ Շահռուիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիը - Մ.Ֆ.) հաղթեց պիղծ թուրքմենին» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 47)։

⁵¹⁹⁷ «Այստեղ մեզ հասավ բարեբար Աստծո ողորմությունը՝ օգնությունը մեր տառապյալ ազգի, որովհետև Սեանդարը (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) փախելով փրկվեց Չաղաթայից (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիից - Մ.Ֆ.) և, գալով Կան քաղաքը, բարկությամբ բռնվեց իր զորքերի դեմ, որոշելով գալ ու հանել պաշարումն այն ասպատակիչների, որ տիրել էին մեր գավառին և չար գազանի պես հոշոտում էին անմեքին։ Եվ ահա վտարեցին պիղծ գազաններին քաղաքից, գյուղից ու վանքերից և ահա մենք ևս, ծնունդ օրերին արժենալով Նրանցից, երեք ամիս փոքր ինչ հանգստացանք։ Այս դառնությանը Վարազա խաչի պահի ժամանակ էր» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 48)։

⁵¹⁹⁸ «Չայոց 879 թվականին Շահռուիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիը - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ, իսկ Դեմետրեն գնաց Ղարաբաղ՝ Նրա դեմ» (Ամամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Չայոց 879 թվականին Շահռուիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիը - Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ, իսկ Դեմետրեն գնաց Ղարաբաղ՝ Նրա դեմ» (Անաթել Դավրիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Այդ ժամանակ, երբ Ալեքսանդր արքան (Զարթիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը - Մ.Ֆ.) կյանքի էր կոչում իր բարի մտադրությունները, թուրքերը զարդանք գրավեցին Լոռի ամրոցը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 111)։

«1430 կամ Զրոնիկոնի 118 թվականին սարկինոսներն անսպասելիորեն եկան և գրավեցին Լոռին։ Նրանք ավերեցին Չայոց մինչև Սամցխե, ապա վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմություն»)։ «Զրիստոսի 1430 կամ Զրոնիկոնի 118 թվականին հայտնվեց Շահռուիը և եղավ մահադատների հարձակումը Լոռիի վրա» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»)։

«Չիջրի 833 թվականին Սիրգա Շահռուիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիի - Մ.Ֆ.) Աղրբազանի և Նրան միացված շրջանների դեպի վարումը վերահանձնեց Սիրգա Աբու-Սալիդ իբն Ղարա-Յուսուֆ թուրքմենին՝ Նրա վրա դնելով իր հույսերի բեռը, որից հետո Ղարաբաղի ձմեռանային բույրերից ուղղվեց դեպի խորասան։ Չիջրի 834 թվականին Սիրգա Շահռուիը դեպի Աղրբազան իր երկրորդ արշավանքից վերադարձավ Չերաթ» (Շարաֆ իսան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»)։

⁵¹⁹⁹ «Իսկ գարնանը Չաղաթայից (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիի - Մ.Ֆ.) փախած այն Սեանդարը (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.), որ այս ու այնտեղ գաղտնագողի շրջում էր՝ երբեմն Թավրիզում, երբեմն Երևանի ամրոցում և այլ տեղեր, եկավ, բնակվեց Արծեշ քաղաքի մոտ, որ առել էին քաղաքի բնիկ տները՝ Սավայան անունով։ Նա քիչ օրեր պաշարեց քաղաքը և մեծ պատերազմ եղավ, որտեղ բրիտանականներն և այլազգիները մեծ սխրականներ գործեցին, ընդ որում բոլորի արդյունքն անպակաս էր, որովհետև չար վիշապը սպառնում էր բոլորին արհ անարգի դաժնել, իսկ ողջ գավառն էլ ամրոցում էր պատապարվել։ Այդ ժամանակ հանկարծ Չաղաթայի չար զորքը՝ 20.000 հոգի, Շահռուիի Ջուզա կոչվող որդու առաջնորդությամբ սրբնացա արծվի նման հարձակվեց քաղաքի վրա, իսկ Սեանդարի զորքերը, տեսնելով այդ, վախից մեռան, որովհետև անպատրաստ էին։ Նրանք գոչում էին «Ո՛ր ես, միրգա, թշնամիները եկան, հասան»։ Այդ ժամանակ նա ձևացրեց, թե չի վախենում Նրանցից, հոժարակամ և առանց շտապելու հազավ իր զորանք ու պատերազմական բոլոր հարկադրանքները և սակավ զորքով՝ մոտավորապես 1.000 հոգով, ելնելով, Կործորի ճանապարհով՝ Սեանցվագործի սուրբ ուխտի լեռան թիկունքով, գնաց Նրանց ընդառաջ։ Այն զորքերը, սրտասկզբված, որ 20.000 հոգի են, ելան Նրանց դեմ, սակայն չկարողացան մտնել Նրանց մեջ և բռնել Նրան։ Այդ ժամանակ մի ուժեղ զորական և քաջ մենամարտիկ ելավ Չաղաթայից, արշավեց երիվարով ու գոչեց. «Մատնիչ Սեանդար, հետ դարձիր, որ իրար հանդիպենք, չե՛ որ խորասանից եկել հասել եմ քեզ մոտ պատերազմելու»։ Այդ լսելով՝ Սեանդարը հետ դարձավ, սուրը ձեռքն առած հասավ Նրան և, ասելով, թե. «Խորասանից ես ինձ մոտ եկել, կկատարեմ քո խնդրանքը», սրով խփեց Նրան, պարանոցին, մինչև մեջքը երկուսի բաժանեց։ Այդ տեսնելով՝ արևելյան բոլոր զորքերը անհաբեկվեցին և ապշած ասում էին. «Ո՛վ կարող է գնալ սրա դեմ, բանի որ սա այդպիսի անհաղթ և անպատմելի սխրականներ գործեց»։ Այնուհետև այլևս չպատերազմեցին, այլ ահով Նրանց հետևից էին գնում, իսկ նա աներկյուղ գնաց, հասավ Բասեն գավառը։ Այդ ժամանակ Արծեշ քաղաքի բազմությանը, ելնելով քաղաքից, Չաղաթայից մնացած թուրքմենի առն ու ավարը քաղաքի ներսում հավաքեց» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և Նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 48)։

«Այդ տարի Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիի - Մ.Ֆ.) զորքը եկավ Արծեշի երկիր։ Այն Արծեշի վրա գնաց և փախցրեց այնտեղից Սեանդարին (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլին - Մ.Ֆ.)» (Ամամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ տեղեկություն եկավ, որ Սիրգա Իսթանբուլը (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) Աղիջևազի շրջակայքում է։ Փաշան, որին անվանում էին Ջուկի Սիրգա, որոշ ճանաչված և հեղինակավոր էմիրների ու բազմամարդ զորքի մի մասին ուղարկեց Նրա դեմ արտակարգ։ Նրանք հանդարտակ հարձակվեցին Նրա զորքի վրա։ Սիրգա Իսթանբուլը, ոտաբոքիկ և առանց թամբի ծի վարելով, փախստապի դիմեց։ Բազմամարդ զինվորները հարձակվեցին Նրա բեռների վրա, թալանեցին դրանք և հասան աշխարհի ասպատարան հանդիսացող դիվանին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

«Այս Իսթանբուլը (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլին - Մ.Ֆ.) մի քանի անգամ վերադարձավ Շահռուիի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիի - Մ.Ֆ.) դեմ կռվելու՝ բոլոր մարտերում էլ, սակայն, պարտություն և նվաստացում կրելով, բայց չզսպվելով, չամաչելով կամ չհեռանալով իր հիմարությունից ու անմտությունից։ Շահռուիի հետ իր բախումների հաճախականության պատճառով ոմանք Նրան քաջություն են վերագրում, բայց ես ասում եմ, որ դա քաջություն չէ, այլ այդ վերադարձը Նրա տղամարդկության պակասի, չափազանց անգիտության, մտավոր թուլության, խելագարության և իր հպատակների ու երկրի հանդեպ կարեցնանքի բացակայության պատճառով էր, բանգի նա կռվում էր մեկի դեմ, ում դեմ անգոր էր և ում չէր կարողանում հետ մղել, իսկ դա ինքնին խելագարություն է։ Իրոք, եթե Նրան դուր էր գալիս այս տեսակի հավաքությունը, ապա թող նա այն օգտագործեր իր սեփական աչքերի դեմ։ Այդ Իսթանբուլը փախուստից հետո թափառում էր երկրով մեկ, երբ Նրա գործերը անկարգ վիճակում էին, իսկ զորքերն էլ ցրված էին... Իսթանբուլը փախավ և հավաքեց մոտ 4.000 մարդ։ Շահռուիը Նրա դեմ բանակ ուղարկեց, որը հարձակվեց Նրա վրա և սպանեց Նրա հետ եղողներին, իսկ ինքն էլ վիրավորված փախավ... Այդ ժամանակ Շատ լուրեր կային, որ Շահռուիը գալիս է Սիրիա, սակայն հետո Աստված սով և համաճարակ բերեց Նրա բանակի վրա, այնպես որ նա վերադարձավ իր սեփական երկիր» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)։

⁵²⁰⁰ «Չար գավակն ու կորստյան որդին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուիի - Մ.Ֆ.) չգնաց Սեանդարի (Ղարա-Ղուլունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլի - Մ.Ֆ.) հետ հեռացողների հետևից, այլ վերադարձնալով եկավ Արծեշի երկիրը։ Բրիտանական բազմությունը՝ կարգավորներն և աշխարհականները, լեռներն ու բլուրները, ծերպերն և վեճերի ծակերն էին փախել, իսկ Նրանք պատեցին լեռան շուրջը իբրև արծիվ, որ երկնի թռչուններ է որսում, որից հետո գոչում, կանչում, արշավում էին և երիվարով ծնվեցնում էին նրանց օտարները, կարծես դատաստանի օրը սոսկալի և սարսափելի պատուհասի հանդիպեցին։ Նրանք մեծամեծներին սպանում էին, ոմանք թլփառում ու հավատից հանում էին, և, կին ու որդի հայրերից հափշտակելով, գերի վերցրած տանում էին... Այս դառնության կսկիծն աննկարագրելի է, չեմ կարող գրի առնել այս նեղության տարակտեսանքի աղետը, բայց մի փոքր ծանոթություն տամ մեզնից հետո եկողներին, որ լայով լաք Չայոց ազգիս կորուստը,

որովհետև անծանոթ մեղս էին: Եվ նրանք, վերցնելով առ ու ավար, ինչպես նաև անթիվ և անհամար, ողորմելի մեր մանուկներին, բաղաժեշտ ու գլուխը գնացին Տոսպ գավառը՝ Վանա երկիրը, Վարազա տուրք ուխտը: Նրանք հանկարծակի նրանց վրա հասան Սեդին անունով մի պիղծ և անհավատ քրդի (**Շամբոյանների էմիրության էմիր Սեդինի (1430-1431) – Մ.Ֆ.**) առաջնորդությամբ, որը բարեբար ու աշխարհաշեն եզդին էմիրի (**Շամբոյանների էմիրության էմիր Եզդանեզիրի – Մ.Ֆ.**) ու Սեյիբի (**Շամբոյանների էմիրության էմիր Սեյիբ-Մահմուդի – Մ.Ֆ.**) ազգից էր, որ Բերկրիի երկրի տերն էր: Երբ այսպես, գերելով բովանդակ գավառը, բոլոր հավատացյալների անթիվ և անհամար կանանց ու երեխաներին վերցրած, տարան հորասան...: Դա Դայոց 1430 թվականին էր, որ եղավ այս աղետը, Պենտեկոստեի օրերին» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 49, 50):

«Եվ եղավ այս պատուհասը անօրեն պարսից ազգի երեսից, որ կոչվում է Զադաթայ, և ահա, բանի որ ծովացել էին մեր մեղեքը, պարսից արքա Շահռուի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուի – Մ.Ֆ.**) եկավ Դայոց աշխարհը: Դա նրա երկրորդ գալուստն էր: Նա ավերեց և բանդեց բազում տեղեր, շատերին գերեց, այդ թվում նաև Վասպուրականում ու Զաքեդոնյաց երկրում, որտեղ ոչ մի կին և տղամարդ չմնաց, այլ բոլորին նա գերեց ու Սամարղանդ տարավ» (Դավիթ Եղեգացի «Հիշատակարան 1432 թվականի»):

«Դրանից հետո Զադաթայի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուի – Մ.Ֆ.**) գործը գերեց Արծեշի և Վանի երկրներն ու բազում և անթիվ գերիներ տարավ հորասան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5201 «Այդ տարի Ղարա-Յուլուկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Մարդինին և նրա բնակիչները ուղարկեց սուլթանին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղին – Մ.Ֆ.**)» (իբև Բահադուր «Թուրքմենների պատմությունների ժողովածու»):

«Այդ ժամանակ Ղարա-Յուլուկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ Մարդին և թալանեց այն» (իբև Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

5202 «Դարձյալ խաչի տոնի օրերին եկավ այն Սթանդարը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդեր – Մ.Ֆ.**) և դարձյալ պաշարեց Արծեշ քաղաքը: Նա հնար էր փնտրում գրավել այն և այդ ժամանակ քրիստոնյաները անօրեններից գաղտնի խորհուրդ արեցին: Եվ ահա խորհրդական և իմաստուն, Մուրատ անունով իշխանակերպ և քրիստոսատեր տանուտերը Արծեշի տանուտերներ Դովաննես Փոքր ձեռնավորի ու Աղուի տանուտեր Գորգ մեյիբի հետ միասին գնում են Սթանդար բռնակալի մոտ և մարում են նրա բարկության դառնությունը, որովհետև եկել էր աղբաստ քրիստոնյաներին սրամահ կորստի մատնելու: Նրանք իջան նրա մոտ, աղաչանքով և աղերսներով երդվեցին նրան, որ չիչի առաջին ապստամբությունն ու անհնազանդությունը, որ արեցին նրան, և որևէ վնաս չտա իրենց ու Երիստոսի ողորմության հանգցրին նրա դառնությունը: Նա երդվեց չվնասել նրանց և, կեցիչներին իջնելով պարսպից, գնացին նրա մոտ: Այդ ժամանակ Սթանդարը, լցված անճառելի ուրախությամբ, ընդունեց բոլոր քաղաքացիներին և առավոտյան նրանք խաղաղությամբ քաղաք մտան՝ առանց կողոպտելու: Քաղաքի տիրոջը, սակայն, որի անունը Սավայան էր, և նրա խորհրդակից մի դանիշմանի նրանք սպանեցին, սակայն Աստծո ողորմության քաղաքից մի մազ չկորավ, որովհետև Սթանդարը քրիստոնեաներ էր ու մեր ազգի նկատմամբ ողորմած: Ի վերջո, սակայն, որ հպարտ բարքի ոչ Սթանդարն ինքը հաջողության հասավ, ոչ՝ հավատացյալները և, կորավ և ինքը, և կորստյան մատնեց մեր ազգը» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 50):

5203 «Ապա Ղարա-Յուլուկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը – Մ.Ֆ.**) շրջվեց և թալանեց Մալաթիան ու դրա շրջակայքը...: Այնուհետև սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղին – Մ.Ֆ.**) սկսեց բանակ պատրաստել՝ Դալեայի տարածք գնալու համար: Երբ այն պատրաստ էր, Դիքրի 834 թվականի Սուհառան ամսի 27-ին, երկուշաբթի օրը, արշավանքի էմիրները Կահիրեից մեկնեցին ար-Ռաիդանիա, Կահիրեի մերձակայքում: Նրանք էին՝ բանակի գլխավոր հրամանատար մեծ էմիր Ջար Դուլթուն, գեներալ էմիր Ինալ ալ-Չաբաթին, խորհրդի էմիր Աղբուղա աթ-Թիմուրզին, պահակախմբի գլխավոր պետ Թիմուրզ ալ-Քիրմիշին, գրասիրների էմիր, ազ-Չահիրի Բարթուկ Ղարա Մուրադ Խուզա ազ-Շաբանին, ինչպես նաև երկրորդ և երրորդ դասի մի շարք էմիրներ ու սուլթանի 500 մամլուքներ: Նրանց արշավանքի պատճառը սուլթանից զեկույց ստանալն էր, որ այդ ամսվա 1-ին Ղարա-Յուլուկը ճամբար է խլիեց Մալաթիայի շրջանում, թալանեց և այրեց և այն ու պաշարել Մալաթիա քաղաքը: Դալեայի փոխարքա, էմիր Զաքուլան գնաց նրանց մոտ, իսկ նրան էլ Դանասկուսի բանակով հաջորդեց Դանասկուսի փոխարքա, էմիր Սուլուն իբև Աթր ար-Ռահմանը: Սուլթանը նրանց օգնելու համար նաև վերջ նշված ուժերը ուղարկեց, բայց, երբ նրանք ճանապարհ ընկան ար-Ռաիդանիայից, սիրիական փոխարքաներից մեկից այլ զեկույց ստացվեց, որ Ղարա-Յուլուկը վերադարձել է իր երկիր, իսկ այդ պայմաններում էլ լավագույն քաղաքականությունն այն կլինի, որ բանակը այդ տարի չհեռանա Եգիպտոսից: Այսպիսով, սուլթանը հրամայեց իր պաշարել Մալաթիա Սիրիաբառու վանքի մոտից, իսկ դա եղավ Սաֆար ամսի 1-ին, ուրբաթ օրը» (իբև Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

5204 «Զրոյակին 119 թվականին Ալեքսանդր թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Լոռին» («Զարթի-Ցխուլբեք», Ամանուն «Վրաստանի պատմություն» 1373-1703 թվականներին):

«Զրիստոսի 1431 թվականին Ալեքսանդր թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Լոռին» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1431-1737 թվականներին»):

«Արբան (**Զարթիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.**), գայրացած թշնամիների հանդեպությունից, շտապեց նրանց մտադրությունների դեմ առնել և ճակատամարտում բնաջնջեց բոլորին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 111):

5205 «Դայոց 880 թվականին Փիր-բեկը (**Շամբոյանների էմիրության ապագա էմիր Փիր-բեկը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Աղթամարը և անպատմելի տրտմություն պատեց աշխարհիս ու Դայոց ազգիս, իսկ երկիրն էլ երկու տարի անբնակ մնաց» (Թովմա Մինասյան «Սուրբ Դավթ Վանքի պատմությունը»):

«Եկել էր անօրեն Փիրի-բեկն (**Շամբոյանների էմիրության ապագա էմիր Փիր-բեկը – Մ.Ֆ.**) և պաշարելով գրավել Աղթամար կղզին» (Թովմա Ուրանցի «Հիշատակարան 1433 թվականի»):

5206 «Պարտության մատնվելուց հետո Իսթանդեր Միրզան (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդեր – Մ.Ֆ.**) գնաց Էրբիլ, Մոսուլ, Զերբուկ և Դոհուկ՝ այդ տեղերում մնալով դժվարությունների մեջ: Դետո, սակայն, տեսնելով, որ Արևելյան Ադրբայջանում Ասպահան բեկի (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահան – Մ.Ֆ.**) սուլթանական դրոշմ օրեցօր ավելի է բարձրանում, նա շարժվեց դեպի Թավրիզ: Վերցնելով Թավրիզը, Ալինջակը և Ասպահան բեկի վերահսկողության տակ անցած մնացած ամրոցները՝ Իսթանդեր Միրզան սկսեց գրավել Ասպահան բեկին Արևելյան Ադրբայջանից դուրս մղելու գործով: Այդ ժամանակ Ասպահան բեկը փախավ և գնաց Ավինիկի ու Էրզրումի կողմերը: Օսման բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանը – Մ.Ֆ.**), սակայն, պահեց Արզնջանի, Չեմիշեքեզանի, Բաբերդի, Դերջանի գրաված ամրոցները և շրջակայքը: Նա այդ տարածքը պահպանեց իր օգնականների և աջակիցների միջոցով, ապա գնաց Դիարբեքիր ու այնտեղ ձմեռեց» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Այս պատերազմների ընթացքում Ասպահան իբև Ղարա-Յուսուֆը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահան – Մ.Ֆ.**) արշավանք սկսեց, ճամբար խլիեց Մոսուլի դեմ և թալանեց այդ շրջանները: Նա սպանեց և մեծ ավերածություններ կատարեց: Երկու Իրաքներում՝ արաբական և պարսկական, տեղի ունեցավ թալան ու կոտորած, բանի որ Բաղդադի կառավարիչ Շահ Մուհամմեդ իբև Ղարա-Յուսուֆը իր անգործության պատճառով չհամարձակվեց անցնել Բաղդադի պարիսպներից դուրս, իսկ Բաղդադն էլ երկու կողմերից մնաց բնակիչներից զուրկ: «Զադաթականություն» բառն այլևս չէր կիրառվում Բաղդադի համար, նույնիսկ հյուսիսեղծ հեռացան այնտեղից և նրա տարածքներում գտնվող արմավենիների մեծ մասը չորացավ» (իբև Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Ասպահանը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահան – Մ.Ֆ.**) եկավ Բասեն և գրավեց Ավնկա բերդը, սակայն, հաջորդ տարին գնաց մյուս եղբոր՝ Շահ-Մահմուդ կոչվածի, մոտ՝ Բաղդադ» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 42):

«Նա ավերեց բարեշեն գավառները...՝ Ավնիկը» (Գրիգոր խլաթեցի «Հիշատակարան արեւմտեցի»):

5207 «Բռնավոր Սթանդարը (**Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդեր – Մ.Ֆ.**) մի որդի ուներ, որ իշխան էր նշանակված Տոսպ գավառին, Վարազի ստորոտում՝ Վան քաղաքում: Սրա անունը Արայի էր և սա անիրավ հարկապահանջություն էր անում մեր ազգից ու տաջիկներից: Եվ ահա մարդիկ գնացին նրա հայր Սթանդարի մոտ գանգաւալելու նրանից, թե. «Չենք կարողանում դիմադրել նրա պատճառած վշտերին ու դառնություններին, որովհետև խիստ շատ աղբաստացիք մեր ողջ երկիրը»: Այդ ժամանակ նա շատ դառնացավ և որդուն իր մոտ կանչեց՝ խրատելու նրան ու պարսավելու տգիտությունը: Արային, սակայն, վախեցավ հոր մոտ գնալ և, խուսափելով, գնաց Շամախիի խալի-Ուլլահ անունով տիրոջ (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր խալիի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որ շեյխ Իբրահիմի (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Իբրահիմ – Մ.Ֆ.**) որդին էր: Սա, սակայն, բռնելով նրան, ուղարկեց խորասանի տեր Շահռուի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուի – Մ.Ֆ.**) Թամուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուր – Մ.Ֆ.**) որդու, մոտ, բանի որ խալիի ծածուկ դիմումը Սթանդարի հանդեպ: Սթանդարն իմացավ ատելություններ որդու՝ նկատմամբ՝ գործ հավաքեց, գունդ կազմեց և գնաց Շամախիի կողմը: Նա 15 օրվա ճանապարհ հեռավորությամբ ավերեց ողջ երկիրը և քաղաք ու գյուղ հոր ճարակ դարձրեց: Նա Շամախիի տիրոջը և Շամախի քաղաքը դառն նեղության մատնեց, բանից նրա զորքերը առանց խնայելու կորում էին ծառ ու այգի, մի խոսքով, նա անպատմելի աղետներ գործեց: Բացի այդ նա նրանից Սթանդար անունով մի

իշխանի գտավ՝ իրեն անվանակից և չարությամբ հավասար (**Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.**), վերցրեց նրան իր հետ, անցավ Ղարթալի դռնից այն կողմ և բազում երկրներ ավերեց՝ անխղճաբար սրախողխող անելով լեռնականներին ու դաշտաբնակներին: Այսպես մի ողջ տարի նա անմեղ արյուն թափելով այնտեղ մնաց, այնպես, որ ոչ-ոք չի կարող գրի առնել: Այնտեղից Սթանդարդը հետ դարձավ և հետը 360 դանիշմանի կտրած գլուխ բերեց, որոնք, բեռների վրա դրած, արյունաշաղախ ու զարշահոտ բերեցին Սյունյաց երկիրը: Երիտսոնյաների նկատմամբ, սակայն, նրանք չափազանց ողորմած եղան և միայն զաղտնաբար 30 գերի էին բերել: Նրանցից հետևից եկել էր Հակոբ անունով մի քահանա և այդ մասին տեղեկացրին Սթանդարդին, իսկ նա, դառնալով նրանց, ազատ արձակեց խաղաղությամբ» (Թովմա Մեծփեցի «Լեկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 53):

«Այս կերպ պարսիկների հետ անհամաձայնությունը վերացավ, սակայն Շաքին և Շիրվանը հրաժարվեցին հնազանդվել իբերական արքային (**Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծին – Մ.Ֆ.**), իսկ այդ վայրերի բնակչությունն էլ խռովություններ ձեռնարկեց: Ալեքսանդր արքան զորքով եկավ այդ ժողովուրդների խռովությունները ճշելու համար և, պատժելով խռովություններ հրահրողներին, նրանց ենթարկեցրեց օրինական իշխանությանը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 111):

⁵²⁰⁸ «Ալեքսանդր թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.**) եկավ Քարթլի, ապա, զորք ժողովելով, եկավ Ամբերդ, կարգավորեց տեղական գործերը և հնազանդեցրեց թշնամուն, իսկ դա եղավ 1432 կամ Զրոնիկոսի 120 թվականին: Ապա՝ թագավորը մոտեցավ Լոռիին, առավ այն և բնաջինջ արեց սարկինոսներին: Նա գրավեց Լոռին և կրկին հարկատու դարձրեց Ռանին, Մովսէսանը ու Շիրվանը» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Երիտսոսի 1431 կամ Զրոնիկոսի 119 Ալեքսանդր արքան ժամանեց Ամբերդ: Երիտսոսի 1432 կամ Զրոնիկոսի 120 Ալեքսանդր արքան գրավեց Լոռին» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵²⁰⁹ «Դեպի Ամիր ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆ Բարսբեկի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկ – Մ.Ֆ.**) կատարած արշավանքի պատմությունը: Չիջրի 836 թվականի Ռեջեբ ամսի 19-ին, հինգշաբթի օրը, որը համապատասխանում է զարնան սկզբին և արևի անցմանը դեպի հույ, սուլթանը իր մետաքսե էմիրների ու մամլուքների հետ միասին, Լեռան ամրոցից ձի հեծնելով, կազմեց իր զորամարտակները և Նշված օրվա երրորդ ժամին գնաց Կահիրեի մերձակայքում՝ ար-Ռայդանիայում, Շոդոտե մզկիթի դիմաց գտնվող իր ճամբարը: Նա քայլեց աներևակայելի շեղ եղծով, այնպես, որ ժողովուրդը դուրս էր եկել դիտելու, մինչև որ հասավ իր ճամբար: Նրան ուղեկցում էին առաջին դասի էմիրներից հեծելազորի էմիր Չաբաթ ալ-Ավան (**Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Չաբաթ – Մ.Ֆ.**), գործադիր թարտուղար Արիկան ազ-Չահիրին, պահակախմբի գլխավոր պետ Թիմուր ալ-Զիրիշին, Ցաքբակ աա-Սուդունին, որը հայտնի էր նաև որպես «ալ-Մուշիր», սուլթանի թեպալը Ջանիսը և Ջանիսել ալ-Համգավին: Սրանք առաջին դասի էմիրներից էին: Նրա հետ գնացին նաև երկրորդ դասի էմիրների մեծ թվով անդամներ, ինչպիսիք էին՝ պահակախմբի երկրորդ պետ Ղարա Խոջա աշ-Շարանի ազ-Չահիրի Բարթունը, Ղարա Սունկուր իբն Արդ ար-Ռահման ազ-Չահիրի Բարթունը, պարենանմթերի գործերի վերակացու Ղարաջա ալ-Աշրաֆին, երկրորդ գործադիր թարտուղար Թամուրբեկ աթ-Թամուրբուդավին, հեծելազորի երկրորդ էմիր Շեյխ առ-Ռուբին, պահակախմբի ղեկավարներից Խոջա Սուդուն ա-Սաֆիի Բուլաթ ալ-Արաջը և Թաղիրբեկի ալ-Բաբայի ալ-Մուրիին՝ նույնպես պահակախմբի ղեկավար: Սրանք են նրանց անունները, որոնց անունները հիմա մտնում են: Երրորդ դասի էմիրների մեծ թվով անդամներ նույնպես արշավեցին սուլթանի հետ: Էմիր Չուսեյն իբն Ահմեդը, որը կոչվում էր Թաղիրիվիմիշ, Նշանակվեց ժամանակավոր փոխարքայի պաշտոնում և նրան հրամայվեց բնակվել Շոթայի դարպասների մոտ՝ տղամարդկանց շրջանում ղեկավարելու համար: Խորհրդի էմիր Արթուրա աթ-Թիմուրազին Նշանակվեց մնալու Կահիրեում՝ Ռասի Բեթթամուր ամրոցում գտնվող իր նստավայրում: Երկրորդ սենեկապետ, էմիր Բարդեբեկ ալ-Իսմայիլի Զիսկային նույնպես հրամայվեց մնալ Կահիրեում: Նույն կերպ Նշանակվեցին երրորդ դասի մի շարք էմիրներ և սենեկապետներ՝ մնալու Կահիրեում: Միջնաբերդում տեղակայվեցին ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆի որդի ալ-Մաբա ալ-Ջամալի Յուսուֆը (**Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**), առաջին դասի էմիրներից ամենակարևորը՝ պալատի գլխավոր ներքինի, էմիր Խոջաբադա ազ-Չահիրի ար-Ռուսին, Լեռան միջնաբերդի փոխարքա, էմիր Սեմբակ ալ-Բարդեակին և էմիր Ինալ ազ-Չահիրին՝ պահակախմբի ղեկավարներից մեկը, որը հայտնի էր որպես Աբգա: Ինալ աշ-Շիշիմանին, որ երրորդ դասի էմիրներից էր, իր պահակախմբով Նշանակվեց ուխտավորների էմիրի պաշտոնում, իսկ վեզիր և սենեկապետ Սահիր Զարիմ աղ-Դինը Նշանակվեց մնալու Կահիրեում: Ֆինանսական գրասենյակների վերահսկիչ Ամին աղ-Դին Իբրահիմ իբն ալ-Հալաֆին հրամայվեց ուղեկցել սուլթանին: Սուլթանը ուրբաթ օրվա նախօրեի գիշերին անցկացրեց առ-Ռայդանիայում և նա զբաղված էր հաջորդ օրը՝ ուրբաթ կեսօրից հետո, Սիրիա մեկնելու նախատեսվածություններով: Այնտեղ էին զաղտնի միջոցների վերահսկիչ, Քարի Շարաֆ աղ-Դին Աբու Բաթր ալ-Չաբարը՝ զաղտնի թարտուղարի տեղակալը և սուլթանի արդյթի առաջնորդները, որոնք նրա հետ աղոթեցին հինգ աղոթքները, ինչպես նաև նրա սիրելի ուղեկից Վալի աղ-Դին իբն Զասիմ աշ-Շիշիմանին: Սրանք այն մարդիկ են, որոնց մասին իմ մտքերի ընթացքը թույլ է տալիս հիշատակել: Սուլթանի արշավանքը սկսվեց Կահիրեից նրա մեկնելու հաջորդ օրը, ինչը կառավարիչների սովորույթն էր: Նա շարունակեց իր գործերով առաջանալ և, չկանգնելով ճանապարհի որևէ կայանում, Շաբան ամսի 1-ին, շաբաթ օրը ժամանեց Ղազա քաղաք: Նրա փոխարքա էմիր Ինալ ալ-Ալիի ան-Նասիրին, Նկատի ունենալով ապագա տիրակալ ալ-Մուհի ալ-Աշրաֆ Ինային, դուրս էր եկել նրան դիմավորելու՝ ինքը և Ղազայի ակնավոր մարդիկ: Սուլթանը բաղաժամով մտավ մեծ թագավորական շքերթով և մնաց այնտեղ մինչև հինգշաբթի օրը, այդ ամսվա 4-ը՝ Ղազայից դուրս գտնվող տաղավարում երեք օր մնալուց հետո: հետո նա շարժվեց դեպի Դամասկոս, մենք այդ ժամանակ նրա ծառայության մեջ էինք, և, մինչև երկուշաբթի օրը՝ Շաբանի 15-ին, հասավ Դամասկոս քաղաք: Նա, սակայն, անցավ քաղաքի կողքով՝ քայլելով մեծ երթով, սուլթանության ողջ շքերդությամբ և ինքնիշխանության խորհրդանիշներով, ինչի ժամանակ արքայական արևապաշտպանը նրա գլխավորելու կրում էր Դամասկոսի փոխարքա, էմիր Ջար Ղոթուն, մինչև իջավ սուլթանի նախարարի վրանը Բարգա կայարանում՝ Դամասկոսից դուրս: Նմանապես, նրա բոլոր էմիրներն ու գործերը իջան իրենց վրաններում: Բնակիչների բարեկեցությունը հաշվի առնելով՝ նա ջնջակվեց քաղաքում: Սուլթանը մնաց իր ճամբարում հինգ օր, որի ընթացքում նա մի բանի անգամ ծիսվարեց և մտավ Դամասկոս՝ երբեմն բարձրանալով ամրոց: Շաբաթ օրը՝ ամսի 20-ին սուլթանը իր էմիրների և բանակի հետ Դամասկոսից ճանապարհ ընկավ դեպի Հայեթ: Բանակը որդակի դժվարությունների հանդիպեց, բանի որ կենդանիների հանգստանալու համար չկարողացավ մնալ Դամասկոսում: Ոչ ոք չգիտեր, թե ինչ նպատակ ուներ սուլթանը՝ արագացնելով երթը: Նա շարունակեց ճանապարհը մինչև Հենս հասնելը, ապա՝ Համա: Համա նահանգի փոխարքա Ջուլբան էմիրը Համայի բանակը տարավ սուլթանին դիմավորելու: Սուլթանը Համայի դրսում մնաց երեք օր, ապա մեկնեց Հայեթ: Նա Համա չէր մտել սուլթանության խորհրդանիշներով, ինչպես իր մտել էր Դամասկոս, իսկ դա եղավ նախկին կառավարիչների կողմից սահմանված նախադեպի պատճառով, որ թագավորական խորհրդանիշներով սուլթանը երբեք չպետք է մտներ սիրիական որևէ քաղաք, բացի Դամասկոսից և Հայեթից...: Հետո սուլթան ալ-Մելիք ալ-Աշրաֆը Համայից շարժվեց մինչև հասավ Հայեթ, իսկ դա եղավ Ռամադանի ամսի 5-ին, որը երեքշաբթի էր: Նա մտավ Նույն ձևով, ինչպես մտել էր Դամասկոս՝ սուլթանության խորհրդանիշներով: Թագավորական արևապաշտպանը նրա գլխին կրում էր Հայեթի փոխարքա Զադունվա իբն Թիմուրազը: Սուլթանը մեծ երթով անցավ Հայեթ քաղաքում, մինչև որ այդպես դուրս եկավ այնտեղից և իջավ քաղաքից դուրս գտնվող իր ճամբար՝ աղբյուրի գլխին: Նրա բոլոր գործերը նրա հետ ճամբար խիտեցին իրենց վրաններում և նրանցից ոչ մեկը չիջավ քաղաքում: Սուլթանը մնաց Նշված վայրում 15 օր, որի ընթացքում ծիսվարեց և բարձրացավ Հայեթ: Սուլթանի կողմից Հայեթում այս երկար մնալու պատճառն այն էր, որ էմիր Ռուսան իբն Թուր Ալիի՝ Ղարա-Յուլուկի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի – Մ.Ֆ.**), դեսպանները կարողանալին գալ նրա մոտ՝ խաղաղություն խնդրելու: Բեկից, սակայն, չժամանեց ոչ ոք, որի խոսքերի վրա սուլթանը կարող էր հույս դնել: Դրանից հետո նա պատրաստվեց գնալ Ամիր: Ռամադան ամսի 21-ին, որ երկուշաբթի էր, սուլթանը Հայեթից ճանապարհ ընկավ՝ թեթևակի ծանրաբեռնված հսկայական զորմակով և վրաններով: Նա կաղնիների թողեց Հայեթ քաղաքում, իսկ բեկերից էլ իր հետ տարավ խալիֆի հավատարմների հրամանատար ալ-Մութադիդ Դաուդին, որը գտնվում էր երկրորդ կարգի էմիր Ղարա Սունկուր ալ-Արդրահմանիի՝ էմիր Ղարա Սունկուր ալ-Արդուռահմանիի հսկողության ներքո, բանի որ սովորություն էր, որ էմիրներից մեկը ճանապարհորդությունների ժամանակ ուղեկցեր խալիֆներին որպես նրանց պահակ: Սա նույնպես վաղուց հաստատված սկզբունք է: Սուլթանը շարունակեց իր երթը իր բոլոր գործերով, թեև այնուհանդերձ՝ թեթև բեռնված, մինչև հասավ Բիրա, որտեղ Եփրատի վրայով Նավակներով կամուրջ էր կառուցվել, որպեսզի սուլթանի գործերը կարողանալին անցնել դեպի արևելք: Սուլթանը իջավ արևմտյան ափին, որը գտնվում է Հայեթի կողմում: Սուլթանը մնաց իր ճամբարում և հրամայեց էմիրներին իրենց գործերով իրենից առաջ անցնել վրան կողմը, ինչից հետո արդեն ինքը բանակի հետ միասին պետք է հետեր նրանց: Սա արվեց, որպեսզի գործերը կամրոջ վրա չցվեն միմյանց վրա, բանի որ կամուրջը, չնայած լավ կառուցված էր, հեկվում էր նավակների վրա, իսկ դրանք, չնայած ամուր կապված էին շղթաներով, այն ամեն դեպքում անկայուն էր ոսպերի տակ և, իհարկե, ողորմ էր, երբ անցնում էին դրանց վրայով: Այդ կամուրջը բավականին լայն էր, որպեսզի երկու խումբ բեռնված ուղտեր կարողանալին անցնել դրա վրայով կողք կողքի: էմիրները սկսեցին անցնել դեպի Բիրա, մինչդեռ սուլթանը և նրա գործերը սպասում էին իրենց վրաններում այնքան ժամանակ, մինչև էմիրների անցումը ավարտվեց: Այնուհետև սուլթանը թույլ տվեց գործերին դանդաղ անցնել կամուրջը դեպի Բիրա: Նա, սակայն, կարծես ստիպել էր նրանց շտապել, բանի որ, երբ նրանք բեռնեցին իրենց ուղտերը անցնելու համար, տեղի ունեցան տարաբնույթ և նրանցից ոչ մեկը չէր խելոքներ և վեճեր, որոնք բացատրվեց չափազանց երկար ժամանակ կպահանջվեց: Երբ նրանց մեծ մասն անցավ, սուլթանը և նրա մտերիները ևս անցան կամրջի վրայով ու շաբաթ օրը՝ Ռամադան ամսի 26-ին, իջան Բիրա ամրոցում, մինչդեռ եգիպտական և սիրիական բանակները ճամբար խիտեցին Եփրատի ափին ու այլուր: Սուլթանը մնաց Բիրայում այնքան ժամանակ, մինչև որ կարգի բերեց նրա գործերը: Նա այնտեղ թողեց

սուլթանի բազմաթիվ իրեր և Ռամադանի վերջին օրերին մեկնեց Ամիր՝ Պաիքի ավարտի տոնի նախօրեին կանգ առնելով Ռուհա քաղաքում: Նա այս քաղաքը այն գտավ ավերակների մեջ և դատարկ բնակիչներից: Միայն նրանք էին մնացել այնտեղ, ովքեր ֆիզիկապես չափազանց թույլ էին կամ չափազանց աղքատ՝ տեղափոխվելու համար: Սուլթանը ճամբար խիտեց քաղաքից դուրս՝ արևելքում, և այնտեղ նշեց տոնը: Ես ինքս մտա Ռուհա և բարձրացա նրա ամրոցը: Այն գեղեցիկ քաղաք էր, նրա ամրոցը, թեև շատ փոքր էր, չափազանց գեղեցիկ էր: Չափորդ առավոտյան՝ տոնի օրը, սուլթանը վերսկսեց երթը դեպի Ամիր: Մինչ այդ ժամանակ Ղարա-Յուլուցի մասին որևէ հաղորդագրություն չէր եղել: Լուրերը տարբեր էին: Ոմանք ասում էին, թե նա նախապատրաստվել էր և մտադիր էր կռվել սուլթանի զորքերի դեմ: Ոմանք ասում էին, որ նա մտել էր Ամիր և ամրացրել այն: Մյուսներն էլ ասում էին, թե Ամիրը ամրացնելուց հետո նա որդուն թողել էր քաղաքում և գնացել էր Արևիկի ամրոց, որը գտնվում էր Ամիր գնացող ճանապարհի ճախ կողմում: Եվ ահա Սուլթանը իր զորքերով, զինված գեներով և մարտական գործիքներով, շարժեց Ռուհայից և առաջացավ մինչև Ամիրում ճամբար խիտել, ինչը եղավ Շավալ ամսի 8-ին, հինգշաբթի օրը: Ճամբար խիտելուց առաջ նա իր զորքերը դասավորել էր մի բանի շարքերով՝ իրենց հետևում պահելով ուղեբեռը և ուղեկցորդներին, այնպես որ նրանք լցրել էին ամբողջ տարածությունը՝ երկարությամբ ու լայնությամբ: Սուլթանը և խալիֆը գնացին առաջ՝ շրջապատված կառավարության առանց գեների մարդկանցով, ինչը տպավորություն էր թողնում, որ այդ պաշտոնյաները կրոնական օրենքի կադիներ էին, բանգի նրանց հագուստը իրավագետների հագուստ էր, և նրանց և կադիների միջև տարբերություն չկար: Իրականում իրոք, նրանց մեջ կային մարդիկ, ինչպիսին էր օրինակ կադի Քամալ աղ-Դին իբն ալ-Բարիզին՝ գաղտնի քարտուղար, որը շատ կադիներից ավելի գիտակ էր: Սուլթանը նրանց հետ գնաց իր բանակի առջևից և Ամիրի ժողովուրդը զարմացած էր մնացել տեսած զորքերի բանակից ու խառը դասավորությունից, որի նման իսլամի բանակներում հազվադեպ էր: Իրոք, զորքերի այդպիսի հաջորդականությունը մեկը մյուսի հետևից այնտեղ այնպես էր հավաքվել, որ այդ ընդարձակ հողատարածքը չափազանց նեղ էր նրանց համար: Ավելին, այս զորքերի հետևում կանգնած էին հսկայական զորամասեր՝ թվովների դղանքներով և շեփորների ինչոյուններով: Եվիսները գորամասերի թիվը անսովոր մեծ էր՝ հաշվի առնելով այն չափը, որով սուլթանի համար հավաքվել էին եգիպտական և սիրիական բանակները՝ Արիսիայի փոխարքաները, ինչպես նաև թուրքոմաններն ու արաբների Եվրոները: Թվովներից զորամասերի թիվը գերազանցում էր հարյուրը: Շարքերի մեջ էին Եգիպտոսի առաջին դասի Եվրոները, երկրորդ դասի որոշ Եվրոներ, Դամասկոսի փոխարքան և նրա Եվրոները, Գալեսի տեղը ու նրա Եվրոները, Տարաբուլոսի տիրակալը և նրա Եվրոները, ինչպես նաև՝ Դամասի, Շաֆադի ու Դազայի Եվրոները, տարբեր բերդաքաղաքների փոխարքաններ և թուրքոմանների Եվրոները, որոնց ղեկավար էին ինչոյուն: Երբ սուլթանը առաջ շարժվեց, այս Եվրոների բոլոր թվովները միաժամանակ ինչոյուն և շեփորները միասին այնպիսի աղմուկ պատճառող, թեք զորքից մեկը խոսեր իր հարևանի հետ, վերջինս կարող էր լսել նրա ասածը միայն մեծ ջանքերով: Ամիրի ժողովուրդը զարմացած էր այդ հսկայական ուժերի, նրանց մեծ զորության և նրանց փայլուն տեսքի տեսարանից, որը ստեղծվել էր նրանց զարդերի, կահավորանքի, ձիերի, գեների ու անասնի մթի շնորհիվ: Ղարա-Յուլուցը, նախքան Ամիր քաղաքից դուրս գալը, հրամայել էր, որ Տիգրիսի ջրերը հոսեն քաղաքից դուրս գտնվող Ամիրի հողերի վրայով: Սա արվեց և արդյունքում տղամարդկանց շատ ձիեր տատանվեցին ջրի ու ցեխի մեջ: Նրանցից ոչ ոքի, սակայն, դա չէր հետաքրքրում և տղամարդիկ առաջ շարժվեցին՝ պահպանելով իրենց դասավորությունը, մինչդեռ նրանց հետևից անթիվ այլ շարքեր էին գալիս: Նրանք շարունակեցին այս երթը այնքան, մինչև բախվեցին Ամիրի խրամատին: Բնակիչները համակվել էին իրենց զարմացած բանակի վախով և սարսափով ու այդ օրը նրանցից որևէ մեկը միայն հազվադեպ էր նետ արձակում: Ավելին, իրականում նրանցից միայն հազվադեպ էր, որ նույնիսկ բարձրանում էր քաղաքի պարիսպների վրա: Նրանք պարզապես դիտում էին բանակը պարիսպների միջև ընկած բացվածքներից: Դարձ է իմանալ, որ Ամիրը չունեի միջնաբերդ: Այն ուներ միայն քաղաքի պարիսպ, բայց այն իր կառուցվածքի ամրության չափազանց լավ էր: Ղարապի յուրաքանչյուր վարչակալ պաշտպանում էր մյուսին, ուստի նրա պաշարումը դժվար էր, իսկ ուժով գրավելը՝ անհավանական: Բանակը որոշ ժամանակ մնաց Ամիրի շրջակայքում: Այնուհետև սուլթանը իր ձին տարավ Ամիր քաղաքի մոտ գտնվող մի շրջան, ճամբար խիտեց այնտեղ և հրամայեց չկռվել Ամիրի ժողովուրդի դեմ, չնայած ամբողջ մեջ գտնվողներից ոմանք մի բանի նետ արձակեցին: Այսպիսով՝ յուրաքանչյուրը գնաց իր ճամբարը և բոլորը շրջան կազմեց խոտերի քաղաքի դիմաց, թեև՝ որոշակի հեռավորության վրա, որպեսզի պարսպից ոչ մի հարված նրանց չհասներ: Բանակը շրջապատեց քաղաքը արևմտյան կողմից: Այն վայրը, որտեղ մենք իջանք, քաղաքին ամենամոտ դիրքն էր: Սուլթանը իջավ իր ճամբար՝ խորապես համոզված լինելով, որ Ղարա-Յուլուցը հեռացել էր Ամիրից և այնտեղ էր թողել իր որդիներից մեկին: Նա մնաց իր ճամբարում մինչև շաբաթ օրվա՝ Շավալ ամսի 10-ի, առավոտը, ապա հեծնեց էր ձին և պատրաստեց իր զորքերը՝ Ամիր քաղաքի վրա հարձակվելու համար: Դրանից առաջ սուլթանը խոսել էր բնակիչների հետ քաղաքը հանձնելու մասին և սուրիանդակներ բազմիցս անցել էին նրա ու նրանց միջև, բայց ներսում գտնվողները հրաժարվել էին ենթարկվել նրան և հանձնել քաղաքը առանց Ղարա-Յուլուցի համաձայնության: Երբ սուլթանը հարձակվեց քաղաքի վրա, նրա զորքերը գնացին քաղաքի խրամատի վրա և հզոր մարտ մղեցին դրա վրա գտնվողների հետ, մինչև որ ամբողջ գրեթե հաղթանակ տարավ ու գրավեց քաղաքը: Ամիրի խրամատի մեծ մասը լցվեց բարերով և փայտանյութով: Մինչ տղամարդիկ իրենց ամենակատաղի մարտերն էին մղում, սուլթանը սկսեց դեմ դուրս գալ մամլուքներին և նախատել նրանց: Իրոք, ամեն անգամ, երբ նրա զորքերից մեկը վիրավորվում էր և բերվում էր նրա մոտ, նա նետնացնում ու ծաղրում էր նրան՝ մեղադրելով տղամարդկանց մարտում անփութություն ուսումնորդելու մեջ: Այնուհետև նա հազավ իր ողջական գրահավորումը և որոշեց ինքը հարձակվել քաղաքի վրա, մինչդեռ նրա գլխավոր Եվրոները կանգնեցին նրան: Այս ընթացքում սաղավարտից մինչև ասպանդակներ լիարժեք գրահավորված նա նստած մնաց իր ձիու վրա, ձիու մեջքին սպանելով իր ճամբարում, որտեղ նա խորհուրդակցում էր, մինչդեռ տղամարդիկ կանգնած կամ հեծյալ վիճակում գտնվում էին նրա դիմաց՝ խոստանալով նրան հաղթանակ և նվաճում այդ օրը, կամ, թեթե ոչ այդ օրը, ապա՝ հաջորդ օրը: Նրանք հիշեցին նրան, որ ամրոցները մեկ կամ երկու օրում չեն գրավվում, մինչդեռ նա դիտողություններ էր անում, որոնց ելությունն այն էր, որ իր զորքերը անփութորեն էին պայքարում Ամիրի ժողովուրդի դեմ: Եվրոները չդադարեցին համոզել նրան, մինչև նա գլխից չհանեց սաղավարտը և չդրեց իր սովորական չալան, չնայած նա դեռ կրում էր իր գոհիք: Վերջապես Եվրոները հանգստացրին նրան, և նա հանեց նաև գրահը: Շուրջ դարձավ այրող, կետորվա բնի ցանկությունը՝ ուժեղ, և տղամարդիկ բոլորը շատ հոգնեցին մարտից: Դրան գումարովեց նա, այն, ինչ նրանք իմացել էին իրենց նկատմամբ սուլթանի գայության այրույթի մասին, չնայած նրանք արել էին ամեն ինչ և թե Եվրոները, թե մամլուքները հակամարտության դաժանությունից ծածկված էին վերքերով: Չնայած դրան, սուլթանն առանց պատճառի գայրացած էր նրանց վրա: Արդյունքում՝ այդ օրվանից ամբողջի կռվելու վճռականությունը թուլացավ: Եվ ես կարծում եմ, որ տեղի ունեցածը պայմանավորված էր նրանով, որ Բարձրյալ Աստված լքել էր նրանց նախորդող մի բանի պատճառով: Դավաճան դեպքում Ամիրում հավաքված բանակները կարող էին գրավել շատ քաղաքներ, ինչպիսիք են Ամիրը: Երբ մարտերն ավարտվեցին և յուրաքանչյուրը գաղտնի դժգոհությամբ գնաց իր ճամբար, Ամիրի բնակիչները մեծ թեթևացում գգացին, շուրջ քաղեցին և սկսեցին ամրացնել քաղաքի ամրություններն ու պարիսպները: Սա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ նրանց վիճակը հասավ ամենացածր վիճակի, բանի որ նրանք ճնշված էին իրենց պայքարի դաժանությամբ այն մեկի դեմ, որի դեմ նրանք իրականում ուժ չունեին կռվելու: Սուլթանը իջավ իր ճամբար և երեքշաբթի օրը Եվրոներին նույն ձևով, ինչպես նախորդ շաբաթ օրը, ուղարկեց հարձակման: Նա դեռ գայրացած էր և Գալեսի փոխարքա, Եվրո Քաշրուվան, Շաֆադի փոխարքա Եվրո Մուբեիլը և հեծելազորի Եվրո Չաքմաթ ալ-Ալաին սկսեցին խոսել սուլթանի հետ՝ նրա գայրույթը մեղմելու համար: Նրանք ասացին. «Մեր տեր սուլթան: Ինչպես սուլթանը գիտի, բերդապատնեշները մեկ օրում կամ մեկ ամսում չեն գրավվում: Կան բերդապատնեշներ, որոնք Լենկթեմուրը (Թեմուրյանների Եվրոյության հիմնադիր Եվրո Թեմուրը – Մ.Գ.), չնայած իր զորքերի թվին, պաշարել է տասը տարի: Մեր տեր սուլթան, ամրոցները կառուցվում են միայն պաշտպանության նպատակով: Թեթ դա չլինի, ոչ ոք ամրոց չէր կառուցի: Սուլթանի մամլուքներն ու Եվրոները իրենց լավագույնն են արել մարտերում, նրանց մեծ մասը վիրավորվել է: Վիրավորված գլխավոր Եվրոները Եվրոներ թվում էին Եվրոները պահակախմբի նախկին գլխավոր պետ Թադրիբերդի ալ-Սահմուդին, որը այդ օրերին Դամասկոսի գլխավոր հրամանատարն էր, Եգիպտոսի առաջին դասի Եվրո Սուդուն Միլիթը, ինչպես նաև Թաքաթ իբն Սալիդի Բակ ան-Նասիրին, որը հայտնի էր որպես Փախլավան, երրորդ դասի Եվրո և պահակախմբի ղեկավար: Վիրավորների թվում կային նաև շատ մամլուքներ և ֆավորիստներ: Եվրոների հետ սուլթանի գրույցի ավարտն այն էր, որ տղամարդիկ պետք է երեքշաբթի օրը Եվրոներին հետ հեծնեին փիերը՝ քաղաքի վրա հարձակվելու համար, ընդ որում նրանք, ովքեր պետք է ուղղվեցին հեծյալ Եվրոներին հարձակման համար, պետք է լինեն վետերան մամլուքները: Ինչպես սուլթանն ասաց. «Ես և իմ գնած մամլուքները կլինենք նրանց հետևում»: Դրանով սուլթանը նկատի ուներ այն, որ իր մամլուքները պատերազմի միջոցների մասին գիտելիքներ չունեին, բայց տղամարդիկ նրա խոսքերը հասկացան որպես ակնարկ, որ նա դա ասում էր իր մամլուքներին փրկելու համար և ցանկանում էին չոչնչացնել նրանց: Այսպիսով՝ տղամարդկանց գանգվածը խիստ վրդովվեց, նրանց սրտերը զարդոտ գաղտնի կերպով դարձան սուլթանի դեմ և Եվրոները նայեցին նրա դեմ ապստամբության գործին: Նրանցից շատերը համաձայնեցին դրան, բայց նրանցից ոմանք մահացան վերքերից, ոմանք նաև վախճանում էին միմյանցից, իսկ մի շարք առաջատար Եվրոներ էլ չհամաձայնեցին այդ ծրագրի հետ: Ասում էին, որ ապստամբության մեջ կասկածվողների թվում էին Դամասկոսի փոխարքա, նախկին գլխավոր հրամանատար Ջադ Դուլթուն, Տարաբուլոսի փոխարքա Տարաբաին, Շաֆադի փոխարքա

Մութքիւր, Թաղրիքերդի այ-Մահմուդին, նա մի բանի օր անց մահացավ ստացած վերքից, Սուրան Միլիքը, հետագայում նա ևս մահացավ ստացած վերքից, Ջալիբալայ այ-Ջամալին, նա մահացավ այ-Մելիք այ-Աշրաֆի կողմից եգիպտոս վերադառնալուց հետո, այն բանից հետո, երբ նա նրան իր կամքին հակառակ նշանակել էր Ղազայի փոխարքա, ինչպես նաև՝ մեծ թվով ուրիշներ։ Նրանք, ովքեր չէին համաձայնվում նրանց հետ ապստամբել, Բաշրուվա Եմիրներն էին, ինչպես նաև գեներալ Եմիր Չուրայ այ-Ջաբալին և հեծելազորի Եմիր Չաքմալը։ Գլխավոր հրամանատար Եմիր Սուրուրն իբրև Աբդուրահմանը այս կամ այն մարդկանցից մեկը չէր իր երկարատև հիվանդության պատճառով, բանի որ Եգիպտոսը լքելու օրվանից նրան տեղափոխում էին դազադի մեջ։ Ոչ ոք վստահ չէր այս ամենի մեջ, բայց հետագայում տեղի ունեցած հանգամանքները վկայում են այս լուրերի ճշմարտացիության մասին։ Երբ Եմիրները, երեքշաբթի օրը հարձակվելու մասին նրա հրամանն ընդունելուց հետո լքեցին սուլթանին, սուլթանը Եմիրներից և այլ մի բանիսից իմացավ մեր պատմածներից որոշ բաներ։ Այդ ժամանակ նրա դիրքը խառնվեց։ Նա պաշարում էր, բայց իրականում ինքն էր պաշարված՝ պաշտպանվելով իր Եմիրների և մամուլների դեմ։ Եվ ահա նա սկսեց գոջալ, որ սկսել էր այդ արշավանքը։ Զադաքը գրավելու նրա վճռականությունը ներքուստ թուլացավ և նա այլևս չունէր պատերազմ վարելու ուժ։ Միևնույն ժամանակ, ամեն օր անցկացվում էր սուլթանի արարողակարգային երթը, որին մասնակցում էին Եմիրները, և սուլթանը Եմիրների ու փոխարքաների հետ գնում էր այնտեղ, որտեղ ցանկանում էր։ Վերջիններիս սրտերը, սակայն, լի էին չարության, չնայած հանգամանքները խանգարում էին նրանց բացահայտել իրենց մտքում եղածը։ Միևնույն ժամանակ սուլթանի բանակի և Ամիրի ժողովրդի միջև մարտերը շարունակվում էին ամեն օր, ավելի ծիշտ՝ ամեն ժամ, թեև ոչ մի օրը նման չէր վերը նշված շաբաթ օրվան։ Երկու կողմերից էլ շատերը սպանվեցին, երբ սուլթանը իր ողջ կարողությանը ճնշում էր Ամիրի ժողովրդին։ Միևնույն ժամանակ, սակայն, սուլթանի զորքերի միջև առկա անհամաձայնություններն մասին հաղորդագրություններից բաղադրի մարդկանց դիրքերը ամրապնդվեցին, իսկ բաջուրությունը՝ ուժեղացավ, ինչից հետո նրանք սկսեցին բղավել պարսպի գագաթից։ «Աստված օգնական Ջար Ղուլուին»։ Դետո նրան ավելի ազատեցին իրենց լեզուները՝ գրաբարտելով, հայիոյելով և վիրավորելով բոլորին՝ սկսած սուլթանից մինչև ներքև։ Մինչ սուլթանը զբաղված էր իր գործերով, Դիար Բաքրի Ագիի տիրակալ, Եմիր Դուվաթ Շահ այ-Զուրդին եկավ նրա մոտ։ Սուլթանը նրան ընդունեց պատվով և մի գեղատ տվեց։ Այնուհետև, երբ սուլթանի կողմից Ամիրը գալու ուղիղ տարածվեց, նրա մոտ պատրաստվեց գալ Դիս-Զեյֆի տիրակալ Ահմեդ իբն այ-Մելիք այ-Ադիլ Սուլեյման իբն այ-Մուշափի Ղազի իբն այ-Զամիլ Սուլհամեդ իբն այ-Ադիլ Աբի Բաքր իբն այ-Աուհադ Աբդ Ալլահ իբն այ-Սուազզամ Թուրան Շահ իբն աս-Սուլթան այ-Մելիք աշ-Շալիք Նաջմ ադ-Դին Այուբ իբն աս-Սուլթան այ-Մելիք այ-Զամիլ Սուլհամեդ իբն աս-Սուլթան այ-Մելիք այ-Ադիլ Աբի Բաքր իբն Այուբ իբն Եյուրեին (Եյուրյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էր-Դինի (1410-1433) - Մ.Գ.)։ Այդ նպատակով Չուլբադար ամսվա առաջին օրերին վերցինս իր բանակի մի փոքր ջոկատներով դուրս եկավ ամրոցից՝ մտադրվելով գալ սուլթանի մոտ։ Իր արշավի ժամանակ, սակայն, երբ նա իջել էր ձիուց՝ կեսօրվա աղոթքը կատարելու համար, նրան հանկարծակի ընդհատեցին Ղարա-Յուլուկի օգնականները։ Նրանք կռվեցին նրա դեմ մինչև այ-Մելիք այ-Աշրաֆ Ահմեդը սպանվեց իրեն հասցված նետից, իսկ նրա հետ մնացած մարդիկ էլ պարտվեցին և թալանվեցին։ Նրանցից մի բանիսը եկան այ-Մելիք այ-Աշրաֆի մոտ և պատմեցին նրան ամրոցի տիրոջ մահվան մասին։ Սա խորտակեց ազդեց նրա վրա և այդ օրվանից նա սկսեց կազմակերպվել Ամիրից հեռանալու համար, բայց նա փնտրում էր որևէ գործողություն, որի պատճառով կարող էր հեռանալ և որը կարող էր պատրվել լինել դրա համար։ Այնուհետև սուլթանը իր բանակից մեծ թվով թուրքոմաններ և արաբներ ուղարկեց հետաքննելու Դիս-Զեյֆի ամրոցի տիրոջ սպանությունը։ Այն ժամանակվանից ի վեր, երբ սուլթանը ճամբար էր խփել Ամիրի դեմ, թուրքոմանները և արաբները, որոնք կցված էին նրա բանակին որպես օգնական, թալան էին կատարում Ամիրի գյուղերում ու այլուր, թալանելով դրանք և իրենց զավթածը տանելով բանակին։ Դեծայները նաև ճամբարից դուրս էին գալիս Ամիրի շրջակա շրջաններ, հավաքում հացահատիկը և բերում գինիորների, այնպես որ յուրաքանչյուր գինիորի վրանի առջև հացահատիկի մեծ կույտ կար։ Սա էր, որ կերակրում էր բանակի ձիերին Ամիրում երկար մնալու ողջ ընթացքում և, թեթ դա չլիներ, նրանք ստիպված կլինեին դա ապահովել որևէ այլ՝ ավելի դժվարին, ձևով։ Երբ սուլթանը վերը նշված խումբն ուղարկեց Ահմեդի և մյուսների սպանությունը հետաքննելու, նրանք գնացին շրջաններից մեկը ու հանդիպեցին Ղարա-Յուլուկի մարդկանց մեծ թվի։ Նրանք կռվեցին նրանց դեմ մինչև փախուստի մատնելը, Ղարա-Յուլուկի Եմիրներից և հեծյալներից գերի վերցրին մեծ թվով մարդկանց ու բերեցին սուլթանի մոտ։ Նրանցից 20 հոգուց ավելի մարդ կար։ Սուլթանի հրամանով նրանց շղթայեցին։ Այնուհետև նրանք կրկին դուրս եկան, հանդիպեցին մեկ այլ խմբի, կռվեցին նրանց հետ և գերի վերցրին մոտ 30 հոգու։ Նրանց խմբի մեջ էր Ղարա-Սուլհամեդը՝ Ղարա-Յուլուկի գլխավոր Եմիրներից մեկը։ Սուլթանը Ղարա-Սուլհամեդին իր մոտ բերեց և սպանաց նրան երկու մասի բաժանել, թեթ նա Ամիրը չհանձնի իրեն։ Նրանք վերցրին Ղարա-Սուլհամեդին, իջան բաղաթի պարսպների տակ և Ղարա-Սուլհամեդը նրանց հետ խոսեց բաղաթի հանձնման մասին, բայց նրանք չստացին նրան։ Այսպիսով՝ նրան տարան սուլթանի մոտ և հաջորդ առավոտյան սուլթանը երկու մասի բաժանեց Ամիրի պարսպից ներքև գտնվող 20 մարդու, այդ թվում՝ վերը նշված Ղարա-Սուլհամեդին։ Մինչ նրանց այսպես կիսում էին, սակայն, տարօրինակ բան տեղի ունեցավ։ Իրոք, նրանցից մեկը, ում տեղափոխում էին երկու մասի բաժանելու, պայթեց և, իրեն տեղափոխողների ձեռքերից դուրս գալով, ընկավ գետնին, արագորեն վեր թփավ և փախավ, մինչև որ իրեն նետեց խրամը։ Մի բանիսը հետևեցին նրան, բայց կլարողացան նրան բռնել։ Այնուհետև նա դուրս եկավ խրամից, Ամիրի պարսպից պարան իջեցին, նա կաշեց դրանից մինչև պարսպին մոտենալը, սակայն, երբ պարանը կտրվեց, նա ընկավ գետնին։ Այնուհետև նրան կրկին բաշեցին բաղաթի գագաթ և նա փրկվեց։ Սուրմ են թեթ, որ նա մահացել է գագաթին հասնելուց երեք օր անց, սակայն Աստված գիտի ամեն ինչ։ Եվ ահա սուլթանը իմացավ, որ Ղարա-Յուլուկը իր մի բանի մարդկանց հետ իջել է Արկնին ամրոցից՝ մտադիր լինելով կամ գիշերը անակնկալի հարձակվել սուլթանի վրա, կամ էլ նրա ուժերը հրապարել դեպի Դալեայ։ Այդ ժամանակ սուլթանը մի շարք Եմիրների և մամուլների դրեց՝ ամեն գիշեր հերթով գիշերային պահակախմբի դեր կատարելու և բանակը պահպանելու համար։ Այնուհետև սուլթանը հրամայեց Ղամսակուսի փոխարքա, Եմիր Ջար Ղուլուին գնալ Ղարա-Յուլուկի Արկնին ամրոց, ընդ որում նա նրա հետ ուղարկեց մի շարք փոխարքաների, Եմիրների և Եգիպտացի գինիորների։ Ես նույնպես նրանց հետ էի։ Մենք գիշերը բազմաթիվ խմբերով լքեցինք սուլթանի վրանը և շարունակեցինք երթը մինչև կեսօրից կամ կեսօրին հասնալ Արկնի ամրոցի մոտ գտնվող Ղարա-Յուլուկի ճամբարը։ Բանակի մեծ մասը մեզինից հեռու էր, սակայն սուլթանի գործերի որոշ թուրքոմաններ և արաբներ, ինչպես նաև այնպիսի Եմիրներ, ինչպիսիք են Սաֆադի փոխարքա Մութքիլ այ-Ջուսամին, Աղբուղա այ-Ջամալին, ով հեռացել էր սենեկապետի պաշտոնից, ինչպես նաև Եգիպտոսի ու Սիրիայի մի շարք այլ նշանավոր Եմիրներ, առաջ շարժվեցին և լավ մարտեր մղեցին Ղարա-Յուլուկի զորքերի դեմ, մինչև մենք քայքայվեցինք, իսկ մերոնց մեծ մասը սպանվեց։ Սպանվեցին թուրքոմաններ, արաբներ, Ղամսակուսի Եմիրներ և ուրիշներ, ինչպիսիք են Ղամսակուսի Եմիր Թաուրըբեկ այ-Ջաբալակին և Ղամսակուսի մյուս Եմիր Բախտ Խոջան։ Մեզ հետ գտնվող մտերիմ մամուլների և այլ մամուլների մեծ մասը վիրավորվեցին։ Այս ամբողջ ընթացքում սուլթանի որոշը չէր խախտել։ Երբ Ջար Ղուլուին գագեց, որ շոգը աստվածն է, իջավ Արկնիի մոտ գտնվող առվի մոտ՝ ձիերին ջուր տալու համար։ Եվ ահա, երբ որոնողները եկան նրա մոտ, հայտնելով, որ խումբը հանդիպել է Ղարա-Յուլուկի քիչ թվով ուժերին և իրենք որոշել են կռվել, նա անտեսեց դա և շարունակեց իր հանգիստ ճանապարհը։ Նրա մարդկանցից մի բանիսը, սակայն, լքեցին նրան և շարունակեցին ճանապարհը, մինչև որ հանդիպեցին իրենցից առաջ գնացածներին և կռվեցին Ղարա-Յուլուկի ջոկատի դեմ։ Նրանք այն մարդիկ են, որոնց մասին նախկինում հիշատակվել էր Ղամսակուսի սպանված Եմիրների շարքում։ Երբ Եգիպտացի Եմիրները իմացան, թե ինչ էր պատահել մեր խմբին, նրանք նույն կերպ արագ վարվեցին, մինչև նրանցից մի բանիսը հասան սուլթանի ուժերին։ Այնուհետև խումբը հակազորեց Ղարա-Յուլուկի ուժերի վրա և ստիպեց նրանց անարգաբար փախչել։ Ղարա-Յուլուկն ինքը կառչեց Արկնի ամրոցից և այնտեղ ամրացավ։ Նրա մարդիկ թալանվեցին և ցրվեցին բոլոր ուղղություններով։ Այնուհետև նշված օրվա վերջում մենք անմխիթաբ վիճակում վերադարձանք Ամիրի ճամբար։ Սա՝ ինչ վերաբերում է նրանց, ովքեր իրենք էին մասնակցել մարտերին, չնայած նրանք քիչ էին։ Բանակի մեծ մասը չտեսավ այս ճակատամարտը։ Այս ժամանակ Եմիր Ուզբեկ Ջուհան գնաց սուլթանի մոտ՝ զովաբանելով թուրքոմաններին և արաբներին ու ասելով. «Մեր տեր, սրանք այն գինիորներն են, որոնց միջոցով թագավորները հաղթանակներ են տանում։ Ոչ թե ուրիշներ, այլ հենց սրանք»։ Սա խիստ վրդովեցրեց նրա մամուլների կողմնակիցներին և նրանք զուպարտեցին նրան, թեև նա ճշմարտություն էր ասել։ Այդ օրվանից սուլթանը հավատաց Ջար Զուլուկին մասին ասվածին, որ նա խուսափել է Ղարա-Յուլուկի դեմ կռվելուց։ Իր հերթին, այդ օրվանից Ամիրի ժողովուրդը չափազանց շատ բան արեց՝ պարսպի գագաթից օրհնելով Ջար Զուլուկին, սակայն, չգիտեին՝ սա Ղարա-Յուլուկի մարտավարություններից մեկն էր, այս միջոցով զորքերի մեջ պառակտում սերմանելու համար, թե՛ ամեն ինչ անկեղծ էր, միայն Աստված գիտեր։ Եվ ահա, մինչ սուլթանը եռանդուն կերպով աշխատում էր Ամիրի աշտարակների դիմաց փայտե ամրոց կառուցելու վրա, նավթի տարաները ամեն օր կրակում էին թնդամոթներից և բալիստների էին տեղադրվում, որոնք աշտարակներին էին հարվածում, Ամիրի ժողովուրդը գտնվում էր ամենավատ վիճակում։ Միևնույն ժամանակ, սակայն, սուլթանը ողջ ուշադրությունը չէր կենտրոնացնում Ամիրի պաշարման վրա, բանի որ նրա միտքը զբաղված էր իր զորքերի միջև եղած անհամաձայնությամբ, իսկ ինքն էլ իր թշնամու առջև գտնվում էր այդ հեռավոր երկրում՝ պարտավորվելով պահպանել Ամիրի պաշարումը, բանի որ, ինչպես ասվում է, «սկիզբը համոզիչ էր»։ Ամիրում իր բանակների հետ անցկացրած նրա ժամանակը մոտ երեսուսինից օր էր։ Ամիրի բնակիչները, սակայն, նույնպես դժվարին իրավիճակում էին։ Այդ ժամանակ սուլթանի և Ղարա Յուլուկի միջև խաղաղության պայմանները բնարկելու համար սուրիանականներ էին փոխանակվում և այս հարցում Ղարա-Յուլուկն էր նախաձեռնությունը ստանձնել։ Վերջապես, երկուսի միջև խաղաղություն կնքվեց՝ պայմանով, որ Ղարա-Յուլուկը սուլթանի համար պետք է համբուրի հողը, իր երկրում ուրբաթ օրվա բարոգում հիշատակի նրա անունը և իր անունով դիմարներ ու դիրհամներ հատի։ Նա համաձայնվեց դրան և սուլթանը նրա մոտ ուղարկեց իմ աներ, կադի Շարաֆ ադ-Դին այ-Աշխարին՝ գաղտնի բարտուղարի տեղակալին։ Ես նրա հետ ուղարկեցի

հորս գլխավոր մասնաճյուղի մի քանիսին, որոնք ինձ հետ էին սուլթանի մասնաճյուղի շարքում: Կադի Շարաֆ աղ-Դինը նրան տարավ պատվո զգեստներ և ոսկեգույն պատյանով ձին, որը սուլթանն էր ուղարկել նրան, ինչպես նաև մոտ երեսուն կոտոր այնքանադրյալ այլ իրեր: Երբ Ղարա-Յուլուկը իմացավ կադի Շարաֆ աղ-Դինի գալու մասին, իջավ Արկին ամրոցից, իր ճամբարում, հանդիպեց Կադի Շարաֆ աղ-Դինին և ողջունեց նրան: Այնուհետև նա վեր կացավ, համբուրեց գետնինը և կադին հազգրեց նրան զգեստը: Դա Կաֆֆայի թավշյա թիկնոց էր՝ ասամույրե հավառակ կողմով, վերնազգեստում էլ երկու մակերեսով՝ կարմիր և կանաչ՝ շատ լայն թևերի ժապավենով: Այնուհետև նա իր առաջ բերեց ձիուն՝ մի պատասավորի հսկողության ներքո: Նա մոտեցավ ձիուն և Կադի Շարաֆ աղ-Դինը հրամայեց նրան համբուրել նրա սմբակը: Նա կարճ ժամանակ հրաժարվեց դա անել, ապա համաձայնեց՝ ասելով. «Աստծո անունով, սա նվաստացուցիչ սովորույթ է» կամ նման մի բան: Այնուհետև նա սկսեց խոսել կադի Շարաֆ աղ-Դինի հետ, ով նրան հանդիմանեց և զգուշացրեց, որ չհակադրվի սուլթանին, ինչպես նաև զգուշացրեց, թե ինչ հետևանքներ կունենա դա անելը: Ղարա-Յուլուկը պատասխանեց. «Ինչ եմ ես սուլթանի համեմատ: Ես թուրքումս եմ բազմաթիվ շրջաններից մեկում»: Այնուհետև նա սկսեց ուշադրություն հրավիրել իր երկիր գալու հարցում սուլթանի վատ դատողության վրա և ասաց. «Հայտնի փոխարքան բավարար կլինեի իմ գործի համար, և նա սուլթանի փոխարքաններից միայն մեկն է: Եվ ինչ կաներ սուլթանը, եթե վերցնեի Ամիդը, քանի որ Ամիդում եղած ամեն ինչ հավասար չէ նրա ծախսածի մի մասին իսկ»: Դրանից հետո նա շարունակեց. «Աստծով ասած, եթե սուլթանն ինձ տար իր ձիերի նալերի և իր մարդկանց ձիերի ծախսերի կեսը, ես գոհ կլինեի ու կվերադարձվեի նրան»: Ապա նա ասաց. «Եթե սուլթանն ունենար այս ցեղի էմիր», այդ ընթացքում նա մատնանշեց հորս մասնաճյուղը, որը գնացել էր կադի Շարաֆ աղ-Դինի հետ, «նա թույլ չէր տա, որ նա այստեղ գա»: Խոսքը վերաբերում էր թաթար մասնաճյուղին և Շարաֆ աղ-Դինը պատասխանեց. «Սուլթանն ունի նրա ցեղի մի քանի անդամներ»: Ղարա-Յուլուկն ասաց. «Ո՛ր, Աստծո անունով, դուք ունեցել եք մեկը, որին առանց պաշտոնի աթոռել եք Երուսաղեմ»: Դրանով նա նկատի ուներ Էմիր Ղարա-Մուրադ Խոջա աշ-Շաբանին՝ գրասիրների և առաջին կարգի էմիրին: Այնուհետև Ղարա-Յուլուկը վեր կացավ, հանեց արտաքին պատմուճանը և հազգրեց այն իր շքախմբի անդամներից մեկին, ապա նույնը արեց նաև ներքին պատմուճանի հետ: Խորհրդակցությունն ավարտվեց և Շարաֆ աղ-Դինը գիշերն անցկացրեց նրա հետ: Նա նրա հետ այլ հանդիպում չունեցավ, բացի առաջին անգամից: Հարցող առավոտյան՝ մեկնելիս, նա մտավ նրա մոտ և ողջունեց նրան, իսկ Ղարա-Յուլուկը նրան տվեց 4.000 դիրհամ պղնձե մետաղադրամ արժողությամբ չորս սովորական ձի՝ որին նա ցանկացավ: Կադի Շարաֆ աղ-Դինը վերադարձավ սուլթանի մոտ: Ես հանդիպեցի նրան Նախքան սուլթանի մոտ գնալը: Նա ինձ պատմեց այն ամենը, ինչ ես պատմեցի, և մենք համաձայնության եկանք մի պատասխանի շուրջ, որը մենք կազմեցինք՝ հաճելի լինելով սուլթանի մոտին, որպեսզի և Ղարա-Յուլուկի խոսքերի ընդհանուր բնույթը, և դրա իմաստը պարզ լինեի առողջ դատողություն ունեցողի համար: Երբ նա մտավ սուլթանի մոտ և տվեց այս պատասխանը, սուլթանը որոշ չափով գոհ մնաց դրանից, մինչդեռ ներկաները շատ գոհ էին: Նրանց ուրախության մեծ մասը պայմանավորված էր իրենց երկիր վերադառնալով և՛ ապստով այն դժվարություններից, որոնց մեջ նրանք խրվել էին, քանի որ սովոր էին հարմարավետությանը, անվտանգությանը ու պատերազմի հազվադեպությանը: Եվ ահա սուլթանը անմիջապես սկսեց մեկնելու համար պատրաստություններ տեսնել ու Չուլբադա ամսի 13-ին Նախորդին, իրիզաթից օդը, գիշերվա երկրորդ կեսին առանց որևէ կարգի, կազմակերպվածության կամ ազդանշանի ճանապարհ ընկավ: Բանակը լեցեց Ամիդը պիստոսի մեջ գտնվող իր նման՝ ոչ ոք մյուսի մասին չմտածելով, երբ յուրաքանչյուրը գնաց իր սեփական մտահոգացումների համաձայն: Եվ երբ ամբողջ հեռացավ, ծառաները կրակ տվեցին ձիերի կերի համար հավաքված զինվորների հացահատիկը, քանի որ յուրաքանչյուր զինվորի վրանի առջև կար Ամիդի հացահատիկի մի մեծ կույտ, որը նրանց ծառաները սովորաբար հավաքում և բերում էր իրենց: Տղամարդիկ հեռացան այս պայմաններում՝ շտապելով և վախճանալով, որ սուլթանը չառաջանա ու նրանց Ամիդի ժողովրդի որսին չթողնի: Աստծո անունով, եթե նրանք այդ ժամանակ իջնեին Ամիդից, ձեռքով կբռնեին իրենց ընտրածին, իսկ եթե նրանք ավա՞ր ցանկանային, կարող էին ավարդ ևս վերցնել և հետ բարձրանալ՝ դա անելով կրկին: Իր հերթին, քանզի սուլթանը հեռացել էր Նախքան իր բանակի կեսի ճանապարհ ընկնելը, ամբողջ Ամիդից շարժվեց տարբեր ուղղություններով, այնպես որ արևածագին նրանք ցրվեցին բազմաթիվ ճանապարհների վրա: Նրանց միջև եղած հեռավորության պատճառով ոչ մի խումբ լուր չունեի մյուսի մասին: Սուլթանն իբև Արուղառապիսը, որը ստիպված էր նստել առաջի վրա, սուլթանի բանակի մեծ ջոկատի հետ գնաց Մարդիկ ճանապարհով, որը տանում էր դեպի Ռուհա բաղաթ: Մեկ այլ ջոկատ գնաց այն ճանապարհով, որը մենք ընտրել էինք Արկին ամրոցից Ամիդ գնալու համար և որտեղ գտնվում էր Ղարա-Յուլուկը: Մեր հետևից եկան բազմաթիվ անհատներ և մի շարք էմիրների գործառններ: Այսպիսով, էմիրները բաժանվեցին իրենց մասնաճյուղից և գործառններից ու նրանց միասնությունը խաթարվեց: Սուլթանը գնաց Ղարա-Մուրադ անունով հայտնի լեռան միջով անցնող միջին Արուղառապիսով: Այս ճանապարհը փախուստի համար ամենամոտն էր, բայց դժվարանցանքի էր բարձրանալու և իջնելու, ինչպես նաև արահետների ներ լինելու պատճառով: Ես նրա հետ էի այս ճանապարհին: Առյուծը կերավ իմ ծառաներից մեկին: Սա պատահեց նաև մի քանի ուրիշների հետ, երբ տղամարդիկ ստիպված որոտում էին առյուծների թաքստոցներից: Մենք շարունակեցինք ճանապարհը այնքան ժամանակ, մինչև լեռան վրայից իջանք դեպի դրա արևմուտքում գտնվող հարթավայրը: Սուլթանի իջնելու վայրի և Ղարա-Յուլուկի Արկինի միջև հեռավորությունը մոտավորապես կես փոստային կայան էր: Երբ սուլթանը իջավ վերը նշված կայարանում, նա տեղեկացրեց իր մարդկանց կորստի մասին: Նա ստուգեց նրանց թիվը, ովքեր դեռ իր հետ էին, և պարզեց, որ նրանք կազմում էին իր բանակի մոտ կեսը: Ավելին, նրանք թվում էին մեկը, որի ուղտերը հեռացել էին նրանից, ինչպես նաև մեկը, որը չգիտեր, թե որտեղ էր գնացել իր գործառնը: Վերջինս էմիր Զուրբանա աշ-Շաբանին էր՝ մեծ սենեկապետը, որը իջել էր այս կայարանում միայն մի քանի ուղեկիցների՝ 5 հոգուց, բաղկացած խմբի, մի բեռնակրի հեծյալի և ձիապանի հետ: Նա եռոտանի սեղան տեղադրեց և դրա տակ արևից պաշտպանվեց: Նրա գունարտակը իր բոլոր մասնաճյուղերով գնացել էր այլ ուղղությամբ և նա չգիտեր, թե երբ նրանք կվերադառնան իր մոտ: Ծառ էմիրներ և զինվորներ նույն վիճակում էին: Երբ ալ-Մեյիթե ալ-Արաբիքը տեսավ, որ մի քանի մարդկանց հետ է և իր մոտ միայն մի փոքր խումբ է մնացել, չիմանալով, թե ո՞ր են գնացել մնացածները, անհանգստացավ և վախճեցավ, որ Ղարա-Յուլուկը կարող է գիշերը հանկարծակի հարձակվել իր վրա: Նա, սակայն, հասկացավ նա, որ պետք է գիշերը անցկացնի այդ վայրում, քանի որ իր բանակը ցրված էր: Երբ գիշերը իջավ, սուլթանը հեծյալների մեծ էմիր Չաբանա ալ-Ալայինի շարք զինվորների հետ ուղարկեց գիշերը բանակը պահպանելու: Չաբանա ալ-Ալային իր մասնաճյուղի և իրեն կից միջոցների հետ ձիավարեց ու պահակախմբով կազմեց՝ բանակը պահպանելու համար: Նա պահակախմբում ամենայն զգուշությամբ պահեց մինչև առավոտ: Ինչպես ես ամ կարծում, այդ գիշերվանից ես իմացա, թե ինչպիսին էր Ղարա-Յուլուկի վիճակը և ինչպիսին էին նրա հավակնությունները: Իրոք, եթե նա ունենար իշխանության որևէ հավակնություն, ապա այդ գիշեր մեր մարդկանց անխոցելի չէր թողնի, քանի որ նրա և սուլթան ալ-Մեյիթե ալ-Արաբիքի միջև կնքված հաշտությունը ոչինչ պետք էր: Դա նիստի ընդմիջում էր, ուրիշ ոչինչ, իսկ նա իմացել էր սուր բանակի հետ տեղի ունեցած ցրման և բաժանման մասին ու ամեն ինչ գիտեր մեր վիճակի վերաբերյալ, քանի որ մեր միջև հեռավորությունը փոքր էր: Մեզ վրա հարձակվել, սակայն, նա չկարողացավ միայն իր անկարողության, վախկոտության և թուլության պատճառով: Նրանք, ովքեր Ամիդ բաղաթում էին, նույնպես, եթե ունենային որևէ ուժ և գործողություն, մեր բանակի հեռանալուց հետո նրա ցրվածությունն ու մեծ խառնակությունը տեսնելուց հետո կիջնեին և կհաղթեին մի շարք մարդկանց, մինչդեռ բանակի մնացած մասը տեղյակ չէր էլ լինի դրա մասին, այնքան մեծ էր իրարանցումը և յուրաքանչյուրի մտահոգությունը իր մասին: Ավելին, գիշերը խիստ մռայլ և մութ էր: Երբ սուլթանը ուրբաթ առավոտյան վեր կացավ վերը նշված կայարանում, նա թողեց այն՝ շարժվելով դեպի ահուհա բաղաթը, որին նա հասավ իր հետ գտնվող բանակի անդամների հետ միասին: Նա մնաց այնտեղ մինչև այն պահը, երբ իրեն միացան մի քանի ճանապարհներով անցած ուժերը: Սուլթանը ձեռնամուխ եղավ ար-Ռուհիի վիճակը բարելավելուն...: Դրանից հետո սուլթանը ճամբար խիցեց Բիրում և մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև իր գործերը Եփրատի վայրով կառուցված կամրջով անցան արևմտյան ափ: Այնուհետև նա ինքը անցավ այդ ափը և այդ օրը մնաց այնտեղ: Օրվա վերջում նա իր գործերով շարունակեց ճանապարհը մինչև Հայեպ հասավ և տեղ հասավ Չուլբադա ամսի 15-ին: Նա իջավ բաղաթից դուրս՝ նույն կայարանում, որտեղից իջել էր Ամիդ գնալու ճանապարհին, և նրա բոլոր գործերը ճամբար խիցեցին նրա շուրջը՝ հոգևածությունից հյուժված, երբ նրանց ձիերը սատկած էին, իսկ փողոն էլ կորած՝ առանց որևէ շահույթ կամ պատիվ ստանալու...: Սուլթանը վերադարձավ Եգիպտոս: Այդ արշավանքի ժամանակ, մոտ 500.000 դիմար փող վատնելուց հետո նա կորցրեց նույն արժեքի գնեք, կոբրեք, ձիեր, ուղտեր և ջորիներ: Եգիպտոսի և Սիրիայի էմիրները, ինչպես նաև Եգիպտոսից և Սիրիայից գործերը ծախսեցին նույն գումարը, մինչդեռ Ամիդի և շրջակա տարածքների բնակիչները կորցրեցին բերքի, հացահատիկի ու կենդանիների չափազանց մեծ քանակություն, իսկ շատ տղամարդիկ էլ սպանվեցին: Այս ամենով հանդերձ՝ դա մեծ վնասով և փոքր շահույթով արշավանք էր: Ոչ ոք որևէ նպատակի չհասավ, ոչ մի ապստամբություն չդադարեց, ոչ մի պատիվ ձեռք չբերվեց և ոչ մի թշնամի հետ չսղվեց...: Սուլթանը Թիմարազ ալ-Մուսաբեդինի հրապարակից հետո նա նրան տեղափոխել էր առաջին կարգի էմիրության՝ Ղարա-Յուլուկի ուժերի դեմ պայքարում ցուցաբերած քաջության համար» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»): «Հիջրի 836 թվականին ալ-Աշրաֆ Բարսբեկի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկ - Մ.Ֆ.) դեպի Ամիդ կատարած արշավանքից հետո...» (Իբն Խյատ):

⁵²¹⁰ «Այդ տարվա Ռամադան ամսում սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկի - Մ.Ֆ.) մոտ վճռականությունը արթնացավ՝ գնալու Ամիդ և կռվելու Ղարա-Յուլուկի (Աղ-Ղուլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի - Մ.Ֆ.) դեմ: Այդ նպատակով նա գրեց Սիրիա, որպեսզի գարու և այլնի պաշարներ պատրաստեն, ինչպես միշտ էր արվում: Սուլթանը հուզվել էր, քանի որ այդ ամսվա 18-ին հաղորդագրություն էր ստացել, որ մեծ ճակատամարտ է տեղի ունեցել Ռուհայի փոխարքա, էմիր Ինալ ալ-Ալայի (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան

Ցանալի - Մ.Ֆ.) և Ղարա-Յուլուկի օգնականների միջև: Այդ հակամարտության պատճառն այն էր, որ Հայեայի զինվորներից կամ Ռուսայից եկածներից մեկը գնացել էր իր ձին մարգելու և, երբ նա Ռուսայի այգիներում էր հայտնվել, հանդիպել էր թուրքոմանների մի խմբի, կռվել էր նրանց հետ և փախուստի էր մատնել: Այս մասին հայտնեցին Ինալին, ով շտապ դուրս եկավ Ռուսա քաղաքից՝ վերջ կռվածին օգնելու համար: Նրա դեմ իրենց հեղինակությունը դուրս եկան Ղարա-Յուլուկի երեք մարդիկ, որոնք դարձանակալ էին, և նա կռվեց նրանց դեմ: Տեղի ունեցած կատաղի մարտերում երկու կողմից էլ շատերը զոհվեցին: Երբ սուլթանը ստացավ այդ հաղորդագրությունը՝ շատ վշտացավ և որոշեց արշավել, ինչից հետո գրեց Սիրիա, որ փոխարքաները գնան Ռուսա՝ Հայեայի փոխարքա **Եվրի Եուրբեմասի** հետ հանդիպելու: Այս հրամանը, սակայն, հետագայում չեղյալ հայտարարվեց և նա կրկին գրեց՝ արգելելու նրանց գնալը, մինչև նրանք հաստատ կիմանան, որ Ղարա-Յուլուկը իր ուժերով և զորքերով պաշարել է Ռուսան: Ասվեց, որ միայն, երբ նրանք վստահ լինեն դրանում, միայն այդ դեպքում գնան նրա դեմ կռվելու» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵²¹¹ «**Քանի որ** Դիարբեքի լուր մտ էր, **Եվրի Խալիլի (Շիրվանշահների Եվրոպյան Եվրի Խալիլի - Մ.Ֆ.)** դեսպանը այնտեղ արագ հասավ: Նույն այդ ժամանակ այս հաղթական տիրակալը (**Ադ-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Ղարա-Ռուսանի - Մ.Ֆ.)** Շիրվանի Եվրիին օգնության հասնելու համար բացեց հաղթության մեծ դրոշմ՝ դրանց մեջ ներառելով Երզրումի և Ադրբազանի քաղաքների սահմանային կողմերը: Երբ այն տեղ հասավ, Իսթանդուլի (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.)** անունից այնտեղ գտնվում էր Դուհարյու Փիր Ահմեդը: Մեծ դրոշների իջեցրել Դուհարյույի դիրքն աստիճանաբար վտանգի բերեց: Ամենից առաջ այն, աստվածային օգնության և անսպասելի պատճառներով, հանկարծ ջախջախվեց ու փլուզվեց: Տաղանայի մեջ գտնվող քաղաքացիական բնակչությունը այդ հոգի բանակի հարձակմանը դիմադրելու համար պատրաստվեց պաշտպանվել: Բռնվեց մեծ պատերազմ: Վերջում, անհաջողության մատնված, Դուհարյուի ճակատագիրը հասավ հաղթական տիրակալի արդարության և ներելու աստիճանին, երբ նրա ծառայողները հանձնվեցին: Ուժի և մեծության ստվերը, այդ երկիրը իր պաշտպանության ներքո վերցնելով, քաղաքապետ նշանակվեց Եվրիզադե Շեյխ Ֆասան բեկին, որը իր սերունդից էր» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«**Խալիլուլլան (Շիրվանշահների Եվրոպյան Եվրի Խալիլ - Մ.Ֆ.)** նաև դեսպան ուղարկեց Դիարբեքի և օգնություն խնդրեց Ղարա-Ռուսան Բայանդուրից (**Ադ-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Ղարա-Ռուսանից - Մ.Ֆ.)**: Այդ պատճառով Եվրի Ռուսանը մեծ զորքով շարժվեց և զորքի դրոշմ բարձրացրեց դեպի Ադրբազան: Երբ նա իսկայական փառքով հասավ Երզրումի շրջանին, Սիրզա Իսթանդուլի (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.)** նշանակած նահանգապետ Փիր Ահմեդ Դուհարյույն հակադրվեց նրան՝ ամրոցի դարպասները վստահելով գզն մարդկանց և բաց թողնելով պատերազմական ճանապարհները: Պատերազմի ընթացքում ամրոցի մեկ աշտարակը Աստծո օգնությամբ փլուզվեց և մեծաքանակ բանակները ներս խուժեցին: Քաղաքը հանձնվեց: Ղարա-Ռուսանը քաղաքի կառավարչությունը վստահեց իր որդի Շեյխ Ֆասանին, ով բնակվեց այնտեղ» (Ֆասան Ռուլվու «Պատմություն»):

⁵²¹² «**Դե** իսկ Նոբաթների կործանող տեղի ունեցավ Գուրջիստանի սահմանում գտնվող Դուշ Կայա դիրքում, երբ Նոբաթներից մի կազմ, անգզուշ և անկանոն շարժումով, հարձակվեց Իսթանդուլի (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.)** տան և հայրենիքի վրա: Քանի որ այնտեղ դեկավար չկար, սակայն, նրանց մեծ մասը կործանվեց, թեև նրանց մեջ եղած Ալի-բեկի (**Ադ-Ղուլուկունների Եվրոպյան Կապագա Եվրի Ալի - Մ.Ֆ.)** Նոբաթները խիզախորեն պայքարեցին: Այդ կերպ մեկ կազմին հաջողվեց փրկվել, ընդ որում, եթե այդ ճշմարիտ և բաց զինվորները կայուն չմնային, նրանց մեծ մասը անընդհատ տեղաշարժվող նետերի և սրերի հարվածների թիրախ կդառնար: Այդ ընթացքում Ալի Լալան ևս խիզախություն ցուցաբերեց և մարտի դաշտում մեծ ջանք գործադրեց՝ որսալով Ալիի բեկին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²¹³ «**Հարկ է** իմանալ, որ Ջանիբեկ աս-Սուֆին անցյալ տարվա Շավալ ամսում հայտնվել էր Թեքատում և նրա կառավարիչ, Եվրի Ուրբաք Բաշան օգնության էր հասել նրան, առատաձեռն է եղել նրա հանդեպ և գրել էր Աբուլուստային փոխարքա Նասար ադ-Դին Սուհամմադ իբն Դուլդադիրին (**Չուբադարյանների Եվրոպյան Եվրի Սեհմեդին - Մ.Ֆ.)**, Ալամադ իբն Կուբակին, Սուհամմեդ իբն Եվբաբակին, Ղարա-Յուլուկին (**Ադ-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.)** և նմանատիպ թուրքոման Եվրիների՝ կանգնելու նրա կողքին և պատրաստվելու օգնելու նրան: Այնուհետև Ջանիբեկ աս-Սուֆինն միացել էին մեծ թվով մարդիկ, նա պատրաստություններ էր տեսել և նրանց տարել է Թեքատից...: Այնուհետև նրան դիմադրեց Եգիպտոսի առաջին դասի Եվրի Քիրմիշ ալ-Ակարը..., որը ուղեկցեց նրան և Թեքատից տարավ Չնկածազ ամրոցի տիրակալ, Եվրի Սուհամմեդ իբն Ղարա-Յուլուկի մոտ: Սուհամմեդը պատիվ զույգ տվեց նրան և պաշարներ տվեց: Այնտեղից նրանք ասպատակություններ կատարեցին և հարձակվեցին Դավրակի քաղաքի վրա: Նրանք կոպտորեն վարվեցին նրա բնակիչների հետ և թալանեցին հարակից շրջանները» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵²¹⁴ «**Այդ ժամանակ** պատահեց, որ Ղարա-Յուլուկին (**Ադ-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Ղարա-Ռուսանին - Մ.Ֆ.)** հասավ Արևելքի կառավարիչ Շահռուհի (**Թեմուրյանների Եվրոպյան Եվրի Շահռուհի - Մ.Ֆ.)** նախակը, որով նրան հրամայվում էր իր որդիների իր զորքերի հետ արագ և շտապ կռվել Իսթանդուլի իբն Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.)** դեմ, ուստի Ղարա-Յուլուկը գրեց իր որդի Սուհամմեդին՝ որ նա այդ նպատակով իր մոտ գա համար: Արդյունքում՝ Սուհամմեդը թողեց Ջանիբեկ աս-Սուֆինին և նրա հետ գտնվողներին Դավրակիում ու գնաց հոր մոտ: Ջանիբեկը մնաց Ալամադի և Իբն Եուբաբակի մոտ: Նրանք միացան, ճանաչար խիճեցին Սալաթիայում և պաշարեցին այն: Այդ ժամանակ Սուլեյման իբն Նաիր ադ-Դին իբն Դուլդադիրը (**Չուբադարյանների Եվրոպյան Եվրի Սեհմեդ - Մ.Ֆ.)** խաբեց նրանց՝ գեղեցիկ Ջանիբեկին, որ ինքը նրա կողմից է և զայիվ է նրա մոտ: Նրանց միջև նամակագրություն էր տեղի ունեցել, ինչպես արդեն նշվել է, նաև խոստումներ էին տրվել, որ Ջանիբեկը կգնա Աբուլուստային, թեև դա տեղի չունեցավ: Եվ ահա այժմ Ջանիբեկը Եվրի Քիրմիշ ալ-Ակարի միջոցով նրան ասաց, որ կգա նրա մոտ: Սուլեյմանը Քիրմիշին պատվով ընդունեց, ապա վերցրեց 150 հեծյալ և Եվրի Քիրմիշի հետ միասին գնաց Եվրիբեկում աս-Սուֆիի մոտ: Երբ նա հասավ նրան, Ջանիբեկը գնաց նրան դիմադրելու, գրկեց նրան և երկուսը նրանց հետ վերադարձան Սալաթիայի պաշարման վայր: Սուլեյմանը այնպիսի անկեղծություն ցուցաբերեց, որ Ջանիբեկը ստիպված եղավ ձիավարել նրա մոտ, մինչեռն Սուլեյմանը ամեն ինչ արեց Ջանիբեկին ծուղակը գցելու համար: Նա համառեց, մինչև Ջանիբեկը նրա և իր մի քանի ընկերների հետ գնաց հանգստանալու որոշակի վայրում, մինչ նրանք Քիրմիշին ու նրանց մնացած բանակին տեղակայեցին Սալաթիան պաշարելու համար: Այնուհետև, երբ Սուլեյմանը և Ջանիբեկը իջան զբոսանքի ու Սուլեյմանը տեսավ, որ իր դավադրությունը կատարվել էր, իր խմբով հարձակվեց Ջանիբեկ աս-Սուֆիի վրա, կապեց նրան, նստեցրեց ձիու վրա և այդ գիշեր ու առավոտյան նրա հետ գնաց, մինչև հասավ Աբուլուստայնում գտնվող իր բնակարանները՝ բանտարկելով նրան այնտեղ: Քիրմիշը և նրա ընկերները չիմացան Ջանիբեկի գերեզմանի մասին, մինչև Ջանիբեկը չիմացավ հեռավոր վայրեր» (Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«**Նուրկի-բեկը, Ալամադ հայիֆը և Ջանիբեկ Սուֆին շրջափակել էին Սալաթիան, իսկ հաղթանակից հետո էլ նրանք պատրաստվում էին գնալ Միսր և այլ տեղեր**» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«**Այդ ժամանակ Նուրկի-բեկը, Սալաթի բեկը, Խալիլ բեկը և Գուրբի բեկը գրավել էին Սալաթիան, որը Միսրի սուլթանի իշխանության տակ էր**» (Ֆասան Ռուլվու «Պատմություն»):

⁵²¹⁵ «**Այս ամենի պատճառով** յոթ երկրների իշխանը (**Թեմուրյանների Եվրոպյան Եվրի Շահռուհի - Մ.Ֆ.)** Շիրվանի նահանգապետին (**Շիրվանշահների Եվրոպյան Եվրի Խալիլ - Մ.Ֆ.)** պաշտպանելու և Իսթանդուլի Թուրքեստին (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Եվրի Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.)** վնդդելու համար մեկնեց իր անգին օգնության ձեռքը: Չորք հավաքելու նպատակով մարդիկ ուղարկվեցին Մավերնահ, Բաշազար, Բադախշան, Ղաթի, Չաթի, Խորեզմ, Պարսք, Կրման, Իրաք և Խորասան: Չորքը թվով գերազանցեց երկնային և շարժվող աստղերի հաշվարկը: Շահռուհի Ռաբիա Բ ամսի 2-ին մեծ փառքով և հպարտությամբ Հերաթից շարժվեց դեպի Ադրբազան: Եվրի Ֆարսանշեյրը թողնվեց Հերաթը պաշտպանելու համար: Նրա որդիներից Ջուլուր Յիհան՝ առյուծ որսացող փայլուն պալատական այդ արքայազնը, մեծ սարդապետներից Եվրի Ալաեդդին Ալեքե Զուլեյխաշը, Եվրի Ֆիրուզաշի Թախթանը, Շեյխ-Ալի Բահադուրի որդի Եվրի Յուսուֆ Եվրի Ղանաշը, Եգիպե Եվրի Չակմաք Շամին, Մազանդարանից Եվրիզադե Աբուլբաքինը, Պարսքից Շահ Իսթանդուլը, Ապահանից Եվրի Խավենդաշի, Համադանից Բաքա Հաջին և Շիրազից Միրզա Իբրահիմը զորքի ու հրամանատարների շարքում էին: Երբ այդ բանակը, որն այիբների պես բարձրացավ և կայծակների պես գոռաց, կանգ առավ Ռեյի շրջանում, սուլթանը կիսվեց ցրտաշունչ գրոհով ոչ Ռեյի քարաշեն կառույցները դարձան սեղանային բնակավայր: Այդ ժամանակ Աբուլբաքից Թուրքեստին Ղաթիի ամրոցի բանակիցները մեծ պարզակներով ներկայացրեց դիմադրելու և հանձնեց նրան: Նույն կերպ Կադիզկոնան ամրոցը նվաճվեց: Շիրվանի նահանգապետ Եվրի Խալիլուլլան Չուլիիջա ամսի 11-ին լիակատար մեծարանքով միացավ սուլթանի բանակին: Բացի այս, Ղարա-Ղուլուկի մեծ սարդապետ Սուլթան Ղազանը, Բայազետ բեկ Ջադիդուն, Ադա Փիրը, Սալիդ Ահմեդ Թուրքը և Յադուր Ալպավուտ նույնպես հասան բարձր սեղանի մոտ: Շահռուհի Ադա Փիրին, Հաջի Սուհամմեդ Դանաշիրին և Եգիի նահանգապետ Չակմաք Շամին ուղարկեց Ջանիբեկի (**Ղարա-Ղուլուկունների Եվրոպյան Կապագա Եվրի Ջանիբեկի - Մ.Ֆ.)** մոտ, որպեսզի նրան իրավիճակի աջակցություն ապաստան դիման: Այդ ժամանակ Ջանիբեկը գտնվում էր Վան ամրոցում: Չուլիիջա ամսի միջին օրերին նա հասավ սուլթանի բանակին և արժանացավ արքայական հարգանքի, ի դեմս ոսկեգործական զարդարանքով հանդերձի, փայլուն շորերով, քարերի ու այլ զարդերի, ինչպես նաև՝ բազմաթիվ պարգևների: Երբ ձմեռը և ցրտաշունչ եղանակը անցան ու աստղերի բանակի սուլթան արևը խեցեգետնի նշանից տեղափոխվեց

Արեգակին Նշանի տակ, աշխարհի պաշտպան թագավորը շարժվեց իր ձեռնոցից՝ ուղղելով վրաների և ձիերի դեմը դեպի Աղորազան: Նա անցավ Ղազվիկից, Սուլթանից և Չըքանից ու Ուջան խոտավայրը ամփոփեց որպես իր ճամբարների և փառապան զորքերի կենտրոն: Աշխարհի պաշտպան թագավորը այստեղ անցկացրեց ամառը և սեպտեմբեր ամիսները, երբ Աղորազանի բոլոր շրջանները իր արարչական ծածկի ստվերի տակ վերցրեց: Նա այդ երկիր ուղարկեց բազմաթիվ դարուզաններ և պաշտոնյաներ, ինչից հետո ձեռնամուխ եղավ Ալիեջաթ ամրոցը շրջափակելու գործին...: Տարվա սկզբին Միրզա Իսթանդուլի կարևոր գորապետներից էմիր Բայազետ Այկուն ճանապարհ բռնեց՝ ծառայելու սուլթան Շահուհին: Նա երկուդղով և խոնարհումով հասավ մեծ էմիրի շենին ու կանգնեց ցամաքի և ծովի տիրոջ գեղաշնորհ հայացքի առաջ: Սուլթանի արքայական հովանավորությունը նրան բարձրացրեց իր բոլոր տոհմակիցներից և զինակիցներից: Նույն տարում Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ - Մ.3.**) թոռ Շահայի իբն Շահ Մուհամմեդը ևս հեռացավ իր հորեղբայր Միրզա Ասպահանի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ասպահան - Մ.3.**) մոտից և եկավ մեծ էմիրի դուռը: Շահուհի սուլթանը նրան պատմով ընդունեց: Դրանից հետո արբազան Շահուհի իր շրջապատով և բանակով շարժվեց Ալիեջաթի ամրոցի վրա և բանդեց Միրզա Իսթանդուլի կառուցած մի բանի շինությունը: Ապա սկսվեց ճակատամարտը: Երկու կողմում էլ մեծ կորուստներ եղան և քաջերը վերադարձան բանակի ճամբարը...: Մոտ երկու ամիս էր, ինչ գործը շրջափակել էր Ալիեջաթը, և բազում ճակատամարտեր էին եղել: Պատահեց, որ մի գիշեր շուրջ 16 ճարպիկ տղամարդիկ բարձրացան լեռան գագաթը: Առաջուրս ամրոցի պաշտպանները տեղեկացան այդ մասին, նրանցից մի մասին բռնությամբ բերդ բերեցին և, բոլորին էլ ծայրից շարտելով, սպանեցին: Պաշտպանները, սակայն, ընկել էին ծանր դրության մեջ և, ուժասպառ լինելով, այլ ելք չունեին: Եվ ահա նրանք մեծ էմիրի շենին ներկայացրին նման մի խնդրագիր. «Ողջույն և պատիվ մեծ խաբանի թագավորական սովերին: Մենք՝ կանանցից, մանուկներից ու թույլերից բաղկացած ամրոցի մի խումբ մարդիկ, ներկայումս այստեղ ենք: Եթե մեծ հորինվածքով և իմաստությամբ օժտված թագուհու՝ նրա արբազան սեղանացուի, շնորհատար ծառաները կամ թագավորական սպասավորները արժանանան զալ մեր ամրոցը, մենք նրանց հետ պայման կկնքեմք և, երբ նրանք մեր դուռը մտնեն, ամրոցը կզիջենք: Նաև ձեր անվամբ մետաղադրամ կհատենք և խուրթա կինչեցնենք: Թող ձեր ողորմածությունն ավելանա»: Խալիֆության պաշտպան արբազանը այս կապակցությամբ գորապետների հետ խորհրդակցություն անցկացրեց: Համաձայնեցին, որ ամրոցի գրավումը, որը նախապես իրականացվել էր էմիր Ջալալեդդին Չաքմաթ Շամիի գիտությամբ և կարծիքով, այս անգամ ևս տեղի ունենա նույնի պատկանող տիկնոջ հավաստմամբ: Եվ ահա հարգարժան և իմաստուն կին Ճաթան Խաթունին, ով հայտնի էր իր գիտելիքներով, բանիվացությամբ ու կարողություններով, Ադիլ Էջիի ուղեկցությամբ Ալիեջաթի ամրոց ուղարկվեցին: Նրանք բարձրացան ամրոց, որտեղ նրանց դիմավորեց Միրզա Իսթանդուլի կինը և իր հրամանատարների հետ խոսեց նրանց կողքին: Նրանց տվեցին ջերմ ընդունելություն և պատմեցին իրենց պատմությունները: Ապա Միրզա Իսթանդուլի կնոջը և հրամանատարներին, որպես հարգանքի նշան, հագցրին հատուկ շապիկներ, իսկ ամրոցից էլ նվերներ ստացան: Դրանից հետո նրանք հասան արքայական բանակ և դրության մակարդակները հայտնեցին Մեյիթ Հասանին, էմիր Մուհամմեդ Միրսեդին, էմիր Յուսուֆ Խոջային և հաղթական զինվորներին, ինչից հետո հաստատվեցին Ղարաթաղում: Ուրբա Բ ամսվա 20-ին նրանք մեծ շուքով և բարեկեցությամբ կանգ առան Բեռլեկոշ դիրքում: Ղարա-Ղոյունլու գորապետները և Չաղաթալ գործը Ջիանշահ սուլթանի հետ միասին ուղարկվեցին Ագենտու ամրոց, որտեղ գտնվում էր Միրզա Իսթանդուլի հարեմը: Շահ-Ալի-բեկ Բայրամին և Սեյդի Մահմուդ-բեկը հանձնեցին ամրոցը, Միրզա Իսթանդուլի ընտանիքը և գույքը: Շահուհի սուլթանը Շահ-Ալի-բեկ Բայրամի բորոց հանձնեց Ջիանշահ սուլթանին, իսկ Միրզա Իսթանդուլի մնացած կանանց էլ, այն պատճառով, որ նրանք ամուսնացած չէին, բաժանեց գորապետների միջև, ըստ օրենքի: Այս ամենը այն պատճառով եղավ, որ Իսթանդուլը նրանց ամուսնացած չէր պահում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Եվ ահա, հաշվի առնելով «Երբ բույրյա օգնության կարիքում է, մահմեդականը պետք է նրան աջակցի» խորհրդի իմաստը, Սահիբ Կիրանը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհի - Մ.3.**) իր ծիու սանձերն ուղղեց այս կողմը՝ պաշտպանելու համար էմիր Խալիլին (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Խալիլին - Մ.3.**) և վտարելու համար Իսթանդուլին (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլին - Մ.3.**) Աղորազանից: Հիշող այդ բանակ շարժման համար Ղարա-Ղոյունլուներից մինչև Լեջուհան ու Թաթարիստան և Ռեյի ձեռնադրույթներ ընկած տարածքներից աստղերի նման մի շատ մեծաքանակ բանակ հավաքեցին: Այնուհետև հիջրի 838 թվականի սկզբին հաղթության դրոշները իջան Ռեյ նահանգ: Հայտնի որդիներից գեղեցիկ, վայրի ծիու վրա հաղթող և առյուծ որսացող արքայազն Ջուկի Միրզան ու մեծ էմիրներից էմիր Ալաադդին Ալիբեկ, էմիր Փիրուզադին, Բառլաս և Թարխան էմիրները, էմիր Յուսուֆ Հաջին ու Շեյխ-Ալի Բահադուրը տեղավորվեցին փառիշայի ակնառու թիկնապահների կողքին: Այլ երկրներից նույնպես մեծ բանակ հավաքվեց: Ջմանն եղանակը անցավ, ցուրի դռները փակվեց և աստղային սուլթանի արեգակի բանակը հարավի ձեռնոցից տեղափոխվեց դեպի զարնալային բնակավայրն ու հավասարակշռության աղբյուրը՝ տեղադրելով հաջողության վրաները և բարձրացնելով մեծության ու փառքի դրոշները: Այդ ժամանակ առյուծ սանձող Թեմուրի բնավորությունը, Հիմնիզի ընտանիքը, Հայրունի լեգեները, Մեմուհի թագավորությունը, Համզայի ուժը և Հեյդարի հարգանքը տիրապետող Շահուհի Բաթուրալային իր վրանն ու ձին ուղղեց Աղորազանի կողմը: Սուլթանի ճանապարհով շարժվելով և թագավորական նստավայր Թավիզի հասնելով՝ նա ելավ ընդդեմ առանձին շրջաններ պարունակող Իսթանդուլի թագավորության: Աղորազանի բոլոր բնակավայրերը բարիքների սովերի նման վերցվեցին նրա պաշտպանության տակ: Նահանգների համար նշանակվեցին և ուղարկվեցին շատ դարուհայներ ու մեմուրներ: Դրանից հետո նա շրջափակեց Ալիեջաթ ամրոցը, որը պահվում էր Իսթանդուլի պահապանների կողմից: Այս լուրը հասավ Իսթանդուլի գործերին և նրանց շարքերը փախուստի մատնվեցին, իսկ նրանց ուղիղ բայյում էլ սկսեց անկանոնություն թափանցել: Եվ ահա, թողնելով Շիրվանը, Իսթանդուլը Միրզան Ռուսլու երկրի հասնելու համար բռնեց երգրումի ճանապարհը» (Աբու-Բաթր Տիխրսինի «Գիրթ Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Այնուհետև Չուլբադար ամսի վերջին օրերին սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բաթրբեկ - Մ.3.**) հաղորդագրություն ստացավ, որ Շահուհին իբն Լենկթեմուրը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհի - Մ.3.**) հեռացել է Աղորազան նահանգից, այսինքն՝ Թավիզից, և դա արել է այն բանից հետո, երբ նա այնտեղ Իսթանդուլի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.3.**) փոխանուն որպես իր փոխարքա է նշանակել նրա եղբայր Ջահան Շահ իբն Ղարա-Յուսուֆին (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ջիանշահին - Մ.3.**): Բացի այդ, նա նաև Ջահան Շահի օրինական հրամանագրով ամուսնացրել է Իսթանդուլի կանանց, բանի որ Իսթանդուլն ուներ ավելի քան ութսուն կին՝ առանց ամուսնական կապերի: Ավելց նաև, սակայն, որ Շահուհի Չուլբադար ամսի վերջին օրերին ճամբար էր խլիել ա-Սուլթանիա բաղաբում և որոշել էր չգնալ այնտեղից իր տարածք, մինչև չհասնի Իսթանդուլի իբն Յուսուֆին, հետ կապված իր նպատակին...: Հաղորդագրությունում նաև նշվում էր, որ Ջահան Շահ իբն Ղարա-Յուսուֆը ճամբար է խլիել Ալիեջաթի դեմ, սինչև որ մի բանի օր Իսթանդուլին փակի տակ է պահել այնտեղ» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Հիջրի 838 թվականին Միրզա Շահուհի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհի - Մ.3.**) որոշեց գնալ Աղորազանի վրա, որպեսզի շարդի այնտեղի թուրքմենների ցեղերին, և այդպես էլ արեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Շամալիի տեղը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Խալիլ - Մ.3.**) առավ դարձրեցին և մյուսաբնից նա գնաց Շահուհի՝ շրթ բաղաբի տիրոջ (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհի - Մ.3.**), մոտ: Այստեղ նրանք հող լցրին գլուխներին և օձիկները պատառոտելով պատմեցին աղետի դառն ու ողբալի անցքերը, որ իրենց պատճառեց Սթանդարը (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.3.**): Այդ ժամանակ Շահուհի, ինչպես նաև ինքն ու իր ողջ ընտանիքը, ցատումով և մաղձի դառնությամբ լցվեց, մթազնեց բանակախության ու կանչեց շրթ բաղաբի, չարության բոլոր առաջնորդներին՝ մեծամեծներին և փոքրերին, որից հետո ասաց նրանց. «Ուղիղ և արդար դատաստան տեսեք, թե ինչ պետք է անել Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ - Մ.3.**) որդուն»: Այդ ժամանակ նրանք բոլորը միաբերան աղաղակեցին.

«Մահապարտ է, թող սատկի այդ այրը, ընդ որում, եթե չսատկեցնեն այդ անողորմ արյունարբուն, արարիչ Աստված քեզինց կպահանջի նրանց դատաստանը»: Եվ ահա նա հրամայեց մարտական գեներ բերել ու կապել իր վրա, բանի որ վաղուց արհամարհել էր դրանք՝ լինելով սոֆի և խաղաղասեր: Ցաման աստությունից նա 20 հոգու հետ ետեք օրվա ճանապարհը բարկության անցավ, ապա նրա գործերը հավաքվեցին այս ու այնտեղից և անթիվ ու անհամար բազմությամբ եկան, հասան Սուլթանիա բաղաբը: Այստեղ նրանք 40 օր կանգ առան, խնայով, որ թերևս սատանայից խաբված և սարկված այն գոռոզ հիմարը իրենց հնազանդությամբ ընդառաջ գա, սակայն վերջինս անտարբեր եղավ նրա նկատմամբ: Շահուհի, լինելով խաղաղասեր, ծանր գործով շարժվելով եկավ Սյուլայա աշխարհը՝ Երնջակի ամրոցը, և, շրջապատելով պաշարեց այն բազում օրեր: Այդ ժամանակ Սթանդարի մի որդին ու նրա մայրը իմաստության գործադրեցին և ուխտեցին Շահուհին կենդանի չթողնել՝ եթե հնար լինի, սպանել նրան, ինչի համար, բազում գանձեր՝ ոսկի ու արծաթ, տանելով, տվեցին նրան: Շահուհի, պատգամավորների արդեսներ լսելով, շնորհակալ եղավ նրանցից և զուլեց նրա իմաստությունը, թե. «Նրա որդու և խանուսի իմաստության ավելի լավ է, քան մատնից Սթանդարի իմաստությունը»: Եվ ահա դեսպանները մեծ պարգևներով վերադարձան ամրոց» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 54): «Արդ իմացիր, որ, մինչ և կավարտեի տուրք գիրք, անօրեն թագավոր Շահուհի բազում գործով եկավ մեր աշխարհը և նստեց Երնջակ բերդի վրա, իսկ թուրքմենները հեռացան դեպի ներքևաշխարհ» (Թովմա Մեծուփեցի «Հիշատակարան 1435 թվականի»):

«Սա զուլեց դառն և վշտաշատ ժամանակ՝ Հայոց 884 թվականին, բանվոր մեր մեղքերը ծովացան, բացվեց հորդասանի դուռը ու եկավ Թամուրի (**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.3.**), որդի Շահուհի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհի - Մ.3.**), որը հասավ Հայոց աշխարհը և Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆ - Մ.3.**) որդիները փախան: Սրանցից Իսթանդուլը (**Ղարա-**

Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսքանդերը – Մ.Ֆ.) գնաց ներքին աշխարհ... իսկ մյուս եղբայրը՝ **Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.)**, գնաց և հնազանդություն հայտնեց **Շահռուհին՝** նրա հրամանով գահին բազմելով **Թավրիզում**։ Ահա այսպես երկու եղբայրներն իրար թշնամացան և այժմ չգիտեմ, թե ինչ է լինելու» (Կարապետ Կարոպետ «Հիշատակարան 1435 թվականի»)։

«Դառն ու վշտոտ ժամանակներ են, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր և դրա համար էլ բացվեց հորդասանի դուռը ու եկավ **Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.)** որդի Շահռուհը **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը – Մ.Ֆ.)** Հայոց աշխարհի վրա» (Կարապետ Կանեցի «Հիշատակարան 1435 թվականի»)։

«Հայոց 885 թվականին եղավ **Շահռուհի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհի – Մ.Ֆ.)** վերջին գալը» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1440 թվականի»)։

«Հայոց 884 թվականին Շահռուհը **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը – Մ.Ֆ.)** եկավ, **Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.)** թագավորեց, որից հետո հեռացավ» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»)։

«Հայոց 885 թվականին Շահռուհը **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը – Մ.Ֆ.)** երրորդ անգամ եկավ Հայաստան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Այս վտանգների վերացումից հետո Ալեքսանդրը **(Ջարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.)** ավելի մեծ վտանգի մեջ հայտնվեց՝ հանդիպելով մի նոր և ավելի ուժեղ հակառակորդի։ Խոսքը **Թեմուր-Լենգի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.)** որդի Շահռուհի **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհի – Մ.Ֆ.)**, մասին է, որը, տիրելով Աղրեզգանին, մեծաթիվ զորքերով եկավ Սուղան և գրեց արքային, որ վերջինս ընդունի իր գերիշխանությունը։ Ինչքան էլ, որ իբերական տիրույթները լայնարձակ էին, այնուհանդերձ արքան չհամարձակվեց բացահայտ կերպով մերժել Շահռուհին՝ վախենալով այն սարսափելի փորձանքների նման փորձանքներից, որոնցում ներթափվել էր Իբերիան Շահռուհի հայր Թեմուր-Լենգի կողմից։ Ողջամտությունը և հեռատեսությունը այդ ժամանակ փրկեցին երկիրը կործանարար ցնցումներից ու արքան և իր ազնավորները որոշեցին բոլոր միջոցները ներդնել, որպեսզի Իբերական թագավորության պատիվը պահպանելու պայմանով հակառակորդին հակեն խաղաղություն կնքելու, իսկ եթե բարի բոլոր մտադրությունները ի դերն չէին, ապա ամեն մի իբեր պետք է ելներ իր հայրենիքը պաշտպանելու համար ու մահանար՝ շրջապատված այդ թալանիների դիակներով։ Եվ այսպես արքան անսխալապես Շահռուհի մոտ ուղարկեց իր որդի Դեմետրեին՝ հետը դնելով հարուստ նվերներ և առաջարկելով բարեկամական դաշինք կնքել։ Պարսից տիրակալը գոհ մնաց Ալեքսանդրի խաղաղ առաջադրությունների և, վերջինիս որդուն իր հերթին բաց թողնելով շատ նվերներով, վերադարձրեց իր մայրաքաղաք» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 111)։

«1433 կամ Բրոնիկոնի 121 թվականին երևաց մի ուն Շահռուհ **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը – Մ.Ֆ.)** տիրեց Պարսկաստանի մի քանի մասերին, ապա եկավ, գրավեց Աղրեզգանը և մտավ Հայք» (Վախուշտի Բագրատունի «Ջարթլիի պատմությունը»)։ «Զրիստոսի 1435 կամ Բրոնիկոնի 123 թվականին Շահռուհը եկավ և Ալեքսանդր արքան **(Ջարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.)** նվերների հետ միասին նրա մոտ ուղարկեց իր որդի Դեմետրեին, իսկ Շահռուհն էլ ողորմածություններով բաց թողեց վերջինիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»)։

⁵²¹⁶ «Այդ ժամանակ **Ջհանշահ** սուլթանը **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.)** հայտնեց. «Իսթանդեր բեկի հարեմը, նրա որդին Աբու-Իսաիկը, էմիր Յասաթը, կնոջ եղբայր Շահային, նրա էմիր Սայիդ Մահմուդը, Այթոլմուշը, Սայիդ Ահմեդը, Արաբ Ահմեդը, մի շարք զորավարներ և իմ՝ ձեր խոնարի ծառայի, երեք որդիները՝ Հասան-Ալին **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.)**, Հուսեյն-Ալին և Փիրբուրակը մոտակա ամրոցում են։ Եթե թույլ տրվի, կարող եմ նրանց բերել»։ Սուլթանը **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհը – Մ.Ֆ.)** Չաքմաթի, էմիր Ղանա-Շիրինի և մի քանի զորավարների ուղեկցությամբ նրան առաջ ուղարկեց։ Երբ նրանք հասան ամրոցի մոտ, երկու օր մարտնեցին և վերջապես ամրոցը հանձնվեց։ Նրանք տիրացան ամրոցի ամբողջ ունեցվածքին՝ 145 խոյոց, 80 որսորդական շուն և 6 իրաշխեղ բազե։ Ապա էմիրները վերադարձան օրինակ բանակային ճամբար...։ Այդ ժամանակ Վրաստանի իշխան Ալեքսանդրը **(Ջարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.)** իր որդի Դեմետրեին ուղարկեց մեծ խորհրդանշական աթոռանիստ։ Շահռուհ սուլթանը Համգա Մուհամմեդ Ֆեյզուլյային ուղարկեց Վրաստան՝ ողջ մնացած գերեվարածների բերելու։ Գերեվարածների վերադարձից հետո Դեմետրեյն մեծ պատվով և հարգանքով վերադարձավ իր երկիր...» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»)։

«Ամբարը վերցրեց ողջ Սյունիքի կողմերի և Սյունիքի մերձակա բոլոր գավառները՝ ավելի քան 60.000 տուն քրիստոնյա, ազատեց Շահռուհից **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհից – Մ.Ֆ.)** և հասցրեց Վրաստանի կողմերը, իսկ թագավորը **(Ջարթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը – Մ.Ֆ.)**, առեղծ պատվելով, տալիս է նրան Լոռը բերրոց։ Եվ ահա, քանի որ նա բարեպաշտ էր և երկյուղած՝ կարգավորներին ու աղբյուրներին սիրող, ողորմած և խաղաղ, բոլորը միահամուռ նրա մոտ են հավաքվում» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 65)։

⁵²¹⁷ «Այդ պահին, ինչպես նախկինում Լքվել էր, Էրզրումն արդեն Օսման բեկի **(Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.)** ղեկավարության տակ էր։ Իսքանդերի **(Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսքանդերի – Մ.Ֆ.)** փախուստի լուրը հասավ Շահռուհ Միրզային **(Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահռուհին – Մ.Ֆ.)** և նա 60.000 հեծյալով նրա հետևից առաջ ուղարկեց արքայազն Ջուկի Միրզային՝ հետևից հարձակվան համար։ Մի ղեկավար էլ չտալով ուղարկվեց սրբազան էմիր Օսման բեկի մոտ՝ նրան ասելով. «Պետք է Իսքանդեր Միրզային ճանապարհին կանգնեցնել, մինչև հարձակվան միավորը տեղ կհասնի»։ Այս իրավիճակում էմիրը իր քիչ թվով հարազատների և մտերիների հետ միասին կանգ առավ Կերմեկ կոչվող վայրում։ Նրա որդիներն և հաղթանակած զինվորները, սակայն, տեղավորվել էին Դիարբեքիրի տարբեր շրջաններում ու սկսել էին սպասել՝ կատարելով «Կոչը լսելուց հետո բոլորը էմիրի կողմն են պանդում» հրամանը։ Նույն այս ժամանակ Նուր-Ալի-բեկը Ալյանմազ խալիֆի և Կուտբեկիլու ուժերից կազմված փոքրիկ մի ջոկատով օգնության հասավ Ջանիբեկ Սուֆիին՝ Միսր արշավի համար։ Նրանք շրջափակել էին Մալաթիան, իսկ հաղթանակից հետո էլ պատրաստվում էին գնալ Միսր և այլ տեղեր։ Այդ որդիներից Ցաղուբ-բեկն ու նրա որդի Ջաֆար-բեկը դեռևս իրենց ուժերը չէին հավաքել։ Ալի-բեկի **(Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ալիի – Մ.Ֆ.)** բանակը Ջհանգիր Միրզայի **(Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանգիրի – Մ.Ֆ.)** ուժերի հետ տեղավորվեց Իլհաիկում։ Իրենց հերթին, Ամիրի և Դիարբեքիրի բանակները ևս դեռևս ոչ մի կերպ չէին միացել հիմնական զորքերին։ Համգայի **(Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Համգա-բեկի – Մ.Ֆ.)** բանակը ևս մեծ էմիրի շարժման ժամանակ սպասում էր հրամանին և դրա համար տեղում մնաց։ Ահա այսպես մեծ էմիրը Իսքանդերի դեմ մարտի համար փոքր այդ կազմով շտապ առաջ շարժվեց։ Հարկ է Լքել, որ Իսքանդերի այս փախուստի ընթացքում նախատակ էմիրի տարիքն արդեն առաջացած էր, ուժը՝ նվազած, որդիներն ու զինվորները չէին եկել, իսկ նոթարներն էլ սպանված էին և ահա այս բոլոր բացասական բաները միացան մյուս խնդիրներին...։ Եվ այսպես, սրբազան էմիրը մարտի և հարձակվան ժամանակ թույլ մնաց, իսկ Ջուկին էլ անսխալապես հասավ մարտի ճակատին։ Այս ընթացքում Իսքանդեր Միրզան արդեն վերականգնել էր իր բանակի կարգը։ Այդ ժամանակ Սահիր Կիրանի **(Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.)** հայր Ալի-բեկը միացավ իր մեծ հոր բանակին։ Եվ ահա մեծ էմիրը իր թիկնապահների կողքին գտնվող վեզիրների ու այլ էմիրների և պետության ղեկավար կազմի հետ Իսքանդեր Միրզայի դեմ գործելու, նրա հետ պատերազմելու ու մարտի ընթացքի վերաբերյալ խորհրդակցություն անցկացրեց։ Այդ ժամանակ էմիրզադե Ալի-բեկն ասաց. «Չգուշության և զգոնության ճանապարհը ընտրելու համար պետք է մեկը ընտրել այս քայլերից, կամ վերադառնալ տուն, մինչև ցրված բանակը հավաքվի ու զորքը պատրաստ լինի մարտական գործողության համար, կամ էլ անհրաժեշտ է տեղավորվել Էրզրումի սահմաններից դուրս, թիկունքով դեպի քաղաքը՝ պաշտպանելով դիրքերը և, այն դարձնելով մեր տունը, դիմակայելով թշնամուն։ Այս դիրքը կստիպի, որ Իսքանդերը հետ կանգնի իր նպատակներից և մեր նպատակը կանքի կոչվի, գոնե ժամանակավորապես, իսկ այդ ընթացքում Չաղաթայի զորքը ու հարձակվան անցած ուժերն արդեն կհասնեն մեզ»։ Այս երկու տեսակետներից երկրորդը ավելի մոտ էր ճշմարտությանը և ապահով էր վտանգից ու վախից, բայց մեծ էմիրը չընդունեց այն, քանի որ դա չէր համապատասխանում իր գնահատականին և ռազմավարությանը։ Իրոք, Նուրիսկի եթե բանակի թիվը փոքր էր, նա միշտ վրա էր գնում։ Եվ ահա երկու կողմերն էլ սկսեցին ճակատներ կառուցել։ Մարտի և բախման կրակը բորբոքվեց։ Մարտի սկզբում Իսքանդեր բեկի հորեղբորորդին և մեծ էմիրներից մեկը՝ խլիճ-Արսլանը, գերի ընկավ։ Երկու կողմերից էլ մեծ թվով զինվորներ և մեծ խմբեր սպանվեցին...։ Նույն այս ժամանակ անդադար Իսքանդերի հետևից շարժվող Ջուկի Միրզան հասավ այնտեղից ոչ հեռու գտնվող Չոբան կամրջին։ Ուրբաթ օրը մեծ էմիրը բարձրացավ ձիու վրա՝ պատրաստվելու համար մարտի։ Շատ ուժեղ և վախով չեցուն մարտ տեղի ունեցավ։ Էմիրի կողմից իր եղբոր որդի խլիճ-Արսլան բեկը, որդի Մուհամմեդ-բեկը և եղբոր որդի Ղուլթու բեկը հարձակվեցին թշնամու կենտրոնի վրա։ Նրանք արդարացրին քաջության և խիզախության արժանիքը։ Էմիրի կողմի ռազմիկները գործեցին իրենց ուժերի չափով։ Արագ գետի նման արյան գետեր հոսեցին։ Մարտի ընթացքում, սակայն, մեծ էմիրը ընկավ ձիուց։ Նրա ավելի քան գլուխն էլ մահացու վիրավորում ստացավ, իսկ, քանի որ նա 80 տարեկան էր և մարմնի վրա թուլություններ բերող այիթ ուներ, այդ վերքը ծանրացավ նրա վրա։ Չինվորները նրան օգնեցին և տեղավորեցին չքաճ կենդանու վրա, ապա ուղարկեցին Էրզրում բաղաթի կողմը։ Մարտի ընթացքում Աղ-Ղոյունյուններից շատերը սպանվեցին կամ ընկան գերության կապանքների մեջ։ Ալի-բեկը գերիներին փրկելու համար մի քանի անգամ հետ դարձավ և ազատեց մեծ թվով մարդկանց։ Փիլթեն բեկը ևս իր եղբայր Մուսա բեկի համար հետ վերադարձավ և մարտը վերսկսեց։ Եվ ահա նրան ևս բռնեցին ու կապեցին գերության համար, բայց

անսպասելիորեն պարանո կտրվեց և նա փրկվեց: Մուսա բեկը, սակայն, մնաց գերի: Այնտեղից կես փարսախ հեռավորության վրա բերեցին Փիլթեյն գիւղի մոտ: Քայքայեցին ամրությունը, բայց, ինչպես ասվում է, բանը բանից արդեն անցել էր և որևէ օգուտ չեղավ: Այսպիսի եղբայր Փիր Պասան բեկը, հազանդանի Պասաբեկի գիւղի մոտ Մուրադ-բեկի հետ գերի ընկավ: Բայեզիդի բեկը, Ղարմաշե Ալեհ բեկը և այլ մեծ թվով գիւղիկներ սպանվեցին: Այդ ժամանակի բազմաթիվ մեկնի՝ Ամրեդդին իբն Ալին, ծիուց ցած գցեցին, բայց Եմրիզադե Ալի-բեկը օգնության հասավ: Եվ ահա Ամրեդդին իբն Ալին առանց զրահի ոտքի կանգնեց, իր վրա հարձակողին ծիուց գցեց, վերցրեց նրա ձին ու սուրը և Ալի-բեկի հետ միասին հեռացավ: Ղարա-Ղոյունլուները, սակայն, կրկին շարժվեցին նրա հետևից և մարտից հետո կրկին բռնեցին նրան ու Իսթանբուլ Միդգալի հանձնեցին: Իսթանբուլ Միդգալ, սակայն, տեսնելով նրա բաջությունը և այս մարտում ցուցաբերած խիզախությունը, նրան ներեց: Ղարա-Ղոյունլուների դեմ ցուցաբերած այս ամբողջ թուլությունը և անգործությունը պայմանավորված էր Եմրիզի շտապողականությամբ ու իր գործերում հապճեպ որոշումներ ընդունելով...: Իրոք, մեծ Եմրիզ, շտապելով, մարտի սկզբում կորցրեց իր պատիվը և գլուխը, իսկ նրա որդիները, հայտնի Եմրիզները, երիտասարդ մարտիկները, զինված բազերը ու զորքն էլ անխնայ սրի զոհ դարձան: Փախուստի դիմած գիւղիկները մտան Երզրում քաղաք: Մահացած Եմրիզ իր ճակատագրի համաձայն հասավ Աստուծո նորոգությանը: Նրա սրբացված մարմինը հանձնվեց Եմրի Պասան բեկին: Ղարա-Ղոյունլուները խլիճ-Արսլանը ևս, ինչպես ասվեց, ընկավ գերի, սակայն Մուսա բեկի նշանները նրան ազատ արձակեցին և տուն վերադարձրին: Այս դեպքը տեղի ունեցավ Քիջի 839 թվականների սկզբին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիր Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Երբ այս ծանր լուրը հասավ Միդգալ Իսթանբուլին (Ղարա-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Իսթանբուլին - Մ.Ֆ.), նա տեղում չմնաց, այլ, ոտքի տակի հորը կորցնելով և Շիրվանը թողնելով, շարժվեց դեպի Երզրում՝ Ռում երկրին հասնելու համար: Այդ ժամանակ Երզրումը գտնվում էր Ղարա-Ռումանի (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Ղարա-Ռումանի - Մ.Ֆ.) ձեռքում: Երբ այդ տեղեկությունը հասավ ցամաքի և ծովի թագավորին (Թեմուրլանների Եմրիզության Եմրի Շահառուին - Մ.Ֆ.), Միդգալ Մուհամմեդ Ջուկին 60.000 ծիավորով և Յուսուֆ խոջա, Եմրի Սեյդի, Եմրի Մուհամմեդ Միրոն ու Եմրի Բաթա Քաջի հրամանատարների հետ ուղարկեց արագ շարժվելու և նրա հետ առճակատվելու համար: Այնուհետև Ղարա-Ռումանի մոտ ուղարկեցին իր զործերին վստահելի մարդկանց՝ աղմուկի տալու, որ պետք է փակի ճանապարհը, որպեսզի գործը կասկի Միդգալ Իսթանբուլին: Այդ ժամանակ Ղարա-Ռուման քիչ թվով մարդկանցով Կերմեք անունով տեղում էր: Նրա մնացած բազմահազարանոց զորքերն անհատապես տեղավորվել էին Դիարբեքի շրջաններում: Այդ ժամանակ Նուրվի-բեկը, Սաթվիշ բեկը, Խալիլ բեկը և Ղուրթի բեկը գրավել էին Մալաթիան, որը Միսրի սուլթանի իշխանության տակ էր: Ավելին, նրա որդի Յաղուբ-բեկը և թոռ Ջաֆար-բեկը իրենց դիրքերից չէին շարժվել: Ելիբեկի գործը Ջիսկադի Միդգալի (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության ապագա Եմրի Ջիսկադի - Մ.Ֆ.) հետ իր հեղինակ դիրքավորվել էր խարապուտում, իսկ սուլթան Պասալան (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության ապագա Եմրի Պասալան-բեկը - Մ.Ֆ.) էլ Ամիրում էր մնացել: Այսպիսով՝ Ղարա-Ռուման տարիքով առաջացած և ուժով թուլացած էր, բայց նաև նրա որդիներ տեղ չէին հասել: Չնայած դրան, սակայն, նա շտապեց Միդգալ Իսթանբուլին դեմ ելնել: Նա խորհրդակցեց սարդապետների և իշխանների հետ: Այդ ժամանակ նրա որդին և Պասան փառչեցին (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության ապագա Եմրի Ուզուն-Պասանի - Մ.Ֆ.) հայր Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության ապագա Եմրի Ալի - Մ.Ֆ.), սասց. «Լավ կլինի, եթե Երզրումում մնանք և, մեջենքս քաղաքին հենած, հոգ տանք մեր անվտանգության մասին, մինչև Չաղաթայ բանակը միանա մեզ: Դեռ արագորեն՝ սթափ և արժանապատիվ, կկարողանանք հաղթահարել անհաջողության ուժերին ու պատերազմել նրանց հետ: Սա ամենամիջոց միջոցն է...: Այդ միջոցը, սակայն, ընդունված չեղավ, բանալի որոշ անսիրտ և անզգես երիտասարդներ ու մի շարք կանաչ չտեսած մարտիկներ ասացին...: Ահա այդպես շտապեցին դիմավորելու Միդգալ Իսթանբուլին: Այդ պահին Միդգալ Մուհամմեդ Ջուկին հասել էր Չոբան կամրիցին: Երբ Միդգալ Իսթանբուլը տեսավ, որ Նախավոր Եմրիզը ամուր կանգնած է դիմադրության և հակադրության դիրքերում, նրա գայլույթի կրակը բոցավառվեց ու նա սկսեց շարքեր կազմել: Չորքերը երկու կողմերից շարժվեցին և միմյանց վրա հարձակվեցին: Ձիերի սմբակներից բարձրացած փոշու պատճառով արևի լույսը փակվեց և լուսնի մակերեսը խավարեց...: Զամուց և փոշուց օդը մաքուր էր և դեմքերը, ինչպես Քաբեշ մարդու դեմքը, սևացան: Մարտի ընթացքում Միդգալ Իսթանբուլի փետա խլիճ-Արսլանը գերի ընկավ և սուրը ու նետը ձեռքին երկու կողմերից շատերը սպանվեցին...: Գիշերն իջավ և երկու զորքերը գերծ մնացին մարտից՝ Նշված վայրում դնելով պահակներ...: Այդ ժամանակ Ղարա-Ռուման Բայանդուրը մի խումբ բահադուր երիտասարդների հետ դուրս եկավ ամրոցից և մարտի ոգով շարժեց կռվի ու պայքարի շարքերը: Եվ ահա Ղարա-Ռումանի որդի Մուհամմեդ-բեկը և Ղուրթու բեկը ողջ ուժով հարձակվեցին հակառակորդի կենտրոնի վրա, շատերին ծանր հարվածներ հասցրին ու սրի և մահացու նիզակի հարվածներով սպանեցին: Մարտի ընթացքում, սակայն, Միդգալ Իսթանբուլը Ռուստամ Չալի նման պարզեց ձեռքերը և, Իսպանդարի նման կտրուկ սրով հարվածելով, մի խումբ Ղարա-Ռումանի զորակիցների գետին տապալեց: Կրկնը ծովի այլեւերի պես փայլեց դաշտի վրա, ինչպես Ջեյհուն գետը: Այդ պահին Ղարա-Ռումանը ընկավ ծիուց և գլխի վնասվածք ստացավ: Աղ-Ղոյունլուի մարտիկները նրան կրկին նստեցրին ծիու վրա և փախան Երզրում: Անվանի երիտասարդներից, բարձր ազնվականությունից և փորձառու Եմրիզներից շատերը սպանվեցին, իսկ որոշներն էլ գերության մեջ ընկան...: Գերիներին փրկելու համար Ալի-բեկը մի քանի անգամ հետ գնաց և ազատ արձակեց նրանց մեծ մասին, թեև պարտված գործն ի վերջո մտավ Երզրում: Ղարա-Ռումանը այս վերջերից մահացավ և մշտապես հեռացավ երկնային աշխարհից: Եմրի Պասան բեկը նրա մարմինը թաղեց: Դրանից հետո Ղարա-Ռումանի որդիներն և հարազատները կոտորեցին Երզրումի դարպասները ու փախան» (Պասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այնուհետև Քալեյի սենեկապետներից մեկի՝ Շահին ալ-Այդաբարի ան-Նասիրիի, ուղեկցությամբ ժամանեցին Իսթանբուլ իբն Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Իսթանբուլի - Մ.Ֆ.) դեսպանները: Նրանք բերեցին Ղարա-Յուլուկ անունով հայտնի Եմրի Ռուման իբն Թուր Ալիի (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Ղարա-Ռումանի - Մ.Ֆ.) գլուխը, նրա երկու որդիների գլուխները և ևս երեք գլուխ: Սուլթանը (Մամուլան սուլթանության սուլթան Բարսբեկը - Մ.Ֆ.) այդ օրը գնացել էր որսի: Նա վերադարձավ հաջորդ օրը, որը հինգշաբթի էր, այդ ամսի 18-ը, և նրա հրամանով վեց գլուխները շքերթով շրջեցին նիզակների վրա: Ղարա-Յուլուկի մահվան ուրախությունից այդ առիթով Կահիրեն պարզևատրվեց: Այնուհետև գլուխները երեք օրով կախված մնացին Չուբադայա դարպասի վրա: Ղարա-Յուլուկի մահվան պատմությունը մասամբ հետևյալն է: Եվ այսպես, երբ Իսթանբուլ իբն Ղարա-Յուսուֆը, Թավրիզից գնաց պատերազմելու, ծամբար խփեց Արզանի մոտ: Ղարա-Յուլուկ իր հեղինակ լուր ստացավ նրա գալու մասին և ուղարկեց բանակի մի ջոկատի հետ որդուն՝ Ալի-բեկին, որը հետևեց նրանց: Նրանք և Իսթանբուլը հանդիպեցին և Ղարա-Յուլուկի բանակը սկզբում առավելություն ստացավ: Այնուհետև, սակայն, Իսթանբուլը պահպանեց իր դիրքերը, իր զորքերով մեկ մարդու պես հարձակվեց Ղարա-Յուլուկի բանակի վրա և ջախջախեց այն: Սա վերը Նշված Արզան առ-Ռումից դուրս եղավ: Եվ երբ Ղարա-Յուլուկը փախավ, Իսթանբուլը հետապնդեց նրան: Ղարա-Յուլուկի բանակը շարժվեց դեպի Արզան առ-Ռում, որպեսզի այնտեղ ամրանա, սակայն նրանց և քաղաքի միջև խոչընդոտ առաջացավ, և, նախքան նրանք կանցնեին այն կողմ, Ղարա-Յուլուկը, հազած իր ողջ զորանք, նետվեց իր կյանքը փրկելու: Նա փորձեց ցատկել խրամատի միջով, բայց ընկավ քարի վրա և պատռեց գանգը: Այս նրան վերցրին և, պարաններով կապելով, Արզան առ-Ռում ամրոց: Նա այնտեղ մնաց մի քանի օր, ապա այս տարվա Շաֆար ամսի առաջին տասը օրերին, հիսուն տարի իշխանության գլուխ մնալուց հետո մահացավ: Մահվան պահին նա գրեթե հարյուր տարեկան էր: Նրան թաղեցին Արզա առ-Ռումից դուրս, բայց Իսթանբուլ իբն Ղարա-Յուսուֆը փնտրեց նրա գերեզմանը, մինչև իր ճանաչեց այն, նրա մարմինը գտնելու համար փորեց, հանեց այն, կտրեց նրա, ինչպես նաև նրա երկու որդիների և երեք Եմրիզների գլուխները, որոնց Իսթանբուլը հաղթել էր ճակատամարտում, ապա բոլորին իր դեսպանի միջոցով ուղարկեց ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆին, ինչպես պատմվեց: Ահա Ղարա-Յուլուկի մահվան պատմությունը» (Իբն Թադիիիիի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլուն աստղերը»):

«Այս դեպքերի ժամանակ Սթանբուլ (Ղարա-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) ամրոցում չէր և ահա նա 150 հոգու հետ միասին փախավ ու գողունի եկավ Կոզմիտ երկրում գտնվող Արծափ գյուղը: Քիչ՝ երեք կամ չորս օր, նա մնաց այնտեղ, իսկ այնտեղից էլ իր զորքի հետ ելավ, գնաց ու հասավ Կարս քաղաք, որ այժմ կոչում են Արզրում, որտեղ էլ նրանք կանգ առան՝ ահ ու երկյուղ ունենալով Չաղաթայից (Թեմուրլանների Եմրիզության Եմրի Շահառուին - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Երզնկայի տեր Օթմանը (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Ղարա-Ռուման - Մ.Ֆ.) վերցրեց իր զորքը և ավելի քան 20.000 հոգով եկավ Սթանբուլի ընդառաջ պատերազմելու: Սթանբուլը, որ մի քիչ սրտասպնդվել էր, սակայն մոտև ուներ ընդամենը 3.000 հոգի՝ բոլորն էլ սպառազինված, այնուհանդերձ հանկարծակի մտավ Օթմանի զորքի բազմության մեջ: Այդ ժամանակ, ահա, խիճեցին և սպանեցին զորքի գլխավոր Օթմանին ու նրա Բայազետ անունով որդուն ավելի քան 7.000 հոգու հետ միասին, ընդ որում անազորային գազանը՝ սատանայի այդ որդին, բռնեց քաջ և զորեղ 100 զորակազմի ու նրանց իբրև ոչխարի, իսկ բոլոր սպանվածներին էլ ճանապարհի երկայնքով բերդի նման կրտսակեց» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 55): «Այդ ժամանակ թուրքմենների թագավոր Սթանբուլը սպանեց Ամիրի և ողջ Դիարբեքի թագավոր Օթմանին՝ որը հույժ քրիստոնեաներ էր ու սիրում էր ենթոթյակներին» (Թովմա Մեծոփեցի «Քիչատակարան 1435 թվականի»):

«Իսկ Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Իսթանբուլը - Մ.Ֆ.) փախստական գնաց դեպի ներքին աշխարհը և սպանեց Ղարա-Օթմանի (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Ղարա-Ռումանին - Մ.Ֆ.) իր որդու ու բազում այլ մարդկանց հետ միասին» (Կարապետ Վանեցի «Քիչատակարան 1435 թվականի»):

«Չայոց 887 թվականին Ղուլը (Աղ-Ղոյունլուների Եմրիզության Եմրի Ղարա-Ռուման - Մ.Ֆ.) եկավ Երզնկայից» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 887 թվականին Ղուլը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանն - Մ.Ֆ.) եկավ Երզնկայից» (Առաքել Դավթիսեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Իսթանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) սպանեց Օթմանին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանին - Մ.Ֆ.)» (Անանուս «Թաթարների դուրս գալը»):

⁵²¹⁸ «Այդ ժամանակ Մուրադ-բեկ հազինեդարին Արզինջանի իշխանն էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) մահացավ, Իսթանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) նրա օգնությամբ Արզինջանը վերցրեց իր վերահսկողության տակ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²¹⁹ «Երբ Իսթանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) իմացավ, որ Շեյխ Ֆասանը լքել է Երզրումը, վերադարձավ այս քաղաք և սկսեց ուսումնասիրել ու փնտրել մահացած էմիրի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի - Մ.Ֆ.) սրբազան մարմինը: Աշխատանքների և բազմաթիվ որոնումների արդյունքում նա գտավ նրան: Սրբազան գլուխը բաժանվեց մարմնից և ուղարկվեց Միսր» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Շեյխ Ֆասան բեկը ևս քաղաքում չմնաց: Այդ պատճառով Միսր իսթանդերը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) տեղափոխվեց Ղարա-Արագա: Այդ ժամանակ Շեյխ Ֆասան բեկն էլ քաղաքը լքեց և միացավ Միսր Մուհամմեդ Ջուկիին: Միսր իսթանդերը, երբ վերադարձավ քաղաք, պատվիրեց Ղարա-Ռուսմանի գերեզմանը բացել, որից հետո գլուխը մարմնից բաժանեցին և ուղարկեցին Միսրի տուլյան Սուլթան Ֆարեքին (Մամլուկյան սուլթանության սուլթան Բարսեղին - Մ.Ֆ.): Այդ ընթացքում հասավ Միսր Մուհամմեդ Ջուկին: Միսր իսթանդերը հեռացավ Երզրումից և փախավ» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²²⁰ «Երբ քաղաքը ընկավ բարձրահունչ անվանի երիտասարդի՝ Ղարա-Ռուսմանի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանի - Մ.Ֆ.) որդի Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիի (1435-1438) - Մ.Ֆ.), վերահսկողության ներքո, նա իր զորակիցների մեծամասնությունը միացրեց իր զորքին: Դրանից հետո Միսր Մուհամմեդ Ջուկին մի շարք դագի էմիրների հետ նրան ուղարկեց Միսր իսթանդերի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) դեմ: Մեծաքանակ երիտասարդ մարտիկները հասան Ղոյուն-Ֆիսարի դիրքերին, ոչնչացրին Միսր իսթանդերի զորակիցների մի խմբի և կողոպտեցին նրա զորավարը: Այդ ժամանակ Միսր իսթանդերը փոքր ուժով դուրս եկավ մարտադաշտից և մտավ Ռում երկիրը: Չորրորդ վերադարձան Արզինջան: Ջուկի Միսր իսթանդերի կառավարությունը հանձնեց Ղարա-Ռուսմանի որդի Ֆարուք-բեկին, իսկ Աղ-Ղոյունյուն ազգի իշխանությունը շնորհեց Ղարա-Ռուսմանի որդի Ալի-բեկին՝ նրան վճարելով ոսկե սուր, գոտի և խալաթ: Միսր իսթանդերը ամուսնացավ Ղարա-Ռուսմանի դուստր Խանումի հետ, ինչից հետո իր զորքի հետ վերադարձավ՝ հասնելով նրան, որ կարողացավ խորապես սեղմել Շահուռի սուլթանի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.) ձեռքը Ղարաբաղում» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այնուհետև Ջուկի Միսր իսթանդերի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) հետ միասին Չաղաթայից ուղարկած մեծաթիվ զորքով ելան՝ հետևելու Իսթանդերին (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերին - Մ.Ֆ.): Նրանք հասան Ղոյուն-Ֆիսար, ապա իրենց զինվորներով ընկան նրա զորքի վրա և շատերին սպանեցին: Իսթանդերը քիչ զինվորների հետ հասավ Ռումի սահման, որից հետո նրա զինվորները վերադարձան իրենց տեղերը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²²¹ «Եվ երկրորդ օրը եկան, հասան Չաղաթայի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.) զորքերը, որոնց գլխավորում էր Շահուռին որդի Ջուկան՝ հետևելով 30.000 հոգի: Միսր, ճանապարհին տեսնելով սպանվածների, զարիուրած ապշում էին և չէին ցանկանում գնալ նրանց հետևից, սակայն Ջուկան, այնուհանդերձ ամոթ համարելով նրանց հետևից չգնալը, իր մեծամեծների ներկայությամբ բարկությամբ լցված ասաց. «Մեր զորքից հանկարծ ոչ-ոք չհամարձակվի մնալ քաղաքում կամ լեռներում, այլ բոլորը մի մարդու պես սպառազինվեք՝ գնալու նրանց հետքով»: Եվ ահա նրանք գնացին նրանց հետևից, հասան և խլեցին նրանց առ ու ավարդ ողջ կողոպուտի հետ միասին, թեև այդպես էլ չկարողացան մտնել նրանց մեջ և չկարողացան բռնել նրան, այլ միայն կրկնակույտ ընթացան ու այդպես՝ մինչև Աղջադ քաղաքը: Ի վերջո, Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) գնաց և բնակության հաստատեց Թեթաթ քաղաքում ու իր երկրում, որտեղ մեծամեծ պատիվներ ստացավ քաղաքի և շրջակա կողմերի իշխաններից» (Թովմա Մեծօփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 56):

«Գրեցի առ... դառն և չար մի ժամանակ, երբ Շահուռին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.) թագավորությունից եկել էր չաղաթայի ազգը ու փախուստի էր մատնել Սթանդարին (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերին - Մ.Ֆ.)...», երբ Շահուռին հեծելազորը եկել էր Շամիրամ ամրոցի վրա, որը Վանի բերդն էր» (Յուսուֆ Կոնյուսի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

«Այս ժամանակ Շահուռին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.) եկավ Սթանդարի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերի - Մ.Ֆ.) վրա, որը փախավ մինչև Սևաստ, երբ, բազում գավառներ ավերելով Հայոց ազգից շատերին գերի վարեց, իսկ շատերն էլ մերկ վիճակում ցրտին մնացած արերում և մեռան, շատերն էլ սոված մահացան» (Սարգիս Ախալցխեցի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

⁵²²² «Համգա-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Համգա-բեկը - Մ.Ֆ.), երբ Օսման բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) շարժվում էր Իսթանդերի դեմ, գտնվում էր Մարդինում: Այդ ժամանակ նա ցանկանում էր իրեն մարդի մեջ նետել, սակայն, Ամիրի շրջանի սահմաններին հասնելով և իմանալով, թե ինչ է տեղի ունեցել մեծ էմիրի հետ, շարժվեց Ամիրի կողմը: Ամիրը գրավելով՝ նա այն իր վերահսկողության տակ առավ: Այդ ժամանակ Ջիանգիր Միսրան (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջիանգիրը - Մ.Ֆ.), որպես ցեղի ղեկավար, իր հայր Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) հրամանով ցեղին Հարպուտ ուղեկցեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Երբ Ղարա-Ռուսմանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) կոտորվեց Երզրումում, նրա որդի Սուլթան Համգան (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Համգա-բեկը - Մ.Ֆ.) գտնվում էր Մարդինի կողմերում: Նա ուզում էր շտապել պատերազմի, սակայն, երբ հասավ Ամիրի կողմերը և լսեց հոր սպանության լուրը, ամիսներ չարքաքանակ պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ Արկին ամրոցի կուսովալ Տաթար արյան Սաթլիշ անունով մի անձին ուղարկեց Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) որդի Ջիանգիր բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջիանգիրը - Մ.Ֆ.) մոտ և ասաց. «Քանի որ Աղ-Ղոյունյուն տիրապետությունը պատկանում է քո հորը՝ Ալի-բեկին, որքան հնարավոր է շուտ արի այստեղ, որպեսզի, հպատակության լսվելը ուխտ դնելով, ամրոցը քեզ հանձնել կարողանան: Այսպիսով՝ Միսր Ջիանգիրը հասավ ամրոց և գրավեց այն» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²²³ «Ալեյի վաղ Մուհամմեդ-բեկը և Մահմուդ-բեկը նույնպես հարձակվել էին Արկինի վրա, սակայն Արկին բնակչությունը նրանց չէր ենթարկվել» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Նույն ընթացքում Ղարա-Ռուսմանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսմանը - Մ.Ֆ.) որդիներ Մահմուդ-բեկը և Մհմեդ-բեկը, նրա կին Սելջուք խաթունը, դիվանի էմիր Իբրահիմ Իրդիսը և մի խումբ քաջեր հեռացան Ալի-բեկից (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) և միացան Սուլթան Համգային (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Համգա-բեկը - Մ.Ֆ.)» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²²⁴ «Երբ բացվեց գարունը, Սթանդարը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.) ավերեց նրանց աշխարհը և գնաց ու նստեց մի գետի ափին: Այստեղ նա բազում զորք հավաքեց՝ ավելի քան 40.000 հոգի, և եկավ ու նստեց թշնամիներին մոտիկ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա ոչինչ չկարողացավ անել նրանց, սրանք, Սթանդարի զորքի անարի կիները տեսնելով, եկան, բանդեցին ու ավերեցին նրանց երկիրը» (Թովմա Մեծօփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 57):

«Դառնության և բազում վշտերի ժամանակ էր, երբ ավերվեց աշխարհը Հայոց, բանգի եկավ անիծյալ և չար բռնավոր, Նեռի կարապետ ու ռատնայի որդի Շահուռին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.)՝ Լանկ Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) տղան, որը պարսից ազգից էր: Եվ ահա նա հարավային կողմից բազում զորքով և անթիվ հեծելազորով եկավ, եկավ ու տասպալեց մեր աշխարհը, որտեղ կողոպտեց և ամեն ինչ գրավեց՝ փախստական դարձնելով Թորգոմաց ազգից Ասթանդարին (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանդերը - Մ.Ֆ.)՝ Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդուն» (Շամալու Սանահեցի «Յիշատակարան 1437 թվականի»):

«Եվ ահա, քանի որ բազմացել էին մեր մեղքերը, եկավ Նետողական անիծյալ շուն Շահուռի Միսրան (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.)՝ բազում ու անթիվ զորքով: Նա ավերեց Հայոց աշխարհը, բազում մարդկանց գերեց և կոտորեց, քանդեց, այրեց ու հավատից հանեց» (Միսթաթ Սևերակցի «Յիշատակարան 1437 թվականի»):

«Սա գրեցի դառն ու նեղ մի ժամանակ, երբ խորեզմից մեծն Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.)՝ Լանկ Թամուրի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուռին - Մ.Ֆ.)՝ անգուր, անագորույն, անողորմ և ծարավ քրիստոնյաների արյան, եկավ Թավրիզ աշխարհի վրա, իսկ այնտեղից էլ բազում ավերներ իրականացրեց Հայոց աշխարհում, բանգի նա սրով կոտորեց, անողորմ գերեզմարեց ու կորցրեց: Շատերը սոված մահացան, մահացան կամ նրանց գալլ և գազան պատառոտեցին, իսկ ով էլ կենդանի մնաց, փախավ ու մտավ Վրաց աշխարհ» (Յուսուֆ Կոնյուսի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

5225 «Ամիդոն գրավելուց հետո Սուլթան Ֆաթման (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ֆաթմա-բեկը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց նաև Արևիկի վրա... Այս Արևիկի դարձրեց Չարաթայ Ամիրի և Թաթար Ալանի գլխավորությամբ Արևիկի բնակչության հետ միասին Ջալալ Սաթալի ղեկավարությամբ զինված զորքերի կողմից, որոնք խոչընդոտեցին Սիդաքի (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ջահանգիրի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ ասելով. «Աղ-Ղոյունլուների թագավորությունը, որը կողմից տրված ժառանգության հիման վրա, պատկանում է թուրքի» Այի-բեկին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Այի-բեկ – Մ.Ֆ.**)։ Մենք ամրոցը կթողնենք բեզ։ Դու պետք է շտապ գաս»։ Ջահանգիր Սիդաքն նրանց խնդրանքով շտապեց Արևիկի կողմը, գրավեց այդ նահանգը և իր վերահսկողության տակ պահեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5226 «Այդ ժամանակ էմիր Շահաբադ ալ-Չաթալին՝ երկրորդ դասի էմիրներից մեկը և պահակախմբի պետը, ճանապարհ ընկավ՝ փողով, ձիերով, այլեբանորդյան գործվածքով ու այլ բաներով գնալու համար էմիր Նասիր աղ-Դին Մուհամմեդ իբն Դուլադիի (**Չուլաթարյանների էմիրության էմիր Մեհմեդի – Մ.Ֆ.**) և, նույն կերպ՝ նրա որդի Սուլեյմանի (**Չուլաթարյանների էմիրության ապագա էմիր Սուլեյմանի – Մ.Ֆ.**) մոտ։ Նրանց գրվեց, որ էմիր Ջահանգիրն ա-Սուֆին հանձնեց Շահաբեկին, որպեսզի նա նրան տանի Չալեայի ամրոց։ Շահաբեկը այդ օրը մեկնեց։ Նրա պատմության մնացած մասը կապում է նրա վերադարձի հետ կապված... Այնուհետև սուլթանը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկը – Մ.Ֆ.**) էմիրներից և սուլթանի մամլուքներից կազմված մի ջոկատ ուղարկեց Սիդաք, բանի որ Ջահանգիրն ա-Սուֆին և մեկ ուրիշը կրկին հայտնվել էին ասպարեզում, երբ սուլթանը իմացավ, որ իբն Դուլադիից ազատել է Ջահանգիրին։ Եվ ահա էմիր Շահաբեկն ալ-Չաթալին Աբուլուստանից հետ եկավ՝ անհաջողությամբ մատնվելով Ջահանգիրն ա-Սուֆին գերելու հարցով... Սուլթանի անհանգստությունը մեծ էր և նա սկսեց հորդորել արշավախմբի համար նշանակված էմիրներին մեկնել... Այդ ժամանակ էմիր Ալամադ իբն Կուբակն ալ-Թուրքմանին, լեռնով Ջահանգիրն ա-Սուֆին, ժամանեց Կահիրե... Եվ ահա սուլթանը ուղարկություն չդարձրեց դրան և սկսեց զբաղվել Ջահանգիրն ա-Սուֆին գործով, բացառությամբ այն բանի, որ նա վախեցավ, որ, եթե Շահաբեկը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահաբեկը – Մ.Ֆ.**) Իսթանբուլի (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանբուլի – Մ.Ֆ.**) հետ կապված հարցով հաջողությամբ հասնի, բանակով կաջակցի Ջահանգիրն ա-Սուֆինին։ Ինչ վերաբերում է Եգիպտոսից և այլ տեղերից ուղարկված բանակին, ապա, երբ այն գնաց Չալեայ, այդ բաղադրի փոխարքա Թադրիվիդի ալ-Բահասին Չալեայի ուժերի, ինչպես նաև Ֆաթմա Նահանգի փոխարքա, էմիր Զանի Բեկ ալ-Ֆաթմալիի ուղեկցությամբ իր ուժերով ճանապարհ ընկավ, ինչից հետո նրանք ճամբար խփեցին Այն-Սալամում։ Այդ ժամանակ Ջահանգիրն ա-Սուֆին էլ իր հերթին ճամբար էր խփել Մարաշում, ինչից հետո ալ-Դարբանդի ճանապարհով նա գնաց Եգիպտոսյան գործերի դեմ և ճամբար խփեց Բազադչիկում, որը արաբներն նշանակում է «Փոքր շուկա»։ Դետո, սակայն, նրանք անցան կամուրջը և Քուլս լեռանցքի ճանապարհով ճանապարհ ընկան դեպի Աբուլուստանի փոխարքա Նասիր աղ-Դին Բեկ իբն Դուլադիի։ Նրանց չկարողացան հետևել մեծ բանակությամբ ծյան պատճառով, ուստի անցան Բահասնայի շրջանում գտնվող մեկ այլ լեռանցքով և, դժվարություններ կրելուց հետո, այնտեղից շարժվեցին դեպի Աբուլուստան։ Եվ ահա Թադրիվիդի լեռնով և նրա հետ եղողները Ռամադանի ամսի 9-ին, որ երեքշաբթի էր, հանկարծակի հարձակվեցին այդ բաղադրի վրա, բայց այնտեղ չհանդիպեցին Նասիր աղ-Դին իբն Դուլադիիին։ Այսպիսով՝ Թադրիվիդի իրամայեց թալանել և այրել Աբուլուստանը, երբ մեծ բանակության տվյալ վերցվեց։ Այնուհետև Չալեայի փոխարքան հետ վերադարձավ՝ հոտերը բռնելով իրենց առջևից և դա անելով այն բանից հետո, երբ ավամարդիկ լցրեցին իրենց ձեռքերը ավարով, իսկ Աբուլուստանն էլ թողեցին ավերակ ու դատարկ։ Նրա վերադարձը Չալեայ տեղի ունեցավ հիսուն օրվա բացակայությունից հետո և այս ամբողջ ընթացքում Եգիպտոսի էմիրները մնացել էին Չալեայում» (Իբն Թադրիվիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլուն աստղերը»)։

5227 «Այի-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Այի-բեկ – Մ.Ֆ.**), վախենալով, որ Մարդինում նրան կարող են մերժել, գինվեց և շարժվեց դեպի Մարդին։ Միաժամանակ Ամիրի բնակչությունն իր հերթին, Սուլթան Ֆաթմայի (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ֆաթմա-բեկի – Մ.Ֆ.**) ատելությունից և թշնամանքից վախենալով, Այի-բեկի մոտ առաքելություն կատարող բանինաց դեսպաններ ուղարկեց, որոնք կանչեցին նրան Ամիրի կողմը։ Այդ ժամանակ Այի-բեկը, 300 ճարպիկ ռազմիկների հետ գրոհեց Ամիր բաղադրի վրա և մտավ բաղադր։ Շահ-Այի-բեկը փախուստի ճանապարհը բռնեց։ Այի-բեկը Ամիրի կառավարությունը հանձնեց իր որդի Ջահանգիր Սիդաքին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ջահանգիրի – Մ.Ֆ.**), իսկ ինքը շարժվեց իր ուլուսի կողմը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Սուլթան Ֆաթման (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ֆաթմա-բեկը – Մ.Ֆ.**), Շահ-Այի-բեկ Փոռնաբեկն թողնելով բաղադրում, մեծ բանակով շարժվեց դեպի Մարդին։ Այդ ժամանակ ամիրիցները բանինաց դեսպաններ ուղարկեցին Այի-բեկի (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Այի-բեկ – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ հրավիրելով նրան դեպի Ամիր։ Այի-բեկը, 300 լավ զինված հեծելախումբով արագ արշավելով, մտավ բաղադր։ Շահալին բռնեց փախուստի ճանապարհը։ Այի-բեկը Ամիրի կառավարման պարտականությունը հանձնեց իր որդի Ջահանգիր Սիդաքին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ջահանգիրի – Մ.Ֆ.**), իսկ ինքը վերադարձավ ուլուսի կողմերը» (Ֆաթմա Ռուսլու «Պատմություն»)։

5228 «Նույն այս ժամանակ իր մյուս որդի Ֆուսայն Բեկին Այի-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Այի-բեկ – Մ.Ֆ.**) ընկերության կապերը ամրապնդելու համար Մար Ուղարկեց։ Ղարա Օսմանից (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.**) վիրավորված սուլթան Ջարաջը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկը – Մ.Ֆ.**), սակայն, Ֆուսայն Բեկին գերեզմարեց, ինչից հետո Դիարբեքի վրա հարձակվելու համար գինվածներից մի խումբ ուղարկեց։ Նրանք Բարաջադաղը մաքրեցին՝ ավերում և կողոպուտ կատարելով։ Ջահանգիր Սիդաքն (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ջահանգիրի – Մ.Ֆ.**) պատերազմի և մարտի համար ելավ Ամիրից։ Այդ ժամանակ ասենալավը ցանկացող մարդիկ ասացին. «Ազատ և գինված թշնամու վրա հարձակվելը պետության համար լավ բան չէ։ Մարի բանակը ուժեղ է...», սակայն, ինչպես ասվում է... հպարտության վարագույրը փակել էր նրա աչքերը ու նա խորհրդատուների խոսքը չընդունեց։ Իրեն չթողնելով վախեցնել՝ նա կանգնեց մարդիկ դեմ։ Զինվածներից մի խումբը հարձակվեց հակառակորդի վրա և ցրեց նրան։ Նրանք Բարաջադաղում ձեռք գցած գույքը վերցրին, սակայն, ուշքը և իմացությունը կորցնելով, կարծես ընկան անուշ բնի մեջ։ Դա մարդիկը հնարավորության գանձ համարեցին և միաժամանակ գրոհեցին։ Նրանք ցատկեցին այն տեղերից, որտեղ վախից և թուլությունից մինչ այդ թաքնվել էին։ Մեծ ճակատամարտ սկսվեց։ Դուրերի ձիերն իրենց ուժի գագաթին էին, սակայն Ջահանգիր Սիդաքի նույնները դեռևս անմարդկավոր էին։ Եվ ահա Դուրերները հարձակվեցին՝ չորս կողմից պատնդի Ջահանգիրին և նրա բանակը։ Ամեն կողմից սկսեցին նետեր արձակել։ Ջահանգիր Սիդաքի գինվորները, որոնք թաքնվելու փորձ էին անում, պարսպի որ անցքից որ դուրս էին գալիս, անմիջապես հետ էին շարտվում և այդ անցքը փակվում էր։ Մոտավորապես յոթ անգամ ուժ և կարողություն ցուցադրվեց։ Միաժամանակ ապրեցին և հաջողություն, և՛ անհաջողություն։ Պայթաղը, դիմադրությունը, առաջխաղացումը և պաշտպանությունը շարունակվեցին։ Էմիրադուք Ջահանգիրը միանձնյա մարտի կրակն էր բորբոքում։ Զորս անգամ նրան ձիուց գցեցին։ Առաջին անգամ հազանդիկների Ռուստամի ձին հասցրեց և նրան խոցեց վրան դրեց։ Երկրորդ անգամ անգամ կատարեց Փիր Ամիրի որդի Սեդիկի Ամիրը, երրորդը՝ Լալա Ֆասանը, չորրորդը՝ Արաբ Բիհգադը։ Նա, հայտնվելով ձիու վրա, զարմանահարազ գործողություններ կատարեց և անհավանական մարտեր վարեց։ Վերջին անգամ, թեև արաբի ձի էր, Արաբ Բիհգադի ձիու թամբը սահեց, Ջահանգիր Սիդաքն ընկավ և նրան բռնեցին։ Այս պատերազմում էմիրու Օմերը բաշտություն և բահարություն ցույց տվեց։ Նետը խրվեց նրա աջ ականջի վրա և դուրս եկավ գլխի ձախ կողմով։ Նետի մի ծայրը աջ կողմում, մյուսը ձախ կողմում երևաց։ Մեկ այլ նետ խրվեց ձեռքի և արյուն հոսեց։ Այդ վիճակում էլ, սակայն, նա նետերից չվախեցավ և, ընդհակառակը, ինքը մխիթ թշնամու վրա նետեր արձակել։ Նա պաշտպանեց բանակի վերջնականը, սակայն վերջում նրան ձիուց գցեցին և բռնեցին՝ հեռացնելով մարտի դաշտից։ Դետո, լսելով վրեժի մասին, նրանք փորձում էին նրան սպանել, բայց նա գիշերը ձի վերցրեց և նորից սլացավ։ Բեկթաշի որդի Օսմանն էլ այդ պատերազմում բաշտություններ ցուցադրեց։ Որբան ուժը բավարարեց, նա ամեն ինչ արեց։ Նա չափազանց շատ վազում էր այստեղ-այնտեղ, սակայն ձիու ոտքին նետ խրվեց, ձին թամբը ճկվեց, նա ընկավ ձիուց և բռնվեց։ Նույն կերպ Աբդուլ-Ազիզի որդի Դոլադեբեկը, Իսմեր Ական, Դաջի Դավուդը և Այի Կուլի Դարան նույնպես հերոսություն ցուցաբերեցին։ Մինչև մահը նրանք ձիուց չընկան։ Դետո Դուրերի խմբակը Ջահանգիր Սիդաքին որպես գերի միավորեց հազանդիկների Ռուստամի, Աբդուլ-Ազիզի որդի Դոլադեբեկի, Բեկթաշի որդի Օսմանի և Այի Կուլի Դարայի հետ ու ուղարկեց Միսր։ Այդտեղ Բեկթաշի որդի Օսմանը մահացավ։ Այդ պատերազմում Աղ-Ղոյունլուից մեծ խուճա սպանվեց։ Այս խառնաշփոթություններն առաջացան անզուրուկությունից և շտապողականությունից... Էմիրու Օմերը և գինվորներից մեկ այլ խումբ, որոնք այդ պատերազմից փրկվել էին, վերադարձան Ամիր։ Իրենց հետ կատարվածի մասին նրանք հարողորդեցին Այի-բեկին և նրա մոտ բանակի ճամբար ու Մահարիդի լեռնային հովտի լանջեր մարդ ուղարկեցին։ Էմիրը, երբ իմացավ այս իրավիճակի մասին, մեծ անհանգստության մեջ ընկավ։ Մարում Յուսուֆի և Բեկթաշիի նման բանտարկված իր երկու որդիների կորուստից նա խոր տառապանք և վիշտ ապրեց, ինչպես Յադուբը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Եվ ահա Այի-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Այի-բեկ – Մ.Ֆ.**) իր մյուս որդի Ֆուսայն Բեկին բարեկամական կապերը կարգի բերելու նպատակով ուղարկեց Եգիպտոս։ Սուլթան Աբուլաֆը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկը – Մ.Ֆ.**), սակայն, բանի որ դժգոհ էր Ղարա-Ռամանից (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանից – Մ.Ֆ.**), բանտարկեց Ֆուսայն Բեկին և իր բանակի մի մասին հանձնարարեց հարձակվել Դիարբեքի վրա։ Նրանք թալանի մանգաղով Ղարաջադաղը դատարկեցին։ Այդ ժամանակ Ջահանգիր Սիդաքն դուրս եկավ Ամիրից և նրանց դեմ մարտի գնաց, չնայած բանինաց մարդիկ ստույգ էին, որ. «Թշնամու վրա հանապազուրուկ զնալ ծիշել չէ, բանից Եգիպտոսի բանակը հզոր է...»։ Ահա այդպես, Ջահանգիր Սիդաքն չընդունեց զոչուցումները և, տղամարդավայել կարգավորելով շարքերը, մի խումբ բաշտերի հետ նետվեց թշնամու կենտրոնի վրա։ Նա ցրեց նրանց, հետ վերցնելով Ղարաջադաղում վերցված ավարը, սակայն, սեփական բազում իմաստության պատճառով ընկնելով անհույսության քունը, չկատարեց փախուճը։ Եգիպտացիներն իրենց հերթին պահը որսացին և հանկարծակի հարվածեցին։ Այդ

ժամանակ նրանք, սաստիկ վախեցած, արթնացան քնից, հեծան ձիերին և կատաղի ճակատամարտ սկսվեց: Եգիպտացիները Ձհանգիր Միրզային չորս անգամ գցեցին ձիուց, սակայն Ադ-Ղոյունկու բացեղը նրան նորից ձիու վրա նստեցրին: Վերջում, սակայն, Ադ-Ղոյունկու գորթը պարտվեց: Միրզա Ձհանգիրը մի քանի էմիրների՝ Ուսման բեկ Բեթթաշի, Լալա Ֆասանի և Ղարա-Մահմեդի, հետ ընկավ գերության գիրկը: Եգիպտացի էմիրները նրանց ուղարկեցին Սուլթան Աշրաֆի դիվանը» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Անուշիկ բնից արթնանալուց հետո մեծ պատերազմ սկսվեց: Մարացիները չորս անգամ Ձհանգիր Միրզային (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության ապագա էմիր **Ձհանգիրին – Մ.Ֆ.**) ձուլեց ցած գցեցին, սակայն բացեղը նրան կրկին ձիու վրա բարձրացրին: Վերջում, սակայն, պարտությունը ընկավ Ադ-Ղոյունկուի զինվորների վրա: Միրզայի հետ միասին Բրեխաղու Օսման բեկը, Լալա Ֆասանը և Ղարա-Մուհամմեդի աստիճանի էմիրներից մի խումբ բռնվեց: Մարզի էմիրները նրանց ուղարկեցին աուլթան Աշրաֆ Ֆեդեի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բարսեկի – Մ.Ֆ.**) դիվանը» (Մեհմեդ Յազիզիօղլու «Պատմությունների լավագույնը»):

5229 «Այդ ժամանակ որոշեցին արբազան Սահիր Կիրանին (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Ֆասանին – Մ.Ֆ.**) էլ Ամիր ուղարկել, քանի որ այդ տարածքում սուլթան Ֆասան (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության ապագա էմիր **Ֆասան-բեկ – Մ.Ֆ.**) ապստամբություն էր հայտարարել: Արբազան Սահիր Կիրանը այդ ժամանակ 11 տարեկան էր: Եվ ահա Սահիր Կիրանը հոր (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Ալին – Մ.Ֆ.**) հրամանով ճանապարհ ընկավ: Ամիր հասնելով՝ նա ծանր ծարավ զգաց, բայց, իր ուժերի փոքրությանը և երիտասարդությանը հակառակ, նա գրավեց և պաշտպանեց քաղաքը, իսկ մասնավոր գործերն էլ հանձնեց իր հետ եղածներին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

5230 «Աղբրագանի կառավարումը և մեյիբական հավակնությունները իր վրա վերցրած Իսբանդերը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց, որ Շահռուհ Միրզան (Թեմուրյանների էմիրության էմիր **Շահռուհ – Մ.Ֆ.**) վերադարձել է, հեռացավ Ռումից: Նա հասավ Թեքլի Յուրդու շրջան և այնտեղից անցավ Սարուչիչե: Այս մասին լսելով՝ Ալի-բեկը (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Ալին – Մ.Ֆ.**) զինվորներ հավաքեց և մտադրվեց պայքարել Իսբանդերի դեմ: Մեծ էմիրներից Յաղուբ-բեկը, Պիլթեն բեկը և Շեյխ Ֆասան բեկը հարապալի կողմից միացան նրան: Յաղուբ-բեկը մեկին ուղարկեց, որպեսզի բերեն Մուհամմեդ-բեկին և Մահմուդ-բեկին: Իսբանդերի կողմից գերեվարված Ամիրեղինի որդի Ալին միացավ Շեյխ Ֆասան բեկին և միասին հասան բանակի ճամբար: Բացի այդ, Պալու ամրոցում գտնվող խլիճ-Արզանին նույնպես իրավորեցին ներկայանալու, սակայն նա չպատասխանեց իրավերին: Հետո բոլոր էմիրադները միացան և քննարկեցին գեներալի ապահովումն ու Իսբանդերին դիմակայելու հարցը: Ալի-բեկը առաջարկեց. «Եկեք հարապալի ճանապարհով գնանք», բայց էմիրները պատասխանեցին. «Նա վերին ճանապարհով կգա, որովհետև Սարուչիչեում է հանգստացել»: Այնուհետև որոշեցին. «Եկեք գնանք Արզանի կողմը: Այնտեղից, Կենսի, Ղարահիսար և այլ շրջանների վրա հարձակվելով, բնակչության ու զույգի հանդեպ անհնազանդություն դրսևորած Ջաֆար-բեկին հեռացնենք, իսկ հետո ուղղվենք Իսբանդերի կողմը»: Այս կարծիքի շուրջ էլ նրանք միավորվեցին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Երբ այս ծանր լուրը հասավ Ալի-բեկին (Ադ-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Ալին – Մ.Ֆ.**)՝ նա խիստ խռովվեց: Ահա հենց այդ պահին ևս լուր եկավ, թե Միրզա Իսբանդերը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) վերադարձել է Ռումից և կանգ է առել Տաջալիյուրդի մոտ: Այդ ժամանակ Ալի-բեկը իշխանների ժողովը համախմբելու համար դեսպաններ ուղարկեց Դիարբեքիրի կողմերը, ինչից հետո եկավ խարաբու: Յաղուբ-բեկը, Պիլթեն բեկը, Շեյխ Ֆասան բեկը, Մահմուդ-բեկը և Մահմեդ-բեկը հերթով միացան Ալի-բեկի բանակին: Էմիրադները բոլորը համաձայնեցին պատերազմել Միրզա Իսբանդերի դեմ, սակայն Ջաֆար-բեկը սկսեց ընդդիմանալ և հարձակում գործել Զամախի ու Ղարահիսարի վրա» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

5231 «Դրանից հետո Շահռուհ սուլթանը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր **Շահռուհ – Մ.Ֆ.**) Օրմուզից Ղարաբաղ ուղարկված հարկերը բերած Շեյխ Նուրեդդին Կազերունին ուղարկեց Ռումի սուլթան, Սուլթան Մուրադի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մուրադ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ տեղեկացնելու, որ. «Իսբանդերը Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) հանկարծակի հայտնվել է մեր սահմաններում և տարել է մեր գույքը: Երբ մեր զորքերը շարժվել են նրա դեմ, նա դիմադրելու ուժ չի ունեցել և փախուստի է դիմել: Եթե հասնի սահման, նրան կբերեք մեր բարձր պառոն»...: Չնայած Ռումի տիրակալ Սուլթան Մուրադի և Ղարա-Յուսուֆ Թուրքմենի (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**) միջև գոյություն ունեցող լիակատար բարեկամություն, երբ Միրզա Իսբանդերը հասավ այդ կողմերը, իր գոռոզության ու անգիտության պատճառով որևէ բանքեր չուղղվեցին սուլթանի մոտ, այլ փոխարենը զբաղվեց բաղաբեղի պաշտպանությամբ և ժողովրդի նեղացմամբ: Այդ ժամանակ Սուլթան Մուրադը բարկությանը և վրեժով ողողված մեծ զորաբանակ ուղարկեց նրան հետ մղելու համար: Երբ Միրզա Իսբանդերը տեղեկացավ այդ գրոհապատ բանակի մոտենալու մասին, անմիջապես շտապեց դեպի Աղբրագան, որովհետև Շահռուհը արդեն վերադարձել էր» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Սուլթան Մուրադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մուրադ II-ը – Մ.Ֆ.**) և էմիր Ղարա-Յուսուֆը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Ղարա-Յուսուֆ – Մ.Ֆ.**) ընկերական և մոտերսիկ հարաբերություններ ունեին, այդ պատճառով Իսբանդերը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) երիտասարդության հետ ուղևորվեց Ռում: Ռումի իշխանությանը, սակայն, հպարտության և անիմաստ ամբարտաճանության պատճառով, նա իրավիճակը չներկայացրեց և խաբեց Ռումի սուլթանին: Օգտագործելով ուժ և դաժանություն՝ նա հարձակում կատարեց ու ձեռք մեկնեց ժողովրդի գույքին: Այդ պատճառով էլ սուլթան Մուրադը ապահովության համար բանակ ուղարկեց և Իսբանդերին առանց պատերազմի հեռացրեց այդտեղից» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո նա (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) եկավ Սեբաստիա և պաշարեց մի քաղաք, ուր մարդիկ փախել էին իր ահից: Սեբաստիայի տուտ երդումով խաբեց նրանց, քաղաքից հանեց հավատացյալների բազմությանը և գերեց անմեղ ու տառապյալ հայրցա ազգի կանանց ու որդիներին, իսկ տղամարդկանց էլ չարարեց իրով ու սրով՝ անասելի տանջանքներով: Այդ ժամանակ Տերիկունը եղած քրիստոնյաները տեսան չարչարվածներին ու գերյակների և լաց ու ողբով գնացին չար բռնավորին և Նեոի կարապետին ընդառաջ, որին անթիվ ու անհամար փրկագին տալով գնեցին նրանցից շատերին և բերեցին, հասցրին վերին կողմերը» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 57):

«Ահա այսպես 7 տարի Սեբաստիայը (Ղարա-Ղոյունկուների էմիրության էմիր **Իսբանդեր – Մ.Ֆ.**) ամեն ինչ հարամ արեց, իսկ հետո 10.000 հոգով ավերեց Միջագետքն և Ռումաց տունը» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

5232 «Երբ Թադրիվիդի Վերադարձավ Հայեա, սակայն, հաղորդագրություն ստացավ, որ Նասար ադ-Դին իբն Դուլդադիդը ճամբար է խփել Քիմուկի մոտ, ուստի նա իր ավագ եղբորը՝ Հայեայի մեծ սենեկապետ Ֆասանին, 150 հեծյալների հետ ուղարկեց Այնթապ, որպես էմիր խոջա Մուրունիի համար համարում, որը այնտեղ էր իջել՝ եգիպտական բանակից բաժանվելուց հետո այն օրվանից ի վեր, երբ այն լքել էր Եգիպտոսը: Հասնելու իր հետ գտնվողների հետ գնաց խոջա Մուրունիի մոտ և մնաց նրա հետ: Հիջրի 839 թվականի Չուլիից անցի 24-ին Ջանիբեկ աս-Սուֆին եկավ նրանց մոտ: Նրա հետ էին Քիրմիշ ալ-Ավարը և էմիր Կումուշբուղան, որը հայտնի էր որպես Ամիր Աշարա՝ Հայեայի երեքսնի էմիրը, որը վաղուց էր հեռացել Հայեայից և միացել Ջանիբեկ աս-Սուֆին: Նրա հետ էին նաև Նասար ադ-Դին Բեկ իբն Դուլդադիդի (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր **Մեհմեդ – Մ.Ֆ.**) բոլոր որդիները, բացի Սուլեյմանից (Չուլբադարյանների էմիրության ապագա էմիր **Սուլեյման – Մ.Ֆ.**): Նրանք իջան Մարջ Դուլուկ, ապա հեծեցին ձիերը և այնտեղից առաջ շարժվեցին՝ Այնթապում հարձակվելու համար խոջա Մուրունիի վրա: խոջա Մուրունը նույնպես ձի հեծեց և իր մամուլներից, ինչպես նաև թուրքմենների ու արաբների ջոկատի հետ ծիպակալեց: Նրանք կռվեցին նրանց դեմ օրվա վերջում և քնեցին այդ գիշեր: Երեքշաբթի օրը՝ Չուլիից անսի 25-ի առավոտյան Ֆասան մեծ սենեկապետը իր թուրքմենների և արաբների զորքով առաջ շարժվեց խոջա Մուրունիի առջև, իսկ Ջանիբեկ աս-Սուֆին էլ իր մոտ 2.000 հեծյալներից բաղկացած զորքով ևս նույնն արեց: Նշված ուժերը նրան ճակատամարտ տվեցին: Նրանք բաժանվեցին երկու մասի՝ մեկը խոջա Մուրունիի և Ֆասան մեծ սենեկապետի գլխավորությամբ, մյուսը՝ էմիր Թամուրեզի ալ-Յուսուֆի ալ-Մուհամմեդիի գլխավորությամբ, որը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան **Բարսեկի – Մ.Ֆ.**) գործադիր քարտուղարն էր Հայեայում: Այս երկու ուժերում էլ կային հավատարիմ թուրքմեններ: Երկու կողմերը բախվեցին և տեղի ունեցավ սարսափելի ճակատամարտ, որի ընթացքում Ջանիբեկ աս-Սուֆին պարտվեց, իսկ էմիր Քիրմիշ ալ-Ավարը և էմիր Զումուշբուղան, ինչպես նաև Ամիր Աշարան, այս երկուսը նրա իշխանության երկու թևերն էին, Ջանիբեկի ուղեկցներից տասնուհին հեծյալների հետ գերի ընկան: Ջանիբեկը մի քանի մարդկանց հետ միասին: Չորեքըրը հետապնդեցին նրանց, բայց չկարողացան հասնել նրանց և վերադարձան: խոջա Մուրունը վերցրեց Քիրմիշին, Զումուշբուղային և նրանց, ովքեր այս երկուսի հետ էին, բոլորին շղթայեց և ուղարկեց Հայեա: Նա այս մասին գրեց սուլթանին, որը Հիջրի 840 թվականի Սաֆար ամսի ստացավ այդ հաղորդագրությունը: Մուրահադիի հետ էին էմիր Քիրմիշ ալ-Ավարի և էմիր Զումուշբուղա Ամիր Աշարայի գլուխները, ինչպես նաև հաղորդագրություն, որ երկուսի հետ գերի ընկածները Հայեայում մեջտեղից կիսվել են: Երկու գլուխները ցուցադրվեցին Կահիրեում, ապա սուլթանի հրամանով նետվեցին կոյուղու մեջ և չթաղվեցին: Բարի լուրը օրեր շարունակ հռչակվեց երաժշտությամբ: Սուլթանը ուղարկեցավ և որդա համար իր շնորհակալությունը և գովեստը ուղարկեց Հայեայի փոխարքային ու խոջա Մուրունին: Այդ օրվանից Ջանիբեկ աս-Սուֆին անհաջողության պատճառով նրա հարցը կորցրեց իր կարևորությունը, իսկ մինչ այդ նրան միացել են թագավորներ և մարդկանց բազմություններ» (Իբն Թադրիիիիիի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

5233 «Եվ ահա եմ հաղթեցնում ուղղվեցին Արգինյան: Տեղ հասնելով՝ նրանք տեսան, որ Ջաֆար-բեկը շարունակում է անհնազանդությանը և արդարությունը ոտնահարելով գործել: Ավելին, զայրույթի և գոռոզության պատճառով նա ամրության դռները փակեց: Այդ պատճառով Շեյխ Յուսուֆը բեկը, Ալի-բեկին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.) և Յաղուր-բեկի գիտությանը, միջոց մտածեց և, մեկին ուղարկելով նրա մոտ, ասաց. «Մեր մեծ եղբայրը Յաղուր-բեկն է, բայց նրա թագավորության իրավունք չկա: Դու ես ամենամեծ որդին: Սովորույթն ու կարգը բեգ են դարձնում թագավոր: Արի, թագավորությունը թող իրավունքն է: Մենք բոլորս թող օգնականներն ու ենթականներն ենք»: Այս հաղորդագրությանը հավատարիմ՝ Ջաֆար-բեկը դուրս եկավ բաղաբեգ և ընկալեց: Դետո, նրա երեխաների հետ համաձայնություն գալով, նրանք գրավեցին Արգինյանը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ պատճառով Աղ-Ղոյունյուն թուրքմենները շարժվեցին դեպի Արգինյան» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5234 «Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.) իր եղբայրներ Յաղուր-բեկի, Մուհամմեդ-բեկի, Մահմուդ-բեկի և Շեյխ Յուսուֆ բեկի գլխավորությամբ մի բանակ ուղարկեց Արգինյանի շրջանին տիրելու, իսկ ինքն էլ, դաշտում հավաքելով ուժերը, գնաց Բաբերդի կողմը: Բիչ անց Ջաֆար-բեկի զորքերը դուրս եկան ամրոցից և մարտնչեցին Յաղուր-բեկի դեմ: Յաղուր-բեկը հաղթեց նրանց և նրանց մեծ մասը սպանվեց: Զաղաբացիները, տեսնելով իրենց վիճակը, հուսահատվեցին և խարխալեցին, ինչից հետո ամրության դռները բացելով ու «ալ-աման, ալ-աման» գոչելով, հանձնվեցին Յաղուր-բեկին: Խույություն բեկը բաղաբեգի ղեկավար Յաջի-Մահմուդ Արգինյանի հետ միասին գնաց Բաբերդի ամրոց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

5235 «Այդ ժամանակ Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) Սարուչիչեքից եկավ և, առաջ շարժվելով, հին ընկերության ու հավատարմության հիման վրա զինվորներ ուղարկեց՝ խլիճ-Արսլանին իր մոտ կանչելու համար: Վերջինս իր եղբայր Փիր Հասան բեկի հետ գործ ուղարկեց նրան օգնության: Ավելացված զորքի շնորհիվ Իսթանբուլը ամրացավ Ֆիրաթ գետի մոտ՝ խարպույթի շրջակայքում: Այդ տեղում էլ հենց խլիճ-Արսլանը միացավ Իսթանբուլի բանակին, իսկ հետո բոլորը միասին գործ ուղարկեցին խարպույթի դարպասների մոտ և պատերազմ սկսեցին: Խարպույթի իրավասատար Փահլևան Սեյդ-Ալին Իսթանբուլի զորքից շատերին սպանեց, իսկ սպանվածներից որոշների գլուխներն էլ առան և ուղարկեցին Ալի-բեկին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.)՝ ցույց տալու համար, որ խլիճ-Արսլանը համագործակցում է Իսթանբուլի հետ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո Միրզա Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) անցավ Թաջալիխուրդով և Սարաչիչեքով ու հասավ Մալաթիա: Այստեղ նա, բանի որ Աղ-Ղոյունյուն խլիճ-Արսլան բեկի հետ հին բարեկամական կապ ուներ, կանչեց նրան: խլիճ-Արսլանը եղբայրների հետ միացավ Միրզա Իսթանբուլի և նրանք, անցնելով Եփրատը, կանգ առան խարպուտի մոտ: Խարպուտի կառավարիչ Փահլևան Սեյդի Ալին Միրզա Իսթանբուլի զորքից մի մեծ թվով մարդկանց սպանեց և նրանց գլուխները ուղարկեց Ղարա-Ռաման Թուրքմենի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի - Մ.Ֆ.) որդի Ալի-բեկին (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.):» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5236 «Այս բոլոր դժվարությունների վրա ևս եկավ Իսթանբուլի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) վերադարձի լուրը: Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.), իր եղբայրների և երկրի նշանավորների հետ միասին Իսթանբուլի դեմ գրոհի մասին քննարկում անցկացրեց: Եվրոները համաձայն չէին, սակայն Ալի-բեկը, նրանց կարծիքի հակառակ, հավաքեց բանակը և Մունզուր լեռան մոտով մեծ դժվարությամբ ու ջանքերով իջավ Օվաչիկի շրջան: Իսթանբուլը, լսելով այս տեղեկությունը, խարպույթից եկավ և գնաց Բիլի կողմը: Նրա կողմից շատ ավերածություններ կատարվեցին: Այդ ընթացքում Պիլթեն բեկը իր որդի Բեհլուլին ուղարկեց նրա մոտ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Խարպուտից հեռանալուց հետո Միրզա Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) գնաց դեպի Բիլի և այդ երկրամասը ավերեց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Ապա՝ նա (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) եկավ խարբերդի վրա և ողջ երկիրը ավերեց իրով ու սրով, իսկ տրոսած և ողորմած այդ գավառի ողջ բնակչությանն էլ սգի ու գերության մատնեց» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 57):

5237 «Այնտեղից Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) գնաց Տերջան: Նա ավերեց նաև այդ նահանգը: Դետո, կարծես թափառող, նա լեռն Զեկեց ամրոցը և եկավ Արգինյանի շրջակայքը, ինչից հետո, Մուսա բեկի տունը թալանելով, գնաց Երզրումի կողմը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո Միրզա Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.), բարձրացնելով նվաճման դրոշը, հարձակում գործեց Արգինյանի և Դերջանի վրա» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5238 «Դրանից հետո Միրզա Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.), Արգինյանի և Դերջանի զորքերը հավաքելով, շարժվեց դեպի Երզրում, գրավեց ամրոցը և Ավնիկի ու Կաղզվանի ճանապարհով մեծ շքեղությամբ իջավ Զուխուրասաղ և Սուրմալի, որտեղ էլ ձմեռեց: Նրա եղբայր Ջհանջահ թագավորը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանջահ - Մ.Ֆ.) ձմեռեց Ղալադաշում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այնտեղից Իսթանբուլը (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Իսթանբուլ - Մ.Ֆ.) գնաց Երզրումի կողմը: Նա գրավեց բաղաբեգ և ամրոցը, ինչից հետո Ավնիկի և Կաղզվանի ճանապարհով հասավ Սյուրմեդիի հովտի մեջտեղը, որտեղ էլ կարծ ժամանակով հաստատվեց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

5239 «Բայց պետք է գիտենալ նաև, որ այս օրերին Փիր-Ալի անունով պիղծ իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը (1434-1473) - Մ.Ֆ.), որ նստում էր Ամլու բաղաբեգում, այդ տարի երեք անգամ Արծեշի և Արծեշի երկիրը գերեց ու կողոպտեց: Սա Չարիշատ գյուղում Սկրտիչ անունով ձեռնավորին ութ հոգու հետ ընտանիքով հրի ճարակ դարձրեց, Ասպիսնակ գյուղում սպանեց Դովհանես անունով մի բարեպաշտ ձեռնավորի, իսկ ծառայիս Արիստակես անունով եղբորն էլ անմեղ գառան նման հրի մեջ խորովեցին» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 62):

«Այդ ժամանակ Ամլու բերդում նստող Փիր-Ալի անունով պիղծ իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Ֆ.) եկավ Արծեշի ու Արծեշի վրա, չարչարեց, ունեց սպանեց, երեխաներին էլ գերի տարավ, ընդ որում ծնողները աղեխորով սրտով այրվում էին, բայց ոչինչ չէին կարողանում անել: Այդ ժամանակ նրանք տեսան մի տանուտիրոջ, որը 3 տղայի և 2 կնոջ հետ այնտեղ էր փակվել ու նրանք ոչինչ չէին կարողանում անել: Եվ ահա նրանք այդեցին տունը և այդ մարդիկ բազ նահատակ եղան» (Դովհանես Արծեցի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

5240 «Բայց պետք է գիտենալ նաև, որ այս օրերին Փիր-Ալի անունով պիղծ իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Ֆ.), որ նստում էր Ամլու բաղաբեգում, այդ տարի երեք անգամ Արծեշի և Արծեշի երկիրը գերեց ու կողոպտեց: Սա Չարիշատ գյուղում Սկրտիչ անունով ձեռնավորին ութ հոգու հետ ընտանիքով հրի ճարակ դարձրեց, Ասպիսնակ գյուղում սպանեց Դովհանես անունով մի բարեպաշտ ձեռնավորի, իսկ ծառայիս Արիստակես անունով եղբորն էլ անմեղ գառան նման հրի մեջ խորովեցին» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 62):

«Այդ ժամանակ Ամլու բերդում նստող Փիր-Ալի անունով պիղծ իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Ֆ.) եկավ Արծեշի ու Արծեշի վրա, չարչարեց, ունեց սպանեց, երեխաներին էլ գերի տարավ, ընդ որում ծնողները աղեխորով սրտով այրվում էին, բայց ոչինչ չէին կարողանում անել: Այդ ժամանակ նրանք տեսան մի տանուտիրոջ, որը 3 տղայի և 2 կնոջ հետ այնտեղ էր փակվել ու նրանք ոչինչ չէին կարողանում անել: Եվ ահա նրանք այդեցին տունը և այդ մարդիկ բազ նահատակ եղան» (Դովհանես Արծեցի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

5241 «Բաղդադում հայտնված Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Ասպահան Միրզան (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահան - Մ.Ֆ.), տեսնելով Օսման բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի - Մ.Ֆ.) որդիների ծանր կացությունը և Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ալիին - Մ.Ֆ.) որդիների բանտարկությունը Սպրում, սկսեց հավակնել արքայական իշխանության: Նա գործ հավաքեց և շարժվեց Դիարբեքի կողմը: Սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, ոտքի հանեց Աղ-Ղոյունյուն բանակը՝ պատրաստվելով մարտի և ծակատամարտի: Ասպահան Միրզան որսի համար Սինջար գնաց: Երբ Սուլթան Համզայի զորքը ոտքի եկավ, ճանապարհին Ասպահան բեկի զինակիրներից մեկը կալանավորեց Ղարաջա անունով մի մարդու, որը, սակայն, խաբուր գետը նետվելով, ազատվեց և Սուլթան Համզային տեղեկացրեց. «Ասպահան բեկը մեծ բանակով է եկել»: Այս լուրը լսելով՝ Սուլթան Համզան հավաքեց իր զորքը և հասավ Դեմե գետ, այնուհետև՝ Սուլթանի գետ, իսկ հետո էլ իջավ Ղարադեռ գետ: Ասպահան բեկն, իմանալով Համզայի առաջխաղացման մասին, չկարողացավ առաջ գալ, սակայն դեպի ուղարկեց Ալի-բեկի մոտ՝ օգնություն խնդրելու համար: Ալի-բեկը հազանդիրի գլխավորությամբ Ասպահան Միրզայի մոտ փոթը թվով մի բանի զինվորներ ուղարկեց, որոնք միացան Ասպահանի զորքային: Այդ ժամանակ Սուլթան Համզան իջավ Կոչիդաս գետի մոտ և Մուսա խոջա Յաջիին, Փիր Մուհամմեդին, Փիր Օսման բեկին, Ավդան իբն Ալիին ու Շահ-Ալի-բեկին իր բանակի պահակներ նշանակեց, ինչից հետո իջավ արդեն Նուսայբին: Ասպահան բեկը, տեսնելով քրի տեղը, շարժվեց և Մահմադ Պազարայում ճամբար զարկեց, սակայն հետո այնտեղից ևս տեղափոխվեց ու հասավ Բերկետի շրջանը, որտեղ էլ, Նուսայբին գետի վրայի կամուրջը փլուզելով, հանգրվանեց: Առաջապահները Ալիսեդի շրջանում մարտնչեցին: Չարմանալիորեն կռիվ եղավ

և Ասպահան բեկի նոթարներից երեքը գերեզմարվեցին, իսկ սուլթան Յամգայի առաջապահն էլ հաղթանակ տարավ: Մուսա Քոչա Յաջին կոչվ մեջ քաջություն ցուցաբերեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵²⁴² «Այդ ժամանակ Սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղը – Մ.Ֆ.) խորհրդակցություն անցկացրեց Եմիրների հետ, երբ նրան լուր եկավ, որ Նասար աղ-Դին Բակ իբն Դուլդադիը (Չուլքադարյանների Եմիրության Եմիր Մեհմեդը – Մ.Ֆ.) և նրա հյուր Ջանիբեկ աս-Սուֆին իրենց հետևորդների հետ ներխուժել են իբն Ղահրամանին տարածք: Համաձայնությունն այն եղավ, որ սուլթանը պետք է գնա Սիրիա: Եվ ահա Եմիրները սկսեցին պատրաստվել ծանապարհորդության, սակայն մի քանի օր անց դա մերժվեց ու նամակներ ուղարկվեցին Սիրիայի փոխարքաներին՝ իբն Ղահրամանին (Ղահրամանյանների Եմիրության Եմիր Իբրահիմին (1423-1463) – Մ.Ֆ.) աջակցելու համար առաջանալով դեպի նրա տարածքը, բանի որ թշնամին գրավել էր Աղձեհիդը և հարձակվել էր այլ ամրոցների վրա» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Երբ Թադրիբիդիդը վերադարձավ Ֆայեպ, սակայն, հաղորդագրություն ստացավ, որ Նասար աղ-Դին իբն Դուլդադիը (Չուլքադարյանների Եմիրության Եմիր Մեհմեդ – Մ.Ֆ.) ճամբար է խլիել Զինուկի մոտ, ուստի նա իր ավագ եղբորը՝ Ֆայեպի մեծ սենեկապետ Հասանին, 150 հեծյալների հետ ուղարկեց Այնթապ, որպես Եմիր խոջա Սուդունի համար համալրում, որը այնտեղ էր իջել՝ եգիպտական բանակից բաժանվելուց հետո այն օրվանից ի վեր, երբ այն լքել էր եգիպտոսը: Հասանը իր հետ գտնվողների հետ գնաց խոջա Սուդունի մոտ և մնաց նրա հետ: Հիջրի 839 թվականի Չուլիհջա ամսի 24-ին Ջանիբեկ աս-Սուֆին եկավ նրանց մոտ: Նրա հետ էին Զիրմիշ ալ-Ավարը և Եմիր Կուսուբունյան, որը հայտնի էր որպես Ամիր Աշարա՝ Ֆայեպի երբեմնի Եմիրը, որը վաղուց էր հեռացել Ֆայեպից և միացել Ջանիբեկ աս-Սուֆիին: Նրա հետ էին նաև Նասար աղ-Դին Բեկ իբն Դուլդադիի (Չուլքադարյանների Եմիրության Եմիր Մեհմեդ – Մ.Ֆ.) բոլոր որդիները, բացի Սուլեյմանից (Չուլքադարյանների Եմիրության ապագա Եմիր Սուլեյմանից – Մ.Ֆ.): Նրանք իջան Սարջ Դուլուկ, ապա հեծնեցին ձիերը և այնտեղից առաջ շարժվեցին՝ Այնթապում հարձակվելու համար խոջա Սուդունի վրա: Խոջա Սուդունը նույնպես ձի հեծեց և իր մամուլների, ինչպես նաև թուրքմենների ու արաբների ջոկատի հետ ծիավարեց: Նրանք կռվեցին նրանց դեմ օրվա վերջում և քնեցին այդ գիշեր: Երեքշաբթի օրը՝ Չուլիհջա ամսի 25-ի առավոտյան Հասան մեծ սենեկապետը իր թուրքումների և արաբների զորքով առաջ շարժվեց խոջա Սուդունի առջև, իսկ Ջանիբեկ աս-Սուֆին էլ իր մոտ 2.000 հեծյալներից բաղկացած զորքով ևս նույնն արեց: Նշված ուժերը նրան ճակատամարտ տվեցին: Նրանք բաժանվեցին երկու մասի՝ մեկը խոջա Սուդունի և Հասան մեծ սենեկապետի գլխավորությամբ, մյուսը՝ Եմիր Թամուրբեկ ալ-Յուսուֆի ալ-Մուաեդդինի գլխավորությամբ, որը սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսեղ – Մ.Ֆ.) գործադիր բարոտուարին էր Ֆայեպում: Այս երկու ուժերում էլ կային հավատարմի թուրքումներ: Երկու կողմերը բախվեցին և տեղի ունեցավ սարսափելի ճակատամարտ, որի ընթացքում Ջանիբեկ աս-Սուֆին պարտվեց, իսկ Եմիր Զիրմիշ ալ-Ավարը և Եմիր Զուսուբունյան, ինչպես նաև Ամիր Աշարան, այս երկուսը նրա իշխանության երկու թևերն էին, Ջանիբեկի ուղեկիցներից տասնութ հեծյալների հետ գերի ընկան: Ջանիբեկը մի քանի մարդկանց հետ փախավ: Չորեքը հետապնդեցին նրանց, բայց չկարողացան հասնել նրանց և վերադարձան: Խոջա Սուդունը վերցրեց Զիրմիշին, Զուսուբունյանը և նրանց, ովքեր այս երկուսի հետ էին, բոլորին շղթայեց և ուղարկեց Ֆայեպ: Նա այս մասին գրեց սուլթանին, որը Հիջրի 840 թվականի Սաֆար ամսի ստացավ այդ հաղորդագրությունը: Սուլթանը նրանց հետ էին Եմիր Զիրմիշ ալ-Ավարի և Եմիր Զուսուբունյան Ամիր Աշարայի զուլմները, ինչպես նաև հաղորդագրություն, որ երկուսի հետ գերի ընկածները Ֆայեպում մեքստեղից կիսվել են: Երկու զուլմները ցուցադրվեցին Կահիրեում, ապա սուլթանի հրամանով նետվեցին կողովուրդ մեջ և չթաղվեցին: Բարի լուրը օրեր շարունակ հռչակվեց երաժշտությամբ: Սուլթանը ուրախացավ և դրա համար իր շնորհակալությունը և գովեստը ուղարկեց Ֆայեպի փոխարքանին ու խոջա Սուդունին: Այդ օրվանից Ջանիբեկ աս-Սուֆիի անհաջողության պատճառով նրա հարցը կորցրեց իր կարևորությունը, իսկ մինչ այդ նրան միացել են թագավորներ և մարդկանց բազմություններ» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵²⁴³ «Այդ ժամանակ Այի-բեկը (Աղ-Ղուլունյանների Եմիրության Եմիր Ային – Մ.Ֆ.) հնարավորություն գտավ և համարյա անդիմադրելի բանակով Ամիրից հարձակվեց Սարդին Նահանգի վրա: Այն Նահանգից նա որոշ տարածքներ թալանեց և վերադարձավ Ամիր» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Ասպահանը (Ղարա-Ղուլունյանների Եմիրության Նախկին Եմիր Ասպահանը – Մ.Ֆ.) երկու տարի սպասեց, ապա իր զորքերը գումարեց, ելավ իր եղբայր Ծահ-Մահմուդի դեմ և գրավեց ողջ Բաբելացոց աշխարհը: Այդ ժամանակ Ծահ-Մահմուդ, փախչելով եղբորից, ընկավ չաղաթայների ձեռքը, որոնք սպանեցին նրան, իսկ նա խաղաղաբար ու բրիտաններին մարդ էր և շատերն ասում էին նույնիսկ, թե Բրիտանի ծառա էր: Այն Ասպահանը արյունով լցրեց Բաբելացոց աշխարհը, վերցրեց այնտեղի գանձերը և թաքցրեց, ընդ որում գանձերը թաքցնողներին նա սպանում էր, ոչ տաջիկ էր խնայում, ոչ ասորի: Նա նաև ավերեց ու գերեց Մոսուլը, Սեջարը, Թելաբը և ողջ երկիրը, ապա եկավ Ջազիրի վրա, ուր անհաջիվ արյուն թափեց: Նա հարձակվեց Մերտինի վրա և 30 բրիտանյա սպանեց» (Թովմա Մեծոփեցի «Լեևի-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 42):

⁵²⁴⁴ «Այս լուրը հասավ Սուլթան Ֆամգային (Աղ-Ղուլունյանների Եմիրության ապագա Եմիր Համգա-բեկին – Մ.Ֆ.) և նա իր ինն ընկերներին՝ Հասանկեֆին և Ջազրայի տերերին, մոտ մարդիկ ուղարկեց: Եվ ահա, բանի որ իրենց շատ էին տառապել Ղարա-Ղուլունյանի իշխանությունից ու շատ ավեր և հալածանք էին տեսել, Ջազրայի կառավարիչ Արդալ-բեկը (Բոհթանի Եմիրության Եմիր Արդալը (1437-1455) – Մ.Ֆ.) միացավ Սուլթան Ֆամգային: Մեյիթ Խալիֆի (Էյուբյանների Եմիրության Եմիր Սալահ-էդ-Դինի (1433-1452) – Մ.Ֆ.) հրամանատարության ներքո գտնվող Հասանկեֆի գոթը և նրա կողքին գտնվեց: Երկու բանակները մոտ երկու ամիս դիմակայեցին միմյանց՝ պարբերաբար մարտեր մղելով: Վերջապես բռնկվեց մարտի և հպարտության կրակը: Ուժեղ բազմություն հավաքելու պատճառով, Աղ-Ղուլունյանի բանակը գրեթե ամբողջությամբ ոչնչացավ: Այդ ժամանակ Ինսե Խալիֆի որդի Մուհամմադը փախավ Սուլթան Ֆամգայից և պատասխարկեց Այի-բեկի մոտ՝ հայտնելով Ասպահանի (Ղարա-Ղուլունյանների Եմիրության Նախկին Եմիր Ասպահան – Մ.Ֆ.) և Սուլթան Ֆամգայի մասին լուրերը...: Սուլթան Ֆամգան, բանակի ղեկավարների հետ խորհրդակցելով, որոշեց Ասպահան բեկի քանդած կամրիջի վրայով անցնել Նուսայբին գետը և հարձակվել Ասպահան բեկի վրա, բանի որ այլ ճանապարհով անցնելը դժվար էր: Նրանք շարժվեցին դեպի կամրիջ: Մինչ այդ, ընկնելով անօգնականության և սննդի դժվարությունների մեջ, Ասպահան բեկն իր բանակից որոշ զինվորների Իսա բեկի և հազանիդարի Համգայի ու այլ հրամանատարների հետ միասին ուղարկել էր Այի-բեկի մոտ, իսկ Մեգիի Չուրանը, Ջենաթ բեկը և Մահմուդ Բադուն էլ 4.000 հոգով ուղարկվել էին հացահատիկ ու անասուններ հավաքակցելու համար: Սրանք հասան մինչև Կոչիսարը: Ապա Մուհամմադ Քոչա Յաջը Մարդիկի բերդից Սուլթան Ֆամգային տեղեկացրեց, թե. «Ասպահան բեկի զինվորների մեծ մասը այստեղ է: Հնարավորությունը գրավիչ է, այսօր գործի օրն է»: Սուլթան Ֆամգան շարժվեց, իր հետ տանելով ժողովուրդին ու զորքը, ուղղվեց Ասպահան բեկի վրա: Այի Մամաշն ու Ակմանը հատուկ առաջ ուղարկվեցին: Այդ ընթացքում հաղորդեցին, սակայն, որ Ասպահան բեկը սուլթան Ֆամգայի մասին լուրը ստացել է և գարտնիք բացվել է: Սուլթան Ֆամգան, ջուրը վերահսկելու համար, գրավեց ճամբարի շրջակայքը և անցավ հարձակման: Նրա հարձակման մասին լսելով՝ Ասպահան բեկը ևս գործողության անցավ: Հետո շարքերն անարհուլվեցին և աջ, ձախ, կենտրոն ու պահակային ստորաբաժանները կարգավորվեցին: Իրար ուղղված նետերը, ինչպես ծածկված աղոթարաններում նստածների աղոթքը, բացեցին իրանց բարեբախտության թևերը, իսկ բարկացած սրտերն էլ հատվում էին սրերի կողմից, երբ դրանք, ուր հասցնում, ասնետուր ու խորը թափանցում էին...: Սուլթան Ֆամգայի ձախ թևում գտնվող Համգա Յաջի որդի Մուլան, Բեյթաջի որդի Մուհամմեդը և Չեյեթի Մուսուլլին հաղթեցին իրենց հակառակորդներին ու թալանեցին Ասպահան բեկի ճամբարը: Այդ պահին Ասպահան բեկը կանանց հետ կանգնած «Լեյլի, Լեյլի» էր երգում: Եվ ահա Հիլայի կառավարիչը Վերմիշը, Սալթուն և Յաջի Մուբարակը կարգավորեցին Ասպահան բեկի ձախ թևը և նրա հրամանով հարձակման անցան: Նրանք հաղթեցին Սուլթան Ֆամգայի նոթարին: Սաղաթարը խիզախորեն կռվեց: Վերմիշը և Յաջի Մուբարակը ազնվորեն պայթարեցին: Աղ-Ղուլունյաններից Մուսա Քոչա Յաջին, Բուրաթ բեկը, Փահլևան Իրիսը և Արաիզգեդին իբն Յաջին ևս, սակայն, պայթարում էին և վառ մարտում Չուհալ աստղի նրանց ճակատին հող ցանցին: Խալիլը ևս քաջություն ցուցաբերեց: Ի վերջո Ասպահան բեկը պարտվեց և, մեծ արյուն կորցնելով ու իր եղբայրների թողնելով հակառակորդի ձեռքերում, փախուստի ուղին դարձրեց Բադդարի կողմը...: Մյուս կողմից էլ՝ Սուլթան Ֆամգան ինքնաձիով թշնամու գալուստը: Ամբողջացրեց իր զորքերը և շտապեց նրանց սնուցել: Երբ Ասպահան Միդգան բազմամարդ բանակով հասավ Սինջար, ուղեց հանկարծակի հարվածով հարձակվել Սուլթան Ֆամգայի վրա, սակայն ի վերջո հրաժարվեց այդ քայլից և Մահմեդ-Բազարի տեղում սկսեց ձմեռել: Այն ժամանակ Ջազիրայի կառավարիչ Արդալ-բեկը (Բոհթանի Եմիրության Եմիր Արդալը – Մ.Ֆ.) և Հասանկեֆի կառավարիչ Մեյիթ Խալիֆը (Էյուբյանների Եմիրության Եմիր Սալահ-էդ-Դին – Մ.Ֆ.) եկան ու միացան Սուլթան

Համաձայն: Մոտ երկու ամիս այդ երկու բանակները նստած էին միմյանց դիմաց: Երբ Ասպահան Միրզայի պաշարը սպառվեց, նա Իսա բեկին և գանձապետարանապետ Համազային 4.000 հեծյալի հետ ուղարկեց Մարդինի կողմ՝ հացահատիկ հավիշտակելու: Սուլթան Համզան պահը որսաց և արագ շարժվեց Ասպահան Միրզայի վրա՝ շարելով զորքը նրա առաջ...: Այնուհետև երկու բանակներն անեզր ծովի ալիքների պես խառնվեցին միմյանց և այնպիսի փոշի բարձրացավ, որ մարդկանց ու հայացքների միջև վարագույր իջավ...: Սուլթան Համզայի ծախս թևից Մահմեդ Համզա Պաշայուն, Չեղեքի Մուտլուլուն և Մեհմեդ բեկ Բեթթաշին հարձակվեցին Ասպահան Միրզայի աջ թևի վրա ու նրա շարքերը բշտեցին, իսկ Ասպահան Միրզայի կողմից էլ Թանգրիվերմիշը և Ջաջի Մուբարաքը ջախջախեցին Սուլթան Համզայի մյուս թևը: Բուղաղ բեկ Պոնևաթը քաջակորուստ մի քանի բահադրների հետ առաջ ելան և այնպիսի սաստիկ մարտ մղեցին, ինչպիսիք հինը չէր հիշում: Խոշոր կոտորածից և ծանր ջանքերից հետո Ասպահան Միրզան թողեց իր որդիներին և, աչքերից արտասուք իռնելով, տրտմությամբ ու խառնաշփոթով ընկավ Բաղդադ: Սուլթան Համզայի ձեռքը մեջ հաղողություն ընկավ և նա շարժվեց Ամիդի կողմ: Իր հերթին Ասպահան Միրզայի այն բանակը, որը գնացել էր Մարդին, բանը բանից անցնելուց հետո միացավ նրան: (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ասպահանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Մերտինի վրա և 30 քրիստոնյա սպանեց, իսկ Մերտինի տերը՝ Օթմանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռումանի - Մ.Ֆ.) որդի սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.), նրան ընդամառ ելավ և խլեց նրա ողջ զորքն ու կողոպուտը: Ասպահանն ինքը, ինչպես արդեն ասացինք, մազապուրծ փախավ նրա ձեռքից, որովհետև անտեղների արյան աղաղակն առ Մատված կորստյան մատնեց նրան ու նրա զորքերը» (Թավա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 42):

⁵²⁴⁵ «Եվ ահա Մուհառամ ամսի 22-ին սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկին - Մ.Ֆ.) հաղորդագրություն եկավ, որ Ղավբակի փոխարքան Մուհառամ ամսի 15-ին այդ շրջանների մի շարք փոխարքանների և մոտ 2.000 հեծյալների հետ գնացել ու հարձակվել էր Նասար աղ-Ղին իբն Ղուլդաղիորի (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Մեհմեդը - Մ.Ֆ.) վրանների վրա, որը Ջանիբեկ աս-Սուֆիի հետ միասին ճամբարել էր Մարաշից հետ երկու օրվա հեռավորության վրա գտնվող մի վայրում: Նրանք թալանել և այրել էին այնտեղ եղածը, իսկ Իբն Ղուլդաղիորը և Ջանիբեկ աս-Սուֆին էլ մի փոքր խմբի հետ փախել էին: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ նրանց ուժերը Սուլեյման իբն Նասար աղ-Ղին իբն Ղուլդաղիորի հետ էին և պաշարում էին Փոքր Ասիայի Զայսարիան: Սուլթանը ուրախացավ Ղավբակի փոխարքային ուղարկեց մի պատմունձան ու իր շնորհակալությունը» (իբն Թաղիբիբի Վելու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵²⁴⁶ «Բայց պետք է գիտենալ նաև, որ այս օրերին Փիր-Ալի անուկով պիժո իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Ֆ.), որ նստում էր Ամլու բաղաբում, այդ տարի երեք անգամ Արժեշի և Արժեկի երկիրը գերեց ու կողոպտեց: Սա Չարիշատ գյուղում Սկրտիչ անունով ձեռնավորին ութ հոգու հետ ընտանիքով իրի ծարակ դարձրեց, Ասիխանսկ գյուղում սպանեց Հովհաննես անունով մի բարեպաշտ ձեռնավորի, իսկ ծառայիս Արիստակես անունով եղբորն էլ անտեղ գառան նման իրի մեջ խորովեցին» (Թավա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 62):

«Այդ ժամանակ Ամլու բերդում նստող Փիր-Ալի անուկով պիժո իշխանը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Ֆ.) ելավ Արժեշի ու Արժեկի վրա, չարչարեց, ոմանց սպանեց, երեխաներին էլ գերի տարավ, ընդ որում ծնողները աղետորով սրտով այրվում էին, բայց ոչինչ չէին կարողանում անել: Այդ ժամանակ նրանք տեսան մի տանուտիրոջ, որը 3 տղայի և 2 կնոջ հետ այնտեղ էր փակվել ու նրանք ոչինչ չէին կարողանում անել: Եվ ահա նրանք այդտեղից տունը և այդ մարդիկ բաց նահատակ եղան» (Հովհաննես Արժեկի «Հիշատակարան 1438 թվականի»):

⁵²⁴⁷ «Ասպահան բեկի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.) դեմ մարտը վերջացնելուց հետո Սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.) նորից հավաքեց զինվորական ուժերը և սկսեց զբաղվել Ամիդի կողմ գնալու գործով: Այս լուրը տարածվեց և, երբ իր եղբայր Ալի-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ալին - Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, նա իր որդի Սահիբ Կիրանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանին - Մ.Ֆ.) ասաց. «Այս երկրի վիճակը ողբալի է: Եղբայրներդ Սարի բանտից չեն ազատվել: Եթե դու հավակնում ես գաիր, ստիպվում ես թողնել Հարպուտի ամրոցը և գալ այստեղ, որովհետև երկրի հարսը թո՛ղ օրինյալ որդուս, Նշանածն է»: Սա Սահիբ Կիրանին հասնելուց առաջ, սակայն, Հարպուտում ժանտախտ էր բռնկվել: Եվ ահա Սահիբ Կիրանին Հարպուտում պահած և նրա կողմից ամրոցը Շամլուներին հանձնելը հետաձգած տեղի համայնքը, մտահոգ լինելով, որ Սահիբ Կիրանին որևէ դժբախտություն կպատահի ու անցյալում և ապագայում Ալի-բեկին ցուցաբերած իրենց անկեղծությունը կկորցնեն, ամաչելով ու անհանգստանալով, ցանկացավ, որ նա ճանապարհի ընկնի: Ալի-բեկի հեռու գտնվելու պատճառով, սակայն, այդ որդուստի ամրոցը ուշացավ: Սահիբ Կիրանի մայրն այնտեղ էր և նրան գրեցին իրավիճակի մասին: Հրավիրեցին, որ նա գա և ամրոցը վերցնի նրա ձեռքերին: Սահիբ Կիրանն իր հերթին, ամրոցում սպասելով և այն Շամլուներին չհանձնելով, երկնում էր, որ դա կարող է իր հորը անհնազանդություն թվալ: Սահիբ Կիրանի մայրն ուզում էր, որ նա գնա Յադուբ-բեկի մոտ՝ Արզինջանի կողմը: Հետաքրքիրն այն է, որ նախկինում էլ նրա տաղանդավոր ամուսինը նրան նախաձեռնել և խոստացել էր, որ եթե նա գա, նրան կվերապահի Ղարաիսաբը: Սահիբ Կիրանը հենց այդ նպատակի համար հեռացավ Հարպուտից: Սահիբ Կիրանի օրբազան և մայրը դրանից հետո ամրոցի բնակիչների խնդրանքով եկավ և վերցրեց ամրոցի կառավարումը: Այդ պահին Ալի-բեկի ուղեկիցը հասավ Սահիբ Կիրանին և իրավիճակը ներկայացրեց: Ուղեկիցի ժամանումը և երկիրն իրեն թողնելու ավետիսը վախից ազատություն պարգևեց Սահիբ Կիրանին և նա լիախույս շարժվեց իր հոր կողմը: Իր հերթին, դեռևս մինչև մեծ հորը ներկայանալ, Ալի-բեկը Ամիդը հանձնել էր մի վստահված անձի: Ծանապարհին հայրը և որդին հանդիպեցին իրար, ինչից հետո Սահիբ Կիրանը իր թույլտվությամբ շարժվեց Ամիդի կողմը, իսկ Ալի-բեկն էլ գնաց հարպուտ: Որդիներին Միսրի բանտից ազատելու իույսով նա հարապույժ հանձնեց Մալաթիայի բնակիչներին, որոնց գնալովորը Սարու Հանին էր (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Մեհմեդը - Մ.Ֆ.): Այնուհետև Ալի-բեկը Գյուլջուկի ճանապարհով շարժվեց Յադուբ-բեկի կողմը: Այդ ընթացքում նրա որդիները ևս արդեն ազատվել էին Սարից և նրանք շարժվեցին իրենց հոր մոտ: Երբ նրանք իմացան, որ իրենց հայրերը Գյուլջուկի ճանապարհով շարժվում են դեպի Արզինջան, նրանք ևս Նույն ճանապարհով գնացին նրա հետևից՝ հոր պատիվն Արզինջանի կողմում պահելու համար: Հետո բոլորը միասին ներկայացան Յադուբ-բեկին: Եվ այսպես, Սահիբ Կիրանը մտավ Ամիդ բաղաբը, իսկ Ալի-բեկի՝ Հարպուտ շարժվելուց երեք օր անց էլ Սուլթան Համզան իր զորքով, գնեցով ու զինանոցով ամրացավ Ամիդի մոտ՝ պաշարելով բաղաբը: Նա այնտեղ մնաց 70 օր: Սկիզբ առան մարտեր, սակայն ի վերջո բաղաբի պաշտպաններից մեկը դավաճանեց և մեկ աշտարակը գիշերով հանձնեց բաղաբի դրսում գտնվողներին: Ահա այդպես Սուլթան Համզան մտավ բաղաբ: Ավելի վաղ մարտնչելու և պաշտպանվելու մտադրություն ունեցող Սահիբ Կիրանը, երբ տեղեկացավ, որ մեկ աշտարակը ընկել է թշնամու ձեռքը, որը մեծ բազմությունն մտել է բաղաբ ևս իմբերին ևս փորձել է անցկացնել բաղաբի պատերից ներս, հեռանալուց զատ այլ միջոց չգտավ և վերադարձավ տուն: Նա պատրաստվեց միանալ իր հայտնի հորը, ինչի համար էլ իր մտերիմի հետմիասին Բաբուս-Սուր դարպասով ճանապարհ ընկավ: Վաղ առավոտյան, չնայած բաղաբի շրջապատման և թշնամու ներկայությանը, նա աննկատ անցավ դարպասի միջով ու շարժվեց դեպի Ագիլ ամրոց, որտեղից էլ ապաստանեց հորը փրկող ողորմածության ստվերի տակ: Նրա հասնելուց առաջ, ինչպես նրան ասվեց, Հուսեյն բեկն ու Ջիանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջիանգիրը - Մ.Ֆ.) նույնպես Սարից եկել էին: Ամիդի նահանգից հեռացած հայրը և որդիները միասին հանդիպեցին Յադուբ-բեկի մոտ: Երբ Սուլթան Համզան մտավ Ամիդ, բաղաբն իրեն չհանձնելու և Ալի-բեկին հավատարմություն դրսևորելու համար բաղաբի մեծերին ու զորքին ստիպեց տառապել՝ զրկելով նրանց իշխանությունից: Բոլորը վտարվեցին՝ հասնելով անկարողության և անօգնականության վիճակի: Կադի Ահմեդին և Ջիանգիրի Ջաջի Յուսուֆին սպանեցին: Բաղաբի բնակիչները տառապեցին և թալանվեցին, սակայն քրիստոնյաներին նեղել թույլ չտվեցին, հակառակը՝ Սուլթան Համզան նրանց հետ բարեկամաբար և առատաբար վարվեց: Նա քրիստոնյա հոգևորականներին բարձրացրեց և զորացրեց՝ նրանց հետ միասին կազմակերպելով ոտքի կանգնելու գործը: Միաժամանակ, սակայն, նա տեղեկացրեց իսլամ գիտնականներին, որ նրանք գնահատեն իրավիճակը և համապատասխան բայեր ձեռնարկեն» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.) մեծ զորքով շրջապատեց Ամիդի բերդը՝ դարձնելով այն իր նվաճման նպատակը: Զառառուն օր անց բերդի պահապան քրիստոնյաները այն հանձնեցին նրան: Այդ ժամանակ Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) որդի Հասան փաշան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) լքեց բերդը և գնաց հոր մոտ: Սուլթան Համզան Ամիդը վերցնելուց հետո սպանեց բաղաբի երկու նշանավոր մարդկանց՝ Ղազի Ահմադին և Ջաջի Յուսուֆին, ինչպես նաև թալանեց ժողովրդի մեծ մասին: Քրիստոնյաներին, սակայն, նա այս կամ այն եղանակով ոչ մի վնաս չտվեց» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Հաղորդագրությունում նաև նշվում էր, որ Մարդինի և Արկնի կառավարիչ, էմիր Համզա իբն Ղարա-Յուլուքը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.) իր եղբայր Ալի-բեկին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ալին - Մ.Ֆ.) վնդել է Ամիդ բաղաբից և գրավել է այն նրաձից» (իբն Թաղիբիբի Վելու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵²⁴⁸ «Եվ սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկը - Մ.Ֆ.) հաղորդագրություն եկավ Ջանիբեկ աս-Սուֆիի մահվան մասին...: Նրա մահվան մասին պատմվում է հետևյալը: Երբ նա և իբն Ղուլդաղիորը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Մեհմեդը - Մ.Ֆ.) այդ տարվա Մուհառամ ամսին Ղավբակի փոխարքայի կողմից անակնկալի եկան, ինչպես պատմվել է, ու պարտվեցին, իբն Ղուլդաղիորը սկսեց առել նրան: Այդ օրվապից նրանք բաժանվեցին: Եվ ահա իբն Ղուլդաղիորը, ցրելով զորքերը, գնաց Ռումի ուղղությամբ, մինչդեռ Ջանիբեկ աս-Սուֆին ապաստան

փնտրեց Ղարա-Յուլուկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) որդիներ Մուհամմեդին և Մահմուդի մոտ: Եվ ահա, երբ նա եկավ նրանց մոտ, նրանք պատվեցին նրան և տեղավորեցին իրենց մոտ: Այնուհետև Յալեայի փոխարքա Թադրիվիլիմը ավերող ուժով դավադրություն կազմակերպեց նրա դեմ և շարունակեց դա անել այնքան ժամանակ, մինչև որ համոզեց այս երկուսին, այսինքն՝ Մուհամմեդին և Մահմուդին, որ Ղարա-Յուլուկի որդիներն էին: Նա նրանց գումար խոստացավ, եթե նրանք բռնեն Ջանիբեկի աս-Սուֆիին: Ջանիբեկն իմացավ այս մասին և այդ հարցի շուրջ խորհրդակցեց իր ընկերների հետ: Նրանք խորհուրդ տվեցին նրան փախչել որևէ շրջան: Ջանիբեկը շտապեց և իր ընկերների ու մոտ 20 հեծյալների հետ կանգնեց փոխելու համար թողնել այս երկուսին: Ղարա-Յուլուկի հետևորդները, իրենց հերթին լսելով այս մասին, նստեցին ձիու վրա և հասան նրան: Նա մարտնչեց նրանց դեմ, սակայն նետը հարվածեց նրան, որի պատճառով նա ընկավ ձիուց: Նրանք բռնեցին նրան և բանտարկեցին իրենց մոտ: Սա տեղի ունեցավ այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսի 25-ին, ուրբաթ օրը: Պաշտոն օրը նա մահացավ: Այդ ժամանակ նրա գլուխը կտրեցին և տարան սուլթանին: Սա ամենահայտնի պատմությունն է, սակայն նաև ասվում է, որ Ջանիբեկ աս-Սուֆին մահացել է ժանտախտից, իսկ այն երկուսը թաքցրել են դա, հետո կտրել են նրա գլուխը և ուղարկել Թադրիվիլիմին: Ես ասում եմ, որ ճիշտ է առաջին պատմությունը, որը շրջանառվում է տղամարդկանց շրջանում» (իբն Թադրիբիլիմի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

5249 «Ամիրոգ գրավելուց հետո Ղարա-Յուլուկի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուլուկի – Մ.Ֆ.) որդի հաբանդերը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) Աղբազանը վերցնելու նպատակով ելավ Սուրբնուրի շրջանից: Այդ օրերին հաբանդերը վերադարձրվեց Թավրիզի աթոռին: Նա Թավրիզը վերցրեց իր կառավարման ներքո: Նրա եղբայր Ջհանշահ Սիրգան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.), սակայն, նույնպես Ղալադաշի շրջանից առաջացավ և հասավ Արդեբիլ: Միաժամանակ, մեծ էմիրներից Չաբուրու Վիստամ բեկի որդի Բայազետ բեկը, նրա մարդիկ և Շիրվանի որոշ էմիրներ Սերավի ճանապարհով մեծ հպարտությամբ ևս շարժվեցին Ջհանշահ Սիրգանի եղբորը վտարելու ու Թավրիզը գրավելու համար: Իրոք, չնայած այն բանին, որ նրանք նրա հետ վտանգների մեջ ջանքեր էին կրել, հաբանդերի նոքարները չէին տեսնում նրա պաշտպանությունը և խնամքը ու կորցրին նրանից ամեն մի հույս: Նրանք զգացին, որ նրա պետական աստղը մարում է, իսկ Ջհանշահ Սիրգանի զորությունն էլ առաջանում է հորիզոնից դեպի կեսօրի երկնակամար: Եվ ահա, երբ շարքերը կազմվեցին և դեմ-դեմ կանգնեցին, նրանք սկսեցին հաբանդեր Սիրգանի զորքը կայծերի նման ցրելու և Ջհանշահ Սիրգանի հետ միավորվելու հնարավորությունն որոնել: Ջհանշահ Սիրգան իջավ Մարանդ: Այդ շրջանը դարձավ նրա մեծահոգի արշավանքի վայրը: հաբանդեր Սիրգան նույնպես Թավրիզից դուրս եկավ և Սուֆյան տարածքի ճանապարհով հասավ Ղեֆթ-Չեշմե: Երբ երկու կողմերի միջև երեք փարսախ հեռավորություն մնաց, այդ ժամանակ հաբանդերի պետության ստորաբաժանումներից մեկը՝ Ղարամանլու Փիրին, նրանից դիմեց փախուստի դեպի Ջհանշահի դուռը: Այս իրավիճակը հաբանդերին մեծ տագնապի և վշտի մեջ գցեց: Հպարտության և ազատության հիմարությունը տիրեց նրան: Եվ ահա նա, անհաջողությունների ցնցուղի տակ բաշեղվով փախուստի ճառագայթը, իր գանձերով, կանանցով և որոշ որդիներով շարժվեց Ալինջալի արդի կողմը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Գարնան սկզբին, երբ օրը և գիշերը հավասարվում են, Սիրգա հաբանդեր Թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) մեծ էմիրների ուղեկցությամբ Չուխուրասադից և Սուրմարու ձմեռոցներից շարժվեց և գնաց պետական նստավայր Թավրիզ: Նրա եղբայր Ջհանշահ թագավորը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) իր հերթին դուրս եկավ Ղալադաշի ձմեռոցից, հասավ Արդեբիլ և, էմիր Բայեզետ Բիստամի ու Շիրվանի մի շարք էմիրների հետ դաշինք կնքելով, անսահման փառքով ու շքեղությամբ Սերաբի ճանապարհով իր զորքի դուռը բարձրացրեց դեպի Թավրիզ: Այդ երանելի իշխանի իր բանակը կանգնեցրեց Սարանի շրջակայքում: Սիրգա հաբանդերն էլ, պատերազմելու վճռով լքելով Թավրիզը, կանգ առավ Սոֆյանի Ղեֆթչեշմում: Այդ ժամանակ Փիրի Ղահրամանլուն, մոռանալով իրեն արած Սիրգա հաբանդերի բարությունները, միացավ Ջհանշահ թագավորին և այդ կերպ հաբանդերի բանակը թուլացրեց ու այելված: իր հերթին, կանքի համար վախճանվով՝ Սիրգա հաբանդերը Գյուշին ճանապարհով գնաց Ալինջա ամրոց, բանի որ նրա որդիները, կանայք և գանձարանը այնտեղ էին» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Յիջրի 839 թվականի Մուհառամ ամսի 1-ին Սիրգա Շահուհը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհ – Մ.Ֆ.) Ռեյի ձմեռոցներից ուղղվեց դեպի Թավրիզ: Բավական էր լիակատար իշխանության տիրող տիրակալին արշավանքի ելնել, երբ Սիրգա հաբանդեր թուրքմենը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) թողեց Թավրիզը և դիմեց փախուստի: Նրա եղբայր Սիրգա Ջհանշահ խանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.), ի տարբերություն իր եղբոր, դիմավորեց Շահուհին ջախճալի ինչպես դիմավորում են հավերժական երջանկությունը, և նա բարձրացվեց դեպի արքայական ողորմածությունը ու պետական շքեղությունները: Սիրգա Շահուհը բարեհաճեց կանգ առնել Թավրիզ թաղաքում, որը ժամանակ մնաց այնտեղ, կարգի գցեց Աղբազան մարզի գործերը և Ռաբիա աս խանի 8-ին ելավ ձմեռելու Առանյան Ղարաբաղում: Գարնան սկզբին նա ուղղվեց դեպի Ուլան և այնտեղ այդ մարզի նկատմամբ իշխանությունը վերահասնձնարարեց Սիրգա Ջհանշահ իբն Ղարա-Յուլուկին: Դրա կապակցությամբ նա նրան վերին իրավաստյան տվեց, ախազված իր կնիքով, և նրա ձեռքը հանձնեց կառավարման ասնձերը՝ այդ վիլայեթի սկիզբն ու վերջը: Նրան և նրա նոքարներին նա արքայական պատվեց ու, ողորմած լինելով նրանց հանդեպ, վերադարձավ խորասան: Յիջրի 840 թվականին Սիրգա հաբանդեր իբն Ղարա-Յուլուկը ելավ Ռուսլու իր եղբայր Սիրգա Ջհանշահի շահի դեմ, որին Սիրգա Շահուհը դրել էր Աղբազանը կառավարելու: Հակառակորդները իրար հանդիպեցին Թավրիզի մոտ գտնվող Սոֆյան կոչվող վայրում: Արդյունքում Սիրգա հաբանդերը ջարդվեց և պատսպարվեց Ալանլուկ կոչվող ամրոցում» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանյանի և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Այդ տարվա Ջուլմադա ամսի 8-ին սուլթանը հաղորդագրություն ստացավ, որ հաբանդեր իբն Ղարա-Յուլուկը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) ծամբար է խիլել Թավրիզ թաղաքի մոտ, իսկ նրա եղբայր Ջահան Շահ իբն Ղարա-Յուլուկն (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) էլ, որ տեղակալված էր այնտեղ Շահուհին իբն Լենկթեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհ – Մ.Ֆ.) անունից, դուրս է եկել նրա դեմ: Նրանց միջև տեղի է ունեցել սարսափելի ճակատամարտ, որի ընթացքում հաբանդերը փախել է Թավրիզի տարածքում գտնվող Ալինջա ամրոցը» (իբն Թադրիբիլիմի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Իսկ նա, ով իր երկրորդածների կամքը կատարում է ու լսում է նրանց աղոթքները՝ անմեղների աղոթքներով օգնության հասավ և ահա տկարացրեց այդ Սեանդարին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) իր զորքերի, սիրելի եղբայրների ու ազգականների աջակցով: Սա եկավ, հասավ իր եղբոր մոտ, որի անունը Ջհանշահ (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) էր և որին Շահուհը կարգել էր իր ազգերի ու մեր աշխարհի վրա որպես իշխանավոր: Նա պատերազմով եկավ նրա վրա՝ ստածելով, թե իր զորքերը իրենց անձը կրնեն իր համար, ինչպես մի անգամ արեցին, երբ սպանեցին իր եղբայր սուլթան Բուսայիդին, որին նույն Շահուհը կարգել էր մեր աշխարհի վրա, բայց հակառակը ստացվեց, բանից բոլորը լքեցին նրան, փախան և գնացին Ջհանշահ անունով նրա եղբոր մոտ: Արդյունքում Սեանդարն ինքը, մնալով սակավաթիվ մարդկանցով, մագապուրեց եղավ իր եղբորից, գաղտնագողի գնաց երնջակի ամրոցը և մի ողջ ձմեռ այնտեղ անցկացրեց հարեցողությամբ» (Թովմա Մեծուփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետևորդների պատմությունը», գլուխ 58):

«Այդ ժամանակ նա (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) եկավ Երզնկա և ցանկանում էր ձմեռել այնտեղ, բանից մինչև այդ հեծյալներ էին եկել նրա վրա, իսկ ինքը թողել ու փախել էր, որպեսզի նոր հեծելագոր ժողովի» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Յիջր 884 թվականին Շահուհը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհ – Մ.Ֆ.) ելավ, Սեանդարը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) փախավ և երկիրը սասանվեց, իսկ Ջհանշահն (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) էլ Շահուհի փոխարեն պարոն եղավ, որից հետո երկիրը խաղաղվեց» (Թովմա Միխայայան «Սուրբ Հակոբ Վանքի պատմությունը»):

«Սեանդարի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) եղբայր Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) ելավ բերդից ու գնաց Շահուհին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհ – Մ.Ֆ.) մոտ, որը ներքեց նրան, գահը նրան հանձնեց ու հեռացավ, իսկ Ջհանշահն էլ փախուստի մատնեց իր եղբայր Սեանդարին՝ նստելով նրա գահին» (Ռովհաննես Արծելեցի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

«Շահուհը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահուհ – Մ.Ֆ.) գնաց Ջհանշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.) վրա, որը նրա զորության պատճառով իր ողջ հեծելագորով եղբոր (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) վրա դարձավ: Այդ ժամանակ Սեանդարը փախավ եղբորից և անուր երնջակում ամրացավ» (Սարգիս Ախալցխեցի «Յիշատակարան 1438 թվականի»):

5250 «Ջհանշահ Սիրգան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ջհանշահ – Մ.Ֆ.), երբ հասավ իր ուզած վայրին, երիտասարդների և նոր սերնդի հետ միասին, ինչպես ասում են «բոլորը կարծես ծաղկած վարդի փունջ», երկնքի դատաստանի ու անխուսափելի սարսափի պես կարճավորված գործով շրջափակեց Ալինջալի ամրոցը: Այդ ժամանակ պարսիկների հետևում ուղեքրեց ամուր կապված հաբանդերի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր հաբանդեր – Մ.Ֆ.) կանքը և երջանկության արջուրը մնաց զարմանքի ու վշտի խավարի ետևում: Իր հերթին նրա կանայք, բոլորը ստիպված լինելով միասին ապրել, մնացին շուրթերը փակ, իսկ աչքերն էլ՝ ապշած և վշտով լի: Այդ ընթացքում էլ, ահա, ինչպես գրում է պատմագիրը, նրա որդին ևս դաշույնը ձեռքին բռնած պատրաստ եղավ հարձակվելու նրա գլխի ու թագի վրա...: Ահա ինչն այդ ժամանակ

էլ Ալիւնցակ ամրոցում պաշարված Իսթանդուլ Միրզան սպանվեց: Իրոք, մինչ այդ Ադրբայջանի ամրոցների տերերը և առաջնորդները, հաշվի առնելով Իսթանդուլի կոպիտ ու դաժան վարքագիծը, ինչպես նաև նրա կողմից ժողովրդի ու զինվորների հանդեպ կրորդական բռնությունը, համեմատելով նրանց ունեցվածքի զավթմամբ, պատիվն ու պատկանելիքը ոտնահարելով և չնտածված արյունահեղությամբ, Ալիւնցակից բացի մնացած բոլոր ամրոցները հանձնեցին Տիմուրի Միրզային: Տիմուրի Միրզան այդ ամրոցներում իր համար հատկացված 300 կանանց իր ենթակայներին բաժանեց: Չարկ է լնել, որ դա Իսթանդուլին, Աստուլի և նրա թագավորությունը դարավոր պահի, գլխավորություններից մեկն էր, բանգի նա իր կանանց առանձին էր պահում: Եվ ահա այժմ, երբ իր եղբայրը իր կանանց ձեռք գցեց, նրանց բաժանեց, Իսթանդուլին մնաց միայն հեռվից դիտելով, բանգի, ինչպես ասվում է, «ինչպես դու ես վարվում, այնպես էլ թե՛գ պատասխան կգա»: Նույն այդ պաշարման ժամանակ Իսթանդուլի հոր կինը, ով իր մայրն էր համարվում, ինչպես նաև իր որդի Շահ-Կուլաստը, որի մայր Լեյլան իր կինն էր, մի մտքի եկան ու նրա սպանության ծրագիրը հղացին: Իսթանդուլին ինքն էլ հորը սպանելու ակնառու ցանկություն ուներ և ահա նրանից ծնված միակ երեխան գնաց հենց իր հետքերով: Եվ ահա մի երեկ, երբ Իսթանդուլի կինը թաքցրեց նրա գեղեթը և դաշույնը, Շահ-Կուլաստը, 40 մարդասպան այրերի միահամուռ համաձայնությամբ, այրեր, որոնք առում էին Իսթանդուլին իրենց արյունն ու պատիվը ոտնահարելու համար, գնաց Իսթանդուլի թնամ տեղն ու նրան սպանեց: Դրանից հետո Շահուլարի Բայրամին և Չուսեյն Աղաչարին մի խումբ առաջնորդների հետ համաձայնության եկան՝ նրան ընդունելով իշխանության ու պայմանավորվելով նրա հետ: Այդ ժամանակ Շահ-Կուլաստը բացեց գանձատունը և դրա մի մասը բաժանեց զինվորներին: Այնուհետև նա այս ամենը հայտնեց իր հորեղբայր Տիմուրի Միրզային, սակայն Տիմուրի Միրզան դրան վստահություն չցուցաբերեց և պատվիրեց. «Եթե ծիշտ է առում, սպանիր իմ եղբոր վստահելի նոթար Դեյալեդին, գլխատիր ու գլուխը դիր աթոռիս դիմաց: Այդ հրամանի համաձայն Դեյալեդը սպանվեց և նրա գլուխը դրվեց Տիմուրի թագավորական աթոռի դիմաց: Սա արդար եղավ, բանգի թագավորի նոթարը պարտավոր է մշտապես հսկել թագավորին, որպեսզի նրան որևէ վնաս չհասցվի, իսկ, որ ամեն ինչ հավաստի լինի, նա պետք է խնամա, որ իր կանանց կախված է թագավորի կյանքից: Այդ պարագայում էլ հենց թագավորը միշտ զգոն և խելամաղ պաշտպանված կլինի ամեն մի ոտնձգությունից: Այնուհետև Շահ-Կուլաստը, համաձայնության և պայմանագրով, ըստ որի իր մայրը պետք է ամուսնանա Տիմուրի Միրզայի հետ, ստանալով գանձատուն կեցը, Ալվիկ ամրոցը և Բասեն նահանգը, իջավ ամրոցից: Տիմուրի Միրզան Ալվիկ ամրոցը և Բասեն նահանգը իրոք հանձնեց Շահ-Կուլաստին, սակայն մայրը, որպես նվեր, հանձնվեց Սուլայն բեկ Աղաչարին» (Աբու-Բաթր Տիմուրի «Գիր Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Տիմուրի թագավորը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.) Ալիւնցա ամրոցը շրջապատեց՝ համարելով այն ռազմավարական կենտրոն: Ադրբայջանի մյուս ամրոցների պահպանմանը և նրանց բանալիները հանձնեցին նրան: Միրզա Իսթանդուլը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) Շահբուրդ անունով մի որդի ուներ՝ ծնված իր հոր կին Յախչից: Բացի այդ նա տղամարդկային հարաբերություն էր ունեցել հոր ևս մեկ կնոջ՝ Լեյլայի, հետ: Եվ ահա մոր միջնորդությամբ Շահբուրդը այդ Սուլեյ Լեյլայի հետ միացավ հորը սպանելու դավադրությանը: Փաստորեն Իսթանդուլը, մեղք գործելով և տիրանալով հոր կնոջը, հենց նրանից էլ որդի ունեցավ, որը դարձավ իր իսկ կործանողը: Եվ ահա մի գիշեր այդ կինը թաքցրեց Իսթանդուլի սուրը և դաշույնը, ինչից հետո զորավարներից 40 հոգի, որ դաշինք էին կնքել Շահբուրդի հետ, նրան տեղեկացրին, թե ժամանակը եկել է: Այդ ժամանակ հիշատակված 40 հոգին, որոնք Իսթանդուլի բռնի իշխանությունից հոգնած էին և զգվել էին նրա բռնություններից, ինչպես նաև իրենց կյանքին ու պատվին հասցված վնասներից, Շահբուրդի հետ միասին հարձակվեցին Իսթանդուլի ննջարանի վրա և սպանեցին նրան...: Դրանից հետո Շահուլար Բայրամին և Չասան բեկ Աղաչարին, ինչպես նաև մի շարք այլ էմիրներ, միացան Շահբուրդին, ընդունեցին նրա առաջնորդությունը ու նրա հետ սիրու եղբոր կապեցին: Շահբուրդը վերցրեց գանձարանը և դրա մի մասը բաժանեց զինվորներին: Այնուհետև նա իրավիճակը ներկայացրեց իր հորեղբայր Միրզա Տիմուրիին: Տիմուրի թագավորը, այս հաղորդագրությանը լիովին չվստահելով, հրամայեց. «Եթե իսկություն կա ասածիդ մեջ, ապա սպանիր իմ եղբոր ամենավստահելի նոթար Դեյալեդին և գլուխը ուղարկիր իմ գահի առաջ»: Բայժը կարգի հորեղբորից ստանալով այսպիսի հրաման՝ Շահբուրդը սպանեց Դեյալեդին և կտրված գլուխը ուղարկեց Տիմուրիին դիմելով: Շահբուրդը, մոր կողմից տրված խոստովանով, թե ինքը պիտի ամուսնանա Տիմուրիի հետ, իջավ ամրոցից և պայման դրեց, որ գանձարանի կեցը, ինչպես նաև Ալվիկ ամրոցը Բասեն գավառով իրեն հանձնվի: Տիմուրի թագավորը նրա համար առանձնացրեց Բասենը և այդ շրջանն ամբողջությամբ որեւ կալվածք շնորհեց Շահբուրդին: Նրա մորը, սակայն, նա մատուցեց Սալվայան բեկ Աղաչարին» (Չասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Պատմում էին, թե այս Սեփուրը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) Ասիայի բարբարոսներից ամենախիզախն էր և պատերազմի գործերում ոչ-ոքի չէր զիջում ոչ բաթրայան, ոչ էլ մարմնի ամրությանը, իսկ երբ ասորեստանցիները պատերազմով գալիս էին նրա վրա, նա հիշարժան գործեր էր ցույց տալով՝ փոքրաբանակ գործով մարտնչելով թշնամիների դեմ: Չենց այս Սեփուրին էլ, սակայն, բանի որ նա ասելի էր սեփական կնոջ համար, սա սեփական որդու հետ բռնեց, սպանեց և տեր դարձավ թագավորությանը» (Սալվուդիլի «Պատմություն»):

«Շահ-Կուլաստ անունով նրա (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) որդին, դավադրության մեջ մտնելով հարեմի պահապանի հետ, սպանեց սեփական հորը, որից հետո նրա մարմինը տարան Թավրիզ և թաղեցին Վալիա լեռան վրա՝ Ադի-Սալի-Էր-Ղինի միջնաբերդի մոտ, իսկ նրա գերեզմանի վրա էլ մի մեծ պալատ կառուցեցին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանլիների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Իսթանդուլի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) եղբայր Տիմուրի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.), որին Շահբուրդ (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահբուրդ - Մ.Ֆ.) խոստացել էր տալ Դիարբեքին ու Ադրբայջանը, թուրքներից գործի մի մասի հետ անցավ Շահբուրդի կողմը: Իսթանդուլը փակվեց Ալանցիկ ամրոցում, սակայն նրա որդի Կուլադը, որը ենթարկվում էր Տիմուրիի որդիներին, մի հարձի միջոցով, որը նրա հետ կապի մեջ էր, սպանեց իր հորը, թեև, Նուրբառ գրքի հեղինակի խոսքերի համաձայն նա ինքն էլ գաղտնի կերպով սպանվեց Տիմուրիի կողմից, որը դրանից հետո 22 տարի թագավորեց Շահբուրդի անունից և կառավարեց Դիարբեքին ու Ադրբայջանը, իսկ հետո էլ 22 տարվա ընթացքում տիրեց ողջ Պարսկաստանին, բացառությամբ Խորասանի» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաթիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Տիմուրի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.) շրջապատելով պաշարեց նրան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլին - Մ.Ֆ.) իր գործով մինչև զարնանային եղանակները՝ ամրություններ և կացարաններ կառուցելով ամրոցի շուրջը...: Սեփուրը Շահբուրդ անունով մի որդի ուներ: Սա, իր մայրը և 10 գործը գործակալն ու բաջ կռվողներ միաբանեցին, գիշերով գնացին, գտան նրան, որ քնել էր գինուց հարթած, և, հանելով իրենց սրերը, սրախողիտով անելով սպանեցին նրան, իսկ նրա բարեկամներն էլ չմնացան այդ մասին: Երբ սրանք մյուս երկն և տեսան Շահբուրդին, հարցրին. «Ո՞րք եմ հայրը», իսկ նա պատասխանեց, թե. «Ձեր թշնամին լինի այնպես, ինչպես իմ հայրն է»: Այդ ժամանակ նրանք երգվեցին, որ նրան չեն վնասի: Շահբուրդը Չոլայու անունով մի բարեկամ աներ ու սրան ևս սպանեցին, իսկ հետո, Սեփուրի գլուխը կտրելով, ուղարկեցին Տիմուրի անունով նրա եղբորը, որը շրջապատած պաշարել էր ամրոցը: Երբ սա այդ տեսավ, մեծ ուրախության ասարեց, մեծ հրավերք արեց և նրանք փառք էին տալիս Աստծուն, որ իրենց թշնամուն նրանից ծնված որդին ու նրա սիրելին սպանեց, այլ ոչ թե իրենք: Չարը մեջտեղից վերացավ... և երկիրը կարծ պատկանելով իրադարձվեց, որովհետև, բանի նա կենդանի էր երկրի վրա, և որդի ասանից մինչև Սար ողջ աշխարհը խռովվեց մեջ էր» (Թուլմա Մեծոփեցի «Լեւոն-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 59):

«Դրանից հետո Սեփուրը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) ըստ իր սովորության փախավ, որ նոր հեծյալ ժողովի, սակայն այդ ժամանակ նրա գործը ծանրացավ նրանից և իր իսկ որդին սպանեց նրան: Այնուհետև նրանք Թավրիզում թագավոր դարձրին նրա որդի Տիմուրիին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.) և աշխարհը մի փոքր հանդարտվեց» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Սա գրվեց Տիմուրի Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.) աշխարհակալության ժամանակ, որն իր եղբայր Սեփուրին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլին - Մ.Ֆ.) փախստական դարձրեց, երբ վերջինս Ալեքս մտավ ու այնտեղ ամրացավ, իսկ Տիմուրին էլ բազում գործով պաշարեց նրան» (Աստվածատուր Խալաթեցի «Յիշատակարան 1437 թվականի»):

«Այնտեղ ես հանդիպեցի Շահբուրդին (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Շահբուրդ - Մ.Ֆ.) գործին, որը բանակել էր Երևանի դղյակի շուրջ» (Ամիր Փաշա «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Այդ տարի Իսթանդուլի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) սեփական որդին սպանեց նրան և իշխեց հոր փոխարեն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁵²⁵¹ «Ալեքսանդր թագավորը (Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը - Մ.Ֆ.) գործ ժողովելով 1437 կամ Զրոնիկոնի 125 թվականին մտավ Ղարաբաղ ...: Տեղեկանալով այս մասին՝ չիրվանցիներն ու դարուբանդցիները վախեցան նրա ուժից և մեծամեծ ընծաներով եկան նույն Ղարաբաղ» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլի պատմությունը»): «Քրիստոսի 1437 կամ Զրոնիկոնի 125 թվականին Ալեքսանդր թագավորը (Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծը - Մ.Ֆ.) ժամանեց Ղարաբաղ» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵²⁵² «Մինչ Իսթանդուլը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.) այս վիճակում էր, Սարի բանակը, Ալի-բեկի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Ալի - Մ.Ֆ.) ցանկությամբ և գոհունակությամբ, իրոքում էր հեռացել Սուլթան Չամալիի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Չամալ-բեկին (1438-1444) - Մ.Ֆ.) և Դիարբեքի հանձնել Տիմուրի Միրզային (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Տիմուրիին - Մ.Ֆ.), ինչից հետո այն Ալի-բեկի աջակցությամբ պետք է առաջանալ Իսթանդուլ Միրզային օգնության: Այս պատճառով Սուլթան

Համգան և իր գործեր երկար ժամանակ մնացին անշարժ, մինչև, ինչպես արդեն ասացինք, Դիարբեքիի և Աղորբազանի ուղղությամբ հաբանդերի ու Տիանշահի Միդգայի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշահի - Մ.Ֆ.**) շարժումը սկսվեց: Հարկ է նշել, որ Հուսեյն բեկն ու Տիանգիր Միդգան, որ մինչ այդ տեսել էին Սարի սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկի - Մ.Ֆ.**) բարի գործերը, տեղեկություններ էին հավաքում Շամի դրության մասին: Այդ ժամանակ նրանց կրտսեր եղբայրները և իրենց որդիները, նրանց օրինակին հետևելով, իրենց նոթարներից յոթ հոգով ու մի փոքրիկ զանգով ևս ելան՝ Շամ գնալու համար: Ձմեռը հասնելուն զուգընթաց, սակայն, նրանք կանգ առան Հիսնի Մանսուրի շրջանում: Այստեղ նրանց մեծ կարիքի մեջ ընկան, իսկ նրանց անկողինը և բարձն էլ սկսեցին պատրաստել կարծես աղյուսից ու բարից: Միաժամանակ նրանց հայրը, իր մյուս որդի Ուլեյս բեկի հետ միասին, ուղևորվեց Ռումի սուլթան Մուրադ խանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ: Եմիրզադեներից Տիանգիր Միդգան ձմեռն սկզբին Հիսնի Մանսուրից ճանապարհ ընկավ: Նա շտապեց՝ հույս ունենալով, որ սուլթան Ազրաֆը կազատի նրան նեղությունից: Սուլթան Ազրաֆն իրոք ընդունելությունը բարձրացրեց և նրան պատվեց արժանի պատվերով: Նա որոշեց օգնել նրան իր նպատակին հասնելու գործում՝ հանելով Սուլթան Համզային պաշտոնից և իշխանությունից, իսկ գործերի հանգուցալուծումն ու հանգույցների բացումն էլ հանձնարարելով Տիանգիր Միդգային: Հետո նաև համաձայնության եկան, որ Դիարբեքիից պետք է օգնության հասնեն Ղարա Յուսուֆի որդի Իսբանդերին և հասնեն Ալինչակ ամրոցի հիմքին՝ ազատելու համար Իսբանդերին Տիանշահի պաշարումից: Այս նպատակով էմիր-պաշար Թանրի Վերմիշի, Միսիրի էմիր-բեքիի և Շամի ու Հայեայի հաջողված էմիրների հովանու ներքո 50.000 զինվոր ուղարկվեց՝ Միսիրի և Շամից Հիսնի Մանսուր հասնելու համար: Ահա այսպես Տիանգիր Միդգան այսպիսի շեղություններ էլավ Շամից: Դեպի Դիարբեքի նրա և Շամի էմիրների գալու զարհուրելի լուրը տարածվեց ամեն կողմ ու հասավ Դիարբեքի: Սուլթան Համզայի ականջներին հասան սրի շաչյունը և հրետակոծության աղմուկը...: Այս լուրերի հասնելուց հետո Սուլթան Համզայի ուժի հենարանը տատանվեց...: Եվ ահա Տիանգիր Միդգան Սարի ու Շամի գործերի հետ եկավ Արգինջան և այնտեղի ողջ ժողովուրդը ենթարկվեց ու խոնարհվեց նրան: Քաղաքների և ամրոցների բանալիները հանձնեցին էմիրզադեին: Նահանգի էմիրները և սարդարները հանձնվեցին Տիանգիր Միդգայի գործին: Սուլթան Համզան, տեղեկանալով իրավիճակից, մտածեց այդ գործի վրա զնայու մասին: Նա, թեև բավարար ուժ չուներ նրանց հետ մարտնչելու համար, այնուհանդերձ պատրաստություններ տեսավ և ճանապարհ ընկավ: Իր հերթին Շամի բանակը, սուլթանի նշանի և ֆերմանի համաձայն, ցանկանում էր Ալինչակի կողմի ուղղությամբ գնալ, որպեսզի կյանքի կոչի Տիանշահ Միդգային դուրս մղելու հրամանը, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ հանկարծ Սարի կողմից հասավ լուր, որ սուլթան Ազրեֆը տեղափոխվել է դրախտի աշտարակ՝ Ռիդվան այգու սենյակ: Այս վաղ լուրից հետո Շամի բանակը ահաբեկվեց և ժողով անցկացրեց: Դրանից հետո որոշում ընդունվեց վերադառնալ և միանգամից էլ շարժվեցին: Արգինջան քաղաքը հանձնվեց Տիանգիր Միդգային և Յաղուբ-բեկը նույնպես մոտեցավ նրան ու ասաց. «Քաղաքը բռնե՛ք»: Հետո երկուսով միասին գնացին քաղաք» (Աբու-Բաքր Տիսրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Շամլիները, երբ Արգինջանում էին, Մեխի Ազրաֆի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկի - Մ.Ֆ.**) մահվան լուրից հետո իմացան նաև այս բոլոր լուրերի մասին...: Այդ ժամանակ Ալի-բեկը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության Նախկին էմիր Ալին - Մ.Ֆ.**) իր որդի Հասան շահին Միդգային (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուլու-Հասանին - Մ.Ֆ.**) և Տիանգիր Միդգային (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանգիրին - Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Միսիրի սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկի - Մ.Ֆ.**) մոտ ու օգնություն խնդրեց: Նրանք՝ չոր խոտը որպես ներբանակ, իսկ աղյուսը՝ որպես բարձ օգտագործելով, մեծ դժվարություններով հասան սուլթան Ազրաֆի ներկայությունը և արժանացան նրան տեսնելու պատվին: Սուլթանը նրանց հետ միացրեց զորքի հրամանատար Թանրիվերմիշին և Միսիրի էմիրը, ինչպես նաև Շամի ու Հայեայի նախի Ղորսանգին՝ 50.000 հեծյալով: Նա նրանց ուղարկեց Դիարբեքի, որպեսզի Սուլթան Համզային **Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Համզա-բեկին - Մ.Ֆ.** դուրս հանեն այդ երկրից, Ալի-բեկին նստեցնեն Դիարբեքիի իշխանության գահին, ապա՝ այնտեղից շարժվեն Ալինչայի բերդի կողմերը՝ կատարելու այն խոստումը, որ տրված էր Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերին - Մ.Ֆ.**) ազատելու նրան, բանի որ նա այդ ժամանակ պաշարման մեջ էր մնացել Տիանշահի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշահի - Մ.Ֆ.**) կողմից: Նրանք մեծ շուքով դուրս եկան ճանապարհ: Սուլթան Համզան, դառնալով անօգնական, բռնեց փախուստի ճանապարհը: Շամի զորքը, ըստ սուլթանի հրահանգի, ցանկացավ գնալ Տիանշահի վրա, սակայն հանկարծ Միսիրից լուր եկավ, թե «սուլթան Ազրաֆը հասել է դրախտի պարգահին և տեղափոխվել է երկնային պարտեզների սենյակները»: Այս լուրից Միսիրի զորքն ընկավ խռովության և սարսափի մեջ ու վերադարձավ իր երկիրը: Տիանգիր Միդգան և Հասան շահը հաստատվեցին Արգինջանում» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ օրը Իսբանդեր իբն Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերի - Մ.Ֆ.**) դեսպանները ներկայացան սուլթանին՝ բերելով նրա նամակը: Այն կարդացվեց և պատասխանվեց շնորհակալությամբ ու զովասանքով: Նրան ուղարկվեց նաև 10.000 զինադարձությամբ գումար և ալեքսանդրյան գործվածք, ինչպես նաև խոստացվեց, որ սուլթանը կգա այդ հողերը...: Այս երկու հաղորդագրությունները անհնազանդության (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկին - Մ.Ֆ.**) սուլթանին: Նա որոշեց անձամբ գնալ Սիրիա և գրեց, որ Դամասկոսում պաշարներ պատրաստվեն: Մի բանի օր անց, սակայն, նա հրաժարվեց դրանից և Ռեջեբ ամսի 7-ին, որը շաբաթ էր, հրամայեց էմիրների մի ջոկատ Սիրիա գնալ՝ նշանակելով առաջին կարգի ութ հոգու: Դրանք էին զենքի էմիր Քուրթմաշին, խորհրդի էմիր Ալբուղա աթ-Թիմիզին, գլխավոր գործադիր բարոտուար Արիկմա ազ-Չահիրին, պախակախմբի գլխավոր հրամանատար ալ-Քիրմիշը, մեծ պալատական Տաջբակ աս-Սուդունը, հեծելազորի մեծ էմիր Ջանիվ ալ-Ազրաֆը, հոջա Սուդունը և Ղարաջա ալ-Ազրաֆի...: Եվ ահա այդ խումբը սկսեց իր ճանապարհը, ինչպես սկզբում ասվեց: Շաբան ամսի 25-ին, որը հինգշաբթի էր, զենքի էմիր Քուրթմաշը, որը դարձել էր արշավանքի հրամանատարը, լքեց Կահիրեն և վերը նշված էմիրների ուղեկցությամբ գնաց առ-Ռեյդանիա, որը Կահիրեի մերձակայքում էր: Այս արշավանքին սուլթանի մամլուբեներից ոչ մեկը չէր մասնակցում: Էմիրները մնացին առ-Ռեյդանիայում մինչև շաբաթ օրը՝ Շաբան ամսի 27-ը, երբ հեռացան: Սա էմիրների վերջին արշավանքն էր, որը ալ-Մալիք ալ-Ազրաֆը ուղարկեց: Սուլթանը նաև գրեց Դամասկոսի փոխարքա, էմիր Ինալ ալ-Չաբամին (**Մամլուբյան սուլթանության ապագա սուլթան Յանալին - Մ.Ֆ.**) և այլ փոխարքաների՝ այս էմիրների հետ Հայեայ սենյակում և Համզա-բեկ իբն Ղարա-Յուսուֆին (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.**) իրենց մոտ հրավիրելու մասին: Եթե նա զար, ապա նրան պետք է նշանակեին սուլթանի փոխարքա Դիար Բաքրի շրջաններում, որոնց վրա նա կառավարում էր, բայց, եթե նա չգար նրանց մոտ, նրանք բոլորը պետք է միասին շարժվեին և պատրուզվեին նրա դեմ, մինչև որ նրան բռնեին...: Այնուհետև սուլթանը հաղորդագրություն ստացավ, որ Մուհամմեդ իբն Ղարա-Յուսուֆը իր եղբայր Համզա-բեկի կանցել գնացել է նրա մոտ: Տիանգիր աս-Սուֆին սպանելու համար Համզան առել էր իր այս եղբորը, բանի որ, երբ Համզան իմացել էր, որ Ջանիբեկ աս-Սուֆին եկել էր իր երկու եղբայրների՝ Մուհամմեդի և Մահմուդի հետ կանգնելու, նա անմիջապես գրել էր այս Մուհամմեդին, որ Ջանիբեկին ուղարկեն իր մոտ՝ պատվիված և հարգված: Համզան ցանկանում էր Ջանիբեկին պահել իր մոտ, որպեսզի նրան օգտագործի որպես սպառնալիք ալ-Մալիք ալ-Ազրաֆի դեմ: Մուհամմեդը, սակայն, զիջեց Հայեայի փոխարքա Թադրիվերմիշի խոստումներին, սպանեց Ջանիբեկ աս-Սուֆինի և ուղարկեց նրա զուլխը նրան: Համզան դա մոքում պահում էր, բայց շարունակում էր եղբորը խոստումներ տալ և հույսեր ներշնչել, մինչև որ սա եկավ իր եղբայր Համզայի մոտ՝ մտածելով, որ նա իրեն կնշանակի իր քաղաքներից մեկում: Հենց որ նա ընկավ նրա ձեռքը, սակայն, Համզան անմիջապես սպանեց Մուհամմեդին: Ես ասում եմ, որ սա է անարդարի ճանապարհն է և նրա վարձատրությունը համապատասխանում է նրա արարքին, այսինքն՝ այն, ինչ նա արեց Ջանիբեկ աս-Սուֆիի հետ, նույնն արեցին նաև իրեն հետ...» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահսին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Այդ ընթացքում Սեբանդար (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերին - Մ.Ֆ.**) գաղտնաբար դեսպան ուղարկեց Սուրա սուլթանի (**Մամլուբյան սուլթանության սուլթան Բարսբեկի - Մ.Ֆ.**) մոտ, որ իրեն մեծ օգնական զորք տա, իսկ նա բազում զորք ուղարկեց, շատ ավելի բան 60.000: Սրանք եկան Եկեղյաց գավառը, սակայն այդ ժամանակ լսեցին, որ նրան արդեն սպանել են Երնջակ ամրոցում» (Թավմա Մեծուփեցի «Լեկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 59):

«Դառն ժամանակներ էին, երբ Ղուլը եկավ 100.000 զորքով, սկզբում ավեր չարեց, իսկ հետո եկավ Ալիսանլուն և շատ ավեր արեց» (Սիմեոն Եկեղյացի «Հիշատակարան 1439 թվականի»):

«Հայոց 887 թվականին Սուրա դուլը, որին չեղբեզ են ասում, հանկարծակի հասավ Երզնկա՝ Սեբանդարի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերի - Մ.Ֆ.**) վրա, ու կոտորեց նրան» (Կիրակոս Բանասեր Ռշտունի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 887 թվականին դուլը եկավ» (Կիրակոս Ռշտունի «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի դուլն եկավ Երզնկա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1440 կամ Հայոց 887 թվականին դուլն եկավ Երզնկա և սպանեց Սեբանդարի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերի - Մ.Ֆ.**) որդուն, որից հետո նրա տեղը նստեց Տիանշահը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշահը (1438-1467) - Մ.Ֆ.**)» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁵²⁵³ «Մինչ Իսբանդերը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսբանդերի - Մ.Ֆ.**) այս վիճակում էր, Սարի բանակը, Ալի-բեկի (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության Նախկին էմիր Ալին - Մ.Ֆ.**) ցանկությամբ և գոհունակությամբ, փորձում էր հեռացնել Սուլթան Համզային (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Համզա-բեկին - Մ.Ֆ.**) և Դիարբեքիոր հանձնել Տիանգիր Միդգային (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանգիրին - Մ.Ֆ.**)»

Մ.Ֆ.), ինչից հետո այն Ալի-բեկի աջակցությամբ պետք է առաջանար Իսթանբուլ Միդգային օգնության: Այս պատճառով Սուլթան Ֆաթման և իր զորքերը երկար ժամանակ մնացին անշարժ, մինչև, ինչպես արդեն ասացինք, Դիարբեքիրի և Ադրբայջանի ուղղությամբ Իսթանբուլի ու Տիֆլիզի Միդգայի (**Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Տիֆլիզի - Մ.Ֆ.**) շարժումը սկսվեց: Հարկ է նշել, որ Յուսեյն բեկն ու Տիֆլիզի Միդգան, որ մինչ այդ տեսել էին Սարի սուլթանի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Բադրբեկի - Մ.Ֆ.**) բարի գործերը, տեղեկություններ էին հավաքում Շամի դրոշմի մասին: Այդ ժամանակ նրանց կրտսեր եղբայրները և իրենց որդիները, նրանց օրինակին հետևելով, իրենց նախնիներից յոթ հոգով ու մի փոքրիկ կազմով ևս ելան՝ Շամ գնալու համար: Ճմեղը հասնելուն զուգընթաց, սակայն, նրանք կանգ առան Հիսնի Մանսուրի շրջանում: Այստեղ նրանք մեծ կարիքի մեջ ընկան, իսկ նրանց անկողինը և բարձն էլ սկսեցին պատրաստել կարծես աղյուսից ու բարից: Միաժամանակ նրանց հայրը, իր մյուս որդի Ուլեյս բեկի հետ միասին, ուղևորվեց Ռումի սուլթան Մուրադ խանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ: Եմիրզադեներից Տիֆլիզի Միդգան ձմռան սկզբին Հիսնի Մանսուրից ծանապարհ ընկավ: Նա շտապեց՝ հույս ունենալով, որ սուլթան Աշրաֆը կազատի նրան Նեղոսից: Սուլթան Աշրաֆն իրոք ընդունեցությունը բարձրացրեց և նրան պատվեց արժանի պատվերով: Նա որոշեց օգնել նրան իր նպատակին հասնելու գործում՝ հանելով Սուլթան Ֆաթմային պաշտոնից և իշխանությունից, իսկ գործերի հանգուցալուծումն ու հանգուցների բացումն էլ հանձնարարելով Տիֆլիզի Միդգային: Հետո նաև համաձայնության եկան, որ Դիարբեքիրից պետք է օգնության հասնեն Դարա Յուսուֆի որդի Իսթանբուլի և հասնեն Ալիբեկի ամրոցի հիմքին՝ ազատելու համար Իսթանբուլի Տիֆլիզի պաշարումից: Այս նպատակով Եմիր-աշբար Ռանի Վերմիշի, Միսրի Եմիր-բեքիրի և Շամի ու Հայեյի հաջողված Եմիրների հովանու ներքո 50.000 զինվոր ուղարկվեց՝ Միսրից և Շամից Հիսնի Մանսուր հասնելու համար: Ահա այսպես Տիֆլիզի Միդգան այսպիսի շեղումով ելավ Շամից: Դեպի Դիարբեքիր նրա և Շամի Եմիրների գալու զարհուրելի լուրը տարածվեց ամեն կողմ ու հասավ Դիարբեքիր: Սուլթան Ֆաթմայի ականջներին հասան սրի շացուներ և հրետակոծության աղմուկը...: Այս լուրերի հասնելուց հետո Սուլթան Ֆաթմայի ուժի հենարանը տատանվեց...: Եվ ահա Տիֆլիզի Միդգան Սարի ու Շամի գործերի հետ եկավ Արգինջան և այնտեղի ողջ ժողովուրդը ներարկվեց ու խոնարհվեց նրան: Բաղաբների և ամրոցների բանակները հանձնեցին Եմիրզադեին: Նահանգի Եմիրները և սարդարանները հանձնվեցին Տիֆլիզի գործին: Սուլթան Ֆաթման, տեղեկանալով իրավիճակից, մտածեց այդ գործի վրա գնալու մասին: Նա, թեև բավարար ուժ չուներ նրանց հետ մարտնչելու համար, այնուհանդերձ պատրաստություններ տեսավ և ճանապարհ ընկավ: Իր հերթին Շամի բանակը, սուլթանի լշանի և ֆերմանի համաձայն, ցանկանում էր Ալիբեկի կողմի ուղղությամբ գնալ, որպեսզի կյանքի կոչի Տիֆլիզի Միդգային դուրս մղելու հրամանը, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ հանկարծ Սարի կողմից հասավ լուր, որ սուլթան Աշրաֆը Տիֆլիզի տեղափոխվել է դուստրի աշտարակ՝ Ռիդայի այգու սեյլին: Այս վառ լուրից հետո Շամի բանակը ահաբեկվեց և ժողով անցկացրեց: Դրանից հետո որոշում ընդունվեց վերադառնալ և միանգամից էլ շարժվեցին: Արգինջան բաղաբը հանձնվեց Տիֆլիզի Միդգային և Յարդը-բեկը նույնպես մոտեցավ նրան ու ասաց. «Բաղաբը բռնե է»: Հետո երկուսով միասին գնացին բաղաբ» (Աբու-Բաթր Տիֆլիզի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵²⁵⁴ «Ճմեղվա կեսին Սուլթան Ֆաթման (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ֆաթմա-բեկ - Մ.Ֆ.**) եկավ, բայց, ուժի և ազգի առաջնորդների, ինչպես նաև զինատեսանյի աղբյուրության պատճառով որոշեց հետ փախչել: Սահիբ Կիրանը (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուզն-Ֆաթմա - Մ.Ֆ.**), սակայն, նրա հետևից հարձակվեց: Փախչելու պահին Սուլթան Ֆաթման բռնեց ու տանում էր Յարդը-բեկի ձիուն: Սահիբ Կիրանը հասավ, մարտնչեց և ձիուն հետ վերցրեց նրանցից, ինչից հետո նրանք արդեն այդ դրության մեջ հայտնվեցին: Այդ ժամանակ նրանք նորից հավաքվեցին ու Սահիբ Կիրանի դեմ պատերազմելու նպատակով կրկին առաջ եկան: Սահիբ Կիրանն իր հերթին, սակայն, տարիքի փոքրության հակառակ, այնպիսի գործեր կատարեց, որոնք հիացմունք պատճառեցին ինչպես ծերերին, այնպես էլ երիտասարդներին...: Նա բռնի ուժով ու հարկադրանքով մեծ գանձեր ձեռք գցեց և վերադարձավ Արգինջան» (Աբու-Բաթր Տիֆլիզի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Երբ Սուլթան Ֆաթման (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ֆաթմա-բեկ - Մ.Ֆ.**) լսեց, որ Միսրի գործը հետ է դառնում, մեծ բանակով շարժվեց դեպի Արգինջան: Նա Փիր Մեհմեդ Փոռնակին ուղարկեց հետախուզության: Հասան շահը (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուզն-Ֆաթմա - Մ.Ֆ.**) նրանց հաղթեց և մի բանիսին սպանեց: Սուլթան Ֆաթման պաշարեց բերդը՝ դարձնելով այն իր կենտրոնը: Այդ ընթացքում Հասան շահը հաղթական բահադուների մի խմբով հարձակվեց Սուլթան Ֆաթմայի ճամբարի վրա, ջախջախեց բոլորին և տիրացավ նրա գանձարանին: Դրա հետևանքով Սուլթան Ֆաթման լքեց Արգինջանի շրջանը և վերադարձավ իր երկիրը՝ Դիարբեքիր» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²⁵⁵ «Երբ ծնունդ ավարտվեց և ծննդային ազդեցությունները սկսեցին վերանալ, Ռում փախած Տաֆար-բեկը առաջացավ ու ոտնատակ տվեց Միսրիին շրջանը: Երբ այդ շրջանը կողոպտվեց, Յարդը-բեկը Սահիբ Կիրանին (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուզն-Ֆաթմա - Մ.Ֆ.**) գործով այդ կողմն ուղարկեց՝ այդ հորսակներին վտարելու համար: Երբ նա տեղ հասավ, նրանց միջև մեծ մարտ սկսվեց: Մարտի ժամանակ դրա աստղ Սահիբ Կիրանը, ինչպես մի իսկական կոկորդիլոս, ներխուժեց թշնամու գործի մեջ և թաղեց նրան ցավի ծովում: Նա կողոպտեց այն բոլոր ունեցվածքը, որով այս գործը հարստացրել էր՝ մինչ այդ կողոպտելով: Մրանց բոլոր խոշոր և մանր եղբորակի կենդանիները, օգնականներն ու աջակիցները Սահիբ Կիրանի ավարդ դարձան» (Աբու-Բաթր Տիֆլիզի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵²⁵⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵²⁵⁷ «Երբ Հասան բեկն ու Տիֆլիզի Միդգան (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Տիֆլիզի - Մ.Ֆ.**) հանդիպեցին Եգիպտոսի սուլթանին (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Չաքմաթին (1438-1453) - Մ.Ֆ.**) և կրկին ուրախության միացան իրենց հայրերին, սուլթանը նրանց որպես պարգև 3.000 այրեֆտ շնորհեց, ուղարկեց շեղ խալաթներ և ոսկե սրածայր գոտիներ: Նա նրանց ուժն ու իշխանությունը հզորացրեց: Տիֆլիզի Միդգային նա տվեց Ռուհան՝ պատրաստվելով նրան ուղարկել Սուլթան Ֆաթմայի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ֆաթմա-բեկի - Մ.Ֆ.**) դեմ: Սուլթան Ֆաթման իր հերթին, այս իրադարձությունից ահաբեկվելով և վախենալով, գործ ուղարկեց Տիֆլիզի Միդգանի դեմ ու զբաղվեց անհրաժեշտ զինատեսակները և ռազմական միջոցները ապահովելու գործով՝ նրան հետ մղելու նպատակով: Տիֆլիզի Միդգան իր հերթին, սուլթանի աջակցությամբ և գորավիզությամբ վերադարձավ կառավարման կենտրոն ու հաստատվեց արդարության հաստատության մոտ, իսկ այդ ընթացքում Սուլթան Ֆաթման արագացրեց բանակի պատրաստումը և շարժվեց դեպի Ռուհա: Նա շրջափակեց բաղաբը և մասնակցեց մի շարք մեծ մարտերի, սակայն ոչ մի արդյունք չտեսավ ու ստիպված ետ շարժվեց» (Աբու-Բաթր Տիֆլիզի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵²⁵⁸ «Հայոց 889 թվականին արարիչ Աստված բարկացավ մեր ազգի վրա, չար թագավորի և նրանց աշխարհի վրա: Այդ ժամանակ, ահա, Թավրիզի թագավորի և բռնակալի իշխան Տիֆլիզի (**Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Տիֆլիզի - Մ.Ֆ.**) գործ հավաքեց, գնդեր կազմեց ու, Արտավեյի չար առաջնորդին (**Սեֆյանների շեխության շեյխ Իբրահիմին (1429-1447) - Մ.Ֆ.**) և բոլոր դադիներին ու մուտառիներին առաժ, եկավ Կրաստանի վրա: Նա բազում անգամ դեսպան ուղարկեց, որ թագավորը (**Թաթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծ - Մ.Ֆ.**) գա, հնազանդվի և սովորական հարկը տա իրեն, սակայն նա չկամեցավ, այլ խստության պատճառով նրան: Եվ ահա Տիֆլիզի գալուհանով՝ Մեծ շատկի օրը անթիվ բազմության հանկարծակի և անսպասելի ժամի հարձակում գործեց: Նրանք իրենց ձեռքն ընկնողներին գերեցին, մեծամեծներին սպանեցին և պաշարեցին Շամլուկու բաղաբը, որը, մինչև Սուրբ Հոգու զայստյան Պենտեկոստի օրը, խաբեությունը ու երկյուղը ներշնչելով առան: Դրանից հետո նրանք բաղաբի դռան մոտ 1.664 մարդու զուլխներից աշտարակ շինեցին և 9.400 հոգու է գերի բռնեցին՝ չհաշված նրանց, որ անտառներից ու մացառներից հավաքեցին: Նաև 60 այրի սրբազան, կարգավոր բահաններից, երեք և արեղա, իբրև ոչխար բաղաբի մուտքի մոտ մորթեցին, ոմանց գլուխը չորս մասի բաժանեցին, ոմանց գլուխը քարով ջախջախեցին, ոմանց հավաքեցին հանելով էին սպանում, որ Աստված նրանց մեղք չհամարի ու ավազանի շնորհներն և անսպասական արյունը չկորցնի» (Թովմա Մեծոփեցի «Լենկ-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 66):

«Այս ժամանակ եղավ Շամլուկուի անմեղ բրիտանյանների կոտորածը, որոնք նահատակվեցին հանուն Երիստոսի և մարտիրոսացան, բանգի իր բազմությանը սկյութացոց սատանայական ազգից շարժվել էր Տիֆլիզի Միդգան (**Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Տիֆլիզի - Մ.Ֆ.**), լեգեոն գործով եկել էր բերդի վրա ու 4 ամիս պաշարել էր այն: Այնտեղ բազում նեղություններ եղավ, շատերը վշտից մահացան և ահա անօրենքներ երդվեցին աստծով, որ, եթե բերդը հանձնեն, ոչ մեկին վնաս չեն տա ու կենդանի կթողնեն: Նրանք վստահեցին այդ սուտ երդմանը և բացեցին բերդի դուռը, իսկ անօրենքները ներս մտան, սուրը գործի դրեցին ու անխնա կոտորեցին ավելի քան 3.000 հոգի: Աղիողորմ ողբն և դառնության կսկիծը հնարավոր չէ գրով գրել, բանգի ոմանց սրով խոցեցին, ոմանց բարկոծեցին, ոմանց բրեքով շարկեցին, ոմանց գլխատեցին ու նրանց գլուխներից երեք աշտարակներ շինեցին...: Նրանք գերեցին նաև ավելի քան 9.000 հոգի, որոնց իրար մեջ բաժանեցին...: Նրանցից ոմանց արևելք տարան՝ դեպի Խորասան, ոմանց՝ արևմուտք՝ Ռումստան, ոմանց՝ հարավ՝ Արաքստան, ոմանց էլ հյուսիս՝ Լակստան» (Օհան Թմուկեցի «Հիշատակարան 1442 թվականի»):

«Դրանից հետո նրանք եկան Շամլուկու բաղաբի վրա, որը պաշարեցին 40 օր՝ Շառագարդի տոնի կիրակի օրվանից մինչև մեր Երիստոս աստծո համբարձման օրը, երբ անիծյալ և անօրեն Տիֆլիզի (**Դարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Տիֆլիզի - Մ.Ֆ.**) այնտեղ մնաց: Երիստոսյանները հույսները դրել էին իրենց անիծյալ թագավորի (**Թաթլիի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծի - Մ.Ֆ.**) վրա, որ նա կարող է գալ և օգնել իրենց, ազատելով անօրենքների նեղությունից, սակայն նա անփութ եղավ ու լավ համարեց իր անձը պահպանել, բան թե փրկել բրիտանյանների կոտորածից, նրանք անարի և տմարդի եղան, մի մարդու իսկ չվնասեցին: Այդ ժամանակ բաղաբացիները, ներկված սուլից և ծարավից, անփութ

դարձան բերդի պահպանության հարցում, իսկ թշնամիները, գաղտնաբար ծակելով քաղաքի պարիսպը, ներս մտան: Այդ ժամանակ նրանք դողացին և իրենց ողորմալու համար բռնավորին քաղաքի դուռը կանցեցին, իսկ նա ստոյթաբար երդվեց արարչի Աստծով ու խաբեց, թե ոչ մի վնաս չի պատճառի, չարիք չի գործի և մահ չի պատճառի նրանց: Եվ ահա նրանք հավատացին նրա երդմանը, բացեցին քաղաքի դուռը և իրենց անձը հանձնեցին նրա ձեռքը, իսկ նա, բոլորին դուրս հանելով, հետո հրամայեց նրանց բոլորին չարչարել՝ խլելով գաղտնի ու հայտնի ունեցվածքը: Դրանից հետո նա բոլոր հավատացյալներին առանձնացրեց, անօրենների բազմությունը գործաժողով արեց նրանց վրա և նրանք, սուրբ առնելով, շրջապատեցին հավատացյալներին: Այդ ժամանակ երկու երիտասարդներ, տարիքով մանուկ, սակայն գործը գորականներ և քաջ նահատակներ, ահ ու երկյուղ մի կողմ թողած սկսեցին բարձր ձայնով նզովել Մահմեդ օրենսդիրն՝ ասելով, թե մենք Քրիստոսի աշակերտներն ենք, 12 առաքյալների հետնորդներն և հոգևոր որդիները սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի: Այդ ժամանակ ձայն արձակեցին անօրենները, ինչպես կատաղած շներ, մոռնացին նրանց վրա և նետով հարվածելով սպանեցին այս երկուսին, իսկ այն չար բռնավորը ասաց. «Ահա, սրանք հայիոյեցիներ մեր առաջնորդին, կոտորե՞ք բոլորին, սրի քաշե՞ք, առհասարակ գլխատե՞ք և նրանց գլուխները բարով ջարդե՞ք»: Եվ ահա նրանք կատարեցին այս չար հրամանը՝ սպանելով նրանցից ավելի քան 1.000 հոգի, որոնցից 40-ը կրոնավորներ՝ քահանաներ ու սարկավազներ էին...: Դրանից հետո չար բռնավորը հրամայեց բոլոր կանանց ու երեխաներին գերի բռնել և ահա ավելի քան 10.000 հոգի ցրեցին բոլոր կողմերը՝ Տաջկաստան, Մար ու Խորասան» (Յովհաննես Գրիգ «Յիշատակարան 1458 թվականի»):

«Այս ժամանակ չար, անիծյալ ու պիծեց Տիմոթեոս Միրզան (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) Կրաց տուն վրա գնաց, բազում քրիստոնյաների սրի քաշեց և ո՞վ կարող է ճանաչել քրիստոնյաների անթիվ կոտորածը» (Մխիթար Մաղարոցի «Յիշատակարան 1440 թվականի»):

«Յայց 889 թվականին Տիմոթեոս (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) Շամշուլդեն գրավեց, կոտորեց ավելի քան 3.000 ու գերի տարավ ավելի քան 9.000 մարդ միայն քրիստոնյաներից, բանգի շատերը թողել էին Քրիստոսին» (Թովմա Մինասյան «Յիշատակարան 1440 թվականի»):

«Յայց 889 թվականին Շամշուլդեն գրավեց, 1.000 մարդ կոտորվեց, ավելի քան 1.000 մարդ գերվեց» (Անանուն «ժամանակագրություն 1440 թվականի»):

«Դառն ու դժոխական ժամանակներ են, երբ Տիմոթեոս էմիրը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) գրավեց Շամշուլդեն՝ գերելով ու կոտորելով» (Տերունյան Սանահեցի «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Դրանից հետո նրանք երեք ամիս նստեցին Շամշուլդե ամրոցի վրա, որից հետո խաբեությամբ գրավեցին բերդը և որպես ավար հափշտակեցին նրա ինչքը, իսկ տղամարդկանց ու կանանց էլ իրենց մեջ բաժանեցին» (Անանուն Յաղպատցի «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Նրանք գրավեցին Շամշուլդե դղյակը և 9.000-ից ավելի քրիստոնյաների քահանաներով հանդերձ սուր սուների մաշեցին, կանանց և երեխաներին գերեվարեցին» (Վարդան Վանեցի «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Եվ ոչ-ոք չի կարող պահել (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) չարությունը գրով նկարագրել, հատկապես այն, ինչ նա արեց Կրաց աշխարհում Շամշուլդե քաղաքի դեմ, բանգի խաբեությամբ գրավեց այն ու բոլորին սուր սուների մաշեց» (Պալուստ Աղջոցվանցի «Յիշատակարան 1442 թվականի»):

«Նա (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) հայերից ավելի քան 12.000 հոգի սպանեց և գերեվարեց» (Թովմա Մինասյան «Յիշատակարան 1451 թվականի»):

«Յայց 889 թվականի Տիմոթեոս Միրզան (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) Կրաց տուն մտավ, շատ ավեր արեց, եկեղեցիները բանդեց, Յայց գործերից 2.000 հոգուց ավել սպանեց և գերեվարեց» (Յովհաննես Կրոնավոր «ժամանակագրություն»):

«Յայց 889 թվականին Տիմոթեոս (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) գնաց Կրաց տուն, գրավեց Շամշուլդեն, 3.000 մարդ կոտորեց, 9.000 մարդ էլ գերի տարավ» (Կիրակոս Ռշտունի «ժամանակագրություն»):

«Յայց 889 թվականին Շամշուլդեն գրավեց, 3.000 մարդ կոտորվեց, 9.000 մարդ գերվեց» (Կիրակոս Ռշտունի «ժամանակագրություն»):

«Յայց 889 թվականին Շամշուլդեն գրավեց, 3.000 մարդ կոտորվեց, 9.000 մարդ գերվեց» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այդ տարի Տիմոթեոսը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**), որ բարկացել էր Յայց ազգի վրա: գնաց Կրաց տուն և Շամշուլդեն գրավեց: Նա 3.000 մարդ կոտորեց, իսկ 9.000 մարդ էլ գերեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկեցին 1442 կամ Յայց 889 թվականին Շամշուլդեն գրավեցին և 3.000 մարդ կոտորվեց, իսկ 9.000 մարդ էլ գերվեց: Այդ Տիմոթեոսը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) էր, որ բարկացել էր Յայց ազգի վրա: Դրա համար էլ նա գնաց Կրաց տուն, Շամուն գրավեց: Նա հայերին գերի տարավ, շատերին էլ սրով կոտորեց» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

⁵²⁵⁹ «Այնտեղից Տիմոթեոսը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) գործերը շարժելով գնացին փայտակերտ Տիդիս քաղաքի վրա և բոլոր եկեղեցիները՝ իհն ու նոր, առաջին թագավորների կառուցած կամ ոչ, հիմնովին տապալեցին: Նրանք, բարձրանալով եկեղեցու կոտորը, ներքև էին գցում Տիրոջ Լեւանը և, իրենց սրերը հանելով, եկեղեցիների վրա էին տարածում՝ ահագին զոյցունով ու սաստիկ որոտմամբ: Այն սաստիճանի հասավ, որ բոլոր լեռնականներն և դաշտաբնակները նրանց ահից ու երկյուղից սարսում էին և դողում: Սուրը ձեռքին արիներն և անարիները, հովիվներն ու երամակների պահապանները մտնում էին անտառների և ծերպերը, վեժերի խոռոչները ու, նրանց կանանց և որդիներին հանելով այնտեղից, բազում օրեր տանում էին: Եվ ահա անարի և որովայնամուր, հարբեցող լաբաստրակակեր վրաց ազգը, որ մշտապես գինաբուրդի նստած պարծենում էր, թե հաղթական է բոլոր ազգերի վրա, մի նետով մի մարդու իսկ խոցել չկարողացավ, այլ, տեսնելով ոմանց անտառում, գաղտնագողի միմյանց ատում էին ահուդողով: «Ահա թուրքները, ահա թուրքները», իսկ իրենք, մազապուրծ եղած, իրենց որդիներին մատնում էին անօրենների ձեռքը: Ինչ վերաբերվում է մեզ, որ միշտ վրացիների հետ հույս էինք կապում և անօրենների մեջ պարծենում էինք, նրանցից հիսաթափված անօրենների առջև ափիբերան եղանք» (Թովմա Մեծոփեցի «Լեւել-Թեմուրի և նրա հետնորդների պատմությունը», գլուխ 68):

«Այդ տարի Թավրիզի խան Տիմոթեոս Միրզան (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**)... բազում գործով և անթիվ մահմեդական հեծելազորով գնաց վրացիների վրա՝ Կրաստան, սակայն սրանք չհնազանդվեցին Թավրիզի խանին, այլ, փախստական տաքիկներից, փախան ու մտան Աքխազիա: Մեջտեղում մնաց Յայց ազգը, որը եկել և բնակվել էր Կրաստանում: Այն հայտնվեց անօրենների ձեռքում, որոնք կարծես կատաղի գազանների լինեին՝ նրանք հարձակվեցին հայերի վրա և սուր սրով 5.000 հոգու սպանեցին, որոնց մեջ 60 կրոնավորներն ու քահանաների սրով սպանեցին և բարկոծեցին: Նրանք հիմնովին ավերեցին ու տապալեցին բազում եկեղեցիներ, բազում մանուկների իրենց մայրերից խլեցին և մայրերին հարվածեցին, մայրերի դիմաց մանուկներին մերկացրին ու սրահարեցին այդ անմեղ երեխաներին, իսկ երբ լսում էին երեխաների ճիչն և աղաղակը, ծիծաղում էին ու ատում: «Ահա ձայնը, որից մարդ հաճույք է գգում»: Մայրերը տեսնում էին դա և աղեխաշ լաց էին լինում, սակայն ոչ-ոք չէր կարողանում օգնել նրանց: Շատ կանայք, որպեսզի փրկվեին այս ամենից, բարերից վայր էին նետվում» (Անանուն Յաղպատցի «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Այս Տիմոթեոսը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**), դիմ ունենալով Կրաց Ալեքսիոս կոչեցյալ թագավորի (**Քարթլի թագավորության արքա Ալեքսանդր II Մեծի - Մ.Ֆ.**) դեմ, որը չէր եկել նրա մոտ խաղաղությամբ և ոչ էլ թագավորական հարկն էր ուղարկել, այդ պիղծն ու քրիստոնյաների արյան ծարավը, իբրև մի իսկական գազան, զորք ժողովեց, գունդ կազմեց և ահա սա ճամփա ելավ Նեդի կարապետ Տիմոթեոսի առաջնորդությամբ: Եվ ահա այսպես 20.000 հոգի ժողովվեցին և գնացին Կրաց տուն: Նրանք գնացին Տիդիս քաղաքի վրա, բանդեցին, ավերեցին քաղաքն և այն հոր ճարակ դարձրին այն, որից հետո եկան Շամշուլդե քաղաքի վրա» (Յովհաննես Գրիգ «Յիշատակարան 1458 թվականի»):

«Չարն ու դառը ժամանակներ էին, երբ Տիմոթեոսը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) իր չարությամբ Կրացատունը լցրեց» (Վարդան Վանեցի «Յիշատակարան 1441 թվականի»):

«Ահա ուրեմն, այդ տարի Տիմոթեոս թագավորը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) Աղբրազանից շարժվեց դեպի Կրաստան: Երեք օր նա կանգ առնելով Դարսի դաշտում, ինչից հետո հարձակում գործեց Շաքիի և Թիֆլիսի վրա՝ գերի տանելով մոտ 30.000 մարդ ու կրեպարանալով Աղբրազան» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶⁰ Այս մասին տեղեկացվում է Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ին ուղղված Համգա-բեկի նամակում, որը բերված է XVI դարի օսմանյան պետական գործիչ և պատմիչ Ահմեդ Ֆերիդուն Ահմեդ-բեկի «Münşeat'üs Selatin» աշխատանքում: Նամակի կոնկրետ բովանդակությունն ինձ այս պահին հասանելի չէ: Stv' The Aqquyunlu Clan, Confederation, Empire Revised and Expanded Edition JoHN E. Woos THE UNIVERSITY OF UTAH PRESS SALT LAKE CITY © 1999, pp 70, 249.

⁵²⁶¹ «Յաջորդ տարի Սուլթան Համգան (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) դարձյալ զբաղվեց բանակը կազմակերպելու և գործի միջոցները պատրաստելու գործերով՝ ելնելով բանակով արշավի դուրս գալու ու տարածքներ նվաճելու նպատակից: Տիմոթեոս Միրզան (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիմոթեոս - Մ.Ֆ.**) էլ իր հերթին պայքար էր մղում Ռուսիայի նահանգն իր հսկողության տակ պահելու համար՝ բարեկամական հարաբերություններ պահպանելով, բանակը կարգավորելով և ռազմական միջոցները պատրաստելով: Նա ձեռք բերեց ուժ

և հեղինակություն: Սուլթան Գամգայի մտքում եղած ծրագրերը, սակայն, չիրականացան: Նա չէր գտնում ուժ, որպեսզի վերադառնար Ուռհա: Ազգերն և ցեղերը իրենց հերթին, դիմելով Տիմուրի Սիրգայի շնորհներին ու հավաքվելով խմբերով, հեռանում էին Սուլթան Գամգայի մոտից և միանում Տիմուրի Սիրգայի պետությանը: Այդ պատճառով Սուլթան Գամգան, չկարողանալով ոչինչ անել Ուռհայի դեմ, որոշեց շրջափակել Բիրեջիկ ամրոցը: Բիրեջիկում Տիմուրի Սիրգային ենթակա Ֆահրեդդին անունով մի ղեկավար էր իշխում: Տիմուրի Սիրգան, իմանալով հարձակման մասին, հրաման տվեց Սահիր Կիրանին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանին – Մ.Ֆ.) շարժվել այնը կողմ: Բիրեջիկի շրջանում Սահիր Կիրանը հայտնաբերեց Սուլթան Գամգային ենթարկվող բազմամարդ հոծ խմբավորումներ և հարձակվեց նրանց վրա՝ բոլորին ջարդելով ու կողոպտելով: Սահիր Կիրանը ամրացրեց Բիրեջիկ ամրոցը և լցրեց այն ունեցվածքով ու պաշարներով» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ տարի Տիմուրի Սիրգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) և Ջասան փաշան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) նրանց նկատմամբ մեծ հարգանք ցուցաբերեց և 3.000 ազնվականների ուղեկցությամբ նվիրեց արժանի հագուստներ ու ոսկյա սաղավարտի գոտի, ինչից հետո ուղարկեց Դիարբեքի կողմ: Այս լուրը հասավ Սուլթան Գամգային (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկին – Մ.Ֆ.) և նա իր մեծ զորքով Բիրեջիկ էրեղը շրջապատեց, որպես ռազմավարական կենտրոն: Եվ ահա Ջասան փաշան մոտեցավ Սուլթան Գամգայի զորքի շրջակայքին, զիջեցային հարձակում կազմակերպեց, սպանեց նրա մի քանի մարդկանց և առևանգեց մեծաքանակ գույք: Սուլթան Գամգան ստիպված հեռացավ բերդի մոտից և վերադարձավ իր երկրամաս» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶² «Այդ ժամանակ լուր հասավ, որ Տիմուրի Սիրգայի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) նոթարներից որոշներն իրենց ուրացել և միացել են Սուլթան Գամգային (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկին – Մ.Ֆ.): Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.), արդության պահակներին կոչ անելով մնալ իր եղբոր կողմում, անմիջապես ոտքի ելավ՝ բոլոր ուղղություններով պահալով թշնամու վրա: Իրոք, Նոուզի վրա մարտադաշտը սլացող Սահիր Կիրանը... զինվորների փոքր խմբով հառնեց Աղ-Ղոյունլու ցեղերի միջից, վեր բարձրացավ և հասավ Նշանավոր կռվողներին: Եվ այսպես, նրա նոթար խալիվ Ական, ոտքով հեռանալով ամրությունից և վեց մղոն ծանապարհ անցնելով, բազմաթիվ կենդանիներ ու մթերքներ վերցրեց և վերադարձավ: Այդ ընթացքում, ահա, Սուլթան Գամգան մոտեցավ Ուռհայի ամրությանը՝ այն շրջափակելու համար: Սահիր Կիրանը 40 հեծյալ զինվորների հետ դուրս եկավ և մարտ տվեց, որը պատշաճում էր թագավորներին: Իր արհուրյալով և բաշտությամբ նա տպավորեց բոլորին: Սահիր Կիրանի նոթարները Չալիխե անունով մի զինվոր, գլխին սուր սուրի հարված ստանալով, այնուհանդերձ հարվածեց Սուլթան Գամգայի նոթար Աբդու-Ազիզի կրծքին, թեև ինքն էլ հետո, ծանր վերքեր ստացած լինելով, ազնվորեն զոհվեց: Սուլթան Գամգան, տեսնելով այս ամենը, հետ դարձավ: Սահիր Կիրանը հետևեց նրան և հասավ նոր հաղթանակներին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Եվ ահա Սուլթան Գամգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկը – Մ.Ֆ.) շրջապատեց Ռուհա բաղաբի բերդը: Ջասան փաշան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ բերդից և Սուլթան Գամգայի 1.000 ռազմիկների հետ դաժան մարտ մղեց: Այդ պատճառով Սուլթան Գամգան անմիջապես հետ դարձավ» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶³ «Այնուհետև Սուլթան Գամգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկը – Մ.Ֆ.) հասավ Մարդին: Այդ ժամանակ Սահիր Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանին – Մ.Ֆ.) մի խումբ, որը ներառում էր Տիմուրի բեկին, Սավուրի Մուհամմեդ-բեկին, Գադրա բեկ իբն Ռամանին և Պուրնակ ցեղի ղեկավարներին, փորձեց դիմադրել Տիմուրի Սիրգային (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.): Այս պայմաններում Սուլթան Գամգան հասավ Արզիսնան բաղաբ՝ այն վերցնելու և Յադուբ-բեկին այնտեղից դուրս հանելու նպատակով: Նա մոտեցավ Արզիսնանին և արագորեն գրավեց այդ բաղաբը, բանի որ բաղաբի մի մասը, դավաճանելով, այն հանձնեց Սուլթան Գամգային» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ պատճառով Սուլթան Գամգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկը – Մ.Ֆ.) անմիջապես հետ դարձավ և գնաց Արզիսնան: Բաղաբացիները նրան հնազանդորեն հանձնեցին բաղաբը» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶⁴ «Այդ ժամանակ Տիմուրի Սիրգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց Ուռհայից, որը, միանալով Բիրեջիկ ամրոցից եկածին, հասավ Սիվրի Մադարան և Թուրքմեն գետակին: Այս գործը ավարտեց Մարդին նահանգը: Մարդինում գտնվող Բիրեջիկը պատերազմական միջոցներով դուրս եկան և հասան Զատուրի շրջանին: Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր այն առաջին խմբի հետ: Նրա նոթարներից 15 հոգի անհավատալի գործեր և մարտեր իրականացրին: Չորքի կենտրոնը Մարդինում էր, երբ Տիմուրի Սիրգայից դուրս եկավ իրանան, թե. «Նշված տեղում նախահարձակ լինելիս պետք է ինքներդ հասնեք սուլթանական հրամանատարությանը»: Արբազան Սահիր Կիրանը, սակայն, չընդունեց այդ հրամանը: Եվ ահա Տիմուրի Սիրգան դուրս եկավ նախախնդած առճակատման վայրից: Սահիր Կիրանի իր հերթին, որպեսզի պատերազմին և արշավին պատրաստ լինի, մարտի ու ծակատանտարտի ցանկություն ունենալ, և վերջում չքնդադառնալ հայտարարությանը չպաշտպանվել, իր եղբայր Դուսեյն բեկին զգուշացնող խոսքեր ասաց...: Սահիր Կիրանի այդ խոսքերի լսելուց հետո նրա մոտակիցներից Դոդերլին հայտարարեց. «Մենք նույնպես պատրաստ ենք մարտնչել Սուլթան Գամգայի դեմ: Ժամը մոտենում է: Բոլոր ռազմական սարքավորումները պատրաստ են: Որևէ մեկը, ով ունի գոնե մի քիչ համարձակություն կամ մի օժտված է կամքով, որպեսզի կյանքում իր տեղը գտնի, պարտավոր է հենց այս գործում իրեն դրսևորել»: Երբ Մարդինի բանակը մոտեցավ Մարդինի Տարդինի շրջանին, Տիմուրի Սիրգայի ու Սահիր Կիրանի նոթարներից մոտ 100 հոգի միացան և մարտական շարքերով կազմակերպվեցին: Բանակի առաջամարտիկ ուժը բաղկացած էր 300 հոգուց, իսկ գլխավոր ուժի մեջ կային 500 հոգի: Սահիր Կիրանը, չնայած ընդամենը 14 տարեկան էր, իր հմուտ հարվածով մի զինվորի այնպես դիպավ, որ նա կորցրեց հավասարակշռությունը: Մինչ այդ էլ նրա նոթարներից երկու հոգի հեղոսաբար կռվել էին թշնամու դեմ: Այդ ընթացքում թշնամու երկու զինվոր կռվեցին Սահիր Կիրանի դեմ և ստիպեցին նրան մեջքի վրա ընկնել, սակայն նա արագ վեր կացավ, ևսուեց իր պահեստային բաց գլուխ ունեցող ձին և իր սուրն ուղղեց հետևից եկող զինվորներին: Նա հարվածեց մեկին գլխին, իսկ Իբրահիմն էլ հարվածեց նրան, ով մինչ այդ ընկել էր ձիուց: Այնուհետև այդ մեծ ամբոխը փախավ Սահիր Կիրանի առջևից և թաքնվեց Զոհիասարի մզկիթում: Այս տեսարանը տեսնելով՝ Տիմուրի Սիրգանի զինվորները ոգևորվեցին և շարժվեցին նրանց հետևից: Այդ հարձակման ընթացքում նրանք Սուլթան Գամգայի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկի – Մ.Ֆ.) նոթարներից մի մեծ ամբոխ բռնեցին, կողոպտեցին Մարդինի նահանգը և կրկին վերադարձան Ուռհայի կողմն ու Բիրեջիկ՝ կողոպտած և ունեցվածքով լցված» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այնտեղից Սուլթան Գամգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկի – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Մարդին: Այդ ընթացքում Ջասան փաշան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) 300 մարդով առաջ եկավ նրանց դիմաց և բաշտությամբ պատերազմեց: Թշնամիները նրան ձիուց ցած գցեցին, բայց նա գլխաբաց վեր թռավ, կրկին հեծավ ձին, նրանցից մեկին հարվածեց, սպանեց և անվտանգ հետ դարձավ: Ահա այդպես թափանցեց Մարդինի գավառը և վերադարձավ իր երկիր» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶⁵ «Մեկ ամիս անց Տիմուրի Սիրգանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) նոր բանակ պատրաստեց և շարժվեց դեպի Արզիսի կողմը: Նա կողոպտեց ողջ Արզիսի նահանգը: Սահամանի այն կողմից հասավ թշնամին և մեծ մարտ տեղի ունեցավ: Դադախանակը և գերազանցությունը մնացին Տիմուրի Սիրգանի բանակին և այդ մարտից հետո նա վերադարձավ Ուռհա բաղաբ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ տարի Ալի-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան նախկին էփր Ալիի – Մ.Ֆ.) որդի Տիմուրի Սիրգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) թափանցեց Արզիսի գավառը: Նրա հետևից հասավ մեծաթիվ բանակ և ծանրամարտ պատերազմ բռնկվեց: Վերջում Տիմուրի Սիրգայի զորքը հաղթեց» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵²⁶⁶ «Այդ ժամանակ որոշեցին սրբազան Սահիր Կիրանին Ամիր ուղարկել, բանի որ այդ տարածքում սուլթան Գամգան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Գամգա-բեկը – Մ.Ֆ.) ապստամբություն էր հայտարարել: Արբազան Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ 11 տարեկան էր: Եվ ահա Սահիր Կիրանը հոր (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան նախկին էփր Ալիի – Մ.Ֆ.) հրամանով ճանապարհ ընկավ: Ամիրը հասնելով՝ նա ծանր ծարավ զգաց, բայց, իր ուժերի փոքրությանը և երիտասարդությանը հակառակ, նա պարվեց և պաշտպանեց բաղաբը, իսկ մասնավոր գործերն էլ հանձնեց իր հետ եղածներին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²⁶⁷ «Ազիլ ամրոցից Ուռհա վերադառնալուց հետո Յադուբ-բեկի խնդրանքով Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան ապագա էփր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց Կենախ՝ Սուլթան Գամգային (Աղ-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Գամգա-բեկին – Մ.Ֆ.) այնտեղից դուրս հանելու համար: Զմառն վերջին նա վերադարձավ Ուռհա: Այդ պահին Սուլթան Գամգան գտնվում էր Ամիրի շրջանում, իսկ Սահիր Կիրանը ընդամենը 15 տարեկան էր» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²⁶⁸ «Սա գրվեց Տիմուրի (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոփյան էփր Տիմուր – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, որը այդ տարի գրավեց անառիկ Չոալլ և Տուլաների բերդերը» (Կարապետ Վանեցի «Յիշատակարան 1442 թվականի»):

«Այդ տարի Տիանշան փաշան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) գրոհեց Զորատանը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):
⁵²⁶⁹ «Արագ անցավ մի բանի ամիս, և Սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.) վերադարձավ Կեմախ և Գարահիսար փյալեթներ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
⁵²⁷⁰ «Այդ ժամանակ Յաղուբ-բեկը կրկին մարդ ուղարկեց մեկին Տիանշանի Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշանի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրան հաղորդելու, թե. «Դուք պետք է շուտ հասնեք Կեմախի գյուղ, ես շուտով կփոխանցեմ ամրոցը ձեզ»: Տիանշանի Միրզան Ջաբարից կանցեց սրբաբան Սահիբ Կիրանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.), բերեց իր մոտ, հետո նրան նշանակեց ղեկավար, ապա շարժեց Կեմախի կողմը: Այդ ընթացքում հայտնի դարձավ, որ Սահիբ Կիրանի հայր Ալի-բեկը Հալեպի փոքրիկ մի գյուղում մահացել է և գտել է իր հանգիստը Աստծո մոտ: Սուլթան Համզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Համզա-բեկը - Մ.Ֆ.), այս լուրը լսելով, Յաղուբ-բեկին մի ուղերձ հղեց, թե. «Ամրոցը հանձնիր Տիանշանի Միրզային, բանգի ես թեզ այլևս ոչ մի օգնություն չեմ տրամադրի»» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
⁵²⁷¹ «Դառն ժամանակներ էին՝ Տիանշանի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, երբ սա բազում զորքով գնաց Ախալցխայի վրա և բազում քրիստոնյաների գերեվարեց» (Կարապետ Վանեցի «Հիշատակարան 1445 թվականի»):
«Հայոց 889 թվականին Տիանշանի Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) Կրացատուն մտավ, շատ ավեր արեց և եկեղեցիներ բանդեց» (Թովմա Մինայանց «Հիշատակարան 1451 թվականի»):
«Առաքել պատմագիրը ասում է, թե Հայոց 893 թվականին Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) նվաճեց Ախալցխան և գերեվարեց» (Չաբարիա Զանաբեցի «Հայոց պատմություն» գիրք 1, գլուխ 4):
⁵²⁷² «Երոնիկոսի 132 թվականին Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ախալցխայի վրա» (Բարթիլու-Յիսուպեթա», Անանուս «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներ»):
«Այդ ժամանակ Պարսկաստանին, ըստ իրենց տվողության երկրում մեծ արյունահեղություն անելուց հետո, տիրեց Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.): Այնուհետև նա մտավ Ախալցխայի մարզ և սկսեց ամայացնել բաղաբներն ու գյուղերը: Վախթանգ արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Վախթանգ IV-ը (1444-1446) - Մ.Ֆ.) անմիջապես զորքով եկավ, որպեսզի պաշտպանի իր տիրույթները, նետվեց հակառակորդի վրա, ինչքան էլ, որ սա մեծաթիվ լինեց, և ճակատամարտը շարունակվեց մեկ ողջ օր, երբ միայն գիշերն իջնելը դարձրեցրեց պարսիկների ու իբերների գործողությունները: Տիանշանը, սակայն, իմանալով այն մեծ կորստի մասին, որ կրել էին իր զորքերը և վախենալով սարսափելի պարտությունից, թողեց սեփական ճամբարը ու հնարավորին արագությամբ հեռացավ Իբերիայի սահմաններից դեռևս միևնույն արեգակի ճառագայթները ելնելը: Վախթանգ արքան, տիրելով մեծ ավարի, վերադարձավ իր մայրաքաղաք և շուտով մահացավ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 112):
«Վախթանգ թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Վախթանգ IV-ը - Մ.Ֆ.) շտապ կերպով ժողովեց այն և այս կողմի, հերեթ-կախեթցիների ու Հայքի զորքերը և գնաց դեպի Սամցխա» (Վախթանգ Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Երիստոսի 1444 կամ Երոնիկոսի 132 թվականին Տիանշանը մոտեցավ Ախալցխային, Վախթանգ արքան մարտնչեց նրա դեմ և Տիանշանը նահանջեց» (Վախթանգ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը»):
«Տիանշանի կազմակերպության արդյունակ»):
«Հայոց 893 թվականին Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) գերեվարեց Ախալցխան» (Անանուս «Վրաստանի պատմություն 1576 թվականի»):
«Այդ տարի Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) գերեվարեց Ախալցխան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Վրաստանի պատմություն»):
«Հայոց 893 թվականին Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) գերեվարեց Ախալցխան» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):
«Փրկչական 1446 կամ Հայոց 893 թվականին Տիանշանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանը - Մ.Ֆ.) Ախալցխան գերեվարեց» (Անանուս Երուսաղեմցի «Վրաստանի պատմություն»):
⁵²⁷³ «Այի Սամաշը բարձրացել էր Սուլթան Համզայի ժամանակ: Նա մարդկության ամենացածրներից մեկն էր և Աղ-Ղոյունլու էմիրները նրա հետ լավ հարաբերություններ չէին ունեցել: Նա նրանց երկար ժամանակ վիրավորել էր, իսկ բաղաբացիներն էլ նրա նկատմամբ բարության էին լցված: Տիանշանի Միրզայի իշխելուց հետո նա միշտ վախենում էր նրանից: Եվ ահա նա հեռացավ և նորից վերադարձավ Բիրեջիք, որտեղ իր եղբայր Իբրահիմի հետ դաշինք հաստատեց: Նրանք գրավեցին Բիրեջիքը: Ֆախրեդդին Նախկինում այդ բերդի իշխանը էր և նրանք զավթեցին բերդը նրա կառավարման ձեռքից» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):
«Այի Սամաշը միացավ իր եղբայր Իբրահիմի հետ և երկուսով միասին իրենց ձեռքը վերցրին Բիրեջիքը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
⁵²⁷⁴ «Հետո, սակայն, Ֆախրեդդինը, իրեն հանձնված ամրոցը Տիանշանի Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշանի (1444-1453) - Մ.Ֆ.) հրամանով հետ գրավելով, կալանքի տակ առավ Այի Սամաշին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
«Հետո, սակայն, Ֆախրեդդինը Տիանշանի Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշանի - Մ.Ֆ.) անուխից բռնեց Այի Սամաշին և փակեց բերդում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):
⁵²⁷⁵ «Այի Սամաշն իր հերթին Բաղդատ Մահմուդ-բեկ իբն Ալի-բեկի մոտ մի մարդ ուղարկեց՝ ասելով. «Որպեսզի ամրոցը հանձնեմ, հրաման ուղարկեք Բաղդատից»: Մահմուդ-բեկը Բաղդատից եկավ և պարտության մատնեց Ֆախրեդդինին: Ամրոցը հանձնեցին նրան» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
«Այդ ժամանակ Այի Սամաշը Մահմուդ-բեկի հետևից Բաղդատ մարդ ուղարկեց՝ խնդրելով, որ նա Բաղդադից Բիրեջիք հասնի և վերցնի բերդը: Մահմուդ-բեկը Բաղդադից հասավ և հաղթեց Ֆախրեդդինին: Այի Սամաշը բերդը նրան հանձնեց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):
⁵²⁷⁶ «Սուլթան Համզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Համզա-բեկի - Մ.Ֆ.) մահվան ժամանակ նրա եղբայր Շեյխ Հասան բեկ Արզնիցանի կառավարիչն էր: Այդ ժամանակ Աղ-Ղոյունլու էմիրներից մի բանիսը հեռացան Տիանշանի Միրզայից (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշանի - Մ.Ֆ.): և միացան նրան: Տիանշանի Միրզան Պոռնաք ցեղի էմիրներից Հանկի-բեկին ձերբակալեց և վերադարձավ ձեռնոց: Պիլթեն բեկը, Տիանշանի Միրզայի հետ երդում տալուց հետո, խախտեց իր համաձայնությունը և անցավ Շեյխ Հասան բեկի կողմը: Նրանց նպատակն էր պաշարել Քեմախը, բանի որ Յաղուբ-բեկը թողել էր Կեմախը և գնացել Տիանշանի Միրզայի մոտ՝ Ամիդ, որտեղ էլ մահացել էր, իսկ Ջալալ անունով նրա նոթարն էր Կեմախի դարուգան էր: Եվ ահա նա Շեյխ Հասան բեկին խաբեությանը բերդ բերեց և ձերբակալեց, իսկ Արզնիցանը դատարկ մնաց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):
«Այդ ժամանակ Արզնիցանն էլ էր դատարկ մնացել, բանգի Շեյխ Հասան բեկը խաբեությանը բռնվել ու կապվել էր: Եվ ահա Շեյխ Հասան Բեկի նոթարներին դուրս հանեցին Արզնիցանից և հրավիրեցին Մահմուդ-բեկին: Սա իր հերթին Բիրեջիքը հանձնեց Այի Սամաշի եղբայր Իբրահիմին, իսկ ինքը եկավ Արզնիցան» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):
«Այդ ժամանակ Երզնկա բաղաբի խստասիրտ իշխանը թշնամիների հետ խորհուրդ արեց և որոշեցին բանդել բաղաբի ու կողքի գյուղերի եկեղեցիները: Դրանից հետո ինքը բազում զորքով գնաց Կառախի բերդի վրա և նույն հրամանն էլ այնտեղ տվեց՝ ուզենալով գրավել բերդ ու երկու երկրների եկեղեցիներն էլ բանդել: Միաժամանակ նույնպես, սակայն այս ամենը թույլ չտվեց և գթաց քրիստոնյաներին՝ փրկելով եկեղեցիները: Իրոք, մինչ այս ամենը տեղի էր ունենում, Սուրբ Սարգիս իշխանը այլ սրբերի հետ միասին սպիտակ ձիավորներով արագորեն գնաց բերդի վրա և նրա դեմ հանդես: Նա բերդի մոտ եկավ գիշերով, պարանով կապեց դրա պարանոցը, բաշեց վերև և բանտարկեց բերդում: Դրանից հետո նրա զորքը փախստական դարձավ և եկավ բաղաբ» (Վարդապետ Երզնկացի «Հիշատակարան 1446 թվականի»):
⁵²⁷⁷ «Հենց Չարսանուհին էր, որ դրանից հինգ տարի անց իր որդի Գևորգի հետ հավաքեց 300 հոգի և այլազգիների ձեռքից 65 տարով ազատեց Կապանը» (Կիրակոս Չեղոնցի «Հիշատակարան 1473 թվականի»):
⁵²⁷⁸ «Այդ ժամանակ Տիանշանի Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Տիանշանի - Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց Արզնիցանը շրջափակելու համար: 40 օր նրանք կռվեցին նաև ամրոցի դռան դիմաց: Առաջին իսկ մարտում Սահիբ Կիրանն (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) իր ողորդ դրեց թափի ասպանողակին՝ կռվի նետովելու համար: Նրա առջևից գնում էր ժամանակի քաղերից և անվանի հերոսներից Բայազետ բեկը: Երբ ճակատամարտը հասավ ամենաթեժ պահին, Բայազետ բեկը, վախենալով բաղաբի բնակիչների նետերի հորդ անձրևից, սանձը շրջեց: Սահիբ Կիրանը, սակայն, չփախավ և չհասնեց: Այդ պահին բաղաբի պաշտպանները միանգամայն սկսեցին արձակել իրենց արղերների նետերը: Մեկ նետ դիպավ Սահիբ Կիրանի երանելի դեմքին և խոր վերք հասցրեց: Մյուս նիզակների ու նետերի հարվածներից նրա մարմնի վրա մոտ քսան վերք բացվեց: Այդ նետերն այնպես էին խրվել նրա սուրբ մարմնին, որ նա, որանք որպես սուր ու նիզակ զուգած, վագրի պես նետվեց թշնամու վրա: Բաղաբի գնկավորները նրա մարտական աջի ահից գլորվեցին խրամատը: Այդ ճակատամարտում նրա զորքը ձիու կրծքին նիզակ խրվեց և ուրի ծայրը հասավ կենդանիի աղիքներին: Երկրորդ մարտում Տիանշանի Միրզայի նոթարները առանց հապաղելու

մտան կռվի դաշտ: Նրանք ձիով հարձակվեցին քաղաքից դուրս մարտի եկած հետևակի վրա, սակայն չկարողացան իշխել ճակատամարտի ընթացքին: Սահիբ Կիրանը կրկին բաջուբայում հավաքեց և բռնեց իր ձիուն դեպի թշնամին: Մի հարվածով քաղաքի զինվորներին նա կրկին գցեց խրամատը: Այդ մարտում, երբ նրանց հաջողվեց նիզակ խրել նրա սև ամսի պես ձիու կրծքին, Սահիբ Կիրանը հետ դարձավ: Արգնջանցիները, սակայն, հանկարծ նորից դուրս հարձակվեցին: Սահիբ Կիրանը նստեց ձիւ: Խզիր բեկ Փուլադը և Բեքմիշ Նովրուզը նույնպես առաջ մղվեցին: Սահիբ Կիրանը նորից գցեց քաղաքայիններին խրամատը: Շեյխ Ֆասան Փուրնակը և Բայազետ բեկ Փուրնակը մեկ այլ կողմում սաստիկ մարտ էին մղում: Բաղաբացիները կրկին հաղթեցին: Նրանք վայր գցեցին Շեյխ Ֆասան Զուրդի որդուն: Սահիբ Կիրանը դարձավ և փրկեց նրան: Զառասուն օր անց Ջհանգիր Միրզան շարժվեց Ամիդի կողմ՝ գնալու Օհու յալլա: Այդ ժամանակ հասավ լուրը, թե Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների **Էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) որդի Ասպահանը (Ղարա-Ղոյունլուների **Էմիրության նախկին էմիր Ասպահանը - Մ.Ֆ.**) մահացել է» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

«Զանի որ Շեյխ Գասան բեկի խաբեությանը ձերբակալված լինելու պատճառով Արգնջանը դատարկ էր մնացել՝ նրա նոթարները մարդ ուղարկեցին Արգնջանից և կանչեցին Մահմուդ-բեկին: Մահմուդ-բեկը Բիրեքիքը հանձնեց Այի Սամաշի եղբայր Իբրահիմին, իսկ ինքը գնաց Արգնջան: Այդ ընթացքում Ջհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլուների **Էմիրության ապագա էմիր Ջհանգիրը - Մ.Ֆ.**) Արգնջանը պաշարելու ուղի հանեց զորք: Զառասուն օր բերդի դռան մոտ մարտեր ընթացին: Առաջին մարտում Ֆասան բեկը (Աղ-Ղոյունլուների **Էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.**) իր ռազմական բաջուբայում վրա եկավ և աննկաշկանդ մի ուժով առաջ շարժվեց: Նրա առաջամարտիկներն էին շրջանի հայտնի և անվանի զինվորականները, որոնց թվում էին Բայազետ բեկը, որը ընթանում էր նրա առջևով՝ օրինակ ծառայելով մյուս զինվորներին: Մարտի սկզբի պահին, երբ մարտը դեռ նոր էր պատրաստվում սկսվել, Բայազետ բեկը փորձեց զսպել Ֆասան բեկին, որպեսզի նա չընկնի քաղաքացիների կողմից արձակվող հարվածների տակ: Ֆասան բեկը, սակայն, ոչ մի կերպ չհրաժարվեց այդ գործի և հետ ջբաքեց: Բաղաբացիները միասնական մի պահի բացեցին իրենց ձեռքերը և արձակեցին աղեղները այն թռչուններին, որոնք ճախրում են օդում: Մի նետ հասավ Ֆասան բեկի դեմքին և մեծ վերք պատճառեց: Նրա մարմնին նիզակից և աղեղից մոտավորապես բասն վերք հասավ: Թեև նրա ձեռքերն և ոտքերը խոցվեցին աղեղներից, բայց այդ վիճակում էլ պարզած թևերով և թիկունքով, որպես թռչուն, նա շտապեց դաժան թշնամու վրա: Բաղաբացի զինվորները նրա մարտական ճանկի վախից ընկան խրամատները: Այս մարտում զինվորական վեհաձևության ներկայացուցչի ձիու կրծքին մի նիզակ հասավ, որի ծայրը հասավ նոսրագույն ուտերին: Երկրորդ մարտում Ջհանգիր Միրզայի ծառաները շտապեցին մարտի և իրենց ձիերը նետեցին քաղաքի սահմաններից դուրս եկած հետևակայինների վրա, բայց հաղթանակ չկանգնեցին, թեև Ֆասան բեկի բաջուբայում ի վերջո շարժեց նրան: Նա ձին նետեց թշնամիների վրա և մեկ հարվածով քաղաքի զինվորներին խրամատը լցրեց: Այս մարտում նա հեծած էր Ղարա-Բուլատ անունով իր ձին: Խրամատի այն կողմից այդ ձիու կրծքին նիզակ արձակեցին և այդ պատճառով Ֆասան բեկը հետ բաշվեց: Արգնջանցիները հանկարծ նորից դուրս եկան քաղաքից: Ֆասան բեկը նստեց ձիւ: Խզիր բեկը, Փուլադ բեկը և Բիկմիշ Նովրուզը ևս ձիերով հարձակվեցին: Ֆասան բեկը քաղաքի սահմաններից կրկին խրամատը լցրեց: Շեյխ Ֆասան բեկ Փոռնակը և Բայազետ բեկ Փոռնակը էլ մյուս կողմից մեծ մարտ վարեցին: Բաղաբացիները, սակայն, կրկին հաղթեցին: Շեյխ Ֆասան Զուրդի որդուն տասպալեցին ձիուց, բայց Ֆասան բեկը հետ վերադարձրեց և փրկեց նրան: Զառասուն օր անց Ջհանգիր Միրզան Ախուա գնալու համար ուղղվեց Ամիր» (Ֆասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Երգնկա քաղաքում Կամախ քաղաքի մոտից փախած զորքին ընդունեցին և նոր պարոն դրեցին՝ նորից ուզեալով բանդել եկեղեցիները: Այդ ժամանակ, սակայն, մինչ անցել էր մոտ մեկ ամիս, Շեյխ Ֆասանի եղբայրը 20 հոգու հետ մտավ քաղաք և տեսավ բրիստոլյաների ներդրությունն ու նրանց գլխին ելածը, երբ նրանք պետք է կապույտ գլխարկներ դնեին: Այդ 20 հոգու հետ միասին նա գնաց պալատի դուռը, բռնեց իշխանի որդուն և ինքը տիրեց քաղաքին, ինչից հետո հրաման արձակեց, որ դրանից հետո բոլոր բրիստոլյաներ իրենց գլխի կապած կապույտները հանեն ու համարձակ կերպով իրենց օրենքին հետևեն: Դրանից հետո Շեյխ Ֆասանին հանեցին Կամախ քաղաքի բերդից և ազատ արձակեցին: Այդ ժամանակ նա գաղտնի կերպով թողուք ուղարկեց քաղաքում գտնվող իր մարդկանց, որ գալիս է քաղաք և, որ այնտեղ գտնվողներին կոտորեն, իրեն ներս առնեն, իր եղբորը էլ սպանեն: Նրա եղբայր Մահմուդ պարոնը, սակայն, երբ իմացավ այս մասին, բռնեց բոլորի գլխավորներին և կախեց, այլոց էլ չարաչար տանջեց: Նա պալատն իր ձեռք վերցրեց, իսկ մնացածն էլ երկրից վտարեց: Դրանից քիչ օրեր անց Շեյխ Ֆասանը ելավ Կամախից և գնաց Դերբան, բանգի նա իմացել էր, որ իր եղբայրը զորքեր է ուղիք հանել, որպեսզի գա, բռնի իրեն ու երկաթի կապանքների մեջ պահի: Ահա այս պայտն նրա չաղ խորհուրդը խափանեց: Այդ ժամանակ բազում զորքով եկավ Ջհանգիրը (Աղ-Ղոյունլուների **Էմիրության էմիր Ջհանգիրը - Մ.Ֆ.**) և իուլիսի 27-ից մինչև օգոստոսի 10-ը պաշարեց քաղաքը: Նա բարոնալից արեց եկեղեցից երկրից, բոլոր գյուղերը արեց, մտավ շրջակա գավառները և ամեն ինչ ավերեց: Մարդիկ օտար երկրներ փախան և երկիրն անբնակ մնաց» (Սարգիս Երզնկացի «Յիշատակարան 1446 թվականի»):

⁵²⁷⁹ «Քրոնիկոսի 135 թվականին Աղբուղան (Սամցխեի **աթաբեկության աթաբեկ Աղբուղա Ջակեյին (1444-1451) - Մ.Ֆ.**) և Ղվարդվարեն (Սամցխեի **աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակեյին - Մ.Ֆ.**) ճակատեցին» (Բարթիս-Ֆլուկտեբա», Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Երիտուսի 1447 կամ Քրոնիկոսի 135 թվականին Աղբուղա աթաբեկը (Սամցխեի **աթաբեկության աթաբեկ Աղբուղա Ջակեյին - Մ.Ֆ.**) և Ղվարդվարեն (Սամցխեի **աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակեյին - Մ.Ֆ.**) ճակատեցին, վերջինը հաղթեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵²⁸⁰ «Հայոց 897 թվականին Իսթանդուլի (Ղարա-Ղոյունլուների **Էմիրության էմիր Իսթանդուլի - Մ.Ֆ.**) որդի Նուրալվանդը եկավ, թալանեց Արձեշը և գնաց, հաստատվեց Գեղիում» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Ամանուն ու աշխանը տեղաշարժվող զորքերը ուսմաստակ տվեցին դաշտերը» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 1):

⁵²⁸¹ Այս մասին հայտնվում է Կիարոսի թագավորության պատմությանը նվիրված շատ աշխատություններում, սակայն կոնկրետ սկզբնաղբյուրներն ու դրանց բովանդակությունն առաջվա ինքնախառնակ են:

⁵²⁸² «Պարնան գալուսն պես Ջհանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլուների **Էմիրության էմիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) զորքը ուղարկեց Արգնջանում գտնվող Մահմուդ-բեկ իբն Օսման բեգի դեմ՝ առաջնորդությամբ էմիր Արգաբշահի և խլիճի: Դերբան շրջանի Մուսա բեկը միացավ նրանց: Բայազետ բեգը և Ֆասան բեգը ևս միացան նրանց՝ գնալով Ջհանշահ Միրզայի մոտ: Փյոյթենի որդիներ խալիլն ու Իսթեմուդը նույնպես միացան նրան: Ձևակարգված բանակը շարժվեց Արգնջանը շրջանակալելու: Այդ ընթացքում, երբ Սահիբ Կիրանին (Աղ-Ղոյունլուների **Էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանին - Մ.Ֆ.**) հարցրին, նա ասաց. «Նրանք մեզ վրա հարձակվելու են և, թե՛ նրանք հաղթեն, մենք կպարտվենք: Մեզ հարկավոր է, որ աջակցենք Մահմուդ-բեկին»: Սահիբ Կիրանի խորհուրդը, սակայն, չընդունվեց և նա ստիպված դուրս եկավ դեպիվար կազմից: Արգնջանի բնակիչները, արտաքին օգնությունից հույսը կորցնելով, այլևս դիմադրություն չէին կարողանում ցույց տալ: Բաղաբացի պաշարումը երկարեց, սակայն սևնդի պաշարները սահմանափակ էին: Եվ ահա նրանք, խորհրդակցության կազմեցին և, անվտանգության երաշխիք ստանալով, համաձայնեցին հանձնվել Ջհանշահ Միրզային: Երբ քաղաքը վերցվեց, սակայն, անվտանգության երաշխիքներ գործնականում չէրան նախկինական համաձայնությունները չպահպանվեցին: Արգնջանցիները ենթարկվեցին բանտարկման ու գերեվարման...: Այնուհետև Ջհանշահ Միրզան դուրս եկավ Արգնջանից և հասավ Դերբանին: Նա, երբ Ռուստամ Թաթարնիսի ուղղորդեց Դիարբեքիրի կողմ հարձակման, Բայազետ Կիստամին էլ Ղուհարյունների որոշ իշխանների հետ ուղարկեց Բաբերը ամրոցը շրջափակելու, իսկ իբն, ինչպես ասացինք, եկավ Դերբան: Այդ ժամանակ ստորաբար վարված Ջաւշուդ բեկ իբն Ղուլթու բեկը Ջհանշահ Միրզայի մոտ մարդ ուղարկեց՝ ասելով. «Եղբորս՝ Ահմեդ-բեկին, ձերբակալելով՝ ամրոցը բեզ կհանձնեն»: Ջհանշահ Միրզան էլ խոստացավ. «Եթե այդպես լինի, ես ամրոցը բեզ կհանձնեմ»: Ահմեդ-բեկը, տեղեկանալով այդ մասին, փրկվելու համար գաղտնի անցնելով փախավ և հասավ Բայազետի տունը: Երբ Ջհանշահ Միրզան մտավ ամրոցը, սակայն, այն հանձնեց Էմիրթե Մահմուդ անունով մի ազնվականի: Ղուլթու բեկը այդ ժամանակ գտնվում էր Կուլուդայի շրջանում: Ահմեդ-բեկին բռնելով՝ ամրոցի մոտ բերեցին և Ղուլթու բեկին ասացին. «Տուր ամրոցը՝ որդիդ կիրկվի»: Ղուլթու բեկը, սակայն, պատասխանեց. «Եթե դուք ձեր խոսքին հավատարիմ լինեիք, ես նրան կտայի ձեզ, բայց դուք դավաճանում եք: Ինչ արել եք Ջաւշուդի հետո, նույն էլ մեզ հետ կանեք»: Ապա նրանց աչքի առաջ սպանեցին Ահմեդ-բեկին և վերադարձրին դիակը: Դրան հետո Ջհանշահը Արգնջանը և Դերբանը տրամադրեց խլիճ-Արսլանին, իսկ Դիարբեքի եղբայրը՝ խլիճ-Արսլանի փեսա Մուսա բեկը, նշանակվեց նրա նոթար: Մահմուդ-բեկ Թեբելուն նշանակվեց ամրոցի կառավարիչ: Յետագայում, ջարդի և խորամանկության միջոցով ցանկանալով գրավել Կարահիսար ամրոցը, նա կանչեց այդ երկրամասի հարգված մեծամեծներից Լալա Յադուբին, բայց վերջինս չցանկացավ դավաճանական խաղերին մասնակցել: Այն ժամանակ Ջհանշահը ստիպված Մուլթան Յուսեյն Շեյխ Ֆասանին ուղարկեց Կարահիսար ամրոց: Այդ ժամանակ Ջաֆար-բեկը Կեմահում էր և նա նրան էլ խաբեությամբ բռնեց: Նա նախ ներկայացրեց, թե ուզում է բարեկամություն հաստատել, իսկ հետո անզգուշության շնորհիվ նվաճեց թշնամուն, ինչից հետո Կեմահի ողջ բնակչությանը կալեց: Կեմահի ամրոցում նա իր հրամանատարներից Դիլ Մուլթանին և խլիճ-Արսլանի նոթարներից Շեյխ Իբրահիմի գլխավորությամբ կազմված զորախումբ նշանակեց՝ ամրոցը պաշտելու համար: Նրանք դիպեցր գրավեցին Սեկուր գետի և Ֆիրալիի միացման վայրում: Ջհանշահ Միրզան, բանի որ Իսփիդ ամրոցը Մուհամմեդ էմիր Սեյիդի վերցրեց և Շեյխ Ֆասանին բռնեց, այն հանձնեց Բայազետ բեկին: Դարկ է նշել, որ այդ տեղի և ամրոցը միջև մի քարանձավ կար: Շրջափակվածները, առանց դրա մասին որևէ մեկին ասելու, այնտեղ էին

տեղավորվել: Ձաֆար-բեկը հրաման տվեց, որպեսզի ոչ ոք չխոսի: Չինվորները, սակայն, զինավառվեցին և դուրս եկան ամրոցից, ինչից հետո հանկարծորեն հարձակվեցին և բոլորին գերեվարեցին: Տիազար-բեկը այդ խմբի նկատմամբ անսովոր վարք դրսևորեց: Արևելքից մեկին նա նապաստակ էր ատում և զգում էր ամրոցից ներքև, մեկին շուն էր անվանում և հետևից նետահարում, մեկին կռուսկի էր նմանեցնում, մեկին՝ ճագար, մեկի էլ դեմքը, ուսերը, ձեռքերը և ոտքերը խեղում էր: Ոմանց էլ նա բարանձավ էր զգում և, փակելով բարանձավի մուտքը, սպասում էր՝ մինչև բոլորը կխեղդվեն: Բոլոր այս գործողություններից հետո Տիազար-բեկը Քիլիկիայի արահետով դեպի լեռներ շարժվեց: Կեսանի մասին լուրը հասավ Տիազար-բեկի Սիրզային և նա այնտեղից Մուհամմեդ Ալպալույի հրամանատարությամբ Կեսանին տիրելու համար զորախումբ ուղարկեց» (Աբու-Բաթր Տիլիսիյի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ պատճառով Տիազար-բեկը թագավորը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) բազում բանակով ծմեռեց Գանձակում, ինչից հետո Արգինջանում գտնվող Ուսման բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ուսման - Մ.Ֆ.) որդի Մահմուդ-բեկի վրա զորավարներ էմիր Արաբշահի և խիճ-Արսլանի ղեկավարությամբ զորք ուղարկեց: Դերբանի մոտ նրանց միացավ նաև Մուսա բեկը: Շեյխ Յասսան բեկի որդի Բայազետ բեկը նրան ուղարկեց Տիազար-բեկի թագավորի մոտ: Պիլյեթն ցեղից խալիլ բեկը և Իսթանբուլը ևս մեկնեցին Սիրզա Տիազար-բեկին: Այդ բանակը շարժվեց Արգինջանը պաշարելու: Այդ ժամանակ Յասսան թագավորը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Յասսան - Մ.Ֆ.) խորհեց. «Որպեսզի օտարը մեզ վրա իշխանություն չստանա և մեզ չհարթի, պարտավոր եմք Մահմուդ-բեկին օգնել»: Յասսան թագավորի առաջարկը, սակայն, չընդունեցին: Այդ պատճառով Արգինջանը դուրս եկավ Աղ-Ղոյունլու իշխանության տիրույթներից: Արգինջանի բնակիչներն այլևս հույս չունեին դրսից օգնություն ստանալու և նրանց համար պարզ դարձավ, որ ինքնուրույն պաշտպանվելու ուժ իրենք չունեն: Պաշարումը երկարաձգվելով՝ պարենամթերքը վերջանում էր: Այդ ժամանակ նրանք ծանր և անվերադարձ երդումներով ու պայմաններով բաղաբեկ հանձնեցին Տիազար-բեկի թագավորին: Նվաճումից հետո, սակայն, երդումը խախտվեց, պայմանները չլեցին և արգինջանցիները ձերբակալվեցին ու բանտարկվեցին: Բանտարկյալների մեջ գրեթե չկար մեկը, որ Տիազար-բեկի Սիրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) բանակում որևէ ազգական չունենար՝ հայր, որդի, եղբայր, քույր կամ ուրիշ մերձավոր» (Յասսան Ռումլու «Պատմություն»):

«Յայտ 899 թվականին ելավ Թավրիզի սուլթան Տիազար-բեկ (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) և բազում ու անթիվ՝ 60.000 հոգանոց, զորքով թուրքմենների ազգից, որ Բայանդուր ցեղից էին, գրավեց Երզնկան: Նա գերեց 40 անվանի իշխանների, տարավ արևելք և կորցրեց: Աստվածաշնչե Կամախում ևս հասարակին գերեցին՝ 10.000 հոգի այդ ու կին, որից հետո թողեցին այն ավերակ վիճակում: Ներքին Դերբան, Կերդին, Դերբան, Բաբերդը, Գեդին, Կոնակը, Գալլ գետը, Շիրվանը և Սատաղն առհասարակ գերեվարեցին» (Ղալիթ Խարբեքի «Քիշատակարան 1453 թվական»):

«Յայտ 899 թվականին Սիրզա Տիազար-բեկ (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) եկավ Թավրիզից և գրավեց Երզնկան: Այնտեղից Տիազար-բեկ Թարխան-օղլի անունով մի զորագլուխ առաջ ուղարկեց, որը եկավ Թվուրան, ավերեց այն և չարչարեց ու նահատակեց բազում քրիստոնյաներ» (Ղալիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

«Այս ժամանակ Յայտ 899 թվականին բազում և անհուն զորքով Թավրիզից ելավ բռնակալ Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Տիազար-բեկ (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.), որը եկավ ու պաշարեց Երզնկա բաղաբեկ և Բաբերդը: Նա գրավեց դրանք և բազում վշտեր հասցրեց այս բաղաբեկին, բայց դրանից զատ նա գրավեց նաև Ղարանաղին ու գերեց բոլոր երկրները՝ բազում նեղություն պատճառելով նաև շրջակա գավառներին, այնպես, որ դրա մասին գրել իսկ չեմ կարող» (Սարգիս Գրիգ «Քիշատակարան 1457 թվական»):

«Այդ ժամանակ Խուլուքբեկ պարոնը չինազանդվեց Տիազար-բեկին (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.), որը հրաման տվեց իր զորքին և զորավարներին, սրանք գնացին ու բազում ավար և գեղինեղ տառա: Այնտեղից նրանք չվեցին Կամախի վրա, գրավեցին նաև այն ու բազում գեղինեղ վերցրին» (Ղալիթ Տերեքի «Քիշատակարան 1450 թվական»):

«Յայտ 899 թվականին Տիազար-Սիրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան և անթիվ քրիստոնյա կանանց ու մանուկների գերի տարավ» (Թովմա Միսայանց «Քիշատակարան 1451 թվական»):

«Սա գրվեց... արյունարբու զազան Տիազար-բեկ (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) օրոք, երբ մեր անթիվ և բազում մեղքերի պատճառով նա բազում զորքով ելել էր Արևելքից ու եկել մեր վրա: Ե՛վ ահա նա բազում գավառներ և բաղաբեկներ գերեց ու ավերեց, ո՞վ կարող է պատմել այս չարիքի մասին» (Գրիգոր Երզնկացի «Քիշատակարան 1451 թվական»):

«Սա գրվեց դառնաշունչ ժամանակներում, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր և բազում քրիստոնյաներ թուրքերի անօրեն ազգի կողմից գերի տարվեցին, չեմ կարող այդ մասին նույնիսկ գրել» (Կարապետ Վանեցի «Քիշատակարան 1451 թվական»):

«Դրանից 10 տարի առաջ էլ գերեվարեցին Ղարանաղի գավառը, որը Կամախն է, և ո՞վ կարող է պատմել ավերն ու պակասը, որ եղավ քրիստոնյաների, վանքերի և սրբությունների կապակցությամբ» (Ստեփանոս Դարանաղի «Քիշատակարան 1464 թվական»):

«Յայտ 899 թվականին Տիազար-Սիրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան և անթիվ քրիստոնյա կանանց ու մանուկներին գերի տարավ» (Յովհաննես Կրոնավոր «Ժամանակագրություն»):

⁵²⁸³ «Այդ ժամանակ Տիազար-բեկը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) խիճ-Արսլանին էլ դրեց Կարահիսարը շրջակայքում: Խիճ-Արսլանը, Կարահիսար նահանգը ավերելով, կողոպուտներ արեց: Նա ձեռք տվեց բնակչության արյանը, պատվին և ունեցվածքին ու նույնիսկ Ռամադան ամսվա օրերին շնություններ զբաղեցրեց: Այդ ժամանակ Սիրզայից Սուլթան Յուսուֆը, մինչև Արգինջան հասնելը, Շեյխ Յասսան Սիրզայի որդուն ուղարկեց որպես «Էլչի» մականվանալով իր բեռի Կասիմ Սիրզային վիճակը ներկայացնելու: Ինչպես նախկինում ասացինք, Աղ-Ղոյունլուի որոշ անձինք նրա մոտ էին փախել՝ Դեբեդի Յուրտի տարածքում: Ե՛վ ահա Կասիմ-բեկը, այնտեղից հարձակվան անցնելով, առաջ ընթացավ խիճ-Արսլանի դեմ: Մոտուկներին նա փրկեց բռնակալությանից և չարիքից, իսկ խիճ-Արսլանի նոթարներից էլ մոտ 300 հոգի վզկապով գերեվարվեցին: Խիճ-Արսլանը փախավ և հասավ Արգինջան, իսկ Կասիմ-բեկը վերադարձրեց իր տեղը» (Աբու-Բաթր Տիլիսիյի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵²⁸⁴ «Այնուհետև Տիազար-բեկը Սիրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) Աղ-Ղոյունլու Ալիի որդի Իբրահիմին որպես դեսպան ուղարկեց Տիազար-բեկ Սիրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) մոտ ու հաղորդեց. «Ղու ինձ հանձնի Ալվանդ Սիրզային, որպեսզի ես ազատ արձակեմ գերիներին, հակառակ դեպքում բոլորին կսպանեմ»: Տիազար-բեկ Սիրզան պատասխանեց. «Մեզ ապաստան հայցած մարդուն վտանգի ենթարկելը մարդկային նորմերի համաձայն պատշաճ չէ: Տիազար-բեկ Սիրզան, բանի որ Արգինջանը վերցրել է համաձայնությամբ և վստահություն հայտնելով, կարող է նրա բնակչությանը կասկե կամ ազատ արձակել՝ ըստ իր կամի: Կուզի կսպանի, կուզի՝ կներ, ինքն է տերը»: Այս պատասխանից Տիազար-բեկ Սիրզայի բարկության կրակը բորբոքվեց և նա հարձակվան զորք կազմեց: Ռուստամ-Թարխանը, Տիազար-բեկ Սիրզայի որդեգիր Շեյխ Յասսան Սիրզան, Մուսա բեկը և Աղ-Ղոյունլու Էմիրները մի մասը, բոլորը զինված ու պատերազմի սարքավորումներով, 30.000 հոգանոց զորքով Կեսանի ու Դիլիթիի ճանապարհով շարժվեցին դեպի Սալաթիա: Տիազար-բեկ Սիրզան, տեղեկանալով այդ մասին, քննարկում արեց Էմիրների հետ: Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Յասսան - Մ.Ֆ.) առաջարկեց դիմադրություն ցույց տալ և պայթյուն, սակայն այդ առաջարկը հավանություն չտեսցավ: Այնուհետև Տիազար-բեկ Սիրզան շարժվեց Ամիդի կողմ: Աղ-Ղոյունլու Էմիրներից Մուհամմեդ-Բեկտաշը, Մուհամմեդ-Խոջա Յաջին, Պուրնակից Ալի-բեկը և Շեյխ Յասսան Սիրզայի կողմնակիցները գնացին Ռուստամ-Թարխանի մոտ: Ասպատակողները վերադարձան: Ոմանք հասան Սիվերիկի շրջանին, ոմանք՝ Յամլինի շրջանին: Ուվելս բեկը լքեց Ուրֆայի երկիրն և փախավ: Ռուստամ-Թարխանը, հասնելով մահմեդականների արյան և գույքի վրա, Յամլինի շրջանում գտնվող մի զորախումբ կողոպտեց: Նա իր ցանկած ավերն ու անպատիվ բաներն արեց: Այդ ժամանակ նրա մոտ գնացած Շեյխ Յասսան բեկի կողմնակիցների մի խումբ նրա նկատմամբ հարձակվեց կորցրեց և գործածի համար զոհաց» (Աբու-Բաթր Տիլիսիյի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այնուհետև Տիազար-բեկը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) Աղ-Ղոյունլու Ալիի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ալիի - Մ.Ֆ.) որդի Սիրզա Իբրահիմին որպես դեսպան ուղարկեց Սիրզա Տիազար-բեկ (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիազար-բեկ - Մ.Ֆ.) մոտ՝ ասելով. «Եթե Ալվանդ Սիրզային հանձնես ինձ, գերիներին կազատեմ: Եթե ոչ՝ նրանց բոլորին կսպանեմ»: Տիազար-բեկ Սիրզան պատասխանեց. «Մեզ ապաստանած մարդուն մահվան մատնելը տղամարդկության չէ: Տիազար-բեկ փաղիշահը Արգինջանը նվաճել է Ռուստամ և Երզնկան պայմանագրով ու բանտերու կամ ազատելու իրավունքը նրան է: Եթե կամենա՝ կներ, եթե կամենա՝ կսպանի, այդ ինքն է որոշում»: Բարձր վեհությանը օժտված Տիազար-բեկ փաղիշահի բարկության հուրը այս խոսքից հետո բորբոքվեց և նա Ռուստամ Թարխանի գլխավորությամբ հարձակվումային զորախումբ սահմանեց: Նրա հետ էին Տիազար-բեկ Սիրզայի որդեգրյալ Շեյխ Յասսան բեկը, Մուսա բեկը, մի շարք Աղ-Ղոյունլու Էմիրներ և 30.000 զինվոր՝ լիակատար սպառնալուծությամբ ու պաշարով: Նրանք, Զեմախի և Դիլիթիի ճանապարհով շարժվելով, հասան Սալաթիա ու Տիազար-բեկ այդ մասին տեղեկացավ: Նա խորհրդակցեց Էմիրների հետ: Յասսան փաղիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Յասսան - Մ.Ֆ.) առաջարկեց հակահարձակվում նախաձեռնել և ճակատամարտի դուրս գալ, սակայն առաջարկը չընդունվեց: Տիազար-բեկ Սիրզան ուղղվեց Ամիդ: Աղ-Ղոյունլու Էմիրներից Մեհմեդ Բեքթաշը, Մեհմեդ Խոջա Յաջին և Պուրնակ ցեղից Ալի-բեկը Շեյխ Յասսան Սիրզային օժանդակելու համար գնացին Ռուստամ Թարխանի մոտ: Տեղերը նույնպես վերադարձան հետ: Նրանցից մի մասին բնակեցրին Սիվերեթի

շրջակայքում, մյուսներին՝ Համուսում: Ուլեյս բեկը ևս լքեց Ռուսիայի ամրոցը ու փախավ: Ռուստամ Թարխանը հարձակվեց Համուսի շրջակայքում բնակված զորախմբի վրա, կողոպտեց, թափեց Մոսկովյանների այրուհի և սեփական կանցեղոսությամբ սերունդեց ապստամբություն ու կոչվ: Շեյխ Հասան բեկին աջակցելու նպատակով գնացած Աղ-Ղոյունլու ջոկատը, տեսնելով նրա անարժանությունը, զղջաց իրենց ելքից և վերադարձավ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5285 «Այնտեղից ևս (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) գնաց և նստեց Ամիդի ու Արկևի... վրա՝ 5 ամիս պաշարելով դրանք ու մարտ մղելով, երբ թշնամիներն իջնում էին բերդից, մարտ տալիս, իսկ հետո նորից հետ էին վերադառնում և փրանում էին այնտեղ: Այսպես եկավ, հասավ Բարեկենդանի հետին շաբաթ օրը, երբ նրանց հեծելազորը սուրբ հայրապետի տոնին զաղտագողի ելավ Ամիդի վրա, նստեց և շուրջանակի պատեց Արգևի երկիրը: Մինչ այդ 4 գյուղից մարդկանց, ում բառաստը դեռ չէր լրացել, 500 հոգու գերեվարեցին և 40 հոգու էլ սպանեցին, որից հետո դարձան իրենց տեղը: Իսկ Ծառազարդին հաշտություն կնքեցին և ազատեցին Արգևի գերիներին՝ այդպես էլ չկարողանալով գրավել ոչ Արգևը, ոչ Ամիդը, ոչ էլ Մարդինը» (Դավիթ Խարբերդցի «Հիշատակարան 1453 թվականի»):

«Դրանից հետո ևս (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) իր Ռուստամ անունով զորավարին ուղարկեց Միջագետքի վրա և սա պաշարեց Ամիդն ու Արգևը..., բայց չկարողացավ գրավել դրանց ամրությունները՝ միայն ավերելով դրանց երկրները» (Սարգիս Գրիչ «Հիշատակարան 1457 թվականի»):

«Հայոց 901 թվականին սուլթան Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) Թարխանություն ուղարկեց Բայանարդուրների վրա, որոնց առաջնորդը Հասան-բեկն էր (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**): Սա եկավ, պաշարեց Ամիդը, սակայն չկարողացավ այն գրավել, կոտորվեց և փախավ» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռուսաց ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) Թարխան-օղի անունով մեկին, որ Բայանարդուրների ազգից էր, ուղարկեց պարոն Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.**) դեմ: Սա եկավ, պաշարեց Ամիդը, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել, այլ, ջարդ կրելով Հասան-բեկից, հետ դարձավ» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

5286 «Այդ ժամանակ Ջհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանգիրը - Մ.Ֆ.**) պատվեց Մարդինում իշխանությունը վարելու տեղով: Դրա համար նա մեկնեց Մարդին: Ռուստամ Թարխանը, սակայն, նույն այս ժամանակ Մարդինի շրջակայքում ռազմուժ էր տեղակայել, որը դեմ ելավ Ջհանգիր Միրզայի ուղարկած զորքի: Ջհանգիր Միրզայի զինվորները հարձակման անցան, սակայն, բանի որ նրանք այդ անում էին ինդթով և առաջ էին գալիս էին մաս-մաս, բոլորը զոհվեցին, ինչից հետո Ջհանգիր Միրզանը պարտված վերադարձավ Ամիր» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Ռուստամ Թարխանը շարժվեց Մարդինի վրա: Կատարվեց մեծ ճակատամարտ: Ռուստամ Թարխանի զորքից գերի վերցրին Նուրուլլա Տադիդունի և Բերեդունի Ռուհուլլա Այնունի, իսկ նրանց ծառաներից շատերին էլ սպանեցին: Ռուստամը հետ դարձավ: Ջհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանգիրը - Մ.Ֆ.**), հավակնելով Մարդինի իշխանությանը, գնաց այնտեղ: Ռուստամ Թարխանը Մարդինի մերձակայք էր ուղարկել մի ռազմախումբ: Ճանապարհին Ջհանգիրի զորքերը նրանց հասան: Ջհանգիրի զինվորները չորս կողմից հարձակվեցին նրանց վրա, բայց, բանի որ նրանք քիչ-քիչ էին հասնում, ամբողջությամբ կոտորվեցին: Ջհանգիր Միրզան պարտություն կրեց և վերադարձավ Ամիր» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5287 «Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) գնաց Արկևի: Նա հետ շարժեց Սիվերիկի շրջանում հավաքված ասպատակիչներին և, որպեսզի զսպի նրանց, ուժ ու բռնություն կիրառելով բշեց Ջերմուկի կողմը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Հասան փառիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) տիրեց Արկևիում ու Սիվերեքի շրջակայքում հավաքված բոլոր ցեղերին և ուժի միջոցով նրանց տարավ Ջերմուկի կողմերը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5288 «Ուլեյս բեկին, որ թողել էր Ռուհան, Հասան փառիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր **Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) ամեն ժողովում նախատում էր: Վերջապես Ուլեյսի արժանապատվության պատիվը շարժվեց: Նա, միավորվելով Աղ-Ղոյունլուների անվանի բազմից Հուսեյն Միրխուրի և Սևիդիկի աղայի ցեղի հետ, Ռուսիայի ամրոցը վերցրեց Ղարա-Ղոյունլուներից: Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) Շեյխ Հասան Միրզայի, Սարի Ալիի որդու և Շեյխ Մեհմեդի ղեկավարությամբ զորք ուղարկեց Ռուսիայի ամրոցը պաշարելու: Այդ ժամանակ Հասան փառիշահը Արկևի ամրոցում էր: Երբ նա իմացավ պաշարման և եղբոր անօգնական վիճակի մասին, իր անձնական զորքով գնաց Ջհանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր **Ջհանգիրի - Մ.Ֆ.**) մոտ, զորք հավաքեց և ուղղվեց Ռուհա: Ղարա-Ղոյունլուները ամրացրել էին բաղաթի պարիսպները: Ռուստամը Մարդինում էր: Հասան բեկը երկար ժամանակ ճանապարհ չգտավ բաղաթ մտնելու: Վերջում Բաբ-ու-Սիրը դարպասով ևս մտավ ամրոց: Նա խորհրդակցեց զորապետների հետ՝ առաջարկելով ամրոցից ներս մտնել բաղաթ: Բոլորը առաջնորդին՝ ասելով. «Բաղաթում թշնամիներից 1.200 մարդ կա, իսկ մենք ընդամենը 300 հոգուց մի փոքր ավել ենք: Վայրը չափազանց նեղ է, բաղաթը՝ ամրացված: Մենք չենք կարողանա մարտի դաշտ բացել ու մահվան ճիղներից խուսափել»: Հասան փառիշահը, սակայն, նրանց խոսքը չընդունեց և ասաց. «Մենք պիտի գնանք և Աստծու օժանդակությամբ հաղթանակ կտանենք»: Նա Բաբ-ու-Սիր ճանապարհով մտավ բաղաթի ներքը: Ղարա-Ղոյունլուները փակել էին բաղաթի դարպասները: Մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Նրանք փակեցին նախանցի ճանապարհը և ջախջախեցին Հասան փառիշահի զորքի առաջապահին: Վերջում փախան ամրոց: Հասան փառիշահը հասավ նրանց հետևից և իր զորքից Ղազիօղլու Ալիի, Թարխանի և Մեհմեդ Ազաբի նման բազմից իջեցրեց ձիերից: Նրանք կամրջի վրա մարտնչեցին առյուծի բաջուկով: Ղարա-Ղոյունլուների անգիտությամբ նրանք Ուլեյս բեկին հանեցին բաղաթի ներսի վրանից: Հասան փառիշահը հրամայեց. «Թշնամու թիկունքից մոտեցե՛ք, որ կարծես, թե ներսից օգնություն է հասել»: Երբ Ուլեյս բեկը թիկունքից հասավ, այնտեղից մարտիկների աղմուկն ու խռովքը լսվեց: Հասան փառիշահը սեփական վեհաշրջ անձով բամու պես մոտեցավ, իսկ ձախից նույնպես մի մեծաթիվ հեծելազոր երևաց: Բոլոր կողմերից պատերազմի նշանները պարզորեն երևում էին: Սրբազան Սահիբ Կիրանը վերին տիրակալի գնությամբ և առեղծիք բաջուկով իր բոլոր ուժերը սրել էր դեպի վճռական ճակատամարտը: Թշնամու բազմահազար զորքը զոյունով առաջանում էր, բայց Աղ-Ղոյունլու մարդիկ, որ ընդամենը 35 հոգի էին, մտնում էին անդողվելի: Հասան փառիշահը բարձրացավ լեռան գագաթը և նրա հայացքից ոչինչ թաքուն չմնաց: Նրա աչքից երևաց մի բաջարի հեծելազորի խումբ՝ Ղարա-Ղոյունլուների ընտրանի զինվորներ, իսկ ձախից՝ կրկին նրանց ևս այլ մեծ ջոկատ: Թվում էր, թե բոլոր ճանապարհները փակված են և փրկություն չկա, սակայն Հասան փառիշահը, իր բնածին հանդարտության և սառնասրտության, չտրտմեց, չսասանվեց: Նա իր ուղեկիցներին ասաց. «Ողջ մնացե՛ք ու բաջուկով կռվե՛ք: Մեր փրկությունը միայն սուրը չէ, այն գլխավորապես մեր հավատի ու տոկոսության մեջ է: Եթե դադար չտանք և հաստատուն լինենք, ապա Աստծու օգնությամբ այս մեծամեծ զորքը կկոտորվի»: Այդ պահին ձորի միջից խարազանի նման հարվածող մի բոցավառ աղմուկ հասավ: Դա Ղարա-Ղոյունլուների հարձակվող մեծ բանակն էր, որը մոտեցավ անկարգի նման: Հարձակումը դեռ չհասցրած զարգանալ, սակայն, բարձունքում տեղավորված Աղ-Ղոյունլու բաջերը դուրս թռան թաքուն պահված դարանից և ու միաձայն նետակեցին նրանց վրա: Լեռան վրայից ներքև իջնող սաստիկ բամբի նրանց ձայների ավելացումը էր՝ տարածելով ահ և խուճապ: Սկսվեց խիստ արյունալի մղձավանջային մի ճակատամարտ: Հասան փառիշահը սեփական աչքով տեսնում էր, թե ինչպես են իր բաջերը՝ Մուհամմեդ Ազաբը, Ղազիօղլու Ալին և այլք լեռան կորիզի պես կանգնած այդ չարաղետ ուժերին դիմադրալից: Իրենք քիչ էին, թշնամին՝ բազմահազար, բայց նրանց սրտերում այնպիսի բոց կար, որ հազարավորների ոգին կարող էր խլել: Թշնամին մի բանի անգամ փորձեց ձեռքը նրանց կանգնած գիծը, սակայն ամեն անգամ հետ շարժվեց, որովհետև դարավոր փորձը, բաջությունը ու Հասան փառիշահի ներշնչած կամքը նրանց դարձրել էր անկարտելի: Շուտով Ղարա-Ղոյունլուների շարքերում խուճապ առաջացավ: Նրանք տեսան, որ ոչ լեռան բարձրությունը, ոչ իրենց գերակշիռ թիվը, ոչ էլ շրջափակող դիրքը օգուտ չեն տալիս: Հարվածներն ավելի ու ավելի էին բազումվում և ոչ մի ճանապարհ չկար, որով նրանք կկարողանային զարգացնել ճնշումը: Վերջապես նրանց շարքերը խափանվեցին: Բազում զինվորներ վայր ընկան, մյուսներն էլ հետ թռան՝ թողնելով գնեթերն ու հեծելազորին: Աղ-Ղոյունլուները նրանց հետևից սրընթաց իջան ներքև և թշնամու մեծ մասը կամ ոչնչացվեց, կամ գերեվարվեց: Այդ օրն Աղ-Ղոյունլու բաջությունն և հաստատակամությունը դարձավ պատմության եզակի դեպքերից մեկը, բանցի 35 մարդ աներևակալելի վերին օգնությամբ ու անանձնական մեծ հավատով հաղթանակ տարավ 1.200 հոգանոց զորքի նկատմամբ: Այդ ժամանակ Հասան փառիշահը առաջ շարժվեց, բայց թշնամիներից բազմահազար մի խումբ առաջ եկավ նրա վրա: Ակնթարթո՞րեն մեծ պատերազմ սկսվեց: Վերինի անսպասելի օգնությամբ և նեցունքով, սակայն, Ռուստամի մարդիկ պարտության արձանագրեցին: Նրանք թողեցին իրենց ողջ գույքը, ձիերը և իրերը ու ոտաբոքի փախչեցին և ապաստանեցին ավերակներում: Աղ-Ղոյունլուները նրանց վրա հասան և գերեցին: Շեյխ-Ալին Մոհուրդարը հասավ Շեյխ Հասան Միրզային և խոցեց նրան սրով: Մեհմեդ բեկը, նույնպես հասնելով մի հարված տվեց նրան: Միջ շուսեցին որդին ևս նիզակով խոցեց նրան: Վերջում Հաբիբ-բեկի որդի հալիլն իր հերթին նիզակով խոցեց նրան և այդպիսով, նրան ձիուց զգցելով, կապեցին ու տարան Հասան փառիշահի մոտ: Ահա այդպես վերինի առաջնորդության շնորհիվ այդ 300 հոգին հաղթեց 1.200 հոգուն և ջախջախեց նրանց զորությունը: Շեյխ Հասան Միրզային, ինչպես նաև բաղաթում բռնված բոլոր Ղարա-Ղոյունլու էմիրներին տեղում սպանեցին: Բաղաթի դռները փակ էին և իշխանությունը Աղ-Ղոյունլուներին էր անցել, ուստի ոչ ոք չէր կարող դուրս գալ բաղաթից: Երգվում էին, որ երկնային բերդերի պահապանների աչքը այս երկրային բերդը դիտելու պահից ի վեր նման դեպք չէր տեսել: Շեյխ Հասանի գլուխը ուղարկեցին Միսր, իսկ ձեռքը՝ Ամիր: Մեհմեդ

Բեթթաշի դավաճանած որդուն, որը գնացել էր Շեյխ Ֆասանին աջակցելու, Ֆասան փառիշահն անձամբ գլխատեց: ՎԱլի-բեկ Փոռնաբին, Ալին բեկ Փարվանային և Մեհմեդ խոջա Ֆաջիին գերի վերցրին ու ուղարկեցին Ամիդ: Ալին բեկ Փարվանային գերեց Ղզր բեկ Թարխանը, Մեհմեդ խոջա Ֆաջին՝ խալիլ Իդրիսը, Մեհմեդ Բեթթաշին՝ Ֆասան փառիշահի նոքար Ղարա-Ղոյունլու Մեհմեդը, Սարի որդին՝ Ֆամգա Եմիրխուրդլին և Դեմիրճի Շեյխ Մեհմեդը, Ալի Եզանին՝ Չուսեյն Եմիրխուրդը, իսկ Ալին Ինանին էլ՝ Ղազիօղլու Ալին: Այդ օրերին Աղ-Ղոյունլու ցեղերը Շինեի մոտ էին՝ այն վայրում, որտեղ Շինե գետը միանում է Խաբուրդին: Երբ լուրը հաստատվեց, նրանցից մի մասը միացավ Ֆասան փառիշահին, իսկ մի մասն էլ դիմեց մեծ Եմիր Ղարա-Ռուսանին (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռուսանի – Մ.Ֆ.**) որդի Կասիմ Միրզային՝ փրկվելով Ղարա-Ղոյունլուների անողոք հարձակումներից: Այս հաղթանակից հետո Ֆասան փառիշահն ուղղվեց Ամիդ և նվերներ ուղարկեց իր եղբայր Ջհանգիր Միրզայի համար: Ապա մեկնեց իր երկիր՝ Արևիկ» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Առանց ժողովի համաձայնության Ուռհան լքելու պատճառով Սահիր Կիրանի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.**) զայրույթին արժանացած և խայտառակված նրա եղբայր Ուլեյս բեկի բաջուրյան զգացումը վերացել էր: Ապա բաջուրյան գործի մեջ Աղ-Ղոյունլուի անվանիներից Եմիր-Չուսեյնը ու Սևինդիկ Ական գնացին նրա մոտ: Երբ նրանք վերցրին Ուռհայի ամրոցը՝ Ղարա-Ղոյունլուից Ռուստամ Թարխանը Շեյխ Ֆասան Միրզայի, Սարիի որդի Փիր Ալիի և Մուհամմեդի հրամանատարությամբ բանակ կազմեց ու ուղարկեց Ուռհան շրջափակելու: Այդ պահին Սահիր Կիրան Արևիկում էր: Ամրոցի պաշարման և իր եղբոր վիճակը իմանալով՝ նա իր անձնական բանակով շարժվեց դեպի Ջհանգիր Միրզայի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիրի – Մ.Ֆ.**) ճամբար, ինչից հետո, զինվոր հավաքելով, ուղղվեց դեպի Ուռհա: Այդ ժամանակ Ղարա-Ղոյունլուներն արդեն անցել էին քաղաքի պարիսպները...: Եվ ահա Սահիր Կիրանի գործը Բաբուսսիդի ճանապարհով հասավ քաղաքին: Նրա հետ քննարկումների ժամանակ զորքը նրան տեղեկացրեց քաղաքի վիճակի մասին, սակայն բոլորը չեկան համաձայնության՝ ասելով. «Օտարներն արդեն քաղաքում են, մենք ավելի քան 300 հոգի չենք: Շատ նեղ տարածքում և ամրացված քաղաքում պատերազմ վարելու հնարավորություն չկա: Սարսափելի կլինի մահը...»: Սահիր Կիրանը, սակայն, կտրեց նրանց խոսքը և ասաց. «Մենք գնում ենք: Աստուծո միջոցով այսպիսի հաղթանակ կունենեք, ինչպիսին ցանկանում եմք», ինչից հետո մոտեցավ Բաբուսսիդի դարպասին: Ղարա-Ղոյունլուի տիրել էր քաղաքի բոլոր դարպասներին: Խոշոր մարտ տեղի ունեցավ: Քաղաքից փախուստի փորձ անողները զուգվեցին, սակայն Սահիր Կիրանի առաջապահը հաղթեց: Չետո նրանք կրկին ամրության վրա գնացին և Սահիր Կիրանը հետ մնացած ուժերով հասավ նրանց, ինչից հետո Կադիօղլու Ալին, Տերսեբե Մուհամմեդ Ղարիբին և իր բանակի այլ բաջերին իջեցրեց ձեռից ու նրանք կամրջի մոտ անգիջում մարտ մղեցին: Ջհանգիրի եղբայր Ուլեյս բեկին դուրս բերեցին քաղաքի ներսում գտնվող իր տանից, այնպես որ Ղարա-Ղոյունլու բանակը ոչինչ չկորցրավ: Չետո Սահիր Կիրանը նրանց պատվիրեց թշնամու հետևից մտնել քաղաք՝ հակառակ կողմում այն տպավորություն հարուցելու համար, թե դրսից օգնություն է հասնում: Ուլեյս բեկի հետևից ներս մտնելուց հետո քաղաքի խորքից հնչեցին բաջերի աղմուկն ու զոչուկը: Սահիր Կիրանն ինքն էլ անձամբ բռնեց մարտադաշտի ուղին: Թշնամիներից մի ամբողջատ խումբ հարձակվեց նրա վրա: Մեկ աչք փակել-բացելուն չափ ժամանակում կռիվն ավարտեց ուժով բռնկվեց: Աստուծո օգնությամբ և Բարդոյայի բարեհաճության Ռուստամի ջանքերակցեցին: Ձիերն և ամբողջ գույքը թողնելով՝ նրանք ոտքով փախան դեպի ավերակ ձորերը: Աղ-Ղոյունլուները սկսեցին հետապնդել նրանց և բռնել: Մյուսիդար Շեյխ-Ալին հասավ Շեյխ Ֆասան Միրզային և սրով խփեց: Չետո Մեհմեդ-բեկը ևս մեկ հարված հասցրեց, իսկ Միր Ֆասանի որդին էլ նիզակով խոցեց նրան: Նրան թամբից գցեցին, կապեցին և տարան Սահիր Կիրանի առաջ: Երկնային օժանդակությամբ այդ 300 բաջերը հաղթեցին 12 հարյուրին՝ նրանց շնչառությունը կտրելով: Շեյխ Ֆասան Միրզային, ինչպես նաև քաղաքում գտնվող Ղարա-Ղոյունլու բոլոր Եմիրներիս սպանեցին: Քաղաքի դարպասները փակված էին և իշխանությունն անցել էր Աղ-Ղոյունլուի ձեռքը, այնպես, որ ոչ ոք այլևս դուրս չալ չէր կարող: Երկնքի բարձունքներում կանգնած բերդերի պահապանները և երկրի ամրոցների պատմության աչքը նման դեպք չէին տեսել: Շեյխ Ֆասան բեկի գլուխը ուղարկեցին Եգիպտոս, ձեռքը՝ Ամիդ: Սահիր Կիրանը իր արքայական ձեռքով շրջվեց և գլխատեց Մուհամմեդ-բեկթաշ դավաճանին, որը անցել էր Շեյխ Ֆասան բեկի կողմը: Վալի Պուռնախին, Ալի-բեկ Փարվանային և Մուհամմեդ խոջա Ֆաջին ձերբակալեցին ու ուղարկեցին Ամիդ: Ալի-բեկ Փարվանային հանձնեցին Ղզիր բեկ Թարխանին, Մուհամմեդ խոջա Ֆաջին՝ խալիլ Իդրիսին, Մուհամմեդ-բեկթաշին՝ Սահիր Կիրանի նոքար, Ղարա-Ղոյունլու Մուհամմեդին, Սարի որդի Փիր Ալին՝ Եմիրխուրդի որդի Ֆամգային և Դեմիրճի Շեյխ Մուհամմեդին, Ալի Եզանին՝ Եմիրխուրդ Չուսեյնին, իսկ Ալի Ինանին՝ Զադիօղլու Ալին: Այս ընթացքում Աղ-Ղոյունլու ցեղերը գտնվում էին Շինե տեղանքում, որտեղ հանդիպում են Չաբուր գետի և Շինե գետի ջրերը: Երբ նրանք ծիշտ տեղեկացան Ուռհայի գրավման մասին, ոմանք դիմեցին Սահիր Կիրանին, իսկ ոմանք՝ Դուլկադիր Մուլեյսանի (**Չուլաքարյանների Եմիրության Եմիր Մուլեյսանի (1443-1454) – Մ.Ֆ.**), իովանակորության սակ գտնվող Եմիր Բուրջի որդի Կասիմ Միրզային: Այսպիսով նրանք ազատվեցին Ղարա-Ղոյունլուի չարությունից և վնասից: Այս կարևոր գրավումից հետո Սահիր Կիրանն ուղղվեց Ամիդ: Նա նվերներ ուղարկեց իր եղբայր Ջհանգիր Միրզային, ապա իր երկրով վերադարձավ Արևիկ» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Պիր Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո նա (**Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) Ռուստամ անունով զորավարին ուղարկեց Միջագետքի վրա և սա պաշարեց... Ուռհան, բայց չկարողացավ գրավել դրա ամրությունները՝ միայն ավերելով նրա երկիրը» (Սարգիս Գրիգ «Յիշատակարան 1457 թվականի»):

⁵²⁸⁹ «Դայոց 900 թվականին ավերեցին և գերեվարեցին խալաթի երկիրն ու Բաղեշը» (Թովմա Միևասյանց «Յիշատակարան 1451 թվականի»):

«Դայոց 900 թվականին ավերեցին և գերեվարեցին խալաթի երկիրն ու Բաղեշը» (Ռովհանես Կոնակիր «Ժամանակագրություն»):

«Նուրադիկանը եկավ Արճեշ վրա և թալանեց բոլորին» (Սյուրի Տերիկցի «Յիշատակարան 1450 թվականի»):

⁵²⁹⁰ «Այնտեղից այս Թարխանօղլին եկավ Ռասայի և Մարդինի սահմանները: Մարդինցիները զարհուրեցին և ողջ կազմով ապաստանեցին քաղաքում: Եվ ահա Դայոց 900 թվականի Նավասարդի 1-ին, որը կիրակի էր, Թարխանօղլին եկավ, պատերազմեց մարդինցիների դեմ, մարտ տվեց ու գլխատեց Տիխա Ազապին: Վեց օր անց, երբ օրն ուրբաթ էր, քաղաքացիներն ապստամբեցին Ջհանգիր Եմիրի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) դեմ և քաղաքը հանձնեցին Թարխանօղլու: Չնայած դրան՝ վերջինս տուգանքներ սահմանեց, շատերին թալանեց և սկսեց տանել մարդինցիների ունեցվածքը: Նրանք տանում էին այն ամենը, ինչ հավանում էին՝ բազում չարիքներ պատճառելով քրիստոնյաների, որոնց մասին գրված է Եսայի Զադդի գրքում ու շատ այլ տեղերում: Եվ ահա քաղաքացիները ու Ղարա-Ղոյունլուները սկսեցին պաշարել բերդը սկսած այդ ամսվա 6-ից: Դրանից հետո Դայոց 900 թվականի 2ատկի 28-րդ՝ խաչի կիրակի օրը, Ջհանգիրը Ամիդից եկավ Մարդին, սակայն մարդինցիները չհնազանդվեցին նրան...: Դայոց 901 թվականի երկուշաբթի օրը բերդից դուրս թողնեցին իմկանդներին և բոլոր կիսատ կռվողներին, բանգի այնտեղ հաց չկար ու նրանք կոտորվում էին: Մի քիչ էլ դիմացան և, 5 օր պակաս լրացած մեկ տարուց, երբ սկսվել էր պաշարումը, հանձնվեցին» (Ղավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

«Այնտեղից նա (**Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) գնաց և նստեց... Մարդինի վրա՝ 5 ամիս պաշարելով դրանք ու մարտ մղելով, երբ թշնամիներն իջնում էին բերդից, մարտ տալիս, իսկ հետո նորից հետ էին վերադառնում և ամրանում էին այնտեղ...: Իսկ Ծառազարդին հաշտություն կնքեցին և ազատեցին Արզնի գերիներին՝ այդպես էլ չկարողանալով գրավել ոչ Արզնը, ոչ Ամիդը, ոչ էլ Մարդինը» (Ղավիթ Խարբեքդի «Յիշատակարան 1453 թվականի»):

«Դրանից հետո նա (**Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) իր Ռուստամ անունով զորավարին ուղարկեց Միջագետքի վրա և սա պաշարեց... Մարդինը, բայց չկարողացավ գրավել դրանց ամրությունները՝ միայն ավերելով դրանց երկրները...» (Սարգիս Գրիգ «Յիշատակարան 1457 թվականի»):

«Այդ ժամանակ Մարդինի բնակչությունը հուսահատվեց Աղ-Ղոյունլուից: Քաղաքը հանձնվեց Ռուստամ Թարխանի մարդկանց և միջնաբերդը շրջապատվեց...: Նույն այդ ժամանակ Ռուստամ Թարխանն իջավ Մարդին, սակայն դժվարությամբ ճանապարհ գտավ դեպի միջնաբերդ...: Այս ընթացքում Ռուստամ Թարխանը զբաղված էր Մարդին միջնաբերդի շրջափակմամբ: Նա այնտեղ այնքան զորք թողեց, որպեսզի ամրոցը շրջափակված լիի, իսկ ինքն էլ իր բանակով անցավ ձմեռանոց...: Ջհանգիր Միրզան (**Ղարա-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) Մուշի դաշտ հասավ և տեղավորվեց ձմեռելու: Նա բանակ կազմակերպեց: Նա իր որդի Մուհամմեդ Միրզային ուղարկեց Ռուստամ Թարխանի մոտ՝ որպեսզի նրանք միասին Ամիդը շրջափակեն: Ռուստամ Թարխանն իր հեղթին, միջև Մուհամմեդ Միրզայի իրեն միանալով, արդեն Մարդինի ստորին մասերին՝ Նասիր շրջանին, էր հասել: Սահիր Կիրանը (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.**) այդ ձմեռը Արևիկում էր: Ձմեռանոցը լքելուց հետո նա սկսեց տեղեկաբերել Արևիկ, Տերսեբին և Ամիդի միջև: Այդ պահին, երբ տեղեկություն եկավ, թե «Ռուստամ Թարխանը Մարդին նահանգ է եկել, իսկ նրա հաջեմներն էլ, այս տեղը թողնելով, Մարդին են գնում», Սահիր Կիրանը օգտվեց հնարավորությունից և եկավ Ամիդ: Նա, Ջհանգիր Միրզայի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.**) հետ Ռուստամ հաջեմներին հարվածելու նպատակով գիշերային հարձակում պատրաստեց: Երբ նրանք մոտեցան Զեյհապարի մոտակայքին, Ջհանգիր Միրզայի նոքարներ Չուլան, Զադիօղլու Ալին և Սահիր Կիրանի նոքարներից Ելեմեմը հետախույզներից եկած տեղեկությամբ հաղորդեցին, որ Ռուստամ հաջեմները գտնվում են Նասիրում: Ահա այդ պահին էլ հենց Ջհանգիր Միրզայի բանակի ու Սահիր Կիրանի բանակի մեջ վեճ դուրս եկավ: Սահիր Կիրանն ուզում էր հարձակվել, սակայն Ջհանգիր Միրզան ընդդիմացավ՝ ասելով. «Ռուստամ ճանապարհին է, նա գալիս է, վիճակը վտանգավոր է»: Այդ ժամանակ Սահիր Կիրանը պատասխանեց. «Քանի դեռ հաջեմների տեղում չեն հաստատվել, պաշար դնենք և Մարդին նահանգը կողոպտենք»:

Նրանք ավերեցին ու առևանգեցին այնտեղի ամրոցն ու գյուղերը, ապա վերադարձրին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Մարդիկն ժողովուրդը հուսախաբ եղավ Աղ-Ղոյունլուների աջակցության բացակայությունից և բաղաբը հանձնեց Ռուստամի մարդկանց: Ամրոցը ընկավ պաշարման տակ: Ձյունը և անձրևը շատ էին, ձմեռն էլ՝ շատ դաժան ու սաստիկ, այնպես որ Ջերմուկի կողմերի անասունները և ցեղերը կոտորվեցին: Հասան փաղիշահը (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.**) խղճով թույլ տվեց, որ նրանք գնան՝ ուր գտնեան...: Ռուստամ Միրզան այդ ժամանակ Մարդիկն բերդը պաշարելու մեջ էր: Պաշարման համար բավական զորք թողնելով՝ նա իր բանակով գնաց ձմեռանոց» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²⁹¹ «Այդ ժամանակ Ռուստամ Թարխանը շարժվեց Բիրջիկ ամրոցի ուղղությամբ՝ Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.3.**) վրա հանկարծակի հարձակում գործելու համար: Սահիբ Կիրանը հասավ Մալ Ուլուգի կոչված տեղանքին, այնուհետև գաղթեց Ջերմուկի տարածք: Ռուստամ Թարխանը ավերեց Շամի ենթակայության տակ գտնվող Սիվերիկ և Ղարամաղարա թաղերը, ինչպես նաև Ասուն թաղը, ինչից հետո Բոհուր Բուլակ ուղով շարժվեց Ամիրի կողմը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Ռուստամ Միրզան շտապեց դեպի Բիրեջիք՝ Հասան փաղիշահին (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.**) դիմակայելու համար: Նա հասավ Մալ-Օյուլ կոչվող վայրը և այնտեղից շարժվեց դեպի Ջերմուկ: Ռուստամ Թարխանը կողոպտեց տեղանքում գտնվող որոշ ավաններ, ինչպիսիք էին Սիվերեկը, որը ենթակա էր Շամին, և Ղարամաղարան: Այնուհետև Բոհուր-բուլաղի ճանապարհով նա հասավ Ամիր» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²⁹² «Ռուստամ Թարխանը ավարեց Ամիրի սերմացու հացահատիկները և անցավ Արկնիի կողմը: Ֆիրլիհանի մոտ գտնվող Ռեմեքուն տեղանքը դարձավ նրա մեծագույն վրանների բնակության վայր: Այդ պահին Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.**) հրահանգեց Արկնիի հիշեմներին և ժողովրդին գաղթել Շամի ենթակայության տակ գտնվող Դարփուտ: Աղ-Ղոյունլու հիշեմների մացադակներին նա նույնպես տեղափոխեց իր հետ՝ Միրիմադ կողմում, ապա շարժվեց առաջ՝ Ռուստամ Թարխանին հետապնդելու և հարձակում գործելու համար: Նրա հետ եղած հիշեմները, սակայն, փախան: Սահիբ Կիրանը նրանց ոգևորեց և դիմադրության կոչ արեց, սակայն որևէ օգուտ չտվեց: Ապա ստացվեց տեղեկություն, որ Ռուստամ Թարխանը հասել է Մալան գյուղ և պատրաստվում է հետ գալ՝ Սահիբ Կիրանին հետապնդելու համար: Զանի որ գիշերային հարձակման հնարավորությունը չօգտագործվեց, Սահիբ Կիրանը հետ վերադարձավ: Դրանից հետո մի բանի երիտասարդ և մարտիկ զինվորների հետ ձիերի ուժը վերականգնելու համար նա անցավ Մալ Օյուլը տեղանք, այնուհետև՝ Ղարաջաղաղ բարձունքներ: Թշնամիների գտնվելու վայրը չիմանալու և նրանց մասին տեղեկություն չունենալու պատճառով նա գործը բաժանում էր, գիշերային ժամերին որևէ տեղում դադար էր վերցնում և կարճ ժամանակ անց Նորից փոխում էր վայրը՝ հերթապահություն ղեկելով փախուստի համար հարմար վայրում: Միս և յուղ չլիներու պատճառով նրանք մեծ սով ու դժվարություն էին կրում: Նոթարների մի բանիսը թալանելու համար Սիվերիկ կողմերում գտնվող Արթուր Արալիի մոտ գնացին: Նրանք ձիեր բերեցին, որոնք կտրեցին և կերան: Սահիբ Կիրանի համար էլ վրանի մոտ պահվում էր մեկ այծ և մեկ գառ: Մի գիշեր, երբ այդ դաշտավայրում մարդ չկար, մի գալլ փորձեց գառանը տանել, որը զինվորների հետ գնում էր: Գիշերը գտնելով հնարավորություն՝ գալլը հասավ իր նպատակին և գառանը գողացավ: Սահիբ Կիրանը այդ դաշտավայրում Զադի որդի Ալիի միջոցով եղբորը (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության Էմիր Ջիանգիրին - Մ.3.**) փոխանցեց. «Ռուստամ Թարխանը Մարդիկը շրջապատելու համար Հասանկեյֆի սուլթան Սեյիթ խալիֆի (Էյուբյանների **Եմիրության ապագա Էմիր խալիֆի - Մ.3.**) պահպանության ներքո բանակ է հավաքել: Եթե բարձր իրանան լինի զինվորների կազմակերպման ու հաղթանակի միջոցները պատրաստելու՝ շատ տեղին կլինի»: Ղարաջաղաղում Սահիբ Կիրանի գտնվելու ժամանակ Օմեր Էմիրուն և Հիզր բեկ Թարխանը եկան ու հայտնեցին, որ Մարդիկն բերդ գնացած Ջիանգիր Միրզան պարտվել է: Այս երկու մարդկանց զորքն անցել էր Ղարա-Ղոյունլուի ձեռքը: Իրոք, Ռուստամ Թարխանը տեղակայվել էր Ղար-Ուլ-Էեհիք բերդում, իսկ Ղարա-Ղոյունլուի զինվորները գնացել էին Ջիանգիր Միրզայի բանակի հետևից: Պարտությունը հաստատվեց: Այս երկու մարդիկ Սահիբ Կիրանից պահանջեցին երկու գերիներ՝ Օմեր Միրզուն՝ իր որդի Փափկան, իսկ Հիզր բեկ Թարխանը՝ եղբորորդու, Շեյխ Սեջիդի, համար: Նրանք այդ երկու գերին առաջարկեցին՝ իրենց գերիներին փրկելու, Ղարա-Ղոյունլուի հետ փոխանակելու համար: Դրանից հետո Սահիբ Կիրանը մի բանի գերի ազատեց, որպեսզի Ղաջիլուի որդի Բեկեին վերադարձնեն: Հիզր բեկին և Օմեր Էմիրուն մարդկանց և վերադարձրին: Հետո մի օր մի բանի զինվոր փախուստի դիմեցին և հասան Ռուստամ Թարխանի բանակին: Սահիբ Կիրանը այդ բարձունքային հովտում սպասեց մինչև այդ ամենը տեղի ունեցավ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Ռուստամ Թարխանի զորքերը սպառնեցին Ամիրի հացահատիկը և շարժվեցին Արկնի ամրոցի կողմ: Արկնիից վեց փարսախ հեռու գտնվող Ռեմեքունը դարձավ նրա վրանաբանակի տեղը: Հասան փաղիշահը (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.**) հրամայեց, որ Արկնիի ցեղերը և բնակիչները տեղահանվեն ու անցնեն Շամին ենթակա հարպուտ: Նա Աղ-Ղոյունլու ցեղերի մացորդին տեղափոխեց իր անձնական ճամբարը և ուղղվեց Մեհրիմար: Ռուստամը հետապնդեց նրան: Ցեղերը, որոնք նրա հետ էին, ցրվեցին: Եթպետ Հասան փաղիշահը փորձում էր նրանց բազմաթիվ և հաստատ բալլե ստիպել, սակայն՝ ապարդյուն: Կարաուլից լուր բերեցին, թե Ռուստամը հասել է Մալուն գյուղ: Մեկ ուրիշ լուր նույնպես ստացվեց, թե Ռուստամն արդեն մոտ է: Հասան փաղիշահը դիմեց գրավեց Աղսույ-Մեհրիբան գետի ակունքի մոտ, որը դատարկվում է Ֆրատի մեջ: Ռուստամը կանգ առավ Մեհրիմարում: Հասան փաղիշահի զինվորները սրերը բաշեցին և հարձակվեցին Ղարա-Ղոյունլուների վրա: Աղ-Ղոյունլուների ահեղ տեսքը նրանց հաղթանակ բերեց և նրանք այլևս անկարող եղան դիմադրել: Գիշերով սկզբին Հասան փաղիշահը հեռացավ այդ վայրից, անցավ գետի եզրերը և, ինչպես զարևան վարար ջուրը, շարժվեց Ֆրատի կողմ: Բեռները և կենդանիները նա նախապես էր ճանապարհել, ուղտերն էլ տարել էր Հուլբուն: Ռուստամ Թարխանը շարժվեց Մուրդան գետի ուղղությամբ՝ այն գետի, որը միանում է Թահիրին, որպեսզի կողոպտի ու գերեզմարի այն ցեղերին, որոնք ցրվել է անցել էին այդ ճանապարհով: Հասան փաղիշահը 35 հոգով բարձրացավ երկու փարսախ հեռու գտնվող լեռան գագաթը: Սահիբ Կիրանի աջ կողմում Ղարա-Ղոյունլուների մի հեծյալ ջոկատ էր տեղակայվել: Նրանցից բացի ձայն թևում ևս մեկ այլ զորք էր թաքնվում դարձնելով: Երբ Աղ-Ղոյունլուների աջ և ձախ թևերը բախվեցին օտար զորքի հետ, Հասան փաղիշահը նրանց դեմ ուղարկեց 35 հոգուց կազմված մի հեծյալզոր: Նրանք թշնամիներից 80 մարդու պարտության մատնեցին, մի բանիսին էլ, գերի վերցնելով և ուղարկեցին արբունիք: Այդ դեպքի ընթացքում Ռուստամ Թարխանի մարդկանցից 500 հոգի սպանվեց: Այդ պահին հասան Օմար Ամիրին և Ղար բեկ Թարխանը ու հայտնեցին. «Մարդիկն բերդը շարժած Ջիանգիր Միրզան պարտվել է»: Այս լուրը ծանր կոտեց Հասան փաղիշահի սրտին, որը աշխարհը պատկանում էր կարգ ու գեղեցկությանը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵²⁹³ «Դրանից հետո՝ վախենալով, որ իր (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.3.**), մասին լուրեր կհասցվեն ու ապստամբները կգան, նա չափազանց զգուշավոր եղավ և գիշերները փոխում էր տեղը՝ գտնվելու վայրը գաղտնի պահելու համար: Այլևս անգամ հետախույզները չէին գտնի դեպի իրեն տանող ճանապարհը: Բացի այդ, լավ ձիեր ունեցող հիգազավորները առաջինն էլ անցնում և, եթե իրենցից 10 մարդ էլ ողջ մնար, նրանք կկարողանային մացառներին անվտանգ տեղ հասցնել: Եվ ահա Ջիանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլուների **Եմիրության Էմիր Ջիանգիրի - Մ.3.**) Յունան Բեքմիշին ուղարկեց Ղարաջաղաղ՝ Սահիբ Կիրանի մոտ: Սա ճանապարհին հանդիպեց բարավանի ուղեկցողներին՝ խալիֆի եղբայր Հուսեյնին և Հուսեյն Տուռնան Բասանին: Նրանք այդ մարդուն տարան Սահիբ Կիրանի գորանոց: Ռուստամ Թարխանի հարձակումը տեսած հետախույզները նույնպես լուր բերեցին: Բանն այն էր, որ Ռուստամ Թարխանի բանակի տեղակայված Սահիբ Կիրանը միշտ իր հետ վերցնում էր մի խումբ մարտիկների, շարժվում, հարձակվում էր Ռուստամի բանակի վրա և հաղթանակներ էր արձանագրում: Դրանով շատ տրտմում էր Ռուստամ Թարխանը, նրա հոգին արցունքոտվում էր և նա տառապում էր: Ահա հենց այդ պատճառով էլ նա հավաքեց Ղարա-Ղոյունլուի երիտասարդներից և փափկանների մի խումբ, կարգուկանոն ստեղծեց ու նրանց ուղարկեց հարձակման՝ նպատակ ունենալով կոտորել Սահիբ Կիրանի ուժն ու մարտիկությունը: Միաժամանակ նա իր որդի Թարխանին, եղբորորդի Ջիանգիր Թարխանին, ազգական եղբայր Ուլեյս Այնեյին, Ալի-բեկ Աղաչարին, Իմբեյին, Փիրի Մուհամմեդ-բեկ Մերագիրին, Ալիշահ Աղ-Ղոյունլուին, Հուսեյն Այլին, Շեյնեյի-Հասունին և Աբդուլ-Ջաֆար Շենկին ընտրեց որպես Նոթարների առաջատարներ՝ հատուկ հավաքված մի խմբով: Այս լուրը հաղորդվեց երեկոյան ժամին՝ հաստատվելով Ջիանգիր Միրզանի առաջալույով և Սահիբ Կիրանի հետախույզների կողմից: Դրանից հետո Սահիբ Կիրանը ասաց. «Այս հարձակումը կամ մեզ վնասելու, կամ Ամիրում դավադրություն կազմակերպելու համար է: Ինչ էլ լինի, տեսնենք, թե ինչ արդյունք կտա»: Այնուհետև նա ավելացրեց. «Ոչ երբեք թողնելու իրավունք չունի և բոլորը պետք է գեղեցիկ պատրաստ լինեն»: Ապա բոլոր զինվորները բարձրացան ձիերը: Հարձակման համար նախատեսված ուժերի և Սահիբ Կիրանի միջև երկու փարսախ հետախույզներ էին: Սահիբ Կիրանը այդ պատճառով այնքան էլ մտահոգ չէր և իրեն հանգիստ էր պահում, սակայն զինվորները, ի սկզբանե համառելով, նրան ի վերջո ձին նստեցրին: Հարձակման գնացող զորքերը Ամիրի արևմտյան կողմում անցան Ֆանկար գետով և բռնեցին Զուլա Հաջիի երթուղին: Սահիբ Կիրանի բանակը, երբ նրանք անցան այդ խոր երթուղով, հասավ այնտեղ և նկատեց նրանց հետքերը: Նրանք գնացել էին գետի ստորին կողմեր: Սահիբ Կիրանը անցավ այնտեղից, իսկ մեկ այլ անցում էլ կատարեց Ամիրի ստորին հատվածից, ինչից հետո հասավ բաղաբ ու գեղուցեց իրավիճակը: Փայտ բերդողների և այն կողմերի աշխատանքը նա արգելեց: Հարձակման գնացող զորքը Մուրան գյուղի ստորին մասից եկավ և Ֆիհ Սափ գյուղի մոտ հաստատվեց: Սեջալիշան առվի մոտ գտնվող Բահրամ բեկ Աղայի ձիերի գլուխները կտրեցին: Աղ-Ղոյունլուից փախած և այդ կողմերը լավ ճանաչող Աբ Ազման Ալիի որդին ծառայեց որպես ուղեկցույց: Սահիբ Կիրանը, բանի որ այս գործերը նախկինում գիտեր, բաղաբի բնակիչներին

հայտնեց, որ որևէ դավաճանություն կամ հարձակում օգուտ չի տա, որովհետև ինքն ամեն ինչից տեղյակ է: Եվ ահա Սահիր Կիրանը առանց ժամանակ կորցնելու գրահաբաց և զինված նստեց ձին ու դուրս եկավ Ամիդ բաղաբեց: Մոտ 100 հավատարիմ բահարուր վերցնելով իր հետ՝ նրանք միասին անցան Տիգրիսը և հարձակման անցած: Իբրահիմ-բեկ իբն Օսման բեկի բահարուրներից Մեկու որդի Յաղմուրը և Յեզանի որդին ծիուց ընկան, իսկ Աբուլ-Ջաֆարին էլ ծիուց վայր գցեցին: Նրանք էլ իրենց հեղթին այն կողմից, սակայն, Բուրակ Ավրիմեսին ծիուց վայր գցեցին: Մեծ պատերազմ սկսվեց: Սահիր Կիրանը հաղթանակին այնքան վստահ էր, որ, որքան էլ նրան համոզում էին, որպեսզի գետը չանցնի, նա չընդունեց: Նրա մեծ եղբայրը նույնպես չանք գործադրեց, որպեսզի նրան կանգնեցնի, բայց նրա արդեն սկսած բաշտության և մարտիկության այիբը ոչ ոք չէր կարող կանգնեցնել ու այդ պնդումները անօգուտ մնացին: Սահիր Կիրանը հրամայեց. «Չկորցնեք հնարավորությունը, շարքով անցնեք գետը»: Այդ ժամանակ նրա մարդկանցից որոշներն, սակայն, ուզեցին լողալով անցնել: Տհանգիր Միդգանը չմտածեց իսկ նրանց խանգարելու մասին: Սահիր Կիրանը անմիջապես անցավ Տիգրիս գետը: Երբ Ղարա-Ղոյունլուները տեսան, որ Սահիր Կիրանը անցել է պատերազմի, բաժանվեցին և սկսեցին փախչել գետի վերին կողմը՝ Յուկայի գյուղի ուղղությամբ: Տհանգիր Միդգանի հրամանատարներեց մի բանիսը Սահիր Կիրանի հետ միասին անցան գետը: Չորթի առաջամարտիկ միավորի ղեկավար Նշանակեցին Յաջի բեկին: Պատերազմը սկսվեց: Հանկարծ, Էմիրգադե Տհանգիր Միդգանի հետևից իր դորշը շարժեց: Գաղտնի համաձայնությունների համաձայն որոշվել էր, որ, եթե հակառակ բանակից մի խմբավորում բաղաբի վրա հարձակման անցնի, նրանք պետք է տուրքանը շարժեին՝ Սահիր Կիրանին զգուշացնելու և հետ դարձնելու համար: Սահիր Կիրանը, այդ շարժը օգնություն ստանալու նշան համարելով, հրաժարվեց նրանց հետևից գնալ: Երբ հասկացավ, սակայն, որ դորշը շարժումը զինվորների ժամանում սպասելու մասին չէր, նա կրկին արագացավ՝ ինչպես հարվածող կայծ կամ փողոկալի բամի հասնելով այն խմբի հետևից...: Սահիր Կիրանի հարձակման ուժը անցավ բաղաբի երկու փարսախ հեռավորության վրա գտնվող Կարա Ջավակի գորանոցից: Սահիր Կիրանը հասավ թշնամուն և նրանք մի հարվածով շիրթության մատնվեցին ու դիմեցին փախուստի: Չորթի առաջամարտիկ միավորը հաղթանակ տարավ: Գետը հատելիս «Ղևի որդի» կոչվող մեկը, որը փախել էր Աղ-Ղոյունլուներից, ուղարկվեց Ռուստամ Թարխանի մոտ, որպեսզի, տեղաբեք, բնակավայրերը ճանաչելով, օգնություն ցույց տա: Ռուստամ Թարխանը Ամիրից 4 փարսախ հեռավորության վրա գտնվող Դիբերկուկի մոտ հասավ: Սահիր Կիրանը պատերազմի սկզբում Ռաբի Գույեմեդի ձեռքով կտրված մի գլխի օրինակ ուղարկեց և Տհանգիր Միդգանի հաղորդեց, որ փառավոր ու ամրասկողմ Տիրոջ օգնությամբ չար մտադրություն ունեցող հակառակորդը պարտվել է ջախջախվել է: Տհանգիր Միդգան երեք փարսախ հետ էր մնացել, իսկ Սահիր Կիրանն էլ զբաղված էր հակառակորդներին կտորոնելով: Կադիոլու Ալիի զորքից, Պիր Յասան Զորքից, Սարում բեկից, Ալիշահից, Ուլեյ Ալիյից, Համիսի որդի Զարաբեցի և Աբուլ-Ջաֆար Ենկից կազմված նոբարական խմբի միջոցով բոլորին ձերբակալեցին: Յաղուրի զորքի հրամանատարին էլ Աղա բեկ Զորքը գերեց: Փախկան Բուրուն, Մուխյուրդար Ենյի-Ալին, Ղարա Յուսուֆի ժյուրաջի Մուզաֆերը Ահմեդ Կուբիին, Ալդին Ղարա Աբու-Սաիդը բռնեցին Ռուստամ Յուրդիին, Սայրանյու Մուհամմեդը՝ Սայիդ Ահմեդ Հայդարուլին, իսկ Յուսեյն Ալդինը և Արաբշահի զորավար Սարի Զեմանդարն էլ Յաջի Յուսեյնի եղբայրը Պիր Իսմայելին ձերբակալեցին: Կուշի որդին նրա դեմքին տուր է իջեցրել և նրա բերանն ու ծնոտը միասին ընկել էին կրծքին: Սահիրը բեկը գերեց Յաջի Իվադի նոբարին, Վեյսե Շահուկալը՝ Ալի Դեմիրճիին, Սալիլի որդի Ինակը՝ Ռուստամ Թարխանի Պիր Մեջիդի նոբարին, իսկ նրա տիրոջն էլ Յուսեյն Աբու-Սաիդը ձերբակալեց: Շահ-Ալի Պուրկևակը և Սուլթան Ահմեդ Ինակի հայիլը գնացել էին թշնամու հետևից...: Ալի Եղա Յաջին մեկնեց և հաղորդեց Տհանգիր Միդգանին, թե. «Ես տեսա Ռուստամ Թարխանի ճամբարը», ինչպես նաև ավելացրեց, որ Սահիր Կիրանը զբաղված էին թշնամիներին սպանելով: Դրանից հետո ուղարկեցին Շահ-Ալի-բեկին՝ նրանց հետ դարձնելու համար: Իրոք, Սահիր Կիրանը Տհանգիր Միդգանին բազմիցս ասել էր, որ. «Թշնամու զորքի հետևից մենք չենք հասնի և այնպես հեռավոր չլինի, որ այն բաղաբի ու մեր միջև ընկած մաս, այլապես մեր գործը բարդ կլինի: Ուստի պետք է շտապ գնանք բաղաբ»: Տհանգիր Միդգան, սակայն, չգործեց, իսկ Սահիր Կիրանն էլ հարգանքի պատճառով չկարողացավ նրան շտապեցնել: Դուլդուի որդի Ռուստամ Թարխանը նստեց նետերի վրա և, հաղթանակի լուրը փոխանցելու համար, գնաց բաղաբ: Տհանգիր Միդգանի զորքերը հասան Իզա հատված, որտեղ աջից տեսան Ռուստամի զինվորներին: Տհանգիր Միդգան և բոլոր զինվորները, սանձերը թուլացնելով, մեծ արագությամբ շարժվեցին: Նույն կերպ Ռուստամի զինվորները ևս շտապեցին՝ հեռավորությունը պահելու համար: Չորթի մեծ մասը առաջ անցավ և փրկվեց: Սահիր Կիրանի նոբարներից Յուսեյն բեկ Միլե Յաջին հետ մնացած ծիուց օգնություն խնդրեց: Խնդրանքի մեծությունից Սահիր Կիրանը նրան կանչեց իր անունով: Սահիր Կիրանը այդ պահին հետ կանգնեց և իր ձի Ղարաբուլույթը տվեց նրան: Նա փրկվեց այդ ծանր իրավիճակից: Ինքը նստեց Սենկիբոզ կոչվող ձիու վրա: Սահիր Կիրանի մոտ էին Յուսեյն Միլե Յաջին և Ղարա Դիսաբը՝ երկուսով: Ռուստամ Ալպալուսուն ու Տհանգիր Միդգանը (Ղարա-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Տհանգիր - Մ.Գ.) մոտիկ նոբարներից մոտ 80 մարդ ճանապարհի առջև էին կանգնել: Սահիր Կիրանը երկու անձով նրանց վրա գնաց: Թեև նրանց թիվը շատ էր, հակառակորդները դիմակայել չկարողացան և խոցելի մնացին: Ռուստամ Ալպալուսունը նիզակով հարվածեց Ղարա Կիսաբին, սակայն Յուսեյն Միլե Յաջին էլ Ռուստամին մի նիզակի հասցրեց: Սահիր Կիրանը զբաղված էր մարտով: Աղ-Ղոյունլուներից Թանկեմըմիշ անունով մեկը, ճանաչելով Սահիր Կիրանին, նրան խորհուրդ տվեց. «Արդյո՞ք կանգնելու ժամանակն է»: Փախիլի, որովհետև սա փախուստի ժամանակն է»: Իրոք, ընկերության դիմաց կանգնած 80 հոգանոց խումբը Սահիր Կիրանին շրջապատեց, թեև Բարձրագույն Տերը նրան նրանց վնասից պաշտպանեց: Ղարա-Ղոյունլու և Աղ-Ղոյունլու զորքերը ամենուր ոգևորությամբ և մեծ եռանդով էին գործում: Այս երեք անձի առջև, սակայն, Ղարա-Ղոյունլու բանակը վախեցած և փախչող վայրի ճնճուրկների նման սկսեց փախչել: Սահիր Կիրանը երեք անգամ վերադարձավ և խիզախորեն մարտնչեց: Յուրաքանչյուր անգամ նրա արարքը նպաստեց, որ մեծ մի խումբ փրկվեց: Այդ ընթացքում առջևի գծում Ահմեդի որդուն գցեցին ծիուց: Սահիր Կիրանը կանգնեց և մարտի մեջ մնաց: Նույն Թանկեմըմիշը հասավ և փորձեց Սահիր Կիրանին նոբարիսի անել ու փախուստի հրավիրել: Իզա գյուղից դեպի բաղաբ շարժված Տհանգիր Միդգանի զինվորները բաժանվեցին երկու խմբի: Մի խումբը Ֆաս Մադարա և քրի միջև գտնվող աջ ուղին բռնեց: Նրանք կանգնած հակառակորդներին հետ մարտի մեջ մտան և հաղթեցին: Հետագայում նրանց հետևից նաև Սահիր Կիրանը հասավ: Այդ մարտում ոչ ոքի վնաս չհասավ: Յաջի Իվադ բեկին և Բայրանի բեկ Ինաբ Կալիլին միմյանից հետ միասին, կարծելով, որ ճանապարհը ազատ է թշնամուց, անցան գետը ու միասին շարունակեցին իրենց ընթացքը: Այդ ընթացքում Շահ-Ալի Պուրկևակը, Սուլթան Ահմեդը և Մուհամմեդ Ինաբը գնացին թշնամու հետևից ու հասան նրանց: Թշնամին, երբ հասկացավ, որ պարտություն է կրել, Ղառա Ջամիլի լեռան միջով անցավ և դեպի Ամիրի արևելյան կողմը փախավ: Նրանց հետևից գնացին: Մարտեր տեղի ունեցան: Զանի որ ձիերը հոգնել էին, մարտիկները հետ մտնում էին: Չնայած այդ ամենին, Սահիր Կիրանի ձին մի տեսակ չզաղվեց: Երբ մտան գետը, այն անմիջապես էլ դուրս եկավ այն տեղից, որտեղ անցնում էր ջուրը: Սահիր Կիրանի փորձերից և պատգամներից մեկը հետևյալն էր. «Արաբական ձիերին բազմաթիվ հատկություններ են բնորոշ: Մասնավորապես, եթե նետ կամ հարված հասնի ձիուն, նա դրանից այնքան էլ չի տուժում: Անմիջապես չի նետվում մահվան կամ իր հեծյալին վնասի մեջ չի գցում: Լավ հեծյալը, երբ արաբ ձի տեսնի, չի սխալվի, որ այն վերցնի, բանի որ հաղթանակի դեպքում դա մեծ բարեկամություն է իրեն, իսկ պարտության դեպքում էլ ձին կարող է փրկություն բերել»: Նույն այդ հարձակման և մարտի մեջ մտած Սահիր Կիրանի զինվորների թիվը 250 էր: Նրանք, սուր սրերից օգտվելով, 600 հոգանոց Ղարա-Ղոյունլու բանակից մոտ 300 հոգուն ուղարկեցին մահվան ափեր՝ Դիցել գետի կյանքի և մահվան միջև: Ռուստամն ու նրա հետ գտնվող 10.000 հոգանոց գրահավորները վերադարձան իրենց տներ: Նրանց զայրվ բանակում տարածվեցին ազի և ողբի ձայներ՝ հասնելով երկնքի աստիճաններին: Դիկերչուկի ափին՝ իրենց ճամբարի մոտ, Վավեյի բլրի անունով մի բլուր կար: Հաջորդ օրը նրանք հեռացան այնտեղից և տեղադրեցին պահակախումբ: Սպանվածների գրահները սկսեցին հանել: Հուլիցի բլրի վրա մնացին մի գիշեր, իսկ Կուրկուրմազ անունով բլրի վրա էլ՝ ևս մեկ օր: Հաջորդ օրը շարժվեցին: Բանակը պատրաստելով՝ անցան Կուրուլ գյուղի վայրով և հասան բաղաբի բարձրադիր հատվածին: Զաղաբացիները, բերդից նայելով, տեսան, որ սզացող զինվորների թիվը չհասավ անգամ ընդհանուրի բառորդին և բոլորն ամենուր սևով էին հագնված: Այնուհետև նրանք գերիներին փոխանակելու նպատակով մարդ ուղարկեցին Սահիր Կիրանի մոտ: Սահիր Կիրան էլ նույն նպատակով Ալի-բեկի նայրի Միդգա Յաջի Փիր Մահմեդին ուղարկեց: Խոսակցության ընթացքում Ռուստամ Թարխանը Յաջի Փիր Մահմեդին ասաց. «Ցավայի է ուղղակի, որ մինչև այդ գործ մենք շարժի մեջ էինք»: Յաջի Փիր Մահմեդն էլ, սակայն, պատասխանեց. «Գիտե՞ք, թե ինչ պատվերներ էին տվել մեզ մեր տղայքները: Անեմ, մենք մեկ գիշեր և մեկ օր ճանապարհ էինք եկել Ղարաջադից ու անսպասելիորեն այս դեպքը տեղի ունեցավ: Սրերով և գրահով ծանրացած՝ ճանապարհի վրա մենք խիստ ջանքեր գործադրեցինք, մինչև կեսօր էլ արդթե էիք արել, իսկ եթե մենք կոշտ ու հանգիստ լինեինք, դուք կտեսնեիք, թե մենք ինչեղ կանեինք»: Այնուհետև, փոխանակման գործը ավարտվելուց հետո, Սահիր Կիրանը շարժվեց Արկին, իսկ Ռուստամ Թարխանն էլ բռնեց Միհրան Բեշիրի ուղղությունը» (Աբու-Բաքր Տիրարան «Փիր Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո Տհանգիրը (Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր Տհանգիր - Մ.Գ.) Ամիր դարձավ և մեծ պատերազմ ու կոտորած եղավ Ամիրի դռան դեմ, որտեղ սպանվեց Նաղաշ Տեր-Մկրտչի ավագ որդին: Այս պատերազմը եկավ երեքշաբթի օրը, որից երկու օր հետո՝ հինգշաբթի, Համբարձման օրն էր» (Դավիթ Մարդիկի «Տարեգրություն»):

⁵²⁹⁴ «Այդ շրջանում Մուհամմեդ Միդգան, իր բանակով միանալով Ռուստամ Թարխանին, կանգ առավ Ալեռն Զյուփուր կոչվող վայրում: Ղարա-Ղոյունլու բանակը այդ վայրում միավորեց ուժերը: Իր հերթին, Ղուլ Չուբուրխում տեղակայված և օրերը սննդի պակասի ու կերակրվելու դժվարությունների մեջ անցկացնելով տառապող Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության ապագա Էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Գ.) իր գործով հարձակում կազմակերպեց Հաթթախ և Մեհրենի նահանգների վրա: Նա նաև հարձակումներ կատարեց Էլեհեմում և Մեյախայում: Մերմից,

անասուններին և ամեն տեսակի պարենամթերքից ոչինչ չթողնելով՝ նա շատ մեծ ավար ձեռք բերեց: Այն նահանգից վեց փարսախ հեռավորության վրա գտնված Ղարա-Ղոյունլուները, մեծ թվով զինվորներ ունենալով հանդերձ, չհամարձակվեցին հարձակվել՝ նրա ուժը ճեղքելու համար: Նրանք մի կերպ հավաքվեցին, միայն թե՛ ոչինչ չտեսնող և ոչինչ չգիտակցող վիճակում, ընդ որում նրանք նաև այդ նահանգի բնակչության աջակցությունը չէին ստացել» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵²⁹⁵ «Եվ ահա Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) ձեռք գցած սնունդն ու բարիքները բաժանեց Ամիրի և Արկնիի բնակչությանը: Ձիանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.) հրամանները նա գնահատեց և դրանց համապատասխան պարգևատրեց՝ պաշտոնների չափով: Ձիանգիր Միրզան, Շեյխ Իբրահիմն ու Աբեյ Ֆաջի որդի Ալին ուղարկվեցին Սահիբ Կիրանի մոտ՝ իրենց բաժինն ստանալու համար: Նրանք մեծ բաժին ստացան և հետ վերադարձան: Սահիբ Կիրանը մտնողով լցրեց Ամիրը, Արկնին ու մյուս ամրոցները: Այս ընթացքում Ռուստամ Թարխանը Մայֆարիկինում բնակվեց, իսկ Սահիբ Կիրանն էլ շարժվեց դեպի Ջերմուկի կողմերը՝ Ամիրի բնակչությանը հույս և ոգևորություն տալու համար: Այնուհետև Ռուստամը շարժվեց Սալաթ, իսկ Սահիբ Կիրանը՝ Բադեմլու: Յետո Ռուստամը հասավ Փամբուկլու, իսկ Սահիբ Կիրանը՝ Բալահոր: Նրանք սկսեցին միմյանց հետ ճատրակի նման ռազմավարական խաղ խաղալ: Եվ ահա, տեղեկություն ստանալու նպատակով ուղարկած մի հետևակ զինվոր Սահիբ Կիրանին հաղորդեց, թե. «Ռուստամը Ամիրը շրջափակելու համար իր կենդանիներին ու ծառերը Ե սկսեց օգտագործել, որովհետև Ամիրից վեց փարսախ հեռավորության վրա ծառերը կտրել հնարավոր չէ»: Այդ տեղեկությունը ստանալուց հետո Սահիբ Կիրանը կազմակերպեց մի զինված և համախմբված գունդ՝ առաջադրություններ Լայա Մեյիբի, Մուշ Ալիի, էմիր Մուրուի, Սեյիդ Ահմեդ Չարդարուի ու Մուհամմեդ Բաշեմլուի: Այս գունդը անցավ հարձակման և Ռուստամի բանակի շուրջ համարձակաբար մարտեր մղեց: Նրանք վերցրին կենդանիները, ջարդեցին պահեստները և Ղարա-Ղոյունլուի ներսում մեծ արսափ սփռեցին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Ռուստամ Թարխանն ու հետ միասին եկավ Ձիանգիր (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.) որդի Մահմեդ Միրզան, որոնք Ամիրի մոտ կոտորեցին Ձիանգիրին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո Ավագ Չասուկին հաշտություն եղավ և հաշտվեցին Ձիանգիրն ու Ձիանգիրը, երբ Մարդինը հետ տվեցին Ձիանգիրին» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

⁵²⁹⁶ «Դրանից հետո էմիր Ռուստամը զինված բանակով և պատերազմական սարքավորումներով տեղավորվեց Ամիրի առաջ: Ձիանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.) բանակը դուրս եկավ Լեռան դարպասներից, սակայն Ռուստամը ևս բացի նման մարտեր անցկացրեց: Այդ ընթացքում Յիզ Թարխանը, էմիր Մուրու Կուրեթ Բահարդուրը, Ֆամագ Դեյուտայը և Յադմուր Մեկուն իրենց բաջուրայան ու հերոսությամբ հետ մղեցին թշնամուն և նրանց նետեցին դեպի հրամանատարի վրանները: Ռուստամի մարտիկներից Սեյամեթ անունով մեկին նրանք թամբից ընկնելուց հետո բանտավորեցին և կենդանի տարան բաղաբ: Ձմռան սկզբից մինչև գարնան սկիզբը Ռուստամը Ամիրի շրջակայքում տանջվում էր: Նա ամեն օր մարտեր էր մղում: Ամեն անգամ երկու կողմի պատվավորների և բաց զինվորների ուժերը դուրս էին գալիս միմյանց դեմ՝ մարտի դաշտում իրենց զորական վարպետությունն ու կռվի հարյուր ցուցադրելու համար: Ավելի ուշ, երբ գիշերն ու ցերեկը խաղաղության և բարեկամության մեջ միացան, իսկ եղբերավոր կենդանիների ձեռքային կրծքերն ու զազանների գիշերային արշավները խաղաղություն գտան, երբ մեղմ եղանակների պատճառով գեղեցիկ սևեռված թռչուններն էլ Ռեհա հովտից սկսեցին դալլալլել ու երգել, երկու մրցակից կողմերը հրաժարվեցին վեճերից և ընտրեցին խաղաղության ու համաձայնության ուղին: Խաղաղություն հաստատելուց հետո Ռուստամը հեռացավ և վերադարձավ Ձիանգիր Միրզայի իշխանության աթոռի մոտ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Մինչ այդ, սակայն, ավագ պահոցին Ռուստամը պատերազմեց Ֆասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանին – Մ.Ֆ.) դեմ Ջերմուկում և կոտորվեց» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

⁵²⁹⁷ «Ամիրի խաղաղությունից հետո Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) Մալ Օյուդի ճանապարհով հասավ Ֆիսն Էռե: Այնուհետև անցավ Դնե Բոյնու: Նա, իր տան գործերը այնտեղ կարգավորելով, հարձակման անցավ և շարժվեց դեպի Բիդրիս ամրոց ու Սուրուրը՝ համրվածելու համար: Աղ-Ղոյունլուների վրասած և թշնամուց ցուցաբերած կուրդերին: Օյակի շրջանում, երբ նա այնտեղ հասավ, գիշերով այդ վայր գտավ շատ ծյունածածկ և ծայրաստիճան մթնած: Կայծակը, որոտը և մառախուղն այնքան խիտ էին, որ անգամ ծիու ականջը չէր երևում: Այդ տարածքներում նրանք ապրեցին Յիզ Իյասի գիշեր կռված գիշերները: Սահիբ Կիրանը իր զորքի հետ մնաց, ինչպես Մուսայի ցեղ, շիրտության դաշտում: Բանի որ նա այդ ճանապարհով նախկինում անցել էր, սակայն, գիշերները, որքան էլ մութ լինեին, ճանապարհը իր համար չէին փակում: Այդ ամենաթշնամական և փանվեցող շրջապատված տարածքում նա դարձավ բանակի առաջնորդ: Նա հաղթեց տեղացի բորդերին և նրանց թալանեց: Այդտեղ նա նաև հաղթահարեց խալիլին, Փիր Ահմեդ-բեկին, Ֆասան Ֆաջին և Մուշ Ալիին: Ռուս-Կալեի շրջանի Օյում Աղաջի տարածքում Սահիբ Կիրանը հանձնարարեց կուրդերին թալանել: Նրանք անցան հարձակման և թալանեցին այդ համայնքը՝ ձեռք բերելով մեծ բանակությամբ ունեցվածք: Տուրքթեպեում նրանցից հինգերորդ մասն առանձնացրին և Դնե Բոյն ուղարկեցին, որ մնա այնտեղ, իսկ հետո էլ տեղափոխվեցին, Ուշուն, միավորեցին ուժերը և հասան Սամասի շրջան, որտեղից էլ շարժվեցին Ուշահայի շրջան: Չաշենները գերեզարկվեցին և տարան Եստադֆուրուլլահ Մեսդիդի շրջան» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Նույն այդ տարի Ձիանգիրը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.) եկավ Ամիրից, գնաց և թալանեց բորդերին» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

⁵²⁹⁸ «Այդ ժամանակ Ռուստամ Թարխանը Թավիլի ճանապարհով հարձակման անցավ, իսկ Մուհամմեդ Միրզան էլ իր զորքերով հասնում էր Ամիր: Ձիանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ձիանգիրին – Մ.Ֆ.) խալի Բաջվերանին Շեհադ անունով արաբական մի ձի տվեց և Ամիրի գաղտնի դարպասից դուրս ուղարկեց՝ Սահիբ Կիրանին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ֆասանին – Մ.Ֆ.) վիճակի մասին տեղեկացնելու համար: Նա, անցնելով Ղարա-Ղոյունլուի զինվորների միջով և թշնամու մոտեցող առաջ տեղ հասնելով, ամեն ինչի մասին հայտնեց Սահիբին: Սահիբ Կիրանը, իրավիճակին ծանոթանալուց հետո, խորհրդակցեց իր օգնականների հետ: Ոմանք ասացին, թե. «Ուռհա բաղաբ թողնեք», ոմանք էլ՝ թե. «Ելնեք հարձակման»: Նա նրանց խոսքերը չսեց: Նրանք հավաքեցին հաշեններին և նրանց ունեցվածքը, գույքը, մարտական գործիքները, կենդանիներն, ոչխարները ու շարժվեցին դեպի Կարա Մադարա, որը Գոգերի տարածքում է: Այդ ժամանակ հարձակումն արդեն սկսվում էր: Մուս Ալիին Բադուր տարածքի միջոցով որպես հետախույզ ուղարկվեցին՝ թշնամու դիրքի մասին տեղեկանալու համար: Սահիբ Կիրանը առաջ գնաց, իսկ Ձիանգիր բեկը, Ալի-բեկը, Ռուստամ Մուրադը, խալիլ Ֆաբիլն և Սանսուր բեկ Մշարը շարժվում էին գործի հետևից: Ֆարձակվող զորքերի և նրանց միջև հեռավորությունը չորս փարսախ էր: Չորքը Ջերմուկի ճանապարհով այն հարձակվողների ուղղությամբ հասավ Բադուր, բայց հետո այնպես եղավ, որ այն հարձակվող զորքն ինքը հինգ փարսախ հետ մնաց: Երբ Սահիբ Կիրանը տեսավ, որ հարձակվող զորքը իրեն չի հասնում, վերադարձավ Միրեսի ամրոց: Այնուհետև, ամրոցին հրաժեշտ տալով, նա ավելի հեռու տեղակայվեց: Յետո այնտեղից շարժվեց Կուլ Չուրուկ, այնտեղից էլ՝ Ջերմուկի Ֆիսան: Չաշեններին այստեղ թողնելով՝ նա, գիշերային նետումով մարտեր կազմակերպելու համար, անցավ հարձակման: Նույն այս ժամանակ Արկնիի զորքը Սահիբ Կիրանի գործին միանալու համար հավաքվել էր Դնե Գեյդիի տեղում: Դիեկանուկի շրջանում տեղեկացրին, որ Ռուստամ Թարխանը Ղարախան ճանապարհով եկել և տեղակայվել է Մալ Օյուդի ցրտացից դուրս՝ ստորին մասում: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը հետ վերադարձավ՝ Ջերմուկի Ֆիսարում թողած իր հաշեններին միանալու համար: Երբ այնտեղ հասավ, հաշենները արդեն պատրաստ էին: Ռուստամը անցավ Կուլ Չուրուկի ցրտացի: Սահիբ Կիրանը, հաշի առնելով զինվորների բանակի պակասը, տրամադրվեց պաշտպանություն: Նախապես նա ամրացրել էր Ջերմուկի Ֆիսարը և բաղաբը: Ռուստամը փորձեց անակնկալ կերպով գրավել Ջերմուկ բաղաբը, սակայն, երբ սկսվեց հարձակումը, էմիրի ուր Կասիմը և Մուլին, իրենց ենթակա մարդկանց հետ միասին դուրս եկան բաղաբից ու պայքար սկսեցին: Յետո Սահիբ Կիրանը, Սումայ բեկին աջակցելու և Ռուստամին գիշերային հարձակման ենթարկելու համար, ծիու հասավ Ջերմուկ բաղաբից մեկ փարսախ հեռավորության վրա գտնվող վայր, բայց, բանի որ նրանց դեմ կայուն ուժ չունեի, հետ գնաց ու միացավ իր հաշեններին և գործին: Յետագայում Սահիբ Կիրանը հրամայեց, որ այս երկու ամրոցների զինվորները դրվեն հաղթանակի խորհրդանիշ հանդիսացող դրոշմների տակ: Ձիանգիր բեկը Ջերմուկ ուղարկվեց, Սանսուր բեկը, Ալի-բեկը և խալիլ Ֆաբիլն էլ ուղարկվեցին Արկնի: Ջերմուկի զորքը, առանց տեղեկանալու հրամանի մասին, գնացել էր Ռուստամի հետևից: Սահիբ Կիրանը, երբ իմացավ այդ մասին, առանց ժամանակ կորցնելու շարժվեց նրանց օգնության: Ջերմուկցիները, երբ հանդիպեցին թշնամուն, վախեցան, իսկ Օմերի էմիրուն էլ միացավ իր զինվորներից կազմված մի խմբի: Սահիբ Կիրանը մարտի ընթացքում մոտեցավ նրանց: Երբ օգնության և աջակցության զորքերը, առանց մարտի ընթացից տեղյակ լինելու, միացան նրա շարքին, Միլլիթին Բերիկ Ֆաջին հաղորդեց. «Թշնամին այս պահին գալիս է»: Այդ պահին թշնամու ձայնը հասավ ականջներին և Սահիբ Կիրանի զինվորները, թշնամու հարձակման ու խառնաշփոթի պատճառով, ցրվեցին: 12 հոգի, սակայն, ուժեղ ուղեքի էին կանգնած ինչպես Իսթեմերի շուրջը, Աստոծ օգնությամբ միասին աշխատեցին Սահիբ Կիրանի հետ: Ռուստամի կողմում Աբդուլ-Ջաֆար Ինաթի առաջամարտիկ միավորումը սպասում էր Սահիբ Կիրանին: Նրանք անմիջապես իրար բերեցին Սուլայան Ահմեդին, խալիլ Ուլուսի Եռայիր Իբրահիմին, Զոր Օսմանին, Ֆամագի էմիրուին, Սանսուր Բեկ Մշարին, խալիլ Կիսակին, Զոր Ուսմեդին և Թուփալ Աբբասին ու ուղարկեցին Սահիբ Կիրանի մոտ: Փաստորեն այս նշված մարդիկ, որոնք արդեն Ջերմուկի զորքի և Սահիբ Կիրանի մոտ գտնվողների շարքում էին, անտեղյակ եկել էին այնտեղ: Երբ նրանք եկան, Աբդուլ-Ջաֆարը ևս եկավ: Նրան տեսնելով, Սահիբ Կիրանը «Թալիեբալլահ» աղոթքն ասաց և հարձակվեց: Աբդուլ-

Տաֆաթը հետ բայլեց, սակայն Սահիբ Կիրանը նրան հզոր հարվածով տապալեց ձիուց և գետին գցեց: Նրան բռնեցին: Այս ընթացքում, սակայն, հարվածներից մեկը մի նետի տեսքով կապվ Սահիբ Կիրանի աչքի տակի մասին, այնպես որ նրա աչքերը տարբեր կողմեր նայեցին: Ավելին, երբ Սահիբ Կիրանը կոթեց նայեց, տեսավ, որ Ռուստամը հարվածն ուղղում է իր վրա: Հարվածը հասավ Սահիբ Կիրանի դեմքին և նրա օրինյալ բերանը արյունով լցվեց: Նրա առողջության փրձակը հանկարծակի փոխվեց և նա շքեղ: Ռուստամը, Սահիբ Կիրանի մոտ թուլության նշաններ տեսնելով, բայց նաև նրա բազմաթիվ ու հնարավորությունը ճանաչելով, փախավ՝ փրկվելով նրա հարձակումից: Մոտիկորդար Շեյխ-Ալին հարվածեց Կյուր Յուսեյնի թամբին՝ նրան ձիուց ցած նետելու և գերի վերցնել նպատակով: Խալիլ բեկը նույնպես հարվածեց նրան: Հետո Ռուստամը հասավ Շեյխ-Ալիի հետևից և ուժեղ մի նիզակ նետեց, որի հետևանքով երկուսը միասին վայր ընկան: Այդ պահին ՄԱհմեդ-բեկը հասավ Սահիբ Կիրանի հետևից և նրա օրինյալ դեմքից հետ մղեց նետի հարվածը: Մոտիկորդար Շեյխ-Ալին, ձիուց ընկնելով, փորձեց ոտքի կանգնել, բայց նա չէր կարողանում այդ անել: Վնասված և ուժասպառ՝ նա սողալով հասավ Սահիբ Կիրանի Նեմիքոզ անվանված ձիուն: Սահիբ Կիրանը նրան տվեց այդ ձին նստելու հնարավորություն: Շեյխ-Ալին, վրարվող և ուժասպառ լինելով, չէր կարողանում նստել, բայց Սահիբ Կիրանը, իր վերքն ու թուլությունը հաշվի չառնելով, օգնության ձեռք մեկնեց՝ նրան նստեցնելով ձիու վրա: Այդ տեղում Ղարա Կիսակը և Քոջ Օսմանը ձիերից գցեցին Ուսեն բեկին: Ուրիշներից Բայրամը նույնպես Խալիլ Ականի եղբայր Իբրահիմին գցեց ձիուց: Նա, սակայն, ոտքով գնաց, հետևեց Թարխան Բուզի անվանած մեկին, նետեց նրան ձիուց և փրկվեց մահից: Սահիբ Կիրանի զինվորներից յուրաքանչյուրն էլ մեկին ձիուց գցեց: Ալի Աղա խոջա Հաջին, Նսիր Փիրի Նսիրուլին նետելով ձիուց, մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց: Ստացվեց այնպես, որ մարտի դաշտը կարծես մշուշով պատված լիներ: Ռուստամ Թարխանի ու Աբուլ-Ճաթ Յիսսամի գործը փախավ: Բազում բեկեր և հասարակ հայտնիների հոդի ու արյան մեջ և հանձնվեցին...: Մարտը ավարտվեց, երկու կողմի մարտիկները բաժանվեցին: Սահիբ Կիրանի զինվորները առաջարկեցին նրան, թե. «Գնանք Արկնի ամրոց, վերջը բուժենք»: Նրանք փորձեցին համոզել նրան, բայց նա ուշադրություն չդարձրեց և այնտեղ մնաց: Ռուստամը տերափողկեց Արկնիի սահմաններում, իսկ հետո վերադարձավ Ամիր: Սահիբ Կիրանը նրա հեռանալուց հետո մնաց առանց պաշտպանական ուժերի: Ռուստամն իր հերթին ՂԱԵ Գեյդի շրջանի տիրույթը հատկացրեց ապաստանության համար, հատեց ցորենի դաշտերը, սնունդ ու խոտ հավաքեց և իր գործին անհրաժեշտ բոլոր փրկոցներով ապահովեց» (Աբու-Բաք Տիլբանի «Գիրե Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

Դրանից հետո խաղաղություն հաստատվեց և նվերներ մատուցվեցին, իսկ Սուլեյմանն էլ իրեն ենթակա Դարփուլթի ամրոց եկավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³⁰² «Այդ ժամանակ Ռուստամ Թարխանը Թավիլի ճանապարհով հարձակման անցավ, իսկ Մուհամմեդ Միրզան էլ իր զորքերով հասնում էր Ամիր: Տիհրանի Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիհանգիր - Մ.Ֆ.) խալիլ Բաջվերանին Շեհդար անունով արաբական մի ծի տվեց և Ամիրի գաղտնի դարպասից դուրս ուղարկեց՝ Սահիբ Կիրանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Ջասանի - Մ.Ֆ.) վիճակի մասին տեղեկացնելու համար: Նա, անցնելով Ղարա-Ղոյունլուի գիւնդունների միջով և թշնամու մոտեցումը առաջ տեղ հասնելով, ամեն ինչի մասին հայտնեց Սահիբ Կիրանին: Սահիբ Կիրանը, իրավիճակին ծանոթանալուց հետո, խորհրդակցեց իր օգնականների հետ: Ոմանք ասացին, թե. «Ուռնա բաղաբեր թողնեմք», ոմանք էլ՝ թե. «Ելենեք հարձակման»: Նա նրանց խոսքերը չլսեց: Նրանք հավաքեցին հաշմենդին և նրանց ունեցվածքը, գույքը, մարտական գործիքները, կենդանիներն, ոչխարները ու շարժվեցին դեպի Կարա Մաղարա, որը Գռզերի տարածքում է: Այդ ժամանակ հարձակումն արդեն սկսվում էր: Մուս Ալինի Բայրու տարածքի միջոցով որպես հետախույզ ուղարկվեցին՝ թշնամու դիրքի մասին տեղեկանալու համար: Սահիբ Կիրանը առաջ գնաց, իսկ Տիհանգիր բեկը, Ալի-բեկը, Ռուստամ Մուրադը, խալիլ Դաբիլը և Մանսուր բեկ Սշարը շարժվում էին զորքի հետևից: Դարձակվող զորքերի և նրանց միջև հեռավորությունը չորս փարսախ էր: Չորրորդ Տերմուկի ճանապարհով այն հարձակվողների ուղղությամբ հասավ Բայրու, բայց հետո այնպես եղավ, որ այն հարձակվող զորքն ինքը հինգ փարսախ հետ մնաց: Երբ Սահիբ Կիրանը տեսավ, որ հարձակվող զորքը իրեն չի հասնում, վերադարձավ Միրեսի ամրոց: Այնուհետև, ամրոցին հրաժեշտ տալով, նա ավելի հեռու տեղակայվեց: Դետո այնտեղից շարժվեց Կուլ Չուբուկ, այնտեղից էլ՝ Տերմուկ Դիսար: Հաշմենդին այստեղ թողնելով՝ նա, գիշերային նետումով մարտոկ կազմակերպելու համար, անցավ հարձակման: Նույն այս ժամանակ Արկնիի զորքը Սահիբ Կիրանի զորքին միանալու համար հավաքվել էր Դևե Գեչիդի տեղում: Դիեկանուկի շրջանում տեղեկացրին, որ Ռուստամ Թարխանը Ղարախան ճանապարհով եկել և տեղակայվել է Մալ Օյուդի ջրաղացից դուրս՝ ստորին մասում: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը հետ վերադարձավ՝ Տերմուկ Դիսարում թողած իր հաշմենդին միանալու համար: Երբ այնտեղ հասավ, հաշմենդը արդեն պատրաստ էին: Ռուստամը անցավ Կուլ Չուբուկի ջրաղացը: Սահիբ Կիրանը, հաշվի առնելով գիւնդունների բանակի պակասը, տրամադրվեց պաշտպանություն: Նախապես նա ամրացրել էր Տերմուկ Դիսարը և բաղաբեր: Ռուստամը փորձեց անակնկալ կերպով գրավել Տերմուկ բաղաբեր, սակայն, երբ սկսվեց հարձակումը, էմիրի որս Կասիմը և Մուլին, իրենց ենթակա մարդկանց հետ միասին դուրս եկան բաղաբերից ու պայքար սկսեցին: Դետո Սահիբ Կիրանը, Մուսայ բեկին աջակցելու և Ռուստամին գիշերային հարձակման ենթարկելու համար, ծիով հասավ Տերմուկ բաղաբերից մեկ փարսախ հետախույզության վրա գտնվող վայր, բայց, բախել որ նրանց դեմ կայուն ուժ չունեց, հետ գնաց ու միացավ իր հաշմենդին և զորքին: Դետագայում Սահիբ Կիրանը հրամայեց, որ այս երկու ամրոցների գիւնդունները դրվեն հաղթանակի խորհրդանիշ հանդիսացող դրոշմների տակ: Տիհանգիր բեկը Տերմուկ ուղարկվեց, Մանսուր բեկը, Ալի-բեկը և խալիլ Դաբիլն էլ ուղարկվեցին Արկնի: Տերմուկի զորքը, առանց տեղեկանալու հրամանի մասին, գնացել էր Ռուստամի հետևից: Սահիբ Կիրանը, երբ ինսացավ այդ մասին, առանց ժամանակ կորցնելու շարժվեց նրանց օգնության: Տերմուկից հեռու, երբ հանդիպեցին թշնամուն, վախեցան, իսկ Օմերի էմիրուն էլ միացավ իր գիւնդուններից կազմված մի խմբի: Սահիբ Կիրանը մարտի ընթացքում մոտեցավ նրանց: Երբ օգնության և աջակցության զորքերը, առանց մարտի ընթացքից տեղյակ լինելու, միացան նրա շարքին, Միլլիթին Բերիկ Դաջին հաղորդեց. «Թշնամին այս պահին գալիս է»: Այդ պահին թշնամու ձայնը հասավ ականջներին և Սահիբ Կիրանի գիւնդունները, թշնամու հարձակման ու խառնաշփոթի պատճառով, ցրվեցին: 12 հոգի, սակայն, ովքեր ուղիք էին կանգնած ինչպես Բաբենդերի շուկը, Աստոծ օգնությանը միասին աջակցեցին Սահիբ Կիրանի հետ: Ռուստամի կողմում Աբդուլ-Ջաֆար Ինսեք առաջամարտիկ միավորումը սպասում էր Սահիբ Կիրանին: Նրանք անմիջապես իրար բերեցին Սուլթան Ամինին, խալիլ Ուլուսի եղբայր Իբրահիմին, Զոր Օսմանին, Դամգաի էմիրունին, Մանսուր Բեկ Սշարին, խալիլ Կիսակին, Զոր Ումմետին և Թուֆալ Աբբասին ու ուղարկեցին Սահիբ Կիրանի մոտ: Փաստորեն այս լքված մարդիկ, որոնք արդեն Տերմուկի զորքի և Սահիբ Կիրանի մոտ գտնվողների շարքում էին, անտեղյակ եկել էին այնտեղ: Երբ նրանք եկան, Աբդուլ-Ջաֆարը ևս եկավ: Նրան տեսնելով, Սահիբ Կիրանը «Թալիբալլահ» աղոթքն ասաց և հարձակվեց: Աբդուլ-Ջաֆարը հետ բալլեց, սակայն Սահիբ Կիրանը նրան հզոր հարվածով տապալեց ծիղը և գետին գցեց: Նրան բռնեցին: Այս ընթացքում, սակայն, հարվածներից մեկը մի նետի տեսքով կապվ Սահիբ Կիրանի աչքի տակի մասին, այնպես որ նրա աչքերը տարբեր կողմեր նայեցին: Ավելին, երբ Սահիբ Կիրանը կորե նայեց, տեսավ, որ Ռուստամը հարվածն ուղղում է իր վրա: Հարվածը հասավ Սահիբ Կիրանի դեմքին և նրա օրինյալ բերանը արյունով լցվեց: Նրա առողջություն վիճակը հանկարծակի փոխվեց և նա շշմեց: Ռուստամը, Սահիբ Կիրանի մոտ թուլության նշաններ տեսնելով, բայց նաև նրա բաջությունն ու հնարավորությունը ճանաչելով, փախավ՝ փրկվելով նրա հարձակումից: Մուհիուդդար Ենիս-Ալին հարվածեց Կուր Դուսեյիթի թամբին՝ նրան ծիղց ցած նետելու և գերի վերցնել նպատակով: խալիլ բեկը նույնպես հարվածեց նրան: Դետո Ռուստամը հասավ Ենիս-Ալինի հետևից և ուժեղ մի նիզակ նետեց, որի հետևանքով երկուսը միասին վայր ընկան: Այդ պահին ՄԱմեդ-բեկը հասավ Սահիբ Կիրանի հետևից և նրա օրինյալ դեմքից հետ մղեց նետի հարվածը: Մուհիուդդար Ենիս-Ալին, ծիղց ընկնելով, փորձեց ուղիք կանգնել, բայց նա չէր կարողանում այդ անել: Վնասված և ուժասպառ՝ նա սողալով հասավ Սահիբ Կիրանի Մեջիբդո անվանված ծիղին: Սահիբ Կիրանը նրան տվեց այդ ծիղն նստելու հնարավորություն: Ենիս-Ալին, վիրավոր և ուժասպառ լինելով, չէր կարողանում նստել, բայց Սահիբ Կիրանը, իր վերքն ու թուլությունը հաշվի չառնելով, օգնության ձեռք մեկնեց՝ նրան նստեցնելով ծիղի վրա: Այդ տեղում Ղարա Կիսակը և Զոր Օսմանը ծիղից գցեցին Ուսեն բեկին: Ուրիշներից Բայրամը նույնպես խալիլ Ականի եղբայր Իբրահիմին գցեց ծիղից: Նա, սակայն, ուղիքով գնաց, հետևեց Թարխան Բուզի անվանված մեկին, նստեց նրան ծիղից և փրկվեց մահից: Սահիբ Կիրանի գիւնդունների յուրաքանչյուրն էլ մեկին ծիղց գցեց: Ալի Աղա առաջ Դաջին, էմիր Փիրի էմիրունին նետելով ծիղից, մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց: Մասցվեց այնպես, որ մարտի դաշտը կարծես վշտեց ևստեղ լինեց: Ռուստամ Թարխանի ու Աբու-Ջաֆ Դիստամի զորքը փախավ: Բազում բեկեր և հասարակ հայտնվեցին հողի ու արյան մեջ և հանձնվեցին...: Մարտը ավարտվեց, երկու կողմի մարտիկները բաժանվեցին: Սահիբ Կիրանի գիւնդունները առաջարկեցին նրան, թե. «Գնա՛ք Արկնի ամրոց, վերջը բռնե՛ք»: Նրանք փորձեցին համոզել նրան, բայց նա ուշադրություն դարձրեց և այնտեղ մնաց: Ռուստամը տեղավորվեց Արկնիի սահմաններում, իսկ հետո՝ վերադարձավ Ամիր: Սահիբ Կիրանը նրա հեռանալուց հետո մնաց առանց պաշտպանական ուժերի: Ռուստամն իր հեղինակ Ղևե Գեչիդի շրջանի տիրույթը հատկացրեց ասպատակության համար, հատեց ցորենի դաշտերը, սնունդ ու խոտ հավաքեց և իր զորքին անհրաժեշտ բոլոր միջոցներով ապահովեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Դրանից հետո Տիհանգիրը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիհանգիր - Մ.Ֆ.) Ամիր դարձավ և մեծ պատերազմ ու կոտորած եղավ Ամիրի դռան դեմ, որտեղ սպանվեց Նադա Տեր-Միրտի ավագ որդին: Այս պատերազմը եկավ երեքշաբթի օրը, որից երկու օր հետո՝ հինգշաբթի, Դամբարձման օրն էր» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

⁵³⁰³ «Այն նույն օրերին հանկարծ լուր եկավ, թե Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի - Մ.Ֆ.) հորեղբայր Կասիմ-բեկը սպանել է իր եղբորորդի Ջաֆար իբն Յադուբին և մոտեցել է Կենսահին: Այդ լուրը ստանալով՝ Սահիբ Կիրանը, վախենալով, թե Կասիմ-բեկը Կենսահին կգրավի, ուժ կստանա և երկիրը նորից խռովությունների ու ապստամբության մեջ կգցի, պատրաստվեց շտապել ու օգնել Կենսահին բնակիչներին: Նա գլխի թելը շրջեց դեպի Կենսահ, սակայն երբ լուր բերեցին, թե. «Տիհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տիհանգիր - Մ.Ֆ.) բորբերին թալանելու համար Ամիր բաղաբերից դուրս է եկել՝ բաղաբեր անպաշտպան թողնելով», Սահիբ Կիրանը դա համարեց մեծ հնարավորություն: Նա գիշերով ծանփա ընկավ: Մեկից վերցնելով հին շոր՝ նա հագավ այն, թուրը թևի տակ թաքցրեց և մի բանի ընտիր հեծյալների հետ ճանապարհ ընկավ: Երբ մոտեցան ամրոցի դռանը, նա առաջ ուղարկեց խոջայի սպասավոր Դուլա Կերմիշին և էմիր Օմարի եղբայր Փիր-Օմերին՝ կարծելով, որ պահապանը նրանց չի ճանաչի ու նրանց հետ կզբաղվի: Դռնապահը, վիճակից տեղյակ լինելով, ձեռքը գցեց երկփական ածխապատ դռան մի կողմին, փորձելով փակել այն և արգելել մուտքը, սակայն Սահիբ Կիրանն իր ռազմիկների հետ դուրս բաշեց թուրը, չթողեց դուռը փակել և ներս մտավ: Նրա հետ եղած խաբարեղին հնչեցրեց փողը: Դետ մնացած զորքը, լսելով փողի ազդանշանը, հասկացավ, որ բաղաբեր վերցված է և շտապավ բաղաբեր մտավ: Զանի որ այնտեղ չէր գտնվում որևէ էմիր, բաղաբեր մեծերն և բնակիչները վազեցին նրա մոտ՝ համբուրելու նրա գահամեծի դիմացը: Մի բանի օր անց Ենիս Դասանը մի դեպակ ուղարկեց Տիհանգիր Միրզայի մոտ՝ ասելով. «Դասան բեկը մի բանի օր է չի երևում: Նա ընտանիքն ու զորքը թողել է և անհայտ է, թե ուր է գնացել: Պետք է գոռաշնալ նրանից»: Այդ լուրը հասավ Տիհանգիր Միրզային Ղարաբաղաղում: Նա, ազատություն տալով Մարդինցի զորքին, շտապեց դեպի Ամիր: Նա նախապես մարդ էր ուղարկել, որ բաղնիք պատրաստեն: Սահիբ Կիրանն այդ մարդուն բռնեց և կապեց: Տիհանգիր Միրզան, չգիտենալով, որ Սահիբ Կիրան արդեն մտել էր բաղաբեր, բուրձի ստորոտը հասավ նախաբան իր գիւնդունները: Երբ որևէ մեկին չգտավ այնտեղ, տագնապեց: Այդ պահին բուրձի վրայից մեկը նրան տեղեկացրեց իրական վիճակը և նա անմիջապես սանձեց ձին ու երեք վստահելի մարդկանց հետ փախչավ դեպի Մարդին՝ չիսացնելով իրեն ենթակա զորքը հավաքել: Սահիբ Կիրանը, իմանալով այդ մասին, դուրս եկավ բաղաբեր: Տեսնելով, որ եղբայրը խառն ու շփոթված փախչում է, հարգելով նրա պատիվը՝ նա չուղարկեց հետապնդող: Երբ նրա գիւնդունները եկան և աչքով տեսան այդ տարօրինակ դեպքը, զարմացան ու համիզվեցին Սահիբ Կիրանի մարտասիրության և ազնվության մեջ: Մուհամմեդ ինակ խալիլը, Ալի-բեկ խոջա Դաջին, Ալի-բեկ Պերվանեն և ուրիշները նույնպես եկան ու միացան նրան: Ղարա բեկ Պուռնաբեկն և մյուս էմիրները ու գիւնդունները միանգամից ենթարկվեցին և խաղաղությամբ մտան ծառայության, իսկ Տիհանգիր Միրզան մեկնեց Մարդին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Այս տարիի Հասան փառիշահը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) իր մերձավորների հետ շուրջ չորս տասնյակ զինվորով սարսափի և զգուշության մեջ շրջում էր Դիարբեքի մոտակայքում՝ ի պատասխան իր եղբոր՝ Սիրգա Ջհանգիրի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.), կողմից սպասվող վտանգի։ Եվ ահա նրան լուր հասավ, որ Սիրգա Ջհանգիրը մեծ զորքով դուրս է եկել Ամիրից՝ քրդերին կողոպտելու նպատակով։ Այս ժամանակի իշխանը շտապեց՝ հավաքելով լավ զինված և խիզախ մարտիկներից կազմված մի փոքրիկ ու արագ շարժվող ուժ։ Նա իր զորքի մի մասը թողեց բաղաբի մոտ, իսկ ինքը՝ հին հանդերձանքով և սաղավարտի տակ պահած դաշույնով իր երեք կամ չորս մերձավորների՝ էմիր Օմար Խուդադի եղբայր Փիր Օմարի ու մյուսների ուղեկցությամբ, գրավեց Ամիրի դարպասները։ Դարպասների պահապանները ցանկացան փակել դարպասները, սակայն Հասան փառիշահը գերագույն խիզախությամբ, բաշտեց դաշույնը և, իր մոտ գտնվող շեփորի ձայնին հետևելով, ներս մտավ։ Ընդհարմի ինչույնը լսած զինվորները արագորեն մտան բաղաբ։ Բաղաբում Սիրգա Ջհանգիրի մերձավորներից ոչ ոք չկար, և բոլոր բնակիչները հնազանդ ենթարկվեցին։ Այդ պահին Սիրգա Ջհանգիրը գտնվում էր Դարաշադաղում։ Ընդիս Հասան բեկը, լավ բանավիճող մարդկանց ուղարկելով նրա մոտ, հարդորեց. «Հասան փառիշահ, իր զորքը թողած, անհայտ ուղղությամբ է շարժվել»։ Սիրգա Ջհանգիրը լիովին անզորությամբ տառապեց, շտապեց Ամիրի կողմը, հասավ բերդի ծայրը և տեղեկացավ իրավիճակից, ինչից հետո անմիջապես շարժվեց Մարդին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

«Այդ ժամանակ Հասան-բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) եկավ Ամիրի վրա և գրավեց այն։ Ջհանգիրը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) դիմեց փախուստի և սեպտեմբեր 20-ին ապաստանեց Մարդինում» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»)։

«Եվ այսպես սկսելով պայքարը՝ Ուզուն Հասանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) ուղիղ դրեց պատերազմի ասպարեզ և, հավաքելով 500 հիանալի հեծյալների, հարձակվեց մեծ ու հիանալի բաղաբ Ամիրի վրա, ընդ որում այս գործում հաջողությունն այն աստիճանի նրա կողմում էր, որ շուտով նա աջակցություն ստացավ Նաև այլ շրջաններում» (Վատերին Զենո «Ուղեգրություն», գիրք 1)։

5304 «Այնուհետև Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը (1452-1478) – Մ.Ֆ.) Աբու-Բաքրին նշանակեց Ամիրի դարուգա և շարժվեց Բեշիրի կողմը։ Այնտեղ նա կանչեց Հաթթաի ամրոցի տիրակալ Հափիս-բեկին, սակայն վերջինս չընդունեց իրավերը։ Մեծարանի ամրոցը նույնպես նրանք էր։ Սահիր Կիրանի զորքը գրավեց այդ ամրոցը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5305 «Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) եկավ Երզնկա, այն երեք ամիս պաշարեց, գրավեց, սակայն չթալանեց» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»)։

«901 թվականին Տաջիկը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան» (Ամիրաս Երզնկացի «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 901 թվականին սուլթան Ջհանգիր խանը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) 4 ամիս պաշարեց Երզնկան և գրավեց» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումագ ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) եկավ, գրավեց Երզնկան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Առաքել պատմագիրը առում է, թե Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան» (Հաբարիա Բանաբեռնի «Հայոց պատմություն» գիրք 1, գլուխ 4)։

«Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) եկավ, գրավեց Երզնկան» (Ղևոնդ Տոսպեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Փրկական 1454 կամ Հայոց 901 թվականին Ջհանգիրը (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) գրավեց Երզնկան» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»)։

«Հետագայում Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) տեղեկություն ստացավ, որ էմիր Արալիշահը հաստատվել է Արգինջանում, իսկ խիճ-Արալան էլ շարժվել է Ջհանգիրի (Դարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանգիր – Մ.Ֆ.) ուղղությամբ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5306 «/3/ Եվ այսպես, իմանալով ու լսելով իր հոր (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Սուլթադ II-ի – Մ.Ֆ.) և մյուս նախնիների պատերազմների ու հաղթանակների մասին, էմիր Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը (1444, 1446, 1451-1481) – Մ.Ֆ.) սկսեց մտածել, թե ի՞նչ ավելի մեծ մի բան անի ինքը։ Եվ ահա մտածելով՝ նա որոշեց մեր դեմ կյանքի կոչել իր վատ մտադրությունը ու պատերազմ սկսեց բաղաբի դեմ, բանից առում էր. «Եթե ես նվաճեմ այդ բաղաբը, ես կգերազանցեմ իմ բոլոր նախնիներին, բանի որ, հաճախակի փորձելով գրավել այս բաղաբը, նրանք ոչինչ չեն հասել»։ Եվ այսպես, ձգտելով կյանքի կոչել իր այդ գաղտնի մտադրությունը, նա որոշեց Ասոմստ նեղուցի ափին, ինչպես վերնում ասվեց, մի ամրություն կառուցել, որպեսզի սեփական մտադրության կյանքի կոչման ժամանակ հիմք ունենա, ընդ որում այդ պարագայում ոչ մի նավ՝ մեծ կամ փոքր, ի վիճակի չէր լինի Սև ծովից անցնել դեպի բաղաբ, իսկ Ասիայից դեպի Եվրոպա անցումն էլ կհեշտանար։ Եվ այսպես, ցանկանալով հասնել իր նպատակին, նա 6960 թվականի մարտի 26-ին եկավ ու ձեռք գարկեց նեղուցին, որպեսզի այնտեղ ամրոց կառուցի։ Իր հերթին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին XI-ը (1448-1453) – Մ.Ֆ.), ականատես լինելով այս չարագործությանը, ուզում էր սկզբում ինքը ռազմական գործողություններ սկսել, որպեսզի դրա դեմն առնի, սակայն սինկլիտոսից ոմանք՝ հոգևոր և աշխարհիկ դասից, դեմ ելան արքայի նման մտադրությանը...։ Եվ այսպես նույն այդ տարվա հունիս ամսին պատերազմ հայտարարվեց, որից հետո, երբ թշնամական զորքերը նետվեցին մեզ վրա, սկսեցին գերեվարել բաղաբից դուրս ապրող բոլոր մարդկանց։ Այդ ընթացքում էմիրը ավարտեց ամրոցի կառուցումը և նրանում երեք մեծ աշտարակներ դրեց, որոնցից երկուսը ցամաքի կողմում էին, իսկ մյուսը, որ ավելի մեծ էր՝ ծովի։ Այս ամրության պարիսպների լայնությունը 25 ֆուտ էր, իսկ աշտարակներինը՝ 32։ Այնուհետև նա աշտարակները պատեց արծնով և ինչպես պետքն էր ամրացրեց ողջ ամրոցը՝ այնտեղ հաստատելով կայազոր...։ Այսպես էին գնում գործերը Պելոպոնեսում, իսկ երբ բացվեց գարունը, էմիրը կարգի բերեց նավատորմը, ինչպես նաև պարսպապարիսպ, նետողական և այլ մեթեանները, որոնք պատրաստել էր մինչ այդ։ Դրանից հետո նա զորքի հետ միասին առաջ ուղարկեց Դարաշադ փաշային և սա շրջափակեց բաղաբը, ընդ որում, մինչ էմիրը կգար. Դարաշադ բաղաբից դուրս և դաշտերում ու գյուղերում գտնվող բոլոր աշտարակները, որոնցում պատսպարվել էին որոշ մարդիկ անանկևալ հարձակման պատճառով, գրավեց և ավերեց։ Այս մարդկանց մի մասին նա ստրկացրեց, իսկ մյուսներն էլ համաճարակի և այլ փորձանքների երեսից մահացան։ Նա նաև գերեց շատ քրիստոնյաների։ Նրանք ունեին պատերազմի համար ամենայն անհրաժեշտը, որոնք շատ էին, ընդ որում նրանք բերում էին նաև շատ պաշարողական մեթեաններ, ինչպես նաև հրանոթներ, որոնցից որոշներն այնքան մեծ էին, որ դրանցից յուրաքանչյուրը բաշտ էր տալիս 40 կամ 50 զուլեների զույգեր և որոնք ուղեկցում էին ավելի քան 2.000 հոգի։ Ապրիլի 2-ին եկավ նաև էմիրի ինքը՝ անթափ բանակությամբ հեծյալ և հետևակ զորքով։ Տեղ վերաներվով՝ նա իր վրանը դրեց սուրբ Ռոմանոսի դարպասի հակառակ կողմում, իսկ նրա զորքն էլ, ինչպես ծովի ավազ, տարածվեց մեկ ծովից մինչև մյուսը 6 մղոն երկարությամբ։ Անատոլիական զորքն իր վրանները դրեց էմիրի աջ կողմում մինչև ծովը և Ռսկյա դարպասները, իսկ Եվրոպականը՝ ձախ կողմում ու մինչև Կսիոպոտա, որը Ոսկե Եջոյուր հրվանդանի ափին էր։ Իր հերթին էմիրը բոլոր կողմերից իրեն շրջապատեց խանդակով, հողաթմբով և փայտյա պարիսպով, որոնցից դուրս նրա շքախմբի այլ երևելիների հետ միասին շուրջանակի տեղակայված էին եկեղերիները։ Ինչ վերաբերվում էր էմիրի ազգական փաշային, որը եկել էր իրեն հանձնած զորքի հետ միասին, ապա սա իր վրանները խփեց Գալաթայից վերև։ Նույն օրն էլ ժամանեց նաև էմիրի նավատորմի մի մասը և մոտեցավ բաղաբի ծովային ափերին։ Նրա կազմում տրիերաներն և արագընթաց նավերը 30-ն էին, կային նաև ավելի փոքր նավեր ու մոնորեմներ՝ 130 հատ։ Եվ այսպես էմիրը մոտեցավ բաղաբին և բոլոր միջոցների ու մեթեանների կիրառմամբ պաշարեց այն՝ շրջապատելով ծովով և ցամաքով 18 մղոն երկարությամբ։ Այդ ժամանակ արքան հրամայեց նեղուցի բերանի մոտ բաշտել շրջան, որպեսզի խանգարի հակառակորդի նավատորմի նավերին ներս թափանցել, իսկ շրջայից ներս էլ, ինչպես արվում էր, դրեց նավերին, որպեսզի սրանք հետ մղեն հակառակորդի նավերին և մարտնչեն վերջինիս դեմ։ Կային նավեր հետևյալ բանակությամբ՝ Լիգուրիայից 3 հատ, Իվերիայից կամ Կաստիլիայից՝ 1-ը, գալլական Պրովանսից... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.), Կրետեից՝ 3-ը, այդ թվում 1-ը հանդառաք կոչվող բաղաբից, Կիրոնիայից էլ 2-ը, ընդ որում բոլոր այս նավերը ռազմական կարիքների համար հիանալի կերպով անհաղորձավորված էին։ Այստեղ պատահականորեն գտնվում էին նաև վենետիկյան 3 առևտրական տրիերաներ, որոնց կողմում էին մեծ գալերաներ կամ, ավելի լավ է ասել, գալեաթեզաներ, ինչպես նաև արագընթաց տրիերաներ, որոնք Նախատեսված էին պահպանության և առևտրական կարիքների համար։ Ահա սրանց էր, որ արքան հրամայեց մնալ բաղաբին օգնության համար։ Նավահանգստում գործերն այս վիճակում էին, իսկ ցամաքից կողմից էլ թշնամիները տեղադրեցին հակապակաս բռնաբարը, որի երախը 9 ֆուտն լայնություն ուներ, ինչպես նաև ինչպես նաև ուշադրության արժանի այլ ավելի փոքրերը։ Նրանք նաև խորը խանգարի փորեցին, որի վրա փայտյա պարիսպ դրեցին և դրա ներսից կրակ բացեցին՝ 14 վայրերում ուժեղ վնասելով բաղաբի պարիսպները։ Նետողական այս սարքերի գործողության արդյունքում շատ գեղեցիկ տներ և պալատներ վնասվեցին ու անպետք վիճակի եկան, ընդ որում բռնաբարների այս գործածությանը թուրքերը բաղաբում խուճապ տարածեցին, բանից սրանք աղմուկով և

545

վերականգնեցին, իսկ թշնամու պաշարողական մեքենան էլ, որը ներքևից թաղիքներով էր պատած, այրեցին: Եվ ահա աթաղաղների երրորդ կանչի ժամանակ, երբ ուրախ թշնամիները հայտնվեց, հույս ունենալով, ինչպես վերում ասացինք, հեշտորեն բաղաբ մտնել, երբ տեսան, որ իրենց հույսերն ի դերն են ելել, ցնցվեցին այդ ամենից: Մերոնց վարպետությունից զարմացած մնաց նաև Եմիրն ինքը՝ տխրած և խայտառակված, որը զարմացած ասում էր. «Եթե 37.000 մարդարեններ էլ ասեին, որ այդ անօրենները»,- նա նկատի ուներ մեզ,- «մեկ գիշերում կարող են նման բան անել, ինչ արել են, ես չեի հավատա»: Դրանից հետո, տեսնելով, որ մենք ոչ վախ, ոչ էլ անհասկառություն չունենք հրաձգությունից և հարձակումներից, որը նա իրականացնում էր ողջ օրվա ընթացքում, ոչ էլ անթիվ արձակվող արկերից, նետերից ու բարդերից, որոնք վերևից մեզ վրա էին լցվում ինչպես անձրևը և մերոնք ոչինչ են համարում ամեն տեսակի վտանգը, Եմիրը ու նրա ողջ խորհուրդը մեծագույն շփոթության մեջ ընկան ու ոգին զգեցին: Ահա այսպիսի բաներ: Զաղաթի պաշարման ժամանակ լիզուրյան երեք նավեր, Զետում վերցնելով բեռ և սպասելով համընթաց բաժնու, ուղղություն վերցրին դեպի մեզ: Երբ նրանք գալիս էին, ճանապարհին հանդիպեցին ևս 1 արքայական նավի, որը հաց բարձած գալիս էր Սիցիլիայից: Եվ ահա գիշերներից մեկում նրանք հայտնվեցին բաղաթի մոտ, իսկ վաղ առավոտյան էլ նրանց հայտնաբերեցին Եմիրի պարեկային տրիբերաները: Այդ ժամանակ մնացած ողջ նավատորմը թափուկների և ծնծղաների աղմուկի տակ մեծ ուրախությամբ նետվեց այս չորս նավերի վրա՝ հույս ունենալով շրջապատել ու հեշտությամբ տիրել դրանց: Այն բանից հետո, սակայն, երբ թուրքական նավերը մոտեցան և սկսվեց մարտն ու հրաձգությունը, ամենից առաջ գոռոզությամբ սրանց վրա եկավ արքայական նավը, որը առաջին իսկ հարձակման ժամանակ թշնամիների ողջունեց իր հրանոթներով, նետերով և բարեղով, իսկ այն բանից հետո էլ, երբ թշնամական նավերը իրենց թթերը դեմ արեցին նրան, արքայական նավի նավաստիները վարպետորեն հերոսկ կրակով լցված անոթներ, ինչպես նաև բարեղ նետերից թուրքերի վրա ու, մեծ կորուստներ պատճառելով, հետ շարժեցին նրանց: Իր հերթին մենք, բաղաթի պարիսպների վրայից ականատես լինելով այս ամենին, աղոթում էինք Աստծուն, որ նա ողորմա և մեզ, և նրանց: Նույն կերպ, սակայն, նաև Եմիրը, հեծած իր ձիւն, ծովի ափից դիտում էր տեղի ունեցածը և ահա արդեն երրորդ անգամ թուրքերը հեռվից կրակ են բացում և գոռոզաբար ու բարձր և հաղթական աղաղակներով փորձում են հարձակվել նրանց վրա: Այս նավերի տրեղը, սակայն՝ ղեկավարներն և կապիտանները, արիարար ու բացաբար ելնելով տեղից, համոզում էին նավաստիներին մաքի գերադասել գերությունից, ընդ որում հատկապես աչքի ընկավ արքայական նավի հրամանատար Թալթաթանը, որը, նավի թթից անցնելով մինչև նավախել, առյուծի նման մարտնչում էր և իր ծայրով այնպես էր ոգևորում յուրայիններին, որ ես Նույնիսկ չեմ կարող նկարագրել մինչև երկինք հասնող մնացած կապիտանների ծայրերը: Մարտը ավելի ու ավելի էր թեժանում և այդ ընթացքում թուրքական տրիբերաներից շատերը կործանվեցին ու խորտակվեցին, իսկ երկուսն էլ հրկիվեցին, որը տեսնելով թուրքերը սկսեցին վախենալ այդ նավերից: Իր հերթին Եմիրը, տեսնելով, որ իր մեծաբանակ և հիմնալի նավատորմը ոչ միայն ոչ մի փառավոր բան չի անում, այլև պարտություն է կրում, ընկավ կատաղության գիրկը ու շատ զայրացավ: Մոնչալով և կրծատնելով ատամները՝ նա իր կատաղությունը թափում էր ենթակաների վրա՝ նրանց կոչելով վախկոտներ, կանաք և սրիկաներ: Թալթաթանը ձին՝ Եմիրը ուղղվեց դեպի ծովի խորքը, բանից թուրքական տրիբերաները մարտը մղում էին ափից բարի 40 թռիչքի հեռավորության վրա, այնպես որ նրա հանդերձները մեծ մասը ընկնվեց ափի ջրի մեջ: Իր հերթին գողթը, որ շարված էր ափին, ևս զայրանում էր և վիրավորանքներ էր թափում նավաստիների վրա, իսկ շատ հեծյալներ էլ, հետևելով Եմիրին, իրենց հերթին սկսեցին մոտենալ նավերին: Այդ ժամանակ թուրքական նավատորմի նավաստիները, տեսնելով, թե ինչ կերպ է վարվում Եմիրը, ամաչեցին նրա լուստանքներից և իրենց կամքից անկախ սեփական նավերի թթերը կրկին ուղղեցին մեր նավերի վրա ու սկսեցին մարտնչել: Ինչ ասես արդյունքների մասին, բանից թուրքերն այնտեղանդեմ ոչ մի վնաս չէին կարողանում հասցնել մեր նավերին, սակայն այնքան սպանվածներ ու վիրավորներ էին տալիս, որ նրանց նավերը Նույնիսկ ի վիճակի չէին լինում հետ դառնալ: Այդ օրը, ինչպես ես հետո իմացա նրանցից, սպանվեցին ավելի քան 12.000 հազարացիներ և դա միայն ծովի վրա, իսկ երբ գիշերը վրա հասավ ու թուրքական նավատորմը մի քիչ նահանջեց, մեր նավերը, որսալով հարմար պահը, մտան նավահանգիստ՝ ոչ մի սպանված չունենալով և ունենալով միայն փոքրաքանակ վիրավորների, թեև սրանցից մի բանիսը երկու կամ երեք օր անց հոգիները տեղեցին Աստծուն: Ինչ վերաբերվում է Եմիրին, ապա սա այն աստիճանի էր կատարած և զայրացած նավատորմի հրամանատարի վրա, որ ուզում էր ցցահան անել նրան, ասելով, որ վերջինիս վախկոտությունն ու փոքրոգական պատճառով հունձնալով նավերն անվերջ այդ գիշեր դուրս են արժել շրջապատումից, և միայն ու միայն վերջինիս անուշադրության և անփութության երեսից է, որ դրանք կարողացել են նավահանգիստ մտնել: Այնտեղանդեմ խորհրդից և պալատի արխոտներից ոմանք խնդրեցին Եմիրին այդպես չվարվել, այնպես որ նա ի վերջո նրան կյանք շնորհեց, թեև զրկեց կոչումից ու պաշտոնից, վերցրեց նրա ողջ գույքը և իրեն էլ հանձնեց եմիչերիններին: Եվ այսպես Եմիրը կրկին խայտառակվեց և սկսեց շահ նման լծել իր ձեռքերը՝ արդյո՞ ծծելով հորը: Իրոք, երկու կամ երեք անգամ նա խորտակում էր պարիսպները և լցնում խանդակները, սակայն դրանք կրկին վերականգնած էր գտնում, իսկ նրա 150 տրիբերաները, բիրեսաներն և մոնորեսաներն էլ ոչ միայն չկարողացան գերել 4 նավ, այլև, ընդհակառակը, վերջիններիցս այդպիսի սարսափելի պարտություն կրեցին: Եմիրը սրտի խորքից տնջոցներ էր արձակում, իսկ կատաղության ծուխն էլ ժայթքում էր նրա շրթունքներից, ընդ որում նա անվերջ մտածում էր, թե է՞լ ինչ կարելի է հորինել, որ ավելի նեղի և ճշիչ բաղաթին: Եվ ահա նա մտածեց մի խորամտություն, որ իր նավատորմի մի մասը մոնցի նավահանգիստ: Գաղափարն անմիջապես էլ գործի վերածվեց: Գալաթայից այն կողմ բլրի վրայով նա մի հարմար ճանապարհ գտեց, որը ձգվում էր մինչև նավահանգիստ, այն պատեց գերաններով ու տախտակներով, դրանք իրենց հերթին պատեց տավարի և ոչխարի յուղով, կառուցեց նաև այլ գործիքներ ու մեքենաներ և ահա, հեշտությամբ տրիբերաներն ու բիրեսաները բարձր տալով բլուրն ի վեր, իսկ հետո էլ՝ ներքև, նա դրանք մտցրեց նավահանգիստ: Դա մի զարմանալի գործ էր՝ հիմնալի ռազմավարական մտահաղացում, ընդ որում ես կարծում եմ, որ այս հարցում նա կրկնեց Կեսար Ավգուստին (**Հռոմի կայսր Օգոստոսը – Մ.Յ.**)՝ Անտոնիոսի (**Հռոմի երկրորդ եռապետության եռապետ Մարկոս Անտոնիոսի – Մ.Յ.**) ու Կլեոպատրայի (**Պտղոմյանների թագավորության թագուհի Կլեոպատրա VII-ի – Մ.Յ.**) դեմ սրա պատերազմի ժամանակ, երբ ծովի փոթորկոտ լինելու և հակընթաց բանիների պատճառով սա չէր կարողանում մուտք գործել Պելոպոնեսն ու այդ ժամանակ իր նավերը Իստմոսի վրայով արագորեն մտցրեց Դելլենական ծով և սրընթաց կերպով անցավ Անիա: Զնարավոր է նաև, որ նա կրկնեց նաև պատրիկ Նիկիտային, երբ սա Նույն այդ Իստմոսի վրայով իր նավերը Դելլենական ծովից անցկացրեց արևմտյան կողմը և Մեթոնայի ու Պիլոսի մոտ փախուստի մատենց կրեպացիներին: Եվ այսպես Եմիրը իր տրիբերաները մեկ գիշերվա ընթացքում անցկացրեց ու վաղ առավոտյան դրանք արդեն նավահանգստում էին: Դրանից հետո նա նաև մի կամուրջ կառուցեց՝ հավաքելով ինչ-որ բարկասներ, մեծ տակառներ և շատ փայտյա անոթներ, երբ դրանք երկար գերաններով ու փայտերով նա ամուր իրար կապեց, որպեսզի աղի ջուրը չկարողանա ցրել այդ կառույցը, ամրացրեց երկաթով և շղթաներով, իսկ հետո էլ դրանց վրա երկաթյա գամերով կամ ամրանալով ամուր կերպով տախտակներ ամրացրեց, այնպես որ մի ամուր կամուրջ ստացվեց, Նույնիսկ գեղեցիկ: Այս կառույցը 50 ֆունտ լայնություն և 100 ֆունտ երկարություն ուներ, այնպես որ հրվանդանի կենտրոնով կարել էր զբոսնել ինչպես ցամաքում: Այս ամենից հետո նա այս կամրջի վրա հրամոթներ դրեց և ահա թուրքական տրիբերաները բոլորը միասին սկսեցին գոռիել բաղաթի պարիսպներն արդեն այս կողմից: Արբան և ողջ բաղաթը, տեսնելով այդ ամենը, մեծագույն խռովից մեջ ընկան, բանից արբան անհանգստանում էր մեր փոքրաքանակությունից: Եվ ահա, երբ խորհուրդ գումարեցին, որոշվեց, որ գործարարները, թե՛նաբերաները և այլ բացառի մարդիկ, ով էլ լինեն՝ իտալացիներ, թե՛ ռուսներ, իսկ նրանք քիչ էին, բոլորը մեկնեն այն վայրերը, որտեղ իրենց հրամայված է, որպեսզի պատրաստեն պարիսպները ու մարտնեն թշնամու դեմ: Նախ՝ վենետիկյան բալիա Զիեորինմոս Միստային վստահվեց պաշտպանել պալատի կողմն և հարակից շրջանները, Կատալոնիայի կոնտու Պետրոս Գուլիանիին հանձնարարվեց հսկել Բուլեյլիոնի հատվածը մինչև Կոնտոսկալիա, իսկ Զակր Կոնտարինին էլ պետք է պաշտպաներ արտաքին նավահանգստի պարիսպները մինչև Զիստոմատիա: Միաժամանակ լիզուրացի Մանուիլին, 200 նետածիճների և պարսատիկավորների հետ միասին, հանձնարարվեց պահպանել այսպես կոչված Ռսկա դարպասների հատվածը, բանի որ այստեղ ցլերի ու կովի կաշիներով պատված թշնամու պաշարողական մեքենայից թուրքերը հարվածում էին պարիսպներին: Զարագատ եղբայրներ Պողոսին, Անտոնիոսին և Տրոիլասին վստահվեց Միդիանդրոսի պահպանությունը, բանից այդ շրջանում ևս բաղաթը վտանգված էր ու այստեղ ևս հեծյալ և հեռուակ թուրքերը արիարար ու բացաբար էին մարտնչում՝ փլելով պարսպի մի մասն ու փորձելով բաղաթ մտնել, չնայած որ ամեն անգամ կորուստներով հետ էին շարժվում: Այստեղ մերոնք նրանց ոչ քիչ արյուն թափեցին, երբ կոտորեցին նրանց աստիճանների մի մասը, իսկ մյուս մասն էլ իրենց վերցրին: Այս երեք այրերի սխրագործությունները արժանի են հավերժական հիշատակի: Միաժամանակ Թեոփիլոս Պալեոլոգոսին՝ գիտական հարցերում մի շատ փորձառու մարդու, որը խորապես ծանոթ էր հելլենական արվեստին և մաթեմատիկային, հանձնարարվեց հսկել պարսպի հատվածը այսպես կոչված Սիլիվարյան դարպասների մոտակայքում: Զովհան Տուստիանինին՝ գերազանց իրամանատարին, այդ ընկած-եղած մարդուն, որը պիտանի էր ամեն մի գործի ու օգտակար և որի վրա կայսրն ինքն էլ ունիստ էր դնում սրա տոհմիկության, արիության և խիզախության պատճառով, 400 խուլական և Ռուս ռազմիկների հետ հանձնարարվեց հսկել Սուրբ Ռոմանոսի դարպասի հատվածը, որտեղ այլ վայրերի հետ համեմատած թուրքերը ավելի շատ էին մարտեր մղում ու այստեղ էին հենց դրված պաշարողական մեքենաները բուքարդի հետ միասին, բանից այդ վայրը հարմար էր բաղաթի պաշարման համար, ընդ որում հենց Եմիրի իսկ վրաներն այստեղ էին: Սրանցից զատ Թեոդորոս Կարիստային՝ մի ռազմունակ և գործունյա մարդու, որը հրաձգության գործում փորձառու էր ավելին, բան ցանկացած մեկը, ինչպես նաև գերմանացի Դովհանին, որը հիմնալի գիտեր ռազմական մեքենաները, հանձնվեց հսկել Կալիգարյան հատվածները, լիզուրացի Զեորինմոսին ու Լեոնարդիոսին հրահանգվեց հսկել այսպես կոչված Փայտյա դարպասների հատվածը, ռուսական կարդինալին հանձնվեց Կինեգի և սուրբ Դեմետրիոս հատվածները, իսկ մեծ դուքս Դուկաս Նոտարոսին էլ՝ Պետրիայի հատվածը մինչև սուրբ Թեոդորոսի դարպասներ: Այսպես կոչված Եվգենիա

դարպասների մոտ ճակատելու նշանակվեցին նավաստիները իրենց կապիտաններով ու ղեկակալներով, որոնք Կրետեից ժամանած նավերի վրա էին: 14/ Վենետիկյան տրիերայի կապիտան Գաբրիել Տրիպիզակիին 50 այլ ռազմիկների հետ միասին հանձնարարվեց պաշտպանել ներուցի մոտ գտնվող աշտարակը, որը հսկում էր նավահանգստի մուտքը Արքայական դարպասների դիմաց և սա հսկում էր իրենց հանձնված հատվածը ոչ թե որպես վարձկան, այլ՝ որպես հսկական մի հովիվ: Իր հերթին առևտրական տրիերաների կապիտանները Աստուդիոսին հանձնարարվեց պաշտպանել իրենց տրիերաներն ու նավերը, որոնք, ինչպես արդեն ասվեց, կանգնած էին ներուցի ներսում՝ շրջափյց այն կողմ և, բանի որ սրանք լավ էին հանդերձակված ու ռազմական գործի համար, սրանց նավաստիները շեփոխներով, թվերովներով ու անթիվ արդարակներով հաճախ թուրքական տրիերաներին և նավերին մարտի էին կանչում ու նրանց միջև փոխադարձ հարվածները ոչ մի պահ չէին դադարում, չնայած որ վճռական ընդհարման բանը այդպես էլ չէր հասնում: Զարաթի այլ տոհմիկ և խիզախ մարդիկ տեղաբաշխվեցին պաշտպանության կարոտ այլ հատվածներում ու չէին դադարում անել ամենայն անհրաժեշտը: Այս ամենի հետ միասին նաև հրահանգվեց, որ վանականները, բախանները, հոգևորականները և մնացած այլ ոչ աշխարհականները տեղաբաշխվեն բաղաբի պարագծի ողջ հատվածով մեկ, որպեսզի, արդենվով Աստուդն, օր ու գիշեր պահակալին ծառայություն տանեն և իրենց աղոթքներով աղաչեն Աստուդն փրկել բաղաբը: Դեմետրիոս Կանոնակուզենսիս, նրա խնամի Նիկեփոր Պալեոլոգոսին և որոշ այլ անձանց հրամայվեց 700 ռազմիկներով գտնվել Սուրբ առաքյալների տաճարում և այլ վայրերում, որպեսզի նրանք օգնության հասնեն այն հատվածին, որը դրա կարիքը կունենա: Ինչ վերաբերվում է կայսեր, ապա նա իր ազգական Ֆրանցիսկ Տոլեմացու հետ միասին, որն, ասում էին, իր տոհմը սերած է համարում Ալեքսեյ Կոմնենոսից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ից – Մ.Յ.), օր ու գիշեր ձին հեծած պատվով էին ամրությունների ներսի կողմում՝ ամեն ինչ պատրաստելով մարտի համար: Այդ ժամանակ, երբ պետական իշխանությունը ռազմիկներին աշխատավարձ վճարելու համար գումարային միջոցների կարիք ունեցավ, կայսրը հրամայեց եկեղեցուց վերցնել սուրբ և աստուծոն նվիրված անոթները ու դրանցից դրամ հատել: Եվ թող ոչ-ոք չտեղադրի նրան սրբապաշտության մեջ, բանգի դա արվում էր ժամանակի պահանջների դրդով, ինչպես մի ժամանակ Դավիթը ստիպված կերավ այն հացը, որը ոչ-ոքի թույլատրված չէր ուտել, բացի բախաններից, ընդ որում երջանակահիշատակ կայսրն ասում էր. «Եթե Աստուդն անհաշիվ բաղաբը, ես բառապատիկ կվերադարձնեմ այդ ամենը իմ Տիրոջը»: Դրանից հետո մենք երկրորդ խորհրդակցությունն ունեցանք, որի ընթացքում որոշվեց թուրքերի կողմից նավահանգիստ մտցրած տրիերաները և նրանց կառուցած կամուրջը որևէ կերպ այդե, բանի որ դրանք բաղաբին մեծ անհասցուտություն էին պատճառում ու իրենցից վտանգ էին ներկայացնում: Այդ ուղղությամբ մի միջոց մտածեցին և ծրագրի մասին հայտնեցին կայսեր: Եվ ահա վենետիկցի Դավթ Կոկը, որը գործողությունների ավելի ունակ մարդ էր, բան խոստելու, շատ կարգապահ էր ու որակով ձեռք գարկեց այդ գործին, երբ հենց նրան հանձնարարվեց այդ ծրագրի իրականացումը: Այսպիսով՝ նա 3 շառ արագընթաց և թեթև նավակներ պատրաստեց, դրանց վրա տեղակայեց իռլանդից ու իտալացիներից ընտրված 40 ամենաբաց, խիզախ և արիական երիտասարդների, մանրամասն բացատրեց նրանց ամեն ինչ ու հունական կրակով հագեցված միջոցներ տվեց, բանգի սրանք պետք է գիշերով ելնեին, անցնեին Գալաթա, ծովափով առաջնային դեպի թուրքական տրիերաները և իրականացնեին հրամայվածը: Ամեն ինչ այդպես էլ կլինեի, եթե միայն չար ճակատագիրը չխանգարեր դրան: Եվ ահա նրանք վարպետորեն ելան, շրջանցեցին կամուրջը ու մոտեցան Գալաթայի ափին, իսկ կամրջի մոտ էլ թողեցին հունական կրակ նետելու համար նախատեսված սարքը, ինչպես նաև երկու երիտասարդների, որպեսզի, այն բանից հետո, երբ մյուսները կմոտենան թուրքական տրիերաներին ու նշան կտան, սրանք ևս իրենց հերթին նույն պահին էլ գործի դնեն հունական կրակը: Նրանք արդեն գրեթե մոտեցել էին տրիերաներին, երբ կամ Աստուդն մեր մեղքերի պատճառով խանգարեց այդ գործին, կամ էլ այդ երիտասարդներից մեկի անզգուշության պատճառով նրանց տնեցիներից մեկը զաղտնիքը հայտնեց թշնամուն, որոնք իրենց հերթին զգոն պահակալիներ և գիշերային պարեկներ ունեին: Եվ ահա սրանք տեսան նրանց և հրանոթներով, քարերով ու այլ նավերի կիրառմամբ մեր նավակներից մեկը ջրի տակն իջեցրին, իսկ մեր մարդկանց էլ մեկ առ մեկ բռնեցին: Այս կերպ, ահա, մերոնք ոչինչ չհասան թերևս միայն բացի այն բանից, որ թուրքական տրիերաներից մեկն այրեցին: Իր հերթին վազելով այդ կողմը եկած շատ թուրքեր հանգրվան կամրջի վրա սկսված հրդեհը, իսկ այն երիտասարդներին էլ՝ գեղեցիկ և աննման, վաղ առավոտյան մեր աչքի առաջ այդ անաստված Եվրիի հրամանով կոտորեցին, որից հետո բաղաբում անասունն լաց տարածվեց: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա հրամայեց, որ բոլոր աշտարակներում գտնվող գերի թուրքերին սպանեն և այս կերպ կոտորվեց 260 հոգի: Այդ ամենի արդյունքում սկիզբ առան խլրտումներ, իսկ վենետիկցիների և լիգուրացիների միջև էլ անհամաձայնություն սկսվեց, բանգի լիգուրացիները պնդում էին, որ հենց իրենք, այլ ոչ ոչ վենետիկցիներն են ամեն գործում ամենափորձառու մարդիկ և Դավթը Կոկն իր անփորձության պատճառով չգիտեր, թե ինչ է անում, որ ոչ նա ու ինչ էլ վենետիկցիները գործից բան չէին հսկանում և այդ պատճառով էլ կործանվեցին այն երիտասարդները, որոնք ոչ միայն բաղաբում մեծ վիշտ ու սուգ տարածեցին, այլև չկարողացան այդ թուրքական տրիերաներն և կամուրջը: Եվ ահա կայսրը, երբ լսեց այդ ամենի մասին, եկավ գրուցելու վենետիկցիների և լիգուրացիների հետ անելով. «Նստրում եմ ձեզ, եղբայրներ, խաղաղության մեջ մնացեք, մեզ բավական է նաև արտաքին պատերազմը և, ի սեր Աստուդ, իրար մեջ պատերազմ մի սկսեք»: Ասելով ևս նման շատ բաներ՝ կայսրը հաշտեցրեց նրանց: Իր հերթին Եվրիը, տեսնելով որ տրիերաների հարցով մեր մտահանգումը ոչ մի օգուտ չբերեց, ընդհակառակը, վնաս տվեց, շատ ուրախացավ ու գոռոզ և ինքնահավան տոնով ասաց. «Այն, ինչ չկարողացան անել նրանք, կանեմ ես»: Եվ ահա սուրբ Թեոդորոսի բլրի վրա՝ հրվանդանից այն կողմ՝ Գալաթայում, նա մեծ հրանոթներ ու քարանետ մեթենաներ դրեց, որպեսզի կամ խորտակի մեր այն նավերը, որոնք կանգնած էին հրվանդանի մուտքի մոտ, կամ էլ ստիպի նրանց լքել իրենց դիրքերը: Նա այդ արեց ոչ միայն այն բանի համար, որպեսզի մաքրի հրվանդանի մուտքը, այլև՝ որպեսզի վրեժ լուծի լիգուրացիների և ցույց տա, որ ինքը աչքաբաց ու կարող մի մարդ է՝ ունակ ամեն ինչի...: Եվ այսպես, սկսվեց մարտը և կարելի էր տեսնել, թե ինչպես հրանոթի առաջին իսկ հարվածից գլխավառում տեղակայված նավը խորտակվեց, որից հետո մյուս նավերը, տեսնելով վտանգը և ցանկանալով խուսափել դրանից, մի քիչ շարժվեցին Գալաթայի ուղղությամբ, որպեսզի պատասպարվեն նրա բարձր կառույցների տակ: Այդ ժամանակ Եվրիը, չնայելով տները, որոնց մի մասն ավերվեց, շարունակեց կրակ վարել նավերի ուղղությամբ, սակայն միայն զարմանալ բարեկի էր, որ, այդ գործի վրա դնելով 130 հրանոթներ ու քարանետ մեթենաներ, նա այլևս և ոչ մի նավի վնաս չհասցրեց ու ոչ մեկին չսպանեց, բացառությամբ թերևս միայն այն բանի, որ պատերից մեկից ընկած քարերից մեկը սպանեց մի կնոջ: Դրանից հետո մի բանի օրվա ընթացքում Եվրիը, ինչպես և առաջ, գերծ էր մնում վճռական մարտից ու միայն հեռվից կրակ էր վարում, ընդ որում ոչ ցերեկն և ոչ էլ գիշերը նա չէր դադարում հարվածել հրանոթներից ու քարանետներից: Եվ ահա ռազմական գործում ոչ այնքան փորձառու ունալք, տեսնելով որ մարտ չկա, լքեցին իրենց հանձնված տարածքները ու ցրվեցին տներով: Այդ ժամանակ թուրքները, հարմար պահ որսալով, որոշ վայրերում երկաթյա կեռերով կամ բռնիչներով այդ հրանոթնեց զբաղեցրած վայրերից ներքև բաշեցին հորով լցված զանվոյրները, թեև հետո թեստաթյունները դրանց տեղերը նորերը կախեցին: Լսելով տեղի ունեցածի մասին զորավարից, ինչպես ասացինք, արքան սկսեց օմեժը պարսավել նման մարդկանց, իսկ սրանք ի պատասխան ասացին, որ նրանք այդ արել են այն պատճառով, որ իրենք, ինչպես նաև իրենց կանայք և երեխաները, ուտելու ու խմելու բան չունեն: Լսելով այդ մասին՝ արքան հրահանգեց, որ նրանք, որոնք ծեղության կամ այլ պատճառով չեն կարող մարտնչել, իրենց պաշարներից համապատասխան բանալիությամբ հաց և այլ պաշարներն առանձնացնեն այն մարտնչող ռազմիկների համար, որոնք պաշտպանում են աշտարակները: Այդ ընթացքում պատերազմն օրըստօրե ավելի ու ավելի ծանր տեսք էր ընդունում, բանի որ Ասիայից թշնամուն անընդհատ նոր համալրումներ էին միանում, իսկ մերոնք էլ ամենօրյա կորուստների պատճառով աստիճանաբար թուլանում և հալվում էին: Եվ ահա մեր մարդկանցից ոմանք՝ անհնազանդների ու անմարդկայիների թվից, տեսնելով, որ մենք թուլանում ենք, իսկ պահն էլ հարմար է ստոր գործողությունների համար, ամեն օր խռովություններ և ապստամբություններ էին նախաձեռնում՝ իրենց կեղտոտ կոկորդներից բաղաբի հրապարակներում ու փողոցներում ոճբախտ կայսեր և այլ արիստների հասցեին լուտանքներ ու վիրավորանքներ թափելով՝ չվախենալով ոչ Աստուդ, ոչ արքայից և ոչ էլ չամաչելով Աստուդ...: Մայիսի 24-ին լուր տարածվեց, որ նույն ամսվա 29-ին Եվրիս ուզում է մեզ վրա հարձակվել միաժամանակ և ցամաքից, և ծովից, որպեսզի վճռական մարտ ու ճակատամարտ տա: Այդ ժամանակ բոլոր զորավարները և հատկապես Դովիան Ջուստիանին չէին դադարում բոլոր ջանքերը ներդնել հակառակորդին հետ մղելու համար, բանգի ողջ գիշեր հազար ձևով վերականգնում էին հրանոթներն ու պարսպախար մեթենաների հարվածներից ավերված պարիսպները: Դրանից հետո Ջուստիանին, մեծ դուքս Դուկաս Նոտարոսի մոտ մարդ ուղարկելով, խնդրեց իրեն մի բանի ռազմական մեթենաներ ուղարկել, որոնք գտնվում էին Նոտարոսի պահպանությանը հանձնված հատվածում, սակայն սա չցանկացավ հանձնել դրանք՝ ասելով, որ իր հատվածում ևս դրանց անհրաժեշտությունը կա: Այդ ժամանակ Ջուստիանին հակադարձեց, ասելով, թե այդ հատվածներում, բանի որ դրանք տեղակայված էին ծովի ափին, նման բանակի ռազմական մեթենաների ոչ մի կարիք չկա: Ահա այս պատճառով նրանք անցան խոսքերի, որոնք ավելի հարկի էին երիտասարդներին, և երկու կողմերից էլ մեկը մյուսի վրա սկսեցին վիրավորանքներ թափել...: Արքան, լսելով այդ մասին, նրանց առանձին-առանձին իր մոտ կանչեց...: Ասելով այս ու նման խոսքեր՝ արքան ի վերջո հաշտեցրեց նրանց, որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրը վերադարձավ իրենց հանձնված պաշտպանության հատվածը: Այդ օրերին Ջուստիանին իր գործով, խոսքով և խորհրդով իրենից թշնամու համար մի իսկական սարսափ էր ներկայացնում, սակայն ամեն գիշեր նա հրաձգություն էր վարում, արտագրոհներ էր իրականացնում թշնամիների դեմ և արդյունքում շատերին գերեց, այլոց էլ սրահար արեց: Այս այդի հաջողությունների և գործողությունների վրա բոլորը զարմանում էին ու նրան կոչում բաղաբի փրկարար, սակայն նա մինչև վերջ չմաց այդպիսին, բանգի հետո իր արիության շնորհիվ ձեռք բերած փառքը դրսևորած վախկոտության պատճառով նա կորցրեց: Եվ այսպես, երբ մենք նման դրության մեջ էինք, թշնամու բանակի շարքերում լուր տարածվեց, թե Իտալիայից բաղաբին օգնության է շտապում մի նավատորմ և

միաժամանակ նաև մեծաքանակ հեծյալ ու հետևակ զորքով քաղաքին օգնության է գալիս Յուզգարիայի տիրակալ Յանկը: Երբ Յագարի որդիները լսեցին այդ, մի մեծագույն վախ պատեց նրանց և նրանք սկսեցին անիծել Եվրիին ու աղմկել՝ ասելով, թե նա իրենց ցեղի կործանման պատճառը կդառնա, քանզի անհնարինին է ձեռք գարկել: Նույն կերպ նաև Եմիրը, պատված մտքերով, վախերով և իրեն կորցրած, ինչպես նաև նրա ողջ խորհուրդը, շատ տխրեցին նախ այն բանի համար, որ օգնության այդ լուրն էին ստացել և հետո՝ բանի որ տեսնում էին, որ նման անթիվ ու սարսափելի զորքը այդքան օրերին ընթացելու ոչ ցամաքից և ոչ էլ ծովից էլ հաջողության չի հասել: Նրանք տեսնում էին, որ այդքան մեծաքանակ մեքենաների կիրառմամբ դժվարությամբ այդքան օրերի ընթացքում պատին էին հետևում աստիճաններ, սակայն վշտանալու էլ իրենց կորուստներով հետ էին չալրտում և այնքան մարդ էր զոհվել, որ պարիսպներից դուրս գտնվող թուրքերին վախ էր պատել: Բացի դրանից դեր էր խաղում նաև այն, որ բոլորը տեսել էին կանխանշանը՝ կայծակի լուսավորությունը, որը իջել էր երկնքից և ողջ գիշեր մնացել էր քաղաքի վրա՝ կարծես պաշտպանելով այն...: Ահա թե ինչու Եմիրն ու նրա ողջ զորքը ոգին զգած էին, ընդ որում այն աստիճան, որ որոշեցին հաջորդ օրը ելնել և թողնել պաշարումը: Նույն այդ գիշեր, սակայն, երբ նա որոշել էր հաջորդ օրը հեռանալ, նա կրկին տեսավ երկնքից իջնող լուսավորությունը, որն այս անգամ ուղիղ չէր, ինչպես առաջ, այլ, մի պահ երևալով հեռվից, կարծես ցրվելով կորավ: Եվ ահա, երբ Եմիրն ու իր մարդիկ տեսան այդ ամենը, նրանք մեծագույն ուրախությամբ պատվեցին...: Եվ այսպես այժմ, պատվելով լավ հույսերով մեր մեղքերի պատճառով, նրանք մտափոխ եղան...: Լսելով այդ ամենը՝ Ալի փաշան ամոթահար եղավ, որ Չոհան փաշայի խոսքը առավելության հասավ, շատ տխրեց և նախանձից որոշեց, եթե հնարավոր է, գործի դնել խորանանկություն, որպեսզի թուրքերը ոչինչ չկարողանան անել քաղաքի դեմ: Եվ ահա տեղի ունեցածն մասին նա հայտնեց արքային ու խորհուրդ տվեց չվախենալ, բանի որ պատերազմի էլքն անորոշ է, որ արքան այնու մնա և ճակատի: Դա մայիսի 27-ի երեկոյան էր: Այդ ժամանակ Եմիրը հրամայեց, որ այդ գիշեր և հաջորդ ողջ օրը թուրքերը խառույկներ ու քահեր վառեն, ողջ օրը պաս պահեն, օրը 7 անգամ լվացում իրականացնեն և մաքուր աղոթքներ իղեն Աստծուն քաղաքի նկատմամբ հաղթանակի վերաբերյալ, ինչն էլ կատարվեց: Մայիսի 28-ի երեկոյան, որը երկուշաբթի էր, արեգակը մայր մտնելուց հետո, երբ թուրքերը հաց կերան, Եմիրը ելավ ու դիմեց ժողովրդին, ասելով հաշարումը...: /5/ Նա ուրիշ շատ բաներ էլ ասաց, յուրայիններին արիության դրդելու համար, իսկ հետո ավելացրեց...: /6/ Ավարտելով խոսքը՝ նա երդվեց կատարել իր բոլոր խոստումները, իսկ նրան խողները, լսելով այդ ամենը, շատ ոգևորվեցին և իրենց լեզվով աղաղակեցին ռազմակոչը. «Ալլահ, Ալլահ, Մուհամմեդ ռասուլ Ալլահ»: Մենք, որ այդ ժամանակ քաղաքում էինք, լսելով մեծ ծովի աղմուկին նմանվող այդ աղմուկը, սկսեցինք ենթադրություններ անել, թե ի՞նչ է այդ Նշանակում և քիչ ժամանակ անց հաստատապես ու ճշմարիտ իմացանք, որ հաջորդ օրը Եմիրը նշանակել է քաղաքի հանրնիսանուր և վճռական գրոհը ցամաքից ու ծովից՝ բոլոր ուժերի կիրառմամբ: Տեսնելով անօրենների այդ հսկայական բանակությունը, երբ ես նույնիսկ կասեի, որ մեզնից յուրաքանչյուրին բաժին էր ընկնում 500 թշնամի, մենք մեր բոլոր հույսերը սկսեցին դնել նախախնամության վրա: Եվ ահա կայսրը հրամայեց, որ սարկավազները, երեցներն և վանականները, կանայք ու երեխաները սուրբ և փորձված սրբապատկերներով շրջեն քաղաքի պարիսպներով...: /7/ Դրանի հետո, հեծնելով ձիերը, մենք ելանք պալատից և սկսեցին զննել պարիսպները, որպեսզի կոչ անենք պահակազորքին այն անընդհանրելիս: Այդ գիշեր բոլորը պարիսպների վրա էին ու բոլոր դարպասները պինդ փակված էին, այնպես որ դրանցից հնարավոր չէր ոչ ներս մտնել, ոչ էլ դուրս գալ: Աբաղաղի առաջին կանչի հետ միասին մենք ժամանեցինք Կալիգարիա և, իջնելով ձիերից ու բարձրանալով աշտարակի վրա, դրսից անվերջ խոսակցության ձայներ և շատ բարձր աղմուկ լսեցինք: Այդ ժամանակ պահակայիններն ասացին, որ այդպես է ողջ գիշեր և այդ թշնամին է, որ գրոհի համար նախապատրաստում է իր մեծաքանակ մեքենաները ու դրանք հասցնում խրամի մոտ: Այդ ընթացքում ծովափին ևս ամեն ինչ շարժի մեջ մտավ, բանից թշնամու հսկայական բեռնակազմերը, տրիտերները և լաստերը հրվանդանով առաջ էին գալիս՝ մոտենալով պարիսպներին ու ավին: Աբաղաղի երկրորդ կանչի ժամանակ առանց որևէ ազդանշանի, ինչպես առաջ էր արվում նախորդ օրերին, թշնամին մեծագույն եռանդով և ուժով սկսեց մարտը: Դարկ է լքել, որ Եմիրի հրամանի համաձայն ռազմական գործում բոլոր անփորձները, ինչպես նաև որոշ ծերունիներ և երիտասարդներ մարտը սկսեցին առաջինը, որպեսզի հոգնեցնեն մեզ ու միայն դրանից հետո մեծ բաշխությամբ և ուժով մեզ վրա գալին ավելի ուժեղները, արիները ու պատերազմական գործում փորձառուները: Այդպես էլ արվեց և մարտը բոլորեց ինչպես վառարանը: Մերոնք արհակալ դիմարդության դիմադրողներին թշնամուն և եռանդով սկսեցին հետ մղել վերջինիս պարիսպներից, ընդ որում թշնամու ռազմական ու պարսպահար մեքենաներից ոմանք նույնիսկ խանդակը իջեցվեցին: Երկու կողմից էլ ընկնում էին սպանվածներ, սակայն հատկապես շատ՝ թուրքերի կողմից: Երբ երկնքում աստղերն աստիճանաբար սկսեցին խամրել և երևաց յուսաբացը, իսկ արևելքից էլ փայլեց այգաբացը, թշնամիների ողջ բանակությունը քաղաքի մի կողմից պարսիկ նման ձգվեց դեպի մյուսը: Նվազելով ռազմական գործիչների և եղջերավորների վրա, խիտելով թմբուկները ու այլ գործիքներ, թուրքերը հաղթանակ աղաղակով համազարկ տվեցին բոլոր հրանոթներից և միաժամանակ ցամաքից ու ծովից վերսկսեցին մարտն և ճակատամարտը: Թուրքերի քաջարի ռազմիկներից ոմանք սկսեցին վեր մագլցել պատերին հենած մեծաքանակ աստիճաններով, իսկ աշտարակների վրա կանգնած մերոնց վրա էլ սկսեցին հարվածներ տեղալ նետողական սարքերից: Այս ողբալի ու սարսափելի մարտը շարունակվեց երկու ժամ և, ըստ երևույթի, առավելությունը մնաց բրիտանական կողմը: Իրոք, աստիճաններով և կամուրջներով հանդերձավորված թուրքական տրիտերները առանց որևէ արդյունքի հետ չարտվեցին ծովահայաց պարսպից, իսկ հսկայական թվով հազարացիներն էլ նետողական սարքերի հարվածներից, որոնք արձակվում էին քաղաքից, սպանվեցին դարպասների մոտ, բանից ցամաքային կողմում մերոնք թշնամու ավելի քաջարի դիմադրություն ցույց տվեցին: Եվ կարելի էր տեսնել մի տարօրինակ տեսարան, երբ մուսլ ամբը փակել էր արևի երեսը, բանից այդ մերոնք էի, որ պարիսպների վրայից թշնամու վրա հունական կրակ էին լցնում: Մեր ռազմիկները կոտորում էին թշնամու աստիճանները և նմանատիպ այլ սարքեր, իսկ դրանցով վեր մագլցել փորձող թուրքերին էլ հետ էին մղում ծանր բարերով, նիզակներով ու նետերով: Այն հատվածին, որտեղ թշնամիների խումբ էր կուտակվում, մերոնք հարվածում էին հրանոթներից և արդյունքում շատ թուրքերի սպանեցին կամ վիրավորեցին: Մարտից հոգնածության և թշնամու ցուցաբերած դիմադրությունից թուրքերն այն աստիճան էին շփոթվել, որ ուզում էին հետ դառնալ, որ շուկն քաշեն, սակայն չավուշներն և պալատական հսկիչները սկսեցին հարվածել նրանց երկաթյա գավազաններով ու մորթակներով, որպեսզի սրանք թիկունք չդարձնեն թշնամիներին: Ո՛վ կարող է նկարագրել այս ծեծիծաղների աղաղակներն և առանձին մարդկանց ողբազին կականը, որը մինչև երկինք էր հասնում: Այդ ժամանակ նրանցից ոմանք, տեսնելով այդ, ասացին. «Եթե այսպես հաճախ վարվենք, սրանք հազիվ թե թողնեն պարիսպները»: Եվ ահա այս ծեծիծաղները, ցանկանալով ցույց տալ իրենց արիությունը, ստիպողաբար կրկին սկսեցին վեր մագլցել աստիճաններով, իսկ այլ ավելի քաջերը, որոնք առավել ուժի և գործունյա էին, սկսեցին կանգնել մենք մյուսի ուտերին, որպեսզի գնեն այդ կերպ հասնեն պարսպի գագաթին: Մինչ այս ամենը այս կերպ գոռով իրականացվում էր, մուրեքերի մոտ ևս սարսափելի ճակատամարտ բռնկվեց: Այստեղ ձեռնամարտ սկսվեց և երկու կողմից էլ ընկածների թիվը մեծ էր: Այստեղ, երբ մեր մարտական կարգը սկսեց հետ մղվել, Թեոփիլոս Պալեոլոգոսը և Դեմետրիոս Կանտակուզենտը, որոնք վերին աստիճանի խիզախ այրեր էին, առաջ ցատկեցին, հաղթանակ տարան հազարացիների նկատմամբ ու նրանց փախուստի մատնեցին: Ահա այս կերպ նրանք, կորուստներ պատճառելով, հետ չարտեցին թշնամիներին պարիսպների և աստիճանների մոտից ու ցրեցին: Այդ ժամանակ սրանց օգնության եկան այլ թուրքեր, որոնք այնտեղ էին, իսկ կայսրն էլ սկսեց ձի հեծած պատվել այնտեղ գտնվողների շարքերում և, ոգևորելով յուրայիններին, ասել...: Եվ ահա, մինչ կայսրն այս կերպ խոսում էր, աղետից արձակված նետի հարվածից ազդրից վիրավորվեց գորավար Դովհան Ջուստիանին: Այդ ժամանակ ռազմական գործում այդ այդքան փորձառու մարդը, տեսնելով, որ իր մարմնից արյուն է գալիս, լրիվ փոխվեց և, եթե առաջ արիություն էր ցուցաբերում, այժմ վախից բացեց բերանը ու դրանից հետո, ընդհանրապես որևէ բանի դադարեց պիտանի լինել: Նա հեռացավ այնտեղից, որտեղ գտնվում էր, և լուռուսունջ գնաց բժիշկ փնտրելու՝ մոռանալով խիզախության ու այն վարպետության մասին, որը սկզբում դրսևորել էր: Նրանց, որոնք իր հետ էին, նա ոչինչ չասաց ու իր փոխարեն նույնիսկ փոխարինող չողոց, որպեսզի, ինչպես և եղավ, խուսափի խառնաշփոթից ու կործանումից: Եվ ահա ռազմիկները, հետ նայելով և չտեսնելով գորավարին, շփոթվեցին ու մեծագույն սարսափի գիրկն ընկան, բանի որ ինչ-որ մեկն ասաց, թե նա փախել է: Այդ ժամանակ պատահականորեն այնտեղ գտնվող կայսրը տեսավ, որ ռազմիկները շփոթվեցին և, ինչպես հետապնդվող ոչխարներ լցված են վախով: Պարզելով այս ամենի պատճառը և տեսնելով իր գորավար Ջուստիանին փախչող՝ նա մտնեցավ նրա ու ասաց...: Կայսրը շատ խոսեց, սակայն Ջուստիանին ոչինչ չպատասխանեց, այլ անցավ Գալաթա և այնտեղ իրեն պատած տխրությունից ու, շրջապատված արհամարհանքով, խայտառակ եղած հոգին փչեց: Իրենց հերթին թուրքերը, տեսնելով մերոնց պատած այդ մեծ շփոթը, բաշխություն ձեռք բերեցին, ընդ որում այնտեղ գտնվող Չոհան փաշան, խոսելով ենիչերիների և այլոց հետ, հատկապես բարձրացրեց նրանց տրամադրությունը: Եվ ահա ծագումով Լուսիդիայից սերող մի հսկայամարմնի ենիչերի, որի անունը Դասան էր, ձախ ձեռքով գլխից վեր պարզած վահանը, իսկ աջում էլ սեղմելով սուրը, մագլցեց պարսպի վրա այն հատվածում, որտեղ տեսավ մերոն շփոթված: Նրանք հետևեցի մոտ 30 այլ ենիչերիներ, որոնք սկսեցին մրցել նրա հետ արիության հարցում: Մերոնք, մնալով պարիսպների վրա, սկսեցին խոցել սրանց նիզակներով, հարվածել նետերով և նրանց վրա հսկայական բարեք զլոթել, այնպես որ սրանցից 18-ը հետ մղվեցին պարսպից: Դասանը, սակայն, որոշեց կանգ չառնել և ամեն ինչ շարունակել այնքան, մինչև չի մագլցի պարսպի գագաթը ու մերոնց փախուստի չի մատնի: Եվ ահա, երբ նա վերսկսեց իր փորձերը, նրա հետևողներն այլ թուրքեր ևս և նրանք բոլորը պարսպից հայտնվեցին պարսպի գագաթին: Իրենց փոքրաթվության պատճառով մերոնք չկարողացան խանգարել նրանց, բանից թշնամիները հսկայական բանակություն էին կազմում, և ահա մերոն ձեռնամարտ սկսեցին պարսպի գագաթին հայտնված թշնամու հետ, երբ ոչ քիչ թուրքեր կոտորվեցին: Այդ ընդհարման ժամանակ, խոցված մի ինչ-որ բարից, պարսպից ընկավ նաև Դասանը, իսկ մերոնք, տեսնելով նրան ընկած, սկսեցին բոլոր կողմերից նրա վրա բարեք նետել: Դասանը, բարձրանալով ծնկի վրա,

սկսեց պաշտպանվել, սակայն ստացած մեծաքանակ վերքերից ի վերջո իջեցրեց աջ ձեռքը և ծածկվեց նետերով: Շատ այլևս ևս սպանվեցին կամ վերքեր ստացան ու տարվեցին ծամբաբ: Դրանից հետո պարսպի վրա հայտնված այդ մեծաքանակ թշնամիները ցրեցին մերոնց և, լքելով դրանք, իրար տրորելով ներքին պարսպի դարպասներով նետվեցին քաղաք: Այդ ժամանակ քաղաքից ներս ու դուրս և նույնիսկ նավահանգստի հատվածում աղաղակ բարձրացավ, թե. «Քաղաքը գրավված և աշտարակների վրա՝ վերևում, արդեն թշնամական որոշներ են ծածկանվում»: Այս աղաղակով մերոնց փախուստի մասին, իսկ հակառակորդին էլ ուժ տվեց: Եվ ահա, մեծաքանակ հաղթական աղաղակներ արձակելով՝ նրանք քաջաբար և առանց վախի բոլորը բարձրացան պարիսպների վրա: Երբ դժբախտ կայսրը՝ իմ տիրակալը, տեսավ այդ ամենը, սկսեց արցունքն աչքերին Աստծուն օգնության կանչել՝ ռազմիկներին էլ կոչ անելով արհաբար մարտնչել, սակայն արդեն և ոչ մի հույս չկար միասնական գործողություններ իրականացնելու, հույս չկար ոչ ռազմիկների, ոչ էլ աստվածային աջակցության վրա: Խթանելով ձին՝ կայսրը սուրաց այն հատվածը, որտեղ գտնվում էր անօրենների հոծ զանգվածը: Եվ ահա ինչպես մի իսկական Սամսոն, նա հարձակվեց այդ օտարականների վրա և առաջին իսկ հարվածով նրանց հետ մղեց պարսպից, ընդ որում այդ իրաջեին ակնատես եղան այնտեղ բոլոր գտնվողները և այդ դիտողները: Ինչպես մի իսկական առյուծ կրճատացնելով ատամները և աջ ձեռքում ունենալով մերկացրած թուրը՝ նա խոցեց շատ թշնամիների և սրանց արյունը սկսեց հոսել նրա ոտքերի ու ձեռքերի վրայով: Այդ ժամանակ վերը հիշատակված դոն Ֆրանցիսկ Տոլեդացին գերազանցեց նույնիսկ Աբիելին, բանգի, գտնվելով արթալի աջ կողմում, նա ինչպես մի իսկական արծիվ, խոցում էր հակառակորդին կտուցով և մագիլներով: Նույն կերպ նաև Թեոփիլոս Պալեոկոստը, որը, երբ տեսավ արթալի մարտնչելիս, իսկ բաղաժեք էլ վտանգի մեջ, լացակումած աղաղակեց. «Ավելի լավ է մեռնել, բան ապրել», և այդ կերպ աղաղակելով էլ ուժ որ գտնել կարողացավ, նետվեց թշնամիների վրա՝ ցրելով ու կոտորելով նրանց: Նույն կերպ վարվեց նաև այնտեղ գտնվող Դովիան Դալմատը, որը մարտնչում էր թշնամիների դեմ ցանկացած ռազմիկից էլ ավելի խիզախորեն: Այնտեղ գտնվողները, որոնք ականատես էին լինում այդ ամենին, զարմանում էին այդ քաջարի այրերի գործերի վրա: Մինչ տեղի էր ունենում այս մեծագույն մարտը, ճակատամարտը և ընդհարումը, նրանք երկու կամ երեք անգամ հետ մղեցին անօրեններին ու նրանցից շատերին կոտորեցին, հետ մղելով նրանց պարիսպներից, և դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ, արհաբար մարտնչելով, իրենք էլ չգիտեցին, իրենց մահը ոչնչացնելով շատ թշնամիների: Այլ ռազմիկներ ևս ոչ առանց հաջողությամբ մարտնչում էին այդ հատվածում, մինչև որ սուրբ Ռոմանոսի դարպասների դիմաց, որտեղ թուրքերը պաշարողական մեքենա էի դրել և հսկայական այն բոմբարդը տեղադրել, սրանք վերջնականապես չփնջեցին պարիսպն ու չխտան քաղաք: Այդ ժամանակ, սակայն, ես արթալի մոտ չէի, բանգի նրա հրամանով գտնվում էի քաղաքի մեկ այլ հատվածում՝ այդտեղ իսկողություն իրականացնելու համար: /8/ Եվ այսպես, երբ թուրքերը քաղաք մտան, պարսպակներով, նիզակներով, նետերով ու քարերով հետ մղեցին պարիսպների վրա գտնվող քրիստոնյաներին և տիրեցին դրանց բոլորին՝ բազառությամբ այսպես կոչված Վասիլի, Լևոնի ու Ալեքսեի աշտարակների, որտեղ կանգնած էին կրետացի նավաստիները: Սրանք արհաբար դիմադրեցին մինչև օրվա վեցերորդ և յոթերորդ ժամերը ու թուրքերի շատերին սպանեցին, ընդ որում նույնիսկ այն բանից հետո էլ, երբ նրանք իրենց թիկունքում տեսան թշնամիների հսկայական բանակությունը, իսկ բաղաժեք էլ՝ արդեն գրավված, չցանկացան հանձնվել, այլ ասում էին, որ ավելի լավ է մեռնել, բան ապրել: Այդ ժամանակ թուրքերից մեկը սրանց քաջության մասին գեկուցեց Եմիրին և սա հրամայեց, որ, ըստ փոխադարձ պայմանավորվածության, սրանք հեռանան ու ազատ լինեն՝ իրենց նստվել, հանդերձանքով և ունեցվածքով: Ահա, միայն դրանից հետո, երբ ամեն ինչ այսպես դասավորվեց, սրանց հազիվ համոզեցին հեռանալ աշտարակից: Այդ ժամանակ երկու իտալացի եղբայրներ՝ Պողոս և Տրոյը, այլոց հետ միասին իրենց հանձնված հատվածում արհաբար մարտնչեցին ու հետ մղեցին թշնամուն՝ դույզն իսկ չկաշկանդվելով ոչնից: Եվ հարձակվողների, և պաշտպանվողների կողմից շատ սպանվածներ կային և ահա, երբ Պողոսը հետ նայեց ու տեսավ թշնամուն բաղաժեք, ասաց եղբորը. «Ո՞րդ ցնցիկ սարսափելի երկինքը ու ծառս լինի գետինը, բանգի քաղաքն արդեն գրավված է: Այդ ժամանակն է նաև, որ մենք ևս ավարտենք պատերազմը: Եթե հնարավոր է, հոգա սեփական փրկությանը մասին»: Եվ այսպես թշնամին տիրեց քաղաքին 6961 թվականի մայիսի 29-ին, օրվա երկրորդ ժամի կեսին: Նրանց, որոնք աղաչում էին ներողամտ լինել, թուրքերը թալանեցին և գերեզմարեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք դիմադրում էին ու դեմ էին դուրս գալիս, սպանվեցին: Շատ վայրերում դիակների շատուկան պատճառով գետինը ընդհանրապես չէր երևում և կարելի էր ականատես լինել մի զարմանալի տեսարանի, երբ տոհմիկ ու հայտնի անթիվ կանայք, աղջիկներ և Աստծուն նվիրված միանձնուհիներ, չնայած սրանց աղաղակներին, մագերից բարձր տալով հանվում էին իրենց տեղերից, պետք էր լսել երեխաների աղաղակներն ու լացը և սուրբ տաճարների թալանը: Եվ ո՞վ կպատմի այս սարսափելի բաները, ո՞վ կասի, բանգի կարելի էր տեսնել, թե ինչպես էին թուրքերը դուրս հանում ու գետին թափում Զորատոսի հոգին ու մարմինը, իսկ դրանց թանկարժեք անթուրներ էլ կամ թալանում տանում էին, կամ էլ կոտորելով պահում իրենց մոտ: Նույն կերպ նրանք վարվեցին նաև իսկական թեք գանձերի հետ, բանգի ոսկով, արծաթով ու թանկարժեք քարերով պատած զարդերը թուրքերը ոտքի տակ էին տալիս և, հանելով դրանց արժեքավոր մասերը, դրանցից ծածկել կամ սեղաններ սարքում: Նրան սրբազան հանդերձներով և շորերով՝ ոսկեզօծ ու մետաքսե, ծածկում էին ձեռքերի, հիմքից բաշում հանում էին մարգարտապատ անոթները սրբազան Նշխարներով ու դրանք ոտնատակ էին տալիս, այլ տեղերում էլ շատ նման բաներ էլ արեցին այդ հակաքրիստոսները: /9/ Եվ անհա, երբ քաղաքն արդեն գրավված էր, Եմիրը ներս մտավ և անմիջապես էլ հրամայեց ամենայն եռանդով փնտրել կայսեր, ընդ որում նրա մտքին միայն մի բան էր, իմանալ՝ «կենդանի» է նա արդյոք, թե՞ մեռած: Փնտրտուքներից վերադարձած ոմանք ասացին, որ արթան փախել է, այլև էլ՝ թե նա թաքնվում է քաղաքում, իսկ երրորդները պնդում էին, թե նա մահացել էր: Եվ ահա, ցանկանալով հասու լինել ճշմարտությանը՝ Եմիրը մարդիկ ուղարկեց այն տեղերը, որտեղ կույտ առ կույտ փռված էին քրիստոնյաների ու անօրենների դիակները: Սպանվածների շատ գլուխներ նրանք լվացին ջրով, որպեսզի պարզեն, թե կայսրը չէ՞ արդյոք դա, սակայն այդպես էլ չկարողացան ճանաչել վերջինիս և ի վերջո, երբ գտան կայսրը անշնչացած մարմինը, այն ճանաչեցին արթալական կոշիկներից, որոնց վրա, ինչպես կայսերական սովորությունն էր, ներկված էին ոսկեզօծ արծիվներ: Եվ այսպես, իմանալով այդ, Եմիրը ուրախացավ և զվարթացավ, որից հետո նրա հրամանով այնտեղ գտնվող քրիստոնյաները կայսեր մարմինը քրիստոնեական պատիվներով թաղեցին: Ողբամ ինձ, որին աստվածային Նախախնամությունը այդ ժամանակ կենդանի թողեց» (Գեորգիոս Սֆրանձի «Մեծ ժամանակագրություն», գիրք 3, գլուխ 3-5, 7-9): «Այս Մեմեդը ութերորդն էր, որը գերեզմարեց մեզ և վտարեց Կոստանդնուպոլիսից...: Այդ տարվա ապրիլի 4-ին սուլթանը կրկին հայտնվեց և, մոտենալով Կոստանդնուպոլիսին, բոլոր միջոցների կիրառմամբ պաշարեց քաղաքը ցամաքից ու ծովից՝ 200.000 հոգով շրջապատելով այն ցամաքից 18 մղոն տարածության վրա: Պետք է ասել, սակայն, որ նման մի մեծագույն քաղաք, ինչպես Կոստանդնուպոլիսն է՝ պաշտպանության համար ուներ ընդամենը 4.773 մարդ՝ չհաշված օտարերկրացիներին, որոնք հազիվ 200 հոգի էին կամ մի քիչ ավել, իսկ այդ մասին ես գիտելի հետևյալ պատճառով: Բանն այն է, որ վասիլիսի հրամանով ամեն մի թեմարքոս ճշգրիտ կերպով գրանցել էր ամրությունում պաշտպանության ի վիճակի աշխարհականներին ու վանականներին, ինչպես նաև այն, թե այդ գործի համար նրանցից յուրաքանչյուրն ինչ գեներ ունի: Եվ ահա նրանցից յուրաքանչյուրը իր կազմած ցուցակը բերել ու տվել էր վասիլիսին, որից հետո նա ինձ ասաց. «Այս աշխատանքը վերաբերվում է միայն թեք և ոչ ուրիշ մեկին, բանգի դու ոչ միայն կարողանում ես լավ հաշվել, այլև ինչ-որ պետք է՝ պահես զաղտին: Վերցրու այս ցուցակները և, փակվելով թո տանը, ճշգրիտ կերպով հաշվիր, թե ինչքան մարդիկ ու գեներ կա՝ ինչքան ինքանից, վահանների, աղեղների»: Եվ այսպես, կատարելով այս հրամանը, ես տիրությունս և մեծագույն մտայնությամբ բերեցին ու իմ վասիլիսին հանձնեցի այդ ցուցակը, իսկ այդ քանակությունն էլ մնաց զաղտնիք իմ ու նրա միջև: Եվ ահա մայիսի 29-ին, երեքշաբթի օրվա սկզբում սուլթանը գրավեց Կոստանդնուպոլիսը և նույն այդ պահին էլ մեռած ընկավ իմ օրինյալ տիրակալը՝ վասիլիս Կոստանդինը, ընդ որում ես այդ պահին նրա մոտ չէի, բանգի նրա իսկ հրամանով իրականացնում էի քաղաքի մեկ այլ հատվածի դիտարկում: Ողբամ ինձ, բանգի ես չգիտեի, թե Նախախնամությունը ինչ ժամանակների համար է ինչպես ինձ» (Գեորգիոս Սֆրանձի «Փոքր ժամանակագրություն», գլուխ 1, 35):

«/35/ Եվ այսպես, երբ անցավ Զորատոսի 1452 թվականի ամառը և եկան աշնանային ժամանակները, բռնակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեմեդ II-ը – Մ.Ֆ.), ժամանակն անցկացնելով տանը, օր ու գիշեր հանգիստ չունեց և մտածում էր քաղաքի մասին, թե ինչպես նվաճի այն ու դառնա նրա տերը: Եվ ահա, երբ նա դեռևս գտնվում էր Բուզդուրում կառուցվող ամրությունում և զբաղված էր վերջինիս կառուցումով, քաղաքից նրա մոտ եկավ քարանետ հրանոթների մի վարպետ, որը ծագումով հունգարացի էր և շատ վարպետ էր իր գործում: Դրանից առաջ սա, ժամանելով Կոստանդնուպոլիս, արթալի (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին XI-ի – Մ.Ֆ.) մոտիկներին հայտարարեց իր վարպետության մասին, իսկ սրանք էլ այդ մասին գեկուցեցին արթալին, որը, սակայն, վերջինիս իր գիտելիքներին ոչ հարիր վարձ նշանակեց, ընդ որում դա, ինչքան էլ փոքր է չնչին, այդպես էլ չտվեցին վարպետին: Դրա համար էլ վերջինս, հույսը կորցնելով այդ ամենից, լքեց քաղաքն և փախավ այդ բարբարոսի մոտ, որը սիրով ընդունեց նրան, հարգանք ու պատիվ ցույց տվեց և նրան օրապահիկ, հագուստ ու այլափոխ վարձ հատկացրեց, որի նույնիսկ եթե քառորդ մասը արթան նրան տված լիներ, սա չէր փախչի Կոստանդնուպոլիսից: Եվ այսպես առաջնորդը նրան հարց տվեց, թե կարո՞ղ է արդյոք նա մի մեծ հրանոթ ձուլել, որը հսկայական քարեր կնետի, այնպես, որ հնարավոր լինի հաղթահարել քաղաքի պարիսպների հաստությունը ու անուրիությունը, իսկ նա էլ պատասխանեց. «Եթե ցանկանում ես, ես կարող եմ այնպիսի մի բոմբարդ կառուցել, որը ցանկացած մեծության քար կնետի: Ես ճշգրիտ կերպով ծանոթ եմ քաղաքի պարիսպներին և իմ պատրաստած բոմբարդից արձակված արկերն այնպիսի ուժով ինքնացնեն ոչ միայն այս, այլև նույնիսկ Բաբելոնի պարիսպները: Ողբ այդ գործը ես կանեմ պատշաճ մակարդակով, սակայն բուն կրակելու գործընթացին ծանոթ չեմ և այդ մասին չեմ կարող պայմանավորվել»: Լսելով այդ՝ առաջնորդն ասաց. «Պատրաստիր ինձ բոմբարդ, իսկ կրակելու հարցով էլ ինքս կմտածեմ»: Սկսեցին պրինձ հավաքել, իսկ վարպետն է պատրաստեց հրանոթի մոդելը: Եվ այսպես երեք ամսվա ընթացքում մի իսկական հրեշ

ստեղծվեց՝ սարսափելի և անսովոր...: Հունվար ամսին Դիրոմիտիքից գալով Ադրիանապոլիս և այստեղ պատրաստելով ռազմական հանդերձանքը՝ արքան ցանկացավ փորձարկել այդ վարպետի կառուցած հրանոթը: Եվ ահա մեքենաների օգնությամբ, որոնք դրված էին պալատ մտնող դարպասների դիմաց ու կառուցվել էին այդ տարի, ինչպես պետք է մեջը դնելով բարն և հաշվարկելով վառողի քանակությունը, նրանք նախատեսեցին հաջորդ օրը արձակել այն, ընդ որում ողջ Ադրիանապոլիսի զգուշացվեց, որ դրոշմունն ու արվուկը կլինեն կարծես երկզքի որոտի նման, իսկ դա արվեց, որպեսզի անակնկալ դրոշմունից մարդիկ իրենց չկորցնեն, իսկ հոյի կանայք էլ ժամանակից շուտ չձննդաբերեն: Եվ այսպես վաղ առավոտյան այն վարպետը կրակը մոտեցրեց վառողին և, երբ բոմբարդի մեջ օդը տաքացավ ու արկը դուրս նետվեց, այն օդը լցրեց ծանր ձայնով՝ ամեն ինչ ծխով և մշուշով պատելով: Դրոշմունը տարածվեց 100 ասպարեզ հեռավորության վրա, իսկ բարն էլ այդ վայրից շատ հեռու ընկավ՝ մոտ մեկ մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում այն վայրում, որտեղ բարն ընկավ, մեկ սաժեն մեծությամբ փոս գոյացավ: Ահա այսպիսին էր վառողի պայթյունի ուժը, որը նետեց բարը: Դրանից հետո առաջնորդը, օր ու գիշեր անկողին մտնելով և վեր կենալով, պալատի ներսում կամ դրսում միայն մեկ հոգս ու միտք ուներ, թե ի՞նչ ռազմական խորամանկությամբ և ի՞նչ միջոցներով կկարողանա տիրել Կոստանդնուպոլիսին...: /36/ Իսկ այժմ եկեք անդրադառնանք քաղաքին և տեսնենք, թե ի՞նչ միտք ու հոգս ունեին քաղաքացիները, որ փրկվեին այս երկրորդ Նաբուգոդոնոսորից (**Քաբելոնի թագավորության արքա Նաբուգոդոնոսոր II-ից – Մ.Ֆ.**): Եվ այսպես արքան դեսպաններ ուղարկեց Հռոմ՝ օգնություն խնդրելով և ձգտելով մեկ ունիայում միավորվել Հռոմի հետ, ինչպես որոշվել էր Ֆլորենցիայում...: Արդ ի՞նչ եղավ այդ ընթացքում, երբ անցան այդ հինգ ամիսները, բանգի հետո վրա էր հասնելու այն սարսափելի օրը, որի մասին ևս ողբալով պետք է պատմեն: Եվ այսպես, արքան իր որոշ արքունիներից ուղարկեց կղզիները և այլ քրիստոնեական երկրներ, որպեսզի այնտեղից հաց ու ամեն տեսակի մրգեր և այլ պաշարեղեն գնեն, բանի որ զարևանը սպասում էին բռնակալի ժամանմանը: Եվ ահա Զեոս կղզում հավաքվեցին 4 մեծ նավեր, որոնք բարձրված էին ամենայն անհրաժեշտով՝ հացով, գինով, յուղով, չորացված մրգերով, բաղադրվածով ու ամեն տեսակի բարիքներով: Սպասվում էր նաև մեկ այլ բեռնատար նավ, որը պետք է զար Պելոպոնեսից: Եվ ահա, երբ սա էլ եկավ, այս հինգ նավերն իրենց արհալան ու հաղթանաղամ նավաստիներով, ես նույնիսկ կասեի՝ ավելին՝ մեծաքանակ և լավ զինված ռազմիկներով, բիջ համանակ ինչպիսի Կոստանդնուպոլիս: Բոլոր կղզիները բաղաբի հարցով պատվեցին անհանգստությամբ և տխրությամբ, բանգի մարդկանցից ոմանք մտածում էին, թե քաղաքը կնվաճվի ու կզրավվի բարբարոսների կողմից, իսկ այլք էլ ենթադրում էին, որ ինչպես Մուհամմեդի հայրն (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ը – Մ.Ֆ.**) ու պապը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ը – Մ.Ֆ.**), որոնք ցանկացան այդ անել, սակայն իզուր ժամանակ ծախսեցին, ևս ևս նման բախտի կարժանանա...: /37/ Եվ այսպես, երբ հունվարն անցավ ու սկսվեց փետրվարը, Մուհամմեդը հրամայեց բոմբարդել տանել Կոստանդնուպոլիսի մոտ, որի համար լծեցին 30 սալյեր, որոնք բաշտում էին 60 ցլեր, ես նույնիսկ կասեի՝ ցլերի ցլեր: Իր հերթին ամեն կողմից բոմբարդներին ուղեկցում էին 200-ական մարդիկ, որոնք բաշտում և հավասարակշռում էին դրանք, որպեսզի ճանապարհին չտապալկվեն: Եվ վերջապես լծասարքերի առջևից ընթանում էին 50 փայտագործներ, որոնք փայտյա կամուրջներ էին կառուցում ճանապարհը բարձրացնելու համար, իսկ սրանց հետ էլ 200 բանվորներ կային: Եվ այսպես ինքնավարն անցավ և եկավ մարտ ամիսը, երբ բոմբարդները հասան քաղաքից 5 մղոն հեռավորության վրա գտնվող մի վայր, ընդ որում դրանից դեռ առաջ Պոնտոսի, այսինքն Մեսամփրիայի, Բելոլոնի, Բիզանի և այլ վայրեր էր ուղարկվել Ղարաջաբեկն ու տիրել էր դրանց: Նույն կերպ նա տիրեց նաև Սելիմփիայում գտնվող աշտարակներին և կոտորեց բոլոր նրանց, որոնք ներսում էին, իսկ մնացած ամրություններն էլ, ինչպես նաև Էպիվատոս ամրոցը, հանձնվեցին: Եվ այսպես նրանք, որոնք հանձնվեցին, փրկվեցին, իսկ որոնք դիմադրեցին, գլխատվեցին: Ինչ վերաբերվում է Սելիմփիային, ապա այն արիաբար դիմադրեց ընդհուպ մինչև մայրաքաղաքի գրավումը: Եվ այսպես, բոմբարդը տեղ հասցվեց ինչպես հրամայված էր, իսկ Ղարաջաբեկին էլ հրաման տրվեց պաշտպանել այն: Վերջինս իր գործերով այնտեղ եկավ, որպեսզի մի կողմից ամայացնի քաղաքի շրջակայքը, իսկ մյուս կողմից էլ թույլ չտա ռումներին ելնել քաղաքի դարպասներից դուրս: Մինչ այդ էլ այնտեղ ողջ ձմեռվա ընթացքում ձմեռոցներում Մեգիսից և Պաֆլագոնիայից ժամանած երեք ջոկատների կային, որոնք կոչված էին պահակություն անել, որպեսզի ռումները հանկարծ դուրս չգան ու չհարձակվեն թուրքերի վրա: Եվ այսպես, դա մի հսկայական ներդրումում էր և ռումները որևէ հնարավորություն չունեցան իր դուրս գալու, թեև, նավարկելով բիրեններով ու տրիբուններով, նրանք ամայացրին ծովափը մինչև Կիզիկոս կոչվող վայրը և շատերին գերեվարեցին, որոնցից մի մասին սպանեցին, իսկ մի մասին էլ բերեցին Կոստանդնուպոլիս ու վաճառեցին...: Բռնակալը մարտ ամսվա սկզբին բոլոր երկրներ սուրիանդակներ և մուներիկներ ուղարկեց ու հրամայեց, որ բոլորը մտնեն քաղաքի դեմ ուղղվող բանակի շարքերը: Եվ ահա ռազմական գործի համար ցուցաբերված մարդիկ հավաքվեցին, իսկ չջուցակազմվածների մասին էլ, որոնք տասնյակ հազարների էին հասնում, ո՞վ կարող է պատմել, քանզի գալիս էր ամեն մեկը, ով լսում էր, որ արշավանքը քաղաքի դեմ է, և չէին գալիս միայն փոքր երեխաները, ինչպես նաև ծերունիները, որոնք այլևս ի վիճակի չէին վազել: Քաղաքացիները աղոթում էին, որ բռնակալը չգա...: Թարմացման ուղեբաժ օրը, սակայն, այս Նաբուգոդոնոսորը հայտնվեց Երուսաղեմի դարպասների առաջ և իր վրաները փռեց Խարոսիանոն դարպասի դիմաց՝ բլրից հետ, իսկ նրա գործն էլ տարածվեց Քսիդպորտայից, որը պալատի մոտ էր, մինչև Ոսկյա դարպասները, որոնք ավելի հարավ էին, հետո կրկին Քսիդպորտայից մինչև Կոստիոհան ու հարավ՝ դեպի հարթավայր՝ որդեղելով խաղողի այգիները, որոնք դրանից առաջ էլ տրոհվել էին Ղարաջայի կողմից: Մուհամմեդը քաղաքը պաշարեց ապրիլի 6-րդ օրը, Չառկից հետո...: /38/ Եվ այսպես Կոստանդնուքը Գալաթայում ապրող ջենովացիների հետ միասին, ինչքան հնարավորություն ուներ, վերին աստիճանի հոգ էր տալիս քաղաքի մասին, բանգի ջենովացիները ևս այն մտքին էին, որ, եթե քաղաքը գրավվի, իրենց ամրությունները ևս կդատարկվեն: Դրա համար էլ նրանք դրանից դեռ առաջ էին նամակ ուղարկել Ջենովա և օգնություն խնդրել: Ի պատասխան դրա սրանց ասել էին, որ արդեն Գալաթային է մոտենում մեկ նավ 500 ժուրն գինված ռազմիկներով, իսկ Մետոկլան ծոցից, Տանայիս գետի մոտից և Տրապիզոնից էլ գալիս են նաև վենետիկյան առևտրական նավերը, ընդ որում արքան նաև քաղաքում ապրող վենետիկցիներին թույլ չէր տվել հեռանալ Վենետիկ, որպեսզի սրանք օգնեն քաղաքին: Նույն կերպ Ջենովայից եկել էր նաև Հովհան Լոնգ անունով մեկը Ջուստիանիների տոհմից, որը հեղու բերել էր երկու հսկայական նավեր, որոնց վրա ջենովական գինված մարտիկներ և ռազմական մեքենաներ կային, ընդ որում մարդիկ բավականին շատ էին ու ոգով կատաղի, իսկ այս Հովհանն ինքն էլ մի հսկայական վարպետ էր մենամարտերում, ինչպես նաև՝ շատ փորձառու ռազմական կարգերով մղվող ընդհարումներում: Այս Լոնգին արքան ընդունեց մեծ պատվով, նրա ռազմիկներին վարձ տվեց և նրանց պատեց ողորմածություններով, որից հետո նրան պրոտոստրաթոսի պաշտոն տվեց ու դրեց պալատի մոտ գտնվող պարիսպների պաշտպանությանը, բանգի տեսնում էր, որ բռնակալը հենց այնտեղ է տեղադրում քարե արկեր նետելու համար նախատեսված հրանոթները և մնացած գործիքները, որոնք ևս նախատեսված էին պարիսպների ավերելու համար: Նա նաև նրան խոստացավ կնիքով Լեմնոս կղզին և խրիսովուղով ամրագրեց, որ այդպես կվարվի, եթե Մուհամմեդը հետ մղվի քաղաքից ու վերադառնա՝ չհասնելով իր հանդուգն նպատակներին: Եվ ահա այս պահից սկսած լատինացիները Հովհանի հետ միասին արիաբար սկսեցին մարտնչել՝ դուրս գալով քաղաքից ու դիրքեր գրավելով արտաքին պարսպի մոտ՝ խրամի եզրին: Պետք է ասել նաև, որ նրանք երբեմն անցնում էին խրամը և ձեռնամարտի բռնվում թուրքերի հետ, իսկ երբեմն էլ, ձեռք գցելով գերիներ, հետ էին դառնում, սակայն դա որևէ օգուտ չէր բերում ռումներին, բանի որ մեկ Ռուսը մարտնչում էր 20 թուրքի դեմ, արդ ինչպե՞ս կարող էին նրանք դեմ առ դեմ ճակատել թուրքերի դեմ ու փրկվել: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը, ի վերջո այնպիսի մի խորհուրդով տրվեց, որ ռումները առաջնագծի ամրություններում մարտնչեն միայն պարիսպների վրայից՝ օգտագործելով տեգեր, նետեր կամ արձեճ գնդակներ, որոնցից վերջինները վառողի օգնությամբ հինգից տասն հատը միանգամից բաց էին թողնվում, ընդ որում սրանց թափն այնքան ուժեղ էր, որ, եթե պատահում էր, որ դրանք հանդիպեին երկաթյա գրահ կողո՛ղ մարմնին, դրանք ծակում, անցնում էին այն, հետո ևս մեկը, եթե պատահում էին, հետո ևս մեկը՝ մինչև որ թափը չէր թուլանում ու պատահում էր, որ այս կերպ միանգամից սպանվում էին երկու կամ երեք հոգի: Թուրքերը, սակայն, իրենք էլ էին սովորել օգտվել դրանից և նույն կերպ ինչպես խոցում, այնպես էլ խոցվում էին: Եվ այսպես, երբ ապրիլի կեսը անցավ մանր ընդհարումներում, բռնակալը պատրաստվեց ավելի մեծ մարտերի ու դրա համար էլ հավաքեց ընտրյալ և լավագույն ռազմիկներին, կարելի է ասել՝ անչափ բանակությամբ: Նրանք, որոնք դիտարկում էին սրանց, ասում էին, թե ավելի բան 400.000 հոգի կա...: Այդ ժամանակ քաղաքին մոտեցվեցին նաև ծովով ժամանած բիրենները, տրիետրաները և այլ փոքր նավեր՝ թվով մինչև 300, սակայն քաղաքի նավահանգիստը պաշտպանված էր շղթայով, որը ձգվում էր Եվգենիա կոչվող քաղաքի դարպասներից մինչև Գալաթայի կողմը, ընդ որում ռումների նավերը շարված էին դրանցից հետո և հսկում էին ինչպես նավահանգիստը, այնպես էլ շղթան: Այս նավերը, որոնք հիշատակեցինք, 5-ն էին, որոնցից մեկը արքայական էր և Պելոպոնեսից հաց էր տեղափոխում, իսկ մյուս չորսն էլ արքան էր վարձել Ջենովայում և սրանք մինչև մարտ ամիսը իրենց որոշ կարիքները հոգալու համար կանգնած էին Զեոսում: Հետո, երբ եկավ ապրիլ ամիսը, սրանք ցանկացած շաբաթը, սակայն հյուսիսային բամփի փայլեց նրանց ճանապարհը, որի արդյունքում ինչպես նավերի անձնակազմերը, այնպես էլ Կոստանդնուպոլիսի բնակչությունը մեծ տխրությամբ համակվեցին: Ի վերջո, երբ հյուսիսային բամփն դադարեց փչել, նրանք ելան Զեոսի նավահանգստից և, թեև առաջին օրը բամփն թույլ էր, սակայն հետո ուժեղացավ ու սկսեց ալիքների վրա առաջ մղել նավերին: Եվ ահա Կոստանդնուպոլիսի բնակչությունը կանգնած անհամբեր սպասվող հիմնալի արդյունքին էին սպասում, չնայած որ դրանից որևէ օգուտ այդպես էլ չստացան: Ահա, ուրեմն, երբ նավերը երևացին, բռնակալը, ինչպես վայրենի մի վիշապ, կատաղած նետվեց դեպի իր տիրերաներն ու մյուս նավերը և հրամայեց անել երկուսից մեկը՝ կամ գրավել այդ նավերը, կամ էլ արգելել դրանց նավահանգիստ մտնել: Այդ ժամանակ թուրքական նավերը ծով դուրս եկան և կանգ առան նավահանգստից դուրս՝ Ոսկյա դարպասների մոտ՝ սպասելով մեր նավերի մոտենալուն: Վերջիններս գալիս էին նախօրը ընտրած ճանապարհով և ցանկանում էին անցնել Մեգաղեններոս

ակրոպոլը, որպեսզի մտնեն Ոսկե Եղջյուր հրվանդանը, սակայն դեմ առան թուրքական նավերին: Այդ ժամանակ ծովը հանգիստ էր, քանի որ քամի չկար, և կարելի էր տեսնել մի զարմանալի տեսարան, բանգի իրար եկած 300 թուրքական և ավելի մեծ մեր 5 նավերը ծովում մի իսկական ցամաք էին ստեղծել, իսկ արծակվող տեգերի ամպերն էլ խանգարում էին գործի դնել թիակները: Ջենովական նավերի նավաստիները, կարծես թե նավոր արծիվներ, վերևից կայծակի նման կրակ էին արձակում նետողական սարքերից ու ջարդողիչ շարժումներով էին անում թշնամու նավերի հանդեմանքը, որի արդյունքում ոչ քիչ վախ պատեց թուրքերին: Իր հերթին բռնակալը ձիու վրա հեծած իր անչափ գոռոզության պատճառով նետվեց դեպի ծովը և ցանկանում էր, կտրելով հոսանքը, լողալով հասնել մինչև իր նավերը, այնքան որ գայլաբացած էր յուրայինների վրա, իսկ գրահապատ գործել էլ հետևեց նրան: Այդ ժամանակ, ահա, քամի փչեց, առագաստները փքվեցին և ջենովական նավերը, կոտորատելով թուրքական նավերը, առաջ անցան՝ ուղղվելով դեպի նավահանգիստ, իսկ թուրքական նավերը մնացին իրենց տեղերում: Իհարկե, եթե Նույնիսկ ողջ նավատորմն էլ այդ ժամանակ լինել ջենովական նավերի դիմաց, նրանք ջրի տակը կանցկացնեին նաև բոլոր այդ 300 նավերը: Ինչ վերաբերվում է բռնակալին, ապա սա, ծանոթ չլինելով ծովային գործին, միայն կռնչում էր: Նավատորմի գլխավոր հրամանատարը չէր ուզում նրա լսել, քանի որ սա խելքից դուրս բաներ էր ասում, և այդ ժամանակ գայլաբացած բռնակալը հրամայեց նավատորմին հեռանալ Դիպոլիոնիայից այն կողմ, իսկ գլխավոր հրամանատարին էլ բերել իր մոտ: Երբ սրան բերեցին և գետին գցեցին նրա ոտքերի առաջ, անմիջապես էլ չորս ծառաներ պարաններով չորս կողմից արկեցին նրան, որից հետո բռնակալը սկսեց սեփական ձեռքով ծեծել նրան՝ հասցնելով հարյուր հարված այն փայտով, որի գլուխը, ձուլված լինելով մաքուր ոսկուց, կշռում էր 500 ֆունտ, այս փայտը նա հենց նման մտքով էլ ձուլել էր տվել: Պալառ կոչվող այս մարդը ծագումով բուլղարներից էր՝ Բուլղարիայի արխոնտներից մեկից: Դրանից շատ առաջ նա ստրկացվել էր, հրաժարվել էր հայրենի հավատքից և դարձել Մուհամմետի ժառանգական ստրուկը: Սա հենց այն էր, որ դրանից չորս տարի առաջ արշավանք էր իրականացրել դեպի Լեպոս և այնտեղ անթիվ քանակի գերիների վերցրել: Իր նավաստիների համար, սակայն, նա լավ ընկեր չէր, քանի որ խլում էր նրանց ավարը և ահա հիմա, երբ ազակներից մեկը այդ բռնակալին տեսավ վիրավորանքներ կրող ու ծեծ ուտող, բարձրացրեց բարդ և, հարվածելով նրա ճակատին, հանեց մի աչքը: Ինչ վերաբերվում է նավերին, ապա սրանք հասան նավահանգիստ և բաղաթի բնակչությունը, իջեցնելով շոթան, բացեց նրանց ճանապարհը: Դրանից հետո բռնակալը, տեսնելով, որ նավահանգստում 8 հատ մեծ ու 20 հատ էլ փոքր նավեր կան և բացի այդ այնտեղ էին նաև արքայական ու վենետիկյան տիրերաները, ինչպես նաև շատ այլ մանր նավեր, հասկացավ, որ հնարավոր չէ տիրել նավահանգստին, սակայն Նույն ժամանակ էլ նրա մտքով մի բանացարի ու արժանահիշատակ միտք անցավ: Եվ ահա նա հրամայեց, որ Գալաթայից հետ գտնվող պուրակներում Դիպոլիոնիայից ներքև ձգվող կառավածից մինչև Գալաթայի դիմաց գտնվող Ոսկե Եղջյուր հրվանդանի մոտ գտնվող Կոսմոսի ճանապարհ բացվի և, երբ այդ անեն վերջացնեն, այն ինչքան հնարավոր է հարթեցնեն, որպեսզի, բիրենները դնելով անիվների վրա ու իջեցնելով առագաստները, դրանք բարձր տան ցամաքով և, անցկացնելով սուրբ Ստոմիայի անցումով, մտնեն Ոսկե Եղջյուր հրվանդան: Եվ ահա սկսեցին բարձր տալ նավերը, որոնց մոտ էին գտնվում թիավարների ղեկավարն ու մյուսը, որ դեկն էր պահում: Այնտեղ էր նաև երրորդը, որ ղեկավարում էր առագաստները: Կար նշանակված նաև մարդ, որ թմբուկ էր խփում, մեկ ուրիշն էլ շեփորահարում էր և ծովային երգ էր երգում: Միա այսպես առաքվելով համընթաց քամով՝ նրանք անցան ողջ ցամաքը՝ պուրակն և հեղեղատը, մինչև որ հասան հրվանդանին ու 80 բիրենները ծով իջեցրին, իսկ մնացածները մնացին այնտեղ, որտեղ մինչ այդ էին: Ո՛վ էր տեսել նման բան կամ լսել: Եստեբսը (**Աթենյանների տերության արքա Եստեբս I-ը - Մ.3.**) ծովի վրայով կամուրջ էր կառուցել և իր մեծաբանակ գործն անցկացրել էր դրա վրայով ինչպես ցամաքով, իսկ այս նոր Ալեքսանդր Մակեդոնացին (**Հունանկերոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը - Մ.3.**), ինչպես ես եմ կարծում իր տեսակի մեջ վերջին այդ բռնակալը, ցամաքը ծով դարձրեց և, ինչպես այիբների վրայով, նավերն անցկացրեց լեռներով, սակայն սա վեր էր Եստեբսից, բանգի նա, անցնելով Դելտադոնոսը, խայտառակվեց աթենացիների կողմից ու հետ դարձավ, իսկ սա, անցնելով ցամաքով ինչպես ծովով, կործանեց ռուսներին և գրավեց իրոք ոսկյա Աթենքը ու աշխարհի զարդը՝ բաղաթների թագուհին: Ահա այսպես էին ընթանում գործերը ծովի վրա, իսկ ցամաքում էլ, տեղադրելով իր հսկայական բուժարդը Սուրբ Ռոմանոսի դարպասի մոտ գտնվող պարսպի դիմաց, նա գործի անցավ: Եվ ահա հրանոթաձիգը նշանառություն սկսեց, բանգի իր կողքերում ուներ ձուլված ևս երկու բուժարդներ, որոնք նետում էին վարպետորեն ձուլված արկեր 50 ֆունտ բաշով: Դրանոթաձիգը, երբ ցանկանում էր նշան բռնել, կրակում էր սկզբում փոքր բուժարդներից և ըստ դրա նշանառության նոր միայն կրակում մեծ բուժարդից: Եվ ահա, երբ պայթեց առաջին կրակոցը ու բաղաթի բնակչությունը լսեց աղմուկը, բոլորը վախից համոզացան և հետո սկսեցին աղաղակել. «Փրկիր Աստված»...: Ինչ վերաբերվում է այն խնամքին հրանոթաձիգին, ապա նա մի բան մտածեց, որ հրանոթը չպայթի: Բանն այն է, որ, ինչպես գիտենք, բուժարդը արկեր է արձակում և, երբ կրակում է, թե՛ իր պատվում հաստ բորի թաղիքով, սովորաբար անմիջապես մի քիչ լայնանում է ու նրա վրա ճաքեր են առաջանում: Նման դեպքում երկու կամ, շատ-շատ, երեք կրակոցից հետո այն բայթայվում է, քանի որ օդը մտնում է երկաթի ճաքերի մեջ և բայթայում մետաղը: Այդ ի՞նչ արեց այս հրանոթաձիգը: Նա, այն բանից հետո, երբ սեյստոայի և ծծումբի պայթյունից հետո կրակոց արձակեց ու դուրս նետեց արկը, անմիջապես էլ հրանոթը առատորեն պատեց յուրով և դրանից հետո այն սկսեց հեշտությամբ կրակոցը կրակոցից հետո արձակել, մինչև որ ավերեց բաղաթը, ընդ որում դրանից հետո էլ հրանոթը սարքին էր ու գործում էր ըստ բռնակալի ցանկության: Եվ այսպես, կրակելով և ցնցելով պարիսպը, նա ուզում էր Նույն ուղղությամբ ևս մեկ արկ արձակել, սակայն այդ ժամանակ այնտեղ գտնվող Յանկայի դեսպանը ծիծաղելով ասաց. «Եթե ուզում ես, որ պարիսպը հեշտ տապալվի, հրանոթով հարվածիր մեկ այլ հատվածի՝ նախորդ արկի հարվածի վայրից հինգ կամ վեց սաժեն հեռու, իսկ դրանից հետո էլ, հավասարեցնելով նախկինին, արձակիր երրորդը: Մի խոսքով, այնպես արա, որ երեք արկերը հարվածեն եռանկյան ձևով և այդ ժամանակ կտեսնես, որ պարիսպը կկլվի»: Այս խորհուրդը հրանոթաձիգին դուր եկավ, նա արդեն էլ վարկեց և եղավ այնպես, ինչպես նախատեսվում էր...: Եվ այսպես, երբ գետին տապալվեցին պարսպի երկու հատվածներն ու դրանց միջև գտնվող աշտարակը, ինչպես նաև, երբ ընկավ Սուրբ Ռոմանոսի աշտարակը, թշնամիները տեսան ներսում գտնվողներին, իսկ սրանք էլ տեսանելի դարձան դրսում գտնվողների համար: Դովհան Ջուստիանին իր բոլոր եղբայրների և պալատական ռազմիկների հետ բաջաբալ մարտնչում էր, ընդ որում նրա հետ էին նաև Գալաթայից եկած զինված որոշ մարդիկ, որոնք ցույց էին տալիս իրենց համակրանքը բաղաթը մարտնչելու: Միաժամանակ, սակայն, ելնելով Գալաթայից, այս բաղաթի բնակիչները ժամանակն անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում և բռնակալին առատորեն մատակարարում էին ամենայն անհրաժեշտը՝ յուր հրանոթների համար և այլ բաներ, ինչ-որ պահանջում էին թուրքերը, ընդ որում նրանք գաղտնի կերպով օգնում էին նաև ռուսներին՝ գիշերը գնալով նրանց մոտ ու մարտնչելով ողջ օրը, իսկ երբ նրանց փոխում էր հերթափոխը, նրանք ժամանակն անցկացնում էին տանը կամ թուրքական ճամբարում, որպեսզի գաղտնի պահեն ամեն ինչ: Վենետիկցիները ևս մարտնչում էին թուրքերի դեմ արքայական դարպասներից մինչև Կիլիկի դարպասները ռուսների հետ միասին: Իր հերթին մեծ դուբը 500 զինված մարդկանցով պատվում էր ողջ բաղաթով մեկ և, ստուգելով պահակայիններին, պարզում էր գոհվածների թիվը, ընդ որում նա այսպես վարվում էր ամեն օր, քանի որ այն անմաքուրը նախապատրաստվում էր գլխավոր գործին և սպասում էր գուշակների նշած հարմար պահին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա վերջինս, տեսնելով պարիսպները ավերված, սկսեց այդ մեկնաբանել որպես վատ կանխանչան ինչպես իր, այնպես էլ բաղաթի համար, բանգի, սկսած դեռևս սուրբ Կոստանտինի անցկացնում էին հարթավայրում տեղակայված թուրքական ճամբարում

թուրքերը, այդ ամենից գոռոզանալով, բարձր և հաղթական աղաղակ բարձրացրին, ինչպես նրանք, որ նավերի վրա էին, այնպես էլ նրանք, որոնք վրաններում էին: Այդ ժամանակ այնպիսի մի բարձր աղաղակ բարձրացավ, որ թվում էր, թե հողն այդ վայրում ցնցվեց և բաղաբի, ինչպես նաև Գալաթայի բնակչությունը սարսափահար սկսեցին օգնություն աղաչել: Երբ օրը բացվեց, թուրքերը ուրախ և ինքնավստահ շարունակեցին բաղաբի պաշարումը՝ հպարտանալով անակնկալ կերպով խորտակված տրիեդայի փաստով ու հրանոթի փողի մեջ հսկայական մի նոր բար ղենով: Գալաթայի դարպասների մոտ կանգնած էր մի նավ, որն ամեն տեսակի առևտրական ու տնային իրեր էր տանում Իտալիա և, բանի որ նավն ու դրա միջի բեռը պատկանում էր Գալաթայի վաճառականներին, թուրքերը այդ նավի վրա հրանոթից կրակ բացեցին, իսկ երբ արվել պատռեց նավի փողը, լիովին ջախջախված այդ նավը անցավ ջրի տակ: Ահա այսպիսի նվեր տվեցին թուրքերը այն անբակտեի բարեկամության դիմաց, որը նրանց նկատմամբ դրսևորեցին գալաթացիները: Դրանից հետո բռնակալը մի փայտյա կամուրջ կառուցեց, որը ձգվում էր Գալաթայի ափերից մինչև Կինիգի կողմերը, ընդ որում այն կառուցվեց այսպես: Ըստ բռնակալի հրամանի հավաքեցին ավելի քան 1.000 դատարկ գինու տակառներ, դրանք իրար կապեցին պարաններով այնպես, որ ստացվեց տակառների մի երկար շարք, որից հետո դրեցին դրա նման ևս մի շարք: Այնուհետև, իրար կապելով և գերաններով դրանք երկու կողմից ամրացնելով, վերևից նրանք տախտակներ դրեցին, որից հետո ստացվեց այնպիսի լայնությամբ մի կամուրջ, որի վրայով առանց դժվարությամբ միաժամանակ անցնում էին իրար կողք կանգնած հինգ հետևակայիններ...: /39/ Եվ այսպես, ամեն ինչ, ինչպես իրեն էր թվում, հիմնական կերպով նախապատրաստելով գրոհի համար, Մուհամմեդը բաղաբ դեպասությունը ուղարկեց...: Լսելով նման պատահյալն և հույսը կորցնելով առանց մարտի բաղաբ մտնել, բռնակալը այդ ամենի մասին տեղյակ պահեց գործին, ընդ որում նա հայտարարեց նաև գրոհի օրն ու ավելացրեց, որ իր համար որևէ այլ ամպար չի փնտրում, բացի բաղաբում եղած կառույցներից և նրա պարիսպներից: «Մնացած ամեն ինչ և ամեն տեսակի զանձերը, ինչպես նաև գերիները, թող ձեր ավարը լինեն», - ավելացրեց նա: Այդ ժամանակ բոլորը շնորհակալ եղան նրանից, իսկ երբ եկավ երեկոն, նա, ողջ ճամբարով մեկ սուրհանդակներ ուղարկելով, հրամայեց, որ ամեն մի վրանի մոտ կրակ և խաղողյկ վառեն, իսկ երբ այդպես վարվեցին, նա հրամայեց բոլորին ոտքի կանգնել ու նրանք ռազմական աղաղակ բարձրացրին, որն էլ պարզ դարձրեց նրանց մտադրությունները: Այն ինչ տեսանելի և լսելի էր, անխուսափելի ու զարմանալի էր, բանգի գետնի և ծովի վրա տարածվող կրակները արևից էլ պարզ էին լուսավորում բաղաբը, Գալաթան ու բոլոր նավերը Սկուտարիից էլ հեռու: Այդ ժամանակ ծովի ողջ մակերևույթը այնպես էր փայլում, կարծես կայծակի ժամանակ, ուր էր, թե դա իրոք լինել կայծակ, որը ոչ միայն կուսավորեր, այլև կայրեր և կոչնչացներ: Ռուսները սկզբում կարծեցին, թե այդ թշնամական ճամբարում է հորդեք բռնկվել և դուրս վազեցին պարիսպների ավերակներից, սակայն հետո, տեսնելով պարերն ու ուրախ, ռազմական աղաղակները, պատկերացրին իրենց ճակատագիրը և սկսեցին ծանր սրտով կոչ ուղղել լսածուն: «Աստված, փրկիր մեր այս կատաղածի ձեռքից»: Դասարակ ժողովուրդն ընդհանրապես, երբ տեսավ այդ պատկերն ու լսեց աղաղակները, շուտով պահեց՝ ի վիճակի չլինելով ոչ շնչել, ոչ էլ արտաշնչել: Իր հերթին Դովհանը ողջ այդ գիշերն անցկացրեց աշխատանքներում՝ հրամայելով հավաքել բաղաբում առկա բոլոր փայտերն և կուտակել դրանք պարիսպների փված հատվածներում՝ կարծես ներսի կողմից փայտյա պարսպի նման մի են ու կառուցելով, որպեսզի այդպես ավելի հեշտ լինի պաշտպանել բանդված մասերը ու խանակել հատվածները: Ռուսները հասկացան, որ մուտք և ելք բաց են ու նրանք չեն կարող ելնել դարպասներից և դիմադարձել թշնամուն արտաքին ամրություններում, չվայելելով պարիսպների պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ ծերունիներից ոմանք ցույց տվեցին դրանից շատ առաջ հուսալի կերպով ամրացված մի ելք և, երբ այդ մասին իմաց տվեցին արքային, նա հրամայեց բացել այն: Այս ելքով նրանք դուրս ելան ու, վայելելով այստեղ գտնվող և չվստահված պարիսպների պաշտպանությունը, սկսեցին մարտնչել թշնամիների դեմ: Այդ գաղտնի դարպասի անուրը Կերկարպուտ էր: Եվ ահա կիրակի օրը բռնակալը հրամայեց սկսել համընդհանուր գրոհը, ընդ որում արդեն երեկոյից սկսած նա ողջ գիշեր անընդափսյա ռուսներին: Այդ կիրակիի բոլոր սրբերի տոնի հետ համընկավ՝ մայիսի 27-ին, իսկ երբ օրը բացվեց, նա մինչև ժամը 9-ը ոչ այնքան եռանդուն գրոհ սկսեց: Դրանից հետո նա գործը շարեց Ոսկյա դարպասներից սկսած, իսկ 80 նավերին էլ տեղակայեց Կսիդոպոտայից մինչև Պլատեա: Այլ նավեր, որոնք կանգնած էին Դիպոկոնոսիայում, ծովից շրջապատեցին բաղաբը՝ սկսած Եվգենիա դարպասներից, Մեգադենտոսից, ակրոպոլիս և Փոքր Դարպասներից, որը Օդիգիտորի վանքի մոտ էր, Մեծ պալատից ու Նավահանգստից՝ մինչև Բլանկա: Նավերից ամեն մեկը հազեցված էր պարիսպների բարձրությունը հավասար աստիճաններով և այլ հանդերձանքով: Եվ այսպես, երբ արեգակը մայր մտավ, նշան տրվեց ու բռնակալն ինքը ձի հեծած գիշերվա երկրորդ ժամին դուրս եկավ, երբ արդեն հզոր մի մարտ էր ընթանում: Տապալված պարիսպների վրա բաղաբ պաշտպանները մարտնչում էին նրա հավատարմ ստրուկների դեմ, որոնք երիտասարդ էին և շատ ուժեղ՝ թվով 10.000 հոգի, պաշտպանվելով ինչպես առյուծներ, իսկ բռնակալի թևերում ու հետևում ևս 100.000 հոգի կային՝ բոլոր էլ մարտունակ հեծյալ մարտիկներ: Իր հերթին ներքևի հատվածում և մինչև Ոսկե Եղջուրի խորանդան կռվում էին այլ 100.000 հոգի, իսկ առաջնորդի կանգնած տեղից մինչև պալատի ծայրը՝ ևս 50.000 հոգի: Նավերի վրա ևս անթիվ մարդիկ էին կռվում: Այս պայմաններում բաղաբի պաշտպանները բաժանվեցին: Դովհան Ջուստինիան մարտնչում էր տապալված պարիսպների վրա և ամրություններից դուրս՝ դիրքեր գրաված բլրի վրա և իր հետ ունենալով մոտ 3.000 ռուսներին ու լատինացիների, մեծ դուբը մարտնչում էր արքայական դարպասների մոտ ևս 500 հոգու հետ միասին, իսկ ծովահայազ պարիսպներն էլ՝ Կսիդոպոտայից մինչև Եվգենիա դարպասներ, պահպանում էին ավելի քան 500 նետամիզներ ու հրամիզներ: Իր հերթին, սկսած Եվգենիա դարպասներից և մինչև Ոսկյա դարպասներ ամեն մի ատամնաշարի մոտ կանգնած էր մի նետամիզ, տեգամիզ կամ բար նետող: Եվ այսպես, ողջ գիշեր սրանք բոլորն անցկացրին անքուն ու չպառնեցին թնդել: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, ապա նրանք իրենց առաջնորդի հետ միասին հապճեպ մտոցեան պարիսպներին՝ իրենց հետ բերելով նախապես պատրաստված անթիվ աստիճաններ: Եվ այսպես, բռնակալը փայտը ձեռքին կանգնած էր իր գործերի թիկունքում ու իր թեթևագնեներին թշուր էր պարիսպների վրա՝ որին համոզելով, որին էլ սպառնալով: Բաղաբի պաշտպանները արիաբար դիմադրում էին, ինչքան ուժ ունեին: Այդտեղ էր նաև Դովհանը, ինչպես նաև արքան, երկուսն էլ մարտական գրահներով՝ ողջ գործի հետ մասին դեմ կանգնելով հակառակորդին: Եվ այսպես, երբ ռազմական հաջողությունն արդեն թեպիվում էր թուրքերի կողմը, Աստված ռուսների գործի շարքից հանեց նրանց առաջնորդին՝ այն հսկայական ուժի և ազդեցության տեր հսկային, բանգի դեմ մուգ էր, երբ արձեժ գնդակը խոցեց նրա ձեռքը՝ ծակելով ու անցնելով նրա գրանիների միջով, որոնք նման էին Լեփիտի գրանիներին: Այդ ժամանակ ստացած վերքի պատճառով վերքինս այլևս ի վիճակի չէր մարտնչել և, մնալով հանգիստ, ասաց արքային. «Արիաբար մնա այստեղ, իսկ ես կգնամ դեպի նավն ու վերքս կապելուց հետո հետ կգամ»...: Արքան, սակայն, երբ տեսավ, որ Դովհանը հեռանում է իրեն կորցրեց, սակայն նրա հետ եղողները շարունակեցին մարտնչել ինչքան ուժ ունեին: Իրենց հերթին թուրքերը, աստիճանաբար մոտենալով պարիսպներին և կրելով վահաններ, սկսեցին պարսպին հենել աստիճանները: Նրանք, սակայն, ոչնչի չհասան, բանի որ նրանց դիմադարձում էին վերևից նետվող բարեղներ, այնպես որ, հանդիպելով դիմադրության, թշնամիներն ի վերջո կանգ առան: Ռուսներն իրենց արքայի հետ շարունակում էին թշնամու դեմ կանգնած մնալ մարտական վիճակում և իրենց ողջ ջանքն ու եռանդն ուղղել էին այն բանին, որպեսզի թույլ չտան, որ տապալված պարիսպների վրայով թշնամին մուտք ունենա բաղաբ: Այդ ժամանակ, սակայն, այդ ցանկացավ Աստված, և թշնամուն բաղաբ մտցրեց այլ ճանապարհով, բանգի, բաց վիճակում տեսնելով այն դարպասը, որը մենք հիշատակեցինք վերևում, բաղաբ ներխուժեցին վերջ հիշատակված ստրուկներից մոտ 50 հոգի, որոնք, բարձրացնելով պարիսպների վրա ու կրակ բացելով իրենց դեմ դուրս եկածների վրա, սկսեցին տապալել նետամիզներին: Այդ ժամանակ պետք էր տեսնել խոճախարույց այդ տեսարանը, բանգի ռուսներն և լատինացիները, որոնք դիմադրում էին պարիսպներին աստիճան հենել ցանկացողներին, ոմանք կոտորվեցին, ոմանք էլ փակ աչքերով ընկան պարիսպներից ու սարսափելի կերպով զրկվեցին կյանքից: Դրանից հետո թուրքերն արդեն առանց ոչ մի խոչընդոտի պարսպին հենեցին աստիճանները և սկսեցին ճախրող արծիվների նման վրա գալ: Արքային մոտ գտնվող ռուսները տեղյակ չէին տեղի ունեցածի մասին, բանի որ թուրքերը բաղաբ մտան նրանց գտնվելու վայրից հեռու վայրում ու, բացի այդ, նրանց ողջ ուշադրությունը կլանված էր իրենց դեմ մարտնչողներով, բանգի իրենց էլ բաժին հասած թուրքերը ոչ միայն մարտունակ էին, այլև քսանով կռվում էին մեկ Ռուսի դեմ, էլ չասած, որ ռուսներն իրենք էլ այնքան հզոր ռազմիկներ չէին, ինչքան իրենց դեմ ելած թուրքերը: Եվ այսպես սրանց բոլոր հոգսերն և մտքերն ուղղված էին սրանց դեմ, երբ հանկարծ նրանք տեսան վերևից իրենց վրա թափվող նետերը, որոնք խոցում են իրենց: Այդ ժամանակ, հայացքներն ուղղելով դեպի վեր, նրանք տեսան թուրքերին և դիմեցին փախուստի: Ի վիճակի չլինելով ելնել հարսիսմուն կոչվող դարպասներից՝ նրանք սկսեցին ամբոխում տորոել իրար, ընդ որում նրանք, որոնք ավելի ուժեղ էին, տորոում էին ավելի թուլերին և անցնում: Այդ ժամանակ բռնակալի գործերը, տեսնելով ռուսների փախուստը, միաձայն աղաղակեցին և ներս մտան արտաքին պարիսպներից՝ տորոելով այդ դժբախտներին ու սպանելով: Միառժամանակ, սակայն, նրանք չկարողացան առաջանալ ներքին պարիսպներից անդին, բանի որ սպանվածների ու մահացողների դիակները խցանվել էին դարպասները: Արդյունքում շատ շատերը սկսեցին բարաբ մտնել պարիսպների ավերված հատվածներով՝ սպանելով իրենց դեմ դուրս եկողներին: Այդ ժամանակ արքան, հուսահատված և ձեռքերում ունենալով սուր ու վահան, ասաց հետևյալ վշտալից խոսքերը. «Կա՛ր արդյոք քրիստոնյաների մեջ մեկը, որը կկարողանա գլխատել ինձ», սակայն նա բացարձակապես լքված էր բոլորի կողմից և թուրքերից մեկը, հարվածելով կայսեր դեմքին, փրկավորեց վերջինիս: Կայսրը թուրքին պատասխան հարված հասցրեց, սակայն այդ ժամանակ թիկունքում հայտնված թուրքերից մեկը նրան մահացու հարված հասցրեց և կայսրը գետնի վրա տապալվեց, ընդ որում, բանի որ չգիտեին, որ դա կայսրն է, նրան այդպես էլ թողեցին պառկած ինչպես հասարակ ռազմիկի: Երբ թուրքերը ներս մտան, նրանք 3 հոգուց բացի ոչ մեկին չկորցրին: Դա օրվա առաջին ժամն էր, երբ արևը դեռ չէր լուսավորում երկիրը, իսկ երբ ներս մտան, ցրվեցին սկսած խաբսիանոնի դարպասներից մինչև պալատ՝ սպանելով ինչպես իրենց դեմ դուրս եկող, այնպես էլ փախչող բռնակալած մեկին: Եվ այսպես նրանք սպանեցին մինչև 2.000 տղամարդ ռազմիկների, բանգի

վախենում էին, որովհետև միշտ կարծում էին, թե քաղաքի ներսում առնվազն 50.000 ռազմիկներ կային: Ահա հենց այդ պատճառով էր, որ նրանք սպանեցին այդ 2.000 իրոկներ, բանգի, եթե նրանք իմանային, որ զորքի թիվը չի անցնում 8.000-ը, չէին սպանի որևէ մեկին, որովհետև այդ գեղը ազահ է փողի նկատմամբ այն աստիճան, որ, նույնիսկ եթե հայրասպանն էր նրանց ձեռքում հայտնվում, ոսկու դիմաց նրան ազատություն էին տալիս: Այս պայմաններում ի՞նչ ասես արդեն նրանց մասին, որոնք ոչ միայն որևէ վիրավորանք չէին հասցնում նրանց, այլև իրենք էին նրանցից վիրավորանքներ տեսնում: Իրոք, պատերազմից հետո ես հանդիպեցի նրանցից շատերին և նրանք ինձ պատմեցին նման մի բան. «Վախենալով նրանցից, որոնք մեր առջև էին, մենք սպանում էինք բոլոր նրանց, ովքեր ավելի առաջ էին մեր ձեռքում հայտնվել, բանգի, եթե մենք իմանայինք, որ քաղաքում ռազմիկների նման սակավություն կա, բոլորին ոչխարների նման կգերեհինք»: Այդ ժամանակ բռնակալի հետևակայինները, որոնք նաև ենդերներ էին կոչվում, մի մասով վազեցին դեպի պալատ, իսկ այլ մասով էլ դեպի մեծ Պետրոս կոչվող վանքը և Խորայի վանքը, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր ամենամաքուր Աստվածամոր պատկերը: Ով լեզու, ով շրթունքներ, որոնք մտադիր են պատմել, թե ինչ եղավ սրբապատկերի հետ թո մեղքերի պատճառով: Անօրենները շտապում էին վազել նաև այլ տեղեր և ահա այդ անմաքուններից մեկը, ձեռքը մեկնելով տապարհին, այն իր իսկ ձեռքերով չորս մասի բաժանեց հետո, երբ մի՞թե նետովեց, ամեն մեկը վերցրեց իրեն բաժին հասած մասը դրա զարդերի հետ ու նրանք, հափշտակելով վանքի թանկարժեք անոթները, հեռացան: Մտնելով պրոտոթաթարոսի տունը՝ նրանք տիրացան գանձերին, որոնք այնտեղ էին կուտակվել հնուց ի վեր: Նրանք տեղից հանեցին նաև ազնվագարս կանանց, բանգի արդեն մայիսի 29-ի առավոտն էր, երբ առավոտյան բռնի աղբյուր քաղող է պատահիների և աղբիկների համար ու նրանք առանց որևէ հոգսի թնել էին, ինչպես այդ և նախորդ օրը: Այդ ժամանակ անօրենների մեծաքանակ ամբոխը նետովեց դեպի Մեծ ենդերեցի և ամեն տեղ կարելի էր տեսնել նույն տեսարանը, որի մասին իմմա կասեմ: Բանն այն է, որ, երբ վաղ առավոտ էր և արևը դեռևս լուսավորում էր ինչպես գայլի աչքերը, ռուսներից ոմանք թուրքերի ներխուժման ժամանակ փախուստի դիմեցին ու, գալով և հասնելով իրենց տներին, փողոցներին հոգալ սեփական կանանց ու երեխաների մասին: Երբ սրանք անցնում էին Տավրոսի թաղամասով, անցան խաչի կամարի մոտով և նրանց, այդպես արյունաներկ, կանայք սկսեցին հարցնել, թե ինչ է պատահել: Երբ կանայք լսեցին այդ զգվելի խոսքերը, թե. «Ձենամիներդ քաղաքի ներսում են և սպանում են ռուսներին» սկզբում չհավատացին դրան և, ճիշտն ասած, սկսեցին նույնիսկ վիրավորել ու ծանակել գուժկաններին, սակայն հետո, տեսնելով նաև մյուս ենդերներին, իսկ հետո էլ արյունաներկ այլ վազողների, հասկացան, որ մոտեցել էր մեր Աստծո գայրացած շուրթերին: Այդ ժամանակ բոլոր կանայք և տղամարդիկ, վանականները ու միանձնուհիները վազեցին դեպի Մեծ ենդերեցի՝ ձեռքերին իրենց երեխաները և լքելով տները, այնպես որ ամեն մարդ կարող էր ներս մտնել: Պետք էր տեսնել մարդկանցով լցված փողոցները, սակայն մի՞թե բոլորը կարող էին տեղավորվել Մեծ ենդերեցում...: Փակելով դռները՝ նրանք սկսեցին փրկության սպասել, ով դժբախտ ռուսներ, ով խղճուկներ...: Թուրքերը, ցրվելով տարբեր կողմեր, սպանելով և գերեզմարելով, ի վերջո հասան տաճարին, երբ դեռ առավոտվա առաջին ժամը չէր անցել: Տեսնելով դարպասները փակված՝ նրանք դրանք կացիներով կտորեցին, իսկ դրանից հետո էլ, տեսնելով անթիվ ժողովուրդին, ամեն մեկը սկսեց իր համար գերիներ վերցնել, որոնք չէին դիմադրում, ինչպես ոչխարներ..., իսկ երբ դիմադրության էին հանդիպում, ծեծում էին: Թուրքերը շտապում էին գերուն տանել այդ հուսալի վայր, հանձնել պահպանության և, հուս գալով, տանել երկրորդին, հետո՝ երրորդին: Բռնության էին դիմում նաև կողոպտիչները և միանգամից բոլորին կապեցին՝ տղամարդկանց պարաներով, իսկ կանանց էլ՝ իրենց թաշկինակներով...: Պետք է ասել, սակայն, որ նավահանգստում գտնվող նավերի դիմադրությունը թույլ չէր տալիս թուրքերին այս կողմից առաջանալ, բանգի ռուսներն ուժեղ էին թուրքերից և քարեր նետելով ու նետեր արձակելով, դիմացան մինչև օրվա երրորդ ժամը, երբ արդեն քաղաքի ներսից սկսեցին մոտենալ այն թալանողները: Սրանք, տեսնելով, որ ռուսները դեռևս մարտնչում են պարսպից դուրս գտնվողների դեմ, բոլորը միասին հզոր աղաղակ արձակեցին նետովեցին պարսպով դեպի վեր: ռուսները, տեսնելով թուրքերին արդեն քաղաքի ներսում, ողբալից աղաղակելով. «Վալ մեզ», սկսեցին ցած թափվել պարսպից, բանգի այլևս ուժ չունեին դիմադրելու: Այդ ժամանակ նաև նրանք, որոնք մարտնչում էին նավերի վրա, երբ տեսան թուրքերին պարսպներից ներս ու հասկացան, որ քաղաքը գրավված է, աստիճանները դնելով բարձրացան պարսպների վրա, ներս մտան, իսկ հետո էլ, կոտորելով դարպասները, ներս մտան նաև այս ճանապարհով: Մեծ դուբը, տեսնելով թուրքերին, որոնք եկել էին այն վայրը, որտեղ կանգնած էր ինքը, բանգի Աղբյուրական դարպասը գտնվում էր նրա պաշտպանության տակ, քչերի հետ նահանգեց դեպի իր տունը, սակայն նրանք բոլոր ցրվեցին, բանգի ոմանք գերվեցին մինչև իրենց տները հասնելը, այլք էլ, հասնելով տները և տեսնելով, որ իրենց կանայք ու երեխաներն այլևս այնտեղ չէին, ողբալով անմիջապես կապակալում էին, իսկ երրորդներն էլ, գալով տուն և ու տեսնելով իրենց կանանց և երեխաներին թուրքերի կողմից արդեն կապակալված, իրենք էլ էին հանձնվում ու կիսում սիրելիների ճակատագիրը: Ինչ վերաբերվում է ծերերին կամ հիվանդներին, որոնք այդ պատճառով էին կարողանում տնից դուրս գալ, թուրքերը սրանց անկից՝ կերպով սպանում էին, իսկ նորածիններին և փոքրահասակներին էլ՝ նետում փողոց: Մեծ դուբը տեսավ, որ իր աղջիկներն և որդիները, ինչպես նաև կինը, բանգի նա հիվանդ էր, փակվել են աշտարակում ու դիմադրում են թուրքերին, սակայն հենց այդ պահին էլ իրեն հետևողների հետ միասին նա բռնվեց: Բռնակալը անմիջապես ուղարկեց ոման, որպեսզի իսկեն նրան և նրա տունը, իսկ այն թուրքերին էլ, որոնք շրջապատել էին իր տունը, մեծ դուբը բավականին արժաք տվեց, որպեսզի սրանց երրորդի միջոցով երևա, որ ինքը փրկագնել է յուրաքանչյուրի: Ահա այսպես իր ողջ ընտանիքով նա մնաց պահպանության տակ: Թուրքերը, մտնելով բաղաբ, բոլորը, նույնիսկ ձիապաններն և խոհարարները, թալանելով տանում էին ավարը: Ինչ վերաբերվում է Դովհան Ջուստիանին, որի մասին վերևում խոսք եղավ, ապա նա ուղղվեց դեպի նավը, որպեսզի բուժի վերքը, սակայն այդ ժամանակ, երբ նա դեռ նավահանգստում էր, հանկարծ վազելով եկան նրա ռազմիկներից ոմանք և պատմեցին, որ թուրքերը քաղաք են մտել ու արքան արդեն սպանվել է: Լսելով այդ տիպած և վշտալից լուրը՝ նա հրամայեց, որ մոնետիկները փչեն շեփոխները ու հավաքեն իր ծանրագեներին և ծովի ընկերներին: Այս կերպ սկսեցին պատրաստվել նաև մնացած նավերը, բանգի նրանցից շատերը զրկվել էին իրենց կապիտաններից, որոնք գերվել էին: Այդ ժամանակ նավահանգստի առափնյա հատվածում կարելի էր տեսնել մի ողբալի տեսարան, երբ կանայք և տղամարդիկ, վանականներ ու միանձնուհիները աղաղակում և կուրծք էին ծեծում՝ աղաղակելով նրանց, որ նավերի վրա են, իրենց վերցնել հետները: Դա, սակայն, անհնար էր, բանգի այդպես էր որոշված, որ նրանք բոլորը պետք է միանգամից ընկնեն Աստծո գայրույթը, որովհետև, նույնիսկ եթե նավահանգիները ցանկանային էլ, չէին կարող այդպես կարել, ընդ որում, եթե բռնակալի նավերը զբաղված չլինեին թալանով, նրանցից ընդհանրապես ոչ մեկը չէր փրկվի: Թուրքերը, սակայն, լքելով նավերը բոլորով արդեն քաղաքում էին և ահա լատիսացիները, որսալով հարմար պահը, եկան նավահանգստից: Այդ ժամանակ բռնակալը ատամներն էր կրծապահում, սակայն ոչինչ անել արդեն չէր կարող և համակերպվեց դրա հետ...: Ինչ վերաբերվում է նավերին, ապա դրանցից միայն իննգ մեծերը կարողացան դուրս արձնել, իսկ մնացածները մնացին, բանգի դրանք լքվել էին նավահանգիների կողմից, իսկ նրանց կապիտաններին էլ փրկվել էին այլ նավերով փախչելով: Փախան նաև նավաստիները՝ իրենց գերված կապիտաններին թողնելով գերության մեջ և հոգալով սեփական փրկության մասին...: /40/ Այս ամենը տեղի ունեցավ օրվա առաջին ժամից մինչև ութերորդ ժամը, իսկ հետո արդեն բռնակալը, մի կողմը թողնելով կասկածն և վախը, իր վեցիկների և այլ աստրապների հետ միասին քաղաք մտավ՝ իրենից առաջ ու հետո ունենալով կրակ արձակող իր ստրուկներին և բոլոր նետամիզներին, որոնք բոլորն էլ Ապոլոնից բարձրահասակ էին ու Դեյրուպեցի այդ նոր սերնդից յուրաքանչյուրը պատրաստ էր դեմ ելնել տալիս» (Դուկան «Բյուզանդիոնի պատմությունը», գլուխ 35-40):

«Այստեղ սկսվում է քաղաքի պաշարման պատմությունը և այսուհետ մենք օրը օրվա վրա կշարադրենք այդ ճակատամարտի պատմությունը, ինչպես ցույց կտանք ստորև: Եվ այսպես, ապրիլի 5-ին, մեկ ժամ անց լուսաբացից, Մեհմեդ-բեկը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II – Մ.3.**) հառնեց Կոստանդնուպոլսի դիմաց, որն այդ ժամանակ 600.000 բնակչություն ուներ, և ճամբար զարկեց քաղաքի պարսպներից երկուս ու կես մղոն հեռավորության վրա: Այդ ամսվա 6-ին թուրքական կայսրն իր ուժերի կեսով ևս մեկ մղոն մոտեցավ քաղաքի պարսպներին: Ապրիլի 7-ին թուրքական կայսրն իր ուժերի մեծ մասի հետ արդեն պարսպներից մոտավորապես բառորդ մղոն հեռավորության վրա էր և նրանք մեկ գծով տեղակայվեցին պարսպների ողջ երկայնքով, որը կազմում էր 6 մղոն հաշված Կրեսկի դարպասներից մինչև Զենիզո: Այժմ, երբ թուրքերը մի մեծ բանակով զբաղեցրել էին քաղաքի դիմաց տարածվող հարթավայրը, նրանք սկսեցին խորհրդակցել և ողջ այդ մահադատական աշխարհը խորհրդի կեսերը, որպեսզի որոշեն, թե այդ հանցագործ տիրակալի ծառաներից որ մեկը որ աշտարակի կամ դարպասի համար պետք է պատասխանատու լինի, որպեսզի իր մարդկանցով ելին մեր մարդկանց դեմ: Ապրիլի 6-ին արդեն մյուս լուսավոր կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին XI-ը – Մ.3.**) լեց իր պալատը և սկսեց դիրքերը դասավորել պարսպների, ինչպես նաև ցամաքի վրա՝ Կեսկի կոչվող դարպասի մոտ: Սրանք ցամաքային ամենաթույլ դարպասներն էին և մեծն կայսրն ու տիրակալը իր բարոնների և ասպետների մեծ մասին թողեց իր հետ, որպեսզի գործի հենց այդ ուղղությամբ, սակայն, չնայած դրան, պայծառամիայլ կայսրը մեծ կասկածներ ուներ թուրքերի նենգության հարցով: Նա օրը օրվա վրա սպասում էր, որպեսզի իր դեմ մարտ կկսվի: Կրկին նույն ապրիլի 6-ին վեներդիկ բեկը Զեռուպեի Միստոն նույնպես լեց իր պալատը և մեկնեց այդ ամենախաղաղ կայսեր մոտ, բանի որ սա պարսպների մոտ էր: Նա եկավ և սկսեց ստուգել պարսպների դրությունը, ինչպես նաև համոզվեց, որ ոչ մեկը պալատ չի մտել: Իրոք, այնտեղ մեր առևտրականներից շատերը կային, որոնք Բալդյի համար էին աշխատում և գործում էին հոգուտ նրա ու քաղաքի: Մեզարուկը, որը կայսրից հետո Կոստանդնուպոլսի ամենակարևոր մարդն էր, պաշտպանում էր նավահանգստի ափերը և նրա մոտ պահեստում 100 ձիեր կային, որոնք նա մոտ էր պահում այն բանի համար, որ առիթի դեպքում քաղաքի պետք եղած ուղղությունն ուղարկի: Վանականների պահպանությանը հանձնված էր պարսպի մոտ մեկ մղոն երկարությունը՝ ծովի կողմից: Նույն կերպ նաև թուրք Դորգանոն, որը կայսեր մոտ մայրաքաղաքում էր գտնվում հյուրի կարգավիճակով, վարձկան թուրքերի հետ միասին պահպանում էր թաղամասերը ծովի կողմից, ընդ որում այս թուրքերը մինչև այդ պատասխանել էին իրենց տիրոջ դեմ: Եվ դիմանալուպես, Կոստանդնուպոլսի բոլոր

հայտնի մարդիկ իրականացնում էին բաղադրյալ կարևորագույն կետերի պաշտպանությունը, ընդ որում հատկապես ուժեղ էր պահպանվում Չինգան: Այսպիսի լույս 6-ին, ըստ ամենապայծառ կայսեր հրամանի, մենք կարգի գցեցինք Տանայից ժամանած 3 զայերաներ և 2 երկար զայերաներ, որից հետո սրանք ելան խարսխակայանից ու բոլորի հետ միասին մեկնեցին Չինգոյի պաշտպանության ուժեղացմանը: Այս 5 զայերաների վրա ընդհանուր առմամբ կար 1.000 հոգի, որոնք զինված էին ամենալավ ձևով, ինչքան հնարավոր էր: Կապիտանները մեկնեցին սրանց հետ և նրանց դռները փողփողում էին: Դրանից հետո ինչպես զայերաների տերերը, այնպես էլ կապիտանները հառնեցին ամենապայծառափայլ կայսեր առաջ՝ սպասելով նրա հրամաններին և պատրաստակամորեն ու հաճույքով պատրաստ լինելով կատարել դրանք: Կայսրը նրանց հրամայեց անցնել ցամաքային պարսպի վրայով, որպեսզի մեր թշնամիները կարողանային նրանց այդ հիմանալի վիճակում տեսնել և հավաստիանալ, որ բաղադրում շատ տղամարդիկ կան: Եվ ահա նրանք անցան պարսպների վրայով այնպես, որ հակառակորդի բանակի համար տեսանելի լինեն 6 մղոն երկարությամբ, որից հետո բոլորը վերադարձան իրենց նավասենյակները ու հանեցին զրահները, իսկ զայերաներն էլ խարսխի գցեցին Պիերայի մոտի խարսխակայանում: Այս գործերը կարծես միութարանք էին հանդիսանում բաղադրում գտնվողների համար և զարմացնում էին թշնամուն: Այսպիսի 9-ին, տեսնելով, որ իրենց բանակի և նավատորմի հետ միասին տեղ են հասել նաև անհավատ նոր թուրքեր, լի անիծված վճռականությամբ լիովին ոչնչացնել բաղադր, դրա համար էլ նաև մենք ուղիք հանեցինք 9 նավեր, որոնք պետք է պարեկեին պարսպները ծովի ողջ երկարությամբ Կոստանդնուպոլսից մինչև Պիերա: Այս նավերը լավ զինված էին և լիովին պատրաստ էին մարտի մեջ մտնել՝ մեկը մյուսից լավ: Նավերն և նրանց տերերը հետևյալն էին՝ Ժորժ Դորիանը Ջենովայից 2.500 ռազմիկով, Դովհան Ջուստինիանին Ջենովայից 1.200 ռազմիկներով, Անկոնայի նավը 1.000 ռազմիկներով, Կոստանդնուպոլսի կայսեր նավը 1.000 ռազմիկներով, Դովհան Վերնյեն Կանդիայից 800 ռազմիկներով, Ֆիլամաթիոս Կանդիացին 800 ռազմիկներով, Գուրո Կանդիացին 700 ռազմիկներով, Կատալոնացու Ջենովացին 800 ռազմիկներով, ևս մեկը Ջենովայից 600 ռազմիկներով, ինչպես նաև Բուլթոս Բեյնզեղը Ջենովայից 700 ռազմիկներով: Նավահանգստում ափի մոտ մնացել էին բառակրուսի նստվածքով 17 նավեր, Տանայի 3 նավերը, Վենետիկի 2 թեթև զայերաները և Կոստանդնուպոլսի կայսեր 5 զայերաները, ընդ որում վերջիններս անգնե էին: Միաժամանակ նաև շատ նավեր պարսպավեցին և խորտակվեցին՝ որպեսզի խուսափեն իրոքեից կամ չօժանդակեն հրետանային կրակին: Տեսնելով, որ մենք ահա այդ չափով ուժեղ են ծովի վրա, մենք այս ուղղությամբ վստահությամբ լցվեցինք անհավատ թուրքերի դեմ, ընդ որում մեր օգտին էր նաև նավահանգստով մեկ ձգված շղթան, ինչպես նաև բաղադրի, այսինքն՝ Կոստանդնուպոլսի, կողմից ձգվող աշտարակները, ինչպես նաև Պիերայի ամրությունները, որոնք ևս օգտակար էին պաշտպանության համար: Այսպիսի 11-ին սուրբանք իր հրետանին տեղադրեց բաղադր ամենաթույլ կետի դեմ, որպեսզի ըստ հնարավորինս արագ հասնի իր նպատակին: Այդ հրանոթները տեղադրվեցին չորս վայրերում՝ 3 հրանոթ տեղադրվեցին պայծառափայլ կայսեր պալատի դեմ, իսկ 3 այլ հրանոթներ էլ դրվեցին Պիերայի դարպասների դիմաց: Եվս 2 հրանոթ տեղակայվեցին Կրեստուլի դարպասների դեմ, իսկ 4-ը՝ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասների դիմաց, որը բաղադրի ամենաթույլ կետն էր: Սուրբ Ռոմանոսի դարպասի դիմաց գտնվող այդ 4 հրանոթներից մեկը ի վիճակում էր նստել 12 ֆունտ բաշով մի գնդով, որը մի քիչ ավել կամ մի քիչ պակաս, բայց 30 բալլետար պարագիծ ուներ և, երբ հարված էր հասցնում, սարսափելի վնաս էր պատճառում: Մեկ այլ հրանոթ ի վիճակի էր նստել 80 ֆունտ բաշով և 90 բալլետար պարագծով քարեր: Այս երկու հրանոթները ամենախոշորներն էին, որոնք ուներ թուրքական խանը, իսկ մյուս հրանոթները այլ, ավելի փոքր չափերի էին: Այսպիսի 12-ին, օրվա երկրորդ կամ երրորդ ժամերի միջակայքում թուրքական նավատորմը ժամանեց Կոստանդնուպոլսի դիմացի հրվանդանը և, վճռականորեն թիավարելով, անցավ անատոլիական ափ, բանի որ այս ափը թուրքերի ձեռքին էր, իսկ եթե նրանք գային Կոստանդնուպոլսի կողմը, ապա քրիստոնյաների նավատորմի պատճառով շատ բարդ վիճակում կհայտնվեին: Օրվա յոթերորդ ժամին այս նավատորմը խարսխի գցեց «Սյուններ» կղզվող վայրում՝ բաղադրի երկու մղոն հեռավորության վրա՝ Սև ծովի ափին, և տեղակայվեց շատ ուժեղ աղաղակների, թմբուկների ու ծնծղանների աղմուկի ներքո, որպեսզի բաղադրի բնակչությանն և մեր նավատորմին ահաբեկի: Թուրքական այս նավատորմը կազմված էր 145 նավերից, զայերաներից, ֆուստերից, պարանդարներից և բրիգանտիններից: Սրանցից 12-ը ամենալավ ձևով զինված զայերաներ էին, կային 70-ից մինչև 80 խոշոր ֆուստեր, 20-25 պարանդարիներ, իսկ մնացածները բրիգանտիններ էին: Թուրքական այդ նավատորմում նաև 200 ռազմիկների կրելու ունակ մեծ ռազմական կար, որը ժամանել էր Միսոնյույից: Այն բեռնաված էր հրանոթների քարե արկերով, գերաններով և փայտանյութով, ինչպես նաև բանակի համար անհրաժեշտ այլ ռազմամթերքով, որը պետք էր պատերազմի համար: Երբ ողջ թուրքական այդ նավատորմը խարսխի գցեց «Սյուններ»-ի մոտ, այն ողջ օրը անշարժ մնաց և բոլորը լուռ էին, սակայն մենք՝ քրիստոնյաներս, որոնք չգիտեինք, թե թշնամին ինչի է և նախապատրաստվում, օր ու գիշեր մնացին նավերի, զայերաների և շղթայի մոտ, որը ձգվում էր ծովի վրայով՝ ժամ առ ժամ սպասելով, թե երբ նրանք հարձակում կգործեն մեզ վրա, մինչ նրանց նավատորմը, ինչպես ասացինք, «Սյուների» մոտ էր: Ի վերջո, մերոնք մի համակարգ ստեղծեցին, որը պետք է ապահովագրեր մեզ օրվա կամ գիշերվա որևէ մի ժամին անակնկալ հարձակման ենթարկվելու վտանգից, բանից որոշվեց Պիերայի պարսպների վրա իրար փոփոխող երկուական մարդ թողնել, որոնք պետք է հետևեին իրավիճակին և Նշան տալին, եթե հակառակորդի նավատորմը գար մեզ վրա: Իրոք, եթե այդ մարդիկ շարժ նկատեին հակառակորդի նավերի նավախցերում ու նավասենյակներում և, ընդհանրապես՝ նավերի վրա, նրանք անմիջապես էլ պետք գային և Տանայում գտնվող զայերայի կապիտանին գեկուցեին այդ մասին, բանի որ այդ կողմից պատասխանատուն հենց նա էր: Դրանից հետո, երբ մի անգամ իրոք հայտնեցին թշնամու նավերի մի ինչ-որ շարժի մասին, կապիտանն անմիջապես էլ մարտական շեփոր փչել տվեց և բոլորը ոտքի թռան՝ պատրաստ մարտի, ինչպես նրանք, որոնք նավերի վրա էին, այնպես էլ պարսպների վրա կանգնածները, երբ մենք ամեն պահ պատրաստ էինք դիմագրավել թուրքական հարձակումը: Ահա այսպես ամեն օր մենք դժվարություններ էինք տանում և մեծ վախի մեջ էինք, երբ, ինչպես արդեն ասացի, մենք օր ու գիշեր ոտքի վրա էինք, չնայած նրանց նավատորմը իրապես չէր շարժվում, իսկ նավախցերներն էլ, եթե շարժվեին էլ, առաջանում էին դեպի Անթալիայի կողմը կամ Սև ծովի նեղուցի բերանը՝ ուղղվելով դեպի վերջերս կառուցված ամրությունը: Նրանց նավատորմը այդպես էլ չէր հարձակվում մեզ վրա, սակայն այնուհանդերձ ստիպում էր մեզ վախից մշտապես ոտքի վրա մնալ, ընդ որում այսպես շարունակվեց ապրիլի 12-ից մինչև մայիսի 9-ը՝ օր ու գիշեր, ծայրից ծայր: Ապրիլի 12-ից մինչև այդ ամսվա 18-ը ծովի կամ ցամաքի վրա մեծ շարժեր չկային՝ բացառությամբ օր ու գիշեր շարունակվող հրետակոծության և որոշ տեղական փոխհրաձգության, երբ այս կամ այն հատվածում թուրքերը մարտի մեջ էին մտնում պարսպների վրա գտնվողների դեմ: Միաժամանակ, երբեմն թուրքերը և հատկապես ենիչերիները ընդհուպ մոտենում էին պարսպին: Այս ենիչերիները թուրքական սուլթանի անձնական ռազմիկներն էին, նրանցից ոչ մեկը չէր վախճնում մահից և նրանք հարձակվում էին վայրի գազանների նման: Երբ նրանցից մեկը սպանվում էր, անմիջապես էլ հայտնվում էին երկուսը և, ամենին է չվախենալով, ինչպես խոզը ուտերի վրա սրան գցած, հեռու էին տանում: Մերոնք հարվածում էին սրանց հուցածիներին և ահա մի անգամ այնպես եղավ, որ մերոնք կայան միանգամից նաև այն երկուսին ու դիակը տանողները ևս մահացած գետին տապալվեցին: Ապրիլի 18-ի թուրքերի մի մեծ բանակություն մոտեցավ պարսպներին և այդ տեղի ունեցավ գիշերվա մոտավորապես երկրորդ ժամին: Մարտը շարունակվեց մինչև գիշերվա վեցերորդ ժամը և այդ մարտում շատ թուրքերը ընկան: Երբ նրանք եկան, արդեն գիշեր էր և դրա համար էլ մերոնք չէին սպասում հարձակման: Ես չեմ կարող նկարագրել այն աղաղակները, որոնք հասնում էին պարսպին, ինչի արդյունքում երբեմն նույնիսկ թվում էր, թե թուրքերն ավելի շատ են, բայց իրականում կան: Այդ աղմուկը հասնում էր մինչև Անատոլիա, որը նրանց ճամբարից 12 մղոն հեռավորության վրա էր: Այդ մեծ աղմուկի և աղաղակի մեջ վշտահար կայսրը սկսեց ողբալ՝ վախենալով, թե թուրքերը այդ գիշեր ընդհանուր հարձակում կձեռնարկեն, բանի որ մենք՝ քրիստոնյաներս, դեռևս պատրաստ չէինք դիմակայել այդ մարտահրավերներին, ահա այս ամենը նրա մոտ մեծ անհանգստություն էր առաջացնում: Ապրիլի 20-ին, օրվա երրորդ ժամին, երևացին 4 մեծ նավեր, որոնք արևմուտքից մոտեցան Դարդանելին և, ինչպես մենք ենթադրեցինք, դրանք Ջենովայից գալիս էին Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի բաղադրին օգնություն բերեն: Բացի այդ նաև կար հայտնի մի հրաման, ըստ որի ամեն մի ջենովական նավ, որը օգնություն կբերեր Կոստանդնուպոլսին, կարևոր չէ՝ դա ապրանք կլինի թե՛ այլ բան, պետք է լիովին ազատված լինի ամեն տեսակի մաքսատուրքերից, որպես կայսերական գործ անող: Եվ ահա այդ չորս նավերը հարավային թաղմ բաժնու տակ առաջանում էին դեպի մեր անհանգստ բաղադր, սակայն, ինչպես Աստծո կամքն էր, երբ նրանք արդեն շատ մոտ էին Կոստանդնուպոլսին, բանին հանկարծ դարձավ և նրանք լիովին անշարժ դրության մեջ մնացին: Մինչ նրանք այսպես մնացել էին, Մեհմեդ-բեյի՝ քրիստոնյաների այդ թշնամու, նավատորմը եռուն գործունեության անցավ, որից հետո «Սյուններ»-ի մոտի այդ վայրից մեծ աղմուկով և աղաղակով լիակատար արագությամբ առաջացան դեպի այդ նավերը՝ կարծես մարդիկ, որոնք պետք է հաղթեին իրենց թշնամիներին: Նրանց այդ եռանդը առ իրենց տեղ Մեհմեդը, սակայն, դեռևս բավարար չէր նրանց հաղթանակ տալու համար և մեր հավերժական Աստվածը լսեց մեր աղոթքներն ու մենք հաղթանակ տարանք այդ մարտում, ինչպես դուք կիմանաք հիմա: Եվ այսպես, երբ մեր այդ 4 նավերը առաջատարներ կային կանգնած էին, թուրքական նավատորմը ելավ և սկսեց առաջանալ նրանց ուղղությամբ: Թուրքական ծովակալն առաջինն էր, որը մեծ եռանդով հարվածեց կայսեր պատկանող նավի նավախցին, որից հետո նրա մնացած նավերը ևս վրա տվեցին այդ 4 նավերին: Այդ ծովակալի նավի քթամասը մյուս նավերի հետ միասին սկսեց ճնշել մեր նավերի կողմամբ: Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ այդ 4 նավերը մեկի մոտ 4 զայերաներ կային, մյուս մոտ հավաքվել էին 30 ֆաստեր, իսկ մյուսի մոտ էլ 40 պարանդարիներ կային, այնպես որ ողջ Դարդանելը ծածկվեց զինված նավերով, ընդ որում ծովը այդ կատաղած շների նավերի տակից հագիվ էր երևում: Մարտը ձգվեց երկուսից երեք ժամ և կողմերից ոչ մեկը հաջողության չհասավ, սակայն մեր քրիստոնեական 4 նավերը մեծ պատիվ ձեռք բերեցին, բանի որ նրանց վրա էին տվել 145 թուրքական նավեր ու նրանք դիմացան այդ հարձակմանը: Մինչ նրանք այս կերպ մարտնչում էին, խարսխի գցած բաղադրի պարսպների մոտ, մենք, որ Կոստանդնուպոլսում էինք, անընդհատ

մտածում էինք, թե ինչպես կերպ օգտակար լինենք նրանց, սակայն այդ ընթացքում մութն ընկավ: Խավար էր տիրում և, չնայած մենք շատ վախժեցած էինք, սակայն այնուհանդերձ բալլեր ձեռնարկեցինք, որպեսզի օգնենք այդ նավերին: Դրա համար մենք ուղարկեցինք Գաբրիել Տրիվիկասին, որը երկու թեթև գալերաների հրամանատարն էր, նրա հետ դրեցինք Աբարիա Գրիոնին և նրանք մեծ պատրաստակամությամբ ելան Կոստանդնուպոլսի նավահանգստից: Նրանք մեծ աղմուկ և աղաղակ բարձրացրին, սկսեցին երգել ու նվագել, որպեսզի թշնամիների մոտ տպավորություն ստեղծվեր, թե այդ նավերի մի մեծ նավատորմ էր, բան կար իրականում: Նրանցից ամեն մեկը երկու կամ երեք շեփոր ուներ ամեն կողմերի վրա և թվում էր, թե այնտեղ առնվազն 20 գալերաներ կային: Երբ թուրքերը լսեցին այդ աղմուկը, նրանք շատ վախժեցան և մեր երկու գալերաները այդ չորս նավերին բարեհաջող բաշեցին Կոստանդնուպոլսի նավահանգիստ: Ինչ վերաբերվում է թուրքական նավատորմին, ապա նա, ըստ իր ցանկության, վերադարձավ «Սյուներ»-ի մոտ գտնվող սեփական նավակայանը, բանգի թուրքերին թվաց, թե այդ մեր ողջ նավատորմն է ելել նրանց փնտրելու: Հաջորդ օրը, որը ապրիլի 21-ն էր, թուրքական սուլթանը Կոստանդնուպոլսի պարսպի մոտ գտնվող իր դիրքերից 10.000 հեծյալների հետ միասին ելավ և եկավ «Սյուներ»-ի մոտ, որտեղ գտնվում էր նրա նավատորմը, որպեսզի տեսնի և պարզի այն բանի պատճառը, թե ինչպե՞ս եղավ, որ իր նավատորմի ծովակալը նման բանակի նավերով չկարողացավ տիրել հակառակորդի ընդամենը 4 նավերի: Երբ թուրքը հասավ նավատորմին, այն ծովակալն անմիջապես էլ ափ իջավ և հառնեց նրա առաջ: Այդ ժամանակ այն անհավատ թուրքը, լի կատաղությամբ, ասաց. «Ով Մուհամմեդի կրոնի և ինձ՝ թուրքի, դավաճան, այդ ինչպե՞ս եղավ, որ դու թուրքի նավերով, որ ունեիր, չկարողացար գրավել բրիտանական այդ 4 նավերը, երբ նրանց հետ հեշտ էր մարտնչել, բանի որ նրանք անշարժ դրության մեջ էին: Եթե դու չկարողացար հաղթահարել նրանց, ապա ինչպե՞ս դու կկարողանաս հաղթել ողջ այն նավատորմին, որը գտնվում է Կոստանդնուպոլսի հրվանդանում»: Այդ ժամանակ ծովակալը պատասխանեց սուլթանին. «Տեղ իմ ինքը տես և այդ ժամանակ դու կկարողանաս հավատալ թուրքին, ես աղաչում եմ, մի աճապարիր թուրք կատաղության մեջ: Դու ինքը էլ Մուհամմեդի օրենքի թուրք 15 հետևորդներով տեսնում ես, դուք գիտեք և բոլորը կարող եք տեսնել իմ նավերի կողմեր: Ես երբեք չեմ իջեցրեց գեներալ հակառակորդի դեմ պայքարում և կատաղորեն նվաճել եմ, ինքներդ եք տեսնում, որ իմ մարդկանցից շատերը մեռած կամ վիրավորված են, այդպես է նաև բոլոր նավերի, ֆուստերի, պարադրիաների ու բրիգանտինների վրա, որոնցից շատերը խորտակվեցին: Ես բոլոր հնարավոր քանքերը ներդրել եմ, ես արել եմ հնարավորինս ամեն ինչ, ով իմ տեր, սակայն ես խնդրում եմ քեզ ներել ինձ և չգարանալ ինձ վրա»: Թուրքը, որպես մի մարդ, որը լի էր չար մտքերով և վատ տրամադրվածությամբ դեպի իր ծովակալը, առանց ավելորդ խոսքերի սկզբում նրան ասաց. «Ով դավաճան, ինքս կզլխատեմ քեզ»: Ծովակալը, սակայն, կլկին գործի դրեց ամենատաքնակարգ խոսքերը և ի վերջո հաղթահարեց թուրքի դիմադրությունը՝ հասնելով իր ներսնը: Թուրքը, սակայն, այնուհանդերձ պաշտոնազրկեց նրան և նավատորմի հրամանատար նշանակեց այն ծովակալի որդուն, որը ծովակալ էր եղել Պիեռ Լարիդիանի ժամանակ, երբ ներկայիս սուլթանի հայրը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ը – Մ.Բ.**) հաղթվել էր: Եվ ահա սա ասաց թուրքին. «Տեղ իմ, եթե դու ինձ հանձնես թուրք նավատորմի հրամանատարությունը, որը պատրաստվում է հարձակվել բրիտանականների վրա, ես քեզ եմք հիմա խոստանում եմ, որ բրիտանականին իրենց ողջ կազմով հաջորդությամբ կընկնեն թուրքի և մենք վրեժ կուժենք նաև իրոք համար: Եվ եթե այն, ինչ ես ասացի, ծիր չէ, ապա դու ինքը կպատվես ինձ ինչպես ցանկանաս»: Այժմ, հա՛, եկեք մի կողմ թողնենք ծովի գործերը և անցնենք այն գործերին, որոնք կատարվեցին բաղաբային պարիսպների մոտ: Ապրիլի 21-ին ողջ օրը հրետակոծում էին Սուրբ Ռոմանոսի դարպասները և դրա արդյունքում փլվեցին աշտարակը ու պարսպախառվածի մի մասը: Այդ ժամանակ ինչպես բաղաբայում, այնպես էլ նավատորմում սկսեցին անհանգստանալ, որ հենց այդ օրը թշնամին վճռական հարված կհասցնի: Սկսեց կարծիք տիրել, թե թուրքական գլխաւոցները շուտով կերևան բաղաբայի ներսում, սակայն մեր ողորմած Հիսուս Երիստոսը, որը լի էր ողորմածությամբ, պատրաստակամ էր հետաձգել վերջը, որպեսզի կյանքի կոչվի սուրբ կայսր Կոնստանդինի (**Հռոմի համիչիան կայսր, հետագայում կայսր Կոնստանդին I Մեծի – Մ.Բ.**) մայր սուրբ Դեղինեի կանխատեսումը: Եվ ահա այժմ, բանի որ դարպասի մեծ մասն այդ հատվածում հրետակոծության արդյունքում արդեն փլուզվել էր, մեզվից ամեն մեկն իրեն կործանված էր համարում, բանի որ մի բանի օրից թշնամիները ակնհայտորեն կփչերին նաև մյուս բարակ պարիսպը: Իրոք, եթե այդ օրը թուրքերը հարված հասցնեին հենց թեկուզ միայն 10.000 հոգով, նրանք, առանց որևէ կասկածի, կկարողանային բաղաբայի ներսում և գրավել այն, ընդ որում դա նրանց համար շատ հեշտ կլիներ: Ինչպես սովորաբար է լինում, սակայն, ի հայտ եկան բաջարի մարդիկ, և ահա Կոստանդնուպոլսում վենետիկյան ազնվականներից մի բանի մարդիկ հայտնվեցին, որոնք ավելի խիզախ էին, բան հույները, և նրանք անմիջապես էլ արագ ու որակավոր սկսեցին վերանորոգումը՝ ոտքի հանելով պարիսպն այն հատվածներում, որտեղ այն վնասվել էր: Այդ ընթացքում գործի դրվեցին բարեկամ և հողով լցված տակառներ, իսկ արանց հետևում էլ մի այն խրամ ու ջրով ի խրամայն փորվեց: Սրանք ամրացվեցին խաղողի որվեցում ու այլ ծյուղերով, ցավեցին ջրով և, ընդհանրապես, շատ ամրացվեցին, այնպես որ արդյունքում ուժեղ ու պինդ դարձան, մոտավորապես պարսպի նման: Արդյունքում այդ հատվածում այլևս կարիք չկար անհանգստանալ թուրքերից: Չար թուրքերը, սակայն, այնուհանդերձ օր ու գիշեր հանգիստ չէին տալիս մեզ և հրետակոծում էին հատկապես Սուրբ Ռոմանոսի դարպասը, որը վերանորոգվել էր, ընդ որում այդ նրանք անում էին ողջ ուժով: Նրանց ողջ ուժը կենտրոնացվեց այդ դարպասների ուղղությամբ և նրանք կրակ էին վարում մեծ հրանոթից, որը 50 մատնապար մեծությամբ ուներ, հարվածում էին նաև մյուս հրանոթից, ինչպես նաև մեծ բանակի այլ հրանոթներից, անթիվ աղեղներից ու մեծաբանակ ձեռքի թնդանոթներից, որոնք անընդհատ հարվածում էին նրանց, որոնք վերականգնողական գործերով էին զբաղված: Գետինն ընդհանրապես չէր երևում, բանի որ ծածկված էր թուրքերով և հատկապես ենիչերիներով, որոնք թուրքական բոլոր ռազմիկներից ամենադաժաններին էին՝ սուլթանական այդ մեծաբանակ ստորակներով, որոնց հնարավոր էր ճանաչել սպիտակ գլխաւոցներով, այն դեպքում, երբ սովորական թուրքերը կարմիր գլխաւոցներ ունեին, որոնք կոչվում էին աթալի: Այդ օրը ոչ մի այլ շարժ չեղավ: Ապրիլի 22-ին սուլթանը մտահոգվեց, բանգի տեսավ, որ չի կարող հարված հասցնել ցամաքային կողմից, չնայած նա գործում էր բոլոր ուժերի լարումով, և ահա նա մի ծրագիր հղացավ, ըստ որի «Սյուներ»-ի մոտ գտնվող նավատորմը պետք է անցկացվեր Կոստանդնուպոլսի նավահանգիստ, որպեսզի կյանքի կոչի իր չար նպատակը: Այդ դուք իմացեք, թե ինչպես այդ շուկը կյանքի կոչեց իր ծրագիրը, ես հիմա կպատմեմ, թե այդ ինչպես եղավ: Ես իմ տեղի վրա երբեք չեմ եղել, որ այդ թուրքերը մտադրվել էր լիովին տիրել Կոստանդնուպոլսին, նրանց պետք էր, որ նավատորմը գտնվի հրվանդանում: Այս նավատորմը բարիսպի էր ձգած «Սյուներ»-ի մոտ բաղաբայի երկու մղոն հեռավորության վրա և ահա նա ստիպեց դրանց անձնակազմներին ափ իջնել և մաքրել Պիեռայից վերև գտնվող բլուրը: Արդյունքում, երբ նրանք ամեն ինչ հարթեցրին, այնտեղ մեծ բանակի գերաններ դրեցին և դրանք լավ պատեցին յուրով: Դրանից հետո մեծ բանակի թուրքեր սկսեցին ֆուստերը բարձր տալ և կարճ ժամանակում դրանք մտցրին Պիեռայի գետաբերան: Երբ թուրքերը տեսան, որ այդ միտքը գործում է լավ արդյունքով, նրան սկսեցին բաշել արդեն 15 թիակների նավերը, 20 և նույնիսկ 22 թիակներիները: Ոչ-ոք չէր կարծում, սակայն, որ այդ շնեղ կկարողանան բլրի վրայով անցկացնել և հրվանդան մտնել 72 նավեր, որոնք ցրված էին գետաբերանում, իսկ դրա պատճառն այն էր, որ թուրքերը լավ հարաբերություններ ունեին ջեներալների հետ: Այսպես թե այնպես, սակայն շուտով հրվանդանում հայտնվեցին 72 նավեր, որոնց վրայի մարդիկ, լինելով առաջնակարգ զինված և կազմակերպված, միանգամից էլ այնտեղ ամրացան: Երբ մեր նավատորմում գտնվող մարդիկ տեսան այդ ամենը, ինչի վրա առաջ այնքան վստահ էին, նրանք շատ վախժեցան, բանի որ վախժեցում էին, որ մի անգամ գիշերով նրանք կհարձակվեն մեր նավատորմի վրա այն նավատորմի հետ միասին, որը «Սյուներ»-ի մոտ էր, և կսեղմեն պարիսպների մոտ գտնվող մեր նավերին, բանի որ թուրքական նավատորմն այժմ գտնվում էր շրթայի ինչպես ներսի, այնպես էլ դրսի կողմից, իսկ սրանցի էլ պարզ է, որ վտանգն իրոք հսկայական էր: Մենք նաև վախժեցում էինք կրակից, բանի որ նրանք եկել էին ամենից առաջ շրթանների մոտ գտնվող մեր նավերն այրելու: Խավար և ահա մերոնցից նրանք, որոնք նավերի վրա էին, ստիպված էին օր ու գիշեր հերթապահել նավերի վրա՝ լցված վախով թուրքերի կապակցությամբ: Այդ ժամանակ մենք որոշեցինք մեկ թեթև նավ թողնել Պիեռայի մոտ որպես առաջապահ այն դեպքի համար, եթե «Սյուներ»-ի մոտ գտնվող նավատորմը մոտի շարժի մեջ: Իրոք, երբ այդ նավակից կտեսնեին հակառակորդի նավատորմի շարժը, պետք է անմիջապես էլ այդ մասին հայտնեին Ալուվիկես Դիերոյին, որը նավերի համար պատասխանատու մի կապիտան էր, իսկ դրանից հետո էլ բոլորը պետք է զինված զբաղեցնեին իրենց դիրքերը: Այդ, սակայն, եղավ միայն մի բանի անգամ, բանի որ թուրքերն իրենք պատրաստ չէին ձեռքի շրթան և վախժեցում էին դրանից, դրա համար էլ, չնայած իրենք բանակությունը, գերծ մնացին մեր նավերի հետ այդտեղ միվող պայքարից: Թուրքերը հավկում էին գիշերային գործի, սակայն մեր հավերժական Աստվածը, որը ողորմաց մեզ, չէր ուզում, որպեսզի նման մի չարիք լինի և այն տիրի բրիտանականների սրտերին, դրա համար էլ մենք հարձակվում գործեցինք նրանց վրա և հետո ու կասեմ, թե ինչպես մենք հարվածեցինք այդ հեթանոսներին, թեև արդյունքը այդքան էլ լիովին մեր ուզածով չեղավ: Ապրիլի 23-ին մենք որոշեցինք միջոցներ ձեռնարկել հրվանդանում հայտնված թուրքական նավատորմի կապակցությամբ և դրա համար էլ Տասներորդի խորհուրդը գումարեցինք Կոստանդնուպոլսի Սուրբ Մարիայի եկեղեցում՝ խնդիր ունելով այրել թուրքերի նավատորմը, որը գտնվում էր Պիեռայի գետաբերանում: Խնդիրը դրվեց քվեարկության և համաձայնություն կայացվեց այն բանի շուրջ, որ անհրաժեշտ է նման մի փորձ ձեռնարկել, չնայած պետք է ասել, որ շատ վեճեր եղան այն բանի շուրջ, թե ինչպես է պետք այդ ծրագիրը կյանքի կոչել: Իրոք, ոմանք ուզում էին, որպեսզի մենք ոտքի հանենք մեր ողջ նավատորմը գերեկային լույսի տակ, այն ամենն, ինչ ունեինք, մեծամասշտաբ մի հարված հասցնեցին հակառակորդի նավատորմին, ոչ թե այրեք այն: Ուրիշներն ուզում էին, որ առաջնական ցամաքային զորքերը և հարված հասցնեն այդ նավատորմը ցամաքից պահպանող զորքերի փրկների վրա: Իր հերթին ժակոմո Կոկոն, սակայն, որը Տրապիզոնի նավի հրամանատարն էր, իր կարծիքն ասաց և բոլորը հակվեցին նավատորմն այրելու գաղափարին, իսկ այդ ամենն էլ բերեց սարսափելի հետևանքների, որոնք եղան, ինչպես հիմա կասեմ: Ապրիլի 24-ին ժակոմո Կոկոն, որ Տրապիզոնի նավի հրամանատարն էր, 500-ական դիմարներով վերցրեց երկու նավեր, դրանք լցրեց բամբակով լի

պարկերով և պատեց բոլորով այնպես, որ անհնար էր կրակելով վնաս հասցնել սրանց նույնիսկ հարվածելով ծանր գնեքերով: Երբ այդ երկու նավերը պատրաստվեցին, սակայն, պարզվեց, որ դրանք չեն կարող հարված հասցնել առանց զայերաների կամ ֆուստերի աջակցության: Արդյունքում առանձնացվեցին երկու թեթև զայերաներ, որոնք պատկանում էին կայսեր 24 հրամանատարների այլ մեծ նավերից: Երբ այդ ամենը նախապատրաստվեց, հակառակորդի նավատորմն այրելուն, հրահանգ տրվեց, որ գիշերվա առաջին ժամին բոլորն իրենց նավերով պետք է պատրաստ լինեն: Արդյունքում կեսգիշերին արդեն բոլորը նավերի վրա էին՝ հավաքված նավատորմի հրամանատար Ալուվիքստ Դիերտյի մոտ, որի հետ սկսեցին կոնկրետ ձևարարել, թե ինչպես ամեն ինչ անել: Այդ ժամանակ մեծամասնությունը հակվեց այն մտքին, որ պետք է հարձակումը կեսգիշերին անել և հենց հարձակման սկզբից էլ այրել թուրքական նավատորմը: Տենովացի Պիեռը, սակայն, որը քրիստոնեական հավատքի մի թշնամի էր, իմացավ հակառակորդի նավատորմը այրելու մեր ծրագրի մասին, ինչից հետո անմիջապես էլ, որպես սուրիանդակներ, երկու ջենովացիների ուղարկեց սուլթանի մոտ, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլիս Սուրբ Դոմանոս դարպասի մոտակայքում: Միաժամանակ այն խորհրդում գտնվող ջենովացիները սկսեցին դավաճանություն համոզել կապիտանին, ասելով. «Տեր կապիտան, պետք չէ այդ փորձն այս գիշեր և միայնակ անել, սակայն, եթե սպասե՞ն ևս մեկ գիշեր, մենք՝ ջենովացիներս ու Պիեռը, կմիանանք ձեզ և թառապատիկ ավելի լավ կայրենք հակառակորդի նավատորմը»: Երբ կապիտանը լսեց այդ առաջարկը, նա անմիջապես էլ պատրաստ եղավ սպասել ևս մեկ գիշեր: Իրենց հերթին ջենովացիները, երբ տեսան, որ օրը շահվեց, համաձայնություն կնքեցին թուրքերի հետ, բացեցի Պիեռայի դարպասը և Ֆայուզո անունով մի մարդու ուղարկեցին սուլթանի վրանը՝ հայտնելով նրան այս ամենի մասին, թե ինչպես են վենետիկցիները պատրաստվում այրել իր նավատորմը: Սուլթանը, լսելով այս մասին, անմիջապես էլ ի սրտե շնորհակալ եղավ այդ սուրիանդակին, որից հետո սրան անմիջապես հետ ուղարկեց, իսկ ինքը գինված մարդկանց մեծ քանակությունը մոտեցրեց նավատորմին, ընդ որում ակին մոտեցրին նաև երկու թնդանոթներ, իսկ երկու այլ թնդանոթներ էլ դրեցին մյուս կողմից: Սրանք փակված էին տների պատերով և որևէ կերպ չէին կարող վնասվել կրակոցներով կամ նույնիսկ գնդակներով, բանի որ, ինչպես ասվեց, դրանք լավ պաշտպանված էին: Ահա այս կերպ արգահատելի այդ Պիեռի կողովից կատարվեց այդ դավաճանությունը, որը եղավ քրիստոնեական հավատքի դեմ: Ապրիլի 24-ից 28-ը մենք սպասում էին այդ փորձին և, ես կարծում եմ, որ այդ աստվածային կամքն էր, որն ուզում էր, որ մենք պատիժ կրենք մեր մեղքերի համար ու հատկապես պատժվեն նրանք, որոնք գնացին: Դուք հիմա կտեսնեք, թե այդ ինչպես եղավ, սակայն հիշեք, որ այդ սարսափելի իրադարձությունների ժամանակ մենք՝ վենետիկցիներս, դեռևս չգիտեինք այն չարաբար ջենովացիների դավաճանությունն մասին: Եվ ահա ապրիլի 28-ին հանում մեր տեր Յիսուս Քրիստոսի որոշված փորձ կատարելու այրել անհավատ թուրքերի նավատորմը: Լուսաբացից երկու ժամ առաջ, հանում Սուրբ Իզոլո, երկու նավերը լքեցին նավահանգիստը, երբ դրանց կողերը պատված էին բրդով և բամբակով լի պարկերով, իսկ դրանք էլ ուղեկցում էին Գաբրիել Տրիպիկասանի ու Չաբարիա Գրիոն ասպետի զայերաները: Սրանք երկուսն էլ լավ գինված ռազմականներ էին և, որոնք ամեն կողմից 24-ական թիեր ունեին, իսկ դրանց տներն էլ Դոմանիայի երեք այրեր էին, որոնք էլ հենց վարձել էին նավատնիներին ու անձնակազմներին՝ Սիլվեստրո Տրիպիկասանը, Ջուլետո Մորեթսին և Շակոմո Կոկոն: Այնտեղ կային նաև բրիգանտիաների մի քանի կապիտաններ, որոնք իրենց հետ ցախ և վառող էին տանում, որպեսզի այրեն թուրքական նավատորմը: Յրաանա տրվեց, որ նավերը պետք է առաջանան առջևում, բանի որ դրանք ի վիճակի էին դիմակայել հրանոթային կրակին: Ժակոմո Կոկոն, սակայն, մոտն ունենալով Տրապիզոնի նավը, առաջնորդվելով իր քաջությանը և չար ճակատագրով, ինչպես նաև ցանկանալով լինել առաջինը, որը հարված կհասցնի հակառակորդի նավատորմին, որպեսզի մեծ պատվի հասնի, սրընթաց առաջ անցավ: Մեր ողջ նավատորմը մոտենում էր այն վայրին, որտեղ ամրացած էր թուրքական նավատորմը, սակայն, բանի որ դրանց վրա միայն 40 թիավարներ կային ամեն կողմից, դրանք չկարողացան հասնել ժակոմո Կոկոյի տրապիզոնյան նավի հետևին, իսկ սա էլ, ինչպես ասվեց, վառվելով փառապիրությունից, ավելի առաջ անցավ, որպեսզի հենց ինքը հարված հասցնի թուրքական նավատորմին: Եվ ահա նրա մարդիկ սկսեցին ողջ ուժով թիավարել ու առաջացան դեպի հակառակորդի նավատորմը, իսկ երբ նա հայտնվեց թուրքերի կողքին, իր հրանոթներից կրակ բացեց նրանց ուղղությամբ, սակայն նրա կրակոցներն ընկան հակառակորդների նավախելների մոտ և սրանց որևէ վնաս չհասցրեց: Դրանից հետո արդեն հակառակորդը կրակ բացեց նրա նավի ուղղությամբ և խոցեց նրա նավը, ինչի արդյունքում նա իր 10 ուղեկիցներից հետ միասին ուղիղ ջրի տակն անցավ: Մենք, տեսնելով նրանց կործանումը, շատ վշտացանք, սակայն ոչ մի կերպ չկարողացանք օգնել նրանց: Ամենահայտնի մարդիկ, որոնք գտնվում էին այդ նավի վրա և խեղդվեցին, սրանք էին... ինչպես նաև 72 թիավարներ, որոնք ողջ կազմով ջրի տակն անցան և խեղդվեցին, Աստված նրանց հետ: Երբ այն նավը ջրի տակն անցավ, նրանք, որոնք գտնվում էին թեթև զայերաների վրա, սկզբում չհասկացան, որ իրենց պաշտպանությունը վերացել է, դրա համար էլ շարունակում էին մարտնչել: Նրանք կարծում էին, թե այն նավերը դեռ իրենց հետ են, պաշտպանում են իրենց և չգիտեին, որ դրանք արդեն ջրի տակն են անցել: Նրանք չտեսան սրանց խորտակվելը, բանի որ հրանոթներից և այլ գնեքներից արձակված ծուխն այնքան շատ էր, որ հնարավոր չէր որևէ բան տեսնել, իսկ օդն էլ լի էր երկու կողմերից արձակվող աղաղակներով, այնպես որ, կոկոնենք, նրանք չկարողացան տեսնել, թե ինչ կատարվեց: Այդ ժամանակ Գաբրիել Տրիպիկասանի նավը, երբ շարունակում էր մարտնչել, թուրքական շները հանկարծակի հարվածեցին երկու հրանոթներից և միջաթափանց խոցեցին նրա նավը: Ներքևում երկու մարդիկ կային, որոնք, չնայած վիրավորվեցին, սակայն անմիջապես էլ, ինչով կարողացան, փակեցին այդ անցքերը, որից հետո, ոտքի հանելով թիավարներին, այնքան եռանդուն թիավարեցին, մինչև խարսխակայան հասան: Ինչ վերաբերվում է մյուս հարձակվողին, ապա սա, ի վերջո տեսնելով, թե ամեն ինչ ինչպիսի վատ տեսք է ստանում, հետ դարձավ և խարխիս գցեց այնտեղ, որտեղ կանգնել էր մինչ այդ, այնպես որ անհավատների նկատմամբ մեր ծրագիրը չգործեց: Այսպիսով՝ թուրքերը հաղթանակ տարան, իսկ մենք՝ քրիստոնյաներս, էլ սկսեցին լաց լինել և սգալ, բանի որ հասկացանք, որ թուրքերն այդ օրը մեզ մարտ են տվել ու հաղթել են: Մենք պատված էինք վախով, սակայն հավերժական աստված այդ օրը չէր ուզում բաղաբի նվաճումը: Եվ ի՞նչ արեցին հեթանոսները: Նրանք իրենց 72 նավերով ելան մեր երկու նավերի դեմ, որոնք պատված էին բրդի ու բամբակի այն պարկերով և պետք է հարվածեին նրանց նավատորմին, ընդ որում սրանք խարխիս գցած կանգնած էին հակառակորդի նավատորմի մոտ, բանի որ մեզինք օգնություն էին սպասում, սակայն քրիստոնյաները ոչ մի կերպ չկարողացան օգնել նրանց, բանի որ մենք ինքներս պատված էինք թուրքական նավերով: Երբ թուրքերը տեսան իրենց այս հաջողությունը, նրանք անմիջապես էլ ծրագրի կազմեցին և իրենց ողջ նավատորմով, ինչպես ասվեց, հարձակվեցին այդ երկու նավերի վրա: Սարսափելի և դաժան մի մարտ եղավ, ընդ որում այդ շների աղաղակներն այնքան բարձր էին, որ կարծես մի իսկական դժոխք էր: Անթիվ նետեր և գնդակներ էին թռչում, ամենուր հրետանային և հրաձգային կրակ էր վարվում: Երկու նավերի հետ այդ մարտը ձգվեց ավելի քան մեկուկես ժամ, սակայն կողմերից և ոչ մեկը չկարողացավ հաղթել: Արդյունքում մեր նավատորմը վերադարձավ իր խարսխակայանը, իսկ հակառակորդն էլ վերադարձավ իր տեղը: Այդ օրը ոչ մի այլ բան տեղի չէր ցամաքի ոչ ցամաքի և ոչ էլ ծովի վրա, բացառությամբ այն բանի, որ թուրքական բանակում մեծ տոնակատարություններ եղան, բանի որ նրանց հաջողվել էր խորտակել ժակոմո Կոկոյի նավը: Վերջին հանգամանքը, ինչպես արդեն ասվեց, արդյունքն էր քրիստոնյաների թշնամիներ ջենովացիների դավաճանությունը, ընդ որում սրանք արեցին այդ դավաճանությունը, որպեսզի իրենց թշնամությունը ցույց տան քրիստոնյաներին և լավ վերաբերմունքը՝ սուլթանին: Ապրիլի 29-ին, այն բանի պատճառով, որ ժակոմո Կոկոն իր տրապիզոնյան նավի հետ միասին ջրի տակն էր անցել, նրա փոխարեն նշանակվեց Ալուվիքստ Դիերտյի, իսկ սրա զայերայի հրամանատար էլ դարձավ Դուֆինը, ահա այսպես փոխարինեցին Կոկոյին, թող Աստված ողորմած լինի նրա հոգու նկատմամբ: Այս Դուֆինը պաշտպանում էր պալատական դարպասները, որոնք ամուր էին և լավ էին պաշտպանված: Եվ այսպես, սա թողեց իր նախկին դիրքը և նոր պաշտոն գրավեց, իսկ Չուան Լորենտան էլ մնաց արդեն սրա փոխարեն: Մինչև ապրիլի վերջ ոչ մի այլ բան տեղի չունեցավ ոչ ծովի, ոչ էլ ցամաքի վրա՝ բացառությամբ մեծ քանակի փոխորհրդագության և հրետանային կրակի, որն ուղղված էր պարիսպների դեմ: Սրանք, իրոք, ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը չէին ընդհատվում: Այնուհանդերձ ցամաքային կողմից մշտական սպառնալիք էր գալիս բաղաբի վրա: Մայիսի 1-ին և 2-ին բաղաբի կամ ծովի վրա ոչ մի նոր ակտիվություն չեղավ, բացառությամբ մշտական հրետակոծության, փոխորհրդագության և բարձր աղաղակների, ինչպես թուրքերի սովորությունն էր: Բաղաբը, սակայն, պարենամթերքի աճող պակասի պատճառով ծանր դրության մեջ էր գտնվում, ընդ որում հատկապես չէին հերթում հացը, գինին և կենսական այլ անհրաժեշտ առարկաները: Մայիսի 3-ին թուրքերը նախատեսել էին 2 նոր և բավականին խոշոր հրանոթներ տեղակայել հովանալյան կողմից, նրանցից, որոնք խորտակեցին այն ֆուստան, մանավանդ, որ մեր հրանոթը ևս հարվածներ էր հասցնում թուրքական ֆուստային ու նրանց անհանգստացնում էր իր կրակով: Եվ այսպես, երբ թուրքերը տեսան, որ մեր հրանոթը գործում է, իսկ իրենց շատ մարդիկ էլ սպանվել էին նրա կրակով, նրանք որոշեցին խանգարել վերջինիս գործել: Արդյունքում նրանք 3 մեծ հրանոթներ տեղակայեցին նավահանգստի կողմից և շարունակեցին օր ու գիշեր անվերջ կրակ վարել, ընդ որում վնասներն ավելի մեծացան, բանի որ հրանոթները գործում էին մեկը մյուսին մոտիկ: Յրետանային այս կրակի երկու կողմից էլ ձգվեց 10 օր, շարունակվելով օր ու գիշեր, սակայն կողմերից ոչ մեկն էլ չկարողացավ շարքից հանել մյուսին, մանավանդ այն պատճառով, որ մեր հրանոթը գտնվում էր պարսպի վրա, այն պաշտպանված էր երկաթով և, ընդհանրապես, այն հեռու էր հակառակորդից կես մղոնի չափով: Այս դաժան ճակատամարտի ժամանակ ազնվածին կայսր Կոստանդինը ասաց մեր կապիտաններին. «Ով կապիտաններ և Վենետիկի ազնվականներ, դուք պարզորեն տեսնում եք, որ Վենետիկի ձեր ղեկավարությունը նավատորմ չի ուղարկում, որպեսզի օգնության հասնի մեզ և մեր դժբախտ բաղաբին, դրա համար էլ եկեք Նեգրոպոլոսի ուղղությամբ մի նավակ ուղարկե՛ք, որպեսզի ի վերջո բերե՛ք վենետիկյան նավատորմը»: Եվ անմիջապես էլ ոտքի հանվեցին 3 բրիգանտիաներ 12-ական մարդկանցով, որպեսզի սրանք անցնել Դարդանելը, հասնեն արխիպելագին ու այնտեղ պարզեն, թե կա՞ն արդյոք օգնության շտապող նավատորմի հետքեր: Յրամայված էր, որ, եթե նրանք գտնեն այն, պետք է վերջինիս կապիտան ժակոմո Դորենտային խնդրեն հնարավորինս արագ հասնել Կոստանդնուպոլիս, բանի որ բաղաբը դեռևս ամուր

մնում էր քրիստոնյաների ձեռքում, որոնք չէին անհանգստանում թուրքական նավատորմից: Բրիգանտինները մայիսի 3-ի գիշերվա կեսին մեկնեցին և, երբ նրանք անցան հրվանդանը, նրա բոլոր մարդիկ հազմվեցին թուրքերի նման ու նրանք թուրքական որոշ բարձրացրին: Արդյունքում, Աստծո աջակցությամբ, նրանք առանց որևէ դժվարությամբ անցան հակառակորդի նավատորմի միջոցով և հասան արբիսիպեյագին, սակայն այդպես էլ մեր նավատորմի որևէ հետք չգտան: Երբ այն նավաստիները տեսան և հասկացան իրավիճակը, նրանք սկսեցին քննարկել, թե ի՞նչ պետք է անել այժմ: Տարբեր կարծիքներ եղան, երբ մեկն սասց. «Իմ եղբայրներ, պարզ է, որ, երբ մենք լեռնից Կոստանդնուպոլիսը, ընդհանուր հարձակում էր սպասվում ամեն մի պահի, և դուք տեսնում եք, որ բաղադրված կարող է գրավվել: Մենք թողեցինք բաղադր, որտեղ առանց այդ էլ բիչ մարդիկ կային, դրա համար էլ, եղբայրներ, մենք պնդում ենք, որ պետք է հնարավորինս արագ գնալ մի որևէ քրիստոնեական երկիր և մնալ այնտեղ, բանի որ բաղադր կընկնի»: Բրիգանտինայից ոմանք, սակայն, պատասխանեցին և ասացին. «Ով եղբայր, կայսրը մեզ ուղարկեց այն բանի համար, որ մենք անեինք այս ամենը, սակայն հետո մենք պարտավոր ենք վերադառնալ Կոստանդնուպոլիս, լինի այն թուրքերի՞, թե՞ քրիստոնյաների ձեռքին, այդպես պետք է վարվել, կյանք, թե՞ մահ լինի մեր ծանապարհին»: Նրանք այդպես էլ արեցին, վերադարձան Կոստանդնուպոլիս և, հաջողությամբ տեղ հասնելով, հայտնաբերեցին, որ բաղադր դեռևս կայսեր տիրապետության տակ է: Ավի իջնելով՝ նրանք զեկուցեցին կայսեր, որ այդպես էլ չգտան վենետիկյան նավատորմը: Այդ ժամանակ կայսրը սկսեց վշտից լաց լինել, բանի որ վենետիկցիները այդպես էլ օգնություն չէին ուղարկել, և ահա նա որոշեց իրենց հանձնել մեր տեղ, ֆիսուս Քրիստոսի, նրա մայր, սրբազան աստվածամայր Մարիամի ու բաղադր պաշտպան սուրբ Կոնստանդինի ձեռքը, որպեսզի նրանք պաշտպանեն իրեն այդ անհավատ թուրքից և քրիստոնեական աշխարհի թշնամուց: Մայիսի 5-ին չար և չարագործ թուրքերը ելան ու մեծ հրանոթը տեղակայեցին Պիեթայի վրա, որից հետո դրա վրայով սկսեցին հարվածել մեր նավատորմին, որը տեղակայված էր պարսպի մոտ: Նրանք մի բանի օր շարունակ այդպես վարվեցին, հարվածելով 200 ֆուտանոց քարերով, ընդ որում արդեն երրորդ կրակոցով նրանք 300 բյուր տարողությամբ մի ջենովական նավ խորտակեցին, որը կրում էր մետաքս, մեղրամում և այլ ապրանքներ 20.000 դուկատ արժողությամբ: Նավն անմիջապես էլ ջրի տակն անցավ, ընդ որում նավի վրա գտնվող մի բանի մարդիկ խեղդվեցին: Երբ թուրքերը տեսան, որը իրենց հրետանային կրակի արդյունքում այդ նավը խորտակվեց, նրանք սկսեցին իրենց շատ վստահ զգալ և մտքի եկան, որ մի բանի օրից այդ կերպ նրանք ջրի հատակը կիջեցնեն քրիստոնյաների ողջ նավատորմը: Մերոնք, սակայն, տեսնելով հրանոթի հասցրած այդ վնասը, որոշեցին բացել հրվանդանը փակող շղթան և նավերը մոտեցնել Պիեթային, որպեսզի հրետանային կրակը նրանց վնաս չհասցնի: Մեր 10 նավեր և նավակներ նույն բանն արեցին, սակայն, մինչ նրանք շարժվում էին, թուրքերը շարունակում էին հրետանային կրակը: Մեծ վնաս հասցվեց և մարդիկ ահաբեկված էին իրենց կրակի համար, բանի որ ամեն մի կրակը ցանկացած դեպքում մեր նավերի վրա զոհերի էր հասցնում, երբ, օրինակ, մեկ կրակոցի արդյունքում զոհվեցին 4 հոգի, 2-ը վիրավորվեցին և, ընդհանրապես չկար գոնե մի կրակոց, որն իր զոհին չգտներ: Այդ հրետակոծությունը ձգվեց մի բանի օր և ընդհանուր առմամբ մեծ վնաս հասցրեց: Դրանից հետո, սակայն, թուրքերը փոխեցին իրենց հրետանու տեղը և այն տեղակայեցին Կոստանդնուպոլիս Չինգո կղզվող վայրի դեմ: Նոր վայրից նրանք կրկին շարունակեցին հրետանային կրակը, սակայն, փառք ասածով, այս անգամ վնաս չեղավ: Դրանից հետո սուլթանն այստեղից վերցրեց հրանոթներն և այլ վայր տարավ, որտեղից կրկին շարունակեց հարվածել բաղադր պարիսպներին: Մայիսի 6-ի ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը ոչ մի հիշարժան բան չեղավ, բացի չդադարող հրետակոծությունից դեպի բաղադր պարիսպներ, սովորական աղաղակներից և զենքերի ձայներից, երբ այդ ամենը ահաբեկում էր բաղադր բնակչությանը: Մայիսի 7-ին, ժամը 4-ին, բաղադր պարիսպներին մոտեցան շատ լավ վիճակում գտնվող թուրքեր մոտ 30.000, որոնք հետևեցին բերել էին մի բանի ոչխարներ և պատրաստվում էին դավաճանաբար բաղադր ներխուժել, ընդ որում մենք ինքներս չէինք սպասում հարձակվան: Զավաճակն բաղադր, սակայն, մեր մարդկանց օգնություն և ուժ տվեց, ու նրանք հաջողությամբ հետ մղեցին արևելք՝ մեծ խայտառակությամբ և կորուստներով, երբ շատերը սպանվեցին, չնայած նրանք այնքան շատ էին, որ դա որևէ նշանակություն չունեցավ: Նույն այդ գիշեր մենք նավերի վրա մի վայրի աղաղակ լսեցինք և պարզվեց, որ դա այդ անիծյալ հեթանոսներն են աղաղակում դժբախտ բաղադր շուրջ, աղաղակ, որ այնքան սարսափելի և ուժեղ էր, որ այն լսվեց մինչև Աստուծոյի ափ, որ թուրքական ճամբարից հեռու էր 20 մղոն: Իր հերթին մենք, երբ լսեցինք այդ աղաղակը, լիակատար վստահության մեջ ընկանք, որ նրանք հենց հիմա կփորձեն մանվրդիսանուր հարձակում գործել, աղմուկ և զենքերի զննգոցն հենց այդ մասին էին վկայում: Արդյունքում նավերի վրա կարծիք տեղծվեց, որ հենց նույն իսկ գիշեր էլ հարձակում կլինի, դրա համար էլ մենք անմիջապես էլ զենքերը վերցրինք ձեռքերս և զբաղեցրինք մեր տեղերը նավերի ու գալերաների վրա: Ցամաքային մարտը տևեց մինչև գիշերվա յոթերորդ ժամը, ոչ ավել, բան երեք ժամ, սակայն նույն այդ ժամանակ պարզվեց, որ թուրքական նավատորմն աշտուհանդերձ չպատրաստվում որևէ շարժի դիմել, բանի որ այն վախեցնում էր պարիսպներին մոտ տեղակայված մեր նավատորմից, որն ամենայն պատրաստության մեջ էր: Այդ պատճառով, ահա, այդ օրը ծովի վրա որևէ նոր բան այդպես էլ չեղավ ու գործը այդ տեսքն ունեցավ մինչև գիշերվա վերջ: Դրանից հետո, սակայն, երբ թուրքերը լեռնից այդ վայրը, որտեղ կրկի էր ընթանում, ու հասկացան, որ որևէ այլ բան անել չեն կարող, մեկ այլ ծրագիր կազմեցին և սկսեցին բարձր աղաղակելով կրակ նետել դարպասների վրա: Նրանք արագորեն իրդեն առաջացրին, սակայն, երբ կրակը տարածվեց, մեր մարդիկ նետվեցին այդ կողմը, հանգեցրին կրակը, հետ մղեցին նրանց և ամրացրին պարիսպը: Նույն այդ օրը նավերը մոտեցան պարիսպներին, բանի որ ուզում էին լքել հրետանային կրակի վտանգին ենթակա մասերը: Ահա այսպես նրանք մոտեցան Պիեթայի ամրություններին և շարունակեցին հսկել շղթան, ինչպես առաջ էր: Դրանից հետո, մինչև գիշերվա ավարտ, ցամաքի վրա այլ գործողություն չեղավ: Մայիսի 8-ին մենք կրկին Տասներկուսի խորհուրդ գումարեցինք և բժշկականություն իրականացրինք այն հարցով, որպեսզի Տասնայի գալերաների վրա գտնվող բոլոր ապրանքները իջեցնեք մայրաքաղաքում, իսկ այդ երեք գալերաներն էլ խորտակեք կայսերական զինապալատի դիմաց: Երբ այդպես որոշվեց և սկսեցին նավաստիները դատարկելու գործը, այս նավերի մարդիկ սրերը մերկացրած հանկարծ ոտքի ելան ասելով...: Այս դիմադրությունն այնքան արդյունավետ եղավ, որ մենք թողեցինք այդ գործը, իսկ նավերի հրամանատարներն էլ վստահորեն մնացին իրենց տեղերում Պիեթայի մոտ՝ սեփական անձնակազմերի հետ միասին: Ողջ այդ օրվա ընթացքում թուրքերը չէին դադարում հրետակոծել Սուրբ Ռոմանոսի դարպասն իրենց մեծ հրանոթից, ինչպես նաև մյուսներով: Մայիսի 9-ին մենք կրկին Տասներկուսի խորհուրդ արեցինք և այնտեղ բժշկականության այն հարցի օգտին, որ Գաբրիել Տրիփլիկանին, երկու գալերաների կապիտանը, պետք է իր մոտ գտնվող 400 մարդկանց հետ միասին անցնի ցամաքային պարիսպների վրա: Նրա երկու երկար գալերաները թողեցին Ալուվիթսո Դիեթոյի և Տասնայի վրա, իսկ Գաբրիելն էլ, ենթարկվելով հրամանին, իր մարդկանց հետ միասին ցամաք անցավ և ամրակնդեց պաշտպանությունը այստեղի պարիսպների վրա: Մայիսի 10-ին մենք Տասներկուսի խորհուրդ կազմեցինք և կրկին հավաքվեցին Կոստանդնուպոլիս սուրբ Մարիամ եկեղեցում...: Մայիսի 11-ին ցամաքի և ծովի վրա ոչ մի բան տեղի չունեցավ, բացառությամբ, իհարկե, միայն հրետանային այն ուժեղ կրակի, որը վարվում էր բաղադր պարիսպների ուղղությամբ ցամաքից: Մայիսի 12-ի կեսգիշերին պարիսպներին մոտեցան 50.000 լավ զինված և կազմակերպված թուրքեր ու այդ թուրքական շները իրենց դաժան աղաղակներով, ինչպես նրանց սովորությունն էր, զենքերի շառաչյունի տակ առաջ եկան: Այդ գիշեր նրանք ուժեղ հարձակում գործեցին պարիսպների վրա այնպես, որ բաղադր բնակչության մեծ մասը եկավ այն մտքի, որ հենց այդ գիշեր էլ բաղադր կկորի: Մեր ողորմած տեր ֆիսուս Քրիստոսը, սակայն, չէր ուզում, որ բաղադր այդքան պարզապես պարզորեն կորչի հենց այդ գիշեր, Աստված խոճած և կանխագուշակությունը կրկին իրականացավ: Խոսքը սուրբ Կոստանդինի կողմից արված գուշակության մասին էր, սա նա էր, որ հիմնադրել է այս բաղադր, և նա կանխագուշակել էր, որ Կոստանդնուպոլիսը երբեք չի գրավվի, մինչև որ լուսինը չմթնի, իսկ այժմ լուսինը կիսատ էր և կեսը պակասում էր: Մայիսի 13-ին թեթև գալերաների հրամանատար Գաբրիել Տրիփլիկանին թողեց իր գալերաները հրվանդանի կապիտանի հրամանատարության տակ և իր մարդկանցով անցավ բաղադր ցամաքային պարիսպների վրա, որպեսզի հսկի դրանք ու հատկապես այն մասերում, որտեղ վերջիններս վնասվել էին հրետանային կրակից: Նա այդպես էլ մնաց այդտեղ մինչև բաղադր գրավվում: Նաև նույն այդ օրը բաղադրի մոտեցան մի բանի թուրքեր, սակայն ողջ օրվա և գիշերվա ընթացքում ոչ մի էական բան տեղի չունեցավ՝ կրկին բացառությամբ հրետանային կրակի, որը մշտապես ծծում էր բաղադր պարիսպները: Մայիսի 14-ի օրվա երրորդ ժամին թուրքական սուլթանը կրկին տեղաշարժեց իր հրանոթը, որը տեղակայված էր Պիեթայի բլրի վրա և մինչ այդ հրետակոծում էր մեր նավատորմը: Զարթոյ, որոնցով հարվածում էին մեր նավատորմին, հաշվեցին և դրանք 212-ն էին, ամեն մեկը 200 ֆուտն կշռով: Եվ այսպես, վերցնելով այդ հրանոթները Պիեթայի բլրից, նա դրանք տարավ այն վայրը, որտեղից հնարավոր էր հարվածել Չինիգոյի դարպասին, որը կայսեր պալատի մոտ էր: Թուրքերը շատ հարվածեցին իրենց հրանոթներից, սակայն այդպես էլ որևէ վնաս հասցնել չկարողացան, դրա համար էլ նրանք կրկին վերցրին դրանք այդ կետից և տեղակայեցին մյուսների հետ միասին Սուրբ Ռոմանոսի դարպասի դիմաց, որտեղ բաղադր ամենաթույլ հատվածն էր: Օր և գիշեր այս հրանոթները չէին դադարում հարվածել դժբախտ պարիսպներին, ավերելով դրանց մեծ հատվածներ, այն դեպքում, երբ մենք մեր հերթին բաղադր ներսից օր ու գիշեր զբաղված էինք դրանք վերանորոգելով: Երբ պարիսպները վնասվում էին, մենք դրանք խորհում էինք ցախերով, հողով և այն ամենով, ինչ պետք էր դրանց ամրության համար, որպեսզի դրանք լինեն այնպիսին, ինչպիսին սկզբում էր, որպեսզի թուրքերը չկարողանային փշուրել դրանք: Ավերված դարպասների մոտ մենք համենայն դեպս լրացուցիչ ապահովության համար լավ զինված 300 ռազմականներ էրեցինք, որոնց մեջ ոչ մի հույն չկար, բանի որ հույները վախկոտ էին, իսկ այդ 300 մարդիկ բոլորն էլ լավ զինված էին, հանդերձակողոված, մեծ բանակի ինքնաձիգներ և այլ զենքեր ունեին: Մայիսի 15-ին ցամաքի և ծովի վրա որևէ այլ շարժ չեղավ, բացառությամբ հրանոթի, որը չէր դադարում հարվածել պարիսպներին: Դրանք, սակայն, հենց որ վնասվում էին, մենք անմիջապես էլ վերականգնում էին, ինչպես արդեն բազմիցս եմ ասել: Այդ օրը թուրքերն իրենց ճամբարում մնում էին շատ լուռ, առանց պարիսպների շուրջ որևէ բախման: Մայիսի 16-ին, օրվա մոտավորապես բաներկուերորդ ժամին մի բանի թուրքական բրիգանտիններ

առանձնացան իրենց այն նավատորմից, որը կանգնած էր «Սյուներ»-ի մեջ: Այդ բրիգանտինները լիակատար արագությանը մոտեցան հրվանդանին և մենք՝ շոթայի մոտ գտնվող բրիգատայիններ, ի սկզբանե մեծ ուրախությամբ սկսեցինք հետևել դրանց, բանի որ կարծում էինք, թե այդ բրիգատայիններն են, որ անցել են մեր կողմը հանուն իրենց անվտանգության: Երբ նրանք մոտեցան շոթային, սակայն, մի բանի կրակոցներ արձակեցին նավերի ուղղությամբ, որոնք այնտեղ էին, իսկ մեզինք էլ նրանք, որոնք նավերի վրա էին, ի վերջո հասկանալով ամեն ինչ, հակահարձակում իրականացրին: Երբ թուրքերը տեսան այդ, իրենց հերթին դիմեցին խախուստի, իսկ մեր մարդիկ էլ գրեթե հասան նրանց: Նրանք արդեն հասել էին սրանց, սակայն հետո իրավիճակը չափազանց վտանգավոր համարվեց, նրանք թողնեցին այդ գործը և հետ վերադարձան իրենց տեղերը: Նույն այդ մայիսի 16-ին ցամաքի վրա հետևյալ իրադարձությունները տեղի ունեցան: Թուրքերը մի թունել էին փորել պարիսպների տակ, որպեսզի բաղաբ ներխուժեն, սակայն այդ թունելը հայտնաբերվեց: Թուրքերը սկսել էին փորել այն բաղաբային պարիսպներից կես մղոն հեռավորության վրա և այդ թունելը հասել էր պարիսպների հիմքին, սակայն մեր մարդիկ լսեցին, թե նրանք ինչպես են աշխատում գիշերով, երբ, ինչպես արդեն ասվեց, այդ թունելն արդեն հասել էր պարիսպների հիմքերին: Եվ այսպես, երբ այդ աղմուկը լսվեց, Մեզադուկը անմիջապես էլ այդ մասին տեղյակ պահեց բարեծին կայսեր և նրան պատմեց իրավիճակի մասին: Կայսրը շատ զարմացավ և հրամայեց փորել այդ թունելի ուղղությամբ: Անմիջապես էլ ողջ բաղաբով մեկ մարդկանց փնտրտուք իրականացվեց, որոնք ունակ էին հանքափորության գործում, և, երբ սրանց գտան, նրանց ուղարկեցին Մեզադուկի մոտ, իսկ սա էլ իր հերթին ստիպեց նրանց բաղաբի մեկ այլ թունել փորել, որը պետք է հասներ թուրքական թունելը: Մերոնք հաջողեցին այդ հարցով և, երբ գտան թուրքական թունելը, այնտեղ արագորեն կրակ նետեցին, այրեցին բոլոր հենասյունները, հողը փլվեց և իր տակ խեղդեց բոլոր այնտեղ գտնվողներին, որոնք ինչ-որ կերպ փրկվել էին կրակից: Այդ թունելը գտնվում էր Կալգարիա կղզվող վայրում և թուրքերն այդ վայրում էին փորում, բանի որ այնտեղ հարմար էր: Այս ամենը այնուհանդերձ բաղաբում մեծ վախ առաջացրեց, բանի որ մինչ այդ էլ կար կարծիք, որ թուրքերը կարող են նման կերպ վարվել, սակայն այժմ ամեն ինչ ավելի իրական դարձավ: Այդ օրը ոչ մի էական բան այլևս տեղի չունեցավ, բացառությամբ մեծ բանակի հրետանային կրակի, ինչպես նաև արդեն սովորական դարձած աղաղակների, որոնք ընցում էին շրջապատը: Մայիսի 17-ին, արևածագից մեկ ժամ առաջ, 5 ֆուստեր մոտեցան հրվանդանի նավահանգստին, որպեսզի տեսնեն, թե ի՞նչ վիճակում է մեր նավատորմը և ինչպե՞ս մենք մեզ կպահենք, կվախենա՞նք նրանցից, թե՞ ոչ: Երբ մեր մարդիկ տեսան իրենց մոտեցող այդ 5 նավերը, որոնք առաջանում էին դեպի շոթաները, նավերի վրա գտնվողները անմիջապես էլ կրակ բացեցին սրանց ուղղությամբ: Ընդհանուր առմամբ Կոստանդնուպոլսից և նավերից ու զայերաներից թշնամու ուղղությամբ 10 համազարկեր արձակվեցին, սակայն, ցամաք, դրանք ուղղակի վնաս չհասցրին հակառակորդին, թեև օգուտը զուտ այն եղավ, որ թուրքական ռազմիկները, տեսնելով այդ կրակը, որոշեցին հետ բաշվել դեպի սեփական նավատորմը, որը խարխախ էր գցել «Սյուներ»-ի մոտ: Այնտեղ նրանք իրենց կապիտանին հայտնեցին այն ամենի մասին, ինչ տեսել են մեր նավատորմից, և դրանից հետո ծովի վրա թուրքերը մեզինք սկսեցին ավելի շատ վախենալ: Այդ օրը ծովի վրա այլևս ոչինչ տեղի չունեցավ, չնայած ցամաքում շատ հրետանային կրակ եղավ, ինչպես նաև մի բանի բախումներ եղան, որոնք լուրջ հետևանքներ չունեցան: Մայիսի 18-ի գիշերը թուրքերը հետևյալ կերպ մի շատ գեղեցիկ աշտարակ կառուցեցին: Նրանք ողջ գիշեր ճանադող աշխատեցին և մեկ գիշերվա ընթացքում հենց խրամի եզրին ոտքի հանեցին այդ բարձր աշտարակը, որը հասնում էր ամենաբարձր պարիսպներին, ընդ որում այն ավելի բարձր էր պարիսպների ատամնաշարից, օրինակ Կրեսկի մոտակայքում: Այդ աշտարակը կառուցվեց այն կերպ, որ ոչ ոք չէր կարողանում հավատալ նրանցից նման մի բան: Նախկինում նման աշխատանքներ չէին եղել և անհավատները նման բան երբեք չէին կառուցել: Իրոք, եթե Կոստանդնուպոլսի նույնիսկ բոլոր բնակիչներն էլ հավաքվեին, նրանք մեկ ամսվա ընթացքում էլ չէին կարողանա անել այն, ինչ դրանք արեցին մեկ գիշերվա մեջ: Այդ հայտնի աշտարակը գտնվում էր բաղաբային գլխավոր պարսպից 10 քալ հեռավորության վրա, ինչի պատճառով էլ, ազդված դրանից, այդ պարսպահատվածում շատ զինված մարդիկ հավաքվեցին: Ավելին ասեմ, ես ասացի, որ այն կառուցվել էր մեկ գիշերվա ընթացքում, բայց իրականում այն կառուցվեց ընդամենը չորս ժամում: Նրանք այն այնքան արագ կառուցեցին, որ պարսպի վրա հսկողություն ունեցողները չհասկացան էլ, թե ինչ է կատարվում և միայն առավոտյան տեսան այդ ու վախեցան: Դիտարկելով այդ՝ նրանք անմիջապես էլ մեկնեցին այդ մահալիս հայտնի պայծառափայլ կայսեր, որն իր պալատականների հետ անմիջապես էլ եկավ, որ տեսնի այդ զարմանալի կառույցը: Երբ նա այդ տեսավ, իր մարդկանց հետ միասին իր հերթին ազդվեց և մահու չափ վախեցավ այդ ամենից, բանից կար կարծիք, որ այն կարող է բերել բաղաբի կորստին, բանի որ այդ աշտարակն իր բարձրությամբ գերազանցում էր ատամնաշարները: Այդ աշտարակը հավաքվեց հետևյալ կերպ: Ամենից առաջ ամուր գերաններից հավաքեցին կմախքը, որից հետո այն պատեցին ուղտի կաշվով, իսկ ներսում էլ խիստ չափ հող լցրին ու պատեցին աշտարակն այնպես, որ կարողացավ նույնիսկ հրանոթի հարվածը նրան որևէ վնաս պատճառել ի վիճակի չլինի, չասած արդեն ինքնաձիգների զնդիկների մասին: Ավելին, նրանք ուղտի կաշվով պատեցին նաև աշտարակից դեպի իրենց ճամբար տանող ճանապարհը և արդյունքում անհավատներն արդեն կարող էին, ապահով մնալով մեր ինքնաձիգների կամ հրանոթների հարվածներից, կարող էին գնալ իրենց ճամբար ու հետ գալ՝ առանց վտանգի ենթարկվելով կրակոցներից, ինքնաձիգների կամ նույնիսկ փոքր հրանոթների հարվածներից: Թուրքերը աշտարակի ներսից փորում էին հողը և այն լցնում խանդակ՝ այսպես վարվելով անընդհատ: Արդյունքում նրանք այնքան հող հավաքեցին, որ լցրեցին խանդակը և այդ աշտարակը հետագայում նրանց շատ օգնեց բաղաբը գրավելու հարցում: Երբ թուրքերը իրենց իսկ ճամբարում կառուցեցին այդ հիմնային աշտարակը և հողով լցրին խանդակը, որտեղ անհրաժեշտ էր, նրանք մտքի եկան, որ այդ օրը կարևոր գործ են արել և հետագայում ոչ ծովի, ոչ ցամաքի վրա, ոչ գերերը, ոչ էլ գիշերը ոչինչ չձեռնարկեցին: Միաժամանակ, սակայն, թուրքերն այդ օրը բաղաբի ուղղությամբ շատ նետեր արձակեցին այն վայրից, որտեղ գտնվում էր այդ աշտարակը, կարծես հոգի տալով, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շատ տխուր էին և վախեցած: Մայիսի 19-ին անմիջապես թուրքերը, ի մեծ չարության, եղան հրվանդանի վրայով դեպի պարսպի ուղղված կամրջի կառուցմանը՝ Դիերայից մինչև Կոստանդնուպոլս: Նրանք իրար բերեցին մեծ տակառներ, դրանք իրար երկար գերաններով կացրին, լաստի նման մի բան սարքեցին և մի ուժեղ կամուրջ կազմեցին: Այս կերպ նրանք այն պատրաստ պահեցին, մինչև որ ընդհանուր հարձակում եղավ: Իրոք, նրանց հարձակումն ավելի արդյունավետ կլիներ պարսպի վնասված հատվածի ուղղությամբ, բանից մեր մարդիկ էլ իրենց հերթին արդեն ստիպված էին ցրվել բաղաբով մեկ: Ավելին, կամուրջը հրվանդանի վրա այն կերպ կազմվեց, որ այն պետք էր պարսպի մոտեցնել միայն արձակման վճռական պահին, բանից հակառակ պարագայում այն կարող էր վնասվել հրանոթի մի սովորական կրակոցից և այդ գործն իր իմաստ կկորցնեք: Սրա հիմնական իմաստը, սակայն, ինչպես արդեն ասվեց, այն էր, որ, սպառնալիք առաջացնելով այդ կողմից, մերոնք ցրեին ուժեղ պարիսպներ վրա և այն, ինչպես ասվեց, հատվածում մերոնց թիվը քանար: Ահա այն ամենը, ինչ այդ օրը տեղի ունեցավ ցամաքի և ծովի վրա, ընդ որում հրանոթների կրակոցները շարունակվում էին օր ու գիշեր, երբ պարիսպների ավերվում էին, իսկ մեր մարդիկ էլ նույն տակառների կիրառմամբ դրանք անվերջ նորոգում էին՝ բավականին դրակով, ինչպես առաջ: Թուրքերը նույն կերպ նաև անթիվ նետեր էին թողնում և կրակոցներ էին արձակում, սակայն նույն այդ ժամանակ մենք տառապում էին ուժեղ հարվածներից և թշնամիների սովորական աղաղակներից: Մայիսի 21-ին գրեթե ոչ մի հարձակում կամ փոխհրաձգություն ցամաքի կամ ծովի վրա չեղավ, բացառությամբ հրանոթային կրակի, որն անվերջ բերում էր պարիսպների փլուզմանը, այն դեպքում, երբ մենք՝ բրիգատայիններ, գերանների, հողի և ցախերի օգնությամբ դրանք անվերջ վերականգնում էինք՝ փորձելով բերել իրենց նախկին տեսքի: Տղամարդիկ և կանայք, ծերերը, երիտասարդներն և բախանները, բոլորն աշխատում էին վերանորոգման այդ գործի վրա, բանից պարիսպներին ամրություն էր պետք: Այնուհանդերձ այդ թևադառնող զրկեց բաղաբն իր պաշտպանական ունակություններից, բանից այն անչափ մեծ էր և նետում էր 12 հատ հարյուր ֆունտ մետրությամբ մի ռումբ, իսկ երբ այն կրակում էին, պարիսպներն ուղղակի ցնցվում էին, հողը դողում էր ու նույնիսկ նավահանգստում գտնվող նավերը զգում էին այդ ցնցումը: Ուժեղ այդ աղմուկից շատ կանայք ուռազնաց էին լինում: Ողջ հեթանոսական աշխարհում չկար դրանից մեծ մի հրանոթ, սա աննախադեպ մի բան էր և հենց այն ավերեց բաղաբային պարիսպների մեծ մասը: Այդ օրը որևէ այլ բան այլևս տեղի չունեցավ: Մայիսի 21-ին, լուսաբացից երկու ժամ առաջ, ողջ թուրքական նավատորմը, որը խարխախ գցած կանգնած էր «Սյուներ»-ի մոտ, եռանդուն շարժի մեջ մտավ և հասավ հրվանդանին՝ մեծ ուժով, աղմուկով ու աղաղակով, որպեսզի վախեցնի մեզ: Երբ նրանք հասան շոթային, հրվանդանից ոչ հեռու խարխախ գցեցին, և մենք ու նավաստիները սկսեցինք հարձակում սպասել նավատորմի վրա: Մենք բոլորս լավ զինված էինք և հանդերձավորված, հատկապես այն 10 նավերը, որոնք շոթայի մոտ էին, ընդ որում դրանք հատկապես էին պատրաստված թուրքական հարվածը հետ մղելու համար: Թվում էր, թե, չնայած մեր նավերի վրա եղած մարդկանց հսկայական բանակությանը, նրանք կհարձակվեն, հենց որ նրանց նավերը մոտենան շոթային, դա համար էր բաղաբում մեծ տագնապ բարձրացավ և բոլորը գեղեցիկ վերցրին: Աղաղակ հնչեց և բոլորը գեղեցիկ նետվեցին ու զբաղեցրին իրենց տեղերը, որտեղ նրանց համար որոշել էր պայծառափայլ կայսրը: Երբ թուրքական նավատորմը տեսավ, որ մեծ մոտ ամեն ինչ լավ է դրված, ինչպես նաև թշնամու շաղթերում լսեցին բաղաբում տարածվող տագնապի ձայնը, նրանք մտափոխ եղան և անակնկալ հետ դարձան «Սյուներ»-ի կողմը, որտեղ մինչ այդ խարխախ գցած կանգնած էին: Այսպիսով, արեգակը ծագելուց երկու ժամ անց երկու կողմից էլ լիակատար լծություն էր, կարծես ծովի կողմից ոչ մի հարձակում չէր եղել: Այդ օրվա կեսօրին բաղաբում մենք գտանք Կալեգարիի ուղղությամբ փորված թշնամական թունելը, որը թուրքերը փորել էին պարիսպների հիմքերի տակ ու հասել էին բաղաբ, որպեսզի մի անգամ գիշերով մեծ անակնկալի բերեն: Դա շատ վտանգավոր մի բան էր: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ հայտնաբերեցին այդ թունելը, նրանք գնացին, այդտեղ կրակ նետեցին և դրսում գտնվող թուրքերը հսկայացան, որ մենք պատրաստվում էին կրակ կիրառել: Այդ ժամանակ նրանք ևս կրակ կիրառեցին և թունելն այրվեց միանգամից երկու կողմից: Արդյունք այն եղավ, որ մենք պատվով հաղթեցինք այդ թունելի համար մղվող պայքարում և չեզոքացրինք վտանգը: Միաժամանակ պետք է ասել, որ այդ օրը թուրքերը շարունակում էին սարսափելի ուժով հրետակոծել

խելոճ պարիսպները և արդյունքում նրանք փլեցին ամբողջական հատվածներ, ինչպես նաև աշտարակի մի մասը: Մենք այդ ամենը վերանորոգեցինք տակառների և այլ բաների կիրառմամբ, այնպես որ այդ օրը մենք շատ գործ ունեցանք զանաքի և ծովի վրա, իսկ արդյունքում էլ արդեն երեկոյան մենք իրապես ուժասպառ էինք եղել: Մայիսի 22-ին Կոմպլինի ժամին մենք ևս մեկ թունել հայտնաբերեցինք Կալեգարիի մոտակայքում, որը թուրքերը կրկին փորել էին պարսպի ու բաղաբեկ հիմքեր տակ՝ այն մեկի կողքին, որը հայտնաբերվել էր Նախորդ օրը Նույն այդ վայրում: Մերոնք կրկին կրակ նետեցին և արհաբար այրեցին նաև այս թունելը՝ երբ արդյունքը մնաց մեր օգտին: Այդ թունելի ներսում այրվեցին մի բանի թուրքերը, որոնք այնտեղ էին մնացել էին չէին հասցրել դուրս գալ բավականին արագ: Նույնպես նաև այդ օրը ևս մեկ թունել հայտնաբերվեց այդ վայրում, որտեղ ատամնաշարերը վնասված էին: Այս թունելը դժվար էր գտնել, սակայն Աստծո աջակցությամբ այդ հնարավորությունն ամեն դեպքում եղավ և այն ինքը փլվեց՝ սպանելով այն փորող բոլոր թուրքերին: Դարգության համար ասենք, որ այդ թունելները փորվել էին գետին տակ, Նախատեսվում էր, որ դրանք պետք է անցնեն դեպի բաղաբե, հետո այդտեղից մեզ պետք է հարված հասցվեր: Մայիսի 22-ի Նույն այդ օրը գիշերվա առաջին ժամին երկվորում մի հրաշալի նշան հայտնվեց, որը պետք է հուշեր Կոստանդնուպոլիս գործող կայսր Կոստանդինին, որ նրա բաղաբեի ու կայսրության վերջը մոտ է...: Երբ քրիստոնյաներն ու հեթանոսները տեսան այդ զարմանալի նշանը, Կոստանդնուպոլիս կայսրը դրանից շատ վախեցավ, անչափ վախեցան նաև նրա պալատականները, բանգի հույների մոտ մի գուշակություն կար, որն ասում էր, որ Կոստանդնուպոլիսը երբեք չի ընկնի, բանի դեմ լիալուսինը նշան չի տա: Այս ամենը շատ վախեցրեց հույներին և նրանք շատ ահաբեկվեցին: Այդ ժամանակ թուրքերը մեծ ուրախություն կազմակերպեցին իրենց ծամբարում, անչափ ուրախացած այդ նշանից, բանի որ բոլորը սկսեցին հավատալ, որ հաղթանակն արդեն հեթանոսների ձեռքում է, ինչպես և իրոք եղավ: Մայիսի 23-ի լուսաբացին Կալեգարիի շրջանում, այնտեղ, որտեղ մյուս թունելներն էին հայտնաբերվել, ևս մեկ թունել հայտնաբերվեց՝ հենց կայսեր պալատի մոտ: Երբ մենք հայտնաբերեցինք այդ թունելը, իմացած եղեք, անմիջապես էլ այնտեղ կրակ նետեցինք և ամեն ինչ բռնկվեց, իսկ երբ կրակն ուժեղացավ, թունելն անմիջապես էլ փլվեց՝ իր տակ թաղելով այնտեղ գտնվող թուրքերին: Այնուհանդերձ այդ մարդկանցից երկուսը կենդանի դուրս բերվեցին թունելից, տանջաբերության ենթարկվեցին և հայտնաբերվեց մյուս թունելների գտնվելու վայրը: Երբ նրանք այդ ասացին, նրանք գլխատեցին և մարմինները նետեցին պարիսպներից դուրս, որտեղ թուրքական ծամբարն էր: Այս հանգամանքն իր հերթին շատ կատաղեցրեց դրսում գտնվողներին, որոնք սկսեցին մեծ ատելություն զգալ հույների և իտալացիների նկատմամբ: Նույն կերպ նաև այդ օրը, լուսաբացից մեկ ժաման առաջ, մի բրիգանտինա, որը, դատելով ըստ ամենայնի, թուրքական էր, ելավ Դարդանել և մեկնեց արիսփայլագ, որպեսզի հանդիպի մեր Նավատորմին ու հայտնի, որ բաղաբե դեմև ուժեղ դիմադրում է և պետք է շտապել օգնության հասնել: Այդ ժամանակ «Սյունեթ»-ի մոտ կանգնած թուրքական Նավատորմում տեսան, որ այդ բրիգանտինան, եռանդուն թիավարելով, հեռանում է, ընդ որում այնտեղ հասկացան, որ դա իրենց Նավը, չէ, դրա համար էլ թողեցին իրենց խարսխակայանը և անմիջապես ընկան նրա հետևից: Երբ նրանք տեսան, սակայն, որ այդ բրիգանտինան հասել էր շրջափնի և այն նրա համար բացվել է, իսկ ինքն էլ հաջողությամբ Նավահանգիստ է մտնել, կրկին հետ դարձան ու իրենց սովորական դրության մեջ խարխս գցեցին: Այդ ժամանակ Նավատորմում գտնվող մեր մարդիկ իրենց սովորական տեղերում էին, սպասելով, թե հարձակում կլինի, և այդ վիճակում մենք մնացինք ժամ ու կես լուսաբացից հետո, մինչև որ հանգիստ թողեցինք գնեքերը: Այդ օրը քիչ բան եղավ, բացի այն բանից, որ բաղաբեում, ինչպես ասացի, ընդհանուր տագնապայից վիճակ էր, երբ մարդիկ հավաքվեցին Նավահանգստում, բանի որ վախենում էին ծովային հարձակումից: Միաժամանակ շարունակվում էր պարիսպների ուժեղ հրետակոծությունը և պարսպի որոշ հատվածներ փլվեցին: Այդ հատվածները մենք արագորեն վերանորոգեցինք, սակայն այդ օրը շատ հոգնեցինք և տանջվեցինք, ինչպես ծովի վրա, այնպես էլ բաղաբեում՝ պարիսպների մոտ: Մայիսի 24-ին Կալեգարիում մյուսների մոտ հերթական թունելը հայտնաբերվեց և այդ անմաքուր թուրքերը միաժամանակ նաև աշտարակների կեսը անիվների վրա դրեցին ու տեղափոխեցին պարսպից տաս բայլ հեռավորության վրա, որպեսզի կրակ նետեն բաղաբեի ներսը և ներս խուժեն: Մեր տեր Աստված, սակայն, այդ ցանկանում, որ հենց այդ ժամանակ մենք նման չարիք տանենք և չէր ուզում, որ բաղաբեն այդ կերպ գրավվի: Երբ հույները հայտնաբերեցին այդ վերջին թունելը, նրանք անմիջապես էլ սկսեցին փորել, լցրին այն և այդ վայրը Նույն ձևի ամուր դարձրին, ինչպես և առաջ էր, այնպես որ մենք ոչինչից չպետք է վախենայինք: Այդ օրը թուրքերը հրետանային կրակի կիրառմամբ կատարեցին հարձակոճներ էին հասցնում պարիսպներին, կրակոցներ էին արձակում և մեծ բանակի նետեր էին արձակում, այնպես որ ողջ օրը շատ ծանր էր: Ծովի վրա ևս, թեև շատ խնդիրներ առաջացան, բայց այնուհանդերձ մենք պահեցինք դիրքերը և Նավատորմը ի գեև, եթե նրանք առանց որևէ Նախագզուշացման հարձակվեին մեզ վրա: Այդ օրը թուրքական բանակում մեծ տոն էր, երգ և ուրախություն, բանի որ նրանք արդեն գիտեին, որ շուտով հանդերձանուր հարձակում է լինելու: Մայիսի 25-ին, երեկոյան կողմ, մենք ևս մեկ թունել հայտնաբերեցինք Նույն Կալեգարիի մոտ, Նախկին թունելների կողքին, այն շատ ուժեղ էր և լավ էր փորված ու վտանգավոր էր, բանի որ նրանք արդեն գերաններն էլ էին տեղափորել: Նրանք Նախատեսել էին, որ դրանք այրեին, պարիսպը փլվեր և այդ հատվածով բաղաբե ներխուժեն՝ գրավելով այն առանց որևէ դժվարության: Սա ամենավերջին թունելն էր, որ թշնամիները փորել էին և ամենավերջինն էր բոլոր հայտնաբերվածներից, ինչպես նաև՝ ամենավտանգավորը: Այդ օրը թուրքերը կրկին հարվածեցին բաղաբային պարիսպները և դրանց շատ վնաս հասցրին, թեև մենք մտքորդ չափով էինք ամրացնում պարիսպների և հողերի կիրառմամբ վերականգնում էինք դրանք: Նրանք նաև անթիվ նետեր էին արձակում, սակայն ծովի վրա թուրքական Նավատորմը, ինչպես նաև մերը, անշարժ էին: Մայիսի 26-ին, կես ժամ անց մայրամուտից հետո, թուրքերը ողջ ծամբարը լուսավորող ուժեղ կրակ վառեցին: Ամեն մի վրան լուսավորվում էր հսկայական չափի երկու խարույկներով և նրանց լույսն այնքան ուժեղ էր, որ կարծես ցերեկ լիներ: Այդ կրակները վառվում էին մինչև կեսգիշեր և այդ հենց սուլթանի հրամանով էին դրանք վառվել, որպեսզի նրա մարդիկ ոգևորվեն, բանի որ մոտենում էր բաղաբեի ավերման ու համընդհանուր հարձակման ժամը: Մինչ հեթանոսները խարույկներն էին վառում, նրանք թուրքերեն աղաղակում էին և կարծես երկիկքը պատռվեց: Ողջ բաղաբե խուճապի մեջ էր, բոլորի աչքերում արցունք կար և նրանք աղոթքներ էին հղում առ աստված ու Աստվածամայր Մարիամ, որպեսզի մենք խուսափեմք հեթանոսներից: Ես չեմ կարող նկարագրել այն վնասը, որն այդ օրը հրետանին հասցրեց Սուրբ Ռոմանոսի դարպասի պարսպին, հատկապես մեծ հրամառը, այնպես որ մեր տառապանքները հսկայական էին և մենք շատ վախեցած էինք: Այդ օրը ծովի վրա ոչինչ տեղի չունեցավ, բացառությամբ այն բանի, որ մենք տեսնում էինք Նավատորմի կուռակումը: Մայիսի 27-ին այդ չարագործ հեթանոսները ողջ գիշեր մնացին խարույկների մոտ, այնքան, ինչքան Նախորդ գիշեր էր: Խարույկները վառվեցին մինչև գիշերվա կես և ուղեկցվեցին ամենասարսափելի աղաղակներով, որոնք լսվում էին մինչև Անատոլիայի ափ, որը մեզնից 12 մղոն հեռավորության վրա էր, իսկ մենք՝ քրիստոնյաներս, շատ ահաբեկված էինք: Այս ահաբեկիչ դրույթները շարունակվեց ողջ օրը, իսկ մյուս օրը նրանք այդպես էլ ոչինչ չարեցին, բացի այն բանից, որ հրետանուսներն էին դժբախտ պարիսպները և դրանք գետին էին տապալում ընդ որում վերջիններիս էին արդեն ավերված էր: Այդ օրը ծովի վրա ոչինչ տեղի չունեցավ, այս էր ամենը, որ այդ օրը տեղի ունեցավ ցերեկը և գիշերը: Մայիսի 28-ին թուրքական սուլթանի կողմից ողջ ծամբարով մեկ շեփոքով ազդանշան տրվեց, երբ, մահվան սպառնալիքով, նրա բոլոր փաշաներն և հրամանատարները, կապիտաններն ու ցանկացած կարգավիճակի ամեն մի մարդ, որ ենթակա էր տիրակալին, պետք է ողջ օրը ծով պահեր, բանի որ հաջորդ օրը Նախատեսվում էր վճռական հարված հասցնել այդ դժբախտ բաղաբեին: Երբ այս հրամանները տարածվեցին ծամբարով մեկը, բոլորն արագորեն զբաղեցրին իրենց տեղերը, սակայն ողջ հաջորդ օրը մինչև լուսաբաց թուրքերն այդպես էլ ոչինչ չարեցին, թեև այնուհանդերձ պարիսպներին մոտեցրին երկար աստիճաններ: Դրանից զատ նրանք նաև շատ վահաններ բերեցին, որոնք պետք է պաշտպանեին այն մարդկանց, որոնք պետք է աստիճաններով մագլցեին պարիսպների վրա: Երբ այդ ամենն արվեց, թուրքերը շեփոքների, թմբուկների և ծնծղանների, ինչպես նաև գեներալի աղմուկի տակ իրենց ծամբար գնացին, ընդ որում նրանք այդպես վարվեցին, որպեսզի ոգևորեն իրենց: Այդ ժամանակ ասում էին...: Ահա այսպես հեթանոսները խոսում էին, պատվում էին ծամբարում և ոգևորում էին իրար: Դրանից հետո ողջ ծամբարով մեկ հայտարարվեց, որ ամեն մի թուրք, ենթարկվելով մահվան սպառնալիքի, պետք է ծշտորեն կատարի բոլոր այն հրամանները, որ կտան նրան վերադասները: Երեկոն իջնելուն պես լավ հանգստացած բոլոր թուրքերը լիակատար զինվածության մեջ զբաղեցրին իրենց դիրքերը՝ հետևելու ունենալով նետերի հսկայական ասորե: Երբ երեկոն իջավ, նրանք բոլորն արդեն իրենց դիրքերում էին, ոգևորված և պատրաստ մարտի մեջ մտնել, բոլորն աղոթում էին Մուհամմեդին, որպեսզի նա օգնի իրենց հաղթել: Այդ օրը դժբախտ պարիսպներն այնքան ուժեղ էին հրետակոծում, որ դա բոլոր պատկերացումները գերազանցեց, ընդ որում նրանք այդպես վարվեցին, բանի որ դա վերջին և վերջնական հրետակոծությունն էր: Այդ օրը մենք՝ քրիստոնյաներս, սայլերով բարձր տախտակներ էինք մոտեցնում պարիսպների, որպեսզի դրանք տեղակայեմք ատամնաշարների մոտ: Երբ սրանք պարիսպների մոտ հասցվեցին, ըստ հրամանի դրանք անմիջապես էլ վերև տարվեցին, թեև այստեղ էլ վեճ առաջացավ, բանի որ հույները հրաժարվեին աշխատել, եթե իրենց չվճարեն: Իրոք, մենք՝ վենետիկցիներս, պատրաստ էինք վճարել աշխատողներին, սակայն հույները հրաժարվում էին այդ անել: Երբ ի վերջո այդ վեճն ավարտվեց, արդեն գիշեր էր և հնարավոր չէր դրանք հազցնել ատամնաշարներին, ահա այդ կերպ հույների ժառանգության պատճառով մենք զրկվեցինք դրանք օգտագործելու հնարավորությունից: Կեսօրին Բայլուն հրամայեց, որ իրեն վենետիկցի կոչող յուրաքանչյուր դե մոտենա ցամաքային պարսպին՝ հանուն Աստծո, բաղաբեի և քրիստոնեական սիրո, բոլորը պետք է լավ լինեն, արի արտով ու պատրաստ մեռնել իրենց դիրքերում: Բոլորը բարի տրտով ենթարկվեցին Բայլոյի հրամանին, մենք մեզ ինչքան կարող էինք լիարգի բերեցինք և այդ կերպ կարգի բերեցինք նաև Նավատորմը: Այս ընթացքում թուրքական սուլթանը իր 10.000 հոգու հետ միասին մեկնեց «Սյունեթ»-ի մոտ գտնվող սեփական Նավատորմ, որպեսզի ստուգի, թե ի՞նչ դրության մեջ է այն և անհրաժեշտ հրահանգներ անի հաջորդ օրվա հարձակման կապակցությամբ, ընդ որում նա հրահանգեց ծովակալին, թե սա ինչ կերպ պետք է գործի: Երբ այդ արվեց, սուլթանը շարունակեց իր ծովակալի և

մյուս հրամանատարների հետ միասին ուրախանալ, ընդ որում նրանք բոլորը հարեցին, ինչպես իրենց սովորության էր: Դրանից հետո սուլթանը վերադարձավ իր ճամբար և արդեն այստեղ շարունակեց ուրախանալ: Ողջ այդ օրը քաղաքում հրամաններ էին տարածվում, որպեսզի բոլորն անպատճառ զբաղեցնեն իրենց տեղերը, իսկ կանայք և երեխաներն էլ բարերը մոտեցնեն պարիսպներին, որպեսզի դրանք հետո նետեին թուրքերի վրա: Քաղաքում իրենց պատած մեծ վահից բոլորը լաց էին լինում: Մուսթ ընկնելուց մեկ ժամ անց թուրքական ճամբարում սկսեցին ահաբեկիչ բանակի խարույկներ վառել, ավելի մեծ բանակի, բան վառել էին խախտող երկու գիշերները, սակայն, ինչն էր վատ, դա նրանց աղաղակն էր, որը մեր քրիստոնյաները ոչ մի կերպ տանել չէին կարող: Այս աղաղակների հետ միասին նրանք իրենց թնդանդները և այլ գեյքերից անհաշիվ բարեր նետեցին մեզ վրա, երբ կարծես աշխարհի վերջն էր: Նրանց այս տոնախմբությունը շարունակվեց մինչև կեսգիշեր, իսկ հետո էլ բոլոր կրակները հանգեցին և ողջ մնացած ժամանակ այդ հեթանոսները սկսեցին արդթել իրենց Մուհամմեդին, որպես այն իրենց հաղթանակ տա ու իրենք կարողանան գրավել Կոստանդնուպոլիսը: Իր հերթին մենք, քրիստոնյաներս, ողջ օրն ու գիշեր արդթում էինք Աստծուն և Նրա մայր, Աստվածածին Մարիամին ու երկնքի բոլոր սրբերին, մենք արցունքները աչքերից արդթում էինք, որ նրանք մեզ հաղթանակ տան և մենք փրկվենք այդ չար հեթանոսների ոտնձգություններից: Ահա այսպես կողմերից երկուսն էլ արդթում էին հաղթանակի համար և դիմում իրենց աստծուն, նրանք դիմում էին իրենց աստծուն, իսկ մենք՝ մեր, երկնային տիրոջը և Նրա մորը, որպեսզի պարզվի, թե մեզնից ով հաջողակ կլինի առաջիկա մարտում, որը պետք է անչափ վճռական ու դաժան տեսք ունենալ: Բացվեց մայիսի 29-ը, որին վիճակված էր լինելու պաշարման վերջին օրը, երբ Աստված ցանկացել էր, որ բաղաբն ընկնի Մեհմեդ-բեկի՝ Մուրադի այդ որդու, ծնոթը, իսկ դա եղավ այնպես, ինչպես ես կասեմ ներքևում...: 1453 թ-ի մայիսի 29-ին, լուսաբացից երեք ժամ առաջ, Մուրադ թուրքի որդի Մեհմեդ-բեկը ինքը ժամանեց Կոստանդնուպոլիս պարիսպների տակ, որպեսզի համընդհանուր հարձակում սկսի, որը նրան բաղաբն կտար: Սուլթանն իր զորքը երեք խմբի բաժանեց, ամեն մեկում 50.000 մարդ: Մի խումբը կազմված էր քրիստոնյաներից, որոնք ճամբար էին բերվել հակառակ նրանց կամքի, երկրորդ խումբը կազմված էր վատ զինված մարդկանցից, գլուղացիներից և սրանց տիպի մարդկանցից, իսկ երրորդ խումբն էլ արդեն կազմված էր սպիտակ գլխանոցներով ենիչերիներից, սրանք բոլորը սուլթանի ռազմիկներն էին, նա նրանց վճարում էր, սրանք լավ զինված և մարտում ուժեղ մարդիկ էին: Այս ենիչերիների թիկունքում կանգնեցին նրանց հրամանատարները, իսկ նրանցից հետո էլ տեղակայվեց թուրքական սուլթանը: Առաջին խումբը, կազմված քրիստոնյաներից, խնդիր ուներ տանել աստիճանները դեպի պարիսպներ և փորձ կատարել դրանցով վեր մագլցել, սակայն մենք անմիջապես էլ նրանց վրա մեծ բանակի բարեր լցրեցինք և սրանք հիմնականում սպանվեցին, միայն շատ քչերն էին, որ կարողացան վերադառնալ ելման դիրքեր: Երբ նրանք, որոնք բարձրանում էին աստիճաններով, տեսան այդ բանակի սպանվածները, նրանցից ողջ կտացածները փորձ կատարեցին վերադառնալ իրենց տեղերը, սակայն այդ ժամանակ արդեն մնացած թուրքերը, տեսնելով, որ սրանք փախչում են, սկսեցին հարվածել նրանց իրենց մորակներով ու դազանակներով և ստիպել վերադառնալ պարիսպների տակ, ընդ որում սրանք ընտրության առաջ կանգնեցին սպանվել կամ այստեղ, կամ այնտեղ՝ պարիսպների տակ: Երբ այս առաջին խմբի հարքը լուծվեց, ամենայն ճանաչողով հարձակման նետվեց արդեն երկրորդ խումբը: Այն առաջին խումբը առաջ ուղարկվեց երկու պատճառներով՝ նախ, բանի որ նրանք գերազանցում էին, որ հենց քրիստոնյաները մեռնեն, այլ ոչ թե թուրքերը, և հետո, որպեսզի մեզ՝ քաղաքում գտնվողներին, դրանով հյուսժեն: Եվ այսպես, ինչպես ասացինք, այն առաջին խումբը կոտորվեց, առաջ նետվեց երկրորդ խումբը, որում եղած մարդիկ, ինչպես այդուհետ, սկսեցին առաջանալ դեպի Մուրադ Ռոմանոսի դարպասները: Այդ ժամանակ ահազանգ տարածվեց ողջ քաղաքով մեկ և բոլորին կոչ արվեց իրենց տեղերը զբաղեցնել պարիսպների վրա: Դավերժական աստված իր աջակցությունը ցույց տվեց մեզ թուրքական այդ շներին դեմ, այնպես որ բոլորը նետվեցին հեթանոսների այդ հարվածը հետ սիդելու՝ ի վերջո ստիպվեցին դրանց նահանջել: Երկրորդ խումբը, սակայն, որ մեզ վրա եկավ, կազմված էր ավելի բազարի մարդկանցից, որոնք, մոտենալով պարսպին, ավելի հյուսժեցին նրա պաշտպաններին իրենց հարձակմամբ: Նրանք նաև մեծ բանակի փորձեր իրականացրին աստիճաններով բարձրանալ պարիսպների վրա, սակայն մեր մարդիկ ամենայն բազմությամբ նրանց ներքև էին գլորում այդուհետ, երբ մեծ բանակի թուրքերը սպանվեցին: Բացի դրանից մեր ինքնաձիգները և հրանակները շարունակում էին հարվածել տակ պահել հակառակորդի շարքերը և արդյունքում անհավասարի բանակի թուրքերը սպանվեցին: Երբ առաջ եկավ արդեն երկրորդ խումբը և փորձ կատարեց քաղաք ներխուժել, այդ ժամանակ մոտեցավ արդեն նաև երրորդ խումբը, խոսքը այն վարձկան ռազմիկների՝ ենիչերիների ու նրանց հրամանատարների և այլ գլխավորների մասին է, որոնք շատ բազարի մարդիկ էին, իսկ սրանց թիկունքում էլ կանգնած էր թուրքական սուլթանն ինքը: Սրանք ևս հարձակման անցան այդ դժբախտ քաղաքի պարիսպների ուղղությամբ, սակայն դրանք կարծես թուրքեր չէին, այլ այդուհետ էին, որոնք թմբուկների, ծնծղանների, ինչպես նաև գեյքերի աղմուկի տակ առաջանում էին, երբ այս անվտուր հասավ մեզին 12 մղոն հեռու գտնվող Անատոլիան և կարծես աշխարհից զնցեց: Իրենցից հիմանով ռազմիկներ ներկայացնող այս երրորդ խումբը ռազմիկները վրա եկան արդեն քաղաքի հոգնած պաշտպաններին, որոնք հյուսժվել էին այն առաջին երկու խմբերի հետ մարտնչելով, իսկ իրենք թարմ էին և լի էին ամենայն վճռականությամբ: Ահա այս կերպ, բարձր աղաղակներով, նրանք սլանում էին դաշտում՝ սարսափ տարածելով պարիսպների վրա և ողջ քաղաքով մեկ: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող մարդիկ զգացին, որ իրենց վերջը եկել է, և դրա համար էլ որոշեցին ողջ քաղաքով մեկ ինչեցնել զանգերը ու արդթել՝ գոչելով. «Ողորդած եղեք, փրկեք, աստված երկնքից կօգնի Կոստանդնուպոլիս կայսրությանը, որպեսզի այդ հեթանոսական ժողովուրդը չկարողանալ դեկավարել կայսրությունը»: Կանայք ողջ քաղաքով մեկ ծնկի էին եկել, իսկ տղամարդիկ էլ ոգևորված և նվիրված աղոթքներ էին հղում առ աստված: Սրանք բոլորը Աստծուն, Նրա մայր, սուրբ Աստվածածին Մարիամին և երկնքի բոլոր սրբերին խնդրում էին փրկել իրենց այդ հեթանոսական ցեղից՝ այդ չարագործ թուրքերից, որոնք հակառակորդն էին քրիստոնեական հավատքին: Մինչ այստեղ արդթում էին, թուրքերը կատաղի հարձակման անցան Մուրադ Ռոմանոսի դարպասների ուղղությամբ, որտեղ տեղակայված էր նաև պաշտպանախալ կայսեր նստավայրը իր բոլոր պալատականների հետ միասին: Այստեղ էին նաև նրա գլխավոր սպաները և այլ բազարի այրեր, որոնք մնացել էին այդտեղ ու բազաբար մարտնչում էին: Ինչպես ասացի, թուրքերը հարձակվում էին որպեսզ քաղաք ներխուժելու վճռականությամբ լի մարդիկ, և այդ անում էին Մուրադ Ռոմանոսի դարպասների կողմից՝ կրկին ու կրկին հարվածելով իրենց հրանոցներից և անհաշիվ բանակի այլ մեքենաներից՝ անհաշիվ բանակի հարվածներ ու նետեր թափելով: Արդյունքում այդ հեթանոսները, կարծես, չիկացրել էին օղը, ընդ որում նրանք հարվածում էին նաև իրենց այն մեծ հրանոթից, որն ի վիճակի էր նետել 12 ֆունտ մեծությամբ մի գունդ: Այսպես մարտը շարունակվում էր 6 մղոն երկարությամբ պարսպի ողջ երկարությամբ մեկ, ընդ որում նրանց միայն մեկ այդ հրանոթը սպասարկում էին 12 ուղտերի զույգեր, որոնք գործում էին խրամատներում: Վենետիկի մեր մարդիկ իրենց հաստվածի պաշտպանությունում բաշտարկեցին հրաշքներ էին գործում, սակայն ի վերջո պարզվեց, որ այդ անխնայատ է, բանի որ մեր հավերժական աստվածը որոշել էր, որ հենց այդ օրը քաղաքը պետք է ընկնի թուրքերի ձեռքը, իսկ բանի որ աստված այդպես էր որոշել, ապա որևէ այլ բան անել արդեն հնարավոր չէր, թերևս միայն բացառությամբ այն բանի, որ մենք՝ քաղաքում գտնվող քրիստոնյաներս, պետք է աղոթեինք Հիսուս Զրիստոսին, Նրա մայր, սուրբ Աստվածածին Մարիամին և բոլոր սրբերին, որպեսզի նրանք ողորման նրանց հոգիները, որոնք այդ օրը կընկնեին մարտում: Լուսաբացից մեկ ժամ առաջ սուլթանը կրակեց իր մեծ հրանոթից և այդ կրակոցը եկավ մեր կողմից վերանորոգված հատվածին՝ ավերելով այն: Ծխի և փոշու պատճառով ոչ մի բան չէր երևում և, օգտվելով դրանից, մոտ 300 թուրքերը առաջացան ու ներս մտան: Հույներն և վենետիկցիները նետվեցին այդ ուղղությամբ, հարձակվեցին բարձրությունների վրա ու սրանց հսկայական բանակություն կոտորեցին, ընդ որում սպանվեցին նրանց հիմնական մասը, որոնք ներս էին թափանցել: Տայով այդ մարտը՝ հույները կարծեցին, թե հաղթանակ են տարել և մենք՝ քրիստոնյաներս, հսկայական թեթևացում զգացին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ թուրքերը հետ շարսվեցին, նրանք նորից գործի դրեցին իրենց մեծ հրանոթը և հեթանոսները, ինչպես որսի շներ, կրկին առաջ եկան այդ հրանոթի առաջացրած ծխում ու մշուշում՝ հրելով և ոտնատակ տալով միմյանց, այնպես որ բառորդ ժամ ճանցած այդ հատվածում արդեն ավելի բան 30.000 թուրքեր կային, ընդ որում այնպիսի դժոխային աղաղակներով, որ դրանք լսվում էին հեռվում՝ Անատոլիայում: Երբ թուրքերը կրկին ներս խուժեցին, նրանք արագորեն տիրեցին պարիսպներին առաջին շարքին, սակայն մինչ նրանք այդ կանեին, այնուհանդերձ նրանցից շատերը զոհվեցին նրանց ձեռքից, ով իրենցից վեր էր, որոնք իրենց ցանկացած ձևով նրանց կոտորում էին բարերով: Գրավելով առաջին շարքը՝ թուրքերը ինչպես պետք է ամրացան այդտեղ, իսկ հետո էլ այդ ուղղությամբ հարձակման անցան արդեն 70.000 թուրքեր և այնպիսի մի ուժով, որ ողջ պարսպաշարը լցվեց որանցով, ամբողջ 6 մղոն տարածությունը պատվեց այդ բանակի թուրքերով: Ինչպես մինչ այդ ասել եմ, նրանք, որոնք գտնվում էին պարիսպների վրա, վերևում լցվող բարերով շատ թուրքերի կոտորեցին, այնքան շատ, որ բառատուն սայլեր էլ ի վիճակի չէին տեղափոխել նրանց, որոնք ընկան քաղաքի մուտքի այդ մասում: Այդ ժամանակ մենք՝ քրիստոնյաներս, շատ վախեցած էինք, իսկ կայսրն էլ հրամայեց ողջ քաղաքով մեկ զանգեր ինչեցնել, երբ բոլորն էլ աղաղակում էին «Ողորմած, հավերժական աստված»: Տղամարդիկ և կանայք աղաղակում էին, կանայք, աղջիկները ու միանձնուհիները լաց էին լինում և այնպիսի մի ողբ բարձրացավ, որ նույնիսկ դաժան հրեայի սիրտը շարժվեց: Տեսնելով այդ, Դավիան Զուստինիանի ջենովացին որոշեց լքել իր դիրքը և ապաստանել սեփական նավում, որը շղթայի մոտ էր: Կայսրը այս Դավիանին իր բոլոր ուժերի հրամանատար էր նշանակել և, երբ նա փախավ, քաղաքում աղաղակ տարածվեց, թե. «Թուրքերը քաղաք են սկսել»: Նա, սակայն դեռևս այդպես չէր, բանի որ թուրքերը դեռևս քաղաքում չէին: Մարդիկ, սակայն, երբ լսեցին Դավիանի արածի մասին, ինչպես նաև կանանցալուր եղան այն աղաղակին, անմիջապես էլ բոլորը դիմեցին փախուստի և լքեցին իրենց դիրքերը՝ ուղղվելով դեպի նավահանգիստ ու հույս ունենալով փրկվել նավերի կամ գալերաների վրա: Այդ շփոթի պահին, որը տեղի ունեցավ լուսաբացին, մեր ամենագուր աստված ցավալի մի որոշում ընդունեց և որոշեց կյանքի կոչել այն կանխագուշակությունը, բանգի, ինչպես արդեն պետք է ասվի, արդեն լուսաբացին թուրքերը Մուրադ Ռոմանոսի դարպասից քաղաք մտան, սա այն

հատվածն էր, որտեղ պարիսպները այն մեծ հրանոթի հարվածից արդեն ավերված էին: Մինչ սրանք ներս կխուժեին, սակայն, թուրքերի և քրիստոնյաների միջև մի դաժան պայքար ծավալվեց, այնպես որ թուրքերի կողմից սպանածների դիակներով հնարավոր էր լցնել 20 սայլ: Դրանից հետո, սակայն, առաջին ալիքին հետևեց երկրորդ ալիքը և այն արդեն տարածվեց քաղաքում, ընդ որում, ում որ նրանք գտնուում էին, կին թե տղամարդ, ծեր թե երեխա, ցանկացած մեկին դրանք սպանում էին: Այդ կոտորածը շարունակվեց լուսաբացից մինչև կեսօրը, երբ թուրքերը, ում որ գտնուում էին, կատաղության յաթաղանին զոհ էին բերում: Մերոնցից որոշ առևտրականներ փախան և թաքնվեցին ստորգետնյա թաքստարաններում, իսկ երբ այն առաջին ալիքն անցավ, թուրքերն այլուհանդերձ գտան նրանց ու ստրկության բռնեցին: Թուրքերը անհավաք կերպով հասան հրապարակին, որը հինգ մղոն էր հեռու Սուրբ Ռոմանոսի դարպասից, որտեղից նրանք ներխուժել էին քաղաք, և ահա այժմ նրանք, ելնելով աշտարակի վրա, այնտեղից ցած նետեցին Սուրբ Մարկոսի և պալատապետ կայսեր դռները, իսկ հետո էլ արդեն բարձրացրին սուլթանի դրոշմը: Երբ նրանք հեռացրին այդ երկու դռները և ծածանեցին թուրքական շան դրոշմ, քաղաքում գտնվող բոլոր քրիստոնյաներս լցվեցին տիրությանը, բանի որ ամեն ինչ արդեն գրավվել էր թուրքերի կողմից: Ահա այդպես, երբ դրոշմ ծածանվեց, մենք տեսաք, որ ողջ քաղաքն արդեն գրավվել է և արդեն ոչ մի հնարավորություն չկա ուղղել դրությունը: Այժմ, սակայն, ես կպատմեմ ծովի վրա տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին, որոնք զարգանում էին ցամաքի վրա տեղի ունեցածի հետ միասին: Եվ այսպես, լուսաբացից մեկ ժամ առաջ թուրքերի նավատորմը ելավ «Սյուներ»-ի մոտից, որտեղ խարխիս գցած կանգնած էր, և դիրքեր գրավեց նավահանգստի մոտ՝ պատրաստ մարտ տալու մեզ: Նրանց ծովակալը, սակայն, տեսավ, որ մեր նավահանգիստը լավ պաշարանված էր նավերով և զայերաներով, հատկապես շրջայի մոտ, որտեղ 10 մեծ նավեր և 800 կամ նույնիսկ ավել նավակներ կային, և այսպես՝ նրանք վախեցած էին մեր նավատորմից ու որոշեցին քաղաքի համար պայքարել Դարդանելի կողմում: Արդյունքում, լքելով նավահանգիստը, նրանց մի մասը ափ իջավ Ջուդեյի մոտ, որպեսզի հնարավորություն ունենան լավ ավար ձեռք բերել, բանի որ հրետանի տներում հսկայական հարստություններ կային՝ զխալկորապետ՝ թանկարժեք բաներ: Այդ ժամանակ, սակայն, մարտի մեջ մտան նաև այն 70 ֆուստերը, որոնք այդ կողմն էին անցկացվել Պիերայի կողմից: Եվ այսպես երբ նավերի վրա գտնվող մարդիկ տեսան, որ քրիստոնյաները կորցրեց են Կոստանդնուպոլիսը և Մեհմեդ-բեյ Թուրքի դռնն արդեն ծածանվում է քաղաքի գլխավոր աշտարակի վրա, իսկ Սուրբ Մարկոսի և կայսեր դռներն էլ տապալվել են, իրենք ևս ափ իջան: Նույն այս ժամանակ նրանք, որոնք նավատորմում էին Դարդանելի կողմում, ափ իջան և իրենց նավերը թողնեցին ափի մոտ: Մրանցում ոչ-ոք չմնաց, բանի որ բոլորը կատաղի կերպով սկսեցին վազել քաղաքի կողմը, որպեսզի ձեռք գցեցն ոսկի, թանկարժեք բարեր և այլ զանազան, ինչպես նաև գերեզարեց նաև տրականներին: Նրանք գտան նաև վանքեր և բոլոր միանձնուհիներին նավեր բերեցին, բռնաբարեցին, պատվարկեցին, իսկ հետո էլ վաճառեցին ստրուկների աճուրդում՝ ցրելով ողջ Թուրքիայով մեկ: Այլ երիտասարդ կանայք ևս բռնաբարվեցին և դրանից հետո վաճառվեցին, ընդ որում սրանցից շատերը, որպեսզի խուսափեն այդ ամենից, նետվեցին ջրհորները ու խեղդվեցին, նույն կերպ վարվեցին նա շատ ամուսնացած կանայք: Թուրքները իրենց նավերը լցրեցին գերիներով և հսկայական բանակի ավարով: Նրանք այսպես էին վարվում, բանից, երբ մտնում էին մի որևէ տուն, անմիջապես իրենց նշան կախում էին դրա վրա և այլ թուրքեր այդ պարագայում տեսնում էին, որ այդ տունն արդեն զբաղեցված է, դրա համար էլ անցնում էին մյուսին, որի վրա դրոշ չկար: Նրանք իրենց դռները կախեցին նաև ամենուր՝ վանքերի և եկեղեցիների վրա: Ինչքան ես կարող էի դատել, 200.000 դռներ էին ծածանվում Կոստանդնուպոլիս տների վրա և ողջ օրը թուրքերը քաղաքում քրիստոնյաների մի իսկական ջարդ իրականացրին: Արյունը քաղաքում հոսում էր անձրևաջրի նման, ինչպես լինում է անսկսկալ անձրևի ժամանակ, իսկ քրիստոնյաների և թուրքերի դիակներն էլ նետվեցին Դարդանել, որտեղից դրանք բշտվեցին ծով: Ոչ-ոք ոչինչ չգիտեր կայսեր մասին, այն մասին, թե ի՞նչ եղավ նրա հետ, կենդանի՞ էր նա, թե՞ մեռած, սակայն ոմանք ասում էին, որ նրա մարմինը տեսել են դիակների մեջ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասների մոտ, իսկ այնտեղ գտնվող բոլոր դիակներն էլ նետվել էին Դարդանելը, այնտեղից էլ՝ բշտվել ծով: Եվ ահա այժմ, երբ Կոստանդնուպոլիսն արդեն ընկել էր, մեր մարդիկ պատրաստվեցին փրկել արդեն իրենց, դրա համար էլ նրանք, լցվելով զայերաներն ու նավերը, դրանք դուրս բացեցին նավահանգստից և ճանկա ընկան» (Նիկիոլ Բարբարո «Կոստանդնուպոլիս պաշարման օրագիրը»):

«Այս ամենից հետո, սակայն, արդեն մեր ժամանակներում, ըստ մեր մտքերի, անհավաստներ ուժեղացան, սովոր, հիվանդություններ, ինչպես նաև այլ գծողություններ եղան և արդյունքում ռուսները կորցրին իրենց հզորությունը, ժողովուրդը թուլացավ ու կարծես դարձավ այգու կենտրոնի մի հյուղակ, կարծես պահեստ լինել ծաղկանոցի մեջտեղում: Իմանալով այս ամենի մասին՝ այդ ժամանակ թուրքերի վրա իշխող անաստված Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Բ.), որը մտորադի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Սուրադ II-ի – Մ.Բ.) որդին էր, չնայած այն բանին, որ իր հայրը խաղաղության մեջ էր պարզում Կոստանդնուպոլիսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միխայիլ VIII-ի – Մ.Բ.) հետ, անմիջապես ցամաքի և ծովի վրա հավաքեց իր ռազմիկներին, մոտեցավ քաղաքին ու մեծ ուժերով պաշարեց այն: Այդ ժամանակ կեսարը, նրա պալատականները և քաղաքի բոլոր բնակիչները իրենց կորցրին ու չգիտեին, ինչ անել, բանից ռազմիկները քիչ էին, իսկ կեսարն էլ եղբայր-դաշնակիցներ չուներ: Այդ ժամանակ Մեհմեդ սուլթանի մոտ դեսպաններ ուղարկեցին, որպեսզի պարզեն, թե ի՞նչն է այդ հարձակման պատճառը և պայմանավորվեց խաղաղության մասին, սակայն այդ նենգամիտ օտարախաժառը դեսպաններին չընդունեց, իսկ քաղաքն էլ հրամայեց հարվածների ենթարկել հրանոթներից ու հրացաններից: Նա նաև հավաքեց պարսպապահ շատ մեքենաներ և սկսեց պատրաստվել քաղաքի պաշարմանը: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող մարդիկ՝ հույները և ֆրանկները, ելնելով քաղաքից, մարտերի մեջ էին մտնում թուրքերի դեմ ու թույլ չէին տալիս նրանց պարսպապահ մեքենաներ տեղադրել, սակայն, բանի որ թշնամիները եկել էին հսկայական ուժով, նրանք չկարողացան նրանց եական վնաս հասցնել, բանից մեկը մարտնչում էր հազարի, իսկ երկուսն էլ՝ տաս հազարի հետ: Իմանալով այս մասին՝ կեսարը իր ազնվականներին և գլխավորներին հրամայեց ռազմիկներին տեղափոխել քաղաքային պարիսպների ու աշտարակների վրա, ինչպես նաև՝ դարպասների մոտ: Նա նաև նշանակումներ արեց քաղաքացիներից և նույնիսկ հոգևորականներից, որպեսզի ամեն մեկն իմանա իր տեղն և ապագա մարտի համար պատրաստի ամենայն անհրաժեշտը, մարտեր մղել թուրքերի դեմ ամրությունների վրայից՝ հետ չգալով քաղաք: Պաշտպանության համար նա որեց նաև հրանոթներ և հրացաններ այն վայրերում, որտեղ սպասվում էր հակառակորդի գրոհը: Այդ ժամանակ կեսարը պատրիարքի, աբեպիսկոպոսների և եկեղեցական բոլոր առաջնորդների, ինչպես նաև կանանց ու երեխաների հետ միասին այցելեցին եկեղեցիներ: Նրանք աղոթքներ էին ուղղում աստծուն և իրենց աղաչանքները երկինք էին հանում ասելով...: Նրանք նման, սակայն նաև այլ բաներ էին աղաղակում և ի սրտե, լացով ու աղաչանքով ամեն օր աղոթքներին էին տրվում: Ինքը՝ կեսարը, հաճախ այցելում էր պարիսպների երկայնքով, ոգևորում էր զորավարներին և ռազմիկներին, ինչպես նաև այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, որպեսզի նրանք չհուսալքվեն, չթուլանան դիմադրությունը թշնամիներին ու հույները դնեն ամենագոր մատո՜ր վրա: Նա ասում էր, որ մատված բոլորին տեղ կկանգնի և, կրկին դիմելով քաղաքացիներին, կոչ էր անում, որ նրանք չթուլանան ու պատրաստ լինեն ապագա գրոհին, ընդ որում թուրքերին իրենք բոլոր կողմերից, օր և գիշեր անկերջ հարձակումներ էին գործում՝ փորձելով հյուժել մարդկանց: Այսպես շարունակվեց 13 օր, իսկ արդեն 14-րդ օրը թուրքերը, աղաղակելով իրենց անաստված աղոթքը, սկսեցին շեփոխներ փչել, թափուկներ խփել և ծնծղաններ զարկել: Դրանից հետո նրանք, առաջ մղելով մեծ բանակի հրանոթներ, սկսեցին հարվածել քաղաքին, ինչպես նաև հարվածներ իրականացել ձեռքի գեները ու մեծաբանակ աղեղներից: Այդ ժամանակ քաղաքացիները, անընդհատ հարվածների պատճառով, չէին կարողանում մնալ պարիսպների վրա, այլ, թաքնվելով թաքստոցներում, սպասում էին հարձակմանը, թեև այլ էլ պատասխան հարվածներ էին հասցնում հրանոթներից և հրացաններից՝ կոտորելով մեծաբանակ թուրքեր: Պատրիարքն ու հոգևորականները, ինչպես նաև մնացած բոլորը անընդհատ աղոթում էին և աստծո ողորմածությունն էին խնդրում, որ քաղաքն ազատվի: Երբ թուրքերը ստիպեցին մեր մարդկանց թողնել պարիսպները և գրոհի անցան, նրանց ռազմիկները ուժեղ աղաղակներով բոլոր կողմերից հարվածեցին քաղաքին՝ աղմուկով, ձեռքերին ջահեր և աստիճաններ, իսկ այլ էլ աշխատեցնում էին պարսպապահ մեքենաները ու այլ հնարքներ էին իրականացնում, որ գրավեն քաղաքը: Այդ ժամանակ քաղաքացիներն իրենք էլ, գոռոռալով և աղաղակելով, մարտի մեջ մտան նրանց դեմ: Կեսարը պտտվում էր քաղաքով մեկ և ոգևորում էր մարդկանց, նա հույս էր ներշնչում նրանց առ աստված և հրամայեց զանգեր խփել, որպեսզի հավաքի մարդկանց: Ի պատասխան դրա՝ թուրքերը, լսելով այդ զանգահարությունը, ավելի ուժեղ փչեցին իրենց շեփոխներն ու եղջյուրներն և սկսեցին խփել անթիվ թափուկներ և կատաղի մի նախճիդ սկսվեց, ընդ որում հրանոթների, հրացանների ու զանգահարության ձայներից, երկու կողմերի արձակած կոչերից և աղաղակներից, ինչպես նաև գեների շաչուկից, մարտնչողները փայլում էին դրանց, մեջ, քաղաքի կանանց ու երեխաների լացից և ողբից երկինքն ու երկիրը իրար էին խառնվել, ամեն ինչ ցնցվում էր: Ոչինչ չէր լսվում, ռազմիկներն աղաղակում էին և այդ ամենը իրար էր խառնվել այն ուժեղ զվիզից մեջ, երբ կարծես անասունի մի որոտ էր: Միաժամանակ հրանոթների և հրացանների կրակից ու համազարկներից ամեն ինչ պատվեց բանձր ծխով և բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ գործերն ու մարտնչողները չէին տեսնում միմյանց, իսկ շատերն էլ սպանվեցին վառողի այդ ծխից: Այսպես երկու կողմից պարիսպների վրա ձեռնամարտի բռնկվեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերային մութը ջաժանեց նրանց: Դրանից հետո թուրքերը հետ վերադարձան իրենց տեղերը, մոտենալով նույնիսկ սեփական սպանվածների մասին, իսկ քաղաքացիներն էլ հոգևածությունից, կարծես մեռածներ, գետին տապալվեցին, երբ պարիսպների վրա մնացին միայն պահակալիները: Առավոտյան կայսրը ուզում էր հրամայել, որ սպանվածների հավաքեն, սակայն ոչ մեկին չգտավ, բանի որ բոլորը, հոգնած մարտից, քնած էին: Այդ ժամանակ կեսարը մարդ ուղարկեց պատրիարքի մոտ, որպեսզի նա ուղիք հանի քահանաներին և հոգևորականներին, հավաքի ու թաղի սպանվածներին: Անմիջապես էլ մեծաբանակ քահանաներ և երեցներ հավաքվեցին, հավաքեցին սպանվածներին ու թաղեցին, ընդ որում հույներից սպանվել էին 740 հոգի, իսկ ֆրանկներից և հայերից՝ 700-ը: Իր հերթին կեսարը,

հետը վերցնելով սեփական բոլորներին, պատվեց բաղաժի պարիսպների վրա, որպեսզի գտնի ռազմիկներին, բանգի սրանց մասին ոչինչ լսելի չէր և բոլորը բնել էին: Այդ ժամանակ կեսաղբ տեսավ, որ բոլոր խանդակները լի էին դիակներով, իսկ դրանց մի մասն էլ լողում էր ջրի վրայով և դիպում էին ափերին: Հաշվեցին սպանված թուրքերին և պարզվեց, որ դրանք 18.000 հոգի էին, ընդ որում պաշարվածների ձեռքն էր ընկել նաև մեծ բանակի պարսպախար մեքենաներ, որոնք կայսրը հրամայեց հավաքել և այրել: Դրանից հետո պատրիարքի և սրբազան հայրերի հետ ուղղվեցին դեպի եկեղեցիները ու սկսեցին երախտադատություն հղել առ աստված և սրբազան Աստվածամայր, բանգի նրանք հույս ունեին, որ այն անաստվածները, տեսնելով այդ բան մեծ բանակի սպանվածներին, պետք է որ նահանջեին: Կայսրն ինքն էլ այդպես էր մտածում և ահա հաջորդ օրը այն անհավատը մարդիկ ուղարկեց, որպեսզի պարզի իր կողմից սպանվածների բանակությունը, որից հետո, հավաքելով շատ մարդկանց, հրամայեց սկսել հավաքել յուրայինների դիակները: Այդ ժամանակ կայսրը հրամայեց որևէ կերպ չհանգարել սրանց, մինչև որ նրանք դիակներից չեն ազատի խանդակն և խրամատները: Այդպես այդ անհավատները վերցրին յուրայինների դիակները և այրեցին դրանք: Եվ ահա այդ անհավատ թուրքը տեսավ, որ ոչինչ չի հասել և միայն իր ռազմիկներին է կոտորել, դրա համար էլ նա հրամայեց մեծացնել հրանոթների ու հրացանների բանակությունը, ուժեղացնել հարվածները բաղաժին և պատրաստել պարսպախար այլ մեքենաներ: Դրանից հետո յոթերորդ օրը այդ անհավատը զորքին հրամայեց կրկին հարձակման անցնել և մարտի մեջ մտնել, ինչպես այն առաջին անգամ՝ անընդհատ ու առանց որևէ հանգստի: Իր հերթին կեսար Կոնստանդինը ցամաքով և ծովով մարդ ուղարկեց Մորեայում, Կեսեոփիում ու Տենեդոսիում գտնվող իր եղբայրների մոտ՝ խնդրելով նրանց օգնության հասնել իրենց: Նրա եղբայրները, սակայն, չեկան, բանի որ նրանց մեջ մեծ երկպառակություն կար և նրանք պատերազմում էին այբաբանացիների դեմ: Հուզեցան օգնել նաև ֆրանկները, բանգի նրանք իրար մեջ մտածում էին. «Եկեք չիսանվելք, թող թուրքերը հաղթահարեն նրանց, դրանից հետո մենք մեզ կվերցնենք Ցարգրադը»: Ահա այսպես ոչ մի տեղից օգնություն չեկավ, միայն Ցուստունեան անունով մի ջենովական իշխան էր, որ երկու նավերով օգնության եկավ կեսարին՝ հետո բերելով ևս երկու այլ բեռնանավ և 600 ռազմիկներ: Նա ծովի վրա հաղթահարեց թուրքերի դիմադրությունը և մտավ Ցարգրադի պարիսպներից ներս: Տեսնելով այդ՝ կեսարն ուրախացավ և նրան մեծ պատիվներ տվեց, բանգի մինչ այդ ճանաչված էր նրան: Ցուստունեան կեսարին խնդրեց իրեն տալ պարսպի ամենավտանգավոր հատվածը, որտեղ թուրքերը ամենից առաջ էին հարվածում, և ահա կեսարը իր մարդկանցից նրան հանձնեց նաև 2.000 հոգու, որպեսզի նա ավելի մեծ ուժով ու արիությամբ մարտնչի թուրքերի դեմ, այնպես, որ թուրքերը այդ հատվածից հեռանան: Ավելին, Ցուստունեան ոչ միայն իր հատվածն էր պաշտպանում, այլև պտտվում էր բաղաժի բոլոր պարիսպներով մեկ և ոգևորում ու ամրապնդում էր մարդկանց, որպեսզի նրանք հույսները չկորցնեին և, հավատարմորդ Աստծուն, ողջ հոգով ու մարմնով պայքարեն անհավատների դեմ, բանգի Աստված նրանց հետ էր: Ահա հենց նման խոսքերով էլ նա անվերջ ոգևորում էր մարդկանց և ոգեշնչում, բանգի շատ վարպետ էր ռազմական գործում, իսկ բոլորն էլ սիրում էին նրան ու լսում էին նրա բոլոր խոսքերը: Թուրքերը, ինչպես արդեն ասացինք, բոլոր կողմերից պատել էին բաղաժը և, աչք իսկ չփակելով ու փոխելով միմյանց, եռանդով գործում էին, բանի որ նրանք հազարավորներ էին: Առաջին գործից հետո երեսներորդ օրը, հավաքելով իր բոլոր ուժերը, թուրքերը մոտեցրին հրանոթներին և հրացանները, ինչպես նաև պարսպախար մեքենաները, որոնք նախօր էին: Այնտեղ նաև երկու հսկայական հրանոթներ կային, որոնցից մեկի ռումբը հասնում էր մարդու ծնկին, իսկ մյուսինը՝ գոտկատեղին: Եվ ահա սրանք սկսեցին բոլոր կողմերից անընդհատ հարվածել բաղաժի պարիսպներին, ընդ որում նրանք հատկապես ուժեղ հարվածում էին Ցուստունեայի հատվածին, բանի որ այդ մասում պարիսպը ցածր էր և արդեն խարխված: Եվ այսպես, երբ հարվածեցին այդ վայրին, հետո էլ կրկնեցին հարվածը, պարսպախատվածն այդ մասում ցնցվեց ու 5 սաժենի չափով ի վերջո փլվեց, սակայն երրորդ անգամ կրակել չհասցրին, բանի որ գիշերն իջավ: Հենց նույն գիշեր էլ Ցուստունեան վերանորոգեց պարսպի այդ հատվածի վնասված մասը և այն ուժեղացրեց փայտյա պարսպով՝ ներսից էլ հող լցրեց: Ինչ կարող էր, սակայն, նա անել նման մի ուժի դեմ: Առափնյայի հրանոթներով և հրացաններով կրկին սկսեցին կրակել նույն այդ տեղի վրա, իսկ երբ պարիսպը խարխվեցին, արդեն կրակեցին մեծ հրանոթից՝ հույս ունենալով ի վերջո ավերել պարիսպը: Աստվածային կամքով, սակայն, ռումբը թռավ պարսպից վեր և վնասեց միայն 7 ատամնաշարեր: Այդ ռումբը հարվածեց եկեղեցու պարսպին և փոշիացավ: Տեսնելով այդ՝ մոտակայքում գտնվող մարդիկ շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն: Արդեն կեսօրին, սակայն, հրանոթը կրակի համար պատրաստեցին արդեն երկրորդ անգամ: Ցուստունեան իր հերթին, սակայն, նշան բռնելով սեփական հրանոթով, հարվածեց այդ հրանոթին և սպանեց նրա մոտ գտնվող հրանոթավարին: Տեսնելով այդ՝ անհավատ Մեմեդը շատ կատաղեց և բարձր ձայնով հրամայեց. «Յաղմա, յաղմա», ինչը թարգմանաբար նշանակում էր. «Բոլորը դեպի բաղաժ թալանը»: Այդ ժամանակ նրա բոլոր ռազմիկները անմիջապես էլ ոտքի թռան, ոռնացին և բոլոր ուժերով ցամաքից ու ծովով նետվեցին դեպի բաղաժի պարիսպները՝ գործադրելով ամեն տեսակի միջոցներ և հնարքներ, որպեսզի տիրեն բաղաժին: Իրենց հերթին բաղաժացիները ողջ կազմով՝ մեծից փոքր, ելան պարիսպների վրա՝ նույնիսկ կանայք, որոնք ևս իրենց մասնակցությունն էին բերում մարտին և արհաբար մարտնչում էին, այնպես որ միայն պատրիարքը ու հոգևոր անձիք, ինչպես նաև այլ եկեղեցականներ մնացին Աստծո տաճար եկեղեցիներում և սկսեցին լացով ու պաղատանքով աղոթել: Այդ ժամանակ կեսարն ինքը, ինչպես առաջ էր, պտտվում էր բաղաժում և լացով ու ողբով աղաչում էր իր ստորադասներին և բոլոր մարդկանց՝ ասելով նրանց...: Այս և նման այս խոսքերով կեսարը դիմեց իր մարդկանց և խնդրեց զանաբաղաժներն կազմակերպել ողջ բաղաժով մեկ, ընդ որում Ցուստունեան ինքն էլ պտտվում էր պարիսպների վրա՝ ոգևորելով ու ամրապնդելով մարդկանց: Այդ ժամանակ մարդիկ ոգևորվեցին նաև զանաբաղաժությունից, որից հետո, լցված արիությամբ, սկսեցին կատաղիորեն մարտնչել թուրքերի դեմ, մինչ այդ ասելով միմյանց. «Մեռնենք բրիստոնեական հավատքի համար»: Ինչպե՞ս բառերով գրելք կամ նկարագրելք այն փորձանքներն և արեւոտները, որ եղան, բանգի երկու կողմից էլ սպանվածները, կարծես հասած մոգեր, թափվում էին ներքև, իսկ արյունը էլ վտակներով հոսում էր պարիսպներից ներքև: Մարտնչողների գոռոցներից և աղաղակներից, բաղաժացիների լացից ու ողբից, ինչպես նաև զանաբաղաժային ձայնից և զենքերի շայցունի աղմուկից բոլորին թվում էր, թե ողջ բաղաժը հիմնովին ցնցվում է: Այդ ժամանակ խանդակները լցվեցին մարդկանց դիակներով, այնպես, որ թուրքերը յուրայինների դիակների վրայով վերև էին մազցում ինչպես աստիճաններով, որից հետո մարտնչում էին, ընդ որում դիակները սրանց համար կարծես աստիճան և կամուրջ լինեին դեպի բաղաժային պարիսպ: Բաղաժի մոտ գտնվող բոլոր վտակները լցվեցին դիակներով, որոնք պատեցին վտակների ափերը, իսկ արյունը էլ, որպես հոգի մի հեղեղ, սկսեց հոսել դեպի Փայաթի հովանդան, այսինքն՝ դեպի Լիման, երբ ամեն ինչ կարմրեց արյունից: Բոլոր խրամատներն և խանդակները լցվեցին արյունով, բանգի մարդիկ այդքան կատաղի կերպով մարտնչում էին: Եվ, եթե աստվածային կամքով այդ օրը չավարտվեր, բաղաժը վերջնականապես կկորեր, բանի որ բաղաժացիները բոլոր սարսափելի հոգնել էին: Երբ գիշերն իջավ, թուրքերը հոգնած հետ բաշվեցին դեպի իրենց ճամբարը, իսկ բաղաժացիներն էլ հոգնածությունից ընկան հենց կանգնած տեղերում ու անմիջապես էլ բնեցին ով ինչպես կարողացան: Եվ այդ օրը ոչ մի ձայն, նույնիսկ վիրավոր ռազմիկների հառաչանքներ և տնքոցներ չէին լսվում, թեև սրանք դեռ ողջ էին: Առափնյայի կեսարը իր բախաններին և սարկավազներին հրամայեց կրկին հավաքել դիակները ու թաղել, իսկ ով էլ որ կենդանի էր, նրանց հանձնել բժիշկներին: Հավաքեցին սպանված հույներին, ֆրանկներին, հայերին և այլ եկվոր մարդկանց 5.700 հոգու կազմով: Դրանից հետո Ցուստունեան և նրա բոլոր ազնվականները անցան բաղաժային պարիսպներով, սկսեցին գննել դրանք ու հաշվել անհավատների դիակները, ընդ որում, երբ կեսարին ու պատրիարքին գեղուցեցին այդ մասին, պարզվեց, որ խոսքը 35.000 հոգու մասին է: Կեսարն անվերջ լաց էր լինում և ողբում էր, տեսնելով իր մարդկանց կործանումն ու անհավատների համառությունը, բանգի նա ոչ մի տեղից օգնություն ստանալ չէր կարող: Այդ ժամանակ պատրիարքն և ողջ հոգևորական դասը շրջապատեցին կեսարին ու, միխթարելով նրանց, մեկնեցին դեպի մեծ եկեղեցին, որպեսզի շնորհակալություն հղեն առ ամենաողորմած աստված, իսկ նրանց հետ էլ թագուհու հետ միասին գնացին նաև մեծաբանակ ազնվական կանայք և երեխաներ, բանգի մնացած այլ դեռևս բնած էին անհետին, ուժեղ հոգնածությունից: Այդ ժամանակ պատրիարքը հրամայեց ողջ բաղաժով մեկ զանաբաղաժություն կազմակերպել՝ կոչելով մարտին չմասնակցած բոլոր մարդկանց, կանանց և երեխաներին ուղղվել դեպի սեփական անցումները, աղոթել ու շնորհակալություն հայտնել Աստծուն և Աստվածամորը, մեր տեր, ամենաողորմած Մարիամին: Եվ ահա բաղաժով մեկ երևաց, թե ինչպես բոլոր կանայք և տղամարդիկ ուղղվում էին դեպի աստվածային եկեղեցին՝ փառաբանելով ու արցունքներն աչքերին շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն և Աստվածամորը: Ահա այս կերպ կանայք օրն ու գիշերը անցկացրին աղոթքների մեջ: Ինչ վերաբերվում է Անհավատին, ապա նա այս անգամ չէր ցանկանում հավաքել իր սպանվածների դիակները՝ մտադրվելով բարանետներով դրանք բաղաժ նետել, որպեսզի այնտեղ բայբայվեն և ծանր հոտ տարածեն: Այն մարդիկ, սակայն, որոնք գիտեին բաղաժը, պատմեցին նրան վերջինիս մեծության և չափերի մասին ու ասացի, որ դա անօգուտ մի բան է: Այդ ժամանակ մեծաբանակ թուրքեր կրկին հավաքվեցին, հավաքեցին դիակները և այրեցին: Միաժամանակ, սակայն, խանդակներում և խրամատներում հավաքված արյունն այնուհանդերձ սկսել փչանալ և ուժեղ հոտ արձակել, սակայն դա վնաս չուրեք բաղաժին, բանի որ այն ուրիշ կողմ բռնեց: Տեղի ունեցածը, սակայն, ոչ մի կերպ չախաբեկեց Անհավատին և ահա իններորդ օրը նա իր զորքին կրկին հրամայեց մոտենալ բաղաժի պարսպին ու մարտի մեջ մտնել, օր ու գիշեր անընդմեջ, իսկ այն հրանոթն էլ հրամայեցին կրկին և ավելի ուժեղ չափով կոչել: Ցուստունեան և նրա զինակիրները իմացան այդ մասին ու պատրիարքի հետ միասին սկսեցին համոզել կեսարին՝ ասելով. «Տեսնում ես, ով կեսար, որ այդ անհավատը չի հրաժարվում իր մտադրությունից, այլ կրկին էր և մեծ գրոհի է նախապատրաստվում: Ի՞նչ անենք, որտեղից օգնություն ստանանք: Այդ արածում ենք, որ բեզ, որ բեզ, ով կեսար, պետք է հեռանալ բաղաժից ցանկացած այլ վայր ըստ թո ցանկության, բանգի, լսելով այդ մասին, թո համակիրներն ու եղբայրներն ի վերջո օգնության կգան բեզ, ընդ որում օգնության կգան նույնիսկ ահաբեկված ալբանացիները: Այդ պարագայում, գուցե, այն անհավատն ի վերջո ահաբեկվի և հետ բաշվի իր մտադրությունից»: Այս և նման շատ բաներ ասացին կեսարին, առաջարկելով նրան

Ջուստունեայի նավերն ու նավակները, սակայն կեսարը, երկար լռությունից հետո արցունքն աչքին հետևյալն ասաց. «Չնահատում եմ ձեր այս խորհուրդը և գիտեմ, որ այն տրված է իմ լավի համար, բանգի ամեն ինչ կարող է պատահել: Ինչպե՞ս, սակայն, ես կարող եմ այդպես վարվել և լքել հոգևորականներին, Աստծո եկեղեցիները ու իմ թագավորությունը բոլոր մարդկանց հետ միասին: Ի՞նչ կասի այդ ժամանակ իմ մասին ողջ աշխարհը, աղաչում եմ, պատասխանե՛ք ինձ: Ոչ, հարգելի տիարք, ես կմնամ այստեղ և կմարտնչեմ ձեզ հետ միասին»: Նա այսպես ասաց, խոնարհվեց նրանց և ուժեղ լաց եղավ: Այդ ժամանակ պատրիարքն և այնտեղ գտնվող բոլոր մարդիկ ևս լաց եղան ու դադարեցին համոզել, որպեսզի այդ ամենի մասին լուրը մարդկանց չհասնի: Այնուհանդերձ կրկին մարդիկ ուղարկեցին Մորես, բոլոր կղզիներ և ֆրանկներին՝ օգնություն խնդրելով: Քաղաքացիները ցերեկը մարտնչում էին թուրքերի դեմ, իսկ գիշերով էլ իջնում էին խանդակները, փոսեր էին փորում ուղղությամբ դեպի դաշտը և այնտեղ հրանոթային վառոդով լի անոթներ էին թաղում: Նույն կերպ նաև պարիսպների վրա էին կուտակվում շատ անոթներ, որոնք լցված էին յուղերով, կուպրով, ծծմբով և հրանոթային վառոդով: Ահա այսպես, երբ ամենօրյա մարտերի մեջ անցան 25 օր, այն անհավատը հրամայեց կրկին գործի դնել այն մեծ հրանոթը, բանգի այս անգամ արդեն ամրացրել են այն երկաթյա շղթաներով: Երբ կրակեցին այդ հրանոթից, սակայն, այն կրկին բազում մասերի բաժանվեց: Այդ ժամանակ անհավատը, տեսնելով, որ իրեն անհաջողություն հասավ, հրամայեց կրկին բոլոր ուժերը հավաքել և պարսպին մոտեցնել մեծ խոյեր: Մինչ այդ, սակայն, դրանց ուղղության վրա նա առաջ ուղարկեց մարդկանց, որպեսզի սրանք խանդակները լցնեին գերաններով, ցախով և հողով, որից հետո այդ խոյերը պետք է ընդհուպ մոտենային պարիսպներին: Նախատեսվում էր, որ դրանք պետք է շատ վայրերում փորեն պարիսպների հիմքերը ու փլեկ դրանք: Երբ ամենակ այդ գործին անցան, քաղաքացիները այրեցին հողի մեջ թաղված հրանոթային վառոդով լի այն անոթները, ինչից հետո հողը ցնցվեց և մի հսկայական պայթյուն եղավ, երբ այդ խոյերը մարդկանց հետ միասին, կարծես ուժեղ փոթորկի արդյունքում, երկինք թռան ու հասան ամպերին: Սարսափելի էր ջարդվող խոյերի ձայնը և մարդկանց գոռոցներն ու աղաղակները, այնպես որ և սրանք, և նրանք դիմեցին փախուստի: Քաղաքի պաշտպանները հեռացան պարիսպներից դեպի ներս, իսկ թուրքերն էլ հեռացան պարիսպներից դեպի մյուս կողմ: Մարդիկ վերնից ներքև էին թափվում գերանների նման, ոմմաք բաղաբում, իսկ ոմմաք էլ հակառակորդի զորքի մեջ: Խանդակները լցվեցին թուրքերի դիակներով: Այդ ժամանակ քաղաքացիները կրկին պարսպի վրա բարձրացան և խանդակում տեսան թուրքերի շատ դիակներ: Այս պայմաններում նրանք կուպրով լի տակառներ այրեցին և նետեցին դրանք խանդակում լցված այդ դիակների վրա, որոնք բոլորն այրվեցին: Ահա այսպես աստվածային աջակցությամբ քաղաքն ազատվեց այդ անաստված թուրքերից նաև այդ անգամ: Իր հերթին չարագործ այն Մեհմեդը մեծաբանակ ռազմիկների հետ միասին հեռվում կանգնած հետևում էր այդ ամենին և մտնում, թե ինչ կարելի է անել: Այդ ժամանակ, ահա, թշնամիները, ահաբեկված այդ ամենից, հետ բաշվեցին քաղաքային պարիսպներից: Իրենց հերթին հույները, ելնելով քաղաքից, կոտորեցին ներքևում գտնվող ու դեռևս կենդանի բոլոր թուրքերին, որոնց հավաքեցին մի բանի կույտերով և այրեցին՝ կենդանիների հետ միասին: Կեսարը պատրիարքի և ողջ սրբազան դասի հետ միասին սկսեցին եկեղեցիներում աղոթք հղել առ աստված՝ հույս ունենալով, որ պատերազմն իր վերջն է գտել: Նույն կերպ, սակայն, նաև այն չարամիտ Մեհմեդն էր, որ խորհրդակցության նստեց յուրաքանչյուրի հետ և բնադրվեցին դրեց այն հարցը, որպեսզի հեռանան, բանի որ ծովային ուղին բաց էր մնացել ու քաղաքին օգնություն էր սպասվում: Այնուհանդերձ, բանի որ մեր անօրենությունները ելել էին մեր գլուխներից վեր, իսկ մեր մեղքերից էլ ծանրացել էին մեր սրտերը, երբ մենք չէինք լսում աստվածային պատվիրանները ու հետ էինք բաշվել նրա ճանապարհներից, ինչպե՞ս կկարողանայինք փրկվել Աստծո զայրույթից: Արդյունքում մարդիկ քաղաքում կեսարին և պատրիարքին վատ խորհուրդ տվեցին, ասելով, թե. «Բանի որ այդ չարագործն այսքան օր կանգնած է քաղաքի մոտ և չի պատերազմում, եկե՛ք նրա մոտ խաղաղության առաջարկով մարդ ուղարկենք», ինչն էլ արեցին: Այդ ժամանակ այն նենգամիտն իր հերթին, լսելով այս մասին, ողբ իր սրտով ուրախացավ, գալով այն մտքին, թե այդ ինչպիսի՞ ծանր դրության մեջ է քաղաքը, որ խաղաղության առաջարկ է անում: Եվ ահա այսպես պատասխանեցին դեսպաններին. «Բանի որ կեսարը որոշել է ահա այս կերպ իմաստունությամբ խաղաղություն խնդրել, ես այդպես էլ կվարվեմ, սակայն թող կայսրը ելի քաղաքից և հեռանա Մորես, ինչպես նաև, առանց որևէ խոչընդոտի, կարող են նույն կերպ վարվել նաև պատրիարքն ու բոլոր այն մարդիկ, որոնք կուզենան՝ քաղաքը դատարկ վիճակով թողնելով մեզ: Այդ պարագայում ես հավերժական խաղաղություն կկրթեմ, նենգ մտքեր չեմ ունենա և չեմ հարձակվի Մորեսի վրա կամ նրա կղզիներ վրա: Նրանք էլ սակայն, որոնք չեն ուզենա լքել քաղաքը, թող մնան իմ իշխանության տակ և ուրախ ու հանգիստ, ապրեն այստեղ»: Լսելով այս ամենը՝ կեսարը, պատրիարքը և բոլոր մարդիկ մինչև հոգու խորքը խցվեցին և, հառնելով ձեռքերը երկինք, գրչեցին...: Ասելով այսպես՝ նրանք կրկին մարտերի պատրաստվեցին՝ զոջալով Մեհմեդի մոտ ուղարկված իրենց դեսպանությունն մասին, բանգի դրանով նրանք սրան պահեցին քաղաքի մոտ: Երեք օր անց այն անհավատ թուրքին գեկուցեցին, որ այն մեծ հրանոթը կրկին են ձուլել և ահա որոշել են կրկին դիմադրել այն, դրա համար էլ նա իր ողջ զորքին հրամայեց մոտենալ քաղաքին և անընդհատ մարտ մղել: Այս ամենը տեսի ունեցավ մեր մեղքերի պատճառով և հենց դրանց համար աստված որոշեց կյանքի կոչել դեռևս Կոնստանդին Մեծ կայսեր (**Հռոմի համիշխան կայսր, հետագայում կայսր Կոնստանդին I Մեծի - Մ.Գ.**) և Լևոն Իմաստունի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վեդ - Մ.Գ.**) օրոք Մեֆոդի Պատարցու կողմից մեջտեղ բերած գուշակությունը: Մայիսի 6-ին այդ անհավատը որոշեց կրկին կրակ բացել պարսպի այն հատվածի ուղղությամբ, որտեղ այլ հրանոթներ հարված էին հասցրել արդեն երեք օր: Եվ այսպես, երբ պարիսպը խախտվեցին, հարվածեցին արդեն մեծ հրանոթով և այդ ժամանակ շատ բարեք տապալվեցին: Եվս մեկ անգամ հարվածեցին և պարսպի մի մեծ հատված արդեն փլվեց: Դրանից հետո, չնայած արդեն երեկո էր իջնում, նրանք այդ ուղղությամբ շարունակեցին կրակ վարել շատ այլ հրանոթներից, իսկ նույն բանն էլ շարունակեցին նաև գիշերը՝ ցանկանալով խոչընդոտել քաղաքացիներին կյանքի կոչել վերանորոգողական աշխատանքները: Ինչ վերաբերվում է հույներին, ապա նրանք հենց նույն գիշեր էլ այդ ճեղքվածքի դիմաց մի մեծ բարիկադ կառուցեցին: Առավոտյան թուրքերը կրկին հարվածեցին մեծ հրանոթից և կպան արդեն ավերված հատվածի ներքևի մասին, ինչի արդյունքում պարսպի մեծ մասը բանդվեց, ընդ որում այսպես կրկնվեց երկրորդ և երրորդ անգամ: Արդյունքում, երբ մի մեծ ճեղք բացվեց, շատ մարդիկ միմյանց տրորելով ռազմաշունչ աղաղակներով նետվեցին այդ վայրը, սակայն այդ կողմ նետվեցին նաև քաղաքի տեղիները, որից հետո սրանք բոլորը, միմյանց դեմ դուրս գալով, սկսեցին մարտնչել ձեռնամարտում, ինչպես կատաղի գազաններ: Սարսափելի էր տեսնել մարտնչողների կատաղությունը և ուժը: Այդ ժամանակ Ջուստունեան կրկին շատ ռազմիկներ հավաքեց և մեծ բազույթաբու ու բարձր աղաղակով այնպիսի մի հարված հասցրեց թուրքերին, որ մեկ ակնթարթում նրանց ցած նետեց պարսպից և խանդակը լցրեց թուրքերի դիակներով: Դրանից հետո, սակայն, Ամուրադ անունով ոմմ մի եկեղեցի, որը հզոր էր մարմնով, խառնվեց հույների հետ, մոտեցավ Ջուստունեային և սկսեց կատաղի կերպով մենամարտել նրա հետ: Այդ ժամանակ հույներից մեկը ներքև ցատկեց պարսպից և սրա ոտքը հաստեց կացնով, ինչով էլ Ջուստունեային փրկեց մահից: Միաժամանակ արևմտյան կողմի հրամանատար Ամար-բեկը իր զնդի հետ միասին հարձակվում գործեց հույների վրա և դաժան մի մարտ սկսվեց: Այդ ժամանակ քաղաքից հույներին շատ մարդկանց հետ միասին օգնության եկավ արդեն նաև Ռահկավեդը և թուրքերի հետ դաժան մարտում այնուհանդերձ հետ չպրտեց նրանց ելման դիրքեր: Իր հերթին Ամար-բեկը, տեսնելով, որ Ռահկավեդը անխնա կերպով կոտորում է թուրքերին, մերկացրեց սուրը և հարձակվեց նրա վրա, որից հետո նրանք դաժան մենամարտի մեջ մտան: Այդ ժամանակ Ռահկավեդը, կանգնելով մի բարի կառ և երկու ձեռքով վերցնելով թուրը, այնպիսի մի հարված հասցրեց հակառակորդի ուսին, որ նրան կիսեց մինչև գոտկատեղ, բանի որ իր ձեռքերում հսկայական ուժ ուներ: Դետո, սակայն, մեծաբանակ թուրքեր չըջախտեցին նրան և սկսեցին հարվածներ հասցնել: Դույները, բոլոր ուժերը ներդրած, փորձում էին հետ խլել նրան, սակայն, չնայած շատերն ընկան, նրանք այդպես էլ չկարողացան հաջողության հասել, բանգի թուրքերը թզկոտեցին Ռահկավեդին, իսկ հույներին էլ հետ բռնեցին քաղաք: Այդ ժամանակ հույները ողբացին և հուսահատվեցին Ռահկավեդի կորստից, բանգի սա մի արի և բաջարի ռազմիկ էր, որը շատ սիրելի էր կեսարի կողմից: Երբ գիշերը վրա հասավ, Նախճիրն իր վերջը գտավ և զորքերը վերադարձան իրենց տեղերը: Այդ ժամանակ թուրքերը սկսեցին կրկին հարվածել հրանոթներից այն ավերված հատվածի ուղղությամբ, իսկ քաղաքացիներն էլ սկսեցին լայնացնել բարիկադը և դրանով փակել բանդված տեղերը, ընդ որում նրանք այնտեղ նաև շատ հրանոթներ թաքցրին՝ քաղաքի կողմից: Առավոտյան թուրքերը, տեսնելով պարսպի չվերանորոգված հատվածը, անսխալապես էլ առաջացան դրանով և հարվածեցին հույներին: Դույները հետ բաշվեցին նրանց դիմացից, իսկ թուրքերն էլ, մարտական աղաղակներ արձակելով, մեծ բանակությամբ հարձակման անցան՝ կարծելով, թե արդեն հաղթանակի են հասել: Եվ այսպես, երբ մեծ բանակի թուրքեր հավաքվեցին, հույները հետ բաշվեցին ու հարված հասցրին սրանց հրանոթներից՝ սպանելով շատերին: Դրանից հետո, երբ հրանոթները արձակվեցին, քաղաքից թշնամիներին անակնկալ հարվածեց սինգուրայի ստրատեգոս Պալեոդոսը, որը շատ մարդկանց հետ միասին նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ: Այդ ժամանակ արևելյան առաջնորդ Մուստաֆան մեծ ուժերով սրբնաց հարված հասցրեց հույներին: Դաժան մարտ բռնկվեց, սակայն թուրքերն այնուհանդերձ հաղթահարեցին հույներին: Տեսնելով այդ՝ կեսարը, որն իր բոլորներն և ստրատեգոսների հետ միասին մեծ եկեղեցում բնակարար էր իրավիճակը, այսպես ասաց. «Ահա արդեն որբորդդ օրն է, որ մենք առանց որևէ ընդհատման մարտնչում ենք թուրքերի դեմ, ինչքան մեր մարդիկ զոհվեցին, իսկ եթե այսպես գնա, ապա մեզ բոլորիս կկոտորեն և քաղաքը կգրավեն: Արդ եկե՛ք, հավաքվելով լավագույն ուժերով, գիշերով ելնե՛ք քաղաքից և մեզ համար հարմար մի ժամի Աստվածային աջակցությամբ հարձակվե՛ք անհավատների վրա, ինչպես այդ ժամանակվա Գեդեոնը էր արել մոլայաջցիների հետ: Այդ ժամանակ մենք կամ հանում Աստծո եկեղեցիների կկործանվենք, կամ էլ կազատվենք այս ամենից»: Նա այսպես էր խորհուրդ տալիս և շատերը հակվում էին այդ մտքին, բանգի գիտնական կեսարի ուժը և խիզախությունը, որովհետև նա մարմնով մի հզոր մարդ էր, մի իսկական հսկա: Արիստոթել Կիր-Լուկան, սակայն, ինչպես նաև եպարքոս Նիկոլայը երկար լռեցին, սակայն ի վերջո ասացին. «Ահա անցել է արդեն 5 ամիս այն ժամանակից սկսած, երբ մենք սկսեցինք մարտնչել թուրքերի դեմ, աղաչելով Աստծո աջակցությունը, և,

եթե նրա կամքը լինի, մենք ևս 5 ամիս կդիմանանք նրանց դեմ մարտում: Սրան հակառակ, եթե աստվածային աջակցություն չեղավ և մենք այդպես վարվե՞նք, միանգամից էլ կկորցնենք բոլորին, ինչպես նաև բաղաձայն կկործանենք»: Իրենց հեղթին մեծ դոմեստիկոսը, իսկ նրա հետ նաև լոգոթետը այլ ազնվականների հետ միասին խորհուրդ էին տալիս կեսարին այնուհանդերձ լավագույն զինվորներով ելնել բաղաձայն և հեռու բռնել թուրքերին, ընդ որում նրանք ասում էին, որ այդ պարագայում այլ բրիտանականներ ևս, լսելով այս մասին, օգնության կգան: Մինչ այսպես խոսում էին, թուրքերը ելան պարսպի վրա և սկսեցին հաղթահարել բաղաձայններին: Այդ ժամանակ կեսարն իր ազնվականներին հետ միասին ցատկեցին Նեոպլեգների վրա, որից հետո ստրատեգոսները, առաջ անցնելով նրանցից, հանդիպեցին ջարդված և փախուստի դիմող շատ մարդկանց: Այդ ժամանակ Ջուստոնեան այլ ստրատեգոսների հետ միասին թուրքերի դեմ մարտնչում էր արդեն բաղաձայն՝ մեկ հետ բաշվելով, մեկ էլ օգնություն ստանալով և առաջ գնալով: Այդ ընթացքում այլ թուրքեր, մի բանի կամրջակներ գցելով, արդեն Նեոպլեգների վրա էին բաղաձայն մտնում: Ստրատեգոսները, սակայն, միանալով Ջուստոնեայի հետ, կատաղորեն հարձակվեցին սրանց վրա և այնուհանդերձ հետ շարտեցին նրանց դեպի պարիսպները: Այնուհանդերձ շատ հեծյալ և հետևակ թուրքեր կրկին ու կրկին ստիպում էին հույներին նահանջել և իրենց դեմ կատաղի մարտի մեջ մտնել՝ հետ բաշվելով կարծես կատաղի զազանների առջևից: Արդյունքում, եթե կեսարն ինքը այդ կողմը չտեսներ, բաղաձայն վերջը կգար, սակայն կեսարը ժամանակին հասավ, կոչ արեց, ոգևորեց յուրայիններին և, մոնչալով ինչպես առյուծ, իր ընտիր հետևակայիններով ու հեծյալներով հարձակվեց թուրքերի վրա, նրանց անխնա ջարդեց և հետ շարտեց: Ում որ հասնում էր, նա մեջտեղից կես էր անում և ջարդում էր, բանգի նրա թրի դեմ ոչ մի բան կանգնել չէր կարողանում: Իրենց հեղթին թուրքերը կոչ էին անում մեկը մյուսին դեմ ելնել կայսեր ուժին և հարձակվել նրա վրա, նրանք ամեն տեսակի բաներ էին նետում նրա ուղղությամբ, անթիվ նետեր էին արձակում, սակայն, ինչպես սավան է, մարտում հաղթանակը տրվում է ըստ աստվածային կամքի: Իրոք, նետերն և այլ բաները անիմաստ գետին էին ընկնում՝ թռչելով մոտիկից ու ոչ մի վնաս չտալով նրան, իսկ նա ինքն էլ, ձեռքում միայն թուր ունենալով, կոտորում էր ում որ հասնում էր, նա ջարդում և փշրում էր բոլորին ու բոլորը հետ էին բաշվում նրա առջևից: Այսպես կեսարը նրանց հետ բռնեց դեպի ավերված վայրը և այստեղ, սեղմելով նեղ անցումում, նրանց հսկայական բանակաբանություն կոտորեց, իսկ այսոց էլ հետ շարտեց բաղաձայն ու խաղակից: Ահա այսպես աստվածային աջակցությամբ այդ օրը կեսարն ազատեց բաղաձայն և, երբ գիշերն իջավ, թուրքերը նահանջեցին: Առավոտյան եպարքոս Նիկողայոս բաղաձայններին հրամայեց պարսպից և խանդակից անդին նետել սպանված թուրքերին, որպեսզի այդ անաստվածները տեսնեն այդ ամենը, իսկ սրանք բանակաբանություն, ասում էին, 16.000 հոգի էր կազմում: Թուրքերը հավաքեցին իրենց դիակները և այրեցին: Դրանից հետո եպարքոսն և կեսարը կրկին կոչ արեցին գերաններով վերանորոգել ավերված վայրերը ու բարիկաղ կառուցել, հույս ունենալով, որ այդ անաստվածներն ի վերջո կհեռանան: Անաստված Մեհմեդը, սակայն, այդպես չէր մտածում և երեք օր անց նա, հավաքելով իր փաշաներին ու սանջակներին, սասց նրանց. «Տեսնում եմ, որ գլավորները բաջություն են ձեռք բերել և հասնադրեն մարտնչում են մեր դեմ: Մենք չենք հաղթի, եթե մարտնչենք միայն այդ նեղ մի անցումում, բանգի այդ պարագայում շատ մարդկանց դժվար է լինում մարտնչել, իսկ թվով բռնել էր կարողանում և հաջող դիմադրություն կազմակերպել ուժով ու բանակաբանությամբ իրենց գերաշնորհներին: Այդ եկեք բոլորս միաժամանակ և բոլոր ուժերով գործի դնենք ստիճակները և այլ մեթոսներ ու պարիսպների ողջ երկայնքով հարձակումներ գործենք, իսկ երբ պաշտպանվողները իրենց ուժերը կտանեն այդ ուղղություններով, ահա հենց այդ ժամանակ էլ կրկին հարվածենք այդ ճեղքվածքի ուղղությամբ»: Ինչպես որոշեցին, այդպես էլ արեցին ըստ աստվածային կամքի: Դրանով չպարտաստել խոյեր, աստիճաններ և պաշարողական այլ գործիքներ, իսկ ռազմիկներին էլ հրաման տրվեց կրկին մարտի մեջ մտնել բաղաձայններին դեմ: Այս կերպ շարունակվեց օրն օրի վրա, երբ բաղաձայնները որևէ հանգիստ չունեին: Մայիսի 21-ին մեր մեղքերը բաղաձայն մեզ մի դաժան նահանգյալ տվեցին...: Երբ այսպես խոսեցին և հանգստացան, Ջուստոնեան իր մարդկանց հետ միասին կրկին եկավ կեսարի մոտ ու արցունքն աչքին սկսեց համոզել նրան թողնել բաղաձայն և հեռանալ, սակայն նրան այդպես էլ չստեցին...: Ինչ վերաբերվում է այն անիծյալ Մեհմեդին, ապա նա, հավաքելով իր ռազմիկներին, առաջիկա գրոհի համար նրանց դասավորեց նախապես որոշված տեղերում: Դարաջաբեկին նա դրեց կայսերական պալատի և Փալիսարիայի փայտյա դարպասի դիմաց, իսկ բեզլեբեգին էլ Նշանակեց Պիզայի ու Ոսկյա դարպասի դեմ: Արևմտյան զորավար նա Նշանակեց Կորոսներին: Միաժամանակ նա ինքը հայտարարեց, որ կգործի Սուրբ Ռոմանոսի և ավերված պարսպապատվածի դիմաց: Ծովային հրամանատար Բալտաուզիային և Չոհանին հանձնեց ծովահայաց պարսպի գրոհի գործը և այսպես նա այնպիսի մի վիճակ ստեղծեց, որ բոլոր կողմից ու միաժամանակ բաղաձայն պետք է գրոհի եկաթակներ: Այդ անօրեն, ահա, այսպես որոշեց: Մայիսի 26-ին, հազիվ էին մոյաները իրենց անիծյալ աղողներին աղաղակել, երբ հակառակորդի գործը անսխալապես էլ մարտական աղաղակներով մոտեցավ բաղաձայն: Նրանք մոտիկ բաշեցին նաև հրաժանները, իրազմանները, խոյերը, աստիճանները, փայտյա աշտարակները և պարսպապատվածի վրա մեթեմաները, ընդ որում դրանք թվով ու համար չկար: Նույն կերպ նաև ծովից մոտեցան նավեր և շատ նավակներ: Սրանք բոլոր կողմերից սկսեցին հարվածել պարիսպներին, որից հետո խանդակների վրայից կամրջակներ դրեցին, որպեսզի, հենց որ բաղաձայններին հետ մղեն, իրենք առաջանան: Այսպիսով՝ նրանք անսխալապես էլ գործի դրեցին իրենց այդ գործիքները, փորձ կատարելով մազցել պարիսպների վրա, սակայն հույները նրանց դեմ կատաղի մարտի մեջ մտան և դիմադրեցին: Այդ ժամանակ նրանց փաշաները և զինվորները հրամանատարները սկսեցին թուրքերին ծեծելով, սպառնալով և ահաբեկելով ուղղել պարիսպների ուղղությամբ: Միաժամանակ նաև այն անիծյալ Մեհմեդն իր բոլոր հրամանատարներին հետ միասին մոտեցավ ավերված հատվածին՝ ուղեկցվելով թմբուկների, շեփորների և ծնծղաներին ուժեղ աղմուկով: Իր այդ հսկայական ուժով նա հույս ուներ արագորեն տիրել բաղաձայն: Ծառ ստրատեգոսներ, սակայն, Ջուստոնեայի հետ միասին օգնության եկան և արիաքար մարտնչեցին թուրքերի դեմ, թեև դա էժան չստեց նաև բաղաձայնների վրա: Դեռևս չէր հասել, սակայն, դատաստանի ժամը և դեռևս հնարավորություն կար դիմադրել թշնամիներին: Այդ ժամանակ կեսարն իր ուղեկցիներին հետ միասին պատվում էր բաղաձայն և հառ առ հառ աղաղակ էր բաղաձայն՝ ազնվականներին, ստրատեգոսներին ու բոլոր ռազմիկներին ողջ ժողովրդի հետ միասին, որպեսզի նրանք հույները չկորցնեն, թուլությունը չտրվեն իրենց այդ գործում և բաջությամբ ու անսասան հավատով մարտնչեն թշնամիների դեմ, այդ պարագայում թող օգտակար լինի նրանց Աստված: Միաժամանակ նա հրամայեց ողջ բաղաձայն մեկ զանգահարություն կազմակերպել՝ կանչելով մարդկանց: Եվ ահա բոլոր մարդիկ հավաքվեցին պարիսպների վրա և սկսեցին մարտնչել թուրքերի դեմ, ինչի արդյունքում այնպիսի մի կատաղի ծակատամարտ բռնկվեց, որ նույնիսկ սարսափելի էր տեսնել մարտնչողների կատաղությունն ու արիությունը: Պատրիարքը իր բոլոր տեղակալներով գտնվում էր մեծ եկեղեցում, որտեղ նրանք անվերջ աղոթում էին Աստծուն և Աստվածամորը, որպեսզի նրանք իրենց ուժ տան թշնամիների դեմ: Դրանից հետո, երբ նրանք լսեցին զանգահարություն, վերցնելով աստվածային սրբապատկերները, ելան եկեղեցուց և սկսեցին աղոթքով ու խաչվառությամբ պատվել ողջ բաղաձայն...: Մինչ սրանք աղոթում և իրենց պարատանքներն էին հիմնում երկնքին, կեսարը մոտեցավ պարսպի այն ավերված հատվածին և, տեսնելով դաժան մարտը, իր բոլոր ուղեկցիների հետ միասին մնաց այնտեղ: Տեսնելով անհավատների ճշումը՝ նա կոչ ուղղեց ռազմիկներին ասելով. «Ով իմ եղբայրներ և ընկերներ, ժամանակը եկել է հավերժական փառքի հասնել հանուն սուրբ եկեղեցու և ուղղափառ հավատքի, ժամանակը եկել է, որ մեր արիությունը ցույց տանք սերունդների առաջ»: Դրանից հետո, խթանելով Նեոպլեգը, կայսրը ցանկանում էր այն ավերված հատվածով դուրս գալ պարիսպներից և հասնել Մեհմեդին՝ վրձն ուժեղով թափված բրիտոնական արյան համար: Նրան, սակայն, ուժով հետ պահեցին իրենց ազնվականները և հետևակ ռազմիկները, բանգի դա մի անպատկերացելի բան էր, որովհետև Մեհմեդը գտնվում էր հեռու՝ անհաշիվ ուժերի գլուխն անցած: Այնուհանդերձ կեսարը, մերկացնելով թուրը, հարձակվեց թուրքերի վրա և, հարվածելով կրծքից մինչև ուսը, շատերին մեջտեղից կես արեց, իսկ այլք էլ, ահաբեկվելով նրա ուժից, փախան և ցրվեցին: Ստրատեգոսները, ռազմիկներն և ողջ ժողովուրդը, տեսնելով իրենց կեսարին, անմիջապես էլ բաջությամբ լցվեցին ու նետվեցին թուրքերի վրա ինչպես վայրի զազաններ: Արդյունքում նրանք սրանց բռնեցին խանդակից անդին: Այդ ժամանակ Մեհմեդն անշարժ կանգնած էր իր տեղում և միայն հրամաններով ու ծեծով հրամայում էր թուրքերին հետ բռնել հույների վրա: Մարտն արդեն ընթանում էր մթնշաղում, բանգի նետերը փակում էին արևի լույսը: Դույները պարսպի վրայից թուրքերի վրա եռացրած յուղ էին ցնում և նետում էին այրվող կուպր, ինչպես նաև այլ բաներ: Երբ նույնիսկ արեգակը մայր մտավ և գիշերն իջավ, մարտն այնուհանդերձ չդադարեց, բանի որ այդ անհավատը հրամայեց պարիսպների վրա ջահեր վառել, իսկ ինքն էլ, սուրալով տարբեր կողմեր, գոռալով և կոչեր ուղղելով, իրենց մարդկանց հրամայում էր կոչ տալ բաղաձայն: Դույները, սակայն, մյուս մարդկանց հետ միասին, որ գտնվում էին պարիսպների վրա, արիությամբ լի աղաղակում էին. «Ծտապենք, եղբայրներ, դեպի այդ վճռական տեղը և մեռնենք հանուն սուրբ եկեղեցու»: Ահա այս կերպ թուրքերի դեմ արիաքար մարտնչեցին մինչև կեսգիշեր և ցած թափեցին պարիսպների վրայից, ինչից հետո մարտը ընդհատվեց: Այդ անիծյալները, սակայն, չհեռացան բաղաձայն՝ մնալով տեղում և պահպանելով պաշարողական աշտարակները ու այլ գործիքներ: Արդեն առավոտյան հույները փորձ կատարեցին շատ տեղերում այրել պաշարողական գործիքները և փայտյա աշտարակները, սակայն թուրքերը հնարավորություն չտվեցին նրանց այդ անել՝ անվերջ հարված հասցնելով աղեղներից և իրացաններից: Երկու կողմից սպանվածներին, իսկ առավել ևս նույնիսկ վիրավորներին, ոչ ոք ի վիճակի չէր հաշվել: Այդ օրվա տասներորդ ժամին Անհավատը կրկին հրամայեց իրենականություն սկսել պարսպի ավերված հատվածի ուղղությամբ՝ կրակ բացելով հրանոթներին և իրացաններից: Նրանք գործի դրեցին նաև այն մեծ հրանոթը և հարվածեցին բարիկադին, երկրորդ, իսկ հետո արդեն երրորդ անգամ՝ ի վերջո ավերելով այն: Այդպես անցավ այդ օրը, իսկ երբ իջավ գիշերը, Ջուստոնեան իր դուռովնայն և մնացած ֆրանկներին հետ միասին կրկին սկսեց վերանվանվել բարիկադը: Բրիտանական մեղքերի պատճառով, սակայն, այդ գործը չհաջողվեց, բանի որ հենց այդ ժամանակ էլ թռավ, այդ կողմն եկավ հրանոթի մի գունդ և, ընկնելով, հարվածեց Ջուստոնեայի կրծքին՝ փշրելով այն: Ջուստոնեան ընկավ գետնին և, նրան ջրով ցողելով, հազիվ ուշքի բերեցին՝ տանելով իր տուն: Դրանից հետո մյուս

բոյարները, մարդիկ և ֆրանկները, որոնք նրա մոտ էին, իրենց կորցրին ու չգիտեին, ինչ անել: Ղա տեղի ունեցավ Աստծո կամքի պատճառով, որպեսզի կորստյան մատնվի քաղաքը, բանգի այդ վայրը պաշտպանվում էր Ջուստունեայի մեծ ուժի, արիության և խիզախության շնորհիվ, որովհետև սա իրոք բաց, խելացի ու ռազմական ոյորտին շատ լավ ծանոթ մարդ էր: Երբ կեսարին ասացին այս մասին, նա հուսալքվեց, նրա մտքերը իրար խառնվեցին և նա անմիջապես էլ մեկնեց այդ ուղղությամբ: Այդ կողմը նետվեցին նաև պատրիարքն և բոլոր ազնվականները ու բժիշկները: Սրանք բոլորը սկսեցին մխիթարել Ջուստունեային և կարծես պատրաստ էին նույնիսկ սեպական հոգին տալ նրա համար: Նրանց բոլորին մեծ վիշտ և տխրություն պատեց, բանի որ կեսարն ինքն էլ նրան եղբոր տղա էր ընդունում վերջինիս հավատարմության ու ռզու ամրության համար: Բժիշկները ողջ գիշեր գործեցին, փորձելով թեթևացնել նրա վիճակը, և մի քիչ բուժեցին նրա կրծքավանդակը, որը շատ էր տուժել: Այդ ժամանակ ցավը մի քիչ թողեց, նրան ուտելիք և խմիչք տվեցին ու նա ողջ գիշեր քնեց: Միաժամանակ, սակայն, Ջուստունեայի գիևակիրները, որոնք մնացել էին առանց նրա, դադարեցին վերականգնել բարիկաղը ու շատ քիչ բան արեցին: Առավոտյան Ջուստունեան հրամայեց իրեն կրկին տանել բարիկաղի մոտ, որտեղ սկսեցին մեծ եռանդով վերականգնել այն: Օրը, սակայն, արդեն բացվել էր և, երբ թուրքերը տեսան բարիկաղը վերականգնողներին, անմիջապես էլ մեծաքանակ հրանոթներից նրանց վրա կրակ բացեցին և թույլ չտվեցին շարունակել շինարարությունը: Երբ հրետանային այդ կրակից հույները ցրվեցին, անմիջապես էլ մեծաքանակ թուրքեր նետվեցին այդ ավերված հատվածի ուղղությամբ, հույները սլացան նրանց ընդառաջ և մի համառ մարտ բռնկվեց: Այդ ժամանակի սարակինոսների առաջնորդներից մեկը կատաղորեն հարձակվեց հույների վրա և սրանց շարքում իրենց բոլով ու սարսափի տեսքով հայտնի 5 հոգի կային, որոնք անխառն կոտորում էին քաղաքացիներին: Քաղաքից, սակայն, անմիջապես էլ դուրս թանա պրոտոպեկաստոսն ու նրա որդի Անդրեոն իրենց մարդկանց հետ միասին և ելան թուրքերի դեմ: Կատաղի մի նախճի սկսվեց: Այդ ժամանակ երեք եղբայր ռազմիկներ, պարսպի վրայից տեսնելով, որ սարակինոսները ոչնչացնում են քաղաքացիներին, նետվեցին այդ կողմը, հարձակվեցին թուրքերի վրա և նրանց դեմ դաժան մարտի մեջ մտան, իսկ սրանք էլ, ցնցված դրանից ու վախենալով սպանվել, փախան: Քաղաքացիները խոցեցին երկու սարակինոսների, սակայն այդ ժամանակ նրանց վրա նետվեցին մեծաքանակ թուրքեր, իսկ սրանք էլ, պաշտպանվելով նրանցից, հետ բաշվեցին քաղաք: Այդ երեքից մեկը հույն էր, մյուս՝ հունգարացի, իսկ երրորդը՝ պարսկացի: Մարտը, սակայն, այդ ավերված վայրի շուրջ շարունակվում էր, այն աստիճանաբար թեժանում էր և թուրքերն այդտեղ հավաքվեցին հսկայական քանակությամբ՝ համառորեն մարտնչելով քաղաքացիների դեմ: Իրենց հերթին ստորաւեգոսները Ջուստունեայի հետ միասին արիաբար մարտնչում էին և երկու կողմից ոչ քիչ բանակի մարդիկ ընկան: Ինչ նախատեսվել էր աստված, սակայն, դրանից խուսափել հնարավոր չէր և ահա տեղ նետեցին ու կրկին դիպան Ջուստունեային՝ վիրավորելով նրան աջ ուսից, ընդ որում նա ինքը, կարծես մաշած, գետին տապալվեց: Այդ ժամանակ նրա բոյարներն և բոլոր մարդիկ, ողբալով ու լաց լինելով, նրան այնտեղից հեռու տարան, իսկ ֆրանկներն էլ գնացին նրա հետևից: Իրենց հերթին թուրքերը, լսելով այդ հեծեժանքը և խուճապ տեսնելով մարդկանց մեջ, իրենց ողջ ուժով աղաղակելով հարձակվեցին նրանց վրա, խառնեցին քաղաքացիների շարքերը և հետ բռնեցին քաղաք՝ կոտորելով ու ջարդելով: Եվ ահա ստրատեգոսները և բոլոր քաղաքացիները տեսան, որ թուրքերի բանակությունը գնալով ավելանում է, դրա համար էլ դիմեցին փախուստի, թեև, երբ հույների ուժով պահանջվում էին, նրանք մարտի մեջ էին մտնում: Վրա էր հասնում, սակայն, արդեն քաղաքի կործանումը, եթե կեսարն իր ընտրյալ մարդկանց հետ միասին չնետվեր այդ կողմը: Տեղ հասնելով՝ կեսարը տեսավ դեռևս կենդանի Ջուստունեային և շատ ողբաց նրա համար, որից հետո սկսեց լացով և աղաչանքով ֆրանկներին խնդրել հետ դառնալ, սակայն սրանք չստեցին նրան: Նա նաև կոչ էր հղում յուրայիններին, որպեսզի սրանք ևս հետ դառնան ու հետ բերեն փախողներին, իսկ ինքն էլ նույն այդ ընթացքում, ոգևորելով իր մարդկանց և մարտակոչ արձակելով, նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ՝ հարվածելով նրանց ուսերից մինչև կրծքը: Եթե նրա առաջ նույնիսկ նժույգ էր ի հայտ գալիս, նա այն ևս խոցում էր և նույնիսկ ձիու գրպից ևս չէր փրկում կեսարի հարվածներից, ոչ էլ՝ ձիու ուժը: Իրենց հերթին թուրքերը, սակայն, կոչ հղելով միմյանց հարձակվել կեսարի վրա, չէին համարձակվում գործել: Ինչ վերաբերվում է հեծվից նետվող գնեթերին, ապա դրանք, ինչպես արդեն ասացի, նրան որևէ վնաս չէին պատճառում և ընկնում էին հեծվում, բանի որ նրա ժամը դեռ չէր եկել: Կայտը նետվում էր նրանց վրա, իսկ թուրքերն էլ փախուստի էին դիմում նրա առաջ՝ ցրվելով և հեռանալով: Ահա այս կերպ նա թուրքերին բռնեց այդ ավերված վայրից, երբ այնտեղ շատ թշնամիներ կային, որոնք անթիվ բանակությամբ կոտորում և ջարդում էին քաղաքացիներին ինչպես խոզերի, բանգի սրանք մինչ այդ ներս էին մտել այդ ճեղքվածքից և տարածվել էին փողոցում, որտեղ կոտորում էին ում որ պատահեին: Ահա աստվածային կամքով այդ օրը այդ կերպ քաղաքն ազատվեց, թուրքերը հետ բաշվեցին պարիսպներից, իսկ քաղաքացիներն էլ, ընկնելով գետնին, հոգնածությունից քնեցին: Այլ բան այդ օրը չեղավ: Այդ ժամանակ բոլորը պատրիարքի և բոլոր ռազմիկների հետ միասին համաբարվեցին մեծ եկեղեցում և շնորհակալություն հայտնեցին աստծուն և նրա քրքազան մորը՝ փառաբանելով կեսարին: Ասում են, թե կեսարն ինքն էլ իր սրտում այդ ժամանակ հպարտացավ և նույնիսկ հույսով պատվեց հետ մղել անիծյալներին՝ չիմանալով աստվածային կամքը: Մեհմեդը, սակայն, տեսնելով, որ իր ռազմիկներից այդքան մեծ բանակություն է ընկել և լսելով կեսարի արիության մասին, ողջ գիշեր քնեց, այլ մի մեծ խորհուրդ հավաքեց: Նա ուզում էր իենց այդ գիշեր էլ նահանջել, բանգի ծովային ճանապարհը բացվել էր և շատ ավել կարող էին օգնության հասնել քաղաքին: Որպեսզի կատարվեր աստվածային կամքը, սակայն, վիճակված չէր դրան տեղի ունենալ: Եվ այսպես, երբ վրա հասավ օրվա յոթերորդ ժամը, քաղաքի վրա խիտ խավար տարածվեց, երբ օրը սեղմվեց, կախվեց քաղաքի վրա, կարծես ողբալով և վշտանալով նրա համար, վերևից թափվեցին նաև կարմիր կաթիլներ, ինչպես գոմջի աչքերն էին, ընդ որում դրանք գետնի վրա մնում էին երկար ժամանակ՝ մեծ վախ ու խուճապ պատճառելով մարդկանց...: Եվ ահա Մեհմեդը... հրամայեց իր բոլոր մարդկանց անմիջապես մարտի պատրաստվել, ընդ որում առջևում թողեցին անթիվ բանակի զինված հետևակայինների, հրանոթներ ու հրացանակիրներ, որոնցից հետո պետք է առաջանալ և մացած գորքը: Առաջ մղելով և տեղակայելով հրանոթները պարսպի ավերված հատվածի դիմաց՝ նրանք կրկին սկսեցին հարվածել նույն այդ վայրին, իսկ երբ քաղաքացիները հետ բաշվեցին, առաջ մղվեցին արդեն նրան հետևակայինները և սկսեցին գործի համար ծանապարի բացել՝ լցնելով խանդակը: Դրանից հետո թուրքերն իրենց գնդերով առաջ շարժվեցին և ցրեցին քաղաքացիներին, բանի որ նրանց շարքերում հեծյալները քիչ էին: Այդ ժամանակ բոլոր ստրատեգոսները, մետիստանները և այլ հեծյալները տեղ հասան, օգնության ձեռք մեկնեցին հետևակայիններին ու հարձակվեցին թուրքերի վրա, որոնք այդ ժամանակ մեծ բանակությամբ արդեն քաղաք էին մտել և, խառնված մերոնց հետ, կատաղի կերպով մարտնչում էին: Այս անգամ էլ, սակայն, նրանց հետ մղեցին դեպի այն ավերված մասը: Այդ ժամանակ, սակայն, արևելյան բեզլբեզը, որը հսկայական բոյի և մեծ հզորության տեր մի մարդ էր, ռազմակոչ հղելուց հետո իր բոլոր արևելյան ուժերով հարձակվեց հույների վրա ու իր հերթին հետ մղեց նրանց այդ ավերված մասից: Նա քարդեց նրանց, հեռու բռնեց, որից հետո նիզակը ձեռքին հարձակվեց կեսարի վրա: Կեսարը վախճում հետ մղեց նրա նիզակը և, թրով հարվածելով սրա գլխին, կիսեց մեկին թաղթը: Այդ ժամանակ թուրքերը միաձայն զոչեցին և նետվելով այդ ուղղությամբ, հետ մղեցին հույներին ու տարան իրենց առաջնորդի դիակը: Ինչ վերաբերվում է կեսարին, ապա նա, հավաքելով յուրայիններին, ռազմակոչով նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ, շատերին կոտորեց և հեռու բռնեց քաղաքից: Այդ ժամանակ, սակայն, իր գնդով այդ ավերված հատվածի ուղղությամբ նետվեց արդեն նաև Ղարաջաբեկը և, մտնելով քաղաք, կեսարին ու նրա բոլոր քաղաքացիներին հետ մղեց: Դրանից հետո կեսարը նորից դիմեց իր ստրատեգոսներին և մեգիստաններին ու առաջնորդներին ողջ ժողովրդի հետ միասին, զինեց նրանց և, հետ դառնալով, հարձակվեց այդ թուրքի վրա՝ չինայելով իր կյանքը ու դուրս մղելով նրան քաղաքից: Այնուհանդերձ, եթե նույնիսկ սարերն էլ շարժես, Աստծո կամքի դեմ գնալ չես կարող...: Իրոք, թուրքերը հսկայական բանակություն էին կազմում, իսկ քաղաքացիներն էլ օրը օրի վրա հսկայական հոգնածությունից ուղղակի գետին էին տապալվում, կարծես հարբած լինեին: Սրանից գատ նաև այն հանգամանքը կար, որ կեսարն և նրա թուլացած ռազմիկները ոչ մի տեղից օգնություն ստանալ չէին կարող, ինչը նրանց ուժասպառ ու թեւաթափ արեց՝ պատելով մեծ հուսահատությամբ: Անիծյալ Մեհմեդը, լսելով, որ իր բեզլբեզը սպանված է, երկար սգաց նրա համար, բանգի սիրում էր սրան իր արիության և խելի համար, դրա համար էլ, կատաղելով, իր գործերի ու բոլոր ուժերի հետ միասին նետվեց այդ ուղղությամբ, իսկ կեսարի ուղղությամբ էլ հրամայեց նշանառություն իրականացնել իր բոլոր հրանոթներից և հրացաններից, որպեսզի սա իր անհաղանցով դուրս չկա քաղաքից ու անակնկալ չհարձակվի իր վրա: Եվ ահա այդ անհավատը եկավ, կանգնեց ավերված կամրջի առաջ և ամենից առաջ հրամայեց կրակ բացել հրանոթներից ու հրացաններից, որպեսզի քաղաքացիները հետ բաշվեն: Դրանից հետո նա Բայտաուլիայի փաշային շատ գնդերի և 3.000 ընտիր ռազմիկների հետ առաջ ուղարկեց՝ հրամայելով նրանց գտնել կեսարին կենդանի կամ մեռած՝ թեկուզ խոցված հրացանի կրակոցից: Ստրատեգոսներն և մեգիստանները, բոլոր առաջնորդների հետ միասին, գլխի ընկնելով այդ մտադրության մասին, տեսնելով տեղ հասած այդ հսկայական ուժն ու կանկոցների խտությունը, կեսարին հեռու տարան, որպեսզի նա իզուր չգոհվի: Նա, սակայն, վշտանալով խոսելով, ասում էր. «Գիշեր, թե ես ինչ եմ ասել ձեզ, ես ձեզ հետ կապում և ձեզ հետ էլ կմեռնեմ», իսկ նրանք պատասխանում էին. «Մենք ինքներս կմեռնենք աստվածային եկեղեցու, ինչպես նաև բեզ համար»: Եվ ահա նրանք ուժով հեռու տարան նրան ռազմիկներից և դրանից հետո երկար ժամանակ համոզում էին, որ նա հեռանա քաղաքից: Ի վերջո, մի վերջին հրաժեշտ տալով նրան, նրանք լացով և կակախով բոլորը վերադարձան իրենց տեղերը: Երբ Բայտաուլիային իր մեծ ուժերով տեղ հասավ, ստրատեգոսները նրան հանդիպեցին ավերված այդ հատվածի մոտակայքում, սակայն դպրոցական դիմադրել և նա իր ռազմիկների հետ միասին քաղաք մտավ ու հարձակվեց քաղաքացիների վրա: Այդ ժամանակ մի ավելի դաժան մարտ բռնկվեց, ավելի դաժան, քան այն նախորդն էր, և դրանում զոհվեցին ստրատեգոսներն ու մեգաստրատեգոսները բոլոր ազնվականների հետ միասին, այնպես որ հետո հազիվ միայն մի բանի հոգի կարողացան լուր բերել կեսարին, թեև ընկած թուրքերի բանակությունն էլ անհաշիվ էր: Միաժամանակ հազարապետները, սակայն, սլանում էին տարբեր կողմեր և, ինչպես վայրի

գազաններ, որոնում էին կեսարին: Ինչ վերաբերվում է այն անիծյալ Մեհմեդին, ապա սա, կրկին հավաքելով իր զնդերը, կեսարին փնտրելու համար դրանց բարաքի փողոցներով առաջ ուղարկեց, իսկ իկըք միայն եմիչերիների հետ մնաց տեղում՝ ամրանալով ճամբարում և դնելով հրանոթներն ու հրացանները, բախի որ վախենում էր կեսարից: Այդ ժամանակ կեսարը, կարծես զեղրին կամքով, մեկնեց դեպի մեծ եկեղեցին և ընկալ գետին խնդրելով աստծուն ողորմած լինել և ներել իր մեղքերի համար: Նա հրաժեշտ տվեց պատրիարքին և բոլոր նրա հետ եղողներին՝ թագուհու հետ միասին: Խոնարակվելով բոլոր կողմեր՝ նա ելավ եկեղեցուց, իսկ այդտեղ գտնվող հոգևորականները, կանայք և երեխաներն էլ կրկին սկսեցին լաց լինել և հառաչել: Սրանց թիվը անհաշիվ էր: Իրոք, եկեղեցին հսկայական էր, իսկ դրանցում հավաքված մարդիկ էլ այնքան շատ էին, որ սրանց ձայները երկինք էին հասնում: Իր հերթին կեսարը, շնչելով Աստծո եկեղեցուց, միայն մի բան ասաց. «Ով ուզում է նահատակվել հանուն աստծո եկեղեցու և ուղղափառ հավատքի, թող զա ինձ հետ»: Եվ ահա նա, հեծնելով Նոպլոզ, սլացավ դեպի Ոսկայ դարպասները՝ մտադիր լինելով հենց այնտեղ էլ տեսնել անհավատիկ: Նրա հետ հավաքվեցին մինչև 3.000 ռազմիկներ և ահա նա տեսավ, որ այստեղ հավաքվել էին իրեն սպասող մեծաքանակ թուրքեր: Կոտորելով սրանց բոլորին՝ նա նետվեց դարպասների ուղղությամբ, սակայն դիակների մեծ քանակության պատճառով չկարողացավ անցնել: Դրանից հետո թուրքերը կրկին անհաշիվ քանակությամբ նրա դեմ ելան և նրանք մինչև գիշեր մարտնչեցին: Ահա այսպես օրինելյալ արքա Կոնստանդինը նահատակվեց հանուն Աստծո եկեղեցու և ուղղափառ հավատքի, իսկ դա եղավ մայիս ամսվա 29-ին՝ իր իսկ ձեռքով սպանելով, ինչպես ասում են, ավելի քան 600 թուրքերի: Եվ ահա կատարվեց այդ բաղադր հիմնադրած Կոնստանդինի կանխագուշակությունը, երբ, ստեղծված Կոնստանդինի օրոք, հենց Կոնստանդինի օրոք էլ այդ բաղադր կործանվեց...: Այդ ժամանակ թագուհին վաճեց մտավ, իսկ մնացած ստորատեգոսներն և բոլարները, վերցնելով թագուհուն և այլ ազնվատոհմիկ կանանց շատ այլ երիտասարդ աղջիկների հետ միասին, տեղակայված Ջուստոնեայի նավերի ու նավակների վրա, անցան կղզիներ և Մորեա՝ յուրայինների մոտ: Ժողովուրդը, սակայն, փողոցներում և տներում չէր հանձնվում, այլ դիմադրում էր թուրքերին և այդ օրը մեծ քանակի տղամարդ, կին ու երեխա զոհվեցին, իսկ այլոց էլ գերի տարան: Նույն կերպ նաև աշտարակներում գտնվող ռազմիկները չէին հանձնվում, այլ թուրքերի հետ երկու կողմից մարտնչում էին՝ և բաղադր դուրի կողմից, և նրանց դեմ, որոնք արդեն գտնվում էին բաղադր ներսում: Այսպես ցերեկը նրանք, հաղթված բոլոր կողմից, փախչում և թաքնվում էին թաքստոցներում, իսկ գիշերը ելնում էին ու հարձակվում թուրքերի վրա: Այլ կանայք և երեխաներ տանիքներից նրան վրա քարեր ու աղյուսներ էին նետում, իսկ երբեմն էլ այլոքում էին տները կտորները և դրանք նետում թուրքերի վրա՝ ոչ թիչ վնաս պատճառելով սրանց: Եվ ահա փաշաներն և սանջալքները, չիմանալով ինչ անել, գացին սուլթանի մոտ ու ասացին. «Եթե իկըք բաղադր չմտնես, այն չի հանդարտվի»: Այդ ժամանակ Մեհմեդը սկսեց ամերանան հարցուփորձ անել կեսարի և թագուհու մասին, ընդ որում նա չէր կարողանում որոշում ընդունել բաղադր մտնելու հարցով: Եվ ահա նա իր մոտ կանչեց մարտի ընթացքում գերված բոլարներին և ստորատեգոսներին, որ նրանք պատվեն փողոցներով և կոչ անեն աշտարակներում գտնվող բոլոր մարդկանց. «Թող մարդը դադարի, մի վախեցե՛ք սպանություններից կամ գերեվարությունից, հսկառակ դեպքում դուք բոլորդ ձեր կանանց և երեխաների հետ միասին քրահար կարվե՛ք»: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ հենց մարտը դադարեց և աշտարակներում գտնվողները հանձնվեցին բոլարներին, ստորատեգոսներին ու փաշաներին» (Նեստոր Իսթանդեր «Թուրքերի կողմից Կոստանդնուպոլսի 1453 թ-ի գրավման պատմությունը»):

հարձակումը ու հասկանում էին, որ այդ գործողությունները որևէ օգուտ չեն բերի: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ նրանք այնպիսի մի պաշարման էին սպասում, ինչպիսին երբեք չէին տեսել, երբ մարտերը առանց ընդհատելու պետք է ընթանային և ցամաքի, և ծովի վրա: Նրանք նաև սկսեցին պատկերացնել բոլոր այն դժվարությունները, որ իրենց սպասում են՝ գերեվարությունը, գերության դառնություն, ծերունիների սպանություններ, զույգի թալան, սրբարանների պղծում, ստրկությունը և բռնություն կանանց ու երեխաների նկատմամբ, ընդ որում նրանք հասկանում էին, որ ցամաքից և ծովից միաժամանակ իրենց վրա եկող այդ պատերազմում նրանք չեն կարողանա դիմանալ նույնպես կարծ ժամանակ: Ահա այսպես նրանց տրամաբանությունները միանգամից փոխվեցին և նրանք արդեն փրկության հույս չունեին, իսկ դա իր պատճառն ուներ: Բանն այն էր, որ նախկին պաշարումների ժամանակ նրանք շատ դաշնակիցներ ունեին և մշտապես հույս ունեին հաղթանակի վրա, բանզի գերիշխում էին իրենց հողերը ողորդող ծովերում ու պատերազմ էին մղում միայն ցամաքում: Այս պարագայում նրանք պաշարումները հեշտ էին տանում, բանի որ հակառակորդին դիմադրում էին միայն ցամաքի վրա, իսկ ծովի վրա էլ ընթանում էին բեռնատար և մեծ նավերը, որի շնորհիվ շարունակվում էր առևտուրը, լրացվում էին պարենամթերքի ու ամենայն անհրաժեշտի պաշարները: Այդ պարագայում բաղաբը տևորինում էր նաև իր և օտարականների փողերը, որոնք պահվում էին ընդհանուր, մասնավոր ու վանքապատկան գանձարաններում, բաղաբում լինում էին նավեր, գնեթեր, զինամթերք և շատ այլ բաներ, այնպես որ պաշարումը իրենից լուրջ սպառնալիք չէր ներկայացնում: Դրան հակառակ այժմ ամեն ինչ այլ տեսք ուներ՝ ծովը փակված էր ամրություններով, որոնք հառնում էին ներուցի հյուսիսային ու հարավային ափերին և այն փակ էր նավերի համար, իսկ պատերազմն էլ մղվում էր երկու մայրցամաքների վրա, ընդ որում սպասվում էր նաև մեծ նավատորմի հարձակումը ծովահայաց պարիսպների վրա, իսկ պարիսպների ողջ շրջագծի պաշտպանությունն էլ հնարավոր չէր, բանի որ բացալայում էին գունդարները՝ և պետական, և մասնավոր գանձարաններում: Բաղաբը գրկված էր ամենայն անհրաժեշտից և ոչ մի տեղից ոչ մի օգնություն էր սպասվում: Սրանից զատ մարդկանց ոչ քիչ անհանգստացնում էին նաև այդ ժամանակ տեղի ունեցող տարօրինակ իրադարձությունները, որոնք սրանք ընկալում էին որպես աստվածային կանխանշաններ...: Այնուհանդերձ, մի քիչ ուշքի գալով՝ նման աղետային պայմաններում նրանք սկսեցին խանդավանդ փորել, վերականգնել պարսպի վնասված հատվածները, կրկին համալրել ստամաքաբերը և լցնել պարսպի միջաշտարակային հատվածները, ամրացնել ցամաքային ու ծովային պարիսպները: Նրանք նաև գնեթ, նետերի և ամեն տեսակի զինամթերքի պահեստներ ստեղծեցին, համալրեցին հարակից ամրությունները, պաշտպաններ ուղարկեցին կղզիների պահպանության համար ու շրջալսով փակեցին Ուկե Եղջուր հրվանդանը դրա ամենամեղ հատվածում՝ սկսած Գալաթի նավամատուցից մինչ Եվգենիայի դարպասներ: Այս ընթացքում նրանք հավաքում էին նաև պետական, մասնավոր և տաճարային գումարները, կուտակում հաց ու այլ պարենամթերք, ինչպես հնարավոր էր հավաքում էին այլ անհրաժեշտ բաներ և բաղաբը պատրաստում ցամաքից ու ծովից սպասվող պաշարմանը: Բացի դրանից, նրանք տարատեսակ դեսպանություններ ուղարկեցին ամեն կողմեր, որտեղից հույս ունեին գտնել մի որևէ օգնություն ստանալ՝ Պելոպոնես և տեղական իշխաններին՝ հաց ու ռազմիկներ խնդրելով, բանզի նրանք ենթադրում էին, որ բաղաբը պաշարումը կծգծվի և այն չի գրավի գրոհով, ինչպես դա եղավ: Նրանք նաև դեսպանություններ ուղարկեցին Հռոմի մեծ արքայիսկսպոսի մոտ, ընդ վրա մեծ հույսեր էին դնում, ինչպես նաև Իտալիայի և այլ արևմտյան ժողովուրդների մոտ, բանի որ դաշնակցության կարիք ունեին, ընդ որում հնարավորինս շուտապ, բանի որ նրանց մեծ վտանգներ էին շրջապատել ու նրանք մեծ սպառնալիքներից էին վախենում: Գործերն ահա այսպես էին ընթանում, երբ Մեհմեդ արթան հաջող պատերազմ էր մղում բաղաբի և նրա հարակից հողերում՝ հարձակվելով ու թալանելով, ինչպես նաև մասնակիորեն էլ գրավելով և հնազանդեցնելով՝ պատրաստվելով առաջիկա գարնանը հարձակվել հենց բաղաբի վրա ցամաքից ու ծովից: Մինչ այդ, սակայն, Մեհմեդը ի մի էր բերում ուժերը և զորք հավաքում ամեն տեղից՝ Ասիայից ու Եվրոպայից, հեծելազոր և հետևազոր, ինչպես նաև ընտրում հույիստներ, նետածիգներ, պարսաստիկավորներ ու նիզակակիներ և իրականացնում էր բոլոր ջոկատների ստուգատես: Ռազմիկների պաշտպանության համար, որոնք պետք է մարտնչեին առաջին շարքերում, նա պատրաստել տվեց վահաններ, ստրակարտներ, զրահներ և պաշտպանական այլ բաներ, որոնք դրսից պատված էին երկաթով, ինչպես նաև նետեր, նիզակներ, գեղադրներ, թերթեր ու շատ այլ բաներ, որոնք անհրաժեշտ էին պարսպի գրոհի համար, ընդ որում այս ամենը նա անում էր մեծ եռանդով: Դրան գունդարձ՝ նա նաև պատրաստեց պարսպահար, բարանետ և այլ տեսակի մեքենաներ՝ զարմանալի ու մինչ այդ չտեսված, որոնք թվում էր, թե ի վիճակի են ավերել ամեն ինչ: Ամենից առաջ, սակայն, նա հոգաց նավատորմի մասին՝ կառուցելով նոր տրիերաներ, հները նորոգելով, վերականգնելով ու վերանորոգելով և, բացի դրանից էլ, պատրաստելով նաև հատուկ ու լավ պաշտպանված նավեր, ինչպես նաև արագընթաց 50 թիակակի նավեր: Մեհմեդն ամենայն արագությամբ կյանքի էր կոչում այս ամենը՝ ոչինչ չխնայելով այդ նպատակի համար: Սրանից զատ նա նաև նավատիներ էր հավաքում իրեն ենթակա Ասիայի և Եվրոպայի ողջ ծովափից, թիակակիներ, որոնք նստում էին նավակայանների վրա, ինչպես նաև ավելի ներքև ու վերև, ինչպես նաև դեկակակներ, տրիարքոսներ, նավարքոսներ և ստրատոգոսներ՝ ամենայն մանրազնությամբ մոտենալով նավերի անձնակազմերի համալրման հարցին: Բանն այն էր, ինչպես նա էր կարծում, պաշարման և պատերազմի համար, ինչպես ցամաքային ուժերը, կարևոր էր նաև ծովի վրա գործող նավատորմը, այնպես, որ նա մեծ ուշադրությամբ էր մոտենում բոլոր այս հարցերին և մեջ ջանք էր եռանդ ներդնում այն գործի մեջ, որն իր համար գլխավոր էր համարում: Այսպես էին ընթանում գործերը և պատրաստությունները ձմռանը, իսկ գարունը բացվելուն պես արթև արագորեն հանդերձավորեց նավերը դրանք Գալիպոլիս ուղարկելու համար, որոնք հենց այդտեղ էլ պետք է գտնվեին, իսկ նրանց հրամանատար էլ նշանակեց Գալիպոլիսի սատրապ Պալլադոսին: Ասում էին, որ նավերը 350-ն էին՝ բնականաբար չհաշված բեռնատար նավերը, ինչպես նաև այն նավերը, որոնք եկել էին առևտրական կամ որևէ այլ նպատակներով: Այս նավերը լողում էին մեծ արագությամբ, թիակակները գոռում-գոռում էին, աղմկում և ոռնում էին, այնպես որ նրանց աղմուկը լսվում էր ողջ Հելլեսպոնտոսում և նրանք, որոնք տեսնում էին այդ, մեծ վախ ու սարսափ էին ապրում: Բանն այն էր, որ ծովի վրա դրանից առաջ վաղուց էր արդեն, որ նման մի մեծ նավատորմ և արմադա չէր հայտնվել, ընդ որում այս տեսարանն ամենից ավելի ազդեց դժբախտ ռումների վրա՝ նրանց նետելով հուսահատության ու սարսափի տիրության գիրկը՝ գոնելով առ լավը հույսից: Ինչպես արդեն ասվեց, առաջ, երբ թշնամիները հարձակվում էին, նրանք նրանց պաշարում էին միայն ցամաքից, իսկ ռումներն էլ պահպանում էին առավելությունը ծովի վրա և առատա պաշարեղեն էին ունենում, նրանք ծովային առևտուր էին անում ու առանց դժվարության տանում պաշարումը և հետ մղում հարձակումները, բանի որ բավարար բանակի ռազմիկներ էին ունենում կռվելով միայն ցամաքի վրա, իսկ այժմ, տեսնելով, որ իրենց վրա պատերազմի են գալիս և ցամաքից, և ծովից, նրանք, իհարկե, ահաբեկվեցին, տրվեցին վախին ու չգիտեին ինչ անել: Ահա այս կերպ ծովով առաջանում էր արթևիկ նավատորմը, իսկ այդ ընթացքում նա ինքը հեծյալ և հետևակ գործով, իր հետ տանելով նաև հրամանները, ելավ Ադրիատիկոսից՝ բոլորին վախի ու դողի մեջ գցելով, վախ և սարսափ առաջացնելով իր ճանապարհի հանդիպող բոլոր մարդկանց մոտ: Այսպես նա ճանապարհ ելնելու տասներորդ օրը հասավ Բյուզանդիոնին և ճամբար գարկեց բաղաբի պարիսպների մոտ՝ այսպես կոչված Ռոմանոսի դարպասներից չորս ասպարեզ հեռավորության վրա: Այդ ընթացքում նաև նավերը մի շարքով շարվեցին բաղաբի դիմաց՝ զբաղեցնելով ողջ ափամերձ հատվածը: Ողջ գորթը, ինչպես ասում էին, հաշվում էր ավելի քան 300.000 հասարիքային զինվոր՝ չհաշված շատ այլոց մեծ բանակությունը, որոնք հետևում էին սրանց: ռումները, տեսնելով, որ իրենց վրա ինչպես ցամաքից, այնպես էլ ծովից հսկայական զորք և նավատորմ է շարժվում, այն էլ այդպիսի զինվածությամբ, ցնցվեցին անակալապես տեսարանից ու հարձակման անսպասելիությունից, բայց այնուհանդերձ անգործ չմնացին և գերծ ջնաջին պատասխան պատերազմական գործողություններից, այլ ձեռնարկեցին ամենայն անհրաժեշտը՝ ոչինչ բաց չթողնելով: Ամենից առաջ նրանք մեծ հրվանդանի ելքով մեկ ձգեցին շրթան, որի մոտ, իրար կիպ կպած ու թթներն առաջ, դրեցին հսկայական բեռնատար նավերը, իսկ դրանց շուրջն էլ տեղակայեցին տրիերաները՝ դրանով իսկ փակելով հակառակորդի մուտքը: Այնպես պատահեց, որ այս հարձակման ժամանակ հրվանդանում էին գտնվում նաև իտալական և վենետիկյան տրիերաներ, որոնք եկել էին ոչ թե պատերազմի, այլ անհրաժեշտության բերումով: Առևտրական գործերով այստեղ էին նաև բեռնակիր նավեր Կրետեից և սրանց բոլորին ռումները համոզեցին մնալ ու օգնել առաջիկա պատերազմում: Այդ օրերին եկավ նաև Ջուստինիանի անունով մի իտալացի՝ հզոր մի մարդ հայտնի տոհմից, որը շատ խիզախ էր և փորձառու պատերազմում: Սա իր հետ երկու մեծ բեռնատար նավեր էր բերել, որոնք հիմալիս հանդերձավորել էր իր երկրում, համալրել ռազմիկներով և ամեն տեսակի զինվորական հանդերձանքով, ընդ որում դրանց վրա 400 ծանրագեններ կային: Այս ուժերով նա գտնվում էր ոչ հեռու՝ Զեոսում և Հռոդոսում, որտեղ հսկում էր ծովը թշնամիներից: Եվ ահա սա, ժամանակին իմանալով պատերազմի և Կոստանդնուպոլսի առաջիկա պաշարման, ինչպես նաև Մեհմեդի մեծագույն նախապատրաստությունների մասին, իր նավերով կամավոր կերպով մեկնեց ռումներին ու Կոստանդնուպոլիս արթևիկ օգնության: Կան մարդիկ, սակայն, որոնք պնդում են, թե դա հենց ինքը՝ Կոստանդնուպոլիս էր, կանչել Ջուստինիանիին՝ որպես պարզև այդ գործի համար նրան խոստանալով Լեմնոսը: Այսպես թե այնպես, սակայն Ջուստինիանիին շուտով հուսալի ապացույցներ ներկայացրեց իր կամքի և ունակությունների վերաբերյալ, նրանք երդումներ փոխանակեցին ու Ջուստինիանիին ոչ միայն հանդիսավոր ընդունելության արժանացավ, այլև նրա վրա առատորեն շնորհներ թափվեցին արթևիկ, իշխանների ու բաղաբացիների կողմից: Այս Ջուստինիանիին վախի՛նալ կողմից նշանակվեց գլխավոր հրամանատար, որը պատասխանատու էր բոլոր խորհուրդների և որոշումների, հայտնի ու գաղտնի գործողությունների, գնեթի, զինվորական հանդերձանքի և պաշարների համար: Չբաղեցնելով այս պաշտոնը՝ Ջուստինիանիին սկսեց ամեն կերպ բաղաբը պատրաստել առաջիկա պաշարմանը և պատերազմին: Նա պարիսպը իր ողջ երկայնքով հանդերձավորեց գնեթերով, ատամնաշարերի մոտ բարակներ մեքենաներ և ամեն տեսակի այլ գնեթեր դրեց, մանրազնի կերպով տեղակայեց առաջին շարքի ռազմիկներին ու նրանց մանրամասն բացատրեց, թե ինչպես պետք է հետ մղել գրոհները և պաշտպանել պարիսպները: Բացի դրանից, ասում են, նա նաև տրիերաներ, ինչպես նաև բեռնատար նավեր և տարաբնույթ

մեքենաներ առանձնացրեց հրվանդանի պաշտպանության համար, իսկ ծովահայաց պարիսպներ էլ ամրացրեց ինչպես պետք էր, այն աստիճան, ինչ աստիճան որ ցամաքի կողմի պարիսպն էր ամրացված, բանգի, ինչպես ասացի, սա փորձառու էր ռազմական գործում ու հատկապես փորձառու էր բաղաձայնի պաշտպանության և պաշարման հարցերում: Արքայի ճամբարի դիմացի պարսպի հատվածի պաշտպանությունը, որն առավել հարմար էր գրոհի համար և որտեղ գտնվում էին արքայի ընտիր ուժերը՝ նրա անձնական թիկնազորը և ջոկատը ու որտեղ թշնամին պետք է ղեկեր հրանոթները, նա վերցրեց իր վրա, որպեսզի անձամբ ճակատի առաջին շարքերում և պաշտպանի այն իր ռազմիկների հետ միասին, իսկ նրա հրամանի տակ, ինչպես ասացի, 400 ծանրագետ ռազմիկներ կային՝ չհաշված նավերի անձնակազմերը: Այդ ժամանակ էլ հենց կարճատև արտագրոհի եղավ, երբ բաղաձայնի պաշտպանները հարձակվեցին արքայի ռազմիկների վրա, առանց կարգ պահպանելու առաջ գնացին, ոմանց սպանեցին, բչերին էլ փրկվորեցին, սակայն, երբ գործից մեծ բանակի ռազմիկներ նետվեցին սրանց վրա, նրանք բաղաձայն վերադարձան, փակեցին դարպասները և այլևս դուրս չէին գալիս, այլ պաշտպանվում էին բաղաձայն: Մեծիցը իր ճամբարը զարկեց այսպես կոչված Մետոտիքիա և Միրիանդրիա կոչվող վայրերում, ոչ հեռու պարսպից, ինչպես հնարավոր է նրան մոտիկ, սակայն այնքան, որ մնա նետերի հարվածներից դուրս: Ամենից առաջ նա հարկ համարեց ռուսներին խաղաղություն կնքելու առաջարկ անել...: Լսելով մերժումը՝ արքան անմիջապես ասայացրեց շրջակա հողերը և այրեց բաղաձայնի ողջ շրջակայքը: Դրանից հետո նա կանչեց Չոհանին և Խալիլին՝ իր կողմնակիցներից առաջնայիններին, իսկ նրանց հետ էլ նաև այլ աստրապաների, ու սրանց հետ միասին շրջեց դեպի ցամաքն ուղղված բաղաձայնի պարիսպների դիմացով՝ զննելով դրանք և ընտրելով այն վայրերը, որոնք գրոհի համար առավել հարմարն էին ու որտեղ պետք էր ուղղել հրանոթների կրակը, որպեսզի պարսպները ավերվեն: Դրանից հետո արքան շարեց իր ողջ զորքը՝ սատրապներին, իլյարթոսներին, թագավորոսներին և ջոկատների հրամանատարներին ու ամեն մեկին ցույց տվեց այն դիրքն և վայրը, որտեղ պետք էր մարտ մղել ու ճակատել՝ բացատրելով, թե նրանցից յուրաքանչյուրն ինչ պետք է անի: Բաղաձայն և պարիսպը, ինչպես ցամաքի, այնպես էլ ծովի կողմից, նա բաժանեց մասերի, ընդ որում Չոհանին ու նրա ջոկատին, ինչպես նաև այլ լոխանգոսներին նա վստահեց Գալաթի և նրա մոտ գտնվող ողջ տարածքի պաշարումը, այդ թվում Ոսկե Եղջուրը հրվանդանը մինչև բաղաձայնի պարսպն ուղղված Փայտյա աշտարակները: Դենց սրանց էր նաև, որ նա հանձնարարեց կամուրջ գցել Ոսկե Եղջուրը հրվանդանից մինչև Կերամիկա և բաղաձայնի պարիսպներ, որոնք գտնվում էին դիմացի ափին: Բանն այն էր, որ նա որոշել էր այս կամրից վրայով մոտեցնել հուպիտների և նետածիգների, որպեսզի բաղաձայնի վրա գրոհի իրականացնի բոլոր կողմերից ու պիղի փակի պաշարման օղակը: Իր հերթին Եվրոպայի եպարքոս Ղարաջին մնացած սատրապների հետ բաժին հասավ պարսպի հատվածը Փայտյա դարպասներին և Կոնստանդին Ծիրանածին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին VII-ի – Մ.Գ.**) պալատից մինչև այսպես կոչված Խարսիանոս դարպասները, իսկ նրանց տրամադրության տակ էլ դրվեցին հրետանավորներ ու մի բանի հրանոթներ, որոնք պետք է հարվածեին պարսպի այն հատվածին, որն առավել թույլ էր և խոցելի՝ ավերելով դրանք: Եվ ի վերջո Ասիայի կառավարիչ Իսահակին, ինչպես նաև գլխավոր կոմիտ Մահմուդին՝ երկու բաջարի, խիզախ և փորձառու այրերի, հանձնարարվեց Միրիանդրիայից մինչև Ոսկյա դարպասներ ու ծովային հատված ձգվող տարածքը: Ինչ վերաբերվում է իրեն՝ արքային, ապա նա երկու փաշաներ Խալիլի և Սարաֆի հետ միասին իր վրա վերցրեց բաղաձայնի կենտրոնական հատվածը՝ ցամաքի կողմից բաղաձայնի պարսպի կենտրոնական մասի հետ միասին, որը նրա կարծիքով առավել խոցելի էր: Դենց այստեղ էր, որ ինչպես ասացի, տեղիկայվեց նրա արքայական գվարդիան, խոսքս հետևակ ռազմիկների մասին է, նետածիգներն և վահանակիրները, ինչպես նաև մեկ այլ ջոկատ, որը զորքի ամենաընտրյալ մասն էր կազմում: Այն բանից հետո, երբ արքան այս կերպ ցամաքում դասավորեց իր ուժերը, շրջապատեց պարիսպները և բոլոր կողմերից այն պատեց իր ռազմիկներով, նա հանձնարարեց Պալոդոսին՝ այդ խիզախ ու հատկապես ծովային մարտերում փորձված հրամանատարի, որը Գալիպոլիի սատրապն էր, իր վրա վերցնել ոչ միայն նավապարեքի, այլև ասիական և եվրոպական ափերի նկատմամբ հրամանատարությունը: Այս Պալոդոսն իր նավերով շրջապատեց ողջ ծովահայաց պարիսպը Ոսկյա դարպասներից մինչև Գալաթի նավամատույցներ, որը կազմում էր 43 ասպարեզ, այդ թվում նաև շոթան և այնտեղ կանգնած մարտական նավերն ու բեռնանավերը: Այս Պալոդոսն ամեն օր հարձակումներ էր գործում, փորձելով ճեղքել, մտնել հրվանդան և մարտ սկսել Ոսկե Եղջուրը հրվանդանին հարող բաղաձայնի պարիսպների վրա: Բաղաձայնի պարիսպների պարագիծը ցամաքի և ծովից կազմում էր 126 ասպարեզ ու առանց պաշարման էր մտնում միայն Ոսկե Եղջուրը հրվանդանի կողմի պարսպահատվածը, որն ուներ 35 ասպարեզ երկարություն, մնացած ողջ հատվածը պաշարված էր: Ավարտելով այս ամենը՝ արքան իր մոտ կանչեց հրետանավորներին և սկսեց խորհրդակցել նրանց հետ հրանոթների ու պարսպի հարցով, թե ինչպե՞ս առավել հեշտորեն ավերեն դրանք: Այդ ժամանակ հրետանավորները խոստացան, որ այդ ամենը հեշտ կլինի, եթե արդեն իսկ եղած հրանոթներին, որոնք պատրաստվել էին մինչ այդ, զուսնվելու նաև մեկ այլ՝ ավելի մեծ, հրանոթ, որը իրենց կարծիքով ի վիճակի էր ցնցել և ավերել պարիսպը, թեև նրանք նաև գողաշարին, որ դառ համար ավելի շատ ծախսեր, անհամեմատ ավելի շատ պղինձ ու ոչ քիչ այլ նյութեր պետք կգան: Արքան, ավելի արագ, բան ասվում էր խոսքը, առատորեն նրանց տվեց այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր, և նրանք մի միմյանց այդ չտեսնված, չլսված ու աննկարագրելի մի հրանոթ ծուլեցին...: Այն բանից հետո, երբ այս հրանոթի ռուլումն ավարտվեց, Մեծիցը արքան հրամայեց հրետանավորներին այն մոտեցնել Մետոտիքիայի դիմաց գտնվող պարսպի հատվածին, այնտեղ, որտեղ իր իսկ ճամբարն էր և նրա վրան էր գտնվում, ու հրամայեց, որ երեք հատուկ ընտրված և ամենամեծ ու հզոր հրանոթները այդ հատվածում հարվածեն պարիսպներին և փլեռն այն: Մնացած հրանոթները նա հրամայեց ղեկը հարձակման համար ամենահարմար և ամենաբիշ պաշտպանված պարսպի հատվածներում, բանգի ցանկանում էր պարիսպն ավերել շատ տեղերում, որպեսզի հետո, հարձակվելով շատ ուղղություններով, հեշտությամբ տիրի դրան: Այդպես էլ եղավ: Եվ ահա հրանոթները, որոնք մոտեցվեցին պարիսպներին, ցնցեցին այն և ավերեցին՝ անելով իրենց գործը: Դրանից հետո արքան հրամայեց, որ հրանոթների դիմաց գտնվող խանդակ լցնեն բարեբողով, փայտով, հողով և այլ բաներով, որպեսզի պարսպի փլուզումից հետո նրա ծանրակշիռները կարողանան առանց խոչընդոտի անցնել այն և, մոտենալով բաղաձայն, սկսեն գրոհը: Բացի դրանից նա նաև հրամայեց պարիսպների տակ թունել փորել, որպեսզի ծանրագետների մի մասն էլ կարողանա գիշերով բաղաձայն մտնել այնտեղից: Այդ ևս արվեց, սակայն հետագայում այդ գործը անօգուտ և ավերիորդ եղավ, բանի որ մարտի ելքը որոշեցին հրանոթները: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, արքան վերցրեց մի բանի ջոկատներ և իր արքայական թիկնազորը ու մեկնեց լավ ամրացված Թերապիոս ամրություն կողմը: Նա այնտեղ հրանոթներ տեղադրեց և դրողացնելով գրեթե ավերեց այն, իսկ ներսում գտնվող շատերն էլ կամ հրանոթներից արձակվող բարերի հարվածներից սպանվեցին, կամ էլ, կենդանի մնալով, սակայն այլևս ուժ չունենալով դիմադրել, հանձնվեցին և խաղաղություն կնքեցին արքայի ուզած պայմաններով, թեև նա նրանց՝ 40 հոգու, բոլորին ցցահարեց: Դաջորդ օրը Մեծիցըն այստեղից մեկնեց Ստուդիոս ամրոցի ուղղությամբ, այն ևս հրանոթներով ավերեց և նույն օրն էլ գրավեց, այն այստեղ եղած տղամարդկանց ևս, թվով 36 հոգի, հրամայեց ցցահարել հենց բաղաձայն դիմաց, որպեսզի բաղաձայնի բնակիչները տեսնեն այդ ամենը: Այդ օրերին սակառորմի հրամանատար Պալոդոսն, նավերի մեծ մասը խարխիսի գցած թողնելով հրվանդանի դիմաց ձգվող շոթայի մոտ, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա դուրս գալ, մնացած նավերը վերցրած, արքայի հրամանի համաձայն, ուղղվեց դեպի Պրինկիպո կղզի: Այստեղ մի անառիկ ամրոց կար, որի կայացվող կազմում էին 30 ծանրագետներ՝ չհաշված տեղի բնակչությանը: Եվ այսպես ամրությունը գրավել Պալոդոսն չկարողացավ, սակայն ի վերջո որոշեց դիմել կրակի օգնությանը և փորձել, եթե հաջողվի, օգտագործելով բարենպաստ բանին, այրել ամրությունը: Եվ ահա նա հրամայեց ինչպես հնարավոր է արագորեն ցախի, խաչի, չոր խոտի և հեշտ այրվող այլ բաների խրճեր հավաքել, որից հետո ռազմիկները մոտեցրին կրակը ու ծծումբի և յուղի օգնությամբ այրեցին այն: Կրակն անմիջապես բռնկվեց, իսկ բամին էլ այնպես բորբոքեց այն, որ վեր ելած բոցի լեզվակը պարսպից էլ վեր ելավ՝ տարածվելով ամրության ներսում և այրելով նրա շատ բնակիչների: Այնուհանդերձ ներսում եղողները, թեև դժվարությամբ և մեծագույն վտանգի ենթարկվելով, խուսափեցին կրակում մահ ընդունելուց ու առանց որևէ պայմանի հանձնվեցին նրան: Այս կղզու գերված բոլոր բնակիչներին Պալոդոսն ստրկության վաճառեց, իսկ գերված ռազմիկներին էլ մահվան մատնեց: Այնտեղ, ահա, այսպես եղավ: Երբ ռուսներն ու Զուստինիանին տեսան, որ պարիսպն արդեն այնքան ուժեղ է վնասված հրանոթների կողմից, որ ավերվում է ինչպես դրսից, այնպես էլ ներսից, նրանք դրանք ամրացրին գերաններով, ինչպես նաև դրսի կողմից իջեցրին բրդով և այլ փափուկ բաներով լցված պարկեր՝ հույս ունենալով այդ կերպ ինչպես հնարավոր է մեղմել բարերի հարվածները ու դրանց ղեկն առնել: Այնուհանդերձ խոսքով հնարավոր չէ նկարագրել միայն փոքր մասն այն ամենի, ինչ կատարվում էր, բանգի հրանոթները ջարդում էր և մանր կտորների էին բաժանում ամեն ինչ ու պարիսպները բաղաձայն էին: Արդեն մեծապես ավերվել էր Փոքր պարսպի մի մասը, Մեծ պարսպի երկու աշտարակները և դրանց միջև եղած պարսպահատվածը: Այս պայմաններում պաշարյալները այլ բան մտածեցին: Ահա ուրեմն, նրանք բերեցին հսկայական գերաններ և, ամուր կապելով միմյանց, խցանեցին պարսպի ճեղքերը, ես նկատի ունեմ արտաքին պարիսպը: Դրանից հետո նրանք այնտեղ բերեցին տարբեր տեսակի ծյուղեր, բարեր, խոտ, շոթաներ և նման շատ այլ բաներ, այդ ամենը խառնեցին կափի հետ ու, խաչը խաչի վրա դրելով, մի թուփ և պարսպանման բան կառուցեցին: Այս փայտյա արգելքը նրանք վերևից ծածկեցին մորթիներով և կաշիներով, որպեսզի այրվող նետերը դրանց վնաս չտային, իսկ դրան գումարած էր ներքին պարիսպների դիմաց, սրանցից ոչ հեռու, մի այլ թումբ բարձրացրին, որը այն մեկի հետ միասին պետք է ծառայեր պաշտպանությանը և բացի այդ, լինելով փափուկ ու ճկուն, մեղմում ուժեղ թռչող բարերի հարվածի ուժն և թույլ չտալ ճեղքել հզոր ու ամուր պարիսպը: Այս արհեստական պարսպի վրա դրվեցին հողով լցված ամրոթներ, որոնք կոչված էին պաշտպանել նետերից: Պարիսպը գրոհելու արքայի առաջին փորձը անհաջողություն կրեց: Այն բանից հետո, երբ Մեծիցը վերադարձավ Սուլուզայն, նա որոշեց փորձ կատարել գրավել բաղաձայն՝ օգտագործելով պարիսպների ճեղքվածքները: Եվ այսպես, վերցնելով հուպիտներին, նետածիգներին, նիզակակիրներին և հետևակ ռազմիկներին իր իսկ անձնական ջոկատից, նա գրոհի իրականացրեց պարսպի վրա, բանգի այդ օգտանակ խանդակն արդեն լցված էր: Եվ այսպես հետևակայիններն անմիջապես գոռուն-

գոյություն ու աղաղակելով անցան խանդակը և սկսեցին գրոհը: Սկզբում նրանք փորձ կատարեցին այրել փայտյա խոչընդոտները, հույս ունենալով դրանք այդ կերպ ոչնչացնելով մարտի ժամանակ շփոթ ու սարսափ տարածել պաշտպանվողների շարքերում, սակայն հետո, անհաջողություն կրելով այդ հարցում, նրանք որոշեցին այլ բան ձեռնարկել: Եվ այսպես, նիզակների ծայրերին ամրացված կեռերի օգնությամբ նրանք սկսեցին ներքև բաշել հողով լի անոթները, դրանով իսկ գրկելով առաջին շարքում մարտնչող ռազմիկներին պաշտպանությունից, բանգի դրանք ծառայում էին որպես պարսպի աստամաշար, և, ահա այդպես վարվելով, նրանք հասնում էին այն բանին, որ նետածիգներն ու պարսատիկավորները դրանից հետո կկարողանան ավելի հեշտուրվածք հարվածել սրանց: Իր հերթին այլ ռազմիկները պարիսպներին մոտեցրեցին աստիճաններ և փորձ կատարեցին դրանցով վեր ելնել, ընդ որում հրանոթները անվերջ բարեր էին նետում պաշտպանների վրա և նրանց մեծ վնաս էին հասցնում: Ահա այդ էլ այդպես: Տուստիխանին և նրա ռազմիկները, նա, ինչպես նաև այլ ռազմիկներ, գտնվում էին պարսպի ճեղքի մոտ, պաշտպանված էին գրահներով ու դրա համար էլ, նետերի և այլ բաների հարվածներից վնաս չկրելով, արիաքար ու խիզախորեն պաշտպանվում էին՝ հետ մղելով հարձակվողների հարվածները և կարծես անխոցելի լինելով: Ի վերջո, ռուսներն և Տուստիխանին հաղթահարեցին թշնամիներին ու, հեշտորեն հետ մղելով այդ հարձակումը, վերջիններիս փախուստի մատնեցին՝ վիրավորելով մեծ քանակի հարձակվողների, որոնցից շատերը հետագայում մահացան: Ամեն օր ճեղքված հատվածի մոտ մեկը մեկի հետևից գրոհի փորձեր էին իրականացվում, սակայն բաղաժեք պաշտպանները չէին նահանջում և, ինչքան ուժ ու արիություն որ ունեին, դիմադրում էին: Պալոդգան, թողնելով ամրոցը, նավերով շարժվեց դեպի նեղուց, որտեղ խարխիս գցած կանգնել էին այլ տրիեթերներ, և ահա երկրորդ կամ երրորդ օրը արթալից հրաման ստացավ ինչպես պետք է պատրաստվել, նավերը մարտական կարգով շարժել ու կռիվ սկսել հակառակորդի բեռնատար նավերի և տրիեթերների դեմ, որոնք կանգնած էին շղթայի մոտ, որպեսզի, եթե հաջողվի, ճեղքելով ներս մտնի: Բանն այն էր, որ արթան հասկանում էր, որ պետք է ամեն գնով գրավել Ոսկե Եղջուրը հրվանդանը, որպեսզի բաղաժեք վրա հարձակում իրականացվի բոլոր կողմերից՝ և ցամաքից, և ծովից: Նա ենթադրում էր, որ, եթե իրոք այդպես արվի և նա կարողանա գրոհել նաև այդ պարիսպը, ապա հեշտությամբ կգրավի բաղաժեք, բանի որ պաշտպանվողները չունեն բավարար բանակի ռազմիկներ, որպեսզի իրականացնեն պարիսպների պաշտպանությունը նրա ողջ երկայնքով: Եվ ահա Պալոդգան իր ռազմանավերը շարժեց մարտական կարգով, նույն կերպ դասավորեց նաև իր ռազմիկներին, դրանց լավ զինեց և մեծ ուժով, կատաղությամբ ու աղմուկ-աղաղակով շարժվեց բեռնանավերի և շղթայի վրա: Սկզբում նրանք թշնամական նավերը պահում էին նետի թռիչքի հարվածի հեռավորության վրա և հեռամարտ էին մղում, նետելով տեգեր, ի պատասխան ստանալով նետեր ու բարեր, որոնք նետվում էին մեքենաներից, սակայն հետո թուրքական նավերը սրընթաց գրոհի գնացի հակառակորդի նավերի շարքի կենտրոնական հատվածի վրա: Այդ ժամանակ նավերի վրա գտնվող ռազմիկները մեկը պատրաստ կրակ էր պահել, որպեսզի այդ դրանք, այլև այլով ու նետեր էին արձակում, երրորդները փորձում էին կտրել խարխիսածրվածները, չորրորդներն էլ արթողաժայի կեռեր և աստիճաններ էին նետում, որպեսզի մագցեն այդ նավերի վրա, մինչդեռ մյուսները հարվածում էին թշնամիներին նիզակներով, տեգերով ու երկար թերթով: Դա մի ուժեղ հարձակում և ռազմական հարված էր: Այս պայմաններում բեռնակիր նավերի վրա գտնվող ռազմիկները, որոնք հրահանգավորված էին մեծ դժվար կողմից, որը իրականացնում էր նավատորմի հրամանատարությունը և պաշտպանում ծովային ուղիները դեպի բաղաժեք, սկսեցին բարձրից ու հատկապես իրենց նավերի առագաստափայտերի վրայից ներքև նետել բարեր, նիզակներ և տեգեր, որի արդյունքում նրանք շատերին վիրավորեցին ու սպանեցին: Այս ամենից զատ նրանք նաև ներքև կախվող պարանների վրա ամրացված ջրով լցված մեծ անոթներ էին նետում, ինչպես նաև բարեր, որոնցով մեծ վնաս էին պատճառում թշնամուն: Երկու կողմերը հուսահատորեն պայքարում էին, ոմանք, որպեսզի հաղթահարեն թշնամուն և հրվանդան մտնեն, մյուսներն էլ, որպեսզի պաշտպանեն հրվանդանը ու հետ մղեն հարձակվողներին: Ի վերջո, բեռնանավերի վրա մարտնչողները հակառակորդի հարվածները հետ մղեցին, հետ շարունակեցին վերջինիս և իրենց որպես հիմնալի ռազմիկներ ցուցադրեցին: Մեհմեդ արթան, այս անգամ ևս անհաջողության մատնվելով, որոշեց այլ տեսակի մի հզոր հրանոթ ծովել: Եվ ահա նա, կանչելով հրետանավորներին, հարցրեց, թե հնարավոր էր արդյոք ջարդել և խոտտակել հրվանդանի մուտքի մոտ շարված այդ նավերը հրանոթներից արձակվող բարերով: Հրետանավորները ասացին, որ դա անհնար է, բանից ամեն ինչից զատ դրան խանգարում են նաև Գալաթայի պարիսպները: Այդ ժամանակ արթան նրանց այլ ելք և նոր տիպի հրանոթ առաջարկեց: Ահա ուրեմն, նա ասաց, որ, եթե նրանք ջանքեր ներդնեն, ապա մեկ այլ տիպի հրանոթ կծուլեն, մի քիչ փոխելով նրա տեսքը և «գամա» տառի տեսքը տալով, որպեսզի նա բարը վեր արձակի, իսկ հետո այն իջնի ներքև, ընկնի նավերի կուտակման մեջ և խոտտակի դրանք: Մինչ այդ, սակայն, նրանք պետք է մանրակրկիտ կերպով հաշվարկեին հրանոթի չափերը ու արձակվող բարի կշիռը: Այս ամենը նա մանրամասն բացատրեց և ներկայացրեց: Եվ ահա հրետանավորները, մտածելով այս ամենի շուրջ ու գտնելի, որ այդ հնարավոր բան է, ընտրեցին Գալաթայից հեռու մի վայր ու բեռնանավերի հենց դիմաց լավ հրանոթեր դրեցին, դրանք տեղակայեցին պետք եղած հեռավորության վրա և այրեցին թուղը: Հրանոթը կրակեց և բարը բարձր վեր թռավ, սակայն առաջին անգամ այն չդիպավ նավերին և ծովի մեջ ընկավ նրանցից ոչ հեռու: Հրանոթածիգները կրկին լիցքավորեցին հրանոթը և, մի քիչ էլ թեթևավոր այն, կրկին կրակեցին: Այս անգամ բարը, ելնելով մեծ բարձրության վրա, սարսափելի աղմուկով և ուժով ներքև իջավ ուղիղ նավերից մեկի կենտրոնական մասի վրա, ջարդեց այն ու խորտակեց, ընդ որում նավաստիների մի մասը սպանվեց, մյուս մասն էլ խեղդվեց: Փոքրաթիվ կենդանի մնացածները լողալով հասան մոտակա բեռնատար նավերին և տրիեթերներին: Այս անակնկալ դեպքը շփոթեցրեց բաղաժեք գտնվող բոլորին, նրանց սարսափի գիրկը նետեց և անհավաստության տարածեց, որից հետո նրանք, մի քիչ հետ բաշելով նավերը ու դրանք դնելով ավելի անվտանգ հեռավորության վրա, ինչքան այդ հնարավոր է, պահպանեցին դրանք և դրանից հետո բեռնատար նավերն ու տրիեթերները այլևս ոչ մի վնաս չկրեցին այդ բարերից՝ հուսալիորեն պաշտպանվելով Ոսկե Եղջուրը հրվանդանը: Դրանից հետո, երբ չէր անցել 3 կամ 4 օր, բաց ծովում երեք մեծ բեռնատար նավեր հայտնվեցին, որոնք զինված էին օժանդակ ուժերով և պարենավթերով, որը հռոմեական արքեպիսկոպոսը Կոստանդնուպոլիս էր ուղարկեց Իստալիայից: Իմանալով պատերազմի և առաջիկա պաշարման մասին՝ նա նախապես, մինչ կպատրաստվեր մնացած նավատորմը, ուղարկել էր այս նավերը, իսկ Իստալիայում էլ ռուսներին ու կայսր Կոստանդինին օգնության հասնելու համար ևս 30 տրիեթերներ և բեռնանավեր էր պատրաստել, որպեսզի սրանք հետևին դրանք, թեև արդյունքում ուշացան: Եվ այսպես, նկատելով բաց ծովով մոտեցող բեռնանավերը, դիտարկումները այդ մասին հայտնվեցին արթալին, որն անմիջապես էլ իր մոտ կանչեց Պալոդգային և հրամայեց նրան, ինչքան հնարավոր է արագ, պատրաստել նավատորմն ու նավերի անձնակազմերը՝ թիավարներին և այլ նավաստիներին, ճիշտ դասավորել ռազմիկների նավերի վրա ու զինել ծանրազեններին: Նա նավերով ուղարկեց նաև այլ զինվորական հանդերձանք՝ կլոր և քառակողմ վահաններ, սաղավարտներ, գրահներ, ինչպես նաև նետեր, տեգեր, գեղարդներ ու երկար թերթ, ևս խոսքով, այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր ծակատանալու համար: Բացի դրանից Մեհմեդը նաև նավերի վրա տեղավորեց ինչպես հնարավոր է շատ ծանրազեններ, նետամիջոցներ և այլ ընտիր ռազմիկներ սեփական թիկնազորից, ինչպես նաև ամենաբազարի ու լավ զինված ռազմիկներին: Եվ այսպես, նավերով առաջ ուղարկելով ամենատարբեր զենքերով զինված լավագույն այրերին՝ նա սրանց հրամայեց զավթել այդ բեռնատար նավերը և դրանք իր մոտ բերել: Պալոդգան իր ողջ նավատորմով անմիջապես էլ ծով դուրս եկավ և, ջանքով, եռանդով ու լավ հույսերով հուսալիաբար, գնաց այդ բեռնատար նավերի վրա, բանգի նա վստահ էր, որ դրանք գրեթե իր ձեռքում են: Հայտնվելով այս նավերից նետի թռիչքի հեռավորության վրա՝ թշնամիները կանգ առան, իսկ հետո սկսեցին կատաղորեն նետահարել միմյանց, բարեր նետել բարաններից և այլով ու նետեր արձակել, որպեսզի այրեն առագաստները ու հենց նավերը: Բեռնանավերի վրա գտնվող նավաստիները բազաբար մարտնչում և իրենց բարձունքներից պաշտպանվում, ընդ որում՝ հատկապես առագաստափայտերի և դրանց վրա գտնվող փայտյա աշտարակների վրայից, որտեղից վերևից հակառակորդի վրա էին լցնում նետեր, նիզակներ ու բարեր՝ մեծ մասամբ դիպչելով նպատակակետին: Այդ ժամանակ մեծ աղաղակ բարձրացավ, բանգի մեծաբանակ սպանվածներ և վիրավորներ եղան այս ու այն կողմից: Դրանից հետո, որոշելով, որ արդեն բավական է, Պալոդգան իր ռազմիկներին բարձրաձայն հրամայեց հետևել իրեն և սրընթաց ու մարտակոչ գոչելով հարձակվել նավերի վրա: Այդ ժամանակ ձեռնամարտ սկսվեց և ռազմիկները, ինչպես նաև նա ինքը, գործի դրեցին ձեռնամարտի զենքերը: Դա մի սարսափելի տեսարան էր, բանգի ոմանք փորձում էին ներքևից այրել հակառակորդի նավերը, իսկ այլև էլ նիզակներով և թերթով փորձում էին կտրել նավերի կողքերը: Իրենց հերթին երրորդները ներքևից նիզակներ և տեգեր էին նետում առաջին շարքում մարտնչողների վրա, իսկ չորրորդներն էլ հարվածում էին արեղներից կամ պարսատիկներից: Եվ վերջապես հարձակվողների ինդերորդ խուլմը կեռեր և պարաններ էր նետում, փորձելով այդ կերպ բարձրանալ վերև, իսկ մնացածներն էլ մարտնչում էին այլ կերպ՝ զայրացած ու կատաղած կործանելով ռազմիկների և իրենք էլ կործանվելով: Իստալական ծանրազենները, սակայն, իրենց բարձր նավահարթակներից խիզախորեն մարտնչում էին և հետ էին մղում թշնամու գրոհները: Նրանք ներքև էին նետում մեծ և ջրով լի անոթներ, պարաններով կապված ծանր բարեր և այս կերպ ոչ միայն հանգցնում էին իրանք թշնամիների նավերում, այլև ոչնչացնում հենց ռազմիկներին, բանգի բարերն իրենց ողջ ծանրությամբ ընկնում և ճգնում էին ամեն հանդիպողի՝ ոմանց խեղդելով, այլոց էլ սպանելով: Դրանից զատ ոմանք վերևից հակառակորդին հարվածում էին նիզակներով, տեգերով և նետերով, երկրորդները վերևից բարեր էին նետում, երրորդները թերթով կտրում էին վերև մագցեղ փորձողների ձեռքերը, իսկ չորրորդներն էլ հարձակվողների գլխին դաժակակողների և լավատիր հարվածներ էին թափում: Բոլոր կողմերից գրգռված մարդկանց աղմուկ աղաղակ բարձրացավ, հարվածողների և հարված ստացողների, սպանողների ու սպանվողների, նեղողների և նեղվողների, որոնք հայիտում, անիծում, սպառնում ու սարսափելի բաներ էին ասում: Ի վերջո, չնայած, որ բեռնատար նավերի անձնակազմերը բազաբար մարտնչում էին, թուրքական նավատորմը իր գործի մեծաբանակության շնորհիվ աստիճանաբար սկսեց առավելության հասնել, ընդ որում դեր էր խաղում նաև այն, որ Պալոդգայի մարդիկ մարտնչում էին հերթով և իրար փոխելով՝ զբաղեցնելով սպանվածների տեղերը: Եվ այսպես

բեռնանակների անձնակազմերը, որոնք կոչվում էին մարտաշարքերում, ի վերջո ամենայն հավանականությամբ այնուհանդերձ պարտություն կկրեին, եթե այդ ժամանակ չվստեղծվեց ռուսական հարավային բանակը, որը ռուսները կերպով ունեցրեց առաջատարները և շարժի մեջ դրեց նավերին: Ահա այս կերպ տրիտերաները աստիճանաբար թուլացրեցին հարձակումը և այլևս ի վիճակի չէին հետապնդել հակառակորդի նավերին, որոնք մտան հրվանդանի բերանից ներս: Եվ այսպես նավերը, չնայած այդ ակնհայտ վտանգին, տեղ հասան: Այս ընթացքում Մեխմեդ արթան, հեծած իր ձիւն, ափից դիտում էր տեղի ունեցող և սեփական ներկայությամբ ամեն կերպ ոգևորում ու քաջալերում էր իր ռազմիկներին: Առ կարծում էր, որ իր նավատորմը ցանկացած դեպքում առավելության կհասնի հակառակորդի բեռնատար նավերի նկատմամբ, կշահի այդ մարտը և իր մոտ կբերի բռնկված նավերը: Նա այդ ամենից շատ գոհ էր, սակայն հետո, երբ տեսավ, որ ռուսները բանակ սկսվեց և, հակառակ իր սպասելիքների, բեռնանավերը փրկվեցին, նա զայրացավ ու, խթանելով ձիւն, լիակատար լուրջության մեջ հեռացավ: Ինչպես ասում էին, իտալական նավերի վրա գոհվել էին միայն 2 հոգի և վիրավոր էին անձնակազմերի կեսից ավելի, իսկ թուրքերի կողմից էլ սպանվել էին ավելի քան 100 հոգի, ավելի քան 300 հոգի էլ վիրավորվել էր: Այնպես ստացվեց, որ թուրքական նավատորմի հրամանատար Պալոդոզան մարտի ժամանակ բարի հարված էր ստացել աչքին և վիրավորվել էր, ընդ որում հենց այդ հանգամանք էր, որ մասնավորապես իտալական նավերին հնարավորություն տվեց փրկվել, իսկ Պալոդոզային էլ՝ արթայի հրամանի համաձայն խուսափել մահապատժից, որը կատարության մեջ էր իր նավերի փախուստի պատճառով և դժվարությամբ տարավ այդ լուրը: Ավելին, նա Պալոդոզային մեղադրեց վախկոտության և անվճռականության մեջ, իսկ նրա անհոգությունն ու թեթևամտությունն ու համարեց դավաճանություն: Իտալական նավերի դեմ մարտում իր այս պարտությունը Մեխմեդ առաջիկա գործի համար որպես վատ կանխանքան ընկալեց, անմիջապես պաշտոնից հեռացրեց Պալոդոզային, իսկ Փալիպոլիի կառավարումն էլ հանձնեց իր կողմնակիցներից մեկին՝ Դամզա-բեկին, որին ամենաշատն էր վստահում նման հարցերում: Թուրքներին այս անակնկալ հանգամանքը թեթևացում և ոչ քիչ միջոցառման բերեց, որոնք հույներով լցվեցին ոչ միայն այդ ամենի, այլև՝ ստացած լավ լուրերի պատճառով, սակայն դա տևեց մինչև այն ժամանակը, երբ նրանց բաժին հասան մեծագույն տառապանքներ ու դժբախտություններ, ընդ որում ուրախանալու համար նրանց մնացել էր միայն այդ ժամանակը, որից հետո նրանք կգերազանցեին և նրանց վրա կլցվեին բոլոր փորձաքննությունները՝ գերություններ, սպանություններ, թալան, կանանց ու երեխաների նկատմամբ բռնություններ: Ահա, գործերն այս կերպ էին ընթանում: Մեխմեդ արթան երկար մտածեց այն բանի վրա, թե ի՞նչ է ավելի լավ անել այդ վիճակում, որպեսզի ի վերջո տիրի հրվանդանին և բացի Ոսկե Եղջուրի մուտքն իր նավերի համար, բանգի, օգտագործելով խորամանկությունն ու տարատեսակ հնարքները, թուրքական նավատորմն այդպես էլ չկարողացավ հասնել իր նպատակին: Եվ ահա նա մի իմաստուն և իր խելքին ու ուժերին հարկի բան մտածեց, որը ոչ միայն կօգներ գործին, այլև ամեն ինչին վերջ կտար: Արդյունքում նա հրամայեց նավերի վրա գտնվող ռազմիկներին ինչքան հնարավոր է արագ ճանապարհի պատրաստել արտաքին ծովից դեպի ներքին ծով, ես նկատի ունեմ Ոսկե Եղջուր հրվանդանը՝ դեպի Երկու սյուներ կոչվող վայրը, և այն գերաններով պատել: Ծովից ծով ուղին կազմում էր մոտավորապես ութ ասպարեզ, ընդ որում ճանապարհի մեծ մասը լեռն ի վեր էր բարձրանում, որտեղից էլ ուղիղ իջնում էր դեպի ներքին ծով՝ Ոսկե Եղջուր հրվանդանը: Եվ այսպես, երբ, ավելի արագ, բան խոսքն է ասվում, մեծաքանակ ռազմիկները ձեռքերով այդ ճանապարհները պատրաստվեցին, աղբյուր հրամանեց բերել նավերը: Նավերի տակ երկու կողմերից մեծ գերաններ և ամրաններ դնելով, որոնք պահում էին դրանք, պատվարներ նավերը պարաններով ու խարիսխներին երկար ծոպաններ կապելով՝ նա հրամայեց նավերը ձեռքով կամ հատուկ սարքերով տեղից շարժել: Նավերը սկսեցին բարձր տալ շատ արագ, ընդ որում նավատորմից ոմանք, կատակով և ծիծաղելով իրավիճակի վրա, սկսեցի ցամաքի վրա անել նույն բանը, ինչ ծովի՝ կարծես իրոք լողալով նրանք բարձրացրին առաջատարները, որոնք անմիջապես էլ լցվեցին բանով, իսկ թիավարներն էլ, ձեռքերը վերցնելով նավակողերին կապված թիերը, սկսեցին ձևացնել, թե թիավարում, երբ սրանց ավազներն էլ, կանգնելով առաջատարփայտերի մոտ, սուղոցով, աղաղակներով և մտրակի հարվածներով սկսեցին հրամաններ տալ: Այս կերպ նավերը առաջ էին սլանում ցամաքում ինչպես ծովում, երբ արագորեն բարձրացան զառիթափ լեռնալանքը, և հետո, բարձր աղաղակներով իջեցնելով առաջատարները, ներքև սլացան: Եվ կարելի էր տեսնել մի զարմանալի տեսարան, ընդ որում նրանց համար, ով այն չէր տեսել՝ նաև անսկասկած, բանգի նավերը իրենց անձնակազմերով և բեռներով սլանում էին ցամաքով ինչպես ծովով: Ենթադրում եմ, որ դա մի չտեսնված և չսված տեսարան էր, ինչպես Ալեքսի մոտ փորած Զեյթերի (**Ալեքսանդրների տերության արքա Զեյթերս I-ի – Մ.3.**) ջրանցքը: Ավելին, վերջերս տեղի ունեցած և մեր աչքի առաջ ընթացած այս իրադարձությունը հավանական դարձրեց նաև այդ ինն իրադարձությունը, որը լեգենդ ու դատարկ խոսակցություն էր համարվում: Այս կերպ, ահա, Արդյունների հովիտ կոչվող վայրով, որը գտնվում էր Փալաթայից քիչ վերև, հրվանդան մտավ 60 նավերից կազմված մի բավականին մեծ նավատորմ, որն այնտեղ խարիսխ ձգեց: Թուրքները, որոնք ոչ մի կերպ չէին սպասում նրան, այժմ թշնամական նավերը տեսնելով Ոսկե Եղջուր հրվանդանում, ցնցվեցին այդ անակնկալ տեսարանից և հասկացան, որ մի դժվարին ու անելանելի դրության մեջ են: Դրա համար էլ նրանք հուսահատվեցին և այլևս չգիտեին ինչ անել: Ոսկե Եղջուրի պատը ուներ մոտ 30 ասպարեզ երկարություն և, եթե այն առաջ գրեթե առանց պաշտպանության էր թողնվում, բանգի պարիսպների այլ հատվածներում մարտնչելու համար էլ չէին հերիքում, ոչ բաղաբացիների, ոչ ռազմիկներին և ոչ էլ վարձկանների ուժերը, որովհետև երկու կամ երեք ատանաշարին մեկ ռազմիկ էր բաժին ընկնում, ապա այժմ վիճակն ավելի բարդացավ, որովհետև անհրաժեշտություն առաջացավ պաշտպանել նաև այս պարիսպը, որը խոցելի էր դարձել հարձակման համար, իսկ այդ հատվածի պահպանության համար էլ պետք էր ռազմիկներ վերցնել ատանաշարերի այլ հատվածներից և բերել այդտեղ, ինչը վտանգավոր էր արդեն այդ հատվածների համար, բանգի, ինչպես ասացինք, այնտեղ եղող ռազմիկները առանց այդ էլ քիչ էին ու ոչ բավարար դրանք պահպանության համար: Այնուհանդերձ դա չէր գլխավոր վտանգը, այլ այն, որ թշնամին ի վերջո կարողացավ կամուրջ գցել և դրանով անցկացնել հույիսներին ու նետաձիգներին, որի պատճառով այս հատվածը իրոք պաշտպանության կարիք ունեցավ: Իր հերթին ավելի շատ պաշտպանության կարիք առաջացավ նաև արդեն բոլոր կողմերից վտանգի ենթարկված նավերի, տրիտերաների և այլ լողացող միջոցների համար, որոնք խարիսխ ձգած կանգնած էին հրվանդանի մուտքը փակող շղթայի մոտ: Վիճակը բոլոր առումներով թվում էր անելանելի, թեև մարդիկ ասում էին այն ամենը, ինչ իրենց ուժերի սահմաններում էր: Եվ ահա Ջուստինիանին հրվանդանի մուտքի հանեց ինչ քիչ բեռնատար և երեք իտալական տրիտերաներ ու դրանք ուղղեց դեպի հրվանդանի խորքը, որտեղ կանգնած էր արթայի նավատորմը՝ դնելով դրանք այնպես, որ, մարտ մղելով դրանց վրայից, հնարավորություն կգտնեին հակառակորդին խորանալ շղթայի ուղղությամբ և հարձակվել այն պաշտպանող նավերի վրա: Նրան թվում էր, թե դա ամենալավ, հաջող և ժամանակակից որոշումն էր: Տեսնելով այդ, սակայն, Մեխմեդ արթան իր կողմից հետևյալ բանը մտածեց: Ահա ուրեմն, նա հրետանավորներին գիշերով հրամայեց հարևոթներ տեղադրել ափին, այն վայրի դիմաց, որտեղ կանգնած էին իտալական տրիտերաներն և բեռնատար նավերը, ու բարերով կրակի տակ առնել դրանք: Դրանքաձիգները շատ արագ կատարեցին արթայի հրամանը և, բարերի հարված հասցնելով, տրիտերաներից մեկը իր անձնակազմով խորտակեցին՝ բացառությամբ այն փոքրաքանակ նավաստիների, որոնք կարողացան ելնել ջրից և տեղավորվել մյուս տրիտերաների վրա: Մյուս նավերը, ահա, ինչքան հնարավոր է հետ քաշվեցին և խարիսխ ձգեցին, ընդ որում, եթե նրանք այսպես արագ չգործեին, ապա նրանք ևս իրենց վրա եղող մարդկանց հետ ջրի տակը կանցնեին, երբ մարդիկ չէին հասցնի նույնիսկ գիտակցել էլ իրենց գլխին եկած փորձանքը: Ահա այս կերպ նրանք հայտնվեցին կործանման եզրին, բանգի հրամաններին արդեն գրեթե պարտապան էին հարվածել նրանց: Թուրքները, անհաջողության մատնվելով այս հարցում, արդեն չգիտեին ինչ անել և միայն բարանետները, որոնք տեղակայված էին պարիսպների վրա, հարվածներ էին հասցնում թուրքական նավերին և արձակում էին նետեր, որպեսզի, ինչքան հնարավոր է, խանգարեն թշնամու նավերին շարժվել: Երբեմն հունական տրիտերաները, որոնք կանգնած էին հրվանդանի մուտքի մոտ, ցրեկով ելնում էին, որպեսզի հետ մղեն թուրքական նավերին և թույլ չտան նրանց հրվանդանում մի վատ բան անել, ընդ որում այդ պարագայում նրանք հաճախ ափին չհասած հետ էին դառնում, սակայն այդ ժամանակ նրանց վրա էին դառնում նաև թշնամական նավերը՝ հարվածներ հասցնելով ու հարվածներ ստանալով: Այս կերպ փոխադարձ հարվածները ձգվեցին օրերով...: Ամեն ինչ պատրաստ էր և այլևս ոչինչ չէր խանգարումը հարձակմանը, բանգի ներքին ու արտաքին պարիսպները հրամանները հիմնովոր ավերել էին, խանդակը լրիվ լցված էր, իսկ Ոսկե Եղջուր հրվանդանը և նրա երկայնքով ձգվող պարիսպն էլ բաց էր հարձակման համար: Պատրաստ էին նաև աստիճանները, փայտյա աշտարակներ և այլ անհրաժեշտ պարագաներ: Զաղաքը բոլոր կողմերից խիստ պաշտպան մեջ էր, որը արդեն ձգվում էր բավականին երկար, ընդ որում անցել էր արդեն մոտ 50 օր և կարելի էր սպասել, որ թշնամին մի ինչ-որ բան կձեռնարկի կամ ծովով օգնություն կգա, բանգի հայտնի էր, որ Զեոս կղզու է մոտեցել իտալական նավերի արմատան: Այդ ժամանակ Մեխմեդ արթան հասկացավ, որ հապաղել և հետաձգել այլևս չի կարելի, այլ պետք է, ինչքան որ ուժ կա, հարձակվել բաղաբացի վա, գործել այն ծովից ու ցամաքից և մի վերջին ու մեծագույն փորձի դիմել: Եվ ահա նա կանչեց իր շքախմբին և մոտիկներին, խոսք սատարակների, ստորադրակների, իլարքոսների, տագմարքոսների, շարթային հրամանատարների, խիլարքոսների, հարյուրապետներին ու ինխանապետներին, ինչպես նաև գործի ընտրյալ հատվածի և իր թիկնազորի մասին, սակայն դրանից զատ էլ նաև դիմեց նավարքոսներին, տրիարքոսներին և ողջ նավատորմի հրամանատարներին: Միանց բոլորին հավաքելով՝ նա ասաց...: Անելով այդ ամենը՝ նա ցրեց խորհրդակցությունը և բոլորը վերադարձան իրենց ջոկատներին ու ցրվեցին վրաններով, այն դեպքում, երբ նա ինքը նստեց հանգստանալու և հաց ուտելու: Առավոտյան ելնելով՝ Մեխմեդ ամենից առաջ հրամայեց իր մոտ կանչել հրամանաձիգներին և պատրաստել հրամաններ՝ դրանք ուղղելով պարսիկ ձեղքված հատվածի ուղղությամբ, որպեսզի պետք եղած պահին կրակի տակ վերցնեն այնտեղ կռվող ռազմիկներին: Դրանից հետո նա կանչեց իր ջոկատներն և գնդերը, ես խոսում եմ հույիսների, վահանակիների, նետաձիգների ու ողջ արթայական թիկնազորի մասին, դրանք շարեց ըստ սիմոնիաների, սիսիտիաների և սիմոնտիաների, բաժանեց հազարական հոգանոց ջոկատները կամ նույնիսկ ավել, ու հրամայեց հերթով մարտի մեջ մտնել, որպեսզի, երբ ոմանք

մարտնչեն, մյուսները հաց ուտեն, քենն և հանգստանան, որ հետո թաքմանում և իրենց փոխարինողներին փոխարինողներին կողմից: Այս կերպ, երբ մի ջոկատը կփոխեր մյուսին, մարտը երկար և անընդհատ կլիներ, իսկ հակառակորդն էլ ոչ մի պահ չունեք բաշխելու հնարավորություն չէր ունենա: Նա յուրաքանչյուր ջոկատի համար սահմանեց տեղն և ժամանակը ու յուրաքանչյուրին ցույց տվեց, եթե ինչպես, որտեղ և երբ պետք է մարտնչել: Դրանից հետո նա ձի հեծած պատվեց ջոկատներով և զենեց դրանք՝ հրաման տալով բոլորին և յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին, ոգևորեց ու ոգեշնչեց նրանց ի մարտ՝ հատկապես ջոկատների հրամանատարներին, որոնցից յուրաքանչյուրի հետ խոսեց անուռով: Նա պտուղեց գորթում, ծովից ծով զենեց պարիսպները և ամեն մեկին բացատրեց, թե ինչ պետք է անել, ոգևորեց մարտի համար ու հրամայեց իրենց որպես արիական այրեր դրսևորել, իսկ մինչ այն, երբ չեն լսի հարձակման նշանը, հաց ուտեն և վայելեն հանգիստը: Այս ամենից հետո արքան վերադարձավ իր վրանը, որպեսզի ինքն էլ հաց ուտի և հանգստանա: Դուռները, տեսնելով, որ հակառակորդի գորթում, հակառակ սովորականի, լռություն և հանգստություն է տիրում, շատ զարմացան ու զարմացած սկսեցին տարբեր ենթադրություններ անել: Ոմանք սխալմամբ ենթադրում էին, թե դա նահանջի նշան է, սակայն այլք էլ արդարացի պնդում էին, թե շուտով մարտ կլինի, որին հոգնել էին սպասելուց: Ցածրածայն ձայն տալով իրար՝ ռուսները ամեն մեկն վերադարձան իր ջոկատների մոտ և սկսեցին սպասել առաջիկա մարտին: Իր հերթին արքան, սպասելով այն պահին, երբ արևն արդեն դեպի մայրամուտն էր թեքվում, լուսավորելով հարձակվողներին թիկունքից և կուրացնելով էլ պաշարյալների դիմացից, ինչպես ինքն էր մտադրվել, հրամայեց շեփորահարել ի մարտ, երբ սրինգներով, շվինգներով ու շեփորներով այնպիսի աղմուկ բարձրացրին, ինչպիսին միայն հնարավոր էր: Եվ ահա, երբ ջոկատներում մեկը մյուսի հետևից փչեցին շեփորները, ամեն ինչ շուրջը շուրջը ցնցեց ու դողդաղ աղմուկից: Դրանից հետո վեր պարզվեցին դրոշները ու նետածիզները, պարսատիկավորները և այլ նետողական զենքերով ու թյուֆակներով զինված ռազմիկները, ինչպես իրենց հրամանն էր, առաջինը դառնալով բալլելով առաջացան դեպի պարիսպները: Սրանք, մոտենալով նետի թռիչքի հեռավորության վրա, կանգ առան և մարտի մեջ մտան: Սկզբում թշնամիները սկսեցին կատաղորեն հեռահար արվածներ փոխարինել, երբ նետածիզները նետեր էին արձակում, պարսատիկավորները՝ բարե, իսկ բոլոր կողմերից էլ օդը լցվեց երկայնք և արձեղ արկերով, որոնք արձակվում էին հրանոթներից ու թյուֆակներից: Դրանից հետո, մոտենալով՝ նրանք սկսեցին անողորմ, չարացած և հույժ կատաղությամբ հարվածել միմյանց նիզակներով, տեգերով ու գեղարդներով: Եվ սրանք, և նրանք սկսեցին հայիոյաններ ու անծթեներ գոչել, շատ վիրավորներ եղան այս և այն կողմից, ոչ քիչ թվով մարդիկ էլ մահացան: Այս ամենը շարունակվեց երկու կամ երեք ժամ, մինչև արեգակի մայր մտնելը: Դրանից հետո արքան բարձրածայն կոչ ուղղեց վահանակիրներին, ծանրաձեններին և այլ ընտրյալ ռազմիկներին ու ասաց. «Ելե՛ք, որդիներս ու բարեկամներս, բանգի եկե՛ք է՛ ժամանակը ձեզ արիական այրեր ցույց տալու»: Եվ ահա սրանք անմիջապես, անցնելով խանդակը, աղաղակներով և ահարկու մարտակոչով մոտեցան արտաքին պարսպին: Այս պարիսպն ամբողջությամբ ավերված էր հրանոթների կողմից և նրա տեղում միայն մեծ գերաններից կազմված այն ցցապարիսպն էր մնացել՝ իրար կապված խաղողի որբերով ու ծառերի ճյուղերով, ինչպես նաև՝ հողով լցված անոթներ: Այստեղ էլ հենց մի համառ ձեռնամարտ սկսվեց, երբ հուպիսներն և վահանակիրները գործում էին մերձամարտի զենքերով՝ ձգտելով հետ մղել պաշտպանվողներին ու հարձակալները ցցապարիսպից, իսկ ռուսներն և խոպանցիներն էլ՝ հետ մղել նրանց ու պահել ցցապարիսպը: Երբեմն հուպիսները մոտենում էին պարսպին և ցցապարիսպին, արագ առաջանալով ու չնտածելով հետևանքների մասին, սակայն հետո, երբ ուժեղ դիմադրության էին հանդիպում, հետ էին բաշխվում: Արքան գալիս էր սրանց հետևից, ինքն էլ բաջաբար մարտնչում էր և ոգևորում յուրախիներին: Հենց այստեղ էլ նա հրամայեց հրանոթածիզներին կրակը մոտեցնել իրենց թնդանոթներին: Սրանք այդպես էլ վարվեցին և բարե արկերը թանկ պաշտպանվողների վրա՝ խոցելով իրենց ճանապարհին հանդիպող ամեն մեկին և երկու կողմից էլ մահ պատժառելով շատ ռազմիկներին: Մինչ հակառակորդները այսպես կատաղի և բաջաբար մարտնչում ու կռվում էին, անցավ գիշերվա մեծ մասը: Ռուսները առավելություն ունեին և դեռևս՝ բավարար ուժ, իսկ Ջուստինիանին իր ջոկատով պահում էր ցցապարիսպը՝ բաջաբար պաշտպանելով այն ու հետ մղելով հարձակվողների հարվածները: Դա էլ այդպես: Ինչ վերաբերվում է այլ ստորաւոճոսներին և սատրապներին ու նրանց ռազմիկներին, ինչպես նաև նավատորմի ղեկավարներին, ապա սրանք ևս արիաբար մարտնչում էին՝ գրոհելով պարիսպը ցամաքից և ծովից՝ նավերի վրայից: Սրանցից ոմանք նետեր էին արձակում, այլք հարվածում էին հրանոթներից, երրորդները պարսպին էին մոտեցնում սատիճաններ և կամրակներ, փայտյա աշտարակներ ու ամեն տեսակի մեքենաներ, իսկ այլք էլ, ինչքան ուժ ունեին ներդնում էին, որ հասնեն պարսպի գագաթին, հատկապես այն հատվածներում, որտեղ գործում էին Չոհանի և Ղարաջի ջոկատները: Չոհանը առանց դժվարության անցավ կամուրջը, պարսպին հենեց աստիճանները և կամրակները ու փորձ կատարեց ստիպել հուպիսներին դրանցով վեր մագլցել, այն ժամանակ, երբ նետածիզները և թյուֆակիները նավերի բարձր տեղերից, որոնք յոդում էին մոտակայում ու հրվածալից խոթում, կրակի տակ էին պահում ատամաշարերի վրա մարտնչողներին: Ղարաջը ևս անցավ խանդակը և, բաջաբար մարտնչելով, ուժով իր համար ճանապարհ բացել դեպի բաղաբ պարսպի ճեղքվածքը: Ռուսները, իրենց հերթին, վճռականորեն պաշտպանվում էին և հիմալիորեն հետ մղում հարվածները: Նրանք բաջաբար պաշտպանվում էին և առավելության հասնում՝ ցույց տալով իրենց որպես արժանի այրեր, ընդ որում ոչ մի բան չէր կարող ստիպել նրանց նահանջել՝ ոչ տվյալ, ոչ երկար պոթուն մնալ, ոչ սրանք և անընդհատ մարտը, ոչ վերքեր ու ստացած վնասը, ոչ մի կնիքների մահն իրենց աչքի առաջ, ոչ էլ մի որևէ սարսափ, դիմել չէր կարող փոխել նրանց որոշումը և թուլացնել սկզբնական ոգևորությունը ու վճռականությունը: Եվ այսպես, չնայած ոչ մի բանի, նրանք շարունակում էին մարտնչել այդ վճռականությամբ, մինչև որ նենգ և կույր ճակատագիրը դավաճանեց նրանց: Մեծից արքան, տեսնելով, որ իր ջոկատներն արդեն հյուծվում են մարտից և դեռևս ոչ մի հիշարժան բան չեն արել, իսկ ռուսներն ու խոպանցիներն էլ կատաղորեն մարտնչում են և սկսում են առավելության հասնել, նեղսրտվելով ու, այլևս ի վիճակի չլինելով անգործ մնալ, անմիջապես ոտքի հանեց վերջի հարվածի համար պահած իր զնդերը, որոնք կազմված էին լավ զինված, բաջաբար և խիզախ այրերից՝ մեծապես գերազանցող այլոց իրենց փորձառությամբ ու ուժով: Խոսքը հուպիսների ընտիր գործի մասին է, ինչպես նաև՝ նետածիզների ու նիզակակիրների, որոնք կազմում էին նրա անձնական ջոկատը՝ այսպես կոչված ենիչերիները և այլ ռազմիկներ: Նա բարձրածայն կոչ արեց նրանց իրենց որպես արիական այրեր դրսևորել և անձամբ տարավ պարսպի վրա՝ առաջնորդելով նրանց մինչև խանդակի ծայրը: Չհանելով պարսպին՝ նետածիզները, պարսատիկավորներն և թյուֆակիները կանգ առան ու նա հրամայեց նրանց հարվածել պարսպի ճեղքվածքում գտնվող ցցապարիսպի մոտ մարտնչող ռազմիկներին այնպիսի մի ուժով, որպեսզի պաշտպանվողները հեղեղի պես թափվող նետերի և այլ արկերի պատճառով թթներն էլ չկարողանային դուրս հանել, իսկ մնացած հուպիսներին ու վահանակիրներին էլ նշան տվեց անցնել խանդակը և վճռական հարձակում գործել ցցապարիսպի վրա: Եվ ահա սրանք բարձր և անհրեկող աղաղակով, կարծիք խելագարված չարոյությունից ու կատաղությունից, առաջ շարժվեցին, իսկ բանի որ նրանք երիտասարդ էին, ուժեղ և լի խիզախությամբ, բացի այդ նաև մարտնչում էին արքայի աչքի առաջ, ոչ մի չափով չթուլացնեցին հարվածի թափը, այլ, մոտենալով ցցապարիսպին, սկսեցին արիաբար մարտնչել՝ առանց ավելորդ ստահոգության ու մարտական կարգով: Սրանք մի կողմ էին բաշխում այնտեղ դրված հողի անոթները, կոտորում գերանները և մի կողմ հրում դրանք՝ ստիպելով պաշտպանվողներին փախուստի դիմել ու հեռանալ ցցապարիսպից: Ջուստինիանին իր ջոկատով, ինչպես նաև այնտեղ գտնվող ռուսները համառորեն դիմադրում էին իրենց նիզակներով, գեղարդներով, տեգերով, երկար թերերով և մերձամարտի այլ զենքերով, բանգի կռիվով մերձամարտի բնույթ էր ստացել: Ահա այսպես նրանք կատեցնում էին թշնամուն և թույլ չէին տալիս նրանց անցնել ցցապարիսպը: Երկու կողմերից էլ ուժեղ աղմուկ-աղաղակ էր բարձրանում, երբ ի մի էին գալիս հայիոյանների, վիրավորողների, սպանողների, նեղողների և նեղվողների, վիրավորողների ու վիրավորվողների, սպանողների և սպանվողների ձայները, որոնք սարսափելի բաներ էին անում՝ զայրացած ու կատաղած: Եվ ահա, ղեկավարվելով մեծ խելքի տեր անձանց կողմից, մի դաժան ձեռնամարտ բռնկվեց բաջաբար ու մեծադույն պարզենների համար մարտնչող այրերի կողմից, որոնց մի մասը ձգտում էր ուժով հաղթահարել հակառակորդին, զբաղեցնել պարիսպները և մտնել բաղաբ՝ դեպի երեխաները, կանաթ ու գանձերը, իսկ մյուսներն էլ արիաբար պաշտպանվում էին՝ ձգտելով հետ մղել սրանց և պաշտպանել իրենց հարստությունները, թեև ի վերջո սրանց չհաջողվեց առավելության հասնել ու պաշտպանել այն ամենը, ինչի համար մարտնչում էին: Այնուհանդերձ դժբախտ ռուսներին վիճակված էր հազնել ստրկության լուծը և զգալ նրա համը, բանգի, թեև ռազմիկները արիաբար էին մարտնչում և մարտում բաջաբար ու խիզախության պակաս չունեին, սակայն Ջուստինիանին, մեքենաներից մեկից արձակված նետից, արդ խոցել էր նրա վահանը, մահացու վերք ստանալով կրծքին, ընկավ և նրան այդ վիճակում՝ ծանր վիրավորված, տարան իր վրանը: Այս պայմաններում նրա ջոկատի ռազմիկները կորցրին իրենց մարտական ոգին, թողեցին թշնամուն ցցապարիսպին և պարիսպը, որտեղ մարտնչում էին, ու այժմ միայն մի բան էին ցանկանում՝ նավ հասցնել իրենց առաջնորդին և անվտանգ հեռանալ: Եվ, չնայած Կոնստանդին կայսրը սկսեց ոգևորել նրանց՝ վստահեցնելով, որ վերջն արդեն մոտիկ է, ռազմիկները ակասեց չորեցին նրա խոսքերը: Նրանք վերցրին իրենց հրամանատարին, զենքերը և, այլևս ոչ մի բանի մասին չհոգալով, հապճեպ նահանջեցին դեպի նավերը: Կայսր Կոնստանդինը լրիվ հուսահատվեց և արդեն չգիտեր ինչ անել, որովհետև նա լքված հատվածների պահպանության համար այլ ռազմիկներ չունեց, բանգի մարտը եռում էր բոլոր հատվածներում և բոլոր ռազմիկներն իրենց տեղերում ու ջոկատներում մարտնչում էին, բայց այնուհանդերձ նա իր հետ մնացած ռուսների և փոքրաբանակ ռազմիկներին հետ միասին շարունակեց արիաբար մարտնչել այդ ցցապարիսպի մոտ: Երբ Մեծից արքան նկատեց, որ ցցապարիսպը մերկացված է, իսկ պարսպի ավերված մասն էլ մնացել է առանց պահպանվածների, նա ինքը մոտենում էր մարտնչում, և այսպես, երբ նա տեսավ, որ հակառակորդ ռազմիկներն մի մասն աննկատ լքում էր իր տեղը, իսկ մնացած մասն էլ, լինելով փոքրաբանակ, թույլ է մարտնչում, հասկացավ, որ թշնամին լքում է պարիսպը և փախչում է: Այս ամենը տեսնելով՝ նա բարձրածայն գոչեց. «Բարեկամներս, բաղաբ արդեն մերն է, թշնամիները փրկություն են որոնում փախուստի մեջ և արդեն չեն դիմանում: Պարիսպը մնացել է առանց պաշտպանության, մի քիչ

էլ համբերություն և մենք կնվաճենք քաղաքը: Մի թուլացե՛ք, եղե՛ք արի, ձեզ խիզախ այրեր ցույց տվե՛ք, ես ձեզ հետ եմ»: Անելով այդ՝ արքան կանգնեց իր ռազմիկների գլուխ, իսկ տղանք էլ, ահաբեկող աղաղակներով առաջ անցնելով արքայից, սրընթաց նետվեցին ցցապարսպի վրա: Սկիզբ առած համառ մարտում նրանք ի վերջո հետ մղեցին այնտեղ գտնվող ռումներին և ելան ցցապարսպի վրա: Դրանից հետո ռումներից ոմանց նրանք նետեցին ցցապարսպի ու Մեծ պարսպի միջև գտնվող խանդակը և նրանց բոլորին այնտեղ սպանեցին, այլոց էլ Ջուստինիանիի դարպասներով հետ մղեցին դեպի մեծ պարիսպը, որը նա բացել էր, որպեսզի հեշտացնի մուտքը դեպի ցցապարսպ: Սկիզբ առավ մի սարսափելի հրվառուց և նախճիր, երբ հուպիտները սպանում էին իրենց դեմ ելած ցանկացած մեկին, որոնք անկասկած այդ կողմն էին վազում աղաղակների պատճառով: Դենց այդտեղ էլ զոհվեց Կոնստանդին արքան, որը արիաբար մարտնչում էր իր ռազմիկների հետ միասին: Այդ ժամանակ հուպիտներն արդեն բաղաբ էին ներթափանցել դարպասներով, իսկ այլք էլ մտել էին Մեծ պարսպի ճեղքվածքներով, որից հետո մնացած զորքը ուժեղ գրոհելով ինքն էլ ներս մտավ և արագորեն ցրվեց քաղաքում: Մեհմեդ արքան, կանգնած Մեծ պարսպի դիմաց, որտեղ էլ հենց դրված էին նրա դրոշն և մարտական նշանը, հետևում էր տեղի ունեցածին: Օրն արդեն բացվում էր, բայց դու տես մեծ արյունահեղությունը, երբ ռազմիկները սպանում էին իրենց հանդիպող յուրաքանչյուր մեկին բաղաբի փողոցներում, բանգի ոմանք աղաղակների պատճառով դուրս էին վազում տներից և անակնկալ կերպով սրերի էին դեմ առնում, այլոց էլ՝ հենց տներում, երբ ռազմիկները անիմաստ ու առանց զանազանելու այստեղ հարձակվում էին մարդկանց վրա: Ոչ մի խնայում չկար, ոչ նրանց, որոնք պաշտպանվում էին, փրկություն էին որոնում տաճարներում և աղոթում, ոչ էլ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին, ուր էլ որ նրանք լինեին: Ռազմիկները սպանում էին բաղաբացիներին՝ կատաղած և զայրացած երկարատև պաշարումից ու այն բանից, որ որոշ խելագարներ պարիսպների վրայից իրենց ողջ պատերազմի ընթացքում ծաղրում էին և վիրավորում, սակայն ընդհանուր առմամբ նրանք այդ կոտորածն անում էին, որպեսզի վախեցնեն ու ահաբեկեն: Երբ ռազմիկները կշտացան սպանություններից և ստրկացրեցին բնակչությանը, ոմանք, բաժանվելով սիմոնիաների, սիմոնիաների և ջոկատների, սկսեցին թալանել հայտնի բաղաբացիների տները, իսկ այլք էլ սկսեցին կողոպտել սրբությունները, գալթել հանրային ու մասնավոր տները, ավազակություն անել, տանել, սպանել, սպանել, ծանակել և գերեվարել տղամարդկանց, կանանց, երեխաներին, ծերունիներին, հոգևորականներին ու վանականներին՝ անկախ դիրքից և դրությունից...: Այդ ժամանակ մյուս կողմում դժբախտ ռումները դեռևս մարտ էին մղում ցամաքում և ծովում, մտածելով, թե քաղաքը դեռ անվնաս է ու ամբողջական, իսկ իրենց կանայք և երեխաներն էլ՝ ազատ: Մրանք, բանի որ տեղյակ չէին, թե ինչ է եղել, բաջարաբ մարտնչում էին և վճռապանորեն հետ էին մղում հարձակումները՝ խիզախորեն դեմ ելնելով պարսպի վրա բարձրանալու հակառակորդի բոլոր փորձերին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ իրենց թիկնախումբը նրանք տեսան թշնամիներին, որոնք հարվածում էին իրենց արդեն բաղաբ ներսից, երբ տեսան կապակաված և ամոթալի կերպով ստրկության բռնող իրենց կանանց ու երեխաներին, նրանց այնպիսի մի հուսահատություն պատեց, որ ոմանք գնեցը ձեռքերին ցած նետվեցին պարիսպներից և մահացու կոտորվածքներ ստացան, այլք էլ, կորցնելով ամեն մի հույս, ցած նետեցին գնեքերը և հանձնվեցին հաղթողների կամքին...: Այդ ժամանակ նավատորմի հրամանատար Դամա-բեկը, տեսնելով, որ քաղաքն արդեն գրավված է և հանձնված է հուպիտների թալանին, անմիջապես մոտեցավ շրջային ու, կորելով այն, մտավ նավահանգիստ: Այստեղ նա գտավ միայն ռումների նավերը, բանգի խտալացիների նավերը, հետ մղելով իր նավերին, բաց ծով էին դուրս եկել: Եվ այսպես, ռումների նավերից ոմանք նա հենց տեղում խորտակեց, այլոց էլ իրենց անձնակազմերի հետ միասին բռնեց: Եվ այսպես, խարխիս ձգելով այսպես կոչված Արքայական դարպասների մոտ և տեսնելով, որ դրանք դեռևս փակ են, նա կոտրեց դարպասների փակվածները ու ջարդեց դրանք: Դրանից հետո, զորքի գլուխն անցած մտնելով քաղաք՝ նա հանդիպեց մեծաբանակ շարված և մարտի պատրաստ ռումների, բանգի ցամաքի կողմից քաղաք մտած ուժերը դեռևս այդտեղ չէին հասել և զբաղված էին թալանով: Նա հարձակվեց տրանց վրա, մարտի մեջ մտավ և կոտորեց բոլոր դիմադրողներին, այսպես որ արյան վտակները նույնիսկ դարպասից դուրս հոսեցին: Այդ պահին տեղ հասավ նաև մնացած զորքը, որը նույն կերպ հաղթականորեն անցավ նաև մյուս առափնյա դարպասներով, կոտորեց դրանք և փլեց: Այս կերպ նավերի վրա գտնվող զորքը ևս ցրվեց քաղաքում և սկսեց թալանել ու կողոպտել այն ամենը, ինչ հանդիպում էր՝ նման կրակի կամ կայծակի հարվածին: Նրանք այրում և կոտորում էին կատաղի հեղեղի նման, որը ամեն ինչ ջարդելով տանում է: Անում էին, որ նրանք խուզարկում էին ամեն ինչ՝ Դատիկից ու երեստեայից էլ մանրանքներ, ավերում էին տաճարներ և սրբարանները, բացում էին հիկնակուրց դամբարանները, փորում էին գերեզմանները ու ստորգետնյա անցումները, նկուղները, գաղտնարանները, ապաստարանները, բարանձավներն և մառանները՝ դուրս հանելով ու իրենցով անելով գտած ամեն ինչ: Իր հերթին, մտնելով մեծ Սուրբ Սոֆիա տաճարը և այստեղ գտնելով տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների մի մեծ ամբոխ, որն այնտեղ ապաստանած աղոթում էր, նրանք, կարծես բռնելով ցանցում, բոլորին՝ ծաղրան՝ ոմանք՝ ոմանք՝ ոմանք՝ դեպի նավեր, այլոց էլ՝ ծամբաբ: Եվ այսպես ողջ զորքը, որը ցամաքից և ծովից քաղաք ներխուժեց, վաղ առավոտվանից, հենց որ լույսը բացվեց, մինչև ուշ երեկո թալանում և ավազակությամբ էր զբաղվում՝ կրելով ավարը ծամբաբ կամ նավերի վրա, սակայն կային նաև այնպիսիները, որոնք գողի նման էին թալանում քաղաքը, իսկ հետո, գաղտնի անցնելով դարպասներով, տուն էին դառնում: Այս կերպ զորքը կրակի նման ամայացրեց և ոչնչացրեց ողջ քաղաքը, երբ ոչնչացվեց ու այրվեց ամեն ինչ, այնպես որ հավատալու չէր, որ մի ժամանակ այստեղ մարդիկ են ապրելիս եղել, հարստություն է եղել, տիրել է շքեղ միջավայր ու վեր են խոյացել գեղեցիկ տներ, մի խոսքով՝ որ քաղաքը եղել է մեծ և հիմալի: Եվ այսպես, քաղաքից մնացին միայն լքված և դատարկ տներ, որոնք սարսափահար նայում էին իրենց համրությամբ: Ընդհանուր առմամբ, ինչպես ասում էին, ողջ պատերազմի և այդ գրոհի ընթացքում զոհվեցին գրեթե 4.000 ռումներ և օտարականներ՝ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ, իսկ գերեվարվեցին էլ 50.000 հոգուց թիչ ավել մարդիկ, այդ թվում՝ զորքից՝ մոտ 500 հոգի: Դրանից հետո արքան մտավ Կոստանդնուպոլիս» (Միքայել Կրետեմուլուս «Պատմական երկ»)։

«Դաջորդ ամառն սկզբին Ամուրտի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ի – Մ.Գ.) որդի Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Գ.), Ասիայում պատրաստելով հսկայական բանակությամբ կիր, սկսեց Եվրոպայում մի ամբողջ կառուցել, որը կոչեց Լայմոկոփիա: Նա այս ամբողջ կառուցում էր Բոսֆորի վրա՝ Դորպոնտիդայի մոտ, այն վայրում, որտեղ անցումը դեպի Ասիա առավել մոտիկ էր: Նա այս գործի մեջ ներգրավեց մարդկանց Ասիայից ու Եվրոպայից և տրանք գործի անցան՝ բաժանելով աշխատանքը ստորառնողների ու հյուպարքոսների մեջ: Արքան այս ամբողջությունը կառուցում էր այն բանի համար, որ դեպի հայրենիք իր վերադարձով անվտանգ դարձնի և, որպեսզի Արևմուտքի մարդիկ, տրիերաներով գալով այդ կողմերը, ի վիճակի չլինեն խանգարել իր անցմանը ու փոխեն գործերի դրությունը Ասիայում: Այս ամբողջությունը նրան պետք է շատ օգնեց Բյուզանդիոնի պաշարման ժամանակ: Արքան երեք աշտարակներ կառուցեց՝ այդ ափին ամենամեծերից, որոնք պատեց արձիճով, ընդ որում պատերի հաստությունը 22 ֆուտն էր, իսկ աշտարակներինը՝ 30: Եվ այսպես, երեք ամսում կառուցելով առափնյա այդ ամբողջությունը՝ նա պատերազմ սկսեց Բյուզանդիոնի դեմ՝ հարձակում գործելով նրա շրջակա հողերի վրա: Չայապետով ամառնը, երբ դեռ հազվի նոր էր սկսվել գարունը, Ամուրտի որդի Մեհմեդը արշավանքի ելավ Բյուզանդիոնի դեմ: Նա համառորեն մտածում էր այդ արշավանքի մասին ինչպես միևնույն, որպեսզի նրանք այստեղ նավեր կառուցեին, թեև դեռևս խիստ ձևեր էր: Նա նաև հանդերձավորում էր նավեր և տրիերաներ, ինչպես նաև ծովում էր հրանոթներ՝ ամենախոշորներից, որոնք մեծ այդ ժամանակի հայտնի էին: Որոշելով, որ արդեն ժամանակն է ելնել արշավանքի, արքան Եվրոպական գոթով առաջ ուղարկեց Եվրոպայի ստրատեգոս Դարաքին՝ հրամայելով նրան տանել նաև մեծ հրանոթը, ընդ որում ասում էին, որ սա այնքան ծանր էր, որ այն բարձր էին տալիս 70 զույգ ցլեր և նրան ուղեկցում էին 2.000 հոգի: Տեղ հասնելուց հետո Դարաքին ամենից առաջ գրավեց Բյուզանդիոնի մոտ գտնվող աշտարակները, որտեղ պատասպարվել էին դաշտերում աշխատող հողագործները, ընդ որում մի աշտարակի նա ստիպեց հանձնվել սովով, իսկ մյուսն էլ վերցրեց մարտով ու այստեղ գտնվող մարդկանց կոտորեց: Դենց այդ ժամանակ էլ նա միաժամանակ ամայացրեց քաղաքի շրջակայքը: Դրանից հետո որոշ ժամանակ անց մոտեցավ արդեն արքան և ծամբաբ գարկեց, որը ձգվում էր ծովից ծով: Այդ ժամանակ արքայից դեպի աջ ձգվող տարածությանը, մինչև այսպես կոչված Ոսկյա դարպասներ, զբաղեցվեց ասիական գոթերի կողմից, դեպի ձախ ձգվող տարածությանը մինչև այսպես կոչված Փայտյա դարպասներ էլ զբաղեցրեց Եվրոպական գոթեր, իսկ այս երկուսի մեջտեղում էլ տեղավորվեց արդեն արքան եկեղեցիների և իր շքախմբի այն մարդկանց հետ միասին, որոնք սովորաբար իրենց վրանները խլիում էին արքայական վրանի մոտ: Արքայի փետա շոհանը իր զորքը դասավորեց Գալաթայից վերև տարածվող վայրում, ընդ որում արքայի գոթն էլ, ասում էին, հասնում էր մինչև 40 բյուրի: Ինչ վերաբերվում է այս գոթի անասուններին, ապա արքայական ծամբարում գտնվող նրա բանակությունը կրկնակի անգամ գերազանցում էր մարդկանց թվին, բանգի թուրքերը սովորաբար ծամբարում կուտակում են այնքան մեծ բանակությամբ անասուններ, որպեսզի դրանք բավարար լինեն և իրենց, և մարտական ձիերի համար: Արքան բերել էր պարենամթերք նաև մարդկանց համար, բանգի մեզ հայտնի ժողովուրդներից թերևս միայն թուրքերն են, որ, ուր էլ որ ելնեն արշավանքի, նրանք այնպես ապահովում իրենց պարենամթերքով, որ այն մշտապես առկա լինի բավարար բանակությամբ: Այս նպատակով թուրքերն իրենց հետ բռնում են ուղտեր և մեծաբանակ ջորիներ, որոնք բարձրված են լինում պարենամթերքով, ընդ որում ջորիներ նրանք բռնում են նաև իրենց այլ պահանջմունքների համար, թեև ոմանք էլ իրենց հետևից բերում էին ձիեր, ուղտեր ու ամենագեղեցիկ ջորիներ՝ միայն ցանկանալով պարծենալ դրանցով: Այն բանից կարճ ժամանակ անց, երբ արքան եկավ, նրան ծովով միացավ նաև նավատորմը, որի կազմում մինչև 30 տրիերաներ և մոտ 200 փոքր նավակներ էին: Իմանալով արքայական նավատորմի մոտենալու մասին՝ հեյլենները ծովով ձգեցին երկաթյա շղթան, որը մյուս ափին գտնվող Գալաթայից ձգվում էր մինչև Բյուզանդիոնի պարիսպները այսպես կոչված Ակրոպոլիսի մոտ: Միաժամանակ այդ ժամանակ Բյուզանդիոնում գտնվող նավերը, որոնք մեկը եկել էր օգնության, իսկ այլք էլ՝ առևտրական գործերով, հեյլենները տեղաբաշխեցին շղթայի հետևում, որպեսզի այդ կերպ ևս խանգարեն արքայական

Նավատորմին մտնել Բյուզանդիոնի հրվանդան, որը բաղաբաժնի մոտավոր ձգվում է 80 ասպարեզ, իսկ դեպի մայրցամաք էլ խորանում է 150 ասպարեզ: Յիվանդանի կողմից բաղաբաժնի պարիսպներն այնքան էլ ամուր էին, իսկ ինքը հրվանդանն էլ բավականին խորը չէր, այնպես որ նավերին դժվար էր լողալ դրանով: Ինչ վերաբերվում է ցամաքին, ապա այս կողմից բաղաբաժնի պաշտպանված էր երկու շարք պարիսպներով, որոնցից մեկը՝ մեծը, հուսալի էր, իսկ մյուսն ավելի փոքր էր: Դրսի կողմից առկա էր նաև խանդակ, որը պատված էր բարով և ուներ 1 պլետորոս լայնություն: Եվ ահա արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին XI-ը – Մ.Յ.) և հելլենները որոշեցին պաշտպանվել՝ դիրբավորվելով արտաքին պարսպի վրա, բանի որ սա պաշտպանված էր խանդակով: Նրանք այս անգամ ևս կրկնեցին այն ինի հնարքը, որը մի ժամանակ կիրառել էին Ամուրայի դեմ, երբ սա իր ժամանակին պաշարել էր բաղաբաժնի: Եվ այսպես արքան անմիջապես տարբեր կողմերից բաղաբաժնի մոտեցրեց շատ պաշարողական մեքենաներ, տեղադրեց երկու հրանոթ և սկսեց հարվածել բաղաբաժնի պարսպին, ընդ որում հրանոթներից մեկը նա դրել էր հելլենական արքաների պալատի, իսկ մյուսն՝ այսպես կոչված Բոմանոսի դարպասների դիմաց, որոնց հետևում դիրքեր էր գրավել հելլենական արքան: Թուրքական ճամբարի այլ հատվածներում ևս տեղադրվեցին հրանոթներ, որոնցով կրակ էին բացում հելլենների ուղղությամբ, սակայն գլխավորը այն երկու հրանոթներն էին, որոնք նետում էին ավելի բան երկու տաղանդ կշռող բարեր, ընդ որում ատում էին, որ սև գույն ունեցող այդ բարերը արքայի հրամանով հատուկ բերված էին Եվբսիդյան Պոնտոսից: Արքայի հրանոթածիզը ծագումով մի դակ էր, որին կոչում էին Ուրբանոս: Սա սկզբում ապրում էր հելլենների մոտ, սակայն, չունենալով ապրուստի միջոցներ, նա լքել էր նրանց և անցել արքայի կողմը: Հենց այդ ժամանակ էլ, վարձվելով մեծ գումարով, նա արքայի համար պատրաստեց այդ հայտնի հրանոթները, որոնցից կրակում էին հետևյալ կերպ: Ահա ուրեմն, սկզբում կրակում էին մեծ հրանոթի մոտ գտնվող ավելի փոքր հրանոթներից, որոնք արձակում էին կես տաղանդ կշռող բարեր և դրանք խաղցնում էին պարիսպը, որից հետո արձակում էին արդեն 3 տաղանդ կշռող մեծ բարը, որն ավերում էր պարսպի զգալի հատվածներ, բանզի իրոք նման անտույլոր բաշտվ բարը, նետված անսարդակալին ուժով, աննկարագրելի վնաս էր հասցնում: Ատում էին, որ այդ բարի թռիչքի ժամանակ նաև անտանելի զվկոց էր բարձրանում և հողը շրջակայքում 400 ասպարեզ շառավղով ցնցվում էր: Ահա այսպես հրանոթները փլեցին արտաքին պարիսպի և նրա աշտարակները՝ միաժամանակ վնաս հասցնելով պաշտպանվողներին նաև ներքին պարսպի վրա: Յերեկը հրանոթածիզն արձակում էր 7 բար, իսկ գիշերը՝ մեկը՝ ցերեկը ստանալով նոր հրաման, թե որ հատվածին պետք է հարվածի: Եվ իհարկե, սկզբում հելլեններին խելագար սարսափ պատեց, բանզի դրան գումարվեց նաև այն, որ եմիգրանտներ և ճամբարում գտնվող զորքից այլ բաղաբաժնի պարիսպների ու արդեն լցված խանդակի մոտ բերեցին սպիտակ և կարմիր բոլորով պատված վահաններ, որից հետո, անց բացելով դրանց մեջ, հելլեններին հարվածում էին հրանոթներից ու արձակում նետեր՝ իրենց հելլենների համար մայրով անտեսանելի և անհասանելի, բանզի նրանց վնաս հասցնել անհնարին էր: Արքան փորել տվեց նաև ստորգետնյա թունելներ, որոնք տանում էին պարսպի տակ: Արդյունքում նրա վարպետները կառուցեցին նաև անիվների վրա շարժվող 4 պաշարողական աշտարակներ, ստեղծեցին այլ ամրություններ ևս ու սկսեցին կրակի տալ բաղաբաժնի: Այնուհանդերձ թունելների գործը չհաջողեց, բանզի հելլենները, նկատելով, որ թշնամիները թունելներ են փորել, իրենք սկսեցին փորել դրա ուղղությամբ, առաջացան և հայտնաբերեցին արքայի հողագործներին, որից հետո իրիսի կիրառմամբ նրանց դուրս մղեցին այնտեղից ու տիրեցին դրանց: Արքան նաև մի բարձր փայտյա աշտարակ էր կառուցել տվել, որում դեպի վեր տանող շատ աստիճաններ կային, որպեսզի դրանց միջոցով ելնեն պարսպի վրա և անցնեն մյուս կողմը: Այս կերպ, ահա, արքան պատրաստվել էր բաղաբաժնի պաշարմանը ցամաքից: Իր հերթին, բանի որ հնարավոր չէր հրվանդանի խորքն անցնել ծովի կողմից, որպեսզի բոլոր կողմերից հրակակմացի բաղաբաժնի պաշարումը, արքան որոշեց նավերը ափ բաշել 2ոհանի ճամբարի մոտակայքում և այստեղ, լեռներով բարձր տալով դրանք հողի վրայով, առաջատանքը ծածկանալ դրանք բերեց 2ոհանի մոտ ու հասցրեց իրվանդան: Այս կերպ նա անցկացրեց 70 հիսուն թիակն և երեսուն թիակն ի նավերի ևս հաջորդ օրը պատրաստվեց դրանք հրվանդան իջեցնել, ընդ որում հենց այստեղ էլ՝ հրվանդանի ափին, արքայի մարդիկ հրանոթներ դրեցին և պատրաստվեցին հետ մղել ցանկացած մեկին, որը կհարձակվեր ու փորձ կկատարեր խանդարել ջուրն իջեցնել նավերը: Ծովի ափին տեսնելով ջուրն իջնելու պատրաստ նավերին՝ հելլենները իրենց ունեցած բոլոր մարդկանց նստեցրին նավերն և շարժեցին թշնամու վրա: Նրանք ուզում էին, եթե կարողանան, այդտեղ թուրքերին նավերը և ահա, ինչպես որոշեցին, այդպես էլ արեցին: Մարդկանց նստեցնելով նավերը՝ հելլենները լողալով մոտեցան՝ ձգտելով այդտեղ ափ բաշված նավերը, սակայն թուրքերը նկատեցին նրանց առաջխաղացումը, գործի դրեցին հրանոթները և հելլենական նավերից վնասեցին 2 երեսուն թիակն նավերի, որոնք անմիջապես էլ ցրի տակն անցան: Լողալ չհնացող մարդիկ հենց այդտեղ էլ խեղդվեցին, իսկ լողալով թուրքերի մոտ ափ դուրս եկածներն էլ գերկվեցին ու սպանվեցին, բանզի նրանց բերեցին բաղաբաժնի դարպասների ատամնաշարի մոտ և հենց այդտեղ էլ մահապատժի ենթարկվեցին: Իհարկե, հելլեններն իրենց մոտ ունեին նաև շղթայակապ վիճակում գտնվող որոշ բանակության թուրքեր ևս ու որպեսզի էլ նրանք սպանեցին՝ բերելով նրանց թուրքերի ճամբարի դիմաց գտնվող պարսպի ատամնաշարի մոտ և հենց այդտեղ էլ մահապատժի ենթարկվելով, բանզի նրանք ուզում էին, որ երկու կողմից էլ գերիների բախտը նույնը լինի: Ինչ վերաբերվում է արքայի նավերին, ապա, բանի որ արդեն ոչ-ոք չէր խանդարում նրանց ջուրն իջնել, նրանք այդպես էլ արեցին և լողացին դեպի բաղաբաժնի, ընդ որում դրանք անմիջապես հետո արքան հրամայեց անմիջապես կամուրջ կառուցել բաղաբաժնի ու նրա դիմաց գտնվող այսպես կոչված գերամարդիցիների հողերի միջև: Այդպես էլ արեցին և, ամառ կերպով իրար կապելով փայտյա տակառները, նրանք 2ոհանի մոտ գտնվող ճամբարից բաղաբաժնի մոտ անցկացրին գորքը: Այսպիսով՝ Բյուզանդիոնը շրջակայքով բոլոր կողմերից և բաղաբաժնի, ինչպես նաև հելլենների վիճակը դարձավ ծանր: Բանի որ Բյուզանդիոնը մեծ տարածության էր զբաղեցնում, բանզի նրա պարագիծն ավելի մեծ էր, բան մեզ հայտնի ժամանակակից ցանկացած այլ բաղաբաժնի և կազմում էր մոտավորապես 111 ասպարեզ ու մարդիկ էլ տեղաբաշխված էին պարիսպների ողջ երկայնքով, բաղաբաժնի պաշտպանությունը դրվեց վտանգի տակ: 40 օրվա ընթացքում թուրքերը համառորեն հարվածներ էին հասցնում պարսպին հրանոթներից և արդյունքում փլեցին նրա զգալի մասը, 4 աշտարակներ ու այլ ամրություններ: Նրանք հարվածում էին նաև մեծ պարսպին և փլում էին նաև նրա աշտարակները: Հելլենները սկզբում պարսպի վրա դրեցին իրենց մոտ առկա հրանոթները և սկսեցին դրանցով, նշան բռնելով դեպի արքայի հրանոթը, կես տաղանդ կշռող բարեր նետել, սակայն այդպես էլ ոչինչ չհասան և միայն խաղիվեցին իրենց պարիսպների հիմքերը, սակայն այդ հրանոթն ինքն էլ պայթեց առաջին իսկ կրակոցի ժամանակ և պաշարողները, տեղադրվելով հրանոթածիզին այն բանում, որ նա կաշառվել է արքայի կողմից, ուզում էին նրան մահապատժի ենթարկել, թեև ի վերջո, մեղադրանքի համար չունենալով ուղիղ ապացույցներ, բաց թողեցին: Իրենց հերթին արքայի հրանոթների հարվածներից վնասված պարսպի հատվածները պաշարողները սկսեցին հապճեպ ամրացնել՝ գիշերը տեղադրվող աստիճաններով ու փայտյա տակառներով: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, արքային տեղյակ պահեցին, որ Էգեյան ծովից Բյուզանդիոնին են մոտենում նավեր: Պարզվեց, որ դրանք ցորեն բարձած երկու բեռնանավեր են, որոնցից մեկը խոշոր էր և պատկանում էր ջննդակցիներին, իսկ մյուսը՝ հելլենների արքային: Իմանալով այդ մասին արքան ինչքան հնարավոր է շտապ մարդկանց նստեցրեց տրիերաներն ու այլ նավերը և ուղարկեց դրանց դեմ, որոնք արդեն մոտ էին ու դեպի բաղաբաժնի էին շարժվում արագ՝ առաջ մղվելով համընթաց բաժնով: Ահա հենց այս նավերի դեմ էր, որ ծով դուրս եկան թուրքերի տրիերաներն և այլ նավերը: Թուրքերը սկզբում հարձակվեցին հունական նավի վրա և այն կործակվեց, եթե միայն ջննդական նավը հետ չդառնար ու, օգնության հասնելով վերջինիս, չգնար թուրքերի տրիերաների վրա: Այդ ժամանակ նույնիսկ արքան ձիու վրա հեծած ծով մտավ և, գոռալով ափից, սկսեց ոգևորել յուրայիններին: Այս կերպ փրկվելով՝ նավերը մտան նավահանգիստ: Այդ մարտում աչքից փրկվորեց նաև արքայի նավաբոս Պանտոկը և, ինչպես ասաց արքային, հենց յուրայինների իսկ կողմից, ընդ որում նա վստահեցնում էր արքային, որ, եթե այդ վերքը չլիներ, նա կտիրեր հելլենների նավին: Միաժամանակ էլ նաև, հենց այդ վերքի շնորհիվ էր, որ նա խուսափեց պատժից և արքան նրան որևէ վատ բան չարեց, իսկ նրանց էլ, որոնց կասկածեց նավաբոսի նկատմամբ ոստնագություն անելու մեջ, բռնեց ու, պատրաստվելով սպանել, բանտ դրեց: Երբ պարիսպն արդեն այնքան էր ավերվել, որ գործի ժամանակ եմիգրանտները կարող էին բաղաբաժնի ներխուժել, արքան, ինչպես և կարգն էր, հրամայեց ճամբարում կրակներ վառել: Նա նաև այլ պատրաստություններ տեսավ՝ պատրաստվելով հաջորդ օրը գնալ գրոհի: Այդ ժամանակ մոնետիկը ճամբարում հայտարարեց, որը արքան բաղաբաժնի հանձնում է գործի թալանին, իսկ բնակչությանն է՝ ստրկության: Պատմում են նաև նման մի բան, թե, երբ պարիսպն արդեն ավերվել էր հրանոթների հարվածներից, Սինուպի արքունի Սկանդերի որդին, որի անունը Իսմայել էր, հելլենների հետ խաղաղության բանակցություններ էր սկսել: Նա ատում էր, թե. «Ով հելլենները, դուք ինքները էլ գիտեք, որ կործանման ծայրին եք, արդ արդյո՞ք չեք ուզում մարդ ուղարկել արքայի մոտ խաղաղության համար բանակցելու: Եթե դուք ցանկանաք այդ գործը ինձ հանձնել, ես ձեզ համար խաղաղության կհասնեմ և իհարկե, ես լավ գիտեմ, որ դուք դրա համար ինձ երախտապարտ կլինեք: Եվ ընդհակառակը, եթե այդպես չվարվեք, ձեր բաղաբաժնի կստրկացվի, արքան ձեզ բոլորիդ կկործանի, ձեր կանանց ու երեխաներին էլ մենք կստրկացնեմք ու անտանելի տանջանքների կենթարկենք: Եվ այսպես, ինչքան հնարավոր է շուտ մի հուսալի մարդու ուղարկեք, ես նրան կտանեմ արքայի մոտ և խաղաղություն կբերեմ»: Ահա այս նա որպես խորհուրդ ասաց հույներին և որոշվեց մի սուրիանդակ ուղարկել, որպեսզի պարզեն արքայի մտադրությունը, որպեսզի միայն դրանից հետո որոշեն, թե ինչ կերպ է իրենց գույքը հեռանալ ուր կանեն: Այն այս ամենը հայտնի դարձավ, հելլենները խորհրդի նստեցին և, երբ սա Իսմայելի կողմից բերվեց արքայի մոտ, սա պահանջեց հույներից ամեն տարի իրեն 10 բյուր վճարել, իսկ եթե ի վիճակի չեն այդպես վարվել, ապա թող լքեն բաղաբաժնի ու իրենց գույքը հեռանալ ուր կանեն: Երբ այս ամենը հայտնի դարձավ, հելլենները խորհրդի նստեցին և որոշեցին, որ, առիթ լավ է իրենց ենթարկվել պաշարման վտանգին, բան թե նստեն նավերն ու առանց մարտի լքեն բաղաբաժնի: Ինձ թվում է, որ այս պահանջը արքան ներկայացրեց ձևի համար՝ ցանկանալով պարզել հելլենների մտադրությունները, թե ինչ են մտածում նրանք ավերված ամրությունների ֆոնին և արդյո՞ք իրենց դիրքերն ամուր են համարում: Եվ ահա, հելլենները տվեցին այն պատասխանը, որի մասին ասացի: Եվ

այսպես, երբ ամեն ինչ պատրաստ էր գրոհի համար, արքան կանչեց ենիչերիներին և դիմեց նրանց հետևյալ խոսքերով. «Ով ենիչերիներ՝ իմ որդիներ, ուր էլ որ ես արշավանալի գնամ, ամենահիմնական սխրագործությունները գործել եք հենց դուք: Այս բաղաբի գրավումը կախված է ձեզանից, հիշո՛ւմ եք, երբ ես ձեզ հարցրեցի, թե հնարավոր է այն արդյո՞ք գրավել, դուք ասացիք որ հնարավոր է, պետք է միայն ձեզ համար ավերել նրա պարիսպները: Պատեցնելով ձեզ բաղաբի շուրջը, ես հարցրեցի ձեզ, թե բավականապե՞ս եմ ես արդյո՞ք արդեն ավերել պարիսպները և ձեր ուզածի չափո՞ւմ է, դա արված, դուք համաձայնեցիք: Եվ ահա այժմ եկել է գրոհի ժամանակը և ես ստում եմ ձեզ հետևյալը: Դուք բոլոր մարտերում՝ առաջ էլ, հիմա էլ, մեծագույն փառքի եք արժանացել, արդև կանգնեք այս թագավորությունը ինձ համար և իմացեք, որ Ասիայում ու Եվրոպայում շատ հողեր կան և դրանցից լավագույնը ես կնվիրեմ առաջինը պարսպի վրա բարձրացողին, որին ես կվճարեմ ինչպես պետք է, նրան որպես պարգև հարուստ մի մարդ կտամ և մեր ցեղի մարդիկ նրա բարիտը օրինյալ կհամարեն: Բայց նաև իմացեք, որ, եթե ես իմանամ, որ ձեզանից որևէ մեկը վերադարձել է վրան, այլ ոչ թե մարտնչել է պարսպի վրա, ապա նման մարդը, եթե նույնիսկ թաքնվի էլ թռչելով թևերով, ապա դա չի փրկի նրան տառապալից մահվանից: Ղևացեք այս ամենահիմնական և ճիշտ մարտին ու դուք կունենաք և ստրուկներ, որոնց համար ձեզ շատ կվճարեն, և կանայք ու երեխաներ, և ձեզ կհասնի այս բաղաբի ողջ հարստությունը»: Ի պատասխան այս խոսքերի՝ արքայի ղեկադարձություններն և լուխանգոսները սկսեցին հանգստացնել արքային՝ խոստանալով, որ նրանք առանց հետևելու բաղաբ կմտնեն: Դրանք հենց նույն այն ղեկադարձություններն և լուխանգոսներն էին, որոնց առաջ արքան պատեցրել էր պարիսպների շուրջը ու հարցրել բաղաբի մասին, իսկ նրանք էլ խնդրել էին ավերել դրանք բավարար չափով: Եվ ահա այժմ նրանք խնդրեցին վերադարձնել նավարքոսի վրա մահափորձ իրականացրած մարդկանց, որոնք վիրավորել էին նրան աչքից ու կասկածի տակ էին, արքան համաձայնեց և, որպեսզի բավարարի ենիչերիներին, դրանց ազատ արձակել: Եվ ահա արքան որոշեց գրոհ իրականացնել, որից հետո մուսնետիկ ուղարկեց ճամբար և սա հայտարարեց, որ լուսաբացին շարժվում են բաղաբի վրա, որտեղ աչքի ընկածին պարգև կհասնի, իսկ մարտի դուրս չեկողն էլ որպես պատիժ մահ կստանա: Շահիդները, պատվելով ճամբարում, հիշեցնում էին ռազմիկներին մարգարեի կողմից նրանց խոստացված հետմահու փառքի մասին, ասելով, որ մարտում ընկածին մարգարեն հաճախներ է խոստանում, մի խոսքով, ստում էին այն, ինչ պետք է: Ինչ վերաբերվում է հեյլեններին, ապա նրանք իրականացնել իրենց մի մեծ նավով և 300 հոգիներով օգնության եկած ջենովացուն տեղակայվել այնտեղ, որտեղ արքան է ու որտեղով էլ հենց ենիչերիները պատրաստվում էին բաղաբ ներխուժել: Նրանք այդպես հրամայեցին՝ ցանկանալով, որ նա իր հոգիներով հենց այդպես պատրաստվի հետ մղել թշնամուն: Միաժամանակ նաև հեյլենների արքան, պատրաստ օգնության հասնել, իր մարդկանցով տեղակայվեց մոտակայքում: Այդ ժամանակ այստեղ էր նաև սարմատների կողմից Իսիդորը, որին ես առաջ հիշատակել եմ և որն այդ ժամանակ գտնվում էր Բյուզանդիոսում, ուր եկել էր մինչև պաշարումը, որպեսզի եկեղեցածողով հրավիրի ու հաշտեցնի հեյլեններին հռոմեացիների արքայիսկոպոսի հետ: Արդյունքում, սակայն, հեյլենները շատ ուշ համաձայնության եկան նրա հետ: Եվ այսպես, որոշելով մարտի գնալ առավոտյան՝ արքան գրոհը սկսեց լուսաբացին, բանգի հենց Արեսի օրը էր: Եվ այսպես լուսաբացին ինչեցին ծնողանների ձայները, գործի անցան ֆելետահարներն և շեփորահարները ու արքան շարժի մեջ դրեց գրոհը: Բաղաբը շրջապատած բարբարոսները, պատրաստվելով մարտի, բոլոր կողմերից առաջ նետվեցին և սկսեցին բազաբար մարտնչել: Իր հերթին դեպի իրվականան ուղղված բաղաբի պարսպի կողմից հեյլենները ամենավճռական էին պաշտպանվում՝ հետ մղելով թշնամուն, գլխատելով տեղ-տեղ վեր բարձրացած թուրքերին և պահելով պարիսպը: Այն վայրում, որտեղ հարձակվում էր արքան ինքը, ենիչերիները սրընթաց հարվածով սկսեցին ճնշել ջենովացիներին, իսկ Լոնգինս ինքն էլ հրանոթի հարվածից վիրավորվեց ձեռքից, թեթև վիրավորվեցին նաև այլ հոգիները, որից հետո նրանք թողեցին այն վայրը, որտեղ կանգնած էին: Դրանից հետո, անմիջապես էլ ճեղքելով պաշտպանների շարքերը, թուրքերը սկսեցին բաղաբ մտնել՝ հետ մղելով իրենց վրա եկող ջենովացի հոգիներին և սպանելով նրանց: Եվ այսպես, Լոնգինսը հեռացավ, իսկ նրա հետևից էլ սկսեցին հեռանալ նաև հոգիները, բանի որ ենիչերիները ճնշում էին նրանց: Հեյլենների արքան, նկատելով, որ ջենովացիները լքում են իրենց դիրքերը և թույլ տալիս թշնամուն անցնել, անմիջապես էլ նետվեց Լոնգինսի մոտ և հարցրեց, թե հեռանո՞ւմ է նա արդյոք, իսկ երբ սա պատասխանեց, թե թուրքերին առաջնորդում է Աստված ինքը, արքան, դիմելով Կանտակուզենտին ու այն բնորոշ, որոնք իր հետ էին, ասաց. «Անաչ, բարեկամներ, դեպի այս բարբարոսները»: Դրանից հետո Կանտակուզենտը հերոսի մահով ընկավ և արքան ստիպված եղավ նահանջել, իսկ ենիչերիներն էլ հետապնդելով ուսից վիրավորեցին նրան և նա մահացավ: Տեսնելով, որ ենիչերիները վազում են մեծ պարսպի վրայով, վերևից հարվածելով նետերով և նետելով բարերը, ինչպես նաև տեսնելով, որ նրանց հարվածների արդյունքում փախչում են նաև Լոնգինսի մարդիկ, փախուստի դիմեցին նաև բաղաբի մասցած պաշտպանները: Երբ փախչողները հասան Ռոմանոսի դարպասին, սկսեցին հրվառել միմյանց և գետնին ընկնել, իսկ հետագայում եկողներն էլ սկսեցին ընկնել նրանց վրա: Եվ այսպես, ձգտելով մազլեցնել դիակների վրայով և ճեղքելով անցնել դեպի փրկությունը ձգտող մարդկանց միջոցով, սրանք բոլորն այստեղ մարմինների այնպիսի մի կուտակում ստեղծեցին, որ ոչ-ոք էլ չկարողացավ դուրս գալ: Արդյունքում այս հսկայական բանակությունը նման անփառունակ կերպով կործանվեց: Իրոք խղճալից տեսարան էին ներկայացնում սրանք բոլորը՝ առաջ անցնելով իրարից և լցնելով դարպասը դեռևս կենդանի հեյլեններով: Իրենց հերթին ենիչերիները, անցնելով մեծ պարիսպը, որի զգալի մասը ավերված էր հրանոթներով, նետվեցին տարբեր կողմեր, ցրվեցին բաղաբում և սկսեցին թալանել: Հենց որ լուր տարածվեց, թե բաղաբը գրավված է, փախուստի դիմեցին նաև մասցած հեյլենները, ընդ որում ոմանք փախան դեպի նավահանգիստը՝ դեպի ջենովացիների և վենետիկցիների նավերը, իսկ շատերն էլ հապճեպ ու անկանոն նետվեցին դեպի նավակներն և կործանվեցին, բանի որ խեղդվում էին: Եվ ահա եղավ այն, ինչ միշտ լինում է համընդհանուր խուճապի ժամանակ, երբ բոլորը այդպես անկանոն կերպով փրկություն էին որոնում: Այնուհանդերձ սրանցից միայն ոմանք փրկվեցին, բանից այդ հատվածում դարպասները հսկող պահակները, տեսնելով փախչող հեյլեններին, որոնք ձգտում էին դեպի նավերը և փրկություն որոնում փախուստի մեջ, մտածելով, թե, հեյլեններին փակելով բաղաբում կկարողանան ստիպել նրանց հետ վերադառնալ ու պաշտպանել բաղաբը, դարպասների բանալիների նետեցին պարսպից այն կողմ: Նրանք, ես կարծում եմ, այդ կերպ վարվեցին բաղաբում տարածված այն գուշակության ազդեցության տակ, թե, երբ թշնամին իր հարձակման մեջ հասնի բաղաբի այդ վայրին, որը կոչվում է Տավոս, բաղաբի պահապանները ըստ անհրաժեշտության կխտացնեն իրենց շարքերը և իրենք էլ հենց կտիրեն բաղաբին: Նոր փախուստականներն անընդհատ գալիս էին և ի վերջո այստեղ հավաքված տղամարդկանց և կանանց ամբողջ նետվեց դեպի բաղաբի ամենամեծ տաճարը՝ դեպի Սուրբ Սոֆիա, որտեղ հավաքվեցին տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ: Սրանց հենց այստեղ էլ ավելի ուշ առանց մարտի գերեցին թուրքերը, թեև ոչ քիչ մարդու էլ սպանեցին հենց տաճարում: Պետք է ասել, որ բաղաբի այլ հատվածներում թաքնված մասցած հեյլենները ևս աղետալի փնտրվում էին, երբ որոշ ժամանակ անց նրանցից ոմանք սպանվեցին, այլք էլ գերեզմարվեցին: Կային նաև հեյլեններ, որոնք, բազաբար մարտնչելով, զոհվեցին համուն հայրենիքի, բանի որ չէին ուզում իրենց կանանց և երեխաներին տեսնել հայրենիքում գերության մեջ: Այդ ամենը տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ մահ փնտրելով, արիաբար ընկավ Պալեոլոգոսների տոհմին պատկանող Թեոփիլոսը, երբ զոհվեցին այդ մարտում բազաբար մարտնչող Պալեոլոգոս հայրն և նրա որդիները: Այդ ժամանակ խիզախորեն ընկան նաև արքային շրջապատած այլ հեյլեններ, որոնք չէին ուզում իրենց հայրենիքը տեսնել ազատությունից զրկված: Բաղաբի բոլոր փողոցները լցված էին սպանողներով և սպանվողներով, ժամանկողներով ու հետապնդվողներով: Իր հերթին արքայի հարմում Նոտարի, ինչպես նաև մահապատկանի որդի Օրիանի ճակատագիրը իրենց իսկ՝ հեյլենների, խոսքերով այսպես դասավորվեց: Իմանալով, որ բաղաբը գրավված է, նրանք վազեցին դեպի ինչ-որ մի աշտարակ, որտեղ ցանկանում էին խորհրդակցել, թե ընդհանրապես ինչ անեն: Այստեղ Օրիանը, հագնելով ինչ-որ վանականի բուրձ, ցատկեց պարսպից և զոհվեց, իսկ նույն այդ աշտարակում էլ պաշարված Նոտարի ու իր ուղեկիցները, այդ թվում ինքն և իր որդիները, կեսօրի կողմ գերվեցին: Ենիչերիներն անմիջապես հսկայական բանակությանը կանանց և երեխաների հեյլենական ամենահայտնի ընտանիքներից, ինչպես նաև մեծ բանակությանը հարստություններ բաղաբից ճամբար բերեցին ու այս կերպ շատ հարստացան: Նայողի աչքերի առաջ տարածվում էր ճամբարը՝ լի իրար կանչող տղամարդկանցով և կանանցով, լի երեխաներով, որոնք խենթանալու չափ վախեցել էին այդ սարսափելի դժբախտությունից: Բաղաբից ճամբար էին տանում ոսկի և արծաթ, այստեղ առատ էին նաև թանկարժեք բարերը և այդ ամենը ծածկված էր թանկարժեք հագուստներով: Մեկ օրում ճամբարում այնքան հայտնի գերիներ, գանձեր և այլ գույք հայտնվեց, որ շատ ենիչերիներ չգիտեին, թե ինչ անեն ձեռք գցած հարստությունների հետ: Չնայած որ թանկարժեք բարերը էժան գնով էին վաճառվում, այնուհանդերձ նրանք միանգամից շատ հարստացան: Նույնիսկ երբեմն լինում էր, որ նրանք, մտածելով թե պոխնձ է, վաճառում էին ոսկին: Այդ ժամանակ գերվեց նաև Սաբինայի կարդինալ Իսիդորը, որը բերվեց Գալաթա և վաճառվեց, սակայն հետո նստեց նախ ու փախավ Պելոպոնես: Եթե արքան իմանար, որ դա կարդինալ Իսիդորն է, նա կսպաներ նրան, թույլ չտալով վախճել, իսկ այժմ, կարծելով, թե Իսիդորը զոհվել է, նա չէր հարցնում նրա մասին: Ենիչերիներից ոչ-ոք այդպես է չկարողացավ ասել, թե ինչ պայմաններում զոհվեց հեյլենների արքան, որը շատ այլոց հետ բաղաբում էլ հենց զոհվեց՝ թագավորելով երեք տարի և երեք ամիս» (Խալկոնդիլես «Պատմություն»):

«Սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.3.), իր ողջ ուժով մոտենալով, պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը, որը կոչվում էր Ստամբուլ, որպես սուլթանի նստավայր: Այն մարդիկ, որոնք ուղակիվ էին դեսպատի կողմից, նրանց հետ նաև ես, լսելով, որ սուլթանը պաշարել է Ստամբուլը, որոշեցինք հետ դառնալ, բանի որ ամիս զգացինք, սակայն որոշ անձանց կողմից մենք գոռչացվեցինք, որ, եթե այդպես կարվել է, սուլթանի հրամանով մեզ կոչնչացնեն: Եվ այսպես, մենք հրաման ստացանք գնալ դեպի Ստամբուլ և օժանդակել նրա գրավմանը, բանից առանց մեր օգնության այն ոչ մի կերպ չէր գրավվի: Երբ մենք մոտեցանք Կոստանդնուպոլիսին, մեզ հրամայվեց դիրքեր գրավել Ադրիանապոլիսյան դարպասների դիմաց: Հենց այդ ժամանակ էր, որ սուլթանը, անելով մեծ ծախսեր, հրաշալի կերպով ցամաքով անցկացրեց նավերը, ինչից

գարմանցած մնաց և գործը, և բաղաբը: Դա նա արեց այս կերպ: Վերևում նա փորվածք արեց, որի վրա դրեց հաստ տախտակներ, որոնք պատեց յուրի հաստ շերտով: Բացի այդ ամեն նավակին նա կցեց մի ջուկաս: Ահա այս կերպ վեր հանված՝ բոլոր 30 նավակները մեկը մյուսի հետևից սկսեցին ընթանալ՝ դրոշները պարզած և թմբուկների զարկերի ու հրանոթների կրակի ուղեկցությամբ: Մարդկանց պատած զարմանքից նույնիսկ մարտը դադարեց: Ահա այս կերպ նավակները, որոնք բաշտում էին մարդիկ և գոմշներ, ցամաքով գնում էին դեպի ծով: Հոյակներ, տեսնելով այս կերպ շարված նավակները, ուզեցին վերադասավորվել, որպեսզի դրանք չկարողանան հասցնել ծով, սակայն չկարողացան ոչինչ անել: Ահա այս կերպ թշնամիները ցամաքից ու ծովից շրջապատեցին Կոստանդնուպոլիսը: Կոստանդնուպոլիսի և Գալաթայի կամ Պերայի միջև երկու ծովային գոն լայնությամբ մի հրվանդան կա: Այս հրվանդանի վրա սուլթանը հրամայեց նավերից կամուրջ կառուցել և վերջինս կառուցվեց այն կերպ, որ նրա վրայով հնարավոր էր երթևեկել: Ահա այս կերպ թուրքերը ութ շաբաթ պաշարեցին բաղաբը: Նրանք նաև հրետակոծեցին այն մեծ հրանոթներից, որոնք ավերում էին պարիսպները կես գոն երկարությամբ: Ստամբուլը հիմալի, հաստ և բարձր պարիսպներով պատված մի մեծ բաղաբ էր, որը շատ աշտարակներ ուներ: Ամեն դեպքում, այն չէր գրավվի սուլթանի կողմից, եթե չլիներ ստոր դավաճանությունը: Իրոք, բաղաբի մեծությամբ պատճառով հույների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին XI-ի - Մ.Ֆ.) չունեց բավարար բանակի մարդիկ, որպեսզի զբաղեցված պահի պարսպի բոլոր հատվածները, ինչպես կարգն էր: Եվ ահա այնպես ատցվեց, որ այն մասում, որտեղ պարիսպը բանդվեց, սուլթանական եկիչերիները գրոհի ժամանակ սպանեցին հույների առաջնորդին, որն այդ հատվածի ղեկավարն էր: Եվ այսպես, երբ նա սպանվեց, մյուսներն իրենց հերթին, ահաբեկված դրանից, սկսեցին նահանջել և այդ ժամանակ եկիչերիները, հավաքելով ուժերը, նետվեցին պարիսպների վրա ու սկսեցին ջարդը: Արդյունքում սուլթանական ողջ բանակը լցվեց բաղաբի վրա այն վայրից, որտեղ պարիսպը ձեռքավոր էր, բանգի թուրքերն ամրացել էին այդ վայրում: Կայսրը արհաբար մարտնչեց յուրայինների հետ և դիմացավ, ինչքան կարող էր, սակայն ի վերջո սպանվեց: Նրա դիակի վրայից գլուխը կտրեց Սարդիեն անունով մի եկիչերի, որը բերեց այն ու նետեց սուլթանի առաջ, ասելով. «Ով երջանիկ տիրակալ, ահա բեզ այդ դաժան տիրակալի գլուխը»: Այդ ժամանակ սուլթանը Անդրեաս անունով մի հույն գերու, որը կայսրը ընկերն էր, հարցրեց, թե ո՞ւմ գլուխն է դա, և նա պատասխանեց, թե դա կայսր Դրազալի իրենց տիրոջ, գլուխն է: Այդ ժամանակ սուլթանը այդ եկիչերուն պարգևատրեց ձիերով, գումարով, մաքուր շորերով և լավագույն պաշտոններով, նա նրան տվեց Ադիդանի և Անատոլիկի վոյեպորությունները: Ահա այս կերպ՝ ստոր խաբերության ու կեղծ խաղաղության շնորհիվ, գրավվեց Կոստանդնուպոլիսը» (Կոնստանդին Օստրոմլի «Եկիչերու նոթերը», գլուխ 26):

«Հայոց 902 թվականին դառն ու վատ ժամանակներ էին, բանգի տերը վերստին բարկացավ ռուսաց հունական ազգի վրա և ահա հարավի մեծ սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.), որ Մահմեդ էր կոչվում՝ թողն Օթմանի (հեղինակը նկատի ունի Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ի - Մ.Ֆ.) և որդին մեծ խոնդկար Մուրադի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ի - Մ.Ֆ.), նախ փոքր մի բան մտածեց, որ հետո ծանրագին բաների բերեց: Եվ ահա սա սկսեց ծովափին՝ Ալեքսանդրի բողազ կղզվող վայրում, մի բերդ կառուցել և այդ գործն ավարտեց ամառվա 3 ամսում: Այս բերդը գտնվում էր Գալաթ ֆրանկ բաղաբից երեք մղոն հեռավորության վրա: Դրանից հետո նա դարձավ գնաց իր տեղի և գահակալատը՝ Ադրանա, որից հետո նվաճություն խորհուրդ արեց Բյուզանդիոն մեծ բաղաբի նկատմամբ: Եվ ահա ձմեռվա ընթացքում նա հոգաց պատերազմի հարցերը և հրաման ուղարկեց ողջ աշխարհով, թե. «Բոլորդ եկեք ղազիության գործին»: Աղուհացի երկրորդ շաբաթում նա ելավ և եկավ բաղաբի վրա: Մահմեդն անթիվ հեծելազոր էր ժողովել՝ 700.000 հոգի: Եվ ահա բոլորը հավաքվեցին և ցամաքը նրանց համար նեղ եղավ: Թուրքական զորքերը բազմանում էին, իսկ բրիտանականները՝ նվազում: Երբ Ստամբուլի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին XI-ը - Մ.Ֆ.) լիովին անզոր մնաց, նա դիմեց ֆրանկների ազգին, որ իրեն օգնության հասնեն: Անգղոս լատինական այս ազգը, սակայն, պայման դրեց, թե. «Ավանդության մեզ դարձրի, բաղաբը էլ մեզ հանձնիր»: Այս լսելով՝ Կոնստանդին թագավորը հավանություն տվեց և իր բաղաբը երկուսի բաժանեց՝ կեսը մնաց ռուսներին, իսկ կեսը՝ լատինացիներին: Հյուսիսային հողմը, սակայն, և լուսնու թափն ուժեղ փչեցին ու անհաջողության մատնեցին օգնության հարցը, բանգի ինչ նվաճող որ գալիս էին, չէին կարողանում տեղ հասնել և տեղում մնում էին: Իր հերթին չար սուլթան Մահմեդը մի հսկայական հրանոթ ձուլեց, այնպես, որ տեսնողին զարմանք էր պատում: Նա սրանով փչեց բաղաբի 5 աշտարակներ և դրանք գետնի երեսին հավասարեցրեց: Նա նաև ցամաքով, ինչպես ծովի երեսով, ընթացավ, որից հետո կոչ հղեց մեծ բանակին և բաջալեցեց...: Եվ ահա մայիսի 28-ին, երկուշաբթի օրը, որ Հռիփսիմյան տոնի օրն էր, նրանք երեկոյան գրոհի անցան ու հասան խանդակին: Դրանից հետո նրանք մոտ բերեցին պաշարողական մեքենաները և սանդուղքներ պատրաստեցին: Այնուհետև նրանք մարտի մեջ մտան և միևնույն առավոտ կոչվեցին: Դրանից նաև նավերը կիսով չափ առաջացան ու ծովի կողմից պատեցին բաղաբը: Երբ արեգակը ծագեց և երեքշաբթի օրը բացվեց, դա Հայոց Մեհմեդյան ամսի 3-ն էր՝ սուրբ Գալիստի տոնը, տիրոջ բարկությունը արթնացավ Կոստանդնուպոլիսի վրա և այն մատնեց այդ ատելի ազգի ձեռքը, երբ չար թշնամիները պատեցին այն: Թագավորը ևս մարտի մեջ մտավ, սակայն նրանք այդպես էլ չկարողացան ընդդիմանալ, բանգի տերը չօգնեց նրանց, նրանք երկուսի էին բաժանվել և չէին միաբանվել, երբ ոմանք թագավորի հետ էին, իսկ այլք էլ հասնաձյան էին հանձնել թուրքին: Եվ ահա տաքիկների հորձանքը հեղեղեց և ներս մտավ, իսկ շատերն էլ պարաններով պարիսպների վրա բարձրացան ու այլոց վերև բաշեցին: Երբ թագավորն այս տեսավ, մարտի համար անզոր մնաց, սակայն չկարողացավ նաև փախուստի հնար գտնել, բանգի բարկությունը հասավ նրան: Ֆրանկների ազգից մեկը, որին դավադրան էին ասում, լեցե թագավորներին և մեծամեծներին ու նավով ծովով փախավ, իսկ Մոսուլման ազգը, երբ ներս մտավ, հարձակվեց բաղաբի վրա: Նախ գրավեցին պալատը և թագավորի դարպասը, իսկ այնտեղից էլ առաջացան ու դիմեցին Սուփիա կղզվող ալվազ եկեղեցու վրա, որը պատրիարքի նստավայրն էր: Նրանք մարտի ընթացքում բազում բրիտանական արյուն թափեցին, ծնող և որդու նախանձառ կերպով սպանեցին, մարդկանց մահվան գիրկը նետեցին ու որպես դիպար սպանող տարան: Անթիվ մարդիկ սրահար եղան, իսկ արյունն էր առվակի նման հոսում էր: Չար սուլթան Մահմեդը մտավ մեծ եկեղեցին և գոհությամբ ուրախացավ, որ հասավ իր բաղձանքին: Նրա հետ եղող զորքը արձակվեց փողոցներով՝ մեղալով և ծարավ արյան: Ում որ պատերազմական փնձակում էին գտնում, բոլորին կոտորեցին, իսկ այլոց էլ գերության վարեցին՝ անողորմ կոտորելով աստվածազարդ եկեղեցիները...: Նույն տարվա հոկտեմբերի 28-ին չորս հայերի Անկյուրա բերեցին՝ Աստվածատուր Մաթվիչին, Սիմոն Բարդիսազին, Բաբայի որդի Այվադին և պարոն Գորգ Հեջին հաջուն» (Աբրահամ Անկյուրացի «Ողբ Կոստանդնուպոլիսի գրավման»):

«Այդ ժամանակ Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) ի սրտե մտքին դրեց Կոստանդնուպոլիսի տիրել, դրա համար էլ հավաքեց իր բոլոր նախարարներին և սկսեց այդ գործի մասին խոսել ու բարոյալ: Նա նաև փակեց այն անցքը, որ Օվկիանոսից Մալիտակ ծով էր տանում: Սրանից զատ Մեհմեդը նաև մեծամեծ հրանոթներ ձուլեց և շատ զորք պատրաստեց՝ մեծքի և փոքրից, սիրով և բռնությամբ: Այնտեղ կային նաև 10.000 եկիչերիներ և 20.000 ազապներ, որոնց «Գազայի եղբայր» էին կոչում, իսկ սրանք էլ «ուղուրնա» էին գոչում: Եվ ահա սրանք բոլորը եկան, լցվեցին և հյուսիսային ու արևմտյան կողմից պաշարեցին բաղաբը՝ ջանալով գրավել այն: Բացի այդ նաև շատ մարդկանց ջանքերով պարաններով լեռների վրայով բարձր տվեցին և նեղուց մտցրեցին նավերը, իսկ հրանոթներն էլ, որ իրենց փշապայա երախներն էին բացել, անվերջ հարվածներ էին հասցնում ու անցքեր բացում պարիսպներում: Ի վերջո, հզոր գրոհով հարձակվողները թափուկ ներս մտան... և բոլորը սուտերամերկ առաջացան: Միասնական հարվածով բաղաբը գրավվեց, կանանց տարան, չեմաղ աղբիկներին և նորապսակ հարսներին բարձր տանելով տարան ու խայտառակեցին, իսկ Կոնստանդին արթն էլ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին XI-ը - Մ.Ֆ.), որը մարտի դիմեց, հե՛նց այդտեղ էլ գոհվեց և նրա դիակը կորափ» (Երեմիա Զյովյուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 7):

«Այս տարի Ստամբուլ բաղաբ գրավվեց ռուսների ձեռքից, բանգի 500.000 ձիավորով ու հետևակով նրանց վրա գնաց խոնդկար կղզվող թագավորը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) և 3 ամիս պատերազմեց այս բաղաբի դեմ...: Եվ ահա, մինչ այս տաքիկներից կռվի մեջ մեռան 105.000 հոգի, իսկ ռուսներից՝ 10.000, սակայն այդ ժամանակ Կիովիկեն բացեց բաղաբի մի դուռը և տաքիկները իրենց թագավորով հանդերձ ներս մտան» (Դավիթ Խարբերդցի «Հիշատակարան 1453 թվականի»):

«Հայոց 902 թվականին Ստամբուլ բաղաբը գրավեցին և բրիտանականներին կոտորեցին» (Առաքել Բաղիչեցի «Հիշատակարան 1453 թվականի»):

«Հայոց 902 թվականին Սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.), գրավեց Ստամբուլը հունաց Մանուել թագավորից (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ին, սակայն քննարկվող ժամանակ Բյուզանդական կայսրության կայսրն էր վերջինիս որդի Կոնստանդին XI-ը - Մ.Ֆ.)...: Ահա այդպես իր թագավորության չորրորդ տարում Մահմեդը գրավեց Ստամբուլը...: Ահա ուրեմն, սուլթան Մահմեդը գրավեց Ստամբուլը հույների Մանուելի ձեռքից, իսկ այդ բաղաբն այս կերպ գրավեցին: Ահա ուրեմն, այնտեղ 400 նավեր կային և դրանցից 70 հատը Ղալաթիայի կողմից ցամաքով բաշեցին, առաջ մղեցին, հետո նորից ծովը մտցրին և վրան կամուրջ կապեցին՝ ինչից հետո սկսեցին գործել: 51 օր գրոհեցին և ի վերջո 30.000 մարդ Այա Սոֆիա լցվեց, սակայն նրանց այնտեղ ձեռքեցին ու ջարդեցին, երբ թուրքերի զորքը արյամբ հագեցավ: Հունաց թագավոր Մանուիլը նավ մտավ, որ փախչի, սակայն նրան իր որդիներով ու ընտանիքով հանդերձ բռնեցին, երկրորդ օրը գլուխը կտրեցին և ձողի վրա ցցած բաղաբի շուրջ պատեցին, իսկ Սուրբ Սոֆիայի խաչերն ու այլ ոսկե և արծաթյա զարդերն ու անոթներն էլ խորտակեցին կամ լիովին բերեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ դարձյալ մեր մեղքերի պատճառով անօրեն Մուրադ-բեկը (հեղինակը նկատի ունի Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ II-ին, սակայն քննարկվող ժամանակահատվածում սուլթան էր Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը, որը Կոստանդնուպոլիսն է» (Հովհաննես Յիվաացի «Հիշատակարան 1457 թվականի»):

«Սա գրվեց ԶԺԳ հունիս ամսի ԺԴ-ին...: Այլ և բազում արհավիրքներ եղան մեր ժամանակներում, որովհետև գրավեցին Ստամբուլ քաղաքը...: Երբ գրավեցին Ստամբուլ քաղաքը, սրի բաշեցին նրա բնակիչներին, անթիվ մարդկանց գերեվարեցին և անհամար սրբերի նշխարներ ուղի կոխան եղան: Եկեղեցիներն էլ դարձան անօրենների բնակավայր, այլ բազում արհավիրքներ էլ եղան, ո՞վ կարող է դրանք գրի առնել» (Յովհաննես Զամբենցի «Հիշատակարան 1464 թվականի»):

«Այլ և բազում արհավիրքներ էլ եղան մեր ժամանակներում, բանգի գրավեցին Ստամբուլ քաղաքն ու սուր սուլտերի մաշեցին նրա բնակչությանը՝ անթիվ մարդկանց էլ գերեվարեցին» (Ստեփանոս Դարանաղցի «Հիշատակարան 1464 թվականի»):

«Քրիստոսի 1453 թվականի մայիսի 29-ին Օթմանի (հեղինակը նկատի ունի Օսմանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Օսման I-ին, որը, սակայն, Մեհմեդ II-ի հայրը չէր – Մ.Ֆ.) որդին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) Ստամբուլը գրավեց, շատերին գերեվարեց, 40.000 հոգու սրահարեց, իսկ ովքեր էլ փրկվեցին սրից, մեռան վախից» (Անանուն «ժամանակագրություն 1532 թվականի»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը» (Յովհաննես Երեցի Շարունակող «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 900 թվականին սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը, այսինքն Ստամբուլը» (Անդրեաս Եվդոկացի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը...: Ահա այսպես սուլթան Մուհամմեդը գրավեց Ստամբուլը» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռուսաց ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը հույների Մանվել թագավորի (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ին, սակայն բնարկվող ժամանակ Բյուզանդական կայսրության կայսր էր վերջինիս որդի Կոստանդին XI-ը – Մ.Ֆ.) ձեռքից» (Ամիրաս Երզնկացի «ժամանակագրություն»):

«Այն մուսուլման օսմանցիները Հայոց 902 թվականին ռումներից առան հռչակավոր Կոստանդնուպոլիս քաղաքը...: Սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) Հայոց 902 թվականին գրավեց Ստամբուլը...: Հայոց 902 թվականին սուլթան Մահմեդը գրավեց Կոստանդնուպոլիսը հույների Մանվել թագավորի (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ին, սակայն բնարկվող ժամանակ Բյուզանդական կայսրության կայսր էր վերջինիս որդի Կոստանդին XI-ը – Մ.Ֆ.) ձեռքից» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 1, 51, 56):

«Քրիստոսի 1455 և Հայոց 903 թվականին սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կոստանդնուպոլիսը և այնտեղ հաստատեց իր թագավորության աթոռը, իսկ հունաց վերջին թագավոր Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին XI-ը – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ էլ հենց սպանվեց» (Անանուն «Մասնավոր ժամանակագրություն»):

«Այս սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) Հայոց 902 թվականին գրավեց Կոստանդնուպոլիսը...: Ահա այսպես շարունակվեց մինչև Հայոց 902 թվականը, երբ սուլթան Մահմեդը, ինչպես ասացի, տղաների և աղջիկների այդ թագավորությունը մարտով, պատերազմով ու բազում արյունահեղությամբ գրավեց, որից հետո ի վերջո մտավ քաղաք և հաստատվեց այնտեղ» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1453 թվականին թուրքերը գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Անանուն Լիվոնացի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին ելավ պիղծ և կորստյան որդի Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) ու գրավեց Կոստանդնուպոլիսը հույների ձեռքից» (Անանուն «ժամանակագրություն 1550 թվականի»):

«Հայոց 902 թվականին գրավեցին Ստամբուլը» (Անանուն Թավրիզեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը» (Անանուն Վանեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը» (Գրիգոր Վարազեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին թուրքերը գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը...: Եվ ահա լեհական 1453 թվականի մայիսի 29-ին սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով 50 օր պաշարելուց հետո գրավեց Կոստանդնուպոլիսը» (Յակոբ Կամեանցի «Վենետիկյան ժամանակագրություն»):

«Այս սուլթան Մուհամմադը Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) ռումների ձեռքից գրավեց մայր մայրաքաղաքը՝ մեծն Կոստանդնուպոլիսը, և դա եղավ Հայոց 902 թվականին» (Վարդան Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին գրավեցին Բյուզանդիոնը» (Անանուն Ամասիացի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին օսմանցիները հույներից գրավեցին Ստամբուլը» (Անանուն «ժամանակագրություն 1654 թվականի»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը» (Մարտիրոս Խալիֆա «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ստամբուլը, ինչպես ասում է ակադատես Աբրահամ վարդապետը» (Ղևոնդ Տոպալցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 902 թվականին սուլթան Մահմուդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) հույներից խլեց Կոստանդնուպոլիսը» (Սիմեոն Երևանցի «Զամբը», գլուխ 3):

«Թաթարները գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» («Զարթիս-Ցիսլոյեբա», Անանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Թաթարները գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Զարթիս-Ցիսլոյեբա», Անանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Քրիստոսի 1453 կամ Քրոնիկոսի 141 թվականին թաթարները գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Վախուշտի Բագրատունի «ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Քրիստոսի 1453 թ-ի մայիսի 28-ին անհավատ թուրքերը գրավեցին Կոստանդնուպոլիսը» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատումը Կիպրոսի բաղցր երկրի մասին», գիրք 2):

«Բուրսա վերադառնալուց հետո սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) ցանկացավ անցնել Գելիբոլուն և հասնել Եդիրնե: Նրան ասացին. «Ով սուլթան, Գելիբոլուն նեղուցը փակված է նավերով»: Այդ ժամանակ մարդիկ վերցրին սուլթանին և հասան Ակսա-Ֆիասը, որը Ստամբուլի վերին հատվածում էր՝ խոջայի մոտակայքում: Սուլթանն անցավ այդ վայրով, որտեղ մի ժամանակ եղել էր հոր (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մուրադ I-ի – Մ.Ֆ.) հետ, խոսքը Անարդու-Ֆիսարի մասին է, որը կոչվում է Ենի-Ֆիսար: Հենց այդ վայրում էլ ամենից առաջ մի մզկիթ կառուցեցին, որտեղ սկսեցին ուրբաթօրյա խուրբա կարդալ: Դրանից հետո առաջ անցան և տեղակայվեցին Ակսա-Ֆիսարի մոտակայքում: «Լալա, այստեղ ամրություն է պետք»,- այդ ժամանակ ասաց սուլթանը: Այսպես ասաց սուլթանը Խալիլ փաշային: Անմիջապես զորք հավաքեցին և սկսեցին փորել: Այսպես փորեցին 25 օր և, ինչ պետք էր, արեցին: Որոշեցին նաև դարպասների վայրը, ամեն ինչ փորեցին և տեղն ազատեցին: Ահա այսպես արագորեն կառուցեցին Ենի-Ֆիսարն ու կարծ ժամանակ անց կարգի գցեցին Ենջոդուլեի ամրությունը, որը կոչվում էր Բոզաբենեն: Հենց այդտեղ էլ աշտարակներ և ամրություններ դրեցին, որոնք համարյա անհաղթելի էին: Այսպիսով ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ նավերն արդեն ի փնակի չէին անցնել: Այն բանից հետո, երբ Բոզաբենեն ամրությունը կառուցեցին, վերջապես, սուլթանը Մեհմեդ-բեկին Ադալայա ուղարկեց, որը Ստամբուլի հենց դռների դիմաց մարդկանց բռնեց, նրանց ուղի հանեց և անասունների հոտի նման բռնեց Բոզաբենենի դռների մոտ: Հենց այդ տարի էլ հրամայեցին հզոր բաբաններ և հրանոթներ պատրաստել, այնպիսիները, որոնցով գործում էին ամրությունների դեմ: Այդպես էլ արեցին: Այս ամենը, ինչպես նաև Ենիդալեի կառուցումը տեղի ունեցավ Հիջրի 856 թվականին...: Եվ այսպես, այդ տարի բանակը ստացավ պաշարողական հրանոթներ, իսկ երբ գարունը բացվեց, սուլթան Մեհմեդը հրամայեց Խալիլ փաշային. «Լալա, այս տարի Ստամբուլը պետք է գրավվեք»: Այն բանից հետո, երբ այս խոսքերն ասվեցին, տիրակալը հավաքեց իր անհաշիվ զորքն ու մեկնեց Ստամբուլի ուղղությամբ: Իր հերթին Ստամբուլի տիրակալն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին XI-ը – Մ.Ֆ.) իր վեզիրին ուղարկեց, խոսքը Կիր Լուկա անունով մի անհավատի մասին է, որպեսզի սա, որպես պատգամավոր, ողորմածություն խնդրի: Տիրակալը, սակայն, նույնիսկ չնայեց էլ այդ պատգամավորի վրա, որին վերցրին և շարունակեցին Ստամբուլի ուղղությամբ: Գործի էին դրվել իրական փողեր, հավաքվել էր մարտի պատրաստ չեղան ու մարդիկ հավաքվում էին բոլոր կողմերից, ընդ որում կամավորները նույնիսկ ավելի շատ էին, քան բռն բանակը: Գիտնականներն և շեյխերը, ղեկավարներն ու թեթիք բնակիչները, ծեր և երիտասարդ, բոլոր կողմերից հավաքվել էին ասելով, թե. «Սա ամենամեծ պայքարն է հավատքի համար»: Եվ այսպես սրանք բոլորը հավաքվեցին և իրենց կատարողության թափեցին Ստամբուլի վրա: Եդիրնեում հրեշտակերպ հրանոթներ էին ձուլել: Մարդկանց խառնաբոխը, մահմեդականները, ազապներն և սիպահները միացյալ ուժով բաշում, բերում էի դրանք ու շրջակայքում ամեն ինչ ոտնատակ էին տվել: Այս բոլոր հրանոթները բերեցին, դրեցին Ստամբուլի դիմաց և սկսեցին հրետակոծել ամրությունները: Հարկ է նշել, որ այդ

577

հազարավոր մարդիկ ավարառության զոհ դարձան, իսկ կանայք էլ գերության շրջանների տակ դրվեցին: Ղազինեռին բաժին հասան Այա Սոֆիայի ոսկյա և արծաթյա զարդերը, նույնը նաև այլ եկեղեցիների պարագայում: Ամեն ինչ կիսում տանում էին, նույնիսկ՝ մատերով, մեկին բաժին էր հասնում այդ պատկերների ոտքը, մեկին գլուխը, մյուսին՝ ձեռքը և այդպես շարունակ» (Մեմեդե Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 216-217):

«Եվ ահա երիտասարդ սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Գ.) զարնան սկզբի Նովմուզի օրերին որոշեց շարժվել Կոստանդնուպոլսի նվաճման գործին: Միաժամանակ, ինչպես իրականացվում էր, իսկ Բուլղարիայի ապստամբության հանդիսացող փառիշահը գլխին կարմիր բրդյա թագ էր դրել՝ այս նշանով իրեն տարբերակելով սյուսներից: Ենիչերիները իրենց գլխերին սպիտակ բրդյա թագեր էին դրել: Սոցախեռների սուլթանը, դազայի և ջիհադի ոգով, ինչպես սովորություն ուներ, բանակի հավաքման համար հրամաններ ուղարկեց Ռումելի և Անատոլիայի բեկերին: Բնակավայրերում ժողովուրդին տեղեկացրին, որ համընդհանուր զորահավաքի միջոցով պետք է նախապատրաստվել Կոստանդնուպոլսի նվաճմանը: Էդերնեից շարժվելուց հետո գլխավորները միավորվեցին, կարծես անվերջ երկնային բանակն էր նրանց վրա իջել, ըստ մահմեդականների համախառն վախճանի: Բանակը սկսեց իր մարտական դասավորությունը, երբ աջակողմյա զորամասը, զենքով զինված և պատրաստ վիճակում շարվեց: Նույն կերպ ծախսակողման կողմն էլ կարգավորվեց՝ պատրաստ հաղթության բարձրեր լուրին: Սուլթանի որոշակյով զորքի սիրտը, որի կենտրոնը գլխավորում էին ենիչերի երիտասարդները, տարբեր դասերի զինվորների շարքեր կազմակերպեց: Այս զորքի յուրաքանչյուրը, ինչպես շահմասնում գլխավոր փառիշահի առջև, հայտնի էր նրանով, որ միշտ պատրաստ էր սուլթանի հրամանին՝ ինչպես դռների պահակարանների առջև գտնվող փղերը: Սուլթանի երկու կողմերում հուսայի զինվորներ էին՝ զենքերով զարդարված: Եվ ահա սուլթանը իր հաղթական բանակով Ջումադա Ա ամսին հասավ այն հայտնի բաղաբի հզոր պարիսպների առջև: Հաղթանակած զինվորները, ինչպես պարիսպ, բոլոր կողմերից շրջապատեցին բաղաբը, իսկ Ստամբուլի վայի Թեֆեուրը, ինչպես սովորությունն է, ֆրանկյան երկրների և այլ մասերի զինված ջոկատներից մի խումբ մարդ հավաքեց, որպեսզի պահպանեն բերդը՝ իր վախկոտ սիրտը պատրաստելով մահմեդականների հետ մարտի ու անհավասարելի համար: Նրանք, հույս ունենալով իրենց ազգակիցների օգնության վրա և հենվելով հարազատների աջակցությանը, չհավատացին Ստամբուլը նվաճելու մահմեդականների հնարավորությանը: Սկզբում նրանք հույս ունեին շատ ամուր պարիսպների վրա և իրենց մարտիկների զրահների ու զենքերի վրա, երբ մահմեդականներին սպառնում էին «պարիսպների վրա կախել»: Հաղթանակած մոջախեռները ամեն օր, արևի ելքից մինչև երեկո, հետևում էին իրենց սրբազան սուլթանի հաստատուն քայլերին և, ինչպես մուհաջիրներն ու անսալները, համբերություն ցուցաբերելով ամեն տեսակի տանջանքների և դժվարությունների հանդեպ, կանգնում էին պատերի ու պարիսպների առջև: Մահմեդականները, երբ շրջափակման օրերը երկարեցան, այնքան ուժեղ ճնշեցին կաֆիրներին, որ նրանցից ոչ ոք, բացի ճիչերից, չէր կարողանում դուրս գալ բաղաբի դռներից: Չնայած ցամաքային շրջափակումը դժվար էր անցնում, սակայն ավելի դժվար էր վերահսկել ջրերով շրջապատված բաղաբի երկու կողմերը՝ ուղևոր նավերի դեմ պայքարելու համար: Ահա այդ ընթացքում ծովայինների մեջ հայտնվեցին երկուս մեծ ու հայտնի և լեգենդար նավեր, որոնք յուրաքանչյուրը, ֆրանկյան կաֆիրների պատրաստված բանակով, անհաջիվ ու անվերջ մարտական օգնություն էին հասնում շրջափակվածներին, հատկապես՝ թուրքներին ու իրացաններին: Չնայած մահմեդականները փորձում էին Սուլթանն անուկով մի քանի գլխավորությամբ դրա դեմ առնել, ով փորձում էր տիրել այդ նավերին, մոջախեռների նավերը ֆրանկյան հսկայական նավերի առջև մնացին այնպես, ինչպես լուսնային կիսաշրջանը՝ մթության մեջ: Այսպիսով, ծովային պատերազմը դուրս էր ուժի և կարողության սահմաններից: Արդյունքում՝ այս նավերը կարողացան մտնել Ստամբուլ: Բաղաբի ընկալիչները շատ ուրախացան և, պատերի վրայից ձեռքերը կարկռեցին, սկսեցին դրանք մատնացույց անել մոջախեռներին: Իրականում այս դեպքը մահմեդականների համար փոքրիկ լարվածություն առաջացրեց: Ունակ, որ այդ շրջափակման կողմնակից չէին, այս դեպքը ընդունեցին որպես ապացույց՝ փորձելով սուլթանին ցույց տալ, որ պետք է հրաժարվի շրջափակումից: Իրոք, պետության պաշտոնյաների մեծամասնությունը, սակայն, համաձայն լինելով մեծ վեճիկ հայի վաշայի հետ, կողմնակից էին այն տեսակետին, որ շրջափակումը պետք է անտեսել և հաշտության ճանապարհ փնտրել: Սուլթան Մեհմեդը, սակայն, իր բարձր նվիրվածության և բոլոր աջակիցների օգնությամբ նվաճման գործում չանք էր խնայում: Դիվանի կրոնավորներից մի քանիսը, հատկապես շեյխ ալ-Բուլաթ Կեշեմեդինը և Մուլլա Ահմեդ Գյուրանին, ինչպես նաև իշխանության ներկայացուցիչներից վեճիկ Չազանուս փաշան սուլթանին այս հարցում աջակցություն էին ցուցաբերում: Նրանք անհնարին էին համարում հաշտությունը շրջափակված կաֆիրների հետ: Իր հեղթին, սուլթանը մեծ ջանք էր թափել բաղաբի ներքով վերահսկելու համար և շրջափակման սկսվելուց հետո խաղաղություն հաստատելը իր համար ձեռնտու չէր համարում: Նվաճման միջոցառումների մասին խորհելով՝ նա բազմաթիվ գիշերներ անցկացրել էր Աստծո ուղեկցմամբ լուսավոր մի խորհուրդ տանալու համար: Եվ ահա, այդ գործն ավարտելուց հետո նա որոշեց, որ նախ պետք է հստակ ու արդյունավետ շարունակել շրջափակումը՝ այն նպատակով, որ բաղաբի օգնության ճանապարհները փակվեն: Դա իր հեղթին հնարավոր էր միայն այն դեպքում, եթե ֆրանկյան երկրից եկող նավերի ճանապարհը փակվեր: Նաև անհրաժեշտ էր Ստամբուլի և Գալաթայի միջև նեղուցը մահմեդական նավեր անցկացնել: Դա, սակայն, ըստ առաջին հայացքի, անհավանական էր թվում, բայց իր նեղուցի մուտքը, որը գտնվում էր Ստամբուլի պարիսպների և Գալաթայի պատերի միջև, հնուց փակված էր մեծ շղթայով՝ խոչընդոտելու համար օտար նավերի մուտքը: Նրանց ցանկալի նավերը ներս մտնելու և Գալաթայի պատերի միջև, շղթայի մեջ նախատեսված էր հատուկ անցք: Այս նեղուցը բավական լայն էր՝ մոտավորապես տասը հազար կամ ավելի շատ նավեր տեղավորելու համար: Իր հեղթին, որքան էլ նեղուցից շրջափակումը անհնար լիներ, միայն ցամաքից շրջափակումը և պաշարումը բավարար չէին բաղաբի զրավման համար: Այլադր, սակայն, «Մելիթուլ-մուլթ» շնորհեց, նա սուլթանին օգնություն և կարողություն տվեց նրան՝ այդ հարցում հաջողության հասնելու համար: Եվ ահա նա սուլթանին աջիսարհի տիրոջ աթոռին հասնելու համար կարողություն ու դատողություն նվիրեց՝ կրոնը շահմասնելու կարգի բերելու նպատակով գործադրելու համար իր երկիրը: Այսպիսով՝ Աստծո ուղեկցությամբ և սուլթանի հոգատարությամբ նրա մտքում միանգամից հայտնվեց մի նշան, որը կանխագուշակում էր հաջողություն, մի գույտ արվեց, որը միջոցառումների անհամեմատելի խորությամբ առաջնորդեց սուլթանին այս բարդ գործի լուծմանը: Ահա ուրեմն, սուլթանի մտքին եկավ, որ նավատորմի մի մասը ինչ-որ ձևով պետք է ցամաքով տեղափոխել Գալաթայի վրա կողմ և իջեցնել նեղուցը, որպեսզի շրջան բացվի: Պահանջվող տարօրինակ սարքերը պատրաստելու և փորձառն ինժեներների հետ խորհրդակցելուց հետո դազինները մի քանի հսկայական մահաբեր նավեր դուրս բերեցին Գալաթայի բաղաբի մոտից, բաշեցին ափ ու այնտեղից տեղափոխեցին Գալաթայի բարձունքները՝ բերդի դիմաց, նեղուցի ափին, որտեղից էլ նավերը իջեցրին նեղուցի ջրերը: Ջրի այդ կողմը նաև վերահսկվում էր ցամաքի վրա տեղավորված զինվորների կողմից: Այս կերպ ամեն կողմից շրջափակված կաֆիրները վիճակը ամբողջապես վատթարացավ: Ցամաքից և ծովից պարիսպները սկսեցին տրոհվել թնդանոթների ու իրացանների կրակոցներից: Օրեր շարունակ շարունակվող կրակոցների հետևանքով պարիսպները ցնցվում էին, ինչպես կաֆիրների պետություններ, և դրանցում սկսում էին բացվել փոքրիկ ճեղքեր: Մահմեդական բանակի բարձրագույն գործընկերները և տված վտանգի ազդանշանները, ինչպես նաև վիրավորված կաֆիրների անզաղտնի ցավի աղաղակները, ուղղված երկնքին ու երկրին, նման էին երկրաշարժի ազդանշանների: Կեղծ և անհնարին փրկության հույսը աստիճանաբար փախչում էր շրջափակված բաղաբի ու նրա բնակիչների մտքերից: Ամեն օր, արևի ելքից սկսած, թնդանոթների կրակոցների անձրևը տեղում էր բաղաբի վրա, իսկ բաղաբի պատերում գերի մնացած կաֆիրներն հետ էլ միայն թնդանոթների լեզվով էին խոսում: Ցամաքային կողմի բաղաբային բերդերը և պարիսպները հիմնականում փլուզվեցին: Այդ ընթացքում նաև նավերից խելագար և համառ մարտ սկսվեց: Նավերի ցուլացող մարտիկները կարծես կրակի մեջ էին: Եվ ահա պարիսպներին ուղղված թնդանոթների հարվածների բանակի ու այդ երկրում կատարվող որդեգրությունների պատճառով արևմտյան կողմի պարսպում՝ Էդերնեի դարպասների ուղղությամբ, շատ ձեռքեր բացվեցին: Թնդանոթները եկեց այս հատվածին ուղղվելու հետևանքով բաղաբի վրա անցկացված պաշտպանական ծածկը խզվեց: Թեֆեուրի հսկայական առանձնատան մոտ էլ էին վնասներ առաջացել, վնասվել էին նաև բազմաթիվ տներ: Թեֆեուրի հայտնի պետական հին տունը երկնային վշտերով ձեռքված էր: Վիճակը կարգավորելու և բաղաբի սահմանների՝ պարիսպների, պաշտպանությունը ապահովելու նպատակով հակառակորդները նշանակեցին հայտնի ֆրանկյան մարտիկները: Վալիությունը և բանակը, ինչպես նաև բաղաբի պահպանության բոլոր գործերը ու իրադրությունները հանձնվեցին օտար ֆրանկյան համակարգին: Եվ ահա հին, մոտիկ ու վտանգի մարդկային փոխարեն հայտնվեցին նրանք, ովքեր նախանձով և ամբարտապանությամբ էին տառապում, իսկ այն առաջիններն էլ սկսեցին նախանձել օտարներին, որոնք տեղական բնակչության հետ ապահովում էին պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ նրանք, դիմելով Թեֆեուրին, ասացին. «Շրջափակման կարևորագույն կետերը օտարներին, հատկապես կասկածելի, թեև քաջ մարդկանց ձեռքը հանձնելը ճիշտ չէ: Այս գործը ավելի ճիշտ է վստահել երկրի հուսալի և տեղական բնակչությանը: Հաջողակ մարդկանց համար հատուկ է, որ օտարները, որոնք իրենց ընտանիքը և հայրենիքը չունեն այստեղ, պաշտպանելու համար այն, ինչ իրենց չէ, իրենց ջանքերի փոքր չափով կանեն: Եթե պատերում բացված լինի ճեղք, ապա այն կկատարվի այն պատի վրա, որը պահում է այդ օտար, որին վստահելի չեն համարում»: Այս խորհրդի առաջարկը, սակայն, վիրավորեց ֆրանկյան խմբին և նրանք նեղվեցին Թեֆեուրից ու համայնքից: Դա նեղեցին վիրավորանք առաջացրեց և նրանք, ինչպես առաջ էր, քաջություն ու նվիրում այնքա չէին ցուցաբերում: Վիրավորանքներից դժգոհ՝ իրենց

բողոքները ներկայացնելու և խորհրդակցելու համար նրանք գնացին Թեթֆուրի պալատ: Կաֆիրների մեջ ստեղծված դիմակայության լուրը մոջահեդների մոտ համարվեց նվաճման մի նախաձեռն և ավետիս: Այդ ժամանակ նվաճման հանդեպ վստահությունը մոջահեդների շրջանում նորից ծաղկեց և ուրախություն առաջացրեց: Սուլթանն իր հերթին բոլոր մոջահեդներին ցամաքից և ծովից ուղարկեց ջիհադի ու դազալի դաշտ...: Դազալի այս արշավին մասնակցած որոշ հուսայի վկայողներից հայտնի է դարձել, որ սուլթանի բանակը կազմված էր 70.000 զինվորից: Բանակի հիշատակված կարգավորումը և «Լայլահե Իլլայլահ» աշխատանքը ևս վկայում են այս փաստի մասին: Ինչ վերաբերում է բաղաբի պատերի թուլացման հերթականությանը, ապա նախ դա տեղի է ունեցել ծովային կողմից: Մասնավորապես, մահմեդական նավերը, Գալաթայից ցամաքով բաշվելով, իջեցվել են նեղուց և այդ կողմի պատերը թշնամու դեմ բացվել են նավերի շնորհիվ: Ցամաքային կողմի պատերի ճեղքերը բացվել են արևմտյան կողմում՝ Էդերնեի դարպասների ուղղությամբ տեղադրված հսկայական թնդանոթների միջոցով: Այսպիսով, պատերը կարծես բացվել էին և լ իսլամի գինվորներին լուռ ասում էին՝ մոտեցե՛ք...: Եվ ահա նվաճման ավետիսը նորից հասավ Սուլթանի լսակնին...: Բավական չափով գոհացած մոջահեդները՝ ամբողջ մահմեդական բանակը, այս սրբազան արշավի համար ամբողջությամբ պատրաստելու նպատակով սուլթանի մոտ համախմբվեցին: Նա ուշադրություն ցույց տվեց բոլորի նկատմամբ և, խոսելով աստվածային խոստումների ու ողորմության մասին և Մարգարեի հաղթանակների բովանդակությունից ելնելով, նրանց ոգևորեց նվաճման հույսով: Բացի այդ, նա բոլոր գինվորներին թողեց իրենց կրոնական և աշխարհիկ գերբարի միությունը, որպեսզի այն շահագործեն: Այնուհետև սուլթանը ողջ բանակին խոստացավ, որ նման հաղթուստ բաղաբը նվաճելուց հետո երեք օր շարունակ թույլատրվում է թալան, իսկ թալան մնալու է այն մարդու ձեռքում, ով այն ստանում է՝ բացառությամբ ջրի և հողի, որոնք պատկանում են իսլամի շահերին: Գյուղերը և իրվանդանոցները ևս, որոնք չեն ենթարկվում թալանին ու փոխանցմանը, կմնան սուլթանի բաժին: Այնուհետև սուլթանը որոշեց մարտի և հարձակումների օրը: Հարձակման համար նշանակվեցին սուրբ առավոտի վաղ ժամերը...: Եվ ահա առավոտյան հաղթանակված բանակը, պատերի ճեղքման ձգտումով, փոշի ու ծուխ բարձրացրեց երկնքի ուղղությամբ: Սուլթանի հրահանգով խոսքի «Թեհլիլ» և «Թավհիդ» բառերը համեստ մեծությամբ բարձրացվեցին ամբողջ աշխարհի ու երկնային բարձունքների վրա: Աղեղնավորները, հաղթանակի և հաջողության ձգտումով, սկսեցին պարիսպների նստեղ արձակել: Հրանոթները ևս սկսեցին գործել՝ Ռուսի բնակիչներին քարահարված հասցնելու համար...: Աղոթքից հետո, ազատվելով հոգեբանական լարվածությունից, սուլթանը մտորեց գինվորների հագեցման և զենքերով ապահովելու մասին՝ մտածելով, թե ինչպես կազմակերպի նրանց մարտական կարգերը: Եվ ահա սուլթանը սկսեց ծրագիր մշակել, թե ինչպես են ցամաքից և ծովից շարժվելու: Գիշերը նա անցկացրեց մտորումների և նվաճման ծրագրի կազմման մեջ, իսկ առավոտյան ինեց այդ ծրագրով էլ պետք է գործեն: Բոլոր անվանի բաժնի անասնի-առանձին հանձնարարեց պատրաստել հաջորդ օրվա մարտի համար անհրաժեշտ պարագաները: Ոլորտում փորձառու որոշներին նա հանձնարարեց գրավել պարիսպների որոշ աշտարակներ և, ըստ պարիսպների բարձրության, պատրաստել երկինք հասնող սանդուղքները: Քարասիւրներին, որոնց բաների ծայրերը ֆերիադիկից էլ սուր էին, իսկ շարժունությունը՝ ծովի ձկներից էլ արագ, հրամայվեց խոցել երկրի սիրտը և պարիսպների որոշ հատվածների տակ նավթ տեղադրել: Որոշ պարանալները պիտի անհրաժեշտ բանակով հանգուցավոր պարանալի դուռն և պատրաստել: Աղեղնավորներին, որոնք արևի շողերից էլ արագ էին նետ արձակում, ինչպես նաև նիզակակիրներին, որոնց նիզակների ծայրերը օձի լեզվից էլ սուր և թունավոր էին, սուլթանը առանձին-առանձին տեղավորեց համապատասխան վայրերում: Նա նաև հրամայեց հրացանակիրներին, որ, թշնամու կողմից գլուխը բարձրացնելուն պես, աչքերը հանեն ակնախորտոցներից: Թնդանոթահարներին և մանջանիկների սպասարկուներին սուլթանն իր հերթին հրամայեց պատրաստ վիճակում կանգնել բերդերի ու պարիսպների դիմաց: Այնուհետև ռուսական մոջահեդների շահնշահը բաջադի հերոսների և դազիկների ներկայությամբ, անմիջապես այսպես խոսեց. «Այսօր բաջուրայան ու արիության դրսևորման օրն է: Եվ այս պահը այն օրն է, երբ պարտադիր է հնազանդվել կրոնի մարտիկների համար պարտադիր հրամանին, որպեսզի մոջահեդների զուլխները բարձր մնան, իսկ կաֆիրների նգուլյալ զուլխները խոնարհվեն: Այժմ ես և հասնում կրոնական և աշխարհիկ երջանկությանը, ով իր բաջուրայան ու արիությանը, ինչպես մերկ սուր, ի ցույց կդնի և ջիհադով ու դազալով ու դազալով իր երեսը կսպիտակեցնի: Թող այդ մարդն իր բախտը և արիությունը, ինչպես լույս սփռող արև, ներկի թշնամիների արյունը»: Դենց այդ պահին և նման խոսքից հետո էլ ինչեց նշանը և հաղթական գործին հաղթանակեց շրջապատել բերդը՝ շարիաթի ու իսլամի ժողովրդի պատվի պաշտպանության համար բացելով դրոշները, ինչպես հրեշտակների թևերը...: Սուլթանի ձեռնարկված խելացի միջոցները ևս մեկը սա էր: Ահա ուրեմն, արևածագից առաջ իրականացվելիք գործի ընդհանուր հարձակման նախօրեին նա հրամայեց, որ մեծաթիվ մի խումբ պարիսպներին մոտ տարածքներում ջահեր վառի: Մինչ առավոտ վառվող այդ ջահերով և արձակված կրակոտ նետերով պարիսպների պահպանները պիտի զբաղեցվեին: Սուլթանի այս հրամանով Իսլամի բանակից մի մեծ բազմություն նիզակների ծայրերին ջահեր կապեցին և դրանց այրվող ծայրերով կրակոցներն ամբողջ գիշեր զբաղեցնում էին կաֆիրներին, որպեսզի հաջորդ օրը նրանք հոգնած ու թույլ լինեն: Նմանապես, թմբուկի և շեփորների ձայները ևս մեծացրել էին պարիսպների պահպանների հոգնածությունը: Կաֆիրների համար դա անչափ դժգույն և տանջալի գիշեր եղավ, մինչ առավոտ նրանք մեկ վայրկյան անգամ չէին հանգստացել: Սուլթանը նաև երկրորդ դրոշումն ընդունեց. «Առավոտյան, երբ գինվորները կարգավորվեն և դրոշները բարձրացվեն պարիսպների դիմաց, թող պարիսպների վրա առանց խնայելու սկսվի հրետանու, հրացանների, մանաջանիկների և զանրեղների ճնշումը: Թող գինվորները և պարիսպների վրա պահպանություն իրականացնող կաֆիրները վախից, ինչպես վնասատու հրաշագործներ, ընկնեն պարիսպներից ներքև: Թնդանոթների ձայները և առաջացած փոշին կպաշտպանի նրանց աչքերը և ականքները, իսկ մաջանիկների ահից էլ աշտարակների մեջ գտնվողները շփոթված ցած կընկնեն: Այս իրավիճակում պատերազմի դաշտի բաջերը պարիսպներով բացված անցքերից ներս կմտնեն, կամ, գործադրելով նախապես պատրաստված սանդուղքներ և պարաններ, կըրջանցեն պարիսպը՝ բարձրանալով պատերին ինչպես ծովային գոլորշին: Ուրախությամբ հույս կա, որ ազնիվ նպատակը և հավատքի ուժը, ինչպես նաև խոստման վկայությունը կհասցնի այս բարձրագույն նպատակին և կստիպի մութ ուժերին բացել դռները»: Այդպիսով՝ աշխարհավեր սուլթանը նստեց իր ձիու վրա և հրամայեց մարտի սկիզբ: Սուլթանի մոջահեդները հաղթական բանակով, հատկապես կապուկուլու գործերով, աջից, ձախից և կենտրոնից նվիրվեցին նվաճմանը: Զաջ ենիջերինները շորերի նման հեռացան սուլթանի մարմնից և անցան հարձակման: Այս անդադար հարձակմամբ նրանք անցան խորը փոսերը և առաջին բերդը: Միաժամանակ նրանք մեծ ջանքով և ուշադրությամբ փորձում էին մեծ թնդանոթների դիմաց ստեղծված անցքերով ներս մտնել ու նվաճման դրոշները այնտեղից բարձրացնել մյուս աշտարակների վրա: Պարիսպների վրա բացված անցքերն և ճեղքերը պահող հիշատակված ֆրանկ բաջերը այդ վայրը պահում էին և ամենափոքր մարտի պահին իսկի իրենց սրերով փորձում էին փակել անցքերը: Նրանց հրամանատարը և ղեկավարը, սակայն՝ անտեղյակ ու բարկացած, համարձակություն ցուցաբերեց և դուրս եկավ մեծ բերդի դիմաց՝ փոքր բերդի վրա հարձակվելու համար: Այստեղ նա հարձակվեց մարտի մեջ գտնվող դազիկների վրա: Այդ ընթացքում պարիսպների տակ գտնվող մի մոջահեդի ջանքերով նետը, ինչպես դժոխքի կրակը, նետվեց պարսպի վրա գտնվող կաֆիրի վրա: Աստծո կամքով նետը կաֆիրի կրծքից դուրս անցավ և նա պարսպի վրայից ընկավ իր գործի մեջ: Նրա անկումից հետո նրա ընկերները սկսեցին փախչել: Այս կերպ բաջ մոջահեդները հասան մեծ բերդում բացված անցքին: Քարտի այնպես թեժ էր, որ կաֆիրների դիակները ամենուր էին, իսկ պարիսպներին բարձրանալու համար էլ սանդուղքների կարիք էլ չկար, բարի որ դիակներից ստեղծված սանդուղքներ կային: Զուրաբը շոջապատող երկու պարիսպների միջակայքը դիակներով լցվեց: Եվ ահա բազմամարդ մոջահեդների բանակը, ինչպես գետեր ու հորդացող հեղեղ, մի պահում լցվեց բաղաբի փողոցներ: Այդ հարձակման դեմ կաֆիրները տազնապի մեջ ընկան: Իրականում, մոջահեդներից յուրաքանչյուրը հազար կաֆիրի էր փոխարինում: Ավելին, եթե մեկ մոջահեդ դիմագրավեր հազար կաֆիրի էլ, ապա կրկին հաղթանակի կհասներ: Այս հաղթանակը չափազանց մեծ ազդեցություն թողեց բաջերի վրա, այնպես որ, եթե հազար կաֆիր էլ նրանց վրա նետ արձակեր, դա, Աստծո գործությամբ, չէր ազդի նրանց վրա: Այս նվաճման մեջ սուլթանի ուժը և Աստծո օրհնությունը երևաց այն փաստով, որ նվաճման հիմքը դրվեց կապուկուլու բանակի ձեռքով, ով կանգնած էր անմիջապես սուլթանի առջև և առաջինն էր բարձրացել պարիսպների վրա: Աստծո կամքով՝ այս մեծ մահմեդական նվաճումը բացառապես սուլթանի բաժինն էր: Իրականում և ձևակերպմամբ «Կոստանդնուպոլսի նվաճող» մականունը հատկանիշ էր միայն սուլթան Մեհմեդի համար: Մուհամմեդի աղոթքի զարկը ազդարարում էր նվաճումը: Առաջինները, ովքեր բարձրացան պարիսպների վրա, սկսեցին մեկ աշտարակում ազան կարգով՝ մահմեդական բանակին ազդարարելով նվաճումը: Սուլթանի անձնական առաջնամարտիկների միջոցով բաղաբի ներս մտնելը հանկարծակի եղավ: Թեթֆուրը այդ պահին Էդիրնեի դարպասի հյուսիսում իր և իր նստավայրի աշտարակից Ռուսելի բանակի ու հրամանատարների հետ մարտի մեջ էր: Նա հավատում էր, որ Էդիրնե դարպասի հարավային ուղղությամբ բացված անցքը ֆրանկները լավ կպահեն: Ֆրանկների հանդեպ վստահությունը, սակայն, նրան լրիվ անզգուշության մեջ էր գցել: Նա չէր գիտակցում, որ սուլթանի բանակը այդ տեղերը գրավել է: Թնդանոթների և մանջանիկների պայթյունները առաջացած աղմուկի ու փոշու ամպի պատճառով նա չէր կարողանում տեսնել կամ լսել կատարվողը: Նվաճող բանակը, սակայն, ինչպես երկնքից իջած աղետ, հասավ վախի մեջ գտնվող Թեթֆուրի պալատի մոտ: Եվ ահա նա , երբ տեսավ, որ մահմեդական բանակը իր պալատին է հասել, սկսեց ձեռքերն ու սիրտը դողացնել: Նա հասկացավ, որ դիմադրություն ցույց տալն անհնար է: Բոլոր կողմերից մահմեդականները, փոխարինելով իրար, վրա էին գալիս: Այդ ժամանակ նա կաֆիրների փոքրաթիվ բանակով անցավ դեպի ծովափ: Նա նավով փախչելու փորձ արեց, սակայն բաղաբի փողոցներում աստվածային պատիժը հասավ նրան: Եվ ահա գեղեցիկ կերպով գրանցվեց Թեթֆուրի մահը ու փախուստի փորձը դարձավ նրա կործանման պատճառ: Իրոք, այս ընթացքում հաղթական մոջահեդները մտան բաղաբի փողոցներ և թաղամասեր՝ կաֆիրների կոտորածն իրականացնելու ու գանձեր ձեռք բերելու համար: Այդ ժամանակ ազապներից խմբերից մեկը մի թաղամասում շատ գանձ տեսավ: Նրանց ողջ ուժը և խելքը ձանձվեցին այդ

տպավորությունը և նրանք կորցրեցին և զգուշությունն ու կարգը: Այս խումբը, որ մյուս դագինների հետ կապից կտրված էր, սկսեց գանձեր հավաքել և գերել սիրունագետը ազնվական կանանց: Այս թաղամասը գտնվում էր Թեթֆուրի և իր մարդկանց փախուստի ճանապարհին: Թվով քիչ այս ազապ գինվորները կաֆիրների կողմից շրջափակված էին և շուտով կարող էին ոչնչանալ: Ավելորդ պայքարող այս խմբի մոտ հասած Թեթֆուրը, սակայն, թեթևացնելու համար հիասթափությունը, ուզում էր սպանել մի որևէ ազապ գինվորի և դրա միջոցով գոնե մեղմել իր հոգեկան տառապանքը: Եվ ահա նա նկատեց վայր ընկած ու գրեթե լիովին մահվան շեմին գտնվող գինվորին և, սուրը մերկացնելով, հարձակվեց: Վիրավորված ազապ գինվորի հետ պայքարի ժամանակ, սակայն, նրա ձիու ոտքը պատահաբար սայթաթեց և դժբախտ Թեթֆուրը վայր ընկավ: Այդ ժամանակ մահվան եզրին գտնված ազապ գինվորը արագորեն վեր կացավ և Թեթֆուրի գլուխը մարմնից առանձնացրեց: Թեթֆուրի կողմնակիցները, տեսնելով այս սարսափելի տեսարանը, վախից սկսեցին փախչել: Աստծո օգնությամբ գրեթե մեռած համարվող այդ գինվորը ստացավ թե հոգևոր, թե աշխարհիկ հաջողություններ: Թեթֆուրի վրայից, ով ամբողջությամբ արժեքավոր գանձերով էր շրջապատված, այդ ազապի ձեռքերում հայտնվեցին մեծ գանձեր: Եվ ահա մահմեդական բանակը երկնային ու աստվածային օգնությամբ բացեց շեյթարի դարպասները: Հաղթական գինվորները ստացան ամեն տեսակ գանձ և նյութական շահույթ: Այս ուրախ օրում մոջահեդները սուլթանին հաղորդեցին «ընդհանուր հաջողության» լուրը: Մինչ այդ սուլթանը կարգադրել էր, որ բոլոր գինվորները երեք օր շարունակ կարող են թալանել և գերել բնակչությանը: Զաղաթը, որը մեկ օր առաջ հիշեցնում էր աստանայով լի բանտ, այդ օրը դարձավ հավատքի լույսով ու սուլթանի փառքով լցված՝ լի գեղեցկությամբ, երիտասարդ զորքի գինվորներով և հրաշագեղ կանանցով: Նախկինում բուլբ և կեղծ դիցաբանությամբ լցված տաճարները, որտեղ վանականները գանգեր էին հնչեցնում ու կաֆիրները հավաքվում էին վանականները, այժմ դարձան մահմեդականության և միաստեղծության տարածք՝ մահմեդական հավատքի կենտրոն» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Այդ տարի Նոյրուզի սեզոնի սկզբում Ռուսի փառիչահ Սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) զորք ուղղեց Ստամբուլի ուղղությամբ՝ որոշելով գրավել այդ տարածքը: Նորընծա սուլթանը որոշել էր խլիստանդուպոլիսը նվաճել և կրոնական թշնամիներին ջախջախել: Նա մարդկանց ուղարկեց՝ կանչելու Ռումելի և Անատոլիայի զորքերը: Մի փոքր ժամանակում փառիչահի դռան շուրջը բազմաթիվ զորքեր հավաքվեցին, որտեղ էլ նրանք իրենց հավատարմությունն ու զորությունը հայտարարեցին՝ սուլթանի համար նվաճողական և ռազմական պատրաստակամությունն ցուցաբերելով: Հաղթանակ որոնող փառիչահը հաղթությանը մոտ կանգնած զորքով ուղիղ դեպի ճակատ գնաց և այն տիրակալը, որի ծառան էր ինքն իր պայծառ ճակատագրով, Շավալ ամսին այնքան մեծ բազմությամբ ու փառքով հասավ Ստամբուլի մատույցները, որ նմանը Սուլթանի երևակայության պատկերասրահում իսկ հնարավոր չէր պատկերացնել: Մտքի արթն իր արագավազ երկու Նոյրուզներով անգամ չէր հասնի նրա Նոյրուզի հողի փոշուն, իսկ մտքի արժիքը անկարող կոռոնար թևածել՝ ըմբռնելու համար նրա բանակի թվի չափը: Այդ քաղաքի ամրոցը չափազանց ընդարձակ էր և երեք զուգահեռ պարիսպներից էր կազմված՝ իրար հաջորդող: Նրա անթերի պարիսպների գլուխները ապահովված էին նվաճման օդակից, իսկ աշտարակների ապարանքներն էլ երկնքի վեհարանից էլ ավելի բարձր էին: Սև ծովի կողմից այն խորը փոսախորշ ուներ, իսկ ցամաքի կողմի անդունդն էլ այնքան խորն էր, որ հասնում էր աշխարհի միջուկին: Արևի ոսկե դույլը՝ իր ճառագայթների երկարությամբ հանդերձ, այդ օրերին անգամ չէր կարողանում այդ անդունդից մեկ կարճ ջուր դուրս հանել: Մտքի օպիկանոսի սուգական աչքը, որքան էլ անընդհատ աչալուրջ լիներ, իր տեսողության անփնդվ երեք չէր կարողացել հասնել այդ խորը պեղվածքի հատակին...: Այդ մեծ քաղաքը գտնվում է հիվանդորդ և վեցերորդ կլիմաների միջակայքում: Նրա երկայնությունը և լայնության շրջանակը ճշգրիտ նշված են գիտությունների ու իմաստունների գրքերում: Այն հին կայսրերի Նստելու վայրն էր և՛ իմաստուն թագավորների մայրաքաղաքը: Մշտապահով ամրոցը եռանկյունաձև հենքով կառուցված է Ռումի ծովի ակին՝ յոթ բարձունքների և հարթությունների վրա...: Զաղաթում հոսում էին քաղցրահամ ջրեր...: Մի խոսքով՝ Ստամբուլի կառավարիչ, թեթֆուր Մեյլիսուրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին XI-ը – Մ.Ֆ.) բոլոր լատինական երկրներից և այլ անհավատ համայնքներից ամրոցը պաշտպանելու համար, ինչպես նախկինում, հավաքել էր անթիվ բանակներ՝ ամրացնելով դարպասները: Ռումի զորքերը այնպիսի ոճով են շրջապատել քաղաքը, որ թշնամիների համար փրկություն չէր մնացել, սակայն երկու կողմով բաղաթը ծովեզերք էր և ծովային կողմից այն գրավելը դժվար էր: Այդ ընթացքում լատինական նավերը, լեցուն հրանոթներով և հրացանավորներով գինված զորքով, առաջանում էին: Եվ ահա «Գուգա» կոչված երկու մեծ նավ հասավ քաղաքի բնակիչների օգնության: Ռումի բանակի կողմից Սուլթանն անուկով նավի կապիտանը զբաղվեց նրանց հետ կռվելու գործով, սակայն ռումիների նավերը պատերազմական պահին լատինների նավերի համեմատ անտեսանելի թվացող հորիզոնին նման էին՝ կիսալուսնի կամար: Այդ պատճառով այն բազմամարդ անհավատները կարողացան մտնել ծովից մեջ: Զաղաքի բնակիչները ուրախացան և եղջերակի դարձան: Այս դեպքից ռումիների հողին լիովին ընկճվեց: Սուլթանի մեծամասնությունն հրամանատարները համաձայնեցին, որ պետք է լքեն շրջափակումը և այդ մասին տեղեկացրին Եմիր-ագեմ խալի փաշային: Շեյխուլիսլամ Ար-Շամսեդդինը, Մովլանա Ահմեդ Գուրանին և Չագանոս փաշան, սակայն, խաղաղության պայմաններ կնքելու համար համաձայնություն չտվեցին: Փորձառուների խորհուրդով որոշվեց, որ հարկ է փակել լատինների նավերի շարժման ուղին: Մի բանի նավ բարձրացրին և դրեցին գերանների կամ սայլերի վրա, բացեցին ճամփաները ու նրանց դուրս բերեցին ծովից՝ տեղափոխելով Գալաթա քաղաքի հետևում անցնող հարթավայրի վրայով, այնուհետև՝ Գալաթայի բարձունքներով՝ մինչև ամրոցի առաջ: Այնուհետև նավերը նորից դրեցին ջրի մեջ՝ վերահսկողության տակ առնելով ծովային ուղին: Շրջափակեցին ամրոցի շրջակայքը և հարակից տարածքները՝ ապահովելով դրանք հրանոթների ու հրացանների կրակից: Անընդհատ հուժկու և բարկացած բանակի աղմուկից, անթիվ անհավատների գոռալուց, հրացանների ու ծանր հրանոթների աղմուկից երկիմբը և երկիրը ցնցվում էին...: Թմբկահարության և զուռնայի ձայնից, շեփորի ու զանգի հնչյունից անհավատները իրենց մատները խցկեցին ականջները: Բոլորը միմյանց կտրված ձայնով ասում էին. «Նրանք սևամորթության մեջ, ինչպես երկնքից հորդող կարկուտի ու կայծակի պատճառով ջուրն ընկած մարդիկ են, որոնք, մահից վախենալով, իրենց մատները լարել են ականջներին, մինչդեռ Աստված իր գիտությամբ ու զորությամբ վերահսկում է բոլոր անհավատներին և նրանք նրա ձեռքից փախչել երբեք չեն կարող»: Ամրոցի և բազմաթիվ աշտարակների մեծ մասը ավերվեց: Եղբուհի դարպասի կողմից էլ աշտարակները և պարիսպները բազմաթիվ անցքեր ունեցան: Այդ պատճառով թեթֆուրը որոշեց այդ անցքերի պահապանների համար լատինական ասպետների մի ջոկատ նշանակել և քաղաքի պաշտպանությունը հանձնել այդ օտարներին: Այս գործը ծանր տպավորություն թողեց քաղաքի բնակիչների վրա և նրանք թեթֆուրին ասացին. «Վտանգավոր վայրերի պաշտպանությունը չպետք է թողնել օտարների ձեռքերում: Դրա գլխին պետք է նշանակել այդ հողի հին բնակիչների Ներկայացուցիչներին և վստահելի տեղացիներին»: Այդ պատճառով լատինները հիասթափվեցին թեթֆուրից և նրանց միությունը փոխարինվեց վեճի: Սուլթան Մուհամմեդը հավաքեց իր ամբողջ բանակը և որոշեց, որ նվաճումից հետո երեք օր շարունակ թալան և կողոպուտ տեղի կունենա: Մյուս օրը փառիչահը հանեց արյունաշաղախ դաշույնը արծաթե պատյանից և երկնքի մի անկյունից վեր բարձրացրեց գլխարկը...: Սուլթան Մուհամմեդը իր ամբողջ զորքով և ռազմիկներով, աչից ու ձայնից, կենտրոնից և կողքից, բացելով ու ենիչերիների նորագույնց միավորներով միաժամանակ հարձակվեց ամրոցի ամուր պարիսպների վրա և միանգամից գրավեց այն՝ հրանոթներով ու հրացաններով: Առաջին պարսպից արագ անցան: Հրանոթների և գնեթերի ազդեցությունից անհավատների գույլը, ինչպես երկրի միջատներինը, անհետացավ: Նրանք թաքնվեցին ամրոցի ամենածածկ ստորաբաժանումներում, բայց մի պահ ևս հրանոթներն ու հրացանները արձակեցին: Փառիչահի բանակը ամրոցի անցքերի միջից ներս անցավ, ինչպես սիրահարների սիրտը, որ տառապում է: Նրանք ցանկացան մտնել ամրոցի ներս, բայց լատինական ասպետները և փորձառու քաջերը խանգարեցին: Այդ ջոկատի դեկավարը բարձրացավ ամրոցի վերին մաս և մարտ ու պայքար մղեց: Ռումիներից մեկը պատից հարվածեց այդ դաժան անհավատի կրծքին: Եվ ահա այդ անհավատը պարսպից տապալվեց իր անհաջողակ խմբի մեջ ու մնացած լատինները փախուստի դիմեցին: Ռումի բանակը մեկ շնչով անցավ ամրոցի վրայով և մտավ քաղաքի ներքը...: Բախտը կորցրած այդ բազմության հետ նրանք պայքարեցին թաղամասներում, փողոցներում և շուկաներում: Կեսօրին, երբ լատինների պետության ու արևմտյան երկրների լատինների ճակատագրի արեգակը սկսեց գնալ անբարենպաստ հողի վրա, ռազմիկների սրերի ու հատու կիզակների փայլը խոցեց անհավատների խավար մարմինները: Ռումի զորքերը հասան պարտված թեթֆուրին: Այդ պահին նա՝ դժբախտի նման, կռվում էր Ռումելի բանակի դեմ՝ դեռևս անտեղյակ ամրոցի գրավման մասին: Երբ լսեց այդ տղությունը, շտապեց փախուստի դեպի պարիսպ: Նա շարժվեց դեպի ծովի ափը, բանի որ փախուստի համար նավը պատրաստ էր: Այդ պահին, սակայն, նրա կողքին եղած Ռումի զայրացածներից մի բանիսը հասան նրան: Թեթֆուրի ուղեկիցները փորձեցին նրանց դեմ ելնել և սպանել: Թեթֆուրն իր հերթին, տեսնելով նրանց չափից դուրս թուլացած վիճակում, ինքն իր ձեռքով փորձեց սպանել նրանց, սակայն ձիուն ընկավ: Թնդացած գայլույթը հառնեց և սուր ճակատամարտով նրա գլուխը ցրեց: Ծակատագրի գրիչը իր թաղի վրա գրեց այդ անիծյալի կյանքի և դժբախտության որոշումը ու ճակատագիրը մահվան հրամանագիր կատարեց: Սուրը շողաց և սրի բաժնուց թեթֆուրի գլուխը առանձնացավ մարմնից: Նրա վարձկանները միանգամից փախան տարբեր կողմեր: Սուլթանը երեք օր և երեք գիշեր իր գինվորներին ու քաջերին, ցանկության համաձայն, թույլ տվեց այնպիսի քաղաքում, որտեղ կային բազմատեսակ պարգևներ և գույք, կողոպուտ անել՝ տղամարդկանց սրտերը խոցել, կանանք ու երեխաներին էլ գերի առնել: Փակ չմալու համար ասե՛նք, որ այդ ժամանակ այդ քաղաքում այնքան կուռտակված ոսկի, գանձ, նուրբ կոթորներ, ապարանքներ, գնեթեր, վրաններ, ծածկոցներ և այլ շեղություններ կային, որ հմուտ հաշվապահը չէր կարողանա իր երևակայության հարթակում նրանց ամբողջ տեսքը պատկերել: Այս նվաճումը տեղի ունեցավ երեքշաբթի օրը, այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսում էր...: Այդ մի բանի օրվա ընթացքում ամբողջ բանակը գրավեց Գալաթա թաղամասը, Ուսկյուդարը, Աբյուլը և Միլիլիին...: Մուհամմեդի... առաջին նվաճումն էր նախկին կայսրերի մայրաքաղաք՝ Կոստանդնուպոլսի, գրավումը» (Հասան Ռումվու «Պատմություն»):

«Այդ տարվա Շավալ ամսի 23-ին, որ շաբաթ էր, եզիպտոս ժամանեց Ռուսի կառավարիչ Մուհամմեդ-բեկ իբն Մուրադ-բեկ իբն Ռամանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) դեսպանը՝ շնորհավորելու համար սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Յանային (1453-1461) – Մ.Ֆ.) նրա գահակալության կապակցությամբ, ինչպես նաև հայտնելու այն մասին, թե ինչ շնորհ էր նրան Աստված ցուցաբերել Կոստանդնուպոլիս թաղաքի նվաճման ժամանակ, որը նա ուժով գրավել էր հզոր ճակատամարտից հետո, Յիջրի 857 թվականի Ջուհանդ ամսի 20-ին, երեքշաբթի օրը։ Նրանք պաշարել էին այն այս թաղաքը այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսի 26-ից մինչև այն օրը, երբ գրավեցին այն։ Դեսպանի հետ Կոստանդնուպոլիս մեծ դեմքերից եկել էին երկու գերի՝ Կոստանդնուպոլիս ամենամեծ եկեղեցու՝ Զուստանկիյայի, բնակիչներ, որոնց դեսպանը տարավ սուլթանի մոտ։ Սուլթանը և բոլոր տղամարդիկ ուրախացան այս հզոր նվաճման համար» (իբն Թադիյիի Վերսալ-Մահալին «Եզիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)։

«Յիջրի 857 թվականին Ռուսի տիրակալ, սուլթան Մուհամմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.), հետևելով իր զարմանալի ծրագրերին և անսովոր կանխատեսումներին, 400 նավեր կառուցեց, բարձր տալով անցկացրեց դրանք ցամաքով ու հանեց Եյուբ Անսարիի դամբարանի մոտ, թող լուսավորի Աստված նրա հիշատակը։ Եվ պատմում են, թե, կամրջի փոխարեն կառուցելով 17 նավեր, նա զորքը անցկացրեց դեպի Կոստանդնուպոլիս։ 45 օր նա այս թաղաքը պահեց պաշարման մեջ, իսկ հիշատակված տարվա Ջուհանդ Ա ամսին այդ թաղաքը և ամրոցը նվաճվեցին։ Արդյունքում մահմեդական զորքը, ձեռք գցելով հսկայական ավար, անսահման ուրախության տեր դարձավ։ Ուրբաթ օրը կեսօրին անհավանական եկեղեցի Այա-Սոֆիայում նամազ իրականացրին և խուփառ հոգևորականները սուլթան Մուհամմեդ խանի փառափառ անունով։ Այդ օրվանից Ստամբուլը դարձավ Օսմանի ցեղի մայրաքաղաք» (Շարաֆ խան Բիրիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»)։

Այս հանրահայտ իրադարձության աղբյուր է հանդիսանում նաև Առաքել Բաղիշեցու «Որբ Ստամբուլի» երկը։ Միաժամանակ պետք է նշել սակայն, որ, հաշվի առնելով վերջինիս յուրօրինակ գեղարվեստական բնույթը, ինչպես նաև փոքր իմֆորմատիվությունը և՛ են այն այստեղ շարադրել հարկ չեն համարում։

⁵³⁰⁷ «Այդ ձևեր սաստիկ սով եկավ և Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի – Մ.Ֆ.) անասունների մեծ մասը սատկեց։ Նրա վիճակը ծանրացավ։ Տեղագիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տեհմեդ – Մ.Ֆ.), տեսնելով Սահիբ Կիրանի թուլացման նշանները, միավորեց զորքը իր եղբայր Ուլեյս բեկի հետ և մեկնեց Ռուհա։ Գարնան սկզբին Սահիբ Կիրանը Բուհուռ ճանապարհով շարժվեց նրանց դեմ։ Եմիրները ցանկացան Մարդին երկիրը թալանել, սակայն նա ջոկատներով վրասել ժողովրդի և աղքատների գույքը։ Այդ պահին, հարձակման անցավ և շարժվեց Ռուհա՝ սկսելով պատերազմ։ Այդ ընթացքում Մարդին ուղարկված էմիրի որդի Կասիմի հրամանատարությամբ զործող մի զորք թալանեց Նուսայթինի և Մարդինի մի քանի գյուղեր ու վերադարձավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

⁵³⁰⁸ «Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) այնտեղից հասավ Տուլլաբ, ապա Աղջա խանի ճանապարհով շարժվեց Մուրուզ՝ խզելու Դամասկոսի և Ռուհայի ժողովրդի կապը։ Տեղագիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տեհմեդ – Մ.Ֆ.), տեսնելով դա, թողեց Ռուհան և Նորից գնաց Մարդին։ Սահիբ Կիրանը գրավեց Ռուհան, պարտության մատնեց և թալանեց Բենի Ռաբիա արաբներին՝ վերցնելով մեծ քանակությամբ ավար։ Երկրում առատություն և գների անկում եղավ։ Երբ լուր եկավ, որ Ուլեյս բեկը փախել է ու միացել Տեհմեդի Միրզային, Սահիբ Կիրանը Ռուհան հանձնեց Մուհամմեդ խոջա Ջաջին և անցավ Ջամին լեռը՝ Թեյլի Կուրբանով ու Օրեն թաղաքի ճանապարհով իջնելով Ռասուլային» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

⁵³⁰⁹ «Ռասուլայինց Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) հարձակում կատարեց Մարդինի վրա։ Դրան նախորդած այս դեպքերից առաջ նա, որպես հետախույզ և առաջապահ գունդ, դեպի այնտեղ էր ուղարկել Դուլքադիր Աբուլ-Ազիզին։ Տեղագիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տեհմեդ – Մ.Ֆ.) իր հերթին ուղարկել էր Չեյքեի Աղային, բանակցելու խաղաղության մասին, սակայն ճանապարհին նրան բռնեցին։ Թե՛ն Սահիբ Կիրանը պատրաստ էր խաղաղության, սակայն նրանք դա չէին ընդունում։ Այդ պահին, քանի որ Էյին նստած էր թիկունքում, նրա խոսքերը չսեցին և հարձակվեցին Մարդինի վրա։ Սահիբ Կիրանի պահակախմբերը տեղաշարժեցին Աղ-Քեյլիու և Դարա-Քեյլիու կողմերին, ինչպես նաև Կիլի գորայի մոտ, որոնք միացված էին Տեհմեդի Միրզային։ Այնուհետև Տեհմեդի Միրզայի զինվորները դուրս եկան մարտի։ Ուլեյսը առաջապահում էր, Տեհմեդի Միրզան՝ կենտրոնում։ Մարտի ընթացքում Տեհմեդի Միրզան հաղթեց։ Տեհմեդի Միրզայի արձակած աղետից Յար Ալիի որդին սպանվեց։ Խալիֆը (Ելյուբյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիֆը – Մ.Ֆ.) և Տեհմեդի Միրզայի հետ էր։ Այնուհետև Սահիբ Կիրանի զինվորները հետևից առաջացան և արագ առաջ ընթացան՝ օգտագործելով սրեր, աղետներ ու պաշարողական զինատեսակներ ու հետապնդելով նրանց։ Տեհմեդի Միրզայի զինվորներից մոտ 60 հոգի տապալկվեցին ծեղից և վերցվեց գերության մեջ։ Արաբ Ալին, խալիլ Լալա Զարային, Չեյքեին և Եմիրիյին հետապնդեցին ու բռնեցին, Պիր Ալին, Շեյքեի Բուդային և Միրզա Ալին և գերեցին։ Մարտում որոշները զոհվեցին, ոմանք՝ գերեցվաբեկվեցին։ Սահիբ Կիրանը ուրախ և ոգևորված կանգնած էր Մարդինի ամրոցի առջև ու օրեր շարունակ զբաղված էր շրջապատող հարձակումով։ Այնտեղից բնակիչները ելան նրանց դեմ։ Ծավալվեց մեծ ճակատամարտ։ Դարա Զիսակն ու Լալայի որդի Եմիր Սահիբ Կիրանի դիմաց խիզախություն ցուցաբերեցին։ Մարտը Մարդինի դարպասների առջև նույնպես շարունակվեց։ Ծավալմամբ ընթացավ իրար վրա նետվելիս նիզակներով և սրերով։ Զուրեհին Փիր Վեյլի զինակիրը բռնեց։ Սահիբ Կիրանի կողմից գտնվող Կադիի որդի Ալին հասավ Եմիր Ալին։ Նրանք միմյանց վրա նիզակներ նետեցին և մարտնչեցին իրենց ուժերի ներածի չափով։ Այդ ճակատամարտում խիզախ Փուլադը, ով Սահիբ Կիրանի զինվորներից էր, ընկավ ծիուց և մահացավ, իսկ Բեքադեմի որդին էլ խիզախորեն մարտնչեց թաղաքի բնակիչների դեմ։ Այս ճակատամարտից մի քանի օր անց մարդկանցից մեկը, որ փախուստի էր դիմել, հաշտեցման նպատակով ոտքի հանեց Մարդինի Կադի Ահմեդին՝ հեռանալով Տեհմեդի Միրզայի մոտից։ Այդ ժամանակ եղբայրները կարգավորեցին իրենց միջև եղած վեճերը։ Խաղաղությունից հետո Սահիբ Կիրանը ազատ արձակեց գերիներին և շարժվեց Ամիդի կողմը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Յայոց 902 թվականին Ջասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) եկավ ու 15 օր պաշարեց Մարդինը։ Դրանից հետո երկու եղբայրները՝ Տեհմեդը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տեհմեդ – Մ.Ֆ.) և Ջասան-բեկը հաշտվեցին» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»)։

⁵³¹⁰ «Այդ ժամանակ, քանի որ Բիթլիսի էմիրները (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Ջաջի-Մուհամմեդը (1442-1460) և վերջինիս ենթակա Ելյուբյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիֆը – Մ.Ֆ.) միացել էին Տեհմեդի Միրզային (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տեհմեդին – Մ.Ֆ.), Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) որոշեց վրեժ լուծել նրանցից։ Ջասան-բեկը Ջասան-բեկի ծախս Կալին՝ այստեղի էմիրները հայտնեցին, որ ենթարկվում են՝ ընծաներով ու անթիվ ոչխարներով ուղարկելով նվերներ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

⁵³¹¹ «Դրանից առաջ Տեհմեդի Միրզան (Դարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տեհմեդ – Մ.Ֆ.) պատրաստվում էր խորասանի ճանապարհը բռնել՝ Չաղաթայ ցեղի հիմքը վերացնելու համար։ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) իր հերթին, ունենալով ամուր բարեկամություն Չաղաթայ սուլթանների հետ, ցանկանում էր չեզոքացնել Չաղաթայ կողմի խառնող գործոնը։ Եվ ահա նա, երբ տեսավ, որ Արևմտյան Ադրբայջանի նահանգը Տեհմեդի կողմից դատարկ է, որոշեց ձեռքը մեկնել դրանց։ Նա ընտրեց Տոնի ճանապարհը և շարժվեց դեպի Բինգյուլի շրջանը։ Նեմրոթսարում, որ երկուսն էլ չէին շրջանում, հաշտված իր բարեկամների հետ, նա իր եղբայր Տեհմեդի բեկի ղեկավարությամբ Ախլաթը, Արծիքը և Աղիլ-Լազը լիովին թալանելու համար բանակ նախապատրաստեց։ Բանակն ուղարկելուց հետո ինքը հանգրվանեց Տուհուկ Ուլունի շրջանում։ Դեսպալում նա տեղեկություն ստացավ, որ Եմիր Արալիջահը Արգինջանում է հաստատվել, իսկ Խիլ-Արսլանը շարժվել է Տեհմեդի ուղղությամբ։ Սահիբ Կիրանը մտադիր էր նրա ճանապարհը փակել։ Խիլ-Արսլանը վախից եղբորմիջ շարժվեց Ալինի ճանապարհով։ Դրանից հետո Կիրանը որսի համար բարձրացավ Բինգյուլ լեռան ամրոցը։ Որսից հետո շարժվեց Դուրուբ Արադի մոտ, որտեղ, շատ կուտակված ունեցվածք ձեռք բերելու մասին հաղորդագրությունից բացի նրանք նաև բերեցին յուր, թե. «ժայռի Աղ-Տոդանու Պուռնաթի եղբայր Դուսեյնը շատ կուտակված ունեցվածք ձեռք բերեց և Ալիյաթում Դարա-Ղոյունլուններից 20 հոգու որսաց»։ Այս լուրի հասնելուց հետո Սահիբ Կիրանը, հարձակումային ջոկատի վերադառնալուց հետո, եղբոր՝ Տեհմեդի բեկի, հետ Ուլունլուում մնալու հետ մեկտեղ, շարժվեց Ախլաթի ուղղությամբ։ Տարման Արիլից ծիու կրա նստելով՝ նա առավոտյան ժամերին հասավ Ախլաթ։ Նրա հրամանով շատ ախլաթացիներ ձեռքակալվեցին։ Դրանից հետո նա իրեն ենթարկված բոլոր մարդկանց ամբողջությամբ ազատ արձակեց և վերադարձավ Ուլունի։ Դուրուբ Արադի լեռան ստորոտում նա միացավ իր զինակիցներին։ Այնտեղ նա գտավ Մուհիյուդդին Շեյխ-Ալին, որ վիրավորված էր, քանի որ նրա ծախս աչքի մոտ մի նետ էր մխրձվել, որի ծայրը տեղում փայտի կտորով մնացել էր։ Սահիբ Կիրանն իր սրբազան ձեռքով հրամայեց գտնել վրեժի ծայրը և բացել այն։ Մայրի այնտեղից հանվեց և Աստված նրան բժշկեց։ Այդտեղից հետո նա շարժվեց Մուշի շրջան։ Այստեղ Շենսեդդին Բիլդիսին (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Ջաջի-Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.), Սասունի միջոց և Բորահիմ-բեկ Սուլեյմանին այդ երկրի իրենց հովանավորած անձանց դարպասների մոտ գնացին՝ խոնարհվելով ու մատնացույց անելով իրենց հարգանքը։ Մոտ մեկ ամիս նրանք գտնվեցին սուլթանի ծառայության տակ։ Սահիբ Կիրանն այնուհետև դուրս եկավ և ճանապարհ ընկավ՝ անցնելով 20 փարսախ։

Դրանից հետո նա ընտանիքի և բարեկամների հետ միասին իջավ Ճապարջուրի շրջան: Այնտեղ նա թալանեց Սաֆֆանը, որը Շեյխ Ֆասան կուրդի նահանգից էր և ընդդիմություն էր ցուցաբերել: Այնուհետև միացավ Թիլի գորավարին: Շեյխ Ֆասանին նա դեսպան ուղարկեց՝ ասելով. «Եթե հնազանդվես և միանաս մեզ, սուլթանի ուշադրության ներքո կտեսնես թո ընտանիքին և զինակիցներին: Հակառակ դեպքում՝ ամբողջ նահանգը կթալանվի և կկործանվի»: Դեսպանին ուղարկելուց հետո նա շարժվեց, անցավ Գյոթուռով և հանգրվանեց Չեմիջեգակ նահանգի սահմանի մոտ: Այստեղ դեսպանը հաղորդեց, թե. «Շեյխ Ֆասանը հնազանդվել է, ծառայությունը մատուցել է, ստանձնել է ծառայի նշանը, իր ականջը ուղղել է բարության հրեշտակի դռան կողմը և հետևում է նշաններին»» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Հայոց 902 թվականին Ֆասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) եկավ ու 15 օր պաշարեց Մարդին: Դրանից հետո երկու եղբայրները՝ Ջանգիրը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրը - Մ.Ֆ.) և Ֆասան-բեկը հաշտվեցին» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

⁵³¹² «Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) Կուլաթի ճանապարհով շարժվեց դեպի յալլա: Իր ծառաներին նա տեղավորեց Ջելե դռան մոտ և հարձակվեց էմիր Արաբշահի վրա: Էմիր Արաբշահը գտնվում էր Սյուրմալու վայրում: Սահիր Կիրանը Լուհուբ, բեկ Սյուլին և Խնուսի լեռնանցքների կողմով հասավ Ալաշկերտի մոտ: Արաբշահի ընթացքում նա որսի օղակ կազմեց և սկսեց որս անել: Այդ որսը գորթի համար մեծ օգուտ ունեցավ: Սանջաբ վայրում նրանց միացան Փիլթենի որդիները, իսկ Գյուլնյուբ տեղում՝ Մուսա բեկի որդի Շահ-Ալին: Սահիր Կիրանը, Արաբշահից լուր ստանալու նպատակով, Ալաշկերտից առաջնապահ ջոկատ ուղարկեց: Վերադառնալով նրանք փոխանցեցին, որ Արաբշահը գնացել է Ալազյակ և Թալին: Սահիր Կիրանը այնտեղից շարժվեց դեպի Բալիք Գյուլ: Այդտեղից իջավ Թաթալու: Այդ օրը երկար ճանապարհ էին անցել, իսկ ձիերն էլ բաղցից տկարացել էին, ուստի Թաթալուում նրանք մի քանի օր մնացին: Սահիր Կիրանը այնտեղից մարդիկ ուղարկեց՝ լուր հավաքելու: Նրանք մի մարդ բռնեցին և բերեցին: Նա ասաց, որ Արաբշահի ճամբարը գտնվում է Մարդեի հողերում: Երբ պարզ դարձավ, որ այդ լուրը ստույգ է, Սահիր Կիրանն ասաց. «Այս լուրը Արաբշահի խորամանկությունից է»: Այգա, ճշմարտությունն իմանալու համար, Առնոչ Մուհամմեդին, Զուսե Իվագին և Փիր Վելի Չարդին նա երկու ուղղությամբ առաջ ուղարկեց: Սեյրը՝ դեպի Արծեշ, մյուսն էլ՝ Աղիսնեագ: Սյուրմալու բաղաթում բաղաթի կաղին լուր բերողին խնջույք տվեց: Այնտեղ նրան ասացին, որ Արաբշահի ճամբարը Թալինում է: Երբ լուրաբերն այդ տեղեկությունը հասցրեց օրինյալ ականքներին, նա սրընթաց արշավով հասավ Վալեյի ծորի բարձրադիր վայրերը: Այդ հարձակման ընթացքում մարդիկ մեծ դժվարություններ ու տանջանքներ կրեցին: Արաբշահը, իմանալով այդ շարժման մասին, իր բեռներն և գույքը թողնելով տեղում, փախավ Գանձակի ու Բարդալի կողմերը: Սահիր Կիրանն այնտեղից շարժվեց դեպի Թալին և գրավեց այլ: Արաբշահի գույքի, վրանների, բեռների և ամբողջ գանձի վրա նա իր արագածի գորթի թալանը նետեց: Նրա երկիրը տորովեց, ենթարկվեց հափշտակության ու ավերվածության: Այնուհետև նա հասավ Կաղզվան բաղաթի բերդի մոտ: Թագավորին վայել մարտերով ամրոցը գրավեցին: Այնտեղից ևս ստացան Արաբշահի անհամար ունեցվածքն ու սպասքը, իսկ ամրոցի բոլոր նոթարներին էլ սպանեցին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹³ «Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) Կաղզվանում մնաց երեք օր: Այգա շարժվեցին՝ մեծ ջանքով ու բացառիկ եռանդով ավերելու Ավնիկն և Էրզրումը: Թշնամու գերեզմարության մասին հաղթական թուղթ ուղարկեցին արքունական բանակի ճամբար: Սահիր Կիրանը Էրզրումից մի գորախումբ ուղարկեց Բաբերդ՝ հարձակման համար: Նրանք ավերեցին ողջ նահանգը և հետո ուժերը միացրին Դերջանում: Սահիր Կիրանը մարդ ուղարկեց՝ հրաման տալու բանակին, որ այն Դերջան գա: Այդ ընթացքում Շեյխ Մահմուդը Դերջանում ձեռք էր գցել Սահիր Կիրանի նոթարներից մի խումբ: Թագավորական վճռով շարժվեցին նրան շրջապատելու: Շեյխ Մահմուդը, լուրը իմանալով, անմիջապես եկավ հանդիպման: Նա ընդունվեց բարության և հարգելության ու բերդը հանձնեց նրան: Համաշխարհային պատիվն ունեցող դրոշմն այնտեղից տեղափոխվեց Շաբաթ: Ղարա-Ղոյունլու բերդապահները թողեցին ամրոցն և փախան: Քաղաքը հանձնվեց հաղթողին: Այն հատկապես Իսթանդուլ Բիլթենին: Բանակը արքունական ճամբարին միացավ Դերջանում: Այնտեղ մի քանի օր մնացին ու հանգստացան: Անընդհանուր արշավանքների և անդադար երթերի ծանրությունը զգացվում էր» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹⁴ «Հանգստից հետո օրինյալ մտադրությունը նրանց նորից բերեց Արգինջան՝ Ղարա-Ղոյունլուից բերդը պաշարելու համար: Հաղթական դրոշմները բացվեցին: Կանգնելով այնտեղ՝ բերդի աշտարակներն փլեցին և դարպասները կոտրեցին: Երբ այլևս չկարողացան դիմանալ, սակայն, մեկ ամիս անց շարժվեցին դեպի ձմեռոց: Այդ ձմեռը ուղիղ դժոխքի չափ սառն էր: Սառնամանիքի ուժգնությունից պտղատու ծառերը չորացան: Տիգրիսն ամբողջությամբ սառեց: Ձմռան դառը սառնության շուրջը հասավ Նույնիսկ հոգու ամենախորքը, ջերմությունը լրիվ ոչնչացավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹⁵ «Այդ ձմռանը արագաշարժ բանակը մնաց ձմեռոցում, սակայն, երբ գարունը բացվեց, Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) դուրս եկավ ձմեռային խորքերից և հոտող ջրի պես բռնեց լեռան փեշերն ու շուշանների պարտեզների շրջանը: Այդ օրերին ամեն կողմի իշխաններից, հոչակավոր սուլթաններից, տարբեր աստիճանի բեկերից, կառավարիչներից և գորապետներից, ինչպես նաև փառք և իշխանություն խնդրող անձանցից շատ մարդիկ էին գալիս նրա մոտ՝ բերդով նվերներ և իշխանական նամակներ: Այդ օրերին Եգիպտոսի սուլթանի (Մամլուկյան սուլթանության սուլթան Յանայի - Մ.Ֆ.) և Ռումի թագավորի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի - Մ.Ֆ.) մոտ իշխանական գրությամբ ուղարկված հուշերն անցան վերադարձով ու բերեց թագավորական պարգևներ: Մուսա բեկի որդու նոթարներն էլ եկան՝ բերելով Արգինջանի սահմաններում գտնվող գորթի և բաղաթի փրճակի մասին նամակներն ու միջնորդությունը՝ հայտնելով. «Ելնուլա Արաբշահի որդի Ալի Թոկանը Արգինջանում մեծ ավերածություններ է գործել»: Նրանց հետ բերեցին նաև մի քանի ծեր գերիներ, որոնք պարբերաբար գալիս-գնում էին Ջհանջահ Միրզային (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահի - Մ.Ֆ.) և Ալի Թոկանի միջև» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Բայց սրանից տաս տարի առաջ գերվեց Ղարանաղի գավառը, որը Կամախն է: Ո՛վ կարող է պատմել ավերի և պակասության մասին, որ պատահեցին բրիտանականներին, վանքերին ու սրբություններին» (Հովհաննես Համշեցի «Հիշատակարան 1464 թվականին»):

⁵³¹⁶ «Այնուհետև Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.), նպատակ ունենալով հարվածել Միրզայի երկրին, որի իշխանն էր Իսա բեկը, ով մշտապես ապստամբության լուրեր էր հասցնում Ջհանջահ Միրզային (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահին - Մ.Ֆ.), խախտելով հորենական ավանդը և կարգը, ոտնատակ տվեց և թալանեց այդ երկրամասը, ինչից հետո ուզեց շարժվել դեպի Արգինջան» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹⁷ «Թե՛ կոչվող վայրում Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) պատրաստվում էր Արգինջանի վրա հարձակմանը, երբ նրան ասացին, որ Ջհանջահ Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահի - Մ.Ֆ.) կողմն անցած Մեյիթե հայլիֆին (Էյուբյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիֆին - Մ.Ֆ.) թույլատրել են վերադարձնել իր դիրքերը և նա զբաղված է Հասանբեֆը գրավելով ու միջնաբերդի նկատմամբ վերահսկողություն սահմանելու գործով» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹⁸ «Նսելով, որ Մեյիթե Խալիֆին (Էյուբյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիֆին - Մ.Ֆ.) թույլատրել են վերադարձնել իր դիրքերը և նա զբաղված է Հասանբեֆը գրավելով ու միջնաբերդի նկատմամբ վերահսկողություն սահմանելու գործով, Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) հրաժարվեց Արգինջանը գրավելու մտքից և շարժվեց Հասանբեֆ՝ բաղաթը շրջափակելու համար: Այս ժամանակ Մեյիթե Խալիֆին իր հերթին շրջափակել էր բաղաթի միջնաբերդը: Սահիր Զիրանը անընդհատ օգնություն էր ուղարկում միջնաբերդին՝ նրանց սնունդն և ընպելիք ապահովելով ու զինվորներին ուժ հաղորդելով: Նոթարները ողջ օրը գնում-գալիս էին միջնաբերդ և մարտնչում այն պաշարողների դեմ: Հարկ է նշել, սակայն, որ, Սահիր Կիրանի գորբից վախճանալով, միջնաբերդի կառավարիչ Մեյիթե Ահմեդը (Էյուբյանների էմիրության էմիր ալ-Ջամիլը (1452-1457) - Մ.Ֆ.) չէր թողնում նրա զինվորներին մտնել բաղաթը, հակառակ դեպքում գրավումը կարող էր փոքր ջանքով իրականանալ: Այդ ժամանակ էլ հենց հաղորդեցին, որ պետությանը օգտակար հանդիսացող փառիշահգաղտ Աբու-Կասիմ Բաթուր իբն Բայսունկուր իբն Շահնուհ Բահադուրը, Ալլահ նրանց հոգին լուսավորի, Ղարա-Ղոյունլունին հեռացնելու համար Իրաք է ուղարկվել: Թե՛ ինչպես դա եղավ, կասեմք պատուհի երրորդ գրքում: Արդյունքում՝ Ջհանջահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահի - Մ.Ֆ.) ամբողջ Իրաքի կառավարումը կորցրել էր և այն դուրս էր եկել նրա անմիջական վերահսկողությունից: Եվ ահա Ջհանջահ Միրզան, ազատվելով Իրաքի ու Պարսիքի նվաճման գործից, 20.000 հեծյալ և աղեղնավոր տվեց էմիր Արաբշահին ու ուղարկեց դեպի Արգինջան հարձակման: Նրանց հետ մեծ բեկերից միացան Աղաջերի Ալի-բեկը, Յաթուր Ալիփալիֆի որդիները և այլք: Այս բանակը մուտք գործեց այդ սահմանները և Սադիի հատվածում սկսեց շրջափակել Շահ-Ալի Մուսային: Եվ ահա այստեղից մարդիկ, հայտնվելով անկարող դրության մեջ, լուրը հասցրին Սահիր Կիրանին: Այդ պահին Սահիր Կիրանը զբաղված էր Հասանբեֆի պաշարմամբ: Եվ ահա նա, լսելով այս լուրը, խաղաղություն հաստատելու նպատակով Մեյիթե Խալիֆին (Էյուբյանների էմիրության ապագա էմիր Խալիֆին - Մ.Ֆ.) 10 մեկ ոսկի և 50 մեկ արծաթ ուղարկեց, ինչից հետո այնտեղից ելավ ու շարժվեց դեպի ձմեռոց՝ հասնելով Բաթման» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

⁵³¹⁹ «Այդ ընթացքում Բաբերդի բերդում Ջհանջահ Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահի - Մ.Ֆ.) անունից կառավարիչ էր Մահմուդ Զյուբեյթաբը: Նա բերդի պաշտպանության հարցում դժվարանում էր և դրա համար էլ, վիճակի վշտալի լինելը տեղեկացնելու համար, նամակ ուղարկեց Ջհանջահ Միրզային, որը որոշեց նրան փոխարինել Դուհաուլ ցեղից մեկ ուրիշով: Դրանից հետո Մահմուդ Զյուբեյթաբը շարժվեց դեպի Ջհանջահ Միրզայի ճամբար, սակայն, Սերջեն կոչվող վայր հասնելուն պես, նրա գալուստից տեղեկացած Բալազեր բեկը կորեց

նրա ճանապարհը, ինչից հետո թալանեց, ապա՝ շղթայեց: Նրան փոխանակեցին Արզնիցյան բաղաբույս գերության մեջ գտնվող Միրզա Մուհամմեդ Թավադիի հետ: Այսպիսով երկուսն էլ ազատվեցին կապանքներից: Նույն այդ ժամանակ էմիր Արաբշահը և Ղարա-Ղոյունլու մյուս էմիրները, տեղեկանալով Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.), նրա կողմնակիցների և օժանդակների ուժի ու գերազանցության մասին, բոլորը միասին ելան Արզնիցյանից և գնացին Տիհանա Միրզայի մոտ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²⁰ «Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) ուժի մեջ էր պահում Մեյիբե հայիֆի (Էյուբյանների էմիրության ապագա էմիր հայիֆին - Մ.Ֆ.) հետ կնքած պայմանը, բայց, երբ իմացավ, որ Մուհամմեդ Ինսաբ հայիլը Ֆասանկեյֆի կամրջի վրա փող է հավաքում, ստիպված եղավ ճանապարհ ընկնել և վերադառնալ Ֆասանկեյֆը պաշարելու գործին: Սահիբ Կիրանը, քննություն կատարելով, ձերբակալեց Մուհամմեդ Ինսաբ հայիլին և անցավ պաշարման գործին: Միջնաբերդի ժողովրդին նա պատգամ ուղարկեց, թե. «Ղարա-Ղոյունլուներից ով էլ գա, ես նրան իշխանություն չեմ տա»: Եվ ահա բաղաբաղները դուրս հանեցին Մեյիբե հայիֆին բաղաբեց ու գահին նստեցրին Մեյիբե Ահմեդին (Էյուբյանների էմիրության էմիր ալ-Զամիլին - Մ.Ֆ.):» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²¹ «Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.) և Տիհանա Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) միջև սառնություն կար: Սահիբ Կիրանը իր տունն իջեցրեց Թեջանի Շեմիսաբ կոչվող տեղը, տունը վստահելով իր եղբայր Տիհանա բեկին, իսկ ինքն էլ մեծ արշավանք կազմակերպեց Մոսուլի վրա: Խառանի, Ռեսուլային, Նասր ջրի և Մահմադ բազարի միջով անցնելով՝ նա հասավ Չին Մոսուլ: Այդ ժամանակ Ռուստամ Մուրադին և Ալի խոջա Ֆաջին նա 2.000 զինվորով ուղարկեց Մայիթա Ղահուբի կողմը, իսկ ինքը գիշերով անցավ ու հասավ բաղաբե վերին կողմը՝ մարգարե Յուսուֆ, խաղաղություն նրան, սուրբ շիրիմին: Այնտեղ ապաստանածներից բացի՝ մնացածների վրա նա թույլ տվեց ավարառնում իրականացնել: Այնուհետև, հասնելով Կալաջա ջրին, նա այնտեղ կանգ առավ: Մուրադի կառավարիչ Մուհամմեդին հաղթական գործերի մի մասի հետ միասին նա ուղարկեց ավարառնելու գետի ամբողջ ափը: Նրանք կատարեցին իրամանը և վերադարձան իշխանի ծիու պանծի մոտ: Այնտեղից ելնելով՝ շարունակեցին ավարով առաջ շարժվել: Մի քանի օր մնացին Կուլբուր ջրի վերին մասում: Այդ ընթացքում Ռուստամ և Ալի խոջա Ֆաջին վերադարձան բանակ և այդ վայրերում հավաքված խռովարարներին ցրեցին: Փիր Ալի-բեկը նշանակված էր որպես ուղեցույց: Սահիբ Կիրանը նրան ուղարկեց անցումը վերահսկելու համար: Նա այն կողմերում գերինների ազատեց գերության շղթաներից: Տիհանա Միրզայից (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) խիստ տարբեր՝ այդ վեհ մեծության բարի սովորություններից մեկն էլ գերինների ազատելն էր, նա միշտ այդպես էր վարվում: Երբ ուղեցույցը չգտավ լեռնանցքը, Սահիբ Կիրանը, վերաշնորհ իշխանին վայել խելատեսությամբ և պայծառատեսությամբ, ինքը գտավ այն: Ողջ բանակը անցավ այդ անցումով և թալանեց Թեյ-Լանա, Թեյ-Մար և Շնջար բաղաբեները: Նրա գործերը Լուսինից հասան Ռեսուլային: Այն կողմերում ավարի հիվանդորդ մասն առանձնացվեց: Խլվեց շուրջ 30.000 ոչխար, 1.000 ձի և 3.000 խոշոր եղջերավոր անասուն: Նույն տեղում նա պատգամ ուղարկեց եղբորը՝ Տիհանա բեկին, իրականացնելու տեղափոխել բանակը և թագավորական կազմին միանալ խառանի մոտ: Դրանից հետո նա ձմեռեց Եփրատի և Տուլլաբի եզերքում» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Չայոց 905 թվականին Ֆասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) ելավ Ամիդից և գնաց Տիհանա՝ ասպատակելով այն, հնազանդեցնելով ու դարձնելով հարկատու» (Դավիթ Մարդիկի «Տարեգրություն»):

«Իսկ ներսում Ղարա-Օթմանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուսանի - Մ.Ֆ.) թոռ Ֆասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) աշխարհը տառաման մեջ էր պահում» (Ղազար Լիմեզի «Ռիշատականարան 1457 թվականի»):

⁵³²² «Գարնան սկզբին... այդ կողմերի արաբները, որ սովոր էին ճանապարհի կտրելուն և ավարառնանը, դիմել էին Ղարայի ու Ռահիբայի սահմաններ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²³ «Գարնան սկզբին... Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.) իր եղբայր Տիհանա բեկին և Շեյխ Ֆասան Բաթրին ուղարկեց արաբների դեմ: Նրանք էլ, ահա, ավարառնեցին Ղարայի և Ռահիբայի սահմանները, հսկայական քանակի ավար ստացան ու միացան թագավորական բանակին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²⁴ «Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.) ուղերձ ուղարկեց Շեյխ Ֆասան Կուրդին, նրան իր կողմը հրավիրելու համար, բայց Շեյխ Ֆասանը, որը միտումնավոր աջակցում էր Տիհանա Միրզային (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) և գտնվում էր նրա պաշտպանության ներքո, հրաժարվեց ընդունել հրավերը ու հավատարիմ մնաց իր ընտրած կողմին: Դրանից հետո Սահիբ Կիրանի շարժուն բանակում կրկին Շեյխ Ֆասանի վերահսկողության ներքո գտնվող մարգերը թալանելու ցանկություն առաջացավ: Իրոք, ուշագրավ այդ շրջանում բնակչությունը տառապում էր և հայտնվել էր խիստ ծանր ու լարված վիճակում: Այդ օրերին էլ հենց յալլանի մեյիբեներից դիմում ստացվեց, որում նշվում էր, որ. «Եթե հաղթանակի դրոշմները բացվեն այս կողմը, հնարավոր կլինի գնալ և մթերք ու հարկուտ պաշարներ հավաքել»: Այս լուրի վրա Սահիբ Կիրանը շարժվեց դեպի Դերջան և թալանեց ամբողջ մարզն ու գյուղերը: Այդ ընթացքում Իլուլիյի Փիլտեն զգուշացրեց, որ. «Տիհանա Միրզայի բանակը մոտենում է, կարող է անմիջական հարձակման վտանգ լինել»: Այս տեղեկությունը ստանալուց հետո Սահիբ Կիրանը տեղափոխվեց Դերջանից, թալանեց Բաթրի ողջ շրջան և, երբ կրկին լսեց Տիհանա Միրզայի հարձակման լուրը, կրկին հետ շտապեց դեպի Արզնիցյան: Գտնված բոլոր տեղերը ևս թալանվեցին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Բայց արևելից տաս տարի առաջ գերվեց Ղարանաղի գավառը, որը Կամախն է: Ո՛վ կարող է պատմել ավերի և պառտվածության մասին, որ պատահեցին բրիտանականների, վանքերի ու սրբությունների» (Ռուֆանես Ֆանջեցի «Ռիշատականարան 1464 թվականի»):

⁵³²⁵ «Այս ընթացքում Ամիդից հաղորդվեց, որ Մեյիբե հայիֆը Էյուբյանների էմիրության ապագա էմիր հայիֆը - Մ.Ֆ.) գրավել է Ֆասանբեյի ամրոցը: Այդ լուրից հետո արքայազն Սուլթան հայիլ Բահադուրը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր հայիլը - Մ.Ֆ.) պատրաստեց իր զինվորներին և շարժվեց Ամիդի ուղղությամբ՝ Ֆասանբեյի հասնելու համար: Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) և նախատեսված էր նրա հետևից նույն ուղղությամբ շարժվել: Այս լուրը ստանալուց հետո Մեյիբե հայիֆը պատշաճ նվերներ ուղարկեց և կատարեց պահանջները: Յուրաքանչյուր տարի ստացված հարկերը նա ավելացրեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²⁶ «Այս միջոցառումների արդյունքում բանակը Ֆասանբեյից շարժվեց դեպի Սղեղ: Սղեղի իշխանությունը Տիհանա Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) անունից ղեկավարում էր Արթուր-բեկը (Բոհանի էմիրության էմիր Արթալը - Մ.Ֆ.): Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) թալանեց Սղեղը բաղաբի ողջ մարզը և նրա կից տարածքները, ինչից հետո վերադարձավ Ամիդ և այնտեղ մի քանի օր հանգստացավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²⁷ «Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) ծորեղով իջավ Նուսայբին, ապա կրկին իր եղբոր (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) մոտ նույն լուրով ուղերձ ուղարկեց: Դրանից հետո նա շարժվեց Ղարա-Դերե, այնտեղից՝ Տոգանլու: Երբ ուղերձ տանողը գնաց և վերադարձավ, նա տեղեկություններ բերեց, որ Տիհանգիր Միրզայի խուսափել է որդուն ուղարկելուց և չի լսել մոր խոսքերը: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը, տեսնելով, որ համաձայնագիրն ընդունված չէ, ոտնատակ տվեց Մարդին շրջանը: Մարդին ռազմիկներն իրենց հերթին իջան՝ վրեժ լուծելու համար: Մեջքերից հանելով սրերը՝ նրանք հարձակվեցին Սահիբ Կիրանի բանակի վրա: Մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Աբաբեի լեռնանցքում Փիր Ահմեդ-բեկ Պուռնակը և Իսա բեկը կատաղի մարտեր մղեցին՝ ցույց տալով մեծ բաջություն: Ղադիի որդի Ալին Շիրեջին էլ ժամանակի անվանի բաբերի արժանի գործեր կատարեց: Նրա ձին սատկեց նրա տակ, բայց ինքը շրջեց մարտի ողջ դաշտով: Երկու կողմերից էլ շատ մարդ զոհվեց: Տիհանգիր Միրզայի բանակից Փիր Ֆաջին և Փիր Մահմադը, Սահիբ Կիրանի բանակից էլ Մուհամմեդ հայիլ Ինսաբը և Իսա բեկը զոհվեցին: Վերջապես Տիհանգիր Միրզայի բանակը պարտվեց: Սահիբ Կիրանի հաղթանակած զինվորները Աբաբեի լեռնանցքով հետապնդեցին նրան» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

«Չայոց 905 թվականին Ֆասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) Տիհանայից եկավ Մարդին և Տիհանգիրի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) որդի սուլթան Ֆավադին խնդրեց թողնել իրը ու 60 հեծյալով գալ իր մոտ: Ֆասան-բեկը ասպատակեց և ավերեց Մարդին շրջակայքը ու կտրեց այգիները, իսկ Տիհանգիրն էլ ելավ, գնաց Տիհանա (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) մոտ և, իր եղբայր Ֆասան-բեկի դեմ պատերազմելու համար նրանից հեծելագոր խնդրեց» (Դավիթ Մարդիկի «Տարեգրություն»):

⁵³²⁸ «Մյուս երկու օրերի ընթացքում հաղորդվեց, որ Տիհանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիրության էմիր Տիհանգիրի - Մ.Ֆ.) Ռիշաի, Բուրե և Տիգրեի գորամասերը շարժվել են դեպի Իրաք: Այս լուրը հասավ դիվան-խորհրդին: Լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալուց հետո Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) նորից հրամայեց Մարդին ցանքատարածքները ոչնչացնել: Չիված և ճարպիկ բանակը հասցահատիկները ոտնատակ տվեց և դրանք հանձնեց կենդանիներին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

⁵³²⁹ «Մի քանի օր անց Մարդին բնակիչները խախտեցին պայմանագրի ոգին՝ բռնություն գործադրելով, ճանապարհներ փակելով և նահանգը խարխուլելով» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 1):

5330 «Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) Շահգադե Սուլթանի հայրի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիրի հայրի – Մ.Ֆ.) և հայի-Թավազի հետ միասին իր զորքն ուղարկեց Ղարաքաղաղի յայլակ, իսկ ինքը հաղթանակի դրոշները բարձրացրեց Սարդինի պարիսպների առջև՝ ոչնչացնելով այնտեղ մնացած ողջ հացահատիկն ու բերքը։ Այդ պատճառով Սարդինի բնակիչները դուրս եկան Մանսուրի դարպասից և պատերազմը նորից սկսվեց։ Ուրուկ Մուհամմեդ-Թուշմալը բացառիկ բացություն և մարտական ոգի ցուցաբերեց։ Սահիբ Կիրանը կանգնեց մարտի դաշտի վրա գտնվող բլուրներից մեկի վրա և սկսեց դիտել իրավիճակը։ Ուժով և մարտական պարպետությամբ ճանաչված Շեյխ-Ալի Մուհիդարը այս ճակատամարտում թշնամու նկատմամբ յոթ անգամ հաղթություն տարավ։ Նրա սխրանքները և հասցրած հարվածները բոլորի մոտ մեծ հիացմունք առաջացրին։ Մյուս կողմից էլ ՄԱհմեդ-բեկը և Ռուստամ Մուրադը հասան մարտի դաշտ, որտեղ ցուցադրվեցին այդ ժամանակի ամենաշանավոր բացություններն ու հերոսական գործերը։ Այնուհետև նրանք վերադարձան իրենց տեղերը։ Անցավ մի քանի օր և Սահիբ Կիրանի մոր միջոցով փորձ արվեց կարգավորել նրա և շրջանի բնակչության հարաբերությունները՝ բարեկարգելով բնակչության վիճակը։ Սարդինից դուրս գալով՝ Սահիբ Կիրանը հստակ որոշեց, որ, մինչև Տիմուրի Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) իրաքից վերադարձը, կողմնակիցներից ոչ մեկը հարձակուման չգործի։ Այնուհետև Սահիբ Կիրան շարժվեց ու միացավ պետական բանակին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5331 «Այդ տարվա Շաբան ամսին սուլթանը (Մամլուլյան սուլթանության սուլթան Յանալը – Մ.Ֆ.) նաև տեղեկություն ստացավ, որ Լարանդայի և Ռումի այլ վայրերի տեր, սուլթան Իբրահիմ իբն Ղահրամանը (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) հարձակում է գործել սուլթանի տարածքների վրա և տիրել է Տարսունին, Ադանային ու Կուլակին։ Դա գայրացրեց սուլթանին» (իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»)։

5332 «Եվ ահա Տիմուրից ելա (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը (1447-1460) – Մ.Ֆ.) գնաց Մուհամմեդ-բեկի մոտ՝ հետև ունենալով մի քանի հազար մարդ, իսկ այնտեղից էլ ուղղվելով դեպի Տրապիզոն։ Այդ ժամանակ Տրապիզոնի բեկը ևս զորք հավաքեց և այն ուղարկեց նրա դեմ։ Դրանից հետո նրանք իրար եկան ճակատամարտում, որտեղ տրապիզոնցիները պարտություն կրեցին։ Չնայած դրան, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ռումի բեգլեթ Ֆիզիդ-աղան իր կողմից հավաքված բանակով շարժվեց Տուներդի դեմ, վերջինս, իմանալով այդ մասին, փախավ Ուզուն-Ֆասանի մոտ» (Աշիկփաշազադե «Պատմություն»)։

«Եվ ահա սուլթանության հերթը հասավ Տուներդին (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդին – Մ.Ֆ.) և նրան սուլթանություն տրվեց։ Իրոք, հենց այդ ժամանակ էր, որ նա մտավ մեծ էմիր Աբու ալ-Նասր Ֆասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) շրջապատ։ Դա նրա իշխանության սկիզբն էր, քանզի մեծ այդ էմիրը նրան հովանավորություն և ողորմածություն տվեց, իսկ իր քույր Յաջիջա-բեկին էլ շնորհեց որպես կին։ Դրանից որոշ ժամանակ անց Տուներդը գնաց Տրապիզոն, որտեղ նահատակին արժանի մահ ընդունեց, իսկ դա եղավ 860 թվականին» (Բուլակ Մուլնի Ղազնիվի «Պատմություն»)։

«Տեղ հասնելուն պես այս Տուներդը (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը – Մ.Ֆ.) իշխանատնություն ցույց տվեց..., իսկ որոշ ժամանակ անց գնաց Տրապիզոնի վրա, որտեղ էլ իջդի 860 թվականին դադի փառքին արժանացավ» (Իսթանբուլ Մուլնի «Աբբասի պատմություն»)։

«Եվ ահա այդ Բարեճությունը (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը – Մ.Ֆ.), մտադրվելով հեռանալ, ժամանեց Դիարբեքի, իսկ այնտեղից էլ, անցած դազիների ջոկատի գլուխ, որի մարտակողը հաղթանակ էր, դազավաթի մեկնեց դեպի Տրապիզոն» (Գաֆֆարի Ղազնիի «Աշխարհի տիրակալների պատմություն»)։

«Եվ ահա Տուներդը (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը – Մ.Ֆ.), միանալով օսմաններին ու նավարկելով Պոնտոսի կողմերը, այդ տարվա ամռանը ավերեց Տրապիզոնը և նրա շրջակայքը» (Խալկոնդիկես «Պատմություն»)։

«Եվ ահա Տուներդը (Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը – Մ.Ֆ.) միացավ թուրքերին ու արշավեց Տրապիզոնի վրա՝ պատճառելով մեծ վնասվածություններ» (Ռուկնա «Բյուզանդիոնի պատմությունը», գլուխ 45)։

«Այդ ժամանակ Տուներդը Տեֆյանների շեյխության շեյխ Տուներդը – Մ.Ֆ.), օսմանցիների հետ ելնելով դեպի Արևելք, խոռովեց Պոնտոսի ափերը» (Միքայել Կրետսկուլուս «Պատմական երկ»)։

Այս մասին հայտնում է նաև Եխստեսիոսը իր «Ժամանակագրություն»-ում։

5333 «Երկու ամիս անց Ալի-բեկ Կուրդի կողմից հասավ լուրը, որ Տիմուրի Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) Արգինեյում հանձնել է Տիմուրի Միրզային (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) և նրա անունով Աղ-Ղոյունլու պետության խորհրդանիշներ է տվել է։ Նույն լուրը հասավ նաև Սարդինի բնակիչներին։ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Դիարբեքի բաղաբը և հասավ Դիլեդջուկի շրջանին։ Տիմուրի Միրզայի կողմից ուղարկված մութաշիրը նույն լուրով նաև Սարդինի հասավ...։ Սարդինի բնակչությունը միայն այս լուրի պատճառով սկսեց բռնություններ գործադրել և խախտեց կարգն ու կանոնները» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5334 «Այդ ժամանակ մի խումբ բարավաններ եկան, որոնց հետևից առաջ եկավ մոջահեդներից և Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) զորքի ճանաչված բաջերից հանդիսացող Ֆասան Միլե Ֆաջին։ Նա մարտի մեջ մտավ։ Վեսիլուլլահ Զուրը սուրը հարվածեց Ֆասան Միլե Ֆաջիի ուսին և գլուխը նրան ձիուց, սակայն Սարդինի բնակիչները ի վերջո պարտվեցին և բարավաններին ոչ մի վնաս չհասավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5335 «Սարդինի բնակիչների անպատկառությունը և պայմանագրի խախտումները հայտնի դարձան, ինչից հետո Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) նորից շարժվեց Սարդինի։ Ռուստամ Մուրադին նա ուղարկեց Նուսայբին՝ հացահատիկները կենդանիներին տալու համար։ Սահիբ Կիրանը գիշերը անցկացրեց ճանապարհին և վաղ առավոտյան հասավ Սարդինի։ Հարձակման ընթացքում ընթացքում նա զազանի պես կոտորեց բաղաբի բոլոր կենդանիներին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5336 «Այդ պահին, սակայն, Ռուստամ Մուրադը ոչ մի հաջողություն չկարողացավ ցույց տալ։ Ավելին, Մակրանի նահանգապետը հարձակվեց Ռուստամի վրա և նա փախավ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5337 «Այնուհետև Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) ինքը շարժվեց Նուսայբին։ Մակրանին հասնելով՝ նա նրանցից շատերին բռնեց։ Սարդինից հասած բարավանի բոլոր ուղևորներին բռնեցին, իսկ նրանց ունեցվածքն էլ թալանվեց։ Մակրանի հարձակողներն էլ հանձնվեցին և նրանցից վերցրին 80 ձի։ Նուսայբին հացահատիկները ոչնչացվեցին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5338 «ՄԱհմեդ-բեկը և հայիկի Տավաջին զինված ուժի վերջապահներն էին։ Սարդինի բնակիչները հասան նրանց հետևից, սակայն նրանք հաղթեցին ու մի քանի հոգի գերեվարեցին։ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.), սակայն, հուսալքվելով այդ հարձակումներից, շարժվեց պետական բանակին միանալու» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

5339 «Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) եղբայր, փառիշահ Տիմուրի Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) օգնություն և աջակցություն ստանալու նպատակով Դիարբեքի կողմից գնաց Տիմուրի Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) մոտ ու նույն ձմեռատեղում նա միացավ բանակին։ Տիմուրի Միրզան ուրախությամբ ընդունեց նրան, հարգանք և պատիվ ցուցաբերեց, նրա պահանջներն ու նամակները ընդունեց և կամքը կատարեց։ Գարնան գալուն պես Սահիբը Այմսուր և Աբու-Նուրի Միրզայի զինվորները միացան Տիմուրի Միրզայի բանակին, իսկ Արգինեյանի սահմաններում երկրի պաշտպանությունն իրականացնելու համար նշանակված էմիր Այնալու Արաբշահն էլ դարձավ զորավար։ Այնտեղ հաշվվում էր մոտ 12.000 հեծյալ։ Տիմուրի Միրզան պատրաստվեց Արգինեյանի ուղղությամբ պատերազմել, սակայն էմիր Արաբշահի առողջ ոտքը պտտվեց և նա փախավ։ Այս լուրը Տիմուրի Միրզային հաղորդվեց այն բովանդակությամբ, թե. «Ֆասան բեկի հետ կռվել և դիմադրություն ցույց տալը մեզ համար անհնարին է։ Լուրը, թե նա մեզ վրա է շարժվել, մեր զորքի սիրտը խորտակեց և կարծես հաղթանակը դեմ էր իր դեմքը մեզ ցույց տալու»։ Այնուհետև այդ բանակը շարժվեց Իսպիր կողմը։ Նա գերեց ու ավերեց այդ շրջանը՝ թալանելով ու ճնշելով բնակչությանը։ Այդ ժամանակ Իսպիրի Բայազետը մարդ ուղարկեց Սահիբ Կիրանի մոտ՝ ասելով. «Արաբշահի իսլամի ժողովրդի նկատմամբ իրականացրել է գործեր, որոնց նմանը հարկ չէ նույնիսկ խիղճ չունեցողներին»։ Այս լուրի ազդեցությամբ իսլամի ժողովրդին պաշտպանելու Սահիբ Կիրանի ցանկությունն առավել աճեց։ Նա անցավ հարձակման և Ֆաթուր ճանապարհով հասավ Կուրդի սիրտը խորտակեց մեկին։ Այնտեղից նա ուղարկեց ՄԱհմեդ-բեկին՝ հայիկ Փիլոսոֆին իր մոտ կանգնելու։ Շեյխ Ֆասան Կուրդը նույնպես նրա հետ էր։ Հարձակվող զորքը մոտեցավ Արաբշահին և նա փախավ՝ հասնելով հոյ։ Երբ այս լուրը հասավ Տիմուրի Միրզային, նրա բարկության կրակը բոլորեց։ Նա հանձնարարեց Արաբշահին կապել և ուղարկել Բուհեյրե կղզի՝ պարտվողների բանտը, ապա բռնազրկվեց նրա ունեցվածքը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1)։

«Այդ ժամանակ Տիմուրի Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմուրի – Մ.Ֆ.) Տիմուրի Միրզանի հրամայեց գնալ Երզնկա, որտեղ Արաբշահն էր, որը պետք է Տիմուրի Միրզային վերցնել ու պատերազմեր Ֆասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) դեմ։ Արաբշահը, սակայն, չհամարձակվեց պատերազմել Ֆասան-բեկի դեմ, այլ, թողնելով Տիմուրի Միրզային Երզնկայում, ինքը գնաց Տիմուրի Միրզայի մոտ, որն այդ ժամանակ Չաղապարում էր» (Դավիթ Մարդիկի «Տարեգրություն»)։

5340 «Արաբշահի փախուստից հետո Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) թալանեց Բասենի շրջանը: Շատ մեծ քանակությամբ ապրանք և ունեցվածք անցավ հաղթած զինվորների ձեռքը: Սահիր Կիրանն այնտեղ մնաց մեկ շաբաթ: Այնուհետև նա գրոհեց Դարբան և Լանե շրջանները: Դրանց բնակչությունը, սակայն, համապատասխան նվերներով եկավ նրա մոտ՝ ցույց տալով նվիրվածություն և խնդրելով ողորմածություն: Սահիր Կիրանը, նրանց վստահություն տալուց հետո, իր շարժումն ուղղեց Էրզրումի կողմը: Նա այն ևս թալանեց ու հասավ Դերջան: Այդ շրջանում նրան լուր հասավ, որ Ջհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրը – Մ.Ֆ.) հարձակվել է իր պետական բանակի վրա: Երբ այս լուրը հասավ սուրբ ականջներին, նա հալիլ Թավազիին և Շեյխ Ֆասանին ուղարկեց պետական զույգը պաշտպանելու, իսկ ինքը գնաց Արզինջան: Իսպիրդի Բայազետը, Խուշրիդ բեկն ու Կեմալի բանակը նույնպես միացան նրան: Նրանք իջան Արզինջանի շրջաններ: Այդ շրջանի տեղական ղեկավարներին նա հանձնարարեց ամենայն ջանք գործադրել բաղաբ սնունդ և աղ մտցնելու, եթե ու մուտքը պահելու և պաշտպանելու գործում: Անհրաժեշտ միջոցները ձեռնարկելուց հետո այնտեղից նա իր նշանավոր հաղթության դրոշմ բացեցին Ամիդի կողմը:

«Ֆասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) ութ օրվա ճանապարհ հեռավորության վրա հետապնդեց Ջհանգիրին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրը – Մ.Ֆ.), սակայն չկարողացավ գտնել ու հետ դարձավ իր Ամիդ քաղաքը: Իր հերթին Ջհանգիրը, հենց լսեց, որ Արաբշահը և Ֆասան-բեկը հեռացել են, երգնկայում թողեց իր որդի Մուրադ-բեկին, իսկ ինքը եկավ Մարդին» (Դավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

«Քրոնիկոնի 144 թվականին Ուզուն-Ֆասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Զարթիի վրա՝ կոտորելով և թալանելով մինչև Տաշիսքարի» («Զարթի-Ցիսկյեթա», Անանու «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Քրոնիկոնի 144 թվականին Ուզուն-Ֆասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Զարթիի վրա՝ կոտորելով և թալանելով մինչև Տաշիսքարի» (Զարթի-Ցիսկյեթա», Անանու «Կրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Քրոնիկոնի 144 թվականին Ուզուն-Ֆասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Զարթիի վրա՝ կոտորելով և թալանելով մինչև Տաշիսքարի» («Նոր Զարթի-Ցիսկյեթա», Բերիա Եգևատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

5341 «Նույն այդ ժամանակ մյուս պետական մարդիկ, վախճանված Ջհանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրը – Մ.Ֆ.) հարձակման լուրից, տեղափոխվեցին և հասան Ամիդ քաղաքի շրջակայք: Ջհանգիր Միրզան իր հեղինակ, երբ Ամիդ քաղաք հասնել չկարողացավ, թալանեց Աբարն ու Փամբուկը և գնաց Մարդին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

5342 «Այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսի 18-ին, կիրակի օրը Սոնկուր ալ-Աշրաֆի աղ-Դավադարը, որը հայտնի է որպես Զիրք Շիբուք, ժամանեց Կահիրե: Նա մինչ այդ մեկնել էր Դալեայի շրջան՝ ուսումնասիրելու իբն Նահրամանի (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ղահրամանի ու Դալեայի բանակների հանդերձանքի մասին հաղորդագրությունները: Այնտեղ նրա հետ տեղի ունեցան գործեր և իրադարձություններ, որոնց մասին մենք պատմել ենք այլուր, այդ թվում՝ իբն Նահրամանի մի շարք թուրքմանների սպանությունը և այլ բաներ» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

Այս մասին հայտնում են նաև Աբդ ալ-Բաթիթ իբն Խալիլը, իբն Իսաը և ալ-Բիբային, որոնց հաղորդումներն այս պահին ինձ հասանելի չեն: 5343 «Այդ օրերին Դալեայի փոխարքա, էմիր Ջանիմ ալ-Աշրաֆից անընդհատ լուրեր էին գալիս իբն Նահրամանի (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.) հարձակումների մասին և ահա սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Ցանալը – Մ.Ֆ.) ակնարկեց ձեռնային ժամանակի ավարտից հետո նրա դեմ ձեռնարկվելիք արշավանքի մասին» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

Այս մասին, նկատի ունենալով հենց երեք քաղաքները, ավելի մանրամասն հայտնում է նաև ալ-Բիբային, որի հաղորդումն այս պահին ինձ հասանելի չէ:

5344 «Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ իր բարեկեցիկ ճամբար: Այնտեղից Մարդինը պաշարելու նպատակով նա մեկնեց և ձեռնեց Մարդինի ճամբարում: Այդ ձևանը գերագույն իշխանությունները և տեղական ուժերը միմյանց դեմ ելան և նրանց մեջև պատերազմներ տեղի ունեցան: Ջհանգիր Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրը – Մ.Ֆ.) իր եղբայր Ուլեյս բեկին դեպքում ուղարկեց Ջհանջահ Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահը – Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրանից օգնություն և աջակցություն խնդրելով: Ջհանջահ Միրզան Ռուստամ Թարխանի, Սուլան Ալի փաշայի, Փիրի բեկի, Շահ Դաջի բեկի, Զոշայի Փիր Ալիի և Ալի Շաբարի նման մեծ իշխանների ներկայությամբ Ջհանգիր Միրզային աջակցելու համար շուրջ 20.000 հեծյալներ ուղարկեց: Նախապես Մուշաշայի վրա գրոհի մեկնած էմիր Ալիին շեղելու և Ամիդի կողմը ուղղելու համար մեկ դեսպան ևս ուղարկվեց: Էմիր Ալին, հրամանը ստանալուց հետո, շարժվեց Դիարբեքի, ապա Էմիթիլիսի միացավ Ռուստամի ճամբարին և նրա հետ միասին մեծ բանակ կազմեցին: Նրանք հասնեցին Կաչեր գետը և հասան Սոսուլի Բերմիլիսին: Անգամ տեղեկություններ էին փոխանցվում, որ Մարդինի ստորին մասերում Սահիր Կիրանին դիմակայող, զինված զենքերով, սարքավորումներով, զրահաբաճկոններով և գլխարկներով, պողպատով ու երկաթով պատված մի ծով բանակ էր առաջ շարժվում՝ ինչպես իսկական ծովի պես սլացող և երկաթ լեռների նման հառնող...: Այս գործը Իրաքից դեպի Դիարբեքի էր շարժվում: Երբ այս լուրը հասավ նրա սուրբ ականջներին, նա իր ճամբարից դուրս եկավ և իմաստուն խորհրդատուների ու փորձառու մեծերի առաջնորդությամբ շարժվեց դեպի Ուռահա: Նա հավաքեց ցրված զորքերը և խորհրդակցեց պետական մեծերի ու իր հավատարմոր քաջերի հետ: Բարեմիտ մտավորականները շարժվեց դեպի և ազգերի պաշտպանող ուժը, վախի ու անհանգստության զինվորների հարձակման պատճառով ծանր թուլացումների էր ենթարկվել և դիմանալու ուժը կորցնելու եզրին էր, Սահիր Կիրանը, իր առողջ մտքով ու ազնիվ սրտի պահանջով նրանց այդ տատանումից և մտահոգությունից դուրս հանելով, ուղքը ամրացրեց առողջության ու հաստատության վրա՝ ժողովրդի ոտքի տակ դնելով պնդելույան հողը, որն իրեն վստահում էր: Եվ ահա նա ամեն տես համար առանձին պաշտպան նշանակեց ու մեծ վճարակալությամբ շարժվեց դեպի թշնամի բանակը: Ռուստամ Թարխանը, ըստ Ջազիրայից և Սոսուլից եկած լուրերի, Շատախի մոտ արդեն կտրել էր Շաբուր տեղանքը: Սահիր Կիրանը անցավ Զերիսը և հասավ Յեկանյար Զուլեյկ կղզիով վարին: Էմիրի ուրիշ Բաշանաշին նա ուղարկեց հետախուզության և սա Մարդինի անասունների մեծ մասը կոտորեց: Զուլեյկից և Բեթթաշին էլ Սահիր Կիրանն առաջ ուղարկեց Տուրի ճանապարհով, որպես պարել: Վերջինս Ռուստամ Թարխանի Նուսայթին իջած լինելու լուրը բերեց: Սահիր Կիրանը, այնտեղից հեռանալով, Աբարն անցավ և այնտեղ դիրք ամրացրեց: Խալիլ Դիլթենն էլ եկավ Ֆաթր գյուղ: Նրա հրահանգով զորքը դրեցին կարգի մեջ՝ կազմելով աջը, ձախը, կենտրոնը և հարակից ճակատները: Նրանք հարձակման թափից մեծ վախ ունեին: Դադողեցին նաև, որ «Կուրդ» մականվանյալ Շեյխ Ֆասանը ևս եկել է օգնության և աջակցության: Սահիր Կիրանը նրան դիմավորելու համար ձի նստեց: Զիու վրա բարձրանալիս մի լուսավորյալ եղբայր՝ դերվիշ, մոտեցավ և «Ալլահի ընկեր» կոչով օրհնված մոմ տվեց՝ ասելով, որ այս մոմը Կյուշկյուն Աբդալն է ուղարկել: Սահիր Կիրանը, սակայն, աստվածային մտքի և խոր տեսողության շնորհով հասկացավ, որ Մուսկուն Աբդալը նույնն է, ինչ Ռուստամ Թարխանը: Այդպես, նրան ասելով, թե. «Դու գործակալ ես», վերջինիս ձեռքակալեցին և սկսեցին նրա հետ կապված ուսումնասիրություններ կատարել: Սահիր Կիրանը ինքն էլ շարժվեց շեյխին դիմավորելու համար: Նրա մոտիկները զբաղված էին զննությամբ՝ պարզելու համար, թե ի՞նչ վիճակում են վերջինիս մարդիկ: Ի վերջո ապաշխարելով՝ դերվիշը խոստովանեց. «Ես եկել էի Ռուստամ բեկի համար լրտեսելու», ինչից հետո նրան կապեցին: Սահիր Կիրանը իջավ Դաջի Խալիլ բնակավայր: Տիգրիսի առջև տեղավորվելով՝ նա պատրաստեց ամրաստան միջոցները և պատրաստվեց դիմավորել հակառակորդին: Դարաջարդի շրջակայքում, որտեղ Դարա-Ղոյունլունների կողմի միավորները դեմ-դիմաց էին հավաքված, Դարա բեկ Դուկադարը, Նասիր Դուսեյն բեկ բեկազը և Ալի-բեկազը փախուստով գետն անցան ու փախան Շամի կողմը: Թագավորական տոհմի ու իշխանների՝ Սուլթան Խալիլի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Խալիլի – Մ.Ֆ.), Մուհամմադ բեկի և էմիր-բեկի ջանքերն, այդ մարդկանց հավաքելու համար, չօգնեցին: Դարա-Ղոյունլուի փառքը նրանց ստիպեց այնքան էր իջնել, որ նրանք դիմադրություն ցույց տալ չուզեցին և հարձակման ժամանակ փախուցանվեցին՝ կարծես փառա աղբիկներ: Այս նրանց հետևից գնացողները, ինչպես կարողացան, իրար բերեցին նրանց հավաքված խմբերին և հետ վերադարձան: Այդ ժամանակ հետախույզները լուր բերեցին, թե Ռուստամը շարժվել է Սուլթանի յայլիկ բնակավայրի կողմը, Խալիլ Դիլթենը տիտուր և անվճռական փախչում է, իսկ Դաջի Խալիլ էլ պատասխարկել է Զոյի ամրոցում: Այդ ժամանակ Դարադի Ալիի կողմից Դասանթեֆում բանտարկված Մուհամմադ Խալիլ Ական և Ուզուն Ֆասան Կուրդը ազատվեցին ու Սպահանի, Սենեջիկի և Դարաբարի ճանապարհով միացան Ռուստամ Թարխանին: Այս երկուսը նույնպես, ինչպես և Շահ-Ալի-բեկ Դուռնակը ու Դարա բեկ Դուռնակը, առաջապահով առաջ էին ուղարկվել: Այդ ժամանակ Ռուստամի առաջապահը Ալին գետի մոտ հասավ Զուլիկ: Նրանք մի քանի մարդ ձերբակալեցին, նրանցից մի մասին սպանեցին, մյուսներին էլ տարան բանակի մոտ: Այդ ընթացքում նրանցից մեկին ձիուց իջեցրին, կապեցին և տարան պետության գահի առջև: Շեյխ Զուլիկ նույնպես բերեցին: Նույն տեղանքում Սահիր Կիրանը Ռուստամին

ուղարկեց հետևյալ բովանդակությամբ նամակ. «Ձեռագիր Միրզայի դեմ առաջին արշավանքի ժամանակ դու ծեր և պայքարի առումով անօգնական կայսեր վրա հարձակվող երիտասարդի էիր նման: Այժմ, սակայն, երիտասարդ, քաջ, խոհեմ և հեռաժամ հրաշքների դեմ զայր ջախելություն է: Վեր կաց և պատրաստիր պատերազմիդ միջոցները, քանզի պատերազմում մեր ոտքը ամուր է և կայուն, մեզ մոտ ոչ մի դող կամ թուլություն չկա: Աստվածային օգնությամբ և երկնային աջակցությամբ մենք առաջնորդվում ենք «Աստված ձեզ կօգնի և չկա որևէ մեկը, ով ձեզ կհաղթի» առաքինության իմաստով՝ այն ընդունելով որպես խոհեմության ու զգոնության ուղեցույց: Եվ, եթե Աստված ձեզ թողնի առանց օգնության, ո՞վ կօգնի ձեզ»: Այս պատգամը, որպես հոգևոր, մարմնային և գործառնության գործիք, մենք իրականում տեսնք: «Ես զննեմ ես», - ասվում էր այնտեղ. - «Աստծո աջակցությամբ և իր բարության, ամենազոր բերողի պարգևներով, պետության ուժով ու կրոնի զորությամբ, խոհեմության և ուղիղորդության միջոցով կոչվում եմ պատերազմ մղել չարի և թշամու վրա: Մարտի օրը ես հողի խորքից դեպի երկինք անեղ փոշի կբարձրացնեմ»: Երբ նամակը Ռուստամ Թարխանին ներկայացվեց, նա պատասխանեց. «Ձախելները թերահավատ են և չեն նկատարում մեծերին: Նրանք իրենց տանում են երթևեկության նիզակի սահմաններից դուրս: Յետևում են դեկավարելու և հնազանդության սահմանից դուրս բալլելու ձգտմանը»: Այստեղ նրա նշած մեծը Սահիբ Կիրանի հակառակորդ Ձեռագիր Միրզան էր: Երբ այս խոսքը հասավ Սահիբ Կիրանին, նա ասաց. «Աստված ամենալավ գիտակիցն ու տեսողն է: Չնայած ես մեծին չեմ ընդունում, բայց ցանկանում եմ նրա, այսինքն Ձեռագիր Միրզայի, բարոյությունը: Ես նրան ճիշտ ուղի ցույց տվեցի նախագոչաջուցումով, բայց նա, երկրի վրանը չնկատելով, չդիմեց իմ խոսքին և չընդունեց իմ մտառողությունը»...: Երբ Ռուստամ Թարխանը իջավ Ալինի ջրերի և Տղարիսի միախառնման տեղը, Սահիբ Կիրանը հասավ Բաբուլմայի դիմաց գտնվող Կուլդին: Այդ պահին պարելու գտնվող Շեյխուլու Ռոջաբեյը լուր բերեց, թե Ռուստամ բեկը հասել է Տղարիսը և իջել է Ֆեկանլար Չելեբիի տեղանքը: Այդ լուրի վրա Սահիբ Կիրանը Ամսեդ-բեկ Ամսեդուլին, Էմիր Ահուր Բաշլամիչին և Նելու Ղուրմուշին ուղարկեց պարելության: Երբ նրանք վերադարձան՝ հայտնեցին, որ Ռուստամ բեկը հավաքել է Չրկի և Միրջասի հրամանատարներին ու տեղակայել է Պամբուկլու գետի վերին մասում՝ ուժերն իրար բերելու և մարտի դաշտ գնալու համար: Սահիբ Կիրանը խրամատակորեց Ֆեկանլար Չելեբիի տեղանքում...: Այս նույն ժամանակներում Ռուստամ Թարխանը Ուլեյս բեկին ուղարկեց Ջեքաբիթ բերդը: Նա կորեց Դիարբեքի քաղաքի և Արկևի կապը ու այդ սահմանազատված տեղանքների բնակիչներին վնասեց: Ձեռագիր Միրզայի կողմնակիցներից Չելի Բուդակին նա ուղարկեց պարելության: Նրանք նրան բռնեցին և բերեցին մեծ գահի առաջ: Ռուստամ Թարխանը Պամբուկլու բարձրության մոտ լեռան ստորոտից դարձրեց գորթը և շարեց բանակը...: Այդ ընթացքում ամեն օր հետախույզները տարբեր լուրեր էին հասցնում: Նրանք բռնում էին նրանց մարդկանց և խոշոր խմբերով տանում, ճամբարների վրա էին հարձակվում ու բաշտախույզ էին ցուցադրում: Վերջապես Սահիբ Կիրանը իջավ Նելե Գեգիդ և անցավ դեպի Ղարա Ղուբուր: Սահիբ կողմնակիցները հասան Մուրիե տեղանքին և այնտեղ հաստատվեցին: Այնտեղից նրանք բարձրացան Կուլդիի վերին մասը՝ մոտենալով ջրին: Ռուստամի կողմից մի տեղ գրավելուց և հողը վերցնելուց առաջ Սահիբ Կիրանը այնտեղի խոտը ոչնչացնում էր: Ղարա Ղուբուր տեղանքում Իսկենդեր Դիլթեյը և Սիյավուշ Խալիլը միացան պալատին: Բալուի իշխան Ղուրմուշ-բեկը, սակայն, հրաժարվեց այդպես լնել՝ դեսպան ուղարկելով և հակառակորդներին ուշադրություն ցույց տալով: Երկու խմբերի միջև հեռավորությունը հասավ երկու-երեք փարսախ: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը Բաղուրուլու գեղին և Յամբգա Յաջիլուին պարելության ուղարկեց: Ռուստամ բեկը, երբ Աբար տեղանքում հաստատվեց, տեսավ, թե ինչպես են հետախույզներն իրենց աշխատանքը կատարում, տանում իր մարդկանց ու գորթը և իրար խառնում ստորաբաժանումները: Արդյունքում նրա սրտում մեծ վախ և անեղ սարսափ առաջացավ: Նրանց կոչվել, աղմուկ և ծիծաղը մոտեցան գորթին մոտ երեք-չորս փարսախ հեռավորությամբ: Փախուստի ճանապարհին անհետացավ...: Աբար տեղանքում Ուլեյս բեկը, Ագի բեկը, ինչպես նաև Ջեքաբիթի և Ամիրի իշխուր Իսա բեկն իրենց ամբողջ բանակով, Աղ-Ղուրմուշ Մուհամմեդ Ինակի հետ միացան Ռուստամի գորթին: Ապա Ռուստամը, Աբարից դուրս գալով, կանգ առավ ճամբարի մոտ՝ մի քանի փարսախ հեռավորության վրա: Տեղանքի մեջ կային բլուրներ: Առաջապահները հանդիպեցին հակառակորդի գորթի առաջապահ միավորմանը և կռվեցին նրա հետ: Ձիերի կապած հարյուրավոր թուրքմեններից մեկը ճանապարհին հասավ գրահապատ Ղարա-Ղուրմուշ նոբարին և բաջաբար կռվեց նրա հետ՝ ցույց տալով իր ուժը: Օրը բացվեց...: Ռուստամի հարձակման ժամանակ Սահիբ Կիրանը ոտքի կանգնեց, խոսեց այն ձև, որը համեմատելի էր Արևի լույսի արագությանը և, ինչպես նրա հետ միասին շարժվող աստղային թռչիչ ճամբարներով անցնելով, գիշերվանից առավոտ շրջեց ամենուր: Նա ընտրեց արագ և համաչափ մի ձի, որ հարմար էր արագ գնալու ու ճշգրիտ տեղաշարժվելու համար: Ամառայես էլ իր հաղթանակած բոլոր զինվորներին հետ ևս կանգնեց Տղարիսի ափին՝ սպասելով և դասախոսելով յուրայիններին թշնամիների տան դեմ: Յետախույզներից հաղորդեցին, որ Ռուստամ բեկը իր տեղում է, չի գնալու: Այդ տեղեկությամբ Սահիբ Կիրանը կարգավորեց աքը, ձախը, կենտրոնը և ճակատները: Թշնամու գորթերի թիվը առաջին անգամ տեսածից ավելի շատ էր և Սահիբ Կիրանի պարելը ձիու հետ լուր տվեց՝ հաղորդելով իրավիճակը: Թշնամու պարելները բարձրացան բլրի վրա, այնպես որ ամբողջ Աղ-Ղուրմուշը ազգը հայտնվեց տեսարաշտում: Ազգի որակի ու քանակի մասին նրանք ամբողջական պատկերացում ունեցան: Այս իրավիճակում Սահիբ Կիրանը խորհրդակցեց գորթի ղեկավարների հետ: Նրանից հրաման լսվեց. «Ամենայն ճշմարտությամբ եմ ասում, ով էլ լինի, մենք տեղ տեղում կմնաք: Նրանց զայր իրենց պարտականությունն է, իսկ վարարել՝ մեր գործը»: Սահիբ Կիրանի այս խոսքը դարձավ հրաման: Նա իր պարելը ավելին ամրացրեց: Մուհամմեդ Խոջա Յաջիի և երիտասարդ նոբարների մի խումբ, հայտնի իրենց բաշտախույզներով, ուղարկվեցին թշնամու պարելներին տեսարաշտից հանելու, իսկ հետո էլ, մյուս խմբին ձի նստեցնելով և շարժեր կազմելով, ուղարկվեցին նրանց օգնության: Ապա Սահիբ Կիրանն ինքն էլ ամբողջ գորթի հետ նստեց ձի, հասնեց Տղարիսը և դասավորեց շարժերը՝ աքը, ձախը, կենտրոնը ու ճակատները՝ վերջում բարձրանալով բլուրը: Այդ պահին Ռուստամ Թարխանը նույնպես նստեց ձիու վրա՝ թշնամու գորթը ուսումնասիրելու, նրա կազմը և որակը հասկանալու, ինչպես նաև իրեն հարմար տեղ փնտրելու համար: Ճակատագիրը, սակայն, որոշեց անսպասելի մարտ սկսել և երկու կողմերն իրար մոտեցան: Ռուստամ Թարխանը իր գորթով շտապ հարձակվեց: Ձեռագիր Միրզան Սահիբ Կիրանի հետ կենտրոնում ընդհարվեց, Ալի Ծաբար բեկն ու Սուլան բեկը Պուռնակի և Իսթանուր Փիլթեյի հետ մարտնչեցին աջ ճակատում, Ծահ-Ալի-բեկը ու Իչուվար բեկի նոբարներն էլ Շեյխ Յասսա Կուրդի, Մանսուր Աֆշարի, բեկազֆի և Զուբեյդուլուի հետ թշնամիների դեմ սկսեցին կռվել ձախ ճակատում: Կռվում էին նաև Պիրի բեկի Միլլիորդարը, Եռչալիչն ու Շահ Յաջի բեկ Գավուրդին, Էմիր-բեկը և Յասսա Չելեբին: Մարդկանց աչքերը և կանաչները լի էին փոշով ու աղմուկով, որոնք թշնամիներին հաճախ երկակի տեսիլքի տեսք էին տալիս: Օդի հոսք չունենալով՝ ականջները դողմնեցում էին, ինչպես փայտի գանգեր...: Այս իրավիճակում Ալի Ծաբարը աչքում հաղթանակ տարավ և հետապնդեց թշնամուն այնպես հեռու, որքան կարողացավ: Սահիբ Կիրանի առաջավոր գործում էին գտնվում Ռուստամ բեկը, Ձեռնաչաք բեկը և Ալի Միրզան: Ռուստամ Թարխանը նույնպես առաջ էր անցել: Նրանք ճակատամարտի ընթացքում Սահիբ Կիրանին ձախից հարվածեցին: Այս Միրզան առավելության հասավ, բայց մնացածները ցրվեցին: Իբրահիմի փոքր որդի Ալին սկզբում գնաց առաջավոր գորթի վրա և այնտեղ ոչ ոք դիմարդություն ցույց չտվեց: Թշնամու երկու նոբար վնասեցին Սահիբ Կիրանի ձիուն՝ մեկը կրծքից, մյուսը ուսից: Սահիբ Կիրանը, սակայն, գոռալով հարձակվեց: Չափահաս օգնողները նույնպես անցան հարձակման: Վերին դիրքերից թշնամուն դուրս չպարտեցին ներքև և հանդերձավորված, գրահարված, ամբողջովին զինված թշնամու մոտ 400 հոգանոց զորավաճառը Սահիբ Կիրանի կողմից բախջախվեց: Ծահ-Ալիի փոքր ձի հաղթեց Ղարա-Ղուրմուշու բեկերի ձիուն: Էմիր-բեկը և Յասսա Չելեբին նույնպես հարձակվեցին: Եռչալիչն ու Մանսուր Աֆշարը բաջաբար կռվեցին: Թշնամիներից շատերին ձիուց իջեցրին: Փիրի Մուհուրդար Ալիշահը այնտեղ նույնպես ձիուց իջեցվեց և սպանվեց: Ռուստամ Թարխանը բանակից դուրս չպարտվեց և հանձնվեց: Մուհամմեդ Ապա Ինակը և Չելեբին այնտեղ ևս աչքի ընկան: Ծահ-Ալիի և Ծահուվարի զինվորները, սակայն, երբ տեսան այդ վիճակը, իրենք ևս գործի անցան: Նրանք իրենց հրամանատարի ցուցումով հանեցին Պիրի հագուստը, ամբողջ բանակը խառնեցին և փախուստի մատնեցին: Այժմ ճակատը խառնվեց և բլր վրա գտնվող Ռուստամի պարտությունն ու ձեռքակալությունը հայտնի դարձավ: Այդ ժամանակ, սակայն, 500 կատարյալ նոբարների հետ միասին վերադարձավ Ալի Ծաբարի որդի Փիր Ալի-բեկը: Նրան հետ միասին, բացի այս 500 նոբարներից, Ուլեյս բեկն ու Իսա բեկն էլ կռվեցին: Սահիբ Կիրանը իր տուժած և արդեն արդեն երկու նետ ստացած ձիին փոխանցեց Զուբեյ Ծահ-Ալի-բեկին: Նրան կրկին նստեցրեցին ձիու վրա: Ղա Ղարաբուլակ անվանված լրացուցիչ ձի էր...: Նրա նետածիվները և աջ ճակատում գտնվող ուղարկվեցին Էմիր Ալի Ծաբարի կողմը: Էմիրներից Ծահ-Ալի-բեկը, Խալիլ Թավաջին, Էմիր Ահուր Ղարա Մուհուր, Ղարա Քիսակը և Էմեթ Ինակը իրենց խումբ նոբարների հետ միասին կռվում էին Սահիբ Կիրանի կողքին: Էմիր Ահուր Ղարան, Ալի Լաշբարի գորթը երկու անգամ հետ շարժելով, այն դեմ շարժեց ու նիզակներով հարձակվեց: Երկրորդ անգամ նրան ձիուց իջեցրին, բայց նա շարունակեց նիզակով հարվածել, թեև վերջում նոբարների հարձակմամբ կործանվեց: Սահիբ Կիրանի եղբայր Ձեռնաչաք բեկը, աջ ճակատում Փիր Ալիի հետ բաջաբար կռվեց: Էմիր Ալի Ծաբարի կողմից տասը մարդ առաջ եկան՝ Սահիբ Կիրանի վրա հարձակվելու համար: Էմեթը, կանգնեցնելով նրանց, հետևեցրեց պայքարին, բայց նրան ձիուց իջեցրին: Խալիլ Թավաջին հասավ օգնության՝ ձիուց իջեցնելով նրանցից մեկին: Ալի Ծաբարի մյուս զինվորները միավորվեցին և նիզակով հարվածեցին Խալիլ Ալային: Այդ պահին Սահիբ Կիրանը հարձակման մեջ էր: Նա անցավ Էմեթի մոտով և հարվածեց Ալի Ծաբարին: Չինվորները ազատեցին Ալի Ծաբարին նրանց ձեռքերից և հաղթեցին Սահիբ Կիրանի գորթին: Ալի Ծաբարի զորախմբին պատժելու համար Սահիբ Կիրանը իր զինվորների հետ միասին հետ էր մնացել: Նա, ձիուց իջած, նա անօգնական էր: Սահիբ Կիրանը նրան նստեցրեց իր ձիու առջև և ազատեց նրանցից: Այդ պահին նրա դրոշակակիրը ձիուն նետ ստացավ և ձին սարսռաց: Չինվորները, մտածելով, որ Սահիբ Կիրանը վիրավորվել է, բոլորը վազեցին նրա մոտ: Սահիբ Կիրանը ցանկանում էր դրոշակակրին նստեցնել իր ձիու վրա, սակայն Ղուհաուլուի որդին նրան նստեցրեց թշնամուց վերցված ձիուն: Զուբեյ Ծահ-Ալին, արիաբար հարցնելով Սահիբ Կիրանի մասին և լսելով, որ նա հետ է մնացել, անմիջապես

հասավ նրան: Սահիբ Կիրանի եղբայր Ջհանշահ բեկը, Սուլան և Պիրի-Ալիշահը բաջաբար կռվեցին: Սեյիդ Ահմեդ Արաբուն երկուսին էլ թշնամի նոթարներին հանձնեց: Սահիբ Կիրանը ծիու սանձը բաշեց ու կանգնեց: Եմիր-բեկն ու Ալի իբն Ջադին հասան այնտեղ: Գյուլզարը, Սալիդ Ահմեդ Դայրաշին բռնելով, բերեց: Նրանք նրան բաժանեցին սպասվող տեղում: Նոթարներից մի քանիսն էլ եկան և նրանց հետ նորից մարտ սկսվեց: Այդ խոսքով և մուգ հորիզոնում սուլթանի դրոշի սպիտակը ծածանվեց ինչպես առավոտը և նրա գործը, որ այն պահում էր, ինչպես աղոթք կատարողը ջրով լվացվեց, այնպես էլ ինքն արյունով լվացվեց՝ ուղղելով հայացքը մարտի շարքին և պատերազմի ճակատին: Սկզբում նրանք գոչեցին «Ալլահ Աբբաս», իսկ հետո էլ, աղոթք պատելով, իրենց դեմքերը դրեցին Աստծո երկրպագության ուղղությամբ...: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը իր սրով առաջ գնաց՝ սրի բաշելով 10 հոգու: Համբազա Համիրուն աջ ճակատից Սահիբ Կիրանի մոտ օգնության եկավ: Սահիբ Կիրանի նոթարները խմբերով և միավորներով ապշած ու հիացած հետևում էին մարտին: Չնայած նրան, որ Սահիբ Կիրանը նրանց ոգևորելու և ակտիվացնելու համար ասում էր, թե. «Թշնամին պարտության մեջ է, չանհանգստանաք: Ապահով եղեք, այս գործի անհաղորդ շարժումից չվախենաք և ինքներդ ձեզ չհեռացնեք մեծության ու բաշության տարածքից», նրանք, ապշած լինելու և անախտության աստիճանի պատճառով, կանգնած էին տեղում: Նրանց ուղեքը կարծես թաքնված էին ճաթարի հողում, իսկ իրենք էլ արվի նման կապված էին կամ, ինչպես ասվում է, իրենց վրա իջեցված հրամանի ծիրաններում էին: Նրանք մնացել էին տառապանքի և սարսափի պատի հետևում: Սահիբ Կիրանը, երբ նրանց օգնությունից հույսը կորցրեց, իր փոքր խմբով սկսեց մարտը: Նա թշնամուն տեղից շարժեց և ցրեց: Մնաց մեկ կատարյալ մարտիկ: Սուլթան Ահմեդը, Շեյխ Հասանը և Տուռան Բասանը նրան լիզակով հարվածեցին: Սահիբ Կիրանը նույնպես հարվածեց և նրան ծուղկ իջեցրին: Դիտելով ուշադիր՝ տեսան, որ դա Ալի Շաբարն է: Նրա զինվորները, տեսնելով Սահիբ Կիրանի զինվորների վիճակը, հետ եկան և զնացին հարձակվան: Բարեխիղճ ուժի և գերակայության միջոցով նրանք ազատեցին Ալի Շաբարին թշնամիների ձեռքերից: Սահիբ Կիրանի գործը, սակայն, գերակայություն ապահովեց: Չոհվածների և բնահաճ գավազների խելահեղության մեջ մարտը շարունակվեց: Հարձակումն և վրեժը դարձան գեղքի ու արյան մեջ խառնված, իբրև բաժակի մեջ լցված գինին...: Վերջապես Ռուստամի մարտիկ ամբողջությամբ փուլզվեցին: Սահիբ Կիրանի բանակի բաշերից ոչ մեկը չթողեց, որ Ռուստամի շարքերից, մեկը-երկուսից բացի, ինչ-որ մեկը չհայտնվի գերության մեջ: Միայն Եմիրույի Զախիդը զահալորված չորս մարդ բռնեց, իսկ Իշակ Ական՝ երեք: Ռուստամ բեկին բերել տվին այն տեղը, որտեղ Սահիբ Կիրանը սպասում էր: Նրա հայացքի առաջ բերեցին Ջհանշահ Միրզայի նոթար Կուրդ Ռամազանին, Ալի Շաբարի նոթար Օսման Միհմանդարին, Փիր Ալիի նոթար Խալիլի որդուն, Քոշալիջի նոթար ՄԱհմեդ-բեկի նոթարին, Սուլան բեկի նոթար Շահ-Ալի-բեկի «Առաջնային» մականվանյալ նոթարին և այլոց: Մեծ տերերից, նախրիներից, հայտնի անձանցից և եզակի նոթարներից 1.700 հոգի երկաթյա շղթաներով կապվեցին ու շղթայվեցին: Չրահ և բաշություն չունեցող շատերը նույնպես բռնվեցին: Շահ-Ալի-բեկի ու Շահսուլարի զինվորները փախան և ապահով հասան Մոսուլ: Նրանք նաև նստեցին՝ հույս ունենալով փրկվել, սակայն, երբ նրանք զազոտվեցին լսեցին, որ Սահիբ Կիրանը հանկարծ հասել է իրենց վրա և մոտենում է, սրտերը սկսեցին դողալ ու նրանք հուսահատվեցին: Այդ երկու նավերն էլ այդպես բոլորով կորան: Սահիբ Կիրանը, հաղթանակից հետ վերադառնալից հետո հրաման տվեց և նրա հրամանով ճրագների լույսի տակ գլխատեցին 500 հոգու, ապա տիրացան թշնամուն ունեցածքին ու գույքին: Այդ ժամանակ էլ հենց, հանգստացնելով իր տիրոս, նա իր տուն ուղարկեց իր հաղթանակի և թշնամու պարտության լուրը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Ջհանշահ փառիշահը (Ղարա-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ջհանշահը - Մ.3.) Ռուստամ Թարխանի, Համադանի իշխան Ալիշաբար բեկի և Սաֆայան բեկի հետ իրար բերեց 20.000 հոգանոց զորք, կարգավորեց իր բանակը ու ուղարկեց Ամիրի կողմի՝ Հասան փառիշահի (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.3.) դեմ: Մեծ բանակը հառնեց Ամիրի շրջակայքում՝ Հասան փառիշահի առջև: Սկզբում Միրզա Ջհանգիրի (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Նախկին Եմիր Ջհանգիրի - Մ.3.) և Ռուստամ Թարխանի խիզախները հարձակվեցին՝ սուր սրերով ու աղեղներով զինված հարվածներով գալով կենտրոնի վրա: Ալիշաբար բեկն իր հերթին աջ թևը փախցեց և հետապնդեց մինչև բլրի սյուս կողմը: Հետո նա հանդիպեց Հասան փառիշահին, որ կանգնած էր տան հոգու հետ՝ հսկելով մարտը: Հասան փառիշահը կոչեր արեց զորքին և ոգևորեց՝ ասելով. «Մեր դեմ ելած թշնամին արդեն պարտվել է, մի վախեցե՛ք նրանցից, համարձակություն ցուցաբերե՛ք: Չհիվորները, սակայն, այնպես վախեցան և չփորձեցան էին, որ նրանց ուղեքը կարծես միմյանցի էին հողի մեջ, իսկ իրենք էլ պարտվելով հապաղած էին՝ մնալով անգործության ու տառապանքի գրկում: Այդ ժամանակ Հասան փառիշահը, հուսալքվելով նրանց օգնությունից, իր փոքրիկ ուժով դուրս եկավ մարտի և հետ շարժեց թշնամուն: Դրանից հետո մի քանի ցնտրովի մարտիկների հետ նա մնաց հետևում, իսկ այդ ժամանակ Սուլթան Ահմեդը, Շեյխ Հասանը և Թուսան Բասանը լիզակով հարվածեցին նրան: Սահիբ Կիրանը նույնպես լիզակով հարվածեց, ինչից հետո իրեն նետեց ձիու վրա: Եզրակալվիչ հաղթանակը, գերազանցությունը և մարտական ուժը, սակայն, թույլ տվեցին, որ Հասան փառիշահի զորքը գերի վերցնի Ալիշաբարին ու հակահարված տա: Ռազմիկները միմյանց վրա վայրիվեցրո պատերազմ մղեցին, երբ ծանր գուրգերը կոտորում էին գլուխները, իսկ մահվան հնչյուն արձակող նետերը և սուր գեղքերն էլ խլում էին հույսավառների կյանքը...: Եվ ահա Ռուստամի մարտիկ լիովին պարտվեցին ու նրա խիզախներից ոչ ոք չմնաց՝ առանց գերի վերցվելու, երբ մեկը բռնեց երկուսին կամ ալելիին: Միայն Զախիդ Ամիրախյուրը բռնեց և բերեց չորս զինված զինվոր: Իշխաբ արան երեք նեղավորի բռնեց և բերեց: Ռուստամ բեկին բռնեց Ջհանշահ բեկի ծառան՝ բուրդ Ռամադանը, Ալիշաբար բեկին՝ Օսման Մեհմանդարը, Փիրալիին՝ Խալիլի որդուն, Գյուլզարիին՝ Մեհմեդ բեկի ծառան, իսկ Սաֆայանին՝ Շահ-Ալի-բեկի Ալիֆ անունով ծառան, ընդ որում բոլոր այս անհատներին ներկայացրին բարձր հզորությանը: Եմիրներից, իշխող տան մարդկանցից, փառաբանված ծիպորներից և երիտասարդ բաշերից գերի վերցվեցին ընդհանուր առմամբ 1.700 զահալորներ: Դրանցից ավելի զահալորուկ և թեթև զինված մարտիկ էին բռնվել: Շահ-Ալի-բեկի և Շահսուլար բեկի մարտիկ փախան ու նավակ նստեցին: Երբ նրանց հասավ լուրը, սակայն, որ Հասան փառիշահը մոտենում է և գոթեթ հասել է, նրանց վրա թափվեց անզուսպ սարսափը, նրանք խոճապախար եղան ու իրենց նավակով խեղդվեցին՝ մատնվելով կորստյան: Հասան փառիշահը թշնամուն ջախջախելուց հետո վերադարձավ և հրաման տվեց խարույկների լույսի ներքո 500 մարդու գլխատել: Նա կարգադրեց, որ գավթեն թշնամու ամբողջ գույքն ու մթերքը» (Հասան Ռուսուլ «Պատմություն»):

«Այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 18-ին, շաբաթ օրը սուլթանին (Մամուլթյան սուլթանության սուլթան Յանալին - Մ.3.) հաղորդագրություն եկավ, որ հզոր մարտ է տեղի ունեցել Ամիրի տիրակալ Հասան ար-Թավիլ իբն Ղարա-Յուսուֆի (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.3.) և այդ երկրի տիրակալ Ջահան Շահ իբն Ղարա-Յուսուֆի (Ղարա-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ջհանշահի - Մ.3.) զորքերի միջև: Եվ ահա ասվեց, որ Իրաքների տիրակալ Ջահան Շահի բանակը պարտվել է այդ ճակատամարտում, Հասանը հաղթել է սպանել է Ջահան Շահի ուժերի մի շարք նշանավոր անձանց, ինչպիսիք են Եմիր Ռուստամ իբն Թարխանը, Արաբշահը և ուրիշներ: Սուլթանը շատ գոհ էր դրանից, քանի որ Հասանը խիզախված էր իր ծառայությանը և վկայում էր նրա հետ իր բարեկամության մասին» (Իբն Թադրիբիհի Աբու ալ-Ասհասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

«Հայոց 906 թվականին Ջհանգիրն (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Նախկին Եմիր Ջհանգիրը - Մ.3.) իր եղբայր Ույախ-բեկին առաքեց Ջհանշահի (Ղարա-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ջհանշահին - Մ.3.) մոտ, որը Չաղաթայում էր, և զանգատվեց Արաբշահի վրա: Լսելով այդ՝ Ջհանշահը թայանեց Արաբշահին և բանտ նետեց՝ վերջինիս փոխարեն հեծելազորի գլխավոր նշանակելով Թարխանի որդի Ռուստամ-բեկին, Ալիշաբար-բեկին, ինչպես նաև իր որդիներ Սաֆայան-բեկին և Փիր-բեկին: Նրանց բոլորին էլ հեծելազորով օգնության ուղարկեց Ջհանգիրին, որպեսզի պատերազմեն Հասան-բեկի դեմ: Եվ ահա սրանք բոլորն իրենց հեծելազորով եկան Սաֆայան, իսկ հետո էլ բոլորով գնացին Ամիր: Երկու կողմերն էլ հավաքեցին ուժերը պատերազմի համար, սակայն մարտի ժամանակ գորացավ Հասան-բեկն և պարտվեց Ջհանգիրը: Բանն այն էր, որ նրա զորքը դավաճանեց, փախավ և ցրվեց: Թարխանի որդի Ռուստամը բռնվեց, կապկալված տարվեց Հասան-բեկի մոտ և երեք օր անց սպանվեց: Հետո միայն նրա կինը, որ փախել էր և հասել էր Ալիյե թաղաքը, մարդ ուղարկեց, խնդրեց Ռուստամի լեշը ու տարավ այն Օբե: Ալիշաբարն և նրա տղա Ալի-Միրզան, ինչպես նաև Սաֆայան-բեկը ևս բռնվեցին ու սրանց Հասան-բեկը բանտարկեց, սակայն Փիր-բեկը մազապուրծ փախավ: Այս ամենայն կոտորածի պատճառը Ջհանգիրի վախկոտությունն և նրա զորքի դավաճանությունն էր: Ույախիսը փախավ, սակայն Սուրայի տեղը բռնվեց և Հասան-բեկը խլեց նրա երկու անառիկ բերդերը, որը Օշին զավառում էին: Երբ մարդիկցիներն այս տեսան, մեծ ու փոքր ասացին Ջհանգիրին. «Հնազանդվիր թո եղբորը և նրան ծառայության տուր որդուդ, հակառակ դեպքում մենք ոչ մի կարողություն չունենք հակառակ էլնել Հասան-բեկին, եթե նա գա մեր դեմ պատերազմի»: Եվ ահա Ջհանգիրը 30 հոգով եղբոր մոտ առաքեց իր որդուն և նրանք հաշտվեցին: Տեսեք, եղբայրներ, անստույգությունը Ջհանգիրի, որ այս բոլոր ավերների պատճառ եղավ, նա չէր տալիս իր որդուն, որին, եթե առաջ տար, այս բոլոր արհավիրքները չէին լինի» (Ղավիթ Մարդինցի «Տարեգրություն»):

«Դրանից հետո այս Ռուստամը իր նախկին զորքով կրկին եկավ Ամիրի վրա և նրա դեմ ելավ Ուլմանի (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռուսանի - Մ.3.) թոռ Հասան պարոնը (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.): Եվ ահա Ռուստամը իր զորքով պարտվեց ու սպանվեց» (Մարգիս Գրիչ «Հիշատակարան 1457 թվականի»):

⁵³⁴⁵ «Այդ ընթացքում Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Եմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.3.) շարժվեց Մարդինի պաշարման համար: Մարդինում ապառնություն հարուստովեց: Սահիբ Կիրանի մայրը խնդրեց. «Ջհանգիր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների Եմիրության Նախկին Եմիր Ջհանգիրի - Մ.3.) որդին որտե՞ղ պետք է գնա», և նրա ընթացողությունը Սահիբ Կիրանին հետ պահեց գործողություններից: Նա, սակայն, խնդրեց, որ «Ջհանգիր Միրզայի մեկ որդին ուղարկվի ինձ մոտ»: Արդյունքում Ալիան Միրզան ուղարկվեց բարձր աթոռի մոտ և նրան սնունդը ու իշխանություն ապահովվեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Տեսնելով Ջհանգիր Միրզայից (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Ջհանգիրից – Մ.Ֆ.) երես թեթերը՝ Աղ-Ղոյունլու մեծամասնությունը դուրս բերեց Մարդիկից կանանց, ընտանիքներին և հարազատներին՝ ապավինելով օրեցօր աճող իշխանությանը: Հասան փառիշահի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) եղբայր Ուլեյս բեկը ևս պաշտպանական հովանու ներքո տեղ գտավ: Եվ ահա փառիշահը շարժվեց Մարդիկը պաշարելու: Մարդիկում այլևս պաշար չէր մնացել: Այդ ժամանակ Հասան փառիշահի մայրը խոնարի խնդրանքով եկավ, թե: «Ջհանգիր Միրզան և նրա գերդաստանը ո՞ւր գնան»: Եվ ահա Հասան փառիշահի ամիթահատ առաքիչությունն արգելեց այդ քայլն անել, բայց նա մորը խնդրեց. «Թող եղբայրս՝ Ջհանգիր Միրզան, իր որդիներից մեկին ուղարկի իմ ծառայության»: Խնդրանքը ընդունվեց և Ալիխան Միրզան ուղարկվեց բարձր գահի պայծառ ներկայությանը» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵³⁴⁶ «Այս ամսաթվից առաջ սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Յանայի – Մ.Ֆ.) մամլուքների շրջանում, որոնք իբն Ղահրամանի (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Իբրահիմի – Մ.Ֆ.) դեմ կռվելու համար Նշանակվել էին Միրհա արշավանքի գործին, հայտարարություն արվեց, որ ծախսերի գումարը նրանց միջև կբաշխվի առաջիկա իննգաբաթի օրը: Սուլթանը խոսեց Արթաշյանի այգում և սկսեց ծախսերի գումարը բաշխել վերը նշված մամլուքներին՝ նրանցից յուրաքանչյուրին 100 դինար: Այդ օրը ոսկու գինը 400 դիրհեմ էր մեկ դինարի համար: Այսպիսով, ես նկատի ունեմ Նշանակված մամլուքներին, նրանցից յուրաքանչյուրը ստացավ 40.000 դիրհեմ: Սա այնպիսի բան է, որի նմանը մենք երբեք չենք լսել: Անցյալի թագավորների կողմից ծախսերի գումարի առումով բաշխված առավելագույն գումարը 100 դինար էր, մինչդեռ դինարի գինը այդ ժամանակ 220-ից 280 դիրհեմ էր մեկ դինարի համար՝ ոչ այս չափազանց բարձր գնով: Բոլորը սուլթանին շնորհակալություն հայտնեցին այս արարքի համար: Այն մամլուքների թիվը, ովքեր ստացան ծախսերի գումարը, 403 էր: Այնուհետև սուլթանը ծախսերն ուղարկեց արշավանքի գնացող էմիրներին: Չենք էմիր խուշբադամ ան-Նասիրի ալ-Մուլայադիին (Մամլուքյան սուլթանության ապագա սուլթան խուշբադամ – Մ.Ֆ.), որն այդ օրը բանակի հրամանատարն էր, նա ուղարկեց 4.000 դինար: Այնուհետև նա առաջին դասի յուրաքանչյուր էմիրին ուղարկեց 3.000 դինար: Նրանք էին՝ պահակախմբի գլխավոր պետ Բուրբանս ալ-Ազրաֆը, մեծ սենեկապետը Ջանիբեկ ալ-Ղարամանի ազ-Չահիրը և Յունուս ալ-Ալա ան-Նասիրը: Երկրորդ դասի յուրաքանչյուր էմիրին ուղարկվեց 500 դինար, իսկ երրորդ դասի յուրաքանչյուր էմիրին էլ՝ 200 դինար...: Նախկինում հիշատակվել է սուլթանի մամլուքների թիվը, ովքեր մասնակցելու էին արշավանքին: Մինչև երկուշաբթի օրը՝ այդ ամսի 9-ի նախօրեմ, նրանք հավաքվեցին առ-Ռայդանիայում, իսկ հետո ճանապարհ ընկան դեպի Միրհա: Ջումադա Ա ամսվա 26-ին, իննգաբաթի օրը մի շաբթի աղեղնավորների, նավթային հրետանավորների և պաշարման գործիքների հետ ճանապարհ ընկավ գինանոցի պահապան էմիր Նաուբարը: Չնայած նա հիվանդ էր, բայց նրան հրամայվեց Ղահրամանի բերդից վերցնել պաշարման համար անհրաժեշտ գեները և դիմավորել իբն Ղահրամանի դեմ կռվելու գնացած ուժերին...: Հիջրի 861 թվականի Ռեջեբ ամսի 3-ին, ուրբաթ օրը սուլթանին հաղորդագրություն եկավ Ղազա քաղաքում գինանոցի պահապան, էմիր Նաուբարի մահվան մասին և սուլթանը նրա կալվածքը՝ երրորդ դասի էմիրությունը ու գինանոցի պահապանի պաշտոնը, շնորհեց գործադիր քարտուղար Սուկկուր ալ-Ազրաֆիին, որը հայտնի էր որպես Զիրե Շիրեբ...: Ռեջեբ ամսի 14-ին, երեքշաբթի օրը սուլթանին հաղորդագրություն եկավ այն ուժերի Հայեթ ժամանելու մասին, որոնք գնացել էին կռվելու իբն Ղահրամանի դեմ: Հայեթում նրանք միացել էին Ղահրամանի փոխաբաթ, էմիր Կանի բեկ ալ-Համզավիին, բանի որ նա լքել էր Ղահրամանը բանակի կողմից այնտեղ ժամանելուց երեք օր առաջ: Տղամարդիկ սասցին, որ նա կարծել էր, թե բանակի ճանապարհորդության գաղտնի նպատակը միայն իրեն բռնելն էր, մինչդեռ ակնհայտ նպատակը իբն Ղահրամանի մոտ գնայն էր...: Չենույց բերողը նաև հայտնեց, որ ուժերը Հայեթում միացել են Կանի բեկ ալ-Համզավիին և համաձայնության են եկել Ջումադա Բ ամսի 26-ին, շաբաթ օրը Հայեթից դեպի իբն Ղահրաման մեկնելու մասին: Սուլթանը դրանից ուղարկեց, բանի որ Կանի բեկ ալ-Համզավիի ապստամբության մասին լուրերը սխալ էին և իրականում նա լիարժեք կերպով կատարում էր սուլթանի կարևոր գործը: Շաբան ամսի 4-ին, երկուշաբթի օրը գեներ էմիր խուշբադամից և նրա ուղեկիցներից հաղորդագրություն ստացվեց, որ Միրհայի փոխարքաները հասել են իբն Ղահրամանի երկիրը ու գրավել են Դեվելի ամրոցը՝ թալանելով և ավերելով այն: Նա ասվեց, որ պահակախմբի պետ էմիր Բարդեբեկ ալ-Բաջմակդարին սուլթանի մամլուքների և Միրհայի էմիրների մի շաբթի անդամների հետ նրանք ուղարկել են իբն Ղահրամանի երկրի շրջանակից մեկը, նրանք իրենց ճանապարհին հանդիպել են իբն Ղահրամանի ուղեկիցների բանակին, կռվել են նրանց հետ ու փախուստի են մատնել, երբ սուլթանի մամլուքներից 4 հոգին սպանվել են, բայց՝ ոչ թե ճակատամարտում, այլ նրանց կողմից, ովքեր հանդիպել էին նրանց ճանապարհին: Ռամադան ամսի 1-ին, շաբաթ օրը ժամանեց մի սուրհանդակ, որը հայտնում էր, որ Սուլթան ալ-Կապրավի աղ-Ղալադարը գեներ էմիր էմիր խուշբադամ ալ-Մուլայադիին և արշավախմբային ուժերի հրամանատարից ու այլ էմիրներից նամակ է բերել: Սուլթան ալ-Կապրավին հաջորդ առավոտյան անձանց են անցանց և սուլթանին հայտնեց, որ իբն Ղահրամանի երկրից գնացած ուժերը, իբն Ղահրամանի չորս քաղաքները գրավելուց, նրա թագավորության գյուղերի մեծ մասը ոչնչացնելուց, նրա քաղաքները այրելուց, գերիներ և թալան անելուց ու մի շաբթի մզկիթներ և մեդրեսներ այրելուց հետո, մտադիր են վերադառնալ Հայեթ: Սա, սակայն, բանակի ամենացածր դասերի գործն էր: Նա նաև հայտնեց, որ նրանք դեմ դուրս չեն եկել Կոնիա կամ Կայսարիա քաղաքներին, բանի որ նրանց պաշարները սպառվել էին, իսկ բանակը դժգոհ էր մնացել այդ երկրում իրենց մատուցող ծառայությունից, ինչպես նաև սննդի ու մնացած բոլոր բաների բարձր գներից: Եթե դա չլիներ, նրանք կգրավեին իբն Ղահրամանի երկրի մեծ մասը: Իր հեղթին հայտնի դարձավ, որ իբն Ղահրամանը չէր կռվել սուլթանի բանակի դեմ, այլ նահանջել էր դեպի իր տարածքներում գտնվող անհասանելի մի ամրոց, իսկ ամրություններում էլ Նշանակել էր իր կառավարության նշանավորներ՝ ամրացնելով դրանք ու դրանցում տեղադրելով մնացած բոլոր զույքը, կենդանիները և այլն, որպեսզի դրանք որպես որս նրանց համար, ովքեր կարող էին կռվել: Միաժամանակ ասվեց նաև, որ իբն Ղահրամանի կորուստների պատճառով նրա տարածքում մեծ թուլություն էր առաջացել: Այս լուրի պատճառով Կահիրեում երեք օր թմրուկներ էին հնչում, իսկ սուլթանն էլ գործերին անմիջապես հրամայեց վերադառնալ Եգիպտոս» (Իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կահիրեի փայլող աստղերը»):

⁵³⁴⁷ «Այդ ժամանակ Ռաբբայում բնակվող արաբական ցեղեր Կաբեյնը, Ունեյն և Բենի Ռաբիան ճանապարհները փակեցին ու սկսեցին մահմեդականներին նեղել: Լսելով դա՝ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) այդ սահմանը պաշտպանելու համար գինուժ ուղարկեց: Նա պատժեց այդ արաբներին՝ նրանց կողոպտելով: Հաղթական զորքերի ձեռքն անցավ հեծյալ և բեռնակիր անասունների մեծ բանակ, ինչպես նաև առատ ունեցվածք ու պաշար: Դրան ի պատասխան՝ Սահիբ Կիրանը արժանի պարգևներ բաժանեց, ինչպես նաև բոլորին շնորհեց ազնվածին և թանկարժեք ձիեր, ինչից հետո վերադարձավ ձմեռաց» (Աբու-Բաթր Տիլբանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 1):

«Ռաբբայի շուրջ գտնվող Զաբեյն, Ունեյն, Բենի-Ռաբիա ցեղախմբերը, որոնք տարիներ շարունակ պատուհասի պես թալանում էին Շամի, Ռումի և Դիարբեքի միջանցքները, վնաս էին տալիս մահմեդականներին ու կտրում էին ոտքով անցնողի ճամփան: Դրա համար էլ փառիշահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) զորքով շարժվեց այդ կողմերի պաշտպանության համար և պատժեց այդ արաբ ցեղերին: Հաղթական զորքը շատ կենսամթերք, անասուն, ձի և ուղտ, ինչպես նաև անչափելի ավար բերեց: Փառիշահն առատորեն պարգևատրեց, իսկ աչքի ընկնողներին էլ նվիրեց թանկարժեք և ընտիր խմորներ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵³⁴⁸ «Եվ դարձյալ սատանայի արքանային Ջհանջահ խանը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահ – Մ.Ֆ.) եկավ Բաղեշի, Մուշի և Խլաթի վրա՝ այնտեղից ավար վերցնելով ու 1.500 հոգի գերի տանելով՝ կին, տղա և սարկավազ, երբ ամեն գերին հետո 500 թումանով վաճառեցին» (Ղովհաննես Յիսկանցի «Հիշատակարան 1457 թվականի»):

⁵³⁴⁹ «Գրեցի սա դառը օրերին, երբ Հասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) Սշո դաշտի անմեղ բրիտոնյաններին գերեվարեց» (Ղովհաննես Մշեցի «Հիշատակարան 1457 թվականի»):

⁵³⁵⁰ «Նույն այս տարում Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.), ի նպաստ իսլամի և ի պաշտպանություն Առաքյալի, խաղաղություն նրան, շարժվեց իսլամի սահմաններ՝ ոչնչացնելու համար կաֆիրների ամրոցները ու արմատախիլ անելու համար ապստամբության ծիլերը...: Եվ ահա նրանք համախմբվեցին, մեծ ուժով դուրս եկան Ամիր քաղաքից ու շարժվեցին դեպի Գուրջիստան: Ամիրից ելնելիս Սահիբ Կիրանը ազատ արձակեց Փիր Ալիին և Ալի Շաբարին՝ ուղարկելով նրանց իր բանակի հետ, իսկ ինքն իր զորքով առաջացավ Տեփեսի ճանապարհով ու, ինչպես լեռնից իջնող ջրհեղեղ, հասավ գետի ափին: Ֆրատը հեղեղված էր և անկառավարելի: Նրանք, անցնելու ճանապարհի բացելու համար, ջրի մոտ բանդեցին, բայց, անգամ այդպես, անցնել կարող էին միայն 7-8 հեծյալ: Եվ ահա սրանք, խառնված կարգով ջուրը անցնելով, հասան Տարսուկ անառատանցին, որտեղ հավաքեցին բանակը և շարժվեցին դեպի Դերջան, ինչից հետո մի բանի օր սպանեցին, մինչև զորքը վերջնականապես միավորվեց: Սահիբ Կիրանը ազատ արձակեց Սուլթանին և նրան ուղարկեց Ջհանջահ Միրզայի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանջահի – Մ.Ֆ.) կողմը: Դրանից հետո նրանք շարժվեցին դեպի Գուրջիստան: Իսլամը պաշտպանող դրոշի գործողությունը մեծ ազդեցություն թողեց այդ տարածքի բնակիչների, քաղաքների և գյուղերի վրա: Ոմանք, դիմադրությունից խուսափելու համար, փախան, իսկ ոմանք էլ, հենվելով ամրոցներին, կանգնեցին: Բնակչությունը, սակայն, վախի և սարսափի մեջ հիմնականում թողեց ամրոցները ու փախավ: Իսլամի բանակը անցավ այնտեղից և հասավ ավելի ամուր Սամազար ամրոցին, որտեղ իր դիրքերը ամրացրեց: Այդ ամրությունն բնակիչները, հավատքով իրենց ամրության և պաշտպանությանը, բարձրաձայն հայտարարում էին. «Այս ամրությունը երբևէ ոչ ոքի ձեռքը չի անցել: Իսլամը երբեք այս ամրության վրա հաղթանակ կամ նվաճում չի ունեցել: Ամրությունը գրավելու հարցում միակը, որն աննախադեպ հաջողություն է գրանցել և, նպատակահամար անհնար հոգով նման համարձակ է եղել, դա էմիր Թիմուրն

(**Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) է, որը կանգնել է այս ամրության դիմաց մոտ, բայց բոլոր դռները բացելու հստակությունն նա էլ չի ունեցել: Հետո **Դարա-Յուսուֆը (Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Դարա-Յուսուֆը – Մ.Ֆ.)** ևս որոշ ժամանակ իր մտքերը նվիրեց այս խնդրին և նպատակին հասնելու համար նույնիսկ գիտուն մարդիկ ուղարկեց՝ պարզելու համար պաշտպանվողների խորամանկ ծրագրերը: Վերջապես բնակչությունը հասկացավ, սակայն, որ իրենց մտքերը և ձեռնարկած միջոցառումները անօգուտ են, իսկ Սահիր Կիրանն էլ նրանց անխնայ խոսքերի վրա չի կենտրոնանում: Իսլամի գործերի համար նա վստահելի, արագ և կարող փախկան երիտասարդներին ուղարկեց: Եվ ահա նրանք, իբրև օղիք ընկած թոշուկներ, բարձրացան աշտարակների ու ամրոցի պարիսպների վրա: Հարկ է լնել, որ բարության և անվտանգության պայմաններում էլ մի քանի աշտարակներին բարձրանալը նրանց համար հեշտ չէր: Եվ ահա երկու երիտասարդ սկզբում բարձրացան մեկ աշտարակի վրա, սակայն մեկին անմահության աստիճանի հասցրին, սակայն մյուսը պաշտպանվելու համար պատսպարան գտավ: Դրանից հետո մի խումբ շարժվեց դեպի ստորին ամրակետի դուռը: Կաֆիրները բարձրացան ամրոցի մյուս պարիսպներին: Այդ ժամանակ այն երիտասարդները մեկը ելավ և եռանդով պատերազմեց, մինչև անմահության հասնելը: Նրան հաջորդեց մեկ այլ քաջ, սակայն նրան ևս սպանեցին: Հետո ևս 8 հոգի միասին բարձրացան: Նրանցից երկուսը անմահության աստիճանի հասան: Այդպես ուժի կիրառմամբ ամրոցը և պարիսպները աստիճանաբար զբաղեցվեցին: Ի վերջո այդ հզորները նվաճեցին ամրոցը՝ ձեռք բերելով անթիվ գանձեր և ապրանք: Ամրության բնակիչների առաջնորդները սպանվեցին, իսկ կանայք և երեխաներն էլ գերության մատնվեցին: Այնուհետև նրանց շարժվեցին և հաղթանակի նշանով դռները առաջ մեղցին՝ հասնելով Եթերի գյուղ: Գյուղի բոլոր բնակիչներին, մինչև Ինիսին և Թավաիի եկեղեցիները, գերության տարան: Կաֆիրները գերության մատնվեցին, իսկ անասուններից, սննդի և թանկարժեք ապրանքներից էլ մեծ գանձ ապահովվեցին: Սահիր Կիրանի այդ արշավանքի նպատակը Ափսկան գրավելն էր, սակայն նա հետ պահվեց՝ նախևառաջ լուծելու համար Կարահիսարի և Քեմահ ամրոցների կառավարիչների չարաշահումները, ապստամբություններն ու չարածիժությունները, որոնք վտանգ էին ստեղծել երկրի խաղաղության և բարգաճանի համար» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Այնտեղից շարժվեց Հասան փառիչահը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց ամառանոց, որտեղից էլ սրբազն կռվի գնաց դեպի Կրաստան...: Այս պատմության սկզբում ասվեց, որ Հասան շահնշահը մեծ բանակով շարժվեց և դրոշը բարձրացրեց դեպի Կրաստան: Ամիր քաղաքում նա ազատ արձակեց պատանդ Ալիշեքար բեկի որդի ՓիրԱլի-բեկին և ուղարկեց Ջհանշահ շահնշահի (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Դրանից հետո արի և խոհեմ իշխան Հասան շահնշահը անցավ Եփրատ գետի վրայով և հասավ Թարսուզ լեռնալանը՝ շքեղ մի կանգառ: Այստեղ մեծ և պատկառելի շահնշահ բանակի հավաքման համար մի փոքր ժամանակ սպասեց: Այստեղ էլ նա ազատ արձակեց Սավալան բեկին և ուղարկեց Ջհանշահի մոտ: Չորքերը շրջապատեցին Սախաջ ամրոցը, որպես կենտրոն: Մի քանի օր հետո ուժեղ բանակը բռնությանը և գեներով բազմաթիվ ապրանքների հետ միասին գրավեց ամրոցը, ինչից հետո վերադարձավ Երզրում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այլ բազում ավերելու և վնասելու էլ եղան Կրաց տանը ու ավելի արևելք» (Ստեփանոս Դարանաղցի «Հիշատակարան 1464 թվականի»):
5351 «Ամրադառնալով անհրաժեշտության և հաշվի առնելով իր եղթի կարևորությունը՝ Սահիր Կիրանը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) հետ մեկը իր ուղին Ափսկա գնալուց ու ժամանեց Երզրում: Այստեղից նա Կեմահի պաշարանը կազմակերպելու համար առաջ ուղարկեց Շահգադե Սուլթան խալիլին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր խալիլին – Մ.Ֆ.**), հալիլ Թավաջին, Եփրեկին, Սուլիուրաք Շեյխ Հասանին և Սալիդ Մահմուդ Արաբգիրին, իսկ ինքն էլ իր առանձնահատուկ զորքով շարժվեց Կարահիսարի կողմը: Կարահիսարից Երզրում ճանապարհորդ ութ օր էր, նույնքան էր նաև Կեմահից Կարահիսար: Այս երկու գործարկները երեք օրվա ընթացքում անցան այդ երկու տարածությունները: Երկու ամրոցներն էլ պաշարվեցին առանձին զորքերով: Հոշկաղեմը գրավեց Բեկեթը, Մեմաշ Իբրահիմը՝ Կուռնարը: Այդ պաշարման ժամանակ բարձրագույնի ականջին հասցրին, որ սուլթան Մահմուդ Ռուսլուց (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**), պաշարյալների մոտ երկու ամրոցներ դեսպաններ ուղարկելով, նրանց ամրություն կոչ է անում և հորդորում է դիմադրել՝ օգնելով նրանց այնպիսի ռազմական հանդերձանքով, ինչպիսիք են աղեղները և այլ բաներ, չնայած այն բանին, որ երկու ամրոցներն էլ դրանից առաջ դեմ էին ռուսլուների ու նրանց շատ վնաս էին տվել: Լուրը հաստատվելուց հետո Սահիր Կիրանը գնաց երկրի մայրաքաղաք: Նա Շահգադե Մուհամմեդ Միրզային նշանակեց Կարահիսարի պաշարմանը: Եվ ահա արագ ժամանակահատվածում երկու ամրոցների բնակիչների մեջ էլ սկսվեց տարածայնություններ, իսկ զինվորական հաջողություններ էլ հայտնվեց արթնալանների առջև: Կեմահը տրվեց Սուլթան խալիլին, Կարահիսարը՝ Մուհամմեդ-բեկին: Արևելք, Յեմահ և Եկեղի ամրոցները նույնպես գրավվեցին, ինչից հետո նրանք և շարժվեցին ձեռնադիր ճամբար...: Այնուհետև Հասան փառիչահը լավ զինված բահադուրների փոքր խմբով առաջ ուղարկեց արթնալան խալիլ սուլթանին, հալիլ Թավաջին, Եփրեկին, Չոհրաք բեկին, Շեյխ Հասան բեկին և Սեյիդ Մահմուդ Արաբգիրին՝ Քեմահը և Կարահիսարը շրջափակելու համար: Նրանք ամրոցը կենտրոնի մեջ առան: Մի քանի օր անց ամրոցի բնակիչները, կտրված լինելով արտաքին օգնությունից, հանձնեցին ամրոցը: Կարահիսարի իշխանությունը Հասան փառիչահը փոխանցեց Ուղուրլու Մուհամմադին և շարժվեց Դերջան» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Դրանից հետո Հասան շահնշահը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) Սուլթան խալիլին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր խալիլին – Մ.Ֆ.**), հալիլ Թավաջին, Չոհրաք բեկին և Եփրեկ Մուսուլունի Աղ-Ղոյունլու բահադուրների մի խմբի հետ ուղարկեց Քեմահ ամրոց, իսկ ինքը գործերով գնաց Կարահիսար: Այդ երկիրը գրավելուց հետո նա հաստատվեց Ամիրում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

5352 «Եվ ապա նա (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.**) չար խորհուրդ արեց մեր երկրի նկատմամբ, բանգի, թեև ավեր ու թալան էր արել, սակայն ամրոցով էր մնացել, որովհետև մի փոքրիկ տեղ մնացել էր առանց թալանվելու՝ Աղթամարն էր դա, որտեղ դեռևս նրա ձեռքը չէր հասել...: Եվ ահա, հազիվ էինք մի փոքր դադար առել, երբ եկավ պիղծ ու անիծյալ Սեյիդալին, որը Տյառնընդառաջի օրերին թալանեց Գավաշա երկիրը՝ կողոպտելով քրիստոնյաների գույքը: Այս Սեյիդալին 12 օր նստեց Ափսկանց գյուղում, ինչից հետո Աղուկի գեղեղկներից երկու երեքուն փուռ վերցրեց և կամեցավ անառիկ Ալթաթմար մտնել: Նա ասում էր, թե բոլորին պետք է սուր տուներով մաշեցնի, պարունը ծովը թափի, սուրբ եկեղեցիներ քանդի և սրբությունները գերի տան: Սուրբ հացի գործությամբ, սակայն, այդ պիղծ և անիծյալ Սեյիդալին հաղթվեց ու ամրության կորստյան մատնվեց: Իրոք, երբ պատվական ու ընտրյալ ազգատեր Զաքարիա կաթողիկոսն այդ մասին իմացավ, քաջ գորակամի պես եղավ և, Աստծուց արհացած ու նրանից գործություն ստացած, Սուրբ հացով անօրենների դեմ պատերազմի ելավ: Նա երկու փուռն էլ գրավեց և բերեց Ալթաթմար՝ փրկելով քրիստոնյաներին այդ անօրեններից, որոնք ամրափառ իրենց տեղերը գնացին» (Ամանուն Մակվեցի «Տարեգրություն»):

5353 «Անցյալում Հասան Ալին (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.**) մոտ 15 տարի մնացել էր Մակու ամրոցում բանտարկված և կապված: Երբ, սակայն, Ջհանշահ Միրզան (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.**) խորասանը բռնությանը վերցրեց և նրա թագավորության արևը ծագեց բոլոր մարդկանց վրա, իսկ խալիֆության աստղն էլ հասավ բարձրության ու ամրության գագաթնակետին, իսկ հետո էլ հայտնվեց խառնակիցը...: ահա ուրեմն, այդ ժամանակ նախ նրա երեխաների ուղղորդման ընդդիմություն ու կոշիվ եղավ: Այդ ժամանակ էլ հենց Հասան Ալին Արթուրագանում ապստամբության դրոշը պարզեց: Ջհանշահ Միրզան, փորձելով մարել նրա ընդդիմության կրակը, ուզեց շարժվել դեպի Արթուրագան, սակայն միջամտեց սուլթան Աբու-Մալիկի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մալիկի (1451-1469) – Մ.Ֆ.**) հետ անհամաձայնության պատմությունը, որը հիշատակեցինք: Ավելին, երբ թուրքմենական բանակը լսեց նրա վերադարձի մասին, սկսեց գրոհել և ճնշում կիրառել: Ճանապարհների անվտանգությունը և վստահությունը վերացան: Չորքերը սկսեցին, ինչպես կարող էին, բռնություն և չարություն գործարդել: Այդ ժամանակ էլ, ահա...: Հասան Ալիի ապստամբությունը դարձավ խորասանի երջանկության պատճառը...: Եվ այսպես, Հասան Ալին ազատվեց կապանքից ու բանտից: Դրանից հետո նա ազատեց նաև Եփր Արաբշահին և Մահմուդ-բեկ Աղ-Ղոյունլունին ու մեկնեց Թավրիզ: Քաղաքում գտնվող Եփրեկների կանանց նա նվիրեց իր Եփրեկներին և ծառաներին, իսկ քաղաքացիների աղջիկներին էլ տարավ ու բաշխեց այլ մարդկանց: Բացի այդ, նա թագավորական գանձարանի ամրոցի հրամանատարի և պահակների մոտ իր հավատարմի մարդկանց հետ նախակներ ուղարկեց, որպեսզի նրանք միանան իրենց: Եվ ահա այդ շրջանի ստախոս ու անբարոյական մարդիկ միացան նրան, իսկ ամրությունների բնակիչներն էլ մնացին ծանրության ու նեղության մեջ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Եվ ես ուզում եմ դարձյալ ծանուցել ձեզ դավերը մեր աշխարհի, որը մեր մեղքերի պատճառով բաժին հասավ մեր Մակու աշխարհին չարի կողմից: Եվ ահա, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր, արձակվեց թուխը և բազում ավերներ արվեցին քաղաքում, բանգի սա (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.**) զառնեց իր հոր (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.**) կողմից առաջ բոլոր բռնականություններին: Նա ազատեց խիճ-Արսլանին և Արաբշահի որդուն, որից հետո արդեն ինքն էլ հավաքեց մեծաքանակ հեծելազոր: Նա խիճ-Արսլանին ուղարկեց Վանի բերդի վրա, սակայն այն գրավել չկարողացան» (Ամանուն Մակվեցի «Տարեգրություն»):

«Հայրը 907 թվականին Հասան-Ալին (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.**) եկավ Արձեշի վրա, իսկ խիճ-Արսլանն էլ Վանը գերեզմարեց» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

5354 «Այդ տարի Զաքարիա կաթողիկոսը գնաց Միրզա Ջհանշահի (**Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.**) մոտ և տեղեկացրեց նրան մեր աշխարհի ավերման մասին: Եվ ահա Ջհանշահը բազում զորքով ելավ խոյ քաղաքից, եկավ և վրեժժնդիր եղավ աշխարհիս ավերման համար» (Ամանուն Մակվեցի «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ փաղիշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գայրացած եկավ Բաղեշի էմիրի (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Ջաֆի-Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) վրա՝ 12.000 հեծելազորով գայրացած առաքելով 4 զորագլուխների: Մրանք եկան խլաթ թաղաթի վրա, գնացին, ավերեցին, քանդեցին այն և բազում ավար ժողովեցին՝ պաշարելով բերդը: Դրանից հետո նրանք նեղելով գրավեցին բերդը, որից գատ գրավեցին նաև Բաղեշը, Մուշը, Խուլսն ու Սասունը իրենց բոլոր գավառներով» (Թումաշա Արծիշեցի «Քիշատակարան 1462 թվականի»):

5355 «Այդ ժամանակ փաղիշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) գայրացած եկավ Բաղեշի էմիրի (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Ջաֆի-Մուհամմեդի (1460-1473) – Մ.Ֆ.) վրա՝ 12.000 հեծելազորով գայրացած առաքելով 4 զորագլուխների: Մրանք եկան խլաթ թաղաթի վրա, գնացին, ավերեցին, քանդեցին այն և բազում ավար ժողովեցին՝ պաշարելով բերդը: Դրանից հետո նրանք նեղելով գրավեցին բերդը, որից գատ գրավեցին նաև Բաղեշը, Մուշը, Խուլսն ու Սասունը իրենց բոլոր գավառներով» (Թումաշա Արծիշեցի «Քիշատակարան 1462 թվականի»):

«Այնպես եղավ, որ Բաղեշի իշխանը (Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Ջաֆի-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) քնդդիմացավ Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահին – Մ.Ֆ.) և այդ ժամանակ նա 12.000 զորքով խլաթի վրա չորս զորապետ ուղարկեց: Չնայած, ավերեցին, քանդեցին ողջ երկիրը, նստեցին բերդի շուրջ և մոտ էր բերդի գրավումը: Նույնը կատարում էին անել նաև Բաղեշում, Մուշում, Խուլսում, Սասունում և սրանց բոլոր սահմաններում: Այս լսելով՝ Չաքարիա կաթողիկոսը գնաց աշխարհակալ թագավոր Ջհանշահի և թագուհի Բեկում խաթունի մոտ, հաշտեցրեց ու ինքնակալի բարկությունը իջեցրեց, իսկ ինքը գնաց իր տեղը՝ հրաշափառ այժոռ Սուրբ Էջմիածին» (Չաքարիա Զանաթեցի «Հայոց պատմություն» գիրք 1, գլուխ 4):

5356 «Գարնանը այն ամիսները, որ նախապես նվաճել էր Ռուման բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռուման – Մ.Ֆ.), իսկ հետո անցել էին բորդերին, նույնպես գտավեցին: Սահիր Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի – Մ.Ֆ.) եղբայր Ջհանշահ բեկը, Ջեմալի շրջան բարձրանալով, գնաց Սաջ և Մեհրաբան ամրոցները ու երկուսը ևս պաշարեց: Այն բեկ Փարվանան վերցրեց Տերջինը, իսկ Այի Ջոջա Ջաֆին՝ Նեվեթե ամրոցը: Այնուհետև պաշարեցին Այնդարը: Երկու ամիս անց, երբ Այնդարի ջուրը կտրեցին, ամրոցը հանձնվեց: Սահիր Կիրանը բարձրացավ ամառանոց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

5357 «Աշնան սկզբին Ջհանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) Դուհարյուլից հասավ Բաբերդի ամրոց, սակայն ամրոցի բնակիչները, Սահիր Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի – Մ.Ֆ.) վախից, հրաժարվեցին հանձնվել և դիմադրեցին: Նրանք չէին համարձակվում ենթարկվել Ջհանշահ Միրզայի հրամանին կամ կաստարել նրա ցանկությունը: Եվ ահա նրանք Սահիր Կիրանին հայտնեցին. «Ամրոցը մենք հանձնելու ենք դերգահի ծառաներին»: Ջհանշահ Միրզան, տեսնելով, որ ամրոցի բնակիչները իրեն դիմադրում են, իսկ Սահիր Կիրանի հանդեպ էլ հնազանդ և հավատարիմ են, հրամանագիր ուղարկեց՝ ասելով. «Բաբերդի ամրոցը թողնում ենք այն հեղինակավոր անձին, ում մենք եղբայրակից ենք համարում»: Եվ ահա ամրոցը հանձնվեց դերգահի ծառաներին...: Այդ ժամանակ Սահիր Կիրանը շարժվեց դեպի Դերջան, բանգի այդ ժամանակ, ինչպես արդեն ասվեց, Ջհանշահ Միրզան... դուրս էր եկել խոյի ծննդաբան բնակարանից և բարձրացել էր յալա: Սահիր Կիրանը հասավ Սարթայի, իսկ այն գործը՝ եղբոր: Սարթայայի և այնտեղի միջև բնակ փարսյան հեռավորություն էր: Ղարա-Ղոյունլու կողմի նպատակը այն էր, որ իմանա, թե Սահիր Կիրանի բանակը նրանց մոտենալուց կազդվի՞, թե ոչ: Եմիրներն և պետական կարևոր դեմքերը, մի քանի անգամ միասին գնահատելով, ասացին. «Այս գործաշարժը գալիս է մեզ վրա, պետք է գզուշանալ»: Սահիր Կիրանը, սակայն, նրանց խոսքին ուշադրություն չդարձրեց: Նա չթողեց, որ իր վճռականության ուղքը տեղից շարժվի և ամուր կանգնած մնաց իր կեցվածքի մեջ: Չորսիսուներեք տեսնելով Սահիր Կիրանի հաստատակամությունն և տոկոսությունը, հետ դարձավ այդ կայանից և գնաց Ախլաթ: Իր հերթին, երբ գործի իրական վիճակը ներկայացրին Ջհանշահ Միրզային, նա Սահիր Կիրանի մոտ ներողություն խնդրելու համար դեսպան ուղարկեց՝ գրելով. «Թող Ախլաթի կողմը բանակի անցումից վատ միտք չծագի»: Դեսպանը կատեցավ երդում տալ Ջհանշահ Միրզայի անուկից և Սահիր Կիրանից էլ երդում վերցնել, սակայն Սահիր Կիրանն ասաց. «Այդ ինչի՞» համար: Եթե երդվողը ստախոս է, նրա երդմանը ինչպե՞ս վստահել, իսկ, եթե նա արժանահավատ մարդ է, նրա հենց միայն խոսքին կարելի է վստահել: Երդման կարիք չկա, որովհետև ազնիվ մարդու խոսքն ինքնին երդում է: Դրանից հետո նա գերված մնացած Այի Չաքար բեկին իր դեսպանի՝ Խուրշիդ բեկի, հետ միասին ուղարկեց Ջհանշահ Միրզայի մոտ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Գարնանը Ջասան շահնշահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակով շարժվեց Դերջան: Սյուս կողմից Ջհանշահ շահնշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ խոյից և զորք ուղարկեց Ախլաթ, բանգի բորդերը այդ երկիրը բռնացրել էին: Միաժամանակ Ջասան շահնշահի մոտ նա մարդ ուղարկեց տեղեկացնելու, թե «Զանի որ զորքս շարժվում է Ախլաթ, սրտիդ ոչ մի վատ միտք չգա»: Ջասան շահնշահը համաձայնեց և պատանդ Ալիշեբար բեկը նույնպես ուղարկեց Ջհանշահի մոտ...: Այդ ժամանակ Ջհանշահ փաշան Դուխառյուլից պահանջեց Բաբերդ ամրոցը: Նրանք, սակայն, Ջասան փաշահի վախից հրաժարվեցին և ասացին. «Ամրոցը կներկայացնենք ձեր դռան ծառաներին»: Ջհանշահ փաշահը, երբ տեսավ, որ ամրոցի բնակիչները համառության և բռնության վիճակում են, բայց Ջասան փաշահի հանդեպ ունեն նրա ենթարկության ու հնազանդության դիրք, նաևս ուղարկեց, թե. «Մենք Բաբերդ ամրոցը հանձնում ենք մեզ եղբայր համարվող այդ անձին»: Այնուհետև ամրոցը հանձնվեց դռան ծառաներին» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

5358 «Իսկ այժմ պատմեմք այն մասին, թե ինչպես մեկ սրբազան արշավանքի արդյունքում Ղազի Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կաստամունը, Սինոպը, Ղոյունլու-Ֆիսարն և Տրապիզոնը դրանց վիսայթների հետ միասին: Այդ ամեն այսպես եղավ: Ծառի երկրում այդ ժամանակ շատ ուժեղ էր դարձել Ուզուն-Ջասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.), իսկ միակ միջոցը, որով հնարավոր էր նրա դեմն առնել, այդ երկրները գրավելն էր...: Մինչ սուլթան Մեհմեդը կմոտենար Ղոյունլու-Ֆիսարին, այստեղ որպես տիրակալ էր հաստատվել Յուսեյն-բեկ անունով մեկը և ահա այս Յուսեյն-բեկը, երբ մի անգամ իր համար գտնվում էր դաշտում, նրան բռնեցին և կապկապեցին, որից հետո Ուզուն-Ջասանն իրենով արեց այդ ամրությունը» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 231):

«Այդ ժամանակ Տրապիզոնի սուլթանի (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Դաֆի (1458-1461) – Մ.Ֆ.) եղբայրը մեծ բանակությամբ նվերներով եկավ Սահիր Կիրանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի – Մ.Ֆ.) մոտ: Եկավ աշունը ու Սահիր Կիրանը շարժվեց դեպի Արզնջանի հարթավայրեր: Նա իր եղբորորդի Մուրադ-բեկին ուղարկեց Ռումի սուլթան Մեհմեդ իբն Մուրադ խանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ հաղորդելու. «Տրապիզոնը մեզ հանձնեցին: Ընդունեցի ջիգհան: Դիշիր գառան մասին հայտնի խոսքը և Տրապիզոնի վրա մի հարձակվիր»: Սուլթան Մեհմեդը, սակայն, այդ ուղերձին ուշադրություն չդարձրեց: Դրանից հետո Սահիր Կիրանը Ուզունլու-Ֆիսարի-բեկին ուղարկեց Ղոյունլուիսարի կողմերը և նա կարճ ժամանակում նվաճեց այդ ամրոցը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

5359 «Խալիլ Թավազին էլ մի խումբ էմիրների հետ Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց՝ պաշարելու Մելեֆի ամրոցը: Նրանք թալանեցին ամրոցի շրջակայքը և անթիվ-անհայտ ավար ձեռք բերեցին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին»):

5360 «Այդ ժամանակ տեղեկություն ստացվեց, որ Ջհանշահ փաղիշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.) զորքը արագ քայլով հասել է Ախլաթ: Ջասան փաղիշահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) նրանց չէր նայում և ոչ մի տեղ չէր շարժվում: Ջհանշահ փաղիշահը դեսպաններ ուղարկեց և խոսարկություն հայտնեց: Ջասան փաղիշահը իր դրոշմ բարձրացրեց դեպի Միերթ: Այդ ժամանակ Ջհանշահի դեսպան Ինալ անունով բուկավուրը մոտեցավ և բերեց ոսկե տուներային գոտին: Ջասան փաղիշահը այն կապեց իր մեջքին և ասաց. «Մուսերային գոտի ուղարկելը նշանակում է սուլթանության պատիվ հանձնել»: Մի քանի օր անց նա գրավեց Սղեթը ամրոցը» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այնուհետև Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) ուղևորվեց Սղեթը պաշարելու» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

5361 «Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ ոմն Սեյֆ (Սեֆյանների շեյխության շեյխ Ջունեյդը – Մ.Ֆ.), որը ան-Այնի արաբներից էր, անթիվ կողմնակիցներով թողնելով խաղաղության և հանգստի ճանապարհը, ձեռք է մեկնել կողոպուտին ու այդ տարածքների բնակիչների ունեցվածքին: Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասանը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց արքայազն Սուլթան Խալիլին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության սապագա էմիր Խալիլին – Մ.Ֆ.), որ սա բքի այդ արաբներին: Շուտով նա վերադարձավ՝ ձեռքով խոշովարարներին և նրանց առգրաված ունեցվածքի մեծ մասը վերադարձնելով տերերին...: Եվ ահա Սահիր Կիրանը պատմվեց, որ երգումի դաշտավայրում շահադադե Մուհամմեդ-բեկի ամուսնության առթիվ տոն կազմակերպվի» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Սուլթան Ջունեյդը (Սեֆյանների շեյխության շեյխ Ջունեյդը – Մ.Ֆ.) Դիարբեքիրում մնաց չորս տարի: Այդ ընթացքում կամավոր և հավատարիմ 12.000 սուֆիներ հետևեցին նրա ուղեգնացին և ուղղվեցին դեպի ճշմարիտ ուղի: Նա այդ երկրի մեջ շատ խալիֆներ նշանակեց, ինչից հետո վերադարձավ Արդեբիլ» (Ջասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ջանեշի տեղ պարոն Վարդի որդի մանուկ Վեթեն Շահալիի կողմից գերվեց և հանձնվեց Սոֆիի ձեռքը, որին կոչում են շեյխ (Սեֆյանների շեյխության շեյխ Ջունեյդը – Մ.Ֆ.)» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1462 կամ Հայոց 909 թվականին Համշենի տեր պարոն Վարդի որդի մանուկ Վեթեն Շահալի կողմից գերվեց և հանձնվեց Սոֆիի ձեռքը, որին կոչում են շեհ (Սեֆյանների շեխություն շեխ Տուհենդը – Մ.Ֆ.)» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Արգրումը» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքի կյանքը»):

⁵³⁶² «Տիրակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) լսեց, որ Ուզուն-Հասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) իրենով է արել Ղոյունլու-Հիսարը, դրա համար էլ հրամայեց Անադոլոյի բեգլեբեգ Համզա-բեկին ուղևոր հանել Ռումի բանակը, ազապներին հավաքել դաշտերից և ամեն գնով հասնել հաղթանակի, ընդ որում հրամայվել էր, որ, եթե հնարավոր չլինի էլ ամրությունը գրավել, ապա՝ ամեն ինչ շրջակայքում այրել, ամայացնել ու այնպես անել, որ վերականգնել երկար ժամանակով չստացվի: Ստանալով տիրակալի հրամանը՝ Համզա-բեկը հավաքեց իր զորքերը և նետվեց ամրության վրա: Օրերը բավականին սառն էին և ի վերջո պարզ դարձավ, որ ամրոցն անառիկ էր, իսկ ներսում գտնվող մարդկանց էլ որևէ կերպ ահաբեկել հնարավոր չէր: Դրանից հետո անմիջապես թայանեցին այդ մարզը, որից հետո ազապները հարձակվեցին մի հայկական գյուղի վրա, որտեղ գտան կանանց և տղամարդկանց: Այնտեղ նրանք անօրենսություններ արեցին, իսկ դրա հետևանքով էլ այդ հայերի բաժանաները գնացին և բողոքեցին Ուզուն-Հասանին, թե. «Մեր նախորդ տիրակալը թույլ չէր տալիս մեր նկատմամբ նման անօրենսություններ անել, նա խղճով տիրակալ էր, սակայն այժմ, այնպիսի մի հզոր տիրակալի իշխանության պայմաններում, ինչպիսի դու ես, մեր կանայք ու տղամարդիկ տուժվեցին»: Այսպես նրանք հրահրում էին Ուզուն-Հասանին և, կարճ ասած, բանը հասցրին նրան, որ սա հարվածեց այդ երկրամասին ու Համզա-բեկը վերադարձավ իր տեղը» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 234):

«Այդ օրերին լուր հասավ, որ մոտ 20.000 մարդ Ռումից եկել է Ղոյունլուիսար ու պաշարել է ամրոցը: Անացին նաև, որ Շահադե Մուհամմեդ-բեկը բանակ հավաքեց և դուրս եկավ Կարահիսարից, բայց, դիմադրել չկարողանալով, վերադարձավ...: Այդ արշավանքի ընթացքում նորից լուր բերեցին, թե Ռումի զորքը շարժվել է Ղոյունլուիսարի կողմերը: Այդ լուրերի տարածումից հետո Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) այնտեղից հարվածային զորքով ելավ և շարժվեց Ղոյունլուիսարի ուղղությամբ: Պաթուկյանի հասնելով՝ երկու օրում անցավ հիսուն փարսախ և մոտեցավ Յիզ լեռանը: Ռումի մարդիկ, լսելով Սահիբ Կիրանին մոտենալու մասին, ցրվեցին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 2):

⁵³⁶³ «Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) հրամանով Սիվասի հացահատիկը տեղափոխեցին Ղոյունլուիսար: Ղոյունլուիսարի ճանապարհին՝ Պաթուկյանում, Ջիանշահ Միրզայի (Ղաթա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջիանշահի – Մ.Ֆ.) կողմից եկավ դիվանապետ Այնալ անունով մեկը՝ բերելով նվերներ՝ ոսկե սրով գոտի և մեծ քանակությամբ թանկարժեք գործվածքներ: Սահիբ Կիրանը բարեկշան համարեց այդ գալուստը, ոսկե գոտին անմիջապես մեջքին կապեց և ասաց. «Ոսկե սուր և գոտի ուղարկելը թագավորական արարք է»: Նա զարմացավ այդ պատմիրակի գալուստից և մեծ պարգևներից, քանի որ, չնայած Ռուստամ Թարխանին ու նրա հետ եղած մի շարք էմիրների սպանությանը, իսկ մնացածների էլ՝ բանտարկմանը և շարժվել Ղոյունլուիսարից, Ջիանշահ Միրզայի այսպիսի վերադարձումը շատ տարօրինակ էր թվում: Հարձակման գործողությունից հետո նա հասավ Թարմուռ տեղանք և վերադարձավ ծամբար» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 2):

⁵³⁶⁴ «Այդ հարձակման գործողությունից հետո Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) հասավ Թարմուռ տեղանք և վերադարձավ ծամբար: Դրանից հետո նա ամրոց գործով շարժվեց Ռումի ուժերի դեմ: Այդ ժամանակ Ռումի թագավոր սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) Լիվիի ուղարկեց խաղաղություն խնդրելու: Թալանից հետո ճանապարհին հանգստանալու համար, սակայն, նրանք կանգ առան մի վայրում, ինչից հետո խախտությանը և սրտի անորոշում հանգստացան ու բնեցին: Այդ ժամանակա Ռումի հարվածային զորքը հանկարծ հարձակվեց նրանց վրա: Հանգստացող այդ խմբակն իր հերթին, սակայն, չնայած ժամույնությանը ու հանգստության մեջ գտնվելուն և ունենալով վստահություն, ելավ թշնամու դեմ: Չսպասելով հարվածին՝ այն ցատկեց տեղից և ձեռք գցեց ռազմի գործիքները՝ թշնամուն հետ մղելու համար: Այնպիսի մեծ ճակատամարտ և սուր բախում: Էմիրիսարի Կապիտո սուրի հմայքը ազդեց թշնամու վրա՝ կանխելով նրանց հարվածները: Հերոսություն և քաջություն ցուցաբերեց Հուսեյն-Իբրահիմը՝ նպատակին հասնելու ու ազդեցություն գործելու մեջ որի սլացքը հիշատակվեց ժամանակի դեմքով: Յադան Փիր-Ալին առանց սաղավարտի դուրս եկավ և նստեց անգրահ ձիով՝ սուրը հենելով գոտուց ու հասնելով բանակի կենտրոն: Այդ պահին նա թշնամիներից մեկին նետով տապալեց ձիուց: Հաջորդ պահին փոքր այդ խմբակը նման մեծ գործի նկատմամբ հաղթանակ տարավ: Անվանկարող խնձոր օգնությանը թշնամու բանակն մեծ մասը գերվեց, թշնամու մարդիկ գերեվարվեցին և հետ բերվեցին: Սահիբ Կիրանը փրկեց գերիներին: Իրոք, հետագայում նա բարձր աստիճան ունեցող իր էմիրներից մեկի՝ Խուրշիդ բեկի, և Ռումի ներկայացուցիչների հետ նրանց հետ ուղարկեց սուլթան Մեհմեդի մոտ՝ խնդրելու Տրապիզոնի և տարածաշրջանի ամրոցները: Ռումի սուլթանը, ի պատասխան Սահիբ Կիրանի կողմից իր էմիրներին նկատմամբ ցուցաբերած հարգանքի, ուղարկեց իր էմիրներից մեկին՝ հրամայելով, որ նրանք չհարձակվեն Տրապիզոնի վրա և այն թողնեն Սահիբ Կիրանի պաշտոնյաներին» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին», գիրք 2):

⁵³⁶⁵ «Հաղթանակով ավարտված այդ կամաարտահայտությունների մեջ մի արշավանք կար, որին նա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) ևս ձեռնամուխ եղավ՝ իր անկեղծ վճռականությամբ մաքրել Տրապիզոնը կռապաշտների չարագործություններից: Այդ նպատակին հասնելու համար նա մեծ եռանդ ու ջանք ներդրեց՝ պատրաստելով հրանոթներ և այլ բաներ: Իրոք, քանի որ այդ թագավորությունն անչափ ուժեղ էր և շատ տարիներ գտնվում էր Ստամբուլում նստող կեսարի ազգակիցների իշխանության տակ, սրանք հանգիստ էին՝ հույները դրանց դեպի իրենց երկիր տանող կործանարար ճանապարհների դժվար հասանելիության վրա: Եվ այսպես նրանք հավատում էին կեղծ հրապուրանքներին, որոնք իր էին չարիքով, ու երբեք ենթարկված չէին եղել միաստվածության և հավատքի տրված որևէ ժողովրդի արթալի: Սահմեղական հողերի իրական կանոնները փորձ չէին անում նվաճել այդ երկիրը, քանի որ նրա սահմանամերձ տարածքները, հատկապես ամրացված բերդերով և ամրություններով, դրան գունդարած նաև շրջապատված էին դժվար հասանելի լեռներով, ինչպես նաև փառք ու կատաղի գետերով, այնպես որ այդ նեղ տեղերում մեծաքանակ զորքի շարժն անհնար էր...: Եվ ահա հավատքի սուլթանը... թեկուզ և իր կամքից անկախ, Տրապիզոնի երկրի դեմ դաժակաթ սկսելուց առաջ ձեռնամուխ եղավ Իսֆանդիարի երկրի ու ծովափնյա նավահանգիստների հնազանդեցմանը, բանգի սրանք, մոտիկ գտնվելով անհավաստների այդ թագավորությանը, դրանք նվաճման արդյունքում ստեղծում էին մի վիճակ, երբ այդ անհավաստները վերջնականապես փակված էին դառնում իրենց երկրում: Եվ ահա սկսվեց ռազմական այդ երկրի դեմ: Իսֆանդիարի գրավումից և կործանումից հետո Ղոյունլու-Հիսարի շրջակայքը դարաշրջանի մեծության տիրակալի բանակի վրանների համար սկսեց ծամբար ծառայել» (Իդրիս Բիթլիսի «Դիարբեքրի ու շրջանները», գիրք 7):

«Կատարմանի գրավումից հետո կրկին լուր եկավ նրա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտենալու մասին: Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.), կրկին պատրաստելով զորքը, ուղևորվեց, իսկ սուլթանը պաշարեց Ղոյունլու-Հիսարը: Յար-Ալի-բեկը Սահիբ Կիրանի անունից այդ ամրոցի տիրակալին էր: Եվ ահա նա, վախճանալով, որ հաղթական զորքի և այդ ամրոցի մեջ առկա մեծ տարածության պատճառով, աստված չանի, ոչ մի օգնություն նրանից իրեն չի գա, իսկ սուլթանն էլ գայրույթի մեծ ուժով կգրավի ամրոցը ու կիրանայի կոտորել ամրոցի բոլոր պաշտպաններին, Յար-Ալի-բեկը ըստ պայմանավորվածության հանձնեց ամրոցը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքրի մասին»):

«Այդ դեպքերից շատ ժամանակ էր անցել, արդեն գրավվել էր Սիսուպը և ահա սուլթան Մեհմեդ Ղազին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) շուր եկավ Ղոյունլու-Հիսարի վրա: Տիրակալը ամրության շուրջ հրանոթներ դրեց, սակայն, հազիվ էին մի քանի անգամ հարվածել նրան, երբ ներսում գտնվող ժողովուրդը խելքի եկավ և հանձնվեց: Փառիշահը ներս մտավ և ամրության ներսը լցրեց իր մարդկանցով: Դա իջրի 865 թվականն էր» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 234):

«Ուզունլուսանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) թաքար մի տիրակալ էր, որի երկիրն էլ ներխուժեց թուրքական սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.): Ելնելով Բրուսայից՝ նա տեղակայվեց Պենտոգալան կոչվող դաշտում: Այդ ժամանակ Ուզունլուսանը մի թաթարի ուղարկեց՝ իր ծառային, որպեսզի նա թուրքական սուլթանին ինչ որ վատ բան ասի: Եվ ահա այդ թաթարը իրեն ձևացրեց որպես Մեհմեդ-փաշայի ծառա, իսկ Մեհմեդ փաշան սուլթանի ամենաբարձր ծառաներից մեկն էր: Եվ այսպես, երբ մեկը կանգնած էինք այդ դաշտում, Մեհմեդ փաշան իր երկու ծառաներից հետ եկավ սեփական ծամբարից, որպեսզի գտնուի: Այդ ժամանակ այդ թաթարը պատրաստվեց և, նետն ու աղեղը ձեռքին սպասելով նրան, հարվածեց: Վախի՜ց, սակայն, թե՛ հուզմունքից, նա անհաջող հարվածեց և միայն վիրավորեց Մեհմեդ փաշային՝ դիպչելով աչքերի միջատարածքին՝ ճակատի մասում: Այսպես թե այնպես, սակայն նա միանգամից էլ ընկավ, իսկ նրա ծառաները նետվեցին և բռնեցին այդ թաթարին: Դրա հաջորդ օրը սուլթանին պատմեցին, թե ինչ է եղել Մեհմեդ փաշայի հետ: Սուլթանն անձամբ այցելեց Մեհմեդ փաշային և խղճահարությունից նույնիսկ արտասաց: Այդ ժամանակ նա հրամայեց կապկապված վիճակում իր մոտ բերել այդ թաթարին և հրամայեց նրան գետնին դնել: Դրանից հետո նա հրամայեց երկու հաստ մոմեր բերել, իսկ, երբ դրանք վառեցին, նա ուղղեց դրեց այդ թաթարի կրծքին և շուր տվեց մոմերը նրա աչքերի վրա: Նա այդ կերպ պահեց մոմերն այնքան ժամանակ, մինչև այդ թաթարի աչքերը դուրս եկան: Դրանից հետո սուլթանը դահիճներին հրամայեց այդ թաթարի մեջքից երկու կաշի բերել, մինչև ուսերը: Այնուհետև մեկ ամբողջ շաբաթ

այդ թաթաթոր կենդանի մնաց և ամեն մեկը, ով ցանկանում էր, նրա համար մի որևէ տանջանք էր հորինում: Ի վերջո նրան թողեցին ճանապարհի կողքին և շները նրան կերան: Այս ամենից հետո սուլթանը ելավ և շարժվեց ուղիղ դեպի Ուզունհասանի երկիր, իսկ Մեհմեդ փաշային էլ պետք է տանեին ձեռքերի վրա, մինչև նա չապաքինվեր: Հասնելով Ուզունհասանի երկրին՝ սուլթանը գրավեց մի քանի դղյակներ, իսկ հետո էլ մոտեցավ ուժեղ ամրացված մեկ այլ դղյակի, որը կոչվում էր Կարահիսար կամ, այլ կերպ ասած, Սև քաղաք» (Կոնստանդին Օստրովցի «Ենիչերու նորերը», գլուխ 32):

«Ղոյուղուհիսարի նվաճումից հետո սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Տրապիզոն» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ տարի օսմանցիները գրավեցին Դերսիքե բերդը...: Ահա այդպես գրավվեց Կոյունլու-Հիսարը, որը Ղահրամանի երկրում էր» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1460 կամ Դայոց 907 թվականին օսմանցիները գրավեցին Դերսիքե բերդը» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

5366 «Այնտեղից ռումները ուղղվեցին դեպի Արգինյան: Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) կայանեց Ուռում-Սարայ կոչվող վայրում, իսկ Ռումի սուլթանը՝ Յասի-Չամանում: Սահիբ Կիրանի առաջապահը հայտնեց, որ սուլթանը հաջորդ օրը պատրաստվում է իջնել Երզնկայի դաշտավայրը: Սահիբ Կիրանը իր մոտիկներից ոմանց, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Յուսուֆ-բեկին, Մեհմեդ-բեկին, Յար-Ալի-բեկին, էմիր Ումար-բեկին և արքայազն Սուլթան խալիյի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր խալիյի – Մ.Ֆ.) ռազմիկներից Դամազ-բեկին ու Ազիզ-բեկին հրամայեց 2.000 հեծյալների հետ միասին դարան մտնել՝ Դաշկարո կոչվող վայրում, իսկ ինքը սեփական անձով դարան մտավ Կայկուբ կոչվող վայրում: Թշնամու կողմից քաջարի հեծյալներ Սուլեյման-բեկը և Ֆարիադ-բեկը՝ Անկյուրայի ու Բրուսայի վայրերը, սանջակի 20 էմիրների հետ միասին հեծնեցին ձիերը, որ մարտի գնան, և ահա նրանք ժամանեցին Դաշկարո: Երկու զորքերը քաջաբար նետվեցին միմյանց վրա, փոշին մարտի դաշտից փակեց Մեծ Արցի համաստեղությունը և փակեց արևային լույսի ճանապարհը: Յուսուֆ-բեկը քաջաբար էր մարտնչում և նա սպանեց 200 ռումցու, իսկ ամենահայտնիներից 60-ը գերվեցին: Մեհմեդ-բեկը արիության օրինակ ցույց տվեց մարտում, նիզակով հարվածեց Ռումի զորքի դյուցազուններից մեկին՝ Բուրսայի կառավարչին, և ցանկությունների նծույզի վրայից նրան ցած տապալեց, իսկ նրա սուրը ու կոփված թուրը, որը շփոթ էր առաջացնում, փակեց թշնամու փախուստի ճանապարհը: Թշնամու թմբուկները և դրոշները կոտրվեցին և ծվալվեցին, իսկ դրանց կտորները կապեցին թամբերին, որպես որսի հաջող ավար: Ռումի զորքի մնացորդը, հաղթված և փախուստի մատուցած, ընկնելով ու կանգնելով, վերադարձավ սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) ճամբար: Երբ սուլթանը տեսավ թշնամու հաղթանակը և իր հզոր էմիրների պարտությունը, պատրաստվեց հետ վերադառնալ և նրա մոտ այլևս վճռականություն չմնաց առաջ շարժվել: Եվ ահա, չնայած նա սայլերի համար ճանապարհ էր բացել տվել, բայց չկարողացավ լեռների միջով դաշտավայր իջնել, այնտեղ որտեղ կարող էր մարտակարգ ընդունել: Դրա համար էլ Սահիբ-Կիրանի մոտ պահանջ չեղավ այնտեղ գնալ: Ռումի սուլթանը նահանջեց Զեյկեթի ուղղությամբ և դեսպաններ ուղարկեց այն բանով, թե. «Մեզ մոտ թշնամություն չկա Մոսուլիսանի հետ, մենք պատրաստվում ենք ղազալվալ իրականացնել Տրապիզոնի ուղղությամբ»: Սահիբ Կիրանը ևս հեռացավ այնտեղից և ուղղություն բռնեց դեպի Սակ-Թուբան, որ նրանց ճանապարհը փակի: Աղ-Ղոյունլուների քաջերն ու խիզախները ամեն տեղ գերիներ էին բռնում և ավարի տեղ էին դառնում, քաջաբար հարձակվելով թշնամու վրա և ցրելով վերջինիս, բայց երբ Աղ-Ղոյունլուների մեջ հայտնի դարձավ, որ սուլթանը նպատակ ունի ղազալվալ իրականացնել Տրապիզոնի ուղղությամբ, Սահիբ Կիրանը արգելեց իր զորքին ջարդել ու հարձակվել նրանց վրա» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին»):

«Այդ ժամանակ հիշատակված երկրի տիրակալը (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Ղալիյը – Մ.Ֆ.), բանի որ ինչ կապեր ուներ հարևան Դիարբեքի թուրքմենների հետ, օգնության համար դիմեց Հասան-բեկ Աղդոյունլույին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանին – Մ.Ֆ.) և, համեմատելով նրա հովանավորությանը, աղաչեց փրկել իր թագավորությունը աշխարհը նվաճող սուլթանական բանակի նծույզների սմբակների տակ կոխվող վտելուց: Այս Հասան-բեկն իր հերթին, բանի որ խնամիական կապեր ուներ Տրապիզոնի հաքիմի և թաթկուրի հետ, նա վերջինիս փեսա էր գալիս, իր թեմած հոգում հավատարմություն էր պահպանում այդ անհիշյալ անհավատի նկատմամբ...: Այդ պատճառով, ահա, նա Աղդոյունլուների ողջ զորքով հաստատվեց Երզնկայի շրջակա ամրություններում և որոշ լեռնային շրջաններում՝ ավազակների նման ժամանակ առ ժամանակ արյունոտ հարձակումներ իրականացնելով մոզահեղների զորքի առևտրականների, ինչպես նաև թուլության ու հիվանդության պատճառով հիմնական զորքից հետ մնացածների վրա: Այնուհանդերձ այնպիսիներին, ինչպիսին այդ թուրքերն էին, ուժեղ չէրիքեց ղեմ կանգնել սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) անդեղ հզորությանը... և ոչ մի տեղ նրանք ոչ մի ընդհարումում իրենց վստահ չցուցադրեցին, բանից մի թե կարելի է համեմատել լեռներից իջնող գետակները փոթորկալից ծովի հետ: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ մի անգամ Հասան-բեկը Երզնկայի մոտ գտնվող Մանդիզի լեռներում իր հորեղբոր որդի Խուրշիդ-բեկին Աղդոյունլուների ընտիր ռազմիկների և մի առանձնացված ջոկատի ուղեկցությամբ դարան դրեց, որպեսզի, ինչպես ավազակներ, դարանակալեն ու հարձակում գործեն մոտակայքով անցնել պատրաստվող Մեհմեդ փաշա Կարունի վրա, որը, ինչպես ղազալվալ դարաշրջանի մի իսկական գորավոր-ղազի, անցնելու էր այդ կողմերով: Իրոք, վերջինս, որ չհիտեր այդ ամենի մասին, անցնում էր այդ կողմերով: Եվ այսպես, բանի որ նրանք ավելի լավ էին ծանոթ տեղանքին, այդ երկրի հարմար ու անհարմար կողմերին, կիրճի ամենանեղ տեղում վրա տվեցին Ահմեդ փաշային՝ շրջապատելով նրան իրենց սուր սրերի ուժեղ ամրությունով: Այն բանից հետո, երբ հակառակորդներն իրար եկան և շարքերը բախվեցին, այնպիսի մի ճակատամարտ ու ջարդ սկսվեց, որ դրա նմանը երկրային Մարտը երբեք չէր տեսել իր բոլոր պատերազմներում, դրա նմանը երբեք չէր եղել երկրի վրա, արեգակի աչքերն էլ... նման բան երբեք չէին տեսել, չէր եղել դեռ նման մի ճակատամարտ: Եվ այսպես, մոզահեղների զորքն ու այն արի զորավարը անվորով և ամուր հանգստության մեջ մնացին... ինչի արդյունքում Ահմեդ փաշան ի վերջո մարտով փախուստի մատնեց խռովարարների այդ ջոկատն ու իր թշնամիներին՝ հետապնդելով իր կողմից պարտության մատնված այդ դժբախտներին և հասնելով մինչև Հասան-բեկի ճամբար» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրամիսի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Կարահիսարից մենք անընդհատ սկսեցինք հետապնդել Ուզունհասանին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանին – Մ.Ֆ.), սակայն նա ոչ մի տեղ չէր ցանկանում մարտ ընդունել: Ի վերջո մենք մոտեցանք Եփրատ կոչվող մի մեծ գետի, որը նման էր Դանուբին: Այս գետը հոսում էր դեպի հյուսիս և թափվում էր Սև ծովը, ինչպես նույն Դանուբը: Տեսնելով, որ Ուզունհասանը չի կարողանում մեր դեմ մարտնչել, սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) վերջինիս մոտ ուղարկեց մի ծաղրածուի, որին Ուզունհասանը լավ ճանաչում էր: Այս ծաղրածուն անցավ Եփրատը և հասավ Ուզունհասանին, որը սկսեց վերջինիս հարցումներով անել, թե ինչ է անում Օսմանի որդին: Եվ ահա սա պատասխանեց. «Ով երջանիկ տիրակալ նա որևէ այլ բան չի մտածել, քան փախուստն է, որպեսզի փրկվի թե երկրից և հեռանա, բանի որ գլավորները մեծ ուժով ներխուժել են նրա երկիրը: Եթե դու ցանկանայիր նրա վերջը տալ, ապա հիմա իսկը ժամանակն է, բանի նա չի հասել լեռներին»: Ուզունհասանը, ենթադրելով, թե ամեն ինչ հենց այդպես է, առաջ ուղարկեց Մուստաֆա անունով իր որդուն, իսկ ինքն էլ իր ողջ զորքով շարժվեց վերջինիս հետքերով: Իր հերթին սուլթանը, երբ լսեց, որ Ուզունհասանը գալիս էր իր վրա, շուտ եկավ նրա դեմ: Միապես Մուստաֆան մարտի մեջ մտավ սուլթանի դեմ և այնքան դիմացավ, մինչև մոտեցավ Ուզունհասանին: Դրանից հետո նրանք ևս երկու օր մարտնչեցին, մինչև որ Ուզունհասանը հաղթանակ տարավ: Մուստաֆան սպանվեց, սակայն սուլթանական ողջ հեծելազորը գլխովին ջախջախվեց և, եթե չլինեին ենիչերիները, կապանվեր նաև սուլթանն ինքը: Այդ ժամանակ Ուզունհասանը, դիմելով իր զորքին, ասաց. «Ես չգիտեմ, որ թուրքական սուլթանը՝ Օսմանի որդին, այդքան թույլ է, երբ մենք նծույզների վրա ենք, չնայած ինքը մեզից ուժեղ է, երբ մենք առանց նծույզների ենք, հատկապես՝ լեռներում»: Դրանից հետո Ուզունհասանը հետ դարձավ իր երկիր, իսկ սուլթանն էլ գնաց իր երկիր» (Կոնստանդին Օստրովցի «Ենիչերու նորերը», գլուխ 32):

«Այդ տարի Ռումի շահ Սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) բարձրացրեց դրոշը դեպի Տրապիզոնի նահանգ...: Կաստամունու և Մինուպի նվաճումից հետո Սուլթան Մուհամմեդը իր զորքով, որը գերազանցում էր աշխարհի ամենաբարձր ու ցածր կետերը և հասնում էր ցամաքի ու ծովի սահմանները, շարժվեց Տրապիզոնի ուղղությամբ: Ղոյունլուսարի շրջանը դարձավ նրա զորքերի կանգառը: Այդ շրջանի նահանգապետ Յար-Ալի-բեկը օգնության խնդրանքով դիմեց Դիարբեքի տեղի Հասան Բայանդուրին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանին – Մ.Ֆ.): Հասան բեկը, բանի որ Տրապիզոնի նահանգապետի հարսնացուի հարազատն էր, հավաքեց Աղ-Ղոյունլուների զորքերը և 10.000 հոգանոց զորքով տեղավորվեց Զեմաի լեռան բարձրադիր շրջաններում: Հիվանդները շրջապալեց հարձակում սկսեցին, սակայն սուլթանի հսկայական զորքը վերացրեց թուրքմենների դիմադրության հնարավորությունը և նրանք իրենց տեղը չցուցաբերեցին: Այդ պահին Շահսուվար Չուլբադիյը, Սուլեյման-բեկը, Անկարայի և Բուրսայի նահանգապետ Ֆարիադ բեկը սանջակական հրամանատարներից 20 հոգով մարտական ոգով, թամբեցին ձիերը ու հարձակվեցին թուրքմենների վրա: Նրանց դիմաց դուրս եկան Հասան բեկի որդի Յուսուֆ բեկը, Մեհմեդ բեկը, Յար-Ալի-բեկը և էմիր-բեկ Մոսուլուի գլխավորած մի քանի Աղ-Ղոյունլուներ: Ընթացավ ծանր մարտ: Ռումի զորքը պարտվեց, 200 մարդ սպանվեց, իսկ 60 հոգի էլ գերության մեջ ընկավ: Որոշ օրերի հետո Արգինյանի մոտակայքի Յալուզ-Է լեռան վրա Հասան բեկը իր ազգական Խուրշիդ բեկին և ավելի մեծ թվով Աղ-Ղոյունլուների զորքին հրավիրեց թակարդի: Այդ ժամանակ ռումիների մի խմբի հետ անցնում էր Գեդուբե Ահմեդ փաշան: Նրանք անսպասելի դուրս եկան թակարդից և հասան Ահմեդ փաշայի մոտ...: Ընթացավ ծանր մարտ: Ահմեդ փաշան պարտության մատնեց թուրքմենական զորքին և հասավ մինչև Հասան բեկի գորավայրը: Հասան բեկի սիրտը լիովին վախով լցվեց և նա մի շարք վստահելի

մարդկանց ուղեկցությամբ ուղարկեց իր մոր՝ բարձր ծագում ունեցող սուլթանի ներկայության մեջ զոջման արարողություն կատարելու համար։ Նրանք միջնորդեցին նախարար Մահմուդ փաշայի միջոցով։ Սուլթանը նաև վստահեցի մարդկանցից մեկին ուղարկեց շատան բեկի մոտ և ասաց. «Դիմացկուն և խիզախ տիկինը պետք է որոշ բանակի զորքով մեզ ուղեկցեր այս սեպտեմբերյան արշավում, սակայն որոշ անբարենպաստ իրադրություններ խանգարեցին դրան։ Լյժմ, երբ նա իր մորը և մարդկանց ուղարկե է, մենք նրանց վերադարձնելու ենք այդ տարածքից Տրապիզոնի նվաճումից հետո» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»)։

կայսրից, սակայն այն ունի սեփական տիրակալը: Եվ ահա մենք մեծ դժվարությամբ շարժվեցինք դեպի Տրապիզոն, ընդ որում ոչ միայն գործը, այլև՝ սուլթանն ինքը: Այդ ամենը եղավ ամենից առաջ մեծ տարածության պատճառով, հետո՝ մարդկանց հարձակումների պատճառով, երրորդը՝ պարսեկի պակասի և ի վերջո բարձր ու մեծ լեռների պատճառով: Բացի այդ այնտեղ որոշ տեղեր թաց էին ու ճահճապատ, ամեն օր անձրև էր գալիս և արդյունքում ճանապարհները փչացած էին, իսկ ջուրն էլ երբեմն հասնում էր նծույզների փորերին: Ահա այս կերպ մենք մեծ դժվարությամբ հասանք Տրապիզոնի մոտակայքում գտնվող մի լեռան, ընդ որում, երբ մենք իջնում էինք այդ լեռան վրայից ճանապարհը կրկին փչացած էր և լողոված: Սուլթանն (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) ինքն ուներ 100 միավոր անձնակազմ բեռներ և, հասկանալով, որ դրանց պատճառով գործը չի կարողանում շարժվել տեղից, բանի որ դրանք բոլորը խրվել էին ճահճում, նա հրամայեց դրանք բոլորն այդտեղ ու կրակի տալ, իսկ նծույզներն էլ բաժանեց մարդկանց, ով ուզում է: Ինչ վերաբերում է այլոց բեռներին, ապա դրանք դրվեցին ուղտերի վրա, բանգի սուլթանը, լսելով մարդկանց, ի սկզբանե մտածել էր վատ ճանապարհների մասին և հետը 800 ուղտ էր վերցրել: Այնտեղից մենք մի լեռից անցանք մյուս և հավաքվեցինք մեկ այլ վայրում: Այդ ժամանակ էր, որ բեռնված ուղտերից մեկը լեռնային ճանապարհից սայթաքեց և իր վրա գտնվող սնդուկների հետ միասին ներքև ընկավ: Ամեն ինչ ցրվեց և բացվեցին նաև ոսկյա դրամներով պարկերը՝ 60.000 ոսկեդրամ: Ենիչերիները, սակայն, որոնք այնտեղ էին, մերկացված արեղով սկսեցին դրանք հսկել, որպեսզի ոչ ոք այդ գումարները չվերցնի, իսկ այդ ժամանակ ուժեղ անձրև էր: Այսպես նրանք մնացին մինչև այն ժամանակ, երբ տեղ հասավ այդ գումարների տեղը: Ահա այսպես այդ ուղտի պատճառով ողջ գործը կանգ առավ, բանի որ այդ ժամանակ մի կողմից այլ ճանապարհ չկա, մյուս կողմից էլ՝ ուժեղ անձրև էր գալիս: Սուլթանը մոտեցավ և հարցրեց, թե ինչու՞ է գործը կանգնած: Երբ սուլթանին պատասխանեցին և պատմեցին այդ դեպքի մասին, սուլթանը անմիջապես հրամայեց, որ ով ինչքան կարող է, թող վերցնի այդ ոսկին, միայն թե իր գործը չդանդաղի: Լավ եղավ նրանց համար, որոնք այնտեղի էին, բանգի բոլորին տեղը տեղին բաժին հասավ: Ես ևս այնտեղ էին, սակայն տեղ հասա միայն այն ժամանակ, երբ գետինն արդեն սև էր, բանի որ ոսկին ճանկում էին հողի ու խոտի հետ միասին՝ խլելով մեկը մյուսի ձեռքից: Եվ այսպես, երբ մենք սկսեցինք ներքև իջնել, ահագին դժվարություններ տեսանք, բանի որ ճանապարհի շատ սայթաքուն էր, ինչպես դոնդողը: Ենիչերիները սուլթանին իրենց ձեռքերի վրա ներքև իջեցրին, իսկ գանձարանը տանող ուղտերը մնացին: Այդ ժամանակ սուլթանը խնդրեց ենիչերիներին, որ նրանք իրենց նեղություն տան և ուղտերին ևս ներքև իջեցնեն: Ահա այս կերպ ողջ գիշեր մենք մեծ դժվարությամբ ուղտերի հետ միասին ներքև իջանք, մինչև, որ բոլորին չիջեցրինք: Այդ օրը սուլթանը մնաց տեղում, որպեսզի հանգստանա, և ենիչերիներին նա 50.000 ոսկեդրամ բաժանեց, որպեսզի դրանք նրանք իրար մեջ անեն, իսկ ենիչերիների հարյուրապետներին էլ նա պաշտոնի բարձրացում տվեց: Իրոք, նրանք, որոնք օրակա ստանում էին չորս ոսկեդրամ, նա երկու օրվա համար ևս մեկը ավելացրեց, ընդ որում, ինձ թվում է, որ այդ ամենը ուժի մեջ է նաև այժմ, բանգի այն, ինչ սուլթանը իր պալատում որոշում է, դա այդ կերպ անփոփոխ մնում է: Այդ վայրից սուլթանը 2.000 հեծյալների ուղարկեց դեպի Տրապիզոն, որոնք, սակայն, այնտեղ պարտություն կրեցին և մինչև վերջին մարդը կոտորվեցին, այնպես որ նրանցից նույնիսկ լուր բերող չեղավ: Սուլթանն ինքը իր գործով մոտեցավ այն վայրին, որտեղ ընկած էին այդ կոտորածների դիակները: Եվ ահա սուլթանը շրջապատեց Տրապիզոնը, մանավանդ, որ հրանոթներ ունեցող 150 մեծ նավեր բաղադր ևս մոտեցան նաև Սև ծովի կողմից: Վեց շաբաթ շարունակ սուլթանը հարվածում էր Տրապիզոնին և դա նրան մեծ ջանքեր արժեցավ, սակայն ի վերջո նա գրավեց այն: Ինչ վերաբերում է Տրապիզոնի կայսր, ապա նա ստիպված եղավ հանձնվել հաղթողի ողորմածությանը: Սուլթանը վերջինս աթոռեց Ադրիանապոլիս, իսկ ինքը խորացավ Տրապիզոնի երկրում: Այդ ժամանակ, ցամաքի և ծովի վրա ունենալով այդքան մեծ բանակի մարդիկ, սուլթանը Մեհմեդը ցանկացավ շարժվել վերևում նշված հունական արքայի վրա: Լսելով, սակայն, հույների միասնականության մասին, նա նրանց հանգիստ թողեց և շարժվեց դեպի Ադրիանապոլիս՝ հետը վերցնելով երիտասարդությանը, ինչպես տղաներին, այնպես էլ աղջիկներին: Իսկ ինչ եղավ Տրապիզոնի կայսր հետ, կպատմեմ հետո» (Վոստանոյի Օստրովցի «Ենիչերու նոթերը», գլուխ 31):

«Չիջրի 865 թվականին, երբ Էբու Էլ-Ֆեթի սուլթան Մուհամմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը, Ղզլ-Ամեդ-բեկը փախավ և գնաց Ուզուն Ռասանի (Ադ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Ռասանի - Մ.Ֆ.) մոտ» (Բյաթիբ Զեյնի «Աշխարհի հայերի», գլուխ 41):

«Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) նավատորմ պատրաստեց, կազմված 200 նավերից և 10 ռազմականներից, ու գարնանը, անցնելով Նեղոսը, ժամանեց Բրուսա, ընդ որում ոչ-ոք մազաչափ իսկ պատկերացում չունեց նրա մտադրությունների մասին...: Բոլորը, որոնք բնակվում էին Էփրոսոսի վայրից, Կաֆայում, Տրապիզոնում, Սինոպում, Էգեյան ծովի կղզիներում, Ռոդոսում, Նրա շրջակա փոքր կղզիներում, Բեռուս և Լեբոսում, չնայած որ հարկ էին վճարում, սակայն վախից որոշում էին, բանի որ գիտեին նրա բնավորության անկայունությունը: Սուլթանը Բյուրասիայից եկավ Գալաթիական Անկարա և այնտեղ ճամբար գարկեց: Այստեղ Սինոպի Եփրոս մեծ նվերներով նրան ուղարկեց իր որդուն և վերջինս ստորագրեց ողջունեց նրան: Սրան բարեհաճ ընդունելով՝ նա իր կամքը հայտնեց վերջինիս՝ հորը փոխանցելու համար, որից հետո, նրան որպես սուրհանդակ ուղարկելով և հանձնարարելով ասել ինչ պետք է, ասաց. «Չայտնիր հորդ, որ ես պատրաստվում եմ Սինոպը իմ իշխանության տակ տեսնել: Եթե նա կամավոր կհանձնի այն, ապա ես պատրաստակամորեն կվարձատրեմ նրան, զիջելով ֆիդիպոլիսյան երկրամասը, իսկ եթե ոչ, ապա ես շուտով տեղում կլինեմ»: Նավատորմը ծովով Սինոպ եկավ: Սինոպյան Եփրի որդի Իսմայիլը հորը հայտնեց այն ամենը, ինչ լսել էր բռնակալից, որը, հենց որ իմացավ իր նավատորմի՝ Սինոպ ժամանելու մասին, ինքն էլ առաջացավ ցամաքային ճանապարհով: Մուհամմեդը բարեհաճորեն ընդունեց Եփրի, բայց հրամայեց բռնագրավել նրա գանձերը, ձիերը, ջորիները, ուղտերը և այն ամենը, ինչ կգտնվի պահեստներում՝ արգելելով դրանց ձեռք տալ: Այս կերպ կարգավորելով գործերը Սինոպում և այնտեղ հրամանատար Նշանակելով իրեն նվիրված ստրուկներից մեկին՝ նա գնաց ներքև Չայաստան, իսկ վերևում իշխանակամ Եփր Ուզուն-Ռասանը (Ադ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Ռասանը - Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ իր մոտիկների հետ գտնվում էր Պարսկաստանի լեռնային վայրերում՝ չունենալով բավարար ուժեր բռնակալին հանդիպելու համար» (Պուկաս «Բյուզանդիոնի պատմությունը»):

«Այժմ, վերադառնալով, Տրապիզոնում մնացած Կալոյանին (Տրապիզոնի կայսրության կայսր Չուլիանես IV-ին (1447-1458) - Մ.Ֆ.), որը, իր աղջկան կնության տալով Ռասան-բեկին (Ադ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Ռասանին - Մ.Ֆ.) կարծում էր, որ իր պետությունը թշնամիներից հայտնվել է անվտանգության մեջ, ասենք, որ թուրքերը արագորեն իրենց ողջ բանակով գնացին նրա (հեղինակը նկատի ունի Տրապիզոնի կայսրության կայսր Չուլիանես IV-ին, սակայն այս ժամանակ արդեն կայսր էր Դավիթը - Մ.Ֆ.) վրա և, մինչ իր հզոր ինսամին կօգնեք նրան, այդ դժբախտ արքան, որևէ տեղից այդպես էլ որևէ օգնություն չստանալով, հանձնվեց հակառակորդին» (Զիովանի Անջիուլլո «Ուղեգրություն», գլուխ 1):

«Եվ տաս տարի հետո, մի քիչ ավել կամ պակաս, գրավվեց Պոնտոսը, որ Տրապիզոնն է, և նույն չափով վնաս էլ անտեղ գործվեց, որովհետև բաժանում էին որդիներին և դուստրերին հայրերից ու մայրերից, եղբորը՝ եղբայրներից, և աղիողորմ էր լացն ու աղաղակը, որը չէմ կարող գրի առնել» (Չուլիանես Չամչեկյան «Քիչատակարան 1464 թվականի»):

«Դրանից 10 տարի, ավել կամ պակաս, հետո գրավեցին Պոնտոսը, որը Տրապիզոնն է, և այնտեղ անչափ վնաս գործեցին» (Ստեփանոս Դարունադցի «Քիչատակարան 1464 թվականի»):

«Օգոստոս ամսին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Չուլիանես Երեցի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 910 թվականին Չիթախը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Անդրեաս Եվրոկացի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 910 թվականին Չիթախը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 910 թվականին Չիթախը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Ամիրաս Երզնկացի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը...: Չայոց 910 թվականին Չիթախը գրավեց Տրապիզոնը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 51, 56):

«Այդ տարի սուլթան Մահմուդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ձեռքը վերցրեց Տրապիզոնը: Նա այդ արեց ծովով ու ցամաքով՝ օգոստոս ամսին...: Ահա այդպես Չիթախը գրավեց Տրապիզոնը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1462 կամ Չայոց 909 թվականին սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ձեռքը վերցրեց Տրապիզոնը: Նա այդ արեց ծովով ու ցամաքով՝ օգոստոս ամսին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 910 թվականին թուրքերը գրավեցին Տրապիզոնը» (Ջակոբ Կամենացի «Վենետիկյան ժամանակագրություն»):

«Զրիտոսի 1463 և Չայոց 910 թվականին Չիթախը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Ամանուն «Մասնավոր ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տրապիզոնը» (Գրիգոր Վարադեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայտ 912 թվականին Տրապիզոնը գրավվեց» (Ռավիթ Բադիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Տրապիզոնը» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքի կյանքը»):

⁵³⁶⁸ «Ահա այդպես Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.), պահպանելով խաղաղությունը, այլևս չհարձակվեց, այլ փոխարենը վերադարձավ, հավաքեց զորքը և ոտքի ելավ դեպի Գուրջիստան արշավի համար: Յաղթանակի նշաններով զարդարված դրոշներով հասնելով Էրզրում՝ նրանք բաղաձայն դատարկ, իսկ ամրոցի դուռն էլ բաց գտան: Ջհանշահ Միդգալի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահի – Մ.Ֆ.) հետ ունեցած պայմանագրին և երդմանը համաձայն՝ նրանք այնտեղից այլևս առաջ չգնացին, այլ՝ շարժվեցին Ավնիկ, որտեղ սպանեցին ապստամբներից մի բանխիսի, ովքեր վնասել էին հացահատիկն ու ցանքսը: Այնտեղից նրանք հասան Ախիսկա, իսկ հետո էլ ձիերով հասան մինչև Սև ծովի եզրերը: Նրանք եղան այնպիսի վայրերում, որոնց ոչ մի բարեպաշտ մահմեդական չէր հասել: Այնտեղի տերերի ունեցածքից, կենդանիներից և գանձերից նրանք ավարտություններ արեցին ու հանգիստ վերադարձան: Անհավատների ամրոցների մեծամասնությունը նրանք բռնությամբ նվաճեցին, բանդեցին, ավիրեցին և հետ դարձան Արզնիջանի դաշտավայր՝ իրենց ճամբար» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Յաղդուր տարի Ֆասան փառիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) իր դրոշը բարձրացրեց դեպի Էրզրում: Այդ ժամանակ Էրզրում բաղաձայն զինվորներից դատարկ էր: Ֆասան փառիշահը, համաձայն Ջհանշահի (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահի – Մ.Ֆ.) հետ կնքված պայմանագրի, այդ տարածքի վրա գրոհ չկատարեց: Այնտեղից նա անցավ Ավնիկ և գրավեց այդ երկիրը՝ բարձրացնելով նվաճման դրոշը: Այնուհետև հասավ Ախիսկայի և Սև ծովի ճակատներին: Նա հասավ վայրեր, որտեղ դեռ ոմանք իսլամի հավատացյալներից չէին հասել: Նա վերադարձրեց ողջ և ապահով՝ իր հետ բերելով դրամ, կենդանի և կոյուղական պաշարներ, և հասավ Արզնիջանի դաշտավայր» (Ֆասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵³⁶⁹ «Այդ օրերին լուրը հասավ, որ Սղերդը անցել է Մելիթե խալիֆի (Էյուբյանների էմիրության էմիր Խալիֆին – Մ.Ֆ.) կողմը: Այդ ժամանակ Սահիր Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) պատգամաբեր ուղարկեց նրա մոտ՝ ասելով. «Իրականում Սղերդը մենք ենք նվաճել, ուստի այնտեղ ձեր իրավունքը չկա: Իրավունքը պետք է վերականգնվի»: Մելիթե խալիֆը, սակայն, մերժողական պատասխան տվեց: Այդ պատճառով Սահիր Կիրանը դեպի Ֆասանբեյի պաշարումը ուղարկեց բախտավոր իշխան Խալիլուլլահին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Խալիլը – Մ.Ֆ.), արդարության սովերը թող երկար տարիներ մնա իսլամների գլխին՝ իր մեծ հայրիկի վեհ սովերի ներքո: Նա մեկնեց իր հատուկ զորքերով ու երկար ժամանակ պաշարեց Ֆասանբեյին, սակայն, բանի որ նվաճումը չիրականացավ, Սահիր Կիրանը նրան հետ կանչեց և ուղարկեց ձեռնոց: Դրանից հետո Խալիլուլլան, սուրը հանելով, մատը Ֆասանբեյի կողմն ուղղեց և ասաց. «Ընեց այնպես կսպանել, որ անգամ չիմանաս», ինչից մի բանի օր անց հասավ լուրը, որ Մելիթե Չելենթաբիդին ու Մելիթե Այուբը Մելիթե խալիֆին սպանել են: Յետևեցեցին և պարզվեց, որ նրան սպանեց նաև նույն այն օրը, որը Խալիլուլլան իր հայրիկի վեհ սովերից Ֆասանբեյին կողմն և հրամայեց ուժեղացնել բաղաձայն պաշարումը, իսկ Շահգադե Ուղուրլու Մուհամմեդին էլ իր հաշմաների զորքով ձեռնոց ուղարկեց...: Գարնանը բաղաձայն, իսկ աշնանը միջնաբերդը գրավեցին: Մելիթե խալիֆին սպանողները՝ Մելիթե Չելենթաբիդին և Մելիթե Այուբը, յասակի համաձայն խիստ պատժվեցին: Որպես բաղաձայն և նահանգի կառավարիչ, իր մեծ հոր թագավորության ստվերի տակ, հաստատվեց շահգադե խալիլը» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Ֆասան-բեյ Բայանդուրի Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.), նպատակադրվելով նվաճել Զորաստանի տարածքը, Ֆիսն-Բեֆի նվաճումը հանձնարարեց թուրքմենների մի ջոկատի: Նրանք մոտեցան ամրությանը, սակայն, ինչքան էլ որ չպաշարեցին և ինչքան էլ որ մեծաքանակ զանգեղ չներդրեցին, որպեսզի գրավեին այն, ամրությունը տեղի չտվեց: Մելիթե-խալիֆի (Էյուբյանների էմիրության էմիր Խալիֆին (1457-1462) – Մ.Ֆ.) խորեք եղբայրներից մեկը, հույս ունենալով իշխանություն ստանալ այդ շրջանների նկատմամբ, տրվեց թուրքմենների դրոշներ և որոշեց սպանել իր հորերը: Եվ ահա պատահականության կամքով նա մի անգամ բաղաձայն տրվեց Ֆասանբեյի կողմն և, առաջ մղվելով արծաթասիրական հույսերով և սատանայական մտադրություններով, կապեց դավաճանության հանդգնության չալման: Եվ այսպես, կտրելով ազգականության կապերը, նա անողորմ թրով կտրեց իր այդ տոհմակցի կյանքի թելերը՝ կտրելով նաև մելիթե ցեղի բոլոր: Եվ այսպես այդ ցեղի իշխանությունը ամբողջովին վերացավ, կորսվեց նրա ժառանգորդների կողմից և իշխանությունը անցավ թուրքմեններին, ընդ որում մարդասպանության այդպես էլ ոչինչ չստացավ, բացի գլոխովից ու ափսոսանքից» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

⁵³⁷⁰ «Գրեցի սա Յայտ 910 թվականին... Ֆասան-բեյը դաշտն (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) ավերեց» (Անանու Մշեցի «Յիշատակարան 1461 թվականին»):

«Այդ ժամանակ Խալիլ Թավաջը, որ գործում էր Սահիր Կիրանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) անունից, պաշարեց Մեշեմը և մոտ 200 կուրդ գերբվարվեց ու սպանեց» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

⁵³⁷¹ «1462 կամ Զորնիկոնի 150 թվականին Գեորգի թագավորը (Զարթի թագավորության արքա Գեորգի IX-ը (1446-1466) և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.)... ժողովեց Զարթիի և Յեթ-Կախեթցիների զորքն ու Սամցխեի աթաբեկին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելիին (1451-1466) – Մ.Ֆ.) հրամայեց Սամցխեի զորքով գալ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»): «Ղվարդվարեն որոշեց իր ապստամբել և տիրել Սամցխե-Կղարքի Երիտթաղաներին, սակայն այդ մասին լսած Գեորգիին զորքով եկավ Սամցխե՝ այդ երկրի Երիտթաղաների պատճառով չկարողանալով դիմադրել նրան, հեռացավ Իմերեթիա՝ Բագրատի (Իմերեթիայի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, որն Գեորգիին հետ ունեցած թշնամության պատճառով ընդունեց նրան» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքի կյանքը»):

«Ավարտելով ձեռնը, Ֆասան փառիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) գորքի դրոշը բարձրացրեց դեպի Վրաստան: Նա անցավ Բիլգյուլից, ինչից հետո Ամենով, Յաղիսայով, Յիլվեով և Ջեգիրայով հասնելով Եփրատ գետին, որը լցվում է Օմանի ծովում, հասավ Թարսուզ լեռանին ու Նեմիկարային...: Ֆասան փառիշահը շրջապատեց Սեմակար ամրոցը, որը գտնվում էր կաֆիյրների տարածքում: Չորքերը հարձակվեցին, մտան ամրոց և շատ շքեղ պիտույքներ ու ունեցվածք կողոպտեցին, ապա վերադարձան Էրզրում» (Ֆասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵³⁷² «Վրաց Գեորգի թագավորի (Զարթի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ Յայտ 911 և Զորնիկոնի 150 թվականի ապրիլի 22-ին՝ զատիկ շեմին, սև զատիկ եղավ, բանգի հինգշաբթի օրը 1.000 թուրքեր եկան ու թաքնվեցին Լավինի ջրի հետևում, որից հետո թշնամիների 20 ձիավորներ հարձակվեցին Յալնուլի վրա և տարան տավաղ: Այդ ժամանակ բաղաձայն 200 լավ տղամարդիկ դուրս ելան և ընկան նրանց հետևից, որոնք հետ էին դառնում ու նետեր էին արձակում: Յետապնդողները առաջանում էին ոտքով և հասան Լավինի մոտակայքին, որտեղ թաքնվածները ելան, նետերի տակ առան նրանց ու բոլորին կոտորեցին, ընդ որում նույն ժամանակ նաև այն հեծյալները ճակատից հարձակվեցին և ավարտեցին զորքը՝ շրջապատելով բոլորին: Այսպիսով նրանց բոլոր կողմերից պատեցին, բոլորին կոտորեցին և սրահարեցին՝ կտրելով գլուխները» (Ռավիթ Տիլիսի «Յիշատակարան 1462 թվականին»):

«Զորնիկոնի 150 թվականին Թավրիզից Գիլան և Թեմուրը հարձակվեցին արքայի (Զարթի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) վրա և ավերածություններ գործեցին» (Զարթի-Յիսուկերա», Անանու «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Այդ ժամանակ թավրիզից Գիլանը ևս եկավ» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքի կյանքը»): «Դրանից հետո, երբ եկան թավրիզից Գիլանը և Թեմուրը, նրանք ամայացրին Գեորգի արքայի (Զարթի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) տիրույթները» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Գեորգի թագավորին տեղեկացրին, որ թավրիզից Գիլան և Թեմուրը եկել են Զարթի ու ավերում են Յայտ ևս: Գեորգի թագավորը սկսեց նրանց դեմ պատերազմել և հաղթեց նրանց 1463 կամ Զորնիկոնի 151 թվականին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»): «Այդ ժամանակ Գեորգին... հաղթվեց... թավրիզից Գիլանի կողմից» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Յեթի կյանքը»): «Զրիստուի 1463 կամ Զորնիկոնի 151 թվականին թավրիզից Գիլանը և Թեմուրը հաղթեցին Գեորգի արքային, Զարթին, Յայտն ու արքայի գանձարանը թալանեցին, իսկ աթաբեկ Ղվարդվարեն (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելիին – Մ.Ֆ.) էլ զբաղեցրեց աթաբեկությունը» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Գեորգիի (Զարթի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ Ղարսկաստանի տիրեց Ֆասան-բեյը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.): Երկրների այս ազգի ամայացնողը թավրիզից Գիլանի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց, որպեսզի թալանի իբերական տիրույթները: Գեորգի արքան բոլոր ջանքերը ներդրեց, որպեսզի վիժեցնի այս հակառակորդի մտադրությունները, սակայն պարտվեց ճակատամարտում, իսկ Իբերիան ինքը մեծ

աղետների ենթարկվեց: Իբերական մարզերն ամայացնելուց հետո թափրիցի Գիլակը մեծ ավարով վերադարձավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 113):

⁵³⁷³ «Կարճ ժամանակ անց, երբ հեռացան այս պարսիկները, ժողովուրդները, որոնք բնակեցնում էին Շաքիի և Շիրվանի շրջանները, խռովություն բարձրացրին՝ մտադրություն ունենալով իբերական արքաներից անկախանալ: Կորուստները, որոնք իբերները կրել էին պարսիկների դեմ այդ ճակատամարտում, շաքեցիներին ու շիրվանցիներին ավելի ոգևորեցին իրենց մտադրություններում, սակայն Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.), իր զորքերով մտնելով հիշատակված մարզեր, հնազանդեցրեց այդ խռովարարներին և պատժեց ժողովուրդական խաղաղությունը վրդովողներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 113):

⁵³⁷⁴ «Քրոնիկոնի 150 թվականին Ուզուն-Ֆասանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) ժամանեց Սամցխե և օգնեց Ղվարղվարտին: Նրանք ճակատեցին արքայի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) դեմ Չիխորիում և աթաբեկը հաղթանակ տարավ» (Զարթովի-Ցխովրեթա, Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Բագրատ թագավորը (Իմերեթիայի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը - Մ.Ֆ.) մարտնչեց Իմերեթիայում» («Զարթովի-Ցխովրեթա», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Այս Ղվարղվարտն (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարղվարտ Ջակելին - Մ.Ֆ.) սկսեց մետքերին գայթակղել և խորամանկություններ նյութել Գեորգի արքայի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ: Դրանից հետո նա առաջարկեց իմերեթցիների Երիսթավների-Երիսթավ Բագրատին (Իմերեթիայի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ին - Մ.Ֆ.), որ սա ելնի Գեորգի արքայի դեմ և իր բոլոր ուժերով օգնի իրեն: Զանի որ Բագրատն ինքն էլ էր այդ ցանկանում, ուրախացավ, ապստամբեց և գրավեց Իմերեթիան: Լսելով այդ մասին՝ Գեորգին Ղվարղվարտին հրամայեց, բանգի նրան հենց իր, այլ ոչ թե Բագրատի կողմնակիցներ էր համարում, գործ հավաքել Սամցխե-Կղարքբից, անցնել Պերսաստկյան լեռները ու մտնել Իմերեթիա: Ղվարղվարտն սկսեց հավաքված զորքով դանդաղ առաջանալ՝ սպասելով Գեորգիի ու Բագրատի պայքարի ավարտին և ահա նա, հենց որ բարձրացավ լեռները, որպեսզի անցնի Իմերեթիա, իմացավ Բագրատից Գեորգի արքայի կրած պարտության մասին, որից հետո անմիջապես վերադարձավ Սամցխե...: Այդ ժամանակ Ղվարղվարտ Բագրատի ուղեկցությանը կրկին ժամանեց ու նվաճեց Սամցխե-Կղարքբ Զրիստոսի 1463 կամ Զրոնիկոնի 151 թվականին» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքբի կյանքը»): «Իմանալով այդ մասին՝ Գեորգի արքան իր հավաքած զորքով եկավ Իմերեթիա և, չսպասելով Ղվարղվարտ աթաբեկի հետ միավորվելուն, Զրիստոսի 1462 կամ Զրոնիկոնի 150 թվականին Չիխորիի մոտ ճակատեց Բագրատի և իմերեթցիների զորքի դեմ, սակայն ուժեղ մարտից հետո պարտվեց ու նահանջեց Զարթովի, իսկ Բագրատը հաղթանակություն վերադարձավ Զուլապիսի: Եվ ահա Ղվարղվարտն աթաբեկը, փախստական Գեորգի արքայից, եկավ Բագրատի մոտ, որը պատվով ընդունեց նրան...: Այդ ժամանակ էլ հենց Բագրատը աջակցեց Ղվարղվարտ աթաբեկին, որը մտավ Սամցխե, Բագրատի օգնությամբ զբաղեցրեց այն և դրանից հետո վերջինս վերադարձավ Իմերեթիա, չնայած որ դրանից հետո էլ նա մշտապես օժանդակ զորքեր էր ուղարկում աթաբեկ Ղվարղվարտին, որոնց օգնությամբ էլ նա հաղթահարեց Գեորգի արքային» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Երբ Գեորգին Չիխորիի մոտ էր, հաղթվեց Բագրատի... կողմից» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Չեթի կյանքը»): «Զրիստոսի 1462 կամ Զրոնիկոնի 150 թվականին Գեորգի արքան և Բագրատը Չիխորիում ճակատեցին, Բագրատը հաղթեց ու այդ ժամանակ աթաբեկը ևս խռովություն բարձրացրեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Նման խռովությունները զայնուց հետո Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) ամենավտանգավոր անհանգստություններ տեսավ Իմերեթիայում: Իբերական առաջնորդ Բագրատը (Իմերեթիայի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը - Մ.Ֆ.) իրեն արքա էր հռչակել այս երկրում և սկսեց պնդել իր գահին այնտեղ հաստատելու հարցով, բանի որ ինքը սերում էր Դավիթ Նարին արքայի (Զարթովի թագավորության համալիր արքա Դավթ IV Նարինի - Մ.Ֆ.) սերնդից, որը մի բանի ժամանակ առաջ տիրել էր Իմերեթիային: Որպեսզի ոչնչացնի իր հակառակորդի մտադրությունները՝ արքան մեծագույն ուժերով մտավ Իմերեթիա, սակայն հաղթվեց իմերեթցիների դեմ ճակատամարտում, որոնք որոշեցին արիաբար պաշտպանել իրենց գահը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 113):

⁵³⁷⁵ «Այդ տարի Սսի տաքիկները գիշերով գաղտնի եկան սուրբ աթոռի առաջ և, ի դեմս Կարապետ կաթողիկոսի, ուխտ կնքեցին Յայոց ազգի հետ: Նրանք պայմանավորվեցին միաբանվել և հաջորդ օրը բոլորով միասին գնալ դարպասի մոտ ու բռնել Մելիք Օմարին (Ռամադանյանների էմիրության ապագա էմիր Օմարին - Մ.Ֆ.): Վերջինս, սակայն, թուրքներին իմացավ այդ մասին: Նա մարտ տվեց ու հաղթեց բաղաբացիներին: Դրանից հետո թուրքները մտան բաղաբ և ամբողջովին թալանեցին այն: Տաքիկները թալանի ենթարկվեցին նաև 4 մեծամեծների տները: Սրանցից երեքն էին Յայոց իշխան Պաղտի տղան, Լևոնը և Գրիգորը, որ Լևոնից կամուրջն էր նորոգել, ինչը իր հիշատակը պահում է մինչև հիմա: Մտան նաև Սուրբ աթոռ և հափշտակեցին այնտեղի ողջ կահկարասին ու սրբությունները, որից հետո ելան և գնացին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1463 կամ Յայոց 910 թվականին Սսի տաքիկները գիշերով գաղտնի եկան սուրբ աթոռի առաջ և, ի դեմս Կարապետ կաթողիկոսի, ուխտ կնքեցին Յայոց ազգի հետ: Նրանք պայմանավորվեցին միաբանվել և հաջորդ օրը բոլորով միասին գնալ դարպասի մոտ ու բռնել Մելիք Օմարին (Ռամադանյանների էմիրության ապագա էմիր Օմարին - Մ.Ֆ.): Վերջինս, սակայն, թուրքներին իմացավ այդ մասին: Նա մարտ տվեց ու հաղթեց բաղաբացիներին: Դրանից հետո թուրքները մտան բաղաբ և ամբողջովին թալանեցին այն: Տաքիկները թալանի ենթարկվեցին նաև 4 մեծամեծների տները: Սրանցից երեքն էին Յայոց իշխան Պաղտի տղան, Լևոնը և Գրիգորը, որ Լևոնից կամուրջն էր նորոգել, ինչը իր հիշատակը պահում է մինչև հիմա: Մտան նաև Սուրբ աթոռ և հափշտակեցին այնտեղի ողջ կահկարասին ու սրբությունները, որից հետո ելան և գնացին» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

⁵³⁷⁶ «Յայոց 911 թվականին սեպտեմբեր ամսին իր շրջակայքի հետ միասին գրավվեց Մելիտեն» (Յովհաննես Երեցի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

⁵³⁷⁷ «Երբ Ջհանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) Թավրիզից Բաղդադ շարժվեց, Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.), ազատվելով Շահգադե Չեխալ Բաբայի հարսանեկան տոնից, շարժվեց դեպի Խարպուշի շրջան: Այդ ժամանակ Սահմուդ-բեկը, որպես Սահիբ Կիրանի անուկից Լեւանակված գործիչ, նրա օգնությամբ հիշատակված բերդը շրջափակեց: Գերակշռություն և ուժ գործադրելով՝ նա գերեց Միսր տուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Խուլիսդադաի (1461-1467) - Մ.Ֆ.) նոքար Լեւանակված բերդապահին ու բերդը իր իշխանության տակ առավ: Բերդը պատկանում էր Շամ նահանգի սահմանին և, երբ որևէ ապստամբայող նահանգում ավազակային Լեւան էր հռչակում, բերդում վառվող կրակը տեսանելի էր Յալեպուր: Ավելին, այդ կրակից հեռավոր գալացող գործի հարձակման մասին եզրակացություն էին անում և այդ պահին Յալեպուր նույնպես կրակ էին վառում: Այս ձևով, գիշերվա ընթացքում, անկախ նրանից, թե կրակը որ դիրքում էր վառվում, դրա միջոցով արտաքին գործի առկայության մասին լուրը իրից ժամում հասնում էր Միսր» (Աբու-Բաբր Տիխրանի «Գիթ Դիարբեքի մասին», գիրք 2):

Նույն թվականին Ֆասան փառիշահի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) մուլագիմ Սահմուդ-բեկը միսրցիներից առած բերդը կրկին վերադարձրեց նրանց» (Ֆասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այդ տարվա Ռամադան ամսին հաղորդվեց Գեորգե մարդոցի գրավման մասին և այն մասին, որ նրա կառավարիչ Չաբամը խաբեությամբ գոհվել է՝ բերդեր գործած մթին հնարքի պատճառով» (Իբն Թաղիբիի Սուր-ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կախիթի փայլող աստղերը»):

⁵³⁷⁸ «Այդ տարվա Ջուսադա ամսվա 1-ին լուր հասավ այն մասին, որ Գեորգե մարդոց հանձնվել է Ֆասան-բեկ իբն Ղարա-Ցուլուկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) ուժերին» (Իբն Թաղիբիի Սուր-ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կախիթի փայլող աստղերը»):

⁵³⁷⁹ «Ջհանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) Բաղդադ գնալուց առաջ դեսպան ուղարկեց Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը - Մ.Ֆ.) մոտ՝ հաղորդելով. «Մոսուլը, Երբիլը և Շնջարը երբոր նման բեզ լինի, միայն թե գետի մյուս կողմից հնարավորությամբ չափով օգնություն ուղարկիր՝ Փիր-Բուղադի փախուստի ծանապարհը փակելու համար»: Եվ ահա Սահիբ Կիրանը, օգնությունը կազմակերպելուց հետո, շարժվեց Յարպուտը շրջափակելու: Նա գործ ուղարկեց առաջ և հարձակումներ կատարելու համար դրանք դեպի այդ շրջաններ ուղղեց...: Ինչպես արդեն պատմվել էր, երբ Ջհանշահ Միրզան գնում էր Բաղդադ, Սահիբ Կիրանին հաղորդեց. «Անհրաժեշտ է, որ գետի այն կողմից օգնություն և զորական աջակցություն ապահովեք: Փիր Բուղադի փախուստի ուղին փակելու պայմանով՝ Մոսուլը, Երբիլը և Շնջարը թող բեզ լինեն»: Դրան ի պատասխան՝ Սահիբ Կիրանը մեկնեց օգնության ճանապարհով և շարժվեց դեպի Խարպուշ: Զաղաթը վերցրեց պաշարման տակ, իսկ գործի մեծ մասին էլ ուղարկեց ամառանոց: Ներքևից թունել փորելով՝ նա ամրությունը տարակուսանքի և շփոթության մեջ գցեց: Այդ ժամանակ Մելիք Ալյանը, Նկատելով, որ ամառանոցում գտնվող զինվորների պատճառով ու պաշարողները բացել են,

որոշեց օգտվել դրանից և գիշերով գործով Մալաթիայի կողմից անցավ Եփրատը: Նրանք բռնեցին Բիչեն Սյուլեյման բեկին և խալիլ Թավազիի եղբայր Իբրահիմ Աղային՝ 30 հեծյալների հետ միասին: Սյուլեյման Բիչենը այդ մարտում քաջություն և արիություն ցուցադրեց, բայց հակառակ կողմը գերազանցեց նրան ու հաղթանակ տարավ: Երբ լուրը հասավ Սահիբ Կիրանին, նա համախմբեց իր զորքը՝ կարծելով, թե երկու կողմերը պիտի հանդիպեն խարպուղի շրջակայքում: Տեսնելով, սակայն, որ Մեյիբ Ալայանը խուսափում է գալ, նա ուղղվեց դեպի Նրա կողմը: Հաջողությունը բերող դրոշմը հենց այդ ժամանակ էլ բարձրացվեց: Շարժման ընթացքում պահակախմբերը լուր բերեցին, թե. «Մեյիբ Ալայանը Շամի թուրքերից մոտ 30.000 հոգանոց բազմամարդ զորք հավաքել է անցել է գետը»: Սահիբ Կիրանը հարձակման մտադրությամբ դուրս եկավ ծամբարից, սակայն Մեյիբ Ալայանը չհամարձակվեց կանգնել Նրա դեմ և նահանջեց դեպի Մալաթիա: Սահիբ Կիրանը, տեղեկանալով դրա մասին, անցավ գետը, բայց Մեյիբ Ալայանը կրկին չհամարձակվեց դիմակայել և այնտեղից հեռացավ դեպի Էրփստան՝ արդեն լիովին վախեցած...: Մեյիբ Ալայանը (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկը - Մ.Ֆ.), ցույց տալով տկարություն և թուլություն, որոշեց ընդունել իր հպատակությունը ու հավատարմությունը՝ դեսպան ուղարկելով սուլթանական բանակը: Նա ասաց. «Ըն բարձրյալի դռնից դուրս եկող ամեն հրաման և նշան ամբողջ սրտով ու հավատով կընդունեմ, բայց, մինևուրեք ժամանակ նաև՝ ինքս ինձ կմեղադրեմ անգզուշության և սխալների համար»: Սահիբ Կիրանը պատասխանեց՝ պահանջելով, որ հանձնվի Հարպուղի բերդը: Նա պահանջեց, որ գան Զիչե օղլին և դիվանի մտերիմն ու երկրի վստահելի գործիչ Մուլանա Յահյան: «Թող այս երկուսը գան և բերդը հանձնեն, որպեսզի դրանով հաստատվի բարեկամության և սիրո հիմքը, իսկ թշնամության նշանները վերանայն», - ասաց նա...: Այդ ժամանակ էլ հենց Մեյիբ Ալայանը իր վստահելի մարդկանց ուղարկեց՝ հանձնվելու համար: Նա նույնպես ազատ արձակեց նաև գերի եղածներին և բերդը հանձնեց: Սահիբ Կիրանը, իր առատաձեռնության և մարդասիրության վկայությամբ, նրան ուղարկեց 4.000 դահեկանի նվեր: Այնտեղից նա մեկնեց ամառանոց» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Զհանեշահ Միրզան (Ղարա-Ղուլունուների էմիրության էմիր Զհանեշահը - Մ.Ֆ.) Բաղդադ գնալուց առաջ դեսպան ուղարկեց Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ հաղորդելով. «Մոսուլը, Երբիլը և Շնքարը եղբոր նման բեզ լինի, միայն թե գետի մյուս կողմից հնարավորությանը չափով օգնություն ուղարկիր՝ Փիր-Բուղադի փախուստի ճանապարհը փակելու համար»...: Մի քանի օր անց՝ արդեն գարնան սկիզբում, Սահիբ Կիրանը շարժվեց դեպի խարպուղ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Հայոց 912 թվականին Հասան-բեկը (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Արսլան-բեկը - Մ.Ֆ.) պաշարեց խարբերդը, որը պատկանում էր Տուղատրացուն (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկին (1454-1465) - Մ.Ֆ.), սակայն չկարողացավ գրավել այն, բանգի Մեյիբ-Ալայանը բազում զորքով առաջացավ մինչև Մեյիսի ջրեղը» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 912 թվականին Հասան-բեկը (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) պաշարեց խարբերդը, որը պատկանում էր Տուղատրացուն (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկին - Մ.Ֆ.), սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Թադետու Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

⁵³⁸⁰ «Հայոց 912 թվականին... Մեյիբ-Ալայանը (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկին - Մ.Ֆ.) բազում զորքով առաջացավ մինչև Մեյիսի ջրեղը» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Մեյիբ-Ալայանը (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկը - Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով եկավ Հասան-բեկի (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) վրա մինչև Մեյիսի, որտեղից հետ շրջեց իր հեծելազորն ու վերադարձավ» (Թադետու Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Ալբիստանի ու Մարաշի իշխան Մեյիբ Ալայանը (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկը - Մ.Ֆ.) հավաքեց Չուլքադադ գետին և անցավ Եփրատ գետը: Սյուլեյման-բեկ Բիչեն և խալիլ Տավազի եղբայր Իբրահիմ Աղան մարտեր մղեցին նրանց բարավանների դեմ ու գերեվարվեցին» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵³⁸¹ «Հասան փառիշահին (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) այդ մասին տեղեկություն հասավ, և նա հավաքեց բոլոր Աղ-Ղուլունու գեղերը ու շարժեց Չուլքադադների դեմ: Մեյիբ Ալայանը (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկը - Մ.Ֆ.) ուժ չունենալով դիմադրելու՝ փախավ դեպի Ալբիստան: Հասան փառիշահը սրբյաջ ուղղվեց Ալբիստան: Մեյիբ Ալայանը, երբ տեղեկացավ այդ մասին, գնաց Էսենդերի դիրք ու ճանապարհին և դեսպաններ ուղարկեց փառիշահի մոտ՝ ասելով. «Ես ձեր ծառան եմ և ձեր ցանկացած ծառայություն կատարելու պատրաստ»: Հասան փառիշահը պատասխանեց. «Մեր միջև հաշտության կանոնները ամրապնդվելու են այն ժամանակ, երբ դու հարպուղստ ամրոցը հանձնես մեր սպասավորներին և Զիչեօղլուն ու Մովլանա Յահյանի այս կողմ ուղարկես»: Դեսպաններ ուղարկելուց հետո Հասան փառիշահը շարժվեց նրանց վրա: Մեյիբ Ալայանը Չուլքադադ գրահապատ քաջերի վախից իր վրաններն ու պալատը թողնելով Էսենդերե, վախից փախավ մինչև Տեյհան գետը և ամրոցի բանալին հանձնեց Հասան փառիշահի ներկայացուցիչներին: Նաև գերության մեջ ընկած Սյուլեյման Բիչանին և Իբրահիմ աղային թանկարժեք խալաթներ շնորհելով՝ նրանց ուղարկեցին հաստատուն դիվանը: Այդ պատճառով, իր սեփական առատաձեռնությանը համահունչ, վերին դիրքի տեր Հասան փառիշահը ներումով վերադարձրեց ամրոցի փոխարեն ստացված չորս հազար աշրեֆին և դրանք ուղարկեց Մեյիբ Ալայանին: Դրանից հետո նա հետ դարձավ և ձմեռեց Ամիդում...: Նույն թվականին Հասան փառիշահի մուլազիմ Սահմուդ-բեկը միսրցիներից առած բերդը կրկին վերադարձրեց նրան» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանի (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) ձիու սանձը ձեռքից փախավ, նա թեթև վնաս ստացավ ոտքին և տեղափոխվեց Էսենդերե անունով վայր: Էրփստանը, սակայն, ըստ հաղթանակի սկզբունք, ենթարկվեց նրա զորքի հարձակմանը և թալան...: Չնայած այս գրազրույթներին՝ Սահիբ Կիրանը մի քանի անգամ ևս նոր գործողություններ ձեռնարկեց Մեյիբ Ալայանի (Չուլքադադայանների էմիրության էմիր Արսլան-բեկի - Մ.Ֆ.) դեմ: Վերջում անգամ ինքը Էսենդերեում չկարողացավ մնալ և, իր վրանի մի մասը թողնելով տեղում, գնաց Զահան գետի կողմը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Հայոց 912 թվականին Հասան-բեկը (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) գնաց մինչև Ղահրամանի երկիր և Սև ծով, սակայն ոչ թե թշնամությանը, այլ՝ սիրով, բանգի ազգական էին իրեն: Նա ավերեց թշնամական տեղերը և ավարով իր երկիրը դարձավ» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Հասան-բեկը (Աղ-Ղուլունուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով առաջացավ մինչև Ալալթան, մտավ Ներս, որից հետո 12.000 ֆուրիսով գնեց խարբերդը» (Թադետու Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

⁵³⁸² Այս մասին տեղեկություններ են պահպանվել Չեյթանի բանավոր պատմություններում: Տե՛ս՝ Պողոսյան Յ. Մ. «Չեյթանի պատմությունը», Երևան 1969, էջ 98-99

⁵³⁸³ «Քրոնիկոնի 153 թվականին Ղվարդվարեն (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյին - Մ.Ֆ.) գերեց արքային (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.)» (Զարթի-Յիսուպեթա), Անանուի «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Աթաբեկ Ղվարդվարեն (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյին - Մ.Ֆ.) հաղթանակ տարավ» («Զարթի-Յիսուպեթա», Անանուի «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Գեորգի թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) ժողովեց իր շուրջը Հայոց և հերեթ-կախեթցիների զորքերը, եկավ ու 1465 կամ Զրոնիկոնի 133 թվականին կանգ առավ Փարվանայի վերևը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմություն»):

«Գեորգի արքան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IX-ին և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ին - Մ.Ֆ.) շատ անհանգստացավ այս ամենից և հավաքված զորքով մեկնեց ու կանգ առավ Փարվանա լճի մոտ, որտեղից կոչ ուղղեց աթաբեկին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյին - Մ.Ֆ.) ու մեխներին, որ նրանք կրկին ենթարկվեն իրեն, չապստալեն և վերամիադրվեն, ընդ որում նա բոլոր քանքերը գործարկում էր, որ մեխներին հաներ Ղվարդվարեի դեմ: Աթաբեկները դրանից՝ Ղվարդվարեն իր կողմնակիցների հետ անակնկալ հարձակվեց Գեորգի արքայի վրա, հաղթեց արքայական զորքին և Զրիստոսի 1465 կամ Զրոնիկոնի 153 թվականին գերեց հենց իրեն՝ Գեորգի արքային: Նա արքայի տարավ իր հետ և փակի տակ պահեց, իսկ հետո իր լիակատար տիրապետությունը հաստատեց սաաթթագոյի վրա և ամրացրեց այն» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Ղվարդի կյանքը»): «Այնուհետև Ղվարդվարե աթաբեկը գերեց Գեորգի արքային և ահա այդ ժամանակ էլ հենց Բագրատ արքան (Խմելեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց, մտավ Զարթին և Զրիստոսի 1466 կամ Զրոնիկոնի 154 թվականին այն ամբողջովին գրավեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերի, Արխագիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Այնուհետև Գեորգի արքային գերեց Ղվարդվարե աթաբեկը, որից հետո խմելեթցիների արքա Բագրատը գրավեց Զարթին և ձեռք մեկնեց Կախեթին» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զերի կյանքը»): «Զրիստոսի 1465 կամ Զրոնիկոնի 153 թվականին Բանավարում գերեց Գեորգի արքային» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական այլուսակ»):

«Գեորգի արքան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IX-ի և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) առանց որևէ հաջողության վերադարձավ իր մայրաքաղաք Տիգիսը և այստեղ լսեց այն խոռովությունների մասին, որոնք տեղի էին ունեցել Ախալցխայի շրջանում: Այստեղի իշխան աթաբեկ Ղվարդվարեն կրկին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյին - Մ.Ֆ.) մերժեց

կախվածությունը Իբերական թագավորությունից և ժողովին զինեց հանուն ազատության պաշտպանության՝ առաջ մղվելով սեփական ոգու ամրությամբ և հոգալով ժողովրդական բարեկեցության մասին: Գեորգի արքան զորքով ելավ այս խռովությունները զսպելու համար և, ժամանելով Ծալկա, իմացավ, որ իբերներից ոմանք մտադրվել են զրկել իրեն կյանքից: Ազնաուր Իոթամ Զեդգիկիձեն տեղյակ պահեց արքային այս կործանարար մտադրության մասին, սակայն Գեորգի արքան չհավատաց նրան: Զեդգիկիձեն, արքային տեսնելով վտանգում, հակեց նրան այն բանին, որ թույլ տա գիշերը քնել արքայի անկողնում: Եվ ահա դավադիրները նշանակված ժամին գնացին արքայի ննջարան և, ենթադրելով, թե հենց նա է քնածը, դաշույնները մերկացրած նետվեցին Իոթամի Զեդգիկիձեի վրա ու նրան մահացու վերքեր հասցրին: Այս կերպ Գեորգի արքան փրկվեց այս չարագործներից, որոնք ոտնձգում էին իր կյանքի նկատմամբ, իսկ Իոթամի երեխաներին էլ իշխանական կոչում և գյուղեր տվեց: Նրանց սերունդը գոյություն ունի մինչև այսօր ի դեմս Ամիլխադիրների: Այս դաժան միջադեպից հետո, որը տեղի ունեցավ իբերական գործում, Գեորգի արքան մտավ Ախալցխայի շրջան, հնազանդեցրեց խռովությունները և ներեց Ղվարղվարե իշխանին, որը արդարացա՞վ ժողովրդական հուզումներ գրգռելու հարցում և երդվեց արքայական հրամանների հնազանդ կատարող լինել: Գեորգի արքան, բացարձակ վստահության մեջ գտնվելով այդ ապաշխարած խռովարարի հարցով, նրա հետ խորհրդակցություն սկսեց Բագրատի վրա հարձակվելու հարցում, որը տիրել էր Իբերիային: Եվ ահա, ցրելով իր ուժերը, նա մնաց Ախալցխայում, որպեսզի գործուն միջոցներ ձեռնարկի ապագա ձեռնարկի հարով և վերադարձի իմերեթցիներին իր իշխանության տակ: Ղվարղվարեն, սակայն, օգտագործելով իր նկատմամբ արքայի կույր վստահությունը, որոշեց մի չար արարք գործել և ըստ նրա հրամանի արքան որպես գերի վերցվեց և տարվեց իր ամրոց: Իբերները չկարողացան օգնություն ցույց տալ իրենց արքային, բանի որ Իմերեթիայի արքա Բագրատը (**Իմերեթիայի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.**), հենց որ Ղվարղվարեն նրան իմաց տվեց իր բռնարարի մասին, անմիջապես մտավ իբերական տիրույթներ և ստրկացրեց Զարթլին, իսկ Գեորգի արքայի եղբորորդի Ղավիթը իրեն արքա հռչակեց Կախեթիում» (Ղավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 113):

⁵³⁸⁴ «Բագրատ թագավորը (**Իմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը (1466-1478) – Մ.Ֆ.**) հզոր էր և հռչակավոր: Նա տիրում էր Զարթլինի ու Ղաթին և նրան հնազանդ էին Լոռվա բոլեշխները, ինչպես նաև Կախեթի, Շիրվանի ու Սամցխեի տերերը» («Զարթլիս-Ցխովրեթա», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներ»):

⁵³⁸⁵ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵³⁸⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵³⁸⁷ Այս մասին տեղեկություններ են պահպանվել Զեյթունի բանավոր ավանդույթներում: Տես՝ Պողոսյան Յ. Մ. «Զեյթունի պատմությունը», Երևան 1969, էջ 99-100:

⁵³⁸⁸ «Փրկական 1469 կամ Պայոց 916 թվականին Սիսում իշխեց Աջբան՝ Ղեթումը, որին կոչում էին Սպիտակերեց խազոնց: Նույն այս ժամանակ Գերմանիկեում թագավորեց Շահումյալը (**Չուլքարդայանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.**), որը եկավ Սսի վրա: Բանն այն էր, որ նա հակառակ էր ելել Ստրա սուլթանին և սուլթանական աշխարհում շատ ավեր էր արել» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնող հիմնական աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵³⁸⁹ «Յիջի 871 թվականի Ծավալ ամսի 10-ին Ջհանշահ Սիրզան (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ջհանշահը – Մ.Ֆ.**), իր վրա կապելով պատերազմի գոտին, դուրս եկավ Թավրիզի անապատից, ինչից հետո, առանց բանակի թիվն ու զինվորական կարգավորումները հստակեցնելու, շարժվեց դեպի Դիարբեքիի կողմերը: Երբ Ջհանշահ Սիրզան դուրս եկավ Թավրիզից և երկու-երեք կանգառ անցավ, այդ մասին լուրը հասավ Սահիբ Կիրանին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանին – Մ.Ֆ.**): Սահիբ Կիրանը, հենվելով իր մեղմաբար ընկրկության առատության և արթնության բարձրագույն ճշգրտության վրա, անմիջապես շարժվեց նրա դեմ: Ջհանշահ Սիրզան իր հերթին, անցնելով խոլ քաղաքով, Սալմեն դաշտի խոյան հարթավայր հասնելուն պես պատերազմելու մտադրության իր նախկին վճռականությունից նորից հեռացավ՝ տրվելով զվարճանքին և ներքին հանգստի գործերին: Նա բացեց խմիչի և վայելքի սեղանը: Նրա շուրջը հավաքվեցին հայացքի կախարդանքից ազատված գեղեցկատես մարդիկ, ընկերախմի հաճելի զրուցակիցներ, ապարանքի նազելի սպասավորներ, մեղմամայն երգիչներ ու սրտահարձ տարեգիրներ: Նա հավաքեց մի խումբ, որը գեղեցկությանը նման էր գեղեցկուհիների հոնքին: Ամեն կողմից լավում էր սրտախոց մեղեդի և յուրաքանչյուր կողմից երևում էր անդիմադրելի գեղեցկուհու գայթակղիչ հայացքը: Մի քանի օր իր երեկոները նա անցկացրեց այս կերպ: Նրա սիրտը ինքնագոհ էր և անտեղյակ, որ գահն ու բարձր գնում էին իր ձեռքից: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը 12.000 հեծյալներով արդեն ելել էր արևի պես ամալ ծածկող լեռնանցքներով, հովիտներով ու բարձունքներով պատված Դիարբեքիի սահմաններին: Վեց օր էր, ինչ նրանց ընթացքի մասին ոչ ոք լուր և տեղեկություն չուներ: Ղետո, սակայն, երբ այս լուրը տարածվեց ծամբարում, նրանցից ոմանք, որ այնտեղ էին, միաբանվելու, իսկ ոմանք էլ՝ զինվորական ծառայության անցնելու, փոխարեն, ընկան փախուստի խուճապի և տառապանքի մրրիկի մեջ: Սուլթանը, սակայն, դեռևս վայելքի և գինու ալիքների մեջ էր և նրանցից ոչ ոք չէր համարձակվում այդ վատ լուրը առաջինը հաղորդել նրան: Վերջապես, երբ հասավ երեկոյան ժողովի բացման սովորական ժամը և սուլթանը, ուզենալով գերծ մնալ օտարների հոգսից, սիրելիների հետ մտավ ուրախության միության և մենության մեջ, նրա հետ եկող էմիրներից մի խումբ՝ Փիրզադ Բուխարացին, Շահ Ղաջի բեկ Ֆամաղանցին, Ռուստամը, Յադուրը, Փիր-Մահմադը և ներքին Զուրմիշ Շաքեցին, էմիրի որդի Ղուսեյնը, Լալա Սաֆար խանը, Շեյխ Բեհյուլը Չաղաթայից, ինչպես նաև ինսանլիներից մի քանի հոգի հավաքվեցին արքունի սրահի առջև: Երբ սուլթանը իմացավ, որ նրանք հավաքվել են, հեռու մնաց զվարճանքի ժամից և փորձեց հասկանալ, թե ի՞նչ է իրականում տեղի ունենում: Այդ ժամանակ նրա մտերիմ սպասավորներից Կադի Աբդուլլան հարցրեց, թե մի՞թե որևէ լուր են լսել կամ որևէ բան են մտածել՝ պատմիրելով հավաքվածներին զալ ժողով և պատմել փաստացի իրավիճակի մասին: Էմիրները իրենց պատասխանում ներկայացրին լուրի ամբողջ բովանդակությունը և ձևը: Երբ այդ լուրը հասավ Ջհանշահ Սիրզանի ականքներին՝ անհանգստության բանակը գիշերվա պես նրան վրա տվեց, իսկ ներքին խաղաղության և հանգստության ողջ պաշարն էլ վախի ու կասկածամտության հարձակումից ճնշվեց: Նա մի քանի մարդկանց ուղարկեց հերթապահության՝ պաշտպանելու ծամբարի սահմանները և դուրս տանող ուղիները: Այդ գիշերը նա անցկացրեց առանց գինու զվարճանքի՝ միայն խորհրդակցելով էմիրների հետ: Վերջում, երբ արևելյան սուլթանը ելավ թեթևորեն շարժվող իր գիշերային խորհրդից..., ճամբարը հայտնվեց թիմար և լքված վիճակում: Զվարճանքին տրված և Իրենի պուրակի նման երջանիկ ու զվարթ բանակը Սուրի փողի պես վեր բարձրացող ձայնից սկսեց ահաբեկվել, աղմկել և դողալ, ասես դատաստանի դաշտում լինեք: Այդ տուտ լուրի իրականությունը, սակայն, սա էր: Իրոք, Աղ-Ղոյունլու գորավարները խալիլ Թավաջու գլխավորությամբ նույն այս ժամանակ հասել էին Բինգյուլի ամառավայրը, իսկ մեկ այլ խումբ էլ որսի համար էր ձի բարձրացել և արանք կարծել էին, թե դա հարձակում է: Չարկ և Նշել, որ այդ լուրը ծնվել էր այն բանի, որ Մահմուդ Մեհմանդարի մոտից հասած սուտ լուրը խոցել էր Ջհանշահ Սիրզանի և նրա թուլության պատճառով վիճակը վերականգնել էր: Այսպես թե այնպես, բայց Ջհանշահ Սիրզան հրամայեց, որ էմիրներն և զինվորները երեխաներին ու թիկունքի համար նախատեսված իրերը տեղափոխեն ճամբարից երեք փարսախ հեռու գտնվող Նոյան բերդի ստորոտը, իսկ ինքը, էմիրների և զինվորների հետ միասին, շարժվեց դեպի այն նեղ անցքի կողմ, որտեղ էլ պետք է փակեր Սահիբ Կիրանի հարձակման ճանապարհը: Այդ պահին Սահիբ Կիրանի կողմից որպես դեսպան ուղարկված խզր-բեկ Թարխանին նա հարցրեց, թե «Ինչո՞ւ է Ֆասան-բեկը զորք հավաքել և ձի բարձրացել»: Խզր-բեկը պատասխանեց, թե «Այդ լուրը սուտ է: Այժմն սուլթանը կանգ է առել Չարդուլբում և նրա ամբողջ զորությունը հավաքված է Զաաթե կղզվող ամառավայրում»: Ջհանշահ Սիրզան այդ խոսքին չհավատաց և սուտը ներսից խոցեց նրան: Նրա մեջ բորբոքվեց կատաղության կրակը, որը չէր կարող հանգցվել ոչ մի կերպ: Նա Մուհամմեդ Մեֆերդին ուղարկեց որպես դեսպան և նրան ասաց. «Աշխարհի բոլոր կողմերում հարձակման լուրը տարածվել է: Ճիճեալի այս կայծը բորբոքվել է ժամանակի մարդկանց վրա: Այս լարվածությունը կարող է հանդարտվել միայն Սահիբ Կիրանի ներկայությամբ կամ նրա որդիներից մեկի ուղարկմամբ»: Երբ դեսպանը հասավ Սահիբ Կիրանի գահին ու փոխանցեց լուրը, այդ ընթացքում շատ ծանր խոսքեր ասաց: Իմիջայոց, երբ այդ ընթացքում նա ասաց, թե, «Ջհանշահ Սիրզան 150.000 զրահվոր զինվոր ունի», Սահիբ Կիրանը պատասխանեց, թե. «Ես գիտեմ Ջհանշահ Սիրզանի բանակի վիճակը: Նրա մոտ 30.000 հոգուց ավել մարդ չկա», ինչից հետո շարունակեց. «Ես ոչ Շահ-Ալի Բայրամն եմ, ոչ էլ նրա ծառայության մեջ եղող մյուս էմիրներից մեկը, որ գնամ նրա առաջ և ներկայանամ: Բացի այդ, Ջհանշահ բեկը չափազանց կասկածամախ մարդ է, այնքան, որ նույնիսկ սեփական նոքարներից է վախենում: Նա, իր նոքարներից մեկը հանդիսացող Մուհամմեդից գոռուներ ասաց: չափազանց կասկածելով, նրան սպանեց: Ես կարող եմ իմ որդուն ուղարկել այն ժամանակ, երբ որդուս կողքին լինի Մուհամմեդի նման մի քանի հազար քաջ մարդ: Եթե նրան հասած այս լուրը ճշմարիտ լինեք և իրականությունը համապատասխաներ, հաստատ մենք արդեն առերես կլինեինք: Զանի որ այդպես չէ, սակայն, պետք է այդ ստախոսին տալ նրան արժանի պատիժը»: Ավելացնելը, որ դեսպանը մեծամեծ խոսքեր էր ասել և, իր դեսպանական գործը կատարելիս, դրա սահմաններից դուրս էր եկել: Այդ պատճառով էլ Սահիբ Կիրանը, ճշյուր խոսքերով պատասխանելիս, ստանալ խոնարհության ուղուց մի փոքր շեղվելով, սպասեց ասաց..., ինչից հետո ավելացրեց, թե. «Մեր և Ջհանշահ Սիրզանի միջև երդումներով ամրացված մի դաշնագիր կա: Այս մասին ողջ աշխարհին է հայտնի: Ես կանգնած եմ դաշնագրի վրա: Եթե նա մեկ սուտ լուրի պատճառով խախտի այդ դաշնագրի պատիժը, դրա արդյունքը կհայտնվի ժամանակի դեմքին՝ բաց և ակնհայտ: Բարձրյալ և Մեծ Աստված արդար դատավոր է և

յուրաքանչյուրին տալիս է այն, ինչին նա արժանի է: Չնայած մեզ բաժանող մեծ հեռավորությանը, նա այդ սուտը համարում է ճշմարիտ և հրաժարվում է ներողություն խնդրել: Այս պայմաններում, եթե ես ներկայանայի նրան և կամքս հանձնել նրա ձեռքերին, ի՞նչ կլիներ իմ վիճակը: Մեր հայրերի և պապերի միջև միշտ եղել է թշնամանք և սառնություն, ուստի այսօր ևս նույն ճանապարհի մեջ մտնելը վատ չէ: Եվ, ինչպես ասում է արաբ բանաստեղծը. «Մի օր օրը մեր դեմ է, մի օր՝ մեր օգտին: Մի օր տխրում եմ, մի օր՝ ուրախանում»: Երբեմն հաղթանակը նրանց է բաժին հասել, երբեմն էլ՝ մեզ, հաճախ հենց այդպես է եղել: Դիմադրությունը դեմ է և Աստծո կողմից անընդհատ ձեռնարկված առավելության ու պատվի մասին լուրը ձեռք չի հասել: Բարձրյալ Աստված առատ շնորհող է և արդարության կողմնակից: Գուցե այս անգամ հաղթանակը մեր կողմում լինի...: Դիժեք, երբ Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) կողմնակիցներից մեկի՝ Փիր-Օմերի, ականջին հասցրին լուրը, թե Ղարա-Օսմանը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռասմանի - Մ.Ֆ.**) գալիս է, նրա մեջ ոչ մի խռովք կամ անհանգստություն չարթնացավ և նա անգամ տեղից չարժեքեց, սակայն, երբ բանակի առաջապահը երևաց, վերջում նա էլ ձի հեծավ ու մեծ կռիվ տվեց: Ասելիքս հետևյալն է՝ Տիմուրի շուրջը կան մարդիկ, որոնք իրենց աստիճանով Փիր-Օմերից վեր են համարվում, արդ ինչո՞ւ է Տիմուրի Միրզան այսպես բորբոքվել սուտ և արժանահավատ չլինող մի լուրից: Սա նրա իշխանության փլուզման և մեր վերելքի լծաններից է: Ըստ երևույթին, իշխանության հերթը մեզ է հասել:» Այդ ամենը ասելուց հետո նա շարունակեց. «Այս հարձակման մասին խոսքը իրական չէ: Նրա սուտ լինելը ողջ աշխարհին է հայտնի: Մախաթը պարկույր չես թաքցնի: Այդ լուրն փոխանցողը պետք է ստանա իրեն հասանելիք պատիժը: Այդպիսի մարդը սահմանը պաշտպանելու արժանի չէ: Ինչ վերաբերում է նրա պահանջին՝ մեր որդիներից մեկին նրան ուղարկելու մասին, ապա վիճակը հետևյալն է. Դուք միշտ փորձել եք խայտառակ անել մահմեդականներին: Թեպետ ձեր տարիքը մեծ է և ձեր իշխանությունն էլ բարձր է, բայց ձեր վարքից այնպիսի զազրելի ու անպատկառ արարքներ են դուրս գալիս, որ անգամ թափառաշրջիկ և թափփուկ ամբոխին դա հաճելի չէր լինի: Սա դևերի սողանքն է, ոչ թե՛ սուլթանին վայել վարք, բանգի սուլթանը դևերի պատկերի և օրինակի չէ, այլ՝ Աստծունը: Մարդիկ պետք է գան ձեզ մոտ իրենց կամքով, հաճությամբ, առանց պարտադրման, և իրենք՝ իրենց կամքով պետք է ուղարկեն իրենց որդիներին: Իրավիճակը, սակայն, այնպիսին է, որ ոչ ոք իր կամքով և հաճությամբ իր որդուն չի ուղարկի ձեզ մոտ, ոչ էլ իր ձեռքով իրեն կանխվող բաժնի երանին: Ու ևս մի բան, ես ձեզ նման անպատվաբեր ու անբարո չեմ, բանգի, եթե ձեր ցեղում պատիվ ու ամոթ լիներ, Իսթանուլեդը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Իսթանուլեդ - Մ.Ֆ.**) իր մոր կարգի համարվող հոր կանանցից երկուսին բռնությամբ չէր տիրի և իր չարամիտ ձեռքը նրանց վրա չէր դնի, Տիմուրի Միրզան ինքը իր կնոջ հարապատեցողը չէր տանի հարձակ, ոչ էլ կնոջ եղբայրների հետ կփորձեր չարածիմություններ ու պղծություններ անել: Ձեր տարիքի և իշխանական դիրքի մարդուն հարկի չէ ոչ դրանցով զբաղվելը, ոչ՝ ձեռքերին ազատություն տալը, ոչ էլ իր էմիրների ու մավլանների աղջիկներին և պատանիներին իր անկողին բարձր տալը: Այսպիսին մարդուն ինչպե՞ս կարող է մեկը վստահել և հավատալ...: Դետո, մեր և իր միջև նախկինում կնքված խաղաղությունը վախի ու հիասթափության վրա չէր հիմնված: Մեզ համար բազմությունից կամ ուժից վախ և անհանգստություն երբեք չի եղել: Այդ խաղաղությունը արարածների բարոյությունն էր: Ամբողջ աշխարհին հայտնի է, որ մեր նախնիները երբեք ձեռք նույնիսկ մեկ էջ որպես չէին տվել: Մեր նպատակը այն էր, որ ժողովուրդը ղեկավարի ուղեքն ուսակ չհախճախվի և անընդհատ լինի պատիժը մեզ վրա չբեռնվի: Բացի դրանից՝ մենք մարտադաշտից երբեք չենք փախչում, այնտեղ կանգնած ենք...»: Դիմանից հետո Սահիբ Կիրանը, իր հաղթական զորքը հավաքելու համար, մարդկանց ուղարկեց բոլոր կողմեր..., ինչից հետո կադի Ալանդին Ալիին պատշաճ նվերներով որպես դեսպան ուղարկեց Տիմուրի Միրզայի մոտ: Նրա գալստյան մասին իմանալով, սակայն, Տիմուրի Միրզան թույլ չտվեց, որ նա կատարի իր դեսպանական առաքելությունը: Նա մարդ ուղարկեց՝ նրան դիմադրելու և հետ դարձնելու համար: Նվերները ևս չընդունեց: Ըուր ուղարկեց, թե. «Խաղաղության հարցը կախված է Դասան բեկի կամ նրա որդիներից մեկի գալուց»: Երբ Կադի Ալին վերադարձավ և ներկայացրեց իրական վիճակը, Սահիբ Կիրանը ամրապնդեց պատերազմական տրամադրվածությունը և սկսեց զբաղվել պատերազմի պատրաստություններով: Տիմուրի Միրզան նույնպես՝ Մուհամմեդին Սպահանից, Աբու-Յուսուֆին՝ Շիրազից, էմիրներին էլ Սավելի և Սուլթանիյի ձեռնոցներից, ինչպես նաև այլ զավթումներն ու երկրամասերից հավաքի հրավերից: Սահիբ Կիրանն իր հերթին, ամենաբարձրյալի նկատմամբ լիակատար հավատով և ապավինությամբ, ճանապարհ ընկավ...: Ահա այսպես, երբ Սահիբ Կիրանի հաղթանակը և գերակայությունը հստակ երևանք ու թշնամու վիճակը որոշակի դարձավ, նա եկավ Ամիր: Նրա հասնելուն պես լուր եկավ, թե Տիմուրի Միրզան անցել է Արձեշով: Սահիբ Կիրանը այդ մասին տեղեկացրեց իր եղբայր, արքայական Տիմուրի Միրզային, թող Աստված գեղեցկացնի նրա հողը: Տիմուրի Միրզան (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության նախկին էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.**) իր բանակը իր հայտնի որդիներ Մուրադ-բեկի և Բորահիմ-բեկի հետ հավաքեց ու միացավ Սահիբ Կիրանի արքայական բանակին: Այնտեղից էլ նրանք միասին շարժվեցին դեպի Տիմուրի Միրզայի կողմը: Այդ ժամանակ Իսթանուլեդ Դիմեդին մարդկանց նրանք առաջապահ ուղարկեցին և սրանք Շելի Իդրիս կոչվող վայրում հանդիպեցին Տիմուրի Միրզայի առաջապահին: Առաջապահների միջև մարտ սկսվեց: Ղարա-Ղոյունլու առաջապահը պարտություն կրեց: Նրանցից մի քանիսին տեղում սպանեցին, իսկ մեկին էլ վերցրին իրենց հետ՝ լուրը հաստատելու համար բանակ հասցնելու նպատակով: Այդ մարդը հաղորդեց. «Տիմուրի Միրզան անցել է Արձեշը և այժմ մոտենում է»» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիր» Դիմաբեքիի մասին», գիրք 2):

«Այդ տարի Մուլաֆֆաբերդին Տիմուրի թագավորը (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիմուրի - Մ.Ֆ.**) Շավալ ամսի 10-ին բարոյությունը և հաջողությամբ, առանց բանակի ու զորքի, առանց գերքի ու դրոշի, ելավ Թավրիզից և բայլ առ բայլ ուղղվեց Դիարբեքի: Երբ Մուլաֆենի դաշտը դարձավ վեհանձն իշխանի հանգրվանը, նա թողեց պատերազմական զգոնությունը և տրվեց զվարճանքին: Իր մոտականների և մերձավորների մի խումբ մարդկանց հետ հավաքվելով խնջույքի մեջ՝ նա սիրտը բացեց ուրախության ու ցնծության առաջ: Վարդագուն գինին սկսեց գեղահասակ ամանների միջոցով ձեռքով ձեռքի փոխանցվել, իսկ ներդաշնակ շվիի և սագի գեղեցիկ և դյուլիք մեղեդիներն էլ բարձրացան բաղնիքային երգիչների շուրթերից...: Ահա այսպես նա, անտեղյակ լինելով թշնամու արթուն աչքից և իր փառքի օրերի մայրամուտին մոտենալուց, այդ կերպ ցերեկը դարձրեց գիշեր, գիշերը՝ ցերեկ: Եվ ահա, երբ խնջույքի ու զվարճանքի չափը անցավ և այդ տարօրինակ երևույթներն ընդլայնվեցին, այդ պահին վեհազոր թագավորի կողմից Ադիլբեկը մարդից կառավարիչ Մեհմանդարի սուրհանդակը ներկայացրեց, թե Դասան թագավորը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուզն-Դասան - Մ.Ֆ.**) լիակատար գինեպանությամբ 12.000 նիզակավոր հեծակներով արագ արշավով մոտենում է այս կողմերին: Որևէ մեկը չհասարակվեց այդ լուրը ներկայացնել Տիմուրիին: Դաշտը օրը Փիրզադե բեկ Բուխարին, Շահ Դաքի բեկ Դամադանին, Ռուստամ Յարուբին, Փիր Մահմեդին ու նրա եղբայրը, Ղուրմիշի Շաբին, Ամենօրու Դուսեյնը, Լալա Մեհմեդ շահը, Շելի Բեհլուլ Դադաբայցին և այլ սարդադրներից ու ինսկներից կազմված բազմությունը ելավ արքունական աստղանիշ դռանը: Թագավորը հարցրեց նրանց հավաքման պատճառը: Դամադանի ծանոթներից ու մտերի մերձավորներից Լադի Աբդուլլան ասաց. «Խոսեց, որևէ ոք չի լսել»: Այդ պատճառով թուրքերն տիրակալը կանչեց իշխաններին և նրանցից հարցրեց այդ լուրի էությունը: Նրանց խորհրդով նրա բեռները ուղարկվեցին հաղթանակներով փայլող բանակի ճամբարից երեք փարսանի հեռու գտնվող Բոյան ամրոցը: Մեկ խումբ էլ ուղարկվեց դարևապահության: Դրանից հետո Տիմուրի թագավորն ինքը արքունի իշխանների և զորքի մասցյալ մասի հետ ձի հեծնեց ու շտապեց ընդառաջ գալու Դասան թագավորին: Այդ պահին նա հարցրեց Դասան թագավորի կողմից եկած խիզիդ բեկ Թարիսանին. «Ինչո՞ւ է Դասան բեկը արշավի ելել»: Խիզիդ բեկն ասաց. «Այս լուրը իրականությունը չի մատպատասխանող սուտ է: Այժմ թագավորը հարապատում է իսկ Աղ-Ղոյունլու ցեղի բոլոր զորքերն էլ հավաքված են Ղարափում»: Տիմուրի թագավորը չհավատաց այդ խոսքին: Նրա բարկության կրակը բորբոքվեց և սուտը արևատացավ նրա սրտում: Այդ սուտի և հորինված լուրի աղբյուրն այն էր, որ Խալիլ Թավաչին մի խումբ թուրքերն հեծյալներով դուրս էր եկել որսի: Տիմուրի թագավորը Մեհմեդ Սյուֆրաչին ուղարկեց Դասան թագավորի մոտ՝ հայտնելով հետևյալը. «Քանի որ հասել է արագ արշավի լուրը, թե՛ մեզ դեմ ելնելը հայտնի է դարձել թե՛ թուրքին, թե՛ տաջիկին, թե՛ մոտիկին և թե՛ հեռուին: Այս պարագայում պատերազմը պարտադիր է: Եթե ու մեզ նկատմամբ սիրող մեզ հավատարիմ ես, առանց երկմտելու արի արքունի դուռը, իսկ եթե ինքը չես կարողանում գալ, ապա ուղարկիր թո՛ղ որդիներից մեկին: Եթե չընդունես մեր ասածը, ապա, Բարձրյալ Ստեղծի խնամքով պատված, պատերազմի օրը կռվի պահին առյուծի նման իրենով հիշեցնող, վստահեմ և վայելաչափ Ռուստամի նման... մեծարելի, պատվաճանաչ, երջանկության օժտված որդուն՝ Մուհամմեդ Աղ-Ղոյունլու, առյուծին կործանող և փղերին տրորող բազմահազար բանակով կողարկեմ թե՛զ հետ պատերազմելու: Եթե նա անգոր գտնվի որևէ գործում, այդ դեպքում՝ բարձրաձայն պատվի տիրոջը սիրելի, հզոր մրցասպարեզներում Բահրամին նմանվող թագավորներին նման, մրցապայքարի ժամանակ պարզվեց Մարսից ուժով առնող, այն քաջերից խլող... բարի բնավորությամբ թանկագին որդուն՝ Աբու-Յուսուֆ Միրզային, 30.000 նիզակավոր հեծյալ հոծ բանակով արագ կողարկեմ այդ երկրից արշավելու: Աշխարհի բնակիչներին է հայտնի, որ, եթե մեր հաղթական զորքը բարկացած անցնի այդ երկրով, այնտեղ կենդանի մարդ չի մնա: Դոգա այդ երկրի աղբյուրների վիճակի մասին, որպեսզի մեր զորքի հարվածների տակ չլինեն տրորված, ոտնաթալ տրված և կործանված: Երբ Մեհմեդ Սյուֆրաչին հասավ Դասան թագավորի բանակին, կոպիտ խոսքեր ասաց և հայտարարեց. «Տիմուրի թագավորը 150.000 զորահավոր հեծյալ ունի»: Նորին Սրբությունը դրան պատասխանեց. «Ես գիտեմ Տիմուրի վիճակը: Նրա զորքը 30.000 հոգուց ավելի չէ»: Այնուհետև ավելացրեց. «Ես Շահալի Բայրամիի նմանը չեմ, որ նրա ծառայության մեջ մտնեմ: Տիմուրի խստաբարո և անվստահելի մարդ է: Նա նույնիսկ իր ամենահաճախ սպասավորից՝ Մեհմեդից, գողնացավ և սպանեց նրան»: Սուրհանդակն ավելի կոպիտ խոսքեր ասաց: Նորին Սրբությունը համբերեց և կրկին խոսեց. «Փիր Օմարին՝ Ղարա-Յուսուֆի (**Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.**) նոբարներից մեկին, լուր հասավ, թե Ղարա-Ռասմանը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ղարա-Ռասման - Մ.Ֆ.**) ահարկու բազմությամբ գալիս է պատերազմի: Նա ոչ մի վայրկյան խուճապահար չեղավ և տեղից չարժեքեց: Երբ բանակը երևաց, նրանց ընդառաջ սլացավ, արիության

լիակատար մարտ մղեց և վիթխարի զորհներ իրականացրեց, բայց վերջում ընկավ մարտում: Այժմ Տիանշահի այնպիսի էմիրներ կա՞ն, որոնք քաջությամբ և արժանավորմամբ իրենց Փիր-Օմարից վեր են դասում: Ի՞նչ է եղել նրան, որ մի ստահող լուրից մտահոգվել և շփոթվել է: Մեծերը ասել են՝ հաստատակամ մարդը բամու հարվածից ուռնետու տերևի պես ճոճվող մեկը չէ, այլ նա է, ով չի լուծել իր վրիժառու վճռականությունը և իր համբերությունը...: Պետք չէ, որ ամեն բանուց ուռնետու տերևի պես դողաս: Զանի որ այդ երթի լուրը սուտ էր, պետք էր սուտ խոստովանել և պատժել: Այնուհետև նա կրկին ասաց. «Ինչպե՞ս կարող եմ իմ որդիներին ուղարկել նրա դիվանը: Չէ՞ որ Տիանշահի գլխավոր զբաղմունքը անառակությունն է և բարդական խաթարումը: Նա բռնություն է գործադրում էմիրների որդիների հանդեպ: Թեպետ հասակով մեծ է և նստած է սուլթանական պատվարժան դիրքում, բայց ձեռքին մոմ է բռնում, որպեսզի ուրիշները միայնաց հետ միջետաշյին մեղսագործություն անեն: Սուլթանների բարեկամաստակ հատկանիշներից ո՞րն է նրա մեջ, որ իրեն սուլթան է կոչում: Գիշերը նա ամբողջովին արթուն, իսկ ցերեկը թնամ է անցկացնում, հակառակ այն պատվիրանին, թե «Մեկը գիշերը դարձրի՜ր ծածկույթ, իսկ ցերեկը՝ ապրուստի ժամանակ»: Դրա համար է, որ Ռումի սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) նրան «չղջիկ» էր կոչում: Նա երբևէ ողբացողին օգնության չի հասել: Այնուհետև նա ավելացրեց. «Մեհմեդի Միրզան հացթուխի աղջկանից է ծնված: Ինչպիսի՞ կարողությունն նա կարող է ունենալ»: Վերջում Ղազի Ալիին նա արժանի պարգևներով և պատշաճ ընծաներով ուղարկեց Տիանշահի դիվանը: Երբ այս լուրը հասավ ազնվաբարդ սուլթանին, նա մարդ ուղարկեց և Ղազի Ալիին հետ դարձրեց՝ ընծան մեծեցով: Նա փոխանցեց. «Խաղաղության գործը կկայանա միայն այն ժամանակ, երբ Հասան բեկը կամ նրա որդիներից մեկը անձամբ գա»: Թեպետ բարեկամ մարդիկ ասում էին, թե. «Հասան սուլթանը մեր հանդեպ իր խոսքում փառախեղորեն ուղիղ է և պատշաճագեղու միտք չունի», բայց Տիանշահի բարկության բոցը այն աստիճան էր բորբոքեց, որ խրատներ ջրով այն հնարավոր չէր հանգցնել: Նա կայծակի և որոտի պես թնդում էր: Եվ ահա Տիանշահը տարբեր կողմեր ավետաբերներ ուղարկեց և կանչեց իր զորքերը: Պատվիրանին համապատասխան՝ Մեհմեդի Միրզան Իսֆահանից, իսկ Աբու-Յուսուֆ Միրզան էլ Շիրազից եկան: Իրաքի և Պարսիքի մյուս կառավարիչները նույնպես հերթով միացան շքեղությամբ փայլող Տիանշահի զորքին: Տիանշահ սուլթանը ընտանիքը և գունակ ուղարկեց Մուրադ-բեկի ձեռնոցները, իսկ ինքն բարձրացրեց շարժման նշանաբանը և ուղվեց Պարսեքի: Երբ այս լուրը հասավ Հասան սուլթանին, մտահոգության և անհանգստության բանակը գրավեց նրա սիրտը: Նա արագ դեսպաններ ուղարկեց և հրավիրեց Ադ-Ղոյունլու բանակը: Նրա եղբայր Տիանգիր Միրզան (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության նախկին էմիր Տիանգիրը – Մ.Ֆ.), իր որդիներ Մուրադ-բեկի և Իբրահիմ-բեկի հետ ևս միացավ Հասան սուլթանի զորքին: Չարմանալի և նուրբ դիպվածները մեկն էլ այն էր, որ Աստծո երկնավոր զրքից հարցում կատարեցին և դուրս եկավ այս պատասխանը, թե. «Չնայ փարավոնի մոտ, որդիներն նա անսահման մոլեգնել է: Հասան սուլթանը տեսչի աշխարհում տեսավ, թե Տիանշահը գլխին հին թասակ է դրել, իսկ աղբատ մեկն էլ նրա առաջ պարում է: Այդ ժամանակ Հասան սուլթանը Իսթանդուլ Փիլյանին մի խիզախ բանակով առաջ ուղարկեց, որ նա գնա և հաշտության խոսք ասի: Շեյխ Իդրիսի մարգագետնում, սակայն, նրանք հասան Տիանշահի պահակներին, նրանց հետ կարճատև ճակատամարտ վարեցին և մի բանիսին սպանեցին, իսկ մեկին էլ, կենդանի բռնելով, ուղարկեցին դիվան: Գերին պատկերեց «Տիանշահ սուլթանը իր թիկնազորով և բանակով անցավ է Արձեշից և բայլ առ բայլ առաջ է շարժվում» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»): «Յիջրի 872 թվականի Շավալ ամսի 10-րդ օրը Միրզա Տիանշահը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիանշահը – Մ.Ֆ.), ցանկանալով ճակատել Հասան-բեկ Բայանդուրիի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) դեմ, ելավ Թավրիզից և այդ նպատակով ուղղվեց Դիարբեքի վրա: Հասան-բեկը, երբ ստացավ այդ մասին լուրը, զորք հավաքեց և նրան միացավ նրա եղբայր Տիանգիր-բեկը իր որդիների՝ Մուրադ-բեկի ու Իբրահիմ-բեկի, հետ: Այդ ժամանակ նրանք Ղուրանի վրա գուռակեցին և նրան այնպիսի մի ոտանավոր ընկավ, թե. «Չնայ փարավոնի մոտ, բանի որ նա չափից շատ է կատաղած: Երբ Միրզա Տիանշահը մոտեցավ Մուշի հովտին, նրա հավատարիմ էմիրներից մեկը՝ Կասիմ փարվանցին, որը դրված էր պահակազորում, ջարդվեց: Ադ-Ղոյունլուի դյուցազունները տարբեց կողմեր ցրվեցին՝ սպանելով և գերեվարելով թշնամու զորքը: Միրզա Տիանշահը մի բանի օր մնաց Արտուր վայրում և ի վերջո, խորհրդակցելով էմիրների հետ, հետ դարձավ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

5390 Այդ գրվեց Յայոց 916 թվականին՝ դառն ու դժվար մի ժամանակ, բանգի այդ տարի Տիանշահ խանը (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիանշահը – Մ.Ֆ.) բաղաբեց բազում զորքով ու պատրաստությամբ ելավ շահաստան Թավրիզ և ցանկացավ շարժվել Ամիդ բաղաբեքի վրա, իսկ հետո էլ՝ մինչև Դամասկոս...: Այդ, սա չկեց և իր ճանապարհին բազում զավառներ ավերեց, որոնց բնակիչները փախան դեպի այլերև ու վիժակալ ծերպերը՝ տվալով մեռնելով այնտեղ: Եվ ահա նա եկավ և հասավ Տարուն՝ Մշո դաշտը: Այստեղ նրա զորքը բազում ավերներ արեց... ընդ որում նրա զորքը լրիվ բաց էր առաջանում՝ անասի և անկական: վախ չունենալով անկանիներին ու ասելով, թե. «Դե-դե վառ երկրի վրա, որ կարողանա մեր առաջն առնել կամ մեր դեմ սուր հանել»: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, թշնամիները դիմեցին նրանց վրա և, ավարառելով նրանց, սպանեցին նաև խանի որդուն: Այդ ժամանակ, երբ սրանք սպանվեցին, ավեր եղավ նաև Յայոց երկրում, երբ բազում քրիստոնյաներ սրով ու սովով մահացան» (Սկրտիչ խիզանցի «Քիչատակարան 1468 թվականի»):

5390 Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) ինքն էլ շարժվեց թշնամու բանակի դեմ: Մեղգետի անցումի դռան դիմաց հասնելուն պես, սակայն, նա մի արգելապատ կառուցեց: Նույն այդ ժամանակ Ադ-Ղոյունլու հաշմները, ահաբեկված լինելով, խմբերով ցրվում էին ամեն կողմ, սակայն Սահիբ Կիրանը, համոզված լինելով հաղթության նշանների ճշմարտությանը, ուղարկեց իշխաններին և էմիրներին՝ նրանց հավաքելու ու խելքի բերելու համար: Նա որոշների քիթը ծակեց, իսկ Իշակ Ական էլ ոմանց մտրակահարեց: Կրգելապատի մոտ սկզբում աշխատում էր 12.000 մարդ: Հետո, սակայն, նոր մարդիկ հավաքեցին և մի նոր ու ավելի ամուր արգելապատ կառուցեցին...: Տիանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիանշահը – Մ.Ֆ.), Դիմուզից, Նեջից, Մուլբանից, Գիլանից ու Տաբարիստանից մինչև Պարսից, Իրաքի և այլ երկրամասերի եզերքներ ձգվող բոլոր վայրերից հավաքելով անասուններով, գնեք-գինալթերով ու զրահներով զինված արագաշարժ մի բանակ, այն բերեց Մուշի դաշտը: Այնտեղ այնպիսի մի բազմություն էր կուտակվել, որ անսպասի միջուկների կամ հոսող ավազի թիվն անգամ դրան չէր համեմատվի: Վրանների և տաղավարների սպիտակությունը գերեկը ջնջում էր արևի դեմքի կարմրությունը, գիշերը՝ լուսնի երեսի մոլությունը...: Եվ ահա Տիանշահ Միրզան, հպարտությունից ուժ առած, մեծ վստահությամբ ու հանդարտությամբ, ինչպես թեթև բամուկ վստահած երիտասարդները, որոնք, խաղալով և հարբած գնալով, խոտ են համտեսում, ինքն էլ զինով ու զվարճանքով առաջանում էր: Իր ընտանիքը, գերդաստանը, երեխաներին, կանանց, բեռներն և ապրանքները, արծաթ-սկսին, գանձերն ու իրերը նա ուղարկեց Ադրբայջանի ձեռնոցները, ինչից հետո մարտի դրոշները բարձրացրեց դեպի Սահիբ Կիրանի հետ ընդհարման: Ահա այս կերպ նա Մուշի սարահարթից իջավ դեպի Ճաղաջուր: Այդ պահին Սահիբ Կիրանի լուր բերեցին, թե. «Իբրահիմ Շահն անցել է Եփրատի ջուրը, հասել է Ճապաղջուրի ամրոցը, հետախուզություն է անցկացրել և վերադարձել է»: Սահիբ Կիրանը այն ժամանակ հրամայեց, որ շահագաղտ սուլթան Խալիլը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Խալիլը – Մ.Ֆ.), Չուհրաբ բեկը, Շեյխ Հասան բեկը, Խուրշիդ բեկը, Յուսուֆ բեկը և 2.000 հեծյալ միասին ելնեն: Հարկ է լնել, որ Սահիբ Կիրանը, հավատարիմ մնալով նախկինում կնքած համաձայնագրին, իր երկրի սահմանից դուրս բայլ չձեռնարկեց: Նա միշտ պահում էր համեստության և ենթադրության ուղին: Պատերազմական գործիքները օգտագործելը և դիմադրության համար շարժվելը նա միայն անհրաժեշտության դեպքում էր խրախուսում...: Երկու տեղ կամ երկու խմբի միջև մեկ կամ երկու օր ճանապարհ լինելով, սակայն, Տիանշահ Միրզայի էմիրներից յուրաքանչյուրը ցանկանում էր մասնակցել առաջապահությանը: Նրանց մեջ, սակայն, սուլթանի կողքին գտնվող տոհմիկ, վստահելի և հարստաշատ հենց Թարումի էմիր Կասիմ Պարվանցին էր որ իրեն թիթեռի նման մատաղ արեց Սահիբ Կիրանի պետության մոմի կրակի մեջ: Նա մի բանի նվիրված նոբարի վերցրեց և դուրս գնաց առաջապահության համար: Այդ ժամանակ, սակայն, Եփրատի գետը անցնելուց հետո առաջապահության համար դուրս եկած շահագաղտ սուլթան Խալիլի զորքը իրավիճակը իմացավ: Ակսվեց մարտ: Ղարա-Ղոյունլուներից 80 հոգի սպանվեցին, 60 հոգի ձերբակալվեցին, իսկ շատերն էլ խեղդվեցին ջրում: Կասիմ Պարվանցին, կարճացած թևերով և ուռքերով, ծանր խայտառակության ու վախի բեռով վերադարձավ Տիանշահ Միրզայի բանակ» (Աբու-Բաքր Տիլիսանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Եվ ահա Հասան սուլթանը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) դադար արեց և կանգ առավ Բիզեյի թեթի դռան առաջ, ինչից հետո զորակայանի չորս կողմում փորել տվեց խանդակներ: Այդ ժամանակ Ադ-Ղոյունլու ժողովուրդը, սակայն, այդ շքեղ բանակից ահաբեկված, խուժ-խուժ փախչում էր: Այդ ժամանակ Հասան սուլթանը իր որդիներին ուղարկեց, որ փախչողներին բռնեն և պատժեն, իսկ ոմանց էլ անգամ բթերը ծակել տվեց: Տիանշահ սուլթանը բազմամարդ բանակով և փառահեղ զորությամբ կանգ առավ Մուշի անապատում, որտեղից էլ շարժվելով՝ կանգնեց Ճապաղջուրի դաշտավայրում: Նա Իբրահիմ շահին առաջ ուղարկեց՝ այնտեղի ամրոցը գննելու և վերադառնալու համար: Ասված էմիրը անցավ Ֆրաթ գետը, ամրոցը հենակետ դարձրեց և վերադարձավ բանակ: Երբ այս լուրը հասավ Հասան սուլթանին, նա Սուլթան Խալիլին (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Խալիլին – Մ.Ֆ.), Չուհրաբ բեկին, Յուսուֆ բեկին, Շեյխ Հասան բեկին և Խուրշիդ բեկին 2.000 երիտասարդների հետ ուղարկեց պահակային ծառայության: Նրանք Ճապաղջուրի կողմերում հանդիպեցին եզդի ու Թարումի էմիր Կասիմ-բեկ Փարվանցինին, բախվեցին նրա հետ և, պետության զորության ուժով հաղթելով, նրա 80 մարդ սպանեցին, 60 հոգու էլ գերեցին: Կասիմ-բեկը հարյուրավոր հառաջով և տխրությամբ վերադարձավ Տիանշահի բանակի բանակ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

5391 «Տիանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիանշահը – Մ.Ֆ.) այս լուրից վախեցավ, նրա բարձրահամբավության և կարողության վախճանը բացահայտվեց, իսկ մեծությունն ու ինքնատիրապետումն էլ փոխարինվեցին անօգնականությամբ և խեղճությամբ: Այդ

«Այս դառն իրադրությունները Ձիանշահը (Ղարա-Ղուկունյանների էմիրության էմիր Ձիանշահ – Մ.Ֆ.) չափից դուրս փախտ և երկնչուտ դարձավ ու, մայրություն կանգ առնելով, իր դիվանի էմիրների և բանակի առաջնորդների հետ ժողով արեց: Նրանք սասացին: «Այս ձմեռ վերադառնանք Ադրբեյջանի ձմեռոցները: Եթե հիմա գնանք նրանց վրա, ճանապարհի ծայն առատությունից և սառնամանիքի ծանրությունից կփակվի: Ուստի հետ դառնանք, մինչև ձմռան հարեցողությունը ցրվի, ցրտի տիրապետությունը վերանա, լեռան և դաշտի օդն էլ մեղմանա: Գարնան սկզբին՝ գիշերահավասարի ժամանակ, կենենք, ձասան բեկին (Ար-Ղուկունյանների էմիրության էմիր Ուզուն-Ջասսան – Մ.Ֆ.) կհաղթենք և կվերացնենք»:

Այդ պատճառով Ձիանշահը այնտեղից տեղաշարժվեց, եկավ մի լեռան լանջ, հետո, այնտեղից էլ շարժվելով, կանգ առավ Սանջակի շրջանում: Բանակի մեծ մասը, ամբողջ բեռները և ունեցվածքը նա առաջ ուղարկեց: Այդ քնթացում, սակայն, ինքը որդիների և էմիրների հետ ընկավ անուշ բլիսի մեջ...: Մյուս կողմից, երբ ձասան սուլթանը իմացավ, որ Ձիանշահն ընկյուկ է և հետ է դառնում, իր մարդկանց հետ ժողով արեց: Նրանց մեծ մասը սասց. «Պետության շահը պահանջում է, որ վերադառնանք մերի կողմերը և նրան չափառատացնենք»: Ձասան սուլթանը, սակայն, պատասխանեց. «Ձիանշահը հաճույք սիրող մարդ է՝ աշխարհիկ վայելքների ետևից ընկած: Նա փառաբանվում է իր գանձերով և բանակով, նա գահի վրա գվարժանում է: Ձիները և մարդկային սատանաները նրա բնությանը ներծծել են մտքի բնափառություններով ու մարմնական հաճույքներով: Գիշերը և ցերեկը նա թափուկ գինի է խմում ու պետության տիրակալին պարտադիր գոգուշավորությունը մոռացել է: Մենք նրանից ընավ չենք վախենում»: Էմիրները նրա խոսքը վերցրին հավանության ակնյակներով և համաձայն եղան նրան: Այդ գիշեր ձասան սուլթանը 6.000 հեծյալներով դուրս եկավ խանդակներից և, երբ հասավ հակառակորդի առաջին վրանին, հաղթանակած զորքերի պահակները հաղորդեցին. «Ձիանշահը իր գունակը ճանապարհել է, իսկ ինքը, մի բանի մերձավորների, որդիների, էմիրների և արհեստավոր աշակերտների հետ, մնացել է մի բնակավայրում: Նա հարմար պահ է»:

Երբ այս լուրը հասավ մեծափողոջ ականջին, նա, փորձառու մարդկանց և ժամանակի բաշտերի առաջնորդների, սլացավ հակառակորդի վրա: Եվ ահա զորքը կեսօրի ժամին բազմությանը մեկ ակնթարթում թափվեց անգնե ու անպարտաստ թշնամու գլխին: Երկու կողմից ձեռք մեկնեցին սրի և նետի: Այդ ժամանակ անհող սուլթանը, մահվան վախից հարվածված, մի բեռնակիր կենդանի էր նստել և փախուստ էր տվել...: Ձասանի թագավորական ահեղ զորությունից այդ անփառունակ ամբոխի մեջ սարսուռ անցավ և նրանք, Ջուվշուդի պեշ զորեղ հավաքած իրենց թագավորին՝ Ձիանշահին, նմանվելով, բոլորով փախուստի դիմեցին: Անհայտ մի մարդ, սակայն, նրանց հետևելու հասնելով, հարվածեց Ձիանշահին և գերի վերցրեց: Ձիանշահը սասց իր հնարավոր մարդասպանին. «Մի սպանիր ինձ: Տար ինձ ձասան թագավորի առջև: Դու դրանից շահելու ես»: Նա, սակայն, ջնդունեց այդ առաջարկը և սպանեց նրան՝ մտահոգ դառնալով, թե, եթե ձասան թագավորը այդ մասին իմանա, իրեն կտանջի: Այդ պատճառով նա այդ գաղտնիքը ոչ ոքի չբացեց: Չաջորդ օրը հորման հնչեց, թե. «Ով նրա՝ Ձիանշահի, մասին լուր կհաղորդի, թագավորներին վայել պարգևի կարծանանա»: Մարդասպանը, սպանելով բազմափոխիչ ընծայի, Ձիանշահի կոտմած գլուխը բերեց տարածության եզերքի որակյում հանդիսացող բակի դուռը: Շուտով գտնվեց նաև նրա մարմինը: Գլուխը ուղարկվեց հորդասան՝ սուլթան Աբու-Մսլիդին (Թեմուրլանների էմիրության էմիր Աբու-Մսլիդին – Մ.Ֆ.): Ձիանշահի որդիներից Մուհամմեդ Միդգան և Աբու-Յուսուֆ Միդգան գերի ընկան: Սպանված էմիրների մեջ էին դիվանի էմիր Փիրգադ բեյը, թուրաքի Ռուստամ բեյ Ալպավուդը, Լալա Սեֆերշահը, Ղուռունջին, Եզդի վայի Կասիմ Ղարվանջին և Ամենօրու Ջուսեյնը: Նրանք բոլորը դորչակ և գերե ունեցող, թուամենների ու հազարապետությունների հրամանատարներ էին: Բացի նրանցից՝ էմիրազաններից կոտորվեցին հաբանդեր Շահսուվադը, խլիճ-Արսլանի եղբայրները, նրա մի որդին, հաբանդեր Ղուխարունը, Ղալիթիճ էմիրախուրը, Բայագետ բեյ Եուրդը, Կոր Լալեն, Շահիլեի Բահադունը, Չալը և այլ ինականեր, զորքի հրամանատարներ, արքունիքի մտերիմ մարդիկ ու մեծանուն երիտասարդներ: Աբուլխասան Թարխանը, Շեյխ Բեհուլը և Փիր Մուհամմեդ Ալպավուդը գերվեցին: Ձասան թագավորը տեղակայվեց Ձիանշահի վրանում և նրա որոշ մարդկանց Մուհամմեդ Միդգայի հետ միասին սպանեց, իսկ Յուսուֆ Միդգային էլ պահեց բանտում: Չորրի ձեռքն ընկած Յադիգար Մուհամմեդը՝ սուլթան Մուհամմեդը, Բայսուլունկրի և Շահռուդ թագավորի (Թեմուրլանների էմիրության էմիր Շահռուդի – Մ.Ֆ.) ժառանգը, պահպնության արժանացավ: Փիր Ալիշաբարին, Չոհրաբ Թարխանին և Փիր Մուհամմեդ Ալպավուդին իրենց նման որոշ էմիրներ ևս պատվի ցուցաբերեց ու ազատ արձակեց: Ճակատագրական հրաման

հիշեց. «Թող ընտրյալներից և հասարակ մարդկանցից ոչ ոք վրեժի սուրը չբաշխի ու նրանց կյանքի, ունեցվածքի, կանանց և երեխաների վրա ագահորեն ձեռք չբարձրացնի: Այդ ժողովուրդը թող անվատ վերադառնա իր կացարանները և բնակավայրերը: Չպետք է հետապնդել հակառակորդի գործքին: Կանանցից և տղամարդկանցից կազմված թշվառների ճանապարհորդական պաշարը թող տրվի իրենց և նրանք ուղարկվեն իրենց երկրները»: Եվ ահա, ձմռան սաստկության, ձյան ու ցրտի տաժանակիր լինելու պատճառով, նա վերադարձավ Ամիր ու այդ ձմեռը այնտեղ ձմեռակալ մնաց» (Հասան Բուսուլու «Պատմություն»):

«Ուզուն-Հասան Աղ-Ղոյունլուն (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) սպանեց Ղարա-Յուսուֆի Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ղարա-Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) որդի Ջհանշահին Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.)՝ սուրբ տալով այս երկու ցեղերի միջև առկա հիմնավոր թշնամությանը: Դրանից հետո նա տիրեց Դիարբեքի, Հայաստանի ու Ադրբայջանի վիլայեթներին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 4): «Այնուհետև Աղ-Ղոյունլունները որոշեցին, որ. «Քանի որ Ջհանշահը մեզ ոչ մի վնաս չի պատճառել և վերադառնում է, մենք ևս կվերադառնալք», սակայն Հասան-բեկը չհամաձայնեց: Երբ Միրզա Ջհանշահը թողեց իր ծախարը և կանգ առավ լեռան ստորոտում, իսկ հետո էլ Սանջուկ կոչվող վայրում, որը պատկանում է Ճապաղչուրին, 6.000 քաջարի հեծյալների զուխն անցած իր տեղից ելավ Հասան-բեկը ու մեկնեց պատերազմի: Այդ քնթացքում պահակալիներից հայտնի դարձավ, որ Ջհանշահը հետ է մնացել իր գործից և, մոտոր թողնելով հաշված բանակության մարդկանց, իր համար բնել է: Հասան-բեկը արշավանքի ելավ և ահա, երբ նա սկսեց մոտենալ այն վայրին, որտեղ բնած էր Ջհանշահը, նրա հայտնվելու մասին տեղյակ պահեցին Ջհանշահին: Այդ ժամանակ նա հեծնեց ձին և ջոկատներն անմիջապես իրար եկան: Ջհանշահին, սակայն, հասավ անհայտ մեկը և նրան դավաճանական հարված հասցրեց: Այդ ժամանակ Ջհանշահը զոչեց. «Մի սպանիր ինձ, տար Հասան-բեկի մոտ, նա բեզ կպարզեմատրի»: Այնուհանդերձ, թուլանալով ստացած վերքից, նա ի վերջո ընկավ: Այդ ժամանակ հարձակվողը կորեց նրա գլուխը և թաքցրեց, վախենալով, որ, Աստված չանի, դա իրեն վնաս կտա: Ավելի ուշ ճանաչեցին մարդասպանի ձին և գնեցը ու հայտնաբերվեց նաև Ջհանշահի գլուխը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Ուզուն-Հասան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) պատկանում էր Աղ-Ղոյունլունների ցեղին, որը, մինչ որպես պահապան ծառայում էր սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Սեհմեթ II - Մ.Ֆ.) դռանը, շատ մարդկանց ոչնչացրեց, այդ թվում նաև այնտեղի բեկերից մեկին՝ Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.), որից հետո դարձավ ինքնուրույն ինքնակալ՝ տիրելով բոլոր գանձերին...: Այս Ուզուն-Հասանը Բայանդուր խանի հետնորդներից մեկն էր, որը ջարդեց Թուրխան-բեկի որդուն, ոչնչացրեց Ջհանշահին և գլխատեց նրան» (Սեհմեթ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 254, 259):

«Ղարա-Ղոյունլու Միրզա Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) դուրս եկավ միայն Դիարբեքիի տիրող Աղ-Ղոյունլու ցեղի առաջնորդ Հասան բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) դեմ: Հասան բեկը, սակայն, Ղարա-Ղոյունլու Ջհանշահի գազաթի և փառքի վրա գտնվելով, իր բանակապետության ու զորության կարողացավ խեղդել Ջհանշահին և Ղարա-Ղոյունլու պետությունը, ինչպես լուսավոր առավոտը, փոխանցել Աղ-Ղոյունլուին» (Իրիսի Բիթլիսի «Դիարբեքիի ու շրջակայքի», գիրք 7):

«Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) պատերազմ էր փարում թուրքմենական Աղ-Ղոյունլու ցեղի ղեկավար Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) դեմ, որի հետ հին թշնամություն ուներ: Հասան-բեկը, որպեսզի ժամանակ շահի, խուսափում էր վճռական ճակատամարտից և ահա երկու կողմից էլ զորքերը ցրվեցին, իսկ մարտական գործողությունները հետաձգվեցին մինչև մյուս տարի: Այս պայմաններում ութսունամյա Ջհանշահը իր 500 կամ 600 հոգանոց շքախմբի հետ միասին խնջույք էր անում մի գետի ափին, ինչով նա հաճախ էր զբաղվում խմիչքի նկատմամբ մշտական սեր ունենալու պատճառով, երբ Հասան-բեկն օգտվեց այդ առիթից և Հիջրի 872 թվականին հարձակվեց նրա վրա ու սպանեց: Այս կերպ թագավորությունն անցավ Աղ-Ղոյունլունների գահատոհմին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաթլիսիանով «Դիարբեքիի ծաղիկ», մաս 3):

«Հայոց 917 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) եկավ Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) վրա և հասավ մինչև Ճապաղչուր, սակայն Հասան-բեկն մինչ այդ աննկատ առաջ էր եկել ու տեղակայվել Սանջախ կոչվող վայրում: Եվ ահա Ջհանշահն իր հիմնական զորքը ուղարկեց Աղջաղալ, իսկ ինքը 2.000 պարոններով մնաց տեղում և երեք օր կերուխումի տրվեց, որից հետո ուզում էր գնալ Երզնկա ու շարժվել Հասան-բեկի վրա: Իմացավ Հասան-բեկն այս չար խորհուրդը, հավաքեց 12.000 հոգի, շրջապատեց Ջհանշահին, կռիվ տվեց և ահա բռնեցին Ջհանշահին իր երկու որդիների հետ ու սպանեցին: Նրանց հետ սպանվեցին նաև 300 հոգի՝ պարոններ, ազատներ և ռաբիկներ: Նրանց ողջ գույքը թալանեցին և մահվի ավար տարան, ո՛վ կարող էր հաշվել: Այդ ժամանակ ժամանակը ձմեռնամուսային էր» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 917 թվականին Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) եկավ Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) վրա, սակայն Սանջախ կոչվող լեռան մոտից իր զորքն ուղարկեց Աղջաղալ, իսկ ինքն և իշխաններն էլ խնջույքի նստեցին, որը տևեց 4 օր: Այդ ժամանակ Հասան-բեկը եկավ Ճապաղչուրի մոտ և 12.000 հոգով շրջապատեց նրանց բոլորին: Արդյունքում Ջհանշահին իր երկու որդիների և 300 պարոնների հետ բռնեցին ու սպանեցին և այնպիսի մի հաղթանակ տարան, որ ո՛վ կարող է պատմել: Այդ ժամանակ ժամանակը ձմեռային էր» (Թադետո Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Հայոց 916 թվականին արևելյան այն մեծ արքան՝ խաղարարար Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.), բազում զորք ժողովելու հրաման տվեց, որ իջնի Անդրեստան, որպեսզի հաղթի բազ փախկան Հասան-բեկին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանին - Մ.Ֆ.): Վերջինս, սակայն, զուսարելով իր զորքը, բնած ժամանակ անակնկալի բերեց Ջհանշահին և առանց պահապանի մնացած նրա զորքին, որին իր որդի Սուհամնեղի հետ միասին այնտեղ էլ սպանեցին, որից հետո հաղթական այս հեծելազորը մեծ ավար վերցրեց ու թալան արեց» (Սուվետե Արծեղի «Տարեգրություն»):

«Եվ ահա, բանի որ ծովացել էին մեղքերը մեր, խանը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) ելավ Թավրիզից ու եկավ մեր աշխարհը, երբ մեծն և փոքրը շափի ահից սասանվեցին ու փախուստի դիմեցին: Ողորմած աստված, սակայն, Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) բանակի հույժ զորությամբ հետ դարձրեց նրան, բանգի սա, ինչպես փարավոն Ռափսակի զորքին, իր որդիներով և հեծելազորով հանդերձ սուր սուների մաստեց նրան՝ քրիստոնյաներին ազատելով գերությունից» (Մարգարե Մանազկերտցի «Հիշատակարան 1468 թվականի»):

«Այդ տարի Ուզուն-Հասանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.) կոտորեց» (Հակոբ Արծեղի «Հիշատակարան 1467 թվականի»):

«Այս գիրքը սկսեցի Ջհանշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահի - Մ.Ֆ.) խանության ժամանակ, երբ նա սպանվեց Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) կողմից, որը եկավ ու տիրեց մեզ, իսկ Ջհանշահի որդի Հասան-Ալին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Հասան-Ալին (1467-1468) - Մ.Ֆ.) էլ փախավ» (Սաութո Տոլարդի «Հիշատակարան 1469 թվականի»):

«Սա գրվեց նետողաց ազգի թագավորության և Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) իշխանության ժամանակ, որը սրանից 3 տարի առաջ հաղթեց ու սպանեց Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահի - Մ.Ֆ.) և նրա որդիներին» (Հակոբ Խարբերդի «Հիշատակարան 1470 թվականի»):

«Սա գրվեց... Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) օրոք, որը սպանեց Ջհանշահ Միրզային (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահի - Մ.Ֆ.), նրա ողջ հեծելազորին փախուստի մատնեց, գրավեց նրա անառիկ բերդերն և տիրեց ողջ աշխարհին» (Ավետիս Ռստանցի «Հիշատակարան 1470 թվականի»):

«Քրիստոսի 1467 թվականին Ջհանշահ Միրզան (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) գնաց Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) աշխարհը և սպանվեց նրա ձեռքով» (Հակոբ Հիսուսցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 916 թվականին Հասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) սպանեց Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.)» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի սպանվեց Հասան բեկ Ջհանշահը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.), որ եկել էր Ամիրի վրա: Նա իշխեց 31 տարի, սակայն չունեց որդի, բանգի ինքն էր նրան սպանել Բաղդադում: Ահա այսպես վերջացավ նրա ու իր նախնիների թագավորությունը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 912 թվականին Հասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) սպանեց Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.)» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1534 թվականի»):

«Հայոց 916 թվականին Ուզուն-Հասան Ալին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.)... սպանեց Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.) և ինքը նստեց գահին» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Ուզուն-Հասանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) սպանեց Ջհանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահին - Մ.Ֆ.)» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Հայոց 916 թվականին Չաղաթալը (Ղարա-Ղոյունլունների էփրոթյան էփիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.) սպանվեց» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Փրկչական 1471 կամ Յայոց 918 թվականին Յասան բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) սպանեց Տիանշահին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշահին – Մ.Ֆ.), որը գալիս էր Ամիրի վրա» (Անանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Ուզուն Յասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) ավելի ու ավելի հակվեց վստահության, որ ի վիճակի է տիրել ողջ Պարսից թագավորությանը, ընդ որում, ոտքի անելով յուրայիններին, նա հեշտորեն սկիզբ դրեց այդ գործին: Եվ այսպես, հավաքելով մեծ իւ գործը, նա ելավ Տիանշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշահի – Մ.Ֆ.) դեմ, որպեսզի փորձի իր հաջողությունը մարտում: Յարկ է կշել, որ նրա եղբայր Տիանշահը, անհանգստացած Ուզուն-Յասանի հաջողություններից, որ նա գրավել է Ամիրը և աստիճանաբար ուժեղանում է, և որոշելով լուծել վերջինիս հարցերը, ինքն էլ ոտքի ելավ: Եվ այսպես Տիանշահը հավաքեց Պարսկաստանի զորեղ բոլոր ուժերը և ելավ Ուզուն-Յասանի դեմ: Այդ ժամանակ որոշ պարսիկ ազնվականներ, որ նրանց ընդհանուր ընկերներն էին, հասկանալով, թե ինչ դժբախտություններ կգան Պարսկաստանի գլխին, եթե այս երկու հզոր տիրակալները ընդհարվեն, միջևորդ հանդիսացան, որպեսզի հաշտեցնեն այդ երկու իշխաններին: Եվ ահա որպես հաշտության պայման, Տիանշահը պահանջեց, որ Ուզուն-Յասանն իր իշխանների երեխաներից 300 հոգու որպես ստրուկներ իրենց հանձնի, հակառակ պարագայում որևէ կերպ իրաժարվելով հաշտության կնքել: Այդ ժամանակ Ուզուն-Յասանն ասաց. «Արդյո՞ք ես նրա համար եմ իշխում իմ իշխանների որդիներին, որպեսզի նրանց որպես հարգանքի նշան Տիանշահին հանձնեմ: Ինչպե՞ս ես կարող եմ այսուհետ իշխել յուրայիններին, եթե գնեմք ձեռքից չպաշտպանեմ իմ հպատակներին և հանձնեմ նրանց Տիանշահին՝ վերցնելով իրենց հայրերի ու մայրերի ձեռքերից: Ես երբեք նման բանի համաձայնություն չեմ տա, ես գերադասում եմ կորցնել կյանքս, եթե այդպես ստացվի, սակայն գնեմք ձեռքից պաշտպանել իմ ժողովրդին և իմ մարդկանց՝ ապահովելով նրանց ազատությունը»: Այս պատասխանը մինչև հոգու խորքը այն աստիճան հուզեց բոլորին և այն աստիճան շարժեց նրանց սրտերը, որ չկար որևէ մեկը, որը դրանից հետո պատրաստ չլիներ իր կյանքը զոհել հանուն Ուզուն-Յասանի: Եվ այսպես, բաղելով մարդկանց նման տրամադրվածության բոլոր օգուտները, այն ժամանակ, երբ Տիանշահը առաջացել էր դեպի Ագրիջան, Ուզուն-Յասանի մարդիկ անմիջապես նրանց դեմ ելան, հաղթանակ տարան և սպանեցին նրան՝ հետապնդելով վերջինիս որդուն, որը փրկվելուս որոնեց Տավրոսյան լեռներում» (Կատերինա Չենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Տիանշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Տիանշահի – Մ.Ֆ.) իշխանությունը ձգվում էր Յոդկաստանից մինչև Երուսաղեմ, իսկ ինքը նստում էր Թավրիզում: Ուզուն-Յասանը, որին կոչում են Երկար Յասան-բեկ (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.), Տիանշահի հպատակն էր, սակայն այս վերջինս ոչինչ չէր անում առանց նրա խնամալու: Դեռ Ուզուն-Յասանից էր կախված որևէ մեկին որևէ բան նվիրելը, իսկ պալատական ազնվականներն և սահմանային շրջանների ղեկավարներն էլ կամ նրա ազգականներն էին, կամ էլ նրանից էին տիրույթներ ստացել: Չորքն ու շրջանները չարացած էին տիրակալի վրա այդ ամենի համար: Դիարբեքիի բեգլերությունը Տիանշահը հանձնել էր Ուզուն-Յասանին, Բաղդադի նկատմամբ իշխանությունը՝ վերջինիս խորթ եղբորը, իսկ ինքը մնում էր Թավրիզում: Եվ ահա Իրանի ու թուրքմենների գլխավոր անձիք համաձայնության եկան իրար մեջ և ասացին. «Տիանշահը իր իշխանությունը գիշել է Յասան-բեկին, երկրին տրուում են վերջինիս կողմնակիցները, իսկ նա ինքն էլ ոչինչ չի անում Յասան-բեկի կամքին հակառակ: Այդ ավելի լավ է հենց նրանից կանչել մեզ մոտ և տիրակալ դնելք Թավրիզում, իսկ երբ նա գա այս կողմը, տեղյակ պահենք Տիանշահին: Արդյունքում կամ Ուզուն-Յասանը կսպանի Տիանշահին, կամ էլ նա ինքը կսպանի նրա կողմից, սակայն երկու դեպքում էլ մենք նրանցից գոնե մեկից կազատվենք»: Ստանալով նման նամակ իրանցիներից և թուրքմեններից՝ Յասան-բեկը մեծ զանձարանով ու զորքով ելավ: Այդ մասին գեկուցեցին Տիանշահին, սակայն նա մտածեց, թե այդ ատում են Ուզուն-Յասանին նախանձելով և դրա համար էլ հավատ չընծայեց այդ խոսքերին, մինչև Յասան-բեկը չմոտեցավ Թավրիզին: Երբ վերջինս այնուհանդերձ եկավ, Տիանշահը մեկ օրում չհասցրեց հավաքել զորքերը և մնաց առանց որևէ ուժի: Եվ ահա, երբ Ուզուն-Յասանը Շամի Ղազի ճանապարհով Թավրիզ մտավ, Տիանշահը ամեն ինչ կորցրած ուշանյան ճանապարհով դիմեց փախուստի: Ողջ զանձարանն և հարստությունները մնացին Թավրիզում: Տիանշահը, ինչպես ասվեց, հեռացավ ուշանյան լեռներ, սակայն Ուզուն-Յասանը չթողեց նրան կորել կամ էլ օգնական գործ ունենալ: Ուզուն-Յասանը երկրորդ անգամ հարձակվեց նրա վրա, իսկ սա իր մոտ բավարար գործ չուներ, որ մարտնչեր, ու ոչ էլ փախչելու տեղ ուներ: Եվ ահա չափից ավելի բարեբաղության արժանացած Ուզուն-Յասանը բռնեց իր բարեբաղին ու սպանեց, իսկ նրա կնքը էլ իրեն վերցրեց: Սահմանային տիրակալները հաստատվեցին նրա կողմից, իսկ պալատականներն էլ կամ արդեն իսկ նրա ազգականներն էին, կամ էլ նրա կողմն էին անցել Տիանշահի նկատմամբ տածած թշնամության պատճառով: Եվ այսպես Ուզուն-Յասանը առանց մարտի ու ջանք թափելու դարձավ Իրանի տիրակալ» (Փարսադան Գորգիջանիձե «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 1):

⁵³⁹² «Այդ ժամանակ փաղիշահը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II – Մ.Ֆ.) հրաժարվեց ելնել Ուզուն-Յասանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանի – Մ.Ֆ.) դեմ և գնաց ուղիղ Ղահրամանիս...: Եվ ահա տիրակալը հրամայեց Մահմուդ փաշային, որպեսզի սա վերցնի Թուրքաստանյան և ելնի այդ փախստականների հետևից՝ հանուն Մուհամեդի: Թուրքաստանյան բուլղարների լեռներից էր: Մահմուդ փաշան պարզեց, թե որտեղ են փախստականները և ընկավ սրանց հետևից, իսկ սրանք էլ ուղղվեցին դեպի Տարսու: Փաշան շարունակեց հետապնդել նրանց և որոշ հաջողությունների հասավ, իսկ նրանք էլ, որ այնուհանդերձ փրկվեցին, մտան Տարսուի երկիր» (Մեհմեդ Նեշրի «Յամընդհանուր պատմություն», գլուխ 245):

⁵³⁹³ «Նա (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը (1467-1472) – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Այնթապը» (Ջակոբ Սեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

⁵³⁹⁴ «Այդ ժամանակ ելավ սուլթանական հեծելազորը, սակայն Շահ-Սուվարը (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.) գնաց Շամդոդ դեմ, կոտորեց նրանց և փախստական դարձրեց մինչև Ղալեա՝ ավերելով բազում տեղեր» (Ջակոբ Սեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

⁵³⁹⁵ «Դրանից հետո նա (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.) չարիք նյութեց Սիս բաղաքի ու բերդի նկատմամբ և ահա հունիսի 2-րդ օրը հրակեց արեց այն» (Ջակոբ Սեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Այդ տարի Սիսում իշխեց Աջապան՝ Դեթումը, որին կոչում էին Սալիսաներեց խազնե: Նույն այս ժամանակ Գերմանիկեում թագավորեց Շահսուվարը (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.), որը եկավ Սիս վրա: Բանն այն էր, որ նա հակառակ էր ելել Սարա սուլթանին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան իսուլբադարյան – Մ.Ֆ.) և սուլթանական աշխարհում շատ ավեր էր արել: Թուրքմենները ամեն ինչին հարվածեցին, թալանեցին և անթիվ չարություններ գործեցին: Այդ ժամանակ Սիսը Սարա սուլթանի իշխանության տակ էր: Այդ պատճառով էլ թուրքմենները չարություն խորհեցին Սիս բաղաքի, բերդի և Վազայի դեմ: Դունիսի 2-ին նրանք բազում հեծելազորով եկան Սիսի բաղաքի վրա և հրակեց արեցին այն: Երբ Աջապանը տեսավ այս ամենը, նա ելավ, սրբությունները վերցրեց և հեռացավ Կոպիստա, որպեսզի փրկվի այդ բռնավորի ձեռքից» (Մամուլեյ Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1469 կամ Յայոց 916 թվականին Սիսում իշխեց Աջապան՝ Դեթումը, որին կոչում էին Սալիսաներեց խազնե: Նույն այս ժամանակ Գերմանիկեում թագավորեց Շահսուվարը (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.), որը եկավ Սիս վրա: Բանն այն էր, որ նա հակառակ էր ելել Սարա սուլթանին (Մամուլեյան սուլթանության սուլթան իսուլբադարյան – Մ.Ֆ.) և սուլթանական աշխարհում շատ ավեր էր արել: Թուրքմենները ամեն ինչին հարվածեցին, թալանեցին և անթիվ չարություններ գործեցին: Այդ ժամանակ Սիսը Սարա սուլթանի իշխանության տակ էր: Այդ պատճառով էլ թուրքմենները չարություն խորհեցին Սիս բաղաքի, բերդի և Վազայի դեմ: Դունիսի 2-ին նրանք բազում հեծելազորով եկան Սիսի բաղաքի վրա և հրակեց արեցին այն: Երբ Աջապանը տեսավ այս ամենը, նա ելավ, սրբությունները վերցրեց և հեռացավ Կոպիստա, որպեսզի փրկվի այդ բռնավորի ձեռքից» (Անանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

«Զաղաքը մնաց բարձրին իրականու ներքո, սակայն հետո չարաբաստիկ Շահ-Սուվարը (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.) երկու անգամ գրավեց այն, մինչ այն նրանից չիլեց Բարեժնության տիրակալը Դիքիի 876 թվականին» (ալ-Ջալաֆի «Էմիր Յազ-բեկի շրջայցը»):

⁵³⁹⁶ «Դրանից հետո այդ չար գազան Յասան-Ալին (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յասան-Ալին – Մ.Ֆ.), որ Մակվի գնդանում էր, ելավ ու գնաց Ղափան՝ այնտեղ կոտորած անելով» (Մովսես Արծվեցի «Տարեգրություն»):

⁵³⁹⁷ «Յասան Ալիի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յասան-Ալին – Մ.Ֆ.) բանակի թվաքանակը հասավ 20.000 հոգու և օրեցօր նրան միանում էին նոր զինվորներ...: Նրանք, հույս ունենալով բարձրանալ շարքերում, ստանում էին օծումներ և պարգևներ՝ իրենց սպասելիքներից ավելի: Նրանց առջև բացվեցին զանձարանները, դրամ և թանաքսոված թղթի կտորները: Դրամաստարներին, զինվորներին և մարդկանց բաժանվեցին պարգևներ ու մասսայական օգնություններ: Մեկ ամսում Յասան Ալիի սուլթանական իշխանությունը գորացավ: Նրա կողքին մոտ 200.000 մարդ գրանցվեց, որոնք նրա բանակային հաստիքում էին՝ աշխատավարձի և եկամուտի ստացման համար...: Ուրեմտու և Ալինյան ամրոցների զանձապետները հանձնեցին զանձերը...: Եվ ահա Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) բացեց Աղբազանի նվաճման դռները...: Նա բայեց այնքան, մինչև հասավ Մուշի հարթավայր...: Այդ մասին տեղեկությունը Յասան Ալիին ստիպեց հրաժարվել Զաղաքայի դեմ շարժվելու մտքից և գնալ Մարանդի կողմերը...: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանն իր տեղը լքեց և շարժվեց...: Նա, արագորեն շարժվելով, հասավ Խոյ և այնտեղ հանգրվանեց: Այդ տեղերում, Բոլբոլի բորդերից Յասան Ալին օգնության մեկ խումբ գալու լուրն ստանալուց հետո, Սահիբ Կիրանը Սուֆիի խալիլ Բեթթաշին ուղարկեց: Նա բոլորին բռնեց և տարավ Սահիբ Կիրանի զորքի առաջ: Արդյունքը նույնն էր՝ հատու դատավճիռ կայացվեց...: Յասան Ալին շարժվեց դեպի Մարանդ: Նա դիրք զբաղեցրեց և իր ճամբարը շրջապատեց մեկ խրամատով: Սահիբ Կիրանը սկսեց Յասան Ալիի ճամբարին կողքից խմբեր ուղարկել՝ այդ գործին մարդկանց Աղ-Ղոյունլուններից: Նրանք

ցուցաբերեցին քաջություն և արիություն: Բեֆերյու համայնքը Պիզե Ղերվիշանի շրջանում Հասան Ալիի նոքարներից մի խումբ գերեց և տարավ ճամբար: Մյուս զինվորներից մի խումբ էլ գնաց Թավրիզ և հարձակվեց նրանց վրա, ութեր վերադառնում էին: Անվիշապետ Ղարա-Ղոյունյուններից շատերին բռնեցին և տարան բանակ: Հետո Միր Ահուր Սաթմիշը ինքնակամ կերպով այդ խմբով հարձակվեց Հասան Ալիի խրամատի վրա և Ղարա-Ղոյունյուններից մի խումբ սպանեց: Այս քաջության դրսևորումները Հասան Ալիին դժկարության մեջ գցեցին: Նա տեղից չէր կարողանում շարժվել: Ի վերջո նրա ճամբարը և զինվորները պատվեցին միջատների ու կենդանիների բազմությանը և նրանց զանազան զարշափոտությամբ: Մնացորդ խոտ չկար և ճամբարում քաղց ու սով էր: Դրանից հետո, ըստ Սահիբ Կիրանի հրամանի, զինվորները սկսեցին քարեր հավաքել՝ նետողական սարքերով դրանք նետելու համար: Բոլորը միասին, մոտ 80.000 զինվոր, ոչ միայն քարեր էին նետում, այլև ամեն շանք թափում էին՝ նպատակին հասնելու: Երբ երկու բանակները մոտեցան և Հասան Ալին շարքեր կազմեց, Սահիբ Կիրանը հրամայեց քարեր նետել այն չարագործների և անվստահ գառների վրա, որոնք նրա վստահությանը արժանի չէին: Հասան Ալիի ութերը սարսափի և կեղտոտ ցեխի մեջ էին դրված, իսկ մութերը մահվան վախի ճիղերումն էին և նա չէր կարողանում ութը դուրս դնել իր տեղից: Սահիբ Կիրանը, ցույց տալու համար, որ Հասան Ալին կարող է խաբվել և դուրս գալ, մի օր հետ քայլ արեց՝ իբրև փախուստի, մի օր էլ վերադարձավ՝ թյուր տպավորություն ստեղծելով: Հասան Ալիի վրա, սակայն, այնպիսի սարսափ ու ահաբեկում էին տիրել, որ նա, որպես կենտրոնական կետ, չէր կարողանում ութը դուրս դնել օղակից: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանի և Չաղաթայի (**Թեմուրլանների Էմիրության Էմիր Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**) միջև միջնորդները գնացին ու սղադարձան: Երբ Չաղաթայի կողմից Սահիբ Կիրանին տեղեկություն եկավ, որ նա հասել է Ղարա-Զենկե, Սահիբ Կիրան Ռուստամ Մենանդարյանի 30 հոգի Աղ-Ղոյունյու բարձրատեսակներից հետո միասին արագորեն Չաղաթայի կողմը ուղարկեց: Այս խումբը, ավերումներ կատարելով, հասավ Թավրիզի շրջանի սահմաններ: Նրանց վերադառնալուց առաջ, սակայն, Հասան Ալիի պարտությունը սկսվեց: Իրոք, ուժի և ճարտարության խաղում, ինչպես նաև ժամանակին համբերատար լինելու շնորհիվ երկրի, ազգի ու կրոնի շահերը տնօրինող Սահիբ Կիրան հասկացավ, որ Հասան Ալին երկար սպասումներում մտացածին մութերի ու տանջանքների տակ է հայտնվել, դրա համար էլ որոշեց քայլեր ձեռնարկել՝ միանգամից տեղափոխվելով այս կամ այն շարքերը վերականգնվողով: Ի վերջո Հասան Ալիի պատասխանատու դեկավարները կորցրին հույսը նրա պարտված խաղից, որովհետև խաղի բոլոր Նշանները միմյանց հետ խառնեցին՝ դարձնելով ոչ օգտակար: Ինչով որ շահել էին, անցավ հակառակորդին, իսկ իրենք մնացին անօգնական և ճարահատ: Այս փոսից դեռ չէլած՝ հնարավորության ժամ սպասող հրամանատար Էմիր Շահ-Ալի Բայրամին նրանից երես դարձրեց: Այդ ժամանակ նրա եղբորորդին Շահ Մանսուր Շահասկար Ենկը և Էմիր Իբրահիմ Շահը ևս երկուդած փախան Սահիբ Կիրանի ճամբար՝ ուղղվելով հաջողության ունեցող իշխանության կողմ: Նրանք իրենց երեխաներից և եղբայրներից մի քանիսին թողեցին նրա ճամբարում: Նույն օրը Հասան Ալին այս իրավիճակից տեղեկացավ և նրանց առընթեր գտնվող որոշներին սպանեց, ընդ որում՝ մեծ Էմիրներից Սուլան Բեկ Ալի փաշային ևս պատժի ենթարկեց: Գործերը հայտնվեցին խառնաշփոթ դրության մեջ...: Արդյունքում՝ այդ բանակը... անկում ապրեց...: Իրոք, բոլորը իրենց երեխաներով և գանձերով լեցեցին այդ տեղը և ամեն մեկը, կարծած զարնամային ջրվեժ, գնացին դեպի իր երկիր: Մոտավորապես 30.000 վրաններ... լեզվեցին՝ ստեղծելով երկինք ձգվող ստվերներ...: Սուլայն օր ճամբարը մնաց դատարկ...: Էմիր Շահ-Ալիին հարմարեցրեց տեղը և մեծ պատիվ ստացավ, նրա զուլիք բարձրացավ շնորհակալությամբ: Սահիբ Կիրանը նրան առաջ մղեց Հասան Ալիի հետևից հարձակվելու համար: Նրանք հետևեցին նրան: Երկու օր հետո ճամբարը թալանվեց...: հետո տեղեկություն եկավ, որ Շահ-Ալի-Բեկը գրավել է Ալինջակ բերդը...: Հետո, երբ Սահիբ Կիրանը Նախիջան եկավ, տեղեկություն ստացվեց, որ գրավել են Ջուլիսի բերդը, Ավրիզը, Բայազեդը և Գառնին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Ղիարեբիի մասին», գիրք 2):

«Մուշի անապատը դարձավ այն գորավայրը, որտեղ ծովի հետ համեմատվող, նրա նման բարձրացնող և կայծակի նման որոտացող բանակը կանգ առավ...: Հետո հողի շրջանի տարածքը դարձավ Հասան փաշայի (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.**) գորավայրը, երբ էլ հետախույզները հաղորդեցին, որ քրդերից կազմված մի խումբ ուղղվում է Հասանայի Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալիի - Մ.Ֆ.) դուռը: Այդ պատճառով Հասան փաշան Մուֆի հալի Մոտուլանի ուղարկեց այդ խումբը ջնջելու: Նշված Էմիրը նրանց բռնեց և ուղարկեց աշխարհի ապաստարաններ: Մեծ պատվերով հրաման տրվեց, որպեսզի նրանց աչքերը հանվեն: Այդ ժամանակ Հասանային աստիճանաբար Մարանդ եկավ՝ իր գորավայրը շրջապատելով բարակոփ պարսպով: Հասան փաշան իր գործը խմբերով ուղարկեց Հասանայի գորավայրի վրա, որպեսզի գործեն: Մասնավորապես, Սաթմիշ Միրզահուրը մի խումբ ճարպիկ երիտասարդների հետ գնաց բարակոփի եզր և սպանեց Հասանայի մի շարք զինվորներին: Հասանային վախից չէր կարողանում իր գործի ութն իսկ դուրս հանել բարակոփից: Նրա գորավայրում շատացան միջատները և կենդանիները, այն լցվեց վատ հոտերով, այնտեղ ջուր ու խոտ չկար: Հասան փաշան մեկ մրդն հետ քաշվեց, որպեսզի Հասանային խաբվի և փորձի դուրս գալ բարակոփից, սակայն Հասանայի այնքան վախեցած էր, որ երբեք դուրս չէկավ: Այս ընթացքում Հասանային զորք մի մասով առաջ ուղարկեց Շահմանսուր Շահասկար Բեկին և Էմիր Իբրահիմ շահին՝ պաշտպանություն իրականացնելու համար: Նրանք, սակայն, դավաճանական կերպով միացան Հասան փաշային: Այս բոլոր հասավ Հասանային և նա սպանեց նրանց հարազատներին ու պատժեց մեծ հրամանատարներ Սավայան Բեկին և Ալի փաշային: Չորավայրը, սակայն, դրանից հետո իրար խառնվեց: Ոմանք գնացին Հասան փաշայի ներկայությանը, իսկ մյուս մասը ուղղվեց դեպի Սուլթան Աբու-Սալիդի (**Թեմուրլանների Էմիրության Էմիր Աբու-Սալիդի - Մ.Ֆ.**) դուռը: Չորավայրում մնացել էր մոտ 30.000 վրան: Երկու օր այդ գորավայրը դատարկ մնաց, ինչպես Շարդադի երկինքը: Նրանից հետո Հասան փաշայի զինվորները ավարտեցին այն: Հասանային փախավ Բարդա: Փոր Ղահրամանի որդիները ցանկացան նրան ձերբակալել և ուղարկել Հասան փաշայի դուռը, սակայն վերջում հետ քաշվեցին այդ գործից: Հասանային հասավ Արդեբիլ և ուղղվեց Սուլթան Աբու-Սալիդի դուռի կողմը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Մեկ տարվա ընթացքում Ջհանշահի (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ջհանշահի - Մ.Ֆ.**) ամբողջ տարածքները և գանձերը Հասան Բեկի (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) վերահսկողության տակ անցան: Արդյունքում, չնայած Ջհանշահի որդի Հասան-Ալիի (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալիի - Մ.Ֆ.**) կողմից Աղբազանում հավաքած 300.000 զինվորներ կազմող բանակին ևս նրան նույնպես, ինչպես զարնամային ամպի բամին, հեշտությամբ ջախջախեց» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Այդ ժամանակ Հասան-Բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) չկարողացավ գնալ արևելք, սակայն արդեն զարնանը նա հավաքեց 30.000 հոգանոց մի զորք և գնաց Ջհանշահի (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ջհանշահի - Մ.Ֆ.**) որդի Ալի-Բեկի (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալիի - Մ.Ֆ.**) դեմ, որը Մարանդում 100.000 հոգով նրա դեմ եկավ, սակայն պարտվեց, փախավ ու Հասան-Բեկը Թավրիզ մտավ» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հասան-Ալին (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.**) անչափ գուժար պարզևեց մարդկանց և բազում մարդիկ հավաքվեցին: Նրանց թիվը եղավ 200.000, որոնք անընդհատ ավելանում էին: Հաջորդ տարի Աղ-Ղոյունյունները ուժեղացան, մոտան Հայոց աշխարհը և առաջացան մինչև Արաքսի ափը: Այդ ժամանակ Հասան-Ալին կարծ մի էլ նստեց, բանգի նրա գործը ապստամբեց և անցավ թշնամիների կողմը: Հասան-Ալին ահաբեկված փախավ, իսկ մնացած զորքերը ևս խաբվեցին հրազանդվեցին սուլթան Հասանի (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.**): Վերջինս բոլորի հավանությանը հաստատվեց Շահաստանի գահին և երկիրն այնպես խաղաղվեց, ինչպես որդին մոտ գրկուս» (Մովսես Արծեցի «Տարեգրություն»):

«Ջհանշահի (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ջհանշահը - Մ.Ֆ.**) որդի Հասան-Ալին (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.**) վերցրեց մնացած 100.000 հոգանոց զորքը և Մարանդում կռվեց, սակայն Հասան-Բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) հաղթեց նրան ու մտավ Թավրիզ» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Հայոց 916 թվականին Հասան-Ալին (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.**) եկավ Մակվից և, 7 ամիս թագավորելուց հետո՝ Նավասարդից մինչև Վարդավառ, սպանվեց Հասան-Բեկի (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.**) կողմից, որը Թավրիզում հաստատվեց գահին» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Հասան-Ալին (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.**), որ բանտարկված էր Մակվի բերդում, դուրս եկավ և մեր աշխարհում թագավորեց մինչև 8 ամիս, որից հետո Հասան փառիշահը (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) եկավ, Հասան-Ալին սպանեց, մեր աշխարհը գրավեց ու Քրիստոսի 1468 թվականին թագավորեց» (Հակոբ Հիսուսի «Ժամանակագրություն»):

«Ամսի 2-ին մենք հասանք մի բավականին լավ հայկական գյուղ, որը տարածվում էր լեռնալանջին և որի մոտով էլ մենք պետք է անցնեինք գետը հատուկ տեսակի ու նավակով, որն օգտագործվում էր այդ կողմերում: Սա հենց այն գետն էր, որի ափին, թերևս դրանից զգալիորեն ավելի դեպի արևելք, տեղի բնակիչների խոսքերով տեղի էր ունեցել այն հայտնի ճակատամարտը Հասան-Բեկի (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) և Եգիպտոսի սուլթան Բուգեյի (**Մամլուլյան սուլթանության սուլթան Թեմուր-Բուլայի (1467-1468) - Մ.Ֆ.**) միջև: Ահա ուրեմն, ասում էին, թե այդ ժամանակ պարսկական զորքերը տեղակայված են եղել գետի մի, իսկ սուլթանի զորքերը՝ մյուս ափին: Այդ ժամանակ էր, որ սուլթանի զորքերի շարքերում պարենամթերքի պակասի պատճառով հիվանդություններ էին տարածվել, իսկ Հասան-Բեկն էլ, օգտվելով դրանից, հարձակվել էր նրանց վրա, քարոզել, գերել սուլթան Բուգեյին և գլխատել» (Ամբրոջո Կոնտարինի «Ուղեգրություն»):

«Նա (**Աղ-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) մահացու ըմպելիք մատուցեց Հասան Ալի իբն Ջհանշահին (**Ղարա-Ղոյունյունների Էմիրության Էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.**), որը վառեց էր առաջնորդության քաղի իր հոր գանձարանի կրակից» (Ֆեյզալլահ Խուլեյի «Պատմություն»):

5398 «Յայտը 916 թվականին, քանզի չարի ազդեցությամբ բազմացել էին մարդկանց մեղքերը, Շահ-Սուլվար անունով Դուլդարցի ուն մեկը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) դեմ ելավ Սարա սուլթանին (Սամվուլթյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկին (1468-1496) – Մ.Ֆ.) և շատ ավերներ գործեց այն աշխարհում, իսկ Աբաներ կոչվող բոլոր թուրքմեններին էլ քշեց՝ գրավելով Վահկա ամրոցը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Այդ տարի... թագավորեց Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)...: Այդ ժամանակ Սիսը Սարա սուլթանի (Սամվուլթյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկի – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ էր: Այդ պատճառով էլ թուրքմենները չարություն խորհեցին Վազայի դեմ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին... թագավորեց Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)...: Այդ ժամանակ Սիսը Սարա սուլթանի (Սամվուլթյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկի – Մ.Ֆ.) իշխանության տակ էր: Այդ պատճառով էլ թուրքմենները չարություն խորհեցին Վազայի դեմ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5399 «Այնուհետև նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անարգաբան և Կովառայը՝ տիրելով ողջ դաշտին» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Եվ ահա Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) հրակեց արեց թագավորանիստ քաղաք Սիսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) հրակեց արեց թագավորանիստ քաղաք Սիսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5400 «Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Պաղրասի բերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև Պաղրասը բերդը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Պաղրասի բերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև Պաղրասը բերդը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5401 «Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Նախիպետը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

5402 «Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Լևոնաբերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև... Լևոնի բերդը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Լևոնաբերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև... Լևոնի բերդը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5403 «Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Կոպիտառը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց ... Կոպիտառը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Կոպիտառը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց ... Կոպիտառը... և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5404 «Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Բարձրաբերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև... Բարձրաբերդը և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Նա (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Բարձրաբերդը» (Հակոբ Ստեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Փրկական 1469 կամ Յայտը 916 թվականին, երբ Շահսուլվարը (20ւբբարդարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլվարը – Մ.Ֆ.)... գրավեց նաև... Բարձրաբերդը և տիրեց նաև ողջ լեռնակողմին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5405 Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

5406 «Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզայի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սայիդի – Մ.Ֆ.) կողմը, որը հասել էր Սուլթանից կոչվող տեղանքը...: Եվ ահա, քանի որ հարցի լուծումն արդեն պատերազմն էր ու ճակատամարտը, Սահիբ Կիրանը ավելացրեց. «Թող իմ գործերն անմիջապես հավաքվեն Դարաբադում: Նրանք պետք է պատրաստվեն նպատակադրված և շուտափույթ ժամանեմ մարտադաշտ»...: Աղ-Ղոյունլուների պահակախմբերը շարունակաբար հարձակումներ էին կատարում: Այս գնաց էմիր Յասան Յաջին: Նա Չաղաթայի բանակից որսաց մի քանի մարդու, մի մասին սպանեց, մյուսներին էլ կենդանի բերեց: Այնուհետև Շահգադե Ուղուլույու Մուհամմեդը գնաց և կրկին ավարժ ծեղեց բերեց: Դարձի բնած մի Ջաթրույ խումը ենթարկվեց նրա կողոպուտին և գերությանը: Երեք ամիս շարունակ բանակի քաջերը հարձակվում էին սուլթան Աբու Սայիդի խրամատների և սայլաշարերի վրա, կատարում էին հափշտակումներ ու ձեռքակալություններ: Նրանք, արժուկով ու գոյուններով հանդերձ, հայիոյանքների համար Չաղաթայի ողջ զորքի հասցեին բացում էին իրենց լեզուն: Պաշարման ներսում գտնվող ժողովուրդն այնքան ուժ չուներ, որ դուրս գար և կռվեր: Այդ ժամանակամիջոցում իշխանագունները և նշանավոր մարդիկ փախչում էին Չաղաթայի զորքից ու միանում էին Սահիբ Կիրանի բանակին՝ հաղորդելով. «Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզան ցավում և խորապես զոջում է իր գալուց»: Իրոք, նա, իր մեծացած զոջման և հոգեկան ճնշման պատճառով, արդեն ձգում էր դեպի բարեխաժության դիրքը ու այն ամրապնդում էր եղունկներով: Քանի որ նրա խոհեմության ճանապարհը փակված էր, սակայն, իսկ շփոթության դուռը՝ լայն բացված, այնուհանդերձ նա միշտ փորձում էր որևէ առիթով միջոց գտնել՝ կամ ազատվելու այդ վտանգից, կամ էլ առավելություն ստանալու Սահիբ Կիրանի նկատմամբ: Վերջում դեսպան ուղարկելով նա՝ սասաց. «Ես այստեղից հեռ եմ դառնում: Եթե մեր միջև խաղաղություն չիսի՝ լավ կլինի»: Սահիբ Կիրանը Ռուստամ Մեհմանդարին կցեց այդ դեսպանին և ուղարկեց, սակայն Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզան Ռուստամին ձեռքակալեց ու տեղահան եղած զորքով շտապ ելավ՝ Միսիրի քրի վրայով դեպի անցնելով՝ Դզաղաթ: Նրա հեռանալու պատճառը այն էր, որ այդ տեղը լիովին օտար էր անվտանգությանը և ապահովությունից ու այնտեղ հնարավոր էր չէր պատերազմել: Այդ դեսպանին ուղարկելով՝ նա ցանկանում էր զբաղեցնել և վստահեցնել Սահիբ Կիրանին: Այնուհետև նա այնտեղից էլ հեռացավ: Այն ժամանակ խորասանից հասավ լուրը, որ Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզայի զինական հանդերձանքը և զորքը խոշոր բազմություն ու մեծ բանակությամբ մոտենում է նրա բանակին: Երբ հասավ լուրը, որ նրանք մոտենում են, Սահիբ Կիրանը ուղարկեց էմիր Օմեր բեկին, որպեսզի նա այդ զինական հանդերձանքը և գույքը ճանապարհից շեղի ու հասնեցնի իր գլխավոր բանակին: Էմիր Օմեր բեկը, որպես հզոր առյուծ, բարկացած փոխ և այլու կայծ, իր հետ տարավ 300 մարտիկ: Նա վերցրեց զինանական հանդերձանքը և բոլոր մարդկանց ու ամբողջ ավարի հետ միասին այն հասցրեց այն Սահիբ Կիրանի գլխավոր ճամբար: Դարա-Ղոյունլու էմիրները սկզբում միացել էին Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզային: Դետու, ինչպես արդեն հայտնի էր, Յասան Ալին (Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յասան-Ալին – Մ.Ֆ.) ևս միացավ նրան: Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզան ցանկանում էր, որ Ֆառուխ Ֆասարի Շիրվանշահը (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆառուխ-Ֆասարը (1464-1500) – Մ.Ֆ.) Շիրվանից ևս աջակցություն ցույց տա ու տարբեր կողմերից օգնի՝ խոշոր գնդով, սննդամթերքով և այլ միջոցներով: Նա նաև ուզում էր, որ Աղ-Ղոյունլուները թեպետև դեպի նա և իր ուղղությամբ անօգուտ փնակ ստեղծեն: Արդյունքում՝ նա պատվիրակ ուղարկեց՝ Շիրվանշահից իր անցյալ խնդիրները հասրելու: Նաև՝ Աբդուլ-Ջաֆարը և Դահրամանի էմիրները ուղարկվեցին որպես դեսպաններ՝ որպեսզի տրի ու խոսքով գեներով մարդկանց ոտքի հանեն: Այդ պատճառով Աբդուլ-Ջաֆար Շաբեցին և Դահրամանի էմիրները մնացին Սահիբ Կիրանի ողորմած պետությունից զրկված, աղքատ, օգնությունից զուրկ, կոտորված ու մեղադրանքի տակ: Եվ ահա Աղ-Ղոյունլուի քաջերը մոտենում դրեցին, որ պետք է ամեն կողմից հարձակում կատարեն և ցանկացած ձևով բռնեն Չաղաթային: Գուսնի խոցա Յաջին գնաց առաջապալ: Նա արդար կերպով վստահություն բացության և փախկանության իրավունքը: Նա նրանցից մի քանիսին սպանեց, մյուսներին ձեռքակալեց և վերադարձավ ճամբար: Այնուհետև գնաց Շահ-Ալի-բեկը: Նա ևս ամբողջական հաղթանակ ապահովեց, մոտ 50 մարդ սպանեց և մեծ բանակությամբ ավար խլեց: Խզիդ բեկ Թաթիսանը նույնպես գնաց: Նա շատերին որսաց և զորքի մոտ տարավ: Սեկ այլ անգամ ուղարկվեց շահգադե Մուհամմեդը: Նա ևս նրանցից շատերին վերացրեց: Այնուհետև նորից Շահ-Ալի-բեկը գնաց, մոտ 50 մարդ սպանեց և բազմաթիվ սայլեր փչրեց: Այնուհետև Սուլթան Յասան և Ուսուլ բեկը գիշերով հարձակում կազմակերպեցին, փախչում ու սրի տակ դրեցին ճամբարները: Դրանից հետո Շահ Մանսուրը, Գուսնի Ուլեյսը և Չունունը գնացին ու ցուցադրեցին իրենց քաջությունը: Այդ քաջությունը տեսնելով՝ Սուլթան Աբու Սայիդ Միրզայի զարմանքը մեծացավ: Նա իր ուժը փորձելու ջանքերը թողեց կողքի և սկսեց հետ քաշվել: Դեռանալու նպատակն էր՝ Շիրվանից հասնել Սահմուղաբադ: Քանի որ ճանապարհը սայթաքում էր, իսկ բանակի անցումը վտանգավոր, սակայն,

606

երաժիշտներին, որ սկսեն նվագել Չաղաթայի սարսափ շեփորի հնչյունները: Մեծ թմբուկի ուժգին ճնցը, զուռնայի ձայնը, գոռոցները և ձիերի խրխլեցոց պատեցին տիեզերքի ականջը: Բախտավոր երիտասարդ քաջեր շահագործեց Սուլթան հայի Միրզան և Շեյխալ Միրզան Շահ-Ալի Բայրամիի հետ միասին անցան հարձակման Սուլթան Աբու Սալիդ Միրզայի հետևից: Սահիբ Կիրանը վերադարձավ իր ռազմավարական դիրք: Սուլթան Աբու Սալիդ Միրզայի մարդկանցից մի բանիսը բռնեցին և գերեվարվեցին: Մի բանի ժամ անց էլ արդեն Սուլթան Աբու Սալիդ Միրզան բերվեց և կանգնեցվեց փաղիշափի գահի մոտ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրե Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Աբու-Սալիդը (**Թեմուրլանների Եմիրության Եմիր Աբու-Սալիդը – Մ.Ֆ.**) հասավ Դագվին...: Սուլթանը մեկ շաբաթ մնաց Սուլթանիկետում...: Միանե հասնելիս մոտավորապես 50.000 Ղարա-Ղոյունլու ենթականները հերթով միացան նրա բանակին...: Սուլթան Աբու-Սալիդը խորհրդակցեց զորքի նախարարների հետ ձմեռանոց ընտրելու համար: Ոմանք ասացին. «Կարելի է Միանեն մեծ բանակին Քոդստանից կենդանիներ և սնունդ բերել»: Մյուսները ասացին. «Փաշաների ձմեռոցը Ղարաբաղը և Մուղանն են»: Սուլթան Աբու-Սալիդը հավանեց երկրորդ առաջարկը և շարժվեց Միանեից: Ենյի Տաֆար Սեֆյանը և Օմար բեկ Չակվարուն նախօրոք գնացին Արդեբիլ՝ տեղ հասցնելու համար կառավարչի պահանջները: Երկու-երեք օր հետո Սուլթան Աբու-Սալիդը մտավ Արդեբիլ և հանդիպեց Ենյի Սեֆիերդին Իշահի հետ՝ բնակարկում ունենալով այդ երկրի մեծերի հետ: Դրանից հետո աստղագարը բանակը հասավ Ղարաբաղի շրջակայք, սակայն սննդի պակասի պատճառով շարժվեց դեպի Սահմուդաբադ: Ծանապարհին նրանք հասան այնպիսի անապատի, որտեղի խոտերն ու ծաղիկները շատ թունավոր էին, նրանք այնպիսի տեղեր մտան, որտեղ նույնիսկ երկնային ճանապարհորդների աչքը գիշերը չէր կարող ընկալել, իսկ օրվա շողը՝ լուսավորել: Դա կատարելապես անհարմար և խստաշունչ մի տարածք էր, որտեղ ոչ սնունդ կար, ոչ էլ՝ խոտ ու ջուր, իսկ հեծյալներն էլ դժվարությամբ էին առաջ գնում: Սուլթան Աբու-Սալիդը, սակայն, իր զորքի և զինվորականների հետ համառորեն առաջ էր շարժվում՝ ապահովելով կարիքավորների ապահովությունը: Տեղանքը քարոտ էր և ատռնամանիքաշատ, բայց զորքը ոչինչով չէր բողբոջում, իսկ, երկուրդ հաղթահարելու ու պարտությունը կանխելու համար էլ, սուլթանը խիստ կարգ և կանոն հաստատեց: Բազմաթիվ զորապետներ և հրամանատարներ բայում էին սուլթանի կողքից ու հետևում էին գլխավոր խումբին: Բոլորը զգուշանում էին, որ ոչ մի վատ բան տեղի չունենա: Զինվորները ամենայն խիզախությամբ և կարգապահությամբ անցնում էին դժվարությունների միջով, որպեսզի հասնեն նպատակակետին՝ ապահովելով ճամբարի անվտանգությունը: Այդ ճանապարհի վրա սուլթանը նաև հրամայեց համեմատաբար բարենպաստ կացարան ապահովել և խիստ պահակախմբեր պատրաստել, որպեսզի ոչ մի դավաճանություն կամ անցանկալի միջադեպ տեղի չունենա: Այս միջոցառումների շնորհիվ էլ, չնայած եղանակի ծայրահեղ պայմաններին և սննդի պակասին, զորքը կարողացավ հաղթահարել աղբատ ու վտանգավոր ճանապարհները: Սուլթանի կարգադրությամբ, ինչպես ասացինք, մինչ սուլթանը շարունակվում էր իր գլխավոր զորքով առաջ շարժվել, զորավարը, Ենյիդ և մյուս գլխավոր ղեկավարները նախապես գնացին Արդեբիլ՝ ապահովելու ռազմաքաղաքական անհրաժեշտությունները ու ճշտելու իրավիճակը տեղում: Ահա այսպես դրախտային բանակը ի վերջո հասավ Ղարաբաղի շրջան, որտեղ էլ, սակայն, հացամթերքի պակասը վերջինիս ստիպեց ամսիցապես շարժվել դեպի Սահմուդաբադ՝ ապահովելու համար սննդամթերքի մատակարարումը և բանակի կենսունակությունը...: Այն վատ բույսերից սնվելով՝ կենդանիները գնացին մահվան արոտավայր: Սահմուդաբաղի շրջակայքը վերածվեց իշխան Ալիևաների կանգառի: Եմիր Բայազետ Բիստամի որդի Եմիր Ալի-բեկը միացավ դժբախտ ճակատագրի առջև կանգնած բանակին: Այդ ժամանակ տարածվեց սով և հացի սղություն: Մեկ բառման եզրպատագործի գինը հասավ հինգ թանգե և այն դժվար էր գտնել: Այդ ժամանակ Եմիր Յուսեյն Խոջա անունով հայտնի քաջերից մի փոքրիկ ջոկատ Դասան փաշայի հրամանով գնաց պահակություն կատարելու և սպանեց սուլթան Աբու-Սալիդի մարդկանցից մի բանիսին, ինչից հետո վերադարձավ բանակին: Դետո Դասան փաշայի որդի Ուլուռլու Մուհամմեդը մի բանի մարտիկների հետ գնաց լեզու բռնելու և սպանեց մի շարք դավաճան Չակվարուներին: Իսիդի բեկ Թերջանը նույնպես գնաց և բազմաթիվ մարդկանց գերեվարեց: Շահ-Ալի-բեկ Փոռնակը իր հերթին գնաց թալանի և մոտ 50 հոգի սպանեց: Դետո Սուլթան Դամգան և Յուսուֆ բեկը գիշերային հարձակմամբ մի բանի վրան փլեցին: Այնուհետև Շահ Մանսուրը և Ուլվես ջուգաբերեցին խիզախություն: Մոտ երեք ամիս բանակի պահակները հարձակվեցին Սուլթանի դարպասի վրա և փորձեցին մոտենալ: Չաղաթայ զորքի Եմիրզադաները և հայտնի մարդիկ հաջորդաբար փախան ու միացան Դասան փաշային՝ ասելով. «Սուլթան Աբու-Սալիդը գալուց զոհում է»: Սուլթան Աբու-Սալիդը այդ վայրից հեռացավ և կանգ առավ Սահմուդաբաղի դիմաց: Ծանապարհին խոչընդոտ հանդիսացող սև ջուր կար: Գիծը անցնելու համար այնտեղ դրեցին երեք հազար խոտի պարկ, դրանց վրա շատ բողբոջ քաջեցի և ծածկոցներ դրեցին, ինչից հետո բանակը երեք օրում անցավ: Սուլթան Աբու-Սալիդի նախատեսած դիրքի մի կողմը ծովն էր, մյուսը՝ Կուր գետը: Մյուս կողմում խրաման փորեցին և ամրացրին սայլերով: Այսպիսով՝ նրանք գրավեցին այդ տարածքի արտապայմանը: Դասան փաշան Սուլթան հայիցին (**Աղ-Ղոյունների Եմիրության ապագա Եմիր խալիփն – Մ.Ֆ.**), Շահ-Ալի-բեկ Փոռնակին, Ենյի Դասան բեկ Փոռնակին, Մուրադ իբն Ջհանգիրին, Ալիխան իբն Ջհանգիրին և Իբրահիմ-Նահ բեկին 3.000 հոգով ուղարկեց գիշերային հարձակում կատարելու: Նրանք մթության մեջ հարձակվեցին ճամբարի վրա և թալանեցին խրամատի ներսում գտնվող ամեն ինչ: Բանակի հրամանատարները և զորքի Եմիրները թույլտվություն խնդրեցին դուրս գալ սայլերից և հարձակվել: Սուլթան Աբու-Սալիդը, սակայն, կանգնեցրեց նրանց և ասաց. «Գիշերային պահին թշնամու վրա հարձակում գործելը շահավարի չէ»: Առավոտյան նրանց հետևից ճամբարից 1.000 հեծյալ դուրս եկավ և խոհեմորեն առաջ շարժվեց: Պարզ դարձավ, որ հարձակվողները 2-3.000 հազար հեծյալից ավելի չեն եղել: Չնայած, որ նրանց դա շատ վշտացրեց, բայց՝ որևէ օգուտ չտվեց: Այդ ընթացքում լուր հասցրին, որ սուլթանի զորքից մեկ փարսախս հեռավորության վրա մի լեռնանցք կա և այնտեղ Եմիրզադի կանաչականները սովորություն ունեն չաղաթայների հետ առևտուր անել: Դասան իշխանը Ալիխան իբն Ջհանգիրին և Դամգա-բեկ Բեքտաշին ուղարկեց նրանց հեռացնելու: Զանի որ սուլթանի զորքը մոտակայքում էր, չաղաթայների մեծաթիվ ուժեր օգնության հասան, բայց, այն կողմից օգնության հասնող հորոգ բեկին գերի վերցնելով, բերեցին աղբուկիքի ներքին գահի առաջ: Սուլթանը նրանց դեմ քաջերից կազմված ևս մեկ խումբ ուղարկեց: Նրանք հաղթեցին թուրքմեններին, մի բանիսին գերի վերցրին և ներկայացրին աղբուկիք: Այդ ժամանակ չաղաթայների բանակի ձիերը և ուղտերը ծայրահեղորեն հյուծված էին...: Այդ պատճառով նրանք չէին կարողանում դուրս գալ խրամատի ներսից: Թուրքմենները, որոնց ձիերը դեռ ամուր էին, բանակի շրջակայքում անդադար հարձակումներ էին գործում և հանդիպող յուրաքանչյուրին մահ էին պատճառում: Սուլթան Աբու-Սալիդի կանխել այն էր, որ զարևարդ ձիերը սնուցի, զորքն ամրացնի և հզոր հարվածով հարձակվի չարագործ թշնամու վրա: Այդ ընթացքում Եմիրզադի իշխանը Ֆառուխ Ֆասարը (**Եմիրզադաների Եմիրության Եմիր Ֆառուխ-Ֆասարը – Մ.Ֆ.**) Ռեջաբ ամսի 4-ին արտահայտեց իր անհնազանդությունը, նավերը շրջեց իր կողմը և չաղաթայների բազմամարդ մի խմբի բռնեց, ինչից հետո Աբդուլխալիփ անունով մեկին լավագույն պարգևներով ուղարկեց Դասան փաղիշափի մոտ: Վեհափառը, Ֆառուխ Ֆասարի կողմից ըմբոստացում ցուցաբերելու համար, մեծ պատիվ տվեց Աբդուլխալիփին և հետ ուղարկեց: Եմիրզադի իշխանի այս ապստամբության պատճառով Սուլթան Աբու-Սալիդը նահանգի նշան տվեց և շարժվեց դեպի Արդեբիլ: Նահանգելիս նա անցավ մի տեղով, որտեղ շատ կավ և ցեխ կար: Մոտ կես փարսախս տարածության վրա գորգեր, կտորներ և այլ հագուստներ էին փռեցին ու ձիերը մեծ դժվարությամբ անցան այդ տեղանքը, թեև նրանց շուրջ 4.000 ձի ու ջորիներ կործանվեցին: Երբ Բաբան դաշտավայր դարձավ Սուլթան Աբու-Սալիդի հանգրվանը, բանակի շուրջը խրամատ փորեցին: Իր պահին Եմիր Բայազետ Բիստամի որդիները և ողջ Բուրխանեդդինը, հնազանդվելով հրամանին, երեք հազար ուղտ ու երկու հարյուր թուրան ոսկի վերցնելով, մեկնեցին դեպի Դզլադա՝ հաց և ողջար գնելու: Դասան փաղիշափը իմացավ Սուլթան Աբու-Սալիդի նահանգի մասին: Նա Եմիր Օմար բեկ Մոսուլլուին, Բայանդուր-բեկին, Մեհմեդ բեկին, Բաշարեթ բեկին, Եմիր Ալայան Չուլբադարին, Մանսուր Աֆշարին, Մուրադ-բեկին, Յուսուֆ բեկին, Աբու-Սալիդ Ինակին և Մուսա բեկ Արաբին 1.000 հոգուց բաղկացած լավ զինված զորքով ուղարկեց հարձակում գործելու: Այն կողմից Եմիր Սալիդ Մուրադը դուրս եկավ դարանակալելու և հանդիպեց Դասան փաղիշափի զորապետներին: Եմիր Օմար բեկն ասաց. «Սուլթան Աբու-Սալիդը իր հարյուրամյա թշնամիներին դարձրեց բարեկամ, իսկ հարյուրամյա բարեկամներին՝ թշնամի: Այժմ, առանց հաշտության կնքման, ո՞ր է գնում: Թող իր մեծամեծ զորապետներին ուղարկի, որպեսզի մեկ էլ մեր նշանավոր իշխաններին ուղարկեն և հաշտություն կնքվի»: Դաջորդ օրը Եմիր Մեջիդ Արդունը, Փաիլան Դուսեյն Դիվանեն, Մեհմեդյար Թավաքին, Ենյի Բեհլուլը, Եմիր Դաջին, ինչպես նաև Ղարա-Ղոյունլու ղեկավարներից Ալիշաբարի որդիներ Սուլթան Ջունեդին ու Դունեդյան Ալի-բեկ Աղաչարի հետ դուրս եկան խրամատից և նույն տեղում հանդիպեցին Դասան փաղիշափի զորապետներին: Եմիր Մեջիդը տեսավ, որ նրանք շատ քիչ են: Նա հարձակվեց նրանց վրա և ջարդեց նրանց շարքերը: Չնայած Եմիր Սուլթան Արդունը զգուշացրեց, թե. «Մրանք դարանակալածներ են, պետք է ապասել», նա չսեց, հետապնդեց նրանց, մի բանիսին գերի վերցրեց և ուղարկեց սուլթանի մոտ՝ իսկ զորքերի հրամանատար Եմիր Օմար բեկին էլ գցեց ձիուց: Այդ պահին Դասան փաղիշափը կանգնած էր 400 հեծյալով: Իսահակ աղան և Մուվլան Ենյի Ամնեդը գնացել էին ճամբարի վայր ընտրելու: Լուր եկավ, որ չաղաթայների զորքը հաղթել է Եմիր Օմար բեկին և մոտենում է: Դասան փաղիշափը, ուժասպառ լինելով, մի խումբ հայտարարեց լինելու համար, ինչից հետո ինքը ասանեց իր ձին և ճանապարհ ընկավ...: Երբ Դասան փաշան տեղ հասավ, չաղաթայի բանակը թալանով էր զբաղված: Նրանք դիմադրություն ցույց տալ չկարողացան և ստիպված փախուստի դիմեցին: Մոտավորապես 500 հոգի, բոլորը Եմիրներ և Եմիրզադաներ, սպանվեցին: Եմիր Սալիդ Մեջիդին գերեց Ենյիայի Սոհրդարի որդին, իսկ Փաիլան Ենյի Դունեյն Դիվանեն էլ գերեց Ալի Արաբը: Մնացած Եմիրները փախան և հասան դերվիշների դաշտ: Ալիշաբարի որդին խրամատի կողք եկավ, Դասան փաղիշափի որդի Սուլթանալիին վերցրեց և փախավ: Այս պարտությունը տեղի ունեցավ Չախարաբե օրը՝ Դուլա աստղի տակ, երբ լուսինը ամբողջությամբ խավարով էր պատված: Սուլթանը վախեցավ այս պարտությունից և փրկությունը տեսավ խաղաղության կնքումում: Նա Սալիդ Դիասեդինին ուղարկեց խաղաղության կնքման և Եմիր Սալիդ Մեջիդի փրկության համար՝ հաղորդելով, որ. «Դասան փաշայի պայմաններն

ընդունում ենք»: Մայիցի Ղիասեդինին ուղարկելուց հետո Մայիցի Աբդուլհայ և Մայիցի Իբրահիմ Ղուսիի հետ նա իր մորը նույնպես ուղարկեց: Նրանք հասան հաղթանակած բանակին և հաղորդեցին սուլթանի ուղերձը: Հասան փաշան ասաց. «Եթե Սուլթան Աբու-Մայիցիը անձամբ գալ, իր բոլոր ցանկությունները կատարվելու էին, չնայած որ նա անպատեհություն է գործել»: Աբու-Մայիցիի մայրն ասաց. «Նրա չգալը արդարացված է, որովհետև նա մեծ խայտառակություն է գործում»: Այդ ժամանակ հավատավոր փաշան ասաց. «Եթե Շահ Մահմուդ Միրզան նույնպես ուղարկվեր, նրա խնդրանքը ընդունելի կլիներ»: Այդ պահին Հասան փաշայի կողմից դիվան ուղարկված Արդեբիլի Մայիցիը եկավ և ասաց. «Սուլթան Աբու-Մայիցիի գործը ավարտված է: Նրա հետ խաղաղության կարիք չկա: Շուտով նա կվերջանա»: Դրա համար Հասան փաշան Աբու-Մայիցիի մորը հետ ուղարկեց: Երբ նրանք հասան դժվարություններից տանջված դերվիշների դաշտին, Սուլթան Աբու-Մայիցիին ահ ու սարսափ պատեց: Այդ պահին թուրքմեն բանակը հասավ դերվիշների դաշտ և խորասանյան էմիրները միացան նրանց: Սուլթանը, տեսնելով էմիրների անկողնությունը, հրամայեց թուրքմեններ նվազել ու մեկ ժամ սպասեց իր որդիներին: Սուլթան Մուհամմեդի և Շահռուհի Միրզայի գալուց հետո պարզվեց, սակայն, որ Շահ Մահմուդ Միրզան մի բանի էմիրներով փախել է Սուլթանի հետ կողմը: Սուլթան Աբու-Մայիցիը նստեց փախուստի ձիու վրա և փախավ: Հասան փաշայի հրամանով Սուլթան խալիփը, Չեյնալ Միրզան, Շահալի Բայրամին և մի շարք այլ հեղինակավոր անձինք սկսեցին հետևել նրան: Նրանք հասն Աբու-Մայիցիին, գիշերվա կեսին գերեցին և ներկայացրին հաղթած բանակին: Բոլոր այդ գործերը, խմբերը, հմուտ մարդիկ և անթիվ ձիերը նրան ոչ մի օգուտ չտվեցին, բանգի, ինչպես ասվում է, «երբ ժամկետը ավարտվի, ոչ մի օգուտ չի լինի», լրիվ այդ վիճակը եղավ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Հիջրի 873 թվականի տարվա սկզբին Միրզա Սուլթան Աբու-Մայիցիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) հորասանից Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) վրա Աղբազան անթիվ գործ տարավ՝ ցանկանալով վրեժխնդիր լինել Միրզա Ջիալեշահի (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ջիալեշահի - Մ.Ֆ.) համար: Երբ Աբու-Մայիցիի բանակը կանգ առավ Մայանե գյուղում, սառնամանիքի և ցրտի գորթը հանկարծակի արշավանքի ելան ամայացման ու թալանի համար և հենց այդ ժամանակ էլ ուսերին գցեցին ամպերի ծաղի մուշտակը՝ վախենալով սառը եղանակից: Դրա համար էլ Միրզա Սուլթան Աբու-Մայիցիը հավաքեց էմիրներին և ավագներին ու բարեհաճեց խորհրդակցության նստել, թե որտեղ ծամբար գարկեն ձմեռելու համար: Բոլորը հանգեցին այն մտքին, որ պետք է բշտ Հասան-բեկին, որն այդ ժամանակ Ղարաբաղում էր, և նրա փոխարեն ձմեռել այնտեղ: Բարձր որոշը ժամանեց Առանյան Ղարաբաղ և ահա Ղարաբաղից 7 փառափա հեռավորության վրա բարձր բարավանը կանգ առավ, բանի որ պարենամթերքի պակասի պատճառով ավելի ողջամիտ համարվեց ուղղվել դեպի Մահմուդբաղ ու Ղալաղազ, որպեսզի այնտեղ բարձր գործի միանա նաև չիրվաշահի (Շիրվաշահների էմիրության էմիր Ջառուխ-Ֆասարը - Մ.Ֆ.), որը հաստատում էր իր բարեկամությունը: Նման որոշմամբ նրանք ելան և մոտեցան տափաստանին, որտեղ թունավոր խոտ էր աճում: Իրոք, ցանկացած կենդանի, որը կհամտեսեր այդ խոտի նույնիսկ փոքր մի պատառ, հոգին չէր փրկի մահվան ճիղիներից: Եվ ահա տիրակալի գործը կանգ առավ Մուղանի հարթավայրում: Սովն ու թանկությունն այն աստիճանի հասան, որ մեկ միևնա հացը անխափն էր ձեռք բերել նույնիսկ 10 դինարով: Հասան-բեկը փակեց մեծ ճանապարհները և որևէ մեկին ինքնավարություն չէր տալիս որևէ բան տեղափոխել սուլթանի ճամբար: Մի ինսպեկ, մեծաթիվ պատռամավորներ և սուրհանդակներ ուղարկելու ու անհաջիվ բանակցություններ վարելուց հետո էմիր Հասան-բեկը Միրզա Սուլթան Աբու-Մայիցիի հետ բանակցություն վարելու համար ուղարկեց Արդաբիլիին (Սեֆյանների շեյխության շեյխ Հեյրադին (1460-1488) - Մ.Ֆ.): Սա եկավ և հաստատեց, որ խորասանցիները շատ աղետալի դրության մեջ են ու ամենևին էլ կարիք չկա համաձայնել խաղաղության, բանգի նրանք մոտ էին այն բանին, որ ամենամոթալի կերպով դիմեն փախուստի: Այդ պատճառով Հասան-բեկը բաց թողեց մի բանի մարդու, որոնց ուղղեց Միրզա Սուլթան Աբու-Մայիցիի մոտ հաշտություն կնքելու համար: Այդ մարդիկ եկան նրա մոտ և, դեռ չէին ավարտել իրենց խոսքը, երբ երևաց Հասան-բեկի գործի հորդան: Այդ ընթացքում հորասանի նենգամիտ էմիրները թողեցին իրենց դիրքերը և անցան թշնամիների կողմը, այնպես որ Ռեշեք ամսի 16-ի կեսօրին Միրզա Սուլթան Աբու-Մայիցիը ստիպված եղավ որք ու կոծով իր հայացքն ուղղել դեպի փախուստի հարթավայրը: Այդ ժամանակ Հասան-բեկի երկու որդիները շտապեցին հետապնդում իրականացնել և արդեն կեսգիշերին բռնեցին նրան ու բերեցին իրենց հոր մոտ: Նույն ամսվա 22-ին էլ այդ բարձրապատիվ տիրակալը խմեց տանջալից մահվան իյուբեղ» (Շարաֆ խան Բիբլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Նա (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) սուլթան Աբու-Մայիցի Թեմուրյանի (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) հասմիկներից կազմված այգին սև այգու վերածեց, սուլթանի, որը փայլուն հանդերձավորված 100.000 ռազմիկների զլուխն անցած ճակատելու համար Ղարաբաղ էր եկել հեռավոր Օթրոյանի ու Կաշգարից» (Շեյազադի խունջի «Պատմություն»):

«Այն բանից հետո, երբ Սամարղանդի տեր Աբու-Մայիցիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ուզուն-Հասանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) վրա, սա նրան ևս ոչևացրեց, ձեռք գցեց նրա գանձարանը և արդեն լիակատար իշխանության հասավ՝ լցվելով հպարտությամբ ու ձեռք մեկնելով Ռուսի երկրներին...: Այս Ուզուն-Հասանը... ոտնատակ տվեց և ոչևացրեց Աբու-Մայիցիին ու նրա չաղաթայններին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 254, 259)

«Երբ Հասան բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) տիրեց ամեն ինչին մինչև Սամարղանդ և հորասան, մեծ հեղինակություն ունեցող էմիր Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) սերնդից Միհրաշահի սուլթան Աբու-Մայիցիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) դեպի Իրաք ու Աղբազան շարժվեց: Մուղանի և Ղարաբաղի իրեն, սակայն, նա հանդիպեց Հասան բեկին, բայց, իր անփութության ու պարենավորման կարճաժամհար պատճառով, չնայած 100.000 զինվոր ունենալուն, պարտվեց և գերեվարվեց: Նրա գործն ամբողջությամբ ընկավ թշնամու ձեռքը» (Իդրիս Բիբլիսի «Դրախտի ու թշնամիները», գիրք 7):

«Հիջրի 873 թվականին սուլթան Աբու-Մայիցիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) ձմեռելու համար եկավ Ղարաբաղ՝ նպատակ ունենալով պայքարի մեջ մտնել Հասան-բեկ Բայանդուրիի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) դեմ: Շիրվաշահի (Շիրվաշահների էմիրության էմիր Ջառուխ-Ֆասարը - Մ.Ֆ.) սկսեց օգնել նրան և նրա ճամբար ուղարկել պարենամթերք ու պարենավորում, սակայն Հասան-բեկի սպառնալիքները հետագայում ահաբեկեցին նրան և նա սկսեց խոչընդոտել այդ ամենին: Արդյունքում սուլթանի ճամբարում մեծ սով եղավ, Հասան-բեկը առավելության հասավ սուլթանի նկատմամբ և հետո եղավ այն, ինչ եղավ» (Անանու «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Հիջրի 873 թվականին սուլթան Աբու-Մայիցիը (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.) ձմեռելու համար եկավ Ղարաբաղ՝ նպատակ ունենալով պայքարի մեջ մտնել Հասան-բեկ Բայանդուրիի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) դեմ: Շիրվաշահի (Շիրվաշահների էմիրության էմիր Ջառուխ-Ֆասարը - Մ.Ֆ.) սկսեց օգնել նրան և նրա ճամբար ուղարկել պարենամթերք ու պարենավորում, սակայն Հասան-բեկի սպառնալիքները հետագայում ահաբեկեցին նրան և նա սկսեց խոչընդոտել այդ ամենին: Արդյունքում սուլթանի ճամբարում մեծ սով եղավ, Հասան-բեկը առավելության հասավ սուլթանի նկատմամբ և հետո եղավ այն, ինչ եղավ» (Մյունեջջի-Բաշի «Պատմություն»):

«Հասան Ալի-Միրզա իբն Ջիալեշահ (Ղարա-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Հասան-Ալին - Մ.Ֆ.) օգնություն խնդրեց սուլթան Աբու-Մայիցից (Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Մայիցի - Մ.Ֆ.), որը էմիր Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի - Մ.Ֆ.) թոռն էր և այդ ժամանակ Թուրքեստանի ու հորասանի կառավարիչն էր: Վերջինս Իրաքի և Պարսի գրավման համար գործ ուղարկեց, իսկ ինքը 27.000 ռազմիկներով եկավ Աղբազան: Հասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) անվերջ հավաստիացումներն այն մասին, որ ինքը բավարարվում է միայն Աղբազանով և իր վրա կընդունի նրա բարձրագույն իշխանությունը, չկանգնեցրեցին Աբու-Մայիցիին իր մտադրություններում: Եվ ահա Հասան-բեկի մայրը, որն այդ խնդրանքը ներկայացրեց էր սուլթանին, առանց որևէ հաջողության հետ դարձավ: Երբ սուլթանը եկավ Միանե, Հասան-բեկը ուղարկեց իր որդի Յուսուֆ-բեկին՝ խնդրելով թույլատրել իրեն Աղբազանում մնալ գոնե միևնա ձմռան ավարտը: Սուլթանը, սակայն, ոչ մի խնդրանքի ականջ չկայեց և որոշեց ձմեռել Ղարաբաղում, որտեղ արդեն իսկ գործով կանգնած էր Հասան-բեկը: Մոտենալով այդ վայրին, սակայն, սուլթանը պարենամթերքի պակասի պատճառով շուտ եկավ դեպի Մահմուդբաղ, որը Շիրվանում էր: Այդ արշավանքի ժամանակ այդտեղի տափաստանում թունավոր խոտերից շատ ձիեր մեռան, սակայն, սակայն, որն անսպասելի էր, նա այստեղ ևս չկարողացավ բավարար պարենամթերք ձեռք բերել: Հասան-բեկն ամեն կերպ խանգարում էր սուլթանին կապ պահպանել Իրաքի և հորասանի հետ: Մի բանի օր նավակներով հաց էր հասցվում Շիրվանից, սակայն ի վերջո, վախենալով Հասան-բեկի վրիժառությունից, դա էլ դադարեց: Թուրքմենական ռազմիկները սողոսկում էին ընդհուպ մինչև ճամբար՝ սպանությունների և թալանի նպատակով: Սուլթանը ստիպված եղավ նահանջել դեպի Արդեբիլ՝ մեծ թվաքանակներով հաղթահարելով ճանհոտ տեղանքը: Հասան-բեկը, որն անսպասելի էր սուլթանին, նրա հետ հաճախ ընդհարումներ էր ունենում և օրերից մի օր նրա գործից նույնիսկ 500 հոգու սպանեց: Այդ ժամանակ սուլթանը հաշտության խնդրանքով նրա մոտ ուղարկեց Սարիի տիրակալներից մեկը հանդիսացող Սեյիդ-էդ-Դին Ղիյաս-էդ-Դինին, իսկ դրանից հետո էլ սեյիդ Իբրահիմ Կումեցու ուղեկցությամբ ուղարկեց իր մորը: Հասան-բեկը սուլթանի մորը անհրաժեշտ պատիվ տվեց և համաձայնեց խաղաղություն կնքել, սակայն արդեթիյան սեյիդը (Սեֆյանների շեյխության շեյխ Հեյրադին - Մ.Ֆ.), որը նախորդ օրն էր վերադարձել սուլթանի ճամբարից, պատմեց սրա գործի դրության մասին ու ստիպեց հրաժարվել խաղաղության կնքումից: Առանց որևէ պատվի սուլթանի մորը հետ ուղարկելով՝ Հասան-բեկը Ղիյաս-էդ-Դինին հաստատեց Սարիի տիրակալ: Թուրքմենները ավելի հանդուգն սկսեցին գործել և արդյունքում Հասան-բեկին միացավ նույնիսկ սուլթանական գործի մի մասը: Սուլթան Աբու-Մայիցիը մնացած գործով գիշերով փախավ, սակայն, հետապնդվելով Հասան-բեկի որդի Յուսուֆ-

բեկի կողմից, բռնվեց և ներկայացվեց հաղթողին: Այդ հանդիպման ժամանակ նրանք շատ բանի մասին խոսեցին, սակայն ի վերջո Հասան-բեկը թուրքմենական զորավարների և Շիրվանի կադիի դրոշմով հիջրի 873 թվականին սպանեց սուլթանին ու տիրեց Պարսկաստանի գահին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Հասան-Ալին (**Ղարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Հասան-Ալին – Մ.Ֆ.**) յուրայինների հետ փախավ Չաղաթայ, վերցրեց Բուսայիդին (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սալիդից – Մ.Ֆ.**) և սա 40 որդիներով եկավ: Չորս գումարեցին կռվի ու բարկության համար և Հասան-Ալինի էլ իրենց միաբան դարձրին, սակայն, երբ երեկոյան ժամին նրանց վրա լցվեցին, նրանց դիակները իրար խառնվեցին, ոմանք սպանվեցին, այլք էլ փախան: Այդ ժամանակ բաց արքա Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով այդ ամենը, բարի խաղաղությամբ եկավ և տիրացավ նրանց բանակին: Բուսայիդին այնտեղ սպանեցին, իսկ Հասան-Ալի անուղով այն անբախտ որդուն և մնացած բոլորին էլ բռնեցին: Այս Հասան-Ալին Մակվում մի եկեղեցի էր կառուցել, որի անունը սուրբ Վարդան էր դրել, սակայն վերինի հայրական օգնականությունը նրան չեղավ» (Մովսես Արծեղեցի «Տարեգրություն»):

«Հայոց 917 թվականին Աբուսալիդը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սալիդից – Մ.Ֆ.**) եկավ Հերաթից և ասաց. «Իմն Է Թավրիզը, մի անցիր նրանից»: Մեծ կռիվ եղավ և ահա Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) հաղթեց և սպանեց նրան՝ մեծ ավար ձեռք զգեցով ու գրավելով մինչև Սարի և Սրաբա» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Սա գրվեց նետողաց ազգի թագավորության և Հասան-բեկի (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) իշխանության ժամանակ, որը տրանից 3 տարի առաջ հաղթեց ու սպանեց Բուսայիդին (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սալիդից – Մ.Ֆ.**)» (Հակոբ Խարբերդցի «Հիշատակարան 1470 թվականի»):

«Սա գրվեց... այն ժամանակ, երբ Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) սպանեց սուլթան Պուսայիդին (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սալիդին – Մ.Ֆ.**)» (Գրիգոր Արևիկցի «Հիշատակարան 1471 թվականի»):

«Այդ ժամանակ Բուսայիդ խանը (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Աբու-Սալիդից – Մ.Ֆ.**) անթիվ զորքով եկավ Հերաթից և ասաց Հասան խանին (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանին – Մ.Ֆ.**), թե. «Թավրիզ մի եկ, այն իմն է»: Եվ ահա գնաց Հասան-բեկը նրա դեմ, հաղթեց, կտորոցեց նրա զորքը, բռնեց Բուսայիդ խանին, սպանեց նրան ու անչափ ջորիներ և ձիեր տիրեց՝ գրավելով մինչև Սարի ու Սերաբա բաղաբները և դարձնելով իրեն հարկատու» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁰⁷ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴⁰⁸ «Համաձայն ժառանգության իրավունքի Հուսեյն-բեկ իբն Միր-Համզան զբաղեցրեց իր տեղը կառավարման հարցով: Այդ ժամանակ Աղ-Ղոյունլուների գահատոհմի թագավորման հետ կապված Դիարբեքիում ևս խառը վիճակ էր: Եվ ահա Հուսեյն-բեկը, ցանկանալով տիրել Արևիկ ամրոցին, եկավ խուրբեների ղեմ և սպանվեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 2):

⁵⁴⁰⁹ «Նույն տարում Ջամշուդ բեկը, Սուֆի խալիփը, Ասպահան բեկը, Կուր Ալին Աղաչերի բեկը, Ռուհուլլահ Չաքիրուն, Աբու-Ֆաթի Մահմուդը և իրենց հետ մնացած հաշտվածները, որոնցից կային նաև խալիփ Բաշի Թեյլուի կողքին, միացան Ալի Հաջիու կոչվող մի ժողովրդի հետ՝ նրանց պաշտելու ու վերահսկելու համար: Այս ազնվականները 7.000 Նիզամյավորի հետ միասին Շեքի կառավարությունը ամբողջությամբ վերցրին իրենց հսկողության տակ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Նույն այդ տարում Մուշուր ցեղի Սուլեյման-բեկի որդի Ջամշուդ բեկը Հասան թագավորի (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) հրամանով, հարձակում գործեց Շեքի բերդերի վրա և իր որոշը կանգնեցրեց այնտեղ: Այդ ժամանակ Հասան թագավորն անսահման բանակով Սուլայու ցեղից Սուֆի խալիփին, Բիրի փուլաթի որդի Սուլեյման-բեկին, Ջամշուդ բեկին, Աղաչարիկների Ալի-բեկին և Չուխրաթին ուղարկեց՝ դեմ դուրս գալու Բալաբալայի բնակիչներին: Իր հերթին, Ղահրաման ցեղի ժողովը ընդդիմացել էր և խանգարել է հարկերի ու տուրքերի հավաքմանը: Բացի այդ, նրանք ձգտում էին լքել երկրի սահմանները, իսկ նրանց առաջնորդ Ալի Բախտիար բեկն էլ իր ենթակա մարդկանց հետ ապստամբել էր: Այդ ժամանակ Սուֆի խալիփը, անսպասելի կերպով նրանց վրա հարձակվելով, իր մարդկանցից շուրջ 200 հոգու հետ միասին սպանեց Բախտիարին և նրանց առաջնորդների գլուխները ուղարկեց արքայական դռնը բարձրացրած զորքի ծամբար» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Հայոց 916 թվականին Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կրաստան և գերեց» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Հայոց 916 թվականին Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կրաստան և գերեց» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

⁵⁴¹⁰ «Հիջրի 873 թվականին Սահիբ Կիրանը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) Դիարբեքիի զորքը տեղական թալեսների հետ միասին ուղարկեց Բոհթի նահանգ: Այս երկիրը, մեծ սուլթաններին հավատարիմ և հնազանդ լինելով, Սահիբ Կիրանի հնազանդության հրավերից խուսափեց: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը շահագործ Սուլթան Համզա Ջահանգիր Միրզային, Ամիրի թալեստ Սուլթան Ահմեդին, Բիրիցիկի թալեստ Ռուստամ Ֆահրուդդինին, թալեստ Շահ-Ալիին, Սավուրի բանակին, Շնջարի իշխան Հուսեյն բեկ խալիփին, Թեմուրի իշխան Թուրմուշի որդի խալիփին, Սուլիբաթ Թարխանին, Մոսուլի իշխան Շեմսեդդին Փիր Հաջին և Արուբայի իշխան Բայրամշահ բեկին 5.000 հեծյալների հետ ուղարկեց Ջազիրա բաղաբ գրավելու: Վերջապես նրանք գրավեցին Ջազիրան, ինչից հետո Սաթ ամրոցը ևս ընդգրկեցին իրենց կառավարման ներքո: Այդ ժամանակ Ջազիրա բաղաբի կառավարիչ Բեդրու բեկը (**Բոհթանի էմիրության էմիր Բեդրուն (1455-1470) – Մ.Ֆ.**), որն իր վրա ժառանգաբար անցած իշխանությունն էր վայելում, փախավ և ապաստան գտավ Կուրսի ամրոցում: Այն ամրոցը նույնպես շրջափակվեց և Բեդրու բեկը հարկադրաբար ներքև իջավ ու ստիպված եղավ ամրոցը հանձնել» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Նույն թվականին թագավորը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) Սուլթան Համզա իբն Ջահանգիր Միրզան 5.000 հեծյալներով ուղարկեց գրավելու Ջազիրան: Նրանք վերցրին Սաթի ամրոցը և շարժվեցին Զորսի բերդը: Այդ բերդի տեր Բադար բեկը (**Բոհթանի էմիրության էմիր Բեդրուն – Մ.Ֆ.**) հարկադրաբար հանձնեց այն» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴¹¹ «Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը (**Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) մեծ ազնվականներից Սուլեյման Բիչեն բեկին, Ասլան բեկ Դուբադիդին, Ահմեդ-բեկի Իսֆանդիարին, Իլ-Ալդի բեկ Չեքլիին, Էմիր Մուհամմեդ Սաադուդին, Էմիր Ջան Սաադուդին և Սարու Փիր Ալիի որդուն, ինչպես նաև Շահ Մուհամմեդ Դուհաուդի կարգի ազնվականներին 5.000 Նիզամյավորի հետ միասին ուղարկեց Բիրիսի շրջափակմանը, բանի որ այնտեղի մեծ ազնվականներ դիմադրում էին սուլթանին: Իրոք, երբ Սահիբ Կիրանը Հասան Ալի Միրզայի դեմ զորք էր ուղարկում, նրանք հակադրեցին նրան և Մուշ բաղաբ գործեցին իրենց տեղակայված Սահիբ Կիրանի թշնամու օգնության: Խալիփ բեկ Թավադին, այս մասին ասացին, նրանց բոլորին բռնեց և ուղարկեց բարձրալի ոտքը: Եվ ահա մեծ ազնվականների կողմից Բիրիսի շրջափակման ժամանակ այնտեղի կառավարիչ Իբրահիմ-բեկը (**Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդը (1460-1473) – Մ.Ֆ.**) միջնորդություն անելու համար իր փոխանորդի հետ միասին ուղարկեց մորը: Այդ ժամանակ Սահիբ Կիրանը զորքը հետ վերադարձրեց: Մուշ բաղաբի շրջափակման համար նշանակվեց խալիփ բեկ Պիտենը, իսկ Իսակ Աղայի նոթարներից Ահմեդ-բեկն ու խալիփ բեկն էլ Զոլի գորքի, Իսթանդեր բեկի և Աբու-Բաթր Դուհաուդիի հետ միասին նշանակվեցին Ալալաթի շրջափակման համար» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքիի մասին», գիրք 2):

«Նույն թվականին Հասան թագավորը **Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.** Սուլեյման բեկ Բիշանին, Ասլան բեկ Չուբադարին, Ահմեդ-բեկին, Իսֆանդիար բեկին, Չեպի ցեղի Էլադը բեկին, Սեբու ցեղի Էմիր Մեհմեդ բեկին և Սարի Փիրալուի որդի Ամիրջան Սեբուդին մի շարք մեծամեծ Էմիրներով ու 5.000 հեծյալներով ուղարկեց գրավելու Բիրիսը: Այնտեղի կառավարիչ Իբրահիմ-բեկը (**Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.**) իր մորը բազմաթիվ ընծաներով ուղարկեց բարձրազն թագավորի դիվան՝ խնդրելով ներում: Թագավորը ներեց նրա մեղքերը և հրաման տվեց, որ Էմիրները հեռանան բերդի շրջանից» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴¹² «Այդ տարի սուլթանական հեծելազորը եկավ և Շահսուվարը (**Չուբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.**) գնաց Շամցու դեմ: Նա կտորեց նրան և փախստական դարձրեց մինչև Հալեպ, որից հետո թալանեց Հալեպի շրջակայքի գույրերը և գնաց Անտիոք» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1469 կամ Հայոց 916 թվականին սուլթանական հեծելազորը եկավ և Շահսուվարը (**Չուբադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.**) գնաց Շամցու դեմ: Նա կտորեց նրան և փախստական դարձրեց մինչև Հալեպ, որից հետո թալանեց Հալեպի շրջակայքի գույրերը և գնաց Անտիոք» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Նման պարտության մասին մարդիկ առա երբեք չէին լսել և զինվորներն ահաբեկված էին, ինչպես Թեմուրի (**Թեմուրյանների էմիրության էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) ժամանակներում» (Իբն Իյաս):

Այս մասին հայտնում է նաև Աբրուլ-Վասիտ ալ-Մալաթին:

⁵⁴¹³ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴¹⁴ «Հայոց 917 թվականին Շահ-Սուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) դարձյալ Շամցու երկիր գնաց, 1.000 տուն տաքիկ վերցրեց և այնտեղից եկավ Սիս քաղաքի վրա: Այդ ժամանակ դարձյալ եկան շամցիների մեծերը և Շահ-Սուլպարը շարժվեց նրանց դեմ, սակայն այդ ընթացքում Սսի թուրքերը ու շահիկները խույսեցրեցին մեկ արեցին և մայիս ամսի 14-ին պատերազմ սկսեցին: Նրանք խլեցին բերրող պարոնից և խլեցին նրա ձիերն ու ջորիները, իսկ պարոնը հավաքեց քրիստոնյաներին իր հոր մոտ, որից հետո բոլոր քաղաքացիները, թողնելով տուն և ունեցվածք, հեռացան: Թուրքերը թալանեցին քաղաքն և շատ ավար վերցրին: Նրանք եկեղեցու անոթները կողոպտեցին և ամեն տեսակի ավերածություն արեցին, որի մասին չեմ ուզում գրել» (Հակոբ Սսեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

⁵⁴¹⁵ «Դրանից հետո նա (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) մոմալով դարձյալ եկավ Սսի բերդի վրա և այրեց: Այդ ժամանակ բերդում գտնվող Զաքամ պարոնի գլխավորությամբ քրիստոնյաները պատերազմ տվեցին և շատ տաքիկներ սպանեցին, բայց հետո, ավելի տագնապելով, ղեկավարների 3-ին բերդը տվեցին» (Հակոբ Սսեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Նա (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) թալանեց նաև Անտիոքը, որից հետո գոռոզաբար կրկին եկավ Սսի բերդի վրա՝ պաշարելով այն: Բերդում էր Զաքամ պարոնը և նրանք 8 օր պատերազմ արեցին, որից հետո քրիստոնյաները իջան բերդից և շատ տաքիկների սպանեցին: Դետո, սակայն, երբ բերդը շատ պաշարեցին, ստեցի թուլացան և ղեկավարների 3-ին բերդը հանձնեցին: Շահսուլպարը Սիսում պարոն Նշանակեց Շարամեդիկին և հեռացավ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Նա (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) թալանեց նաև Անտիոքը, որից հետո գոռոզաբար կրկին եկավ Սսի բերդի վրա՝ պաշարելով այն: Բերդում էր Զաքամ պարոնը և նրանք 8 օր պատերազմ արեցին, որից հետո քրիստոնյաները իջան բերդից և շատ տաքիկների սպանեցին: Դետո, սակայն, երբ բերդը շատ պաշարեցին, ստեցի թուլացան և ղեկավարների 3-ին բերդը հանձնեցին: Շահսուլպարը Սիսում պարոն Նշանակեց Շարամեդիկին և հեռացավ» (Ամանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

«Քաղաքը մնաց բարձրին հովանու ներքո, սակայն հետո չարաբաստիկ Շահ-Սուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) երկու անգամ գրավեց այն, մինչ այն նրանից չխլեց Բարեծնության տիրակալը Դիքրի 876 թվականին» (ալ-Հալաբի «Էմիր Յազ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴¹⁶ «Այդ տարի Շահսուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Շամի երկրից: Նա իր հետ 1.000 տուն շամցի տաքիկ էր բերել, որը տեղավորեց Սիս քաղաքում: Դետո դարձյալ եկավ Շամի հեծելազորը և Շահսուլպարը գնաց նրա դեմ: Այդ ժամանակ Սսի թուրքերը և շամցիք միաբանվեցին և մայիսի 14-ին պատերազմի դիմեցին: Նրանք խլեցին բերդը պարոնի ձեռքից, վերցրին նաև ձիերն ու ջորիները և գերեցին 8 քրիստոնյաների՝ նետելով նրանց հորը: Քաղաքացիները բոլորը թողեցին իրենց տունն ու տեղը և փախան: Եվ Ազբա Սպիտակերեցը առավ իր գույքն ու այլ սրբությունները և գնաց, հեռացավ Կոպիտառ՝ Թորոս Եպիսկոպոսի մոտ: Նրանք ամրացան բերդում: Իսկ Ֆարսախ թուրքները թալանեց Սիս քաղաքը և շատ անասուններ ու եկեղեցական գույք տարավ, որը չեմ կարող գրով նկարագրել: Այդ ժամանակ Սիսի պարոն Շարամեդիկը երդում ու դաշինք կապեց և մարդ ուղարկեց Կոպիտառում գտնվող ստեցիների մոտ, ասելով, թե բերեք 12.000 դոնուշ, որ ձեր մարդկանց ձեզ տամ: Կոպիտառում գտնվող ստեցիք, սակայն, չգիտեին նրա նենգությունը, դրա համար էլ շատ անասուն ու ձի վերցրին և գնացին Սիս: Նրանք մտան բերդ, որտեղ նրանց բռնեցին և կրկին բանտի հորը ձգեցին, իսկ անասունները, ձիերն ու մնացած գույքն էլ վերցրին: Այդ ժամանակ տաքիկները սպանեցին երեք հոգու այն իշխաններից, որ մնացել էին, բայց մյուսները փրկվեցին, բանգի Շահսուլպարից հրաման եկավ ու քրիստոնյաներին բանտից ազատեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1470 կամ Հայոց 917 թվականին Շահսուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) դարձյալ եկավ Շամի երկրից: Նա իր հետ 1.000 տուն շամցի տաքիկ էր բերել, որը տեղավորեց Սիս քաղաքում: Դետո դարձյալ եկավ Շամի հեծելազորը և Շահսուլպարը գնաց նրա դեմ: Այդ ժամանակ Սսի թուրքերը և շամցիք միաբանվեցին և մայիսի 14-ին պատերազմի դիմեցին: Նրանք խլեցին բերդը պարոնի ձեռքից, վերցրին նաև ձիերն ու ջորիները և գերեցին 8 քրիստոնյաների՝ նետելով նրանց հորը: Քաղաքացիները բոլորը թողեցին իրենց տունն ու տեղը և փախան: Եվ Ազբա Սպիտակերեցը առավ իր գույքն ու այլ սրբությունները և գնաց, հեռացավ Կոպիտառ՝ Թորոս Եպիսկոպոսի մոտ: Նրանք ամրացան բերդում: Իսկ Ֆարսախ թուրքները թալանեց Սիս քաղաքը և շատ անասուններ ու եկեղեցական գույք տարավ, որը չեմ կարող գրով նկարագրել: Այդ ժամանակ Սիսի պարոն Շարամեդիկը երդում ու դաշինք կապեց և մարդ ուղարկեց Կոպիտառում գտնվող ստեցիների մոտ, ասելով, թե բերեք 12.000 դոնուշ, որ ձեր մարդկանց ձեզ տամ: Կոպիտառում գտնվող ստեցիք, սակայն, չգիտեին նրա նենգությունը, դրա համար էլ շատ անասուն ու ձի վերցրին և գնացին Սիս: Նրանք մտան բերդ, որտեղ նրանց բռնեցին և կրկին բանտի հորը ձգեցին, իսկ անասունները, ձիերն ու մնացած գույքն էլ վերցրին: Այդ ժամանակ տաքիկները սպանեցին երեք հոգու այն իշխաններից, որ մնացել էին, բայց մյուսները փրկվեցին, բանգի Շահսուլպարից հրաման եկավ ու քրիստոնյաներին բանտից ազատեցին» (Ամանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

⁵⁴¹⁷ «Դրանից հետո նա (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) անցավ գնաց Աղանայի ու Տարսուսի, ինչպես նաև ծովահայաց Այաս քաղաքի վրա» (Հակոբ Սսեցի «Կիլիկիայի պատմությունը»):

«Դրանից հետո Շահսուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) գնաց ու գրավեց Աղանան և Տարսունը, ինչպես նաև ծովահայաց քաղաք Այասը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1469 կամ Հայոց 916 թվականին, երբ Շահսուլպարը (Չուլքադարյանների էմիրության էմիր Շահ-Սուլպարը – Մ.Ֆ.) գնաց ու գրավեց Աղանան և Տարսունը, ինչպես նաև ծովահայաց քաղաք Այասը» (Ամանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

⁵⁴¹⁸ «Ուլաջուլու Հասան բեկին կարելի է հիշատակել որպես մի անձնավորության, ով կատարել է ամենազգալի և սարսափելի գործեր: Փորձելով ձգել իր ձեռքերը երկրի վրա՝ նա երբեմն կարողանում էր իր շուրջը հավաքել մինչև 2.000 զինյալ՝ վայրի իրենց նման փորձառուներ բերելով մարդկանց և հավատարմիկների վրա: Մեհմեդ փաշան, այս խռովարարի սարդապետներին վերջ տալու նպատակով, հավաքեց խաիրաման զորքը և արագ հասավ Վարշակ լեռներին, որտեղ թաքնվել էին ապստամբները, ինչից հետո դեպի լեռների խորք առաջացավ շատ նեղ անցքներով: Զլսելով փորձառու խորհրդատուների՝ նա որևէ միջոց չձեռնարկեց, որպեսզի բանակը կարողանա անցնել նեղ լեռնային անցքերով՝ անտեսելով զգուշությունը: Եվ ահա թշնամու հետ բախումը տեղի ունեցավ շատ նեղ և երկու կողմերից էլ ձգված տեղանքում, որտեղ թշնամու հասարակ զինվորի իսկ, նման նեղ տարածքում կանգնելով խիտ բանակի առջև, մերկայակ կարող էր հազարավոր հեծյալների դեմ կռվել: Ավելին, խայթող և մոլորակներ խոցող աղեղներով նրանք այդ տարածքն այնքան նեղացրին մոջահեդների բանակի համար, որ երիտասարդ հեծյալները ոչ մի կերպ չէին կարողանում հասնել թշնամու, իսկ թշնամու հեծյալներից ոչ մեկին էլ նրանք վնաս հասցնել չկարողացան: Թշնամու հարձակումից հետո ահա այդ կերպ Մեհմեդ փաշայի ողջ բանակը փլվեց և պարտվեց: Բոլորը վախից փախան տարբեր կողմեր և կարգավորված, մեծ ու խիտ այդ բանակը շատ կարճ ժամանակում փլվեց: Փրկվեց միայն Ապրակի փաշան ինքը՝ մի բանի խիզախների հետ միասին կռիվ տալով և ի վերջո դուրս գալով այդ դժոխքից» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ուր շրջանները», գիրք 7):

«Դրանից հետո Մեհմեդ-բեկը առաջացավ դեպի Վարշակների մայրաքաղաք, որտեղ էր գտնվում Ուլուզ կոչվող սրանց բեկը: Իր ժամանակին Ղահիրամանյանների կողմից հենց սա էր նշանակվել Վարշակների ղեկավարելու և ահա այժմ այս Ուլուզը ամրացել էր մի ապառաժիտ վայրում, այնպիսի մի վայրում, որպիսին ոչ մի Ղահիրամանցի երբեք չէր տեսնել: Արդյունքում անառակի այդ որդիները մարդկանց ցած նետեցին ժայռերի վրայից և թաքնվեցին: Մարդկանց կտրել, որ կար Մեհմեդի հետ, սպանվեց: Եվ ահա Վարշակ ցեղի մարդիկ եկան Ուլուզ-բեկի մոտ և ասացին. «Ահա թե ինչ եղավ Ռուսի Մեհմեդ փաշայի հետ, հրամայիր մեզ հավաքել այդտեղի գանձերը և բերել»: Դա տեղի ունեցավ Դիքրի 874 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համբնդիմանուր պատմություն», գլուխ 248):

⁵⁴¹⁹ «Այդ տարի Երիվ կոչվող Ֆախին գրավեց Ֆարսախը և գողությամբ մտավ Սիսի բերդ: Նա թալանեց այն և շատ կենդանիների և սրբության անոթներ վերցրեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1470 կամ Հայոց 917 թվականին Երիվ կոչվող Ֆախին գրավեց Ֆարսախը և գողությամբ մտավ Սիսի բերդ: Նա թալանեց այն և շատ կենդանիների և սրբության անոթներ վերցրեց» (Ամանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

⁵⁴²⁰ «Գուրգիի ամրոցը պատկանում է Զորդասանի ամենահզոր ամրությունների թվին: Պատմում են, որ, երբ Սուլեյման-բեկ Բիժան-օղլին պաշարել էր այն և վրա էր հասել ձեռքը, իսկ ամրության գրավումն էլ անհնարին էր դարձել, նա վերադարձել էր Բեշիրի շրջանի ձեռնոցները» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

⁵⁴²¹ «Թավրիզում մեկ ամիս բնակվելու ընթացքում, երբ Սահիբ Կիրանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) սկսեց կառավարեց տարածքները և կազմակերպեց շրջանների կառավարումը, 2.000 զինվորով Բիթլիս և Հայաստանի շրջանները տանելու համար առաջ ուղարկեց Մահմադ բեկին, Սուլեյման-բեկ Պուռնաբին ու Բայանդուր-բեկին, որպեսզի նրանք սպասեն թագավորի որոշմանը, իսկ հետո էլ աշխարհի թագի ստվերի ներքո շարժվեն դեպի Ռուսի կողմերը» (Աբու-Բաքր Տիլիսի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Իր թագավորության երրորդ տարում Հասան փառիշահ մեծ սուլթանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) մեծ զորավար Սուլեյմանի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց Զորդասան: Չորքը զարդազորի առաջացավ և պաշարեց նրանց, ընդ որում այն այնքան մեծ էր, որ

տեսնողներին զարմանք էր պատում: Երկու ամիս անցած, սակայն, Սուլեյման-բեկն այնտեղից հեռ եկավ, քանզի քրդերը գորացել էին: Դրանից հետո նրանք հեռ դարձան Վան քաղաք ձմեռելու, իսկ քրդերը սկսեցին ամենայն պատրաստություն տեսնել» (Մովսես Լրեկեցի «Տարեգրություն»):

⁵⁴²² Այս մասին հայտնում է իբև-Աքին:

⁵⁴²³ Այս մասին հայտնում է իբև-Աքին:

⁵⁴²⁴ «Յաշ-բեկը այդ գիշեր պառնեց քնելու՝ այդպես էլ ոչինչ չուտելով: Այստեղ նա մի նամակ ստացավ 25 հոգանոց մի խմբից, որի անդամները իրենից ամեն էին խնդրում և խոստանում էին հանձնել նրան ամրոցը, եթե կարողանան այդ անել: Նա նրանց ամեն բաշխեց և խոստացավ ամեն տեսակի աջակցություն: Այդ պատճառով շաբաթ օրը նա ձգձգեց իր մեկնումը մինչև կեսօր: Դրանից հետո նա ելավ այստեղից, իր մոտ կանչեց ջոկատները և մինչև երեկոն վրա հասնելը մտավ Այնթապ քաղաք: Այստեղ նա կանգ առավ քաղաքային հրապարակի մոտ և ամրոցի ռազմիկների երեք օրվա համար աման հայտարարեց՝ հրամայելով իր զորքին մարտի մեջ չմտնել ամրոցի պաշտպանների դեմ ու նետեր չարձակել նրանց ուղղությամբ: Չնայած դրան, սակայն ամրոցի պաշտպանները թաքստոցներից նետահարում էին յուրաքանչյուրին, ով անցնում էր մոտիկից, լինել դա հետևակային, թե գուլյա: Այս կերպ նրանք վիրավորեցին երեք հոգու: Այդ ժամանակ նա մեկ անգամ ևս դիմեց նրանց՝ հայտարարելով, որ նրանք կարող են հանգիստ լինել իրենց կյանքերի, կանանց և գույքի համար այն պայմանով, որ հանձնեն ամրոցը: Դրանից հետո արդեն նրանք կարող են ընտրել, մնալ սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկի – Մ.Ֆ.) տերությունում, թե՛ մեկնել ուր ուզեման և ցանկանան: Չնայած դրան, սակայն, ամրոցի պաշտպանները ամուր կերպով որոշեցին մարտնչել և պատասխանեցին, որ իրենք ամեն չեն ցանկանում և կիրառված իրենց որոշումից միայն այն բանից հետո, երբ մինչև վերջին մարդը սպանված կլինեն: Այդ ժամանակ նա, թող հովանավորի նրան Ալլահը իր ողորմած հրեշտակներով, ասաց. «Այժմ արդեն նրանց հետ պայթարն ու մարտը այլ կերպ կլինի»: Սկսեցին տեղադրել հրանոթները: Ալ-Մեյիթ-այ-Աշրաֆի հրանոթները, թող հավերժացնի Ալլահը նրա իշխանությունը, տեղակայվեցին աշտարակի դիմաց, որը հայտնի էր իբև Բուլաջիի կամ Ջրային աշտարակ անունով, աշ-Շամի հովանավոր տիրակալի հրանոթը տեղակայվեց արևելյան կողմից՝ սրանցից ոչ հեռու, Դալեայի տիրակալի հրանոթը տեղակայվեց Բաբ ադ-Դիբազա դարպասի մոտ՝ ամրոցի հյուսիսային կողմից, իսկ բարեպաշտ ներկայությամբ տեղ, դավթադարից էլ, թող հզորացնի Ալլահը նրա կողմնակիցներին, Էմիր Ֆայիդ-բեկը, սա Կահիրեի հզոր Էմիրներից մեկն էր, խնդրեց իր հրանոթի համար տեղ առանձնացնել արևելյան կողմից՝ մի բարձր բլրի վրա, որը կոչվում էր Թեյլ-այ-Աբարա: Դրանից հետո նա նկատեց, սակայն, որ այդ վայրը շատ հեռու է ամրոցից և իր հրանոթն իջեցրեց այդ լեռան ստորոտ: Այնուհետև նա մի կրակոց արձակեց, սակայն չկապ պարսպին ու ևս երեք անգամ հրանոթը նոր վայր տեղափոխեց: Բոլոր ռազմիկներն և մասնագետները պնդում էին, որ նրա կողմից ընտրված վայրը հարմար չէ, սակայն նա համառում էր և, դեմ գնալով բոլորին, պնդում, որ ամրոցի և ոչ մի այլ մասում ավելի հարմար տեղ չկա, քան դա էր: Թող Ալլահը ամոռնություն տա մեր մտքին: Երբ մեծն Բարեծնությունը կանգ առավ Այնթապում, նա իր մոտ կանչեց ամաջկորդներին և Էմիրներին ու ասաց. «Մենք եկել ենք Այնթապ և մեզ հետ ենք բերել գնեթը, ռազմական մեքենաներ ու այլ բաներ այնքան քանակությամբ, որքան նախկին տիրակալներից ոչ մեկը չէ ունեցել: Եվ ահա այժմ դուք պետք է ձեզ համար ընտրեք երկուսից մեկը, կամ ձեզ վրա վերցնեք խանդավառ փորձան ու թշնամիների նկատմամբ դիտարկման իրականացումը, իսկ ես կգաղղվեմ ամրոցի գրոհով, կամ էլ ինքս եմ ինձ վրա վերցնում այդ գործը, իսկ դուք կպաշարեք ամրոցը»: Նրանք պատասխանեցին. «Իրոք բեզ համար օգտակար կլինի, որ մենք մեզ վրա վերցնենք գրոհը, իսկ դու իրականացնես թշնամու նկատմամբ դիտարկումը և խանդակի փորումը»: Դրա վրա էլ բաժանվեցին: Յրանդներն ու մանցանիկները դրվեցին, ինչպես վերևում նշվեց, և դրանց դրվելու օրվանից հաշված 9 ժամ շարունակեցին հարվածներին թշնամուն: Բարեծնության տիրակալը նայում էր նրանց ջանքերին, սակայն այդ ամենը նրան դուր չէր գալիս, քանի որ նրա մոքեն մի այլ բարձր գաղափար կար: Նա ամեն օր այրվում էր գայլույթից այն պատճառով, որ իրեն թույլ չեն տալիս զբաղվել գրոհով և համոզվում էր, որ գործն այս կերպ առաջ չի գնա: Ի վերջո, կիրակի օրը նրա մոտ ժամանեց Տրիպոլի նայիր Էմիր Յաշ-բեկ ան-Նովուզին և հայտնեց նրան, որ գործը կարող էր ավարտվել միայն իր շնորհիվ, իսկ եթե շարունակի դանդաղել, ապա դա միայն ցանկություն կառաջացնի թշնամու մոտ հարձակման անցնել: Այս ամենը շարժեց այն, ինչ կար նրա հոգում, և նա, անմիջապես հեծնելով ձին, հրամայեց իր զուլյախներին, մամլուքներին ու իրեն նվիրված բեդլիկներին, որ նրանք կորոնեն ուռնիներն և դրանք նետեն Տրային աշտարակի դիմացի փողոց: Կարճ ժամանակի ընթացքում շատ ծառեր կտրվեցին և դրանք նետվեցին Տրային աշտարակի դիմաց: Դրանից հետո նա հրամայեց բեդլիկներին դրանք հողով լցնել: Ողջ գիշեր նա արթուն մնաց՝ պատրաստվելով գրոհի: Առանց իր թուլությունների նա ոչ մեկին թույլ չէր տալիս մոտենալ պարսպին և սա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ իր մամլուքների ուժերով նա կամուրջ չգցեց, որի վրայով հնարավոր էր մյուս կողմ անցնել: Այդ ամենն արվեց մեկ օրվա և գիշերվա ընթացքում: Եվ ահա նա տիրեց Տրային աշտարակին ու ավերեց այն: Դրանից հետո նա հրամայեց սկսել հրետակոծությունը հրանոթներից ու ինքը ևս ձեռնամուխ եղավ այդ գործին: Այդ ընթացքում ամրոցից մանրակ նման նետեր և քարեր էին թափվում, սակայն նա ոչ մի ուշադրություն չէր դարձնում դրա վրա: Ինչքան էր ամրացրել նրան Ալլահը: Նա հրամայեց Յայիդ-բեկ Էմիրին իր հրանոթը փոխադրել այն վայրը, որն ինքն էր ցույց տվել՝ աշ-Շամի նայիրի և Դալեայի նայիրի հրանոթների միջև՝ հաշվի առնելով նրանց միջև գտնվող տարածքը, որ հրանոթներն իրար մոտիկ գտնվեին: Իրոք, հրանոթների այդ կերպ իրար մոտիկ գտնվելն ավելի օգտակար էր, քան հեռու լինելը: Վերջինս փոխադրեց իր հրանոթը և Էմիր Յաշ-բեկը հրամայեց նրան սկսել կրակը, ինչպես սովորաբար արվում էր: Վերջինս տիրել էր այն պատճառով, որ իր հրանոթը տեղափոխեցին, սակայն, երբ այն տեղավորեցին նոր վայրում, նրա տրամադրությունը բացվեց: Նա կրակեց երկու քարերով և ավերեց պարսպի այն հատվածը, որը գտնվում էր իր երկու հովանավորների հրանոթների միջև: Արդյունքում ամրոցի պահապանների շարքերում վախ առաջացավ երկու պատճառով: Նախ՝ ուժեղ պաշարման, իսկ հետո էլ՝ ավերածությունների: Նրանք համոզվեցին, որ իրենք ուժ չունեն դիմադրելու և անպայման կնվաճվեն: Եվ ահա նրանք խնդրեցին Բարեծնությանը, թող ամրացնի նրան բարձրալ Ալլահը, իրենց մոտ ուղարկել սուլթանական նայիր Ինալլա-այ-Աշխարիին, որպեսզի նրա հետ պայմանավորվեն այն որոշման մասին, որ կազատի իրենց պաշարումից և, ըստ որի էլ նրանք կհանձնեն ամրոցը... (հետագայում մանրամասն պատմվում է բավականին երկար տևած բանակցությունների մասին, երբ ամրոցի կալազորը, երկար տատանումներից հետո մի վերջո, չունենալով այլ ելք և լքված լինելով կողմնակիցներից, թշնամու ճնշման տակ հուլիսի 2-ին ստիպված հանձնվում է – Մ.Ֆ.):» (ալ-Յալաֆի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴²⁵ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴²⁶ «Ամսի 17-ին, երեքշաբթի օրը ժամանեց Էմիր Մուսա իբև Զարաջը: Բարեծնության տիրակալը նրան ամենամեծ պատվի արժանացրեց, 1.000 դինարով պարգևատրեց, նրան կզաքիսի մորթուց կարված մուշտակ նվերեց, զարդարված և ոսկեգոծ թամբ ունեցող ձի տվեց ու ամեն տեսակի բարիք և ողորմածություն խոստացավ: Էմիրն իր հետ բերել էր իր հպատակներին և նրանց, որոնք ապաստան էին գտել իր մոտ: Ասում էին, որ նա այդ 1.000 դինարները ամեն մեկին, ըստ իր դիրքի, բաժանեց, ինչպես նաև Ալբիստանի և Մարաշի բնակչության կողմից Բարեծնության հովանու ներքո անցնելու խոստում տվեց...: Բարենպաստ երեքշաբթի, լուսաբացից հետո Բարեծնության տիրակալը և հաղթական զորքի գլխավոր հրամանատարն իր շրջապատի մարդկանց հետ ուղղվեց թշնամիների հետքերով: Ծամբարում նա թողեց Էմիր Թամրազ աշ-Շամսիին: Այդ ժամանակ Ադանայից բարի լուր եկավ, որ այն անցել է նրա բարեծին տիրապետությանը» (ալ-Յալաֆի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴²⁷ «Չորեքշաբթի օրը Բարեծնի ականցին լուր հասավ, որ թշնամու հետևակ ռազմիկները առաջ են շարժվում, և նա հանդերձավորեց իր մամլուքների մի խումբ, որպեսզի նրանց դեմն առնի: Նույն գիշեր իսկ նրանք ծամիս ելան և փակեցին նրանց ծանապարհը՝ գերելով նրանց մի մեծ խմբի ու հաջորդ օրը նրանց տեղ հասցնելով: Յաղթողներից միայն 32 հոգի էին վիրավորվել: Եթե սա չիրականացվեր, այդ հետևակայինները ավելի առաջ կգային և բարեծին առաքելության գործը վնաս կկրեր» (ալ-Յալաֆի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴²⁸ «Էմիր Իսան հայտարարեց, որ Շահ-Սուվարը (Չուլքադարյանների Էմիրության Էմիր Շահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.) մոտեցել է աս-Սուֆա լեռանը և իր զորքով կանգ է առել այնտեղ: Նա իր մարդկանց բաժանել էր երկու խմբի: Մի խումբը նա ուղղել է Դալաթ-այ-Սուլայիմի կողմը, իսկ մյուսը՝ ալ-Ջամաթի, որպեսզի կտրի Դալեայ տանող ճանապարհը և բռնի քարավաններն ու ճամփորդներին, որոնք կհանդիպեն: Դրանով նա նպատակ էր հետապնդում դադարեցնել պարենավորության փոխադրումը, որպեսզի գրկի ռազմիկների պարենից՝ ցորենից, միգդերից և դիսարներից, որոնք այլ վայրերից էին բերվում, ու թուլացնի նրանց: Նա ասաց, որ ինքը հենց երկրորդ խմբից է, հենց այդ նպատակով նշանակվածներից: Բարեծնության տիրակալը այդ հարդորումը կեղծ չիմարեց և անմիջապես էլ առանձնացրեց Էմիր Ինալ-այ-Աշխարիին, սա սուլթանական նայիրներից էր, ինչպես նաև Կահիրեի գորավար Էմիր Յայիդ-բեկին՝ նրանց հետ նշանակվող հաղթական բուրդ ու թուրք ռազմիկներից կազմված մի ջոկատ: Երբ նրանք ելան ճամադարից և ուղղվեցին առաքելության կողմը, նկատեցին ձիերի հետքեր: Այդ ժամանակ Էմիր Ինալ-այ-Աշխարի շարժվեց այդ հետքերով, իսկ Էմիր Յայիդ-բեկն էլ գնաց մեկ այլ կողմ, որտեղ նրանք վերադարձել էին: Նրանք առաջանում էին երկու խմբերով: Յայիդ-բեկը հայտնաբերեց հիշատակվածներին, որոնք կազմում էին 600-ից 700 հեծյալներ: Էմիր Յայիդ-բեկը իր հետ փոքրաթիվ թուրքմեններ ուներ, ինչպես նաև քրդերի ջոկատը, որը առաջ էր շարժվում առաջապահում: Եվ ահա Շահ-Սուվարն և այդ քրդերի միջև մարտ տեղի ունեցավ: Քրդերը առավելության հասան, բայց իր Շահ-Սուվարի ռազմիկները գրահավորված էին, իսկ իրենք՝ ոչ: Դրանից հետո նրանց հասավ ամառային Նիզակներով գնված թուրքմենների խումբը և չէր անցել դեմ կես ժամ, երբ հայտնի Էմիրներից սպանվեց Կայա իբև Փարիսը, նրա եղբորորդին, Իյասը, Դասան իբև Դզլ-Զուլան, Սուլեյման իբև Մասուդը, չորս տոհմիկ անձիք, որոնք պատկանում էին Կուկլար ցեղին, ինչպես նաև Թաբրիկն ու Մուստաֆան՝ Այրանջայի որդիները, այլ անձանց հետ միասին, որոնք անհայտ մնացին: Երեք հոգի բռնվեցին և բացի այդ կտրվեցին 28 գլուխներ: Երբ այդ մերժվածները

տեսան այս ամենը, նրանք փրկվեցին փախուստ տալով դեպի այնտեղի լեռներ և եթե էմիր ինչպե՞ս հետևեր էմիր Հայիր-բեկի խորհրդին, ապա նրանցից ոչ մեկը չէր փրկվի: Նույն օրը երեկոյան ժամանեցին Հայիր-բեկի կողմից ուղարկված ռազմիկները: Նրանց ինզակաների վրա գուլիներ կային, իսկ նրանցից առաջ էլ ընթանում էին գերի բռնվածները: Դա մի արժանահիշատակ պահ էր» (ալ-Հալաթի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):⁵⁴²⁹ «Ամսի 10-ին Ջեյհան գետին մոտեցավ այդ մերժված Հահ-Սուվարը (**Չուլքադարյանների Էմիրության Էմիր Հահ-Սուվարը – Մ.Ֆ.**), որի հետ մեծաթիվ գործ կար: Բարեձնության տիրակալը և հաղթական զորքի գլխավոր հրամանատարը հեծնեց ձին և ելավ նրան ընդառաջ: Երբ նա ժամանեց գետի ափը, տեսավ, որ հաղթական զորքը ցրված է և սահմանված կարգը խախտվել է: Նա տատանվեց և անհանգստանալով նրանց համար ու դրա համար էլ կոչ արեց վերադառնալ: Դրանից հետո նա վերադարձավ վրանը և մնաց այնտեղ: Էմիրն ուզում էր, որպեսզի բոլոր թշնամիներին ուժեղ ցանկություն պատի ժամանել գետի մոտ: Երբ Յաշ-բեկը համոզվեց, որ ամեն ինչ հենց այդպես էլ տեղի է ունեցել, նույն երեկոյան էլ նա առաջ շարժվեց և կողմերը մարտի համար իրար եկան: Անհաջողակ թշնամու նկատմամբ հաղթանակ տարվեց պետք եղած ժամանակ և պետք եղած ժամին, այնպես, կարծես Յաշ-բեկն ու նրա ռազմիկները նախապես պատրաստ էին դրան: Հահ-Սուվարի շատ ռազմիկներ սպանվեցին, իսկ նրանց թիվը միայն Ալլահին է հայտնի: Եթե կողմերին չխանգարեր գիշերը, թշնամիներից և ոչ մեկը փրկություն չէր գտնի...: Չորեքշաբթի օրը նա շարունակեց առաջ շարժվել Հահ-Սուվարի հետքերով և հասավ Տարսոն ամրոցին, որը ընդգրկվեց նրա բարեձին տիրապետության շարքում: Ռազմիկները թալանեցին այնտեղ եղած ցորենը, այլուրը, չափից, ծիրանները և տարան այն ամենը, ինչ հնարավոր էր վերցնել, իսկ մնացածն այրեցին: Բարեձնության տիրակալը և հաղթական զորքի գլխավոր հրամանատարը իր հետ գտնվող էմիրների ուղեկցությամբ բարձրացավ ամրոց ու աղոթքի կոչ արեց: Նրանք աղոթեցին և խլիմի կանոնակարգն իրականացրին» (ալ-Հալաթի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴³⁰ «Կիրակի օրը Յաշ-բեկը մամուլների մի ջոկատի և չարաբաստիկ Հահ-Սուվարի (**Չուլքադարյանների Էմիրության Էմիր Հահ-Սուվարի – Մ.Ֆ.**) գանձապահի ուղեկցությամբ Սիս ուղարկեց բարձր տեղ Սուրուն ալ-Ալայա աս-Սալիֆին, որպեսզի նրանք առաջարկեն պաշարյալների բարեձին հովանու տակ անցնել և զգուշացնեն նրան նրա հզորություն մասին, սակայն Սուրունը անարդյունք հետ վերադարձավ: Դրանից հետո Բարեձնության տիրակալը իրենց զորքերի հետ միասին ուղարկեց աշ-Համի տիրակալին և Հասմայի հովանավորին, որպեսզի նրանք շրջապատեն Սիս ամրոցը և իրենց կարողությունը ցույց տան այդ գործում: Ջուլմադա Բ ամսվա 8-ին, հինգշաբթի օրը ճամբար եկավ Հայեպի տիրակալի դավթադար Մուհամեդ ան-Նասիրին և հայտնեց այն մասին, որ Դուվլաթ-բեկը՝ չարաբաստիկ Հահ-Սուվարի մամուլն ու նրա փոխարինողը Սիսի ամրոցում, պարտավորվել է հանձնել ու կհանձնի ամրոցը, բայց դրա համար անհրաժեշտ է, որ այնտեղ գա բարձր պատվով տեղը: Այդ ժամանակ ես արդեն կրկին անցել էի նրա բարեձին ծառայության տակ՝ նույն ամսվա 5-ին, երկուշաբթի օրը, վերադառնալով երկու հրաքների տիրակալ Հասան-բեկի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) մոտից: Հինգշաբթի երեկոյան Յաշ-բեկը ծի հեծնեց և բռնեց Սիսի ուղղությամբ: Երեկոյան աղոթքից հետո ուրբաթ օրը լուսաբացին նա կանգ առավ ամրոցի մոտ: Դրանից հետո, նույն առավոտյան, նա ելավ, բարձրացավ ամրոց, իր մոտ կանգնեց հիշատակված Դուվլաթ-բեկին, նրան հանդերձներ շնորհեց և նրան ու Սիսի այլ էմիրների մեծ պատվով տեղը: Այդ ժամանակ ես նրա հետ միասին ամրոց բարձրացա և զննեցին այն, չէ՞ որ դա ամենամեծագույն ամրոցներից մեկն էր: Նրա կենտրոնում մեկ այլ ամրոց կար, որը կոչվում էր Կատար: Ես տեսա, որ դա մի հզոր ամրոց էր և, եթե այնտեղ ամրանալիս կայուն տղամարդիկ ու պահպանեին այն, տեղանքի դժվարանցանելիության և նրա բարձրության պատճառով վերցնել այն պաշարմամբ անհնարին կլիներ» (ալ-Հալաթի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴³¹ «Ուզուն-Հասանը (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) իր բոլոր մտքերն ուղղեց Դարա-Ղոյունլու ցեղի ընկերներին, բարեխալներին և մոտիկներին կոտորելու: Եվ այսպես ամենից առաջ Ուզուն-Հասանը հանձնարարեց Սուլեյման-բեկ Բիշանսուլուն, որը նրա մեծ էմիրների թվից էր, որ սա անթիվ գործով նվաճի Բաղեջի վիլայեթը ու բռնի տեղի տիրակալներին: Եվ ահա Սուլեյման-բեկը անթիվ հորդայով եկավ նվաճելու Բաղեջի վիլայեթը, որպեսզի բռնի տեղի տիրակալներին: Ահա այսպես Սուլեյման-բեկը անթիվ հորդայով գնաց Զորստանի վրա: Երբ Բաղեջի ամրությունները երևան և թուրքներին զորքը իր վրանները խիտեց, էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդը (**Հասնադղիսյանների Էմիրության Էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ Բաղեջի կառավարիչն էր, ուժեղացրեց ամրության դարպասները և պարիսպների պաշտպանությունը: Սուլեյման-բեկը ձեռնամուխ եղավ ամրության պաշարմանը և պատրաստեց պաշարողական մեքենաները: Երեք տարի շարունակ, սակայն, նա այդպես էլ կանգնած մնաց այդ ամրոցի տակ: Ամեն տարի, երբ աշխարհի լուսավորող արեգակը անցնում էր հաճախարը, իսկ հետո էլ ձմեռ էր գալիս, Սուլեյման-բեկը, զսպելով իր կատաղության դևին, որ կհասնի ուժգնին, ուղղվում էր դեպի Մարդինի և Բեշլիի ձմեռոցները, որից հետո գալուստն սկզբին... իր մաշկ ողջից կրկին պատերազմի էր մեկնում բաշարի զորքի ու Ռուստամի նման հերոսների դեմ: Ամրությունը գրավելու համար բոլոր միջոցները ձեռնարկվեցին, այն բոլոր կողմերից շրջապատվեց և բոլոր կողմերից նրա վրա ուղղվեցին հրանոթներն ու քարանետները, երբ վերևից թափվող քարերն և նետերը ցրում էին հերոսների գանգերը ու հանում դյուցազունների հոգին նրանց մարմիններից...: Ընսի որ պաշարումը ձգձգվեց, սակայն, պաշարյալները տոկվո, պարենամթերքի պակասի և բազմաթիվ հիվանդությունների պատճառով հասան ծայրահեղ վիճակի: Ժամատախտից և հիվանդություններից այնքան մարդ էր զոհվել, որ էմիր Իբրահիմի հետ միասին կենդանի էին մնացել ոչ ավել, քան 7 հոգի...: Մի խոսքով, երբ երկու կողմերի մոտ էլ բանը հասավ ծայրահեղ կարիքի և սովի, իսկ տանջանքն ու չարաբաստանքն էլ հասան սահմանին, խոսեցին խաղաղության և բարի բաների մասին: Այդ ժամանակ միջնորդները ելան և այն բանի վրա կանգնեցին, որ Սուլեյման-բեկը խնայի էմիր Իբրահիմի կյանքը, իսկ սա էլ իր հերթին, հրաժարվելով ամրոցից ու վիլայեթից, հանձնի այն Սուլեյման-բեկին: Երկու կողմերն էլ ընդունեցին այդ պայմանները, որոնց մասին գեկուցվեց Հասան-բեկին: Վերջինիցս պայմանագրի կնքման համար տեղ հասցվեց մատանին և խաղաղությունը կնքվեց: Էմիր Իբրահիմը թողեց ամրոցը և հեռացավ Թավադի՝ Հասան-բեկի ծառայությանը, իսկ Սուլեյման-բեկն էլ տիրեց ամրություններին ու Բաղեջի շրջանին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 4):

«Հայոց 920 թվականին նրանք դարձյալ եկան: Այս անգամ... բաշ Սուլեյմանը ուղղվեց Բաղեշ...: Այս քաղաքը, որ կառուցել էր Ալեքսանդրը (**Հունասկերտական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.**), Սուլեյման-բեկը մեկ տարի և 5 ամիս, մինչև Հայոց 922 թվականը, իզուր պաշարեց, երբ ի վերջո բողեց, սաստիկ նեղվելով, այն տեղեցի թուրքներին: Դրանից հետո բերդից ելան 1.000 հոգի, բանգի 600 մարդ այնտեղ նեխել էին, իսկ բերդում էլ մնաց միայն էմիրը (**Հասնադղիսյանների Էմիրության Էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**)՝ 8 մարդու հետ միասին» (Մովսես Արծեցի «Տարեգրություն»):

«Սա գրվեց դառն և նեղ՝ Ուզուն-Հասանի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) խանության, ժամանակ, որն այդ տարի ասպատակեց Զորստանը ու գրավեց Բաղեշը» (Յովսեփ խիզանցի «Հիշատակարան 1473 թվականի»):

«Այս տարի Հասան-բեկը (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Բաղեշը և մարերի ազգից շատերին կոտորեց, սակայն հայ ազգի նկատմամբ նա շատ ողորմած եղավ ու ոչ մեկին չգերեզմարեց» (Ամանուն «Հիշատակարան 1474 թվականի»):

«Հայոց 920 թվականին Հասան-բեկը (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Բաղեշը» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

⁵⁴³² «Այստեղից մեկ քանիս Բարիա Բ ամսվա վերջին և հետո կանգ առանք Ախլաթ քաղաքում: Ես տեսա, որ սա մի հզոր ամրություն ունեցող քաղաք է, որտեղ շրջապատված էին Բիթլիսի տիրակալը (**Հասնադղիսյանների Էմիրության Էմիր Իբրահիմ իբն Հաջի-Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), ռազմիկները: Նրա և փառիշահի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) ռազմիկների միջև մարտ էր տեղի ունենում» (ալ-Հալաթի «Էմիր Յաշ-բեկի շրջայցը»):

«Հայոց 920 թվականին նրանք դարձյալ եկան: Այս անգամ... Բայանադուր Ղոչի-Միրզան իր զորքով պաշարեց խլաթի շրջանը...: Եվ ահա Բանադուր Ղոչի էմիրը, որը պատել էր խլաթի բերդը, 6 ամիս անց գրավեց այն, ինչպես նաև՝ Բլեջանը» (Մովսես Արծեցի «Տարեգրություն»):

«Սա գրվեց դառն և նեղ՝ Ուզուն-Հասանի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) խանության, ժամանակ, որն այդ տարի ասպատակեց Զորստանը ու գրավեց... խլաթը» (Յովսեփ խիզանցի «Հիշատակարան 1473 թվականի»):

«Հայոց 920 թվականին Հասան-բեկը (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) գրավեց խլաթը» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

⁵⁴³³ «Հայոց 920 թվականին նրանք դարձյալ Մուշ գնաց...: Հայոց 921 թվականին Կալաիդյան բերդի բերդերը չար խորհրդով աղոռնաց պատրաստեցին խալիլ իշխանի համար, որպեսզի հետո չարաչար տանք բոլոր քրիստոնյաներին: Տարսնի թագավոր և բոլորի խնամատար Մեծ Կարապետի միջոցով, սակայն, որը միտով էր Գորգանանում, այդ փորձանքը հեռու վանվեց ու Զարիմ աղային և նրա զորքերը խորը ձյան հանդիպեցին, իսկ այլև էլ սրի ճարակ դարձան» (Մովսես Արծեցի «Տարեգրություն»):

«Սա գրվեց դառն և նեղ՝ Ուզուն-Հասանի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) խանության, ժամանակ, որն այդ տարի ասպատակեց Զորստանը ու գրավեց... Մուշը» (Յովսեփ խիզանցի «Հիշատակարան 1473 թվականի»):

⁵⁴³⁴ «Այնտեղ իր գտնվող Հասանի Յաշ-բեկը հրամանեց աշ-Համի կառավարիչին և էմիր Բարսեկին մեկնել Հիռանի ուղղությամբ: Ինքը մնաց Ալբիստանում մինչև չորեքշաբթի օրվա կեսը, որից հետո ելավ այնտեղից և արդեն երեկոյան աղոթքի ժամանակ ինքն էլ հասավ Հիռանին: Պարզվեց, որ սա մի հզոր ամրոց է: Բարեձնության տիրակալ Նիզամ ալ-Մուլքը, թող հովանավորի նրան Ալլահը, նրանց մոտ մարդ ուղարկեց և առաջարկեց, որ նրանք հանձնեն ամրոցը, որի դեպքում իրենք անձամբ ու իրենց զույգը անվտանգության մեջ կհայտնվեն: Նրանք, սակայն,

չհամաձայնեցին դրան և նույնիսկ սկսեցին անպատվաբեր խոսքեր ասել: Այդ ժամանակ նա նրանց մոտ ուղարկեց Եվրո Արդուվանին, սակայն նրան ևս նույն պատասխանը տվեցին և նրա ուղղությամբ նետեր արձակեցին: Երբ Բարեծնության տիրակալը տեսավ այդ բանը նրանց կողմից, նրան ոչ մի այլ բան չմնաց, բան անձամբ ձեռնամուխ լինել ամրոցի պաշարմանը: Չորեքշաբթի օրը մարտը երկու կողմերի միջև շարունակվեց մինչև արևամուտ և երկու կողմերից էլ վիրավորներ հայտնվեցին: Բարեծնության տիրակալը այդ գիշեր, իսկ դա ուրբաթ օրվա գիշերն էր, գիշերեց պարսպի մոտ: Առավոտյան նա ծառերից զարմանալի տեսքի մի բան կառուցեց և դրա մեջ 4 ռազմիկներ տեղադրեց: Այդ կառույցը այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չամրացրին պարսպին: Այնտեղ տեղակայվեցին սակրավորները, որոնք սկսեցին փորել պարսպի ներքևի մասի տակ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան նրա ներսի մասին: Աշխատանքը շարունակվեց մինչև ուրբաթ օրվա կեսօրը: Ամրոցի բնակիչները համոզվեցին, որ այն կգրավվի և իրենց ոչ մի այլ բան չի մնում, բան համակերպվել հաղաղության պայմաններին: Նրանք աման խնդրեցին, սակայն Բարեծնության տիրակալը չբավարարեց նրանց խնդրանքը և ասաց. «Ես առաջինը ձեզ աման առաջարկեցին, սակայն դուք չհամաձայնեցիք, այն դեպքում, երբ հիմա, երբ համոզվեցիք ձեր անխուսափելի կործանմանը, դուք եք աման խնդրում»: Եկան Եվրոներ և սկսեցին ողորմաճուրղան կոչ անել և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև նա նրանց կյանքի ու գույքի ապահովության խոստում չտվեց: Ինչ վերաբերվում է հազուստներին, կտորեղենին, ամրոցի գեղեցիկ-գինամթերքին և չարաբաստիկ Հահ-Սուվարի (**Չուլքադարյանների Եվրոության Եվրո Հահ-Սուվարի – Մ.Ֆ.**) գանձերին, ապա դրանք բոլորը անցան բարեծնի գանձարան» (ալ-Յալաբի «Եվրո Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴³⁵ «Յաշ-բեկը ամրոցում մնաց երեքշաբթի ու չորեքշաբթի, իսկ հինգշաբթի առավոտյան ելավ և ուղղությամբ քննեց դեպի Չամանտու ամրոց: Նա գիշերեց, որից հետո ուրբաթ օրը առավոտյան կանգ առավ Չամանտու ամրոցի պարիսպների մոտ, որի կողքին մի հայտնի հանգստարան և դամբարան կար: Բարեծնության տիրակալը, որի մասին է խոսքը, հիշեց և ողջ ժամանակ հարցնում էր փայտյա այն կառույցի մասին, որը որպես վահան էր ծառայում պաշարման ժամանակ: Նրան ասում էին, որ այդ կառույցը կորել է Չամանտույում և մոտակայքում ոչ մի այլ հարմար բան չկա: Երբ Յաշ-բեկը ժամանեց ամրոց, նա մոտակայքում մի այգի տեսավ և հարցրեց նրա մասին: Նրան ասացին, որ դա շելիների վակֆայիի տիրույթներն է պատկանում և ոչ-ոք դրան ձեռք չի տալիս: Յաշ-բեկը, հույսը դնելով Ալլահի ողորմաճուրղության վրա, մտոց կանգնեց աստղագործներին ու փայտագործներին և այստեղ շատ ծառեր կտրեց: Ընդ որում՝ նա կանգնեց այդտեղ և հենց ինքն էլ սկսեց գործը, այն դեպքում, երբ նրա մամուլները, մոտիկները և բոլոր նրանք, որոնք հովանավորություն էին գտել նրա մոտ՝ Եվրոներն ու կառավարիչները, եկան ծառայելու նրան: Այդ գիշերը նա անցկացրեց այդտեղ, իսկ վարպետները շարունակեցին աշխատել մինչև առավոտ: Բանն այն էր, որ տառապանքները, որոնք հպատակներն և բաղաբները կրում էին Հահ-Սուվարից (**Չուլքադարյանների Եվրոության Եվրո Հահ-Սուվարի – Մ.Ֆ.**) ավելի վատ էին, քան այն ամենը, ինչ տեղի էր ունեցել Լենգ-Թեմուրի (**Թեմուրյանների Եվրոության հիմնադիր Եվրո Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) ժամանակ, որը այս կողմերում չնչին ժամանակ էր անցկացրել, այն դեպքում, երբ Հահ-Սուվարի կողմից պատճառվող տառապանքները ձգվում էին արդեն հինգերորդ տարիին: Ինչ վերաբերվում է ամենուր տիրող թանկությանը, որը տարածվել էր աշ-Շամի տիրույթներում, ապա մենք դրա նման մի բան ոչ տեսել էինք, ոչ էլ լսել տարեգրություններում: Մահմեդականները այդ Հահ-Սուվարի մեղքով մեծ փորձանքների եկան անվտանգության բացակայության, թանկության և հայրենի վայրերից հեռու լինելու պատճառով: Ամսի 14-ին, ուրբաթ օրը սուլթան Աբու Եգիզ ի իրն Օսմանից (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ից – Մ.Ֆ.**) մի դեսպան ժամանեց, որը իր հետ նվերներ էր բերել: Իր նամակում սուլթանը հիշատակում էր, որ նրան ուրախություն է պատճառել հաղթական զորքերի ժամանումը և նա խնդրում է իրար հետևից իրեն նորանոր հաղորդումներ տալ, իսկ եթե ցորենի կամ պարենամթերքի պակաս զգացվի, ապա նա դրանք կուղարկի: Ամսի 15-ին, շաբաթ օրը Յաշ-բեկը սկսեց պաշտպանական հարմարություններ կառուցելու աշխատանքները և Եվրո Յալի-բեկին նշանակեց պաշարող ռազմիկների մոտ, որոնք բռնեցին նրան և հասցրին Բարեծնության տիրակալ Նիզամ ալ-Սուլեյ աշ-Շերիֆին, թող հովանավորի Ալլահը նրա կողմնակիցներին: Նրա դիմաց հառնած այս մամուլը հայտնեց այն անհանգստության մասին, որը պատել էր ամրոցի կայազորին, նրա մոտ պարենամթերքի և ջրի պակասի, ինչպես նաև ռազմիկների թվի մասին: Նա հայտնեց, որ չարաբաստիկ Հահ-Սուվարը գտնվում է ամրոցում և նրա հետ իր շքախմբից 60 հոգի մարդ կա, իսկ կանանց և երեխաների թիվը անցնում է 300-ը: Դա հաստատեց նաև Հահ-Սուվարի Եվրո ու ըստ չարիքալի երդում տվեց, որ Հահ-Սուվարը ամրոցում է և, եթե դա հանկարծ այդպես չլինի, ապա իր արյունը թափելու թող թույլատրելի համարվի: Երբ Բարեծնության տիրակալը համոզվեց դրանում, նրան անասելի ուրախություն և ցնծություն պատեց: Նա անմիջապես ծամիա ելավ և բռնեց Եվրո Արդուվանին, ինչպես նաև Հահ-Սուվարի եղբայր հուշկադամին՝ այդ նայիբին, որը սկզբում Կարանդայում էր գտնվում, իսկ հետո էլ հայտնվել էր Դիմանտում ու այնտեղ էր, երբ բաղաբը հանձնվեց և անցավ բարեծնի տիրապետության տակ: Այնտեղ ընտրվող ձեռք և կտորեղեն կար: Յաշ-բեկը անմիջապես շրջափակեց Չամանտու ամրոցը, սկսած հենց նրա մատուցներից ուժեղացրեց հսկողությունը և առանց հսկողության ոչ մի վայր չթողեց: Այդ գիշերը նա անցկացրեց ամրոցի պարիսպների մոտ՝ վախենալով, որ Հահ-Սուվարը հանկարծ կփախչի ամրոցից: Երկուշաբթի օրը առավոտյան նա հանդիպեց... (**տեքստը բացթողում է – Մ.Ֆ.**) և տեղակայեց թուրքմեն Եվրոներին ըստ տեղերի, որոնք զբաղեցված էին: Ամեն մի Եվրոի համար պահպանության համար մի վայր հատկացնելով՝ նա նրանց հրամայեց օր ու գիշեր ինչպես հնարավոր է գզոն լինել, որպեսզի հանկարծ, փոխելով արտաքինը, Հահ-Սուվարը դուրս գալիս ամրոցից: Դիմաշաբթի օրը, Չուլքից ամսի 20-ին Բարեծնի Դիվան ուղարկվեց ուխտի վրա բազմած մի ռազմիկ այն լուրով, որ Հահ-Սուվարը գտնվում է ամրոցում և այն շրջապատված է... (**հետագայում մանրամասն պատմվում է բավականին երկար տևած բանակցությունների մասին, երբ Եվրո Հահ-Սուվարը, երկար տառախումներից հետո ի վերջո, չունենալով այլ ելք և լքված լինելով կողմնակիցներից, թշնամու ճնշման տակ հունսիսի 9-ին ստիպված հանձնվում է – Մ.Ֆ.**)» (ալ-Յալաբի «Եվրո Յաշ-բեկի շրջայցը»):

⁵⁴³⁶ «Ապա Դիմաշի 877 թվականին Դասան բեկը (**Աղ-Ղուլունյունների Եվրոության Եվրո Ուզուն-Դասանը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց Կասստան և ազատագրեց բազմաթիվ բերդեր: Արդյունքում՝ Բագրատի թագավորը (**Իմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.**) համաձայնեց սուրբ վճարել: Ալեքսանդրը (**Իմերեթիայի թագավորության արքա Ալեքսանդր I-ը – Մ.Ֆ.**) ու Կոնստանդինը (**Բարթիլի թագավորության ապագա արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) ևս ենթարկվեցին նրան: Դետո, երբ Բագրատը թագավորի ապստամբեց, Դասան բեկը վերցրեց նրա բոլոր բերդերը և հանձնեց Կոստանդինին ու Ալեքսանդրին, ապա իր ազդեցությունը տարածեց Կրաստանի տարածքում: Չորեքը նաև բազմաթիվ գերիներ բերեցին նրան ոտքը: Դասան բեկը հաղթանակած վերադարձավ Թավրիզ՝ ապահովելով իսլամի ուժեղացումը: Թիֆլիսը որպես իթթա հանձնվեց Եվրո Ազամ Սուֆիի խալիբ բեկին և նաև նրան վստահվեց սահմանային շրջանների կառավարումը: Ըստ պատմության՝ Կրաստանից դուրս գալիս Բագրատ թագավորի պատգամավորությունը մոտեցավ նրան՝ ձեռքում ունենալով 19 միսքայի բաշով ռուբին և 12 միսքայի բաշով շափուղա: Բագրատ թագավորը նրան նվերներ ուղարկեց և խնդրեց վերադարձնել տիրապետությունը: Դասան բեկը, սակայն, դա չընդունեց և երկու բարն էլ հետ ուղարկեց նրան: Կրաստանից դուրս գալիս նա իր հետ տարավ գեղեցիկ և գրասի, կենդանիներ և ևս 3.000 գերեզմարված մարդ» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիրք Դիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Դասան թագավորը (**Աղ-Ղուլունյունների Եվրոության Եվրո Ուզուն-Դասանը – Մ.Ֆ.**) Թավրիզում մեկ ամիս մնալուց հետո իր մի բանի մեծ Եվրոներին՝ Մեհմեդ բեկին, Սուլեյման Փոռնակին և Բայանուր-բեկին, 2.000 հեծյալներով ուղարկեց դեպի Թիֆլիս և Դայկական երկրամաս՝ այդ նահանգը գրավելու, այնտեղ թագավորի դրոշմ բարձրացնելու ու հետո «աշխարհը նվաճող» դրոշի ստվերի ներքո Ռումի կողմեր գնալու նպատակով» (Դասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Եվ անմիջապես պատերազմի հրաման տված լինելով՝ նա (**Աղ-Ղուլունյունների Եվրոության Եվրո Ուզուն-Դասանը – Մ.Ֆ.**) իր բանակը պատրաստ փծակի մեջ դրեց, իսկ ինքը մեծ աճապարանքով հասավ Բիթլիս բաղաբը, որտեղից լուր ուղարկեց Կատերինոյին, ասելու, թե ինքը ցանկանում է, որ նա գա իր բանակը, որպեսզի տեսնի, թե ինչ արագությամբ է ձեռնարկել պատերազմ մասամբ իր և Պարսաստանի ապահովության համար, մասամբ էլ՝ դրդված մեր Դանրապետության ու իր բարեկամ և դաշնակից Ղահրամանիայի իշխանին (**Ղահրամանյանների Եվրոության Եվրո Փիր-Ահմեդին – Մ.Ֆ.**) հասցրած վերջին հարվածի համար, որին ինքը չի կարող լքել, բանի որ նա բոլորովին իրեն է հանձնված: Այս բաները Կատերինոն լսեց ինչ հաճույքով և... զննց տեսնելու թագավորի պատերազմիկների զորահանդեսը, որ ինչպես գրում է անհատական նամակներից մեկում, 100.000 ծիպիրներից էր կազմված, հաշված նաև սպասարկողներին, որոնք ընկերակցում էին իրենց տերերին...: Ինչ վերաբերվում է տերերին, ապա սրանց թիվը 40.000 էր, իսկ ծառաները, ինչպես ասվեց, 60.000 էին: Չորահանդեսը վերջացնելուց հետո Օմար-բեկը շտապ առաջացավ դեպի թշնամու երկիրը...: Ծանապարհին 500 ծիպիրների կողմից Զավասպում թշնամու վրա հարձակում եղավ, որը պատճառ դարձավ վերջինիս շատ կորստի» (Կատերինոն Չեկո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

⁵⁴³⁷ «Դրանից հետո Բայանուրուր Ղոչի-Միրզան եկավ Բզնունյան գավառ, որ Արծեկ է կոչվում: Նա հասավ Շոգետի ջրին, Պեշնագունների և հուլիս ամսի 15-ին արդեն Չամրեզան գետի գյուղերում էր: Այսպես 3 գյուղ ավերեցին և Սուրբ խաչին հեռացան» (Մովսես Արծեկցի «Տարեգրություն»):

5438 «Այդ ժամանակ Ղահրամանյանը Կասիմ-բեկը (Ղահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիմ-բեկը – Մ.Ֆ.) Ուզուն-Ֆասանի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) մոտ էր, որը նրան գործ տվեց և առաջ ուղարկեց: Իր հերթին Չեդիկ Ահմեդ փաշան, ընդունելով Սելևկիան, ուղղվեց դեպի Մուլա մարոց...: Չեդիկ Ահմեդ փաշան ուժով գրավեց այս ամրությունը և ներսում գտնվողներին ուղարկեց Ստամբուլ: Դրանից հետո նա մտավ Չեդիկի, որին ևս ուժով տիրեց, կոտորեց նրա ժողովրդին և ամեն ինչ իր ձեռքը վերցրեց...: Սա տեղի ունեցավ Դիջիր 877 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 25):

«Այդ տարի սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) Ղարամանիայի տեր Փիր Ահմեդին (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին (1464-1474) – Մ.Ֆ.) բերել տվեց Ստամբուլ, բանգի սա մասամբ իրեն անհնազանդ էր պահում թագավորի նկատմամբ: Այդ տարի գրավեցին Արակլիայի Աղսարայ բերդը, ինչպես նաև Կոկիսունի բերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1466 կամ Դայոց 913 թվականին սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) Ղարամանիայի տեր Փիր Ահմեդին (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին (1464-1474) – Մ.Ֆ.) բերել տվեց Ստամբուլ, բանգի սա մասամբ իրեն անհնազանդ էր պահում թագավորի նկատմամբ: Այդ տարի գրավեցին Արակլիայի Աղսարայ բերդը, ինչպես նաև Կոկիսունի բերդը» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

5439 «Այդ ժամանակ Թուրքի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) որդի Մուստաֆան հոր գորավարներից մեկի հետ միասին, որի անունը Ահմեդ փաշա էր, ուղարկվեց Ղահրամանիա՝ Լուլու կոչվող ամրոցը գրավելու: Այս ամրոցի բնակիչները, սովոր չլիներով իրենախու բարձրացրած սարսափելի աղմուկին, ի վերջո հանձնվեցին և ծանր պատիժների ենթարկվեցին Մուստաֆայի կողմից» (Ջիովանի Անջիոլելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 2):

5440 «Պարսկական բանակը սեպտեմբեր ամսին մտավ Դերջան և հուր ու սուր տարածեց այդ երկրում, մոտ և հեռու կողոպտելով ու թալանելով ժողովրդին և ահաբեկելով բնակչությանը այնպես, որ արդյունքում ամեն ոք հեռու փախավ այս փոթորկից: Անցնելով Երզնկան և Թոթաթը՝ թագավորը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) նույն կատաղությամբ այրեց բաղաբներն ու գյուղերը և հարձակումով գրավեց Կարլեն, որը պատկանում էր Կարամանիային: Այդ ժամանակ Թուրքի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) որդի Մուստաֆան, որը Ահմեդ փաշայի հետ Լուլուայում էր՝ Կարամանիայի բաղաբներից մեկում, սարսափած փախավ Կոնիա, իսկ իր մորն էլ փոխադրեց Աֆիոն Կարահիսար, որը ընդամենը չորս օրվա ճանապարհի եր հեռու Կոստանդնուպոլսից: Իսկանդրով, սակայն, որ պարսիկներն առաջանում են դեպի Կոնիա, Թուրքը գրեց իր որդուն, թե նա պետք է նահանգի և կարիք չկա հապճեպ դուրս գալ թշնամու դեմ դիմաց, բանի որ փոթորիկ իսկ հաղթանակը սրանց բաջություն կտա ու առիթ կհանդիսանա, որ նրանք Նոր բաների ձեռք մեկնեն: Այս նամակների հետևանքով Մուստաֆան, որը գիտեր իր հոր հասկանալը նման հարցերից, նահանգեց Թուրքե: Այստեղ նա գտավ Ամասոնիայի բեգբեգ Դավութ փաշային, որը պատերազմի համար հավաքում էր մեծ թվով մարդկանց» (Կատերին Չեկո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ Փիր-Ահմեդը (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ ի վիճակի չէ դիմադրել թուրքական ուժերին, երկրում իր փոխարեն որոշ մարդկանց թողեց, իսկ ինքը փախավ և գնաց Պարսկաստան՝ Ֆասան-բեկի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի օգնություն բերի: Երբ Փիր-Ահմեդը հասավ Թավրիզ, նա լավ ընդունելության արժանացավ և օգնության նրա խնդրանքները բավարարվեցին: Եվ ահա Ֆասան-բեկը 40.000 հոգանոց մի զորք տվեց Փիր-Ահմեդին, որպեսզի սա կարգի գցի իր գործերը: Որպես այս զորքի իրամանաստար դրվեց Յուսուֆ անունով մեծ հեղինակության և արիության տեր մի մարդ, որն իր ողջ բանակով շուտով ժամանեց Թոթաթ ու ողջ այդ երկիրը իրի և սրի մատնեց՝ այրելով բոլոր բնակավայրերը, որ կային այդ բաղաբի շրջակայքում: Դրանից հետո, որևէ կերպ չհասցնելով, Յուսուֆը գնաց թալանելու և կողոպտելու մնացած երկիրը, այնպես որ բոլորը պատսպարվեցին ամրություններում» (Ջիովանի Անջիոլելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 2):

«Այդ տարի Ֆասան բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) բազում զորքով եկավ ռումոց տուն և շատ ավեր արեց: Սեպտեմբերի առաջին օրը նա գրավեց Թոթաթը և այրեց բաղաբն ու երկիրը: Նա բազում մարդկանց գերեց և անցավ Կեսարիա» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1475 կամ Դայոց 922 թվականին Ֆասան բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) բազում զորքով եկավ ռումոց տուն և շատ ավեր արեց: Սեպտեմբերի առաջին օրը նա գրավեց Թոթաթը և այրեց բաղաբն ու երկիրը: Նա բազում մարդկանց գերեց և անցավ Կեսարիա» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Ֆասան Երկարը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) սկսեց հովանավորել Ղահրամանյաններին՝ Կասիմին (Ղահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիմին – Մ.Ֆ.) ու Փիր-Ահմեդին (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին – Մ.Ֆ.), և նրանց կրկին հույսով պատեց՝ վերադարձնելու իրենց երկրին: Եվ այսպես, ելնելով Արգինյանից, նա ուղեռեց Նապոլիում գտնվող ապագա սուլթան Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ին – Մ.Ֆ.), թե. «Ձեր թույլտվությամբ մենք առաջանում ենք դեպի Դուբադարի երկիր, որտեղ խիճ-Արսլանի որդուն պետք է դնենք իր հոր փոխարեն»: Այդ ժամանակ բեգբեգ Շահրաբդար Ֆամգա-բեկը Թոթաթում էր և իր մարդկանց հավաքել էր այնտեղ: Սուլթան Բայազետը անմիջապես եկավ Ֆամգա-բեկի մոտ և հայտնեց նրան այդ ամենի մասին: Ֆամգա-բեկը հավաքեց այս խոսքերին և ասաց. «Դե, մենք էլ ելնենք»: Այդ ընթացքում, սակայն, թշնամիները մի բանի անցումներով արագորեն անցան Սիվասի մոտից և հարվածեցին Թոթաթին՝ թալանելով այն: Այդ ակիճակները բաղաբը հողին հավասարեցրին, իսկ գյուղատերերի մշակած հողերն էլ ավերեցին: Այն, ինչ նրանք արեցին Թոթաթում, 5 անգամ գերազանցում էր այն ամենը, ինչ Թեմուրն (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.) արել էր Սիվասում: Դրանից հետո նրանցից ոմանք վերադարձան Ֆասան Երկարի մոտ, իսկ այլք էլ, ամայացնելով իրենց ճանապարհը, առաջացան Ղահրամանյանների տիրությունների ուղղությամբ, որպեսզի գահին նստեցնեն Ահմեդ-բեկին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 253):

«Երբ Ֆասան բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) բանակով և զորությամբ եկավ Դիարբեքիր, փոխարինելու Աբսի Ֆիրեդունին և Ջեմին, նա դիտարկում էր հասարակության և հզորների աջակցություն վրձնելու Շամի իշխաններից...: Եվ ահա, երբ հետախույզները բացահայտեցին սուլթան Մեհմեդի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) համար արդարությունը ու հարստությունը, Ֆասան բեկը արագ բանակ հավաքեց և ուղարկեց այն Թոթաթի վրա՝ հետապնդելով ավերիչ նպատակներ: Բազմաթիվ ուշադրել և շինություններ այրվեցին, ինչպես նաև բազմաթիվ մահմեդականների գույքն ու սեփականությունը թալանվեց: Իրավիճակը հանգեցրեց հսկայական իրդեհների և ավերումների, երբ ինչպես շինություններ, այնպես էլ իմաստուն գրքեր այրվեցին: Ֆասան բեկը իր զորքով և ավերիչ գործողություններով խռովություն ու աղետ տարածեց ամբողջ տարածքում: Սուլթան Բայազետ հասնելով (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) այս մասին տեղեկություն ստանալուց հետո անմիջապես կազմակերպեց իր զորքը՝ կանգնեցնելու հալածանքները և օգնելու արդարներին: Ռուսի սահմանապահ բանակը, սակայն, թեև պատրաստված չլիներ, արագ շարժվեց և սուլթանի խելացի ու արդյունավետ գործողությունը բարի արձագանք ստացավ՝ շնորհիվ ու հավաստարկություն բերելով իր ժողովրդին և ծառայողներին: Սեփական քիզները հանցագործությամբ դարձրած հիշյալ անօրեն թուրքմենական ցեղը, երբ իմացավ, որ սուլթան Բայազետ հասնել շարժվում է իրենց ուղղությամբ, հասկացավ, որ մնալը չափազանց վտանգավոր է և, բռնություններից ձեռք բաժնելով, վերադարձավ իրենց երկիր: Նրանց թողած տարածքներում, սակայն, Ալլահի ծառաների բազմաթիվ գույքեր ավերվել էին» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրամատիկ ուր շրջանները», գիրք 7):

«Ֆասան բեկը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.), Վրաստանի հետ պատերազմելիս, Ղահրամանյաններին աջակցելու համար իր ազգական Յուսուֆ Միրզային ուղարկեց Ամասոնիա: Յուսուֆ Միրզան հարձակվեց Թոթաթ և Սիվաս բաղաբների վրա ու գրավեց դրանք: Նրա հետ էր նաև Ղահրամանյան ներկայացուցիչ Փիր Ահմեդը (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.)...: Դիջիր 876 թվականին՝ Աղաբազանը և Իրաքը գրավելուց հետո, Ֆասան սուլթանը Ռումի ու Շամի իշխաններին պահանջներ էր ներկայացրել, սակայն, իր օգնականների և աջակիցների թուլության ու բյուրյան պատճառով, այդ շրջաններում բազմաթիվ խնդիրների և պարտությունների ենթարկվեց: Այդ ժամանակ նա ցանկանում էր գրավել նաև արևմտյան կողմի մի բանի երկրներ: Եվ ահա, Աբսի երկրներից զորք ու հզորություն բերելով, նա ոտքի ելավ՝ ձևացնելով, թե Դիարբեքիրի նահանգում ունի Ֆերիդունի և Ջեմի ներկայացուցիչ լինելու լիազորություն: Այնտեղից նա արշավ սկսեց՝ մտադրություն ունենալով հասնել Շամի սահմանները: Այդ պահին Ղահրամանյանի որդիներ Փիր Ահմեդ-բեկը և Ջասիմ բեկը (Ղահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիմը – Մ.Ֆ.), ինչպես նախկինում լքվել էր, դավաճանության, խառնակության, խոցելիության ու անշնորհակալության պատճառով փախել էին սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) լծից և Ղահրամանյանի երկրից հուսահատ ու տրտմած եկել էին սուլթանի դուռը: Եվ ահա Ֆասան սուլթանի մտքում անխուս՝ գայլույթ առաջացավ ու իրական բնական սխալը նրա երկրին ընկավ: Նա Բեկյաշ-Մուշուլի որդի էմիր-բեկի առաջնորդությամբ, ով այդ բանակի առաջատարը և այդ երկրի մեծահասակն էր, ջարդարար թուրքերից ու արյունախումբ դաժաններից կազմված մի մեծ բանակ ուղարկեց Թոթաթի գավառ: Նրանք այդ բաղաբում և նահանգում հասան կոտորածի ու կողոպուտի... իսկ կողոպուտից և ավերումից հետո էլ դժոխքի կրակը իրենցին այդ գավառի տների վրա, որպեսզի այն ամբողջությամբ ջրջեն» (Աբու-Բաքր Տիլարանի «Գիրք Դիարբեքիրի մասին», գիրք 2):

«Արդյունքում Հասան թագավորը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**), չմտածելով խախտելով հին համաձայնությունները, էմիր Բեթթաշ օղլու Մոսուլի գլխավորությամբ Թոթաթ քաղաքը գրավելու և այնտեղ կողոպուտ սկսելու համար թուրքմեններից ու անհողորդ սանձարձակներից կազմված մի զորք ուղարկեց: Կողոպուտից հետո, երբ քաղաքը ավերվեց, բնակչության տուները հրկիզվեցին...: Հասան բեկ փաշայի ներկայացուցիչների ուժով գրավված ամրակուռ Ղարահիսար ամրոցը և նրա շրջակա տարածքը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁴¹ «Եվ այսպես, կտրելով ծովն ու նավերով անցնելով Ասիա՝ նա (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**) պարտասուլեց մոտակա ժամանակներն ընդհարվել Ուզուն Հասանի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) հետ, բայց հետո, լսելով այն անկարգությունների մասին, որոնք առաջացել էին այդ մարզերում, երբ Ուզուն-Հասանի զորավարներից մեկը 40.000 հոգանոց հեծելազորով ներխուժել էր այդտեղ, այրելով ու ավերելով ամեն ինչ, հետ շարժվեց դեպի Բուսա: Եվ ահա այդան, հիմնական բանակի հետ մնալով հետին դիրքերում, 60.000 հոգանոց լավազույն մի հեծելազորով առաջ ուղարկեց Մուստաֆա փաշային՝ ցանկանալով ամենից առաջ հետ շարժել հակառակորդին և ամեն ավերածությունների դեմ: Իր հերթին պարսկական բանակը, որը նախագոյացվել էր թշնամու շարժի, ինչպես նաև թվաքանակի մասին, սկսեց նահանջել, բանի որ բանակապետ զգալիորեն զիջում էր հակառակորդին: Այս պայմաններում Արմուրադի գլխավորությամբ գործող 4.000 թուրքերը մեծ արագությամբ սկսեցին հետապնդել հակառակորդին և ի վերջո թիկունքից հասան նրան: Տեսնելով այդ՝ պարսիկները շուտ եկան և սկսեցին արհաբար մարտնչել՝ արդյունքում ջախջախելով հակառակորդին, սպանելով 2.000 թուրքի, ինչպես նաև հենց իրեն՝ Արմուրադին: Հազիվ էին, սակայն, այս գործն ավարտել, երբ մնացած ուժերով տեղ հասավ արդեն Մուստաֆան, որը, շրջապատելով պարսիկներին, բոլոր կողմերից կատարող զորքերով հարձակվեց նրանց վրա: Պարսիկները այնուհանդերձ համառ դիմադրություն ցույց տվեցին և երկար ժամերի ընթացքում մարտնչեցին, ընդ որում նրանք ամենայն հավանականությամբ ի վերջո կհաղթեին, եթե մինչ այդ հոգնած չլինեին այն 4.000 հոգու դեմ մարտնչելիս, սակայն այժմ նրանք ի վերջո պարտություն կրեցին, թեև այդ հաղթանակը էժան չնստեց նաև հակառակորդի վրա, որը մեծաքանակ սպանվածներ տվեց: Արդյունքում շատերը սպանվեցին, Յուսուֆ խանը՝ այս բանակի հրամանատարը, որ նշանակվել էր Ուզուն-Հասանի կողմից, գերվեց, իսկ Փիր-Ահմեդը էլ՝ Ղահրամանիայի այն արքայազնը, որը մեծաքանակ ուժերով օգնության համար դիմել էր Ուզուն-Հասանին (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.**), փախավ» (Կատերինա Չենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Եվ այսպես, Լույուում հաստատվելով իր կայազորը և լսելով, որ, թեև պարսից բանակը իր հարևանությամբ է, սակայն Ուզուն-Հասանը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) այնտեղ չէ, Մուստաֆան հեռացավ Գոնզո, որից հետո, նախապես իր կանանց և թանկարժեք իրերը ուղարկելով այդ վայրից չորս օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա Կոստանդնուպոլսի ուղղությամբ գտնվող մի անվտանգ վայր, որ կոչվում էր Շաբի-Ղարահիսար, սա տեղակայված էր մի բարձր լեռան վրա, ինքը բանակով այնուհանդերձ մի բանի օր մնաց Գոնզոյում: Հետո, սակայն, երբ նա լսեց, որ պարսիկները մոտենում են, իրեն բավարար ուժեղ չիմամրելով դիմադրության համար, հեռացավ Գուդիայ լեռներ, որտեղ տեղակայեց իր մարդկանց և պատրաստվեց դիմադրության: Այդ ժամանակ իր ողջ ուժերով ներուժն անցավ նաև Մեծ թուրքը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**), ընդ որում նրա հետ էր նաև Ռուսլուի զորքի մի մասը՝ մտադիր լինելով անակնկալի բերել հակառակորդին, որը, միացած ղահրամանյանների հետ, մեծ հանդգնությամբ առաջանում էր երկրում...: Մուստաֆան, լսելով որ Ուզուն Հասանն անձամբ այնտեղ չէր գտնվում և ծիպվելով ու հետևապես միայն 50.000 մարդիկ կային, իր հորից հրաժեշտ անելով, Ահմեդ փաշայի հետ միասին 60.000 հոգանոց մի ուժով՝ մեծ մասամբ հեծելազոր, մեկնեց պարսիկների դեմ: Թշնամին, տեղեկանալով այս շարժման մասին, այլևս չառաջացավ և բաշվեց Կարամանիա՝ նոր ուժեր ու պարենավորում ստանալու համար: Այդ, թուրքական բանակը, մեծ արագությամբ ծիպվելով բազմաթիվ օրեր, հասավ ոչ շատ հեռու այն վայրից, ուր թշնամին բանակած էր: Եվ ահա Անապոլսու անունով մի հրամանատարի ղեկավարությամբ իբրև առաջապահ 4.000 ծիպվող ուղարկվեցին ու սրանք արշալույսին հարձակում գործեցին պարսկական բանակի վրա, սակայն կռվի ընթացքում թուրքական բանակի մնացյալ մասն էլ եկավ օգնելու համար այդ 4.000 հոգուն, որը նեղ կացության մեջ էր, բանից Անապոլսու և իր մարդկանցից 2.000 հոգի սպանվել էին: Պարսիկները, սկզբում տեսնելով իրենց առավելությունը, հանդգնորեն ճակատեցին թուրքական բանակին դեմ և ճակատամարտում մեծ արդյունք ունեցան, բայց հետո, երբ մեծ թվով սպանվել էին երկու կողմից էլ, մոտավորապես ժամը երեքին սկսեցին տկարանալ ու պարտվել թուրքերից: Յուսուֆ հրամանատարը և ուրիշ գլխավորները գերի բռնվեցին, մինչև ուրիշ շատերը սպանվեցին: Վրաններն ու բեռները գրավվեցին, ինչպես նաև՝ ձիերը, ուղտերը և մնացած ավարը: Ինչ վերաբերվում է Ղահրամանի այն իշխանին (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին – Մ.Ֆ.**), ապա սա, ինչպես և առաջ, անվտանգ չզգալով իրեն սեփական երկրում, կրկին փախավ Ուզուն-Հասանի մոտ» (Յիուլիսի Անջիլլիլլու «Ուղեգրություն», գլուխ 2, 3):

«Դրանից հետո Յուսուֆի Թաթարը, գրավելով Ղահրամանը, առաջացավ, սակայն սուլթան Մեհմեդի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ից – Մ.Ֆ.**) որդի Մուստաֆան Ուզուն Հասանի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) այս զորքերին կոտորեց, Յուսուֆին էլ գերեց» (Երեմիա Բյուրյուրյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 7):

«Այդ տարի Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**)... անցավ Կեսարիա: Նա գրավեց նաև այն և վերադարձավ» (Ասավել Անցուր Շարաֆուդդին «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1475 կամ Հայոց 922 թվականին Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**)... անցավ Կեսարիա: Նա գրավեց նաև այն և վերադարձավ» (Ասանուր Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) որդիներից Մուստաֆա Չելեբի անունով մեկը, որն այդ ժամանակ Կոնիայում էր, բանից հայրը հենց նրան էր հանձնարարել Ղահրամանյանների հողերի կառավարումը, մարդ ուղարկեց հոր մոտ և հայտնեց. «Խոթի հանկի ուժերդ ու առաջացի Ղարա-Հիսարի ուղղությամբ»: Այդ ժամանակ Մահմուդ փաշան գտնվում էր Գեյիբուլուի սանջակում և, իր խելքը ծառայության դնելով սուլթանին, օգնում էր պետությունը կառավարելու գործում: Բանն այն էր, որ այս Մահմուդ փաշան մեծ պատասխանատվության տեր մի գիտնական և խորաթափանց անձնակազմություն էր, իսկ սուլթան Մեհմեդն ու շատերն էլ գնահատում էին նրա բարիքները: Մի խոսքով, սա նման չէր այլ վեգիդների և նույնիսկ կարող էր իր տիրակալին ասել, որ սա մի քիչ դաժան է: Եվ ահա սրանք բոլորն առաջացան Ղահրամանյանների երկրի ուղղությամբ, որպեսզի ջարդեն ու ցրեն թշնամիներին՝ հարամելով սրանց ճաշը: Ղահրամանյանները, միացած Հասան երկարի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) բեկերից մեկի հետ, որին կոչում էին Յուսուֆ Սիրգա, հավաքեցին իրենց զորքը, ամեն ինչ ամապցրին և հասան Աղ-Շեիրի: Դրանից հետո նրանք պատրաստվեցին մտնել Համիդի երկրի, որը դրանից շատ վախճավ, բանի որ իր երկիրը լի էր խոռվածություններով: Երկիրը փլվեց և կանաչ իրենց երեխաների հետ ուղղվեցին դեպի բարձր լեռները, իսկ այլք էլ թաքնվեցին ամրություններում: Այդ ժամանակ սուլթան Մուստաֆան իր թիկնազորի և որոշ Ղահրամանյանների հետ միասին մոտեցավ Ղարա-Հիսարին: Արդյունքում՝ նա Բե-Շեիրիի և Աղ-Շեիրիի մոտակայքում հասավ այդ անօրեններին ու այդ օրը մի մեծագույն ճակատամարտ եղավ: Ի վերջո, բանը հասավ նաև Ուզուն Հասանի զորավար Յուսուֆ Սիրգային, որը նրա կամ հորեղբայրն էր, կամ էլ՝ հորեղբոր որդին: Այսպիսով Յուսուֆ Սիրգային պարանկրկություն կապեցին և, շան նման բարձր տալով, տարան: Ղահրամանյան ֓րդի-Ահմեդ-բեկը (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.**) պարտություն կրեց, ջարդ ու փշուր եղավ և մի կերպ իրեն գցեց Ուզուն-Հասանի մոտ...: Ինչ վերաբերվում է Յուսուֆ Սիրգային, ապա սրան կապակցեցին և մի բանի բեկերի հետ միասին ծանր շղթաներով պատած ուղարկեցին Ստամբուլ՝ տիրակալի մոտ: Սուլթան Մեհմեդը սրանց մի բանի ժամանակ պահեց իր մոտ, իսկ հետո վաճառեց Ուզուն-Հասանին՝ ամեն մեկի համար ուզեցնելով այնքան ոսկի, ինչքան որ սրանք կշռում էին, իսկ ոմանց էլ վաճառեց իրենց բաշով մեկ մետաքսի համար: Այսպես տիրակալը վրեժխնդիր եղավ Թոթաթի ավերման համար» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 253):

«Այդ նույն տարվա ծնունդ թուրքմենների առաջացող ավերիչ բանակը մարդկանց գլխին թափվող աշնանային տերևների նման սկսեց շտապ և դաժան կերպով գավթել Կայսերիի ու Ղահրամանի բնակավայրերը, երբ Փիր Ահմեդը (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.**) և Կասիդ-բեկն (**Ղահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիդ-բեկը – Մ.Ֆ.**) էլ Հասան բեկի (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) մորաբոլոր որդի Բայանդուլի Յուսուֆ բեկի գլխավորությամբ 20.000 զինվորով առաջ շարժվեցին: Նրանք որևէ վայր հասնելուն պես տարածում էին չարություն և վնաս, կարծես վայրի ու վնասատու կենդանիներ լինեին: Երբ սուլթանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) որդի շահադաթ Մուստաֆան, որ Ղահրամանի նահանգապետի տեղակալն էր, տեղեկացավ թշնամու շարժման մասին, իր ենթացների հետ առանց վախճնալու և մեծ բաշությամբ շարժվեց պաշտպանելու այդ կողմերը: Նրա մերձավորները, սակայն, թշնամու հարձակումը և բանակի վտանգը ներկայացրին ում պետք է, ինչից հետո Անադոլիի իշխան Դավիդ զորքով ուղարկվեց օգնելու նրան՝ դաժան թշնամիներին դեմ պաշտպանվելու համար: Չորեքի առաջին իսկ բախման ժամանակ մյուսիդների խիզախությունը և բանակի բարձր ոգին, ինչպես Դավիդի թևերը, սարսափեցրին թշնամուն: Առաջին հարձակման ժամանակ բոլոր գլխավորները գետին տապալկվեցին: Քիչ ժամանակ տևած մարտում նրանք ձիերի տակ ճնշվեցին և մարտի դաշտում արյունը խառնվեց մարտիկների ձեռքերին: Յուսուֆ բեկը իր ողջ զորքի հետ ընկավ և բոլոր 20.000 զինվորներից Աստծո գնալությանը միայն տասներորդ մասը փրկվեց: Մարտից հետո Դավիդը պաշան գերեզմարվածներին ներկայացրեց շահադաթ Մուստաֆային: Ապանության փոխարեն Մուստաֆան որոշեց Յուսուֆ բեկին բանտարկել, իսկ որոշ այլ մեղավորների էլ մահվան ենթարկվեցին՝ պահպանելու քաղաքական օրենքը և խիզախության կանոնները» (Իրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Այդ ժամանակ Ղահրամանում իր հայր, սուլթան Մեհմեդի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) ներկայացուցիչ Մուստաֆան պայթարեց նրանց դեմ և Հիջրի 877 թվականին տեղի ունեցած ճակատամարտում Յուսուֆա Միրզան զոհվեց...: Այս լուրերը հասան Սուլթան Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ին – Մ.Ֆ.**) ականջին և նա, մնասիայի գավառից դուրս գալով, շարժվեց նրանց ուղղությամբ, իսկ ընթացքում էլ իրավիճակը գեղուցեց իր հորը՝ Սուլթան Մեհմեդին: Սուլթան Բայազետի շարժվելու լուրը հասավ Էմիր-բեկին և նա հետ վերադարձավ՝ ուղղվելով Հիարբեքի կողմը: Ձմռանը, սակայն, Փիր Ահմեդ-բեկի (**Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Փիր-Ահմեդ – Մ.Ֆ.**), Զասիմ բեկի (**Ղահրամանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Կասիմ-բեկի – Մ.Ֆ.**) և Հասան սուլթանի (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդի Յուսուֆ բեկ Ջեհանգիրի հրամանատարությամբ 20.000 հոգանոց արյունախում սուլթանական զորքը շարժվեց Ղահրամանի երկիր: Այդ ժամանակ Ղահրամանի իշխան Սուլթան Մուստաֆան այս լուրը հաղորդեց իր հորը՝ Սուլթան Մեհմեդին: Սուլթանը Անադոլիի բանակի հետ միասին նրան օգնության ուղարկեց Ղափուզ փաշային: Էմիրներն ու զինվորները կանգնեցին թուրքերից կազմված բանակի դեմ և երկու կողմերը հարձակվեցին իրար վրա: Աշխարհը մթափնեց բանակի փռուց...: Երկիրը բոլոր սպանվածների արյունով կարմիր գույնով պատվեց: Յուսուֆ բեկին բռնեցին և նրան, մի խումբ Էմիրների հետ միասին, ձերբակալեցին: 20.000 հոգանոց զորքի միայն մեկ տասներորդ մասը կարողացավ դուրս գալ բազմաթիվ փորձանքներից և փրկվեց: Ղափուզ փաշան ձերբակալվածներին տարավ Սուլթան Մուստաֆայի դուռը: Նրանցից մի խմբի Յուսուֆ բեկի պարտված զորամասի հայտնի հրամանատարների հետ միասին ուղարկեցին Ստամբուլ» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Հիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Այս գործի լուրը հասավ Սուլթան Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.**) ականջին և նա անմիջապես շարժվեց նրանց դեմ՝ ուղարկելով իր զորքերը Հիարբեքի: Այդ ընթացքում պետական զորքերը Փիր Ահմեդի (**Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Փիր-Ահմեդ – Մ.Ֆ.**) և Կասիմ-բեկի (**Ղահրամանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Կասիմ-բեկի – Մ.Ֆ.**) ուղեկցությամբ, ինչպես նաև Հասան թագավորի (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Յուսուֆ իբն Ջեհանգիրի գլխավորությամբ 20.000 մարտունակ ու հզոր զինված հեծյալներով շարժվեցին դեպի Ղահրաման: Ավելի ուշ, նրանց ծնողները՝ Ղահրաման նահանգի կառավարիչ Սուլթան Մուստաֆան, այդ տեղեկությունը ուղարկեց Սուլթան Մուհամմեդին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին – Մ.Ֆ.**), և նա աջակցելու համար անատոլիական բանակով ուղարկեց Ղափուզ փաշային: Էմիրները և զինվորները ելան թուրքմենների բանակի դեմ, միմյանց վրա հարձակվեցին և պատերազմի մթույնները անկալ պես խտացավ, իսկ լուսնի արծաթե դեմքն էլ վախից դարձավ ցիտրոնի նման: Արևը սկսեց ցայտունությամբ շողալ ինչպես Նահիդը, շուրթ Բերքիսը զարմանալի բուռն զգացումով Բահրամի գիրկն անցավ, իսկ Կեյվանիս արտում էլ թշնամական ատելություն ու արյուն լցվեց, երբ հորը զինվորների արյամբ կարմիր սաղմոսի պես հագնվեց...: Շատ համառ և մարտունակ հարձակման հետևանքով թուրքմենական բանակը ծորարեց: Յուսուֆ բեկը մի քանի հրամանատարների հետ բռնեց: Հիսնական, 20.000 հոգանոց զորքից միայն տասներորդ մասը՝ 1.000 հոգին, տարբեր դժվարություններով փրկվեցին: Ղափուզ պաշան գերիներին տարավ Սուլթան Մուստաֆայի մոտ: Գերիների խմբից Յուսուֆ բեկը հայտնի հրամանատարների հետ ուղարկվեց Ստամբուլ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁴² «Այս ամենից հետո Ռումլի երկրներում նրա (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) համար որպես գործիք սկսեցին ծառայել Ղահրամանյանների Կասիմը (**Ղահրամանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Կասիմ – Մ.Ֆ.**) և Փիր-Ահմեդը (**Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Փիր-Ահմեդ – Մ.Ֆ.**), ընդ որում նրանք իրենց էին միացրել նաև Իսֆանդիյարովիների Ղազի Ահմեդին, որը ճանկից էր, ինչպես նաև՝ շատ այլ անհնազանդներ, ինչպես իրենք էին: Սրանց բոլորի ղեկավար Նշանակվեց Էմիր-բեկ անունով մեկը, որի հետ դրվեց Յուսուֆի որդի կամ հորեղբորորդի Էմիրազը, որը Ղահրամանյանների հետ միասին առաջ ուղարկվեց: Սրանք եկան և ավերեցին Թոթաթը, որից հետո հարձակումը զարգացրին Կեսարիայի ուղղությամբ, սակայն չկարողացան հասնել հաջողության: Դրանից հետո Էմիրը վերադարձավ և գնաց Հասան Երկարի (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Էմիրազը, սակայն, որ մնաց տեղում, սկսեց իր հեծելազորով Ռումլի տիրույթներում խառնաշփոթ առաջացնել՝ ամեն տեղ անելով մոտադրապես այն նույնը, ինչ Ուզուն-Հասանն արել էր Թոթաթում» (Մեհմեդ Նեզրի «Հալքնդիսնուր պատմություն», գլուխ 254):

«Սուլթան Մուհամմեդը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**), զայրացած լինելով, ցանկացավ թշնամիների դեմ ճակատ դուրս գալ, սակայն կրոնի և պետության շահերի, ինչպես նաև պետության ու ժողովրդի խորհրդի պատճառով հետաձգեց այս գործը և ձմռան ընթացքում զբաղվեց ռազմական պատրաստությամբ: Իր հերթին Հասան փաշան (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**), սակայն, մեծամտությունը, երկրի գաղութները, ուժը, բաջուրները և ապավինումը իր անձի վրա բերեց և Թոթաթի և շրջակա տարածքների թալանից հետո սկսեց բզբել սուլթանի երկիրն ու միջամտել նրա գործերին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Հասան սուլթանը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) իր արյունախում բանակով շարժվեց դեպի Շամի երկիր: Նա անցավ Ֆրաթ գետը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Հիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Այդ տարի Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**)... վերադարձավ Սեբաստիա, որի գյուղերն այրեց և բազում վնաս տվեց քրիստոնյաներին, որից հետո գնաց Շամ» (Սամալ Էմեդ Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1475 կամ Հայոց 922 թվականին Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**)... վերադարձավ Սեբաստիա, որի գյուղերն այրեց և բազում վնաս տվեց քրիստոնյաներին, որից հետո գնաց Շամ» (Ամանուն Երուսաղեմի «ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁴³ «Հարկ է նշել, որ վճռական ճակատամարտի հետաձգումը հաջորդ տարվան կարևոր զարգացումների սկիզբ հանդիսացավ, քանի որ այդ ձմռանը Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) պատերազմի կրակ հրահրեց մահմեդականների տարածքներում: Իրոք, իր մեծամտությունից և պետության ուժի նկատմամբ չափազանց վստահությունից նա Թոթաթ և շրջակա տարածքներն ավերելուց հետո անտեղից առաջացավ և սկսեց միջանոսություն Շամի երկրներին: Նա անցավ Եփրատի ջրերի միջով և մտավ Հայեպ, ինչից առաջ էլ մոտեցել էր Մալաթիա և Այնթապ նահանգների սահմաններին» (Իդրիս Բիլիսի «Դրախտի ուշ շրջանները», գիրք 7):

«Այդ ժամանակ Հասան սուլթանը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) իր արյունախում բանակով... ուղղվեց Մալաթիա և Այնթապ գավառների կողմը» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Հիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Դրանից հետո Հասան փաշան (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) իր արյունախում զորքով շարժվեց դեպի Շամ գավառը, ինչից հետո, Ֆրաթ գետը հատելով, մտավ Մալաթիա և Այնթապ բաղաձեռներ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Հետո Ամիր-բեկը եկավ Շամ և գրավեց Մելիտեն» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Հետո Ամիր-բեկը եկավ Շամ և գրավեց Մելիտեն» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁴⁴ «Ձմռանյան օրերին Հասան սուլթանը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) ձեռնամուխ եղավ Բիրեջիկ ամրոցի շրջափակմանը: Միսրի սուլթան Զայիթ բեկը (**Մամլուլյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.**), սակայն, Միսրից ուղարկեց դավադար Յաջ բեկին՝ Դնչկի և Հայեպի մելի-ուլ-ունեիսների հետ միասին հակազդելու համար Հասան սուլթանին: Նրանք կանգնեցին հակառակ կողմում: Չնայած Ֆրաթ գետը երկու կողմերին էլ բաժանում էր, բայց նրանք հրանոթների և հրացանների միջոցով բազմաթիվ թուրքմենների սպանեցին: Իր հերթին ջրի մակարդակը և դրա շատությունն այն աստիճանի էին, որ Հասան սուլթանը, կանգնած ամրոցի դիմաց, վախի ու հուսահատության մեջ մնաց: Նա անզոր դարձավ Միսրի բանակի առջև և պարտված վերադարձավ Հիարբեքի» (Աբու-Բաքր Տիխրանի «Գիրք Հիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Դրանից հետո Հասան փաշան (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) ձմռանը շրջափակեց Բիրեջիկ ամրոցը: Եգիպտոսի սուլթան Զայիթ բեկը (**Մամլուլյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.**), պաշտպաններին օգնության գնալու համար, նրա դեմ Եգիպտոսից ուղարկեց Ղափաթադարին, Ղանակոսից և Հայեպից էլ՝ Մելիք ալ-Ռումարանին: Նրանք կանգնեցին նրա դիմաց և, չնայած Ֆրաթ գետի ջրի մակարդակի բարձրությանը, կրակեց հարվածներով ու հրանոթներով թուրքմեն բանակից շատերին սպանեցին: Ջրի հեղեղը և ջրհեղեղը Հասան փաշային վախեցրեց ու ցնցեց, իսկ Եգիպտոսի զորքի դիմադրությունից էլ նա խորապես ցնցվեց և հոգեպես անկայուն դարձավ, ինչից հետո վերադարձավ Հիարբեքի: Եվ ահա Հասան փաշայի գլխավոր հրամանատար Էմիր-բեկ Մոսուլուն ռազմաբանակի դրոշմ հետ տարավ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Եվ ահա ձմռանյան ժամանակ Հասան բեկը (**Աղ-Ղոյունյանների Էմիրության Էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ Բիրե բերդի մատուցներին՝ սկսելով նրա շրջափակումը: Միսրի սուլթանը (**Մամլուլյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.**) իր հերթին, բերդի բնակիչներին օգնություն հասնելու և Հայեպի հետ նվաճման նպատակով, Դիմաշքի և Հայեպի զորքերով Հասան բեկի դեմ ուղարկեց Բաշբեկ Ղափաթադարին: Միսրի և Շամի բանակները հասան Եփրատի ափերին՝ պատրաստ մարտի: Այդ ժամանակ, թեև Եփրատի ջուրը երկու բանակների միջև անանցանելի վիճակ էր ստեղծել, հրանոթների և հրացանների կրակից բազմաթիվ թուրքմեններ սպանվեցին: Դրանից հետո, բերդի բնակիչների օգնությամբ, մարտը շարունակվեց արդեն գետափին: Հետո, երբ գետի ջրի մակարդակը մոտեցավ զարնանային հեղեղների ազդեցությանը, Հասան բեկը, հուսալքված և զայրացած, լքեց բերդը ու Միսրի բանակի դիմացը՝ հետ նահանջելով Հիարբեքի: Այս արշավից նա ոչինչ չստացավ, բացի պարտությունից և անպատվությունից» (Իդրիս Բիլիսի «Դրախտի ուշ շրջանները», գիրք 7):

«Այդ ժամանակ Յասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.) պաշարեց Բերիան» (ժողովրդական ժողովրդագրություն):

«Դրանից հետո նա (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.) դեմ ելավ Սորա սուլթանին (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայխու-բեկին - Մ.Յ.)» (Յուսուֆի խիզանցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

«Յետո Ամիր-բեկը եկավ Շամ..., պաշարեց Բերիան, 3 ամիս մնաց այնտեղ, բայց չկարողացավ գրավել: Դրանից հետո Շամից նրա դեմ հեծելազոր եկավ, բայց հաշտություն կնքեցին և Ամիր-բեկը դարձավ Կշունձաս» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռուսաց ժամանակագրություն»):

«Յետո Ամիր-բեկը եկավ Շամ..., պաշարեց Բերիան, 3 ամիս մնաց այնտեղ, բայց չկարողացավ գրավել: Դրանից հետո Շամից նրա դեմ հեծելազոր եկավ, նստեցին ջրեզրին և հաշտություն եղավ» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակյող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո փաղիշահը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.) իջավ Շամա տուն՝ դեպի շահաստան Յալեպ քաղաքը, սակայն քաղաքացիները չհնազանդվեցին նրան» (Մովսես Արծնեցի «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի Յասան բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.)... գնաց Շամ: Այդ ժամանակ ելան Սորա զորքերը, եկան Յալեպ և այստեղ սկսեցին խիստ բազմանալ: Նրանք եկան Եփրատ գետին մոտ և տեղավորվեցին Պերայի դիմաց, իսկ մյուս կողմից էլ նստեց Պարսից թագավոր Յասան-բեկը, որը Սարցուց (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայխու-բեկից - Մ.Յ.) չկարողացավ գրավել բերդը» (Սամվել Անեցու Շարունակյող «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1475 կամ Յայոց 922 թվականին Յասան բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.)... գնաց Շամ: Այդ ժամանակ ելան Սորա զորքերը, եկան Յալեպ և այստեղ սկսեցին խիստ բազմանալ: Նրանք եկան Եփրատ գետին մոտ և տեղավորվեցին Պերայի դիմաց, իսկ մյուս կողմից էլ նստեց Պարսից թագավոր Յասան-բեկը, որը Սարցուց (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայխու-բեկից - Մ.Յ.) չկարողացավ գրավել բերդը» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁴⁵ «Անցնելով Գարատը՝ մենք հասանք Ուրֆա կղզիով մի քաղաքի, որը պատկանում էր Յասան-բեկ իշխանին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.), իսկ նրա կառավարիչն էլ Վալիբեկն էր՝ վերջինիս եղբայրը: Առաջ սա մի մեծ քաղաք էր եղել, սակայն այժմ այն գրեթե ամայացված էր, բանի որ, երբ Յասան-բեկը պաշարեց Բերիան, սուլթան էլ (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայխու-բեկը - Մ.Յ.) իր հերթին եկավ այս քաղաքի վրա և ավերեց այն» (ժողովրդական ժողովրդագրություն):

«Այդ շրջանից Յասան փաշայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանի - Մ.Յ.) վերադարձից հետո, զարնան սկզբին երկնքից անսպասելի աղետավոր մի հոսանք ներթափանցեց թուրքմենական բանակի մեջ և շատերը խեղդվեցին մահվան առվակում» (Յասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁴⁶ «Եվ ահա, մինչ աշխատում էին Պերիայի վրա, Եփրատի վրա կամուրջներ կապեցին, անցան գետը ու գնացին Ուռհայի վրա, որտեղ բազում կոտորածներ արեցին, ավար վերցրին և հետ դարձան» (Սամվել Անեցու Շարունակյող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա, մինչ աշխատում էին Պերիայի վրա, Եփրատի վրա կամուրջներ կապեցին, անցան գետը ու գնացին Ուռհայի վրա, որտեղ բազում կոտորածներ արեցին, ավար վերցրին և հետ դարձան» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁴⁷ «Երբ Իրանում գործերի գլուխ կանգնեց Յասան-բեկ Աղ-Ղոյունլու (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.), նա թշնամություն ցուցաբերեց Երրասանի տիրակալների նկատմամբ և Սուֆի-խալիլին ու Արաքշահ-բեկին, որոնք պատկանում էին թուրքմենական Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիրների թվին, ուղարկեց Պարսից թագապի տիրակալ Եզգալիզի (Շամլուքյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկը - Մ.Յ.) ամրացավ Բայ ամրոցում, որը նրա վիլայեթում էր, իսկ մնացած ամրություններն և վիլայեթն էլ անցան Աղ-Ղոյունլուների կառավարիչներին: Եզգալիզի Սուլեյման-բեկին նման մի բովանդակության ուղերձ հղեց. «Քանի դեռ Բաղեշի ամրոցներից մեր ձեռքերում են Ռուզգիդը, Աքթաղիան, Բայը, ինչպես նաև Սուլ ամրոցը, մենք ձեռքից մազաչափ իսկ չենք վախճանում և քրդերի աչքերում դուք հավասար եք գոմշի թորիքի»։ Սուֆի-խալիլը որոշ ժամանակ հարմար առիթով էր սպասում և ահա մի անգամ նա հարձակվեց Պարսիցի տիրակալի վրա: Ճակատագրի կամքով այնպես ստացվեց, սակայն, որ դա եղավ չորեքշաբթի օրը և ահա, ինչքան էլ որ չէին գեկուցում նրան թշնամական զորքի ժամանելու մասին, Եզգալիզի, որն այդ ժամանակ այդ մարզի տիրակալն էր, պատասխանում էր. «Այսօր չորեքշաբթի է, հարմար օր չէ վեճերի համար, իսկ թշնամիների դեմ պատերազմն էլ հաջող չի լինի»։ Եվ այսպես, ինչքան էլ որ բարի կամեցողները ու խորհրդատուները համաձայն էին նրան սկսել ռազմական գործողությունները, արժանիք անգամ: Արդյունքում Սուֆի-խալիլն և Արաքշահ-բեկը հարձակվեցին նրա վրա, սպանեցին ու Պարսիցի ողջ շրջանը իրենցով արեցին: Այդ շրջանի իշխանությունը, պահպանությունն և հսկողությունը նրանք հանձնեցին Դուբուլի աշիրաթին և այսպես այն մնաց նրանց, որոնք որոշ ժամանակ կառավարեցին այն Աղ-Ղոյունլուների անունից... Էմիր Սուլիմանը իբն Իբրահիմի (Բոհթանի էմիրության էմիր Սուլիմանը իբն Իբրահիմի (1469 - մոտ 1500) - Մ.Յ.) օրոք Ջազիրայի շրջանին տիրեց Յասան-բեկ Աղ-Ղոյունլուն և այդ կողմերը մեծաթիվ փորձանքներով լցվեցին: Բոհթի ցեղի գլխավորները մեծ մասամբ կոտորվեցին, իսկ Սուլիմանը և նրա եղբորորդիները Սուլիմանեղին ու Շահ-Ալի-բեկին էլ բռնեցին և շղթայակապ ուղարկեցին Իրաք: Արդյունքում այդ վիլայեթը ամբողջովին ընկավ Աղ-Ղոյունլու թուրքմենների տիրապետության տակ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Դրանից հետո Բայանադուր Ղոչի-Միրզան մարդիկ թողեց խլաթի բերդը պահպանելու համար, իսկ ինքն իջավ Ջազիրա, բանգի Բոհթան երկրի բերդերն այնտեղ էին հավաքվել: Թուրքերը այնտեղ նրանց բոլորին սպանեցին և, տիրելով նրանց բերդերին, ամրացան: Բայանադուրի ծայրը լսելով՝ բերդը կռվի էին պատրաստվել, սակայն նա վանեց նրանց, ոմանց տրախտ արեց, ոմանց էլ գետում խեղդեց: Ահա այսպես Բայանադուրը գրավեց Ջազիրան և Բոհթան երկրի 7 բերդերը» (Մովսես Արծնեցի «Տարեգրություն»):

«Սա գրվեց դառն և նեղ՝ Ուզուն-Յասանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանի - Մ.Յ.) խանության, ժամանակ, որն այդ տարի ասպատակեց Երրասանը ու գրավեց... Բոհթանը՝ բազում արյուն հեղելով և ավարառելով տաջկաց ազգը» (Յուսուֆի խիզանցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

⁵⁴⁴⁸ «Իր բոլոր մտքերը Յասան-բեկ Բայանադուրին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը - Մ.Յ.) ուղղեց այն բանի վրա, որպեսզի արմատախիլ անի Երրասանի հայտնի ցեղերին և հատկապես նրանք, որոնք Դարա-Ղոյունլուի տիրակալի (Դարա-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Տիմուր-Մ.Յ.) նկատմամբ քաղցկամության ու միատեսության ճանապարհն էին բռնել: Ձգտելով դրանց թվում ոչնչացնել և արմատախիլ անել նաև Չվլիսածագի տիրակալներին՝ նա այդ վիլայեթի նվաճումը հանձնեց Աղ-Ղոյունլուների իմական ցեղերից Սիկին, որը ուժով խլեց այդ շրջանը Էմիր Շեյխ Յասանից, որն այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր, սակայն արի էր ու մեծահոգի» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 1):

⁵⁴⁴⁹ «Վամիկ Ղադիանին (Մենզրեթիայի իշխանության իշխան Վամիկ Ղադիանին (1473-1482) - Մ.Յ.) այլևս չցանկացավ, որ Բագրատ արքան (Իմերեթիայի թագավորության իմամադիր արքա Բագրատ I-ը - Մ.Յ.) հզորանա, և դրա համար էլ նա իր մոտ կանչեց արխաններին ու Գուրիդիներին և սկսեց հարձակվել, թալանել ու իրենով անել Իմերեթիայի հողերը: Լսելով այդ մասին՝ Բարթիլում գտնվող Բագրատ արքան ելավ և մեծ զորքով ծանփա ընկավ, բանի որ հետո վերցրել էր նաև քաղաքները: Եվ ահա Օդիշի ժամանած Բագրատի դեմ Վամիկ Ղադիանին ճակատեց և Երիստոսի 1473 կամ Երոնիկոսի 165 թվականին մեծ ճակատամարտ եղավ, որտեղ շատերը զոհվեցին: Այնուհետև Վամիկ Ղադիանին հաղթվեց, իսկ Բագրատը մտավ Օդիշի, վերցրեց սրա միջնաբերդը և զբաղեցրեց այդ քաղաքը: Տեսնելով այդ՝ Վամիկը աղաչանքով դիմեց արքային և իր հավատարմությունն ու հնազանդությունը երդումով հաստատեց, որպեսզի իրեն թողնեն իր տիրույթները: Արդյունքում, բանի որ Բագրատ արքան այլ մտադրություններ ուներ Բարթիլի հարցում, նա թողեց Վամիկ Ղադիանուն իր տիրույթները, բանի որ սա հավատարմության երդում էր տվել» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթիք, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանքը»):

⁵⁴⁵⁰ «Այդ ժամանակ, ահա, ես իմացա, որ մեր գլխավոր կապիտան, մեսսիր Պեդրո Մոչենիզոն իր զինակիցներ Վեդրո Սորանցոյի և մեսսիր Ստեփան Սալիպետրոյի հետ միասին, իրենց հետ ունենալով այլ գալերաներ, ժամանեց Կուրկոյի նավահանգիստ, որտեղ մի գեղեցիկ ամրոց կա: Այդ ժամանակ ես անմիջապես նրա մոտ ուղարկեցի սուլթանական Վազրատ Կոնստանտինին, որպեսզի հայտնեն, որ, եթե ինքը մի որևէ բան է ուզում ձեռնարկել, ապա իմ կարծիքով առավել լավ կլինի, որ նա գա Սիկի, որտեղ այդ պահին ես էին, բանգի այդ կերպ ավելի հեշտ կլինի հասնել հաղթանակի, իսկ եթե այլ կարծիք է, թող աքի: Սիկին տեղակայված էր Կուրկոյից ավելի քան 20 մղոն հեռավորության վրա: Եվ այսպես, երբ գլխավոր կապիտանն իմացավ այն, ինչ ես հրամայել էի հայտնել նրան, չնայած արդեն սկսել էր Կուրկոյի իրենտկոնոսությունը, այնուհանդերձ վերցրեց իր նավատորմն ու եկավ Սիկի: Այս նավատորմում կային 56 գալերաներ, երկու թեթև և երկու ծանր գալերաների հետ միասին, այնպես որ մեր փայլուն իշխանությունից այստեղ կային 60 նավեր, ընդ որում կային նաև Ֆերդինանդ արքայի (Սիցիլիայի, հետագայում նաև Արագոնի, իսկ հետո արդեն Իսպանիայի թագավորության արքա Ֆերդինանդ II-ի (1452-1516) - Մ.Յ.) 16 գալերաներ, 5 գալերաներ եկել էին Կիպրոսից, երկուսը տրամադրել էր Յոնոսի մագիստրը, իսկ 16 գալերաներ էլ պատկանում էին մեծ պոնտիֆիկին, թեև դրանք մնացին Սորանցոյի: Այսպիսով՝ մենք ընդհանուր առմամբ ունեինք 99 գալերաներ: Մեր գալերաների վրա կային 440 նժույզներ իրենց ռազմիկների հետ միասին, թեև 5 գալերա ընդհանրապես նժույզներ և ռազմիկներ չունեին: Այսպիսով՝ ամեն մի գալերայի վրա ութական հեծյալ կար: Եվ այսպես, հասնելով նավահանգիստ, մենք ափ իջեցրինք ձիերի և մարդկանց զգալի մասը, որոնք սկսեցին պատրաստվել: Չաջորդ օրը կապիտանն իմ հետևից մարդ

ուղարկեց և հայտնեց, թե, ինչպես իրեն է թվում, ամրոցի ամրությունները շատ ուժեղ են և դրանց տեղակայման պատճառով այն գործնականում անառիկ է, բանի որ գտնվում է բարձր սարի վրա: Այս կապակցությամբ նա հարցնում էր իմ կարծիքը և ես նրան պատասխանեցին, որ դրանք իրոք ամուր են, սակայն ճիշտ է նաև այն, որ ներսում ընդամենը 25 զինված մարդիկ կան, որոնք, սակայն, պետք է պահպանեն պարիսպը մեկ մղոն տրամագծով: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը, ավելացրի, ես, մենք պետք է որ ի վերջո հասնենք մեր նպատակին: Այդ ժամանակ հիշատակած մեսսիր Պեդրո Մոնչինգոն խորը իռոգիկ հանեց և ոչ մի բան չսասաց: Երկու ժամ անց, սակայն, նա ինձ մոտ ուղարկեց իր նավատորմի հրամանատարին և ասաց, որ մի բան է մտածել: Ես դրան հավանություն տվեցի և անմիջապես ելա այդ մասին հայտնելու Թեմիգեին, որ Ղահրամանի կապիտանն էր: Սա ևս ուրախացավ և ցանկացավ գնալ ու այդ բանը հայտնել իր տիրոջը և անմիջապես այդպես էլ արեց: Եվ այսպես, երբ Թեմիգեին վերադարձավ, մենք գնացինք մեր կապիտանի մոտ և սկսեցինք գրոհի նախապատրաստական աշխատանքները: Հաջորդ առավոտյան, մոտավորապես ժամը չորսին, Թեմիգեին ասաց ինձ, որ ամրությունից մի մարդ է եկել և առաջարկում է այն հանձնել՝ պայմանով, որ մենք խնայենք նրանց կյանքն ու գույքը: Ես այս խոսքերը փոխանցեցի մեր կապիտանին, որն ինձ հրամայեց Թեմիգեին միջոցով համաձայնել այդ առաջարկին, որ հանձնվողներն իրենց կյանքով ու գույքով անվտանգ կլինեն, իսկ եթե չեն ուզեցել մնալ մեզ հետ, ապա մենք նրանց կհասցնենք իրենց ուզած վայրը: Երբ ես Թեմիգեին հայտնեցին այս մասին, նա ինքը ցանկացավ այդ հարցով գոյություն ունեցող ամրության հրամանատարի հետ և ահա մենք մոտեցանք դարպասներին, որի վրա մի բառակուսի պատուհան կար: Այստեղ մենք խոսեցինք ամրության ղեկավարի հետ և նա սակավ խոսքերով մեզ հայտնեց, որ համաձայն է մեր առաջարկած պայմաններին, ընդունում է դրանք ու կհանձնի ամրությունը: Եվ այսպես, երբ նման պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, դարպասները բացվեցին և մեզ թույլ տվեցին ներս մտնել՝ ինձ, նավատորմի հրամանատարին, գալերաների երեք նավապետներին ու մեր թարգմանչին...: Դրանից հետո նավատորմը վերադարձավ հիշատակածս Կուրկոյի մոտ և մենք, ափ իջեցնելով մարդկանց, իրենց տեղերում դրեցինք հրանոթները և սկսեցին հրետակոծել ամրությունները, որտեղ պաշտպանվում էին օսմանի մարդիկ: Այդ ժամանակ մեզ միացավ նաև Ղահրամանի իշխանը (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդ - Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հետ միասին, ընդ որում, հենց որ մենք գրավեցինք պարսպի առաջին հատվածը, մեզ պայմանագիր առաջարկեցին՝ կյանքի ու գույքի ապահովության ամրության դիմաց: Այսպես մենք տիրեցինք Ղահրամանին: Այնուհետև այնտեղից ես մեկնեցի Սելեկիա, որը մի հայտնի բաղաբ էր և նույն կերպ զբաղեցված էր օսմանի մարդկանց կողմից, իսկ ինձ հետ էին նաև մի բանի դահրամանցիներ: Տեղ հասնելով՝ ես ներսում եղողներին հայտնեցի, որ, եթե նրանք ցանկանան վերադարձնել բաղաբը, ապա նրանց կյանքն և գույքը ապահով կլինեն, իսկ հակառակ դեպքում իրենք թող պատրաստվեն մարտի և անեն ինչ կարող են, ընդ որում այդ պարագայում բոլորը սրախար կլինեն: Ինձ պատասխանեցին, որ ես չուտ եմ եկել և առավոտյան կինչի պատասխանը, երբ իրենք կհայտնեն Ղահրամանցիներին իրենց մտադրության մասին: Եվ ահա նրանք մարդ ուղարկեցին հայտնելու, որ համաձայն են հանձնել բաղաբը Ղահրամանցիներին և, հենց հանձնեն այն, արագորեն կեռանան: Այդպես էլ եղավ» (ժողգեֆիտ Բարբարո «Ուղեգրություն»):

«Կատերինոյի մեկնելուց բնական ամիս հետո՝ հունվարի 6-ին, Պարսկաստանի դեսպան ընտրեցին Ջոզեֆո Բարբարոյին և բազմաթիվ նվերներով ուղարկեցին թագավորի (Ադ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ այդ նվերներն էին՝ պաշարողական 6 մեծ հրանոթ, արկերուզներ, մեծ թվով դաշտային հրանոթներ, վառոդ և պատերազմական այլ ռազմակույթեր, ինչպես նաև 6 հրետանավոր, 100 արկերուզակիր և հրազենի այլ վարժ մարդիկ: Բացի այդ նրանք նշանակեցին նաև ծովային մի հրամանատար և նրան մեծ նավատորմով ուղարկեցին Ղահրամանիայի ծովագերը: Վերջինս, հասնելով նշանակման վայրը, մի բանի մանր կոչվելու մղելուց հետո գրավեց թուրքերի զբաղեցրած մի բանի բերդը և դրանք հանձնեց Ղահրամանիայի իշխան-գորագույններին» (Կատերինո Զենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Այս Ուզուն-Հասանը (Ադ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) արդյունով նույնպիսի թուրք էր, ինչպես և սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.), սակայն նա շատ էր հպարտանում, որ ինքը իսկական պարսիկ է, այլ ոչ թե ասիական թուրք, ինչպիսին սուլթանն էր: Նման հետևությունը մեզ կարող ենք անել այն դեպքերից, որոնք տեղի ունեցան, երբ Վենետիկը ելավ սուլթան Մուհամմեդ Երկրորդի դեմ և բաջարի ռազմիկ Պետրո Մոնչինգոն նշանակեց ծովային ուժերի հրամանատար: Հենց այդ ժամանակ էր, որ Պարսկաստանի արքա Ուզուն-Հասանը իր առաջին դեսպանությունը ուղարկեց վենետիկցիների մոտ, երբ Պետրոն դեռևս Հռոմից կոչվում էր...: Այս ամենի արդյունքում պայմանագիր կնքվեց և վենետիկցիները երեք ոչ մեծ առաքատանավեր ուղարկեցին, որոնք ուժեղացված էին նաև թիավարներով, որ դրանք միանան Հունաստանում գտնվող Պետրոյին: Այստեղ այս նավերի վրա տեղակայվեցին 100 փորձառու հրետանավորներ և նրանց բոլորին անմիջապես ուղարկեցին Պարսկաստան, բանգի պարսկական բանակը շատ էր տանջվում հրետանու պակասից, այն դեպքում, երբ Ասիայում գործող թուրքական բանակն ուներ այդ գեներալ և դրանով թշնամու հսկայական կորուստներ էր պատճառում...: Պետրո Մոնչինգոն, որը Կիլիկիայի ու Ասորիքի ծովափնյա շրջաններում հաջողությամբ պայքարում էր թուրքերի դեմ, նույն այդ ժամանակ զբաղված էր այն բանով, որ Կիլիկիայի գահին հաստատեց Ղահրամանյան երկու եղբայրներին, որոնց սուլթանը վտարել էր՝ Փիր-Ահմեդին (Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին - Մ.Ֆ.), որը փրկություն է գտել Ուզուն-Հասանի պալատում, և նրա փոքր եղբայր Հասան-բեկին» (Օրուշ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 13):

⁵⁴⁵¹ «Եվ ահա ասե՛նք մեր ժողովրդին, որ Դարեհ Վշտասպանից (Աբեմնյանների տերության արքա Դարեհ I-ից - Մ.Ֆ.) հետո միայն Ուզուն Հասանն էր (Ադ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.), որ հասավ այն բարձունքին, ինչ սա, և եթե Թաբեադի մոտ այդ երկրորդ ճակատամարտում հաջողությունը նրա կողմում լիներ այնպես, ինչպես Եփրատի մոտ տեղի ունեցած այն առաջին ճակատամարտում, ապա ոչ մի կապած լինել չի կարող, որ այս երկրորդ հաղթանակը նրան ողջ Ասիայի ու Եգիպտոսի ամենաուժեղ տիրակալը կարծենք...: Ողջ հաջորդ ձեռք արքան և թուրքերի թագավորը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) զբաղված էին պատերազմի նորանոր պատրաստություններով, բանգի սպասվում էր, որ հաջորդ տարում նրանք պետք է նոր ընդհարման մեջ մտնեին: Եվ ահա Ուզուն-Հասանը ամռան սկզբին հավաքեց իր ողջ բանակը, որից հետո շարժվեց մեր կողմ, ընդ որում նա իր ձեռքն ընկած թուրքերի որոշ հետախույզներից ունակ ձեռքերը կտրեց, կարժեք վզերից և այս կերպ ուղարկեց օսմանյաններին: Ավելի մեծ, բան առաջ, պատրաստություններ էր տեսնում նաև թուրքերի արքան, որն անցավ Ասիա և ամրացավ Ամասիա բաղաբում, ընդ որում նրա հետ էին նաև երկու որդիները, սակայն երրորդը, որի անունը Ջեն էր, մնացել էր Կոստանդնուպոլսում: Հարկ է նշել, որ պարսիկների վարժելի սովորությունն էր, երբ նրանք, պատերազմ սկսելով որևէ թշնամու դեմ, վերջինիս հարձակման ուղղությամբ 15 կամ 20 օրվա անցման հեռավորությամբ ամեն ինչ ամայացնում էին, որպեսզի առաջացող հակառակորդը պարենամբերի և անասանների մեծ պակաս ունենա, հյուժնե ու թուլանա: Այս հանգամանքը, սակայն, հաշվի էր առել նաև Մուհամեդը, որը, քննարկելով ստեղծված իրավիճակը, իր բանակը բաժանեց 5 մասի: Առաջին մասում 30.000 ռազմիկների և ինչիքերիների հետ մնաց ինքը, ընդ որում այս ջոկատը կազմում էր ողջ բանակի ծաղիկը, երկրորդ ջոկատում ևս 30.000 ռազմիկներ ընդգրկվեցին և այն պետք է գործեր Բայազետ անունով նրա որդու (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի - Մ.Ֆ.) հրամանի տակ: Երրորդ ջոկատը, որի կազմում հերթական 30.000 ռազմիկներն էին, հանձնվեց Մուստաֆա անունով արքայազնին, ընդ որում սրանց հետ էին նաև Բեսարաբայի հրամանատարի գլխավորած 12.000 վայախներ, որոնք թուրքերին օժանդակում էին այդ պատերազմում: Չորրորդ ջոկատը գործում էր Դուսեյիլ բեգլեթ Լամուրադ Պալեոլոգոսի գլխավորությամբ, ընդ որում այս թուրքի հրամանի տակ կային 60.000 հոգի, որոնցից շատերը բրիտանյաններ էին: Հինգերորդ ջոկատը հանձնված էր Ամատոլիայի բեգլեթ Դավուդին և սրա հրամանի տակ կար 40.000 հոգի: Սրանցից զատ առկա էր նաև «Աբջի» կոչվող հեծելազորը, որոնք կամավորների պես մի բան էին և կազմում էին 30.000 հոգի: Հարկ է նշել, որ այս վերջին խմբի խմբիկը կայանում էր նրանում, որ նրանք այրեին, թալանեին և ոչնչացնեին ամեն ինչ, ինչ կհայտնվեր արշավող բանակի դիմացը: Սրանք առավել ճարպիկ ռազմիկներ էին, որոնք նաև խնդիր ունեին պարենամբերը հասցնել բանակին: Ահա նման մի հսկայական բանակով թուրքերը ելան Ամասիայից և, իրենց հետ ունենալով մեծաքանակ հրետանի, ուղղություն բռնեցին դեպի Թեբաթ՝ ձախ կողմում թողնելով Հալիս գետի վրա գտնվող Սիվաս մայրաքաղաքը, գետ, որը հոսում էր Տրապիզոնի լեռներից, հասնում էր Սիվաս ու հոսելով գնում մինչև Տավրոսյան լեռներ: Բանակի ճանապարհին էր Սիգդե կոչվող պարսկական մի շատ ուժեղ ամրոց, որը, սակայն, որպեսզի ժամանակի կորուստ չլիներ, չգրոհվեց: Այսպիսով, արշավելիս ձախ կողմում ունենալով լեռներում տեղակայված և Ղոյուն-Հիսար կոչվող ամրոցը, նրանք խորացան լեռնային գյուղերի միջև, որից հետո կանգ առան Դարաբար կոչվող բաղաբի մոտ, որը հայտնի էր իր հանքերով: Այդ վայրի բոլոր բնակիչները փախել էին լեռները, դրա համար էլ, կանգ չառնելով այդտեղ, բանակն առաջացավ դեպի Արգինա, որը տեղակայված էր մի լայնարձակ հարթավայրում: Հենց այստեղ էր, որ եկեղեցիներից մեկում նրանք մի փիլիսոփայի հանդիպեցին, որը, շուրջբոլորը հավաքած իր գրքերը և ուշադրություն չդարձնելով շրջապատի ու այնտեղի աղմուկ-աղաղակներին, կարդում էր, մինչ բոլորը փախել էին Եփրատից անդին: Թողնելով Արգինան՝ թուրքերը առաջացան դեպի Արգենջան կոչվող բաղաբը, որը գտնվում էր Փոքր Հայաստանում, իսկ հետո էլ, առաջանալով Եփրատի ափերով, մոտեցան Մալաթիա կոչվող բաղաբին: Հենց այստեղ էր, որ քննանալով 11 ուղտերի վրա, թուրքերի արքային ներկայացավ Կահիրեի սուլթանի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիու-բեկի - Մ.Ֆ.) դեսպանը, որը իր հետ նաևակ էր բերել: Նույն օրն էլ այդ նամակին պատասխան տրվեց, որից հետո այն դեսպանը ուղտերի հետ հեռացավ...: Դրանից հետո թուրքական բանակը հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ առաջացավ դեպի գետը, բանգի պարսկական ողջ բանակով գետի մյուս ափին էր մոտենում Ուզուն-Հասանը: Եփրատն այդ վայրում իրենից ներկայացնում էր բարձր ափերով մի արագահոս գետ, որի մեջ շատ ավազե կղզյակներ կային, այնպես որ հեշտ էր մի ափից մյուսն անցնել: Ուզուն-Հասանն իր հետ բերել էր ամենանիսնայի մի բանակ, որ հնարավոր էր հավաքել

պարթևներից, պարսիկներից, վրացիներից, բուլղարներից ու թաթարներից, ընդ որում նրա հետ էին իր լավագույն զորավարները, այդ թվում որդին՝ Ուրուսուհանները, հալիլը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության ապագա էմիր հալիլը – Մ.Ֆ.**), Չեխալը և այլ որդիներ, ինչպես նաև Ղահրամանիայի արքայազն Փիր-Ահմեդը (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդը – Մ.Ֆ.**)։ Հարկ է նշել, որ, չնայած Ուզուն-Հասանի բանակն այդքան մեծաքանակ էր, այնուհանդերձ, երբ նա բարձրացավ մի բարձրադիր վայր ու տեսավ երկրի երեսին բոլոր կողմեր տարածված թուրքերի բանակը, շատ զարմացավ, բանգի իր աչքով տեսավ, թե ինչ մեծաքանակ էր հակառակորդի բանակը, որ պատել էր շրջակա ամեն ինչ։ Այդ ժամանակ Ուզուն-Հասանը, կարծես կասկածելով, մի բան ասաց, որն իրենց լեզվից թարգմանած նշանակում էր. «Որդյակ իմ, սա՛» ինչ մի օվկիանոս է», բանգի այդ հսկայական բանակը նա համեմատեց ծովի անծայրածիրության հետ։ Եվ ահա, հաշվի առնելով այդ ամենը, նա որոշեց խորամանկել։ Այդ ժամանակ Ռոմելիի բեգլբեգ Ասուրադ Պալեոլոգոսը, ցանկանալով մարտով ստուգել և հետախուզել Ուզուն-Հասանի ուժերը, իր մարդկանց հետ որոշեց կտրել, անցնել գետն ու ափ ելնել մյուս կողմում՝ մտադիր լինելով հեշտությամբ պարտության մատնել հակառակորդին։ Այս Պալեոլոգոսը երիտասարդ էր և բաջ, ինչի պատճառով էլ հապճեպ որոշում ընդունեց՝ ձգտելով աչքի ընկնել Մուհամմեդ փաշայի մոտ, որն իր հերթին սովորաբար նրան ուղարկում էր ամենավտանգավոր տեղերը։ Եվ ահա այս Ասուրադը, պարզած դրոշները, խիզելով թըրուկներն և փչելով շեփորները, իր ջոկատի հիմնական ուժերով իջավ գետի ափ, որպեսզի անցնի մյուս կողմը։ Այդ ժամանակ Ուզուն-Հասանն իր հերթին, զայրացած այդ գործի համարձակությունից, իր բանակի հիմնական ուժերը դրեց գետի մոտ։ Եվ ահա պարսիկները, մարտի մեջ մտնելով թուրքերի դեմ, որոնց չէին լուրս իրենց մարտական որակներով, ոչ մի թիզ հող կամ ջուր չգիցեցին և ավելի բան երեք ժամկա ընթացքում բազաբար մարտնչեցին, ինչի արդյունքում երկու բանակներն էլ մնացին իրենց դիրքերում։ Ի վերջո, սակայն, թուրքերը, մեծ կորուստներով հետ մղվելով, ջարդվեցին և հետ չարտվեցին ավագե կղզյակներից, ընդ որում նրանցից շատերը խեղդվեցին կամ բշտվեցին ու տարվեցին հեղեղի կողմից՝ մինչդեռ պարսիկները չէին դադարում հարվածել։ Այդ ժամանակ ջրում հայտնվեց նաև Պալեոլոգոսը, ընդ որում, որպեսզի փրկեն նրան, թուրքերը կրկին առաջ եկան, իսկ արդյունքում էլ վերսկսեցին հարձակումը։ Համառ մարտը վերսկսվեց, սակայն պարսիկները, մարտնչելով ամենայն բաջուրանք, կրկին հետ չարտվեցին հակառակորդի և նրա շարքերում մեծ արյունահեղություն իրականացրին, ընդ որում Ասուրադը ջրում էլ խեղդվեց ջրերում։ Դրանից հետո Մուհամմեդ փաշան, որը գետափին մի բարձր վայրից դիտում էր, թե ինչ է կատարվում, երրորդ անգամ հարձակման նետեց իր ուժերը և համառ մարտը վերսկսվեց, սակայն այս անգամ արդեն գիշերը բաժանեց հակառակորդներին, ընդ որում կարծիք կար, որ օրվա վերջը Ուզուն-Հասանին գրկեց մի մեծագույն հաղթանակից, բանգի Մուհամմեդ փաշան մեծ ջարդ էր կրել և Ուզուն-Հասանը բոլոր հնարավորություններն ուներ տիրելու գետի մյուս ափին, որի պարագայում թշնամի, անկասկած, նրա հիմնադի հեծելազորի գոյը կրառնար՝ չկարողանալով օգտագործել իր հրազենն ու հրետանին։ Գետում ընթացած այդ մարտում Ուզուն-Հասանը կորցրել էր ոչ ավել, քան 500 հոգու, այն դեպքում, երբ թշնամու մոտ կորուստները սպանվածների, խեղդվածների, գերիների կամ անհետ կորածների հաշվով կազմում էր 15.000 հոգի» (Կատերինո Չենո «Ուլեգորություն», գիրք 1)։

«Այս պարտությունից հետո Հասան-բեկը (**Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) դեսպաններ ուղարկեց Վենետիկի տիրակալների մոտ, որպեսզի սրանք պատերազմ սկսեն թուրքերի դեմ, բանգի թուրքերը սպառնում էին նաև նրանց, ընդ որում նա նրանցից նաև հրանոթներ խնդրեց, որոնք կարճ ժամանակ անց ուղարկվեցին։ Դրանցից, սակայն, որևէ օգուտ չեղավ բանգի, թեև հրանոթները նավատորմով Կիպրոս հասցվեցին, սակայն դրանք տեղ հասան բավականին ուշ, երբ Հասան-բեկն արդեն ընկել էր թուրքերի հարվածների տակ, պարտության էր կրել և հեռացել էր Թավրիզ, որտեղ էլ հետագայում նրանց հանդիպեց մեսսիր ժոգաֆաուս Բարբարոս...։ Եվ այսպես Թուրքը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**), հաղթանակ տարած լինելով և տեղ դառնալով Ղահրամանիային, խախտեցնելով, որ Ուզուն Հասանը թշնամի էր իրեն, օգնած լինելով Փիր Ահմեդին (**Ղահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ահմեդին – Մ.Ֆ.**), 1473 թվականին վճռեց ցույց տալ, թե չի վախճնում նրանից։ Այս նա արել էր ճակատամարտում, բայց որոշեց ավելին անել և նրան զգացնել իր անսահման ուժը։ Եվ ահա, հաջորդ զարևանը նա պատրաստություններ տեսավ անձամբ գնալու Ուզուն-Հասանին դեմ՝ հրամայելով, որ մեծ թվով զինվոր հավաքվի։ Երբ կռիվ սկսելու ժամանակը եկավ, վերոհիշյալ տարում Կոստանդնուպոլսի նեղուցից նա իր ողջ արքունիքով անցավ Ասիա։ Հանելով Կապադոկիայի նա կանգ առավ Անասիա բաղաբի մոտ գտնվող մի հովտում, ուր բնակվում էր Թուրքի անդրանիկ որդի Բայազետ Չելեքին (**Օսմանյան սուլթանության ապագա արքա Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.**)։ Այդ հովիտը կոչվում է Ղազ Ուլասի, որը մեր լեզվով նշանակում է սագի հովիտը, այն կարող է պարունակել մեծ բանակներ և ջրի ու արոտի մեծ պաշար ունի, իսկ նրա շրջակայքում էլ շատ բաղաբներ կան։ Քանի որ այս գետի վրա էր այն ճանապարհի վրա, որով սուլթանը մտարկված էր առաջանալ, այն որոշվեց, որ որպես մեծ բանակի ժամադրակար։ Հրամայած էր, ինչպես արդեն ինչանալիք ենք, որ իր բոլոր զորավարներն և հրամանատարները պատրաստ լինեն ու նշանակված ժամին ամեն ինչ պատրաստ վիճակում այստեղ գան։ Դա այդպես էլ կատարվեց՝ նրա հրամանի համաձայն։ Թուրքական վեհապետը, սակայն, գիտե՞նալով, որ այս նախաձեռնությունը ամենամեծ կարևորությունն ուներ, որոշեց կատարել այն բոլոր պատրաստությունները, որոնք իր մարդկանց թիվը, պարենավորման պակասությունը և երկրի ասպահովությունը պահանջում էին։ Արդյունքում՝ նա կամեցավ, որ իր երեք որդիները երկու հասակավորները միանան այս ձեռնարկին՝ այսինքն՝ անդրանիկը՝ Բայազետը, և երկրորդ որդի Մուստաֆան, այն դեպքում, երբ Տեմը լավ խորհրդատուներով մնաց Կոստանդնուպոլսում՝ հսկելու իր տերության ասպահովության վրա...։ Թուրքը որոշեց նշանակել հինգ գլխավոր հրամանատարներ, որոնցից մեկն էր թուրքական միապետն ինքը՝ իր արքունական գործաժախ և ուրիշ 50.000 զինվորների գլուխն անցած։ Երկրորդ իր անդրանիկ որդին էր՝ Բայազետը, որը, հետև ունենալով ուրիշ 30.000 զինվորների, դիրք գրավեց հոր աջ կողմում։ Երրորդը Թուրքի երկրորդ որդին Մուստաֆան էր, որ նույնպես ուներ 30.000 զինվոր, որոնց հետ Վալայիսիայի փաշա Բատուրաբայի գլխավոր հրամանատարությամբ կային 12.000 վալայներ, ընդ որում այս թվը դիրք գրավեց Թուրքի ծայր կողմում։ Չորրորդը Մուրադ անունով Ռումելիայի բեգլբեգն էր Պալեոլոգոս ընտանիքից և սրան, չնայած այն բանին, որ երիտասարդ էր, Մեհմեդ փաշան լսում էր որպես խորհրդատու, բանի որ ողջ տերության մեջ նա համարվում էր ամենախելացի մարդը։ Այս թվը պարունակում էր 60.000 զինվոր։ Սոսց թվում կային շատ բրիտանյաններ՝ հույներ, ալբանացիներ ու սերբեր, և այն գտնվում էր Թուրքի առջևում։ Հինգերորդ ջոկատի հրամանատարը Անատոլիայի բեգլբեգն Դավուդ փաշան էր՝ հասուն և հեղինակավոր մի մարդ։ Այս թվն ուներ 40.000 զինվոր՝ բաղկացած մահմեդական հեծելազորից և հետևակից, որոնք գտնվում էին Մեծ Թուրքի թիկունքում։ Արդյունքում սուլթանն իր արքունիքով մտնում էր կենտրոնում՝ շրջապատված վերոհիշյալ չորս թևերով։ Եվ հրամանն այն էր, որ նրանք, որ շատ բազմամարդ էին, պետք էր դնեին սեփական վրանները ըստ իրենց աստիճանի, բայց առանց խանգարելու առաջխաղացման կարգը կամ բաժանվելու իրենց զորամասից՝ իրար մոտ դասավորված ամրացած վայրի նման, ընդ որում նրանք պետք է բանակատեղում անցքի համար բաց ճանապարհ թողնեին և յուրաքանչյուր թևի մեջտեղում՝ մեծ տարածություն՝ հրապարակի համար։ Բանն այն էր, որ յուրաքանչյուր թևն ուներ մի շուկա՝ եփված կերակուրի, խոտի և այլ բաների համար։ Բացի սրանցից յուրաքանչյուր թևում կային հսկիչներ և վերակացուներ՝ լիազորված կարգ պահպանելու ու խռովությունների դեմ առնելու համար...։ Մեր հիշատակած հինգ թևերից զատ կար և մեկ ուրիշ ջոկատ՝ կոչվող աքեջի, որը վճարված չէր, բացի այն կողոպուտից, որ այն ձեռք էր բերում քաղաքակալին լնդիներում։ Այս մարդիկ բանակի մնացած մասի հետ չէին բանակում, այլ գնում են կողոպուտելու և ավերելու թշնամի երկրի ամեն կողմը, բայց, չնայած դրան, խիստ ու գերազանց կարգապահություն ունեին թե կողոպուտի բաժանման և թե իրենց գործի կատարման մեջ։ Այս զորամասում կային 30.000 հոգի և այն իրենից ներկայացնում էր զարմանալիորեն լավ մի հեծելազոր, իսկ որպես նրանց հրամանատար էլ դրված էր Մահմուդ Ադա անունով մի բաջ դեկավար։ Պարենավորման խնդրում բանակը առատության մեջ պահելու համար մեծ խնամք և քանասիրություն էր պահանջվում ու այս գործի համար երկու արհեստիներ էին նշանակված, որոնց պարտականությունն էր, երբ Մեծ Թուրքը կռիվ էր գնում, մի օր առաջ լուր ուղարկել ժողովրդին՝ խնաց տալու համար, որ բանակը պիտի իջևանի այդ շրջանում։ Այդ ժամանակ այս շրջանների կառավարիչներն և իշխանները բանակի համար առատությամբ հայթայթում են պարեն, իսկ ամեն աստիճանի մարդիկ էլ կանովին գալիս են, որպեսզի շուկա ելնեն իրենց արտադրության, ինչպես նաև բարեկամության ու բարի զգույստ ասելու համար՝ կատարելապես վստահ լինելով, որ իրենց նկատմամբ ոչ մի բռնություն չպիտի կատարվի։ Վալ նրան, որ համարձակվում էր բռնություն կատարել նրանց դեմ, բանի որ այդպիսիներ պատժվում էր։ Նույնպես բանակատեղի էին գնում նաև շատ վաճառողներ, ինչպես օրինակ սաավաճառներ, հացագործներ, խոհարարներ և ուրիշ շատերը, որոնք ապրանքները գնում ու դրսից բերում էին բանակատեղ շահի համար, ընդ որում այս առևտրին մեծ ու հարուստ մարդիկ էին մասնակցում։ Հատկանշական է, որ բոլոր նրանք, ովքեր այս առևտուրով են զբաղվում, պաշտպանվում են իշխանության կողմից այն բանի համար, որ ծառայում են բանակի մատակարարման գործին, այնպես որ ամեն ժամանակ, երբ բանակը ասպարեզ է գալիս, եթե ճանապարհները պաշարված չեն թշնամու կողմից, մեծագույն առատություն կա։ Իրոք, երբ պատահի, որ բանակը իր երկրի սահմաններն անցնի, մտնի թշնամու երկիրը և պարենի պետք լինի, արհեստիները պարտականություն ունեն լուր ուղարկել իրենց վեհապետին երկրի այն տեղերի մասին, ուր նրանք գիտեն, ու առատ ցորեն կա։ Նրանք նաև իրավունք ունեն հրամայելու, որ յուրաքանչյուր բաղաբ ուղարկի որոշակի քանակությամբ ցորեն և գարի։ Բաղաբները իրենց շրջակայքով պարտավորված են հնազանդվել և իրենց վերահսկիչներին օգնելու հայթայթել այն քանակությամբ ցորեն ու գարի, որքան իրենց վրա պարտք է դրված։ Բացի այս, նրանք պարտավոր են տալ բավականաչափ մթերք այն մարդկանց և կենդանիների համար, որոնք պետք է կրեն բռնները, որպեսզի բանակի համար պատրաստված պարենը չնվազի, այլ բաժանման ժամանակ պատրաստ լինի այնքան, որքան նախատեսված էր, հակառակ պարագայում համայնքները ենթակա են պատժի և կորստի։ Երբ այս վերահսկիչները հասնում են բանակատեղի, որոշված ժամին անմիջապես ներկայանում են բանակի տեսուչներին, որոնք, նրանց ժամանումը

620

չտրվի: Մի քանի անփորձ և անհամբեր երիտասարդներ, սակայն, աղաչելով հաս Մուրադին համոզեցին. «Մահմուդ փաշան տեսել է թշնամու անկումը և նախատեսում է անձամբ նրա դեմ գնալ: Նա այսպես բեզ կանգնեցրել է, որպեսզի հաղթանակի պարզելը իր ձեռքում մնա: Մենք չենք կարող նրան զիջել, առաջ չգնալ և թշնամու վրա չհարձակվել»: Հասան բեկն իր հերթին, երբ իմացավ, որ թշնամին տրվել է խաբեությանը և անզգույշ է գործում, ամենից առաջ հետ նահանջեց՝ դա ցուցադրելով որպես անճարություն: Բացի այդ, սակայն, տեղանքի բոլոր մանրամասները իմանալով, նա այդ տեղամասում թաքնվելու մի տեղ ընտրեց և այնտեղ հարձակման համար թողեց իր զորքի մի մասը: Եվ ահա հաս Մուրադը և որոշ Ռումելի էմիրներ Օսեր բեկ Թուրհանի հետ միասին պատահաբար հանդիպեցին թուլ և թերամիտ թվագող զորքին, ինչից հետո, երբ երկու կողմի երիտասարդ մարտիկները միմյանց հետ բախվեցին, թաքնված թշնամին դուրս եկավ դարանից և հանդիպեց հաս Մուրադին ու նրա էմիրներին: Արդյունքում, չնայած նրանց համարձակ մարտին և ուժեղ դիմադրությանը, քանի որ այնպես էր ստացվել, որ երիտասարդության եռանդով նրանք անզգուշորեն արագացրել էին հարձակումը ու շատ էին հետ թողել Մահմուդ փաշային, վերջինս և իր հետ գործողները հեռավորության պատճառով օգնության հասնել չկարողացան: Եվ ահա թշնամին գերեց ու ձիու վրա սպանեց հաս Մուրադին, իսկ էմիրների մի մասնին էլ գերեց» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«/254/ Ահա այս ամենը հաշվի առնելով էր, որ որոշվեց շարժել Ուզուն-Հասանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) վրա: Եվ այսպես իրար գլուխ հավաքվեցին Մահմուդ փաշան, Գեդիկ Ահմեդ փաշան և Մուստաֆա փաշան, որից հետո սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) այս երեքին ասաց. «Մտածեք, թե ինչպես վարվե՛ք այդ Ուզուն-Հասանի հետ»: Փաշաները, փակած բերանները, սկսեցին իրար նայել: «Ինչո՞ւ ես լռում», – հարցրեց տիրակալը Մահմուդ փաշային: «Ի՛նչ կարող եմ ասել, իմ սուլթան», – պատասխանեց Մահմուդ փաշան, – «Մեր երջանիկ տիրակալի խելքը բարձր է մեր բոլորի խելքից, իսկ նման հարցերում նրա փորձառությունը գերազանցում է մեր բոլորի փորձառությանը»: «Դո՛ւք ինչ կասե՛ք», – հարցրեց տիրակալը մյուս երկուսին, սակայն սրանք ևս այդ կերպ ասացին: Դրանից հետո, երբ սուլթանը պնդեց, որ այնուհանդերձ խոսեն, Մահմուդ փաշան պատասխանեց. «Ով տիրակալ, այդ Ուզուն-Հասանը կարծում է, թե մենք թույլ ենք և այդ պատճառով է իրեն այդպես պահում, բայց իրականում նա չի կարող դուրս գալ նույնիսկ թո զորքիներից մեկի կողմից ղեկավարվող բանակի դեմ: Կարծում եմ, որ պետք է հավաքենք ինչքան զենք ու զորք որ կա և հարվածենք այդ հանդուգնին»: Դրանից հետո Գեդիկ Ահմեդ փաշան ասաց. «Թող ողջ լինի սուլթանը, ես արդեն առաջ եմ ուղարկել պահապան մի հեծելազոր, որպեսզի սա ավեր և ամալացում տարածի թշնամու երկրում ու վրժիժները լինի Թեքաթի ավերման համար, իսկ, երբ ոտքի կելնի արդեն սուլթանին ինքը, ամեն ինչ պարզ կլինի»: Լսելով այս ամենը՝ տիրակալը հրամայեց. «Ուղարկե՛ք Սիդայոլի Ալի-բեկին, թող մտնի թշնամու երկիր և այնտեղ ամեն ինչ հողիկ հավասարեցնի, թող նա այնտեղ ինչքան կարող է ստորուկներ վերցնի»: Այդ ժամանակ Ալի-բեկը Ռումի բանակով առաջացավ և բազաբար ելավ թշնամու դեմ: Նրանք մտան հարևան երկիր, այն ամալացրին, թալանեցին և շատ հայերի, ինչպես նաև խոշոր ավար ձեռք գցեցին: Նրանք մի իսկական փորձանք բերեցին թշնամու երկրի վրա, որից հետո արդեն փաղիշարը հրամայեց հավաքել իր ողջ հաղթանակ գործը: Հավաքվել էր Անադոլիի բեզլբեգի կողմից այդ երկրաժամանակի հավաքված ողջ բանակը, սակայն դրանից բացի նաև հրամաններ ուղարկվեցին ամենատարբեր կողմեր, որպեսզի այդ զորքերը ևս հավաքվեն: Բոլոր այս զորքերին հրամայվեց թողնել ամեն ինչ և հավաքվել Անադոլիի վիլայետում: Միաժամանակ, անցկացնելով Գեյիբոլուն, սալլերով սկսեցին այստեղ բերել նաև հրանոթներն և հրազենը: Այսպիսով հավաքվեց զորք Անադոլիից, Հահրամանիայից, Կաստամունից, Սինոպից, Տրապիզոնից, Ամասիայից և ողջ Ռումից: Դրանից հետո բարեհաջող Անադոլու եկավ նաև փաղիշարը, ընդ որում նրա հետ էին նաև երկու որդիները՝ Մուստաֆա Չեկերին և ապագա սուլթան Բայազետ խանը (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.): Խալամի բանակը կազմում էր մոտ 100.000 հոգի, ընդ որում իրենց զորքերով իսլամի տիրակալին միացան նաև այն իշխանները, որոնք խառաջ էին վճարում: Նրանք նաև զորքի համար հավաքեցին ամենայն անհրաժեշտը: Այսպիսով, հավաքվեց անհաշիվ բանակի և մեծ հզորության մի բանակ, իսկ սուլթան Մեհմեդը էլ, տեսնելով, թե ինչ հզոր բանակ է հավաքվել, այդ կապակցությամբ Բարձրյալին հատուկ շնորհակալություն հայտնեց: Ավարտելով այս ամենը՝ նա համապատասխան հրաման տվեց բանակին, որից հետո զորքերը, բաժանված մասերի, այլև առ այլիք սկսեցին առաջանալ: Ուզմիկները առաջանում էին ինչպես մրջյունների անհաշիվ խմբեր, նրանք ամեն ինչ կրակի էին տալիս և այնքան շատ էին, ինչքան անձրևի կաթիլները: Մար ու ձոր լցվել էր ռազմիկներով և չկար գեթ մեկ վայր, որտեղ չէր երևում մարդու ձեռք կամ չէ որվում մարդու ոտք: Ասում էին, թե Ուզուն-Հասանը Սիվասի մոտ կառաջանա, սակայն նա չեկավ: Նույնը եղավ նաև Գարահիսարում, սակայն Ուզուն-Հասանը այդտեղ ևս չեկավ: Այդ ժամանակ Մահմուդ փաշան ասաց. «Ով սուլթան, եկե՛ք անցնե՛ք Գարահիսարը և շարունակե՛ք առաջանալ, հնարավոր է, որ այդ պարագայում թշնամին ի վերջո մեր դեմ դուրս կգա: Ես կարծում եմ, որ մենք պետք է առաջանանք և թույլ չտանք թշնամիները համապատասխան վայրերում ամրանալ»: Դրանից հետո նրանք շարունակեցին առաջանալ և հասան Արգինջանին: Ստաժում էին, թե թշնամին գոնե այստեղ կերևա, սակայն այս անգամ ևս այդպես չեղավ: Մի գեղեցիկ օր, սակայն, հետախուզները, որ ընթանում էին սուլթանի բանակի առջևից, անակնկալ հանդիպեցին թշնամուն և արդյունքում մի մեծ մարտ տեղի ունեցավ: Ի վերջո, հաղթանակը մնաց սուլթանի կողմը և թշնամիներին ջարդեցին: Դրանից հետո նրանք առաջացան մինչև Դերջան և ահա այստեղ արդեն հայտնվեցին թշնամիները, ով իմաստուն Ալլահ: Սա տեղի ունեցավ Դիբրի 877 թվականին: /255/ Եվ ահա տիրակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) ասաց Ռումելիի բեզլբեգ հաս Մուրադին. «Ոտքի կանգնիր, Մուրադ, Մահմուդ փաշայի հետ միասին առաջ անցիր և պարզիր, թե ի՛նչ է կատարվում այնտեղ»: Դրանից հետո սրանք առաջ անցան, սակայն պարզեցին, որ առջևում իրենց ոչ-ոք չի սպասում: Երբ նրանք հասան Եփրատ գետի ափին, Մահմուդ փաշան ասաց. «Ո՛ր, Մուրադ, մի անցիր այս գետը, անզգույշ մի եղիր, մի հանձնիր բեզ թշնամիների ձեռքը, ուրախացիր, որ ես քեզ նման բաներ եմ ասում»: «Ահա, գալիս են Ալի-բեկի մարդիկ, ինչո՞ւ չմիանանք նրանց», – պատասխանեց հաս Մուրադը, որից հետո անցավ Եփրատ գետը: Գետի մյուս կողմում գլխի չկար, այդ ժամանակ անցավ նաև Մահմուդ փաշան ու այստեղ ևս հաս Մուրադն ասաց. «Լավ էր, որ գետն անցանք, բայց եկե՛ք մնանք այստեղ և մի լավ հետախուզե՛ք, թե կա՞ն արդյոք թշնամիներ մոտակայքում»: Խաս Մուրադը իր զորքով մնաց տեղում, իսկ Մահմուդ փաշան էլ մի քանի հեծյալներով առաջ անցավ: Այդ ժամանակ էր, որ նա տեսավ փախչող Ալի-բեկին: «Ով փաշա», – գոչեց նա, – «Առջևում թշնամիներ են, մենք ի վիճակի չենք նրանց դիմադրել, ո՛րք ես գնում»: Մահմուդ փաշան, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց այս մարդկանց խուսերին, անցավ լեռները և հանդիպեց թշնամիներին: Արդյունքում նա նույնպես մատնվեց փախուստի, շուռ եկավ ու հետևեց Ալի-բեկին: Խաս Մուրադից ոչ մի լուր չկար, իսկ այդ ընթացքում թշնամին առաջացավ, շրջապատեց և, մտնելով մարտի մեջ, հաղթեց ու ջարդեց նրանց: Արդյունքում գերին ընկան Թուրան բեկի որդի Օսմար-բեկը, Ջաքի-բեկը և Ֆեհարոլուն Ահմեդ-բեկը: Ուզուն-Հասանն իր մոտ պահեց այս ակնառու մարդկանց, որից հետո իր բանակով առաջացավ դեպի Բաբերդ» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 254, 255):

«Թեքաթ բաղաբի ավերման լուրը հասավ Սուլթան Մեհմեդին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին – Մ.Ֆ.) և նա իր մոտ հավաքեց պետության էմիրներին ու դարգահի մոտակա հավատավորներին: Նրանք առաջարկեցին, որ, երկրի տարածքը հակառակորդների խարդավանքներից և անխղճ սպառնալիքներից պաշտպանելու համար, անհրաժեշտ է պատրաստել պատերազմական միջոցառումներ, ինչպես նաև՝ հարվածող և կոտորող զործիքներ՝ բանակը շարժի մեջ ընելու համար: Սուլթանը սկսեց զբաղվել բանակի կազմակերպմամբ և ճակատամարտի պատրաստվելով: Բոլոր զորքերը շարժվեցին իրենց դիրքերից...: Մորա նահանգից, Բոսնիայից, Աֆլակի սահմանից, Ալանիայից, Անադոլիից, Մանթաշ նահանգից, Հահրամանից, Կաստամունից, Տրապիզոնից և Ռումի մնացած երկրներից Սուլթանի դերգահում անհամար զորքեր ու հզոր զինվորական ուժեր հավաքվեցին: Այնտեղ կար 20.000 բեկար, 10.000 եմիր, 10.000 կապիկուլու և 60.000 այլ զինվոր: Եվ այսպես, սրանք աշխարհակալության նպատակով Ստամբուլից ու Մարմարա ծովի ափերից ելան և անցան Անադոլու երկրի կանաչապատ ափերը՝ թեքվելով դեպի Իզնիկ թաղաքի տարածք: Զանի որ աստղերի թվով և մրջյունների քանակ կազմով ողջ այդ զորքը տեղավորելու համար Ստամբուլի նավահանգստում բավարար տարածք չկար ու այդ կողմի նավերն էլ բավարար չէին, Ռումելի էմիրներն և զորքերը անցան Գեյիբոլուն անցուղով ու նոր ստեղծված զորքին միացան Բեկբազարի շրջանում: Դրանից հետո իր զորքերով և Հահրամանի էմիրներով հոր հրամանատարական կենտրոնին միացավ նաև սուլթանի որդի Սուլթան Մուստաֆան: Անադոլիի էմիրներն և սիպահներներն էլ զորքի հրամանատարների ու դերգահի բարձրագույն պաշտոնյաներին միացան արդեն այդ ծաղկազարդ այդ վայրում՝ միավորելով ուժերը հաղթանակի զինակից բանակին: Հազարադի տարածքում Սուլթան Բայեզետը (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) ևս եկավ ու, երկար ջրանցքի նման, կարծես միացրեց Օսմանի ծով օվկիանոսի հետ: Միվասի հարթավայրը, որի հատակը երկնքի նման էր, զորքի ճամբարի վայր հռչակվեց, ինչից հետո սուլթանը հրամայեց բանակի դիրքերն այնտեղ տեղավորել: Այնուհետև աշխարհակալ Սուլթանի կացարանը դարձավ Արգինջանի գավառը: Ես այնտեղից Հասան սուլթանին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) ուղերձ հղեց՝ տեղեկացնելով իր գալու մասին: Հասան սուլթանը պատասխանեց. «Մենք ևս արյուն թափող բանակով շարժվում ենք այդ կողմ: Երբ մոտենանք, իրար դեմ կկանգնենք...: Այսպիսով՝ նա հավաքեց Ադրբազանի, Իրաքի, Պարսի, Արաբական Իրաքի, Օման ափերի, Կրսնի և Դիարբեքի զորքերը՝ պատրաստելով կյանք խլող սրի և նիզակի տիրապետող... սքանչելիորեն հուժկու մի զորք: Մի վայրում նա հրամայեց հաշվել բանակը: Հետևապես ու նիզակ օգտագործող 40.000 հոգանոց շարժուն զորքը անցավ և այն հաշվեցին: Բացի այդ, սակայն, նա ուներ ևս 30.000 զինվոր, բայց նրանք արդեն զղջման փիճակում հայտնված մարդիկ էին, իսկ նրանք վատ մտադրությունների առաջացրած խառնաշփոթն էլ անել էր հանդուրժելի սահմանները: Այդ պատճառով Հասան սուլթանի իշխանության հիմքը՝ ինչպես մշտապես ջրածգվող մի չարորակ ուռուցքով տառապողի սիրտ, խիստ խռովքի էր մատնվել: Նրա պետության դրոշի գագաթը, ինչպես աշնան բամուջ դողացող տերև, սասանկում էր, իսկ նրա երեսը, ինչպես

վախեցած մարդու դեմք, դեղնախտի էր նմանվել: Այնուամենայնիվ, նա Ուղուրլու Մուհամմեդին նշանակեց առաջապահ՝ իր հետ ղեկելով 10.000 հմուտ հեծյալ: Եվ ահա սուլթանի զորքերը, մոտենալով նրա բանակատեղիին, արևի նման, որն անկը շղարշ է դարձնում, մտան Եփրատի մոտ ընկած լեռների, բլուրների ու ճյուղավորված ձորերի մեջ՝ այդ հզոր գետը թողնելով իրենց և հակառակորդի միջև: Այդ պահին Ռումելիի բեգլարբեկ հաս Մուրադը դուրս էր եկել որպես առջնամեծար, իսկ Ուղուրլու Մուհամմեդն էլ թշնամաբար տրամադրված թուրքմենների մի խմբով թաքնված էր այս կողմում: Հարկ է նշել, որ Ռումի զորքերը երբեմն բացում էին իրենց դռները, երբեմն էլ՝ թաքնվում և անհետանում: Խաս Մուրադը սուլթանի մոտ դեսպանական ուղարկեց՝ օգնություն խնդրելով: Սուլթանը Մահմուդ փաշային հանձնարարեց ընտրյալ քաջերից որոշների հետ օգնության գնալ: Մահմուդ փաշան, տեղեկանալով հակառակորդի խորամանկությանը և դավին, խաս Մուրադին արգելեց կռվի մեջ մտնել, սակայն անսիրտ ու անհամազհատ երիտասարդների մի մասը՝ անխոհեմ և մտքթափ քաջերի մի խումբ, ասացին խաս Մուրադին. «Մահմուդ փաշան արդեն հաստատել է, որ թուրքմենների բանակի պարտության նշաններն ու ապացույցները կան և նա հավանություն է տալիս դրանց: Նա ինքն է ցանկանում նվաճել հաջորդության գնդակը՝ վերցնելով բախտի նկերը իր ձեռքը: Պետության շահն այն է, որ մենք առաջինը հարձակվենք նրանց վրա և ջարդենք նրանց շարքերը»: Այդ մասին լսելուց հետո խաս Մուրադը հարձակվեց թուրքմենների վրա: Եվ ահա Ուղուրլու Մուհամմեդը դուրս եկավ դարանից և միջամտեց գործին: Սպանդի կրակը վառվելուց հետո Ռումի բանակը փախուստի դիմեց: Թուրքմենները խաս Մուրադին 4.000 հեծյալների հետ միասին ոչնչացրին: Թուրհան բեկի որդի Օմար բեկը մի քանի մեծ զինվորների հետ հայտնվեցին գերության մեջ: Ուղուրլու Մուհամմեդը բարության փնտրող անձանց ուղարկեց Հասան սուլթանի մոտ՝ տեղեկացնելով, թե. «Ով Հասան սուլթան, հենց այսօր գնում ենք՝ հետևելով աշխարհը հրդեհող բանակին, որպեսզի Մահմուդ փաշային ևս պարտության մատենք»: Հասան սուլթանին ինքն էլ նույն օրը ցանկացավ պայթյալի էլնել ռումլների դեմ, սակայն Սեյիդուլա խանումը, որ սուլթանի մյուս զավակների մայրն էր, նրան կանգնեցրեց՝ ասելով. «Ուղուրլու Մուհամմեդը ցանկանում է, որ նրա հեղինակությունը բանակում վերջնականապես ամրապնդվի, իսկ դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ Ռումի բանակի պարտությունը տեղի ունենա իր ձեռքով»: Հասան սուլթանը ընդունեց այդ խոսքը և հրամայեց Ուղուրլու Մուհամմեդին չգործել» (Աբու-Բաքր Տիլկարահի «Գիրբ Դիարբեքի մասին», գիրք 2):

«Երբ թուրքառ քաղաքի ավերման լուրը հասավ Սուլթան Մուհամմեդին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին – Մ.3.**), նա խորհրդակցեց դիվանի հրամանատարների և արքայական պալատի պաշտոնյաների հետ: Նրանք առաջարկեցին. «Պետք է ռազմական միջոցներ ձեռնարկել և գործը կարգի բերել՝ հողը ու տիրույթները անգիջող թշնամանքի դեմ սրի միջոցով պաշտպանելու համար»: Ահա թե ինչու սուլթանը զբաղվեց իր զորքը կազմակերպելով...: Եռանդուն կառավարիչները ցրվեցին երկրով և նե, շրջակա տարածքներ և սահմանային գոտիներ՝ զորանվաճել կազմակերպելու համար...: Չորքեր հավաքվեցին ամեն կողմից...: Մորալից, Բոսնիայից, Էֆլաքի սահմաններից, Ալբանիայից, Անատոլիայից, Մանթաշից, Ղահրամանից, Կաստամունից, Տրապիզոնից և Ռումի այլ շրջաններից սուլթանի դռանը անսպառ բանակ ու մեծ թվով զորք հավաքվեց: Հաշվառվեց թվով 20.000 ազաբ, 10.000 եմիշերի, 10.000 կապու խալիկ, 60.000 այլ զորք: Հաղթանակի ոգով շարժվելով Սամսունից՝ նա հասնեց Ռումի ծովը և Անատոլիայի Մարմարան, ինչից հետո ափը հասավ Իզնիկ քաղաքի մոտ: Չորքի մեծությունը պատճառով Սամսունի նեղուցը և այնտեղի նավերը բավարար չէրան, ուստի Ռումելիի հրամանատարներն ու զորքերը Գելի-բուլու նեղուցից անցան և Յենիգիչեհերում միացան սուլթանի բանակին: Բեյթազարի դիրքում սուլթանի որդի Սուլթան Մուստաֆան Ղահրաման հրամանատարների և մեծ թվով զորքով միացավ հոր բանակին: Անատոլիայի հրամանատարները, զորավարները և պալատական պաշտոնյաները միացան այն զորքին, որը հաղթանակի մոտ էր: Ղազարաղ անապատում էր զինվորներով եկավ Սուլթան Բայազիդը (**Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.3.**) և, ինչպես Օսմանի ծովը աշխարհի օվկիանոսի հետ, միացրեց իր զորքը հոր բանակին: Միվախ հաղթավայրը դարձավ անսահման զորքի անգրվաճը և Սուլթան Մուհամմեդը հրամայեց զորքը դիտարկել և կազմակերպել: Մյուս կողմից էլ Էրզրում քաղաքը դարձավ աշխարհի սուլթանի (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ռուզու-Հասանի – Մ.3.**) կանգառի վայր և Հասան փաշան դեսպան ուղարկեց՝ իր շարժումը հաղորդելու համար: Հասան փաշայի ուղերձն էր. «Մենք մեր արյունաբոր զորքով նույնպես շարժվել ենք այդ ուղղությամբ և, երբ մոտենա, միմյանց դեմ կելենք»...: Հասան փաշան մինչ այդ հավաքել էր Ադրբայջանի, Իրաքի, Պարսի, Իրաքյան Արաքսի, Օսմանի ափերի, Կրմանի և Դիարբեքի զորքերը ու, տաղանդավոր և փայլուն զինվորների հետ, որոնք հյուսված էին սրով ու նիզակով, ոտքի կանգնեց՝ զրնգացնելով գեները և լինելով պատրաստ մարտի...: Այսպես նրանք, քաջությամբ լեցուն, քայլ առ քայլ շարժվեցին դեպի առաջ: Հասան թագավորը Ուզանի դիրքում հրամայեց անցկացնել բանակի զննություն: Նրա առաջ հաշվեցին 40.000 հզոր նիզակավոր հեծյալ և 30.000 հազար այլ զորք: Նա, սակայն, սեփական քայլից արդեն զոքում էր, քայց իր ապակակից մեղերի հարուցած խռովությունն առանձնապես էր խորացել...: Այդ ժամանակ Ուղուրլու Մուհամմեդին նշանակեց 10.000 լավ զինված հեծյալների հրամանատար: Երբ սուլթանի զորքերը մոտեցան նրա ճամբարին, արևը, մութ անկ դարձած, մտավ Ֆրատ գետի մոտակա լեռների նեղ անցքերը և բարձունքների միջակայքի խոր ձորերը: Այդ մեծ գետը հոսում էր երկու բանակների միջև: Այդ ժամանակ Ռումելիի Էմիր ալ-ումարա խաս Մուրադը դուրս եկավ պահակային շրջային: Ուղուրլու Մուհամմեդը թաքստոցում պահում էր իրեն հավատարմի և վրձնով լցված թուրքմենների մի խումբ: Նա ռումլների շրջապատում երբեմն բարձրացնում էր իր որոշները, իսկ երբեմն էլ՝ անհետանում: Խաս Մուրադը սուլթանի մոտ սուրհանդակ ուղարկեց՝ խնդրելով օգնություն: Այդ ժամանակ սուլթանը Մահմուդ փաշային մի շարք քաջերով ուղարկեց նրան աջակցելու: Մահմուդ փաշան, հասկանալով հակառակորդի խորամանկությունը և խարդավանքը, խաս Մուրադին զգուշացրեց դեմադրել բախումից խուսափել: Մի խումբ անսիրտ և անհամբեր երիտասարդներ ու մի շարք անհոգ և անհաշվենկատ քաջեր, սակայն, խաս Մուրադին ասացին. «Նշաններն ու ապացույցները վկայում են, որ Մահմուդ փաշան կանխորոշել է թուրքմենական բանակի պարտությունը և ուզում է հաղթանակի գնդակը սեփական ձեռքով խլել՝ ինչպես ծաղկախաղում մրցակցորդ: Պետության համար առավել օգտակար է, որ մենք նախահարձակ լինենք և ջախջախենք նրանց զորքը: Դրա համար խաս Մուրադը հարձակվեց թուրքմենների վրա: Այդ ժամանակ Ուղուրլու Մուհամմեդը, դուրս գալով թաքստոցից, շրջապատեց նրան: Երբ մարտի կրակը բորբոքվեց, Ռումի զորքը դիմեց փախուստի: Թուրքմենները խաս Մուրադին նրա հետ եղած 4.000 մարդուն հետ միասին կոտորեցին, իսկ Թուրհան բեկի որդի Օմար բեկին էլ մի քանի նշանավոր Էմիրների հետ միասին գերեցին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁵² «Թուրքերը, վախենալով հարձակումից, այդ գիշեր անընդհատ գեներ տակ էին պահում զինվորներին, իսկ արդեն հաջորդ օրն էլ ազատեցին բոլոր ստրուկներին՝ պայմանով, որ նրանք պետք է Կոստանդնուպոլիս վերադառնային: Եվ ահա թուրքերի արքան (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.3.**) շարժեց իր զորքը և գետի ափով շարժվեց դեպի վեր՝ կանգ առնելով Բաբերտ քաղաքի մոտակայքում, որը նա թողել էր այդ կողմում: Այնտեղ մի լեռնաշղթա կար, որը Մեծ Հայաստանը բաժանում էր Փոքր Հայաստանից, որից հյուսիս-արևմուտք Տրապիզոնն էր: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը Եփրատի մոտ պարտություն կրեցին, ինչպես ասացի, Ուզուն-Հասանը (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության Էմիր Ռուզու-Հասանը – Մ.3.**) սկսեց ոգևորել իր որդիներին և բանակին, որպեսզի նրանք շարունակեն առաջանալ ու չկորցնեն իրենց այն նախկին հաղթանակի արդյունքները, մանավանդ որ պարսիկներն արդեն իսկ հակառակորդի նկատմամբ ապացուցել էին իրենց ուժը և անկասկած էր, որ կկարողանային հաղթել ևս մեկ անգամ: Այսպիսով՝ արքան թուրքերի հետ միասին շարունակեց գետի ափով առաջանալ դեպի վեր, որպեսզի չհեռանա թշնամուց, սակայն, այն բանից հետո, երբ պարսիկները տեսան, որ թուրքերն աստիճանաբար հեռանում են Եփրատից, նրանք մեծ համառությամբ սկսեցին Ուզուն-Հասանին խնդրել անցնել գետը, բանձի թուրքերն ակնհայտորեն նահանջում էին: Այդ ժամանակ Ուզուն-Հասանը, հակառակ իր կամքի, որովհետև, լինելով հիմնապի մի զորավար, գիտեր, որ հակառակորդին դիմացը փակելը, եթե նույնիսկ դա ունի է, ավելի վատ է, քան հակառակորդի նահանջելը, եթե նույնիսկ դա արժաթ է, այնուհանդերձ միացավ իր ռազմիկների պահանջին, բանձի տեսնում էր, թե ինչ մեծ եռանդով են տրանք մարտի ձգտում: Եվ այսպես, իր ամենահզոր ու խիզախ ռազմիկներից ընտրելով 40.000 հոգու, նա անցավ Եփրատը և սկսեց սրընթաց երթով հետապնդել հակառակորդին, ընդ որում իր ավագ որդի խալիլին (**Ադ-Ղոյունլունների Էմիրության ապագա Էմիր խալիլին – Մ.3.**) բոլոր վրացիների, թաթարների և այլ ռազմիկների հետ միասին նա թողեց գետի մյուս ափին, որպեսզի տրանք հսկեն գումակը: Եվ ահա օգոստոսի վերջին նա հասավ որոշ լեռների գագաթներ, որոնցից արդեն երևում էր թուրքական բանակը, որն ուղղություն էր բռնել դեպի Տրապիզոն: Այդ ժամանակ, մտածելով, թե նախորդ հաղթանակից հետո ինքը կկարողանա հեշտությամբ հաղթել նաև այս անգամ և փախուստի մատնել հակառակորդին, Ուզուն-Հասանը պատրաստվեց մարտի: Իրենց հերթին թուրքերը, տեսնելով, որ իրենց համար բոլոր ճանապարհները փակ են և իրենք այլ ելք չունեն, բան ճանապարհ բացելը սրով, բանի որ հակառակ պարագայում իրենք խայտառակ կերպով կկորեին, հուսահատ համառությամբ կարիքից օգուտ բաղեցին՝ եռանդով պատրաստվելով մարտի: Եվ ահա թուրքերը, թողնելով Ուստրեֆոն և առաջանալով դեպի Ռիզուն լեռները, մոտակա լեռան վրա ճամբար զարկեցին՝ այն հատվածում, որը զբաղեցված էր պարսկական զորքերի կողմից: Իր հերթին Ուզուն-Հասանը, տեսնելով նրանց լավ ճամբարը, իր որդի Ուղունուհամմեդին 10.000 հոգանոց հեծելազորի մի ջոկատով ուղարկեց Ուստրեֆոյի կողմից ճանապարհը կտրելու, որպեսզի վերացին թուրքերի փրկության ամեն մի հույս: Մրանից զատ նա նաև երկու այլ խոշոր ջոկատներ էլ կազմեց, որոնցից ճախ հանձնեց Փիդ-Ամնեդին (**Ղահրամանյանների Էմիրության Էմիր Փիդ-Ամնեդ – Մ.3.**), իսկ աջը իր որդի Չելսային՝ ինքը մնալով կենտրոնում գտնվող հետևանապարհ: Այսպիսով՝ սկիզբ առավ մի մարտ, որը շարունակվեց 14 ժամ, ընդ որում ութ ժամ շարունակ այն անընդհատ բնույթ ունեցավ: Հարկ է նշել, որ պարսկական հսկայական բանակը այնպիսի արիությանը էր մատնացրել, որ ուղղակի հնարավոր չէր աչքաթող անել ռազմիկների անձնական խիզախությունը և, եթե թուրքի որդի Մուստաֆան թաղմ մի գնդով չհարձակվեր Ղահրամանի գլխավորած աջ թևի վրա, հաղթանակը, ավելի մեծ, քան նախորդը, անկասկած կմնար Ուզուն-Հասանին: Այն բանից հետո, սակայն,

երբ Ղահրամանը Մուստաֆայի ճշման տակ հետ նահանջեց, այդ թևում մեծ խառնաշփոթ առաջացավ: Ավելին, այս թևի նահանջող ուժերը հասան Ուզուն-Յասանի հետևակայիններին և այստեղ մի նոր խառնաշփոթ առաջացրին, ընդ որում վերջինս, վախենալով վերջնական շրջապատումից, հարձակման չտարավ իր ուժերին: Եվ այսպես, առկա անորոշ դրությունից ոչ քիչ վախով պատվելով, Ուզուն-Յասանը ցատկեղ հատուկ այդ նպատակով մշտապես պատրաստ պահվող մի մատակի վրա և, տեսնելով այդ թևում ամեն ժամի հետ ծանրացող դրությունը, շուտ եկավ ու դիմեց փախուստի: Այդ ժամանակ Ուզուն-Յասանի որդի Չեյնալը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, մեծ արիությամբ նետվեց հետևակորդի շարքերը և փորձ կատարեց կրպիզ գցել գործերը, որպեսզի այդ մեկ հարվածը չբերեր բանակի պարտության, սակայն այդ երիտասարդ ու քաջարի այդքան արագեղ և չկարողացավ հասնել իր նպատակին և ինքն էլ տեղի տվեց թուրքերի առաջ: Եվ այսպես Չեյնալը թուրքերի հարվածից ընկավ, իսկ պարսիկներն էլ վերջնական պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ Ուղումուհամները, որը հեռացել էր, որպեսզի հարված հասցնի Ուստրեֆոյի մոտ գտնվող հակառակորդի ճամբարին, իր հերթին դեմ առավ մի մեծ դիմադրության: Նա համար մարտի մեջ մտավ հակառակորդի դեմ և դա շարունակվեց բավականին երկար, սակայն հետո, երբ նա տեսավ, որ իր հայրը պարտություն է կրել, աստիճանաբար ինքն էլ սկսեց նահանջել: Թուրքերը, սակայն, զբաղեցրել էին ողջ հարթավայրը և Ուղումուհամները միայն մեծ դժվարությամբ կարողացավ դուրս արձնել ու միանալ հորը, ընդ որում վերջինս, իրենց անվտանգ դրության մեջ չհամարելով նաև այդ վայրից 10 մղոն հեռավորության վրա գտնվող ճամբարում, կտրեց անցավ Եփրատը և բանակի մնացած մասի հետ միասին հեռացավ իր երկրի խորքերը: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ Զրիստոսի 1473 թվականին, երբ գոհվեցին 10.000 պարսիկներ, ինչպես նաև 14.000 թուրքեր (Կատերին 26և «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Այս կերպ կրելով պարտություն՝ Թուրքը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) լցվեց վճռականությամբ իր բանակը ամենակարճ ճանապարհով հետ բերել սեփական երկիր, որպեսզի, ինչպես իր սովորությունն էր, վարձատրելով կրկին ոգևորի սեփական ռազմիկներին և նրանց մի բան էլ ավել տա, ինչ խոստացել էր մինչ արշավանքը: Բացի դրանից, նա նաև ազատ արձակեց ճամբարում գտնվող բոլոր ստրուկներին, այսպիսով, որ նրանք պետք է շարունակեն հետազայում ևս ծառայել իրեն, թեև՝ արդեն չլինելով ստրուկներ, երբ ամեն ցանկացողը չէր անի նրանց հետ ինչ կամենար: Նա նաև զորականներին շատ այլ զիջումներ ևս արեց, որից հետո թուրքերի բանակը սկսեց ընթանալ գետի ափով, ընդ որում մյուս ափում նույն կերպ վարվեցին նաև պարսիկները, որոնք այժմ ավելի ուշադիր էին իրականացնում հսկողությունը, բանի որ արդեն ակնհայտ էր, թե թուրքերի բանակն ինչ աստիճան է բանակապես գերազանցում իրենց բանակին: Այնուհանդերձ, ինչպես հետազայում հայտնի եղավ, սեփական որդիները և այլ անձիք անընդհատ դրդում էին Ուզուն-Յասանին (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանին – Մ.Ֆ.) անցնել գետը և հարձակում գործել մեծ վրա՝ իրենց այդ անդունդը հիմնավորելով նրանով, որ կրած պարտության արդյունքում մեր բանակը նահանջում է: Այս կապակցությամբ շատ խոսք և գրույց եղավ, իսկ տասն օր անց էլ մեր բանակը, հեռանալով գետից, բռնեց Բաբերդի ուղղությունը, երբ, թողնելով այն աջ կողմում ու խորանալով Մեծ և Փոքր Յայաստաններն իրարից բաժանող լեռներում, ուղղություն բռնեց դեպի հյուսիս-արևմուտք՝ Տրապիզոնի հարթավայր: Եվ ահա երկրորդ անգամի ժամանակ մեկ հասանք հիշատակած հարթավայրի մոտքին, երբ օգոստոսի վերջին օրերն էին, օդվա տանալորսերով ժամը: Շենց այդ ժամանակ էր, որ մեր աջից լեռնաշղթաների վրա հայտնվեցին պարսիկները: Այդ ժամանակ թուրքը, շուտ զալով թշնամու դեմ, զբաղեցրեց բարձունքները՝ մինչ այդ հրամայելով Յուսթրաֆ անունով իր եղբորը, որ Սթանդլորդի կառավարիչն էր, պահպանել ճամբարը և սայլերը: Յարկ է լքել, որ Անատոլիայի բեգլբեգ Դավուդ փաշային Ռուսեյի գործի նրանց հետ միասին, որոնք մինչ այդ լավ տրոգվել էին Նախորդ ճակատամարտում, նա թողեց թիկունքում՝ ճամբարում, որից հետո ինքը դիրքեր գրավեց կենտրոնում, երբ նրա ավագ որդի Բայազետը գտնվում էր իրենից աջ, իսկ մյուս որդի Մուստաֆան՝ ձախ կողմում: Այսպիսով, առաջանալով լեռնային և բարբարոս տարածքով, մեկը հասանք այն հովտի ծայրին, որի մյուս կողմում մոտ մեկ յե հեռավորության վրա Մեծ թուրքի դեմ կազմ ու պատրաստ կանգնած էին պարսիկները: Այդ ժամանակ երկու կողմերից էլ հսկայական բանակությամբ գործի դրվեցին թմբուկներ, շեփորներ, ծնծղաներ և այս տիպի այլ գործիքներ, ընդ որում այնպիսի մի անհավատալի աղմուկ բարձրացավ, որ ուղղակի հնարավոր չէր մեկ մեկու լսել: Այն հովտի պատերը, որտեղ բանակներն իրար դեմ ելել էին ճակատ ճակատի, հեշտ հասանելի էին վեր ելնելու և ցած իջնելու համար, ընդ որում հովտին ինքը ուներ չորս մղոն լայնություն ու դեպի լեռներ խորը ձգվում էր բավականին հեռու՝ աստիճանաբար դառնալով դժվարանցանելի: Եվ այսպես, ահա, հենց այս տարածության վրա էր, որ մի համար մարտ սկիզբ առավ, երբ մի կողմը համառորեն հարձակվում էր, իսկ մյուս կողմն էլ՝ պաշտպանվում՝ անվերջ օգնության հասնելով ճակատի այն հատվածին, որտեղ վիճակը ծանրանում էր: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Ղահրամանի իշխան Փիր-Ահմեդը (Ղահրամանյանների Եփրոսյան Եփր Փիր-Ահմեդ – Մ.Ֆ.), որ գտնվում էր Ուզուն-Յասանից աջ, համար մարտից հետո Մեծ թուրքի որդի Մուստաֆայի կողմից փախուստի աստված, իսկ այդ հանգամանք էլ չփորձ առաջացրեց արդեն Ուզուն-Յասանի գլխավորում ուժերի շարքերում: Այդ ժամանակ Յասան-բեկը, վախենալով շրջապատումից, ինչն, ի դեպ ասած, հաշվի առնելով հակառակորդի բանակական գերակշռությունը, իրոք կարող էր հեշտությամբ տեղի ունենալ, ցատկեղ հատուկ նման նպատակների համար մշտապես իր մոտ պահվող արաբական մի ընտիր Նժուգի վրա և անմիջապես դիմեց փախուստի: Այսպիսով պարսիկները ջախջախվեցին և հետ շարտվեցին, իսկ հաղթանակած թուրքերն էլ, զարգացնելով հաջողությունը, տիրեցին մարտի վայրից 10 մղոն հեռավորության վրա գտնվող հակառակորդի ճամբարին, որտեղ ազատեցին շատ շատերին նրանցից, որոնք գերվել էին մինչ այդ տեղի ունեցած այն անհաջող ճակատամարտում: Այսպիսով՝ Ուզուն-Յասանի ճամբարը ավարտվեց, ընդ որում այդ ընթացքում սպանվեց նաև Չեյնալ անունով նրա որդին, որը, երբ տեսավ, որ իր հայրն այն մատակը հեծած փախչում է, միթո՞ւմեց հակառակորդի հետևակայինների շարքերի մեջ, սպանեց շատերին, սակայն ի վերջո ինքն էլ սպանվեց: Դա մի մեծագույն ջախջախում էր, երբ միայն սպանվածներից պարսիկները կորցրին 10.000 հոգի, ընդ որում շատ էին նաև գերիները, որոնցից ոմանք սպանվեցին հետագա օրերի ընթացքում: Այդ գիշեր բոլորն անցկացրին մեծ ուրախությամբ՝ Նստած խաղությունների մոտ՝ երգելով և պարելով: Մուստաֆան, սակայն, չէր դադարում հետապնդել Ուզուն-Յասանին: Արդեն գիշերվա երկրորդ ժամն էր, թուրքը սկսում էր անհանգստանալ որդու համար և սուրհանդակներ էր ուղարկում նրա հետևից, երբ արթնացավ ի վերջո վերադարձավ: Այդ ժամանակ հայրը, ձեռքին լիք լցված ոսկյա մի գավաթ, ելավ վրանից, այն իր ձեռքով հանձնեց որդուն և համբուրեց նրան՝ մեծապես գովելով սրա խիզախությունն ու քաջությունը: Այդ ճակատամարտը տևեց ութ անընդհատ ժամ, մինչև պարսիկները դիմեցին փախուստի, ընդ որում, եթե չլինեին Մուստաֆան և Ուզուն-Յասանի վախկոտ այդ փախուստը, ապա հնարավոր է, որ այն պարսիկների համար նման էլ չլուներ: Այդ ճակատամարտում թուրքերը կորցրին մոտ 1.000 սպանված: Ինչ վերաբերվում է ավարին, ապա Ուզուն-Յասանի գումակից ձեռք բերվեցին մեծ քանակի ոսկեգոծ սպասքեր, ինչպես նաև այլ ոսկերեն և արծաթեղեն, ընդ որում ավարի թվում նաև մի բանի առաջնակարգ գրահներ կային, որոնք շիրազցի հիանալի վարպետների ձեռքի գործն էին, սրանք հիանալի իդկականք ունեին և իրենցից լավ տեսարան էին ներկայացնում: Թուրքերը ձեռք գցեցին նաև հարաբար ծիծառ մեծ քանակի ուղտեր: Ես, սակայն, ստիպված եմ մի քիչ հետ դառնալ և լքել նաև Ուղումուհամների մասին, բանգի Ուզուն-Յասանի այս երկրորդ որդին, որը մեծ քանակի մարդկանց գլուխն անցած ելել էր ու հարձակվի մեր ճամբարի վրա, Յուսթրաֆի կողմից իր հերթին հետ շարտվեց, ընդ որում նրա պարտությունն այն աստիճանի էր, որ նա ինքը հազիվ փրկվեց գերությունից՝ փրկվելով տեղափոխվել լավ ծանոթ իր մի ծառայի շնորհիվ» (Ջիովանի Անջիոլլո «Ուղեգրություն», գլուխ 8):

«Դրանից հետո Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ ու ճակատ կազմեց: Օսմանցիները, ինչպես հոդվում է անձրևի հեղեղ, հրանոթներից ու հրացաններից նրանց վրա կրակ տեղացին՝ բարձր աղաղակ բարձրացնելով ու բողբոջելով Ալլահին, որ իրենց մեղքերին պատճառով նման մեծ պատերազմ է բորբոքվել: Այնտեղ Ձիգ Յասանի եղբայրը և Չեյնալ-բեկ անունով որդին սպանվեցին, իսկ նա ինքն էլ, մեջտեղ մնալով, մի հնարով փախավ: Նրա գործերը տկարացան, օսմանցիների գործերը զորացան և, հետապնդելով Ձիգ Յասանին, նրա բանակը կոտորեցին: Օսմանցիները մեծ ավար ձեռք բերեցին և շատ թալանեցին, որից հետո, վերցնելով գերված պարոններին, հետ դարձան» (Երեմիա Զյոմլյուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 7):

«Դրանից հետո նա (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) դեմ ելավ... Դուրսաց խոնկարին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին – Մ.Ֆ.)՝ հետն ունենալով 70.000 հեծյալ: Եվ ահա նրանք արևածագից մինչև մայրամուտ պատերազմեցին ու երկու կողմից 20.000-ական հոգի սպանվեցին: Երկու կողմերն էլ փախստական էին տեսալ: Յասան իրանը հասավ և հաստատվեց Թավրիզում...: Նրանց փառիշադը ևս, որ խոնկար էր կոչվում, փախավ և անախտան մի գործով, որը կազմում էր 60.000 հոգի, մտավ ամրությունը, իսկ այդ ամրությունը մի իսկական բարաք էր իր ողջ մեծությամբ՝ մեծամեծ կառույցներով ու տախտակներով փակված: Եվ ահա պարոնը մնաց սակավ գործով, իսկ Զթախն էլ ելավ այդ ամրությունից ու սկսեց քոչել դեպի իր աշխարհը, սակայն գործերը թողեցին պարոնին և փախան: Զթախը ևս փախավ: Եվ ահա զորածորով արեց Յասանը... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.):» (Զովսեհի Խիզանցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

«Ուզում էին բռնել Յասանին (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանին – Մ.Ֆ.) և սպանել նրան, սակայն Աստուծո ողորմածությամբ մեր աշխարհն ազատվեց Զթախից (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ից – Մ.Ֆ.):» (Ամանուն Ալիսեցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

«Յասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Դուրսաց աշխարհը, սակայն նրան բաժին հասավ տաքկաց ազգի չարությունը» (Սարգիս Խաչենցի «Յիշատակարան 1473 թվականի»):

«Այդժամ մեծ խոնկար սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Ուզուն Յասանի (Աղ-Ղոյունլուների Եփրոսյան Եփր Ուզուն-Յասանին – Մ.Ֆ.) վրա, կոտորեց նրան, փախստական դարձրեց և փախցրեց Թավրիզ» (Մարտիրոս Ստամբուլցի «Յիշատակարան 1480 թվականի»):

«Այդ ժամանակ խոնդկարի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) որդին 300.000 հոգով եկավ Հասան-բեկի (**Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) վրա, կոտորեց սրա հեծելազորն ու սպանեց որդիներից մեկին, իսկ ինչ վերաբերվում է նրան, ապա նա փախավ Թափրիզ» (Թափեոս Սեբաստացի «Ռումաց ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ խոնդկարի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) որդին Ստամբուլից 300.000 հոգով եկավ Հասան-բեկի (**Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) վրա: Հասան-բեկը գնաց նրա դեմ, սակայն հաղթեց, նրա մի որդին սպանվեց, իսկ ինքն էլ փախավ Թափրիզ» (Ավագ Սեբաստացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 923 թվականին խանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.**) գործը հաղթեց Հասան-բեկին (**Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**)» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1534 թվականի»):

«Հայոց 922 թվականին եկան Չաղաթայի (**Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.**) վրա և սա, մազապուրծ եղած, փախստական գնաց» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Եվ ահա սրբազան սուլթան Ֆաթիհ սուլթան Մեհմեդ խանը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**) թշնամուն արմատախիլ անելու համար սուլթանության երկայնի սուր կտորոջ սրով խաս Մուրադի ահեղ պատահարի վայրից երկու-երեք մեկզի առաջ շարժվեց: Նա հնազանդվեց ճակատագրին և նախախնամությանը ու իր սուրը վստահությամբ սրեց առ Աստված՝ ծովի պես այելնոճ սեփական բանակով նիզակի պես սկսելով խրվել թշնամու աչքի մեջ: Անտրեն և խառնաշփոթ, անպատիվ ու աներես թշնամին, սակայն, ոչ համարձակություն ուներ, ոչ էլ ուժ՝ նման բանակի դեմ դուրս գալու: Իրոք, Հասան բեկը (**Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.**) և նրա գործը ամբողջ մեկ շաբաթ խուսափեցին երես առ երես մարտից: Փոխարենը նրանք անկյուններում և ծայրամասերում գիշեր ու ցերեկ զբաղված էին խորամանկությամբ և խաբեությամբ: Այս կերպով մարտի օրվա անորոշությունը պահպանվեց և սուլթանի աչքում յուրաքանչյուր օր ու ժամ մի ամբողջ տարվա պես երկար էր թվում, մինչև որ Յիջրի 877 թվականի Ռաբիա Ա ամսվա 16-ին, ուրբաթ օրը սուլթանի բանակի դիրքի աջ և ձախ կողմերում՝ Արզինջանի Ռուրհան գավառի բարձր լեռներում, նիզակների ու վահանների փայլով պատված երկար գետի նման երևացին թշնամու բանակի մի բանի շարքեր: Թշնամու գործը ցուցադրում էր իր դրոշները և սանջակները: Դեպքի մասին տեղեկանալու և հաղթական լուրեր բերելու համար հետախուզական ջոկատ ուղարկվեց: Սուլթանին հաղորդեցին, որ Հասան բեկը չարի և ապականության աղբյուր հանդիսացող իր գործով մի շարք ամրացված բլուրներում ամուր դիրքեր է զբաղեցրել ու, վստահ լինելով տեղանքի անառնիչությանը, պատրաստ սպասում է պատերազմի: Հասան բեկը, բարձր դիրք զբաղեցնելու առավելությամբ, հույս ուներ ձեռքը հասցնել թշնամուն: Նա, վայրի գազանների պես լեռների ստորոտում սպասում էր, որ որսն ինքն ընկնի իր լարած թակարդները, սակայն նա անտեղյակ էր, որ Աստված օգնական է մոջահեդներին: Մոջահեդների բանակի շարժման պահին, բանի որ այն լեռների պես այելնոճվում էր, աշխարհի բոլոր լեռները և անապատները հավասար էին թվում: Այդ բանակի մեջ անգամ լեռների չափ այիքները վերածվել էին գետերի և թաքնվել էին: Եվ ահա մոջահեդների սուլթան Մեհմեդ խանը իր երկու որդիներին, ողջ բանակին ու պետության մեծամեծներին բարձր ծայրով հրամանակվել թշնամուն վրա: Արդյունքում՝ բարձր արժանիքներով օժտված սուլթան Բայազետին (**Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ին – Մ.Ֆ.**) նա ուղարկեց ծովի պես ծավալվող իր բանակի աջ թևը: Իր հեղթին, աշխույժ շահագրեց սուլթան Մուստաֆայի հաղթական դրոշը նոր որսի ելած բազեի պես նա թեցրեց բանակի ձախ թևի վրա: Բացի այդ, Մահմուդ փաշային և Ռումելիի էմիրների մեծերին նա հրամայեց, որ Ռումելիի բաջ դագի երիտասարդների բաջության ու արիության դրոշները ծածանեն բանակի աջ կողմում: Նա ցանկացավ, որ այդ կողմի հետևակի ազապները դասավորվեն այնպես, որ հակառակորդին անօգնական դիրքի մեջ գցեն: Միաժամանակ որոշվեց Անարդուրի բեգլարբեկ Դավուդ փաշայի կողմից այդ կողմի էմիրներին և զորահրամանատարներին հետ միասին գույնզգույն դրոշներով մարտի դաշտ գնալը ու բանակի ամենաառջևի շարքերը կարմիր գլխարկներով ազապներով զարդարելը: Բանակի բոլոր հրամանատարները հնազանդության նշանով գլուխները խոնարհեցին սուլթանի առաջ, իսկ գործերի յուրաքանչյուր դասն էլ, ինչպես ավելի վաղ էր սահմանված, կանգնեց իր համար որոշված տեղում՝ խլափի նվաճման դրոշներին նման հաստատուն և զգուշավոր: Թշնամու վրա հարձակումը համար նրանք բաշտեցին ծանկերին առան սուրն ու գեղքը: Ամեն կողմների բարձրացած ընդհանուր հարձակումն սկսվելն ազդարարող ձայնը: Երբ պատերազմի դաշտը շարժման մեջ մտավ, ինչպես իրար հակադիր տարրերի իրար խառնվելը, երկու կողմերի գործերը դեմ առ դեմ դուրս եկան: Այդ ժամանակ երկու կողմի զինվորներն էլ սրերով և նիզակներով խուժեցին միմյանց վրա՝ հակառակորդի հոգին ու մարմինը իրարից բաժանելու համար: Անվախ և գոռոզ թուրքմենների կողմում Հասան բեկը ինչպես միշտ գտնվում էր իր բանակի կենտրոնում: Իր որդիներից յուրաքանչյուրին և բանակի մեծամեծներին նա տեղավորել էր ոչ կայուն դիրքերում, իսկ աջ թևում էլ Իրաքի բանակի հետ միասին նա նշանակել էր իր կրտսեր որդուն Էր՝ նրան դնելով այն անձի կողքին, որը եղբայրների մեջ հայտնի էր «Միաջանի» անունով և անհատույց անվախության ու բաշտության համբավ ուներ՝ լինելով իր ժամանակի ամենահիմուններից մեկը: Մեծ որդի Ուղուրլու Մեհմեդին, որը հաղթանակներով պատված անուն էր ձեռք բերել և պարսիկ թագավորների շրջանում հայտնի էր այդ անունով, նա տեղավորել էր ձախ թևում, սակայն՝ բանակից փոքր-ինչ հեռու՝ մի բլրի վրա՝ շարժվելու արգելքով, որպես պահեստային ուժ: Նրանք սարսափազդու ձայներ էին հանում և, սրերն ու նիզակները թափահարելով, փորձում էին ահ սփռել: Ոչ մի փայլ չունեցող թշնամու բանակը սուլթան Մեհմեդի օրինյալ գործի դիմաց ծովի կողքին հոսող մի փոքրիկ գետի էր նմանվում: Հասան բեկի հանդուգն բայլերը, սակայն, զարմանքից սկսեցին սայթաթել և նրա բանակի շուրջը աղետների կրակը բարձրացավ: Եվ ահա նա հարկադրված ու լուռ կանգ առավ իր տեղում: Իր խայտառակության պատճառով նա մեկ բայլ անգամ առաջ չէր կարողանում անել, սակայն, իր իսկ գործած միայնի պատճառով. այլևս դարձան չկար: Երբ ճշմարտության և մոլորության կողմերը բախվեցին, սուլթանական հաղթական գործի համար դրական մի հանգամանք ի հայտ եկավ Իրոք, պարզվեց, որ լեռների միջև եղած նեղ տարածքը չէր կարողանում տեղավորել սուլթանի բազմամարդ բանակը և անհրաժեշտություն առաջացավ շրջակա լեռներն ու բլուրները բարձրանալ՝ մոտենալով թշնամուն: Եվ ահա, նախ առաջ անցան Դավուդ փաշայի առաջնորդությամբ Անարդուրի հեծյալները ու կարմիր գլխարկներով ազապները, կտրեցին ձորը և անողորմ կերպով սկսեցին մարտը թշնամու դեմ: Արդյունքում, սուլթանական հակառակ, աղետի և փորձանքի հեղեղը նրանք վարեցին ներքևից վերև: Հիմնվորների խառնակառ շարժումներից դեպի լեռներն և երկինքը սարսափելի ձայն բարձրացավ: Նաքթարայի և բլրի ձայների միահունչ հնչյունը, ինչպես նաև փողերի բարձրաձայն դողալը կարծես արթնացնում էին ժամանակն ու տարածությունը: Բարեհաջող աջ թևում, որտեղ գտնվում էր սուլթան Բայազետ խանի աշխարհը զարդալող դրոշը, բարձրության պահանջով անհրաժեշտ էր վեր բարձրանալ դեպի թշնամու ճամբարը, ուստի սուլթան Բայազետը մի փոքր սպասեց՝ գործերը դասավորելու համար: Այդ ընթացքում նա քիչ չափով ձախ կողմ էր շեղվել: Արդյունքում, Ուրուրլու Մեհմեդի և Իրաքի գործի դիմաց լինելու փոխարեն, նա հայտնվեց թշնամու կենտրոնի՝ այսինքն Հասան բեկի դիմաց: Եվ ահա մեր ժամանակի սուլթանը կանգ առնելը նպատակահարմար չհամարեց և անմիջապես առաջ շարժվեց թշնամու վրա: Եվ ահա սուլթանի այն բոլոր ծառաները, որոնք պատրաստ էին կյանքը զոհելու, միմյանցից առաջ անցնելով մտան բաշտության դաշտ և բախվեցին թշնամու մարտիկներին: Այդ ժամանակ Բայազետ խանի առաջապահ գործերում գտնվող Սիվասի սանջակի սիպահիներից Էրդիթ անունով մեկը իր ծայրահեղ հանգանկությամբ և բաշտության ձեռքի սուրը դրեց առաջին իսկ հանդիպած թշնամու կոկորդին, նրա գլուխը մարմնից անջատեց ու այն գլորեց Բայազետ խանի ոտքերի տակ: Որոշ ժամանակ սուլթանի բանակի այս թևի և Հասան բեկի կենտրոնի առաջապահ ուժերի միջև չափազանց կատաղի մարտ ընթացավ, այն աստիճան, որ գտնված մարտադաշտը ավելի գունդ դարձավ, քան կակաչներով զարդարված մարգագետինը: Թշնամու բանակի երիտասարդները նիզակների և տապալների հարվածներով արյան մեջ թաթախված վիճակում ձիուց ու թամբից տապալվում էին, իսկ թշնամու զորապետների գլուխներն էլ մոջահեդների նիզակների ծայրերին էին տնվում պտղաբեր ծառերի նման և բարձրանում էին դեպի երկինք: Նույն այդ ժամանակ գործող սուլթանը, իր իշխանությամբ առաջին բայլն անելով, ինչպես մրցամարտերի նիզակակիրը, մյուսներից առաջ անցավ և բոլորից առաջ ու առավել երկար բախվեց թշնամու կենտրոնի շարքերին: Այդ ժամանակ Հասան բեկի ձախ թևում, բանի որ Ուղուրլու Մեհմեդի դրոշի տակ գործող թշնամու մի խումբ ողջ ուժով կռվում էր, խլափի սուլթան Բայազետ խանի առաջնորդած մարտիկներին օգնություն և աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով գործող սուլթանը իր հաղթական դրոշը կտրեց-ինչ այդ կողմից առաջ իրավիճակի պահանջով այսպես եղավ, Բայազետ խանի գործերը, որոնք այդ կողմում կրկին դեմ էին ելել Ուղուրլու Մեհմեդին, կրակից ծնված թշնամու վրա հարձակվեցին, իսկ երիտասարդ սուլթանն էլ որսորդ առյուծի պես խուժեց բազմամարդ թշնամու մեջ, ընդ որում, իր դրոշի վրա եղած ուլուկների փայլով թշնամու աչքերը շլացնելու համար նա սեփական դրոշը ավելի բարձր թափահարեց: Բայազետ խանի համար կյանքը գոհելուն պատրաստ մի խումբ մերձավորներ և ընտրյալներ ևս առաջ բայլեցին՝ թշնամուն տապալելու համար: Անվախ վարքով նրանք իրենց նետեցին թշնամու նիզակների և սրերի վրա: Իրապես, սրի աղոպաշտ նրանց գոտիներում զրահներն ու հանդերձների մեջ լեռան պես կանգնած էր, իսկ իրենք էլ, վագրի նման բարկացած ու բաշտության հատկանիշներով էին օժտված, թեև՝ մարդաներպ էին: Նրանք փակեցին միջակայքը և նիզակների ծայրերով խրվեցին թշնամու մեջ: Երբ երկու շարքերը բախվեցին, թշնամու բանակի գլուխ Ուղուրլու Մեհմեդը հաղթական բանակի հետ առաջին շփումից անմիջապես հետո, ինչպես մուգ գիշերվանքի փախչող լուսաբաշտ կամ առյուծի դիմաց ընկած կենդանիների հոտը, իր բոլոր գործերով պարտության կրեց և հետ բաշվեց: Ինքը՝ Ուղուրլու Մեհմեդը, թեև մարտի կիզակներից փոքր-ինչ հեռու էր, բայց երկու բանակային թևերի բախման առաջին իսկ պահին մեջքը ցույց տվեց և սկսեց փախչել: Այդ ժամանակ շահագրեց Մուստաֆայի հրամանատարության տակ գտնվող ձախ թևը դաժանաբան զորքի հետ միասին, որի բաշտից յուրաքանչյուրը շարք ճեղքելիս Ռուստամի նման էր, ևս արագ գործեց և հարձակվեց բլրի վրա գտնվող Հասան բեկի կենտրոնական դրոշի վրա: Արդյունքում՝ լեռները

բամու պես հաղթահարող ձիերով հարձակվող շահագրե Մուստաֆան և դահրամանյան զորքը կարճ ժամանակում հասան թշնամու կենտրոնին: Այդ պահին զորքի առաջնագծում գտնվող Անադոլուի զորքը իր Եմիրներով և ազապներով, արդեն իսկ բախվել էր թշնամու կենտրոնական ուժերին, բանգի, նախ հրետանու ու հրացանների այրող հարվածներով, ապա՝ սիրտ խոցող նետերով նրանք տառապալանքի էին մատնել թշնամու կենտրոնը, երբ բազմաթիվ Ադ-Ղույունլու սարդարներ այստեղ մորթվել էին՝ ինչպես գոհաբերվող դիաարներ: Այդ ժամանակ, երբ սուլթան Մեհմեդ խանի օրինյալ դրոշմ մարտադաշտի նեղության պատճառով դեռ չէր կարողացել դուրս գալ ձորի միջից, Անադոլուի ազապները Մահմուդ աղայի գլխավորությամբ ծակատանարտի թոհուրեռում հանդիպեցին Պասան բեկի որդի Չեյնալ-բեկին: Եվ ահա կարմիր գլխարկներով բազմաթիվ ազապական բանակը զարնանը բացվող կակաչների պես հանկարծ հայտնվեց լեռան լանջերին ու մի ակնթարթում սկսեց վեր բարձրանալ: Այդ ժամանակ Չեյնալ-բեկը, որքան էլ խիզախ և անվախ կռվեց, ոչևի չհասավ: Նա թիթեռի պես ոչնչացավ, թիթեռ, որը մթության մեջ բախվում է պետության ճրագին և որի խիստ անբախ ճակատագրի թևերը այրվում են, իսկ օսմանների ճրագն էլ ավելի վառ բոցավառվեց: Եվ ահա Չեյնալ-բեկը վերջապես ինքն իրեն նետեց կրակի մեջ և, գլխին բար ստացած հալի պես, նրա թևերը կոտրվեցին ու նա ձիուց և թամբից վայր ընկավ գետնին, իսկ մահվան որսն էլ դազիների օգնությամբ նրա առաջնորդող գլուխը բաժանեց մարմնից: Իրոք, երբ Չեյնալ-բեկը դեռ մարտադաշտում կռվում էր շահագրեի աչքի առաջ, հետևեցին նրա ձիուն, հարմար պահ գտան, կտրեցին ձիու ոտքերը և հետո էլ, ինչպես ասվեց, գլուխը բաժանեցին մարմնից: Դրանով թշնամու բանակի մեջ կարծես կրակ գցեցին: Այդ պահին հասավ շահագրե Մուստաֆան և Չեյնալ-բեկի սպանող Մահմուդ աղան կտրված գլուխը գրոցեց շահագրեի ոտքերի տակ: Դա համարելով նվաճման սկզբի նշան՝ շահագրեն առանց ժամանակ կորցնելու կտրված գլուխը ուղարկեց Իսթանբուլի (Պոնտոսկերտական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Ֆ.) նման իր հորը՝ նրա ոտքերի մոտ: Այս դեպքից հետո երկու կողմերն իրար խառնվեցին ինչպես մարդկանց ու ջիհների բանակներ: Տուրք և կրակը կարծես միախառնվել էին: Մեկ ակնթարթում սկսեցին գետնին թափվել գլխատված մարմինները և մարմնագուրի արյունոտ գլուխները, իսկ հոսող արյունն էլ գետերի պես լցվեց ամեն կողմ: Գլխատված սաղավարտները արյան գետերում լողում էին ինչպես Ջեյհուն գետի օդի պղպղատները: Այս մարտադաշտում թվում էր, թե մոջահեդների սրերով թշնամիների կոկորդոններն են ամուսնանում: Իր աջ թևը բռնած Չեյնալ-բեկի սպանությանից հետո Պասան բեկի բախտի թևերը կարծես կոտրվեցին: Իրոք, կարգը խախտած զորքը մեկտեղելն արդեն անհնար էր դարձել: Եվ ահա այն պահին, երբ թշնամու և դրոշները, և ոտքերը սկսեցին դողալ, Անադոլուի զորքը այդ կողմի ազապների հետ միասին հասավ Պասան բեկի խոցված սրտին: Առաջին իսկ բախման ուժով նրանք ջախջախեցին և ցրեցին թշնամուն: Եվ ահա Պասան բեկի ամուր դրոշը, ինչպես թուրքմենների վրանը, սկսեց անօգնական դողողալ: Այդ ժամանակ, երբ անգամ փորձանք և ճակատագիրն էին նրա համար դողում, Պասան բեկն երես թեթեք հաղթական բանակից, մեջքով շրջվեց ու փախուստի դիմեց: Սև ամպի և ծխի պես բամու առաջ նա զույգ ձիով սկսեց փախչել: Մոջահեդների բանակի առաջապահների մի մասը դեռ Պասան բեկի կենտրոնական ուժերի հետ բախման մեջ էր, երբ նրա բազմաթիվ Եմիրներ սպանվեցին: Դրանից հետո զինվորները ամեն կողմից սկսեցին խմբերով վազել դեպի այն կետը, որտեղ գտնվում էր Պասան բեկի դրոշը՝ նրան գերի բռնելու համար: Երբ Պասան բեկը սեփական աչքերով տեսավ, որ իր սիրտը և կենտրոնը բոլոր կողմերից շրջապատված են, նա հաստատապես գիտակցեց, որ, եթե մի փոքր էլ մնա տեղում, կձերբակալվի, կվճարի իր արածների գինը ու ամբողջ խայտառակությամբ կներկայացվի սուլթանի առաջ: Այս վիճակում Պասան բեկի Եմիրներից մեկը՝ Փիր Մեհմեդ բեկ Ալպալույթը, որը հեռվից շատ նման էր Պասան բեկին, ապահովեց նրա փախուստը: Իրոք, Փիր Մեհմեդ Ալպալույթը, Պասան բեկին նման լինելով, որոշ ժամանակ մնաց կենտրոնում գտնվող դրոշի մոտ և, թե բարեկամները, թե թշնամիները, նրան որպես Պասան բեկ էին կարծում: Այդպես Պասան բեկը դուրս եկավ ծանր դրությունից և փախավ, իսկ Ալպալույթը իր կյանքը գոհաբերեց Պասան բեկի համար: Եվ այսպես, Պասան բեկը, թողնելով իր ամբողջ փառքն ու իշխանությունը մոջահեդների սրերի ողորդությամբ, մեծան խոցեց ձիւն և փախավ՝ անգամ հետ նայելու երես չունենալով: Մարտադաշտից երեք օրվա ճանապարհի հեռու գտնվող վայրին նա հասավ մեկ օրում: Վախենալով, սակայն, թե սուլթանի հաղթական բանակը կհետևի իրեն, նա սարսափի մեջ էր՝ ինչպես մարմինն ինչպիսի խրված որս, որն անընդհատ հետ էր նայում: Գիշերները նրա աչքերին վախից բուն չէր գալիս: Աստվածային աջակցության և պետության գործության շնորհիվ այդքան մեծ պատերազմը սկզբից մինչև վերջ տևեց ընդամենը արևի ժամացույցի չափ: Դրանից հետո թշնամու զորքը դարձավ փախուստը և գերի չընկնելու փորձը: Պատերազմի մտախառնող նվաճման բամուց սկսեց ցրվել: Եվ ահա Պասան բեկի փլված իշխանության նշանները և դրոշը վերցրած հաղթական բանակի մի խումբ բռնեց նաև Պասան բեկին նմանվող Փիր Մեհմեդ բեկ Ալպալույթին: Բացի այդ, բռնեցին նաև պարսկական Նահանգների առաջավորներ որոշ Եմիրների ևս և շղթայեցին: Դրանից հետո, բախտավոր գուզադիպությամբ, Պասան բեկի ձեռքից ընկած դրոշը և գալիսուղ տարան սուլթան Բայեզետի դրոշի ստվերի տակ, որտեղ էլ Ուլուլույուն Մեհմեդի ու Իրաքի Եմիրների խմբին ցույց տվեցին հոր իշխանության նշանները և դրոշը՝ շրջված վիճակում: Այդ ժամանակ արդեն նաև նա դիմադրելու և կանգուն մնալու ուժ չունեցավ: Եվ ահա նա և ս, անմիջապես սեղնելով ձիու սանձը, փորձեց փրկվել: Ուլուլույուն Մեհմեդի զորքի և Եմիրների մեծ մասը Բայեզետ խանի աջ թևի ձեռքը գերի ընկավ: Փախչող բանակի հետևից իրականացվեց հետապնդում և բավական թվով գերիներ ձեռք բերվեցին: Գերիների մեջ կային մեծ Եմիրներ և նշանավոր մարդիկ, հատկապես՝ Փիր Մեհմեդ բեկը: Այս Ալպալույթից հարցրին Պասան բեկի գոյության և անհետացման մասին ու նրա խորանանկության բնույթը ամբողջությամբ, ինչպես եղել էր, պարզեցին: Մի բանի օր անց լուր հասավ, որ Պասան բեկը սակավաթիվ մարդկանց հետ հասել է Ալադաղ և Ալաշկերտ: Այդպիսի բացահայտ հաղթանակի և փայլուն հաղթության հասնելուց հետո բանակի վերջնական վիճակը պարզելու և գերիներից մի բանիսի նկատմամբ բաղաբախական դատաստան կիրառելու համար սուլթանի շքեղ վրանները կանգնեցրին պատերազմի վայրում: Երեք օր ու երեք գիշեր անընդմեջ գերիներին հարցաքննում էին, ինչից հետո, նրանցից ոմանք առանձնացվելով, հանձնվեցին վրեժի սրերի անողորմությանը: Թշնամուն թախաբանելու գործը ավարտվեց և իրեն նվիրվածների շնորհների շրջապատում ընդգրկելուց հետո մյուսների մի մասի մեղքերին և զանցանքներին ներում շնորհվեց ու նրանց ապրելու թույլտվություն տրվեց: Դրանից հետո սուլթան Մեհմեդը մեծ բեկերի և պետական այրերի հետ խորհրդաժողով գումարեց: Այստեղ բնակարկվեցին Պասան բեկին հետապնդելու կամ չհետապնդելու, ինչպես նաև՝ Ալեքսի երկրի նվաճման հարցերը: Պետական Եմիրների մեծամասնությունը խոսեց Ալեքսի երկրներ ուղղվելու և Ջենի ու Զիսաֆների երկրի նվաճման օգտին, սակայն պետական առաջատարների մեջ իր խոսքի սրությամբ և ազդեցությամբ, խոհեմությամբ ու ամեն գործի ավարտը կատարենելու կարողությամբ բոլորից մեկ բալլ առաջ կանգնած Մահմուդ փաշան, որը միշտ մահմեդականների շահը և բարօրությունն էր նկատի ունենում, սուլթանին ընդունելի խոսքեր արտասանեց ու մի շարք հիմնավորումներ առաջ բաշեց՝ մասնավորապես ասելով. «Սուլթանի հիմնական նպատակը հավատքը ամրապնդելն է: Նա այստեղ չի եկել աշխարհիկ ուժեղվածք ձեռք բերելու համար: Նա այդ արել է Աստուծո թույլտվությամբ գիտությունների ուսուցումն իրականացնելու համար և ահա այժմ, օրինական օրենքի պահանջով, թշնամին հետ է մղվել, իսկ սուլթանի մաքուր մտադրությամբ էլ բռնակալների համար երկար տարիներ խրատ դարձող մի մեծ նվաճում ու հաղթանակ է ձեռք բերվել»: Հետո նա նաև հավելեց. «Եթե հաղթական բանակով դեպի պարսկական երկրներ ուղղություն բռնվի և բարձրյալ կամքի հայացքով նպատակ դրվի Պասան բեկի ու նրա մյուս որդիների վերացում, ապա հաղթական բալլերով և առաջացող բանակի ոտնահեռերով Իրանի ամբողջ հողը, որը միաստվածության մարդկանց և իմաստության տերերի բնակավայրն ու հանգրվանն է, կնգնվի բազմաթիվ արդեսների ոտքերի տակ: Այդ ժամանակ թույլտրել և աղքատները կբողոքեն ու դժգոհությամբ կաղաղակեն: Իրոք, նման դեպքում մշտապես դազաներում և խլային նվաճումների ու անհավատներից վրեժ լուծելու համար ծածանվող փառավոր դրոշը երկար ժամանակ պիտի ծածանվի խլային մարդկանց վերացնելու համար, մինչդեռ պարսկական երկրում շատ են մահմեդական ժողովուրդները, որոնք գիտության և կատարելության մարդիկ են: Նրանց պատիվով, աստիճանը և համբավը վստահելի հաղիսով հիշատակված են: Այդ խմբի մեծ մասը երկար տարիներ դազի սուլթանի և նրա պետության համար աղոթքներ է արել: Այսպես լինելով՝ ինչպե՞ս կարելի է արդար համարել, որ սուլթանի կողմից վրա գնալու հետևանքով նրանք ընկնեն իրենց կալվածքի և ունեցվածքի կորստի չարչարանքի մեջ: Իր հերթին, խոհեմ պետական այրերի հետ միասին մի սուլթանի համար, որը հաղթանակ է տարել և որի թշնամին փախուստի են դիմել, փախչող հակառակորդի հետևից հապճեպ վազելու և խոհեմ գործ չէ:» Վեզիրի խոհեմ, իբրև խորհուրդների խորապի քարեր և խլայանակ կարգերի պահանջ, սուլթանի կողմից ընդունվեցին ու նա իր կամքը գործադրեց խոհատար և իմաստուն վեզիրի խոսքերի ուղղությամբ: Նվաճման և հաղթանակի տեղի վրա նա կանգնեց արքայական ու իշխանական խրախմանքների ծավալանքները՝ ողորմության ու և արդարության դաժանությամբ հաստատելու համար: Այստեղ պատմվելու էին խարդախները և թշնամիները: Եվ ահա հաջորդ օրը աշխարհի կարգը հաստատող դիվանի առջև սուլթանը սկսեց առանձին-առանձին ուսումնասիրել թշնամի գերիների վիճակը: Ոմանց մահապարհ էր սահմանվում, իսկ ոմանք թողնում էր կենդանի՝ ի շնորհիվ արդարության: Տրամադրված պատիժների վերաբերյալ նա սահմանեց երեք մակարդակ: Նախ՝ վերլուծել մեղավորների անունները, հետո՝ շիրիքները, ապա՝ յուրաքանչյուր դասի համար առանձին պատիժներ նշանակել: Առաջին դասը՝ Ադ-Ղույունլուների առաջատարները և մեծ սերդարներն էին: Դրանք կյանքը, թե կրոնական և թե աշխարհիկ տեսանկյունից անթույլատրելի համարելով, նրանց դատապարտեցին մահվան: Թշնամու ենթակայության տակ գտնվող դրոշ մեծ սուլթանների և դատավորների ժառանգները, սակայն, ինչպիսիք էին օրինակ Միդգա Մուհամմեդ Բաբը, Միդգա Չեյնալը և Միդգա Մուզաֆֆաբը, ովքեր հայրական կողմից Թեմուրյանների Միդգա Միհրաբադիների էին վերաբերում և Բայանդուրյուն Ղարա-Օսման բեկի (Ադ-Ղույունլուների Եմիրության Եմիր Ղարա-Ռամանի – Մ.Ֆ.) դստեր զավակներ էին ու ծառայում էին Պասան բեկին, ձերբակալվեցին: Սուլթանը նրանց հետ նաև հարգանքով և պատշաճությամբ վարվեց, ինչպես՝ Եմիր Թեմուրը (Թեմուրյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Թեմուրը – Մ.Ֆ.), երբ ձերբակալեց սուլթան Իլդրիսի Բայեզետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ I-ին – Մ.Ֆ.) և նրա զավակներին: Ղարա-Ղույունլու Եմիրները, ովքեր վաղուց Օսմանյան տան

բարեկամներն էին, ազատ արձակվեցին, սակայն Փիր Մեհմեդ Ալպալույթը, ով խարդախություն անելով կանգնած էր Հասան բեկի դրոշի տակ, շղթայվեց և դատապարտվեց բանտարկության: Ավելացվեց նաև Բայազետ բեկի Հիլպերիօղլի Օսեր բեկը, որպեսզի նա միայնակ չմնա: Մի մասը՝ անանուն և անտեր գերիներ, թողնվեցին իրենց վիճակին: Սովորական ծառայողները՝ խոհարարներ, սենյակային ծառայողներ և այլն, իրենց հմտությամբ էրանակվեցին համապատասխան ծառայություններ: Գիտնականները և արվեստագետները, հմտություն ունեցողներն ու ծառասները վարձատրվեցին ողորմությամբ ու նվերներով՝ ըստ արժանիքի: Օրինակ՝ Իրաքի Աջեմի դատավորներից Կադի Մահմուդ-շուրեյիին, Հասան բեկի դիվանում գրասենյակի պաշտոնատար Հաջի Սեյրի Մուհամմեդ-Մուևշին, շարիաթի գիտան, Կադի Ալի Հիսնիեֆին և այլ սուլթանի ողորմությանն արժանացան ու երկար տարիներ ապրեցին նվերներով և երջանկությամբ՝ ստանալով բարձր պաշտոններ ու վաստակ: Գրավված զույգը՝ գանձեր, թանկարժեք մետաղներ, թանկագին իրեր, թափանցիկ իրեր, գեղեցիկ զմբեթավոր բաժաններ, արաբական ձիեր, ջորիներ և վրաններ, այնքան շատ էին, որ հաշվապահների գրքերն անգամ տեղ չէին կարողանում ապահովել ու դա մնում է ընթերցողի երևակայությանը: Դրանից հետո բախտավոր և երջանիկ սուլթանը իր տեղակալների հետ սրտանց ուրախությամբ շնորհակալություն հայտնեց, ինչից հետո գրագիրների միջոցով հաղթանակին նամակներ գրեցին: Համապատասխան երկրներում, հատկապես Կոստանդնուպոլսի, Էդերնեի և Բուրսայի հիմնական քաղաքներում, ապահովություն հաստատվեց, շենքերը զարդարվեցին և մեծ նվերների շնորհակալություն կատարվեց՝ հաստատելով բարեգործությունների ու շնորհների կարգ: Սուլթանը նաև իր մեկ խուսքով և իր արքայական ողորմությամբ 40.000 ծառաներին Ալլահի պատվի համար ազատ արձակեց և խոստացավ, որ յուրաքանչյուր կստանա համապատասխան կրթություն ու կարգավիճակ: Նույնպես, հետ վերադառնալուց հետո, ռազմի դուրս ելած էմիրներին ու զորավարներին տրված պարտքերը, մոտ 100.000 ռուսկյե յուրաքանչյուրի չափով, ամբողջությամբ չեղյալ հայտարարվեցին: Ընդհանուր հրաման տրվեց, թե. «Հասան բեկի հրամանատարներից, էմիրներից և զորքից ով Ադ-Ղուլունլու գերիների, բռնված կամ այլ բանտարկյալ ունի, թող, առանց ժամանակ կորցնելու, դրանք հանձնի սուլթանին և ոչ մեկին բաց չթողնի»: Պատերազմի և մարտի ամենաթիվ հանգստի վայրն ընթանում էր Բայազետ խանի զորքի աջ թևում և, բնականաբար, մյուս շահագործների ու էմիրների համեմատ, առավելագույն գերիները վերցրածը և ամենաշատը դրանք սուլթանին ներկայացրածը նույնպես Բայազետ խանի զորքն էր: Նրանից հետո առավելագույն գերիներ վերցրին Անադոլուի սիպահները և դաժան հետևակայինները: Վերջիններս հարձակվել էին Հասան բեկի կենտրոնի վրա՝ հենց սրտին: Արժանի ժողովի օր որոշվեց մեկ առավուտ և այդ առավուտ արևը արևելքից կարող էր դուրս եկել: Իրոք, սուլթանի վճռով, որը շատ խիստ էր, առավուտից մինչև արևի մայրն ընկնելու պահը սուլթանին ներկայությամբ, Ադ-Ղուլունլու ցեղի գլխավոր հատուկեցին: Սրի կտրուկ հարվածով այդ արատալիքի ժողովրդի չարությունները վերացան, իսկ հաջորդյալ այդ ժողովրդի 3.000 ռուսկյե յուրաքանչյուրն էլ հաշվելով սպանվեցին: Նվաճման և հաղթանակի վայրում երեք օր շարունակ իրականացվեց պալատական քաղաքականություն, այնուհետև սկսվեց վերադարձը: Վերադարձի ճանապարհին որոշվեց, որ յուրաքանչյուր կանգառում Ադ-Ղուլունլու գերիներից ևս 400 հոգի սպանվեն, ընդ որում դրանք նախանձ և բռնատիրական սերմերի մարմինները թողնվեցին հենց այնտեղ, որտեղ սպանվեցին, որպեսզի չար մարդկանց վախեցնեն ու նրանց աչքերը բացեն» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«/257/ Արդեն ասացինք, որ Խաս Մուրադի պարտությունից հետո փախչահն (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.) ուղղվեց Բաբերդի կողմը: Նա վեց անցումով տեղ հասավ և ամրացավ Յուկարօզուլ կոչվող վայրում: Նրանք ճամբար գարկեցին և գտնվում էին Օլթուկի մոտակայքում ու արդեն կեսօր էր, երբ հանկարծ նկատեցին Ուզուն-Հասանի (Ադ-Ղուլունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) բանակի պատկանող կաֆիրներից մեկին, որի անունը Իսահակ էր և որը առաջանում էր նրանց ուղղությանը: Այդ ժամանակ Անադոլուի բեյլերեն էր մեր ներկայիս մեծ վեզիր Դաուդ փաշան, որն արագորեն վերցրեց Անադոլուի թանակը և ջարդեց այդ կաֆիր Իսահակին, որից հետո առաջ անցավ և հարվածեց արդեն նաև հանգիստ կանգնած Ուզուն-Հասանին: Դրանից հետո իր ռազմիկներին առաջ ուղարկեց նաև Ուզուն-Հասանը և հարվածեց Դաուդ փաշային: Վերջինս Անադոլուի իր բաջարի ռազմիկների հետ միասին բաջաբար մարտի մեջ մտավ Ուզուն-Հասանի դեմ և բազմիցս հետ մղեց սրա զորքին: Այս ընթացքում սուլթան Մեհմեդը իր իշխանների հետ միասին հարթավայր իջավ և գաղտնի դարան դրեց: Դաուդ փաշան խնկարկա մի հերոսի նման, ինչպես օրինակ Ռուստամը էր, շարունակեց թշնամիների շրջապատման մեջ: Բանը կարող էր հասնել նույնիսկ նրան, որ նա զուցե նույնիսկ կարողանար հասնել Ուզուն-Հասանի բանակին, երբ, առնվազն դիմադրելով թշնամուն, նա կանգնած էր ինչպես մի ամուր աշտարակ՝ 25 անգամ հետ մղելով Ուզուն-Հասանի բանակին: Այս ընթացքում էր, ահա, որ Դաուդ փաշան տեղեկացրեց տիրակալին. թե. «Քո ստրուկ Դաուդը Անադոլուի բանակով թշնամու դեմ մարտի մեջ է մտել և մի մեծագույն ճակատամարտ է մղում»: Իմանալով այս մասին՝ տիրակալն ասաց. «Դիմադրի, մեծը շուտով կերևան, դիմադրի»: Դրանից հետո ենթերիներն և մնացած զորքը, համառորեն զոռ տալով ոտքերին, սկսեցին առաջանալ, որպեսզի հասնեն այդ բարձունքներին: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ սուլթանի բանակի հարվածի ուղղությամբ հայտնվեց նրա որդի Մուստաֆայի զորքը ու հենց սա էր, որ առաջինը հարվածեց և Դահրամանի տիրակալ, Ուզուն-Հասանի որդի Կիր-Չենի զորքին: Անմիջապես մի հզոր մարտ բռնկվեց, սակայն սուլթանի զորքը անմիջապես էլ ջարդեց հակառակորդին, իսկ Կիր-Չենին գլխատեցին: Իր կողմում բաջաբար մարտնչում էր նաև ապագա սուլթան Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության ապագա արքա Բայազետ II-ը - Մ.Ֆ.), որը, հարաան հարվածներ հասցնելով Ուզուն-Հասանին, հասավ այն վայրին, որտեղ մարտնչում էր Դաուդ փաշան: Այդ ժամանակ Բայազետի ուսուցիչը Իբրահիմ փաշան էր, որն էլ հենց պետք եղածի նման հրամաններ էր տալիս Ռուսի բանակին: Այսպիսով Ռուսի բանակը բաջաբար հարձակվեց Ուզուն-Հասանի բանակի վրա և նրա օրը սկսացրեց: Մի քիչ էլ և, ահա-ահա, Ուզուն-Հասանը կկորչեր, ընդ որում արդեն հաղթանակի դրոշներն էին պարզում: Այդ ժամանակ ժամանեց Գեդիկ Ամնեդ փաշան և հայտնեց, որ սուլթան Բայազետը իր զորքերը հանել է Ուղուրլու-Մեհմեդի դեմ և ջարդում է նրան: Դա նախանձից դրդված էր ասվել, բանի որ ուզում էին այնպես անել, որ Ուզուն-Հասանը մարտնչումը հաղթանակը մնա ապագա սուլթան Բայազետին: Այսպես թե այնպես, սակայն շուտով Ուղուրլու-Մեհմեդի դեմ ելավ նաև Բայազետը և, գործի դնելով իր զորքերը, սկսեց բազմի նման հետապնդել թշնամիներին: Այն կիրճում, որտեղ կանգնած էր Ուղուրլու-Մեհմեդը, գտան Մեհմեդ-Բեքերին: Սուլթան Բայազետը հարձակվեց սրա վրա և վերցրեց նրա դրոշը: Դրանից հետո իշխատակալած բարձունքներին հասան նաև սուլթանի ենթերիները: Դազի ենթերիների գլուխներին ծածանվում էին իրենց հաղթական գլուխները, ընդ որում սրանց առաջ նույնիսկ լեգենդար Ռուստամն էր նման մի մոծակի: Դրանից հետո, դասավորվելով ըստ խմբերի և ջոկատների, նրանք մի բարակ շարք կազմեցին և, շարվելով սուլթանի դիմաց, հայացքները հառեցին ներքև: Սուլթան Մեհմեդը ողջունեց իր ռազմիկներին, ընդ որում դրանից հետո, երբ ենթերիներն իրենց սուլթանի գլխավորությամբ երևանացին, Ուզուն-Հասանը տեղում բարացավ, բանի որ ի վիճակի չէր տանել փառիշահական բանակի փայլը, ուժը և արիությանը: Ուզուն-Հասանը կորցրեց խոսելու ունակությունը, որից հետո անմիջապես գոչեց. «Բերեք իմ նժույգը», իսկ հետո լաց լիցնելով ավելացրեց. «Գոնե գլուխս փրկեն»: Անմիջապես է պատրաստեցին Ուզուն-Հասանի մոխրագույն նժույգը, որից հետո նա նայեց շուրջը և վերից վար սլացավ: Փիր-Ամնեդը (Դահրամանյանների էմիրության էմիր Փիր-Ամնեդը - Մ.Ֆ.) ևս կանգնեց Ուզուն-Հասանի մոտ ու պատրաստվեց նրա հետ միասին փախչել: Այն բանից հետո, երբ Ուզուն-Հասանը բաց տարածություն դուրս եկավ, նա շուռք տեղը չբերեց, մինչև որ չհասավ Թավրիզ, ընդ որում Փիր-Ամնեդը փախչում էր նրա հետ միասին: Նրանք, հերթը չտալով իրար, նժույգները խթանելով սլանում էին ինչպես եղիններ, որոնք փրկվում են առյուծների թաթերից: Շուրջը չնայելով՝ նրանք անցնում էին լեռներն և հովիտները, նրանք վախից իրենց չափարներն էին լցրել: Տեսնելով թուրքմենների գլխին եկած այդ աղետը՝ ենթերիները հարվածեցին սրանց: «Չե՛, ստոր թուրքմեններ»,- գոչում էին նրանք,- «կորեք գորոյի ծոցը, ձեզ համար ամեն ինչ կորած է, կորեք այստեղից»: Ուզուն-Հասանն այնքան էր վախեցած, որ մտածում էր միայն իր գլխի փրկության մասին, հենց միայն երևում էին օսմանները, նա անմիջապես հրաժարվում էր մարտից և փախչում էր: Այս ամենի պատճառը հրալեզու հրանոթներն էին, որոնք նա առաջ չէր տեսել: Ավելին, ասում էին, թե հետո, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Ուզուն-Հասանն արդեն մահվան մահճում էր, նա ասել էր իր հետնորդներին, որ նրանք հարգեն իրենց հոր խոսքը և այլևս երբեք պատերազմի մեջ չմտնեն օսմանների դեմ: Այս ամենը տեղի ունեցավ Դիջրի 878 թվականին... /258/ Երբ Ուզուն-Հասանի հաղթեցին, բռնեցին նաև նրա բեկերից շատերին: Սրանց մեջ էին Զեյնեդի ցեղի իշխան Օմար-բեկը, այնտեղ էին նաև Սիր-Թեմուրի երկու հետնորդները, ինչպես նաև Սիման Թեթթեկ Սիմանը՝ Դարա-Յուլուկի (Ադ-Ղուլունլուների էմիրության էմիր Ուսման իբն Ղուլունլու - Մ.Ֆ.) աղջիկներից մեկի որդին: Սրանք համարվում էին Ուզուն-Հասանի առանձնահատուկ կերպով մտերիվ մարդիկ և հենց նրանք էին, որ ամենից հաճախ էին դրոշում Ուզուն-Հասանին գնալ Ռուսի վրա: Սրանցից զատ գերի ընկան ևս 3.000 հոգի, դե իսկ գլուխները կորցրածների թվին էլ ոչ-ոք հաշվել չի կարող» (Մեհմեդ Նեշրի «Համբողջական պատմություն», գլուխ 257, 258):

«Դրանից մի բանի օր անց խալիլը (Ադ-Ղուլունլուների էմիրության ապագա էմիր խալիլը - Մ.Ֆ.) և իր բանակի ձիավորները ելան ու շարժվեցին մարտի դաշտ: Իր հերթին, թեև Սուլթի-խալիլ Մուշուլուն ասել էր, որ մարտի դուրս գալը ծիշտ չէ, բայց իրավունքով միայն ամենաբարձր ոգու կողմից կարող է գնահատվել, Հասան սուլթանը (Ադ-Ղուլունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.) չհետևեց նրա խոսքին և ճանապարհ ելավ: Խաս Մուրադի մահից հետո ռուսների բանակը միավորվեց, ընդ որում սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.), երբեք չհանձնվելով հուսահատությանը, նոր մարտավարությամբ առաջ ընթացավ: Այդ տարվա Դաբիա և ամսի 16-ին սուլթանի բանակը աջից և ձախից տեսավ Դեբազն լեռան զազաթներին հաստատված թուրքմենական զորքի մի բանի խմբեր: Հետախույզները Սուլթան Մեհմեդին փոխանցեցին. «Հասան սուլթանը վրիճառում բանակով ամրացել է լեռներում, մարտական դրոշ է բարձրացրել և լեռան զազաթներին դավադրել ու խորամանկությամբ փորձում է գերիշխանություն ստեղծել: Նրանք լեռների վրայից, ինչպես դաժան զազանների թակարդում կանգնած վայրի կենդանիներ, պատրաստվում են որսին տիրանալ»: Այս տեղեկությունը հասավ սուրբ ականջներին և սուլթանը՝ ինչպես երկինքը, որ շարժվում է,

պատրաստվեց գործողության: Նրա հրամանով ձիավորները... պատրաստվեցին և դիրքավորվեցին բանակի մոտ: Նա ինքը ընտրեց կենտրոնական դիրքը և մետաղով ամրացված սայլերի մեջ կանգնեց...: իսկ նրա բանակի առաջագծին էլ ամրացվեց ֆուրգուներով ու շղթաներով՝ որպես առավել ամուր պաշտպանություն...: 10.000 նոթարների, յուրաքանչյուրի ձեռքում սուր և նիզակատեզ, նա շարեց առաջամասում: Կենտրոնում մոտ 1.500 հեծյալներով կանգնած էր Սիլայի Օղյանը: Նույն կերպ 2.000 հոգու կազմով այնտեղ էր նաև «Սիլիդար» կոչվող երիտասարդ համակիրների մի խումբ, աջից և ձախից ևս 2.000 հոգի կային, իսկ նույն կերպ աջից ու ձախից էլ 2.000-ական հեծյալների կազմով առանձին ջոկատներն էին: Ընդհանուր հաշվով, կենտրոնում սուլթանի հետ միասին կար 20.000 մարդ: Նրա որդի Սուլթան Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) և Կեզիր Ազամ Մահմուդ փաշան, պետության մի շարք խոշոր պաշտոնյաների ու մեծագույն դորձակներով 40 այլոց հետ, նրա աջ կողքին տեղավորվեցին, իսկ Ռումելիից եկած զինվորները, ինչպես նաև նոթարների զորքը կանգնեցին Ռումելիի բանակի առաջ: Ձախ թևում Ղահրամանյան բանակով կանգնեցին Սուլթան Մուստաֆան, իսկ Անադոլիի զորքով և 24 հայտնի հրամանատարներով էլ՝ Դավուդ Փաշան, ընդ որում այստեղ 20.000 զինված ազապ զինվորի, ինչպես Ռումելի ձևով եղավ, դրեցին շարքերի դիմաց...: Նույն այդ ժամանակ սուլթան Դասանը, նստած լինելով մի հզոր ձիու վրա, իր տեղը զբաղեցրեց բանակի կենտրոնում՝ շուրջը հավաքելով անվեհեր թուրքմեններից և բաջարի թուրքերից կազմված մի խումբ: Նրա աջ կողմում իր որդի Չեյնալ-բեկի, Շահ-Ալի Բեյի-Պուռնաթի, Բայանդուր-բեկի, Սուֆի խալիլ-Մուշուրի և Սուլեյման-Բիչենի նման հայտնի հրամանատարներ և ֆիդայիներ տեղավորվեցին: Ձախ թևում իր ճակատային դորձակներով դիրքավորվեց Մուրադ-բեկ-Տիմուր, Ալիսան Բեկ-Տիմուր, Զասիմ Բեկ-Ղահրամանյանը (Ղահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիմը – Մ.Ֆ.), Մանսուր Բեկ-Մուշուր, Իլ-Ալի Բեկ-Չեյնի, Ալսան Բեկ-Ղուլթարը և զրահապատ բախտիրների մի մեծ խումբ: Նրա մեծ որդի Ուղուրու Մուհամմեդը ձախ ճակատում ևս միախառնվեց այդ բանակին և պաշտպանական մարտավարություն կազմակերպեց: Այնուհետև, զույգ-զույգ և խումբ-խումբ, բանակը բալլեց մարտադաշտ՝ աղվուկ աղաղակ հանելով...: Թուրքմենական բանակը, սուլթանին վանելու և ռուսկների բոլոր կտրելու համար...: մարտադաշտում իր դիրքը պարզեց...: Դասան փառիշահը այդ բարձր լեռնային դիրքում այդ վեհաշուք գործիքների հետ ահեղ ձայն և աղաղակ արձակեց՝ կարծես որսի կոչելով...: Ժամանակ առ ժամանակ նետների ամպերը լցվում էին լեռների վրա՝ միանալով սրերի և նիզակների ծոծուկներին...: Իրենց հերթին թշնամիները լեռան իրենց դիրքերից կայծեր էին արձակում, սակայն ոչ մի բալլ առաջ չէին անում...: Եվ ահա սուլթան Մեհմեդը հրամայեց, որ բանակը բարձրանա: Իր կարմիր գլխարկավոր զինվորներով, ազապներով և Անադոլիի տերերով նախ ելավ Մահմուդ փաշան, զինք թուրքմենների վրա ու մարտի կրակը վառեց: Ծովի և աղետների հորդը, հակառակ տվողության, ներքևից վերև իտեց, իսկ հրամայող ու հրազանի կրակն էլ թուրքմենների վրա լցվեց...: Այդ կողմից Սուլթան Բայազետը իր հերթին բարձրացավ լեռը և հարձակվեց Ուղուրու Մուհամմեդի վրա: Մեծ մարտ սկսվեց...: Սուլթան Մուստաֆան և Դավուդ փաշան Ղահրամանի բանակի հետ միասին ձախ կողմից հասան այն լեռան վերին հատվածին, որտեղ կանգնած էր Դասան փառիշահը...: Եվ այսպես, մինչ սուլթան Մեհմեդը ձգտում էր լեռան գագաթի այն տեղը, որտեղ թաքնված էր պետական բանակը, Անադոլիի ազապները Մահմուդ Աղայի գլխավորությամբ հասան Դասան փառիշահի դիրքի Չեյնալ-բեկի բանակին և հարվածներից Չեյնալ-բեկը, ոգևորված առյուծի և հարձակվող վագրի նման, մի խմբի գլուխ անցավ ու նրանց ձիերի վրա մազերի առատությամբ նետեր լցրեց...: Այնքան շատ զինվոր և կենդանի ընկավ, որ աշխատող ցլի մեջքն այդ բեռից կծկվեց, իսկ երկրի կենտրոնն էլ նրանց արյունից կտրվեց: Ընկածների մարմիններից անցումը սեղմվեց, սակայն Չեյնալ-բեկին այդ վիճակից ոչ մի օգուտ չհասավ: Նա անցավ հետևակի շարքերը, սակայն Մահմուդ Աղան ձիով հետևեց նրան: Չեյնալ-բեկը թամբից վայր ընկավ, Մահմուդ Աղան այն գլուխը կտրեց և տարավ ու դրեց Սուլթան Մուստաֆայի առջև, իսկ շահագործել էլ նրա գլուխը փաթաթեց և ուղարկեց հորը: Չեյնալ-բեկի մահը թուլակցեց Դասան փառիշահի աջ կողմի զորքը ու բանակի թեղը: Անադոլիի բանակը և ազապների ուժերը հասան Դասան փառիշահի դրոշի մոտ...: Այս հզոր խումբը հարձակվեց Դասան փառիշահի վրա և տապալեց նրա դրոշը...: Սրբազանը, երբ մեկ պահ նայեց, վստահորեն հասկացավ, որ իրեն կհետապնդեն: Դրա համար էլ, ամբողջ զորքը թողնելով, նա միայնակ դուրս եկավ՝ իր կամբից անկախ հայտնվելով մարտի կենտրոնում: Այդ ժամանակ Դասան փառիշահի լիարժեք նմանությամբ կանգնեց Փիր Մուհամմեդ-բեկը, որ Ալպաուլուտից էր: Երբ ռուսկները նրան բռնեցին, նա ասաց. «Ես Դասան փառիշահն եմ»: Դասան փառիշահի դրոշը պարզած և Դասան փառիշահին նմանությամբ կանգնած Փիր Մուհամմեդ Ալպաուլուտին բռնած Ռումի զինվորների այդ խումբը, կապած նրան շղթաներով ու պարաններով, աջ թևի տապալված դորձների հետ միասին մեծ պահակախմբով տարավ Սուլթան Բայազետի մոտ: Այդ պահին Ուղուրու Մուհամմեդը նրանց հետ մարտի մեջ էր: Երբ նրան ցույց տվեցին հոր դրոշը, սակայն, նրա մեջ ուժ չմնաց դիմակայելու և նա փախուստի դիմեց: Սուլթան Բայազետի բանակը նրանց հետապնդեց: Բազմաթիվ զինվորներ սպանվեցին...: Այդ օրը Դասան փառիշահը իր ուղևորագարդ ձիով մարտադաշտից մինչև տուն երեքօրյա ճանապարհը մեկ օրում անցավ: Ռուսկները նրա բանակի ճամբարը թալանեցին և խառն Մուրադի հետ մարտում բռնված Դուրիան բեկի որդի Օմեր բեկին փրկեցին: Այդ ճակատամարտում բռնվեցին Միրզա Սալիդ Ահմեդը, Միրզա Միհրանշահի որդի Միրզա Մուհամմեդ Բաթըր, Միրզա Չեյնալը և Միրզա Մուհամմեդը, որոնք սուլթան Մեհմեդի հրամանով փակվեցին Ամասիայի ամրոցում: Սուլթանը իջավ մարտի վայր և Դասան փառիշահի հետապնդումը կազմակերպելու հարցով բանակի հրամանատարներին ու դերձակի թիկնապաշտի հետ բնադրվում սկսեց: Թեև շատերը միաձայն համարեցին ճիշտը հետապնդելը, սակայն, բոլոր թիկնապաշտներին ու պետական դիվանագետներին գերազանցող մտքի բանիմացության և ճշգրիտ դիտողության շնորհիվ, Մահմուդ փաշան կանխեց սուլթանի առաջընթացը դեպի Ալեքսի երկիր: Այնուհետև Սուլթանը ազատ արձակեց Փիր Մուհամմեդ Ալպաուլուտին, Բայազետ Բեկ Զաթիրուլի որդի Օմար բեկին և Դարա-Յուսուֆին հետ գտնվող Դարա-Ղոյունլու բոլոր թիկնապաշտներին: Չկողմնորոշված մարտիկ թողնվեցին իրենց կամքին: Խոհարարներին և տունը գաղութարողներին հարգանքով վերաբերվեցին, իսկ գիտուններին ու դաստիարակներին էլ լիակատար ուշադրություն ցուցաբերվեց: Կարի Մահմուդ -Շերիխը և Դասան փառիշահի շինարարական գործերը հսկող Մուհի Զաթե Սալիդ Մուհամմեդը շարունակեցին զբաղվել Դասան փառիշահի գործերով...: Այլ Դասանբեյեցն ու նրան անձինք սուլթանի աջի գոհացողներ դարձան և բարձր պաշտոնների բարձրացան: Սուլթանը, այս նվաճման շնորհապաշտության նշանով, 40.000 սորուկ ազատ արձակեց: Նա 100.000 Ռումի անչե արժեք ունեցող 100.000 արծաթ նվիրեց իր թիկնապաշտներին և զինվորներին: Աղ-Ղոյունլու տոհմի բոլոր անդամները սարակալությունը սուլթանի ներկայությամբ մեկը մյուսի հետևից փչրեցին: Այդ պահից օրական խմբերով 3.000 հոգի սպանվեցին: Սուլթանը մարտի վայրում մնաց 3 օր, այնուհետև հետ վերադարձավ: Ծամբարակացներից ամեն մեկում նա պատվիրեց Աղ-Ղոյունլու ժողովրդից 400 մարդու գլուխ կտրել և մարմինները ճանապարհի երկայնքով նետել...: Ահա այդպես սուլթան Մեհմեդը բռնեց Ստամբուլի ուղղությունը: Կարահիսար գավառը նրա բանակի ղազարները դարձավ: Այդ ամրոցի տերը Դարաբեյ Դուրիանը փախավ, Ռումի զինվորները շրջափակեցին ամրոցը և Դարաբեյ բեկը այն հանձնեց ռուսկներին: Սուլթանը այնտեղից շարժվեց Ստամբուլ: Ռումի սուլթանի վերադարձից հետո Դասան փառիշահը բարձրացրեց գերիշխանության դրոշը և Արևելյան Ադրբեյջանում նստեց արքայական ավագ թագավորի գահին» (Աբու-Բաթր Տիխրանի «Գիթե Դիարբեյիի մասին», գիթե 2):

«Այդ ժամանակ Ուղուրու Մուհամմեդը Դասան թագավորի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ռուզուն-Դասանի – Մ.Ֆ.) մոտ բարեխոս մարդկանց ուղարկեց և տեղեկացրեց, թե. «Այսօր, երբ մեր զորքերը համառարած կրակով այրում են աշխարհը, պետք է հետապնդել փախչողներին և տապալել Սուլթան Մուհամմեդին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին – Մ.Ֆ.):» Դասան թագավորը այդ օրը ցանկացավ կոչվել ռուսկների հետ, բայց Սուլթան խալիլի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր խալիլի – Մ.Ֆ.) և նրա եղբայրների մայր Սեյրուքշահ խանումը, ասաց. «Ուղուրու Մուհամմեդը գործի մեջ լիակատար վստահություն չափելու համար է ուզում, որ Ռումի բանակի պարտությունը նրա ձեռքով եղած համարվի»: Դասան թագավորը լսեց այդ շնագոյ կնոջ խոսքը և հետ կանչեց Ուղուրու Մուհամմեդին: Մի բանի օր պատերազմը հետաձգելուց հետո թագավորը ջբախմբով և բանակով սանձեց իր ձին ու ուղղվեց մարտադաշտ: Թեպետ Մուսուցի Սուֆի խալիլը նրան զգուշացրեց, թե. «Պատերազմելը նպատակահարմար չէ և ոչ ոք, բացի անտեսանելի գերիմաստուն Աստծուց, չի կարող իմանալ, թե ինչ է լինելու», սակայն Դասան թագավորը ակամե չդրեց ու ճանապարհվեց: Խառն Մուրադի սպանությունից հետո Ռումի բանակի շարքերը խառնաշփոթ էին մատնվել...: Ազգվաքույս սուլթանին իր հերթին ականա հուզվեց այդ միջադեպից և խորապես վշտացավ ընտրյալներից ընտրյալ Խառն Մուրադի սպանության համար: Աստված, սակայն, այդ իրադարձությունը իսկապես վերածեց փառաշեղ հաղթանակի փայլատակող նախդեպքի, բանից Դասան թագավորի նախորդ գոռոզաստությունը և ինքնահավանությունը կրկին գլուխ բարձրացրին ու նա այս դեպքը համեմատեց նախկինում այլ սուլթանների հետ պատահած դեպքերի հետ: Նա սկսեց իր հաղթանակի լուրերն ուղարկել բոլոր կողմեր և հարակից երկրներ, բայց չափադեմ, որ ժամանակի ու երանգափոխ ճակատագրի խաղատեղանին նույն պահին հակառակ նենգությունն է թաքնված, որը նման նենգ խաղերը սովոր էր ընդունել որպես ծաղրի և հեգնանքի մի բան: Իր հերթին սուլթանը, ինչպես բորբոքված առյուծ, կանգնած էր վիճի դիրքում՝ իր արյունաբոլոր արին շողքը դնելով այն վայրում, որտեղ տեղի էր ունեցել Խառն Մուրադի սարսափելի և դառն վախճանը: Նրա բանակը երկու-երեք անգամ առաջ շարժվեց: Մեղավոր հակառակորդները և ուղու ու կարգի անճար թշնամիները, բանի որ պայքարելու կամ դիմակայելու ունակություն չունեին, մեկ շաբաթ շարունակ խուսափեցին մարտից: Կերպարան նշված տարվա Ռաբիա Ա ալսի 16-ին, չորեքշաբթի օրը, սուլթանի զորքի աջ և ձախ թևերում, լեռներում ու գագաթներում երևացին թուրքմենական բանակի մի բանի շարքեր: Դետախությունը Սուլթան Մուհամմեդին հաղորդեցին, թե. «Դասան թագավորը իր վրիժառու զորքով ամրացել է լեռան վրա, բարձրացրել է մարտական դրոշը և, շատ հավանական է, ցանկանում է բարձր լեռներից խաղաղաբարեն հարձակվել ու այդ լեռնային տարածքում որսի պես սանձել թշնամուն»: Երբ այս լուրը հասավ սուլթանի ականջին, նա, ինչպես իր ճանապարհով շարժվող երկնային մարմին..., նստեց իր խնամված և գեղեցիկ դիրքում ու հրամայեց բանակը պատրաստության

բերել, իսկ ինքն էլ, ոսկով և երկաթով զարդարված, կենտրոնում տեղ գրավեց...: Նա իր բանակի առաջին շարքը ամրացրեց սայլերով և շղթայով՝ կառուցելով խիտ ու ամուր ամրոց...: Մոտավորապես 10.000 ճեղքերից, յուրաքանչյուրը ձեռքում պահելով հրացան և կարճ սուր, կանգնեցին շարքերի առջև: Կենտրոնին մոտ կանգնեցին մոտ 1.500 հեծյալներ, ովքեր կոչվում էին սիպահի օղյան, ինչպես նաև տեղակայվեցին զինակիրներ կոչված 2.000 մարդիկ: Աջից և ձախից տեղակայվեցին նաև ազաբ ու իգիթ երիտասարդների 2.000-ական խմբեր և այլ զինվորներ՝ դիրքավորվելով բոլոր կողմերից: Սուլթանի կենտրոնում հեծյալների և հետևակայինների զորքի ընդհանուր թիվը 20.000 հոգի էր: Սուլթանի որդի Սուլթան Բայազետը (**Օսմանյան սուլթանության սպազա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.**) և մեծ պաշտոնյա Նախարար Մահմուդ փաշան հարյուրավոր սարդարներով ու դրոշակներով ամրացան աջ թևում: Այստեղ իր դիրքը զբաղեցրեց նաև հետևակայիններից կազմված Ռումի բանակը, վերահսկվելով ճեղքերից շարքերի կողմից, իսկ ձախ թևում էլ կանգնեցին Սուլթան Մուստաֆա Ղահրամանի զորքը և Դավիթ փաշայի Անադոլուի բանակը՝ 24 հայտնի հրամանատարներով: Ռումի ռազմական դիրքերում շարքեր ընդունեցին և կանգնեցին նաև 20.000 ազաբներ: Բանակի շարքերը և ուժեղ հետևակային զինվորները իրենց սրերով, նիզակներով ու գրահներով տափաստանային տարածությունը դարձրին կարծես ծաղկազարդ այգի և բուսածածկ վայր: Հասան թագավորը, լեռան նման բարձր և բաժու արագությամբ...: Նստեց իր գեղեցիկ ու ուժեղ Նուրգի վրա և, ամրակալով կենտրոնում, իր կողքին դրեց համարձակ թուրքմեններից ու հիանալի թուրքերից կազմված մի խումբ: Աջ թևում էր նրա փոքր որդի 2եյնալ-բեկը, ինչպես նաև՝ հայտնի և ճանաչված հրամանատարներ Ծահկիլ-բեկ Փոռնակը, Բայանդուր-բեկը, Սուֆի հալիլ Մուսուլցին ու Սուլեյման Բիծանը՝ ղեկավարելով մի խումբ բաբեր: Ձախ թևում էին Մուրադ իբն Ջհանգիր բեկը, Ալիխան իբն Ջհանգիր բեկը, Կասիմ-բեկ Ղահրամանօղլուն (**Ղահրամանյանների էմիրության ապազա էմիր Կասիմ-բեկ – Մ.Ֆ.**), Մանսուր բեկ Աֆշարը, Ալայիդ բեկ 2եյնիև և Ալյան բեկ Չուլքադարը՝ գրահապատ խիզախներից կազմված մեծաթիվ խմբով, որը պարզեց մարտական դրոշները: Սուլթանի մեծ որդի Ուղուրլու Մուհամմեդը գզուշության համար սպասում էր ձախ թևում՝ հիմնական զորքի կողքին: Այնուհետև զորքերը խմբերով և միավորներով շարժվեցին մարտի դաշտ...: Թուրքմեն զորքը սուլթանին հետ մղելու և ռումիների ջախջախելու համար դուրս հանեց փայլատակող սրերը, բարձրացրեց հաղթանակի նշանով նիզակները և դրանք ձիերով գլխավորեցին առաջ մղեց: Ինչպես աստղերը երկնքում՝ նրանք շրջում էին մարտադաշտում և լեռների գագաթներին...: Մարտի դաշտը, հայտնի ու բազ հեծյալներով և ուժեղ հետևակայիններով զինված բանակով, վերածվեց սարսափելի վայրի: Նիզակավորների պատճառով ճահիճ մակերեսը կարծես փոխվեց խիտ անտառի: Արյունոտ սուրը հետ դարձնելով՝ երկնքի երեսը լցվեց պայծառ կայծակներով: Չորքի ձայնը, գոյունը, գեղքի և գրահի հնչյունները այնքան հզոր էին, որ թվում էր, թե երկնքի շրջանը կանգ կառնի ու երկրի կենտրոնը հեղուկ ջրի պես հոսում կդառնա: Հասան թագավորը բարձրացավ լեռան գագաթ և իր շեղ զորքի առաջ հզոր ու բարձր բռնակեց՝ մարտական ձայնը տարածելով լեռան վրա...: Մոխրագույն ամպերի նման զորքը լեռան գագաթին ցուցադրում էր սրերը և նիզակները...: Նրանք լեռան գագաթին այնպիսի ծիծաղ արձակեցին իրենց հարձակման վանկարկումը, սակայն մի թեթև բալլ անգամ առաջ չգնացին: Այդ ժամանակ սուլթանը հրամայեց զորքին բարձրանալ լեռը: Նախ իր կարմիր գլխարկավոր զինվածներով ազաբ զորքով և Անադոլուի հեծյալներով թուրքմենների ղեմ շարժվեց Մահմուդ փաշան: Նրանք մարտական կրակ ծավալեցին: Անբարկապատությունների և աղետների հորդան, ամրակալական կարգի հակառակ, հոսեց ներքևից վերև՝ մի ակնթարթում նրանց վրա կրակելով հրանքով ու հրացանով...: Պղնձի և հրանոթի ձայնը, թմբուկների ու պողպատե շեփոթի հնչյունը հասավ երկնային ճակատագրին...: Աջ թևից լեռան գագաթ բարձրացավ նաև Սուլթան Բայազետը և հարձակվեց Ուղուրլու Մուհամմեդի վրա: Ծավալվեց մեծ մարտ: Նիզակի կրակի ծուխը հասավ Կեյվանի ավանին, իսկ արյունոտ սրի շողն էլ երկնքը հասնող մաշկի պես ձգվեց: Զառերը նիզակի ծայրով բացում էին թշնամու աչքերի ջուրը, իսկ սրերով էլ դասակները երանկոտ էին բացում: Հզոր խոցող հրացանի մահացու կրակը անցնում էր գրահապատ գլխարկի միջով և, ծակելով այն, անցնում էր այնպես, ինչպես ասեղը՝ թելի միջով: Հրացանի կայծերը լուսավորված փաթիլների պես թափվում և կայծկլուտում էին...: Ձախ թևից Սուլթան Մուստաֆան և Դավիթ փաշան Ղահրամանի զորքով նետվեցին դեպի Հասան թագավորի տեղակայված լեռան գագաթը...: Անադոլու բանակը և ազաբ հեծյալները գայլորդային հարձակվեցին և հրանոթային ու հրացանային հարվածով խորտակեցին կենտրոնը: Արյունը սակավեց նիզակների և դրոշների գլուխները հրացանի հարվածից փշուղեցին: Եվ ահա, մինչև սուլթանը հասավ լեռան գագաթ և շփոթած զորքի տեղակայված վայր, Մահմուդ ադայի գլխավորած Անադոլու ազաբ զորքը հասավ Հասան թագավորի որդի 2եյնալ-բեկի զորքին ու հարձակվեց: 2եյնալ-բեկը, նման գրգռված և կատաղի առյուծի ու բազեի, մի խումբ թուրքմենների հետ, ձիերի ականջների վրայով նիզակները բաժու պես արագ շուռ տալով, շրջվեց նրանց դեմ...: Արագ շուռը ունեցող շատ մարդիկ և ձիեր վայր ընկան: Տյի մեջքը ծանրությունից խոնարհվեց, իսկ երկրի կենտրոնն էլ նրանց արյունից խոնավեց: Երկու կողմերի սպանվածների մարմինների և կտրված անդամների պատճառով ճանապարհը նեղացավ, բայց դա որևէ օգուտ չտվեց: 2եյնալ-բեկը փորձեց ներթափանցել սիպահների շարքերից ներս, սակայն Մահմուդ ադան հետևեց նրա ձիուն և 2եյնալ-բեկին տապալեց թամբից: Մահմուդ ադան անջատեց նրա գլուխը մարմնից և դրեց Սուլթան Մուստաֆայի առաջ: Սա էլ նրա գլուխը ուղարկեց զորքի կենտրոն՝ հոր մոտ: 2եյնալ-բեկի սպանությունից հետո Հասան թագավորի աջ թևը կտրվեց: Անադոլու բանակը և ազաբ հեծյալները հասան Հասան թագավորի դրոշին: Նրա բարձր կանգնած դրոշը տատանվեց և շփոթվեց, ինչպես լուսնի դեմք գեղեցկության թելերը: Սուլթանի զորքերը դեռևս չէին հանդիպել Հասան թագավորի զորքի կենտրոնին, բայց նրա մեծ մասի հրամանատարները արդեն ընկել էին հողին: Եվ ահա հզոր ընթացքով ընթացող շեղ ուժերը հարձակվեցին Հասան թագավորի վրա և նրա դրոշը վայր գցեցին...: Հասան թագավորը հասկացավ, որ, եթե մեկ պահ էլ կանգնի, գերեվարվելու է: Եվ ահա նա, բոլոր ծառայակիցներին ու զինվորներին թողնելով, միայնակ սուլթանի նման, չնչին հնարավորություն ունենալով դրա համար, լեցե մարտադաշտը: Հասան թագավորի նմանությանը փոխ Մուհամմեդ-բեկ Ալպափուրը կանգնեց տեղում և ռումիները նրան բռնեցին, բանդի նա սաաց, թե. «Հասան թագավորը ես եմ»: Եվ ահա, սուլթանի դրոշը վայր գցած և Հասան թագավորի նմանությամբ փոխ Մուհամմեդ-բեկ Ալպափուրին գերած ռումի զինվորների խումբը մեծ հրամանատարների հետ միասին, կապանքներով և շղթաներով, գերության մեջ գտնվող թուրքմեն հրամանատարին գլուխը կախ բերեցին աջ թևում գտնվող Սուլթան Բայազետի առաջ: Այդ ժամանակ նաև Ուղուրլու Մուհամմեդը կանգնեց նրանց առջև, բայց, տեսնելով հոր դրոշը տապալված, նրա մոտ ևս այլևս դիմադրելու ուժը չմնաց ու նա ընտրեց փախուստի ուղին: Սուլթան Բայազետի բանակը հարձակվեց նրան հետևելու և շատերին սպանեց...: Հասան թագավորը Մուրադ կոչվող ձիով, որը դանդաղ և դժվար էր տեղաշարժվում, մեկ օրվա ընթացքում անցավ Երեբոյա ճանապարհի ու հասավ բանակի վայրը, որպեսզի ապահովի և պահպանի իր կյանքի պահուստը: Սուլթանը փախստականներից և հատկապես փոխ Մուհամմեդ-բեկ Ալպափուրից հետաքրքրվեց Հասան թագավորի գտնվելու վայրով ու նրա գոյությանը և լսեց, որ Հասան թագավորը փախել է: Նվաճողի և անգիշտող այդ թշնամու դեմ շահած հաղթանակից հետո սուլթանը բարձրացրեց իր զորքի կարգապահությունը տեղում, հսկեց իրավիճակը և հանձնարարեց պատժել բոլոր թուրքմեններին: Ռումիները ավերեցին Հասան թագավորի բանակը և փրկեցին իսա Մուրադի դեմ մարտում գերեվարված Թուրխան բեկի որդի Օմար բեկին: Նույն մարտում գերեվարվեցին նաև Միրզա Սայիդ Ահմեդ իբն Միրզա Միրհաննա իբն Սահիբ Կիրան Թեմուր Գուրգանի որդիներից Միրզա Մահմուդ Բադիրը, Միրզա 2եյնալը և Միրզա Մուսաֆարը, որոնք սուլթանի հրամանով պահվեցին Ամասիայի ամրոցում: Սուլթանը Հասան թագավորի հետևելու հարցով խորհրդակցեց դիվանի և բանակի հրամանատարների հետ: Բարձրակարգ հրամանատարների մեծամասնությունը խորհուրդ տվեց հետապնդել, սակայն Մահմուդ փաշան, ով բոլորից գերազանց էր իր խելքով, ճկունությամբ և հեռատեսությամբ, կանխեց սուլթանին Աջեմի երկիր գնալը: Այս սուլթանը ազատ արձակեց փոխ Մուհամմեդ-բեկ Ալպափուրին և Բայազետ բեկ Զակրու իբն Օմար բեկին, ինչպես նաև՝ Ղարա-Յուսուֆի հետ գտնվող Ղարա-Ղոյունլու բոլոր թիկնապահներին, իսկ աննշան անձանց էլ թողեց նույն վիճակում: Գրագիրների և սպասավորների մի մասը նշանակվեց պատշաճ ծառայությունների, իսկ գիտուն ու գիտնական անձանց էլ մեծ պատիվ տրվեց: Մասնավորապես՝ Ղազի Մահմուդ Սարիին, Հասան փառիշահի սուլթի խոջա Սեյիդ Մուլլամեդ Սուլեյին և նրան իմամություն ու մուսափիքություն սովորեցնող Ղազի Ալի Հասանբեյֆին բարձրացվեցին բարձր պաշտոններ: Այս հաղթանակի համար սուլթանը ազատ արձակեց մոտավորապես 40.000 ստրուկ և յուրաքանչյուր հրամանատարին ու զինվորին հատկացրեց 100 և 1.000 ռումական արծաթի չափի պարգև: Սուլթանի աչքի առաջ Ադ-Ղոյունլու ցեղի բոլոր գերեվարվածների հունձ կատարվեց: Մեկ օրում մոտ 3.000 մարդ սպանվեց: Հաղթանակից հետո սուլթանը երեք օր մնաց մարտադաշտում, ապա վերադարձավ և հրաման տվեց, որ յուրաքանչյուր տեղակալում Ադ-Ղոյունլու ժողովրդից 400 մարդու գլխատու և իրականացվի, իսկ գլուխներն ու մարմիններն էլ դրվեն ճանապարհի վրա» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Սուլթանը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.**), գայլաբացած այն դիմադրությունից, որը պարսիկները ցույց էին տալիս Փոքր Ասիայում, պատրաստվեց 320.000 հեծյալ ու հետևակ ռազմիկներից կազմված բանակով հարձակվել Արևմտյան Պարսկաստանի վրա: Բանակը, սակայն, որը հավաքեց պարսից արքան (**Ադ-Ղոյունյանների էմիրության էմիր Ռուզն-Հասանը – Մ.Ֆ.**), ավելի մեծ էր, քան որում Բեռնառն Բրենդելբախը պնդում է, որ պարսիկների միայն հեծելազորը բանակությունը անցնում էր 350.000 հոգին: Շուտով հետևեց այն ամենահայտնի ճակատամարտերից մեկը, որը երբևէ Ասիայում տեղի էր ունեցել մրցակցող պարսկական խմբակցությունների միջև: Երբ երկու հզոր բանակները մարտ սկսեցին, այն շարունակվեց երկու լիարժեք օր, մինչև որ հայտնի դարձավ, թե ով է հաղթողը: Եվ թեև այն պնդումում, թե հաղթանակը մնաց թուրքերին, ճշմարտության հատիկ կա, սակայն այնուհանդերձ այդ հաղթանակը սուլթանին այնքան թանկ արժեցավ, որ նա դրանից հետո այլևս երբեք չհամարձակվեց հարձակվել Պարսկաստանի վրա և ապագա պատերազմներում իր ուշադրությունը բևեռեց Եվրոպայի վրա» (Օրուզ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 13):

«Եվ ահա սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) շարժվեց Բայբուրդ: Վեց օր շարունակ նրանք առաջ շարժվեցին և կանգ չառան՝ անցնելով կիրճերի ու լեռների միջով: Սուլթանի երկու որդիները տեղակայվեցին երկու թևերում: Արքայազն Մուստաֆան ձախ թևում հաղթեց Ուզուն Ֆասանի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) որդի Չեյնալին, իսկ Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.)՝ մյուս որդի Ուղուզլու Մուհամմեդին: Սուլթանի առջև կանգնեց Ուզուն Ֆասանը: Սուլթան Մեհմեդը հաղթեց» (Աշիկ Փաշիօղլի «Պատմություն»):

«Յիջրի 878 թվականին Ֆասան-բեկն Բայանդուրին (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) նրա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) դեմ ճակատամարտ տալուց հետո դիմել էր փախուստի» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 1): «Յիջրի 879 թվականին Բաբերդի շրջանում սուլթան Մուհամմեդ խանի և Ֆասան-բեկ Բայանդուրիի միջև մեծագույն մի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Արդյունքում սպանվեց Ֆասան-բեկի որդի Ուղուզլու Մուհամմեդը, որը ծառայում էր սուլթանին, սակայն ի վերջո պարտություն կրեց հենց Ֆասան-բեկի զորքը: Սուլթանի փոխանորդները հանդիսավորությամբ և հաղթական վերադարձան խալիֆի Նտաֆայր» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵⁴⁵³ «Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.), որ հաղթանակի էր հասել, որոշեց օգտվել այդ հաջողությունից և իր օգտին դասավորված պատերազմի ընթացքից, որպեսզի տիրի հակառակորդի մի որևէ տարածք: Դրա համար էլ նա, հավաքելով իր բանակը, երկրորդ անգամ գնաց Բաբերդ քաղաքի վրա, սակայն այդ երկրի բնակիչները աքնջիների մեծ կոտորած արեցին: Նման սխրագործությունից հետո բնակչությունը, սուրհանդակներից իմանալով, որ Մուհամմեդի անձնական ղեկավարությամբ իրենց կողմն է գալիս հակառակորդի հիմնական բանակը, թողնեցին ամեն ինչ և փախան լեռները» (Վատերիկո Չենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Այսպիսով, եթե Ուզուն-Ֆասանը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) գոհանար իր այն առաջին հաղթանակով, ապա այժմ չէր հայտնվի մի իրավիճակում, երբ ոչ միայն հազվի փրկվեց գերությունից, այլև կորցրեց սեփական երկրի մի մասը: Իրոք, այդ պարագայում թուրքը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) անփառունակ կերպով կիռնանար, իսկ տարածքներն էլ կմնային Ուզուն-Ֆասանին, այն դեպքում, երբ այժմ ուրիշ կերպ եղավ: Եվ այսպես, երեք օր հանգիստ տալով իր բանակին՝ թուրքը որոշեց վերադառնալ եկած ճանապարհով: Այսպիսով, վերցնելով ճամբարը, նա շարժվեց Բաբերդի վրա, որտեղ, կապված Ուզուն-Ֆասանի ջախջախումի հետ, քաղաքի և շրջակայքի բնակչությունը փախել և պատսպարվել էր լեռներում: Այնուհանդերձ աքնջիները մի բանի գերիներ բռնեցին և ավար ձեռք գցեցին, թեև հետո պարսիկներից ոմանք հաղթեցին աքնջիներին ու հետ խլեցին դրանց, ինչպես նաև՝ ավարը: Այդ ժամանակ աքնջիները քաղաք վերադարձան, իսկ պարսիկներն էլ դրա հաջորդ ողջ գիշերը և հաջորդ օրվա կեսը պահեցին դիրքերը, մինչև որ լուր չէկավ, որ իրենց դեմ է շարժվում թուրքերի հիմնական բանակը: Այս պայմաններում պարսիկները ոչ մի կերպ չցանկացան ելնել թշնամու հիմնական բանակի դեմ ու լքեցին դիրքերը» (Զիովանի Անջիոլեյլո «Ուղեգրություն», գլուխ 8):

«Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) դարձավ և գնաց Խաղոնի վրա՝ գրավելով Բաբերդ կոչված քաղաքն ու այրելով այն» (Մարտիրոս Ստամբուլցի «Յիշատակարան 1480 թվականի»):

⁵⁴⁵⁴ «Եվ ահա թուրքերը, ծանծաղուտով անցնելով Եփրատը, այն վայրում, որտեղ տեղի էր ունեցել ճակատամարտը, հասան Արզնջան, որից հետո, սակայն հրաժարվեցին հետագա առաջխաղացումից: Այնուհետև չորս օրում թուրքերը հասան Ղարահիսարին, որը լեռան զագաթին տեղակայված մի ամրությունն էր: Այս ամրությունը 15 օր դիմադրեց, սակայն, բանի որ նրա հրամանատարը Չեյնալի ծառա Ղարաֆին էր, որը լսել էր վերջերս իրենց կրած պարտության և իր տիրոջ մահվան մասին, նրանք ի վերջո հանձնվեցին: Դրանից հետո թուրքերի բանակը ուղղվեց դեպի Ղոյունլու-Ֆիսար՝ տիրելով ինչպես դրան, այնպես էլ Բաբերդին: Ավարտելով այս ամենը՝ թուրքական բանակը վերադարձավ իր երկիր: Բանն այն է, որ այդ ժամանակ թուրքերին լուրեր էին հասել, որ Ուզուն-Ֆասանը (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանը – Մ.Ֆ.) վերականգնել է իր բանակը և այդ կողմն է գալիս, այնպես որ նրանք իրենց համար ոչ մի կերպ անվտանգ չհամարեցին դրանից ավելի շատ խորանալ թշնամու երկրում: Եվ ահա թուրքերը մեծ արագությամբ նահանջեցին Սվաս, որտեղ էլ հեռացան թուրքա» (Վատերիկո Չենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

«Այսպիսով, հաջողությամբ շարունակելով առաջխաղացումը, մենք առաջացանք դեպի Եփրատ մեծ գետը, ընդ որում հայտնաբերեցինք, որ մեր ուղու վրա գտնվող բոլոր ամրություններն և բնակավայրերը լքված են, իսկ որոշներն էլ՝ այրված: Մոտենալով Եփրատին՝ աքնջիները անցան այն և գետից հաշված մեկ օրվա արշավի հեռավորությամբ ամայնալի երկիրը՝ ձեռք գցելով, սակայն, միայն շատ քիչ բանակի կենտրոնների հոտեր: Չետո, երբ սրանք վերադարձան, մենք առաջացանք դեպի Արզնջան: Այստեղ մենք ճամբար գարկեցին և մնացին չորս օր, իսկ հետո ելանք և ժամանեցինք Ղարահիսար, որը տեղակայված է Սև լեռների մոտ ու բնականից շատ ամուր դիրք ունի: Այն իրոք անառիկ էր, բանգի դիք ժայռեր երեք կողմից շրջապատում էին լեռնավանդակը և միայն մի կողմում էր, որ առաջանալու տեղ կար, սակայն այստեղ էլ դարպասներ կային, դե իսկ ճանապարհին ինքն էլ շատ քարքարոտ էր ու դիք: Այդ վայրում դիրքեր գրաված ռազմիկները, ձեռքերին սուր նետեր և նիզակներ, լուռ հետևում էին մեզ և, որևէ կերպ չցանկանալով բանակցել, հարվածում ու սպանում էին ամեն մի մոտեցողի: Այդ ժամանակ սրանց դեմ ուղղվեցին 5 հրամաններ: Պարզվեց, որ այս ամրության ղեկավարը կոչվում էր Արաք, որը արքայազն Չեյնալի՝ Ուզուն-Ֆասանի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) որդու, դաստիարակն էր եղել և իր հրամանի տակ ուներ այդ գավառը: Եվ ահա այս Արաքը, երբ տեսավ, որ իր տերը սպանվել է, ընդ որում նրան ցույց տվեցին սպանվածի գլուխը, դառն արցունքներ թափեց, իսկ հետո էլ հանձնվեց՝ ստանալով կյանքի ու գույքի երաշխյա: Իրոք, թուրքը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) նրան բավարար պայմաններ առաջարկեց, իսկ 17 օր հետո, երբ մենք վերադառնում էինք, վերցրեց այս մարդուն իր հետ՝ դարձնելով Ղուկագարիայի մի սանջակի ղեկավար: Այս մարդուց պետք էր շուրհակալ լինել, բանի որ, եթե նա ութ օր ևս շարունակեց դիմադրել, մենք անսնանկների պակասի պատճառով ստիպված պետք է լինեինք հետ դառնալ, որովհետև ձիերը արդեն սնվում էին ծառերի տերևներով ու մանր ճյուղերով: Այստեղից մեր բանակն առաջացավ դեպի Ղոյունլուհիսար, որի կայազորը, լսելով, որ այն ամուր Ղարահիսար ամրոցը հանձնվել է, իսկ Չեյնալն էլ՝ սպանվել, ինքը ևս դեսպաններ ուղարկեց թուրքի մոտ և հանձնվեց, ինչպես նաև՝ Նիկսարը: Այսպիսով, անելով անհրաժեշտ կարգադրություններ, թուրքն իր բանակով վերադարձավ Սվաս» (Զիովանի Անջիոլեյլո «Ուղեգրություն», գլուխ 8):

«Փրկական 1469 թվի շայրց 916 թվականին սուլթան Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ղարահիսարը, գրավեց նաև Ադրիբու բերդը» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Վերադարձի ճանապարհին նրանք հասան Ֆասան բեկի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) վիլայեթի Ղարահիսար դալա: Ղալան և այդ երկրի բնակիչները պաշտպանվեցին դալայի պարիսպների ամրության հետևում ու այդ ժամանակ սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց, որ այդ ամուր, հյուսիս և տեղացիների վստահության վայելող լեռնային դալան նվաճվի մարտիկների կողմից: Ադ-Ղոյունլուի մեծ բեկերից մեկ, սակայն՝ դալայի ղեկավար Փոռնաք Ղարաք Բեկը, լսել էր, որ սուլթանը հաղթել է Ֆասան բեկին: Եվ ահա աստվածային հաստատմամբ պատված դրանց բանակը վախեցավ ու համաձայնեց դալան հանձնել, իսկ իրենց և ունեցվածքի համար էլ ապաստան խնդրեց: Թուրքմեն դալայի պահապանները իջեցվեցին դրա վրայից և դալայի աշտարակները զարդարվեցին ֆետիհի դրոշմներով: Մուտքի մեջ գտնվող ամուր մետաղով պատված այդ պատվաբեր և օգտակար դալան իր վիլայեթով ու հարակից տարածքներով անցավ սուլթանի նալիքների կառավարությանը: Նվաճումից հետո դալայի և երկրի անհրաժեշտ գործերը կարգի բերվեցին, ինչից հետո շարժվեցին դեպի Կոստանդնուպոլիս: Ֆամայքը և զինվորները ստացան պալատական օրհնություններ և բոլորին թույլ տրվեց վերադառնալ իրենց տները» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.), ցանկանալով ամեն ինչ անվտանգ դարձնել, առաջացավ և մոտեցավ Գարահիսար ամրությանը: Նա պաշարեց այս ամրությունը և հենց նրա մեծության աչքի առաջ էլ այն գրավեցին: Դրանից հետո սուլթանը վերադարձավ Ստամբուլ և հենց այնտեղ էլ պաշտոնազրկեց Մահմուդ փաշային: Սա ևս տեղի ունեցավ Յիջրի 878 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Ֆամլնդիստուր պատմություն», գլուխ 258): «Յիջրականից հետո սուլթանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.), բալլ առ բալլ շարժվեց դեպի Ստամբուլ: Ղարահիսարի շուրջը կանգնեց բազմաթիվ բանակ և նրա տիրակալ Ղարաք բեկ Փոռնաքը սկսեց պաշտպանվել ամրությունում: Ռուսի զինվորները, սակայն, շրջապատեցին ամրությունը և Ղարաք բեկը վախից զիջեց այն: Սուլթանը շարունակեց երթը դեպի Ստամբուլ...: Մուհամմեդը գրավեց... դիվանի նահանգների շարքին դասված, Աջեմ երկրամասի և Ռումի միջավայրում գտնվող, մահմեդականների հողերին պատկանող ու Ֆասան բեկ փաշայի (Ադ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ֆասանի – Մ.Ֆ.) ներկայացուցիչների ուժով գրավված ամրակուռ Ղարահիսար ամրոցը և նրա շրջակա տարածք...: Նա նաև գրավեց թուրքմենական նահանգների, ինչպես նաև Տրապիզոնի և Արզնջանի հարևանությամբ գտնվող ու բազմաթիվ տարածքներ և ամրոցներ ունեցող Ղոյունլուհիսար ամրոցը ու նահանգը» (Ֆասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁵⁵ «Յիջրի 878 թվականին, երբ Ռումի տիրակալ սուլթան Մուհամմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Կամախ ամրոցը գրավելու..., Ռուստամ-բեկը դրան դեմ դուրս եկավ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 1):

⁵⁴⁵⁶ «Հասնելով հատուն տարիքի և բավարարող զգացման՝ Շեյխ Ֆասանը օր ու գիշեր մտածում էր, թե ինչպես հետ մղի թշնամիներին և իր բոլոր մտքերը ուղղում էր այն գործին, որ հետ գրավի իր երկիրը: Եվ ահա նա իր հրամանատարության տակ հավաքեց այդ շրջանի բազմաթիվ և խիզախներից կազմված մի ջոկատ, ելավ խորաբանդալու ցեղի դեմ ու ուժով հետ գրավեց իր ժառանգական վիլայեթը՝ տիրելով դրան» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 1):

⁵⁴⁵⁷ «Այդ գործերն ավարտելուց հետո Գեղոյեք Ամետը փաշան շարժվեց Սիլիվկե ամրոցը գրավելու: Սիլիվկե ամրոցը ավելի վաղ մեկ անգամ արդեն խլվել էր Ղաիրամանուկու Իսխակ բեկի որդուց, սակայն Ֆասան բեկի (Աղ-Պոլունլուների **Էմիրության Էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.**) խառնակ ժամանակներում Կասիմ-բեկը (Ղաիրամանուկների **Էմիրության ապագա Էմիր Կասիմը - Մ.Ֆ.**) խորամանկությամբ և գողությամբ այն հետ էր վերցրել: Միաժամանակ նա, սուլթանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**) ծառաներին ամրոցից դուրս հանելիս, թույլ էր տվել, որ սուլթանի որոշ հրետանավորներ մտնեին և բնակվեին այնտեղ: Երբ Ամետը փաշան հաղթական զորքով պաշարեց ամրոցը, զադտիկ ճանապարհներով ուղերձ ուղարկեց այդ հրետանավորներին. «Դուք մեծ սուլթանի ծառայող հավատարիմ ծառաներ եք և մենք գիտենք, որ այս ամրոցում պահվում էք բռնությամբ: Եթե ցանկանում եք արժանանալ բարձր աստիճանների, պաշտոնների և պարգևների, գտեք հարմար միջոց ու հնարք ամրոցի գրավման համար և շուտափույթ մտեք սուլթանի դռն և ընտրության շարքը»: Եվ ահա հրետանավորները հանգիստ սրտով հրաժարվեցին սուլթանի գործի դեմ կռվելուց: Արդյունքում՝ մի օր, իբր թե թողանդների խափանումը և վառողի պահեստը ստուգելու պատրվակով, նրանք կրակ տվեցին վառողանոց: Ամրոցի ներսում դժոխքային կրակի պես հզոր պայթյուն տեղի ունեցավ, կրակը տարածվեց շինությունների վրա և մեծ բարձր հարվածեցին պարիսպներին՝ մի հատվածը բախեց: Այդ բացվածքներից սուլթանի զինվորները հեշտությամբ ներս մտան, իսկ աշտարակները փլվեցին: Դրանից հետո հաղթական զորքը բոլոր կողմերից հարձակվեց և հաղթանակի հասավ: Ամրոցը անսպասելի և հեշտությամբ գրավվեց, իսկ Ամետը փաշան Ղաիրամանուկուների Նշանավորներից 180 հոգու բռնեց և ամրոցի ստորոտում գլխատել տվեց» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Դրանից հետո Կասիմ-բեկը (Ղաիրամանուկների **Էմիրության ապագա Էմիր Կասիմը - Մ.Ֆ.**) առաջացավ և հարվածեց Սելևկիային: Եվ ահա տիրակալը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**) կրկին ուղարկեց Ամետը փաշային, որը մոտեցավ Սելևկիային ու կրկին ուժով տիրեց նրան: Նա իր ձեռքը գցեց բոլոր ավազակներին և սպանեց նրանց: Այսպիսով, երբ այդ անառիկ ամրությունը հայտնվեց տիրակալի ձեռքում, Ամետը վերադարձավ Ստամբուլ: Այս ամենը տեղի ունեցավ Ֆիջրի 877 թվականին և արդյունք էր Ղաիրի Ամետը փաշայի գործունեությանը: Միաժամանակ էլ Նշեյ, որ Էրմենկին, ինչպես նաև Ղաիրամանիկ վերջնականապես տիրել հաջողվեց միայն երկու տարի հետո» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 253):

«Ֆիջրի 880 թվականի տարվա կեսին սուլթան Մուհամմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**) նվաճեց Սելևկիե ամրոցը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵⁴⁵⁸ «Այդ ընթացքում Դիզ շրջանի ռայթաթները բրիտանական անհավատների թվից, որոնց կոչում են ասուրի, երբ իրենց սովորության համաձայն մեկնել էին եգիպտոս և Անտիոք, որպեսզի այնտեղ զբաղվեն արհեստներով ու առևտրով, Ասադ-Էդ-Դին Ռակեձեքի (Շամբոյանների **Էմիրության Էմիր Ասադ-Էդ-Դինի (1473 - մոտ 1480) - Մ.Ֆ.**) գործունեությունը տեսնելով իրենց մեջ որոշեցին. «Այս մարդը արժանի է Հաբարին կառավարելու: Պետք է համոզել նրան զալ այնտեղ ու դնել նրան իշխանության գլուխ»: Նման որոշում ընդունելուց հետո նրանք այդ ծրագրերի մասին հայտնեցին վերջինիս, սա համաձայնեց և մի բանի ասուրեցիների ուղեկցությամբ մեկնեց իր ժառանգական վիլայեթը: Որոշ ժամանակ նրանք այնտեղ թաքնվեցին ասուրեցիների մեջ, սպասելով հարմար առիթի: Այդ շրջանի անհավատները նման մի սովորության ունեին, որ ամեն շաբաթ օր, ազատվելով իրենց գործերից և հոգսերից, Դիզ ամրոց էին տանում վառելիքի ու ամենայն անհրաժեշտի պաշարներ: Եվ ահա շաբաթվա օրինյալ օրերից մի գիշեր նրանք Ասադ-Էդ-Դինին այդ աշխարհի բազմերի մի խմբի հետ ուղարկեցին ամրոց՝ հազցնելով նրանց անհավատների հանդերձները, ընդ որում ցանկեր և վառելիքի արանքում նրանք զենք էին թաքցրել: Դեռևս որ մտան ամրոց, ցանկերն ու վառելիքը մի կողմ նետվեցին և, ինչպես Մարդը, այս հեղուկները իրենց արյան ծառավ թորեց թաքնված ամրոցի բնակիչների վրա: Դուժբուխ ցեղից ոմանք նրանք անողորմ դաշույնների հարվածներով նետեցին կործանման երախը, իսկ այլոց էլ այն աշխարհը ուղարկեցին նետերով՝ որոնք թունավորված էին ոչնչացման թույլով: Մի խոսքով, արիությանը Նշված դուշագուժները շողողացող թորերի փայլով ազատեցին այդ ամրոցը չարագործ թշնամիներից...: Դրանից հետո Ասադ-Էդ-Դինը օրըստօրե ազատեց վիլայեթը թշնամիների ներկայությունից...: Հաբարիի տիրակալները, ինչպես արդեն իշխանակվեց, երկրորդ անգամ իշխանության եկան շաբաթ օրը, ինչն այդ ժողովրդի լեզվով այն ժամանակ կոչվում էր Շամբո, և ահա այդ պատճառով էլ նրանք ստացան Շամբոյան անվանումը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

⁵⁴⁵⁹ «Եվ այսպես, ցանկանալով Ուղումուհամմեդին դարձնել Պարսկաստանի թագավոր՝ նա (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**) նրան գործ և միջոցներ տվեց, որպեսզի նա սկսի այդ գործողությունը, ու նրան ուղարկեց Ալասս՝ Մեծ թուրքի և Ուզուն-Ֆասանի (Աղ-Պոլունլուների **Էմիրության Էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.**) միջև գտնվող այդ սահմանային շրջանը: Ուղումուհամմեդը, հասնելով տեղ, անմիջապես սկսեց հարձակումներ գործել հոր տիրույթների վրա և վնասել դրանց, ընդ որում, թեև հայրը գործ ուղարկեց, որ զսպի որդուն, բայց հետո մի ավելի խորամանկ բան մտածեց» (Զիովանի Անջիուլլու «Ուղեգրություն», գլուխ 9):

«Եվ ահա Ուղումուհամմեդը, իր հետ ունենալով թուրքական օժանդակ ուժեր, գնաց Պարսկաստանի սահմանի վրա գտնվող սանջակը, որպեսզի անհանգստացի իր հորը (Աղ-Պոլունլուների **Էմիրության Էմիր Ուզուն-Ֆասանի - Մ.Ֆ.**) հաճախակի հարձակումներով: Այդ ժամանակ հայրը, թեև հեծելազոր ուղարկեց, որ պաշտպանի իր տիրույթները, բայց հետո այլ կերպ վարվեց» (Կատերինա Չենո «Ուղեգրություն», գիրք 1):

⁵⁴⁶⁰ «Սուլթան Մեհմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**) ձգտում էր, որպեսզի իր տիրապետությունը տարածվի հարակից երկրների վրա և ցույց տա նրանց տիրակալներին իր գերակայությունը: Ծոճելով սուրը արևելքի և արևմուտքի ուղղության, նա բոլոր կողմերում ջարդում էր թշնամիներին: Եվ ահա եկավ Ղարա-Դենիզ ամրոցի գրավման ժամանակը, դրա համար էլ նա հրամայեց իր ստորակ Գեդիկ Ամետը փաշային, թե. «Արագորեն վերցրու լավագույն լավերն և գնե՛ր, բայց որ երբ ուղարկեցիք ու եմ մարտնչել հավաքելու համար: Այսպիսով՝ նա, առավոտյան պարաններից ազատել նավերը, պարզեց դրոշները, համազարկ տվեց հրանոթներից, ինչեցնել տվեց մարտական շեփորները և փառաբանեց Ալլահի անունը: Դրանից հետո Ամետը փաշան հայտարարեց, որ մեկնում է հավատքի համար պատերազմի և ուղղվեց դեպի Կաֆա: Ողջ Ղարա-Դենիզը պատվել էր իսլամի նավերով: Օր ու գիշեր, առաջ մղվելով համընթաց բաժնուց, նա մոտեցավ Կաֆայի նավահանգստին: Դրանից հետո Գեդիկ Ամետը փաշան ձգեց գոտիկը և մեծ եռանդով գոչեց. «Յեյ, դազինեդ, եկե՛ք և ջանքերի ժամանակը, անհրաժեշտ է անմիջապես բոլոր ջանքերը ներդնել, որպեսզի Կաֆայի նկատմամբ հաղթանակի հասնե՛ք և իսլամի գերակայությունը հաստատե՛ք»: Այսպիսի կոչ արեց փաշան և բոլորին ոգևորեց՝ դրդելով արիության գործի ու հաղթանակի կամք հաղորդելով: 70.000 հավատարիմ ռազմիկներ հարձակվեցին այդ քաղաքի վրա և մի մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Կռվեցին երեք օր ու գիշեր, որից հետո քաղաքի դեկավարները հավաքվեցին և հարցրին իրենց ղեկավարին. «Ի՞նչ եք դուք մտածում թուրքերի մասին»: «Ի՞նչ նկատի ունես», - հարցրեց քաղաքապետը, իսկ նրանք պատասխանեցին. «Թուրքերը լի են ամենայն վճռակասությամբ ամրությունը գրավելու հարցում, իսկ մենք բավարար ուժեր չունենք: Եթե նրանք ուժով գրավեն՝ քաղաքը, կկոտորեն բոլորին, իսկ կանանց և երեխաներին էլ գերության կքշեն: Ավելի լավ չի՞ լինի, որ խաղաղորեն հանձնվենք, այդ դեպքում թուրքերը շատ վնաս չեն տա, մենք ոչինչ չենք կորցնի և ամեն ինչ լավ կլինի»: «Դուք գիտե՛ք», - պատասխանեց քաղաքապետը, - «վարվե՛ք ինչպես ուզում եք»: Եվ ահա նրանք Գեդիկ Ամետից որոշումություն խնդրեցին, իսկ փաշան էլ ընդառաջեց նրանց և հինգերորդ օրը բացեց իր ամրությունների դռները՝ ամեն ինչ հանձնելով փաշային: Այսպիսով՝ ամրությունն ընկավ իսլամի տիրապետության տակ և նրա աշտարակի վրա իսլամի դրոշ սկսեց ծածկանվել: Միաժամանակ պարիսպներն և աշտարակները ցնցվեցին մարտական երաժշտությունից, բրիտանական կռապաշտարաններն ավերվեցին, իսկ եկեղեցիներն էլ վերածվեցին մզկիթների...: Սա տեղի ունեցավ Ֆիջրի 880 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 260):

«Հարկ է նկատել, որ հյուսիս-արևելքում՝ նավով 20 օր ուղևորության հեռավորության վրա, գտնվում է Կաֆա քաղաքը: Եվ ահա, ճնայած թուրքերի և տաճիկների ոչ մի սուլթանի իշխանություն այդ քաղաքին մոտակայք երբեք չէր հասել ու այն մեծ բանակի կողմից երբեք չէր պաշարվել, սուլթան Մեհմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան **Մեհմեդ II-ը - Մ.Ֆ.**), որպես Մեծ Ալեքսանդրոսի (Հունամակեդոնական տերության **արքա Ալեքսանդր III Մեծի - Մ.Ֆ.**) նվաճումների վերականգնող, այդ գործը գլուխ բերելու նպատակով իր գործի համար ամրությունների գրավման համար նախատեսված գնե՛ք և զինամթերք պատրաստեց, Նշանակեց Գեդիկի Ամետը փաշային ու հովաքեց 200 նավ՝ համալրված տարբեր տեսակի հրացաններով, թնդանոթներով, աղեղներով և զանրորակներով: Սուլթանի հրամանով նավերը շարժվեցին ստամբուլյան անցքից և մի բանի օր անց սկսեցին անցնել Ղարադենիզի վրայով: Դրանից հետո նրանք անհետաձգելի հարձակմամբ ինչպես ծովից, այնպես էլ ցամաքից հասան Կաֆա ամրոց: Հիսկիորները տեղավորվեցին ամենախաղաղ վայրերում և, օրական բազմաթիվ հարվածներ հասցնելով ամրոցի

աշտարակներին ու պատերին, դրանց մի մասը բաժանվեցին: Հարկ է նշել, որ Կաֆայի թշնամիների համար ֆրանկների օգնության ճանապարհը, որը ստամբուլյան անցքով էր անցնում, այդ ժամանակ փակվեց և նրանց նավերը վարորդացան անցնել: Ի վերջո, ամրոցի երկարատև պաշարման հետևանքով իսլամի զորքը թշնամու սրտերում բաժանում ստեղծեց: Եվ ահա ամրոցի կառավարիչը և հսկողները վախի պատճառով առաջարկեցին հանձնվել: Նրանց խոսքով. «Եթե դուք բարեհոգորեն ընդունեք ունեցվածքը և հանձնեք բաղաբը Սուլթանին, իսկ անգործներն ու երթևեկային մարդիկ էլ կհանգստանան իսլամի ողորմության ներքո, լավ կլինի, իսկ մենք բոլորս էլ կհանձնենք ամրոցը և մեր կյանքը չենք մատնի մահվան»: Ահա այսպես Կաֆայի տիրակալը վախճված կերպով ապաստան գտավ Գեդիկ Ահմեդ փաշայի առջև և երեք օր անց բաղաբը ու ամրոցը զարդարվեցին իսլամական դրոշմներով» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7):

«Մուհամմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց... Զրուսիային ծովի ափին, Դեշտի-Դիֆային հարակից, ափամերձ տարածքներով ֆրանկ իշխանների մնացորդների կողմից տիրած Կաֆա ամրոցը և Նահանգը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Զիջրի 880 թվականի տարվա կեսին սուլթան Մուհամմեդ խանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Կաֆա ամրոցները» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Այդ ժամանակ թուրքերը 300 նավով ծովով եկան և ցամաքից պաշարեցին Թեոդոսիան: Այնժամ մեր ազնվականներն և իշխանները չուղեցին բերրոց, սակայն հետո թուրքն ուխտեց հայերի դեմ չմեղակալել, եթե հնազանդվեն, այլ՝ ազատություն տալ: Եվ ահա մեր իշխաններն և ազնվականները տեսան տեղի զորքի թուլությունը, մանավանդ որ իշխանը փախել էր, անձար մնացին սովից, վերցրին բերդն ու բաղաբը և դրանք տվեցին թուրքերին» (Անանուս «Դրիմի Կաֆայի անեցի գաղթականների մասին»):

«Հայոց 924 թվականին, երբ գրվեց այս Ավետարանը, տաջիկները գրավեցին Կաֆան և բազում գերություն ու ավեր արեցին» (Անանուս Կաֆայեցի «Հիշատակարան 1476 թվականին»):

«Այդ տարի սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) Գեդիկ Ահմեդ փաշային 500 դատարկներով ուղարկեց Կաֆայի վրա: Սա միավորվեց Թաթարի հետ և նրանք միասին իր Դրիմ երկրի հետ միասին 8 օրում գրավեցին Կաֆան: Դրանից հետո նրանք տարածվեցին ամեն կողմ ու գերեցին 10.000 տղաներ, աղջիկներ, ծառաներ և այլ մարդկանց, իսկ պարոններին էլ կոտորեցին: Սա եղավ հունիսի 6-ին: Ահա այսպես տաջիկները ֆրանկներից գրավեցին Կաֆան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Ավաղ հազար բերան, բանգի Հայոց 904 թվականին Հիթախը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց մեծն Կաֆան» (Խաչատուր Կաֆայեցի «Հիշատակարան 1483 թվականին»):

«Հայոց 924 թվականին Ահմեդ փաշան, որին նաև Գեդիկ էին կոչում, 700 դատարկով գնաց ծով, ելավ Կաֆայի վրա և գրավեց այն» (Յովհաննես Երեցի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1475 թվականի Կաֆան գրավվեց» (Անանուս «Ժամանակագրություն 1532 թվականին»):

«Հայոց 924 թվականին տաջիկները գրավեցին Կաֆան» (Անդրեաս Եվդոկացու Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մահմեդը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կաֆան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 51):

«Հայոց 924 թվականի հունիսի 7-ին թուրքերը Մահմուդի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) օրոք գրավեցին Կաֆան» (Հակոբ Կամենացի «Վեներիկյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Գեդիկ Ահմեդ անունով վեզիրը Սև ծով մտավ: Նա գրավեց Կաֆան և նվաճեց Դրիմը» (Երեմիա Բյուրյուրյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 7):

«Հայոց 1022 թվականին գրավեցին Կաֆան» (Անանուս Թավրիզեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1477 և Հայոց 923 թվականին տաջիկները գրավեցին Կաֆան ֆրանկներից» (Անանուս «Մասնավոր ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մուհամմադը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կաֆան» (Գրիգոր Վարազեցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁶¹ «Հաջորդը նրանք շարժվեցին Սանկուպ ամրոցը նվաճելու: Սկզբում ամրոցի բնակիչները չէին համաձայնվում հանձնվել և մի որոշ ժամանակ պայքար էին մղում, մինչև իսլամի բանակի հրամանատարն բոլոր թնդանդներն ու հրացանները հասցրեց ամրոցի տակ և սկսեց կրակել: Այդ ժամանակ, հաղթահարելով վախը, ամրոցի կառավարիչը և ազնվականները հանձնվեցին՝ ընդունելով փաշայի պարտքը ու խնդրելով համբարություն: Սպասված զարգացումը, սակայն, տեղի ունեցավ միայն այն բանից հետո, երբ մեկ այլ ազնվական ամրոցը հանձնելուց հրաժարվեց և ձեռք գրավեց ուժեղ դիմադրությունը, ինչը պահանջեց հավելյալ մարտավարություն: Եվ ահա որոշվեց, որ հիշատակված Դայան գրավելու հարցում հարձակման մատարավարությունը այնպիսին պետք է լինի, որ թշնամիները, հոգեբանորեն հուսահատության նշան ցույց տալով, Նախորդ մտքին զան: Եվ այսպես, բանի որ ամրոցի զինվորները և պահապանները պաշարման ընթացքում բաց երկնքի տակ երկար ժամանակ չէին եղել, եկադրվեց, որ նրանցից յուրաքանչյուրը կփորձի դուրս փախչել ու արդյունքում շատերը կցրվեն: Այդ պահին էլ հենց, ինչպես նախապես էր, որոշված ժամանակում և ընտրված վայրերից սանձեր բաշելով, մարդիկ հանկարծ դուրս կթռչեին դեպի ամրոց ու կհանձնարեին դուրս եկածներին վերադառնալ ներս: Այդպես էլ եղավ և զորավարի այդ գործողության շնորհիվ կարճ ժամանակում ամրոցը գրավվեց» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 7)

«Անում են, թե, այն բանից հետո, երբ Ահմեդ փաշան ելավ ու հասավ Սանկուպին, այնտեղ տեղադրեց հրանդները: Սանկուպի տերը տեսավ, որ անհավատները տիրել են Կաֆային և այժմ պահանջում են հանձնել նաև այս ամրությունը: Ներսում, սակայն, տեղի տիրակալի մարդիկ էին և նրանք չհամաձայնեցին: Ամրությունում ապրող այլ մարդիկ ևս դիմադրության կողմն էին: Եվ այսպես, նրանք խուլ մնացին տիրակալի խոսքերին: Ամրոցի դարպասները լավ ամրացված էին և ժամանակ էլ կար ինչքան պետք էր: Գեդիկ Ահմեդ փաշան հասկացավ, որ ամրոցին ուժով չի հաղթի, դրա համար էլ նրա մոտ մի ոչ մեծ բանակ թողեց, որին էլ հանձնարարեց հաջողության հասցնել այդ գործը: Մի բանի օրից բանակը գործի անցավ: Եվ այսպես բանակը, ցույց տալով, թե հեռանում է, աննկատ մի տեղ դուրս դրեց: Մեկնուրբում շատ մարդիկ կային, որոնք, երբ տեսան, որ բանակը հեռացել է, իրենք էլ թողեցին ամրությունը: Այդ ժամանակ, ահա, դրսում գտնվողները գործի անցան և տիրեցին ամրոցին: Սանկուպը գրավվեց ահա այդպես և այդ ամենը գրանցված է որտեղ պետք է, այնտեղ ևս վարվեցին այնպես, ինչպես Կաֆայում...: Սա եղավ Զիջրի 880 թվականին» (Մեհմեդ Նեշրի «Համընդհանուր պատմություն», գլուխ 261):

⁵⁴⁶² «Հայոց 924 թվականին Ուզուն-Հասանը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) Վրաստան գնաց» (Անանուս «Հիշատակարան 1478 թվականին»):

«Այդ տարի Հասան բեկը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաց տուն և գերեվարեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1469 կամ Հայոց 916 թվականին Հասան բեկը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաց տուն և գերեվարեց» (Անանուս Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁶³ «Հայոց 925 թվականին այդ տարրի գազան Հասանը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) ծանր զորքով գնաց Վրաստան և ահա մեր բազում մեղքերի պատճառով մեզ մեզ ու մառախուղ պատեց, բանգի նրանք 36.000 հոգի գերեցին, բազում այլոց էլ սպանեցին և սրբախորհուրդ արեցին: Զրիստոսյանները շատ ավեր և պակասություն տեսան» (Յովսեփ Գրիգ «Հիշատակարան 1476 թվականին»):

«Հայոց 925 թվականին եղավ Վրաստանի գերությունը, որը Հասան-բեկն (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) իրականացրեց» (Գաբրիել Յովհաննիսյանցի «Հիշատակարան 1477 թվականին»):

«Հայոց 925 թվականին Հասան-բեկը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաց տուն և բազմաթիվ գերիներ տարավ՝ թվով 600.000 հոգի» (Անանուս «Թաթարների դուրս գալը»):

«Զրիստոսի 1476 թվականին Հասան-բեկը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաստան, թալանեց, անթիվ մարդկանց կոտորեց և գերեվարեց» (Հակոբ Հիսունցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁶⁴ «Այդ ժամանակ Սիվաս ուղարկված Ուղղելու Մուհամմեդը (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.), հոր մահվան մասին տարածված լուրերը լսելուց հետո առանց մայրաքաղաք տեղեկացնելու, շարժվեց Թավրիզ: Արգինջանում, սակայն, նա հասկացավ, որ լուրերը սուտ էին: Հենց այնտեղ էլ նա հանդիպեց հոր բանակին և սպանվեց» (Զեմալփաշազադե «Պատմություն»):

«Այդ տարի Հասան փաշայի (Ադ-Նույունյունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) որդի Ուղուրու Մուհամմեդը ուղարկվեց Արգինջան: Այդ ժամանակ այդ շրջանի թուրքմենական էմիրներից Բայանդուր-բեկը Հասան փաշայի վեհապետը հարեմի և նրա բոլոր որդիների մոր՝ Սեյդուքշահ խանուսի հրամանով, նրա ներկայությամբ սպասում էր հնարքի՝ Ուղուրու Մուհամմեդին վնասելու հնարավորությունը գտնելու համար: Այդ պահին մի նապաստակ առաջ թռավ: Բայանդուր բեկը պատրաստվում էր նետի սլաքը թողնել դրա կողմը, սակայն այն արձակվեց Ուզունյուր Մուհամմեդի կրթին, որը ձիուց ընկավ և անմահությամբ աշխարհն ուղարկվեց: Այդ ժամանակ Բայանդուր-բեկը նրա գլուխը բաժանեց մարմնից և ուղարկեց Հասան փաշայի դռներ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ուղուրու Մուհամմեդը Արգինջանի կողմերում սպանվեց» (Մյունեջջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Ուղուրու Մուհամմեդը գեղքի ուժով Արգինջանի կողմերում վերացվեց» (Սուլաբ-Չաղե «Պատմություն»):

5465 «Վերադառնալով, սակայն, Թավրիզ և պատմել, թե ինչ արեցի Յասան-բեկ իշխանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանի – Մ.Ֆ.) հետ, որը, ելնելով Թավրիզից, հայտարարեց, թե մեկնում է Օսմանի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, թեև ես որոշ բաներ նկատեցի ու չհավատացի նրան: Մեզ հետ, ինչքան ես կարող էի դատել, կային 20.000-ից 24.000 հեծյալներ և 4.000-ից 5.000 հետևակայիներ, իսկ ճամբարում մեզ սպասարկող մարդիկ էլ կազմում էին մոտ 6.000 հոգի, ընդ որում ես չեմ խոսի կանանց ու այլ ծառաների մասին, որոնց մասին վերևում բավականին ասել եմ: Եվ այսպես, ճանապարհին անցկացնելով 7 օր՝ մենք աչ թեպեղեցինք և ելանք Ջորջիանիի դեմ, որը մեծ ծովի սահմաններում է: Մենք մտանք այդ երկրի և այստեղ պարզվեց, որ Յասան-բեկն ուզում է թալանել այն: Եվ ահա նա առաջ ուղարկեց իր հետախույզներին, ինչպես իրենց սովորությունն էր, որոնք կազմում էին 5.000 հեծյալներ: Սրանք ընթանում էին բոլորից առաջ և ամենալավը, որ կարող էին անել, ծառերը կտրելն և այրելն էր, բանգի մենք անցանք լեռներ ու մեծագույն անտառներ: Այդ ժամանակ մենք հեռվում կրակներ էինք տեսնում և հասկանում էինք, թե ինչպես պետք է առաջանալ» (ժողգֆետ Բարբարո «Ուղեգրություն»):

«Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) խաղաղ պարեց մինչև 1477 թվականը, երբ նա մի մեծ բանակ հավաքեց և, լուր տարածելով, թե գնում է հարձակվելու Օսմանցու (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) վրա, իրապես մտադրված էր արշավելը Վրաստան: Նրա բանակը բաղկացած էր 20.000 կամ 24.000 ծիպիկոր և մոտավորապես 11.000 հետևակ զինվորից: Ես արդեն հիշատակել եմ կանանց, մանուկների, բանակին հետևողների և ուրիշների թիվը, այնպես որ ոչինչ չպիտի ասեմ նրանց մասին: Յոթ օր առաջանալով արևմտյան ուղղությամբ՝ նրանք դարձան աչ՝ դեպի Վրաստան, մի երկիրը, որ Ուզուն-Յասանը ցանկանում էր կողոպտել, որովհետև վրացիները չէին օգնել իրեն Թավրիզի դեմ մղված պատերազմում: Իրենց սովորության համաձայն, նա նախ առաջ ուղարկեց իր թեթև հեծելազորը, մոտավորապես 5.000 հոգի, որոնք իրենց առաջխաղացման ընթացքում կտրեցին և այրեցին անտառները, որովհետև նրանք պետք է առաջանային լեռներով, որոնք ընդարձակ անտառներ ունեին» (Ջիովանի Անդիոլելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 10):

«Մի բան անգամ նա (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) իր նծույզների սմբակներով տրորեց անհավատ վրացիների հողերը...: Ահա այս հանգուցյալ խաբանի, այսինքն Ուզուն-Յասանի վերջին սրբազան պատերազմ էլ հենց տեղի ունեցավ Վրաստանում Յիջրի 881 թվականին, երբ պարզ դարձավ, որ նրա կյանքը մոտեցել է ավարտին» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Յասան փաշան (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաստանի դեմ արշավի: Նա հետը տարավ բոլոր սեյիդներին, շեյխերին և ազնվականներից յուրաքանչյուրին ու գրավեց Վրաստանի նահանգը, շատ գերիներ վերցրեց, սեյիդներին և շեյխերին բաժին տվեց ու վերադարձավ» (Յասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Քրոնիկոնի 164 թվականին Ուզուն-Յասան խանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) գործ ժողովեց և եկավ Յայթ՝ մոտենալով Բարատաշվիլիների տիրույթներին՝ Օրբեթի ստորոտին» («Զարթիս-Ցիսվիլեթա», Անանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Այս Բագրատ թագավորի (Խմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) օրոք խան Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) իր զորքն ուղարկեց, իսկ այս խանը թուրքմենների սերմից էր: Լանգ-Թեմուրի (Թեմուրյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Թեմուրի – Մ.Ֆ.) որդիների մահից հետո սա գրավել էր Թավրիզը ու բազում այլ գավառներ և ահա այժմ բազում ավերածություն ու վնաս բաժին հասավ Յայթի գավառներին, ընդ որում սրա գործերը նաև Զարթիլի վրա եկան: Բագրատ թագավորը հզոր էր և հռչակավոր: Սա տիրում էր Զարթիլին և նրա ստորոկներն էին Լոռվա բլրեշխները, ինչպես նաև Կախեթի, Շիրվանի ու Սամցխեի տերերը: Բագրատի դեմ արշավանքի ելավ խան Ուզուն-Յասանը, որը եկավ Յայթ» («Զարթիս-Ցիսվիլեթա», Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմություն»):

«Այս Բագրատ թագավորի (Խմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) օրոք խան Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.), որ թուրքմենական ծագում ուներ, գրավեց Թավրիզը և բազմաթիվ այլ գավառներ, որից հետո բազում ավերածություն ու վնաս բաժին հասցրեց Յայթի գավառներին, իսկ հետո էլ Զարթիլի վրա եկան նրա զորքերը...: Այս Բագրատ թագավորը հզոր էր և հռչակավոր: Սա տիրում էր Զարթիլին և նրա ստորոկներն էին Լոռվա բլրեշխները, ինչպես նաև Կախեթի, Շիրվանի ու Սամցխեի տերերը: Բագրատի դեմ արշավանքի ելավ խան Ուզուն-Յասանը, որը եկավ Յայթ» («Նոր Զարթիս-Ցիսվիլեթա», Բերիա Էգևատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Յայթը 925 թվականին Յասան փառիշահի մեծ սուլթանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) հրաման արձակեց և բազում զորք ժողովեց, որ ավերեն Վրաց տունը: Նրանք 100.000 հոգին էին՝ ծիպիկոր և հետևակ...: Այս ամենը եղավ աստվածային կամքով, բանգի չար վրաց ազգը սուլթանի կողմից կաշառվեց, դավաճանեց և, երբ թուրքմենների ծայրը լսեցին, բոլորը փախան, անտառներում ու մացառուտներում թաքնվեցին և սուլթանը Տիֆլիզ գրավեց՝ լստելով այնտեղ: Դրանից հետո նրանք մի գունդ հեծյալ պատրաստեցին և Գորի ուղարկեցին, որի բերդը գրավեցին ու այնտեղ եղող 300 մարդուն կոտորեցին: Այնուհետև նրանք ցրվեցին անտառներով և 15 օր ողնեցին, բոլորին բռնեցին ու կապկաված բերեցին, այլոց էլ սրախողխող արեցին» (Ստեփանոս Չվկածագեցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Այս զորքը սիմվեց Վրաց ողջ աշխարհում մինչև Աբխազիայի և Կովկասյան լեռների սահմանները ու շատ ոճիր գործեց, բանգի 32.000 հոգի գերեվարվեցին, իսկ 48.000 հոգու էլ սուր տուներով մաշեցին» (Մելիքսեթ Բասեցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Այդ տարի կորստի տարի եղավ, բանգի Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Վրաստանի վրա, ավար ու գերի վերցրեց, բոլորին գերեվարեց և առհասարակ բոլորին՝ երեց, սարկավազ, աշխարհական, իսպառ կոտորեց: Նա կին ու աղջիկ գերեվարեց և ցիրուցան արեց աշխարհի երեսին» (Ալեքսիոս Բթիշեցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Սա գրվեց Յասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) խանության ժամանակ, որը գերեց Վրաց տունը» (Մկրտիչ Տիֆլիսցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Յասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.)... ավար ու գերի վերցրեց և ողջ երկիրը սուր տուներով մաշեցրեց» (Անանուն «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Դառն ու նեղ ժամանակներ են, բանգի Յայթ 926 թվականին Յասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) գերեց Վրաստանը (հեղինակը բառախաղ է անում «Վրաց» և «Վնաս» - Մ.Ֆ.) բառերի հետ» (Ստեփանոս Առինջեցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Յայթ 927 թվականի Արևելյան ամսի 28-ին Յասան պարոնը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) եկավ Վրաց տուն, բանդեց, շատերին սրով կոտորեց և ավարեց: Նա 40.000 հոգու գերեց, սակայն ո՞վ կարող է գրով նկարագրել տառապանքը» (Անանուն «Յիշատակարան 1478 թվականի»):

«Այդ տարի զորքը մտավ Վրաց երկիր և շատ ավեր արեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

5466 «Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) զորք հավաքելով եկավ, երբ թագավորը (Խմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.) գտնվում էր անդրլիխում, իսկ վրացիներն էլ նրան հետ էին: Թշնամին մոտեցավ Բարատաշվիլիների տիրույթներին և Օրբեթին, սակայն Բարատաշվիլիները լավ դիմադրեցին նրան» («Նոր Զարթիս-Ցիսվիլեթա», Բերիա Էգևատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«1478 կամ Քրոնիկոնի 166 թվականին Ուզուն-Յասան խանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) եկավ Յայթ, ավերեց այն, մտավ Զարթիլի Յայթ և մոտեցավ Օրբեթին, որտեղ նրան բաջաբար դեմ եկան Կոնստանդին արքան (Զարթիլի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը (1477-1505) – Մ.Ֆ.) ու Բարատաշվիլիների զորքը: Ոչինչ չկարողանալով անել՝ նա շարժվեց դեպի Տիֆլիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիլի պատմություն»):

5467 «Տիֆլիսը ամենախաղաղ բաղադրությունից մեկն է և, ըստ իմացող մարդկանց խոսքերի, դա իսլամական կառույց է, բանգի ասում են, թե այն կառուցել է իսլամի Յարուն ալ-Ռաշիդի (Աղաբական խալիֆության խալիֆ Յարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Ֆ.) կին Չուբեյրան, որը Կուրի ափին մի հզոր ամրություն էր հանել և այնտեղ տեղավորել էր վրաց անհավատներին: Ըստ երևույթին իսլամի տիրակալների միջև առաջացած տարաձայնություններին էին պատճառը, սակայն, որ կեղտոտ և անհավատ վրացիները զբաղեցրել էին այն, իսկ իսլամի մզկիթներն ու սրբարաններն էլ քրիստոնյաների հեծյալ ջոկատների համար ախոռների էին վերածել: Դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բարեպաշտ Ուզուն-Յասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) չնվաճեց Տիֆլիսը և տեղի վանքի փոխարեն մզկիթ չկառուցեց՝ այնտեղ կառավարելու նշանակելով մեծ էմիր իսալի-բեկ Բեկթաշին: Սա մի ուժեղ տիրակալ էր և նրա ռազմական հարվածները ամեն օր վնասում էին մի որևէ անհավատի լյարդը, իսկ նրա բաջազործությունների մասին փառքն էլ թնդում էր երկրով մեկ» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Երկու օրվա ճանապարհորդությունից հետո մենք հասանք Տիֆլիս անունով մի բերդի, որը լքված էր և մենք գրավեցին այն առանց դիմադրության: Եվ ահա, առաջանալով դեպի Գորի և շրջակա այլ տեղեր, նա (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանը – Մ.Ֆ.) կողոպտեց ու նույնպես ոտնակալ արեց շրջակա երկրի մեծ մասը: Վրացիների գլխավոր Բագրատը (Խմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.) Գուրիայի թագավորի (Գուրիայի իշխանության իշխան Կախաբեթ Վարդանիժեին (1469 – 1483) – Մ.Ֆ.) հետ միասին, սա մի երկրի տիրակալ է, որ սահմանակից է Վրաստանին, յոթ իշխաններ ուղարկեց հաշտություն խնդրելու, ընդ որում նա համաձայնեց 16.000

դուկատ հարկ վճարել, մինչ Զասան-բեկը խոստացավ ազատ թողնել երկիրը Տիֆլիսից բացի, որ փախագու՞մ էր պահել իր ձեռքում՝ սրա դիրքի ամրության պատճառով: Կային մոտ 5.000 գերիներ և ահա, տուրքը ստանալուց հետո, Զասան-բեկը վերադարձավ Թալիֆո՞ (Ֆիդլանի Անջիուլլո «Ուղեգրություն», գլուխ 10):

«Երկու օրից մենք հասանք Տիֆլիս կոչվող բաղաձի, որը, ինչպես և ողջ երկիրը գտնվում բնակիչների կողմից լված, գրավեցինք առանց որևէ դիմադրության: Անցնելով մի քիչ էլ առաջ՝ մենք առաջացանք դեպի Գորի և հարակից այլ շրջաններ, որոնք թալանվեցին: Նույնը արվեց նաև այդ երկրի մեծ մասի հետ: Այդ ժամանակ, սակայն, Զասան-բեկ իշխանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) համաձայնության եկավ Ջորջիանիի արքա Պանկրատի (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Գյուգուր արքայի (ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Գուրիայի իշխանության իշխան Կախաբեր Կարդալիձեն – Մ.Ֆ.) հետ, որի երկիրը սահմանակից էր Նախորդի երկրին, որպեսզի նրանք վճարեն 16.000 դուկատ, իսկ ինքը այդ պարագայում կթողնի երկիրը, բացառությամբ Տիֆլիսի...: Այդ ընթացքում գերի ընկած մարդկանց թիվը կազմեց 4.000-ից 5.000 հոգի» (Ժոզեֆեթ Բարբարո «Ուղեգրություն»):

«Ոչինչ չկարողանալով անել՝ նա (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Տիֆլիս, սակայն Կոնստանդին արքան (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) Սաբարատիանոյի գործով շարունակում էր ջարդել շահի ջոկատները: Այդ ժամանակ նա Կոնստանդին արքային առաջարկեց ժամանել իր մոտ, որովհետև նա մտադիր է արքային տալ ողջ երկիրը և այն անվճար թողնել: Խորհրդակցելով ազնվականների հետ՝ Կոնստանդինը Բարատաշվիլիների գործով եկավ և շահը նրան տվեց Տիֆլիսի ամրոցը, շատ հարգեց ու պատվեց նրան, շահական մեծ պարգևներ տվեց և ամրությունում տեղակայեց իր ռազմիկներին: Տեսնելով այդ՝ Բագրատը (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.) չհամարձակվեց դիմադրություն ցույց տալ և հեռացավ Ռաչա: Իր հերթին շահը եկավ և կանգ առավ Մուխրանիում, որտեղից ջոկատներ ուղարկեց ու ամայացրեց Կախեթին, Դերքը, Սագուրամոն և Թիսնեթին, ամեն ինչ թալանեցին ու ոչնչացրին: Այնուհանդերձ աստվածային զայրույթը պատեց Ուզուն-Ռասանին, նրան մահացու հիվանդություն տիրեց և նա հեռացավ՝ Տիֆլիսի ամրությունը շահական ռազմիկների հետ միասին հանձնելով Կոնստանդինին, որին մեծ նվերներ տվեց, միաժամանակ նաև հարուստ կերպով պարգևատրելով նաև Բարատաշվիլիներին...: Բիչ ժամանակ անց Ուզուն-Ռասանը մահացավ և նրա փոխարեն շահ դարձավ Զասան-բեկը՝ Յաղուրը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յաղուրը (1478-1490) – Մ.Ֆ.): Իմանալով շահի մահվան մասին՝ Տիֆլիսի միջնաբերդի պաշտպանները թողեցին այն և արքայի թուլությունը հեռացան: Այդ տարի էր, որ մահացավ իսերեթիների արքա Բագրատը (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.), իսկ Կոնստանդին արքան էլ ուժեղացավ և նվաճեց Տիֆլիսի պատմությունը, որը մինչ այդ զբաղեցված էր թաթարների կողմից: Դրանից հետո նա հրաման արձակեց Բարատաշվիլիներին և Զայեի բնակչությանը ու նրանք, համաձայն այդ հրամանի, հարձակվեցին շահի կողմից Զարթիի սահմաններում թողած բոլոր ցեղերի վրա, կոտորեցին, գերեվարեցին նրանց, իսկալական ավար ձեռք գցեցին և հաղթանակած վերադարձան» (Կախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմություն»): «Զրիստոսի 1478 կամ Զրոնիկոսի 166 թվականին եկավ շահ Ուզուն-Ռասանը, իսկ Բագրատ արքան չցանկացավ ճակատելու նրան դեմ, բանի որ այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան արդեն ներկայացել էր Ուզուն-Ռասանին և տվել նրան Տիֆլիսի միջնաբերդը» (Կախուշտի Բագրատունի «Զեթրեի, Աբխազիայի և Իսերեթիայի կյանքը»): «Զրիստոսի 1478 կամ Զրոնիկոսի 166 թվականին շահ Ուզուն-Ռասանը եկավ Զարթի և Էրցո-Տիսնեթի ու ամայացրեց դրանք, իսկ Կոնստանդինն էլ Բարատաշվիլիների ցեղի հետ միասին եկավ նրա մոտ և տվեց Տիֆլիսը: Բագրատ արքան հեռացավ Ռաչա և այնտեղ էլ մահացավ» (Կախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Ուզուն-Ռասանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.), որին արքա Միլոտը կոչում է Ուզուն-Ասան, տիրեց Պարսկաստանին և Տրապիզոնին, որից հետո մեծաթիվ գործով մտավ Իբերիա ու պաշարեց Տիֆլիսը: Չնայած դրան, զարմանալի փոփոխություն ունենալով իր մտադրություններում, նա արքային (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.) հայտարարեց խաղաղություն կնքելու մասին: Արքան անձամբ եկավ նրա մոտ, Ուզուն-Ռասանը ընդունեց նրան արժանի պատվով և, հաստատելով նրան իր գահին, վերադարձավ Պարսկաստան: Այնուհանդերձ իբերական շատ ամրություններում մնացին պարսկական կայազորներ, որպեսզի Զարթիի պահեն Ուզուն-Ասանի իշխանության տակ: Ուզուն-Ասանը, սակայն, վերադառնալով Պարսկաստան, մահացավ, իսկ Կոնստանդինը իբերական ամրություններից բռնեց պարսկական կայազորները և սկսեց կարգի գցել Զարթիի գործերը՝ ձեռքի գարկելով բոլոր իբերական մարզերն իր իշխանության տակ միավորելու գործին: Պարսկաստանում առաջացած խռովությունները, սակայն, խանգարեցին նրան կյանքի կոչել իր Նախատեսածը» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

«Այս թաթարները թողեցին Տիֆլիս և Զայե, որը զբաղեցվեց Բագրատ թագավորի (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից» («Զարթի-Ցիուլիբեա», Անանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Երբ խանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) մեռավ, թաթարները թողեցին Տիֆլիս և Զայե, որը զբաղեցվեց Բագրատ թագավորի (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից» («Զարթի-Ցիուլիբեա», Անանուն «Բագրատի թագավորության պատմությունը»):

«Այս թաթարները գրավեցին Տիֆլիսը...: Այսպիսով խանը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) մեռավ, իսկ թաթարներն էլ թողեցին Տիֆլիս և Զայե, որը զբաղեցվեց Բագրատ թագավորի (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից» («Նոր Զարթի-Ցիուլիբեա», Բերիա Եգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

«Զայե 927 թվականին Զասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) մտավ Գուրջիստան և ավերեց Տիֆլիսը: Եվ ահա, նա, բանի որ կռվի էր ելել գլխաբաց, չնայած որ գերեվարեց ու մեծ գործով գրավեց այս բաղաձի, քանդելով բազում եկեղեցիներ, այնուհանդերձ հենց այնտեղ էլ խոցվելով մեռավ: Այս պայմաններում Գորգու (թևագիրն աղավաղված է, բայց ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի IX-ը և միաժամանակ Կախեթի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) մեղիքները եկան, ջարդեցին տաշիկներին և հետ գրավեցին Տիֆլիս բաղաձի» (Թադեոս Սեբաստացի «Ռուսաց ժամանակագրություն»):

«Նրանք խիստ համարձակ կերպով Տիֆլիս մտան, գրավեցին այն և ավերակ դարձրին, իսկ Կրաց Բագրատ թագավորը (Իսերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) Կրաց տունը թողել ու գնացել էր Լակստան, այնպես որ կռվի և բարկության դեմ հանդիման աշխարհը մնաց անտիրական» (Ստեփանոս Չմկաճաճեցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Սա գրվեց Զասան-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) գնաց փայտյա բաղաձի վրա և ավար ու գերի վերցրեց» (Անանուն «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Զայե 925 թվականի սեպտեմբեր ամսին տաշիկների բազում գործ ժողովեց և դաժակաբար գնաց Կրաց տուն: Այն իջավ և բանակեց Զուռ գետի ափին՝ փայտյա բաղաձի մոտ, որն այժմ Տիֆլիս է կոչվում» (Մելիքեթե Բասենցի «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Զասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) գնաց փայտյա բաղաձի վրա և ավար ու գերի վերցրեց» (Անանուն «Յիշատակարան 1477 թվականի»):

«Զայե 926 թվականին Զասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանը – Մ.Ֆ.) կրկին Կրաց տուն գնաց, սակայն սուրբ Գևորգի օրը սրահեղ եղավ, հետ եկավ և մահացավ» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

⁵⁴⁶⁸ «Զարկ է իմանալ, որ, երբ տուլթան Սեհմեդի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Սեհմեդ II-ի – Մ.Ֆ.) և Զասան բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Ռասանի – Մ.Ֆ.) միջև հակամարտություն սկսվեց, Ռուսի և Արևելյան սահմանների զինվորների և իշխանների ապստամբությունների պատճառով բռնությունն ու խառնաշփոթը ուժեղացավ: Այդ ժամանակ Բաբերդի և Արզիսի մոտ գտնվող Տորուկ ամրոցի կառավարիչը սկսեց տուլթանի ծառայողների դեմ անհանդուրժողականություն ու ապստամբություն ցուցաբերել: Զասան բեկին հաղթելուց հետո ևս Տորուկի ղեկավարի ապստամբությունները չհաղթահարվեցին և Սուլթանը միշտ հոգ էր տանում նման սպառնալիքների վերացման մասին: Եվ ահա Դիցի 884 թվականին Սուլթանի հրամանով Ռուսի ժառանգական գահին տիրապետող նրա որդու, Ներկայիս սուլթան Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության ապագա սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) անունից վեզիրիազամին և մյուս բարձր պաշտոնյաներին հանձնարարվեց ուղղվել Տորուկի գավառի գրավման գործին՝ վերացնելով ապստամբությունն ու անհավատությունը այդ սահմաններում: Եվ ահա Բայազետը, վերին հրամանագրին համապատասխան, էմիր Ռաբբաս Սինան բեկին իր մեծ հաղթանակների գործով ուղարկեց այդ կողմը: Աստուծո օգնությամբ և սուլթանի բարձր իմաստավորությամբ նա գրավեց Տորուկ դպրան ու նահանգը և իր հաղթանակի լուրը հիշեց իրոք: Այնուամենայնիվ, Նշված տեղանքի իշխանը ամենատարբեր դժվարությունների և նենգությունների միջոցով փախուստի ծանապարհ ընտրեց ու ապաստան գտավ Ադրբեյջանում՝ Զասան բեկի մոտ: Զասան բեկի հնարավորությունը և ուժը, սակայն, նրան և իր երկիրը պաշտպանելու համար բավարար չէին: Եվ ահա անհանարկությամբ նա ընդմիջտ կտրեց հույսն ու ապաստանելը իր ժառանգած երկրից և, որպես փախստական, օտար երկրներում ապրեց հուսահատ ու ծանձրացած կյանքով» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջաններ», գիրք 7):

⁵⁴⁶⁹ «Այդ ժամանակ, սակայն, հաշվի առնելով, որ արդեն լուրեր էին եկել այն մասին, որ սուլթան Յաղուրը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Յաղուրը – Մ.Ֆ.) հասել է Արձեշ ու Բանդ-ի-Մահի, խալիլը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր խալիլը (1478) – Մ.Ֆ.) այլևս չէր կարող հապաղել...: Մի բանի օր անց լուր եկավ, որ խալիլը, անհանգստացած Յաղուրի մոտենալուց, Սուլթան-Բուլաղից արագընթաց երթով եկել է

Թավրիզ: Այդ ժամանակ, ահա, Սուլեյման-բեկին, Օմար-բեկին, Չակարիյին և Իսթանբուլի Փիլ-Տանուին հրաման տրվեց 5.000 քաջարի ռազմիկներով առաջ անցնել ու խանգարել խալիյին անցնել խոյ գետը: Սարի-սուլից Սուլեյման-բեկն առաջացավ Թիլիսաշի և Սուլեյմանաբադի միջով ու ճամբար գարկեց խոյի մոտ: Տեղական տիրակալներին նամակներ ուղարկվեցին, որպեսզի ապահովվի նրանց աջակցությունը: Յաղուբը կանգ առավ Արծեշ գետի մոտ, որտեղ նրա մոտ եկան և հնազանդություն հայտնեցին մեծաթիվ էմիրներ ու հայտնի մարդիկ: Խոշոր գունդներ բաժանվեցին: Դրանք բաժանում ղեկավարում էր փարվաչան, որը թեև տակ սկուտ պարկեր ուներ պահած: Բանդ-ի-Սահիում Յաղուբին միացան Դզլ-Ամսեղ իբն Իսթանբուլարը, Ամիր-Արվանը և այլ թուրքական էմիրներ: Շոգի պառնձառով ճամբարը տեղափոխվեց Դիվխանե: Այստեղ եկավ Դաշի-բեկ Մոսուլին, որը հանձնարարությամբ գնում էր խալիյի մոտ: Սարայ-Աբադայում էմիր Ջենալ-է-Դին Բահրամ-բեկ Բայրամին, որը, հայտնի էր իր գիտականությամբ և բարոյությամբ, եկավ Յաղուբի մոտ ու հրաման ստացավ միանալ զորքի առաջապահին: Երբ զորքը լեցեց այդ կանգառը, լուր եկավ, որ խալիյը գտնվում էր Թավրիզում: Նա իր գունակը թողել էր Սահանդ լեռան մոտ և պատրաստվում էր շարժվել Յաղուբի դեմ: Բայանդուր-բեկը շատ այլ էմիրների հետ միասին հրաման ստացավ ուժեղացնել առաջապահը և դա համարել առաջնակարգ կարևորություն ունեցող մի հրաման: Այժմ ողջ ուշադրությունը կենտրոնացվեց այն բանի վրա, թե ինչ կերպ պարտության մատնեն խալիյի զորքին: Սուլեյմանաբադում Յաղուբին միացավ էմիր Շեյխ Ֆասան-բեկ Փոռնակը: Բոլոր էմիրներին, որոնք ելել էին Սուլեյմանի հետ միասին, նվերներ տրվեցին՝ պատվավոր հանդերձներ, թրեր, թանկարժեք կտորներ՝ բոլորն էլ նրանց դիրքին համապատասխան: Լուր ստացվեց, որ խալիյը հասել է Ձամա լեռնանցքին, այն ժամանակ, երբ Յաղուբի զորքերը դիրքեր էին գրավել խոյ գետի ափերին: Այդ ժամանակ, ահա, Յաղուբը հրամայեց զորքին միանալ առաջապահին և արդյունքում 12 փարսախ տարածությանը կտրվեց առանց կանգառի: Չորքը ճամբար գարկեց խոյի հարթավայրում, այն դեպքում, երբ խալիյը կանգ էր առել Մարանդում: Խալիյը Յաղուբին զայրացկոտ նամակ հղեց, սակայն դրանում նա մոռացել էր հիշատակել աստվածային կամքը: Այս կերպ, ահա, Յաղուբը վստահություն ստացավ իր հաջողության մեջ և փորձառու հրամանատարներ Բայանդուր-բեկին, Դզլ-Ամսեղին ու Էլ-Էդի-բեկին հրամայեց ընտրել մարտի վայրը: Նրանք որոշեցին, որ, եթե խալիյը հարվածի ճանապարհի ոլորտին, ապա մարտը պետք է տալ խոյի կամրջի մոտ, իսկ եթե նա առաջանա Մազարի Շեյխ Փիր-Ամսեղ Լախիջևանցու դամբարանի կողմից, ապա մարտը պետք է հենց այդտեղ տալ: Դաշուրդ օրը Յաղուբի զորքի ծովը անցավ խոյի կամրջը և այստեղ եկավ նաև Մախսուդ-բեկը՝ Կեմախի գանձարանով: Այդ ընթացքում լուրեր եկան, որ խալիյը դեռևս գտնվում էր Մարանդի հարթավայրում: Դրա համար էլ Յաղուբը հրամայեց զորքի ծանր գունակը թողնել թիկունքում և դիրքեր գրավել կամրջից անդին: Երբ խալիյը առաջացավ Վալդայենից, Յաղուբը դիրքեր գրավեց լեռան ստորոտում: Առավոտյան երկու զորքերի դիրքապահներն ընդհանրվեցին և, իրենց նետերի միջոցով մահաբեր հաղորդումներ բաց թողնելով, ցրվեցին: Կեսօրյա աղոթքից հետո հայտնեցին, որ խալիյը առաջացել է դեպի մարտի դաշտ: Չորքին հրաման տրվեց հեծնել ձիերը: Էմիրների մեծ մասը ցանկանում էր վճռական ճակատամարտ տալ մինչև արևը մայր մտնելը, սակայն Էլ-Էդի-բեկը գտավ, որ ժամն արդեն չափազանց ուշ է: Դիրքի 883 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 14-ին, չորեքշաբթի օրը ռազմիկները հեծնեցին ձիերը: Երբ երկու բանակները մոտեցան, թմբուկները, ծնծորակները, շեփոխները և եղջերափողները մարտը սկսելու ազդանշան տվեցին: Աջ թևում, որտեղ հրամանատար էր կարգաված Սուլեյման-բեկը, աջից էին ընկնում Մախսուդ-բեկը, Իսթանբուլ-բեկ Փիլասին և Բահրամ Բայրամին: Ձախ թևը հանձնվեց Բայանդուր-բեկին, Դասան-աղա Չելեբի-օլլիին, Յուսուֆ-բեկ թվանջուն և Մախսուդ-բեկին: Առաջապահում էին Օմար-բեկ Չաբարին, Մանսուր-բեկ Չիդանին, Յուսուֆ-բեկ իբն Խուրշիդ-բեկը և Ջուսուր-բեկի որդիները: Սուլթանը խալիյը սկսեց մարտը: Նրա կողմից առաջապահը հանձնվել էր Շարաֆ-է-Դին Օսման Միհրաբադին, Շահ-Ալի Փոռնակին և խալի-բեկ Սուֆիին: Սկզբում ելան Յաղուբի չարիչխները և ուղղվեցին դեպի խալիյի հրանոթները, սակայն, բանի որ խալիյը շատ էր ուժեղացրել իր կենտրոնը հրանոթով ու հրացանով, սրանք իրենց գնեթերով ցրեցին չարիչխների: Խալիյի առաջապահի հայտնի առաջնորդները նույնպես իրենց մասնակցությունը բերեցին չարիչխների հարվածը հետ մղելուն և ահա սրանք բոլորը միասին նրանց հետ մղեցին մուլիի էմիրներ Դասան-ալի իբն Շեյխի, Դուսեյն-բեկ Դահրամանի, Սադի Ամսեղ-բեկ Փոռնակի և Շահ-Մուհամմեդ-բեկ Դուխարիի կողմը: Այստեղ իր հերթին, բանի որ խալիյի առաջապահը կրկնակի ուժեղ էր մուլիի էմիրներից, նրանք հետ շարժվեցին նաև սրանց: Դուսեյն-Դահրամանը փորձարկվեց և տապալվեց թամբից: Ձախ թևում, որտեղ հրաման էր Բայանդուր-բեկը, որոշ առաջնորդներ սկսեցին դավաճանություն նյութել: Չոհրաբ-բեկ Չըկաճագին, որի աղջիկը ամուսնացած էր խալիյի հետ, կանգ էր առել հրանոթների և Բայանդուր-բեկ ջոկատի միջև: Այստեղ, ահա, նա և իր ջոկատը անակնկալ կերպով մերկացրին սրերը ու թիկունքից նետվեցին հրանոթների վրա, սակայն աստվածային օգնությունը տիրակալին փրկեց այս աղետից: Մարտը փոթորկվում էր: Օսման-բեկը, որը խալիյի առաջապահում էր, ճեղքեց շարքերի միջով, հասավ մինչև Յաղուբի հորդան և գերեց Բայանդուր-բեկի ընտանիքին՝ թուլություն լուրջ ընտանիքի թագուհի մոր ճեղքել: Այստեղ, ահա, նա անշուստ հանեց զրահները և պատրաստվեց ճաշել: Սուլթան խալիյի ծախ թևում այնպիսի փորձառու ռազմիկներ էին գտնվում, ինչպիսիք էին Էմիր Յուսուֆ-բեկ Բայանդուրը, Ալի Միր Ռազանը, Մահմուդ-բեկի որդիներ Շիբլի-բեկն ու Դասան-բեկը: Նրանք սրբեցին Յաղուբի աջ թևը: Դիմադրում էին միայն մայիք ալ-ումար Սուլեյման և Սեյֆ-է-Դին Բահրամ-բեկը իբն Շահ-ալի-բեկը, սակայն նրանք երկուսն էլ գերի ընկան: Դուսեյն-Դահրամանը պարզ և ստանալ՝ նրանց բռնողները նրան բերեցին այն լեռան ստորոտը, որտեղ գտնվում էր զորավարի կայանը, սակայն ճակատագիրը այլ կերպ որոշեց, բանի լեռան ստորոտում դեռևս ամենաբարձր աստիճան էլ վեր ծածանվում էր դրոշմը, որը պահում էր Յաղուբի ներկայությունը: Էմիրները ուրախությամբ հանդիպեցին և նրանց բռնողները մահապատժի ենթարկվեցին: Սուլթան խալիյը ենթադրում էր, որ, ջարդելով թշնամու աջ թևն և առաջապահը, նա որոշել է մարտի ելքը, սակայն Յաղուբը անվստահ կանգնած էր կենտրոնում: Եվ ահա խալիյը հարձակում գործեց կենտրոնի ուղղությամբ, բայց հենց ինքը կտրվեց սեփական ճամբարից և Շեյխ-Ալի մուխորարի ու միխախուրա Սատիլմիշի որդիների սրերի հարվածների տակ գիսատուրի նման ցրվեց: Այդ վայր ժամանած Յաղուբին մտում էր միայն աղոթք կարդալ: Դաշուրդ օրը Յաղուբը ճամբար գարկեց Կանինամակում, որտեղ էլ հենց ժամանեցին խալիյի էմիրները և սկսեցին աղաչել նրեղ իրենց: Նրանց թույլ տրվեց տիրակալի դրոշի տակ հեռանալ: Եվ ահա Վալդանեի ու Մարանդի միջով Յաղուբը շարժվեց դեպի Թավրիզ և ճամբար գարկեց Սահիբաբադում» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Այս ընթացքում շարունակող լուրեր եկան, որ Յաղուբ-բեկը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) և Սուլեյման-բեկը երկիրը վերցնելու մտադրությամբ Դիարբեքի էմիրների հետ միասին մեծ զորքով ոտքի են ելել և հասել են Աջոնի և Բենդի-Մահի շրջանին: Սուլթան խալիյը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր խալիյը – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ չկարողացավ տեղից շարժվել և տեղում մնաց, ինչի արդյունքում այդ արքայազնը փրկվեց: Դրանից հետո Յաղուբը փաշան իր մոր և եղբոր հետ շարժվեց Դիարբեքի ու Սուլեյման-բեկը զորքով, գունակով, թվանկներով և դրոշով Բենդի-Մահում միացավ նրա զորքին: Այդ օրը նրանք տեղափոխվեցին և շարժվեցին Բիթլիս: Այդ ժամանակ լեռները և անտառները ծածկվեցին սպիտակ գլխարկով, դաշտերն ու սարերը ճեղքվեցին շապիկ հագնած, իսկ այգիների և պարտեզների մակերեսն էլ վերածվեց դատարակ տարածքի ու ջրի աղբյուրի: Ռազմիկները ծյունը բանդելով առաջ գնացին, որպեսզի ճանապարհի բացվի զորքի անցման համար: Զյան հաստությամբ այնպես մեծ էր, որ ճանապարհի վրա գտնվող այրվել էր վերածվեց չնկատվող տեղանքի: Ելքի ժամանակ ձյան մեջ ոչինչ չէր երևում: Ծառայողները այդ նեղ ճանապարհով չէին կարողանում հետ վերադառնալ, որպեսզի սնունդ և ջուր ստանեն, այդ պատճառով էլ ձյան մեջ պահեստներ պատրաստեցին, որպեսզի այնտեղ դրված սնունդը Յաղուբ փաշայի ժամանման ժամանակ ծառայեն նրան: Ի վերջո, երբ Ուվեյս Դառան մտավ գերեզման, երկրում գտնվող ծյունը մի փոքր ցրվեց: Այդ ժամանակ Կասիմ-բեկ Դահրամանը (Դահրամանյանների էմիրության ապագա էմիր Կասիմ-բեկը – Մ.Ֆ.) զորքով և հեզությամբ հասավ արքայազնին: Մուհուրդար Դասանբեքի որդիներ ՇեյխԱլի-բեկը և Դիսին-Էբեքի իշխանի ժառանգները Բաշիրի կացարանում ևս ներկայացան: Նույն կացարանում շնորհներով և նվերներով նրան միացավ նաև Բայանդուր-բեկի որդի Մուհամմեդ-բեկը, որը հասավ ու տոնակատարության ժամանակ հարգարժանի խոնարհման պատիվին արժանացավ: Մարդիկ իշխան խալիյի բեկը նույնպես զորանոց ժամանեց և այդ կացարանում նշվեց Դուրբանի տոնը: Դաշուրդ օրը նրանք Բաշիրից տեղափոխվեցին Աբարա: Այդ ժամանակ Բայանդուր-բեկը և մեծ իշխանները պատմի արժանանալու համար տեղափոխվեցին շարքում: Աբարի կացարանում Արկինի, Ալմեբեկի, Բակի, Սիվարեքի, Ջերմուկի, Ռուհայի, Ջամլեմի և Դիարբեքի այլ ամրոցների ու բաղաբների կառավարիչները, իշխանները և դպրոկաները, հարգարժանի խոնարհման պատիվին արժանանալով, ներկայացրին ամրոցների ու գանձարանների բանակները: Տարվա զարնանը, նպատակ ունենալով նվաճել Ադրբազանը, Իրաքը, Պարսքը և մյուս շրջանները, Յաղուբ փաշան բարձրացավ ձմեռոցից և շարժվեց լեռնային արոտավայր: Աբար գետի ափին կանգնելիս որոշ իշխաններ, ինչպիսիք էին ԴասանԱլի-բեկ Բայանդուրը, Ալադի բեկ Չեպին և Բեքիր բեկ Դուխարուն, բարձրացան սեղանի մոտ ու իրենց նվերներով և պատիվներով արժանացան փաշայի պատմին: Երբ հասան Պարսկու գետի ափին, հետափոխվեցին հաղորդեցին մեծահարգ Սեյդուլլահ խանումի բարեմով այցելության և այն մասին, որ նա անցել է Բիթլիս բաղաբով: Արարատի ճահճային վայրում կանգնելիս արքայազնը ապրեց իր մոր հետ հանդիպելու ուրախությունը: Սեյդուլլահ խանումը, իմանալով, որ Յաղուբ փաշան հակադրվելու մտադրություն ունի, նրան խանգարեց և խորհուրդ տվեց սուլթան խալիյի ներկայություն նամակ ուղարկել՝ ենթադրելու, համառությամբ չցուցաբերելու և խոնարհություն արտահայտելու համար: Այս նամակը հանձնարարվեց Դաշի բեկ Մոսուլուին: Նամակը ուղարկվեց հետո Վաֆա Բուլակում Թավրիզից իջավ տեղեկություն հաղորդեց, թե սուլթան խալիյը Մուրադ-բեկի զորքի ծանր պարտություն է կրել: Այս լուրի հիման վրա Յաղուբ փաշայի իշխանները որոշեցին շարժվել դեպի Թավրիզ, ինչից հետո նրանք շտապ և բուռն ոգևորությամբ հասան Մուշի անապատ: Այստեղ զորքին միացան Խուրշիդ բեկի որդի Յուսուֆ բեկը, Մուհամմեդ-բեկ Դուխարուն և որոշ մեծ իշխաններ, որոնք իրենց պատվով ու պատիվներով ընդգրկվեցին զորքի կազմում: Երբ հասան Եփրատի ափ, Փիր Ազիզ Դարաջան Թավրիզից

հաղորդեց, որ Մուրադ-բեկը փախել է սուլթանի առջևից և պատսպարվել է Ֆիրուզիանի ամրոցում: Երբ տեղեկությունը հաստատվեց, նրանք, ովքեր խորհուրդ էին տալիս դիմադրել սուլթանին, մնացին հուսահատ և վախեցած: Գործը բացահայտվելուց հետո, սակայն, նրանք որոշեցին շարունակել շարժվել և առաջանալ մինչև Թավրիզ: Այնպես որ, կացարանում որոշ մարդիկ Մանսուր բեկ Չագենի հետ միասին միասին ևս միացան բարձրագույն զորքին: Ցեղապետները և իշխանները, սակայն, ամրացրին հավատարմության ու պայմանագրի հիմքերը՝ պարզևատրելով իրար: Բիչ անց հաղորդեցին, որ սուլթան խալիլը տեղեկացել է Յաղուբ փաշայի շարժումներից և մեծ զորքով Սուլթանիեից շարժվել է Թավրիզի ուղղությամբ: Այս լուրը լսելուց հետո Յաղուբ փաշան Սուլթանի-բեկին, Օմար բեկ Չակիրունին և Իսթանուղ բեկ Փիլթեին 5.000 ընտրված զինվորով նախօրոք ճանապարհ ընկնելու համար առաջ ուղարկեց: Սուլթան-բեկը շուտ դուրս եկավ, անցավ Սուլթանաբադի ճանապարհով և հասավ խոյ գետի ափին: Յաղուբ փաշան իր իշխաններին, սուլթաններին և կառավարիչներին գրություններ ուղարկեց՝ ամեն մեկին խոստանալով արժանանալու մեծ պարգևների ու փոխհատուցումների: Արձեղ գետի մոտ զորքին միացան մի շարք բարձր դիրք ունեցող իշխաններ, ինչից հետո մարդիկ օրեցօր հավաքվեցին բարձր արբայական այգուի մոտ: Յաղուբ փաշան բացեց ձեռքը և դիրիմներ ու դրամներ բաշխեց՝ վարձատրելով փոքրերին և մեծերին: Հարգարժանին մոտ կանգնած Ղզի Ահմեդ Իսֆենդյարը, Էմիր Արսլանը և մի շարք այլ իշխաններ ու ղեկավարներ, նրա ոտքերը համբուրելով, շնորհիվ և սիրո պատիվի արժանացան: Այդ կացարանը շատ տաք էր, դրա պատճառով էլ բարձր որոշները շարժվեցին Դիվան արդուավայր: Այդ պահին Հաջի բեկ Մոսուլուն, որպես դեսպան սուլթան խալիլի ներկայությամբ գնալով, արժանացավ նրան խոնարհման պատվին: Աբաղասարա հասնելուց հետո մեծ վատակով, հավատարմությամբ և խիզախությամբ հայտնի մեծ իշխան Բեիրամ բեկ Բայրամին նույնպես արժանացավ հարգարժանին ներկայանալու պատվով ու, անկաշկանդ և մեծ պատվից հետո, միացավ զորքի հետ: Այդ կացարանից շարժվելիս տեղեկություն հասավ, որ սուլթան խալիլը հասել է Թավրիզ և իր բեռները ուղարկել է Սահանդի ուղղությամբ: Յաղուբ փաշայի խոհուն խորհուրդով որոշվեց, որ Բայանդուր-բեկը մի շարք իշխանների հետ միասին միանա զորքին: Ապա նրանք շարժվեցին դեպի Սուլթանաբադ: Այդ ժամանակ Էմիր Հասան բեկ Փոռնակը հարգարժանի խոնարհման պատվով արժանացավ: Այստեղ Յաղուբ փաշան գորամիավորման յուրաքանչյուր անդամին, ըստ իրենց կոչումների, պարգևատրեց արժեքավոր հագուստներով, սրով և գոտիով, մեծ բանակությամբ դրամով ու շքեղ և թանկարժեք զույգով՝ բարձրացնելով նրանց պատիվը: Այստեղից տեղեկություն հասավ, որ սուլթան խալիլը հասել է Յամ անցումին: Այդ պատճառով Յաղուբ փաշան, օրական 12 փարսախ անցնելով, զորքին միացավ խոյ բաղաբում: Մյուս կողմից էլ շարժվեց սուլթան խալիլը և, կանգ առնելով Մարանդում, Յաղուբ փաշային ահաբեկող նամակ ուղարկեց՝ փորձելով իր զորքի թվով ու ռազմական պաշարներով զարմանցել նրան: Հաջորդ օրը Յաղուբ փաշան մարտի տարածքը ընտրելու համար ուղարկեց փորձառու իշխաններ Բայանդուր-բեկին, Ղզի Ահմեդին և Ալադի բեկ Չեպկիին: Ստուգումներից հետո իշխանները որոշեցին, որ, եթե սուլթանը շարժվի Կերդեբիջի ճանապարհով, մարտի տարածքը կլինի խոյ գետի կամուրջի մոտ, իսկ եթե առաջ գնա Փիր Օմար Նախիջավանցու ճանապարհով՝ այն կլինի Ալվաձ Փրի գերեզմանի շուրջ: Հաջորդ օրը հաղթանակած դրոշմ անցավ խոյ գետի կամուրջով և կանգ առավ այդ տարածքում: Այս կացարանում Բեռնահի գանձարանը Մախսուդ բեկի հետ միասին միացավ բարձրագույն զորքին: Այդ ժամանակ տեղեկություն հասավ, որ սուլթան խալիլը շարժվել է Մարանդից: Դրանից հետո հրաման տրվեց, որ հաղթանակած զինվորները թողնեն իրենց բեռները և տեղավորվեն մարտի համար նախատեսված վայրում: Սուլթանն ինքն էլ Վալեդյան գյուղից շարժվեց մարտի և ճակատամարտի վայրի ուղղությամբ: Սուլթանի իրական դիրքը պարզաբանելուց հետո որոշվեց, որ հաղթանակի նշանավոր զինվորները գրավեն լեռնագագաթի ստորոտը և կանգնեն թշնամու դիմաց: Հասարակ մարդիկ ենթարկվեցին այս հրամանին, իսկ յուրաքանչյուր իշխան էլ իր տեղում տեղավորվեց: Երբ արևն իր գագաթնակետին հասավ, երկու կողմերի պահակները հանդիպեցին և վառեցին մարտի կրակը: Ընչ մի կողմից, սակայն, սպանություն չկատարվեց: Ճակատամարտի կզգեց հետո տեղեկություն հասավ, որ սուլթանը ծիու վրա է և շարժվում է մարտի վայր: Անմիջապես հրաման տրվեց, որ հաղթանակած զորքը նույնպես ծի նստի և շարժվի թշնամու դեմ: Բազմաթիվ իշխանների խորհուրդն այն էր, որ հենց այդ օրը դիմակայեն: Ալադի բեկ Չեպկին, սակայն, ասաց. «Այս պահին ծի նստել ճիշտ չէ, բանի որ սուլթանը ուշ կգա և գիշերվա մթնոլորտը խանգարելու է զորքերի հանդիպմանը»: Յաղուբ փաշան հավանեց այս խորհուրդը և հրամայեց զինվորներին իջնել թափերից: Գիշեր իջավ, իսկ հետո էլ լույսը բացվեց: Եվ ահա այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսի 14-ին երկու կողմերը կանգնեցին միմյանց դիմաց՝ գրավելով մարտական դիրքեր: Յաղուբ փաշայի աջ թևը զորացվեց Սուլթան-բեկ Բիթանի, Բեիրամ բեկ Բայրամի, Իսթանուղ բեկ Փիլթեի, Սահմուդ-բեկի և այլ խիզախների ներկայությամբ, իսկ ձախ թևն էլ զորացվեց Բայանդուր-բեկի, Հասան աղա Չելեբիօղլուի, Յուսուֆ բեկ Թավադիի ու Մախսուդ բեկի խիզախությամբ: Մարտադաշտը վերածվեց կռվի դաշտի: Օմար բեկ Չակիրունը, Մանսուր բեկ Չեղենին, Յուսուֆ բեկը, խուրճիկ բեկը և Տաշլուդ բեկի զավակները խիզախ զինվորներից կազմված փոքրիկ զորամիավորման հետ ամրացան կենտրոնում: Մյուս կողմից սուլթան խալիլը ևս, կենտրոնն ու ճակատները կազմակերպելով, դուրս եկավ սուլթանական մարտի: Չորքի ճիչը և մարտական գոյությունների ձայնը հասավ աստղային երկնքին: Բազմագույն և տարաբնույթ դրոշների լույսի ու ճառագանջ, ինչպես նաև մարտական վահանների փայլի շնորհիվ մարտադաշտը իր տեսողական գեղեցկությամբ նման էր ծաղկուն և փթթուն այգու...: Եվ ահա երկու զորքերը մարտադաշտի թատերական հարթակում շարժվեցին ինչպես կրակ փռող երկու լեռներ, երբ նրանք, շուկ առնելով ծավալվեցին, ինչպես փրփրացող ծովը: Երկու կողմերի հերոսները հարձակվեցին միմյանց վրա: Օսման բեկ Սիրիանշահը, Շահիվ-բեկ Փոռնակը և Սուլիֆ խալիլը, այլ ճանաչված ու ինչպե՞րված իշխանների փառքով և գործությամբ ամրացած, սուլթան խալիլի կողմից առաջ ընթացան և շփման մեջ մտան Յաղուբ փաշայի զորքի հետ՝ ոչնչացնելով միմյանց կյանքը պահպանող գեներալներ: Այդ ժամանակ Յաղուբ փաշայի կենտրոնը հետ մղեց սուլթանի զինվորներին և հասցրեց նրանց զորքի հիմնական հատված: Սուլթանը կենտրոնի զորքը, սակայն, ամրացրել էր իրացաններով և հրամոթներով, այդ պատճառով Յաղուբ փաշայի զինվորներն առաջադիմ եղան...: Այդ ժամանակ սուլթան խալիլի կենտրոնի իշխանները Աստծո օգնությամբ իրենց հերթին հետ մղեցին Յաղուբ փաշայի զինվորներին և հասան նրանց գլխավոր իշխաններին: Յաղուբ փաշայի գլխավոր իշխաններն էին Շեյխ-Ալի-բեկ Մոհուրդարի իբն Հասան-Ալի-բեկը, Հուսեյն բեկ Հաղվանին, Սեյդի Ահմեդ-բեկ Փոռնակը, Շահ Մահմեդ Դուխարուն և մի քանի հայտնի այլ իշխաններ: Սուլթանի կենտրոնի զորքը թվով և ուժով գերազանցում էր Յաղուբ փաշայի գլխավոր իշխաններին, ուստի նրանք նույնպես նահանգեցին: Հուսեյն բեկ Կադզակնցուն թափեց գցեցին և սրի հարվածով վիրավորեցին: Այդ պահին սուլթանի զորավար Չոհրաբ բեկ Չալկիսանցին սպանելու և մարտնչելու համար իր զորքով փորձեց գնալ Յաղուբ փաշայի զորքի հետևից, սակայն ոչինչ չստացվեց: Այս հնարավորությունից օգտվելով՝ երկու կողմերի զինվորները ելան միմյանց դեմ և կենտրոնների զինվորները հառնեցին իրար առաջ: Երկու առաջնորդների դրոշները բարձրացան կողք կողքի: Անմիջապես էլ կենտրոնի զորքերը կրկին իրար եկան և սկսեցին միմյանց կյանք խլել: Դաշտը և անտառները Բաղախանի նեֆրիտի նման սպանվածների արյունից ներկվեցին: Մարտադաշտի հողը ներկվեց երիտասարդների արյունով, իսկ արյան խոնավությունը հասավ ոտնաթաթերին...: Այդ ժամանակ Ռուստամի և Իսֆենդյարի «Յեֆթխան» եպոսի հերոսություններին արհամարհանելով նայող սուլթան խալիլը իր զորքով ներխուժեց կենտրոնի միջուկ ու մի գորախումբ նետեց մահվան հողի մեջ: Առյուծանման սուլթանը արժանի հերոս էր և, եթե անգամ դա երկաթյա լեռ լիներ, նա այն նույնպես կկործաներ: Նույն այդ ժամանակ մյուս կողմից Յաղուբ փաշայի զորքերին սեղմում էին Ահալի աղա Միրհուրը, իսկ մյուս կողմից էլ Օվլիա աղան: Եվ ահա սուլթանի զորքի կենտրոնը Օսման բեկ Միրհաշ գլխավորությամբ այդ զինվորներին իրենց տեղերից դուրս արեց, մտավ Յաղուբ փաշայի շարքեր ու գրավեց Բայանդուր-բեկի դիրքը, ինչից հետո, մեծ խանուսի ձեռքը համբուրելու պատիվը ստանալով, հանգիստ դուրս եկավ մարտական հանդերձանից և սկսեց ուտելիք պատրաստել: Նույն այդ ժամանակ սուլթանի ենթակա Յուսուֆ բեկը, Ահիվ-բեկ Բայանդուրը, Շիբի բեկը, Մահմուդ-բեկի զավակներ Ահիվ-բեկը և Հուսեյն բեկը ձախ թևի հրամանատարների ու այլ իշխանների և հերոսների հետ հարձակվեցին ու Յաղուբ փաշայի աջ թևը խարխուլեցին: Սուլթանի զորքի դիմաց ելած Սուլթան-բեկը և Շահիվ-բեկ Բայրամի որդի Բահրամ բեկը երկուսն էլ ընկան ճակատագրի թակարդի մեջ: Հետաքրքիր պատահականությամբ, սակայն, երբ այդ երկու իշխաններին էլ ձեռնաշղթաներով և վզկապներով տանում էին սուլթանի դրոշի տակ, Աստված մի պատահականությամբ այնպես որոշեց, որ Յաղուբ փաշայի կենտրոնական զորքը կանգնել էր սուլթանի զորքի կենտրոնի դեմ, ինչի արդյունքում, կարծելով, թե դա սուլթանի դրոշն է, նրանք այնտեղ տարան գերության ենթարկված իշխաններին: Որպես հետևանք, այդ իշխանները փրկվեցին և գերվեցին նրանց բերելուն պատասխանատու անձանց: Այսպես թե այնպես, սակայն սուլթանի զորքը աջ ճակատը բանդեց, իսկ կենտրոնի շարքերն էլ խարխուլեցին: Իր հերթին սուլթանը, կարծելով, թե հաղթանակ է տոնում, հանգստացավ: Միաժամանակ՝ սուլթանի կենտրոնական զորքի մեծ մասը, թալանի և փախչողների հետևից գնալու նպատակով, ցրվեց: Նույն այդ ժամանակ Յաղուբ փաշայի կենտրոնական զորքը, սակայն, երկաթյա լեռնանման անխախտ մնաց: Եվ ահա սուլթանը ծիով առաջ սլացավ և նրա աչքը ընկավ Յաղուբ փաշայի կենտրոնական զորքին, ինչից հետո նրա գլխից ծուխ բարձրացավ: Այդ ժամանակ թույլ և միայն իր շրջապատի մարդկանց հետ նա հարձակվեց կենտրոնի վրա ու համառ պայքարեց, սակայն, Յաղուբ փաշայի կենտրոնի զորքի հերոսները ի վերջո շրջանցեցին և շրջապատեցին սուլթան խալիլին: Շեյխ-Ալի-բեկ Մոհուրդարի զավակները և Բաշլամիշ Ամիրախուրը իրենց զավակների հետ նետվեցին նրա վրա ու հաջորդական հարվածներով գետնին գցեցին և սպանեցին նրան: Հաղթանակից հետո Յաղուբ փաշան մոտեցավ սուլթանի մարտնի և Աստծուն շնորհակալություն հայտնեց, ապա վերադարձավ իր գործանաս (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Հիջրի 883 թվականի գարնանը Միրզա Յաղուբը (Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության ապագա Էմիր Յաղուբը – Մ.Հ.) ապստամբեց իր եղբայր սուլթան խալիլի (Աղ-Ղոյունլուների Էմիրության Էմիր խալիլի – Մ.Հ.) դեմ և Ռաբիա Բ ամսվա 14-ի առավոտյան խոյ գետի վերևներում երկու եղբայրների միջև մի դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Արդյունքում Սուլթան խալիլը սպանվեց, իսկ Միրզա Յաղուբն էլ ժամանեց Թավրիզ և բազմեց

իշխանության գահին: Միրզա Յուսուֆն ու Միրզա Մասիխը գերադասեցին հնազանդվել ավագ եղբորը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հաջորդ տարի խալիվ-Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր խալիվը – Մ.Ֆ.) սպանվեց իր փոքր եղբայր Յադուբի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Յադուբի – Մ.Ֆ.) դեմ ճակատամարտում» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաթիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Այս ժամանակ մենք փախել էինք անօրեններից, բանից, երբ Հասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը – Մ.Ֆ.) մեռավ, թագավորեց նրա որդի Սուլթան խալիվը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր խալիվը – Մ.Ֆ.), սակայն մյուս որդին՝ Յադուբ-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Յադուբի – Մ.Ֆ.), բազում զորք հավաքեց և եկավ եղբոր վրա: Նա սպանեց նրան ու թագավորեց աշխարհի վրա» (Մելիքսեթ Առեստեցի «Հիշատակարան 1479 թվականի»):

«Հայոց 926 թվականին թագավորեց Սուլիանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր խալիվը – Մ.Ֆ.), իսկ Յադուբը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Յադուբը – Մ.Ֆ.) գնաց Ամիր և որոշ ժամանակ անց այնտեղից հեռ եկավ: Խոյի մոտ նա պատերազմեց սուլթանի դեմ ու արդյունքում Յադուբը դարձավ փաշա» (Անանուս «Թաթարների դուրս գալը»):

«Երիտուսի 1481 թվականին Յադուբ-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Յադուբը – Մ.Ֆ.) կռվեց սուլթանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր խալիվը – Մ.Ֆ.) հետ, սպանեց նրան և ինքը թագավորեց» (Հակոբ Հիսուսցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁷⁰ Այս մասին տեղեկություններ են պահպանվել Արցախի բանավոր ավանդույթներում: Տես՝ Ամիրջանյան Ս. «Դիզակ», Երևան 2006, էջ 81-83:

⁵⁴⁷¹ Այս մասին տեղեկություններ են պահպանվել Արցախի բանավոր ավանդույթներում: Տես՝ Ամիրջանյան Ս. «Դիզակ», Երևան 2006, էջ 81-83:

⁵⁴⁷² «Այնուհետև Կոնստանդին արքան (Զարթովի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց զորքը և Երիտուսի 1479 կամ Երոնիկոնի 167 թվականին գրավեց Գորին ու այլ ամրություններ, տիրեց Զարթովին, դուրս մղեց իսերեթցիներին և ամենուր իր ռազմիկներին դրեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»): «Երիտուսի 1479 կամ Երոնիկոնի 167 թվականին Կոնստանդին արքան զբաղեցրեց Տիրին և Բարդիսը» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵⁴⁷³ «Հիջրի 884 թվականին սուլթան Սուլիանը խանը Չուլբադար ցեղի վրա ուղղեց զորքը Ալա-Էդ-Ղուլա Չուլբադարի (Չուլբադարյանների էմիրության ապագա էմիր Բոզգուրդի – Մ.Ֆ.) հետ միասին, որպեսզի այդ շրջանը խլի նրա եղբայր Բուդաղ-բեկից (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Բուդաղ-բեկից – Մ.Ֆ.) և փոխանից նրան: Այն պահին, երբ Ալա-Էդ-Ղուլան տեղ հասավ, անմիջապես էլ ողջ վիլայեթը անցավ տերության սյունիի ձեռքը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հայոց 928 թվականին Սուլիանը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Ղահրամանի աշխարհ, իսկ այնտեղից էլ եկավ Հայոց ազգի վրա» (Մարտիրոս Ստամբուլցի «Հիշատակարան 1480 թվականի»):

⁵⁴⁷⁴ «Բագրատ արքայի (Իմերեթիայի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.) մահից հետո թագավոր նստեց նրա որդի Ալեքսանդրը (Իմերեթիայի թագավորության արքա Ալեքսանդր I-ի (1478-1510) – Մ.Ֆ.) և ցանկացավ հաստատվել: Այդ նպատակով նա կանչեց Ղադիանլին (Մեծղեթիայի իշխանության իշխան Վամիկ Ղադիանլին – Մ.Ֆ.), Գուրիելին (Գուրայի իշխանության իշխան Կախաբեր Գուրիելին (1469-1483) – Մ.Ֆ.), Շերվաշիձեին (Արխագիայի իշխանության իշխան Ռաբիա Շերվաշիձեին (մոտ 1450-1480) – Մ.Ֆ.) և Գելովանլին (Սվանեթիայի իշխանության իշխան Արիստոմ Գելովանլին (մոտ 1470-1490) – Մ.Ֆ.), սակայն Ղադիանլին չցանկացավ ներկայանալ, մյուսները ևս հրաժարվեցին: Իմանայով իմերեթցիների գործերի նման դրության մասին՝ Կոնստանդին արքան (Զարթովի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց, կապ հաստատեց Ղադիանլիի հետ և Երիտուսի 1479 կամ Երոնիկոնի 167 թվականին ժամանեց Իմերեթիա, որտեղ, ինչպես և ամուր կերպով խոստացել էր Ղադիանլին, իմերեթցիներն անցան նրա կողմը: Այս ամենի արդյունքում Ալեքսանդրը չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ և ամրացավ ամրություններով, իսկ Կոնստանդին արքան գրավեց Իմերեթիան, դրան միացրեց նաև Ղադիանլիի տիրույթները և Զուլբայիսիի միջնաբերդը տվեցին Կոնստանդինին, բանից այդ Ղադիանլին չէր սիրում Ալեքսանդրի, որի հայր Բագրատի պատճառով ինքը ստորագրում էր կրել» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերթի, Արխագիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Դրանից հետո արքան Կովկասից կանչեց լեռնականներին և, պայմանավորվելով Ղադիանլիի հետ, մտավ Իմերեթիա: Ալեքսանդրը չկարողացավ դիմակայել նրան և ահա արքան գրավեց Իմերեթիայի ամրոցները ու զբաղեցրեց այդ երկիրը: Մոտեցան Զուլբայիսիին նաև Վամիկ Ղադիանլին և Կախաբեր Գուրիելին, բանից նրանք էլ զայրացած էին Ալեքսանդրի վրա Բագրատի պատճառով» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»): «Երիտուսի 1479 կամ Երոնիկոնի 167 թվականին Կոնստանդին արքան զբաղեցրեց... նվաճեց Իմերեթիան» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵⁴⁷⁵ «Ուզուն-Հասանի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) մահվանից հետո Յադ-բեկը, այդ դավթադարը, որը հայտնի էր նաև Բադ-բեկ անունով, աջամերին նվաճելու մի ծրագիր հղացավ: Նա հավաքեց Եգիպտոսի, Դամասկոսի և Հայեայի զորքը, ինչպես նաև բեդվիններին, մոտ 100.000 հեծյալ ու հետևակ, և անցավ Եփրատից կամրջով: Այդ բաշը, ինչպես մի իսկական անբաշ, խեղճ գուրկ մեկը, պաշարեց Ռուհան: Նրա հրանոթները ծեղ բացեցին պարսպում, իսկ նետած արկերն էլ այրեցին բաղաբը: Այդ բաղաբում էր մ. Աբրահամը կրակի մեջ նետվել և ահա այս նոր Ներքուվլը կրակ էր նետում Աբրահամի ազգակիցների վրա, ձնայած այն բանին, որ պատի օրերն էին: Մարտնչելով Բաշի դեմ՝ էմիրագրե Կուլթաբ-Էդ-Դին Բեկթաշը բաջուրյան հրաշքներ էր գործում՝ հետ մղվելով 40.000 իրեն պաշարողներին: Յադուբը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յադուբը – Մ.Ֆ.) որոշեց պատժել անզգամին, որպեսզի անանուս ստորկը չհավակնի իվաջի-Էրաշին, իսկ ստոր արարածն էր՝ առաջնորդության: Բայանդուր-բեկը, Սուլեյման-բեկ Բիծանսոյին և խալիվ-բեկ Բեկթաշը բռնեցին Դիրաբեթիի ճանապարհը այն ժամանակ, երբ Կուլթաբ-Էդ-Դին Բեկթաշը սուրիանդակներ էր ուղարկել, որպեսզի շտապեցնի նրանց գալուստը: Ժամանեցին պեն Իմիրները դեսպան ուղարկեցին Բաշի մոտ հարցումով, թե ինչո՞ւ հանկարծ այդ բարի մահմեդական եգիպտացիների մոթին եկավ գալ Ռամադան ամսին, դրանով իսկ խանգարելով մարդկանց ուտել իրենց օրինական հացը, սակայն այդ ուղերձը ոչ մի ազդեցություն չունեցավ ինքնավստահ Բաշի վրա: Նա կրկնապարելով Ռուհանի տիրույթն ուղղված ջանքերը, սակայն ի վերջո շուտ եկավ Եմիրների կողմը և զորքը դարձրեց այդ ուղղությամբ: Նրա աջ թևում իր զորքով կանգնեց Դամասկոսի Եմիրների գլխավոր Կանսուհ Յահիյան, ծախ թևում Օգդամիրը Էր՝ Հայեայի փաշան Էր Սուլեյմանը, իսկ կենտրոնում էլ՝ հենց ինքը, ընտրյալ զորքով՝ սուլթանի թիկնապահների ուղեկցությամբ կազմելով զորքի հիմքը: Այս կողմում Բայանդուրը հրամայում էր կենտրոնին, Սուլեյման-բեկը՝ աջ, իսկ խալիվ Բեկթաշը՝ ձախ թևերին: Եգիպտացիները, այն է, ծեղեղու էին կենտրոնը, սակայն Բայանդուրը ամուր մնաց և եգիպտական զորքը ի վերջո տեղի տվեց: Արդյունքում Բաշը Կանսուհ Յահիյան, Դամասկոսի գլխավորի, Օգդեմիրի, Հայեայի կառավարչի տեղակալի, հազարյակների այլ առաջնորդների, ինչպես նաև թվականների գլխավորների հետ միասին գերեվարվեցին: Եմիրները պատվեցին Բաշին, ոտքի կանգնելով և նրան պատվավոր տեղ տալով, սակայն հետո, երբ նրանք խորհրդակցեցին, եկան եզրակացության, որ Բաշի գլուխը չարիքի մարմնացում է: Որոշվեց Բաշի-բեկին գլխատել և դա կատարվեց գիշերով: Նրա գլուխը ժամանակի մասին գեկույցով, ինչպես նաև գերիներն և, մասնավորապես Հայեայի ու Դամասկոսի առաջնորդները, որոնց Յադուբը որոշ հատկապես անց բաց թողեց, ուղարկվեցին տիրակալին: Հայթախանը, որի մասին իզուր երագում էին չինգիզյանները և այլք, ապագա հաջողությունների նախաքանի հանդիսացավ» (Ֆելյավախ հունցի «Պատմություն»):

«Այդ տարում թուրքմենական զորքը պատերազմեց Միսրի և Շամի բանակների դեմ, ընդ որում հայտնի է, որ այդ ընթացքում Բաշեկ անունով Բայիշ բեկը սպանվեց: Իրոք, նա ցանկություն ունեցավ նվաճել Ալեմի տարածքները և դրա համար սուլթան Կալիբեկը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիբ-բեկը – Մ.Ֆ.) հավաքեց Միսիրի, Շամի, Հայեայի ու արաբ զինվորներին, մոտ 40.000 հեծյալ և հետևակային, ինչից հետո անցավ Եփրատ գետը և շրջապատեց Ռուհա ամրոցը: Դեպքի մասին լուրը Թավրիզից հասավ և Յադուբ փաշան մեծ ու փորձառու զորքի առաջնորդներին հրաման տվեց հետ մղել այդ ոճրագործներին...: Այդ պատճառով Յադուբ փաշան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յադուբը – Մ.Ֆ.) Բայանդուր-բեկին, Սուֆի խալիվին, Սուլեյման-բեկին և Հասան աֆա Չելեբիօղլուն մեծ զորքով ուղարկեց Միսիրի բանակի դեմ: Յադուբ փաշան հրաժեշտին Բայանդուր-բեկին ասաց. «Կանգնածդ տեղում ինձ կտեղեկացնես»: Այնուհետև այդ հրամանատարները, զայրույթ և աստվածություն գգալով, մեծ բանակով Թավրիզից շարժվեցին և փառավոր կերպով հասան Դիրաբեթի: Դրանից հետո նրանք նախ նրանց մոտ քաղցրախոս դեսպաններ ուղարկեցին, առաջարկեցին խաղաղություն և ասացին. «Լավ կլինի, որ խելացի խոսքը լսեք և վերադառնաք ձեր երկիր: Եթե թշնամանք անեք, դա կբերի զոջման պտուղի, իսկ վեճի սերմը մահվան արդյունքի կհասցնի»...: Բաշեկը, սակայն, նրանց խոսքերը չընդունեց և հրամանատարները ուղղվեցին դեպի Ռուհա: Միսրի բանակը նույնպես դուրս եկավ քաղաքից՝ թողնելով բեռները ամրոցում և ճամբար գալիս թաղաքից դուրս: Միսրի զինվորները մեծ խմբերով էին, շեղ գաղաղակա՝ և ոտքից գլուխ ամրոցովին պատված գեղքի ու պողպատի մեջ: Բաշեկը աջ թևում տեղադրեց Շամի ամիրայանարա Կանսուհ Յահիյան, ձախը հզորացրեց Հայեայի հսկիչ Օգդեմիրի ուժով, իսկ ինքն էլ, Նիզակի ծայրը պահած, տեղավորվեց զորքի կենտրոնում: Կենտրոնում մնաց Բայանդուր-բեկը, աջում տեղավորվեց Սուլեյման-բեկը, իսկ Սուֆի խալիվը ձախում: Եվ ահա զինվորները արագության և քաջության մտան մարտի դաշտ և հարձակվեցին միմյանց վրա...: Միսրի բանակը շարունակական հարձակումներով տեղից հանեց թուրքմեն զորքը, բայց Բայանդուր-բեկը բաց զինվորներից կազմված ջոկատով պարզեց դրոշը, մտավ թշնամու շարքեր և ձիուց գցեց Բաշեկի հրամանատարներից Բեիուլին: Տեսնելով դա՝ Միսրի զորքը, փախավ դեպի անվտանգ ձոր: Թուրքմենական բանակը հետապնդեց, Կանսուհ Յահիյան և Օգդեմիրին բաց զինվորների հետ բռնեց և նրանց ներկայացրեց հրամանատարներին

առջև: Սրանց հրամանով դրանց գլուխները կտրեցին և մնացած սպանված ռազմիկների հետ միասին փոխանցեցին հարգարժան գահի առաջ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Պատահեց որ 1482 թվականին Դիարբեկի գլխավոր քաղաք Ամիդի բնակիչները լսեցին, որ մամլուքները գրավել և կողոպտել են Ուրֆա քաղաքը՝ մեծ վնաս պատճառելով ողջ երկրին: Այդ ժամանակ Հասան-բեկի (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.**) որդու (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուրը - Մ.Ֆ.**) զորավարը վճռեց նրանց դեմ գնալ: Նա անցավ Ամիդի և Ուրֆայի միջև գտնվող լեռները ու մտավ Ուրֆայի դաշտը՝ Ամիդից երեք օրվան ճանապարհի հեռու: Մամլուքները, լսելով այս, պատրաստվեցին կռվի: Երկու բանակները ճակատեցին և կռիվը տևեց մինչև կեսօր: Արդյունքում, թեև երկու բանակներն ևս հետ մղեցին թշնամուն, բայց պարսիկները հաղթական եղան՝ կոտորելով մամլուքների կեսից ավելին նրանց շատ դեկավարների հետ միասին: Պարսիկները, հետևելով իրենց հաղթանակին, առաջացան մինչև Ալ-Բիր ու գրավեցին այն ուրիշ բերդերի հետ միասին: Առնելով անթիվ կողոպուտ՝ նրանք վերադարձան Թավրիզ» (Ջիովանի Անջիոլելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 10):

«Հիջրի 885 թվականին Եգիպտոսի տիրակալ Կաստուխը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկը - Մ.Ֆ.**) իր դավթադար Բաշ-բեկին զորքի հետ միասին Արաբիա ուղարկեց, որպեսզի սա գա և նվաճի Դիարբեկը: Միոգա Յաղուրը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուրը - Մ.Ֆ.**), լսելով այդ ելքի մասին, այն է, ուզում էր անձամբ ելնել պաշտպանության համար, սակայն էմիրները թույլ չտվեցին: Դրա համար էլ նա Բաշ-բեկի դեմ ուղարկեց Բայանուր-բեկին, Սուլեյման-բեկ Բիժանօղլուն և Մուֆի-խայի Մուսլուին: Հակառակորդների հանդիպումը տեղի ունեցավ Ուռնայի մոտակայքում: Արդյունքում Բաշ-բեկ դավթադարը մնացած էմիրների՝ նրա կողմնակիցների, հետ բռնկեց և սպանվեց: Որպես պարգև այդ հաղթանակի համար՝ Միոգա Յաղուրը Բայանուր-բեկին նվիրեց Սպահանը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Հայոց 929 թվականին մեծ պատերազմ եղավ Ուռնա քաղաքի մոտ: Բանն այն էր, որ Մսրա սուլթանի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկ - Մ.Ֆ.**) Պադի անունով զորավարը բազում զորքով եկել էր Ուռնայի վրա, ավերել երկիրն իր քաղաքի հետ և, բովանդակ ավար առնելով, ամրացել էր բերդում: Այդ ժամանակ Հասան փառիչահի (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուրը - Մ.Ֆ.**), որը Նատում էր շահաստան Թավրիզում և հոր գահին տիրել էր դրանից դեռ երեք տարի առաջ, լինելով հասակով տղա ու ոչ հմուտ պատերազմի մեջ, բանգի թագավորների և իշխանների հետ մինչ այդ չէր կռվել, բազում զորքերով անօրեն Պադիին դեմ պատերազմելու ուղարկեց իր բաց զորավար Ղոջ Բայանուրին: Եվ ահա նրանք ճակատ առ ճակատ իրար ելան, հաղթեցին, կոտորեցին ու փախստական դարձրին Պադիին զորքին, իսկ նրան էլ բռնեցին և գլուխը կտրեցին՝ ուղարկելով այն ռումաց սուլթանին (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Մեհմեդ II-ին - Մ.Ֆ.**)» (Մովսես Արծնյեցի «Հիշատակարան 1481 թվականի»):

«Հայոց 930 թվականին Սուլեյմանը և Բայանուրը գնացի Շամի վրա, Ուռնայի մոտ պատերազմեցին և գերեցին փաշային» (Անանուն «Թաղարների դուրս գալը»):

«Այդ տարի Պաշը Մսրից բազում զորքով եկավ Ուռնայի վրա» (Մամվե Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1482 կամ Հայոց 929 թվականին Պաշը Մսրից բազում զորքով եկավ Ուռնայի վրա» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁷⁶ «Դրանից հետո արքան (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը - Մ.Ֆ.**) Զուլայիսիում թողեց իր ռազմիկներին, իսկ ինքը եկավ և, հետը վերցնելով Վամիկ Դադիանուն (**Մենգրելիայի իշխանության իշխան Վամիկ Դադիանուն - Մ.Ֆ.**) խնդրեցիներին ու նաև Քարթլիից հավաքած զորքի հետ, հարձակվեց Ջավախքի աթաբեկի վրա և դա եղավ Երիստոսի 1481 կամ Զրոնիկոնի 169 թվականին: Սրանց բոլորին աթաբեկ Մանուչարը (**Մամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Մանուչար Ջակելին (1475-1487) - Մ.Ֆ.**) չկարողացավ դիմադրել և արքան վերցրեց նրանից Մամցխեն մինչև Արսիանի, ամրացրեց այն, անցավ Քարթլի և բաց թողեց Դադիանիին ու խնդրեցիներին» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Այս Մանուչարը ընդհանրապես չէր ձգտում օգնել և օժանդակել Կոնստանդին արքային հանդիմանելու տեղի ունեցող խռովությունների ժամանակ: Ավելին, երբ եկավ Ուզուն-Հասանը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանը - Մ.Ֆ.**) և Մանուչարը Կոնստանդին արքայից խլեց Ստկավարիից արևելք տարածվող հողերը ու դրանք իրենով արեց: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Կոնստանդին արքան տիրեց Իմերեթիային, նա զորք հավաքեց, դրանց միացրեց նաև Դադիանիի զորքերը ու Երիստոսի 1481 կամ Զրոնիկոնի 169 թվականին Քարթլիից հարձակվեց Ջավախքի վրա: Այդ ժամանակ, ահա, չհամարձակվելով մարտնչել, Մանուչարը ամրացրեց իր ամրոցներն և բերդերը, իսկ Կոնստանդին արքան էլ կրկին իրեն վերադարձրեց Ստկավարիից արևելք ձգվող տարածքները ու վերադարձավ Քարթլի» (Վախուշտի Բագրատունի «Մամցխեի և Կղարքի կյանքը»): «Երիստոսի 1481 կամ Զրոնիկոնի 169 թվականին Կոնստանդին արքան Դադիանիի հետ միասին հարձակվեց Ջավախքի վրա և հաղթեց Մանուչար աթաբեկին» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵⁴⁷⁷ Այս մասին հայտնում է Ամեդի իբև Մուհամմեդ ալ-Կաֆարի ալ-Ղազվինին:

⁵⁴⁷⁸ «Այդ տարի սև արաբները 1.000 հոգանոց 18 զունի զորքով պաշարեցին Մելիտենե կոչվող կղզին, որ հիմա Մալաթիա է կոչվում: Նրանք կամեցան կործանել, հողին հավասարեցնել ու գրավել այն, սակայն երկնքից երևաց սուրբ Պողոս Առաքյալը, որը սուրը ձեռքին գնաց նրանց անհուն բազմության վրա: Ու թեև նրանք նրա վրա բազում նետեր արձակեցին, բայց բոլոր այդ նետերը հետ էին դառնում դրանք արձակողների վրա, ինչի արդյունքում սրանցից շատերը վիրավորվեցին: Որպես հետևանք, նրանք ամոթով հեռացան» (Մամվե Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1470 կամ Հայոց 917 թվականին սև արաբները 1.000 հոգանոց 18 զունի զորքով պաշարեցին Մելիտենե կոչվող կղզին, որ հիմա Մալաթիա է կոչվում: Նրանք կամեցան կործանել, հողին հավասարեցնել ու գրավել այն, սակայն երկնքից երևաց սուրբ Պողոս Առաքյալը, որը սուրը ձեռքին գնաց նրանց անհուն բազմության վրա: Ու թեև նրանք նրա վրա բազում նետեր արձակեցին, բայց բոլոր այդ նետերը հետ էին դառնում դրանք արձակողների վրա, ինչի արդյունքում սրանցից շատերը վիրավորվեցին: Որպես հետևանք, նրանք ամոթով հեռացան» (Անանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնող աղբյուրները առաջիմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴⁷⁹ «Զրոնիկոնի 171 թվականի օգոստոս ամսի 16-ին Կոնստանդին (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը - Մ.Ֆ.**) և աթաբեկ Ղվարդվարեն (**Մամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելի - Մ.Ֆ.**) ճակատեցին Արադետիում և աթաբեկը հաղթանակ տարավ» (Քարթլի-Ցխովերա), Անանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականների»):

«Հաջորդ տարի Վամիկ Դադիանին (**Մենգրելիայի իշխանության իշխան Վամիկ Դադիանուն - Մ.Ֆ.**) մահացավ և Իմերեթիայում կրկին խռովություն սկսվեց: Տեսնելով այդ՝ աթաբեկ Մանուչարը կրկին զավթեց Մամցխեն: Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան (**Քարթլիի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը - Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց և արագորեն ուղղվեց դեպի Մամցխե, սակայն այս անգամ Մանուչարն (**Մամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Մանուչար Ջակելին - Մ.Ֆ.**) ինքը չհամարձակվեց ճակատել, սակայն նրա համաձայնությամբ մարտնչեց Ղվարդվարեն: Եվ ահա Երիստոսի 1483 կամ Զրոնիկոնի 171 թվականին դաժան մարտ եղավ արքայի դեմ, որն այս անգամ պարտություն կրեց և վերադարձավ Տիդիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Այնուհետև Մանուչար աթաբեկը իմացավ Կոնստանդին արքայի դեմ խնդրեցիների ապստամբության մասին, հավաքեց զորքը և նրանից կրկին խլեց Ստկավարիից արևելք տարածվող հողերը: Լսելով այդ մասին՝ Կոնստանդին արագորեն իր զորքով եկավ, սակայն Մանուչարը կրկին չցանկացավ ճակատել արքայի դեմ, իսկ Ղվարդվարեն՝ Մանուչարի խորթ եղբայրը, վերջինիցս թույլտվություն խնդրեց արքայի դեմ ճակատել և ահա, երբ նա ստացավ այդ թույլտվությունը, իր զորքերով հանդիպեց արքային, ուժեղ հարձակում գործեց: Արդյունքում Երիստոսի 1483 կամ Զրոնիկոնի 171 թվականին Կոնստանդին արքան պարտություն կրեց այս Ղվարդվարեից» (Վախուշտի Բագրատունի «Մամցխեի և Կղարքի կյանքը»): «Երիստոսի 1483 կամ Զրոնիկոնի 171 թվականին աթաբեկը հաղթեց Կոնստանդին արքային» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանքը»): «Երիստոսի 1483 կամ Զրոնիկոնի 171 թվականին Կոնստանդին արքան և Ղվարդվարեն ճակատեցին, վերջինը հաղթեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

⁵⁴⁸⁰ «Այս տարի թագավոր Յաղուրը (**Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուրը - Մ.Ֆ.**) իսկայական բանակով և անհուն բազմությամբ շարժվեց դեպի Վրաստանի նահանգը: Ռամարանի անուն մահմեդական զորքերը մտան ապստամբ անհավատների երկիրը, կանգ առան Ախալցխայի շրջակայքում և պաշարեցին նրա ամրոցը՝ այն դարձնելով գործողությունների կենտրոն...: Երբ հաղթանակով պատված գինդուրները հրամայեց հարվածով նրա աշտարակներից մեկը բռնեցին, անհավատները միանգամից երկաթե գործիքներով ամրացրին այն: Այդ պահին, սակայն, ամրոցի պահեստում հրդեհ բռնկվեց և ամրոցի մեծ մասը այրվեց: Մեծ քաջությամբ հայտնի թուրքմեն հերոսները և անխոնջ առյուծասիրտները, քաջության վախճան գլխերին բաշած, հարձակվեցին ամրոցի վրա ու, ղեկավարվելով ամրոցից, բարձրացան պարսպի վրա: Նրանք աստիճաններով բարձրացան աշտարակի գագաթը: Երբ անօրենները տեսան իրավիճակի ծանրությունը, նրանց հոգիները խռովվեց ու խառնվեց, ինչից հետո մնացած ուժերով նրանք պատասպարվեցին փոքր բուրգում: Վերցում, սակայն, նրանք ներքև իջան: Ով ընդունեց իսլամը՝ ապաստան գտավ, իսկ ով չհավատաց՝ գնաց անդարձ ճանապարհով: Հետո թագավորի դրոշները ուղղվեցին Հեմաթլունի ամրոցի կողմ: Այդ օրերին ամրոցում գտնվող Զուրբուրայի (**Մամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելի - Մ.Ֆ.**) մայրը մի բախանա ուղարկեց Յաղուր թագավորի մոտ՝ ապաստան խնդրելու: Թագավորը ներում շնորհեց նրանց, բայց բռնազանձեց ամրոցի ամբողջ ունեցվածքը և այնտեղ նրանց ձեռքը մեծ չափի

գանձեր անցան: Զորքուրան իր որդուն ևսանկով ուղարկեց Յաղուբ թագավորի մոտ՝ Եփրատի միջոցով ծխական հայում կատարելու պատվով: Պարզվեց, որ թագավորը բարեհաջող վերադառնա իր երկիր, ավանդական հարկերից բացի պետական գանձարանին, որպես պայթի հարկ, հավելյալ հինգ հարյուր թուման կմոծեն: Յաղուբ թագավորը նրան պատիվ ցույց տվեց, թանկարժեք նվերներ պարգևեց և բաժնու պես սուրացող ծիսերին թույլատրեց վերադառնալ: Եվ ահա Յաղուբ թագավորը շարժվեց դեպի Թավրիզ, իսկ այդ արշավանքն էլ տևեց բառասուն օր» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁴⁸¹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴⁸² Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴⁸³ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

⁵⁴⁸⁴ «Միսրի, Շամի և Հալեպի երկիրների տիրակալ, սուլթան Կայիթբեկը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.), վախճանվով, որ սուլթան Բայազետը (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը (1481-1512) – Մ.Ֆ.) կարող է զորքով շարժվել Միսրի երկիր, իր հեղինակավոր հրամանատար Թեմերին և Ուզբեկին մեծ զորքներով, հրամայեց, որ իրացանով ուղարկեց Ադանա և Տարսուս: Այդ ժամանակ սուլթան Բայազետի զորավար Ֆարիսթ բեկը հանդիպեց Թեմերին և Ուզբեկին: Երկու կողմերի միջև մարտական փոշի ծավալվեց: Միսրի բանակը հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա և սպանեց Ֆարիսթ բեկին և Մուսա բեկին» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Մարա սուլթան Կայիտ-բեկը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.) Ասորիքի և Հալեպի զորքերը գումարեց, եկավ Ադանայի մոտ ու արաբական զորքերով մարտի դիմեց: Այդ սանջակի ղեկավար Մուսա բեկը և թագավորի (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) փեսա Ֆերիսթ փաշան սպանվեցին, իսկ բազում զորքեր էլ շարժվեցին» (Երեմիա Զյուլյուրդյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 8):

⁵⁴⁸⁵ «Հիջրի 890 թվականին սուլթան Բայազետ խանի (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) փոխանորդների ձեռքն անցավ Վարչակների ամրոցը, ինչպես նաև Ադանա ամրությունը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

⁵⁴⁸⁶ «Դառն և Նեղ ժամանակներ էին... բանգի Ռումաց տեղը (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) ու Շամի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.) իրար եկան: Ռումաց սուլթանը երեք անգամ Շամի վրա գնաց և երեք անգամ էլ կոտորած եղավ» (Մխիթար Սեբաստացի «Հիշատակարան 1488 թվականի»):

«Երբ Բայազետը (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս մասին, սկսեց մեծ պատրաստություն տեսնել, զորքը մի տեղ կենտրոնացրեց և փաշաներին հավաքեց: Չորքերը Ադանայի դիմաց կրկին իրար եկան, անչափ արյուն հեղվեց և այնպես, որ միայն Արարիչը գիտի» (Երեմիա Զյուլյուրդյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 8):

⁵⁴⁸⁷ «Դրա համար էլ ամառանոցից վերադառնալուց հետո Յաղուբը (Աղ-Ղոյունլունների Եփրոսյան Եփր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Վրաստան, բանի որ Կուրկուրի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Մանուկար Տակելիի – Մ.Ֆ.) կողմից վատ վարքագծի նոր արտահայտություն էր եղել: Տիրակալը Ադրբեյջանի և Դիարբեքի զորքերն ուղղեց Ախիսկա ամրոցի դեմ: Սրբազան պատերազմի ենթակա երկրներ արշավելիս Յաղուբը որպես ուղեկիցներ ուներ Շուր-Էդ-Դին Սուլեյման-բեկին և Ղուլամ-բեկ Բեկթաշին: Նա առաջացավ Ուջբիլիսիայի ճանապարհով և Ռամադանին թշնամական տարածք հասավ: Բանի որ դա ուշ աշնանն էր, խաղողը, որն անհավատների կողմից հավաքվել էր գինի բաշելու նպատակով, շատ պատեհ եղավ դաղիների տաքացնելու համար, սակայն ցուրտն և ձյունը դժվարացնում էին արշավը: Որպեսզի արևմտախիլ անի համառոտողներին, Յաղուբը կանգ առավ Ախիսկա բաղաթում: Եկեղեցիները ավերվեցին, իսկ հարստությունները՝ թալանվեցին: Չորքը սկսեց Ախիսկայի ամրոցի պաշարումը: Այդ ամրոցը, որը տեղակայված է մի բարձր սարի կատարին, բացառիկորեն ամուր էր և բացի այդ ամրացված էին նաև նրա մատույցները, այն դեպքում, երբ նրա պարիսպներն ամրացված էին դրանց վրա կառուցված ատամնաշարերով: Այդպիսի ամրոցը հնարավոր չէր նվաճել սովորական միջոցներով: Հրետանին ամեն ժամ ձեռքվածք էր բացում պարիսպներում, սակայն, երբ կառույցն արդեն սպառնում էր փլուզվել, անհավատները երկաթյա գործիքներով այն կարգի էին գցում և ամրացնում էին ամուր նյութերով: Մի անգամ, սակայն, հրամայեց այնպիսի կրակ արձակել, որ այն այրեց ցորենի պահեստները: Անհավատները այդ չնկատեցին, սակայն ցորենն այրվեց և, բանի որ ամրոցի կողքին գտնվող մախիթները տարատեսակ յուղե ներկերով էին ներկված, դրանք հեշտությամբ բռնկվեցին: Այն, ինչ կատարվեց, մի գարնանային բան էր և, օգտվելով դրանից, պաշարողները մեծ գրգռվածության մեջ վեր մագլցեցին ամրոցի պարիսպներով: Երբ մեկին հաջողվում էր մատնելով ամուր բռնկվել պարիսպի, մյուսը բռնում էր նրա ոտքը և բարձրանում էր նրա հետևից, իսկ այդ ժամանակ էլ, ահա, երրորդն էր կախվում երկրորդից ու այս կերպ նրանք մագլցում էին պարիսպն ի վեր: Պատահում էր, որ, երբեմն, որևէ մեկը ընկնում էր խանդակը և զոհվում, Ու, թեև այդ ժամանակ շրթան կտրվում էր, սակայն դա չէր վախճանում մյուսներին: Այս ամենը վրացական ազնվականների դիմադրությունը անհնար դարձրեց: Նրանք լքեցին ամրոցը և բարձրացան միջնաբերդ, իսկ Ախիսկայի ամրոցը գրավվեց: Հաջորդ օրը Յաղուբը առաջացավ, որպեսզի պաշարի Խաթուն ամրոցը, այնպիսի մի հզոր ամրոց, որը որևէ արթն երեկոց չէր կարողացել գրավել: Այն վրաց արթների գանձերի պահպանման համար էր ծառայում: Այդ ժամանակ, ահա, այնտեղ պահպանվում էին Ղվարդավեթ (Սամցխեի աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ղվարդավաթ Տակելու – Մ.Ֆ.) կնոջ գանձերը: Այդ տարաբախտ ամբոխի գլխավոր շեյխերից մեկը, որը նրանց գլխավոր բահանակներից մեկն էր և այդ ժամանակ ամրոցում էր, իր մարդուն ուղարկեց Յաղուբի մոտ՝ աման խնդրելով ու փոխարենը խոստանալով հանձնել ամրոցն և նրա պաշարները: Հաջորդ օրը այդ բահանան ազնաւորների հետ միասին ներքև իջավ և Յաղուբի ճամբարում հեզաբար խոսք ասաց: Հիմալվեց ազնաւորների նրանց պահելու համար բաժանել զորքի տարբեր ջոկատներին, իսկ բահանան էլ այլ վնասակար անձանց հետ միասին փակի տակ դրվեց: Թավաչներն և դիվանի ծառայողները ուղղվեցին դեպի ամրոց ու պետական գանձարանի համար վերցրին գանձեր, որոնք նման էին Արու-Խուբայթի ընտանիքի գանձերին, որոնք Մարգարեն վերցրել էր Խայբարում: Դրանց թվում էին ռուբիններ, որոնցից յուրաքանչյուրը մի ողջ երկրի գլխահարկ արժէր: Վրաստանում չկային ավելի հզոր ամրոցներ, բան այս երկու ամրոցներն էին, որոնք գրավվեցին առանց դժվարության: Ղվարդավաթն փրկություն էր որոնել փախուստում, սակայն այժմ, ահա, նրա մահվան խոխոտից ժամանակը եկավ: Նա իր որդուն ուղարկեց ստորացված ներդրություններով՝ իրեն կոչելով երրորդադար շախի ծառայող իր ծեր տորուն: Եվ ահա նա ասաց, որ, եթե միայն տիրակալը բարեհաճի վերադառնալ իր մայրաքաղաք, ապա, ի հավելում արդեն իսկ նշանակված խարաջի, ինքը կվճարի նաև 500 թուման նալ-բախի տեսքով, իսկ, բանի դեռ այդ գումարը վճարված չէ, նա պատանդ է թողնում սեփական որդուն: Յաղուբը որոշեց վերադառնալ: Նա մեկ այլ ճանապարհով ուղղվեց դեպի Շորապյալ և Շավալ ամսի սկզբում արդեն մայրաքաղաքում էր՝ ավարտելով այդ արշավանքը, որը տևել էր 40 օր» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Երոնիկոնի 173 թվականին թաթարները եկան և մոտեցան Տաշիրին» («Զարթիս-Յիսուկբեք», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Երոնիկոնի 173 թվականին խանը (Աղ-Ղոյունլունների Եփրոսյան Եփր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Սամցխեի վրա» («Զարթիս-Յիսուկբեք», Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

«Երոնիկոնի 173 թվականին խանը (Աղ-Ղոյունլունների Եփրոսյան Եփր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Սամցխեի վրա» («Զարթիս-Յիսուկբեք», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Թուրքմենների անթիվ բազմություն եկավ և մոտեցավ Տաշիրին» («Նոր Զարթիս-Յիսուկբեք», Բերիա Էգնատաշվիլի «Ժամանակագրություն»):

⁵⁴⁸⁸ «Դառն և Նեղ ժամանակներ էին... բանգի Ռումաց տեղը (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) ու Շամի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.) իրար եկան: Ռումաց սուլթանը երեք անգամ Շամի վրա գնաց և երեք անգամ էլ կոտորած եղավ: Գոհանաբե, սակայն, Աստծո մարդասիրությունից, որ երեք անգամ էլ անօրենները կռվեցին և երկու կողմից էլ 20.000-ական հոգի ընկան, սակայն բրիստոնյաներից ոչ մի պակասություն չէղավ» (Մխիթար Սեբաստացի «Հիշատակարան 1488 թվականի»):

⁵⁴⁸⁹ «Այս լուրը լսելուց հետո սուլթան Բայազետի (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) կոտորածի կրակը շողաց: Նա այդ զորքը ցրեց: համար Անադոլիի բանակով ուղարկեց Հերսեփոլուն, իսկ Ռումելի զորքը էլ՝ Մուհամմեդ-բեկին: Ադանայի սահմանին Ուզբեկը և Թեմերը հանկարծ հարձակվեցին Ռումելի զորքի վրա: Ծանր մարտ ծավալվեց: Անադոլի բանակը չկարողացավ դիմադրել և փախավ: Ռումելի զորքը նույնպես մարտը սկսվելուց հետո շտապեց փախուստի դիմել...: Հարսեփոլուն, որ քաջության դաշտի տեսերներից էր, այդ ժամանակ պատահականորեն մահացավ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Դառն և Նեղ ժամանակներ էին... բանգի Ռումաց տեղը (Սամանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) ու Շամի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կայիտ-բեկը – Մ.Ֆ.) իրար եկան: Ռումաց սուլթանը երեք անգամ Շամի վրա գնաց և երեք անգամ էլ կոտորած եղավ: Գոհանաբե, սակայն, Աստծո մարդասիրությունից, որ երեք անգամ էլ անօրենները կռվեցին և երկու կողմից էլ 20.000-ական հոգի ընկան, սակայն բրիստոնյաներից ոչ մի պակասություն չէղավ» (Մխիթար Սեբաստացի «Հիշատակարան 1488 թվականի»):

5490 «Սուլթան Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.), երբ լսեց այս ողբերգական դեպքը, իր նախարար Դավուդ փաշային 4.000 ճեղքերի, կապիղուների և Ռումելի ու Անատոլիոյի զորքերով ուղարկեց փրկակն ուղղելու: Դավուդ փաշան, Ալի-բեյի հետ միասին Գեյիքլուով անցնելով, մեծ քանակությամբ հեծյալներով և հրետանային միջոցներով շարժվեց Ադանայի ուղղությամբ: Սահմանին հասնելով՝ նրանց միացան Ալաադդուլե Չուբադեդի զինված բազմաթիվ կազմված խումբը, ինչից հետո նրանք միասին շարժվեցին Միսրի բանակի դեմ: Ուզբեկը և Թեմերը, երբ տեղեկացան այդ գործի ժամանակն աստի, շարժվեցին դեպի Շամ: Սուլթան Բայազետը, երբ իմանալով Միսրի բանակի փախուստի մասին, հետ կանգնեց Դավուդ փաշային և Ալի-բեյին: Նրանք վերադարձան և, ճանապարհին գերեվարելով իրենց հանդիպած հրամանատարներին, հասան Ստամբուլ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Դառն և Նեդ ժամանակներ էին... բանգի Ռումաց տերը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) ու Շամի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիու-բեյը – Մ.Ֆ.) իրար եկան: Ռումաց սուլթանը երեք անգամ Շամի վրա գնաց և երեք անգամ էլ կոտորած եղավ: Գոհանալը, սակայն, Աստծո մարդասիրությունից, որ երեք անգամ էլ անօրենները կռվեցին և երկու կողմից էլ 20.000-ական հոգի ընկան, սակայն քրիստոնյաներից ոչ մի պակասություն չեղավ» (Միսիրա Սեբաստացի «Հիշատակարան 1488 թվականի»):

5491 «Քրոնիկոնի 174 թվականին եկավ Յաղուբը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.), որը հրամայեց Դայըն ավերել» («Զարթիս-Ցիսկոյեթա», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներ»):

«Դրանալեց խանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) ավերել Դայըն և թաթարները դիմեցին Դայը» («Զարթիս-Ցիսկոյեթա», Ամանուն «Բագրատի թագավորության պատմություն»):

«Քրոնիկոնի 174 թվականին եկավ Յաղուբ խանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.), գրավեց Ախալցխան և Ացկուրին՝ իր ձեռքը գցելով ազկուրյան աստվածամոր պատկերը» (Զարթիս-Ցիսկոյեթա), Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներ»):

«Դրանալեց խանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) ավերել Դայըն և թուրքները դիմեցին Դայը» («Նոր Զարթիս-Ցիսկոյեթա», Բերիա Եգնատյանի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1486 կամ Քրոնիկոնի 174 թվականին եկավ Յաղուբ շահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.), անցավ Արցախ և մոտեցավ Ախալցխանի՝ ամայացրեց հարակից հողերը թալանով ու գերեվարությամբ: Մանուչարը (Մամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Մանուչար Ջակեյին – Մ.Ֆ.) չկարողացավ ոչինչ դիմադրածել նրան և ի վիճակի չեղավ որևէ վնաս հասցնել, չնայած որ ձգտում էր ամրացնել երկրի ամրությունները: Այնուհանդերձ քիչ ժամանակ անց շահն ավերեց Ախալցխանը և այնտեղից հանեց հայտնի մետաքսերի ու շատ այլ գերիների, որից հետո այրեց բաղաբը, մոտեցավ Ախալցխային, այն ևս վերցրեց և այս բաղաբի հետ էլ նույն կերպ վարվեց: Դրանից հետո Յաղուբ շահը մոտեցավ Ածղուրիին և սկսեց ուժեղ ճնշում գործադրել նրա վրա: Այդ ժամանակ բաղաբացիները, այդպես էլ օգնություն չստանալով, շահից խաղաղություն խնդրեցին բաղաբը հանձնելու պայմանով, թե՛ վերջինս չավերի եկեղեցիները և չգերեվարի: Շահը ամուր խոսք տվեց, բանգի եղանակ վատացել էր, և ահա բաղաբացիները Ածղուրիի միջնաբերդի հետ միասին սեպտեմբերի 25-ին հանձնեցին: Դետո, սակայն, երբ շահի զորքերը բարդիակալան Դայընի ջարդված վերադարձան, նա գայրացավ և, չպահելով իր խոսքը, որ տվել էր մետաքսերի, գերեվարեց Ածղուրյան ողջ բնակչությանը ու տարավ Ածղուրիի Աստվածամոր պատկերը: Դրանից հետո նա կրկին ամայացրեց այդ հողերը, սակայն, ձեռք չտալով Ածղուրիի եկեղեցուն, ելավ ու գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կաթողի կյանքը»): «Քրիստոսի 1486 կամ Քրոնիկոնի 174 թվականին Յաղուբ շահը Մամցխե եկավ: Նա զորք ուղարկեց Ածղուրի, որտեղից նրանք հարձակվեցին Ղանսիսի և Քվեշի վրա, ամայացրին ու հեռացան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»): «Քրիստոսի 1486 կամ Քրոնիկոնի 174 թվականին Յաղուբ շահը եկավ, գրավեց Ախալցխան և Ածղուրը ու ամայացրեց դրանք: Ածղուրից զորքը ելավ Զարթիսի, իսկ Ղանսիսիև հուսում էլ թշնամիներին ջարդեցին Բարատաշվիկները» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

5492 «Նույն թվականի սեպտեմբերի 25-ին Մանուչարը (Մամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Մանուչար Ջակեյին – Մ.Ֆ.) ազատեց աստվածամոր պատկերը» (Զարթիս-Ցիսկոյեթա), Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներ»):

«Բարատաշվիկները իմացան թշնամու գալստյան մասին, դիմավորեցին նրանց ամրություններում, արհաբար մարտնչեցին և բարձրալի կամքով կոտորեցին ու բռնեցին նրանց, այնպես որ մեկը ընկել էր հարյուրի հետևից, իսկ թշնամիները կոտորվում էին և լքում ոչ միայն գերիներին, այլև յուրաքանչյուր շատերին, սակայն այդ դեպքում էլ միայն բռնեց կարողացան փախչել ու փրկվել: Այդ ժամանակ փառավորվեց Սուլթան Բարատաշվիկին, որը, ուրիշներից գատ ապանեց նաև շահի մի տոհմի մոտիկի, որից էր կախված շահի զորքը և որի մահվան լուրն իմանալով շահը շատ տխրեց: Եվ ահա Բարատաշվիկները հաղթանակով վերադարձան արքայի մոտ: Յաղուբ շահի հեռանալուց հետո Կոնստանդին արքան (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) օգտվեց բարենպաստ իրավիճակից և ոչնչացրեց շրջակայքի թաթարներին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

«Յաղուբը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.), որ տիրել էր երկրին Ուզուն-Ասանից (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Պասանից – Մ.Ֆ.) հետո, եկավ Ախալցխա և, ենթարկեցնելով այս մարզը, իր զորքերն ուղարկեց Ղանսիսի: Կոնստանդինը (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) ելավ այս թշնամիների դեմ, որոնք մտել էին Իբերիայի սահմաններ, և, ճակատամարտում ցրելով պարսիկներին, սպանեց նրանց առաջնորդին, որը հատկապես էր սիրելի Յաղուբի կողմից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

5493 «Այդ ժամանակ Լիպարիիտ Դադիանին (Մենգրեթիայի իշխանության իշխան Լիպարիտ Դադիանին (1482-1512) – Մ.Ֆ.) կրկին առաջարկեց Կոնստանդին արքային (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.) նվաճել Իսերեթիան: Դա նաև վերջինիս սրտով էր և ահա նա Կովկասից կանչեց լեռնականներին, հավաքեց զորքը ու մտավ Իսերեթիա: Ալեքսանդրը (Իսերեթիայի թագավորության արքա Ալեքսանդր I-ը – Մ.Ֆ.) Դադիանիի պատճառով չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ և մտավ ամրություն: Եվ ահա Կոնստանդին արքան կրկին զբաղեցրեց Իսերեթիան, եկավ ու գրավեց Զուբայիսին, որտեղ նրան միացավ Դադիանին ևս և նրան փոխանցեց այդ ամրությունը, իսկ դա եղավ Քրիստոսի 1487 կամ Քրոնիկոնի 175 թվականին: Դրանից հետո արքան բաց թողեց լեռնեցիներին, իսկ ինքը մնաց այնտեղ, որպեսզի իր համար ամրապնդի Իսերեթիան, բանի որ Զարթիսին տիրում էր խաղաղությամբ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»): «Կոնստանդին արքան լսեց Լիպարիիտ Դադիանիին և Քրիստոսի 1487 կամ Քրոնիկոնի 175 թվականին զորքով կրկին ժամանեց Իսերեթիա: Սուրս կողմից էլ մոտեցավ Լիպարիտ Դադիանին՝ Օդիշի զորքով: Ալեքսանդր արքան չհամարձակվեց մարտի մեջ մտնել նրանց դեմ և կրկին ամրացավ ամրություններում: Այդ ժամանակ Դադիանին և մնացած բոլոր իսերեթցիները միացան Կոնստանդին արքային, նրան տվեցին Իսերեթիայի բոլոր ամրությունները ու նա կանգ առավ Զուբայիսիում, բանգի չէր ցանկանում հեռանալ առանց Իսերեթիայում ամուր կերպով իր իշխանությունը հաստատելու, ընդ որում նա մտադիր էր, եթե Ալեքսանդրը մարտի մեջ մտնի իր դեմ, ոչնչացնել վերջինիս: Այդ ժամանակ, սակայն, Զուբայիսիում գտնվող արքային հայտնեցին Դասան-բեկ սպասապետի գալու և զորքով Տիֆլիզ պաշարելու մասին: Այդ պատճառով էլ նա թողեց Իսերեթիան և Քրիստոսի 1488 կամ Քրոնիկոնի 176 թվականին մեկնեց մարտնչելու թաթարների դեմ: Այս պայմաններում Ալեքսանդրը կապ հաստատեց Դադիանիի հետ, կրկին տիրեց Իսերեթիային, վերցրեց Զուբայիսին և Իսերեթիայի բոլոր ամրությունները, բանի որ Կոնստանդին արքան զբաղված էր» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերթի, Աբխազիայի և Իսերեթիայի կյանքը»): «Քրիստոսի 1487 կամ Քրոնիկոնի 175 թվականին Կոնստանդին արքան նվաճեց Իսերեթիան» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Ինչպես էլ որ պայրացած էր պարսից արքան (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) նման ցավալի կորստի համար, այնուհանդերձ նա թաքցրեց Իբերիայի համար կործանարար իր մտադրությունները և անմիջապես վերադարձավ Պարսկաստան, իսկ Կոնստանդին արքան (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), երբ հաջողությամբ ավարտեց իր գործողությունները պարսիկներին զսպելու հարցով, մտավ Իսերեթիա ու իր նախնիների իրավունքով տիրեց այս երկրին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

5494 «Երբ Ուզուն-Պասանը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Պասան – Մ.Ֆ.) մահացավ, կենտրոնից հեռու մասերում խռովություններ ծագեցին: Արքայազները սկսեցին զբաղվել իրենց գործերով և սահմանային էմիրները մնացին առանց աջակցության: Այս պայմաններում խալիլ-բեյը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր խալիլը – Մ.Ֆ.) լեցե իր երկրամասը և ժամանեց Թավրիզ: Վրաց անիավատները օգտվեցին այս խառն իրավիճակից և, նետվելով Տիֆլիսի վրա, այնտեղի միաստվածությունը փոխարինեց երրորդության խալիստանականությամբ: Ինչպես դեռել կողմից բռնաբարված մի հուրիս, որը բաղաբը դարձավ անհիշյալների հավաքատեղի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Յաղուբը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) ամեն ինչ կարգի գցեց, էմիր խալիլ Բեթթաշը Շիրազից ուղղվեց դեպի Վրաստանի սահմանային շրջան և դա եղավ Դիքրի 892 թվականին: Այն ժամանակ, ահա, երբ տիրակալը ծնեղում էր Կոնստանդին, խալիլ-բեյը պայքար սկսեց անիավատների դեմ, այնպես որ Կոնստանդինը (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) ահաբեկվեց և, Տիֆլիսի միջնաբերդը հանձնելով որոշ վրացիների, ինքը փախավ իր տիրույթների այլ մասեր» (Ֆեյզալիս Խունջի «Պատմություն»):

«Քրիստոսի 1488 կամ Քրոնիկոնի 176 թվականի Յաղուբ շահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր զորավար խալիլ-բեյին: Սա եկավ և սկսեց կառուցել Կաոգիանին, ինչպես նաև Աղադալա ամրոցը: Այդ մասին իմաց տվեցին Կոնստանդին արքային (Զարթիսի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.), որը Բարատաշվիկներին հրահանգեց թշնամություն անել նրանց հետ: Եվ ահա

սրանք սկսեցին մարտնչել թաթարների դեմ, սպանել նրանց և շատ օրերի ընթացքում ոչնչացնել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթօնի պատմությունը»):

«Նոր էր դեռ Կոնստանդինը (**Զարթօնի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.**) հասցրել վերականգնել իր իշխանություն իբերական այս լայնարձակ տիրույթների նկատմամբ, երբ հալի-բեկ անունով պարսից զորավարը, որը նշանակվել էր Յաղուբի (**Աղ-Ղուլունների էմիրության էմիր Յաղուբի – Մ.Ֆ.**) կողմից, մեծաքանակ զորքով մտավ Իբերիայի սահմաններ, հետո էլ եկավ Բերդուզի գետի մոտակայք, իսկ դա եղավ 1485 թվականին: Այստեղ նա կառուցեց Աղջաղայա կոչվող բաղա-ամրոցը, որտեղ մեծ քանակի բողջայեցիներ բնակեցրեց և վերադարձավ Պարսկաստան: Կոնստանդին արքան չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ հալի-բեկին, քանզի այդ ժամանակ իսերեթցիները, օգտվելով իբերների խառը վիճակից, խռովություն բարձրացրին և իրենց արքա դրեցին Բագրատի (**Իսերեթցիայի թագավորության արքա Բագրատ I-ի – Մ.Ֆ.**) որդի Ալեքսանդրին (**Իսերեթցիայի թագավորության արքա Ալեքսանդր I-ին – Մ.Ֆ.**)» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

⁵⁴⁹⁵ «Մոր վերադարձից հետո շեյխը (**Սեֆյանների շեյխության շեյխ Չեյդարը – Մ.Ֆ.**) սատանայական շտապողականությամբ ոտքի հանեց միշտ պատրաստի վիճակում գտնվող իր ջոկատը և, բռնելով Շիրվանի ուղղությունը, ելավ Արդեբիլից: Չարլ է նշել, որ ամեն օրվա հետ նրա դրոշի տակ էին հավաքվում կեղտոտ զորքերով կատաղած առաջնորդներ և արդյունքում անթիվ զորք կազմվեց: Եվ ահա, երբ իր դրոշի տակ հավաքված ծովի նման անթիվ մարդկանց գլուխն անցած նա մոտեցավ Արագին, այնտեղ էին արդեն կապույտ շորեր հագած անթիվ մարդիկ Թալիշից, Սեյակուխի չարագործ ամբոխը և տգիտության մեջ խրված Շամլուները: Սրանք բոլորը հավաքվել էին մոլորությունների դրոշի տակ: Երբ շեյխը հասավ Ջրաբերդին, որը Բարդայի շրջանում էր և պատկանում էր Բարձր դատավորի տիրույթներին, նա թալանեց այն ու խլեց անհավատների ունեցվածքը և դա այն պայմաններում, երբ սրանք, շնորհիվ աստվածային կոչի, թե ով որ նեղացնի անհավատներին, կնեղացնի ինձ, այստեղ ապրում էին խաղաղությամբ՝ վճարելով տասնորդ ու գլխահարկ և ազատ լինելով ամեն տեսակի չարիքից ու անօրենությունից: Չագիվ էր պայմանավորվածության նմանատիպ խախտումը լայն տարածում ստացել, երբ այն անմիջապես էլ բերեց դիմադրության, պառակտության, քառսի և աղետների: Չենց այդ ժամանակ էլ շեյխն իր զորքով անցավ Կուրը» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Սուլթան Չարդարը (**Սեֆյանների շեյխության շեյխ Չեյդարը – Մ.Ֆ.**) զրահավորված զինվորների հետ դորշը այնտեղից շարժեց դեպի Դերբենդ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Զորհատույի 1488 կամ Զորհինկուի 176 թվականի Յաղուբ շահը (**Աղ-Ղուլունների էմիրության էմիր Յաղուբ – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր զորավար հալի-բեկին: Սա եկավ և սկսեց կառուցել Կառգիսանին, ինչպես նաև Աղջաղայա ամրոցը: Այդ մասին իմաց տվեցին Կոնստանդին արքային (**Զարթօնի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.**), որը Բարատաշվիկներին հրահանգեց թշնամություն անել նրանց հետ: Եվ ահա սրանք սկսեցին մարտնչել թաթարների դեմ, սպանել նրանց և շատ օրերի ընթացքում ոչնչացնել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթօնի պատմությունը»):

⁵⁴⁹⁶ «Այդ տարի Ռուսի փաշա սուլթան Բայազետը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր մեծ վզիդ հաղիմ Ալի փաշային և Անարդուի ամիրույունարաա հալի փաշայի զավակներին, Ենիչերիներին և Կապիկուլերի զինվածների մեծ խմբով ուղարկեց Շամլի կողմը: Ալի փաշան, անսահման բանակ հավաքելով և մարտական պատրաստություն ընդունելով, շարժվեց Միսր և Շամլի երկրների կողմը: Նա աներեկակալեյի զորք ուներ, որի մասին մարդկային մտքի չափանիշները չէին կարող պատկերացնել: Նրանք կանգ առան Աղանայի մոտ, գրավեցին Աղանա բերդը և Տարսուլը, ու ինչից հետո այնտեղ թողեցին Ենիչերիներից կազմված բազմահազար մի խումբ, որը գրավեց նաև այդ շրջակայքում գտնվող յոթ բերդ» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Եվ ահա նա (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.**) Ռումելիայի ու Անատոլիայի բեգլեբեգներին կարգադրեց, որ բազում զորքեր ուղարկեն արաբների դեմ և Աղանան վերանորոգեն: Նրանք այդպես էլ վարեցին, նաև Տարսուլը վերաշինեցին, ինչպես նաև որոշ այլ ամրություններ նորոգեցին» (Երեմիա Ելմուլուրդյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 8):

«Դառն և նեղ ժամանակներ էին..., քանզի այն պիղծ Բուդաղ-բեկը (**Չուլքարայանների էմիրության Նախին էմիր Շահ-Բուդաղը (1465-1467, 1472-1480) – Մ.Ֆ.**) խոնդկարի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.**) հրամանով բազում հեծյալներ վերցրեց, եկավ Այնթապ» (Ֆիլիպ Սեբաստացի «Յիշատակարան 1488 թվականի»):

⁵⁴⁹⁷ «Միսրի և Շամլի վալի սուլթան Կալիբեկը (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկ – Մ.Ֆ.**) այս լուրը լսելուց հետո հրամայեց պատրաստ պահել զորքերը: Շուտով այնքան զորք շարժվեց Միսրից, որ նրանց բազմությունը լեռներն ու անապատները դժվարության մատնեց: Յին և Նախին ժամանակներից Միսրում հավաքված գանձերի դռները բացվեցին և դրանք զորքին բաժանվեցին: Ուզբեկը նշանակվեց այդ բազմամարդ բանակի էմիր և ուղարկվեց Ռումի բանակի դեմ պատերազմելու: Նա բազմահազար զորքով Միսրի երկրից դեպի Աղանա և Տարսուլ շարժվեց՝ պատրաստ լինելով մարտի ու պայքարի: Նրանք անցան մի լեռ, որն այնքան բարձր էր, որ ոչ մի տեղծված բան չէր կարող հասնել նրա գագաթին և ոչ մի արարածի երևակայական աչքը չէր տեսել նրա բարձունքը...: Երբ հասան գետի ափին, փորձեցին անցնել, բայց նավակարները նրանց խանգարեցին: Այդ պահին, սակայն, հանկարծակի ուժգին քամի բարձրացավ, նավերը խորտակվեցին, Միսրի բանակը նետվեց ջրի մեջ և անցավ...: Չորքը հավաքվեց ափին, ինչից հետո Ալի փաշան ևս զբաղվեց բանակի դասավորմամբ: Դասավորումից հետո Տարսուլի շրջակայքում լսվեց մարտի ձայնը և կռվի ու պայքարի խմբերը խառնվեցին իրար՝ տատանվելով վեճի և հակասության այլեւերի դաշտը: Մարտի հողը խառնվեց ծխավորների և բաշերի մաշերով, իսկ վեճի վայրերին էլ լվացվեցին վիրավորվածների ու մահացածների սրտերից կաթացած արյանով: Շարժվող զինվորների քամուց բարձրացած կարմիր փոշին հասավ երկնքին: Արյան խոնավությունը հասավ ձկան մեջքին և նրա համաստեղությանը: Եվ ահա Ուզբեկը հաղթանակված բանակով հանկարծակի հարձակվեց Ալի փաշայի աջ կողմում կանգնած Ղահրամանի զորքի վրա: Նրանք, պատրաստ լինելով, պատասխանեցին հարձակմանը: Չորեղ զինվորները, սակայն, ինչպես նշանակվել էր վաղ գցեցին Ղահրամանի բանակի մեծ մասին: Նիզակի շողը կարծես խոտում էր Ղալիեմի լեզվից, իսկ նետի կայծի էլ նշան էր տալիս Իբրահիմի կրակից: Եվ ահա Ղահրամանի զորքը պարտվեց: Անարդուի բանակը ևս, սակայն, այդ մարտը տանել չկարողացավ և փախուստի դիմեց: Միսրի զորքերը, երբ Ռումի բանակի աջ և ձախ կողմերը ճեղքեցին, անցան բանակի ճամբար ու խլեցին նրանց ունեցվածքը: Իր հերթին առաջ մղված արաբական բանակը զայրացած անցավ Ալի փաշայի հետքերով և հարձակվեց նրա վրա: Ենիչերիները, որոնք միայնակ էին մնացել, կրակելու հնարավորություն չստացան և մնացին իրենց դիրքերում: Այդ ժամանակ Միսրի ժողովուրդը, հնարամտություն ցուցաբերելով, ձիերի վրա մի քանի ափսե և զանազան սկուտեղներ դրեցին, որ դրանք փայլեին արևի տակ: Եվ ահա Ալի փաշան և Ռումի բանակի զինվորները կարծեցին, թե դրանք զինված մարդիկ են ու չշարժվեցին իրենց տեղերից: Ալի փաշան դիվանի ժողովուրդի հետ միասին վաղ առավոտից մինչև երեկո սրանց դիմադրություն ցուցաբերեց: Գիշերը երկու կողմերը, ըստ արեգակի հրամանի, սեփական զորքերով մարտի դաշտից հեռացան դեպի իրենց ճամբարները: Միսրի բանակը ջուրն անցավ և վերադարձավ ճամբար: Երբ հասան տեղ, սակայն, այնտեղ թողած մարդկանցից ոչ մեկին չգտան, քանի որ նրանք համոզված էին, որ պարտվել են և ամեն մեկը մի կողմ էր գնացել: Եվ ահա Միսրի փաշաները, մատնված խուճապի, դռեցին փախուստի դիմել: Այդ պահին, սակայն, մի բարեկամ եկավ և հայտնեց, որ Ալի փաշան փախել է: Նրանք չհավատացին և տեղում մնացին մինչև լուսաբաց: Լուսաբացին պարզ դարձավ, որ Ռումի բանակից հետք իսկ չկա: Եվ ահա նրանք գետն անցան ու գրավեցին Ռումի բանակի ճամբարը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Շամլի և Ղահրամանի երկրներում տեղի ունեցած պատերազմների ու բախումների հետևանքով զորքը խիստ բայթայվեց, իսկ կարգուկանոնն էլ խախտվեց: Այս վիճակը հայտնի դարձավ պետության ղեկավարներին, դրա համար էլ ընտրվեց հաշտության ու խաղաղության ճանապարհը» (Իդրիս Բիթլիսի «Դրախտի ութ շրջանները», գիրք 8):

«Այդ ժամանակ Ղահրամանի երկրի մեջ և Տարսուլի կողմերում մեծ խառնաշփոթ էր տիրում: Եգիպտոսի կողմն էլ միջամտեց այդ վայրերին և խռովություն հարուցեց: Դրա համար էլ փաղիշահը զորք ուղարկեց և բազմաթիվ ղազալաթներ տեղի ունեցան, սակայն այդ կողմերը վերջնական խաղաղության ու կայունության չհասան» (Աշիկփաշազադե «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ղահրամանի բեգլարբեգ Ղարազյոզ Մեհմեդ փաշան իր բանակով թողեց մարտադաշտը՝ ինչի արդյունքում օսմանյան հրամանատարն ու սուլթան Բայազետի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.**) առջկա ամուսին Չերսեկլի Ահմեդ փաշան վիրավորվեց և գերի ընկավ» (Իբն Իյաս «Պատմություն»):

«Ժամանեց նաև Ղանում-Շարբաթար անունով Եգիպտոսի սուլթան Կալիտ-բեկի (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկ – Մ.Ֆ.**) դեսպանը, որը մի բարեկամական նամակ էր բերել՝ տեղեկացնող ռումիացիների նկատմամբ Եգիպտական հաղթանակի մասին» (Ֆեյզալլահ Խունջի «Պատմություն»):

«Չայոց 937 թվականին բազում տեղեր ահավոր արհալիրներ եղան և կոտորվեց տաքլաց ազգը, իսկ Չաղաթայի աշխարհում էլ բազում պատերազմներ և արյան հեղուկ եղավ, երբ Մսրա սուլթանն (**Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկ – Մ.Ֆ.**) ու Ռումաց խոնդկարը (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.**) միմյանց ջարդեցին և կոտորեցին» (Անանու Սուրբ Կարապետցի «Յիշատակարան 1488 թվականի»):

⁵⁴⁹⁸ «Մի բանի օր անց շրջապատեցին Ադանայի բերդը...: Այի փաշան խոճապած և ծանր վիճակում հասավ Արակլիա և այնտեղ մնաց մի բանի օր: Այդ ընթացքում սուլթան Բայազետից (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ից – Մ.Յ.) մարդ էկավ և նրան կանչեց: Ռումի բանակը խոճապահար և ծանր վիճակում հասավ Ստամբուլ, իսկ Միսրի զորքը գրավեց բերդերը և վերադարձավ իր երկիր» (Ջասսան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ տարիի Շահսուվարի (Չուպբարդյալանների էսիրոսթյան էսիր Շահ-Սուվարից – Մ.Ֆ.) որդի Անարդյան (Ակատի և ունեցվում Չուպբարդյալանների էսիրոսթյան էսիր Բոզդուրդը, ընդ որում սխալը հեղինակային և, քանի որ վերջինս Շահ-Սուվարի որդին չէ – Մ.Ֆ.) Սեբաստիայում էր: Եվ ահա նրա եղբայր Բուդաղը բեկը (Չուպբարդյալանների էսիրոսթյան նախնին էսիր Շահ-Բուդաղը – Մ.Ֆ.) այդ կապակցությամբ զանգված բերեց սուլթան Բայազիտին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ին – Մ.Ֆ.), թե եղբայրն իմ ինձ գրկել է իմ հոր ժառանգությունից և բաժին չի տվել երկրից: Լսելով այդ՝ ահա թագավորը բազում զորքեր ուղարկեց Բուդաղ բեկի հետ, որոնք Չայոց 938 թվականին եկան Անարդյալի վրա և կոտորեցին նրան: Նրանք բազում տեղեր ավերեցին և Սեբաստիայում շատ մարդիկ սրախողոխող եղան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁵⁰¹ «Այդ ժամանակ արաբների զորքերը ցանկացան Պաղոսի բողազով անցնել: Իմանալով այդ մասին՝ թուրքական նավերը նրանց դեմ ելան, որ խանգարեն նրանց անցնել, սակայն հանկարծակի հորդի մի իսկական ցատում բռնկվեց և թուրքական նավերը խորտակեցին: Դրանից հետո արաբների զորքն այս կողմն անցավ և տաջիկները ցանկացան փախչել, բանգը ոչ մի պաշտպանության մասին չէին հոգացել: Այդ զորքի մեջ էր նաև Ալի փաշան: Երբ արաբները սկսեցին հետապնդել, սա և իր հետ զտակող ենիչերիները մի տեղ արմացան՝ կարկանդակով ու չկարողանալով շարժվել: Արաբները ռզակեցին սրանց մի բլրի վրա, մի բանի ուղտեր դրեցին և ձեռքի տակ եղած իրերից պատնշներ կառուցեցին: Նրանք այնտեղ էին դրել թասեր և այլ երկաթյա պարագաներ, որովք պղնձից էին ու շողոռոլում էին արևի տակ, դրա համար էլ ռումները, կարծելով, թե դրանք գնեք և զրահներն են արևի տակ այդպես փայլում, չէին համարձակվում առաջանալ: Ի վերջո, արաբները ձանձրացան և ցրվելով ջուրը մտան, որ մյուս կողմ անցնեն, բանգի այլ տեղ չկար անցնելու, բան ծովի մոտի այդ հատվածն էր: Այդ ժամանակ, սակայն, տաջիկները տեսան նրանց այս շարժը, նավերով գոյք բերեցին, արաբներին իրենց մեջ առան, սեղոններին ծովեզորքին և, գոչելով «Ալլահ, Ալլահ», սրով մաշեցին: Արաբների արյունից ծովը ուժեղ ներկվեց և սրանց մնացորդները մի կերպ փախան ու իրենց աշխարհն ընկան: Այս ամենի արդյունքում նաև մնացած բանակը ահաբեկվեց և փախուստի դիմեց, ընդ որում հետախույզները գնում էին ճանապարհները, որ շարժն արագանա: Դրանից հետո, սակայն, օսմանցիների զորքերը իրենց երկրի գնացին և արաբները, երբ այդ տեսան, շատ ծեծելով ամրությունների տիրեցին» (Երեմիա Բյույուրճյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 8):

5502 «Իմանալով այդ մասին՝ շաիր (Աղ-Ղուղուկունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Գ.) օգնության ուղարկեց հսկայական զորք, որը եկավ, մտնեցավ Տիֆլիսին և սկսեց ուժեղ մարտնչել։ Եւելով այդ մասին՝ Կոնստանդին արքան (Զադիկի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Գ.) ելավ Իսթեմբուլից և զորքով, որպէս Բարսաւաշլիկներին օգնական, առաջ ուղարկեց Եթիստրով Յիցիաշլիկին ու Ջավախա Ջավախաշլիկուն։ Եվ ահա հայաբնակներն նրանք ու հարծակրով գործեցին Չանդարուն կանգնած թաթարների վրա։ Աստված հաղթանակ պարգևեց և ոչնչացրեցին այստեղ կանգնած թաթարներին այն աստիճան, որ նույնիսկ լուր տանող չէիկա, որից հետո ձեռք բերած ավարով վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունիի «Զարթիլի պատմություն»)։

«Ակադ հայկիբեզ կոչվածը, որ խախտի (Աղ-Ղոյուն)կոնկրետի բնորոշությունը **եփոր Յաղուպի - Մ.Մ.** իշխաններից մեկն էր, եկավ Հայք և Օրբելի ստորոտը» («Բարոյիս-Ցիտրեյե», Մանուկ - Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականների)»:

5504 «Քրիստոսի 1490 կամ Բորոնիկոսի 168 թվականին շահը (Աղ-Ղուլուկուների էմիրության էմիր Յադուք - Մ.Յ.) գորդ ուղարկեց և հենց այդ պատճառով էլ Կոնստանդին արքան (Զարթովի թագավորության արքա Կոնստանտին IV-ը - Մ.Յ.) դիմեց աթաբեկին (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդլարե Ջակելիին (1487-1500) - Մ.Յ.) և կախեթիցիներին, որպեսզի համատեղ ուժերով ելան թաթարների դեմ կամ նրանք օգնական գործ տան, սակայն սրանք ընդառաջ չգնացին, բռնի իր ցանկանում էին արքայի ստորոցումը: Այդ ժամանակ արքան սկսեց դիդեբուկների հետ խորհրդակցել թաթարների դեմ իր պատերազմի մասին, իսկ սրանք էլ խորհուրդ տվեցին թշնամու դեմ բաց մարտի մեջ չմտնել, այլ՝ ամրանալ ամրություններում և մարտի մեջ մտնել միայն հարմար առիթի դեպքում: Այդ խորհուրդը դուր եկավ արքային և նա հենց դրան էլ պատասխատվեց: Եվ ահա թաթարները մոտեցան Օրբեթիին, սակայն ոչնչով վնաս հասնել չկարողացան» (Կախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմություն»):

Այս փամփայլ օգնելու 20-ից ավել բաղի լիովին տալով հասցեյ տիրոջը օգնելու» (հայերենից թարգմանված) «Հայաստանի հոգի» հիմնադրամից»:

«Այդ փամփայլ թաթախներեն դեպի Կոչոյի ամրոց և սկսեցին կրակել հրացանակներով: Գիշերն առառ ծյուն եկավ և դրա համար էլ թաթախները հեռացան ամրոցից: Խուլեց հեռքին դժկարի դուռնաթան մեջ հայտնված ամրոցի պաշտպանները, որոնց ղեկավարում էր Սոյադաշվիլին,

նույն գիշեր էլ ելան և հատ-հատ հեռացան: Առավոտյան թաթարները տեսան դատարկի մի ամրոց, ներս մտան, ավերեցին այն, իսկ հետո մոտեցան Տփղիսին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

⁵⁵⁰⁶ «Ստանալով այս լուրը, էմիրները որոշեցին մի քանի օր հանգստանալ Ղարազատայ կոչվող գյուղում, որը Կուրի ափին էր: Այդ ժամանակ անբախտ Կոնստանդինը (Զարթոյի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) հասկացավ, որ իր զորքի այդ անխտիժ հարձակման մասին կգեղեցվի տիրակալին և էմիրների առաջ միջնորդելու ուղարկեց իր մորը, որը ծեր էր ինչպես այս աշխարհի տաճարը, սակայն լիքն էր նենգությամբ: Փորձելով արդարացնել այդ անխտիժ արարքը՝ խորամանկությունների այդ մայրը փորձ էր կատարում միորության մեջ գցել էմիրների միտքը, սակայն նրան չհաջողվեց իր այդ գալարումը: Վախենալով, որ որդու տիրությունները ներխուժման կենթարկվեն, իսկ ինքն էլ ստիպված կլինի անտերության ենթարկվել, նա աղաչում էր էմիրներին, սակայն սրանք անդրդվեցին մնացին: Եվ ահա այդ պառավը տուն դարձավ, իսկ Կոնստանդինն էլ ստիպված եղավ առանց մարտի թողնել իր սիրելի Տփղիսը, որպես մի շնչագուրկ մարմին: Ռաբիա Ա ամսի վերջին օրերին Վալի-ադան զբաղեցրեց Տփղիսը և «Ալլահ աբբար» կոչը փոխարինեց Նաբսուաի ձայնին: Մի քանի հավատարիմ մարդկանց թողնելով Տփղիսում, հաղթանակողները խալիլ-բեկ Բեթթաշի դրոշի տակ ուղղվեցին դեպի տիրակալի ճամբար: Հաջի-բեկ Մոսուլյին գլխաշոր և թըբուկներ ստացավ: Դևի զորքի նկատմամբ այդ հաղթանակից հետո մահմեդականները շարժվեցին Տփղիսի վրա: Վրացիները թողեցին քաղաքը և ամրացան միջնաբերդում: Սկսվեց սրա պաշարումը, սակայն գործողությունները դանդաղեցին այն պատճառով, որ իրեռանալին հանդերձանքը կրակով ոչնչացավ» (Ֆեյզալիա Խուճի «Պատմություն»):

«Իբերների ցնցումները այս ամենով չավարտվեցին, քանզի Յաղուբը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.), գայրացած իբերներին ճնշելու հարցով խալիլ-բեկի անգործությունից, մեկ այլ գորավարի ուղարկեց, որպեսզի կյանքի կոչի իր մտադրությունները: Պարսիկները տիրեցին Տփղիսին և, ամսյացնելով սրա շրջակայքը, պատսպարվեցին քաղաքի պարիսպների հետևում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

⁵⁵⁰⁷ «Քրոնիկոնի 177 թվականին թաթարները եկան Ախալցխա» («Զարթոյի-Ցխովրեբա», Ամանուն «Բագրատունիների թագավորության պատմություն 1452-1605 թվականներին»):

«Քրոնիկոնի 177 թվականին թաթարները եկան Ախալցխա» («Զարթոյի-Ցխովրեբա», Ամանուն «Բագրատունի թագավորության պատմությունը»):

«Քրոնիկոնի 177 թվականին թաթարները եկան Ախալցխա» (Զարթոյի-Ցխովրեբա», Ամանուն «Վրաստանի պատմություն 1373-1703 թվականներին»):

Այս մասին հայտնում է նաև Հասան Ռումլուն

⁵⁵⁰⁸ «Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) կանգնած էր Նիքիսում, անընդհատ զորքով ուժեղացնում էր Բարատաշվիլների և ամրապնդում նրանց: Իրենց հերթին թաթարները, որոնք արքայի մտոլիության պատճառով չէին կարողանում կործանել Տփղիսը, 1500 ընտիր հեծակների և շատ այլ ռազմական ուղարկեցին Օրբթիի շրջակայքը ամակացնելու: Եվ ահա թաթարները հարձակվեցին լեռնային բնակավայրերի վրա ու սպանեցին և գերեվարեցին ում որ գտան: Այդ մասին իմացավ Բարատաշվիլին, որը գտնվում էր Էնագետիում, և ահա Մուլխան Բարատաշվիլին, իսկ նրա հետ էլ նաև Զայխուրո Ցիցիաշվիլիին ու Զայխուրո Տուրմանիձեն արագ ելան և հասան թաթարներին: Նրանք անմիջապես մարտի մեջ մտան թշնամու դեմ, բշեցին սրանց քարքարուտները և սկսեցին հավերի նման կոտորել, այնպես որ արյունը վտակի նման հոսում էր: Այդ ժամանակ էլ հենց Մեհրաբ Բարատաշվիլին գերեց շահի մի շատ հայտնի ազգականի, ընդ որում թաթարները զոհվում էին նույնիսկ գերիների ձեռքով և հենց սրանք էլ իրենց նախկին գերեվարողներին գերում էին: Բացի այդ ամենից՝ նաև Զայխուրոն, Զավախը, Զավթառը և Սոլադաշվիլիին հանդիպեցին հետ մնացած 300 թաթարների, այն դեպքում, երբ վրացիները հագիվ 20 հոգի էին, սակայն փախուստի մատնեցին թշնամուն և կոտորեցին այնպես, որ հագիվ քչերը փրկվեցին փախուստով: Այս մասին լսեցին Տփղիսի միջնաբերդը պաշարած թաթարները և իրենց զորքի ոչնչացման պատճառով թողեցին այդ գործը ու հեռացան: Ահա այսպես աստված արքային և երկրին Բարատաշվիլիների հավատարմության պատճառով հաղթանակ շնորհեց, քանզի նրանք ոչնչացրին ու չարդեցին թշնամիներին և այդ ժամանակից ի վեր թաթարներն այլևս չհամարձակվեցին գալ Զարթոյի: Իրոք, եթե Բարատաշվիլիներն այդ կերպ վճռակաճորեն չհարձակվեին թաթարների վրա, ապա սրանք կանցնեին Ներքին Զարթոյի և մեծ գլխացավաթ կղառնային արքայի ու երկրի համար: Թաթարների հեռանալուց հետո Կոնստանդին արքան հավաքեց զորքը, հարձակվեց և ոչնչացրեց շրջակա թաթարական ցեղերին, նա քանդեց ու ավերեց Աղջադայան և Կառգանիս, վերցրեց նրանց գույքը ու վերադարձավ Տփղիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»): «Քրիստոսի 1490 կամ Քրոնիկոնի 178 թվականի շահը (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Յաղուբը – Մ.Ֆ.) կրկին զորք ուղարկեց, որը մոտեցավ Տփղիսին, սակայն Բարատաշվիլիները ոչնչացրին այն» (Վախուշտի Բագրատունի «Ժամանակագրական աղյուսակ»):

«Կոնստանդին արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), հավաքելով զորքը, շրջապատեց թշնամիներին, որոնք տիրել էին իր մայրաքաղաքին: Թալանի համար ելնողներին ամեն տեղ սպանում էին, ինչից կորուստները թշնամական զորքում հսկայական չափերի հասան, իսկ պարսից զորավարն էլ, որպեսզի կանխի իր կործանումը, միակ միջոցը տեսավ՝ Իբերիայի սահմաններից հեռանալու մեջ: Եվ ահա գիշերը, թողնելով իրենց հավաքած ավարը, նրանք դիմեցին փախուստի: Կոնստանդին արքան, հետապնդելով թշնամիներին, տիրեց Աղջադայա ամրոցին, որտեղ թշնամիները պատրաստվում էր կանգ առնել շուրջ քաշելու համար: Այս կերպ Զարթոյի ազատվեց Յաղուբի (Աղ-Ղոյունյունների էմիրության էմիր Յաղուբի – Մ.Ֆ.) դաժանություններից և Բորչալու կոչվող ժողովուրդը, որը Յաղուբի հրահանգների համաձայն հաստատվել էր Իբերիայում, ենթարկվեց Զարթոյի արքային» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 114):

⁵⁵⁰⁹ «Ալաուդդուլա Չուլբադարի (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Բոզգուրդի – Մ.Ֆ.) որդի Զոռ Շահուռը, զրկված էր տեսողությունից: Նրա կուրության պատճառը այն էր, որ Դիցրի 894 թվականին Բուդաղ բեկ Չուլբադարյանի (Չուլբադարյանների էմիրության նախկին էմիր Շահ-Բուդաղը – Մ.Ֆ.), գնալով Ռումի փառիշահ Սուլթան Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտ և նրանից զորք ստանալով, գիշերային հարձակումով ձերբակալել էր Շահուռի բեկ Չուլբադարին և, նրան գերի վերցնելով, աշխարհի տեսնելու աչքերը կուրացրին: Այս ծանր լուրը ստանալուն պես Ալաուդդուլան հավաքեց Ալբիստանի և Մարաշի բանակները ու շարժվեց դեպի նրանց: Ռումի բանակն էլ նրան ընդառաջ դուրս եկավ: Այդ երկու ահեղ բանակները մեկ ճակատում գարնան ամպերի պես բորբոքվեցին և իրար վրա թափվեցին, երբ հարձակման քամուց բոցավառեց պատերազմի կրակը: Կռվից հետո Ռումի բանակը պարտվեց: Չուլբադարները հետապնդեցին նրանց և Միխայիլու Իսբանդեր բեկին նրա մեկ զոկուրի հետ գերեցին: Բուդաղ բեկը փոթարթիվ մարդկանցով հասավ Ստամբուլ: Ալաուդդուլան Իսբանդեր բեկին ուղարկեց Միսր: Այս լուրը հասնելուն պես Ռումի երկրում ժողովուրդը շփոթվեց ու խուճապի մատնվեց, վախենալով, թե Ալաուդդուլան կարող է մտադրություն ցուցաբերել թալանելու ռումական քաղաքները: Սակայն նա նման քայլից հրաժարվեց ու տեղից չարժվեց...: Շահուռի կուրացնելու պատճառով էր, որ Ալաուդդուլան, վրեժ լուծելու նպատակով, Ռումի զորքի դեմ մեծ պատերազմ սկսեց և Բուդաղ բեկը փախավ: Դրանից հետո նա Ռումի բանակների զորավար Միխայիլու Իսբանդեր բեկին գերի վերցրեց և ուղարկեց Եգիպտոսի փառիշահ Սուլթան Ղանսավի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁵¹⁰ «Այդ տարի Ռումի սուլթան Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) Չուլբադարյանի Բուդաղ բեկին (Չուլբադարյանների էմիրության նախկին էմիր Շահ-Բուդաղի – Մ.Ֆ.), Ռումելիի ամիրուլաբա Մեհմեդ փաշային և Միխայիլու Իսբանդեր բեկին մեծ զորքով ուղարկեց Ալաուդդուլա Չուլբադարի (Չուլբադարյանների էմիրության էմիր Բոզգուրդի – Մ.Ֆ.) վրա: Նրանք արագ շարժվեցին, անսպասելիորեն հարձակվեցին Շահուռի բեկ Չուլբադարի և, նրան գերի վերցնելով, աշխարհի տեսնելու աչքերը կուրացրին: Այս ծանր լուրը ստանալուն պես Ալաուդդուլան հավաքեց Ալբիստանի և Մարաշի բանակները ու շարժվեց դեպի նրանց: Ռումի բանակն էլ նրան ընդառաջ դուրս եկավ: Այդ երկու ահեղ բանակները մեկ ճակատում գարնան ամպերի պես բորբոքվեցին և իրար վրա թափվեցին, երբ հարձակման քամուց բոցավառեց պատերազմի կրակը: Կռվից հետո Ռումի բանակը պարտվեց: Չուլբադարները հետապնդեցին նրանց և Միխայիլու Իսբանդեր բեկին նրա մեկ զոկուրի հետ գերեցին: Բուդաղ բեկը փոթարթիվ մարդկանցով հասավ Ստամբուլ: Ալաուդդուլան Իսբանդեր բեկին ուղարկեց Միսր: Այս լուրը հասնելուն պես Ռումի երկրում ժողովուրդը շփոթվեց ու խուճապի մատնվեց, վախենալով, թե Ալաուդդուլան կարող է մտադրություն ցուցաբերել թալանելու ռումական քաղաքները: Սակայն նա նման քայլից հրաժարվեց ու տեղից չարժվեց...: Շահուռի կուրացնելու պատճառով էր, որ Ալաուդդուլան, վրեժ լուծելու նպատակով, Ռումի զորքի դեմ մեծ պատերազմ սկսեց և Բուդաղ բեկը փախավ: Դրանից հետո նա Ռումի բանակների զորավար Միխայիլու Իսբանդեր բեկին գերի վերցրեց և ուղարկեց Եգիպտոսի փառիշահ Սուլթան Ղանսավի (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

⁵⁵¹¹ «Այդ տարի Միսրի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակով, գայրոյթով և թշնամանքով, արշավեց Ղահրաման երկրի վրա: Երբ նրանք հասան սահման, սակայն, խորամանկությամբ դեսպան ուղարկեցին սուլթան Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ խոսելով խաղաղության մասին: Այդ ժամանակ Բայազետը, նրանց խոսքերին հնազանդվելով, Ստամբուլից դուրս չեկավ, իսկ Միսրի զորքն էլ Ղահրաման սահմանում հարձակում կատարեց և իր հռչակած պատիվը բարձրացրեց...: Այս լուրը հասնելուն պես Բայազետը սարք հաղթահարելու համար հասավ Բեշկյաշ: Էմիրները, սակայն, տեղեկացրին, թե. «Այս պահին երթը դեպի Շամի ճանապարհի պետության օգտին չէ, քանի որ այդ սահմաններում թանկություն և խնդիրներ են առաջացել, իսկ ձմեռը մոտ է»: Այդ ժամանակ նաև տեղեկություն ստացվեց, որ Միսրի զորքը հետ է վերադարձել: Եվ ահա Բայազետը շարժվեց դեպի Էդրնե, քանի որ Ստամբուլում ժամտախտ էր տարածվել» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ մարցիները գերեցին Իսբանդեր բեկին և արաբ պարոնները պատրաստվեցին առաջանալ մինչև Սկուտարի: Մսրի սուլթանը (Մամլուքյան սուլթանության սուլթան Կալիտ-բեկը – Մ.Ֆ.), երբ որ նրա զործերը հաջողեցին, սերասքարի զորքերը հետ մղելով առաջացավ մինչև Ղահրամանիս: Այս պայմաններում Բայազետը (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը – Մ.Ֆ.) մի դեսպան ուղարկեց, որը խորիմացավ, թե. «Պատրաստ եղե՞ք, ես ձեզ վրա եմ գալիս»: Դրանից հետո արաբ պարոնները Ղանսավից ելան, անցան Ադանայի սահմանները և թալանելով մոտեցան Ղահրամանին: Երբ Բայազետը խանը այս լսեց, մուսնետիկներին հրամայեց մարտի պատրաստություն հայտարարել, թե. «Արաբստան արշավանքի եմ պատրաստվում, ելե՞ք և պատրաստվե՛ք»: Նա նաև գրեց արաբների պարոններին, թե. «Շուտով ձեզ մոտ կլինեմ, պատրաստվե՛ք»: Այդ օրերին, սակայն, լուսաբացի պահին Ստամբուլում շատ անձրև տեղաց, աստիկն հողմ և փոթորիկ եղավ, որի ժամանակ

կայծակը հարվածեց թուփխանային ու այն այնտեղ եղած գեներին և հրանոթների հետ միասին երկինք հանեց: Երկու կամ երեք թաղամաս էլ ավերվեցին և բնակիչները ավերակների տակ մնացին, որի պատճառով Բայազետ փաշայի մոտ խորհրդակցության հավաքված իշխանները, ուլամներն ու վեթիկները ասացին արքային, թե. «Մենք այսու պատրաստ չենք արշավելու, եղանակը մեր դեմ է, իսկ արաբական զորքը թողել է մեր երկիրն և փախել է»: Բայազետը լսեց նրանց խոսքին և զիջեց, որից հետո ելավ ու մեկնեց որսի և զբոսանքի» (Երեմիա Բյուրյուրյան «Օսմանյան թագավորների պատմություն», գլուխ 8):

⁵⁵¹² «Չայոց 1489 թ-ի ամռանը... Հանձնելի տեր Դավիթ պարոնի իշխանության ժամանակ, նա հեռացավ և սկսեց ապրել Սպերում, քանզի թուրքերի ժողովուրդը, որ մեծաքանակ է բոլոր քրիստոնյաներից, մեզ տնազուրկ արեց» (Գրիգոր Կրիսկացի «Հիշատակարան 1489 թվականի»):

«Օսմանները աստիճանաբար սկսեցին հարձակվել Կոպրեքի և Ճանիքի վրա» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կոպրեքի կյանքը»):

⁵⁵¹³ Այս մասին տեղեկացնում է Թուփրակ-Կալայի օսմանյան փաստաթղթերից մեկը, որն այժմ ինձ հասանելի է:

⁵⁵¹⁴ «Սուլթանի երկրի Բայազետը ժողովուրդը Սուլթան խալիփի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր խալիփ - Մ.Ֆ.) որդի Միրզա Ալիի հետ միասին Հասան բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Ուզուն-Հասանի - Մ.Ֆ.) որդի Մեսիխ Միրզային բարձրացրին թագավորության: Սուլթան խալիփը Մոսուլի էմիրների հետ միասին սկսեց մարտը: Միրզա Մեսիխի զորքի բաջերը Սուլթան խալիփի աջ և ձախ ճակատները իրար հետ խառնեցին, սակայն Սուլթան խալիփը Ուլու Ռեքի օգնությամբ նրանց տեղից շարժեց և հասավ Մեսիխ Միրզայի մոտ: Աբդուլբեկ Միրզա Միրհանազահի գլխին մի սուր հարվածեց, սակայն սաղավարտի մեջ ցանց կար և հարվածը ապարդյուն անցավ: Այսպես թե այնպես, բայց Սուլթան խալիփը Աստծո օգնությամբ հարվածեց Մեսիխ Միրզային, նրան պատիվավոր ծիսող գետին գցեց և նրա գլուխը կտրեց մարմնից: Աբդուլբեկի Միրզան գերի վերցվեց, բայց նրա կյանքին ապահովություն տրվեց: Սուլթան խալիփը Միրզա Ղազանֆար Միրհանազահին և Հանգիշահ բեկ Պարվանեշին հրապարակում սպանեց: Ռուստեմ բեկ իբն Մախսուդ իբն Հասան փաշան (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամը - Մ.Ֆ.) բռնվեց և բանտարկեց Ալինջաք ամրոցում» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Երբ անխախտության հեծյալները Մեծն էմիրի բացակայության պայմաններում հարձակվեցին էմիր Յաղուբի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յաղուբի - Մ.Ֆ.) վրա, Ղարաբաղի էմիրների շարքերում ապստամբության կայծեր առաջացան» (Ֆեյզալլահ խունջի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ թուրքերն էմիրները բաժանվել էին երկու խմբի: Նրանցից մի խումբը ցանկանում էր սուլթան Յաղուբի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յաղուբի - Մ.Ֆ.) եղբոր՝ Մեսիխ Միրզայի, թագավորությունը, իսկ մյուս խումբն էլ՝ նրա որդու՝ Բայսունյուր Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Բայսունյուրի (1490-1492) - Մ.Ֆ.), թագավորությանը: Գործն ավարտվեց կողմերի միջև պատերազմով և Բայսունյուրը զբաղեցրեց թագավորության գահը: Ռուստամ Միրզա իբն Մախսուդ Միրզա իբն Հասան-բեկին՝ ապագա այդ թագավորը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամը - Մ.Ֆ.), որ պատկանում էր քրիստոնյաների աղանդին, որպես իր հորեղբոր կողմնակից Մեսիխ Միրզայի սպանությանից հետո ձերբակալեցին և ուղարկեցին Ալանջիկ բերդ: Բերդի հրամանատար դրեցին կուսովալ Կիրիզ Սայիդ-Ալիին» (Իսթանբուլ Ռումլի «Աբբասի պատմություն»):

«Հիջրի 895 թվականին Աղ-Ղոյունլու էմիրների մեջ լիակատար խառնաշփոթ տիրեց: Այսպես, մեծագույն էմիրներից մեկը հանդիսացող Բայսունյուր-բեկը, հակառակ Սուլթան-խալիփի, Իրաքում կառավարման դեկին դրեց Մեսիխ-բեկ իբն Հասան-բեկին: Այդ ընթացքում նրանց ու Սուլթան-խալիփի միջև մի մեծագույն ճակատամարտ տեղի ունեցավ, Մեսիխ-բեկը սպանվեց, իսկ Ռուստամ-բեկ իբն Հասան-բեկին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամին - Մ.Ֆ.) էլ բռնեցին ու բանտարկեցին Ալանջիկ ամրոցում» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Յաղուբ սուլթանի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յաղուբի - Մ.Ֆ.) մահից հետո թուրքմենական ազնվականները բաժանվեցին երկու մասի, որից առաջինն պաշտպանում էր հանգուցյալի եղբայր Մեսիխ-Միրզայի, իսկ մյուսը՝ նրա որդի Բայսունյուր-Միրզայի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայսունյուրի - Մ.Ֆ.) իրավունքները: Գործը վերջացավ ճակատամարտով, որտեղ Մեսիխ-Միրզան սպանվեց և Բայսունյուրը հաստատվեց գահին: Բայսունյուրը, հաստատվելով գահին, Ալանջիկ ամրոցում բանտարկեց իր խորթ եղբայր Ռուստամ-Միրզային (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամին - Մ.Ֆ.)» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Սուլթան-խալիփը վերցրեց Յաղուբ-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Յաղուբի - Մ.Ֆ.) որդի Բայսունյուրին (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայսունյուրին - Մ.Ֆ.) և թագավորեցրեց՝ շատ մարդկանց սպանելով թագավորական ցեղից» (Հակոբ Հիսուսցի «Օսմանականություն»):

⁵⁵¹⁵ «Թուրքմենների կողմից սկսած խռովությունների ժամանակ մեկից խալիփը (Ելուբյանների էմիրության խալիփը (1462-1508, 1514-1520) - Մ.Ֆ.) ապրում էր Համան բաղաբում: Երբ թուրքմենների շարքերում սկիզբ առան անկարգություններ և անիշխանություն սկսվեց, մեկից խալիփը Հահ Մուհամմեդ Շիրավիի օգնությամբ ու աջակցությամբ, Շիրավիի էմիրները ինն ժամանակներից Հիսն-Բեֆի էմիրներին ծառայում էին որպես վեզիրներ, ելավ Համան բաղաբից և նրա ձեռքի տակ հավաքվեցին Հիսն-Բեֆի ցեղերը: Նրանք բոլորը մեկնեցին Սյուլիստ՝ թերի հարվածներով ազատելով այդ բաղաբը Աղ-Ղոյունլուներից, որտեղից էլ մեկնեցին Հիսն-Բեֆի ամրություն, բարեհաջող խլեցին այն թուրքմեններից և դարձան նրա տիրակալներ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

⁵⁵¹⁶ «Այդ տարի Եգրանշիրը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգրանշիր իբն Ասադ-Էդ-Դինը (1480-1495) - Մ.Ֆ.) թալանեց Ռշտուկյաց երկիրը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Օսմանականություն»):

«Փրկչական 1471 կամ Չայոց 918 թվականին եկավ Եգրանշիրը (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգրանշիր իբն Ասադ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) և թալանեց Ռշտուկյաց երկիրը, իսկ դա եղավ մեր տեր Աստված Քրիստոսի ծննդյան օրերին» (Անանուն Երուսաղեմից «Օսմանականություն»):

⁵⁵¹⁷ «Մեր Չայոց 940 թվականին մեծ խռովություն եղավ երկրի վրա..., քանզի Սոֆի-խալիփ..., բազում զորք ժողովեց... և դիմեց Սուլեյմանի վրա, որը Ամիրի դաշտում էր՝ Սև լեռան ստորոտում: Եվ ահա պայքարի մեջ մտավ Գուլաբին, որը Սոֆի-խալիփի եղբորորդին էր՝ մեծ պարոնը և ուլուսբեկը, սակայն, մինչև Սոֆին Բերկրի կհասներ, Սուլեյման-բեկը կռվեց ու կոտորեց Գուլաբիի զորքը՝ նրան էլ սպանելով» (Մովսես Արծնեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Մեծն էմիրը, որը հոգնել էր այս նեղ աշխարհից, իր համար առանձնացած ապրում էր, սակայն, քանի որ իր բարերարի իրավունքների իրականացման աջակցելը հանդիսանում էր կրոնական պարտավորությունների մի մասը, նա ուժեղ հավաքեց՝ հանուն երիտասարդ տիրակալի ու նրա հանգուցյալ պապի իրավունքների: Եվ ահա վաղ զարնանը նա պայքար սկսեց Դիարբեքի շրջանի ամենահեռավոր ծայրում: Սկզբում նա կտրեց Գուլաբիի դիմադրության սահմանը և թրծան հնոցում այրեց նրա զորքը, որը մեծաթիվ էր, ինչպես ծառի տերևները» (Ֆեյզալլահ խունջի «Պատմություն»):

⁵⁵¹⁸ «Այնտեղից Սուլեյման-բեկը եկավ Սոֆիի վրա, որը եկավ, տիրեց մեր աշխարհին և զնաց ու հասավ մինչև Եփրատ՝ Մանազկերտի դաշտը: Սուլեյմանը, սակայն, անցավ ծովի մյուս կողմով և զնաց, հասավ Գավաշյա երկիրը, որը Աղթամարի դիմաց էր՝ այնտեղ զորածոյով անելով: Այդ ժամանակ Սոֆին դարձյալ դիմեց Հանի և Ռուսանի վրա, լի բարկությամբ ավերելով մեր աշխարհը, որպեսզի կոքնի նրա տեր Սուլեյմանին: Այդ ընթացքում նրանք ավերեցին Արծնեի երկիրը և, մեծ ավար վերցնելով, բազում ոճիրներ գործեցին ու մարդկանց սպանեցին: Այդ դառն օրերին սպանեցին նաև բարեմեծի և բաղադաշտյան մանուկ Ազատին՝ անպատեյի սուգ պատճառով նրա ծնողներին ու ազգականներին: Եվ ահա Սոֆին զնաց և ավերեց Ամուլի, Վանի ու Ռուսանի երկրները, ավար վերցնելով, շատ թալան անելով և ավերածություններ իրականացնելով, ընդ որում առավել շատ ավերեցին վանքերը՝ գերության տանելով դրանց գրքերն ու գրերը և ավարառելով եկեղեցու բոլոր սպասքները» (Մովսես Արծնեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Դառն և սաստիկ տրտմության ժամանակներ են..., երբ Սոֆի անունով ոմն անիծյալ մեկը Թավրիզից եկել ու Վան բաղաբի բազում գավառներ էր ավերել, բազում ավար էր վերցրել և գերեվարել՝ տանելով եկեղեցու սպասքները, ավերածություններ ու բոլոր սրբությունները» (Մատթեոս Աղթամարից «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Չայոց 940 թվականին Սոֆի-խալիփը զնաց Վանի վրա և թալանեց այն՝ մեկ ամիս մնալով այնտեղ» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

⁵⁵¹⁹ «Մինչ այս, սակայն, Մանազկերտում մեկ այլ կռիվ եղավ, երբ Սոֆին դեռ այնտեղ էր, և ահա նա կոտորեց բազում թշնամիների» (Մովսես Արծնեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

⁵⁵²⁰ «Այդ երկու ճակատամարտերի միջակայքում նա իր ցանցն ընկած աղվեսի պես բռնեց նաև քուրդ Եգրանշիրին (Շամբոյանների էմիրության էմիր Եգրանշիր իբն Փիր-բեկ Հոփին - Մ.Ֆ.)» (Ֆեյզալլահ խունջի «Պատմություն»):

«Իսկ Սուլեյմանը կոտորեց քուրդ Եգրանշիրի (Շամբոյանների էմիրության էմիր Փիր-բեկի - Մ.Ֆ.) զորքը, որը եկել էր այնտեղ ու 3.000 հոգով դարան էր դրել» (Մովսես Արծնեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

⁵⁵²¹ «Այդ ժամանակ Սուլեյման-բեկ Բիժան թշնամիների ոչնչացնող խիզախներից կազմված փոքր խմբով Դիարբեքից շարժվեց դեպի Թավրիզ: Սուլթան խալիփը և Միրզա Բայսունյուրը (Աղ-Ղոյունլուների էմիրության էմիր Բայսունյուրը - Մ.Ֆ.) ևս մի խիզախ խմբով դուրս եկան նրան դիմապիտուկ: Նրանք ճանապարհը շարունակեցին, հասան Վան ասիմանի և հանդիպեցին Սուլեյման Թուրքմենին, ինչից հետո երկու կողմում շարքեր կազմվեցին: Անպատկառ Սուլեյմանը, վախից ուղտերը գետին դնելով, թաքնվեց դրանց մեջ: Միրզա Բայսունյուրը և Սուլթան խալիփը սկսեցին մարտը: Կռիվը և պայքարը շարունակվեցին մինչև երեկո, ինչի վերջում Սուլթան խալիփի մարդիկ անգոր ու նվառ դարձան: Այդ ժամանակ

Սուլեյման-բեկը քիչ մարդով հարձակվեց նրանց վրա, իսկ անհավատարիմ մարդիկ էլ Բայսունկուրին տարան նրա մոտ: Սուֆի հալիլը պարտվեց և զոհվեց՝ այդպես էլ չհասնելով Սուլեյման-բեկի մոտ: Այնուհետև Սուլեյման-բեկը դարձավ իշխան և Բայսունկուր Սիրգայի հետ միասին տեղավորվեց Թավրիզում» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այդ ընթացքում Դիարբեքիից Սուֆի-հալիլը շարժվեց Սուլեյման-բեկ Բիժանօղլու վրա և Վանի ամրոցի մոտակայքում երկու հակառակորդները միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Սուֆի-հալիլը սպանվեց, իսկ Բիժանօղլին նրա փոխարեն դարձավ Բայսունկուրի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) տերության իմրը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Մինչ այս ավագակախների ծծմբային գաղափարը կհասներ Սուֆի-բեկի քթին, Մեծն Եմիրը մարտի նետվեց նրա դեմ և Ռստանի ու Վանի միջակայքում տեղի ունեցած չտեսնված ճակատամարտում ջարդեց անթիվ թշնամիներին...: Այս երեք հաղթանակներն էլ տեղի ունեցած ոչ ավել, քան երկու ամսվա ընթացքում» (Ֆեյզալլահ Խուսնի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նա դարձավ Սոֆիի վրա և Վանի դաշտում կոտորեց նրան՝ վերցնելով փաղիշահի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Յաղուրի – Մ.Ֆ.**) որդուն (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) ու տանելով նրան դեպի գահը» (Մովսես Արծկեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Նաչի գործությունը, սակայն, սաստեց այս Սոֆիին, բանգի Սուլեյման-բեկը գնաց նրա վրա և կոտորեց նրան Վանի դաշտում, որից հետո կորավ աստծուն անիծյալ այդ Սոֆի կոչեցալը» (Մատթեոս Աղթամարցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Այս մասին լսեց Սուլեյման-բեկը, Ամիրից եկավ Սոֆի-հալիլի վրա, գրավեց նրա գահն և մեկ տարի տիրեց» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»): «Քրիստոսի 1491 թվականին Սուֆի-հալիլը Համադանից եկավ Վան՝ Սուլեյման-բեկի դեմ, սակայն օգոստոս ամսին սա սպանեց նրան, գահընկեց արեց Բայսունկուրին (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) և մտավ Թավրիզ» (Հակոբ Հիսուսցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա եկավ պարոն Ղվարդվարեն (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելին – Մ.Ֆ.**) ու 30.000 իռզով եկավ Արգրում բաղաբի վրա: Նրանք ավարտ վերցրին, կողոպտեցին և բաղաբը հարկատու դարձրին» (Մելիսեթ Գուգարացի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Հայոց 940 թվականին Ղորղոր անունով վրաց թագավորը (**Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Ջակելին – Մ.Ֆ.**) եկավ Էրզրումի վրա, սպառնալու էր այն և ողջ երկիրն ու բաղաբը հարկատու դարձրեց» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»):

«Թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) նաև գրավեց Լոռվա բերդը, որը իշխող դիրք ուներ այդ երկրում: Նրա ահից անօրենները մտան բերդերն և ծորերը ու խիստ սաստվեցին» (Յովհաննես Դսեղցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Եվ ահա Կոնստանդին թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու գնաց մինչև Գեղարքունիք և Շիրակական: Նրանք թալանեցին և կողոպտեցին բրիստոնյաներին ու մահմեդականներին և ավարդ բերեցին Կրաց տուն» (Յովհաննես Դսեղցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Դրանից հետո Կրաց ավագ համարձակություն ձեռք բերեց, դուրս եկավ և շատ ավերներ իրականացրեց: Նրանք շատ հայ և տաջիկ թալանեցին ու շատ վիրավորեց երազ, գյուղեր և գավառներ ավերվեցին» (Մովսես Արծկեցի «Հիշատակարան 1491 թվականի»):

«Աքնարուլաթը (**Չուլքադարյանների Եմիրության Եմիր Բոզգուրդը – Մ.Ֆ.**) շարունակաբար ավերում և կողոպտում էր այդ երկրամասը, նա գրավեց Էր Խարբերդ բաղաբը և իր որդիներից մեկին դրեց Էր այնտեղ» (Ջիովանի Անջիոլելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 15):

«Այդ տարի Այբա սուլթանը Բայսունկուրի պետական գործով Ղարաբաղից շարժվեց Ալինջաթը և, ամրոցի ղեկավար Քրիկ Սեյիդ Ալինին իր կողմնակիցը դարձնելով, ազատեց Ռուստամ բեկին (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուստամին – Մ.Ֆ.**), ինչից հետո շարժվեց Թավրիզ: Սուլեյման-բեկը և Բայսունկուր Սիրգան, երբ լսեցին այս լուրը, շտապեցին դիմավորելու նրանց, սակայն, ում էլ որ ուղարկեցին խափանելու նրանց շարժ, միացան նրանց: Եվ ահա զորքի հակառակության պատճառով Բայսունկուր Սիրգան Շեյխ Նեջմի հետ միասին փախավ Շիրվանի կողմը, իսկ Սուլեյման-բեկն էլ փախավ Դիարբեքի: Ռուստամ բեկը շարժվեց Թավրիզ՝ նստելու համար սուլթանական աթոռին: Այդ ժամանակ Շիրվանի փաշա Ֆառուխ Ֆասաթը Շիրվան հասած Սիրգա Բայսունկուրին 12.000 զինված մարդ փախցրեց և ուղարկեց Աղբազանի կողմ: Այդ լուրը հասավ Ռուստամ փաշային և նա որոշեց սուլթան Ալի փաշային (**Սեֆյանների շեյխության Շեյխ-Ալին (1488-1494) – Մ.Ֆ.**) ծահ Իսմայիլ շահի (**Սեֆյանների շեյխության ապագա Շեյխ, Սեֆյանների շահության ապագա Իսմայիլ շահ Իսմայիլ Ի – Մ.Ֆ.**) խաթուն Այբա սուլթանին հետ ուղարկել Շիրվան, որպեսզի այդ հավատավոր ընտանիքի սուֆիները և աշակերտները հավաքվեն ու կտրեն Բայսունկուր Սիրգայի կյանքը: Այս լուրը տարածվելուն պես, կարճ ժամանակում Ռումի և Շամի սուֆիներից կազմված 12.000 ինժեյներ հաղթության սուրբ դրոշմների ստվերի ներքո իրար մոտ հավաքվեցին: Այս նրանք Այբա սուլթանին հետ միասին շարժվեցին՝ Սիրգա Բայսունկուրին և Շիրվանի փաշային պարտության մատնելու: Երբ հասան Կուր գետի ափ, այնտեղ տեղավորվեցին: Մյուս կողմից էլ Սիրգա Բայսունկուրը խիզախներից կազմված մի փոքրիկ ջոկատով խոչընդոտեց նրանց կողմից գետի անցմանը: Գիտակցելով, սակայն, որ վիճակը պաշտպանական զորքի բազմությունը մեծ է և հակամարտությունից օգուտ չկա՝ նա զոջաց իր գործած բայլի համար ու վերադարձավ Շամսախի կողմ: Այբա սուլթանն ու սուլթան Ալի փաշան վերադարձան Թավրիզ» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Բայսունկուրի գահակալությունից որոշ ժամանակ անց Աբիս Սուլթանը գնաց Ալանջիկ, խորամանկորեն դաշնակից դարձրեց Կիրա Սեյիդին և որոշեց Ռուստամ Սիրգային (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուստամին – Մ.Ֆ.**) հեռացնել բերդից ու նրան թագավոր դարձնել: Նրանց միացան Ղարաբաղի և այլ ճակատամարտերում սպարաված մարդիկ, որոնք որոշեցին գնալ Թավրիզ և կռվել Բայսունկուրի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Նախկին Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նրանք մտնեցան Արեշի եզրին և կանգ առան այնտեղ: Սիրգա Ռուստամի ապստամբությունը ճնշելու համար Սիրգա Բայսունկուրը թողեց Թավրիզը և հասավ Մարանդ: Մարդիկ, որոնց նա ուղարկեց զորք պատրաստելու համար, չհնազանդվեցին նրան և միացան Սիրգա Ռուստամին: Կամաց-կամաց ամբողջ բանակը ցրվեց և Սիրգա Բայսունկուրի բանակն այնպիսին դարձավ, որ նա չկարողացավ զորքը հավաքել մի տեղ: Արդյունքում նա, անհրաժեշտությունից ելնելով, թողեց թագավորական պատիվները և սակավաթիվ ծառաներով փախուստի դիմեց դեպի Ֆարաբի հովիտը...: Այդ ընթացքում Սիրգա Բայսունկուրի բանակով Շիրվանի շրջան ժամանելու լուրը հասնավ Եմիրգահե Ռուստամին և նա սուլթանական թագավոր Աբիս Սուլթանի ու թուրքմեն ռազմիկների խմբին ուղարկեց Բայսունկուրի ու Շիրվանի բնակիչների դեմ: Նրանք հասան Արեշ գետի մոտ և կանգ առան այնտեղ: Երկու կողմերն էլ գետի վրա կամուրջ կառուցեցին, բայց նրանց միջև այլ չփուռ չեղավ, բացի նետերից: Կողմերից ոչ մեկին բախտ չլիճակվեց տեսնել թշնամիների դեմքերը: Կողմերը հոգնեցին այստեղ կանգ առնելու, Բայսունկուրը գնաց Շիրվան, իսկ սուլթանական թագավոր Աբիսն էլ գնաց Թավրիզ» (Իսթանբուլ Մուսնի «Աբբասի պատմությունը»):

«Նա (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուստամը – Մ.Ֆ.**) Էրիզ-սուլթանի միջոցով փախուստի դիմեց այնտեղից և գահընկեց արեց Բայսունկուրին (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**), որը Ղարաբաղով ու Ահարով փախավ ու եկավ իր բեռի և աներ շիրվանշահի (**Շիրվանշահների Եմիրության Եմիր Ֆառուխ-Ֆասաթի – Մ.Ֆ.**) մոտ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Այդ պահին լուր հասավ, որ Սպահանի հովիվ խոջա Հաջի Բայանդուրը ապստամբություն է բարձրացրել և Սիրգա Բայսունկուրի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) անունով խուբթա է կարդացրել, ինչի օգնության ազդեցությամբ էլ Սիրգա Բայսունկուրը շարժվեց Շիրվանից և կանգ առավ Մեշգինի Ահարի մոտակայքում: Ռուստամ բեկը (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուստամը – Մ.Ֆ.**) երկու կողմից հայտնվեց հակառակորդների աղեղների թիրախում: Եվ ահա նա կրկին խնդրեց Սուլթան Ալի փաշային, որպեսզի Այբա սուլթանի հետ միասին գնան ապստամբներին ճնշելու: Սուլթան Ալի փաշան ընդունեց այս առաջարկը և 12.000 զինվորով սկսեց շարժվել այդ մարտի կողմը: Նույն օրը Ղարա Բիր Թուղաթը ևս շարժվեց խոջա Հաջիի դեմ պատերազմելու: Սուլթան Ալի փաշան (**Սեֆյանների շեյխության Շեյխ-Ալին – Մ.Ֆ.**) և Այբա սուլթանը հասան Սիրգա Բայսունկուրին: Երկու կողմերում ռազմական շարժեր կազմվեցին և սկսվեց մարտի ու պայքարի կրակը...: Այդ ժամանակ սուլթան Ալի փաշան պետական հավատարիմ դազիներով հակառակորդների բանակից 2.000 իռզու ոչնչացրեց, իսկ Այբա սուլթանն էլ մյուս կողմից ամուր գրחי հագած խիզախներից կազմված ջոկատով մարտի վրանց փախեց և հակառակորդների կրակը այրեց ու խլեց՝ նրանց հանձնելով ոչնչության բանում: Սիրգա Բայսունկուրին շրջապատեցին, սակայն նրան հաջողվեց դուրս արձնել և փախչել: Մի բանի օր անց, սակայն, Սեյիդ Ալի Փոռնակը բռնեց նրան: Այս դեպքը տեղի ունեցավ այդ տարվա Շաբան ամսի 7-ին, որը չորեքշաբթի էր» (Հասան Ռումլու «Պատմություն»):

«Այս իրադարձությունների ժամանակ Սպահանի դատավոր Հաջի Բայանդուրը ապստամբեց Եմիրգահե Ռուստամի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության ապագա Եմիր Ռուստամ – Մ.Ֆ.**) դեմ և Բայսունկուրի (**Աղ-Ղոյունլուների Եմիրության Եմիր Բայսունկուրի – Մ.Ֆ.**) անունով պետական բարոգ կարդաց: Այս հարցը հանգեցրեց Բայսունկուրի վերադարձին Աղբեքյան, որտեղ անթիվ միջադեպեր եղան և իրադարձությունները զարգացան: Ռուստամը երկրորդ անգամ Բայսունկուրին դիմավորելու ուղարկեց Սուլթան Ալի Սիրգային (**Սեֆյանների շեյխության Շեյխ-Ալին – Մ.Ֆ.**)՝ ինքնիշխան երկնքի արևին, ինչպես նաև Աբիս սուլթանին և սուֆիների ու թուրքմեն ռազմիկների խմբին: Ահարի ու Մեշգինի մոտակայքում իրար հանդիպեցին թե կատաղի և թե չար լաշկարները, որոնց միջև կատաղի թուրք սկսվեց: Սուլթան Ալիի բայլի թեթևության շնորհիվ Բայսունկուրը չախջախվեց և սպանվեց» (Իսթանբուլ Մուսնի «Աբբասի պատմությունը»):

«Յիջրի 897 թվականին Իբրահիմ-բեկ իբն Դանա-խալիլ Ղաջարը, որը հայտնի էր Այբա-Սուլթան անվամբ, Ալանդուկում Կուրուք Սալիդի Ալիի իշխելուն պես այդ ամրոցից հանեց Ռուստամ-բեկի իբն Մախսուդ-բեկին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր ապագա էմիր Ռուստամին – Մ.Ֆ.) և ուղարկեց Սուլեյման-բեկ Բիժանօղլու դեմ: Էմիրները լքեցին Սուլեյման-բեկին և միացան Ռուստամ-բեկին: Բիժանօղլին փախավ Դիարբեքիր և այնտեղ սպանվեց Նուր Ալի-բեկի կողմից, որը Այբա-Սուլթանի ավագ եղբայրն էր: Բայսունկուր-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության Նախկին էմիր Բայսունկուրը – Մ.Ֆ.) իր հերթին փախավ իր մորական պապ, Շիրվանի տիրակալ Ֆառուխ Յասարի (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆառուխ-Յասարի – Մ.Ֆ.) մոտ: Եվ ահա Ռեջեբ ամսի վերջին Ռուստամ-բեկը Թավրիզում գահին բազմեց, իսկ իռանդիլուններն էլ խաղաղվեց: Յիջրի 898 թվականին Գանձակի և Պարստավի շրջակայքում Ռուստամ-բեկի ու Բայսունկուր-բեկ իբն Սուլթան Յաղուքի միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ, երբ Բայսունկուրը սպանվեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Զրիստոսի 1492 թվականին Իբրահիմ Միրզան մեծ զորքով եկավ, Ռուստամին (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամին – Մ.Ֆ.) հանեց բանտից և մայիս ամսին գնաց Սուլեյման-բեկի վրա: Սա փախավ Զորստան և սպանվեց Դանա-խալիլի որդի ՆուրԱլի-բեկի կողմից: Յուսեյն-Ալի-բեկը վերցրեց Բայսունկուր Միրզային (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Բայսունկուրին – Մ.Ֆ.), գնաց Շիրվան, ձմեռեց այնտեղ, իսկ գարնանը եկավ Բազարչայ: Սալիդ Ալի-բեկը գնաց, կռվեց և հաղթեց Բայսունկուրին, որին բռնեցին, տարան Թավրիզ ու Զրիստոսի 1493 թվականին խեղդեցին» (Յակոբ Յիսուսցի «ժամանակագրություն»):

«Այս օրերին՝ Յայոց 941 թվականի արեգ ամսի 3-ին՝ ամառնամուտին, Ռուստամ Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ռուստամի – Մ.Ֆ.) երեսից Սուլեյման-բեկը փախավ Թավրիզից» (Անանուհ Գրիգ «Յիշատակարան 1492 թվականին»):

5528 «Մեսիբերը, ոչինչ չկարողանալով անել, լաց ու կոծով գնացին աթաբեկի (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյի – Մ.Ֆ.) մոտ և նրա հայտնեցին այդ ամենի մասին: Աթաբեկը լուռ լսեց նրանց, այնուհետև հավաքեց ռազմիկներին, ընտրեց 500 երիտասարդներ, նրանց գլուխ դրեց մարտերում թրծված տարիքով ավելի ավազների, նստեցրեց տաքարյուն ձիերի վրա, ելավ, նրանց հետ անցավ Դանիսխանի, այնուհետև անցավ Սոկվալարին, ժամանեց Շաքի և, անակնկալ հայտնվելով, ըստ արժանվույն հատուցեց Շաքիի այն առևտրականին, որը վիրավորել էր իրեն: Նա այն մեսիսին վերադարձրեց իր գույքը և հեռացավ՝ որևէ վնաս չպատճառելով բաղաբի ու բաղաբացիներին» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարջքի կյանքը»): «Զրիստոսի 1494 կամ Զրոնիկոնի 182 թվականին աթաբեկ Ղվարդվարեն վրեժ լուծեց Շաքիից (Վախուշտի Բագրատունի «ժամանակագրական աղյուսակ»):

5529 «Ու Նան Կոնստանդինի աթաբայի (Զարթովի թագավորության աթաբայ Կոնստանդին IV-ի – Մ.Ֆ.) օրոք Զրիստոսի 1494 կամ Զրոնիկոնի 183 թվականին աթաբեկ Ղվարդվարեն (Սամցխեի աթաբեկության աթաբեկ Ղվարդվարե Զակեյի – Մ.Ֆ.), վրեժխնդիր լինելով Շաքիի մի բնակչի, անցավ Կախեթի, իսկ Զարթովում նրան հանդիպեցին Ֆրիցաշվիլիները, ինչպես նաև վրացիները Ներքին Զարթովից: Եվ ահա վրացիները հաղթվեցին, իսկ աթաբեկը անվստահեցավ: Իմանալով այդ մասին՝ Կոնստանդինը տխրեց զորքի պարտության և աթաբեկի ապստամբության պատճառով, իսկ նրանք էլ, որոնք առանց աթաբայի գիտության այդ գործին ձեռք էին գարկել, շնորհակալվեցին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»): «Աթաբեկը Մրովելի հետ գրեց հասցրեց արծի և ահա բարթեցիներն անմիջապես հարձակվեցին, սակայն մեսիբերը նրանց դեմ ելան Արդեսի լեռան վրա, որն այդ ժամանակից ի վեր այդ մարտի կրակոտ բնույթի պատճառով «Կրակե խաչ» անունը ստացավ: Մի դաժան ճակատամարտ եղավ, բանգի հնարավոր չէր գտնել մի որևէ մեսիս, որը վիրավորված չլիներ կամ ինքը որևէ մեկին վիրավորած չլիներ: Ինքը՝ աթաբեկը, ևս զրահների հետ միասին մի ձեռք կտրեց, իսկ Շալիկաշվիլին էլ նիզակով հարվածեց Մաչաթեյին, տապալեց նրան ծիուց և զոչեց: «Երդվում է Ածորդյան Աստվածամոր պատկերով, թե՛ ես նստած չլինեի երիտասարդ գամբիկի վրա, թե՛ միջաթափանց կճակեի»։ Իր հերթին Մաչաթեյին, որը ծնկի էր եկել, թափահարեց սուրն և գլխատեց հակառակորդի ծիուն, որից հետո, սրով հասնելով թամբին, ասաց. «Երդվում եմ սուրբ Գևորգի անունով, թե՛ ես ծիուց տապալված չլինեի, թե՛ մեջտեղից կես կանեի»։ Այլ հիշարժան բաներ ևս եղան, սակայն կարծության համար ես դրանք բաց եմ թողնում: Մի խոսքով, բարթեցիները պարտվեցին, իսկ Մրովելիին էլ բռնեցին և սկսեցին բարձր տալ հողի վրայով ատելով: «Դու վախեցում էիր մեզ թո ուժով, արդ այժմ այսպես բարձր արի գետնին»» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարջքի կյանքը»): «Զրիստոսի 1494 կամ Զրոնիկոնի 182 թվականին աթաբեկ Ղվարդվարեն... Տեցիսիլեվարիի մոտ հաղթեց բարթեցիներին» (Վախուշտի Բագրատունի «ժամանակագրական աղյուսակ»):

5530 «Անմիջապես էլ նրանք ճան գցեցին Բաղեշի ամրության վիլայեթի գրավման հարցով... և ահա կարծիքները հանգեցին նրան, որ, բանի որ մի բանի հայտնի արշավանքների ընթացքում էմիր Շամս-է-Դինն (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շամս-է-Դինը (1473-1476) – Մ.Ֆ.) ու Ռոժակիների գլխավորները զոհվելի էին, այժմ, ժամանակի պահանջներին համապատասխան, պետք էր գտնել մի բանի բաշերի, որոնք երեկոյան նամակի ժամանակ, երբ երկինքը սգո հանդերձներ է հագնում, իսկ արյունաբերու մարսն էլ ցանկանում է տիրել զմրուխտե այդ ամրոցին, օղապարանը կնետեն միջնաբերդի երկնային ատամնաշարի վրա, վերև կնազվցեն և ատամնաշարին կամրացնեն ցանկության պարանները, իրոք, այլ կերպ այն նվաճել հնարավոր չէր...: Եվ այսպես, հետևելով այդ որոշմանը, նման կարևոր գործի իրականացման համար Բայաթի ու Մուղալի աշիրաթներից գտան մի բանի հոգու ու հասցրին նրանց շահ Մուհամմեդի (Շամսադդինյանների էմիրության էմիր Շահ Մուհամմեդի (1476-1497) – Մ.Ֆ.) մոտ՝ ուրախացնելով նրան ամուր խոստումներով: Այդ մարդիկ պարտավորվեցին, ատամնաշարի վրա նետելով ցանկությունների օղապարանը, ցանկության ոտքը դնել այդ բարձունքի վրա կամ էլ հոգիները տալ փորձանքի ու վշտի պահապաններին, մարմինն էլ շների և ագռավների բզկտմանը: Երբ դրա վրա էլ կանգնեցին, սկսեցին պաշարողական գեներդի և հանդերձանքներ և պարանների պատրաստումը: Այնպես պատահեց, որ էմիր շահ Մուհամմեդի ծառայության մեջ էր Աբու-Բաքր աղա Բայաթին՝ մի փորձառու և գործից հասկացող մարդ՝ ազնիվ ու բարեպաշտ, որը պատրաստ էր տեսնել ապագան ու հասկանալ անցյալը: Դենց սա էր, որ ասաց. «Բանի դեռ Բաղեշը գտնվում էր թուրքերների իշխանության տակ, թո հնազանդ ծառան զբաղված էր աստիճաններ պատրաստելով այն հույսով, որ կգա օրը, երբ ծառանգորդը կհայտնվի և ես կկարողանամ նրան ծառայություն մատուցել: Այժմ ես անհրաժեշտ բանակի փայտյա և պարանե աստիճաններ ունեմ: Ես դրանց վրա կապակեմ էի դրել և թաղել էի հողի մեջ՝ սպանելով նման մի օրվա, որ հանգամանքները թույլ կտան դրանք գործի մեջ դնել...»: Աբու-Բաքրը առանց հապաղելու այդ աստիճանները բերեց և նրա նվիրվածությունն ու համակամությունը, հավատարմությունն և բարի ծառայությունը էմիր շահ Մուհամմեդին դուր եկան: Այդ ծառայության համար նա Աբու-Բաքրին հանձնեց այն բնակավայրերից մեկը, որը պատկանում էր Թադվանին, խոսքը Իբսուր գյուղի միասին է: Մի խոսքով, մուք գիշերներից մեկում, երբ արևն և լուսինը կորցրել էին ճանապարհը, իսկ երկինքն էլ ոչինչ չէր տարբերակում, չնայած հազարավոր աչքերի առկայությանը, այս բանը Սև աշտարակի կողմից, որը գտնվում էր ամրոցի հյուսիսային կողմում, առավոտվա բանու նման ելան: Պարանե աստիճանների ծայրերը նրանք կապեցին դատարկ տներին և ներքև իջան...: Եվ այսպես, բաշությանը լցված այս անվախ բաշերը, աչք փակած կյանքի և աշխարհի վրա ու ճանկելով ամուր պարանները, վեր մազվեցին և, այն ժամանակ, երբ ժամապահներն ու պահակայինները հանգստանում էին անվտանգության ու հանգստության մահճին, հարձակվեցին նրանց վրա: Ոմանց հենց բնած վիճակում էլ անկախելիս բարձունքից նրանք անողունի խորքերը նետեցին, իսկ այլոց էլ փակեցին տներին և նետվեցին դեպի ամրոցի տիրակալի տունը: Նրանք վերջինիս դուրս հանեցին այնտեղից, իսկ հետո էլ կապած ձեռքերով և պարանները վզերին իրար հետևից փողոց հանեցին նրա ծառաներին ու մարդկանց և արժանին մատուցեցին: Մրանց բոլոր կանանց և երեխաներին նրանք վտարեցին ամրոցից ու վիլայեթից՝ իրենց հայրենիքի ծաղիկը մաքրելով օտարականներից, իսկ բնիկ հողերն էլ՝ բռնության փշոտ հավաքածուից: Եվ ահա էմիր շահ Մուհամմեդը իր փառահեր և մեծ հայրերի ու պապերի նման հաստատվեց սեփական ժառանգական տիրույթներում» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 3, գլուխ 4):

5531 «Յայոց 944 թվականին երկրորդ սուլթան Բայազետի (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով նրա բղեշխներին Բուղայի անունով մեկը բազում զորքով եկավ Փոքր Ասիայից, որ Անատոլիան է, և նվաճեց շատ ստահակ ապստամբների՝ թափելով բազում բրիստոնյաների ու այլազգիների արյունը և ծանր հարկապահանջությամբ տառապանքներ պատճառելով մեր վշտալից ազգին՝ հատկապես Սեբաստիա բաղաբում ու նրա շրջակայքում, երբ մեր երկիրը գրեթե ավերակ դարձավ» (Յուսիսնե Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 7):

5532 «Փրկչական 1496 կամ Յայոց 943 թվականի օգոստոսի 1-ին Նահատակվեց Օշին թագավորի որդի Յոնկլեացի Թորոսը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1496 կամ Յայոց 943 թվականին Նահատակվեց Յոնկլեացի Թորոսը, որը Օշին թագավորի որդին էր» (Անանուհ Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 943 թվականի օգոստոսի 1-ին Նահատակվեց Յոնկլեացի Թորոսը՝ Սուլթանշահի որդին» (Միքայել Զամյան «Յայոց պատմություն», գիրք 3):

5533 «Այդ տարի նետողների ազգից Ռուստամ փառիշահը (Աղ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամը – Մ.Ֆ.) տիրեց Վասպուրականին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

5534 «Այդ տարի Յասանալի Թարխանը գնաց Ռում և Սուլթան Բայազետին (Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ին – Մ.Ֆ.) հայտնեց. «Աղոթագանն ու Իրաքը չունեն գործ, որը կարողանան պաշտպանության և դիմադրության դիրք գաղտնեցնել: Եթե ձեր բարձր կարծիքը

անհրաժեշտ լինի, այդ երկրի ժառանգ Ամիդե-բեկ իբն Ուղուրլու Մուհամմեդ իբն Յասան փաշա Միրզայի (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**) հետ մի գործախուժման ուղարկվի այդ կողմերը, այդ երկրի գոավունը հեշտ կլինի»։ Աղոթազանի և Իրաքի սուլթանությունը Ռումի շահի մտքին դուր եկավ և նա Ամիդե-բեկին ուղեկից դրեց քար սրտով ռուսներից բաղկացած մի շարք մարդկանց, ինչպես նաև Յասանլի թարխանին։ Նրանց գալը տեղեկանալով՝ Աղոթազան տարածքի թուրքներն զահակալները անցան Ամիդե-բեկի կողմը։ Այդ տարվա Ռամադան ամսվա 1-ին Յուսեյն բեկ Ալիխանի Սուլթանիեի սահմաններում սպանեց Ռուստամ բեկի (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամի (1492-1496) - Մ.Յ.**) բարեկամներից մեկը հանդիսացող Աբդուլբարիք բեկ Լեյենի և այնտեղ Ամիդե-բեկի անուկից խուրթա հնչեցրեցին ու մետաղադրամ կտրեցին։ Ռուստամ բեկ, երբ ստացավ այս անհանգստացնող լուրը, մեծաթիվ զորքով և հզոր տոհմերով շարժվեց Ամիդե-բեկին կանգնեցնելու։ Արաքս գետի մոտ բարձր դիրքի տեղ երկու փաշահներ, կարծես երկու անձնապես վրդովված վագրեր, իրար եկան։ Երկու բանակների և երկու երկրների մարտիկները, վիշապների նման ձեռքերն առան խզակներ, սրեր և տապարներ, հարձակվեցին միմյանց վրա։ Ավազի փոշուց երկինքը խավարեց։ Յաղոթդինի պարտվածից, ճնշվածին ճնշողից առանձնացնել հնարավոր չէր։ Մարտի ծովի այլեւերի մեջ, երբ Ամիդե-բեկը իր վեժ վարքն ի ցույց դրեց, Ռուստամ բեկն էլ, իր պետության պատիվը պաշտպանելու համար, ամրություն ցուցադրեց։ Երկու բանակների և երկու փաշահների քաջերը կրկին հավաքվեցին երկու առաջնորդների դրոշների տակ, ինչից հետո, հանելով սրերը, կրկին նվիրվեցին միմյանց դեմ մարտի...։ Եվ ահա այդ մարտի և բախման ժամանակ Ալթա սուլթանը խարդախ և սուտ խոսող մի խմբի հետ խափանեց բանակի ընթացքը ու միացավ Ամիդե-բեկին։ Այդ պատճառով Ռուստամ բեկը գերության մատնվեց և իր գոյության գրեթե փաշան ու անհետացան, իսկ զավակի հարազատությանը և ազնվականությանը առաջնորդող Ամիդե փաշան էլ իր գործողություններն ուղղեց դեպի Թավրիզ ու նստեց սուլթանության գահին» (Յասան Ռումլու «Պատմություն»)։

«Յիջրի 902 թվականին Գեդիկ Ամիդե իբն Ուղուրլու իբն Յասան-բեկը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**) փախավ Ռումի տիրակալ, սուլթան Բայազետ խանի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը - Մ.Յ.**) մոտից, որին փետա էր գալիս, և նավով Անատոլիա ժամանեց։ Նա և հաջված թվով մարդիկ հեծնեցին ձիերը, որոնք Աղոթազանից հեռանալու պարագայի համար պահվում էին Երզնկայում, և մեկնեցին Թավրիզ։ Յուսեյն-բեկ Ալիխանի աջակցությամբ, որը ամուսնացած էր Ուղուրլու Մուհամմեդի աղջկա հետ, Ամիդե զնաց Ռուստամ-բեկի (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամի - Մ.Յ.**) վրա, հաղթեց նրան և, բազմելով թագավորության գահին, մահապատժի ենթարկեց Ռուստամ-բեկին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»)։

«Ռուստամ-Միրզայի (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամի - Մ.Յ.**) թագավորության վեցերորդ տարում Թուրքիայից Աղոթազան եկավ սուլթան Բայազետ Երկրորդի (**Օսմանյան սուլթանության սուլթան Բայազետ II-ը - Մ.Յ.**) փետա Ամիդե (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**), որը Մուհամմեդի որդին էր և Յասան փաղիշահի (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ուզուն-Յասանի - Մ.Յ.**) թոռը։ Սա Արաքսի ափին ջարդեց Ռուստամ-Միրզային, որին թուրքմենական առաջնորդները բռնեցին և հանձնեցին հաղթողին՝ նետելով մահվան գիրկը։ Գահին բազմեց Ամիդեն» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3)։

«Քրիստոսի 1497 թվականին Ուղուրլու Մահմեդի որդի սուլթան Ամիդե (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**) Ստամբուլից եկավ, Ռոստոմը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամի - Մ.Յ.**) զնաց նրա դեմ, սակայն չկարողացավ կռվել և փախավ Ախալցխա, որտեղ հավաքեց Ղաջարների հեծելազորը։ Այդ ընթացքում սուլթան Ամիդե եկավ Թավրիզ, իսկ Ռոստոմը առաջացավ դեպի Ջուղա, որի մոտի դաշտում էլ նրանք կռվեցին։ Արդյունքում Ռոստոմը հաղթվեց և սպանվեց, իսկ նրա մեծաբանակ զորքն էլ կոտորվեց» (Յակոբ Յիսուսցի «Ժամանակագրություն»)։

«Մյուս տարի... Ռումաց տևից եկավ սուլթան Ամիդե անունով մեկը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**), որը Բայանուրդի ազգից էր՝ Յավդուրդուի որդին։ Սա գրավեց Թավրիզի գահը և սպանեց Ռուստամ-բեկին (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամի - Մ.Յ.**)։ Նա Բայանուրդ ցեղից սուր տուներով շատերին ձեռնեցրեց, բազում ոճիրներ գործեց և Աստծո թույլտվությամբ բազմեց Թավրիզի գահին» (Առաքել Կաթողիկոս «Յիշատակարան 1497 թվականի»)։

«Յայոց 948 թվականին Ռուստամը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամ - Մ.Յ.**) մահացավ» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1576 թվականի»)։

«Յայոց 946 թվականին Ուզունի որդի Ամիդե խանը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության ապագա էմիր Ամիդե - Մ.Յ.**) եկավ Ռումից, հաղթեց Ռոստոմին (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր Ռուստամին - Մ.Յ.**) և տիրեց ութ ամիս» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»)։

⁵⁵³⁵ «Երբ գրագրությունը շատ ձգձգվեց և երկու կողմից էլ սիրո խոստովանությունները փոխարինվեցին փոխադարձ հանդիմանություններով ու վիրավորանքներով, էմիր Իբրահիմը (**Շամսարդինյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Շահ-Մուհամմեդ (1497-1507) - Մ.Յ.**) հավաքեց Զրդաստանի մի քանի էմիրներին, պատերազմով զնաց էմիր Շարաֆի (**Շամսարդինյանների էմիրության ապագա էմիր Շարաֆ-է-Դինի - Մ.Յ.**) վրա և ահա այժմ վեժ պետք է լուծեր թրի սայրը։ Էմիր Շարաֆն իր հերթին ևս սեփական դրոշի տակ հավաքեց յուրաքանչյուրին՝ Սավուր-բեկ Բազուկիին, որն այդ ժամանակ էմիր Շարաֆի ուսուցիչն էր, Շեյխ էմիր Բիբասիին նրա կողմակիցների հետ, Սայիդի Ալի աղա Պարտաֆիին, Սայիդ խիզանդարին ու նրա եղբորը, Շեյխ աղա Տիլկիին և շատ այլ մարդկանց։ Նա ամրացրեց Մուշի ամրությունը և պատրաստվեց մարտի ու ճակատամարտի։ Երկու բանակներն էլ երկու սարերի նման կանգնեցին միմյանց դեմ...։ Զանի որ էմիր Իբրահիմի զորքն ավելի մեծաբանակ էր, իսկ Շարաֆի կողմակիցներն էլ ընդամենը մի փոքրիկ ջոկատ էին կազմում, առաջին օրը հաղթանակի բաժին ու հաջողությունը ծածանեցին էմիր Իբրահիմի դրոշը, սակայն Ռոժակի ցեղի մեծ մասն և հայտնիները էմիր Շարաֆի կողմում էին։ Եվ ահա Ռոժակիները անկեղծ հպատակության մտադրությամբ և մտադրությունների մաքրությամբ գաղտնի մարդ ուղարկեցին ամրություն։ Այդ ժամանակ Սավուր-բեկի Բազուկիի որդի խալիդը, հակառակ հոր կամքի, ծառայում էր Իբրահիմի մոտ։ Եվ ահա նրա հորեղբայր Շեյխ էմիր Բիբասիին նրա հայր Սավուր-բեկի հետ միասին նրան ուղերձ հղեց, թե. «Մենք միակամ ենք էմիր Շարաֆի հետ ու Ռոժակի ցեղի ղեկավարները ևս նրա կողմում են։ Ի՞նչ իմաստ ունի մնալ էմիր Իբրահիմի մոտ և ջանալ նրա օգուտի համար։ Զո որդիքական պարտքն է թողնել ծառայությունը էմիր Իբրահիմի մոտ, որպեսզի հնազանդ և հանգիստ հառնես էմիր Շարաֆի դիմաց ու ուներդ վերցնես հնազանդության թիկնոցը, իսկ ականջներդ էլ՝ հպատակության օղերը»։ Խալիդը-բեկը հետևեց այս խորհրդին և մարդ ուղարկեց հոր ու հորեղբոր մոտ. «Վաղը էմիր Իբրահիմի զորքը կսկսի ամրության գրոհը։ Դուք բացեց ամրության դարպասները, որպեսզի ես կարողանամ ներս մտնել, բարձիք ու իմ կողմակիցների հետ»։ Յաջող օրը, երբ տիրակալը աշխարհը հնազանդեցնող թորվ հայտնվեց այլ գմրուխտե ամրոցի դիմաց, քարձուգրեց իր հաղթական դրոշները, գրանիտը կտրող շողերով հատեց աստղերի հորդաները և ահա էմիր Իբրահիմը արյունարբու դյուցազուններով, որոնք դաշույններով խոցում էին առանց վրիպելու, մեկնեց ամրությունը նվաճելու ու միջնաբերդին տիրելու։ Ճակատամարտի ժամանակ խալիդ-բեկը, ինչպես և պայմանավորվել էին, թողեց էմիր Իբրահիմին ու միացավ էմիր Շարաֆի զորքին։ Այդ ժամանակ անալի սարսափն և վախը պատեց էմիր Իբրահիմի սիրտը, նա դադարեցրեց պաշարումը ու ռազմական գործողություններն և վերադարձավ Բաղեշ։ Էմիր Շարաֆն իր բարեկամների և կողմակիցների հետ հետևեց նրան, հետապնդեց ու պաշարեց Բաղեշի ամրությունը» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 4, գլուխ 4)։

⁵⁵³⁶ «Այդ տարի փորձությունը եղավ Յայոց ազգիս, բանգի Յայոց 947 թվականին, երբ տանուները Կույսն էր, ծնեալին սառնասառույց ժամանակ՝ Սահմի փետրվար ամսին, Իսմայիլյան հեծյալ արյունարբու ու զազանաբարդ զորքը Պարսկաստանից շրջվեց դեպի Յայաստան աշխարհ։ Նրանք նախ հեծելազորի անթիվ բազմությամբ՝ 10.000 հոգի, լցվեցին Վան և Ուստան, իսկ նրանց փաշան էր Ավվանդը (**Ադ-Ղոյունլունների էմիրության էմիր, հետազարմ համրչխան էմիր Ավվանդը (1498-1499, 1500-1509՝ համրչխան) - Մ.Յ.**)։ Եվ ահա նրանք 15 օր մնացին այնտեղ՝ ավարառելով, ուստելով, ծեծելով ու խլելով՝ գրկելով տառապալալ մեր ազգին։ Ահա ուրեմն, դրանից հետո նրանք այնտեղից ելան Զաքերտունյաց գավառի սահմանները և ահա թաթարների անհամար ազգը ծնեռով եկավ ու նստեց քաղաքների վրա։ Մրանք սաստիկ ցուրտ եղանակին մարդ և անասուն տևից հանում էին՝ իրենք ու իրենց գրաստները տեղավորվելով ներսում։ Ողջ կերակուրը, որ մարդիկ ամբարել էին իրենց և անասունների համար, նրանք վերցրին, սակայն դրանով էլ չբավարարվեցին ու սկսեցին չարչարել քրիստոնյաներին, որ խոտ, հարդ, գալի, գինի, կերակուր և այլ ըմպելիք ստանան։ Նրանք նաև մի հսկայական հարկ սահմանեցին քրիստոնյաների համար՝ գլուխը 2.000 դահեկան, ընդ որում բազում տանջանքներով չարչարում էին այն մարդկանց, որոնք դա չէին տալիս՝ կախում էին ծառերից, բանտ էին նետում և երկաթների մեջ էին պահում։ Եվ ահա ամսեղ քրիստոնյաները ոչ կարողանում էին այնտեղ մնալ, ոչ էլ փախչել, բանգի ծնեռը սաստիկ էր, շատ ձյուն էր եկել ու փակել էր բոլոր դռները։ Այս ամենը մարդկանց գլխին եկավ, բայց անասունների տանջանքն ո՛վ կարող է պատմել, բանգի սպառնվեցին խոտը, հարդը և գալին, իսկ ձյունը դեռ դրված էր ու սրանք նվաղում էին առանց դարմանի՝ աղաղակելով, բայելով, կռնչալով և գետնին սովամահ լինելով, այնպես որ քրիստոնյաները սրանց համար աղոթում էին...։ Ահա այսպես թաթարների անհավատ զորքը մնաց այստեղ մինչև խոտը, հարդը և գալին սպառվեց, ապա շուռ եկավ ու զնաց իր տեղը, որտեղից որ եկել էր» (Բարսեղ Ասպիսակցի «Յիշատակարան 1498 թվականի»)։

«Քրիստոսի 1498 և Յայոց 947 թվականին նետողաց ազգից Ռոստոմ փաղիշահը տիրեց Վասպուրականին» (Անանուն «Մասնավոր ժամանակագրություն»)։

5537 «Իսկ նրանք, այնտեղից գնալով Թավրիզ, խառնվեցին Իբա Սուլթանին գործերին... որից հետո այնքանեցին Արժեշի երկիրը, այնպես որ ողորմելիք քրիստոնյաները ահաբեկվեցին և հուսահատվեցին՝ փախստական դառնալով օտար երկրներ» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

5538 «Այդ տարվա զարնանը Այբա սուլթանը շարժվեց դեպի Թավրիզ: Այդ կողմ հասնելուց առաջ, սակայն, մի խումբ մարդիկ, սուլթան Սուրադին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադին (1497-1498, 1499-1500, 1500-1508՝ համիշխան) – Մ.Ֆ.) Շիրվանից դուրս բերելով, թշնամական դիրք ընդունեցին Այբա սուլթանի դեմ: Այբան մարտի բռնկվեց նրանց հետ և հաղթեց, իսկ սուլթան Սուրադին էլ գերի պահեց Մեծ Ռևանդուզ ամրոցում» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Վեց ամիս թագավորելուց հետո Յիջի 903 թվականին Ամսեղը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ամսեղ – Մ.Ֆ.) սպանվեց Էբիզ-սուլթանի կողմից: Գահին բազմեց սուլթան Յադուբի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Յադուբի – Մ.Ֆ.) որդի սուլթան Սուրադը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադը – Մ.Ֆ.), սակայն հետո Յուսուֆ-բեկի որդի և Հասան փառիշահի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) թոռ Սուհամնադ-Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Սուհամնադը (1498) – Մ.Ֆ.) ջարդեց նրան ու տիրեց Ադրբայջանին, որից հետո Սուրադը հեռացավ Իրաք» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Այս ամենից հետո եկավ Յադուբ փառիշահի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Յադուբի – Մ.Ֆ.) որդին՝ բարի Սուրադ խանը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադը – Մ.Ֆ.), հասավ Շամախի դուռը: Այնտեղից նա մտավ Սյունյաց գավառը և հասավ Ալեքս: Լսեց այդ մասին Այբա-Սուլթանը և բազում զորքով եկավ նրա դեմ, որ ճակատել: Նա հասավ Երասխի ափին, սակայն նրանք չկարողացան պատերազմել, քանի որ գետը հորդացել էր: Նրանք սպասեցին, մինչև ջուրը մի փոքր նստեց, որից հետո պատերազմեցին և բազում կոտորած արեցին: Եվ ահա Այբա-Սուլթանը բռնեց Սուրադ խանին, տարավ Մակվի բերդ ու բանտարկեց այնտեղ» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Այդ տարվա հինգերորդ ամսին Այբա-Սուլթանը եկավ Թավրիզից, ճակատ առ ճակատ ընդհարվեց Սուրադ խանի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադի – Մ.Ֆ.) հետ, հաղթեց նրան, ձերբակալեց և բանտ դրեց» (Վանական Ձորեվանցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Այդ ժամանակ խիստ խռովություն եղավ, բանգի Այբա-Սուլթան անունով պարոնը հաղթեց Ամսեղ խանին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ամսեղ – Մ.Ֆ.), իսկ հետո էլ՝ Սուրադ խանին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադին – Մ.Ֆ.)» (Ալեքսիանոս Մաքենացի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

5539 Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

5540 «Այնուհետև Այբան Ավանդ իբն Յուսուֆ իբն Հասան շահին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդին – Մ.Ֆ.) բերեց Թավրիզ և նստեցրեց թագի վրա» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Գեդիկ Ամսեղից (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ամսեղից – Մ.Ֆ.) հետո Ադրբայջանում գահին էր բազմել Ավանդ-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդը – Մ.Ֆ.)» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Ջհանգիրի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ջհանգիրի – Մ.Ֆ.) որդի Հասում պարոնը, որ տիրում էր Ամիրդին և Մարդինին, երբ լսեց Այբա-Սուլթանի առաջխաղնալը, բազում հեծելազոր հավաքեց ու եկավ պատերազմելու նրա դեմ: Նրանք իրար հանդիպեցին Սուկավ լեռան ստորոտին, որ Զյոսեղադ է կոչվում, և իրար դեմ կանգնեցին 17 օր, սակայն հետո, երբ Հասումը պարզեց Այբա-Սուլթանի զորությունը, փախչում էին» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Հայոց 947 թվականին Ավանդը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդը – Մ.Ֆ.) ասպատակեց Արժեշը և գնաց դեպի Թավրիզ» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Ռուստոմի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ռուստոմի – Մ.Ֆ.) որդի Ավանդ Միրզան (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդը – Մ.Ֆ.) գնաց Թավրիզ և թագավոր դարձավ» (Հակոբ Հիսուսցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ոսթեի ելավ Երիտասարդ Ավանդը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդը – Մ.Ֆ.), որ Ուզուն-Հասանի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ուզուն-Հասանի – Մ.Ֆ.) ազգականն էր և ապրում էր Ամիրդում: Եվ ահա նա կանգնեց էր մարդկանց կողմից, սակայն սա էլ կառավարեց շատ քիչ» (Ջիվանի Անջիդելլո «Ուղեգրություն», գլուխ 11):

5541 «Այդ ժամանակ Այբա-Սուլթանը գնաց փախչող Հասումի հետևից, սակայն չհասավ նրան, դրա համար էլ իր բարկությունը անմեղ քրիստոնյաների վրա թափեց՝ թալանելով Բասենի և Ավինիի գավառները ու ավերելով հասնելով մինչև մայրիների լեռ Լիբանան: Դրանից հետո նա շրջեց իր հեծելազորը դեպի երկրի մնացած գավառներ և հասավ մինչև Կարնոն քաղաք, որը Թեոդոսիոպոլիս կամ Արգրում էր կոչվում: Այնտեղից Այբա-Սուլթանը եկավ Աղիովիտ՝ իր հետ ունենալով նորընծա սուլթան Ավանդին (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդին – Մ.Ֆ.) Յուսուֆ Միրզայի որդուն: Նա եկավ և նստեց Արժեշի մոտ՝ ավերելով նրա մոտ գտնվող գետի կամրջին և խորտակեց այն, թեև հետո հրամայեց վերջինեւ կամրոջը: Դրանից հետո մահմեդականների նենգածոտ ազգը ձեռք մեկնեց քրիստոնյաների շիրիմներին, բանգի կամրոջը վերջինեւ համար նրանց քար էր պետք, և ահա այդ նպատակով նրանք տարան գերեզմանների քարերը» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Դրանից հետո Այբա-Սուլթանը գնաց Հասումի վրա Արգրում, սակայն խաղաղություն եղավ...: Այդ տարի մեծ հարված և հալածանք եղավ, բանգի Ավանդ Միրզայի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդին – Մ.Ֆ.) քաջ սպարապետ Այբա-Սուլթանը 4 ամիս անց եկավ Բասենի վրա ու կողոպտեց բոլորին՝ ողջ աշխարհը հողմակործան անելով, ծովը լցնելով և մահ տարածելով» (Վանական Ձորեվանցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Այս Այբա-Սուլթանը ավերեց աշխարհը և երեք տարվա հարկը երեք ամսում առավ» (Ալեքսիանոս Մաքենացի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

5542 «Երբ վրա հասավ Նավասարդը, դարձյալ անմխիթար սուգ և կսկիծ պատեց Հայոց ազգին, բանգի Մարաց նենգավոր ու ռիսակալ ազգը դարձյալ գորացավ, եկավ և ասպատակեց Ռշտոնյաց երկիրը: Նրանք բազում թալան արեցին» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

5543 «Դրանից հետո նրանք սկսեցին հարմար առիթ ունենալ աստվածապահ Աղթամար կղզին գրավելու համար, բանգի ինչքան կենդանի և զանձ կար, ինչպես նրանք էին ասում, այնտեղ էր: Եվ ահա հարմար մի պահի 200 քուրդ տեղավորվեցին 4 լաստերի վրա և մտան անառիկ Աղթամար կղզին՝ գրավելով այնտեղի ողջ ոսկին, արծաթը, գանձերը, հարստությունը, գրքեր, ավետարաններն ու խաչերը» (Բարսեղ Ասպիսնակցի «Հիշատակարան 1498 թվականի»):

«Այդ տարի գորացավ մարաց ազգը, եկավ, գրավեց ամուր Աղթամար կղզին և թալանեց» (Հակոբ Արծկեցի «Հիշատակարան 1499 թվականի»):

«Այդ տարի քրդերը գրավեցին անառիկ Աղթամար կղզին» (Յերապետ Պատրիկյանցի «Հիշատակարան 1499 թվականի»):

«Այդ տարի Եգդիսիցի (Շամբոյանների էփրոպյան էփր Եգդիսիցի իբն Ասադ-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) որդի Հաիդ-բեկը (Շամբոյանների էփրոպյան էփր Շահիդ-բեկը (1495-1524) – Մ.Ֆ.) մտավ Աղթամար» (Հովհան խիզանցի «Հիշատակարան 1499 թվականի»):

5544 «Նրանք հոռով այրեցին նաև Բաղեշ քաղաքը» (Հակոբ Արծկեցի «Հիշատակարան 1499 թվականի»):

5545 «Այդ ծնունդը Ավանդ բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդի – Մ.Ֆ.) շարժվեց Ադրբայջան, իսկ Սուհամնադը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Սուհամնադը (1498) – Մ.Ֆ.) զորացավ Իրաքում, նրա շուրջ անհամար բանակ հավաքվեց և նա արագորեն ոսթեի ելավ: Ազդեցությունը Ավանդի և Սուհամնադի միջև մեծ ճակատամարտ եղավ: Սուհամնադը աստվածային օգնությամբ, հաղթանակ տարավ, իսկ Այբա սուլթանը ընկավ սպանության հողի վրա: Ավանդ բեկը քիչ թվով մարդկանցով փախավ Դիարբեքիր: Այստեղի կառավարիչ Կասիմ-բեկը Ավանդին նստեցրեց իշխանական գահին, իսկ այդ ընթացքում էլ Սուհամնադ իր գիրկը վերցրեց Ադրբայջան անունով հարսին և Թավրիզի մայրաքաղաքում բարձրացրեց իր իշխանական դրոշը» (Հասան Ռուսլու «Պատմություն»):

«Յիջի 904 թվականին Սուհամնադ Միրզա իբն Յուսուֆ-բեկ իբն Հասան-բեկը (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Սուհամնադը – Մ.Ֆ.) գնաց իր եղբայր Ավանդ-բեկի (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր, հետագայում համիշխան էփր Ավանդի – Մ.Ֆ.) վրա, որը այդ ժամանակ Գեդիկ Ամսեղից (Աղ-Ղոյունլունների էփրոպյան էփր Ամսեղից – Մ.Ֆ.) հետո Ադրբայջանում բազմել էր գահին: Ազդեցությունը երկու եղբայրների միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Այբա-Սուլթանը, որը Ավանդ-բեկի հզորության հիմքն էր, սպանվեց: Սուհամնադ Միրզան հաղթող եկավ ու կանգ առավ Թավրիզում՝ պարզելով անկախության դրոշը: Այդ ժամանակ Այբա-Սուլթանի եղբայրները ազատեցին Սուլթան Սուրադ իբն Յադուբ-բեկին Ռուսից ամրոցից, որտեղ նրան բանտարկել էին Այբա-Սուլթանի հրամանով, ու տարան Շիրազ՝ Կասիմ-բեկ Փոռնակի մոտ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Օսմանների և պարսից տիրակալների պատմություն»):

«Շիրազից վերադարձած սուլթան Սուրադը (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադը – Մ.Յ.) գերեց Մուհամմեդին (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր Մուհամմեդին – Մ.Յ.) և ուղարկեց եղբոր (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր, հետագայում համիշխան էփր Ալվանդի – Մ.Յ.) դեմ՝ Ադրբայջան: Եվ ահա 1499 թվականին երկու կողմերի ջանքերով խաղաղություն կնքվեց, որի արդյունքում Դիարբեքիին ու Ադրբայջանը մնացին Ալվանդ-Միրզային, իսկ Իրաքն ու Պարսն էլ անցան Սուրադին» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 3):

«Հայոց 947 թվականին Ցաղուր-բեկի (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր Ցաղուրի – Մ.Յ.) որդի Սուրադ խանը (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր, հետագայում համիշխան էփր Սուրադը – Մ.Յ.) Շամախիում հեծելագոր հավաքեց և եկավ Ալվանդի (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր, հետագայում համիշխան էփր Ալվանդի – Մ.Յ.) վրա: Նախիջևան գավառում նրանք կռվեցին, Սուրադ խանը բռնեց Ալվանդին և փակեց բերդում» (Հակոբ Հիսուսցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 947 թվականին Ալվանդը (Աղ-Ղոյունլուների էփրության էփր, հետագայում համիշխան էփր Ալվանդի – Մ.Յ.) Այբա-Սուլթանի հետ գնաց մյուս Այբայի վրա, սակայն այս Այբա-Սուլթանը սպանվեց» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Սա գրվեց Հայոց 949 թվականին՝ մի դառն և դժվարին ժամանակ, երբ Թավրիզի փառիշահությունը խափանվել էր, Աղ-Ղոյունլու ազգն ընկած էր ու նրանց պարոնությունը հաստատ էր, քանզի միմյանց չէին հնազանդվում, 3-4 մասին էին բաժանել փառիշահությունը և միմյանց կոտորում էին: Այդ ժամանակ շատ հայեր և թուրքեր թալանվեցին, գյուղեր ու քաղաքներ ավերվեցին, իսկ քրդերի ազգն էլ սկսեց կոտորել և սպանել» (Հակոբ Գրիչ «Հիշատակարան 1500 թվականի»):

Միեր Հակոբյան
**Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք**
Հատոր IV

Խմբագիր՝ Թ. Հակոբյան
Ձևավորում՝ Ա. Գրիգորյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Սմբատյան

Հեղինակային Հրատարակություն
Երևան 2026
Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ
22 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100:
Հեռ.՝ (093) 45-80-04
e-mail Lion1700@yandex.ru